CONFERENCE BOOK

EGE
14TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
DECEMBER 23 - 29, 2025
IZMIR

Cilt 5

ISBN : 978-625-5694-64-5
Academy Global Publishing House

EGE 14TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
DECEMBER 23 - 29, 2025
IZMIR

Edited By
DR. AMANEH MANAFIDIZAJI

Issued: 30.12.2025
ISBN: 978-625-5694-64-5

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :
In the conference 684 papers have been presented by Turkish participants and 707 papers by foreign participants.
Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an "official assignment letter"

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
Academy Global–2025©

CONFERENCE ID

EGE 14TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE

DECEMBER 23 - 29, 2025

IZMIR

ORGANIIZATION

ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & JOURNALS

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey – Iran – Mongolia – Georgia – India- Tanzania- Hungary – Malaysia- - Tunisia- Tajikistan- Germany -Japan – Serbia- Egypt – Algeria- Lebanon- Saudi Arabia – Cambodia – Spain- Kyrgyzstan – Albania – Pakistan- Russia- Kenya- North Macedonia- Kazakhstan – Indonesia – Bangladesh – Greece – Moldova – Nigeria – China - Oman – Philippines – Azerbaijan – Dubai - , Ethiopia – Qatar – Vietnam- Afghanistan – Romania – Cuba – Laos - South Africa – Ghana -

-

PRESENTATION

Oral presentation

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. Hülya Çiçek - Gaziantep Universitesi

Prof. Dr. Ali Bilgili - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Naile Bilgili - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Başak Hanedan - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Hajar Huseynova - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Dwi Sulisworo - Ahmad Dahlan University

Prof. Zain Musa - Royal Academy of Cambodia

Prof. Dr. Sameer Jain - NICMAR University

Prof Yakup Babayev - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Suyatno - Ahmad Dahlan University

Prof. Dr. Al-Rashiff H. Mastul -Mindanao State University

Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy - Mindanao State University

Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehtap Kavurmacı - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Belkıs Özkara - Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Mavlonova Ugiloy Khamdamovna - Zarmed University

Assoc. Prof. Dr. Aysel Arslan - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Munzur Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Sıddık BAKIR - Ataturk Universitesi

Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Munzur Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova - Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Batman Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Dicle Üniversitesi

Assoc. Prof. Dody Hartanto - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Nazile Abdullazade - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Assoc Prof. Dr. Erkan EFİLTİ - Kırgızistan-Türkiye Manas University

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - New Bulgarian Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari - Tebriz Universitesi

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş - Gazi Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - İnönü Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev- Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Sevra Fırıncıoğulları

Assist. Prof. Ihwan Ghazali - Technic University of Malaysia

Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu- Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan- Selçuk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Dicle Üniversitesi

Lecturer Mehmet Nuri Ödük - Selçuk Üniversitesi

Dr. Fatih İ. Kurşunmaden - Selçuk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heydarlou –

Dr. Dadash Mehravari - Tebriz Universitesi

Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Gültekin Gürçay

Dr. Amaneh Manafidizajı

Scientific & Review Committee

Prof. Dr. Hülya Çiçek – Turkiye

Prof. Dr. Emine Koca – Turkiye

Prof. Dr. Fatma Koç – Turkiye

Prof. Dr. Valide Paşayeva - Türkiye

Prof. Dr. Ali Bilgili - Turkiye

Prof. Dr. Naile Bilgili - Turkiye

Prof. Dr. Başak Hanedan – Turkiye

Prof. Dr. Aysel Güven - Turkiye

Prof Dr. Bülent Kurtişoğlu – Turkiye

Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan

Prof. Dr. Dwi Sulisworo – Indonesia

Prof. Dr. Natalia Latygina – Ukraina

Prof. Dr. Yunir Abdrahimov – Russia

Prof. Muntazir Mehdi – Pakistan

Prof. Dr. T.Venkat Narayana Rao – India

Prof. Dr. İzzet Gümüş – Turkiye

Prof. Dr. Mustafa Bayram – Turkiye

Prof. Dr. Saim Zeki Bostan – Turkiye

Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China

Prof. Yakup Babayev - Azerbaijan

Prof. Dr. Suyatno – Indonesia

Prof. Dr. Zain Musa – Cambodia

Prof. Dr. Sameer Jain – India

Prof. Mehdi Mohammadzade – Iran

Prof. Dr. Ika Maryani – Indonesia

Prof. Dr. Guler Yenice – Turkiye

Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi – Turkiye

Prof. Dr. Mavlonova Ugiloy Khamdamovna – Uzbekistan

Prof. Dr. Mehtap Kavurmacı – Türkiye

Prof. Dr. Belkıs Özkara – Türkiye

Prof. Dr. Al-Rashiff Hamjilani Mastul – Philipinnes

Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy – Philippines

Assoc. Prof. Dr. Aysel Arslan - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Sıddık Bakır – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Meryem Öztürk - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti – Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Turkiye

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Sevra Fırıncıoğulları - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet Aydın – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Dilorom Hamroeva - Ozbekistan

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari – Iran

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - Bulgaria

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Ümit Ayata – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev - Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Okan Sarıgöz – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Eda Bozkurt – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Topal – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Sandeep Gupta – India

Assoc. Prof. Dr. Veysel Parlak – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Mahmut İslamoğlu – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova - Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova – Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Ali Vandshoari – İran

Assoc. Prof. Dr. Dinara Fardeeva – Rusya

Assoc. Prof. Dr. Göksel Ulay – Turkiye

Assoc. Prof. Dr. Erkan Efilti - Kirgizhstan

Assist. Prof. K. R. Padma – India

Assist. Prof. Dr. Omid Afghan - Afghanistan

Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan Alanazi - Saudi Arabia

Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich Altayev - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Amina Salihi Bayero – Nigeria

Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif Fakheer - Jordania

Assist. Prof. Dr. Dody Hartanto - Indonesia

Assist. Prof. Dr. Ihwan Ghazali - Malaysia

Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heyladou – Iran

Assist. Prof. Dr. Bazarhan İmangalieva - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı Jaylıbay - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Mamatkuli Juraev – Ozbekistan

Assist. Prof. Dr. Kalemkas Kalibaeva – Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Bouaraour Kamel – Algeria

Assist. Prof. Dr. Alia R. Masalimova - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Amanbay Moldibaev - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Ayslu B. Sarsekenova - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Bhumika Sharma - India

Assist. Prof. Dr. Gulşat Şugaeva – Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. K.A. Tleubergenova - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Cholpon Toktosunova – Kirgizia

Assist. Prof. Dr. Hoang Anh Tuan – Vietnam

Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Türkiye

Assist. Prof. Dr. Botagul Turgunbaeva - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Dinarakhan Tursunalieva - Kirgizia

Assist. Prof. Dr. Yang Zitong – China

Assist. Prof. Dr. Gulmira Abndirasulova – Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa

Assist. Prof. Dr. Murat Genç – Turkiye

Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India

Assist. Prof. Dr. Vaiva Balciuniene – Lithuania

Assist. Prof. Dr. Meltem Avan – Turkiye

Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu - Azerbaijan

Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade – Azerbaijan

Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan – Turkiye

Assist. Prof. Dr. Raihan Yusoph – Philippines

Dr. Que-Nhu Duong - Vietnam

Dr. Fatih İ. Kurşunmaden – Turkiye

Dr. Mehmet Nuri Ödük – Turkiye

Dr. Ayşe Baran - Turkiye

Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan

Dr. Sonali Malhotra – India

Dr. Amaneh Manafidizaji - Iran

EGE 14TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
DECEMBER 23 - 29, 2025
IZMIR

NO : **AC- 14S - 2025. 438s– 3052**
Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi 29/12/2025

İLGİLİ MAKAMA

Academy Global Conferences tarafından düzenlenen **Ege 14. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi** 23-29 Aralık 2025 tarihlerinde İzmir'de 44 farklı ülkeden akademisyenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kongre kapsamında sunulan 1391 bildirinin 684'ü Türkiye'den, 707'si ise farklı 43 ülkeden katılan akademisyenler tarafından sunulmuştur. Kongre, 16 Ocak 2020 Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen "Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır." değişikliğine uygun olarak düzenlenmiştir.

Bilgilerinize arz ederiz

Saygılarımızla

Prof. Dr. Hülya Çiçek

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Tıp Fakültesi

Sayı : E-98102723-903.07-475454
Konu : Görevlendirme Talebi

REKTÖRLÜK MAKAMINA

İlgi : 27.03.2024 tarihli ve E--903.07-474236 sayılı yazı

Fakültemiz Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı'nda görevli öğretim üyesi Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK'in Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli, 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "Diğer uluslararası/ ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur." maddesi gereğince, Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz ve yevmiyesiz olarak görevlendirilme talebi ile ilgili dilekçesi ekte gönderilmiştir

Adı geçen öğretim üyesinin Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz, yevmiyesiz olarak görevlendirilmesinde Dekanlığımızca bir sakınca bulunmamaktadır.

Onaylarınıza arz ederim

Prof.Dr. Şevki Hakan EREN
Dekan

OLUR

Prof.Dr. Arif ÖZAYDIN
Rektör

Ek:İlgi Dilekçe (1 Adet)

Dağıtım:
Gereği:
Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı Başkanlığı

Bilgi:
Sayın Prof.Dr. Hülya ÇİÇEK

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : Gaziantep Üniversitesi Kampus Alanı, Tıp Fakültesi Dekanlığı, Şehitkamil - 27310 - GAZİANTEP
Telefon : 0 (342) 360 60 60 Faks:0 (342) 360 16 17
e-Posta : tipfaksek@gmail.com Web : www.gantep.edu.tr/~tipdekanlik/bilgipaketi
Kep Adresi : gauntipdek@hs01.kep.tr

Bilgi için : Hüseyin Temel
Unvanı : Bilgisayar İşletmeni V.

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ARTWorld 7TH INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 23 - 29, 2025
IZMIR

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=fOYazCWBmbAiWrHygjKSjkbbSvotfd.1

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- **Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderator olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.**
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- **Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmamasını moderatörler temin edecektir.**
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- **Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilmektedir.**
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- **Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.**
- Sunum yapmak zorunludur. **Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması sözkonusu olamaz.**
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.
- **SADECE ÇALIŞMADA YAZAR OLARAK GEÇEN KİŞİLER SUNUM YAPABİLİR !**

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via https://zoom.us/join site, enter ID instead of "Meeting ID
- or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Ar. Gör. Ayşenur ALKAN**	1	A HOLISTIC PERSPECTIVE ON THE DIVORCE PROCESS THROUGH PARENTAL, CHILD, AND COUPLE DYNAMICS	Uzm. Psk. Elif AYTEN KAYAR Dr. Öğr. Üyesi Ozan KAYAR
		2	DEVELOPMENT AND TREATMENT OF OVERCONTROL: A REVIEW	Ar. Gör. Ayşenur ALKAN
		3	PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNDE SEKÜLER VE DESEKÜLER TUTUMLARIN ETKİSİ	Doktora Öğrencisi, Enes KARTAL
		4	AKTARILAN AİLE İÇİ TRAVMALAR VE ÇOCUKLUK DÖNEMİ PSİKOLOJİK YARALANMALARI: LİTERATÜR TABANLI BİR İNCELEME	Yüksek Lisans Öğrencisi Selin ÜNAL Doç. Dr. Tuğba Seda ÇOLAK TURAN
		5	PSYCHOMETRIC EVALUATION OF THE TURKISH VERSION OF THE TIME STYLES SCALE	Helin GÜL Senanur AYIK Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Orhun Gürlük Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Karasu
		6	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİZİ KARAKTERLERİ İLE KURDUKLARI PARASOSYAL İLİŞKİDEKİ İKİ ETKEN: YAŞAM DOYUMU VE BENLİK SAYGISI	Dr. Öğretim Üyesi Gülgün UZUN Ayşe KÖSE Tuğçe DAĞISTAN
		7	EKOLOJİK KRİZ VE PSİKOSOSYAL UYUM: SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA ORMAN YANGINLARI	Doç. Dr. Betül Dilara ŞEKER Arş. Gör. Tubanur İNANÇ BOZKURT
		8	EBEVEYN DUYGUSAL ERİŞİLEBİLİRLİĞİ VE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK ARASINDAKİ İLİŞKİDE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN ARACI ROLÜ	Yüksek Lisans Öğrencisi Özlem URUŞ Dr. Öğr. Üyesi Gülşah ERTEKİN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Öğr. Üyesi Gamze BİLİR-SEYHAN**	1	TEK EBEVEYNLİ ÇOCUKLARIN AİLE İLİŞKİLERİ VE EĞİTİM HAYATIYLA İLGİLİ ANNE GÖRÜŞLERİ	Öznur BUĞDAY İrem GÜRGAH OĞUL
		2	ÇOCUKLARIN PROBLEMLİ EKRAN KULLANIMINA İLİŞKİN EBEVEYN GÖRÜŞLERİ	Ayça Sena ABACI Dr. Öğr. Üyesi İrem GÜRGAH OĞUL
		3	TOPLUM TEMELLİ UYGULAMALARDA ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRENME DENEYİMLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Gamze BİLİR-SEYHAN
		4	OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ EDEBİYATI DERSİNDEN KAZANDIKLARI FARKINDALIKLAR	Dr. Öğr. Üyesi Gamze BİLİR-SEYHAN
		5	Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının, Sosyobilimsel Konulara Yönelik Tutumları İle Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	Sabahat ÇEKİCİ Dr. Öğr. Üyesi Sema Nur GÜNGÖR
		6	OKUL ÖNCESİ EĞİTİM DÖNEMİNDE ÇOCUĞA SAHİP OLAN EBEVEYNLERİN YAPAY ZEKÂYA İLİŞKİN METAFORİK ALGILARININ İNCELENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Cansu KÖKEN Dr. Öğr. Üyesi Gözdenur IŞIKCI BAŞKAYA
		7	AN EXAMINATION OF GRADUATE THESES ON PROGRAM EVALUATION IN PRESCHOOL EDUCATION	Yüksek Lisans Öğrencisi Semanur YEŞİLBAŞ Doç. Dr. Didem KAYAHAN YÜKSEL
		8	OKUL ÖNCESİ DÖNEM 48-60 AYLIK ÇOCUKLARA UYGULANAN MÜZİKLİ OYUNLARIN ETKİLERİNİN ÇEŞİTLİ GELİŞİMSEL ÖZELLİKLERE GÖRE İNCELENMESİ	Bilim Uzmanı Berkay GÖK Prof. Dr. Sibel KARAKELLE Prof. Dr. Fatma ÇALIŞANDEMİR
		9	OKUL ÖNCESİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN MESLEKİ KAYGI VE MOTİVASYON DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ: KARMA YÖNTEM ARAŞTIRMASI	Bilim Uzmanı Ayşe GÖKÇEN Prof. Dr. Fatma ÇALIŞANDEMİR Prof. Dr. Özlem TAGAY
			Okul Müdürlerinin Dönüşümcü Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Değişime Açıklıkları ve Teknoloji ÖzYeterlikleri Arasındaki İlişki: Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi	Sıla DOĞAN TAŞCI Doç. Dr. Onur ERDOĞAN
		10	THE PREDICTIVE POWER OF COGNITIVE FLEXIBILITY OF UNIVERSITY STUDENTS ON CRITICAL INTERNET LITERACY	Çocuk Gelişimci Busenur ORDU Doç. Dr. Seda SAKARYA

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Doç. Dr. ABİDİN KEMEÇ**	1	ULUSLARARASI YEŞİL KAMPÜS SIRALAMALARI: UŞAK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	Doç. Dr. ABİDİN KEMEÇ
		2	AKILLI KENTLER VE ULUSLARARASI STANDARTLAR	Doç. Dr. ABİDİN KEMEÇ
		3	DİJİTAL GÜVENLİK VE SİBER VATAN: ULUSAL EGEMENLİĞİN YENİ SINIRLARI	Dr. Begüm ÇARDAK
		4	PERFORMANCE-ORIENTED MANAGEMENT IN URBAN PUBLIC SERVICES: HUMAN RESOURCE STRATEGIES WITHIN THE FRAMEWORK OF NEW PUBLIC MANAGEMENT	Dr. Öğr. Üyesi A. Muhammet BANAZILI
		5	TRACING THE TRACES OF THE NEW PUBIC MANAGEMENT APPROACH IN THE CONSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE	Dr. Öğr. Üyesi A. Muhammet BANAZILI
		6	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN JOB SATISFACTION AND INTENTION TO LEAVE IN A LOCAL GOVERNMENT: SAFRANBOLU MUNICIPALITY CASE	Assoc. Prof. Dr. Can Biçer Fatma Erdoğan
		7	MODERNLEŞME DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATINDA, KADININ EĞİTİM HAKKI ve ÇALIŞMA HAKKI	Yüksek Lisans Öğrencisi Kader KEŞ Doç. Dr. Emre SAVUT
		8	Post-Bureaucratic State or Digital Weberianism? Rethinking Bureaucratic Authority in the Age of Digital Governance	Asst. Prof. Sevil Zengin Gupta
		9	DİJİTALLEŞEN YEREL YÖNETİŞİMDE KENT KONSEYLERİ VE ÇÖZÜM MASALARI: GELENEKSELDEN HİBRİT KATILIMCILIĞA BİR LİTERATÜR ANALİZİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Çağrı GÖKDAĞ

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç. Dr. Bülent AKKAYA**	1	GELECEĞİN İŞ DÜNYASINDA BİLİNÇLİ TERCİH VE YETKİNLİK: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KARİYER PLANLAMA YETKİNLİKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Doç. Dr. Bülent AKKAYA Prof. Dr. Akif TABAK
		2	FİNANS VE BANKACILIK ÖĞRENCİLERİN YAPAY ZEKA ALGILARI VE KAYGI DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Doç. Dr. Bülent AKKAYA
		3	Tüketim Kültürü Bağlamında Döngüsel Ekonomiye Bir Bakış	Öğr. Gör. Benay BULUT ŞAHİNER Öğr. Gör. Sude DIŞKAYA
		4	KAMU ÖZEL İŞBİRLİĞİ İLE YAPILAN ENERJİ ALTYAPISI PROJELERİNİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÖRNEĞİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Murteza BALİ Dr. Öğr. Üyesi Güneş TOPÇU
		5	KURUMSAL MİMARİDE YAPAY ZEKA TEKNOLOJİSİ	Dr. Öğr. Üyesi Sefer AYDOĞAN Doç. Dr. Sebahattin Kılınç Doç.Dr. Murat SAĞBAŞ
		6	THE IMPACT OF ENTREPRENEURSHIP AND INNOVATION INDICATORS ON THE ECONOMIC CONTRIBUTION OF SMES: TÜRKİYE 2023 ANALYSIS	Doç.Dr. Burhan AKYILMAZ Yüksek Lisans Öğrencisi Fatma KÖSE
		7	PYTHON İLE TEDARİK ZİNCİRİ PLANLAMASI	Dr.Onur Mesut ŞENARAS Doç.Dr.Şahin İNANÇ Prof.Dr.Arzu EREN ŞENARAS
		8	PYTHON İLE HAFTALIK PERSONEL ÇİZELGELEME UYGULAMASI	Doç.Dr.Şahin İNANÇ Prof.Dr.Arzu EREN ŞENARAS

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Eylem ŞEVİK**	1	THE TRANSFORMATION OF FAMILY STRUCTURE AND HELICOPTER PARENTING	Öğr. Gör. Dr. Yasemin GEZER TUĞRUL
		2	EARLY MARRIAGES IN THE CONTEXT OF CHILDREN'S RIGHTS	Öğr. Gör. Dr. Yasemin GEZER TUĞRUL Öğr. Gör. Sema SANCAK
		3	ANTROPOSEN ÇAĞI'NIN VAROLUŞSAL İKİLEMLERİ, KAYGILARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	Dr. Nihan OSMANAĞAOĞLU
		4	MESLEKİ EĞİTİMDE GÜZELLİK ALGISI: SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ AÇISI	Eren Kahveci
		5	TAŞRA KİMLİĞİ, BOŞ ZAMAN VE FUTBOL: ÇANAKKALE İLİ EZİNE İLÇESİ ÖRNEĞİ	Dr. Eylem ŞEVİK
		6	THE FRAGMENTATİON OF SPACE, THE TRANSFORMATİON OF LAND: THE RECONFİGURATİON OF RURALİTY THROUGH HOBBY GARDENS İN MEMLİK NEİGHBORHOOD	Yüksek Lisans Öğrencisi Aleyna TAYDAŞ Doç. Dr. Günce DEMİR
		7	ARABESK KÜLTÜRÜN DÖNÜŞEN KODLARI: SINIF, GÖÇ VE KENTLEŞME BAĞLAMINDA BİR ANALİZ	Prof. Dr. Ercan ŞAHBUDAK Yüksek Lisans Öğrencisi Merve ACET Dr. İlhan KARAHAN
		8	RENKLERİN TOPLUMSAL ANLAMLARI; SEMBOLİZM, AYRIMCILIK VE DAYANIŞMA ÖRNEKLERİYLE SOSYOLOJİK BİR ANALİZ	Prof. Dr. Ercan ŞAHBUDAK Doktora Öğrencisi Elif ÖZDEMİR YARIŞ Dr. İlhan KARAHAN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Prof. Dr. Nuray DEMİREL ARICI**	1	HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA LİTERATÜRÜ ÜZERİNE RETROSPEKTİF BİR ÇALIŞMA	Prof. Dr. Nuray DEMİREL ARICI
		2	ENFLASYONUN GENÇ TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİ: BİR SAHA ARAŞTIRMASI	Prof. Dr. Nuray DEMİREL ARICI Yusuf MUHTAROĞLU Mert ŞALVARLI Neslihan YALÇIN
		3	FİNANSAL OKURYAZARLIK, KAYIPTAN KAÇINMA VE RİSKTEN KAÇINMA İLİŞKİLERİNİN DAVRANIŞSAL PERSPEKTİFTEN ANALİZİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Songül KAYA Dr. Öğr. Üyesi Asena Gizem YİĞİT
		4	Going public to invest? The impact of use-of-proceeds intention disclosure on financial performance	Assoc. Prof. Dr. Lokman TÜTÜNCÜ
		5	YEŞİL TAHVİLLER VE SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANS: KÜRESEL EĞİLİMLER VE TÜRKİYE İÇİN GELECEK PERSPEKTİFLERİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Sibel KINIŞ Prof. Dr. Derviş BOZTOSUN Dr. Zühal KINIŞ
		6	FİNANSAL OKURYAZARLIK LİTERATÜRÜNE GENEL BİR BAKIŞ	Şükriye AYDIN Prof. Dr. Derviş BOZTOSUN Dr. Naciye HATTATİOĞLU
		7	EVALUATING INVESTMENT SPENDING PERFORMANCE ACROSS INDUSTRIAL AND SERVİCE SECTORS: AN INTEGRATED LOPCOW–MARCOS APPROACH	Assoc. Prof. Dr. Ceyda YERDELEN KAYGIN Assoc. Prof. Dr. Musa GÜN Dr. Osman Nuri AKARSU
		8	MAKRO İHTİYATİ REGÜLASYONLARIN TÜRKİYE'DE TÜKETİCİ KREDİLERİ PİYASASINA ETKİSİ: 2020 SONRASI DÖNEM ANALİZİ	Doç. Dr. Gökhan ÖZKUL Doç. Dr. Ozan ÖZDEMİR Burcu BARLAS

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Sanjay Bhattacharya,**	1	CULTURALLY RESPONSIVE PEDAGOGY FOR ETHNIC MINORITY STUDENTS IN CHINESE MULTILINGUAL CLASSROOMS	Prof. Dr. Zhao Min, Wang Lili, Dr. Guo Qiang
		2	AI-ASSISTED ADAPTIVE LEARNING SYSTEMS FOR PERSONALIZED MATHEMATICS INSTRUCTION IN URBAN CHINA	Assoc. Prof. Dr. Liu Xiaoyan, Chen Peng, Zhang Rui
		3	MONTESSORI PRINCIPLES ADAPTED FOR EARLY CHILDHOOD EDUCATION IN RURAL CHINESE KINDERGARTENS	Dr. Hu Jing, Sun Wei, Assis. Prof. Dr. Yang Lei
		4	STEM EDUCATION INNOVATIONS THROUGH MAKERSPACES IN QATARI PUBLIC SCHOOLS	Prof. Dr. Khalid Al-Thani, Mariam Al-Kuwari
		5	TEACHER COLLABORATIVE INQUIRY COMMUNITIES FOR CURRICULUM DEVELOPMENT IN QATARI CONTEXTS	Dr. Fatima Al-Mansoori, Assoc. Prof. Dr. Nasser Ali
		6	NEUROSCIENCE-INFORMED READING INTERVENTIONS FOR DYSLEXIC STUDENTS IN INDIAN PRIVATE SCHOOLS	Prof. Dr. Aruna Menon, Rahul Nair, Dr. Lakshmi Iyer
		7	RURAL TEACHER PREPARATION THROUGH COMMUNITY-BASED PEDAGOGICAL RESIDENCIES IN INDIA	Assoc. Prof. Dr. Sanjay Bhattacharya, Priya Das
		8	CRITICAL PEDAGOGY APPROACHES TO ADDRESS CASTE DYNAMICS IN URBAN INDIAN CLASSROOMS	Dr. Kavita Sharma, Vikrant Joshi,

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Xu Fei,**	1	BRONZE AGE RITUAL PRACTICES REVEALED THROUGH TERRACOTTA FIGURINES AT ANYANG ROYAL TOMBS	Prof. Dr. Zhang Wei, Li Ming, Dr. Wang Xiaoyu
		2	SILK ROAD CERAMIC TRADE NETWORKS UNCOVERED AT XINJIANG OASIS SETTLEMENTS	Assoc. Prof. Dr. Liu Jian, Chen Hao, Zhao Lin
		3	NEOLITHIC JADE WORKING TECHNOLOGIES AT LINGJIATAN CULTURE SITES IN NORTHWEST CHINA	Dr. Xu Fei, Huang Wei, Sun Ming
		4	HELLENISTIC INFLUENCES IN PRE-ISLAMIC QATARI SETTLEMENT ARCHITECTURE AND POTTERY	Prof. Dr. Khalid Al-Thani, Fatima Nasser
		5	PALEOENVIRONMENTAL RECONSTRUCTION OF EARLY ISLAMIC AGRICULTURAL TERRACES IN NORTHERN QATAR	Dr. Mariam Al-Kuwari, Assoc. Prof. Dr. Hassan Mubarak
		6	INDUS VALLEY SEAL CARVING WORKSHOPS UNCOVERED AT HARAPPAN SATELLITE SITES	Vikram Singh
		7	MEGALITHIC BURIAL COMPLEXES AND IRON AGE RITUAL LANDSCAPES IN SOUTH INDIA	Assoc. Prof. Dr. Meera Nair, Sanjay Gupta
		8	EARLY HISTORIC BUDDHIST MONASTIC ECONOMIES AT SANCHI STOOPA SATELLITE SITES	Dr. Kavita Reddy, Rahul Joshi, Assis. Prof. Dr. Neha Sharma
		9	CHALCOLITHIC ROCK SHELTER ART AND SYMBOLIC LANDSCAPES IN CENTRAL INDIA	Prof. Dr. Vikram Desai, Anjali Rao
		10	MARITIME TRADE PORTS AND ROMAN COMMERCIAL NETWORKS AT ARIKAMEDU SETTLEMENT	Dr. Sanjay Bhattacharya, Lakshmi Menon, Rohit Varma
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Assoc. Prof. Dr. Hassan Abdel-Rahman,	1	THE SYNCRETISM OF PRE-ISLAMIC TENGRISM AND ISLAMIC SUFISM IN CONTEMPORARY KAZAKH SPIRITUAL PRACTICES	Prof. Dr. Almaz Kairatov, Aigerim Sarsenova, Dr. Nurlan Tursunov
		2	TEXTUAL ANALYSIS OF MEDIEVAL KAZAKH MANUSCRIPTS ON ISLAMIC LEGAL INTERPRETATIONS	Assoc. Prof. Dr. Zhuldyz Abilkair, Erlan Bekbolatov
		3	CONTEMPORARY REVIVAL OF SUFI ORDERS AND NATIONAL IDENTITY FORMATION IN POST-SOVIET KAZAKHSTAN	Dr. Saltanat Makhmutova, Bekzhan Oralov, Assis. Prof. Dr. Daulet Nurpeisov
		4	EGYPTIAN SUFI POETRY TRADITIONS AND THEIR INFLUENCE ON CONTEMPORARY ARABIC DEVOTIONAL LITERATURE	Prof. Dr. Ahmed El-Sayed, Fatima Mahmoud
		5	QURANIC HERMENEUTICS IN CONTEMPORARY EGYPTIAN SCHOLARSHIP: BALANCING TRADITION AND MODERNITY	Assoc. Prof. Dr. Hassan Abdel-Rahman, Nour El-Din
		6	SHIITE-SUNNI DIALOGUE INITIATIVES AND INTERFAITH PEACEBUILDING IN PAKISTANI RELIGIOUS COMMUNITIES	Dr. Fatima Zahra, Assoc. Prof. Dr. Ali Raza, Imran Khan
		7	FOLK ISLAMIC HEALING PRACTICES AND BIOMEDICAL INTEGRATION IN RURAL PAKISTANI COMMUNITIES	Prof. Dr. Muhammad Aslam, Sobia Ahmed, Dr. Naveed Malik
		8	CONTEMPORARY REINTERPRETATIONS OF JIHAD CONCEPT IN PAKISTANI MADRASA CURRICULA REFORMS	Assis. Prof. Dr. Amina Siddiqui, Tariq Mehmood

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Dr. Leila Bahrami,	1	COMPARATIVE ANALYSIS OF SHARIAH PRINCIPLES IN CONTEMPORARY IRANIAN FAMILY LAW REFORMS	Prof. Dr. Mohammad Hosseini, Reza Ahmadi, Dr. Fatemeh Karimi
		2	THE ROLE OF CONSTITUTIONAL REVIEW IN SAFEGUARDING HUMAN RIGHTS UNDER IRANIAN ISLAMIC REPUBLIC FRAMEWORK	Assoc. Prof. Dr. Ali Jafari, Soraya Mahmoudi
		3	ENVIRONMENTAL LIABILITY REGIMES UNDER IRANIAN CIVIL AND ISLAMIC LAW PRINCIPLES	Dr. Leila Bahrami, Hassan Rezaei, Assis. Prof. Dr. Nima Sharifi
		4	REFORMING ADMINISTRATIVE JUDICIAL REVIEW MECHANISMS IN EGYPTIAN POST-ARAB SPRING LEGAL SYSTEMS	Prof. Dr. Ahmed El-Sayed, Mariam Hassan
		5	ISLAMIC FINANCE REGULATION CHALLENGES IN EGYPTIAN BANKING SECTOR DEVELOPMENT	Assoc. Prof. Dr. Fatima Abdel Rahman, Omar Khalil
		6	CONSTITUTIONAL REFORMS AND PROPERTY RIGHTS PROTECTION IN MOLDOVAN POST-SOVIET LEGAL TRANSITION	Dr. Ion Popescu, Prof. Dr. Maria Ceban, Victor Lupu
		7	ANTI-CORRUPTION LEGISLATION EFFECTIVENESS IN MOLDOVAN PUBLIC PROCUREMENT SYSTEMS	Assoc. Prof. Dr. Ana Gurau, Dr. Nicolae Andronic

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assoc. Prof. Dr. Sevinc Nuriyeva,**	1	HUMAN TRAFFICKING VICTIM PROTECTION FRAMEWORKS IN MOLDOVAN CRIMINAL JUSTICE REFORMS	Assis. Prof. Dr. Olga Rotaru, Stefan Balan, Dr. Elena Ciumac
		2	INNOVATIVE STEM TEACHING METHODOLOGIES FOR RURAL MOLDOVAN SECONDARY SCHOOLS ENHANCING CRITICAL THINKING SKILLS	Prof. Dr. Ion Ceban, Dr. Maria Popa,
		3	BILINGUAL EDUCATION MODELS FOR ROMANIAN AND RUSSIAN-SPEAKING STUDENTS IN NORTHERN MOLDOVAN PRIMARY SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Elena Ursu, Victor Rotaru
		4	DIGITAL LITERACY DEVELOPMENT THROUGH MAKER SPACES IN URBAN MOLDOVAN VOCATIONAL TRAINING CENTERS	Dr. Natalia Gherman, Mihai Balan, Assis. Prof. Dr. Olga Crudu
		5	COMMUNITY-BASED TEACHER TRAINING PROGRAMS ADDRESSING ETHIOPIAN RURAL EDUCATION DROPOUT CRISES	Prof. Dr. Tadesse Alemu, Selamawit Getachew
		6	INTEGRATING INDIGENOUS ECOLOGICAL KNOWLEDGE INTO ETHIOPIAN PRIMARY SCIENCE CURRICULA FOR SUSTAINABLE LEARNING	Dr. Firew Assefa, Assoc. Prof. Dr. Mulugeta Bekele
		7	FLIPPED CLASSROOM MODELS ENHANCING CRITICAL READING SKILLS AMONG AZERBAIJANI UNIVERSITY STUDENTS	Prof. Dr. Aysel Mammadova, Elnur Gasimov, Dr. Leyla Aliyeva
		8	INCLUSIVE EDUCATION FRAMEWORKS FOR CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS IN BAKU MUNICIPAL PRESCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Sevinc Nuriyeva, Kamran Huseynov
		9	STEAM EDUCATION INTEGRATION THROUGH AZERBAIJANI FOLK ARTS IN GANJA SECONDARY SCHOOLS	Dr. Tarana Khalilova, Assis. Prof. Dr. Rauf Mammadov, Nigar Sadigova
		10	MENTORSHIP PROGRAMS FOR FIRST-YEAR TEACHERS IN AZERBAIJANI REGIONAL VOCATIONAL SCHOOLS	Fidan Ismayilova, Dr. Vugar Aliyev
			ECOLOGICAL EDUCATION CURRICULA INCORPORATING CASPIAN SEA CONSERVATION IN AZERBAIJANI COASTAL SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Sevinj Mirzayeva, Rashad Novruzov
		11	ASSESSMENT REFORMS IMPLEMENTING PORTFOLIO-BASED EVALUATION IN AZERBAIJANI LANGUAGE ARTS CLASSROOMS	Prof. Dr. Gunduz Ismayilov, Zaur Kerimov, Elmira Hasanova

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assoc. Prof. Dr. Siti Nurjanah,**	1	MIGRATION PATTERNS AND SOCIAL INTEGRATION CHALLENGES AMONG ALBANIAN DIASPORA COMMUNITIES IN EUROPE	Prof. Dr. Arben Lika, Dr. Elira Deda, Sokol Meta
		2	GENDER ROLES TRANSFORMATION IN POST-SOCIALIST ALBANIAN RURAL COMMUNITIES	Assoc. Prof. Dr. Luljeta Hoxha, Beni Qirjako
		3	URBAN POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION DYNAMICS IN TIRANA'S INFORMAL SETTLEMENTS	Dr. Fatmir Bega, Mira Shehu, Assis. Prof. Dr. Gentian Elezi
		4	ISLAMIC REVIVALISM AND YOUTH IDENTITY FORMATION IN INDONESIAN URBAN NEIGHBORHOODS	Prof. Dr. Ahmad Syarif, Dr. Nurul Hidayah
		5	CLIMATE CHANGE ADAPTATION STRATEGIES AMONG INDONESIAN COASTAL FISHING COMMUNITIES	Assoc. Prof. Dr. Siti Nurjanah, Budi Santoso
		6	ETHNIC MINORITY INTEGRATION CHALLENGES IN MULTIETHNIC KAZAKHSTANI CITIES	Yerkebulan Tastanbekov, Dr. Aizhan Kaskyrbekova
		7	TRANSNATIONAL FAMILY NETWORKS AMONG LABOR MIGRANTS FROM RURAL KAZAKHSTAN	Dr. Zhanna Musina, Nurdaulet Abildayev
		8	URBANIZATION EFFECTS ON TRADITIONAL NOMADIC SOCIAL STRUCTURES IN KAZAKHSTAN	Assoc. Prof. Dr. Aidana Satybaldiyeva, Temirlan Orynbayev, Assis. Prof. Dr. Zhuldyz Kenzhegulova

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assoc. Prof. Dr. Rina Susanti,**	1	IMPACT OF EU INTEGRATION POLICIES ON ALBANIAN AGRICULTURAL EXPORTS AND RURAL DEVELOPMENT	Prof. Dr. Arben Hoxha, Dr. Liriana Kola, Enis Meta
		2	MICROFINANCE INITIATIVES AND WOMEN ENTREPRENEURSHIP GROWTH IN POST-SOCIALIST ALBANIAN COMMUNITIES	Assoc. Prof. Dr. Dorina Deda, Fatmir Gjinaj
		3	TOURISM DEVELOPMENT STRATEGIES AND THEIR EFFECTS ON REGIONAL ECONOMIC DISPARITIES IN ALBANIA	Dr. Blerta Vokshi, Assis. Prof. Dr. Ilir Bejleri, Mira Llagami
		4	ISLAMIC FINANCE PRINCIPLES APPLICATION IN INDONESIAN SUSTAINABLE PALM OIL SUPPLY CHAINS	Prof. Dr. Muhammad Syarif Hidayat, Aisyah Nur
		5	DIGITAL ECONOMY TRANSFORMATION AND SME ADOPTION CHALLENGIES IN RURAL INDONESIA	Assoc. Prof. Dr. Rina Susanti, Dr. Budi Santoso
		6	GREEN ENERGY INVESTMENTS AND ECONOMIC DIVERSIFICATION AWAY FROM OIL DEPENDENCE IN KAZAKHSTAN	Prof. Dr. Yerzhan Bazarov, Assis. Prof. Dr. Aizhan Kenzhegulova, Timur Sarsenov
		7	BLOCKCHAIN TECHNOLOGY APPLICATIONS IN IMPROVING TRANSPARENCY OF KAZAKHSTAN'S COMMODITY TRADING	Dr. Gulnara Abilkhanova, Nurdaulet Zhumagaliyev
		8	FISCAL DECENTRALIZATION REFORMS AND LOCAL GOVERNMENT EFFICIENCY IN KAZAKHSTAN'S REGIONS	Assoc. Prof. Dr. Saltanat Janenova, Ruslan Myachkov, Dr. Aidar Amangali

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Assoc. Prof. Dr. Maria Stavros**	1	MICROFINANCE ACCESSIBILITY AND RURAL ENTREPRENEURSHIP GROWTH IN THE PHILIPPINES POST-PANDEMIC RECOVERY	Prof. Dr. Maria Santos, Dr. Jose Rizal, Ana Lopez
		2	FISCAL POLICY RESPONSES TO INFLATIONARY PRESSURES IN THE PHILIPPINE REMITTANCE-DEPENDENT ECONOMY	Assoc. Prof. Dr. Carlo Mendoza, Leila Cruz
		3	INFORMAL SECTOR DYNAMICS AND TAX COMPLIANCE STRATEGIES IN URBAN PHILIPPINE MARKETS	Dr. Sofia Reyes, Ramon Garcia, Assis. Prof. Dr. Elena Vargas
		4	EUROZONE DEBT SUSTAINABILITY AND GREEK FISCAL CONSOLIDATION POST-2010 SOVEREIGN CRISIS	Prof. Dr. Dimitri Papadopoulos, Eleni Kostas
		5	TOURISM LED GROWTH HYPOTHESIS TESTING IN THE GREEK ISLAND ECONOMY CONTEXT	Dr. Nikos Theodorou, Assoc. Prof. Dr. Maria Stavros
		6	ENERGY TRANSITION ECONOMICS AND NATURAL GAS DEPENDENCY IN THE RUSSIAN FEDERATION	Prof. Dr. Alexei Ivanov, Dr. Olga Petrova, Sergei Kuznetsov
		7	SANCTIONS IMPACT ON RUSSIAN IMPORT SUBSTITUTION INDUSTRIAL POLICIES	Assoc. Prof. Dr. Natalia Volkov, Ivan Morozov
		8	REGIONAL INEQUALITY DYNAMICS IN THE RUSSIAN FAR EAST DEVELOPMENT PROGRAMS	Dr. Elena Smirnova, Assis. Prof. Dr. Dmitry Fedorov, Anna Belova
		9	MONETARY POLICY TRANSMISSION IN POST-SANCTION RUSSIAN FINANCIAL MARKETS	Prof. Dr. Vladimir Kozlov

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Assoc. Prof. Dr. Maria Georgiadou**	1	SPANISH COLONIAL ARCHITECTURE AND CULTURAL HYBRIDITY IN 17TH-CENTURY PHILIPPINE PROVINCIAL TOWNS	Prof. Dr. Maria Santos, Dr. Jose Rizalino, Ana Cruz
		2	AMERICAN OCCUPATION POLICIES AND FILIPINO ELITE LAND CONSOLIDATION DURING THE EARLY 20TH CENTURY	Assoc. Prof. Dr. Roberto Villanueva, Leila Tan
		3	JAPANESE OCCUPATION RESISTANCE NETWORKS AND GENDER DYNAMICS IN LUZON GUERRILLA MOVEMENTS	Dr. Elena Morales, Ferdinand Reyes, Assis. Prof. Dr. Sofia Lim
		4	BYZANTINE ADMINISTRATIVE REFORMS AND THEIR IMPACT ON MEDIEVAL GREEK ISLAND ECONOMIES	Prof. Dr. Nikos Papadopoulos, Eleni Stavrou
		5	OTTOMAN COMMERCIAL LAW APPLICATIONS IN 18TH-CENTURY GREEK MERCHANT COMMUNITIES	Dr. Dimitri Koukoulis, Assoc. Prof. Dr. Maria Georgiadou
		6	PORTUGUESE COMMERCIAL EXPANSION AND OMANI MARITIME AUTONOMY IN THE 16TH CENTURY INDIAN OCEAN	Prof. Dr. Ahmed Al-Harthi, Fatima Zahra, Dr. Salim Nasser
		7	BRITISH IMPERIAL TREATIES AND TRIBAL LAND RIGHTS NEGOTIATIONS IN 19TH-CENTURY OMAN	Assoc. Prof. Dr. Khalid Al-Busaidi, Mariam Said
		8	DUTCH VOC FACTORY RECORDS AND OMANI PEARL DIVERSITY IN 17TH-CENTURY GULF TRADE	Dr. Nasser Al-Maskari, Assis. Prof. Dr. Layla Harthi, Omar Khalfan

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Mustafa NAİMOĞLU Assoc. Prof. Sefa ÖZBEK**	1	A THEORETICAL ASSESSMENT OF THE EFFECTS OF GREEN TECHNOLOGICAL DEVELOPMENTS ON ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY	Assoc. Prof. Mustafa NAİMOĞLU Assoc. Prof. Sefa ÖZBEK
		2	THE IMPACT OF FOSSIL FUEL R&D EXPENDITURES ON ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY: THEORETICAL APPROACHES AND AN EVALUATION WITHIN THE CONTEXT OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS	Assoc. Prof. Mustafa NAİMOĞLU Assoc. Prof. Sefa ÖZBEK
		3	KAPSAYICI BÜYÜME ENDEKSLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ	Prof. Dr. Feride GÖNEL Araştırma Görevlisi Furkan İNCEDAYI
		4	Trade Openness and Environmental Quality in the European Union: Evidence from Panel Data	Doç. Dr. Ali ALTINER Prof. Dr. Eda BOZKURT Doç. Dr. Özlem TOPÇUOĞLU
		5	OPT-OUT BEHAVIOR IN AUTO-ENROLLMENT SYSTEM IN TURKEY	Dr. Zeynep AKTAŞ KORAL Prof. Dr. Halit YANIKKAYA Prof. Dr. S. Haluk ÇİTÇİ
		6	TÜRKİYE'DE GÜVENLİK RİSKLERİNİN YABANCI SERMAYE GİRİŞLERİNE ETKİSİ	Dr.Öğr.Üyesi Ömer YILMAZ
		7	TÜRKİYE'DE ÇEVRESEL BOZULMANIN BELİRLEYİCİLERİ: MİLLİ GELİR VE DEMOGRAFİK YAPI ÜZERİNE AMPİRİK BİR İNCELEME	Dr.Öğr.Üyesi Ömer YILMAZ
		8	THE IMPACT OF ELECTRIC VEHICLES ON THE MARKET SHARE OF CONVENTIONAL MANUFACTURERS IN THE TURKISH AUTOMOTIVE SECTOR	Doktora Öğrencisi, Merve KARAMAN Prof. Dr. Gülden ÜLGEN
		9	THE ROLE OF TECHNOLOGY IN IMPERFECTLY COMPETITIVE MARKETS	Sena ERGÜDEN Prof. Dr. Gülden ÜLGEN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Prof. Dr. Vedat ÇELEBİ**	1	TEKNOLOJİ GELİŞİMİNİN KARL JASPERS'IN SINIR DURUMLARI ANLAYIŞINI TEHDİT ETMESİ: KONTROLLÜ MAKİNE YERİNE MAKİNE KONTROLLÜ VAROLUŞ PROBLEMİ ÜZERİNE FELSEFİ BİR İNCELEME	Dr. Öğr. Üyesi Muammer AKTAY
		2	THE METHOD LEADING TO CERTAIN KNOWLEDGE IN AL GHAZZALI AND DESCARTES: DOUBT?	Doç. Dr. Hüseyin Fırat ŞENOL
		3	CAUSALITY IN AL-ĠAZĀLĪ AND HUME: THE POSSIBILITY OF KNOWLEDGE BETWEEN REASON, REVELATION, AND HABIT	Doç. Dr. Hüseyin Fırat ŞENOL
		4	ZİHİN FELSEFESİNDE QUALİA KAVRAMI VE ÖZNEL DENEYİMİN NESNEL BİLGİSİ BAĞLAMINDA FİZİKALİZM ELEŞTİRİSİ	Prof. Dr. Vedat ÇELEBİ
		5	HAZ KAVRAMININ FELSEFİ VE NÖROBİYOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ	YL. Öğr. Hacı Ali BAYTOK
		6	SCİENTİFİCİTY AND PSEUDOSCİENCE	Arş. Gör. Dr. Soykal YAKIN
		7	THE MYTH OF NEUTRAL LANGUAGE: TRUTH VS. APTNESS	Arş. Gör. Dr. Soykal YAKIN
		8	YAŞLILIĞIN ERDEMLERİ BAĞLAMINDA CICERO'NUN YAŞLILIĞA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ	Dr. Öğr. Üyesi Celal SABANCI

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Elena Petrovska,**	1	DIGITAL TRANSFORMATION STRATEGIES FOR ENHANCING SUPPLY CHAIN RESILIENCE IN INDIAN MANUFACTURING FIRMS	Prof. Dr. Rajesh Gupta, Dr. Priya Sharma, Vikram Singh
		2	SUSTAINABLE BUSINESS MODEL INNOVATION THROUGH CIRCULAR ECONOMY PRACTICES IN THE INDIAN TEXTILE INDUSTRY	Assoc. Prof. Dr. Meera Patel, Arjun Desai, Neha Kapoor
		3	IMPACT OF ARTIFICIAL INTELIGENCE ADOPTION ON CUSTOMER EXPERIENCE MANAGEMENT IN INDIAN E-COMMERCE PLATFORMS	Dr. Sanjay Rao, Anjali Verma, Rohit Kumar
		4	FAMILY BUSINESS SUCCESSION PLANNING CHALLENGES AND STRATEGIES IN EMERGING INDIAN MARKETS	Prof. Dr. Anil Choudhary, Divya Malhotra
		5	FINTECH INNOVATION ECOSYSTEM DEVELOPMENT FOR FINANCIAL INCLUSION IN EGYPTIAN RURAL COMMUNITIES	Assoc. Prof. Dr. Ahmed El-Sayed, Dr. Fatima Hassan, Omar Khalil
		6	SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT STRATEGIES THROUGH COMMUNITY-BASED ENTERPRISE MODELS IN EGYPT	Dr. Nour Abdel-Malek, Youssef Ramadan
		7	BLOCKCHAIN APPLICATIONS FOR TRANSPARENT SUPPLY CHAIN MANAGEMENT IN EGYPTIAN AGRICULTURE EXPORTS	Prof. Dr. Karim Hassan, Sara Mahmoud, Assis. Prof. Dr. Ali Farouk
		8	STRATEGIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT PRACTICES FOR ENHANCING INNOVATION PERFORMANCE IN MACEDONIAN SMEs	Assoc. Prof. Dr. Elena Petrovska, Dr. Nikola Andonov
		9	CROSS-BORDER E-COMMERCE EXPANSION STRATEGIES FOR MACEDONIAN RETAILERS TARGETING EU MARKETS	Dr. Marija Kostovska, Goran Trajkovski, Prof. Dr. Vladimir Dimovski

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assis. Prof. Dr. Rubina Aslam,**	1	INDO-PERSIAN MINIATURE PAINTING TRADITIONS AND THEIR EVOLUTION IN MUGHAL-INFLUENCED PAKISTANI ART	Prof. Dr. Fatima Begum, Dr. Imran Qureshi, Aisha Rahman
		2	CALLIGRAPHY AS SPIRITUAL PRACTICE: ISLAMIC SCRIPTURAL ART IN CONTEMPORARY PAKISTANI MOSQUES	Assoc. Prof. Dr. Khalid Mahmood, Sana Parveen
		3	TRUCK ART ICONOGRAPHY: FOLK EXPRESSION AND NATIONAL IDENTITY IN PAKISTANI ROAD CULTURE	Dr. Naeem Akhtar, Zara Hussain, Bilal Khan
		4	TEXTILE DYEING TECHNIQUES AND SUSTAINABLE PRACTICES IN PAKISTANI AJRAK AND KHADDAR TRADITIONS	Assis. Prof. Dr. Rubina Aslam, Tariq Mehmood
		5	CONTEMPORARY ARABIC CALLIGRAPHY MOVEMENTS AND THEIR INTEGRATION IN DUBAI PUBLIC ART INSTALLATIONS	Prof. Dr. Saeed Al-Ketbi, Layla Mahmoud
		6	GULF ARABESQUE PATTERNS IN CONTEMPORARY UAE FURNITURE AND INTERIOR DESIGN	Dr. Fatima Al-Suwaidi, Hassan Rashed, Noor Salem
		7	STREET ART MOVEMENTS AND URBAN IDENTITY FORMATION IN DUBAI'S SATELLITE NEIGHBORHOODS	Assoc. Prof. Dr. Omar Bin Zayed, Amina Khalil
		8	MAASAI BEADWORK EVOLUTION AND CONTEMPORARY COMMERCIALIZATION IN URBAN KENYAN MARKETS	Prof. Dr. Njeri Mwaura, Dr. Kipchoge Arap, Esther Wanjiku
		9	CONTEMPORARY KENYAN SCULPTURE AND POSTCOLONIAL MEMORY POLITICS IN NAIROBI GALLERIES	Dr. Samuel Otieno, Assis. Prof. Dr. Wangari Mwangi, Juma Omondi

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 23 - 29, 2025
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

23 Aralık / Dec 23, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. Khalid Al-Mansoori,**	1	CONFUCIAN ETHICS AND CONTEMPORARY PAKISTANI MUSLIM MORAL PHILOSOPHY: A COMPARATIVE ANALYSIS	Prof. Dr. Ahmed Raza, Fatima Sheikh, Dr. Imran Malik
		2	EXISTENTIALISM IN IQBAL'S POETRY: SELFHOOD AND AUTHENTICITY IN SOUTH ASIAN CONTEXT	Assoc. Prof. Dr. Sana Parveen, Khalid Hassan
		3	POSTCOLONIAL EPISTEMOLOGY: CHALLENGING WESTERN HEGEMONY IN PAKISTANI PHILOSOPHICAL DISCOURSE	Dr. Nabil Khan, Aisha Rahman, Assis. Prof. Dr. Tariq Mehmood
		4	ENVIRONMENTAL ETHICS IN PAKISTANI ISLAMIC PHILOSOPHY: KHALIFAH RESPONSIBILITY IN ECOLOGICAL CRISIS	Prof. Dr. Zubair Ahmed, Mariam Siddiqui
		5	ARABIC PERENNIALISM AND DUBAI'S COSMOPOLITAN PHILOSOPHY: SCHUONIAN PRINCIPLES IN GULF CONTEXT	Dr. Fatima Al-Suwaidi, Assoc. Prof. Dr. Omar Khalid, Hassan Rahim
		6	NIETZSCHEAN PERSPECTIVISM AND UAE EDUCATIONAL REFORM: VALUE PLURALISM IN K-12 CURRICULA	Prof. Dr. Khalid Al-Mansoori, Sara Ahmed
		7	HEIDEGGERIAN BEING-IN-THE-WORLD: DESERT PHENOMENOLOGY IN EMIRATI EXISTENTIAL THOUGHT	Dr. Mariam Hassan, Assis. Prof. Dr. Faisal Nasser
		8	AFRICAN UBUNTU ETHICS AND KENYAN DEVELOPMENT PHILOSOPHY: COMMUNITY ONTOLOGY IN POSTCOLONIAL CONTEXT	Kwame Njoroge, Amina Wanjiku
		9	KANTIAN AUTONOMY AND MAASAI MORAL AGENCY: REASON AND TRADITION IN EAST AFRICAN ETHICS	Assoc. Prof. Dr. Elias Olang, Dr. Zawadi Kiptoo, Samuel Lekishon

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assoc. Prof. Dr. Nadia Aslam**	1	DIGITAL TRANSFORMATION STRATEGIES FOR SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN PAKISTAN'S TEXTILE INDUSTRY	Prof. Dr. Ahmed Zubair, Sara Khan, Dr. Faisal Mahmood
		2	SUSTAINABLE SUPPLY CHAIN PRACTICES AND FIRM PERFORMANCE IN PAKISTANI AGRI-BUSINESS SECTOR	Assoc. Prof. Dr. Nadia Aslam, Bilal Raza
		3	LEADERSHIP STYLES AND ORGANIZATIONAL RESILIENCE DURING ECONOMIC CRISES IN PAKISTANI MANUFACTURING	Dr. Imran Malik, Ayesha Siddiqui, Hassan Nawaz
		4	CONSUMER BEHAVIOR SHIFTS TOWARD HALAL CERTIFIED PRODUCTS IN URBAN PAKISTANI MARKETS	Assis. Prof. Dr. Rabia Younus, Zainab Ahmed
		5	FINTECH ADOPTION BARRIERS AND OPPORTUNITIES IN ALGERIAN SMES POST-DIGITAL REFORMS	Prof. Dr. Karim Belhadj, Dr. Nadia Lounis
		6	CORPORATE GOVERNANCE REFORMS AND FAMILY BUSINESS SUSTAINABILITY IN ALGERIA	Assoc. Prof. Dr. Samir Hadji, Amina Zerrouki, Mehdi Boualem
		7	GREEN MARKETING STRATEGIES EFFECTIVENESS IN ALGERIAN CONSUMER GOODS INDUSTRY	Dr. Yasmin Cherif
		8	INNOVATION MANAGEMENT PRACTICES IN SERBIAN TECH STARTUPS POST-PRIVATIZATION ERA	Prof. Dr. Milan Petrovic, Dr. Ana Jovanovic, Nikola Stanic
		9	CROSS-CULTURAL NEGOTIATION STRATEGIES IN SERBIAN-BALKAN BUSINESS EXPANSION	Assoc. Prof. Dr. Jelena Markovic, Igor Vukovic

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assis. Prof. Dr. Shabnam Jahan,**	1	DECENTRALIZATION REFORMS AND LOCAL GOVERNANCE EFFECTIVENESS IN RURAL BANGLADESH UNION PARISHADS	Prof. Dr. Rahman Karim, Dr. Fatima Begum, Shahidul Islam
		2	CORRUPTION PERCEPTION AND PUBLIC TRUST IN BANGLADESH CIVIL SERVICE REFORMS	Assoc. Prof. Dr. Nasrin Sultana, Arefin Hossain
		3	PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP MODELS FOR INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT IN FLOOD-PRONE BANGLADESH REGIONS	Dr. Mustafa Kamal, Laila Akter, Zahid Rahman
		4	WOMEN'S POLITICAL PARTICIPATION AND GENDER QUOTAS IN BANGLADESH LOCAL GOVERNMENT ELECTIONS	Assis. Prof. Dr. Shabnam Jahan, Rasheda Khanam
		5	E-GOVERNMENT ADOPTION CHALLENGES AND DIGITAL DIVIDE IN NIGERIAN FEDERAL AGENCIES	Prof. Dr. Adebayo Ogunleye, Chioma Eze
		6	FISCAL FEDERALISM AND REVENUE ALLOCATION FORMULAS IN MULTI-ETHNIC NIGERIA	Dr. Fatima Yusuf, Emeka Nwosu, Assoc. Prof. Dr. Bola Adeyemi
		7	ANTI-CORRUPTION AGENCIES EFFECTIVENESS AND POLITICAL INTERFERENCE IN NIGERIAN GOVERNANCE	Assis. Prof. Dr. Ngozi Okonkwo, Tunde Afolabi

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Nazma Chowdhury,**	1	THE IMPACT OF CLIMATE-INDUCED DISPLACEMENT ON MENTAL HEALTH AMONG RURAL YOUTH IN BANGLADESH	Prof. Dr. Rahman Karim, Dr. Fatima Begum, Arif Hossain
		2	PARENTING STYLES AND ACADEMIC STRESS AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN URBAN BANGLADESH	Assoc. Prof. Dr. Sultana Akter, Md. Sharif Ullah
		3	GENDER ROLES AND DEPRESSIVE SYMPTOMS IN RURAL BANGLADESH WIVES FACING EARLY MARRIAGE	Dr. Nazma Chowdhury, Rasheda Khanam, Protik Ahmed
		4	SOCIAL MEDIA ADDICTION AND SELF-ESTEEM AMONG BANGLADESHI ADOLESCENTS IN URBAN SLUMS	Assis. Prof. Dr. Imran Hossain, Laila Rahman
		5	POST-TRAUMATIC GROWTH AMONG BOKO HARAM KIDNAPPING SURVIVORS IN NORTHERN NIGERIA	Prof. Dr. Amina Yusuf, Chinedu Okoro
		6	WORKPLACE SPIRITUALITY AND EMPLOYEE WELL-BEING IN NIGERIAN OIL INDUSTRY COMPANIES	Dr. Ngozi Eze, Assoc. Prof. Dr. Tunde Adebayo, Fatima Aliyu
		7	ADOLESCENT IDENTITY FORMATION AMONG NIGERIAN STREET CHILDREN IN LAGOS METROPOLIS	Dr. Kemi Ogunleye, Samuel Nwosu
		8	CULTURAL FACTORS INFLUENCING DEPRESSION EXPRESSION AMONG MACEDONIAN ELDERLY POPULATIONS	Prof. Dr. Elena Petrovska, Dr. Marko Ivanov
		9	WORKPLACE MOBBING AND PSYCHOLOGICAL RESILIENCE AMONG MACEDONIAN PUBLIC SERVANTS	Assoc. Prof. Dr. Ana Georgieva, Nikola Todorov, Dr. Slavica Risteska

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assoc. Prof. Dr. Fatuma Chege**	1	CULTURALLY RESPONSIVE PEDAGOGY IN IRANIAN EFL CLASSROOMS: INTEGRATING PERSIAN LITERATURE WITH MODERN LANGUAGE TEACHING METHODS	Prof. Dr. Reza Ahmadi, Soraya Mahmoudi, Ali Jafari
		2	STEM EDUCATION REFORM THROUGH PROJECT-BASED LEARNING IN RURAL IRANIAN SECONDARY SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Mina Hosseini, Dr. Farhad Karimi, Zahra Bahrami
		3	DIGITAL LITERACY DEVELOPMENT AMONG IRANIAN UNIVERSITY STUDENTS: CHALLENGES AND OPPORTUNITES IN HYBRID LEARNING ENVIRONMENTS	Dr. Hassan Tavakoli, Leila Najafi
		4	INCLUSIVE EDUCATION PRACTICES FOR STUDENTS WITH LEARNING DISABILITIES IN IRANIAN PRIMARY SCHOOLS	Assis. Prof. Dr. Parisa Rahmani, Mohammad Rezaei, Fatemeh Soltani
		5	MOBILE LEARNING APPLICATIONS FOR NOMADIC PASTORALIST COMMUNITIES IN KENYAN ARID REGIONS	Prof. Dr. James Mwangi, Esther Kiptoo
		6	TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT THROUGH PEER COACHING IN KENYAN PUBLIC SECONDARY SCHOOLS	Dr. Agnes Njoroge, Samuel Otieno, Miriam Chebet
		7	GENDER EQUITY INTERVENTIONS IN STEM SUBJECTS AMONG KENYAN RURAL GIRLS	Assoc. Prof. Dr. Fatuma Chege
		8	BLENDED LEARNING MODELS FOR OMANI TECHNICAL VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING INSTITUTES	Prof. Dr. Salim Al-Harthi, Dr. Noor Al-Maskari
		9	SUSTAINABLE EARTH LITERACY CURRICULA FOR OMANI PRIMARY SCHOOLS INCORPORATING BEDOUIN ECOLOGICAL KNOWLEDGE	Assoc. Prof. Dr. Aisha Al-Rashidi, Khalid Al-Mahrooqi

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Assoc. Prof. Dr. Youssef Hadji**	1	LATE PERIOD FUNERARY PRACTICES AND SOCIAL HIERARCHY IN SAQQARA NECROPOLIS EXCAVATIONS	Prof. Dr. Ahmed El-Sayed, Dr. Fatima Hassan, Karim Abdel
		2	PREDYNASTIC POTTERY TRADITIONS AND CULTURAL INTERACTIONS ALONG THE NILE DELTA	Assoc. Prof. Dr. Nour El-Din, Mariam Saleh
		3	NEW KINGDOM TEMPLE ECONOMIES AND WORKFORCE ORGANIZATION AT KARNAK COMPLEX	Dr. Hassan Mahmoud, Layla Karim, Prof. Dr. Omar Rashad
		4	ROMAN PERIOD TEXTILE PRODUCTION AND TRADE NETWORKS IN FAYUM DEPRESION SITES	Assis. Prof. Dr. Sara Ahmed, Tariq El-Feki
		5	BERBER ROCK ART TRADITIONS AND SYMBOLIC LANDSCAPES IN TASSILI N'AJJER PLATEAU	Prof. Dr. Malik Brahimi, Dr. Amina Zeroual
		6	PUNIC-PHOENICIAN COMMERCIAL INFRASTRUCTURE IN ALGERIAN COASTAL SETTLEMENTS	Assoc. Prof. Dr. Youssef Hadji, Nadia Belkacem
		7	ISLAMIC ERA WATER MANAGEMENT SYSTEMS IN MEDIEVAL ALGERIAN KSOUR	Dr. Karim Mansouri, Assis. Prof. Dr. Leila Dahmani, Sami Nour
		8	INDUS VALLEY URBAN PLANNING PRINCIPLES IN MATURE HARAPPAN SETTLEMENTS OF PAKISTAN	Prof. Dr. Rafiq Ahmed, Sara Khan
		9	BUDDHIST STUPA COMPLEXES AND PILGRIMAGE ECONOMIES IN GANDHARAN REGIONS	Assoc. Prof. Dr. Imran Malik, Dr. Ayesha Rehman, Tariq Farooq

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
23 Aralık / Dec 23, 2025 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Dr. Hala Ibrahim	1	CULTURALLY RESPONSIVE PEDAGOGY FOR INTEGRATING ISLAMIC VALUES IN EGYPTIAN STEM CLASSROOMS	Prof. Dr. Ahmed El-Sayed, Dr. Fatima Hassan, Omar Khalil
		2	DIGITAL STORYTELLING APPROACHES TO ENHANCE LITERACY DEVELOPMENT IN RURAL EGYPTIAN PRIMARY SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Nadia Mahmoud, Karim Abdel Rahman
		3	TEACHER MENTORSHIP PROGRAMS FOR IMPROVING CLASSROOM MANAGEMENT IN CAIRO PUBLIC SCHOOLS	Dr. Hala Ibrahim, Youssef Salem, Assis. Prof. Dr. Mariam Fouad
		4	STEMINTEGRATED ARTS EDUCATION FOR FOSTERING CREATIVITY IN EGYPTIAN MIDDLE SCHOOLS	Prof. Dr. Khaled Osman, Sara Ahmed
		5	MULTILINGUAL PEDAGOGY STRATEGIES FOR BERBER-SPEAKING STUDENTS IN ALGERIAN PRIMARY EDUCATION	Assoc. Prof. Dr. Amina Belkacem, Dr. Karim Hadji
		6	VOCATIONAL TRAINING REFORMS INCORPORATING GENDER EQUITY IN ALGERIAN TECHNICAL INSTITUTES	Dr. Samir Lounis, Nadia Zerhouni, Rachid Boualem
		7	CRITICAL PEDAGOGY APPROACHES TO ADDRESSING POSTCOLONIAL IDENTITIES IN ALGERIAN UNIVERSITIES	Prof. Dr. Farid Benali, Leila Mansouri
		8	INCLUSIVE DIGITAL LEARNING ENVIRONMENTS FOR RURAL STUDENTS IN PAKISTANI PUBLIC SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Sana Iqbal, Dr. Imran Khan, Ayesha Rahman
		9	TEACHER PROFESSIONAL LEARNING COMMUNITIES FOR IMPROVING PEDAGOGICAL PRACTICES IN KARACHI SLUMS	Dr. Zahra Malik, Bilal Ahmed, Assis. Prof. Dr. Nida Farooq

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Prof. Dr. Rüştü ILGAR**	1	KIYI COĞRAFYASININ İNSAN DAVRANIŞLARINA ETKİSİ: ÇANAKKALE'DE KÜLTÜREL VE SOSYO-EKONOMİK YANSIMALAR	Prof. Dr. Rüştü ILGAR
		2	ÇANAKKALE İLİ TRAFİK SORUNLARI: 2025 YILI DEĞERLENDİRMESİ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ	Prof. Dr. Rüştü ILGAR
		3	KIRSAL ALANLARDA SOSYAL DİRENÇLİLİĞİN ANALİZİ: TUZLA ÇAYI HAVZASI (AYVACIK)	Yüksek Lisans Öğrencisi Zeynep YALÇIN Doç. Dr. Faize SARIŞ
		4	YAT TURİZMİ VE MARİNACILIĞA COĞRAFİ YAKLAŞIMLAR: PARADİGMALAR, YÖNTEMLER VE ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİ	Berat EMİRAL Prof. Dr. Kadir TEMURÇİN
		5	BAFRA OVASI'NDA ANIZ YAKIMININ ÇEVRESEL ETKİLERİ VE EKOSİSTEM BASKILARI	Doçent Doktor Ali İMAMOĞLU
		6	ORMAN OKULU LİSANSÜSTÜ EĞİTİMİNE YÖNELİK TEZLERİN BİBLİYOGRAFİK ANALİZİ	Doçent Doktor Ali İMAMOĞLU
		7	SCIENTIFIC EVALUATION OF THE GEOHERITAGE POTENTIAL OF YARALIGÖZ MOUNTAIN (KASTAMONU)	Prof. Dr. Ekrem MUTLU Yüksek Lisans Öğrencisi Dilara KIVANÇ
		8	SUĞLA GÖLÜ VE YAKIN ÇEVRESİNİN JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ	Ebru YILDIRIM Prof. Dr. Yıldırım ATAYETER

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç. Dr. Öner USLU**	1	ÖĞRENCİLERİN ÖĞRENME İKLİMİ ALGILARININ İNCELENMESİ: MENTÖR DESTEKLİ ÖĞRETMEN MESLEKİ GELİŞİM PROGRAMI İÇİN ALTYAPI ARAŞTIRMASI	Doç. Dr. Öner USLU Araş. Gör. Ece ÇOKAY TAŞCIOĞLU Dr. Nil AYKOL Dr. Duygu KANDEMİRCİ BAYIZ
		2	ÖĞRENCİLERİN OKUL DOYUMUNUN İNCELENMESİ: MENTÖR DESTEKLİ ÖĞRETMEN MESLEKİ GELİŞİM PROGRAMI İÇİN ALTYAPI ARAŞTIRMASI	Doç. Dr. Öner Uslu Dr. Nil AYKOL Dr. Duygu KANDEMİRCİ BAYIZ Araş. Gör. Ece ÇOKAY TAŞCIOĞLU
		3	İLKÖĞRETİM KURUMLARINDA GÖREV YAPAN SINIF ÖĞRETMENLERİNİN YAPAY ZEKA DESTEKLİ DERS ÖĞRETİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞ VE DENEYİMLERİ, KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	Prof. Dr. Necdet KONAN Şeyma DAĞDELEN
		4	OKUL YÖNETİCİLERİNİN OKUL YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARINA İLİŞKİN GÖRÜŞ, DENEYİM VE ÖNERİLERİ	Prof. Dr. Necdet KONAN Olcay SOLMAZ
		5	THE RELATIONSHIP BETWEEN DEMOGRAPHIC STATUS AND PSYCHOLOGICAL CONSTRUCTION AND EMOTIONAL INTELLIGENCE IN CHILDREN	Dr. İskender GÜLER Burcu FİDEL
		6	ASSESSMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS IN CHILDREN	Burcu FİDEL Dr. İskender GÜLER
		7	2018 VE 2024 HAYAT BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI	Sultan ERTURAL Bengü Gizem AYAZ
		8	ÖĞRETMEN VE OKUL İDARECİLERİNİN ÖĞRETMENLİK KARİYER BASAMAKLARININ OKUL İKLİMİNE YANSIMALARINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ	Özgür DEMİRDAŞ Doç. Dr. Zeynep DEMİRTAŞ

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assistant Professor, Hasan Giray Ankara Assistant Professor, Hakan Değerli**	1	THE EFFECT OF CAMPAIGNS ON HEALTH PRODUCTS IN E-COMMERCE: DETERMINANTS OF VITAMIN SALES RANKINGS DURING THE BLACK FRIDAY PERIOD	Res. Asst. Gökçen ÇELİKER Res. Asst. Burak TEKEREK
		2	AN EXAMINATION OF PERCEPTIONS TOWARD HEALTHCARE INSTITUTIONS IN TÜRKİYE THROUGH EKŞİ SÖZLÜK USER ENTRIES	Res. Asst. Burak TEKEREK Res. Asst. Gökçen ÇELİKER
		3	THE EFFECT OF HEALTHCARE WORKERS' MENTAL WORKLOAD PERCEPTION ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT: A QUALITATIVE STUDY	Assistant Professor Tuğba MERT EMİROĞLU Mevlüt SARIÇAM
		4	THE EFFECTS OF DIGITAL HEALTH APPLICATIONS ON THE PHARMACEUTICAL MARKET AND HEALTH ECONOMICS: A LITERATURE-BASED REVIEW	Dr. Sümeyye GÖKÇENOĞLU
		5	SAĞLIK ÇALIŞANLARININ MEDİKAL TURİZME YÖNELİK FARKINDALIKLARI: BİR LİTERATÜR ARAŞTIRMASI	Yüksek Lisans Öğrencisi Yağmur Okumuş Prof. Dr. Emine Öter Gerçek
		6	OPINIONS OF HEALTHCARE EMPLOYEES ON INTERNAL AND EXTERNAL AUDITS: A QUALITATIVE STUDY	Dr. Öğr. Üyesi Tuğba MERT EMIROĞLU Mehmet Veysel SAYAN
		7	SAĞLIK TURİZMİ KAPSAMINDA HASTA DENEYİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	Doktora Öğrencisi Sibel YAĞCİ Doç. Dr. Sevim KOÇER
		8	ECONOMIC OUTCOMES OF GREEN AND SUSTAINABLE MANAGEMENT PRACTICES IN HOSPITALS: A SYSTEMATIC REVIEW	Assistant Professor, Hasan Giray Ankara Assistant Professor, Hakan Değerli

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Dr. Öğr. Üyesi Merve Nihan ERTEKİN KAYA**	1	PERSONALIZED LEARNING IN INSTRUMENTAL EDUCATION WITH GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE: AN EXAMINATION OF APPLICATIONS FOR INSTRUMENT LEARNING AND PERFORMANCE ANALYSIS	Dr. Öğr. Üyesi Merve Nihan ERTEKİN KAYA
		2	GRADUATE MUSIC EDUCATION STUDENTS' PERCEPTIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH AND PUBLICATION ETHICS	Dr. Öğr. Üyesi Merve Nihan ERTEKİN KAYA
		3	THE THREE PIONEERING FIGURES OF MODERN MUSICOLOGY: ADORNO, KERMAN AND DAHLHAUS	Asst. Prof. Dr. İsmail GÜNGÖR
		4	TEMSİL, DÖNÜŞÜM VE YORUM: GOETHE'NİN FAUST METNİYLE GOUNOD'NUN FAUST OPERASI ARASINDA DİSİPLİNLERARASI ANALİZ	Can Reha GÜN
		5	BIBLIOMETRIC EVALUATION OF TURKISH MUSIC STUDIES ON THE WEB OF SCIENCE DATABASE	Okan Umut AKSEL
		6	TRENDS IN METAPHOR RESEARCH WITHIN THE FIELD OF MUSIC: AN EXAMINATION OF PUBLICATIONS FROM 2023–2025	Yüksek Lisans Öğrencisi, Zeynep VARDAR Dr. Öğr. Üyesi, Ezgi ERTEK-BABAÇ
		7	ŞİLE MANAV TÜRKLERİNİN MÜZİK GELENEĞİNDE MÜZİK ALETLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE YERİ	Doç. Dr. Leyla GAFAROVA Yüksek Lisans Öğrencisi Sinem Perihan CAN
		8	MÜZİK ENDÜSTRİSİNDE İŞ BİRLİĞİ AĞLARI: SOSYAL AĞ ANALİZİ PERSPEKTİFİNDEN BİR LİTERATÜR TARAMASI	Arş. Gör. Aslı KILIÇ

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Sofia Kotsi**	1	METAPHORICAL CONCEPTUALIZATIONS OF TIME IN PERSIAN POETRY FROM THE SAFAVID ERA	Prof. Dr. Reza Hosseini, Soraya Ahmadi, Ali Tavakoli
		2	PRAGMATIC FUNCTIONS OF INDIRECT SPEECH ACTS IN CONTEMPORARY IRANIAN POLITICAL DISCOURSE	Dr. Mina Karimi, Assoc. Prof. Dr. Farhad Jafari
		3	DISCOURSE ANALYSIS OF GENDER REPRESENTATIONS IN POST-REVOLUTIONARY IRANIAN CINEMA	Fatemeh Rahmani, Dr. Babak Salehi, Neda Zamani
		4	COGNITIVE LINGUISTICS APPROACH TO COLOR TERMINOLOGY IN CLASSICAL PERSIAN TEXTS	Assoc. Prof. Dr. Shahram Nemati
		5	POLYSEMY AND CONTEXTUAL DISAMBIGUATION IN MODERN GREEK POLITICAL METAPHORS	Prof. Dr. Eleni Papadopoulos, Dr. Kostas Dimitriou
		6	INTERTEXTUALITY IN BYZANTINE RHETORICAL TEXTS: A DISCOURSE-SEMANTIC PERSPECTIVE	Maria Stavropoulou, Assoc. Prof. Dr. Nikos Georgiadis, Theo Angelakis
		7	PRAGMATICS OF IRONY IN CONTEMPORARY GREEK SOCIAL MEDIA DISCOURSE	Dr. Sofia Kotsi
		8	COGNITIVE METAPHORS OF EMOTION IN SANSKRIT PHILOSOPHICAL TEXTS	Prof. Dr. Arjun Sharma, Priya Venkatesh
		9	DISCOURSE MARKERS AND CONVERSATIONAL STRUCTURE IN BILINGUAL HINDI-ENGLISH INDIAN PARLIAMENTARY DEBATES	Dr. Neha Kapoor, Anjali Rao

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Maria Economou,**	1	IRANIAN FOREIGN POLICY TOWARD CENTRAL ASIA POST-2015 NUCLEAR AGREEMENT IMPLICATIONS	Prof. Dr. Reza Hosseini, Ali Mahmoudi, Dr. Sara Karim
		2	DOMESTIC POLITICS AND IRAN'S REGIONAL SECURITY DOCTRINE IN THE SYRIAN CONFLICT	Assoc. Prof. Dr. Fatima Rahimi, Hossein Javadi
		3	WOMEN'S POLITICAL PARTICIPATION AND GENDER POLICY REFORMS IN CONTEMPORARY IRAN	Dr. Leila Ahmadi, Neda Sharifi, Assis. Prof. Dr. Parisa Ebrahimi
		4	ENERGY DIPLOMACY AND IRAN'S PETROLEUM EXPORT STRATEGIES UNDER SANCTIONS REGIMES	Prof. Dr. Mohammad Jafari, Zahra Khalili
		5	GREEK-TURKISH MARITIME DISPUTES AND EU COMMON FOREIGN POLICY COHERENCE CHALLENGES	Assoc. Prof. Dr. Dimitrios Pappas, Eleni Stavrou, Dr. Kostas Nikolaou
		6	EUROPEAN INTEGRATION IMPACTS ON GREEK FISCAL SOVEREIGNTY POST-2010 DEBT CRISIS	Dr. Maria Economou, Antonis Papadopoulos
		7	MIGRATION POLICY DILEMMAS AND NATIONAL SECURITY FRAMINGS IN CONTEMPORARY GREECE	Dr. Sophia Karagianni, Nikos Theodorou, Assis. Prof. Dr. Yiorgos Lyras
		8	CLIMATE CHANGE ADAPTATION GOVERNANCE AND FEDERALISM CHALLENGES IN INDIA	Prof. Dr. Arjun Mehra, Priya Venkatesh, Dr. Sanjay Rao
		9	DIGITAL GOVERNANCE REFORMS AND ELECTION MANAGEMENT INNOVATIONS IN INDIA	Assoc. Prof. Dr. Neha Kapoor, Vikram Desai

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assoc. Prof. Dr. Maria Georgiou**	1	LINGUISTIC DIMENSIONS OF PERSIAN CODE-SWITCHING PATTERNS IN TEHRAN BILINGUAL COMMUNITIES	Prof. Dr. Reza Ahmadi, Soraya Mahmoudi, Ali Karimi
		2	PHONOLOGICAL ADAPTATION STRATEGIES IN LOANWORDS FROM ARABIC TO MODERN PERSIAN	Dr. Fatemeh Hosseini, Assoc. Prof. Dr. Mohammad Jafari
		3	DISCOURSE MARKERS AND CONVERSATIONAL FLOWS IN PERSIAN ACADEMIC ORAL PRESENTATIONS	Leila Bahrami, Dr. Hassan Rezaei, Neda Sharifi
		4	SYNTACTIC COMPLEXITY MEASURES IN PERSIAN EFL WRITING DEVELOPMENT TRAJECTORIES	Assis. Prof. Dr. Mina Tavakoli, Parisa Ghasemi
		5	BILINGUAL EDUCATION POLICY IMPLEMENTATION CHALLENGES IN GREEK-THRACIOTURKISH COMMUNITIES	Prof. Dr. Eleni Papadopoulos, Dr. Kostas Dimitriadis
		6	DIALECTAL VARIATION IN CYPRIOT GREEK PHONOLOGY AND ITS IMPLICATIONS FOR LANGUAGE TEACHING	Assoc. Prof. Dr. Maria Georgiou, Nikos Stavrou
		7	PRAGMATIC FUNCTIONS OF GREEK DISCOURSE PARTICLE "RE" IN SPONTANEOUS INTERACTION	Dr. Sophia Antoniou, Panagiotis Lazos, Katerina Tsoulaki
		8	LANGUAGE ATTITUDES TOWARD HINDI-ENGLISH CODE-MIXING IN URBAN DELHI YOUTH SPEECH	Prof. Dr. Anjali Gupta, Rahul Sharma
		9	TAMIL-SANSKRIT PRAGMATIC BORROWINGS IN CLASSICAL DRVIDIAN DISCOURSE STRUCTURES	Dr. Priya Venkatesh, Assoc. Prof. Dr. Karthik Raman, Lakshmi Nair

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assoc. Prof. Dr. Eleni Papadopoulos,**	1	RITUAL PRACTICES AND GENDER ROLES IN CONTEMPORARY ZOROASTRIAN COMMUNITIES OF YAZD PROVINCE	Prof. Dr. Reza Ahmadi, Soraya Mahmoudi, Ali Karimi
		2	NOMADIC PASTORALISM TRANSFORMATIONS AMONG BAKHTIARI TRIBES IN POST-REVOLUTIONARY IRAN	Dr. Fatemeh Hosseini, Assoc. Prof. Dr. Mehdi Rezaei
		3	URBAN KURDISH IDENTITY NEGOTIATIONS THROUGH MUSIC AND FESTIVALS IN MAHABAD CITY	Leila Bahrami, Dr. Hassan Tavakoli, Nima Jafari
		4	SHIITE PILGRIMAGE ECONOMIES AND SOCIAL MOBILITY IN MASHHAD'S HOLY SHRINE COMPLEX	Prof. Dr. Zahra Mahmoudi, Saeed Alavi
		5	MEDITERRANEAN ISLAND REFUGEE INTEGRATION THROUGH CULINARY EXCHANGE IN LESVOS COMMUNITIES	Assoc. Prof. Dr. Eleni Papadopoulos, Dr. Kostas Nikolaidis
		6	BYZANTINE RELIGIOUS ICONOGRAPHY AND CONTEMPORARY ORTHODOX IDENTITY IN THESSALONIKI NEIGHBORHOODS	Dr. Maria Stavropoulou, Nikos Georgiadis, Assis. Prof. Dr. Anna Koukidou
		7	RURAL AGROTOURISM AND HERITAGE REVITALIZATION AMONG CRETE MOUNTAIN VILLAGES	Prof. Dr. Dimitris Tsoukalas, Sofia Petraki
		8	BEDOUIN GENDER DYNAMICS AND MOBILITY PATTERNS IN SAUDI ARABIA'S NORTHERN PROVINCES	Dr. Fatima Al-Ghamdi, Assoc. Prof. Dr. Khalid Al-Mansour
		9	HAJ JOURNEYS AND TRANSNATIONAL PILGRIM KINSHIP NETWORKS FROM THE HEJAZ REGION	Prof. Dr. Nasser Al-Qahtani, Aisha Rahman
		10	AYNU ETHNIC REVITALIZATION THROUGH BEAR FESTIVALS IN HOKKAIDO INDIGENOUS COMMUNITIES	Dr. Hiroshi Tanaka, Assoc. Prof. Dr. Yuko Sato, Kenji Nakamura
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 23 - 29, 2025
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

24 Aralık / Dec 24, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assis. Prof. Dr. Amel Harzi**	1	URBAN SHRINE VISITATION AND SPIRIT MEDIUMSHIP AMONG TOKYO SALARYMEN COMMUNITIES	Prof. Dr. Akihiro Mori, Sakura Ikeda
		2	DIGITAL MEDIA LITERACY AND FAKE NEWS DISSEMINATION AMONG KAZAKHSTANI UNIVERSITY STUDENTS	Prof. Dr. Aizhan Kulanova, Yerbolat Nurgaliyev, Dr. Madina Sarsenova
		3	SOCIAL MEDIA'S ROLE IN SHAPING YOUTH POLITICAL ACTIVISM DURING KAZAKHSTANI PROTESTS	Assoc. Prof. Dr. Ruslan Bekov, Aidana Zhumagaliyeva
		4	CROSS-CULTURAL COMMUNICATION CHALLENGES IN MULTILINGUAL KAZAKHSTANI WORKPLACES	Dr. Gulnara Tolegenova, Nurlan Abildayev, Assis. Prof. Dr. Zhanna Kassenova
		5	INFLUENCER MARKETING STRATEGIES AND CONSUMER TRUST IN KAZAKHSTANI E-COMMERCE PLATFORMS	Prof. Dr. Erlan Mukhametov, Dana Sadykova
		6	ARABIC DIALECTAL VARIATIONS AND THEIR IMPACT ON DIGITAL COMMUNICATION IN TUNISIAN SOCIAL NETWORKS	Assoc. Prof. Dr. Sami Ben Romdhane, Nadia Kallel
		7	PUBLIC RELATIONS STRATEGIES DURING TUNISIA'S POST-REVOLUTIONARY POLITICAL CRISES	Dr. Lilia Trabelsi, Prof. Dr. Hassen Zghal, Meriem Jrad
		8	MIGRANT MEDIA CONSUMPTION PATTERNS AND INTEGRATION CHALLENGES IN TUNISIAN URBAN COMMUNITIES	Assis. Prof. Dr. Amel Harzi
		9	DIGITAL STORYTELLING AND CULTURAL PRESERVATION AMONG MOROCCAN BERBER COMMUNITIES	Dr. Fatima Zahra El Amrani, Assoc. Prof. Dr. Youssef Belkadi
		10	CORPORATE COMMUNICATION STRATEGIES ADDRESSING CLIMATE CHANGE IN MOROCCAN SUSTAINABLE TOURISM	Prof. Dr. Hassan Derfoufi, Amina Naji, Karim El Fassi
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 23 - 29, 2025
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

24 Aralık / Dec 24, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Dr. Fatemeh Hosseini,	1	DIGITAL TRANSFORMATION STRATEGIES FOR SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN AZERBAIJAN'S OIL DEPENDENT ECONOMY	Prof. Dr. Elnur Mammadov, Aysel Karimova, Farid Huseynov
		2	SUSTAINABLE SUPPLY CHAIN PRACTICES AND FIRM PERFORMANCE IN AZERBAIJANI AGRICULTURE	Assoc. Prof. Dr. Nigar Aliyeva, Rashad Ibrahimov
		3	BLOCKCHAIN TECHNOLOGY ADOPTION BARRIERS IN AZERBAIJAN'S FINANCIAL SERVICES SECTOR	Dr. Leyla Hasanova, Elvin Gurbanov, Zara Mammadova
		4	CORPORATE GOVERNANCE REFORMS AND INVESTOR CONFIDENCE IN BAKU STOCK EXCHANGE	Kamran Abbasov, Prof. Dr. Sevinc Nuriyeva
		5	ISLAMIC FINANCE INNOVATIONS AND ECONOMIC RESILIENCE IN IRANIAN SMEs	Assoc. Prof. Dr. Reza Ahmadi, Soraya Mahmoudi, Ali Karimi
		6	CIRCULAR ECONOMY MODELS FOR TEXTILE INDUSTRY SUSTAINABILITY IN IRAN	Dr. Fatemeh Hosseini, Mohammad Jafari
		7	AGILE METHODOLOGIES ADOPTION IN IRANIAN SOFTWARE DEVELOPMENT FIRMS	Prof. Dr. Hassan Rezaei, Leila Bahrami
		8	FAMILY BUSINESS SUCCESSION PLANNING IN NORTH MACEDONIA'S MANUFACTURING SECTOR	Assoc. Prof. Dr. Nikola Popovski, Elena Ivanovska
		9	TOURISM DIGITAL MARKETING STRATEGIES POST-COVID RECOVERY IN NORTH MACEDONIA	Dr. Marija Petrovska, Goran Trajkovski, Assis. Prof. Dr. Biljana Angelova
		10	ESG INVESTING FRAMEWORKS FOR EMERGING EUROPEAN CAPITAL MARKETS: NORTH MACEDONIA CASE	Saso Kostovski, Prof. Dr. Daniela Trbovska
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Prof. Dr. Mina Sharifi,**	1	STRATEGIC ALLIANCES BETWEEN AZERBAIJANI OIL COMPANIES AND INTERNATIONAL ENERGY GIANTS	Prof. Dr. Vugar Aliyev, Sevda Mirzayeva, Rauf Gahramanov
		2	FINTECH DISRUPTION AND TRADITIONAL BANKING TRANSFORMATION IN AZERBAIJAN	Assoc. Prof. Dr. Gunel Ismayilova, Elshan Nuriyev
		3	BRAND MANAGEMENT STRATEGIES FOR AZERBAIJANI EXPORTS IN COMPETITIVE EMERGING MARKETS	Nigar Sadigova, Prof. Dr. Orkhan Nadirov
		4	CROWDFUNDING PLATFORMS AND ENTREPRENEURIAL ECOSYSTEM DEVELOPMENT IN IRAN	Assoc. Prof. Dr. Babak Mehregan, Neda Karimi, Saeed Ahmadi
		5	SUPPLY CHAIN RESILIENCE STRATEGIES FOR IRANIAN AUTOMOTIVE INDUSTRY UNDER SANCTIONS	Dr. Parisa Hosseini, Amir Rezaei
		6	WOMEN ENTREPRENEURSHIP IN IRAN'S HANDICRAFT SECTOR: OVERCOMING INSTITUTIONAL BARRIERS	Prof. Dr. Mina Sharifi, Zahra Mahmoudi
		7	DIGITAL MARKETING TRANSFORMATION IN NORTH MACEDONIA'S AGROFOOD EXPORTS	Assoc. Prof. Dr. Viktorija Stojkovska, Marko Petrovski
		8	SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT MODELS FOR OHRID LAKE UNESCO HERITAGE SITE	Dr. Ana Blazevska, Nikola Jovanovski, Elena Risteska
		9	BLOCKCHAIN APPLICATIONS IN NORTH MACEDONIA'S WINE INDUSTRY TRACEABILITY	Prof. Dr. Dejan Canev, Sara Kostovska, Assis. Prof. Dr. Filip Temelkov

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Assoc. Prof. Dr. Theresa Lim,**	1	THE ROLE OF COLLECTIVISTIC FAMILY STRUCTURES IN SHAPING ADOLESCENT IDENTITY FORMATION AMONG IRANIAN URBAN YOUTH	Prof. Dr. Reza Mohammadi, Sara Hosseini, Ali Karimi
		2	MINDFULNESS INTERVENTIONS INCORPORATING ISLAMIC CONTEMPLATION PRACTICES FOR ANXIETY REDUCTION IN IRANIAN UNIVERSITY STUDENTS	Assoc. Prof. Dr. Fatemeh Ahmadi, Dr. Hassan Rezaei
		3	WORKPLACE GENDER DYNAMICS AND PSYCHOLOGICAL DISTRESS AMONG FEMALE PROFESSIONALS IN TEHRAN CORPORATE SETTINGS	Leila Jafari, Nima Bahrami, Prof. Dr. Zahra Mahmoudi
		4	RESILIENCE FACTORS AMONG IRANIAN REFUGEE CHILDREN DISPLACED BY ECONOMIC MIGRATION TO NEIGHBORING COUNTRIES	Dr. Mehran Tavakoli, Assis. Prof. Dr. Yasaman Sharifi
		5	CULTURAL ADAPTATIONS OF COGNITIVE BEHAVIORAL THERAPY FOR DEPRESSION AMONG FILIPINO MIGRANT WORKERS IN METRO MANILA	Prof. Dr. Maria Santos, Dr. Jose Rizalino, Ana Cruz
		6	SOCIAL MEDIA INFLUENCE ON BODY IMAGE DISTURBANCE AMONG FILIPINO ADOLESCENT GIRLS IN URBAN POVERTY SETTINGS	Assoc. Prof. Dr. Theresa Lim, Ramon Dela Cruz
		7	TRAUMA-INFORMED SCHOOL COUNSELING FOR CHILDREN AFFECTED BY PHILIPPINE NATURAL DISASTERS	Dr. Elena Vargas, Mark Anthony Reyes, Sofia Mendoza
		8	WORKPLACE PSYCHOLOGICAL SAFETY AND EMPLOYEE VOICE BEHAVIOR IN OMANI OIL AND GAS SECTOR	Prof. Dr. Ahmed Al-Harthi, Fatima Al-Maskari
		9	PARENTING STYLES AND ACADEMIC RESILIENCE AMONG OMANI BEDOUIN HERITAGE STUDENTS IN URBAN SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Khalid Al-Busaidi, Dr. Noor Al-Harthy, Salim Al-Mahrooqi
		10	MIGRATION STRESS AND COPING STRATEGIES AMONG EXPATRIATE COMMUNITIES IN MUSCAT WORK ENVIRONMENTS	Layla Al-Rashidi, Prof. Dr. Tariq Al-Ghanboosi
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Assoc. Prof. Dr. Fatima Zahra El Amrani,**	1	YORUBA TEXTILE TRADITIONS AND CONTEMPORARY FASHION IDENTITY IN NIGERIAN URBAN CENTERS	Prof. Dr. Amina Okonkwo, Chidi Eze, Ngozi Ude
		2	NOK TERRACOTTA SCULPTURE INFLUENCES ON CONTEMPORARY NIGERIAN CERAMIC ART PRACTICES	Assoc. Prof. Dr. Emeka Nwosu
		3	MASQUERADES AND PERFORMANCE ART IN POSTCOLONIAL IDENTITY EXPRESSION AMONG IGBO COMMUNITIES	Dr. Ifeoma Okoro, Obi Nwankwo, Chioma Adebayo
		4	CALABAR CARNIVAL AS URBAN CULTURAL RESISTANCE AND TOURISM DEVELOPMENT STRATEGY	Prof. Dr. Bassey Ekanem, Ekaette Udoh
		5	BERBER ORNAMENTAL GEOMETRY IN CONTEMPORARY MOROCCAN CALLIGRAPHY PRACTICES	Assoc. Prof. Dr. Fatima Zahra El Amrani, Hassan Bouachrine
		6	GN AWA MUSIC TRADITIONAL INFLUENCES ON MODERN MOROCCAN FUSION GENRES	Dr. Aicha Lmrabet, Karim El Fassi
		7	MARABOUTIC PORTRAITURE AND PHOTOGRAPHIC INNOVATION IN 20TH-CENTURY MOROCCAN STUDIO PRACTICE	Youssef Bennani, Prof. Dr. Nadia Cherkaoui
		8	MAASAI BEADWORK EVOLUTION AND CONTEMPORARY KENYAN JEWELRY DESIGN INNOVATIONS	Assoc. Prof. Dr. Jepchumba Kiptoo, Naserian ole Lekishon
		9	LUKASA MEMORY BOARDS AND DIGITAL ARCHIVING OF LUBA COSMOLOGY IN CONTEMPORARY ART	Dr. Wanjiku Mwangi, Kofi Amankwaa
		10	KIKUYU SCULPTURE TRADITIONS AND CONTEMPORARY KENYAN PUBLIC ART INSTALLATIONS	Prof. Dr. Muthoni Kariuki, Juma Omondi, Zawadi Mwikali
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Doç. Dr. Sait Yıldırım**	1	SOSYAL MEDYANIN ERGENLERDE AKRAN ZORBALIĞINA ETKİSİ	Doç. Dr. Sait Yıldırım Doç. Dr. Bahri Gür Doktora Öğrencisi Buket Bağrıyanık Yıldırım
		2	ALGORİTMALARIN GÖLGESİNDE BÜYÜMEK: ÇOCUKLARDA DİJİTAL BAĞIMLILIĞIN VE SOSYALLEŞME BİÇİMLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ	Doç. Dr. Sait Yıldırım
		3	İklim Değişikliği Endişesi ile Psikolojik Sıkıntı Arasındaki İlişkide Algılanan Stres ve Duygu Düzenleme Güçlüğünün Aracı Rolü	Lisans Öğrencisi Asude Yalın Lisans Öğrencisi Melike Yalın Doç. Dr. Sümeyye Derin
		4	EBEVEYN DUYGUSAL ERİŞİLEBİLİRLİĞİN DUYGUSAL ZEKA BECERİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ÇALIŞMA	Psikolog BÜŞRA AYDOĞDU Dr. Öğr. Üyesi ALİYE ATEŞ ÖS
		5	THE MEDIATING ROLES OF ENERGY AND SELF-REGULATION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PERSEVERANCE AND STRESS RESILIENCE AMONG ADOLESCENTS: A PARALLEL MEDIATION ANALYSIS	Doç. Dr. Mehmet ŞATA Doç. Dr. Mahmut Sami KOYUNCU
		6	COLLABORATION PROFILES AND THEIR DETERMINANTS IN ADOLESCENTS: A LATENT PROFILE ANALYSIS AND MULTINOMIAL LOGISTIC REGRESSION APPROACH	Doç. Dr. Mehmet ŞATA Doç. Dr. Mahmut Sami KOYUNCU
		7	AYDINLIK ÜÇLÜ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN GELİŞMELERİ KAÇIRMA KORKUSU ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE DAİR KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE	Psikolog, SERRA NUR AKGÜN
		8	ERGENLERDE SİBER OBSESİF TAKİP MAĞDURİYETİ: ANNE-BABA TUTUMU, DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER VE SOSYAL MEDYA KULLANIM ALIŞKANLIKLARIYLA İLİŞKİSİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Sedef MELEMEZ Prof. Dr. Hülya ERCAN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. Muammer CENGİL**	1	International positions on the war on Gaza and its repercussions on societal stability and peace	Dr. Amira Ismail Muhammad Al-Ubaidi
		2	FIKHÎ AÇIDAN DÜNYEVİLEŞMENİN SOMUT TEZAHÜRLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME	Doç. Dr. Taha YILMAZ
		3	MANEVİYATIN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KÜLTÜRLERARASI BİR DEĞERLENDİRME	Prof. Dr. Muammer CENGİL
		4	DİNSEL KİMLİK VE SOSYAL AİDİYET: PSİKOLOJİK BİR İNCELEME	Prof. Dr. Muammer CENGİL
		5	TEŞBİHLERİ AÇISINDAN YAHYÂ B. SELÂME EL-HASKEFÎ'NİN ŞİİRLERİ	Doç. Dr. Halil AKÇAY Yahya AKÇAY
		6	KUR'AN'IN AİLE BİRLİĞİNİN KORUNMASINA YÖNELİK BOŞANMA ÖNCESİ HAKEMLİK ÖNERİSİ	Doç. Dr. Mustafa TUNÇER
		7	KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDEN İNSANIN YERYÜZÜNDE HALİFE KILINMASI	Doç. Dr. Mustafa TUNÇER
		8	The Possibility of a Psychological Exegesis of the Qur'an: A Nafs-Centered, Discourse-Analytical Approach	Tuğçe GÜNEŞ Doç. Dr. Ramazan ŞAHAN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç. Dr. Erkan DENK**	1	SİVAS HEALTH TOURISM SWOT ANALYSIS	Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem YEL
		2	ETHICAL ISSUES OF MASS TOURISM AND ITS DAMAGES TO THE ENVIRONMENT AND CULTURAL HERITAGE	Yüksek Lisans Öğrencisi Özge SARAÇOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Fatma EBAN
		3	FAMILY FRIENDLY TOURİSM DESTİNATİONS AND TOURİSM BUSİNESSES	Doç. Dr. Sine ERDOĞAN MERCAN Sinem AYSU
		4	LEISURE MANAGEMENT IN FAMILIES FROM THE PERSPECTIVE OF DIGITAL LIFE SKILLS	Ömer TUFAN Doç. Dr. Sine ERDOĞAN MERCAN
		5	GASTRONOMİK KİMLİĞİN GÖRSEL TEMSİLİ: SEÇİLMİŞ ÜLKE BANKNOTLARI ÜZERİNE BİR ANALİZ	Dr. Öğr Üyesi Nilgün KARAMAN Yüksek Lisans Öğrencisi Mustafa Tolgay ERTAN
		6	REGIONAL DISTRIBUTION OF GEOGRAPHICAL INDICATIONS IN TÜRKİYE AND CLASSIFICATION ACCORDING TO PRODUCT GROUPS	Doç. Dr. Erkan DENK
		7	A RESEARCH ON BALIKESİR GEOGRAPHİCAL INDICATED PRODUCTS AND THEIR EVALUATION IN THE DEVELOPMENT OF REGIONAL TOURİSM	Lisans Öğrencisi Nimet TURAN Lisans Öğrencisi İklim ÇELİK Doç. Dr. Gizem ÖZGÜREL
		8	WORLD FEDERATION OF TOURIST GUIDE ASSOCIATIONS (WFTGA) RESMİ INSTAGRAM HESABININ İNCELENMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Hatice Nur KESİMAL Dr. Öğr. Üyesi Hasret ULUSOY MUTLU

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ**	1	THE IMPACT OF WORLD WAR II ON MILITARY AND CIVILIAN HEALTH SERVICES: MEDICAL INNOVATIONS, PUBLIC HEALTH TRANSFORMATION, AND CONTRIBUTIONS TO THE INSTITUTIONALIZATION OF MODERN MEDICINE	Dr. Özlem KARAPINAR GÖK
		2	STRATEGIC ORIENTATIONS İN TURKISH FOREIGN POLICY: THE HISTORICAL, POLITICAL, AND REGIONAL IMPLICATIONS OF THE BAGHDAD PACT	Dr. Özlem KARAPINAR GÖK
		3	MUSSOLINI'NİN TÜRKİYE'Yİ İŞGAL PLANI	Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
		4	RUMELİ'YE VEDA EDERKEN SULTAN REŞAD'IN KOSOVA'YI ZİYARETİ	Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
		5	A COMPARİSON OF CERTAİN KAZAS AND NAHİYES İN THE PROVİNCE OF ALEPPO ACCORDİNG TO THE AVÂRIZ-HÂNE REGİSTER NO. 678	Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
		6	THE CONTENT AND SOURCE VALUE OF THE AVÂRIZ-HÂNE REGISTER NUMBERED MAD 678	Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
		7	THE ROLE AND INFLUENCE OF GEORGIAN WOMEN IN THE HISTORICAL PROCESS: FROM RELIGIOUS LEADERS TO INTER-IMPERIAL POLITICAL FIGURES	Öğr. Gör. Dr. Hatice ERTÜRK
		8	MOĞOLLARDA ELÇİ KABULÜ	Mehmet İSTEMİHAN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assoc. Prof. Dr. Filiz EROĞLU**	1	E-TİCARETTE KAMPANYA PERFORMANSININ ÇOK BOYUTLU ANALİZİ: ROI, SEGMENTASYON VE ZAMANLAMA OPTİMİZASYONU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Doç. Dr. Pınar ÖZKAN Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ
		2	EVCİL HAYVAN GİYİM ENDÜSTRİSİNDE YOUTUBE İÇERİK STRATEJİLERİ: İÇERİK UZUNLUĞU VE REKLAM YATIRIMLARININ ETKİLEŞİM KALİTESİ ÜZERİNE BİR ANALİZ	Doç. Dr. Pınar ÖZKAN Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ
		3	BOP'TA DİJİTALLEŞME VE PAZARLAMA KARMASININ YENİDEN YAPILANDIRILMASI: 8A TEMELLİ BİR YAKLAŞIM	Arş. Gör. Dr. Sevi BALOĞLU SEVİNÇ
		4	AN EXPLORATORY RESEARCH ON YOUNG CONSUMERS' SOFT SAVING TENDENCIES	Assoc. Prof. Dr. Filiz EROĞLU
		5	DEVELOPING THE SERVICE BRAND LOVE SCALE: A CONTEXT-SPECIFIC INSTRUMENT FOR EMOTIONAL ATTACHMENT IN SERVICE SETTINGS	Assist. Prof. Dr. Pınar Alyar
		6	ENDÜSTRİ 4.0 SÜRECİNDE AKILLI ÜRÜNLER VE TÜKETİCİ ETKİLEŞİMİ: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE	Arş. Gör. Dr. Sinem SARGIN
		7	TÜKETİCİLERİN YOUTUBE REKLAM VİDEOLARINDAKİ DUYGU ÇAĞRIŞIMLARINA VERDİKLERİ TEPKİLER: BİR İÇERİK ANALİZİ	Öğrt. Gör.Dr. Pınar COŞKUN
		8	THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN DIGITAL MARKETING: TRANSITION FROM SEARCH ENGINE OPTIMIZATION (SEO) TO GENERATIVE ENGINE OPTIMIZATION (GEO)	Muhammed Mustafa GÖKTAŞ Hatice KÖSE Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Öğr. Gör. Gizem TÜRE**	1	ALMANYA'DAKİ TÜRK GÖÇMENLERİN İKİNCİ DİL EDİNİM SÜREÇLERİNİN TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ ÇOCUKLARIN TÜRKÇE EDİNİM SÜRECİ İLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: POLİTİKALAR VE ÖNERİLER	Doktora Öğrencisi Ahmet CİHANGİR Doç. Dr. Demet KARDAŞ
		2	YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİN ALANINDA YAPILAN TEZLERİN DİL BİLGİSİ AÇISINDAN META-SENTEZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ	Doktora Öğrencisi Ahmet CİHANGİR Doç. Dr. Demet KARDAŞ
		3	Mobile-Assisted Language Learning (MALL) in Türkiye's K–12 English Education: A PRISMA-Based Systematic Review (2020–2025)	Govher YAZDURDYYEVA Fidel ÇAKMAK
		4	A COGNITIVE COMPARISON OF READING COMPREHENSION QUESTIONS IN TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE: A STUDY ON A2 AND B1 LEVELS	Öğr. Gör, ZEYNEP ARICI Öğr. Gör. Gizem TÜRE
		5	AN ANALYSIS OF VISUALS IN THE 5TH GRADE MIDDLE SCHOOL ENGLISH TEXTBOOK WITHIN THE CONTEXT OF INCLUSIVE EDUCATION	Graduate Student Ayşe YILMAZ
		6	İNGİLİZCE ÖĞRETİMİNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARINA İLİŞKİN LİSE İNGİLİZCE ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİ	Prof. Dr. Necdet KONAN Sueda Zişan TÜRKÖZ
		7	CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR COMPARING ADVANTAGES OF NON-GAME-BASED LEARNING AND GAME-BASED LEARNING	Havva İrem TAŞDEMİR Zeynep ALTUNEL Fidel ÇAKMAK
		8	9 TH GRADE LISTENING SKILLS IN THE TÜRKIYE CENTURY MAARIF MODEL: A QUALITATIVE DOCUMENT ANALYSIS	Havva İrem Taşdemir Zeynep ALTUNEL Fidel ÇAKMAK

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Dr. Öğretim Üyesi Emine ERDOĞAN**	1	ŞİİRİN DUYGUSUNDAN MODAYA AKTARILAN KIYAFET TASARIMLARI	Doç. Dr. Hüseyin ÖZDEMİR Yüksek Lisans Nazmiye Çiçek GÜMÜŞ
		2	DUVARIN ARDINDAKİ KADIN: ATIK DUVAR KAĞITLARINDAN SANATSAL MODA TASARIMLARI	Doç. Dr. Hüseyin ÖZDEMİR Yüksek Lisans Öğrencisi Seda ÇOLAK
		3	MODA TASARIMINDA EPOKSİ REÇİNE UYGULAMASI; FARKLI KUMAŞ TÜRLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ	Doç.Dr. Şengül EROL Shaghayegh TAJAMMOLI MOHADDES
		4	BİYOMİMİKRİ VE MİTOLOJİ BAĞLAMINDA YILAN EJDERHA METAFORUNUN GİYSİ TASARIMLARINA YANSIMALARI	Doç.Dr. Şengül EROL Rumeysa ÇOBAN
		5	FARKLI COĞRAFYALARIN GÖRSEL MİRASININ GÜNCEL TASARIMLARA AKTARIMI	Sibel ERDURAN Zeynep DUMAN
		6	SARAY RİTÜELLERİNİN GİYSİYE YANSIMASI: OSMANLI KAFTANLARININ TARİHSEL VE TEKNİK BAĞLAMI	Dr. Öğretim Üyesi Emine ERDOĞAN
		7	TAY-TECH TEKNİK KUMAŞLARIN FONKSİYONEL ÜRÜN TASARIMINDAKİ ROLÜ	Kıdemli Tasarımcı Selcan Korkmaz Dursun
		8		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Karim Mansouri**	1	INTEGRATING ARABIC LANGUAGE PRESERVATION INTO MODERN ALGERIAN BILINGUAL CURRICULA	Prof. Dr. Ahmed Belkacem, Fatima Zahraoui
		2	STEM EDUCATION CHALLENGES AND SOLUTIONS IN RURAL ALGERIAN SECONDARY SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Nadia Cherif, Yacine Boualem, Samir Lounis
		3	TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT THROUGH PEER OBSERVATION IN ALGERIAN VOCATIONAL TRAINING	Dr. Karim Mansouri, Amina Hadji
		4	INCLUSIVE EDUCATION PRACTICES FOR STUDENTS WITH DISABILITIES IN ALGERIAN URBAN SCHOOLS	Laila Zerhouni, Prof. Dr. Mehdi Bouziane
		5	BLENDED LEARNING MODELS FOR RURAL CHINESE VOCATIONAL EDUCATION POST-PANDEMIC	Assoc. Prof. Dr. Li Wei, Zhang Hao
		6	AI-POWERED PERSONALIZED LEARNING SYSTEMS IN CHINESE PRIMARY MATHEMATICS CLASSROOMS	Dr. Wang Jing, Chen Ming, Liu Yang
		7	MORAL EDUCATION REFORM THROUGH CONFUCIAN VIRTUE CURRICULA IN MODERN CHINESE SCHOOLS	Xu Peng, Prof. Dr. Zhou Qian
		8	NEP 2020 IMPLEMENTATION CHALLENGIES FOR MULTILINGUAL EDUCATION IN INDIAN HILL STATES	Assoc. Prof. Dr. Rajesh Kumar, Priya Sharma
		9	VOCATIONAL EDUCATION ALIGNMENT WITH MAKE IN INDIA INITIATIVE IN SOUTHERN STATES	Dr. Sanjay Patel, Neha Gupta, Amit Singh
		10	TEACHER AGENCY AND CURRICULUM ADAPTATION IN REMOTE INDIAN TRIBAL EDUCATION	Anjali Desai, Prof. Dr. Meera Joshi
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Elena Cebotari**	1	URBAN MIGRATION PATTERNS AND SOCIAL INTEGRATION CHALLENGES AMONG RURAL MIGRANTS IN CAIRO'S INFORMAL SETTLEMENTS	Prof. Dr. Ahmed El-Sayed, Fatima Hassan, Omar Khalil
		2	GENDER ROLES TRANSFORMATION IN POST-ARAB SPRING EGYPTIAN UNIVERSITY CAMPUSES	Assoc. Prof. Dr. Nadia Abdel Rahman, Karim Fouad
		3	RELIGIOUS PLURALISM AND INTERFAITH DYNAMICS IN ALEXANDRIA'S COSMOPOLITAN NEIGHBORHOODS	Dr. Salma Ibrahim, Youssef Nasser, Prof. Dr. Hala Mostafa
		4	YOUTH UNEMPLOYMENT AND POLITICAL RADICALIZATION PATHWAYS IN GREATER CAIRO	Mona El-Gendy, Assoc. Prof. Dr. Tarek Mahmoud
		5	POST-SOVIET IDENTITY NEGOTIATIONS AMONG MOLDOVAN DIASPORA COMMUNITIES IN EUROPE	Prof. Dr. Ion Creangă, Maria Lupu
		6	RURAL DEPOPULATION AND SOCIAL CAPITAL EROSION IN MOLDOVA'S NORTHERN REGIONS	Dr. Ana Popescu, Victor Rusu, Liliana Andronati
		7	LANGUAGE POLITICS AND ETHNIC MINORITY INTEGRATION IN URBAN CHISINAU	Assoc. Prof. Dr. Elena Cebotari
		8	CASTE PERSISTENCE AND URBAN LABOR MARKET DISCRIMINATION IN MUMBAI MEGACITY	Prof. Dr. Ravi Shankar, Priya Mehta,
		9	CLIMATE CHANGE ADAPTATION STRATEGIES AMONG INDIA'S SMALLHOLDER FARMING COMMUNITIES	Dr. Lakshmi Nair, Assoc. Prof. Dr. Vikram Singh
		10	DIGITAL DIVIDE AND RURAL YOUTH EMPOWERMENT THROUGH E-GOVERNANCE INITIATIVES	Sanjay Gupta, Dr. Neha Kapoor, Rahul Verma
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Assoc. Prof. Dr. Fatima Rahman	1	THE IMPACT OF MINDFULNESS INTERVENTIONS ON EMOTIONAL REGULATION IN GREEK PRIMARY SCHOOL CHILDREN	Prof. Dr. Maria Papadopoulos, Dr. Nikos Antoniou, Eleni Stavrou
		2	SCREEN TIME EFFECTS ON LANGUAGE DEVELOPMENT AND ATTENTION SPANS IN TODDLERS FROM ATHENS	Assoc. Prof. Dr. Sophia Dimitriadou, Kostas Georgiou
		3	FAMILY DYNAMICS AND ANXIETY PATTERNS IN ADOLESCENTS FROM GREEK ISLAND COMMUNITIES	Dr. Anna Theodorou, Panagiotis Lazos, Maria Koukoula
		4	PLAY THERAPY EFFICACY FOR TRAUMA RECOVERY IN CHILDREN AFFECTED BY GREEK WILDFIRES	Georgios Papageorgiou, Prof. Dr. Eirini Tsakiridou
		5	NUTRITIONAL DEFICIENCIES AND COGNITIVE DEVELOPMENT IN BANGLADESH RURAL PRESCHOOLERS	Assoc. Prof. Dr. Fatima Rahman, Dr. Arif Hossain
		6	MATERNAL DEPRESSION EFFECTS ON ATTACHMENT FORMATION IN DHAKA URBAN INFANTS	Ruma Begum, Dr. Shahidul Islam, Nusrat Jahan
		7	FLOOD-INDUCED TRAUMA AND RESILIENCE BUILDING IN BANGLADESH RIVERINE CHILDREN	Prof. Dr. Khaleda Akter, Sumaiya Chowdhury
		8	DIGITAL LEARNING PLATFORMS AND SOCIAL SKILLS DEVELOPMENT IN INDONESIAN PRIMARY STUDENTS	Dr. Wayan Sari, I Made Putra, Ni Luh Astuti
		9	CULTURAL PLAY PATTERNS AND CREATIVITY FOSTERING IN BALINESE PRESCHOOL CHILDREN	Assoc. Prof. Dr. Ketut Widana, Ayu Dewi

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assis. Prof. Dr. Zhanna Tastanbekova,**	1	LABOR MIGRATION PATTERNS FROM RURAL KAZAKHSTAN TO RUSSIAN FEDERATION CITIES: SOCIOECONOMIC DRIVERS AND FAMILY IMPACTS	Prof. Dr. Gulnara Abayeva, Yerzhan Tolegenov, Aidana Kurmangaliyeva
		2	URBANIZATION AND INTERNAL MIGRATION FLOWS IN POST-SOVIET KAZAKHSTAN: ALMATY VS ASTANA CASE COMPARISON	Assoc. Prof. Dr. Ruslan Zhumatov, Nurlan Bekbolatov
		3	CLIMATE-INDUCED ENVIRONMENTAL MIGRATION FROM ARAL SEA REGION IN SOUTHERN KAZAKHSTAN	Dr. Aizhan Kassenova, Dina Sarsenbayeva
		4	KAZAKH DIASPORA RETURN MIGRATION AND NATIONAL IDENTITY FORMATION PROCESSES	Assis. Prof. Dr. Zhanna Tastanbekova, Erlan Nurgaliyev
		5	CIRCULAR LABOR MIGRATION BETWEEN RUSSIA AND CENTRAL ASIA: CENTRAL ASIAN MIGRANT EXPERIENCES IN MOSCOW	Prof. Dr. Irina Petrova, Dr. Sergei Kuznetso
		6	HIGHLY SKILLED RUSSIAN EMIGRATION POST-2022: BRAIN DRAIN TO GEORGIA AND ARMENIA	Assoc. Prof. Dr. Elena Volkova, Mikhail Ivanov
		7	UKRAINIAN REFUGEES IN RUSSIA: INTEGRATION CHALLENGES AND STATE-SOCIETY TENSIONS	Dr. Natalia Smirnova, Pavel Morozov, Anna Kuzmina
		8	BALKAN LABOR MIGRATION TO EU COUNTRIES: NORTH MACEDONIAN WORKERS IN GERMANY AND AUSTRIA	Assoc. Prof. Dr. Nikola Popovski, Elena Ivanovska
		9	INTERNAL RURAL-URBAN MIGRATION AND SOCIAL COHESION IN POST-SOCIALIST NORTH MACEDONIA	Dr. Marija Petrovska, Goran Trajkovski

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Olga Smirnova,**	1	COMMUNITY-BASED CONSERVATION INITIATIVES AND WILDLIFE PROTECTION IN KENYAN SAVANNAS	Prof. Dr. Kamau Njoroge, Amina Otieno
		2	GENDER ROLES EVOLUTION IN URBAN KENYAN SLUM ECONOMIES POST-DEVOLUTION	Assoc. Prof. Dr. Wanjiku Mwangi, Dr. Elias Kiprop
		3	YOUTH RADICALIZATION PATHWAYS AND PEACEBUILDING INTERVENTIONS IN COASTAL KENYA	Fatima Hassan, Prof. Dr. Juma Omondi
		4	CLIMATE CHANGE ADAPTATION STRATEGIES AMONG PASTORALISTS IN NORTHERN KENYA	Dr. Sarah Lekule, Nathan ole Kipury
		5	URBAN INFORMALITY AND SOCIAL CAPITAL FORMATION IN NAIROBI'S MATATU SECTOR	Miriam Wairimu, Assoc. Prof. Dr. Peter Njoroge
		6	RUSSIA'S SOFT POWER PROJECTION THROUGH CULTURAL DIPLOMACY IN POST-SOVIET SPACE	Prof. Dr. Irina Petrova, Dr. Alexei Volkov
		7	ETHNIC FEDERALISM CHALLENGES AND IDENTITY POLITICS IN CONTEMPORARY RUSSIA	Assoc. Prof. Dr. Natalia Kuznetsova, Sergei Ivanov
		8	MEMORY POLITICS AND WWII NARRATIVES IN RUSSIAN EDUCATION SYSTEMS	Dr. Olga Smirnova, Mikhail Kuzmin
		9	URBAN RURAL DIVIDE AND SOCIAL MOBILITY PATTERNS IN MODERN JAPAN	Prof. Dr. Hiroshi Tanaka, Aiko Nakamura
		10	AGING SOCIETY CHALLENGES AND INTERGENERATIONAL SOLIDARITY IN JAPAN	Dr. Yumi Sato, Kenji Yamamoto
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Prof. Dr. Luan Rama, Dr. Anila Godo**	1	WORK-LIFE BALANCE AND GENDER EQUALITY IN CORPORATE JAPAN	Assoc. Prof. Dr. Mika Kobayashi
		2	SHIITE-SUNNI DYNAMICS AND SECTARIAN PEACEBUILDING IN CONTEMPORARY IRAN	Prof. Dr. Reza Mohammadi, Fatemeh Karimi
		3	WOMEN'S POLITICAL PARTICIPATION UNDER THEOCRATIC GOVERNANCE IN IRAN	Dr. Soraya Ahmadi, Ali Jafari
		4	URBAN MIGRATION AND FAMILY STRUCTURE TRANSFORMATIONS IN RURAL IRAN	Assoc. Prof. Dr. Hassan Rezaei, Leila Bahrami
		5	EDUCATION REFORMS AND YOUTH EMPLOYABILITY IN POST-TALIBAN AFGHANISTAN NEIGHBORHOODS	Prof. Dr. Ahmed Khan, Sara Malik, Bilal Rehman
		6	CLIMATE INDUCED MIGRATION AND BORDERLAND IDENTITIES IN BALOCHISTAN	Dr. Fatima Zahra, Omar Siddiqui
		7	RELIGIOUS PLURALISM AND INTERFAITH DIALOGUE INITIATIVES IN URBAN PAKISTAN	Assoc. Prof. Dr. Ayesha Rahman, Zainab Noor
		8	DIGITAL ETHNOGRAPHY OF DIASPORA IDENTITIES AMONG ALBANIAN COMMUNITIES IN EUROPE	Prof. Dr. Luan Rama, Dr. Anila Godo
		9	TRANSITIONAL JUSTICE MECHANISMS AND POST-COMMUNIST RECONCILIATION IN ALBANIA	Assoc. Prof. Dr. Erion Veliaj, Mira Xhaxho
		10	RURAL TOURISM DEVELOPMENT AND CULTURAL HERITAGE PRESERVATION IN NORTHERN ALBANIA	Dr. Blerta Hoxha, Krenar Gashi
		11	YOUTH POLITICAL ENGAGEMENT IN POST-SOCIALIST ALBANIAN DEMOCRACY	Mirela Dervishi, Prof. Dr. Sokol Lloshi

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assoc. Prof. Dr. Ana Martínez,**	1	THE INTERSECTION OF SUFISM AND KYRGYZ NOMADIC SPIRITUALITY IN CENTRAL ASIAN ISLAMIC TRADITION	Prof. Dr. Almazbek Asanov, Gulnara Ibraimova EXISTENTIAL THEMES IN
		2	BUDDHIST INFLUENCES ON PRE-ISLAMIC KYRGYZ SHAMANISM AND TENGRISM	Dr. Bakyt Omuraliev, Janyl Myrzakmatova, Erlan Kadyrov
		3	THOMAS AQUINAS' NATURAL LAW THEORY AND CONTEMPORARY SPANISH BIOETHICS DEBATES	Prof. Dr. Miguel Hernández, Carmen López
		4	EXISTENTIAL PHENOMENOLOGY AND SPANISH MYSTICAL THEOLOGY: A COMPARATIVE STUDY	Assoc. Prof. Dr. Ana Martínez, Javier Ruiz
		5	NIETZSCHE'S CRITIQUE OF CHRISTIANITY AND CONTEMPORARY SPANISH SECULARIZATION PROCESSES	Dr. Elena García, Prof. Dr. Roberto Sánchez
		6	MAHAYANA BUDDHISM'S EMPTINESS DOCTRINE AND CAMBODIAN THERAVADA PRACTICES	Sovannarith Kim, Dr. Chhay Lay
		7	HINDU INFLUENCES ON PRE-ANGKORIAN CAMBODIAN COSMOLOGY AND RITUAL PRACTICES	Assoc. Prof. Dr. Vireak Soth, Maly Phoung
		8	CHRISTIAN MISSIONARY ENCOUNTERS WITH CAMBODIAN BUDDHISM DURING FRENCH COLONIAL PERIOD	Prof. Dr. Sopheap Nguon, Rithy Chum
		9	KYRGYZ EPIC POETRY AND THEIR PARALLELS WITH NIETZSCHEAN PHILOSOPHY	Assoc. Prof. Dr. Nurlan Toktonaliev, Aidana Sarybaeva
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Assoc. Prof. Dr. Karim Belkacem,**	1	ISLAMIC FINANCE CONTRACTS AND SHARIA COMPLIANCE IN SAUDI ARABIAN COMMERCIAL LAW	Prof. Dr. Abdullah Al-Saud, Dr. Fatima Al-Ghamdi, Khalid Al-Mansour
		2	DATA PROTECTION REGULATIONS AND CYBERSECURITY CHALLENGES IN THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA	Assoc. Prof. Dr. Nasser Al-Qahtani, Sara Al-Harbi
		3	WOMEN'S RIGHTS EVOLUTION UNDER GUARDIANSHIP SYSTEM REFORMS IN SAUDI FAMILY LAW	Dr. Laila Al-Otaibi, Mohammed Al-Sharif, Prof. Dr. Huda Al-Ghanmi
		4	CONSTITUTIONAL REFORMS AND PUBLIC LAW CHALLENGES IN POST-INDEPENDENCE ALGERIA	Assoc. Prof. Dr. Karim Belkacem, Yacine Hadji
		5	INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW IMPLEMENTATION IN ALGERIAN DOMESTIC JURISPRUDENCE	Dr. Nadia Zerhouni, Samir Lounis, Amina Boualem
		6	COMMERCIAL ARBITRATION LAW REFORM AND FOREIGN INVESTMENT PROTECTION IN ALGERIA	Prof. Dr. Ahmed Larbi, Fatima Zerrouki
		7	CROSS-BORDER DATA FLOWS AND CYBERSECURITY REGULATION IN LEBANESE FINANCIAL SECTOR	Assoc. Prof. Dr. Elie Salem, Dr. Nadia Khoury, Michel Aoun
		8	REFUGEE LAW CHALLENGES AND NON-REFOULEMENT PRINCIPLE IN LEBANESE JURISPRUDENCE	Dr. Carla Haddad, Rami Nasr, Assis. Prof. Dr. Lina Hayek
		9	ANTI-MONEY LAUNDERING REGULATIONS AND TERRORIST FINANCING PREVENTION IN LEBANON	Prof. Dr. Antoine Habchi, Sarah El-Khoury

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Prof. Dr. Mehmet ÖZMENLİ**	1	FERUDUN ZAİMOĞLU VE ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRKLERİN TOPLUMSAL VE DİLSEL PROBLEMLERİ	Doç. Dr. Seriyye Gündoğdu
		2	TÜRK ŞİİRİNDE MASALIN PROPP'UN MASAL TEORİSİNE GÖRE YENİDEN YORUMLANIŞI: SEZAİ KARAKOÇ ÖRNEĞİ	Doç. Dr. Canan OLPAK KOÇ Dilek Rabia ERGÜL
		3	LATİFE TEKİN'İN SEVGİLİ ARSIZ ÖLÜM ROMANINDA ÇOCUK GÖZÜYLE AİLE KAVRAMI	Doç. Dr. Canan OLPAK KOÇ Dilek Rabia ERGÜL
		4	ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ BİR SATIR ARASI KUR'AN TERCÜMESİ	Öğr. Gör. Mutlu KAYA
		5	Occupational Folklore in Sait Faik Abasıyanık's Adapazarı Stories	Dr. Oğuz YILDIRIM
		6	ROMANTİK YALANIN ÇÖKÜŞÜ: RENÉ GIRARD'IN ÜÇGEN ARZU MODELİYLE MEHMET RAUF'UN GENÇ KIZ KALBİ ROMANI	Doç. Dr. Nazlı MEMİŞ BAYTİMUR
		7	GÖÇ OLGUSU BAĞLAMINDA MEVLANA İDRİS'İN HALEPLİ ZEYNEP ADLI ÇOCUK KİTABININ İNCELENMESİ	Prof. Dr. Elif AKTAŞ Arş. Gör. Ahmet Turan EŞ
		8	KARAKTER ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN MERT ARIK'IN BENİM ZÜRAFAM UÇABİLİR ADLI ÇOCUK KİTABININ İNCELENMESİ	Prof. Dr. Elif AKTAŞ Arş. Gör. Ahmet Turan EŞ
			BOZKIR HAYATININ ÜÇ TEMEL UNSURU: ÇADIR, AT VE DEMİR	Prof. Dr. Mehmet ÖZMENLİ Öğr. Gör. Gökhan HAMZAÇEBİ
			RİTİM, İKTİDAR VE KİMLİK: TÜRK KÜLTÜRÜNDE DAVULUN İNANÇ, NEVBET VE HALK OYUNLARI BAĞLAMINDAKİ DÖNÜŞÜMÜ	Prof. Dr. Mehmet ÖZMENLİ Öğr. Gör. Gökhan HAMZAÇEBİ

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr.Öğr.Üyesi Pınar GÜMÜŞ AKAR**	1	MICROECONOMIC OUTCOMES OF FINANCIAL LITERACY	Assistant Professor, PhD, Kutlu ERGÜN
		2	"TAVAN FİYAT MI KURUMSAL AYARLAMA MI?" 1009/1600 NARH DEFTERİ ÜZERİNDEN OSMANLI'DA MAL BAZLI FİYAT MÜDAHALESİNİN MİKRO ANALİZİ	Arş. Gör. M. Ali Yapıcı Prof. Dr. Gülden Ülgen
		3	THE INTERACTION BETWEEN INCOME INEQUALITY AND DEFENSE EXPENDITURES: THE CASE OF CHINA	Dr. Öğr. Üyesi Fatih AKIN Dr. Ayşe ERYER
		4	KAMU HARCAMALARININ BİLEŞİMİ VE EKONOMİK PERFORMANS ÜZERİNE TEORİK BİR ARAŞTIRMA	Doç. Dr. Burcu YILMAZ ŞAHİN Dr. Öğr. Üyesi Halit Levent ORMAN
		5	TEKNOLOJİK YAYILMA TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE EKONOMİK PERFORMANS: TEORİK BİR İNCELEME	Doç. Dr. Burcu YILMAZ ŞAHİN Dr. Öğr. Üyesi Halit Levent ORMAN
		6	HAVAYOLU TAŞIMACILIĞI VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM GİRİŞLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: EN YÜKSEK DYY STOKUNA SAHİP ÜLKELER ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ	Dr.Öğr.Üyesi Pınar GÜMÜŞ AKAR
		7	YAPAY ZEKÂ VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ: MESLEKLER TEMELLİ AMPİRİK BİR ANALİZ	Suat MUMCU Doç. Dr. Abdullah ALTUN
		8	TÜRKİYE'DE GIDA FİYAT ARTIŞLARININ TÜKETİCİ MAL SEPETİNDEKİ KAYMALARA ETKİSİ	Arş. Gör. Merve BENGÜ DEMİRKIRAN Prof. Dr. Gülden ÜLGEN
		9	BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ İLE KAMU BÜTÇELEME SÜREÇLERİNİN KURAMSAL KESİŞİMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	Dr. Öğretim Üyesi Emrah KIRATOĞLU
		10	BRİCS ÜLKELERİNDE DİJİTAL EKONOMİ VE DIŞA AÇIKLIKLIĞIN İŞSİZLİK ORANINA ETKİLERİ: AMPİRİK KANITLAR	Dr. Öğr. Üyesi Nuran ÖZTÜRK OFLUOĞLU
		11	ANALYSIS OF CONSANGUINEOUS MARRIAGE RATES IN TURKEY	Prof. Dr. Ersin KIRAL Prof. Dr. Gülsen KIRAL

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Yrd.Doç.Dr.Burak KURTCEBE**	1	TRUMPİZM 2.0 VE 3. DÜNYA SAVAŞI SÖYLEMİNİN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ	Salih EROĞLU
		2	RUS ASKERİ DOKTRİNİ MASKİROVKA'NIN UKRAYNA SAVAŞI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ	Salih EROĞLU
		3	EGEMENLİK ÇATIŞMASI: KIBRIS HELEN MİLLİYETÇİSİ PARTİLERİNİN 'SİYASİ EŞİTLİK' KAVRAMINA YAKLAŞIMI VE AVRUPA BİRLİĞİ NORMLARI İLE ÇELİŞKİSİ	Yrd.Doç.Dr.Burak KURTCEBE
		4	BATI-SONRASI DÜNYADA ORTAK KİMLİK İNŞASI: YENİ BÖLGESELCİLİK BAĞLAMINDA TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI	Yüksek Lisans Öğrencisi Inkar KANAT Dr. Öğr. Üyesi Haluk DOĞAN
		5	INVESTIGATION OF THE CROWDSOURCING UTILIZATION MODEL IN LOGISTICS	Prof.Dr. Aydın KAYABAŞI Doç.Dr. Hakan Kiracı Doç.Dr. Fatma Demirağ
		6	KÜRESEL VE YEREL E TİCARET PLATFORMLARA YÖNELİK GÜVEN VE SATIN ALMA DÜŞÜNCESİ	Emine BÜYÜKER ARITÜRK
		7	GEOPOLITICAL RISKS AND CANAL PROJECTS IN INTERNATIONAL LOGISTICS WITHIN THE FRAMEWORK OF MAHAN'S SEA POWER THEORY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE KIEL CANAL AND THE DON-VOLGA CANAL	Doktora Öğrencisi Mehmet ERDOĞDU Doç. Dr. Nihan Tomris KÜÇÜN
		8	A REVIEW OF LOGISTICS INFORMATION SYSTEMS	Doç. Dr. Yasin ŞEKER Doç. Dr. Oğuz Yusuf ATASEL Doç. Dr. Nevzat GÜNGÖR
			A REVIEW OF WAREHOUSE MANAGEMENT, OPERATIONS, AND EFFICIENCY	Doç. Dr. Nevzat GÜNGÖR Doç. Dr. Yasin ŞEKER Doç. Dr. Oğuz Yusuf ATASEL

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç. Dr. Mustafa POLAT**	1	A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH ON INTERNATIONAL STUDENTS' SENSE OF BELONGING	Doç. Dr. Mustafa POLAT Prof. Dr. Fatih KIRIŞIK
		2	BIG ARTIFICIAL INTELLIGENCE COMPANIES AND DIGITAL SOVEREIGNTY	Prof. Dr., FATİH KIRIŞIK Öğr. Gör. Dr., HÜLYA ÖZÇAĞLAR EROĞLU
		3	TÜRKÇE EĞİTİMİ BAĞLAMINDA ÜRETKEN YAPAY ZEKA: ÖĞRETMEN ADAYLARININ ALGILARI VE DENEYİMLERİ	Prof. Dr. Hasan BAĞCI Arş. Gör. Ömer ACAR
		4	TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ MANTIK HATALARI FARKINDALIK DÜZEYLERİNİN ÇEİŞİTLİ DEĞİŞİKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	Prof. Dr. Hasan BAĞCI Mehmet İZCİ
		5	MÜZİK EĞİTİMİ ÇERÇEVESİNDE MÜKEMMELİYETÇİLİK VE PERFORMANS KAYGISI	İrem Ayça DEMİR Prof.Dr.Birsen JELEN
		6	AN EXAMINATION OF TEACHERS' SELF-EFFICACY IN SPECIAL EDUCATION NEEDS BY TOTAL WORK EXPERIENCE: A NON-PARAMETRIC ANCOVA	Doç. Dr. Mahmut Sami KOYUNCU Doç. Dr. Mehmet ŞATA
		7	AN EXAMINATION OF TEACHERS' WORKPLACE STRESS AND WELL-BEING LEVELS BY CLASS SIZE	Doç. Dr. Mahmut Sami KOYUNCU Doç. Dr. Mehmet ŞATA
		8	EVALUATION OF DIGITAL APPLICATIONS USED IN TURKISH LANGUAGE TEACHING THROUGH META-THEMATHICAL ANALYSIS	Sergen Aydın
		9	2025 LGS FEN BİLİMLERİ SORULARININ YENİLENMİŞ BLOOM TAKSONOMİSİNİN BİLİŞSEL ALAN BASAMAKLARINA GÖRE İNCELEMESİ	Uzman Öğretmen Adem ERTAÇ Doç. Dr. Bilge ÖZTÜRK
		10	EĞİTİMDE DİJİTAL OKURYAZARLIĞA İLİŞKİN YAPILAN ARAŞTIRMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	Hatice KAYNAK Dr. Öğr. Üyesi Ramazan YURTSEVEN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof.Dr. Şükran UÇUŞ GÜLDALI**	1	EĞİTİMDE WEB 2.0 ARAÇLARI KULLANIMINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ	Şule AYDIN ÜNLÜ Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Enes TEPE Dr. Öğr. Üyesi Ramazan YURTSEVEN
		2	OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE ÇOCUĞA SAHİP ANNELERDE GELİŞİMSEL NİŞ İLE ANNELİK BECERİLERİNDEKİ ÖZ YETERLİK İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ	Bilim Uzmanı, Ömrüm UZUN YOLCU Dr. Öğr. Üyesi, Nalan ARABACI
		3	TOULMİN ARGÜMANTASYON YAKLAŞIMINA GÖRE ÖĞRETMEN ADAYLARININ DEĞER ALGILARI: EYLEM ARAŞTIRMASI	Prof.Dr. Şükran UÇUŞ GÜLDALI Yüksek Lisans Öğrencisi Durdu Nur DOĞAN Yüksek Lisans Öğrencisi Ebrar Şilan AYDEMİR
		4	2018 ve 2024 HAYAT BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ YARATICI DÜŞÜNME AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI	Prof.Dr. Şükran UÇUŞ GÜLDALI Şebnem ÇAĞLAR
		5	DİJİTAL DAYANIKLILIK ÖLÇEĞİ'NİN TÜRKÇE'YE UYARLANMASI: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	Doç. Dr. Yahya AKTU Dr. Öğr. Üyesi Ercan ARAS Dr.Ayfer İLYAS
		6	AN ANALYSIS OF ASSESSMENT AND EVALUATION TOOLS IN THE 2024 CURRICULUM UNDER THE CENTURY OF TÜRKIYE EDUCATION MODEL	Cansel ÖZYİĞİT HOŞAFCI Metin HOŞAFCI Assist. Prof. Dr., Hasan Fehmi ÖZDEMİR Assoc. Prof. Dr., Ömer NAYCİ
		7	TIMSS VE PIRLS BAĞLAMINDA LETONYA EĞİTİM SİSTEMİNİN İNCELENMESİ VE TÜRKİYE AÇISINDAN ÇIKARIMLAR	Damla ERDOĞAN Doç. Dr. Hasan Fehmi ÖZDEMİR
		8	14–18 YAŞ ÖĞRENCİLERİNİN FİZİKSEL UYGUNLUK DÜZEYİ KAPASİTELERİNE COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNİN ETKİSİNİN İNCELENMESİ	Öğretmen Asuman PEHLİVAN Prof Dr. Mustafa ALTINKÖK
			14–18 YAŞ ÖĞRENCİLERİNİN BESLENME ÖZ – YETERLİK TUTUMLARINA COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNİN ETKİSİNİN İNCELENMESİ	Öğretmen Asuman PEHLİVAN Prof Dr. Mustafa ALTINKÖK

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Doç. Dr. Hilal KUŞCU KARATEPE**	1	HEMŞİRELİK MESLEKİ KİMLİK ALGISI	Doç. Dr. Muhammet Ali ÇELEBİ Yüksek Lisans Öğrencisi Şevket BAŞTUĞ
		2	TIP HEKİMİ MESLEKİ KİMLİĞİ	Doç. Dr. Muhammet Ali ÇELEBİ Yüksek Lisans Öğrencisi İlyas UÇAR
		3	THE IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN HEALTH CARE	Beyza YILDIZ Doç.Dr. Sevtap SARIOĞLU UĞUR
		4	SAĞLIK ÇALIŞANLARININ DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN ALGILANAN LİDERLİK TARZLARININ ÇALIŞANLARIN MOTİVASYON DÜZEYİNE ETKİSİ	Prof. Dr. Ali ŞAHİN Bilim Uzmanı Selin GEVREK
		5	SAĞLIK SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARI VE YÖNETİCİLERİNİN LİDERLİK ALGISI KONYA SELÇUKLU ÖRNEĞİ	Prof. Dr. Ali ŞAHİN Bilim Uzmanı Selin GEVREK
		6	SAĞLIK KURUMLARINDA İSG EĞİTİMLERİ: KAPSAM, MEVZUAT VE UYGULAMA YAKLAŞIMLARI	Yüksek Lisans Öğrencisi Ahmet Aktar Dr. Öğretim Üyesi Süreyya YİĞİTALP RENÇBER
		7	SAĞLIKTA YAPAY ZEKA VE DİJİTALLEŞMENİN ROLÜ	Yüksek Lisans Öğrencisi Ahmet Aktar Dr. Öğretim Üyesi Süreyya YİĞİTALP RENÇBER
		8	ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL LITERACY IN NURSES	Doç. Dr. Hilal KUŞCU KARATEPE
			DETERMINING THE EFFECT OF COGNITIVE FLEXIBILITY ON INNOVATIVE BEHAVIOR	Doç. Dr. Hilal KUŞCU KARATEPE

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Doç. Dr. İbrahim YIKILMAZ**	1	SİBER ZORBALIĞIN PSİKOSOSYAL BİR YORDAYICISI OLARAK AHLAKİ DUYARSIZLAŞMA: EMPATİNİN ARACI ETKİSİ	Prof.Dr. Yunus ZENGİN
		2	THE APPROPRIATENESS OF TEAL ORGANIZATIONS FOR GENERATION Z	Doç. Dr. Aysel Arslan
		3	CHALLENGING WORK ENVIRONMENTS: INTERPERSONAL DEVIANCE, TURNOVER INTENTION, AND THE MODERATING ROLE OF OPTIMISM	Dr. Gülay Murat Eminoğlu
		4	PERSONNEL MANAGEMENT IN THE OTTOMAN PUBLIC HEALTH ORGANIZATION:AN EXAMINATION OF AN 1889 INSTRUCTION	Arş. Gör. Dr. Ramazan Furkan ÖZKUL
		5	DONANMA-YI OSMÂNÎ'DE PERSONEL YÖNETİMİ: 1910 TARİHLİ BİR TALİMATNAME İNCELEMESİ	Arş. Gör. Dr. Ramazan Furkan ÖZKUL
		6	WELL-BEING IN WORK LIFE: MODELS AND INTERVENTION APPROACHES	Prof. Dr. Devrim VURAL YILMAZ Doç. Dr. Demet VURAL YÜZBAŞI
		7	JOB SEARCH ANXIETY IN EMERGING ADULTHOOD: A THEORETICAL EVALUATION	Prof. Dr. Devrim VURAL YILMAZ Doç. Dr. Demet VURAL YÜZBAŞI
		8	YÖNETİCİLERİN Z KUŞAĞI ÇALIŞANLARA YÖNELİK ALGILARI VE YÖNETİMSEL İSTEKSİZLİĞİN NEDENLERİ	Ömer KARADEMİR
			COFFEE BADGING: CONCEPTUALIZING SYMBOLIC PRESENTEEISM IN HYBRID WORK CONTEXTS	Doç. Dr. İbrahim YIKILMAZ Dr. Ögr. Üyesi Havva DEĞİRMENCİ TARAKÇI
			QUIET THRIVING: CONCEPTUALIZING SILENT AND SUSTAINABLE EMPLOYEE GROWTH IN CONTEMPORARY WORKPLACES	Doç. Dr. İbrahim YIKILMAZ Prof. Dr. Muhsin HALİS

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Dr. Öğretim Üyesi Ayşe YAVUZ**	1	GÜÇLENDİRİCİ LİDERLİK VE ÇALIŞANLARDA İŞ BAĞLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİ: META ANALİTİK BİR YAKLAŞIM	Dr. Öğr. Üyesi Onur OKTAYSOY Doç. Dr. Selen UYGUNGİL ERDOĞAN Doç. Dr. Ethem TOPÇUOĞLU
		2	YAPAY ZEKÂ VE ÇALIŞAN REFAHI: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ	Doç. Dr. Selen UYGUNGİL ERDOĞAN Doç. Dr. Ethem TOPÇUOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Onur OKTAYSOY
		3	KARİYER KEŞFİNİN BAZI DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ: HAVACILIK YÖNETİMİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA	Dr. Öğretim Üyesi Tugay ÖNEY Havacılık Yönetimi Lisans Öğrencisi Özge Mislina ERDEM
		4	YEREL İSTİHDAMIN GELİŞTİRİLMESİNDE STRATEJİK BİR ARAÇ OLARAK EĞİTİM YÖNETİMİ; İBB'DE BİR ARAŞTIRMA.	Nursev GARİPDOĞAN Dr.Öğr. Üyesi Meriç Esat BEBİTOĞLU
		5	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ÜNİVERSİTE LİDERLİĞİNE İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI	Dr. Ejder Güven
		6	HAVA TAŞIMACILIĞINDA YOLCU PROFİLİ VE TERCİHLERİ: KASTAMONU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Yüksek Lisans Öğrencisi Özcan ÖZVEREN Dr. Öğr. Üyesi Şafak AKTEMUR Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ALICI Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ERTEK
		7	İŞ DÜNYASINDA YENİ BİR TEHDİT: SESSİZ ÇATLAMA (QUİET CRACKİNG) VE ÖRGÜTSEL YANSIMALARI	Dr. Öğretim Üyesi Ayşe YAVUZ
		8	İŞ YAŞAMINDA TOKSİK POZİTİFLİK: NEDENLERİ VE SONUÇLARI ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR İNCELEME	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YAVUZ
		9	FİRMA PERFORMANSININ BELİRLEYİCİSİ OLARAK SOSYO-DUYGUSAL ZENGİNLİK: BİR ARAŞTIRMA MODEL ÖNERİSİ	Dr. Ömer Samet KAZDAL Dr. Öğr. Üyesi Derya ÇELİK

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Doç. Dr. Mustafa BABADAĞ**	1	MUHASEBE SÜREÇLERİ AÇISINDAN ARTAN VERGİ VE HARÇLAR	YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ SAMET BABACAN Doç. Dr. MURAT KARAHAN
		2	THE EFFECT OF POSITIVE ATTITUDES TOWARDS ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON INTERNET ENTREPRENEURSHIP INTENTION	Doç. Dr. Mustafa BABADAĞ
		3	ENFLASYON MUHASEBESİ KONUSUNDA YAPILMIŞ LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	ÖMER FARUK EFE Doç. Dr. AZİZE ESMERAY
		4	ARACI KURUMLARDA FİNANSAL İLETİŞİM YOĞUNLUĞU VE ÇIKAR ÇATIŞMALARI	Gizem KALAYLAR Doç. Dr. Özen AKÇAKANAT
		5	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ARASINDA KRİPTO PARA BİRİMLERİNE İLİŞKİN FARKINDALIK DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Yüksek Lisans Öğrencisi Norina KABIRI Doç. Dr. Canan YILDIRAN
		6	ACCOUNTING FOR CONSOLIDATION UNDER IFRS 10 AND IFRS 12	Assoc. Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN
		7	THE EFFECTS OF SUNK COST FALLACY ON INVESTOR PERSISTENCE, LOSS AVERSION BEHAVIOR, AND PORTFOLIO MANAGEMENT	Doktora Öğrencisi Didar KAYİŞ BEŞİKTAŞLI Prof. Dr. Fatih KONAK
		8	A CONCEPTUAL ANALYSIS OF FINANCIAL CONVERGENCE IN THE GLOBAL SOUTH: A THEORETICAL APPROACH TO THE INTERCONNECTIVITY BETWEEN BORSA ISTANBUL AND BRICS MARKETS	Doktora Öğrencisi Didar KAYİŞ BEŞİKTAŞLI Prof. Dr. Fatih KONAK
			AN ANALYSIS OF THE INTEREST-FREE FINANCIAL STRUCTURE IN TURKEY USING SWOT ANALYSIS	Asst. Prof. Dr. Esra ERİK AKYOL
			2015-2024 YILLARI ARASINDA MUHASEBE ALANINDA YAZILMIŞ YÜKSEK LİSANS TEZLERİNİN BİBLİYOMETRİK YÖNTEMLE ANALİZİ	Doktora Öğrencisi Ayşe EKER Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇİÇEKAY Prof. Dr. Mehmet DEMİR

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Prof. Dr. Uluç ÇAĞATAY**	1	STRATEJİK UFKUN HARİTALANMASI: UZAY GÜVENLİĞİ ALANINA BİBLİYOMETRİK BİR YAKLAŞIM	Dr. Öğr. Üyesi Deniz ALCA Doç. Dr. Mehmet KIRLIOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Abdül Samet ÇELİKÇİ
		2	TÜRKİYE'DE SİYASET BİLİMİ ALANINDA "YENİ SAĞ" ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN VOSVIEWER İLE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZİ	Dr. Öğr. Üyesi Abdül Samet ÇELİKÇİ Doç. Dr. Mehmet KIRLIOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Deniz ALCA
		3	BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN STRATEJİK PLANLARINDAKİ KIRSAL KALKINMA HEDEFLERİNİN İNCELENMESİ: EGE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ ÖRNEĞİ	Prof. Dr. Ahmet UÇAR Prof. Dr. Uluç ÇAĞATAY
		4	TÜRKİYE'DE BÜYÜKŞEHİR STATÜSÜNDE OLMAYAN İL BELEDİYELERİNİN VİZYON İFADELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Prof. Dr. Uluç ÇAĞATAY Prof. Dr. Ahmet UÇAR
		5	YEREL YÖNETİMLERDE YAPAY ZEKA KULLANIMININ ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	Doç.Dr. İsmail GÜNEŞ Emine KÜÇÜK AYDIN
		6	THE PLACE OF THE CONCEPT OF POWER AND THE INFLUENCE OF LEADERSHIP IN PUBLIC DIPLOMACY: THE CASE OF DONALD TRUMP	MA Student, İREM ATAŞ
		7	İŞLETME PERSPEKTİFİNDEN YEREL YÖNETİMLERDE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ: KAVRAMSAL BİR DERLEME	Abdullah Nuri ARSLAN
		8	AKP'NİN İDEOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ: KONVANSİYONEL MUHAFAZAKARLIKTAN MİLLİ MUHAFAZAKARLIĞA	ARAŞ.GÖR.DR. İLTERİŞ ERGUN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Assist. Prof. Dr. Zülküf KILIÇ**	1	ATAOL BEHRAMOĞLU'NUN "OKYANUSLA İLK KARŞILAŞMA" ADLI KİTABINDA NİTELEME SIFATI VE SIFAT FİİLLERLE KURULAN YAPILARIN ŞİİR DİLİNE ETKİSİ	Öğr. Gör. Hilal TAMTÜRK
		2	ÇOCUK EDEBİYATINDA BENLİK İNŞASI: ORADA MISIN? BENİM MARGARET	Arş. Gör. F. Yağmur YEĞİN
		3	The Hidden Meanings Of Turkish Reduplications: An Etymological Analysis	Dr. Öğr. Üyesi. Ali Koç
		4	FOOTBALL CLUBS' NAMING PRACTICES: THE CASE OF ELAZIĞ PROVINCE	Dr. Öğr. Üyesi. Ali Koç Doç. Dr. Muhammed Bahadır Sandıkçı
		5	THE LİNGUİSTİC MECHANİSM AND FUNCTİONİNG OF THE POSSESSİVE SYSTEM İN TURKMEN TURKİSH	Hatice BELENLİ Doç. Dr. Meriç GÜVEN
		6	THE DIALECTIC OF HUMAN AND NATURE IN DIVAN POETRY: AN ECO-CRITICAL READING AND RE-EVALUATION IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY ENVIRONMENTAL ETHICS	Assist. Prof. Dr. Zülküf KILIÇ
		7	WOMEN'S REPRESENTATION AND THE PERFORMATIVE CONSTRUCTION OF GENDER IN DİVAN POETRY: A FEMINIST CRITICAL READING	Assist. Prof. Dr. Zülküf KILIÇ
		8	THE SPATIALIZATION OF TIME AND THE TEMPORALIZATION OF SPACE IN DIVAN POETRY: AN EXAMINATION OF THE APPLICABILITY OF THE CONCEPT OF CHRONOTOPE TO CLASSICAL TURKISH POETRY	Assist. Prof. Dr. Zülküf KILIÇ

Hatice Belenli Sevra hocanın salonunda sunum yapacak .

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Karim Belkacem,**	1	ISLAMIC FINANCE CONTRACTS AND SHARIA COMPLIANCE IN SAUDI ARABIAN COMMERCIAL LAW	Prof. Dr. Abdullah Al-Saud, Dr. Fatima Al-Ghamdi, Khalid Al-Mansour
		2	DATA PROTECTION REGULATIONS AND CYBERSECURITY CHALLENGES IN THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA	Assoc. Prof. Dr. Nasser Al-Qahtani, Sara Al-Harbi
		3	WOMEN'S RIGHTS EVOLUTION UNDER GUARDIANSHIP SYSTEM REFORMS IN SAUDI FAMILY LAW	Dr. Laila Al-Otaibi, Mohammed Al-Sharif, Prof. Dr. Huda Al-Ghanmi
		4	CONSTITUTIONAL REFORMS AND PUBLIC LAW CHALLENGES IN POST-INDEPENDENCE ALGERIA	Assoc. Prof. Dr. Karim Belkacem, Yacine Hadji
		5	INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW IMPLEMENTATION IN ALGERIAN DOMESTIC JURISPRUDENCE	Dr. Nadia Zerhouni, Samir Lounis, Amina Boualem
		6	COMMERCIAL ARBITRATION LAW REFORM AND FOREIGN INVESTMENT PROTECTION IN ALGERIA	Prof. Dr. Ahmed Larbi, Fatima Zerrouki
		7	CROSS-BORDER DATA FLOWS AND CYBERSECURITY REGULATION IN LEBANESE FINANCIAL SECTOR	Assoc. Prof. Dr. Elie Salem, Dr. Nadia Khoury, Michel Aoun
		8	REFUGEE LAW CHALLENGES AND NON-REFOULEMENT PRINCIPLE IN LEBANESE JURISPRUDENCE	Dr. Carla Haddad, Rami Nasr, Assis. Prof. Dr. Lina Hayek
		9	ANTI-MONEY LAUNDERING REGULATIONS AND TERRORIST FINANCING PREVENTION IN LEBANON	Prof. Dr. Antoine Habchi, Sarah El-Khoury

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Samir Lounis**	1	STRATEGIC ALLIANCES BETWEEN SERBIAN MANUFACTURING FIRMS AND GERMAN AUTOMOTIVE SUPPLIERS	Prof. Dr. Milan Petrovic, Dr. Ana Jovanovic, Marko Stanisic
		2	DIGITAL MARKETING TRANSFORMATION IN SERBIAN RETAIL SECTOR POST-PANDEMIC RECOVERY	Assoc. Prof. Dr. Jelena Radovic, Nikola Vukovic
		3	ESG INVESTMENT FRAMEWORKS AND FIRM VALUATION IN BELGRADE STOCK EXCHANGE	Dr. Stefan Markovic, Ivana Petrovic, Luka Djordjevic
		4	FAMILY BUSINESS SUCCESSION PLANNING CHALLENGES IN ALGERIAN MANUFACTURING SECTOR	Prof. Dr. Karim Belkacem, Nadia Zerhouni
		5	ISLAMIC FINANCE INNOVATIONS FOR SME FINANCING IN ALGERIAN POST-PANDEMIC RECOVERY	Assoc. Prof. Dr. Samir Lounis, Yassine Amrani, Amina Bouzid
		6	CIRCULAR ECONOMY IMPLEMENTATION IN ALGERIAN TEXTILE AND APPAREL INDUSTRY	Dr. Farid Benali, Soumia Haddad
		7	DIGITAL TRANSFORMATION STRATEGIES FOR EGYPTIAN SMES IN POST-PANDEMIC ECONOMY	Prof. Dr. Ahmed El-Sayed, Dr. Fatima Hassan, Omar Khalil
		8	SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT MODELS IN EGYPT'S RED SEA RESORTS	Assoc. Prof. Dr. Nour El-Din Mahmoud, Sara Ahmed
		9	BLOCKCHAIN APPLICATIONS IN EGYPTIAN AGRICULTURAL SUPPLY CHAIN TRANSPARENCY	Dr. Mohamed Salem, Assis. Prof. Dr. Layla Karim, Hassan El-Badry

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assoc. Prof. Dr. Ibrahim Garba**	1	EFFECTS OF SOIL MICROPLASTICS ON EARTHWORM REPRODUCTION AND COMMUNITY DYNAMICS IN SERBIAN AGRICULTURAL FIELDS	Prof. Dr. Milan Petrovic, Dr. Ana Jovanovic, Stefan Radovic
		2	CARBON SEQUESTRATION POTENTIAL OF AGROFORESTRY SYSTEMS IN VOJVODINA PLAIN SOILS	Assoc. Prof. Dr. Jelena Lukic, Marko Nesic
		3	BIOSORPTION OF HEAVY METALS FROM MINE TAILINGS USING SERBIAN NATIVE BACTERIAL CONSORTIA	Dr. Ivana Petrovic, Nikola Vukovic, Tamara Stankovic
		4	IMPACT OF URBAN EXPANSION ON FERTILITY STATUS OF LAGOS ISLAND COASTAL SOILS	Prof. Dr. Chukwuma Okeke, Adebayo Ogunleye
		5	PHYTOREMEDIATION OF OIL-CONTAMINATED DELTA SOILS USING NIGERIAN INDIGENOUS HYDROCARBON-TOLERANT PLANTS	Dr. Fatima Yusuf, Emmanuel Achu, Chioma Nwosu
		6	CHARACTERIZATION AND MANAGEMENT OF SALT-AFFECTED SOILS IN BORNO STATE IRRIGATED FARMLANDS	Assoc. Prof. Dr. Ibrahim Garba, Aisha Mohammed
		7	MICROBIAL ENHANCEMENT OF PHOSPHORUS AVAILABILITY IN PAKISTANI ARID ZONE CALCAREOUS SOILS	Prof. Dr. Khalid Mahmood, Amina Khan, Dr. Faisal Shahzad
		8	EFFECTS OF CONSERVATION AGRICULTURE ON SOIL QUALITY INDICATORS IN PUNJAB RICE-WHEAT SYSTEMS	Sadia Aslam, Assoc. Prof. Dr. Muhammad Iqbal
		9	RECLAMATION OF SALT-AFFECTED SOILS THROUGH ORGANIC AMENDMENTS IN SINDH PROVINCE	Dr. Zahra Ali, Hassan Raza
		10	NUTRIENT DYNAMICS AND LEACHING LOSSES UNDER INTENSIVE VEGETABLE PRODUCTION IN KARACHI PERI-URBAN SOILS	Naveed Akhtar, Prof. Dr. Safdar Ali, Mehwish Jabeen
		11	BIOCHAR APPLICATION EFFECTS ON GREENHOUSE GAS EMISSIONS FROM PAKISTANI RICE PADDIES	Assis. Prof. Dr. Rabia Sultana, Umar Farooq

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Prof. Dr. Helmut Becker,**	1	BYZANTINE-GEORGIAN DIPLOMATIC ALLIANCES AND THEIR ROLE IN CAUCASUS POWER DYNAMICS	Prof. Dr. Nino Tsiklauri, Levan Beridze, Mariam Kapanadze
		2	MEDIEVAL GEORGIAN CHRONICLERS AND THE CONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY NARRATIVES	Assoc. Prof. Dr. Tamar Lomidze, Giorgi Gelashvili
		3	OTTOMAN-GEORGIAN BORDERLAND INTERACTIONS IN THE 17TH CENTURY CAUCASUS	Dr. Irakli Chikvaidze, Assis. Prof. Dr. Lali Tsintsadze
		4	PRUSSIAN MILITARY REFORMS AND GERMAN NATIONALISM IN THE NAPOLEONIC ERA	Dr. Friedrich Wagner, Assoc. Prof. Dr. Lena Hoffmann
		5	WEIMAR REPUBLIC CULTURAL POLICIES AND THE BAUHAUS MOVEMENT	Prof. Dr. Helmut Becker, Sophie Krause, Dr. Markus Lehmann
		6	COLD WAR TAJIKISTAN: SOVIET MODERNIZATION AND LOCAL RESISTANCE STRATEGIES	Assoc. Prof. Dr. Farrukh Rahimov, Dilnoza Karomatova
		7	PERSIANATE CULTURAL INFLUENCES ON PRE-MODERN TAJIK INTELLECTUAL TRADITIONS	Dr. Shirin Azimova, Prof. Dr. Rustam Burhonov
		8	SOVIET HYDROPOWER PROJECTS AND ECOLOGICAL DISASTERS IN TAJIK PAMIR REGION	G ulnoza Sobirova, Dr. Javohir Ismoilov, Assis. Prof. Dr. Nigora Rahmonova
		9	THE HOLY ROMAN EMPIRE'S ECONOMIC POLICIES AND HANSEATIC LEAGUE EXPANSION	Prof. Dr. Klaus Müller, Anna Schmidt

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Lena Schmidt,**	1	COMMUNITY-BASED TOURISM DEVELOPMENT AND RURAL REVITALIZATION IN GEORGIA'S HIGH CAUCASUS REGION	Prof. Dr. Nino Tsiklauri, Levan Beridze, Mariam Kapanadze
		2	YOUTH EMPOWERMENT PROGRAMS AND SOCIAL COHESION IN POST-SOVIET GEORGIA	Assoc. Prof. Dr. Tamar Gelashvili, Giorgi Chikhradze
		3	WOMEN'S COOPERATIVES AND GENDER EQUITY IN GEORGIAN AGRICULTURAL COMMUNITIES	Dr. Lasha Tsintsadze, Prof. Dr. Maka Lomidze, Ana Japaridze
		4	MIGRATION RETURNEE INTEGRATION AND REGIONAL DEVELOPMENT IN RURAL GERMANY	Prof. Dr. Hans Berger, Felix Neumann
		5	INTERGENERATIONAL LEARNING FOR SUSTAINABLE COMMUNITY FORESTRY IN GERMANY	Dr. Lena Schmidt,
		6	URBAN COMMUNITY GARDENS AND SOCIAL INCLUSION IN MULTICULTURAL GERMAN NEIGHBORHOODS	Assis. Prof. Dr. Amina Hassan, Markus Klein
		7	RURAL DIGITAL INFRASTRUCTURE AND ENTREPRENEURIAL DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN	Prof. Dr. Farrukh Saidov, Nigora Rahimova
		8	WOMEN'S HANDICRAFT COOPERATIVES AND CULTURAL PRESERVATION IN TAJIK PAMIR	Dr. Gulnora Ismoilova, Aziza Nazarova, Farhod Rahmonov
		9	COMMUNITY HYDROPOWER MICROGRIDS FOR ENERGY ACCESS IN TAJIKISTAN'S MOUNTAIN VILLAGES	Assoc. Prof. Dr. Sherali Mirzoev, Dilnoza Ubaidullaeva
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Giorgi Khutsishvili,**	1	BLACK SEA REGIONAL SECURITY DYNAMICS AND GEORGIA'S STRATEGIC POSITIONING IN NATO-EU ALIGNMENT	Prof. Dr. Nino Tsiklauri, Levan Beridze, Mariam Kapanadze
		2	ENERGY DIPLOMACY AND PIPELINE POLITICS: GEORGIA'S ROLE IN EU-RUSSIA ENERGY DIVERSIFICATION	Assoc. Prof. Dr. Irakli Gelashvili, Tamar Lomidze
		3	RUSSIAN HYBRID WARFARE TACTICS AND GEORGIA'S CYBERSECURITY RESILIENCE BUILDING MEASURES	Dr. Giorgi Khutsishvili, Assis. Prof. Dr. Salome Chikvaidze
		4	QATAR'S MEDIATION DIPLOMACY IN MIDDLE EAST CONFLICT RESOLUTION INITIATIVES	Prof. Dr. Ahmed Al-Thani, Fatima Rahman
		5	GCC ECONOMIC DIVERSIFICATION STRATEGIES AND QATAR'S NATIONAL VISION 2030 IMPLEMENTATION	Assoc. Prof. Dr. Khalid Al-Mansoori, Noor Hassan
		6	QATARI SOFT POWER PROJECTION THROUGH SPORTS DIPLOMACY AND FIFA WORLD CUP LEGACY	Dr. Sara Al-Khalifa, Omar Bin Nasser
		7	CENTRAL ASIAN WATER DIPLOMACY AND TAJIKISTAN'S REGIONAL HYDROPOWER LEADERSHIP	Prof. Dr. Farrukh Saidov, Dilnoza Rahimova
		8	TAJIKISTAN'S POSITION IN BELT AND ROAD INITIATIVE CONNECTIVITY CORRIDORS	Assoc. Prof. Dr. Rustam Juraev, Nigora Karomatova, Azizullo Hayitov
		9	AFGHANISTAN STABILITY IMPACTS ON TAJIKISTAN NATIONAL SECURITY FRAMEWORKS	Dr. Parvina Sobirova, Assis. Prof. Dr. Sherali Mirzoev
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assoc. Prof. Dr. Karim El-Fassi**	1	CLIMATE CHANGE POLICY IMPLEMENTATION CHALLENGES IN TANZANIA'S COASTAL COMMUNITIES	Prof. Dr. Amina Juma, Elias Kweka
		2	YOUTH POLITICAL PARTICIPATION AND DEMOCRATIC CONSOLIDATION IN POST-ELECTION TANZANIA	Assoc. Prof. Dr. Hamisi Mponda, Zawadi Nyerere
		3	FOREIGN AID DEPENDENCY AND POLICY AUTONOMY IN TANZANIA'S HEALTH SECTOR REFORMS	Dr. Fatma Kikoti, Juma Ramadhani
		4	TRANSITIONAL JUSTICE MECHANISMS AND NATIONAL RECONCILIATION IN POST-ARAB SPRING TUNISIA	Prof. Dr. Sami Ben Romdhane, Nadia Cherif
		5	WATER DIPLOMACY AND TRANSBOUNDARY GOVERNANCE IN THE MAGHREB REGION: TUNISIAN PERSPECTIVE	Assoc. Prof. Dr. Karim El-Fassi, Laila Zouari
		6	EU-TUNISIA MOBILITY PARTNERSHIP: MIGRATION GOVERNANCE OR NEO-COLONIALISM?	Dr. Hassen Zghal, Mariem Trabelsi
		7	MORROCAN FOREIGN POLICY IN SAHEL COUNTRIES: COUNTER-TERRORISM OR REGIONAL HEGEMONY?	Prof. Dr. Ahmed El-Khatib, Fatima Zahra
		8	WOMEN'S POLITICAL EMPOWERMENT THROUGH PARITY LAWS IN MOROCCAN LOCAL GOVERNANCE	Assoc. Prof. Dr. Nadia El-Fassi, Youssef Bennani
		9	ENERGY TRANSITION POLITICS AND PHOSPHATE DEPENDENCY IN MOROCCAN DEVELOPMENT STRATEGY	Dr. Karim Lahlou, Salma El-Ouardi
		10	ASEAN CENTRALITY AND MALAYSIAN FOREIGN POLICY IN SOUTH CHINA SEA DISPUTES	Prof. Dr. Abdul Rahman Embong, Nurul Ain
		11	ISLAMIC GOVERNANCE MODELS AND SECULAR RESISTANCE IN CONTEMPORARY MALAYSIAN POLITICS	Assoc. Prof. Dr. Syed Farid Alatas, Aishah Rohani

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Dr. Zuberi Ramadhani**	1	INTEGRATING TASK-BASED LANGUAGE TEACHING WITH DIGITAL STORYTELLING FOR ADVANCED EFL PROFICIENCY IN HUNGARIAN UNIVERSITIES	Prof. Dr. Katalin Szabó, Dr. István Nagy, Eszter Kovács
		2	NEUROSCIENCE-INFORMED VOCABULARY ACQUISITION STRATEGIES FOR HUNGARIAN ADOLESCENT LEARNERS OF ENGLISH	Assoc. Prof. Dr. Zsolt Hermann, Laura Tóth
		3	CLIL METHODOLOGY IMPLEMENTATION CHALLENGES AND SUCCESS FACTORS IN HUNGARIAN STEM SUBJECTS	Dr. Anikó Balogh, Péter Szabó, Réka Kovács
		4	MOBILE-ASSISTED LANGUAGE LEARNING EFFECTIVENESS AMONG RURAL TANZANIAN SECONDARY STUDENTS	Assoc. Prof. Dr. Amina Hassan, Juma Mkude
		5	CODE-SWITCHING PATTERNS AND THEIR PEDAGOGICAL IMPLICATIONS IN TANZANIAN EFL CLASSROOMS	Dr. Fatma Said, Elias Nkya, Zawadi Mushi
		6	COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING ADAPTATIONS FOR MULTILINGUAL TANZANIAN PRIMARY SCHOOLS	Dr. Zuberi Ramadhani
		7	FLIPPED CLASSROOM MODELS ENHANCING CRITICAL THINKING IN INDIAN ENGINEERING ESL PROGRAMS	Assoc. Prof. Dr. Priya Sharma, Rahul Mehra
		8	CORPUS-BASED APPROACHES TO BUSINESS ENGLISH VOCABULARY INSTRUCTION AT INDIAN B-Schools	Dr. Anjali Desai, Vikram Reddy
		9	GAMIFICATION STRATEGIES IMPROVING SPEAKING FLUENCY AMONG RURAL INDIAN UNDERGRADUATES	Neha Sanjay
		10	INTERCULTURAL COMPETENCE DEVELOPMENT THROUGH VIRTUAL EXCHANGE PROGRAMS IN INDIAN EFL CONTEXTS	Prof. Dr. Meera Joshi, Rohan Mehra, Anjali Singh
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
24 Aralık / Dec 24, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Dr. Anjali Rao**	1	DIGITAL MEDIA LITERACY PROGRAMS AND THEIR EFFECTIVENESS IN COMBATING FAKE NEWS AMONG HUNGARIAN UNIVERSITY STUDENTS	Prof. Dr. István Kovács, Dr. Eszter Nagy, Balázs Tóth
		2	SOCIAL MEDIA POLARIZATION DYNAMICS DURING NATIONAL ELECTIONS IN HUNGARY	Assoc. Prof. Dr. Zsófia Szabó, Tamás Herczeg
		3	THE ROLE OF PUBLIC SERVICE BROADCASTING IN COUNTERING POPULIST DISCOURSE IN CONTEMPORARY HUNGARY	Dr. Kinga Molnár, Gábor Farkas, Prof. Dr. András Balogh
		4	MOBILE PHONE COMMUNICATION PATTERNS AND SOCIAL CONNECTIVITY IN RURAL TANZANIA COMMUNITIES	Assoc. Prof. Dr. Amina Hassan, Juma Kweka
		5	RADIO LISTENERSHIP TRENDS AND INFORMATION ACCESS DURING COVID-19 IN URBAN TANZANIA	Dr. Fatma Zuberi, Elias Nchimbi, Assis. Prof. Dr. Rehema Mushi
		6	YOUTH PARTICIPATION IN DIGITAL ACTIVISM FOR CLIMATE JUSTICE IN TANZANIA	Lucas Mgaya, Prof. Dr. Salma Mbaga
		7	WHATSAPP MISINFORMATION CAMPAIGNS TARGETING ELECTIONS IN NORTHERN INDIA	Dr. Anjali Rao
		8	BOLLYWOOD'S GLOBAL SOFT POWER THROUGH OTT PLATFORMS AND DIASPORA AUDIENCES	Rahul Mehra, Dr. Neha Sanjay
		9	RURAL BROADBAND DEPLOYMENT AND DEVELOPMENT COMMUNICATION IN INDIA'S HINTERLANDS	Prof. Dr. Meera Joshi, Karan Desai

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
25 Aralık / Dec 25, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Profesör Mustafa KÜÇÜKÖNER**	1	BUCAK VE ÇEVRE KÖYLERDE DOKUNAN HALI SECCADELER	Dr. Öğr.Üyesi Ayşe YILDIRIM
		2	GÜNEYBATI ANADOLU YÖRÜK YERLEŞİMLERİNDE HAVSIZ (KİRKİTLİ) SECCADE	Dr. Öğr.Üyesi Ayşe YILDIRIM
		3	TOURNEFORT'UN ANADOLU TOPRAKLRAINDA YAPTIĞI GRAVÜRLERİN SANATSAL ANALİZLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Hava KÜÇÜKÖNER Profesör Mustafa KÜÇÜKÖNER
		4	SEMERKAND'DA BULUNAN TARİHİ YAPILARINA AİT GÜNÜMÜZ GRAVÜRLERİNİN SANATSAL ANALİZLERİ	Profesör Mustafa KÜÇÜKÖNER Dr. Öğr. Üyesi Hava KÜÇÜKÖNER
		5	ENKAUSTİK TEKNİĞİ'NİN DÜNÜ BUGÜNÜ	Doç. Dr. Aysun CANÇAT
		6	THE CONCEPTUAL AND SPATİAL USE OF THE COLOR RED İN CONTEMPORARY ART PRACTİCES	Doç. Dr. Tülay GÜMÜŞER Esra ERDOĞAN KARAGÖZ
		7	OP-ART (OPTİK SANAT) İLKELERİNİN MEKAN GRAFİĞİ UYGULAMALARINDA KİNETİK ALGI YARATIMI	Yüksek Lisans Öğrencisi Berkan DERYAL Dr. Öğr. Üyesi Burak YAVUZYILMAZ
		8	SEMIOTIC ANALYSIS OF ENVIRONMENTAL STORYTELLING IN THE THE LAST OF US SERIES (PART I–II) VIDEO GAMES	Suida DURSUN Dr. Öğr. Üyesi Hasan Tekinalp GÜREKEN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
25 Aralık / Dec 25, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assist. Prof. Ali Rauf KARATAŞ**	1	THE COMPOSITION OF FOOD INFLATION: EVIDENCE FROM ARGENTINA	Dr. Gülşah Adam
		2	INFLATION AND WELFARE LOSS: AN ANALYSIS OF CONSUMPTION EXPENDITURES BY INCOME QUANTILES IN TÜRKİYE, 2004–2024	Doç. Dr. Mustafa ZUHAL Dr. Öğr. Üy. Dilek TOKEL
		3	TEKNOLOJİK DÖNÜŞÜM VE TOPLUMSAL CİNSİYET: TÜRKİYE'DE TARIMDA MAKİNELEŞMENİN TARIMDAKİ KADIN İSTİHDAMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Kazım SAKA Özgür ÖZAYDIN
		4	TÜRKİYE'DE TARIMSAL İSTİHDAMIN İHRACAT PERFORMANSINA ETKİSİ: YAPISAL KIRILMA ALTINDA ARDL ANALİZİ	Özgür ÖZAYDIN Anıl DAĞDEMİR
		5	DIŞ TİCARET ANALİZLERİNDE NOMİNAL VE REEL DEĞİŞKEN KULLANIMI: KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM	Dr. Ferdi AKPİLİÇ
		6	ASYMMETRIC RESPONSES OF YOUTH UNEMPLOYMENT TO ECONOMIC GROWTH, EXPORTS, AND INFLATION IN TURKEY: A NARDL APPROACH	Assist. Prof. Ali Rauf KARATAŞ Assoc. Prof. Ahmet Tayfur AKCAN
		7	EXCHANGE RATE SHOCKS AND PURCHASING POWER PARITY: A PERIODIC ANALYSIS FOR TÜRKİYE, 1995–2025	Assist. Prof. Ali Rauf KARATAŞ
		8	Neo-Fisher Hipotezi Üzerine Bir Literatür Taraması	Neslihan Bünül

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
25 Aralık / Dec 25, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Doç. Dr. Muharrem DOĞAN**	1	THE IMPACT OF NUCLEAR WEAPONS ON THE MIDDLE EAST PEACE	Dr. Sibel Elif ÖZDİLEK
		2	ÖTEKİNİN SİYASETİ: ULUSLARARASI DÜZEN VE FİLİSTİNİN KONUMLANDIRILMASI	Doç. Dr. Muharrem DOĞAN
		3	PAN-TÜRKİZMİN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ VE TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATININ KURUMSAL ÇERÇEVESİ	Doç. Dr. Muharrem DOĞAN
		4	THE U-8 GYUMRI INCIDENT IN TURKISH FOREIGN POLICY	Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
		5	BIR ULUSLARARASI ÖRGÜT OLARAK İSLAM İŞBIRLİĞİ TEŞKİLATI: YAPI, İŞLEYIŞ VE ETKİNLİK	Doktora Öğrencisi Safa MAHMOOD Doç. Dr. Neşe YILDIZ
		6	AZERBAYCAN CUMHURİYETİ'NİN İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATIN'DAKİ ROLÜ	Doktora Öğrencisi Abbasali KHUDUZADE Doç. Dr. Neşe YILDIZ
		7	INTERNATIONAL EDUCATION PARTNERSHIPS AND SOFT POWER COMPETITION IN THE TURKESTAN REGION	Dr. Ersoy Yılmaz DİNİZ Dilara Cansın KEÇİALAN
		8	GÜVENLİKLEŞTİRME PERSPEKTİFİNDEN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GÜVENLİK	Adem YILMAZ Prof. Dr. Ömer UĞUR
			AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI: STRATEJİK ÇERÇEVE VE KÜRESEL ETKİLERİ	Prof. Dr. Ömer UĞUR Doç. Dr. Candan YILMAZ UĞUR
			SINIRLARDA DİJİTAL BAN-OPTİKON: GÖZETİM TEKNOLOJİLERİNİN GERİ İTME MEKANİZMALARINDAKİ İKİLİ ROLÜ	Arş. Gör. Dr. Yusuf FİDAN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
25 Aralık / Dec 25, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Muhammet KUSAN**	1	SPORCULARDA ENERJİ DENGESİ VE MİKRO BESİN ÖĞELERİ	Lisans Öğrencisi, Gamze KILIÇASLAN Arş. Gör., Polat YÜCEDAL Prof. Dr. Vedat ÇINAR
		2	KETOJENİK DİYETİN FİZİKSEL AKTİVİTEYE ETKİSİ	Lisans Öğrencisi, Gamze KILIÇASLAN Arş. Gör., Polat YÜCEDAL Prof. Dr. Vedat ÇINAR
		3	AI-DRİVEN SPORTS MANAGEMENT: DATA-DRİVEN DECİSİON-MAKİNG PROCESSES	İsmet SEVAL Doç. Dr. Şakir TÜFEKÇİ Prof. Dr. Talha MURATHAN
		4	SPORTS MANAGEMENT İN THE AGE OF ARTİFİCİAL INTELLİGENCE AND THE JUSTİCE PARADOX	İsmet SEVAL Doç. Dr. Şakir TÜFEKÇİ Prof. Dr. Talha MURATHAN
		5	REKREATİF AYAKTA KÜREK SÖRFÜ (Stand up Paddle Boarding-SUP) EĞİTİMİNE KATILAN YETİŞKİN BİREYLERİN KATILIM MOTİVLERİ	Prof.Dr. Nurper ÖZBAR Prof.Dr.Müberra ÇELEBİ Doç.Dr.Cüneyt TAŞKIN Doç.Dr.Şengül DEMİRAL Dr.Öğr.Üyesi Aykut AKSU Dr.Öğr.Üyesi Şerife Gamze ÜLKER
		6	SPORCULARDA KARİYER SONLANMA KAYGISININ SPORDA ETKİLİ KARAR VERME ÜZERİNE ETKİSİ	Zeynep KAÇAR Dr. Muhammet KUSAN Prof. Dr. Soner ÇANKAYA
		7	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI İLE AKADEMİK KAYGI DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	Zehra Eylül NARİN Dr. Muhammet KUSAN Prof. Dr. Soner ÇANKAYA
		8	VÜCUT GELİŞTİRME SPORCULARINDA SPOR BESİN TAKVİYE İNANCI VE SPORCU DEĞER YÖNELİMİNİN İNCELENMESİ	Damla AKSAMAZ Dr. Muhammet KUSAN
			VÜCUT GELİŞTİRME SPORCULARINDA SPOR BESİN TAKVİYE İNANCI VE SPORCU DEĞER YÖNELİMİNİN İNCELENMESİ	Melike BAYRAKDAR Dr. Muhammet KUSAN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
25 Aralık / Dec 25, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Khorram Manafidizaji**	1	HEKİMLERDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ALGI PROFİLLERİ VE TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİ: ÖRTÜK PROFİL ANALİZİ BULGULARI	Prof. Dr. Burcu Güler Doç. Dr. Filiz Künüroğlu İnal Arş. Gör. Dilara TURGUT
		2	KADIN ÇALIŞANLARDA İNSANA YAKIŞIR İŞ VE RUHSAL BELİRTİLER: GİZİL PROFİL ANALİZİ	Arş. Gör. Dilara TURGUT Prof. Dr. Burcu Güler
		3	OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARIN EBEVEYNLERİNDE SOSYAL DESTEK, PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK VE İYİ OLUŞ İLİŞKİSİ	Dilara TANFER TEK
		4	KÜÇÜK ‘t’ TRAVMALAR İLE SOSYAL DIŞLANMA ARASINDAKİ İLİŞKİYE DAİR KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE	Psikolog BESİM KARABULUT Dr. Öğr. Üyesi ALİYE ATEŞ ÖS
		5	ROMANTİK İLİŞKİLERDEN BEKLENTİLERE DAİR FARKINDALIK İLE EVLİLİK KORKUSU ARASINDAKİ İLİŞKİDE KARANLIK DÖRTLÜ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ	Psikolog Aslıhan BOSTANCI
		6	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE DUYGU DÜZENLEME GÜÇLÜĞÜ VE BENLİK SAYGISI ARASINDAKİ İLİŞKİDE MÜKEMMELİYETÇİLİĞİN ARACI ROLÜ	Klinik Psikoloji Tez Öğrencisi, Memnune YAMAN Doç. Dr. Burcu Rahşan ERİM
		7	BORDERLİNE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE ROMANTİK İLİŞKİLERDE SOSYAL MEDYA KISKANÇLIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE DUYGU DÜZENLEME GÜÇLÜĞÜNÜN ARACI ROLÜ	Hatice Rana ÖZKOL
		8	BELİREN YETİŞKİNLİKTE MENTALİZASYONUN YEME BOZUKLUĞU BELİRTİLERİYLE OLAN İLİŞKİSİNDE REDDEDİLME DUYARLILIĞININ DÜZENLEYİCİ ROLÜ	Melisa Girgiç
		9	DEVELOPMENT OF THE PEER KINDNESS SCALE FOR ADOLESCENTS: A VALIDITY AND RELIABILITY STUDY	Yüksek Lisans Öğrencisi Kübra ŞAHİN Prof. Dr. Fulya TÜRK
		10	YAŞLILIKTA YOGA UYGULAMALARININ BİLİŞSEL İŞLEVLER VE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ VE TÜRKİYE BAĞLAMINDA ARAŞTIRMA BOŞLUKLARI	Öğr. Gör. Dr Hatice ÇINAR

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
25 Aralık / Dec 25, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Amaneh MANAFİDİZAJİ**	1	QURAN-CENTERED NARRATIVE IN THE CLASSICAL MASNAVI TRADITION: THE EXAMPLE OF BAYBURTLU AĞLAR İRŞÂDÎ BABA'S YUSUF AND ZELIHA MASNAVI	Dr. Mehmet KESKİN
		2	ALT YAZI ÇEVİRİSİNDE MAKİNE ÇEVİRİSİ KULLANIMININ ÇEVİRİ KALİTESİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	Öğr. Gör. Muhammed GÜNAYDIN
		3	ATAOL BEHRAMOĞLU'NUN ŞİİRLERİNDE SIFAT TAMLAMALARIYLA KURULAN İMGE DÜNYASI	Öğr. Gör. Elif KUTUM
		4	THE RELATIONSHIP BETWEEN INTELLIGENCE AND LIES IN SEPHARDIC JEWISH TALES	Öğr. Gör. Dr. Fatma ÜÇLER
		5	COMPUTERIZED ANALYSIS AND CONCEPT MAPPING OF POEMS IN PIYALE	Öğr. Gör. Dr. Fatma ÜÇLER
		6	İSLAMİ ROMANLARDA KADIN KİMLİĞİ (1980-2000)	Dr. Arş. Gör. Okan ANCAK
		7	AN EVALUATION OF THE NOVEL "THE SHIRT OF FIRE" IN THE CONTEXT OF NATIONALISM THEORIES	Assistant Professor Ali Rıza SAVAŞ
		8	THE FEMALE BODY AND THE MALE MORAL CONCEPTION IN VEDAT TURKALI'S NOVEL "WHAT IS FATMAGUL'S CRIME"	Doç. Dr. SEVRA FIRINCIOĞULLARI

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
25 Aralık / Dec 25, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Doç. Dr., Selcen SARI-AYTEKİN**	1	YENGEÇ SEPETİ SENDROMU İLE İLGİLİ TÜRK AKADEMİSİNİN BİLİMSEL ETKİNLİKLERİ: SİSTEMATİK DERLEME	Doç. Dr., Selcen SARI-AYTEKİN
		2	DIGITAL TWIN CITIES: THE FINAL STOP IN DATA-DRIVEN URBAN GOVERNANCE	Doç. Dr. Sinem ŞAHNAGİL
		3	THE INSTITUTIONALISM OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ITS EFFECTS ON LARGE AND SMALL BUSINESSES	Associate Professor Dr. Emine KAMBUR
		4	ARTIFICIAL INTELLIGENCE, CULTURE, CORPORATE RESPONSIBILITY	Associate Professor Dr. Emine KAMBUR
		5	Z KUŞAĞI BAĞLAMINDA PSİKOLOJİK SERMAYENİN SINIRSIZ KARİYER YÖNELİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Öğr. Gör. Dr. Bedirhan ELDEN
		6	SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK, SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ	Kübra DEMİRCİ Dr.Öğr.Üyesi Oya ÖNALAN
		7	THE CSR ANATOMY OF AN EMERGING MARKET: SECTORAL AND SCALE- BASED ANALYSIS OF CSR ACTIVITIES IN BIST CORPORATE GOVERNANCE INDEX COMPANIES IN TURKIYE	Dr. Öğr. Üyesi Olcay Bektaş Dilan Çimen Ayşe Nur Karadaş Yağmur Sezgin
		8	ÖRGÜTSEL ADALET ALGISININ ÖRGÜTSEL SESSİZLİĞE ETKİSİ	Doç. Dr. Berat ÇİÇEK Doç. Dr. İnan KAYNAK
			İŞİN ANLAMLILIĞININ İŞ YERİNDE SIKILMAYA ETKİSİ	Doç. Dr. İnan KAYNAK Doç. Dr. Berat ÇİÇEK
			ALGORİTMİK YÖNETİMİN PSİKOLOJİK SONUÇLARI: ÇALIŞANLARDA YABANCILAŞMA, STRES VE ÖZERKLİK KAYBI	Elif Buse KORKUSUZ Ceylin DOĞAN Dr. Öğr. Üyesi Serap YÜCEL Prof. Dr. Oya Ġnci BOLAT

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 23 - 29, 2025
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

25 Aralık / Dec 25, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Prof. Dr. Çiğdem KILIÇ**	1	MEDDAHLIK GELENEĞİ İLE EPİK TİYATRONUN KURAMSAL BAĞLAMDA YENİDEN OKUNMASI	Gizem YÖNGÜL Harun Osman TİMUR
		2	İSTANBULİMPRO'NUN "KELEBEĞİN PEŞİNDEN KOŞMAK" OYUNUNUN DOĞAÇLAMA TİYATRONUN LONG FORMU AÇISINDAN İNCELENMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Pınar ÖZBAKIŞ
		3	GELENEĞİN DİRENCİ: EŞEĞİN GÖLGESİ OYUNUNDA GELENEKSEL TÜRK TİYATROSU ESTETİĞİNİN ÇAĞDAŞ DRAMATURJİYLE DÖNÜŞÜMÜ	Sercan ÖZKAYA
		4	TOM STOPPARD'IN MAGRİTTE'TEN SONRA OYUNUNDA GÖRSEL SANATLARIN DRAMATİK YAPIYA YANSIMALARI	Yüksek Lisans Öğrencisi Furkan Tuğçe AÇIKEL
		5	ORTAOYUNU VE KARAGÖZ'DE SEYİRCİ ANLAYIŞI	Prof. Dr. Çiğdem KILIÇ
		6	THE POLİTİCS OF THE UNSEEN: EMPTY FORM AND THE CRİSİS OF REPRESENTATİON İN THE WORKS OF TERESA MARGOLLES AND SANTİAGO SİERRA	Prof. Ayşegül Türk

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
25 Aralık / Dec 25, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Doç. Dr. Rana DAYIOĞLU ERUL**	1	EKONOMİK REFAH ANALİZİ: TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİNDEN KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME	Sinem MUŞLU Prof. Dr. Meral ALTAN
		2	Geopolitical Risk Shocks and the Turkish Economy: Evidence from Nonlinear SVAR and Threshold Impulse Response Analysis	Dr. Öğr. Üyesi Semih KARACAN
		3	RE-EVALUATİNG THE COBWEB THEORY FROM A BEHAVİORAL ECONOMİCS PERSPECTİVE	Arş. Gör. Mert ALTUN Prof. Dr. Meral UZUNÖZ ALTAN
		4	THE IMPACT OF DIGITALIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON EXPORT DIVERSIFICATION: EVIDENCE FROM TURKEY	Lecturer Tülay ÖLMEZ
		5	THE ROLE OF BANK-SOURCED BORROWING ON THE IMPACT OF INFLATION ON INCOME INEQUALITY	Ömer Faruk Erenbaş
		6	AVRUPA BİRLİĞİ'NİN İKTİSADİ EVRİMİ VE EKONOMİK BÜTÜNLEŞME SÜRECİ	Ezgi Yılmaz Başdaş
		7	OECD ÜLKELERİNDE VERGİ REFORMLARININ YÖNÜ: SERVET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER	Doç. Dr. Rana DAYIOĞLU ERUL
		8	ELEKTRİKLİ ARAÇ SATIŞINDA UYGULANAN VERGİLERİN ARAÇ SATIŞINA ETKİSİ: OECD ÖRNEĞİ	Doç. Dr. Rana DAYIOĞLU ERUL

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / Dec 26, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Doç. Dr. Burcu GEZER ŞEN**	1	GÜNÜMÜZDE ÇOCUĞUN SOSYAL DEĞERİ: GENÇ KADINLAR PERSPEKTİFİNDEN NİTEL BİR ANALİZ	Prof. Dr. Dolunay ŞENOL Dr. Gıyasettin YILDIZ
		2	YAŞAM DÖNEMLERİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA YAŞLI KADINLARIN PİŞMANLIKLARI: NİTEL BİR İNCELEME	Prof. Dr. Dolunay ŞENOL Dr. Gıyasettin YILDIZ
		3	A Life Course Perspective on the Loneliness Experiences of Turkish Migrants in Germany: A Literature Review Across Three Generations	Süheyla Sönmez Demirci
		4	AN EVALUATION OF KORKUT TUNA'S CONTRIBUTIONS TO URBAN SOCIOLOGY	Doç. Dr. Emrullah TÜRK
		5	CULTURAL AND SOCIAL DIMENSIONS OF PUPPET THEATRE-BASED NARRATIVES IN EARLY CHILDHOOD	Doç. Dr. Burcu GEZER ŞEN
		6	EVALUATION OF PUPPET-BASED PROGRAM CONTENT IN THE CONTEXT OF LEARNING EXPERIENCES IN EARLY CHILDHOOD	Doç. Dr. Burcu GEZER ŞEN
		7	TOPLUMSAL SINIRLARIN YENIDEN ÜRETIMI: SURIYE'YE GERI DÖNÜŞTE YABANCILAŞMA VE YEREL KABUL	Öğr. Gör. Dr. Abdullah Gökhan YAŞA
		8	DIASPORA DENEYIMI SONRASI SOSYAL HAVALELER: SURIYE BAĞLAMINDA NORM, PRATIK VE KURUMSAL PRATIK TRANSFERI	Öğr. Gör. Dr. Abdullah Gökhan YAŞA

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / Dec 26, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Doç. Dr. Salih DEĞİRMENCİ**	1	FEN BİLİMLERİ DERSİNDE PERFORMANS GÖREVLERİNİN ALTERNATİF DEĞERLENDİRME ARACI OLARAK KULLANIMINA İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Yunus BOLAT Prof.Dr. Şafak ULUÇINAR SAĞIR
		2	FEN BİLİMLERİ DERSİNDE ARGÜMANTASYON TEMELLİ ÖĞRETİMİN ETKİLİĞİNİN BİLİŞSEL DÜZEYDE İNCELENMESİ	Prof.Dr. Şafak ULUÇINAR SAĞIR Fatma AYKUL KOÇ
		3	FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMENLERİNİN DERSLERİNDE SİMÜLASYON VE SANAL LABORATUVAR KULLANIMINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİ	Prof. Dr. Hülya YILMAZ Sanem HANER
		4	TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ KAPSAMINDA 9. SINIF BİYOLOJİ DERS KİTABINDA BİLİM İNSANLARININ TEMSİLLERİNİN ANALİZİ	Dr. Öğr. Üyesi Sultan ÇIKRIK
		5	BİYOLOJİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ GELECEK PLANLARI VE ENDİŞELERİNİN ZİHİN HARİTASI YÖNTEMİ İLE ANALİZİ	Dr. Öğr. Üyesi Sultan ÇIKRIK
		6	AN ERROR-BASED ACTİVİTY DESİGN FOCUSED ON ELECTRİCAL RESİSTANCE	Doç. Dr. Salih DEĞİRMENCİ
		7	ÇEVRESEL BOZULMAYA YENİ BİR BAKIŞ AÇISI: EĞİTİM VE EKOLOJİK AYAK İZİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	Prof. Dr. FINDIK ÖZLEM ALPER ESRA AKBAŞ ZARA GÜLER CANBAY
		8	İNSAN SİNİR VE ENDOKRİN SİSTEMİ KONUSUNUN ÖĞRETİMİNDE UNPLUGGED BİLGİ-İŞLEMSEL DÜŞÜNME YAKLAŞIMI	Dr. Aydan AYTEKİN Prof. Dr. Mustafa Sami TOPÇU
			K-12 DÜZEYİNDE OKUL YÖNETİCİLERİNİN YAPAY ZEKA ASİSTANLARINA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ	Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Akın Bulut Esra DEMİRCİ Ahmet ORAKÇI Rabi YAKIŞIKLI Mustafa Hamza BİRSİN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / Dec 26, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assistant Prof. Melike PAK**	1	SOSYAL HİZMET UZMANLARININ UYGULAMADA KARŞILAŞTIĞI ŞİDDET VE GÜVENLİK SORUNLARI	Yüksek Lisans Öğrencisi Hatice ACAR
		2	AN EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN EDUCATIONAL DURATION AND AGE AT FIRST MARRIAGE İN TERMS OF BIRTH RATES İN TÜRKIYE	Res. Asst. Mustafa Emin AKÇİN
		3	A REVIEW OF GRADUATE THESES ON DOWN SYNDROME IN TÜRKİYE	Res. Asst. Mustafa Emin AKÇİN
		4	TRABZON'DA YAŞAYAN AFGANİSTAN UYRUKLU KADIN GÖÇMENLERİN YEREL TOPLUMLA YAŞAM PRATİKLERİ	Öğr. Gör. Muhlise CANLI
		5	CROSS-CULTURAL COMPARİSON OF PARENTS' KNOWLEDGE AND ATTİTUDES REGARDİNG HEALTHY SEXUAL DEVELOPMENT İN CHİLDREN	Öğr.Gör.Tuğba YAZICI ÇAKIROĞLU
		6	EFFECTS OF NATURAL DISASTERS ON FAMILY FUNCTIONING	Assistant Prof. Melike PAK
		7	GENÇ SOSYAL HİZMET UZMANLARININ EKSİK İSTİHDAMDA DENEYİMLERİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Fatmanur DUMAN
		8		
		9		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / Dec 26, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç. Dr. Rıdvan ERGİN**	1	BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR ARAŞTIRMALARINDA KULLANILAN SOSYOLOJİK ÖLÇEKLER	Arş. Gör. Nazlıcan TAŞTAN Dr. Öğr. Üyesi Gamze Yıldırım ARAZ Doç. Dr. Cüneyt TAŞKIN Arş. Gör. Berkant AYDEMİR
		2	BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR ARAŞTIRMALARINDA KULLANILAN PSİKOMETRİK ÖLÇEKLER	Doç. Dr. Cüneyt TAŞKIN Arş. Gör. Nazlıcan TAŞTAN Arş. Gör. Berkant AYDEMİR Dr. Öğr. Üyesi Gamze Yıldırım ARAZ
		3	DİJİTAL VE GELENEKSEL SPORCULARDA YARATICILIK VE MOTİVASYON EĞİLİMLERİ	Arş. Gör. Berkant AYDEMİR Doç. Dr. Cüneyt TAŞKIN Dr. Öğr. Üyesi Gamze Yıldırım ARAZ Arş. Gör. Nazlıcan TAŞTAN
		4	SPORTİF PERFORMANSTA DİKKATİ ETKİLEYEN BİREYSEL FAKTÖRLER: TEORİK BİR İNCELEME	Dr. Öğr. Üyesi Gamze Yıldırım ARAZ Arş. Gör. Berkant AYDEMİR Arş. Gör. Nazlıcan TAŞTAN Doç. Dr. Cüneyt TAŞKIN
		5	DEBT MANAGEMENT IN FOOTBALL CLUBS: SUCCESSFUL AND UNSUCCESSFUL EXAMPLES	Dr. İsmail ÖNER Asst Prof Tarkan SÖĞÜT Doç. Dr. Emine ÖZTÜRK KARATAŞ Prof. Dr. Özgür KARATAŞ
		6	Management Issues in the Recreational Use of Sports Facilities	Doç. Dr. Emine ÖZTÜRK KARATAŞ Dr. İsmail ÖNER Asst Prof Tarkan SÖĞÜT Prof. Dr. Özgür KARATAŞ
		7	EVALUATION OF AGILITY PERFORMANCE IN VOLLEYBALL	Doç. Dr. Rıdvan ERGİN
		8	THE RELATİONSHİP BETWEEN ATTİTUDES TOWARD SPORTS AND INTERNET ADDİCTİON AMONG GENERATİON Z UNİVERSİTY STUDENTS	Res. Assist. Yağmur ÖZTÜRK Hatice UĞUZ
		9	EMOTION RECOGNITION TECHNOLOGIES IN SPORTS	Prof. Dr. Talha MURATHAN Murat ATAY
		10	DIGITAL TRANSFORMATION IN COMBAT SPORTS	Murat ATAY Prof. Dr. Talha MURATHAN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / Dec 26, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Lawson Domingo Adeniyi**	1	THE ROLE OF TOURISM IN PROMOTING ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY	Lawson Domingo Adeniyi
		2	BANKING AND FINANCE IN THE DIGITAL ERA: IMPLICATIONS FOR INCLUSION, STABILITY AND SUSTAINABLE GROWTH	Geoffrey Eboson
		3	COOPERATIVE SECURITY IN THE EAST MEDITERRANEAN: RECONCILING POWER COMPETITION, MIGRATION, AND CLIMATE RISKS	Adewale Rotimi Ologuntoye
		4	Turkey's Strategic Balancing Act: Navigating Refugee Politics and Regional Security in the Middle East	Paul Kaffo Lahai
		5	STRATEGIC APPROACHES TO ENHANCING ORGANIZATIONAL PERFORMANCE IN CONTEMPORARY BUSINESS MANAGEMENT	Godwin Nwachukwu
		6	INSIGHTS INTO A TEACHER-INFLUENCER'S (E)-TEACHING PRACTICES WITH EFL ALGRIAN SECONDARY STUDENTS	Rafik El-Amine GHOBRINI Younes Rami AOUN Yasmine BELKHIR
		7	THE ROLE OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY IN STRENGTHENING CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT SYSTEMS (CRM)	OLAWUNMI AZEEZAT AKANBI
		8		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / Dec 26, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Mehdi Seraj**	1	IMPACT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AND LEADERSHIP EMPOWERMENT ON WORK ENGAGEMENT AND PSYCHOLOGICAL EMPOWERMENT	Christopher Richard Omoike
		2	Talent Management: The Impact of Artificial Intelligence (AI) inTransforming Human Resources in a Company.	Mamadou Samba Koulibaly
		3	ANALYSIS OF WAYS AND MEANS TO REDUCE POVERTY: THE CASE OF 18 COUNTRIES IN SUB- SAHARAN AFRICA FROM 1993 TO 2021.	Narcisse Wynton Dagbaud Mehdi Seraj
		4	THE SOIL PRODUCTIVITY PARADOX: ANALYZING THE ROLE OF FERTILIZERS, FDI, AND HUMAN CAPITAL IN AFRICAN AGRICULTURE	Levi Mbaka Matimbia Mehdi Seraj
		5	A PROTOCOL IN COLLECTING SOCIAL SCIENCES DATA FROM MINORS IN MALAYSIA	Siti Nurhayati Khairatun
		6	THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE CRITICAL THINKING OF FUTURE COACHES WHEN DRAWING UP TRAINING PLANS: AN AID OR A SUBSTITUTE?	Algirdas Pupkis

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / Dec 26, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Prof. Dr. Şermin TAĞ KALAFATOĞLU**	1	İZLEYİCİ PERSPEKTİFİNDEN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK TEMALI REKLAMLAR	Dr. Öğr. Üyesi Sevgi N. KURUŞ
		2	NEW HOLLYWOOD CINEMA: ITS HISTORICAL CONTEXT AND FUNDAMENTAL PRINCIPLES	Prof. Dr. Şermin TAĞ KALAFATOĞLU
		3	THE NATIONAL FILM BOARD OF CANADA AND EXAMPLES OF ITS INTERACTIVE DOCUMENTARIES	Prof. Dr. Şermin TAĞ KALAFATOĞLU
		4	BÜTÜNLEŞİK PAZARLAMA İLETİŞİMİ ÇERÇEVESİNDE REKLAM VE HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMALARININ TÜKETİCİ ETKİLEŞİMİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ	Y.L. Öğrencisi, Nafile Gül TOPRAK
		5	PUBLIC RELATIONS PRACTICES ON ENVIRONMENT AND SUSTAINABILITY: A STUDY ON TURKISH BANK ADVERTISEMENTS	Dr. Öğr. Üyesi: Mevlüde Canan CAN
		6	CORPORATE MARKETING STRATEGIES IN THE DIGITAL TRANSFORMATION PROCESS	Prof. Dr. Zekiye Beril AKINCI VURAL Doktorant Yasin HAYAL

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 23 - 29, 2025
IZMIR

YÜZYÜZE

27 Aralık / Dec 27, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Dr. Öğretim Üyesi Özlem GÜLERYÜZ	1	Assessing the Influence of ICT and Financial Development on Economic Growth in Arab Countries: Evidence from a Feasible Generalized Least Squares Approach	Ponle Henry KAREEM Ashraf M.S. ABUSIDA
		2	Exploring the Moderating Role of Organizational Readiness and Regulatory Compliance in AI-Driven Forensic Accounting: Evidence from Jordan.	Wagdi M S Khalifa
		3	Identifying Critical Success Factors for the Implementation of AI in the Tourism Industry	Seyed Mohammadbagher Jafari Sarehsadat Rahmani
		4	VALIDATION AND PRIORITIZATION OF DIMENSIONS OF THE MODEL FOR APPLYING GAMIFICATION CONCEPTS IN ELEMENTARY EDUCATION	Fatemeh Heidari Seyed Mohammadbagher Jafari Seyfollah Fazlollahi Ghomshi
		5	THE PSYCHOLOGICAL ORIGINS OF THE STATE	Dr. Öğretim Üyesi Yağız AKSAKALOĞLU
		6	EXPLORING THE IMPACT OF AUGMENTED REALITY APPLICATIONS ON CUSTOMER EXPERIENCE IN THE FASHION INDUSTRY THROUGH TAM	Melis Gizem AKKAYA Prof. Dr. Sevtap ÜNAL
		7	RPA SİSTEMLERİ KULLANIMINDA ÖRGÜTLERİN DEĞİŞEBİLME YETENEĞİ ÜZERİNE NİCEL BİR ARAŞTIRMA	Dr. Öğretim Üyesi Özlem GÜLERYÜZ
		8	DISADVANTAGED GROUPS AND ACCESSIBILITY ON CAMPUSES: SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITY EAST-WEST CAMPUS EXAMPLE	Research Assistant Dr. Sema ÇETİNKAYA
		9	ÜSTÜN YETENEKLİ ÖĞRENCİLERİN KÜLTÜREL MİRASA DUYARLILIKLARI İÇİN BİR UYGULAMA	Eren Efe EFE Dora Ege SU Bilge Atış
		10	GENÇ KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMINDA SOSYOEKONOMİK VE KÜLTÜREL DİNAMİKLER: SAKARYA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	Dr. Öğr. Üye. Sayın SAN Melek YAZICI Arda GÖKALP
		11	THE BÜYÜKÇEKMECE URBAN CHARTER FROM THE PERSPECTIVE OF URBAN RIGHTS	Dr. Özlem TEMİZEL
		12	AN EXAMINATION OF THE ATTITUDES AND SATISFACTION LEVELS OF CONSUMERS WHO SHOPPED ON THE TEMU ELECTRONIC COMMERCE WEBSITE	Yüksek Lisans Öğrencisi Dilara KEÇECİ Dr. Öğr. Üyesi İlknur SARAL DİNLEYİCİ AZİZ YILMAZ

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 23 - 29, 2025
IZMIR

YÜZYÜZE

27 Aralık / Dec 27, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Prof. Dr. Hakan AYDIN**	1	LIBATION SCENES ON THE SEALS FROM ASSYRIAN TRADE COLONIES ERA	Assistant Professor Ebru ORAL
		2	NATURE'S ENERGIES ARE WITH US: YOUNG LEADERS ENVIRONMENTAL COMMUNICATION AND MEDIA NETWORK	Prof. Dr. Hakan AYDIN
		3	INVESTIGATING INDIVIDUALS' PERCEPTIONS OF NEW TECHNOLOGIES USING AN ONLINE NETWORK ANALYSIS APPROACH	PhD Candidate Ayşe Nur BÜYÜKYAVUZ DENİZ
		4	ERGENLERDE SİBER ZORBALIĞIN PSİKOSOSYAL ETKİLERİ, DİNAMİKLERİ VE BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ	Rabia Nur KOYUNCU SÜR
		5	KRONİK YORGUNLUKLA YAŞAMAK: SOSYAL HİZMET BAKIŞ AÇISIYLA GÜNLÜK YAŞAM MÜCADELELERİ	Rabia Nur KOYUNCU SÜR Doç. Dr. Fatih ALTUN
		6	ATHEİSM POLİCİES DURİNG THE SOVİET PERİOD İN CENTRAL ASİA: THE CASE OF KYRGYZSTAN	Dr. Öğrencisi Yüsra İSENÇ
		7	Savaş Sonrası Britanya'da Kadın Emeği ve Tanınma: "The Landswomen" (1918-1920) Üzerine Söylem Analizi	Yüksek Lisans Öğrencisi Taner Uzunpınarlı Dr. Öğr. Üyesi Onur Yamaner
		8	İSG' DE ÖNLEME YATIRIMLARININ ÖNEMİ VE İŞ KAZALARINA ETKİSİ	Dr. Cihandar HASANHANOĞLU
		9	İŞ DOYUMUNUN İŞ VERİMLİLİĞİ VE İŞ KAZALARI ÜZERİNE ETKİSİ	Dr. Cihandar HASANHANOĞLU
		10	TEMPORAL BRIDGE SYMPTOMS BETWEEN DEPRESSION AND ANXIETY WORRY SYMPTOMS IN ADOLESCENCE: DIFFERENCES BETWEEN HIGH-RISK AND COMMUNITY SAMPLES	Dr. Öğr. Üyesi Deniz Konaç Professor Edward D. Barker

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / Dec 27, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. İlhan POLAT**	1	TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİNE GÖRE HAZIRLANAN 5.SINIF MATEMATİK DERS KİTABINDA BULUNAN KAREKOD DESTEKLİ İÇERİKLERİN İNCELENMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Şevval ÖZDEMİR ÖZBEK Dr. Öğr. Üyesi Hilal YILDIZ
		2	TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİNE GÖRE HAZIRLANAN 5.SINIF MATEMATİK DERS KİTABINDAKİ DİNAMİK MATEMATİK YAZILIMI DESTEKLİ İÇERİKLERİN İNCELENMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Samedhan AKÇAY Dr. Öğr. Üyesi Hilal YILDIZ
		3	AN EVALUATION OF THE IB-PYP “HOW WE EXPRESS OURSELVES” THEME AND STEAM INTEGRATION İN MATHEMATICS INSTRUCTION	Müberra MERCAN Prof. Dr. Bülent ALCI
		4	ÜSTBİLİŞİ DESTEKLEYEN MATEMATİK ÖĞRENME ORTAMLARININ ÖĞRENCİLERİN ELEŞTİREL DÜŞÜNMELERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ	Semih UMAY Prof. Dr. Ayten Pınar BAL
		5	İLKOKUL 3. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MATEMATİK KAYGISI VE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE CİNSİYETİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ	Dr. İlhan POLAT
		6	MATEMATİK KAYGISINI AŞMAK: İLKOKULDA MATEMATİK PROBLEMİ ÇÖZME BAŞARISI İÇİN BİR REHBER	Dr. İlhan POLAT
		7	GERÇEKÇİ MATEMATİK EĞİTİMİ TEMELLİ ETKİNLİKLERİN 4.SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MATEMATİK BAŞARISI VE MATEMATİK OKURYAZARLIK BECERİLERİNE ETKİSİ	Zeynep Yıldız Şeyda Nur AY
		8	İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMENLİĞİ ÖĞRENCİLERİNİN ALTGRUP KAVRAMINI ANLAMLANDIRMA SÜRECİNDE YAŞADIKLARI ZORLUKLAR	Kübra KIZILKAPLAN Kübra ÖZCAN Enise AKDAŞ Elif UÇAR Cihan TAŞ Doç. Dr. Mustafa AKINCI

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / Dec 27, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Doç. Dr. Halime Göktaş Kulualp**	1	BRAINSTORMING OR BRAIN SYMPHONY?	Prof. Dr. Süleyman DÜNDAR Elif SEYİTOĞU
		2	WILLINGNESS OF EMPLOYEES TO PARTICIPATE IN MANAGEMENT	Rabiya Deniz KOÇ Prof. Dr. Süleyman DÜNDAR
		3	THE PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF ALGORITHMIC MANAGEMENT: ALIENATİON, STRESS, AND LOSS OF AUTONOMY AMONG EMPLOYEES	Elif Buse KORKUSUZ Ceylin DOĞAN Prof. Dr. Oya İnci BOLAT
		4	KİŞİSEL SATIŞ TEMSİLCİLERİNİN BAŞARISIZLIK DUYGUSUNU YÖNETMELERİNDE MARKA İMAJI VE MARKAYA GÜVENİN ROLÜ	Prof. Dr. Yusuf BİLGİN Esra ARİKAN Dr. Öğr. Üyesi Bilal ÇELİK
		5	BANKACILIK HİZMETLERİNDE MARKA İMAJI VE MARKA GÜVENİNİN KİŞİSEL SATIŞ TEMSİLCİLERİNİN PERFORMANSINA ETKİSİ	Prof. Dr. Yusuf BİLGİN Esra ARİKAN Dr. Öğr. Üyesi Bilal ÇELİK
		6	THE CONCEPT OF QUIET QUITTING VIEWED THROUGH THE VOSVIEWER WINDOW	Doç. Dr. Halime Göktaş Kulualp
		7	INVESTIGATING THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL SAFETY AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT FOR ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT	Doç. Dr. Halime Göktaş Kulualp Eray Ekinci (Doktorant)
		8	THE EFFECT OF INDIVIDUAL DIFFERENCES ON EMPLOYEE JOB SATISFACTION AND INTENT TO LEAVE: A STUDY ON RAILWAY EMPLOYEES	Ayşenur ŞAHİN ARSLAN Doç. Dr. Şebnem ZORLUTUNA
			SOSYAL KURUMLARDAKİ HİZMET KALİTESİNİN TEKRAR TERCİH VE MEMNUNİYET ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN BELİRLENMESİ	Prof. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ Doç. Dr. Murat BAYAT
			TKY'NİN MAVİ YAKALI ÇALIŞAN MOTİVASYONU ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	Prof. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ Doç. Dr. Murat BAYAT

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / Dec 27, 2025 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Öğr. Üyesi Rıza ADIGÜZEL**	1	THE LIMITS OF THE CONCEPTS OF POLITICAL POWER AND THE STATE	Dr. Öğr. Üyesi Rıza ADIGÜZEL
		2	BİREYSEL BAŞVURU KARARLARINDA MASUMİYET KARİNESİ HUKUK VE İDARI YARGILAMA ÖRNEĞI	Dr. Hilmi Can TURAN
		3	KİRA BEDELİNİN ÖDENMEMESİ SEBEBİYLE TAŞINMAZIN İLAMSIZ İCRA YOLUYLA TAHLİYESİNDE ARABULUCULUK	Av. Ecem ÇIKRIKÇIOĞLU
		4	SÜRENİN BİTİMİ NEDENİYLE TAŞINMAZIN İLAMSIZ TAKİP YOLU İLE TAHLİYESİ	Av. Kerem ÖZER
		5	BİLGİSAYAR TABANLI BULUŞLARDA BEKLENMEDİK TEKNİK ETKİLERİN PATENTLENEBİLİRLİĞE KATKISI: TOPLU ULAŞIM SİSTEMLERİ ÜZERİNDEN UYGULAMALI BİR İNCELEME	Ayşegül Ece YILMAZ Dr. Melek ESEMEN ERTAŞ
		6	GIDA GÜVENLİĞİNİN CEZA HUKUKU BOYUTU: TCK m. 186 ÇERÇEVESİNDEN BİR ANALİZ	Öğr. Gör. Dr. Aslı AYDIN
		7	TÜRK HUKUKUNDA ÇOCUĞUN ÜSTÜN YARARI BAKIMINDAN ORTAK VELAYET	YL. Öğr. İrem YONCU
		8	ENTROPİ-ARAS BÜTÜNLEŞİK YÖNTEMİ İLE CEZA MAHKEMELERİNİN PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, Ayşena AKINCI, Prof. Dr.Nuri ÖMÜRBEK,
		9	NORMATIVITY WITHOUT INVOCATION: AGAINST THE CLAIMABILITY CONDITION IN RIGHTS-BASED THEORIES	Dr. Mustafa Kenan USTAHALİLOĞLU
		10	THE COMPENSATION FALLACY - WHY THE INABILITY TO CLAIM OR SPEND DOES NOT JUSTIFY RIGHT	Dr. Mustafa Kenan USTAHALİLOĞLU
		11	TCK 220/6 VE 314/3 KAPSAMINDA CEZA HUKUKUNDA KANUNİLİK VE BELİRLİLİK İLKESİ: AYM'NİN E.2024/81, K.2024/189 SAYILI KARARI ÜZERİNE BİR İNCELEME	Furkan DÜZEN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / Dec 27, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Nilay ERDEM AYYILDIZ**	1	INVESTIGATION OF THE OPINIONS OF BRANCH TEACHERS TAKING COURSES IN UNIVERSITY PREPARATORY CLASSES ABOUT THE CLASSROOM ENVIRONMENT	Dr. Öğr. Üyesi Erkan GÖKTAŞ Yüksek Lisans Öğrencisi Betül HAFIZOĞLU
		2	THE IMPACT OF THE TUBITAK 2237-A PROJECT TRANINING ON PRE-SERVICE ENGLISH TEACHERS' PERCEPTIONS OF SELF-EFFICACY IN USING LITERARY GENRES AS TOOLS IN TEACHING ENGLISH	Assoc. Prof. Dr. Nilay ERDEM AYYILDIZ
		3	YARATICILIK VE AKADEMİK BAŞARI ÜZERİNE REACT STRATEJİSİNİN ETKİSİ: SES VE ÖZELLİKLERİ ÜNİTESİ	Öğrt. Kadir Ulaş TEKMANLI Doç. Dr. Seda OKUMUŞ
		4	DIGITAL QUALITY INDICATORS IN HIGHER EDUCATION: A COMPARATIVE WEB ANALYSIS OF TÜRKİYE'S LAKES REGION UNIVERSITIES	Assoc. Prof. Dr. Umut Can Öztürk
		5	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE YAŞ DÜZEYİNE UYGUN OLMAYAN KİTAP TERCİHLERİ: ÇOCUĞA GÖRELİK İLKESİ BAĞLAMINDA KURAMSAL BİR İNCELEME	FADİME AĞDAŞ NURULLAH AYDIN
		6	EĞİTİMDE DİJİTALLEŞME SÜRECİNİN COVID-19 ÖNCESİ VE SONRASI EĞİLİMLERİ: TÜRKİYE'DEKİ ÇALIŞMALAR ÜZERİNE SİSTEMATİK BİR ANALİZ	Dr. Fikriye SEZER Züleyha ÇEVİK Erhan BOSTAN Esra KARATAŞ Merve şenlik
		7	YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ MATERYAL GELİŞTİRME EĞİTİMİNİN BRANŞ ÖĞRETMENLERİNİN EĞİTİMDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMINA YÖNELİK ALGILARINA ETKİSİ	Doç. Dr. Müzeyyen BULUT ÖZEK Dr. Öğr. Üyesi Büşra ÖZMEN YAĞIZ
		8	BİBLİYOTERAPİ YOLUYLA MÜKEMMELİYETÇİLİK FARKINDALIĞININ GELİŞTİRİLMESİ: "HİÇ HATA YAPMAYAN KIZ" KİTABI İLE ÖZEL YETENEKLİ ÖĞRENCİLERDE FENOMENOLOJİK BİR İNCELEME	Dr. Meltem TÜRKER Kaan Ahmet ÜNSALDİ Ekinsu AYDOĞDU
			K-12 DÜZEYİNDE OKUL YÖNETİCİLERİNİN YAPAY ZEKA ASİSTANLARINA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ	Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Akın Bulut Esra DEMİRCİ Ahmet ORAKÇI Rabi YAKIŞIKLI Mustafa Hamza BİRSİN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / Dec 27, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Öğretim Üyesi Rabia BÖLÜKBAŞ**	1	EXAMINING PERCEPTIONS OF THE CONCEPT OF COMFORT FOOD THROUGH METAPHOR ANALYSIS	Fatih KATRAN Dr. Öğr. Üyesi Merve ONUR
		2	EDIBLE INSECTS FROM A SUSTAINABLE FOOD SYSTEMS PERSPECTIVE	Dr. Öğretim Üyesi Rabia BÖLÜKBAŞ Doç. Dr. Gizem Sultan KAMAN Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU
		3	ANALYSIS OF ACADEMIC STUDIES IN THE FIELD OF GASTRONOMY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE	Dr. Öğretim Üyesi Rabia BÖLÜKBAŞ Doç. Dr. Gizem Sultan KAMAN Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU
		4	GLUTENSİZ DİYETLER, GIDA OKURYAZARLIĞI VE BESLENME TRENDLERİNDE GÜNCEL EĞİLİMLER VE ZORLUKLAR: TANIMLAYICI BİR LİTERATÜR TARAMASI	Doç. Dr. Hatice PEKMEZ Öğr. Gör. Eda Duygu ÖZER SÜT
		5	SIFIR ATIK YAKLAŞIMIYLA İLERİ DÖNÜŞÜM ÖRNEĞİ OLARAK SEBZE–MEYVE KABUĞU TOZLARINDAN BAHARAT YAPIMI ÜZERİNE DERLEME	YL. Öğrencisi Emre TEMÜR Dr. Öğr. Üyesi Selin İLSAY
		6	THE RELATIONSHIP BETWEEN GASTRONOMY AND CULINARY STUDENTS' EATING-OUT HABITS AND THE SLOW FOOD MOVEMENT	Yüksek Lisans Öğrencisi Gülşah ARSLANHAN Dr.Öğr. Üyesi Erol GEÇGİN
		7	A RESEARCH TO DETERMINE THE RELATIONSHIP BETWEEN PRICE PERCEPTION AND SATISFACTION İN LOCAL RESTAURANTS : THE EXAMPLE OF VAN PROVINCE	Ayşe Nur GÜVEN Dr. Öğr. Üyesi Pelin KOÇ Dr. Öğr. Üyesi Erol GEÇGİN
		8	MOLEKÜLER MUTFAK TEKNİKLERİ İLE GELENEKSEL HATAY YEMEKLERİNİN YENİDEN YORUMLANMASI	İrem ERYILMAZ Doç. Dr. İbrahim ÇEKİÇ
		9	EVALUATION OF FOOD WASTES AS FUNCTIONAL FOOD INGREDIENTS	Öğr. Gör. Zeynep Nur KARAKUŞ Doç. Dr. Gülşah ÇALIŞKAN KOÇ Doç. Dr. Yasemin ÇELEBİ
		10	EVALUATION OF EMERGING TRENDS IN FUTURE GASTRONOMY FROM THE PERSPECTIVE OF FOOD SCIENCE, TECHNOLOGY, AND ENGINEERING	Öğr. Gör. Zeynep Nur KARAKUŞ Doç. Dr. Gülşah ÇALIŞKAN KOÇ Doç. Dr. Yasemin ÇELEBİ

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / Dec 27, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Öğr. Gör., Necmettin BİLİK**	1	GHAZI MUSBEY MUSTAFA KEMAL ATATÜRK AS A BILKADIR LEADER	Lecturer, Murat GÖKMEN M.A. Graduate, Seda GÖKMEN
		2	WAR STRATEGY AND THE BENEFITS OF WAR IN THE NEW ASSYRIAN PERIOD IN MESOPOTAMIA	Dr. Yavuz ARSLAN
		3	THE TRANSITION FROM ROME TO NOVA ROMA: EMPEROR CONSTANTINE'S ESTABLISHMENT OF CONSTANTINOPLE AS THE CAPITAL OF THE EASTERN ROMAN EMPIRE	Buket YILMAZ Prof.Dr. Mustafa HİZMETLİ
		4	NİZAM AL-MULK AND THE NİZAMİYYA MADRASAS: SCHOLARLY AND INSTİTUTİONAL STRUGGLE AGAİNST SHİ'İTE AND BATİNİSM	Halit Ünlüer Prof. Dr. Mustafa Hizmetli
		5	THE SPATIAL EFFECT OF MUQARNAS IN THE ALHAMBRA PALACE: LIGHT, SHADOW, AND ACOUSTIC AESTHETICS	Özge Ünlüer Prof. Dr. Mustafa Hizmetli
		6	HAGİA SOPHIA: THE MONUMENT THAT ESTABLISHED CONSTANTINOPLE AS THE CENTER OF EASTERN CHRISTENDOM	İnci Tomris TEKERLEK Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ
		7	WHY IS JEWİSH HISTORY UNDER ROMAN RULE A HISTORY OF REVOLT?	Dr. Öğr. Gör., Necmettin BİLİK
		8	JEWISH IDENTITY, ARAMEANS AND THE MYTH OF "THE LOST TRİBES OF ISRAEL"	Dr. Öğr. Gör., Necmettin BİLİK

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / Dec 27, 2025 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Öğr. Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Nazmiye EKİNCİ Dr. Öğr. Üyesi Eray Ekin SEZGİN**	1	A CONTENT ANALYSIS OF GRADUATE THESES ON MEDICAL ACCOUNTING WRITTEN IN TURKIYE	Dr. Öğr. Üyesi Enes KAYA Dr. Öğr. Üyesi Nazmiye EKİNCİ Dr. Öğr. Üyesi Eray Ekin SEZGİN
		2	CONTENT ANALYSIS OF GRADUATE THESES WRITTEN IN TURKIYE ON EFFECTIVE PROJECT MANAGEMENT PRACTICES IN HEALTHCARE INSTITUTIONS	Dr. Öğr. Üyesi Nazmiye EKİNCİ Dr. Öğr. Üyesi Enes KAYA Dr. Öğr. Üyesi Figen ÖZŞAHİN
		3	BAĞIMSIZ DENETİM STANDARDI 701, KİLİT DENETİM KONULARININ BAĞIMSIZ DENETÇİ RAPORLARINDA BİLDİRİLMESİ	Dr.Öğr.Üyesi. Hayrettin UZUNOĞLU Yüksek Lisans Öğrencisi (Tezli) Fatih YILMAZ
		4	DEVLET MUHASEBESİNDE TAHAKKUK ESASLI MUHASEBEYE GEÇİŞ TÜRK DÜNYASI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME	Dr. Oğuz KUYUMCU Arş. Gör. Dr. Süleyman BAYRAKCIOĞLU
		5	YAPAY ZEKÂ VE MAKİNE ÖĞRENMESİNİN MUHASEBE VE FİNANS ALANINDA UYGULAMALARI	Yüksek Lisans Öğrencisi Tuğçe ÖZKAN Dr. Öğr. Üyesi Emre Hayri BARAZ
		6	E-DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE ELEKTRONİK VERGİ UYGULAMALARININ VERGİ DENETİMİNE ETKİSİ	Yüksek Lisans Öğrencisi TUĞBA DİŞBUDAK Doç. Dr. MURAT KARAHAN
		7	FROM TRADITIONAL TO DIGITAL IN ACCOUNTING EDUCATION: AI- SUPPORTED ASSESSMENT AND EVALUATION	Dr. Öğr. Üyesi Elçin DALKILIÇ Dr. Öğr. Üyesi Nurettin ÖZDEMİR
		8	THE ROLE OF TFRS 18 IN BUILDING TRANSPARENCY IN FINANCIAL STATEMENT PRESENTATION AND ITS CAPACITY TO REDUCE FRAUDULENT REPORTING	Doç. Dr. Tuba DERYA BASKAN Fatma Nur YARDIMCI
		9	TAŞINMAZ DEĞERLEME LİTERATÜRÜNÜN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	Tuğçe KARADAĞ ALMALI

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç. Dr. Eyüp KURT**	1	THE EFFECTS OF GLOBALIZATION ON PARENTING ROLES	Doç. Dr. Eyüp KURT
		2	THE POSSIBILITY OF SUSTAINING THE TRADITIONAL FAMILY DESPITE MODERNITY	Doç. Dr. Eyüp KURT
		3	MİR'ÂTÜ'L-CEMÂL'DE İNSAN-I KÂMİL ANLAYIŞI	Sena Tekin
		4	MUHAMMED EMİN ER'S FATWA METHODOLOGY	Mustafa TAŞDEMİR
		5	THE PLACE OF THE FIRST CAUSE IN FARABI'S UNDERSTANDING OF CAUSALITY	Res. Asst, Merve YÜKSEL
		6	A COMPARİSON OF GHAZALİ'S CONCEPT OF MİRACLE AND CARL SCHMİTT'S STATE OF EXCEPTİON	Res. Asst, Merve YÜKSEL
		7	NAKŞÎ-HÂLİDÎ GELENEĞİNDE İLİM VE TASAVVUFUN BÜTÜNLEŞMESİ ÖRNEĞİ OLARAK NORŞİN	Büşra Bezci
		8		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof. Dr. Kemal YAMAN Doç. Dr. Hikmet AKYOL**	1	SIFIR ATIK PERPEKTİFİNDEN DÖNGÜSEL EKONOMİ	Prof. Dr. Kemal YAMAN
		2	THE ROLE OF LEGAL REGULATIONS IN ECONOMIC EFFICIENCY	Dr.Öğr. Ü.Gülten ŞEN Öğr.Grv.Serdar AYDINYURT
		3	FINANCIAL DYNAMICS AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT IN SHAPING INCOME DISTRIBUTION: LONG- AND SHORT-RUN EVIDENCE FROM TÜRKİYE	Assoc. Prof. Dr. Ömer Uğur BULUT
		4	CARBON BORDER ADJUSTMENT MECHANISM (CBAM) AND EMISSIONS TRADING SYSTEM (ETS): AN ASSESSMENT FROM THE PERSPECTIVE OF THE EUROPEAN UNION AND TURKEY	Doktora Öğrencisi Barış ERÇİN Dr. Öğr. Üyesi HAYRİYE BAŞCI NUR
		5	THE IMPACTS OF THE ISRAEL-PALESTINE WAR ON TÜRKİYE-ISRAEL FOREIGN TRADE	Doktora Öğrencisi Barış ERÇİN Prof. Dr. Doğan UYSAL
		6	DIGITALIZATION IN THE INTERNATIONAL MONETARY SYSTEM: THE HEGEMONY OF THE DOLLAR AND THE CBDC COMPETITION	Bahar MATUR Prof. Dr. Doğan UYSAL
		7	THE IMPACT OF CARBON TAX ON SECTORAL COMPETITION IN TURKEY	Bahar MATUR DR. Öğr. Üyesi, Hayriye BAŞCI NUR
		8	BAKIM EKONOMİSİ VE KADIN EMEĞİ: ILO'NUN SOSYAL KORUMA YAKLAŞIMI	Doç. Dr. Neşe YILDIZ
			BRICS ÜLKELERİNDE SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELERİN ORMANSIZLAŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Doç. Dr. Melahat BATU AĞIRKAYA Doç. Dr. Hikmet AKYOL

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Lecturer PhD. Gürkan KILIÇ**	1	SOSYAL MEDYAYLA BİRLİKTE DÖNÜŞEN MAHREMİYET ALGISI	Yüksek Lisans Öğrencisi, Büşra ÖZCAN ÖZOĞLU
		2	İLETİŞİM ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA MEDYA İLETİLERİNİ ANALİZ ETME BECERİLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Funda İNCE BAKİ
		3	CONSPICUOUS CONSUMPTION IN GEN Z: THE ROLE OF FEAR OF NEGATIVE EVALUATION AND CONSUMER SUSCEPTIBILITY TO INTERPERSONAL INFLUENCES.	Dr. Öğretim. Üyesi İsmail Gökhan CİNTAMÜR
		4	GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI'NIN HEDEF ODAKLI İLETİŞİM STRATEJİLERİ, YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ YAKLAŞIMLAR VE GÜVENLİK GÖREVLİLERİNİN ROLÜ	Esra YİĞİT
		5	WOMAN IMPRISONED IN THE BOTTLE: AN ANALYSIS OF THE OBJECTIFIED FEMALE BODY IN ADVERTISING VISUALS	Yüksek Lisans Öğrencisi Aslıhan AKGÜL Doç. Dr. Ömer AYDINLIOĞLU
		6	THE RISE OF SHORT-FORM VIDEO CONTENT: THE IMPACT OF INSTAGRAM REELS ON THE DIGITAL MEDIA ECOSYSTEM	Dr. Alya Şahin Sarı
		7	DIGITAL CONSPICUOUS CONSUMPTION: THE REPRESENTATION AND REPRODUCTION OF LUXURY ON INSTAGRAM	Dr. Alya Şahin Sarı
		8	THE DIGITAL TRANSFORMATION OF JOURNALISM AND THE ISSUE OF TRUST	Lecturer PhD. Gürkan KILIÇ
		9	THE FUTURE OF TRADITIONAL MEDIA	Lecturer PhD. Gürkan KILIÇ
			BİR POPÜLER KÜLTÜR ARACI OLARAK SOSYAL MEDYA: KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME	Doç.Dr. Ersin DİKER Kemal Can TÜRK

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Prof. Dr. Bahattin DEMİRTAŞ**	1	THE POSITION OF THE TRANSLATION OFFICE IN THE OTTOMAN POLITICAL AND ADMINISTRATIVE STRUCTURE	Muhammet Fatih BOZAN
		2	A REVIEW OF THE REIGN OF SULTAN ABDULHAMID II THROUGH EXAMPLES FROM THE IRISH PRESS	Merve DOĞAN
		3	AN ANALYSIS OF PERICLES' STRATEGY DURING THE PELOPONNESIAN WAR FROM A MILITARY PERSPECTIVE	Doç. Dr. Olcay Turan
		4	TÜRKLERDE ASKERÎ EĞİTİM VE AV KÜLTÜRÜ	Dr. Umut YOLSEVER
		5	ESKİ TÜRKLERDE SU KÜLTÜ VE DOĞA İNANCI	Dr. Umut YOLSEVER
		6	PAPA VI. PAUL'UN TÜRKİYE ZİYARETİ (1967)	Prof. Dr. Bahattin DEMİRTAŞ
		7	PAPA II. JOHN PAUL'UN TÜRKİYE ZİYARETİ (1979)	Prof. Dr. Bahattin DEMİRTAŞ
		8	SON DÖNEM OSMANLI İKTİSADİ HAYATINDA ALMAN MODELİ: AVANZÂDE MEHMED SÜLEYMAN'IN "ALMAN USULÜ TİCARET VE SERVET USULLERİ" ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	Prof. Dr. Ahmet Sait ÖZKUL
		9	ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE TİCARET KURSLARI: 1927 TARİHLİ "KIZ VE ERKEKLERE MAHSUS TİCARET KURSLARI MÜFREDAT PROGRAMI" ÜZERİNE BİR İNCELEME	Prof. Dr. Ahmet Sait ÖZKUL
		10	AN OTTOMAN–BRITISH ENCOUNTER IN THE MID-NINETEENTH CENTURY: THE TRAVELOGUE OF AN OTTOMAN COMMANDER IN ENGLAND	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILMAZ

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Prof. Dr. Erkan FİDAN**	1	TRANSFORMATION OF SPACE: AN ARCHITECTURAL AND SOCIAL EVALUATION OF THE TRANSITION FROM CUMBA TO BALCONY İN SAFRANBOLU	Doç. Dr. Bülent ORAL
		2	CITY-MEMORY-SPACE: AN EVALUATION OF THE RE-FUNCTIONALIZATION AND REOPENING OF THE TEKEL ADMINISTRATIVE BUILDINGS	Arş. Gör. Rumeysa TEKE Öğr. Gör. Osman Ziyaettin YAĞCI Doç. Dr. Ayşen Esra BÖLÜKBAŞI ERTÜRK
		3	REPRESENTATION OF ANKARA EDUCATIONAL BUILDINGS DURING THE REPUBLICAN PERIOD ON STAMPS: THE PTT STAMP MUSEUM COLLECTION	Arş. Gör. Rumeysa TEKE Arş. Gör. Hasan SÖYLEMEZ Arş. Gör. Dr. Ayşe Merve SARAÇOĞLU GEZER Doç. Dr. Ayşen Esra BÖLÜKBAŞI ERTÜRK
		4	METAL PRODUCTION AND THE SCOPE OF METALLURGICAL KNOWLEDGE IN ANCIENT LITERARY SOURCES	Begüm AKI Dr. Öğr. Üyesi Handegül CANLI
		5	KÜLTÜREL VARLIKLARIN DOĞAL AFETLERDEN KORUNMASI VE YEREL YÖNETİMLER	Arkeolog Ali KARAKAYA
		6	AUXILIARY SCIENCES IN ARCHAEOLOGY: INTERDISCIPLINARY APPROACHES AND ANALYTICAL METHODS	Prof. Dr. Erkan FİDAN
		7	TAVŞANLI HÖYÜK: BRONZE AGE INTERACTIONS BETWEEN INLAND WESTERN ANATOLIA AND THE AEGEAN WORLD	Prof. Dr. Erkan FİDAN Dr. Sezer SEÇER FİDAN
		8		
		9		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Prof. Dr. Semiha Şahin**	1	TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA HATA KÜLTÜRÜNÜN ÖRTÜK YANSIMALARI: BİR DOKÜMAN ANALİZİ	Prof.Dr. Sevda KOÇ AKRAN
		2	NEETS IN TÜRKİYE FROM THE PERSPECTIVE OF EDUCATIONALADMINISTRATION AND STRUCTURAL INEQUALITY	Dr. Kübra YENEL
		3	ARŞİMET'İN ÇOKGEN YÖNTEMİNE DAYALI BİR ÖĞRENME ETKİNLİĞİNİN ÖĞRETMEN ADAYLARININ II SAYISINA İLİŞKİN KAVRAMSAL ANLAYIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Doç. Dr. S. Deniz KILIÇ
		4	MATEMATİK TARİHİ TEMELLİ BİR ETKİNLİK OLARAK ARŞİMET'İN II YÖNTEMİNİN MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARI TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	Doç. Dr. S. Deniz KILIÇ
		5	Okul Yönetiminde Çevik Liderlik	Prof. Dr. Semiha Şahin
		6	Okul Yönetiminde Sürdürülebilir Liderlik	Prof.Dr. Semiha ŞAHİN
		7	AN INVESTIGATION OF TEACHERS' CULTURAL INTELLIGENCE LEVELS ACCORDING TO PERSONAL VARIABLES	Zeynep DAMAR Prof. Dr., Hasan Basri MEMDUHOĞLU
		8	EĞİTİM BİLİMLERİNDE SOSYAL AĞ ANALİZİ ARAŞTIRMALARINA DAYALI KURAMSAL BİR SENTEZ	Mehmet Emin ÖREN Prof. Dr. Hasan Basri MEMDUHOĞLU
		9	ÖĞRETİM TASARIM MODELLERİNDE DOĞAL DİL İŞLEME TEKNOLOJİLERİ KULLANILABİLİR Mİ?	Arş. Gör. Dr. Erhan CEYLAN
		10	UYARLANABİLİR ÖĞRENME ORTAMLARINDA YAPAY ZEKA ETKİSİ	Doç. Dr. Barış AYAZ
		11	YAPAY ZEKA TEKNOLOJİLERİNİN BİRLEŞTİRİLMİŞ TEKNOLOJİ KABUL VE KULLANIM MODELİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	Doç. Dr. Barış AYAZ

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Enkhjargal Munkhbayar,**	1	TRADITIONAL GEORGIAN WINE FERMENTATION TECHNIQUES AND THEIR MODERN GASTRONOMIC APPLICATIONS	Prof. Dr. Nino Tsiklauri, Levan Beridze, Mariam Kapanadze
		2	SUPRA FEAST RITUALS: GEORGIAN HOSPITALITY TRADITIONS IN CONTEMPORARY FINE DINING	Assoc. Prof. Dr. Tamar Gelashvili, Irakli Chikhradze
		3	FERMENTED DAIRY PRODUCTS AND PROBIOTIC HERITAGE IN HIGH CAUCASUS GASTRONOMY	Dr. Lasha Tsintsadze, Maka Lomidze, Giorgi Khutsishvili
		4	MONGOLIAN HORSE MILK FERMENTATION: TRADITIONAL AIRAG PRODUCTION AND MODERN APPLICATIONS	Prof. Dr. Batbold Enkhtur, Sarantuya Dashdondog
		5	TRADITIONAL MONGOLIAN BUUZ STEAMING TECHNIQUES AND TEXTURAL ENGINEERING	Dr. Tumentsogt Jigjid, Oyundelger Bat-Erdene, Assis. Prof. Dr. Ganbold Tsogt
		6	NOMADIC MEAT PRESERVATION METHODS: BIKHESHI AND FERMENTED SAUSAGES OF MONGOLIA	Assoc. Prof. Dr. Enkhjargal Munkhbayar, Boldbaatar Dorj
		7	PERSIAN RICE COOKING MASTERY: TAH DIG FORMATION CHEMISTRY AND TEXTURAL PERFECTION	Prof. Dr. Reza Mahmoudi, Soraya Ahmadi, Dr. Ali Jafari
		8	SAFFRON INFUSION TECHNIQUES IN CLASSICAL PERSIAN CUISINE AND MOLECULAR APPLICATIONS	Fatemeh Karimi, Assoc. Prof. Dr. Hassan Rezaei, Nima Bahrami
		9	PERSIAN FRUIT AND NUT HARVEST FESTIVALS: GASTRONOMIC RITUALS AND SEASONAL INNOVATIONS	Dr. Zahra Hosseini, Leila Tavakoli, Prof. Dr. Mohammad Shirazi
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Bolormaa Tsogt**	1	INTEGRATING DIGITAL STORYTELLING INTO GEORGIAN PRIMARY EDUCATION FOR ENHANCED LITERACY DEVELOPMENT	Prof. Dr. Nino Tsiklauri, Levan Beridze, Mariam Kapanadze
		2	STEM EDUCATION REFORM THROUGH PROJECT-BASED LEARNING IN RURAL GEORGIAN SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Tamar Gelashvili, Dr. Giorgi Khutsishvili
		3	INCLUSIVE EDUCATION PRACTICES FOR CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER IN TBILISI KINDERGARTENS	Dr. Lasha Chikhradze, Assis. Prof. Dr. Nino Lomidze, Elene Tsintsadze
		4	NOMADIC HERITAGE INTEGRATION IN MONGOLIAN MODERN CURRICULUM THROUGH EXPERIENTIAL LEARNING	Prof. Dr. Bat-Erdene Tsend, Sarantuya Enkhbayar
		5	BLENDED LEARNING MODELS FOR VOCATIONAL EDUCATION IN MONGOLIA'S MINING REGIONS	Dr. Otgonbayar Jargalsaikhan, Enkhjargal Batbold, Assis. Prof. Dr. Davaajargal Munkhbayar
		6	MULTILINGUAL PEDAGOGY FOR ETHNIC MINORITY STUDENTS IN MONGOLIAN BORDER SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Bolormaa Tsogt, Ganbold Dorj
		7	STEAM EDUCATION INTEGRATION THROUGH TRADITIONAL IRANIAN ARTS AND CRAFTS	Dr. Fatemeh Ahmadi, Assoc. Prof. Dr. Hassan Tavakoli
		8	MONTESSORI METHOD ADAPTATION FOR PRESCHOOLERS IN URBAN IRANIAN COMMUNITIES	Leila Mahmoudi, Dr. Zahra Jafari, Nima Bahrami

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Dr. Nasir Uddin**	1	FISCAL POLICY RESPONSES TO COMMODITY PRICE SHOCKS IN KAZAKHSTAN'S RESOURCE ECONOMY	Prof. Dr. Yerzhan Abayev, Aizhan Kassenova
		2	MONETARY POLICY TRANSMISSION MECHANISMS IN KAZAKHSTAN'S FINANCIALLY DOLLARIZED ECONOMY	Assoc. Prof. Dr. Ruslan Zhumatov, Nurlan Bekbolatov
		3	TRADE DIVERSIFICATION STRATEGIES AND ECONOMIC RESILIENCE IN POST-SOVIET KAZAKHSTAN	Dr. Gulnara Abayeva, Dina Sarsenbayeva, Aidana Kurmangaliyeva
		4	MICROFINANCE IMPACT ON RURAL POVERTY ALLEVIATION IN BANGLADESH FLOOD-PRONE REGIONS	Prof. Dr. Rahman Karim, Fatima Begum
		5	REMITTANCE UTILIZATION PATTERNS AND HOUSEHOLD INVESTMENT DECISIONS IN BANGLADESH	Assoc. Prof. Dr. Hossain Mohammad, Ayesha Siddiqua
		6	FISCAL FEDERALISM CHALLENGES IN BANGLADESH DECENTRALIZATION REFORMS	Dr. Nasir Uddin, Shabnam Jahan
		7	OIL SUBSIDY REFORM IMPACTS ON ENERGY POVERTY AND INEQUALITY IN NIGERIA	Prof. Dr. Chukwuma Soludo, Ngozi Okonjo
		8	TRADE POLICY LIBERALIZATION AND MANUFACTURING VALUE ADDED GROWTH IN NIGERIA	Assoc. Prof. Dr. Akinwumi Adesina,
		9	FINANCIAL INCLUSION STRATEGIES AND MSME GROWTH CONSTRAINTS IN NORTHERN NIGERIA	Dr. Obadiah Nwankwo, Aisha Mohammed, Emeka Okoro
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assoc. Prof. Dr. Sharif Ahmed,**	1	INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW APPLICATIONS IN POST-SOVIET CENTRAL ASIAN LEGAL SYSTEMS: KAZAKHSTAN PERSPECTIVE	Prof. Dr. Aizhan Kassenova, Yerzhan Tolegenov, Dina Sarsenbayeva
		2	DIGITAL PRIVACY LEGISLATION AND DATA PROTECTION FRAMEWORKS IN KAZAKHSTAN'S CYBERSPACE GOVERNANCE	Assoc. Prof. Dr. Ruslan Zhumatov, Aidana Kurmangaliyeva
		3	ANTI-CORRUPTION LEGAL REFORMS AND INSTITUTIONAL EFFECTIVENESS IN KAZAKHSTAN'S PUBLIC PROCUREMENT SYSTEMS	Dr. Nurlan Bekbolatov, Gulnara Abayeva
		4	CLIMATE CHANGE LITIGATION STRATEGIES UNDER BANGLADESH ENVIRONMENTAL JUSTICE FRAMEWORKS	Prof. Dr. Rahman Chowdhury, Fatima Islam
		5	MARITIME BOUNDARY DISPUTE RESOLUTION MECHANISMS IN BAY OF BENGAL LEGAL REGIMES	Assoc. Prof. Dr. Sharif Ahmed, Ayesha Rahman
		6	WOMEN'S PROPERTY RIGHTS REFORMS IN BANGLADESH ISLAMIC FAMILY LAW CONTEXTS	Dr. Nazma Khanam, Bilkis Akter
		7	FOREIGN DIRECT INVESTMENT REGULATION AND DISPUTE SETTLEMENT IN NIGERIAN OIL AND GAS SECTOR	Prof. Dr. Chukwudi Okeke, Ngozi Eze
		8	ANTI-MONEY LAUNDERING COMPLIANCE FRAMEWORKS IN NIGERIA'S FINANCIAL INSTITUTIONS	Assoc. Prof. Dr. Fatima Yusuf, Adebayo Ogunleye
		9	CONSTITUTIONAL FEDERALISM AND RESOURCE CONTROL DISPUTES IN NIGERIA'S OIL PRODUCING REGIONS	Dr. Aminu Bello, Chioma Nwosu,
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assoc. Prof. Dr. Nasrin Sultana,**	1	POST-SOVIET IDENTITY NEGOTIATION IN CONTEMPORARY KAZAKHSTAN NOVELS	Prof. Dr. Aigul Zhumadilova, Yerzhan Kudaibergenov
		2	EPIC TRADITIONS AND MODERN ECOLOGICAL CONCERNS IN KAZAKH STAN WRITING	Assoc. Prof. Dr. Gulnara Sarsenova, Nurlan Abildayev
		3	FEMINIST DISCOURSES IN URBAN KAZAKH SHORT FICTION POST-IND EPENDENCE	Dr. Aidana Tolegenova, Zhuldyz Kairatkyzy
		4	POSTCOLONIAL HYBRIDITY IN BANGLADESHI DIASPORIC POETRY WRITING TRADITIONS	Prof. Dr. Rehana Begum, Md. Faisal Ahmed
		5	CLIMATE FICTION AND RIVERINE IDENTITIES IN CONTEMPORARY BANGLADESHI NOVELS	Assoc. Prof. Dr. Nasrin Sultana, Karim Hossain
		6	URBAN SLUM NARRATIVES AND SUBALTERN VOICES IN DHAKA LITERATURE	Dr. Shabnam Jahan, Rafiqul Islam
		7	ORAL TRADITION REVIVAL IN CONTEMPORARY NIGERIAN YORUBA POETRY	Prof. Dr. Adebayo Ogunleye, Chioma Nwosu
		8	POSTCOLONIAL GHOST STORIES AND HAUNTED NATIONALISM IN IGBO LITERATURE	Assoc. Prof. Dr. Ifeoma Okonkwo, Emeka Chukwu
		9	PIDGIN ENGLISH NOVELS AND LAGOS UNDERCLASS RESISTANCE AESTHETICS	Dr. Tunde Bakare,
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assoc. Prof. Dr. Yerlan Toregeldiev,**	1	THE ESCHATOLOGICAL VISION IN CENTRAL ASIAN SUFI TEXTS: KAZAKH INTERPRETATIONS OF THE DAY OF JUDGMENT	Prof. Dr. Almaz Kenzhegulov, Aizhan Sarsenova
		2	INTERFAITH DIALOGUE PRACTICES IN MULTIETHNIC KAZAKHSTAN: THEOLOGICAL FOUNDATIONS AND CONTEMPORARY CHALLENGES	Assoc. Prof. Dr. Yerlan Toregeldiev, Dina Abilova, Nursultan Bekov
		3	THE CONCEPT OF DIVINE UNITY (TAWHID) IN CONTEMPORARY KAZAKH MUSLIM THOUGHT	Dr. Gulnara Zhumaliyeva, Timur Kairatov
		4	CHRISTIAN-MUSLIM RELATIONS IN BANGLADESH: THEOLOGICAL PERSPECTIVES ON PEACEBUILDING	Prof. Dr. Mohammad Rahman, Fatima Begum
		5	SUFI MYSTICISM AND FOLK RELIGIOSITY IN RURAL BANGLADESH: THEOLOGICAL SYNCRETISM ANALYSIS	Assoc. Prof. Dr. Abdul Karim, Rehana Akter, Jamal Uddin
		6	SCRIPTURAL HERMENEUTICS IN BANGLADESH CHRISTIANITY: CONTEXTUALIZING THE INCARNATION	Dr. Joshua Paul, Sister Maria Gomes
		7	AFRICAN TRADITIONAL RELIGIONS AND PENTECOSTAL ENCOUNTERS IN CONTEMPORARY NIGERIA	Prof. Dr. Emmanuel Okonkwo, Chinedu Eze
		8	ISLAMIC ESCHATOLOGY IN HAUSA MUSLIM COMMUNITIES: NORTHERN NIGERIAN PERSPECTIVES	Assoc. Prof. Dr. Amina Yusuf, Ibrahim Garba
		9	TRINITY DOCTRINE IN YORUBA CHRISTIAN THEOLOGY: CONCEPTUAL CONVERGENCES	Dr. Olusegun Adebayo, Funmi Ojo, Tunde Bakare
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assoc. Prof. Dr. Nadia Farouk**	1	INTERGENERATIONAL FAMILY CONFLICTS AND RESOLUTION STRATEGIES IN TRADITIONAL AFGHAN HOUSEHOLDS	Prof. Dr. Abdul Rahman Khan, Fatima Azizi, Noorullah Safi
		2	MATERNAL MENTAL HEALTH IMPACT ON CHILD DEVELOPMENT IN POST-CONFLICT AFGHAN COMMUNITIES	Assoc. Prof. Dr. Zahra Malalai, Dr. Hamidullah Wardak
		3	EXTENDED FAMILY SUPPORT SYSTEMS AND WOMEN'S ECONOMIC PARTICIPATION IN AFGHAN RURAL AREAS	Layla Nouri, Dr. Mohammad Qasem, Soraya Hakimi
		4	MARRIAGE ARRANGEMENTS AND FAMILY DYNAMICS IN OMANI TRIBAL COMMUNITIES	Prof. Dr. Ahmed Al-Harthi, Fatima Al-Maskari
		5	PARENTING PRACTICES AND CHILD SOCIALIZATION IN URBAN OMANI FAMILIES	Assoc. Prof. Dr. Khalid Al-Belushi, Dr. Nour Al-Hinai, Salim Al-Mahrooqi
		6	ELDER CARE RESPONSIBILITIES AND INTERGENERATIONAL SOLIDARITY IN OMANI SOCIETY	Mariam Al-Rashdi, Dr. Hassan Al-Ghafri
		7	FAMILY BUSINESS GOVERNANCE AND SUCCESSION IN EGYPTIAN ENTERPRISES	Prof. Dr. Omar Khalil, Dr. Amina Hassan, Karim Abdel
		8	WOMEN'S ROLES IN EGYPTIAN FAMILY DECISION-MAKING PROCESSES	Assoc. Prof. Dr. Nadia Farouk, Youssef Salem
		9	CHILD REARING PRACTICES AND EDUCATIONAL ASPIRATIONS IN EGYPTIAN URBAN FAMILIES	Dr. Layla Mahmoud, Prof. Dr. Ahmed Sorour, Fatima Reda
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Assoc. Prof. Dr. Ibrahim Musa**	1	**COMMUNITY-BASED INTERVENTIONS FOR ELDERLY SUPPORT IN RURAL RUSSIAN REGIONS**	**Prof. Dr. Irina Petrova, Dr. Sergei Kuznetsov, Anna Volkova**
		2	**MENTAL HEALTH SUPPORT SYSTEMS FOR MIGRANT WORKERS IN MOSCOW METROPOLITAN AREA**	**Assoc. Prof. Dr. Elena Smirnova, Mikhail Ivanov**
		3	**CHILD PROTECTION STRATEGIES AGAINST DOMESTIC VIOLENCE IN POST-SOVIET RUSSIAN FAMILIES**	**Dr. Natalia Fedorova, Pavel Sokolov, Olga Dmitrieva**
		4	**WOMEN EMPOWERMENT PROGRAMS THROUGH VOCATIONAL TRAINING IN DUBAI MIGRANT COMMUNITIES**	**Fatima Al-Mansoori, Dr. Khalid Rahman**
		5	**YOUTH MENTAL HEALTH INITIATIVES ADDRESSING SOCIAL MEDIA ADDICTION IN DUBAI SCHOOLS**	**Assoc. Prof. Dr. Aisha Al-Ketbi, Sara Hassan, Noor Salem**
		6	**HOMELESS FAMILY REINTEGRATION PROGRAMS IN DUBAI'S LABOR MARKETS**	**Prof. Dr. Omar Al-Fahim, Layla Mahmoud**
		7	**COMMUNITY DEVELOPMENT AGAINST STREET CHILDREN EXPLOITATION IN LAGOS URBAN SLUMS**	**Prof. Dr. Chinedu Okoro, Ngozi Eze, Dr. Adebayo Yusuf**
		8	**GENDER-BASED VIOLENCE RESPONSE SYSTEMS IN NORTHERN NIGERIAN RURAL COMMUNITIES**	**Assoc. Prof. Dr. Ibrahim Musa**
		9	**MENTAL HEALTH SUPPORT FOR CONFLICT-AFFECTED IDPS IN NORTHEAST NIGERIA**	**Dr. Fatima Aliyu, Samuel Okafor, Rahma Ibrahim**

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Assis. Prof. Dr. Sara Jafari**	1	INTEGRATING DIGITAL TECHNOLOGIES IN RURAL AZERBAIJANI PRIMARY EDUCATION CURRICULA	Prof. Dr. Aysel Mammadova, Dr. Elvin Huseynov, Nigar Aliyeva
		2	EFFECTIVENESS OF BILINGUAL TEACHING METHODS FOR AZERBAIJANI STEM SUBJECTS	Assoc. Prof. Dr. Kamal Rahimov, Farid Gurbanova, Dr. Leyla Ismayilova
		3	IMPACT OF TEACHER TRAINING PROGRAMS ON CLASSROOM INNOVATION IN IRANIAN HIGH SCHOOLS	Dr. Reza Mohammadi, Assis. Prof. Dr. Sara Jafari
		4	DEVELOPING CRITICAL THINKING SKILLS THROUGH PROJECT-BASED LEARNING IN IRAN	Fatemeh Karimi, Prof. Dr. Ali Hosseini, Mina Bahrami
		5	ADDRESSING GENDER DISPARITIES IN ALGERIAN VOCATIONAL EDUCATION PROGRAMS	Assoc. Prof. Dr. Zahra Belkacem, Yassine Amrani
		6	ENHANCING LITERACY RATES THROUGH COMMUNITY SCHOOL INITIATIVES IN ALGERIA	Dr. Samir Bouzid, Nadia Cherif, Karim Mansouri
		7	REFORMING GEORGIAN UNIVERSITY CURRICULA FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS	Prof. Dr. Nino Chikhradze, Dr. Levan Tsiklauri, Mariam Gelashvili
		8	TECHNOLOGY INTEGRATION CHALLENGES IN GEORGIAN RURAL SECONDARY EDUCATION	Assis. Prof. Dr. Tamar Kvernadze, Irakli Beridze
		9	INCLUSIVE EDUCATION PRACTICES FOR STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS IN GEORGIA	Dr. Giorgi Lomidze, Lali Kapanadze, Prof. Dr. Maka Tsintsadze
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Prof. Dr. Vladimir Lupu**	1	INNOVATIVE STEM EDUCATION METHODOLOGIES FOR POST-WAR RECONSTRUCTION IN UKRAINIAN SCHOOLS	Prof. Dr. Olena Kovalenko, Dr. Mykhailo Petrenko, Anna Sydorenko
		2	DIGITAL LITERACY PROGRAMS ENHANCING INCLUSIVE EDUCATION FOR RURAL UKRAINIAN STUDENTS	Assoc. Prof. Dr. Iryna Bohdanova, Viktor Melnyk, Sofia Hrytsenko
		3	TEACHER TRAINING INITIATIVES ADDRESSING MULTILINGUAL CLASSROOMS IN ERITREAN PRIMARY EDUCATION	Dr. Selam Tekle, Assis. Prof. Dr. Yonas Berhe
		4	VOCATIONAL EDUCATION REFORMS FOR YOUTH EMPLOYMENT IN ERITREAN COASTAL COMMUNITIES	Meron Asmelash, Dr. Dawit Girmay, Helen Yohannes
		5	CURRICULUM DEVELOPMENT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN ALGERIAN UNIVERSITIES	Prof. Dr. Fatima Zahra Belkacem, Karim Amrane
		6	GENDER EQUITY STRATEGIES IN ALGERIAN HIGHER EDUCATION STEM PROGRAMS	Assoc. Prof. Dr. Nadia Cherif, Dr. Samir Lounis, Amina Hadji
		7	REMOTE LEARNING TECHNOLOGIES FOR RURAL EDUCATION ACCESS IN MOLDOVA	Dr. Ion Ceban, Mariana Popa, Alexei Rotaru
		8	TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT THROUGH INTERNATIONAL PARTNERSHIPS IN MOLDOVA	Assis. Prof. Dr. Elena Ciorba, Prof. Dr. Vladimir Lupu
		9	INCLUSIVE EDUCATION MODELS FOR CHILDREN WITH DISABILITIES IN MOLDOVAN SCHOOLS	Dr. Natalia Gurau, Sergiu Balan, Cristina Dodon
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Lecturer Betül ÇATAL**	1	THE FRAGILE BALANCE BETWEEN COMBATING DISINFORMATION on the INTERNET and FREEDOM of EXPRESSION	Dr. Lecturer Betül ÇATAL
		2	ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED SURVEILLANCE SYSTEMS and THE CORE OF PRIVATE LIFE: THE EROSION of THE PRINCIPLE of PROPORTIONALITY	Dr. Lecturer Betül ÇATAL
		3	ANAYASAL DEMOKRASİNİN ASGARİ KOŞULLARI ÇERÇEVESİNDE İNSAN HAKLARI: İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ VE BİLGİ EDİNME HAKKI	Ayça SERİN
		4	VİYANA SATIM ANLAŞMASI UYARINCA SÖZLEŞMENİN İHLALİ HÂLİNDE TARAFLARIN SAHİP OLDUĞU HUKUKİ İMKÂNLAR	Necla ÖZTÜRK Güven YARAR
		5	TÜRK HUKUKUNDA YATIRIM YOLUYLA VATANDAŞLIK KAZANIMINA İLİŞKİN DÜZENLEMELERİN BAZI İLKELER ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	Necla ÖZTÜRK Güven YARAR
		6	AN ASSESSMENT OF WHETHER COVID-19 SHOULD BE CONSIDERED AN OCCUPATIONAL DISEASE FOR HEALTHCARE WORKERS	Attorney Berfin Uyma Bulut
		7	BİLİŞİM HUKUKU AÇISINDAN BÜYÜK VERİ: HUKUKİ, TEKNİK VE ETİK BOYUTLARIYLA KAPSAMLI BİR İNCELEME	Dr. Öğr. Üyesi Ali CENGİZ Doç. Dr. Sadullah ÇELİK Dr. Öğr. Üyesi Bilge DOĞANLI
		8	MARKA VE COĞRAFİ İŞARETLER İLE GELENEKSEL ÜRÜN ADLARININ TÜRK SINAI MÜLKİYET HUKUKU KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI	Dr. Öğr. Üyesi Ali CENGİZ Dr. Öğr. Üyesi Bilge DOĞANLI Doç. Dr. Sadullah ÇELİK
		9	AB Yapay Zekâ Tüzüğü Kapsamında Yasaklı ve Yüksek Riskli Alanlardan Elde Edilen Delillerin Ceza Muhakemesinde Kullanılması ve Değerlendirilmesi	Av. Fahriye ÖZKORKMAZ ÖZKAN
		10	Blokzincir Tabanlı Genel Kurulların Türk Ticaret Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi	Dr. Öğr. Üyesi Emel TEKTEN
		11	Ticari Kredilerde Bankalar Tarafından Alınan Senetlerin İfa Yerine mi İfa Uğruna mı Verildiği Sorunu	Dr. Öğr. Üyesi Emel TEKTEN
		12	ÜRÜN HİZMET VE DENEYİM PAZARLAMASINDA İLETİŞİM STRATEJİLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Oğuz YAVUZYILMAZ
		13	TİCARET, SATIŞ VE PAZARLAMA KAVRAMLARI BAĞLAMINDA SİYASETNAME	Dr. Öğr. Üyesi Oğuz YAVUZYILMAZ

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Öğr. Üyesi, Tahire HÜSEYİNLİ**	1	SOCIAL MEDIA INFLUENCERS' IMPACT ON BRAND TRUST: A QUALITATIVE STUDY BASED ON FOLLOWERS' PERCEPTIONS	Shoira KURBONNAZOROVA
		2	ANALYSIS OF HOTEL REVIEWS IN TERMS OF SERVICE QUALITY DIMENSIONS AT LOCAL AND INTERNATIONAL LEVELS	PhD Student Heydar SALAMOV Dr. Lecturer Abdulkadir ŞENCAN
		3	KADIN TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA DAVRANIŞLARINDA MAĞAZA ORTAM KOKULARININ ROLÜ: İZMİR İLİ ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNDEKİ GİYİM MAĞAZALARINDA YAPILAN BİR İNCELEME	Dr. Öğr. Üyesi, Tahire HÜSEYİNLİ
		4	THE IMPACT OF CONSUMER CONFİDENCE INDEX ON THE DEMAND FOR DURABLE GOODS: A VAR ANALYSİS ON THE TURKİSH CASE	Prof. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU Doktora Öğrencisi Erhan Haluk ERGÜL
		5	The New Face of Digital Advertising: A Conceptual Overview of Artificial Intelligence Based Marketing Strategies	Öğr. Gör. Dr. Öznur AKTAŞ
		6	ELEKTRONİK ALIŞVERİŞTE YAPAY ZEKA DESTEKLİ UYGULAMALARDA TÜKETİCİ TUTUMLARI VE TEKRAR SATIN ALMA NİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	Ayşegül KAYGISIZ Dr.Öğr.Üy. Bilge MEYDAN Prof.Dr. Aydın Kayabaşı
		7	A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF VIRTUAL INFLUENCERS IN THE CONTEXT OF INFLUENCER MARKETING	Doç. Dr. Buket BORA SEMİZ YL Öğrencisi Mehmet Kerem HANLI
		8	SOSYAL MEDYA PAZARLAMASINDA YAPAY ZEKA INFLUENCER'LARIN TÜKETİCİ ALGISINA ETKİSİ: FORD & VİRTUALALİN ÖRNEĞİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Zeynep TÜRK
		9	KURUMSAL İTİBAR KONUSU LİSANSÜSTÜ TEZLERDE NASIL ELE ALINIYOR? BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ	Prof. Dr. Burcu ÖKSÜZ KAYA Doç. Dr. Handan GÜLER İPLİKÇİ
		10	ORGANİK ÜRÜN SÖYLEMİNDE ÇİFTÇİ TEMSİLİ: META FETİŞİZMİ PERSPEKTİFİNDEN SEMİYOTİK BİR İNCELEME	Doç. Dr. Handan GÜLER İPLİKÇİ Prof. Dr. Burcu ÖKSÜZ KAYA

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof. Dr. Sultan GÜÇLÜ**	1	VOLUNTEERING IN SOCIAL WORK: AN ASSESSMENT IN THE CONTEXT OF SOCIAL SOLIDARITY, EMPOWERMENT, AND SUSTAINABILITY	Prof. Dr. Sultan GÜÇLÜ
		2	ACCESS TO HEALTH SERVICES FOR WOMEN IN RURAL AREAS: GLOBAL TRENDS, THE CASE OF TURKEY, AND AN INTERDISCIPLINARY ASSESSMENT	Prof. Dr. Sultan GÜÇLÜ Asst. Prof. Ayşegül UNUTKAN
		3	YAPAY ZEKA DESTEKLİ MOBİL TANIŞMA UYGULAMALARIYLA TANIŞAN ÇİFTLERİN EVLİLİKTE BAĞLANMA STİLLERİ VE EVLİLİK İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ	Sosyal Hizmet Uzmanı Merve SERT Arş. Gör. Merve İBRAHİMOĞLU Prof. Dr. Ercümend ERSANLI
		4	YETİŞKİN BİLİŞSEL KONTROL VE ESNEKLİĞİ: ALGILANAN EBEVEYN KABUL-REDDİNİN YORDAYICI ROLÜ	Psikolog Asena Begüm ZENGİN Arş. Gör. Merve İBRAHİMOĞLU Prof. Dr. Ercümend ERSANLI
		5	YARGI ALANINDA ÇALIŞAN PSİKO-SOSYAL MESLEK GRUPLARININ KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLAR	Sosyal Çalışmacı Onur BAYDAR
		6	DİJİTALLEŞMENİN ENGELLİ BİREYLERE BAKIM VERENLER AÇISINDAN YERİ VE SOSYAL HİZMET	Doç. Dr. Aslıhan AYKARA
		7	HOW CAN SCHOOL SOCIAL WORK INTERVENTIONS BE IMPLEMENTED TO ADDRESS PEER BULLYING?	Assoc. Prof. Dr. Umut Yanardağ
		8	KAPSAYICI LİDERLİK VE PSİKOLOJİK GÜVEN: KAVRAMSAL BİR MODEL ÖNERİSİ	Öğr. Gör. Seda ÇOLAK Doç. Dr. Yasemin KAYA
			AFET YÖNETİMİNDE HAVALİMANLARININ ROLÜ	Öğr. Gör. Seda ÇOLAK Dr. Öğr. Üyesi Özge ÜSTÜN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Lect. Dr. Yasemin ÇAKIR**	1	EATING DISORDERS IN ADOLESCENCE: RISK FACTORS AND PSYCHOSOCIAL DYNAMICS	Lect. Dr. Yasemin ÇAKIR Assoc. Prof. Dr. Nurullah ÇALIŞ
		2	SCHOOL-BASED INTERVENTIONS WITHIN THE FRAMEWORK OF MULTICULTURALISM: A REVIEW OF PRACTICES FOR REFUGEE CHILDREN	Lect. Dr. Yasemin ÇAKIR Assoc. Prof. Dr. Nurullah ÇALIŞ
		3	TRAVMA YAŞANTISI OLAN GENÇ YETİŞKİNLERİN PSİKOLOJİK ESNEKLİK DÜZEYLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	Sümeyye KAPLAN DOÇ. DR. Seher Merve ERUS
		4	THE MODERATING ROLE OF COPARENTING IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PARENT'S SELF-EFFICACY AND PARENTING STRESS	Psychologist Şura Nur ÖZDEMİR
		5	THE MODERATING ROLE OF PERFECTIONISM IN THE RELATIONSHIP BETWEEN THE NEED FOR SOCIAL APPROVAL AND INTOLERANCE OF UNCERTAINTY	Dr. Öğr. Üyesi Reyhan ÇALIŞAN KİNTER Psikolog Ecmel KUTLUĞ
		6	İZLENİM YÖNETİMİNDE ''İDDİACI OLMAK''	Prof. Dr. Fatma Gül CİRHİNLİOĞLU Uzm. Aybike GİRENTE Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU
		7	ROMANTİK İLİŞKİLERDE MANİPÜLASYON	Prof. Dr. Fatma Gül CİRHİNLİOĞLU Uzm. Aybike GİRENTE
		8	ÜNİVERSİTE ÖĞRENİMİ GÖREN KIZ ÖĞRENCİLERDE SOSYAL GÖRÜNÜŞ KAYGISI VE ÖZGÜVEN DÜZEYİ	Erbaş NURİYE Selver ÖZGÜL
			KADINLARIN ŞİDDETE YÖNELİK TUTUMLARI İLE EVLİLİK UYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİ	Dr. Öğr. Üyesi Nuriye ERBAŞ Şeydanur DİKTAŞ

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Dr. Gültekin Gürçay**	1	HABERMAS'IN İLETİŞİM KURAMI İLE ŞİDDETSİZ İLETİŞİM ARASINDA BİR OKUMA: ORTAKLIKLAR, İMKÂNLAR VE SINIRLILIKLAR	Büke KOYUNCU KAHVECİOĞLU
		2	ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE NÖROÇEŞİTLİLİĞE YÖNELİK TERAPÖTİK MÜDAHALELERİN SAĞLIK SOSYOLOJİSİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	Büke KOYUNCU KAHVECİOĞLU
		3	ALGILANAN PSİKOLOJİK GÜVENLİĞİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SAVUNMA SANAYİ ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA	Yakup TURGUTALP Dr. Öğr. Üyesi Sefa CEYHAN
		4	BAKIM VEREN NESNE İLE İLİŞKİ VE BAĞLANMANIN TRAVMATİK YAS SÜRECİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Yasemin Esra BULUT Doç. Dr. Abdi GÜNGÖR Doç. Dr. Ahmet SAPANCI
		5	Social Media Use and Sleep Quality: A Platform-Based Analysis	Psikolog Sündüs Aslı GÜVEN Dr. Öğr. Üyesi Zehra ERTUĞRUL-YAŞAR
		6	EMOTION MAPPING OF HIKIKOMORI DISCOURSE ON REDDIT: A DUAL- LAYER SEMANTIC AND AFFECTIVE ANALYSIS	Dr. Sezai TUNCA
		7	YAŞAM DOYUMUNUN YORDAYICILARI OLARAK SÜREKLİ UMUT, ÖZ ANLAYIŞ VE MADDİ KAYGININ İNCELENMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Funda Nur ÇUKUR Dr. Öğr. Üyesi Hacer YILDIRIM KURTULUŞ
		8	FAMILY WELFARE AND DIGITAL RADICALIZATION: INCELS, THE DARKWEB, GENDER-BASED VIOLENCE, AND CHILD SAFETY	Dr.Öğretim Üyesi Emine Ebru BOZÇELİK
			EVLİLİK DOYUMU İLE İLGİLİ YAYINLANAN MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	Psikolog Şeyma SÖZSOY Doç. Dr. Tuba BAĞATARHAN
			ERGENLERDE SİBER ZORBALIK: SİSTEMATİK GÖZDEN GEÇİRME	Aile Danışmanı Aysel TAŞKIN Doç. Dr. Tuba BAĞATARHAN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Assoc. Prof. Dr. Ebru KORKMAZ**	1	THE EFFECT OF GEOGEBRA SOFTWARE ON BELIEFS ABOUT GEOMETRIC THINKING HABITS	Assoc. Prof. Dr. Ebru KORKMAZ
		2	GRADUATE STUDENTS' EXPERIENCES WITH PROJECT 2237: AN EVALUATION OF GEOMETRY FIELD KNOWLEDGE, TECHNOLOGY USE, AND GEOMETRIC THINKING	Assoc. Prof. Dr. Ebru KORKMAZ
		3	DIGITAL CITIZENSHIP	Melisa ZANKİ Prof. Dr. Semra BENZER
		4	AI-SUPPORTED LEARNING ENVIRONMENT: GLOBAL CLIMATE CHANGE ASSISTANT APPLICATION WITH PICTOBLOX	Melisa ZANKİ Prof. Dr. Semra BENZER
		5	AN ACTIVITY PROPOSAL ON ETHICAL ISSUES IN THE 'TECHNOLOGY AND LIFE' UNIT OF THE 2024 SECONDARY EDUCATION PHILOSOPHY CURRICULUM	Sinem Sert Ekrem Ziya Duman
		6	2024 FELSEFE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI SİYASET FELSEFESİ ÜNİTESİ İÇİN ETKİNLİK ÖNERİSİ: SANAL BELEDİYE MECLİSİ ADALETLİ ŞEHİR TASARIMI	Aybüke KIRCAN Prof. Dr. Ekrem Ziya Duman
		7	TÜRKİYE'DE OKUL YÖNETİCİLERİNİN DİJİTAL DÖNÜŞÜM ALGISI VE UYGULAMALARI	Dr. Yasin DEMİRCİ
		8	KIRSAL VE KENTSEL OKULLARDA AİLE KATILIMININ YÖNETİMİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ	Dr. Yasin DEMİRCİ
			9 TH GRADE SPEAKING SKILLS IN THE TÜRKIYE CENTURY MAARIF MODEL: A QUALITATIVE DOCUMENT ANALYSIS	Ruken KIZILELMA FİDEL ÇAKMAK
			EĞİTİMDE ÖĞRETMENLER TARAFINDAN KULLANILAN YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİNİN FIRSATLARI VE POTANSİYEL RİSKLERİ	Kübra Öztürk Dr. Adem Yurdunkulu

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:00 – 15:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Doç. Dr. Firdevs SAĞLAM**	1	REFLECTING CREATIVE PRACTICE THROUGH STUDENT OUTCOMES: PURE CINEMA SHORT FILMS	Ersin ERTAN
		2	MİTOLOJİ, DİN VE SANAT ÜÇGENİNDE: BRYAN CROCKETT VE KIKI SMITH'İN SANATINDA ORTAK TEMALAR	Doç. Dr. Firdevs SAĞLAM
		3	KİMLİK, CİNSİYET VE BEDENİN ÇAĞDAŞ SANATTA YENİDEN İNŞASI	Doç. Dr. Firdevs SAĞLAM
		4	PLASTIC READINGS OF THE USE OF WRITING AS A PROPAGANDA ELEMENT IN POSTMODERN PAINTINGS	Dr. Öğretim Üyesi Mavi ÇAKMAKÇI
		5	The Mysterious Source Of Art: Magic, Image And Ritual	Öğr. Gör. Dr. Gamze URAY
		6	A READING ON ENVIRONMENTAL POLICIES IN CONTEMPORARY ART	Assoc. Prof. Dr. Burcu GÜNAY
		7	A SELECTION OF ARTISTS SHOWING A TENDENCY TOWARDS TEXTILES IN CONTEMPORARY ART	Yüksek lisans Öğrencisi Hayriye BIÇAK Doç. Dr. Burcu GÜNAY
		8	ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A VISUALIZATION PRACTICE IN INFOGRAPHIC DESIGNS: ALTERNATIVE INFOGRAPHIC DESIGNS OF HUMAN ANATOMY WITH INTERNAL ORGANS	Prof. Dr. Tarık YAZAR Mithat ALADAĞ
			THE USE OF MEDICAL ILLUSTRATIONS IN SURGICAL PRACTICES: BRAIN AND NERVE SURGERY INFOGRAPHIC DESIGN	Prof. Dr. Tarık YAZAR Şeymanur GENİŞ

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Dawit Tesfai,**	1	INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW APPLICATIONS IN POST-CONFLICT RECONSTRUCTION LEGAL FRAMEWORKS	Prof. Dr. Olena Kovalenko, Dr. Mykhailo Petrenko, Iryna Sydorenko
		2	CONSTITUTIONAL REFORMS AND CIVIL LIBERTIES PROTECTION DURING ARMED CONFLICTS	Assoc. Prof. Dr. Viktoriya Melnyk, Andriy Shevchenko, Nataliya Bondarenko
		3	REFUGEE LAW CHALLENGES AND BORDER MANAGEMENT IN ERITREAN REGIONAL CONTEXTS	Dr. Dawit Tesfai, Selam Berhe
		4	MARITIME LAW DISPUTES AND FISHERIES GOVERNANCE IN RED SEA TERRITORIAL WATERS	Assis. Prof. Dr. Yonas Gebremichael, Meron Asmerom, Dr. Helen Kahsai
		5	COMPARATIVE ANALYSIS OF ISLAMIC FAMILY LAW AND SECULAR LEGAL SYSTEMS IN ALGERIA	Prof. Dr. Amina Zahir, Karim Belkacem
		6	CONSTITUTIONAL COURT JURISPRUDENCE ON HUMAN RIGHTS LITIGATION IN NORTH AFRICA	Assoc. Prof. Dr. Nadia Cherif, Samir Lounis, Yassine Hadji
		7	SHARIA LAW INTERPRETATIONS IN CONTEMPORARY OMANI COMMERCIAL CONTRACTS	Dr. Ahmed Al-Harthi, Fatima Al-Mansoori
		8	INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL LAW COMPLIANCE IN OMAN'S OIL AND GAS SECTOR	Sultan Al-Busaidi, Assoc. Prof. Dr. Khalid Al-Maskari
		9	OIL AND GAS ARBITRATION UNDER OMANI LAW IN GCC REGIONAL DISPUTES	Prof. Dr. Nasser Al-Rashdi, Dr. Layla Al-Hinai, Tariq Al-Mahrooqi
		10	IRANIAN CYBERSECURITY LEGISLATION AND INTERNATIONAL LAW OBLIGATIONS	Dr. Reza Jafari, Soraya Mahmoudi
		11	COMPARATIVE CYBERCRIME LAWS BETWEEN IRAN AND INTERNATIONAL STANDARDS	Assoc. Prof. Dr. Mohammad Karimi, Fatemeh Hosseini

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Samir Lounis,**	1	MACROECONOMIC STABILITY CHALLENGES AND FISCAL POLICY RESPONSES IN POST-WAR UKRAINE	Prof. Dr. Olena Kovalenko, Dr. Mykhailo Petrenko, Iryna Sydorenko
		2	AGRICULTURAL EXPORT DIVERSIFICATION STRATEGIES FOR ECONOMIC RESILIENCE IN UKRAINE	Assoc. Prof. Dr. Viktor Melnyk, Dr. Natalia Bohdanova
		3	IMPACT OF FOREIGN AID ON ERITREAN NATIONAL DEVELOPMENT PROGRAMS	Dr. Dawit Tesfai, Selam Berhe
		4	PUBLIC DEBT SUSTAINABILITY ANALYSIS IN ERITREA'S CLOSED ECONOMY MODEL	Assis. Prof. Dr. Yonas Haile, Meron Ghebrezgiabher
		5	MONETARY POLICY TRANSMISSION MECHANISMS IN ALGERIAN HYDROCARBON ECONOMIES	Prof. Dr. Karim Belkacem, Dr. Nadia Cherif
		6	TRADE LIBERALIZATION EFFECTS ON ALGERIAN MANUFACTURING SECTOR COMPETITIVENESS	Assoc. Prof. Dr. Samir Lounis, Amira Bouzid
		7	INFLATION DYNAMICS AND CENTRAL BANK INDEPENDENCE IN SUDANESE ECONOMY	Dr. Ahmed El-Sayed, Fatima Hassan, Omar Khalid
		8	MICROFINANCE IMPACT ON RURAL HOUSEHOLD INCOME IN SUDAN	Prof. Dr. Ibrahim Musa, Aisha Abdelrahman
		9	EXCHANGE RATE VOLATILITY AND EXPORT PERFORMANCE IN SUDAN	Dr. Layla Mahmoud, Khalid Rahman, Sara Ali
		10	FISCAL FEDERALISM AND REGIONAL DISPARITY REDUCTION IN SUDAN	Assoc. Prof. Dr. Hassan Tavakoli, Noor Salem, Bilal Ahmed
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Dr. Mykola Petrenko,	1	ADVANCED MACHINING TECHNIQUES FOR HIGH-STRENGTH STEEL ALLOYS IN AEROSPACE COMPONENTS	Prof. Dr. Olena Kovalenko, Dr. Mykola Petrenko, Viktor Symonenko
		2	OPTIMIZATION OF CNC TURNING PROCESSES FOR PRECISION AUTOMOTIVE PARTS MANUFACTURING	Assoc. Prof. Dr. Iryna Bohdanova, Taras Melnyk, Dr. Sofia Lozinska
		3	ULTRASONIC ASSISTED MACHINING OF TITANIUM ALLOYS FOR MEDICAL IMPLANTS	Dawit Gebremichael, Dr. Selam Tekle
		4	ELECTROCHEMICAL MACHINING STRATEGIES FOR COMPLEX GEOMETRIES IN AEROSPACE TURBINES	Assoc. Prof. Dr. Yonas Berhe, Meron Asrat, Dr. Helen Yohannes
		5	WIRE EDM PROCESS IMPROVEMENTS FOR HARDENED TOOL STEEL DIE PRODUCTION	Prof. Dr. Elias Habte, Lina Tesfay
		6	HIGH-SPEED MILLING OPTIMIZATION FOR ALUMINUM AIRCRAFT STRUCTURAL COMPONENTS	Dr. Karim Nassar, Assis. Prof. Dr. Layla Hassan, Rami Khoury
		7	ADDITIVE MANUFACTURING POST-PROCESSING TECHNIQUES FOR METAL 3D PRINTED PARTS	Nour El-Din Mahmoud, Dr. Sara Abou-Zeid, Fadi Saliba
		8	PRECISION GRINDING METHODS FOR OPTICAL LENS MOLDING SURFACES	Prof. Dr. Ahmed El-Sayed, Dr. Fatima Ali, Omar Khalil, Nadia Rahman
		9	LASER SURFACE TEXTURING FOR ENHANCED TRIBOLOGICAL PERFORMANCE IN ENGINE PISTONS	Assoc. Prof. Dr. Hassan Ibrahim, Dr. Mariam Siddiq
		10	HYBRID MACHINING PROCESSES FOR CERAMIC MATRIX COMPOSITES IN TURBINE BLADES	Yusra Abdelrahman, Dr. Khalid Osman, Assis. Prof. Dr. Safia El-Tayeb, Amir Hassan
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Assoc. Prof. Dr. Sami Khoury,**	1	THE IMPACT OF KYIVAN RUS PRINCIPALITY ON EARLY EASTERN EUROPEAN STATE FORMATION PROCESSES	Prof. Dr. Olena Kovalenko, Dr. Mykhailo Petrenko, Iryna Sydorenko
		2	OTTOMAN INFLUENCES ON 17TH-CENTURY COSSACK DIPLOMACY AND MILITARY ALLIANCES	Assoc. Prof. Dr. Volodymyr Hryhorenko, Taras Shevchenko, Nataliya Bondarenko
		3	COLONIAL ITALIAN ADMINISTRATION POLICIES AND ERITREAN IDENTITY FORMATION 1890-1941	Dr. Selam Tekle, Assis. Prof. Dr. Yonas Berhe
		4	POST-WWII BRITISH MILITARY ADMINISTRATION AND ERITREAN NATIONALIST MOVEMENTS	Meron Haile, Dr. Dawit Asmerom, Fisum Ghebrezgi
		5	FRENCH MANDATE IMPACT ON LEBANESE SECTARIAN POLITICAL STRUCTURES 1920-1943	Prof. Dr. Elias Rahbani, Dr. Nour El-Din
		6	PALESTINIAN REFUGEE INFLUENCES ON LEBANESE CIVIL WAR DYNAMICS 1975-1990	Assoc. Prof. Dr. Sami Khoury, Layla Nassar
		7	BRITISH SUDAN CAMPAIGN STRATEGIES AGAINST MAHDIST FORCES 1880S-1898	Dr. Ahmed El-Sayed, Fatima Hassan
		8	ANGLO-EGYPTIAN CONDOMINIUM POLICIES AND SUDANESE NATIONALIST AWAKENING	Prof. Dr. Omar Khalil, Dr. Mariam Siddig
		9	OTTOMAN LEGACY IN SUDANESE ISLAMIC SCHOLARSHIP AND ARCHITECTURAL PATRONS	Assoc. Prof. Dr. Yusuf Al-Tayib, Layla Ibrahim
		10	MAHDIST STATE ECONOMIC SYSTEMS AND AGRICULTURAL REFORMS IN 19TH-CENTURY SUDAN	Dr. Hassan El-Nour, Assis. Prof. Dr. Safia Ahmed, Khalid Osman
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof. Dr. Ahmed Al-Mansoori**	1	RUSSIAN AVANT-GARDE PAINTING TECHNIQUES AND THEIR INFLUENCE ON MODERN ABSTRACT EXPRESSIONISM	Prof. Dr. Elena Petrova, Dr. Sergei Ivanov, Anna Kuznetsova
		2	ICONOGRAPHIC SYMBOLISM IN 19TH-CENTURY RUSSIAN REALIST LANDSCAPE PAINTINGS	Assoc. Prof. Dr. Mikhail Volkov, Olga Smirnova, Dmitri Fedorov
		3	CZECH CUBIST ARCHITECTURE AND URBAN SPACE TRANSFORMATION IN PRAGUE	Dr. Jana Novakova, Tomas Kral
		4	POST-WAR SURREALIST MOVEMENTS AND SCULPTURAL INNOVATIONS IN CZECH ART	Prof. Dr. Petr Svoboda, Klara Dvorakova, Lukas Hruska
		5	LEBANESE CALLIGRAPHY EVOLUTION THROUGH CONTEMPORARY ARABIC TYPOGRAPHY	Assoc. Prof. Dr. Layla Hassan, Dr. Karim El-Sayed
		6	PHoenICIAN MOTIFS IN MODERN LEBANESE CONTEMPORARY PAINTING TRADITIONS	Rami Abou Nasr, Assis. Prof. Dr. Nadia Fares, Samir Younes
		7	YEMENI TRADITIONAL TATTOO ARTISTRY AND CULTURAL IDENTITY PRESERVATION	Prof. Dr. Ahmed Al-Mansoori, Fatima Saleh
		8	WAR-TORN YEMENI STREET ART AS RESISTANCE AND SOCIAL COMMENTARY	Dr. Hassan Qasem, Noor Al-Hamdani, Yusuf Bahran
		9	SANAA WOODCARVING TECHNIQUES IN CONTEMPORARY YEMENI FURNITURE DESIGN	Assoc. Prof. Dr. Salem Al-Ghurbani, Mariam Thabit
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assis. Prof. Dr. Nadia Fares,**	1	URBAN MIGRATION PATTERNS AND SOCIAL INTEGRATION CHALLENGES IN POST-SOVIET KAZAKHSTAN	Prof. Dr. Aigerim Nurlanova, Dr. Yerzhan Tolegenov, Aidana Kassenova
		2	ETHNIC IDENTITY FORMATION AMONG MULTIGENERATIONAL KAZAKH FAMILIES IN ALMATY	Assoc. Prof. Dr. Gulnara Abayeva, Ruslan Zhumatov, Dina Sarsenbayeva
		3	GLOBALIZATION EFFECTS ON TRADITIONAL FAMILY STRUCTURES IN CZECH RURAL COMMUNITIES	Dr. Petr Novak, Klara Svobodova, Martin Dvorak
		4	SOCIAL MOBILITY BARRIERS FOR ROMA MINORITIES IN CONTEMPORARY CZECH SOCIETY	Assoc. Prof. Dr. Jana Horakova, Tomas Kral
		5	SECTARIAN CONFLICT DYNAMICS AND URBAN SEGREGATION IN POST-WAR BEIRUT	Prof. Dr. Rania Saliba, Dr. Elias Harb, Maya Nassar
		6	GENDER ROLES EVOLUTION AMONG LEBANESE DIASPORA COMMUNITIES IN EUROPE	Assis. Prof. Dr. Nadia Fares, Sami Hayek
		7	TRIBAL LOYALTY SYSTEMS VERSUS MODERN STATE FORMATION IN YEMENI SOCIETY	Dr. Ahmed Al-Mansoori, Faisal Rahman
		8	WATER SCARCITY AND INTER-TRIBAL CONFLICT ESCALATION IN YEMENI RURAL AREAS	Assoc. Prof. Dr. Huda Alawi, Khalid Saeed, Noor Al-Hadhrami
		9	YOUTH RADICALIZATION PROCESSES IN YEMEN'S CONFLICT-ZONES	Prof. Dr. Salem Qasem, Dr. Lubna Hadrami
		10	WOMEN'S SOCIAL NETWORKS AND RESILIENCE STRATEGIES DURING YEMEN CIVIL WAR	Fatima Al-Zarqa, Assis. Prof. Dr. Tariq Bin Laden, Aisha Mohammed
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assoc. Prof. Dr. Gulnara Abayeva,**	1	POST-SOVIET IDENTITY FORMATION IN KAZAKH LITERATURE THROUGH NOMADIC MOTIFS	Prof. Dr. Aigerim Tolegenova, Dr. Yerzhan Kassenov, Aidana Zhumaliyeva
		2	FEMINIST VOICES IN CONTEMPORARY KAZAKHSTANI NOVELS ADDRESSING PATRIARCHAL TRADITIONS	Assoc. Prof. Dr. Gulnara Abayeva, Nurlan Bekbolatov, Dina Sarsenbayeva
		3	CZECH SURREALISM'S INFLUENCE ON POST-COMMUNIST NARRATIVE EXPERIMENTATION	Dr. Petr Novak, Klara Svobodova
		4	KAFLKA'S LEGACY IN CONTEMPORARY CZECH GRAPHIC NOVELS AND URBAN ALIENATION THEMES	Assoc. Prof. Dr. Jana Horakova, Tomas Kral, Eva Dvorakova
		5	ARABIC POETRY TRADITIONS AND LEBANESE CIVIL WAR TRAUMA REPRESENTATIONS	Prof. Dr. Layla Harb, Dr. Sami Nader, Nour El-Khoury
		6	POSTCOLONIAL DISCOURSE IN LEBANESE DIASPORIC LITERATURE ACROSS MULTILINGUAL CONTEXTS	Assis. Prof. Dr. Rima Saliba, Elias Mitri
		7	YEMENI FOLK TALES ADAPTATION IN MODERN PROSE ADDRESSING CONFLICT AND RESILIENCE	Dr. Ahmed Al-Thawr, Fatima Saleh
		8	MAGICAL REALISM TECHNIQUES IN CONTEMPORARY YEMENI SHORT FICTION	Assoc. Prof. Dr. Khaled Bahran, Mariam Qasim, Hassan Alawi
		9	ORAL STORYTELLING TRADITIONS EVOLUTION IN YEMENI CONTEMPORARY POETRY	Prof. Dr. Yusuf Al-Amri, Dr. Lina Harb
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Dr. Aizhan Kairatova,**	1	EXISTENTIAL PHILOSOPHY AND POST-SOVIET IDENTITY FORMATION IN KAZAKHSTANI SOCIETY	Prof. Dr. Almaz Tolegenov, Dr. Aizhan Kairatova, Yerzhan Nurlan
		2	NOMADIC EPISTEMOLOGY AND MODERN KAZAKH CONCEPTIONS OF KNOWLEDGE ACQUISITION	Assoc. Prof. Dr. Gulnara Sarsenova, Ruslan Bekbolatov, Dina Abayeva
		3	ALBANIAN NATIONALISM THROUGH THE LENS OF HEGELIAN DIALECTICAL PROCESSES	Dr. Liridon Hoxha, Eralda Meta, Prof. Dr. Besnik Sulaj
		4	POST-COMMUNIST ETHICS AND MORAL RECONSTRUCTION IN ALBANIAN PHILOSOPHICAL DISCOURSE	Assis. Prof. Dr. Anila Deda, Klevis Bega
		5	ISLAMIC PHILOSOPHY AND SUFISM IN CONTEMPORARY SUDANESE INTELLECTUAL TRADITIONS	Prof. Dr. Ahmed El-Sadig, Dr. Fatima Nur, Omar Khalid
		6	AFRICAN UBUNTU ETHICS VERSUS WESTERN INDIVIDUALISM IN SUDANESE MORAL PHILOSOPHY	Assoc. Prof. Dr. Hassan Al-Mahdi, Safa Ibrahim, Dr. Yassir Gumaa
		7	CONFUCIAN VIRTUE ETHICS ADAPTATION IN VIETNAMESE EDUCATIONAL PHILOSOPHY	Nguyen Thi Lan, Prof. Dr. Tran Van Minh, Le Hoang Anh
		8	EXISTENTIALISM AND BUDDHIST NON-SELF DOCTRINE IN VIETNAMESE METAPHYSICAL THOUGHT	Dr. Pham Quoc Hung, Vo Thi Mai, Assoc. Prof. Dr. Doan Van Tuan
		9	MARXIST DIALECTICS AND VIETNAMESE REVOLUTIONARY AESTHETICS IN MODERN CONTEXT	Assis. Prof. Dr. Hoang Thi Nga, Nguyen Duc Linh, Bui Kim Chi
		10	PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS OF VIETNAMESE RURAL CONSCIOUSNESS AND URBAN TRANSITION	Dr. Le Thi Thu, Tran Minh Duc, Prof. Dr. Vuong Thi Huong
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Prof. Dr. Liriana Kuci**	1	PSYCHOLOGICAL IMPACTS OF URBAN MIGRATION ON FAMILY DYNAMICS IN KAZAKHSTANI CITIES	Prof. Dr. Aigerim Sarsenova, Dr. Yerzhan Kudaibergenov, Aidana Tolegenova
		2	EFFECTS OF SOCIAL MEDIA ADDICTION ON ACADEMIC PERFORMANCE AMONG KAZAKHSTANI UNIVERSITY STUDENTS	Assoc. Prof. Dr. Gulnara Abilkair, Nurlan Bekbolatov, Dina Sarsenbayeva
		3	CULTURAL TRAUMA AND IDENTITY FORMATION IN POST-COMMUNIST ALBANIAN YOUTH	Dr. Eralda Lame, Assis. Prof. Dr. Besnik Hoxha
		4	WORKPLACE STRESS AND BURNOUT PREVALENCE AMONG ALBANIAN HEALTHCARE PROFESSIONALS	Prof. Dr. Liriana Kuci, Fatmir Deda, Anila Godo
		5	POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER PREVALENCE AMONG SUDANESE CONFLICT SURVIVORS	Dr. Amal Hassan, Khalid Mohammed, Sara Ahmed
		6	PARENTING STYLES AND CHILD DEVELOPMENT OUTCOMES IN SUDANESE RURAL COMMUNITIES	Assoc. Prof. Dr. Fatima El-Sayed, Omar Abdelrahman
		7	MINDfulness INTERVENTIONS FOR ANXIETY REDUCTION AMONG VIETNAMESE UNIVERSITY STUDENTS	Prof. Dr. Nguyen Thi Lan, Dr. Tran Minh Hoang, Lan Anh Nguyen
		8	INTERGENERATIONAL TRAUMA EFFECTS ON MENTAL HEALTH IN VIETNAMESE FAMILIES	Dr. Pham Van Duc, Assis. Prof. Dr. Le Thi Mai
		9	DIGITAL ADDICTION AND SLEEP PATTERNS AMONG VIETNAMESE ADOLESCENTS	Assoc. Prof. Dr. Hoang Van Tuan, Nguyen Thi Hien, Vu Minh Quang
		10	RESILIENCE FACTORS IN VIETNAMESE MIGRANT WORKERS FACING LABOR EXPLOITATION	Dr. Le Ngoc Thuy, Prof. Dr. Bui Anh Tuan, Tran Thi Kim, Hoang Minh
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 13:30 – 15:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Dr. Besnik Hoxha,**	1	IMPACT OF PHYSICAL EDUCATION PROGRAMS ON ACADEMIC PERFORMANCE AMONG IRAQI HIGH SCHOOL STUDENTS	Prof. Dr. Ahmed Al-Samarrai, Dr. Fatima Hassan, Omar Khalid
		2	EFFECTS OF TEAM SPORTS PARTICIPATION ON SOCIAL SKILLS DEVELOPMENT IN IRAQI UNIVERSITY STUDENTS	Assoc. Prof. Dr. Layla Mahmoud, Karim Nasser, Zainab Ali
		3	ROLE OF TRADITIONAL MARTIAL ARTS IN PHYSICAL EDUCATION CURRICULA FOR ALBANIAN YOUTH	Dr. Besnik Hoxha, Enea Deda
		4	INFLUENCE OF OUTDOOR ADVENTURE ACTIVITIES ON STUDENT MOTIVATION IN ALBANIAN SCHOOLS	Assis. Prof. Dr. Anila Hoxhaj, Dr. Erion Gega, Mira Lleshi
		5	ASSESSING THE IMPACT OF SPORTS PROGRAMS ON NUTRITIONAL AWARENESS AMONG SUDANESE ADOLESCENTS	Prof. Dr. Mustafa Osman, Sara Ahmed, Khalid El-Sayed
		6	EFFECTIVENESS OF PHYSICAL ACTIVITY INTERVENTIONS FOR IMPROVING CONCENTRATION IN SUDANESE PRIMARY SCHOOLS	Dr. Amina Khalil, Assoc. Prof. Dr. Hassan Ibrahim, Noor Hassan
		7	DEVELOPMENT OF SWIMMING EDUCATION PROGRAMS FOR VIETNAMESE RURAL SCHOOL CHILDREN	Nguyen Van Hai, Tran Thi Lan, Dr. Le Minh Duc
		8	INTEGRATION OF TRADITIONAL VIETNAMESE GAMES INTO MODERN PHYSICAL EDUCATION CURRICULA	Prof. Dr. Pham Thi Hong, Vo Van Truong, Nguyen Thi Mai
		9	EFFECTS OF AEROBIC EXERCISE ON COGNITIVE FUNCTION AMONG VIETNAMESE UNIVERSITY ATHLETES	Assoc. Prof. Dr. Hoang Van Nam, Le Thi Thu, Dr. Bui Quang Vinh
		10	ROLE OF SPORTS COACHING IN LEADERSHIP SKILL DEVELOPMENT FOR VIETNAMESE HIGH SCHOOL STUDENTS	Assis. Prof. Dr. Do Thi Hanh, Nguyen Van Long, Tran Minh Tuan, Pham Thi Nga
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Asst. Prof. Meltem GÖKSEL KABALCI**	1	THE VISIBILITY OF ECO-COSMOLOGICAL THINKING IN CONTEMPORARY ART	Dr. Melike SUBAŞI
		2	THE WHEEL OF FORTUNE MOTIF IN TURKISH CARPET ART	Asst. Prof. Meltem GÖKSEL KABALCI
		3	HALI SANATINA ALTERNATİF ARAYIŞLAR BAĞLAMINDA: TAFTİNG HALILAR	Oğuzhan KABALCI
		4	GÖRSEL SANATLAR EĞİTİMİNDE ATIK ve KAVRAMSAL SANAT	Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ÇELEBİ Nuran FİGEN
		5	CONTEMPORARY APPROACHES İN WEDDİNG RİNG DESİGNS	Öğretim Görevlisi Müjgan Emre
		6	Yasumasa Morimura Örneğinde Temellük Sanatı ve Anakronik Temsil	Dr. Öğr. Üyesi Aysun CANCAN Yüksek Lisans Öğrencisi Ahu Gaye EREN
		7	THE REFLECTİON OF KARA MEMİ'S UNDERSTANDİNG OF RULELESS	Doç. Mine DİLBER
		8	BİLİM KURGU SİNEMASINDA İÇ MEKÂN TASARIMI VE UZAY: 2001: A SPACE ODYSSEY ÖRNEĞİ	Doç.Dr. ÇAĞRI YALÇIN Doç.ELİF ÖZDOĞLAR
		9	ÇAĞDAŞ MEKÂN TASARIMINDA KİNETİK MEKÂN KAVRAMI: ES DEVLİN ÜZERİNDEN BİR İNCELEME	Doç.Dr. ÇAĞRI YALÇIN Doç.ELİF ÖZDOĞLAR

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Öğr. Üyesi, İsa UĞUR**	1	COĞRAFİ İŞARETİN GÖRÜNMEYEN YÜZÜ: OLUMSUZ ETKİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	Doç. Dr. Oya ÖZKANLI Arş. Gör. Çağlar BAYAR
		2	MODERN GASTRONOMİDE ANTİK TAHILLARIN ROLÜ VE UYGULAMA ALANLARI	Doç. Dr. Hatice PEKMEZ Arş. Gör. Çağlar BAYAR
		3	SOME OF OUR CULTURAL ASSETS RECOVERED IN OUR MUSEUMS AND THE ROLE OF OUR COUNTRY	Nevin EYİDOĞAN
		4	GASTRONOMİ VE DİJİTALLEŞME KONULU AKADEMİK YAYINLARIN TR DİZİN KAPSAMINDA BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	Öğretim Görevlisi Meryem SET
		5	GÜNCEL BİR YAKLAŞIM OLARAK “FOOD PAIRING” AKIMI	Doç. Dr., İrfan YURT Dr. Öğr. Üyesi, İsa UĞUR
		6	SÜRDÜRÜLEBİLİR RESTORANLARDA YEREL ÜRÜN VE COĞRAFİ İŞARETLERİN ROLÜ: BİBLİYOMETRİK BİR HARİTALAMA	Doç.Dr., İrfan YURT Muhammet HASAN Dr.Öğr.Üyesi, İsa UĞUR
		7	DİJİTAL ÇAĞDA VERİ HÂKİMİYETİ: OTORİTER İLETİŞİM ORTAMLARININ YÜKSELİŞİ VE DİJİTAL DİKTATÖRLÜK	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GAZİ
		8	SENTETİK MAĞDURİYET: YAPAY ZEKÂ TEMELLİ YARDIM GÖRSELLERİNDE AŞIRILAŞTIRILMIŞ TEMSİL VE VİCDAN DÖNGÜSÜ	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GAZİ

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Doç. Dr. Gökhan ÇAKIR**	1	UEFA ŞAMPİYONLAR LİGİ'NİN ÜLKELERE GÖRE ANALİZİ	Doç. Dr. Erdal ARI Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÇETİNDEMİR
		2	TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN UEFA PERFORMANSI	Doç. Dr. Erdal ARI Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÇETİNDEMİR Kıymet UZUNER
		3	AN INVESTIGATION OF TEACHER CANDIDATES' 21ST CENTURY SKILLS AND LIFELONG LEARNING TENDENCIES	Kenan KOÇ Mustafa Soner YÜCE
		4	SCIENTIFIC RESEARCH ATTITUDES AND CAREER AWARENESS IN SPORT SCIENCES: A NARRATIVE REVIEW	Doç. Dr. Gökhan ÇAKIR
		5	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNDE SPORA BAĞLILIKLARININ ARAŞTIRILMASI	Gamze TEMEL Doç. Dr. Egemen ERMİŞ Prof. Dr. Osman İMAMOĞLU
		6	SPOR YAPMA DAVRANIŞ AŞAMALARINA GÖRE ÜNİVERSİTELİ ÖĞRENCİLERDE BESLENME DURUMLARI	Gamze TEMEL Doç. Dr. Egemen ERMİŞ Prof. Dr. Osman İMAMOĞLU
		7	CULTURAL IMPORTANCE OF TRADITIONAL SPORTS	Prof. Dr. Tamer KARADEMİR Gözde DUMAN
		8	INVESTIGATION OF EXERCISE ADDICTION LEVELS OF INDIVIDUALS ENGAGED IN PILATES AND FITNESS IN PRIVATE SPORTS CENTERS	Prof. Dr. Tamer KARADEMİR Gözde DUMAN
			SERUM MMP 2, MMP 9 LEVELS AND EXERCİSE: A META-ANALYSİS	Salih ÖNER Emine BÜYÜKKAYA Beyza ERTAN
			SERUM KYNURENE, TRYPTOPHAN, SEROTONIN LEVELS AND EXERCİSE: A META-ANALYSİS	Salih ÖNER İslam TARANDİR Ökkeş DERELİ
			SPOR LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN ALGILANAN STRES DÜZEYLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	Yükseklisans Öğrencisi Döne ÖKTEM Dr. Öğr. Üyesi Demet ÖZTÜRK ÇELİK

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Öğretim Üyesi Zeynep KURNAZ Dr. Öğretim Üyesi Özkan ÖZTÜRK**	1	YAŞLILIĞIN TEKİLLEŞMESİ: DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜM VE AKTİF YAŞLANMA BAĞLAMINDA TEK BAŞINA YAŞAM (SOLO LİVİNG)	Dr. Öğretim Üyesi Zeynep KURNAZ Dr. Öğretim Üyesi Özkan ÖZTÜRK
		2	ÇEVRECİ SİYASETİN NORMATİF UFKU: DEMOKRASİ, EKOLOJİK YURTTAŞLIK VE ÇEVRESEL ADALET	Dr. Öğretim Üyesi Özkan ÖZTÜRK Dr. Öğretim Üyesi Zeynep KURNAZ
		3	BİR MEKÂNSAL PRATİK OLARAK MÜDAVİMLİK	Dr. Ezgi KARMAZ
		4	GÜNDELİK HAYAT: SIRADAN OLANIN BİLİMSELLEŞTİRİLMESİ ÜZERİNE	Dr. Ezgi KARMAZ
		5	Toplumsal Kutuplaşma ve Oyun: Riskler ve Avantajlar	Öğr. Gör. Dr. Mert EREKMEKÇİ
		6	İŞGÜCÜ PİYASASI KONUMLANMASI VE SOSYAL GÜVENCE AÇIĞI: GÖÇMENLER ÜZERİNE AVRUPA ÜLKELERİNDE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ	Prof. Dr. Mehmet DURUEL Mehmet MUTLU
		7	GÖÇMENLERİN SOSYAL GÜVENCEYE ERİŞİMİNDE KURUMSAL EŞİTSİZLİKLER: OECD–EU-SILC AÇIK VERİLERİYLE ÇOK DÜZEYLİ BİR ANALİZ	Prof. Dr. Mehmet DURUEL Mehmet MUTLU
		8		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Doç. Dr. Selin BİTİRİM OKMEYDAN**	1	YAPAY ZEKA HABERLERİNDE KULLANILAN FOBİK TEMSİL: TRT HABER VE BİRGÜN ÖRNEĞİ	Arş. Gör. Aleyna ÖNAL Prof. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR
		2	Disaster Communication Literature on Civil Society and Social Media: A Literature Review on the 6 February 2023 Earthquakes	Öğr. Gör. Yasemin MERİÇ Prof. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR
		3	SOSYAL MEDYADA İÇERİK ÜRETİMİ İLE DİJİTAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK FARKINDALIĞI	Dr. Öğr. Üyesi Saadet UĞURLU Nisa KÖRÜKÇÜ Celalettin AKTAŞ Ahmet Onur DAĞCI Osman AYTEKİN Yakup YENER Batuhan AKBAŞ Mahmut Cihan TOKER
		4	ÇOCUKLARDA TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI TEMALI KAMU SPOTU: YEŞİLAY ÖRNEĞİ	Doç. Dr. Fikriye ÇELİK Dr. Öğr. Gör. Mustafa GÜLSÜN
		5	TRANSHÜMANİST DÜŞÜNCENİN SİNEMASAL TEMSİLİ: I AM MOTHER FİLMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	Dr. Öğr. Gör. Mustafa GÜLSÜN Doç. Dr. Fikriye ÇELİK
		6	SHARENTING AND THE FAMILY'S ROLE IN THE CONSTRUCTION OF DIGITAL IDENTITY	Doç. Dr. Tülay YAZICI
		7	YENİ MEDYA ÇAĞINDA GÜNDELİK HAYAT EŞLİKÇİSİ OLARAK YOUTUBE EKRANI VE ESKİ YERLİ DİZİLER: AVRUPA YAKASI ÖRNEĞİ	Nisa YILDIRIM
		8	TÜRKİYE ULUSAL BASININDA İKLİM KRİZİNİN HABER BAŞLIKLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ	Öğr. Gör. Dr. Bahar BALCI AYDOĞAN
			EXAMPLES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE–FOCUSED STRATEGIES IN NEXT-GENERATION MARKETING	Doç. Dr. Selin BİTİRİM OKMEYDAN
			DIMENSIONS AND APPLICATION AREAS OF EXPERIENTIAL MARKETING	Doç. Dr. Selin BİTİRİM OKMEYDAN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Prof. Dr. Yusuf Sait TÜRKAN**	1	NEGATIVE EFFECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE USE ON ACADEMIC AND PERSONAL DEVELOPMENT	Prof. Dr. Yusuf Sait TÜRKAN
		2	ANALYSIS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE USE AND ACADEMIC ETHICAL PERCEPTION AMONG ENGINEERING STUDENTS	Prof. Dr. Yusuf Sait TÜRKAN
		3	CULTURAL ANALYSIS OF TURKISH SERIES BROADCAST IN RUSSIA IN PSYCHOLOGICAL AND SOCIOLOGICAL CONTEXT: THE EXAMPLE OF MUHTEŞEM YÜZYIL AND YALI ÇAPKINI	Yüksek Lisans Öğrencisi Deniz Rzaeva
		4	A CRITICAL EVALUATION OF THE INSTRUMENTALIZATION OF CULTURE IN THE DISCOURSE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT	Özlem ÖRÇEN
		5	Eleştirel Söylem Analizi Bağlamında Haber Metinlerinin İncelenmesi: 31 Mart 2024 Yerel Seçimleri Örneği	Serdar BİLİCİ Doç. Dr. Ahmet GÜNEŞ
		6	BAĞIMSIZ SİNEMANIN DAĞITIM SERÜVENİ: ANA AKIM SİNEMA KARŞISINDA ALTERNATİF ARAYIŞLAR	Doç. Dr. Erdinç Yılmaz
		7	CRISIS COMMUNICATION ON SOCIAL MEDIA: A QUANTITATIVE ANALYSIS OF X COMMENTS ON THE SHIFTDELETE.NET CASE	Oğuzhan SAYLAR Doç. Dr. İhsan TÜRKAL
		8	ERGENLİK DÖNEMİNDEKİ BİREYLERİN SOSYAL MEDYADA BİLGİYİ DEĞERLENDİRME BİÇİMLERİ: FENOMENOLOJİK BİR ARAŞTIRMA	Ece YILDIRIM Doç. Dr. Mustafa CINGI
			THE HOMME FATALE IN TURKISH CINEMA: AN ANALYSIS WITHIN THE FRAMEWORK OF NURİ ALÇO AND FARUK PEKER	Doç. Dr. M. Özer ÖZKANTAR

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU**	1	DIGITALIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION	Doç. Dr. Celalettin KORKMAZ Prof. Dr. İmam Bakır ARABACI
		2	SCHOOL LEADERSHIP IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ALGORITHMIC LEADERSHIP	Prof. Dr. İmam Bakır ARABACI Doç. Dr. Celalettin KORKMAZ
		3	DEVELOPMENT OF AN ANALYTIC RUBRIC FOR EVALUATING CHEMISTRY COURSE PUZZLES AND ASSESSING OF THE PUZZLES PREPARED BY PRE-SERVICE CHEMISTRY TEACHERS	Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU
		4	PRE-SERVICE CHEMISTRY TEACHERS' PRE-INSTRUCTION LEVELS OF UNDERSTANDING AND EXEMPLIFICATION REGARDING RENEWABLE ENERGY AND ITS SOURCES	Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU Prof. Dr. NURİ NAKİBOĞLU
		5	AN EVALUATION OF VISUAL ARTS EDUCATION FOR STUDENTS AGED 8-15 WITH DOWN SYNDROME: INSIGHTS FROM TEACHER PERSPECTIVES	Doç. Dr. Tülay GÜMÜŞER YL Öğrenci Hatice Merve ÖZASLAN
		6	PARENTEL PERSPECTIVES ON THE EVALUATION OF VISUAL ARTS FOR STUDENTS WTIH DOWN SYNDROME AGED 8-15	Doç. Dr. Tülay GÜMÜŞER YL Öğrenci Hatice Merve ÖZASLAN
		7	SOSYAL- DUYGUSAL ÖĞRENME BECERİLERİ BAĞLAMINDA 6. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABININ İNCELENMESİ	Mehmet Furkan DEDE Doç. Dr. Bilal ŞİMŞEK Doç. Dr. Bekir DİREKCİ Arş. Gör. Dr. Betül KOPARAN
		8	6. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABININ OKURYAZARLIK BECERİLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	Ceren ÜSTÜN Doç. Dr. Bilal ŞİMŞEK Doç. Dr. Bekir DİREKCİ Arş. Gör. Dr. Betül KOPARAN
			ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUĞU OLAN ANNELERİN İYİ OLUŞLARINA YÖNELİK DENEYSEL BİR ÇALIŞMA	Yüksek Lisans Öğrencisi Mustafa Baki Ulutaşlı Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih Yılmaz
			SPECIAL EDUCATION TEACHERS' VIEWS ON INDIVIDUALIZED EDUCATION PROGRAM PROCESSES	Elif ONUR KÖSE

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 23 - 29, 2025
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Doç. Dr. Mehmet Baki BİLİK**	1	THE IMPORTANCE OF RİSK MANAGEMENT AND VULNERABİLİTY IN DİSASTERS	Doç. Dr. Mehmet Baki BİLİK
		2	ETHICAL STANDARDS IN DISASTER MANAGEMENT AND THEIR IMPORTANCE IN PRACTICE	Doç. Dr. Mehmet Baki BİLİK
		3	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN ALGILANAN AFET RİSK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ	Hilal Narin
		4	SOSYAL HİZMET ALANINDA ÇALIŞAN MESLEK ELEMANLARININ ROL ÇATIŞMASI YAŞAMA DURUMLARININ İNCELENMESİ: İZMİT İLÇESİ ÖRNEĞİ	Sosyal Hizmet Uzmanı – Hilal KANDAZ YILDIZ
		5	AFETLERDE DEZAVANTAJLI GRUPLAR: KADINLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLER VE HALK SAĞLIĞI HEMŞİRELİĞİ PERSPEKTİFİ	Doç. Dr. Sonay BİLGİN Öğr. Gör. Dr. Selen ÖZDEMİR
		6	ADLİ SİSTEME DAHİL OLAN ÇOCUKLARIN, ADLİ SÜREÇTE GÖZLEMLENEN DENEYİMLERİNİN ADLİYEDE GÖREV YAPAN PSİKOSOSYAL DESTEK ELEMANLARI TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	Simge ŞİRET
		7	TÜRKİYE'DE KAZALAR, CİNAYET/SALDIRI VE İNTİHAR KAYNAKLI ÖLÜMLERİN CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMI (2018–2024)	Arş. Gör. Sümeyra SEZER KAPLAN

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Prof. Dr. Ünal İMİK Öğr. Gör. Aykut Alp TETİK**	1	HACI TASAN'S ARTISTIC PERSONALITY AND CONTRIBUTIONS TO TURKISH FOLK MUSIC	Prof. Dr. Ünal İMİK Öğr. Gör. Aykut Alp TETİK
		2	EROL PARLAK'S ARTISTIC PERSONALITY AND HIS CONTRIBUTIONS TO THE TRT TURKISH FOLK MUSIC BROKEN REPERTOIRE	Öğr.Grv. Aykut Alp Tetik Prof. Dr. Ünal İMİK
		3	CARL JOACHİM ANDERSEN'İN OP.41 NO.7 ETÜDÜNÜN FLÜT EĞİTİMİ BAĞLAMINDA TEKNİK VE BİÇİMSEL ANALİZİ	Lara Nil KARCIK Dr. Öğr. Üyesi Ezgi ERTEK BABAÇ Dr. Öğr. Muzaffer Soner YILMAZ
		4	ORTAOKUL DÜZEYİNDE PİYANO EĞİTİMİNİN ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİLERİNE KATKISI	Yüksek Lisans Öğrencisi Yunus Emre AÇIKGÖZ Doç. Dr. Verda KARAÇİL CERİT
		5	PİYANO EŞLİKÇİLİĞİNİN ÖNEMİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ	Can HACIOĞLU Prof. Dr. Zeynep Ebru AYATA
		6	Güfte Mecmualarından Örneklerle Osmanlı'da Bir Kadın Bestekar: Dilhayat	Ceren KARTAL Doç.Dr. Şeyma ERSOY ÇAK
		7		
		8		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Doç. Dr. Demet DÖNMEZ**	1	KAMU İHALE PİYASALARINDA REKABET VE ŞEFFAFLIK: AVRUPA TED AÇIK İHALE İLANLARIYLA ÜLKE DÜZEYİNDE SATIN ALMA PERFORMANSI ANALİZİ	Doç. Dr. Demet DÖNMEZ
		2	YÖNETSEL KAPASİTE KAMU HİZMET ÇIKTILARINI İYİLEŞTİRİR Mİ? DÜNYA BANKASI WGI–WDI AÇIK VERİLERİYLE PANEL VERİ ANALİZİ (1996–2024)	Doç. Dr. Demet DÖNMEZ
		3	KAMU GÖREVLİLERİ ETİK KURULUNUN PERSONEL SİSTEMİNDEKİ DENETİM MEKANİZMASINA OLASI ETKİLERİ	Rukiye DEVELİ TAŞ Doç. Dr. Hava TAHTALIOĞLU
		4	AB BÜTÇESİNDE DOĞRUDAN YÖNETİLEN FONLARDA YARARLANICI YOĞUNLAŞMASI VE KURUMSAL ERİŞİM: FTS–ŞEFFAFLIK SİCİLİ–KOMİSYON GÖRÜŞMELERİ VERİLERİYLE DİNAMİK AĞ ANALİZİ	Doç. Dr. Soner AKIN
		5	AB DÜZENLEYİCİ YÖNETİŞİM: DSA KAPSAMINDA PLATFORMLARIN “UYUM DAVRANIŞI” ANALİTİĞİ	Doç. Dr. Soner AKIN
		6	BÖLGESEL VE YEREL KALKINMADA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ROLÜ	Günay GÖNÜLLÜ Ç. Ozan GÖNÜLLÜ
		7	YEŞİL ŞEHİR POLİTİKALARI VE YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ: DÜNYA VE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ	Doç. Dr. Makbule ŞİRİNER ÖNVER Doç. Dr. Günay GÖNÜLLÜ
		8	TÜRKİYE’NİN AFET RİSK PROFİLİNİN KAMU YÖNETİMİ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Galip USTA Dr. Öğr. Üyesi Ezgi ATALAY
		9	The Politicization of Urban Space: The Diplomatic Utilization of “City Space” at the Intersection of Domestic and Foreign Policy	Aslıhan ÇİÇEK Dr. Öğr. Üyesi ALİ ÇİÇEK
		10	SOSYAL BELEDİYECİLİK ve YEREL YÖNETİMLER	Doç.Dr.İsmail GÜNEŞ Batuhan İNALTEKİN
		11	TÜRKİYE VE AZERBEYCAN AİLE VE SOSYAL POLİTİKALAR BAKANLIĞININ FAALİYETLERİNİN VE POLİTİKALARININ WEB SAYFASI İÇERİĞİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI	Mansur Mehdiyev

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:00 – 18:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Asst. Prof. Dr. Derya YÜCEL**	1	THE POWER OF SOCIAL MEDIA IN DIGITAL ENTREPRENEURSHIP	Dr. Meftun Deniz Prof. Dr. Seyhun Doğan
		2	ANTI-SOCIAL WORKING HOURS	Assistant Professor Yusuf Erdem TUNÇ
		3	FAMILY-BASED CARE POLICIES	Assistant Professor Yusuf Erdem TUNÇ
		4	THE EFFECTS OF EXPERİMENTAL WORKSHOP STRUCTURES ON ORGANİZATİONAL CREATİVİTY İN TEXTİLE INDUSTRY DESİGN CENTERS	Doç. Vildan TOK DERECİ Sinem ÇAVDAR
		5	THE IMPACT OF DIGITAL EDUCATION PLATFORMS ON CORPORATE IMAGE AND PERCEPTION MANAGEMENT: A QUALITATIVE STUDY ON UNIVERSITY STUDENTS	Gözde KUZU ULUÇAY
		6	THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE–SUPPORTED PERSONALIZATION APPROACHES IN LEARNING MANAGEMENT SYSTEMS ON LEARNING PROCESSES	Ahmet Gökhan ULUÇAY
		7	THE IMPACT OF PROACTIVE PERSONALITY ON EMPLOYEE MOTIVATION: A STUDY ON EMPLOYEES IN DIFFERENT SECTORS	Yasamin Ghaffari Jourabi Doç. Dr. Öğretim Üyesi Ali Leventeli
		8	DO EASTBOUND AND WESTBOUND FREIGHT RATES LEAD EACH OTHER? A LINEAR GRANGER CAUSALITY ANALYSIS ON THE SHANGHAI–ROTTERDAM ROUTE	Abdullah Açık Bunyamin Kamal
		9	STATE-DEPENDENT EFFECTS OF CARBON PRICES ON DRY BULK FREIGHT MARKETS: EVIDENCE FROM QUANTILE REGRESSION	Abdullah Açık Bunyamin Kamal
		10	THE IMPORTANCE OF SOCIAL SUSTAINABILITY WITHIN THE FRAMEWORK OF SUSTAINABILITY MANAGEMENT: A COMPARATIVE CASE ANALYSIS OF GLOBAL AND TÜRKİYE CONTEXTS	Asst. Prof. Dr. Derya YÜCEL
		11	THE EVOLUTION AND FUTURE TRENDS OF SOCIAL SUSTAINABILITY LITERATURE: A COMPREHENSIVE BIBLIOMETRIC ANALYSIS (1993-2025)	Asst. Prof. Dr. Derya YÜCEL Res. Asst. Fatih EROĞLU
		12	TÜKETİCİLERİN KARBON AYAK İZİ FARKINDALIĞININ KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK STRATEJİLERİNDEKİ ROLÜ	Doç. Dr. Talha BAYIR

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Budi Santoso,**	1	PUBLIC ADMINISTRATION REFORMS FOR POST-CONFLICT GOVERNANCE RECONSTRUCTION IN IRAQ	Prof. Dr. Ahmed Al-Samarrai, Dr. Fatima Hassan, Omar Khalid
		2	DECENTRALIZATION CHALLENGES AND LOCAL GOVERNMENT CAPACITY BUILDING IN IRAQI PROVINCES	Assoc. Prof. Dr. Layla Mahmoud, Dr. Sami Rashid, Noor Ibrahim
		3	E-GOVERNMENT IMPLEMENTATION STRATEGIES FOR ENHANCING PUBLIC SERVICE DELIVERY IN INDONESIA	Dr. Budi Santoso, Assoc. Prof. Dr. Sari Wijaya
		4	CORRUPTION PREVENTION MECHANISMS AND ADMINISTRATIVE TRANSPARENCY IN INDONESIAN BUREAUCRACY	Prof. Dr. Agus Pratama, Lina Setiawati, Rina Kusuma
		5	PUBLIC SECTOR REFORM INITIATIVES ADDRESSING CIVIL SERVICE PROFESSIONALIZATION IN SUDAN	Dr. Abdelrahman El-Siddig, Fatima Ali, Assis. Prof. Dr. Omar Hassan
		6	LOCAL GOVERNANCE MODELS FOR CONFLICT MANAGEMENT AND COMMUNITY DEVELOPMENT IN SUDAN	Assoc. Prof. Dr. Nadia Khalil, Dr. Mustafa Osman
		7	DIGITAL GOVERNANCE TRANSFORMATION THROUGH SMART CITY INITIATIVES IN TAIWAN	Prof. Dr. Chen Wei-Ling, Dr. Lin Mei-Hua, Wang Hao
		8	PUBLIC POLICY EVALUATION FRAMEWORKS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN TAIWAN	Dr. Huang Pei-Chen, Assis. Prof. Dr. Tsai Ming-Jie, Liu Chun-Yi
		9	CIVIL SERVICE REFORM AND PERFORMANCE MANAGEMENT SYSTEMS IN TAIWANESE ADMINISTRATION	Assoc. Prof. Dr. Wu Li-Chun, Chang Yu-Ting
		10	INTERGOVERNMENTAL FISCAL RELATIONS AND LOCAL BUDGET AUTONOMY IN TAIWAN	Prof. Dr. Lee Hsiao-Wen, Dr. Yeh Shu-Fen, Chen Yi-Jing, Kao Ming-Hsien
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Huang Tsung**	1	WOMEN'S COOPERATIVES AS CATALYSTS FOR SOCIAL COHESION IN SUDANESE REFUGEE CAMPS	Dr. Aisha Mohammed, Fatima El-Sayed
		2	RESTORATIVE JUSTICE CIRCLES FOR CONFLICT RESOLUTION IN DARFUR COMMUNITIES	Assis. Prof. Dr. Hassan Ibrahim, Mariam Ahmed, Khalid Osman
		3	TRADITIONAL CONFUCIAN MEDIATION MODELS FOR URBAN NEIGHBORHOOD DISPUTES IN TAIWAN	Prof. Dr. Chen Wei-Ling, Dr. Lin Mei-Hua, Wang Jia-Hao
		4	INDIGENOUS RITUALS AND MODERN PSYCHOSOCIAL SUPPORT FOR TAIWAN ABORIGINAL HEALING	Assoc. Prof. Dr. Huang Tsung-Yi, Li Pei-Chen, Chang Yu-An
		5	ECOLOGICAL RESTORATION PROJECTS FOSTERING COMMUNITY SOLIDARITY IN TAIWANESE RURAL VILLAGES	Dr. Tsai Ming-Ju, Liu Hao-Wei, Prof. Dr. Wu Shu-Fen, Chen Li-Ting
		6	COMMUNITY RECONCILIATION PROGRAMS FOR POST-CONFLICT HEALING IN IRAQI SUNNI-SHIA NEIGHBORHOODS	Prof. Dr. Ahmed Al-Samarrai, Dr. Fatima Hassan, Omar Khalid
		7	TRAUMA RECOVERY INITIATIVES THROUGH INTERGENERATIONAL DIALOGUE IN IRAQI KURDISTAN	Assoc. Prof. Dr. Layla Mahmoud, Karim Aziz, Dr. Nadia Rahman, Sara Ismail
		8	INTEGRATING TRADITIONAL HEALING PRACTICES IN INDONESIAN POST-DISASTER COMMUNITY RECOVERY	Dr. Budi Santoso, Assoc. Prof. Dr. Sari Wijaya
		9	YOUTH-LED PEACEBUILDING WORKSHOPS ADDRESSING ETHNIC TENSIONS IN ACEH PROVINCE	Prof. Dr. Rina Setiawati, Adi Pratama, Lina Sari
		1		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Dr. Kiptoo Arap,**	1	DIGITAL MEDIA INFLUENCE ON YOUTH POLITICAL MOBILIZATION DURING KENYAN ELECTIONS	Prof. Dr. Jane Mwangi, Dr. Kiptoo Arap, Sarah Njoroge, Elias Ochieng
		2	SOCIAL MEDIA PROPAGANDA TACTICS IN ETHNIC CONFLICT NARRATIVES IN KENYA	Assoc. Prof. Dr. Paul Kimani, Miriam Wanjiku, Dr. Hassan Omar
		3	COMMUNITY RADIO'S ROLE IN HIV/AIDS AWARENESS CAMPAIGNS IN RURAL KENYA	Dr. Agnes Kiptoo, Samuel Otieno, Grace Muthoni
		4	SMARTPHONE ADOPTION PATTERNS AND INFORMATION ACCESS IN KENYAN SLUMS	Assis. Prof. Dr. Ruth Ndung'u, James Kariuki, Amina Hassan, Peter Mbugua
		5	WHATSAPP MISINFORMATION CAMPAIGNS DURING PAKISTANI POLITICAL CRISES	Prof. Dr. Fatima Ahmed, Dr. Bilal Khan, Sana Rehman
		6	TELEVISION FRAMING OF GENDER ISSUES IN CONSERVATIVE PAKISTANI SOCIETY	Assoc. Prof. Dr. Nadeem Malik, Ayesha Siddiqui, Imran Farooq
		7	BOLSONARO ERA FAKE NEWS ECOSYSTEMS ON BRAZILIAN SOCIAL PLATFORMS	Dr. Carlos Silva, Prof. Dr. Mariana Costa, Lucas Pereira, Sofia Ramos
		8	TELEVISÃO FRAMING OF AMAZON RAINFOREST DESTRUCTION IN BRAZILIAN MEDIA	Assoc. Prof. Dr. Roberto Lima, Ana Beatriz, João Mendes
		9	PODCAST INFLUENCE ON YOUTH POLITICAL ENGAGEMENT IN URBAN BRAZIL	Dr. Fernanda Oliveira, Gabriel Santos
		10	DIGITAL DIVIDE AND RURAL BROADBAND ACCESS CHALLENGES IN BRAZIL	Assis. Prof. Dr. Thiago Correa, Isabela Nunes, Pedro Almeida, Dr. Laura Mendes
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Samuel Otieno,**	1	**IMPACT OF CLIMATE-INDUCED RURAL-TO-URBAN MIGRATION ON NAIROBI SLUM COMMUNITIES**	Prof. Dr. Mwangi Kiptoo, Dr. Amina Hassan, Joseph Njoroge
		2	**SOCIOECONOMIC INTEGRATION CHALLENGES FOR SOMALI REFUGEES IN KENYAN BORDER TOWNS**	Assoc. Prof. Dr. Esther Wanjiku, Omar Abdullahi, Grace Muthoni
		3	**GENDER DYNAMICS IN INTERNAL DISPLACEMENT PATTERNS ACROSS KENYAN ARID LANDS**	Dr. Samuel Otieno, Fatma Ali, Peter Kimani
		4	**EDUCATIONAL BARRIERS FACING REFUGEE CHILDREN IN DADAAB CAMPS LONG-TERM**	Njeri Mwangi, Prof. Dr. David Kariuki, Salma Ibrahim
		5	**LABOR MIGRATION PATTERNS FROM RURAL PAKISTAN TO GULF COUNTRIES ECONOMIC IMPACTS**	Dr. Ahmed Khan, Fatima Zahra, Bilal Rehman
		6	**AFGHAN REFUGEE RESETTLEMENT EXPERIENCES IN PAKISTANI URBAN NEIGHBORHOODS**	Assoc. Prof. Dr. Sara Malik, Imran Siddiqui
		7	**URBAN INFORMAL ECONOMY PARTICIPATION AMONG BRAZILIAN NORTHEASTERN MIGRANTS**	Prof. Dr. Carlos Silva, Maria Oliveira, João Pereira
		8	**VENEZUELAN MIGRANT INTEGRATION CHALLENGES IN SÃO PAULO LABOR MARKETS**	Dr. Ana Ribeiro, Lucas Santos, Camila Ferreira
		9	**CLIMATE MIGRATION EFFECTS ON AMAZON RURAL COMMUNITIES AND INDIGENOUS POPULATIONS**	Assis. Prof. Dr. Rafael Lima, Dr. Isabel Costa

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof. DR. Nourredine Cherifi,**	1	THE INTERPLAY OF RELIGION AND PHILOSOPHY IN AZERBAIJANI CULTURAL CONTEXT	Nigar Mammadova, Elvin Huseynov,
		2	PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF RELIGIOUS BELIEFS IN MODERN AZERBAIJAN	Farid Aliyev, Leyla Ismayilova
		3	THE INFLUENCE OF ISLAMIC PHILOSOPHY ON CONTEMPORARY ETHICS IN IRAN	Dr. Mohammad Rezaei, Lec. Simin Ahmadi,
		4	RELIGION AND PHILOSOPHY: A CRITICAL STUDY OF REASON AND FAITH IN IRANIAN THOUGHT	Ali Karimi, Fatemeh Hosseini,
		5	RELIGIOUS PHILOSOPHY AND NATIONAL IDENTITY IN ALGERIA	Assoc. Prof. Dr. Yacine Belkacem, Amira Bouzid, Karim Mansouri,
		6	THE ROLE OF PHILOSOPHY IN SHAPING ALGERIAN THEOLOGICAL DISCOURSE	Prof. DR. Nourredine Cherifi,
		7	THE SYNTHESIS OF RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL THOUGHT IN GEORGIAN INTELLECTUAL TRADITIONS	Dr. Nino Beridze, Dr. Levan Tsereteli,
		8	MODERN GEORGIAN PHILOSOPHICAL REFLECTIONS ON THE MEANING OF FAITH	Tamar Javakhishvili, Assis. Prof. Dr. Giorgi Kapanadze,

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Roya Ebrahimi,**	1	INNOVATIVE TEACHING METHODS TO ENHANCE STUDENT ENGAGEMENT	Altynay Kussainova, Dr. Yerlan Sadykov
		2	THE IMPACT OF DIGITAL TOOLS ON LEARNING OUTCOMES IN HIGHER EDUCATION	Assoc. Prof. Dr. Aigerim Nurgalieva, Didar Zhumabaev
		3	CHALLENGES OF REMOTE EDUCATION AND STRATEGIES FOR IMPROVEMENT	Dr. Roya Ebrahimi, Assis. Prof. Dr. Seyed Karim Hosseini
		4	THE ROLE OF CULTURAL CONTEXT IN CURRICULUM DEVELOPMENT	Leila Mortazavi, Dr. Hamid Reza Balouchi
		5	ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF INCLUSIVE EDUCATION POLICIES IN INDIA	Prof. Dr. Anjali Rajan, Dr. Vikram Singh
		6	TEACHER TRAINING PROGRAMS AND THEIR EFFECT ON CLASSROOM MANAGEMENT	Assoc. Prof. Dr. Priya Menon, Sunil Sharma
		7	THE USE OF PROJECT-BASED LEARNING TO BOOST CRITICAL THINKING SKILLS	Prof. Dr. Nino Gelashvili, Irakli Donadze
		8	IMPROVING STUDENT MOTIVATION THROUGH PERSONALIZED LEARNING PATHWAYS	Assis. Prof. Dr. Mariam Beridze, Giorgi Kvaratskhelia
		9	THE EFFECT OF EDUCATIONAL TECHNOLOGY ON STUDENT ACHIEVEMENT RATES	Dr. Khatuna Bakradze, Prof. Dr. Levan Tsiklauri, Natia Chikhradze

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assoc. Prof. Dr. Fatemeh Zare**	1	STRATEGIC MANAGEMENT PRACTICES AND THEIR IMPACT ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE	Prof. Dr. Saima Ahmed, Dr. Faraz Khan, Ayesha Malik
		2	THE ROLE OF LEADERSHIP STYLES IN ENHANCING EMPLOYEE MOTIVATION	Assoc. Prof. Dr. Imran Siddiqui, Ali Raza, Dr. Sana Javed
		3	DIGITAL TRANSFORMATION AND ITS EFFECT ON BUSINESS COMPETITIVENESS	Cristina Popescu, Prof. Dr. Andrei Ionescu
		4	SUSTAINABILITY INITIATIVES IN SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES: A ROMANIAN PERSPECTIVE	Dr. Elena Georgescu, Assis. Prof. Dr. Mihai Dumitrescu
		5	THE INFLUENCE OF CUSTOMER RELATIONSHIP MANAGEMENT ON SALES GROWTH	Dr. Sara Mohammadi, Prof. Dr. Reza Kazemi
		6	ANALYZING MARKET ENTRY STRATEGIES FOR IRANIAN STARTUPS	Mohammad Rahimi, Assoc. Prof. Dr. Fatemeh Zare
		7	EFFECTS OF CORPORATE GOVERNANCE ON FIRM PERFORMANCE IN EGYPT	Prof. Dr. Ahmed El-Sayed, Dr. Mona Hassan
		8	IMPLEMENTING INNOVATION MANAGEMENT TO DRIVE BUSINESS SUCCESS	Assis. Prof. Dr. Youssef Abdelrahman, Sara Ibrahim
		9	THE IMPACT OF ECONOMIC POLICIES ON ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT	Dr. Hany Mostafa, Prof. Dr. Salma Farouk, Tarek Adel
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Assis.Prof. Dr. Hanaa Abdelaziz,**	1	ECONOMIC IMPACT OF TOURISM DEVELOPMENT IN CUBA	Prof. Dr. Maria Fernandez, Dr. Carlos Ruiz, Ana Lopez Jose Martinez,
		2	ANALYSIS OF SOCIAL POLICIES AND ECONOMIC GROWTH IN CUBAN ECONOMY	Assoc. Prof. Dr. Elena Garcia
		3	THE ROLE OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN ALBANIAN ECONOMIC TRANSITION	Dr. Arben Kola, Assis. Prof. Dr. Elira Shehu, Gentian Dervishi
		4	FINANCIAL MARKET DEVELOPMENT AND INVESTMENT STRATEGIES IN ALBANIA	Prof. Dr. Ervin Meta, Dr. Blerina Hoxha
		5	INFLATION DYNAMICS AND MONETARY POLICY EFFECTIVENESS IN IRAN	Dr. Reza Kian, Prof. Dr. Leila Mohammadi
		6	LABOR MARKET CHALLENGES AND UNEMPLOYMENT TRENDS IN IRANIAN ECONOMY	Mohammad Salehi, Assoc. Prof. Dr. Sara Razavi Prof. Dr. Mona Youssef
		7	ANALYSIS OF FISCAL POLICIES AND PUBLIC DEBT MANAGEMENT IN EGYPT	Dr. Ahmed Naguib,
		8	AGRICULTURAL SECTOR'S CONTRIBUTION TO EGYPTIAN ECONOMIC DEVELOPMENT	Assoc. Prof. Dr. Karim Hassan, Mostafa El-Sayed, Sarah Kamal Omar Said

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Assoc. Prof. Dr. Somchai Phanvilay,**	1	THE EVOLUTION OF TRADITIONAL LAO POETRY IN CONTEMPORARY LITERATURE	Assoc. Prof. Dr. Somchai Phanvilay,
		2	CULTURAL IDENTITY AND LANGUAGE PRESERVATION IN LAO FOLKTALES	Assoc. Prof. Dr. Bounmy Keomany, Phouthone Phommasane, Dr. Sombath Vilay Dr. Ketsana Vang
		3	THE INFLUENCE OF ANCIENT EGYPTIAN MYTHOLOGY ON MODERN LITERARY THEMES	Dr. Ahmed El-Sayed, Prof. Dr. Mona Hassan
		4	POSTCOLONIAL NARRATIVES IN EGYPTIAN LITERATURE: A CRITICAL ANALYSIS	Assis. Prof. Dr. Youssef Mohamed, Dina Abdelrahman Prof. Dr. Habibullah Rahimi, Dr
		5	REPRESENTATIONS OF WAR AND PEACE IN AFGHAN LITERATURE	. Fariba Saeedi
		6	THE ROLE OF ORAL TRADITIONS IN AFGHANISTAN'S LITERARY IDENTITY	Nazan Gul, Assoc. Prof. Dr. Ahmad Wali
		7	EXPLORING KYRGYZ EPIC POETRY AND ITS SOCIAL FUNCTIONS	Assoc. Prof. Dr. Bekmamat Umetaliev Dr. Aizada Toktogulova
		8	THE IMPACT OF SOVIET LITERARY LEGACY ON KYRGYZ WRITERS	Prof. Dr. Zamira Usupova, Nurjan Sadykova Dr. Mirbek Isakov, Assis. Prof. Dr. Aigul Tynchtykbekova, Elmira Bakytova
		9		
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Dr. Elena Smirnova**	1	THE EVOLUTION OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW IN AFRICA	Prof. Dr. Amina Dube, Kwame Nkrumah, Zanele Khumalo
		2	LEGAL FRAMEWORKS FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION IN SUB-SAHARAN AFRICA	Dr. Michael Owusu, Assoc. Prof. Dr. Thandi Mbeki, Samuel Adeyemi
		3	THE ROLE OF SHARIAH LAW IN OMAN'S LEGAL SYSTEM	Fatima Al-Harthy, Dr. Saif Al-Rawahi
		4	ANALYSIS OF COMMERCIAL LAW REFORMS IN OMAN FOR FOREIGN INVESTMENTS	Assoc. Prof. Dr. Khalid Al-Amri, Nawal Said, Faisal Al-Hinai, Dr. Mariam Al-Kindi
		5	CYBERSECURITY LEGISLATION AND DATA PROTECTION IN RUSSIA	Igor Petrov, Dr. Elena Smirnova
		6	CRIMINAL JUSTICE REFORMS AND HUMAN RIGHTS PROTECTION IN RUSSIA	Assoc. Prof. Dr. Alexei Volkov, Dr. Oksana Kuznetsova, Ivan Morozov
		7	CHALLENGES OF ENFORCING INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN NIGERIA	Prof. Dr. Chinedu Okeke, Ifeoma Nwosu
		8	WOMEN'S LEGAL RIGHTS AND SOCIAL EMPOWERMENT IN NIGERIA	Dr. Aisha Bello, Assis. Prof. Dr. Funke Adeyemi, Ngozi Eze, Prof. Dr. Olufemi Adetunji
		9	LEGISLATION AGAINST CORRUPTION: ASSESSING EFFECTIVENESS IN NIGERIA	Samuel Johnson, Dr. Grace Obi, Assoc. Prof. Dr. Kelechi Umeh, Ifedayo Adebayo, Prof. Dr. Maryam Yusuf
		10		
		11		

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES December 23 - 29, 2025 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2025 / 16:30 – 18:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Assoc. Prof. Dr. Alina Beketova**	1	THE EVOLUTION OF CONTEMPORARY AFRICAN ART AND ITS GLOBAL INFLUENCE	Assis. Prof. Dr. Chinedu Okafor
		2	DIGITAL TECHNOLOGIES AND THEIR IMPACT ON TRADITIONAL NIGERIAN ART FORMS	Dr. Ifeanyi Umeh, Oluchi Nwankwo, Emeka Onwudiwe
		3	EXPLORING THE RESURGENCE OF FOLK ART IN KAZAKHSTAN'S MODERN CULTURE	Assoc. Prof. Dr. Alina Beketova
		4	CULTURAL IDENTITY AND VISUAL ARTS IN KAUKAZ REGION	Dr. Timur Kuanyshbek, Assis. Prof. Dr. Zhanara Ismailova
		5	THE INFLUENCE OF SPANISH BAROQUE ART ON MODERN PAINTING TECHNIQUES	Prof. Dr. Marta Garcia, Luis Fernandez, Dr. Javier Ruiz
		6	THE ROLE OF PUBLIC ART IN URBAN SPACES IN SPAIN	Dr. Elena Sanchez, Assoc. Prof. Dr. Carlos Moreno, Ana Lopez, Miguel Ramos
		7	ARTISTIC EXPRESSIONS IN DUBAI: A FUSION OF TRADITION AND MODERNITY	Dr. Fatima Al Mansoori, Assis. Prof. Dr. Saeed Al Falasi
		8	IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE ART MARKET IN THE UAE	Prof. Dr. Khalid Bin Rashid, Sara Al Nahyan, Dr. Maryam Al Mazrouei, Omar Saeed
		9	THE ROLE OF ART FESTIVALS IN PROMOTING CULTURAL DIALOGUE IN DUBAI	Assoc. Prof. Dr. Latifa Al Khouri, Dr. Hamid Al Ali, Noura Youssef, Ali Bin Thani, Dr. Yasmin Ahmed
		10		
		11		

Contents

MODERNİTEYE RAĞMEN GELENEKSEL AİLENİN SÜRDÜRÜLEBİLME İMKÂNI: SOSYOLOJİK VE FELSEFİ BİR ANALİZ 1

KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA AİLENİN VE EBEVEYNLİĞİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ: TEHDİTLER, FIRSATLAR VE STRATEJİLER 11

MİR'ÂTÜ'L-CEMÂL'DE İNSAN-I KÂMİL ANLAYIŞI 23

MUHAMMED EMİN ER'İN FETVA METODOLOJİSİ 24

GAZALİ'NİN MUCİZE KAVRAMI İLE CARL SCHMITT'İN İSTİSNA HALİNİN KARŞILAŞTIRILMASI 35

FARABİ'NİN NEDENSELLİK ANLAYIŞINDA İLK NEDEN'İN YERİ 37

Nakşî-Hâlidî Geleneğinde İlim ve Tasavvufun Bütünleşmesi Örneği Olarak Norşin 39

SIFIR ATIK PERPEKTİFİNDEN DÖNGÜSEL EKONOMİ 49

EKONOMİK VERİMLİLİK AÇISINDAN HUKUKİ DÜZENLEMELERİN ROLÜ 54

FİNANSAL DİNAMİKLER VE TEKNOLOJİK GELİŞMENİN GELİR DAĞILIMINI ŞEKİLLENDİREN ROLÜ: TÜRKİYE'DEN UZUN VE KISA DÖNEM KANITLAR 67

FINANCIAL DYNAMICS AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT IN SHAPING INCOME DISTRIBUTION: LONG- AND SHORT-RUN EVIDENCE FROM TÜRKİYE 68

SINIRDA KARBON DÜZENLEME MEKANİZMASI (CBAM) VE EMİSYON TİCARET SİSTEMİ (ETS): AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME 89

İSRAİL-FİLİSTİN SAVAŞI'NIN TÜRKİYE-İSRAİL DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ 103

ULUSLARARASI PARA SİSTEMİNDE DİJİTALLEŞME: DOLARIN HEGEMONYASI VE CBDC REKABETİ 123

TÜRKİYE'DE KARBON VERGİSİNİN SEKTÖREL REKABET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 143

BAKIM EKONOMİSİ VE KADIN EMEĞİ: ILO'NUN SOSYAL KORUMA YAKLAŞIMI 156

SOSYAL MEDYAYLA BİRLİKTE DÖNÜŞEN MAHREMİYET ALGISI 175

İLETİŞİM ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA MEDYA İLETİLERİNİ ANALİZ ETME BECERİLERİ 188

Z KUŞAĞINDA GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM: OLUMSUZ DEĞERLENDİRİLME KORKUSUNUN VE KİŞİLERARASI ETKİLERE KARŞI TÜKETİCİ DUYARLILIĞININ ROLÜ 203

GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI'NIN HEDEF ODAKLI İLETİŞİM STRATEJİLERİ, YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ YAKLAŞIMLAR VE GÜVENLİK GÖREVLİLERİNİN ROLÜ 221

ŞİŞEYE HAPSEDİLEN KADIN: REKLAM GÖRSELLERİNDE NESNELEŞTİRİLEN KADIN BEDENİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 247

KISA VİDEO İÇERİKLERİN YÜKSELİŞİ: INSTAGRAM REELS'İN DİJİTAL MEDYA EKOSİSTEMİNE ETKİSİ 264

DİJİTAL GÖSTERİŞ TÜKETİMİ: INSTAGRAM'DA LÜKSÜN TEMSİLİ VE YENİDEN ÜRETİMİ 284

DIGITAL CONSPICUOUS CONSUMPTION: THE REPRESENTATION AND REPRODUCTION OF LUXURY ON INSTAGRAM 285

GAZETECİLİĞİN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ VE GÜVEN SORUNU 296

THE DIGITAL TRANSFORMATION OF JOURNALISM AND THE ISSUE OF TRUST 297

GELENEKSEL GAZETELERİN GELECEĞİ 314
BİR POPÜLER KÜLTÜR ARACI OLARAK SOSYAL MEDYA: KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME 331
OSMANLI SİYASİ VE İDARİ YAPISINDA TERCÜME ODASININ YERİ 342
PELOPONNESOS SAVAŞI ESNASINDA PERİKLES'İN STRATEJİSİNİN ASKERİ AÇIDAN ANALİZİ 356
TÜRKLERDE ASKERÎ EĞİTİM VE AV KÜLTÜRÜ 367
ESKİ TÜRKLERDE SU KÜLTÜ VE DOĞA İNANCI 374
PAPA VI. PAUL'UN TÜRKİYE ZİYARETİ (1967) 382
PAPA II. JOHN PAUL'UN TÜRKİYE ZİYARETİ (1979) 394
SON DÖNEM OSMANLI İKTİSADİ HAYATINDA ALMAN MODELİ: AVANZÂDE MEHMED SÜLEYMAN'IN "ALMAN USULÜ TİCARET VE SERVET USULLERİ" ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 409
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE TİCARET KURSLARI: 1927 TARİHLİ "KIZ VE ERKEKLERE MAHSUS TİCARET KURSLARI MÜFREDAT PROGRAMI" ÜZERİNE BİR İNCELEME 414
XIX. YÜZYIL ORTASINDA OSMANLI–İNGİLİZ KARŞILAŞMASI: BİR OSMANLI KOMUTANININ İNGİLTERE SEYAHATNAMESİ 419
MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ: SAFRANBOLU'DA CUMBADAN BALKONA GEÇİŞİN MİMARİ VE TOPLUMSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRMESİ 421
KENT-HAFIZA-MEKÂN: TEKEL YÖNETİM BİNALARININ YENİDEN İŞLEVLENDİRİLEREK KULLANIMA AÇILMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 423
CUMHURİYET DÖNEMİ ANKARA EĞİTİM YAPILARININ PULLAR ÜZERİNDEKİ TEMSİLİ: PTT PUL MÜZESİ KOLEKSİYONU 443
ANTİK METİNLERDE METAL ÜRETİMİ VE METALURJİK BİLGİNİN KAPSAMI 460
AUXILIARY SCIENCES IN ARCHAEOLOGY: INTERDISCIPLINARY APPROACHES AND ANALYTICAL METHODS 473
TAVŞANLI HÖYÜK: BRONZE AGE INTERACTIONS BETWEEN INLAND WESTERN ANATOLIA AND THE AEGEAN WORLD 484
TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA HATA KÜLTÜRÜNÜN ÖRTÜK YANSIMALARI: BİR DOKÜMAN ANALİZİ 491
EĞİTİM YÖNETİMİ VE YAPISAL EŞİTSİZLİK PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE EĞİTİMDE VE İSTİHDAMDA OLMAYAN GENÇLER (NEETs) 501
ARŞİMET'İN ÇOKGEN YÖNTEMİNE DAYALI BİR ÖĞRENME ETKİNLİĞİNİN ÖĞRETMEN ADAYLARININ Π SAYISINA İLİŞKİN KAVRAMSAL ANLAYIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 513
MATEMATİK TARİHİ TEMELLİ BİR ETKİNLİK OLARAK ARŞİMET'İN Π YÖNTEMİNİN MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARI TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 520
OKUL YÖNETİMİNDE ÇEVİK LİDERLİK 528
OKUL YÖNETİMİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR LİDERLİK 534
ÖĞRETMENLERİN KÜLTÜREL ZEKA DÜZEYLERİNİN KİŞİSEL DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ 541
EĞİTİM BİLİMLERİNDE SOSYAL AĞ ANALİZİ ARAŞTIRMALARINA DAYALI KURAMSAL BİR SENTEZ 557
ÖĞRETİM TASARIM MODELLERİNDE DOĞAL DİL İŞLEME TEKNOLOJİLERİ KULLANILABİLİR Mİ? 563
UYARLANABİLİR ÖĞRENME ORTAMLARINDA YAPAY ZEKA ETKİSİ 565

YAPAY ZEKA TEKNOLOJİLERİNİN BİRLEŞTİRİLMİŞ TEKNOLOJİ KABUL VE KULLANIM MODELİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ 571

İNTERNETTE DEZENFORMASYONLA MÜCADELE ve İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ ARASINDAKİ KIRILGAN DENGE 579

THE FRAGILE BALANCE BETWEEN COMBATING DISINFORMATION on the INTERNET and FREEDOM of EXPRESSION 580

YAPAY ZEKÂ TEMELLİ GÖZETİM SİSTEMLERİ ve ÖZEL HAYATIN ÇEKİRDEĞİ: ORANTILILIK İLKESİNİN AŞINMASI 590

ANAYASAL DEMOKRASİNİN ASGARİ KOŞULLARI ÇERÇEVESİNDE İNSAN HAKLARI: İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ VE BİLGİ EDİNME HAKKI 597

VİYANA SATIM ANLAŞMASI UYARINCA SÖZLEŞMENİN İHLALİ HÂLİNDE TARAFLARIN SAHİP OLDUĞU HUKUKİ İMKÂNLAR 610

TÜRK HUKUKUNDA YATIRIM YOLUYLA VATANDAŞLIK KAZANIMINA İLİŞKİN DÜZENLEMELERİN BAZI İLKELER ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ 620

SAĞLIK ÇALIŞANLARI BAKIMINDAN COVİD 19'UN MESLEK HASTALIĞI OLARAK SAYILIP SAYILMAYACAĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ 627

AN ASSESSMENT OF WHETHER COVID-19 SHOULD BE CONSIDERED AN OCCUPATIONAL DISEASE FOR HEALTHCARE WORKERS 628

MARKA ve COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜN ADLARININ TÜRK SINAI MÜLKİYET HUKUKU KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI 629

BİLİŞİM HUKUKU AÇISINDAN BÜYÜK VERİ: HUKUKİ, TEKNİK VE ETİK BOYUTLARIYLA KAPSAMLI BİR İNCELEME 638

AB YAPAY ZEKÂ TÜZÜĞÜ KAPSAMINDA YASAKLI VE YÜKSEK RİSKLİ ALANLARDAN ELDE EDİLEN DELİLLERİN CEZA MUHAKEMESİNDE KULLANILMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ 646

BLOKZİNCİR TABANLI GENEL KURULLARIN TÜRK TİCARET HUKUKU BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 648

TİCARİ KREDİLERDE BANKALAR TARAFINDAN ALINAN SENETLERİN İFA YERİNE Mİ İFA UĞRUNA MI VERİLDİĞİ SORUNU 649

SOCIAL MEDIA INFLUENCERS' IMPACT ON BRAND TRUST: A QUALITATIVE STUDY BASED ON FOLLOWERS' PERCEPTIONS 650

OTEL YORUMLARININ HİZMET KALİTESİ BOYUTLARI AÇISINDAN YERLİ VE YABANCI DÜZEYİNDE İNCELENMESİ 651

ANALYSIS OF HOTEL REVIEWS IN TERMS OF SERVICE QUALITY DIMENSIONS AT LOCAL AND INTERNATIONAL LEVELS 652

TÜKETİCİ GÜVENİNİN DAYANIKLI TÜKETİM MALLARI TALEBİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ 654

DİJİTAL REKLAMCILIĞIN YENİ YÜZÜ: YAPAY ZEKÂ TABANLI PAZARLAMA STRATEJİLERİNE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ 666

ELEKTRONİK ALIŞVERİŞTE YAPAY ZEKA DESTEKLİ UYGULAMALARDA TÜKETİCİ TUTUMLARI VE TEKRAR SATIN ALMA NİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ 679

INFLUENCER MARKETING BAĞLAMINDA SANAL INFLUENCERLARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZ İLE İNCELENMESİ 696

SOSYAL MEDYA PAZARLAMASINDA YAPAY ZEKA INFLUENCERLARIN TÜKETİCİ ALGISINA ETKİSİ: FORD & VİRTUALALİN ÖRNEĞİ 717

ORGANİK ÜRÜN SÖYLEMİNDE ÇİFTÇİ TEMSİLİ: META FETİŞİZMİ PERSPEKTİFİNDEN SEMİYOTİK BİR İNCELEME 739

KURUMSAL İTİBAR KONUSU LİSANSÜSTÜ TEZLERDE NASIL ELE ALINIYOR? BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ 751

ACCESS TO HEALTH SERVICES FOR WOMEN IN RURAL AREAS: GLOBAL TRENDS, THE CASE OF TURKEY, AND AN INTERDISCIPLINARY ASSESSMENT 761

VOLUNTEERING IN SOCIAL WORK: AN ASSESSMENT IN THE CONTEXT OF SOCIAL SOLIDARITY, EMPOWERMENT, AND SUSTAINABILITY 769

YAPAY ZEKA DESTEKLİ MOBİL TANIŞMA UYGULAMALARIYLA TANIŞAN ÇİFTLERİN EVLİLİKTE BAĞLANMA STİLLERİ VE EVLİLİK İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ 774

YETİŞKİN BİLİŞSEL KONTROL VE ESNEKLİĞİ: ALGILANAN EBEVEYN KABUL-REDDİNİN YORDAYICI ROLÜ 807

YARGI ALANINDA ÇALIŞAN PSİKO-SOSYAL MESLEK GRUPLARININ KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLAR 819

DİJİTALLEŞMENİN ENGELLİ BİREYLERE BAKIM VERENLER AÇISINDAN YERİ VE SOSYAL HİZMET 820

AKRAN ZORBALIĞINA DAİR OKUL SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİ NASIL GERÇEKLEŞTİRİLEBİLİR? 828

AFET YÖNETİMİNDE HAVALİMANLARININ ROLÜ 836

KAPSAYICI LİDERLİK VE PSİKOLOJİK GÜVEN: KAVRAMSAL BİR MODEL ÖNERİSİ 844

ERGENLİK DÖNEMİNDE YEME BOZUKLUKLARI: RİSK FAKTÖRLERİ VE PSİKOSOSYAL DİNAMİKLER 852

EATING DISORDERS IN ADOLESCENCE: RISK FACTORS AND PSYCHOSOCIAL DYNAMICS 853

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK KAPSAMINDA OKUL TEMELLİ MÜDAHALELER: MÜLTECİ ÇOCUKLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 860

TRAVMA YAŞANTISI OLAN GENÇ YETİŞKİNLERİN PSİKOLOJİK ESNEKLİK DÜZEYLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ 869

EBEVEYNLERİN ÖZ-YETKİNLİKLERİ VE EBEVEYNLİK STRESLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE BİRLİKTE EBEVEYNLİĞİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ 871

THE MODERATING ROLE OF COPARENTING IN THE RELATIONSHIP 872

BETWEEN PARENT’S SELF-EFFICACY AND PARENTING STRESS 872

EBEVEYNLERİN ÖZ-YETKİNLİKLERİ VE EBEVEYNLİK STRESLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE BİRLİKTE EBEVEYNLİĞİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ 873

THE MODERATING ROLE OF COPARENTING IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PARENT’S SELF-EFFICACY AND PARENTING STRESS 874

ROMANTİK İLİŞKİLERDE MANİPÜLASYON 875

İZLENİM YÖNETİMİNDE ‘’İDDİACI OLMAK’’ 877

ÜNİVERSİTE ÖĞRENİMİ GÖREN KIZ ÖĞRENCİLERDE SOSYAL GÖRÜNÜŞ KAYGISI VE ÖZGÜVEN DÜZEYİ 879

KADINLARIN ŞİDDETE YÖNELİK TUTUMLARI İLE EVLİLİK UYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİ 889

HABERMAS'IN İLETİŞİM KURAMI İLE ŞİDDETSİZ İLETİŞİM ARASINDA BİR OKUMA: ORTAKLIKLAR, İMKÂNLAR VE SINIRLILIKLAR 896

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE NÖROÇEŞİTLİLİĞE YÖNELİK TERAPÖTİK MÜDAHALELERİN SAĞLIK SOSYOLOJİSİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ 897

ALGILANAN PSİKOLOJİK GÜVENLİĞİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SAVUNMA SANAYİ ÇALIŞANLARI ÜZERİN DE BİR ARAŞTIRMA 898

BAKIM VEREN NESNE İLE İLİŞKİ VE BAĞLANMANIN TRAVMATİK YAS SÜRECİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ 899

SOSYAL MEDYA KULLANIMININ UYKU KALİTESİ İLE İLİŞKİSİ: PLATFORM BAZLI BİR İNCELEME 909

Emotion Mapping of Hikikomori Discourse on Reddit: A Dual-Layer Semantic and Affective Analysis 923

YAŞAM DOYUMUNUN YORDAYICILARI OLARAK SÜREKLİ UMUT, ÖZ ANLAYIŞ VE MADDİ KAYGININ İNCELENMESİ 937

EVLİLİK DOYUMU İLE İLGİLİ YAYINLANAN MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ..... 938

ERGENLERDE SİBER ZORBALIK: SİSTEMATİK GÖZDEN GEÇİRME 958

GEOGEBRA YAZILIMININ GEOMETRİK DÜŞÜNME ALIŞKANLIKLARINA YÖNELİK İNANÇLARA ETKİSİ..... 977

LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİLERİN 2237 PROJESİ DENEYİMLERİ: GEOMETRİ ALAN BİLGİSİ, TEKNOLOJİ KULLANIMI VE GEOMETRİK DÜŞÜNME ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 982

DİJİTAL VATANDAŞLIK 992

YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ ÖĞRENME ORTAMI: PİCTOBLOX İLE KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ASİSTANI UYGULAMASI 999

2024 ORTAÖĞRETİM FELSEFE DERS PROGRAMINDA BULUNAN TEKNOLOJİ VE HAYAT ÜNİTESİNİN ETİK KONULAR BAĞLAMINDA BİR ETKİNLİK ÖNERİSİ 1008

2024 FELSEFE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI SİYASET FELSEFESİ ÜNİTESİ İÇİN ETKİNLİK ÖNERİSİ: SANAL BELEDİYE MECLİSİ ADALETLİ ŞEHİR TASARIMI 1011

TÜRKİYE'DE OKUL YÖNETİCİLERİNİN DİJİTAL DÖNÜŞÜM ALGISI VE UYGULAMALARI 1027

KIRSAL VE KENTSEL OKULLARDA AİLE KATILIMININ YÖNETİMİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ..... 1031

9TH GRADE SPEAKING SKILLS IN THE TÜRKIYE CENTURY MAARIF MODEL: A QUALITATIVE DOCUMENT ANALYSIS 1035

EĞİTİMDE ÖĞRETMENLER TARAFINDAN KULLANILAN YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİNİN FIRSATLARI VE POTANSİYEL RİSKLERİ 1052

REFLECTING CREATIVE PRACTICE THROUGH STUDENT OUTCOMES: PURE CINEMA SHORT FILMS... 1054

MİTOLOJİ, DİN VE SANAT ÜÇGENİNDE: BRYAN CROCKETT VE KIKI SMITH'İN SANATINDA ORTAK TEMALAR 1064

KİMLİK, CİNSİYET VE BEDENİN ÇAĞDAŞ SANATTA YENİDEN İNŞASI..... 1078

SANATIN GİZEMLİ KAYNAĞI: BÜYÜ, İMGE VE RİTÜEL 1091

ÇAĞDAŞ SANATTA TEKSTİL ÜZERİNE EĞİLİM GÖSTEREN SANATÇILARDAN BİR SEÇKİ 1104

İNFOGRAFİK TASARIMLARINDA GÖRSELLEŞTİRME PRATİĞİ OLARAK YAPAY ZEKÂ: İÇ ORGANLARIYLA İNSAN ANATOMİSİ ALTERNATİF İNFOGRAFİK TASARIMLARI 1120

MEDİKAL İLLÜSTRASYONLARIN CERRAHİ UYGULAMALARDA KULLANIMI: BEYİN VE SİNİR CERRAHİSİ İNFOGRAFİK TASARIMI 1133
ÇAĞDAŞ SANATTA EKO-KOZMOLOJİK DÜŞÜNCENİN GÖRÜNÜRLÜĞÜ 1146
TÜRK HALI SANATINDA ÇARKIFELEK MOTİFİ 1158
HALI SANATINA ALTERNATİF ARAYIŞLAR BAĞLAMINDA: TAFTİNG HALILAR 1174
Görsel Sanatlar Eğitiminde Atık ve Kavramsal Sanat 1190
ALYANS TASARIMLARINDA ÇAĞDAŞ YAKLAŞIMLAR 1204
YASUMASA MORİMURA ÖRNEĞİNDE TEMELLÜK SANATI VE ANAKRONİK TEMSİL 1206
KARA MEMİ'NİN KURALSIZ DÜZEN ANLAYIŞININ FARKLI DİSİPLİNLERDE ÜRETİLEN ESERLERE YANSIMASI 1208
BİLİM KURGU SİNEMASINDA İÇ MEKÂN TASARIMI VE UZAY: 2001: A SPACE ODYSSEY ÖRNEĞİ 1226
ÇAĞDAŞ MEKÂN TASARIMINDA KİNETİK MEKÂN KAVRAMI: ES DEVLİN ÜZERİNDEN BİR İNCELEME . 1233
COĞRAFİ İŞARETİN GÖRÜNMEYEN YÜZÜ: OLUMSUZ ETKİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 1244
MODERN GASTRONOMİDE ANTİK TAHILLARIN ROLÜ VE UYGULAMA ALANLARI 1255
MÜZELERİMİZE GERİ KAZANDIRILAN BAZI KÜLTÜR VARLIKLARIMIZ VE ÜLKEMİZİN ROLÜ 1268
GASTRONOMİ VE DİJİTALLEŞME KONULU AKADEMİK YAYINLARIN TR DİZİN KAPSAMINDA BİBLİYOMETRİK ANALİZİ 1287
GÜNCEL BİR YAKLAŞIM OLARAK YEMEK EŞLEŞTİRME (FOOD PAIRING): BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ. 1299
SÜRDÜRÜLEBİLİR RESTORANLARDA YEREL ÜRÜN VE COĞRAFİ İŞARETLERİN ROLÜ: BİBLİYOMETRİK BİR HARİTALAMA 1312
SENTETİK MAĞDURİYET: YAPAY ZEKÂ TEMELLİ YARDIM GÖRSELLERİNDE AŞIRILAŞTIRILMIŞ TEMSİL VE VİCDAN DÖNGÜSÜ 1325
DİJİTAL ÇAĞDA VERİ HÂKİMİYETİ: OTORİTER İLETİŞİM ORTAMLARININ YÜKSELİŞİ VE DİJİTAL DİKTATÖRLÜK 1335
UEFA ŞAMPİYONLAR LİGİ'NİN ÜLKELERE GÖRE ANALİZİ 1341
TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN UEFA PERFORMANSI 1347
Spor Bilimlerinde Bilimsel Araştırmaya Yönelik Tutum ve Kariyer Farkındalığı: Bir Derleme Çalışması 1354
SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNDE SPORA BAĞLILIKLARININ ARAŞTIRILMASI 1367
SPOR YAPMA DAVRANIŞ AŞAMALARINA GÖRE ÜNİVERSİTELİ ÖĞRENCİLERDE BESLENME DURUMLARI 1376
GELENEKSEL SPORLARIN KÜLTÜREL ÖNEMİ 1388
ÖZEL SPOR MERKEZLERİNDE PİLATES VE FİTNESS İLE UĞRAŞAN BİREYLERİN EGZERSİZ BAĞIMLILIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ 1395
SERUM MMP 2, MMP 9 LEVELS AND EXERCİSE: A META-ANALYSİS 1406
Salih ÖNER[1], Emine BÜYÜKKAYA[2] Beyza ERTAN[3] 1406
SERUM KYNURENE, TRYPTOPHAN, SEROTONIN LEVELS AND EXERCİSE: A META-ANALYSİS 1418
SPOR LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN ALGILANAN STRES DÜZEYLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ 1436

YAŞLILIĞIN TEKİLLEŞMESİ: DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜM VE AKTİF YAŞLANMA BAĞLAMINDA TEK BAŞINA YAŞAM (SOLO LİVİNG) 1444

ÇEVRECİ SİYASETİN NORMATİF UFKU: DEMOKRASİ, EKOLOJİK YURTTAŞLIK VE ÇEVRESEL ADALET 1449

GÜNDELİK HAYAT: SIRADAN OLANIN BİLİMSELLEŞTİRİLMESİ ÜZERİNE 1455

BİR MEKÂNSAL PRATİK OLARAK MÜDAVİMLİK 1464

TOPLUMSAL KUTUPLAŞMA VE OYUN: RİSKLER VE AVANTAJLAR 1472

İŞGÜCÜ PİYASASI KONUMLANMASI VE SOSYAL GÜVENCE AÇIĞI: GÖÇMENLER ÜZERİNE AVRUPA ÜLKELERİNDE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ 1489

GÖÇMENLERİN SOSYAL GÜVENCEYE ERİŞİMİNDE KURUMSAL EŞİTSİZLİKLER: OECD–EU-SILC AÇIK VERİLERİYLE ÇOK DÜZEYLİ BİR ANALİZ 1504

YAPAY ZEKÂ HABERLERİNDE KULLANILAN FOBİK TEMSİL: *TRT HABER* VE *BİRGÜN* ÖRNEĞİ 1511

AFET İLETİŞİMİ LİTERATÜRÜNDE SİVİL TOPLUM VE SOSYAL MEDYA: 6 ŞUBAT 2023 DEPREMLERİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ 1530

SOSYAL MEDYADA İÇERİK ÜRETİMİ İLE DİJİTAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK FARKINDALIĞI 1543

ÇOCUKLARDA TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI TEMALI KAMU SPOTU: YEŞİLAY ÖRNEĞİ 1556

TRANSHÜMANİST DÜŞÜNCENİN SİNEMASAL TEMSİLİ: *I AM MOTHER* FİLMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 1562

DİJİTAL KİMLİK İNŞASINDA AİLENİN ROLÜ: SHARETING 1570

YENİ MEDYA ÇAĞINDA GÜNDELİK HAYAT EŞLİKÇİSİ OLARAK YOUTUBE EKRANI VE ESKİ YERLİ DİZİLER: *AVRUPA YAKASI* ÖRNEĞİ 1587

TÜRKİYE ULUSAL BASININDA İKLİM KRİZİNİN HABER BAŞLIKLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ 1589

DENEYİMSEL PAZARLAMANIN BOYUTLARI VE UYGULAMA ALANLARI 1590

YENİ NESİL PAZARLAMA STRATEJİLERİNDE YAPAY ZEKÂ ODAKLI ÖRNEKLER 1609

AKADEMİK VE KİŞİSEL GELİŞİMDE YAPAY ZEKA KULLANIMININ OLUMSUZ ETKİLERİ 1621

MÜHENDİSLİK ÖĞRENCİLERİNDE YAPAY ZEKA KULLANIMI VE AKADEMİK ETİK ALGISININ ANALİZİ ... 1635

RUSYA'DA YAYINLANAN TÜRK DİZİLERİNİN PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK BAĞLAMDA KÜLTÜREL ANALİZİ: MUHTEŞEM YÜZYIL VE YALI ÇAPKINI ÖRNEĞİ 1645

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA SÖYLEMİNDE KÜLTÜRÜN ARAÇSALLAŞTIRILMASI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME 1651

ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ BAĞLAMINDA HABER METİNLERİNİN İNCELENMESİ: 31 MART 2024 YEREL SEÇİMLERİ ÖRNEĞİ 1653

BAĞIMSIZ SİNEMANIN DAĞITIM SERÜVENİ: ANA AKIM SİNEMA KARŞISINDA ALTERNATİF ARAYIŞLAR 1682

SOSYAL MEDYADA KRİZ İLETİŞİMİ: SHIFTDELETE.NET VAKASI ÜZERİNDEN X YORUMLARININ NİCEL ANALİZİ 1692

ERGENLİK DÖNEMİNDEKİ BİREYLERİN SOSYAL MEDYADA BİLGİYİ DEĞERLENDİRME BİÇİMLERİ: FENOMENOLOJİK BİR ARAŞTIRMA 1703

TÜRK SİNEMASINDA HOMME FATAL: NURİ ALÇO VE FARUK PEKER ÇERÇEVESİNDE BİR ANALİZ 1704

EĞİTİMDE DİJİTALLEŞME VE YAPAY ZEKÂ 1715

DIGITALIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION 1716

YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA OKUL YÖNETİCİLİĞİ VE ALGORİTMİK LİDERLİK 1725

DEVELOPMENT OF AN ANALYTIC RUBRIC FOR EVALUATING CHEMISTRY COURSE PUZZLES AND ASSESSING OF THE PUZZLES PREPARED BY PRE-SERVICE CHEMISTRY TEACHERS 1740

PRE-SERVICE CHEMISTRY TEACHERS' PRE-INSTRUCTION LEVELS OF UNDERSTANDING AND EXEMPLIFICATION REGARDING RENEWABLE ENERGY AND ITS SOURCES 1747

8-15 YAŞ ARASI DOWN SENDROMLU ÖĞRENCİLERDE GÖRSEL SANATLAR EĞİTİMİNİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE DAYANARAK DEĞERLENDİRİLMESİ 1755

8-15 YAŞ ARASI DOWN SENDROMLU ÖĞRENCİLERDE GÖRSEL SANATLAR EĞİTİMİNİN VELİ GÖRÜŞLERİNE DAYANARAK DEĞERLENDİRİLMESİ 1777

SOSYAL- DUYGUSAL ÖĞRENME BECERİLERİ BAĞLAMINDA 6. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABININ İNCELENMESİ 1798

6. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABININ OKURYAZARLIK BECERİLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ 1811

ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUĞU OLAN ANNELERİN İYİ OLUŞLARINA YÖNELİK DENEYSEL BİR ÇALIŞMA 1823

AFETLERDE RİSK YÖNETİMİNİN ÖNEMİ VE ZARARGÖREBİLİRLİK 1827

AFET YÖNETİMİNDE ETİK STANDARTLAR VE UYGULAMADAKİ ÖNEMİ 1836

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN ALGILANAN AFET RİSK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ 1845

SOSYAL HİZMET ALANINDA ÇALIŞAN MESLEK ELEMANLARININ ROL ÇATIŞMASI YAŞAMA DURUMLARININ İNCELENMESİ: İZMİT İLÇESİ ÖRNEĞİ 1846

ADLİ SİSTEME DAHİL OLAN ÇOCUKLARIN, ADLİ SÜREÇTE GÖZLEMLENEN DENEYİMLERİNİN ADLİYEDE GÖREV YAPAN PSİKOSOSYAL DESTEK ELEMANLARI TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 1858

TÜRKİYE'DE KAZALAR, CİNAYET/SALDIRI VE İNTİHAR KAYNAKLI ÖLÜMLERİN CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMI (2018–2024) 1859

GENDER DIFFERENCES IN ACCIDENT, HOMICIDE/ASSAULT, AND SUICIDE-RELATED MORTALITY IN TÜRKIYE (2018–2024) 1860

HACI TAŞAN'IN SANATÇI KİŞİLİĞİ VE TÜRK HALK MÜZİĞİMİZE KATKILARI 1869

EROL PARLAK'IN SANATÇI KİŞİLİĞİ VE TRT THM KIRIK REPERTUVARINA KATKILALRI 1881

CARL JOACHİM ANDERSEN'İN OP.41 NO.7 ETÜDÜNÜN FLÜT EĞİTİMİ BAĞLAMINDA TEKNİK VE BİÇİMSEL ANALİZİ 1892

ORTAOKUL DÜZEYİNDE PİYANO EĞİTİMİNİN ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİLERİNE KATKISI 1901

PİYANO EŞLİKÇİLİĞİNİN ÖNEMİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ 1910

GÜFTE MECMUALARINDAN ÖRNEKLERLE OSMANLI'DA BİR KADIN BESTEKAR: DİLHAYÂT 1911

KAMU İHALE PIYASALARINDA REKABET VE ŞEFFAFLIK: AVRUPA TED AÇIK İHALE İLANLARIYLA SATIN ALMA PERFORMANSI ANALIZI 1920

YÖNETSEL KAPASITE KAMU HIZMET ÇIKTILARINI İYILEŞTIRIR MI? DÜNYA BANKASI WGI–WDI AÇIK VERILERIYLE PANEL VERI ANALIZI (1996–2024) 1930

KAMU GÖREVLİLERİ ETİK KURULUNUN PERSONEL SİSTEMİNDEKİ DENETİM MEKANİZMASINA OLASI ETKİLERİ 1939

AB DÜZENLEYICI YÖNETİŞİM: DSA KAPSAMINDA PLATFORMLARIN “UYUM DAVRANIŞI” ANALITIĞI . 1956

AB BÜTÇESİNDE DOĞRUDAN YÖNETİLEN FONLARDA YARARLANICI YOĞUNLAŞMASI VE KURUMSAL ERİŞİM: FTS–ŞEFFAFLIK SİCİLİ–KOMİSYON GÖRÜŞMELERİ VERİLERİYLE DİNAMİK AĞ ANALİZİ 1982

YEŞİL ŞEHİR POLİTİKALARI VE YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ: DÜNYA VE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ 2002

BÖLGESEL VE YEREL KALKINMADA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ROLÜ 2009

TÜRKİYE’NİN AFET RİSK PROFİLİNİN KAMU YÖNETİMİ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ..... 2017

EVALUATION OF TURKEY'S DISASTER RISK PROFILE FROM A PUBLIC ADMINISTRATION PERSPECTIVE 2018

KENTSEL ALANIN SİYASALLAŞMASI: İÇ VE DIŞ SİYASETİN KESİŞİMİNDE “KENT MEKÂNI”NIN DİPLOMATİK KULLANIMI 2019

SOSYAL BELEDİYECİLİK ve YEREL YÖNETİMLER 2033

Türkiye ve Azerbeycan Aile ve sosyal politikalar bakanlığının faaliyetlerinin ve politikalarının web sayfası içeriği ile karşılaştırılması 2034

DİJİTAL GİRİŞİMCİLİKTE SOSYAL MEDYANIN GÜCÜ 2035

THE POWER OF SOCIAL MEDIA IN DIGITAL ENTREPRENEURSHIP 2036

AİLE TEMELLİ BAKIM POLİTİKALARI 2044

ANTİ-SOSYAL ÇALIŞMA SAATLERİ 2052

TEKSTiL ENDÜSTRİSİ TASARIM MERKEZLERİNDE DENEYSEL ATÖLYE KURGUSUNUN ÖRGÜTSEL YARATICILIĞA ETKİLERİ 2059

THE IMPACT OF DIGITAL EDUCATION PLATFORMS ON CORPORATE IMAGE AND PERCEPTION MANAGEMENT: A QUALITATIVE STUDY ON UNIVERSITY STUDENTS 2074

THE IMPACT OF PROACTIVE PERSONALITY ON EMPLOYEE MOTIVATION: 2076

A STUDY ON EMPLOYEES IN DIFFERENT SECTORS 2076

DO EASTBOUND AND WESTBOUND FREIGHT RATES LEAD EACH OTHER? A LINEAR GRANGER CAUSALITY ANALYSIS ON THE SHANGHAI–ROTTERDAM ROUTE 2077

STATE-DEPENDENT EFFECTS OF CARBON PRICES ON DRY BULK FREIGHT MARKETS: EVIDENCE FROM QUANTILE REGRESSION 2088

SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK LİTERATÜRÜNÜN EVRİMİ VE GELECEK EĞİLİMLERİ: KAPSAMLI BİR BİBLİYOMETRİK ANALİZ (1993-2025) 2096

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK YÖNETİMİ ÇERÇEVESİNDE SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN ÖNEMİ: KÜRESEL ve TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMALI VAKA ANALİZİ 2110

TÜKETİCİLERİN KARBON AYAK İZİ FARKINDALIĞININ KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK STRATEJİLERİNDEKİ ROLÜ 2122

MODERNİTEYE RAĞMEN GELENEKSEL AİLENİN SÜRDÜRÜLEBİLME İMKÂNI: SOSYOLOJİK VE FELSEFİ BİR ANALİZ

Doç. Dr. Eyüp KURT[1]

ÖZET

Bu çalışma, modernitenin bireycilik, kentleşme ve sekülerleşme gibi temel dinamikleri karşısında, tarihsel ve toplumsal bir kökene sahip olan geleneksel aile yapısının varlığını sürdürme imkânlarını, karşılaştığı meydan okumaları ve geçirdiği yapısal dönüşümleri derinlemesine incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, modernitenin aile kurumu üzerindeki dönüştürücü ve çoğu zaman aşındırıcı etkilerini analiz etmek; buna mukabil ailenin bu meydan okumalara karşı geliştirdiği direnç mekanizmalarını ve adaptasyon stratejilerini ortaya koymaktır. Konunun önemi, ailenin toplumun temel taşı olma niteliğini tarih boyunca korurken, modernitenin getirdiği bireysel yalnızlaşma, kimlik krizleri ve manevi boşluklar karşısında bireyler için yeniden güvenli bir sığınak ve manevi bir referans noktası olarak değer kazanmasından kaynaklanmaktadır.

Sosyolojik bir perspektifle ve literatür taramasına dayalı kuramsal bir yöntemle yürütülen bu araştırma, modernleşme ile geleneksel ailenin kaçınılmaz bir çözülme ve yok oluş yaşadığı yönündeki determinist ve karamsar görüşü sorgulamaktadır. Elde edilen temel bulgular, ailenin pasif bir şekilde yok olmak yerine, modernite ile diyalektik bir ilişki içine girerek yapısal ve işlevsel bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir. Sanayileşme ile birlikte üretim birimi olma özelliğini büyük ölçüde yitiren aile; duygusal tatmin, psikolojik destek, kimlik inşası ve kültürel aktarım gibi yeni ve hayati işlevler üstlenerek önemini korumayı başarmıştır. Sonuç olarak, geleneksel ailenin mutlak bir yok oluşla karşı karşıya olmadığı; aksine modern değerlerle müzakere ederek kendini yeniden üreten, dinamik ve "yeni-geleneksel" formlar altında sürdürülebilir bir geleceğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda aile, geleneksel değerleri özü itibariyle kaybetmeden, moderniteyle birlikte dönüşerek varlığını devam ettiren canlı bir kurumdur.

Anahtar Kelimeler: Aile, Gelenek, Modernite, Dönüşüm, Kentleşme, Adaptasyon.

1. Giriş: Modernitenin Meydan Okuması ve Ailenin Direnci

Tarih sahnesine bireyselliği, araçsal akılcılığı ve süreklilik arz eden değişimi temel alan dönüştürücü bir güç olarak çıkan modernite, kendinden önceki tüm toplumsal yapıları, inanç sistemlerini ve kurumsal işleyişleri köklü bir sorgulamaya tabi tutmuştur. Bu devasa ontolojik ve sosyolojik sorgulamadan en çok etkilenen, en derin sarsıntıları yaşayan kurumların başında ise hiç şüphesiz toplumun temel taşı ve en kadim birimi olan aile gelmektedir. Yüzyıllar boyunca tarım toplumlarının durağan yapısında şekillenen, üretim ve tüketimin iç içe geçtiği,

[1] Doç. Dr., AKÜ, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, ekurt@aku.edu.tr, 0000-0002-0351-9575

hiyerarşinin ve kolektif bağların güçlü olduğu geleneksel aile; sanayi devrimi ve sonrasındaki süreçlerle birlikte büyük bir türbülansın içine girmiştir.

Sanayileşme süreciyle birlikte ailenin bir üretim birimi olma vasfını yitirmesi, kentleşme dalgasıyla geniş aile bağlarından koparak mekânsal olarak çekirdekleşmesi ve sekülerleşme rüzgarlarıyla manevi otoritesinin sarsılması, geleneksel aileyi modern dünyanın değerleriyle keskin bir karşıtlık içine sürüklemiştir. Bu yeni düzende, kolektif kimliğe, kuşaklararası hiyerarşiye ve yerleşik toplumsal cinsiyet rollerine dayanan geleneksel ailenin; modernitenin kutsadığı bireysel özgürlük, otonomi ve kendi kaderini tayin etme idealleri karşısında varlığını sürdüremeyeceği düşünülmüştür. Hatta birçok modernist kuramcı tarafından aile, zamanla işlevini yitirecek ve tarihin tozlu raflarına kalkacak arkaik bir kalıntı olarak görülmeye başlanmıştır.

Ancak, ailenin yok olacağını öngören bu determinist ve lineer tarih anlayışı, ailenin değerlerine olan sadakatini ve aynı zamanda değişen koşullara uyum sağlama yeteneğini, yani dinamik doğasını göz ardı etme hatasına düşmüştür. Çünkü geleneksel aile, sahip olduğu bu dinamik vasıfla, modernitenin yıkıcı meydan okumaları karşısında tamamen çözülmek bir yana, modernite ile sürekli bir müzakere ve pazarlık sürecine girmiştir. Bu süreçte kendi yapılarını dönüştürmüş, esnetmiş ve "yeni formlar" altında varlığını inatla devam ettirme yolunu seçmiştir. Gelinen noktada aile, geçirdiği büyük erozyona rağmen sadece biyolojik bir zorunluluk veya kan bağına dayalı bir yapı değil; modern bireyin sığınabileceği, duygusal tatmin ve psikolojik desteğin arandığı birincil ve vazgeçilmez bir kaynak haline gelmiştir.

Bu çalışma, modernite ile geleneksel aile arasındaki bu gerilimli ancak üretken diyalektik ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın akışında ilk olarak geleneksel ailenin tanımı, kapsamı ve özellikle İslam ahlak felsefesindeki yeri ele alınacaktır. Akabinde, modernleşme süreçlerinin (kentleşme, sanayileşme, bireyselleşme, teknoloji vb.) geleneksel aile üzerindeki aşındırıcı etkileri detaylandırılacaktır. Son bölümde ise ailenin bu meydan okumalara karşı geliştirdiği direnç mekanizmaları, adaptasyon stratejileri ve geleceğe dair sürdürülebilirlik imkanları analiz edilecektir. Nihayetinde, "geleneksel" olarak kodlanan değerlerin modern hayatın karmaşası içinde nasıl ve ne ölçüde yaşatılabileceği sorusuna yanıt aranacaktır.

2. Geleneksel Ailenin Yapısı ve Felsefi Temelleri

2.1. Geleneksel Ailenin Sosyolojik Çerçevesi

Geleneksel aile, belirli bir coğrafya, kültür ve tarihsel bağlamda, nesilden nesile sözlü ve pratik yollarla aktarılan, yerleşik normlar ve değerler üzerine inşa edilmiş köklü bir aile modelidir. Modern çekirdek ailenin aksine, bu yapı genellikle daha geniş, hiyerarşik düzenin belirgin olduğu ve rollerin net çizgilerle ayrıldığı bir görünüme sahiptir.

Bu yapının en belirgin özelliklerinden biri "geniş aile" formudur. Çekirdek ailenin (anne, baba, çocuk) ötesinde; dede, nine, amca, teyze, hala gibi kan bağı olan diğer akrabaların da aynı çatı altında veya birbirine çok yakın mesafede, sürekli etkileşim halinde yaşaması esastır. "Birlikte yaşayan aile" olarak da adlandırılan bu modelde, otorite figürü genellikle ailenin en yaşlı

erkeğidir. Kararlar, bu otorite figürünün süzgecinden geçer, onun onayıyla meşruiyet kazanır. Yaşlılara hürmet ve otoriteye itaat, sadece bir görgü kuralı değil, aile içi hiyerarşinin ve düzenin temel direğidir.

Ekonomik açıdan bakıldığında geleneksel aile, modern ailenin aksine sadece bir tüketim birimi değil, aynı zamanda hayati bir "üretim birimi"dir. Özellikle tarım toplumlarında ve sanayi öncesi dönemlerde aile, ekonomik hayatın merkezidir. Tarlada ekimden hasada, hayvancılıktan süt ürünlerinin işlenmesine kadar tüm süreçler, ailenin kolektif emeğiyle yürütülür. Çocuklar, erken yaşlardan itibaren bu ekonomik çarkın bir parçası olur; tarlada, bahçede veya atölyede çalışarak hem meslek öğrenir hem de aile bütçesine katkı sağlarlar. Üretilen buğday, sebze veya hayvansal ürünler öncelikle ailenin kendi ihtiyacını karşılar, artan kısım ise takas veya satış yoluyla diğer ihtiyaçlara dönüştürülür. Bu "kendi kendine yetebilme" durumu, geleneksel aileyi dışsal ekonomik şoklara karşı daha dirençli ve bağımsız kılmıştır.

2.2. İslam Ahlak Felsefesinde Ailenin Yeri ve Önemi

Geleneksel aile kurumu yalnızca sosyoekonomik şartların ortaya çıkardığı işlevsel bir yapı değil, aynı zamanda derin felsefi ve dinî temellere dayanan köklü bir müessesedir. Klasik İslam ahlak felsefesi literatüründe aile, birey ile toplum ve devlet arasında köprü vazifesi gören, hiyerarşik bütünün vazgeçilmez bir halkası olarak konumlandırılır. Bu düşünce geleneğinde ahlaki ve toplumsal düzen, bireysel ahlaktan aile içi düzene ve oradan da toplumsal ve siyasal yönetime uzanan bütüncül bir yapı üzerine inşa edilmiştir. Bireyin kendi nefsini terbiye ederek kötü huylardan arınması ve erdemli bir kişilik inşa etmesi, aile düzeninin ahlaki temellerini oluşturur ve bu düzenin toplumsal alana taşınması ise sağlıklı bir devlet ve toplum yapısının ön şartı olarak görülür.

Kınalızâde Ali Efendi, Fârâbî ve Nasîrüddin Tûsî gibi klasik mütefekkirler, bireysel ahlak, aile düzeni ve siyasal yapının birbirinden bağımsız alanlar olmadığını, aksine birbirini tamamlayan ve besleyen unsurlar olduğunu ifade ederler. Bu çerçevede bireysel ahlak anlayışı, insan ruhunun arınmasını ve yetkinleşmesini hedefleyen bir tür ruhani tedavi olarak değerlendirilir. Kınalızâde'ye göre ahlak eğitimi çocukluk döneminde başlar ve insanın doğuştan sahip olduğu saf fıtratın doğru biçimde yönlendirilmesi ebeveynin asli sorumlulukları arasında yer alır. Çocuğa iyi davranışların kazandırılması ve bu davranışların kalıcı alışkanlıklar haline getirilmesi, yalnızca bireysel mutluluğun değil, aile ve toplum düzeninin de temelini oluşturur.

Aile yönetimini ifade eden anlayış ise ailenin sadece biyolojik bir birliktelik olarak değil, aynı zamanda ekonomik ve ahlaki bir düzen alanı olarak ele alınmasını sağlar. Bu yaklaşımda aile reisi, ailenin maddi ihtiyaçlarını karşılayan, bireylerini koruyan ve onları tehlikelerden sakınan sorumlu bir önder olarak tanımlanır. Ailenin idaresi, sadece geçimin teminiyle sınırlı olmayıp, aile bireyleri arasında uyumun sağlanması, ortak hedeflerin belirlenmesi ve elde edilen imkânların adaletli biçimde paylaşılması gibi temel ilkeleri kapsar. Fârâbî'nin aileyi yetkin olmayan toplulukların en küçüğü olarak nitelemesi, ailenin toplumun çekirdeği olduğu düşüncesini açıkça yansıtmaktadır.

Bu bakış açısına göre erdemli bireylerin oluşturduğu aileler, erdemli bir toplumsal yapının temelini teşkil ederken, aile yapısındaki ahlaki bozulma da kaçınılmaz biçimde toplumsal ve siyasal çözülmeyi beraberinde getirir. Bu nedenle aile, İslam düşüncesinde yalnızca bireysel hayatın değil, adaletli ve düzenli bir toplumun da kilit taşı olarak kabul edilmektedir. Günümüzde modernitenin dönüştürücü baskıları karşısında ailenin korunmasına yönelik çabalar, esasen bu derin tarihsel, felsefi ve ahlaki birikimin çağdaş koşullar altında yeniden hatırlanması ve sürekliliğinin sağlanması arzusunun bir yansımasıdır.

3. Geleneksel Aileyi Sarsan Modern Dinamikler

Geleneksel aile yapısı, yüzyıllar boyunca koruduğu istikrarı, modernitenin getirdiği çok boyutlu değişim dalgaları karşısında kaybetme riskiyle yüzleşmiştir. Sanayileşme, kentleşme, kadın hakları hareketleri, bireyselleşme ve teknolojik devrim; ailenin genetiğini değiştiren temel faktörlerdir.

3.1. Mekânsal ve İktisadi Kopuş: Kentleşme ve Sanayileşme

Modernleşmenin lokomotifi olan sanayileşme ve kentleşme, ailenin fiziksel ve ekonomik yapısını kökten değiştirmiştir. Tarım toplumunda geniş arazilerde, kolektif emekle var olan "geniş aile", sanayi toplumunun dar apartman dairelerine ve bireysel ücret sistemine uymamıştır. Kırdan kente göç, ailenin fiziksel olarak parçalanmasına ve çekirdek aileye (anne-baba-çocuk) indirgenmesine neden olmuştur. Şehir hayatının getirdiği konut sorunu, geniş ailenin bir arada yaşamasını imkânsız hale getirmiştir. Daha da önemlisi, üretimin evden fabrikaya taşınması, ailenin "üretim birimi" olma vasfını sona erdirmiştir. Artık aile, dışarıda kazanılan paranın harcandığı bir "tüketim birimi"ne dönüşmüştür. Bu durum, aile içindeki ekonomik bağımlılık ilişkilerini zayıflatmış, bireylerin (özellikle gençlerin) ekonomik özgürlüklerini kazanarak aile otoritesinden bağımsızlaşmalarının yolunu açmıştır.

3.2. Cinsiyet Rejiminin Değişimi: Kadının Toplumsal Rolü

Geleneksel ailenin ataerkil yapısını en çok sarsan faktör, kadının eğitim ve iş hayatına katılımıdır. Geleneksel yapıda "evin içi" ile sınırlandırılan kadın, moderniteyle birlikte kamusal alana çıkmış, eğitim almış ve ücretli işlerde çalışmaya başlamıştır. Kadının ekonomik bağımsızlığını kazanması, erkeğin "tek geçim sağlayıcı" ve "mutlak otorite" rolünü yıkmıştır. Artık kadınlar, aile içi kararlarda söz sahibi olmakta, eşitsiz ilişkilere itiraz edebilmekte ve mutsuz evlilikleri sonlandırma cesareti (boşanma) gösterebilmektedir. Bu durum, evlilik yaşının yükselmesine, çocuk sayısının azalmasına ve boşanma oranlarının artmasına neden olmuştur. Aile içi iş bölümü de değişmiş; çocuk bakımı ve ev işleri artık sadece kadının değil, erkeğin de sorumluluk alanı olarak tartışılmaya başlanmıştır.

3.3. "Biz"den "Ben"e Geçiş: Bireyselleşme

Modernitenin en güçlü ideolojik aygıtı olan bireyselleşme, ailenin kolektif ruhunu hedef almıştır. Geleneksel toplumda birey, kendini ailesi veya aşireti üzerinden tanımlarken ("falancanın oğlu/kızı"); modern toplumda kendi başarıları ve tercihleri üzerinden tanımlar.

Evlilik, meslek seçimi ve yaşam tarzı gibi hayati kararlar, artık ailenin onayıyla değil, bireyin kişisel tatmini ve mutluluğu ekseninde alınmaktadır. "Kutsal aile" veya "görev bilinci" yerini "bireysel mutluluk" arayışına bırakmıştır. Bu durum, ailenin birey üzerindeki denetimini zayıflatmış, kuşaklararası itaat kültürünü aşındırmış ve aile bağlarının gevşemesine yol açmıştır. Bireyler, ailevi yükümlülükleri (örneğin yaşlı bakımı) kendi kariyer ve özel hayatlarının önünde bir engel olarak görme eğilimine girebilmektedir.

3.4. Üretimden Tüketime Aile: Ekonomik Baskılar

Tüketim kültürü, aileyi bir arada tutan değerleri maddileştirmiştir. Aile, kendi kendine yeten bir yapıdan, her şeyi piyasadan satın alan bir yapıya evrilmiştir. Modern tüketim kalıpları, ihtiyaçları sınırsız hale getirmiş; en yeni teknolojiye, modaya veya lüks tatillere ulaşmak bir statü göstergesi olmuştur. Bu arzu nesnelerine ulaşmak için ebeveynlerin daha çok çalışması gerekmiş, bu da evde geçirilen kaliteli zamanı azaltmıştır. Akşam yemekleri, sohbetler yerini yorgunluğa ve ekran başındaki yalnızlığa bırakmıştır. Ekonomik stres ve borçlanma, aile içi çatışmaların ve boşanmaların en önemli sebeplerinden biri haline gelmiştir.

3.5. Dijitalleşen İletişim ve Yabancılaşma

Teknoloji, ailenin mekânsal sınırlarını kaldırmış ancak duygusal sınırlarını kalınlaştırmıştır. Akıllı telefonlar ve internet sayesinde uzaktaki akrabalarla iletişim kolaylaşsa da, aynı evin içindeki bireyler birbirine yabancılaşmıştır. Yemek masasında bile herkesin kendi ekranına baktığı, yüz yüze iletişimin azaldığı bir "sanal yalnızlık" ortamı oluşmuştur. Bilgi otoritesi değişmiştir; çocuklar artık hayatı büyüklerinden değil, internetten (Google, YouTube) öğrenmektedir. Bu durum, ebeveynin rehberlik rolünü zayıflatmış ve kuşaklararası değer aktarımında kopukluklara yol açmıştır. Ayrıca dijital oyunlar ve sosyal medya, çocukları ailenin ortak zamanından çalarak sanal odalara hapsetmiştir.

4. Direnç ve Uyum: Geleneksel Ailenin Sürdürülebilirlik Stratejileri

Modernitenin tüm bu aşındırıcı etkilerine rağmen, aile kurumu yok olmamış, aksine yeni savunma mekanizmaları geliştirerek hayatta kalmıştır. Sosyolojik veriler, ailenin pasif bir kurban değil, aktif bir özne olduğunu göstermektedir.

4.1. Dini ve Ahlaki Değerlerin Yeniden Yorumlanması

Ailenin manevi temellerini korumak için, dini değerlerin modern hayatın gerçekleriyle çatışan değil, ona rehberlik eden bir formatta sunulması stratejik bir öneme sahiptir. İslam'ın evliliğe atfettiği "huzur" (*sekine*) ve eşlerin birbirine "örtü" (*libas*) olması gibi metaforlar, modern bireyin aradığı duygusal güven ve psikolojik destek ihtiyacıyla örtüşmektedir. Bu strateji, dini kuralları katı dogmalar olarak değil; sadakat, merhamet, fedakârlık gibi evrensel erdemlerin pratik hayata yansıması olarak işler. Örneğin, Hazreti Peygamber'in aile hayatındaki şefkatli ve istişareye dayalı tutumu, modern ailenin demokratikleşme arayışına manevi bir model teşkil edebilir. Medya ve sanat yoluyla bu pozitif aile modellerinin görünür kılınması, toplumsal bilinci besleyebilir.

4.2. Kurumsal Destek: Aile Danışmanlığı Hizmetleri

Geleneksel ailenin "kol kırılır yen içinde kalır" anlayışı, modern sorunlar karşısında yetersiz kalmaktadır. Bu noktada profesyonel destek mekanizmaları devreye girmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın iş birliği, ailelere hem psikolojik hem de manevi danışmanlık sunan bütüncül bir model oluşturmaktadır. Aile danışmanlığına başvurmanın bir zayıflık değil, aileyi koruma iradesi olduğu algısının yerleşmesi gerekmektedir. Uzmanların hem modern psikolojiyi hem de toplumun kültürel/dini kodlarını bilmesi, çözümün kabul edilebilirliğini artırır. Bu "koruyucu aile hizmetleri", krizler büyümeden müdahale edilmesini sağlar.

4.3. Sosyal Politika: Teşvikler ve Yaptırımlar

Devletin aile kurumunu koruması anayasal bir sorumluluk olarak değerlendirilmelidir. Bu sorumluluk yalnızca aileyi söylemsel düzeyde yüceltmekle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda çok boyutlu ve dengeli bir politika yaklaşımıyla somut uygulamalara dönüştürülmelidir. Bu çerçevede aileyi güçlendirmeye yönelik stratejilerin hem destekleyici hem de koruyucu bir eksende ele alınması zorunludur. Medya alanında sağlıklı iletişim kurabilen, çatışmalarını şiddetle değil diyalog, anlayış ve empati yoluyla çözebilen aile modellerinin teşvik edilmesi, toplumsal algının olumlu yönde şekillenmesine katkı sağlayacaktır. Böyle bir yaklaşım, aile içi ilişkilerde yapıcı tutumların normalleşmesine ve sorun çözme becerilerinin güçlenmesine imkân tanır. Bununla birlikte ailelerin dijital medya okuryazarlığı düzeylerinin artırılması, sosyal medyada sıklıkla sunulan kusursuz ve gerçeklikten kopuk aile temsillerinin yol açtığı baskılara karşı bilinç geliştirilmesini sağlar. Medya okuryazarlığına sahip aileler, bu tür içerikleri sorgulayabilir ve kendi yaşam pratiklerini değersizleştirmeden, gerçekçi ve sağlıklı bir aile algısını muhafaza edebilir.

Aile kurumunu korumaya yönelik politikaların ikinci boyutunu ise güçlü ve etkin yaptırımlar oluşturmaktadır. Aile içi şiddet, aile yapısına ve insan onuruna yönelmiş en ağır tehditlerden biri olup, hiçbir biçimde meşrulaştırılamaz. Bu nedenle hukuki düzenlemelerin caydırıcılığı büyük önem taşımaktadır. Şiddete maruz kalan bireylerin etkin biçimde korunması, hukuki süreçlerin hızlı ve adil bir şekilde işletilmesi ve şiddetin disiplin yöntemi olarak kabul edilemeyeceği bilincinin topluma yerleştirilmesi temel öncelikler arasında yer almalıdır. Aile içinde güvenliğin tesis edilmediği bir ortamda sağlıklı ilişkilerden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla aileyi koruyan, bireyi güvence altına alan ve şiddetsiz bir yaşam kültürünü esas alan hukuki ve toplumsal düzenlemeler, güçlü ve sürdürülebilir bir aile yapısının vazgeçilmez koşulu olarak görülmelidir.

4.4. Yapısal Uyum: Çekirdek Ailede Geniş Aile Ruhu

Fiziksel olarak çekirdek aileye dönüşülse bile, geniş ailenin ruhu yaşatılabilir. Bu strateji, "mekânsal ayrılık, duygusal birliktelik" ilkesine dayanır. Aynı evde yaşanmasa bile, dede ve ninelerle düzenli görüşmeler, bayram buluşmaları, hastalıkta ve sağlıkta yardımlaşma pratikleri devam ettirilmelidir. Önemli kararlar alınırken büyüklerin tecrübesine başvurmak (*istişare*),

geleneksel saygı kültürünü modern hayata taşır. Bu sayede çekirdek aile, modernitenin yalnızlaştırıcı etkisinden kurtulur ve arkasında geniş bir ailenin manevi gücünü hisseder.

4.5. Dayanışma Ağlarının Güçlendirilmesi

Modern hayatın riskleri (işsizlik, boşanma, hastalık) karşısında aile, bireyin en önemli sosyal güvenlik ağıdır. Geleneksel ailenin en güçlü yönü olan dayanışma, modern zamanlarda da sürdürülmelidir. Maddi yardımlaşmanın ötesinde, duygusal dayanışma ön plandadır. Eşlerin birbirini dinlemesi, çocukların duygularının önemsenmesi ve akrabaların zor günlerde kenetlenmesi, aileyi bir "güvenli liman" yapar. Büyükanne ve büyükbabaların torun bakımına destek olması, hem çalışan ebeveynin yükünü hafifletir hem de kuşaklararası bağı güçlendirir.

4.6. Kuşaklararası İletişimin Canlı Tutulması

Kültürel mirasın aktarımı için kuşaklararası iletişim kanallarının açık tutulması şarttır. Büyüklerin hikayeleri, ailenin tarihini ve kimliğini oluşturur. Teknoloji, bu noktada bir fırsat olarak kullanılabilir. Farklı şehirlerdeki torunlarla yapılan görüntülü görüşmeler, aile WhatsApp grupları, dijital aile albümleri; mesafeleri kısaltarak bağları canlı tutar. Aile büyüklerinin anılarını kaydetmek, soyağacı oluşturmak gibi projeler, gençlerin kökleriyle bağ kurmasını sağlar. Bu iletişim, geçmişin bilgeliği ile geleceğin enerjisini birleştirir.

5. Sonuç

Bu çalışma, modernitenin sarsıcı etkilerine rağmen geleneksel ailenin yok olmadığını, aksine şaşırtıcı bir dirençle kendini yenilediğini ortaya koymuştur. Sanayileşme ve kentleşme ailenin dış kabuğunu (yapısını) değiştirmiş, onu üretim biriminden tüketim birimine, geniş aileden çekirdek aileye dönüştürmüştür. Ancak ailenin özü, yani insanlara sağladığı aidiyet, güven, sevgi ve manevi tatmin işlevi, modern dünyada daha da kıymetli hale gelmiştir.

Determinist "yok oluş" tezlerinin aksine, aile kurumu modernite ile diyalektik bir ilişki kurarak "evrim" geçirmiştir. Ortaya çıkan tablo, ne tamamen geçmişin kopyası olan katı geleneksel aile ne de köklerinden kopmuş atomize modern ailedir. Karşımızdaki yapı, geleneksel değerleri (dayanışma, saygı, sadakat) modern araçlarla (teknoloji, demokrasi, bireysel gelişim) harmanlayan "yeni-geleneksel" veya "melez" bir aile modelidir.

Bu yeni modelde, kadının gücü artmış, aile içi ilişkiler daha eşitlikçi bir zemine oturmuş, ancak ailenin kutsallığı ve birleştirici gücü korunmaya çalışılmıştır. Teknoloji, yüz yüze iletişimi tehdit etse de doğru kullanıldığında geniş aile bağlarını sürdürmenin bir aracı olabilmektedir.

Sonuç olarak, ailenin sürdürülebilirliği; fiziksel mekanlardan ziyade, zihinsel ve duygusal bağların gücüne bağlıdır. Dini ve ahlaki değerlerin çağa uygun yorumlanması, profesyonel destek mekanizmalarının işletilmesi ve kuşaklararası iletişimin koparılmaması; aileyi geleceğe taşıyacak temel sütunlardır. Hazreti Mevlana'nın pergel metaforunda olduğu gibi; bir ayağı sabit değerlerde (gelenek/maneviyat), diğer ayağı ise modern dünyanın gerçeklerinde dolaşan bir aile yapısı, hem bireysel huzurun hem de toplumsal bekânın teminatıdır.

KAYNAKÇA

Acar, G., & Tura, N. (2008). *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul: Yordam Kitapları.

Aktay, Y. (2010). Modern Dünyada Ailenin Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülahazalar. *Küreselleşen Dünyada Aile* içinde (ss. 177-188). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Aydın, M. (2000). *Kurumlar Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları.

Aydoğan, F. (1991). Endüstrileşme Sürecinde Bir Tüketim Objesi Olarak Aile. *Aile Toplum ve Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, 1(2), 93-101.

Bayer, A. (2013). Değişen Toplumsal Yapıda Aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 101-129.

Bilgin, O. (2021). Aḫlâḳ-ı Manṣûrî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, ss. 16-17. İstanbul: TDV Yayınları.

Bostancı, N. (2010). Kuşaklar Arası İletişim. *Küreselleşen Dünyada Aile* içinde (ss. 183-187). Ankara: TDV Yayınları.

Bozkurt, V. (2005). *Değişen Dünyada Sosyoloji*. İstanbul: Aktüel Yayınları.

Canatan, K., & Yıldırım, E. (2013). *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.

Çağrıcı, M. (1989). Ahlâk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, ss. 1-9. İstanbul: TDV Yayınları.

Çağrıcı, M. (2011). Tedbîru'l-Medine. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40, ss. 259-260. İstanbul: TDV Yayınları.

Çağrıcı, M. (2011). Tedbîru'l-Menzil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40, ss. 260-261. İstanbul: TDV Yayınları.

Demir, N. (2024). Geleneksel ve Modern Aile Yapıları Üzerine Düşünsel Çözümlemeler. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 555-581.

Demir, Ö., & Acar, M. (1998). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.

Doğan, D. M. (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Vadi Yayınları.

Doğan, İ. (2009). *Dünden Bugüne Türk Ailesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Erkal, M. (1996). *Sosyoloji*. İstanbul: Der Yayınları.

Gökler, R., & Atamtürk, E. (2021). Ebeveynlik Rollerindeki Değişim. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 151-177.

Janet, P. (1937). *Aile Ahlakı* (Çev. H. Türkmen). İstanbul.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1990). *İnsan, Aile, Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kahraman, A. (1989). Ahlâk-ı Alâî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, ss. 15-16. İstanbul: TDV Yayınları.

Kalaycı, A. R. (2011). *Tek Ebeveynli Aileler*. Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Karan, C. (2020). Modern Ailenin Çıkmazları ve İslam Ailesi. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 11, 125-157.

Karslı, E. (2019). Modernleşme Sürecinde Çözülen Aile Yapısı ve Kadının Yeniden İnşası. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-14.

Kaya, M. (1998). el-Medînetü'l-fâżıla. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, ss. 318-320. İstanbul: TDV Yayınları.

Kocacık, F., & Gökkaya, V. (2005). Türkiye'de Çalışan Kadınlar ve Sorunları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-219.

Koray, M. (2000). *Sosyal Politika*. Bursa: Ezgi Kitapevi.

Kurt, E. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülen Aile Ve Dini Rehberlik Bürosu Faaliyetlerinin Yaygın Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Bilim ve Eğitim Kongresi 2019 Bildiriler Kitabı*, ss. 606-611.

Kurt, N. A. (2024). *Ahlâk-ı Mansûrî Adlı Eseri Bağlamında Mîr Gıyâseddîn Mansûr Deştekî'nin Amel-i Hikmeti ve Mahiyeti* (Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Odabaşı, Y. (2017). *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*. İstanbul: Aura Kitapları.

Önal, S. (1990). *Aile Sosyolojisi Ailenin Toplumdaki Yeri*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Özbay, F. (1984). Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmelerinin Aile İşlevlerine Yansıması. *Türkiye'deki Ailenin Değişimi* içinde (Ed. N. Erder, ss. 35-64). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Özdemir, S. (2004). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Said, C. (1986). *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları* (Çev. İ. Kutluer). İstanbul: İnsan Yayınları.

Solmaz, B. (2011). Modernlik ve Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 35-58.

Şahin, T. (1993). *Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı.

Şahinoğlu, M. N. (1989). Aḫlâḳ-ı Celâlî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 16. İstanbul: TDV Yayınları.

Şahinoğlu, M. N. (1989). Aḫlâḳ-ı Nâṣırî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, ss. 17-18. İstanbul: TDV Yayınları.

Taylor, C. (1995). *Modernliğin Sıkıntıları* (Çev. U. Canbilen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Tokol, A. (1995). *Sosyal Politika*. Bursa: Ezgi Kitapevi.

Topal, M. (2020). Modernleşme Bağlamında Türkiye'de Ailenin Dönüşümü. *Uluslararası Aile Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt 1, ss. 381-398. Samsun: Sinop Üniversitesi.

Topçu, N. (2001). *Sosyoloji* (Ed. İ. Kara). İstanbul: Dergah Yayınları.

Yalçıntaş, N., & Tuna, O. (1999). *Sosyal Siyaset*. İstanbul: Filiz Yayınevi.

KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA AİLENİN VE EBEVEYNLİĞİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ: TEHDİTLER, FIRSATLAR VE STRATEJİLER

Doç. Dr. Eyüp KURT[1]

ÖZET

Bu çalışma, 20. yüzyılın sonlarından itibaren ivme kazanan küreselleşme sürecinin, toplumun en temel yapı taşı olan aile kurumu ve ebeveynlik rolleri üzerindeki derin ve çok boyutlu etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, küreselleşmeyi sadece ekonomik bir entegrasyon olarak değil; teknolojik, kültürel ve normatif unsurların iç içe geçtiği karmaşık bir süreç olarak ele almaktadır. Sistematik literatür taraması ve disiplinlerarası bir perspektifle yürütülen bu inceleme, ebeveynliğin "topluluk temelli ve içgüdüsel" bir rolden; "bireyselleşmiş, uzman bilgisi gerektiren, kaygı yüklü ve profesyonel" bir projeye dönüşümünü mercek altına almaktadır. Bu dönüşüm sürecinde babalık rolünün evrimi, dijital ebeveynlik kavramının doğuşu, "paranoyak ebeveynlik" gibi yeni kaygı biçimleri ve ebeveynlerin geleneksel ile modern arasında geliştirdikleri "melez" stratejiler tartışılmaktadır. Sonuç olarak çalışma, ebeveynlerin bu küresel meydan okumalarla tek başlarına bırakılmaması gerektiğini savunarak, iş-yaşam dengesi, erişilebilir bakım hizmetleri ve ruh sağlığı desteklerini içeren bütüncül sosyal politika önerileri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Ebeveynlik Rolleri, Aile Sosyolojisi, Dijital Ebeveynlik, Babalık, Sosyal Politika.

1. Giriş: Küresel Bir Köyde Ebeveynlik Yapmak

Küreselleşme, sınırların eridiği, mesafelerin anlamını yitirdiği ve yerel olanın küresel olanla sürekli bir etkileşim halinde olduğu yeni bir dünya düzenini ifade etmektedir. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren toplumsal yapıları iktisadi, teknolojik ve kültürel boyutlarıyla derinden sarsan bu süreç, kaçınılmaz olarak toplumun nüvesi olan aileyi de dönüştürmektedir. Geleneksel değerlerin korunaklı limanından çıkan ebeveynler, küresel normların ve beklentilerin oluşturduğu açık denizde yeni rotalar çizmek zorunda kalmaktadır. Geleneksel ile modern, yerel ile küresel arasında sıkışan ebeveynler, bu ikilem içerisinde kendilerine özgü yeni roller ve sorumluluklar inşa etmeye çalışmaktadır.

[1] Doç. Dr., AKÜ, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, ekurt@aku.edu.tr, 0000-0002-0351-9575

Ortaya çıkan tablo, sadece ebeveynlerin bireysel tutumlarını değil, ailenin ontolojik yapısını da etkileyen çok katmanlı bir soruna işaret etmektedir. Literatürde genellikle kadınların iş gücüne katılımı veya dijitalleşme gibi tekil başlıklar altında incelenen bu dönüşüm, aslında birbirini tetikleyen faktörlerin karmaşık bir bileşkesidir. Bu çalışmanın temel motivasyonu, küreselleşmenin ebeveynlik üzerindeki etkilerini parçalı değil; iktisadi, teknolojik, kültürel ve normatif vektörlerin kesişim noktasında, bütüncül bir yaklaşımla ele almaktır. Çalışma, ebeveynlerin karşılaştığı zorlukları, geliştirdikleri başa çıkma stratejilerini (melez ebeveynlik, dijital okuryazarlık vb.) ve geleceğin aile yapısına dair öngörüleri teorik bir çerçeveye oturtmayı hedeflemektedir.

2. Kavramsal Çerçeve: Küreselleşme, Neoliberalizm Ve Bireyselleşme

Küreselleşme, dışsal bir güç olmanın ötesinde, bireylerin kimlik algılarını, değer yargılarını ve hayattan beklentilerini yeniden şekillendiren "hazmedilmiş bir çerçeve" olarak karşımıza çıkmaktadır. Akademik literatürde "dünyanın küresel bir köye dönüşmesi" veya "dünya bilincinin oluşması" olarak tanımlanan bu olgu, tek boyutlu değildir. Uluslararası kuruluşlardan sivil toplum örgütlerine, ulus devletlerden yerel yönetimlere kadar pek çok aktörün etkileşimiyle şekillenen bu süreç, aileyi doğrudan hedef alan üç temel sacayağı üzerine oturmaktadır.

2.1. İktisadi Dönüşüm ve Piyasa Hegemonyası

Küreselleşmenin en baskın veçhesi ekonomik boyutudur. Dünyanın tek bir pazar haline gelmesi, sermayenin, malların ve iş gücünün sınırlar ötesi akışkanlığı, aile ekonomisini doğrudan küresel dalgalanmalara açık hale getirmiştir. Küresel sermayenin kâr odaklı yapısı, yerel sınırları aşındırmakta ve çalışma koşullarında öngörülemezlik, işsizlik riski ve rekabet baskısı yaratmaktadır. Bu ekonomik belirsizlik ortamı, ailelerin gelecek planlarını, çocuk sahibi olma kararlarını ve ebeveynlik pratiklerini doğrudan etkilemektedir.

2.2. İletişim Devrimi ve Mekânın Sıkışması

1980 sonrası yaşanan iletişim devrimi, David Harvey'in "zaman ve mekân sıkışması" olarak kavramsallaştırdığı durumu doğurmuştur. Coğrafi sınırların anlamsızlaşması, toplumları birbirine bağımlı hale getirirken, ailenin kapalı devre iletişim yapısını da kırmıştır. Artık ebeveynler, evin içindeki tek bilgi kaynağı ve otorite figürü değildir. Aile üyeleri, teknolojik imkanlarla ebeveynlerinden daha hızlı ve çeşitli bilgiye erişebilmektedir. Bu durum,

hiyerarşinin tersine dönmesine, gençlerin teknolojik konularda ebeveynlerine rehberlik ettiği yeni bir dinamik oluşmasına yol açmıştır.

2.3. Kültürel Akışlar ve Neoliberal İdeoloji

Kitle iletişim araçları vasıtasıyla baskın kültürlerin (müzik, moda, yaşam tarzı) dünyanın en ücra köşelerine ulaşması, yerel örf ve adetlerin aşınmasına neden olmaktadır. Ebeveynler, çocuklarına kendi kültürel miraslarını aktarmaya çalışırken, aynı zamanda onları popüler kültürün ve tüketim toplumunun etkilerinden koruma çabası içine girmektedir.

Bu dönüşümün arka planındaki temel ideolojik güç ise neoliberalizmdir. Piyasa ekonomisini ve rekabeti önceleyen, devletin küçülmesini savunan bu ideoloji, bireysel başarıyı ve tüketimi mutluluğun kaynağı olarak sunmaktadır. Neoliberal anlayışta, kolektif değerlere dayalı geleneksel aile yapısı "irrasyonel" bulunarak zayıflatılmakta; bunun yerine rasyonel, özgürlükçü ve kendi çıkarlarını önceleyen "egoist birey" modeli teşvik edilmektedir. Bireylerin kendilerini aile veya cemaat üzerinden değil, şahsi başarıları üzerinden tanımlaması, toplumun atomize olmasına ve aile bağlarının, sadece ego tatmini sağladığı sürece sürdürülen gevşek ilişkilere dönüşmesine yol açmaktadır.

3. Ebeveynlik Stillerinin Evrimi

Küreselleşme süreci, çocuk yetiştirme tutumlarından aile içi hiyerarşiye kadar ebeveynlik stillerinde köklü bir paradigma değişimine neden olmuştur. Bu değişimi anlamak için geleneksel ve modern ebeveynlik tipolojilerini karşılaştırmalı olarak analiz etmek gerekmektedir.

3.1. Geleneksel Ebeveynlik: Otorite ve İtaat

Geleneksel aile yapısı, hiyerarşinin, itaatin ve kolektif kimliğin bireysel kimliğe üstünlüğünün esas olduğu bir modeldir. Bu modelde ebeveynler, toplumsal ve dini değerlerin temsilcisi olan mutlak otorite figürleridir. İletişim, ebeveynden çocuğa doğru tek yönlü bir emir-komuta zinciri şeklinde işler; çocuktan beklenen temel erdem sorgusuz itaattir. Çocuğun bireysel talep ve arzuları, ailenin genel çıkarları yanında ikincil plandadır ve disiplin genellikle ceza yoluyla sağlanır.

Geleneksel modelde cinsiyet rolleri katı çizgilerle ayrılmıştır. Baba, kamusal alanı ve otoriteyi temsil eder; eve ekmek getiren, ailenin dış dünya ile ilişkilerini yöneten, mesafeli ve duygularını belli etmeyen bir figürdür. Anne ise özel alana, yani ev içine aittir; çocuk bakımı ve ev işleri onun "doğal görevi" olarak görülür. Bu yapıda çocuk, ailenin soyunun devamı ve ebeveynlerin yaşlılık sigortası olması bakımından "faydacı" bir değere sahiptir. Bu faydacı bakış açısı nedeniyle, erkek çocuklar genellikle kız çocuklarına göre daha değerli algılanmaktadır.

3.2. Modern Ebeveynlik: Demokrasi ve Bireyselleşme

Kentleşme, eğitim seviyesinin yükselmesi ve modernleşme ile ortaya çıkan modern aile yapısı, demokratik tutumları ve karşılıklı saygıyı merkeze alır. Hiyerarşinin yerini diyaloğun aldığı bu modelde, çocukların aile içi kararlara katılımı teşvik edilir ve çocuğun özerkliği kutsal bir hak olarak kabul edilir. Çocuğa atfedilen değer, ekonomik faydadan (yaşlılıkta bakım) psikolojik tatmine (sevgi, kendini gerçekleştirme) evrilmiştir. Ebeveynlerin temel amacı, çocuğun potansiyelini en üst düzeye çıkarmak, onun mutlu ve bağımsız bir birey olmasını sağlamaktır.

Ancak bu birey merkezli yapı, aile üyeleri arasındaki "biz" bilincini zayıflatma ve potansiyel bir yabancılaşma riskini de beraberinde getirmektedir. Ebeveynlerin ve çocukların kendilerini tamamen özerk bireyler olarak algılaması, güven ve samimiyet bağlarının aşınmasına neden olabilmektedir.

3.3. Babalık Rolündeki Dramatik Dönüşüm

Geleneksel ve modern ebeveynlik arasındaki geçişin en somut göstergesi, babalık rolündeki değişimdir. Sadece ekonomik sağlayıcı olarak görülen mesafeli baba figürü, yerini "yeni nesil babalık" veya "ilgili babalık" kavramlarına bırakmaktadır. Kadınların iş gücüne katılımıyla birlikte babaların ev içi sorumlulukları artmış; çocuk bakımı, oyun oynama ve duygusal destek sağlama gibi alanlarda babalar daha görünür hale gelmiştir. Japonya'dan ABD'ye kadar yapılan araştırmalar, babaların çocuklarıyla daha yakın ilişkiler kurma eğiliminde olduğunu, ancak bu ilginin kültürel kodlara göre farklılaştığını göstermektedir. Babalık artık sadece bir otorite makamı değil, duygusal bir paylaşım alanı olarak yeniden tanımlanmaktadır.

4. Küreselleşmenin Dönüştürücü Vektörleri

Küreselleşme, soyut bir rüzgâr değil, gündelik hayatın pratiklerini değiştiren somut mekanizmalar bütünüdür. Bu mekanizmaları dört ana vektör üzerinden analiz etmek mümkündür:

4.1. Ekonomik Vektör: Kadın Emeğinin Dönüşümü ve Aile İçi Denge

Kadınların iş gücüne kitlesel katılımı, küreselleşmenin yarattığı en büyük sosyo-ekonomik depremlerden biridir. Kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olan kadın, kentte maaşlı çalışan statüsüne geçerek ekonomik özgürlüğünü kazanmıştır. "Kocasının eline bakan" konumundan "hane bütçesine katkı sağlayan" konuma geçiş, erkeğin mutlak otoritesini sarsmış ve kadının karar alma mekanizmalarındaki gücünü artırmıştır.

Bu durum, ev içi iş bölümünü zorunlu bir değişime uğratmıştır. Geleneksel olarak anneye ait görülen çocuk bakımı ve ev işleri, teorik olarak paylaşılmaya başlansa da, pratik uygulamalar tam bir eşitliği yansıtmamaktadır. Araştırmalar, babaların ev işlerine katılımının "sorumluluğu paylaşmak"tan ziyade "eşine yardım etmek" düzeyinde kaldığını göstermektedir. Bu durum çalışan kadınlar için "çifte mesai" (işte çalışma + ev işleri) yükü oluşturmaktadır. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde 0-5 yaş çocuk bakımının %86 oranında anneler tarafından üstlenilmesi ve kurumsal bakım hizmetlerinin (kreş vb.) yetersizliği (%2,8), kadınları kariyer ile annelik arasında sıkıştırmakta ve güvencesiz işlere itmektedir.

4.2. Teknolojik Vektör: Dijitalleşen Aile ve "Dijital Ebeveynlik"

İletişim teknolojilerindeki devrim, aileyi iki zıt yönde etkilemektedir: Uzaktakileri yakınlaştırırken, yakındakileri uzaklaştırmaktadır. Aynı çatı altındaki bireylerin ellerindeki cihazlarla meşgul olması, fiziksel birlikteliğe rağmen duygusal kopuşlara ve yabancılaşmaya neden olmaktadır.

Daha kritik bir değişim ise bilginin demokratikleşmesiyle yaşanmıştır. Geleneksel ebeveynler, çocuk yetiştirme bilgisini kendi büyüklerinden öğrenirken, modern ebeveynler internet sayesinde sınırsız bir bilgi havuzuna erişmektedir. Bu durum, ebeveynlik üzerindeki tekelin kırılmasına, ancak aynı zamanda çelişkili bilgiler arasında kalan ebeveynlerde yoğun bir "yetersizlik" ve "mükemmeliyetçilik" kaygısının doğmasına yol açmıştır.

Bu süreç, "Dijital Ebeveynlik" adında yeni bir rol doğurmuştur. Ebeveynler artık çocuklarını sadece sokaktaki tehlikelerden değil; siber zorbalık, uygunsuz içerik, veri gizliliği ihlali ve

teknoloji bağımlılığı gibi sanal tehditlerden de korumak zorundadır. Bu, ebeveynlerin teknolojik yetkinlik kazanmasını ve çocuklarının dijital kimliklerini de yönetmesini gerektiren ağır bir sorumluluktur.

4.3. Kültürel Vektör: Tüketim Kültürü ve "Acele Ettirilmiş Çocuk"

Küresel markalar ve pazarlama stratejileri, çocukları "geleceğin müşterisi" değil, "bugünün tüketicisi" olarak hedef almaktadır. "Tüketen çocuk" imgesi, reklamlar ve sosyal medya aracılığıyla sürekli bir arzu bombardımanına tutulmaktadır.

Bu durum çocukluk algısını kökten değiştirmiştir. David Elkind'in "acele ettirilmiş çocuk" kavramıyla ifade ettiği gibi; çocuklar artık doğada özgürce oynamak yerine, yetişkinlere has kariyer, başarı ve performans kaygılarını erkenden yüklenmektedir. Tabletler ve bilgisayar oyunları, sokağın yerini alırken; daha hırslı, maddi değerlere odaklı ve bencil bir çocuk tipi ortaya çıkmaktadır.

4.4. Normatif Vektör: Çocuk Hakları ve Otorite Krizleri

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme gibi uluslararası normların yaygınlaşması, çocuğun statüsünü "ebeveynin mülkü" olmaktan çıkarıp "hak sahibi birey" konumuna yükseltmiştir. "Çocuğun üstün yararı" ilkesi, ebeveynliği bir "bakım verme" işinden çıkarıp, çocuğun görüşlerine saygı duyma ve gelişimini destekleme yükümlülüğüne dönüştürmüştür.

Ancak bu küresel normlar, yerel kültürlerle çatışabilmektedir. Geleneksel kesimler, çocuk hakları söylemini ebeveyn otoritesini sarsan, hiyerarşiyi bozan ve çocuklara "isyan hakkı" veren bir tehdit olarak algılayabilmektedir. Bu durum, ebeveynleri modern yasalar ile geleneksel disiplin anlayışları arasında bir çatışmanın ortasında bırakmaktadır.

5. Ebeveynlik İkilemleri ve Başa Çıkma Stratejileri

Hızlı değişim, belirsizlik ve geleneksel destek ağlarının çöküşü, ebeveynleri "risk toplumu"nun kucağına itmiştir. Ebeveynler bu karmaşık ortamda hayatta kalabilmek için çeşitli stratejiler geliştirmektedir.

5.1. Risk Toplumunda "Paranoyak Ebeveynlik"

Ulrich Beck'in "risk toplumu" teorisine göre, modern dünyada riskler (terörizm, ekonomik kriz, dijital tehditler) öngörülemez hale gelmiştir. Geniş aile ve komşuluk gibi kolektif kalkanların erimesiyle, ebeveynler bu risklerle tek başına yüzleşmektedir. Geleneksel toplumda "köyün sorumluluğu" olan çocuk yetiştirme, artık tamamen çekirdek ailenin omuzlarındadır.

Bu yalnızlaşma ve artan tehdit algısı, Frank Furedi'nin "Paranoyak Ebeveynlik" dediği durumu yaratmıştır. Ebeveynler, çocuklarını her an başlarına bir şey gelebilecek kırılgan varlıklar olarak görerek aşırı korumacı ve kontrolcü bir tutum sergilemektedir. Çocuğun her adımını planlayan, sokağa yalnız bırakmayan ve başarısızlık yaşamasına izin vermeyen bu tutum; risk alamayan, problem çözme becerisi düşük ve dayanıksız bir nesil (helikopter ebeveynlik kurbanları) yetişmesine neden olmaktadır.

5.2. Bilinçli Bir Strateji Olarak Medya Okuryazarlığı

Ebeveynlerin dijital dünyanın barındırdığı riskler karşısında tercih etmeleri gereken yaklaşım yasaklayıcı olmak değil, bilinçli biçimde yönetici bir rol üstlenmektir. Dijital medya okuryazarlığı bu bağlamda ebeveynliğin temel beceri alanlarından biri haline gelmiştir ve bu beceri dijital içerikleri eleştirel biçimde değerlendirme, doğru ve güvenilir bilgiyi ayırt edebilme ve çevrim içi ortamlarda etik davranışlar sergileyebilme yetkinliklerini kapsar. Bilinçli teknoloji kullanımının sağlanabilmesi için ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte net ve yaşa uygun sınırlar koymaları önemlidir ve bu sınırlar çocukların dijital araçlarla geçirdiği sürenin kontrol altına alınmasını hedeflemelidir. Teknolojiyi bütünüyle yasaklamak yerine, çocukları yaratıcı, eğitici ve gelişimlerini destekleyen alternatif içeriklere yönlendirmek ebeveynliğin rehberlik işlevini güçlendirmektedir. Dijital cihazların ev içinde denetimi kolaylaştıracak şekilde ortak alanlarda kullanılması, ebeveynlerin çocuklarını gözetim altında tutabilmelerini ve gerektiğinde müdahalede bulunabilmelerini mümkün kılmaktadır. Aile içi yüz yüze iletişimin korunabilmesi için yemek masası gibi ortak zaman ve mekânlarda teknolojiden arındırılmış alanlar oluşturulması, bağların güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Ebeveynlerin kendi teknoloji kullanım alışkanlıklarını gözden geçirerek çocuklarına olumlu bir örnek teşkil etmeleri, sözel uyarıların ötesinde güçlü bir etki oluşturmaktadır. Teknolojinin çocuklar nezdinde aşırı değer kazanmasını engellemek adına dijital araçların ödül ya da ceza unsuru olarak kullanılmasından kaçınılması gerekmektedir. Tüm bu süreçlerde ebeveynlerin pasif bir izleyici konumunda kalmak yerine çocuklarının dijital deneyimlerine rehberlik eden, onlarla iletişim kuran ve gerekli yönlendirmeleri yapan aktif bir rol üstlenmeleri, bilinçli teknoloji kullanımının temelini oluşturmaktadır.

5.3. "Melez Ebeveynlik"

Küresel modernite (bireysellik, rekabet) ile yerel gelenek (bağlılık, itaat) arasındaki çatışma, ebeveynleri "Melez Ebeveynlik" modeline yöneltmektedir. Bu modelde ebeveynler, ne tamamen geleneksel ne de tamamen moderndir; her iki dünyanın "işe yarayan" kısımlarını birleştirme arayışındadır. Özellikle göçmen ailelerde belirgin olan bu strateji, çocuklara hem kültürel köklerini (kimlik) hem de küresel kanatlarını (bireysel yetkinlik) kazandırmayı hedefler. Ancak bu dengeyi tutturmak zordur ve sıklıkla kuşak çatışmalarına yol açabilmektedir. Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın "ilişkisel özerklik" modeli, bu sentezin teorik zeminini oluşturur: Hem aileye duygusal olarak bağlı kalmak hem de özerk kararlar alabilmek mümkündür.

5.4. Gelişmişlik Düzeyine Göre Farklılaşan Sorunlar

Küreselleşmenin etkisi homojen değildir. Gelişmiş ülkelerde ebeveynler, "refah toplumu"nun getirdiği aşırı bireyselleşme, performans kaygısı ve psikolojik baskılarla mücadele ederken ; gelişmekte olan ülkelerde ebeveynlik, öncelikle yoksulluk, işsizlik ve temel ihtiyaçların karşılanması (ekonomik sağkalım) mücadelesidir. Gelişmekte olan ülkelerde küresel etkiler, yerel yapısal sorunlarla birleşerek daha travmatik sonuçlar doğurabilmektedir.

6. Gelecek Vizyonu ve Politika Önerileri

6.1. Ebeveynliğin Profesyonelleşmesi ve Yalnızlığı

Geleceğin dünyasında ebeveynlik, doğal bir süreç olmaktan çıkıp, öğrenilmesi gereken bir "profesyonel meslek" haline gelmiştir. Kitaplar, bloglar ve uzmanlardan sürekli "doğru ebeveynlik" tekniklerini öğrenme baskısı, ebeveynlerde tükenmişlik (burnout) yaratmaktadır. Destek ağlarının çökmesiyle yalnızlaşan ebeveynler, stres ve depresyon riski altındadır.

6.2. Ağ Toplumunda Rehber Ebeveynlik

Manuel Castells'in "ağ toplumu" kavramı çerçevesinde, geleceğin ebeveyni otoriter bir diktatör değil, karmaşık ağlar (dijital, sosyal) içinde çocuğuna yol gösteren bir "arabulucu" veya "kolaylaştırıcı" olmak zorundadır. İlişkisel özerklik modeli, çocuklara küresel dünyada uçmaları için kanatlar, savrulmamaları için ise kökler (kültürel kimlik) veren bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır.

6.3. Aileleri Güçlendirmek İçin Sosyal Politikalar

Ebeveynlerin karşı karşıya kaldıkları ağır sorumluluiyet yükünü tek başlarına taşımalarının beklenmesi gerçekçi değildir. Günümüz koşullarında ebeveynlik bireysel bir tercih ya da yalnızca aile içi bir görev olmaktan çıkmış ve kamusal boyutu olan toplumsal bir sorumluluk alanına dönüşmüştür. Bu nedenle devletlerin ve toplumun ebeveynliği kurumsal bir mesele olarak ele alması zorunlu hale gelmiştir. Ebeveynlerin güçlendirilmesi ancak bütüncül ve sürdürülebilir kamu politikalarıyla mümkün olabilir. Kadınların istihdama katılımını destekleyen ve ebeveynlik ile çalışma hayatı arasındaki gerilimi azaltan düzenlemeler bu sürecin temel unsurlarındandır. Erişilebilir ve nitelikli kreş hizmetlerinin yaygınlaştırılması ebeveynler üzerindeki bakım yükünü hafifletecek önemli bir adımdır. Bununla birlikte ebeveynlik izinlerinin süresinin uzatılması ve esnek çalışma modellerinin yasal güvence altına alınması iş yaşamı ile aile yaşamı arasındaki dengeyi güçlendirecektir.

Dijital dönüşümün ebeveynlik üzerindeki artan etkileri dikkate alındığında ebeveynlerin teknolojiye ilişkin bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılması da büyük önem taşımaktadır. Kamu kurumları ile sivil toplum kuruluşlarının iş birliği içinde yürüteceği dijital okuryazarlık programları sayesinde ebeveynler çocuklarını dijital risklerden koruma konusunda daha bilinçli hale gelebilecektir. Bu tür eğitimler, siber zorbalıkla mücadele, güvenli internet kullanımı ve yaşa uygun içerik farkındalığı gibi alanlarda ebeveynlerin rehberlik kapasitesini artıracaktır.

Ebeveynlik sürecinin giderek artan psikolojik yükü dikkate alındığında ruh sağlığı hizmetlerinin erişilebilirliği de temel bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Ebeveyn tükenmişliğinin önlenmesi ve ebeveynlerin duygusal dayanıklılığının güçlendirilmesi için aile danışmanlık merkezlerinin yaygınlaştırılması ve psikolojik destek gruplarının kolay ulaşılabilir hale getirilmesi gerekmektedir. Böylece ebeveynler yalnız olmadıklarını hissedecek ve yaşadıkları zorluklarla daha sağlıklı biçimde başa çıkabileceklerdir.

Dijital dünyada çocukların karşı karşıya kaldığı riskler göz önünde bulundurulduğunda yasal düzenlemelerin güçlendirilmesi de kaçınılmazdır. Teknoloji şirketlerinin çocuk güvenliği konusundaki sorumluluklarının açık biçimde tanımlanması ve bu sorumlulukların etkin denetim mekanizmalarıyla desteklenmesi gerekmektedir. Çocuklara ait kişisel verilerin korunmasına yönelik yasal çerçevenin sıkılaştırılması hem ailelerin hem de çocukların dijital ortamda daha güvenli bir biçimde var olmalarını sağlayacaktır.

7. Sonuç

Küreselleşme, ebeveynlik rollerini geri dönülemez bir şekilde değiştirmiştir. İçgüdüsel ve topluluk destekli geleneksel model, yerini bilgi yoğun, bireyselleşmiş ve profesyonel bir ebeveynlik projesine bırakmıştır. İnternet çağı, ebeveynlere muazzam bir bilgi kaynağı sunarken, aynı zamanda "mükemmel ebeveynlik" miti yaratarak yetersizlik hissini ve kaygıyı körüklemiştir. Bireyselleşme ve kentleşme, geniş aileyi zayıflatarak ebeveynleri yalnızlaştırmış, bu da "paranoyak ebeveynlik" gibi aşırı korumacı refleksleri tetiklemiştir.

Ekonomik entegrasyon, kadınların konumunu güçlendirip babaları ev içine çekerken, tüketim kültürü ebeveynlik başarısını maddi göstergelere indirgemiştir. Ebeveynler bu kaos içinde, "melez ebeveynlik" gibi sentezlerle hem çocuklarını küresel rekabete hazırlamakta hem de kültürel kimliklerini korumaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak, değişen dünyada ebeveynleri suçlamak veya onlardan insanüstü bir performans beklemek yerine; devletin, özel sektörün ve sivil toplumun iş birliğiyle aileyi destekleyen yapısal çözümler üretilmesi gerekmektedir. Ebeveynlerin güçlendirilmesi, sadece bugünün ailelerinin değil, toplumun geleceğinin de teminatıdır.

KAYNAKÇA

Akgöz Aktaş, G., & Ebeoğlu Duman, M. (2025a). Babaların Gözünden Baba Katılımı ve Ebeveynlik Rolleri: Nitel Bir Çalışma. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute, 68,* 219-240. https://doi.org/10.30794/pausbed.1543038

Başarmak, H. I. B., & Öktem, M. K. (2019). Küreselleşme Sürecinde Kentselliğin Dönüşümü: Toplumsal, Teknolojik ve Mekânsal Süreçler Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 2*(2), 284-300. https://doi.org/10.33712/mana.597185

Çelik, M. Y. (2015). Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32*(2), 56-74.

Çuhacı, A. (2012). Ulrıch Beck'in Risk Toplumu Kuramı. *İstanbul University Journal of Sociology*, *3*(14), 129-157.

Elkind & Dönmez, "Erik Erikson : İnsanda Gelişimin Sekiz Evresi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 12/1 (2019), ss. 27-38.

Engin, M. (2022). Türkiye'de Aile Yapısının Dönüşümü: Sorunlar ve Beklentiler. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, *2*(1), 123-136.

Gökler, R., & Atamtürk, E. (2021). Ebeveynlik Rollerindeki Değişim. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, *2*(2), 151-177.

Hayta, Y. (2016). Küreselleşme Kavramı ve Bir Süreç Sonucu Olarak Küresel Kentler. *Uluslarası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, *1*(4), 27-52.

Kabakçı Yurdakul, I. (2013). Dijital Ebeveynlik ve Değişen Roller. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *12*(4), 883-896.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2019). *Benlik, Aile Ve İnsan Gelişimi Kültürel Psikoloji* (Koç Üniversitesi Yayınları.

Kankurdan, Ş. (2020). *Ebeveynliğin Dönüşümü ve Paronoyak Ebeveynliğin Sosyo-Kültürel Temelleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, SBE, Aydın.

Karadağ Ak, Ö., & Arıcıoğlu, M. A. (2018). Küreselleşmede Kültürel Geçişler ve Psikolojik Yansımaları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, *8*(14), 578-598. https://doi.org/10.26466/opus.407332

Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi Cilt 5, No 1, 2013*, *5*(1), 219-230.

Kızılgöl, Ö. A. (2012). Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *13*(1), 88-101.

Mercan, Z., & Temel Şahin, F. (2017). Babalık Rolü ve Farklı Kültürlerde Babalık Rolü Algısı. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, *2*(2), 1-10.

Sağlam, Ö. (2025). Değişen Kimlikler Çağında Aile Dostu İstihdam Politikaları ve Post Modern Ebeveynlik. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *2025*(Aile Özel Sayısı Cilt-1), 71-98. https://doi.org/10.21560/spcd.vi.1625204

Sarıtaş, A., & Karagöz, Ş. (2017). Sosyal Medya Kullanımının Tüketici Davranışlarına Etkisi: Üniversite Öğrencileri Örneği. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, *6*(17), 359-374.

Uğurcan, C. (2024, Aralık 7). Ebeveynlerin Çocukları Dijital Bağımlılıktan Koruması İçin 7 Altın Kural. *Neurosound*. https://neurosound.com.tr/ebeveynlerin-cocuklari-dijital-bagimliliktan-korumasi-icin-7-altin-kural/

Utma, S. (2020). Aile Kurumunun Dönüşümünde Sosyal Medyanın Etkisi: Aile İçi İletişimin Dijitalleşmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *13*(71), 1016-1023.

Yaman, F. (2022). Çocuk Hakları Sözleşmesine Taraf Olmayan Ülke: Amerika Birleşik Devletleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *22*(55), 377-398. https://doi.org/10.21560/spcd.vi.1027897

Yıldırım, İ. (2021). Neoliberal Küreselleşme ve Ailenin Dönüşümü. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *9*(1), 98-120. https://doi.org/10.53586/susbid.899629

Zeybekoğlu Akbaş, Ö., & Dursun, C. (2024). Teknolojinin Aileye Etkisi: Değişen Ailenin Dijital Ebeveyn ve Çocukları. *Turkish Studies-Social Sciences*, *15*(4), 2245-2265. https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.43395

MİRʾÂTÜ'L-CEMÂL'DE İNSAN-I KÂMİL ANLAYIŞI

Sena Tekin
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: stekin132106@gmail.com
ORCID: 0009-0000-7895-884X
Tel: 05384051319

Özet
Bu çalışma, Osmanlı düşünce dünyasının önemli simalarından biri olan İdris-i Bitlisî'nin *Mirʾâtü'l-Cemâl* adlı eserinde insan-ı kâmil anlayışını tasavvufî ve kavramsal bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Tasavvuf geleneğinde insan-ı kâmil, ilâhî isim ve sıfatların en yetkin biçimde tecelli ettiği varlık olarak kabul edilmiş; insanın ontolojik değeri, ahlâkî sorumluluğu ve mânevî kemâli bu kavram etrafında temellendirilmiştir. Bitlisî, *Mirʾâtü'l-Cemâl*'de insanı yalnızca yaratılışın nihai gayesi olarak değil, aynı zamanda ilâhî hakikatin aynası olarak konumlandırmakta; insan-ı kâmil kavramını kozmik düzen, tecellî nazariyesi ve aşk metafiziğiyle birlikte ele almaktadır. Çalışmada öncelikle insan-ı kâmil kavramının tasavvuf literatüründeki temel anlam çerçevesi ortaya konulmakta, ardından Bitlisî'nin bu kavrama yüklediği özgün anlamlar metin merkezli bir yaklaşımla analiz edilmektedir. *Mirʾâtü'l-Cemâl*'de insan-ı kâmil, seyr u sülûk sürecinde inşa edilen dinamik bir varlık tasavvuru olarak ele alınmakta; kalp, aşk, tecellî ve fenâ gibi temel tasavvufî kavramlarla irtibatlandırılmaktadır. Bu bağlamda çalışma, *Mirʾâtü'l-Cemâl*'de insan-ı kâmil anlayışının klasik tasavvuf düşüncesi içindeki yerini belirlemeyi ve Bitlisî'nin tasavvufî düşüncesine katkılarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler:
İdris-i Bitlisî, Mirʾâtü'l-Cemâl, Tasavvuf, İnsan-ı Kâmil, Tecellî

Abstract
This study aims to examine the concept of the perfect human (*insān-i kāmil*) in Idris-i Bitlisi's *Mirʾāt al-Jamāl* within a Sufi and conceptual framework. In the Sufi tradition, the perfect human is regarded as the being in whom divine names and attributes are manifested most completely, and the ontological value, moral responsibility, and spiritual perfection of the human are grounded in this concept. In *Mirʾāt al-Jamāl*, Bitlisi positions the human not merely as the ultimate purpose of creation but also as a mirror reflecting divine truth, addressing the concept of the perfect human together with cosmic order, the theory of divine manifestation (*tajallī*), and the metaphysics of love. The study first outlines the basic conceptual framework of the perfect human in Sufi literature and then analyzes Bitlisi's original contributions through a text-centered approach. In this context, the study aims to determine the place of the perfect human concept in *Mirʾāt al-Jamāl* within classical Sufi thought and to reveal Bitlisi's contributions to Sufi intellectual history.

Keywords:
Idris-i Bitlisi, Mirʾāt al-Jamāl, Sufism, Perfect Human, Tajallī

MUHAMMED EMİN ER'İN FETVA METODOLOJİSİ

Mustafa TAŞDEMİR

Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri

tasdemir1453@gmail.com- https://orcid.org/0000-0002-1219-9964

ÖZET

Bu çalışma, çağdaş İslam âlimlerinden Muhammed Emin Er'in fetva metodolojisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel yöntemle yürütülmüş olup Muhammed Emin Er'in seçilmiş fetvaları ve ilgili eserleri doküman analizi yöntemiyle ele alınmıştır. İncelenen fetvalar ve fetva metodolojisi belirli bir konuyla sınırlandırılmamıştır. Çalışmada, Emin Er'in fetva anlayışının dayandığı temel ilkeler, delil kullanma yöntemi ve klasik fıkıh mirasıyla kurduğu ilişki sistematik biçimde incelenmiştir.

Özellikle fetvalarında Kur'an ve Sünnet 'in belirleyici konumu, mezhep içi tutarlılığa verdiği önem ve Hanefî fıkhı çerçevesinde geliştirdiği yorum yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Emin Er'in, klasik mezhep birikimini mutlak bir taklit anlayışıyla değil, usul ilkelerine bağlı kalarak değerlendirdiği ve bu birikimi güncel meselelerin çözümünde etkin biçimde kullandığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, modern dönemde ortaya çıkan yeni problemlere yönelik fetvalarında nassların lafzı kadar ruhunu da dikkate aldığı, maslahat ilkesini ve toplumun örf ve geleneklerini göz önünde bulunduran bütüncül bir yaklaşım benimsediği görülmektedir.

Çalışmada ayrıca, Muhammed Emin Er'in fetvalarında sıkça vurguladığı kolaylaştırma ilkesi ile bireysel ve toplumsal sorumluluk bilinci arasında kurduğu denge, örnek fetvalar üzerinden analiz edilmiştir. Bu bağlamda onun fetva anlayışının yalnızca hukuki değil, aynı zamanda ahlaki bir boyut taşıdığı ortaya konulmuştur. Sonuç olarak bu araştırma, Muhammed Emin Er'in fetva metodolojisinin klasik fıkıh mirası ile modern dönemin ihtiyaçları arasında denge kuran özgün bir yaklaşım sunduğunu ve bu yönüyle çağdaş fetva metodolojisi literatürüne önemli bir katkı sağladığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Emin Er, Fetva, Fıkıh usulü, Metodoloji.

ABSTRACT

This study aims to examine the fatwa methodology of contemporary Islamic scholar Muhammed Emin Er. The research was conducted using qualitative methods, and selected fatwas and related works by Muhammed Emin Er were analyzed using document analysis. The fatwas and fatwa methodology examined were not limited to a specific topic. The study

systematically examined the fundamental principles underlying Emin Er's understanding of fatwa, his method of using evidence, and his relationship with the classical fiqh heritage.

Particular emphasis is placed on the decisive role of the Qur'an and Sunnah in Emin Er's fatwas, his commitment to intra-sectarian consistency, and his interpretative approach developed within the framework of Hanafi jurisprudence. The study demonstrates that Emin Er does not approach the classical Hanafi heritage through rigid imitation; rather, he engages with it by adhering to usul al-fiqh principles and employing it as a dynamic resource in addressing contemporary legal issues.

In addition, the research reveals that in responding to modern and emerging problems, Emin Er adopts a holistic fatwa approach that takes into account not only the textual sources but also their underlying spirit, the principle of maslahat (public interest), and the customs and traditions of society. The study also examines selected fatwas to illustrate how Emin Er balances the principle of facilitation (taysir) with a strong sense of individual and social responsibility. In this context, his fatwa methodology is shown to encompass not only legal reasoning but also a pronounced moral dimension.

Consequently, this study argues that Muhammed Emin Er's fatwa methodology offers an original and balanced approach that successfully integrates the classical fiqh tradition with the needs and challenges of the modern era. In doing so, it makes a significant contribution to the contemporary literature on fatwa methodology.

Keywords: Muhammed Emin Er, Fatwa, Principles of Islamic Jurisprudence, Methodology.

1. GİRİŞ

Fetva, İslam hukukunda bireylerin ve toplumların karşılaştıkları dini ya da hukuki konulara yönelik yol gösterici bir işlev icra eden temel bir müessesedir. Tarihsel süreç içerisinde fetva, yalnızca nasların aktarımıyla sınırlı kalmamış; zaman, mekân, örf ve toplumun ihtiyaçları dikkate alınarak gelişen dinamik bir yorum alanı halinde değerlendirilmiştir[1].

Modern çağda karşılaşılan sosyal, ekonomik veya bilimsel gelişmeler, fetva faaliyetinin daha sistematik, tutarlı ve metodolojik bir zeminde yürütülmesini zorunlu hale getirmektedir. Özellikle de biyoteknoloji, tıp, ekonomi ve toplumsal yapıdaki hızlı dönüşümler, klasik fıkıh literatürünün yeniden okunmasını ve çağdaş meselelerle ilişkilendirilmesini gerekli hale getirmiştir. Dolayısıyla da bu durum, günümüz alimlerinin fetva verme süreçlerinde benimsemiş olduğu yöntemlerin açıklanmasını ve incelenmesini önemli bir araştırma haline getirmiştir.

[1] Fatih Yücel, "Fetvanın Değişim Gerekçelerine Güncel Bir Bakış -Din İşleri Yüksek Kurulu Karar ve Fetvaları Örnekliği-" Diyanet İlmî Dergi 58 (2022): 1125.

Çağdaş din literatüründe oldukça önemli yere sahip olan fetvaların, kabul edilebilirlik, güncel sorunlara cevap verebilirlik, İslam hukukuna bağlılık gibi pek çok faktörle uyum içerisinde olması beklenmektedir. Aksi takdirde ilim ve toplumsal açıdan yaşanabilecek tutarsızlıkların fetvayı kabul edilebilirlikten çıkarabileceği ifade edilmiştir[2].

İslam hukukundan ayrışmadan güncel yaşam sorunlarına çözüm üretilmesi noktasında fetvaların son derece belirleyici ve yönlendirici bir rolü bulunmaktadır. Buna istinaden geçmişten günümüze kadar verilen fetvaların metodolojisi, toplum ve ilmi bakımdan kabul görme gereksinimi duymaktadır[3].

Bu noktada ise, çağdaş İslam âlimlerinden olan Muhammed Emin Er ve onun fetvalarının hem ilmi hem de toplumsal bakımdan kabul gördüğü ifade edilebilmektedir. Onun fetvalarında benimsemiş olduğu metodolojinin İslam ilminden ayrılmadan çağdaş şartlara uyum sağlaması ve karakteristik özellikleri bu noktada son derece belirleyici sayılmaktadır.

Bu çalışma, çağdaş İslam âlimlerinden Muhammed Emin Er'in fetva metodolojisini ele almayı amaçlamaktadır. Çalışma içerisinde Muhammed Emin Er'in fetvalarında dayandığı referanslar, benimsediği usul ilkeleri ve güncel konulara yaklaşım tarzı incelenecektir. Buna ek olarak, onun fetva anlayışının klasik fıkıh geleneği ve çağdaş meseleler arasında nasıl bir denge meydana getirdiği ortaya konulacaktır.

Fetva kavramı ve İslam Hukukundaki Yeri

Fetva, İslam hukukunda karşılaşılan dini, ahlaki ve hukuki konular hakkında, yetkin bir âlim /müctehid tarafından Kur'an, sünnet ve fıkhın temel kaynakları esas alınarak verilen açıklayıcı ve yol gösterici hükmü ifade etmektedir. Arapça 'da "feta" kökünden türetilmiş fetva kelimesi, "açıklamak, güçlükleri gidermek ve bir meseleye çözüm getirmek" anlamlarını taşımaktadır. Bu açıdan fetva, bireyin ya da toplumun yaşadığı sorunlar karşısında dini hükmün anlaşılmasını ve uygulanmasını kolaylaştırma (taysir) yönünde önem taşımaktadır[4].

Kolaylaştırma kavramı İslami açıdan taysir (اَلتَّيْسِيرُ) şeklinde ifade edilmektedir. Dinde aşırı zorluktan kaçınmak ve insanların güç yetirebileceği şekilde hüküm vermek şeklinde tanımlanmıştır. Muhammed Emin Er'in fetvalarında da esas aldığı ilkelerden birisi, zorlaştırmak değil kolaylaştırmaktır.

İslam hukukunda fetva, bağlayıcı bir yargı kararı niteliği taşımamaktadır. Kesin bir hükümden ziyade rehberlik eden bir niteliğe sahiptir. Fetva veren kişinin, sahip olduğu ilmi birikim ve usul bilgisi doğrultusunda, kendisine sorulan konuya dair en doğru cevabı vermeye çalışmaktadır. Dolayısıyla objektif bir yargı mekanizması söz konusu değildir[5].

Tarihsel süreçte fetva kavramı, İslam hukukunun dinamik bir yapıya sahip olduğunu ve değişen yaşam şartlarına uyum sağlama niteliğini gösteren bir mekanizma şeklinde anlaşılmıştır.

[2] Mustafa Öztürk, "Çağdaşlık ve Çağdaş Dönem Kur'an Yorumlarına Genel Bir Bakış", *İslamiyat* 7/4 2004, s. 72.
[3] Ali Bardakoğlu, "Fıkıh Çözüm mü Üretir, Sorun mu?". *Eskiyeni* 2014.
[4] Ömer Şerif Bilgin, Kur'an'da Yer Alan Hukuksal Amaçlar, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Bursa, 2007.
[5] Meryem Cihangir, İslam Hukukunda Adil Yargılama Esasları. Ankara: İKSAD Publishing House, 2024.

Toplumsal, kültürel veya ekonomik şartlardaki değişimlere paralel olarak; örf, maslahat, zaruret ve zaman faktörü gibi değişkenler de fetva süreçlerinde göz ardı edilmemiştir[6].

Maslahat (مصلحة) kavramı, İslam hukukunda; insanlara fayda sağlamak, zararı önlemek şeklinde tanımlanabilmektedir. Sözlük anlamı ise; "insanların din, can, akıl, nesil ve mal gibi temel değerlerini koruma altına alan ve onlar açısından sayfa sağlayan şeyler" şeklinde ifade edilmiştir.

Muhammed Emin Er, maslahat kavramını kabul etmekte beraber, ancak maslahat temelli fetvalara da temkinli yaklaşmaktadır. Bu durum ise bazı din araştırmacıları tarafından eleştirilmektedir. Eleştirilerin temelinde, çağdaş fıkıh düşünürlerinin maslahat kavramına merkezi bir araç olarak bakarken, Er'in sınırlandırıcı kayıtlar kapsamında ele alması durumu yatmaktadır[7].

Fetva, İslam hukuku açısından bireylerin dini sorumluluklarını yerine getirmesine yardımcı olmasının yanı sıra aynı zamanda hukuki düşüncenin gelişimine katkı sağlamıştır. Klasik fıkıh literatüründe yer alan fetva mecmuaları, farklı dönemlerde ortaya çıkan konuların ne şekilde ele alındığını göstermek açısından önemli referanslar arasında değerlendirilmektedir. Günümüzde dahi, modern çağın getirmiş olduğu yeni problemlere yönelik çözümlerin üretilmesi aşamasında İslam hukukunun güncelliğini koruması bakımından temel araç niteliği taşımaktadır[8].

İslam hukukuna uygun yaşama amacıyla başvurulan kaynaklardan birisi olan fetva, doğru metodoloji ve ilim kaynaklarıyla kabul edilebilir hale gelmektedir. İslam hukukuyla bağdaşmayan veya çağdaş sorunlara yanıt vermeyen bakış açılarının fetva niteliği bakımından zayıf kaldığı ifade edilebilmektedir. Bu nedenle fetvaların yalnızca tek bir perspektiften değil bütüncül ve çoklu bir perspektiften ele alınması beklenmektedir.

2. MUHAMMED EMİN ER'İN İLMİ VE FİKRİ ARKA PLANI

Muhammed Emin Er, çağdaş İslam düşüncesi ve fıkıh geleneği içerisinde, özellikle de fetva ve dini rehberlik alanındaki çalışmalarıyla tanınan bir âlimdir. Onun ilmi ve fikri arka planı, klasik İslam ilimleriyle modern dönemin sorunlarını birlikte değerlendiren bütüncül bir perspektif üzerine kurulmuştur[9]. Bu açıdan Muhammed Emin Er, geleneksel ilim mirasına bağlı kalarak çağdaş meseleleri ele alan bir ilim anlayışının temsilcisi olarak tanınmaktadır.

[6] Nuri Kahveci, "Sosyal Değişim Dinamiğinin İslam Hukukuna Etkisi (Peygamber ve Sahabe Dönemi)", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, s.45.
[7] Said Nuri Akgündüz, "Yirminci Yüzyılda İki Farklı Maslahat Yaklaşımı: Mustafa eş-Şelebî ve Ramazan el-Bûtî'nin Maslahat Anlayışlarının Karşılaştırılması", *Dergiabant* 1/1 (Haziran 2013), s. 43.
[8] Hüseyin İçen, Çağdaş Dönemde Fetva Faaliyeti: İslam Hukuku ve Toplum Bağlamında Dini Kurumlardan Örnekler, İslam Tetkikleri Dergisi, 2023, s.480.
[9] Mehmet C. Varol, Hasan Kâmil Yılmaz. Muhammed Emin Er'in Hayatı ve Tasavvufi Eserleri, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, 2021, s.73.

Özellikle de Hanefi fıkıh geleneği başta olmak üzere, diğer mezheplerin görüşlerini de karşılaştırmalı şekilde ele almış olması, metodolojik esnekliğini ve kapsayıcı yaklaşımını ortaya koymaktadır[10].

Muhammed Emin Er'in yaşadığı dönem, Osmanlı yönetiminden Cumhuriyet sistemine geçiş sürecinde gerçekleşen inkılapların yapıldığı bir dönemdir. Doğal olarak toplumsal açıdan bu dönemde köklü sosyal değişimlerin yaşandığı bilinmektedir[11]. Dönemde dini eğitim veren kurumlar olarak medreselerin bulunduğu ve ıslahatlar kapsamında onların da çağa ayak uydurması yönünde değişim gösterdiği ifade edilmiştir[12].

İlmi formasyonunun, Kur'an ilimleri, hadis, fıkıh gibi temel disiplinler üzerinde yoğunlaştığı ifade edilmektedir. Klasik fıkıh metinleri ve mezhep literatürüne yetkin bir şekilde hâkim olması, onun fetvalarının sağlam bir zemin üzerine inşa edilmesini sağlamıştır[13]. İlim ve fikir olarak kendisini oldukça verimli şekilde yetiştiren Er, İslam hukukunun temellerini doğru kaynaklardan edinerek, bunların yorumlanması aşamasında da kapsayıcı bir bakış açısı geliştirmiştir. Bu sayede "fetva" kavramında var olması gereken "çözüm üretebilme, cevap verebilme" niteliklerinin sağlanması mümkün olmuştur.

Muhammed Emin Er hem katı gelenekçilikten hem de ölçüsü olmayan yenilikçilik akımından uzak bir çizgide dengeyi yakalamayı başararak, bu anlayışı fetvalarına yansıtabilmiştir. Bu dengeyi sağlama yetkinliği nedeniyle sayılı çağdaş İslam alimlerinden sayılmaktadır. İslam hukukuna katı bir gelenekle bağlı kalmanın güncel yaşam koşullarında karşılaşılan problemlere çözüm getiremeyebileceğinin farkına varmıştır[14].

Muhammed Emin Er'in fikri dünyasında dikkat çeken ve öne çıkan unsurlardan birisi; nas merkezli düşünce ve maslahat eksenli değerlendirmeyi bir arada ele almasıdır. Dini hükümlerin belirlenmesinde Kur'an ve Sünneti temel kaynak noktası şeklinde kabul etmiş, aynı zamanda nasların güncel şartlardan bağımsız olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir[15].

Er'in fikirsel arka planında aşırıya kaçmama ve orta yolu bulma anlayışını benimsemek de yer edinmiştir. Fetva faaliyetlerinde kolaylaştırma, toplumsal yarar ve bireyin dini sorumluluğunu doğru biçimde yerine getirmesi gibi ilkeleri benimsemesi onun karakteristik özellikleri arasında bulunmaktadır. Fetvaların topluma aktarılmasında benimsenen metodolojinin son derece etki sahibi olduğu açıktır. Fetvaların ne şekilde veya nasıl bir metotla ifade edildiği, toplum tarafından anlaşılması bakımından kritik bir öneme sahiptir[16].

Genel olarak Emin Er'in ilmi ve fikri arka planı, klasik fıkıh mirası ve çağdaş problemlerin kesiştiği noktada bütüncül bir şekilde gelişim göstermiştir. Bu sayede Er'in fetva

---

[10] İlyas Yıldırım, Hanefi Geleneğin İmameyn'in Ebu Hanife'ye Muhalefetini Yorumlayışı: Öşür Merkezli Bir Okuma. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* 2019, s.53.
[11] Celaleddin Vatandaş, *Cumhuriyetin Tarihi*, İstanbul, 2019, s.177.
[12] Mehmet Salih Ekinci, *Islâh-ı Medâris Medrese Eğitiminde Yenilik*, İstanbul: 2019, s.84.
[13] Âdem Yıldırım çev. Fuat Sezgin ve İslam Fıhkı, *Kalemname,* 2020, s.231.
[14] Tanju Toka, "İslam Hukuk Sisteminde Şerîat, Kanun ve Yasa (Casag) Kavramlarının Etkileşim ve Dönüşümü", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/2 (2025), 544.
[15] Yusuf Şen, Son Osmanlı Alimi Muhammed Emin Er ve Fıkıh Anlayışı, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2021, s.135.
[16] Mehmet Çalgan, İslamda Toplumsal Sorumluluk Şuuru ve Günümüzde Toplum İçin Önemi, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, s.28.

metodolojisine sağlam ve güncel bir bakış açısı kazandırmıştır. Bahsi geçen arka plan, Er tarafından verilen fetvaların ilmi ve toplumsal açıdan kabul görmesini sağlamıştır[17].

Muhammed Emin Er'in daha öncesinde vermiş olduğu ve boşanmış kadınlar hakkında dile getirdiği fetvalardan birisi;

"Boşanmış hür kadın, içinde bulunduğu evden çıkmaz. Zira Allah-ü Teala'nın 'Onları evlerinden çıkarmayın' ayeti gereğince bunu yapmaları haramdır. Eğer iddeti sona ermeden evden çıkmaya kalkışırsa eve geri dönmeye zorlanır.[18]" Şeklindedir.

Vermiş olduğu bu fetva, dönem şartları neticesinde tartışmalı olarak değerlendirilmiştir. Boşanmış bir kadının evden çıkması yönünde belirtmiş olduğu fetvanın, çağın şartlarına uyum sağlamadığı yönünde eleştiriler yöneltilmiştir.

Muhammed Emin Er'in fetvalarına yöneltilen diğer eleştirilerden birisi de ihtiyat ilkesini fetva üretiminde aşırı belirleyici kılmasıdır. Eleştirilere göre Er, şüpheli konularda ruhsat[19] yerine azimet[20] yönlü fetvaları tercih etmiştir. Dolayısıyla da fetvalar günlük yaşam pratiklerine mesafeli bir durumda kalabilmektedir.

3.MUHAMMED EMİN ER'İN FETVADA DAYANDIĞI KAYNAKLAR

Muhammed Emin Er'in fetvalarında esas aldığı kaynaklara olan hakimiyetinin son derece etkin olduğu bilinmektedir. Medreselerde eğitim aldığı süreçlerde okumuş olduğu ilimler ise; Tecvid, Tefsir, Fıkıh, Feraiz, Sarf, Nahv, İstiare, Münazara, Beyan, Kur'an-ı Kerim, Kelam şeklinde özetlenebilmektedir[21].

Emin Er'in eserlerinde de yer aldığı üzere en önemli meselelerin başında; iman sahiplerinin, ömürlerini dini ilimler gibi faydalı işlere harcaması gerektiği fetvası gelmektedir. Er, bu ifadesini *"Allah sizden iman edenleri yüceltir ve ilim verilenlere dereceler lütfeder[22]."* Ayetiyle açıklamıştır[23].

Muhammed Emin Er'in fetva metodolojisi klasik İslam hukukuna dayanan ve çağdaş problemlere cevap üretmeyi hedefleyen dengeli, bütüncül bir perspektife dayanmaktadır. Onun fetva anlayışı, Kur'an ve Sünneti temel referans noktası olarak kabul ederek, kaynakların yorumlanması aşamasında usul-i fıkıh ilkelerini, mezhep birikimini ve toplumsal şartları birlikte değerlendirmektedir[24].

---

[17] Ömer Faruk Atan, "Mehmet Emin Er'in Fıkıhçılığı", *Mehmet Emin Er ve İlmî Şahsiyeti*, ed. Cafer Acar – Aygün Yılmaz Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021, 147.
[18] Muhammed Emin Er, *Akide, Kelam ve Fıkhî Meselelere Dair Fetvalar*, Beşere Hizmet Dizisi 1 (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2005), s. 179.
[19] Bazı durumlarda kulların özür hallerinden dolayı, ortadaki zorluğu kaldırmak için meşru kılınan istisnai hükümlerdir.
[20] Her yer ve zaman açısından mükellefler için meşru kılınan asıl hükümlere azimet denmektedir.
[21] Muhammed Emin Er, *Din Güzel Ahlaktır,* Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s.7.
[22] el-Mücadele 59/11
[23] Er, *Din Güzel Ahlaktır*, s.11.
[24] Recep Aslan, "Muhammed Emin Er el-Mîrânî'nin (ö. 2013) *Fehmü'l-Fıkh fî Usûli'l-Fıkh* Risâlesi Çerçevesinde Hadis Usulü ile İlgili Konulara Yaklaşımı", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/21, 2018.

Muhammed Emin Er'in fetvalarında "naslara bağlılık" dikkat çekmektedir. Kur'an ayetleri ve sahih hadisler, hükümlerin belirlenmesinde asıl deliller olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan onun yaklaşımı, klasik fıkıh geleneğinde benimsenen metodolojik çizgi ile uyum içerisindedir[25].

Fetvalarında daima kaynağın Allah'a ulaşıldığı takdirde kabul görülebilir olduğunu belirtmektedir. Katı ve ulaşılamaz fetvalar yerine iman edenleri iyiye yönlendirmeyi hedeflemiştir. Örneğin bir fetvasında

"*Seni Allah'a kavuşturacak olan amel-i salihlere daima sarıl. Gelip geçici fani şeylere meyletme. Allah'a ibâdet hususunda kimsenin dilinden ve kınamasından çekinme*[26]." İfadesini kullanmıştır.

Er'in fetvalarında esas alınan kaynaklar yalnızca aktarımlarla sınırlı değildir. Aynı zamanda onun metodolojisine yansıttığı bazı ilkeler de fetvalarını şekillendirmiştir. Er'in fetva anlayışının ayırt edici yönlerinden maslahat ve kolaylaştırma ilkeleri oldukça dikkat çekmektedir. Fetvalarında birey ya da toplumun karşılaşmış olduğu zorlukları dikkate alarak dinin temel ilkelerine aykırı olmama kaydıyla kolaylaştırıcı hükümleri aktarmaya önem vermektedir[27].

Müslümanlardan ona yöneltilen; "dinimizi yaşarken dikkat edilecek hususlar nedir?" sorusuna;

"Öncelikle sahih bir itikada sahip olunmalı. Sonra farzları yapınız, günahlardan sakınınız[28]*."* Şeklinde bir fetvayla cevap vermiştir.

Muhammed Emin Er, fetvalarında zaman, mekân ve gelenek faktörlerini dikkate alan bir yaklaşım benimsemektedir. Ona göre fetvalar, değişmeyen naslar ve değişen naslar çevresinde şekillenmeli ve aradaki dengeyi kurabilme yeteneğine sahip olmalıdır. Bu anlayış ise güncel fetva literatüründe ifade edilen "fetvanın değişebilirliği" ilkesinin pratikteki yansıması şeklinde açıklanabilmektedir[29].

Muhammed Emin Er, fetvanın değişebilirliğini kabul ederken, bunun kesin sınırlarla çevrili olduğunu da vurgulamaktadır. Bu sınırlar ise "şer'i sabitler" olarak ifade edilebilmektedir. Örneğin açık ve kesin nasslara dayanan hükümler değişmemektedir. Diğer bir deyişle, fetvanın değişebilirliği ifadesi, hükümlerin değişmesi anlamına gelmemektedir. Haram-helal sınırları gibi konuların da değişmeyeceği belirtilmiştir[30].

Sonuç olarak Muhammed Emin Er'in fetva metodolojisinde; kaynağını Kur'an-ı Kerim, sünnetler, sahih hadeslerden alan, aynı zamanda mezhep geleneğinden bağını koparmadan

[25] Ebu İshâk İbrâhîm b. Musa b. Muhammed eş-Şâtıbî, *El-Muvâfakat (İslâmî İlimler Metodolojisi)*, 4 cilt, çev. Prof. Dr. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2016.
[26] Muhammed Emin Er, *Allah Katında Din: İman, İslam, İhsan, Takva ve Tezkiye*, 4. Basım, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s.10 (giriş).
[27] Şeyma Yeşilyayla, Şeyma. "Kavâid-İ Fıkhiyye Bağlamında Suyûti'nin El-Eşbâh Ve'n-Nezâir İsimli Eseri". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 6/1 Nisan2022.
[28] Seyda Muhammed Emin Er, *Güncel Meselelere Dair Sorular ve Cevaplar*, haz. İbrahim Halil Er, der. Necdet Berber (Yenikent, 2019), s. 16.
[29] Yusuf el-Karadâvî, *İslam Hukuku Evrensellik- Süreklilik*, çev. Yusuf Işıcık – Ahmet Yaman, Nida Yayıncılık, İstanbul, 2014/2000.
[30] Abdülbaki Deniz, *İslam Hukukunda İllet Kavramı ve Faizin İlleti* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 46.

çağdaş meselelere yönelik çözümler üreten bir anlayıştan söz edilebilmektedir. Çağdaş meselelere getirilen çözümlerin, kolaylaştırma, maslahat, toplumsal durum ilkelerini önceliğini görülmektedir[31].

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İslam hukukunda yer alan ilkelerin yaşamda karşılaşılan sorunlara çözüm üretme noktasında işlevsellik kazandırılmasında fetvalar önemli bir konuma sahiptir. Müslümanların yaşam pratiklerinde karşılaştığı sorunların çözümlenmesinde İslam hukukuna göre çözüm arayışına girmesiyle fetvalara başvurduğu bilinmektedir.

Fetvaların metodolojisinde pek çok unsur belirleyici role sahipken, referans alınan kaynakların da fetvaların geçerliliğini belirlediği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'e, sahih hadislere, sünnetlere aykırı düşen fetvaların ilmi açıdan geçersiz sayıldığı ifade edilmiştir. Bu açıdan fetvalar ve âlimlerce benimsenmiş fetva metodolojilerinin oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır.

Muhammed Emin Er, fetva metodolojisi ve fıkıh ilmini benimseme yönüyle öne çıkan çağdaş İslam âlimlerindendir. Dolayısıyla onun fetvalarında benimsemiş olduğu metodolojinin kendi birikimi ve ilkelerinden şekillendiği ifade edilebilmektedir. Genel açıdan onun fetvalarının, toplumsal ve ilim perspektifinden kabul gördüğü söylenebilmektedir. Katı olmayan ve çağa uyum sağlayan fetvalarının, İslam hukukundan ayrışmadan günümüze uyarlanabilmiş olması bütüncül bakış açısıyla mümkün hale gelmiştir.

Er'in fetvalarında dikkat çeken unsurların; maslahat, kolaylaştırma (taysir) ve İslam hukukuna bağlılık olduğu görülmektedir. Bu unsurların fetva metodolojisinin belirlenmesinde büyük bir etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla çağdaş meselelere çözüm arama aşamasında başvurulan fetva sahiplerinden birisi de Muhammed Emin Er olarak kabul görmektedir.

Bu çalışma, Muhammed Emin Er'in fetva metodolojisini klasik İslam hukuku çerçevesinde ve çağdaş konular bağlamında incelemeyi hedeflemiştir. Yapılan literatür taramasında, Er'in fetva anlayışının hem geleneksel fıkıh kaynaklarına bağlılık gösterdiğini hem de toplumsal ve çağdaş gerçeklikleri göz önünde bulundurarak dinamik bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymuştur. Kur'an ve Sünneti temel kaynak olarak kabul eden Er, mezhep literatürünü karşılaştırmalı şekilde değerlendirerek fetvalarında esneklik ve bütüncül bir anlayış sağlamıştır.

Sonuç olarak Muhammed Emin Er'in fetva metodolojisi, klasik fıkıh geleneği ile modern çağdaki sorunlara yanıt verme kapasitesini buluşturan dengeli ve sistematik bir yaklaşım sunmaktadır. Söz konusu metodolojinin hem ilmi açıdan güvenilir hem de toplumsal bakımdan uygulanabilir bir fetva pratiğinin gelişmesine büyük bir katkıda bulunduğu söylenebilmektedir. Elde edilen verilerin İslam hukuku literatürüne katkıda bulunması hedeflenmiştir ve

[31] Esma Elönü, *Metodolojik Yaklaşımın Sünnet Anlayışına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Bursa 2021, s.45.

fetvalarının metodolojisiyle öne çıkan Muhammed Emin Er'in güvenilir bir referans olduğu yönündeki düşüncelerin incelenerek hangi temellere dayandırıldığı aydınlatılmıştır.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Said Nuri. "Yirminci Yüzyılda İki Farklı Maslahat Yaklaşımı: Mustafa eş-Şelebî ve Ramazan el-Bûtî'nin Maslahat Anlayışlarının Karşılaştırılması". *Dergiabant* 1/1 (Haziran 2013).

Aslan, Recep. "Muhammed Emin Er el-Mîrânî'nin (ö. 2013) *Fehmü'l-Fıkh fî Usûli'l-Fıkh* Risâlesi Çerçevesinde Hadis Usulü ile İlgili Konulara Yaklaşımı". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/21 (Aralık 2018): 607–620.

Atan, Ömer Faruk "Mehmet Emin Er'in Fıkıhçılığı". *Mehmet Emin Er ve İlmî Şahsiyeti*. Editörler Cafer Acar – Aygün Yılmaz. 147–162. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021.

Bardakoğlu, Ali. "Fıkıh Çözüm mü Üretir, Sorun mu?". Eskiyeni 29 (Aralık2014), 147-178.

Bilgin, Ömer Şerif. *Kur'an'da Yer Alan Hukuksal Amaçlar (İlk Beş Sûre)*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, İslâm Hukuku Bilim Dalı, Bursa 2007.

Cihangir, Meryem. *İslam Hukukunda Âdil Yargılama Esasları*. Ankara: İKSAD Publishing House, 2024. https://doi.org/10.5281/zenodo.14042238

Çalgan, Mehmet. "İslamda Toplumsal Sorumluluk Şuuru ve Günümüzde Toplum İçin Önemi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (Mart2015), 26-43. https://doi.org/10.17859/pauifd.73200.

Deniz, Abdülbaki. *İslam Hukukunda İllet Kavramı ve Faizin İlleti*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2006.

Ekinci, Mehmet Salih. Islâh-ı Medâris Medrese Eğitiminde Yenilik. İstanbul: Nida Yayınları, 2019.

el-Karadâvî, Yusuf. *İslam Hukuku Evrensellik- Süreklilik*. Çev. Yusuf Işıcık – Ahmet Yaman. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2014/2000.

Elönü, Esma. *Metodolojik Yaklaşımın Sünnet Anlayışına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Bursa 2021.

Er, Muhammed Emin. *Akide, Kelam ve Fıkhî Meselelere Dair Fetvalar*. Beşere Hizmet Dizisi 1. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2005.

Er, Muhammed Emin. *Allah Katında Din: İman, İslam, İhsan, Takva ve Tezkiye*. 4. Basım. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2011.

Er, Muhammed Emin. *Din Güzel Ahlâktır*. 2. Basım. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2013.

Er, Seyda Muhammed Emin. *Güncel Meselelere Dair Sorular ve Cevaplar*. Hazırlayan İbrahim Halil Er. Derleyen Necdet Berber. Yenikent, 2019.

İçen, Hüseyin. "Çağdaş Dönemde Fetva Faaliyeti: İslam Hukuku ve Toplum Bağlamında Dinî Kurumlardan Örnekler". İslam Tetkikleri Dergisi 13/1 (Mart2023), 479-486. https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1219718.

Kahveci, Nuri. "Sosyal Değişim Dinamiğinin İslam Hukukuna Etkisi (Peygamber ve Sahabe Dönemi)". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Nisan2005), 43-64.

Öztürk, Mustafa. "Çağdaşlık ve Çağdaş Dönem Kur'an Yorumlarına Genel Bir Bakış". *İslamiyat* 7, no. 4 (2004): 71–94.

Şâtıbî, Ebu İshâk İbrâhîm b. Musa b. Muhammed. *El-Muvâfakat (İslâmî İlimler Metodolojisi)*. 4 cilt. Çev. Prof. Dr. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

Şen, Yusuf. "Son Osmanlı Âlimi Muhammed Emin Er (Ö. 1434/2013) Ve Fıkıh Anlayışı". Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14 (Aralık2021), 133-149. https://doi.org/10.47098/bayburt-ilahiyat.1022294.

Toka, Tanju. "İslam Hukuk Sisteminde Şerîat, Kanun ve Yasa (Casag) Kavramlarının Etkileşim ve Dönüşümü". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/2 (2025): 544–562. https://doi.org/10.21547/jss.1576010

Varol, Mehmet Cafer ve Hasan Kâmil Yılmaz. "Muhammed Emin Er'in Hayatı ve Tasavvufî Eserleri". Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi 24, sy. 48 (Kasım 2021): 71-94.

Vatandaş, Celaleddin. Cumhuriyetin Tarihi. İstanbul: Pınar Yayınları, 2019.

Yeşilyayla, Şeyma. “Kavâid-İ Fıkhiyye Bağlamında Suyûti’nin El-Eşbâh Ve’n-Nezâir İsimli Eseri”. Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi 6/1 (Nisan2022), 82-105. https://doi.org/10.52115/apjir.1056154.

Yıldırım, Âdem, çev. “Fuat Sezgin ve İslam Fıkhı (Dört Fıkıh Mezhebinin Ana Kaynakları Üzerine Bir Araştırma)”. Kalemname 5/9 (June2020), 229-257.

Yıldırım, İlyas. “Hanefî Geleneğin İmâmeyn’in Ebû Hanîfe’ye Muhâlefetini Yorumlayışı: Öşür Merkezli Bir Okuma”. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 34 (Ekim2019), 51-84.

Yücel, Fatih. “Fetvanın Değişim Gerekçelerine Güncel Bir Bakış -Din İşleri Yüksek Kurulu Karar ve Fetvaları Örnekliği-” *Diyanet İlmî Dergi* 58 (2022): 1125-1156.

GAZALİ'NİN MUCİZE KAVRAMI İLE CARL SCHMITT'İN İSTİSNA HALİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Arş. Gör, Merve YÜKSEL
Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
merveyuksel@omu.edu.tr - 0009-0000-6510-7894

ÖZET

Gerek doğa yasalarının gerekse Tanrı'nın adetinin askıya alınması şeklinde olsun, mucize, felsefi tartışmalarda önemli bir yere sahip olmuş ve filozoflar tarafından tartışmaya değer bir tema olarak görülmüştür. Bu filozoflardan biri olan Gazali'nin (1058-1111) öğretisinde zorunlu bir neden-sonuç ilişkisi içinde gerçekleşiyormuş gibi görünen tüm olaylar aslında Tanrı'nın adeti gereği gerçekleşmektedir. Mucizenin gerçekleşmesi, Tanrı'nın, peygamberin nübüvvetini göstermek üzere adetini kesmesi ile mümkündür. Nitekim Tanrı'nın doğa yasalarını askıya alıp dilediği an dilediği şeyi yapması yahut yapmaması için hiçbir engel yoktur. Gazali böylece hem Tanrı'nın kudretini ve fiziksel aleme dilediği zaman müdahale etme özgürlüğünü korumakta hem de mucizeye alan açmaktadır. Gazali'den yaklaşık sekiz yüzyıl sonra mucizeyi istisna hali ile belirleyen Carl Schmitt'in (1888-1985) siyasi teorisinde egemenin tanımı, kriz anında vermiş olduğu karar ile şekillenmektedir. Schmitt'in böylesi bir kararla betimlediği egemen, Gazali'nin her şeye gücü yeten ve sınırsız müdahale hakkı olan Tanrı'sını hatırlatır bir biçimde, istisna haline karar verme yetisine sahip bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu türden bir benzerlik, Schmitt'in siyasi teolojisinde de kaynağını bulmaktadır. Buna göre modern hukuka ait tüm kavramlar aslında teolojinin üstü örtülü kavramlarıdır ve böyle bir belirlenimde istisna hali, mucize halinin ta kendisidir. Mucize yahut istisna densin, her iki düşünür için de aynı içeriğe sahip kavramlar olarak karşımıza çıkmakta; her ikisi için de mucize, -Tanrı yahut egemen tarafından- bir "askıya alma" haline karşılık gelmektedir. İşte bu çalışmanın amacı, İslam düşünce dünyasında mucize kavramını güçlü bir tartışma konusu haline getirmiş olan Gazali'nin teistik bir bağlama oturan Tanrı-mucize anlayışı ile Batı düşünce dünyasında siyasal teoloji yaklaşımının güçlü temsilcilerinden biri olan Carl Schmitt'in daha seküler bir bağlama oturan egemen-istisna anlayışını ortaya koymak ve mucize kavramının iki farklı düşünsel gelenek içerisindeki izdüşümünü değerlendirmektir.

Anahtar kelimeler: Gazali, Carl Schmitt, Mucize, İstisna, Tanrı, Egemen, Nedensellik, Sekülerleşme.

A COMPARİSON OF GHAZALİ'S CONCEPT OF MİRACLE AND CARL SCHMİTT'S STATE OF EXCEPTİON

Res. Asst, Merve YÜKSEL
Ondokuz Mayıs University,
merveyuksel@omu.edu.tr - 0009-0000-6510-7894

ABSTRACT

Whether it involves the suspension of natural laws or divine custom, miracles have held an important place in philosophical debates and have been considered a theme worthy of discussion by philosophers. In the teachings of one such philosopher, Ghazali (1058-1111), all events that appear to occur within a necessary cause-and-effect relationship actually occur according to God's custom. Miracles are possible when God suspends His custom in order to demonstrate the prophet's prophethood. Indeed, there is no obstacle to God suspending the laws of nature and doing or not doing whatever he wills at any moment. Al-Ghazali thus preserves both God's power and His freedom to intervene in the physical world whenever he wills, while also making room for miracles. In Carl Schmitt's (1888-1985) political theory, which defines miracles as exceptional circumstances approximately eight centuries after Ghazali, the definition of sovereignty is shaped by the decisions made in times of crisis. The sovereign described by Schmitt through such a decision appears as a power with the ability to decide on the state of exception, reminiscent of Ghazali's God, who is all-powerful and has unlimited right of intervention. Indeed, this similarity finds its source in Schmitt's political theology. According to this, all concepts belonging to modern law are actually veiled concepts of theology, and in such a determination, the state of exception is the miracle itself. Whether called a miracle or an exception, these concepts appear with the same meaning for both thinkers; for both, a miracle corresponds to a state of "suspension" by God or the sovereign. The aim of this study is to present the concept of God-sovereign exception, which is rooted in a theistic context, as proposed by Carl Schmitt, one of the powerful representatives of the political theology approach in Western thought, alongside the concept of God-miracle, which has made the concept of miracle a subject of intense debate in the Islamic world of thought. -miracle understanding within a theistic context and Carl Schmitt's sovereign-exception understanding within a more secular context, one of the powerful representatives of the political theology approach in the Western world of thought, and to evaluate the projection of the concept of miracle within these two different intellectual traditions.

Keywords: Ghazali, Carl Schmitt, Miracle, Exception, God, Sovereign, Causality, Secularization.

FARABİ'NİN NEDENSELLİK ANLAYIŞINDA İLK NEDEN'İN YERİ

Arş. Gör., Merve YÜKSEL
Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
merveyuksel@omu.edu.tr - 0009-0000-6510-7894

ÖZET

Tanrı'nın varlığı yahut mahiyeti problemi gerek din için gerekse felsefe için olsun, tarih boyunca üzerinde en sık durulan konulardan biri olmuştur. Aristotelesçi ve Yeni Platoncu unsurları ustaca sentezleyerek özgün ve bütüncül bir sistem geliştirmiş bir düşünür olan Farabi'nin sistemine bakıldığında, bu temanın oldukça sistematik yankıları kendini gösterir. Nitekim evrendeki her olgunun bir nedeninin bulunduğunu ve neden-sonuç ilişkisi içerisinde zorunlulukla işlediğini ileri süren Farabi, Aristoteles'in dört neden öğretisine kendi sistemi içerisinde önemli bir yer verir ve doğal dünyadaki olayları bu dört nedenin birleşimiyle açıklar. Yine o, var olanlar arasında sağlam hiyerarşik bir yapı betimleyerek var olanların varlık nedenini, sudur nazariyesi içinde açıklığa kavuşturur. Böyle bir yapıda evrende var olduğunu ileri sürdüğü nedenler zinciri sonsuza dek geriye gidemeyeceğinden bir İlk Neden'de, yani Tanrı'da son bulması zorunludur. Bu İlk Neden, yokluğu düşünülemeyen ve varlığı kendinde olan varlık olarak zorunlu varlıktır. Diğer tüm varlıklar ise mümkün varlıklar olarak var olmak için bir nedene muhtaçtırlar; onların varlıkları İlk Neden'e bağlıdır. Farabi'nin sudur nazariyesi, evrenin İlk Neden'den İlk Neden'in kendisini düşünmesi ve bilmesi sebebiyle zorunlu olarak taşmasını açıklar. Böylece Farabi'nin nedensellik anlayışı, yalnızca ontolojik bir açıklama olmayıp aynı zamanda epistemolojik bir anlayışı da ortaya koyar. Anlaşılmaktadır ki kelam ve felsefe arasında köklü bir ayrışmanın yaşandığı Orta çağ düşüncesinde Farabi, felsefi sisteminde nedensellik fikrine önemli bir rol yükler. Farabi'nin gerek dört neden ve sudur nazariyesi gerekse rastlantı, mucize gibi konularda ortaya koyduğu düşüncelere bakıldığında onun, var olanların varlık nedenine, yani İlk Neden olan Tanrı'ya biçtiği rol, oldukça önemli gibi görünür. Zira Farabi'nin sisteminden İlk Neden'i çekip aldığımızda onun sistemi köksüz kalır. Öyleyse filozofun sisteminde bu denli önemli bir yer işgal eden İlk Neden'in incelenmesi, önemli bir girişimdir. İşte bu çalışmanın amacı, Farabi'nin nedensellik anlayışında İlk Neden'in konumunu ve anlamını dört neden, sudur nazariyesi, zorunlu varlık ve mümkün varlıklar, birincil ve ikincil nedenler, mucize ve rastlantı gibi temalar bağlamında incelemektir.

Anahtar kelimeler: Farabi, Nedensellik, İlk Neden, Tanrı, Dört Neden, Sudur Nazariyesi, Rastlantı, Mucize.

THE PLACE OF THE FIRST CAUSE IN FARABI'S UNDERSTANDING OF CAUSALITY

Res. Asst, Merve YÜKSEL
Ondokuz Mayıs University,
merveyuksel@omu.edu.tr - 0009-0000-6510-7894

ABSTRACT

The problem of God's existence or nature has been one of the most frequently discussed topics throughout history, both in religion and philosophy. When we look at the system of al-Farabi, a thinker who developed an original and comprehensive system by skillfully synthesizing Aristotelian and Neoplatonic elements, the systematic echoes of this theme become apparent. Indeed, Farabi, who argued that every phenomenon in the universe has a cause and operates necessarily within a cause-and-effect relationship, gives Aristotle's doctrine of the four causes an important place within his own system and explains events in the natural world through the combination of these four causes. Again, by describing a solid hierarchical structure among existing things, he clarifies the reason for their existence within his theory of emanation. In such a structure, since the chain of causes he claims exists in the universe cannot go back infinitely, it must end in a First Cause, that is, God. This First Cause is a necessary being, a being whose non-existence is inconceivable and whose existence is self-contained. All other beings, as possible beings, require a cause for their existence; their existence is dependent on the First Cause. Farabi's theory of emanation explains that the universe necessarily emanates from the First Cause because the First Cause thinks and knows itself. Thus, Farabi's understanding of causality is not only an ontological explanation but also an epistemological one. It is understood that in medieval thought, where there was a fundamental divergence between theology and philosophy, Farabi assigned an important role to the idea of causality in his philosophical system. Looking at Farabi's ideas on the four causes and the theory of emanation, as well as on topics such as chance and miracles, the role he assigns to God, the First Cause, as the reason for the existence of beings, appears to be quite important. For if we remove the First Cause from Farabi's system, his system becomes rootless. Therefore, examining the First Cause, which occupies such an important place in the philosopher's system, is an important undertaking. The aim of this study is to examine the position and meaning of the First Cause in Farabi's understanding of causality in the context of themes such as the four causes, the theory of emanation, necessary and possible beings, primary and secondary causes, miracles, and chance.

Keywords: Farabi, Causality, First Cause, God, Four Causes, Theory of Emanation, Chance, Miracle.

Nakşî-Hâlidî Geleneğinde İlim ve Tasavvufun Bütünleşmesi Örneği Olarak Norşin

Yüksek Lisans Öğrencisi Büşra Bezci

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

0009-0006-1978-4732

Özet

İslâm düşünce geleneğinde ilim ve tasavvuf, insanın hem aklî hem de manevî yönünü inşa eden birbirini tamamlayıcı iki temel unsur olarak kabul edilmiştir. Ancak modern dönemde bilginin ahlâkî ve manevî bağlamından kopması, ilim ile tasavvuf arasındaki bu bütüncül ilişkinin zayıflamasına yol açmıştır. Bu çalışma, Nakşî-Hâlidî geleneğin Anadolu'daki önemli temsil merkezlerinden biri olan Norşin Dergâhı'nı, ilim ve tasavvuf sentezinin kurumsal ve işlevsel bir örneği olarak ele almaktadır.

Tezde, Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'nin öncülüğünde Norşin Dergâhı'nda şekillenen medrese–tekke bütünlüğü incelenmiş; zahirî ilimlerle tasavvufî terbiyenin aynı yapı içerisinde yürütüldüğü özgün bir eğitim ve irşad modeli ortaya konulmuştur. Bu modelde ilim, yalnızca teorik bilgi üretimiyle sınırlı kalmayıp ahlâkî sorumluluk ve manevî olgunlukla tamamlanmakta; tasavvuf ise ilmî temele dayandırılarak sahih bir istikamet kazanmaktadır.

Çalışma, ilim ve tasavvuf sentezinin bireysel manevî gelişimin ötesinde toplumsal düzen, ahlâkî süreklilik ve dinî meşruiyet açısından da belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda Norşin Dergâhı örneği, geçmişte uygulanmış tarihî bir yapı olmanın ötesinde, günümüz dünyasında bilgi–ahlâk–maneviyat ilişkisini yeniden düşünmeye imkân tanıyan güçlü bir referans sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nakşî-Hâlidî, Norşin, medrese, tekke, ilim–tasavvuf ilişkisi.

1.Giriş

İslâm düşünce geleneğinde ilim ve tasavvuf, insanın hem zihnî hem de manevî boyutunu inşa etmeyi hedefleyen bütüncül bir anlayışın iki temel unsuru olarak kabul edilmiştir. Klasik dönem âlimleri, bilgiyi yalnızca teorik bir birikim değil; ahlâkî olgunlaşma ve hikmete ulaşma sürecinin vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda ilim, doğruyu bilmenin; tasavvuf ise bilinen hakikati içselleştirerek yaşamın merkezine yerleştirmenin yolu

olarak görülmüştür. Özellikle İmam Gazzâlî, ilim–amel–ihlâs ilişkisini merkeze alarak bilginin ancak ahlâkî bir yönelimle değer kazandığını vurgulamıştır.[1]

Ancak modern dönemde ilim ve tasavvuf arasındaki bu tarihsel bütünlüğün zayıfladığı görülmektedir. Günümüzde ilim, büyük ölçüde kurumsal ve akademik bir faaliyet alanına indirgenirken; tasavvuf, ilmî denetimden uzak bireysel maneviyat pratikleriyle özdeşleştirilebilmektedir. Bu ayrışma, dinî bilginin toplumsal rehberlik işlevini zayıflatmış; ilmî otorite ile manevî liderlik arasındaki dengeyi problemli hâle getirmiştir. Modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan bu kopuş, dinî alanın parçalı bir yapıya bürünmesine yol açmıştır.[2]

Bu noktada, ilim ve tasavvufun tarihsel süreçte nasıl bir bütünlük içerisinde ele alındığını gösteren örnekler, günümüz dinî ve toplumsal sorunlarını anlamak açısından önemli bir referans alanı sunmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde etkili olan Nakşî-Hâlidî geleneği, ilimle tasavvufu sistematik biçimde bir arada yürütmesiyle dikkat çekmektedir. Bu gelenekte tasavvuf, ilmin alternatifi değil; onun ahlâkî ve toplumsal boyutunu tamamlayan bir unsur olarak konumlandırılmıştır.[3] Hâlidî meşrep, ilimsiz tasavvufu keyfîlik; tasavvufsuz ilmi ise kalpten yoksun bir bilgi olarak değerlendirmiştir.

Nakşî-Hâlidî geleneğin Anadolu'daki en belirgin temsil merkezlerinden biri olan Norşin, medrese ve tekke yapısının iç içe geçtiği özgün bir kurumsal model ortaya koymuştur. Norşin'de dinî eğitim, yalnızca bilgi aktarımına dayalı bir süreç olarak değil; ahlâk, irfan ve toplumsal sorumluluk bilinciyle desteklenen bütüncül bir terbiye anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Medrese, tasavvufî rehberliğin ilmî meşruiyet zeminini oluştururken; tekke, ilmin toplumsal hayata nüfuz etmesini sağlayan bir irşad merkezi işlevi görmüştür.[4]

Bu bütünleşik yapı, Norşin'i yalnızca bölgesel bir dinî merkez olmaktan çıkarmış; ilmî otorite ile manevî rehberliğin aynı şahsiyette birleştiği bir temsil alanına dönüştürmüştür. Medrese–tekke ilişkisi, Norşin örneğinde çatışma değil, tamamlayıcılık esasına dayalı olarak işlemiş; bu durum hem dinî otoritenin meşruiyetini güçlendirmiş hem de toplumsal düzenin tesisinde etkili olmuştur. Osmanlı coğrafyasında medrese ve tekke ilişkisine dair genel çerçeve dikkate alındığında, Norşin'in bu yönüyle istisnaî bir örnek sunduğu görülmektedir.[5] Bu çalışma,

[1] İmam Gazzâlî, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, Kahire: Dârü'l-Hadîs, ts., I, 22–25.
[2] Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 183–190.
[3] Kadir Özköse, *Mevlânâ Hâlid ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, s. 45–60.
[4] Hamid Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 15, İstanbul: TDV Yay., 1997, s. 284–287.
[5] Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa: Dergâh Yayınları, 2009, s. 210–225.

Norşin örneği üzerinden Nakşî-Hâlidî geleneğinde ilim ve tasavvuf bütünleşmesini analiz etmeyi ve bu tarihsel modelin günümüz dinî eğitim anlayışı, dinî otorite tartışmaları ve toplumsal barış arayışları açısından sunduğu imkânları ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve: Nakşî-Hâlidî Geleneğinde İlim ve Tasavvuf Sentezi

İslâm düşünce geleneğinde ilim, insanın yalnızca bilgi sahibi olmasını değil, aynı zamanda ahlâkî ve manevî bir olgunluğa yönelmesini hedefleyen temel bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Klasik kaynaklarda ilim, insanı hakikate ulaştıran bir rehber olarak tanımlanırken, bu rehberliğin ancak amel ve ahlâk ile tamamlandığında anlam kazandığı vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, bilginin zihinsel düzeyde kalmasını yeterli görmeyen ve onu hayatın merkezine yerleştiren bütüncül bir anlayışı yansıtmaktadır.[6]

Bu bağlamda ilim, İslâm düşüncesinde çoğunlukla zahirî ve bâtınî boyutlarıyla ele alınmıştır. Zahirî ilimler, dinin hukukî ve itikadî çerçevesini belirleyen disiplinleri kapsarken; bâtınî ilimler, insanın iç dünyasına yönelik ahlâkî ve manevî inşayı konu edinmiştir. Ancak bu ikili tasnif, iki alan arasında bir karşıtlık değil, tamamlayıcılık ilişkisini ifade etmektedir. Nitekim klasik âlimler, zahirî ilimlerden kopuk bir maneviyat anlayışını sapma olarak değerlendirmiştir.[7]

Tasavvuf, bu tamamlayıcılık ilişkisinin pratik boyutunu temsil eden bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Sûfî düşüncede bilgi, yalnızca aklın kavradığı bir gerçeklik değil; kalbin tecrübe ettiği ve davranışa yansıttığı bir hakikat olarak ele alınmıştır. Bu nedenle tasavvuf literatüründe "ilm-i kâl" ile "ilm-i hâl" ayrımı yapılmış; hakikate ulaşmanın, bilmek ile yaşamak arasındaki uyumla mümkün olduğu ifade edilmiştir. Bu yaklaşım, tasavvufu ilme alternatif bir alan olmaktan çıkararak bilginin içselleştirilmesini sağlayan bir terbiye süreci olarak konumlandırmıştır.[8]

Bu bütüncül anlayış, özellikle Nakşibendî gelenekte belirgin bir sistematik kazanmıştır. Nakşibendîlik, tasavvufî eğitimi şeriat merkezli bir çerçevede ele alması ve "sünnete ittibâ" ilkesini merkeze yerleştirmesiyle dikkat çeker. Bu ilke, tasavvufî tecrübenin ilmî ve şer'î ölçülerle denetlenmesini sağlayarak bireysel maneviyatın keyfîliğe dönüşmesini engellemeyi

[6] İmam Gazzâlî, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, I, Kahire: Dârü'l-Hadîs, ts., s. 22–25.
[7] İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul: MEB Yay., 1989, s. 438–441.
[8] Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle*, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, s. 32–36.

amaçlamaktadır. Böylece tasavvuf, ilmin karşısında konumlanan bir alan değil; onun ahlâkî ve toplumsal boyutunu tamamlayan bir yapı olarak anlaşılmıştır.[9]

Nakşî-Hâlidî geleneği ise bu yaklaşımı daha disiplinli ve kurumsal bir yapıya dönüştürmüştür. Hâlidîlikte ilim, tasavvufî rehberliğin vazgeçilmez bir şartı olarak kabul edilmiş; medrese eğitimi almamış kimselerin manevî otorite iddiasında bulunmaları eleştirilmiştir. Bu yönüyle Hâlidî geleneğin temel hedefi, tasavvufu ilmî meşruiyetle temellendirmek ve manevî rehberliği keyfî yorumlardan arındırmaktır.[10]

Bu çerçevede "ilim ve tasavvuf sentezi", iki alanın yalnızca yan yana var olması anlamına gelmemektedir. Aksine bu sentez, insanın aklî ve kalbî yönlerinin birlikte inşa edildiği bütüncül bir eğitim ve terbiye modelini ifade eder. İlim, doğruyu bilmenin zeminini oluştururken; tasavvuf, bu doğruluğun ahlâk ve davranış düzeyinde hayata geçirilmesini sağlar. Bu denge anlayışı, İslâm düşüncesinde gerçek kemalin vazgeçilmez şartı olarak görülmüştür.[11]

Modern dönemde ise ilim ve tasavvuf arasındaki bu tarihsel dengenin zayıfladığı, bilginin ahlâkî ve manevî boyutundan büyük ölçüde koparıldığı görülmektedir. Bu durum, dinî bilginin toplumsal rehberlik işlevini sınırlandırmış ve manevî otorite tartışmalarını daha görünür hâle getirmiştir. Dolayısıyla ilim ve tasavvuf sentezinin tarihsel örnekler üzerinden yeniden ele alınması, günümüz dinî ve toplumsal meseleleri açısından önemli bir referans alanı sunmaktadır.[12]

3. Norşin'de Medrese–Tekke Bütünleşmesi

Nakşî-Hâlidî geleneğin Anadolu'daki en belirgin temsil merkezlerinden biri olan Norşin, ilim ve tasavvufun kurumsal düzeyde bütünleştiği özgün bir yapı sunmaktadır. Norşin'de şekillenen dinî yapılanma, medrese ile tekkenin birbirinden ayrıştığı klasik ikili modelden farklı olarak, her iki yapının aynı dinî ve ahlâkî hedef doğrultusunda işlediği bütüncül bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu yönüyle Norşin, Nakşî-Hâlidî geleneğin ilim–tasavvuf sentezinin somut biçimde gözlemlenebildiği tarihsel bir örnek niteliği taşımaktadır.[13]

Norşin'de medrese, yalnızca zahirî ilimlerin öğretildiği bir eğitim kurumu olarak değil, tasavvufî rehberliğin ilmî temelini oluşturan asli bir yapı olarak işlev görmüştür. Fıkıh, hadis

[9] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2016, s. 155–162.
[10] Kadir Özköse, *Mevlânâ Hâlid ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yay., 2004, s. 45–60.
[11] Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm'da Düşünce ve Hayat*, çev. S. Ayaz, İstanbul: İnsan Yay., 2010, s. 73–80.
[12] Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yay., 2018, s. 183–190.
[13] Martin van Bruinessen, *Mullas, Sufis and Heretics: The Role of Religion in Kurdish Society*, Leiden: Brill, 2000, s. 170–180.

ve tefsir gibi şer‘î ilimler, manevî rehberliğin meşruiyet kaynağı olarak kabul edilmiş; ilmî yeterlilik, tasavvufî otoritenin vazgeçilmez bir şartı hâline gelmiştir. Bu anlayış, tasavvufun ilmî denetimden koparak keyfî bir maneviyat alanına dönüşmesini engelleyen temel unsurlardan biri olmuştur.[14]

Tekke ise bu ilmî birikimin ahlâk ve davranış düzeyinde hayata geçirildiği bir terbiye ve irşad mekânı olarak konumlanmıştır. Norşin’de tasavvuf, bireysel manevî deneyimle sınırlı kalmamış; ahlâkî olgunlaşma, sorumluluk bilinci ve toplumsal rehberlik ekseninde şekillenmiştir. Bu durum, ilmin yalnızca teorik bir bilgi alanı olmaktan çıkarak toplumsal hayatta karşılık bulan bir rehberlik aracına dönüşmesini sağlamıştır. Medrese–tekke bütünleşmesi sayesinde dinî bilgi, Norşin’de doğrudan toplumsal pratikle ilişkilendirilmiştir.[15]

Norşin’deki bu bütünleşik yapı, ilmî ve tasavvufî otoritenin çoğu zaman aynı şahsiyette birleşmesini mümkün kılmıştır. Medrese kökenli âlimlerin aynı zamanda tasavvufî rehberlik görevini üstlenmeleri, dinî otoritenin hem ilmî hem de ahlâkî temeller üzerinde inşa edilmesini sağlamıştır. Bu durum, âlim–şeyh ayrımının keskinleşmesini engellemiş; ilmî yeterliliğe dayanmayan manevî iddiaların meşruiyet kazanmasının önüne geçmiştir. Böylece Norşin, ilim ve tasavvuf arasında hiyerarşik bir ilişki yerine, tamamlayıcılığa dayalı bir model ortaya koymuştur.[16]

Medrese–tekke bütünleşmesinin Norşin’deki etkileri yalnızca eğitim alanıyla sınırlı kalmamıştır. Norşin Dergâhı, bölgesel ölçekte toplumsal sorunların çözümünde de etkin bir otorite alanı olarak işlev görmüştür. Aşiretler arası ihtilaflar, ailevî meseleler ve toplumsal düzeni tehdit eden anlaşmazlıklar, çoğu zaman Norşin’deki ilmî ve tasavvufî otoriteler aracılığıyla çözüme kavuşturulmuştur. Bu yönüyle Norşin, dinî bilginin toplumsal barışın tesisinde nasıl işlevsel bir rol üstlenebileceğini gösteren önemli bir merkez olarak öne çıkmaktadır.[17]

Norşin örneğinde görülen bu yapı, Nakşî-Hâlidî geleneğin genel ilkeleriyle de uyum içerisindedir. Hâlidî anlayışta tasavvuf, şer‘î ilimler temelinde yürütülen bir manevî terbiye süreci olarak kabul edilmiş; ilimsiz tasavvuf açık biçimde eleştirilmiştir. Norşin’de bu ilke, kurumsal düzeyde hayata geçirilmiş; medrese ve tekke aynı dinî-entelektüel yapının iki

[14] Kadir Özköse, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîlik,* İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, s. 52–60.
[15]Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa: Dergâh Yayınları, 2009, s. 210–225.
[16] Hamid Algar, “Hâlid el-Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 15, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, s. 284–287.
[17] Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2013, s. 45–50.

tamamlayıcı unsuru hâline gelmiştir. Bu durum, Norşin'i yalnızca yerel bir dinî merkez olmaktan çıkararak, Hâlidî geleneğin ilim–tasavvuf sentezini temsil eden örnek bir model konumuna taşımıştır.[18]

Norşin'deki medrese–tekke bütünleşmesi, ilim ve tasavvufun birbirinden kopuk alanlar olmadığını; aksine dengeli ve kurumsal bir bütünlük içerisinde ele alındığında hem dinî otoriteyi güçlendirdiğini hem de toplumsal düzeni desteklediğini göstermektedir. Bu bütünleşme, Norşin'de yalnızca yapısal bir tercih değil, aynı zamanda dinî bilginin ahlâk ve toplumsal sorumlulukla birlikte yaşatıldığı bütüncül bir anlayışın ifadesidir.

4. İlim ve Tasavvuf Sentezinin Günümüze Katkısı

İslâm düşünce geleneğinde ilim ve tasavvuf, insanın hakikatle ilişkisini kuran iki ayrı alan olarak değil, aynı gayeye yönelen tamamlayıcı unsurlar olarak ele alınmıştır. Klasik kaynaklarda ilim, insanı doğru bilgiye ulaştıran bir rehber; tasavvuf ise bu bilginin ahlâk ve amel yoluyla içselleştirilmesini sağlayan bir terbiye süreci olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayışta bilginin nihai değeri, insanın şahsiyetinde ve davranışlarında meydana getirdiği dönüşümle ölçülür. Nitekim İmam Gazzâlî, ilmin amelle desteklenmediği takdirde fayda üretmeyeceğini vurgulayarak ilim–ahlâk bütünlüğünü İslâm düşüncesinin merkezine yerleştirmiştir.[19]

Bu bütüncül yaklaşım, modern dönemde ilim ile tasavvufun birbirinden kopuk biçimde algılanmasıyla ortaya çıkan sorunların anlaşılması açısından da önemli bir referans sunmaktadır. Günümüzde dinî bilgi çoğu zaman teorik ve kurumsal bir çerçeveye hapsedilirken, manevî rehberlik ilmî denetimden uzak bireysel yönelimler şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Oysa klasik İslâm geleneğinde ilim ve tasavvuf arasındaki denge, yalnızca bireysel kemalin değil, toplumsal düzenin korunmasının da temel unsurlarından biri olarak görülmüştür.

Norşin örneğinde somutlaşan ilim–tasavvuf sentezi, bu klasik yaklaşımın tarihsel bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Medrese ve tekkenin birlikte işlediği bu yapı, dinî bilginin ahlâkî derinlikle desteklendiği ve toplumsal rehberlik fonksiyonu üstlendiği bir modeli temsil etmektedir. Bu yönüyle Norşin, ilim ve tasavvuf ilişkisinin günümüz açısından yeniden düşünülmesine imkân tanıyan önemli bir örnek sunmaktadır.

4.1. Dinî Otorite ve Meşruiyetin Yeniden İnşası

[18] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, s. 155–165.
[19] İmam Gazzâlî, *İhyâ'ü ʿUlûmi'd-Dîn*, I, Kahire: Dârü'l-Hadîs, ts., s. 22–30.

Klasik İslâm literatüründe dinî otorite, bilgi ve ahlâkın birleşimi üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda ilmî yeterlilik, manevî rehberliğin vazgeçilmez bir şartı olarak kabul edilmiştir. İmam Gazzâlî, gerek *İhyâ*'da gerekse *el-Münkız mine'd-Dalâl*'de ilimden kopuk bir maneviyat anlayışının kişiyi yanıltabileceğini, amelden ve ihlâstan yoksun bir ilmin ise kibir ve yozlaşmaya yol açabileceğini ifade eder.[20] Bu yaklaşım, dinî otoritenin ancak ilim ve ahlâk birlikteliğiyle meşruiyet kazanabileceğini ortaya koymaktadır.

Norşin modelinde görülen ilmî temelli manevî rehberlik anlayışı, bu klasik ilkenin kurumsal bir tezahürüdür. Medrese kökenli âlimlerin aynı zamanda tasavvufî rehberlik görevini üstlenmeleri, dinî otoritenin hem ilmî hem de ahlâkî temeller üzerinde yükselmesini sağlamıştır. Bu durum, günümüzde sıkça tartışılan denetimsiz dinî otorite sorununa tarihsel bir perspektif sunmaktadır.

4.2. Din Eğitimi ve Şahsiyet Boyutu

Klasik İslâm eğitim anlayışında ilim, yalnızca zihni besleyen bir faaliyet değil, şahsiyeti inşa eden bir süreç olarak ele alınmıştır. Bu anlayışta bilgi, edep ve ahlâkla birlikte verilmediği sürece amacından sapma riski taşır. İbn Cemâa, eğitimle ilgili eserlerinde ilmin edep ve sorumluluk bilinciyle birlikte öğretilmesi gerektiğini vurgulamış; ilmin kişiyi ahlâkî olgunluğa ulaştırmadığı durumlarda fayda üretmeyeceğini belirtmiştir.[21]

Tasavvuf geleneği ise bu eğitimin ahlâkî boyutunu sistematik bir terbiye süreci hâline getirmiştir. Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâle*'sinde sûfî eğitiminin temel amacını, bilginin hâle dönüşmesi olarak tanımlar ve tasavvufun şeriatla irtibatını özellikle vurgular.[22] Norşin'deki medrese–tekke bütünleşmesi, bu klasik eğitim anlayışının kurumsal düzeyde hayata geçirilmiş bir örneği olarak değerlendirilebilir.

4.3. Toplumsal Rehberlik ve Düzen

İslâm düşüncesinde ilim ve tasavvuf, yalnızca bireysel kemali değil, toplumsal düzeni de ilgilendiren iki temel unsur olarak görülmüştür. Bu bağlamda dinî yapıların uzlaştırıcı ve düzenleyici bir rol üstlenmesi beklenmiştir. Norşin örneğinde görülen ilmî ve tasavvufî otoritenin birleşimi, dinî bilginin toplumsal barışın tesisinde nasıl işlevsel bir rol üstlenebileceğini göstermektedir.

---

[20] İmam Gazzâlî, *el-Münkız mine'd-Dalâl*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, s. 55–60.
[21] İbn Cemâa, *Tezkiretü's-Sâmiʿ ve'l-Mutekellim*, Kahire: Dârü'l-Basâir, 2003, s. 63–70.
[22] Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâle el-Kuşeyriyye*, Kahire: Dârü'l-Maʿârif, ts., s. 32–40.

Bu yaklaşım, Osmanlı döneminde medrese ve tekke ilişkisine dair genel çerçeveyle de uyumludur. Medrese, dinî bilginin meşruiyet zeminini oluştururken; tekke, bu bilginin ahlâk ve toplumsal hayata yansımasını sağlamıştır. Norşin'de bu iki yapı arasındaki denge, klasik İslâm düşüncesinin toplumsal rehberlik anlayışını somutlaştıran bir model ortaya koymuştur.[23]

4.4. Günümüz İçin Anlamı

Norşin'de şekillenen ilim–tasavvuf sentezi, doğrudan birebir uygulanacak bir modelden ziyade, günümüz dinî yapılarına ilham verebilecek bir tecrübe olarak değerlendirilebilir. Bu tecrübe, dinî bilginin ahlâkî derinlikten koparıldığı ve manevî rehberliğin ilmî temelden uzaklaştığı çağdaş tartışmalar açısından önemli bir referans sunmaktadır. Norşin örneği, ilim ve tasavvufun dengeli biçimde bir araya geldiği yapılarda dinî otoritenin güçlendiğini ve toplumsal kabulün arttığını göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Nakşî-Hâlidî geleneğinde ilim ve tasavvuf ilişkisinin Norşin örneği üzerinden nasıl kurumsal bir bütünlük içinde ele alındığını ortaya koymayı amaçlamıştır. İnceleme sonucunda ulaşılan temel bulgu, ilim ve tasavvufun İslâm düşüncesinde birbirinden kopuk alanlar olmadığı; aksine insanın hem zihnî hem de ahlâkî yönünü inşa eden tamamlayıcı unsurlar olarak birlikte ele alındığıdır.

Norşin örneği, bu bütüncül anlayışın teorik bir ideal olmaktan çıkıp kurumsal ve toplumsal bir gerçeklik hâline geldiğini göstermektedir. Medrese ve tekkenin Norşin'de aynı dinî-entelektüel yapı içerisinde işlev görmesi, ilim–tasavvuf sentezinin somut bir tezahürü niteliğindedir. Bu yapı içerisinde ilim, tasavvufî rehberliğin meşruiyet zeminini oluşturmuş; tasavvuf ise ilmî bilginin ahlâk ve toplumsal hayata yansımasını sağlayan bir terbiye süreci olarak işlev görmüştür.

Çalışmada ulaşılan önemli sonuçlardan biri, Norşin'de ilmî yeterlilik ile manevî otoritenin aynı şahsiyette birleşmesinin dinî otoritenin meşruiyetini güçlendirmiş olmasıdır. Bu durum, ilimsiz maneviyat iddialarının önüne geçtiği gibi, tasavvufsuz bir ilim anlayışının da ahlâkî derinlikten yoksun kalmasını engellemiştir. Böylece Norşin, klasik İslâm düşüncesinde ilim ve tasavvuf arasında kurulması öngörülen denge anlayışının kurumsal bir örneğini sunmuştur.

[23] Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa: Dergâh Yayınları, 2009, s. 210–225.

Norşin'deki medrese–tekke bütünleşmesi, yalnızca dinî eğitimle sınırlı kalmamış; toplumsal hayata da doğrudan yansımıştır. Norşin Dergâhı'nın bölgesel ölçekte uzlaştırıcı bir otorite olarak işlev görmesi, ilim ve tasavvufun birlikte yürütüldüğü yapılarda dinî bilginin toplumsal barışın tesisinde etkili olabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Norşin örneğinin Nakşî-Hâlidî geleneğinde ilim ve tasavvufun birbirini dışlayan değil, birbirini tamamlayan alanlar olarak ele alındığını açık biçimde ortaya koyduğunu göstermektedir. Norşin, tarihsel bir hatıradan ziyade, günümüz dinî eğitim anlayışı, dinî otorite tartışmaları ve toplumsal rehberlik meseleleri açısından anlamlı bir referans noktası sunan canlı bir tecrübe niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

Baz, İbrahim. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî." Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Çakır, Mehmet Saki. "Nakşbendî-Hâlidî Geleneğinde Norşin Tekkesi ve Yayılan Kollar." İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi.

Çakır, Mehmet Saki. Nakşbendî-Hâlidîliğin Seyyid Taha Hakkârî Nehrî Kolu (XIX. Yüzyıl). Doktora Tezi, Türkiye.

Erkut, H. "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîlik Üzerine Bir Değerlendirme."

Gazzâlî, Ebû Hâmid. el-Münkız mine'd-Dalâl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Gazzâlî, Ebû Hâmid. İhyâʾü ʿUlûmi'd-Dîn. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, ts.

Gündoğdu, Cengiz. Nakşbendîlik ve Hâlidîlik üzerine çeşitli makaleler.

Hücvirî, Ali b. Osman. Keşfü'l-Mahcûb. Beyrut: Dâru Sâdır, 2007.

İbn Cemâʿa, Bedreddin. Tezkiretü's-Sâmiʿ ve'l-Mütekellim fî Âdâbi'l-ʿÂlim ve'l-Müteʿallim. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1990.

İmam Rabbânî (Ahmed Sirhindî). Mektûbât. 3 cilt. İstanbul: Merve Yayınları, 1998.

Kara, Mustafa. Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları. İstanbul: 2017.

Kavak, Abdulcebbar. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidîlik. İstanbul: İnsan Yayınları, 2025.

Kavak, A. "Nehrî Tekkesi ve Bölgesel İrşad Faaliyetleri."

Kelâbâzî, Ebû Bekir. et-Taʿarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Kuşeyrî, Abdülkerîm. er-Risâle (Kuşeyrî Risâlesi). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Mardin, Şerif. Din ve İdeoloji. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ören, M. Fatih. "Tarikat ve Siyaset Bağlamında Hâlidîlik.".

Tosun, Necdet. Nakşibendiyye. İstanbul: İnsan Yayınları.

Uludağ, Süleyman. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

SIFIR ATIK PERPEKTİFİNDEN DÖNGÜSEL EKONOMİ

Prof. Dr. Kemal YAMAN
Karabük Üniversitesi
kyaman@karabuk.edu.tr - 0000-0001-9844-4264

ÖZET

Bu çalışmada, sıfır atık uygulamalarının döngüsel ekonomi modeli ile ilişkisini inceleyerek, kaynak verimliliğinin artırılması ve atık oluşumunun minimuma indirilmesi açısından ne gibi sonuçların ortaya çıkacağı örnek uygulamalar ışığında değerlendirmektedir. Sıfır Atık, doğrusal ekonomi modelinin "al-kullan-at" döngüsünü tersine çevirerek; atığın kaynağında azaltılmasını, yeniden kullanımın yaygınlaştırılmasını ve geri dönüşüm oranlarının artırılmasını hedefleyen entegre bir sistemdir. Döngüsel ekonomi ise ürünlerin, malzemelerin ve kaynakların ekonomik döngü içerisinde mümkün olduğunca uzun süre tutulmasını, atık malzemelerin mümkün oldukça yeniden üretim sürecine katılmasını sağlayarak hem çevresel sürdürülebilirliğe hem de ekonomik değer elde edilmesine katkı sağlar. Bu haliyle döngüsel ekonomi kavramı sıfır atık uygulamalarının endüstriyel boyutunu hedef alan bir anlayıştır.
Dünyada sıfır atık fikrinin temelleri 1990'lü yılların başından itibaren atılmaya başlamıştır. Bu dönemde ana fikir olarak hiçbir atığın çöp olmadığı ve mutlaka değerlendirilebilecek bir alan olduğu ifade edilmiştir. Türkiye'de ise 2019 yılından itibaren sıfır atık konusu yasal bir belgeye dayandırılarak ulusal bir politika halinde gelmiştir. Ayrıca Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından 2025-2028 yıllarını kapsayan Ulusal Döngüsel Ekonomi Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanmış olup bu uygulama da sıfır atık anlayışını destekleyen bir politika olarak kabul edilebilir. Ayrıca sıfır atık politikalarının döngüsel ekonomi sistemine geçişi kolaylaştırdığı ve ürün yaşam döngüsü yönetiminin güçlendirilmesi gibi alanlarda önemli etkiler sunmaktadır. Türkiye'de son yıllarda artan Sıfır Atık uygulamaları, belediyelerden sanayi tesislerine, eğitim kurumlarından kamu binalarına kadar geniş bir yelpazede kaynak geri kazanım oranlarını yükseltmiştir. Bu durum, döngüsel ekonomi uygulamalarının desteklenmesi açısından güçlü bir altyapı oluşturmaktadır.
Sonuç olarak, Sıfır Atık anlayışı döngüsel ekonomiye geçişi hızlandıran stratejik bir öneme sahiptir. Bu çalışma, politika yapıcılar, yerel yönetimler ve özel sektör için uygulanabilir öneriler geliştirmekte; sürdürülebilir üretim ve tüketim ile döngüsel ekonomi modellerine geçişte Sıfır Atık'ın kritik rolünü vurgulamaktadır.
Anahtar Kelimeler: Döngüsel Ekonomi, Sıfır Atık, Geri Dönüşüm

1. GİRİŞ

Sanayi devrimi mikro ve makro ekonomi düzeyinde karlılığı artırmayı amaçlayan bir anlayışı egemen kılmıştır. Bunun sonucu olarak doğal kaynaklar hiç tükenmeyecek etmiş gibi kullanılmış, hava su ve toprak kirliliği ciddiye alınmamış ve doğrusal ekonomi anlayışı dediğimiz al-kullan-at anlayışı tüm tüketiciler üzerinde egemen olmuştur. Bu sınırsız tüketim anlayışı sonucunda 1950'lere gelindiğinde öncelikle hava kirliliğinden kaynaklı toplu insan

ölümleri Londra ve San Francisco gibi küresel şehirlerde toplu ölümler yaşanmaya başlanınca sanayi devriminin yol açtığı bu soruna çözüm arama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1972 yılında Düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı ile başlayan bu arayış günümüze kadar uluslararası bölgesel ve ulusal düzeyde yoğun bir şekilde devam etmiştir ve etmektedir. Bu çabaların sonucu olarak doğrusal ekonomi anlayışından vazgeçilerek dünya genelinde döngüsel ekonomi uygulamalarına geçiş benimsenmiştir. Döngüsel ekonomi kavramı mevcut malzeme ve ürünlerin mümkün olduğunca uzun süre paylaşılmasını, kiralanmasını, yeniden kullanılmasını, onarılmasını, yenilenmesini ve geri dönüştürülmesini içeren bir üretim ve tüketim modelini ifade eder (European Parliament, 2025). Böylece her türlü ürünün yaşam döngüsü uzatılırmış ve doğal kaynakların verimli ve sürdürülebilir kullanımı sağlanmış olur. Kapsamda Avrupa Birliği 2015 yılında birinci döngüsel ekonomi eylem planını ilan etmiş ve 2018 yılından başlayarak yürürlüğe girmesine karar vermiş, Bu karara paralel olarak 2019'da Avrupa Yeşil Mutabakatı anlayışını ve kapsamda yapılması gerekenleri duyurmuş, Mart 2020'de Avrupa Komisyonu Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın temel bileşenlerinden birini oluşturan Yeni Döngüsel Ekonomi Planı'nı yayımlamıştır. Türkiye de bu anlayışa uygun bir politika benimsemiş, 2019 yılında sıfır atık yönetmeliğini, 2021 yılında Ulusal Yeşil Mutabakat Eylem Planını ve 2024 yılında Ulusal İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planını, 2025 yılında Ulusal Döngüsel Ekonomi Stratejisi ve Eylem Planı (2025-2028) hazırlanmış ve yayımlamıştır (ÇŞİDB, 2025). Bu durumda, döngüsel ekonomi yaklaşımı aslında 1900'lerin başına kadar uzanan bir geçmişi olan sıfır atık anlayışının günümüze uyarlanmış bir halidir ve bu şekliyle sıfır atık ve döngüsel ekonomi kavramları birbirini destekleyen ve tamamlayan iki kavramdır.

2. DÖNGÜSEL EKONOMİ

Geleneksel ekonomi modeli, sanayi devriminden bu yana süregelen ve al-kullan-at yaklaşımına dayanan doğrusal bir sistem üzerine kuruludur. Bu modelde ham maddeler ürünlere dönüştürülür, belirli bir süre kullanılır ve sonunda atık olarak bertaraf edilir. Ancak küresel kaynakların hızla tükenmesi ve çevresel kirliliğin artması, bu sürdürülebilir olmayan modelin yerine yenileyici ve onarıcı bir sistem olan döngüsel ekonominin benimsenmesini zorunlu kılmıştır. Döngüsel ekonomi; ham madde kullanımından atık oluşumuna kadar olan süreçte çevrenin korunmasını odak noktasına alan, atık kavramını sistemden çıkarmayı hedefleyen bir üretim ve tüketim modelidir. Bu sistemde temel amaç, ürünlerin, bileşenlerin ve malzemelerin her zaman en yüksek fayda ve değerde tutulmasını sağlamaktır (Noman, vd., 2022; ÇŞİDB, 2025, Anonim, 2020; Saidani vd. 2019).

Döngüsel ekonomi sistemi aslında üç temel ilke üzerine inşa edilmiştir.
1-Atık ve kirliliğin önlenmesi
2-Ürün ve materyallerin mümkün olduğunca uzun süre sistemde tutulması
3-Doğal sistemlerin yeniden canlandırılması.

Bu ilkelerin hayata geçirilmesini sağlamak için literatürde "R stratejileri" adı verilen farklı teknikler kullanılmaktadır. Bunların başında ürünün işlevinden vazgeçerek veya onu dijital gibi hizmetlerle sunarak gereksiz hale getirmeyi ifade eden "Reddet" (Refuse) stratejisi gelmektedir. Bunu, ürün kullanımını daha yoğun hale getirmeyi amaçlayan "Yeniden Düşün" (Rethink) ve kaynak kullanım

verimliliğini artıran "Azalt" (Reduce) stratejileri takip etmektedir (Gülenç, 2022; Noman, 2022, EC, 2020; Malooly and Daphne, 2023).

Görsel 1. Doğrusal Ekonomi ve Döngüsel Ekonomi

Döngüsel ekonomik modele geçiş, sadece çevresel değil, aynı zamanda ciddi ekonomik ve sosyal fırsatlar sunmaktadır. Ekonomik açıdan; ham madde maliyetlerinin düşürülmesi, tedarik güvenliğinin sağlanması ve yeni iş alanlarının yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılması gibi avantajlar sağlamaktadır. Çevresel boyutta ise, sera gazı emisyonlarının azaltılması ve doğal kaynak kullanımında dengenin korunması, iklim değişikliği ile mücadelede önemli avantajlar sağlamaktadır. Sosyal açıdan ise döngüsel ekonomi, yeşil istihdam fırsatlarını beraberinde getirerek toplumun tüm kesimleri için adil bir geçiş sürecini desteklemektedir (Anonim, 2025; Anonim, 2020; Noman vd., 2022; ÇŞIDB,2025).

3.SIFIR ATIK

Sıfır Atık, doğal kaynakların verimli kullanılması, atık oluşumunun önlenmesi ve oluşan atıkların yeniden kullanım, geri dönüşüm ve geri kazanım yoluyla ekonomiye kazandırılmasını hedefleyen bütüncül bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasının yanı sıra ekonomik ve sosyal faydalar da sunmaktadır (United Nations Environment Programme [UNEP], 2018).

Geleneksel “al–kullan–at” anlayışının aksine Sıfır Atık, ürünlerin yaşam döngüsünü uzatmayı ve kaynak verimliliğini artırmayı amaçlar. Bu kapsamda, atık oluşumunun kaynağında azaltılması en öncelikli adım olarak görülmektedir. Özellikle ambalaj atıkları, gıda israfı ve tek kullanımlık ürünler Sıfır Atık politikalarının temel odak alanları arasında yer almaktadır (Zero Waste International Alliance [ZWIA], 2018).

Sıfır Atık uygulamaları, iklim değişikliğiyle mücadelede de önemli bir araçtır. Atık miktarının azaltılması, sera gazı salımlarını düşürmekte ve enerji tasarrufuna katkı sağlamaktadır (European Environment Agency [EEA], 2020). Ayrıca bireylerin ve kurumların tüketim alışkanlıklarını sorgulamasına olanak tanıyarak çevre bilincinin gelişmesine katkıda bulunur.

Sıfır Atık yaklaşımı, yalnızca bir atık yönetim modeli değil; sürdürülebilir yaşam biçimini teşvik eden kapsamlı bir dönüşüm sürecidir. Bu yaklaşımın yaygınlaşması, çevresel sorunların azaltılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu durumda sıfır atık anlayışı döngüsel ekonomi ile

anlam kavram ve uygulama açısından örtüşmektedir, ancak sıfır atık uygulamalarının döngüsel ekonomi kavramından önce hayata geçtiğini, bu konuda teorik ve uygulamalı çalışmalar yapıldığını görmekteyiz.

Türkiye'de Döngüsel Ekonomi ve Sıfır Atık Vizyonu kapsamında yapılan çalışmalar incelendiğinde 2019 yılında uygulamaya giren "Sıfır Atık Yönetmeliği" atık yönetiminde radikal bir dönüşüm sürecine girilmesini sağlamıştır. Bu proje, sadece çevresel bir faaliyet değil, aynı zamanda 11. ve 12. Kalkınma Planı ve Yeşil Mutabakat Eylem Planı ile entegre bir devlet politikasıdır (ÇŞİDB, 2024). Bu kapsamda yapılan çalışmalar sonucunda 2017 yılında %13 olan belediye atığı geri kazanım oranı, projenin etkisiyle 2023 yılı sonunda %34,92 seviyesine yükselmiştir (Sıfır Atık Vakfı, 2024). Bu süreçte toplanan atıkların geri dönüştürülmesiyle ekonomiye yaklaşık 185 milyar TL kazandırılmış; 498 milyon ağaç kesilmekten kurtarılmıştır (ÇŞİDB, 2024). 2035 yılı hedefi ise Ulusal Atık Yönetimi ve Eylem Planı kapsamında, 2035 yılına kadar geri kazanım oranının %60'a çıkarılması şeklinde tanımlanmıştır.

4.SONUÇ

Sıfır Atık ve Döngüsel Ekonomi yaklaşımları, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda birbirini tamamlayan iki temel paradigma olarak öne çıkmaktadır. Sıfır Atık, ağırlıklı olarak atık oluşumunun önlenmesi, kaynakların verimli kullanımı ve tüketim alışkanlıklarının dönüştürülmesine odaklanırken; Döngüsel Ekonomi daha geniş bir çerçevede üretim, tasarım, tüketim ve yeniden kullanım süreçlerini kapsayan sistemsel bir ekonomik modeli ifade etmektedir. Bu yönüyle Sıfır Atık, Döngüsel Ekonomi'nin uygulanabilirliğini artıran pratik ve davranışsal bir araç niteliği taşımaktadır.

Karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, Sıfır Atık yaklaşımı bireysel ve kurumsal düzeyde farkındalık yaratma ve kısa vadede somut çevresel kazanımlar sağlama açısından güçlüdür. Döngüsel Ekonomi ise uzun vadeli yapısal dönüşümü hedefleyerek, ürünlerin yaşam döngüsünün yeniden tasarlanmasını ve ekonomik değerin sistem içinde korunmasını amaçlamaktadır. Dolayısıyla Sıfır Atık uygulamaları, Döngüsel Ekonomi'nin temel ilkelerini destekleyerek atıkların kaynak olarak değerlendirilmesine katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için bu iki yaklaşımın birbirinden bağımsız değil, bütünleşik biçimde ele alınması gerekmektedir. Sıfır Atık, toplumsal davranış değişikliğini hızlandıran bir araç olarak Döngüsel Ekonomi'nin saha düzeyindeki karşılığını oluştururken; Döngüsel Ekonomi ise Sıfır Atık hedeflerinin kalıcı ve sistematik biçimde hayata geçirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu bütüncül yaklaşım, hem çevresel hem de ekonomik sürdürülebilirlik açısından kritik bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Anonim (2020), İşletmeler İçin Döngüsel Ekonomi Rehberi, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.business4goals.org/wp-

content/uploads/2021/03/%C4%B0sletmeler-icin-Dongusel-Ekonomi-Rehberi.pdf. (Erişim tarihi: 22.12.2025).

Anonim (2025), Döngüsel Ekonomi Modeli: Tanımı, Faydaları ve Önemi – Semtrio, https://semtrio.com/blog/dongusel-ekonomi-modeli-tanimi-faydalari-ve-onemi
ÇŞİDB (2024). Sıfır Atık Projesi 7. Yıl Faaliyet Raporu.

ÇŞIDB, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Ulusal Döngüsel Ekonomi Stratejisi ve Eylem Planı (2025-2028), (Erişim tarihi: 20.12.2025).

European Commission (2020) Categorisation System for the Circular Economy. COM (2020): https://ec.europa.eu/info/publications/categorisation-system-circular-economy_en. (Erişim tarihi: 22.12.2025).

European Environment Agency. (2020). Waste management and the circular economy in Europe. EEA.

Gülenç, İ. Döngüsel Ekonomi ve Sorumlu Yatırımcılık, https://yesilbuyume.org/dongusel-ekonomi-ve-sorumlu-yatirimcilik/, 2022. (Erişim tarihi: 20.12.2025).

Malooly, L. And Daphne, T., R-Strategies for a Circular Economy, 2022 https://www.circularise.com/blogs/r-strategies-for-a-circular-economy. (Erişim tarihi: 22.12.2025).

Noman, A.A, Akter, U.H., Pranto, T.H. and Haque, B "Machine Learning and Artificial Intelligence in Circular Economy: A Bibliometric Analysis and Systematic Literature Review", Annals of Emerging Technologies in Computing (AETiC), pp. 13-40, Vol. 6, No. 2. 2022

Saidani, M., Yannou, B., Leroy, Y., Cluzel, F. And Kendall,A. A taxonomy of circular economy indicators, Journal of Cleaner Production, Volume 207, 2019, Pages 542-559, https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.10.014.
TÜİK (2024). Atık İstatistikleri Raporu.

United Nations Environment Programme. (2018). Single-use plastics: A roadmap for sustainability. UNEP.

UDESEP (2025). Ulusal Döngüsel Ekonomi Stratejisi ve Eylem Planı (2025-2028).

Zero Waste International Alliance. (2018). Zero waste definition. https://zwia.org.

https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20151201STO05603/circular-economy-definition-importance-and-benefits. (Erişim tarihi: 20.12.2025).

EKONOMİK VERİMLİLİK AÇISINDAN HUKUKİ DÜZENLEMELERİN ROLÜ

Dr.Öğr. Ü.Gülten ŞEN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
Kütahya Sosyal Bilimler M.Y.O./
Yönetim ve Organizasyon

ORCID: 0000-0002-2057-359X.

gulten.sen@dpu.edu.tr

Öğr.Grv.Serdar AYDINYURT
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
Kütahya Sosyal Bilimler M.Y.O./
Toptan ve Parakende Satış

ORCID:0009-0007-2564-8355
serdar.aydinyurt@dpu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, hukuki düzenlemelerin ekonomik verimlilik üzerindeki etkilerini teorik ve analitik bir çerçevede incelemektedir. Ekonomik verimlilik; kıt kaynakların toplumsal refahı üst düzeye çıkaracak şekilde tahsis edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçte hukuki kurumların belirleyici rolü vurgulanmaktadır. Çalışmanın temel görüşü, etkin bir hukuk düzeninin işlem maliyetlerini düşürerek öngörülebilirliği artırdığıdır. Böylece ekonomik birimlerin teşvikleri daha uygun hâle getirilmektedir.

Çalışmada; Pareto ve Kaldor–Hicks verimliliği gibi temel ekonomik verimlilik kriterleri ele alınmaktadır. Hukukun ekonomik analizinin, hukuki kuralları ekonomik sonuçları bakımından değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Mülkiyet haklarının korunması, sözleşmelerin icra edilebilirliği ve haksız fiil hukukunun caydırıcılık işlevi, ekonomik etkinliği doğrudan etkileyen kurumsal unsurlar olarak ele alınmaktadır.

Çalışmada rekabet hukuku düzenlemelerinin piyasa gücünü sınırlayarak inovasyonu ve tüketici refahını artırdığı, çevre, sağlık ve güvenlik düzenlemelerinin ise dışsallıkları içselleştirerek sosyal maliyetleri düşürdüğü ileri sürülmektedir. Bununla birlikte aşırı düzenleme, düzenleyici yakalama ve hukuki belirsizlik gibi olguların verimlilik kayıplarına yol açtığı; bu nedenle düzenleme tasarımlarında maliyet–fayda analizinin zorunlu olduğu belirtilmektedir.Sonuç olarak metin, hukuki düzenlemelerin ekonomik verimliliğin hem ön koşulu hem de belirleyicisi olduğunu; güçlü mülkiyet hakları, etkin sözleşme hukuku, rekabetçi piyasa yapısı ve

dışsallıklara yönelik doğru tasarlanmış düzenlemelerin ekonomik refahın artırılmasında kritik rol oynadığını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Hukuk, Verimlilik, Ekonomik Verimlilik.

ABSTRACT

THE ROLE OF LEGAL REGULATIONS IN ECONOMIC EFFICIENCY

This study examines the effects of legal regulations on economic efficiency within a theoretical and analytical framework. Economic efficiency is defined as the allocation of scarce resources in a way that maximizes social welfare. The decisive role of legal institutions in this process is emphasized. The main argument of the study is that an effective legal system increases predictability by reducing transaction costs. This makes incentives for economic units more appropriate.

The study addresses fundamental economic efficiency criteria such as Pareto and Kaldor–Hicks efficiency. It demonstrates that the economic analysis of law evaluates legal rules in terms of their economic consequences. The protection of property rights, the enforceability of contracts, and the deterrent function of tort law are addressed as institutional elements that directly affect economic efficiency.

The study also argues that competition law regulations increase innovation and consumer welfare by limiting market power, while environmental, health, and safety regulations reduce social costs by internalizing externalities. However, it is noted that phenomena such as overregulation, regulatory capture, and legal uncertainty lead to efficiency losses; therefore, cost-benefit analysis is mandatory in regulatory design. In conclusion, the text examines the economic efficiency of legal regulations.

Keywords: Economy, Law, Efficiency, Economic Efficiency.

GİRİŞ

Hukuki düzenlemeler, ekonomik birimlerin davranışlarını ve teşvik yapılarını biçimlendirerek ekonomik verimliliğin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır(Cooter & Ulen, 2016). Bu düzenlemeler, kaynakların etkin tahsisini sağlayarak ekonomik verimliliğin yükseltilmesinde önemli bir araçtır. Aşırı veya yanlış tasarlanmış düzenlemeler işlem maliyetlerini artırarak verimlilik kayıplarına yol açabilir. Mülkiyet haklarının korunması, sözleşmelerin güvence altına alınması, rekabetçi piyasa düzeninin kurulması ve dışsallıkların düzenlenmesi gibi hukuki uygulamalar, modern ekonomilerde verimliliğin ana belirleyicileri olmaktadır(Posner, 2007). Hukuki düzenlemelerin ekonomik etkilerinin analiz edilmesi, etkin politika tasarımı açısından önem taşır. Bu çalışma, hukuki düzenlemelerin ekonomik verimlilik üzerindeki rolünü hukuk ve ekonomi perspektifinden ele almayı amaçlamaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK TEMELLER

1.1. Ekonomik Verimlilik Kavramı

Ekonomik verimlilik, kıt kaynakların toplumsal refahı en üst düzeye çıkaracak şekilde kullanılması anlamına gelmektedir (Stiglitz, 1989). Üretimin artırılması tek başına yeterli olmayıp, doğru maliyetle ve tüketici tercihleriyle uyumlu üretim yapılması esastır. Günümüzde, ekonomik sistemleri, gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun ülkelerde verimliliğin ulusal refahı yükseltmede belirleyici bir unsur olduğu görüşü genel kabul görmektedir. Verimlilikte sağlanan yükseliş, ekonomik büyümenin ve kalkınmanın temel dinamiklerinden biri olarak değerlendirilmektedir (İleri,1999). Bu bağlamda verimlilik, yalnızca üretim miktarının artırılmasıyla değil, kaynakların etkin tahsisi ve kullanımının optimize edilmesiyle ilişkilendirilmektedir (İleri, 2014). Ayrıca verimlilik artışları, rekabet gücünün yükselmesine ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasına önemli katkılar sunmaktadır (Ulusoy, 2020). Nitekim etkin bir kurumsal ve hukuki yapı, verimlilik düzeylerini doğrudan etkileyerek uzun vadeli kalkınma performansının belirleyicilerinden biri hâline gelmektedir (Ardıyok, 2008).

1.1.1. Pareto ve Kaldor–Hicks Verimliliği

Pareto verimliliği, kaynakların yeniden dağıtımı sonucunda en az bir bireyin durumunun iyileşip kimsenin durumunun kötüleşmemesi ilkesine dayanır. Ekonomik etkinliğin nihai bir sınırını tanımlar (Pareto, Manuale di Economia Politica, 1906) Bu ölçüt, bireyler arası refah karşılaştırmalarına izin vermemesi nedeniyle normatif açıdan tarafsız bir kriter sunmakla birlikte, uygulamada oldukça sınırlı bir alan bulmaktadır. Kamu politikaları ve hukuki düzenlemeler çoğu durumda kaçınılmaz olarak kazananlar ve kaybedenler yaratmaktadır. Bu bağlamda Pareto kriteri, hukuki müdahalelerin ekonomik sonuçlarını değerlendirmede yetersiz kalmaktadır. Bu dar tanım Kaldor ve Hicks tarafından genişletilmiştir. Bu sınırlılığı aşmak amacıyla geliştirilen Kaldor–Hicks verimliliği yaklaşımı, bir düzenlemeden elde edilen toplam kazancın toplam kayıpları aşması ve kazanç sağlayanların kaybedenleri potansiyel olarak tazmin edebilmesi hâlinde, söz konusu düzenlemenin toplumsal açıdan daha etkin kabul edilebileceğini ileri sürmektedir (Kaldor, 1939; Hicks, 1939). Bu yaklaşımda fiilî bir tazminat zorunluluğu bulunmamakta, bunun yerine net sosyal faydanın varlığı esas alınmaktadır. Böylece Kaldor–Hicks ölçütü, maliyet–fayda analizine dayalı değerlendirmelere daha geniş bir uygulama alanı sunmaktadır... Kaldor–Hicks, bir değişiklikten kazanç sağlayanların kaybedenleri tam anlamıyla tazmin edebilmesi durumunda düzenlemenin toplumsal açıdan daha etkin kabul edilebileceğini öne sürmektedir (Kaldor, 1939; Hicks, 1939). Bu yaklaşım, refah ekonomisinin politika analizlerinde sıkça kullanılmaktadır. Pareto optimalitesinin katı koşullarını aşarak uygulamada karşılaşılan maliyet–fayda değerlendirmelerine daha esnek bir çerçeve sunmaktadır. Kaldor–Hicks verimliliği, kazananların kaybedenleri teorik olarak tazmin edebildiği durumların verimli olduğunu kabul ederek daha esnek bir değerlendirme sunar (Posner, 2007).

Hukuk ve ekonomi literatüründe Kaldor–Hicks verimliliği, özellikle düzenleyici müdahalelerin ekonomik etkilerinin analizinde temel bir referans noktası hâline gelmiştir. Richard Posner, hukuki kuralların ekonomik etkinliğinin değerlendirilmesinde Kaldor–Hicks ölçütünün, Pareto kriterine kıyasla daha gerçekçi ve işlevsel bir çerçeve sunduğunu belirtmektedir (Posner, 2007). Bu yaklaşımın dağılımsal adalet ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri göz ardı edebileceği

yönünde eleştiriler de mevcuttur (Kaplow & Shavell, 2002). Dolayısıyla hukuki düzenlemelerin ekonomik verimlilik açısından değerlendirilmesinde, Kaldor–Hicks ölçütünün sağladığı analitik kolaylıklar ile adalet ve hakkaniyet ilkeleri arasındaki dengenin gözetilmesi büyük önem taşımaktadır.

1.2. Temel Prensipler ve Hukuki Çerçeve

Hukuki düzenlemeler işlem maliyetlerini azaltarak kaynak kullanımını optimize eder (Ogus, 2004). Mülkiyet haklarının güçlü olduğu ülkelerde ekonomik etkinliğin daha yüksek olduğu ampirik çalışmalarca desteklenmektedir (Tirole, 2017). Ekonomik verimlilik açısından hukuki düzenlemelerin rolü, kaynakların kıtlığı karşısında en yüksek toplumsal faydanın sağlanmasını hedefleyen temel prensiplere dayanmaktadır. Bu çerçevede hukuki düzenlemeler, ekonomik aktörlerin davranışlarını yönlendirerek piyasa başarısızlıklarını gidermeyi ve işlem maliyetlerini azaltmayı amaçlar. Hukukun öngörülebilir ve istikrarlı olması, ekonomik karar alma süreçlerinde belirsizliği azaltarak yatırımların ve uzun vadeli planlamanın önünü açar (Posner, 2014). Özellikle mülkiyet haklarının açık biçimde tanımlanması ve korunması, kaynakların etkin kullanımını teşvik eden temel unsurlardan biridir (Coase, 1960). Hukukun etkinliği, yalnızca kuralların varlığına değil, aynı zamanda bu kuralların uygulanabilirliğine ve denetim mekanizmalarının işlerliğine bağlıdır. Aksi takdirde, aşırı karmaşık veya tutarsız düzenlemeler ekonomik faaliyetler üzerinde ek maliyetler yaratabilir. Bu nedenle hukuki düzenlemelerin tasarımında fayda-maliyet analizi önemli bir değerlendirme aracı olarak öne çıkmaktadır. Hukukun ekonomik analizi yaklaşımı, düzenlemelerin toplumsal refah üzerindeki etkilerini ölçerek daha etkin politika tercihleri geliştirilmesine katkı sağlar. Sağlam bir hukuki çerçeve, ekonomik verimliliğin artırılmasında tamamlayıcı bir kurumsal yapı işlevi görmektedir (Ogus, 2004).

1.3. Hukukun Ekonomik Analizi

Hukukun ekonomik analizi yaklaşımı, hukuki kuralları ekonomik sonuçları üzerinden değerlendirir. Rasyonel davranan birey varsayımıyla hareket eder (Posner, 2007). Hukuki kurumlar, ekonomik aktörlerin teşvik yapılarını şekillendiren mekanizmalar olarak kabul edilir (Parisi, 2017). Hukukun ekonomik analizi, hukuki kuralların bireylerin ve kurumların davranışları üzerindeki etkilerini ekonomik araçlar yardımıyla inceleyen disiplinlerarası bir yaklaşımdır (Posner, 2014; Cooter & Ulen, 2016). Bu yaklaşım, hukukun temel işlevlerinden birinin kıt kaynakların etkin dağılımını sağlamak olduğunu varsayar (Küçükahmetoğlu, 2018). Ekonomik analiz, hukuki düzenlemelerin işlem maliyetleri, teşvik yapıları ve toplumsal refah üzerindeki sonuçlarını sistematik biçimde değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Özellikle sözleşme hukuku ve mülkiyet hakları alanında, hukuki kuralların etkinlik kriteri çerçevesinde ele alındığı görülmektedir (Shavell, 2004). Hukuki belirliliğin artması, ekonomik birimlerin öngörülebilirlik düzeyini yükselterek piyasa işlemlerinin daha düşük maliyetle gerçekleşmesini sağlamaktadır (Rekabet Kurumu, 2023). Hukukun ekonomik analizi, normatif ve pozitif bir inceleme yöntemi de sunmaktadır. Rekabet hukuku, düzenleyici hukuk ve haksız fiil sorumluluğu, ekonomik analiz yaklaşımının yoğun biçimde uygulandığı başlıca alanlar arasındadır(Posner, 2014). Yalnızca etkinlik ölçütüne dayalı değerlendirmelerin adalet ve hakkaniyet gibi hukuki değerleri ikinci plana itebileceği yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Bu nedenle çağdaş çalışmalarda ekonomik analiz ile sosyal refah ve etik boyutların birlikte

değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Cooter & Ulen, 2016). Hukukun ekonomik analizi, hukuki düzenlemelerin ekonomik ve toplumsal sonuçlarını anlamada güçlü bir analitik çerçeve sunmaktadır.

1.4. Hukuki Düzenlemenin Amacı: Piyasa Aksaklıkları

Dışsallıklar, tekel gücü ve bilgi asimetrisi gibi durumlar serbest piyasanın çözemediği aksaklıklar olup hukuki müdahaleleri gerekli kılar (Stiglitz, 1989). Dışsallıklar, tekel gücünün yoğunlaşması ve bilgi eksikliği gibi faktörler, serbest piyasa mekanizmasının kaynakları etkin biçimde tahsis etmesini engelleyen piyasa aksaklıkları arasında yer almaktadır. Bu tür aksaklıklar, bireysel kararların toplumsal maliyet ve faydaları tam olarak yansıtmamasına yol açmakta, refah kayıplarına neden olmaktadır (Stiglitz, 1989). Negatif dışsallıkların var olduğu durumlarda, piyasa fiyatları toplumsal maliyetleri içermediğinden hukuki düzenlemeler yoluyla düzeltici müdahaleler gerekli hâle gelmektedir. Tekelci yapıların ortaya çıkması rekabetçi baskıyı zayıflatarak fiyatların yapay olarak yükselmesine ve tüketici refahının azalmasına yol açar. Bilgi eksikliğinin olduğu piyasalarda taraflar arasındaki eşitsiz bilgi dağılımı, sözleşme ilişkilerinin etkinliğini azaltmakta ve piyasa başarısızlıklarını derinleştirmektedir. Bu bağlamda hukuki düzenlemeler, piyasa aksaklıklarını gidermeye yönelik kurumsal çerçeveyi oluşturarak ekonomik etkinlik ve sosyal refahın artırılmasına katkı sağlamaktadır.

2.YÖNTEM (METODOLOJİ)

Bu çalışma, hukuki düzenlemelerin ekonomik verimlilik üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemine dayalı kuramsal ve kavramsal bir analiz yürütmektedir. Araştırmada hukuk ve ekonomi literatüründe geliştirilen teorik yaklaşımlar sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Bu kapsamda çalışma, betimleyici ve analitik bir metodoloji izlemektedir.Araştırmanın temel yöntemi, hukuk ve ekonomi literatüründe yer alan klasik ve çağdaş eserlerin karşılaştırmalı analizine dayanmaktadır. Pareto ve Kaldor–Hicks verimlilik ölçütleri, hukuki düzenlemelerin ekonomik sonuçlarını değerlendirmede analitik araçlar olarak ele alınmıştır. Mülkiyet hakları, sözleşme hukuku, haksız fiil sorumluluğu ve rekabet hukuku gibi temel hukuk alanları bu ölçütler ışığında incelenmiştir. Bu yaklaşım, hukuki normların yalnızca normatif yönlerini değil, aynı zamanda ekonomik aktörlerin davranışları üzerindeki teşvik etkilerini de ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada ikincil veri kaynakları kullanılmış olup; uluslararası ve ulusal literatürde yer alan akademik makaleler, kitaplar ve raporlar temel veri setini oluşturmuştur. Literatür taraması sürecinde, hukukun ekonomik analizi yaklaşımının öncü isimleri ile düzenleme ekonomisi alanındaki temel çalışmalar esas alınmıştır. Bu sayede, hukuki düzenlemelerin verimlilik üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri çok boyutlu bir perspektifle ele alınmıştır.Metodolojik olarak, düzenleyici müdahalelerin ekonomik sonuçları incelenirken maliyet–fayda analizi mantığı esas alınmıştır. Aşırı düzenleme, düzenleyici yakalama ve hukuki belirsizlik gibi kavramlar, hukuki düzenlemelerin neden her zaman verimlilik artırıcı sonuçlar doğurmadığını açıklamak amacıyla analitik çerçeveye dâhil edilmiştir. Bu yönüyle çalışma, normatif bir değerlendirmeden ziyade, pozitif analiz ağırlıklı bir yaklaşım benimsemektedir.

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Hukuki düzenlemelerin ekonomik verimlilik üzerindeki etkisi, hukuk ve ekonomi literatüründe tartışılan temel konulardan biridir. Bu literatür çalışması, hukukun yalnızca normatif bir düzenleme aracı olmadığını, aynı zamanda ekonomik birimlerin teşvik yapılarını şekillendiren kurumsal bir mekanizma olduğunu vurgulamaktadır. Hukukun ekonomik analizi yaklaşımı, hukuki kuralların kaynak tahsisi, işlem maliyetleri ve toplumsal refah üzerindeki etkilerini inceleyerek verimlilik odaklı bir değerlendirme sunmaktadır (Posner, 2014).Ekonomik literatürde mülkiyet haklarının açık ve güvenli biçimde tanımlanması, verimli piyasa işleyişinin ön koşullarından biri olarak kabul edilmektedir. Coase (1960), mülkiyet haklarının belirgin olduğu ve işlem maliyetlerinin düşük olduğu durumlarda, hukuki düzenlemelerin kaynak tahsisini doğrudan etkilemediğini ifade etmiştir. İşlem maliyetleri yükseldikçe hukuki çerçevenin verimlilik açısından kritik hâle geldiğini ileri sürmüştür. Hukuk, piyasa başarısızlıklarını telafi eden tamamlayıcı bir unsur olarak konumlandırılmaktadır. Literatür, hukuki müdahalelerin özellikle dışsallıklar, bilgi asimetrileri ve tekelci yapılar gibi piyasa aksaklıklarını gidermede önemli bir rol oynadığını ortaya koyduğunu göstermekredir. Etkin biçimde tasarlanmış düzenlemeler, özel maliyetler ile sosyal maliyetler arasındaki farkı azaltarak ekonomik etkinliği artırır (Stiglitz, 1989). Aşırı veya hatalı düzenlemelerin, uyum maliyetlerini artırarak verimlilik kayıplarına yol açabileceği de literatürde vurgulanmaktadır. Hukuki düzenlemelerin verimlilik üzerindeki etkisi, normların içeriğine ve uygulanma kapasitesine de bağlıdır. North (1990), kurumsal yapıların etkinliğinin, resmi kurallar kadar bu kuralların uygulanmasını sağlayan yaptırım mekanizmalarına bağlı olduğunu belirtmektedir. Zayıf uygulama ve denetim, hukuki belirsizliği artırarak ekonomik aktörlerin rasyonel karar alma süreçlerini olumsuz etkileyebilir. Literatür çaşlışmasında, hukuki düzenlemelerin ekonomik verimlilik açısından çift yönlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Etkin ve öngörülebilir bir hukuki çerçeve, işlem maliyetlerini azaltarak yatırımı ve üretkenliği teşvik etmektedir.Tutarsız ve maliyetli düzenlemeler ekonomik performansı zayıflatabilmektedir. Bu nedenle hukuk politikalarının tasarımında ekonomik analiz yöntemlerinin kullanılması, literatürde geniş ölçüde kabul gören bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır (Ogus, 2004).

Türkiye literatüründe ise; hukuki düzenlemelerin ekonomik verimlilik üzerindeki etkisi, hukuk ve ekonomi yaklaşımı çerçevesinde ele alınmaktadır. Hukukun yalnızca normatif bir düzenleme aracı olmadığı, ekonomik aktörlerin davranışlarını ve teşvik yapılarını da şekillendiren kurumsal bir mekanizma olduğu vurgulanmaktadır (Baykal, 2020). Düzenleyici hukuk bağlamında yapılan çalışmalar, hukuki müdahalelerin piyasa aksaklıklarını gidermede önemli bir rol oynadığını; ancak bu müdahalelerin maliyet–fayda analiziyle desteklenmediği durumlarda verimlilik kayıplarına yol açabileceğini ortaya koymaktadır (Uğur, 2012; Polat, 2016). Mülkiyet haklarının korunması ve sözleşmelerin icra edilebilirliğinin sağlanması, kaynakların etkin tahsisini kolaylaştırarak ekonomik etkinliği artırmaktadır (Kaya, 2019). Refah ekonomisi perspektifinden bakıldığında ise Pareto ve Kaldor–Hicks verimlilik ölçütlerinin, hukuki düzenlemelerin ekonomik sonuçlarının değerlendirilmesinde analitik bir çerçeve sunduğu ifade edilmektedir (Demir & Yıldız, 2017). Rekabet hukuku alanındaki Türkçe çalışmalar da piyasa gücünün sınırlandırılmasının, tüketici refahı ve dinamik verimlilik açısından olumlu sonuçlar doğurduğunu göstermektedir (Öztürk, 2020).

4. HUKUKİ DÜZENLEMELERİN VERİMLİLİK ÜZERİNDEKİ ROLÜ

4.1. Mülkiyet Hakları ve İşlem Maliyetleri

Mülkiyet hakkı, bireyin sahip olduğu mal ve değerler üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabilmesini ifade eden temel bir haktır. Bu hak yalnızca ekonomik bir değer olmayıp, aynı zamanda bireyin kişisel özgürlüğü, insan onuru ve hukuk güvenliğiyle doğrudan ilişkilidir. Modern hukuk devletlerinde mülkiyet hakkının korunması, devletin temel yükümlülüklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Mülkiyet haklarının güvenilirliği yatırım kararlarını doğrudan etkiler; güvenli bir hukuki ortam kaynak tahsisini daha verimli hâle getirir (Ardıyok, 2008).Coase Teoremi işlem maliyetlerinin düşük olduğu varsayımında tarafların pazarlık yoluyla verimli çözüme ulaşabileceğini belirtir; ancak işlem maliyetlerinin yüksek olduğu gerçek hayatta hukuki düzenlemeler zorunludur (Coase, 1960).

4.2. Sözleşme Hukuku ve Ticari Güven

Sözleşmelerin icra edilebilirliği ticari ilişkilerde öngörülebilirlik ve güven sağlar (Cooter & Ulen, 2016).Etkin ihlal teorisine göre sözleşme ihlali bazı durumlarda toplumsal refahı artırabilir (Posner, 2007). Sözleşmelerin icra edilebilirliği ve haksız fiil hukukunun caydırıcılık işlevi, hukuk devletinin ve piyasa ekonomisinin sağlıklı işleyişi açısından vazgeçilmez öneme sahiptir. Sözleşmelerin bağlayıcılığının güvence altına alındığı ve haksız fiil sorumluluğunun etkin biçimde uygulandığı bir hukuk düzeni, bireylerin hukuka olan güvenini artırmaktadır. Ekonomik birimlerin toplumsal refahın sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır Haksız fiil sorumluluğu, hukuka aykırı bir fiil sonucu başkasına zarar veren kişinin bu zararı gidermekle yükümlü tutulmasını ifade eder. Bu sorumluluk türü, kusura dayalı sorumluluk esasına dayanmakla birlikte, bazı hâllerde kusursuz sorumluluk rejimleri de kabul edilmiştir.

4.3. Haksız Fiil Hukuku ve Risk Yönetimi

Haksız fiil hukuku, caydırıcılık mekanizmasıyla aktörleri topluma zarar veren davranışlardan uzaklaştırır (Calabresi, 1970). Bu sayede sosyal maliyetler düşer. K aynak tahsisi daha verimli hâle gelir. Haksız fiil hukuku, ekonomik analiz perspektifinden bakıldığında, bireylerin ve kurumların faaliyetlerinden doğan zarar risklerini içselleştirmelerini sağlayan düzenleme alanıdır. Bu hukuk dalı, caydırıcılık işlevi aracılığıyla, aktörleri topluma zarar veren davranışlardan uzaklaştırmayı amaçlar (Calabresi, 1970). Zarar veren fiillerin hukuki yaptırımlarla karşılanması, potansiyel birim açısından beklenen maliyetleri artırarak riskli davranışların azalmasına katkıda bulunur. Bu mekanizma sayesinde, sosyal maliyetlerin minimize edilmesi ve ekonomik etkinliğin artırılması mümkün hâle gelir. Haksız fiil sorumluluğu, zararların kimin tarafından ve hangi ölçüde üstlenileceğini belirleyerek riskin optimal dağılımını teşvik eder. Bu durum, bireylerin önlem alma düzeylerini rasyonel biçimde ayarlamalarına olanak tanır (Shavell, 1987). Özen yükümlülüğünün ihlali hâlinde sorumluluk doğması, önleyici yatırımların artmasını teşvik eder. Böylelikle, kazaların ve zararların gerçekleşme olasılığı düşerken toplam toplumsal refah yükselir. Haksız fiil hukuku, zarar sonrası telafi mekanizması ile beraber zarar öncesi davranışları şekillendiren bir risk yönetimi aracıdır. Etkin işleyen bir haksız fiil rejimi, hem caydırıcılık hem de risk paylaşımı yoluyla kaynak tahsisini daha verimli hâle getirmektedir (Posner, 2014).

5. DÜZENLEME TÜRLERİNİN VERİMLİLİK ANALİZİ

5.1. Rekabet Hukuku Düzenlemeleri

Rekabet hukuku, tekel gücünü sınırlandırarak tüketici refahını artırır (Ardıyok, 2008). Rekabetçi piyasalar inovasyonu ve dinamik verimliliği destekler (Tirole, 2017) Rekabet, piyasa aktörlerinin mal ve hizmet sunumu sırasında birbirleriyle özgürce yarışabilmesini ifade eder. Klasik iktisat teorisine göre rekabet, görünmez el mekanizması aracılığıyla toplumsal refahı maksimize eden bir işlev görür. Neoklasik iktisat yaklaşımı ise rekabeti, marjinal maliyet ile fiyatın eşitlendiği etkin piyasa koşullarının sağlanmasıyla ilişkilendirmektedir. Rekabet hukuku düzenlemeleri, özellikle tekelci ve oligopolistik piyasa yapılarında piyasa gücünün sınırlandırılması yoluyla dengeleyici bir işlev üstlenmektedir (Motta, 2004; Carlton & Perloff, 2015). Gelir dağılımı ve sosyal refah açısından bakıldığında; tekelci yapıların ve piyasa gücü yoğunlaşmasının önlenmesi, gelir dağılımındaki bozulmaların sınırlandırılmasına katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle rekabet hukuku, sosyal refah devletinin dolaylı araçlarından biri olarak da değerlendirilebilir. Fiyat oluşumu ve tüketici refahı açısından ise rekabetin etkin olduğu piyasalarda fiyatlar, maliyetlere daha yakın düzeylerde oluşmakta ve tüketici refahı artmaktadır. Rekabet hukukunun etkin uygulanmadığı piyasalarda ise fiyatların yapay biçimde yükseldiği ve tüketici aleyhine sonuçlar doğduğu gözlemlenmektedir.

Kartel anlaşmalarının yasaklanması ve hâkim durumun kötüye kullanılmasının önlenmesine yönelik müdahaleler, firmalar arasında rekabetçi baskının sürdürülmesini sağlayarak kaynakların daha etkin tahsis edilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede rekabet hukuku, piyasa aksaklıklarının giderilmesine yönelik tamamlayıcı bir politika aracı olarak değerlendirilmektedir. Rekabetin etkin biçimde işlediği piyasalarda fiyatların marjinal maliyetlere daha yakın düzeylerde oluştuğu ve bunun tüketici refahını artırdığı kabul edilmektedir (Varian, 2019). Buna karşılık, rekabet hukukunun yetersiz uygulandığı veya piyasa gücünün yoğunlaştığı durumlarda firmaların fiyatları rekabetçi seviyelerin üzerine çıkardığı ve tüketici aleyhine refah kayıplarının ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Rekabet hukuku düzenlemeleri, yalnızca hukuki bir denetim mekanizması olmanın ötesinde, ekonomik sistemin işleyişini doğrudan etkileyen temel politika araçları arasında yer almaktadır. Etkin bir rekabet hukuku rejimi, piyasalarda verimliliği artırmakta, tüketici refahını korumakta ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Bu nedenle rekabet politikalarının tasarım ve uygulanma süreçlerinde, hukuki ilkeler ile ekonomik analizlerin birlikte değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Hukuk ve ekonomi arasındaki bu etkileşim, rekabet hukukunu modern piyasa ekonomilerinin vazgeçilmez unsurlarından biri hâline getirmektedir.

5.2. Çevre, Sağlık ve Güvenlik Düzenlemeleri

Dışsallıkların içselleştirilmesini sağlayan çevresel düzenlemeler sosyal maliyetlerin azalmasına katkı sağlar (Coase, 1960). Sağlık ve güvenlik alanındaki düzenlemeler iş kazalarını ve ekonomik kayıpları azaltarak verimliliği artırır (Ogus, 2004). Çevre, sağlık ve güvenlik düzenlemeleri, piyasa mekanizmasının tek başına çözemediği dışsallıkları gidermeyi amaçlayan temel kamu politikası araçlarıdır. Özellikle çevresel düzenlemeler, üretim ve tüketim faaliyetlerinden kaynaklanan olumsuz dışsallıkların fail tarafından üstlenilmesini sağlayarak toplumsal maliyetlerin azaltılmasına katkıda bulunur. Bu bağlamda, çevre hukukunun temel işlevlerinden biri, çevresel zararların ekonomik karar alma süreçlerine dâhil

edilmesini sağlamaktır (Coase, 1960). Sağlık alanındaki düzenlemeler ise bireylerin maruz kaldığı riskleri azaltarak iş gücünün korunmasını ve beşerî sermayenin sürdürülebilirliğini destekler. İş sağlığı ve güvenliği mevzuatı, iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesi yoluyla üretim süreçlerinde kesintilerin azalmasına katkı sağlar. Bu tür düzenlemeler, yalnızca bireysel refahı değil, aynı zamanda işletmelerin uzun vadeli verimliliğini de olumlu yönde etkiler. Risklerin azaltılması, sigorta maliyetlerinin ve tazminat yüklerinin düşmesine imkân tanır. Böylece ekonomik birimler, daha öngörülebilir bir faaliyet ortamında karar alabilir. Etkin biçimde tasarlanmış çevre, sağlık ve güvenlik düzenlemeleri, düzenleme maliyetleri ile sağlanan toplumsal faydalar arasında bir denge kurulmasını gerektirir. Bu alanlardaki hukuki müdahaleler, ekonomik etkinliği artırırken toplumsal refahın korunmasına önemli katkılar sunmaktadır (Ogus, 2004).

6. VERİMSİZ DÜZENLEMELER VE MALİYETLERİ

Düzenlemeler, piyasa aksaklıklarını gidermek ve toplumsal refahı artırmak amacıyla uygulanmaktadır. Tasarım ve uygulama süreçlerindeki hatalar nedeniyle beklenen etkinlik her zaman sağlayamayabilir. Düzenleyici çerçevenin etkisiz veya öngörülemez biçimde tasarlanması, ekonomik birimlerin karar alma süreçlerini olumsuz etkileyecektir. Bu durum kaynak tahsisinde verimsizlik yaratmaktadır (Baldwin, Cave & Lodge, 2012; Ogus, 2004). Bu açıdan aşırı düzenleme, düzenleyici yakalama ve hukuki belirsizlik gibi unsurlar rekabetçi piyasa yapısını zayıflatmaktadır. Ekonomik büyüme, inovasyon kapasitesi ve yatırım ortamı üzerinde önemli maliyetler doğurmaktadır (Stigler, 1971; Tirole, 2017; Ulusoy, 2020).

6.1. Aşırı Düzenleme

Aşırı düzenlemeler, uyum maliyetlerini artırarak firmaların rekabet gücünü zayıflatmakta ve piyasa etkinliğini olumsuz etkilemektedir (Ogus, 2004). Aşırı düzenleme, piyasa aktörleri üzerinde gereğinden fazla bürokratik yük oluşturarak idari ve operasyonel maliyetlerin artmasına yol açmaktadır. Karmaşık raporlama yükümlülükleri, sık değiştirilen mevzuat hükümleri ve uzun onay süreçleri, küçük ve orta ölçekli işletmeler açısından önemli giriş ve faaliyet engelleri yaratmaktadır. Bu durum, piyasalarda yoğunlaşmayı artırarak rekabetin azalmasına neden olabilmektedir. Ogus (2004), aşırı düzenlemenin yalnızca doğrudan idari maliyetleri değil, fırsat maliyetlerini de yükselttiğini ve piyasa dinamizmini zayıflattığını vurgulamaktadır. Hahn ve Sunstein (2002) ise aşırı regülasyonun maliyet–fayda analizlerinde sistematik yanlılıklara yol açarak düzenleme tercihlerinin ekonomik rasyonalite temelinden uzaklaşmasına neden olduğunu belirtmektedir. Düzenleyici belirsizliğin artması, firmaların uzun vadeli yatırım kararlarını ertelemesine yol açabilmektedir. Bu tür bir ortamda yenilikçi faaliyetlerin teşvik edilmesi zorlaşmakta ve Ar-Ge yatırımları sınırlanmaktadır. Aşırı düzenleme, girişimcilik faaliyetlerini baskılayarak yeni firmaların piyasaya girişini zorlaştırmaktadır. Orantısız ve karmaşık düzenleyici çerçeveler, ekonomik büyüme ve uluslararası rekabet gücü üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

6.2. Düzenleyici Yakalama

Düzenleyici kurumların çıkar grupları tarafından etkilenmesi kamu yararına aykırı sonuçlar doğurur (Tirole, 2017). Düzenleyici yakalama, düzenleyici kurumların zamanla düzenledikleri sektörlerin etkisi altına girmesiyle kamu yararına aykırı sonuçlar doğurur. Bilgi eksiklikleri,

sektörle yakın ilişkiler ve politika süreçlerindeki baskılar bu sorunu derinleştirir. Tirole (2017), yakalanmış kurumların düzenlemeleri kamu yararı yerine belirli çıkar gruplarının talepleri doğrultusunda şekillendirdiğini ifade etmiştir. Stigler (1971) ise düzenleyici yakalamanın rekabeti bozarak tüketici refahını azalttığını vurgular. Bu durum, piyasa girişlerinin kısıtlanmasına ve kaynakların verimsiz bir şekilde tahsis edilmesine yol açar.

6.3. Hukuki Belirsizlik

Öngörülemez hukuki düzenlemeler yatırımcı güvenini sarsarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler (Ulusoy, 2020). Hukuki belirsizlik, yatırımcıların geleceğe yönelik risk algısını artırarak uzun vadeli ekonomik kararları olumsuz etkiler. Normlar arasındaki uyumsuzluklar, sık düzenleme değişiklikleri ve keyfî uygulamalar ekonomik ortamda öngörülemezlik yaratır. Ulusoy (2020), hukuki belirsizliğin yatırım ortamını zayıflatıp ekonomik büyümeyi baskıladığını belirtirken, Baldwin, Cave ve Lodge (2012) düzenleyici istikrarın kurumsal güven için kritik önem taşıdığını ifade eder. Bu bağlamda hukuki belirsizlik, sermaye girişlerini sınırlayan, yatırımları erteleyen ve verimlilik artışlarını engelleyen bir unsur olarak ortaya çıkar.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, hukuki düzenlemelerin ekonomik verimlilik üzerindeki rolünü hukuk ve ekonomi perspektifinden ele alarak, hukukun yalnızca normatif bir sistem değil ekonomik sonuçlar da doğuran kurumsal bir yapı olduğunu ortaya koymuştur. Ekonomik verimlilik, kıt kaynakların toplumsal refahı en üst düzeye çıkaracak biçimde tahsis edilmesini gerektirmektedir. Bu sürecin sağlıklı işlemesi büyük ölçüde hukuki çerçevenin niteliğine bağlıdır. Çalışmada incelenen Pareto ve Kaldor–Hicks verimliliği kriterleri, hukuki düzenlemelerin ekonomik sonuçlarının değerlendirilmesinde önemli analitik araçlar sunmaktadır. Kaldor–Hicks yaklaşımı, hukuki ve düzenleyici müdahalelerin kaçınılmaz olarak kazananlar ve kaybedenler yarattığı gerçeğini dikkate alarak politika analizlerinde daha uygulanabilir bir çerçeve sağlamaktadır.

Mülkiyet haklarının güvence altına alınması, sözleşmelerin etkin biçimde icra edilebilir olması ve haksız fiil hukukunun caydırıcı bir yapıya sahip olması, ekonomik birimlerin davranışlarını rasyonel biçimde yönlendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu kurumsal yapılar, işlem maliyetlerini azaltarak piyasa işlemlerinin daha öngörülebilir ve düşük maliyetli biçimde gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır. Rekabet hukuku düzenlemelerinin piyasa gücünü sınırlaması statik ve dinamik verimlilik açısından önemli kazanımlar yaratmaktadır. Çevre, sağlık ve güvenlik alanındaki düzenlemeler, dışsallıkların içselleştirilmesi yoluyla sosyal maliyetlerin azaltılmasına katkıda bulunmaktadır.

Çalışma, hukuki düzenlemelerin her durumda verimlilik artırıcı sonuçlar doğurmadığını da ortaya koymaktadır. Aşırı düzenleme, düzenleyici yakalama ve hukuki belirsizlik gibi olgular, ekonomik aktörlerin teşvik yapılarını bozarak kaynak tahsisinde ciddi verimsizliklere yol açabilmektedir. Bu nedenle hukuki düzenlemelerin tasarımında maliyet–fayda analizinin sistematik biçimde kullanılması büyük önem taşımaktadır. Hukukun ekonomik analizi yaklaşımı, bu noktada düzenlemelerin toplumsal refah üzerindeki etkilerini ölçmeye imkân tanıyan güçlü bir metodolojik çerçeve sunmaktadır. Hukuki düzenlemeler ekonomik verimliliğin sağlanmasında temel rol oynar; ancak düzenlemelerin tasarımında maliyet–fayda

analizi dikkate alınmalı, aşırı düzenleme, düzenleyici yakalama ve hukuki belirsizlikten kaçınılmalıdır (Ogus, 2004; Posner, 2007; Tirole, 2017).Verimliliği artırmak için mülkiyet haklarının güçlendirilmesi, etkin sözleşme hukuku, rekabetçi piyasa yapısı ve dışsallıkları hedefleyen düzenlemeler hayati önem taşır.

Sonuç olarak; hukuki düzenlemeler ekonomik verimliliğin ön koşulu ve belirleyicisidir. Etkin, öngörülebilir ve istikrarlı bir hukuki çerçeve; yatırım ortamını güçlendirmekte, ekonomik büyümeyi desteklemekte ve toplumsal refahın artırılmasına katkı sağlamaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, hukuki düzenlemelerin sektörel bazda ve ampirik yöntemlerle incelenmesi, hukuk ve ekonomi literatürüne önemli katkılar sunacaktır. Bu bağlamda, verimlilik odaklı ancak adalet ve hakkaniyet ilkelerini de gözeten dengeli bir düzenleme yaklaşımı, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın temel unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

8. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu bildiri ile, hukuki düzenlemelerin ekonomik verimlilik üzerindeki etkisini hukuk ve ekonomi yaklaşımı çerçevesinde ele almaya çalışılmıştır. Hukukun ekonomik sistem içerisindeki kurumsal işlevini analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışma kapsamında yapılan değerlendirmeler, hukuki düzenlemelerin yalnızca normatif kurallar bütünü olarak değil, aynı zamanda ekonomik aktörlerin davranışlarını ve teşvik yapılarını şekillendiren temel bir kurumsal mekanizma olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Ekonomik verimliliğin sağlanmasında mülkiyet haklarının güvenli biçimde tanımlanması, sözleşmelerin etkin şekilde icra edilebilir olması ve haksız fiil hukukunun caydırıcı bir yapıya sahip olmasının belirleyici unsurlar arasında yer aldığını göstermektedir. Bu hukuki yapıların, işlem maliyetlerini azaltarak piyasa işlemlerinin öngörülebilirliğini artırdığı ve kaynak tahsisinin daha etkin gerçekleşmesine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Rekabet hukuku düzenlemelerinin ise piyasa gücünü sınırlandırarak statik ve dinamik verimlilik üzerinde olumlu etkiler yarattığı değerlendirilmektedir.Bildiri kapsamında ele alınan Pareto ve Kaldor–Hicks verimlilik ölçütleri, hukuki düzenlemelerin ekonomik sonuçlarının değerlendirilmesinde tamamlayıcı analitik araçlar sunmaktadır. Pareto ölçütü teorik açıdan güçlü bir referans noktası oluşturmakla birlikte, uygulamadaki sınırlılıkları nedeniyle düzenleyici müdahalelerin analizinde yetersiz kalmaktadır. Buna karşılık Kaldor–Hicks yaklaşımı, düzenleyici kararların kaçınılmaz olarak kazananlar ve kaybedenler yarattığı gerçeğini dikkate alarak politika analizlerinde daha işlevsel bir çerçeve sunmaktadır.Bununla birlikte çalışma, hukuki düzenlemelerin her durumda verimlilik artırıcı sonuçlar doğurmadığını da ortaya koymaktadır. Aşırı düzenleme, düzenleyici yakalama ve hukuki belirsizlik gibi olgular, ekonomik aktörlerin teşvik yapılarını bozarak kaynak tahsisinde verimsizliklere yol açabilmektedir. Bu durum, düzenleyici müdahalelerin tasarım ve uygulanma süreçlerinde maliyet–fayda analizinin sistematik biçimde kullanılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

1.Ardıyok, Ş. Rekabet hukuku ve iktisadi analiz. Rekabet Kurumu Yayınları, 2008.

2.Baldwin, R., Cave, M., & Lodge, M. Understanding regulation: Theory, strategy, and practice. Oxford University Press, 2012.

3.Baykal, C. M. Hukuk ve iktisat yaklaşımı: Hukukun iktisadi analizi ve ekonomi hukuku üzerine incelemeler. Sosyal Bilimler Araştırmaları Derneği, 2020.

4.Calabresi, G. The costs of accidents: A legal and economic analysis. Yale University Press, 1970.

5.Carlton, D. W., & Perloff, J. M. Modern industrial organization (4. baskı). Pearson, 2015.

6. Coase, R. H. The problem of social cost. Journal of Law and Economics, 3, 1–44, 1960.

7.Coglianese, C. Measuring regulatory performance: Evaluating the impact of regulation and regulatory policy. OECD Publishing, 2012.

8.Cooter, R., & Ulen, T. Law and economics (6. baskı). Pearson, 2016.

9.Demir, A., & Yıldız, H. Refah ekonomisi perspektifinden hukuki düzenlemeler. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 72(1), 93–116, 2017.

10. Hahn, R. W., & Sunstein, C. R. A new executive order for improving federal regulation? University of Pennsylvania Law Review, 150(5), 1489–1552, 2002.

11. Hicks, J. R. The foundations of welfare economics. The Economic Journal, 49(196), 696–712, 1939.

12.İleri, Y. D. Verimlilik, verimlilik ile ilgili kavramlar ve işletmeler açısından verimliliğin önemi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 1(2), 9–24, 2014.

13. Kaldor, N. Welfare propositions of economics and interpersonal comparisons of utility. The Economic Journal, 49(195), 549–552, 1939.

14. Kaplow, L., & Shavell, S. Fairness versus welfare. Harvard University Press, 2002.

15.Kaya, B. Mülkiyet haklarının korunması ve ekonomik etkinlik. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 47(3), 225–242, 2019.

16.Küçükahmetoğlu, O. Hukukun ekonomik analizi. Seçkin Yayıncılık, 2018.

17. Motta, M. Competition policy: Theory and practice. Cambridge University Press, 2004.

18. North, D. C. Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press, 1990.

19. Ogus, A. Regulation: Legal form and economic theory. Oxford University Press, 2004.

20.Öztürk, S. Rekabet hukuku düzenlemelerinin ekonomik verimlilik üzerine etkileri. Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(4), 88–105, 2020.

21. Pareto, V. Manuale di economia politica. Società Editrice Libraria, 1906.

22.Parisi, F. (Ed.). The Oxford handbook of law and economics. Oxford University Press, 2017.

23. Polat, N. Düzenleme maliyetleri ve toplumsal refah: Bir değerlendirme. Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 8(1), 131–150, 2016.

24. Posner, R. A. Economic analysis of law (7. baskı). Aspen Publishers, 2007.

25. Posner, R. A. Economic analysis of law (9. baskı). Wolters Kluwer, 2014.

26. Rekabet Kurumu. Rekabet hukuku ve ekonomik analiz. Rekabet Kurumu Yayınları, 2023.

27.Shavell, S. Foundations of economic analysis of law. Harvard University Press, 2004.

28. Stigler, G. J. The theory of economic regulation. Bell Journal of Economics and Management Science, 2(1), 3–21. https://doi.org/10.2307/3003160, 1971.

29. Stiglitz, J. E. Markets, market failures, and development. American Economic Review, 79(2), 197–203, 1989.

30. Tirole, J. Economics for the common good. Princeton University Press, 2017.

31.Uğur, M. Regülasyon ekonomisi ve Türkiye uygulamaları. Marmara Üniversitesi Yayınları, 2012.

32. Ulusoy, A. Hukuk ve ekonomi: Kuramsal ve uygulamalı bir yaklaşım. Seçkin Yayıncılık, 2020a.

33. Ulusoy, A. Hukukun ekonomik analizi. On İki Levha Yayıncılık, 2020b.

34. Varian, H. R. Intermediate microeconomics: A modern approach (9. baskı). W. W. Norton & Company, 2019.

FİNANSAL DİNAMİKLER VE TEKNOLOJİK GELİŞMENİN GELİR DAĞILIMINI ŞEKİLLENDİREN ROLÜ: TÜRKİYE'DEN UZUN VE KISA DÖNEM KANITLAR

Doç. Dr. Ömer Uğur BULUT
Kafkas Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
bulut.o.u@gmail.com - https://orcid.org/0000-0002-6511-8187

ÖZET

Türkiye'de gelir dağılımının nasıl şekillendiğini anlamak amacıyla bu çalışma, finansal istikrarsızlık (finansal baskı endeksi), finansal gelişme (geniş tanımlı para arzı), küresel finansal entegrasyon (finansal küreselleşme endeksi) ve teknolojik yeniliklerin (patent başvuruları) gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini bütüncül bir çerçevede değerlendirmektedir. Gelir eşitsizliği Gini katsayısı ile ölçülmüş ve 1987–2021 dönemine ait yıllık veriler ARDL modeli kapsamında analiz edilmiştir. Bulgular, gelir eşitsizliği ile finansal baskı, para arzı, finansal küreselleşme ve patent başvuruları arasında güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir uzun dönem ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Uzun dönem sonuçlarına göre finansal istikrarsızlık ve küresel finansal entegrasyon gelir eşitsizliğini artırırken; finansal gelişmeyi temsilen kullanılan para arzı eşitsizliği azaltıcı bir mekanizma sunmaktadır. Bu durum, Türkiye'de finansal piyasaların yapısının ve küresel finansal entegrasyon düzeyinin gelir dağılımını doğrudan şekillendirdiğini, buna karşılık para arzının ekonomik bir tampon görevi görebildiğini göstermektedir. Teknolojik yeniliklerin pozitif katsayısı, Türkiye'de inovasyonun henüz kapsayıcı bir ekonomik yapı oluşturmadığını ortaya koymaktadır. Kısa dönem sonuçları, finansal şokların gelir dağılımı üzerinde hızlı ve belirgin etkiler yarattığını; ancak bu etkilerin kalıcı olmadığını göstermektedir. Sonuçlar doğrultusunda makro ihtiyati çerçevenin güçlendirilmesi, spekülatif baskı dönemlerinde düzenleyici tedbirlerin artırılması, küresel sermaye hareketlerinin etkin yönetilmesi ve teknolojik gelişmenin kapsayıcı biçimde teşvik edilmesi önerilmektedir. Elde edilen bulgular, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'ndan SDG 10 (Eşitsizliklerin Azaltılması) ile uyumludur. Finansal istikrarsızlık ve küresel finansal entegrasyonun eşitsizliği artırıcı etkileri, finansal kırılganlıkların önemini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, finansal gelişmenin para arzı kanalıyla eşitsizliği azaltıcı bir mekanizma sunması, kapsayıcı ve istikrarlı para politikalarının SDG 10 hedeflerine ulaşmada kritik bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelir Eşitsizliği, Finansal Baskı, Finansal Gelişme, Küresel Finansal Entegrasyon, Sürdürülebilir Kalkınma

FINANCIAL DYNAMICS AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT IN SHAPING INCOME DISTRIBUTION: LONG- AND SHORT-RUN EVIDENCE FROM TÜRKİYE

Assoc. Prof. Dr. Ömer Uğur BULUT
Kafkas University / Faculty of Economics and Administrative Sciences
bulut.o.u@gmail.com - https://orcid.org/0000-0002-6511-8187

ABSTRACT

This study examines how income distribution in Türkiye is shaped by financial instability (financial pressure index), financial development (broad money supply), global financial integration (financial globalization index), and technological innovation (patent applications) within a comprehensive analytical framework. Income inequality is measured using the Gini coefficient, and annual data for the period 1987–2021 are analyzed using the ARDL approach. The findings reveal a strong and statistically significant long-run relationship between income inequality and financial pressure, broad money supply, financial globalization, and patent applications. According to the long-run results, financial instability and global financial integration increase income inequality, whereas broad money supply, representing financial development, functions as an inequality-reducing mechanism. This indicates that the structure of Türkiye's financial markets and the degree of global financial integration directly shape income distribution, while monetary expansion can serve as an economic buffer. The positive coefficient of technological innovation suggests that innovation in Türkiye has not yet evolved into an inclusive economic structure. Short-run results indicate that financial shocks generate rapid and pronounced effects on income distribution; however, these effects are not persistent. Based on these findings, strengthening the macroprudential framework, increasing regulatory measures during periods of speculative pressure, effectively managing global capital flows, and promoting inclusive technological development are recommended. The results are consistent with the United Nations Sustainable Development Goal 10 (Reduced Inequalities). While financial instability and global financial integration intensify inequality through heightened financial vulnerabilities, financial development via the monetary channel highlights the critical role of inclusive and stable monetary policies in achieving SDG 10 objectives.

Keywords: Income Inequality, Financial Pressure, Financial Development, Global Financial Integration, Sustainable Development

1. GİRİŞ

Gelir dağılımı, ekonomik büyüme, sosyal refah ve politik istikrar açısından kritik bir belirleyici olması nedeniyle hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde politika tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu ekonomilerde tüketim eğilimlerinin zayıflaması, tasarruf–yatırım dengesinin bozulması ve toplumsal kırılganlıkların artması gibi çok yönlü etkiler ortaya çıkmaktadır (Laborda & Suárez, 2024). Bu nedenle gelir dağılımını etkileyen makroekonomik ve finansal unsurların bütüncül biçimde analiz edilmesi, özellikle dönüşüm sürecindeki ekonomiler için büyük önem taşımaktadır. Finansal baskı ve piyasa oynaklığı, sermaye hareketlerinin hızla yön değiştirmesi ve para piyasalarındaki daralmalar gibi unsurlar, ekonomik birimlerin gelir düzeyini kısa sürede etkileyebilmekte; uzun dönemde ise yapısal eşitsizlik mekanizmalarını güçlendirebilmektedir (Aghion & Bolton, 1997; Rajan & Zingales, 2003).

Türkiye özelinde incelendiğinde, 1980 sonrası dönemde finansal serbestleşme, sermaye hareketlerinin serbest dolaşımı ve küresel entegrasyon süreçleri, ekonomik yapıyı köklü biçimde dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, gelir dağılımının hem düzeyini hem de zaman içindeki değişim hızını önemli ölçüde etkilemiştir (Öniş & Şenses, 2005). Dolayısıyla Türkiye'de gelir eşitsizliğinin dinamiklerini anlamak, bu yapısal dönüşüm süreçlerinin hangi mekanizmalar üzerinden etkide bulunduğunu incelemeyi gerektirmektedir. Bu mekanizmalardan ilki finansal istikrarsızlıktır. Finansal baskı ve piyasa volatilitesi, ekonomik belirsizliği artırarak özellikle düşük ve orta gelir gruplarının ekonomik konumunu olumsuz etkilemektedir. Finansal piyasalardaki daralmalar, kredi maliyetlerinin yükselmesi ve sermaye kaçışları gibi unsurlar, gelir eşitsizliğini artırıcı bir yapı oluşturmaktadır (Kumar & Dash, 2024). Bu çerçevede finansal istikrarsızlık, gelir dağılımını doğrudan etkileyen en kırılgan kanallardan biri olarak öne çıkmakta ve Türkiye gibi finansal piyasaları dış şoklara duyarlı ülkelerde daha belirgin sonuçlar yaratmaktadır.

Finansal istikrarsızlığın yanında finansal gelişme de gelir eşitsizliği açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Geniş para arzı, kredi hacmi ve finansal aracılık mekanizmalarının derinleşmesi gibi unsurlar, ekonomik fırsatlara erişimi artırarak eşitsizliği azaltabilir (Beck vd., 2007). Ancak bazı çalışmalarda finansal gelişmenin varlık sahipleri lehine işleyerek gelir farklarını artırdığı da belirtilmektedir (Greenwood & Jovanovic, 1990). Bu durum, finansal sistemin eşitsizlik üzerindeki etkisinin tek yönlü olmadığını ve ekonomik yapı ile düzenleyici çerçevenin niteliğine bağlı olarak farklı sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Finansallaşma eğilimine ek olarak küresel ekonomik bağlılık gelir eşitsizliğinin şekillenmesinde önemli bir kanaldır. Finansal küreselleşme, sermaye akımlarının hızlanması ve finansal entegrasyonun artmasıyla birlikte ekonomik kazançların belirli gruplarda yoğunlaşmasına yol açabilmektedir (Jaumotte vd., 2013). Bu nedenle küresel entegrasyonun eşitsizlik üzerindeki etkisini doğru şekilde anlamak, özellikle sermaye hareketlerine duyarlı ekonomiler açısından kritik bir araştırma alanıdır.

Gelir dağılımını etkileyen bir diğer önemli unsur ise teknolojik yeniliktir. Teknolojik gelişme, üretim süreçlerinde nitelikli işgücüne olan talebi artırarak ücret farklılıklarını genişletebilmekte; bu durum gelişmekte olan ülkelerde eşitsizliği daha da

derinleştirebilmektedir (Autor, 2015). Dolayısıyla teknolojik yeniliğin eşitsizlik üzerindeki etkisi, Türkiye gibi teknoloji ithal eden ve dijital dönüşümü hızla yaşayan ülkelerde daha da dikkat çekici bir araştırma konusu hâline gelmiştir.

Tüm bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'de gelir dağılımının finansal dinamikler, küresel finansal entegrasyon ve teknolojik yeniliklerle karmaşık bir etkileşim içinde olduğu anlaşılmaktadır. Literatürde bu faktörlerin tek tek gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar bulunsa da (Asteriou et al., 2014; Demirgüç-Kunt & Levine, 2009), uzun ve kısa dönem dinamiklerini eşzamanlı olarak değerlendiren kapsamlı analizler sınırlıdır. Bu nedenle, söz konusu değişkenlerin birlikte ele alındığı bütüncül bir çerçeve, politika yapıcıların gelir eşitsizliğini azaltmaya yönelik araçlarını tasarlarken hangi finansal ve teknolojik kanalların daha etkili olduğunu anlamaları açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye gibi finansal oynaklığa duyarlı, küresel sermaye hareketleriyle yakından ilişkili ve teknolojik dönüşüm süreci devam eden ülkelerde, gelir eşitsizliğini etkileyen bu mekanizmaların doğru şekilde tanımlanması, uygulanacak ekonomi politikalarının başarısı açısından kritik bir ön koşuldur.

Çalışma, finansal baskı, finansal gelişme, küresel finansal entegrasyon ve teknolojik yeniliklerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) modeliyle analiz ederek, ekonomi politikası tasarımında hangi değişkenlerin daha etkin politika kaldıraçları sunduğunu belirlemeye yardımcı olmaktadır.

Bu yaklaşım aynı zamanda gelir eşitsizliğini, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları arasında yer alan SDG 10 – Eşitsizliklerin Azaltılması hedefi çerçevesinde değerlendirmeye imkân tanımaktadır. SDG 10, ekonomik büyümenin tek başına yeterli olmadığını; finansal, parasal ve teknolojik dönüşümlerin toplumun farklı kesimleri üzerindeki dağıtımsal etkilerinin politika tasarımının merkezine alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Bhandari, 2024). Bu bağlamda finansal baskı, finansal gelişme, küresel finansal entegrasyon ve teknolojik yenilik gibi makroekonomik dinamikler, gelir eşitsizliğini derinleştirebilecek ya da dengeleyebilecek temel kanallar olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla gelir eşitsizliğinin bu değişkenlerle birlikte analiz edilmesi, SDG 10'un öngördüğü kapsayıcı, dayanıklı ve adil büyüme hedeflerinin ne ölçüde desteklendiğini ampirik olarak değerlendirmeye olanak sağlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE/TEORİK ALTYAPI VE LİTERATÜR BOŞLUĞU

Gelir dağılımını belirleyen dinamikleri anlamak, yalnızca makroekonomik göstergelerin izlenmesini değil, aynı zamanda finansal derinleşme, spekülatif baskı, teknolojik dönüşüm ve küresel entegrasyon gibi yapısal unsurların ekonomi üzerindeki etkilerinin teorik çerçevede değerlendirilmesini gerektirir. Bu nedenle kavramsal çerçeve, finansal baskı mekanizmalarının işleyişinden finansal ve teknolojik Kuznets eğrilerine, finansal gelişme teorilerinden McKinnon ve Shaw'ın finansal liberalizasyon yaklaşımına uzanan geniş bir literatüre dayanmaktadır. Amaç, Türkiye'de gelir eşitsizliğini belirleyen temel kanalların teorik olarak nasıl ortaya çıktığını açıklamak ve ampirik bulguların yorumlanmasına sağlam bir temel oluşturmaktır.

2.1. Spekülatif Baskı Endeksi

Finansal istikrarsızlığın gelir dağılımı üzerindeki rolü, özellikle spekülatif baskı endeksi literatürü üzerinden açıklanabilmektedir. Spekülatif baskı göstergesi, döviz kuru, faiz oranı ve rezerv hareketlerindeki ani değişimlerin yarattığı finansal stres düzeyini ölçen bir bileşik endekstir (Girton & Roper, 1977). Bu endeks, finansal piyasalardaki dengesizlikleri ve kırılganlıkları yakalayarak sermaye çıkışları, rezerv kayıpları ve para politikası baskıları gibi unsurların ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini görünür kılar. Finansal baskının artması, genellikle düşük gelirli grupları daha fazla etkileyen talep daralmaları, işsizlik artışı ve reel gelir kayıplarıyla sonuçlanmakta; böylece gelir eşitsizliği derinleşmektedir (Kaminsky & Reinhart, 1999). Spekülatif baskı göstergesinin bu etkisi, finansal istikrarsızlığın gelir eşitsizliğini açıklamada neden kritik bir değişken olduğunu teyit etmektedir.

Spekülatif baskı endeksi, döviz piyasası üzerindeki baskıyı ölçmek amacıyla geliştirilen bileşik bir göstergedir ve finansal istikrarsızlığın en temel ölçütlerinden biri olarak kabul edilir. Endeksin temelleri Girton ve Roper'in (1977) para krizi yaklaşımına dayanmakla birlikte, modern literatürde en yaygın kullanılan biçimi Eichengreen vd. (1995) tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre, spekülatif baskı yalnızca döviz kuru hareketlerinden değil, aynı zamanda uluslararası rezervlerdeki değişimlerden ve faiz oranı farklarından beslenen çok boyutlu bir süreçtir. Buna göre, Kaminsky vd. (1998) spekülatif baskı endeksinin farklı piyasa baskılarını bir arada değerlendiren yapısını ayrıntılandırmış ve para krizlerinin öngörülmesinde güçlü bir gösterge olduğunu vurgulamıştır.

Ampirik literatürde Eichengreen vd. (1995), katsayıların standartlaştırılmasının tahmin edilen parametrelerin istatistiksel geçerliliği ya da güvenilirliği üzerinde herhangi bir bozucu etki yaratmadığını ortaya koymaktadır. Bu tespit, farklı ölçüm birimlerine sahip değişkenlerin ortak bir ölçekte değerlendirilmesine imkân tanıyarak, elde edilen bulguların yöntemsel tutarlılığını ve karşılaştırılabilirliğini güçlendirmektedir. Bu çerçevede çalışmada katsayılar bilinçli bir tercih olarak standartlaştırılmıştır ($\alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = 1$). Krkoska (2001: 42-43) tarafından geliştirilen yaklaşımı takiben spekülatif baskı endeksi; nominal döviz kurundaki yıllık yüzde değişim, mevduat faiz oranı ve uluslararası rezervlerdeki yıllık yüzde değişim bileşenleri esas alınarak oluşturulmuştur. Bu hesaplama yöntemi, başka çalışmalarda da benimsenmiş olup (Çepni, 2014: 172–173), finansal baskı endeksinin modelde ölçek etkilerinden arındırılmış ve analitik olarak tutarlı biçimde kullanılmasını mümkün kılmaktadır.

$$SPRESSURE_t = \alpha_1 \Delta EXCHANGE_t + \alpha_2 \Delta INTEREST_t - \alpha_3 \Delta RESERVE_t \qquad (1)$$

Denklem 1'deki formül, farklı değişkenleri karşılaştırılabilir hâle getirerek piyasa baskısının dengeli bir göstergesini üretir. Δ değişimi sembolize etmek üzere, t zaman aralığında spekülatif baskı ($SPRESSURE_t$) arttığında döviz kuru ($EXCHANGE_t$) üzerinde değer kaybı baskısı oluşur, rezerv kayıpları ($RESERVE_t$) ivmelenir ve faiz oranları ($INTEREST_t$) yükselir. Bu süreçler özellikle düşük gelirli kesimlerde ekonomik kırılganlığı artırarak gelir eşitsizliğini olumsuz etkileyebilmektedir (Kaminsky & Reinhart, 1999). Bu nedenle finansal baskı endeksi, gelir eşitsizliği dinamiklerini açıklamada kritik bir değişken niteliği taşımaktadır.

Spekülatif baskı endeksi finansal istikrarsızlığın ve finansallaşma/spekülatif eğilimlerin göstergesi olarak ampirik analizin bağımsız değişkeni olarak geçmektedir.

2.2. Finansal Kuznets Eğrisi

Finansal baskı mekanizmalarına ek olarak, finansal gelişmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi literatürde sıklıkla Finansal Kuznets Eğrisi hipotezi kapsamında tartışılmaktadır. Greenwood ve Jovanovic'in (1990) öncü çalışmasına göre, ekonomik büyümenin erken aşamalarında finansal gelişme eşitsizliği artırmakta; ancak finansal piyasalar derinleştikçe gelir dağılımı daha dengeli hâle gelmektedir. Başka bir ifadeyle, finansal gelişme ile gelir eşitsizliği arasında ters U şeklinde doğrusal olmayan bir ilişki bulunmaktadır. Bu model, finansal aracılık hizmetlerine erişimi olan kesimlerin başlangıçta daha hızlı zenginleşmesiyle eşitsizliğin yükseldiğini, ancak ekonominin daha olgun aşamalarında finansal erişimin yaygınlaşmasıyla eşitsizliğin azaldığını öne sürmektedir.

Finansal Kuznets Eğrisi modeline göre, ekonomik kalkınmanın erken aşamalarında finansal piyasaların derinleşmesi, varlık sahibi grupların daha hızlı kazanç sağlamasına neden olur ve eşitsizlik artar. Ancak finansal gelişmenin ilerleyen aşamalarında finansal aracılık hizmetlerinin geniş kitlelere yayılmasıyla eşitsizlik azalır. Böylece finansal gelişme ile gelir eşitsizliği arasında ters U şeklinde doğrusal olmayan bir ilişki ortaya çıkar. Banerjee and Newman (1993), Galor ve Zeira (1993) ve Destek vd. (2017) çalışmaları bu ilişkiyi destekler nitelikte bulgular sunmuştur.

Bu yaklaşım, çalışmanın ampirik analizinde kullanılan geniş tanımlı para arzı ile Gini katsayısı arasındaki uzun dönem ilişkisinin teorik temelini oluşturmaktadır.

2.3. Teknolojik Kuznets Eğrisi

Finansal Kuznets Eğrisine benzer istatistiksel eğilimle, teknolojik ilerlemenin gelir eşitsizliğini nasıl etkilediği, literatürde Teknolojik Kuznets Eğrisi yaklaşımıyla açıklanmaktadır. Teknolojik gelişme başlangıç aşamalarında nitelikli işgücüne olan talebi artırarak ücret farklılıklarının genişlemesine neden olmakta, bu da eşitsizliğin artmasına yol açmaktadır (Elfaki & Ahmed, 2024). Ancak teknolojik dönüşüm olgunlaştıkça ve inovasyon toplumun daha geniş kesimlerine yayıldıkça, teknolojik kazanımların yeniden dağıtım etkisinin güçlenmesiyle eşitsizlik azalabilmektedir. Bu doğrusal olmayan yapı, teknolojik yenilikler ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ve ülke koşullarına bağlı olarak yön değiştirebileceğini göstermektedir.

Kuznets eğrilerinin kavramsal/teorik mantığına paralel teknolojik gelişmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi doğrusal olmayan bir yapı göstermektedir. Autor (2015), Kim (2012) ve Tang vd. (2022) gibi araştırmacılar, teknolojik ilerlemenin ilk aşamalarında nitelikli işgücüne olan talebin arttığını, bu nedenle ücretlerin açıldığını ve eşitsizliğin yükseldiğini savunmaktadır. Teknoloji yaygınlaştıkça ve üretim süreçleri daha kapsayıcı hâle geldikçe eşitsizlik zamanla azalabilmektedir.

Türkiye gibi teknoloji ithal eden ve dijital dönüşüm süreci devam eden ekonomilerde bu yaklaşım eşitsizlik analizinde önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın

ampirik analizde teknolojik gelişme göstergesi olarak kullanılan paten başvuru sayısının teorik altyapısını Teknolojik Kuznets Eğrisi oluşturmaktadır.

2.4. McKinnon–Shaw Finansal Liberalizasyon Hipotezi

Finansal gelişmenin teorik temellerinden biri McKinnon (1973) ve Shaw'ın (1973) finansal liberalizasyon ya da tamamlayıcılık hipotezidir. Bu yaklaşıma göre finansal baskı—yüksek zorunlu karşılıklar, faiz kontrolleri ve kredi tahsis kısıtları gibi uygulamalar— tasarrufları ve yatırımları azaltarak ekonomik büyümeyi sınırlar. Finansal serbestleşme ise tasarrufları teşvik eder, yatırım kapasitesini artırır ve uzun vadede gelir artışı yoluyla eşitsizliği azaltıcı etki yaratabilir. Ancak kısa dönemde finansal serbestleşme, özellikle finansal sistemin kırılgan olduğu ekonomilerde eşitsizliği geçici olarak artırabilmektedir (McKinnon, 1973). Finansal serbestleşmenin kısa dönemde eşitsizliği artırabileceği, ancak uzun dönemde gelir dağlımını iyileştirme potansiyeli taşıdığı yönündeki bu yaklaşıma benzer eğilimle Tunalı ve Çetinkaya (2019) ve Yanar ve Şahbaz (2013) ampirik analizler gerçekleştirmiştir.

McKinnon (1973) ve Shaw (1973) tarafından geliştirilen finansal serbestleşme hipotezi, finansal baskının yatırımlar ve ekonomik büyüme üzerindeki kısıtlayıcı etkilerini açıklamaktadır. Bu hipoteze göre, faiz kontrolleri, zorunlu karşılık oranları ve kredi kotaları gibi finansal baskı araçları tasarrufları azaltır ve yatırım kapasitesini sınırlar. Finansal serbestleşme ise tasarrufları ve yatırım akımlarını artırarak ekonomik büyümeyi destekler ve uzun dönemde gelir eşitsizliğini azaltıcı etkiler yaratabilir.

McKinnon–Shaw finansal liberalizasyon hipotezi mekanizması, çalışmanın ampirik analizindeki finansal küreselleşme endeksinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin yorumlanmasında kritik bir teorik çerçeve sunmaktadır.

Spekülatif baskı endeksi finansal kırılganlığı, Finansal Kuznets Eğrisi finansal gelişmenin doğrusal olmayan etkisini, Teknolojik Kuznets eğrisi teknolojik değişimin eşitsizlik üzerindeki farklılaşan etkilerini, McKinnon–Shaw hipotezi ise finansal serbestleşme–büyüme–eşitsizlik ilişkisinin yönünü açıklamaktadır. Bu nedenle söz konusu teoriler birlikte ele alındığında, Türkiye'de gelir eşitsizliğini belirleyen mekanizmaları bütüncül çerçevede değerlendirmek mümkün olmaktadır. Bu teorik tartışmalar, finansal baskı, finansal gelişme, küresel entegrasyon ve teknolojik yenilikler arasındaki ilişkinin çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Bu nedenle çalışmada kullanılan ARDL modeli, söz konusu değişkenlerin hem uzun dönem yapılarını hem de kısa dönem şok etkilerini analiz edebilmek açısından uygun bir analitik araç sunmaktadır.

2.5. SDG BAĞLANTISI

Bu çalışma, gelir eşitsizliğini merkeze alması itibarıyla United Nations tarafından belirlenen SDG 10 – Eşitsizliklerin Azaltılması hedefiyle doğrudan ilişkilidir. SDG 10, yalnızca gelir dağılımındaki uçurumların daraltılmasını değil; ekonomik, finansal ve teknolojik dönüşümlerin toplumun farklı kesimleri üzerindeki asimetrik etkilerinin azaltılmasını ve özellikle alt gelir gruplarının refah artışının sürdürülebilir biçimde desteklenmesini amaçlamaktadır (SDG 10.1 ve 10.2) (Apel, 2020). Bu bağlamda çalışma, spekülatif baskı endeksi ve finansal küreselleşme

göstergeleri aracılığıyla finansal şokların, sermaye hareketlerinin ve piyasa oynaklığının gelir dağılımı üzerindeki etkilerini analiz ederek, makroekonomik istikrarsızlıkların eşitsizlikleri derinleştirip derinleştirmediğini SDG 10 perspektifinden değerlendirmektedir.

SDG 10'un bir diğer alt hedefi olan 10.4, mali, parasal ve sosyal politikaların daha eşitlikçi sonuçlar üretecek şekilde tasarlanmasını öngörmektedir (Kuhn, 2020). Bu doğrultuda çalışmada kullanılan geniş tanımlı para arzı, parasal genişleme ve likidite koşullarının gelir eşitsizliği üzerindeki dağıtımsal etkilerini incelemeye imkân tanımaktadır. Literatür, parasal genişlemenin varlık fiyatları ve finansal getiriler yoluyla yüksek gelir grupları lehine sonuçlar doğurabileceğini ve bu kanal üzerinden eşitsizlikleri artırma potansiyeli taşıdığını vurgulamaktadır (Furceri vd., 2019). Bu çalışma, para politikalarının Türkiye'de gelir dağılımını hangi mekanizmalar üzerinden etkilediğini ortaya koyarak, SDG 10.4 kapsamında kapsayıcı ve dengeleyici politika tasarımının ampirik temellerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Öte yandan SDG 10'un 10.5 numaralı alt hedefi, finansal piyasaların düzenlenmesi ve istikrarının güçlendirilmesini, eşitsizlikleri artırıcı şokların sınırlandırılması açısından kritik bir politika alanı olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede çalışmada yer alan patent başvuru sayısı, teknolojik yeniliklerin gelir dağılımı üzerindeki etkisini değerlendirmeye yönelik bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Mevcut literatür, teknolojik ilerlemenin yüksek vasıflı işgücü lehine ücret farklılaşmasını artırarak eşitsizlikleri derinleştirebileceğini ortaya koymaktadır (Egger & Grossmann, 2005). Çalışma, teknolojik yeniliklerin Türkiye'de gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini finansal istikrar ve küresel entegrasyon dinamikleriyle birlikte ele alarak, SDG 10 kapsamında kapsayıcı teknolojik dönüşümün hangi koşullar altında mümkün olabileceğine ilişkin ampirik kanıtlar sunmayı hedeflemektedir.

2.6. Literatür Katkısı

Mevcut literatür, gelir eşitsizliği ile finansal gelişme, finansallaşma ve teknolojik dönüşüm arasındaki ilişkiyi farklı kuramsal çerçeveler ve ampirik yöntemler üzerinden ele almaktadır. Uygur ve Han (2021), finansal serbestleşme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi panel kantil regresyon yöntemiyle inceleyerek, finansal gelişmenin gelir dağılımı üzerindeki etkisinin doğrusal olmadığını ve gelir dağılımının farklı dilimlerinde asimetrik sonuçlar ürettiğini ortaya koymuştur. İkinci olarak Atasever (2022), finansallaşma sürecini banka kredileri, borçlanma dinamikleri ve finans dışı sektörün finansal faaliyetlere yönelimi üzerinden ele almış; finansallaşmanın özellikle gelişmekte olan ekonomilerde gelir eşitsizliğini artırıcı bir mekanizma oluşturduğunu vurgulamıştır. Üçüncü çalışmada Cafrı (2018), teknolojik yenilik ve yayılmayı patent göstergeleri aracılığıyla analiz ederek, teknoloji temelli dönüşümün yüksek vasıflı işgücü lehine gelir farklılaşmasını derinleştirdiğini ve bu etkinin farklı ülke gruplarında geçerli olduğunu göstermiştir. Son olarak Köyel ve Yamak (2025), Türkiye özelinde finansal gelişme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi geniş para arzı ve kredi göstergeleri üzerinden incelemiş; finansal gelişmenin kısa ve uzun dönemde gelir dağılımı üzerinde farklı yönlerde etkiler yaratabildiğini ortaya koymuştur.

Bu çalışma, mevcut literatürden üç temel noktada ayrışarak özgün bir katkı sunmaktadır. İlk olarak, finansal gelişme ve finansallaşmayı yalnızca kredi veya para arzı göstergeleriyle sınırlı

ele almak yerine, spekülatif baskı endeksi, geniş tanımlı para arzı, finansal küreselleşme ve teknolojik yenilik (patent başvuruları) değişkenlerini aynı ampirik çerçevede birleştirerek gelir eşitsizliğinin çok boyutlu belirleyicilerini birlikte analiz etmektedir. İkinci olarak, literatürde ağırlıklı olarak panel veri yöntemleri tercih edilirken, bu çalışma Türkiye'ye özgü dinamikleri dikkate alan zaman serisi temelli ARDL yaklaşımı ile kısa ve uzun dönem etkileri eşanlı biçimde ortaya koymaktadır. Üçüncü olarak, teknolojik yeniliği temsilen yerleşik olmayan patent başvurularının kullanılması, teknoloji üretimi ile teknoloji sahipliği arasındaki ayrışmayı gelir eşitsizliği perspektifinden görünür kılmakta; böylece teknolojik dönüşümün dağıtımsal etkilerine ilişkin literatürde görece ihmal edilen bir kanala odaklanmaktadır. Bu yönleriyle çalışma, finansal istikrarsızlık, parasal koşullar, küresel finansal entegrasyon ve teknoloji temelli dönüşümlerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkileşimli etkilerini ortaya koyarak, Türkiye özelinde literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

3. METODOLOJİ

3.1. Çalışmanın Amacı ve Araştırma Tasarımı

Bu çalışma, finansal (spekülatif baskı endeksi, geniş tanımlı para arzı, finansal küreselleşme endeksi) ve teknolojik dönüşüm (patent başvuru sayısı) süreçlerinin Türkiye'de gelir dağılımı üzerindeki etkilerini bütüncül bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Analizin temel odağı, finansal istikrarsızlık, finansal gelişme, küresel finansal entegrasyon ve teknolojik yeniliklerin gelir eşitsizliğini hangi kanallar üzerinden periyodik olarak şekillendirdiğini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, 1987–2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkiler ARDL modeli aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışmada, finansal baskı endeksi finansal kırılganlıkları; geniş tanımlı para arzı finansal gelişmeyi; finansal küreselleşme endeksi küresel sermaye entegrasyonunu; patent başvuruları ise teknolojik yenilikleri temsil eden temel açıklayıcı değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir. Böylece, gelir eşitsizliğini etkileyen finansal, teknolojik ve küresel kanalların eşanlı biçimde değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Bu çerçevede çalışma, Türkiye'de gelir eşitsizliğinin belirleyicilerini makroekonomik ve yapısal bir perspektiften analiz etmeyi amaçlayarak dört temel araştırma sorusu etrafında yapılandırılmıştır.

- Finansal istikrarsızlıkta meydana gelen değişimler, gelir eşitsizliğini hangi yönde etkilemektedir? Spekülatif baskı endeksi üzerinden bu etki nasıl şekillenmektedir?
- Küresel finansal entegrasyon, Türkiye örneğinde gelir eşitsizliği üzerinde bir faktör müdür? Finansal küreselleşme gelir dağılımı sorunsalına çözüm üretebilmekte midir?
- Finansal gelişme (derinleşme) geniş tanımlı para arzı bağlamında gelir eşitsizliği problemine çözüm olarak politika aracı olarak kullanılabilir midir?
- Teknolojik yeniliklerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri kısa ve uzun dönemde farklılaşmakta mıdır? Patent başvuru sayıları üzerinden bu etkileşimin yönü ve şiddeti nasıldır?

3.2. Veri Seti ve Değişkenlerin Tanımı

Çalışmada kullanılan bağımlı değişken gelir eşitsizliğini temsil eden Gini katsayısıdır. Gini katsayısı verileri, "Standardized World Income Inequality Database" (SWIID) veri setlerinden derlenmiştir (Solt, 2020). Finansal istikrarsızlığı temsil etmek amacıyla kullanılan spekülatif baskı endeksi, döviz kuru, rezerv ve faiz oranı hareketlerinden türetilerek finansal kırılganlıkların yoğunluğunu yansıtan bileşik bir göstergedir. Bu gösterge Denklem 1'deki eşitlik aracılığıyla Türkiye örneğinde oluşturulmuştur (Çepni, 2014; Eichengreen vd., 1995; Krkoska, 2001). Spekülatif baskı endeksinin oluşturulmasında kullanılan temel veri bileşenleri Dünya Bankası (WB) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) veri sisteminden temin edilmiştir. Diğer taraftan, Finansal gelişme göstergesi olarak kullanılan geniş tanımlı para arzının GSYH içindeki payı, finansal sistemin derinliğini ve likidite kapasitesini temsil etmektedir. Söz konusu finansal gelişme göstergesi ve para politikası aracı WB veri tabanından alınmıştır.

Tablo 1. Ampirik Analiz Verileri

Değişken	**Sembol**	**Açıklama**	**Kaynak**
Gelir Eşitsizliği	GINI	Vergi ve transfer sonrası GINI Katsayısı (Kullanılabilir Gelir), gelir eşitsizliğini temsilen	SWIID 9.9
Spekülatif Baskı	SPRESSURE	Finansal kırılganlıklar ve spekülatif eğilimleri yansıtan endeks	WB ve TCMB
Finansal Küreselleşme	FGLOBAL	Küresel finansal entegrasyon düzeyini temsilen kullanılan endeks	SEI
Geniş Tanımlı Para Arzı	BMONEY	Finansal gelişme göstergesi olarak geniş tanımlı para arzının (M2) GSYH'ye oranı	WB
Patent Başvuruları	TPATENT	Yerleşik olmayan kişilere ait toplam yabancı patent başvuru sayıları	OECD

Küresel finansal entegrasyonu temsilen kullanılan finansal küreselleşme endeksi, ülkelerin küresel sermaye piyasalarıyla bütünleşme derecesini ölçen bileşik bir göstergedir. KOF "Swiss Economic Institute" (SEI) aracılığıyla derlenen bu endeks, sermaye hareketleri, doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy akımları gibi kanalları kapsayarak küresel finansal entegrasyonun gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin analiz edilmesine imkân tanımaktadır (Dreher, 2006). OECD veri bankasından alınan ve teknolojik yenilik göstergesi olarak kullanılan patent başvuru sayıları ise teknolojik üretim kapasitesini ve yenilik faaliyetlerinin yoğunluğunu yansıtmaktadır. Çalışmada yerleşik olmayan (yabancı başvuru sahipleri) patent başvuruları kullanılmıştır. Bunun temel nedeni, bu göstergenin finansal küreselleşme, çok uluslu firmaların teknoloji sahipliği ve teknoloji rantlarının dağılımı kanalları üzerinden gelir eşitsizliğiyle daha doğrudan ilişkili olmasıdır (Jaumotte vd., 2013).

3.3. Teorik Beklentiler ve Beklenen Bulgular

Finansal istikrarsızlık ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin, özellikle spekülatif baskı ve finansal kırılganlık dönemlerinde düşük ve orta gelir gruplarının daha fazla etkilenmesi nedeniyle pozitif yönde olması beklenmektedir. Finansal baskının artması, işsizlik, gelir oynaklığı ve varlık fiyatlarındaki dalgalanmalar yoluyla eşitsizliği derinleştirebilmektedir. Küresel finansal entegrasyonun ise sermaye kazançlarının belirli gruplarda yoğunlaşması nedeniyle gelir eşitsizliğini artırıcı bir etki yaratması olasıdır. Buna karşılık, finansal gelişmenin para arzı kanalıyla ekonomik faaliyetleri ve finansal erişimi destekleyerek gelir eşitsizliğini azaltıcı bir rol üstlenmesi beklenmektedir. Patent başvuru sayısı ile ölçülen teknolojik yenilik faaliyetleri, mevcut üretim yapısı ve işgücü piyasasının nitelik bileşimi dikkate alındığında, özellikle kısa ve orta vadede yüksek vasıflı işgücü ve sermaye sahipleri lehine getiriler üreterek gelir eşitsizliğini artırıcı bir etki yaratma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda patent göstergesi, teknolojik ilerlemenin üretim sürecine dâhil olma kapasitesi sınırlı olan düşük ve orta vasıflı gruplar açısından gelir farklılaşmasını derinleştirebilecek bir kanal olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, finansal ve teknolojik değişkenlerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerinin doğrusal olmayan ve zamana bağlı dinamik bir yapı sergilemesi beklenmektedir.

3.4. Ekonometrik Model

Çalışmanın amacı doğrultusunda, kısa ve uzun dönem etkileri eşanlı olarak test edebilmek amacıyla kullanılan ARDL yaklaşımına ait ekonometrik modelin fonksiyonel formu Denklem 2'de, temel model ise Denklem 3'de gösterilmektedir.

$$GINI_t = \int (SPRESSURE_t, BMONEY_t, FGLOBAL_t, TPATENT_t) \quad (1)$$

$$GINI_t = \beta_0 + \beta_1 SPRESSURE_t + \beta_2 BMONEY_t + \beta_3 FGLOBAL_t + \beta_4 TPATENT_t + \varphi_t \quad (2)$$

Denklem 1 ve Denklem 2'de yer alan t zaman periyodu, β_0 regresyonun sabit terimi, β_1, β_2, β_3 ve β_4 bağımsız değişkelerin regresyon etki katsayıları, φ_t modelin hata terimidir.

4. EKONOMETRİK YÖNTEM VE ARDL YAKLAŞIMI

3.1. ARDL Yönteminin Temel Mantığı

ARDL yaklaşımı, zaman serileri arasındaki ilişkiyi uzun dönem dengesi ve kısa dönem uyum süreçleri üzerinden analiz etmeye olanak sağlayan dinamik bir ekonometrik çerçeve sunmaktadır. Yöntemin literatürde öne çıkan en önemli özelliği, analizde yer alan değişkenlerin aynı bütünleşme derecesine sahip olmasını zorunlu kılmamasıdır. Başka bir ifadeyle, ARDL yaklaşımı hem düzeyde durağan [I(0)] hem de birinci farkta durağan [I(1)] serilerle birlikte çalışabilmekte; bu yönüyle klasik eşbütünleşme yöntemlerine kıyasla daha esnek bir yapı sunmaktadır (Pesaran & Shin, 1998).

Bu bağlam:

- gözlem sayısının sınırlı olduğu,
- yıllık frekansta veri kullanılan,
- değişkenlerin bütünleşme derecelerinin farklılık gösterebildiği

ampirik çalışmalarda ARDL yöntemini öne çıkarmaktadır. Bu noktada, Narayan (2005), küçük örneklemler için geliştirilen sınır testinin, uzun dönem katsayı tahminlerinde daha güvenilir ve tutarlı sonuçlar ürettiğini ortaya koymaktadır.

3.2. Model Yapısı ve Katsayıların Yorumu

Çalışmada ele alınan değişkenler arasındaki ilişkiler, ARDL modelinin genel matematiksel formu kullanılarak tahmin edilmiştir. Bu yapı Denklem 4'te sunulmaktadır. Modelde kullanılan Δ fark operatörü, kısa dönem dinamikleri yakalamaya hizmet ederken; düzey terimleri değişkenler arasındaki uzun dönem denge ilişkisini temsil etmektedir.

$$\Delta GINI_t = \delta_0 + \delta_1 GINI_{t-1} + \delta_2 SPRESSURE_{t-1} + \delta_3 BMONEY_{t-1} + \delta_4 FGLOBAL_{t-1} + \delta_5 TPATENT_{t-1} + \sum_{i=1}^{a} \delta_6 \Delta GINI_{t-i} + \sum_{i=0}^{b} \delta_7 \Delta SPRESSURE_{t-i} + \sum_{i=0}^{c} \delta_8 \Delta BMONEY_{t-i} + \sum_{i=0}^{d} \delta_9 \Delta FGLOBAL_{t-i} + \sum_{i=0}^{e} \delta_{10} \Delta TPATENT_{t-i} + \mu_t \quad (4)$$

Model kapsamında, a bağımlı değişkenin gecikmeli değerini; b, c, d ve e bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerini yansıtmaktadır. δ_0 sabit terimi deterministik bileşeni temsil ederken, μ_t hata terimi modele dâhil edilmeyen rastlantısal etkileri kapsamaktadır. δ_1, δ_2, δ_3, δ_4 ve δ_5 ARDL modelinin uzun dönem katsayılarını, δ_6, δ_7, δ_8, δ_9 ve δ_{10} kısa dönem katsayılarını sembolize etmektedir. ARDL yapısı, bu haliyle, kısa ve uzun dönem katsayılarını ayrıştırarak ekonomik ilişkilerin zamansal boyutunu daha net biçimde ortaya koymaktadır.

3.3. Kısa Dönem–Uzun Dönem Bağlantısı: Hata Düzeltme Mekanizması

ARDL yaklaşımının ayırt edici yönlerinden biri, kısa dönem sapmaları uzun dönem denge ilişkisiyle ilişkilendiren hata düzeltme mekanizmasını (ECM) doğrudan modele entegre edebilmesidir. Bu kapsamda, Denklem 4'ten türetilen hata düzeltme teriminin bir dönem gecikmeli değeri ($COINT_{t-1}$) modele eklenerek Denklem 5'te gösterilen ECM yapısı oluşturulmuştur.

$$\Delta GINI_t = \delta_0 + \delta_1 GINI_{t-1} + \delta_2 SPRESSURE_{t-1} + \delta_3 BMONEY_{t-1} + \delta_4 FGLOBAL_{t-1} + \delta_5 TPATENT_{t-1} + \sum_{i=1}^{a} \delta_6 \Delta GINI_{t-i} + \sum_{i=0}^{b} \delta_7 \Delta SPRESSURE_{t-i} + \sum_{i=0}^{c} \delta_8 \Delta BMONEY_{t-i} + \sum_{i=0}^{d} \delta_9 \Delta FGLOBAL_{t-i} + \sum_{i=0}^{e} \delta_{10} \Delta TPATENT_{t-i} + \delta_{11} COINT_{t-1} + \mu_t \quad (5)$$

δ_{11} hata düzeltme katsayısının:

- negatif işaretli,
- istatistiksel olarak anlamlı

olması, sistemin uzun dönem dengesinden sapması durumunda yeniden dengeye yöneldiğini göstermektedir. Katsayının mutlak değeri ise bu uyum sürecinin ne kadar hızlı gerçekleştiğine dair önemli bilgiler sunmaktadır (Narayan & Narayan, 2005).

3.4. Model İstikrarı ve Parametre Güvenilirliği

Tahmin edilen katsayıların zaman içerisinde istikrarlı olup olmadığını değerlendirmek amacıyla CUSUM ve CUSUMSQ testleri uygulanmıştır. Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen bu testler, model parametrelerinde yapısal kırılma ya da ani sapmalar olup olmadığını incelemeye olanak tanımaktadır.

Bu testler sayesinde:

- modelin yapısal bütünlüğü,
- katsayıların zamana karşı duyarlılığı,
- tahmin sonuçlarının güvenilirliği

çok boyutlu biçimde değerlendirilmektedir. Bu yönüyle ARDL yaklaşımı, küçük örneklemlerde dahi güçlü bir istatistiksel çerçeve sunmaktadır.

3.5. Uzun Dönem İlişkinin Sınanması: Sınır Testi

Değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, ARDL sınır testi prosedürü aracılığıyla değerlendirilmiştir. Bu yöntemde hesaplanan F-istatistiği, uzun dönem ilişkinin bulunmadığını ifade eden sıfır hipotezi altında tanımlanan alt [I(0)] ve üst [I(1)] kritik sınır değerleriyle karşılaştırılmaktadır.

Çalışmada:

- örneklem hacminin görece küçük olması,
- verilerin yıllık frekansta kullanılması

nedenleriyle Narayan (2005) tarafından küçük örneklemler için önerilen kritik değerler esas alınmıştır. Bununla birlikte, bulguların sağlamlığını test etmek amacıyla Pesaran vd. (2001) tarafından sunulan asimptotik kritik değerlerle de karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu ikili yaklaşım, eşbütünleşme sonuçlarının örneklem büyüklüğüne duyarlılığını en aza indirmeyi hedeflemektedir.

3.6. Gecikme Uzunluğu Seçimi

Modelin kurulumu aşamasında, verilerin yıllık frekansta olması ve örneklem büyüklüğünün etkin biçimde kullanılmasının gerekliliği göz önünde bulundurularak maksimum gecikme uzunluğu dört ile sınırlandırılmıştır. Daha yüksek gecikme sayılarının modele dâhil edilmesi, serbestlik derecelerini hızla azaltarak parametre tahminlerinin güvenilirliğini zayıflatabileceğinden, gecikme yapısının parsimonik tutulması tercih edilmiştir (Pesaran & Shin, 1998).

Her bir değişken için gecikme yapısı, modelin bilgi içeriğini maksimize ederken gereksiz parametre kullanımını sınırlamayı amaçlayan Akaike Bilgi Kriteri (AIC) esas alınarak belirlenmiştir. Bu seçim yaklaşımı, hem kısa dönem uyum mekanizmalarının doğru biçimde yakalanmasına hem de uzun dönem katsayılarının tutarlı ve istikrarlı şekilde tahmin edilmesine imkân tanımaktadır (Pesaran, 1997).

4. AMPİRİK BULGULAR

Analizde kullanılan zaman serilerinin durağanlık özellikleri, Genişletilmiş Dickey–Fuller (ADF) ve Phillips–Perron (PP) birim kök testleri yardımıyla incelenmiştir. ADF testi,

otokorelasyon problemini gecikmeli fark terimleri aracılığıyla parametrik biçimde ele alırken; PP testi, otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarını parametrik olmayan düzeltmelerle gidererek daha esnek bir yapı sunmaktadır (Dickey & Fuller, 1979; Phillips & Perron, 1988).

Her iki testin birlikte kullanılması, durağanlık bulgularının güvenilirliğini artırmakta ve ARDL yaklaşımının gerektirdiği bütünleşme koşullarının sağlanıp sağlanmadığını daha sağlam biçimde ortaya koymaktadır. Birim kök testlerine ilişkin sonuçlar Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Durağanlık Analizi Bulguları

Değişken	ADF		PP		SONUÇ	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	ADF	PP
GINI	-0.418 (0.983)	-3.750** (0.033)	-1.140 (0.907)	-3.722** (0.035)	I(1)	I(1)
SPRESSURE	-5.374*** (0.001)		-5.476*** (0.000)		I(0)	I(0)
BMONEY	-3.157 (0.110)	-7.443*** (0.000)	-2.893 (0.177)	-9.943*** (0.000)	I(1)	I(1)
FGLOBAL	-4.178** (0.012)		-4.205** (0.011)		I(0)	I(0)
TPATENT	-3.163 (0.109)	-3.469* (0.060)	-1.872 (0.647)	-3.294* (0.085)	I(1)	I(1)

NOT: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerindeki anlamlılığı göstermektedir. Parantez içindeki değerler p-değerleridir.

ADF ve PP birim kök testlerinden elde edilen bulgular, analizde kullanılan değişkenlerin homojen olmayan bütünleşme özellikleri sergilediğini ortaya koymaktadır. Gelir eşitsizliğini temsilen kullanılan GINI değişkeni ile geniş tanımlı para arzı (BMONEY) ve teknolojik yenilik göstergesi (TPATENT), düzey değerlerinde durağanlık göstermemekte; buna karşılık birinci farkları alındığında her iki test istatistiğine göre de anlamlı biçimde durağan hâle gelerek I(1) sürece sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Öte yandan spekülatif baskı göstergesi (SPRESSURE) ile finansal küreselleşme endeksi (FGLOBAL), düzeyde güçlü durağanlık sergileyerek I(0) sınıfında yer almaktadır. Bu sonuçlar, modelde yer alan değişkenlerin aynı bütünleşme derecesine sahip olmadığını, ancak hiçbir serinin ikinci dereceden bütünleşik (I(2)) olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, farklı bütünleşme derecelerine sahip serilerin birlikte analiz edilmesine imkân tanıyan ve küçük örneklemler için güçlü sonuçlar üreten ARDL sınır testi yaklaşımının, çalışmanın ampirik yapısıyla uyumlu ve uygun bir yöntem olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 3. ARDL Modeli Bulguları

SINIR TESTİ				
MODEL	F-İSTATİSTİK	I(0) KRİTİK DEĞERLER [%10-%5-%1]	I(1) KRİTİK DEĞERLER [%10-%5-%1]	SONUÇ
ARDL (3,2,3,4,3)	13.090	2.450-2.860-3.740 (2.752-3.354-4.768)	3.520-4.010-5.060 (3.994-4.774-6.670)	EŞBÜTÜNLEŞME

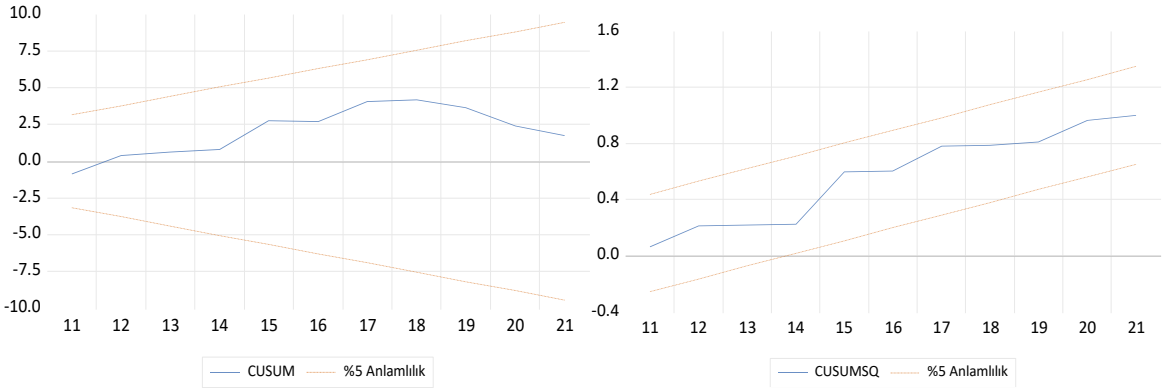
MODEL TANI TESTLERİ				
TANI	TEST TÜRÜ	İSTATİSTİK	OLASILIK	SONUÇ
MODEL SPESİFİKASYONU	RAMSEY RESET	4.607	0.057	%5 ANLAM DÜZEYİNDE UYGUN
DEĞİŞEN VARYANS	BREUSCH-PAGAN-GODFREY	1.597	0.215	
OTOKORELASYON	BREUSCH-GODFREY	0.608	0.670	
NORMAL DAĞILIM	JARQUE-BERA	1.211	0.546	

Sınır testi bulguları, kurulan ARDL (3,2,3,4,3) modelinde hesaplanan F-istatistik değerinin (13.090), hem Narayan (2005) tarafından küçük örneklemler için önerilen kritik üst sınırların hem de Pesaran vd. (2001) tarafından sunulan asimptotik kritik değerlerin tüm anlamlılık düzeylerinde çok belirgin biçimde üzerinde olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, gelir eşitsizliği ile spekülatif baskı, parasal genişleme, finansal küreselleşme ve teknolojik yenilik değişkenleri arasında, geçici eş hareketlerin ötesine geçen güçlü ve kalıcı bir uzun dönem denge ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. F-istatistiğin kritik eşiklerden bu denli uzaklaşması, modelde tespit edilen eşbütünleşmenin istatistiksel olduğu kadar ekonomik anlamda da sağlam bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Modelin içsel tutarlılığını ve fonksiyonel uygunluğunu sınamak amacıyla uygulanan tanı testleri, kurulan spesifikasyonun genel olarak yüksek ekonometrik kalite sergilediğini göstermektedir. Ramsey Reset testi, modelin fonksiyonel formunun %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilebilir olduğunu ortaya koyarken, bu bulgu regresyon denkleminde ihmal edilmiş sistematik bir yapı bulunmadığını göstermektedir. Breusch–Pagan–Godfrey testi, hata terimlerinde değişen varyans sorununa işaret etmezken; Breusch–Godfrey otokorelasyon testi, modelin dinamik yapısının seri korelasyon içermeden doğru biçimde kurulduğunu teyit

etmektedir. Buna ek olarak Jarque–Bera testi, hata terimlerinin normal dağılım varsayımını sağladığını ortaya koyarak istatistiksel çıkarımların güvenilirliğini desteklemektedir.

Bu sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde, kurulan ARDL modelinin yalnızca uzun dönem eşbütünleşme ilişkisini güçlü biçimde ortaya koymakla kalmadığı, aynı zamanda klasik regresyon varsayımlarını büyük ölçüde sağlayan istikrarlı, dengeli ve güvenilir bir ampirik yapı sunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla elde edilen kısa ve uzun dönem katsayıları, Türkiye'de gelir eşitsizliğinin finansal istikrarsızlık, parasal koşullar, küresel finansal entegrasyon ve teknolojik dönüşümle nasıl şekillendiğine ilişkin akademik açıdan ikna edici ve politika yapımı açısından anlamlı çıkarımlar üretmeye elverişli bir zemin sunmaktadır.

Şekil 1. CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

Şekil 1'de sunulan CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri, kurulan ARDL modeline ait parametrelerin zaman içinde yapısal bir kırılmaya maruz kalmadan istikrarlı biçimde davrandığını ortaya koymaktadır. Her iki testte de kümülatif toplam istatistiklerinin %5 anlamlılık düzeyine ait kritik bantlar içinde kalması, katsayıların örneklem boyunca zamansal tutarlılığını ve hata varyansının rejim değişimi içermediğini teyit etmektedir. Özellikle CUSUMSQ sonuçları, modelin yalnızca ortalama ilişkiler açısından değil, aynı zamanda oynaklık ve şoklara verilen tepkiler bakımından da kararlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, gelir eşitsizliği ile finansal baskı, parasal genişleme, finansal küreselleşme ve teknolojik yenilik arasındaki ilişkilerin geçici dalgalanmalardan ziyade kalıcı bir denge çerçevesinde şekillendiğine işaret etmekte; elde edilen kısa ve uzun dönem katsayılarının ekonometrik olarak güvenilir ve politika yorumlarına elverişli olduğunu güçlendirmektedir.

Tablo 4. Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	T-İstatistik	Olasılık
SPRESSURE	0.0166***	6.9326	0.0000
BMONEY	-0.2591***	-6.6688	0.0000
TPATENT	0.0005***	4.0180	0.0004
FGLOBAL	0.2416***	6.4804	0.0000

NOT: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerindeki anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 4'te yer alan uzun dönem bulguları, çalışmada ele alınan tüm açıklayıcı değişkenlerin gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve kalıcı etkilere sahip olduğunu

göstermektedir. Spekülatif baskı (SPRESSURE) değişkeni gelir eşitsizliğini uzun dönemde artırıcı yönde etkilemektedir. Geniş tanımlı para arzı (BMONEY) değişkeninin katsayısı negatif olup, parasal genişlemenin uzun vadede gelir eşitsizliğini azaltıcı bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Teknolojik yenilik (TPATENT) göstergesi gelir eşitsizliği üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Benzer şekilde finansal küreselleşme (FGLOBAL) değişkeni de uzun dönemde gelir eşitsizliğini artırıcı yönde etkilemektedir. Bu sonuçlar, gelir eşitsizliğinin finansal istikrarsızlık, küresel entegrasyon ve teknolojik dönüşüm karşısında artma eğilimi gösterdiğini, buna karşılık parasal derinleşme ile dengelenebildiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 5. ECM Mekanizması Bulguları

Değişken	Katsayı	T-İstatistik	Olasılık
D(GINI(-1))	0.3486***	3.6938	0.0022
D(GINI(-2))	0.5034***	4.8210	0.0002
D(SPRESSURE)	0.0032***	4.5441	0.0004
D(SPRESSURE(-1))	-0.0035***	-5.2523	0.0001
D(BMONEY)	-0.0062	-0.6999	0.4947
D(BMONEY(-1))	0.1026***	6.7248	0.0000
D(BMONEY(-2))	0.0666***	5.8433	0.0000
D(TPATENT)	-0.0001	-1.4193	0.1762
D(TPATENT(-1))	-0.0004***	-5.3418	0.0001
D(TPATENT(-2))	-0.0004***	-5.3755	0.0001
D(TPATENT(-3))	-0.0005***	-4.8524	0.0002
D(FGLOBAL)	-0.0047	-0.4929	0.6293
D(FGLOBAL(-1))	-0.1467***	-8.4027	0.0000
D(FGLOBAL(-2))	-0.1207***	-8.9964	0.0000
COINT(-1)	-0.708***	-9.4474	0.0000

NOT: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerindeki anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 5'te sunulan ECM mekanizması bulguları, gelir eşitsizliğinin kısa dönemde yüksek süreklilik ve geçmişe bağımlılık sergileyen bir uyum sürecine sahip olduğunu göstermektedir. Hata düzeltme terimi (COINT−1) negatif ve istatistiksel olarak yüksek düzeyde anlamlı olup, kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliklerin uzun dönem dengeye hızlı biçimde geri döndüğünü ortaya koymaktadır. Spekülatif baskı (SPRESSURE) cari dönemde eşitsizliği artırırken, bir dönem gecikmeli etkisinin azaltıcı yönde olduğu görülmektedir. Geniş tanımlı para arzı (BMONEY) cari dönemde anlamsızken, bir ve iki dönem gecikmeli etkileri pozitif ve anlamlıdır. Teknolojik yenilik (TPATENT) cari dönemde anlamsız olmakla birlikte, gecikmeli etkilerinin negatif ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Finansal küreselleşme (FGLOBAL) değişkeni cari dönemde anlamsızken, bir ve iki dönem gecikmeli etkileri negatif ve istatistiksel olarak güçlüdür. Bu bulgular, gelir eşitsizliğinin kısa dönemde finansal, parasal ve teknolojik şoklara gecikmeli ve yön değiştiren tepkiler verdiğini göstermektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'de gelir eşitsizliğinin finansal ve teknolojik dinamiklere karşı yüksek derecede duyarlı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, gelir dağılımının yalnızca reel ekonomik göstergelerle değil, aynı zamanda finansal kırılganlıklar, küresel finansal entegrasyon düzeyi ve teknolojik dönüşüm süreçleriyle birlikte şekillendiğini göstermektedir. Bu sonuç, gelir eşitsizliğini makroekonomik istikrar ve finansal yapıdan bağımsız ele alan yaklaşımların sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır.

Uzun dönem analiz sonuçları, finansal baskı endeksinin gelir eşitsizliği üzerindeki artırıcı etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu bulgu, spekülatif baskı dönemlerinde döviz kuru oynaklığı, faiz oranı artışları ve finansal belirsizliklerin özellikle düşük ve orta gelir gruplarını daha olumsuz etkilediğini ima etmektedir. Benzer şekilde, küresel finansal entegrasyonun gelir eşitsizliğini artırıcı yönde etkide bulunması, küresel sermaye hareketlerinin ve finansal getirilerin belirli kesimlerde yoğunlaşması yoluyla eşitsizlikleri derinleştirebildiğine işaret etmektedir. Bu sonuç, finansal küreselleşmenin her koşulda kapsayıcı refah artışı sağlamadığına yönelik literatürdeki eleştirel yaklaşımlarla uyumludur. Buna karşılık, finansal gelişmeyi temsilen kullanılan geniş para arzının gelir eşitsizliği üzerindeki azaltıcı etkisi, para politikasının yalnızca fiyat istikrarı değil, aynı zamanda gelir dağılımı açısından da önemli bir politika aracı olabileceğini göstermektedir. Para arzının genişlemesi yoluyla krediye erişimin artması ve ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi, gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkilerin yumuşatılmasına katkı sunabilmektedir. Bu yönüyle bulgular, finansal gelişmenin uygun kurumsal çerçeve altında eşitsizlikleri azaltıcı bir mekanizma işlevi görebileceğini ortaya koymaktadır.

Teknolojik yeniliklere ilişkin elde edilen pozitif katsayı ise, Türkiye'de inovasyon süreçlerinin henüz kapsayıcı bir ekonomik yapı oluşturmadığını göstermektedir. Teknolojik ilerlemenin, nitelikli işgücü lehine gelir farklarını artırması ve teknolojiye erişimdeki eşitsizlikler yoluyla gelir dağılımını bozucu bir etki yaratması, teknolojik dönüşümün dağılımsal boyutunun politika tasarımında yeterince dikkate alınmadığını düşündürmektedir.

Kısa dönem sonuçları, finansal şokların gelir dağılımı üzerinde hızlı ve güçlü etkiler yarattığını; ancak bu etkilerin kalıcı olmadığını ortaya koymaktadır. Negatif ve istatistiksel olarak anlamlı hata düzeltme katsayısı, sistemin kısa sürede uzun dönem dengesine geri döndüğünü göstermektedir. Bu durum, gelir eşitsizliğinin kısa vadede finansal dalgalanmalara oldukça duyarlı olduğunu, ancak yapısal politikalar ve kurumsal mekanizmalar sayesinde uzun vadede yeniden dengeye gelebileceğini ima etmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, çalışma sonuçları gelir eşitsizliğiyle mücadelenin yalnızca sosyal transfer politikalarıyla sınırlı kalmaması gerektiğini göstermektedir. Finansal istikrarın güçlendirilmesi, spekülatif baskıların sınırlandırılması, küresel sermaye hareketlerinin etkin biçimde yönetilmesi ve para politikasının dağılım etkilerinin gözetilmesi, daha kapsayıcı bir büyüme patikasının oluşturulması açısından kritik öneme sahiptir. Ayrıca teknolojik gelişmenin, geniş toplum kesimlerine yayılan kapsayıcı inovasyon stratejileriyle desteklenmesi, gelir eşitsizliğinin azaltılmasına yönelik tamamlayıcı bir politika alanı olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede çalışma, Türkiye için gelir dağılımı, finansal istikrar ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişkinin bütüncül biçimde ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular, Eşitsizliklerin Azaltılması (SDG 10) ve bu amacın alt hedefleriyle doğrudan ilişkilidir. SDG 10, yalnızca gelir dağılımındaki bozulmaların azaltılmasını değil; aynı zamanda ekonomik, finansal ve kurumsal süreçlerin kapsayıcı biçimde yeniden yapılandırılmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda, çalışmanın ampirik sonuçları, SDG 10'un özellikle 10.1, 10.4 ve 10.5 alt hedeflerine önemli katkılar sunmaktadır. Öncelikle, finansal istikrarsızlık ve küresel finansal entegrasyonun gelir eşitsizliğini artırıcı etkileri, SDG 10.1 (en alt gelir gruplarının gelir artışının hızlandırılması) açısından kritik bir risk alanına işaret etmektedir. Finansal baskı dönemlerinde düşük ve orta gelir gruplarının gelir ve istihdam kayıplarına daha açık hâle gelmesi, eşitsizliklerin yapısal olarak derinleşmesine neden olabilmektedir. Bu bulgu, makroekonomik istikrarın sağlanmasının yalnızca büyüme değil, aynı zamanda eşitsizliklerin azaltılması açısından da temel bir ön koşul olduğunu göstermektedir.

İkinci olarak, finansal gelişmeyi temsilen kullanılan geniş para arzının gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisi, SDG 10.4 (mali, ücret ve sosyal koruma politikaları yoluyla eşitliğin sağlanması) ile örtüşmektedir. Para arzı kanalıyla finansal erişimin genişlemesi ve ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi, gelir dağılımı üzerindeki olumsuz baskıları hafifletebilmektedir. Bu sonuç, para politikasının dağılım etkilerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ve kapsayıcı mali–parasal politika bileşimlerinin SDG 10 hedeflerine ulaşmada önemli bir araç sunduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık, teknolojik yeniliklerin gelir eşitsizliğini artırıcı yönde etkide bulunması, SDG 10.2 (sosyal, ekonomik ve politik kapsayıcılığın güçlendirilmesi) açısından önemli bir politika boşluğuna işaret etmektedir. Teknolojik ilerlemenin nitelikli işgücü lehine gelir farklarını artırması ve teknolojiye erişimdeki eşitsizlikler, inovasyonun kapsayıcı olmayan bir yapıda ilerlediğini göstermektedir. Bu durum, teknolojik dönüşümün sosyal ve bölgesel eşitsizlikleri azaltacak şekilde yönlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Son olarak, finansal kırılganlıkların ve küresel sermaye hareketlerinin gelir dağılımı üzerindeki etkileri, SDG 10.5 (finansal piyasaların düzenlenmesi ve izlenmesinin güçlendirilmesi) ile doğrudan ilişkilidir. Bulgular, spekülatif baskıların sınırlandırılması ve finansal piyasaların daha etkin düzenlenmesinin, eşitsizlikleri azaltmaya yönelik sürdürülebilir politika çerçevesinin ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, çalışma sonuçları SDG 10'un yalnızca sosyal politika alanında değil, finansal istikrar, para politikası, küresel sermaye yönetimi ve teknolojik dönüşüm politikalarıyla birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, SDG 10 hedeflerine ulaşılmasında makroekonomik ve finansal politikaların merkezi rolünü vurgulayan bütüncül bir perspektif sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aghion, P., & Bolton, P. (1997). A theory of trickle-down growth and development. *The Review of Economic Studies, 64*(2), 151-172.

Apel, H. (2020). Inequality in development: The 2030 Agenda, SDG 10 and the role of redistribution. *Real-World Econ. Rev, 92*, 228-237.

Asteriou, D., Dimelis, S., & Moudatsou, A. (2014). Globalization and income inequality: A panel data econometric approach for the EU27 countries. *Economic Modelling*, *36*, 592-599.

Atasever, G. (2022). Finansallaşma ve gelir eşitsizliği: Türkiye ve Avrupa Birliği üzerine dinamik panel veri analizi. *TESAM Akademi Dergisi*, *9*(2), 443-462.

Autor, D. H. (2015). Why are there still so many jobs? The history and future of workplace automation. *Journal of Economic Perspectives*, *29*(3), 3-30.

Banerjee, A. V., & Newman, A. F. (1993). Occupational choice and the process of development. *Journal of Political Economy*, *101*(2), 274-298.

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2007). Finance, inequality and the poor. *Journal of Economic Growth*, *12*(1), 27-49.

Bhandari, M. P. (2024). What is next for the sustainable development goals, what are the challenges concerning SDG 10—reduced inequalities?. *Sustainable Earth Reviews*, *7*(1), 23.

Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B: Statistical Methodology*, *37*(2), 149-163.

Cafrı, Ö.Ü.R. (2024). Teknolojik yayılmanın gelir eşitsizliği üzerine etkisi: Seçilmiş OECD ülkeleri üzerine bir uygulama. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, *4*(8), 189-199.

Çepni, E. (2014). *Ekonomik göstergeler ve istatistikler rehberi* (6. Baskı). Seçkin Yayınevi.

Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2009). Finance and inequality: Theory and evidence. *Annu. Rev. Financ. Econ.*, *1*(1), 287-318.

Destek, M. A., Okumuş, İ., & Manga, M. (2017). Türkiye'de finansal gelişim ve gelir dağılımı ilişkisi: Finansal kuznets eğrisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *18*(2), 153-165.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, *74*(366a), 427-431.

Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics*, *38*(10), 1091-1110.

Egger, H., & Grossmann, V. (2005). The double role of skilled labor, new technologies and wage inequality. *Metroeconomica*, *56*(1), 37-57.

Eichengreen, B., Rose, A. K., & Wyplosz, C. (1995). Exchange market mayhem: The antecedents and aftermath of speculative attacks. *Economic Policy*, *10*(21), 249-312.

Elfaki, K. E., & Ahmed, E. M. (2024). Testing technological Kuznets curve implications on achieving sustainable development goal 10 in seven Asian countries. *Technological Forecasting and Social Change*, *209*, 123785.

Furceri, D., Loungani, P., & Ostry, J. D. (2019). The aggregate and distributional effects of financial globalization: Evidence from macro and sectoral data. *Journal of Money, Credit and Banking*, *51*, 163-198.

Galor, O., & Zeira, J. (1993). Income distribution and macroeconomics. *The Review of Economic Studies*, *60*(1), 35-52.

Greenwood, J., & Jovanovic, B. (1990). Financial development, growth, and the distribution of income. *Journal of Political Economy*, *98*(5, Part 1), 1076-1107.

Girton, L., & Roper, D. (1977). A monetary model of exchange market pressure applied to the postwar Canadian experience. *The American Economic Review*, *67*(4), 537-548.

Jaumotte, F., Lall, S., & Papageorgiou, C. (2013). Rising income inequality: technology, or trade and financial globalization?. *IMF Economic Review*, *61*(2), 271-309.

Kaminsky, G. L., & Reinhart, C. M. (1999). The twin crises: the causes of banking and balance-of-payments problems. *American Economic Review*, *89*(3), 473-500.

Kim, S. Y. (2012). Technological kuznets curve? Technology, income inequality, and government policy. *Asia Research Policy*, *3*(1), 33-49.

Köyel, F., & Yamak, N. (2025). Finansal gelişmenin gelir dağılımı üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Maliye ve Finans Yazıları*, (124), 233-258.

Laborda, J., & Suárez, C. (2024). Heterogeneity in household consumption behavior: The role of inequality and financial instability. *Journal of Evolutionary Economics*, *34*(1), 63-88.

Kaminsky, G., Lizondo, S., & Reinhart, C. M. (1998). Leading indicators of currency crises. *Staff Papers*, *45*(1), 1-48.

Kaminsky, G. L., & Reinhart, C. M. (1999). The twin crises: the causes of banking and balance-of-payments problems. *American Economic Review*, *89*(3), 473-500.

Krkoska, L. (2001). Assessing macroeconomic vulnerability in central Europe. *Post-Communist Economies*, *13*(1), 41-55.

Kuhn, H. (2020). Reducing inequality within and among countries: Realizing SDG 10—A developmental perspective. *Sustainable Development Goals and Human Rights*, *5*, 137-153.

Kumar, A., & Dash, P. (2024). Sectoral capital flows and income inequality. *Finance Research Letters*, *66*, 105625.

McKinnon, R. I. (2010). *Money and capital in economic development*. Brooking Institute.

Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, *37*(17), 1979-1990.

Narayan, S., & Narayan, P. K. (2005). An empirical analysis of Fiji's import demand function. *Journal of Economic Studies*, *32*(2), 158-168.

Öniş, Z., & Şenses, F. (2005). Rethinking the emerging post-Washington consensus. *Development and Change*, *36*(2), 263-290.

Pesaran, M. H. (1997). The role of economic theory in modelling the long run. *The Economic Journal*, *107*(440), 178-191.

Pesaran, H. H., & Shin, Y. (1998). Generalized impulse response analysis in linear multivariate models. *Economics Letters*, *58*(1), 17-29.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, *16*(3), 289-326.

Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, *75*(2), 335-346.

Rajan, R. G., & Zingales, L. (2003). The great reversals: the politics of financial development in the twentieth century. *Journal of Financial Economics*, *69*(1), 5-50.

Shaw, E. (1973). *Financial deepening in economic development*. Oxford University Press.

Solt, F. (2020). Measuring income inequality across countries and over time: The standardized world income inequality database. *Social Science Quarterly*, *101*(3), 1183-1199.

Tang, T., Cuesta, L., Tillaguango, B., Alvarado, R., Rehman, A., Bravo-Benavides, D., & Zárate, N. (2022). Causal link between technological innovation and inequality moderated by public spending, manufacturing, agricultural employment, and export diversification. *Sustainability*, *14*(14), 8474.

Tunalı, H., & Çetinkaya, H. (2019). Küreselleşmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi: G7 ülkeleri panel veri analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, *4*(10), 224-237.

Uygur, K., & Han, V. (2021). Finansal liberalizasyon ve gelir dağılımı ilişkisi: G10 ülkeleri için panel kantil regresyon analizi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi: Krizler, Belirsizlikler ve Arayışlar Özel Sayısı), 11-30.

Yanar, R., & Şahbaz, A. (2013). Gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmenin yoksulluk ve gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *8*(3), 55-74.

SINIRDA KARBON DÜZENLEME MEKANİZMASI (CBAM) VE EMİSYON TİCARET SİSTEMİ (ETS): AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Doktora Öğrencisi Barış ERÇİN
Manisa Celal Bayar Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı
barisercin45@gmail.com - 0009-0008-4341-6424

Dr. Öğr. Üyesi HAYRİYE BAŞCI NUR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi,
hayriye.basci@cbu.edu.tr - 0000-0003-1939-0953

ÖZET

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında uygulamaya koyduğu Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM) ile halihazırda uygulanan Emisyon Ticaret Sistemi (ETS)'ni ekonomik, çevresel ve sektörel boyutlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. CBAM, Avrupa Birliği dışından ithal edilen karbon yoğun ürünlerin, ETS kapsamında Avrupa'daki eşdeğer ürünlerle aynı karbon maliyetine tabi tutulmasını öngörmektedir. Bu düzenlemenin temel hedefi, karbon sızıntısını önlemek ve Avrupa sanayisinin rekabet gücünü korurken küresel ölçekte karbon emisyonlarını azaltmaktır. Çalışmada, ETS'nin tarihsel gelişimi, işleyiş mekanizması ve karbon fiyatlandırması üzerindeki etkileri detaylandırılmış, CBAM'ın sektörler üzerindeki potansiyel etkileri ifade edilmiştir. Özellikle demir-çelik, alüminyum, çimento, elektrik ve gübre gibi enerji yoğun sektörler özelinde, bu düzenlemelerin üretim maliyetleri, dış ticaret dengesi ve yatırım kararları üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Ayrıca Türkiye özelinde CBAM'ın ihracat üzerindeki olası etkileri tartışılmış, Türkiye'nin bu sürece uyum sağlamak için atması gereken adımlar ele alınmıştır. Makro iktisadi düzeyde yapılan incelemeler, CBAM ve ETS gibi karbon fiyatlandırma mekanizmalarının enflasyon, üretim yapısı ve rekabetçilik üzerinde hem kısa vadeli maliyetler hem de uzun vadeli fırsatlar sunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, karbon düzenlemelerinin sadece çevresel bir araç değil, aynı zamanda sanayi politikası ve ticaret stratejisiyle entegre biçimde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: CBAM, ETS, Sürdürülebilirlik

CARBON BORDER ADJUSTMENT MECHANISM (CBAM) AND EMISSIONS TRADING SYSTEM (ETS): AN ASSESSMENT FROM THE PERSPECTIVE OF THE EUROPEAN UNION AND TURKEY

ABSTRACT

This study aims to examine the Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) implemented by the European Union as part of its efforts to combat climate change, along with the existing Emissions Trading System (ETS), in terms of their economic, environmental and sectoral dimensions. CBAM envisages that carbon-intensive products imported from outside the European Union will be subject to the same carbon costs as equivalent products within the ETS in Europe. The main objective of this regulation is to prevent carbon leakage and reduce carbon emissions on a global scale while maintaining the competitiveness of European industry. The study details the historical development of the ETS, its operating mechanism and its effects on carbon pricing, and outlines the potential impacts of CBAM on various sectors. It specifically addresses the effects of these regulations on production costs, foreign trade balance and investment decisions, particularly in energy-intensive sectors such as iron and steel, aluminium, cement, electricity and fertilisers. Furthermore, the potential effects of CBAM on exports in Turkey are discussed, and the steps Turkey needs to take to adapt to this process are addressed. Macroeconomic analyses show that carbon pricing mechanisms such as CBAM and ETS offer both short-term costs and long-term opportunities in terms of inflation, production structure, and competitiveness. In this context, it is emphasised that carbon regulations should be evaluated not only as an environmental tool but also in an integrated manner with industrial policy and trade strategy.

Keywords: CBAM, ETS, Sustainability

1. GİRİŞ

Küresel ısınma ve iklim değişikliği, son yıllarda dünya genelinde ekonomik ve siyasi karar mekanizmalarının merkezine yerleşmiş en kritik sorunlardan biri haline gelmiştir. Sera gazı emisyonlarının artışıyla birlikte atmosferdeki karbon yoğunluğu yükselmekte, bu da hem çevresel hem de ekonomik kırılganlıkları derinleştirmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda çevresel maliyetlerin piyasa mekanizması içinde fiyatlanması ve iklim değişikliği ile mücadelede etkin araçların geliştirilmesi giderek önem kazanmaktadır (Flues ve van Dender, 2017)

Avrupa Birliği (AB) bu kapsamda öncü bir aktör olarak öne çıkmakta ve "Avrupa Yeşil Mutabakatı" (European Green Deal) çerçevesinde önemli düzenlemeleri hayata geçirmektedir (European Commission, 2019). Bu düzenlemelerin merkezinde yer alan iki temel mekanizma, Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) ve Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM)'dır. ETS, piyasaya dayalı bir karbon fiyatlama aracı olarak, AB içinde sera gazı emisyonlarının azaltılmasını hedeflerken; CBAM, AB dışından gelen malların karbon içeriğini dengeleyerek karbon kaçağını önlemeye ve küresel ticarette karbon fiyatlamasında eşitliği sağlamaya çalışmaktadır (Mehling vd., 2019).

Söz konusu mekanizmalar sadece çevresel boyutlarıyla değil, aynı zamanda ekonomik ve sektörel etkileriyle de dikkat çekmektedir. Bu noktada çimento, demir-çelik, alüminyum, enerji ve gübre gibi karbon yoğun sektörler hem AB'de hem de bu bölgeyle ekonomik ilişkileri yoğun olan ülkelerde önemli bir dönüşüm süreciyle karşı karşıya kalmaktadır (Flues ve van Dender, 2017). Türkiye, Gümrük Birliği kapsamında AB ile derin ekonomik entegrasyon içinde yer aldığından, bu dönüşümün etkilerini güçlü bir şekilde hissedecek ülkelerin başında gelmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, CBAM ve ETS mekanizmalarını kavramsal ve işleyişsel düzeyde açıklamak; AB ve Türkiye açısından bu sistemlerin etkilerini makroekonomik bir perspektiften değerlendirmek ve özellikle sektör bazında ortaya çıkabilecek sonuçları ifade etmektir. Çalışmada bu doğrultuda ilk olarak CBAM ve ETS'nin kavramsal çerçevesi sunulmuş, AB perspektifinden bu mekanizmaların gelişimi ve uygulanışı ele alınmıştır. Türkiye'nin durumu, bu mekanizmaların Türkiye ekonomisine etkisi ve sektör bazlı değerlendirmeler yapılarak makroekonomik değerlendirme kapsamında dış ticaret, üretim ve yatırım gibi göstergelere değinilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Emisyon Ticaret Sistemi (ETS)

Emisyon Ticaret Sistemi, çevreye zarar veren karbon ve diğer sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik piyasa tabanlı bir çevre politikası aracıdır. Bu sistemde, hükümetler ya da uluslararası otoriteler, belli bir zaman dilimi için toplam bir emisyon kotası belirlemektedir. Bu kota, genellikle bir ülkenin ya da sektörün sera gazı azaltım hedefleri doğrultusunda tespit edilmektedir. Bu sınır doğrultusunda işletmelere veya kuruluşlara belli miktarda emisyon izinleri (allowances) verilmektedir. Eğer bir işletme, kendisine tahsis edilen izin miktarından daha az emisyon üretmesi durumunda fazla izinlerini başka bir işletmeye satabilmektedir.

Tersine, belirlenen kotayı aşan işletmeler ise ya piyasadan izin satın almak ya da ceza ödemek zorundadır (Ellerman vd., 2010).

ETS'nin temel prensibi, “kirleten öder” ilkesindir. Ancak bu ilke, geleneksel anlamda doğrudan ceza mekanizmaları yerine piyasa teşvikleriyle hayata geçirilmektedir. Sistemin işleyişi, arz ve talep dengesi çerçevesinde izinlerin fiyatının oluşmasına olanak sağlamaktadır. Bu durum, işletmeleri daha verimli üretim tekniklerine yönelmeye ve daha az karbon emisyonu ile faaliyet göstermeye teşvik etmektedir (Stavins, 2007).

AB ETS, 2005 yılında devreye girmiştir ve dünyanın en büyük karbon ticaret sistemidir. Sistem üç temel aşamadan geçmiş, dördüncü aşaması ise 2021-2030 dönemini kapsamaktadır. İlk dönemlerde emisyon hakları ücretsiz olarak dağıtılırken, zamanla bu hakların açık artırma yoluyla satılması sistemin merkezine yerleşmiştir. Sistemin kapsamına enerji üretimi, enerji yoğun sanayi kolları ve havacılık sektörü girmektedir. Bu alanlar, AB toplam emisyonlarının yaklaşık %40’ını oluşturmaktadır (European Commission, 2023).

ETS'nin temel faydası, karbon fiyat sinyali oluşturarak temiz teknoloji yatırımlarını teşvik etmesidir. Aynı zamanda karbon yoğun sektörler arasında maliyet etkinliği sağlayarak toplam azaltım hedeflerine ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Flues ve van Dender, 2017). Her ne kadar ETS etkin bir çevre politikası aracı olarak öne çıksa da, uygulama aşamasında çeşitli zorluklar barındırmaktadır. Bunların başında, izin arzının fazla olması gelmektedir. Özellikle ilk uygulama dönemlerinde piyasa dengesinin doğru kurulamaması, izin fiyatlarının aşırı düşmesine neden olmuş ve sistemin etkinliğini azaltmıştır. Ayrıca, bazı sektörlerin ücretsiz tahsisatla korunması, sistemin piyasa mantığına ters düşen sonuçlar doğurabilmektedir (Laing vd., 2013).

2.1.1. ETS’nin Tarihsel Gelişimi ve Uluslararası Çerçeve

Emisyon ticareti ilk olarak 1997 Kyoto Protokolü çerçevesinde uluslararası iklim politikalarına dahil edilmiştir. Kyoto Protokolü, sanayileşmiş ülkelere toplam sera gazı emisyonlarını azaltma yükümlülüğü getirirken, bu hedeflere ulaşmada piyasa temelli esneklik mekanizmaları öngörmüştür. Bu mekanizmalardan biri olan "Emisyon Ticareti", protokolün 17. maddesiyle tanımlanmış ve uluslararası alanda yasal zemine oturtulmuştur (UNFCCC, 1998).

Kyoto Protokolü’nün ardından Avrupa Birliği, 2005 yılında Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistemi (EU ETS)’ni başlatarak dünyanın en büyük ve en kapsamlı ETS platformunu oluşturmuştur. EU ETS, zamanla kapsamını genişleterek enerji, sanayi ve havacılık gibi sektörleri içine almıştır. Sistem, 2021 yılında Dördüncü Faza geçmiştir ve karbon fiyatlarının daha istikrarlı ve yüksek düzeyde seyretmesini sağlamıştır (European Commission, 2021).

2.1.2. ETS'nin İşleyiş Mekanizması

Emisyon Ticaret Sistemi’nin temel unsurları; emisyon sınırı (Cap), izin Tahsisi (Allocation), raporlama ve doğrulama, ticaret (Trade) ve uygunluk ve yaptırımlar olarak sıralanabilir.

- Emisyon Sınırı (Cap): Sistemin çevresel etkinliğini sağlayan temel unsur, toplam emisyon sınırının önceden belirlenmesidir. Bu sınır, her yıl kademeli olarak düşürülerek toplam emisyon azaltımı sağlanır.

- İzin Tahsisi (Allocation): Emisyon izinleri, ücretsiz olarak ya da açık artırma yöntemiyle dağıtılır. Serbest tahsis yöntemi, başlangıçta sanayi rekabet gücünü korumak amacıyla sıkça kullanılmıştır.
- Ticaret (Trade): İşletmeler, emisyon izinlerini serbest piyasada alıp satabilirler. Bu mekanizma, maliyet etkinliğini artırır.
- Raporlama ve Doğrulama: Katılımcı firmalar yıllık emisyonlarını raporlamakla yükümlüdür. Bu veriler bağımsız doğrulayıcılar tarafından denetlenir.
- Uygunluk ve Yaptırımlar: Emisyonlarını karşılayacak yeterli izni olmayan işletmeler para cezaları ile karşı karşıya kalır. Bu da sistemin caydırıcılığını artırır (Tietenberg, 2010).

2.1.3. ETS'nin Ekonomik ve Çevresel Etkileri

ETS, çevresel faydaların yanı sıra birçok ekonomik avantaj da sunmaktadır. Piyasa temelli bir sistem olması nedeniyle, emisyon azaltımı hedeflerine en düşük maliyetle ulaşılması sağlanır. Bu özellik, sabit oranlı vergi ya da doğrudan düzenleyici önlemlere kıyasla daha esnek bir yapı sunar. Ayrıca, ETS kapsamında karbon fiyatlarının oluşması, düşük karbonlu teknolojilerin gelişimini teşvik eder. Bu bağlamda, karbon fiyatlaması yeşil inovasyonun önemli bir itici gücü haline gelmektedir (Newell vd., 2014).

Çevresel açıdan değerlendirildiğinde, ETS uygulamaları sera gazı emisyonlarını azaltma yönünde kayda değer etkiler yaratmıştır. Örneğin, Avrupa Birliği'nde uygulanan sistem sayesinde 2005–2020 yılları arasında ETS kapsamındaki sektörlerin emisyonlarında %40'a varan bir azalma sağlanmıştır (European Environment Agency, 2020).

2.2. Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM)

Küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında karbon emisyonlarının azaltılması, başta Avrupa Birliği (AB) olmak üzere birçok ülkenin politika öncelikleri arasında yer almaktadır. Bu kapsamda geliştirilen çeşitli piyasa temelli araçlar ve düzenlemeler hem çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamakta hem de ekonomik faaliyetlerin karbonsuzlaştırılmasını teşvik etmektedir. Bu araçlardan biri olan Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (Carbon Border Adjustment Mechanism, CBAM), Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın bir parçası olarak 2021 yılında Avrupa Komisyonu tarafından önerilmiş ve 2023 itibarıyla geçiş süreci başlamıştır. CBAM, AB dışında üretilen ve karbon yoğunluğu yüksek olan ürünlerin AB pazarına girişinde, karbon maliyetinin dâhil edilmesini öngören bir mekanizmadır (European Commission, 2021).

Avrupa Birliği, 2050 yılına kadar net sıfır sera gazı emisyonuna ulaşmayı hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda oluşturulan Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal), enerji, sanayi, ulaşım, tarım ve ticaret gibi alanlarda kapsamlı dönüşümler öngörmektedir. Ancak karbon emisyonlarının azaltılmasına yönelik sıkı çevre politikalarının, yerli üreticiler açısından rekabet dezavantajı yaratma riski bulunmaktadır. Bu durum "karbon kaçağı (carbon leakage)" olarak adlandırılmaktadır. Karbon kaçağı, üretimin daha düşük çevre standartlarına sahip ülkelere kayması sonucunda küresel emisyonların artmasına yol açmaktadır (Cosbey vd., 2019).

CBAM, bu riski azaltmayı ve AB'nin iklim hedeflerine ulaşmasını desteklemeyi amaçlamaktadır. Mekanizma, karbon yoğunluğu yüksek sektörlerde ithal edilen ürünlerin, AB içerisindeki üreticilere uygulanan karbon fiyatlandırmasıyla eşdeğer bir maliyete tabi tutulmasını sağlamaktadır. Böylece çevreye duyarlı üretim yöntemleri teşvik edilirken, adil rekabet koşulları korunmaktadır (European Commission, 2021).

CBAM, iklim politikaları açısından önemli bir yenilik olmakla birlikte bazı eleştirilerle de karşı karşıyadır. Öncelikle gelişmekte olan ülkeler, mekanizmayı yeni bir korumacılık aracı olarak değerlendirmektedir. Bu ülkeler, CBAM'ın aslında çevresel amaçlardan çok sanayi korumacılığına hizmet ettiğini öne sürmektedir (Pauwelyn, 2013).

2.2.1. Kapsam ve Uygulama Süreci

CBAM, başlangıçta altı sektörü kapsamaktadır: çimento, demir-çelik, alüminyum, gübre, elektrik ve hidrojen. Bu sektörler, yüksek karbon yoğunluğu ve uluslararası ticaret hacmi açısından öne çıkmaktadır. CBAM, AB dışından gelen bu ürünlerin karbon içeriklerine göre belirli bir maliyet uygulanmasını öngörür. İthalatçılar, ürünlerinin üretiminde ortaya çıkan doğrudan ve dolaylı karbon emisyonlarını beyan etmek ve buna göre "CBAM Sertifikası" satın almak zorundadır (Van Asselt, 2021).

CBAM'ın uygulama süreci iki aşamalıdır:

1. Geçiş Dönemi (2023–2025): Bu dönemde sadece raporlama yükümlülüğü bulunmaktadır. İthalatçılar, ürünlerinin karbon içeriğine ilişkin verileri düzenli olarak Avrupa Komisyonu'na bildirecektir. Herhangi bir mali yükümlülük uygulanmamaktadır.

2. Tam Uygulama Dönemi (2026 ve sonrası): 2026'dan itibaren CBAM sertifikaları zorunlu hale gelecek ve ithalatçılar karbon içeriklerine göre maliyet ödeyecektir. Üçüncü ülkelerde benzer bir karbon fiyatlandırma sistemi varsa, bu maliyet CBAM yükümlülüğünden düşülebilecektir (European Commission, 2021).

2.2.2. CBAM'ın Küresel Ticaret Üzerindeki Etkileri

CBAM, küresel ticaret açısından önemli sonuçlar doğuracaktır. Öncelikle, gelişmekte olan ülkeler bu mekanizmadan olumsuz etkilenebilir. Özellikle karbon yoğunluğu yüksek ürünleri AB'ye ihraç eden ülkeler, ek maliyetlerle karşı karşıya kalabilir. Bu durum, bu ülkelerin ihracat gelirlerini azaltabileceği gibi, üretimde çevre dostu teknolojilere geçiş baskısı yaratabilir (Mattoo vd., 2009). Ancak CBAM, aynı zamanda yeşil dönüşüm için teşvik edici bir araç olarak değerlendirilmektedir. Üçüncü ülkeler, karbon fiyatlandırma sistemlerini benimseyerek hem çevresel performanslarını artırabilir hem de CBAM maliyetlerinden muaf tutulabilir. Bu anlamda mekanizma, küresel düzeyde karbon fiyatlandırmasının yaygınlaştırılmasına katkı sağlayabilir (Mehling vd., 2019).

CBAM'ın Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurallarına uygunluğu da tartışma konusudur. Ticarette ayrımcılığa yol açmadan uygulanması, AB'nin dış politika hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle CBAM, çevresel hedefler ile uluslararası ticaret normlarının dengelenmesi açısından kritik bir örnek oluşturmaktadır.

3. AVRUPA BİRLİĞİ PERSPEKTİFİNDEN CBAM VE ETS

3.1 AB İklim Politikalarının Evrimi: "Yeşil Mutabakat"a Giden Süreç

Avrupa Birliği, iklim değişikliği ile mücadelede dünya genelinde öncü bir rol oynamaktadır. Bu öncülük, Kyoto Protokolü'nden bu yana sürdürülmekte olup özellikle 2015 Paris Anlaşması ve 2019 tarihli Avrupa Yeşil Mutabakatı ("European Green Deal") ile kurumsal temelleri derinleştirilmiştir. Yeşil Mutabakat, 2050 yılına kadar Avrupa'yı dünyanın ilk "iklim nötr" kıtası yapmayı hedeflemektedir (European Commission, 2019). Bu hedef doğrultusunda sera gazı emisyonlarının 2030'a kadar %55 oranında azaltılması, enerji verimliliği hedeflerinin yükseltilmesi ve yenilenebilir enerjiye geçişte hız kazanılması gibi politikalar devreye sokulmuştur. Bu dönüşümün temel finansman araçları arasında Avrupa İklim Fonu, "Just Transition Mechanism" ve Avrupa Yatırım Bankası'nın iklim finansmanı programları yer almaktadır (Krawchenko ve Gordon, 2021).

ETS ve CBAM, bu geniş vizyonun iki temel enstrümanıdır. Nitekim ETS iç piyasada karbon maliyetini yansıtırken, CBAM dış ticarette bu maliyetin ithalatçılara da yüklenmesini sağlamaktadır. Böylece karbon kaçağı riski azaltılırken, AB sanayisinin rekabet gücü ve yeşil dönüşüm ivmesi korunmuş olmaktadır. CBAM'ın yasal altyapısı, AB'nin iklim hedeflerine dayandırılmış olup, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kuralları ile uyumlu hale getirilmesi amacıyla çevresel gerekçeler açıkça vurgulanmıştır. Bu, özellikle gelişmekte olan ülkelerin "yeşil korumacılık" eleştirilerine karşı bir ön savunma mekanizmasıdır (Mehling vd., 2019).

CBAM sisteminde yer alan unsurlar Şekil 1.'de gösterilmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak ithal ürünlerin karbon içeriği ölçülür. Daha sonra ilgili ülkede zaten karbon fiyatlandırması varsa, AB bu maliyeti mahsup eder. Bir sonraki adımda her ürün için birim başına karbon emisyonu belirlenir. Son olarak firmalar bu oranlara göre "CBAM sertifikaları" satın alınmaktadır.

Görsel 1. CBAM Sisteminde Yer Alan Unsurlar

CBAM, karbon kaçağını önlemenin yanı sıra, AB dışındaki ülkeleri de karbon fiyatlamaya zorlayan bir dışsal baskı mekanizmasıdır. Bu yönüyle uluslararası iklim politikalarında yön verici bir araç haline gelmiştir (Marcu vd., 2021).

3.2 ETS'nin Uygulanışı ve Dönemsel Gelişimi

AB Emisyon Ticaret Sistemi (EU ETS), 2005 yılında faaliyete geçmiş olup bugün enerji santralleri, ağır sanayi tesisleri ve havayolu taşımacılığı dahil olmak üzere yaklaşık 10.000'den fazla tesis için bağlayıcıdır. Sistem dört dönemde gelişim göstermiştir:

1. Dönem (2005-2007): Pilot aşama. Haklar ücretsiz dağıtılmış, deneme süreci ağırlıklı olarak gerçekleşmiştir.
2. Dönem (2008-2012): Kyoto hedefleriyle uyumlu hale getirildi. Emisyonlarda düşüş başlamıştır.
3. Dönem (2013-2020): Tek bir AB tavanı belirlendi. Artan ölçüde açık artırma uygulanmıştır.
4. Dönem (2021-2030): Emisyon azaltım hızı artırıldı (%2.2/yıl → %4.2/yıl), karbon piyasası istikrar rezervi (MSR) devreye girmiştir.

AB ETS, 2023 yılı itibarıyla karbon fiyatlarını ton başına 80–100 € aralığında tutmakta ve bu durum yatırım kararlarını ciddi ölçüde etkilemektedir (ICAP, 2023). Ayrıca AB, ETS kapsamında elde ettiği gelirleri iklim yatırımlarına yönlendirmektedir. 2022 yılında yalnızca açık artırmalardan 30 milyar €'ya yakın gelir elde edilmiştir (European Commission, 2023a).

Bu sistem, iktisadi rasyonalite açısından "en az maliyetle emisyon azaltımı" hedefini gerçekleştiren piyasa temelli bir çözüm olarak değerlendirilmekte ve birçok ülkede benzer modellerin kurulmasına ilham olmaktadır (Sterner ve Coria, 2013).

3.3 Sektörel Etkiler ve İktisadi Yansımalar

CBAM'ın ilk aşamada kapsadığı sektörler; çimento, demir-çelik, gübre, alüminyum ve elektrik üretimidir. Bu sektörler yüksek karbon yoğunlukları nedeniyle öncelikli seçilmiş ve AB'ye yapılan ithalat hacmi göz önüne alınmıştır.

Ekonomik modelleme çalışmaları, CBAM'ın etkilerini birkaç maddede özetlenebilmektedir. İlk olarak AB içi üretim artarken, karbon yoğun üretim ithalatı düşmektedir (Böhringer vd., 2022). Gelişmekte olan ülkeler için AB pazarına erişim zorlaşabilmektedir. AB'de karbon fiyatları artarken, inovasyon ve temiz üretim teknolojilerine yönelim hızlanmaktadır. Ancak CBAM'ın ticaret sapması, dış ticarette maliyet artışı ve yoksul ülkelerle olan ilişkilerde gerilim gibi yan etkileri de bulunmaktadır (Cosbey vd., 2019). Bu nedenle AB, CBAM politikalarının eşlikçisi olarak gelişmekte olan ülkelere teknik ve mali destek sunmayı planlamaktadır.

4. TÜRKİYE PERSPEKTİFİNDEN CBAM VE ETS

4.1 Türkiye'nin Yeşil Dönüşümü

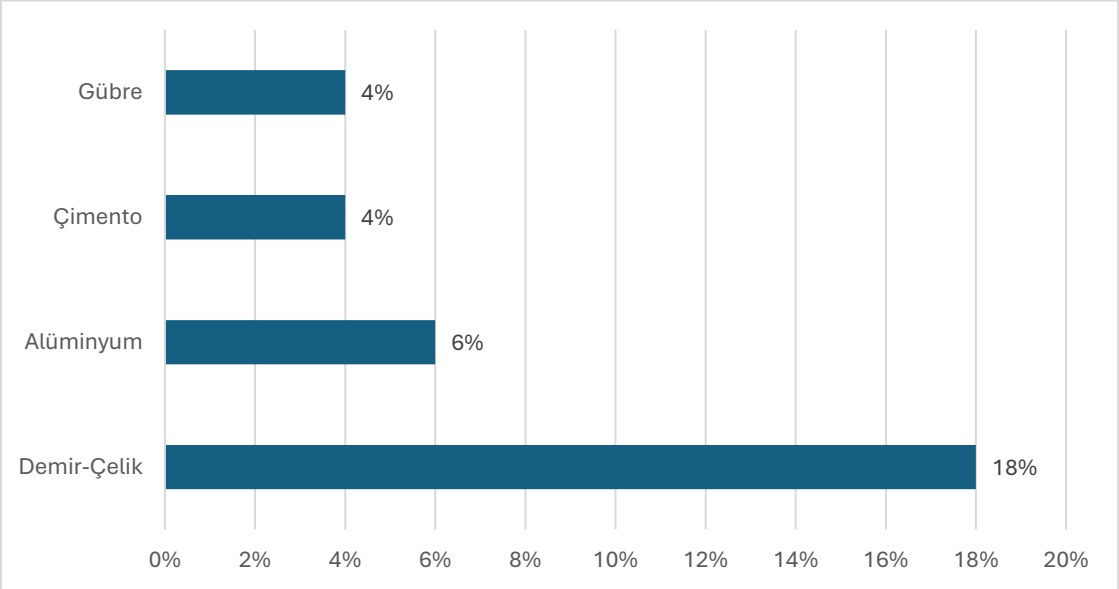
Türkiye, 2021 yılında Paris İklim Anlaşması'nı onaylamış ve 2053 yılı için "karbon nötr" hedefini ilan etmiştir. Bu kapsamda, 2022 yılında yayımlanan İklim Şurası Sonuç Raporu ve Yeşil Mutabakat Eylem Planı, CBAM sürecine uyumda kritik belge niteliğindedir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022).

Ayrıca Ulusal Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) kurulması yönünde çalışmalar başlatılmış, 2024 yılı itibarıyla pilot uygulamaya geçilmesi planlanmıştır. Bu sistem, Türkiye'nin karbon fiyatlandırma altyapısını kurarak AB ile ekonomik entegrasyonunun sürdürülebilmesi açısından elzemdir (OECD, 2023).

Avrupa Yeşil Mutabakatı çerçevesinde geliştirilen politika araçlarından biri olan CBAM, AB iklim değişikliği ile mücadele hedeflerine ulaşma sürecinde kritik bir rol oynamaktadır. Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan CBAM taslağına göre, bu düzenlemeden ilk aşamada etkilenecek sektörler çimento, elektrik, gübre, demir-çelik ve alüminyum olarak belirlenmiştir (European Commission, 2021b). Bu sektörlerin ortak özelliği, üretim süreçlerinde yüksek düzeyde karbon salınımına neden olmalarıdır. Bu bağlamda, CBAM'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte, söz konusu ürün gruplarını ihraç eden ülkelerin, özellikle de Türkiye gibi AB ile güçlü ticari bağlara sahip olanların, ihracat süreçlerinin olumsuz etkilenmesi kaçınılmaz görünmektedir (İmer-Ertunga ve Seyhun, 2022).

4.2 Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve CBAM

AB, Türkiye'nin en büyük ticaret ortağıdır. 2022 yılında Türkiye'nin toplam ihracatının yaklaşık %41'i AB ülkelerine gerçekleşmiştir (TÜİK, 2023). CBAM kapsamındaki sektörlerin AB'ye ihracat içindeki payı Görsel 2'de gösterilmiştir.

Kaynak: TÜİK, 2023 (Dış Ticaret İstatistikleri)

Görsel 2. Türkiye'de CBAM Kapsamındaki Sektörlerin AB'ye İhracat İçindeki Payı

Türkiye'nin CBAM kapsamındaki sektörlerin AB'ye ihracat içindeki payı oldukça yüksektir. Bu doğrultuda Demir-çelik, %18, alüminyum, %6, çimento: %4 ve gübre, %3 olarak belirlenmiştir. Bu sektörler hem enerji yoğun hem de karbon emisyonları yüksek olduğu için CBAM maliyetlerinden ilk etkilenecek alanlardır. Türkiye'nin AB'ye karbon içerikli ürün ihracatı yaklaşık 10 milyar doları aşmaktadır. Eğer karbon maliyeti yurt içinde fiyatlanmazsa, bu ürünler CBAM kapsamında ciddi bir maliyetle karşılaşacaktır (İmer-Ertunga ve Seyhun, 2022).

CBAM uygulamasının yürürlüğe alınmasına ilişkin geçiş süreci 2023-2025 yılları arasında üç aşamalı bir yol haritası çerçevesinde planlanmaktadır (European Commission, 2021d). Bu süre zarfında herhangi bir karbon vergisi öngörülmemekte; ancak, teknik ve idari altyapının oluşturulması amacıyla bir ön hazırlık süreci yürütülmektedir (European Commission, 2021c). Bu dönemde, CBAM kapsamında değerlendirilen ürün gruplarının karbon salınımına ilişkin veriler ihracatçı ülkelerden temin edilecek ve bu bilgiler Avrupa'daki ithalatçı firmalar aracılığıyla raporlanacaktır. İthalatçılar, bu süreci yönetebilmek adına ulusal otoritelerden yetki almak ve sisteme kayıt olmak durumundadır. Ayrıca her yılın 31 Mayıs tarihine kadar, bir önceki yıl ithal ettikleri ürünlerin miktarını ve bu ürünlerin neden olduğu karbon emisyonlarını raporlamakla yükümlü kılınmışlardır (İmer-Ertunga ve Seyhun, 2022).

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, AB ile mevcut ticaret hacmi dikkate alındığında CBAM'nin yaratacağı etkiler büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede Türkiye, CBAM'ye uyum sağlamak ve oluşabilecek ticari kayıpları en aza indirmek amacıyla çeşitli kurumsal adımlar atmıştır. Bu doğrultuda, Ticaret Bakanlığı'nın öncülüğünde farklı bakanlıklar ve kamu kurumlarının katılımıyla bir çalışma grubu oluşturulmuş ve 15 Temmuz 2021 tarihinde "Yeşil Mutabakat Eylem Planı" kamuoyuna açıklanmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021). Söz konusu eylem planı, iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma konularında farkındalık yaratmayı, Avrupa Yeşil Mutabakatı ve CBAM'nin genel çerçevesini anlamayı ve Türkiye'nin bu süreçte izleyeceği yol haritasını belirlemeyi amaçlayan stratejik bir başlangıç niteliğindedir(İmer-Ertunga ve Seyhun, 2022).

Türkiye'de sürdürülen yeşil dönüşüm politikalarının bir devamı niteliğinde olan bir diğer önemli gelişme ise 21-25 Şubat 2022 tarihlerinde Konya'da düzenlenen "İklim Şûrası 2022" olmuştur. Bu etkinlik kapsamında, iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik ulusal bir yol haritasının belirlenmesi amacıyla kamu kurumları, özel sektör temsilcileri ve sivil toplum kuruluşları bir araya gelerek tematik çalışma komisyonları oluşturmuştur (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022a). Bu girişimler, Yeşil Mutabakat Eylem Planı çerçevesinde oluşturulacak politika kararlarına hem içerik hem de yön tayin etme bakımından katkı sunmaktadır (İmer-Ertunga ve Seyhun, 2022).

CBAM'ye yönelik olarak Türkiye'de yürütülen bu çalışmalar, ülkenin yeşil dönüşüm sürecine ivme kazandıracak ve sürdürülebilirlik eksenli politika yapımına destek olacaktır. CBAM'nin devreye alınması ile birlikte, yalnızca üretim süreçlerinde değil, aynı zamanda kurumsal raporlama standartlarında da dönüşüm gerekliliği doğmaktadır. Bu noktada, firmalar açısından "Çevresel, Sosyal ve Yönetişim" (ÇSY) kriterlerinin ön plana çıktığı daha kapsamlı ve şeffaf bir raporlama sistemine geçilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu tür bir dönüşümün en somut örneklerinden biri ise entegre raporlama sistemleridir. Entegre raporlama, firmaların finansal ve finansal olmayan performans göstergelerini bir arada sunmalarına imkân tanımakta ve paydaşlara daha bütüncül bir değer yaratımı perspektifi sunmaktadır (İmer-Ertunga ve Seyhun, 2022).

5. CBAM ve ETS'nin MAKROEKONOMİK DÜZEYDE ETKİLERİ

Avrupa Birliği'nin Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM) ve Emisyon Ticaret Sistemi (ETS), çevresel hedeflerin gerçekleştirilmesi bakımından önemli araçlardır. Ancak bu düzenlemelerin sadece çevre politikaları açısından değil, aynı zamanda makroekonomik istikrar

üzerinde de önemli etkileri bulunmaktadır. Karbon fiyatlandırması yoluyla üretim ve tüketim maliyetlerinin değişmesi, fiyatlar genel düzeyini, üretim yapısını, büyüme oranlarını ve gelir dağılımını doğrudan etkilemektedir (Goulder ve Schein, 2009).

Karbon fiyatlandırmasının temel etkisi, karbon yoğun ürünlerin maliyetini artırarak piyasa aktörlerini daha düşük emisyonlu teknolojilere yönlendirmektir. Ancak bu maliyet artışı, kısa vadede enflasyonist baskılara neden olabilir. Avrupa Merkez Bankası (2021), karbon fiyatlandırmasının Avrupa'da önümüzdeki on yılda yıllık enflasyona 0.15 ila 0.3 puan arası bir katkı yapabileceğini öngörmektedir. Türkiye gibi enerji ithalatçısı ve karbon yoğun üretim yapısına sahip ülkelerde bu etki daha belirgin hissedilebilir. Öte yandan, karbon düzenlemelerinin büyüme üzerindeki etkisi literatürde tartışmalıdır. Bazı çalışmalar, uygun tasarlanmış karbon fiyatlandırması politikalarının yeşil inovasyonu ve verimliliği teşvik ederek uzun vadeli büyümeyi destekleyebileceğini ortaya koymuştur (Acemoglu vd., 2012). Nitekim AB'de ETS kapsamındaki sektörlerde enerji verimliliği ve yenilenebilir kaynak yatırımlarının artması, üretim yapısında dönüşüm yaratmış ve yeşil istihdam alanlarının gelişmesini teşvik etmiştir (Martin vd., 2016). Ancak bu dönüşümün sağlıklı gerçekleşmesi için karbon gelirlerinin yeniden dağıtılması ve düşük gelirli hanehalklarına yönelik sosyal politika mekanizmalarının devreye alınması gerekmektedir.

Gelir dağılımı üzerindeki etkiler ise daha karmaşıktır. Karbon fiyatlaması dolaylı vergilendirme biçiminde işlediği için, düşük gelirli gruplar oransal olarak daha yüksek yük altına girebilir. Bu bağlamda, karbon fiyatlamasının regresif etkiler doğurabileceği, özellikle enerji ve ulaşım gibi zorunlu tüketim kalemlerinde maliyet artışlarının hanehalkı bütçeleri üzerindeki baskıyı artıracağı öngörülmektedir (Flues ve Thomas, 2015). Bu nedenle, karbon fiyatlandırmasının sosyal açıdan adil biçimde uygulanabilmesi için gelir eşitsizliğini azaltıcı önlemler alınmalı, elde edilen gelirlerin bir bölümü sosyal yardımlar, enerji destek programları veya doğrudan transferler aracılığıyla yeniden dağıtılmalıdır.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) iklim değişikliği konusundaki çalışmaları, halihazırda para politikalarına entegre edilebilecek gerekli dönüşümlerin altyapısını oluşturmayı hedefleyen faaliyetler çerçevesinde yürütülmektedir. Bu bağlamda, "2053 Net Sıfır Emisyon" ve "Yeşil Kalkınma" hedefleri doğrultusunda çeşitli bakanlıklarla eşgüdüm içinde hareket edilmekte; komisyonlar, çalışma grupları ve çalıştaylara katılım sağlanmakta ya da bu platformlarda hazırlanan dokümanlara katkı sunulmaktadır (Ülkü, 2023).

İklim değişikliği çerçevesinde geliştirilecek politika uygulamalarının etkinliğini artırmak ve bu politikaların çıktılarının sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesini temin etmek adına; karbon ayak izinin doğru şekilde tespit edilmesi, etkili bir karbon fiyatlama mekanizmasının kurulması ve uluslararası düzeyde kabul gören bir taksonominin varlığı büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda TCMB, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın koordinasyonunda yürütülen İklim Şûrası Yeşil Finansman ve Karbon Fiyatlama Komisyonu'nun çalışmalarına aktif katkı sunmakta; ayrıca Ulusal Karbon Piyasası, Ulusal Taksonomi ve Emisyon Ticaret Sistemi'ne ilişkin gelişmeleri yakından takip etmektedir (Ülkü, 2023).

Öte yandan, iklim değişikliğiyle mücadelede uluslararası iş birliklerinin önemi göz önüne alınarak, TCMB 14 Aralık 2021 tarihinde Yeşil Finans Sistemi için Merkez Bankaları ve Denetleyiciler Ağı'na (NGFS) üye olmuştur. Bu üyelik kapsamında genel kurul ve ilgili alt grup

toplantılarına katılım sağlanmaktadır. Buna ek olarak, G20 bünyesinde faaliyet gösteren Sürdürülebilir Finans Çalışma Grubu (SFWG) ile proje bazlı çalışmalar yürütülmekte; böylece sürdürülebilir finans alanında uluslararası gelişmelerin eş zamanlı takibi ve politikaların bu doğrultuda şekillendirilmesi amaçlanmaktadır (Ülkü, 2023).

Makroekonomik anlamda yeşil dönüşüm politikaları, sadece bir çevresel zorunluluk değil, aynı zamanda üretim ve ihracat yapısının dönüşümünü sağlayacak stratejik bir fırsat olarak da değerlendirilmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için bu dönüşüm, teknoloji transferi, yeşil finansman kaynaklarına erişim ve uluslararası rekabet gücünün korunması açısından kritik öneme sahiptir. Ancak bu sürecin sosyo-ekonomik dengeleri gözeterek tasarlanması, adil geçiş ilkesi doğrultusunda sosyal koruma mekanizmaları ile desteklenmesi gerekmektedir.

6. SONUÇ

Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM) ve Emisyon Ticaret Sistemi (ETS), Avrupa Birliği'nin iklim değişikliğiyle mücadele stratejisinde merkezi bir konuma sahiptir. Bu düzenlemeler, sadece çevresel hedeflerin gerçekleştirilmesine değil, aynı zamanda ekonomik sistemin yeniden yapılandırılmasına hizmet etmektedir. Karbon fiyatlandırması aracılığıyla üretim ve tüketim kalıplarının değiştirilmesi, enerji verimliliği, yeşil teknolojilere yönelim ve sürdürülebilir büyüme hedeflerine ulaşılması açısından stratejik bir araç haline gelmiştir. Bu çalışmada, CBAM ve ETS'nin temel işleyiş mantığı, hukuki ve ekonomik yönleri, sektörler üzerindeki etkileri ve Türkiye ile Avrupa Birliği özelinde yaşanabilecek dönüşümler çok boyutlu bir şekilde ele alınmıştır. Bulgular göstermektedir ki, söz konusu politikalar sadece çevresel sürdürülebilirliği değil, aynı zamanda ticaret, yatırım, fiyat istikrarı ve sosyal adalet gibi makroekonomik hedefleri de yakından etkilemektedir.

Makro düzeyde bakıldığında, karbon fiyatlandırması enflasyonist baskılar yaratabilmekte; özellikle enerji yoğun sektörlerde üretim maliyetlerini yükseltmektedir. Ancak bu maliyet artışı, doğru şekilde tasarlanmış yeniden dağıtım mekanizmalarıyla dengelenebilir ve hatta uzun vadede yeşil büyüme fırsatlarına dönüşebilir. Bununla birlikte, gelir dağılımı üzerindeki regresif etkilerin azaltılması, düşük gelirli grupların korunması ve adil geçişin sağlanması, politika tasarımının merkezinde yer almalıdır.

Türkiye açısından CBAM ve ETS süreci, yalnızca AB ile olan dış ticaret ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmemelidir. Bu mekanizmalar aynı zamanda Türkiye'nin üretim yapısının modernleşmesi, çevre dostu teknolojilere entegrasyonu ve uluslararası pazarlarda rekabet gücünün artırılması açısından bir fırsat olarak görülmelidir. Ancak bu sürecin başarılı bir şekilde yönetilmesi, kapsayıcı iklim politikalarının yanı sıra, yeşil finansman olanaklarının geliştirilmesi, kurumsal kapasitenin artırılması ve sektörel geçiş stratejilerinin net biçimde belirlenmesine bağlıdır.

Sonuç olarak, CBAM ve ETS gibi karbon düzenleme mekanizmaları, geleneksel ekonomi-çevre ikilemini aşarak yeni bir kalkınma paradigmasının kapılarını aralamaktadır. Ancak bu paradigmanın etkin, adil ve sürdürülebilir şekilde hayata geçirilebilmesi; sadece teknik düzenlemelerle değil, aynı zamanda güçlü bir siyasi irade, toplumsal mutabakat ve bütüncül bir politika yaklaşımıyla mümkündür. Türkiye'nin bu sürece entegre olurken, ekonomik rekabet

gücünü koruyacak şekilde iklim politikalarını ana akımlaştırması, hem çevresel hem de makroekonomik istikrar açısından kritik önemdedir.

KAYNAKÇA

Acemoglu, D., Aghion, P., Bursztyn, L., & Hemous, D. (2012). The environment and directed technical change. American economic review, 102(1), 131-166.

Cosbey, A., Droege, S., Fischer, C., & Munnings, C. (2019). Developing guidance for implementing border carbon adjustments: lessons, cautions, and research needs from the literature. Review of Environmental Economics and Policy.

Ellerman, A. D., Convery, F. J., & De Perthuis, C. (2010). Pricing carbon: the European Union emissions trading scheme. Cambridge university press.

European Central Bank. (2021). Climate change and monetary policy in the euro area. ECB Occasional Paper Series, Erişim Adresi: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op271~36775d43c8.en.pdf, Erişim Tarihi: (12.12.2025).

European Commission (2019). "A European Green Deal", https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en. Erişim Tarihi: (12.12.2025).

European Commission (2021A). "2030 climate and energy framework", https://ec.europa.eu/clima/eu-action/climate-strategies-targets/2030-climate-energyframework_en#:~:text=Key%20targets%20for%202030%3A,of%20the%20preceding%20linkEN&text=At%20least%2032.5%25%20improvement%20in,of%20the%20pre ceding%20linkEN. Erişim Tarihi: (12.12.2025).

European Commission (2021B). "Regulation of the European Parlaiment and of the Council (14 Temmuz 2021), https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/carbon_border_adjustment_mechanism_0.pdf. Erişim Tarihi: (12.12.2025).

European Commission. (2019). The European Green Deal. Erişim Adresi: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0640, Erişim Tarihi: (12.12.2025).

European Commission. (2021). Proposal for a Regulation establishing a carbon border adjustment mechanism. Brussels. Erişim Adresi: https://ec.europa.eu/info/files/carbon-border-adjustment-mechanism_en, Erişim Tarihi: (12.12.2025).

Flues, F., & Thomas, A. (2015). The distributional effects of energy taxes. OECD Taxation Working Papers, No. 23.

Flues, F., & Van Dender, K. (2017). The impact of energy taxes on the affordability of domestic energy. OECD Taxation Working Papers, No. 32.

Goulder, L. H., & Schein, A. (2009). Carbon taxes vs. cap and trade. In Stanford University Working paper.

ICAP (International Carbon Action Partnership). (2023). Emissions Trading Worldwide: Status Report 2023. Erişim Adresi: https://icapcarbonaction.com/en/, Erişim Tarihi: (12.12.2025).

İmer-Ertunga, E., & Seyhun, Ö. K. (2022). Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması Ve Türkıye'nin İhracatına Olası Etkileri. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 13(1), 1-13.

Krawchenko, T. A., & Gordon, M. (2021). How do we manage a just transition? A comparative review of national and regional just transition initiatives. Sustainability, 13(11), 6070.

Laing, T., Sato, M., Grubb, M., & Comberti, C. (2013). Assessing the effectiveness of the EU Emissions Trading System (Vol. 126). London: Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment.

Martin, R., Muûls, M., De Preux, L. B., & Wagner, U. J. (2014). Industry compensation under relocation risk: A firm-level analysis of the EU emissions trading scheme. American Economic Review, 104(8), 2482-2508.

Mattoo, A., Subramanian, A., Van Der Mensbrugghe, D., & He, J. (2009). Reconciling climate change and trade policy. Center for Global Development Working Paper, (189).

Mehling, M. A., Van Asselt, H., Das, K., Droege, S., & Verkuijl, C. (2019). Designing border carbon adjustments for enhanced climate action. American Journal of International Law, 113(3), 433-481.

Newell, R. G., Pizer, W. A., & Raimi, D. (2013). Carbon markets 15 years after Kyoto: Lessons learned, new challenges. Journal of Economic Perspectives, 27(1), 123-146.

Pauwelyn, J. (2013). Carbon leakage measures and border tax adjustments under WTO law. In Research handbook on environment, health and the WTO (pp. 448-506). Edward Elgar Publishing.

Stavins, R. N. (2007). A U.S. Cap-and-Trade System to Address Global Climate Change. Brookings Institution.

Tietenberg, T. (2010). Emissions trading: principles and practice. Routledge.

UNFCCC. (1998). Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. Erişim Adresi: https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf, Erişim Tarihi: (12.12.2025).

Ülkü, D. (2023). İklim Değişikliğinin Para Politikasındaki Yeri Ve Merkez Bankaları Uygulamaları, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzmanlık Tezi, Eskişehir.

İSRAİL-FİLİSTİN SAVAŞI'NIN TÜRKİYE-İSRAİL DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

Doktora Öğrencisi Barış ERÇİN

Manisa Celal Bayar Üniversitesi,

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı

barisercin45@gmail.com - 0009-0008-4341-6424

Prof. Dr. Doğan UYSAL

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

dogan.uysal@cbu.edu.tr - 0000-0001-9406-0757

ÖZET

Savaşlar, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri ve ticaret hacimlerini derinden etkileyen olağanüstü dönemlerdir. Özellikle artan jeopolitik belirsizlikler tedarik zincirlerinde aksamalara, maliyetlerin yükselmesine ve dış ticarette dalgalanmalara sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda 2023'te yeniden şiddetlenen İsrail-Filistin Savaşı yalnızca bölgedeki güvenlik dengelerini değil, ekonomik faaliyetleri de önemli ölçüde etkilemiştir. Çatışmaların oluşturduğu güvenlik riski, liman operasyonlarında zaman zaman meydana gelen aksaklıklar ve artan lojistik maliyetleri bölge ticareti üzerinde baskı yaratmaktadır. Savaşın dış ticarete etkileri özellikle tarım, savunma, teknoloji ve lojistik gibi sektörlerde daha görünür hâle gelmiştir. Artan jeopolitik riskler, Orta Doğu'daki ticaret akışını ve ekonomik beklentileri ciddi biçimde şekillendirmiştir. Güvenlik kaygıları; lojistik giderlerinin yükselmesine, tedarik zincirlerinin bozulmasına ve dış ticarette kısa süreli daralmalara yol açmıştır. Türkiye açısından değerlendirildiğinde, hem bölgesel istikrarsızlık hem de İsrail ile ekonomik ilişkilerde yaşanan dalgalanmalar dış ticaret performansını doğrudan etkilemiştir. Bu dönemde Türkiye–İsrail ticareti, siyasi gerilimler, dış ticarette kısıtlamalar ve karşılıklı ekonomik uygulamalar nedeniyle belirgin biçimde yavaşlamıştır.

Bu çalışmanın amacı, İsrail-Filistin Savaşı'nın Türkiye ile İsrail arasındaki dış ticarete etkilerini ekonomik göstergeler üzerinden analiz etmektir. Çalışmada nitel içerik analizi yöntemi kullanılarak resmi dış ticaret verileri, literatür ve güncel ekonomik raporlar incelenmiştir. Çalışmanın kapsamı 2015–2024 dönemindeki ticaret dinamiklerini içermekte olup, savaş öncesi ve sonrası karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Araştırma bölgesel çatışmaların ekonomik ilişkilere yansımasını anlamaya katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, Jeopolitik Risk, İsrail-Filistin Savaşı

THE IMPACTS OF THE ISRAEL-PALESTINE WAR ON TÜRKİYE-ISRAEL FOREIGN TRADE

ABSTRACT

Wars are extraordinary periods that profoundly affect economic relations and trade volumes between countries. Increasing geopolitical uncertainties, in particular, cause disruptions in supply chains, rising costs, and fluctuations in foreign trade. In this context, the renewed intensity of the Israel-Palestine war in 2023 has significantly affected not only the security balance in the region but also economic activities. The security risk posed by the conflict, occasional disruptions in port operations, and increased logistics costs are putting pressure on regional trade. The war's effects on foreign trade have become particularly visible in sectors such as agriculture, defense, technology, and logistics. Rising geopolitical risks have seriously shaped trade flows and economic expectations in the Middle East. Security concerns have led to higher logistics costs, disrupted supply chains, and short-term contractions in foreign trade. From Turkey's perspective, both regional instability and fluctuations in economic relations with Israel have directly affected foreign trade performance. During this period, Turkey-Israel trade slowed significantly due to political tensions, restrictions on foreign trade, and reciprocal economic measures.

The purpose of this study is to analyze the effects of the Israeli-Palestinian War on foreign trade between Turkey and Israel through economic indicators. The study uses qualitative content analysis to examine official foreign trade data, literature, and current economic reports. The scope of the study covers trade dynamics between 2015 and 2024, with a comparative assessment of the pre- and post-war periods. The research is significant in terms of contributing to the understanding of how regional conflicts reflect on economic relations.

Keywords: Foreign trade, Geopolitical risk, Israel-Palestine war

1.GİRİŞ

Savaşlar, yalnızca askerî çatışmalarla sınırlı kalmayıp ekonomik ilişkiler üzerinde de kalıcı etkiler yaratmaktadır. Dış ticaret, bu etkilerin en yoğun hissedildiği alanlardan biridir. Özellikle büyük ölçekli savaşlar, ülkelerin üretim kapasitelerini ve ticari faaliyetlerini doğrudan kısıtlayarak ihracat ve ithalat hacimlerinde ciddi gerilemelere neden olmaktadır. Güvenlik endişeleri sonucu limanların, altyapının ve ulaşım hatlarının zarar görmesi, ticaretin aksamasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Tarihsel deneyimler, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları dönemlerinde küresel ticaretin önemli ölçüde daraldığını göstermekte; bu süreçlerde ülkelerin savaş ekonomisine yönelmesi, olağan ticari ilişkilerin ikinci plana itilmesine yol açmıştır (Ardıç, 2024).

Savaşların ekonomik sonuçları yalnızca çatışmaya doğrudan taraf olan ülkelerle sınırlı kalmamakta, tarafsız ülkeler de ticari ilişkiler yoluyla bu süreçten olumsuz etkilenmektedir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları gibi geniş çaplı çatışmalar, sadece savaşan ülkeler arasındaki ticareti değil, küresel ticaret sisteminin tamamını daraltmıştır. Bu dönemlerde artan riskler ve lojistik sorunlar, ülkeleri tedarik zincirlerini yeniden yapılandırmaya zorlamış; bazı mal gruplarında arz kısıtları ve fiyat yükselişleri ortaya çıkmıştır (Krpec & Hodulak, 2019). Savaşlar, küresel üretim ve tedarik ağlarında ciddi aksamalara neden olmaktadır. Çatışma bölgelerindeki üretim tesislerinin zarar görmesi ya da faaliyetlerini durdurması, bu ülkelerle ticaret yapan firmaların alternatif tedarikçilere yönelme, üretim süreçlerini yeniden düzenleme veya yedekleme stratejileri geliştirme gibi yüksek maliyetli uyum mekanizmalarına başvurmasına yol açmaktadır.

İsrail-Filistin çatışması, 20. yüzyılın başlarından itibaren sürmekte olan ve bilhassa 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla tırmanan uzun süreli bir bölgesel anlaşmazlıktır. Çatışmanın temelinde, İsrail'in kuruluş süreciyle birlikte Filistin topraklarında yaşayan Arap nüfusun önemli bir bölümünün yerlerinden edilmesi yer almaktadır. Bu tarihten itibaren Filistinliler kendi devletlerini kurma mücadelesi verirken, süreç içerisinde İsrail ile çok sayıda silahlı çatışma yaşanmıştır. Gazze Şeridi ve Batı Şeria başta olmak üzere bazı bölgelerde siyasal ve askerî gerilimler sürekli olarak yüksek seyretmiştir. İki devletli çözüm yaklaşımı uzun süredir gündemde olmasına rağmen, güvenlik, toprak ve hak taleplerine ilişkin anlaşmazlıklar nedeniyle kalıcı bir barış sağlanamamıştır (Doğrul ve Ünlü, 2023). 2023 yılının 7 Ekim tarihinde Hamas'ın İsrail'e düzenlediği saldırılar, çatışmaya yeni bir boyut kazandırmış ve Gazze Şeridi'nde şiddetli çatışmaların başlamasına sebebiyet vermiştir. Bu dönemde hem siviller hem de savaşçı gruplar arasında büyük kayıplar yaşanmış, insani koşullar ağırlaşmıştır (Habertürk, 2025).

İsrail–Filistin Savaşı, bölgesel güvenlik dengelerinin ötesinde, küresel ve bölgesel ekonomik ilişkiler ile dış ticaret hareketleri üzerinde de belirgin etkiler yaratmıştır. Savaşın başlamasından bu yana özellikle Türkiye ile İsrail arasındaki ticari ilişkilerde gözle görülür bir gerileme yaşanmış; siyasi tansiyonun yükselmesi iki ülke arasındaki dış ticaret hacmini olumsuz yönde etkilemiştir. Resmî veriler, 2023–2024 döneminde Türkiye'nin İsrail ile gerçekleştirdiği toplam ticaretin kayda değer ölçüde azaldığını, hem ihracat hem de ithalat kalemlerinde daralma meydana geldiğini ortaya koymaktadır (Böcüoğlu-Bodur, 2024). Türkiye yönetimi, 2024 yılı başında İsrail'e yönelen bazı ihracat kalemlerinde kısıtlamalar uygulamış ve Mayıs 2024

itibarıyla İsrail ile tüm doğrudan ticaret işlemlerinin durdurulduğunu ilan etmiştir. Söz konusu kararlar, belirli sektörlerde faaliyet gösteren ihracatçılar açısından mali baskılar oluştururken, firmaların yeni ve alternatif pazarlara yönelme çabalarını da hızlandırmıştır (Akın ve Bassist, 2025; Tekin, 2024).

Savaş, uluslararası ticaretin önemli unsurlarından biri olan lojistik ve denizyolu taşımacılığı üzerinde de ilave riskler oluşturmuştur. Çeşitli çalışmalar, çatışmaların deniz ticaretinde güvenlik sorunlarını derinleştirdiğini; bunun sonucunda taşıma güzergâhlarının yeniden düzenlendiğini, navlun maliyetlerinin yükseldiğini ve tedarik zincirlerinde aksamalar yaşandığını ortaya koymaktadır. Özellikle Orta Doğu'nun küresel ticarette kritik bir geçiş alanı olmasını sağlayan Süveyş Kanalı çevresinde artan belirsizlikler, bu riskleri daha da belirgin hâle getirmiştir (Ece ve Özdemir, 2025).

Bu çalışmanın temel amacı, İsrail-Filistin Savaşı'nın dış ticaret üzerindeki etkilerini genel çerçevede ele almak ve özellikle 2023 sonrası yaşanan gelişmelerin Türkiye-İsrail dış ticaret ilişkilerine yansımalarını analiz etmektir. Savaşların dış ticaret hacmi, ticaret politikaları, ve ülke ekonomileri üzerindeki dönüştürücü etkileri ortaya konularak, İsrail-Filistin Savaşı özelinde yaşanan ticari daralmaların nedenleri ve sonuçları değerlendirilmiştir. Araştırmanın yöntemi, ağırlıklı olarak nitel analiz yaklaşımına dayanmaktadır. Bu bağlamda, savaş öncesi ve sonrası dönemdeki ticaret verileri karşılaştırılarak, ekonomik göstergelerdeki dalgalanmalar ve ticaretin yönü üzerine çıkarımlar yapılacaktır. TÜİK, Worldbank, Trademap, Trading Economics gibi resmi kurumların yayımladığı ticaret verilerinden faydalanılmıştır. Çalışmanın kapsamı, savaşların dış ticaret üzerindeki genel etkileri ile sınırlandırılmış olup, özel olarak İsrail-Filistin Savaşı'nın Türkiye-İsrail dış ticaret ilişkilerine olan yansımalarına odaklanmaktadır. Bu çalışmada kullanılan veriler, 2015-2024 yılları arasındaki ekonomik göstergeler ve dış ticaret verileri üzerinden yapılan karşılaştırmalarla somutlaştırılacaktır. 2024 yılı itibarıyla Türkiye'nin İsrail'e yönelik uyguladığı kısıtlamalar ve ticaretin tamamen durdurulmasına ilişkin gelişmeler de analiz edilmiştir. Bu çalışmanın önemi, güncel bir uluslararası çatışmanın Türkiye'nin dış ticaretine olan etkilerini somut veriler ve akademik değerlendirmeler ışığında ele almasıdır. İsrail-Filistin Savaşı'nın yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda küresel ticaret dengeleri üzerindeki etkilerini ortaya koyması bakımından literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca çalışma, dış ticaret politikalarının kriz dönemlerinde nasıl şekillendiğini göstermesi açısından politikacılar ve araştırmacılar için yol gösterici nitelik taşımaktadır.

2. İSRAİL-FİLİSTİN SAVAŞI'NIN GENEL ÇERÇEVESİ

İsrail–Filistin sorununun tarihsel arka planı, Osmanlı İmparatorluğu dönemine ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen yeni uluslararası düzene uzanmaktadır. Uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde kalan Filistin toprakları, imparatorluğun dağılmasıyla birlikte İngiliz denetimine girmiştir. Savaş yılları ve sonrasında güç kazanan Siyonist hareket, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Yahudilerin Filistin'e göç ederek burada ulusal bir devlet kurma düşüncesini ön plana çıkarmış; İngiltere'nin 1917'de yayımladığı Balfour Deklarasyonu ise Filistin'de Yahudi halkı için bir "ulusal yurt" oluşturulmasını destekleyen resmi bir açıklama olarak öne çıkmıştır. Bu süreç, bölgede yaşayan Arap nüfus ile Yahudi topluluklar arasındaki

gerilimin giderek artmasına zemin hazırlamıştır (Uyanık ve Yavuz, 2023; Anadolu Ajansı, 2017).

1947 yılında Birleşmiş Milletler'in Filistin topraklarının Arap ve Yahudi devletleri arasında paylaştırılmasını öngören planı, Filistinli Araplar ve Arap ülkeleri tarafından büyük ölçüde kabul görmemiştir. İsrail'in 1948'de bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Arap–İsrail Savaşı başlamış ve bölge hızla çatışma ortamına sürüklenmiştir (Euronews, 2024). Bu süreçte çok sayıda Filistinli zorla yerinden edilmiş ve mülteci durumuna düşmüştür. Filistin toplumunda bu dönem "Nakba" (Büyük Felaket) olarak anılmaktadır. 1948 sonrasında ortaya çıkan sınır anlaşmazlıkları, mülkiyet sorunları ve mülteci meselesi, uzun yıllar devam edecek siyasal ve askerî çatışmaların temelini oluşturmuştur (Öztürk, 2024).

1967'de yaşanan Altı Gün Savaşı'nın ardından İsrail, Gazze Şeridi, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü kontrol altına alarak hâkimiyet alanını genişletmiştir. Bu süreç, uygulanan yerleşim politikaları ve güvenlik tedbirleriyle birlikte soruna yeni ve daha karmaşık bir boyut kazandırmış, işgal altındaki bölgelerde yürütülen askerî ve idarî uygulamaların uluslararası hukuk ile yerel halk üzerindeki etkileri, hem diplomatik gerilimleri artırmış hem de günlük yaşam koşullarını daha da zorlaştırmıştır (Sezer, 2024).

1970'li yıllardan itibaren Filistin ulusal hareketinin güç kazanması ve 1980–1990'larda yaşanan kitlesel halk ayaklanmalarıyla mücadelenin biçimi değişmiş, 1990'larda başlatılan Oslo süreci gibi barış girişimleri geçici umutlar yaratsa da kalıcı bir çözüme ulaşılamamıştır. Güvenlik endişeleri, yerleşim uygulamaları ve tarafların iç siyasal dinamikleri, müzakere süreçlerinin önündeki temel engeller olarak varlığını sürdürmektedir (Belder, 2023).

2000'li yıllara girilirken İsrail–Filistin ihtilafı, Oslo Barış Süreci'nin fiilen sona ermesi ve Camp David müzakerelerinin sonuçsuz kalmasının ardından yeniden sert bir çatışma evresine girmiştir. Eylül 2000'de Ariel Sharon'un Kudüs'teki Mescid-i Aksa'yı ziyaret etmesi, geniş çaplı protestoları tetiklemiş, bu gelişme yoğun silahlı direniş eylemleri ile İsrail'in kapsamlı askerî operasyonlarının karşılıklı olarak artmasına yol açmıştır. Söz konusu dönemde Batı Şeria ve Gazze'de gerilim tırmanmış, binlerce Filistinli ve yüzlerce İsrailli hayatını kaybetmiştir (Utrecht University, 2024).

2000'li yıllardan sonra da süregelen çatışma, 7 Ekim 2023'te Hamas'ın İsrail'e yönelik geniş çaplı saldırısıyla birlikte yeniden kapsamlı bir savaşa dönüşmüştür (Fouda, 2025). Bu saldırının ardından İsrail, Gazze Şeridi'nde Hamas'a karşı yoğun askerî operasyonlar başlatmış, çatışmalar sonucunda on binlerce Filistinli ölmüştür. Gazze'ye yönelik operasyonlar altyapı ve sağlık sisteminde ağır tahribata yol açarken, insani koşullar ciddi biçimde kötüleşmiş ve milyonlarca Filistinli yerinden edilmiştir (Dağ, 2025). 2025 yılında sınırlı ateşkes girişimleri ve Birleşmiş Milletler ile arabulucu aktörlerin çabalarına rağmen kalıcı bir barış sağlanamamış; uluslararası toplumun iki devletli çözüm çağrıları sürerken bölgede çatışma ve gerilim devam etmektedir.

3. TÜRKİYE VE İSRAİL'İN EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

Bu bölümde, İsrail-Filistin Savaşı'nın dış ticaret üzerindeki etkilerinin daha sağlıklı biçimde analiz edilebilmesi amacıyla Türkiye ve İsrail ekonomilerinin genel görünümleri ele alınmaktadır. İki ülkenin makroekonomik yapıları, büyüme dinamikleri ve sektörel dağılımları

incelenerek, savaş sürecinde yaşanan ticari değişimlerin hangi ekonomik zemin üzerinde gerçekleştiği ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede öncelikle Türkiye ekonomisinin genel özellikleri, ardından İsrail ekonomisinin temel göstergeleri değerlendirilecektir.

3.1. Türkiye

Türkiye, coğrafi olarak Avrupa ile Asya kıtalarının tam kesişim noktasında yer alır. Bu konum ona hem bölgesel hem de küresel siyasette benzersiz bir rol sağlar. Kuzeyde Karadeniz, güneyde Akdeniz ve batıda Ege Denizi ile çevrili yarımada yapısı İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinden uluslararası deniz ticaret yollarını kontrol edebilme imkânı sunmaktadır. Bu nitelik, Türkiye'yi sadece bölgesel aktör olmaktan çıkarıp uluslararası ilişkilerde kritik bir oyuncu hâline getirir. Ayrıca Orta Doğu, Balkanlar, Kafkasya ve Akdeniz gibi kritik jeopolitik bölgelerin kesişim noktasında yer alması, ülkenin stratejik değerini daha da artırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, tarihsel süreç boyunca ekonomik ve askeri açıdan stratejik bir köprü ülke rolü üstlenmiştir (Doğan & Sertkaya Doğan, 2022).

İstanbul ve Çanakkale Boğazları gibi kritik su yolları, Karadeniz ile Akdeniz arasındaki ticaret ve enerji taşımacılığını yönlendirmektedir. Bu durum Türkiye'ye hem ekonomik hem de güvenlik boyutunda önemli bir jeopolitik avantaj sağlamaktadır. Bununla birlikte Türkiye, Hazar ve Orta Doğu kaynaklı petrol ve doğal gazın Avrupa pazarlarına ulaştırılmasında kilit bir geçiş hattı konumunda bulunmakta ve bu yönüyle Avrupa'nın enerji arz güvenliği açısından da stratejik bir değer taşımaktadır.

Öte yandan Türkiye, ulaştırma ve lojistik altyapısında kayda değer ilerlemeler kaydetmektedir. İstanbul Havalimanı, Marmaray ve 2022 yılında hizmete giren 1915 Çanakkale Köprüsü gibi büyük ölçekli projeler, ülkenin küresel ticaretteki bağlantı ve köprü işlevini daha da güçlendirmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Ottava Büyükelçiliği, 2025).

Türkiye, stratejik coğrafi konumunun ekonomik faydasını dünya ticaret ağında doğrudan hisseden ülkelerden biridir. Asya, Avrupa ve Afrika arasında geçiş noktası olması, ülkeyi yalnızca askerî ve siyasi açıdan değil, aynı zamanda ekonomik açıdan da önemli bir merkez konumuna taşımaktadır. Avrupa Birliği ile yürürlükte olan Gümrük Birliği anlaşması, sanayi ürünlerinin serbest dolaşımını mümkün kılarak Türkiye'nin ihracat kapasitesini genişletmiş ve Avrupa ile ticari ilişkilerde belirleyici bir unsur olmuştur. Bu çerçevede Türkiye, söz konusu düzenleme sayesinde Avrupa'nın önde gelen ticaret ortaklarından biri hâline gelmiştir (Turkish Business World, 2024).

Türkiye'nin stratejik konumu ve güçlenen lojistik altyapısı, dış ticaret kapasitesini artıran başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte bu potansiyelin fiili ekonomik performansa ne ölçüde dönüştüğü yalnızca coğrafi ve yapısal üstünlüklerle açıklanamaz; makroekonomik istikrarın durumu, büyüme eğilimleri, fiyatlar genel seviyesi ve istihdam koşulları gibi temel göstergelerle de doğrudan bağlantılıdır. Bu nedenle Türkiye ekonomisinin son yıllardaki genel görünümünün incelenmesi, dış ticaret ilişkilerinin ve bilhassa kriz süreçlerinde uygulanan ticaret politikalarının daha doğru ve kapsamlı biçimde değerlendirilmesine imkan tanımaktadır.

Bu çerçevede, Türkiye'nin 2015–2024 dönemine ait temel makroekonomik göstergeleri; ekonomik büyüme eğilimleri, gelir düzeyi, enflasyon ve işsizlik oranları dikkate alınarak

Çizelge 1'de sunulmaktadır. Söz konusu göstergeler, Türkiye ekonomisinin küresel şoklar, jeopolitik gelişmeler ve bölgesel çatışmalar karşısında nasıl bir performans sergilediğini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

Çizelge 1. Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri (2015-2024)

Yıllar	GSYİH (Milyar $)	GSYİH Büyüme (%)	Kişi Başına Düşen Milli Gelir ($)	Enflasyon Oranı	İşsizlik Oranı
2015	864.3	6.1	11050	7.67	10.3
2016	869.7	3.3	10970	7.78	10.9
2017	859.0	7.5	10696	11.14	10.9
2018	779.0	3.0	9569	16.33	11.0
2019	761.0	0.8	9215	15.18	13.7
2020	720.3	1.9	8639	12.28	13.2
2021	819.9	11.4	9743	19.60	11.0
2022	907.1	5.5	10675	72.31	10.4
2023	1118.3	5.1	13106	53.86	9.4
2024	1192.3	3.2	15463	58.51	8.7

Kaynak: Dünya Bankası; Trading Economics

Söz konusu dönem incelendiğinde, Türkiye ekonomisinin küresel ve bölgesel şoklara karşı dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. GSYİH düzeyi genel olarak artış eğiliminde olsa da, büyüme oranlarının yıllar itibarıyla istikrarsız bir yapı sergilediği dikkat çekmektedir. Özellikle 2020 ve 2022 yıllarında yaşanan daralmalar; küresel ekonomik belirsizlikler, pandemi süreci ve jeopolitik risklerin ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymaktadır. Buna karşılık 2021 yılında büyümenin yeniden hız kazanması, pandemi sonrası ekonomi politikalarının ve küresel toparlanmanın etkilerini yansıtmaktadır.

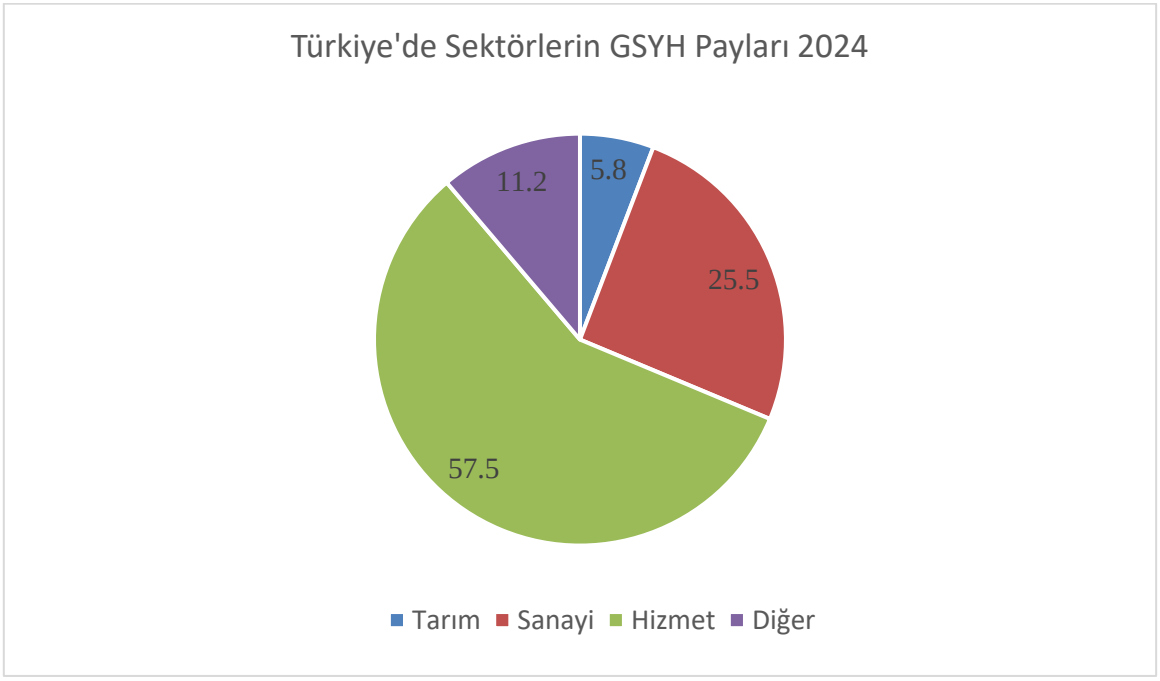
Kişi başına düşen milli gelirde uzun vadede artış gözlemlense de, enflasyon oranlarındaki yüksek oynaklık ekonomik istikrar açısından önemli bir sorun alanı oluşturmaktadır. Özellikle 2021'den sonra enflasyonun belirgin biçimde yükselmesi, satın alma gücü ve iç talep üzerinde baskı yaratmıştır. İşsizlik oranı ise dönem boyunca görece dalgalı bir seyir izlemekle birlikte, 2023 ve 2024 yıllarında düşüş eğilimine girmiştir. Bu durum, istihdam piyasasında kısmi bir iyileşmeye işaret etmektedir.

Türkiye ekonomisinin bu makroekonomik görünümü, dış ticaret ilişkilerinin değerlendirilmesi açısından da önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik gibi göstergelerdeki dalgalanmalar, dış ticaret politikalarının ve ticari ortaklarla kurulan ilişkilerin seyrini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, İsrail-Filistin Savaşı'nın yaşandığı 2023 sonrası

dönemde Türkiye'nin dış ticaretinde gözlenen değişimler, yalnızca siyasi gelişmelerle değil, aynı zamanda bu makroekonomik koşulların yarattığı yapısal etkilerle birlikte değerlendirilmelidir.

Makroekonomik göstergeler, bir ekonominin genel performansına ilişkin önemli ipuçları sunsa da, bu performansın hangi sektörler üzerinden üretildiğinin incelenmesi daha ayrıntılı bir değerlendirme yapılmasına olanak tanımaktadır. Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve dış ticaret kapasitesi, büyük ölçüde tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin üretim içindeki ağırlığına ve bu sektörler arasındaki yapısal dönüşüme bağlıdır. Özellikle sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSYİH içindeki payı, bir ülkenin küresel ticaret sistemine entegrasyon düzeyini ve rekabet gücünü yansıtan temel göstergeler arasında yer almaktadır.

Türkiye ekonomisi, uzun vadeli yapısal dönüşüm sürecinde tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin farklı ağırlıklarla katkı sağladığı bir yapıya sahiptir. Geleneksel olarak ekonominin belkemiğini oluşturan tarım sektörü, uygun iklim ve geniş tarım alanları sayesinde üretim ve gıda güvenliği açısından stratejik bir rol üstlenmektedir.

Görsel 1. Türkiye'de Sektörlerin GSYH Payları 2024

Kaynak: Dünya Bankası

Görsel 1, 2024 yılı itibarıyla Türkiye ekonomisinin sektörel dağılımını göstermektedir. Sunulan veriler Türkiye'de GSYİH'nin büyük bölümünün hizmetler sektörü tarafından üretildiğini göstermektedir. Hizmetler sektörünün toplam katma değer içerisindeki yüksek payı, Türkiye ekonomisinin giderek hizmet ağırlıklı bir yapıya dönüştüğüne işaret etmektedir. Bu durum; ticaret, ulaştırma, turizm, finans ve lojistik gibi sektörlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin giderek artmasına işaret etmektedir.

Sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı, Türkiye'nin üretim ve ihracat kapasitesi açısından stratejik bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Sanayi, özellikle imalat sanayii üzerinden dış ticaretin ana taşıyıcısı konumunda olup, küresel talep dalgalanmaları ve jeopolitik

gelişmeler karşısında ekonominin en duyarlı alanlarından biridir. Tarım sektörünün payının görece düşük olması ise yapısal dönüşümün bir sonucu olarak değerlendirilebilir ancak tarım, gıda güvenliği ve kırsal istihdam açısından stratejik önemini korumaktadır.

3.2.İsrail

İsrail, coğrafi olarak Ortadoğu'nun doğu Akdeniz kıyısında yer alır ve kuzeyde Lübnan, doğuda Suriye ve Ürdün'le, güneydoğuda Mısır'la komşudur. Akdeniz'e açılan kısa sahil şeridi, Süveyş Kanalı'na yakınlığı ve Kızıldeniz'e geçişi sağlayan Tiran Boğazı gibi dar suyollarına erişimi, ülkeyi hem askeri hem ekonomik açıdan stratejik bir konuma yerleştirir. Bu konum, Asya, Afrika ve Avrupa arasında bir köprü işlevi görmesinin yanı sıra küresel deniz ticaret yolları üzerinde kritik bir nokta olmasını sağlar. Bölgenin enerji ve ticaret açısından önemi, İsrail'in dış politika ve güvenlik stratejilerini doğrudan etkileyen temel coğrafi faktörlerdendir (Çiçekci, 2019).

İsrail ekonomisi, gelişmiş ve dinamik bir yapıya sahip olup özellikle yüksek teknoloji sektöründe etkin rolüyle tanınır. Yüksek teknoloji, ülke ekonomisinin omurgasını oluşturmaktadır. Bu sektör yaklaşık olarak gayrisafi yurt içi hasılanın %20'sini üretmekte ve toplam ihracatın yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bu durum, İsrail'in eğitimli iş gücü ve güçlü Ar-Ge kapasitesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu odaklanma aynı zamanda ekonomiyi belirli risklere karşı hassas hâle getirmektedir. Yüksek teknoloji dışı sektörlerde verimlilik daha düşük kalmakta ve gelir dağılımında eşitsizlikler gözlemlenmektedir (Sherman, 2024).

Doğu Akdeniz'de son yıllarda ortaya çıkan hidrokarbon rezervleri, İsrail'in bölgesel konumunu daha da önemli hale getirmiştir. Doğalgaz sahalarının keşfi, ülkenin hem ekonomik kalkınma planlarını hem de bölgesel diplomasi stratejilerini yeniden şekillendirmiştir. Enerji kaynakları, sadece ekonomik çıkarlar için değil, aynı zamanda bölge ülkeleriyle oluşturulan ittifakların temellerini güçlendirmek ya da yeniden tanımlamak için de bir araç hâline gelmiştir. Bu gelişme özellikle Doğu Akdeniz'de deniz sınırı antlaşmaları ve güvenlik işbirlikleri bağlamında İsrail'in dış politikasını derinden etkilemektedir (Çalık-Topuz, 2025).

Buna ek olarak İsrail, yüksek askeri ve ekonomik gelişmişlik seviyesine sahip küçük bir devlettir. Stratejik konumu onu hem bölgesel hem de küresel aktörler için kilit bir aktör hâline getirir. Başta ABD olmak üzere Batılı güçlerle olan askeri ve istihbarat işbirlikleri bu konumla doğrudan bağlantılıdır. Bu ilişkiler, ülkenin savunma kapasitesini güçlendirirken bölgede istikrar ve çatışma dinamiklerinin şekillenmesinde önemli rol oynar (Qian, 2023).

İsrail'in ekonomik performansı son yıllarda bölgesel güvenlik koşullarından etkilenmiştir. Özellikle 2023'ten itibaren yaşanan çatışmalar ve savaş ortamı, ekonomik büyümeyi yavaşlatmış ve bazı dönemlerde daralma yaşanmasına yol açmıştır.

Çizelge 2. İsrail'in Ekonomik Göstergeleri (2015-2024)

Yıllar	GSYİH (Milyar $)	GSYİH Büyüme (%)	Kişi Başına Düşen Milli Gelir ($)	Enflasyon Oranı	İşsizlik Oranı
2015	303.5	2.2	36213	-0.6	5.2
2016	321.9	4.5	37094	-0.5	4.7
2017	358.5	4.4	37963	0.3	4.1
2018	376.3	4	38730	0.8	3.9
2019	400.6	3.7	39407	0.8	3.7
2020	410.8	-2	37936	-0.6	4.2
2021	489.9	9.4	40805	1.5	4.8
2022	525.2	6.3	42516	4.4	3.7
2023	512.2	1.8	42012	4.2	3.4
2024	540.4	0.9	41845	3.1	2.9

Kaynak: Dünya Bankası; Trading Economics

Çizelge 2, İsrail ekonomisinin 2015–2024 dönemine ait temel makroekonomik göstergelerini ortaya koymaktadır. Söz konusu veriler, İsrail ekonomisinin genel olarak istikrarlı bir büyüme eğilimi sergilediğini ancak küresel ve bölgesel şoklar karşısında dönemsel dalgalanmalara maruz kaldığını göstermektedir. 2016-2019 yılları arasında GSYİH düzeyinin düzenli biçimde arttığı ve ekonomik büyümenin ortalama %3–4 bandında seyrettiği görülmektedir. Bu dönem, İsrail ekonomisinin görece istikrarlı bir küresel ortamda ve güvenlik risklerinin sınırlı olduğu koşullarda büyüdüğünü yansıtmaktadır.

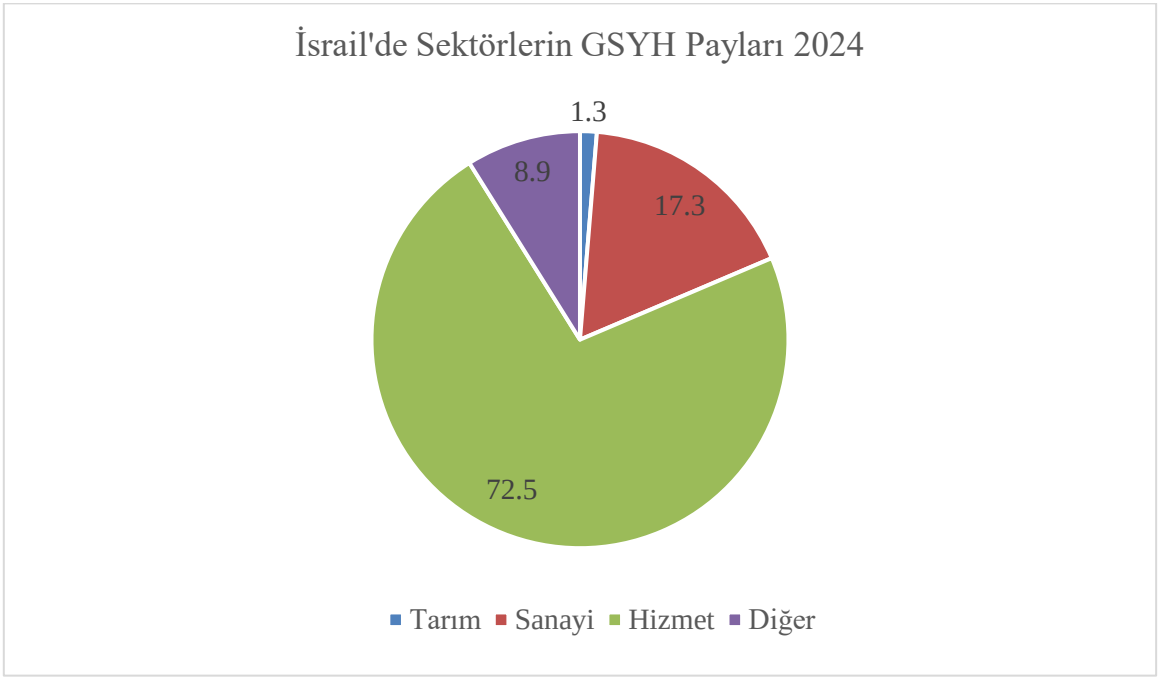
2020 yılında COVID-19 pandemisinin etkisiyle ekonomik büyüme oranı %-2 seviyesine gerilemiş, kişi başına düşen milli gelirde düşüş yaşanmış ve işsizlik oranı yeniden yükselmiştir. Buna karşılık 2021 ve 2022 yıllarında güçlü bir toparlanma süreci gözlemlenmiş; 2021'de büyüme oranı %9,4 ile dikkat çekici bir seviyeye ulaşmıştır. Bu toparlanmada, yüksek teknoloji sektörünün dinamizmi ve küresel talepteki artış belirleyici olmuştur.

Ancak 2023 ve 2024 yıllarına gelindiğinde ekonomik büyümenin belirgin biçimde yavaşladığı görülmektedir. 2023'te büyüme oranı %1,8'e, 2024'te ise %0,9'a gerilemiştir. Bu yavaşlamada

İsrail-Filistin Savaşı'nın yarattığı güvenlik belirsizlikleri, artan savunma harcamaları ve yatırım ortamındaki bozulmanın etkili olduğu değerlendirilmektedir. Aynı dönemde kişi başına düşen milli gelirde düşüş eğilimi gözlemlenirken enflasyon oranının 2022 sonrasında yükseldiği ve ancak 2024 itibarıyla kısmen gerilediği dikkat çekmektedir.

İşsizlik oranı ise genel olarak düşük seviyelerde seyretmiş olmakla birlikte, savaş ortamına rağmen 2023 ve 2024 yıllarında sınırlı bir gerileme göstermiştir. Bu durum, İsrail işgücü piyasasının özellikle yüksek teknoloji sektöründeki istihdam kapasitesi sayesinde görece dayanıklılığını koruduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte büyüme oranlarındaki yavaşlama ve gelir göstergelerindeki durağanlık, savaşın orta ve uzun vadede İsrail ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinin derinleşebileceğine işaret etmektedir.

Bir ekonominin dış ticaret kapasitesi, krizlere karşı dayanıklılığı ve bölgesel şoklara verdiği tepkiler; büyük ölçüde tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin üretim içindeki ağırlığına ve bu sektörler arasındaki yapısal dağılıma bağlıdır. Özellikle yüksek katma değerli sektörlerin GSYİH içindeki payı, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve dış ticaret yapısının niteliği açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede, İsrail ekonomisinin sektörel dağılımı Görsel 2.'de gösterilmiştir.

Görsel 2. İsrail'de Sektörlerin GSYH Payları 2024

Kaynak: Dünya Bankası

2024 verileri İsrail'de gayrisafi yurt içi hasılanın büyük ölçüde hizmetler sektörü tarafından üretildiğini göstermektedir. Hizmetler sektörünün %72,5 gibi yüksek bir paya sahip olması, İsrail ekonomisinin ileri düzeyde hizmet ağırlıklı bir yapıya sahip olduğunu ve özellikle finans, bilişim, ticaret, ulaştırma ve yüksek teknolojiye dayalı hizmetlerin ekonomik büyüme üzerinde belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu yapı, İsrail'in küresel değer zincirlerine entegrasyonunun ve dış ticarette katma değeri yüksek alanlara yöneliminin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı %17,3 düzeyindedir. Bu oran sanayi üretiminin İsrail ekonomisinde sınırlı ancak stratejik bir role sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle savunma sanayii, ileri teknolojiye dayalı imalat ve enerji sektörleri, sanayi üretiminin dış ticaretle doğrudan ilişkili alanlarını oluşturmaktadır. Ancak sanayi sektörünün payının hizmetler sektörüne kıyasla görece düşük olması, İsrail ekonomisinin fiziksel üretimden ziyade bilgi ve teknoloji yoğun faaliyetlere dayandığını ortaya koymaktadır.

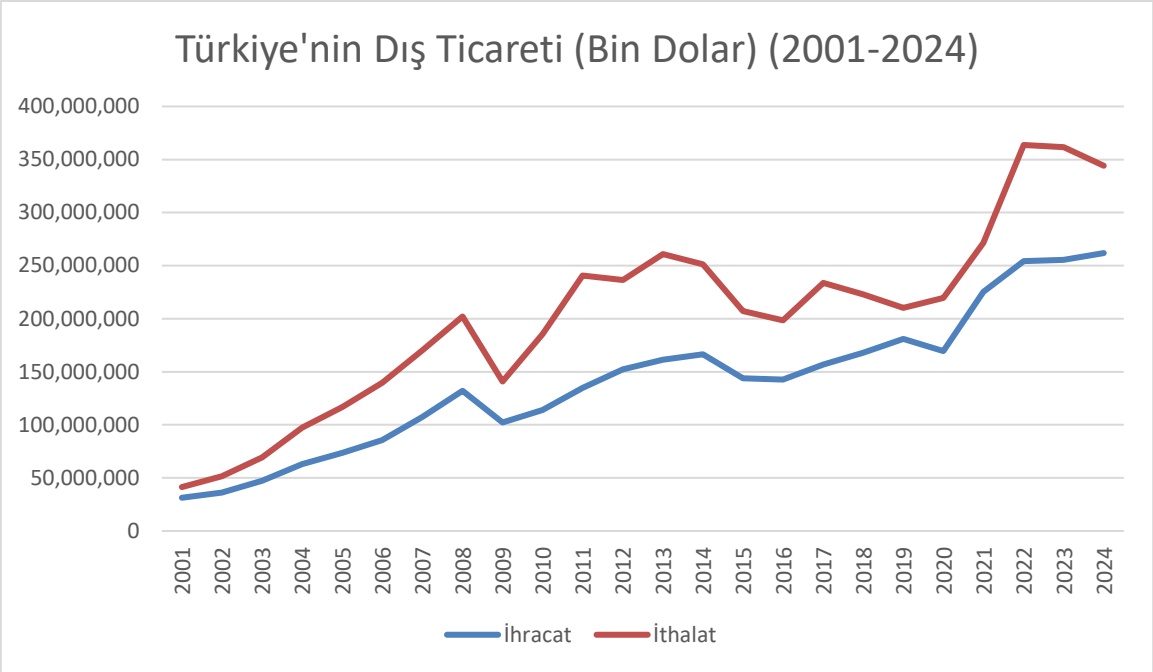
Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı ise %1,3 gibi oldukça düşük bir seviyededir. Bu durum, İsrail'in sınırlı doğal kaynakları ve coğrafi koşulları ile uyumlu olup tarım sektörünün ekonomide nicel olarak küçük bir yer tuttuğunu göstermektedir. Buna karşın tarım sektörü, ileri sulama teknolojileri ve verimlilik odaklı üretim yapısı sayesinde stratejik ve teknolojik bir önem taşımaya devam etmektedir.

4. İSRAİL-FİLİSTİN SAVAŞININ TÜRKİYE VE İSRAİL DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

Bu bölümde, İsrail-Filistin Savaşı'nın Türkiye ve İsrail'in dış ticaret yapıları üzerindeki etkileri ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Savaşın yarattığı jeopolitik belirsizliklerin, ticaret hacimleri ve dış ticaret üzerindeki yansımaları ele alınarak hem ülkelerin kendi dış ticaret performansları hem de ikili ticari ilişkiler değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, öncelikle savaşın Türkiye'nin dış ticaretine etkileri, ardından İsrail'in dış ticaretindeki değişimler ve son olarak Türkiye-İsrail arasındaki ticari ilişkiler analiz edilecektir.

4.1.Türkiye Dış Ticaretine Etkisi

İsrail-Filistin Savaşı'nın 2023 yılı itibarıyla yeniden şiddetlenmesi Türkiye'nin dış ticaret yapısını hem doğrudan hem de dolaylı kanallar aracılığıyla etkilemiştir. Türkiye, Orta Doğu coğrafyasına yakınlığı ve bölge ülkeleriyle kurduğu yoğun ticari ilişkiler nedeniyle bölgesel çatışmalardan dış ticaret hacmi ve ticaret politikaları açısından hızlı biçimde etkilenebilen ülkeler arasında yer almaktadır.

Görsel 3. Türkiye'nin Dış Ticareti (2001-2024)

Kaynak: Trademap

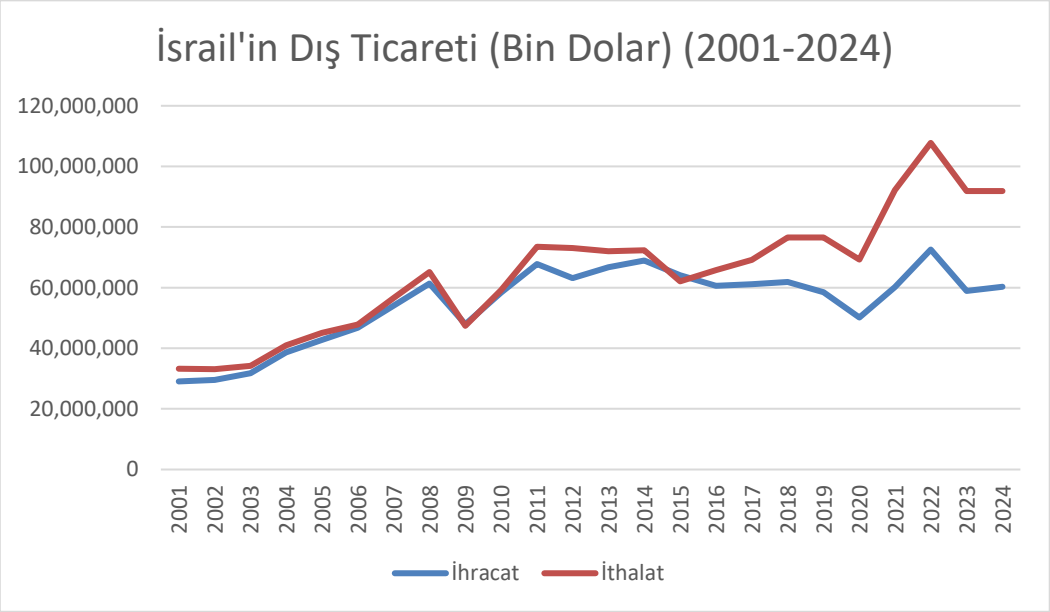
Görsel 3, 2001–2024 döneminde Türkiye'nin ihracat ve ithalat hacimlerinin yıllar itibarıyla seyrini ortaya koymaktadır. Görsel incelendiğinde, her iki ticaret kaleminde de uzun vadede belirgin bir artış eğilimi olduğu görülmektedir. Özellikle 2000'li yılların başından itibaren Türkiye'nin küresel ticaret sistemine entegrasyonunun güçlenmesiyle birlikte ihracat ve ithalat hacimleri hızlı bir yükseliş göstermiştir.

2015–2019 döneminde ihracat ve ithalat artış hızlarının görece yavaşladığı ve dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Bu dalgalanmada küresel ekonomik belirsizlikler, jeopolitik riskler ve iç ekonomik koşulların etkili olduğu değerlendirilmektedir. 2020 yılında ise COVID-19 pandemisinin küresel ticaret üzerindeki olumsuz etkileri sebebiyetiyle hem ihracat hem de ithalat hacimlerinde düşüş yaşanmıştır.

Görselde görüldüğü üzere, 2021–2022 döneminde hem ihracat hem de ithalat hacimlerinde güçlü bir artış eğilimi söz konusuyken, 2023 yılı itibarıyla bu ivmenin zayıflamaya başladığı görülmektedir. Bu yavaşlamada küresel ekonomik koşulların yanı sıra, Orta Doğu'da artan jeopolitik risklerin ve özellikle İsrail-Filistin Savaşı'nın yarattığı belirsizlik ortamının etkili olduğu değerlendirilmektedir. 2023 yılında dış ticaret hacminin yüksek seviyesini korumakla birlikte artış hızının sınırlanması, savaşın bölgesel ticaret yolları ve lojistik maliyetler üzerindeki olumsuz etkileriyle ilişkilendirilebilir. İsrail-Filistin Savaşı'nın Doğu Akdeniz ve Süveyş Kanalı çevresinde güvenlik risklerini artırması, deniz taşımacılığında navlun ücretlerinin yükselmesine ve teslim sürelerinin uzamasına neden olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin özellikle Orta Doğu ve Asya ile olan ticaretinde ithalat maliyetlerini artırarak ticaret hacmindeki artışı baskılamıştır.

4.2.İsrail Dış Ticaretine Etkileri

2023 yılında gerçekleştirilen Gazze Operasyonu, İsrail ekonomisi ve dış ticareti üzerinde çok boyutlu etkiler yaratmıştır. Bu etkilerin başında güvenlik harcamalarındaki belirgin artış gelmektedir. Devam eden askerî faaliyetler süresince savunma bütçesi ciddi ölçüde yükselmiş; operasyonların finansmanı, ek güvenlik tedbirleri ve Demir Kubbe hava savunma sisteminin yoğun kullanımı kamu maliyesi üzerinde önemli bir yük oluşturmuştur. Savunmaya ayrılan kaynakların artması, diğer kamu hizmetlerine yönlendirilebilecek bütçenin daralmasına yol açmıştır. Bir diğer önemli etki, turizm gelirleri ve yatırımlarda yaşanan gerilemedir. İsrail ekonomisi açısından önemli bir paya sahip olan turizm sektörü, çatışmaların yarattığı güvenlik endişeleri nedeniyle ciddi bir daralma yaşamış; turist sayısındaki düşüş otelcilik, yeme-içme ve bağlantılı hizmet sektörlerini olumsuz etkilemiştir. Bunun yanı sıra, artan belirsizlik ortamı uluslararası yatırımcı güvenini zayıflatarak yabancı sermaye girişlerinde azalmaya neden olmuştur. Son olarak, çatışmalar iş gücü ve üretim kayıplarını da beraberinde getirmiştir. Operasyon sürecinde birçok işletme faaliyetlerini durdurmak ya da sınırlı kapasiteyle sürdürmek zorunda kalmış; özellikle sınır bölgelerinde üretim süreçleri aksayarak genel ekonomik verimliliği düşürmüştür. Bu gelişmeler, bazı sektörlerde istihdam kayıplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Duyar, t.y.).

Görsel 4. İsrail'in Dış Ticareti (2001-2024)

Kaynak: Trademap

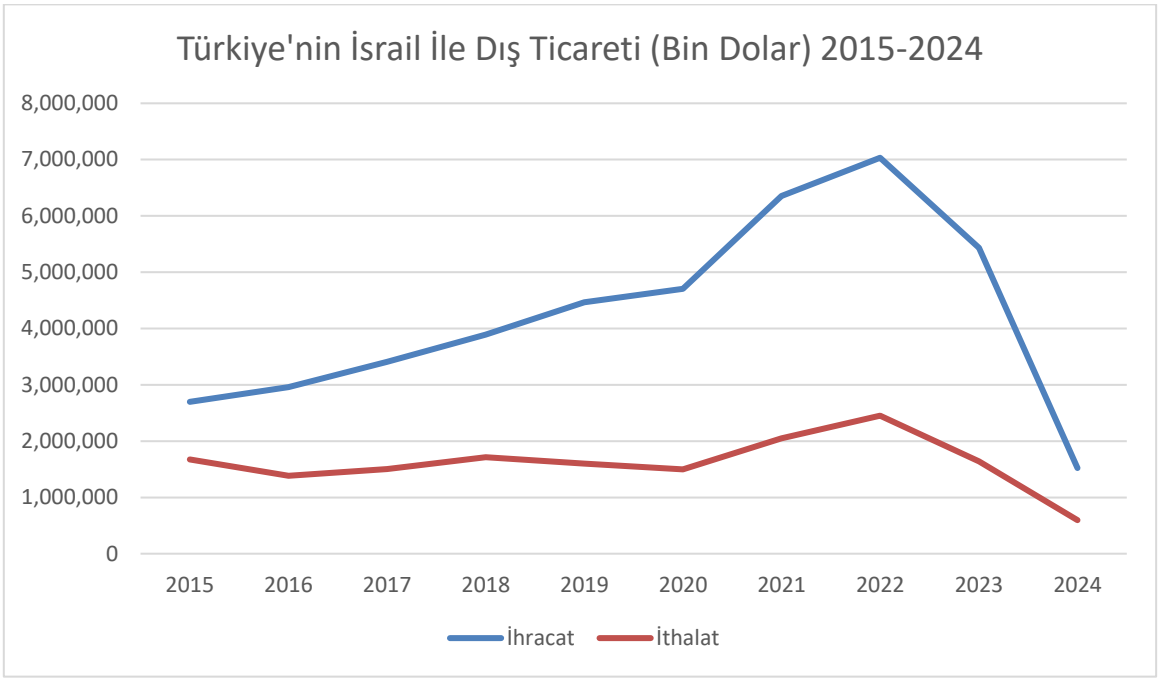
Görsel 4, 2001–2024 döneminde İsrail'in dış ticaret hacmindeki değişimi göstermekte olup, savaş ve çatışma dönemlerinin ticaret göstergeleri üzerinde belirgin dalgalanmalara yol açtığı görülmektedir. Özellikle yoğun çatışmaların yaşandığı yıllarda ihracat ve ithalat artış hızının yavaşladığı, bazı dönemlerde ise gerilemelerin yaşandığı dikkat çekmektedir. 2023 sonrası süreçte İsrail-Filistin Savaşı'nın yeniden şiddetlenmesiyle birlikte artan güvenlik harcamaları, lojistik aksamalar ve bölgesel risk algısındaki yükselişin dış ticaret performansı üzerinde baskı oluşturmuştur.

Bu gelişmeler İsrail ekonomisinin dış ticaret yapısının jeopolitik risklere karşı kırılganlığını ortaya koymakta, savaşın yalnızca insani ve siyasi sonuçlar doğurmakla kalmayıp aynı zamanda

ülkenin dış ticaret performansı ve ekonomik istikrarı üzerinde de belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

4.3.Türkiye-İsrail Dış Ticaretine Etkisi

2023 sonrasında başlayan çatışmalar ve 2024–2025 döneminde artan diplomatik gerilimler, Türkiye ile İsrail arasındaki doğrudan ticaret hacminde hızlı ve belirgin bir gerilemeye yol açmıştır. Türkiye'nin Mayıs 2024'te doğrudan ticaretin durdurulduğunu duyurması ile liman ve ulaştırma alanlarında uygulanan çeşitli kısıtlayıcı önlemler, ikili ticaretin fiilen sınırlandırılmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler yıllık toplam ticaret hacminde kayda değer düşüşler yaratmıştır. Söz konusu tutum, kısa vadede ihracatçı firmaların pazar kayıpları yaşamasına ve iki ülke arasındaki tedarik zincirlerinde kopmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2025).

Görsel 5. Türkiye'nin İsrail İle Dış Ticareti 2015-2024

Kaynak: Trademap

Görsel 5. 2015–2024 döneminde Türkiye'nin İsrail ile olan dış ticaretinin seyrini ihracat ve ithalat kalemleri üzerinden göstermektedir. Buna göre, incelenen dönemin büyük bölümünde Türkiye'nin İsrail'e yönelik ihracatının ithalatından belirgin biçimde yüksek olduğu ve Türkiye lehine bir dış ticaret dengesi oluştuğu görülmektedir. Özellikle 2015–2022 yılları arasında ihracatta istikrarlı bir artış eğilimi dikkat çekmektedir.

Ancak 2023 yılında hem ihracat hem de ithalat kalemlerinde belirgin bir gerileme yaşandığı görülmektedir. 2024 yılında ise düşüşün daha da keskinleştiği ve dış ticaret hacminde büyük bir daralma meydana gelmiştir. Bu kırılma, İsrail-Filistin Savaşı'nın şiddetlenmesiyle birlikte Türkiye'nin İsrail'e yönelik ticari kısıtlamaları ve siyasi tutumunun ekonomik ilişkilere doğrudan yansıdığını göstermektedir. Özellikle 2024 yılında ihracattaki sert düşüş, savaşın ve diplomatik gerilimin dış ticaret üzerindeki etkisinin somut bir göstergesidir.

Çizelge 3. Türkiye'nin İsrail'e Dış Ticaretinin Toplam Dış Ticaretine Oranı

Yıl	Toplam İhracata Oranı %	Toplam İthalata Oranı %
2015	1.9	0.8
2016	2.1	0.7
2017	2.2	0.6
2018	2.3	0.8
2019	2.5	0.8
2020	2.8	0.7
2021	2.8	0.8
2022	2.8	0.7
2023	2.1	0.5
2024	0.6	0.2

Kaynak: Trademap

Çizelge 3, 2015–2024 döneminde Türkiye'nin İsrail ile gerçekleştirdiği dış ticaretin, Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payını ihracat ve ithalat oranları üzerinden göstermektedir. Veriler söz konusu dönemin büyük bölümünde İsrail'in Türkiye açısından sınırlı ancak istikrarlı bir ticaret ortağı konumunda olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle 2015–2022 yılları arasında İsrail'e yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payının kademeli olarak arttığı ve %1,9'dan %2,8 seviyesine yükseldiği görülmektedir.

2023 yılı itibarıyla ihracat ve ithalat oranlarında belirgin bir gerileme gözlenmektedir. Bu düşüş, İsrail-Filistin Savaşı'nın derinleşmesiyle birlikte artan siyasi ve ekonomik belirsizliklerin ikili ticaret üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. 2024 yılında ise ihracat oranının %0,6'ya, ithalat oranının ise %0,2'ye kadar gerilemesi, Türkiye'nin İsrail ile olan dış ticaretinin toplam dış ticaret içindeki ağırlığının ciddi biçimde azaldığını ortaya koymaktadır. Bu gelişme, uygulanan ticari kısıtlamalar ve diplomatik gerilimin ekonomik ilişkilere doğrudan yansımasıdır.

Çizelge 4. Türkiye'den İsrail'e 2024 Yılı Dış Ticaret Yapılan Ürünler

Ürünler	İhraç Edilen Ürünler	İthal Edilen Ürünler
1-	Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araçlar ve bunların parça ve aksesuarları	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler
2-	Plastik ve mamülleri	Plastik ve mamülleri
3-	Elektrikli makina ve cihazlar	Demir ve çelik

4-	Demir ve çelik	Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler
5-	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar	Çeşitli kimyasal ürünler
6-	Nükleer reaktörler, kazanlar, makineler	Kağıt ve mukavva
7-	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	Organik kimyasallar
8-	Tuz; kükürt; toprak ve taş; sıva malzemeleri, kireç ve çimento	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar
9-	Kağıt ve mukavva	Optik alet ve cihazlar, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar alet ve cihazları, tıbbi veya cerrahi alet ve cihazlar
10-	Mobilya	Elektrikli makine ve cihazlar ve bunların parçaları

Kaynak: Trademap

Çizelge 4, 2024 yılı itibarıyla Türkiye ile İsrail arasında gerçekleştirilen dış ticarette öne çıkan ürün gruplarını ihracat ve ithalat bazında göstermektedir. Çizelge incelendiğinde, iki ülke arasındaki ticari ilişkinin büyük ölçüde sanayi ürünleri, ara mallar ve teknoloji yoğun ürünler etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu durum, Türkiye–İsrail ticaretinin ağırlıklı olarak üretim ve sanayi temelli bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin İsrail'e gerçekleştirdiği ihracatta demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki taşıtlar ve bunların aksamları, elektrikli makine ve cihazlar ile demir-çelik ürünlerinin ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. Ayrıca plastik ve mamulleri, nükleer reaktörler, kazanlar ve makineler gibi sermaye ve ara malı niteliğindeki ürünler Türkiye'nin sanayi kapasitesinin İsrail pazarına yansıdığını göstermektedir. Bunun yanında kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, mobilya ve örülmemiş giyim eşyaları gibi ürünler, ihracatın çeşitlendiğine işaret etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, İsrail-Filistin Savaşı'nın dış ticaret üzerindeki etkilerini genel bir çerçevede ele almış; özellikle 2023 sonrası dönemde yaşanan gelişmelerin Türkiye, İsrail ve Türkiye-İsrail ikili dış ticaret ilişkileri üzerindeki yansımalarını incelemiştir. Savaşların yalnızca askerî ve insani sonuçlar doğurmadığı, aynı zamanda ekonomik ilişkiler ve ticaret akışları üzerinde belirleyici etkiler yarattığı bu çalışma kapsamında açık biçimde ortaya konulmuştur. Bulgular, savaş ortamının üretim, lojistik, ticaret politikaları ve uluslararası ekonomik ilişkiler üzerinde çok boyutlu baskılar oluşturduğunu göstermektedir.

Çalışmada elde edilen veriler, İsrail-Filistin Savaşı'nın Türkiye'nin genel dış ticaret hacmini doğrudan dramatik biçimde azaltmasa da, bölgesel risk algısının artması, lojistik maliyetlerin yükselmesi ve ticaret yollarındaki belirsizlikler yoluyla dolaylı etkiler yarattığını ortaya

koymaktadır. Özellikle Doğu Akdeniz ve Orta Doğu kaynaklı jeopolitik riskler, navlun ücretleri ve teslim süreleri üzerinde baskı oluşturarak ticaret hacmindeki artış hızını sınırlamıştır. Bu durum, Türkiye gibi dış ticarete dayalı büyüme modeline sahip ülkelerin bölgesel çatışmalara karşı ne denli hassas olduğunu göstermektedir.

İsrail ekonomisi açısından değerlendirildiğinde ise savaşın etkilerinin daha doğrudan ve belirgin olduğu görülmektedir. Artan güvenlik harcamaları, yatırım ortamındaki bozulma, turizm gelirlerindeki düşüş ve üretim süreçlerindeki aksamalar, İsrail'in ekonomik büyüme hızını yavaşlatmış ve dış ticaret performansını baskılamıştır. Özellikle 2023 ve 2024 yıllarında büyüme oranlarındaki belirgin gerileme, savaşın ekonomik maliyetlerinin orta vadede derinleşebileceğine işaret etmektedir. İsrail ekonomisinin yüksek teknoloji ve hizmetler sektörüne dayalı yapısı, belirli ölçüde dayanıklılık sağlasa da, jeopolitik risklerin uzun süreli hale gelmesi durumunda bu yapının da kırılganlık gösterebileceği değerlendirilmektedir.

Türkiye ve İsrail arasında 2015–2022 döneminde görece istikrarlı seyreden ticari ilişkiler, 2023 sonrası dönemde siyasi gerilimler ve Türkiye'nin uyguladığı ticari kısıtlamalar nedeniyle ciddi biçimde daralmıştır. 2024 yılı itibarıyla Türkiye'nin İsrail ile olan dış ticaretinin toplam dış ticaret içindeki payının belirgin şekilde düşmesi, siyasi kararların ekonomik ilişkiler üzerindeki doğrudan etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu durum, dış ticaretin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda politik bir araç olarak da kullanılabildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, İsrail-Filistin Savaşı'nın yalnızca bölgesel bir güvenlik sorunu değil, aynı zamanda uluslararası ticaret dengelerini ve ekonomik ilişkileri şekillendiren önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye açısından bu savaş, alternatif pazar arayışlarının hızlanması ve dış ticarette risk çeşitlendirmesinin önemini gündeme getirirken; İsrail açısından ise jeopolitik risklerin ekonomik maliyetlerinin daha görünür hâle gelmesine yol açmıştır.

KAYNAKÇA

Akın, E. & Bassist, R. (2024). Turkey Restricts Exports of 54 Products to Israel Until Gaza Cease-fire. https://www.al-monitor.com/originals/2024/04/turkey-restricts-exports-54-products-israel-until-gaza-cease-fire. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Anadolu Ajansı. (2017). Müslümanların Kırmızı Çizgisi Kudüs — Filistin. Anadolu Ajansı. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/muslumanlarin-kirmizi-cizgisi-kudus/filistin/903450. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Ardıç, E. (2024). Küresel Savaşların Ticaret Akımları Üzerine Etkisi: 1925-1945 Dönemi Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Belder, F. (2023). GÖRÜŞ-Filistin Devleti: Bir Bölünme ve Birlik Hikayesi. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-filistin-devleti-bir-bolunme-ve-birlik-hikayesi/3054548. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Böcüoğlu-Bodur, A. (2024). Türkiye-Israel Trade Volume Declines Markedly As Israel's Gaza Offensive Continues. https://en.haberler.com/turkiye-israel-trade-volume-declines-markedly-as-1938097/. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Çalık-Topuz, Z. (2025). İsrail'in Doğu Akdeniz Stratejisi: Enerji, Güvenlik ve Jeopolitik Dengeler. Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 7(1), 4-24.

Çiçekçi, C. (2019). İsrail, Tiran Boğazı ve Ötesi: Jeopolitik Bir Okuma. Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi, 2(1), 68-82.

Dağ, B. (2025). İsrailli İnsan Hakları Örgütleri: 2025, İsrail İşgalinde Filistin İçin 1967'den Bu Yana En Ölümcül Yıl. Anadolu Ajansı. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilli-insan-haklari-orgutleri-2025-israil-isgalinde-filistin-icin-1967den-bu-yana-en-olumcul-yil/3759650 (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Doğan, M. & Sertkaya Doğan, Ö. (2022). Türkiye'nin Jeopolitiği. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 5(2), 320-339.

Doğrul, M., & Ünlü, H. (2023). TÜBA Filistin - İsrail Savaşı raporu. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara.

Duyar, M. (t.y.). Gazze Operasyonunun İsrail Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Artıyor. https://tasam.org/Files/Icerik/File/GAZZE_OPERASYONUN_I%CC%87SRAI%CC%87L_EKONOMI%CC%87SI%CC%87_U%CC%88ZERI%CC%87NDEKI%CC%87_ETKI%CC%87LERI%CC%87_ARTIYOR_pdf_af3f8405-8c6a-4d1d-926e-acd414a3cafd.pdf. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Dünya Bankası. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Ece, N. J., & Özdemir, Ü. (2025). The Effect of The Israel-Gaza War on Maritime Trade and Transportation. Mersin University Journal of Maritime Faculty, 7(1), 26-35.

Euronews. (2024). 1948'de Yaşanan Nekbe (Büyük Felaket) Nedir, Filistinliler İçin Ne Anlama Geliyor?. https://tr.euronews.com/2024/05/15/1948de-yasanan-nekbe-buyuk-felaket-nedir-filistinliler-icin-ne-anlama-geliyor. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Fouda, M. (2025). BM Genel Sekreteri uyardı: Filistin-İsrail için iki devletli çözüm 'geri dönüşsüz' noktaya yaklaştı. Euronews. https://tr.euronews.com/2025/04/30/bm-genel-sekreteri-uyardi-filistin-israil-icin-iki-devletli-cozum-geri-donussuz-noktaya-ya. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Habertürk. (2025, 16 Ocak). İsrail Filistin savaşında son durum: İsrail ve Filistin savaşı bitti mi, ateşkes oldu mu? Habertürk. https://www.haberturk.com/israil-filistin-savasi-bitti-mi-ateskes-oldu-mu-israil-filistin-savasinda-son-durum-3756624/2. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Krpec, O., & Hodulak, V. (2019). War and international trade: Impact of trade disruption on international trade patterns and economic development. Brazilian Journal of Political Economy, 39(1), 152-172.

Öztürk, Ş. (ed) (2024). Batı'nın 80 Yıllık Politikalarının Bir Sonucu Filistin Meselesi. Özgürr Yayınları. DOI: https://doi.org/10.58830/ozgur.pub560.

Qian, B. (2023). Israel's Geopolitical Strategy: Strategic Partnership, Territorial Disputes and International Support. In SHS Web of Conferences (Vol. 179, p. 05024). 1-6.

Sezer, S. (2024). GÖRÜŞ - Bir Gaspın Tarihi: Filistin Toprakları. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-bir-gaspin-tarihi-filistin-topraklari/3178918 (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Sherman, S. (2024). Israeli Economy Proves Resilient, Despite Wartime Pressure. Jns News, https://www.jns.org/israeli-economy-proves-resilient-despite-wartime-pressure/. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Ottava Büyükelçiliği. (2025). Türkiye Ekonomisi. https://ottava-be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/414341. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

T.C. Ticaret Bakanlığı. (t.y.). İsrail ile Ticaret İddialarına İlişkin Basın Açıklaması. https://ticaret.gov.tr/haberler/israil-ile-ticaret-iddialarina-iliskin-basin-aciklamasi. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Tekin, E. (2024). Türkiye's customs system 'completely closed' to trade with Israel: Trade minister. https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkiye-s-customs-system-completely-closed-to-trade-with-israel-trade-minister/3382585. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Trademap. https://www.trademap.org/Index.aspx. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Trading Economics. https://tradingeconomics.com/indicators. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Turkish Business World. (2024). The role of Turkish logistics in global trade. Turkish Business World. https://trbusinessworld.com/en/2024/11/18/the-role-of-turkish-logistics-in-global-trade/. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Utrecht University. (2024). The Israeli-Palestinian Conflict Explained: This Preceded The Gaza War. https://www.uu.nl/en/background/the-israeli-palestinian-conflict-explained-this-preceded-the-gaza-war. (Erişim tarihi: 12.12.2025).

Uyanık, N., & Yavuz, H. (2023). Balfour Deklarasyonu'nun İlanı, Tepki ve Destekler. Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi, 207-222.

ULUSLARARASI PARA SİSTEMİNDE DİJİTALLEŞME: DOLARIN HEGEMONYASI VE CBDC REKABETİ

Doktora Öğrencisi Bahar MATUR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisat Doktora,
baharmatur@gmail.com-0000-0001-6533-7761

Prof. Dr. Doğan UYSAL
Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F İktisat Bölümü,
Dogan.uysal@cbu.edu.tr-0000-0001-9406-0757

ÖZET

Küresel ölçekte dijital teknolojilerin hızla yaygınlaşması, uluslararası para sisteminin geleneksel yapısını dönüştüren yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Bu dönüşümün merkezinde, devletlerin geliştirdiği merkez bankası dijital paraları (CBDC'ler) ile doların Bretton Woods sonrası pekişmiş olan hegemonik konumu arasındaki rekabet yer almaktadır. Dijitalleşme, sınır ötesi ödemeleri hızlandırarak ve işlem maliyetlerini azaltarak mevcut dolar merkezli altyapıyı teknik açıdan sorgularken; Çin'in e-CNY projesi, Avrupa Birliği'nin dijital euro girişimi ve çeşitli bölgesel CBDC projeleri, rezerv para statüsünün geleceğine yönelik tartışmaları derinleştirmektedir.

Bu çalışma, doların uluslararası gücünün hangi unsurlar tarafından korunduğunu, dijitalleşmenin bu unsurları nasıl yeniden şekillendirdiğini ve CBDC'lerin küresel para mimarisinde yeni güç merkezleri yaratma potansiyelini incelemektedir. Bulgular, doların finansal piyasa derinliği ve güven temelli üstünlüğünün kısa vadede devam ettiğini; ancak dijital ödemelerin yaygınlaşması, ABD dışı alternatif ödeme ağlarının gelişmesi ve CBDC teknolojilerinin jeopolitik bir araç hâline gelmesi nedeniyle uzun vadede çok kutuplu bir para düzeninin ortaya çıkma ihtimalinin güçlendiğini göstermektedir. Çalışma ayrıca, Türkiye'nin dijital TL ve bölgesel iş birliği stratejileri üzerinden gelişen dijital para rekabetinde aktif rol almasının ekonomik ve finansal egemenlik açısından kritik olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: CBDC, Dolar Hegemonyası, Uluslararası Para Sistemi, Dijitalleşme, E-CNY, Dijital Euro.

DIGITALIZATION IN THE INTERNATIONAL MONETARY SYSTEM: THE HEGEMONY OF THE DOLLAR AND THE CBDC COMPETITION

ABSTRACT

The rapid global adoption of digital technologies has ushered in a new era transforming the traditional structure of the international monetary system. At the heart of this transformation lies the competition between central bank digital currencies (CBDCs) developed by states and the dollar's post-Bretton Woods hegemonic position. Digitalization challenges the existing dollar-centric infrastructure from a technical standpoint by accelerating cross-border payments and reducing transaction costs; while China's e-CNY project, the European Union's digital euro initiative, and various regional CBDC projects deepen debates about the future of reserve currency status.

This study examines the elements that maintain the international power of the dollar, how digitalization is reshaping these elements, and the potential of CBDCs to create new power centers in the global monetary architecture. The findings indicate that while the dollar's financial market depth and trust-based dominance persist in the short term, the proliferation of digital payments, the development of alternative payment networks outside the US, and the geopolitical instrumentalization of CBDC technologies strengthen the likelihood of a multipolar monetary order emerging in the long term. The study also points out that Turkey's active role in the evolving digital currency competition, through its digital Turkish Lira and regional cooperation strategies, is critical for its economic and financial sovereignty.

Keywords: CBDC, Dollar Hegemony, International Monetary System, Digitalization, E-CNY, Digital Euro.

1.GİRİŞ

Uluslararası para sisteminin küresel ölçekte dijital dönüşüm süreci, modern ekonomi politiğinin en dikkat çekici tartışmalarından birini oluşturmaktadır. Blokzincir tabanlı teknolojilerin, kripto varlıkların ve özellikle merkez bankası dijital paralarının (Central Bank Digital Currency – CBDC) yaygınlaşması, uluslararası likiditenin geleneksel yapısında köklü değişimlere yol açabilecek niteliktedir. Bretton Woods sisteminin çöküşünden bu yana dolar merkezli yapı, ABD'nin finansal piyasalardaki derinliği, güven ilişkisi, küresel ticaretteki ağırlığı ve güçlü jeopolitik konumu sayesinde istikrarını sürdürmüştür (Eichengreen, 2011; Cohen, 2015). Ancak dijitalleşmenin ortaya çıkardığı yeni teknolojik kapasite, uluslararası para düzeninde ilk kez doların egemenliğini yapısal olarak sorgulayan alternatiflerinin doğmasına zemin hazırlamaktadır.

Son yıllarda 130'dan fazla ülkenin CBDC projelerine başlaması (BIS, 2023), uluslararası ödeme sistemleri ve sınır ötesi para akımlarının geleceğinin yeniden tasarlandığını

göstermektedir. Özellikle Çin'in dijital yuan projesi olan e-CNY, dolar-dışı ödeme ağlarının güçlendirilmesi ve ABD hegemonyasının zayıflatılması hedefi ile jeopolitik bir araç olarak konumlanmaktadır (Auer & Böhme, 2020; Prasad, 2021). Buna paralel olarak Avrupa Merkez Bankası'nın dijital euro girişimi, AB'nin stratejik "dijital egemenlik" arayışının bir parçası olarak şekillenmiştir (Panetta, 2023). Bu gelişmeler, küresel ekonomide doların yeniden tanımlanan bir rekabet alanıyla karşı karşıya olduğuna işaret etmektedir.

Dijitalleşmenin uluslararası para sistemi üzerindeki etkisi, yalnızca teknik bir dönüşüm olmanın ötesindedir. Uluslararası ödeme altyapılarının (SWIFT, CHIPS), finansal yaptırım mekanizmalarının, rezerv dağılımının ve küresel likidite mimarisinin tamamı bu dönüşümden etkilenmektedir (IMF, 2022; Tooze, 2023). ABD'nin yaptırım kapasitesinin önemli bir bölümü doların küresel finansal ağlardaki merkezî konumuna dayanırken, dijital alternatiflerin yaygınlaşması bu stratejik gücün uzun vadede zayıflayabileceğine dair tartışmaları artırmıştır (Kirshner, 2020; Farrell & Newman, 2019).

CBDC'lerin ortaya çıkışı, devletlerin parasal egemenliklerini güçlendirme, ödeme sistemlerinde dışa bağımlılığı azaltma ve bölgesel güç alanları oluşturma hedefleriyle de ilişkilidir. Bu çerçevede dijital paraların yükselişi, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik bir dönüşümün de başlangıcı olarak değerlendirilmektedir (Brunnermeier et al., 2021; Bordo & Levin, 2017). Uluslararası para sistemi dijitalleşme etkisiyle daha rekabetçi, daha çok kutuplu ve daha teknolojik bir yapıya doğru evrilmektedir.

Türkiye açısından bakıldığında, mevcut dolarizasyon düzeyi, dış ticaretin büyük bölümünde ABD doları kullanımının devam etmesi ve SWIFT benzeri ağlara yüksek bağımlılık, dijitalleşen para düzeninin ülke ekonomisi için stratejik önemini artırmaktadır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın dijital TL projesi, bu dönüşümün bir parçası olarak değerlendirilmeli; bölgesel CBDC iş birlikleri, teknolojik kapasite ve finansal egemenlik boyutları birlikte ele alınmalıdır (TCMB, 2023).

Bu çalışma, uluslararası para sisteminin dijitalleşme sürecini dolar hegemonyası bağlamında incelemeyi, CBDC rekabetinin ekonomik ve jeopolitik yansımalarını değerlendirmeyi ve Türkiye açısından stratejik sonuçları tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışma, teorik literatür, uluslararası kurum raporları ve güncel akademik araştırmalar ışığında çok boyutlu bir analiz ortaya koymaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Uluslararası para sisteminin dijitalleşme süreci, iktisat literatüründe hem parasal ekonomi hem uluslararası finans hem de ekonomi politiği kapsayan çok disiplinli bir yaklaşımı gerektirir. Bu nedenle bu bölümde, dolar hegemonyasının teorik temelleri, uluslararası para düzeninin işleyişi ve dijital para teknolojilerinin bu yapıyı nasıl dönüştürdüğü sistematik olarak ele alınmaktadır. Literatür çerçevesi özellikle para hegemonyası, ağ etkileri, uluslararası likidite mimarisi, CBDC tasarımları ve dijitalleşmenin jeoekonomik etkileri üzerine kuruludur.

2.1. Para Hegemonyası ve Uluslararası Para Sistemi Teorileri

Uluslararası para sistemi tarihsel olarak hegemonik güçlerin ekonomik ve politik kapasitesine bağlı olarak şekillenmiştir. Charles Kindleberger'in hegemonik istikrar teorisi, uluslararası ekonomik düzenin istikrarının lider bir devletin sağlayacağı finansal güvenlik, likidite ve düzen kurma kapasitesine bağlı olduğunu savunur (Kindleberger, 1973). Bu bağlamda ABD, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde doların altına endeksli olduğu Bretton Woods sistemi ile hegemonik liderliği üstlenmiş ve sistem 1971 sonrası altın standardı sona erse de dolar merkezli yapısını sürdürmüştür (Eichengreen, 2011).

Benjamin Cohen (2015) para hegemonyasını sadece ekonomik kapasiteyle değil, aynı zamanda para biriminin işlevsel üstünlüğü ile açıklar: rezerv para, fatura birimi, işlem aracı ve değer saklama işlevlerindeki küresel kullanım oranı, hegemonyanın en belirleyici göstergeleridir. ABD doları, bugün uluslararası rezervlerin yaklaşık %59'unu, küresel ticari sözleşmelerin %50'den fazlasını ve uluslararası borçlanmanın büyük bölümünü oluşturmaktadır (IMF, 2023).

Doların başarısını açıklayan diğer önemli kavram ağ etkileridir. Obstfeld & Rogoff (2005), bir para biriminin uluslararası ölçekte benimsenmesinin ağ büyüdükçe maliyetsizleştiğini ve kendini güçlendiren bir döngü oluşturduğunu belirtmektedir. Bu nedenle doların küresel kullanımının yüksek olması, onun hâkimiyetini daha da pekiştirmektedir.

2.2. Doların Hegemonik Konumunu Güçlendiren Yapısal Unsurlar

Teori literatürü doların üstünlüğünü dört ana yapısal unsura dayandırmaktadır:

(1) ABD finansal piyasalarının derinliği ve güvenilirliği
Uluslararası yatırımcıların dolar cinsi varlıklara yüksek talep göstermesi, ABD hazine tahvillerinin güvenli liman işlevi görmesi ve derin sermaye piyasaları doların likidite üstünlüğünü pekiştirir (Caballero & Fahri, 2017).

(2) Küresel ticarette merkezî konum
Ticaretin dolarizasyonu, özellikle emtia piyasalarında doların standart fiyatlandırma aracı olarak kullanılmasını sağlamıştır (Gopinath, 2015).

(3) Finansal altyapı hâkimiyeti (SWIFT – CHIPS)
ABD'nin yaptırım gücü, uluslararası ödeme ağlarını kontrol etmesinden kaynaklanır (Farrell & Newman, 2019). Bu durum doların sadece ekonomik değil jeopolitik bir araç olmasını da mümkün kılar.

(4) Jeopolitik ve askeri güç kapasitesi
Para hegemonyası, askeri ve diplomatik güç ile desteklenen bir yapı olarak ele alınır (Kirshner, 2020). ABD'nin küresel ittifak ağları doların rezerv para olarak güvenilirliğini artırmaktadır.

Bu unsurlar, dijitalleşme öncesi dönemde doların üstünlüğünü tartışmasız kılarken, dijital teknolojilerin yükselişi bu dengelerin bir kısmını sorgulayan yeni bir aşamayı başlatmıştır.

2.3. Dijitalleşmenin Parasal Mimariyi Dönüştürücü Etkisi

Dijitalleşme, uluslararası para sisteminin en temel unsurlarına dokunan bir dönüşüm yaratmaktadır. Blokzincir teknolojisi, dağıtık defter yapıları, akıllı sözleşmeler, tokenizasyon ve gerçek zamanlı ödeme sistemleri, ulusal sınırların ötesine geçen yeni bir finansal altyapı oluşturmuştur (Narula, 2022).

Dijitalleşmenin uluslararası para sistemi üzerinde yarattığı etkiler üç başlıkta özetlenebilir:

(1) Ödeme Maliyetlerinin Azalması ve Hızın Artması
Sınır ötesi işlemler SWIFT gibi geleneksel ağlarda ortalama 1–3 gün sürerken, dijital yenilikler işlemleri saniyeler içinde gerçekleştirebilir (BIS, 2022).

(2) Finansal Aracısızlaşma (Disintermediation)
Dijital paralar, bankalar veya ABD merkezli ödeme ağları gibi aracılara olan bağımlılığı azaltabilir. Bu durum ABD'nin finansal sisteme dayalı yaptırım kabiliyetini orta vadede sınırlayabilir (Tooze, 2023).

(3) Dijital Para Rekabetinin Doğması
CBDC'ler ülkelerin parasal egemenliklerinin dijital boyutunu güçlendirirken, jeopolitik rekabeti de ödeme teknolojilerine taşımaktadır (Brunnermeier et al., 2021).

2.4. CBDC Tasarımları ve Uluslararası Kullanım Potansiyeli

CBDC'ler genellikle hesap bazlı, token bazlı veya hibrit modeller şeklinde tasarlanır (Auer & Böhme, 2020). Bir dijital paranın uluslararası alanda kullanılabilmesi için:

- Yüksek teknik güvenlik,
- Sınır ötesi ödeme uyumluluğu,
- Güçlü finansal altyapı,
- Hukuki ve kurumsal güven,
- Geniş kullanıcı ağı

gibi kriterlere sahip olması gerekir (IMF, 2022).

Bu kriterlere dayanarak araştırmacılar, CBDC'lerin kısa vadede doların yerini alma ihtimalinin düşük olduğunu, ancak bölgesel rezerv blokları oluşturma kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir (Prasad, 2021; Panetta, 2023).

2.5. Dijital Para Rekabetinin Jeopolitik Boyutu

Dijital para sadece ekonomik bir araç değil, aynı zamanda uluslararası güç mücadelesinin bir parçası hâline gelmiştir. Çin'in e-CNY projesi, ABD yaptırımlarını aşmayı mümkün kılacak alternatif ödeme ağlarıyla birlikte değerlendirilmektedir (Zhang, 2021). AB'nin dijital euro hamlesi ise dijitalleşen dünyada ABD finansal hâkimiyetine karşı bir "stratejik özerklik" arayışı olarak yorumlanmaktadır (Panetta, 2023).

Bu nedenle literatür, CBDC rekabetini "parasal jeopolitik" kavramı üzerinden değerlendirmektedir (Berg, 2022).

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Uluslararası para sisteminin dijitalleşme süreci, ekonomi literatüründe son on yılın en hızlı gelişen araştırma alanlarından biri hâline gelmiştir. Bu bölümde; dolar hegemonyası, uluslararası para mimarisinin dönüşümü, CBDC rekabeti, kripto-finans dinamikleri ve dijitalleşmenin jeopolitik yansımaları üzerine yapılan çalışmalar kapsamlı biçimde değerlendirilmektedir. Literatür akımları özellikle beş tematik kümeye ayrılarak sunulmaktadır:

Doların tarihsel hegemonik yapısı,

Ağ etkileri ve uluslararası likidite,

CBDC tasarımları ve teknolojik dönüşüm,

Dijitalleşmenin jeopolitik etkileri ve

Rezerv para rekabetinin geleceği.

3.1. Doların Tarihsel Hegemonyası Üzerine Literatür

Uluslararası para sistemine ilişkin klasik çalışmalar, dolar hegemonyasını ABD ekonomisinin büyüklüğü ve finansal piyasa derinliği ile ilişkilendirmiştir. Kindleberger (1973), hegemonik bir devletin küresel likidite sağlayıcı olarak uluslararası düzenin istikrarını garanti altına aldığını vurgular. Eichengreen (2011), ABD dolarının özellikle 1970 sonrası esnek kur rejimine geçişten sonra bile rezerv para konumunu korumasını "güven mekanizması" ve "piyasa ölçeği" ile açıklamıştır.

Cohen (2015), doların gücünü parasal işlevlerin çok boyutluluğuna bağlar: değer saklama, ödeme aracı, rezerv birimi ve fatura birimi rollerinin tümünde üstünlük sağlaması doların diğer para birimlerine karşı sistemik bir avantaj yarattığını savunur. Bu tartışma, global ekonomide doların "ağ etkileri yoluyla pekişen hegemonik döngü" oluşturduğunu iddia eden Gopinath (2015) ve Obstfeld & Rogoff (2005) tarafından da desteklenmektedir.

ABD varlıklarının güvenli liman özelliği, küresel kriz dönemlerinde dolar talebini artırarak doların hegemonik konumunu pekiştirmektedir (Caballero, Farhi & Gourinchas,

2016). Bu literatür, mevcut sistemde doların üstünlüğünün teknik bir rastlantı değil, yapısal ve politik bir tercih olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2. Ağ Etkileri, Uluslararası Likidite ve Ödeme Sistemleri

Ağ etkileri literatürü, uluslararası para yarışında "ilk hareket eden avantajı"nın uzun süreli sonuçlar doğurabileceğini belirtir. Krugman (1991), para kullanımında ağ dışsallıklarının rekabeti keskin biçimde sınırladığını, bir para biriminin hâkimiyetinin kendisini yeniden ürettiğini savunmuştur.

Farrell ve Newman'ın (2019) "weaponized interdependence" yaklaşımı, ABD merkezli finansal ağların—özellikle SWIFT ve CHIPS'in—dolar hegemonyasının kritik bileşenleri olduğunu göstermektedir. Bu altyapılar yalnızca finansal işlemleri değil, aynı zamanda ABD'nin yaptırım kapasitesini de güçlendirmektedir. Bu nedenle ödeme sistemleri üzerindeki kontrol, parasal hegemonya literatüründe giderek daha fazla öne çıkan bir faktör hâline gelmiştir (Tooze, 2023).

Rezerv dağılımı üzerine çalışan Frankel (2008) ve Ito & McCauley (2020), doların son 40 yıldaki rezerv payının dalgalansa bile kalıcı olduğunu göstermiştir. IMF (2023) verileri doların küresel rezervlerde hâlen %59 payla lider olduğunu doğrulamaktadır.

3.3. CBDC Tasarımları, Dijital Para Ekonomisi ve Teknolojik Model Literatürü

BIS (2020, 2023) raporları, CBDC tasarımlarının para politikasının aktarım mekanizmalarını, finansal aracılığı ve ödeme sistemlerini dönüştürebileceğini göstermektedir. Auer & Böhme (2020), perakende ve toptan CBDC modelleri arasındaki ayrımın ulusal ve küresel düzeyde farklı etkiler yaratacağını belirtmektedir.

Brunnermeier, James & Landau (2021), CBDC'lerin uluslararası para rekabetini yeniden tanımlayabileceğini; ancak bir dijital paranın rezerv işlevi görebilmesi için teknik kapasitenin yanı sıra güven, hukuki çerçeve ve makroekonomik istikrar gerektirdiğini vurgulamıştır.

Prasad (2021), dijital paraların parasal egemenliği güçlendirebileceğini ancak istikrarsız ülkelerde dolarizasyonu artırabileceğine işaret etmektedir. Bordo & Levin (2017), CBDC'nin enflasyon hedeflemesi ve merkez bankası şeffaflığıyla uyumlu bir çerçevede tasarlanması gerektiğini savunur.

Kripto varlık literatürü de bu tartışmayı destekleyerek, özel dijital paraların sınır ötesi akımlarda dolar alternatifleri yaratabileceğini, ancak volatilite riskinin rezerv işlevini kısıtladığını vurgulamıştır (Narula, 2022; Adrian & Mancini-Griffoli, 2019).

3.4. Dijitalleşmenin Jeopolitik ve Jeoekonomik Etkilerine Yönelik Literatür

Dijital para literatüründe en hızlı gelişen alanlardan biri jeopolitik etkilerdir. Zhang (2021), Çin'in e-CNY projesinin yalnızca finansal bir yenilik değil, ABD yaptırımlarına karşı stratejik bir alternatif olduğunu savunur. Chen, Liang & Wójcik (2023), e-CNY'nin Kuşak-Yol güzergâhlarında doların etkisini orta vadede sınırlayabileceğini göstermiştir.

Panetta (2023), dijital euronun Avrupa Birliği'nin "stratejik özerklik" hedefinin bir parçası olduğunu; AB ödeme sistemlerinin ABD bağımlılığını azaltmayı hedeflediğini açıkça ifade eder. Bu literatür, dijital paraların ekonomik araçlardan ziyade jeopolitik güç enstrümanları hâline geldiğini ortaya koymaktadır (Berg, 2022; Tooze, 2023).

Karataş & Erdinç (2022), dijital para egemenliğinin özellikle yaptırımlar, enerji ticareti ve bölgesel finans ağları üzerinde belirleyici olabileceğini gösteren Türkiye merkezli çalışmalara örnektir.

3.5. Rezerv Para Rekabetinin Geleceği ve Çok Kutuplu Sistem Tartışmaları

Dijitalleşme sonrası rezerv para rekabetinin geleceği üzerine literatür iki ana görüşe ayrılmaktadır:

(1) "Dolar Kalıcıdır" Görüşü

Bu yaklaşım, doların finansal derinlik, likidite, ağ etkileri ve küresel güven sayesinde CBDC rekabetine rağmen konumunu sürdüreceğini savunur (Eichengreen, 2011; Obstfeld, 2022; Gopinath, 2020).

(2) "Çok Kutuplu Rezerv Sistemi" Görüşü

Bu görüşe göre dijitalleşme, bölgesel CBDC bloklarının ortaya çıkmasını sağlayabilir. Örneğin:

- Çin–Asya CBDC ekseni,
- AB–Avrupa CBDC ekseni,
- BRICS dijital para girişimleri,
- Körfez bölgesinde enerji ticareti için dijital ödeme ağları.

Bu yaklaşımı destekleyen çalışmalar, gelecek 20 yılda rezerv para yapısının kademeli olarak çok kutuplu bir yapıya evrilebileceğini belirtmektedir (Prasad, 2021; Bordo & Levin, 2017; Chen & Wójcik, 2023).

Türkiye üzerine yapılan çalışmalar ise, ülkenin dolarizasyon düzeyi ve dış ticaret kompozisyonu nedeniyle dijitalleşen sistemde stratejik politika üretmesi gerektiğini vurgulamaktadır (TCMB, 2023; Yıldırım, 2021).

3.6. Literatürden Çıkan Temel Sonuçlar

Literatür genel olarak üç eğilime işaret etmektedir:

1. Doların hegemonik pozisyonu güçlü olmakla birlikte dijitalleşme yeni kırılma alanları yaratmaktadır.
2. CBDC'ler kısa vadede küresel rezerv hiyerarşisini değiştirmese de orta vadede bölgesel güç merkezleri oluşturabilir.
3. Dijitalleşme ekonomik olduğu kadar jeopolitik bir rekabet alanı hâline gelmiştir.

Bu sonuçlar ışığında dijital paralar, sadece teknik bir yenilik değil, uluslararası para düzeninin jeoeekonomik yeniden yapılanmasının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

4.CBDC REKABETİ: ABD–ÇİN–AB KARŞILAŞTIRMASI

Dijitalleşme, küresel para sisteminde yalnızca teknolojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda uluslararası güç dengelerini yeniden tanımlayan stratejik bir kırılma alanı yaratmıştır. Özellikle büyük ekonomiler arasındaki CBDC rekabeti, küresel likidite akımları, ödeme altyapıları ve jeopolitik etki alanları üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bölümde ABD, Çin ve Avrupa Birliği'nin dijital para stratejileri; motivasyonları, teknolojik kapasiteleri, kullanım alanları ve jeopolitik hedefleri çerçevesinde karşılaştırılmaktadır.

4.1. Çin'in e-CNY Projesi ve Dijital Hegemonya Arayışı

Çin Halk Bankası (PBoC) tarafından geliştirilen **dijital yuan (e-CNY)**, dünyada en ileri aşamaya ulaşmış perakende CBDC projelerinden biridir. PBoC'nin resmi raporlarına göre e-CNY, hem iç ekonomide nakitsiz ödemeleri desteklemek hem de sınır ötesi işlemlerde dolar bağımlılığını azaltmak amacıyla tasarlanmıştır (PBoC, 2022).

4.1.1. Çin'in Stratejik Hedefleri

Literatüre göre Çin'in CBDC motivasyonları üç ana başlık altında toplanmaktadır:

1. **Dijital finansal egemenlik:**
   Çin, AliPay ve WeChat Pay gibi özel dijital ödeme devlerinin ekonomik sistem üzerinde oluşturduğu baskıyı dengelemek istemektedir (Ahn & Kim, 2023).
2. **ABD dolarına bağımlılığı azaltma:**
   e-CNY, Çin'in yaptığı enerji, hammadde ve teknoloji ithalatında alternatif bir ödeme mekanizması oluşturabilir (Zhang, 2021).
3. **Uluslararası ödeme ağlarında jeopolitik güç:**
   Çin, SWIFT'e karşı kendi ağı olan **CIPS**'i (Cross-Border Interbank Payment System) geliştirmiştir. Literatürde bu gelişme "dijitalleştirilmiş finansal jeoekonomi" olarak tanımlanır (Chen, Liang & Wójcik, 2023).

4.1.2. Bölgesel ve Küresel Etki

Çin'in dijital parası özellikle şu alanlarda etkili olmaya başlamıştır:

- Kuşak-Yol ülkelerinde pilot iş birlikleri (Laos, Tayland, BAE)
- BRICS içi dijital ödeme ağları

- Sınır ötesi e-commerce platformları

Bu durum bazı akademisyenler tarafından "dijital renminbi bölgesi" olarak adlandırılmaktadır (Berg, 2022).

4.2. ABD'nin Temkinli CBDC Yaklaşımı ve Doların Dijital Savunusu

ABD, küresel rezerv para ihraç eden ülke olduğundan CBDC konusunda daha temkinli hareket etmektedir. Federal Reserve (Fed), dijital dolar konusunda farklı araştırmalar yürütse de henüz bir pilot uygulama başlatmamıştır.

4.2.1. ABD'nin Temel Öncelikleri

Fed'in CBDC konusundaki yaklaşımı şu risk ve fırsatlara odaklanır:

1. **Doların uluslararası konumunun korunması:**
   ABD, CBDC'nin dolar hegemonyasını zayıflatmasına izin vermemek istemektedir (Adrian & Mancini-Griffoli, 2019).
2. **Finansal istikrar kaygıları:**
   CBDC'nin bankalardan mevduat çekişine yol açarak bankacılık sistemini zayıflatabileceği Endişe edilmektedir (Bordo & Levin, 2017).
3. **Ödeme sistemlerinin modernizasyonu:**
   Fed'in CBDC'ye alternatif olarak geliştirdiği FedNow sistemi, gerçek zamanlı ödemeleri güçlendirerek CBDC ihtiyacını azaltmayı hedeflemektedir (Fed, 2023).

4.2.2. ABD'nin Jeopolitik Stratejisi

Dolar hâlâ dünyanın:

- %59 rezerv parasını,
- %88 döviz işlemi payını,
- Küresel borçlanmanın büyük bölümünü

oluşturduğu için ABD, CBDC konusunda hızdan çok kontrol ve hegemonik uyumluluğu öncelemektedir (IMF, 2023).

Bu nedenle literatüre göre ABD, CBDC'yi "dijital dolar alanını genişletmek için jeopolitik araç" olarak kullanmayı planlamaktadır (Tooze, 2023).

4.3. Avrupa Birliği ve Dijital Euro Girişimi

Avrupa Merkez Bankası (ECB), dijital euroyu "Avrupa'nın dijital stratejik özerkliği" için kritik bir teknoloji olarak tanımlamıştır (Panetta, 2023).

4.3.1. AB'nin Motivasyonları

Dijital euro projesi beş temel amaca dayanmaktadır:

1. ABD ödeme sistemlerine bağımlılığı azaltmak
2. Avrupa içi ödeme entegrasyonunu güçlendirmek
3. Veri gizliliği ve finansal güvenliği sağlamak
4. Avro'nun uluslararası statüsünü güçlendirmek
5. Fintech rekabetine yanıt vermek

AB literatürü, dijital euronun özellikle ABD merkezli Visa–Mastercard hâkimiyetini kırmayı hedeflediğini vurgular (Arner & Buckley, 2021).

4.3.2. Uluslararası Alanda Dijital Euro

Dijital euro, euro bölgesinin dışındaki ülkeler için de alternatif bir ödemeler sistemi sunabilir. Ancak AB'nin jeopolitik etkisinin sınırlı olması, dijital euronun dolar karşısında kısa vadede önemli bir meydan okuma yaratmasını engellemektedir.

4.4. ABD–Çin–AB Dijital Para Rekabetinin Sistemik Sonuçları

Karşılaştırmalı analiz literatürü, üç büyük aktörün dijital para stratejilerinden üç temel sonuç çıkarmaktadır:

(1) Dijitalleşme Para Hegemonyasında Yeni Bir Rekabet Alanı Oluşturmuştur

Çin dijital para entegrasyonunda öncü konumda olup bölgesel güç yaratmayı amaçlarken, ABD doların merkezî konumunu dijital mimariyle güçlendirmeye çalışmaktadır (Brunnermeier et al., 2021).

(2) Bölgesel Dijital Para Blokları Doğmaktadır

AB, Çin ve BRICS ülkeleri arasında ödeme ağları çeşitlenmekte, bu da tek kutuplu dolar sisteminden çıkış ihtimalini güçlendirmektedir (Chen & Wójcik, 2023).

(3) Küresel Rezerv Para Sistemi Orta Vadede Çok Kutuplu Bir Görünüme Evrilmektedir

Prasad (2021) ve Tooze (2023), CBDC'lerin küresel rezerv ağırlıklarını hızla değiştirmese de jeopolitik ve teknolojik dönüşüm nedeniyle çok katmanlı bir rezerv yapısının kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır.

4.5. Türkiye Açısından Sonuçların Önemi

ABD–Çin–AB arasındaki CBDC rekabeti:

- Dış ticaret ödeme araçlarını,
- Uluslararası sermaye akımlarını,
- Türkiye'nin dolarizasyon düzeyini,
- Bölgesel entegrasyon potansiyelini

doğrudan etkilemektedir.

Türkiye'nin dijital TL projesi bu rekabet alanına doğru konumlandırılmalı ve Türkiye'nin dış politika–finans etkileşimi çok boyutlu olarak değerlendirilmelidir (TCMB, 2023).

5.DOLAR HEGEMONYASININ DİJİTALLEŞME KARŞISINDAKİ DAYANIKLILIĞI

Dijitalleşme, uluslararası para sisteminde yeni aktörlerin ve teknolojik araçların ortaya çıkmasına zemin hazırlarken, ABD dolarının uzun süredir devam eden hegemonik konumunun sürdürülebilirliği yeniden tartışma konusu hâline gelmiştir. CBDC'lerin yükselişi, alternatif ödeme altyapılarının gelişmesi ve finansal teknolojilerin sınır ötesi işlemleri hızlandırması, doların küresel para sistemi içindeki merkezi rolünü doğrudan olmasa da dolaylı biçimde zorlamaktadır. Bununla birlikte literatür, dolar hegemonyasının dijitalleşme karşısında hâlen güçlü direnç mekanizmalarına sahip olduğunu göstermektedir.

5.1. Doların Yapısal Dayanıklılığının Kaynakları

Doların küresel para sistemi içindeki baskın konumunun dijitalleşmeye rağmen korunmasının ardında, büyük ölçüde yapısal faktörler yer almaktadır. Öncelikle ABD finansal piyasalarının derinliği ve likiditesi, dolar cinsinden varlıkların küresel yatırımcılar açısından vazgeçilmez bir "güvenli liman" niteliği taşımasını sağlamaktadır (Caballero & Farhi, 2017). ABD Hazine tahvilleri, kriz dönemlerinde dahi küresel likidite talebini karşılayan temel araçlar olarak işlev görmektedir.

İkinci olarak, doların küresel ticaretteki hâkim konumu dijitalleşme ile kolaylıkla aşılabilecek bir özellik değildir. Gopinath (2015), ticaret sözleşmelerinin büyük bölümünün dolar üzerinden fiyatlanmasının firmalar açısından belirsizlik maliyetlerini azalttığını ve bu nedenle dolar kullanımının rasyonel bir tercih hâline geldiğini vurgulamaktadır. Dijital ödeme teknolojileri işlem hızını artırsa da ticaretin fiyatlandırma para birimini kısa vadede dönüştürme kapasitesine sahip değildir.

Üçüncü olarak, doların uluslararası finansal mimariyle olan kurumsal entegrasyonu, dijital alternatiflere karşı önemli bir üstünlük yaratmaktadır. SWIFT, CHIPS ve ABD merkezli takas sistemleri, küresel finansal akımların önemli bir bölümünü yönlendirmekte ve doların merkezî rolünü pekiştirmektedir (Farrell & Newman, 2019). Bu altyapılar, sadece teknik değil aynı zamanda politik güç unsurlarıdır.

5.2. Dijitalleşmenin Dolar Üzerindeki Sınırlı Kısa Vadeli Etkileri

Literatürde genel kabul gören görüş, dijital paraların ve CBDC'lerin kısa vadede doların rezerv para statüsünü doğrudan tehdit etmediği yönündedir. Eichengreen (2022), tarihsel deneyimlerin uluslararası para sisteminde lider para biriminin yerini almasının onlarca yıl sürebildiğini ortaya koymaktadır. Benzer biçimde Obstfeld (2022), dijitalleşmenin daha çok ödeme kanallarını dönüştürdüğünü, rezerv tercihlerinin ise makroekonomik istikrar ve güven gibi faktörlere dayandığını savunmaktadır.

CBDC'ler sınır ötesi işlemlerde hız ve maliyet avantajı sağlasa da bu özellikler tek başına küresel rezerv para statüsü kazanmak için yeterli değildir. Bir para biriminin uluslararası düzeyde kabul görmesi; güçlü hukuki altyapı, açık sermaye piyasaları, düşük politik risk ve derin finansal araç çeşitliliği gerektirmektedir (IMF, 2022). Bu koşulların büyük bölümünü hâlen ABD sağlamaktadır. Bu nedenle literatür, dijitalleşmenin kısa vadede doların konumunu zayıflatmaktan ziyade, mevcut sistemi daha verimli hâle getirdiği yönünde birleşmektedir (Gopinath & Stein, 2021).

5.3. Orta ve Uzun Vadede Ortaya Çıkan Kırılganlık Alanları

Her ne kadar doların kısa vadeli dayanıklılığı güçlü olsa da dijitalleşme orta ve uzun vadede bazı yapısal kırılganlık alanları yaratmaktadır. Bunlardan ilki, alternatif ödeme ağlarının çoğalmasıdır. Çin'in CIPS sistemi, Rusya'nın SPFS ağı ve bölgesel ödeme platformları, dolar merkezli finansal ağların tekelleşmiş yapısını kısmen de olsa aşındırmaktadır (Chen & Wójcik, 2023).

İkinci kırılganlık alanı, finansal yaptırımların giderek daha yoğun biçimde kullanılmasıdır. ABD'nin dolar ve ödeme sistemleri üzerinden uyguladığı yaptırımlar, bazı ülkeleri dolar-dışı ödeme ve rezerv alternatifleri geliştirmeye yöneltmiştir (Tooze, 2023). Bu durum, doların jeopolitik bir güç aracı olarak kullanılması ile uzun vadeli güvenilirliği arasında potansiyel bir gerilim yaratmaktadır.

Üçüncü olarak, CBDC'lerin bölgesel entegrasyon kapasitesi, doların küresel ağ etkilerini zayıflatabilecek yeni bloklar oluşturabilir. Özellikle Çin'in Kuşak-Yol Girişimi kapsamındaki ülkelerle dijital para entegrasyonu, doların bazı ticaret koridorlarındaki hâkimiyetini sınırlayabilir (Zhang, 2021).

5.4. Dolar Hegemonyasının Dönüşümü: Gerileme mi, Yeniden Yapılanma mı?

Literatürde artan sayıda çalışma, dolar hegemonyasının "çöküş" yerine "dönüşüm" sürecine girdiğini ileri sürmektedir. Brunnermeier, James ve Landau (2021), dijitalleşmenin doların mutlak hâkimiyetini zayıflatabileceğini; ancak ABD'nin teknolojik adaptasyon ve kurumsal esneklik sayesinde yeni dijital mimariye uyum sağlayabileceğini savunmaktadır.

Bu perspektife göre ABD, dijital dolar veya dolar destekli ödeme sistemleri aracılığıyla hegemonik konumunu yeniden yapılandırabilir. FedNow gibi projeler, CBDC olmaksızın dahi doların dijital altyapısını güçlendirme potansiyeline sahiptir (Federal Reserve, 2023). Dolayısıyla dijitalleşme, dolar için bir tehditten ziyade, doğru stratejilerle hegemonik kapasitenin güncellenmesi anlamına gelebilir.

6.CBDC REKABETİNİN JEOPOLİTİK BOYUTU

Uluslararası para sisteminde dijitalleşmenin hız kazanması, ekonomik rekabetin ötesine geçen yeni bir jeopolitik mücadele alanı yaratmıştır. Merkez bankası dijital paraları

(CBDC'ler), yalnızca ödeme sistemlerini modernize eden teknik araçlar olarak değil; aynı zamanda devletlerin küresel güç projeksiyonlarını yeniden tanımlayan stratejik enstrümanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda CBDC rekabeti, para politikası, finansal altyapı ve jeopolitik güç ilişkilerinin kesişim noktasında şekillenmektedir.

6.1. Parasal Jeopolitik ve Dijital Egemenlik

Paranın jeopolitik boyutu, uluslararası ilişkiler literatüründe uzun süredir tartışılmakla birlikte, dijitalleşme bu tartışmayı yeni bir boyuta taşımıştır. Kirshner (2020), parasal gücü bir devletin dış politika hedeflerini destekleyen temel araçlardan biri olarak tanımlarken; Farrell ve Newman (2019) küresel finansal ağların kontrolünün modern jeopolitiğin en etkili güç unsurlarından biri hâline geldiğini savunmaktadır. CBDC'ler bu ağların dijital versiyonlarını oluşturma potansiyeline sahiptir.

Dijital egemenlik kavramı, devletlerin ödeme sistemleri, veri akışları ve finansal altyapılar üzerindeki kontrolünü ifade etmektedir. Avrupa Birliği'nin dijital euroyu stratejik özerklik hedefiyle ilişkilendirmesi ve Çin'in e-CNY projesini ulusal güvenlik çerçevesinde ele alması, CBDC'lerin teknik olmaktan ziyade jeopolitik bir araç olarak konumlandığını göstermektedir (Panetta, 2023; Zhang, 2021).

6.2. CBDC'ler ve Yaptırımların Geleceği

CBDC'lerin jeopolitik önemini artıran temel unsurlardan biri, finansal yaptırımların etkinliği üzerindeki potansiyel etkileridir. ABD'nin dolar ve SWIFT ağı üzerinden uyguladığı yaptırımlar, küresel finansal sistemde merkezi bir rol oynamaktadır. Ancak dijital paralar ve alternatif ödeme ağlarının gelişmesi, bu yaptırım mekanizmalarının etkinliğini orta ve uzun vadede sınırlayabilir (Tooze, 2023).

Çin ve Rusya gibi ülkeler, CBDC'leri ve yerel ödeme sistemlerini ABD yaptırımlarına karşı stratejik bir tampon olarak değerlendirmektedir. Literatürde bu süreç, "yaptırım kaçınma kapasitesinin dijitalleşmesi" olarak tanımlanmaktadır (Farrell & Newman, 2019; Berg, 2022). Bununla birlikte IMF (2022), CBDC'lerin tamamen yaptırımları devre dışı bırakmasının kısa vadede mümkün olmadığını, zira küresel finansal entegrasyonun hâlen dolar merkezli olduğunu vurgulamaktadır.

6.3. Bölgesel CBDC Blokları ve Güç Alanları

Dijitalleşme, küresel para sistemini tek merkezli bir yapıdan çok merkezli bir yapıya dönüştürme potansiyeline sahiptir. Özellikle bölgesel CBDC iş birlikleri, uluslararası ödeme akımlarını yeniden yönlendirebilecek niteliktedir. Çin'in e-CNY'yi Kuşak ve Yol Girişimi kapsamındaki ülkelerle entegre etmeye yönelik çabaları, literatürde "dijital para diplomasisi" olarak adlandırılmaktadır (Chen, Liang & Wójcik, 2023).

Benzer şekilde, Körfez ülkeleri arasında yürütülen çok taraflı CBDC projeleri (mBridge gibi), enerji ticaretinde dolar-dışı ödeme seçeneklerinin geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır

(BIS, 2023). Bu projeler, küresel enerji piyasalarında doların merkezî rolünü doğrudan sarsmasa da bölgesel ödeme ağlarının çeşitlenmesine katkı sunmaktadır.

Bu gelişmeler, uluslararası para sisteminde çok katmanlı ve bölgesel güç alanlarına dayalı bir yapının oluşabileceğini göstermektedir.

6.4. Dijital Para Rekabeti ve Küresel Güç Dengesinin Dönüşümü

CBDC rekabeti, klasik askeri ve ticari rekabetten farklı olarak, daha çok altyapı temelli bir güç mücadelesi şeklinde ilerlemektedir. Dijital ödeme sistemlerinin standartlarını belirleyen ülkeler, uzun vadede finansal akımlar üzerinde önemli bir kontrol gücü elde edebilecektir (Brunnermeier et al., 2021).

Bu bağlamda ABD, Çin ve AB arasındaki CBDC rekabeti şu üç düzlemde şekillenmektedir:

1. Teknolojik liderlik ve standart belirleme,
2. Jeopolitik etki alanlarının genişletilmesi,
3. Finansal egemenliğin korunması ve güçlendirilmesi.

Literatür, bu rekabetin sıfır toplamlı bir oyun olmadığını; aksine küresel para sisteminde çok merkezli ve rekabetçi bir yapının ortaya çıkabileceğini göstermektedir (Prasad, 2021; Tooze, 2023).

6.5. Türkiye Açısından Jeopolitik Çıkarımlar

Türkiye, coğrafi konumu, dış ticaret yapısı ve finansal entegrasyon düzeyi nedeniyle dijital para rekabetinin dolaylı etkilerine açık bir ülkedir. Dijital TL projesi, Türkiye'nin bu yeni para düzeninde pasif bir izleyici yerine aktif bir aktör olabilmesi açısından stratejik öneme sahiptir (TCMB, 2023).

Türkiye'nin bölgesel ödeme sistemleri, Türk Devletleri Teşkilatı ve Orta Doğu–Körfez ülkeleriyle dijital para iş birlikleri geliştirmesi, dolar bağımlılığını azaltmasa bile ödeme çeşitliliğini artırarak finansal kırılganlıkları sınırlayabilir.

7.TÜRKİYE İÇİN DEĞERLENDİRME VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Uluslararası para sisteminin dijitalleşmesi ve CBDC rekabetinin derinleşmesi, Türkiye gibi gelişmekte olan ve dış finansmana bağımlı ekonomiler açısından hem riskler hem de stratejik fırsatlar barındırmaktadır. Türkiye'nin yüksek dolarizasyon oranı, dış ticaretin büyük ölçüde döviz cinsinden gerçekleştirilmesi ve uluslararası ödeme altyapılarına bağımlılığı, dijital para düzenindeki dönüşümlerin ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini daha belirgin hâle getirmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin dijital para stratejisinin yalnızca teknolojik bir yenilik

olarak değil, makroekonomik istikrar, finansal egemenlik ve jeopolitik konumlanma ekseninde ele alınması gerekmektedir.

7.1. Türkiye Ekonomisinin Mevcut Konumu ve Kırılganlık Alanları

Türkiye ekonomisinde dolarizasyon, uzun süredir tartışılan yapısal bir sorundur. Finansal sistemde yabancı para mevduatların toplam mevduatlar içindeki payının yüksekliği, para politikasının etkinliğini sınırlamakta ve kur oynaklığına duyarlılığı artırmaktadır (Özatay, 2020). Uluslararası ticarette ise özellikle enerji ve ara malı ithalatının dolar üzerinden fiyatlanması, küresel dolar likidite koşullarındaki değişimlerin Türkiye ekonomisine hızla yansımasına neden olmaktadır (Yeldan, 2021).

Bu çerçevede dijitalleşen uluslararası para sistemi, Türkiye için iki temel kırılganlık alanı ortaya çıkarmaktadır. Birincisi, dolar merkezli ödeme sistemlerine olan bağımlılığın sürmesi durumunda küresel finansal şoklara maruziyetin devam etmesidir. İkincisi ise alternatif dijital ödeme ağlarının dışında kalınması hâlinde, ticaret ve finansal entegrasyonda rekabet gücünün zayıflaması riskidir. Bu nedenle Türkiye'nin dijital para ve ödeme sistemleri alanında proaktif bir strateji geliştirmesi önem taşımaktadır.

7.2. Dijital TL Projesinin Stratejik Önemi

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yürütülen Dijital Türk lirası (Dijital TL) projesi, bu dönüşüm sürecinde kritik bir adım olarak değerlendirilmektedir. TCMB (2023) raporlarında Dijital TL'nin öncelikli hedefleri; ödeme sistemlerinde verimliliğin artırılması, finansal kapsayıcılığın güçlendirilmesi ve dijital ekonomiye uyumun hızlandırılması şeklinde tanımlanmaktadır. Bununla birlikte literatür, Dijital TL'nin potansiyel etkilerinin yalnızca ulusal sınırlar içinde değerlendirilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır (Auer & Böhme, 2020; Prasad, 2021).

Dijital TL'nin toptan (wholesale) kullanımının geliştirilmesi, özellikle dış ticaret ödemeleri ve bankalar arası mutabakat süreçlerinde maliyetleri azaltma potansiyeline sahiptir. Ayrıca bölgesel ticaret ortaklarıyla yapılacak dijital para entegrasyonları, dolar dışı ödeme kanallarının çeşitlenmesine katkı sunabilir. Ancak bu sürecin, finansal istikrarı zedelemeyecek şekilde kademeli ve kontrollü biçimde tasarlanması gerekmektedir (Bordo & Levin, 2017).

7.3. Bölgesel İş Birlikleri ve Dijital Para Diplomasisi

Uluslararası literatürde giderek daha fazla vurgulanan bir kavram, dijital para diplomasisidir. Bu yaklaşım, ülkelerin dijital para projelerini dış politika ve bölgesel iş birliği stratejileriyle bütünleştirmesini ifade etmektedir (Brunnermeier et al., 2021). Türkiye açısından bu çerçeve, özellikle Türk Devletleri Teşkilatı, Orta Doğu ve Körfez ülkeleri ile geliştirilebilecek dijital ödeme altyapıları açısından önemlidir.

Enerji ithalatı ve ihracatı, Türkiye'nin dış ticaret dengesinde belirleyici bir unsurdur. Körfez ülkeleriyle dijital ödeme sistemleri üzerinden gerçekleştirilecek ticari işlemler, kur riskini azaltmasa bile ödeme süreçlerinin hızlanmasına ve maliyetlerin düşmesine katkı sağlayabilir. Benzer şekilde Orta Asya ülkeleriyle kurulabilecek dijital ödeme ağları, Türkiye'nin bölgesel finans merkezi olma hedefini destekleyebilir (Ekinci & Kılınç, 2022).

7.4. Finansal Egemenlik, Veri Güvenliği ve Düzenleyici Çerçeve

CBDC'ler yalnızca parasal değil, aynı zamanda veri temelli yapılardır. Bu nedenle dijital paraların tasarımı, veri gizliliği, siber güvenlik ve hukuki altyapı gibi unsurlarla doğrudan ilişkilidir. Avrupa Birliği'nin dijital euro projesinde veri gizliliğini önceliklendirmesi ve Çin'in e-CNY'de devlet kontrolünü vurgulaması, farklı siyasi ve kurumsal tercihlere işaret etmektedir (Panetta, 2023; Zhang, 2021).

Türkiye açısından Dijital TL'nin tasarımında, kullanıcı gizliliği ile kamu otoritesinin denetim kapasitesi arasında dengeli bir yapı kurulması kritik önemdedir. Aksi hâlde dijital paraya yönelik toplumsal güvenin zedelenmesi, sistemin benimsenmesini sınırlayabilir. Bu noktada düzenleyici çerçevenin açık, öngörülebilir ve uluslararası standartlarla uyumlu olması gerekmektedir (IMF, 2022).

7.5. Politika Önerileri

Bu değerlendirmeler ışığında Türkiye için aşağıdaki politika önerileri öne çıkmaktadır:

1. **Dijital TL'nin toptan kullanım kapasitesi güçlendirilmelidir.**
   Bankalar arası ödemeler ve dış ticaret işlemleri için pilot uygulamalar genişletilmelidir.
2. **Bölgesel dijital ödeme iş birlikleri geliştirilmelidir.**
   Türk Devletleri, Körfez ülkeleri ve seçili ticaret ortaklarıyla teknik entegrasyon projeleri başlatılmalıdır.
3. **Dijital para stratejisi makroekonomik istikrarla uyumlu hâle getirilmelidir.**
   Dijital TL, para politikası aktarım mekanizmasını zayıflatmayacak biçimde tasarlanmalıdır.
4. **Finansal egemenlik ve veri güvenliği önceliklendirilmelidir.**
   Dijital altyapılar yerli teknoloji kapasitesiyle desteklenmeli, siber güvenlik yatırımları artırılmalıdır.
5. **Uluslararası norm ve standartlarla uyum sağlanmalıdır.**
   BIS, IMF ve bölgesel finans kuruluşlarının belirlediği ilkeler dikkate alınmalıdır.

8. SONUÇ

Uluslararası para sisteminin dijitalleşme süreci, Bretton Woods sonrası dönemde şekillenen dolar merkezli küresel parasal mimarinin ilk kez teknolojik temelli bir meydan okumayla karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Merkez bankası dijital paralarının (CBDC) yükselişi, sınır ötesi ödemelerin hızlanması, işlem maliyetlerinin azalması ve alternatif finansal altyapıların gelişmesi gibi unsurlar aracılığıyla mevcut sistemin işleyişini dönüştürmektedir.

Bununla birlikte bu dönüşüm, doların kısa vadede küresel rezerv para konumunu kaybettiğine işaret etmemektedir.

Çalışma bulguları, ABD dolarının uluslararası para sistemi içindeki hâkimiyetinin; finansal piyasa derinliği, güvenli liman niteliği, ağ etkileri ve jeopolitik güç unsurları sayesinde dijitalleşmeye karşı yüksek bir dayanıklılık sergilediğini ortaya koymaktadır. CBDC'ler ve dijital ödeme teknolojileri, doların teknik üstünlüğünü kısmen sorgulasa da rezerv para statüsünün belirleyicisi olan kurumsal güven, hukuki altyapı ve makroekonomik istikrar gibi faktörleri kısa vadede ikame edememektedir. Bu nedenle dijitalleşme, dolar hegemonyasının ani bir çöküşünden ziyade, yeniden yapılanma ve dönüşüm sürecine işaret etmektedir.

Öte yandan orta ve uzun vadede dijitalleşmenin küresel para sisteminde daha çok katmanlı ve çok merkezli bir yapıyı teşvik etme potansiyeli taşıdığı görülmektedir. Çin'in e-CNY projesi, Avrupa Birliği'nin dijital euro girişimi ve bölgesel CBDC iş birlikleri, doların mutlak hâkimiyetini sınırlamasa da belirli ticaret koridorlarında ve bölgesel ödeme ağlarında dolar-dışı alternatiflerin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Bu durum, gelecekte küresel rezerv sisteminin tek bir para birimi etrafında değil, birden fazla dijital ve geleneksel para biriminin bir arada var olduğu daha esnek bir yapıya evrilebileceğini göstermektedir.

Türkiye açısından dijitalleşen uluslararası para düzeni, dikkatle yönetilmesi gereken bir geçiş sürecini ifade etmektedir. Yüksek dolarizasyon düzeyi ve dış ticarette döviz bağımlılığı, Türkiye'yi küresel parasal dalgalanmalara karşı kırılgan kılmaktadır. Bu bağlamda Dijital Türk lirası projesi, yalnızca ödeme sistemlerinin modernizasyonu açısından değil, finansal egemenliğin güçlendirilmesi ve bölgesel entegrasyonun artırılması açısından da stratejik bir araç olarak değerlendirilmelidir. Ancak dijital TL'nin başarısı, makroekonomik istikrarla uyumlu bir tasarım, güçlü bir düzenleyici çerçeve ve uluslararası iş birlikleriyle desteklenmesine bağlıdır.

Sonuç olarak bu çalışma, dijitalleşmenin uluslararası para sisteminde hem süreklilik hem de dönüşüm unsurlarını bir arada barındırdığını göstermektedir. Dolar hegemonyası kısa vadede varlığını sürdürürken, CBDC'ler ve dijital ödeme altyapıları uzun vadede küresel para mimarisini daha rekabetçi, çok kutuplu ve jeopolitik açıdan daha karmaşık bir yapıya dönüştürme potansiyeline sahiptir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için bu süreç, doğru stratejilerle yönetildiğinde risklerin azaltılabileceği ve yeni fırsatların yaratılabileceği bir dönüşüm alanı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Adrian, T., & Mancini-Griffoli, T. (2019). *The rise of digital money*. IMF Fintech Notes.

Ahn, B., & Kim, H. (2023). Digital currency and state power in China. *Review of International Political Economy*, 30(4), 1241–1263.

Arner, D., & Buckley, R. (2021). Digital finance and the future of money. *Journal of Banking Regulation*, 22(4), 333–345.

Auer, R., & Böhme, R. (2020). The technology of retail CBDC. *BIS Quarterly Review*. Berg, A. (2022). Digital currencies and geopolitical power. *Global Policy*, 13(3), 412–425.

BIS. (2020). *Central bank digital currencies: Foundational principles*.

BIS. (2022). *Enhancing cross-border payments*.

BIS. (2023). *Annual Economic Report*.

Bordo, M., & Levin, A. (2017). Central bank digital currency and monetary policy. *NBER Working Paper No. 23711*.

Brunnermeier, M., James, H., & Landau, J. P. (2021). *The digitalization of money*. Princeton University Press.

Caballero, R., & Farhi, E. (2017). The safety trap. *Review of Economic Studies*, 85(1), 223–274.

Caballero, R., Farhi, E., & Gourinchas, P. O. (2016). Safe asset scarcity. *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 29–46.

Chen, Y., Liang, Y., & Wójcik, D. (2023). The geopolitics of digital currency. *Political Geography*, 102, 102846.

Cohen, B. (2015). *Currency power*. Princeton University Press.

Eichengreen, B. (2011). *Exorbitant privilege*. Oxford University Press.

Eichengreen, B. (2022). Global currencies after COVID-19. *Journal of Economic Policy Reform*, 25(2), 101–117.

Ekinci, A., & Kılınç, Z. (2022). Dijital para ve Türkiye. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 45–68.

Farrell, H., & Newman, A. (2019). Weaponized interdependence. *International Security*, 44(1), 42–79.

Federal Reserve. (2023). *FedNow Service Overview*.

Frankel, J. (2008). The euro vs. the dollar. *Economics of Transition*, 16(1), 1–28.

Gopinath, G. (2015). The international price system. *Jackson Hole Symposium*.

Gopinath, G., & Stein, J. (2021). Banking, trade, and the making of a dominant currency. *Quarterly Journal of Economics*, 136(2), 783–830.

IMF. (2022). *Digital money across borders*.

IMF. (2023). *Currency Composition of Official Foreign Exchange Reserves*.

Karataş, C., & Erdinç, Z. (2022). Dijital paralar ve jeoekonomi. *Mülkiye Dergisi*, 46(3), 589–612.

Kindleberger, C. (1973). *The world in depression*. University of California Press.

Kirshner, J. (2020). The monetary power of the United States. *Review of International Political Economy*, 27(4), 778–801.

Narula, S. (2022). Crypto assets and monetary sovereignty. *Journal of Financial Regulation*, 8(1), 1–25.

Obstfeld, M. (2022). The dollar's future. *Foreign Affairs*, 101(5).

Panetta, F. (2023). *Digital euro and strategic autonomy*. ECB Speech.

Prasad, E. (2021). *The future of money*. Harvard University Press.

TCMB. (2023). *Dijital Türk Lirası Projesi Birinci Faz Değerlendirme Raporu*.

Tooze, A. (2023). *Chartbook on global finance*.

Yeldan, E. (2021). Türkiye ekonomisinde dış bağımlılık. *İktisat ve Toplum*, 124, 12–19.

Zhang, W. (2021). Digital RMB and geopolitics. *China Economic Review*, 68, 101635.

TÜRKİYE'DE KARBON VERGİSİNİN SEKTÖREL REKABET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Doktora Öğrencisi Bahar MATUR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisat Doktora,
baharmatur@gmail.com - 0000-0001-6533-7761

DR. Öğr. Üyesi, Hayriye BAŞCI NUR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
hayriye.basci@cbu.edu.tr - 0000-0003-1939-0953

ÖZET

Karbon vergisi, ülkelerin düşük karbonlu üretime geçişini hızlandırmayı amaçlayan temel bir iklim politikası aracıdır. Türkiye'de henüz uygulanmıyor olsa da Avrupa Birliği'nin Sınırda Karbon Düzenlemesi (CBAM) ve Paris Anlaşması yükümlülükleri, ulusal karbon fiyatlandırmasının kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, karbon vergisinin Türkiye'deki başlıca enerji-yoğun sektörlerin rekabet gücü üzerindeki potansiyel etkilerini incelemektedir. Çimento, demir–çelik, kimya, alüminyum ve tekstil gibi sektörler enerji tüketimi, emisyon yoğunluğu ve ihracat bağımlılığı açısından değerlendirilmiştir. Bulgular, kısa vadede karbon maliyetlerinin rekabet baskısı yaratabileceğini; ancak uzun vadede teknoloji yatırımları ve enerji verimliliği yoluyla rekabet gücünün artırılabileceğini göstermektedir. Çalışma, karbon vergisi tasarımında sektörlerin dönüşüm sürecini destekleyici politikaların kritik olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karbon Vergisi, Rekabet Gücü, Enerji-Yoğun Sektörler, Yeşil Dönüşüm, CBAM.

THE IMPACT OF CARBON TAX ON SECTORAL COMPETITION IN TURKEY

ABSTRACT

Carbon tax is a key climate policy tool aimed at accelerating countries' transition to low-carbon production. Although not yet implemented in Turkey, the European Union's Border Carbon Adjustment (CBAM) and Paris Agreement obligations demonstrate the inevitability of national carbon pricing. This study examines the potential impacts of carbon tax on the competitiveness of major energy-intensive sectors in Türkiye. Sectors such as cement, iron and steel, chemicals, aluminum, and textiles were evaluated in terms of energy consumption, emission intensity, and

export dependence. The findings show that carbon costs may create competitive pressure in the short term; however, in the long term, competitiveness can be increased through technology investments and energy efficiency. The study emphasizes that policies supporting the transformation process of sectors are critical in carbon tax design.

Keywords: Carbon Tax, Competitiveness, Energy-Intensive Sectors, Green Transition, CBAM.

1. GİRİŞ

Küresel iklim değişikliğiyle mücadele, son yıllarda ekonomik politika yapım süreçlerinin merkezine yerleşmiş; karbon emisyonlarının sınırlandırılması, ülkelerin sanayi politikaları ve dış ticaret stratejileri üzerinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Karbon fiyatlandırma mekanizmaları, bu çerçevede hem çevresel hedeflerin gerçekleştirilmesi hem de ekonomik etkinliğin sağlanması açısından öne çıkan politika araçlarıdır (OECD, 2021).

Avrupa Birliği'nin Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM), karbon maliyetlerinin uluslararası ticarette rekabet bozucu etkilerini sınırlamayı hedeflemektedir. Türkiye'nin ihracat yapısında AB'nin yüksek payı ve enerji-yoğun sektörlerin ağırlığı dikkate alındığında, karbon vergisi tartışması çevresel bir tercih olmaktan çıkmakta; rekabet gücünün korunmasına yönelik stratejik bir zorunluluk hâline gelmektedir (TÜİK, 2023; European Commission, 2023).

Bu çalışma, karbon vergisinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini sektörel rekabet perspektifinden ele almakta ve politika yapıcılar için yol gösterici çıkarımlar sunmayı amaçlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Karbon vergisinin sektörel rekabet üzerindeki etkilerini sağlıklı biçimde analiz edebilmek için, öncelikle bu politika aracının teorik dayanaklarının ve rekabet gücüyle olan ilişkisinin kavramsal düzeyde ele alınması gerekmektedir. Karbon vergisi, çevresel dışsallıkların fiyat mekanizması aracılığıyla içselleştirilmesini hedefleyen iktisadi bir araç olmakla birlikte, uygulama sonuçları itibarıyla üretim maliyetleri, teknoloji tercihleri ve uluslararası rekabet dinamikleri üzerinde doğrudan etkiler yaratmaktadır. Bu nedenle karbon vergisinin yalnızca çevre politikası perspektifinden değil, aynı zamanda sanayi ve rekabet politikası bağlamında da değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Bu bölümde, ilk olarak karbon vergisinin ekonomik mantığı ve temel amaçları ele alınmakta; ardından rekabet gücü kavramı, enerji yoğunluğu ve karbon politikaları arasındaki etkileşim teorik çerçevede tartışılmaktadır. Böylece karbon vergisinin kısa ve uzun vadede sektörler üzerindeki potansiyel etkilerini anlamaya yönelik analitik bir zemin oluşturulması amaçlanmaktadır.

2.1. Karbon Vergisinin Amacı ve Ekonomik Mantığı

Karbon vergisi, çevresel dışsallıkların piyasa mekanizması aracılığıyla içselleştirilmesini amaçlayan Pigoucu vergilendirme yaklaşımına dayanmaktadır. Pigou (1920), üretim faaliyetlerinin neden olduğu toplumsal maliyetlerin piyasa fiyatlarına yansıtılmaması durumunda kaynak tahsisinde etkinliğin bozulacağını ileri sürmekte ve bu tür dışsallıkların vergilendirme yoluyla düzeltilmesini önermektedir. Karbon vergisi de bu çerçevede, sera gazı emisyonlarının çevre ve toplum üzerindeki maliyetini firmaların karar süreçlerine dâhil ederek emisyon azaltımını teşvik eden bir politika aracı olarak tasarlanmaktadır.

Ekonomik açıdan karbon vergisinin temel hedefi, firmaların üretim ve teknoloji tercihlerini karbon yoğun faaliyetlerden düşük karbonlu alternatiflere yönlendirmektir. Emisyon başına sabit bir fiyat belirlenmesi, firmalara hangi emisyon azaltım teknolojisinin kullanılacağı konusunda esneklik sağlamakta ve azaltım maliyetlerinin sektörler arasında etkin biçimde dağılmasına olanak tanımaktadır (Metcalf & Weisbach, 2009). Bu yönüyle karbon vergisi, çevresel hedeflere ulaşırken ekonomik etkinliği gözeten piyasa temelli bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Literatürde karbon vergisinin, emisyon ticaret sistemlerine kıyasla fiyat belirsizliğini azaltması önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. Emisyon ticaretinde toplam emisyon miktarı sabitlenirken karbon fiyatı piyasa koşullarına bağlı olarak dalgalanabilmekte; bu durum yatırım kararlarında belirsizlik yaratabilmektedir. Karbon vergisinde ise fiyatın önceden belirlenmiş olması, firmaların uzun vadeli yatırım ve teknoloji dönüşüm kararlarını daha öngörülebilir bir çerçevede alabilmelerini sağlamaktadır (Stiglitz et al., 2017; OECD, 2021). Bu özellik, özellikle sermaye yoğun ve uzun geri dönüş sürelerine sahip sektörlerde karbon vergisini cazip bir politika aracı hâline getirmektedir.

Bununla birlikte karbon vergisinin etkinliği, vergi oranının düzeyi, uygulama kapsamı ve elde edilen gelirlerin nasıl kullanıldığıyla yakından ilişkilidir. Literatürde, karbon vergisinden elde edilen gelirlerin yeşil yatırımların finansmanı, enerji verimliliği destekleri ve düşük gelir gruplarının korunması amacıyla kullanılması durumunda hem çevresel hem de sosyal açıdan daha başarılı sonuçlar elde edilebileceği vurgulanmaktadır (Goulder & Schein, 2013; World Bank, 2021).

2.2. Rekabet Gücü, Enerji Yoğunluğu ve Karbon Politikaları

Rekabet gücü, bir sektörün veya ekonominin uluslararası piyasalarda sürdürülebilir biçimde üretim yapabilme ve pazar payını koruyabilme kapasitesini ifade etmektedir. Bu kapasite; üretim maliyetleri, teknolojik yetkinlik, emek verimliliği, enerji kullanımı ve dış pazarlara erişim gibi çok sayıda faktörün bileşiminden oluşmaktadır (Krugman, 1994; Porter, 1990). Özellikle enerji maliyetlerinin toplam üretim maliyetleri içindeki payının yüksek olduğu sektörlerde, enerji fiyatları ve çevresel düzenlemeler rekabet gücü üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Enerji yoğunluğu yüksek sektörlerde karbon vergisinin kısa vadede üretim maliyetlerini artırarak rekabet baskısı yaratması olasıdır. Karbon fiyatının üretim maliyetlerine yansıması, özellikle uluslararası ticarete açık sektörlerde fiyat rekabetini zorlaştırabilmekte ve karbon kaçağı riskini gündeme getirebilmektedir (Martin et al., 2014; Fischer et al., 2019). Bu nedenle literatürde, karbon politikalarının rekabet üzerindeki etkilerinin sektörler arasında heterojenlik gösterdiği sıklıkla vurgulanmaktadır.

Ancak uzun vadede karbon vergisinin rekabet gücü üzerindeki etkileri daha farklı bir çerçevede değerlendirilmektedir. Çevresel düzenlemelerin firmaları enerji verimliliğini artırmaya ve düşük karbonlu teknolojilere yatırım yapmaya zorlaması, üretim süreçlerinde verimlilik artışına yol açabilmektedir. Dechezleprêtre ve Sato (2017), karbon fiyatlandırmasının yenilik faaliyetlerini teşvik ederek firmaların teknoloji kapasitelerini güçlendirdiğini ve bu durumun uzun vadede rekabet avantajı yaratabileceğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, Porter ve van der Linde (1995) tarafından geliştirilen ve çevresel düzenlemelerin inovasyonu tetikleyerek rekabet gücünü artırabileceğini savunan Porter Hipotezi ile de örtüşmektedir.

Dolayısıyla karbon vergisi ile rekabet gücü arasındaki ilişki, zamansal ve yapısal bir farklılaşma göstermektedir. Kısa vadede maliyet artışı baskın bir etki yaratırken, orta ve uzun vadede teknoloji adaptasyonu, enerji verimliliği ve ürün farklılaştırması yoluyla rekabet gücünün yeniden inşa edilmesi mümkün olabilmektedir. Bu nedenle karbon politikalarının değerlendirilmesinde statik maliyet etkilerinin yanı sıra dinamik verimlilik ve inovasyon etkilerinin de dikkate alınması gerekmektedir (Aghion et al., 2016; OECD, 2021).

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Karbon vergisinin rekabet gücü üzerindeki etkileri, çevre iktisadı ve uluslararası ticaret literatüründe uzun süredir tartışılan bir konudur. Bu literatür genel olarak karbon fiyatlandırmasının kısa vadeli maliyet etkileri ile uzun vadeli verimlilik ve yenilik dinamikleri arasındaki dengeye odaklanmaktadır. Ayrıca karbon kaçağı ve uluslararası rekabet eşitsizlikleri, politika tasarımında dikkate alınması gereken temel risk alanları olarak öne çıkmaktadır.

3.1. Karbon Vergisi ve Kısa Vadeli Rekabet Etkileri

Literatürdeki birçok çalışma, karbon vergisinin uygulamaya konulduğu ilk dönemlerde özellikle enerji-yoğun ve ticarete açık sektörlerde üretim maliyetlerini artırdığını ortaya koymaktadır. Aldy ve Stavins (2012), karbon fiyatlandırmasının kısa vadede firmaların maliyet yapısını bozarak fiyat rekabetini zorlaştırabileceğini belirtmektedir. Benzer şekilde Martin, Muûls ve Wagner (2014), karbon fiyatlarının firmalar üzerinde heterojen etkiler yarattığını ve bu etkilerin sektörlerin enerji yoğunluğuna göre farklılaştığını göstermektedir.

Bu çerçevede kısa vadeli rekabet baskısının temel nedeni, firmaların mevcut teknoloji yapılarıyla karbon maliyetlerini üretim süreçlerine hızlı biçimde entegre edememeleridir. Özellikle sermaye yoğun sektörlerde üretim teknolojilerinin dönüşümü zaman almakta; bu durum karbon vergisinin ilk aşamada maliyet artırıcı etkisini güçlendirmektedir (Fischer et al.,

2019). Dolayısıyla literatürde kısa vadede rekabet gücü üzerinde olumsuz etkilerin ortaya çıkabileceği genel kabul görmektedir.

3.2. Uzun Vadeli Verimlilik, İnovasyon ve Porter Hipotezi

Karbon vergisinin uzun vadeli etkilerine ilişkin literatür, daha iyimser bir çerçeve sunmaktadır. Porter ve van der Linde (1995), çevresel düzenlemelerin firmaları inovasyona zorlayarak verimlilik artışı ve rekabet avantajı yaratabileceğini ileri sürmektedir. Porter Hipotezi olarak bilinen bu yaklaşım, çevre politikalarının yalnızca maliyet unsuru değil, aynı zamanda teknolojik dönüşümün tetikleyicisi olabileceğini savunmaktadır.

Ampirik çalışmalar, karbon fiyatlandırmasının enerji verimliliği yatırımlarını ve Ar-Ge faaliyetlerini artırabildiğini göstermektedir. Aghion ve arkadaşları (2016), karbon vergilerinin yönlendirilmiş teknik değişimi teşvik ederek düşük karbonlu teknolojilerin geliştirilmesini hızlandırdığını ortaya koymaktadır. Calel ve Dechezleprêtre (2016) ise Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistemi kapsamında karbon fiyatlandırmasının patent faaliyetlerini olumlu yönde etkilediğini bulgulamaktadır.

Bu bağlamda karbon vergisinin uzun vadeli rekabet etkileri, firmaların teknoloji adaptasyon kapasitesi ve politika tasarımının öngörülebilirliği ile yakından ilişkilidir. Karbon fiyatlarının istikrarlı ve öngörülebilir olması, firmaların uzun vadeli yatırım kararlarını destekleyerek rekabet gücünün yeniden inşa edilmesine katkı sunmaktadır (OECD, 2021).

3.3. Karbon Kaçağı, Uluslararası Rekabet ve CBAM

Karbon vergisi literatüründe önemli bir diğer tartışma alanı, karbon kaçağı riskidir. Karbon kaçağı, karbon fiyatlandırmasının uygulanmadığı veya daha düşük olduğu ülkelere üretimin kayması sonucu küresel emisyonların azalmak yerine yer değiştirmesi anlamına gelmektedir (Fischer et al., 2019). Bu durum, karbon politikalarının çevresel etkinliğini zayıflatırken, karbon fiyatı uygulayan ülkelerde rekabet kaybı riskini artırmaktadır.

Bu soruna çözüm olarak geliştirilen mekanizmalardan biri, Avrupa Birliği'nin Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizmasıdır (CBAM). CBAM, ithal ürünlerin karbon içeriğine göre fiyatlandırılmasını öngörerek, karbon kaçağı riskini azaltmayı ve yerli üreticilerle ithalatçılar arasında rekabet eşitliği sağlamayı amaçlamaktadır (European Commission, 2023). Literatürde CBAM'ın, karbon vergisinin rekabet üzerindeki olumsuz etkilerini sınırlayabilecek tamamlayıcı bir politika aracı olduğu vurgulanmaktadır (Mehling et al., 2019).

Bu çerçevede literatür, karbon vergisinin rekabet gücü üzerindeki etkilerinin tek başına vergi oranı ile değil, uluslararası koordinasyon ve tamamlayıcı politika araçlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

4. TÜRKİYE'DE SEKTÖREL ETKİ ANALİZİ

Karbon vergisinin sektörel rekabet üzerindeki etkileri, sektörlerin enerji yoğunluğu, emisyon profili, teknoloji seviyesi ve dış ticaret yapısına bağlı olarak farklılaşmaktadır. Türkiye ekonomisinde sanayi üretiminin önemli bir kısmı enerji-yoğun sektörlerde yoğunlaşmakta; bu sektörler aynı zamanda ihracat performansı açısından da kritik bir rol üstlenmektedir. Bu bölümde, karbon vergisinin Türkiye'de öne çıkan beş sektör üzerindeki potansiyel etkileri analitik bir çerçevede değerlendirilmektedir.

4.1. Demir–Çelik Sektörü

Demir–çelik sektörü, Türkiye'nin hem üretim hacmi hem de ihracat değeri açısından en stratejik sanayi kollarından biridir. Sektör, yüksek enerji tüketimi ve karbon emisyonu nedeniyle karbon vergisinden en fazla etkilenmesi beklenen alanlardan biridir. Türkiye'de üretimin önemli bir bölümü elektrik ark ocaklarına dayansa da kullanılan elektrik enerjisinin karbon yoğunluğu, sektörde dolaylı emisyonları artırmaktadır (IEA, 2022).

Karbon vergisinin kısa vadede demir–çelik sektöründe üretim maliyetlerini artırarak fiyat rekabetini zorlaştırması muhtemeldir. Özellikle AB pazarına ihracat yapan firmalar açısından CBAM kapsamında ortaya çıkacak karbon maliyetleri, rekabet baskısını artıracaktır. Ancak orta ve uzun vadede elektrik ark ocaklarının verimliliğinin artırılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve hidrojen bazlı çelik üretimine geçiş gibi teknolojik dönüşümler, karbon maliyetlerini azaltarak sektörel rekabet gücünü destekleyebilir (IEA, 2023; World Steel Association, 2022).

4.2. Çimento Sektörü

Çimento sektörü, karbon emisyonlarının büyük bölümünün yakıt kullanımından ziyade kimyasal süreçlerden kaynaklanması nedeniyle karbon politikalarına karşı yapısal olarak hassas bir sektördür. Türkiye, Avrupa'nın en büyük çimento üreticilerinden biri konumunda olup sektörün ihracatında AB pazarı önemli bir paya sahiptir. Bu durum, CBAM'ın çimento sektörü üzerindeki etkilerini daha belirgin hâle getirmektedir (European Commission, 2023).

Karbon vergisinin kısa vadede çimento üretim maliyetlerini artırarak fiyat rekabetini olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Bununla birlikte literatür, düşük klinker oranlı üretim, alternatif yakıt kullanımı ve atık ısı geri kazanımı gibi uygulamaların emisyon yoğunluğunu önemli ölçüde azaltabileceğini göstermektedir (IEA, 2018; World Bank, 2021). Bu tür yatırımların teşvik edilmesi, karbon vergisinin uzun vadede sektörde teknolojik modernizasyonu hızlandırarak rekabet gücünü yeniden şekillendirmesine katkı sağlayabilir.

4.3. Kimya Sektörü

Kimya sektörü, Türkiye sanayisinde katma değeri yüksek ve ihracata yönelik bir sektör olmasına rağmen enerji yoğunluğu bakımından orta düzeyde bir profile sahiptir. Sektörün en

önemli özelliklerinden biri, yenilik ve Ar-Ge kapasitesinin görece yüksek olmasıdır. Bu durum, karbon vergisinin kimya sektöründe diğer enerji-yoğun sektörlere kıyasla daha sınırlı bir maliyet baskısı yaratmasına olanak tanıyabilir (CEFIC, 2022).

Karbon vergisi, kimya sektöründe üretim maliyetlerini artırmakla birlikte, firmaları yeşil hidrojen kullanımı, biyobazlı hammaddeler ve döngüsel ekonomi uygulamalarına yönlendirebilir. Literatürde, bu tür teknolojik dönüşümlerin kimya sektöründe uzun vadeli rekabet avantajı yarattığı ve sürdürülebilir ürünlere olan talebin artmasıyla birlikte ihracat performansını desteklediği vurgulanmaktadır (OECD, 2021; IEA, 2022).

4.4. Alüminyum Sektörü

Alüminyum sektörü, yüksek elektrik tüketimi nedeniyle karbon fiyatlandırmasına son derece duyarlı bir yapıya sahiptir. Türkiye'de alüminyum üretiminin önemli bir bölümü ithal enerji kaynaklarına dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Bu durum, karbon vergisinin maliyetler üzerindeki etkisini artırmaktadır (IEA, 2023).

Bununla birlikte alüminyum sektörü, geri dönüşüm potansiyeli yüksek bir sektördür. Geri dönüştürülmüş alüminyum üretiminin birincil üretime kıyasla çok daha düşük enerji ve emisyon yoğunluğuna sahip olması, karbon vergisi koşullarında önemli bir rekabet avantajı sunmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklı üretimin teşvik edilmesi ve geri dönüşüm kapasitesinin artırılması, sektörün karbon vergisine uyumunu kolaylaştırabilir (European Aluminium Association, 2022).

4.5. Tekstil Sektörü

Tekstil sektörü, diğer incelenen sektörlere kıyasla daha düşük emisyon yoğunluğuna sahip olmakla birlikte, AB pazarına yüksek bağımlılığı nedeniyle karbon politikalarına dolaylı olarak hassastır. Özellikle tedarik zinciri boyunca karbon ayak izi raporlaması ve sürdürülebilirlik standartları, sektörün rekabet gücünü etkileyen önemli unsurlar hâline gelmiştir (OECD, 2020).

Karbon vergisinin tekstil sektörü üzerindeki doğrudan maliyet etkileri sınırlı olsa da yeşil tedarik zinciri uygulamalarına uyum sağlayamayan firmalar için pazar kaybı riski bulunmaktadır. Buna karşılık enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kullanımı ve sürdürülebilir üretim sertifikaları, sektör için uzun vadeli rekabet avantajı yaratabilir.

5. SEKTÖREL REKABET ÜZERİNDE BEKLENEN ETKİLER

Karbon vergisinin sektörel rekabet üzerindeki etkileri zamansal olarak farklılaşmakta ve sektörlerin uyum kapasitesine bağlı olarak değişmektedir. Bu nedenle etkilerin yalnızca statik maliyet artışları çerçevesinde değil, dinamik verimlilik ve teknoloji dönüşümü perspektifinden ele alınması gerekmektedir. Bu bölümde karbon vergisinin kısa, orta ve uzun vadede sektörler üzerindeki beklenen rekabet etkileri bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmektedir.

5.1. Kısa Vadeli Etkiler

Karbon vergisinin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, özellikle enerji yoğun sektörlerde üretim maliyetlerinde artış yaşanması kaçınılmazdır. Bu maliyet artışı, firmaların mevcut teknoloji yapılarıyla karbon fiyatlarını üretim süreçlerine hızlı biçimde yansıtamamalarından kaynaklanmaktadır. Kısa vadede firmaların karbon yoğun üretim tekniklerinden düşük karbonlu alternatiflere geçişi sınırlı olduğundan, karbon vergisi doğrudan bir maliyet unsuru olarak ortaya çıkmaktadır (Aldy & Stavins, 2012).

Bu durum, uluslararası ticarete açık sektörlerde fiyat rekabetini zorlaştırarak ihracat performansını olumsuz etkileyebilir. Özellikle AB pazarına ihracat yapan enerji-yoğun sektörlerde, CBAM ile karbon maliyetlerinin artması, uyum sağlayamayan firmalar açısından pazar payı kaybı riskini artırmaktadır (European Commission, 2023). Ayrıca kısa vadede karbon vergisinin kârlılık üzerindeki baskısı, bazı firmaların yatırım kararlarını ertelemesine veya üretim hacmini azaltmasına yol açabilir.

Bununla birlikte literatürde kısa vadeli olumsuz etkilerin sektörler arasında homojen olmadığı vurgulanmaktadır. Enerji verimliliği yüksek, teknoloji altyapısı görece gelişmiş firmalar, karbon vergisinin maliyet baskısını daha sınırlı ölçüde hissedebilmekte ve rekabet avantajlarını koruyabilmektedir (Martin et al., 2014).

5.2. Orta Vadeli Etkiler

Orta vadede karbon vergisinin rekabet üzerindeki etkileri, firmaların uyum stratejilerine bağlı olarak yeniden şekillenmektedir. Bu dönemde firmalar, artan karbon maliyetlerini dengelemek amacıyla enerji verimliliği yatırımlarına yönelmekte, üretim süreçlerini optimize etmekte ve karbon yoğun girdilerin kullanımını azaltmaya çalışmaktadır. Literatürde, karbon fiyatlandırmasının firmaları maliyet düşürücü yeniliklere yönlendirdiği ve bu sürecin rekabet yapısını dönüştürdüğü belirtilmektedir (Dechezleprêtre & Sato, 2017).

Orta vadede karbon vergisinin rekabet üzerindeki etkilerinden biri de sektör içi yeniden yapılanmadır. Uyum sağlayabilen firmalar pazarda konumlarını güçlendirirken, uyum sağlayamayan firmalar rekabet avantajlarını kaybedebilmektedir. Bu durum, sektörel düzeyde verimlilik artışına ve daha etkin firmaların ön plana çıkmasına yol açmaktadır. Aghion ve arkadaşları (2016), karbon fiyatlandırmasının yönlendirilmiş teknik değişimi teşvik ederek daha yenilikçi firmaların rekabet üstünlüğü elde ettiğini göstermektedir.

Ayrıca orta vadede karbon vergisi, ürün farklılaştırması ve yeşil ürünlere yönelik talep artışı yoluyla firmalar için yeni pazar fırsatları yaratabilmektedir. Özellikle çevresel standartların yüksek olduğu pazarlarda, düşük karbonlu üretim yapan firmalar fiyat rekabetinin ötesinde kalite ve sürdürülebilirlik temelli rekabet avantajı elde edebilmektedir (OECD, 2021).

5.3. Uzun Vadeli Etkiler

Uzun vadede karbon vergisinin sektörel rekabet üzerindeki etkileri daha yapısal bir nitelik kazanmaktadır. Bu aşamada karbon vergisi, yalnızca bir maliyet unsuru olmaktan çıkarak üretim yapısını ve teknoloji tercihlerini kalıcı biçimde dönüştüren bir politika aracına dönüşmektedir. Firmaların düşük karbonlu teknolojilere geçişi, enerji verimliliği artışı ve yenilenebilir enerji kullanımı, uzun vadede üretim maliyetlerini düşürerek rekabet gücünü artırabilmektedir (Porter & van der Linde, 1995).

Uzun vadeli etkiler aynı zamanda ülkelerin sanayi yapısında dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Karbon vergisi, karbon yoğun ve düşük katma değerli üretimden, daha temiz ve yüksek katma değerli üretime geçişi teşvik edebilmektedir. Bu dönüşüm, uluslararası piyasalarda sürdürülebilirlik kriterlerinin giderek önem kazandığı bir ortamda, firmaların rekabet konumlarını güçlendirebilir (Stiglitz et al., 2017; World Bank, 2021).

Bu çerçevede karbon vergisinin uzun vadede rekabet gücü üzerindeki nihai etkisi, politika tasarımının öngörülebilirliği, elde edilen gelirlerin kullanım biçimi ve tamamlayıcı sanayi politikalarının varlığı ile yakından ilişkilidir. Karbon vergisinin doğru tasarlanması hâlinde, rekabet gücünü zayıflatan değil, yeniden yapılandıran bir araç olabileceği literatürde yaygın biçimde kabul edilmektedir.

6. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu çalışma, karbon vergisinin Türkiye'deki enerji-yoğun sektörlerin rekabet gücü üzerindeki olası etkilerini kavramsal, sektörel ve zamansal boyutlarıyla ele almıştır. Elde edilen bulgular, karbon vergisinin kısa vadede üretim maliyetlerini artırarak özellikle enerji yoğun ve ihracata açık sektörlerde rekabet baskısı yaratabileceğini; ancak orta ve uzun vadede uygun politika tasarımı ve teknolojik dönüşümle birlikte rekabet gücünü destekleyici bir mekanizmaya dönüşebileceğini göstermektedir.

Analiz sonuçları, karbon vergisinin etkilerinin sektörler arasında homojen olmadığını ortaya koymaktadır. Demir–çelik ve çimento gibi yüksek emisyon yoğunluğuna sahip sektörler karbon maliyetlerine daha duyarlı iken, kimya ve tekstil gibi sektörlerde uyum kapasitesi ve inovasyon potansiyelinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, karbon vergisinin tek tip bir politika aracı olarak değil, sektörel farklılıkları gözeten esnek bir çerçevede tasarlanması gerektiğine işaret etmektedir.

Avrupa Birliği'nin Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM), Türkiye açısından karbon vergisini yalnızca çevresel bir tercih olmaktan çıkararak, uluslararası rekabetin korunması bağlamında stratejik bir zorunluluk hâline getirmektedir. Türkiye'nin karbon fiyatlandırma mekanizmalarına uyum sağlamaması durumunda, özellikle AB pazarına yönelik ihracatta maliyet artışları ve pazar kaybı riskiyle karşılaşması olasıdır. Bu nedenle karbon vergisi, Türkiye'nin dış ticaret ve sanayi politikalarıyla uyumlu biçimde ele alınmalıdır.

Bu çerçevede politika önerileri dört ana başlık altında toplanmaktadır.

6.1. Karbon Vergisinin Tasarımı ve Kademeli Geçiş

Karbon vergisinin etkinliği, vergi oranının düzeyinden ziyade tasarımının öngörülebilirliği ve kademeli uygulanmasına bağlıdır. Enerji-yoğun sektörler için ani ve yüksek oranlı bir karbon vergisi, kısa vadede rekabet gücünü ciddi biçimde zayıflatabilir. Bu nedenle sektörel farklılıkları dikkate alan, aşamalı ve öngörülebilir bir geçiş süreci tasarlanmalıdır. Literatürde kademeli geçişin, firmaların uyum maliyetlerini azaltarak politika kabulünü artırdığı vurgulanmaktadır (OECD, 2021).

6.2. Vergi Gelirlerinin Dönüşüm Odaklı Kullanımı

Karbon vergisinden elde edilen gelirlerin genel bütçe içinde eritilmesi yerine, yeşil dönüşümü destekleyici alanlara yönlendirilmesi kritik önemdedir. Enerji verimliliği yatırımları, düşük karbonlu teknolojilerin teşviki, yeşil Ar-Ge destekleri ve sanayide dönüşüm fonlarının oluşturulması, karbon vergisinin rekabet üzerindeki olumsuz kısa vadeli etkilerini dengeleyebilir. Bu yaklaşım, literatürde “çifte kazanç” (double dividend) hipotezi çerçevesinde değerlendirilmektedir (Goulder & Schein, 2013).

6.3. Sanayi ve Finansman Destek Mekanizmaları

Karbon vergisinin rekabet gücü üzerindeki etkilerini sınırlamak için sanayiye yönelik tamamlayıcı destek mekanizmaları geliştirilmelidir. Özellikle KOBİ’ler için yeşil finansman araçları, düşük faizli dönüşüm kredileri ve enerji verimliliği hibe programları, firmaların karbon vergisine uyum kapasitesini artırabilir. Ayrıca yeşil tahvil ve sürdürülebilir finansman araçlarının yaygınlaştırılması, özel sektör yatırımlarını teşvik edici bir rol oynayabilir (World Bank, 2021).

6.4. CBAM ile Uyumlu Ulusal Karbon Fiyatlandırma Stratejisi

Türkiye’nin karbon vergisi politikası, AB’nin CBAM uygulamasıyla uyumlu bir ulusal karbon fiyatlandırma stratejisi çerçevesinde ele alınmalıdır. Ürün bazlı karbon ayak izi hesaplamaları, sertifikasyon sistemleri ve raporlama altyapısının güçlendirilmesi, ihracatçı sektörlerin rekabet gücünü koruması açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda karbon vergisi, Türkiye’nin yeşil dönüşüm sürecinde dışsal bir baskı unsuru olmaktan çıkarak, içsel bir politika aracına dönüştürülebilir.

Genel Değerlendirme

Sonuç olarak karbon vergisi, Türkiye için başlangıçta güçlü bir dönüşüm baskısı yaratmakla birlikte, doğru politika tasarımı ve tamamlayıcı önlemlerle birlikte ele alındığında rekabet gücünü azaltan değil, uzun vadede yeniden yapılandıran bir politika aracı hâline gelebilir. Enerji-yoğun sektörlerin düşük karbonlu üretime geçişini destekleyen bütüncül bir yaklaşım hem çevresel hedeflerin gerçekleştirilmesine hem de Türkiye’nin uluslararası rekabet gücünün korunmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aghion, P., Dechezleprêtre, A., Hémous, D., Martin, R., & Van Reenen, J. (2016). Carbon taxes, path dependency, and directed technical change: Evidence from the auto industry. *Journal of Political Economy, 124*(1), 1–51. https://doi.org/10.1086/684581

Aldy, J. E., & Stavins, R. N. (2012). The promise and problems of pricing carbon: Theory and experience. *Journal of Environment & Development, 21*(2), 152–180. https://doi.org/10.1177/1070496512442508

Arlinghaus, J., & Van Dender, K. (2017). The environmental tax and subsidy reform in practice. *OECD Taxation Working Papers*, No. 31.

Calel, R., & Dechezleprêtre, A. (2016). Environmental policy and directed technological change: Evidence from the European carbon market. *Review of Economics and Statistics, 98*(1), 173–191. https://doi.org/10.1162/REST_a_00470

CEFIC. (2022). *Pathways to climate neutrality for the European chemical industry*. European Chemical Industry Council.

Dechezleprêtre, A., & Sato, M. (2017). The impacts of environmental regulations on competitiveness. *Review of Environmental Economics and Policy, 11*(2), 183–206. https://doi.org/10.1093/reep/rex013

Ekins, P., & Speck, S. (2011). Environmental tax reform: A policy for green growth. *Oxford Review of Economic Policy, 27*(1), 36–60.

European Aluminium Association. (2022). *Aluminium decarbonisation roadmap*.

European Commission. (2021). *Fit for 55 package*.

European Commission. (2023). *Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) Regulation*.

Fischer, C., Fox, A. K., Newell, R. G., & Schwabe, W. (2019). Carbon pricing and competitiveness. *Energy Policy, 127*, 441–452. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.12.016

Goulder, L. H., & Schein, A. R. (2013). Carbon taxes versus cap and trade. *National Tax Journal, 66*(3), 689–722.

IEA. (2018). *Technology roadmap: Low-carbon transition in the cement industry*.

IEA. (2022). *Iron and steel technology roadmap*.

IEA. (2023). *Emissions reduction in aluminium production*.

IMF. (2019). *Fiscal policies for Paris climate strategies*.

Krugman, P. (1994). Competitiveness: A dangerous obsession. *Foreign Affairs, 73*(2), 28–44.

Martin, R., Muûls, M., De Preux, L. B., & Wagner, U. J. (2014). Industry compensation under carbon pricing. *American Economic Review, 104*(5), 248–253.

Martin, R., Muûls, M., & Wagner, U. J. (2016). The impact of the European Union Emissions Trading Scheme on regulated firms. *Journal of Environmental Economics and Management, 80*, 1–20.

Metcalf, G. E., & Weisbach, D. (2009). The design of a carbon tax. *Harvard Environmental Law Review, 33*(2), 499–556.

Mehling, M., Van Asselt, H., Droege, S., Das, K., & Verkuijl, C. (2019). Designing border carbon adjustments for enhanced climate action. *American Journal of International Law, 113*(3), 433–481.

OECD. (2020). *Due diligence in the garment and footwear sector*.

OECD. (2021). *Effective carbon rates 2021*.

Pigou, A. C. (1920). *The economics of welfare*. Macmillan.

Porter, M. E. (1990). *The competitive advantage of nations*. Free Press.

Porter, M. E., & van der Linde, C. (1995). Toward a new conception of the environment–competitiveness relationship. *Journal of Economic Perspectives, 9*(4), 97–118.

Sato, M., & Dechezleprêtre, A. (2015). Asymmetric industrial energy prices and international trade. *Energy Economics, 52*, S130–S141.

Stiglitz, J. E., Stern, N., Duan, M., Edenhofer, O., Giraud, G., Heal, G., … Winkler, H. (2017). *Report of the High-Level Commission on Carbon Prices*. World Bank.

TÜİK. (2023). *Dış ticaret istatistikleri*. Türkiye İstatistik Kurumu.

UNFCCC. (2015). *Paris Agreement*.

World Bank. (2020). *State and trends of carbon pricing*.

World Bank. (2021). *Carbon pricing dashboard*.

World Steel Association. (2022). *Climate action and steel*.

Yeldan, E. (2021). Türkiye'de sanayisizleşme ve iklim politikaları. *İktisat ve Toplum*, 124, 12–19.

Zhang, Z. (2018). Carbon pricing in climate policy. *Energy Policy, 118*, 6–14.

BAKIM EKONOMİSİ VE KADIN EMEĞİ: ILO'NUN SOSYAL KORUMA YAKLAŞIMI

Doç. Dr. Neşe YILDIZ

Karabük Üniversitesi,

neseyildiz@karabuk.edu.tr- ORCID: 0000-0002-4247-8163

Özet

Bu çalışma, bakım ekonomisinin kadın emeği üzerindeki etkilerini Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) sosyal koruma yaklaşımı çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bakım hizmetleri; çocuk, yaşlı, engelli ve hasta bakımını kapsayan, büyük ölçüde kadınlar tarafından yerine getirilen ve çoğu zaman görünmez kalan emek alanlarından biridir. Bakım ekonomisi, küresel ölçekte yaklaşık 381 milyon kişiye istihdam sağlayarak toplam istihdamın %11,5'ini oluşturmaktadır. Ücretsiz bakım emeği ise ağırlıklı olarak hanehalkı ve aileler içerisinde yerine getirilmekte olup, yıllık bazda küresel ekonomiye yaklaşık 11 trilyon ABD doları tutarında bir katkı sunduğu tahmin edilmektedir. ILO verileri, ücretsiz ve düşük ücretli bakım emeğinin kadınların işgücüne katılımını sınırlandıran temel yapısal faktörlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; ILO sözleşmeleri, raporları ve politika belgeleri doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Analiz, ILO'nun sosyal koruma yaklaşımının bakım emeğini yalnızca sosyal bir sorumluluk alanı olarak değil, aynı zamanda istihdam yaratma ve toplumda cinsiyet eşitliğini güçlendirme potansiyeline sahip bir ekonomik alan olarak ele aldığını göstermektedir. Özellikle sosyal güvenlik sistemlerinin yaygınlaştırılması, bakım hizmetlerinin kamusal olarak desteklenmesi ve insana yakışır iş standartlarının bakım sektörüne entegre edilmesi, kadınların istihdama katılımını artıran temel politika araçları arasında yer almaktadır. ILO perspektifinden bakıldığında, bakım ekonomisinin güçlendirilmesi, kadın emeğinin görünürlüğünü artırmasına, kayıt dışılığı azalmasına ve çalışma hayatında cinsiyet temelli eşitsizliklerin giderilmesine katkı sunacaktır. Bu bağlamda ILO'nun bakım ekonomisi ve kadın emeğine yönelik sosyal koruma politikaları, kapsayıcı ve sürdürülebilir istihdam hedefleri açısından stratejik bir önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Çalışma Örgütü, bakım ekonomisi, kadın emeği, sosyal koruma.

1. GİRİŞ

Günümüz küreselleşmiş ekonomisinde, bakım ekonomisi, teknolojik dönüşümler, demografik kaymalar ve iklim değişikliği gibi yapısal faktörlerin etkisiyle stratejik bir öneme bürünmüştür (International Labour Organization [ILO], 2024a). Bakım ekonomisi, bireylerin fiziksel, duygusal, zihinsel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hizmetlerin üretim ve dağıtımını kapsar; bu, ücretli sektörler (sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler) ile ücretsiz ev içi emeği içermektedir. Ancak, bu ekonominin büyük kısmı, kadınlar üzerinden gerçekleştirilmekte olup, bu durum, küresel olarak çalışma hayatında cinsiyetler arasında eşitsizliğinin temel nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (ILO, 2018; Antonopoulos, 2009).

Literatürde, bakım ekonomisi kavramı, feminist ekonomi ve emek sosyolojisi disiplinlerinde kök salmıştır. Folbre (1994) gibi öncüler, bakım emeğini "görünmez emek" olarak tanımlayarak, onun ekonomik değerini vurgulamışlardır. Özellikle, 2023 verilerine göre, bakım sorumlulukları nedeniyle iş gücünün dışında kalan 748 milyon kişinin 708 milyonu kadın olup, bu, işgücü piyasası dışında kalan küresel kadın iş gücünün %45'ini etkilemektedir (ILO, 2024b).

Bu çalışma, bakım ekonomisinin kadın emeği üzerindeki etkilerini ILO'nun sosyal koruma yaklaşımı çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır Bu kapsamda çalışma, bakım ekonomisinin tanımı ve önemini tartışarak başlayacak, bakım ekonomisinin boyutlarını ve kadın emeğindeki rolünü verilerle analiz edecek, ILO'nun sosyal koruma yaklaşımını detaylandıracaktır.

2. BAKIM EKONOMİSİ KAVRAMI, TANIMI VE ÖNEMİ

Bakım ekonomisi kavramı, 1990'lardan beri feminist iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Waring'in (1988) çalışması, ulusal hesaplamalarda bakım emeğinin dışlanmasını eleştirerek, bunun ekonomik göstergelerin cinsiyet körlüğüne yol açtığını savunmuştur. Benzer şekilde, Elson (2002), cinsiyet bütçeleme araçlarını önererek, bakım yatırımlarının makroekonomik politikalarla entegre edilmesini talep etmiştir. Ghosh (2024) ise, ücretli bakım emekçileri arasındaki eşitsizlikleri inceleyerek, ücretli bakım işinin heterojen yapısını incelemiş ve ev hizmetlileri gibi düşük statülü bakım işgücünün, doktorlar gibi yüksek statülü bakım işgücüne kıyasla daha kadınlaşmış, sıklıkla daha yaşlı, tipik olarak daha az eğitimli ve kayıt dışı istihdamda olma olasılığının daha yüksek olduğunu araştırmasında ortaya koymuştur.

ILO ve Birleşmiş Milletler'e gör, bakım ekonomisi, öncelikle çocuklar, yaşlılar, engelliler ve hastalar gibi yardıma muhtaç grupların, ayrıca sağlıklı bireylerin günlük hayatlarını sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları bedensel, ruhsal, duygusal ve toplumsal destek hizmetlerinin oluşturulup tüketilmesini kapsar (ILO, 2018; United Nations High-Level Panel on Women's Economic Empowerment, 2017). Bu ekonomi, ücretli (sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler) ve ücretsiz bakım işini içermektedir.

Dünya Ekonomik Forumu-WEF (2024) ise bakım ekonomisini makro perspektiften, işletme perspektifinden ve hak temelli perspektiften tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Buna göre, makro perspektiften, bakım ekonomisi, üretken ekonominin motoru olarak görülmekte ve ekonomik sonuçlarda belirleyici bir faktör olarak –gayrisafi yurtiçi hasıla -GSYİH, işgücü katılımı, iş yaratma ve ücretler dahil– yer alır. Bakım ekonomisi, sağlık, eğitim ve bakım ile kişisel hizmetler gibi ücretli çekirdek faaliyet sektörlerini; ayrıca ücretli olmayan faaliyetleri içerir; bunların tümü teknolojiden imalata kadar her bir sektörün performansını etkilemektedir. İşletme perspektifinden bakıldığında, kuruluşlar bakım ekonomisiyle; çalışanlarına ve tedarik zincirlerine karşı özen yükümlülüğü olan işverenler, sektördeki yatırımcılar ve yenilikçiler, ayrıca bakım hizmetleri ve ürünleri sağlayıcıları bakımından ilişki kurabilirler. Son olarak, hak temelli perspektiften, bakım ekonomisi cinsiyet eşitliği, demografik değişim, engellilik kapsayıcılığı, küresel hareketlilik, iklim adaptasyonu ve daha fazlası gibi dönüştürücü gündemlerin kalbinde bir sosyal organizasyon biçimi olarak tanımlanır.

Öte yandan, Birleşmiş Milletler Kadınların Ekonomik Güçlendirilmesi Yüksek Düzeyli Paneli (2017), bakım emeğinin tanınması, azaltılması ve yeniden dağıtılması için ILO'nun sosyal

koruma yaklaşımıyla uyumlu ulusal bakım sistemleri değişikliklerini önermiştir. Literatür, bakım ekonomisinin sadece sosyal bir mesele olmadığını, ekonomik kalkınmanın vazgeçilmez bir unsuru olduğunu vurgulamaktadır.

3. BAKIM EKONOMİSİNE İLİŞKİN GÜNCEL KÜRESEL VERİLER

Bakım ekonomisini önemli kılan unsurlardan biri, ekonomideki yeri, önemi, çalışan sayısı ve bu sektörde yaşanan gelişmelerdir. ILO, (2024b; 2025) ve World Economic Forum [WEF], (2024) verilerine göre bakım ekonomisi ile ilgili genel veriler şu şekildedir:

- Bakım ekonomisinde 311 Milyon kişi yer almaktadır.
- Bakım ekonomisi, dünya istihdamının %11,5'ini sağlamaktadır.
- Hane halkları tarafından doğrudan istihdam edilen ev emekçileri, ücretli bakım işgücünün %25'ini oluşturmaktadır.
- Ücretsiz bakım emeğinin değeri 11 trilyon ABD dolardır.
- Yüksek gelirli ülkelerde, bir göçmen bakım emekçisi, göçmen olmayan bir bakım emekçisinden %19,6 daha az kazanma olasılığı yüksektir.
- Bakım sorumlulukları nedeniyle 748 Milyon kişi işgücüne dahil olamamaktadır.

Görüldüğü üzere günümüzde gelir karşılığında çalışan 311 milyon kişiden oluşan, dünya istihdamının % 11.5'inin sağlayan bir bakım ekonomisi söz konusudur. Ancak bu istihdam rakamının 2 katından fazla, gelir karşılığı olmaksızın, 748 milyon kişi bakım sorumluluğu nedeniyle işgücü piyasasının dışında yer almaktadır. Ücretsiz bakım emeğinin değeri ise 11 trilyon ABD doları bulmaktadır.

Bakım ekonomisine yatırımın geri dönüşleri konusunda uluslararası kuruluşlar tarafından bazı tahminler yapılmaktadır. UN Women (2025, 23 October 2025)'e göre, bakım açığını kapatmak için gereken kamu yatırımları, 2035 yılına kadar 300 milyon yeni istihdam oluşturabilir. Bakıma yatırılan her dolar, diğer endüstrilerden iki ila üç kat daha fazla iş yaratır ve vergi gelirlerini artırarak maliyetleri dengelemeye yardımcı olur. ILO 'nun 82 ülke verisine dayalı olarak yaptığı hesaplamalara göre ise, bakım ekonomisine yatırılan her 1 ABD doları, 2035 yılına kadar küresel GSYİH'da ortalama 3,76 ABD doları artışa yol açabilir. Ayrıca, bu tür yatırımlar kadınların istihdam oranını 2019'daki küresel ortalama olan %46,2'den 2035'te %56,5'e çıkarabilir ve aylık kazançlardaki küresel cinsiyet açığını 2019'daki %20,1'den 2035'te %8,0'a düşürebilir (ILO 2023).

Bakım sağlama ihtiyacındaki büyüme, daha fazla bakım emekçisi talebi yaratmaktadır. Yaklaşık 249 milyon kadını ve 132 milyon erkeği temsil eden bakım işgücü, hem önem hem de sayı açısından büyümeye devam etmesi beklenmektedir (WEF, 2024). Demografik projeksiyonlar, bakım talebinin patlayıcı bir şekilde artacağını öngörmektedir. 2015'te 2,1 milyar kişi (1,9 milyar çocuk ve 0,2 milyar yaşlı) bakım ihtiyacı duyarken, 2030'a kadar bu sayı 2,3 milyara yükselecek; buna ek olarak 100 milyon çocuk (6-14 yaş) ve 100 milyon yaşlı dahil edilecektir (ILO, 2018). Bu artış, yaşlanan nüfus ve düşük doğurganlık oranlarından kaynaklanmakta olup, düşük gelirli ülkelerde daha belirgindir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) tahminlerine göre, 2030'a kadar 18 milyon sağlık çalışanı açığı oluşacak, bu da bakım sistemlerini zorlayacaktır (World Health Organization [WHO], 2016).

WEF'in 2024 yılında yayınlanan raporunda ise 2030 yılına kadar, küresel talebi karşılamak için tahmini 475 milyon daha fazla resmi işin gerekeceği öngörülmektedir. Dünya Ekonomik Forumu bulguları, sosyal hareketlilik ve insan sermayesi hedeflerini karşılamak için eğitim, sağlık ve bakımda –özellikle sağlık hizmetleri, çocuk bakımı çalışanları, erken çocukluk öğretmenleri ve ilk ve orta öğretim öğretmenleri gibi– daha fazla işe ihtiyaç duyulduğunu öne sürmektedir. Yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nde, ABD İstatistik Bürosu, 2030'a kadar bir milyon evde sağlık bakımı emekçisi işinin ekleneceğini tahmin etmektedir (WEF, 2024).

Bütün bu getirilerine rağmen bakım ekonomisine yatırımlar yetersiz kalmakta, hizmetler erişilemez, pahalı ve düşük kaliteli olmaktadır (ILO, 2022).

4. BAKIM EKONOMİSİ VE KADIN EMEĞİ

Kadın emeği, bakım ekonomisinin temel direğini oluşturmaktadır. ILO, (2024; 2025), UN Women (15 Dec. 2025) ve WEF (2024) verilerine göre kadın emeğine yönelik bakım ekonomisi ile ilgili genel veriler şu şekildedir:

- Ücretli bakım sektöründe kadınlar %65-70 oranında temsil edilmekte olup, düşük gelirli ülkelerde bu oran %80'e çıkmaktadır
- Kadınlar, toplam ücretsiz bakım emeğinin %76,2'sini gerçekleştirir.
- Ev işçileri istihdamının % 76'sı kadınlardan oluşmaktadır.
- Ev işçilerinin % 81'i kayıtdışı istihdam edilmektedir.
- Ücretsiz bakım emeğine harcanan zaman, kadınlarda ortalama 4 saat 25 dakika, erkeklerde 1 saat 23 dakikadır.
- Kadın göçmen ve ev emekçileri, dünyanın birçok ülkesinde ücretli bakım işgücünün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Örneğin, OECD ülkelerinde bakım emekçilerinin %90'ı kadın olup, %20'si yabancı doğumludur.
- Yüksek gelirli ülkelerde, bir göçmen bakım emekçisi, göçmen olmayan bir bakım emekçisinden %19,6 daha az kazanma olasılığı yüksektir.
- Bakım sorumlulukları nedeniyle işgücüne dahil olmayan 748 Milyon kişinin 708 Milyonu Kadın, 40 Milyonu erkektir.

Görüldüğü gibi ILO (2024b)'nun 2023 verilerine göre, bakım sorumlulukları nedeniyle iş gücünün dışında kalan 748 milyon kişinin 708 milyonu kadın olup, bu, kadınların %45'i bakım emeğini gerekçe göstermektedir; erkeklerde bu oran ise %5'tir. Diğer bir deyişle bakım sorumlulukları, işgücü piyasası dışında kalan küresel kadın iş gücünün %45'inin işgücü piyasasına katılımını engellemektedir. Diğer taraftan, bu veriler ekonomik gelişmişlik düzeyine göre farklılaşmaktadır. Buna göre, yüksek gelirli ülkelerde bu oran, kadınlarda %19, erkelerde %3 iken, bu oranlar yüksek orta gelirli ülkelerde sırasıyla %47, %8, düşük orta gelirli ülkelerde, 54, %3 ve düşük gelirli ülkelerde ise %43, %3 şeklindedir. Yüksek orta gelirli ülkeler ve düşük orta gelirli ülkelerde bu oranlar, kadınlarda dünya ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Diğer taraftan 25-54 yaş arası kadınlarda bu oran %66'ya ulaşmakta olup, düşük eğitimli ve kırsal kadınlar daha fazla etkilenmektedir.

Sinha et al. (2024), Hindistan'da yapılan zaman kullanımı anketlerine dayanarak, ek bir saat bakım emeğinin kadınların iş gücüne katılımını %20 azaltırken, erkeklerde anlamlı etki oluşturmadığını; ayrıca kadınların yaşam memnuniyetini düşürdüğünü bulmuştur.

Ücretsiz bakım yükü (çocuk/yaşlı bakımı), etkin ve güvenilir destek mekanizmaları olmadığı zaman kadınların ücretli çalışmaya katılımını engellemektedir. Ücretli bakımda ise düşük ücretler, becerilerin tanınmaması; informal istihdam söz konusu olmakta ve sosyal korumadan uzak işgücü piyasası olmaktadır. Diğer taraftan, birçok durumda uzun çalışma saatleri, özellikle göçmen ev işçileri için artan taciz ve şiddet riski söz konusudur (ILO, 2024c, UN Women, 15 December 2025).

5. ILO'NUN BAKIM EKONOMİSİ VE KADIN EMEĞİ'NE YÖNELİK SOSYAL KORUMA YAKLAŞIMI

5.1. ILO Sözleşmeleri, Tavsiye Kararları, Bildirgeleri ve Raporlarında Bakım Ekonomisi ve Kadın Emeği

ILO geçmişten günümüze bakım ekonomisi konusunda birçok çalışma ortaya koymakta ve çalışmalarının son yıllarda dikkat çekici bir şekilde arttığı görülmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), bakım ekonomisinde insana yakışır işi teşvik etmek ve bakım konusunda yaşam döngüsü yaklaşımı benimsemek uluslararası standartlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda ILO, örneğin 1952 tarihli 102 Sayılı Sosyal Güvenlik (Minimum Standartlar) Sözleşmesi gibi bakım ekonomisiyle ilgili birçok standarda yer vermektedir. Bir dizi standart ise bakım mesleklerini özel olarak ele almaktadır; örneğin 1977 tarihli 149 Sayılı Hemşirelik Personeli Sözleşmesi ve 157 Sayılı Tavsiye Kararı ile 2011 tarihli 189 Sayılı Ev İçi Çalışanlar Sözleşmesi ve 201 Sayılı Tavsiye Kararı. Ayrıca, insana yakışır işin belirli yönlerine ilişkin ve geniş uygulama kapsamına sahip birçok diğer standart da bakım mesleklerini kapsar ve bunlarla ilgilidir. Diğerleri de aile sorumlulukları olan emekçilerin durumunu ele almaktadır; örneğin 1981 tarihli 156 Sayılı Aile Sorumlulukları Olan Emekçiler Sözleşmesi ve 165 Sayılı Tavsiye Kararı ile 2000 tarihli 183 Sayılı Annelik Koruması Sözleşmesi ve 191 Sayılı Tavsiye Kararı.

ILO'nun 2019 yılında yayınladığı ''Geleceğin Çalışması için Yüzyıl Bildirgesi'', bakım ekonomisine yatırımı, işte cinsiyet eşitliğini sağlamak için bir araç olarak tanımaktadır.

Son zamanlarda ILO, bakım emeğinin fırsatlarını ve zorluklarını vurgulamak için çabalarını daha da ilerletmiş olup, bakım emeğinin herkes için çevre dostu sürdürülebilir ekonomilere ve toplumlara adil geçiş için önemini vurgulamakta, bu kapsamda raporlar ortaya koymaktadır. Kadınların ve erkeklerin tutumları ve algıları üzerine yapılan küresel bir anket, iş ve aile dengesinin, kadınların işgücü piyasasına girmesi, kalması ve ilerlemesi için ana zorluk olarak kaldığını ortaya koymuştur. Bu kapsamda dönüm noktası niteliğindeki bir ILO raporu olan "İnsan Yakışır İşin Geleceği İçin Bakım İşi ve Bakım İşleri/ Meslekleri (Care work and care jobs for the future of decent work)'', ücretsiz ve ücretli bakım emeğinin küresel boyutlarını ve değişen çalışma dünyasıyla ilişkisini incelemiş olup, hane halklarında ve işgücü piyasasında kalıcı cinsiyet eşitsizliklerini ve bunların bakım emeğiyle ayrılmaz bağlantılarını vurgulamıştır. Ayrıca, bakım ekonomisini insana yakışır iş yaratma motoru olarak konumlandırmış ve ilgili sektörlerdeki insana yakışır iş açıklarını ele alma ihtiyacını belirtmiştir. Diğer taraftan ILO tarafından bakım ekonomisiyle ilgili birkaç uluslararası emek standardının uygulanmasını inceleyen iki Genel Anket yayınlamıştır.

ILO'nun-"Bakım Ekonomisi ve İnsana Yakışır İşe İlişkin Karar"'ında Bakım Ekonomisi ve Kadın Emeği

ILO'nun bakım işleri ve bakım ekonomisi ile ilgili geliştirdiği en önemli politikalardan biri 2024 Uluslararası Çalışma Konferansı'nda kabul edilen "Bakım Ekonomisi ve İnsana Yakışır İşe İlişkin Karar" olmuştur. ILO Kararları, konferansın üçlü yapısı (hükümetler, işverenler ve işçiler) tarafından derinlemesine tartışmalar sonucunda benimsenir, Konferansın kolektif iradesini veya görüşünü ifade eder. Temel amaçları, ILO'nun gelecekteki eylemlerini yönlendirmek, politika önceliklerini belirlemek ve teknik komitelerdeki tartışmaları takip etmek veya somutlaştırmaktır. ILO Kararları, üye devletler için politik bir taahhüt veya rehberlik niteliği taşır, ancak zorunlu uygulama gerektirmez.

"Bakım Ekonomisi ve İnsana Yakışır İşe İlişkin Karar", devletlerin bakım hizmetlerini finanse etme ve düzenleme sorumluluğunu tanımlamakta olup, evrensel sosyal koruma tabanını (temel gelir, sağlık ve emeklilik) güçlendirmeyi hedeflemektedir (ILO, 2024e). Bu karar, bakım yatırımlarının 2035'e kadar 300 milyon insan onuruna yaraşır iş yaratacağını tahmin etmekte ve politika uyumunu (sosyal koruma, işgücü düzenlemeleri ve kamu finansmanı) vurgulamaktadır.

Karar, bakım ekonomisinden kaynaklı zorluklarla baş etme ve bakım ekonomisinin sunduğu fırsatlardan yararlanma konusunda ülkelerin yolunu açmaktadır. Kararda, "İyi işleyen bir bakım ekonomisinin yalnızca bireyleri ve aileleri desteklemekle kalmayıp aynı zamanda işgücünün daha sağlıklı olmasına katkıda bulunduğu, iş olanakları yarattığı ve üretkenliği artırdığı" belirtilmektedir. Kararda ayrıca, ücretsiz bakım işlerinin kadınlar için işgücüne katılım, istihdamda kalma ve ilerleme konusunda yarattığı "yapısal engeller" de vurgulanmaktadır ((ILO, 2024d).

Bakım ekonomisindeki zorlukların ele alınmasına yönelik kapsamlı bir yaklaşım sunan ILO 5R olarak formüle edilen bir bakım çerçevesi ortaya koymaktadır. Bu çerçeve, bakım emeğini tanıma ve değer verme ihtiyacını ve bakıcılar için adil ve sürdürülebilir çözümler yaratma gerekliliğini vurgulamaktadır. 5R şu anlamlara gelmektedir.

Tanıma (Recognise)

- Tüm bakım emeği biçimlerinin ölçülmesi ve karar alma süreçlerinde ücretsiz bakım emeğinin dikkate alınması.
- Hem ücretli hem de ücretsiz bakım işinin topluma ve ekonomiye kritik bir katkı olarak öneminin kabul edilmesi.
- Kaliteli bakım hizmetlerine evrensel erişim hakkının güvence altına alınması.
- Kadınların omuzlarındaki orantısız ücretsiz bakım yüküne ve bunun cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisine dikkat çekilmesi.

Azaltma (Reduce)

- Daha iyi altyapı, kamu hizmetleri ve teknoloji yoluyla ücretsiz bakım işinin yükünü en aza indirilmesi.
- Kaliteli bakım hizmetleri, bakım politikaları ve bakım odaklı altyapıya yatırım yapılması

- Kadınlar ve erkekler, aileler ve genel olarak toplum arasında ortak sorumluluğu teşvik edin.

Yeniden Dağıtım (Redistribution)

- Bakım sorumluluklarının cinsiyetler arasında, hane halkı içinde ve aileler ile devlet arasında daha adil bir şekilde dağıtılmasının sağlanması
- Ebeveyn izni ve uygun fiyatlı çocuk bakımı gibi ortak bakım verme süreçlerini destekleyen kamu politikalarını savunulması.
- Tüm kadınlar ve erkekler için cinsiyete duyarlı ve kamu finansmanlı izin politikalarını uygulayın
- Bakım dostu ve cinsiyete duyarlı sosyal koruma sistemlerinin, minimum standartlar dahil, sağlanması.

Ödül (Reward)

- Tüm bakım emekçileri için insana yakışır istihdam koşullarının düzenlenmesi ve uygulanması ve eşit değerde iş için eşit ücret verilmesi.
- Hem kadın hem erkek bakım emekçileri için güvenli, çekici ve teşvik edici bir çalışma ortamı sağlanması.
- Göçmen bakım emekçilerini korumak için yasaların yürürlüğe koyulması ve önlemlerin uygulanması.

Temsil Etme (representation)

- Kadınların siyasi, ekonomik ve kamu hayatındaki tüm karar alma seviyelerinde tam ve etkin katılımını ve liderlik için eşit fırsatlar sağlanması.
- Bakım emekçileri ve işverenler için sendikalaşma özgürlüğünün teşvik edilmesi.
- Bakım sektörlerinde sosyal diyaloğun teşvik edilmesi ve toplu pazarlık hakkının güçlendirilmesi.
- Bakım emekçilerini temsil eden sendikalar ile bakım hizmeti alanlarını ve ücretsiz bakıcıları temsil eden sivil toplum örgütleri arasında ittifaklar kurulmasının teşvik edilmesi (ILO, 2024f)

6. SONUÇ

Bu çalışma, bakım ekonomisinin kadın emeği üzerindeki etkilerini, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün sosyal koruma yaklaşımı çerçevesinde incelemiştir. Bakım ekonomisi, ücretli ve ücretsiz emek bileşenleriyle, kadınların günlük yaşamını ve ekonomik katılımını şekillendiren bir alan olarak öne çıkmaktadır. ILO verilerine göre, 381 milyon bakım emekçisinin %65-70'i kadın olup, ücretsiz bakım emeğinin %76,2'sini kadınlar üstlenmekte; bu, 708 milyon kadının işgücü piyasasına dahil olmamasına neden olmaktadır. Ücretsiz bakımın yıllık 11 trilyon ABD doları ekonomik değeri, bakım emeğinin görünmezliğinin yarattığı yapısal engelleri vurgulamakta; düşük ücret, informel istihdam ve uzun saatler gibi riskler, kadınların üretkenliğini ve refahını tehdit etmektedir.

ILO'nun sosyal koruma yaklaşımı, bakıa ekonomisini yalnızca sosyal bir sorumluluk olarak değil, istihdam oluşturma ve işgücü piyasasında cinsiyet eşitliğini aracı olarak konumlandırmaktadır. 102, 149, 189, 156 ve 183 sayılı Sözleşmeler ile 2019 Yüzyıl Bildirgesi ve 2024 Kararı, bakım emeğini temel haklarla entegre etmekte; gelir, sağlık, emeklilik gibi evrensel sosyal koruma tabanını güçlendirmeyi önermektedir. Özellikle 2024 yılında kabul edilen ‘‘Bakım Ekonomisi ve İnsana Yakışır İşe İlişkin Karar’’ında ortaya konulan 5R

Çerçevesi (Tanıma, Azaltma, Yeniden Dağıtım, Ödül, Temsil), ücretsiz bakımın yükünü hafifletirken ücretli bakımın değerini artıran bütüncül bir strateji sunmaktadır. Bu çerçeve, bakım izni politikaları, kamu yatırımları ve sosyal diyalog yoluyla kadınların iş-hayat dengesini iyileştirmeyi hedeflemektedir.

Bulgular, bakım ekonomisinin güçlendirilmesinin, kadınların istihdam oranını artıracağını, kadın-erkek arasındaki ücret açığını düşürebileceğini göstermektedir. ILO'nun yaklaşımı, bakım ekonomisini dönüştürerek kadın emeğini görünür kılmakta ve kapsayıcı büyümeyi hedeflemektedir. Öte yandan, demografik dönüşümlerin bakım ekonomisinin önemini artırması beklendiğinden, ulusal politikaların ILO standartlarıyla uyumlu hale getirilmesi önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Antonopoulos, R. *The unpaid care work - paid work connection* (Working Paper No. 86). International Labour Office, Policy Integration and Statistics Department. 2009.
2. Elson, D. *Gender justice, human rights, and neoliberal economic policy*. Verso. 2002.
3. Folbre, N. *Who pays for the kids? Gender and the structures of constraint*. Routledge.1994.
4. Ghosh, J.. The structure of care work and inequalities among care workers. *Institute for Policy Dialogue Working Paper*. 2024.
5. International Labour Organization. *Care at work: Investing in care leave and services for a more gender equal world of work*. ILO. 2018.
6. International Labour Organization.Care at work: Investing in care leave and services for a more gender equal world of work.2022
7. International Labour Organization. *World Social Protection Report 2024-26: Universal social protection for sustainable development*. ILO. 2024a
8. International Labour Organization. Statistical Brief, The impact of care responsibilities on women's labour force participation, October 2024. 2024b
9. International Labour Organization. *ILO Care Economy Brief*. ILO. 2024c.
10. International Labour Organization. Decent work and the care economy, International Labour Conference 112th Session, 2024 2024d.
11. International Labour Organization. *Advancing decent work and the care economy: An essential component of social justice*. ILO., 2024e.
12. International Labour Organization. ILO Care Economy Brief, Employment-intensive investments for advancing decent work in the care economy, July 2025.
13. Sinha, A., Sedai, A. K., Rahut, D. B., & Sonobe, T. Well-being costs of unpaid care: Gendered evidence from a contextualized time-use survey in India. *World Development*, *173*, Article 106419. 2024.
14. Waring, M. (1988). *If women counted: A new feminist economics*. Harper & Row.
15. World Economic Forum. *The future of the care economy*. WEF. 2024
16. World Health Organization. *Global strategy on human resources for health: Workforce 2030*. WHO. 2016.
17. https://www.unwomen.org/en/articles/explainer/migrant-women-at-risk-of-violence-and-

exploitation#:~:text=Migrant%20women%20often%20suffer%20violence,risk%20of%20extortion%20and%20exploitation.
(Erişim Tarihi: 01.12.2025)

18. https://www.unwomen.org/en/articles/faqs/faqs-what-is-unpaid-care-work-and-how-does-it-power-the-economy
(Erişim Tarihi: 01.12.2025)
https://www.unwomen.org/sites/default/files/2023-01/hlp-wee-working-group-paper-driver-3-en.pdf
(Erişim Tarihi: 05.12.2025)
19. https://www.unwomen.org/en/articles/explainer/migrant-women-at-risk-of-violence-and-exploitation
(Erişim Tarihi: 05.12.2025)

BRICS ÜLKELERİNDE SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELERİN ORMANSIZLAŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Doç. Dr. Melahat BATU AĞIRKAYA
Iğdır Üniversitesi, Iğdır Meslek Yüksekokulu, melahatagirkaya@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4717-7076

Doç. Dr. Hikmet AKYOL
Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, 05066062966,
hikmetakyol76@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9119-7416

ÖZET

Ekonomik büyüme üretim ve refah artışının önemli bir göstergesi olduğundan tüm dünyada hükümetlerin kalkınma politikalarının merkezinde yer almaktadır. Bununla birlikte küresel iklim değişikliğinin neden olduğu aşırılıklar ekonomik büyüme ve çevre ilişkisine olan akademik ilgiyi arttırmıştır. Bu araştırma Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika (BRICS) için ekonomik büyümenin ormansızlaşma üzerindeki etkilerini kentleşme ve nüfus değişkenleri bağlamında incelemiştir. Günümüzde ormansızlaşma yoğun insan aktivitesinin önemli sonuçlarından olmasının yanında iklim değişikliğinin temel sürücülerinden birisidir. Bu nedenle dünya genelinde hızla artan ormansızlaşma ulusların sürdürülebilir kalkınma hedeflerini tehdit etmektedir. Ekonomik büyüme ve ormansızlaşma arasındaki ilişki ampirik literatürde Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi çerçevesinde ele alınmıştır. Araştırmada BRICS ülkelerinin 1994-2023 arasındaki dönemi panel veri analizi teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi Pedroni (1999, 2004) ve Johansen-Fisher eşbütünleşme testleri kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonuçları sosyo-ekonomik göstergeler ile ormansızlaşmanın uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu göstermiştir. Uzun dönem katsayıların tahmini ise FMOLS, DOLS-MG ve CCR tahmincileri kullanılarak tahmin edilmiştir. Analiz sonuçları BRICS ülkeleri için EKC hipotezinin geçerli olduğunu göstermiştir. Sonuçlar araştırmacılar ve politika yapıcılar açısından son derece önemli çıkarımlar ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Ormansızlaşma, Ekonomik Büyüme, Sosyo-Ekonomik Göstergeler, BRICS Ülkeleri.

Vol. 5 - ISBN NR: 978-625-5694-64-5

THE IMPACT OF SOCIO-ECONOMIC INDICATORS ON DEFORESTATION IN BRICS COUNTRIES

ABSTRACT

Since economic growth is an important indicator of production and welfare increase, it is at the center of the development policies of governments all over the world. However, the extremes caused by global climate change have increased academic interest in the relationship between economic growth and the environment. This research examined the effects of economic growth on deforestation for Brazil, Russia, India, China and South Africa (BRICS) in urbanization and population variables. Today, deforestation is one of the main drivers of climate change and is one of the important consequences of intense human activity. For this reason, rapidly increasing deforestation around the world threatens the sustainable development goals of nations. The relationship between economic growth and deforestation has been discussed in the empirical literature within the framework of the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis. In the research, the period between 1994 and 2023 of BRICS countries was analyzed using panel data analysis techniques. The long-term relationship between the variables was examined using Pedroni (1999, 2004) and Johansen-Fisher cointegration tests. The results of the analysis showed that socio-economic indicators and deforestation are cointegrated in the long run. The estimation of long-term coefficients was estimated using FMOLS, DOLS-MG and CCR estimators. The results of the analysis showed that the EKC hypothesis is valid for BRICS countries. The results revealed extremely important implications for researchers and policy makers.

Keywords: Deforestation, Economic Growth, Socio-Economic Indicators, BRICS Countries.

1. GİRİŞ

Ekonomik büyüme üretim ve refah artışının önemli bir göstergesi olduğundan tüm dünyada hükümetlerin kalkınma politikalarının merkezinde yer almaktadır. Bununla birlikte küresel iklim değişikliğinin neden olduğu aşırılıklar ekonomik büyüme ve çevre ilişkisine olan akademik ilgiyi arttırmıştır. Bu araştırma Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika (BRICS) için ekonomik büyümenin ormansızlaşma üzerindeki etkilerini kentleşme ve nüfus değişkenleri bağlamında incelemiştir. Günümüzde ormansızlaşma yoğun insan aktivitesinin önemli sonuçlarından olmasının yanında iklim değişikliğinin temel sürücülerinden birisidir. Bu nedenle dünya genelinde hızla artan ormansızlaşma ulusların sürdürülebilir kalkınma hedeflerini tehdit etmektedir. Ekonomik büyüme ve ormansızlaşma arasındaki ilişki ampirik literatürde Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi çerçevesinde ele alınmıştır. Koop ve Tole (1999), 76 gelişmekte olan ülke 1961-1992 dönemi için ormansızlaşma, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) ve kişi başına düşen GSYH arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarında, büyüme ile çevresel kalitenin önce kötüleştiğini sonra iyileştiğini yönde bulgulara ulaşılmıştır. Uusivuori vd (2002), 67 tropikal ülke 1970-1991 dönemi için FAO FORIS verilerini kullanarak çoklu regresyon modellemesi uyguladıkları çalışmalarında, nüfus yoğunluğu ve kişi başına gelirin ormansızlaşma üzerinde önemli faktörleri olduğu tespit edilmiştir. López ve Galinato (2005), Brezilya, Endonezya, Malezya ve Filipinler 1980-1999 dönemi yıllık verileri ile ormansızlaşmayı açıklayan çalışmalarında, ticaret açıklığı ve ekonomik büyümenin ormansızlaşmaya neden olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ewers (2006), 103 ülke Küresel ormansızlaşma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, yüksek gelirli ülkelerin kaybolan orman örtüsüne karşı yeni plantasyonlarla yüksek ağaçlandırma oranlarına sahip olduğunu buna karşılık, az ormana sahip düşük gelirli ülkelerde ise ormanların hızlı bir oranda tüketme olasılığı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Mendes ve Junior (2012) , Amazon bölgesi 2004 yılı için ormansızlaşma, yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Genelleştirilmiş Toplamsal Model (GAM) yöntemi ile analiz ettikleri çalışmalarında, ekonomik büyüme oranının ormansızlaşma düzeyi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkileri olduğu ancak yolsuzluğun anlamlı bir etkisi olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ahmed vd (2015), Pakistan 1980-2013 dönemi için ormansızlaşma ve ekonomik büyüme, enerji tüketimi, ticaret açıklığı ve nüfus arasındaki ilişkiyi Eşbütünleşme için Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) sınır testi yaklaşımı ve VECM-Granger nedensellik testi kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre uzun vadede ekonomik büyümenin ormansızlaşma üzerinde azalan negatif bir etkisi olduğunu ve ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında çift yönlü bir nedensellik etkisi tespit edilmiştir. Cuaresma ve Heger (2019), ekonomik kalkınmanın, yoksul ülkelerde ağaç örtüsü kaybına yol açarken, gelişmiş ülkelerde aynı etkiyi gösterip göstermediğini coğrafi regresyon süreksizliğini kullanarak incelemişlerdir. Bulgulara göre, Sahra Altı Afrika ve genel olarak düşük gelirli ülkelerin en yüksek kalkınma-ormansızlaşma esnekliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Benedeka ve Fertő (2020), 1990-2015 dönemi için orman örtüsünün artışı ile kişi başına düşen GSYİH arasındaki ilişkiyi "Orman Kurtarma Endeksi" ile analiz edilen çalışmada, ormanların genel olarak artmasına rağmen, daha az değerli orman türlerini destekleyen yeniden düzenlemelerle orman biyoçeşitliliğine daha fazla önem verilmesine dikkat çekmişlerdir. Ajanaku ve Collins (2021), 1990-2016 dönemi için Afrika'da meydana gelen ormansızlaşmaya uygulanan Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezini Panel GMM yöntemi ile incelemektedir. Ampirik sonuçları, EKC hipotezinin Afrika'daki

ormansızlaşma için geçerli olduğunu ve uygun arazi kullanımı ve orman ürünleri ticareti politikaları yoluyla ormansızlaşmayı azaltabileceği ve bu politika sonuçlarının ekonomik büyümeyi etkilemeyeceği yönde kanıtlar elde edilmiştir. Barros ve Chimeli (2026), Brezilya Amazon bölgesi 2000-2010 dönemi için ormansızlaşma ile sosyo-ekonomik kalkınma arasında ilişkiyi çevresel Kuznets eğrisi (EKC) bağlamında inceleyen çalışmada sosyo-ekonomik büyümenin artık ormansızlaşmanın bir itici gücü olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

2. ANALİZ BULGULARI

Bu araştırma BRICS grubu ülkelerinde 1994-2023 arasını kapsayan dönemde sosyo-ekonomik göstergelerin ormansızlaşma üzerindeki etkisini incelemiştir. Tablo 1'de araştırma değişkenleri sunulmuştur. Çalışmada ormansızlaşmayı temsilen orman alanı (arazi alanın yüzdesi) kullanılmıştır. Ekonomik büyümeyi temsilen ise kişi başına düşen reel GSYH (ABD Doları kullanılmıştır). Çalışmada kentleşme (toplam nüfusunun yüzdesi) ve nüfus verileri kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. Araştırma verileri Dünya Bankasının resmi veri tabanı olan Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından alınmıştır.

Tablo 1. Araştırma Değişkenleri

Değişken	Açıklama	Türü	Veri Kaynağı
LnDEF	Orman alanı (arazi alanının yüzdesi)	Doğal logaritması alınmıştır.	WDI
LnGDP	Kişi başına düşen reel GSYH (ABD Doları)	Doğal logaritması alınmıştır.	WDI
LnURB	Kentsel nüfus (toplam nüfusun yüzdesi)	Doğal logaritması alınmıştır.	WDI
LnPOP	Toplam nüfus	Doğal logaritması alınmıştır.	WDI

BRICS ülkeleri için ekonomik büyümenin ormansızlaşma üzerindeki etkisi *Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC)Hipotezi* çerçevesinde ele alınmıştır. Bu hipotez Kuznets'in (1955) gelir eşitsizliği ve kişi başına gelir arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmanın çevresel uyarlamasına dayanır. Grosmann ve Kruger (1991) tarafından önerilen bu yaklaşıma göre kişi başına gelir ve çevresel bozulma arasında ters bir "*U*" ilişkisi söz konusudur. *EKC* hipotezi ormansızlaşma bağlamında ele alındığında kalkınmanın başlangıç aşamasında tarıma dayanan ekonomik faaliyetler ve aşırı doğal kaynak kullanımı ormansızlaşmayı arttıracak, bana belir bir gelir düzeyinden sonra sanayileşme, hizmet sektörünün gelişimi, verimlilik ve çevre dostu teknolojilerin yaygınlaşması ile ormansızlaşmanın azalacağını savunmaktadır. Araştırmada değişkenler arasındaki panel veri ilişkisini veren doğrusal modelin gösterimi aşağıdaki gibidir:

$$LnDEF_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 LnGDP_{it} + \beta_2 LnGDP^2_{it} + \beta_3 LnGDP_{it} + \beta_4 LnURB_{it} + \beta_5 LnPOP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

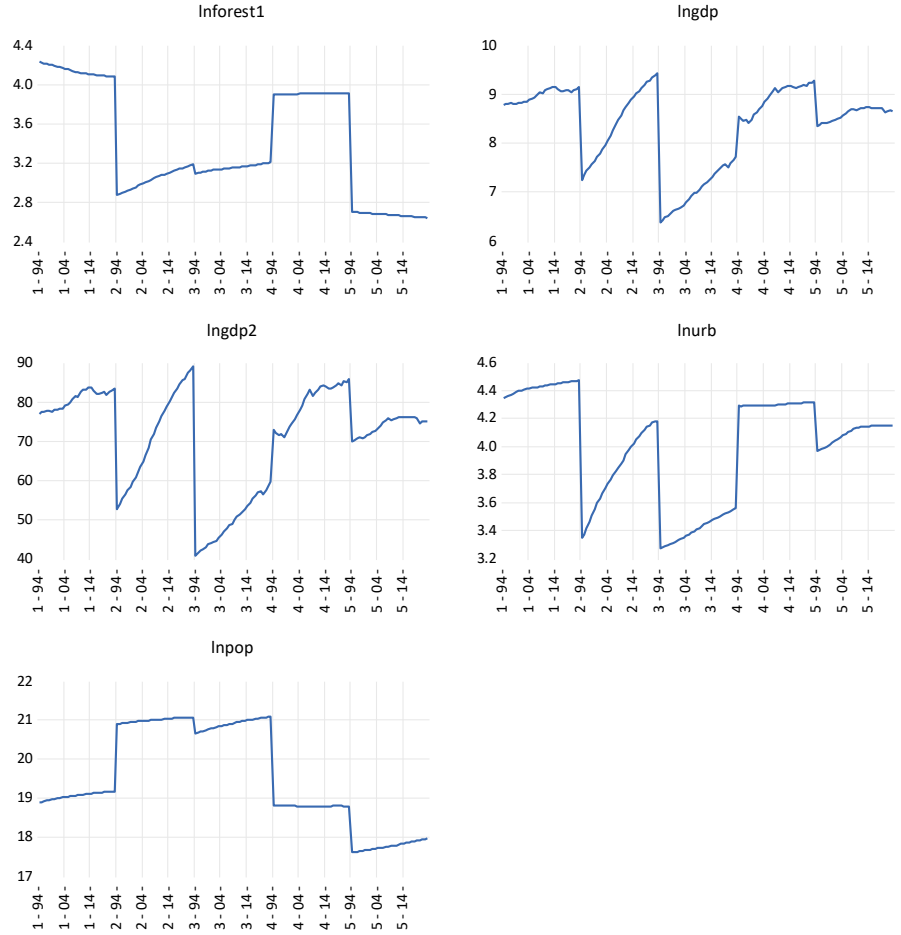
Burada *LnDEF*, ormansızlaşmanın doğal logaritmasını göstermektedir. *LnGDP*, *LnGDP*^{2}, *LnURB ve LnPOP* ekonomik büyümenin, ekonomik büyümenin karesinin, kentleşmenin ve toplam nüfusun doğal logaritmasıdır. Modelde *i* ve *t* birim ve zaman boyutunu α sabiti, β eğim parametrelerini ve ε hata terimini temsil etmektedir. Tablo 2'de araştırma serilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Ormansızlaşmanın doğal logaritmasının ortalama değeri 3.378, maksimum ve minimum değerleri ise 4.229 ve 2.636 olarak hesaplanmıştır. LnGDP ve LnGDP2 serilerinin ortalama değerleri 8.394 ve 71.117, maksimum değerleri 9.432 ve 88.966, minimum değerleri ise 6.377 ve 40.678 olarak bulunmuştur. Araştırma serileri yıllık verilerden oluşmuştur.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	LnDEF	LnGDP	LnGDP^2	LnURB	LnPOP
Ortalama	3.378	8.394	71.117	4.013	19.504
Ortanca	3.157	8.688	75.483	4.143	19.068
Max.	4.229	9.432	88.966	4.472	21.086
Min.	2.636	6.377	40.678	3.272	17.599
Std. Sapma	0.557	0.810	12.954	0.383	1.2662
Skewness	0.192	-1.012	-0.893	-0.655	0.043
Kurtosis	1.466	2.814	2.574	1.975	1.473
Jarque-Bera	15.633	25.860	21.112	17.292	14.611
Prob.	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Gözlem	150	150	150	150	150

Şekil 1'de araştırma serilerinin dönemsel (1994-2023) değişim grafikleri gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Değişkenlerinin Dönemsel Değişim Grafiği

Araştırma çerçevesinde ilk olarak serilerin yatay kesit bağımlılığı (YKB) problemi içerip içermedikleri Breusch-Pagan (1980) tarafından önerilen LM istatistiği kullanılarak incelenmiştir. LM analiz sonuçları Tablo 3'de sunulmuştur. Sonuçlara göre tüm serilerde YKB problemi vardır. Bu nedenle değişkenlerin durağanlığı YKB'nin varlığında sağlam sonuçlar veren ve Pesaran (2007) tarafından önerilen CIPS testi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre tüm seriler düzeyde birim kök içeriyorken, birinci farkları alındığında durağanlaşmışlardır (Tablo 4).

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Analizi

	LM İstatistik	Prob.
LnDEF	283.013	0.000***
LnGDP	262.466	0.000***
LnURB	268.703	0.000***
LnPOP	220.331	0.000***

*** p≤0.01 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 4. CIPS Birim Kök Analizi

	DÜZEY	FARK
LnDEF	262.064	-52.189***
LnGDP	-2.71	-3.890***
LnURB	-1.987	-2.918***
LnPOP	-2.085	-3.929***

*** p≤0.01 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.
CIPS testi uygulanırken sabitli ve trendli opsiyonu seçilmiştir.

Araştırma kapsamında değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi Pedroni (1999, 2004) ile Johansen-Fisher eşbütünleşme testleri kullanılarak incelenmiştir. Tablo 5'de verilen analiz sonuçları ormansızlaşma ile açıklayıcı değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu göstermiştir. Tahmin edilen modelin slope heterojenliği ise Pesaran-Yamagata (2008) ve Blomquist-Westerlund (2013) Delta testleri kullanılarak incelenmiştir. Tablo 6'da verilen Delta testi sonuçları tahmin edilen modelin heterojen özellikler sergilediğini göstermiştir. Araştırmanın sonraki aşamasında uzun dönem katsayıların tahmini Pedroni (2001) DOLS-MG, Pedroni'nin (1996, 2000) önerdiği Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) ve Park'ın (1992) Kanonik Ko-entegrasyon Regresyon (CCR) tahmincileri kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 5. Eşbütünleşme Analizi

Pedroni (1999, 2004)		
	İstatistik	Prob.
Modified PP-t	2.632	0.004***
PP-t	1.389	0.082*
ADF-t	2.497	0.006***
Johansen-Fisher		
Hipotez	Fisher İz İstatistik	Fisher Max-Eigen
Hiçbirisi	191.7***	127.2***
En az 1	107.0***	48.88***
En az 2	69.03***	34.21***
En az 3	47.70***	30.34***
En az 4	40.70***	40.70***

***, ** ve * p≤0.01, p≤0.05 ve p≤0.10 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 6. Slope Heterojenlik Analizi

	Pesaran-Yamagata (2008)		Blomquist-Westerlund (2013)	
	İstatistik	Prob.	İstatistik	Prob.
Δ	17.313	0.000***	3.589	0.000***
Δadj	19.357	0.000***	4.012	0.000***

*** p≤0.01 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Ekonomik büyümenin ormansızlaşmayı temsil eden LnDEF üzerindeki etkisi tüm tahminci sonuçlarına göre negatif iken, ekonomik büyümenin karesinin LnDEF üzerindeki etkisi pozitif bulunmuştur. Bu bakımdan araştırma sonuçları BRICS ülkeleri için EKC hipotezinin geçerli

olduğunu ve ekonomik kalkınmanın başlangıç aşamasında ormansızlaşmanın arttığını, belli bir eşik seviyesinden sonra ise ekonomik kalkınmanın ormansızlaşmayı azalttığını göstermiştir. Analiz sonuçları kentleşmenin ormansızlaşmayı azalttığını, nüfus artışının ise ormansızlaşmayı attırdığını göstermiştir.

Tablo 7. DOLS-MG, FMOLS, CCR Analizi

	DOLS-MG		FMOLS		CCR	
	Beta	t-İstatistik	Beta	t-İstatistik	Beta	t-İstatistik
LnGDP	-0.841	-5.216***	-0.77	-50.76***	-0.77	-33.41***
$LnGDP^2$	0.048	7.615***	0.04	66.35**	0.05	40.59***
LnURB	0.015	0.480	0.05	20.59***	0.05	8.00***
LnPOP	-0.052	-24.66***	-0.17	-92.06***	-0.18	-69.18***

*** p≤0.01 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

Araştırma doğrultusunda değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Dumitrescu-Hurlin (2012) tarafından önerilen Granger temelli heterojen nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 8'de gösterilmiştir. Buna göre ekonomik büyümeden ormansızlaşmaya doğru tek yönlü Granger nedensellik söz konusu iken, kentleşme ve nüfus ile ormansızlaşma arasında çift yönlü Granger nedensellik vardır. Sonuçlar kentleşmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü Granger nedensellik olduğunu göstermiştir. Nüfus ile ekonomik büyüme ve kentleşme arasında çift yönlü Granger nedensellik vardır.

Tablo 8. DH (2012) Granger Nedensellik Testi

Boş Hipotez	W-İstatistik	Zbar-İstatistik	Prob.
LnGDP ≠> LnDEF	26.4693	34.7571	0.000***
LnDEF ≠> LnGDP	1.71147	0.86001	0.389
LnURB ≠> LnDEF	71.8124	96.8383	0.000***
LnDEF ≠> LnURB	3.48885	3.29351	0.001***
LnPOP ≠> LnDEF	29.1106	38.3734	0.000***
LnDEF≠> LnPOP	3.78366	3.69713	0.000***
LnURB ≠> LNGDP	3.46823	3.26527	0.001***
LnGDP ≠> LNURB	0.59370	-0.67038	0.502
LnPOP≠> LNGDP	2.58656	2.05814	0.039**
LnGDP ≠> LnPOP	3.80306	3.72370	0.000***
LnPOP ≠> LnURB	19.6712	25.4494	0.000***
LnURB ≠> LnPOP	6.50902	7.42855	0.000***

***, ** ve * p≤0.01, p≤0.05 ve p≤0.10 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

3. SONUÇ

İklim değişikliği günümüzde etkisini gittikçe arttırarak, dünya genelinde hava-su kaynaklı anormallikleri tetikleyerek, küresel bir krize dönüşmüştür. Küresel iklim değişikliği ile mücadelede ormanların korunması ve yaygınlaştırılmasının kritik bir rolü vardır. Bu araştırma BRICS ülkeleri için ekonomik büyümenin ormansızlaşma üzerindeki etkisini *EKC* hipotezi çerçevesinde incelemiştir. Sonuçlar ormansızlaşma ve ekonomik büyümenin uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu göstermiştir. Analiz sonuçlarına göre uzun dönemde BRICS ülkeleri için *EKC* hipotezi geçerlidir. Buna göre ekonomik kalkınmanın başlangıç aşamasında ormansızlaşma artmış, belli bir eşik seviyesinden sonra ise artan ekonomik kalkınma ve refah ormansızlaşmayı olumlu etkilemiştir. Analiz sonuçları kentleşmenin ormansızlaşmayı azalttığını, nüfus artışının ise ormansızlaşmayı attırdığını göstermiştir. Araştırma kapsamında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Dumitrescu-Hurlin (2012) tarafından önerilen Granger temelli heterojen nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Sonuçlar ekonomik

büyümeden ormansızlaşmaya doğru tek yönlü Granger nedensellik olduğunu, kentleşme ve nüfus ile ormansızlaşma arasında çift yönlü Granger nedensellik olduğunu göstermiştir. Analiz sonuçlarına göre kentleşmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü Granger nedensellik vardır. Nüfus ile ekonomik büyüme ve kentleşme arasında çift yönlü Granger nedensellik vardır.

KAYNAKLAR

Ajanaku, B., & Collins, A. (2021). Economic growth and deforestation in African countries: Is the environmental Kuznets curve hypothesis applicable? Forest Policy and Economics, 129.

Blomquist, J., & Westerlund, J. (2013). Testing slope homogeneity in large panels with serial correlation. Economics Letters, 121(3), 374–378. https://doi.org/10.1016/j.econlet.2013.09.012

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. The Review of Economic Studies, 47(1), 239–253. https://doi.org/10.2307/2297111

Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. Economic Modelling, 29(4), 1450–1460. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014

Ewers, R. (2006). Interaction effects between economic development and forest cover determine deforestation rates. Global Environmental Change, 16, 161–169. doi: doi:10.1016/j.gloenvcha.2005.12.001

López, R., & Galinato, G. (2005). Trade Policies, Economic Growth, and the Direct Causes of Deforestation. Land Economics, 82(2), 145-169. doi:https://www.jstor.org/stable/4129662

Ahmed,, K., Shahbaz, M., Qasim, A., & Long , W. (2015). The linkages between deforestation, energy and growth for environmental degradation in Pakistan. Ecological Indicators, 49, 95-103. doi:https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2014.09.040

Barros, P., & Chimeli , A. (2026). The impacts of palm oil expansion on deforestation and economic activity in the eastern Amazon. Ecological Economics, 239, 108739. doi: https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2025.108739

Benedeka, Z., & Fertő, I. (2020). Does economic growth influence forestry trends? An environmental Kuznets curve approach based on a composite Forest Recovery Index. Ecological Indicators, 112, 106067. doi:https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2020.106067

Cuaresma , J., & Heger , M. (2019). Deforestation and economic development: Evidence from national borders. Land Use Policy, 84, e347-e353. doi: https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.12.039

Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American free trade agreement (NBER Working Paper No. 3914). National Bureau of Economic Research. https://doi.org/10.3386/w3914

Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. Journal of Economic Dynamics and Control, 12(2–3), 231–254. https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3

Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in Gaussian vector autoregressive models. Econometrica, 59(6), 1551–1580. https://doi.org/10.2307/2938278

Koop, G., & Tole , L. (1999). Is there an environmental Kuznets curve for deforestation? Journal of Development Economics, 58(1), 231–244. doi:https://doi.org/10.1016/S0304-3878(98)00110-2

Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. The American Economic Review, 45(1), 1-28.

Mendes, C., & Junior , S. (2012). Deforestation, economic growth and corruption: a nonparametric analysis on the case of Amazon forest. Applied Economics Letter, 19(3), 1285-1291. doi:10.1080/13504851.2011.619487

Park, J. Y. (1992). Canonical cointegrating regressions. Econometrica, 60(1), 119–143. https://doi.org/10.2307/2951679

Pedroni, P. (1996). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels and the case of purchasing power parity (Working Paper No. 96–020). Indiana University, Department of Economics.

Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 61(S1), 653–670. https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1653

Pedroni, P. (2000). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. Department of Economics Working Papers (No. 2000–03). Williams College, Department of Economics.

Pedroni, P. (2001). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. In B. H. Baltagi, T. B. Fomby, & R. Carter Hill (Eds.), Nonstationary panels, panel cointegration, and dynamic panels (Advances in Econometrics, 15, 93-130. Emerald Group Publishing. https://doi.org/10.1016/S0731-9053(00)15004-2

Pedroni, P. (2004). Panel cointegration: Asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis. Econometric Theory, 20(3), 597–625. https://doi.org/10.1017/S0266466604203073

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. Journal of Applied Econometrics, 22(2), 265–312. https://doi.org/10.1002/jae.951

Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. Journal of Econometrics, 142(1), 50–93. https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010

Uusivuori , J., Lehto , E., & Palo , M. (2002). Population, income and ecological conditions as determinants of forest area variation in the tropics. Global Environmental Change, 12(4), 313-323. doi:https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00019-5

World Bank (2025). World Development Indicators. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

SOSYAL MEDYAYLA BİRLİKTE DÖNÜŞEN MAHREMİYET ALGISI

Yüksek Lisans Öğrencisi, Büşra ÖZCAN ÖZOĞLU
T.C. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
bozcan9623@gmail.com- ORCID ID: 0009-0003-5910-2263

ÖZET

Günümüz düşünce dünyasında mahremiyet kavramı önemli bir yere sahiptir. Her gün dönüşen ve değişen toplum düzeninde dinamik bir yapıya sahip olan mahremiyet kavramı da kendi içinde değişmekte ve dönüşmektedir. Günümüzde mahremiyetin dönüşümüne şahit olmaktayız. Nitekim sosyal medyayla birlikte dönüşen mahremiyet, görme ve gösterme üzerine oluşturduğu yeni anlamlarla toplumsal yaşamda değişikliklere sebep olmuştur. Geçmişte güzel olanı saklamak marifetken bugün göstermek alkışlanır hale gelmiştir. Sosyal medyayla birlikte modern toplumda gizli olanın görünürlük kazanması mahremiyet algısında dönüşüme sebep olmuştur. Mahremiyet kavramının görünmezlik ve bağımsızlık özellikleri olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal medyanın hayatımıza girmesiyle birlikte en mahrem olanın bile görülebilir hale gelmeye başlamıştır. Günümüzde kişilerin en yoğun şekilde iletişim ve etkileşime girdiği mecraların başında sosyal medya platformları gelmektedir. Sosyal medyayla birlikte bireylerin sosyalliğini sağlayacağı alanları gerçek alanlardan dijital alanlara geçmiştir. Bu durum insanları tamamen gerçek ilişkilerden koparmıştır diyemeyeceğimiz gibi yapay ilişkilerin yokluğundan da bahsedilememektedir. İnsanların sosyalliği bu platformlardaki paylaşımlarına gelen etkileşimlerle ölçülür duruma gelmiştir. İnsanlar sosyal medyayla birlikte yediği yemekleri, giydiği kıyafetleri, gezdiği şehirleri, kendisini ne kadar çok beğendiğini ve tabi ki beğenildiğini, doğum günlerini vs hayatının her alanını tanıdığı tanımadığı herkese açmaya başlamıştır. Kişiler kendi özelini teşhir ettiği gibi başkalarının özelini de merak etme, görüntüleme ve elde etmek için özel çabalar göstermektedir. Sosyal medyadaki tüm insanların daima mutlu olduğu algısıyla birlikte de insanlar kendisini o mutluluğa sahip olmak için aynı şeyleri yapmaya özendirilir duruma gelmiştir. Sosyal medyanın günümüzde hızla yayılmasıyla birlikte mahremiyet algısının da dönüştüğü görülmektedir. Bu çalışmanın amacı sosyal medya mecralarının bireylerin hayatına girmesiyle mahremiyet algısı açısından ne gibi değişim ve dönüşümü oluşturduğunu incelemektir. Çalışmada sosyolojik analiz yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, sosyal medyayla birlikte dönüşen mahremiyet algısının sürekli bir değişim ve uyum sürecinde olduğu görülmüştür. Bireylerin ve toplumun bu değişimlere adapte olması ve mahremiyetin korunması için aktif bir şekilde çalışması gerekmektedir. Bu sayede sosyal medyanın sağladığı faydaları ve iletişim imkanlarını kullanırken, kişisel mahremiyetimizi de koruyabilir ve dijital dünyada güvenli bir şekilde var olabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Mahremiyet, Ahlak

GİRİŞ

Mahremiyet, bireylerin kişisel alanını, düşüncelerini ve bilgilerini kontrol etme yeteneğidir. Fakat günümüzde sosyal medyanın hızlı yükselişiyle birlikte, mahremiyet algısı da değişime ve dönüşüme uğramıştır. Günümüzün dijital çağında, sosyal medya platformları hayatımızın önemli bir parçası haline gelmiştir. Facebook, Twitter, Instagram gibi platformlar aracılığıyla bireyler günlük yaşantılarını paylaşırken, düşüncelerini, fotoğraflarını ve kişisel bilgilerini milyonlarca insanla kolaylıkla paylaşabilir olduğu gözlemlenmektedir. Sosyal medya kullanımıyla birlikte gelen bu kolaylık mahremiyet algısında da dönüşümlere neden olmaktadır.

Sosyal medya platformları, kullanıcıların kişisel bilgilerini ve paylaşımlarını geniş bir kitleyle paylaşmasını teşvik eder. Bu durum ise bireylerin mahremiyet sınırlarını bulanıklaştırmaktadır. Örneğin, geçmişte özel olarak kabul edilen bir fotoğraf veya düşüncenin günümüzde sosyal medya aracılığıyla paylaşıldığında hızla yayılabilir ve kontrol dışına çıkabilir hale geldiği görülmektedir. Ayrıca, sosyal medyanın sunduğu "beğeniler", "takipçiler" ve "paylaşım" gibi özellikler, insanların dikkatini ve onayını çekme ihtiyacını artırmakta ve böylelikle bireyleri daha fazla kişisel bilgi paylaşmaya yönlendirebilmektedir. Dolayısıyla mahremiyet algısı, sosyal medyanın etkisiyle zayıflayabilmekte ve bireyler daha açık bir şekilde özel hayatlarını sergilemeye başlayabilmektedir.

Sosyal medya platformlarıyla birlikte toplumsal değerlerde de değişme meydana gelmiştir. Bu araştırmada, sosyal medyanın yükselişiyle birlikte dönüşen mahremiyet algısı ele alınacaktır. Ayrıca sosyal medyanın mahremiyet anlayışımızı nasıl etkilediğini, avantajlarını ve dezavantajları üzerinde durulacak ve bireylerin mahremiyetlerini korumak için neler yapabileceklerini ve sosyal medyanın mahremiyetin geleceği üzerindeki olası etkileri üzerinde durulacaktır.

Sosyal medyanın hayatımızdaki önemli bir yer edinmesiyle birlikte ortaya çıkan mahremiyet algısının nasıl değiştiğini ve bireylerin bu yeni ortamda nasıl bir denge kurmaları gerektiğini anlamak amacını taşımaktadır. Mahremiyetin bireysel ve toplumsal boyutlarını inceleyerek, sosyal medyanın sağladığı olanaklar ve riskler arasındaki dengeyi ele alacaktır. Ayrıca, sosyal medyanın mahremiyetin sınırlarını belirleme ve kişisel kontrol sağlama konusundaki etkileri de tartışılacaktır.

1. MAHREMİYET

1.1. Mahremiyetin Tanımı

Kişisel mahremiyet ya da özel yaşam kavramı, günümüzde toplumsal hayatta çok önemli yeri olan bir kavramdır. Ancak mahremiyet kavramının tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesi oldukça zordur. Çünkü mahremiyet, birçok insan için farklı anlamlara gelmektedir. Hatta çoğu insan, günlük hayatlarının önemli bir parçası olan bu olgunun çoğu zaman farkında da olamazlar (Yüksel, 2003:78). Mahremiyet kavramı tanımlamalarında hangi boyuttan bakıldığına göre değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda aşağıda bazı boyutlarıyla mahremiyet tanımlamalarına yer verilecektir.

Mahremiyet kavramını İslami kaynaklar açısından tanımladığımızda; mahremiyet kavramının temeline indiğimizde kök harfleri Arapça “حرم” (h-r-m) olan “mahrem” kelimesi sözlükte; yasaklanan, haram olan şey, tabu, kutsal, mukaddes, kişinin evlenemeyeceği kişiler anlamına

gelmektedir. Mahremiyet kavramı ise kişinin kendi sınırlarını koruması ve insanlar arasındaki ilişkilerde sınırlarını gözetmesi, başkalarının duyması istenmeyen özel bilgi, kişinin bedeninde dokunulmaması gereken özel bölgeler, belirli sınırlar dahilinde girilmesi ve görülmesi izin verilen mekanlar olarak tanımlanmaktadır (Martı-Yıldız vd :2022:2).

Mahremiyet kavramının daha iyi anlaşılması için "mahrem" kelimesinin anlamından bahsetmek faydalı olacaktır. Mahrem, Türkçe sözlüğe göre, yakın akraban olduğu için nikah düşmeyen kimse, başkalarına söylenmeyen, gizli ve sırdaş olarak tanımlanmaktadır (https://sozluk.gov.tr/). Osmanlıca- Türkçe sözlükte ise mahremiyet, mahrem olma hali, mahremlik şeklinde açıklanmıştır. Mahrem kelimesi ise; dinin yasakladığı şey, yakın akraba olması sebebiyle kadınların kendisinden çekinmediği, nikah düşmeyen evlenmeyi yasak ettiği kimse her şeyini bilen, herkese söylenmesi doğru olmayan gibi anlamlara gelmektedir. (Özön, 1971: 440). Türkçe sözlükte ise, "mahrem'' kelimesi "nikah düşmeyen yakın akraba, gizli, sırdaş" gibi anlamlarda geçmektedir. (Canpolat, 1983: 799)

Batı dillerinde mahremiyet kelimesi; privacy (privata: mahrem) Latince privo, privare fiilinden gelmektedir. Bir kenara koymak, ayırmak, muaf tutmak, bağışlamak, serbest bırakmak, kişiye özel gibi anlamlara gelen kelime, aynı zamanda, privatus şeklindeki isim şekliyle de hem özel vatandaş hem de siyasi ya da kamusal görevi olmayan kişi anlamında kullanılmaktadır. Terimin Arapça ve Latince anlamlarına bakıldığında mahrum bırakma vurgusunun öne çıktığı görülmektedir. Bu anlamların yanı sıra "kutsal" anlamı da vardır. Poyraz'a göre harem, kelimesinin aslı Kâbe'dir. Kâbe Allah'ın Haremi (haremullah)'dir. Kâbe'nin ev olması, evin kutsallığı ve mahremiyeti yanında yasağı da belirtmektedir. Kutsal üzerinden dünya-ev (Grekçe: oikon) ilişkisine ve buradan kamusal olana (polis) geçiş yapan Poyraz, hem kendi mahreminden sorumlu olmak hem de mahrem olmayandan korumak fiillerini ön plana çıkarmaktadır (Poyraz, 2019: 22, 23).

Mahremiyet kavramı mahrem olma hallerinin tamamını içine almaktadır. Bunların yanı sıra kişinin bedenini örtecek şekilde giyinmesi, kişilerin vücudunda gizlenmesi gereken bölgeleri, kişilerin cinsel hayatı ve bunun gizliliği, kişisel ve sosyal hakları, kişisel bilgiler, bireysel alanı ve bunun kullanım hakkı gibi birçok alanı içine alan anlam çeşitliliği zengin olan bir kavramdır. Bu anlam çeşitliliğinin sebebi ise mahremiyet kavramının dini, toplumsal, insan fıtratına uygun ve hukuk alanlarında da bir karşılığa sahip olmasıdır. Türk toplumunu göz önünde bulundurduğumuzda mahremiyet kavramı hem dini hem de toplumsal bir zemin üzerinde inşa edilmiş ve anlam karşılığı olan önemli bir kavramdır (DİB,2007).

Mahremiyet olgusu çok eski dönemlerden beri bilinen kavramlardandır. Bu olgunun temel yapıtaşı olan özel hayat alanından söz edebilmek için "birey" kavramından hareket edilmelidir. Modern öncesi ve geleneksel toplumsal yapılarda bugünkü anlamıyla "birey" den ve bireyin "özel yaşan alanı" ndan bahsetmek zordur (Yüksel, 2003:182). Bu sebeple bireysel yaşantılar ve toplumsal yaşantılar birbiriyle ilişki içerindedir ki toplumu oluşturan ana karakter bireydir. Mahremiyet kavramının bireysel ve toplumsal olmakla birlikte birçok kavramsallaştırması vardır.

Mahremiyet kavramsallaştırmalarına geçmeden önce mahremiyetin önemine değinecek olursak Westin, çalışmasında mahremiyetin neden önemli olduğu sorusuna cevap aramış ve genel hatlarıyla dört maddede ele almaktadır. Bunlar; "kişisel özerklik ve manipüle edilmekten

kaçınma arzusu", "duygusal rahatlama ve psikolojik mahremiyet yönetimi", "kişinin kendi kendini değerlendirmesi", "hem kişilerarası hem de güvendiğimiz başkalarıyla bilgi paylaşımının sınırları kapsamında belirli miktarda iletişimin korunması" olarak ifade edilmektedir. Mahremiyet 'in, "özgürlük, özerklik, benlik, insan ilişkilerinin geliştirilmesi ve özgür bir toplumun varlığının geliştirilmesi" gibi işlevlerinden dolayı merkezi bir önemi vardır. Bu bağlamda mahremiyet kavramsallaştırmalarını ana hatlarıyla dört başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar: (Livberber, 2018:20-21).

- "Kişilerarası duygusal iletişim ve etkileşimi düzenleme ve duyguların ifade sürecinde bir "ihtiyaç",
- Kişisel sınır, yalnız kalma ve ulaşılabilirlik kapsamında "korunma hakkı",
- "Kültürel algı",
- Din referansında "Haramdan sakınma, sadakat ve kul hakkıdır".

İlk kavramsallaştırma mahremiyetin bir ihtiyaç olduğudur. Mahremiyet her şeyden önce en temel insani bir ihtiyaç ve toplumsal ilişkilerin düzeninde de önemli bir gereklilik arz etmektedir. İkinci anlamda ise kişinin kendi sınırları kapsamında korunma hakkı olarak ifade edilmektedir. Üçüncü anlamında ise kültürün mahremiyet kavramını etkilemesiyle oluşan kültürel algı anlamında bahsedilmektedir. Dini literatürdeki karşılığı ise haramdan sakınma, kul hakkı gibi anlamlara gelmektedir.

2. SOSYAL MEDYA

2.1. Sosyal Medya Tanımı, Tarihçesi ve Gelişimi:

İnternet, dünya genelinde 4.66 milyar insanın kullandığı bir platformdur ve 1960'lara kadar uzanan bir geçmişi vardır. İlk zamanlarda bilimsel ve askeri araştırmalar için kullanılan internet, 1980'lerin sonunda halka açılmıştır. Bilgisayarların gelişmesiyle beraber internet kavramı ortaya çıkmış ve ABD, İngiltere ve Fransa'da bulunan laboratuvarlarda internet ağlarının ilk paket tasarımları geliştirilmiştir. 1990'ların sonuna gelindiğinde Tim Berners-Lee'nin World Wide Web'i icat etmesiyle internet daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. World Wide Web, tarayıcılar aracılığıyla web sitelerinin görüntülenmesini sağlayan bir araç zinciri anlamına gelmektedir. Türkiye'de internet altyapısının gelişimi belirli aşamalardan geçmiştir. Türkiye'ye internetin gelişi ise 12 Nisan 1993 tarihinde ODTÜ- TÜBİTAK işbirliğiyle Ankara-Washington arasına kurulan bir kiralık hat ile olmuştur. İlk başlarda sadece belirli kurumlar ve üniversiteler internete erişebilirken, 1993- 1996 yılları arasında TÜBİTAK ve birçok üniversite ODTÜ üzerinden internet bağlantısı sağlamıştır. Daha sonra Türkiye'de web siteleri açılmaya başlamıştır, hatta ilk Türkçe içerikli web sayfaları ODTÜ ve Bilkent Üniversitelerinin web siteleri olmuştur. "996 yılında ise Türkiye'de ilk İnternet Servis Sağlayıcı (ISS) olan TURKNET hizmete başlamıştır. İnternet'in hızla gelişmesiyle beraber ÖSYM, sınav sonuçlarını internet üzerinden açıklamaya başlamış ve bankalarda müşterilere internet üzerinden hizmet vermeye başlamıştır. Şuanda Türkiye'de nüfusun yaklaşık %72'si internete erişim sağlamaktadır, bu da 83 milyon nüfuslu ülkede yaklaşık 62 milyon kişiye denk gelmektedir (https://shiftdelete.net/turkiyede-internet-altyapisinin-gelisimi).

Web 2.0 kavramı ilk olarak 2004 yılında, O'Reilly ve MediaLive International tarafından düzenlenen bir web konferansında ortaya çıkmıştır. Web 2.0, teknolojik gelişmeleri (AJAX, RSS, XML, CSS …) ve kullanıcı bakış açısındaki büyük değişmeleri içermektedir. Web 1.0'da

kullanıcılar sadece siteleri ziyaret eden ve içeriği okuyan "ziyaretçiler" olarak adlandırılırken, Web 2.0'da kullanıcılar siteleri oluşturabilir, içeriği değiştirebilir duruma gelerek "kullanıcı" adını almışlardır (https://bidb.itu.edu.tr/seyir-defteri/blog/2013/09/08/web-2.0).

Sosyal medyanın en önemli bileşeni sosyal ağlardır. Sosyal ağlar, kullanıcıların web içeriğini oluşturmasını sağlayan web 2.0 teknolojisi üzerine kurulmuş bir modeldir. Sosyal medya, internet tabanlı uygulamaların kullanıcı merkezli olarak içerik üretimine ve geliştirilmesine izin veren bir kavramdır. Web 1.0'da kullanıcılar sadece okuyucu konumundayken, Web 2.0 ile birlikte kullanıcılar diğer kullanıcılar ve ağ ile etkileşim kurabilme imkanı bulmuştur. Bu gelişme, internetin kullanım alanlarını çeşitlendirerek kullanıcıların etkileşimde bulunabileceği sosyal ağlarda büyümeye yol açmıştı (Tarcan, 2015:2-6).

Sosyal medya, bir şey, bir yer ya da bir ortam değildir, bir terkip, bir kavramdır (Pettman, 2017: 11). Pettman, akış içindeki paylaşımlara en fazla iki günlük ömrünün olduğundan hareketle Heraklitos'un nehir metaforunu sosyal medyaya uyarlamış ve "aynı canlı akışa iki kez giremezsin." diyerek bu yeni iletişim türünün değişkenlik ve hızına vurgu yapmıştır. O'na göre kişiler bir anlığına gözünü ekrandan ayırsa hayatını değiştirmeyi vadeden tweet'i kaçıracakmış hissi yaşamaktadır. Fakat şüphesiz sosyal medya kullanıcıları tek tip değildir. (Pettman, 2017: 12). Sosyal medya kullanıcıları sadece bir tip değil farklı farklı birçok tipten meydana gelmektedir.

2.2.Sosyal Medyanın İşlevleri

Sosyal medyanın birçok işlevi vardır. Bunlar; sosyalleşme, reklam-pazarlama-ticaret, haberleşme- enformasyon, siyasi ve dini örgütlenmelerdir. Sosyal medya, insanların birbirleriyle iletişim kurmasını ve bağlantılarını sürdürmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra kullanıcıların güncel bilgileri paylaşmasını, haberleri takip etmesini ve farklı konularda bilgi edinmesini sağlar. Ayrıca kullanıcıların kendi bilgi ve içeriklerini paylaşmalarına olanak tanır.

Sosyal medyanın işlevlerinden ve kullanım şekillerinden hareketle bir tipoloji ortaya çıkarılmıştır.

1. Her kullanıcı kendisini bir gruba ait olma hissi içinde sürekli bir takip ve takip edilme arzusu içindedir. Bunun yanında bu takipleşme süreciyle insanları etkileyecek şekilde bir amaç doğrultusunda kullananlar.
2. Tüm hayatını sanal aleme taşıyanlar, bunlar evinin en mahrem alanından bile görüntüler sunarak insanlara kendini teşhir eden ve kullandığı malzemelerin satışını yaparak bu mahrem alanından maddi menfaat sağlayanlardır. Bu kişiler maddi menfaatlerin yanı sıra manevi menfaatler de elde ederler. Nitekim bu kullanıcılarda beğenilme isteği ve kendini gösterme arzusu; diğer kullanıcıların onlara mesaj, beğenilerle dönüt vermesiyle bunu elde edecektir.
3. Sosyal medya aracılığıyla kendi düşüncelerini insanlara ulaştırma çabasında olanlar.
4. Eğitim platformu olarak kullananlar. Örneğin yabancı dil öğrenmek isteyenler için binlerce sayfanın var olduğu bilinmektedir.
5. Kendi siyasi veya dini görüşü etrafında insanları toplayan ve bu doğrultuda örgütlenen bir kitle oluşturanlar.

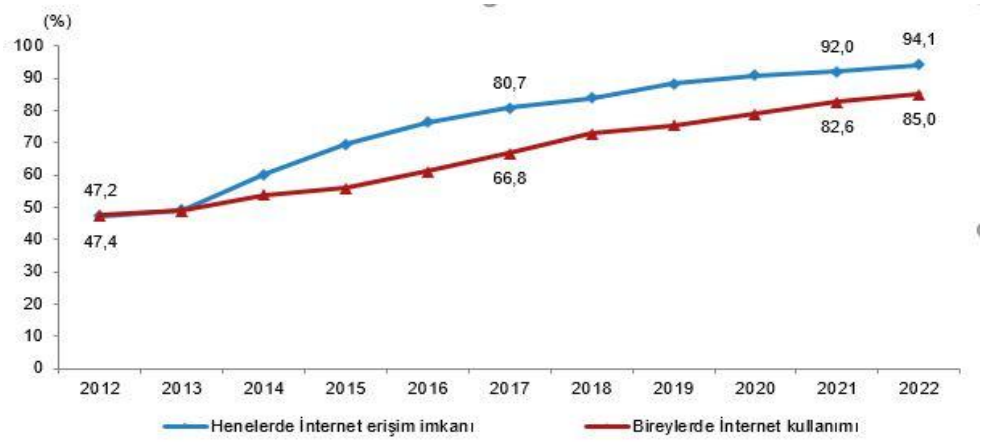
2.3. Sosyal Medya Kullanımı

2.3.1. TÜİK Verilerine Göre İnternet- Sosyal Medya Kullanımı:

2022 yılında yapılan hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırmasına göre, hanelerin %94,1'i evden internete erişebiliyor olduğu gözlemlenmiştir. Bu oran bir önceki yıla göre artış göstererek %92,0 olarak gerçekleşmiştir. İnternet erişim imkânı olan hane oranı İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) 1. Düzeyine göre yapılan araştırmaya göre, internet erişim imkanına sahip olan hane oranı en yüksek bölgeler sırasıyla %98,7 ile TR1 İstanbul, %98,3 ile TR5 Batı Anadolu ve %94,4 ile TR3 Ege olarak kaydedilmiştir. Bu verilere göre, 2022 yılında internet kullanan bireylerin oranı %85,0 olmuştur. Cinsiyet bazında, erkeklerin internet kullanım oranı %89,1 iken kadınların oranı %80,9 olarak belirlenmiştir.

Evlerde İnternet Erişim İmkânı ve Bireylerde İnternet Kullanımı 2012-2022

Görsel 1. Hanelerde İnternet Erişim İmkânı ve Bireylerde İnternet Kullanımı (2012-2022).

Kaynak: TÜİK, 2012-2022 Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması İstatistikleri.

2022 yılının ilk 3 ayında, bireylerin %82,7'sinin düzenli olarak internet kullandığı görülmüştür. Düzenli olarak internet kullanan kadınların oranı %78,6 iken erkeklerin oranı %86,9 olmuştur.

Bireylerin İnternet Kullanım Sıklığı, 2022

Çizelge 1. Bireylerin İnternet Kullanma Sıklığı 2022 (%)

	Toplam	Erkek	Kadın
Düzenli internet kullanımı	82,7	86,9	78,6
Günde birkaç defa	69,1	73,3	64,9
Günde bir defa veya hemen hergün	10,9	11,0	10,9
Haftada en az bir defa (ancak hergün değil)	2,7	2,6	2,9

Haftada bir defadan az	0,7	0,7	0,7

Kaynak: TÜİK, 2012-2022 Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması İstatistikleri.

Son 12 ayda internet kullanan bireylerin internet üzerinden özel kullanım amacıyla mal veya hizmet satın alma ya da sipariş verme (e-ticaret) oranı, 2021 yılında %44,3 iken 2022 yılında %46,2 olmuştur. Cinsiyete göre İnternet üzerinden mal veya hizmet satın alma ya da sipariş verme oranı erkeklerde %49,7 iken kadınlarda %42,7 olmuştur. Bu oran, bir önceki yıl sırası ile %48,3 ve %40,3 olarak gerçekleşmiştir.

2022 yılının ilk 3 ayında internet üzerinden mal veya hizmet satın alan bireylerin en çok tercih ettiği ürünler incelendiğinde, %71,3 ile giyim, ayakkabı ve aksesuar ilk sırada yer almaktadır. Onu sırasıyla %50,2 ile lokantalar, fast food zincirleri ve yemek şirketlerinden yapılan teslimatlar, %41,9 ile gıda ürünleri, %28,7 ile temizlik ürünleri ve kişisel bakım malzemeleri, %27,4 ile kozmetik, güzellik ve sağlık ürünleri takip etmektedir. Cinsiyete göre incelendiğinde, erkeklerin en çok tercih ettiği ürünler giyim, ayakkabı ve aksesuar (%64,7), lokantalar, fast food zincirleri ve yemek şirketlerinden yapılan teslimatlar (%51,1) ve gıda ürünleri (%40,9) olmuştur. Kadınlar ise giyim, ayakkabı ve aksesuar (%78,4), lokantalar, fast food zincirleri ve yemek şirketlerinden yapılan teslimatlar (%49,2) ve gıda ürünleri (%43,0) üzerinde daha fazla alışveriş yapmışlardır.

2022 yılında, internet üzerinden eğitim, mesleki veya özel amaçlar için öğrenme faaliyetinde bulunan bireylerin oranı %15,9'a düşmüştür. Bu oran erkeklerde %15,6, kadınlarda ise %16,3 olarak gerçekleşmiştir. En yaygın kullanılan sosyal medya ve mesajlaşma uygulamaları incelendiğinde, %82,0 ile WhatsApp, %67,2 ile YouTube ve %57,6 ile Instagram ilk sıralarda yer almaktadır. Cinsiyete göre bakıldığında, erkeklerin en çok kullandığı uygulamalar %85,9 ile WhatsApp, %70,8 ile YouTube ve %61,5 ile Facebook iken, kadınların tercih ettiği uygulamalar %78,1 ile WhatsApp, %63,7 ile YouTube ve %55,9 ile Instagram olmuştur (https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587&dil=1&utm_campaign=DonanimHaber&utm_medium=referral&utm_source=DonanimHaber).

Yukarıda internet kullanımına dair verilen TÜİK verilerinden hareketle İnternet kullanımlarının sosyal medya kullanımıyla paralel doğrultuda olduğunu varsaydığımızda ki sosyal medya kullanımlarının da ayrıca verileri bulunmaktadır. Hanelerin son on yıldaki internet kullanımları göz önüne alınarak, çoğu evde 2022 yılı itibariyle internetin var olduğu bilinmektedir. İnternet kullanımlarına baktığımızda ise kişilerin büyük çoğunluğunun oyun, giyim ve alışveriş için kullandıkları görülmektedir. Bilgi ve eğitim için kullanma istatistikleri ise geçen yıldan bu yıla bile %1.2'lik oranda azalmıştır.

3. SOSYAL MEDYAYLA BİRLİKTE DÖNÜŞEN MAHREMİYET

Mahremiyet tarih içinde dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüme bilgi ve teknoloji araçlarının ve araçların kullanım amaçlarının değişmesi sebep olarak gösterilebilir. İletişim teknolojilerindeki ilerleme, mahremiyetin dönüşümünde önemli bir role sahiptir. Başlangıçta mutlulukla karşılanan teknolojik yenilikler, zamanla tehdit edici olarak algılanmaya başlanmıştır. Bunun sebebi ise, iletişim teknolojilerinin bütün duvarları, sınırları aşan ve her şeyi görünür, duyulur hale gelecek şekilde dönüşmesidir. Teknolojik gelişmelerin etkisi, hayat sürecinin dönüştürülebilir ve giderek daha fazla denetim altına alınabilir olduğunu göstermiştir. (Çağan, 2019:31).

Nitekim toplumun yaşadığı değişim ve dönüşüm mahremiyet algı ve kalıplarının da değişimine sebep olmaktadır. Bu bağlamda toplumu oluşturan bireylerin davranış, değer ve normları da değişmektedir. Kişiler arasındaki etkileşim ve iletişim genel olarak sosyal medya mecraları aracılığıyla sağlanmaktadır. Sosyal medyanın hayatımıza girmesiyle değişen birçok şeyin yanı sıra değer yargıları, normlar ve davranışlar da değişmiş ve dönüşmüştür.

Mahremiyeti oluşturan temel yapı taşlarından biri de ahlaktır. Ahlak kavramı genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve rezîletleri ifade etmek üzere kullanılmış. Ahlâk, insanın ruhî ve mânevî yetilerini güçlendirerek ruhsal gelişimini sağlayan bilgi ve düşünce alanını ifade eder (Çağrıcı, 1989:1).

Ahlaki belirsizlik, insanların değer yaratan Tanrı'ya veya toplumun olumlu bir kolektif iradesine dikkat eden bireylerin artışına yol açar. Bunun sonucunda insanlar; günümüzde olduğu gibi, herhangi bir değişmez değere veya prensibe bağlı kalmadan değerin sürekli olarak yeniden oluşturulduğuna inanırlar. Bu inançları, ihtiyaç duydukları her anda istedikleri nitelikte değerleri üretme yeteneğine sahip olmalarını sağlar. Belirli bir değer alanının olmaması, bu belirsizliği destekler ve belirsizlikte fiil alanının daha şeffaf hale gelmesine neden olur. Bu nedenle belirsizlik sadece ahlakın değil onun ötesinde bir durum haline gelir. Diğer durumlar ise akışkan, denetimsiz, dağınık, göz önünde ve tehlikeli bir şekilde özgürdür (Çağan, 2019:20).

Toplumun her geçen gün dönüşmesiyle birlikte kişilerde buluna ahlak anlayışı da değişmektedir. Her dönemin kendine ait değer, norm ve davranışları bulunmaktadır. Bu bağlamda dönemsel olarak ahlak anlayışı da değişmekte ve ilişkili olan mahremiyet algısı da değişmektedir. Toplumsal olaylardaki ahlak anlayışında görülen farklılaşma mahremiyet anlayışındaki farklılaşmaya sebep olmaktadır.

Ahlak alanındaki bu belirsizlik, cinsiyetler arasındaki ayrımı belirsizleştirmiş ve bunun sonucunda bedenin deşifre edilmesine ve görsel bir nesne haline gelmesine yol açmıştır. Hatta bu durum bedenin tamamen cinsel içerikli bir nesneye indirgenmesine bile sebep olmuştur. Gösteri toplumunda, görsel algının akıldan ve ruhtan daha öncelikli olduğu bilinmektedir. Bu toplumda "görünen şey iyidir, iyi olan görünür" mantığı geçerlidir. (Debord, 2006:39).

2023 yılına gelindiğinde, sosyal medya dünyası giderek genişlemiş ve farklı platformlar kullanıcıların dikkatini çekmek için çeşitli yenilikler yapmıştır. En çok kullanılan sosyal medya uygulamaları arasında Twitter, TikTok, YouTube, Instagram, Facebook, WhatsApp, Reddit, Quara ve Telegram öne çıkmaktadır. Bu platformlar, kullanıcılara geniş bir kullanıcı kitlesi, kolay bilgi ulaşımı, keyifli zaman geçirme imkanı ve yüksek etkileşim sunarak popülerliklerini korumaktadır (https://mgssoftware.net/en-cok-kullanilan-sosyal-medya-uygulamalari).

Günümüzde bireylerin en fazla kullandıkları sosyal medya platformları Whatsapp, Twitter, Youtube ve İnstagram olduğu gözlemlenmiştir. Haberleşmenin dışında, iletişim ve etkileşim kullanım alanı olan İnstagram ve Youtube kanallarını incelediğimizde sosyal medya fenomenleri olan kişilerin kendilerini takip eden kullanıcıları sürekli bir alışveriş yapmaya teşvik ettiği görülmektedir. Örneğin "şu veya bu ürün için .. linkine tıklayınız" gibi söylemleriyle insanları tüketime ve bununla beraber kendilerinde gösterdikleri gerek evi gerek kıyafetleri ve gerekse aile içindeki ilişkileriyle kendisini göstermesiyle de mahremiyetini hem beden hem bilgi hem de mekânsal olarak teşhir etmektedir.

Giddens, mahremiyeti bireyler arasında gelişen ilişkilerin bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Mahremiyet kavramına yeni bir boyut kazandıran Giddens mahremiyeti; bireyin diğer bireyin özelliklerinin bilmesi sonucunda kendi özelliklerinin ortaya şeklinde açıklamıştır (Giddens, 2010: 89-123). Bu açıklamadan hareketle günümüzde mahremiyet, bireyin diğer insanlarla ve kendisiyle gerçekleştirdiği duygusal iletişim kurma şekli olarak değerlendirilir. Mahremiyet, kişiler arasında eşitlik bağlamında gerçekleşen duygusal ilişkiler ve etkileşimlerle belirlenir. Aile, arkadaşlar ve yakın ilişki kurulan kişiler arasındaki ilişkiler ve diyaloglar mahremiyetin alanını ve niteliğini belirler. Bu ilişkiler, duygusal ve özel alanını ifade eder. Günümüzde kişilerin duygusal iletişim, karşılıklı etkileşim ve diyalogları yerine getireceği mecralar sosyal platformlar olmuştur. Sosyal medyayla birlikte bireylerin sosyalliğini sağlayacağı alanları gerçek alanlardan dijital alanlara geçmiştir. Bu durum insanları tamamen gerçek ilişkilerden koparmıştır diyemeyeceğimiz gibi yapay ilişkilerin yokluğundan da bahsedilememektedir. İnsanların sosyalliği bu platformlardaki paylaşımlarına gelen etkileşimlerle ölçülür duruma gelmiştir.

Her gün yenileşen ve değişen toplum düzeninde dinamik bir yapıya sahip olan mahremiyet kavramı da kendi içinde değişmekte ve dönüşmektedir. Günümüzde mahremiyetin dönüşümüne şahit olmaktayız. Nitekim sosyal medyayla birlikte dönüşen mahremiyet, görme ve gösterme üzerine oluşturduğu yeni anlamlarla toplumsal yaşamda değişikliklere sebep olmuştur. Geçmişte güzel olanı saklamak marifetken bugün göstermek alkışlanır hale gelmiştir. Sosyal medyayla birlikte modern toplumda gizli olanın görünürlük kazanması mahremiyet algısında dönüşüme sebep olmuştur.

SONUÇ

Mahremiyet her insanın doğuştan sahip olduğu temel hak ve hürriyetlerdendir. Yaşama hakkı gibi ırk, cinsiyet, inanç, yaş gözetmeksizin sonradan değil doğuştan sahip olduğu bir haktır. İnsanın yaşamasına saygı duyulduğu gibi nasıl yaşayacağı konusunda da ona saygı duymak gerekmektedir. İnsanın mahrem alanlarından olan özel hayatına da bu doğrultuda saygı duymak gerekmektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere mahremiyet kavramı hem Türk Ceza Kanunu'nda hem de Avrupa İnsan Hakları Bildirgesi'nde korunması gereken bir alandır ve korunulmaması halinde cezai yaptırımları vardır. Modern hukukta anayasalarla, özel hukukta ilgili maddeler ve uluslararası sözleşmelerle koruma altına alınan bir kavramdır mahremiyet. İslam hukuku penceresinden bakmamız gerekirse mahremiyet hakkının temel kaynağı Kur'an ve sünnettir. Hem beşerî hükümler hem ilahi hükümler tarafından koruma altına alınan mahremiyet sosyal medyayla birlikte belirli sınırların dışına taştığı ve bu sınırların aşıldığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda mahremiyetin sosyal medya ve diğer kitle iletişim araçlarında daha sıkı bir şekilde korunmasına ihtiyaç vardır ve bunun için müşahhas bir sosyal medya bakanlığı oluşturulması gerekmektedir. Geleceğin mirası olan gençler için bu platformlarda geçirdikleri zamanları göz önünde bulundurduğumuzda sosyal medya üzerinde düzenlemeler oluşturacak bu kuruluşların kısa sürede büyük değişimleri de yanında getirecekleri ümit edilmektedir.

Mahremiyet kavramının görünmezlik ve bağımsızlık özellikleri olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal medyanın hayatımıza girmesiyle birlikte en mahrem olanın bile görülebilir hale gelmeye başlamıştır ve bu durum bazı kişiler için bir sorun teşkil etmediği gözlemlenmektedir. Diğer yandan sosyal medyanın sosyalleşme işlevinden hareket ettiğimizde kişilerin gerçek hayatta hiçbir tanışıklığı olmamasına rağmen kendi hayatını, ailesini, giyimini kuşamın ve birçok şeyi onunla paylaşır hale geldiği gözlemlenmektedir. Toplumsal ilişkilerin ve etkileşimlerin günümüzde daha çok sosyal medya mecraları aracılığıyla yapıldığından hareketle kişiler arasındaki samimiyetten doğan sosyal ilişkiler günümüzde sadece şekilden ibaret hale gelen ilişkilere dönüşmüştür. Hamza Çakır (2018:12), sosyal medyayı tanımlarken Necip Fazıl'dan hareketle çift olarak tabir etmektedir. Meşhur şiirinde söylediği gibi: "Her şey akar; su, tarih, yıldız, insan ve fikir. Olukları çift, birinden nur diğerinden kir akıyor. Nur oluğu biraz yavaş akıyor. Sosyal meydanında olukları çift olumlu yanları yok mu? Muhakkak vardır fakat yavaş akmaktadır (Çakır, 2018:12).

Bu çalışmamız açısından şunları tavsiye etmekte fayda vardır. Sosyal medyanın nur oluğundan da fazla akması için sosyal medyanın nasıl doğru kullanılacağına dair eğitimlerin verilmesi önemlidir. Gerek ilköğretim gerekse lise kademelerinde seçmeli veya zorunlu seçmeli olarak sosyal medya okur yazarlığı dersiyle birlikte kişilerin nasıl bu platformları faydalı kullanacağına dair dersler verilmelidir. Bireylerde küçük yaşlardan itibaren mahremiyet bilincinin olduğu görülür. Kişilerde ki mahremiyet anlayışı ailesi, arkadaşları ve okul öğrenimiyle geliştiği gözlemlenmektedir. Çalışmamızı mahremiyet parametresi üzerinden ele aldığımız için çocukluk döneminde ailelerinden alacağı bu eğitimin zemini oluşturulmalıdır.

Mahremiyet kavramı dinin yanı sıra toplumsal, kültürel norm ve değerlerle, kabullerle şekillenen bir olgudur. Toplumun yaşadığı değişim ve dönüşüm mahremiyet algı ve kalıplarının da değişimine sebep olmaktadır. Hızla değişen toplum düzeni, teknolojik gelişmelerde toplumda mahremiyet algı ve kalıplarının da değiştirmektedir. Her gün dönüşen ve yenilenen

dünya düzeninde, sosyal medya mecralarının hayatımıza girmesiyle birlikte mahremiyet algısı da değişmiş ve dönüşmüştür.

Sosyal medyayla birlikte dönüşen mahremiyet algısı, sürekli bir değişim ve uyum sürecindedir. Bireylerin ve toplumun bu değişimlere adapte olması ve mahremiyetin korunması için aktif bir şekilde çalışması gerekmektedir. Bu sayede sosyal medyanın sağladığı faydaları ve iletişim imkanlarını kullanırken, kişisel mahremiyetimizi de koruyabilir ve dijital dünyada güvenli bir şekilde var olabiliriz.

KAYNAKÇA

Akça, G. ve Başer, D. (2011). Karanlığın Yok Oluşu" Gelişen Teknolojinin Gizlilik ve Mahremiyet Üzerindeki Etkileri. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26, 19-42.

Canpolat, M. (1983). *Türkçe Sözlük*. Cilt 2, L-M. 7. B. S. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çağan, K. (2019). *Postmodernizm ve Mahremiyetin Dönüşümü.* 1.Baskı, Pruva Yaınları.

Çağrıcı, M. (1989). *Ahlak,* TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, s.1-9.

Çakır H. (2018). *Mahremiyet Bağlamında Sosyal ve Aile,* Aile Forumu-1,1. Basım, DİB Yayınları.

Debord, G. (2006). *Gösteri Toplumu,* (çev. Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent), 2.Basım, Ayrıntı Yayınevi.

Ertem, H., Düzgün, A. (2021), Uluslararası İlişkiler Disiplininde Ontolojik Güvenlik Teorisi: Kavram ve Literatür Odaklı Bir İnceleme, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C.17, S.37, s.39-83.

Giddens, A. (2010). *Mahremiyetin Dönüşümü*, (çev. İdris Şahin), 2.Basım, Ayrıntı Yayınevi.

Livberber, T. (2018). *Sosyal Medyada Mahremiyet*, 1. Basım, LiteraTürk Academia Yayınları.

Niedzevski, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü*, (çev. Gökçe Gündüç), Ayrıntı Yayınevi.

Martı, H., Martı, Ö., Yıldız, F., Çınar, M. (2022). *Dünü Bugünüyle İslam'da Mahremiyet,* 6. Basım, TDV Yayınları.

Özön, M. N. (1971). *Osmanlıca Türkçe Sözlük.* 1. Basım, Bilgi Yayınevi.

Pettman, D. (2017). *Sonsuz Dikkat Dağınıklığı*, (çev. Y. Çetin), Sel Yayınevi.

Poyraz, H. (2019). *Mahremiyet: Hayatın Sırları Sınırları*, (Ed. Nazife Şişman), İnsan Yayınları.

Tarcan, B. (2015). *Gençlerin Facebook Kullanımları: Almanya ve Türkiye Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Tütüncü, A. (2022). *Ekrana Maruz Kalan Çocuklar "Bir Tık Daha Dikkat"*, 1. Basım, Kaknüs Yayınları.

Türkçe Sözlük (2011). TDK, 11. Basım.

Yazır, E. H. (2007). *Kuran'ı Kerim Diyanet İşleri Başkanlığı Türkçe Meali*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yüksel, M. (2003). Mahremiyet Hakkı ve Sosyo- Tarihsel Gelişimi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.58, S.1., s.182-213.

İnternet Kaynakları:

https://m.bianet.org/biamag/medya/98197-ozel-hayatin-gizliliginin-ihlali (03.03.2023).

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587&dil=1&utm_campaign=DonanimHaber&utm_medium=referral&utm_source=DonanimHaber (21.02.2023).

https://sozluk.gov.tr/ (24.01.2023).

https://bidb.itu.edu.tr/seyir-defteri/blog/2013/09/08/web-2.0 (07.05.2023).

https://shiftdelete.net/turkiyede-internet-altyapisinin-gelisimi (07.05.2023).

https://mgssoftware.net/en-cok-kullanilan-sosyal-medya-uygulamalari (07.05.2023).

İLETİŞİM ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA MEDYA İLETİLERİNİ ANALİZ ETME BECERİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Funda İNCE BAKİ
Sinop Üniversitesi
fundaince@sinop.edu.tr - 0000-0001-9959-2066

ÖZET

Toplumsal ve kültürel olarak biçilen rol ayrımlarını ifade eden toplumsal cinsiyet kavramı, kadına ve erkeğe dair özelliklerin, rollerin toplumsal ve kültürel faktörler dolayısıyla ayrıştığını belirtmektedir. Toplumsal yaşam içinde biçilen roller, cinsiyet farklılıklarının önemli belirleyicileridir. Cinsiyet rolleri ile kadının ve erkeğin toplum içerisinde nasıl konumlanacağı, daha yetişme sürecinde yerleşik hale gelmektedir. Tarihsel ve kültürel kodlara göre şekil alan kadın-erkek rolleri, tüm bunların dışında bilhassa medya eliyle pekiştirilmektedir. Peki Z kuşağı toplumsal cinsiyet kavramının ne olduğunun ve yerleşik hale gelen kültürel rollerin yerleşmesinde medyanın etkisinin ne kadar bilincindedir? sorusu üzerinden; Toplumsal Cinsiyet ve Medya dersini alan İletişim öğrencilerinin medya iletilerini analiz etme becerileri üzerine gerçekleştirilen çalışmaya 8 kız, 10 erkek olmak üzere 18 öğrenci katılım sağlamıştır.

14 hafta boyunca süren ders kapsamında toplumsal cinsiyet, feminizm gibi kavramlar üzerinde detaylı olarak durulurken, etki gücü en yüksek aygıtlardan biri olan medyanın içerik üretimi noktasında konuyla bağı ele alınmış, türlü örnekler üzerinden toplumsal cinsiyet konusu değerlendirilmiştir.

Dönem sonunda konuya dair alt yapı oluşturmuş olan öğrencilerin bilinçli birer medya okuru olarak medya iletilerini irdelemeleri ve analiz etmeleri talep edilmiştir. Medya iletilerinin toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilmesi dışında öğrencilere herhangi bir sınır ya da kriter konulmamıştır. Çalışma sonucunda 18 öğrencinin her birinin farklı bir konuyu ele aldığı ve farklı yönleriyle irdelediği görülmüştür.

Öğrencilerden sadece medya içeriklerine dair değerlendirme istenilmiş olmasına rağmen, ödev konusu belirlerken bazı öğrencilerin toplumsal cinsiyet başlığına dikkat ettiği, fakat bunu medya içerikleri üzerinden irdeleme kısmını atlamış oldukları görülmüştür. Öğrenciler tarafından seçilen örneklerin bazılarının medya içerikleriyle bir ilgisi bulunmadığı saptanmıştır. Çalışma sonucunda, iletişim öğrencilerinin toplumsal cinsiyet bağlamında medya iletilerini nasıl ve ne yönde değerlendirdikleri ele alınarak, kavrama dair analiz becerileri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Medya İletileri, Z Kuşağı.

1. GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet, cinsiyet eşitsizliğini vurgulamaktadır ve cinsiyet eşitsizliği, diğer tüm eşitsizliklerin dışında değerlendirilmelidir. Hem iktidar yapısının, hem ekonomik sistemin, hem de kültürel kodların güdümünde tayin edilen toplumsal cinsiyet, kadını ve erkeği toplumsal yaşam içerisinde farklı noktalarda konumlandırmaktadır. Biyolojik farkların ötesinde bir yaklaşımın nihayetinde kadın ve erkek, eşitsiz ilişkilerin iki ayağını oluşturmaktadır.

Kadın ve erkek, tüm hayatın ortak şekillendiricileri olmalarına rağmen, ekonomik gücün eril zihniyetin elinde toplanmış olması dolayısıyla hayatta eşit bir ortaklık kuramamışlardır. Yasalar önünde eşitlik, sözde eşitlik olarak kalmaktadır.

Butler: "Toplumsal cinsiyet inşa edilmiş bir şeyse eğer farklı bir şekilde inşa edilebilir mi? Toplumsal cinsiyetin inşası nasıl ve nerede vuku bulur?" soruları üzerinden toplumsal cinsiyeti tanımlamaya çalışırken "Toplumsal cinsiyeti inşa eden kültür böyle bir yasa ya da yasalar dizisi üzerinden kavrandığında toplumsal cinsiyet eskiden biyoloji kaderdir formülasyonunda olduğu denli belirlenmiş ve sabitlenmiş oluveriyor, bu sefer biyoloji değil, kültür kader oluyor."[1] demektedir. Kadının zayıf bir fizyolojiye ve duygusal yapıya sahip olduğu gerekçesiyle toplumsal hayatta ikincil konuma itilmesi, aslında kültürel kodlamanın bu süreçte ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramı, başlıbaşına fırsat eşitliğinin baltalayıcısıdır. Kadının geri bırakılmışlığı anatomiyle değil, ekonomik olarak güçsüz kılınmasıyla ilintilidir. Eşitlik, her alanda "ama'sız, çünkü'süz" bir şekilde kurulduğu takdirde yerini bulacaktır. Kadın, hayatın her alanında, her anında yer alabildiği takdirde fırsat eşitliğinden bahsetmek mümkün olacak ve özgürleşebilecektir.

İlkel çağlarda baba soyluluğu ana soyluluğun yerine geçiren devrimden daha önemli bir ideolojik devrim olmadığını belirten Beauvoir, böylece annenin besleyici ve hizmetkar konumuna düşürüldüğünü, babanın ise egemenliğinin yüceltildiğini ve tüm haklara sahip hale geldiğini vurgulamaktadır.[2] "Özel mülkiyetle birlikte tahtından indirilen kadının yazgısı, yüzyıllar boyunca özel mülkiyete bağlı olmuştur. Buna karşılık hiçbir şeye sahip olmadığı için bir kişi olması saygınlığına erişemez. Bizzat kendisi önce babasının, sonra kocasının olmak üzere erkeğin mallarının bir parçasıdır."[3] ifadesiyle Beauvoir, kadının mülkiyet hakkının olmamasının, onu özgürlükten ve eşitlikten yoksun kıldığının altını çizmektedir.

Berktay toplumsal cinsiyeti: "Belirli bir zamanda, belirli bir toplumda, cinsler için uygun olduğu varsayılan davranışların kültürel tanımı."[4] olarak tanımlamaktadır. Kadınlık ve erkekliğin birer kimlik değil, toplumsalın dokusunu ören tahakküm sistemlerinin tertibatları olduğunu ifade eden Bora: "Bu sistem içinde kadın olmak, her durumda sınırlanmış, erkek karşısında güçsüz kılınmış bir konumda olmak anlamına gelir."[5] demektedir.

---

[1] Judith Butler, Cinsiyet Belası-Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi, Metis Yayınları, İstanbul, 2020, s. 53.

[2] Simone De Beauvoir, İkinci Cinsiyet, I. Cilt, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 107-108.

[3] Beauvoir, a.g.e., sayfa 111.

[4] Fatmagül Berktay, Tarihin Cinsiyeti, Metis Yayınları, İstanbul, 2018, s. 29.

[5] Aksu Bora , Feminizm Kendi Arasında, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 70-s. 32.

"Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumsal ve kültürel olarak belirlenen ve dolayısıyla içeriği toplumdan topluma olduğu kadar tarihsel olarak da değişebilen cinsiyet konumu ya da cins kimliğidir. Cinsler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini de belirtir."[6] ifadeleriyle toplumsal cinsiyetin anatomiye değil kültüre bağlı olarak belirlendiğini vurgulamaktadır Berktay. Goffman: "Toplumsal cinsiyet teşhirlerimizin kökenlerine ilişkin en önemli açıklama, elbette, biyolojiktir. Toplumsal cinsiyetin hayvani doğamızın bir uzantısı olduğu varsayılır; tıpkı hayvanların cinsiyetlerini dışa vurduğu gibi insanlar da dışa vurur: Her iki durumda da doğuştan gelen etmenlerin davranışları açıkladığı söylenir."[7] demektedir.

Direk ise toplumsal cinsiyete dair tanımlamayı şöyle yapmaktadır: "İktidar, kültür ve tarih aşırı bir biçimde, kadınlar ve erkekler arasında eşit olmayan bir biçimde dağılmıştır; burada bir asimetrinin varlığı aşikardır. Bu asimetriye çeşitli adlar vermek mümkündür: Eril tahakküm, kadınlara boyun eğdirilmesi, ataerkillik, sistemli kadın düşmanlığı, fallokrasi, kadınların ezilmesi, kadına karşı ayrımcılık, kadın düşmanlığı gibi... Bu asimetrinin diğer bir adı da toplumsal cinsiyettir."[8]

Toplumsal cinsiyet, sadece kadınlar ve erkekler için makul hal ve tutumları belirlemez, aynı zamanda bu iki cinsin arasında ayrışan bir güç ilişkisi de inşa eder. Erkeklerin ve kadınların, neyi yapıp neyi yapamayacağı, neye haklarının olup olmadığı kalın çizgilerle belirlenmiştir. Erkek, sokakta ve çalışma hayatında konumlandırılırken, kadın evin sınırları içinde ama çalışma hayatının dışında, ideal eş-anne olarak konumlandırılmıştır. Bu durumun karşılığında erkek, eve para getiren olarak tüm hayat üzerinde söz hakkına sahip olan otorite haline gelmiştir. Erkeğin ekonomik gücünün yanında, kadının ayakları üstünde durmak için uygun ve yeterli olmayan koşulları kadını erkeğe tabi kılmıştır.

Sancar: "Erkekler eril tahakkümü nasıl öğrenir? Eril tahakküm ne ölçüde babadan öğrenilen bir alışkanlıklar bütünüdür? Erkek üstünlüğüne dayalı bir toplumsal çevreye doğan biri erkek cinsiyet eşitliğini nasıl benimseyebilir? Bir erkeğin nasıl bir babanın çocuğu olduğu, onun eşitlikçi tutumlar benimsemesini ne ölçüde belirler/engeller? Cinsler arası ayrım ve eşitsizlik ne ölçüde aileden/babadan öğreniliyor?" gibi sorular üzerinden toplumsal cinsiyetin taşlarını döşeyen aşamaları ele almaktadır.[9]

Kadını erkeğe bağlı kılan koşul sadece ekonomik değildir elbette. Kadının çalışma hayatına dahil olması kadın ile erkek arasındaki eşitsiz ilişkiyi ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Ekonomik koşulların yanı sıra tarihsel, kültürel ve toplumsal koşullar da cinsiyetin bir ayrışım sebebi olması üzerinde büyük etkiye sahip olan faktörlerdir. Geçmişten bugüne kadının temel önceliği eş ve anne olmak olarak kabul edilmiş, ettirilmiştir. Kadının hem iyi bir eş hem de kusursuz bir anne olmasının gerekliliği dikte edilmektedir.
Çakır: "Geleneksel tarih yazıcılığı erkeklerin yaşam pratiklerinden kaynaklanan olayları konu edinir, erkeklerin tarihsel deneyimleri üzerine odaklanır, özneyse erkektir. Bu tarih, kadınların yer almadığı savaşların, fetihlerin, elde edemediği kahramanlıkların, üyesi olamadığı parlamento, meclis gibi siyasi kurumların tarihidir. Tarih, olayların üzerine geliştiği zemin, bunların ortaya çıkmasını hazırlayan gerçek nedenler ve kişilerle ilgilenmez. Önemli olan alınan sonuçlardır. Sonucun ortaya çıktığı alan ise genelde kamusal alanın sınırları içindedir ve

[6] Fatmagül Berktay, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 16.
[7] Erving Goffman, Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet, Heretik Yayınları, Ankara, 2020, s. 28.

[8] Zeynep Direk, Cinsiyeti Yazmak, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 17-18.

[9] Serpil Sancar, Erkeklik: İmkansız İktidar-Aile, Piyasada ve Sokakta Erkekler, Metis Yayınları, İstanbul, 2020, s. 124-125.

bu sınırlar içinde tarihin öznelerinden biri olan kadın yoktur."[10] demektedir. Yaşanan tarih içerisinde kadının ne kadar büyük ve önemli bir yer kapladığı tarihi yazanların eril zihniyeti dolayısıyla göz ardı edilmiştir.

Kadın sadece ev içinde değil, toplumsal hayatın hemen her alanında ikincil bırakılmıştır. Erkeğin hükmetmeye, yönetmeye layık, kadının ise bu hükmün altında yaşamaya, yönetilmeye uygun olması kadının fiziksel, mental ve ruhsal özelliklerinin zayıflığının altı çizilerek temel düstur haline gelmiştir. Doğanın kanunu olarak belirtilen bu durum, kadının bu gücün altında ezilmesini ve eşitsizliği doğallaştırmaktadır. "Siyasal egemenliğin dili kadınları toplumsal olarak cinsiyetlendirdikçe, modernliğin kadınlara açtığı kamusal alanı kapatıp kadınları geleneksel rollerine hapsetmeye çalıştıkça daha çok kadın erkek şiddetinin hedefi oluyor."[11] ifadesiyle Direk çizilen rollerin, kalıpların birer norm haline gelmesiyle kadının hayatın değil ama her anlamda şiddetin öznesi haline geldiğinin altını çizmektedir.

Her ne kadar toplumsal cinsiyetin kökleşmesine karşı birtakım düzenlemeler, iyileştirmeler, pozitif yönde gelişmeler ve uygulamalar söz konusu olsa da bunlar kültürel kodların yıkılması için yeterli değildir, en azından fiiliyat yeterli olmadığını göstermektedir. Yazılı metinlerde yapılan iyileştirmeler, kadına yönelik eşitsiz yaklaşımların ortadan kalkması için tek başına yeterli gelmemektedir. Toplumsal zihniyetin değişebilmesi çok daha fazlasını gerektirmektedir. Hem aile içinde eşler ve kız-erkek çocuklar arasındaki eşit olmayan rol ve sorumluluklar, hem çalışma hayatında kadına gerektiği kadar yer açılmaması ve açılan yerin karşılığında da uygun olmayan çalışma koşullarının ortaya çıkması toplumsal cinsiyet olgusunun varlığını sürdürmesine neden olmaktadır.

Öz, bu durumu şöyle özetlemektedir: "Cumhuriyet'le birlikte toplumun yeniden yapılandırılmasının neticesinde, kadınların kamusal yaşama daha çok katılabilmesi için bazı yasal düzenlemelerle kadınlar okuma-yazma hakkı gibi bazı kazanımlar elde etmiş ve bu da kadın tarihinin yazılmasına katkıda bulunmuşsa da bu değişim kadınlar açısından gerçek bir özgürlüğü beraberinde getirmemiştir. Kağıt üzerinde hakların var olması ile bu hakların toplumsal yaşamda fiilen karşılığını bulmasının eş zamanlı olmaması ve toplumun yeniden yapılandırılışının da esasen kadın özgürlüğü gibi bir hedefle yola çıkmamasını bunun ana nedenleri olarak sayabiliriz. Zira toplumun yeniden yapılandırılışı ağırlıkla asker elit bir tabaka tarafından gerçekleştirilmeye çalışıldığı için topluma yeniden biçilen elbise de eril-militarist-elit olmaktan kurtulamamıştır. Geleneği zaten savaş, yağma, erlikten gelen ve savaş kültürü ile ataerkilliği fazlasıyla iç içe geçirmiş bir kültürün dönüşüm projesi de fazlasıyla ataerkil ve militarist bakış kadınlara özgürlük getirdiği iddiasında olmasına rağmen, kadına getirdiği özgürlük, ataerki ve militarizme ölesiye sadık, vatana, uğruna ölmeye her an hazır iyi evlatlar yetiştiren annelik kalıplarıyla sınırlıdır."[12] Yani, kadın anne olmanın ötesinde tahayyül edilmezken, mevcut yapı da ailenin kutsallığı üzerine şekillenmiştir.

Mutluer: "Toplumsal cinsiyeti tartışmak; aynı zamanda cinsiyet, cinsellik, beden, norm ve yasağı da belli bir zaman, coğrafya ve etnisite, sınıf, yaş gibi özellikler bağlamında

[10] Serpil Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, İstanbul, 2020, s. 30.

[11] Zeynep Direk, a.g.e., s. 21-22.

[12] Nil Mutluer (Der.), Cinsiyet Halleri-Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları "Görünmezlik Kıskacında Lezbiyenler / Yasemin Öz", Varlık Yayınları, İstanbul, 2020, s.199.

tartışmaktır."[13] demekte ve toplumsal cinsiyetin, coğrafyadan, kültürel fotoğrafından, politik ikliminden ve iktidar mekanizmalarından bağımsız düşünülemeyeceğinin[14] altını çizmektedir.

Halihazırda tarihe bakıldığında, insanın çok çeşitli sebeplerle dışlanmışlığı, ötekileştirilmişliği sık görülen ve hatta olağan görülen bir durumken, cinsiyet dolayısıyla yaşanan eşitsizlikler, ikincil kılınma sadece kadının maruz kaldığı bir durumdur. Kadın ve erkek kimliğinin biyolojinin dışında toplumsal olarak kurgulandığı aşikar olmakla birlikte tüm bu kurgunun coğrafyaya, zamana, kültürel altyapıya göre kim ya da kimler tarafından tayin edilmiş olduğu değişikliğe uğramaktadır ama ortak olan nokta ise bu belirleyici otoritenin eril zihniyeti temsil ettiğidir. Hemen her coğrafyada cinsiyet rolleri farklı şekillerde belirlenmiştir. Kadınları kendi yerlerinde tutmaya yarayan bütün mekanizmalar içinde en etkili olanın, bu yerin kendilerinin iyiliği için tasarlanmış olduğunu öne süren görüş olduğunu ve böylelikle de bağımlı bir grubun kendi bağımlılığını içselleştirmesinin mümkün olduğunu[15] vurgulayan Berktay, kadının bedeni, erkeğin de zihni ve cinsel olanı temsil ettiğini[16] ifade etmektedir.

Kadınlar ile erkekler arasındaki eşitsiz güç ilişkileri, ataerkil sistemi daha da güçlendirmektedir. Hemen her açıdan kadından üstün sayılan erkek, bu üstünlük ayrıcalığıyla kadın üzerinde kontrol sağlama hakkını da ele geçirmektedir. Beden ve beraberinde toplumsal roller, kültürün taşıyıcılarıdır. "Bir zamanlar her şeyin yaratıcısı olan toprak ve kadın bedeni, sonradan yalnızca erkeğin can veren tohumunu taşımaya yarayan bir araca dönüştürülür. Kadın artık yaşamın kaynağı cömert ve bereketli toprak değil, erkeğin yarattığı canı içinde tutup büyüten bir taşıyıcıdan ibarettir."[17] demektedir Berktay.

Kandiyoti: "Toplumsal kurumlar tekil bir ataerkil mantığı yansıtmazlar, tersine her biri toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin hem yaratıldığı hem de sorgulandığı siyasal süreçlerin ve iktidar ilişkilerinin alanıdırlar."[18] demektedir. Cinsiyetlendirilmiş toplumsal ilişkiler, henüz yetişme sürecinde çocuklukta yerleştirilen kültürel kodlarla oluşmaktadır. Kız ve erkek çocuklarının birbirlerinden farklılaştırılmış yetiştirilme, eğitilme, fırsat sunulma süreçleri toplumsal cinsiyeti inşa etmektedir. Çalışma hayatında var olmak, erkeğin toplumsal hayattaki gücünü vurgulayan temel dinamiklerin başında gelmektedir.
Sancar: "Erkeklik dünya çapında iktidarı elde tutanların bir özelliği olduğuna göre, genel evrensel bir erkeklik tanımı yapılabilir mi?"[19] gibi haklı bir soru sormakta ve soruya karşılık iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik imgesine işaret eden hegemonik erkeklik tanımlaması yapmaktadır: "Hegemonik erkeklik en genel anlamıyla, bir kavram olarak tartışmaların merkezine oturdu. Genç, kentli, beyaz, heteroseksüel, makul ölçülerde dindar,

[13] Mutluer (Der.), a.g.e., "Türkiye'de Cinsiyet Hallerinin Sınırları: "Namussallaştıma" / Nil Mutluer", s. 14.

[14] Mutluer (Der.), a.g.e., s. 17.

[15] Berktay, a.g.e., s. 128.

[16] Berktay, a.g.e., s. 159.

[17] Fatmagül Berktay, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s. 58-59.

[18] Deniz Kandiyoti, Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar-Kimlikler, Metis Yayınları, İstanbul, 2019, s. 187.

[19] Serpil Sancar, Erkeklik: İmkansız İktidar-Aile, Piyasada ve Sokakta Erkekler, Metis Yayınları, İstanbul, 2020, s. 28.

spor dallarında en azından birisini başarılı olarak yapabilecek düzeyde aktif bedensel performansa sahip erkeklerin temsil ettiği erkeklik."[20]

Erkeğin çalışma hayatında, kadının ise ev içinde konumlandırılmış olması erkeği ailenin reisi statüsüne yükseltmiştir. Çalışma yaşamının erkek egemen bir yaklaşıma sahip olduğu aşikardır. Hooks: "Bugün çalışmanın kadınları erkek tahakkümünden kurtarmadığını biliyoruz. Ancak bu durum kadının özgürleşmesi için ekonomik anlamda kendine yeterli hale gelmesinin gerekli olduğu gerçekliğini değiştirmiyor. Bizi nasıl bir çalışma şeklinin özgürleştireceğinden bahsetmeliyiz. Genel olarak daha yüksek ücretle, çalışma saatleri rahat olan işlerin çalışana en yüksek derecede özgürlük sunduğu açıktır."[21] sözleriyle sadece çalışmanın kadını erkekle eşit kılmaya yetmediğinin, bu noktada çalışma koşullarının niteliğinin önem arz ettiğinin altını çizmektedir.

Sancar, biyolojik cinsiyetten başka bir toplumsal cinsiyetin ortaya çıkma nedeninin iktidar ilişkilerini denetiminde tutanların maddi çıkarları olduğunu vurgulamaktadır.[22] Bu durumun nedenlerini; aile yapısı, kadının doğurganlığı-anneliği, kadının görünmeyen emeğinde aramak gerekmektedir.

Donovan: "17. ve 18. yüzyıllar boyunca öncesinde ve sonrasında kadının eş ve anne olarak evine ait olduğu varsayımı neredeyse evrenseldi. 18. yüzyılın ortasından itibaren ve özellikle 19. yüzyılın başında yaşanan tarihsel dönüşümler, başta sanayi devrimi kadını özel alanda tecrit ederek iş yeri ile ev mekanını birbirinden ayırdı. Fabrikaların makineleşmesi ve küçük ev sanayinin çöküşü ile birlikte işin kamusal dünyası ile evin özel dünyası daha önce hiç olmadığı kadar birbirinden ayrıldı. Bu gibi gelişmeler akılcılığı kamusal alanda, akıldışılığı ve ahlakı özel alanla ve kadınla özdeşleştiren aydınlanma düşüncesini desteklemiştir. Kadının kocasının himayesi altında, aileye ait olduğu fikri tüm liberal erkek kuramcıların ortak düşüncesiydi."[23] demektedir.

Medyanın, mevcut toplumsal cinsiyet normlarının ve rollerinin oluşumunda çok büyük bir gücü vardır. Medyanın, toplumsal cinsiyet rollerini kurma sürecinde, toplumun kadın ve erkeğe yönelik bakış açısını belirlemede etkisi tartışılmazdır. Erkeğin hayatın temel dinamiklerine dair belirleyici güce sahip olması, cinsiyet eşitsizliklerinin kökenini oluşturmaktadır. Medya, altını çizdiği kodlarla toplumsal yaşamın kodlarını da pekiştirmektedir. Çakır: "Osmanlı kadınının konumu modernleşmeye paralel olarak değişmeye başlayacaktır. Tüm bu değişimler o zamana dek yalnızca ev içinde anne ve eş rolleri ile sınırlanmış olan kadına da yansımış, kadın toplumsal yaşamda farklı bir statü kazanmak amacıyla taleplerde bulunmaya başlamıştır. Bu konudaki en etkin rol basının olmuştur. Kadınların kendilerini ifade etmeleri, tanıtmaları ilk kez basın kanalıyla gerçekleşmiştir."[24] Özellikle kadın dergileri aracılığıyla sesini duyurmaya, varlığını göstermeye başlamış olan kadın için medya artık ikincil konumunu pekiştirme aracı haline gelmiştir. Kültürün belirlediği kadın-erkek ilişkilerini, cinsiyet kodlarını medya sunduğu içeriklerle pekiştirmektedir.

---

[20] Sancar, a.g.e., sayfa 30.

[21] Bell Hooks, Feminizm Herkes İçindir-Tutkulu Politika, bgst Yayınları, İstanbul, 2019, s. 66.

[22] Sancar, a.g.e., s. 180.

[23] Josephine Donovan, Feminist Teori, Metis Yayınları, İstanbul, 2020, s. 25-26.

[24] Serpil Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, İstanbul, 2020, s. 59.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Evreni

Toplumsal Cinsiyet ve Medya dersini alan İletişim öğrencilerinin medya iletilerini analiz etme becerileri üzerine gerçekleştirilen çalışmaya 8 kız, 10 erkek olmak üzere 18 öğrenci, 16 çalışmayla katılım sağlamıştır. 14 hafta boyunca süren ders kapsamında toplumsal cinsiyet, feminizm gibi kavramlar üzerinde detaylı olarak durulurken, etki gücü en yüksek aygıtlardan biri olan medyanın içerik üretimi noktasında konuyla bağı ele alınmış, türlü örnekler üzerinden toplumsal cinsiyet konusu değerlendirilmiştir.

Dönem sonunda konuya dair alt yapı oluşturmuş olan öğrencilerin bilinçli birer medya okuru olarak medya iletilerini irdelemeleri ve analiz etmeleri talep edilmiştir. Medya iletilerinin toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilmesi dışında öğrencilere herhangi bir sınır ya da kriter konulmamıştır. Çalışma sonucunda, 18 öğrencinin her birinin farklı bir konuyu ele aldığı ve farklı yönleriyle irdelediği görülmüştür.

Öğrencilerden sadece medya içeriklerine dair değerlendirme istenilmiş olmasına rağmen, ödev konusu belirlerken bazı öğrencilerin toplumsal cinsiyet başlığına dikkat ettiği, fakat bunu medya içerikleri üzerinden irdeleme kısmını atlamış oldukları görülmüştür. Öğrenciler tarafından seçilen örneklerin bazılarının medya içerikleriyle bir ilgisinin bulunmadığı saptanmıştır. Çalışma sonucunda, iletişim öğrencilerinin toplumsal cinsiyet bağlamında medya iletilerini nasıl ve ne yönde değerlendirdikleri ele alınarak, kavrama dair analiz becerileri irdelenmiştir.

2.2. Verilerin Analizi

Toplanan veriler Maxqda nitel analiz programı üzerinden analiz edilmiştir.

2.3. Bulgular

Çizelge 1. Analiz Sonucunda Değerlendirilen 16 Çalışmanın Dağılımı

Medyayla İlgili Çalışmalar	Medyayla İlgili Olmayan Çalışmalar
11	5

Çizelge 2. Çalışmalarda Tercih Edilen İçeriklerin Dağılımı

Medyayla İlgili Çalışmalar	**Medyayla İlgili Olmayan Çalışmalar**
Film: 2	Dijital Oyunlarda Cinsiyet Eşitsizliği: 2
Dizi: 2	Sporda kadınların görünürlüğü: 1
Reklam: 1	Kadına Yönelik Sosyal ve Yasal Çal.: 2
Popüler isimlerin medyada yansımaları: 1	
Kadın Sporcuların Med. Yansımaları: 2	
Bilimde ve Medyada Kadın: 1	
Eğitimde ve Medyada Cinsiyet Eşitsizliği:1	
Ebeveynlik Algısı ve Medyada Yansımaları: 1	

Çalışma kapsamında temel amaç, medyanın ürettiği formatlar ve içeriklerle cinsiyet eşitsizliklerini nasıl ve ne yönde derinleştirdiğine dair farkındalık oluşturmak olmasına rağmen, öğrencilerin üçte birinin hem konu seçimleri hem de seçtikleri konuları ele alış biçimleri, meseleye detaylı olarak bakamadıklarını ve medyanın bu noktadaki tavrını yakalayamadıklarını, yani bilinçli bir medya okuru gibi içerik okuma yapamadıklarını göstermiştir.

İlk çalışmada, 1 kız 1 erkek olmak üzere iki öğrenci tarafından, "Eğitim-Sen'in 10 Mart 2025'te okullarda toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalık yaratmak amacıyla bir ders düzenlemeyi planlamasına karşılık, bu girişime Bakanlık tarafından müsaade edilmemesi" konu başlığı olarak ele alınmıştır. Tercih edilen konu başlığı her ne kadar toplumsal cinsiyet kavramının köklü bir yer edinmesine dair önemli bir noktayı ele alıyorsa da bir medya içeriği değildir.

İkinci çalışmada, bir erkek öğrenci tarafından "KİHEP – Kadının İnsan Hakları Eğitim Programı" konu başlığı olarak ele alınmış, çalışmada, KİHEP'in kadınlar için neden ve ne yönde etkili olduğu detaylı olarak anlatılmış ama konunun medyayla bir ilişkisi kurulmamıştır.

Üçüncü çalışmada, bir kız öğrenci tarafından "Dilberay" Filmi konu başlığı olarak seçilmiş ve film özelinde kadın kimliği üzerinden toplumun dayattığı rollere dikkat çekilmiştir.

Dördüncü çalışmada, bir erkek öğrenci tarafından "Toplumsal cinsiyet ve sporda kadınların görünürlüğü" konu başlığı üzerinden toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en görünür olduğu alanlardan biri olan spor dünyasındaki eşitsiz süreç kadın Türk voleybolcular, Arda Güler ve Fenerbahçe Kadın Basketbol Takımı örnekleri üzerinden ele alınmıştır. Sporda kadınların nasıl daha az değer gördüğü ve bu durumun medya eliyle de güçlendirildiği vurgulanmıştır.

Beşinci çalışmada, bir erkek öğrenci tarafından "Avatar: Son Hava Bükücü" animasyon dizisi konu olarak seçilmiştir. Toplumsal cinsiyet rollerinin henüz çocuklukta yerleşmesi ve bu yaşlarda en etkili unsurlardan birinin çizgi filmler olması dolayısıyla seçilen dizi üzerinden çocuklara yönelik bir yapımda cinsiyet rollerinin nasıl ele alındığı irdelenmiştir.

Altıncı çalışmada, bir erkek öğrenci tarafından "Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliği Raporu" ve medyada cinsiyet eşitsizliğinin yansımaları" ele alınmış ve medyanın toplumsal cinsiyet eşitsizliğini hem yansıtmakta hem de pekiştirmekte olduğu vurgulanmıştır. Kadınların medyada çoğunlukla klişe rollerle (ev hanımı, anne, güzellik nesnesi) temsil edildiği, özellikle televizyon dizileri ve reklamlar aracılığıyla geleneksel cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği üzerinde

durulmuştur. Eğitimle ilgili haberlerde, kız çocuklarının başarılarının ikinci planda kaldığı ya da olağanüstü gibi sunulduğu ifade edilmiştir.

Yedinci çalışmada, bir erkek öğrenci tarafından "Oyunlarda Cinsiyet Eşitliği" konusu seçilmiş, dijital oyunlarda erkek egemen bir yapının hakim olduğu, kadın oyuncuların çoğunlukla aşağılandığı, hakarete uğradığı ve oyun koşullarının cinsiyet dolayısıyla eşit işlemediği vurgulanmıştır. Sadece keyif amaçlı oynanan dijital oyunlarda dahi yerleşmiş cinsiyetçi anlayışın etkileri görülmektedir.

Sekizinci çalışmada, bir kız öğrenci tarafından "Agora" filmi seçilmiş ve filmin ana karakteri Hypatia'nın hikayesi üzerinden, bilimsel düşüncenin ve kadınların susturulmasına karşı güçlü bir duruşun önemi irdelenmiştir.

Dokuzuncu çalışmada, iki kız öğrenci tarafından "Sporda Cinsiyetçilik" konusu ele alınmış ve erkek merkezli spor dünyasının adaletsizliğini vurgulamak amaçlanmıştır. Erkeklerin daha çok desteklenmesinin, daha çok görünür olmasının sadece onların yetenekli olmasıyla ilgili değil, sistemin onlara tanıdığı alanla ilgili olduğunun altı çizilmiştir.

Onuncu çalışmada, bir erkek öğrenci tarafından "Reklamlarda Kadınların Daha Sık Kullanılması: Satış ve İlgi Çekme Aracı Olarak Kadın Bedeni" konu başlığı üzerinden kadınların reklamlarda daha sık kullanılmasının yalnızca ürün tanıtımı değil, aynı zamanda toplumsal algıların yeniden üretimi açısından da dikkat çekici olduğu, reklam sektöründe kadın figürünün daha fazla tercih edilmesinin temel sebeplerinden birinin toplumda yerleşik olan "kadın dikkat çeker" algısı olduğu vurgulanmıştır.

On birinci çalışmada, bir erkek öğrenci tarafından "Kadın ve Erkek Futbolundaki Eşitsizlikler" konu başlığı üzerinden, Türkiye'de kadın ve erkek futbolu arasında maaşlardan, medyada görünürlüğe, altyapıdan toplumsal algıya kadar birçok alanda ciddi eşitsizlikler bulunduğu ifade edilmiştir.

On ikinci çalışmada, bir erkek öğrenci tarafından "Türkiye'de Kadın Ünlülere Yönelik Muamele: Başarıdan Çok Söylem Üzerine Bir İnşa" başlığı altında, Türkiye'de kadın ünlülerin kamuoyunda maruz kaldığı muamelenin yalnızca bireysel değil, yapısal ve kültürel bir mesele olduğu, kadınların sanat, spor veya medya gibi alanlarda elde ettikleri başarıların çoğu zaman ikinci plana atıldığı, kadınların dış görünümleri, özel hayatları ya da cinsel kimlikleri ile ön plana çıkarıldıkları ve yoğun bir toplumsal denetime maruz kaldıkları ve bu durumun da Türkiye'deki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en görünür noktalarından biri olduğu, Aleyna Tilki, Hadise ve Ebrar Karakurt gibi isimler popüler örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

On üçüncü çalışmada, bir kız öğrenci tarafından "Toplumsal Cinsiyet Rollerinde Ebeveynlik Algısı" başlığı altında, toplumsal cinsiyet rollerinin ebeveynlik üzerindeki etkileri incelenirken, toplumun anneler ve babalar üzerindeki beklentileri, tüm bu beklentilerin medyadaki yansımaları ve sosyal algı değerlendirilmiştir. Çalışmada, ebeveynlik sorumluluklarının toplumsal cinsiyete göre nasıl farklılaştığı örneklerle açıklanmıştır.

On dördüncü çalışmada, bir erkek öğrenci tarafından "Aile Dizisinde Toplumsal Cinsiyet Rolleri ve Kadın Temsilleri" konu başlığı üzerinden yayınlandığı dönemde en çok reyting alan dizilerden biri üzerinden kadın-erkek ilişkileri, kadın ve erkeğin toplumsal konumları ve aile içi dinamiklerin adaletsizliği, erkeğin gücü elinde tutan ve yöneten iken, kadının yönetilmeye mahkum olması gibi noktalar üzerinde durulmuştur. Aslında sadece belirtilen örnekte değil, ana

akımda yayınlanan çok izleyicili birçok dizinin kadını ve erkeği konumlandırış biçimi çok benzerdir.

On beşinci çalışmada, bir erkek öğrenci tarafından "Dijital Oyunlarda Kadın Oyunculara Yönelik Ayrımcı Tavırlar" konusu seçilmiş ve dijital oyun alanının eril bir dile ve zihniyete sahip olduğu, kadının bu alanda da ikincil konuma itildiği, "istenmeyen, yetersiz kişi" olarak kabul edildiği üzerinde durulmuştur.

On altıncı çalışmada, bir kız öğrenci tarafından "Kadınların Bilimdeki Yeri, Cinsiyet Ayrımcılığı ve Medyada Yansımaları" konu başlığı tercih edilmiş, bilim alanında kadının yeteri ve gerektiği kadar yer bulamadığı, değer görmediği vurgulanırken, halihazırdaki çabaların, başarıların da öncelikle medya tarafından göz ardı edildiği, erkeğe ait olan her adım haddinden fazla yüceltilirken, kadının görünmez kılındığının altı çizilmiştir.

Genel sonuç göstermektedir ki toplumsal cinsiyet ve medya dersini almak, iletişim öğrencilerinin toplumsal cinsiyete dair temel ve doğru bir bakış açısı geliştirmeleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olmakla birlikte, hem toplumsal hayatın hem de medyanın oluşturduğu ve pekiştirdiği çerçeve itibarıyla bilinçli bir okuma yapabilmelerine olanak sağlamıştır. Öğrencilerin üçte ikisi toplumsal cinsiyet konusunu hem toplumsal çerçevede hem de medyada yansımaları itibarıyla ele alırken, geri kalan kısım ise konuyu doğru ve çarpıcı yönleriyle ele alırken, medyayla ilgi noktasına dikkat göstermemişlerdir. Çalışmalarda vurgulanan temalar; toplumsal farkındalık, toplumsal cinsiyet rolleri, ataerkil yapı, görünürlük, cinsiyet temelli eşitsizlikler" gibi noktalardan oluşurken, bu temalar altında birbiriyle ilintili çok çeşitli kod ortaya çıkmıştır. Tüm bunlar ışığında; toplumsal farkındalığın geliştirilebilmesi için öncelikle kadınların haklarını ve halihazırdaki fırsatları öğrenmesi gerektiği, kadına yüklenen "ev hanımı, eş, anne, güzellik nesnesi" gibi kültürel klişe toplumsal cinsiyet rollerinin çocukluktan itibaren yerleştiği, medya içerikleri eliyle de pekiştirildiği, ataerkil yapının eşitsiz güç ilişkileri üzerine inşa olurken kadını nesne haline getirerek aynı zamanda ikincil planda bıraktığı, namus kisvesi altında da erkek şiddetini meşrulaştırdığı vurgulanmaktadır. Kadının sosyal alanda görünürlük kazanması ancak kadınsı tarafını kullandığında mümkün görünmekte, birçok alanda kadının görünürlüğü erkekten sonra ve değersizleştirilerek gelmektedir. Hemen her alandaki kadının görünmezliği medya eliyle daha da derinleştirilmektedir. Tüm bunların yanı sıra cinsiyet temelli eşitsizlikler, önce aile içi dinamiklerde, ardından da bilhassa çalışma hayatında baş göstermektedir. Kadının hem fiziksel hem mental hem de ruhsal olarak yetersiz ve zayıf olarak kabul edilmesi ve ettirilmesi kadını çalışma hayatında birçok olanaktan mahrum kılmakta, hatta temel haklarından bile yoksun kalmasına sebep olmaktadır.

Çizelge 3. Çalışmalara Göre Cinsiyet Dağılımı

	Medyayla İlgili Çalışmalar	Medyayla İlgili Olmayan Çalışmalar
Kız Öğrenci	**5**	**3**
Erkek Öğrenci	**6**	**4**

Toplamda 18 öğrencinin katıldığı çalışmaya, dört öğrenci ikişer kişilik gruplar halinde katılmış, 11 örnek medyayla ilintili tercihlerden oluşurken, 5 örnek medyayla ilgili olmayan dijital

oyunlarda cinsiyetçilik, kadınlara yönelik sosyal ve yasal çalışmalar, spor dünyasında erkek egemen zihniyet gibi konulardan oluşmaktadır.

Seçilen konu başlıklarına ve bu başlıkların medyayla ilişkisine bakıldığında öğrencilerin cinsiyet dağılımları arasında belirgin bir fark görülmemiştir. Bu durum da göstermektedir ki bir konuya dair alınan eğitimler ve çalışmalar vasıtasıyla bilinç geliştirebilmiş, farkındalık kazanabilmiş olmak erkek ya da kadın fark etmeksizin konuya yaklaşımı pozitif anlamda ortak kılmaktadır.

Çizelge 4. Çalışmalarda Değinilen Temalar

Temalar	**Toplumsal Farkındalık**	**Top. Cinsiyet Rolleri**	**Ataerkil yapı**	**Görünürlük**	**Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler**
Kodlar	Kadın Haklarının Öğrenilmesi	Toplumsal Normlar	Eşitsiz Güç İlişkileri	Sporda Kadınların Görünürlüğü	Medyada Cinsiyet Eşitsizliği
	Fırsatlar/Haklar	Çocuklukta Aktarılan Cin. Rolleri	Erkek Şiddeti	Medyada Görünürlük	Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliği
		Dizilerle Pekiştirilen Cin. Rolleri	İkincil Planda Bırakılmak	Dijital Oyunlarda Cinsiyetçilik	Maaş Eşitsizlikleri
		Klişe Roller (Ev hanımı, Eş, Anne, Güzellik Nesnesi)	Namus	Erkek Egemen Dijital Oyun Sektörü	
		Kültürel kodlar	Kadınlık-Erkeklik Kalıpları		
		Ebeveynlik Rolleri	Değersizleştirilme Kadının Nesneleştirilmesi		
			Erkek Egemen Dünya		
			Kadınlara		

			Yönelik Önyargılar		

Çizelge 5. Temaların Yoğunluk Dağılımı

	Bölümler	Yüzde
ataerkil yapı	22	27,50
görünürlük	20	25,00
toplumsal cinsiyet rolleri	13	16,25
toplumsal farkındalık	13	16,25
cinsiyet temelli eşitsizlikler	11	13,75
kadının nesneleştirilmesi	1	1,25
TOPLAM	80	100,00

Örnekler kapsamında; en çok ataerkil yapı vurgulaması yapılırken, kadının görünürlüğünün yetersizliği ve değersizleştirilmesi, toplumsal cinsiyet rollerinin kültürel olarak nasıl yerleşik hale geldiği, toplumsal farkındalığın yoğunluklu olarak hakların ve fırsatların farkına varılarak sağlanabileceği, cinsiyet temelli eşitsizliklerin anatomi gerekçe gösterilerek haklı kılınmaya çalışıldığı ama aslında kültürel olarak kabul ettirilen noktaların çokluğu, tüm bunların yanı sıra da kadının hem ailede, hem sosyal hayatta hem de çalışma hayatında özne konumunu bir türlü kazanamadığı, nesne kalmaya mahkum bırakıldığı gibi noktalar hemen her çalışmada detaylı bir şekilde üzerinde durulan konulardır.

Görsel 1. Çalışmalara Dair Yoğunluk Taşıyan Kod Bulutu

Görsel 2. Çalışmalara Dair Yoğunluk Taşıyan Kelime Bulutu

3. SONUÇ

Toplumsal ve kültürel olarak biçilen rol ayrımlarını ifade eden toplumsal cinsiyet kavramı, kadına ve erkeğe dair özelliklerin, rollerin toplumsal ve kültürel faktörler dolayısıyla ayrıştığını belirtmektedir. Tarihsel ve kültürel kodlara göre şekil alan ve medya eliyle de pekiştirilen kadınlık-erkeklik rolleri üzerine Z kuşağının bakış açısını ölçmek, toplumsal cinsiyet kavramının ne olduğunun ve yerleşik hale gelen kültürel rollerin yerleşmesinde medyanın etkisinin ne kadar bilincinde olduklarını irdelemek üzerine gerçekleştirilen çalışmaya 8 kız, 10 erkek olmak üzere 18 öğrenci katılım sağlarken, çalışma sonucunda 18 öğrencinin her birinin farklı bir konuyu ele aldığı ve farklı yönleriyle irdelediği görülmüştür.

Öğrencilerden sadece medya içeriklerine dair değerlendirme istenilmiş olmasına rağmen, konu başlığı belirlerken bazı öğrencilerin toplumsal cinsiyet başlığına dikkat ettiği, fakat bunu medya içerikleri üzerinden irdeleme kısmını atlamış oldukları görülmüştür. Öğrenciler tarafından seçilen örneklerin bazılarının medya içerikleriyle bir ilgisi bulunmadığı saptanmıştır. Toplumsal cinsiyet bağlamında medya iletilerini değerlendirmeleri istenilen İletişim öğrencileri, konu seçiminde ve akabinde değerlendirme sürecinde toplumsal cinsiyet konusuna odaklanmış, ama bunu yaparken bazıları sadece medya iletilerini ele almamış, farklı konu başlıkları üzerinden toplumsal cinsiyet konusunu değerlendirmiş ve bunu yaparken konunun medyayla ilgisine dikkat etmeyi atlamışlardır.

Çalışma kapsamında temel amaç, medyanın ürettiği formatlar ve içeriklerle cinsiyet eşitsizliklerini nasıl ve ne yönde derinleştirdiğine dair farkındalık oluşturmak olmasına rağmen, öğrencilerin üçte birinin hem konu seçimleri hem de seçtikleri konuları ele alış biçimleri, meseleye detaylı olarak bakamadıklarını ve medyanın bu noktadaki tavrını

yakalayamadıklarını, yani bilinçli bir medya okuru gibi içerik okuma yapamadıklarını göstermiştir.

Genel sonuç göstermektedir ki toplumsal cinsiyet ve medya dersini almak, iletişim öğrencilerinin toplumsal cinsiyete dair temel ve doğru bir bakış açısı geliştirmeleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olmakla birlikte, hem toplumsal hayatın hem de medyanın oluşturduğu ve pekiştirdiği çerçeve itibarıyla bilinçli bir okuma yapabilmelerine olanak sağlamıştır. Öğrencilerin üçte ikisi toplumsal cinsiyet konusunu hem toplumsal çerçevede hem de medyada yansımaları itibarıyla ele alırken, geri kalan kısım ise konuyu doğru ve çarpıcı yönleriyle ele alırken, medyayla ilgi noktasına dikkat göstermemişlerdir. Tüm bunlar ışığında; toplumsal farkındalığın geliştirilebilmesi için öncelikle kadınların haklarını ve halihazırdaki fırsatları öğrenmesi gerektiği, kadına yüklenen "ev hanımı, eş, anne, güzellik nesnesi" gibi kültürel klişe toplumsal cinsiyet rollerinin çocukluktan itibaren yerleştiği, medya içerikleri eliyle de pekiştirildiği, ataerkil yapının eşitsiz güç ilişkileri üzerine inşa olurken kadını nesne haline getirerek aynı zamanda ikincil planda bıraktığı, namus kisvesi altında da erkek şiddetini meşrulaştırdığı vurgulanmaktadır. Kadının sosyal alanda görünürlük kazanması ancak kadınsı tarafını kullandığında mümkün görünmekte, birçok alanda kadının görünürlüğü erkekten sonra ve değersizleştirilerek gelmektedir. Hemen her alandaki kadının görünmezliği medya eliyle daha da derinleştirilmektedir. Tüm bunların yanı sıra cinsiyet temelli eşitsizlikler, önce aile içi dinamiklerde, ardından da bilhassa çalışma hayatında baş göstermektedir. Kadının hem fiziksel hem mental hem de ruhsal olarak yetersiz ve zayıf olarak kabul edilmesi ve ettirilmesi kadını çalışma hayatında birçok olanaktan mahrum kılmakta, hatta temel haklarından bile yoksun kalmasına sebep olmaktadır.

Örnekler kapsamında; en çok ataerkil yapı vurgulaması yapılırken, kadının görünürlüğünün yetersizliği ve değersizleştirilmesi, toplumsal cinsiyet rollerinin kültürel olarak nasıl yerleşik hale geldiği, toplumsal farkındalığın yoğunluklu olarak hakların ve fırsatların farkına varılarak sağlanabileceği, cinsiyet temelli eşitsizliklerin anatomi gerekçe gösterilerek haklı kılınmaya çalışıldığı ama aslında kültürel olarak kabul ettirilen noktaların çokluğu, tüm bunların yanı sıra da kadının hem ailede, hem sosyal hayatta hem de çalışma hayatında özne konumunu bir türlü kazanamadığı, nesne kalmaya mahkum bırakıldığı gibi noktalar hemen her çalışmada detaylı bir şekilde üzerinde durulan konulardır.

Seçilen konu başlıklarına ve bu başlıkların medyayla ilişkisine bakıldığında öğrencilerin cinsiyet dağılımları arasında belirgin bir fark görülmemiştir. Bu durum da göstermektedir ki bir konuya dair alınan eğitimler ve çalışmalar vasıtasıyla bilinç geliştirebilmiş, farkındalık kazanabilmiş olmak erkek ya da kadın fark etmeksizin konuya yaklaşımı pozitif anlamda ortak kılmaktadır. Yani, yürütülecek akademik çalışmalarla, eğitimlerle, yasal düzenlemelerle ve daha atılabilecek birçok adımla cinsiyet temelli eşitsizliklere karşı mücadele yürütmek ve sürece dair kazanımlar elde etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Baştürk, E., Erdem, B. N. (Ed.), *Dijital Medya ve Toplumsal Cinsiyet - Kavramlar, Fırsatlar, Sınırlılıklar*, Literatürk , Konya, 2019.

Beauvoir, S. d., *İkinci Cinsiyet*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021.

Berktay, F., *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın-Hristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, Metis Yayınları, İstanbul, 2016.

Berktay, F., *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2018.

Bora, A., *Feminizm Kendi Arasında*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Bora, T., *Cereyanlar*, İletişim Yayınları, Ankara, 2017.

Bora, A., Günal, A. (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm,* İletişim Yayınları, İstanbul, 7. baskı, 2021.

Butler, J., *Cinsiyet Belası-Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2020.

Çakır, S., Akgökçe, N. (Yay. Haz.), *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Çakır, S., *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2020.

Direk, Z. (Yay. Haz.), *Cinsiyeti Yazmak*, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2022.

Donovan, J., *Feminist Teori,* Metis Yayınları, İstanbul, 2020.

Goffman, E., *Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet,* Heretik Yayınları, Ankara, 2020.

Hekman, S. J., *Toplumsal Cinsiyet ve Bilgi-Postmodern Bir Feminizmin Öğeleri*, Say Yayınları, İstanbul, 2016.

Hooks, B., *Feminizm Herkes İçindir-Tutkulu Politika*, bgst Yayınları, İstanbul, 2019.

Kandiyoti, D., *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar-Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler,* Metis Yayınları, İstanbul, 2019.

Mutluer, N. (Der.), *Cinsiyet Halleri - Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları*, Varlık Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2020.

Öztürk, E., *Feminist Teori ve Tarihsel Süreçte Türk Kadını,* Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011.

Plumwood, V., *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

Sancar, S., *Erkeklik: İmkansız İktidar-Aile, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2020.

Tayanç, F., Tayanç T., *Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın*, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 1981.

Zihnioğlu, Y., *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul, 2019.

Z KUŞAĞINDA GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM: OLUMSUZ DEĞERLENDİRİLME KORKUSUNUN VE KİŞİLERARASI ETKİLERE KARŞI TÜKETİCİ DUYARLILIĞININ ROLÜ

Dr. Öğretim. Üyesi İsmail Gökhan CİNTAMÜR

İstanbul Bilgi Üniversitesi, İletişim Fakültesi

gokhan.cintamur@bilgi.edu.tr-0000-0002-9371-0188

ÖZET

Diğer kuşaklar ile karşılaştırıldığında, özellikle kendinden hemen önce gelen Y kuşağı ile bile ciddi farklılıklar taşıdığı ifade edilen Z kuşağı hem bugünün hem de gelecek on yılların tüketim davranışlarının şekillenmesinde son derece belirleyici bir rol oynayacaktır. Dolayısıyla, bu kuşağın tüketici davranışlarının incelenmesi hem akademik hem de profesyonel dünya için önemli iç görüler sunacaktır. Özellikle sosyal medya kullanımının ve fenomenlerin yönlendirici etkisinin arttığı günümüzde; Z kuşağının ideal benlik imajını yansıtmasında gösterişçi tüketime yönelmesi ve bu eğilimin temelinde başkaları tarafından olumsuz değerlendirilme korkusu ile kişiler arası etkilere karşı duyarlılığın yatması muhtemeldir. Bu doğrultuda mevcut araştırma, Z kuşağı tüketicilerinde olumsuz değerlendirilme korkusu, kişiler arası etkilere karşı tüketici duyarlılığı ve gösterişçi tüketim arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri araştırmıştır. Kolayda örnekleme yoluyla ulaşılan 360 katılımcıdan elde edilen cevaplar, yapısal eşitlik modellemesi ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, Z kuşağına mensup tüketicilerin olumsuz değerlendirilme korkusunun, kişiler arası normatif ve bilgilendirici etkilere karşı duyarlılığını doğrudan arttırdığını, ancak gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde doğrudan anlamlı bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte olumsuz değerlendirilme korkusu, kişiler arası normatif ve bilgilendirici etkiler aracılığı ile gösterişçi tüketim eğilimini dolaylı olarak arttırmıştır. Ayrıca, kişiler arası normatif ve bilgilendirici etkilere karşı tüketici duyarlılığının da gösterişçi tüketimi doğrudan ve pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gösterişçi Tüketim, Olumsuz Değerlendirilme Korkusu, Kişilerarası Etkilere Duyarlılık, Z Kuşağı, Tüketici Davranışı

CONSPICUOUS CONSUMPTION IN GEN Z: THE ROLE OF FEAR OF NEGATIVE EVALUATION AND CONSUMER SUSCEPTIBILITY TO INTERPERSONAL INFLUENCES.

ABSTRACT

Compared to previous generations, Generation Z is considered distinct even from the preceding Generation Y and will play a pivotal role in shaping consumption behaviours both today and in the coming decades. Therefore, examining the consumer behaviour of this cohort offers significant insights for both academia and the business world. Particularly in the current era, where social media usage and the guiding impact of social media influencers are rising, Generation Z's tendency towards conspicuous consumption to reflect their ideal self-image is likely driven by the fear of negative evaluation and susceptibility to interpersonal influence.

In this context, the present study investigates the direct and indirect relationships between fear of negative evaluation, susceptibility to interpersonal influence, and conspicuous consumption among Generation Z consumers. Data obtained from 360 participants via convenience sampling were analysed using structural equation modelling. The results revealed that while the fear of negative evaluation directly increases susceptibility to interpersonal normative and informative influences, it does not have a statistically significant direct effect on conspicuous consumption. However, fear of negative evaluation indirectly enhances conspicuous consumption mediated by susceptibility to interpersonal normative and informative influences. Furthermore, the study concludes that susceptibility to interpersonal influence has a direct and positive effect on conspicuous consumption.

Keywords: Conspicuous Consumption, Fear of Negative Evaluation, Susceptibility to Interpersonal Influences, Gen Z, Consumer Behaviour

1. GİRİŞ

Gösterişçi tüketim oldukça uzun yıllardır süre gelen bir fenomen olarak karşımıza çıkmakta ve temellerini ilk kez 1899 yılında yayımlanan Veblen'in Aylık Sınıfı Teorisi adlı eserine dayanmaktadır. Veblen söz konusu eserinde tüketimin gösteriş amaçlı da yapılabileceğini ifade etmekle kalmayıp aynı zamanda bu tüketim kalıbının hem üst bir sınıfa hem de onlara benzemeye çalışan diğer sınıflara üye kişilere özgü olabileceğini ifade etmiştir (Güleç, 2015, s. 63) Gösterişçi tüketim, *"kişinin sosyal konumunu güçlendirmek için bir mekanizma olarak malların görünür şekilde tüketilmesi"* olarak tanımlanabilir (Roy Chaudhuri vd., 2011, s. 216). Gösterişçi tüketimin temel motivasyonları arasında; hayranlık kazanma ve kişinin değerini başkalarının gözünde doğrulama arzusunun yanı sıra kişinin zenginliğini çevresindeki kişilere gösterme arzusu da sayılabilir (Hız, 2011, s. 118). Her ne amaçla yapılırsa yapılsın, gösterişçi tüketim, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası post modernite ile şekillenen tüketim kültürünün hâkim olduğu toplumlarda dikkat çeken bir araştırma konusu olarak literatürde yerini almıştır.

Öte yandan Lin ve Chen (2012, s. 354), olumsuz değerlendirilme korkusunun ve kişiler arası etkilere karşı duyarlılığının, kişilerin davranışlarının iki önemli öncülü olduğunu ifade etmektedir. Olumsuz değerlendirilme korkusu; *"akranların olumsuz değerlendirmelerine ilişkin korkuları, endişeleri veya kaygılarına karşılık gelmektedir"* (La Greca ve Lopez, 1998, s. 86). Kişilerarası etkilere karşı duyarlılık ise *"ürün ve markaların satın alınması ve kullanılması yoluyla önemli diğer kişilerle özdeşleşme ya da onların gözündeki imajını geliştirme ihtiyacı ve satın alma kararlarında diğerlerinin beklentilerine uyma isteği"* olarak tanımlanmaktadır (Bearden vd., 1989, s. 473). Bu bağlamda bazı tüketicilerin, diğer insanların kendi hakkındaki düşünce ve değerlendirmeleri doğrultusunda davranışlarını değiştirebilmesi mümkündür (Cintamür, 2023, s. 252). Tam da bu noktada, kişiler arası etkilere karşı hassasiyeti yüksek olan tüketicilerin, olumlu değerlendirilmelerine neden olabilecek ürün ve hizmetlere yönelik tüketim eğilimlerinin yüksek, olumsuz değerlendirilmelerine sebep olacak ürün ve hizmetlere dair tüketim eğilimlerinin ise düşük olduğu görülmüştür (Netemeyer vd., 1992). Dahası, bazı araştırmacılar kişiler arası etkilere karşı duyarlılığın ve başkaları tarafından olumsuz değerlendirilme korkusunun, tüketici davranışının önemli çalışma alanları olan kompulsif satın alma ve anlık satın alma eğilimlerinde etkili olduğunu göstermiştir (Biolcati, 2017; Cintamür, 2023; Lin ve Chen, 2012; Roberts vd., 2014).

Sosyal statü sergilemek amacıyla lüks mallar edinme ve sergileme pratiği olan gösterişçi tüketim psikolojik ve sosyal faktörlerden etkilenmektedir. Bu açıdan, anlık satın alma ve kompulsif satın alma gibi tüketici davranışlarını etkileyen olumsuz değerlendirilme korkusu ve tüketicinin kişiler arsı etkilere karşı duyarlılığı değişkenlerinin, gösterişçi tüketimi de etkilenmesi muhtemeldir. Özellikle Instagram gibi platformlar sosyal karşılaştırmayı teşvik ederek kullanıcıların belirli ürünlere sahip olmadıklarında kendilerini yetersiz hissetmelerine yol açabilmektedir. Bununla birlikte genç yetişkinlerin, sosyal medya platformlarında yansıtmak istedikleri benlikleri ile uyumlu bir imaja sahip ürün/hizmetleri tercih etme eğiliminde olduğu ve bu uyumun daha cazip bir imaj yansıtmak için genç tüketicileri lüks ürünler satın almaya yönlendirdiği bulunmuştur (Yunus vd., 2023). Dolayısıyla bu yönelişin başkaları tarafından olumsuz değerlendirilme korkusunu azaltmak maksadıyla olabileceğini öne sürmek mümkündür. Diğer taraftan sosyal medya fenomenleri, özellikle Z kuşağı arasında satın alma kararlarını önemli ölçüde şekillendirmektedir (Erwin vd., 2023). Bununla birlikte

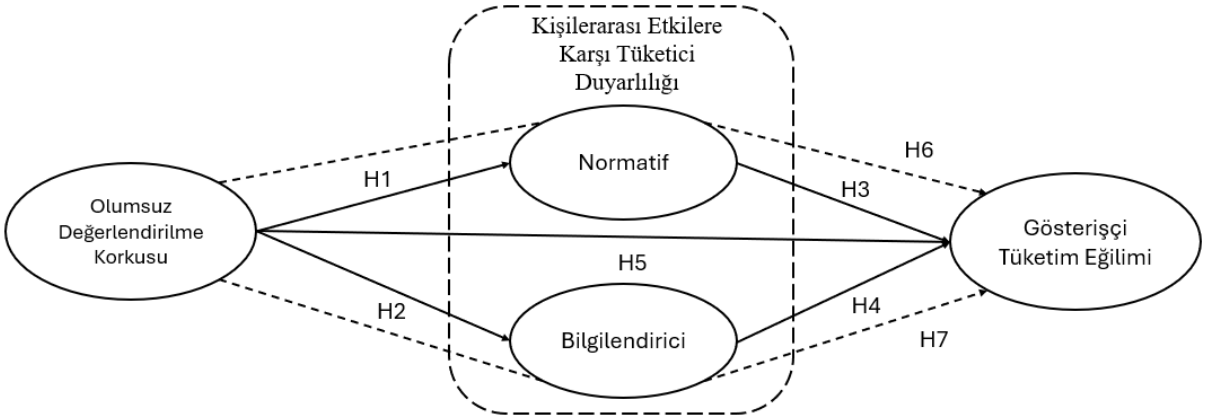
sosyal medya kullanıcıları, kendilerinden daha yüksek bir statüye sahip olduğunu düşündükleri fenomenlerle etkileşimde bulunduklarında, onlara duydukları hayranlık neticesinde onların kullandığı ürünü satın alabilmekte ve böylece onları taklit etmeye çalışmaktadır (Kim vd., 2023, s. 659). Dolayısıyla lüks ürünleri tanıtan fenomenlerin takipçileri, bu fenomenler ile benzer bir statüye sahip olmak için lüks ürünlerinin tüketimini, sosyal ortamlarda görünür bir şekilde gerçekleştirerek, diğer bir ifade ile gösterişçi tüketim yaparak, onları taklit etmek ve onlar gibi olmak isteyebilir. Nitekim, Instagram fenomenlerinin, tüketicileri gösterişçi tüketime yönlendirdiği gösterilmiştir (Ünlü ve Filan, 2021). Ayrıca, statüsünü yükseltmek isteyen kişiler, üst sınıfa mensup kişilerin özellikle sosyal medyada gözler önüne serdiği tüketim alışkanlıklarını kopyalayarak kendi sosyal medya hesaplarında paylaşmakta, tüketimin sembolik gücünden yararlanmakta ve bu sayede sınıf atladıklarına inanmaktadır (Yalçın ve Koçer, 2025, s. 381). Bu bağlamda sosyal medya fenomenlerinin veya ulaşılmak istenilen statüye sahip kişilerin bir rol model olarak, kişiler arası etkileşimlere karşı duyarlılığı yüksek genç tüketicileri kolaylıkla yönlendirebileceğini düşünmek mümkündür.

Z kuşağının tüketici davranışını anlamak özellikle modern dünyada rekabet avantajı kazanmak isteyen işletmeler açısından önemlidir. Z Kuşağı, önceki nesillerden farklı olan benzersiz tercih ve davranışlara sahip önemli ve büyüyen bir tüketici tabanını temsil etmektedir. Z kuşağı ile etkili ve sürdürülebilir bir iletişim kurmak öncelikle onların tüketici davranışlarındaki diğer kuşaklara göre benzer ve farklı yanlarının ortaya konulması ve bu temelde geliştirilen pazarlama stratejileri ile mümkün olacaktır. Hem şu anda hem de gelecek on yıllarda önemli bir pazar bölümü olarak varlığını sürdürecek olan Z kuşağının tüketici davranışlarının anlaşılması, son derece önemledir. Bu nedenle mevcut çalışma Z kuşağına mensup tüketicilerin olumsuz değerlendirilme korkusu ile kişiler arası etkilere karşı duyarlılığının, gösterişçi tüketim eğilimlerini nasıl etkilediğini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma neticesinde elde edilen sonuçların hem bu alandaki literatüre hem de pazarlama uygulayıcılarının Z kuşağı ile ilgi geliştireceği pazarlama politikalarına yön gösterici nitelikte olması umulmaktadır.

2. METODOLOJİ

2.1. Araştırma Modeli, Değişkenleri ve Hipotezleri

Görsel 1. araştırma modelini tanımlamaktadır. Araştırma modelinde, olumsuz değerlendirilme korkusu ve gösterişçi tüketim eğilimi birinci düzey ve tek boyutlu yapılar olarak tanımlanırken kişilerarası etkilere karşı tüketici duyarlılığı ise birinci düzey, ancak çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmıştır.

Görsel 1. Araştırma Modeli

Araştırma modelinde yer alan kesiksiz oklar, değişkenler arasındaki doğrudan ilişkilere, kesikli oklar ise dolaylı ilişkilere karşılık gelmektedir. Araştırama modelinde yer alan değişkenler arasında ön görülen ilişkilere göre aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H1: Olumsuz değerlendirilme korkusu, kişilerarası normatif etkilere karşı tüketici duyarlılığını arttırmaktadır.

H2: Olumsuz değerlendirilme korkusu, kişilerarası bilgilendirici etkilere karşı tüketici duyarlılığını arttırmaktadır.

H3: Kişilerarası normatif etkilere karşı tüketici duyarlılığı, gösterişçi tüketim eğilimini arttırmaktadır.

H4: Kişilerarası bilgilendirici etkilere karşı tüketici duyarlılığı, gösterişçi tüketim eğilimini arttırmaktadır.

H5: Olumsuz değerlendirilme korkusu, gösterişçi tüketim eğilimini arttırmaktadır.

H6: Olumsuz değerlendirilme korkusu, kişilerarası normatif etkilere karşı tüketici duyarlılığı aracılığı ile gösterişçi tüketim eğilimini arttırmaktadır.

H7: Olumsuz değerlendirilme korkusu, kişilerarası bilgilendirici etkilere karşı tüketici duyarlılığı aracılığı ile gösterişçi tüketim eğilimini arttırmaktadır.

2.2. Örnekleme Yöntemi ve Veri Toplama Süreci

Araştırma kapsamında, Türkiye'de yaşayan 18 yaş ve üzerindeki Z kuşağına mensup tüketicilere yer verilmiştir. Bireylerin hangi kuşağa mensup olduğuna dair literatürde farklı kabuller olmakla birlikte, bu araştırmada Z kuşağı mensubu tüketicilerin, 1995 ile 2009 (dahil) yılları arasında doğmuş kişilerden oluştuğu görüşü benimsenmiştir (McCrindle, 2014, ss. 12–14). Ancak araştırma kapsamına 18 yaş altında olan Z kuşağı tüketicileri dahil edilmediği için sadece 1995 ile 2007 (dahil) yılları arasında doğan Z kuşağı tüketicilerine ulaşmak hedeflenmiştir.

Araştırmada kolayda örnekleme ve çevrimiçi (online) anket yönteminden yararlanılmıştır (Malhotra, 2010). Kolayda örneklemenin doğasına uygun bir şekilde, en kolay ulaşılabilecek Z kuşağı tüketicilerinin üniversite öğrencileri olması nedeniyle çeşitli üniversitelerin önlisans, lisans ve lisans üstü sınıflarında potansiyel katılımcılara anket formuna erişimi sağlayacak QR kodları veya anket linkleri iletilmiştir. Bununla birlikte üniversite öğrencisi olmayan, ancak potansiyel katılımcı olarak değerlendirilen kişilere, yazar tarafından araştırmaya katılımı sağlayacak olan bağlantılar e posta, sosyal medya veya WhatsApp uygulaması aracılığı ile iletilmiştir.

Anket formu altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bilgilendirilmiş onam formuna, ikinci bölümde katılımcıların araştırma kapsamına dâhil edilip edilmeyeceğini belirten ve katılımcıların doğum tarihini soran 1 adet filtre soruya yer verilmiştir. Üçüncü bölümde katılımcıların olumsuz değerlendirilme korkusunu ölçen sekiz adet soru yer alırken, dördüncü bölümde katılımcıların kişilerarası etkilere karşı tüketici duyarlılığını ölçmeye yönelik 12 soru bulunmaktadır. Anket formunun beşinci bölümünde katılımcıların gösterişçi tüketim eğilimini ölçen 11 adet soru, altıncı ve son bölümde ise demografik özellikleri belirlemeye yönelik beş adet soru yer almaktadır. Böylece anket formu toplamda 37 adet sorudan oluşmaktadır.

Tesadüfi olmayan bir örnekleme yöntemi kullanıldığı için, minimum örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında, araştırmada kullanılan istatistiki analizler dikkate alınmış (Malhotra, 2010, s. 374), bu minvalde, yapısal eşitlik modellemesinin ölçüm modelinde yer alan değişken sayısının 10 ile 20 katı kadarlık bir örnek hacmi hedeflenmiştir (Byrne, 2016; Kline, 2005). Bu bağlamda örneklem büyüklüğü ihtiyacı 310 ile 620 arasında hesaplanmış olup 35 günlük bir süre zarfında 437 katılımcıya ulaşılmıştır. 13 katılımcı filtre sorusu nedeniyle elenirken, 64 katılımcı ise anketi cevaplamayı bir noktada bırakarak vermiş oldukları eksik cevaplar nedeniyle elenmiştir. Sonuç olarak 360 adet geçerli ve tam cevaplanmış anket formu elde edilmiş ve analizler bu cevaplar dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

2.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmada yer alan değişkenlerin ölçümünde, hali hazırda literatürde var olan ölçeklerden yararlanılmıştır. Bu kapsamda, olumsuz değerlendirilme korkusu, La Greca ve Lopez (1998)'den uyarlanan 8 adet ifadeden oluşan beşli Likert ölçeği (1= hiçbir zaman, 5= her zaman) ile değerlendirilirken, kişilerarası etkilere karşı duyarlılık, Bearden vd., (1989)'dan uyarlanan beşli Likert ölçeği (1= kesinlikle katılmıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum) şeklindeki 12 adet soru yardımı ile ölçülmüştür. Katılımcıların gösterişçi tüketim eğilimleri ise Roy Chaudhuri vd., (2011)'den uyarlanan ve yine beşli Likert ölçeği (1= kesinlikle katılmıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum) şeklindeki 11 adet sorudan oluşan bir ölçek yardımı ile değerlendirilmiştir. Sahaya çıkılmadan önce, anket formu 12 katılımcıya yüz yüze dağıtılmış ve anket formunda yer alan soruları okunabilirlik ve anlaşılabilirlik açısından değerlendirmeleri istenmiştir. Elde edilen ciddi bir geri bildirim olmaması nedeniyle, anket formunun mevcut şekli korunarak saha çalışmasına başlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Katılımcılarının Demografik Yapısı ve Elde Edilen Ölçek Puanları

Katılımcıların demografik özellikleri Çizelge 1.'de olduğu gibidir:

Çizelge 1. Örneklem Yapısı

		N	%
Cinsiyet	Kadın	230	63,9
	Erkek	130	36,1
	Toplam	360	100
		N	**%**
Öğrencilik Durumu	Ön Lisans Öğrencisi	49	13,6
	Lisans Öğrencisi	273	75,8
	Lisansüstü Öğrencisi	31	8,6
	Öğrenci Değil	7	1,9
	Toplam		100
Çalışma Durumu	Çalışmıyor	242	67,2
	Çalışıyor	118	32,8
	Toplam	360	100
		N	**%**
Kişisel Gelir	10,000 TL'den az	83	23,1
	10,001-20,000 TL	97	26,9
	20,001-30,000 TL	73	20,3
	30,001-40,000 TL	34	9,4
	40,001-50,000 TL	19	5,3
	50,001 TL ve üzeri	54	15,0
	Toplam	360	100
		N	**%**

Medeni Durum	Bekar	354	98,3
	Evli	6	1,7
	Toplam	360	100

Çizelge 1. incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğunun kadınlardan (%63,9) oluştuğu, eğitim açısından ağırlığın lisans öğrencilerinde olduğu (%75,8), katılımcıların çoğunun çalışmadığı (%67,2), kişisel gelir bağlamında katılımcıların %50'sinin 20.001 TL altında bir gelire sahip olduğu ve neredeyse tamamının bekar olduğu (%98,3) anlaşılmaktadır. Verilerin çok büyük bir kısmının üniversite öğrencilerinden elde edildiği düşünüldüğünde, gözlenen örneklem profilinin bu şekilde olması oldukça doğaldır.

Katılımcıların kendilerine yöneltilen ifadelere, diğer bir değişle araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin verdikleri cevaplara göre elde edilen ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri Çizelge 2.'de olduğu gibidir:

Çizelge 2. Ölçeklere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Başkalarının benim hakkımda söylediği sözler için endişe duyuyorum. (ODK1)	2,6944	,89004	-,004	,000
Başkalarının beni beğenmediğinden endişe ediyorum. (ODK2)	2,2222	1,02371	,562	-,162
Başkalarının beni beğenmeyeceğinden korkuyorum. (ODK3)	2,0250	1,02988	,796	-,003
Başkalarının benim hakkımda ne düşündüğünden endişe ediyorum. (ODK4)	2,3944	1,00692	,415	-,344
Başkalarının benimle dalga geçtiğini hissediyorum. (ODK5)	1,7833	,90048	,970	,285
Alay konusu olmaktan endişe duyuyorum. (ODK6)	2,0333	1,08881	,793	-,239
Akranlarımın benim hakkımda arkamdan konuştuğunu hissediyorum. (ODK7)	2,2833	1,08561	,548	-,361
Eğer biriyle tartışırsam, karşımdaki kişinin beni beğenmeyeceğinden endişe duyuyorum. (ODK8)	1,7194	,97983	1,337	1,080
Arkadaşlarımın onayladığından emin olana kadar en son moda stilleri nadiren satın alırım. (NORM1)	2,0556	,99145	,561	-,551

Satın aldığım ürünleri ve markaları başkalarının da beğenmesi önemlidir. (NORM2)	2,5083	1,17302	,219	-1,056
Ürün satın alırken genellikle başkalarının onaylayacağını düşündüğüm markaları satın alırım. (NORM3)	2,0889	1,07796	,735	-,367
Diğer insanlar beni bir ürünü kullanırken görebilecekse, genellikle satın almamı bekledikleri markayı satın alırım. (NORM4)	1,9806	1,02186	,937	,170
Hangi markaların ve ürünlerin başkaları üzerinde iyi izlenimler bıraktığını bilmek isterim. (NORM5)	3,0667	1,23370	-,333	-,994
Başkalarının satın aldığı aynı ürünleri ve markaları satın alarak aidiyet duygusu kazanırım. (NORM6)	2,0028	1,03826	,910	,102
Birisi gibi olmak istediğimde, genellikle onun satın aldığı markaları satın almaya çalışırım. (NORM7)	1,8056	1,03476	1,246	,764
Diğer insanlarla genellikle satın aldıkları aynı ürün ve markaları satın alarak özdeşleşirim. (NORM8)	1,8528	,98625	1,175	,844
Doğru ürünü veya markayı satın aldığımdan emin olmak için genellikle başkalarının ne satın aldığını ve kullandığını gözlemlerim. (BİL1)	2,7194	1,24970	-,025	-1,252
Bir ürünle ilgili çok az deneyimim varsa, genellikle arkadaşlarıma ürün hakkında sorular sorarım. (BİL2)	3,8194	1,12612	-1,323	1,157
Bir ürün sınıfında mevcut olan en iyi alternatifi seçmeye yardımcı olması için genellikle başkalarına danışırım. (BİL3)	3,3500	1,14408	-,761	-,346
Satın almadan önce sıklıkla arkadaşlarımdan veya ailemden bir ürün hakkında bilgi alırım. (BİL)	3,3972	1,10481	-,722	-,128
Pahalı bir maka satın aldığımda bu satın almam, etrafımdaki kişilere bir mesaj verir. (GT1)	2,4611	1,21212	,370	-1,013
Bazı ürünleri başkalarına varlıklı olduğumu göstermek istediğim için satın alırım. (GT2)	1,8361	1,08591	1,209	,533
İş adamlarının gösterişli/çok şık kulübüne üye olurdum. (GT3)	2,2833	1,24124	,618	-,744
Bir şans verilirse, odama pahalı bir ressamın tablosunu asardım. (GT4)	2,7333	1,40274	,136	-1,334

Başkalarına özgün bir zevkim olduğunu göstermek için, normalde sade bir tasarıma sahip olan bir ürünün ilginç ve nadir bir versiyonunu satın alırdım. (GT5)	2,4861	1,25111	,426	-,923
Diğerleri, güzellik ve zevk konusunda benim standartlarımla boy ölçüşebilmeyi dilerler. (GT6)	2,5389	1,21671	,427	-,730
Egzotik bir görünüme ve tasarıma sahip bir ürün seçerek arkadaşlarıma farklı olduğumu gösteririm. (GT7)	2,1806	1,10867	,760	-,162
Ürünleri veya markaları, herkesin hayran olduğu tarzımı yaratmak için seçerim. (GT8)	2,3889	1,19837	,455	-,873
Her zaman birinci sınıf ürünler satın alırım. (GT9)	2,4611	1,10891	,234	-,904
Genellikle sıradan ürünlerin daha ilginç bir versiyonunu bulmaya çalışırım, çünkü başkalarına orijinal olmaktan hoşlandığımı göstermek isterim. (GT10)	2,4222	1,19635	,416	-,907
Başkalarına sofistike olduğumu gösteririm. (GT11)	2,3583	1,10805	,504	-,464

Kompozit Değişkenler	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**Çarpıklık**	**Basıklık**
Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	2,1444	0,73207	0,845	1,143
Kişilerarası Normatif Etkilere Karşı Tüketici Duyarlılığı	2,1701	0,73686	0,520	0,188
Kişilerarası Bilgilendirici Etkilere Karşı Tüketici Duyarlılığı	3,3215	0,92149	-0,903	0,418
Gösterişçi Tüketim	2,3773	0,83004	0,424	-0,205

Çizelge 2.‘den anlaşılacağı üzere, olumsuz değerlendirilme korkusu ile ilgili ifadelerin tamamının ortalamasının üçün altında olduğu, kişilerarası etkilere karşı tüketici duyarlılığının normatif boyutunun biri, bilgilendirici boyutunun ise üç ifadesi hariç diğer tüm ifadelerinin ortalamasının yine üçün altında oluştuğu görülmektedir. Benzer şekilde gösterişçi tüketim ile ilgili tüm ifadelerin ortalaması üç puanın altında hesaplanmıştır.

Çizelge 2.’de ayrıca ilgili ifadelerden hesaplanan ve araştırma modelinde yer alan değişkenlerin kompozit skorları da yer almaktadır. Söz konusu değerler tek yönlü t testleri aracılığı ile ölçeğin orta noktası ile karşılaştırıldığında, yapılan t testlerine ilişkin tüm önem seviyelerinin anlamlı olduğu (p=0,001) görülmüştür. Buna göre, katılımcıların düşük bir olumsuz değerlendirilme korkusuna sahip olduğu, kişilerarası normatif etkilere karşı düşük bir tüketici duyarlılığı gösterirken, kişilerarası bilgilendirici etkilere karşı nispeten yüksek bir tüketici duyarlılığı sergilediği, fakat düşük bir gösterişçi tüketim eğilimine sahip olduğu ifade edilebilir.

3.2. Keşfedici Faktör Analizi

Keşfedici faktör analizi (KFA), araştırma modelinde yer alan değişkenlerinin boyutluluğunu incelemek ve özellikle ileride yapılacak olan geçerlilik testlerine zarar verecek çapraz faktör yüklerini tespit edebilmek adına SPSS 30 sürümü kullanılarak uygulanmıştır. KFA, en çok olabilirlik (maximum likelihood) yaklaşımı ve promax rotasyonu kullanılarak gerçekleştirilmiş ve faktör sayısı belirlenirken öz değeri bir ve birin üzerinde olan faktörler dikkate alınmıştır. Faktör yükü 0,50'nin altında olan veya orijinal faktör yükü ile herhangi bir çapraz faktör yükü arasında 0,20'den az fark olan değişkenler silinmiştir (Hair vd., 2010).

Bu kurallara uyularak dört defa KFA tekrar edilmiştir. Birinci KFA neticesinde toplam varyansın %61,809'unu açıklayan özdeğeri birin üzerinde altı faktör elde edilmiş ve yukarıda ifade edilen kurallar gereği, olumsuz değerlendirilme korkusunun üç ifadesi, kişiler arası normatif etkilere karşı tüketici duyarlılığının üç ifadesi, kişiler arası bilgilendirici etkilere karşı tüketici duyarlılığının bir ifadesi ile gösterişçi tüketime ait üç ifade çıkarılarak analiz tekrar edilmiştir.

İkinci KFA sonucunda, toplam varyansın %67,038'ni açıklayan özdeğeri birin üzerinde beş faktör elde edilmiş ve yine yukarıda ifade edilen kurallar gereği, kişiler arası normatif etkilere karşı tüketici duyarlılığının bir ifadesi ile gösterişçi tüketime ait bir ifade çıkarılarak analiz tekrar edilmiştir.

Üçüncü KFA sonrasında toplam varyansın %65,517'sinini açıklayan özdeğeri birin üzerinde dört faktör elde edilmiş, takip edilmesi kararlaştırılan kurallar gereği, kişiler arası normatif etkilere karşı tüketici duyarlılığının bir ifadesi çıkarılarak analiz tekrar edilmiştir.

Dördüncü ve nihai KFA sonuçlarına göre, toplam varyansın %67,722'sinini açıklayan ve özdeğeri birin üzerinde dört faktör elde edilmiş, tüm faktör yükleri 0,50'nin üzerinde gözlenmiş ve dikkate değer bir çapraz faktör yüküne rastlanmamıştır. Bu analizin sonuçlarına göre, faktör yükleri 0,562 ile 0,883 arasında değişmekte olup, olumsuz değerlendirilme korkusu beş, kişiler arası normatif etkilere karşı tüketici duyarlılığı üç, kişiler arası bilgilendirici etkilere karşı tüketici duyarlılığı üç, gösterişçi tüketim ise yedi değişkenden oluşan yapılar olarak elde edilmiştir.

3.3. Ölçüm Modelinin Değerlendirilmesi

Ölçüm modelinin test edilmesi için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) Amos 30 sürümü yardımıyla uygulanmıştır. Çizelge 2.'de yer alan çarpıklık ve basıklık değerlerinin sırasıyla |3|'ü ve |7|'yi aşmaması nedeniyle, tek değişkenli normal dağılımdan önemli bir sapma olmadığı anlaşılmaktadır (Byrne, 2016, s. 123; Kline, 2005, s. 50). Ancak, çoklu normal dağılımdan sapmaya işaret eden Mardina skoru (19,140), kabul edilebilir değerin üzerinde (5) hesaplanmıştır (Byrne, 2016, s. 123). Bu nedenle çoklu normal dağılımdan sapmanın neden olabileceği sorunların üstesinden gelmek adına, DFA bootstrapping yöntemi ile uygulanmıştır (Byrne, 2016, s. 367).

DFA'da, olumsuz değerlendirilme korkusu ile gösterişçi tüketim birinci düzey ve tek boyutlu yapılar olarak tanımlanırken, kişiler arası etkilere karşı tüketici duyarlılığı ise birinci düzey, ancak iki boyutlu bir yapı olarak tanımlanmıştır. DFA, 2.000 bootstrap örneklem ile gerçekleştirilmiştir.

İlk DFA sonuçları, modelin eldeki veri seti ile uyumu açısından kabul edilebilir değerler üretmiştir ($x^2_{(129)}$ = 276,834; p<.000; x^2/df =2,146; CFI=0,954; TLI= 0,945; IFI=0,954; $RMSEA_{0,047-0,066}$= 0,056; SRMR= 0,0467). Model uyumunu, kabul edilebilir küçük bir modifikasyon ile arttırmanın bir yolunun olup olmadığını anlamak için modifikasyon önerileri incelenmiş ve olumsuz değerlendirilme korkusunun birinci değişkeni ile dördüncü değişkeninin hata varyansları arasında bir ilişkinin tanımlanmasının modelin ki kare değerinde 29,175'lik bir azalma sağlayacağı görülmüştür. Söz konusu ilişki tanımlanarak DFA yeniden gerçekleştirilmiştir.

İkinci DFA sonuçları son derece iyi uyum iyiliği indeksleri üretmiştir ($x^2_{(129)}$ = 243,247; p<.000; x^2/df =1,900; CFI=0,964; TLI= 0,957; IFI=0,964; $RMSEA_{0,040-0,060}$= 0,050; SRMR= 0,0459) (Hair vd., 2010; Hu ve Bentler, 1999). Elde edilen sonuçların özeti Çizelge 3.'te yer almaktadır.

Çizelge 3. incelendiğinde, tüm değişkenlere ait standardize faktör yüklerinin önerilen minimum değerin (0,50) üzerinde olduğu (Bagozzi vd., 1991), benzer şekilde ortalama açıklanan varyans değerlerinin de istenilen değerin (0,50) üzerinde hesaplandığı (Fornell ve Larcker, 1981) ve kompozit güvenilirliklerin yine önerilen değerden (0,60) büyük olduğu görülmektedir (Bagozzi ve Yi, 1988). Ayrıca tüm Cronbahc's alfa değerlerinin de 0,70'in üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ölçüm modelinin yakınsak (convergent) geçerlilik sağladığı tespit edilmiştir.

Ölçüm modelinin ayırt edici (discriminant) geçerliliğini değerlendirmek üzere Fornel ve Larker (1981) kriterinden yararlanılmış olup, bu bağlamda örtük değişkenlere ait hesaplanan ortalama açıklanan varyans değerlerinin kareköklerinin, örtük değişkenler arasındaki bütün mümkün ikili korelasyon değerlerinden yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu değerleri Çizelge 4.'te görmek mümkündür. Dolayısıyla olarak ölçüm modelinin ayırt edici geçerlilik sağladığı tespit edilmiştir.

Çizelge 3. Ölçüm Modeline İlişkin DFA Sonuçları.

Yapılar	Değişkenler/	Ortalama	SS	SFL	GA %95	p	OAV	KG	CA

(Faktörler)	İfadeler					Alt	Üst			
Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	**ODK**	**2,2111**	**0,81960**	-	-	-	-	-	-	-
	ODK1	2,6944	0,89004	0,707	0,630	0,770	0,001			
	ODK2	2,2222	1,02371	0,887	0,842	0,925	0,001			
	ODK3	2,0250	1,02988	0,870	0,826	0,907	0,001	0,603	0,882	0,887
	ODK4	2,3944	1,00692	0,739	0,668	0,796	0,001			
	ODK8	1,7194	0,97983	0,653	0,559	0,732	0,001			
Kişilerarası Etkilere Karşı Tüketici Duyarlılığı	**NORM**	**2,1926**	**0,94834**	-	-	-	-	-	-	-
	NORM2	2,5083	1,17302	0,694	0,613	0,763	0,001			
	NORM3	2,0889	1,07796	0,853	0,795	0,899	0,001	0,647	0,845	0,836
	NORM4	1,9806	1,02186	0,855	0,802	0,901	0,001			
	BİL	**3,5222**	**0,96846**	-	-	-	-	-	-	-
	BİL2	3,8194	1,12612	0,767	0,680	0,843	0,001			
	BİL3	3,3500	1,14408	0,846	0,758	0,921	0,001	0,612	0,825	0,825
	BİL4	3,3972	1,10481	0,729	0,634	0,800	0,002			
	GT	**2,3798**	**0,90348**	-	-	-	-	-	-	-
Gösterişçi Tüketim	GT 3	2,2833	1,24124	0,560	0,464	0,639	0,002			
	GT 5	2,4861	1,25111	0,724	0,647	0,785	0,002			
	GT 6	2,5389	1,21671	0,643	0,556	0,710	0,002			
	GT 7	2,1806	1,10867	0,809	0,747	0,857	0,001	0,518	0,881	0,878
	GT 8	2,3889	1,19837	0,729	0,659	0,788	0,001			
	GT 10	2,4222	1,19635	0,759	0,690	0,814	0,001			
	GT 11	2,3583	1,10805	0,782	0,720	0,833	0,001			

Not: SS: Standart Sapma, SFY: Standardize Faktör Yükü, GA: Güven Aralığı, p: Önem Seviyesi, OAV: Ortalama Açıklanan Varyans, KG: Kompozit Güvenilirlik, CA: Cronbach's Alfa, ODK: Olumsuz Değerlendirilme Korlusu, NORM: Normatif, BIL: Bilgilendirici, GT: Gösterişçi Tüketim

Çizelge 4. Ayırt Edici Geçerlilik

Örtük Yapılar (Faktörler)	Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	Normatif	Bilgilendirici	Gösterişçi Tüketim
Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	***0.777***			
Normatif	0.399	***0.804***		
Bilgilendirici	0.193	0.319	***0.782***	
Gösterişçi Tüketim	0.239	0.405	0.264	***0.720***

3.4. Yapısal Modelin Değerlendirilmesi ve Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Yapısal eşitlik modellemesi (YEM) analizi, Amos 30 programı aracılığı uygulanmış olup, ölçüm modelinin test edilmesinde elde edilen nihai faktör yapısı kullanılarak analiz 2.000 bootstrap örneklem üzerinden gerçekleştirilmiş ve böylece çoklu normal dağılımdan sapmanın neden olabileceği olumsuzluklar elemine edilmiştir.

YEM analizi son derece iyi uyum iyiliği indeksleri üretmiştir ($x^2_{(129)}$ = 261,293; p<.000; x^2/df =2,026; CFI=0,958; TLI= 0,951; IFI=0,959; $\text{RMSEA}_{0,044-0,063}$= 0,053; SRMR= 0,0596) (Hair vd., 2010; Hu ve Bentler, 1999). YEM analizi sonucunda elde edilen; değişkenler arası doğrudan ilişkilere ait standardize yol katsayıları, dolaylı ilişkilere ait standardize olmayan yol katsayıları ve hipotezlerin sınanmasına ilişkin sonuçlar Çizelge 5.'te sunulmuştur.

Çizelge 5. incelendiğinde, sadece olumsuz değerlendirilme korkusu ile gösterişçi tüketim arasında tanımlanan doğrudan ilişkiye ait standardize yol katsayısı hariç, diğer tüm yollara ait standardize ve standardize olmayan yol katsayılarının istatistiki olarak anlamlı olduğu, %95 güven aralıklarının sıfır değerini içermediği görülmektedir. Dolayısıyla, z kuşağına mensup tüketicilerin olumsuz değerlendirilme korkusunun, kişilerarası normatif ve bilgilendirici etkilere karşı tüketici duyarlılığını arttırdığına dair H1 (B=0,403; p=0,001) ve H2 (B=0,202; p=0,009) hipotezler kabul edilmiştir. Benzer şekilde, z kuşağına mensup tüketicilerin kişiler arası normatif ve bilgilendirici etkilere karşı duyarlılığının gösterişçi tüketim eğilimini arttırdığına ilişkin H3 (B=0,335; p=0,001) ve H4 (B=0,156; p=0,028) hipotezleri de kabul edilmiştir. Ancak z kuşağına mensup tüketicilerin olumsuz değerlendirilme korkusunun, gösterişçi tüketim eğilimini doğrudan arttırdığını ileri süren H5 hipotezi reddedilmiştir (B=0,077; p=0,321). Buna karşılık, z kuşağına mensup tüketicilerin, olumsuz değerlendirilme korkusunun kişiler arası normatif ve bilgilendirici etkilerine karşı duyarlılığının aracılık rolü ile gösterişçi tüketim üzerimde dolaylı bir etkiye sahip olduğu yönündeki H6 (B=0,184; p=0,001) ve H7 (B=0,043; p=0,021) hipotezleri kabul edilmiştir.

Çizelge 5. YEM Sonuçları ve Hipotez Testleri

	Yollar	Standardize Yol Katsayıları	%95 Güven Aralığı		Önem Seviyesi	Sonuçlar
			Alt Sınır	Üst Sınır		
Doğrudan İlişkiler	**ODK → NORM**	0,403	0,274	0,523	0,001	H1 kabul
	ODK →BİL	0,202	0,054	0,333	0,009	H2 kabul
	NORM → GT	0,335	0,192	0,487	0,001	H3 kabul
	BİL → GT	0,156	0,020	0,277	0,028	H4 kabul
	ODK → GT	0,077	-0,071	0,205	0,321	H5 ret
		Standardize Olmayan Yol Katsayıları				
Dolaylı İlişkiler	**ODK → NORM→GT**	0,184	0,100	0,316	0,001	H6 kabul
	ODK → BİL→GT	0,043	0,006	0,102	0,021	H7 kabul

Not: ODK: Olumsuz Değerlendirilme Korlusu, NORM: Normatif, BIL: Bilgilendirici, GT: Gösterişçi Tüketim. Dolaylı etkiler, spesifik yol analizlerinin ayrıştırılması amacıyla AMOS User-Defined Estimands fonksiyonu kullanılarak hesaplandığı için standardize edilmemiş değerler ve bunlara ait Bootstrap güven aralıkları raporlanmıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, Z kuşağına mensup tüketiciler özelinde, olumsuz değerlendirilme korkusu, kişiler arası etkilere karşı tüketici duyarlılığı ve gösterişçi tüketim eğilimleri arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri araştırmıştır. Bu bağlamda, olumsuz değerlendirilme korkusunun kişiler arası normatif ve bilgilendirici etkilere karşı tüketici duyarlılığı ve gösterişçi tüketim eğilimini doğrudan arttırdığı, benzer şekilde kişiler arası normatif ve bilgilendirici etkilere karşı tüketici duyarlılığının gösterişçi tüketim eğilimini doğrudan arttırdığı, olumsuz değerlendirilme korkusunun kişiler arası normatif ve bilgilendirici etkilere karşı tüketici duyarlılığı aracılığı ile gösterişçi tüketim eğilimini dolaylı olarak arttırdığı ileri sürülmüştür.

Araştırma sonuçlarına göre, Z kuşağı tüketicilerinin olumsuz değerlendirilme korkusunun, kişiler arası normatif ve bilgilendirici etkilere karşı tüketici duyarlılığını arttırdığı ortaya konulmuştur. Söz konusu bu bulgu araştırma beklentileri ile uyumludur. Benzer şekilde Z kuşağı tüketicilerinin, kişiler arası normatif ve bilgilendirici etkilere karşı duyarlılığının, gösterişçi tüketim eğilimini doğrudan yükselttiği tespit edilmiştir. Bu bulgu da yine araştırma beklentileri ile uyumludur. Buna karşılık Z kuşağı tüketicilerinin olumsuz değerlendirilme

korkusunun, gösterişçi tüketim eğilimi üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Ulaşılan bu sonuç ise araştırma beklentileri ile uyumlu değildir. Öte yandan, Z kuşağı tüketicilerinin olumsuz değerlendirilme korkusunun, kişiler arası normatif ve bilgilendirici etkilere karşı duyarlılığı aracılığı ile gösterişçi tüketim eğilimini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yukarıda ifade edilen araştırma bulgularına ilave olarak, z kuşağına mensup tüketicilerin olumsuz değerlendirilme korkusu, kişiler arası normatif etkilere karşı tüketici duyarlılığı ile gösterişçi tüketim eğilimlerinin düşük düzeyde olduğu, ancak kişiler arası bilgilendirici etkilere karşı duyarlılıklarının ise hafif derece yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın sağladığı katkılar ile birlikte sahip olduğu bir dizi kısıt, elde edilen sonuçların dikkatli bir şekilde yorumlanmasını beraberinde getirmektedir. Bu minvalde, araştırmanın sahip olduğu ilk kısıt, tesadüfi olmayan bir örnekleme yönteminin kullanılmasıdır. Bu nedenle ulaşılan sonuçların araştırma örneği itibariyle geçerli olduğuna ve Z kuşağının tamamına atfedilmesi hususunda dikkatli olunması gerektiği ifade edilmelidir. Ancak ulaşılan sonuçların, araştırma örneği ile benzer yapıdaki tüketici gruplarına yönelik strateji geliştirmede önemli iç görüler sunduğu da göz önüne alınmalıdır.

Araştırmanın bir diğer kısıtı, elde edilen sonuçların sadece araştırma modelinde yer alan değişkenler bağlamında geçerli olmasıdır. Bu nedenle gelecekteki araştırmalara, anlık satın alma, kompulsif satın alma, statü tüketimi, öz saygı vb. değişkenlerin araştırma modeline aracı veya moderatör değişkenler şeklinde dahil edilerek daha geniş çaplı araştırma yapması tavsiye edilmektedir. Böyle araştırmalar konu hakkındaki bilgi birikimin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte gelecekteki araştırmacılara, benzer ya da genişletilmiş araştırma modellerini birden fazla kuşak bağlamında test ederek, araştırma modelinde yer alan doğrudan ve dolaylı ilişkilerin nasıl farklılaştığını incelemesi de tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *16*(1), 74–94. https://doi.org/10.1007/BF02723327

Bagozzi, R. P., Yi, Y., & Phillips, L. W. (1991). Assessing construct validity in organizational research. *Administrative Science Quarterly*, *36*(3), 421–458. https://doi.org/10.2307/2393203

Bearden, W. O., Netemeyer, R. G., & Teel, J. E. (1989). Measurement of consumer susceptibility to interpersonal influence. *Journal of Consumer Research*, *15*(4), 473–481. https://doi.org/10.1086/209186

Biolcati, R. (2017). The role of self-esteem and fear of negative evaluation in compulsive buying. *Frontiers in Psychiatry*, *8*(May), 1–8. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2017.00074

Byrne, B. M. (2016). *Structural equation modeling with amos : Basic concepts, applications, and programming*. Routledge, Taylor & Francis Group.

Cintamür, İ. G. (2023). Understanding the role of self-esteem and fear of negative evaluation in impulsive and compulsive buying. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, *12*(2), 249–269. https://doi.org/10.47934/tife.12.02.06

Erwin, E., Saununu, S. J., & Rukmana, A. Y. (2023). The influence of social media influencers on generation z consumer behavior in Indonesia. *West Science Interdisciplinary Studies*, *1*(10), 1028–1038. https://doi.org/10.58812/wsis.v1i10.317

Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating SEM with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, *18*(February), 39–50.

Güleç, C. (2015). Thorstein Veblen ve gösterişçi tüketim kavramı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitütüsü Dergisi*, *1*(38), 62–82.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis a global perspective* (seventh). Pearson Prentice Hall.

Hız, G. (2011). Gösterişçi tüketim eğilimi üzerine bir alan araştırması (Muğla örneği). *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, *3*(2), 117–128.

Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, *6*(1), 1–55. https://doi.org/10.1080/10705519909540118

Kim, D. Y., Park, M., & Kim, H. Y. (2023). An influencer like me: Examining the impact of the social status of Influencers. *Journal of Marketing Communications*, *29*(7), 654–675. https://doi.org/10.1080/13527266.2022.2066153

Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford Press.

La Greca, A. M., & Lopez, N. (1998). Social anxiety among adolescents: Linkages with peer relations and friendships. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *26*(2), 83–94. https://doi.org/10.1023/A:1022684520514

Lin, Y. H., & Chen, C. Y. (2012). Adolescents' impulse buying: Susceptibility to interpersonal influence and fear of negative evaluation. *Social Behavior and Personality*, *40*(3), 353–358. https://doi.org/10.2224/sbp.2012.40.3.353

Malhotra, N. K. (2010). *Marketing research an applied orientation* (Sixth). Pearson Prentice Hall.

McCrindle, M. (2014). The ABC of XYZ: Understanding the global generations. *The ABC of XYZ: Understanding the global generations*, *October*, 264. http://mccrindle.com.au/resources/The-ABC-of-XYZ_Chapter-1.pdf

Netemeyer, R. G., Bearden, W. O., & Teel, J. E. (1992). Consumer susceptibility to interpersonal influence and attributional sensitivity. *Psychology and Marketing*, *9*(5), 379–394. https://doi.org/10.1002/mar.4220090504

Roberts, J. A., Manolis, C., & Pullig, C. (2014). Contingent self-esteem, self-presentational concerns, and compulsive buying. *Psychology and Marketing*, *31*(2), 147–160. https://doi.org/10.1002/mar.20683

Roy Chaudhuri, H., Mazumdar, S., & Ghoshal, A. (2011). Conspicuous consumption orientation: Conceptualisation, scale development and validation. *Journal of Consumer Behaviour*, *10*(4), 216–224. https://doi.org/10.1002/cb.364

Ünlü, S., & Filan, M. (2021). Veblen'in gösterişçi tüketim kavramı çerçevesinde sosyal medya: Instagram influencer'ları üzerine bir analiz. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, *6*(12), 39–55.

Yalçın, D., & Koçer, M. (2025). Sosyal medyada tüketim iletişimi: Influencerlarin gösterişçi tüketim eğilimlerinin iletişimsel boyutu üzerine nitel bir inceleme. *Erciyes Akademi*, *39*(2), 374–394. https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1571320

Yunus, A., Bajwa, R. S., Mushtaq, S. K., & Hussain, M. M. (2023). Exploring social media usage and self-image congruity as predictors of -online conspicuous consumption. *Pakistan Journal of Humanities and Social Sciences*, *11*(4), 4317–4324. https://doi.org/10.52131/pjhss.2023.1104.0695

.

GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI'NIN HEDEF ODAKLI İLETİŞİM STRATEJİLERİ, YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ YAKLAŞIMLAR VE GÜVENLİK GÖREVLİLERİNİN ROLÜ

Esra YİĞİT Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Radyo, Televizyon ve Sinema ABD Yüksek Lisans yigitesraa88@gmail.com

ORCİD: 0009-0001-2760-1864

Özet

Bu çalışmada, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın hedef odaklı iletişim stratejileri, yapay zekâ destekli uygulamalar ve güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri kapsamında yürütülen uygulamaların etkinliği incelenmiştir. Araştırmanın verileri, SPSS 27.0 programı kullanılarak betimsel ve çıkarımsal istatistik yöntemleri ile analiz edilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri frekans ve yüzde dağılımları ile belirlenmiş; değişkenlerin merkezi eğilim ve dağılım özellikleri ortalama ve standart sapma değerleri ile ortaya konmuştur. Normallik testleri (Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk) sonucunda çoğu değişkenin normal dağılımdan sapma gösterdiği tespit edilmiş ve analizlerde non-parametrik yöntemler tercih edilmiştir.

Cinsiyete bağlı farklılıklar Mann-Whitney U testi ile, yaş, eğitim durumu, çalışma durumu ve görev yapılan birime göre farklılıklar ise Kruskal-Wallis H testi ile değerlendirilmiştir. Katılımcıların kamu hizmetlerine katılım, hizmetlere erişim ve memnuniyet, kurumlara yönelik tutum, yürütülen iletişim ve toplumsal katılım durumları ile GSB'nin iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamalar, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve genç odaklı iletişim politikaları arasındaki ilişkiler Spearman's rho korelasyon analizi ile incelenmiştir. Analizler sonucunda değişkenler arasında anlamlı ve güçlü pozitif ilişkiler saptanmıştır. Tüm analizlerde istatistiksel anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak kabul edilmiştir.

Bu çalışma, gençlik ve spor alanında yürütülen iletişim stratejilerinin etkinliğinin değerlendirilmesi, dijital ve yapay zekâ destekli uygulamaların genç odaklı hizmetlerdeki rolünün anlaşılması ve güvenlik görevlilerinin iletişim süreçlerindeki katkısının belirlenmesi açısından önemli bulgular sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hedef odaklı iletişim, Gençlik ve Spor Bakanlığı, yapay zekâ, güvenlik görevlileri, dijital iletişim, genç odaklı politikalar

Abstract

This study examined the effectiveness of the Youth and Sports Ministry's target-oriented communication strategies, artificial intelligence-supported applications, and communication

skills of security personnel. The data were analyzed using SPSS 27.0 through descriptive and inferential statistical methods. Demographic characteristics of the participants were determined by frequency and percentage distributions, while central tendency and dispersion of variables were measured using mean and standard deviation values. Normality tests (Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk) revealed that most variables deviated from normal distribution; therefore, non-parametric tests were applied.

Gender differences were examined with the Mann-Whitney U test, while differences based on age, education level, employment status, and department assignment were evaluated using the Kruskal-Wallis H test. The relationships between participants' public service participation, access and satisfaction with services, attitudes toward institutions, communication and social participation levels, and the Ministry's communication strategies, AI-supported applications, security personnel's communication skills, digital channels, and youth-focused policies were analyzed using Spearman's rho correlation. Significant and strong positive relationships were identified among the variables, with statistical significance set at $p<0.05$.

This study provides valuable insights into the evaluation of communication strategies in youth and sports, the role of digital and AI-supported applications in youth-oriented services, and the contribution of security personnel in communication processes.

Keywords: Target-oriented communication, Youth and Sports Ministry, artificial intelligence, security personnel, digital communication, youth-focused policies

1. Giriş

Günümüzde kamu kurumları ile vatandaşlar arasındaki ilişkilerde önemli değişimler, iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemelerle ortaya çıkmıştır. Dijitalleşmenin hızlanması, kamu yönetiminde bilgi transferini, katılımcılığı ve geri bildirim süreçlerini yeniden şekillendirmiştir. Bu değişim, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın (GSB), gençlik politikalarının geliştirilmesinde önemli bir role sahip olan stratejik iletişim anlayışını yenilemesini zorunlu kılmıştır(Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2023, s. 12).

Bakanlık, genç bireyleri sadece hizmetlerin pasif alıcıları olmakla kalmayıp, aynı zamanda karar alma süreçlerine aktif katılımcılar haline getirmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, iletişim stratejileri belirli kitlelerin sosyokültürel özellikleri, beklentileri ve değerleri göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır (Çetin & Akbaş, 2021, s. 88). Gençlik merkezleri, spor alanları ve öğrenci yurtlarında yürütülen etkinliklerle desteklenen GSB'nin iletişim uygulamaları, gençlerin aidiyet hislerini kuvvetlendirmek amacıyla doğrudan iletişim kurmayı amaçlamaktadır(Gençlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022, s. 45).

Bakanlığın iletişim politikalarında dijitalleşme önemli bir yere sahiptir. Sosyal medya, mobil uygulamalar ve çevrimiçi geri bildirim sistemleri aracılığıyla gerçekleştirilen iletişim faaliyetleri, gençlerle ikili bir etkileşim imkanı tanımaktadır. GSB, gençlerin ilgi alanları, dijital davranış şekilleri ve bilgi edinme yöntemlerini inceleyerek mesajlarını bu çerçevede uyarlamaktadır(Yılmaz, 2020, s. 73). Böylece dijital katılım ve veri odaklı yönetim, hedef odaklı iletişim stratejilerinin temel bileşenleri haline gelmiştir. Yapay zekâ destekli yöntemler ise, GSB'nin iletişim süreçlerinde kullandığı yenilikçi araçlardan biridir. Sosyal medya incelemeleri, duygu analizi ve otomatik geri bildirim sistemleri sayesinde elde edilen veriler, gençlerin ihtiyaçlarının ve eğilimlerinin daha hassas bir şekilde belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Bu şekilde Bakanlık, iletişim stratejilerini canlı ve ölçülebilir hale getirirken, veri tabanlı karar alma yeteneğini de artırmaktadır (Aydın & Gündüz, 2022, s. 102).

Bu süreç içinde güvenlik personelinin rolü de önemlidir. Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlı yerlerde görev yapan güvenlik görevlileri, sadece fiziksel güvenliği sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kurumsal iletişimde gençlerle sağlıklı ilişkiler kurulmasında da rol oynamaktadır. Güvenlik görevlilerinin empatik iletişim yetenekleri, kriz zamanlarında doğru bilgilendirme yapabilmeleri ve kurumun imajını koruyucu davranışları, hedef odaklı iletişim stratejilerinin başarılarına doğrudan katkıda bulunmaktadır(Demirtaş, 2019, s. 64). Sonuç olarak, GSB'nin iletişim politikaları, yalnızca bilgi aktarımına dayanan geleneksel yaklaşımları değil, aynı zamanda katılımcı, veri odaklı ve çok boyutlu yöntemleri de içermektedir. Bu stratejiler, gençlerin toplumsal katılımını artırmak, kamu kurumuna olan güveni pekiştirmek ve gençlik hizmetlerinde sürdürülebilir etkileşim sağlamak açısından büyük öneme sahiptir.

2. Literatür Taraması

Kamu kurumlarının iletişim yöntemleri, sadece bilgi paylaşımında bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda güven oluşturma, katılım sağlama ve aidiyet hissini güçlendirme amacıyla sosyal bir yol olarak görülmektedir. Gençlik politikalarının odak noktası olan Gençlik ve Spor Bakanlığı (GSB), gençlerin sosyal, kültürel ve spor alanındaki gelişimlerini desteklemek için iletişim teknolojilerini usta bir şekilde kullanmaktadır(Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2023, s. 18).

2.1. Yapay Zekâ Destekli Yaklaşımlar ve Dijitalleşme Süreci

Dijital dönüşüm, kamu yönetiminde etkili iletişim süreçlerini hızlandırarak verimliliği artıran kritik bir unsur olarak kabul edilmektedir. Yapay zekâ (YZ) uygulamaları, özellikle veri analitiği ve hedef kitle segmentasyonu gibi alanlarda kamu kurumlarının iletişim etkinliğini

geliştirme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, GSB'nin dijital medya kampanyalarında sosyal medya analizleri ve içerik performans ölçümleri gibi veri odaklı yöntemler kullandığı bilinmektedir (Kara, 2021).

Yapay zekâ destekli iletişim yöntemleri, mesajların doğru zamanda ve uygun platformlarda iletilmesini sağlayarak hedef kitle ile etkileşimi güçlendirmektedir. Ancak, literatürde bu teknolojilerin sadece verimlilik aracı değil, aynı zamanda etik sorumluluk, kişisel verilerin korunması ve şeffaflık kavramları çerçevesinde ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Erdoğan & Aksoy, 2022). Bu nedenle, GSB'nin iletişim stratejilerinde teknolojik yeniliklerin yanı sıra toplumsal güveni esas alan bir yaklaşım benimsemesi büyük önem taşımaktadır.

2.2. Hedef Odaklı İletişim Stratejileri

"Hedef odaklı iletişim" ifadesi, kamu kurumlarının mesajlarını belirli demografik veya sosyal grupların değer ve beklentilerine göre şekillendirmeyi hedefleyen bir yöntemdir (Çetin & Akbaş, 2021, s. 84). Bu yöntemde iletişim, sadece tek taraflı bilgi verme değil, aynı zamanda etkileşimli bir süreç olarak görülmektedir. Aydın (2017, s. 93), gençlik politikalarında hedef odaklı iletişimin en önemli amacının "katılımı teşvik ederek, kamu hizmetlerini daha erişilebilir ve anlamlı kılmak" olduğunu ifade etmektedir.

GSB'nin uyguladığı stratejik iletişim planları, gençlerin sosyokültürel çeşitliliğini göz önünde bulundurarak; farklı ilgi alanlarına yönelik özel mesajlarla programlar tanıtmaktadır. Sosyal medya kanalları aracılığıyla gerçekleştirilen gençlik kampanyaları, hedef kitlelerin dijital davranışları incelenerek oluşturulmaktadır (Yılmaz, 2020, s. 72). Bu bakımdan GSB, kamu yönetiminde "kitle odaklı iletişim" anlayışından "birey odaklı iletişim" anlayışına geçişte öncü bir rol üstlenmektedir(Gençlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022, s. 56).

2.3. Dijitalleşme ve Yapay Zekâ Destekli Yaklaşımlar

Son yıllarda, iletişim süreçlerine yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin dahil edilmesi, kamu kuruluşlarının hedef kitleleriyle olan etkileşimlerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Veri analizi, duygu analizi, otomatik yanıt sistemleri ve sosyal medya izleme araçları, gençlik politikalarının geliştirilmesinde kritik bir referans noktası olmuştur (Aydın & Gündüz, 2022, s. 104). Bu tür teknolojiler, kurumların gençlerin isteklerine hızla yanıt vermesine, kişiye özel içerikler üretmesine ve hizmet verimliliğini değerlendirmesine olanak tanımaktadır.

Kamu kuruluşlarında YZ destekli karar alma sistemlerinin uygulanmasının, özellikle gençlik merkezleri ve spor salonları gibi yüksek insan etkileşimi olan yerlerde iletişim kalitesini

artırdığı gözlemlenmiştir (Erdoğan, 2021, s. 117). Bu uygulamalar, kurumların yalnızca bilgi üretiminde değil, aynı zamanda veri güvenliği, etik sınırlar ve şeffaflık gibi konularda da yeni sorumluluklar üstlenmesine yol açmıştır(Özdemir, 2022, s. 133).

2.4. Güvenlik Görevlilerinin Kurumsal İletişimdeki Rolü

Kurum içi iletişim alanındaki çalışmalar, güvenlik personelinin sadece fiziksel koruma sağlayan birimler değil, ayrıca kurum imajını temsil eden "ön hat iletişim aktörleri" olduğu üzerine odaklanmaktadır (Demirtaş, 2019, s. 62). Gençlik merkezleri ve spor komplekslerinde çalışan güvenlik görevlileri, gençlerle yaptıkları günlük etkileşimler aracılığıyla kurumun sosyal algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Güvenlik görevlilerinin iletişim yetenekleri, kriz yönetimi ve empati becerileri, gençlerle sağlıklı ilişkiler kurma yetisi, GSB'nin hedef odaklı iletişim stratejilerinin başarısına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (Kara & Arslan, 2020, s. 88). Kurumun kimliğini güçlendiren bu anlayış, güvenlik personelinin fiziksel güvenliğin yanı sıra sosyal güvenliği de destekleyen bir unsur olarak belirlenmesine olanak sağlar(Demirtaş, 2019, s. 65).

2.5. Güvenlik Görevlilerinin Rolü: Kurumsal Temsilden İletişim Unsuruna

Gençlik merkezleri, öğrenci yurtları, spor tesisleri ve organizasyon sahaları, GSB'nin hizmet alanları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu alanlar, gençlerin doğrudan etkileşimde bulunduğu yerlerdir. Burada çalışan güvenlik personeli, sadece fiziksel güvenliği sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kurumun genel dış görünümünü de temsil eder (Demir, 2019). Güvenlik görevlilerinin iletişim şekli, gençlerin kuruma olan bakış açısını ve güven duygusunu büyük ölçüde etkileyebilir.

Kurum içindeki iletişimde güvenlik görevlilerinin rolü çok önemlidir. Araştırmalar, güvenlik personelinin kurum içindeki iletişime katılımının, çalışanların motivasyonunu artırdığını ve kuruma bağlılığı güçlendirdiğini göstermektedir (Yıldız, 2020). Bu nedenle, GSB'nin hedef odaklı iletişim stratejileri oluşturulurken, güvenlik görevlilerinin iletişim becerilerini geliştirmeye yönelik eğitim programlarının planlanması da önem taşır. Bu yöntem, yalnızca hizmet kalitesini artırmakla kalmaz; aynı zamanda kurumun güven temelli iletişim anlayışını da güçlendirir.

2.6. Literatürün Genel Değerlendirmesi

İlgili kaynaklar değerlendirildiğinde, kamu kuruluşlarının hedefe yönelik iletişimi benimsemesinin gençlerin kurumsal süreçlere daha aktif şekilde katılmalarını sağladığı

gözlemlenmektedir (Yılmaz, 2020, s. 76). Ayrıca, yapay zekâ tabanlı iletişim araçlarının stratejik kullanımı, kurumların veri odaklı karar verme yeteneklerini geliştirmektedir (Aydın & Gündüz, 2022, s. 108). GSB'ye odaklanan araştırmalar, dijitalleşme ile insan faktörünün birlikte ele alınması gerektiğini; güvenlik personeli gibi doğrudan etkileşimde bulunan çalışanların iletişim becerilerinin bu stratejilerin etkinliğinde belirleyici rol oynadığını göstermektedir (Gençlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022, s. 59).

Sonuç olarak, literatür, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın hedef odaklı iletişim stratejilerinin karmaşık bir yapı taşıdığını; bu yapının dijital dönüşüm, yapay zeka destekli analizler ve insan merkezli iletişim öğeleriyle desteklendiğini ortaya koymaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışmada elde edilen veriler SPSS 27.0 programı ile analiz edilmiştir. Araştırmanın amaçlarına uygun olarak betimsel ve çıkarımsal istatistik yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerini tanımlamak amacıyla cinsiyet, yaş, eğitim durumu, çalışma durumu ve görev yapılan birim gibi kişisel bilgilerin frekans ve yüzde dağılımları hesaplanmıştır. Ayrıca, araştırmada yer alan değişkenlerin merkezi eğilim ve dağılım özelliklerini ortaya koymak için ortalama ve standart sapma değerleri belirlenmiş; böylece Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı ve genç odaklı iletişim politikaları gibi boyutların katılımcılar tarafından nasıl algılandığı gösterilmiştir.

Değişkenlerin dağılım özelliklerini belirlemek için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro- Wilk normallik testleri uygulanmış ve çoğu değişkenin normal dağılımdan sapma gösterdiği saptanmıştır. Bu nedenle parametrik testler yerine non-parametrik analizler tercih edilmiştir. Cinsiyete bağlı farklılıkların incelenmesinde Mann-Whitney U testi, yaş, eğitim durumu, çalışma durumu ve görev yapılan birim gibi kategorik değişkenlere göre farklılıkların değerlendirilmesinde ise Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır.

Katılımcıların kamu hizmetlerine katılım, hizmetlere erişim ve memnuniyet, kurumlara yönelik tutum, yürütülen iletişim ve toplumsal katılım durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı ve genç odaklı iletişim politikaları arasındaki ilişkiler Spearman's rho korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Analizler sonucunda değişkenler arasında anlamlı ve güçlü pozitif ilişkiler

tespit edilmiştir. Tüm analizlerde istatistiksel anlamlılık düzeyi p<0,05 olarak kabul edilmiş ve sonuçların güvenilirliği sağlanmıştır.

4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejileri, yapay zekâ destekli uygulamalar, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yenilikler ile kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikalarının, bireylerin kamu hizmetlerine katılımı, erişim ve memnuniyeti, kurumlara yönelik tutumu, yürütülen iletişim ve toplumsal katılımı üzerindeki etkileri istatistiksel olarak incelenmiş ve tablolar eşliğinde yorumlanmıştır.

Çalışmaya katılan bireylerin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, çalışma durumu ve görev yapılan birim gibi kişisel bilgilerinin betimsel istatistiği Tablo 1'de paylaşılmıştır.

Tablo 1. Bireylerin Kişisel Bilgilerinin Betimsel İstatistiği

		f	**Yüzde %**
Cinsiyet	**Kadın**	**25**	**51,0**
	Erkek	24	49,0
Yaş	18-24 Yaş	4	8,2
	25-30 Yaş	8	16,3
	31-40 Yaş	**19**	**38,8**
	41 Yaş +	18	36,7
Eğitim Durumu	**Lise**	**16**	**32,7**
	Ön Lisans	14	28,6
	Lisans	11	22,4
	Yüksek Lisans	8	16,3
Çalışma Durumu	**Kamu Personeli**	**37**	**75,5**
	Özel Sektör Çalışanı	7	14,3
	Diğer	5	10,2
Görev Yapılan Birim	İl/İlçe Müdürlüğü	6	12,8
	Güvenlik Hizmetleri	**21**	**44,7**
	Gençlik Hizmetleri	3	6,4
	Diğer	17	36,2

Tablo 1. incelendiğinde, çalışmaya toplam da 49 birey katılım göstermiştir. Katılımcıların cinsiyet dağılımının dengeli olduğu görülmektedir. Katılımcıların %51'i kadın (n=25) ve %49'u erkek (n=24) bireylerden oluşmaktadır. Yaş dağılımı incelendiğinde, grubun çoğunluğunu 31–40 yaş aralığındaki bireyler oluşturmaktadır (%38,8; n=19). Bunu %36,7 oranıyla 41 yaş ve üzeri katılımcılar (n=18) izlemekte, 25–30 yaş grubundaki bireylerin oranı %16,3 (n=8), 18–24 yaş grubundakilerin oranı ise %8,2 (n=4) olarak belirlenmiştir.

Eğitim durumuna göre katılımcıların önemli bir kısmının lise mezunu olduğu görülmektedir (%32,7; n=16). Bunu %28,6 ile ön lisans mezunları (n=14), %22,4 ile lisans mezunları (n=11) ve %16,3 ile yüksek lisans mezunları (n=8) takip etmektedir. Bu bulgu, katılımcı grubunun genel olarak orta düzey eğitim seviyesine sahip olduğunu göstermektedir.

Çalışma durumuna göre katılımcıların büyük bir kısmı kamu sektöründe görev yapmaktadır (%75,5; n=37). Özel sektörde çalışanların oranı %14,3 (n=7), "diğer" kategorisinde yer alan katılımcıların oranı ise %10,2 (n=5) olarak saptanmıştır. Bu durum, örneklemin kamu çalışanları ağırlıklı oluştuğunu göstermektedir.

Görev yapılan birim açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların %44,7'si güvenlik hizmetlerinde (n=21), %36,2'si diğer birimlerde (n=17), %12,8'i il veya ilçe müdürlüklerinde (n=6) ve %6,4'ü gençlik hizmetlerinde (n=3) görev yapmaktadır. Bu dağılım, örneklem grubunun çoğunlukla güvenlik ve idari birimlerde çalışan personelden oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmaya katılan bireylerin Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı, kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları gibi değişkenlerinin düzeylerini gösteren Ortalama istatistiği Tablo 2'de paylaşılmıştır.

Tablo 2. Değişkenlerinin Ortalama Analizi

	N	**Min.**	**Max.**	**Top.**	**Ort.**	**SS.**
Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği	49	1,40	5,00	193,40	3,9469	,83044
Yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı	49	1,40	5,00	184,00	3,7551	,82388
Güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri	49	2,00	5,00	193,20	3,9429	,86795

Dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı	49	1,25	5,00	193,50	3,9490	,79710
Kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları	49	1,00	5,00	187,33	3,8231	,85824

Tablo 2.'deki veriler incelendiğinde, katılımcıların Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliğine ilişkin algılarının genel olarak yüksek düzeyde olduğu görülmektedir (Ort.=3,94±0,830). Bu bulgu, katılımcıların Bakanlığın iletişim stratejilerini büyük ölçüde etkili bulduklarını göstermektedir. Güvenlik görevlilerinin iletişim becerilerine yönelik ortalama da benzer biçimde yüksektir (Ort.=3,94±0,867); bu durum, kurum çalışanlarının iletişim konusunda olumlu bir izlenim yarattığını düşündürmektedir. Dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımına ilişkin ortalamanın 3,94±0,797 olması, katılımcıların kurumun dijital dönüşüm ve yenilikçi uygulamalara uyum sağlama düzeyini oldukça olumlu değerlendirdiklerini göstermektedir.

Yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımına ilişkin ortalama değerin 3,75±0,823 olduğu görülmektedir. Bu sonuç, yapay zekâ teknolojilerinin kurum faaliyetlerinde belirli ölçüde benimsendiğini ancak diğer değişkenlere kıyasla biraz daha düşük düzeyde algılandığını göstermektedir. Kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikalarına ilişkin ortalamanın ise 3,82±0,858 olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, katılımcıların gençlere yönelik iletişim politikalarını genel olarak olumlu değerlendirdiğini, ancak bu alanda iyileştirme potansiyeli bulunduğunu göstermektedir.

Genel olarak ortalamalar 3,75 ile 3,94 arasında değişmektedir. Bu değerler, katılımcıların araştırma kapsamındaki tüm boyutlarda orta-üst düzeyde olumlu görüşe sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Standart sapma değerlerinin 0,797 ile 0,867arasında değişmesi, katılımcı görüşlerinin büyük ölçüde tutarlı ve homojen bir dağılım gösterdiğini düşündürmektedir.

Çalışmada kullanılan Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı, kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları verilerinin Normallik analizi Tablo 3.'de paylaşılmıştır.

Tablo 3. Verilerin Normallik Analizi

	Kolmogorov-Smirnov[a]			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	p.	Statistic	df	**p.**
Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği	,144	49	,013	,918	49	,002
Yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı	,138	49	,020	,946	49	,025
Güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri	,112	49	,171	,927	49	,005
Dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı	,219	49	,001	,898	49	,001
Kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları	,153	49	,006	,911	49	,001

a. Lilliefors Significance Correction

Tablo 3.'de çalışmada incelenen değişkenlerin dağılımlarının normal olup olmadığını ortaya koymak amacıyla Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği değişkeninde her iki testin de anlamlılık değerleri 0,05'in altında çıkmış olup, değişkenin normal dağılımdan sapma gösterdiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı değişkeni ve dijital kanallar ile teknolojik yeniliklerin kullanımı değişkenleri de normallik testleri açısından normal dağılımdan farklılık göstermektedir. Güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri değişkeninde Kolmogorov-Smirnov testi normallik varsayımını reddetmese de, Shapiro-Wilk testi anlamlı bulunmuş ve normal dağılımın sağlanmadığını göstermiştir. Kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları değişkeninde de her iki testin anlamlı çıkması, dağılımın normal olmadığını ortaya koymaktadır. Küçük örneklem boyutu nedeniyle Shapiro-Wilk testi daha güvenilir kabul edilmektedir. Bu nedenle, analizlerde parametrik testler yerine non-parametrik testlerin kullanılması uygun görülmüştür. Bu yaklaşım, elde edilen verilerin dağılım özelliklerini dikkate alarak daha güvenilir ve geçerli sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır.

Çalışmaya katılan bireylerin cinsiyet durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı, kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları puanlarının Mann-Whitney U analizi Tablo 4. paylaşılmıştır.

Tablo 4. Bireylerin Cinsiyet Durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın İletişim Stratejilerinin Etkinliği, Yapay Zekâ Destekli Uygulamaların Kullanımı, Güvenlik Görevlilerinin İletişim Becerileri, Dijital Kanallar ve Teknolojik Yeniliklerin Kullanımı, Kamu Kurumlarındaki Genç Odaklı İletişim Politikaları Puanlarının Mann-Whitney U Analizi

	Cinsiyet	**N**	**Sıra Ort.**	**Sıra Top.**	**U/p. Değeri**
Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği	Kadın	25	28,72	718,00	U= -1,87
	Erkek	24	21,13	507,00	p.=,061
	Toplam	49			
Yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı	**Kadın**	**25**	**29,38**	**734,50**	**U= -2,21**
	Erkek	24	20,44	490,50	**p.= ,027**
	Toplam	49			
Güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri	Kadın	25	26,54	663,50	U= -,775
	Erkek	24	23,40	561,50	p.= ,438
	Toplam	49			
Dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı	**Kadın**	**25**	**29,28**	**732,00**	**U= -2,18**
	Erkek	24	20,54	493,00	**p.= ,029**
	Toplam	49			
Kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları	**Kadın**	**25**	**29,40**	**735,00**	**U= -2,23**
	Erkek	24	20,42	490,00	**p.= ,025**
	Toplam	49			

Tablo 4'te çalışmaya katılan bireylerin cinsiyet durumlarına göre bazı değişkenlerde anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliğine ilişkin puanlarda kadın katılımcıların sıra ortalaması 28,72, erkek katılımcıların ise 21,13 olarak belirlenmiştir. Ancak bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir (U=-1,87; p=,061). Dolayısıyla, iletişim stratejilerinin etkinliğine ilişkin algıların cinsiyete göre farklılaşmadığı söylenebilir.

Yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımına ilişkin kadın katılımcıların sıra ortalamasının 29,38, erkek katılımcıların ise 20,44 olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı düzeyde olduğu görülmektedir (U=-2,21; p=,027). Bu sonuç, kadın katılımcıların yapay

zekâ destekli uygulamaların kullanımına ilişkin algılarının erkeklere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımına ilişkin değişkende de kadınların sıra ortalaması 29,28, erkeklerin ise 20,54'tür ve fark anlamlı bulunmuştur (U=-2,18; p=,029). Bu bulgu, kadın katılımcıların kurumun dijital ve teknolojik yenilikleri kullanma düzeyini erkeklerden daha olumlu değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikalarına ilişkin sonuçlar da benzer bir eğilim göstermektedir. Kadın katılımcıların sıra ortalaması 29,40, erkeklerin 20,42'dir ve aradaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır (U=-2,23; p=,025). Bu sonuç, kadın katılımcıların genç odaklı iletişim politikalarına ilişkin algılarının erkeklere göre daha olumlu olduğunu göstermektedir.

Güvenlik görevlilerinin iletişim becerilerine yönelik puanlarda cinsiyete göre anlamlı bir fark saptanmamıştır (U=-,775; p=,438). Kadınların sıra ortalaması 26,54, erkeklerin ise 23,40 olup bu fark istatistiksel olarak anlamlı düzeyde değildir.

Genel olarak, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı ile kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları değişkenlerinde kadın katılımcıların erkeklere kıyasla daha yüksek algılara sahip oldukları ve bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer değişkenlerde ise cinsiyete göre anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Çalışmaya katılan bireylerin yaş durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı, kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları puanlarının Kruskal Wallis H analizi Tablo 5. paylaşılmıştır.

Tablo 5. Bireylerin Yaş Durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın İletişim Stratejilerinin Etkinliği, Yapay Zekâ Destekli Uygulamaların Kullanımı, Güvenlik Görevlilerinin İletişim Becerileri, Dijital Kanallar ve Teknolojik Yeniliklerin Kullanımı, Kamu Kurumlarındaki Genç Odaklı İletişim Politikaları Puanlarının Kruskal Wallis H Analizi

	Yaş	**N**	**Sıra Ort.**	**H/p. Değeri**
Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği	18-24 Yaş	4	25,75	H= 4,32
	25-30 Yaş	8	20,56	p.= ,228
	31-40 Yaş	19	30,05	

	41 Yaş +	18	21,47	
	Toplam	49		
Yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı	18-24 Yaş	4	27,00	H= 6,55
	25-30 Yaş	8	28,50	p.= ,088
	31-40 Yaş	19	29,47	
	41 Yaş +	18	18,28	
	Toplam	49		
Güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri	18-24 Yaş	4	26,75	H= 5,55
	25-30 Yaş	8	21,19	p.= ,136
	31-40 Yaş	19	30,63	
	41 Yaş +	18	20,36	
	Toplam	49		
Dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı	18-24 Yaş	4	26,00	H= 4,66
	25-30 Yaş	8	22,31	p.= ,198
	31-40 Yaş	19	30,13	
	41 Yaş +	18	20,56	
	Toplam	49		
Kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları	18-24 Yaş	4	26,00	H= 1,96
	25-30 Yaş	8	24,00	p.= ,579
	31-40 Yaş	19	28,21	
	41 Yaş +	18	21,83	
	Toplam	49		

Tablo 5. İncelendiğinde, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı ile kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları değişkenleri açısından yaş durumları anlamlı bir fark oluşturmamıştır ($p>0,05$).

Katılımcıların yaş grupları arasında sıra ortalamalarına bakıldığında 31-40 yaş aralığındaki katılımcıların tüm boyutlarda daha yüksek algılara sahip oldukları, 41 yaş ve üzeri grubun ise en düşük ortalamaları gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu bulgular, yaş ilerledikçe

kurumun iletişim ve teknoloji odaklı uygulamalarına yönelik algının bir miktar azalma eğilimi gösterdiğini, ancak bu farkların istatistiksel olarak anlamlı düzeye ulaşmadığını ortaya koymaktadır.

Çalışmaya katılan bireylerin eğitim durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı, kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları puanlarının Kruskal Wallis H analizi Tablo 6. paylaşılmıştır.

Tablo 6. Bireylerin Eğitim Durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın İletişim Stratejilerinin Etkinliği, Yapay Zekâ Destekli Uygulamaların Kullanımı, Güvenlik Görevlilerinin İletişim Becerileri, Dijital Kanallar ve Teknolojik Yeniliklerin Kullanımı, Kamu Kurumlarındaki Genç Odaklı İletişim Politikaları Puanlarının Kruskal Wallis H Analizi

	Eğitim Durumu	**N**	**Sıra Ort.**	**H/p. Değeri**
Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği	Lise	16	23,66	H= ,310
	Ön lisans	14	25,54	p.= ,958
	Lisans	11	26,59	
	Yüksek Lisans	8	24,56	
	Toplam	49		
Yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı	Lise	16	20,25	H= 4,67
	Ön lisans	14	26,93	p.= ,198
	Lisans	11	31,45	
	Yüksek Lisans	8	22,25	
	Toplam	49		
Güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri	Lise	16	22,75	H= ,780
	Ön lisans	14	27,25	p.= ,854
	Lisans	11	25,64	
	Yüksek Lisans	8	24,69	
	Toplam	49		
Dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı	Lise	16	22,41	H= 1,63
	Ön lisans	14	26,46	p.= ,651

	Lisans	11	28,59	
	Yüksek Lisans	8	22,69	
	Toplam	49		
Kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları	Lise	16	21,84	H= 4,47
	Ön lisans	14	29,89	p.= ,215
	Lisans	11	27,82	
	Yüksek Lisans	8	18,88	
	Toplam	49		

Tablo 6.'da Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı ile kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları değişkenleri açısından eğitim durumları anlamlı bir fark oluşturmamıştır (p>0,05).

Katılımcıların eğitim düzeyinin sıra ortalamaları dikkate alındığında, lisans ve ön lisans mezunlarının dijitalleşme, yapay zekâ kullanımı ve genç odaklı iletişim politikalarına ilişkin algılarının diğer eğitim gruplarına göre daha yüksek olduğu; lise ve yüksek lisans mezunlarının ise bu alanlarda daha düşük değerlere sahip oldukları söylenebilir. Bu sonuç, eğitim düzeyinin belirli bir noktaya kadar olumlu algıyı güçlendirdiğini, ancak ileri eğitim seviyelerinde bu etkinin dengelendiğini göstermekte olup bu farkların istatistiksel olarak anlamlı düzeye ulaşmadığını ortaya koymaktadır.

Çalışmaya katılan bireylerin çalışma durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı, kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları puanlarının Kruskal Wallis H analizi Tablo 7. paylaşılmıştır.

Tablo 7. Bireylerin Çalışma Durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın İletişim Stratejilerinin Etkinliği, Yapay Zekâ Destekli Uygulamaların Kullanımı, Güvenlik Görevlilerinin İletişim Becerileri, Dijital Kanallar ve Teknolojik Yeniliklerin Kullanımı, Kamu Kurumlarındaki Genç Odaklı İletişim Politikaları Puanlarının Kruskal Wallis H Analizi

	Çalışma Durumu	**N**	**Sıra Ort.**	**H/p. Değeri**

Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği	Kamu Personeli	37	26,11	H= 5,38
	Özel Sektör Çalışanı	7	14,29	p.= ,068
	Diğer	5	31,80	
	Toplam	49		
Yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı	Kamu Personeli	37	25,65	H= ,322
	Özel Sektör Çalışanı	7	22,79	p.= ,851
	Diğer	5	23,30	
	Toplam	49		
Güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri	Kamu Personeli	37	23,80	H= 4,29
	Özel Sektör Çalışanı	7	22,50	p.= ,117
	Diğer	5	37,40	
	Toplam	49		
Dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı	Kamu Personeli	37	25,27	H= 4,35
	Özel Sektör Çalışanı	7	17,07	p.= ,113
	Diğer	5	34,10	
	Toplam	49		
Kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları	Kamu Personeli	37	24,38	H= 4,53
	Özel Sektör Çalışanı	7	19,86	p.= ,103
	Diğer	5	36,80	
	Toplam	49		

Tablo 7'de Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı ile kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>0,05).

Çalışmaya katılan bireylerin çalışma durumlarına göre sıra ortalamaları dikkate alındığında, kamu kurumu dışındaki katılımcıların (özellikle "diğer" kategorisindekilerin) tüm değişkenlerde daha yüksek algılara sahip oldukları, özel sektör çalışanlarının ise genel olarak en düşük değerlere sahip oldukları görülmektedir. Bu sonuç, kamu dışındaki bireylerin Bakanlık politikalarını ve uygulamalarını daha dışarıdan, olumlu bir bakışla

değerlendirdiklerini düşündürmekte fakat bu farkların istatistiksel olarak anlamlı düzeye ulaşmadığını ortaya koymaktadır.

Çalışmaya katılan bireylerin görev yapılan birim durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı, kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları puanlarının Kruskal Wallis H analizi Tablo 8. paylaşılmıştır.

Tablo 8. Bireylerin Görev Yapılan Birim Durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın İletişim Stratejilerinin Etkinliği, Yapay Zekâ Destekli Uygulamaların Kullanımı, Güvenlik Görevlilerinin İletişim Becerileri, Dijital Kanallar ve Teknolojik Yeniliklerin Kullanımı, Kamu Kurumlarındaki Genç Odaklı İletişim Politikaları Puanlarının Kruskal Wallis H Analizi

	Görev Yapılan Birim	**N**	**Sıra Ort.**	**H/p. Değeri**
Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği	İl/İlçe Müdürlüğü	6	21,92	H= 3,22
	Güvenlik Hizmetleri	21	26,43	p.= ,358
	Gençlik Hizmetleri	3	32,33	
	Diğer	17	20,26	
	Toplam	47		
Yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı	İl/İlçe Müdürlüğü	6	18,00	H= 3,30
	Güvenlik Hizmetleri	21	27,57	p.= ,347
	Gençlik Hizmetleri	3	25,67	
	Diğer	17	21,41	
	Toplam	47		
Güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri	İl/İlçe Müdürlüğü	6	15,58	H= 5,69
	Güvenlik Hizmetleri	21	28,21	p.= ,128
	Gençlik Hizmetleri	3	29,33	
	Diğer	17	20,82	
	Toplam	47		
Dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı	İl/İlçe Müdürlüğü	6	16,50	H= 7,26
	Güvenlik Hizmetleri	21	28,26	p.= ,064

	Gençlik Hizmetleri	3	33,67	
	Diğer	17	19,68	
	Toplam	47		
Kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları	İl/İlçe Müdürlüğü	6	17,42	H= 3,27
	Güvenlik Hizmetleri	21	27,55	p.= ,352
	Gençlik Hizmetleri	3	23,83	
	Diğer	17	21,97	
	Toplam	47		

Tablo 8'de Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı ile kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>0,05).

Katılımcıların görev yapılan birimlerin sıra ortalamalarına bakıldığında, Gençlik ve Güvenlik Hizmetleri birimlerinde görev yapan katılımcıların tüm boyutlarda daha yüksek algılara sahip olduğu, İl/İlçe Müdürlükleri ve diğer birimlerdeki katılımcıların ise genel olarak daha düşük değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Bu bulgu, doğrudan hizmet biriminde yer alan bireylerin Bakanlığın uygulamalarını ve iletişim politikalarını daha olumlu algılama eğiliminde olduğunu düşündürmekte fakat bu farkların istatistiksel olarak anlamlı düzeye ulaşmadığını ortaya koymaktadır.

Çalışmaya katılan bireylerin kamu hizmetlerine katılım, kamu hizmetlerine erişim ve memnuniyet, kurumlara yönelik tutum, yürütülen iletişim ve toplumsal katılım durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı, kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları puanlarının Spearman's rho Korelasyon analizi Tablo 9. paylaşılmıştır.

Tablo 9. Bireylerin Kamu Hizmetlerine Katılım, Kamu Hizmetlerine Erişim Ve Memnuniyet, Kurumlara Yönelik Tutum, Yürütülen İletişim Ve Toplumsal Katılım Durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın İletişim Stratejilerinin Etkinliği, Yapay Zekâ Destekli Uygulamaların Kullanımı, Güvenlik Görevlilerinin İletişim Becerileri, Dijital Kanallar ve

Teknolojik Yeniliklerin Kullanımı, Kamu Kurumlarındaki Genç Odaklı İletişim Politikaları Puanlarının Korelasyon Analizi

Kamu Hizmetlerine Katılım			Kamu Hizmetlerine Erişim ve Memnuniyet	Kurumlara Yönelik Tutum	Yürütülen İletişim	Toplumsal Katılım
Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın İletişim stratejilerinin etkinliği	r	**,831****	**,869****	**,869****	**,945****	**,641****
	p.	**,001**	**,001**	**,001**	**,001**	**,001**
	N	49	49	49	49	49
Yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı	r	**,836****	**,835****	**,604****	**,608****	**,895****
	p.	**,001**	**,001**	**,001**	**,001**	**,001**
	N	49	49	49	49	49
Güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri	r	**,679****	**,693****	**,858****	**,810****	**,559****
	p.	**,001**	**,001**	**,001**	**,001**	**,001**
	N	49	49	49	49	49
Dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı	r	**,887****	**,823****	**,885****	**,899****	**,775****
	p.	**,001**	**,001**	**,001**	**,001**	**,001**
	N	49	49	49	49	49
Kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları	r	**,773****	**,688****	**,728****	**,778****	**,773****
	p.	**,001**	**,001**	**,001**	**,001**	**,001**
	N	49	49	49	49	49

Tablo 9.'da çalışmaya katılan bireylerin kamu hizmetlerine katılımı, kamu hizmetlerine erişim ve memnuniyeti, kurumlara yönelik tutumları, yürütülen iletişim ve toplumsal katılım durumları ile Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı ile kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları puanları arasında güçlü ve anlamlı pozitif ilişkiler olduğu görülmektedir ($p<0,01$).

Özellikle Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği ile kamu hizmetlerine katılım (r=0,831), kamu hizmetlerine erişim ve memnuniyet (r=0,869), kurumlara yönelik tutum (r=0,869), yürütülen iletişim (r=0,945) ve toplumsal katılım (r=0,641) arasında

yüksek düzeyde anlamlı korelasyonlar saptanmıştır. Bu bulgu, Bakanlığın iletişim stratejilerinin etkinliğinin, bireylerin kamu hizmetlerine katılımını, erişimini ve memnuniyetini, kurumlara yönelik tutumlarını ve toplumsal katılım düzeylerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı da benzer biçimde güçlü ilişkiler göstermektedir. Bu değişken ile kamu hizmetlerine katılım (r=0,836), kamu hizmetlerine erişim ve memnuniyet (r=0,835), kurumlara yönelik tutum (r=0,604), yürütülen iletişim (r=0,608) ve toplumsal katılım (r=0,895) arasında anlamlı pozitif korelasyonlar bulunmuştur. Bu sonuç, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımının bireylerin kamu hizmetlerine yönelik deneyimlerini ve toplumsal katılımı artırıcı bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri ile ilgili olarak da tüm boyutlarda anlamlı pozitif ilişkiler mevcuttur. Kamu hizmetlerine katılım (r=0,679), kamu hizmetlerine erişim ve memnuniyet (r=0,693), kurumlara yönelik tutum (r=0,858), yürütülen iletişim (r=0,810) ve toplumsal katılım (r=0,559) ile korelasyon değerleri, güvenlik personelinin iletişim becerisinin, bireylerin kamu hizmetleri deneyimi ve tutumları üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı ile tüm boyutlar arasındaki korelasyonlar oldukça yüksek bulunmuştur: kamu hizmetlerine katılım (r=0,887), kamu hizmetlerine erişim ve memnuniyet (r=0,823), kurumlara yönelik tutum (r=0,885), yürütülen iletişim (r=0,899) ve toplumsal katılım (r=0,775). Bu durum, dijital ve teknolojik araçların etkin kullanımının bireylerin kamu hizmetleri ile etkileşimini ve kurumsal algısını güçlendirdiğini göstermektedir.

Kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikaları da tüm değişkenlerle pozitif ve anlamlı ilişkiler sergilemektedir. Sırasıyla kamu hizmetlerine katılım (r=0,773), kamu hizmetlerine erişim ve memnuniyet (r=0,688), kurumlara yönelik tutum (r=0,728), yürütülen iletişim (r=0,778) ve toplumsal katılım (r=0,773) ile anlamlı korelasyonlar gözlenmiştir. Bu bulgu, genç odaklı iletişim politikalarının hem bireylerin kamu hizmetlerine yönelik davranışlarını hem de toplumsal katılım düzeylerini destekleyici bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak, değişkenler ile kamu hizmetlerine katılım, erişim ve memnuniyet, kurumlara yönelik tutum, yürütülen iletişim ve toplumsal katılım arasında güçlü ve anlamlı pozitif ilişkiler bulunmaktadır. Bu sonuç, iletişim stratejilerinin, yapay zekâ ve dijital

uygulamaların, güvenlik personelinin iletişim becerilerinin ve genç odaklı politikaların, bireylerin kamu hizmetleri deneyimi ve toplumsal katılımını desteklediğini açık bir şekilde göstermektedir.

5. Tartışma ve Sonuç

5.1. Tartışma

Bu çalışmada, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın (GSB) iletişim stratejilerinin etkinliği, katılımcıların algılarına göre yapay zeka destekli uygulamalar, güvenlik personelinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve gençlere yönelik iletişim politikaları üzerinde durularak incelenmiştir. Sonuçlar, katılımcıların genel olarak tüm boyutlarda orta düzeyde olumlu görüşlere sahip olduğunu göstermektedir.

Öncelikle demografik dağılıma bakıldığında, katılımcı grubunun % 51'i kadın , % 49'u erkek olup, çoğunluğu 31-40 yaş aralığındadır. Bu, örneklemin gençlik hizmetlerine aktif olarak katılan veya bu hizmetleri sağlayan bireylerden oluştuğunu göstermektedir. Bu bağlamda, hem yaş aralığı hem de sektör dağılımı, gençlik politikaları için önemli veriler olarak hizmet etmekte olup, literatürde yer alan ve " gençlerin dijital kullanıma daha yatkın " olduğunu belirten bulgularla örtüşmektedir (UNICEF ve LSE, 2011, s. 11-12) .

Bulgulara göre katılımcılar kurumun iletişim stratejilerini, güvenlik personelinin iletişim becerilerini, dijital kanalların ve teknolojik yeniliklerin kullanımını çok olumlu (ortalama ≈ 3) olarak değerlendirdiler. 94). Bu bulgu, kurumların gençlerle kurduğu iletişim süreçlerinde dijital içerik / kanal kullanımına ilişkin stratejik yaklaşım ve politika uygulamalarının iyi algılandığını göstermektedir. Bu bulgu, Türkiye'deki kamu kurumları üzerinde yapılan ve bakanlıkların sosyal medyayı öncelikli olarak tek yönlü bilgilendirme amacıyla kullandığını ortaya koyan bir çalışmayla çelişmektedir. Gençlik ve Spor Bakanlığı'nda iletişimin literatürde (Boztepe - Taşkıran, 2016, s. 52) belirtilen geleneksel uygulamalardan farklı olarak daha katılımcı ve etkileşimli bir yapıya bürünmesi dikkat çekicidir.

Yapay zeka destekli uygulamalar için ortalama puan diğer değişkenlere kıyasla biraz daha düşüktür (≈ 3) . 75) dikkat çekici bir bulgudur. Bu bulgu, iletişim teknolojilerinin kamu kurumlarında hızla yaygınlaşmasına rağmen, yapay zekâ destekli iletişim ve hizmet modellerinin henüz tam olarak yerleşmediğini göstermektedir. Bu bulgu, Türk kamu yönetiminde dijital dönüşüm ve uyum sürecinin hâlâ tamamlanmamış olduğunu gösteren rapor sonuçlarıyla tutarlıdır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) , " Türkiye Dijital

Hükümet İncelemesi " raporunda, kamu kurumlarının dijital hizmetlerde ilerleme kaydettiğini, ancak iç kapasite, veri altyapısı ve personel becerileri konusunda iyileştirilmesi gereken alanlar bulunduğunu vurgulamaktadır (OECD, 2023, s . 17-18) .

Cinsiyete dayalı analizlerde, kadın katılımcıların yapay zeka destekli uygulamalara, dijital kanallara ve gençlere yönelik iletişim politikalarına ilişkin algılarının erkeklere göre daha yüksek olduğu tespit edildi. Bu durum, iletişim teknolojilerine erişim ve kullanım alışkanlıklarında mevcut cinsiyet farklılıklarına işaret ediyor olabilir. Bu sonuçlar, gençler arasında dijital katılım ve medya kullanımındaki cinsiyet eşitsizliklerini inceleyen araştırmalarla örtüşmektedir; örneğin, erkeklerin dijital vatandaşlığa daha yüksek erişime sahip olduğunu gösteren bir çalışma, kadın katılımcıların daha olumlu algılar geliştirdiği bulgusu ışığında dikkatlice değerlendirilmelidir (Korkmaz ve Nefes vd . , 2023, s. 39) .

Güvenlik personelinin iletişim becerilerine ilişkin yüksek algı ve diğer değişkenlerle anlamlı pozitif ilişkiler, hizmet sunan kurumlarda “belirli kullanıcı temas noktalarındaki personelin ” hizmet algısı ve kurum -vatandaş ilişkisi üzerindeki rolünü doğrulamaktadır. Bu durum, gençlik ve spor tesislerindeki güvenlik birimlerinin yalnızca fiziksel güvenliğe değil, aynı zamanda kurumun gençlerle iletişim ve etkileşimine de katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgu, gençlik merkezlerinde genç bireylere yönelik hizmetlerin katılım ve gönüllülük düzeylerini artırabileceğini gösteren gençlik politikaları literatürüyle örtüşmektedir (Lüküslü, 2018, s. 9).

Tüm analizlerde, katılımcıların kamu hizmetlerine katılımı, erişimi ve memnuniyeti ile değişkenler arasında güçlü ve önemli olumlu ilişkiler tespit edilmiştir. Bu durum, kurumsal iletişim stratejilerinin hizmet süreçleri üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu sonuç, gençlik politikasının ana unsurlarından biri olan “bilgilendirme ve erişim” konularının önemine dair literatürdeki vurgu ile uyumlu bir görünüm sunmaktadır (Youth Policies in Turkey – Youth Wiki, 2018, s. 4).

Sonuç olarak, bu araştırmanın sonuçları literatürdeki genel eğilimlerle örtüşmektedir. Ancak gençlik ve spor alanındaki iletişim stratejilerinin, dijitalleşme, yapay zeka entegrasyonu ve kurum çalışanlarının (özellikle güvenlik ve gençlik hizmetleriyle ilgili personelin) iletişim yeteneklerinin gençlerin kamu hizmetlerine katılma durumunu etkilediğine dair özgün bulgular sunmaktadır. Bununla birlikte, yapay zeka uygulamalarına dair algı seviyesinin diğer etkenlere kıyasla nispeten düşük olması ve demografik özellikler (yaş, eğitim düzeyi, çalışılan birim) açısından anlamlı farklılıkların gözlemlenmemesi, uygulama ve politika düzeyinde dikkate alınması gereken maddeler olarak öne çıkmaktadır.

5.2. Sonuç

Çalışmanın bu bölümünde, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejileri, yapay zekâ destekli uygulamalar, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri, dijital kanallar ve teknolojik yenilikler ile kamu kurumlarındaki genç odaklı iletişim politikalarının, bireylerin kamu hizmetlerine katılım, erişim ve memnuniyet, kurumlara yönelik tutum, yürütülen iletişim ve toplumsal katılım üzerindeki etkilerinin sonuçları paylaşılmıştır.

Katılımcıların genel olarak orta-üst düzeyde olumlu algılara sahip olduğunu görülmektedir. Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın iletişim stratejilerinin etkinliği, güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri ve dijital kanallar ile teknolojik yeniliklerin kullanımı yüksek düzeyde algılanmıştır. Yapay zekâ destekli uygulamalar ve genç odaklı iletişim politikaları da olumlu değerlendirilmiş, ancak diğer boyutlara kıyasla biraz daha düşük düzeyde algılanmıştır.

Demografik değişkenler açısından, cinsiyetin bazı algılarda anlamlı farklılıklar yarattığı görülmüştür. Kadın katılımcılar, yapay zekâ destekli uygulamaların kullanımı, dijital kanallar ve teknolojik yeniliklerin kullanımı ile genç odaklı iletişim politikaları boyutlarında erkeklere göre daha yüksek algı sergilemiştir. Yaş, eğitim, çalışma durumu ve görev yapılan birim açısından ise istatistiksel olarak anlamlı farklar gözlenmemiştir. Bununla birlikte, 31–40 yaş grubunun ve doğrudan hizmet birimlerinde görev yapan katılımcıların genel olarak algılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Bütün değişkenler ile kamu hizmetlerine katılım, erişim ve memnuniyet, kurumlara yönelik tutum, yürütülen iletişim ve toplumsal katılım arasında güçlü ve anlamlı pozitif ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Özellikle iletişim stratejilerinin etkinliği ve dijital kanalların kullanımının, bireylerin kamu hizmetleri deneyimi ve toplumsal katılımı üzerinde belirgin bir destekleyici etki sağladığı görülmüştür. Yapay zekâ destekli uygulamalar ve güvenlik görevlilerinin iletişim becerileri de bu etkiyi güçlendiren unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Genç odaklı iletişim politikaları ise, hem bireylerin kamu hizmetlerine yönelik tutumlarını hem de toplumsal katılım düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir.

Sonuç olarak, Bakanlığın iletişim stratejileri, teknolojik yenilikler ve genç odaklı politikalar, bireylerin kamu hizmetleri deneyimini ve toplumsal katılımını artırmada etkili araçlar olarak değerlendirilmektedir. Bu bulgular, kamu kurumlarının iletişim uygulamalarında dijitalleşmeye ve genç odaklı yaklaşımlara ağırlık vermesinin önemini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Aydın, M. (2017). Kamu kurumlarında stratejik iletişim ve gençlik politikaları üzerine bir değerlendirme. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 14(2), 45-62.

Aydın, S. (2017). Kamu yönetiminde hedef odaklı iletişim stratejileri. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Aydın, S., & Gündüz, E. (2022). Kamu kurumlarında dijital dönüşüm ve yapay zekâ uygulamaları: Gençlik politikaları örneği. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 77(1), 95–110.

Aydın, S., & Gündüz, E. (2022). Kamu kurumlarında dijital dönüşüm ve yapay zekâ uygulamaları: Gençlik politikaları örneği. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 77(1), 95–110.

Boztepe-Taşkıran, B. (2016). Türkiye'de gençlik ve spor bakanlığı iletişim stratejileri: Sosyal medya kullanımının katılımcı etkileşim perspektifi. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları. (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp https://www.unicef.org/eca/reports/young-peoples-use-icts-participation-and- engagement E.T. 20.10.2025)

Çelik, E. (2020). Kamu iletişiminde gençlik merkezlerinin rolü: Gençlik ve Spor Bakanlığı örneği Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 88-104.

Çetin, F., & Akbaş, R. (2021). Kamusal iletişimde hedef kitle analizi ve stratejik yaklaşım İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 68(2), 83–97.

Çetin, F., & Akbaş, R. (2021). Kamusal iletişimde hedef kitle analizi ve stratejik yaklaşım. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 68(2), 83–97.

Demir, F. (2019). Kamu güvenliği hizmetlerinde iletişim becerileri ve kurum imajı ilişkisi. Polis Bilimleri Dergisi, 21(3), 117-132.

Demirtaş, T. (2019). Kamu kurumlarında güvenlik personelinin iletişim rolü: Gençlik merkezleri örneği. Polis Bilimleri Dergisi, 21(3), 58–70.

Demirtaş, T. (2019). Kamu kurumlarında güvenlik personelinin iletişim rolü: Gençlik merkezleri örneği.Polis Bilimleri Dergisi, 21(3), 58–70.

Erdoğan, M. (2021). Kamu yönetiminde yapay zekâ tabanlı karar destek sistemleri. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 110–124.

Erdoğan, T., & Aksoy, D. (2022). Yapay zekâ uygulamalarının kamu iletişiminde etik boyutları. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi, 28(1), 56-70.

Gençlik ve Spor Bakanlığı (GSB). (2022). Gençlik çalışmaları strateji raporu 2022-2026. Ankara: GSB Yayınları. https://www.gsb.gov.tr

Gençlik ve Spor Bakanlığı. (2023). 2023–2027 Stratejik Planı. Ankara: T.C. GSB Strateji Geliştirme Başkanlığı.

Kara, H., & Arslan, R. (2020). Kurumsal güvenlik personelinin iletişim becerileri ve kurum imajına etkisi. Güvenlik Bilimleri Dergisi, 9(1), 81–94.

Kara, M. (2021). Veri temelli iletişim yaklaşımları ve kamu kurumlarında dijital dönüşüm.Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 203-219.

Korkmaz, H., & Nefes, T. (2023). Gençlerin dijital vatandaşlık kullanımı ve toplumsal cinsiyet farkları: Türkiye örneği. Journal of Youth Studies, 26(1), 31-45. (https://doi.org/10.1080/13676261.2022.2154032https://www.unicef.org/eca/reports/ young-peoples-use-icts-participation-and-engagement E.T. 05.10.2025)

Lüküslü, D. (2018). Youth work in Turkey: A sector newly emerging and marked by political competition. Social Sciences, 7(2), 1-15. (https://www.mdpi.com/2076-0760/7/2/31https://www.unicef.org/eca/reports/young-peoples-use-icts-participation- and-engagement E.T. 09.10.2025)

OECD. (2023). Digital government review of Türkiye: Advancing digital government and public service delivery. Organisation for Economic Co-operation and Development. (https://www.oecd.org/gov/digital-government-review-turkiye-2023.pdf https://www.unicef.org/eca/reports/young-peoples-use-icts-participation-and- engagement E.T. 22.10.2025)

Özdemir, B. (2022). Yapay zekâ ve kamu etiği: Dijital yönetişimde yeni sorumluluk alanları. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 54(3), 129–138.

Sönmez, G., & Aydeniz, H. (2021). Türkiye'de kamu yönetiminin iletişim ve halkla ilişkiler anlayışına ilişkin bir araştırma. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 9-2), 693-724.

UNICEF & LSE. (2011). Young people's use of ICTs for participation and engagement: Evidence from Europe and Central Asia. London School of Economics & UNICEF. (https://www.unicef.org/eca/reports/young-peoples-use-icts-participation-and-engagement E.T. 20.10.2025)

Yıldız, S. (2020). Kurum içi iletişim ve çalışan bağlılığı: Kamu kurumlarında bir alan araştırması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 44(3), 87-101.

Yılmaz, M. (2020). Kamu yönetiminde dijital katılım ve gençlik iletişimi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 67–78.

Yılmaz, M. (2020). Kamu yönetiminde dijital katılım ve gençlik iletişimi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 67–78.

Youth Policies in Turkey – Youth Wiki. (2018). Youth participation and access to services. European Commission. (https://pjp-eu.coe.int/en/web/youth-partnership/youthwiki/-/youth-policies-in-turkeyhttps://www.unicef.org/eca/reports/young-peoples-use-icts-participation-and-engagement E.T. 20.10.2025)

ŞİŞEYE HAPSEDİLEN KADIN: REKLAM GÖRSELLERİNDE NESNELEŞTİRİLEN KADIN BEDENİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yüksek Lisans Öğrencisi Aslıhan AKGÜL
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
asliakgul1202@outlook.com - 0000-0002-2854-4494

Doç. Dr. Ömer AYDINLIOĞLU
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
oaydinlioglu@cumhuriyet.edu.tr - 0000-0001-6718-4850

ÖZET

Tüketim odaklı yaşam tarzı ve bu yaşam tarzının dayattığı standart beden ölçüleri ve küreselleşmiş güzellik algısı, bedeninden memnun olmayan dahası bedenine yabancılaşan kitleler inşa etmektedir. Bahse konu bilinçli inşa reklam aracılığıyla daha hızlı gerçekleştirilmektedir. Parlak renkler, canlı müzikler ve ikna edici görseller eşliğinde iğfal edilen bilinç, bedeni farkında olarak veya olmayarak nesne formuna dönüştürmektedir. Bu dönüşüm toplumsal cinsiyet bağlamında kadın açısından çok daha yoğun bir görünüm kazanmaktadır. Nitekim reklam, kadını destekleyici ve güçlü söylem ve görüntülerin aksine, tecimsel çıkarlar uğruna baskı altına almaktadır. Bu araştırmada amaç markaların kadın bedenine yönelik nesneleştiren yaklaşımını markalar özelinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Amaçlı örneklem tekniği ile seçilen markalara ait reklamlarda yer alan imgeler nitel araştırma yöntemi olan durum analizi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmanın toplumsal cinsiyet ve kadın araştırmaları literatürüne katkı sunması öngörülmektedir. Ayrıca reklam araştırmaları açısından da ilgili araştırma değerlidir. Sonuç olarak ürün ambalajı ile kadın bedeni arasındaki diyalektik ilişkiye ve kadın bedeninin estetize edilmiş bir nesne olarak betimlendiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Reklamcılık, Toplumsal Cinsiyet, Nesneleştirme, Durum Analizi

WOMAN IMPRISONED IN THE BOTTLE: AN ANALYSIS OF THE OBJECTIFIED FEMALE BODY IN ADVERTISING VISUALS

ABSTRACT

The consumption-oriented lifestyle, and the standardized body measurements and globalized beauty standards imposed by it, construct masses of individuals who are dissatisfied with, and moreover, alienated from their own bodies. The aforementioned conscious construction is realized more rapidly through the medium of advertising. Consciousness, seduced by bright colors, vibrant music, and persuasive visuals, knowingly or unknowingly transforms the body into an object form. This transformation takes on a significantly more intense appearance for women within the context of gender. Indeed, advertising, contrary to empowering and

supportive rhetoric and imagery, subjects women to pressure for the sake of commercial interests. This study aims to evaluate brands' objectifying approach towards the female body specifically concerning certain brands. Images featured in the advertisements of purposefully sampled brands were analyzed using case study analysis, a qualitative research method. The research is anticipated to contribute to the literature on gender and women's studies. Furthermore, the relevant research is valuable for advertising studies. In conclusion, the findings reveal a dialectical relationship between product packaging and the female body, and the depiction of the female body as an aestheticized object.

Keywords: Advertising, Gender, Objectification, Case Study

1. GİRİŞ

Toplumsal yapılar içerisinde kadın ve erkek arasındaki diyalektik ilişki salt biyolojik farklılıklarla açıklanamayacak kadar geniş kapsamlı bir olgudur. Kültürel kodlar, ideolojik söylemler kadın ve erkeğe bir takım sorumluluklar yükleyerek toplumsal cinsiyet bağlamında inşa edilmektedir. Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğe toplum tarafından atfedilen sosyal roller, davranış kalıpları ve yükümlülükleri açıklayan, bilhassa kadın ve erkek arasındaki güç ilişkilerini akabinde eşitsizlikleri gün yüzüne çıkartan bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Tarih boyunca kadın, eril hegemonya karşısında eşitsizlik ve özgürlük mücadelesi vermiştir. Her ne kadar kadın ve erkek eşittir nutukları atılsa da mutlak bir gerçek vardır ki gelenekçi toplumsal yapılar erkeği merkeze alan bir hiyerarşi modeli üretirken; kadını daima erkeğin gölgesinde yer alan pasif varlıklar olarak resmetmektedir.

Toplumsal cinsiyet bağlamında eşitsizliklerin en görünür modellerinden biri de beden politikalarıdır. Toplumsal onay mekanizmaları doğrultusunda kadın bedeni; ince belli, fit bir görünüme sahip ve kışkırtıcı özellikleri ile dikkat çeken tüketim nesnesi olarak temsil edilmektedir. Bunun anti tezi durum olan asi, özgürlükçü, öznelliği arayan, bireysel kimlik kazanım mücadelesi veren kadınlar ise toplum tarafından dışlanmaktadır. Çünkü kadın erkeğin boyunduruğu altında yaşayan, salt itaat eden bir nesne olarak kurgulanmaktadır. Bu nesneleştirme özelinde kadın, erkeğin egemenliği altında özel alana hapsedilerek belirli görevler üstlenen (ev işleri, çocuk bakımı, alışveriş vb.) aynı zamanda daima bakımlı, idealize edilen beden prototipine sahip mükemmel kadın olmaları dayatılmaktadır. Hâkim eril modernitesi, kadın bedenini sürekli denetim altında tutarak istediği kalıba sokmakta; estetik kodlar ve cinsiyetçi yaklaşımlarla sürekli baskı kurmakta; bu baskı ise beden memnuniyetsizliği, benliğin değersizleştirilmesi ve kimliksizleşme vb. sonuçlar üretmektedir. Nitekim ataerkil sistem, kadının aktör olarak temsil edilmesinin aksine, daima erkek egemenliği altında yaşayan ve bu duruma sessiz kalan nesne üretmeyi amaçlamaktadır.

Kapitalizmin beslediği medyanın lokomotif araçlarından biri olan reklamlar, toplumsal cinsiyet ideolojilerinin üretildiği en güçlü mecralardan birisidir. Reklam, bir ürünü potansiyel tüketicisine tanıtmayı amaçlayan (Sadakaoğlu, 2018, s. 25), bir ürünü satan (Tekdemir Dökeroğlu & Gökçearslan, 2020, s. 315) salt tecimsel amaçların ötesinde toplumsal ideaların, normların ve ideolojilerin şekillenmesinde aktif rol oynayan iletişim araçlarından biri olmaktadır. Söz gelimi reklamlarda kadın bedeni yeri geldiğinde cinselliği çağrıştıran erotik bir obje olurken yeri geldiğinde ise anne temsili ile sunulan ama her daim tüketimi teşvik eden bir araç olarak temsil edilmektedir. Reklam pratikleri, patriarkal ideoloji eksenli inşa edildiğinden

eril göze hitap etmeyen kadın bedeni bu merkez dışına atılmaktadır. Burada kadın, bir bütün olarak ele alınmamakta aksine parçalara ayrılarak salt anatomik yönleri ile dikkat çeken bir unsur olmaktadır. Bu yönüyle kadın bedeni reklamlarda nesneleştirme pratiğinin birincil örneğini oluşturmaktadır.

Bu çalışma, 5 farklı markaya ait reklam görsellerinde kadın bedeni tasvirini toplumsal cinsiyet ve nesneleştirme pratiği bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda seçili reklam görsellerinde kadın bedeninin toplumsal cinsiyet ve nesneleştirilme pratikleri bağlamında incelemesi nitel araştırma yöntemi olan çoklu durum analizi kullanılarak incelenmiştir.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET, REKLAM VE KADIN BEDENİ

Cinsiyet kişinin biyolojik varlığını temel alarak kullanılan bir kavram olmakla birlikte, toplumsal cinsiyet ise kişinin biyolojik varlığına, toplum tarafından yüklenen bir takım anlamlar ve bu anlamlar göz önünde bulundurularak bazı beklentilerin kullanımını ifade etmektedir (Kalaman & Bat, 2014, s. 128). Bu bağlamda cinsiyet kavramı, kadın ve erkek bedenlerini açıklayan anatomik, fizyolojik ayrımı ifade etmek için kullanılırken, (Akbulut Uzun & Özkan, 2020, s. 166) toplumsal cinsiyet cinslere gönderme yaparak aktüel ya da normlara dayalı kültürel davranış kalıplarını içermektedir (Ulusoy, 1999, s. 50). Bu minvalde toplumsal cinsiyet kavramı, (Ruoho & Torkkola, 2018, s. 76) biyolojik kökenli olanla toplumsal olanı ayırt etmek amacıyla kullanılan bir düşünce olmakla birlikte, kadın ve erkek arasındaki ayrımın cinsiyetten kaynaklanmadığı, toplum temelli tasarlandığı belirtilmektedir (Acar Erdol vd., 2019, s. 794). Toplumsal cinsiyet, sosyal yönden kadın ve erkeğe atfedilen roller ve sorumluluklar olup akabinde, kadın ve erkeği biyolojik cinsiyetten farklı kılarak, onların sosyal ve kültürel yönden tanımlanmasını ve buna bağlı olarak toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etmesi (Kaypak, 2014, s. 344) için kullanılan kavram olarak değerlendirilmektedir. Akalın & Baş (2018, s. 113)'ın vurguladığı gibi, kadın ve erkeğin erillik-dişilik anlatımı üzerinden her iki cinse atıfta bulunan toplumsal cinsiyet, belli başlı davranış modelleri üzerinde şekillenen sosyal yapılanmalardır. Söz konusu toplumsal cinsiyet, toplumun arzuladığı kalıplaşmış kadın ve erkek modellerini içermektedir. Bu kalıplar çerçevesinde, kadın ve erkek rolleri, kadın ve erkeğin konuşması, davranış kalıpları, giyim kuşam vb. kodlar yer almakta (Yüksel, 1999, s. 70) beraberinde kavram, kadın ve erkekler arasındaki toplumsal, psikolojik ve kültürel farklara dikkat çekmektedir (Başak, 2010, s. 55). Nitekim toplumsal cinsiyet kimlikleri bu kavramlar çerçevesinde şekillenmektedir (Araüna vd., 2017, s. 177).

Toplumsal cinsiyet olgusu, dünyanın çok sayıda ülke ve toplumunda yaşanan eşitsizlik sorunsalı olmakla birlikte, kadın ve erkeğe atfettirilen değerler, roller ve kalıplar hiyerarşik olarak erkeğin "üstte ve önde" yer alması, toplum tarafından belirlenmiş cinsiyetinden dolayı ayrı tutulan kadın, erkekten ayrı öteki olarak (Bingöl, 2014, s. 113) konumlanmaktadır. Bu patriarkal toplum yapısında (Telseren Ömeroğlu, 2024, s. 30) toplumsal cinsiyet kalıpları, doğum öncesinde kız bebekler için pembe, erkek bebekler içinse mavi renklerin seçilmesi (Gürhan, 2010, s. 60) akabinde mesleklerin kız ve erkek çocuklara göre farklılaştırılması, küçük yaşlardan itibaren dayatılmaktadır (Hafızoğlu & Altan, 2021, s. 45). Bu patriarkal yapı içerisinde kadınlar anne, eş, ev işlerinden sorumlu domestik görevler üstlenen bireyler iken; erkekler sert, güçlü, ev içi ekonomik sorumlulukları görev edinen, kamusal alanda faaliyet gösteren bireyler olarak resmedilmektedir (Soydan & Küçükşen, 2022, s. 24). Bu durum toplumsal cinsiyet rollerinin kadın ve erkek arasında bir çok noktada farklılık göstermesine yol

açmakla birlikte, edilgen bir konumda yer alan kadınların rollerinin ev işleri, anne, eşle ilgili sorumluluklar (Tuna Uysal vd., 2019, s. 216) mutfak, çocuk bakımı gibi (Doğan, 2021, s. 106) belirli spesifik alanlarla sınırlandırıldığı görülmektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet kavramı, biyolojik cinsiyet üzerinden içinde yaşadığımız toplumun kadın ve erkeklere yüklediği roller, davranışlar ve sorumlulukları barındıran (Tansel Akpınar & Erkem Gülboy, 2023, s. 48) bir dizi işlev olarak değerlendirilebilir.

Toplumsal cinsiyetin olgusunun bireylerin kimlik ve rolleri üzerinde bir takım söylemlerinin yanı sıra, beden algısının da bu sosyal yapı içerisinde önemi yadsınamaz gerçektir. Bu doğrultuda, toplumsal cinsiyetin beden algısı üzerindeki etkilerinin detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Beden imajı (algısı) (Kılıç, 2025, s. 33), kişinin fiziksel görünümü hakkında ne düşündüğünü ve hissettiğini ifade etmekle birlikte, gündelik yaşamda beden imajını olumsuz etkileyebilecek olaylar meydana getirmekte ve buna da "beden imajı tehditleri ve zorlukları" denilmektedir; bu durum, kişinin kendisini iyi hissetmesi noktasında tehdit unsuru oluşturmaktadır (Cash vd., 2005, s. 198). Buna bağlı olarak beden algısı daima ideali beraberinde getirmekle birlikte, ideal bedene yüklenen anlamlar ekseriyetle; iyilik, sağlıklılık, güzellik, erdemlik gibi değerleri kapsarken, anti- ideal ise kötülük, çirkinlik, hastalık gibi negatif kodlarla inşa edilmektedir (Topaloğlu, 2010, s. 268). Bedenin biyolojik temelli bir olgu olmaktan çıkıp toplumsal varlığa evrimi, hem kadın hem erkek için toplumsal sermaye formuna dönüştürmüştür. Ne var ki bedenin toplumsal sermaye haline gelmesi bilhassa kadınlar üzerinde ki tahakkümü gözler önüne serilmektedir (Kurtdaş, 2021, s. 187). Bu bağlamda cinsiyet normlarına bağlılık derinleştikçe; kadınların, kadınsı görünüm kazanabilmek amacıyla dikta edilen ideal beden ölçülerini karşılama yönünde baskıyla karşılaştıkları; bahsi geçen durumun kadın bedeninin "ideal ince" standartlar çerçevesinde metalaştırıldığı gözlenmektedir (Uluyol, 2023, s. 81; Yasa, 2021, s. 496). Foucault'un tutumuyla insan bedenlerini makine gibi gören kapitalist yaklaşımın bedenleri, toplumsal prestij ve toplum tarafından onaylanma aracı haline getirdiği; bu çerçeveye ek olarak özellikle kadınların her koşulda güzel görünmelerini (Gören Kekeç, 2025, s. 28; Uğur, 2021, s. 1362) zorunlu kılan idealize edilmiş beden kurgusunun önemine dikkat çekmektedir.

Son yıllarda iletişim araçları, medya gibi etkenler nedeniyle cinsiyete has ideal beden normlarının başka kültürlerde de tatminsizliği artırdığı düşünülmektedir (Uluyol, 2023, s. 75). Medya araştırmaları, farklı medya biçimlerinin insanların beden imajı kaygılarını ve davranış niyetlerine yön vermede kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Huang vd., 2020). Medya, özellikle kadın bedenlerinin inşa edilmesinde yönlendirici bir güce sahip olup; toplumsal güzellik baskısı bireyleri strese sokarak, kişinin bedeninden utanmasına sebep olacak (body shaming) bir zorlamaya maruz bırakarak (Taştekin & Şahin, 2025, s. 1726) örtük baskı oluşturmaktadır. Buna bağlamda ideal bedenlerin çeşitli kitle iletişim araçlarıyla belirli normlara sokulması, örneğin fit bir vücut, düzgün burun, idealize edilen boy ve bedene sahip olma gibi standartlar bireylerde beden tatminsizliğine yol açmış; bu tatminsizlik fitness, giyim, kozmetik vb. tüketim ürünlerine yönelimi artırarak tüketici kitlesi oluşturulmuştur (Topaloğlu, 2010, s. 271) . Özellikle reklamların ilgi odağı "kadınlar" olduğundan kimi zaman temizlik, giyim, güzellik vb. ürünlerin tüketicisi noktasında özne konumunda lans edilirken, kimi zaman erkeklere hitap eden tüketim ürünlerinin pazarlanması hususunda "nesne" konumunda sunulmuştur (Metin Açer, 2022, s. 327). Nihayetinde beden, tecimsel pratikler söyleminin

tahakkümü gücüyle belirlenmiş, idealize edilen bedeninin bireysel özgünlükten, kişisel farklılıktan uzaklaştırılarak; fizyonomiye, fiziksel hatlara, dış çevreye toplumun beklentilerine ve görünürlük ölçütlerine göre biçimlendirilmiş "ifadesiz" beden kurgulanmasına yol açmaktadır (Köse, 2013, s. 88). Bu veriler ışığında, toplumsal örgü tarafından sürdürülen politikalar, ideal olanı belirleyerek tek tip standartlaşmış beden algısı yaratmaktadır (Demir Parlak, 2022, ss. 882-893). Bu standartlaşmış beden algısı, medya ve reklam pratikleri aracılığıyla ekseriyetle eril bakış açısıyla kanalize edilmekte; bu doğrultuda toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri savını güçlendirdiği görülmektedir.

3. NESNELEŞTİRME TEORİSİ VE KADIN BEDENİNİN NESNELEŞTİRİLMESİ

Tarihsel ve toplumsal evrede iktidar ilişkileri, özne olarak şekillendirilen bedeni, ideolojik olarak yansıtarak; denetlenen, boyun eğdirilen ve yönlendirilen bir mekanizma olarak tanımlamakta özellikle kapitalizmin büyümesiyle kadın bedeni, özneleştirilme söylemi üzerinden sistemin sirkülasyonu için metalaştırılmaktadır (Özdemir, 2016, s. 267). Bahse konu metalaştırma diğer bir ifadeyle kadın bedeninin meta, seks objesi ya da erkeğe kıyasla aşağı konumda temsil edilmesi geçmişten günümüze devam eden bir durumdur (Aydınlıoğlu, 2019, s. 260). Özellikle ataerkil toplum düzeninde kadınların ikincil konumda yer alması (Kasap vd., 2018, s. 627) erkeklere şüphesiz öncelik verirken kadınlara da birtakım kısıtlamalar getirmektedir (Altay, 2019, s. 417). Nitekim kapitalizmin doğurduğu sonuçlardan birisi olan cinsiyetçilik, kadınların cinsiyet işlevleriyle görünürlük kazanması, patriyarkal sermayeye hizmet sağlayan bir araç olarak şekillenmesinde etkili olmaktadır (Ergül Güvendi, 2023, s. 111). Bilhassa medyada sergilenen kadın imajının spesifik beden ölçüleri, saç, makyaj ve giyim kalıpları medyanın şekillendirdiği kadın imajında açıkça görülmektedir (Karabacak & Sezgin, 2016, s. 310). Bu bağlamda görsel ve anlatısal üslubun yoğun olduğu reklamlar, standartları üreten ve şekillendiren en etkili mecralardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aydın & Kuldaş (2024, s. 555)'a göre reklam içeriklerinde cinsiyetçi içerikli söylemler, kadının nesneleştirilmesi örtük mesajlarla sunulmakta, eril hegemonikleşmenin güçlendirilmesi erkeklerin kadınlar üzerindeki dominant temsillerine yer verilirken, kadınların pasifize edildiği, başka bir deyişle (Hülür & Kalafat Çat, 2018, s. 11) muhafazakâr ideoloji ekseninde yer alan ataerkil söylemin kadın cinsiyetinin sömürülmesi noktasında farklı bir yaklaşım oluşturarak (Darıcı, 2017, s. 25) söz konusu tüketim kalıpları dâhilinde kadınların süs objesi, cinsel obje ve mutluluk nesnesi olarak görülmeye başlandığı ve topluma da bu minvalde empoze edildiği görülmektedir. Bu bağlamda kadın imgesinin güzel, çekici ve seksi cinsel temalarla şekillendiği reklamlar, kadın bedenini nesneleştirerek tüketilebilir bir unsur haline dönüştürürerek (Birol, 2022, s. 199) (Ergül Güvendi, 2023, s. 110) kadın bedeni dikkat çekme, ürünle çağrışım kurma, duygusal bağ kurma vb. stratejilerle pazarlama aracı olarak da metalaştırıldığı gözlenmektedir. Dolayısıyla tüketim kültürünün eksenine yerleştirilen kadının idealize edilen bedene ulaşabilmek adına metaları satın alarak tüketmesi yönünde vurgu yapılmaktadır (Özdemir, 2016, s. 245). Mevcut durumda, kadınların cinsel obje olarak kullanılması (Çelik, 2024, s. 102; Özer, 2021, s. 48; Yalazan & Özsoy, 2021, s. 152) reklam içeriklerinde resmedilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde reklamlarda kadına yönelik mutluluğun güzellik, gençlik ve ince görünümle kazanılabileceği; bu mutluluğun erkek tarafından beğenilmek ve onaylanmak mesajı üzerinden inşa edildiği görülmektedir (Şenkal, 2016, s. 109). Öte yandan reklamlarda kadın özel alana ait bir nesne olarak ve bu alanın rollerine sıkıştırılmış bir biçimde

tasvir edilmektedir (İnceoğlu & Onaylı Şengül, 2018, s. 34). Ancak bu tasvir biçimi kadını özel alanda sınırlandırmakla kalmamakla, (Dumanlı, 2013, s. 135)'ya göre eril bakışın seyrine sunulduğu reklamlarda kadınlar hem seyirlik nesneye hem de ürün ile alınıp satılan bir imgeye indirgenmektedir. Bu reklamlarda kadınların salt teni erkekleri etkilemek için araçsallaştırılmamakta; saçları, dudakları, elbiseleri, beden duruşları karşı tarafa cinsel mesajlar aktarmak amacıyla kullanıldığı gözlenmektedir. Nitekim kadınlar, topuklu ayakkabılar giyerek, makyaj yaparak söz gelimi dişilikleriyle dikkat çekerek, kendini eril perspektif için çekici bir nesne haline getirerek patriyarkal düzen içerisindeki ikincil konumunu bir kez daha şekillendirmektedir (Kula Demir & Yiğit, 2013, s. 463). Kadın reklamlarda erkek için konumlandırılmakta anaç renklerle donatılmış, feminen kıyafetlerle kendi kimliğinden ayrıştırılarak erkeğin ideasındaki kadın olarak tezahür etmektedir (Sarı, 2013, s. 94). Benzer şekilde reklamlarda erkeğe yönelik kışkırtıcı bakışlar ve davranışları temsil eden kadınların kullanıldığı görülmekle birlikte (Karaca & Papatya, 2011, s. 497) özne konumunda olan erkeğin arzusal doyumuna yönelik kadın nesneleştirilerek (Acar, 2023, s. 184) patriyarkal eril iktidarın temsilcisi erkeğin edilgen, nesne konumunda olan kadın üzerindeki denetimini sağlamasına olanak tanımaktadır (Öztürk & Akbulut, 2022, s. 1065).

4. YÖNTEM

4.1.Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı markaların kadın bedenine yönelik nesneleştiren yaklaşımını markalar özelinde incelemektir. Bu amaç doğrultusunda seçilen reklamlarda kadın bedenini çağrıştıran imgeler nesneleştirme (objectification) yaklaşımı bağlamında değerlendirilmektedir. Reklam endüstrisi bedeni ikna stratejisi olarak kullanma pratiğini uzun yıllardır uygulamaktadır. Özellikle kadın bedeni reklam görsellerinde olduğu kadar ürün ambalajlarına da taşınmıştır. Bu indirgemeci yaklaşım nesneleştirme kapsamında çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

4.2. Araştırmanın Anakütlesi ve Örneklemi

Araştırma reklam görsellerinde kadın bedeni çağrışımı yapan markaları anakütlesine dahil ederken örneklemine 5 farklı markanın reklam görselini dahil etmektedir. Bu bağlamda amaçlı örneklem belirleme tekniği ile Dove, Coca Cola, Avon, Jean Paul Gaultier ve Gediz Mandıra markalarına ait reklam görsellerindeki imgeler çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

4.3. Araştırmanın Kısıtlılıkları ve Önemi

Araştırma amaç bağlamında doygun veri sağladığı öngörülen 5 farklı markanın reklam görselleri ile kısıtlı tutulmuştur. Araştırma konusu bağlamında özgün değildir. Öte yandan örneklemine dahil ettiği markalar ve reklam görselleri bağlamında özgün bir nitelik taşımaktadır. Araştırmanın toplumsal cinsiyet ve kadın araştırmaları literatürüne katkı sunması öngörülmektedir. Ayrıca reklam araştırmaları açısından da ilgili araştırma değerlidir.

4.4. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Tekniği

İlgili araştırma nitel araştırma deseni ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplama tekniği olarak ise çoklu durum analizi tekniği benimsenmiştir. Birden fazla duruma yönelik derinlemesine bir inceleme (Creswell, 2018, s. 104; Baş ve Akturan, 2017, s. 216) yürütmek amacıyla çalışmada 5 farklı örneklemden veri toplanarak incelenmiştir. Birden fazla durum incelenerek konuya yönelik derin ve kapsamlı bir betimleme ortaya konulması ve okuyucu açısından konunun detaylarına inilmesi amaçlanmıştır.

4.5. Bulgular ve Analiz

Araştırma kapsamında 5 farklı markanın reklam görselleri nesneleştirme bağlamında incelenmiştir.

4.5.1. Jean Paul Gaultier "Divine Elixir" Reklam Görseli Analizi

Görsel 1 ve 2. Jean Paul Gaultier, t.y.

Jean Paul Gaultier markalı ürün görsellerinde, kadın bedeninin doğrudan referans alındığı bir parfüm şişesine yer verilmektedir. Tasarımı ile dikkat çeken parfüm şişesi göğüs, bel ve kalça hatları belirgin bir kadını andırmaktadır. Beden altın rengi bir üst ile süslenerek estetize edilmiştir. İdeal beden ölçüleri şişe üzerinde açıkça vurgulanırken cinsellik ve erotizm çağrışımı gözlerden kaçmamaktadır. Görsel 2'de ise parfüm şişesi gerçek bir kadın model eşliğinde sunulmaktadır. Gerçek ile temsilin yan yana verildiği görsel kadının nesneleştirilmesi pratiğini pekiştirir niteliktedir. Kadın tüm zarafeti, güzelliği ve cazibesiyle reklam görselinin nesnesidir. Reklamda pazarlanan ve tüketime açık hale getirilen parfümden ziyade bedeninin kendisidir. Satın alınabilir bir metaya indirgenen beden, parfüm şişesi ile gerçeklik ve geçerlilik kazanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet düzleminde kadın haz nesnesi temsiline uygun resmedilmektedir. Erkek figürünün olmadığı görselde kadın yine de erkek bakışına (male gaze) sahip değildir. Bakışlar yan tarafa yönelmiş bir şekildedir. Doğrudan karşıya, kameraya bakmayan kadın, ataerkil sistem yapısını doğrulamaktadır.

Kadın modelin üzerindeki kahverengi kıyafet beyaz karlı zemin üzerinde daha fazla görünürlük sağlamaktadır. Toprağın anaç ve üretken doğası tanrıça (divine) figürü ile özdeşleştirilerek mesajın etki gücü arttırılmaktadır. Ayrıca şisenin rengi ile kadın modelin giymiş olduğu kahverengi kıyafet toprak ile uyumludur. Kadının karlı zemin üzerinde uzanmış hali ünlü ressamların tablolarında çizmiş oldukları tanrı (divine) figürlerine referansta bulunmaktadır.

Kadın modelin çevresine yerleştirilmiş olan parfüm şişeleri tanrı temsiline uygun olarak onu seven kullar gibidir. Kadın figür bir parfüm şişesine eliyle dokunarak onu adeta kutsamaktadır.

Öte yandan karlı zemine aldırış etmeksizin üzerinde ince ve transparan bir giysi ile uzanan kadın figür insanüstü bir özelliği çağrıştırmaktadır.

4.5.2. Dove "Celebrate The Many Shapes And Sizes Of Beauty" Görseli Analizi

Dove markası kadın bedeninin hangi formda olursa olsun güzel olduğunu göstermek amacıyla birbirinden farklı kadın vücutlarına has özellikleri yansıtan 7 farklı nemlendirici duş jeli şişesi üretmiştir (Marketing Türkiye, 2017). Dove markasının gerçekleştirmiş olduğu kampanya kadın bedenini belirli şekillere soktuğu ve nesneleştirdiği gerekçesiyle tüketiciler tarafından eleştirilmektedir. Görsel 3'de yer alan vücut şeklindeki şişeler farklı kadınları temsil etmektedir. Bu kadın temsilleri vücutları bağlamında ayrıştırılarak nesne formuna indirgenmektedir.

Toplumsal cinsiyet bağlamında kadının, kimlik edinme ve özne olma mücadelesine katkı sağlanılmazken beden tipleri üzerinden görünürlük kazanması önceliklendirilmiştir. Kadının tek tip ideal beden ölçüsü içerisinde sunulmaması onun toplumsal cinsiyet bağlamında erkek karşısındaki konum ve değerini yükseltmemektedir. Kadının toplumsal rolleri ve sorumlulukları göz ardı edilmekte, bu konuda herhangi bir öneri sunulmamaktadır.

Görsel 3. Marketing Türkiye, 2017

Kadın bedeni, kullanım nesnesi olan bir şişeyle özdeşleştirilmektedir bu açıdan nesneleştirilmektedir. Bedenin tüketim nesnesi üzerinden temsil edilmesi birey olma ilkesine ve insani değerlere aykırı bir durum oluşturmaktadır. Ayrıca satın alınıp tüketilen bir ürünün cinsiyeti temsil etme potansiyeli sorgulanabilir bir durumdur. Buradan hareketle nesneleştirme farklılık anlatısı üzerinden yeniden üretilmektedir.

4.5.3. Avon "The Maximum In You" Görseli Analizi

Görsel 4 ve 5. Avon Worldwide, 2019

Avon markalı parfüm görsellerinde, kadın bedeninin ideal dişil görünümünü vurgulayan geniş kalçalı ve ince belli adeta kum saatini andıran görsel kodlar dikkat çekmektedir. Şişenin boyun kısmına yer alan altın varaklı yaprak desenler ise kadının boynundaki takı, aksesuar vb. resmedilerek nesneye adeta insani silüet kazandırmaktadır. Reklam görselini şekillendiren alevler, ateşi kontrol eden özne konumundaki bir kadın tasvirinin aksine, ateşin kendisine kurban edilen maskülen statüko tarafından nesneleştirilen, öfkesi bastırılmış edilgen kadın figürüne gönderme yaparak örtük baskı uygulamaktadır. Toplumsal cinsiyet bağlamında, kadın figürünün bireylik yitimi söz konusu olup kadının salt kolektif estetik perspektif açısından süblime edildiği görülmektedir. Görsel 2'de ise kadın modelin siyah-beyaz bir eksende yer alarak tıpkı bir heykeli anımsatan duruşu resmedilerek, derin dekolte, keskin hatlar ve arzu uyandıran bakışlar kadını seyir nesnesine dönüştürerek eril iktidarın bakışı altında aşağılamaktadır.

Kadın modelin bu kaotik, vahşi görünümlü coğrafyanın ortasında evcilleştirilen dişil kadın portresi çizilerek; kadının özerkliği pasifize edilmekte tabiri caizse kırılgan, narin vb. yumuşatılmış ifadelerle vitrinsel görünüm kazandırılmaktadır. Dikkat çeken bir diğer unsur ise kadın figürün önden o kadar cazibeli ve kışkırtıcı görünümünün aksine arkasında duran son derece sıradan gölgesidir. Kadının gerçek bedeninin ötesinde suni bir takım unsur ile kadınlığı artırılmakta ve cinsel cazibesi üst düzeye çıkarılmaktadır.

4.5.4. Coca Cola "Introducing Diet Coke by Jean Paul Gaultier" Görsel Analizi

Görsel 6. YouTube, 2012

Coca Cola markasının Diet Coke reklamında, Jean Paul Gaultier tarafından tasarlanan şişelerde özel olarak kadın bedenini hedef gösteren göndermeler yer almaktadır. Şişelerin ince, kıvrımlı formu bel, göğüs ve kalça hatlarına açıkça yer veren reklam görselinde, idealize edilen tek bir kadın prototipi dikkat çekmektedir. Özellikle şişelerin üzerinde yer alan kıyafet, takı ve dövme vb. unsurlar toplumsal dayatmalara karşı çıkarak adeta marjinal bir görünüm kazandırmaktadır. Ancak dantel, file çorap detayı kadın bedenini baştan çıkarıcı, erotik figür olarak kodlayarak maskülen söylem pratiğinde cinselliği çağrıştırarak; bu söylemin zevk açlığını şiddetlendirmekte akabinde, norm dışı yaklaşımları gölgede bıraktığı görülmektedir. Ortadaki şişede yer alan mavi ve beyaz renk bileşenleri her ne kadar saflığı, masumiyeti ve sakinliği temsil etse de reklam dilinin ataerkil düzen çerçevesinde şekillendiği su götürmez bir gerçektir. Diğer görsel ise takı ve bilhassa dövme detayları öne çıkmaktadır. Hâkim eril düzen geleneksel kodlarla biçimlenmekle birlikte bu görselde dövme, öznellik, direniş, asi görünüm ve benim bedenim benim kararım tezini çürüterek, kadın bedenini denetleyen, şekillendiren ve pazarlanabilen bir söylem olarak görücüye çıkarmaktadır. Bir diğer husus ise “diyet” kavramının kadın bedeniyle kurduğu sublime edilmiş ideolojik yansımasıdır. Bu ideolojik yansıma, normatif baskı çerçevesinde standardize edilen ideal kadın bedeni; erkek bedenine kıyasla gözetlenen, denetlenen ve eril bakışın arzulanabilen nesnesi olması için daima ince, fit ve seksi bir görünüm kazanması gerektiği ve bunun da reklam dilinde tüketim ekseninden geçtiği görülmektedir. Erkek bedeninin her halükarda kabul edildiği, ancak söz konusu kadın bedeni olunca belirli kalıplara göre sınıflandırılan reklam dilinin ikiyüzlü yaklaşım sergilediği görülmektedir. Tüm bu göstergeler ışığında kadın bedeni melez siluetinden silikleşerek, salt anatomik farklılıklarıyla gündem olabilmekte, reklam dünyasının eril diyalektiği kadını nesneleştirilerek toplumsal proje haline getirmektedir.

4.5.5. Gediz Mandıra Reklam Görseli Analizi

Görsel 7. Gedizmandira, t.y.

Gediz Mandıra markasının görsel analizinde, incelenen zeytinyağı şişesi kadın bedeninin dikkat çekici yönlerine vurgu yapmaktadır. Mitolojik unsurlar barındıran şişe tasarımında Antik Yunan ve Roma heykellerindeki Afrodit ve Venüs figürlerini çağrıştırarak, kadını güzellik, doğurganlık ve anaç rolüyle konumlandırmaktadır. Görselde salt kadın bedeninin fiziki özellikleri dikte edilerek, kadın bedeninin öznellik ve bireysel kimlik erozyonuna uğrayarak anonim oluşu resmedilmektedir. Ataerkil düzende kadın bedeni, eril bakış çerçevesinde biçimlenmektedir. Eril göze hitap etmeyen kadın bedeni yok hükmünde yer almakta, kadın kendi bedeniyle olan iletişimine yabancılaşmaktadır. Öte yandan estetize edilen ideal formlar dışındaki tüm kadın bedenleri dışlanmakla birlikte kadın bedeni sessiz, itaatkâr ve sergilenebilir bir nesne olarak eril hegemonyanın narsist duygularına seslenmekte ve bu doğrultuda sistemin sessiz şiddetine maruz kalmaktadır.

Cinsiyetçi iktidarın egemen olduğu toplumlarda, Görsel 7'de yer alan anlatı temsilinden de anlaşılacağı üzere kadın özel alana sıkıştırılarak yalnızca domestik görevler ile özdeştirilmekte (mutfak vb.) akabinde "yuvayı dişi kuş yapar" güzellemesi üzerinden kadın, cam fanus metaforuyla tanımlanan bir alana hapsedilerek; ev içi sorumlulukları yerine getiren bununla beraber daima bakımlı, ideal vücut yapılarına sahip olan mükemmel kadın temsili arzulanmaktadır. Bu doğrultuda kamusal alanın erkeğe ait olduğu, kadının bu alandan dışlandığını düalist çerçeveyle açıklamak yerinde olacaktır. Bununla birlikte görselde yer alan zeytin/zeytinyağı bolluk, bereket anlamlarını taşıdığından ötürü kadın bedeninin biyolojik olarak üretkenliği, doğurganlığı yani salt biyolojik işlevlerine dem vurarak, kadın bedeninin bir kez daha eril söylem pratiğinin agresif stratejisi altında ezildiği gözlenmektedir. Tüm bu söylemler ışığında, hakim eril statüko etrafında şekillenen medyatik yaklaşım, kadınları hem özel alana mahkum etmekte hemde bu alandan çıkartarak erotize edilmiş vitrin nesnesine indirgemekte söz konusu tezatlık gözle görünür nitelik kazanmaktadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca erkek egemenliği altında ezilmiş kadın; gerek bedeni üzerinden gerekse bireyselliğini kazanma noktasında patriarkal toplum gözünde hep varoluş mücadelesi vermiştir. Bu mücadele bağlamında, kadın hak ettiği konuma ulaşamamakla birlikte; patriarkal ideoloji kadın bedeni üzerinden güzellemeler yapmaktadır. Patriarkal sistem kadın bedenini, nesneleştirilerek adeta bakılanın gözü altında aşağılamakta ve dayatılan küreselleşmiş güzellik algısı noktasında onu piyasalaştırarak arzu nesnesi haline getirmektedir. Nitekim vahşi kapitalizm kadın bedenini sermayeleştirerek, narsist eril düzenin memnuniyeti için bir araç haline getirmekte ve bu doğrultuda reklam ve medya tasvirleri aracılığıyla yeniden şekillendirerek dolaşıma sokmaktadır. İlgili çalışma reklam ve tanıtım faaliyetlerinde kadın bedeninin patriarkal sistemde nasıl tanımlandığını, ne gibi araçlar ve metaforlar eşliğinde nesneleştirildiğini ortaya koymayı ve söz konusu nesneleştirme ile ilgili toplumsal cinsiyet okuması yapmayı amaçlamaktadır. Amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen 5 farklı markaya ait olan reklam görsellerindeki ürün ambalajları, nitel araştırma yöntemi olan çoklu durum analiziyle incelenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında, reklam görsellerinde yer alan standardize edilmiş kadın bedenlerinin bir bütün olarak değil aksine parçalara ayrılarak yer verildiği, erkek egemen toplumun kadını salt metalaştırarak ürün ambalajları üzerinden kalıba soktuğu gözlenmektedir.

Çalışmada dikkat çeken bulgular ise, kadın bedeninin erkek gözü ile temsil edilmesidir. Jean Paul Gaultier “Divine Elixir” reklamın 2. görselinde yer alan gerçek kadın temsilleri pasifize edilerek, erkeğin haz noktalarına hizmet eden edilgen varlıklar olarak aktarılmakta, nesneleştirilen kadın ve bedeninin açık pazara sunulduğu görülmektedir. Dove “Celebrate The Many Shapes And Sizes of Beauty” görseli analizinde ise; idealize edilen kadın bedenlerinin kabul edilmediği, farklı bedenlerin de var olduğu özgür, güçlenme, farklılık pratiği üzerinden bir mesaj veriyormuş gibi görünse de beden formunun salt nesneleştirilmeye indirgendiği, kadının bireysel kimlik inşası, akabinde insan olma formu yok sayılarak yalnızca beden bağlamı ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Avon “The Maximum In You” ve Coca Cola “Introducing Diet Coke by Jean Paul Gaultier” reklamlarının görsel analizinde ise, erkek gözetimi altında kadın bedeninin idealize edilen formlar çerçevesinde şekillendiği, sessiz, itaatkâr, zarif kadın temsillerinin yer aldığı reklam görsellerinde, sosyal beden politikalarına ve edilgenliğine uygun kadın figürlerine yer verilmektedir. Diğer taraftan toplumsal dayatmalara başkaldıran, sosyal normlara uymayan kadın profilleri (dövmeyi çağrıştıran şişe) ötekileştirilerek toplum dışına itilmektedir. Son görsel analizi olan Gediz Mandıra markasına ait reklam görselinde kadın bedeni parçalara ayrılarak salt anatomik yönleri ağır basan noktalar dikkat çekmektedir. Nitekim kadın özel alana hapsedilerek domestik görevleri üstlenen, evine bağımlı olan, anaç ve bununla birlikte; her zaman ideal formunu koruyan, bakımlı erkeğin gölgesi altında yaşayacak nesne konumuna indirgenmiş sözde bireyler olarak yer almakta ve kamusal alandan uzaklaştırılmaktadır. Araştırma bulguları, reklam görsellerinde ürün ambalaj tasarımları üzerinden kadın bedenini erotize ederek arzu edilen ve mevcut güzellik ve beden ölçüleri çerçevesinde bir forma indirgeyerek nesneleştiren bir pratik olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Bu çalışma toplumsal cinsiyet temelli reklam çalışmalarına eleştirel bir katkı sunmakta; kadına reklam pratikleri bağlamında baştan çıkarıcı ve estetize edilen ideal beden kodları eşliğinde örtük baskı uyguladığını ortaya koymaktadır. Zira kadın, sosyal yapıda

salt beden figürleriyle değil aksine sosyal adaletsizlikler karşısında boyun eğmeyen, varoluş mücadelesi veren ve toplumun dönüştürülmesi noktasında kilit rol üstlenmektedir. Dolayısıyla reklam araştırmaları bağlamında kadının salt bedeni ile ön plana çıkarılmaması, bir özne ve birey olarak hak ettiği değeri görmesi ve reklam söylem ve görselleriyle bu değerin pekiştirilmesi son derece önemlidir. Daha dengeli ve eşitlikçi bir toplum düzeninin kadın ile erkek arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasından geçtiği dile getirilmelidir. Bu noktada reklamcılık endüstrisinin ve markaların sorumluluklarını gerçekleştirip gerçekleştirmediği özenle takip edilmelidir.

KAYNAKÇA

Acar Erdol, T., Özen, F. & Toraman, Ç. (2019). Türkiye'deki Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Yönelik Görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 793-844.

Acar, O. (2023). Eril Bakış Perspektifinden Kadın Nesneleştirilmesinin Sinematografisi: Sucker Punch. *Filmvisio*, 1, 181-201. Https://Doi.Org/10.26650/Filmvisio.2023.0007.

Akalın, T. & Baş, R. (2018). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Kadın Sanatçılara Yansıması. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 112-128.

Akbulut Uzun, Y. & Özkan, R. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Dair Görüşleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 6(2), 163-184. Https://Doi.Org/10.47615/İssej.804999

Altay, S. (2019). Patriarchy And Women's Subordination: A Theoretical Analysis. *E-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi/Journal Of Oriental Scientific Research (Josr)*, 11(1), 417-427. Https://Doi.Org/10.26791/Sarkiat.541704

Araüna, N., Dhaenens, F. & Van Bauwel, S. (2017). Historical, Temporal And Contemporary Trends On Gender And Media. *Catalan Journal Of Communication & Cultural Studies*, 9(2), 177-184. Https://Doi.Org/10.1386/Cjcs.9.2.177_7

Aydın, M. & Kuldaş, E. (2024). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Ataerkil Bakışın Reklamlarda Tekrar Üretilmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 554-572. Https://Doi.Org/10.17218/Hititsbd.1441587

Aydınlıoğlu, Ö. Televizyon Reklamlarındaki Kadın Stereotiplerine Bir Başkaldırı Olarak Feminist Reklamcılık: Bir Alımlama Analizi. *Ispec* 3. Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Kongresi, Van, 2019.

Baş, T. & Akturan, U. (2017). Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri. (Güncellenmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı), Seçkin Yayınları.

Başak, S. (2010). Genelleşmiş Güven ve Toplumsal Cinsiyet. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 53-71.

Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(3), 108-114. Https://Doi.Org/10.18493/Kmusekad.36760

Birol, E. (2022). Görsel Kültür Alanı Olan Dijital Yayıncılık Reklamlarında Kadın İmgesinin Cinsel Obje ve Cinsiyet Eşitlikçi Kullanımının Karşılaştırmalı Analizi. *Yeni Medya*, (12), 182-204. Https://Doi.Org/10.55609/Yenimedya.1097661

Cash, T. F., Santos, M. T. & Williams, E. F. (2005). Coping With Body-İmage Threats And Challenges: Validation Of The Body Image Coping Strategies Inventory. *Journal Of Psychosomatic Research*, 58(2), 190-199. Https://Doi.Org/10.1016/J.Jpsychores.2004.07.008

Creswell, J. W. (2018). Nitel Araştırma Yöntemleri (4.Baskı) (Çev. Eds.) M. Bütün & S. B. Demir). Siyasal Kitabevi.

Çelik, F. (2024). Reklamlarda Kadın Temsili Araştırmalarının Sistematik Literatür İncelemesi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Özel Sayı), 86-112.

Darıcı, S. (2017). Bilinçaltı Reklamcılık ve İletişim Teknikleri (1.Baskı). Abaküs Yayınları.

Demir Parlak, S. (2022). İdeal Beden Algısıyla Kadın Giyim Modasında Oluşan Kodlar ve Silüetlerdeki Biçimsel Değişimler. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, *10*(75), 881-895.

Doğan, E. (2021). Omniptikon Sürecinde Sosyal Medyada Toplumsal Cinsiyet: İnstagram Örneği. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, *15*, 96-108.

Dumanlı, D. (2013). Reklamlarda Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Kadın İmgesinin Kullanımı; Bir İçerik Analizi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 132-149.

Ergül Güvendi, N. (2023). Moda ve Reklam Bağlamında '"Nesne Olarak Kadın Bedeni" Dönemlere Göre İlişkisel Analiz. *Ibad Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 92-114. Https://Doi.Org/10.21733/İbad.1266913

Gören Kekeç, S. (2025). Güzellik ve Gençlik İdeallerinin Kadın Bedeni Üzerinden Yeniden İnşası: Kolajen Temalı Reklam Filmlerine Eleştirel Bir Bakış. *Kadın/Woman 2000*, *25*(2), 19-36.

Gürhan, N. (2010). Toplumsal Cinsiyet ve Din. *Şarkiyat*, 4, 58-80.

Hafızoğlu, Y. & Altan, C. (2021). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İçin Örnek Bir Lider: Angela Merkel. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 41-59.

Huang, Q., Peng, W., & Ahn, S. (2020). When Media Become The Mirror: A Meta-Analysis On Media And Body İmage. *Media Psychology*, 24(4), 437-489. Https://Doi.Org/10.1080/15213269.2020.1737545

Hülür, A. B., & Kalafat Çat, A. (2018). Gıda Reklamlarında Kadının Temsili. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 1-12.

İnceoğlu, İ., & Onaylı Şengül, G. (2018). Bir Femvertising Örneği Olarak Nike Bizi Böyle Bilin Reklam Filmine Eleştirel Bakış. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 20-36.

Kalaman, S. & Bat, M. (2014). Toplumsal Cinsiyet Açısından Axe Basın İlanlarının Göstergebilimsel Analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(3), 128-136. Https://Doi.Org/10.18493/Kmusekad.12160

Karabacak, Z. İ. & Sezgin, A. A. (2016). Sosyal Medyada ve Reklam İçeriğinde Kadın Bedeninin Alternatif Temsili: Fatkini Kampanyası. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 307-322.

Karaca, Y. & Papatya, N. (2011). Reklamlardaki Kadın İmgesi: Ulusal Televizyon Reklamlarına İlişkin Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 479-500.

Kasap, F., Dolunay, A. & Solman, A. (2018). Toplumsal Cinsiyet Rolleri ve Türk Sinemasında Kadının Sunumu Temelinde Mustang Film İncelemesi. *Turkish Online Journal Of Design Art And Communication*, 8(4), 627-646.

Kaypak, Ş. (2014). Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Kente Bakmak. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 344-357.

Kılıç, S. (2025). Yetişkin Kadınlarda Beden Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Psikolojik Esnekliğin Rolü. Https://Doi.Org/10.5281/Zenodo.15108812

Köse, H. (2013). Tüketim Toplumunda Bir "Sosyal Beden" Kurgusu Olarak Kadın. *Selçuk İletişim*, 6(4), 76-89.

Kula Demir, N. & Yiğit, Z. (2013). Reklam Fotoğraflarında Kadın Bedeninin Değişimi. *Journal Of Turkish Studies*, 8(6), 459-472. Https://Doi.Org/10.7827/Turkishstudies.4767

Kurtdaş, E. M. (2021). Kadınların Omuzlarındaki Ağır Yük: "Güzellik". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 220-259. Https://Doi.Org/10.14520/Adyusbd.989739

Metin Açer, T. (2022). Atasay "Tak Sana Yakışanı" Reklam Filmi: Femvertising Mi? Eşitsizliklerin Yeniden Üretimi Mi? *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 39(1), 312-329. Https://Doi.Org/10.32600/Huefd.779215

Özdemir, Ö. (2016). Moda Programlarında Kadın Bedeninin Metalaşması. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 25, 245-270. Https://Doi.Org/10.31123/Akil.438547

Özer, B. (2021). Kozmetik Reklamlarında Cinsiyet Rolleri. *Marmara Üniversitesi Kadın Ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 28-50.

Öztürk, B. & Akbulut, Ö. (2022). Laura Mulvey'in Eril Bakış Perspektifinden Susuz Yaz Filminde Kadının Nesneleştirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(2), 1046-1067. Https://Doi.Org/10.19145/E-Gifder.1103969

Ruoho, I. & Torkkola, S. (2018). Journalism And Gender: Toward A Multidimensional Approach. *Nordicom Review*, 39(1), 67-79. Https://Doi.Org/10.2478/Nor-2018-0002

Sadakaoğlu, M. C. (2018). Reklam Estetiği Ve Mit Üretimi Açısından "Marlboro Man" Ve "Marlboro Country" Reklam İmgelerinin Göstergebilimsel Çözümlemesi. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 25-44.

Sarı, Ü. (2013). Reklamlarda Kadın Objesinin Kullanımı: Örnek Olarak "Maccoffee Strong – Sert Kadın" Reklamı. *Atatürk İletişim Dergisi*, 5, 85-104.

Soydan, E. & Küçükşen, K. (2022). Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liğinin Medyadaki İzdüşümleri. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 18-28.

Şenkal, Y. (2016). Feminist Kuramlar Bağlamında Reklamda Kadın İmgesine Bakış. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 42, 91-114.

Tansel Akpınar, B. & Erkem Gülboy, G. P. (2023). Ulus-İnşa Sürecinde Milliyetçiliğin Toplumsal Cinsiyet İnşası. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 5(1), 43-62. Https://Doi.Org/10.51763/Uid.1092765

Taştekin, S. & Şahin, B. (2025). Toplumsal Cinsiyet Normlarının İnşası: Ankara'da Kadınların Kuaföre Gitme Alışkanlığı ve Toplumsal Beden Algısı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34(2), 1712-1729. Https://Doi.Org/10.35379/Cusosbil.1585719

Tekdemir Dökeroğlu, Ö. T. D. & Gökçearslan, A. (2020). Basılı Reklam Araçlarında Mizah Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal Of Arts*, 3(4), 313-332. Https://Doi.Org/10.31566/Arts.3.021

Telseren Ömeroğlu, A. (2024). Patriyarkayı Tanımak: Bir İktidar Mekanizması Olarak Patriyarka Nasıl İşler? *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 30-42. Https://Doi.Org/10.58620/Fbujoss.1501469

Topaloğlu, H. (2010). Gölgedeki Bedenler: Bedenin İnşa Sürecinde Toplumsalın Etkileri. *Alternatif Politika*, 2(3), 251-276.

Tuna Uysal, M., Tan Eren, G. & Şimşek, E. (2019). Toplumsalın Doğallaştırılması: Erken Evliliklerde Toplumsal Cinsiyet Algısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(47), 196-220. Https://Doi.Org/10.35237/Sufesosbil.569738

Ugur, H. (2021). Reklamlarda Korku ve Tiksinti Çekiciliğinin Kullanımı: Rexona "Sarı Lekelere Son" Reklam Film Analizi. *International Journal Of Social Humanities Sciences Research (Jshsr)*, 8(71), 1356-1364. Https://Doi.Org/10.26450/Jshsr.2482

Ulusoy, D. (1999). Plastik Sanatlarda Toplumsal Cinsiyet. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 47-73.

Uluyol, F. M. (2023). Kadınsılık-Erkeklik Algısının Beden Algısı ve Yeme Tutumları Arasındaki Aracı Rolü. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 7(1), 75-89. Https://Doi.Org/10.57127/Kpd.26024438m0000113

Yalazan, R. & Özsoy, S. (2021). Reklamlardaki Toplumsal Cinsiyet Kalıplarının Kadınlar Üzerindeki Etkisi. *International Journal Of Communication And Media Research*, 1(2), 147-173.

Yasa, F. (2021). Türk Televizyon Reklamlarında Kadın Bedeninin Sunumu: Bir İçerik Analizi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 36, 483-500. Https://Doi.Org/10.31123/Akil.988955

Yüksel, N. A. (1999). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'deki Toplumsal Cinsiyet Kalıplarının Televizyon Dizilerindeki Yansımaları. *Kurgu*, 16(1), 65-79.

ForFashionTv (2012, 14 Nisan). *Introducing Diet Coke by Jean Paul Gaultier*. Youtube. https://youtu.be/xbNUtLp8puI?si=nBi5qfH5jj0RlTs6

https://www.gedizmandira.com.tr/urun-kategori/zeytinyagi/, (Erişim Tarihi: 18.12.2025)

KISA VİDEO İÇERİKLERİN YÜKSELİŞİ: INSTAGRAM REELS'İN DİJİTAL MEDYA EKOSİSTEMİNE ETKİSİ

Dr. Alya Şahin Sarı
Bağımsız Araştırmacı
alyasahinn@gmail.com - 0009-0007-4787-4521

ÖZET

Bu çalışma, dijital medya ekosistemi içerisinde kısa video içerik biçimlerinin yükselişini ve Instagram'ın Reels özelliğinin bu dönüşüme yaptığı etkileri incelemektedir. Araştırmada, kısa biçimli videoların kullanıcı davranışları, içerik üretim şekilleri ve platform ekonomileri üzerindeki etkileri çok yönlü bir çerçevede değerlendirilmektedir. Video içerik tüketiminin son yıllarda belirgin biçimde artmasının ardındaki bilişsel, teknolojik ve sosyokültürel dinamikler tartışılarak kısa videoların dikkat ekonomisine uyum sağlayan yapısı irdelenmektedir.

Instagram'ın 2020 yılında Reels'i kullanıma sunmasıyla birlikte platformun kısa video alanında stratejik bir konum elde ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmada Reels'in algoritmik görünürlük mekanizmaları, kullanıcıların etkileşim motivasyonları ve içerik üreticilerinin bu formatı marka iletişimi, topluluk inşası ve takipçi büyütme stratejileri bağlamında nasıl benimsedikleri ele alınmaktadır. Ayrıca Reels'in küresel ölçekte viral trendlerin, popüler anlatıların ve kültürel pratiklerin dolaşımını nasıl etkilediği ortaya çıkarılmaktadır.

Metodolojik olarak, belirlenen kriterlere göre seçilen Instagram Reels paylaşımları üzerinden gerçekleştirilen içerik analizi ile platformun kültürel üretim ve dijital iletişim pratikleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Reels'in kısa video ekonomisinde merkezi bir aktör konumuna geldiğini ve dijital medya pratiklerini yeniden şekillendirmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Instagram, Reels, Kısa Video İçerikleri

THE RISE OF SHORT-FORM VIDEO CONTENT: THE IMPACT OF INSTAGRAM REELS ON THE DIGITAL MEDIA ECOSYSTEM

Dr. Alya Şahin Sarı
Independent Researcher
alyasahinn@gmail.com – 0009-0007-4787-4521

ABSTRACT

This study examines the rise of short-form video content formats within the digital media ecosystem and the impact of Instagram's Reels feature on this transformation. The research evaluates the effects of short-form videos on user behavior, content production practices, and platform economies within a multidimensional framework. By discussing the cognitive, technological, and sociocultural dynamics underlying the significant increase in video content consumption in recent years, the study explores the structure of short videos as formats aligned with the attention economy.

With the introduction of Reels in 2020, Instagram has attained a strategic position in the short-video domain. Accordingly, the study addresses Reels' algorithmic visibility mechanisms, users' motivations for engagement, and the ways in which content creators have adopted this format in the context of brand communication, community building, and follower growth strategies. In addition, the research reveals how Reels influences the circulation of viral trends, popular narratives, and cultural practices on a global scale.

Methodologically, the study employs content analysis conducted on Instagram Reels posts selected according to predetermined criteria in order to examine the platform's impact on cultural production and digital communication practices. The findings demonstrate that Reels has become a central actor in the short video economy and continues to reshape digital media practices.

Keywords: Instagram, Reels, Short-Form Video Content

1. GİRİŞ

İnternet teknolojilerinin ve mobil iletişim araçlarının son yirmi yılda geçirdiği evrim, kullanıcıların medya tüketim alışkanlıklarını kökten değiştirmiş; metin ve statik görsel odaklı

dijital iletişim, yerini giderek daha dinamik ve anlık etkileşime dayalı video içeriklerine bırakmıştır. Görsel kültürün hakimiyet kazandığı bu yeni dönemde, özellikle bant genişliklerinin artması ve akıllı telefonların işlemci kapasitelerinin gelişmesi, videoyu dijital ekosistemin önemli ve ortak dili haline getirmiştir. Bu dönüşüm sürecinde, kullanıcıların giderek kısalan dikkat sürelerine ve hızlı içerik tüketme eğilimlerine yanıt veren kısa video formatı, dijital platformların en stratejik rekabet alanı olarak önemini artırmaktadır.

Kısa video formatının küresel ölçekteki yükselişi, özellikle TikTok platformunun kullanıcılarına sağladığı dikey format, tam ekran deneyimi ve müzik senkronizasyonu ile birlikte kolay kurgu yapısı ile hız kazanmıştır. Bu format, "atıştırmalık içerik" olarak nitelendirilen; üretimi nispeten kolay, tüketimi hızlı ve viralleşme potansiyeli yüksek bir içerik türünü standartlaştırmıştır. Sosyal medya platformları, kullanıcı tabanlarını korumak ve platform içi etkileşim sürelerini artırmak adına bu yeni içerik formatına hızla uyum sağlamıştır. Bu bağlamda Instagram'ın 2020 yılında kullanıma sunduğu "Reels" özelliği, platformun tarihçesindeki en kritik stratejik hamlelerden biri olarak görülmektedir. Başlangıçta fotoğraf paylaşımına dayalı bir "sosyal ağ" olarak kurgulanan Instagram, Reels ile birlikte kullanıcıların sadece takip ettikleri kişilerden değil, algoritmanın önerdiği içerik üreticilerinden de beslendiği bir akışı sunduğu "eğlence medyasına" dönüşmüştür.

Söz konusu dönüşüm, iletişim araçlarını yalnızca mesaj ileten teknolojiler olarak değil; bireylerin düşünme, algılama ve davranış biçimlerini şekillendiren ortamlar olarak ele alan medya ekolojisi yaklaşımı çerçevesinde ele alındığında; Instagram Reels'in sunduğu yeşil ekran (green screen), remix ve şablon gibi teknik olanaklar, kullanıcıları pasif izleyici konumundan çıkararak aktif içerik üreticilerine (prosumer) dönüştürmektedir. Bu teknik altyapı, dijital kültürde estetik kodların, mizah biçimlerinin ve hikâye anlatım pratiklerinin yeniden tanımlanmasına bir zemin sağlamaktadır.

Kısa video içeriklerinin başarısının ardındaki temel iktisadi dinamik ise dikkat ekonomisi kavramı üzerinden düşünülebilir. Enformasyonun sınırsız, insan dikkatinin ise sınırlı bir kaynak olduğu dijital ortamda, platformların temel hedefi kullanıcıyı mümkün olduğunca uzun süre ekran başında ve dolayısıyla platform içerisinde tutmaktır. Instagram Reels algoritmaları, genellikle 15 ila 90 saniye arasında değişen videolar aracılığıyla kullanıcıda süreklilik arz eden bir izleme ve kaydırma (scrolling) davranışına sebebiyet vermektedir. Hızlı kurgu teknikleri, popüler ses dosyaları ve görsel efektlerle desteklenen bu içerikler, kullanıcı tarafında bilişsel süzgeçlere takılmadan hızla tüketilmekte ve algoritmik öneri sistemi tarafından yeniden dolaşıma sokulmaktadır.

Algoritmik kültürün bir yansıması olarak Instagram, içeriklerin görünürlüğünü yalnızca kronolojik akış ya da sosyal ilişki ağları temelinde değil; izlenme süresi, tekrar izleme oranı ve trend etkileşimi gibi performans göstergelerine göre belirlemektedir. Bu durum, içerik üreticileri ve markalar üzerinde algoritmanın önceliklendirdiği içerik türlerine yönelme baskısı oluşturmakta; kültürel üretim süreçleri giderek platformun dinamiklerine uygun teknik ve ekonomik kodlar doğrultusunda şekillenmektedir.

Türkiye'de sosyal medya kullanım oranlarının yüksekliği ve genç nüfusun dijital trendlere hızlı adaptasyonu göz önünde tutulduğunda, Instagram Reels'in yerel dijital kültür üzerindeki etkileri önemli bir araştırma alanıdır. Literatürde kısa videolar üzerine yapılan çalışmaların sayısı artmakla birlikte, bunların önemli bir kısmı TikTok odaklıdır. Instagram Reels'in kendine has dinamiklerini, viral içeriklerin formatlarını ve içerik üretim stratejilerini ele alan çalışmalar ise henüz sınırlıdır. Bu çalışma, söz konusu literatür boşluğunu doldurmayı ve Reels'in dijital medya ekosistemindeki dönüştürücü rolünü çok yönlü bir perspektifle analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda araştırma, Instagram Reels içeriklerinin tematik yapısını, teknik özelliklerini ve etkileşim dinamiklerini inceleyerek; platformun kültürel bir üretim mekânı olarak nasıl işlediğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışma kapsamında, belirlenen kriterlere göre seçilen yüksek etkileşimli Reels videoları üzerinde içerik analizi gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler sonucunda kısa video formatının dijital iletişimdeki konumu değerlendirilmiştir.

1.1.Uluslararası Literatürde Kısa Video Platformları

Sosyal ağ sitelerinde kısa video içeriklerinin yaygınlığı yadsınamaz durumdadır. Singh ve Sinha (2023) tarafından yapılan araştırma, izleyicilerin statik içerikten ziyade kısa ve ilgi çekici videolara daha fazla ilgi duyduğunu göstermektedir. Bu durum, Instagram'da Reels'in popülaritesinin artması ve TikTok gibi hizmetlerin başarısıyla tutarlıdır. Bilhassa Z kuşağının TikTok uygulamasında daha fazla zaman geçirmesiyle, Instagram genel hedef kitlesi olduğunu bildiği Y ve Z kuşaklarını platformda tutma amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur: Reels bu girişimlerin somut çıktısıdır (Parsa ve Ars, 2021). Reels'in markalar için etkinliği, formatın pazarlama mesajlarını görsel olarak çekici ve dinamik bir şekilde iletme kapasitesini vurgulayan çeşitli araştırmalarla gösterilmiştir (Sambuno, 2023).

Instagram platformunun bir özelliği olan Reels, marka mesajını iletmek için dinamik ve görsel olarak çekici bir yol sunar. Dahası, kısa videolar işletmelerin daha geniş bir kitleye ve müşteriye ulaşmasına yardımcı olur (Sambuno 2023). Tharsikin'in görüşüne göre, "Reels, tüketiciler

yoğun yaşamlarına uyan içerik ararken, markaların hedef kitleleriyle verimli bir şekilde etkileşim kurması için ideal bir ortam olarak ortaya çıktı."

Uluslararası literatür, kısa video formatlarının dijital medya kullanım pratiklerini dönüştürdüğünü ve özellikle genç kullanıcılar arasında yeni bir iletişim normu haline geldiğini ortaya koymaktadır. Kısa videoların bilgi edinme, sosyalleşme, eğlenme ve kendini ifade etme gibi çoklu motivasyonlarla tüketildiği, bu formatın güncel medya kullanım davranışlarıyla uyumlu olduğu görülmektedir (Omar & Dequan 2020). Kısa videolar artık yeni bir küresel olgu haline gelmiştir (Cao ve diğerleri, 2021).

Algoritmaların kültürel dolaşımı şekillendirme gücüne odaklanan çalışmalar, içerik öneri sistemlerinin kullanıcıların tüketim alışkanlıklarını yönlendirdiğini ve küresel popüler kültürün hızla yayılmasını kolaylaştırdığını vurgulamaktadır (Chen & Li, 2024). TikTok'un yükselişiyle birlikte literatürde "algoritmik eğlence" ve "kısa video kültürü" kavramları ön plana çıkmış; bu platformların izlenme süresi, etkileşim türleri ve kullanıcı davranışlarına dayalı çeşitli ve karmaşık algoritmalarla çalıştığı vurgulanmıştır (Guinaudeau, Votta & Munger, 2023; Gillespie, 2014). Algoritmaların görünürlük politikaları, içerik üretim biçimlerini doğrudan etkilemekte ve kullanıcıların belirli içerik türlerine yönelmesine sebep olmaktadır (Cotter, 2019).

Kısa video platformlarını karşılaştıran çalışmalar, içeriklerin hız, süre ve etkileşim düzeylerinin kullanıcıların algısal değerlendirmeleri üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir (Omar & Dequan, 2020).

1.2.Türkiye'de Kısa Video, Reels ve TikTok Üzerine Çalışmalar

Türkçe literatürde kısa video platformlarına yönelik çalışmalar ağırlıklı olarak TikTok ve Instagram Reels'e odaklanmaktadır. Bu çalışmalar, kullanıcı motivasyonlarının eğlence, trend takibi, dikkat çekme ve sosyal onay ekseninde şekillendiğinin altını çizmektedir (Özdemir & Kocabay, 2022; Kuyucu, 2023). Bununla birlikte kısa video platformları, bireysel tercihlerle sınırlı kalmayarak taklit ve remix kültürü, estetik normların dolaşımı ve sosyal temsillerin yeniden üretimi gibi daha geniş kültürel süreçlerle ilişkilendirilerek de değerlendirilmektedir (Abidin, 2021; Çomu & Binark, 2021). Instagram Reels, gençlik kültürünün hızla birlikte yaşadığı ve dönüştüğü bir mecra olarak da öne çıkmaktadır. #ReelsTrends ve #GenZReels gibi popüler etiketler, gençlerin dijital platformlarda yeni normlar ile değerler oluşturduğunu göstermektedir (Akbaş, 2025)

Türkiye'de kısa video platformlarına ilişkin çalışmalar; kullanıcı davranışları gençlik temsilleri (Akçay, 2022), Reels içerik stratejileri (Kuyucu, 2023) ve algoritmik görünürlük mekanizmaları (Başaran, 2022) üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte daha spesifik analizler yapan çalışmalar da mevcuttur. Dijital içerik pazarlaması kapsamında Reels videoların içerik hikayeleştirme biçimlerini araştıran bir çalışmadan elde edilen bulgulara göre zincir otel markalarının paylaştığı reels videolarındaki hikâyeleştirilmiş içeriklerin izlenme, beğeni ve yorum sayısı olarak aldıkları etkileşim oranı, geleneksel içeriklere göre çok daha yüksektir. Ayrıca, zincir otel markalarının takipçi sayısı yüksek etkileyici kişi, spor kulübü veya müzik grubu gibi ünlü kişi ya da kurumlarla iş birliği yapmaları, etkileşim alma oranlarını yükseltmektedir (Rol & Uygur, 2023). Bu araştırmalar, kısa video içeriklerinin Türkiye bağlamında görsel çekicilik, mizah, müzik kullanımı, taklit ve hızlandırılmış montaj teknikleri etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır (Özdemir & Kocabay, 2022).

1.3.Sosyal Medya İçerik Üretim Pratikleri, Algoritma ve Reels Ekosistemi

Kısa video üretimi, dijital içerik üreticileri açısından görünürlük stratejileri ve algoritma uyumlu içerik üretim pratikleriyle yakından ilişkilidir. Sosyal medya içerik üretiminin platformların görünürlük politikaları doğrultusunda şekillendiğini ve üreticilerin algoritmanın çerçevelendirdiği estetik ve biçimsel özelliklere uyum sağlama eğiliminde olduğunu görüşmektedir (Cotter, 2019). Instagram Reels markalara anlamlı izlenimler yaratmak ve hedef kitleleriyle güçlü ilişkiler kurmak için cazip araçlar sunar; bu da onu etkili bir pazarlama aracı haline getirir. Reels içeriklerinde yaygın olarak kullanılan hızlı kurgu, trend sesler, senkronize müzik, altyazı teknikleri, yüksek ritimli montaj ve ışık kullanımı gibi estetik tercihler, bu algoritmik uyumun somut göstergeleri arasında yer almaktadır (Cotter, 2019). Bu çalışmada kullanılan kodlama şeması da literatürde tanımlanan bu teknik ve biçimsel sınıflandırmalardan yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Sosyal medya içerik üretimi, bireysel yaratıcılığın yanı sıra platformların sunduğu teknik altyapı ve algoritmik yönlendirmelerle şekillenen çok yönlü bir süreçtir. Çalışmalar, kısa video kullanıcılarının eğlence, görünürlük ve özsunum gibi motivasyon eksenlerinde yoğunlaştığını; bunun yanı sıra yaş gibi demografik faktörlerin medya kullanım davranışlarını şekillendirdiğini; içerik üretim ve tüketim motivasyonlarının kişisel ve sosyal ihtiyaçlarla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Omar & Dequan 2020). Benzer biçimde kısa video üreticileri açısından geri bildirim alma hızı, etkileşim oranları ve görüntülenme oranı beklentisinin üretim sürecini belirleyen temel unsurlar olduğu vurgulanmaktadır (Srinivasan,

2023). Bu bulgular, kısa video üretiminin yalnızca bireysel tercihlerle değil, platformun teknik ve algoritmik çerçevesiyle de şekillendiğini göstermektedir.

Jan Van Dijk'in (2016) deyimiyle, "toplumun sinir sistemi haline gelmiş olan ağlar", kısa sürede dünyayı sanal örgütlenmeyle birbirine bağlamış ve gündelik yaşantılarının uzunca bir süresini dijital ekranlarda geçiren kitleler ortaya çıkarmıştır.

Instagram Reels ve benzeri kısa biçimli video platformları, gençlerin dijital alışkanlıklarında önemli değişimlere yol açmıştır. Araştırmalar, bu tür içeriklerin "kısa heyecan patlamaları" sunarak dopamin salınımını tetiklediğini ve bağımlılık davranışlarına zemin hazırladığını ortaya koymaktadır (Tabanschi, Cernisov & Martiniuc, 2023: 280).

Kısa video formatlarının yaygınlaşması, kültürel üretim pratiklerinde de belirgin dönüşümlere yol açmaktadır. Viral akımların ve trend seslerin küresel ölçekte hızla dolaşıma girmesi, kullanıcıların özgün üretimlerin yanı sıra tekrar eden ve taklit temelli içerikleri yoğun biçimde paylaşmasına sebep olmaktadır. Bu süreç, platformların algoritmik mekanizmalarıyla birlikte değerlendirildiğinde, kültürel temsillerde görece bir homojenleşmeye ve belirli içerik kalıplarının sürekli yeniden üretilmesine yol açabilmektedir. Dolayısıyla kısa video ekosistemi, kültürel katılımı hızlandıran bir zemin olmasıyla birlikte bunu belirli normlar etrafında standardize eden bir alan olarak da değerlendirilmelidir.

Instagram Reels'in ortaya çıkışı, TikTok'un küresel ölçekte hızla büyümesi ve kullanıcı davranışlarını dönüştürmesiyle doğrudan ilişkilidir. Instagram, 2020 yılında Reels özelliğini platforma entegre ederek kısa video formatını stratejik bir rekabet alanı olarak konumlandırmıştır. Reels'in başlangıçta 15 saniyelik videolarla sınırlı olan yapısı, zaman içinde 30 ve ardından 90 saniyeye genişletilerek içerik üreticilerine daha esnek bir anlatı alanı sunmuştur. Meta tarafından gerçekleştirilen güncellemelerle Reels içeriklerinin ana akış ve Keşfet sekmesine entegre edilmesi, formatın görünürlüğünü artırmış ve Instagram'ı TikTok ile doğrudan rekabet eden bir kısa video platformu haline getirmiştir.

Reels formatı, platform içerisinde düşük üretim maliyetiyle yüksek etkileşim elde edilmesini mümkün kılan çeşitli teknik araçlarla desteklenmektedir. Müzik kütüphanesi, hız ayarları, artırılmış gerçeklik filtreleri, altyazı ve metin ekleme seçenekleri ve zamanlayıcı gibi özellikler, içerik üretim sürecini erişilebilir hale getirerek yaratıcı katılımı teşvik etmektedir. Bu teknik olanaklar özellikle amatör kullanıcılar için üretim sürecini kolaylaştırmaktadır. Dikey video formatı ve otomatik oynatma gibi tasarım tercihleri ise mobil kullanım deneyimini merkeze alarak Reels'in diğer içerik türlerine kıyasla daha fazla dikkat çekmesini ve tüketilmesini sağlamaktadır.

Instagram algoritmaları, Reels içeriklerinin görünürlüğünü belirlerken kullanıcının geçmiş etkileşimleri, izlenme süresi, videonun tamamlanma oranı ve popüler seslerin kullanımı gibi çok çeşitli performans göstergelerini dikkate almaktadır. Kısa videoların hızlı tempolu ve dikkat odaklı yapısı, izlenme ve tekrar oynatma oranlarını artırarak algoritmanın içeriği daha geniş bir kullanıcı kitlesine sunmasını kolaylaştırmaktadır (Omar, Dequan 2020). Ayrıca Reels içeriklerinin yalnızca takip edilen hesaplara değil, geniş bir kullanıcı havuzuna önerilmesi, TikTok'a benzer bir akış mantığıyla izlenme artışı sağlamaktadır. Bu durum içerik üreticileri açısından görünürlük olanaklarını genişletirken, algoritmik rekabeti de artıraktadır.

Reels, hem bireysel içerik üreticileri hem markalar açısından influencer ekonomisinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Kısa video formatı, markaların hikâye anlatımını sadeleştirerek daha hızlı ve kolay şekilde geri bildirim almalarına olanak tanımaktadır (Srinivasan, 2023). İçerik üreticileri ise Reels'in sunduğu algoritmik avantajlar sayesinde takipçi tabanlarını daha hızlı genişletebilmekte ve marka iş birliklerini artırabilmektedir. Bu yönüyle Reels, hem kullanıcı etkileşimini artıran hem de dijital pazarlama ve reklam ekonomisini yeniden yapılandıran merkezi bir içerik formatı olarak öne çıkmaktadır.

1.4.Instagram Reels'in Güncel Dijital Medya Ekosistemindeki Yeri

Instagram analiz raporları, Reels'in platform içi görünürlük ve etkileşim açısından öne çıkan içerik formatlarından biri haline geldiğini göstermektedir. Metricool tarafından yayımlanan 2024 raporuna göre Reels, Instagram içerikleri arasında %37,87'lik erişim payı ile dikkat çekici bir yer elde etmiştir. Bu bulgu, Reels'in yalnızca popüler bir video biçimi olmanın ötesine geçerek kullanıcılar ve markalar açısından yüksek erişim potansiyeline sahip stratejik bir içerik formatına dönüştüğünü ortaya koymaktadır (Metricool Reports, 2024).

Kamuya açık veriler üzerinden hazırlanan listelere bakıldığında, bazı Reels videolarda küresel ölçekte rekor seviyelerde izlenme sayılarına ulaşıldığı görülmektedir. Örneğin 2025 yılı itibarıyla en çok görüntülenen Reels videoları arasında yaklaşık 1,9 milyar izlenmeye ulaşan içeriklerin yer alması, kısa video formatının viral dolaşımdaki kapasitesini açık biçimde ortaya koymaktadır (Wikipedia: *Most-Viewed Instagram Reels*, 2025). Bu durum, Reels içeriklerinin dönemsel bir trendden ziyade süreklilik gösteren bir dijital medya pratiği haline geldiğini belli etmektedir.

Buna ek olarak 2024 yılı boyunca aylara göre değişkenlik gösteren trend seslerin, Reels içerik üretim biçimlerinde de etkili bir rol oynadığı görülmektedir. CHIHIRO ve *365* gibi seslerin belirli dönemlerde yüz binlerce paylaşım alması, kısa video üretim biçimlerinin büyük ölçüde ses temelli trendler tarafından yönlendirildiğini göstermektedir (Juntire, 2024). Bu eğilim,

algoritmik öneri sistemleri ile müzik ve ses kullanımının içerik görünürlüğü üzerindeki pozitif etkisini daha görünür kılmaktadır.

Meta tarafından Kasım 2024'te paylaşılan veriler ise Facebook ve Instagram platformlarında günlük yaklaşık 3,5 milyar Reels paylaşımı yapıldığını belirtmektedir. Bu üretim hacmi, Reels formatının yalnızca tüketim açısından değil, içerik üretimi bakımından da dijital medya ekosisteminde merkezi bir konumda olduğunu göstermektedir (PPC Land, 2025). Söz konusu göstergeler, Instagram Reels'in kısa video formatları arasında önemli ve yön verici bir konuma ulaştığını ve içerik üretimi, tüketimi ve görünürlüğün şekillenmesinde başat bir etken haline geldiğini ortaya koymaktadır.

2. ARAŞTIRMA

2.1.Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma, Instagram Reels içeriklerinin dijital medya ekosistemindeki yapısal ve kültürel özelliklerini incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemine dayalı betimsel içerik analizini benimsemektedir. İçerik analizi, dijital platformlarda paylaşılan kısa video içeriklerinin biçimsel, tematik ve etkileşimsel özelliklerini sistematik biçimde incelemeye olanak tanımaktadır. Bu yöntem aracılığıyla Reels içeriklerinde öne çıkan anlatı biçimleri, teknik tercihlerin dağılımı ve etkileşim dinamikleri değerlendirilmiştir.

2.2.Örneklem ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın örneklemi, Instagram platformunda herkese açık hesaplar tarafından paylaşılan ve yüksek etkileşim alan Reels videoları arasından seçilmiştir. Örneklem, 11 Kasım 2025 itibarıyla yüksek görüntülenme ve etkileşim oranlarına sahip toplam 13 Reels videosundan oluşmaktadır. Video seçimi sürecinde amaçlı örnekleme tekniği kullanılmış; görüntülenme sayısı yüksek, farklı içerik kategorilerini temsil eden videolar tercih edilmiştir.

Wikipedia'da 11 Kasım 2025 itibarıyla verilen tabloya göre en çok izlenen Instagram Reels videoları ve görüntülenme sayıları şöyle sıralanmıştır:

1. Deepika Padukone – Hilton (It Matters Where You Stay) — ~1.9 milyar
2. Hardik Pandya – BGMI 'Take the Shot' — ~1.6 milyar
3. BGMI – Flex Your New Phone — ~1.4 milyar
4. Sajid Shaikh (Samsung collab) — ~1.1 milyar
5. Anthony Butenyi – Corrupted trombone — ~936 milyon

6. Ranveer Singh (BGMI) — ~877 milyon
7. BGMI (Unnamed gameplay reel) — ~840 milyon
8. Muhammed Riswan – Freestyle football — ~610 milyon
9. Cristiano Ronaldo – Icy water reel — ~575 milyon
10. Janus Wedeinge – Funny girlfriend reel — ~540 milyon
11. Fiske AI – Yacht jump splash — ~520 milyon
12. Anwar – Chain game strong — ~510 milyon
13. VertexCGI — XXL Human Tennis — ~501 milyon

2.3.Veri Analizi ve Kodlama Süreci

Veri analizi sürecinde, öncelikle seçilen Reels videoları izlenmiş ve içeriklerin genel tematik yapıları belirlenmiştir. Ardından her bir video, çoklu kodlama yaklaşımı kullanılarak ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir. Kodlama süreci, literatürde kısa video içeriklerine yönelik yürütülen çalışmalar temel alınarak oluşturulmuştur (Srinivasan, 2023).

Kodlama şeması üç ana kategori göz önünde bulundurularak yapılandırılmıştır:

- Biçimsel Özellikler: Video süresi, çekim teknikleri, müzik kullanımı, artırılmış gerçeklik (AR) filtreleri, metin yerleşimi.
- Anlatısal ve Tematik Unsurlar: Trend ses kullanımı, mizah öğeleri, eğitim/öğretici içerik, kişisel hikâye aktarımı, kültürel motifler.
- Etkileşim Göstergeleri: Beğeni, yorum, kaydetme oranları, tekrar izleme davranışı ve paylaşım sıklığı.

Bu çok katmanlı kodlama yapısı göz önünde bulundurularak tema, üretici türü, süre, kurgu hızı, ses kullanımı, görsel teknikler ve izlenme süreleri incelenerek Reels içeriklerinin yalnızca teknik özellikleri değil, aynı zamanda anlatısal yapıları ve kullanıcı etkileşimiyle ilişkileri de birlikte değerlendirilmiştir.

Analiz kapsamında Reels videoları, sürelerine göre üç kategori altında sınıflandırılmıştır:

- S1 (0–10 saniye)
- S2 (11–30 saniye)
- S3 (31–60 saniye)

Instagram Reels formatında maksimum video süresi 90 saniyedir. Bununla birlikte incelenen örneklemde bu sınırın altında kalan içeriklerin daha yüksek etkileşim aldığı gözlemlenmiştir.

Çizelge 1. Reels İçerik Analizi Kodlama Tablosu (n=13)

No	Video / Üretici	Tema	Üretici Türü	Süre Kategorisi	Kurgu Hızı	Ses Kullanımı	Görsel Teknikler	İzlenme
1	Deepika Padukone – Hilton	Reklam / Marka	Ünlü + Marka iş birliği	S3 (31–60 sn)	Orta	Trend / senkron müzik	Sinematik çekim, geçiş, metin	~1.9 B
2	Hardik Pandya – BGMI	Oyun / Reklam	Ünlü + Marka iş birliği	S2 (11–30 sn)	Yüksek	Müzik + oyun sesi	Hızlı kurgu, metin	~1.6 B
3	BGMI – Flex Your New Phone	Oyun / Reklam	Marka	S2 (11–30 sn)	Yüksek	Trend müzik	Oyun görüntüsü, hız	~1.4 B
4	Sajid Shaikh – Samsung collab	Reklam / Teknoloji	Influencer + Marka iş birliği	S3 (31–60 sn)	Orta	Müzik senkron	Ürün odaklı çekim, geçiş	~1.1 B
5	Anthony Butenyi – Corrupted Trombone	Mizah	Bireysel kullanıcı	S1 (0–10 sn)	Yüksek	Orijinal / trend ses	Loop, yakın plan, kesme	~936 M
6	Ranveer Singh	Oyun / Reklam	Ünlü + Marka	S2 (11–30 sn)	Yüksek	Müzik + efekt	Performans	~877 M

	– BGMI		iş birliği				çekimi, hız	
7	BGMI – Gameplay reel	Oyun	Marka	S2 (11–30 sn)	Yüksek	Oyun sesi	Ekran kaydı, oyun kesiti	~840 M
8	Muhammed Riswan – Freestyle football	Spor	Bireysel kullanıcı	S2 (11–30 sn)	Orta	Doğal / orijinal ses	Yavaş çekim, açık alan	~610 M
9	Cristiano Ronaldo – Icy water reel	Spor / Eğlence	Ünlü	S1 (0–10 sn)	Orta	Doğal ses	Tek plan, yakın çekim	~575 M
10	Janus Wedeinge – Funny girlfriend	Mizah / İlişkisel	Bireysel kullanıcı	S2 (11–30 sn)	Orta	Diyalog / orijinal ses	Günlük çekim, kesme	~540 M
11	Fiske AI – Yacht jump splash	CGI / Eğlence	Dijital / CGI üretici	S3 (31–60 sn)	Yüksek	Müzik	CGI, simülasyon, montaj	~520 M
12	Anwar – Chain	Oyun / Challenge	Bireysel	S2 (11–30 sn)	Yüksek	Trend ses	Hızlı kurgu, POV	~510 M

	game strong		kullanıcı					
13	Vertex CGI – XXL Human Tennis	CGI / Eğlence	Dijital / CGI üretici	S3 (31–60 sn)	Yüksek	Müzik / orijinal ses	CGI, efekt, filtre	~501 M

Kaynak: Wikipedia, 2025

3. BULGULAR

Bu bölümde, 2025 yılına ait Instagram Reels içeriklerinden oluşan örneklem üzerinde gerçekleştirilen nitel içerik analizinin bulguları sunulmaktadır. Analiz, 13 yüksek izlenmeli Reels videosu üzerinden yürütülmüş; bulgular tematik dağılım, süre kategorileri, teknik kullanım şekilleri, ses türleri, üretici profili ve kültürel temsil başlıkları altında sınıflandırılmıştır.

3.1.Tematik Dağılım

Analiz edilen Reels videolarının tematik dağılımları şu şekildedir:

Çizelge 2. Tematik Dağılımlar

Tema	**n**	**%**
Reklam / Marka	4	31
Oyun (reklam ve challenge dâhil)	4	31
Mizah	2	15
Spor	2	15
CGI / Eğlence	2	15
Toplam	13	100

Bu dağılım, incelenen örneklemde marka odaklı ve ticari içeriklerin belirgin bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir. Reels videolarının yalnızca bireysel paylaşımlarla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda profesyonel ve kurumsal içerik üretiminin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

3.2.Video Süresine Göre Dağılım

Videolar, yöntem bölümünde tanımlanan süre kategorilerine göre sınıflandırılmıştır. Bulgular, Reels videolarında 11–30 saniye aralığındaki içeriklerin (%62) baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süre aralığını 0–10 saniyelik kısa videolar ve 31–60 saniyelik daha uzun anlatı yapısına sahip içerikler izlemektedir.

Süre dağılımı, kısa video formatında orta uzunluktaki içeriklerin yaygın biçimde tercih edildiğini göstermektedir. Literatürde bu süre aralığının kullanıcı dikkatini sürdürme açısından işlevsel olduğu belirtilmektedir (Anderson, 2006)

Çizelge 3. Süre Kategorisi ve Yüzdeleri

Süre Kategorisi	**n**	**%**
S1 (0–10 sn)	2	15
S2 (11–30 sn)	8	62
S3 (31–60 sn)	3	23
S4 (61–90 sn)	0	0
Toplam	13	100

3.3.Teknik Kullanım Bulguları

Analiz edilen videolarda öne çıkan teknik unsurlar ve kullanım oranları şu şekildedir:

Çizelge 4. Teknik Unsurlar

Teknik Unsur	**n**	**%**
Hızlı kurgu / yüksek tempo	7	54
Yakın plan çekim	7	54
Geçiş efektleri	6	46
Metin / altyazı kullanımı	6	46
CGI, filtre veya dijital efekt	4	31

Bu teknik bulgular, Reels videolarında görsel yoğunluk, yüksek tempo ve dikkat çekici anlatı biçimlerinin ön planda olduğunu göstermektedir. Bulgular, kısa video içeriklerinde estetiğin görsel-işitsel öğelerin eşzamanlı ve yoğun kullanımıyla kurulduğunu ortaya koymaktadır (Kress & van Leeuwen, 2001).

3.4.Ses Kullanımına İlişkin Bulgular

Videoların ses kullanım türlerine göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Çizelge 5. Ses Kullanım Türlerine Göre Dağılım

Ses Türü	**n**	**%**
Müzik / trend müzik	6	46
Orijinal / doğal ses	5	38
Müzik + efekt / senkron kullanım	4	31

Ses kullanım şekillerine ilişkin incelemede trend müzik ve seslerin yüksek oranda kullanılması, kısa video içeriklerinde ses temelli anlatının ve müzik senkronizasyonunun belirgin bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bulgu, kısa video içeriklerinde ses kullanımının içerik görünürlüğüyle ilişkili olduğuna işaret eden çalışmalarla örtüşmektedir (Kaye, Chen & Zeng, 2021)

3.5.İçerik Üretici Türlerine İlişkin Bulgular

Analiz edilen Reels videolarının içerik üretici profilleri şu şekilde sınıflandırılmıştır:

Çizelge 6. İçerik Üretici Türlerine Göre Dağılım

Üretici Türü	**n**	**%**
Kurumsal / marka temelli (marka ve iş birlikleri dâhil)	7	54
Bireysel kullanıcı	4	31
Dijital / CGI üretici	2	15
Toplam	13	100

Bulgulara bakıldığında, yüksek izlenme alan Reels videolarının önemli bir bölümünün markalar ve profesyonel içerik üreticileri tarafından üretildiği görülmektedir. Bu dağılım, kısa video üretiminin giderek daha profesyonel ve kurumsal bir yapıya yöneldiğini ortaya koymaktadır (Cotter, 2019).

3.6.Kültürel Temsil ve İçerik Çeşitliliği

Analiz edilen videolarda kültürel anlamda farklı temsiller ve anlatım biçimleri tespit edilmiştir.

Çizelge 7. Kültürel Temsil ve İçerik Türleri

Kültürel / Bağlamsal Öge	**n**	**%**
Hindistan merkezli marka ve oyun kültürü	4	31
Küresel spor figürleri	2	15
Evrensel mizah ve ilişkisel anlatılar	2	15
CGI ve dijital görsel kültür	2	15
Diğer / karma temsiller	3	23
Toplam	13	100

Bu çeşitlilik, Reels içeriklerinin tek bir kültürel bağlamla sınırlı kalmadığını, küresel ve çok-kültürlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, Instagram Reels platformunda yüksek izlenme alan videolar üzerinden içerik analizi yapılarak kısa video formatının güncel dinamiklerinin ortaya konması amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, Reels içeriklerinin sadece eğlence odaklı paylaşımlarla sınırlı olmadığını; stratejik, ticari ve kültürel boyutları içeren çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Kısa video formatı, bu yönüyle kullanıcılar ve markalar için hem bir ifade alanı hem de platform temelli bir medya ekonomisi unsuru olarak konumlanmaktadır.

4.1.Reklam ve Marka İçeriklerinin Yükselişi

Analiz edilen videoların bir bölümünün (4/13) reklam veya marka iş birliği içeriği olması, kısa video formatının reklamcılık, tanıtım ve marka iletişimi açısından önemli ve etkili bir yatırım zemini olduğunu ortaya koymuştur. Literatürde TikTok ve Instagram Reels gibi kısa video platformlarının pazarlama stratejilerinde giderek merkezi bir konum kazandığı vurgulanmaktadır (Zulli & Zulli, 2022). Bu sonuç, içerik üretiminin sosyal medya ekonomisi içinde profesyonelleşmesi ve algoritmik görünürlüğün ölçülebilir metrikler üzerinden belirlenmesiyle ilintilidir (Cotter, 2019). Bu bağlamda markaların kısa videoları yalnızca bir reklam ve tanıtım aracı olarak değil, aynı zamanda kültürel etki yaratma ve görünürlük üretme alanı olarak değerlendirdiği söylenebilir.

4.2.Süre, Dikkat ve Algoritmik Optimizasyon

Bulgular, 11–30 saniye aralığındaki videoların (%62) örneklem içinde daha baskın olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum, dikkat ekonomisi kuramının kısa video formatı bağlamında işlevsel olduğunu göstermektedir (Anderson, 2006). Kullanıcı dikkat süresine uyumlu kısa süreli içeriklerin algoritma tarafından daha fazla önerilmesi, kısa video üreticilerinin içerik sürelerini stratejik biçimde belirlediğini düşündürmektedir. Süre tercihlerinin bu spesifik aralıkta yoğunlaşması, izlenme süresi ve tekrar izlenme davranışlarını teşvik eden içeriklerin algoritmik olarak içeriklere avantaj sağladığını göstermektedir (Napoli, 2019).

4.3.Teknik Estetik ve Görsel Anlatı Yapıları

Reels videolarında yaygın olarak gözlemlenen hızlı kurgu, yakın plan çekimler, geçiş efektleri ve filtre kullanımı, dinamik ve yoğun bir görsel anlatı biçiminin tercih edildiğini ortaya koymaktadır. Bu teknik tercihler, Kress ve van Leeuwen'in (2001) tanımladığı çok modlu (multimodal) iletişim yapısının Reels ortamında hız, ritim ve görsel-işitsel uyum etrafında somutlaştığını göstermektedir. Bulgular, kısa video estetiğinin dikkat çekme ve devamlı izleme deneyimi yaratma hedefiyle biçimlendirildiğini düşündürmektedir.

4.4.Ses Kullanımının Görünürlük Üzerindeki Rolü

Trend müzik ve popüler seslerin Reels içeriklerinde yüksek oranda kullanılması, ses temelli anlatının platformun algoritması açısından görünürlük anlamında belirleyici bir unsur olduğunu göstermektedir. Literatürde trend seslerin içeriklerin daha geniş kullanıcı kitlelerine ulaşmasını kolaylaştırdığı ve etkileşim oranlarını artırdığı belirtilmektedir (Kaye, Chen & Zeng, 2021). Bu durum, kullanıcıların içerik üretim süreçlerinde müzik kullanımını stratejik bir unsur olarak değerlendirdiğini ve trend seslerin üretim pratiklerini yönlendirdiğini ortaya koymaktadır.

4.5.Kültürel Çeşitlilik ve Küresel Dolaşım

Analiz edilen Reels videolarında farklı kültürel bağlamlara ait içeriklerin yer alması, platformun küresel bir içerik dolaşım alanı sunduğunu göstermektedir. Özellikle Hindistan merkezli marka ve spor içeriklerinin yüksek izlenme sayılarına ulaşması, dijital medyanın yerel içerikleri küresel izleyiciyle buluşturma potansiyeline işaret etmektedir. Bu bulgu, sosyal medya platformlarının kültürel temsil ve dolaşım üzerindeki önemli işlevini vurgulayan çalışmalarla örtüşmektedir (Çomu & Binark, 2021). Reels, bu yönüyle kültürel çeşitliliğin hızla dolaşıma girdiği ve yeniden üretildiği bir dijital zemin olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, sınırlı sayıda ve yüksek izlenme oranına sahip Reels videoları üzerinden gerçekleştirilen nitel içerik analizine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle elde edilen bulgular, platformdaki tüm Reels içeriklerini temsil etme iddiasına sahip değildir. Ayrıca analiz, belirli bir zaman dilimini kapsıyor olup algoritmik sıralama ve görünürlük dinamiklerinin zamansal değişkenliği dikkate alındığında, sonuçların bağlamsal olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda sıralama baz alınan 11 Kasım tarihli 13 video üzerinden zamanla değişim gösterebilir. Gelecek çalışmalar, farklı zaman aralıklarına ait Reels içeriklerini kapsayan karşılaştırmalı analizler, daha geniş örneklemler veya nicel yöntemlerle desteklenen karma araştırma desenleri aracılığıyla kısa video kültürünün dönüşümünü daha kapsamlı biçimde ele alabilir.

Sonuç olarak Instagram Reels, kısa video ekonomisinin merkezinde konumlanan; algoritmik süreçler aracılığıyla içerik görünürlüğünü belirleyen, üretim pratiklerini giderek profesyonelleştiren ve kültürel temsilleri küresel ölçekte dolaşıma sokan bir dijital medya ekosistemi sunmaktadır. Bu bağlamda Reels, hem kullanıcı deneyimini hem de içerik üretim biçimlerini dönüştüren dinamik ve önemi artacak bir platform olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Abidin, C., Mapping Internet Celebrity, Polity Press, Cambridge, 2021.

Akbaş A., Yeni "hız kültürü" ve "anlam yitimi" teorisi: eğlence endüstrisinin gençlik kimlikleri üzerindeki etkisi, youtube shorts ve reels analizi. Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi 7 (2), 133-156. https://doi.org/10.55055/mekcad.1774428, 2025.

Anderson, C. W., The Long Tail: Why the Future of Business Is Selling Less of More, Hyperion, New York, 2006.

Çomu, T. ve Binark, M., Dijital Kültür ve Toplumsal Dönüşüm: Yeni Medya Çalışmaları, Alternatif Bilişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Napoli, P., Social Media and the Attention Economy: Measuring Media Impact in the Algorithmic Era, Columbia University Press, New York, 2019.

Akçay, M., Sosyal Medya Ekonomisi ve İçerik Üretim Motivasyonları, Gazi İletişim Dergisi, 7 (3), 244–260, 2022.

Başaran, Y., Yeni Medya Söylemleri ve Dijital Popüler Kültür, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 55, 33–56, 2022.

Cao, X., Qu, Z., Liu, Y., & Hu, J., How the destination short video affects the customers' attitude: The role of narrative transportation. Journal of Retailing and Consumer Services, 62, 102672, 2021.

Cotter, K., Playing the Visibility Game: How Digital Influencers and Algorithms Interact, Media, Culture & Society, 41 (7), 895–912, 2019.

Gillespie, T., The Relevance of Algorithms, Media Technologies: Essays on Communication, Materiality, and Society içinde, MIT Press, 167–194, Cambridge, 2014.

Guinaudeau, B., Votta, F. ve Munger, K., Fifteen Seconds of Fame: TikTok and the Democratization of Virality, New Media & Society, 25 (6), 1452–1473, 2023.

Juntire, Instagram Reels Trend Ses Raporu 2024, https://www.juntire.com(Erişim tarihi: 10.11.2025)

Kaye, D. B. V., Chen, X., & Zeng, J., The Co-Evolution of Two Chinese Mobile Short Video Apps: Parallel Platformization of Douyin and TikTok. Mobile Media & Communication, 9(2), 229–253, 2021

Kress, G. ve van Leeuwen, T., Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Omar, B., & Dequan, W., Watch, Share or Create: The Influence of Personality Traits and User Motivation on TikTok Mobile Video Usage. International Journal of Interactive Mobile Technologies (iJIM), 14(04), pp. 121–137, 2020.

Özdemir, B. ve Kocabay, F., Dijital İzleyici Davranışları ve Kısa Video Formatları, IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 12, 544–561, 2022.

Parsa, A. F. ve Akçora As, E., Yeni medyanın postmodern anlatımı dijitografi: Reels videolar. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(4), 2386-240, 2021.

PPC Land, Meta reports 3.5 billion daily Reels shares, unveils new Marketing API features for developers. https://ppc.land/meta-reports-3-5-billion-daily-reels-shares-unveils-new-marketing-api-features-for-developers Erişim adresi: 12.11.2025.

Rol, S. ve Uygur, S. M., Otel Markalarının Dijital İçerik Pazarlaması Kapsamında Paylaştıkları Reels Videolarda Hikâyeleştirilmiş İçerik Kullanımına Yönelik Bir Araştırma. Journal of Academic Tourism Studies, 4(1): 66-78, 2023

Sambuno, Leveraging Video Content and Social Media to reach more People. Sambuno, 4 May Erişim: 13.11.2025

Singh, S., & Sinha, S., Effectiveness of Social Media Marketing for Brand Awareness: A Comparative Analysis of Facebook, Instagram, and Twitter. International Journal of Scientific Research and Management (IJSRM), 12(3), 1024- 1032, 2023.

Srinivasan, R., Digital Cultures and Platform Vernaculars in Short-Form Video Ecosystems, International Journal of Cultural Studies, 26 (5), 812–829, 2023.

Tharsikin, I. n.d. Embracing the Spotlight: Instagram Reels as a GameChanging Marketing Tool for Brands. Erişim tarihi: 13.11.2025

Van Dijk, J., Ağ toplumu (Çev. Ö. Sakin). İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2016.

Wikipedia, List of Most-Viewed Instagram Reels, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_most-viewed_Instagram_reels (Erişim tarihi: 11.11.2025)

Zulli, D. J. ve Zulli, D., Extending the Creator Ecology: Platform Policies, Influencer Labor, and the Commercialization of Short-Form Video, Social Media + Society, 8 (4), 1–12, 2022.

DİJİTAL GÖSTERİŞ TÜKETİMİ: INSTAGRAM'DA LÜKSÜN TEMSİLİ VE YENİDEN ÜRETİMİ

Dr. Alya Şahin Sarı
Bağımsız Araştırmacı
alyasahinn@gmail.com - 0009-0007-4787-4521

ÖZET

Bu çalışmada, Instagram'da lüks tüketim pratiklerinin dijital ortamda nasıl temsil edildiği ve kullanıcılar tarafından hangi anlamlar çerçevesinde yeniden üretildiği incelenmektedir. Görsel odaklı sosyal medya kültürünün statü, prestij ve aidiyet gibi sosyo-kültürel değerlerin inşasındaki rolünü ele alabilmek amacıyla, seçilmiş Instagram paylaşımları içerik analizi ve görsel söylem analizi yöntemleriyle değerlendirilmiştir.

Analiz bulguları, Instagram'ın lüks tüketimi yalnızca maddi sahipliğin sergilenmesi olarak değil, aynı zamanda dijital kimlik performansı, dijital görünürlük ve sosyal sermaye üretiminin stratejik bir aracı olarak yeniden yapılandırdığını göstermektedir. Kullanıcıların lüks söylemler üzerinden estetik kompozisyonlar, mekânsal semboller ve yaşam tarzı göstergeleri ile etkileşim artırdığı; bu sunumların çevrimiçi görünürlük, statü ve sosyal onay mekanizmalarını güçlendirdiği görülmüştür.

Çalışma, dijitalleşen tüketim kültüründe lüksün anlamının dönüşümünü Instagram üzerinden ortaya koyarak sosyal medya araştırmalarına kuramsal ve yöntemsel düzeyde katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital tüketim kültürü, lüks tüketim, dijital kimlik, Instagram

DIGITAL CONSPICUOUS CONSUMPTION: THE REPRESENTATION AND REPRODUCTION OF LUXURY ON INSTAGRAM

Dr. Alya Şahin Sarı

Independent Researcher

alyasahinn@gmail.com – 0009-0007-4787-4521

ABSTRACT

This study examines how luxury consumption practices are represented in the digital environment of Instagram and within which frameworks of meaning they are reproduced by users. In order to analyze the role of visually oriented social media culture in the construction of socio-cultural values such as status, prestige, and belonging, selected Instagram posts were evaluated through content analysis and visual discourse analysis methods.

The findings indicate that Instagram reconstructs luxury consumption not merely as the display of material ownership, but also as a strategic tool for digital identity performance, digital visibility, and the production of social capital. It was observed that users increase engagement through luxury discourses by employing aesthetic compositions, spatial symbols, and lifestyle indicators; these presentations reinforce mechanisms of online visibility, status, and social approval.

By revealing the transformation of the meaning of luxury within a digitalized consumption culture through the case of Instagram, this study aims to contribute to social media research at both theoretical and methodological levels.

Keywords: Digital consumption culture, luxury consumption, digital identity, Instagram

1.GİRİŞ

Dijitalleşme, bireylerin tüketim pratiklerini ve bu pratiklere yükledikleri anlamları köklü biçimde dönüştürmüştür. Özellikle sosyal medya platformlarında değişen iletişim biçimleri, tüketimin yalnızca ekonomik bir faaliyet olmaktan çıkarak sembolik, kültürel ve iletişimsel bir sürece evrilmesinde merkezi bir zemin olmuş ve belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda Instagram platformu da lüks tüketim üzerinde statü, prestij gibi değerlerin yeniden inşa edildiği ve dolaşımda olduğu görünür bir gösteri alanı hâline gelmiştir.

Instagram, görsel temelli yapısı sayesinde kullanıcıların yaşam tarzlarını farklı biçimlerde sunmalarına olanak tanımakta; lüks tüketim pratikleri bu platformda dijital gösteriş tüketiminin merkezi bir unsuru olarak estetik kodlar aracılığıyla öne çıkmaktadır. Kullanıcılar, sahip oldukları nesnelerden çok, bu nesnelerin sunum biçimi üzerinden dijital kimliklerini inşa etmektedir. Bu çalışma, Instagram'da lüks tüketimin hangi temsiller aracılığıyla görünür kılındığını ve bu temsillerin kullanıcılar tarafından nasıl yeniden üretildiğini incelemeyi amaçlamaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Ayrıcalıklı yaşam tarzını simgeleyen lüks kavramı "rafine zevk, zarafet, arzu edilen ama gerekli olmayan şeylerin bir konsepti" şeklinde tanımlanmaktadır (Goody, 2006).

Medyanın evrimi, dijital platformların yaygınlaşması ve özellikle sosyal medyanın gündelik hayata entegre olmasıyla birlikte lüksün görünürlük biçimi de dönüşmüştür. Eskiden yalnızca belirli bir sınıfın erişebildiği lüks tüketim alışkanlıkları, günümüzde daha geniş kitlelerin izleyebildiği ve hatta içerik üreterek katıldığı bir alan hâline gelmiştir (Yılmaz ve Yasemin, 2025).

2.1. Gösteriş Tüketimi ve Lüks

Gösteriş tüketimi, bireyin mal ve hizmetleri yalnızca faydaları için değil, toplumsal statüsünü ve saygınlığını görünür kılmak için tüketmesidir (**Veblen, 2005**). Gösteriş tüketimi kavramı, tüketimin bireyler için yalnızca ihtiyaç giderme işleviyle sınırlı olmadığını; aynı zamanda toplumsal statü, prestij ve sınıfsal konumun sembolik bir göstergesi olarak işlev gösterdiğini

vurgulamaktadır. Gösterişçi tüketimin asıl amacı satın alınan mal ya da hizmetlerin satın alan kişiye getirisinden ziyade diğer kişiler tarafından açık bir şekilde zenginlik göstergesi olarak algılanmasıdır (Mason, 2001)

Gösteriş tüketiminde tüketime, maddi boyutların da ötesinde kültürel ve sosyal anlamlar yüklenmiş ve bu tüketim, tüketicinin toplumsal statüsünü, imajını gösteren bir boyut kazanmıştır. Bireyler tüketerek statüsünü göstermek, kişisel imajını sergileyebilmek için gösteriş tüketimine yönelerek toplumdaki diğer bireylerden farklı olacaklarına, saygınlık kazanacaklarına inanmaktadır (Boğa ve Başçı, 2016).

Gösteriş tüketimin nedenleri arasında başkalarına farklı görünme, kendini beğendirme, kişisel imaj sergileme ve kendini başkalarına ispatlama çabası gibi psikolojik motivasyonlar yer almaktadır (Hız, 2011).

Gösteriş tüketimi bireyler tarafından tüketim nesnelerine bazı belli anlamların yüklenmesiyle gerçekleştirilmektedir. Burada bireylerin temel amacı gerçekleştirdikleri tüketim ile kendini tatmin etmekten ziyade kendini topluma kanıtlama çabası olmaktadır. Gösteriş tüketiminde birey, tüketim nesnelerini kullanarak kendini ve seçkinlik hissiyatını tatmin etmek istemektedir. Bu hissiyat bireyin niteliklerine, beğenilerine göre farklılaşmaktadır. Öyle ki birey gösteriş tüketimi ile toplumda bir nevi kendi reklamını yapmaktadır (İlhan ve Uğurhan, 2019).

Gösterişçi tüketimi yapan birey, aslında mal ve hizmetlerden çok marka ve imajları tüketmektedir. Bu bağlamda Gucci bir çanta sahibi olma arzusu, Valentino'nun ürünlerin takip edilmesi bireylerin statü kazanma motivasyonuyla başvurduğu davranışlardır (Ritzer, 2001).

Popüler kültürün ürünü olarak sosyal medyada kısa sürede varlığını duyurup topluma empoze edilen etkileyiciler, dijital ortamların özendirici bir unsuru olmakta ve kullanıcıların manipüle edildiği bir yönlendirme ve denetim mekanizmasının parçası hâline gelmektedir (Aydar ve Nizam, 2025).

Dijital dünyada kimliğin inşasına dijital benlik açısından bakıldığında, kişinin kendine dair tüm duygu ve düşüncelerinin toplamı dijital benliği oluşturur. Bu benlik, bireyin dijital platformlarda ürettiği ya da paylaştığı tüm enformasyonu da kapsamaktadır (Morva, 2016). Lüks ise artık bu kimliğin önemli bir bileşeni haline gelmiştir.

Geleneksel anlamda düşünüldüğünde lüks, maddi ayrıcalık ve üst sınıflara özgü bir tüketim şekli olarak ele alınırken, dijitalleşmeyle birlikte bu kavram farklı bağlamlarda yeniden üretilmektedir. Günümüzde lüks, yalnızca sahip olunan bir nesneyle değil, bu nesnenin temsil edilme biçimi, bağlamı ve sunum biçimiyle de anlam kazanmaktadır.

Instagram gibi sosyal medya platformları, lüks tüketimin sunumunu kolaylaştıran ve bu sunumu gündelik hayatın bir parçası haline getiren mecralar olarak işlev görmektedir. Böylece gösteriş tüketimi, dijital ortamda daha geniş kitlelere ulaşmakta ve görsel anlatılar aracılığıyla yeniden üretilerek dolaşımda kalmaktadır.

Lüks ürün monogramının yaydığı sinyali kendi imajlarını güçlendirmek amacı ile kullanan tüketiciler, yaydıkları statü sinyaliyle başkalarının önünde daha onurlu ve gururlu hissedebilmektedir (Bazi, Filieri ve Gorton, 2020).

2.2. Dijital Kimlik ve Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye; toplumu oluşturan bireylerin, sosyal ilişki bağları ve etkileşimlerle resmî kurumlara ve sivil toplum kuruluşlarına üyelikleri aracılığıyla elde edinilen fayda ve üstünlükleri araştıran ve gelişimini sağlayan bir kavramdır. Sosyal sermayenin önemli bir bileşeni olarak kabul edilen sosyal ağlar, sosyal sermayenin yaratılması ve geliştirilmesi için önemli bir paydaştır. Ağlara katılım ve yoğun bir sosyal ağ ilişkisinin var olması, sosyal sermayenin oluşması için gerekli bir koşul olmaktadır (Alan ve Sözen, 2017)

Sosyal medya platformları, bireylerin sürekli olarak kendilerini sundukları, kimliklerini performatif biçimde ürettikleri ve yeniden tanımladıkları birer zemin haline gelmiştir. Dijital kimlik, paylaşılan görseller, yazılan metinler, kurulan etkileşimler ve anlatılar üzerinden inşa edilmektedir. Beğeni, yorum, takipçi sayısı ve kaydetme gibi sayısal göstergeler ise sosyal onay mekanizmaları olarak işlev görmekte; böylece bireylerin dijital ortamda sahip oldukları sosyal sermayeyi daha görünür kılmaktadır.

Lüks tüketim temsilleri, bu sosyal sermayenin sürdürülmesinde ve artırılmasında stratejik bir araç olarak kullanılmaktadır. Prestijli markalar, seçkin mekânlar ve idealize edilmiş yaşam tarzları, kullanıcıların dijital statülerini güçlendiren semboller olarak kullanılmakta ve lüks dijital kimliğin bir parçası haline getirilmektedir.

2.3. Görsel Kültür ve Instagram

Instagram, görsel kültürün yoğun biçimde üretildiği, tüketildiği ve dolaşımda tutulduğu bir platformdur. Görsellerde kullanılan estetik düzenlemeler, filtreler, mekânsal göstergeler, metinler, renk kullanımları ve kompozisyonlar, lüksün dijital anlatısının temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu görsel söylem, kullanıcıların hem kendilerini hem de tüketim pratiklerini idealize edilmiş ve izleyici tarafında arzu edilir bir biçimde sunmalarına imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla Instagram, lüks tüketimin yalnızca sergilendiği değil, aynı zamanda anlamlandırıldığı ve yeniden üretildiği bir kültürel zemin olarak değerlendirilmektedir.

3. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımıyla tasarlanmıştır. Araştırma kapsamında, *Time* dergisinin 2025 yılı için açıkladığı en etkili 100 influencer listesinde yer alan içerik üreticilerinin Instagram paylaşımları incelenmiştir. *Time* dergisinin 2025 yılı için yayımladığı "**TIME100 Creators**: The Most Influential Digital Voices" listesi, küresel ölçekte etki gücü kanıtlanmış, farklı alanlarda dijital kültürü yönlendiren influencerları içermesi sebebiyle temel referans noktası olmuştur.

Verilerin analizinde iki aşamalı bir yöntem izlenerek öncelikle içerik analizi uygulanmış ve paylaşımlarda öne çıkan temalar tespit edilmiştir. İkinci aşamada ise görsel söylem analizi kullanılarak estetik kompozisyonlar, mekânsal semboller ve görsel anlatı stratejileri incelenmiştir. Bu yöntemler aracılığıyla lüks tüketimin dijital ortamda nasıl temsil edildiği ve anlamlandırıldığı ortaya konulmuştur.

3.1. Örneklem Seçimi

Amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak, Instagram platformunda aktif olan ve içeriklerinde lüks markalar, prestijli mekânlar, estetik yaşam tarzları ile sembolik statü göstergelerine yer veren hesaplar seçilmiştir. Böylece örneklem, lüks tüketimin farklı temsil biçimlerini moda, güzellik, finansal başarı, eğlence ve popülerlik anlatıları üzerinden kapsayacak biçimde çeşitlendirilmiştir.

Bu çalışmanın örneklemi, lüks tüketimin dijital temsillerini yüksek görünürlük ve etkileşim düzeyinde üretip dolaşıma sokan içerik üreticilerini kapsayacak şekilde belirlenen örneklem dahilinde incelenen influencer hesapları ve içerik tarzları şu şekildedir:

- **Alix Earle (@alix_earle):** Yaşam tarzı, moda, güzellik ve eğlence odaklı paylaşımlarıyla lüks tüketim
- **Olivia Dunne (@livvydunne):** Spor, başarı, güzellik ve yaşam tarzı ekseninde kurduğu görsel anlatılar
- **Charli D'Amelio (@charlidamelio):** Dans ve yaşam tarzı odaklı geniş lüks temalı estetik temsiller
- **Imane Anys – Pokimane (@pokimanelol):** Güzellik, moda ve yaşam tarzı unsurları
- **Wisdom Kaye (@wisdm):** Moda, stil ve lüks markalar üzerinden kurduğu güçlü görsel estetik temsiller
- **Becca Bloom (@beccaxbloom):** Seyahat, lüks moda ve estetik odaklı paylaşımlar
- **Camila Coelho (@camilacoelho):** Moda, güzellik ve seyahat temelli lüks yaşam tarzı temsilleri
- **Nava Rose (@thenavarose):** Lüks moda, tasarım ve şehir yaşamı temsilleriyle popüler kültür odaklı anlatılar
- **Vivian Tu (@your.richbff):** Finansal başarı ve zenginlik imgelerini mizahi bir anlatıyla sunarak statü, sermaye ve kimlik ilişkisini görünür kılan anlatılar
- **Kai Cenat (@kaicenat):** Dijital eğlence, başarı anlatısı ve yükselen popülerlik temaları lüks ögeleri ön planda tutan sunumlar

4. Bulgular

Bu bölümde, araştırma kapsamında incelenen Instagram paylaşımlarından elde edilen bulgular iki aşamalı analiz doğrultusunda sunulmaktadır. İlk aşamada içerik analizi uygulanarak lüks tüketim temsillerinde öne çıkan temalar belirlenmiş; ikinci aşamada ise görsel söylem analizi ile bu temaların hangi estetik ve sembolik stratejilerle üretildiği incelenmiştir.

4.1. İçerik Analizi: Tematik Bulgular

İçerik analizi sonucunda, incelenen influencer hesaplarında lüks tüketimin farklı boyutlarını temsil eden ortak temalar görülmüştür. Bu temalar, lüksün yalnızca maddi bir tüketim biçimi

değil; aynı zamanda statü, kimlik, başarı ve sosyal sermaye üretimiyle ilişkili olarak dijital kimlikte bir anlam ifade ettiğini göstermektedir.

Tablo 1. Instagram'da Lüks Tüketimin Tematik Temsilleri

Tema	Temanın İçeriği / Anlam Alanı	İlgili Influencer Hesapları
Marka Odaklı Lüks	Küresel lüks moda ve güzellik markalarının görünür, tanınabilir ve estetik biçimde sergilenmesi	Wisdom Kaye, Camila Coelho, Becca Bloom, Bretman Rock
Estetik Yaşam Tarzı	Günlük hayatın stilize edilerek seçkin, zahmetsiz ve arzu edilir bir yaşam biçimi olarak sunulması	Alix Earle, Nava Rose, Charli D'Amelio
Mekânsal Prestij	Lüks oteller, özel etkinlik alanları, tatil yeleri ve seçkin iç mekânların statü göstergesi olarak kullanımı	Camila Coelho, Olivia Dunne, Alix Earle
Başarı ve Yükselme Anlatısı	Kariyer, popülerlik ve kişisel yükselişin lüks tüketimle ilişkilendirilerek anlatılması	Kai Cenat, Vivian Tu, Olivia Dunne
Beden ve Performans	Fit beden, güzellik, stil ve performans üzerinden kurulan prestij ve statü vurgusu	Olivia Dunne, Bretman Rock
Finansal ve Sembolik Sermaye	Zenginlik, kazanç, yatırım ve ekonomik başarının statü göstergesi olarak sunulması	Vivian Tu, Kai Cenat
Dijital Popülerlik ve Görünürlük	Takipçi sayısı, viral içerik ve platform içi etkileşimlerin lüks ve statüyle ilişkilendirilmesi	Charli D'Amelio, Kai Cenat

Bu temalar, influencerların lüks tüketimi farklı anlatı stratejileriyle yeniden ürettiklerini ve takipçilerine normatif bir "ideal yaşam" çerçevesinde sergilediklerini ortaya çıkarmaktadır.

4.2. Görsel Söylem Analizi: Estetik ve Temsil Stratejileri

Görsel söylem analizi, içerik analizinde belirlenen temaların Instagram paylaşımlarında nasıl estetize edildiğini ve anlamlandırıldığını ortaya koymaktadır. İncelenen paylaşımlarda lüks tüketim, belirli görsel kodlar ve anlatı biçimleri üzerinden takipçilere ve izleyicilere sunulmaktadır.

Öncelikle, **estetik kompozisyonlar** lüksün temel taşıyıcısı olarak işlev göstermektedir. Simetrik kadrajlar, yumuşak ışık kullanımı, profesyonel fotoğraf kalitesi ve sade ama seçkin arka planlar, paylaşımlara zamansız ve üst sınıf bir estetik değer katmaktadır. Bu kompozisyon biçimi, lüksü gündelik yaşamın doğal bir parçasıymış gibi sunarak olağanlaştırmaktadır.

İkinci olarak, **mekânsal semboller** güçlü bir söylemsel işlev göstermektedir. Lüks oteller, lüks restoranlar, özel davet alanları, backstage görüntüleri, lüks marka ürünler, spor salonları ve şehir manzaraları; ekonomik ve kültürel sermayenin görsel göstergeleri olarak kullanılmaktadır. Mekân, bireysel başarının ve seçkinliğin kanıtı niteliğinde sunulmakta; kullanıcı ile takipçi arasında sembolik de olsa bir mesafe eklemektedir. Bu ulaşılmaz görüntü, izleyiciye mesafe yaratırken izlenen için bir yıldız sembolü olmaktadır.

Üçüncü olarak, **görsel anlatı stratejileri** kişisel hikâye söylemiyle desteklenmektedir. “Gerçekten nasıl zengin olursunuz”, “kendine yatırım” gibi anlatılar, lüks tüketimi hak edilen bir sonuç olarak çerçevelemektedir. Özellikle Kai Cenat ve Vivian Tu örneklerinde, başarı ve finansal kazanım anlatıları lüks imgelerle birleşerek meşrulaştırıcı bir söylem üretmektedir.

Son olarak, beden, stil ve mimik kullanımı da lüksün performatif boyutunu daha güçlü hale getirmektedir. Rahat pozlar, doğal ama kusursuz görünümler, yüksek statülü yaşamı zahmetsiz ve erişilebilir gibi gösterirken; gerçekte bu yaşam biçimini idealize eden bir temsilde bulunmaktadır. Bu bulgular, Instagram’da lüks tüketimin yalnızca nesneler üzerinden değil; estetik, mekân, anlatı ve beden performansları aracılığıyla bütüncül bir görsel söylem olarak inşa edildiğini ve influencerlar için etki alanlarını genişlettikleri bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

Tüketim davranışlarının sosyal statüyü işaret eden bir araç olarak ele alınması gösterişçi tüketimin en temel hareket noktasıdır. İnsanların sosyal statüsü, göreceli zenginliklerinin bir fonksiyonu olarak kabul edilir ve bu zenginliğin diğerleri tarafından gözlemlenebileceği de varsayılır. Böylece bireyler tüketim kalıplarını, kamuyu etkileyerek elde edilen, statü sağlayan

mallar ve kendi ihtiyaçları için daha faydalı mallar arasından tercihlerle belirlemektedir. Bu doğrultuda teorik çerçeve Veblen tarafından ortaya konulan ‘gösteriş amaçlı tüketim’ temel fikrine dayanmaktadır (Açıkalın ve Erdoğan, 2004)

Bu çalışma, Instagram platformunda lüks tüketimin nasıl temsil edildiğini ve bu temsillerin dijital kimlik, statü ve sosyal sermaye üretimiyle nasıl ilişkilenerek yeniden üretildiğini incelemiştir. TIME100 Creators listesinde yer alan influencerların paylaşımlarının analiz edilmesi, lüksün günümüz dijital kültüründe yalnızca maddi bir ayrıcalık olmaktan çıkarak estetik, sembolik ve anlatısal bir değer kazanarak sürdürüldüğünü göstermektedir.

İçerik analizi bulguları, lüks tüketimin marka görünürlüğü, estetik yaşam tarzı, mekânsal prestij, başarı anlatıları, dijital popülerlik, beden ve güzellik performansı gibi temalar etrafında çerçevelendirilmektedir. Bu temalar, lüksün tekil bir tüketim pratiği değil; çok katmanlı ve dijital kültür içerisinde inşa edilen bir anlam alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle başarı, emek ve kendine yatırım söylemleri aracılığıyla lüks tüketimin “hak edilmiş” bir sonuç olarak sunulduğu içeriklere rastlanmıştır.

Görsel söylem analizi ise lüksün Instagram’da belirli estetik kodlar ve anlatı biçimleriyle stratejik olarak yeniden üretildiğini göstermiştir. Simetrik kompozisyonlar, seçkin mekânlar, gündelik yaşam anlatıları ve doğal beden performansları, lüks yaşamın zahmetsiz ve ulaşılabilir olduğu izlenimini yaratmaktadır. Oysa aksine kontrollü bir şekilde yapılan bu performans kullanıcı tarafında yüksek beğeni, yorum, paylaşma ve kaydetme istatistikleri olarak mekanizmayı onaylamaktadır. Bu durum, lüksün sıradanlaştırılarak ideal bir yaşam biçimi olarak sunulmasına katkı sağlamaktadır.

5.1. Lüksün Estetikleştirilmiş Temsili

Analiz edilen paylaşımlar, lüks tüketimin çoğunlukla estetik açıdan özenle kurgulanmış yüksek kalitede görsellerle sunulduğunu göstermektedir. Minimalist kompozisyonlar, belirli renk paletleri ve mekânsal düzenlemeler, lüksün seçkin ve ayrıcalıklı bir yaşam tarzı olarak temsil edilmesini sağlamaktadır.

5.2. Dijital Kimlik Performansı Olarak Lüks

Bulgular, lüks tüketimin bireysel kimliğin dijital ortamda performatif biçimde sunulmasının önemli bir aracı olduğunu göstermektedir. Kullanıcılar, lüks nesneleri ve mekânları gündelik

hayatın doğal bir parçası gibi sunarak hem zahmetsiz bir dünya hem idealize edilmiş bir benlik imgesi yansıtmaktadır.

5.3. Görünürlük ve Sosyal Onay Mekanizmaları

Lüks içerikli paylaşımların yüksek etkileşim oranlarına sahip olduğu görülmüştür. Beğeni, kaydetme ve yorumlar, bu tür paylaşımların sosyal onay üretme potansiyelini güçlendirmekte; lüks, dijital ortamda statü ve prestijin yeniden üretilmesini ve dolaşımını sağlamaktadır.

Sonuç olarak, Instagram'da lüks tüketim, yalnızca nesnelerin sergilenmesiyle değil; kimlik performansı, sosyal onay mekanizmaları ve görsel anlatılar aracılığıyla kontrollü bir biçimde inşa edilen ve yönetilen bütüncül bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Influencerlar, bu söylemin taşıyıcıları olarak, takipçilerinin tüketim algılarını ve statü beklentilerini şekillendiren önemli kültürel aktörler halini almaktadır.

Çalışma, dijitalleşen tüketim kültüründe lüksün dönüşen anlamlarını görünür kılarak sosyal medya ve iletişim çalışmaları literatürüne güncel bir katkı sağlamaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalar için farklı platformlar, kültürel bağlamlar ve nicel yöntemlerle desteklenebilecek yeni derinlemesine araştırmalar önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Açıkalın, S., Erdoğan, L. Veblen'ci gösteriş amaçlı tüketim. SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 4(7), 1–18, 2004.

Alan, H., Sözen, H.C., The role of formal and informal social networks in social capital acquisition: An investigation on women board directors. Journal of Business Research-Türk, 9(1), 339-361, 2017.

Aydar, F., Nizam, F., Popüler kültür metalarının gösterişçi tüketim ile birleşmesiyle sosyal medyada benlik inşasında kullanımı: Labubu oyuncak ve Hermes çanta örneği. TRT Akademi, 10(25), 926–949, 2025.

Bazi, S., Filieri, R., ve Gorton, M., Customers' motivation to engage with luxury brands on social media. Journal of Business Research, 112, 223-235, 2020.

Boğa, Ö. ve Başçı, A., Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Gösterişçi Tüketim Üzerine Etkisi. Öneri Dergisi, 12(45), s.463-489, 2016.

Hız, Gülay., Gelişmekte Olan Ülkelerde Gösterişçi Tüketim: Türkiye ile İlgili Bir Araştırma (Muğla Örneği), Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2009.

İlhan, T. T., ve Uğurhan, Y. Z. C., Sosyal medyada gösteriş tüketimi eğilimi ölçeği geliştirme çalışması, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, *7*(1), 28–60, 2019.

Mason, R., Conspicuous Consumption: A Literature Review, European Journal of Marketing, 18(3), p.26- 39, 2001.

Morva, O., Ben, Kendim ve Dijital Benliğim: Dijital İletişim Çağında Benlik Kavramsallaştırması Üzerine. Dijital- Kavramlar, Olanaklar, Deneyimler (pp.41-63), İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2016.

Ritzer, G., Explorations in the Sociology of Consumption: Fast Food, Credit Cards and Casinos, Sage Publications, London, 2001.

Yılmaz, K, Yasemin., Tiktok'ta Lüks Marka Reklamları: Moda ve Anlatı Stratejileri Üzerine Bir İnceleme. Türkiye Medya Akademisi Dergisi Sayı: 10 (Eylül 2025),175-205, 2025.

Veblen, T., *Aylak sınıfın teorisi* (Çev. Z. Aruoba). Babil Yayınları, 2005.

GAZETECİLİĞİN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ VE GÜVEN SORUNU

Dr. Gürkan KILIÇ

Sakarya Üniversitesi, Öğretim Görevlisi

gkilic@sakarya.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-9929-0639

ÖZET

Hayatın her alanında yaşanan dijital dönüşümün en kuvvetli şekilde etkilediği mesleklerin başında gazetecilik gelmektedir. Meslek pratikleri ve okur alışkanlıklarındaki değişim oldukça kuvvetli yaşanmıştır. İnternet altyapısının verdiği imkanlar nedeniyle zaman ve mekandan bağımsız hale gelen gazetecilikte hız önem kazanmıştır. Diğer yandan mobil cihazların kullanımındaki artış ile de artık isteyen herkes haber üretebilir duruma gelmiştir. Tüm bu etkenlerle kaynağı sorgulanmadan hızlı şekilde üretilen haberlerin kaynağının güvenilirliği ve teyit sorunları ortaya çıkmıştır. Özellikle sosyal medyada kaynağı sorgulanamayan anonim hesaplar tarafından üretilen manipülasyona uğratılmış çok sayıda haberin dolaşıma sokulması, haberin teyit edilme ihtiyacını artırmıştır.

Sakarya, Kocaeli, Bolu, Düzce ve Yalova illerinde yürütülen araştırmada, yerel gazetelerin sahipleri ve üst düzey yöneticileri ile mülakat tekniği ile veriler toplanmış ve geleneksel gazetecilikten, dijital gazeteciliğe geçişte yaşanan haberin güvenirliği ve teyit sorunları ile ilgili analizler yapılmıştır. Okur kitlesinin her ne kadar daha fazla dijital mecralardan ve sosyal medya platformlarından haber alma eğiliminde olduğunun görülmesine rağmen, önemli haberleri halen geleneksel gazeteleri takip ederek teyit etme eğiliminde oldukları görülmektedir. Okur kitlesinin geleneksel gazeteleri, dijital mecralardaki gazetecilik faaliyetlerinden daha güvenilir buldukları ve referans aldıkları da anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Gazetecilik, Dijital Gazetecilik, Gazeteciliğin Dönüşümü, Yeni Medya, Haberde Teyit

THE DIGITAL TRANSFORMATION OF JOURNALISM AND THE ISSUE OF TRUST

PhD. Gürkan KILIÇ

Sakarya University, Lecturer

gkilic@sakarya.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-9929-0639

ABSTRACT

Journalism is one of the professions most strongly affected by the digital transformation experienced in every aspect of life. Changes in professional practices and reader habits have been quite significant. Speed has become crucial in journalism, which has become independent of time and place due to the opportunities provided by internet infrastructure. On the other hand, with the increase in the use of mobile devices, anyone can now produce news. All these factors have led to problems with the reliability and verification of news sources, which are produced quickly without questioning their origin. In particular, the circulation of numerous manipulated news stories produced by anonymous accounts on social media, whose sources cannot be questioned, has increased the need for news verification.

In this research conducted in Sakarya, Kocaeli, Bolu, Düzce, and Yalova provinces, data was collected through interviews with owners and senior managers of local newspapers, and analyses were made regarding the reliability and verification problems of news experienced during the transition from traditional to digital journalism. Although it is observed that the readership tends to obtain news more from digital channels and social media platforms, it is seen that they still tend to verify important news by following traditional newspapers. It is also understood that the readership finds traditional newspapers more reliable and references them than journalistic activities in digital media.

Keywords: Traditional Journalism, Digital Journalism, Transformation of Journalism, New Media, Fact-Checking

1. GİRİŞ

Gazeteciliğin dönüşümü, insanoğlunun en temel ontolojik ihtiyaçlarından biri olan merak ve haberdar olma duygusuna yanıt arama pratiklerinin, tarihin en ilkel dönemlerinden dijital çağın sunduğu olanaklara kadar geçirdiği uzun bir evrim sürecidir. Dumanla haberleşmeden matbaanın icadına, telgrafın kullanımından radyo ve televizyonun evlere girmesine kadar her teknolojik devrim, habercilik mesleğini yeniden şekillendirmiştir. "Geleneksel medya" olarak adlandırılan dönemde gazetecilik, katı hiyerarşik yapılar ve profesyonel "eşik bekçileri" (editörler) tarafından kontrol edilen tek yönlü bir iletişim süreci olarak yürütülmüştür. Ancak 1990'lı yıllarda internetin ve World Wide Web (WWW) teknolojisinin yaygınlaşması, gazetecilikte "Dijital Devrim" olarak adlandırılan yeni bir dönemi başlatmış; haberin üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerini kökten değiştirmiştir.

Yeni medya düzeni, sayısal temsil, etkileşimsellik, yöndeşme ve hız gibi temel niteliklerle karakterize edilmektedir. Bu dönüşüm; mobil gazetecilik, veri gazeteciliği ve robot gazetecilik gibi yeni formları ortaya çıkarırken, yer ve zaman sınırlarını ortadan kaldırarak 7/24 kesintisiz habercilik anlayışını yerleştirmiştir. Ancak bu teknolojik imkanlar, beraberinde gazetecilerin çalışma rutinlerinde de bir değişim yaratmış; sahada haber peşinde koşan muhabirin yerini büyük oranda "masabaşı habercilik" yapan ve internet kaynaklarını tarayan editörler almıştır. Bu durum, haber üretiminde hızın doğruluğun önüne geçmesi (hız tuzağı) ve editoryal denetimin zayıflaması gibi etik sorunları tetiklemiştir.

Günümüzde gazetecilik sektörü, dijital platformların sunduğu denetimsiz özgürlük ortamından kaynaklanan çok boyutlu bir güven bunalımıyla karşı karşıyadır. Reklam gelirlerini artırma kaygısıyla ortaya çıkan "tık odaklı" (clickbait) habercilik, asılsız haberlerin (dezenformasyon) sosyal medyada doğru haberlerden çok daha hızlı yayılması ve haber ile reklam ayrımının belirsizleşmesi, medyaya olan güvenin tarihin en düşük seviyelerine gerilemesine neden olmuştur. Özellikle kriz dönemlerinde teyit edilmemiş bilgilerin saniyeler içinde milyonlara ulaşması, haber doğrulama (fact-checking) platformlarına olan ihtiyacı artırmış ve "teyit" kavramını gazeteciliğin merkezine yerleştirmiştir.

Geleneksel gazetecilik pratiklerinde bir haberin yayınlanmadan önce mutlaka teyit edilmesi bir zorunlulukken, dijital mecralarda haberin yayınlandıktan sonra silinebilme esnekliği, manipülasyona ve denetimsizliğe kapı aralamaktadır. Bu çalışma, dijitalleşmenin getirdiği teknolojik olanaklar ile bu sürecin yarattığı etik erozyon, dezenformasyon ve güven sorunu arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Sektör temsilcilerinin görüşleri ışığında,

geleneksel gazeteciliğin denetlenebilir ve kalıcı yapısının, dijital dünyanın hızı ve dezenformasyon riski karşısında nasıl bir "güven limanı" olarak görüldüğü analiz edilecektir.

2. GAZETECİLİĞİN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ, ETİK VE GÜVEN

2.1. Geçmişten Günümüze Gazeteciliğin Dönüşümü

Gazeteciliğin dönüşümü, insanoğlunun ontolojik bir gereksinimi olan merak ve haberdar olma duygusuna cevap bulma pratiklerinin, tarihin en ilkel dönemlerinden dijital çağın sunduğu olanaklara kadar geçirdiği uzun bir evrim sürecidir. Bu süreçte haberleşme; duman, kuş ve duvar resimlerinden başlayarak; yazının bulunması (M.Ö. 5000), matbaanın icadı (M.S. 1450) ve elektronik kitle iletişim araçlarının gelişimi gibi büyük devrimlerle şekillenmiştir.

Antik dönemde Roma İmparatorluğu'nda senato kararlarının halka duyurulduğu Acta Diurna, tarihteki ilk gazete örneklerinden biri kabul edilir (Ayer & Akgül, 2019). 13. yüzyıldan itibaren tacirler ve bankerler arasında haber akışını sağlayan el yazması haber mektupları, modern gazeteciliğin öncüleri olmuştur (Özçağlayan, 2014). Gazetecilikteki en büyük kırılma, 15. yüzyılın ortalarında Johannes Gutenberg'in hareketli parçalı matbaayı icat etmesiyle yaşanmış; bu gelişme bilginin kitlesel üretimini ve yayılmasını mümkün kılarak basım devrimini başlatmıştır (Kılıç, 2019). 17. yüzyılın başında (1605 ve 1609) Avrupa'da ilk süreli gazeteler yayınlanmaya başlamış, 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte gazeteler seçkin bir zümreye hitap etmekten çıkarak kitle gazetelerine dönüşmüştür (Gezmen, 2019).

20. yüzyılın başlarında telgrafın kullanımıyla haber iletimi ulaşımdan bağımsızlaşmış ve hızlanmıştır. 1920'lerde radyonun, 1950'lerde ise televizyonun evlere girmesiyle gazetecilik görsel ve işitsel bir boyut kazanmış; bu araçlar toplumu bilgilendirme ve manipüle etme gücüyle "geleneksel medya" (konvansiyonel medya) dönemini başlatmıştır. Bu dönemde gazetecilik, katı hiyerarşik yapılar ve profesyonel "eşik bekçileri" (editörler) tarafından kontrol edilen tek yönlü bir iletişim süreci olarak yürütülmüştür (Özçağlayan, 2014).

1990'lı yıllarda internetin ve World Wide Web (WWW) teknolojisinin yaygınlaşması, gazetecilikte "Dijital Devrim" olarak adlandırılan yeni bir dönemi başlatmıştır. İnternet gazeteciliği (çevrimiçi gazetecilik), haberin üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerini kökten değiştirmiş; yer ve zaman sınırlarını ortadan kaldırarak 7/24 kesintisiz habercilik anlayışını getirmiştir (Parlak, 2018).

Günümüzde gazetecilik, teknolojideki yöndeşme sayesinde pek çok yeni forma bürünmüştür. Mobil gazetecilik (MoJo), akıllı telefonlar sayesinde her kullanıcının potansiyel bir muhabir olmasını sağlamış ve habere her an her yerden erişimi mümkün kılmıştır. Veri gazeteciliği,

büyük veri yığınlarının (big data) analiz edilip görselleştirilerek sunulmasıyla habere güvenilirlik ve derinlik katmıştır. Robot (algoritmik) gazetecilik, yapay zekâ yazılımları aracılığıyla saniyeler içinde otomatik haber metinleri üretilmesine olanak tanırken; dron gazeteciliği zorlu bölgelerden kuş bakışı görseller sunarak haberin çekiciliğini artırmıştır (Büyükbingöl, 2021; Ünal, 2020).

Dijitalleşme, gazetecilerin çalışma rutinlerini de dönüştürmüştür. Sahada haber peşinde koşan muhabirin yerini büyük oranda "masabaşı habercilik" yapan, internet kaynaklarını tarayan ve ajans haberlerini güncelleyen editörler almıştır (Korap Özel & Deniz, 2018). Yeni dönem gazetecisinden "çoklu beceri" (multi-skilling) sahibi olması; yani aynı anda hem metin yazması hem fotoğraf çekmesi hem de video kurgulaması beklenmektedir. Ancak bu durum, haber üretiminde hızın doğruluğun önüne geçmesi (hız tuzağı) ve editoryal denetimin zayıflaması gibi etik sorunları ve dezenformasyon riskini de beraberinde getirmiştir (Özel & Deniz, 2019).

Hızın yarattığı nitelik kaybına tepki olarak doğan "yavaş gazetecilik" (slow journalism), haberde derinlemesine araştırmayı, niteliği ve doğrulamayı ön plana çıkararak geleneksel gazetecilik değerlerine dönmeyi savunmaktadır. Ayrıca büyük medya holdinglerinin kontrolü dışındaki yurttaş gazeteciliği ve kitlesel fonlamalı modeller, dijital dünyada çok sesliliğin korunması açısından önemli bir alternatif oluşturmaktadır (Akın, 2021).

2.2. Yeni Medya, Etik ve Güven

2.2.1. Yeni Medya Kavramı

Yeni medya, 1970'li yıllardan itibaren gelişim gösteren ancak özellikle 1990'lardan sonra internetin ve bilgisayar teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla kitle iletişim araçlarının geçirdiği dijital dönüşümü ifade eden kapsamlı bir kavramdır. En genel tanımıyla, geleneksel medya biçimlerinin (gazete, radyo, televizyon) teknoloji merkezli dönüşümü sonucunda oluşan, sayısal temelli, etkileşimli ve çoklu ortam desteğine sahip yeni bir iletişim düzenidir. Bu mecra; bilgisayar işlem gücü olmadan oluşturulamayacak, merkezsizleşmiş ağ tabanlı ve sınırları esnek bir yapı sergiler (Aydoğan & Kırık, 2012; Büyükbingöl, 2021).

Yeni medyanın tanımlanmasında ve geleneksel medyadan ayrılmasında bazı temel nitelikler öne çıkmıştır:

• Sayısal Temsil (Dijitallik): Yeni medya nesneleri, analog sinyallerin aksine "0" ve "1"den oluşan matematiksel algoritmalara ve sayısal kodlara dayanır. Bu durum, içeriğin kayıpsız çoğaltılmasını, kolayca manipüle edilmesini ve programlanabilir olmasını sağlar (Yaşar, 2020).

• Etkileşimsellik (Interactivity): Yeni medyanın en ayırt edici özelliği, alıcı ile verici arasındaki tek yönlü iletişim duvarını yıkarak çift yönlü bir etkileşime olanak tanımasıdır. Kullanıcı artık sadece pasif bir izleyici değil, içeriği değiştirebilen, yorum yapabilen ve bizzat içerik üretebilen aktif bir öznedir (Birsen, Oğur, & Özmen, 2018).

• Yöndeşme/Yakınsama (Convergence): Bilgi teknolojileri, telekomünikasyon ve geleneksel medya sektörlerinin tek bir platformda (genellikle internet ve akıllı cihazlar) bütünleşmesidir. Bu sayede tek bir cihaz üzerinden hem televizyon izlenebilir, hem gazete okunabilir hem de sosyal etkileşim kurulabilir (Aydoğan, 2013).

• Eşzamansızlık (Asenkron Olabilme): İletişimin gerçekleşmesi için tarafların aynı anda sistemde bulunma zorunluluğunu ortadan kaldırır. Kullanıcılar diledikleri içeriğe diledikleri zaman ve mekândan ulaşma özgürlüğüne sahiptir (Kuyucu, 2021).

• Kitlesizleştirme (Demassification): Geniş kitlelere hitap ederken aynı zamanda bireysel tercihlere odaklanabilme, mesajı kişiye özel hale getirebilme yeteneğidir. Bu özellik, toplumu homojen bir kitle olmaktan çıkarıp bireysel tercihlerle şekillenen bir ağ yapısına dönüştürür (Yurdigül & Yüksel, 2012).

• Hipermetinsellik (Hypertextuality): Bilginin doğrusal bir sırada değil, birbirine bağlı "linkler" (bağlantılar) aracılığıyla sınırsız ve çok boyutlu bir ağ içinde sunulmasıdır (Aslan, Bayrakçı & Küçükvardar, 2016).

Kuramsal açıdan Lev Manovich, yeni medyayı sayısal temsil, modülerlik, otomasyon, değişkenlik ve kod çevrimi olarak beş temel prensip üzerinden tanımlar. Mark Poster ise bu dönemi "İkinci Medya Çağı" olarak adlandırarak; merkezi olmayan, demokratik ve çok yönlü iletişimi vurgular. Manuel Castells bu yeni yapıyı "Ağ Toplumu" kavramıyla açıklarken, geleneksel kurumsal kontrolün yerini bireysel ve yatay örgütlenmelerin aldığına dikkat çeker (Aslan, Bayrakçı & Küçükvardar, 2016).

2.2.2. Yeni Medyada Etik ve Güven Sorunu

Yeni medyada etik ve güven sorunu, iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte geleneksel habercilik pratiklerinin dönüşmesi ve dijital platformların sunduğu denetimsiz özgürlük ortamından kaynaklanan çok boyutlu bir problemdir. Geleneksel medyanın tek yönlü ve merkeziyetçi yapısı, yerini etkileşim, hız ve çok seslilik vadeden yeni medyaya bırakırken; bu değişim beraberinde ciddi bir enformasyon kirliliği ve güven bunalımı getirmiştir (Genel, 2014; Yurdigül & Yüksel, 2012; Kuyucu, 2018).

Yeni medyada etik ve güven ile ilgili sorunları 6 başlıkta incelemek mümkündür.

1. Hız Yarışı ve Doğrulama Sorunu (Hız vs. Doğruluk)

Yeni medya düzeninde habercilik, 7/24 kesintisiz bir akışa dönüşmüştür. Bu durum, haberi rakip mecralardan önce duyurma baskısını artırarak "önce yayınla, sonra doğrula" anlayışını beraberinde getirmiştir (Bilecen & Bayraktutan, 2018).

• Hız Tuzağı: Haberin hızla yayılması, geleneksel medyadaki editoryal kontrol ve süzgeç mekanizmalarını zayıflatmış; bu da hataların ve teyit edilmemiş bilgilerin saniyeler içinde milyonlara ulaşmasına neden olmuştur (Özel, & Deniz, 2019).

• Dezenformasyon: Özellikle kriz ve savaş dönemlerinde asılsız haberler (asparagas), sosyal medyada doğru haberlerden çok daha hızlı yayılmaktadır. Yapılan araştırmalar, yalan haberlerin Twitter'da doğru haberlere göre %70 daha fazla paylaşıldığını göstermektedir (Bilecen & Bayraktutan, 2018).

2. Tık Odaklı Habercilik ve "Tık Tuzağı" (Clickbait)

Dijital gazetelerin reklam gelirleri, sayfa görüntüleme ve tıklanma sayılarına bağlı olduğu için haber üretimi "tık odaklı" bir hale gelmiştir.

• Yanıltıcı Başlıklar: Okuyucuyu tıklamaya zorlayan ancak içerikle örtüşmeyen merak uyandırıcı, eksik veya yanıltıcı başlıklar (clickbait), okur nezdinde medyaya olan güveni zedeleyen en büyük etik sorunlardan biridir (Özel, & Deniz, 2019).

• Sanal Galeriler: Haberi okutmak yerine her karede ayrı bir tık almak amacıyla oluşturulan ve içeriği bölerek okuru mağdur eden uzun galeriler de önemli bir etik ihlaldir (Özçağlayan, 2014).

3. Haber ve Reklam Ayrımının Belirsizleşmesi

Geleneksel gazetecilikte keskin çizgilerle ayrılan editöryal içerik ve ticari reklamlar, yeni medyada iç içe geçmeye başlamıştır.

• Örtülü Reklam: "Advertorial" veya "tanıtıcı haber" adı altındaki içerikler, okur tarafından çoğu zaman haber sanılmakta, bu da tarafsızlık ve bağımsızlık ilkelerini ihlal etmektedir. Haber içeriklerine yerleştirilen reklam linkleri de güvenilirliği olumsuz etkilemektedir (Büyükbingöl, 2021; Özel, & Deniz, 2019).

4. Mahremiyet İhlalleri ve Dijital Gözetim

Dijital teknolojilerin yaygınlaşması, bireylerin özel hayatının gizliliğini ciddi bir risk altına sokmuştur.

• Özel Alan İhlali: Gizli kameralar, dronlar ve sosyal medyadan elde edilen kişisel verilerin izinsiz kullanımı, etik sınırların aşılmasına neden olmaktadır.

• Gözetim Toplumu: Bireylerin internet üzerindeki izleri (cookie/çerezler gibi) takip edilerek kullanıcı profilleri oluşturulmakta ve bu veriler ticari veya siyasi manipülasyon amaçlı kullanılmaktadır (Turan, & Esenoğlu, 2006).

5. Fikri Mülkiyet ve "Kopyala-Yapıştır" Gazeteciliği

Yeni medyada içeriğin kolayca kopyalanıp yayılabilmesi, ciddi bir emek hırsızlığı (intihal) sorununa yol açmaktadır.

• Telif Sorunu: Muhabirlerin büyük emeklerle ürettiği özel haberler, kaynak gösterilmeden başka siteler tarafından hızla çalınmakta; bu da nitelikli gazetecilik üretimini baltalamaktadır. Özellikle internet editörlerinin "masabaşı muhabirliği" yaparak başka mecralardan haber derlemesi, özgün haber üretimini azaltmaktadır (Özel, & Deniz, 2019).

6. Güven Bunalımı ve Teyit Mekanizmaları

Tüm bu etik sorunlar, toplumun medyaya olan güveninin tarihin en düşük seviyelerine gerilemesine neden olmuştur.

• Teyit Platformları: Medyaya olan güven kaybına tepki olarak, dolaşımdaki bilginin doğruluğunu kontrol eden teyit.org, doğrulukpayi.com gibi haber doğrulama (fact-checking) platformları ortaya çıkmıştır (Bilecen & Bayraktutan, 2018).

• Robot Gazetecilik ve Algoritmalar: Haber üretiminde yapay zeka kullanımının artması, haberin kimin sorumluluğunda olduğu ve algoritmaların etik davranıp davranamayacağı sorusunu gündeme getirmiştir (Sayar, 2022).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Araştırma Deseni ve Yöntemi

Araştırma deseni olarak güncel bir olayı inceleyerek detaylı bir analizle nasıl ve niçin sorularıyla veri toplamayı amaçlayan Durum Çalışması “case study” seçilmiştir. Durum çalışması, gerçek bir durumun kendi ortamında araştırılmasıdır ve bir durum çerçevesinde genellikle "amaçlı örnekleme" yöntemi kullanılır. Böylece araştırmacılar analiz etmek istedikleri durumu en iyi şekilde temsil eden örneklemi elde etmeyi amaçlarlar. Durum çalışmalarında, araştırmacı belirli bir olayı incelemek istediğinde, ilgili durumları temsil eden bir örneklem seçmesi bu açıdan önem arz etmektedir (Özdemir, & Tuti, 2023).

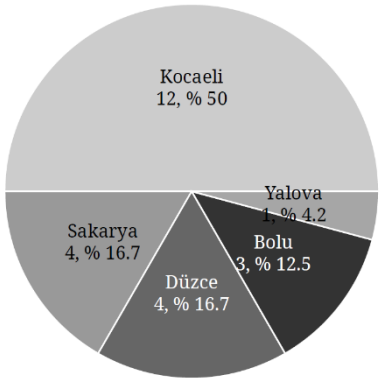
Araştırmada nitel yöntem ile veriler toplanmıştır. Nitel yöntemler, sosyal dünyayı, insanların gerçekliğe ilişkin algılarını, deneyimlerini ve bu gerçekliği inşa ediş biçimlerini anlamlandırmaya çalışan, gerçekçi ve bütüncül bir bakış açısı sunan araştırma yaklaşımlarıdır (Yeşil, 2013). Bu yöntemler, nicel araştırmaların aksine olayların "niçin"i üzerine odaklanır; sayısal verilerden ziyade kişilerin yargıları, sübjektif görüşleri ve deneyimlerini toplamayı hedefler. Sosyal bilimlerde nitel araştırma; insanların yaşam tarzlarını, hikâyelerini, davranışlarını ve toplumsal değişmeyi anlamaya dönük bilgi üretme süreci olarak tanımlanır.

Araştırmada veri toplama tekniği olarak Görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmede, araştırmaya dahil edilen kişilerin araştırma konusu hakkında duygu ve düşüncelerini anlamak için sorular sorulur. Görüşme, kişilerin tutumları, tecrübeleri ve şikayetlerinin anlaşılabilmesi için de etkili bir tekniktir. Görüşme tekniği bazı kaynaklarda mülakat olarak da ifade edilmektedir (Akman Dömbekci, & Erişen, 2022).

Görüşme yapılırken 5 farklı yöntemden biri seçilir. Araştırmada, yarı yapılandırılmış, açık uçlu görüşme türü seçilmiştir. Bu türde görüşmenin gidişatına göre daha önceden hazırlanan soruların da dışına çıkılarak ilave sorular sorulur, görüşmeciden ses kaydı alınır ve ses kayıtları yazıya dökülür (Creswell, 2021).

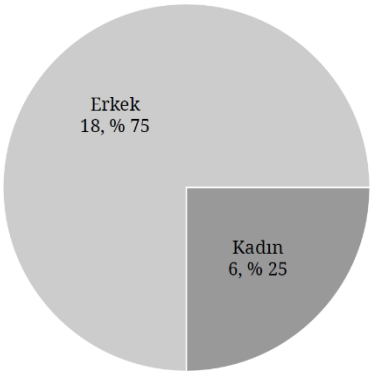
3.2. Araştırma Evreni ve Sınırlılıklar

Araştırma evreninde Sakarya, Kocaeli, Bolu, Düzce ve Yalova illerinde bulunan ve resmi ilan alma hakkı olan 31 yerel gazete yer almaktadır. 31 Yerel gazetenin sahip veya üst düzey yöneticilerinden 24'ü ile görüşülmüştür.

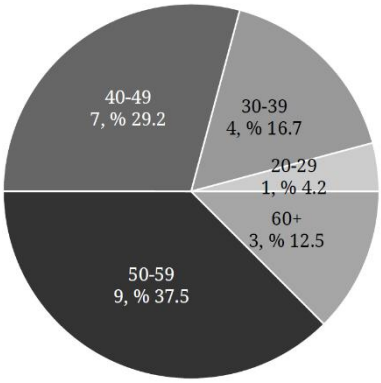
Görsel 1: Görüşme Yapılan Gazetelerin Faaliyette Bulunduğu İller

Görüşme yapılan 24 gazeteciden 12'si Kocaeli'de, 4'er tanesi Sakarya, Bolu ve Düzce'de, 1 tanesi ise Yalova'da bulunmaktadır.

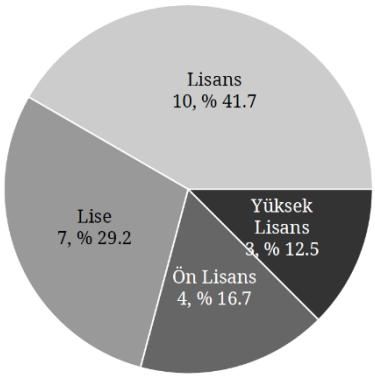
Görsel 2: Görüşmecilerin Cinsiyetleri

Görüşmecilerin 18'i (yüzde 75) erkek, 6'sı (yüzde 25) ise kadındır.

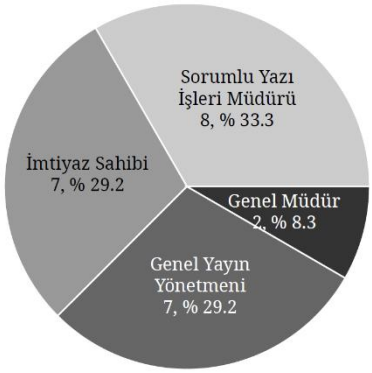
Görsel 3: Görüşmecilerin Yaş Aralıkları

Görüşmecilerin yaş aralıkları sınıflandırıldığında 50-59 yaş arasındakiler 9 kişi ile en kalabalık grubu oluşturmaktadır. 40-49 kişi arasında 7 kişi, 30-39 kişi arasında 4 kişi, 60 yaş üstünde 3 kişi, 20-29 kişi arasında ise 1 kişi bulunmaktadır.

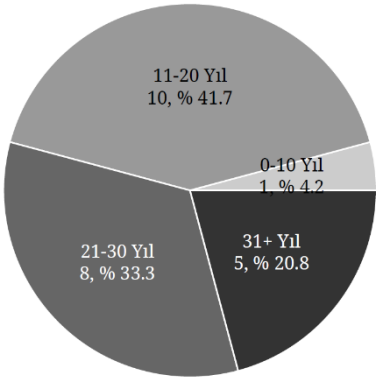
Görsel 4: Görüşmecilerin Eğitim Durumları

Görüşmecilerin 10'u lisans mezunu, 4'ü ön lisans, 3'ü yüksek lisans mezunudur. Görüşmecilerin 7'si ise lise mezunudur.

Görsel 5: Görüşmecilerin Gazetelerindeki Görevleri

Görüşmecilerin 8'i gazetede sorumlu yazı işleri müdürü, 7'si genel yayın yönetmeni, 2'si genel müdür olarak çalışmaktadır. Görüşmecilerin 7'si ise imtiyaz sahibidir.

Görsel 6: Görüşmecilerin Meslekteki Tecrübeleri

Görüşmecilerin sadece 1'i mesleklerinde 0-10 yıl arasında tecrübeye sahiptir. 11-20 yıl arasında tecrübeye sahip olanların sayısı 10 kişi, 21-30 yıl arasında tecrübeye sahip olanların sayısı 8'dir. 31 yıldan daha fazla mesleki tecrübeye sahip olanların sayısı ise 5'dir.

3.3. Bulgular

Geleneksel gazete haberciliği ve internet haberciliğinde güven ve teyit

Görüşme yapılan gazetecilere göre internet haberciliğinin en büyük sorunlarından biri yapılan haberlere olan güvenin az olması. Geleneksel gazeteler ile internet haberciliği arasındaki en büyük fark onlara göre haberin güvenirliği ve teyit ihtiyacının oluşması. Geleneksel gazetede bir haberi yaparken mutlaka teyit aldıklarını belirten bir görüşmeci;

“Gazetede haber yaparken teyidini almadığımız bir haberi yapmıyoruz.” derken bir diğeri, “biz yalan haber üretmiyoruz. Neden? Çünkü eleştirdiğim adamı öğle yemeğinde karşımda görürüm. Ama bu dijital mecrada otur klavyenin başına, online yaz kimseyi görme, kimseyle temas etme, kimseye dokunma.” diyerek, dijital ortamda haberciliğin manipülasyona açık olduğunu ifade etmektedir.

Bir diğer görüşmeci ise sosyal medyada herkesin gazetecilik faaliyeti yapabildiğine işaret ederek; “İnternette herkes gazetecilik yapabiliyor. Ama bir kesim insan, bu kişiler tarafından internette veya sosyal medyada paylaşılan haberlerin doğruluğunu bölgede yayın yapan gazetelerden teyit etmeye çalışıyor. Yani yine dönüp dolaşıp gelecekleri yer yine bizim kurumlarımız oluyor. Yerel gazeteler oluyor. Ulusalda da böyle. Bir gazetede yer alan haberlerin teyidi olmadan o gazete çok etkili olmuyor.” derken, insanların internet ortamındaki haberlere güvenmediklerini ve teyit için yine geleneksel gazeteleri kullandıklarını vurgulamıştır.

Benzer şekilde bazı görüşmeciler de

“Zaten insanlar gazetelerin internet sitelerindeki haberleri daha güvenilir buluyor”

“İşte sosyal medya çıktı işte herkes gazeteci oldu gibi şehir efsanesi var. Ona katılmıyorum ben. Sosyal medyadaki bilgilerin önemli bölümünün kirli ve eksik bilinçsizce dağılan yanlış bilgi olduğunu, dezenformasyona çok açık olduğunu düşünüyorum. Bu aksine güvenilir, sağlıklı ve hızlı haber veren kurumsal medya kuruluşlarına olan ihtiyaçları ve onların önemini artıracaktır diye düşünüyorum.”

İfadeleriyle kurumsal olarak gazetecilik faaliyetinde bulunmaya devam eden medya kuruluşlarının güvenilir haber üretme konusunda önemine işaret etmektedir.

Yalan haber ve dezenformasyon

Görüşmeciler ağırlıklı olarak başta sosyal medya olmak üzere internet ortamında üretilen haberlerin genellikle asılsız ve yalan olduğunu ifade etmektedirler.

Görüşmeciler;

“İnternet haberciliği veya özellikle sosyal medyadaki haberlerin çoğu asılsız ve yalan haber olabiliyor.”

“Gazetede daha fazla ayrıntı var. Daha fazla emek görüyorum. Daha güvenilir buluyorum. İnternette doğru bilgiye her zaman ulaşmak mümkün olamayabiliyor.”

“Şimdi günümüzü gerçek anlamda değerlendirirsek, insanların çok aktif olduğu ve haberlere ulaştığı yerler haber siteleri değil. Sosyal Medya. İnsanların İnstagram’da, Twitter’da, Facebook’ta neredeyse bizim yerimize habercilik yaptığı bir dönemi yaşıyoruz. Haberi internet haber sitelerinden önce alan bir halk topluluğu var. Hatta haber yaratan, dezenformasyona da uğrayan bir sirkülasyon var.”

Sözleriyle özellikle sosyal medyada dolaşıma sokulan haberlere olan güvenin az olduğuna vurgu yapmaktadırlar.

Yayından Kaldırılan Haberler

Görüşmecilere göre internet ortamındaki haberlere olan güvensizliğin nedenlerinden biri de bazı haberlerin yayına sokulduktan sonra kaldırılma uygulamasıdır. Bu esneklik manipülasyona uğratılmış haberin okura ulaşarak amacına ulaşmasının ardından yayından kaldırılmasına olanak vermekte ve güvensizlik oluşturmaktadır.

Görüşmecilerden bazıları söz konusu uygulamayı şöyle değerlendirmiştir:

“Internet sitelerindeki haberlere biraz daha az güven oluyor bence. Yani gazete daha böyle bir kere bastıktan sonra orada kalıyor bir daha geri almak mümkün değil ama internet sitesinde durum farklı orada bir haberi hemen 5 10 dakika içinde tekrar bir yayından kaldırabiliyorsunuz.”

“(Geleneksel gazeteler) Sen yazıyorsun ve yazıyı önüne koyuyorsun. Öbür tarafta (İnternet gazeteleri) yazdı ve sildi. Ya ben orada işte haberi yanlış girmişim. Sildi ve haber gitti. Yazılı basında ise haber önünde duruyor. Bak kardeşim sen bunu yazmışsın. Bu yazarken yanlış olabileceğini düşünmedin mi derler ve seni dava ederler.”

“Basılı gazetede kalıcı olan haber dijital gazetede kaldırılabiliyor. Dijital, daha esnek ve daha oynak bir yapı. Ama diğeri basılı olduğu için daha asil, daha güvenilir bence.”

Denetim Sorunu

Geleneksel yayıncılık yapan gazetecilerin, internet ortamında yapılan haberlerin, yalan, manipülatif ve güvensiz olarak görmesinin nedenlerinin başında, bu ortamların yeterince denetlenememesi gelmektedir. Onlara göre bu konuda yasal düzenlemeler kadar bu düzenlemeleri uygulayacak kurumların yetkinliği ile ilgili eksiklikler bulunmaktadır.

Bir görüşmeci bu eksikliğin toplumsal olarak risk teşkil ettiğini savunurken,

“Bir kere siz dijital mecraları kontrol altına alamamışsınız. Salladıkça sallıyorlar. İşte depremde gördük. Ne kadar provokatif eylemler. Yani memlekette bazı şeylerin aksi yönde seyretmesini sağlamak için bin türlü mecralar var. Bunlar harekete geçiyor.” ifadelerini kullanmıştır.

Bir başka görüşmeci ise geleneksel gazetelerin Basın İlan Kurumu ve Basın Savcılığı tarafından sürekli denetlendiğini ifade ederken, aynı denetimin internet ortamındaki habercilik için yapılamadığını kaydederken,

“Bir yazılı gazete ertesi gün çıktığında görseli ve içeriği ile tak diye denetlenebilir bir durumda oluyor. Ama gün içinde 500 tane haberin hızlı bir şekilde aktığı ve insan denetimine açık olmayan bir pozisyon içerisinde denetlenmesi çok zor. Türkiye’de diyelim 50 tane büyük haber sitesi var. Binlerce haber oluyor. Bu haberleri hangi mekanizma, ne şekilde ve nasıl denetleyecek? Denetlenip de onun suç unsuru oluşturup oluşturmadığına nasıl karar vereceksiniz.” görüşünde bulunmuştur.

Bir başka görüşmeci ise geleneksel gazeteciliğin denetlenmesine rağmen dijital ortamlardaki habercilik ile ilgili denetim mekanizmalarının yetersizliğine işaret ederek,

“Dijital öyle değil. Ne kadarını kontrol edeceksin dijitalin. Eline bilgisayar alan sallayıp duruyor. 50 milyon internet sitesi kurulmuş. Herkesin internet sitesi var. Önce denetim mekanizmaları tamamlanır. Tam kontrol altına alınır. Ondan sonra gazetelerin de internet ortamına geçmeleri başlar ve denir ki artık bundan sonra şu şartların dışına çıkılmayacak. Bugün A dediğin yere internette yukarı mahalle için B diyor. Ama gazete tek. Aynı haberi farklı şekilde sayfalarda yayınlayamazsın.” yorumunda bulunmuştur.

Bir başka görüşmeci ise geleneksel gazeteler üzerindeki bu denetimin doğru haber yapma noktasında bir yönlendirme oluşturduğunu kaydederken,

“Türkiye’de ve dünyada kamusal açıdan baktığımız zaman, dezenformasyona en kapalı, denetime en açık olan halkı gerçek bilgilendirmeye ya da güvenli haberlere sevk edecek nokta Radyo Televizyon ve yazılı basındır. İnsanlar internet alemindeki dezenformasyondan sonra, çıkan haberleri ya yazılı basından ya da Radyo ve Televizyondaki haberle karşılaştırarak doğru mu değil mi diye teyit ediyor. O yüzden bir ülkede yazılı basın olmazsa olmazdır. Onun açılan penceresidir. Kamunun açılan penceresi radyo televizyon ve gazetedir. Çünkü denetimi olmayan bir şey haberin kontrolünü ama sansür anlamında demiyorum kontrolsüz hale getiriyor.” sözlerini kullanmıştır.

Geleneksel yayın yapan gazeteciler, internet haberlerindeki teyit ihtiyacının ve güven sorununun, kendileri için bir fırsat oluşturacağı görüşünü savunurken, geleneksel gazetelerin bu açıdan kamusal anlamda ürettiği hizmetlerin önemine de vurgu yapmaktadırlar.

4. SONUÇ

Gazetecilik, matbaanın icadından dijital devrime kadar uzanan süreçte köklü bir değişim geçirmiş; günümüzde internet ve sosyal medyanın etkisiyle 7/24 kesintisiz, ancak denetimi güç bir yapıya bürünmüştür. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, dijitalleşmenin haber üretimini hızlandırırken habere olan güveni ciddi şekilde zedelediğini ortaya koymaktadır.

• Güven Limanı Olarak Geleneksel Medya: Araştırma verilerine göre, internette yayılan dezenformasyon ve kirli bilgi, kurumsal medya kuruluşlarına olan ihtiyacı artırmıştır. Okuyucular, sosyal medyada gördükleri haberlerin doğruluğunu teyit etmek için hala geleneksel yerel ve ulusal gazetelere başvurmaktadır.

• Hız Tuzağı ve Doğrulama Sorunu: Yeni medya düzeninde hakim olan "önce yayınla, sonra doğrula" anlayışı, editoryal denetimi zayıflatmış ve dezenformasyonu tetiklemiştir. İnternet haberciliğinde hızın doğruluğun önüne geçmesi, gazetecilik etiğini sarsan temel unsurdur.

• Denetim Boşluğu: Geleneksel yazılı basın; Basın İlan Kurumu ve yargı organları tarafından sıkı bir denetime tabi tutulurken, dijital mecraların yeterince denetlenememesi manipülatif içeriklerin yayılmasına zemin hazırlamaktadır.

• Esneklik ve Güvensizlik: Dijital haberlerin yayımlandıktan sonra kolayca silinebilmesi veya değiştirilebilmesi, basılı gazetenin "kalıcı ve asil" duruşuyla zıtlık oluşturmakta ve dijital haberciliğe olan güveni azaltmaktadır.

• Etik İhlaller: Tık odaklı habercilik (clickbait), haber-reklam ayrımının belirsizleşmesi ve "kopyala-yapıştır" gazeteciliği (intihal), dijital ortamdaki nitelik kaybının ve güven bunalımının başlıca nedenleridir.

ÖNERİLER

Çalışmada tespit edilen etik ve güven sorunlarının aşılması için şu adımların atılması önerilmektedir:

1. Denetim Mekanizmalarının Güçlendirilmesi: İnternet haber siteleri ve sosyal medya platformları için geleneksel medyadaki gibi işlevsel ve caydırıcı yasal düzenlemeler hayata geçirilmelidir. Dijital mecraların denetimi, sansürden uzak ancak dezenformasyonu engelleyecek şekilde yapılandırılmalıdır.

2. Hız Yerine Doğruluğun Öncelenmesi: Gazeteciler, "hız tuzağına" düşmemek adına haberlerini yayımlamadan önce mutlaka teyit etmeli, editoryal süzgeçlerden geçirmelidir. Bu noktada, teyit.org gibi doğrulama platformlarıyla iş birliği artırılmalıdır.

3. Nitelikli ve "Yavaş Gazetecilik" Anlayışının Benimsenmesi: Nitelik kaybına tepki olarak doğan "yavaş gazetecilik" (slow journalism) ilkeleri çerçevesinde, derinlemesine araştırma ve teyit odaklı içerik üretimine yatırım yapılmalıdır.

4. Etik İlkelerin Dijital Dönüşümü: Tık odaklı (clickbait) yanıltıcı başlıklardan ve gizli reklam (advertorial) uygulamalarından kaçınılmalıdır. Dijital alanda çalışan gazetecilere yönelik güncel etik eğitimleri verilmelidir.

5. Fikri Mülkiyetin Korunması: "Kopyala-yapıştır" gazeteciliğinin önüne geçilmesi için telif hakları yasaları dijital çağa uygun şekilde güncellenmeli, özgün içerik üretimi teşvik edilmelidir.

6. Medya Okuryazarlığının Artırılması: Toplumun dijital içerikleri eleştirel bir süzgeçten geçirebilmesi için medya okuryazarlığı eğitimleri yaygınlaştırılmalı; okuyucunun haber kaynağını sorgulama bilinci geliştirilmelidir.

Gazetecilikte güveni yeniden inşa etmek, geleneksel medyanın titizliğini dijitalin sunduğu olanaklarla birleştirmekten geçmektedir.

KAYNAKÇA

Akın, D. (2021). Yeni medya örneğinde teknoloji ve toplumsal değişim bağı: change.org üzerine bir inceleme. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 6(1), 17-29.

Akman Dömbekci, H., & Erişen, M. A. (2022). Nitel araştırmalarda görüşme tekniği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 22(Özel Sayı 2), 141-160. https://doi.org/10.18037/ausbd.1227330

Aslan, A., Bayrakçı, S., & Küçükvardar, M. (2016). Bilişim çağında geleneksel gazeteciliğin dönüşümü: veri gazeteciliği. *Marmara İletişim Dergisi*(26), 55-70.

Aydoğan, D. (2013). Türkiye'de dijital gazetecilik: Habertürk ve Hürriyet gazeteleri örneği. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 3(3), 26-40.

Aydoğan, F., & Kırık, A. M. (2012). Alternatif medya olarak yeni medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(18), 58-69.

Ayer, Z., & Akgül, B. (2019). Gazetecilik sektörünün geleceğine yönelik genel değerlendirme. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi,* 4(2), 136-143.

Bilecen, N.S. & Bayraktutan, G., (2018). İnternet çağında gazetecilik için tartışmalı bir kavram: 'yavaşlık'. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,* (29) s.341- 354, DOI: 10.31123/akil.454289

Birsen, Ö., Oğur, O., & Özmen, Ş. Y. (2018). Alternatif gazetecilik örneği olarak yavaş medyanın geleneksel gazetecilik değerleri üzerinden incelenmesi. *Kurgu,* 26(3), 370-384.

Büyükbingöl, A. (2021). *İnternet ortamında serbest gazetecilik.* Urzeni Yayınevi. İstanbul. ISBN: 978-625-7647-28-

Creswell, J.W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni [Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches]*. S. B. Demir ve M. Bütün, Trans. (Eds.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Genel, M.G. (2014). Almanya'daki türk medyasının yeni medyaya entegrasyon biçimleri. *Journal of Turkish Studies.* 9(2). s.653-671. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6398

Gezmen, B. (2019). *İletişim teknolojisindeki gelişmelerin gazeteciliğe etkileri.* İKSAD Yayınevi. Ankara, ISBN: 978-605-7695-71-0

Kılıç, N. (2019). Geleneksel medya ile yeni medyanın karşılaştırılması: kuramsal bir analiz çalışması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6, (36) s. 227-239. ISSN: 2149-0821 Doi: http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4923

Korap Özel, E., & Deniz, Ş. (2018). "Google gazeteciliği" mi "empati editörü"lüğü mü? Gazetecilikte seo editörlüğü ve dönüşen gazetecilik pratikleri üzerine bir araştırma. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(30), 164-190. https://doi.org/10.31123/akil.461286

Kuyucu, M. (2018). Mobil medya ve gazetecilik: mobil medya ekseninde geleneksel haber okurunun yeni nesil haber okuruna dönüşmesi. *1. Uluslararası eğitim ve sosyal bilimlerde yeni ufuklar kongresi bildiriler kitabı,* 9-11 Nisan 2018, İstanbul, ISBN: 978-605-2132-21-0. DOI: 10.21733/ibad.418315

Kuyucu, M. (2021). Geleneksel televizyon mecrasının yaşadığı dijital dönüşüm ve bunun mecraya olan etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 8(3), 272-291.

Özçağlayan, M. (2014). Gazetelerin gelişimi ve gazeteciliğin geleceği (yeni teknolojiler ve medya ekonomisi açısından genel bir değerlendirme). *Marmara İletişim Dergisi,* 13(13), 131-159.

Özdemir, M., & Tuti, G. (2023). Nitel araştırma desenleri: metodolojik bir temellendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 11(2), 217-235. https://doi.org/10.57115/karefad.1331759

Özel, E. K., & Deniz, Ş. (2019). "Tık" ve "Etik" arasında sıkışan gazetecilik: internet gazeteciliğinin ortaya çıkardığı yeni etik sorunlar ve gazetecilerin konuya bakış açısı üzerine bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi,* 6(1), 443-466. https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.426458

Parlak, M. O. (2018). Yeni medya ve haberciliğin dönüşümü. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7(14), 59-82.

Sayar, B. (2022). Robot gazeteciliğinde etik sorunlar ve hukuki sorumluluk. A.B. Darı (edt). *Dijital çağda iletişim çalışmaları.* 277-296. Paradigma Akademi Yayınları. Çanakkale. ISBN: 978-625-8187-61-8

Turan, S., & Esenoğlu, C. (2006). Bir meşrulaştırma aracı olarak bilişim ve kitle iletişim teknolojileri: eleştirel bir bakış. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi,* 71(86).

Ünal, D. (2020). Yeni medyada gazeteciliğin dönüşümüne dair nitel bir araştırma. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi,* 1(3), 238-253.

Yaşar, İ. H. (2020). İletişim tarihine kısa bir bakış: Analogdan dijitale iletişim araçlarının gelişimi ve bireye yansıması. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi,* 20 (1), 183-207.

Yeşil, M. M. (2013). Gazeteciliğin etik kuralları, ihlaller ve olası önlemler: Gazetecilerin etik algılaması, görüş ve önerileri-nitel bir araştırma. *Electronic Turkish Studies,* 9(2). s. 1665-1684, DOI: 10.7827/turkishstudies.6146

Yurdigül, Y., & Yüksel, H. (2012). Gazeteciliğin dönüşümü: yeni medyaya entegrasyon sürecinde değişen habercilik pratikleri. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(18), 140-161.

GELENEKSEL GAZETELERİN GELECEĞİ

Dr. Gürkan KILIÇ
Sakarya Üniversitesi, Öğretim Görevlisi
gkilic@sakarya.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-9929-0639

ÖZET

İnternete erişim imkanının her geçen sene daha fazla geliştiği Türkiye'de nüfusun yaklaşık yüzde 91'i internet kullanır duruma gelmiştir. Alışverişten, vergi ve bankacılık faaliyetlerine de çok geniş alanda dijital sistemler kullanılırken, medya tüketim alışkanlığı da değişmeye devam etmiş ve daha fazla dijital ortamlara yönelmiştir. 2025 verilerine göre Türkiye'de nüfusun yüzde 88,6'sı WhatsApp, yüzde 72,9 ile YouTube ve yüzde 68,1'i Instagram uygulamasını kullanmaktadır.

İnternet haber sitelerinin ziyaret oranları toplam gazete tirajlarının kat kat üstündedir. Gazeteler her geçen gün daha fazla tiraj kaybı yaşamaktadır. Bunun sonucu olarak birçok gazete kapanmıştır. 2010 yılında 2 bin 780 olan, ulusal, bölgesel ve yerel gazete sayısı, 2024 yılında 753'e düşmüştür. 15 yıldaki kayıp yüzde 73'tür. Yine aynı dönemde toplam gazete tirajları da 2 milyar 432 milyondan, yüzde 81 azalışla, 462,7 milyona gerilemiştir. Araştırma kapsamında gazetecilerle nitel araştırma yöntemlerinden mülakat tekniğiyle yapılan görüşmelerde, gazetecilerin gelecekten beklentilerinin oldukça kötümser oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Gazetecilik, Dijital Gazetecilik, Gazeteciliğin Dönüşümü, Gazetelerin Geleceği.

THE FUTURE OF TRADITIONAL NEWSPAPERS

PhD. Gürkan KILIÇ
Sakarya University, Lecturer
gkilic@sakarya.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-9929-0639

ABSTRACT

In Turkey, where internet access has improved every year, approximately 91% of the population uses the internet. Digital systems are used in a wide range of areas, from shopping to taxation and banking, while media consumption habits continue to change, increasingly shifting towards digital platforms. According to 2025 data, 88.6% of the Turkish population uses WhatsApp, 72.9% uses YouTube, and 68.1% uses Instagram.

Internet news sites receive far more visitors than total newspaper circulation. Newspapers are experiencing increasing circulation losses, resulting in the closure of many. The number of national, regional, and local newspapers, which was 2,780 in 2010, fell to 753 in 2024. The loss over 15 years is 73%. Similarly, during the same period, total newspaper circulation decreased from 2.432 billion to 462.7 million, a decrease of 81%. In the research conducted using qualitative research methods, specifically interview techniques with journalists, it was observed that journalists' expectations for the future are quite pessimistic.

Keywords: Traditional Journalism, Digital Journalism, Transformation of Journalism, Future of Newspapers

1. GİRİŞ

Türkiye'de gazetecilik serüveni, 18. yüzyılın sonlarında yabancı elçiliklerin faaliyetleriyle başlamış; 1831'de yayımlanan ilk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi ve 1860'ta Şinasi ile Agah Efendi tarafından çıkarılan ilk özel gazete Tercüman-ı Ahval ile kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Zaman içerisinde siyasal baskılar, sansür dönemleri ve teknolojik gelişmelerle şekillenen bu köklü gelenek, özellikle 1980 sonrasında medyanın büyük holdinglerin kontrolüne geçmesiyle tekelleşme ve ticarileşme kıskacına girmiştir. Bu dönemde gazete sahipliğinin "gazeteci ailelerden" "iş adamlarına" geçmesi, habercilik anlayışında magazinleşmeyi ve ciddi içerik kaybını beraberinde getirmiştir.

Geleneksel basın; 1970'lerde ofset baskıya, 1980'lerde bilgisayarlı sistemlere geçerek yaşadığı teknolojik ivmeyi, 1995 yılından itibaren internet mecrasına taşımıştır. İnternetin yaygınlaşması, sadece haberin dağıtım kanalını değiştirmemiş; veri haberciliği, robot haberciliği ve yurttaş gazeteciliği gibi yeni uzmanlık alanlarını doğurarak haberin üretim ve tüketim biçimlerini kökten dönüştürmüştür. Günümüzde internet, televizyondan sonra en önemli ikinci haber kaynağı haline gelmiş; akıllı telefonlar ve sosyal medya platformları haber akışının ana mecrası konumuna yükselmiştir.

Ancak bu dijital dönüşüm, geleneksel basılı gazetecilik üzerinde "yıkıcı" bir etki yaratmıştır. 2010-2024 yılları arasındaki veriler incelendiğinde, Türkiye'deki toplam gazete sayısının yüzde 73, toplam tirajların ise yüzde 81 oranında dramatik bir düşüş yaşadığı görülmektedir. Artan kağıt ve baskı maliyetleri, reklam gelirlerinin dev dijital platformlara kayması ve okur alışkanlıklarının kağıttan ekranlara evrilmesi, birçok köklü gazetenin basılı yayın hayatına son vererek tamamen dijitale geçmesine neden olmuştur.

Bugün geleneksel medya, bir yandan kağıda dokunarak okuma kültürünü savunan nostaljik bir kitlenin sadakatiyle ayakta kalmaya çalışırken, diğer yandan hayatta kalabilmek için dijital dönüşümünü tamamlamak zorundadır. Bu çalışma, geleneksel gazetelerin yaşadığı bu varoluşsal krizi veriler ışığında analiz etmekte ve sektör profesyonellerinin görüşleri doğrultusunda basılı basının gelecekte bir "lüks tüketim ürününe" mi dönüşeceği yoksa tamamen mi yok olacağı sorusuna yanıt aramaktadır.

2. GELENEKSEL GAZETELERİN DÖNÜŞÜMÜ

2.1. Türkiye'de Gazetecilik ve Dijital Dönüşümü

Türkiye'de gazetecilik faaliyeti, 18. yüzyılın sonlarında yabancı elçilikler ve azınlıkların girişimleriyle başlamış, zamanla devletin ve ardından Türk müteşebbislerin katılımıyla

gelişmiştir. Osmanlı topraklarındaki ilk gazete, 1795 yılında Fransız Elçiliği tarafından yayımlanan Fransızca *Bulletin de Nouvelles* (Haber Bülteni) olmuştur (Erdoğan, 2007). Türk basın tarihinin başlangıcı olarak ise genellikle Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1828'de Mısır'da yayımlattığı Arapça-Türkçe *Vekayi-i Mısriyye* kabul edilir (Çakır, 2007).

1831 yılında çıkarılmaya başlanan Takvim-i Vekayi, Türkiye sınırları içindeki ilk Türkçe gazete ve devletin resmi yayın organıdır. II. Mahmud döneminde yayımlanan bu gazetenin amacı, halkı devlet icraatları hakkında doğru bilgilendirmek ve söylentilerin önüne geçmektir. 1840 yılında çıkarılan Ceride-i Havadis ise William Churchill adındaki bir İngiliz tarafından çıkarılmıştır ve devlet desteği alan ilk yarı özel gazetedir. Özel mülkiyet tarafından çıkarılan ilk Türk gazetesi Agah Efendi ve Şinasi'nin 1860 yılında yayına başlayan gazeteleri Tercüman-ı Ahval'dir. Halka kendi sorunları üzerinde düşünmeyi öğretmeyi amaçlayan ilk fikir gazetesi örneği ise 1862 yılında yine Şinasi tarafından çıkarılan Tasvir-i Efkar isimli gazetedir.

Siyasal Baskılar ve Gelişim Süreci Osmanlı'da gazetecilik, 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi ile yasal bir çerçeveye oturtulmuş ancak bu aynı zamanda sansür ve denetimlerin de başlangıcı olmuştur. 1867'deki Âli Kararname ile artan baskılar sonucu Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlar yurt dışına kaçarak muhalif gazeteler çıkarmışlardır. II. Abdülhamid döneminde (1878-1908) Türk basını ağır bir istibdat ve sansür süreci yaşamış, birçok kelimenin kullanılması dahi yasaklanmıştır. 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla gazeteler sansürsüz yayımlanmaya başlamış ve bu tarih Türk basınında bir "devrim" olarak nitelendirilmiştir (Çakır, 2007).

Milli mücadele döneminde, *İrade-i Milliye* ve *Hakimiyet-i Milliye* gibi gazeteler ile Anadolu Ajansı (1920), bağımsızlık savaşının dünya kamuoyuna duyurulmasında hayati rol oynamıştır. 1961 yılında ise özgürlükler konusunda yapılan reformlardan basın da etkilenmiş, 212 sayılı yasa ile gazetecilere önemli sosyal haklar tanınmış ve Basın İlan Kurumu kurularak resmi ilanların adaletsiz dağıtımı engellenmeye çalışılmıştır (Erdoğan, 2007).

1980 sonrasında ise Türkiye'de yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşümle birlikte medya sektörü büyük holdinglerin eline geçmiş, tekelleşme ve ticarileşme hız kazanmıştır (Atar, 2021). Gazete sahipliği "gazeteci ailelerden" "iş adamlarına" geçmiştir. Bu durum, ciddi haberciliğin yerini magazin ve sansasyonun aldığı bir magazinleşme sürecini tetiklemiştir (Akdoğan, 1995).

Basın teknolojisi, kurşun dizgi (tipo) sisteminden 1970'lerde ofset baskıya, 1980'lerde ise bilgisayar destekli sistemlere geçerek büyük bir hız kazanmıştır. İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte 1995 yılından itibaren Türk gazeteleri web ortamına taşınmış (ilk olarak Aktüel dergisi

ve Zaman gazetesi), ardından sadece dijital ortamda yayın yapan bağımsız haber siteleri ortaya çıkmıştır (Kalsın, 2016).

2000'li yılların başındaki ekonomik kriz, birçok deneyimli gazetecinin işsiz kalarak bağımsız haber siteleri kurmasına yol açmış, bu durum Türkiye'de internet gazeteciliğinin gelişmesine paradoksal bir katkı sağlamıştır. Günümüzde Türkiye'de internet, TV'den sonra en önemli ikinci haber kaynağı haline gelmiş durumdadır.

Dijital dönüşüm, sadece mecrayı değil, haberin üretim ve tüketim biçimini de değiştirerek yeni uzmanlık alanları yaratmıştır. Bunlar arasında, kelime odaklı habercilikten, sıfırlar ve birlerden oluşan veri setlerinin analizine, görselleştirilmesine ve hikayeleştirilmesine dayalı bir disipline üretilen haberler olan ‘veri haberciliği’; algoritmalar kullanılarak, insan müdahalesi olmadan özellikle son dakika ve spor haberlerinin otomatik olarak yazıldığı ‘robot haberciliği’; haberlerde kuş bakışı görüntülerin (dron) ve izleyicinin haberin içine girmesini sağlayan 360 derece videoların (VR) kullanıldığı ‘dron ve sanal gerçeklik haberciliği ve akıllı telefon sahibi her bireyin sosyal medya aracılığıyla haber üreticisi ve dağıtıcısı konumuna yükselebildiği ‘yurttaş gazeteciliği’ni sayabiliriz. Öte yandan dijitalleşmenin en önemli sonuçlarından biri ‘medya yakınsaması’dır ki bu özellik sayesinde kitap okumak, film izlemek ve haber takip etmek tek bir mobil cihaz üzerinden mümkün hale gelmiştir (Yaşar, 2020).

Sosyal medya platformları (Facebook, Twitter vb.) günümüzde haber dağıtımında baskın oyuncular haline gelmiştir ve haber kuruluşları içeriklerini bu platformların algoritmalarına göre şekillendirmeye başlamıştır. Bu durum, haber akışının kontrolünün gazetecilerden ziyade teknoloji şirketlerinin eline geçmesi gibi yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Kalsın, 2016).

2.2. Dönüşümün Gazetelere Etkileri

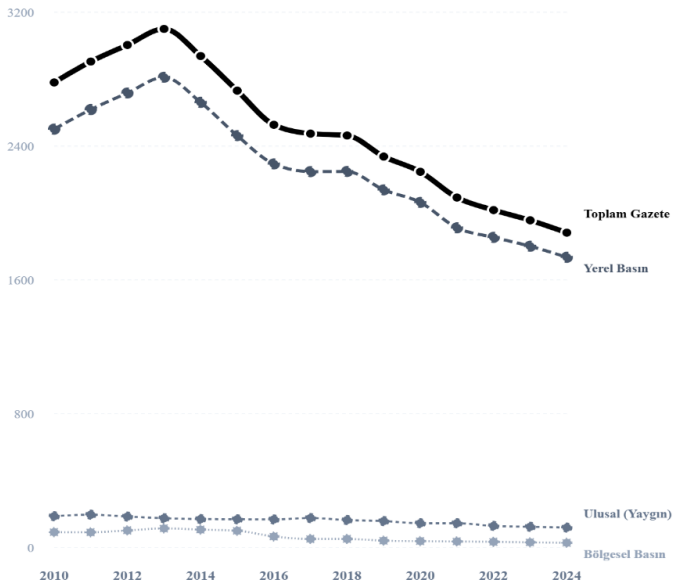
Dijitalleşme ve diğer etkenlerin ardından Türkiye’de gazete sayılarında ve tirajlarında son 15 yılda çok ciddi düşüşlerin yaşandığı görülmektedir. Çizelge 1 incelendiğinde, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından her yıl açıklanan yazılı basın istatistiklerine göre gazete sayısındaki azalış yüzde 73, tirajlarındaki azalış ise yüzde 81’i bulmuştur.

Çizelge 1. Türkiye'deki Gazetelerin (Ulusal, Bölgesel, Yerel) 2010-2024 Yılları Arasında Sayılarında ve Tirajlarında Meydana Gelen Değişim

TOPLAM				YEREL			BÖLGESEL			YAYGIN (ULUSAL)		
YIL	Sayı	Tiraj	Değ. (Tiraj)	Sayı	Tiraj	Değ. (Tiraj)	Sayı	Tiraj	Değ. (Tiraj)	Sayı	Tiraj	Değ. (Tiraj)
2010	2.780	2.432.181.300	-	2.501	404.376.944	-	92	81.191.505	-	187	1.946.612.851	-
2011	2.905	2.130.183.241	-14%	2.618	367.894.430	-10%	91	40.698.665	-99%	196	1.721.590.146	-13%
2012	3.004	2.143.479.869	1%	2.717	360.672.612	-2%	102	33.588.246	-21%	185	1.749.219.011	2%
2013	3.100	2.296.382.004	7%	2.813	338.106.943	-7%	107	48.779.838	31%	180	1.909.495.223	8%
2014	2.944	2.140.621.401	-7%	2.619	294.883.759	-15%	143	42.270.003	-15%	182	1.803.467.639	-6%
2015	2.731	1.993.576.561	-7%	2.447	285.440.701	-3%	112	32.134.637	-32%	172	1.676.001.223	-8%
2016	2.527	1.603.803.420	-24%	2.293	264.153.968	-8%	66	24.570.971	-31%	168	1.315.078.481	-27%
2017	2.474	1.559.452.053	-3%	2.247	246.262.664	-7%	51	11.055.489	-122%	176	1.302.133.900	-1%
2018	2.463	1.288.836.067	-21%	2.248	227.309.528	-8%	44	9.436.965	-17%	171	1.052.089.574	-24%
2019	2.337	1.185.815.020	-9%	2.121	186.037.138	-22%	45	8.937.004	-6%	171	990.840.962	-6%
2020	2.164	944.962.276	-25%	1.971	159.996.221	-16%	53	6.509.871	-37%	140	778.456.184	-27%
2021	2.071	881.219.588	-7%	1.884	150.029.262	-7%	42	4.688.940	-39%	145	726.501.386	-7%
2022	1.866	809.668.903	-9%	1.688	138.178.121	-9%	41	4.309.257	-9%	137	667.181.525	-9%
2023	855	638.610.580	-27%	823	109.604.347	-26%	8	5.199.233	17%	24	523.807.000	-27%
2024	753	462.707.383	-38%	722	90.178.456	-22%	8	2.006.017	-159%	23	370.522.910	-41%
2010 -2024	-73%	-81%		-71%	-78%		-91%	-98%		-88%	-81%	

Kaynak: TÜİK verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

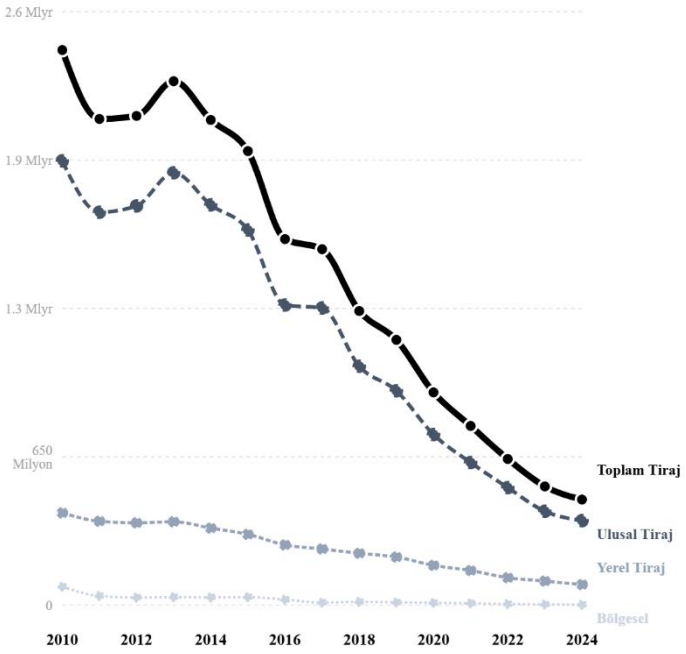
2010 yılında 2 bin 780 olan gazete sayısı 2024 yılına gelindiğinde 753'e gerilemiştir. Bu azalış, Görsel 1'de daha net şekilde görülmektedir.

Görsel 1: Türkiye'deki Ulusal, Bölgesel ve Yerel Gazetelerin, 2010-2024 Yılları Arasında Sayılarında Meydana Gelen Değişim

Gazetelerin söz konusu tarihler arasında sayılarındaki değişimler incelendiğinde azalış, ulusal gazetelerde yüzde 88, bölgesel gazetelerde yüzde 91, yerel gazetelerde ise yüzde 71 oranında gerçekleşmiştir. Özellikle 2014 yılında 143 adetle en fazla sayıya ulaşan bölgesel gazetelerin sayısının 2024 yılına gelindiğinde 8'e düşmesi dikkat çekicidir.

Gazetelerin 2010-2024 yılları arasındaki tirajlarının toplam değişim oranı ise azalış yönünde yüzde 81 olarak gerçekleşmiştir. Görsel 2'de azalış daha net şekilde görülmektedir.

Görsel 2: Türkiye'deki Ulusal, Bölgesel ve Yerel Gazetelerin, 2010-2024 Yılları Arasında Tirajlarında Meydana Gelen Değişim

Buna göre oransal olarak en fazla tiraj kaybına bölgesel gazeteler uğramıştır. Bölgesel gazetelerin tiraj kaybı yüzde 98'dir. Ulusal gazetelerdeki tiraj kaybı yüzde 81, yerel gazetelerin tiraj kayıpları ise yüzde 78'dir. Gazetelerin satış rakamları üzerinden değerlendirme yapmak gerekirse, ulusal gazetelerin 2010 yılında 1 milyar, 946 milyon, 612 bin 851 olan tirajları, 2024 yılına gelindiğinde 370 milyon, 522 bin 910'a gerilemiş; yerel gazetelerin 2010 yılında 404 milyon 376 bin 944 adet olan tirajları 2024 yılında 90 milyon, 178 bin 456'ya düşmüş, bölgesel gazetelerin 2010 yılında 81 milyon 191 bin 505 olan tirajları 2024 yılına gelindiğinde 2 milyon 6 bin 17'ye kadar azalmıştır. Toplamda bakıldığında ise 2010 yılında 2 milyar 432 milyon 181 bin 300 olan Türkiye'deki gazete satış rakamları, 2024 yılında yıllık 462 milyon 707 bin 383'e kadar gerilemiştir.

Gazetelerin kapanması ve tirajlarının çok büyük oranlarda azalması ile Türkiye'deki dijital altyapının ve dijital medya platformlarının kullanım oranları arasında ters orantı olduğu görülmektedir. TÜİK tarafından açıklanan 'Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması, 2025' verilerine göre Türkiye'de internet kullanan bireylerin oranı 2024 yılında yüzde 88,8 iken 2025 yılında bu oran yüzde 90,9'a yükselmiştir.

Çizelge 2'de ise Türkiye'de sosyal medya ve mesajlaşma uygulamaları ile ilgili kullanım yüzdeleri sıralanmıştır.

Çizelge 2. Türkiye'de Sosyal Medya ve Mesajlaşma Uygulamaları Kullanım Yüzdeleri

Sosyal Medya ve Mesajlaşma Uygulamaları	TOPLAM		Erkek		Kadın	
	2024	2025	2024	2025	2024	2025
WhatsApp	86,2	88,6	89,5	91,3	82,9	85,9
Instagram	65,4	68,1	67,0	68,7	63,9	67,4
Youtube	71,3	72,9	74,7	75,7	68,0	70,1
Facebook	49,4	49,6	60,5	60,8	38,4	38,4
X	22,7	21,7	27,6	26,7	17,8	16,7
Telegram	14,8	14,8	18,9	18,7	10,8	10,9
Tik Tok	19,1	24,3	23,5	29,1	14,7	19,5
Snapchat	9,8	10,7	8,3	8,5	11,3	12,9
BİP	3,1	2,5	3,6	3,0	2,6	2,0
Diğer	0,8	0,6	0,8	0,6	0,7	0,6

Kaynak: TÜİK, **Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2025 (**https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2025-53925)

Çizelge 2'ye göre Türkiye'de 2025 yılında en fazla kullanılan mesajlaşma uygulaması yüzde 86,6 ile WhatsApp'tır. Video paylaşım sitesi Youtube'u kullananların oranı ise yüzde 72,9'dur. En fazla kullanılan sosyal paylaşım ağı yüzde 68,1 ile Instagram olurken, ikinci sırada yüzde 49,6 ile Facebook, üçüncü sırada ise yüzde 21,7 ile X platformu yer almaktadır. Cinsiyet dağılımına göre incelendiğinde ise Snapchat uygulaması dışındaki tüm uygulamalarda erkek kullanıcıların oranı, kadınlardan fazladır. Genellikle haber, gündem ve siyasi konuların çok daha fazla paylaşıldığı ağlar olan X ve Facebook gibi platformlarda erkek kullanıcı oranlarının kadınlara göre çok daha fazla olduğu görülmektedir.

Dijitalleşmenin gazetelerin tirajlarını hem Türkiye'de hem de dünya genelinde ciddi oranda düşürdüğünü söylemek mümkündür (Delibaş, 2023; Karaduman, 2011; Kösedağ, 2019). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim, okuyucu alışkanlıklarını kağıttan dijital ekranlara kaydırarak geleneksel basılı gazetecilik üzerinde "yıkıcı" bir etki yaratmıştır (Çelik, 2024).

Okur Alışkanlıklarında Değişim

Yıkıcı etki ile sonuçlanan değişimlerin temel nedenlerinden biri olarak okur alışkanlıklarında değişim gösterilmektedir. Konda tarafından yapılan araştırmaya göre 2010 yılında %61 olan gazete okuma oranı, 2018 yılında %26'ya kadar düşmüştür (Çelik, 2024). Reuters Enstitüsü'nün 2018 raporu ise Türkiye'de halkın sadece %6'sının ana haber kaynağı olarak basılı medyayı kullandığını ortaya koymaktadır (Kösedağ, 2019). Öte yandan özellikle genç nesil (Z kuşağı), habere akıllı telefonlar ve sosyal medya üzerinden ücretsiz ve hızlı erişimi tercih etmektedir (Değirmencioğlu, 2016). Okuyucular artık habere mekân ve zaman sınırı olmaksızın ulaşmak istemektedir (Parlak, 2018).

Baskı Maliyetlerinde Artış

Kağıt, mürekkep ve dağıtım gibi fiziksel üretim maliyetlerinin sürekli artması, gazetelerin fiyatlarını yükseltirken basılı nüshaya erişimi zorlaştırmaktadır. Tiraj kayıpları ve artan maliyetler nedeniyle Türkiye'de *Radikal, Vatan* ve *Habertürk* gibi köklü gazeteler basılı yayın hayatlarına son vererek tamamen dijitale geçmek zorunda kalmışlardır (Kılıç & Övür, 2019). Gazetelerin tiraj düşüşleri ve sonucunda kapanmalarına sadece Türkiye'de değil, dünyanın farklı bölgelerinde rastlamak da mümkündür. Dünyadaki en büyük 25 gazetenin 24'ünün dağıtım rakamlarında ciddi düşüşler kaydedilmiştir (Karaduman, 2011). Örneğin, ABD'de 2005-2021 yılları arasında yaklaşık 2.200 yerel gazete kapanmıştır (Budak, 2023).

Reklam Gelirlerinin Azalması

Reklam verenlerin bütçelerini daha ölçülebilir ve hedef odaklı olan dijital mecralara (Google, Facebook vb.) kaydırması, basılı gazetelerin ekonomik sürdürülebilirliğini ve dolayısıyla tiraj artırma kapasitesini zayıflatmıştır (Kanaat, Ilgaz Büyükbakkal & Büyükbakkal, 2019).

Haberde Hız ve Güncellik

Geleneksel gazeteler haberleri en erken bir gün sonra sunabilirken, internet gazeteciliği haberleri "anlık" ve eş zamanlı olarak sunma avantajına sahiptir (Yurdigül & Yüksel, 2012; Öztermiyeci, 2017).

Özetle; dijitalleşme, haberin tüketim biçimini kökten değiştirerek basılı gazeteyi bir "lüks tüketim ürününe" dönüştürme eğilimine girmiş ve geleneksel tiraj modellerini çökertmiştir (Pakkan, 2022). Bazı yerel gazeteler resmi ilan gelirleri sayesinde varlığını sürdürse de, genel tablo basılı nüshaların her geçen gün önem kaybettiğini göstermektedir (Bölükbaşı, 2024).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Araştırma Deseni ve Yöntemi

Araştırmanın deseni Durum Çalışmasıdır. Durum çalışmasında güncel bir olayın detaylı bir şekilde incelenmesi ve analizi yapılmaktadır. Durum çalışmalarında genellikle amaçlı örneklem seçilir. Böylece araştırmacılar analiz etmek istedikleri durumu en iyi şekilde temsil eden örneklemi elde etmeyi amaçlarlar (Özdemir, & Tuti, 2023).

Araştırmada veri toplama tekniği olarak, nitel araştırma veri toplama tekniklerinden olan görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmede, araştırmaya katılan görüşmecilerden, araştırma konusu ile ilgili tecrübe ve bilgileri ışığında görüşleri alınır (Akman Dömbekci, & Erişen, 2022). Örnekleme dahil edilen gazetecilerle yapılan görüşme tekniğinde, yarı yapılandırılmış açık uçlu görüşme tekniği benimsenmiştir. Bu teknikte önceden belirlenmiş soruların dışına, görüşmenin gidişatına göre çıkılarak ilave sorular da sorulabilmektedir. Görüşmeciden ses kaydı alınır ve daha sonra ses kayıtları yazıya dökülerek analize tabi tutulur (Creswell, 2021).

3.2. Araştırma Evreni ve Sınırlılıklar

Araştırma evreninde Sakarya, Kocaeli, Bolu, Düzce ve Yalova illerinde bulunan ve resmi ilan alma hakkı olan 31 yerel gazete yer almaktadır. 31 Yerel gazetenin sahip veya üst düzey yöneticilerinden 24’ü ile görüşülmüştür.

3.3. Bulgular

Görüşmeci gazeteler ağırlıklı olarak dijital dönüşümden gazetelerinin çok fazla etkilendiğinden bahsederken, gazetelerin geleceklerinden çok fazla iyimser olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Dijitalleşme Karşısında Gazeteler

Görüşmecilerden biri dijitalleşme karşısında gazetelerin işini zor gördüğünü ifade ederken;

“Yani basılı gazetelerin de geleceğini çok zor görüyorum. Bu dijitalleşme eninde sonunda tamamını kapsayıp, eninde sonunda hepsini dijitale dönüştürecek diye düşünüyorum.” sözlerini kullanmıştır.

Bir başka gazeteci ise dijitalleşme karşısında gazetecilerin geleceği ile ilgili düşüncesini paylaşırken,

“Pek hayırlı görmüyorum. Bitiyor. Bitiyor. Basılı yayın organları bitiyor. Fakat yerel gazetelerin basılı olmasında çok büyük fayda var. Gazetelerin dijitalleşmesi uzun ve orta vadede bana çok mantıklı ve faydalı gelmiyor.” ifadelerini kullanmıştır.

Bir başka görüşmeci ise gazetelerin kapanmasının çok sayıda işsizi doğuracağını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Dijitalleşmeye geçtiniz. Böyle bin 500 tane yerel gazete kapandı. Ne olacak sonra? Biz sadece matbaada, dağıtımda en az ikişer tane eleman çalıştırıyoruz sigortalı. Dijitalde bu yok. Bu insanlar da sokakta kalacak. Yani işsizlik daha farklı artar. Bizim tedarik zincirimiz durdurulursa, o zincirdeki insanlar da işsiz kalacak. Dükkan kapatıp yüzbinlerce insan işsiz kalacak.”

Bir başka görüşmeci ise dijital dönüşümün olumlu ve olması gerektiğini belirtirken, yine de bunun gazeteleri bitireceğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Dijital haberciliğin olması gerekiyor, teknolojiye uymak gerekiyor. Onun için gazeteleri bitirecek.”

Tiraj

Bazı görüşmeciler ise tiraj kaybının sürekli düştüğünü ve bundan dolayı da gazetelerin geleceklerinin kötüye gittiğini düşünmektedirler:

“(Gazeteler) Yok olacaklar. Tirajlarımız her geçen sene düşüyor.”

“Şu anda basılı gazeteler kötü bir durumda. Gitgide tiraj düşüyor. Hatta hiç satmayan gazeteler de var. Bunu da biliyoruz. Bu noktada dijitalleşmeye teslim olma noktasında diye düşünüyorum.”

Maliyetler

Baskı başta olmak üzere maliyetlerdeki artış da gazeteciler için bir tehdit oluşturmaktadır. Bir görüşmeci;

“Basılı gazetelerin gelecekleri karanlık. Çünkü dediğimiz gibi maliyetlerin nereye kadar çıkacağını bilmiyoruz. Çünkü maliyetlerde çok ciddi sıkıntılar var.” şeklindeki ifadeleriyle maliyet artışlarının kendileri için ciddi sıkıntı oluşturduğunu belirtmektedir.

Bir başka gazeteci,

“Geleceğini olumsuz görüyorum. Her an kapanma tehlikesi ile karşı karşıyayız. Bunu da maliyetlere bağlıyorum. Çünkü baskı maliyetleri çok fazla.”

Bir diğeri;

“Yazılı basın, matbaa tamamen ortadan kalkmış olacak, dijitale dönmüş olacak. Yoksa o masrafları kaldıracak kimsenin gücü olmaz.”

Bir başkası ise;

“Muhtemelen bunun da arkası gelecektir ama çok azalacaklar. Şöyle düşünüyorum. 3-5 yıl sonra, basılı gazete sayısı çok fazla azalacak, çünkü bu maliyetlerle sürdürülebilir bir yanı yok. Kalanlar daha kıymetli olacaktır diye düşünüyorum.” sözleri ile maliyetlerin artmasıyla gazetecilik faaliyetlerinin sürdürülmesinin oldukça zor duruma geldiğini vurgulamaktadırlar.

Okur Alışkanlıkları

Gazeteciler dijitalleşme ve maliyetten kaynaklanan sıkıntıları aşsalar bile okur alışkanlıklarındaki değişimden ötürü tehditlerin devam edeceği görüşünü savunmaktadır. Bir gazeteci bu düşünceyi;

“Basılı gazetelerin bundan kaynaklı ömürleri bitmese de okuyucu alışkanlıklarından kaynaklı olarak ömürleri bitiyor, bitecek.” şeklinde dile getirmektedir.

Gazetelerin Kapanması

Bazı gazeteciler, sektördeki yaşanan gelişmelerin ardından çok sayıda gazetenin kapandığını ve kapanmaya da devam edeceği görüşünü savunmaktadır. Gazetecilerden bir kısmı pandemi sürecinin gazeteleri çok daha kötü duruma düşürdüğünü şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“Zaten pandemide artan sıkıntılar nedeniyle Anadolu’da yüzlerce yerel gazete kapandı. İnternetten haber okumak, dijitalden haber okumak, tüm bunlar mazeret değil.”

“Şimdi pandemi yaşadık. Ve hem satışlar çok azaldı hem de reklam gelirleri sıfırlandı. Anadolu’da yüzlerce gazete kapandı.”

Bir başka gazeteci ise gazeteleri yaşlı bir insana benzeterek, artık son yıllarını yaşadığını şu sözlerle betimlemiştir;

“Bizim günlük gazetelerin artık son yıllarını, yaşlılık dönemlerini bitkisel hayat dönemlerini ben yaşadığını düşünüyorum.”

Gelecekten Umutlu Olanlar

Bazı görüşmeciler ise her ne olursa olsun bir şekilde geleneksel yayıncılığın devam edeceği görüşünü taşımaktadırlar. Kağıda dokunarak okuma alışkanlığının kolay kolay bırakılamayacağını düşünen bazı gazeteciler;

“Ben basılı gazetelerin asla yok olacaklarını düşünmüyorum. Çünkü bir kitle kağıda dokunarak okumayı seviyor.”

“Bana göre geçici olarak basılı gazeteler ilgiyi kaybetmiş, değerini kaybetmiş gibi gözükse bile ayakta kalanlar bence bir müddet daha gidecek diye düşünüyorum. Çünkü o kağıda elleyen bir insanın onu kolay kolay bırakabileceğini düşünmüyorum.”

“Dijital mecralar gençler için iyi olabilir ama gazetenin tadı başka. Elinize alıp da sayfaları çevirmek başka. İstediğiniz zaman istediğiniz yerden devam ediyorsunuz. Sıkıldıkça kaldığınız sayfalardan devam ediyorsunuz.” ifadeleriyle yine de gelecekten umutlu olduklarını kaydetmişlerdir.

Bir başka görüşmeciye göre ise gelecek oldukça iyi görünüyor;

“Ben majör bir cevap vereyim hocam. Ben medyanın geleceğini iyi görüyorum.”

Bir grup gazeteci ise gazetelerin çok azalacağını ama tamamen yok olmayacağı görüşünü savunmaktadır:

“Ben hemen biteceğini düşünmüyorum. Sıfıra ineceğini. İşte 3 yıl içinde basılı gazete kalmayacak gibi noktalara geleceğini düşünmüyorum. Ama evet asgariye inecek. Belirli bir seviyede olacak. Evet internet haberciliği çok ileri seviyede olacak. Ama ben yakın vadede sıfıra ineceğini düşünmüyorum.”

“Yani şöyle diyeyim. Kapanacak derken bu iş tamamen sıfırlanmaz.”

“Ama ben bir de gazete de satamıyorum. O da ayrı bir şey. Ama şöyle de bir gerçek var. Kitap bitti mi bugüne kadar tek tük gidiyor. O zaman bu gazete de gidecek.”

Dönüşüm Zorunluluğu

Görüşmeci gazetecilerin büyük çoğunluğu dijital dönüşümlerini tamamlamaları gerektiğini düşünmektedirler.

“Sadece dijitalleşsek, bir şekilde ayakta kalırız. Çok rahat ayakta kalırız.”

“Böyle giderse geleceğimizi çok parlak görmüyorum. Gazetelerin bir şekilde dijitalleşmelerini tamamlaması gerekiyor.”

“Yani basılı gazetelerin de geleceğini çok zor görüyorum. Bu dijitalleşme eninde sonundan tamamını kapsayıp, eninde sonunda hepsini dijitale dönüştürecek diye düşünüyorum.”

“Dijital haberciliğin olması gerekiyor, teknolojiye uymak gerekiyor. Onun için gazeteleri bitirecek.” şeklindeki ifadeleriyle gazeteciler dönüşümün zorunluluğuna işaret etmektedirler.

3. SONUÇ

Türkiye’de 19. yüzyılda başlayan ve köklü bir geçmişe sahip olan basılı gazetecilik, bugün tarihindeki en büyük "varoluşsal kriz" ile karşı karşıyadır. Araştırma verileri ve sektör temsilcilerinin görüşleri, geleneksel medyanın sadece bir mecra değişikliği değil, "yıkıcı bir dönüşüm" sürecinden geçtiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Tiraj Kaybı

2010-2024 yılları arasında Türkiye’deki gazete sayısının %73, toplam tirajların ise %81 oranında azalması, geleneksel modelin sürdürülebilirliğinin kalmadığını kanıtlamaktadır. Özellikle bölgesel gazetelerdeki tiraj kaybının %98’e ulaşması, yerel ve bölgesel basının bu süreçte en ağır darbeyi alan kesim olduğunu göstermektedir.

Maliyet ve Azalan Gelirler

Artan kağıt ve baskı maliyetleri, fiziksel gazete üretimini ekonomik olarak imkansız hale getirirken; reklam gelirlerinin dev dijital platformlara (Google, Facebook vb.) kayması gazetelerin ana gelir damarlarını azaltmıştır.

Okur Alışkanlıklarının Değişmesi

Genç neslin (Z kuşağı) habere ücretsiz, anlık ve mobil cihazlar üzerinden erişme tercihi, basılı gazeteyi güncelliğini yitirmiş bir meta haline getirmiştir. İnternet, bugün televizyondan sonra en önemli ikinci haber kaynağı konumuna yükselmiş; akıllı telefonlar ana haber mecrası olmuştur.

İçerik Kalitesindeki Değişim

1980 sonrası medyanın holdingleşmesi ve sahipliğin "gazetecilerden iş adamlarına" geçmesi, habercilikte magazinleşmeye ve ciddi içerik kaybına yol açarak okur sadakatini zayıflatmıştır.

Sektör temsilcilerinin büyük çoğunluğu, basılı gazetelerin "son yıllarını yaşadığı" ve bir nevi "bitkisel hayatta olduğu" görüşünde birleşmektedir. Bazı görüşmeciler kağıtla kurulan fiziksel bağın bir kitle tarafından sürdürüleceğini düşünse de genel kanı, basılı gazetenin gelecekte ancak kısıtlı bir kesim için "lüks bir tüketim ürününe" dönüşebileceği yönündedir.

ÖNERİLER

Araştırma bulguları ışığında, geleneksel gazetelerin hayatta kalabilmesi ve gazetecilik mesleğinin dijital çağda niteliğini koruyabilmesi için şu stratejik adımlar atılmalıdır:

- Gazeteler, basılı nüshayı merkeze alan anlayışı terk ederek üretim ve dağıtım süreçlerini tamamen dijital mecralara entegre etmelidir.

- Veri haberciliği, robot haberciliği, drone ve VR kullanımı gibi teknoloji odaklı uzmanlık alanları geliştirilerek okuyucuya dijitalin sunduğu tüm olanaklar sunulmalıdır.

- Haberlerin "anlık" sunulması ve sosyal medya algoritmalarına uyumlu içerik üretimi, genç okur kitlesini yakalamak için zorunludur.

- Basılı gazetenin lüks bir ürün haline geleceği öngörüsüyle, genel geçer haberler yerine daha derinlemesine analiz, araştırma ve özel içeriklere odaklanılmalıdır.

- Matbaa ve dağıtım gibi alanlarda yaşanacak iş kayıplarına karşı sektörel geçiş planları hazırlanmalı, bu alanlardaki insan kaynağının dijital medya üretimine kanalize edilmesi sağlanmalıdır.

- Sadece resmi ilanlara veya geleneksel reklamlara dayanmak yerine; abonelik sistemleri, sponsorlu içerikler ve dijital gelir modelleri geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Y. (1995). *Görsel iktidar.* İnsan Yayınları, İstanbul. ISBN 975-574-067-8

Akman Dömbekci, H., & Erişen, M. A. (2022). Nitel araştırmalarda görüşme tekniği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 22(Özel Sayı 2), 141-160. https://doi.org/10.18037/ausbd.1227330

Atar, M. C. (2021). Armand Mattelart'ın "İletişimin Dünyasallaşması" eseri çerçevesinde 1980'lerdeki Türk basınının değişimi. *Sakarya İletişim,* 1(1), 9-24.

Bölükbaşı, S. (2024). Dijital dönüşüm sonrası gazetecilikte yaşanan yenilikçi ikilemi üzerine ampirik bir araştırma. *İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi,* 4(2), 134-153. https://doi.org/10.5281/zenodo.10980533

Budak, E. (2023). Sürdürülebilir bir gazetecilik mümkün mü? *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* (63), 244-266. https://doi.org/10.47998/ikad.1293163

Creswell, J.W. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni [Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches]*. S. B. Demir ve M. Bütün, Trans. (Eds.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Çakır, H. (2007). *Gazeteciliğe giriş*. Tablet Yayınları. Konya. ISBN 978-975-6346-77-8

Çelik, K. (2024). Kâğıda basılı gazetelerin dünü, bugünü ve yarını. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (17), 177-195. https://doi.org/10.21733/ibad.1574396

Değirmencioğlu, G. (2016). Dijitalleşme çağında gazeteciliğin geleceği ve İnovasyon haberciliği. *TRT Akademi*, 1(2), 590-606.

Delibaş, İ. (2023). Dijitalleşmenin yerel medyanın dönüşümündeki etki ve sonuçları. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*(28), 90-103. https://doi.org/10.30767/diledeara.1285792

Erdoğan, İ. (2007). *Türkiye'de gazetecilik ve bilim iletişimi.* Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları. Ankara. ISBN: 978-975-507-222-8

Kalsın, B. (2016). Geçmişten geleceğe internet gazeteciliği: Türkiye örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42, s.75-94, DOI: 10.9761/JASSS3267

Kanaat, E.E., Ilgaz Büyükbakkal, C. & Büyükbakkal, G. (2019). Dijital dönüşüm ve yazılı basın üzerindeki etkileri. *Turkish Studies*, 14(7), DOI:10.29228/TurkishStudies.39666

Karaduman, M. (2011). Sosyal medya, geleneksel medyanın alternatifi olabilir mi? *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*(6), 47-64.

Kılıç, O. & Övür, A. (2019). Türkiye'de dijital gazeteciliğe geçiş: Habertürk gazetesi örneği. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 3(2), 119-126.

Kösedağ, M.S. (2019). Türkiye'de yazılı basının sonu mu geliyor? Gazete tirajları üzerinden genel bir değerlendirme. *1. Uluslararası iletişim ve yönetim bilimleri kongresi*, 842-851, Malatya, 26 - 29 Eylül 2019, (Tam Metin Bildiri)

Özdemir, M., & Tuti, G. (2023). Nitel araştırma desenleri: metodolojik bir temellendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 217-235. https://doi.org/10.57115/karefad.1331759

Öztermiyeci, M. (2017). İnternet gazeteciliği geleneksel gazeteciliğe karşı. *Türk Dünyası Araştırmaları,* 116 (228), s.171-190.

Pakkan, Ş. (2022). Geleneksel gazeteciliğin sonu mu? Ana akım medyadan ayrılan gazetecilerin dijital yayıncılık modelleri üzerine bir inceleme. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 229-260.

Parlak, MO (2018). Yeni medya ve haberciliğin dönüşümü. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 59-82.

Yaşar, İ. H. (2020). İletişim tarihine kısa bir bakış: Analogdan dijitale iletişim araçlarının gelişimi ve bireye yansıması. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20 (1), 183-207.

Yurdigül, Y., & Yüksel, H. (2012). Gazeteciliğin dönüşümü: Yeni medyaya entegrasyon sürecinde değişen habercilik pratikleri. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(18), 140-161.

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2025-53925 , Erişim Tarihi: 20.12.2025

BİR POPÜLER KÜLTÜR ARACI OLARAK SOSYAL MEDYA: KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Doç.Dr. Ersin DİKER

Gümüşhane Üniversitesi / İletişim Fakültesi

ersindiker@gmail.com - 0000-0002-3973-0639

Kemal Can TÜRK

Yüksek Lisans Mezunu

kemalcanturk8@gmail.com – 0000-0001-8979-393X

ÖZET

Yeni iletişim teknolojilerinin son yıllardaki hızlı gelişimi ile ortaya çıkan yeni imkânlar büyük bir etkileşim alanı sunmaktadır. İnternet ve sosyal medyanın hızlı gelişimi insanoğlunun yaşamını etkilediği gibi var olan birçok sektörü de bu etkileşim alanında ya var olmaya ya da yok olmaya itmektedir. İnternet ve sosyal medyanın hızlı gelişimi insanlığın var olan kültürel düzenini de hızlı bir şekilde etkileyerek dönüştürmektedir. Popüler kültürün oluşumu ve yayılımı, sosyal medya üzerinde üretim ve tüketim döngüsüne alıştırılan tüketicilerle daha kolay bir hale gelmiştir.

Sosyal medyada neredeyse her yıl ya birçok yeni uygulama ortaya çıkmakta ya da var olan uygulamalar sunmuş olduğu yeni özellikleriyle popüler kültürün sunumuna yeni bir soluk getirmektedir. Ortaya çıkan yeni gelişmeler markaların ve üretici haline gelen tüketicilerin sosyal medyayı kullanma amaçlarını ve kullanım şekillerini de dönüştürebilmektedir. Böylece 1-3 yıl gibi kısa bir süre içerisinde sosyal medyada popüler kültürün aktarımı için kullanılan yeni kavramların ve yeni aktörlerin ortaya çıkması muhtemeldir. Bu nedenle günümüzde popüler kültür ve sosyal medya ile ilintili var olan kavram ve aktörlerin incelenmesi önemlidir. Bu bağlamda yazın taraması ve betimleyici analizden yararlanan çalışmada kültür kavramı, popüler kültür ve sosyal medya ilişkisi ele alınarak açıklanmıştır. Ayrıca bu kavramlarla ilintili olarak sosyal medya ünlüleri, Influencer'lar ve popüler kültür, Influencer'ların rolü ve etkisi, sosyal medyada trendlerin oluşumu ve yayılımı, hashtag kültürü, caps ve memes kavramları açıklanarak sonuç ve değerlendirme kısmında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, popüler kültür, kültürel araç.

GİRİŞ

İletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm, bireylerin gündelik yaşam pratiklerinden kültürel üretim biçimlerine kadar birçok alanda değişiklik getirmiştir. Geçmişte televizyon, radyo, gazete, dergi, müzik, sinema ve kitap gibi geleneksel medya araçları ile üretilen ve dağıtılan popüler kültür ürünleri günümüzde sosyal medya araçları ile üretilmekte ve dolaşıma koyulmaktadır. Özellikle internet kullanımı ve sosyal medya araçlarının yaygınlaşması, kültürel değerlerin üretilme, dolaşıma girme ve tüketilme süreçlerini de köklü biçimde değiştirmiştir. Geleneksel kitle iletişim araçlarının tek yönlü yapısına karşın, sosyal medya araçlarının iki yönlü ve katılımlı iletişim sağlaması kültürel öğelerin farklı kültürlerle de etkileşime girmesine olanak kılmıştır. Sosyal medyanın etkileşimli yapısı, kullanıcıları yalnızca mesajların alıcısı olmaktan çıkararak, içerik üreten ve paylaşan aktif birer birey haline getirmiştir. Böylece kullanıcılar, kültürel içeriklerin aktif üreticileri ve dağıtıcıları konumuna gelmiştir.

Sosyal medya aracılığıyla popüler kültür toplamsal bünyeye daha kolay girebilmekte ve bu şekilde olayları, toplumsal koşulları ve hayatı anlamlandırmayı etkileyerek yaşam tarzlarını da şekillendirmektedir. Sosyal medya başta olmak üzere dijital mecraların bireyler için kaçınılmaz ve vazgeçilmez bir hale geldiği günümüz dünyasında her yaştan kullanıcılar sosyal medya araçlarıyla içeriğin hem üreticisi hem de tüketicisi olarak popüler kültürün oluşmasında ve aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadırlar (Karaduman, 2017: 9). Öte yandan günümüzde sosyal medya platformları, bireylerin ekonomiden siyasete, gündelik yaşamdan sanata kadar birçok konuda tartıştığı ve fikir belirttiği dijital alanlardır. Bu platformlar aynı zamanda kültürün oluşumu ve dolaşımı üzerinde de belirleyici bir rol üstlenmektedir. Geçmişten günümüze kültür her zaman teknolojik gelişmelerle etkileşim içerisinde olmuştur. Bu etkileşim, kültürün hem üretim hem de aktarım biçimlerinde dönüşümlere yol açarak toplumsal yapıların yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur (Güreller, 2021: 90).

Bu çalışmada, sosyal medya bir popüler kültür aracı olarak ele alınmakta; popüler kültür ve sosyal medya kavramları arasındaki ilişki kavramsal bir çerçevede değerlendirilmektedir. Çalışma kapsamında kültür, popüler kültür kavramları açıklanmakta, popüler kültür sosyal medya ilişkisi ele alınmakta, devamında ise sosyal medya ünlüleri ve influencer'ların popüler kültürün oluşumundaki rolleri, trendlerin ve hashtag kültürünün yayılım dinamikleri ile memes/caps üretimlerinin popüler kültür içerisindeki işlevleri değerlendirilmektedir. Yazın taraması ve betimleyici analiz yöntemiyle yürütülen bu değerlendirme, sosyal medyanın popüler kültürü yalnızca yansıtan bir alan değil; aynı zamanda onu üreten, dağıtan ve dönüştüren aktif bir araç olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. KÜLTÜR KAVRAMI

Popüler kültür kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için başta kültür kavramının ele alınması gerekmektedir. İnsanların yaşam içerisinde karşılaştığı nice olay ve olgunun etkileşimi zamanla kültür ve popüler kültür kavramlarının kapsamını genişleterek bu kavramlara olan bakış açılarını da farklılaştırmaktadır.

Genellikle bir toplumda duygu, düşünce ve yargı birliğini oluşturan sosyal değerlerin tamamı kültür kavramı ile tanımlanmaktadır. Kültür kavramı bu anlamıyla bir toplumun düşünce, gelenek, görenek ve sanat değerlerini içine almaktadır. Kültür bu yönüyle bilgi anlamını üstlenmektedir. Toplumda kültürlü insan, bilgili insan olarak görülmektedir. Bu bilginin temeline felsefi olarak bakıldığında ise aslında insanların var olan doğayı ortaya koydukları üretimlerle dönüştürerek kendilerine uyumlu yeni bir doğa haline getirdikleri görülmektedir. Ayrıca insanların doğayı araçsız yaşayamadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insanların doğadan çok kültüre bağlı oldukları görülmektedir. İnsanlar doğanın düzenine karşı doğayı üreterek kendilerine uyumlu yeni bir ortam hazırlarken zamanla oluşturmuş oldukları değerler bütünü kültürü meydana getirmiştir. İnsanlar bulunduğu alanda yaşam rahatlığı elde edebilmek için zorunlu görevlerin geliştirebileceği yeni bir doğa oluşturmuştur. İlkel doğanın getirdiği zorluklardan kurtulmak isteyen insanlar eylemsel çaba göstererek kültür düzenini kurmuştur (Çeçen, 1996: 11-12).

Erdoğan ve Alemdar (2005: 22) ise, kültürü, halkın paylaştığı tüm değerler, kurallar, gelenekler ve alışkanlıklar ile birlikte bireylerin etkileşim halindeyken doğru ve yanlış hakkında sahip oldukları düşünceler olarak tanımlamışlardır. Kültürün çeşitli biçimlerde anlamlar taşıyabileceğini belirten Erdoğan ve Alemdar, kültürün farklı türlerde sunulabileceğini vurgulamaktadırlar. Bu türler arasında yüksek kültür, kitle kültürü, karşı kültür, Amerikan kültürü, Türk kültürü, İslam kültürü, geleneksel kültür, modern kültür, gençlik kültürü, popüler kültür, üstün kültür, bayağı kültür, kaba kültür, maganda kültürü, ince kültür (şiir ve sanatla ilgili işleme), televole kültürü ve şirket kültürü gibi ayrımlar bulunmaktadır.

Bu ayrımlardan anlaşılacağı üzere kültür, toplumdan topluma farklılık gösterebildiği gibi, toplumların kendi içinde de başka adlandırmalara sahip olabilmektedir. Tüm bu farklı tanımlar bir araya getirildiğinde kültür, bir toplumda kuşaktan kuşağa aktarılan maddi ve manevi değerlerin, inançların, davranışların, düşüncelerin ve alışkanlıkların toplamı olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifade ile kültür, bireyin yaşam alanı olarak görülmektedir (Diker, 2023: 156).

Geçmişten günümüze kitle iletişim araçları da kültürün şekillenmesinde ve yayılmasında önemli bir oynamaktadır. Televizyon, radyo, film ve müzik gibi kitle iletişim araçları, kültürel değerleri ve normları geniş kitlelere ulaştırarak kültürel etkileşimi ve değişimi tetiklemektedir. Özellikle 1980'lerden sonra Türkiye'de özel televizyon ve radyoların artmasıyla, yabancı kültüre ait dizi, film ve programlar Türk izleyicisi ile buluşmuş, bu da kültürel aktarımı hızlandırmıştır. Öte yandan Hollywood gibi büyük film endüstrileri aracılığıyla sinema, küresel kültürlerin yayılmasında başat bir etken olmuştur (Diker, 2023: 158-159).

2. POPÜLER KÜLTÜR VE SOSYAL MEDYA

Egemen sınıfların kendi düzenlerini devam ettirebilmek için ürettikleri bir kültür olan popüler kültürde, kültürel değerler ve gelenekler, egemen ideolojilere göre uyarlanıp ilgili kitleye sunulmaktadır. Popüler kültür kavramı sosyal, ekonomik ve siyasi vb. farklı boyutları olan bir kavramdır. Popüler kültürde daha çok alt sınıfların üretebildiği kültür, egemen olan üst sınıfların ideolojisinin çıkarlarına yönelik uyarlanarak sunulmaktadır. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında popüler kültür daha çok alt sınıftan üst sınıfa doğru üretilen bir kavram olarak bir alt kültürdür (Özkan, 2006: 33). Öte yandan günümüzde popüler terimi; toplumun büyük kesimi tarafından istenen, beğenilen ve sevilen anlamlarında kullanılmaktadır. Erdoğan ve Alemdar ise popüler kelimesini şu şekilde açıklamaktadır (2005: 33):

> Popüler kelimesi İngilizceden gelmekte ve ortaçağda "halkın" anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise "çoğunluk tarafından sevilen ve seçilen" anlamına gelmektedir. Popüler kavramı "halk, nüfusun büyük çoğunluğu, halk/çoğunluk için, halk/çoğunluk tarafından terimlerini içine alır; Dolayısıyla, kavramın ilk bakışta verdiği anlama göre popüler kültür belli bir grubun ürünü değildir, belli bir grubun sahipliğini içermez: Popülerdir, yani herkesin olmasa bile hemen herkesindir. Kavram kitle kültürü, folklor, işçi sınıfı kültürü ve alt grupları kültürü ile şaşırtıcı derecede çakışır.

Popüler kültür, insanları tüketime yönlendirmektedir. Popüler kültür, insanları tüketime yönlendirmeyi başaramadığında ise bir özenti oluşturmayı amaçlar. Böylece kültür endüstrisini, endüstriyel piyasanın bir aracı olarak oluşturmaktadır. Popüler kültür, insanları etkisi altına alarak kendi amaçları sınırlılığında bir özgürlük sunduğu için insanları bunaltabilmektedir. Popüler kültürde, örnek kimselerin yaşama bakış açıları ve yaşam stilleri zamanla diğer insanlara özendirilerek bunu elde etmek isteyenler için bazı ürünler bir ihtiyaç haline getirilebilmektedir. İnsanlar, özendikleri yaşam stillerini yaşayabilmeleri için popüler kültürün gerekli gösterdiği ihtiyaçları gidermeye başlamalarıyla birlikte aslında kendi özüne yabancılaşarak egemen ideolojinin istediği yönde birbirlerine benzemektedir. İnsanlar popüler kültür ile birlikte anlam kazanan ürünleri tüketerek özendikleri yaşam standardına ve hissetmek istedikleri hazlara hemen ulaşmayı beklerken aslında popüler kültürün tüketim kapanına çoktan yakalanmışlardır. Popüler kültürün zamanla anlamlı hale getirip zamanla anlamsızlaştırdığı ürünler etrafında insanlar tüketim bilincini kaybederek aslında giderek kendilerini tüketmektedirler (Çoşgun, 2012: 838-839).

Popüler kültürde, sürdürülebilir sermaye ve sermaye sistemi sürekli değişimle oluşturulur. Müzik, moda, yiyecek sektöründe popüler kültürün yansımaları gözükmektedir. Müzik sektöründe popülerlik her hafta değişen hit şarkı listesi içerisinde sanatçılar yer almaya çalışırken dinleyiciler ise bu listedeki şarkıları hem dinlemek hem de paylaşmak için yarış halindedir. Giyim alanında mevsimlerle birlikte değiştirilen modayla popüler olan ise kültürel yaşamdır. Yiyecek ve içecek alanına bakıldığında ise McDonalds ve Burger King; Pepsi ve

Coca Cola; Marlboro ve Winston vb. markaların birbirleri arasında tüketicilerin özgür tercihini elde etme rekabetleri ve bunun tüketicilerin önüne bireysel özgürlük, zevk ve tercih şeklinde servis edilmesidir. Popülerin yaratımında diğer popüler olanlardan da yararlanılmaktadır. Popüler olan fikir ve ideolojiler, politikaların yanında popüler olan kişilerden de yararlanılmaktadır. Popülerlik kazanmış olan sanatçı ve sporcular, magazin ve dergi kahramanları popülerin yaratımında kullanılabilmektedir (Erdoğan, 2004: 4-5). Popüler kültürün yayılmasına katkı sağlayan araçların fazlalığı ve etkililiği hayatın her aşamasında bu kavram ile karşılaşılmasını mümkün kılmaktadır. Popüler kültürün yayılmasını sağlayan başlıca araçlar; medya, televizyon, sinema, spor, edebiyat, teknolojik cihazlar (bilgisayar vb.) ve internettir (Sakallı, 2014: 311).

İnternet teknolojisinin sunmuş olduğu olanaklarla birlikte insanlar istedikleri hikâyeyi dinleyebilmekte veya kendilerine ait hikâyelerini oluşturup paylaşabilmektedir. Dijital ortamlarda ortaya konan anlatılar için geleneksel medyada olduğu gibi profesyonel olmanıza gerek duyulmamaktadır. Dijital ortamlarda sadece profesyoneller değil, herkes kendine özgün içerikler üretebilmektedir. Geleneksel medyanın sunmuş olduğu tek yönlü iletişim yapısını deneyimleyen insanlar, internet teknolojisi ile birlikte yatay iletişim yapısına geçiş yapmıştır. Böylece internet kullanan kişiler geleneksel medyanın sunduğu hikâyeleri dinlemek zorunda kalmadan kendi içeriklerini oluşturma ve kendi hikâyelerini geniş kitlelerle kolaylıkla paylaşabilme imkânını yakalamıştır (Paslanmaz ve Narmanlıoğlu, 2020: 32). Son yıllarda sosyal medya platformunun alt yapısını sağlayan internet ve diğer farklı teknolojilerin birbirleriyle etkileşimi ile ortaya çıkan yeni uygulama ve ürünler sadece kişilere değil kurumlara da yeni imkânlar sunmaktadır.

Popüler kültürün başlıca dolaşım alanlarından biri haline gelen sosyal medya, popüler kültürel içeriklerin yayılması ve tüketilmesi açısından etkili bir mecra olarak öne çıkmaktadır. Sosyal medya araçları, kullanıcıların karşılıklı etkileşim kurmalarına ve ilgi duydukları popüler kültür unsurlarına ilişkin bilgi ve içerikleri paylaşmalarına imkân tanımaktadır. Bu etkileşim kültürlerarasında da olmaktadır. Popüler kültürün sosyal medyada temsili, toplum üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Popüler kültür temsilleri, toplumun değerlerini, normlarını ve sosyal kimliğini de şekillendirebilmektedir.

Etkileşim olanakları sunması ve kolay erişilebilir bir yapıya sahip olması, sosyal medya ortamlarını günümüzde iletişim alanının en etkili ve belirleyici medya araçları arasına taşımıştır. Günümüzde, gerek dünya genelinde gerekse Türkiye'de internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, sosyal medya aracılığıyla yoğun ve güçlü bir enformasyon dolaşımı gerçekleşmektedir. Bu etkileşim temelli yapı, bireyler ve toplumlar arasında yakınlaşma, ortak ilgi alanlarının oluşması, yeni yaşam biçimleri ve davranış kalıplarının gelişmesi gibi sonuçlar doğurmakta; aynı zamanda sanal kültürel alanların ortaya çıkmasına ve kültürel dönüşüm süreçlerinin hızlanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, gündelik yaşamda eğlenceden tüketim tercihlerine kadar geniş bir etki alanına sahip olan sosyal medya ile popüler kültür arasındaki ilişki, görünürlük, şöhret kültürü, moda, boş zaman kullanımı ve eğlence kavramları içerisindedir (Karaduman, 2017: 12).

Sosyal medya, küresel ölçekte çoğunlukla eğlence odaklı ve boş zaman değerlendirme pratiği çerçevesinde değerlendirilmektedir. Sosyal medya kullanım motivasyonları arasında yer alan eğlence arayışı, bu ortamların kullanıcılar açısından en güçlü çekicilik unsurlarından birini oluşturmaktadır. Sosyal medya, eğlenceye hızlı ve kolay erişim sağlayan bir araç olarak tercih edilmektedir. Bu bağlamda popüler kültür ürünleri sosyal medya platformlarında eğlence ekseni etrafında sürekli olarak dolaşıma sokulmakta ve yoğun bir ilgiyle tüketilmektedir (Karakuş, 2024: 144).

Dijital çağın belirleyici unsurlarından biri olan sosyal medya, takipçilerin ürettikleri ve paylaştıkları içeriklerle etkileşim kurmasına imkân tanıyan yapısı sayesinde popüler kültür ürünü olan moda alanında da önemli bir konum elde etmiştir. Bireylerin sosyal medyaya yönelik bağımlılık düzeylerinin hızla arttığı ve sosyal medyanın gündelik yaşam pratiklerine daha yoğun biçimde entegre olduğu görülmektedir. Popüler kültürün büyük ölçüde sosyal medya platformları üzerinden varlık göstermesi bu mecraların toplumdaki çeşitli eğilimler üzerinde belirleyici bir etki yaratmasına yol açmaktadır. Instagram, Facebook, Tiktok, YouTube ve Pinterest gibi yaygın kullanılan sosyal medya platformları ise içeriklerin milyonlarca kullanıcıya ulaşmasına imkân tanıyarak, sosyal medyanın ana akım düşünce ve eğilimlerin yayılmasında merkezi bir rol üstlenmesini sağlamaktadır (Younis, 2024).

Böylece geçmişte popüler kültür büyük ölçüde televizyon, radyo, kitaplar, filmler ve müzik gibi geleneksel medya ile yayılırken, bugün ise popüler kültür esas olarak sosyal medya gibi geleneksel olmayan mecralar ile üretilmekte ve yayılmaktadır.

3. SOSYAL MEDYA ÜNLÜLERİ

Geleneksel medya (televizyon, gazete, radyo vb.) internet ve diğer dijital teknolojilerin aracılığı ile yeni medya ortaya çıkmıştır. Dijital içeriklerin oluşturulması, paylaşılması, dağıtılması ve depolanması için gerekli olan birçok teknoloji yeni medya içerisinde bulunmaktadır. Yeni medya temel alt yapısını internet, sosyal medya, mobil iletişim cihaz (akıllı telefon, tablet vb.) teknolojileri kurmaktadır. Yeni medyanın alt yapısını oluşturan teknolojiler dijital içeriklerin üretilmesini ve bu içeriklerin geniş kitlelere sunulmasını kolaylaştırmaktadır. Yeni medya, içerik oluşturan kullanıcılar ile içeriği deneyimleyen kullanıcılar arasında etkileşim kurulmasını sağlar. Web siteleri, bloglar, podcastler, videolar ve canlı yayınlar aracılığı ile tüketiciler birçok konuda bilgi edinebilirken, içerik üreticileri ve diğer tüketicilerle etkileşim kurabilmektedir (www.pazarlamailetisimi.com). Yeni bir şöhret türü olan sosyal medya şöhretleri de yeni iletişim teknolojilerinin artan gelişimiyle birlikte kişilerin internet ve sosyal medya üzerinde yaptıkları paylaşımlarla ortaya çıkmıştır. Yeni medya çağıyla ortaya çıkan teknolojik imkânlar ve etkileşim özelliği ile tanınması mümkün olmayan bazı meslek grupları ve insanlar şöhret kazanırken kendi hayran kitlelerini de yaratma imkânı bulmuştur (Biricik, 2022: 23).

İnternet ve sosyal medya platformlarında yer alan her uygulama kendi amacı ve algoritması içerisinde kendi medya ünlülerinin ortaya çıkmasına imkân sağlamaktadır. Sosyal medyada uygulamalarında geniş kitlelere görünür olabilmek için uygulamanın amacı ve algoritmasına göre içerikler oluşturmak gerekmektedir. Youtube, Instagram, X (Twitter), Tiktok, Snapchat vb. uygulamalar ilk ortaya çıktıklarında tamamen kendilerine özgü içerik politikasına sahipti. Zamanla bir uygulamada ortaya çıkan popülerlik kazanan özellikler diğer uygulamaları da etkilemeye başlamıştır. Tiktok uygulamasında ortaya çıkan dikey tam ekran kısa videolar serisini ekran kaydırarak geçme özelliği daha sonra Instagram uygulamasında Reels, Youtube uygulamasında ise Shorts adı altında eklenmiştir Her ne kadar birbirlerine benzer özellikler sunmaya başlayan sosyal medya uygulamaları olsa da her uygulama kendi algoritmasına göre içerikleri görünür kılmaktadır. Bu nedenle uygulamanın içerik politikasının algoritmasına uygun içerikler üretilmesi geniş kitlelere ulaşabilmek için avantaj sağlamaktadır. Sosyal medya uygulamalarının içerik politikasının algoritmasına göre başarılı içerikler oluşturan kişi ve kurumlar zamanla ünlü hale gelebilmektedir. Bir uygulamada izlenen, okunan ve etkileşime girilen kişi ve kurumların gönderileri zamanla daha ön plana çıkmaktadır. Son yıllarda sıradan insanların bile sosyal medya içerisinde içerik üretmesi büyük bir içerik havuzunun oluşmasını sağlamıştır. Bu nedenle eskiye oranla sosyal medyada görünür olmak giderek zorlaşmaktadır. Sosyal medya uygulamalarında görünür olmak isteyenler popüler kültürün dayattığı şekilde üretmeli ve tüketmelidir. Bu durum yeni medya ünlülerinin üretimleri

ve tüketimlerinin birbirlerine benzemesine, eskiye göre özgün içeriklerin daha zor ortaya çıkmasına neden olmuştur.

4. INFLUENCER'LAR VE POPÜLER KÜLTÜR

"Influencer" kavramı sosyal medya platformundaki uygulamalarda profili bulunan geniş takipçi kitlesine ulaşan kişilerin, takipçileri tarafından belirli konularda otorite ya da bilirkişi olarak görülmesiyle ortaya çıkmıştır. Influencer'lar sosyal medyada belirli sayıda takipçi kazanmış olan, takipçileri tarafından kanaat önderi olarak kabul edilen, takipçilerini düşünce ve önerileriyle yönlendirerek etkileyen kişilerdir (Kıran vd., 2019: 101). Dijital platformlarda kendi içeriğini oluşturan ve bu içerikleri çeşitli dijital ortam araçları vasıtasıyla diğer kullanıcılarla paylaşan kişi Influencer olarak tanımlanmaktadır. Influencer'ların oluşturmuş oldukları içeriklerin paylaşımı, Influencer'lar ve tüketiciler arasında etkileşim oluşturmuştur. Tüketiciler etkileşim kurduğu Influencer'ları zaman içerisinde diğer tüketicilere önermeleriyle Influencer'lara güven duyulmaya başlanmıştır. Influencer'lara artan güveni fark eden kurum ve işletmeler, bu güven ortamından yararlanarak tüketicilere ulaşmak için aracı yüzler olarak Influencer'ları kullanmaya başlamıştır. Çünkü postmodernizmle birlikte artık kurum ve işletmeler geleneksel mecradansa dijital mecra kanallarını tercih etmektedir. Influencer'lar, tüketim ekonomisinin popülerliğinin artışa geçmesinde aracı kale haline gelmiştir. Aracı kale haline gelen Influencer'lar tüketim için tüketicileri teşvik etmektedir (Özkahveci ve Civek, 2022: 12).

Son yıllarda bilgisayarların ve özellikle mobil iletişim cihazlarının artan teknolojileriyle sunduğu olanaklar sayesinde Influencer'lar takipçilerinin daha yakınına girebilecek birçok ortam bulabilmektedir. Mobil iletişim cihaz kullanıcıları işlerinde, evlerinde, sosyal aktivelerinde ve diledikleri ortamda kendi vücutlarına en mahrem yakınlıkta olan bir ekrandan sosyal medyayı deneyimleyerek Influencer'lara yaklaşmıştır. Influencer'lar bu yakınlık ile popülerliklerini ve etki gücünü giderek arttırmaktadır. Sosyal medyanın ve mobil cihazların gelişimi ile popülerlikleri artan Influencer'lar, popüler kültürün oluşumunda ve yaygınlaşmasında yeni bir aktör haline gelmiştir. Influencer'ların popülerliği ve etki gücünün farkına varan markalar, pazarlama alanında Influencer ile iş birliği yürütmektedir. Markalar, influencer'lar ile iş birliği yürüterek hedef kitlelerine ulaşmayı ve Influencer'ların imajıyla algılanan kültürel anlamı kendi markalarına yöneltmeye çalışmaktadır. Burada İnfluencer ile işbirliği kuran markanın imajının uyumlu olmasına önem gösterilmelidir (Eyel ve Şen, 2020: 10).

Influencer'lar, markaların ürün ve hizmetlerinin tüketici zihnindeki anlamsal konumunu daha değerli hale getirerek popülerleştirmektedir. Influencer'lar ile etkileşim kurma süreleri zamanla artan takipçiler onlarla yakın bir arkadaşlık kurduğu algısına kapılarak giderek bağımlı hale gelebilmektedir. Böylece Influencer'ın bir ürün, hizmetle ilgili önerilerine kattığı anlamın takipçileri tarafından kabul görülme olasılığı artmaktadır. Influencer'lara hayranlıkla bakan takipçileri, Influencer'ın sahip olduğu güzellik, yakışıklılık, statü ve rollerini deneyimleyebilmek için onların sahip olduğu ürün ve hizmetleri alarak bu hazlardan bazılarını anlık olarak yaşayabilmektedir. Influencer'ın sahip olduğu veya önerdiği ürün, hizmetleri edinen takipçilerin sayısı arttıkça popüler hale gelen bu ürün ve hizmetleri edinme hareketi takipçi olmayan diğer tüketicilerin ilgisini de çekerek giderek büyüyebilmektedir. Markaların ürün ve hizmetleri için bir veya birkaç Influencer ile başlattığı iş birliği markaların beklentisinin ötesine geçerek kendi sektörünü etkileyen hatta global hale gelen bir popülerliği ortaya çıkarabilmektedir.

Kişiler, pazarlamanın dijital boyutu ile tüketme ve pazarlama rollerini üstlenmiştir. Pazarlamanın dijital dönüşümü ile pazarlamacıların yerini Influencer'lar almıştır. Sosyal medyada üretici, ürün ve tüketici arasında köprü olan Influencer'lar, üreticiler açısından pazarlama maliyetini düşürmektedir. Bir ürün ve hizmetin Influencer'lar üzerinden

pazarlanması birçok açıdan gelir kazanılmasının bir yolu olmuştur (Uğur Balcı ve Yurdakul, 2023: 181).

Markalar ile iş birliği kuran Influencer'lar tüketicileri etkileyerek onları tüketime teşvik etme görevini üstlenmektedir. Kanaat önderi olarak kabul edilen Influencer'lar, takipçileri tarafından örnek alınmaktadır. Takipçiler, Influencer'ların sahip oldukları yaşam standartları ve edindikleri nesnelere özenerek onlar gibi yaşamak için bu nesneleri satın almaktadır. Böylece tüketici haline gelen takipçiler kendi yaşamlarına ve beğenilerine yabancılaşmaktadır. Influencer'lar birçok marka ile olan iş birliği neticesinde birçok yeni ürünü tanıtabilme şansı yakalar. Bu iş birliklerinin Influencer'lara sağladığı olanakların farkına varamayan tüketiciler birçok ürüne sahip olmanın daha mutlu edeceği ve bir statü sağlayacağı algısına kapılmaktadır. Ayrıca Influencer'ların yeni ürünlere sürekli sahip olup tanıtması var olan diğer ürünlerin kısa zamanda daha eski olduğu yanılgısını takipçiler üzerinde oluşturmaktadır. Eski değer atfedilen ürünler yerine Influencer'ların yeni tanıttığı ürünler kabul görmektedir. Influencer'ları takip eden sosyal medya kullanıcıları olumlu deneyimler yaşasa da bazen olumsuz olarak da etkilenebilmektedir. Influencer'ların sosyal medyada, olumsuz yaşam an ve deneyimlerini eleyerek sadece kusursuz kurgusal bir yaşam yansıtmaları, tüketiciler gözünde belirli bir ideal yaşam standardı oluşturmaktadır (Yardımcı, 2024: 127).

Sosyal medyada Infuencer'lar, gündelik yaşam pratiklerini, tüketim kalıplarını ve kimlik inşasını görünür kılmaktadırlar. Sosyal medya platformları üzerinden ürettikleri içerikler, yalnızca ürün veya hizmet tanıtımıyla sınırlı kalmayıp; moda, dil kullanımı, beden algısı, yaşam tarzı ve değerler sistemi gibi popüler kültürün temel bileşenlerini dolaşıma sokmaktadırlar. Böylece Influencer'lar popüler kültürün hem üreticisi hem de taşıyıcısı olarak işlev görmektedirler. Takipçiler Influencer'ların deneyimlerini referans alarak tüketim kararlarını vermektedirler. Influencer'lar popüler kültür içinde yalnızca başkalarını etkileyen bireyler değil, aynı zamanda normların, beğeni kararlarının ve tüketim kültürünün oluşumunda belirleyici olan yeni nesil kanaat önderleri olarak değerlendirilmektedir.

5. SOSYAL MEDYADA TRENDLERİN OLUŞUMU VE YAYILIMI

Sosyal medya akımları, sosyal medya uygulamalarında popülerlik kazanan belirli bir konu veya trenddir. Örneğin, Instagram, X (Twitter) ve Facebook ve farklı sosyal medya uygulamalarında #ThrowbackThursday gibi bir hashtag popüler hale gelebilmektedir. Bu trendler, sosyal medyayı deneyimleyen insanlar arasında etkileşimi ve markalar için potansiyel pazarlama olanaklarını arttırabilmektedir (https://tr.linkedin.com). Sosyal medya uygulamaları kendilerini daha çekici kılacak ve daha çok tercih edilmelerini sağlayacak olan çözümleri, sürekli bir yenileşme amacından kaynaklı olarak aramaktadırlar. İnternet ve sosyal medyanın giderek büyüyen dünyasının farkında olan sosyal medya uygulamaları kendilerini ön plana çıkarmaya yönelik çözümler üretmektedir. Bu nedenle sosyal medya uygulamaları kullanıcılarını harekete geçirecek olan yöntemlere ağırlık vermektedirler. Sosyal medya uygulamalarının bu amaçla uyguladığı yöntemlerin başında da sosyal medya akımları bulunmaktadır. Sosyal medya uygulamaları günümüzde popüler kültür öğesi haline gelmiştir. Bu nedenle sosyal medya uygulamaları var olan popülerliklerini devam ettirmek için kullanıcılarına bir yenilik sunarak onların merak ve ilgilerini kendi üzerlerine çekmektir (Akpınar, 2021: 364-365).

Popüler kültür ve popüler eğlence anlayışına yönelik sosyal medyada öne çıkan içeriklerin başında akımlar yer almaktadır. Akımlar genellikle bir mantık barındırmamakla birlikte kişilerin eğlence amaçlı sürekli paylaşımları sonucunda yeniden üretilmesiyle akım içerisinde yapılanlar popüler hale gelmektedir. Dolayısıyla bu durum akımların yayılarak birçok sosyal medya kullanıcısının kusur kalmamak adına birbirlerini kopyalamalarına neden olmaktadır (Bahçecioğlu, 2023: 436). Sosyal medya uygulamaları dönem dönem çıkardıkları yeni akımlarla kullanıcıların ilgi ve meraklarını hep kendi üzerlerinde toplamak için

kullanıcıların bu akımlara katılmasını teşvik etmektedir. Bunun için sosyal medya uygulamaları kendi içerisindeki içerik üreticilerine belli öneriler ve teşvikler sunmaktadır. Örneğin, Youtube, Tiktok ve Instagram uygulamaları içerik üreticilerine özel günler ve belirli konulara yönelik olarak içerik paylaşmaları halinde daha çok erişim yakalayabileceklerini, belli bir izlenme sayısına ulaşabilirlerse para veya diğer uygulama içi ödüller kazanabileceklerini bildirmektedir. Aynı zamanda içerik üretmeyen ama etkileşimde bulunan kullanıcılar içinde belirli konularda ilgili içeriklere yorum ve beğeni yapması durumunda özel teşvikler verilebilmektedirler. Her sosyal medya uygulamasının içerik üretici ve etkileşim kuran kullanıcılarını teşvik eden kendilerine göre bir sistemleri bulunmaktadır. Böylece istenilen konuda artan içeriklerle birlikte o konu akım haline gelebilmektedir.

6. HASHTAG KÜLTÜRÜ

Başında # simgesi olan anahtar kelimeler hashtag olarak tanımlanmaktadır. Popüler konularla ilgili içeriklerin bulunmasını bu anahtar kelimeler kolaylaşmaktadır (https://www.support.google.com) Son zamanlarda popüler bir yaklaşım olarak hashtag aktivizmi ilgi çekmektedir. Sosyal medyayı belirli bir amaçla kullanarak kamuoyunun desteğini oluşturma, mücadele sergileme veya düşüncelerini duyurma amaçlarıyla hashtag aktivizmi tercih edilmektedir. Hashtag ile oluşturulmuş anahtar kelimeler ilk kez 2007 yılında Chris Messina tarafından Twitter'da benzer konulara ilgi duyan kullanıcıların aradıkları içerikleri kolaylıkla bulabilmeleri için kullanılmıştır. 2011 yılındaki Arap Baharı protestoları ile birlikte hashtag kullanımı protesto etme, destek olma, kampanya düzenleme, gündem ve farkındalık oluşturmak için daha yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (İli ve Büyükbaykal 2023: 903).

Hashtag, çok kısa bir süre içerisinde basit bir sosyal iletişim aracından popüler bir kültürel olguya dönüşmüştür. Hashtag'i modern toplumda izleyiciyle iletişimin vazgeçilmez bir parçası haline getiren unsurlar arasında hasthtag sayısı, sosyal ağ kullanıcı sayısı, tüm dünyanın erişebileceği içerik oluşturmanın kolaylığı, mobil iletişim, televizyon programları ve reklam kampanyaları yer almaktadır. Bu da, eğlence olarak başlayan bir şeyin modern toplumun popüler kültürünün bir parçası haline geldiğini kanıtlamaktadır. Hashtag'ler sosyal medyada fikirlerin yayılmasıyla bağlantılı olsa da, trendlerin yayılması için de geçerlidir. Trendler genellikle kitle iletişim araçlarında ortaya çıkar, ancak bir ünlü veya insanların örnek aldığı biri onları takip etmeye başladığında toplum içerisinde popüler hale gelirler. Böylece hashtagler tarafından yayılan trendler popüler hale gelmektedir (Tatomirovic, 2019).

Hashtag kullanımı diğer sosyal medya uygulamalarında da bazı farkları içinde barındırarak giderek yaygınlaşmıştır. Sosyal medya uygulamalarında birçoğunda belli bir konudaki içeriklerin ilgili geniş kitlelere ulaşabilmesi için hashtag kullanılmaktadır. Sosyal medyada popüler kültürün oluşumu ve yayılımında bir enstrüman haline gelen akımlarda yer alan içerikler genellikle hashtag aracılığıyla bir araya gelmektedir. Sosyal medya uygulamalarının algoritmaları sayesinde hashtag ile uyuşmayan içeriklerin erişimi kısıtlanabilmektedir. Böylece popüler kültürün önermediği içerikler daha geride bırakılarak, tüketimi arttıracak öne çıkması uygun görülen içerikler kullanıcılara sunulabilmektedir.

7. MEMES/CAPS

Dijital kültürde "meme", çoğunlukla çevrimiçi ortamlarda hızla dolaşıma giren, tekrar üretilen ve bağlama göre dönüştürülen kültürel birimlere işaret eder. **İnternet memleri**, sayısız katılımcı tarafından yeniden karma edilen çok kipli (multimodal) kültürel ürünlerdir ve kamusal yorum üretiminde popüler kültür unsurlarından yararlanmaktadırlar Meme, bir ifade biçimi olarak çeşitli sosyal tutum ve duyguları yansıtmaktadır (Barlas Bozkuş, 2016). Shifman'da (2013) benzer bir şekilde memleri, bireysel internet kullanıcıları tarafından dolaşıma sokulan, taklit edilen ve dönüştürülen, bu süreçte ortak bir kültürel deneyim yaratan popüler kültür birimleri olarak tanımlamaktadır.

Meme, altyazılı resimler veya videolar şeklinde, çevrim içi olarak hızla yayılan bir eğlence ürünüdür. Sosyal medyada çeşitli konularda sayısız meme bulunmaktadır. Siyaset, futbol takımları, sporcular, yıldızlar, antika resimler, ünlü filozoflar, dünya tarihine damgasını vuran kişiler, popüler kültür içerikleri ve günlük yaşamdan kesitler bunlardan bazılarıdır (Dağtaş ve Yıldırım, 2017: 15). Türkçe popüler literatürde "caps" olarak tanımlanan üretim biçiminin İngilizce karşılığı "memes"tir. Memes sözcüğünün tanımına bakıldığında ise; bir kültürün içinde kişiden kişiye yayılan bir fikir, davranış, stil ya da kullanım olarak tanımlanmaktır. Türkiye'de gündelik kullanımda bu "meme" olgusu yaygın biçimde **"caps"** adıyla karşılanmaktadır. Bu adlandırma, yalnızca bir çeviri tercihinden ibaret değildir; çünkü "caps" terimi Türkiye'de sıklıkla **dondurulmuş bir görüntü üzerine metin bindirme** pratiğini merkez almaktadır. Capsler, sanal ortamda özellikle sosyal medyada paylaşılan, yaşananları alaycı ve mizahi bir biçimde yorumlama biçimi olarak tanımlanmaktadır. Caps İngilizce "capture" kelimesinden türetilmiştir (Aktaş, 2016).

Memler, popüler kültür içerisinde üretilir ve sosyal medyada dolaşıma girer. Bu içerikler genellikle genç sanatçılar ve grafik tasarımcılar başta olmak üzere dijital üretici kuşaklar tarafından yeniden yorumlanmakta, dönüştürülmekte ve çoğaltılmaktadır (Barlas Bozkuş, 2016). Öte yandan popüler kültürün gündelik hayata odaklanan, geçici ve elektik yapısı, memeslerin, dolayısıyla da capslerin yapısıyla da örtüşmektedir. Caps üretimleri, meme pratiklerine benzer biçimde, büyük ölçüde popüler kültürden beslenmektedir. Bu üretimlerde; futbolcular, televizyon dizileri ve sinema filmleri gibi tanınmış popüler figürler, çizgi film karakterleri ve gündelik yaşama ilişkin temalar (futbol, siyaset, vize ve final dönemleri gibi) sıklıkla kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra kedi köpek gibi popüler hayvan imgeleri de capslerin mizahi anlatımını güçlendiren sembolik unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Aktaş, 2016). Bu yönüyle capsler, popüler kültürün ortak özelliklerini yeniden bağlamlandırarak sosyal medya ortamlarında dolaşıma sokan görsel-metinsel anlatılar olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, sosyal medyayı popüler kültürün üretimi ve yayılımını sağlayan önemli araçlardan biri olarak ele almıştır. Kültür, popüler kültür ve sosyal medya arasındaki ilişkiyi kavramsal bir çerçevede değerlendirmiştir. İnceleme kapsamında, geleneksel kitle iletişim araçlarının popüler kültür üretimi ve dolaşımındaki belirleyici rolünün, dijitalleşme süreciyle birlikte sosyal medya araçlarına kaydığı görülmektedir. Sosyal medyanın kullanıcı ile etkileşim temelli yapısı, kullanıcıları yalnızca tüketici konumunda bırakmamakta; aynı zamanda onları kültürel içeriğin üreticisi ve taşıyıcı haline getirmektedir. Bu durum, popüler kültürün daha hızlı, geçici ve yeniden üretilebilir bir yapıya bürünmesine olanak kılmaktadır. Kültürel anlamların dolaşımı sosyal medya algoritmaları, kullanıcı pratikleri ve dijital görünürlük üzerinden şekillenmektedir.

Çalışmada ele alınan sosyal medya ünlüleri ve Influencer'lar, popüler kültürün oluşumu ve yayılımında yeni nesil kanaat önderleri olarak değerlendirilmektedir. Influencer'ların takipçileri ile kurdukları yakın ve sürekli etkileşim, onları yalnızca içerik üreticisi değil; aynı zamanda kanaat önderi, rol modeli ve tüketim davranışlarını yönlendiren bir aracı figür haline getirmektedir. Böylece Influencer'lar popüler kültürün önemli bir öğesi olan tüketim kültürünü yaygınlaştırmakta, bireylerin kimlik inşası ve yaşam tarzı tercihleri üzerinde belirleyici olmaktadır.

Öte yandan sosyal medyada trendlerin, hashtag kültürünün ve memes/caps üretimlerinin popüler kültürünü dolaşımını hızlandıran önemli araçlar olduğu bu çalışmada görülmektedir. Trendler ve hashtag'ler, belirli içeriklerin görünürlüğünü artırarak popüler olanın yeniden üretilmesini sağlarken; memes ve capsler mizah, ironi ve eleştiri yoluyla gündelik yaşamın kültürel kodlarını dolaşıma sokmaktadır. Bu üretimler, popüler kültürün geçici, eğlence temelli

ve hızla tüketilen doğasıyla örtüşmekte; aynı zamanda sosyal medyanın katılımcı kültür yapısını görünür kılmaktadır. Sonuç olarak sosyal medya, popüler kültürü aktaran bir mecra olmanın ötesinde, onu yeniden üreten, dolaşıma sokan ve yönlendiren dinamik ve akışkan bir alan olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Akpınar, M. E. Tiktok Akımlarının Sosyal Medyadaki Eleştirisi: Twitter Üzerinden Yapılan Eleştirilerin İncelenmesi, 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 363-381.2021.

Aktaş, Ö. Bir İletişim Yöntemi Olarak Caps / Memes, İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 6(14), 1-14. 2016.

Bahçecioğlu, E. H. Popüler Kültür Odağında Sosyal Medyada Akım Trafiği: 'TikTok' Örneği, Etkileşim, (12), 426-454. 2023.

Barlas Bozkuş, Ş. Pop Polyvocality and Internet Memes: As a Reflection of Socio-Political Discourse of Turkish Youth in Social Media. Global Media Journal TR Edition, 6 (12). 44-74. 2016.

Biricik, Z. Yeni Medya Çağında Şöhretin Dönüşümü: Mikro Influencers'lar Üzerine Bir İnceleme. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 2022(58), 18-37. 2022.

Coşgun, M. Popüler Kültür ve Tüketim Toplumu, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1(1), 837-850. 2012.

Çeçen, A. *Kültür ve Politika,* Ankara: Gündoğan Yayınları. 1996.

Dağtaş, E. ve Yıldırım, O. Mizah Anlayışının Yeni Hali "Caps" leri "Dünya tarihine Yönveren Kişiler" Üzerinden Okumak. Intermedia International E-Journal, 4(6), 14-39. 2017.

Diker, E. *İletişim ve Kültür, Cumhuriyetin İkinci Yüzyılında Sosyal ve Kültürel Çalışmalar,* Editör: Muammer Ak. Konya: Çizgi Kitabevi. 150-165. 2023.

Erdoğan, İ. Popüler Kültürün Ne Olduğu Üzerine, Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, 5(57), 1-18. 2004.

Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. *Popüler Kültür ve İletişim*, Ankara: Erk Yayınları. 2005.

Eyel, C. Ş. ve Şen, B. Influencer Pazarlama ve Tüketicilerin Influencer'lara Yönelik Tutumlarının Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi, Atlas Sosyal Bilimler Dergisi, 1(5), 7-29. 2020.

Google. Video Bulmak İçin Hashtag Kullanma, https://support.google.com/youtube/answer/10806146?hl=tr&sjid=12310566307870412269-EU (Erişim tarihi: 11.11.2024).

Güreller, M. Sosyal Medya ve Popüler Kültür İlişkisi Üzerinden Twitter Gündemi Özelinde Bir Analiz. Sakarya İletişim, 1(1), 90-110. 2021.

İli, B. ve Büyükbaykal, G. N. Hashtag Aktivizmi Araştırmalarının Bıbliyometrik Analizi, Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 13(4), 900-915.2023.

Karaduman, N. Popüler Kültürün Oluşumunda ve Aktarılmasında Sosyal Medyanın Rolü, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XLIII, /2, 7-2. 2017.

Karakuş, M. Popüler Kültür Ve Sosyal Medya İlişkisi Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. Medeniyet ve Toplum Dergisi, 8 (1), 137-156. 2024.

Kıran, S., Yılmaz, C. ve Emre, İ. E. Instagram'daki Influencer'ların Takipçiler Üzerindeki Etkisi. Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi, 3(2), 100-111. 2019.

LINKEDIN. (2023), Word of Mouth ve Sosyal Medya Akımları, https://tr.linkedin.com/pulse/word-mouth-ve-sosyal-medya-ak%C4%B1mlar%C4%B1-zeynel-berkay-ulus#:~:text=Sosyal%20Medya%20Ak%C4%B1mlar%C4%B1%20Nedir%3F,sosyal%20medya%20platformlar%C4%B1nda%20pop%C3%BCler%20olabilir.. (Erişim tarihi: 11.11.2024).

Özkahveci, E. ve Civek, F.Tüketim Ekonomisinde Influencer'ların Önemi: Teorik Bir Değerlendirme, International Academic Social Resources Journal, 7(33), 7-15. 2022.

Özkan, H. H. Popüler Kültür ve Eğitim, Kastamonu Education Journal, 14(1), 29-38. 2006.

Paslanmaz, İ. ve Narmanlıoğlu, H. Instagram Hikayelerinde Benliğin Sunumu: Influencer'lar Üzerine Bir Araştırma, AJIT-E: Academic Journal of Information Technology, 10(39), 23-51. 2020.

Pazarlamailetişimi. (2023), Yeni Medya Nedir? Kavramlar, Tartışmalar, https://pazarlamailetisimi.com/yeni-medya-nedir-kavramlar-tartismalar/. (Erişim Tarihi: 11.11.2024).

Sakallı, E. Türkçe Popüler Kültür, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi, 3(2). 2014.

Shifman, L. Memes in a Digital World: Reconciling with a Conceptual Troublemaker Journal of Computer-Mediated Communication, 18. 362–377. 2013,

Tatomirovic, T. Hashtag as a Popular Culture Phenomenon, https://medium.datadriveninvestor.com/hashtag-as-a-popular-culture-phenomenon-aa9f04b604c5. (Erişim Tarihi: 13.12.2025).

Uğur Balcı, A. ve Yurdakul, H. Dijital Dönüşüm Açısından Barbie Bebek İkonu: Instagram'da Doll Influencer Örneği, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25(1), 161-188. 2023.

Yardımcı, M. Influencer Bireylerin Takipçileri Üzerindeki Etkisi. International Journal of Media Culture and Literature, 9(2), 115-129. 2024.

Younis, D., M. The Role of Popular Culture insocial media on Millenniums''behaviors and social Identity. Emirati Journal of DigitalArts AND Media, 2(1), 52-58. 2024.

OSMANLI SİYASİ VE İDARİ YAPISINDA TERCÜME ODASININ YERİ

Muhammet Fatih BOZAN
Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi
mfatihbozan@gmail.com - 0000-0002-0104-8896

ÖZET
Osmanlı Devleti'nin son dönem kurumsal yapılarından birisi de Bâb-ı Âli Tercüme Odası'dır. Kısaca Tercüme Odası olarak da bilinen bu müessese üzerine birçok akademik çalışma yapılmış olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idari yapısındaki dönüşüme olan etkileri üzerine yapılan çalışmalar sınırlı kalmıştır. Oysa Tanzimat'la birlikte devlet idaresinde padişahın belirleyici rolü tedrici olarak sınırlandırılmış, 2. Meşrutiyetle de sembolik hale getirilmiştir. Bu dönemde Saray ve Padişah'ın yerini Bâb-ı Âli alırken, mülkiye ve seyfiyenin yerini de kalemiye sınıfı, yani bürokrasi almaya başlamıştır. İşte güç dengelerindeki bu değişimde devlet idaresinde etkili olan bürokratların çok önemli bir kısmının Tercüme Odası'nda yetiştiği dikkate alındığında, değişimde etkili olan unsurun önemli bir kaynağı ortaya çıkmış olacaktır. Avrupa ile yakın temas kuran ve Devlet'in selametini Avrupaî reformlarda gören bürokratların yetiştiği Tercüme Odası bu kritik rolü sebebiyle detaylı bir incelemeyi hak etmektedir. Bu çalışma Osmanlı Devlet yapısında yaşanan köklü değişimlerde Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nın yerini ve önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.
Anahtar Kelimeler: Bâb-ı Âli Tercüme Odası, Tanzimat, Bürokrasi, Batılılaşma.

The Position Of The Translation Office in The Ottoman Political and Administrative Structure

ABSTRACT
One of the institutional structures of the Ottoman Empire in the last period was the Sublime Porte Translation Room. Although many academic studies have been conducted on this institution, also known as the Translation Room, studies on its effects on the transformation of the political and administrative structure of the Ottoman Empire have been limited. However, with the Tanzimat, the determining role of the sultan in state administration was gradually limited and with the 2nd Constitutional Monarchy, it was made symbolic. During this period, while the Palace and the Sultan were replaced by the Sublime Porte, the civil service and the seyfiye began to be replaced by the clerical class, that is, the bureaucracy. When it is taken into account that a significant number of bureaucrats who were effective in state administration in this change in the balance of power were trained in the Translation Room, an important source of the effective element in the change will emerge. The Translation Room, where bureaucrats who had close contact with Europe and saw the salvation of the state in European reforms were trained, deserves a detailed examination due to this critical role. This study aims to reveal the place and importance of the Sublime Porte Translation Office in the radical changes experienced in the Ottoman State structure.
Keywords: Bâb-ı Âli Translation Office, Tanzimat, Bureaucracy, Westernization.

GİRİŞ

Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir devamı şeklinde ortaya çıkan Osmanlı Devleti kadim Türk geleneğine uygun olarak teşekkül etmiş, gaza ruhuyla yönünü Bizans'a çevirerek genişlemiş, önce Balkanlarda daha sonra da Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet sahasında güç terakümü yapmıştır. Siyasi gücüne hilâfeti de ekledikten sonra bir cihan devleti hüviyeti kazanmış ve üç kıtanın kesiştiği Afro-Avrasya'da hükümranlık tesis etmiştir. Adaletli yönetimi sayesinde gücünü de koruyarak uzunca sayılabilecek bir ömür süren Osmanlı Devleti nihayet yaşlanmış, teknolojik gelişmelerin iktisadi ve askeri sahada yaptığı değişmeleri takipte ve ortaya çıkan yeni güç odaklarıyla rekabette zorlanmaya başlamıştır.

Değişimi fark eden Osmanlı padişahları bu duruma karşı tedbir almaya çalışmışlar, özellikle askeri sahada ıslahatı zaruri görerek önceliği bu alana vermek istemişlerdir. Ancak en büyük mukavemet de seyfiye cenahından gelmiş, Yeniçeriler 2. Osman'ı (Genç Osman) daha niyet safhasında öldürmüş, 3. Selim de ıslahata teşebbüs safhasında aynı akıbete uğramaktan kurtulamamıştır. Bu tabloya yerelde güçlenen âyanlar[1] da başka bir şekilde eklemlenerek Sened-i İttifak'la 2. Mahmud'un karşısına taraf olarak oturmayı başarmışlar, Pay-ı Tahtın zafiyetini aleni etmişlerdir.

Padişah idari yapıyı merkezileştirmek ve bürokratik mekanizmayı güçlendirmek için öncelikle ayanları etkisiz kılmanın yollarını aramış, 1814 yılından itibaren kademeli bir şekilde devletin buyruklarını yerine getirmeyen ayanları ortadan kaldırmıştır. Bunu yaparken de önce âyanların bazı görev ve yetkilerini *Sandık Eminliği'ne* aktarmış, 1833 yılında mahalle ve köylerde kurulan muhtarlıklarla âyanların fonksiyonları tamamen bitirilmiştir (Eryılmaz, 2006: 56-57).

Eyaletlerde ortaya çıkan merkezkaç kuvvetlerin merkezi zayıflatmasını ayanları ortadan kaldırarak engelleyen Padişah 2. Mahmud, daha sonra en can alıcı mesele olan Yeniçeri Ocağı'na yönelecek ve Devlet-i Âliye'nin bünyesini kanser gibi saran bu illeti kesip atacaktır. Planladığı reformların önünde en büyük engel olarak duran âyan ve Yeniçeri Ocağı'nı bertaraf eden 2. Mahmud artık bütün güçleri elinde toplamayı başarmıştır. Bundan sonra merkezi gücü tahkim için Divan-ı Hümayuna el atacak olan Sultan 2. Mahmud Batı tipi bir hükümet teşkili için köklü değişikliklere gidecektir. İşte bu safhada bu makalenin de ana teması olan mülkiye ve seyfiyenin yerini alacak hatta ilerleyen zaman içerisinde Saltanatı bile geriye itecek olan kalemiye sınıfının yani bürokrasinin yükselişi başlayacaktır. Bürokrasinin kuluçka merkezi ise Fenerli Rumların ihanetlerinden sonra kurulan ve Batı bilgi ve düşüncesinin giriş kapısı olan Tercüme Odası olacaktır.

1. SENED-İ İTTİFAK'TAN TANZİMAT'A REFORM ARAYIŞLARI

Batılı devletlerin teknolojik gelişmeleri kullanarak askeri yapılarını güçlendirmeleri, okyanuslara açılmaları, sömürgeler üzerinden iktisadi olarak zenginleşmeleri, milliyetçilik akımlarını kullanarak azınlıkları kışkırtmaları ve Osmanlı Devleti'ni sürekli bir savaş ekonomisi üzerinden yıpratmaları Padişahları ve devlet ricalini yeni arayışlara itmiştir. Âciliyeti sebebiyle ilk ıslahat hareketleri ordu üzerinden yapılmak istenmiş ve bilindiği üzere bu niyet Padişah 3. Selim'in yeniçeriler tarafından katledilmesi ile sonuçlanmıştır. 2. Mahmut yeniliklerin önünde en büyük engel olarak gördüğü Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp, ulemayı maaşlı memurlara dönüştürerek Tanzimat reformlarının önünü açmayı başarmış, Yeniçeri Ocağı'nın

[1] Osmanlı Devleti'nde şehir ve kasabalarda devletle halk arasındaki münasebetlere aracılık eden o mahallin itibarlı şahıslarına verilen ad olan Âyanlarla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Mert, Özcan (1991). Âyan, *TDV İslâm Ansiklopedisi, 4. Cilt, s. 195-198.*

kaldırılması padişahın eski gücüne tekrar kavuşabilmesini ve otoritenin merkezde temerküzünü sağlamıştır (Koçak, 2010: 37).

1.1. Sened-i İttifak

Osmanlı Devleti'nde hükümranlık ve saltanat padişahın şahsında temerküz eder ve şer'i esaslara göre usulü dairesinde padişahlar tarafından kullanılırdı. Devletin zaman içerisinde yaşlanması ve yıpranması ile durum değişmeye başlamış, merkezi gücün zaafa düşmesine paralel olarak birtakım mahalli otoriteler ortaya çıkmıştır. Bidayette iyi niyetli olarak halkın taleplerini devlete ulaştırmada ve halkla devlet arasında iletişim sağlamada aracılık vazifesi üstlenen mahalli eşraftan kişiler zaman içinde devletin zaaflarından da istifade ederek nüfuz alanlarını genişleterek birer mahallerinde bir güç odağı haline gelmişlerdir. Taşrada otoritesi zayıflayan devlet Anadolu ve Rumeli'de ortaya çıkan güçlü aile ve hanedanların varlığını kabul etmek mecburiyetinde kalmış, hatta otoritesini bu mahalli âyan ve eşraf üzerinden yürütmeye başlamıştır. Nüfuz alanını genişletme gayretine düşen ayanların kendi aralarında ve zaman zaman da devletle olan mücadeleleri sosyal yapıyı sarsmıştır.

Merkezi gücü yeniden tesis etmek amacıyla 3. Selim'in askeri sahada yapmayı planladığı ıslahat hareketi Yeniçerilerin isyanı ile sonuçlanmış, bu duruma müdahale etmek üzere Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa Pay-i Tahta doğru harekete geçmiştir. 3. Selim'in öldürülmesine engel olamasa da 2. Mahmud'un tahta geçmesini sağlamış ve kendisi de sadrazam olmuştur. Sadaret mührünü alan Alemdar Mustafa Paşa ilk iş olarak âyanları Pay-i Tahta istişareye davet etmiş, nüfuzu ve gücü sayesinde ayanların önemli bir kısmı davete icabet etmiştir. Yapılan müzakereler sonucu "Sened-i İttifak" olarak isimlendirilen metin ortaya çıkmış (7 Ekim 1808), tarafların imzalanması ve mühürlenmesi ile meşverete son verilmiştir (Akyıldız, 2009: 512-514). Sultan Mahmud evvelemirde bunu imzada tereddüt ettiği ve Enderun ricalinden bazılarıyla keyfiyeti müzakere ettikten sonra "bilahare bunun fesih ve ilgasının daha isabetli olacağı" fikri ile bir dibace, yedi şart ve bir zeyilden ibaret olan Sened-i İttifak'ı Hattı Hümâyûn ile tasdik etmiştir[2].

Nitekim 2. Mahmud gücü merkezde toplama düşüncesini uygulamaya geçirmiş, 1814 yılından itibaren kademeli bir şekilde devletin buyruklarını yerine getirmeyen âyanları ortadan kaldırmayı başarmış, selefleri zamanında kötüye kullanılan yetki genişliğine son vererek merkeziyetçiliği kuvvetlendirmiştir (Eryılmaz, 2006: 64).

1.2. Vaka-i Hayriye ve Yunan Bağımsızlığı

2. Mahmud devrinin en önemli icraatlarından olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Osmanlı tarihinin önde gelen dönüm noktalarından birisini teşkil eder ve kaynaklarda genelde Vaka-i Hayriye tanımlamasıyla anılır. 2. Mahmud devletin idarî sisteminin Avrupa devletleri gibi merkeziyetçi bir seviyeye getirilmesini ve bütün devlet kurumlarının zamanın şartlarına uygun biçimde yeniden inşasını hayatta kalmanın bir zarureti olarak görüyordu. Bunun için her şeyden önce seleflerini ölüme götüren askeri sahada ıslahat yapmaktan başka yol yoktu ve böyle bir ıslahat için de Yeniçeri Ocağı'nın ilgası kaçınılmazdı.

1825 yılında Mora'da çıkan Yunan isyanını bastırmada başarısı görünen modern Mısır ordusunun gücü Padişahın Yeniçeri Ocağı'nı lağvetme iradesini güçlendirmiş (Ortaylı, 2014: 58), uygun fırsatı yakalayınca da keskin bir darbe ile 16 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri

[2] Daha detaylı bilgi için bkz. Özçelik, A. Selçuk (1959). Sened-î İttifak, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, Cilt: 24 Sayı: 1-4. s.1-12. https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=pdf&ID=vZwt238Bjl36bKoOBCeX.

Ocağını bir daha dirilmemek üzere yok etmiştir. Bu hâdise tarihlere Vaka-i Hayriye (Hayırlı Olay) olarak geçmiştir[3]. Bu hayırlı olayın askeriyede meydana getirdiği zaaf, Asakir-i Mansure-i Muhammediye ile telafi edilmeye çalışılsa da bu dönemde Mora'da ortaya çıkan isyanın Yunan bağımsızlığına yol açması engellenememiştir.

Ordunun diğer kanadı olan eyalet askerleri ise varlığını bir süre daha devam ettirmiştir. Zira tımar sistemi hem askerî-idarî teşkilâtın ana unsuru hem de mîrî arazi sisteminin işleyişinin temel faktörüdür. Vaka-i Hayriye'yi müteakip Anadolu ve Rumeli'de bulunan 53 sancaktaki tımarlı sipahiler Asâkir-i Mansûreyi Muhammediyenin süvarisi haline getirilmiştir. Ancak Tanzimat döneminin getirdiği yeni malî uygulamalar, inzibat görevlisi haline gelen tımar sahiplerinin kendi bölgeleriyle alâkalarını zayıflatmış, bir kısım sipahinin vefatıyla tımarlar tasfiye olmuş, bir kısmı da yeni teşkil olunan jandarma birliklerine aktarılmış, yaşları müsait olanlar merkezde zâbit olarak yetiştirilmiştir. Bu şekilde tımar rejimi de tarihe karışmış, tımar topraklarıyla ilgili mahallî problemler ise Cumhuriyet dönemine miras olarak kalmıştır (İnalcık, 2012: 168-173).

1821 Yunan İsyanı, dâhili ve hârici sebeplerle ortaya çıkan, etkileri bakımından daha sonra yaşanacak isyan ve ayrılık hareketlerine öncülük eden bir hadisedir. İdari yapının işleyişinde yaşanan sıkıntılar, rüşvetin artması, vergilerin ağırlığı ve uzun süren harplerin ortaya çıkardığı zaaf, Rum İsyanı için elverişli bir ortam sağlamıştır. Ayrıca Rum ticaret burjuvazisinin gittikçe zenginleşmesi, 1789 Fransız İhtilâli'nin uyandırdığı milliyetçilik Avrupa'da olduğu kadar etnik çeşitliliğe sahip olan Osmanlı Devleti'nde ve bilhassa garı Müslim tebaa arasında da yayılmış ve 1804 yılında çıkan Sırp ayaklanması da bu isyanın çıkışına ortam hazırlamıştır. İsyan her ne kadar Eflak ve Buğdan'da başlamışsa da asıl Mora yarımadasında başarıya ulaşmıştır. Aslında, Osmanlıların geçmişteki başka ayaklanmada yaptığı gibi Yunan isyanını kolayca bastıramamasının sebebi büyük ölçüde isyancılara verilen uluslararası destekti.[4] Osmanlı Devleti bu dönemde isyanı bastırmada Mısır Valisi Mehmet Ali Paşadan destek almış, ancak Fransa, İngiltere ve Rusya isyana müdahalede bulunmuş, nihayet süreç Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829) ile sonuçlanmış ve mağlup olan Osmanlı Devleti imzaladığı Edirne Antlaşması ile Yunanistan Devletinin kuruluşunu kabul etmek zorunda kalmıştır.

2. BÂB-I ÂLİ TERCÜME ODASI

Osmanlı Devleti ile Batılı devletler arasındaki ilişkilerde ihtiyaç duyulan tercüme hizmetlerini Divan-ı Hümayun Tercümanları sağlardı. Döneminde küresel bir güç olan ve 17. yüzyılın sonlarına kadar yaptığı tüm savaşlarda muzaffer olan Osmanlı Devleti bu sebepledir ki batılı ülkelerde mukim sefaretler açmaya gerek görmemiş, diplomatik münasebetleri ihtiyaç hâsıl oldukça yerine getirilecek bir vazife olarak görmüştür. Hatta l836'ya kadar harici işlerle görevli Amedi ve Beylikçi Odaları'nın bağlı olduğu Reis-ül Küttaplar divan üyesi bile olamamış ve erkân-ı devlet yerine rical-i devlet kategorisinden sayılmıştır (Bilim, 1990: 30).

Reis-ül Küttap riyasetinde yürütülen beynelmilel münasebetlerde tercüme hizmetleri için ilk başlarda Hıristiyan tebaa görevlendirilmiştir. Ancak 16. yüzyıl başlarından sonra Divan-ı

[3] Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını Rusların Strelitz Ordusu'nun ilgasından daha zor ve riskli gören Cevdet Paşa Strelitzleri Rusya'nın omuzunda kolayca kazınacak bir ura benzetirken, Yeniçeri Ocağını Devlet-i Aliye'nin kalbinde bir seretân (kanser) illetine benzetmiş ve ameliyatı cerrahiyenin zorluğuna dikkati çekmiştir. Bkz. Cevdet Paşa (1967). *Tezâkir*, Hazırlayan C. Baysun, 1-40-Tetimme, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

[4] Bkz. Hanioğlu, M. Şükrü (2008). A Brief History of the Late Ottoman Empire. Princeton: *Princeton University Press,* pp. 69.

Hümayun Tercümanlığı mühtedilere verilmiş ve kendilerine maaş olarak tımar bağlanmıştır. Bu durum 16. yüzyıl ortalarına kadar sürmüş ve bu tarihten başlayarak Divan-ı Hümayuna yabancı dil bilen, Osmanlı Rumları alınmaya başlanmıştır (Bilim, 1990: 30). Bu durum Divan-ı Hümayun Tercümanlığına 17. yüzyıl ortalarından itibaren ileri gelen Fenerli Rum ailelerinden kimselerin atanması ile devam etmiştir. Ticaret, gemi taşımacılığı ve bankerlik gibi işlerle uğraşan bu aileler bir hayli zenginleşmiş ve Batılı devletlerle sürekli münasebet içinde bulunmuşlar, bu esnada dil becerisi kazanmışlardır (Bilim, 1990: 31; Balcı, 2006: 65).

Tercüman ihtiyacını karşılamada diğer devletlerin uygulamalarına bakıldığında Osmanlı Devletinden farklı bir yol izledikleri hemen dikkati çeker. Zira Batılı Devletlerin Osmanlılardan yaklaşık 300 yıl önce Tercüme Odasına benzer bir tercüman yetiştirme politikasını İstanbul'da hayata geçirdikleri görülmektedir. Mesela Venedik Cumhuriyeti kendi uyruğundan olan Türkçe tercümanlarını yetiştirmek için 1551'de İstanbul'daki elçiliğinin bünyesinde ilk *Dil Oğlanları* adıyla bir okul açmıştır. Bu örneği 1669 yılında Fransa, 1754 yılında Avusturya, 1766 yılında Polonya ve son olarak 1814 yılında İngiltere takip edecektir. Dil Oğlanları okullarının kurulmasının amacı, Osmanlı Devletinde görev yapacak tercüman ve diğer memurların Türkçe öğrenimini küçük yaşlardan itibaren devlet eliyle sağlamaktı. Böylece başka milletlerin tercümanlarına ihtiyaç duymadan ve tercüman ihanetlerini asgariye indirerek kendi tercümanlarını yetiştirmiş oluyorlardı (Ağıldere, 2010: 695).

Batılı ülkeler hayli erken dönemlerde Pay-i Tahtta sefaretler açmaya başlarken Osmanlı Devleti ise Avrupa'nın büyük başkentleriyle sınırlı olarak önce Londra'da (1793), daha sonra Paris, Berlin ve Viyana'da (1797) sefaretler yani büyükelçilikler açmıştır. Haliyle tercümanlık hizmetleri de önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle Avrupa başkentlerine gönderilen Osmanlı elçilerinin o ülke dillerini bilmemesi sebebiyle yanlarında mutlaka Divan Tercümanlarından bir mütercim görevlendirilmeye başlanmıştır.

İlk zamanlar Osmanlı Devleti'nin diğer devletlere faikıyeti ve üstünlüğü sebebiyle Avrupalı devletlerin siyasetini ve düşünceleri öğrenmek hususunda fazla bir hassasiyeti olmamıştır. Dini birtakım gerekçelerle de desteklenen bu anlayış yanlış olarak Osmanlı bürokrasisindeki Müslümanların yabancı dil öğrenmemelerinin sebepleri içerisinde sayılmıştır.[5] Ancak üstünlük duygusunun kısmen de olsa İslâm dünyasının dışında olup bitenleri küçümsemek gibi bir zaafa yol açtığı da doğrudur. Yabancı dil bilen bürokrat azlığı sebebiyle tercümanlıklarda Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan tebaası ve daha sonra da Hıristiyan Rumlar kullanılmıştır (Balcı, 2008: 79; Bilim, 1990: 42).

Divan-ı Hümayun'da gayrı Müslim tebaanın tercüman olarak kullanılması özellikle Fenerli Rumlar arasında büyük bir rekabet yaşanmasına yol açmıştır. Buna karşılık Devlet de seçici davranmış; özellikle devlete sadakat şartı yanında tahrirat ve yazışma hususunda maharet, Fransızca lisanına ve tercümesine vukufiyet gibi hususlara ilave olarak tercümanların sicili temiz ve ihanetten ari olmaları, memuriyetini ifada ihtimam ve dikkat ile hareket etmeleri, sadakat-ı fıtriye ve istikametleri de dikkate alınmıştır (Balcı, 2006: 67).

Ancak Devletin tercümanlarda aradığı şartların herhangi bir garantisi de bulunmamaktadır. Bu sebeple Osmanlı dış politikasının odak noktaları olan elçiliklerde Rum tercümanların önünde

[5] İslâm'ın ilk dönemlerinde Habeşistan, İran, Bizans, Mısır ve diğer devletlere yazılacak mektuplar için bizzat Hz. Muhammed'in (asm) emri üzerine kâtibi Zeyd b. Sabit İbranice ve Süryanice öğrenmişti. Hatta Zeyd'in Farsça, Yunanca, Kobtça ve Habeş dilini de bildiği kaydedilmektedir. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Hamidullah, Muhammad (1980). *İslâm Peygamberi* 2.Cilt, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, 4. Baskı, s. 840.

fırsat pencereleri açılmış, nitekim Fenerli Rumlardan bazıları tercümanlık hizmetlerini yerine getirirken Devletin gizlilik gerektiren mahrem yazışmalarını diğer devletlere bildirerek casusluk yaptığı gibi, devletin parçalanması için çalışanlar bile çıkmıştır[6]. Günümüzde istihbaratın önemi ve ülkelerin istihbarata yaptıkları yatırımlar dikkate alındığında bu kadar hassas ve devletin bekası ile yakından ilgili bir diplomatik görevlerin ihanet ihtimali son derece yüksek olan gayrı Müslimlere verilebilmesi oldukça şaşırtıcıdır.

Osmanlı Devleti bidayette hükümranlığı altındaki gayrı Müslim unsurların siyasi, sosyal ve dini yapılarını muhafaza etmelerine izin vermekte bu beyliklerin başındaki voyvoda unvanlı yöneticileri, yerli aristokrat aileler arasından seçmekteydi. Ancak 18. yüzyılın başlarında yaşanan siyasi gelişmelere paralel olarak, Eflak ve Buğdan voyvodalarının Avrupalı devletlerle gizli işbirliği kurmaları sebebiyle, Eflak ve Buğdan'ın yönetimi için yerli voyvodalar yerine, İstanbul'un Fener semtinde oturan Rumlar arasından seçtikleri kişileri bu göreve getirmeye başlamıştır. Görevlendirilen Fenerli Rumlar aynı zamanda Avrupa Devletleri ile ilgili haberleri takip ve istihbarat toplama görevlerini de üstlenmişler, tercüme faaliyetleri yanında devletlerarası ilişkilerde önemli rolleri yerine getirmişlerdir (Çiftçi, 2010: 28).

Divan-ı Hümayun Tercümanları Batılı devletlerden gelen yazılarla resm-i kabul törenlerinde Padişah veya Sadrazama gönderilen mektupları tercüme eder, Reis-ül Küttab'ın yabancı elçilerle görüşmesinde tercümanlık yapar, yabancı ülkelere gönderilen Osmanlı sefaret heyetlerine katılarak toplantıların yazılı raporlarını tutar, anlaşmalarda tercümanlık eder, hâsılı Avrupalı Devletlere verilecek her türlü yazıyı kaleme alır, Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerini takip gibi önemli görevler yapar ve bu esnada Devletin bütün sırlarına sahip olurlardı (Balcı, 2006: 72).

Osmanlı Devlet adamlarının güvenini kazanan bir çok Fenerli aile birkaç nesil boyunca Divan tercümanlığını tekeline almayı başarmıştı. Aldıkları eğitim neticesinde Türkçe ve Arapça 'nın yanı sıra birçok Avrupa lisanını öğrenen Fenerli Rumlar Osmanlı diplomasisi için vazgeçilmez unsurlar haline gelmiş ve yaklaşık 152 yıl boyunca Divan-ı Hümayun tercümanlığı görevini üstlenmişlerdi. Devletin dış ilişkilerinin düzenlenmesinde söz sahibi olan Sadrazam ve Reis-ül Küttaplara danışmanlık yapan Fenerli tercümanlar, giderek artan nüfuzları sayesinde etki alanlarını da genişletmişler ve Avrupa'da Osmanlı daimi elçiliklerinin kurulmasıyla birlikte sefaretlerde tercüman olarak da vazife üstlenmişlerdi (Aydın, 2007: 58).

Divan-ı Hümayun tercümanlığında istihdam edilen Fenerli Rum aileleri (İskerletzade, Yanakizade, Drakozade, Kalmakizade, İpsilantizade, Mihalzade ve Sarıbeyzade) imtiyazları, nüfuzları ve haliyle müreffeh hayatları ile dikkat çekmişlerdir (Özkul, 2009: 76). 18. Yüzyılın sonunda ve 19. Yüzyılın başlarında Osmanlı hâriciyesi tam anlamıyla Fenerli Rumların kuşatmasına maruz kalmış ve divan ve sefaret tercümanlıklarından, Eflak ve Bağdan voyvodalıklarına kadar Osmanlı dış siyasetinin belirleyici vasıtaları Rumların tekeline geçmişti. Rum Divan tercümanlarının merkezde belli ölçüde kontrol edilebilir olmalarına karşın sefaret tercümanlarının sahip oldukları hareket serbestisi, Osmanlı Devleti'ne telafisi imkansız

[6] Mesela Paris Büyükelçisi Moralı Seyit Ali Efendi'nin elçilik tercümanı Fenerli Rumlardan Godrica elçiliğe gelen tüm yazışmaları Fransa Başbakanına bildirdiği gibi, Napoleon Bonaparte'a Osmanlı Devleti'nin parçalanmasıyla ilgili bir proje dahi sunabilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Bilim, Cahit (1990). Tercüme Odası, *OTAM*, Sayı 1, s. 29-44. Ankara.

siyasi bedeller ödetmiştir[7]. Yunan isyanının yaşandığı 1821 yılına gelindiğinde, Rum tercüman ve voyvodaların Bâb-ı Âlî'ye yanlış bilgiler aktarmaları ve bazılarının bu ayaklanmayı desteklemeleri, Rum tercüman istihdamının arzettiği mahzurlu durumu çok acı bir şekilde ortaya koymuş, isyandaki rolü ve ihaneti sebebiyle tercüman Constantine Mourouzi'nin 16 Nisan 1821'de idam edilmesiyle Fener'li Rum tercümanlar dönemi sona ermiştir (Bilim, 1990: 34). Aynı yıl Bâb-ı Âli'de Tercüme Odası kurulmuş ve başına da Yahya Naci Efendi ile oğlu Ruhiddin Efendi getirilmiştir (Çiftçi, 2010: 43).

2. Mahmud'un devlet idaresinde yaptığı düzenlemeler arasında Reis-ül Küttaplığın Hâriciye Nazırlığına dönüştürülmesi önemli bir yer tutar. Bu dönemde Avrupa devletleriyle ilişkilerin önemi dolayısıyle Paris ve Londra'ya yeni hüyükelçiler atanması dil bilen eleman talebini arttırmış ve Tercüme Odası Hariciye Nezaretinin çok önemli bir şubesi haline gelmiştir (Bilim, 1990: 39). Bâb-ı Âli Tercüme Odası, Fatih Sultan Mehmed zamanında kurulan Divanı Hümayun Tercüme Odası'nın devamı niteliğinde olup artan uluslararası ilişkilere paralel olarak bir gelişme seyri izlemiş, Kırım Harbi münasebetiyle Fransızca yanında müfredata İngilizce de dâhil edilmiştir (Balcı, 2006: 99).

Tercüme Odası yaptığı faaliyetlerle adeta bir dil okulu halini almış, yabancı dil bilen Müslüman tebaa, uluslararası ilişkilerde ihtiyaç duyulan uzman bürokratlara dönüşmüştür. Ancak bu bürokratlar Avrupa'daki gelişmeleri takiple zaman içinde reformcu düşüncelerin giriş kapısı mahiyetini de almıştır. Nitekim daha sonra yapılacak reform hareketlerinde hep Tercüme Odasında yetişen bürokratların etkisi hissedilecektir. Bu güç sivrilmesi Tercüme Odasını bir kişinin kariyerine başlayabileceği "en iyi yer" haline getirecektir (Balcı, 2006: 106). Nitekim Avrupa'ya gönderilenler Tercüme Dairesi'nde yetişen bürokratlar arasından seçilecek, yurda döndüklerinde de kendilerini idari sistemde ayrıcalıklı konumlarda bulacaklardır (Kamay, 2012: 43-44).

Artan uluslararası ilişkiler evrak işlerini de arttırmış, buna bağlı olarak da Tercüme Odası'na bağlı Tahrîrât-ı Ecnebiyye Odası kurulmuştur (25 Mart 1856). Bâb-ı Âli paşaları dâhili ve harici siyasette Tercüme Odası bürokratlarının gücü üzerinden bazı tasarruflarda bulunmaya başlamışlardır. Nitekim Âlî Paşa'nın ileride kendisine rakip çıkma endişesi ile Tahrîrât-ı Ecnebiyye Odası'na Müslümanlar yerine Ermenileri doldurduğu iddia edilmiştir (Akyıldız, 2011: 505).

3. BÂB-I ÂLİ VE DEVLET İDARESİNİN YENİ ORTAKLARI

2. Mahmud, devletin idari yapısında esaslı değişikliklere imza atmıştır. Bunların içinde belki de en önemlisi Divan-ı Hümayun'un yerini Bâb-ı Âli'nin almasıdır. Sultan Mahmud mülkiye ve seyfiye sınıflarını ayırarak vali ve mutasarrıfları merkezden atanan maaşlı memurlara dönüştürürken ilmiye sınıfını da zayıflatmıştır. Keza yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra Bektaşi tekkelerini de kapatmış, idarede tarikatların gücünü kırmıştır. Divan-ı Hümayun'un yerini alan Bâb-ı Âli'de nezaretler teşkil etmiş, Kethüda Dâhiliye Nâzırı olurken, Reis-ül Küttaplık da Hariciye Nezaretine dönüştürülmüştür. Böylece merkez teşkilatında nezaretler veya bugünkü mânada bakanlıklar ortaya çıkmış, Divan-ı Hümayun yerini Bâb-ı Âli'ye terk etmiştir. Yeniçeri

[7] Avusturya ve Rusya'ya Osmanlı Devleti hakkında gizli bilgi sızdırdığı tespit edilen bazı voyvodalar idamdan kurtulmak için bilgi sızdırdıkları devletlere sığınmaktaydırlar Bkz. Çiftçi, Cafer (2010). Bâb-ı Âlî'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Buğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821), *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 26 s. 27-48.

Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Devlet idaresi iki büyük aktörün rekabet alanına dönecektir (Hanioğlu, 2008: 59). Bu mücadele güçlü olan Padişah ve güçlenmeye başlayan Bâb-ı Âli bürokrasisi arasında geçecek ama zamanla güçler yer değiştirecektir.

Bâb-ı Âli bürokrasisini besleyen temel kaynak Tercüme Odası'dır. 2. Mahmut döneminde kurulan Tercüme Odası, Hâriciye Nâzırlığının yirmi kadar bölümünden en dikkat çekenidir. Zira Devlet-i Âliye'nin Batı ile olan münasebetleri bu kanaldan yürütülmektedir. Bu münasebetlerin diplomatik ciheti kadar sosyokültürel tarafları da bulunmaktadır. Adeta bir dil akademisi gibi çalışan Tercüme Odası, Osmanlı Devleti'nin Avrupa bilgisine açılan bir penceresi olmuş; burada çalışan gençler yaptıkları çeviriler aracılığıyla Avrupa bilgi ve düşüncesini benimsemiş ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin kaderine hükmetmişlerdir. Bürokratik sisteme dâhil olanlara dil öğretmek işinin yanı sıra, yeni bir dünya görüşünün ve yeni bir siyasi idealin geliştiği çok ileri bir yere dönüşen Tercüme Odası, yenilik fikirlerinin ve iştiyakının kuvvetle hâkim olduğu, büyük memleket meselelerinin daima canlı şekilde var olduğu ve yaşandığı bir mekâna dönüşmüştür. Bu sebeple reformcu bürokrasinin okulu haline gelen Tercüme Odası, aynı zamanda memur adayları için önemli bir kariyer basamadığıdır (Koçak, 2010: 42).

Temellerini 2. Mahmud'un attığı fakat ilanına ömrü vefa etmediği Tanzimat Fermanı ile Devletin önünde yeni bir dönem açılmaktadır. Tanzimat geniş anlamda bir kültürel değişme olayıdır. Bir medeniyetin başka bir medeniyete, bir kültürden başka bir kültüre geçme isteğinin bir ifadesidir. Bu kültürel değişimin ideolojisi Avrupalılaşma, araçları ise bürokrasi ve ekonomidir (Eryılmaz, 2006: 129). Ancak bürokrasinin öne çıkmasını araçlıktan öte bir tarihi kırılma olarak kabul etme mecburiyeti vardır. Zira Devlet-i Âliye'nin kuruluşundan bu yana idarenin başında olan Enderun'dan yetişen mülkiye ve seyfiye sınıfının yerini ilk defa olarak kalemiye yani bürokratlar devralmaktadır. 3 Kasım 1839'da Hattı Hümayunu okuyan bürokrat grubun hükümet dönemi o gün başlayacak ve artık bürokratların sözü geçerli olacaktır. Osmanlı Devleti'nin modernleşme tarihinin bu çarpıcı döneminde Bâb-ı Âli bürokratları yönetime hâkimdir. Bâb-ı Âli egemenliği bürokrasinin modernleştiği, güçlendiği, dolayısıyla modern merkeziyetçiliğin kurulduğu bir dönemdir (Ortaylı, 2014: 101-103). Bu dönemde Saray yavaş yavaş geriye çekilecek, Bâb-ı Âli ise icra gücü olarak ileriye çıkacaktır.

Tanzimat devrinin devlet adamları veya devlet idaresinin bu yeni ortakları Tercüme Odası'nda yetişen, Avrupa başkentlerinde sefirlik yapan ve oradan da Bâb-ı Âli'ye yerleşen sivil bürokratlardan meydana gelmektedir. Vakıa, içlerinde Cevdet Paşa gibi ilmiye sınıfından geçiş yapanlar olsa da bunlar mahduttur. Klasik Osmanlı dönemindeki idareciler yerlerini sivil bürokratlara bırakmışlar, kalemiye sınıfından gelen yöneticiler yüksek makamları ele geçirmeye başlamışlardır. Vilayet idaresi de bu gelişmelere paralel olarak Bâb-ı Âli bürokrasisinden gelen valilere bırakılmıştır (Ortaylı, 2014: 124).

Fransız İhtilâlinin Avrupa'da ortaya çıkardığı yeni akım imparatorlukları sarstığı gibi milliyetleri de uyandırmıştı. Çok milletli ve çok dinli bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devleti de Batı'dan esen bu rüzgârlardan etkilenmiş, öncelikle Avrupa devletleri ile yakın ticari münasebetlere girişen Hristiyan tebaa bu durumu fırsata çevirmiştir. Tanzimat Fermanı ile gayrı

Müslim ahaliye tanınan haklar bir ayrıcalığa dönüşmeye, Avrupalı devletler bu haklar üzerinden Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya ve müdahale etmeye başlamışlardır.[8]

Daha önce siyasi eğitim merkezinin Saray olduğu dönemlerde devlet adamları Enderun'da özel eğitimle yetiştirilirken 2. Mahmud'un Enderun'u kapatması bu geleneğe ağır bir darbe vurmuş, bu durum Tercüme Odası'nın yıldızını daha da parlatmıştır. Zira artık Tercüme Odası sadece tercüman yetiştiren bir okul olmanın ötesinde Osmanlı Devletinde modernleşme ve Batılılaşma hareketlerinin de giriş kapısı olacaktır. Reis-ül Küttap'lık 1836 yılında lağvedildikten sonra yerine kurulan Umuru Hariciye Nezareti'nin en parlak şubesi Tercüme Odası olacaktır. Bab-ı Ali'de kariyer elde etmek isteyen Müslümanlar arasında bir Avrupa dilini bilmek ayrıcalıklı bir konum elde etmenin en kestirme yolu olarak görüldüğü için bu dillerin öğrenildiği Tercüme Odası'na girmek bir ideal olmuştur (Balcı, 2008: 79).

Tanzimat döneminde genç insanları idari mesleklere hazırlayan en önemli mekân haline gelen bu odanın neredeyse tüm Yeni Osmanlıların kâtip olarak çalışıp devlet görevine ilk adımlarını attıkları yer olması, Osmanlı aydınının zihni şekillenmesini anlamamız açısından büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı aydını Tercüme Odası'nda doğmuştur (Altınkaş, 2011: 40).

Tercüme Odası sadece dil değil, düşünce yapıları üzerinde de etkili olmuştur. Tanzimat sonrası gelişen fikir hayatında bu odanın etkileri görülmektedir. "Bâb-ı Âli'nin muhalefet fırkası" olarak nitelenen Tercüme Odası, artık Tanzimat Devri'nde Avrupalı bir düzen isteyen Jön Türkler veya yeni Osmanlıların yetiştiği, batılı fikirlerin alınmasına ve devrin elit grubunun yüksek mevkilere ve ikballere erişmesine imkân sağlayan bir tılsım kaynağı (Bilim, 1990: 42-43) ve Hâriciyenin, hatta bütün devlet teşkilatının en önemli ofislerinden biri ve geleceği parlak memurlar yetiştiren okuludur (Ortaylı, 2014: 272). Tanzimat aydını ise Tercüme Odası'nın yetiştirdiği alafranga bir tiptir. Batılılaşma Reformu'nda önemli rolü oynayan paşalardan birçoğu, başta Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa olmak üzere kalemiyeden yetişen paşalar idiler (Suzuki, 2013: 221).

Tercüme Odası gerçek değerine ve gücüne Tanzimat Devri'nde kavuştu. Yabancı dilin önem kazanmasıyla Tercüme Odası da cazibe merkezi olmaya başladı. Tanzimat elit grubunun pek çoğu buradan geçerek üst düzey makamlara eriştiler. Nitekim "Tercüme Odası'ndan geçmek fakir bir bakkalın oğlunu sadrazam yapar" sözü o dönemde kayıtlara geçmiştir. Çünkü meşhur Sadrazam Ali Paşa Mısır çarşısında baharatçılık yapan birinin oğludur. Tanzimat ileri gelenlerinden bir kısmı buradan yetişmiş, bir kısmı burada yabancı dil bilgilerini ilerletmiş bir kısmı burada çalışmış, hatta bazıları Tercüme Odası'nda öğretmenlik yapmışlardır[9].

---

[8] Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Devletinin siyasi, idari, iktisadi ve sosyal hayatına etkileri ile ilgili bkz. Eryılmaz, Bilal (2006). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul. Karasu, Cezmi (1993). Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış. *OTAM* Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi, 4(4). https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000333.

[9] Tercüme Odasında yetişen ricali Devlet arasında Sadrazamlıktan büyükelçiliğe kadar önemli vazifeler ifa eden Mehmed Emin Âlî Paşa (sadrazam), Keçecizâde Fuat Paşa (sadrazam), Safvet Paşa (sadrazam), Sârim Paşa (sadrazam), A. Vefik Paşa (sadrazam), M. Sadık Rıfat Paşa (hariciye nazırı), M. Namık Paşa (sefir), Mehmet Şekib (sefir), Sadullah Paşa (sefir) kişiler yanında Haydar Efendi, Agâh Efendi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Mehmet Bey, Münif Mehmed Paşa, Fevzi Bey, Ethem Pertev Paşa ve Musâhibzâde Celâl gibi sanat, edebiyat ve üst bürokraside çalışmış kişiler de bulunmaktadır (Bilim, 1990: 40). Daha detaylı bilgi için bkz. Karaarslan, Uğurhan (1999).

Tercüme odasından yetişen sadrazam, hariciye nazırı, sefir gibi pek çok yönetici nazarı itibara alınacak olursa Odanın adeta bir diplomat okulu gibi çalıştığı, Avrupa ile Osmanlı Devleti arasında modern diplomasi uygulamalarını aktaran bir rolünün olduğu görülür (Karaarslan, 1999: 33). Tercüme Odası zaman içersinde üst bürokrasinin ana kulvarına dönüşecek, yabancı dil bilme, özelikle Fransızca Babı alide terfi etmenin temel şartına dönüşecektir. Terfi kulvarında yükselen bürokratların Tercüme Odasından geçmesi bu sebeple şaşırtıcı olmayacaktır.

Tanzimat Fermanının fikir babası sayılan Mustafa Reşid Paşa ile onun yetiştirdiği Mehmed Emin Ali Paşa ve Keçecizade Mehmed Fuad Paşa gibi bürokratlar Tanzimat Dönemi boyunca Saray karşısında Babıali'nin müessir güç olmasını sağlamışlardır (Karasu,1993: 207). Bu hususta özellikle İngiltere ve Fransa gibi devletlerin İstanbul'daki elçiliklerinden destek alan Bâb-ı Âli bürokratları neredeyse devlet idaresine bu ülkeleri ortak etmeyi bir zaruret gibi görmeye başlamışlardır. Devlet idaresinde Keçecizade Mehmed Fuad Paşa'nın "Bir devlette biri yukarıdan, diğeri aşağıdan gelen iki kuvvet olur. Bizde, yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi ezerken, aşağıdan ise bir kuvvet gelmiyor. Bunun için biz de pabuççu muştası gibi yandan gelen sefaret güçlerini kullanıyoruz" demesi bu ilişkinin bir mecburiyet gibi algılandığını göstermektedir.[10]

Mustafa Reşid Paşa ve takipçileri ile ortaya çıkan yeni aydın tipin batılılaşma çabalarına karşı ilk ikaz da yine hariçten gelmiş, Avusturya Başbakanı Prens Metternich bu yeni Bâb-ı Âli'nin bürokratlarına Avrupaî usullerin devleti zayıf düşüreceğini, reformların milli örf ve adetlere ters düşmemesi gerektiğini tavsiye etmiştir (Eryılmaz, 2006: 133-137). Tercüme Odasını Osmanlı bünyesinde "intelijansiyanın döl yatağı" olarak gören Meriç (2002: 247), Tanzimat hareketini de "Bâb-ı Âli'nin Avrupalılaşması" olarak tavsif edecektir (Meriç, 1985: 106).

Devlet-i Âli'nin idaresinde söz sahibi olan ve Bâb-ı Âli'ye yerleşen bu yeni ortaklar, devletin varlığını devam ettirmesi için Batı kurum ve kanunlarını almanın zaruri olduğuna inanıyorlar, bu hususta ecnebi sefirlerden destek ve teşvik de görüyorlardı. Topluma dayanmayan ve padişaha da güvenmeyen Tanzimat mimarları, iktidarlarının güçlü dayanağı olarak İstanbul'daki yabancı elçilere dayanıyor, adeta bürokrasinin icraat programlarını yabancı ülke sefaretleri belirliyordu. Yabancı ülkelerin elçilerine dayanarak yönetimde yükselme ya da kariyer yapma usulü devletin itibarını da zedeliyordu. Bu gelişmelerin tabii bir neticesi olarak ülkenin en itibarlı topluluğu yabancılarla, gayrı Müslim tebaa olmuştu (Eryılmaz, 2006: 170-173).

4. BÂB-I ÂLİ'NİN İKTİDARI

Tanzimat ve Islahat fermanları ile Batı'ya verilen tavizler gayr-ı Müslim unsurları ayrıcalıklı bir konuma getirmiş ancak kamu otoritesi de büyük ölçüde merkezde toplanmıştı. Böylece Batılı devletlerin güttüğü tavaif-i mülûk siyaseti[11] dengelenmeye çalışılmıştı. Payitahtta

Osmanlı Dış Politikasında Değişim ve Babıali Tercüme Odası, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

[10] Bkz. Çadırcı, Musa (1987). Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839). *Belleten*, Cilt 1.1, sayı 201, s. 1237.

[11] Endülüs Emevî Devleti'nin parçalanması ile ortaya çıkan beylikler için kullanılan Tavaif-i Mülûk tabiri, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan beylikler için de kullanılmıştır. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Tevhid, Ahmed (1326). Rum Selçûkî Devletinin İnkırazıyla Teşekkül Eden Tavâif-i Mülûk, *Türk Tarih Encümeni*

kurulan meclisler, daireler ve kurullar bu merkeziyetin karar organları idi. Bilumum dâhili ve hârici siyasetle birlikte mahalli işlerin ve meselelerin halli de merkezi idarenin kararlarına bağlıydı. Bu aşırı merkezileşmenin sonucu olarak işlerin gecikmesini netice veren bir bürokratik mekanizma ve bürokrasi ortaya çıkmış, merkezi idare karar yükü altında ezilmeye başlamıştır. Diğer yandan mahalli idareciler yerel kaynakları kullanarak problemleri çözmede başarılı olamamışlar, bunun sonucunda da vatandaş her şeyi devletten bekler hale gelmiştir (Eryılmaz, 2006: 179).

Merkezi idarede ise başka bir mücadele yaşanmaya başlamış, Tanzimat bürokratları Padişahı karar mercii olmaktan çıkararak tüm gücü Bâb-ı Âli'de toplamanın yollarını aramaya başlamışlardır. Askerin siyasete müdahalesinin verdiği zararlar ve Vaka-i Hayriye üzerinden çok zaman geçmeden Saraya karşı darbe plânları gündeme gelmeye başlamıştır. Bunun ilk işareti de tarihe Kuleli Vak'ası[12] olarak geçen hâdise olmuştur. Sultan Abdülmecid'in tahttan indirilmesi amacıyla plânlanan ve daha uygulanmaya konulamadan bastırılan bu suikast (Yılmaz, 2017: 523), daha sonraki tarihlerde ortaya çıkan Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler hareketine ilham kaynağı olacaktır.

İkinci bir darbe girişimi İttifak-ı Hamiyyet grubundan gelmiş,[13] Osmanlı toplumu siyasal gruplaşmalar dönemine girmiştir. 19. yüzyıl başından itibaren Osmanlı Devleti'nde reform asrı diyebileceğimiz dönem yerini artık inkılap asrına devretmeye başlamıştır (Ortaylı, 2014: 300-303).

Sultan Abdülaziz'e karşı yürütülen ihtilâl hareketinin başını Erkân-ı Hal, Erkân-ı Erbaa veya Erkân-ı Müttefika gibi isimlerle tesmiye edilen sadrazam Mütercim Rüştü, Serasker Hüseyin Avni, Şûrayı Devlet reisi Mithat Paşa ve Şeyh-ül İslâm Hasan Hayrullah Efendi çekmektedir. Bunlar içerisinde meşruti idareye inanan ve daha sonra Abdülhamid'le saltanat karşılığı Kanun-u Esasi pazarlığı yapan Mithat Paşa öne çıkacaktır (Uzunçarşılı 2000: 123). Sultan Abdülaziz ise üst düzey memuriyetlere atamak zorunda kaldığı bu dörtlüden kurtulmanın yollarını aramaktadır. Fakat güç dengeleri Saray aleyhine geliştiği için çok fazla şansı ve imkânı yoktur. Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi ile sonuçlanan vükela darbesi Devlet-i Âliye'de ciddi sarsıntıların yaşanmasına yol açmış, darbenin ardından çok mühim hadiseler yaşanmıştır. Sultan Abdülaziz tahtan indirilişinin üzerinden bir hafta geçmeden bir su-i kasta kurban gitmiş, padişahın tahtan indirilmesinde başrolü oynayan Serasker Hüseyin Avni Paşa, Çerkez Hasan tarafından vurularak öldürülmüş, Sultan Abdülaziz'in yerine tahta çıkarılan Sultan 5. Murad'ın ruh sağlığı bozulmuş ve o gerekçeyle de tahtan indirilmiştir. 5. Murat'ın yaklaşık üç ay süren saltanatının ardından Mithat Paşa'nın yaptığı teklifleri kabul eden veliaht Abdülhamid Efendi

---

Mecmuası, Cüz 3, s. 191-199.; Tevhid, Ahmed (1329). Rum Selçûkî Devletinin İnkırazıyla Teşekkül Eden Tavâif-i Mülûk, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, cüz 1, s. 36-40. İstanbul, Tarih-i Osmani Encümeni.

[12] 1859'da Sultan Abdülmecid yönetimine karşı düzenlenen suikast teşebbüsüne iştirak edenler Kuleli Kışlası'na hapsedilip burada yargılandığı için olay Kuleli Vak'ası adıyla tarihe geçmiştir. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Türkmen, Zekeriya (2002). Kuleli Vak'ası, TDV Ansiklopedisi, Cilt 26, s. 356-357.

[13] Muhalif Osmanlı aydınları tarafından oluşturulan İttifak-ı Hamiyyet grubu ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Mardin, Şerif (1996). Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları; Beydilli, Kemal (2013). Yeni Osmanlılar Cemiyeti, TDV İslam Ansiklopedisi, 43. Cilt, s. 430-433.

padişah olmuştur (Yaşaroğlu, 2016: 197-216). Dikkat edilirse saltanat değişimi Saray'ın kendi şart ve gelenekleri ile değil, Bâb-ı Âli bürokratlarının tensibi veya darbesi ile olmaktadır.

2. Abdülhamid'in ilk dönemlerinde Bâb-ı Âli'nin Saray'a üstünlüğü devam etmiştir. Nitekim 1876 yılında Kanun-u Esasi kabul edilmiş, meşruti idareye geçilmiş, ülkede ilk defa seçimler yapılarak Meclis açılmıştır. Ancak Padişah gücünü toplayınca Meclis-i Meb'usan'ı feshederek ülkeyi Yıldız sarayından idare etmeye başlamıştır. Bu dönemde Bâb-ı Âli tekrar Saray'ın kontrolü altına girmiş, muhalifler ise yurtdışına kaçarak orada örgütlenmişler ve muhalefetlerini orada sürdürmüşlerdir. Bu durum 1908'de 2. Meşrutiyetin ilanına kadar sürecektir. Meş'um 311 Mart Vak'ası ile 2. Abdülhamid hal edilecek, saltanatın gücü sembolik hale getirilecek ve Bâb-ı Âli bu sefer kesin olarak iktidarı ele alacak ve Osmanlı Devleti'nin tarihe karışması da Bâb-ı Âli'deki İttihatçı paşalarının eliyle olacaktır. 31 Mart darbesi ile İttihatçılar daha sonraki darbelere ilham kaynağı olacak "irtica" ithamıyla hem muhalefetten hem de 2. Abdülhamid'den kurtulmuşlardır.[14]

Tercüme Odası ile başlayan asrileşme veya muasırlaşma hareketi 2. Meşrutiyet döneminde hız kazanmış, hatta kendilerine Garpçılar adını veren bir grup ortaya çıkmıştır ki bu grup materyalizm ve pozitivizm gibi Batı'daki akımları savunmuş, toplumun dini, ahlaki değerlerini yererek topyekûn Batılılaşma dışında bir kurtuluş çaresinin bulunmadığını iddia etmişlerdir.[15] Cumhuriyet'in resmî ideolojisinde kendini gösteren "çağdaş uygarlık" hedefi bu anlayışın devamı olarak sayılabilir.

SONUÇ

Türk devlet töre ve geleneği içinde şekillenen Osmanlı Devleti uzunca sayılacak bir ömür ve tabii sınırlarına ulaşıncaya kadar olan genişleme ve büyümenin ardından dünyada yaşanan değişimler ve yeni güçlerin rekabeti karşısında önce duraklama, daha sonra da gerileme dönemine girmiştir. Fransız İhtilali'nin uyandırdığı milliyetçilik akımı, çok milletli ve çok dinli bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde ciddi sarsıntılar doğurmuş, bunun ilk emareleri de hâriciyede istihdam edilen Fenerli Rumların ecnebilere casusluk yapmasıyla ortaya çıkmıştır. Yunan bağımsızlığına yol açan bu harekete karşı Devlet, Rumları hariciye bürokrasisinden çıkarmış, bunun yerine uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan ihtiyacı karşılamak üzere Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nı kurmuştur.

Tercüme Odası, sadece uluslararası ilişkilerde yabancı dille yazılan belgelerin Türkçe'ye tercüme edildiği bir büro değildir. Bâb-ı Âli Tercüme Odası, uluslararası ilişkilerin arttığı, çeşitlendiği ve hızlandığı bir dönemde milli menfaatleri savunacak güçlü bir Hâriciye bürokrasisinin tesis edildiği kurumsal yapının adıdır. Bu yapı Tanzimat sonrası yaşanan köklü değişimlere öncülük edecek, kamu kurumlarının modernleştirilmesinde öncü rol oynayacak, Devlet idaresinde o günlere kadar birinci derecede sorumluluk üstlenen mülkiye ve seyfiye sınıfının yerini alacak ve nihayet Meşrutiyetle birlikte Bâb-ı Âli'yi Saray idaresinin ve Padişahın önüne geçirecektir.

Tercüme Odası'nda yetişen ve sefaretle Batılı devletlerin başkentlerinde sefir olarak görev yapan bürokratlar Batıdaki siyasi ve sosyo-kültürel akımların etkisiyle Osmanlı Devleti'ni

[14] Rûmî takvimle 31 Mart 1325'te (13 Nisan 1909) vuku bulduğu için bu adla anılan ve 2. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan askerî isyana verilen ad. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Özcan, A. (2007). *Otuzbir Mart Vak'ası*, TDV İslâm Ansiklopedisi, 34. Cilt, s. 9-11.

[15] Batılılaşma ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Hanioğlu, M. Ş. (1992). *Batılılaşma,* TDV İslâm Ansiklopedisi, 5. Cilt, s. 182-186.

ayakta tutmanın yolunun Batı kurum ve kanunlarını almaktan geçtiği kanaatine varacaklar ve Devleti dönüştürmenin yolunu da zor olan iktisadi ve teknolojik dönüşüm yerine daha kolay olan darbecilikte arayacaklardır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan siyasi akımlar o dönemle sınırlı kalmayacak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde de etkisini devam ettirecektir. Bu arada yabancı dil ayrıcalığı ile öne çıkan Tercüme Odası da tenasühle Cumhuriyet içinde bazı üniversitelerin eğitim dili olarak imtiyazlarını ve varlığını devam ettirecektir.

KAYNAKÇA

Ağıldere, Suna Timur, 18. Yüzyıl Avrupa'sında Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminin Önemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul Fransız Dil Oğlanları Okulu (1669-1873), Journal of Turkish Studies, Cilt: 5/3, s. 693-704, 2010.

Akyıldız, A., *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Akyıldız, A., *Sened-i İttifak*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt, 36, s. 512-514, 2009.

Akyıldız, A., *Tercüme Odası*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt, 40, s. 504-506, 2011

Altınkaş, E., Osmanlı Modernleşmesinin Özgün Noktası: Aydınlar. Tarih Çalışmaları 3/3, s. 37-47, 2011.

Aydın, B., Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri, Osmanlı Araştırmaları, 29. s.41-85, 2007.

Balcı, S., Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 27/44, s. 77-98, 2008.

Balcı, S., *Osmanlı Devletinde Tercümanlık ve Bâbıali Tercüme Odası,* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Beydilli, K., Yeni Osmanlılar Cemiyeti, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt, 43, s. 430-433, 2013.

Bilim, C., Tercüme Odası, *OTAM,* Sayı 1, s. 29-44. Ankara, 1990.

Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Haz. C. Baysun, 1-40-Tetimme, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1967.

Çadırcı, M., Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839). *Belleten*, Cilt 1.1, sayı 201, s. 1237, 1987.

Çiftçi, C., Bâb-ı Âlî'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Buğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 26 (Yaz 2010), s. 27-48. 2010

Eryılmaz, B., *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006.

Hamidullah, M., *İslâm Peygamberi*, 2.Cilt, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, İrfan Yayınevi, 4. Baskı. 1980.

Hanioğlu, M. Ş., A Brief History of the Late Ottoman Empire. Princeton: *Princeton University Press,* 2008.

Hanioğlu, M. Ş., *Batılılaşma*, TDV İslâm Ansiklopedisi, 5. Cilt, s. 182-186, 1992.

İnalcık, H., *Timar*, İslâm Ansiklopedisi, 41. Cilt, s. 168-173, 2012.

Kamay, B., *Public Diplomacy And The Translation Office (Tercüme Odası) In The Ottoman Empire (1839-1876),* A Master's Thesis, The Department Of History, Bilkent University Ankara, 2012.

Karaarslan, U., *Osmanlı Dış Politikasında Değişim ve Bâbıali Tercüme Odası*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul, 1999.

Karasu, C., Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış. *OTAM*, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 4(4). s. 205-2021, 1993. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000333

Koçak, D., Türk Entelijensiyasının Filizlendiği Kurum Tercüme Odası, s. 35-52. Editör: Belkıs Ulusoy, *Tercüman-ı Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu*, İstanbul, 2010.

Mardin, Ş., *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan (Çev). İstanbul, 1996.

Meriç, C., *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Meriç, C., *Jurnal 2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Mert, Ö., *Âyan,* TDV İslâm Ansiklopedisi, 4. Cilt, s. 195-198, 1991.

Ortaylı, İ., *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Özcan, A., *Otuzbir Mart Vak'ası*, TDV İslâm Ansiklopedisi, 34. Cilt, s. 9-11, 2007.

Özçelik, A. S., Sened-î İttifak, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, Cilt: 24 Sayı: 1-4. s.1-12, 1959. https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=pdf&ID=vZwt238Bjl36bKoOBCeX.

Özkul, B., *Tanzimat Döneminde Tercüme Odasından Yetişen Bir Çevirmen-Aydın: Ahmet Vefik Paşa*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Suzuki, T., Osmanlı Paşalarının Mahiyetindeki Değişim: Mukayeseli Tarih Bakımından Bir Değerlendirme, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt: 41 Sayı: 41, s. 219-230, 2013.

Tevhid, Ahmed, Rum Selçûkî Devletinin İnkırazıyla Teşekkül Eden Tavâif-i Mülûk, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Cüz 3, s. 191-199. Tarih-i Osmani Encümeni, İstanbul, 1326.

Tevhid, Ahmed, Rum Selçûkî Devletinin İnkırazıyla Teşekkül Eden Tavâif-i Mülûk, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Cüz 1, s. 36-40, Tarih-i Osmani Encümeni, İstanbul, 1329.

Türkmen, Z., *Kuleli Vak'ası*, TDV Ansiklopedisi, 4. Cilt, s. 356-357, 2002

Yaşaroğlu, H., Osmanlıda Bir Darbe: Sultan Abdülaziz'in Hal'i ve Yıldız Mahkemesi, Turkish Studies, Cilt: 11/1, s. 197-216, 2006.

Yılmaz, Y., Osmanlı'da Sebebi Meçhul Olan Kuleli Vakası'nın Tarihî Arka Plânı Hakkında Bazı Mülahazalar, *Turkish Studies*, Cilt: 12/16, s. 511-530, 2017.

PELOPONNESOS SAVAŞI ESNASINDA PERİKLES'İN STRATEJİSİNİN ASKERİ AÇIDAN ANALİZİ

Doç. Dr. Olcay Turan

Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Böl,

olcayturan@yahoo.com - ORCID ID: 0000-0002-8093-9143

ÖZET

Hellas'ın en önemli iki siyasi yapısı olan Atina ve Sparta arasındaki ilişkiler zaman içerisinde bozulmuş ve nihayetinde MÖ 431 tarihine gelindiğinde adı geçen polisler ve müttefikleri arasında Peloponnesos Savaşı başlamıştır. Peloponnesos Savaşı hakkındaki en önemli kaynak olan Thukydides, savaş arifesinde Atina'daki en önemli siyasi figür olan Perikles'in uygulanmasını salık verdiği strateji konusunda bilgiler aktarmıştır. Perikles'in uygulanmasını arzu ettiği strateji hakkında görüş beyan eden antik ve modern dönem araştırmacılarının ezici bir çoğunluğu söz konusu planı başarının anahtarı olarak görmüşlerdir. Genel manada strateji, askeri vasıtaların politik hedefler doğrultusunda dağıtılması ve tatbik edilmesi sanatıdır. Strateji oluşturulurken koşulların devamlı olarak değiştiği dikkate alınmalı ve bu bağlamda dogmatik olmak yerine devamlı olarak revize edilebilecek esneklikte olması gerekir. Perikles'in uygulanmasını arzu ettiği strateji ise ifade edilen kriterler dikkate alındığında başarılı bir plan olmadığı görülmektedir. Zira Perikles, Atina'nın savaş öncesinde elde ettiği başarılardan ötürü haddinden fazla özgüvene sahipken, düşmanın gücünü ise küçümsemiştir. Perikles'in öngörüsünün tersine Sparta zaman içerisinde özellikle de Pers yardımı bağlamında donanmasını Atina ile rekabet edebilecek bir konuma getirirken, Atina donanması ise kendine yüklenen ödevleri yerine getirememiştir. Zira dönem gemilerinin sahip olduğu imkân ve kabiliyetlere ek olarak donanmanın getirmiş olduğu maddi külfet Perikles'in amaçladığı ablukayı gerçekleştirebilecek yeterlilikten yoksun oldukları görülmektedir. Perikles, Attika-Delos Deniz Birliğine dâhil olan polislere iyi muamele edilmesi gerektiğini belirtmişse de bu politika çok da başarılı olmamış ve sonuç olarak Birliğe dâhil olan siyasi yapılar arasında mücadeleye devam edecek hedef birlikteliği sağlanamamıştır. Son olarak Perikles, saldırıdan ziyade savunmaya ağırlık vermiştir ki bu da beraberinde başarısızlığı getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Perikles, Atina, Sparta, Peloponnesos Savaşı.

AN ANALYSIS OF PERICLES' STRATEGY DURING THE PELOPONNESIAN WAR FROM A MILITARY PERSPECTIVE

ABSTRACT

Relations between Athens and Sparta, the two most important political structures in Hellas, deteriorated over time, and finally, in 431 BC, the Peloponnesian War broke out between these city-states and their allies. Thucydides, the most important source on the Peloponnesian War, provided information on the strategy recommended by Pericles, the most important political figüre in Athens on the eve of the war. The overwhelming majority of ancient and modern researchers who expressed their views on the strategy Pericles wished to implement saw this plan as the key to success. In general terms, strategy is the art of deploying and applying military means to achieve political objectives. When formulating strategy, it is important to consider that conditions are constantly changing and, in this context, strategy should be flexible enough to be continuously revised rather than dogmatic. Considering the criteria mentioned, the strategy Pericles wished to implement does not appear to have been a successful plan. This is because Pericles was overly confident due to Athens' successes prior to the war, while underestimating the strength of the enemy. Contrary to Pericles' foresight, Sparta, particularly with Persian assistance, built up its navy to a position where it could compete with Athens, while the Athenian navy failded to fulfill the task assigned to it. This was because, in addition to the capabilities and limitation of the ships of the period, the financial burden of the fleet meant that they lacked the capacity to carry out the blockade Pericles had intended. Although Pericles stated that the polis included in the Delian League should be treated well, this policy was not very successful, and as a result, the desired unity among the political structures included in the Delian League could not be achieved, and the struggle continued. Finally, Pericles focused more on defense than attack, which also led to failure.

Keywords: Pericles, Athens, Sparta, Peloponnesian War.

1. GİRİŞ

Genel anlamıyla strateji siyasi hedeflere ulaşmak gayesiyle her tür askeri vasıtanın etkili bir şekilde kullanılmasıdır (Freedman, 2013: 30). Tarihteki en önemli askeri taktisyenlerinden biri olan Clausewitz ise stratejiyi "*muharebelerin savaşın amacı için kullanılması*" şeklinde tanımlamıştır (Von Clausewitz, 1999: 177). Basil Liddell Hart ise stratejinin "*askeri vasıtaların siyasetin hedefleri doğrultusunda dağıtılması ve uygulaması sanatı*" olarak tanımlamıştır (Hart, 1967: 335). Grimsley ve Murray'ye göre ise strateji, "şans ve belirsizliğin egemen olduğu dünyadaki sürekli değişim halinde olan koşullara devamlı olarak uyum içeren bir süreç" olduğunu ifade etmişlerdir (Murray- Grimsley, 1994: 1).

MÖ 431-404 yılları arasında meydana gelen Peloponnesos Savaşı Hellen tarihinin en önemli savaşlarından biri olması yanında etkileri Hellen dünyasının sınırlarını aşmış

olmasından ötürü savaşın sebepleri, gelişim seyri ve etkileri araştırmacılar tarafından defaaetle ele alınmıştır. Klasik Dönem Hellen Tarihinin en önemli iki *polis*i olan Sparta ve Atina Pers tehlikesine karşı bir araya gelmişlerse de özellikle MÖ V. yüzyılın ortalarına doğru ilişkileri gerilmeye başlamıştır. MÖ 445 yılında Atina ve Sparta barış anlaşması yapılmışlarsa da MÖ 430'larda meydana gelen hadiselerle ilintili olarak varlığını uzun süre devam ettirememiştir (Thuk. I. 115; Plut. *Perik*. 21-23; Paus. V. 23. 4). Peloponnesos Savaşı arifesinde Atina ve Sparta liderliğinde iki rakip hizbe ayrılmış olan Hellas'da savaş kaçınılmaz bir hal almıştır. Tarih boyunca pek çok savaşta olduğu gibi Peloponnesos Savaşı'nın da nedenleri oldukça girift bir yapı arz etmekteyse de Thukydides, savaşın temel nedeninin bahsi mevzu olan iki rakip gücün birbirlerinin müttefikleri ile ilişkiye girme yetkileri hakkındaki anlaşmazlıktan kaynaklandığını ileri sürmüştür (Thuk. I. 49-50, 67-71, 73-75; Kagan, 2004: 45; Buckley, 1996: 319-322). Bununla beraber tarihteki tüm savaşlarda olduğu gibi mücadele emperyalist tutkular ve rakiplerin birbirlerine karşı güvensizliklerinden ötürü başlamıştır (Thuk. I. 88).

2. PELOPONNESOS SAVAŞI'NDA PERİKLES'İN STRATEJİSİ

Peloponnesos Savaşı öncesinde Thukydides, Perikles'in Atina'ya dikte ettiği strateji konusunda önemli bilgiler aktarmıştır (Thuk. I. 141-144, II. 65). Perikles, stratejisini temellendirirken ilk olarak düşmanının sahip olduğu imkân ve olanaklarından bahsetmiştir. Onun iddiasına göre Sparta'nın liderliğindeki Peloponnesos Birliği, Atina'nın sahip olduğu güçle boy ölçüşebilecek düzeyde değildir. Perikles, söz konusu iddiasını temellendirirken Sparta'nın primitif bir ekonomik yapıda olduğunu dolayısıyla da uzun soluklu bir mücadeleyi sürdürecek mali kaynaklara sahip olmadığını iddia etmiştir. Bu duruma ek olarak Sparta'nın donanma geleneğine sahip olmadığını ayrıca savaşın başlamasıyla birlikte de Atina'ya rakip olabilecek bir deniz gücü oluşturması ve bu kuvveti istihdam etmesinin mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Perikles, bahis edilen önermelerine ek olarak Peloponnesos Birliği'nin Attika-Delos ile karşılaştırıldığında daha ilkel bir organizasyon yapısına sahne olduğuna ve bu bağlamda da karar alma süreçlerinin yavaş ve etkisiz olduğunu ifade etmiştir. Perikles, Sparta ve müttefiklerinin güçleri hakkında bilgi vermesi sonrasında Atina ve bağlaşıklarının kuvvetinden bahsetmiştir. Ona göre Atina özellikle Perslere karşı yürütülen mücadele esnasında Hellas'ın en önemli deniz gücü haline gelmiştir ve bu nedenle Atina'nın donanma temelli bir savaş strateji uygulaması gerektiğini salık vermiştir. Perikles, özellikle tezini haklı çıkarmak için denizle iştigal olan toplulukların sahip olduğu üstünlükleri fazlaca abartmıştır. Perikles, Hellas'ın en güçlü ordusuna sahip olan Sparta ile doğrudan çatışmaya girmek yerine dönemin şartlarıyla bağlantılı olarak ele geçirilmesi imkânsız olan tahkim edilmiş Atina surlarının gerisinde savunmada kalınması gerektiğini ifade etmiştir. Perikles olası Sparta saldırısı karşısında savunulmada kalınması gerektiğini ileri sürerken, aynı zamanda donanma gücünü kullanmak suretiyle Peloponnesos'un ablukaya alınması gerektiğini ifade etmiştir. Tüm bunlara ek olarak Perikles, Atina^nın yeni bölgeler ele geçirmek suretiyle gücünü yaymaması gerektiğini, ek olarak Attika-Delos'a dâhil olan *polis*lere karşı müsamahalı davranılması gerektiğini belirtmiştir (Thuk. I. 141-144; II. 13, 65).

Peloponnesos Savaşı hakkındaki en önemli kaynak olan Thukydides, Atina'nın Perikles'in uygulanmasını arzu ettiği stratejiyi terk etmesi sonrasında savaşı kaybettiğini belirtmiştir (Thuk. II. 65). Thuydides'e ek olarak konu hakkında görüş beyan eden pek çok

modern dönem araştırmacısı da Perikles'in stratejisinin başarılı bir plan olduğunu ileri sürmüşlerdir (Bury, 1956: 400-401; Hammond, 1986: 348; Bettalli, 2017: 131; Mansel, 2004: 320-321; Martin, 2014: 257-260; Cawkwell, 2006: 40-55; Kagan, 1996: 7-42). Thuydides ve günümüz araştırmacılarını ezici bir çoğunluğu Perikles'in başarıyı beraberinde getirmesi olası bir plan geliştirdiğini iddia etmişlerse de özellikle askeri açıdan başarılı bir plan olmadığı kanısındayız. Peloponnesos Svaşı'nın ilk evresinde Atina bir takım başarılar elde etmişse de taktik alanda elde edilen başarılar büyük resmi değiştirmemiş ve netice olarak Atina savaşı kaybetmiştir. Söz konusu çalışmada Perikles'in stratejisi askeri açıdan tenkit edilecektir.

3. PERİKLES'İN STRATEJİSİNİN ASKERİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Perikles'in stratejisi hakkında en önemli kaynak olan Thukydides'in eseri incelendiğinde yazarın Perikles'e olan hayranlığını gizlemediği açıkça görülmektedir. Zira Thukydides, Peloponnesos Savaşı öncesinde gerçekleşen hadiseler hakkında bilgi verirken Perikles'in askeri alanda elde ettiği başarıları abartılı bir şekilde aktarmıştır. Örneğin Perikles'in Sikyonlar (Thuk. I. 111), Euboia (Thuk. I. 114; Plut. *Perik*. 22. 2-4, 23. 4; Azoulay, 2010: 57-58) ve Samos'a (Thuk. I. 115-117; Foster, 2010: 124-125) karşı gerçekleştirdiği seferlerde elde ettiği başarıları dahi bir komutanın başarıları olarak göstermiştir. Bahsi geçen hadiselere ek olarak Perikles'in Halk Meclisinde yaptığı konuşma öncesinde okuyucuya Salamis Savaşı ve bu savaş esnasında Atina'nın lideri olan Themistokles'i hatırlatmak suretiyle Perikles'i mükemmel bir lider olarak lanse etmeye çalışmıştır (Thuk. I. 135-138).

Perikles'in uygulanmasını salık vermiş olduğu stratejinin en kırılgan noktalarından biri Sparta ve müttefiklerine karşı girilecek mücadeleye Perslerin dâhil olmayacağı yönündeki yanılgıdır. Devrin en büyük siyasi yapısı olan Persler, MÖ 450 yılından itibaren kısa süre içerisinde Doğu Akdeniz sahil şeridine ek olarak Batı Anadolu kıyılarını ele geçirmişlerdir (Hdt. I. 80-91, III. 10-16, V. 1-22; Briant, 2006: 35-37). Persler, MÖ 547-545 yılları arasında Batı Anadolu'da bulunan *polis*leri ele geçirmişler ve I. Darius'un İskit Seferine kadar geçen zamanda Hellenler ve Persler arasında ciddi bir çatışma meydana gelmemiştir (Hdt. IV. 87-89; Fol-Hammond, 2008: 238). Bununla beraber MÖ 499 tarihinde patlak veren Ion İsyanı (Hdt. V. 35, 97, 99; Murray, 2008: 480-490; Martin, 2014: 99-100) ile birlikte çatışmazlık durumu son bulmuş ve Hellas'da yer alan *polis*lerden bir kısmının da isyana destek vermesi sonrasında Persler ve Hellenler arasında ortaya çıkan çatışmanın sahası daha da genişlemiştir (Hdt. VI. 94-95; Souza, 2012: 25-27). Kserkses, yenilginin öcünü almak ve Hellas'ı Pers egemenliğine sokmak amacıyla MÖ 480 tarihinde Hellas'a karşı geniş ölçekli bir askeri operasyon gerçekleştirmişse de MÖ 480 tarihinde Salamis ve MÖ 479 yılında Mykale ve Plataia'da yaşanan yenilgiler sonrasında savaş Hellas özelinde nihayete ermiş olmasına karşın mücadele bir süre daha devam etmiştir. MÖ 449 yılında imzalanan Kallias Barışı ile birlikte Persler ve Hellenler arasında cereyan eden çatışmalar nihayete ermiştir (Hdt. IX. 106; Thuk. I. 94, 100; Diod. IX. 10; Mattingly, 1965: 273-281). Bununla beraber MÖ 424 tarihinde II. Darius'un iktidara gelmesiyle birlikte Persler tekrardan Hellas'da meydana gelen hadiselere müdahale etmeye başlamışlardır. II. Darius, Sicilya Seferinin başarısızlıkla nihayete ermesi sonrasında Atina'nın zayıflamasının fırsat görerek, Kallias Anlaşması'nı görmezden gelmek suretiyle MÖ 413'de Daskyleion Satrabı Pharnabazos ve Ionia-Sardeis Satrabı Tissaphernes'e Batı

Anadolu'da yer alan Hellen *polis*lerinden vergi alınmasını emretmiştir. Atina'nın bu durumu protesto etmesi ve Alkibiades'in faaliyetleriyle bağlantılı olarak II. Darius, Genç Kyros vasıtasıyla Sparta ile ilişki kurmak suretiyle mali yardımda bulunmaya başlamıştır (Thuk. II. 65; VIII.58; Andrewes, 2008: 464-470). Sonuç olarak Sparta ve müttefikleri Perslerden gelen ekonomik yardım vasıtasıyla Atina'nın deniz egemenliğine son verebilecek güçte bir deniz gücü yaratmaya muvaffak olabilmişler ve bu bağlamda MÖ 405 yılında meydana gelen Aigospotamoi deniz savaşı sonrasında Peloponnesos savaşının kaderi belli olmuştur (Ksen. *Ellen*. II. 1. 23-32; Diod. XIII. 106. 1). Bahsi geçen gelişmelerden de anlaşılacağı üzere Perikles iki konuda hatalı bir bakış açısı ortaya koymuştur. İlk olarak dönemin en önemli siyasi yapısı olan Perslerin Hellas'daki yaşanan gelişmelere müdahil olmayacağını zannına kapılmıştır. İkincisi ise Sparta ve bağlaşıklarının Atina donanmasına denk bir güç oluşturamayacağına kanaat getirmiştir. Gerçekte ise bu iki durumun tersi gelişmeler yaşanmış ve Persler mücadeleye dâhil olmuş ve sağladıkları destek vasıtasıyla Peloponnesos Birliği Atina'ya denk hatta onu yenilgiye uğratacak güçte bir deniz gücü oluşturmuşlardır (Thuk. I. 142).

Perikles'in bir diğer yanılgısı ise Attika-Delos'a dâhil olan *polis*lerin müdaleye azami destek sağlayacağına olan inancından kaynaklanmaktadır. Perslerin Hellas'a karşı düzenlediği sefer sırasında Sparta ve Atina liderliğindeki Hellen dünyası gönülsüzde olsa istila tehlikesine karşı bir araya gelmek zorunda kalmışlardır. Hellas'da elde edilen galibiyetler sonrasında Perslere karşı yürütülen mücadelede bir süre için Sparta liderliği üstlenmiş fakat başarısız bir sınav vermiş ve takip eden sürede Atina Hellenlerin lideri haline gelmiştir (Thuk. I. 95). Atinalı Aristides'in gayretleri neticesinde Hellen Dünyasına dâhil olan *polis*leri Pers boyunduruğunda kurtarmak gayesiyle MÖ 478/477 yıllarında Attika-Delos Deniz Birliği kurulmuştur (Aristot. *Ath. Pol.* 23. 5; Thuk. V. 18; Plut. *Arist.* 24; Rostovtzeff, 1989: 296). Söz konusu oluşum kuruluşunu takiben Perslere karşı bir takım başarılar kazanmışsa da MÖ 454'de Mısır'da meydana gelen mağlubiyet sonrası Delos'daki hazinenin Atina'ya taşınması bir dönüm noktası olmuş ve Attika-Delos zamanla Atina'nın siyasi emellerine hizmet eden bir yapıya dönüşmüştür (Plut. *Perik.* 12; Thuk. I. 104, 109; Rhodes, 2008: 51). Perikles, Perslere karşı yürütülen mücadelenin Atina'nın siyasi, askeri ve ekonomik yapısına zarar verdiğini, kazançların kayıpları karşılamadığını fark etmiş ve bu durumun bir yansıması olarak MÖ 449'da Kallias Barışı imzalanmıştır (Hdt. VII. 151; Diod. XII. 4; Plut. *Kim*. 13; Lewis, 2008: 121-127). Kuruluşunu takiben Atina'nın uyguladığı politikalar bağlamında zaman içerisinde Attika-Delos'a dâhil olan *polis*ler Atina'nın uyrukları haline gelmiştir (Thuk. I. 99; Martin, 2016: 135-136; Azoulay, 2010: 7. Mansel, 2004: 309). Atina'nın uyguladığı despotik yönetim tarzının yansıması olarak zaman içerisinde Birliğe dâhil olan *polis*lerden itirazlar yükselmeye başlamışsa da zaman zaman meydana gelen isyanlar şiddet kullanılarak bastırılmıştır (Thuk. I. 100-101; Kagan, 1989: 47, 77-78; Thuk. I. 115-117; Plut. *Perik*. 25-26; Kagan, 1989: 170-177). Bahsi geçen durumlara ek olarak Peloponnesos Savaşı öncesinde ve esnasında da Atina yönetimine karşı isyanlar devam etmiştir (Thuk. I. 56-68, 139-145, II. 65, III. 2-49, VIII. 95; Kagan, 1989: 283; Kagan, 2004: 100-105. Kagan, 1996: 124-146.). Bahsi geçen durumlara ek olarak Attika-Delos'a bağlı olan kentler mücadele esnasında Atina'ya beklenen desteği vermemesine ek olarak Sparta'nın gerçekleştirdiği saldırılar esnasında kolayca taraf değiştirmişlerdir (Thuk. IV. 73, 106, 103; V. 10. Kagan, 1996: 320-324). Her ne kadar Perikles, Atinalılara uyruklarına karşı iyi muamelede bulunmalarını öğütlemişse de bizzat onun

eylemlerinin bir yansıması olarak Attika-Delos'a üye olan *polis*ler içerisinde Atina yönetimine karşı günden güne artan bir hoşnutsuzluk ortaya çıkmıştır. Bu durumun sonucu olarak Birliğe dâhil olan *polis*ler asla Atina'nın beklediği oranda destek sağlamışlardır. Bu duruma tezat olarak Sparta ve müttefikleri ise tam bir eşgüdüm içerisinde savaşı sürdürmüşlerdir (Thuk. II. 75; Ksen. *Ellen*. III. 5. 7, IV. 2. 19, V. 7, V. 1. 33, VII. 2. 3; Larsen, 1933: 257-276). Bahsi geçen durumlara ek olarak Atina, Attika-Delos'u ayakta tutabilmek isyanları ve ortaya çıkması olası kalkışmaları bastırmak için kuvvet ayırmak zorunda kalmıştır ki bu durum kuvvetlerini bir araya getirerek sıklet merkezi oluşturmasını da engellemiştir. Konu bu açıdan ele alındığında Birlik Atina açısında faydadan çok zarara sebebiyet vermiştir (Thuk. II. 13).

Perikles'in stratejisinin temelinde düşmanı yenilgiye uğratmak için deniz gücünden istifade etmek olduğu görülmektedir. Atina, Themistokles'in gayretleri neticesinde Pers savaşları öncesinde Hellas'ın en güçlü donanmasını oluşturmuş ve bu gücü kullanmak vasıtasıyla Hellas'ın Pers egemenliğine girmesini önlemiştir. Takip eden süreçte öz kaynaklarına ek olarak Attika-Delos'un sağladığı iktisadi kaynakları da kullanmak suretiyle donanmasını finanse edebilmiş ve söz konusu gücü kullanarak Persleri Ege'den çıkarması yanında uyruklarını kontrol altında tutabilmiştir (Thuk. II. 13). Deniz gücünü kullanmak suretiyle Atina'nın elde ettiği başarılar Perikles'in stratejisinin geliştirirken donanmaya gereğinden fazla anlam yüklemesine sebebiyet vermiş ve donanmanın Sparta ve müttefiklerini yenilgiye uğratabileceği yanılgısına yol açmıştır. Bununla beraber dönem gemilerinin sahip olduğu imkân ve kabiliyetlere ek olarak, devrin denizcilik bilgisi dikkate alındığında deniz gücünün üzerine yüklenen ödevi yerine getiremeyeceği açıkça anlaşılmaktadır. Zira Atina donanmasının bel kemiğini oluşturan *trieres* türü gemiler her tür deniz durumunda harekât icra edebilmesi imkân dâhilinde değildi. Bu duruma ek olarak düşmanı uzak mesafelerden tespit edebilecek olanakları olmaması yanında iletişim imkânları da son derece kısıtlıydı (Figuera, 1985: 64). İfade edilen sebeplerden ötürü eskiçağ boyunca deniz gücü bazı kritik durumlarda ehemmiyetli roller üstlenmesine karşın sürdürülebilirliği olmayan bir kuvvettir (Meiggs, 1982: 117).

Daha önce de zikredildiği üzere Peloponnesos Savaşı esnasında Atina donanmasının bel kemiğini *trieres* tarzı gemiler oluşturmaktaydı. Bununla beraber adı geçen gemiler teknik özellikleri bağlamında Perikles'in stratejisini hayata geçirebilecek olanaklardan yoksundu. *Trieres* tarzı savaş gemileri tarihte ilk kez Korinthoslular tarafından inşa edilmiştir (Thuk. I. 13; Diod. XIV. 42. 3; Hdt. III. 44, VI. 15,VII. 184; Vitr. I. 2. 4; Plut. *Themis*. 14). *Trieres*ler her ne kadar ilk olarak MÖ VII. yüzyıl ortalarından itibaren operasyon el olmuşsa da pahalı bir platform olmasına ek olarak bakım ve idame masraflarının yüksekliği yanında denenmemiş bir silah sistemi olmasından Pers Savaşlarına kadar geçen zamanda geniş ölçekli olarak kullanılmamıştır. Bununla beraber Hellenler ve Persler arasında yaşanan deniz savaşlarında rüştünü ispat etmiştir (Casson, 2002: 62). Arkeolojik buluntular ve antik kaynakların aktardığı bilgiler vasıtasıyla *trieres*ler hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. *Trieres*ler hakkında elde edilen veriler vasıtasıyla Olympias inşa edilmiş ve gemi üzerinde yapılan testler sonucunda geminin imkân ve kabiliyetleri ortaya çıkartılmıştır. Olympias gemisi 36 m uzunluğunda ve 5.5 m genişliğindedir. Su hattı ölçüleri ise 32x3.6 m olup, boyunun enine olan oranı 9:1'dir. Olympias'da 170 kürekçiye ek olarak 30 güverte personeli bulunmaktaydı (Casson, 2002: 67).

Gemide görev yapan 170 kürekçi aşağıdan yukarıya doğru *thalamioi*, *zygioi* ve *thranitai* olarak adlandırılan üç katta görev icra etmekteydiler (Morrison-Coates-Rankov, 2000: 236-248). En alt katta görev yapan kürekçilerin lombar açıklığı ile deniz seviyesi arasındaki mesafe ise 49 cm kadardı (Morrison-Coates-Rankov, 2000: 245-246). Bu durum bir takım sıkıntıların ortaya çıkmasına mahal vermekteydi. Zira yarım metreyi aşan dalgalarda bile geminin görev icra etmesi oldukça müşkülatlıydı. Peloponnesos Savaşı esnasında yaşanan olayların da gösterdiği üzere pek çok gemi özellikle fırtınalar sebebiyle kaybedilmiştir. Denize elverişliliği oldukça sınırlı olan bu geminin Perikles'in arzuladığı ablukayı gerçekleştirmesi neredeyse imkânsızdı. *Trieres*lerin yapısından kaynaklanan bir diğer problem ise yaşam alanının kısıtlı olmasıydı. Çok sayıda personel dar bir alanda yaşamak zorundaydı ve insanların ihtiyaçları için sınırlı miktarda erzak depolanabilmekteydi. Bu durumun yansıması olarak gemilerin harekât yarıçapı ve denizde görev icra etme süresi de kısıtlanmaktaydı (Casson, 2002: 73-75). Atina donanması egemenliği altında bulunan sularda harekât icra ederken ikmal konusunda herhangi bir sıkıntı yaşamamaktaydı. Bununla beraber hâkimiyetinin görece olarak sıkıntılı olduğu alanlarda ya da düşman karasularında bir takım problemler yaşamıştır. MÖ 411 yılında Atina'nın zayıflamasından istifade etmek isteyen Eretrialılar, Sparta'nın da desteğini almak suretiyle yiyecek temini için gemilerini terk eden Atinalı denizcileri enterne ederek 36 gemi ve 7000 denizciyi zapturapt altına almışlardır (Thuk. VIII. 95). Peloponnesos Savaşı'nın son muharebesi olan Aigospotamoi'nin kaderini de lojistik zorunluluklar belirlemiştir (Ksen. *Ellen*. II. 1. 21-32; Diod. XIII. 106. 1). Donanma kullanılarak limanlar gibi belirli alanların abluka altına alınması imkân dâhilinde olmasına karşın bu tarz bir girişiminde sürdürülebilirliği yoktu (Archer-Ferris-Herwing, 2008: 91). Gemilerin kısıtlı yaşam alanına sahip olmasının en önemli sakıncalarından bir diğeri ise salgın hastalıkların hızlı bir şekilde yayılması için uygun şartlar sağlamasıydı. Bu bağlamda Atina'da yaşanan salgın özellikle denizciler arasında etkili olmuş bu da donanmada görev alan personeli olumsuz yönde etkileyerek deniz gücünün etkisinin azalmasına vesile olmuştur (Thuk. II. 48, 52). Bahsi geçen durumlara ek olarak dönemin denizcilik bilgisinin yetersizliği yanında gemilerin tespit ve haberleşme olanaklarının sınırlı olması da donanmanın üstüne yüklenen görevi tam olarak yerine getirememesine vesile olmuştur.

Perikles'in deniz gücünü merkeze alan stratejisinin bir başka önemli handikabı ise dönemin savaş gemilerinde çok sayıda personelin görev yapmasından kaynaklanmaktaydı. Daha önce de belirtildiği üzere *trieres*ler sayısı 200'ü bulan bir mevcutla görev yapabilmekteydi. Peloponnesos Savaşı sırasında Atina donanmasında 300-400 gemi bulunmaktaydı ki bu kuvvetin faaliyetlerini başarıyla devam edebilmesi için 80.000 denizci gerekliydi. Bu denli fazla sayıdaki personelin temini ve istihdamı mali açıdan devlet hazinesine büyük bir külfet yüklemekteydi. Aynı zamanda olası yenilgiler ya da kazalar karşısında çok miktarda hayat kaybedilmekteydi. Örneğin Sicilya (Thuk. VII. 85-86, VIII. 1; Andrewes, 2008: 460-463) ve Arginusai (Ksen. *Ellen*. I. 6. 28-38, I. 7. 1-35. Aristot. *Ath. Pol*. 34; Kagan, 1969: 461-468) felaketlerinde Atina yerine koyması imkânsız pek çok hayatı kaybetmiştir.

Görüleceği üzere Perikles'in stratejisinin temel hatası deniz gücünü merkeze almasından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber tarihteki en önemli deniz güçlerinden biri olan İngiltere'nin başarılarını analiz eden araştırmacılar donanmanın etkisini fazlaca abartmışlardır.

Bu bağlamda denizci ulusların karasal güçler karşısında her daim üstünlük sağlayacaklarını iddia etmişlerdir. Gerçekte ise İngiltere'nin İspanya, Fransa ve Almanya karşısındaki başarıları analiz edildiğinde İngiltere'nin ismi zikredilen ülkelere komşu bir siyasi yapıyla daima ittifak kurduğu görülmektedir (Kennedy, 1990: 193-214). İfade edilen duruma tezat olarak Atina, Sparta ve müttefiklerine karşı giriştiği mücadelede Peloponnesos'da bulunan herhangi bir *polis* ile uzun soluklu bir ittifak ilişkisi kurmamıştır. Her ne kadar kısa süreliğine Sparta'nın kadim düşmanı Argos ile müttefik olunmuşsa da bu ilişki devam ettirilmemiştir (Thuk. V. 46-47; Romilly, 2019: 42; Benson, 2019: 95). Dolayısıyla Atina, Peloponnesos'u daimi olarak abluka altına almasını olanaklı kılacak stratejik üslerden mahrum kalmış ve bu durum abluka planının tam manasıyla uygulanmasını önlemiştir.

Clausewitz, savaşın amacını "*düşmanı irademizi kabule zorlamak için bir kuvvet kullanma eylemi*" olarak tanımlamaktadır (Von Clausewitz, 1999: 20). Sparta'nın temelde bir kara gücü olmasından ötürü Perikles'in arzu ettiği gibi deniz kuvvetinden istifade ederek Atina'nın galip olarak savaşı neticelendirmesi kanımızca beyhude bir çabadır. Askeri analistler tarafından sıklıkla dillendirildiği üzere zafer piyadenin süngüsünün ucundadır. Burada anlatılmak istenen şey ise ancak kara gücünü kullanarak düşman yenilgiye uğratılabilir. Perikles ise Sparta ile doğrudan bir muharebeye girmekten kaçınılması gerektiğini belirtmiştir. Perikles sonrasında Atina'daki siyasi gücü ele geçiren liderler ise Perikles'in savunma temelli stratejisini terk etmişler ve bu sebeple hem Thukydides hem de günümüz araştırmacılarının çoğunluğu tarafından tenkit edilmişlerdir.

Perikles, Atina'nın sahip olduğu savunma yapılarından ötürü zapt edilemez olduğuna inanmaktaydı ve kent kuşatılsa bile ticaret filosu vasıtasıyla tüm ihtiyaçları kente getirilebileceğini düşünmekteydi. Bununla beraber Atina'nın ihtiyaç duyduğu kaynakların önemli bir kısmı Pontos Eukseinos kıyılarından yola çıkarak Bosporos ve Hellespontos yoluyla Atina'ya ulaşmaktaydı. Atina'nın ihtiyaçlarının kesintisiz olarak sağlanabilmesinin yolu ismi geçen önemli suyollarının kontrol altında tutulmasına bağlıydı. Bununla beraber Bosporos ve Hellespontos'un emniyeti hem kara hem de deniz unsurlarının müşterek kullanımıyla sağlanabilirdi. Bununla beraber Brasidas'ın gerçekleştirdiği Khalidike seferi bölgedeki Atina hâkimiyetinin ne kadar kırılgan olduğunu ortaya çıkarmıştır. Nihayetinde Hellespontos'un düşman eline geçmesi neticesinde Atina mağlubiyeti kabul etmek zorunda kalmıştır (Thuk. IV. 108; Lewis, 2008: 464-470).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Strateji, bir siyasi yapının sahip olduğu politik, askeri ve iktisadi kuvvet unsurlarını düşmanın zayıflıklarını da dikkate alarak etkili bir şekilde kullanabilme becerisidir. Tarih boyunca ifade edilen parametreler dikkate alınarak hazırlanan bir strateji başarının anahtarı olmuştur. Bununla beraber strateji dogmatik olmamalıdır ve zaman içerisinde değişen şartlarla bağlantılı olarak revize edilebilecek esneklikte olması gerekir.

Peloponnesos Savaşı hakkındaki en önemli kaynak olan Thukydides ve onun fikirlerini benimseyen günümüz araştırmacılarının büyük bir kısmı Perikles tarafından uygulanmak

istenen stratejiyi başarılı bir plan olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bununla beraber askeri açıdan ele alındığında Perikles'in stratejisinin başarısız bir plan olduğu görülmektedir. Perikles'in stratejisi savaşın kısa süreli olacağı inancı üzerine bina edilmiş olmasına karşın mücadele 27 yıl boyunca devam etmiştir. Bu zaman dilimi içerisinde dönemin en güçlü siyasi yapan Persler, Perikles'in öngörüsünün aksine çatışmanın gidişatına etki edecek şekilde Sparta ve müttefiklerine mali ve askeri destek sağlamışlardır. Perikles'in yaptığı bir diğer hata ise savunmada kalmak suretiyle savaşı kazanabileceğini ileri sürmesidir ki bu önerme tarih boyunca cereyan eden pek çok hadisede de görüleceği üzere savaşların kalkan yerine kılıçla kazanıldığını göstermektedir. Tüm bunlara ek olarak Perikles, donanmayı merkeze alan bir stratejiyi kullanmak süratiyle mücadeleyi kazanacağını iddia etmiştir. Bununla beraber Perikles'in yaşadığı çağda donanmaların bel kemiğini oluşturan *trieres* tarzı gemilerin imkân ve kabiliyetleri üzerlerine yüklenen ödevi başaracak yeterlilikte değildi. Perikles her ne kadar Attika-Delos Deniz Birliğine dâhil olan *polis*lere karşı iyi muamele edilmesini salık vermişse de adı geçen organizasyona dâhil olan *polis*ler savaş sırasında Atina'ya yeterli destek sağlamamasına ek olarak Atina'nın askeri kaynaklarını dağıtmasına sebebiyet vermiştir. Konu bu açıdan ele alındığında adı geçen organizasyon faydadan çok zarara sebebiyet vermiştir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Aristoteles, *Athenaion Politeia*, trans., H. Rackham, Loeb Classical Library, London and New York, 1935.

Diodoros Sicilus, *Bibliotheke Historike*, trans., C. H. Oldfather, Loeb Classical Library, London and New York, 1953.

Herodotos, *Historiae*, çev., A. Erhat ve M. Ökmen, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1991.

Ksenophon, *Ellenika*, çev., Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Pausanias, *Hellados Periegesos*, trans., W. H. S. Jones, Loeb Classical Library, London and New York, 1954.

Plutarkhos, *Aristides*, trans., B. Perrin, Loeb Classical Library, London and New York, 1914.

Plutarkhos, *Perikles*, trans., B. Perrin, Loeb Classical Library, London and New York, 1948.

Plutarkhos, *Kimon*, trans., B. Perrin, Loeb Classical Library, London and New York, 1914.

Plutarkhos, *Themistokles*, trans., B. Perrin, Loeb Classical Library, London and New York, 1914.

Thukydides, *Historiai*, ed., C. F. Smith, Loeb Classical Library, London and New York, 1930.

Vitrivius, *De Architectura*, çev., S. Güven, Yem Yayın, İstanbul, 1998.

Modern Kaynaklar

Andrewes, A., The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition, *The Cambridge Ancient History V*, ed., D. M. Lewis & J. Boardman & J. K. Davies &m. Ostwald, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Andrewes, A., The Spartan Resurgence, *The Cambridge Ancient History V*, ed., D. M. Lewis & J. Boardman & J. K. Davies &m. Ostwald, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Archer, C. I. & Ferris, J. R. & Herwing, H. H., *Dünya Savaş Tarihi*, çev., Cem Demirkan, Akyüz Yayın Grubu, Bursa, 2008.

Azoulay, V., *Pericles of Athens*, Princeton University Press, Princeton, 2010.

Benson, E. F., *The Life of Alcibiades: The Idol of Athens*, JHPU Press, Miami, 2019.

Bettalli, M., Peloponnessos Savaşı, *Antik Yunan*, ed., U. Eco, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2017.

Briant, P. (2006). *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Eisenbrauns.

Buckley, T., *Aspects of Greek History 750-323 BC: A Source-based Approach*, Routledge, London and New York, 1996.

Bury, J. B., *A History of Greece*, Macmillian, New York, 1956.

Casson, L., *Antikçağda Denizcilik ve Gemiler*, çev., Gürkan Erkin, Homer Kitapevi, İstanbul, 2002.

Cawkwell, G., *Thucydides and the Peloponnesian War*, Routledge, London and New York, 2006.

Figuera, T. J., Herodotus on the Early History of Aegina, *American Journal of Philology*, 1985, 106, s. 49-74.

Fol, A. & Hammond, N. G. L., Persia in Europe, apart from Greece, *The Cambridge Ancient History IV*, ed., D. M. Lewis & J. Boardman & J. K. Davies &m. Ostwald, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Foster, E., *Thucydides, Pericles, and the Periclean Imperialism*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Freedman, L., *Strategy, A History,* Oxford University Press, Oxford, 2013.

Hammond, N. G. L., *A History of Greece*. Oxford University Press, Oxford, 1986.

Hart, B. L., *Strategy*, Faber and Faber Publishing, London, 1967.

Kagan, D., *New History of the Peloponnesian War*, Cornell University Press, New York, 1969.

Kagan, D., *Outbreak of the Peloponnesian War*, Cornell University Press, New York, 1989.

Kagan, D., *The Archidamian War*, Cornell University Press, New York, 1996.

Kagan, D., *The Peloponnesian War*. Penguin, New York, 2004.

Kennedy, P., *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*, çev., Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1990.

Larsen, J. A. O., The Constitution of the Peloponnesian League, *Classical Philology*, 1933, *28*(4), s. 257-276.

Lewis, D. M., The Thirty Years' Peace, *The Cambridge Ancient History V*, ed., D. M. Lewis & J. Boardman & J. K. Davies &m. Ostwald, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Mansel, A. M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

Martin, T. R., *Pericles: A Biography in Context*, Cambridge University Press, Cambridge, 2016.

Martin, T. R., *Eski Yunan*, çev., Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2014.

Mattingly, H. B., The Peace of Kallias, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 1965, *14*(3), s. 273-281.

Meiggs, R., *Trees and Timber in the Ancient Mediterranean World*, Oxford University Press, Oxford, 1982.

Morrison, J. S. & Coates J. F. & Rankov, N. B., *The Athenian Trireme*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Murray, W. & Grimsley, M., Introduction: On Strategy, *The Making of Strategy: Rulers, States, and War*, ed., W. Murray & M. Knox & A. Bertsein, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Murray, O., The Ionian Revolt, *The Cambridge Ancient History IV*, ed., D.M. Lewis & J. Boardman & J. K. Davies &m. Ostwald, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Rhodes, P. J., The Delian League to 449 BC., *The Cambridge Ancient History V*, ed., D. M. Lewis & J. Boardman & J. K. Davies & M. Ostwald, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Romilly, J., *The Life of Alcibiades: Dangerous Ambition and the Betrayal of Athens*, Cornell University Press, New York, 2019.

Rostovtzeff, M., *Geschichte der Alten Welt*, Schibli-Doppler Verlag, Birsfelden, 1989.

Souza, P., *The Greek and Persian Wars 499-386*, Routledge, London and New York, 2012.

Von Clausewitz, C., *Savaş Üzerine*, çev., H. Fahri Çeliker, Özne Yayınları, İstanbul, 1999.

TÜRKLERDE ASKERÎ EĞİTİM VE AV KÜLTÜRÜ

Dr. Umut YOLSEVER
Bağımsız Araştırmacı,
Umutyolsever44@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-7035-4328

ÖZET

Türk toplulukları tarih boyunca askerî kabiliyetleri, savaş stratejileri ve disiplinli ordularıyla dikkat çekmişlerdir. Bu başarının temelinde ise erken yaşta başlayan askerî eğitim ve avcılık kültürünün önemli bir rolü vardır. Çalışmada Hun, Göktürk, Kıpçak ve Moğol dönemlerinden itibaren avın hem askerî hem toplumsal işlevi ele alınmıştır. Hunlarda Mete Han devrinde kurumsallaşan onluk sistem, Türk ordusunun disiplinli yapısının ilk örneğini teşkil etmiş; Mete Han'ın tümenini av sırasında eğitmesi, bu onluk sistem geleneğinin kökenine ışık tutmuştur. Göktürkler döneminde de düzenlenen "devlet avları" binlerce süvarinin katıldığı geniş çaplı askerî tatbikat niteliği taşımış, bu uygulama sonraki Türk-İslâm devletlerinde de devam etmiştir. Çin kaynakları, Hun ve Göktürklerin av bahanesiyle gerçekleştirdikleri askerî seferlerden ayrıntılı biçimde söz ederken; Priskos'un Attila hakkında verdiği bilgiler, avın aynı zamanda diplomatik bir araç olarak da kullanıldığını göstermektedir. Avcılığın askerî yönünün yanı sıra dinî ve törensel bir anlamı da vardır. Şamanist inanç sisteminde av, doğa ve ruhlar arasındaki dengenin bir tezahürüdür. Altay ve Hakas topluluklarında ava çıkmadan hemen önce şamanın çağrılması, kurban verilmesi ve ateşle arınma törenleri bu inanışın izlerini taşıdığını açıkça göstermektedir. Bu bağlamda av, yalnızca fiziksel hazırlık değil, ruhsal bir arınma süreci olarak da değerlendirilmiştir. Yazıtlar ve destanlar da bu geleneğin sürekliliğini teyit etmektedir. Köli Çor Yazıtı'nda çocuk yaşta gerçekleştirilen av kahramanlıkları; Dede Korkut Hikâyeleri, Başkurt ve Kırgız destanlarında avın yiğitlik, olgunluk ve liderlik göstergesi olarak yansıtılması, bu kültürün hem askerî hem toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, Türklerde askerî eğitimle av arasındaki ilişki kronolojik bir perspektifle incelenmiş, yazıtlar, destanlar ve seyahatnameler gibi birincil kaynaklardan hareketle savaşçı kültürün temelleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Türkler, Askerî Eğitim, Av Kültürü, Atlı Okçuluk, Savaş Geleneği

GİRİŞ

Türk toplulukları tarih boyunca askerî kabiliyetleri, savaşçılıktaki hünerleri ve disiplinli ordu teşkilatları ile dikkat çekmiştir. Bu meziyetlerin kökeni, yalnızca doğuştan gelen bir savaşçı içgüdüye değil, çocukluktan itibaren sistemli biçimde uygulanan askerî eğitim ve avcılık geleneğine dayanmaktadır. Ayrıca, Türk topluluklarının erken dönemlerden itibaren yaşadıkları geniş bozkır coğrafyasının özellikleri ile konargöçer yaşam tarzının, toplumsal ve

kültürel pratikler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu belirtmek gerekir.[1]Türk ordularının tamamına yakını, erken dönemlerden itibaren atlı okçulardan oluşmuştur. Bu durum, Türklerin hem savaşta hem de barışta atla kurduğu ilişkiyi ortaya koyar. Yeni doğan çocuklar, yürümeye başladıktan hemen sonra koyun sırtında denge eğitimi almış, sincap, gelincik ve kuş gibi küçük hayvanları hedef alarak okçuluk yeteneğini geliştirmiştir. Zamanla bu uygulama, koyun yerine gerçek atın, küçük hayvanların yerini ise canlı hedeflerin aldığı bir askerî talime dönüşmüştür.[2] Böylece Türk savaşçısı, daha çocuk yaşta hem atın ritmine hem de ok ve yayı kullanma kabiliyetine alışmıştır. Toplumsal yapının askeri beklentileri doğrultusunda, çocuk ve gençlerin fiziksel kapasitelerini güçlendirmek ve savaşçılık becerilerini pekiştirmek amacıyla çeşitli etkinliklerin planlı biçimde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Wilhelm Radloff'un gözlemleri, bu erken dönemdeki eğitimin izlerini yüzyıllar sonrasına taşır. Radloff, küçük yaştaki Kazak çocuklarının daha yürümeyi öğrenmeden eyere bağlanarak biniciliğe alıştırıldıklarını aktarır. Aynı şekilde Altaylıların sürekli at üzerinde yaşamaları nedeniyle yürürken bile dengeyi at hareketiyle kurmaya alışık olduklarını, bu sebeple ayaklarını sürüyerek veya sallanarak ağır adımlarla yürüdüklerini ifade eder. Bu gözlemler, Türk topluluklarının binicilik kültürünü ne denli erken yaşta içselleştirdiklerinin somut kanıtlarıdır. Türk toplulukların askeri kabiliyete yönelik eğilimleri, onların savaş hazırlıklarının niteliğini ve sahada uyguladıkları stratejik manevraları doğrudan şekillendirmiştir. Özellikle atlı savaş geleneği ile ok ve yay kullanımındaki üstünlükleri, Türklerin çağlarının en gelişmiş ve etkin silah sistemlerine sahip güçler arasında yer almasını mümkün kılmıştır.

ASKERÎ EĞİTİM VE AV GELENEĞİ

Hunlar döneminde askerî disiplin, toplumsal hayatın temel unsurlarından biri hâline gelmiştir. Disiplin, Türk tarihinde ordunun oluşumunda belirleyici rol oynamış ve toplumsal örgütlenmeden askeri yapılanmaya kadar birçok alanda temel bir işlev görmüştür. Ailelerin ya da aile birliklerinin zaman içinde askeri bir yapılanma niteliği kazanması, Türklerin ordu-millet anlayışının özünü oluşturmuştur. Buna ek olarak, savaş dönemlerinde halkın orduyla uyumlu biçimde hareket etmesi, toplum ile askeri yapı arasındaki bütünleşmeyi pekiştiren ve kurumsallaştıran önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.[3] Bu şekilde bir toplumsal-askeri bütünleşme olgusunun Türkler dışında başka toplumlarda aynı derecede görülmediği, söz konusu yapının Türklerin tarihsel ve kültürel kimliğinin en belirgin unsurlarından biri olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.[4]

Çin kaynaklarında, Hun ordusunun tamamına yakınının atlı okçulardan oluştuğu belirtilir. Bu durum, konargöçer yaşamın doğrudan savaş kabiliyetiyle bütünleştiğini gösterir. Hun toplumunda avcılık, yalnızca geçim faaliyeti değil, savaşın prova edildiği bir askerî talimdir. M.Ö. II. yüzyılda Hunlar arasında uygulanan bazı töreler, savaşla av arasındaki bağı

[1] *Han Hanedan Tarihi Bölüm 94 A/B Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, çev. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, TTK, Ankara 2015, s. 1; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara 2011, s. 15; Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK, Ankara 2000, s. 14.
[2] *Han Hanedan Tarihi*, s. 1; Onur Yıldız, *Eski Türklerde Spor Kültürü*, Atayurt Yayınevi, Ankara 2023, s. 46-47.
[3] Bahaeddin Ögel, "Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri", *Birinci Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, C.II, s. 225.
[4] Yıldız, *Eski Türklerde Spor Kültürü*, s. 30.

da yansıtır. Örneğin, zaferle sonuçlanan bir seferin ardından ele geçirilen düşmanlardan biri Tanrı'ya şükran amacıyla kurban edilirdi. Yine bir Hun savaşçısı düşmanını öldürdüğünde bir kupa içkiyle ödüllendirilir, ölen düşmanın tüm eşyaları ve silahları onun tasarrufuna bırakılırdı.[5] Bu uygulama, bireysel kahramanlığın teşvik edildiğini ve savaşın kutsal bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. Bahsi geçen bilgilerden hareketle, Hun Türklerinin "at üstünde doğup, at üstünde yaşayan" bir toplum olduğu sonucuna varabiliriz. Düşüncemizce Türk'ün savaşçı ruhu, doğa ile iç içe yaşadığı ve sürekli hareket hâlinde bulunduğu çevresel koşullar kadar, erken yaşta kazandığı bu askerî alışkanlıkların da sonucudur.

Hun hükümdarı Mete Han, Türk askerî sisteminin kurumsal temellerini atan kişi olarak kabul edilir. Onun oluşturduğu onluk teşkilat (onluk, yüzlük, binlik, on binlik/tümen) sistemi, günümüz modern ordularının hiyerarşik yapısına öncülük etmiştir. Bu sistem, komutanlar arasındaki emir-komuta zincirini kolaylaştırmış, ordunun savaşta senkronize hareket etmesini sağlamıştır. Mete Han'ın babası Teoman Han'a karşı gerçekleştirdiği ünlü suikast hikâyesi, yalnızca taht mücadelesi değil, aynı zamanda askerî disiplinin ne derece ileri boyutta olduğunu gösteren bir örnektir. Mete, babasının Çinli eşinden olan oğlunu veliaht yapmak istemesi üzerine töreye aykırı davranışını cezalandırmak amacıyla harekete geçmiştir. Önce Yüeçilere rehin olarak gönderilmiş, ardından buradan kaçarak babasının ordusunda yeniden yer almıştır. Kaçışının ardından babası tarafından kendisine verilen on bin kişilik tümeni eğitirken, "ıslık çalan ok" adlı bir komuta sistemi geliştirmiştir. Bu ok, hedefe giderken çıkardığı sesle yön gösterir; askerler, ok nereye atılırsa o yöne ok atmak zorundadır. Emre uymayanlar idam edilmiştir. Mete, önce kendi atını, ardından eşini hedef alarak askerlerinin itaatini sınamış, son olarak babasına aynı şekilde ıslık çalan okunu atarak suikastı gerçekleştirmiştir. Bu olay, Türk askerî disiplininin sadece savaş meydanında değil, av sahasında da öğrenildiğini kanıtlar. Çünkü Mete'nin askerî eğitimleri hep av sırasında gerçekleşmiştir. Düşüncemizce bahsi geçen olay, Türk kültüründe avın askerî eğitimin doğrudan parçası olduğunun erken bir göstergesidir.[6]

Türklerin savaşta uyguladığı en yaygın taktikler arasında turan taktiği (sahte ricat) ve yıpratma amacıyla yapılan baskınlar yer alır. Çin kaynaklarında Göktürkler için geçen "*ipini koparmış barbarların gücü, bırakılmış oklar gibi gelir ve kırılmış saz telleri gibi kaybolur*" ifadesi, bu taktiğin özünü açıklar.[7] Bu tanım, Türk ordularının savaş alanındaki hızını, çevikliğini ve disiplini bir arada göstermektedir. Bu tür manevralar, sürekli fiziksel hazırlık ve dayanıklılık gerektirdiği için av, doğal bir talim alanı işlevi görmüştür. Devletin önderliğinde düzenlenen "sürek avları", yalnızca avcılık faaliyeti değil, aynı zamanda geniş çaplı askerî tatbikatlardı. Bu avlarda binlerce süvari yer alır, savaş düzeni içinde hareket edilirdi.[8]

1889 yılında, bugünkü Tuva Özerk Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Hemçik-Çırgakı Yazıtı'nda "Aşnukı atlarım eşintim, awga ben er altı yüz tamka at" ("Önceki atlarımı

[5] L. N. Gumilev, *Hunlar*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2013, s. 49, 96.
[6] Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C.I, TTK, Ankara 2019, s. 150-151; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, TTK, Ankara 2003, s. 6-7; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2011, s. 274-275.
[7] Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Kayaoğlu, Deniz Banoğlu, Selenge Yay., İstanbul 2019, s. 556.
[8] Ögel, *a.g.e.*, s. 153-154.

koşturdum, ava (giderken) bindiğim altı yüz damgalı atım") ifadesi geçer.[9] Bu satır, ava katılan birliklerin büyüklüğünü gösterdiği kadar, avın kolektif bir devlet organizasyonu olduğunu da ortaya koyar. Çin kaynaklarına göre M.Ö. 62 yılında Hunlar döneminde düzenlenen bir avda yüz bin süvari görev almıştır.[10] Yine bir başka kayıtta 615 yılında Şipi Han döneminde, Çin kaynaklarında "Han'ın av bahanesiyle sınır hattına gideceği" söylentisi yayılmış ve bu söylenti Çin sarayında panik yaratmıştır.[11] Aynı şekilde, Bizans elçisi Priskos, Attila'nın Romalıların topraklarına "av bahanesiyle" gireceğini bildirir.[12] Bunun haricinde 630 civarında Batı Göktürk Hanı Tung Yabgu ile karşılaşan Çinli seyyah Hsüan-Tsang, Han'ı ava çıkarken görmüş ve askerî teçhizatını ayrıntılı biçimde betimlemiştir.[13] Kaynaklardan elde edilen bilgiler neticesinde, avın hem askerî hem diplomatik işlev taşıdığı ve bunun haricinde törensel bir niteliğe sahip olduğu açık biçimde görülmektedir.

Türklerde av, yalnızca fiziksel bir etkinlik değil, aynı zamanda dinsel bir ritüeldir. Gök Tanrı inancında av, doğayla ve ruhlarla kurulan kutsal bir iletişim biçimidir. Altaylılar ava çıkmadan önce şaman çağırır, avın bereketli geçmesi için ak koyun ya da renkli at kurban ederdi.[14] Hakas topluluklarında da benzer biçimde, ava çıkmadan önce şaman ayini yapılır, himayesindeki ruhların ormandaki hayvanları avcılara doğru yönlendirmesi istenirdi.[15] Bu ritüellerin bir başka amacı da arınmadır. Sibirya'nın birçok bölgesinde avcılar ava çıkmadan önce ateş üzerinden atlayarak kendilerini kötü ruhlardan temizler, dumanla silahlarını ve köpeklerini arındırırlardı.[16] Düşüncemizce bu pratik, yalnızca dini bir inanç değil, aynı zamanda psikolojik hazırlığın da bir parçasıydı.

Kıpçak toplumlarında avcılık, hem askerî idman hem de sosyal prestij göstergesiydi. Av ve ok yarışlarına "kirş" adı verilirdi.[17] Mevzu bahis yarışlara örnek verilecek olursak, 1878'de Hakasya'da E. F. Korçakov tarafından bulunan Altın Köl I Yazıtı'nda şu satırlar yer alır:

"Atsar alp artınızın, utsar küç artınızın alıg bor topa bars adırılım ajıtu"

("[Avda] keskin okçu ve [güreşte] güçlü (bahadır) idiniz. Elig Bört opa Bars, ayrılık ne acı!")[18]

Bu ifadeler, avdaki başarının yalnızca bireysel bir meziyet değil, ölümsüz bir hatıra olarak taşındığını göstermektedir. Okçuluk ve güreş, Türklerde hem askerî hem kültürel kahramanlığın iki temel ölçütü olmuştur. Benzer biçimde, Başkurtların Koblan Batır Destanı'nda kahraman Koblan'ın evlenebilmesi için direğe asılı altın küpeyi okla vurması şart

[9] Erhan Aydın, *Sibirya'da Türk İzleri*, Kronik Yay., İstanbul 2019, s. 229.
[10] Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 276.
[11] Mau-Tsai, *a.g.e.*, s. 126.
[12] Ali Ahmetbeyoğlu, *Grek Seyyah Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995, s. 33.
[13] Li Yung-hsi, *The Life of Hsüan-Tsang*, Preface: Lakesh Chandra, Foreword: Chao Pu-chu, Akshaya Prakashan, New Delgi 2005, s. 43.
[14] L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, Çev. Metin Ergun, Kömen Yay., Konya 2012, s. 101.
[15] V. Yakovleviç Butanayev, *Geleneksel Hongoray Şamanlığı*, Çev. Abdulselam Arvas, TDK, Ankara 2019, s. 144.
[16] Uno Harva, *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2014, s. 339.
[17] Mustafa Safran, *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgâtlara Göre Kuman-Kıpçaklar'da Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşam*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1993, s. 83.
[18] İgor Valentinoviç Kormuşin, *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları*, Çev. Rysbek Alimov, TDK, Ankara 2017, s. 93-95.

koşulur.[19] Bu motif, avcılığın toplumsal statü belirleyici yönünü ve bireysel kahramanlıkla özdeşleştiğini ortaya koymaktadır. Göktürk dönemine ait Köli Çor Yazıtı'nda ise "Köli Çor yedi yaşında bir antilop, dokuz yaşında azılı bir domuz öldürdü" ifadesi geçer.[20] Bu cümle, avcılığın erken yaşta kahramanlıkla özdeşleştiğinin bir göstergesidir.

Türk destan geleneğinde av, kahramanlık sınavlarının değişmez unsurudur. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bamsı Beyrek, Banu Çiçek ile evlenmeden önce gücünü kanıtlamak için ava çıkar.[21] Bu sahne, Türk toplumunda evlilik öncesi kahramanlık göstergesi olarak avın rolünü vurgular. Başkurt destanlarında da av, dostluk ve rekabetin bir sembolüdür. Konur Boğa Destanı'nda Yanbay adlı ünlü bir avcı, dağlarda tanıştığı yiğitle dost olur ve birlikte ava çıkarak hünerlerini sınar.[22] Kuzıy-Kürpes Destanı'nda ise Karabay ile Sarıbay kahramanları, misafirlik sonrası eğlencede güreş ve ok yarışları düzenler, ardından topluca ava çıkarlar.[23]

Hakas destanı Han Orba'da av, toplu bir askerî faaliyete dönüşür:

"Bugün cengaver yiğitlerimiz / Büyük yurttan çıkıp geliyorlar / At yarışına hazırlanın." Bu dizeler, avın doğrudan savaş hazırlığı olarak görüldüğünü açıkça ortaya koyar.[24]

Türklerde savaşın ve avın ruhsal boyutu, atalar kültü ile yakından ilişkilidir. Kazakların Parpariya Destanı'nda kahraman, düşman üzerine yürürken şu dizeleri söyler:

"Aruvak koldap jar bolsa / Javga oryan salamın."

("Ata ruhları yardım ederse düşmanı darmadağın edeceğim.")[25]

Bu dizelerde görüldüğü üzere, savaşta zafer kazanmanın yalnızca fiziksel güçle değil, ataların ruhlarının desteğiyle mümkün olduğuna inanılmıştır. Yine aynı destanda, Baba Tükti pirlerinin ejderha kılığında belirmesi, savaşın doğaüstü bir destekle özdeşleştirildiğini gösterir.[26]

Türklerde yırtıcı kuşlar, hem av hem de sembolik anlam taşımıştır. Başkurtların Kuzıykürpes ile Mayahılıv destanında iki hanın, dostluklarının nişanesi olarak birlikte avcı kuşlarla ava çıkmaları anlatılır.[27] Bu sahne, avın yalnızca askerî değil, diplomatik bir anlam taşıdığını da göstermektedir. Kırgızların Seyitbek Destanı'nda yer alan şu dizeler, yırtıcı kuşların avdaki önemini ortaya koyar:

---

[19] *Başkurt Destanları IV*, Haz. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov, Metin Ergun, Çev. Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva, Mehmet Yasin Kaya, TDK, Ankara 2014, s. 56.
[20] Osman Mert, *Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 2015, s. 71.
[21] *Kitâb-ı Dedem Korkud*, Haz. Yunus Zeyrek, Türk Dünyası Vakfı Yay., Eskişehir 2015, s. 327.
[22] *Başkurt Destanları 1*, Haz. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov, Metin Ergun, Çev. Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva, Mehmet Yasin Kaya, TDK, Ankara 2014, s. 284.
[23] *Başkurt Destanları II*, Haz. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov, Metin Ergun, Çev. Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva, Mehmet Yasin Kaya, TDK, Ankara 2014, s. 595-596.
[24] *Hakas Destanları III Han Orba*, Haz. Erhan Aktaş, TDK, Ankara 2011, s. 155.
[25] *Kazak Destanları IV*, Anlt. Murın Jırav (Sengir Bayev), Çev. Fikret Türkmen, Metin Arıkan, TDK, Ankara 2007, s. 90-91.
[26] *Kazak Destanları IV,* s. 108-109.
[27] *Başkurt Destanları II,* s. 55.

"Keçke cürüp şumkarın / İlbeesinge salgan cok"

("Akşama kadar şahinini av için bırakmadı.")[28]

Yine aynı destanda,

"İtelgi şumkar salışıp / Avını kovalayıp / Kumarları kanışıp"

("Kartal ve şahin salarak avlarını kovaladılar, av zevkini çıkardılar.")[29] Bu dizeler, kuşlarla avcılığın Türkler arasında hem teknik bir beceri hem de kültürel bir zevk unsuru hâline geldiğini göstermektedir.

SONUÇ

Türklerde askerî eğitimin merkezinde av geleneği yer almaktadır. Av, yalnızca beslenme veya eğlence amacıyla değil, savaş hazırlığının bir parçası olarak icra edilmiştir. Hunlardan Göktürklere, Kıpçaklardan Moğollara kadar süregelen bu gelenek, hem fiziksel dayanıklılık hem de taktiksel beceri kazandırmıştır. Av, Türk insanının doğa ile kurduğu ilişkinin simgesidir. Bu bağlamda düşüncemizce, Türklerin askerî başarısının arkasında yalnızca teknik maharet değil, aynı zamanda doğaya, hayvana ve kutsal olana duyulan derin saygı da yatmaktadır. Sürek avları, birer savaş provası, bireysel avlar ise kahramanlık sınavı olmuştur. Sonuç olarak, Türk savaşçısı için ok, yay ve at yalnızca birer araç değil, kültürel kimliğin ve tarihsel sürekliliğin sembolleridir. Bu yönüyle Türklerde askerî eğitim ve av kültürü, tarih boyunca şekillenen askerî zihniyetin hem maddî hem manevî temelini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmetbeyoğlu, A., *Grek Seyyah Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995.

Aydın, E., *Sibirya'da Türk İzleri*, Kronik Yay., İstanbul, 2019.

Başkurt Destanları 1, Haz. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov, Metin Ergun, Çev. Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva, Mehmet Yasin Kaya, TDK, Ankara, 2014.

Başkurt Destanları II, Haz. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov, Metin Ergun, Çev. Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva, Mehmet Yasin Kaya, TDK, Ankara, 2014.

Başkurt Destanları IV, Haz. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov, Metin Ergun, Çev. Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva, Mehmet Yasin Kaya, TDK, Ankara, 2014.

Butanayev, V. Y. *Geleneksel Hongoray Şamanlığı*, Çev. Abdulselam Arvas, TDK, Ankara, 2019.

Gumilev, L. N., *Hunlar*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2013.

Hakas Destanları III Han Orba, Haz. Erhan Aktaş, TDK, Ankara, 2011.

[28] *Kırgız Destanları XII Seyitbek*, Anlt. Oruzbey Urmambetov, Haz. Murat Mukasov, Çev. Ulanbek Alimov, TDK, Ankara 2013, s. 28.
[29] *Kırgız Destanları XII*, s. 67.

Han Hanedan Tarihi Bölüm 94 A/B Hsiung-nu (Hun) Monografisi, çev. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, TTK, Ankara, 2015.

Harva, U., *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2014.

İzgi, Ö., *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK, Ankara, 2000,

Kafesoğlu, İ., *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 2011.

Kazak Destanları IV, Anlt. Murın Jırav (Sengir Bayev), Çev. Fikret Türkmen, Metin Arıkan, TDK, Ankara, 2007.

Kırgız Destanları XII Seyitbek, Anlt. Oruzbey Urmambetov, Haz. Murat Mukasov, Çev. Ulanbek Alimov, TDK, Ankara, 2013.

Kitâb-ı Dedem Korkud, Haz. Yunus Zeyrek, Türk Dünyası Vakfı Yay., Eskişehir, 2015.

Kormuşin, İ., V., *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları*, Çev. Rysbek Alimov, TDK, Ankara, 2017.

Li Yung-hsi, *The Life of Hsüan-Tsang*, Preface: Lakesh Chandra, Foreword: Chao Pu-chu, Akshaya Prakashan, New Delgi, 2005.

Mau-Tsai, L., *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Kayaoğlu, Deniz Banoğlu, Selenge Yay., İstanbul, 2019.

Mert, O., *Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 2015,

Orkun, H. N., *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara, 2011.

Ögel, B., *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C.I, TTK, Ankara, 2019.

Ögel, B., *Türk Mitolojisi*, C. I, TTK, Ankara, 2003.

Ögel, B., *Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri*, Birinci Askeri Tarih Semineri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C.II, 225-231, Ankara, 1983.

Potapov, L. P., *Altay Şamanizmi*, Çev. Metin Ergun, Kömen Yay., Konya, 2012.

Safran, M., *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgâtlara Göre Kuman-Kıpçaklar'da Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşam*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1993.

Yıldız, O., *Eski Türklerde Spor Kültürü*, Atayurt Yayınevi, Ankara, 2023.

ESKİ TÜRKLERDE SU KÜLTÜ VE DOĞA İNANCI

Dr. Umut YOLSEVER
Bağımsız Araştırmacı,
Umutyolsever44@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-7035-4328

ÖZET

Eski Türk topluluklarının inanç sisteminde doğa, yalnızca yaşamsal bir çevre unsuru değil, Tanrı'nın düzeniyle iç içe geçmiş kutsal bir varlıklar alanı olarak görülmüştür. Türklerin doğaya duyduğu derin saygı, onların konar-göçer yaşam biçiminden ve doğa koşullarıyla kurdukları sürekli temastan kaynaklanmaktadır. Bu saygının merkezinde "yer-su" olarak adlandırılan kutsal tabiat ruhları bulunmaktadır. Türk kozmogonisine göre Tanrı, Türk milletinin yeri ve suyunun sahipsiz kalmaması için hanları göndermiştir. Dolayısıyla doğa, yalnızca kutsal bir alan değil, aynı zamanda siyasal meşruiyetin kaynağıdır. Çalışma, İslam öncesi dönemde Türklerin doğa ve özellikle su unsuruna atfettikleri kutsallığı tarihî, mitolojik ve etnografik açıdan incelemektedir. Yer-su kültü, su kaynaklarına yönelik ritüeller, kurban törenleri, destanlarda suyun sembolik işlevi ve halk inançlarında suya yüklenen anlamlar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bulgular, suyun hem fiziksel yaşam kaynağı hem de ruhsal arınmanın ve yeniden doğuşun sembolü olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Örnekler üzerinden yürütülen analiz, Türklerin doğayı canlı bir bütün olarak kabul ettiklerini ve suyu "yaşamın sürekliliğinin teminatı" şeklinde kutsallaştırdıklarını göstermektedir. Destanlar ve halk anlatıları, bu inanç sisteminin zengin mitolojik temellerini yansıtır. Çeşitli destanlarda su, ölümle diriliş arasında bir geçiş alanı, insanla Tanrı arasında aracı bir unsur olarak işlev görür. Kırgız, Hakas ve Tuva topluluklarında suyla arınma, şifalanma ve kurban verme ritüellerinin günümüze dek uzandığı gözlemlenmektedir. Bu ritüeller, İslam'ın kabulünden sonra dahi yer yer yeni dinî motiflerle birleşerek varlığını sürdürmüştür. Sonuç olarak, eski Türklerde su kültü yalnızca dinî bir inanç sistemi değil, toplumsal, siyasî ve ekolojik düzenin de temelini oluşturmuştur. Düşüncemizce bu kadim su inancı, Türklerin Tanrı, doğa ve insan arasındaki denge anlayışını yansıtan en özgün dünya görüşü tezahürlerinden biridir.

Anahtar Kelimeler : Su Kültü, Yer-Su İnancı, Eski Türkler, Türk Mitolojisi, Şamanizm

GİRİŞ

Hayatın temel kaynağı olarak kabul edilen su, bilinen tüm yaşam biçimlerinin vazgeçilmez bileşeni olup hem yerkürenin fiziksel yapısı hem de canlıların varlığını devam ettirebilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.[1] Suya atfedilen önem toplumların yaşadıkları sahaları belirlemesinde de etkili olmuştur. Eski Türk toplulukları, yaşamlarını büyük ölçüde doğanın sunduğu imkânlara bağlı olarak sürdürmüş, bu sebeple doğaya karşı derin bir saygı geliştirmişlerdir. Bu saygının temelinde yalnızca çevresel koşullar değil, doğa unsurlarına tanrısal nitelik yükleyen inanç sistemi bulunmaktadır. Bozkır hayatında su, hem insanlar hem hayvanlar için en temel unsurlardan biri olmuş; nehirler, göller ve kaynaklar Türklerin

[1] Hacı Mehmet Günay, "Su", *İslam Ansiklopedisi*, DİA, 2009, C. 37, s. 432.

ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamında merkezi bir rol oynamıştır. Çin kaynakları Hunlara dair şu gözlemlere yer verirler; ""*Hsien-yün"ler ve Hun-yü"ler kuzey sınırında otururlar, otlakları takip ederek hayvan yetiştirir ve yer değiştirirlerdi. Yetiştirdikleri hayvanların çoğu at, sığır ve koyundu. Su ve otlakları izleyerek hareket ederlerdi*."[2] Yine Çin kaynaklarında Wu-sun boylarının tarıma elverişsiz coğrafyalar nedeniyle hayvanlarıyla birlikte su kaynaklarını takip ederek yaşadıkları belirtilir.[3] Nitekim Peçeneklerin Tuna, Turla (Dinyester) ve Özi (Dinyeper) nehirlerinin ağızlarını kışlak olarak seçmeleri, su kenarlarının hayvancılık için elverişli oluşuyla doğrudan ilişkilidir.[4] Bu durum, suyun yalnız ekonomik değil, aynı zamanda kozmolojik bir temsile dönüştüğünü göstermektedir. Türk inanç sisteminde su, yaşayan bir varlık olarak kabul edilmiş, buradan hareketle "yer-su" kültü doğmuştur. Tanrı'nın, Türk yurdunun yerini ve suyunu koruması için hanları görevlendirdiğine dair anlayış da bu kozmolojik çerçevenin bir yansımasıdır.

SU KÜLTÜ VE DOĞA İNANCI

Eski Türk topluluklarının doğaya bakışında su, hem maddi hem de manevi düzeyde merkezi bir konuma sahiptir. Çaylar, ırmaklar ve göller, yalnızca coğrafi unsurlar değil, ruh sahibi canlılar olarak tasavvur edilmiştir. "Yer-su" inanışı, bu tasavvurun en berrak ifadesidir: Yurt, dağ, ırmak ve göller, Tanrı'nın koruması altında, kendilerine özgü ruhları ve "iyeleri" olan varlıklar olarak düşünülmüştür. Tanrı'nın, "Türk'ün yeri ve suyu sahipsiz kalmasın" diye hanları Türk milletinin başına göndermesi fikri de aslında siyasi meşruiyet ile kozmik düzenin birleştiği bir inanç zeminini göstermektedir.[5]

Suya tanrısal değer verilmesi, çoğu zaman yaşam mücadelesiyle doğrudan ilişkilidir. Kimek Türkleri buna çarpıcı bir örnektir. Arap kaynakları Kimeklerin İrtiş Nehrine tanrısal bir değer atfettiklerini, nehri adeta bir Tanrı gibi görüp ona tapındıklarını kaydeder. İrtiş kıyılarında binlerce at sürüsünün dolaştığı, Kimeklerin en büyük geçim kaynağının at yetiştiriciliği olduğu ifade edilir.[6] Suyun yokluğunda hayvancılığın sürdürülemeyeceği düşünüldüğünde, nehirle kurulan bu kutsal bağ yalnızca mitolojik değil, doğrudan hayatta kalma mücadelesiyle de ilgilidir. Dolayısıyla suya tanrısal nitelik kazandırılması, hem çevresel şartların hem de ekonomik yapının dini kavrayışla birleştiği bir nokta olarak okunabilir.

Altay, Hakas, Kırgız ve Tuva gibi Sibirya kökenli ve dağlık bölgelerde yaşayan Türk topluluklarının destanlarında su motifinin yoğunluğu, su kültünün ne kadar köklü olduğunu gösterir. *Maaday-Kara* destanında Kögüdey-Mergen'in davranışı bu açıdan dikkat çekicidir:

"Mını körgön Kögüdey-Mergen Kumdus börkig usta tartıp Kök talayga mürgüp saldı"

("Bunu gören Kögüdey-Mergen Kunduz şapkasını çıkarıp Mavi nehre baş eğip dua etti")[7]

Burada su, yalnızca bir akarsu değil, önünde baş eğilen, niyazda bulunulan, duaya muhatap bir varlık olarak karşımıza çıkar. Altay Türklerinin *Alıp-Manaş* destanında geçen şu dizeler de aynı dünya tasavvurunu destekler:

---

[2] *Han Hanedan Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*, çev. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, TTK, Ankara 2015, s. 1.
[3] Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, TTK, Ankara 2012, s. 45.
[4] Akdes Nimet Kurat, *Peçenekler*, Yay. Haz. Ahsen Batur, TTK, Ankara 2016, s. 82.
[5] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.II, TTK, Ankara 2002, s. 315, 322.
[6] Bolat E. Kumekov, *Arap Kaynaklarına Göre IX-XI Asırlarda Kimek Devleti*, Çev. Mehmet Kıldıroğlu, Çingiz Samudinuulu, TTK, Ankara 2013, s. 95; Ögel, *a.g.e.*, s. 326.
[7] Salahaddin Bekki, *Maaday-Kara Destanı*, Manas Yay., Elazığ 2007, s. 422-423.

("Ak dalgası gümüş gibi / Kutsal kaynağa geldi.")[8]; ("Oy benim can babam! / Ak dalgalı kutsal suda / Ak kuş yüzüyor.")[9]; ("Ak-Boz at / Ortadaki kutsal göle / At kılı gibi gelip indi.")[10]

Bu örnekler suyun "kutsal kaynak" olarak algılanışını açıkça ortaya koyar. Kutsal göl ve kaynakların, atlar, kuşlar ve kahramanlarla birlikte anılması, suyun mitolojik ve ritüel boyutunu güçlendirir.

Kafkasya Hunları, inanç sistemlerinde suyu da kutsal kabul etmiş ve diğer kutsal unsurlar gibi ona da kurban sunmuşlardır.[11] Göktürk dönemi hakkında malumat edinilen Çin kaynağı Zhou Shu'da ise Kağan'ın, her yıl ileri gelenleriyle birlikte atalar mağarasında kurban töreni gerçekleştirdiği, bunun haricinde beşinci ayın ortalarına gelindiğinde, halkını bir araya getirerek nehir kıyısında Gök Tanrı'ya sunulmak üzere bir başka kurban merasimi düzenlediği yazılıdır.[12] Yine Kırgızların da sulara ve ağaçlara kurban kestiği bilinmektedir. Su ile kurulan bu ilişkinin yalnız sembolik değil, fiilî bir ritüel düzeyine çıktığı görülmektedir. "Cer suu tayı / cer suu tayu" olarak adlandırılan törende yağmur yağmadığı, kar yağmadığı veya kuraklığın uzadığı dönemlerde her evden ekmek ve kurbanlık hayvan toplanarak su başına gidilir; kıbleye dönülerek şu dua edilir:

"Kuday calgay kör!, Kuday bere kör! Aylanayın camgırındı ber"
("Kuday yardım et! Kuday ver! Kurban olayım yağmurunu ver")[13]

Bu dua, Tanrı'ya hitapla birlikte "yer" ve "su"ya yönelen bir yakarışın parçası olarak okunabilir. Devamında kurban kesilmesi, kanın suya akıtılması ve etin yenmesi, hem Tanrı'ya hem de su ruhlarına adanmış bir şükür ve medet umma ritüeli niteliğindedir. 1950'de Tanrı Dağları'ndaki Koçkor köyünde meydana gelen selin ardından köylülerin selin başladığı yere kurban götürmeleri ve kanı suya akıtmaları da suyun, kızdığında felaket getiren, yatıştırıldığında ise bereket sağlayan bir güç olarak görüldüğünü düşündürmektedir.[14]

Kırgız şamanlarının su ile tedavi uygulamaları da bu çerçevede anlam kazanır. Bardağa konulan suyun hastanın etrafında dolaştırılması, ardından hastanın suya tükürerek suyun dışarı dökülmesi, hastalığın suya transfer edildiği ve suyla birlikte uzaklaştırıldığı inancına dayanır.[15] Burada su, hem taşıyıcı hem de temizleyici bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Yakutlara göre güneyden gelip Kuzey Buz Denizi'ne dökülen ırmakların kaynaklarını cennetten alması, suya atfedilen kutsallığın kozmik boyutunu gösterir.[16] Kırgızların soğuk algınlığı gibi durumlarda "Oo Kuday amin, cer amin, su amin" şeklinde dua etmeleri,[17] Tanrı, yer ve su arasında kurulan üçlü bir kutsal hiyerarşiyi akla getirir. Hakas destanı *Altın Taycı*'da yaşam suyunun ölüyü diriltmesi, su kültünün en ileri ifadesidir: Altın Taycı'nın oğlu Tolay Arığ'ın zorlu bir yolculuk sonunda "yaşam suyu"nu bulup getirmesi, ölünün su ile yıkanması

[8] Metin Ergun, *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s. 156-157.
[9] Ergun, *a.g.e.*, s. 156-157.
[10] Ergun, *a.g.e.*, s. 184-185.

[11] Hayrettin İhsan Erkoç, "Bozkır Halklarında Su Kültü", *Tarih ve Kültür Penceresinden Su ve Sağlık İlişkisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri – 10-11 Haziran 2019*, Ed. Arın Namal, Hacer Topaktaş Üstüner ve Bożena Płonka Syroka, İstanbul Beykoz Belediyesi, s. 72.
[12] Gülnar Kara, "Zhou Tarihi'nin Türkler Bölümü Üzerinde Metin Çalışması", *İTOBİAD*, C. 4, S. 3, 2015, s. 553.
[13] Mayramgül Dıykanbayeva, *Kırgızlarda Atalar Kültü*, Kömen Yay., Konya 2016, s. 36.
[14] Dıykanbayeva, *a.g.e.*, s. 49.
[15] Fuzuli Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken Yay., İstanbul 2010, s. 117.
[16] Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.II, TTK, Ankara 2002, s. 382.
[17] Dıykanbayeva, *a.g.e.*, s. 36.

ve suyun ağızdan içirilmesi neticesinde dirilişin gerçekleşmesi, suyu doğrudan "hayat verici öz" ile özdeşleştirmektedir.[18]

Hakaslar, Tanrıça Umay'ın oturduğu dağda bir süt gölü bulunduğuna ve Umay'ın bu gölden dünyaya geldiğine inanmışlardır. Süt gölü, hem bereket hem analık hem de kutsallığın yoğunlaşmış bir sembolü olarak su-gıda-tanrıça ilişkisinin düğümlendiği bir noktayı temsil eder. Benzer biçimde Altaylarda bulunan Kidis-Bazar Nehri'nin suyunun göz hastalıklarına şifa verdiğine inanılması, orada yıkananların minnet ifadesi olarak nehri çevreleyen çalılara bezler asması, suya teşekkür ve adak kültünü yansıtır.[19]

Tuna Bulgar hükümdarı Kurum Han, 813 yılında İstanbul'u kuşatmadan önce çeşitli kurbanlar sunmuş ve akabinde kendini ve askerlerini kötülüklerden arındırmak amacıyla denizde yüzünü ve ayaklarını yıkamış, askerlerinin üzerine de su atmıştır.[20] Yine Tuva Türklerinde de su ile ilgili inançlarda koruyucu özellik görülmektedir. Su kaynağına rastlayan bir kişinin sudan üç avuç içip üç defa dua etmesi hâlinde yolunun açık olacağına inanılması, yolculuk, kader ve su arasında kurulan bağı gösterir. Eklem ağrıları ve benzeri rahatsızlıklarda şaman çağrılması, şamanın "su ruhları" aracılığıyla hastayı iyileştirmeye çalışması da aynı inanç sisteminin devamıdır.[21] Janyl Myrza Bapaeva'nın Kök-Ool Viktor Şagjapoviç isimli Tuvalı bir şamandan öğrenip derlediği dua metni su ruhlarına doğrudan hitabı içerir:
"İnci boncuk taşlı nehirlerin iyeleri! Kaybettiklerini arayalım, soralım. Altın gümüş taşlı ırmakların iyeleri! Hastayı tedavi edelim, buraya gelin!"[22]

Burada nehirler "inci, boncuk, altın, gümüş taşlı" olarak betimlenmekte; suyun zenginlik ve ihtişamla ilişkisi, ruhsal hiyerarşi ile birleşmektedir.

Başkurtların *Kübelek Tilev Batırları* destanında, İslami unsurlar eklenmiş olmasına rağmen suyun şifalı niteliği korunmuştur. Yeni doğmuş bebeğin "Evliye kuyusundan" alınan su ile yıkanması, "şifalı su"yun bebeğin canını esirgemesi ve ömrünü uzatması, İslamî söylem ile eski su kültünün iç içe geçtiği bir örnektir.[23] *Ural Batır* destanında Ural Batır'ın kılıcını yere saplayarak su kaynağı yaratması, ardından oğulları İdil, Yayık ve Hakmar'a bu kaynaktan hareketle gitmelerini söylemesi,[24] Türk tarihinin önemli nehirleriyle mitolojik bir bağ kurulmasına imkân vermiştir. Böylece büyük nehirler yalnız coğrafi birer gerçeklik değil, kahramanın eylemiyle yeryüzüne kazandırılmış kutsal hatlar olarak düşünülmüştür.

Başkurtlara ait *Kuzıykürpes ile Mayanhılıv* destanında Küsmes Han'ın oğlu Kuzıykürpes'in yol üzerindeki iki göl arasındaki suyu birinden alıp diğerine dökmesi, göllerin "yedi yıldır birbirlerine kavuşamamış" varlıklar olarak seslenmesi, göl ve su kütlelerine canlılık, irade ve duygusallık atfedildiğini göstermektedir.[25] Hakasların Tumat boyuna ait efsanede kadınların fazla sütü göle dökmeleri ve bu gölün "Ayranköl" adıyla kutsal kabul

[18] *Hakas Destanları IV Altın Taycı*, Haz. Gülsüm Killi Yılmaz, TDK, Ankara 2013, s. 189-201.
[19] W. Radloff, *Sibirya'dan*, C. I, Çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s. 46.
[20] V. Beşevliyev, "Proto-Bulgar Dini", Çev. T. Acaroğlu, *Belleten*, C. 9, S. 34, 1945, s. 249.
[21] Janyl Myrza Bapaeva, *Tuva Şamanizmi*, Kömen Yay., Konya 2013, s. 58.
[22] Bapaeva, *a.g.e.*, s. s. 40.
[23] *Başkurt Destanları IV*, Haz. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov, Metin Ergun, Çev. Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva, Mehmet Yasin Kaya, TDK, Ankara 2014, s. 96.
[24] *Başkurt Destanları 1*, Haz. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov, Metin Ergun, Çev. Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva, Mehmet Yasin Kaya, TDK, Ankara 2014, s. 156-157.
[25] *Başkurt Destanları II*, Haz. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov, Metin Ergun, Çev. Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva, Mehmet Yasin Kaya, TDK, Ankara 2014, s. 63.

edilmesi; gölde yüzmenin, hatta yüz yıkamanın günah sayılması, suyun hem doyurulan bir ruh hem de dokunulmaz bir kutsal alan olarak algılandığına işaret eder.[26]

Bütün bu anlatılar, suyun yalnız "yukarıdan aşağıya akan" bir madde değil, aynı zamanda "aşağıda bir âlem" yarattığına dair inançla birleştiğinde daha da derinleşir. Çin kaynaklarından *Youyang Zazu* ile onun derlemelerinden biri olan *Taiping Guangji*'de yer alan bir Göktürk anlatısı, Türklerin atası kabul edilen Yama ile bir göl ruhu arasındaki ilişkiden söz eder. Rivayete göre Göktürklerin *Şarı* adlı boyuna adını veren göl, *Aşıtag* boyunun adıyla anılan mağaranın batısında bulunur ve bu gölün koruyucu bir ruhu vardır. Göl ruhu her gün alaca karanlık çökerken ak bir geyiğe binerek Yama'yı karşılar, onunla birlikte suya girer ve ertesi gün yine onu sudan çıkarıp uğurlardı. Bu buluşma uzun yıllar sürer. Bir gün göl ruhu Yama'ya yaklaşmakta olan büyük av töreni sırasında atalarının doğduğu mağaradan altın boynuzlu ak bir geyiğin çıkacağını bildirir; Yama eğer bu geyiği okla vurmayı başarırsa ilişkilerinin sürekli hâle geleceğini, vuramazsa birbirlerinden kopacaklarını söyler. Ertesi gün av başladığında kehanet gerçekleşir: geyik mağaranın ağzında görünür. Yama hayvanın kaçmaması için askerlerine kuşatmayı sıklaştırmalarını emreder; fakat bir asker düşüncesizce davranıp geyiği öldürür. Bu olay Yama'yı derinden öfkelendirir. Suçlu gördüğü A'er bölüğünün beyini hemen oracıkta öldürür ve o günden itibaren Tanrı'ya insan kurban etme geleneğini başlatacağını ilan eder. Bu kurbanlar çoğu kez A'er boyundan seçilir; zamanla onların çocukları ve torunları da aynı yazgıyı paylaşır. Yama akşam olduğunda göl ruhunun yanına döner; ancak ruh, Yama'nın kan dökmesi nedeniyle artık birlikte olamayacaklarını söyler. Yama'nın "kan koktuğunu", artık kaderlerinin birleşemeyeceğini ifade ederek ilişkilerini sonlandırır.[27]

Göktürk efsanesine benzer bir hikaye Başkurtların *Zayatülek ile Hıvhılıv* destanında da görülmektedir. Zayatülek, ağabeylerinden kaçıp Asılıkül'e geldiğinde göl kenarında bir ışık huzmesi görür ve bu ışığı takip ederek güzelliğiyle kendisini büyüleyen su kızı Hıvhılıv'a ulaşır. Zayatülek'in Hıvhılıv ile evlenmeyi kabul etmesi üzerine su altı dünyasına götürülmesi, orada otlayan yılkılar, ırmaklar, göller ve türlü kuşlar görmesi, su altının da yeryüzüne benzer ama insan gözünden gizlenmiş bir yaşam alanı olarak tasavvur edildiğini gösterir. Su böylece iki âlem arasında bir eşik, bir geçit hâline gelir.[28]

Dede Korkut Hikayeleri'nde suyun bereket ve doğurganlıkla ilişkilendirilen niteliği açık biçimde görülür. Dirse Han oğlu Boğaç Han hikâyesinde, çocuk sahibi olabilmek için yapılan hayır işlerinden biri olarak kurumuş çaylara su salınması zikredilir.[29] Bu uygulama, suyun hem hayat verme hem de bereket gücüne duyulan inancın bir yansımasıdır. Basat'ın Tepegöz'ü Öldürmesi hikâyesinde ise tek gözlü mitolojik yaratık Tepegöz'ün dünyaya gelişi, pınar başında kanatlı bir peri kızı ile Konur Koca oğlu Sarı Çoban'ın birleşmesine bağlanır.[30] Su burada ne yalnızca arınma, ne de yalnızca bereket kaynağıdır. Aynı zamanda insan-peri, insan-öte âlem ilişkisini mümkün kılan bir temas alanıdır

Bu tür inanç ve tasavvurların günümüz Anadolu halk anlatılarında yaşamaya devam ettiği de görülmektedir. Aydın'ın Nazilli ilçesinde anlatılan "su kızı" efsanesinde, beyaz elbiseli bir varlığın geceleri ortaya çıkıp elindeki kaba su doldurduğu, ardından kuyunun etrafında

[26] Viktor Butanayev, İrina Butanayeva, *Yenisey Kırgızları*, Çev. Yaşar Gümüş, Ötüken Yay., İstanbul 2007, s. 34.
[27] Erkoç, *a.g.m.*, s. 72-74.
[28] *Başkurt Destanları 1,* s. 318-320.
[29] *Kitâb-ı Dedem Korkud*, Haz. Yunus Zeyrek, Türk Dünyası Vakfı Yay., Eskişehir 2015, s. 312.
[30] s. 365.

kaybolduğu rivayet edilmektedir.[31] İsmet Zeki Eyuboğlu'nun derlediği Anadolu Efsanelerine göre; gece vaktinde peri kızları göllerde yıkanır kimi zaman da düğün yaparlarmış.[32] Bahsi geçen modern anlatılar, tarihsel su kültünün izlerinin tamamen silinmediğini, İslamî söylem, günlük hayat ve yerel folklor ile iç içe geçmiş hâlde varlığını sürdürdüğünü düşündürmektedir. Bütün bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, suyun Eski Türk dünyasında hem ekonomik zorunluluklar hem de kozmolojik tasavvurlar ekseninde şekillenmiş, geniş çerçevede bir kutsallık taşıdığı anlaşılmaktadır. Irmaklar, göller ve kaynaklar, hem sürüleri besleyen, hayata imkân veren unsurlar, hem de ruhlara, tanrıçalara ve görünmeyen varlıklara ev sahipliği yapan mekânlar olarak düşünülmüştür.

SONUÇ

Eski Türk topluluklarında suya atfedilen kutsallık, yalnızca bozkırın dayattığı bir yaşamsal zorunluluk olarak değil, aynı zamanda toplumun kozmolojik tasavvurunu belirleyen kurucu bir ilke olarak ortaya çıkar. Çeşitli verilerin birlikte değerlendirilmesi, su kültünün ekonomik faaliyetler, ritüel uygulamaları ve mitolojik anlatılar arasında bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Peçeneklerin kışlak seçiminden Wu-sunların mevsimsel hareketliliğine, Kimeklerin İrtiş Nehri'ni tanrılaştırmasına kadar uzanan örnekler, suyun Türk topluluklarında hem hayatı mümkün kılan doğa unsuru hem de kutsal bir varlık olarak iki yönlü bir anlam taşıdığını kanıtlar. Hun, Göktürk ve diğer Türk devlet ve siyasal teşekküllerinde suyun ritüelleşmiş kullanımının izlenebilmesi, su kültünün yalnızca folklorik düzeyde değil, devlet ideolojisinin yapısına kadar sirayet ettiğini düşündürür. Zhou Shu'da kaydedilen yıllık mağara töreni ve beşinci ay kurbanı, kağanın kozmik düzen ile temasını pekiştiren ritüellerdir. Bu çerçeve, hükümdarın yalnızca siyasi bir otorite değil, aynı zamanda "yer ve su"yu temsil eden ve koruyan bir sembol olarak konumlandığını gösterir. Dolayısıyla su kültünün, Türk hakimiyet anlayışının sembolik ağırlık merkezlerinden biri hâline geldiği anlaşılmaktadır.

Sibirya coğrafyasında yaşayan Altay, Hakas, Tuva ve Kırgız topluluklarına ait destan ve ritüellerde suyun hem arındırıcı hem de aracılık eden bir güç olarak öne çıkması, inanç sisteminin tarihsel sürekliliğini güçlendiren önemli bir göstergedir. Altay destanlarında suya yönelen yakarış, Hakas yaşam suyu anlatısı, Tuva şamanlarının hastalığı suya aktarma uygulaması ve Kırgızların suyla ilişkilendirilmiş yağmur ritüelleri, suyun yalnızca doğal bir varlık değil, toplumsal düzeni, sağlığı ve bereketi düzenleyen bir unsur olarak kavrandığını açık biçimde ortaya koyar. Bu ritüel yapıların benzer işlevler taşıması, Türk kültür çevresinde suyla ilgili inançların coğrafyalar üstü bir ortak mantığa sahip olduğunu düşündürür. Mitolojik veriler, su kültünün toplumsal hafızadaki yansımasını daha da belirginleştirir. Göktürklerden Başkurtlara, Hakaslardan Oğuz anlatılarına kadar geniş bir sahada karşılaşılan "su ruhu", "su kızı", "su altı dünyası" ve "bereket kaynağı olarak su" temaları, suyun hem dünyalar arasında bir eşik hem de kaderin tecelli ettiği bir mekân olarak konumlandırıldığını gösterir. Bu anlatılarda su, hem sınır hem geçit, hem tehlike hem lütuf, hem yokluk tehdidi hem yeniden doğuş imkânı olarak çok yönlü bir karakter kazanır.

Tüm bu örnekler birlikte ele alındığında, su kültünün Eski Türk inanç dünyasında sıra dışı bir unsur olmadığı, aksine kozmolojik düşüncenin, siyasi meşruiyetin, toplumsal ritüellerin ve mitolojik hafızanın kesişim noktasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Su, eski Türk toplumları

[31] İrfan Polat, *Türk Masal ve Efsanelerinde Olağanüstü Güçler ve Varlıklar*, Selenge Yay., İstanbul 2020, s. 284.
[32] İsmet Zeki Eyuboğlu, *Anadolu İnançları,* Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 1998, s. 62.

için yalnızca hayatı devam ettirmek için bir zorunluluk değil; düzeni sağlayan, sınırları belirleyen, bereketi ve felaketi yöneten, insan ile görünmeyen varlıklar arasında etkileşim sağlayan kutsal bir unsurdur. Bu nedenle su kültü, Eski Türk dini ve mitolojisinin okunmasında merkezî bir anahtar işlevi görmektedir. Farklı dönemlere ve coğrafyalara yayılan Türk topluluklarında inanç sürekliliğinin en istikrarlı göstergelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Bapaeva, J. M., *Tuva Şamanizmi*, Kömen Yay., Konya, 2013.

Başkurt Destanları 1, Haz. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov, Metin Ergun, Çev. Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva, Mehmet Yasin Kaya, TDK, Ankara, 2014.

Başkurt Destanları II, Haz. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov, Metin Ergun, Çev. Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva, Mehmet Yasin Kaya, TDK, Ankara, 2014.

Başkurt Destanları IV, Haz. Ahmet Suleymanov, Gaynislam İbrahimov, Metin Ergun, Çev. Metin Ergun, Gaynislam İbrahimov, Feride Aetbaeva, Mehmet Yasin Kaya, TDK, Ankara, 2014.

Bayat, F., *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken Yay., İstanbul, 2010.

Bekki S., *Maaday-Kara Destanı*, Manas Yay., Elazığ, 2007.

Beşevliyev, V., Proto-Bulgar Dini, Çev. T. Acaroğlu, Belleten, C. 9, S. 34, 1945.

Bolat E. K., *Arap Kaynaklarına Göre IX-XI Asırlarda Kimek Devleti*, Çev. Mehmet Kıldıroğlu, Çingiz Samudinuulu, TTK, Ankara, 2013.

Butanayev, V., Butanayeva, İ., *Yenisey Kırgızları*, Çev. Yaşar Gümüş, Ötüken Yay., İstanbul, 2007.

Dıykanbayeva, M., *Kırgızlarda Atalar Kültü*, Kömen Yay., Konya, 2016.

Ergun, M., *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998.

Erkoç, H. İ., *Bozkır Halklarında Su Kültü*, Tarih ve Kültür Penceresinden Su ve Sağlık İlişkisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri – 10-11 Haziran 2019, Ed. Arın Namal, Hacer Topaktaş Üstüner ve Bożena Płonka Syroka, 69-108, İstanbul Beykoz Belediyesi, İstanbul, 2019.

Eyuboğlu, İ., Z., *Anadolu İnançları*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1998.

Günay, H. M., Su, İslam Ansiklopedisi, DİA, C. 37, 2009.

Hakas Destanları IV Altın Taycı, Haz. Gülsüm Killi Yılmaz, TDK, Ankara, 2013.

Han Hanedan Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi, çev. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, TTK, Ankara, 2015.

Kara, G., Zhou Tarihi'nin Türkler Bölümü Üzerinde Metin Çalışması, İTOBİAD, C. 4, S. 3, 2015.

Kitâb-ı Dedem Korkud, Haz. Yunus Zeyrek, Türk Dünyası Vakfı Yay., Eskişehir, 2015.

Kurat, A. N., *Peçenekler*, Yay. Haz. Ahsen Batur, TTK, Ankara, 2016.

Onat, A., *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, TTK, Ankara, 2012.

Ögel, B., *Türk Mitolojisi*, C.II, TTK, Ankara, 2002.

Polat, İ., *Türk Masal ve Efsanelerinde Olağanüstü Güçler ve Varlıklar,* Selenge Yay., İstanbul, 2020.

Radloff, W., *Sibirya'dan*, C. I, Çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956.

PAPA VI. PAUL'UN TÜRKİYE ZİYARETİ (1967)

Prof. Dr. Bahattin DEMİRTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen Edebiyat Fakültesi, TC Tarihi ABD, Ankara, Türkiye
bahattin.demirtas@hbv.edu.tr- ORCID: 000-0001-8452-0019

ÖZET

Papa VI. Paul'un Türkiye ziyareti, 1967 yılında gerçekleşmiş ve hem dinî hem de diplomatik açıdan önemli yankılar uyandırmıştır. Bu ziyaret, Katolik Kilisesi ile Doğu Ortodoks Kilisesi arasındaki ilişkilerin yumuşamasına yönelik atılan en somut adımlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Papa VI. Paul, İstanbul'da Fener Rum Patriği I. Athenagoras ile bir araya gelmiş; bu görüşme, yüzyıllar süren ayrılığın ardından Hristiyan dünyasında uzlaşma arayışının güçlü bir sembolü olmuştur. Papa, İstanbul'daki programının sonunda Ankara'ya gitmek üzere uçakla hareket etmiştir. Ziyaret kapsamında Papa, Ankara'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel gibi Türkiye Cumhuriyeti yetkilileriyle de görüşmüş ve Türkiye'nin mevcut yapısına duyulan saygı vurgulanmıştır. Papa VI. Paul, ziyaret boyunca barış ve karşılıklı anlayış mesajları vermiştir. Bu söylemler, Türkiye kamuoyunda genel olarak temkinli fakat dikkatli bir ilgiyle karşılanmıştır. Ziyaretin yankıları yalnızca Türkiye ile sınırlı kalmamış, uluslararası kamuoyunda da geniş yer bulmuştur. Özellikle Vatikan ile Ortodoks dünyası arasındaki ilişkilerin gelişmesi açısından tarihî bir dönüm noktası olarak görülmüştür. Sonuç olarak Papa VI. Paul'un Türkiye ziyareti, Soğuk Savaş ortamında önemli bir adım olarak tarihe geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: Papa, Türkiye, ziyaret

POPE PAUL VI'S VISIT TO TÜRKIYE (1967)

Prof. Dr. Bahattin DEMİRTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli University, Polatlı Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish History, Ankara, Türkiye

bahattin.demirtas@hbv.edu.tr- ORCID: 000-0001-8452-0019

ABSTRACT

Pope Paul VI's visit to Türkiye took place in 1967 and generated significant repercussions both religiously and diplomatically. The visit was regarded as one of the most concrete steps toward easing relations between the Catholic Church and the Eastern Orthodox Church. During his stay in Istanbul, Pope Paul VI met with Ecumenical Patriarch Athenagoras I of Constantinople; this meeting became a powerful symbol of the search for reconciliation within the Christian world after centuries of division. At the end of his program in Istanbul, the Pope departed by plane for Ankara. As part of the visit, Pope Paul VI also met with officials of the Republic of Türkiye, including President Cevdet Sunay and Prime Minister Süleyman Demirel, emphasizing respect for Türkiye's existing political structure. Throughout the visit, the Pope delivered messages of peace and mutual understanding. These statements were received by the Turkish public with cautious yet attentive interest. The impact of the visit was not limited to Türkiye; it also attracted wide attention in international public opinion. It was especially seen as a historic turning point in the development of relations between the Vatican and the Orthodox world. In conclusion, Pope Paul VI's visit to Türkiye went down in history as an important step taken during the Cold War era.

Keywords: Pope, Turkey, visit

1. GİRİŞ

Türkiye-Vatikan ilişkileri, dinî, diplomatik ve kültürel boyutlarıyla Türkiye'nin dış politikasında kendine özgü bir yere sahiptir. Resmî olarak iki farklı yapıyı temsil eden Türkiye Cumhuriyeti ile Vatikan arasındaki ilişkiler, büyük ölçüde azınlık hakları ve uluslararası barış konuları etrafında şekillenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir devlet yapısına sahip olması, Vatikan ile ilişkilerin temel çerçevesini belirleyen unsurlardan biridir. Vatikan, Katolik dünyasının ruhani merkezi olmasının yanı sıra uluslararası hukukta bağımsız bir devlet statüsüne sahiptir. Türkiye ile Vatikan arasındaki diplomatik ilişkiler 1960 yılında resmen kurulmuş, Türkiye Vatikan nezdinde büyükelçilik açmış, Vatikan da Ankara'da diplomatik temsilcilik bulundurmuştur. Bu adım, Türkiye'nin Batı dünyasıyla ilişkilerini geliştirme politikasının bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

İlişkilerin gelişiminde karşılıklı üst düzey ziyaretler önemli rol oynamıştır. Papa VI. Paul'ün 1967 yılında Türkiye'yi ziyareti, Türkiye-Vatikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu ziyaret, yalnızca iki taraf arasındaki diplomatik bağları güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasında iletişim sürecini hızlandırmıştır. İstanbul'da Fener Rum Patriği Athenagoras ile yapılan görüşme, Hristiyan dünyasında tarihsel bir uzlaşma adımı olarak değerlendirilmiştir.

1967 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel döneminde batıya açılmak için Vatikan ile aralıklı olarak görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler ülkede belirli kesimler arasında hoş görülmemekle beraber, gurur kırıcı olarak atfedilmiştir. Bu yakınlaşmalar sırasında Fener Rum Patriği Athenagoras'da bizzat dâhil olmuştur. Bu dönemde Vatikan, Türkiye'ye büyükelçiliğini getirmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile Papa arasında bir takım hediyeleşmeler yaşayan bir takım görüşmeler gerçekleşmiştir. Katolik ve Ortodoks Mezheplerinin önderleri bu görüşmeler esnasında yakınlaşmaya başlamışlardır (Cumhuriyet, 25 Temmuz 1967; Milliyet, 25 Temmuz 1967).

Türkiye-Vatikan siyasi ilişkilerinin yanı sıra Papa VI. Paul, Patrikhane üzerinde dururken, aslında bu ziyaretlerin bu temasların bir diğer nedeni Türklerin Patrikhane'yi "yabancı ve yersiz bir varlık" olarak görmeleri neticesinde Ortodoks kilisesine mensup halkı dışlamaları, bunun sonucunda Katoliklerde dâhil 80.000 civarı Hristiyan ahalinin sayısının 30.000'e kadar düşmesidir. Bunun için Papa öncelikle Çağlayangil, ardından Cevdet Sunay ve Demirel ile görüşmüş, Ayasofya'da dua etmiş ve Türk devlet erkânı ile işbirliği içinde gibi görünmüştür. Bu gelişmelerin temelinde ise dönemin sancılı konularından biri olan Kıbrıs meselesi yatmaktadır. Kıbrıs meselesi, ikili temaslar esnasında birçok kez Papa'ya devlet erkânı tarafından dile getirilmiş ve desteğini istemişlerdir. Papa bütün Hristiyan tebaası üzerinde otorite sahibi olmaya başlamış ve bunun akabinde Patrikhane'de bunu kabul etmiştir. Patrik Athenagoras, yurt dışına çıkamadığı için, Papa VI. Paul bu konunun bir boyun eğme gibi gözükmemesi için bir jest mahiyetinde Türkiye'ye bizzat kendisi gelmeyi uygun görmüştür (Cumhuriyet, 25 Temmuz 1967; Milliyet, 25 Temmuz 1967).

2. PAPA VI. PAUL İSTANBUL'DA

Papa Paul VI, 25 Temmuz 1967'de yabancı bir uçak firması tarafından kendisine tahsis edilen ve "Paul VI." ismini taşıyan özel bir uçakla iki günlük bir ziyarette bulunmak üzere, sabah saat 10.30'da Yeşilköy havaalanına gelmiştir. Papa Paul, aralarında 3 Kardinal, 3 Başpiskopos ve 5 Piskopos'un bulunduğu 39 kişilik bir heyet ile gelmiştir. Papa burada, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Başbakan Süleyman Demirel ile diğer ilgililer tarafından karşılanmıştır. Papa'ya alanda

resmi ziyaretlerde olduğu gibi askeri tören yapılmıştır. Papa diğer karşılayıcılarla tanıştırıldıktan sonra hristiyan ruhani liderine doğru yürümüş ve sıra başındaki Patrik Athenagoras ile kucaklaşmıştır. Papa ayrıca İstanbul'daki Musevilerin liderli Hahambaşı ile de konuşmuştur. Burada bir konuşma yapan Patriğin ardından bir konuşma da Ortodoks Sinod'unun üyeleri huzurunda Papa Paul tarafından yapılmıştır (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).[1]

[1] Metin Toker, 25 Temmuz 1967 tarihli "Suya Sabuna Dokunarak" isimli köşe yazısında Papa'nın ziyareti öncesi şu satırları kaleme almıştı: "Papa VI. Paul bugün İstanbul'da oluyor. Önce bir hatıramı anlatayım. 1961'de Papalığın Türkiye'deki Monsenyör Roncalli temsil ediyordu. Monsenyör Roncalli'nininki yarı resmî bir temsilcilikti. Vatikan devletinin değil, Katolik kilisesinin temsilcisiydi. O İstanbul'da otururdu ve bizim Vatikan'la bir ilişkimiz yoktu. Papalık temsilciliğinin yeri Pangaltı'da Notre Dame de Sion mektebinin arkasındaki dar sokaktaydı. Bugün, Papa VI. Paul'ün ikamet edeceği bina. Monsenyör Roncalli beni, o sıralarda çalıştığım gazetenin muhabiri olarak bir iki defa kabul etti. Papaların temsilcilerinin gazeteci kabul etmek adetleri yoktur ama kendilerine özgü bir hâdiseydi: O gün İkinci Dünya Savaşı sona ermişti ve ben İstanbul'daki bazı şahsiyetlerin intibalarını soruyordum. Monsenyör Roncalli ile Pangaltı'daki binada yaptığımız görüşme, tabir bir dostlukla geçti ama bir tanışıklığın başlangıcı olmuştu. Monsenyör Roncalli sonradan Vatikan'ın Paris'teki temsilcisi oldu, kardinalliğe yükseldi. Vatikan'ın efendisi ve XXIII. Cıovanı, yahut Jean, yahut John adıyla Papalık tahtına çıktı. 1963'lerin Monsenyör Roncalli'si beni Papa XXIII. Cıovanı olarak da ve Akis'in sahibi sıfatiyle Vatikan'a kabul etti. O gün ile birkaç ay sonra karşılaştıklarımız arasında bir yarım saatlikti. Fakat Papa hoşnuddu. İki defa gelip bakıştılar, bu arada bir kardinalin beklediğini hatırladılar. Papa beni, benimle konuşmaya devam etti. Türkiye'den, İstanbul'dan, Pangaltı'dan. Büyük adada bahsediyordu. Memleketimizden o yıl yaşamıştı ve bu, hayatının en güzel yılları olmuştu. Bir kaç kelime Türkçeyi hatırlıyordu. "Aferim, Teşekkür'üm, İndirim, Karagöz'üm…" Monsenyörlüğünü, ismini geri aldı. İsmet Paşa'nın kızını evlat edinmiş öğretmenliği ilgisi daha çok arttı. Boğaz ne kadar çok söyleniyordu. Papalığın Büyükada'da bir evi vardı. Tercümanlık, Büyükelçilik statüsü alıp da Ankara'ya gittiğinde o konuta sahip olmamış ve bu fazla bir masrafmış. Büyükada'daki evi ev sahibine iade edip kendisine getirmişlerdi. Fakat Ada'yı, o evi, oradaki günlerini hatırlamıştı ve kıyamamıştı…VI. Paul, Vatikan'dan dışarıya çıkan ender Papalardandır. Papa'nın ziyaret ettiği yerler şu veya bu memleket olmamış, Hristiyan dininin mukaddes mahalleri olmuştur. Papa İsrail'e, Ürdün'e ziyaret etmiş, Kudüs'e gitmiştir. Portekiz'i ziyaret etmemiş, Fâtima'yı görmüştür. Amerikalıya ziyaret etmemiş, New-York'taki insanlığın yeni forumu, Birleşmiş Milletler binasına gitmiştir. Türkiye'de de İstanbul'da, Efes'teki Meryemana evi ile ilgilendi. Ayasofya'yı ziyaret edecektir. Çünkü bundan yüzyıllar önce Papalık İstanbul'daki temsilcisi Ortodoks Kilisesinin Vatikan tarafında arzu edildiği buyurdu. Ortodoks Kilisesinin başına teklif edilmişti. Papa VI. Paul bu asırlık kalktığının bir nişanesi olarak ve bu mevki üzerinde dileme mahiyetinde Ortodoks Kilisesinin başına bulunduğu şehre gelmektedir. Bu bakımdan Fener Kilisesi, Papa'nın ziyaret edeceği yerlerin belki de en önemlisidir. Hristiyan kiliseleri arasındaki düşünümdeki iki kutbun iç bir karara varmış girişimleri ve Vatikan Kilisesinin başı bizzat burada Patrik Athenagoras ile görüşecek, hatta onunla birlikte ayin idare edilecek. Papa'nın gelişinin bütün dünyayı bu derece ilgilendirmesinin ve milletlerarası büyük basın heyetine harekete getirmesinin sebebi budur. Türk turizmine ve Türkiye'nin propagandasına yapacağı esnafî yardım. Papa'nın ev sahibi millete karşı emsalsiz ve masum bir hediyesi olacaktır. Papa, Türkiye'yi ziyaret etmediğine göre gönül isterdi ki, o İstanbul'da bulunan Türkiye Cumhurbaşkanının Şale Köşkünde, önce bir nezaket ziyareti yapsın, sonra Türkiye Cumhurbaşkanı kendisi, İstanbul'dan ayrılırken ziyaret hesaba alınan uçakla uğurlasın…."

Papa Paul VI ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay daha sonra meydanda hazırlanmış paltform da her iki devletin milli marşlarını dinlemişlerdir. Kırmızı bir pelerin altında, göğsünde haç bulunan beyaz bir elbise giymiş olan Papa'nın, kepi milli marşlar çalınırken rüzgarın etkisiyle düşmüştür. Bir ilgili hemen, harekete etmeden marşları dinlemeye devam eden Papanın başına kepi yerleştirmiştir. Milli marşlar dinlenirken bir yandan da 21 pare top atımı yapılmıştır. Daha sonra Papa, tören birliğini denetlemiştir. Türk sancağının önüne geldiği an, iki elini göğe kaldırıp başını eğerek bir süre hareketsiz kalmış ve dua etmiştir (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

Ziyaret sırasında, türlü kargaşalıklar da meydana gelmiştir. Yeşilköy'de bir ara izdiham yüzünden protokol düzeni bozulmuş, Merkez Komutanlığı yetkililerinin müdahalesi gerekmiştir. Ayrıca bazı kimseler polisi aşarak Papa'nın olduğu bölgeye doğru ilerlemeye çalışmış, polis güçlükle engellemiştir. Ancak herhangi bir olay çıkmamış, ziyaret huzur içinde devam etmiştir (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

Sabahın ilk saatlerinden itibaren son yıllarda görülmemiş bir sıkılıkta olan emniyet tedbirleri merasim sonuna doğru yerli ve yabancı basın mensupları tarafından yarılmıştır. O ana kadar Papa'nın ancak çok uzaktan resminin çekilmesine izin verilmiş olan foto muhabirleri bu sayede Papanın yakından resmini alabilmiştir. Gazetecilerin alanda polislerin eşit aralıklarla tuttukları bir halatın ardında bırakılarak çalışmalarının kısıtlanması bilhassa yabancı basın mensupları arasında hayretle karşılanmıştır. Bu arada Avrupa televizyonları töreni aynı anda ülkelerine canlı yayın şeklinde aktarmışlar ve bütün Avrupa Merasimi anında izleyebilmiştir (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

Devlet Başkanı ve Papa daha sonra Şeref salonunun önünde hazırlanmış olan mikrofonların önüne gelerek karşılıklı birer konuşma yapmışlardır. Görüşmelerin başında Sunay Papaya hitaben yaptığı konuşmada eski papa 23. Jean'ın Türkiye-Vatikan dostluğu için yaptığı çalışmaları belirtmiş ve özetle şunları söylemiştir: "Zatıâlileri Türkiye'de barış ve hürriyet ideallerine bağlı bir memleket bulacaklardır. Biz, Birleşmiş Milletler yasasına sıkı sıkıya bağlıyız ve bütün imkânlarımızla dünyada ahenk ve işbirliğini gerçekleştirmek için devamlı surette gayret sarf etmekteyiz. Bu itibarla zatıâlilerinin bizim için de kıymetli olan ideal ve prensipleri yaymak maksadına matuf devamlı çabalarını büyük bir takdirle takip ettik. Yine bu sebepledir ki, siz dünya barışının, milletler ve insanlar arasında iyi ahengin büyük habercisi olarak karşılıyoruz." (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

Papa'da konuşmasına selefi 23. Jean'ı överek başlamış ve ziyareti hakkında şunları söylemiştir. "Türkiye insanlığın ortaklaşa memaliki diyebileceğimiz san'at ve kültür hizanelerine sahiptir.

Bunları tanımak ve kıymetlendirmekte Hristiyanlar sonunca kalmak istememektedirler. Sayın Cumhurbaşkanı, bunları söylemekten maksadım bu hatıraları ve mahalleri değerlendirmek, bütün milletlerin ziyaretine ve turistlerin istifadesine açmak için Türk hükümetince sarf edilen gayretlerin ne kadar yerinde olduğunu belirtmek içindir." (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

Türkiyeye gelişimiz Türkiye-Vatikan dostluğunun ve Katolik kilisesinin Türk Milleti hakkında beslediği takdir hislerinin bir ifadesidir. Bu ziyaret aynı zamanda, zatıalimizin işaret Buyurdukları, barış, hürriyet ve adalet ideallerinin Gerçekleşmesi için imkanlarımız nisbetinde yardımcı olmamıza ümit veren ve bütün seyehatlerimizde bize rehber olan barış ve kardeşlik ruhununda bir ifadesidir. Ekselanslarına, Türk hükümetine ve bütün Türk milletine en halisane temennillerimizi takdim ederiz." (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

Görüşmeler bittikten sonra Cevdet Sunay Papa'ya gayet büyük boyda, Venedik meydanındaki Kule işlemelerini ihtiva eden bir saati hediye etmiştir. Papa da Sunay'a, 23 Jeana ait Vatikan'da bulunan minyatür bir heykelle, bu ziyaret için Vatikan'da çıkartılan kıymetli alaşımlardan basılmış para ve madalyonlardan düzenlenmiş bir koleksiyonu hatıra olarak vermiştir (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

Konuşmalar tamamlandıktan sonra Papa beraberinde Vali Vefa Poyraz olduğu halde geceyi geçireceği Vatikan temsilciğine gitmiş ve kısa bir dinlenmeden sonra temsilciliğin karşısındaki Saint Esprit Kilisesine geçerek bir dini ayin yönetmiştir. Papa klisenin bulunduğu sokağa gelince büyük bir çan devamlı çalınmaya başlamıştır. Papa'ya bütün yol boyunca üç özel muhafız, özel doktoru ve 11 kişilik maiyeti refakat etmiştir. Gezisinden duyduğu memnuniyeti belirten Papa, üç dilde kendisine gösterilen yakınlıktan dolayı teşekkür etmiştir.

Papa daha sonra Şale Köşküne giderek giderek Devlet Başkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süeyman Demirel ile bir buçuk saatlik bir görüşme yapmıştır. Papa Paul havaalanında olduğu gibi burada yaptığı konuşmasında, Türkiye'de kendisine gösterilen yakınlıktan dolayı duyduğu memnuniyeti belirtmiş ve özetle, "Türkiye'ye gelişimiz, Katolik Kilisesinin Türkiye'ye ve Türk milletine karşı duyduğu takdir hislerinin bir ifadesidir." demiştir. Cumhurbaşkanı Sunay da konuşmasında şunları söylemiştir: "Derin bir basiret ve dünyada barış ve bütün insanlar arasında kardeşlik davasına sarsılmaz bir bağlılıkla dolu görüşlerinize büyük önem veriyoruz. Zatıâlileri Türkiye'de barış ve hürriyet ideallerine bağlı bir memleket bulacaklardır Türk milleti tarihi boyunca daima derin humanizminin tesanüd zihniyetinin iman hürriyetlerine karşı olan büyük saygısının delillerini verdiği gibi din ve ırk tefrikçiliği gibi mefhumları reddettiğini de göstermiştir." (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

Bu görüşmede, üzerinde en çok durulan konu Orta Doğu buhranı ve Kudüs meselesi olmuştur. Dünya barışını tehdit eden diğer dünya sorunları yanı sıra Kudüs meselesi hakkında iki devlet lideri görüşlerini belirtmişlerdir. Daha sonra Başbakan Demirel tarafından Papa'ya Türkiyenin Kıbrıs politikası anlatılmıştır. Görüşmelere yakın bazı çevreler, Papa'nın Kıbrıs meslesini dikkatle dinlediğini fakat herhangi bir cevap vermediğini söylemişlerdir. Papa bu arada Sakarya depreminde zarar görenlere 10 bin dolarlık bir bağışta bulunmuştur (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

Papa Şelale Köşkü'ndeki bu görüşmeden sonra Vatikan delegasyonunda tek başına yemek yemiş, saat 15.40'ta ikinci görüşmesini yapmak üzere Dolmabahçe Sarayı'na gitmiştir Cumhurbaşkanı Başbakan ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in katıldığı ve 20 dakika süren bu ikinci görüşmeden sonra Boğazda kısa bir motor gezintisi yapmıştır. Gezide Ppa ile birlikte Cumhurbaşkanı Sunay ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil bulunmuştur. Daha önceden Papayı deniz tutuğu bildirildiğinden "Halas" motoruyla yapılan gezi süresi kısaltılmıştır. Papa bu gezi sonrası Cevdet Sunay'a veda etmiş ve Dışişleri Bakanı ile birlikte Topkapı Sarayına giderek bazı bölümlerini dolaşmış ve kitaplıktaki bazı Kuranları incelemiştir. Topkapı'dan sonra Ayasofya'ya gidilmiştir. Camilerdeki mihrap yerini tutan "Apisi"in önüne gelindiğinde Papa yanındaki Dışişleri Bakanı Çağlayangil'e dönerek "Kısa bir süre dua edebilir miyim?" demiştir. Çağlayangil'in şaşırarak sustuğunu gören Papa hemen diz çökmüş ve "Ave Maria- Meryem ana" duasını etmiştir. Böylece Papa İstanbul'un fethinden beri Ayasofya'da dua edebilen ilk Hristiyan dini lideri olmuştur. İlgililer Papa'nın dua etmek için eğildiğini görünce şaşırmışlar, koruma memurları yere oturup, elele tutuşarak herhangi bir olay olmasını önlemişlerdir. Kısa bir duraklamadan sonra kortej Ayasofya'nın Müdürü Feridun Dirimtekin'in verdiği bilgiler sonrası yoluna devam etmiştir. Papa Paul müze müdürüne, "Böylesine önemli bir anıtın sorumluluğunu taşımak ağır bir görevdir." Demiştir (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

Papa Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile de vedalaştıktan sonra kıyafetlerini değiştirmiş ve Fener Patrikhanesine bir ziyaret yapmıştır. Papa Paul VI. ile Patrik Athenagoras hıncahınç dolu Patrikhanenin dış avlusunun ortasında kucaklaşmışlardır. Bu arada Ayayorgi Kilisesinin çanları çalınmıştır. İki Hristiyan lideri sonra kiliseye girmişler ve koronun okuduğu duaları dinlemişlerdir. Sonra papa bir konuşma yaparak Hristiyan kilisesinin dünya barışında daha etken olması için mezhepler arasında bir dayanışma kurulmasını istemiştir. Patrik Athenagoras'ta cevaben Doğu Kilisesinin de bunu arzuladığını söylemiştir. Daha sonra iki ruhani lider iki saate yakın özel bir görüşme yapmışlardır. Papa Paul, Patrikhaneyi ziyaretinden

sonra Vatikan delegasyonuna dönmüş ve diplomatik misyon şefleri ve bazı özel ziyaretçileri kabul etmiştir. Ziyaretini iade etmek üzere gelen Athenagoras ile birlikte St. Esprit Kilisesinde bir ayin gerçekleştirmiştir (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).[2]

Bu arada Türkiye Milli Talebe Federasyonu Yedd-i Adil'i olan İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı Ufuk Şehri yayınladığı bir bildiri ile devlet ve hükümet başkanlarının Papa'yı karşılamalarını kınamıştır (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

MTTB'de basın toplantısı yapan bir grup öğrenci Papa'ya Ayasofya'da dua etmesi için izin verilmesini protesto etmiştir. Öğrenciler basın toplantısından sonra ellerinde Papa'yı göndereceksi Fatih portresi olduğu halde de topluca Müze'ye girmiş, bekçilerin müdahalesine rağmen parmaklıkları aşarak saf halinde namaz kılmışlardır (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

Birlik Başkanı İsmail Kahraman şu açıklamayı yapmıştır: "Papa Altıncı Paul'un bazı ifadeleri dost ve müspet görüşlere sahip bir din liderinin fikirleri olarak nitelendirilemez. Birçok Papa'nın Türkiye'de bir Hristiyan üniversitesi açma teklifini bir hezeyan olarak değerlendiriyoruz…Biz Türkiye'de 'fetih'in bir küllî hâline getirilmesini istemiyoruz. Papa'nın Athenagoras ile yaptığı görüşme herhalde Türkiye'nin hayrına bir temas değildir. Altıncı Papa'nın misafir edildiği memleketin ruhani liderleriyle neden temas etmediği sorusu gelmektedir. Kiliselerin birleştirilmesi ve misyoner faaliyetleri İslâm dünyasının gelişmesine mani olmayacaktır." (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

---

[2] "Dış basının Papa Paul VI'nın Türkiye ziyaretine gösterdiği ilgi devam ediyor. İngilizlerin ünlü Pazar gazatesi. "Observer" "Papa İstanbul'a niçin gidiyor?" diye sormakta ve şu cevapları vermektedir: "Papa Patrikhaneye yardım amacını gütmektedir. Ankara'daki hükümet, daha çok Kıbrıs meselesinin yarattığı gerginlik yüzünden, Türkiye'deki Ortodoks Hristiyanlığına sırt çevirmiştir. Birkaç yıl içinde İstanbul'daki Hristiyanlığına sırt çevirmiştir. Birkaç yıl içinde İstanbul'daki Hristiyan sayısı 80.000 den, 30.000 e düşürülmüştür. Türklerin "Yabancı ve yersiz bir varlık" olduğu gerekçesiyle Patrikhaneyi ülkelerinden uzaklaştırmak istediklerine inanılmaktadır. Papanın ayağına kadar giderek bir dayanışma gösterisinde bulunması Patrik Athenagoras'ın durumunu kuvvetlendirebilir. Papa'nın Hristiyan Dünyasındaki üstünlüğünü Ortodoksların bile kabul etmelerine rağmen Athenagoras'ı daha önce ziyaret etmekle, Paul VI samimiyet ve iyi niyetini ispatlamış ve iyi niyetini ispatlamış olacaktır. Böylece ilk ziyaretin Athenagoras tarafından yapılmasının bazı çevrelerle bir boyun eğme jesti biçimde yorumlanması önlenmiş olacaktır. Üstelik Patrik, Türk sınırları dışına çıkarsa, geri dönmesinin yasaklanması tehlikesi vardır."

"Osservatore Romano" gazetesi, dünkü başyazısında Ortadoğu'daki gerginliğin giderilmesinde Türkiye'nin önemli rolü olduğuna değinilmekte ve Papa'nın ziyaretinin dini olmakla beraber siyasal bakımdan da önem taşıdığını ifade etmektedir. Gazete, Papa- Sunay görüşmesinin, Katolik kilisesinin "iyi niyetli insanlarla" doğrudan doğruya teması cümlesinden olduğunu kaydetmektedir (Cumhuriyet, 25 Temmuz 1967; Milliyet, 25 Temmuz 1967).

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ise Papa Paul'un Ayasofya'ya giden yoldaki dua ile ilgili olarak konuşurken şunları ifade etmiştir: "300 bin vatandaşımızın kiliselerini açıyorlar. Papa'nın Ayasofya'da dua etmesi çok mu önemlidir? Papa Ayasofya'yı ziyaret ederken en mukaddes bildiği yerde, içinden gelen bir dua olarak yaptı. Bunun üzerinde durulmamalıdır. Bizim için Türkiye o günkü Türkiye değildir." (Cumhuriyet, 26 Temmuz 1967; Milliyet, 26 Temmuz 1967).

3. PAPA VI. PAUL İZMİR'DE

Papa, İstanbul'daki programını tamamladıktan sonra 26 Temmuz günü Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile birlikte İzmir'e gitmiştir. Papa Paul İzmir'e gitmek için sabah Yeşilköy'den ayrılırken başta İstanbul müftüsü olduğu halde bütün dini liderlerin elini sıkmış sadece Athenagoras ile kucaklaşmış ve Vatikan'a yaptığı daveti tekrarlamıştır. Patrik Athenagoras bunun üzerine papayı tekrar öpmüştür. Papa Paul İstanbul'dan ayrılmadan önce İstanbul valisine iki çek daha vermiş ve bunlardan 100.000 liranın yoksullara dağıtılmasını istemiş, diğer 400 bin liralık kısmını da Adapazarı felaket dediler için bıraktığını söylemiştir. Papa böylece Türkiye'deki muhtaçlara daha önce verdiği 10 bin dolarlık yardımıyla birlikte 60 bin dolar yaklaşık olarak 600 bin lira yardım bırakmıştır (Cumhuriyet, 27 Temmuz 1967; Milliyet, 27 Temmuz 1967).

Papa'nın uçağı saat 12.35'te Çiğli Havaalanına inmiş ve İzmir Valisi Nihat Kitapçı, İzmir Sıkıyönetim Kumandanı Kurmay Başkanı Kıber, İzmir Milli Eğitim Müdürü Samim Kara ve diğer ileri gelenler tarafından törende karşılanmıştır. Papa daha sonra arabası ile doğruca Efes'e hareket etmiştir. Arabasından iner inmez etrafında toplanan büyük kalabalık Papaya doğru koşmuş ve kalabalığın büyük bir kısmı Papa'nın önünde diş çökmüştür. Halkı eliyle takdis eden Papa çifte kiliseler Meryem Ana kilisesinin kapısına doğru ağır adımlarla ilerlemiş ve tahta haçın önünde diz çökerek dua etmiştir. Papa çifte kiliselerde yaptığı kısa bir konuşmada Efes'in Hristiyanlarca kutsal bir yer olduğunu Meryem Ana'nın buraya Sen Jan tarafından getirildiğini Meryem Ana'nın bu bölgede yaşadığını ifade etmiş ve hepimiz birlik ve kardeşlik havası içinde yaşayalım insanlar birleşip barış içinde yaşamalıdır. Bu şarttır buraya kadar bu iş için gelip dua ediyoruz. Dünkü görüşmelerde kiliselerin birleşmesi için ileri bir adım atılmıştır. Türk hükümetine bize böyle bir fırsat verdiği için teşekkür ederiz." demiştir. Güneş altında ısının 55 dereceyi bulması sebebiyle Efes Harabeleri gezilmeden Meryem Ana evine hareket edilmiştir Papa Paul saat tam 15.55'te Meryem Ana'nın Bülbül Dağı'ndaki ikametgahına gelmiş ve burada toplanan 3000 kişi tarafından "Viva il Papa" diye tezahüratla karşılanmıştır Papa 6. Paul, Meryem Ana'nın evinde yüzlerce kamera filmi makinesi ve mikrofon karşısında üzeri kırmızı

kadife ile örtülmüş kürsü Pridyo üzerinde diz çöküp dua etmiş ve hacı olmuştur Papa'nın Meryem Ana evindeki duası 5 dakika sürmüş Papa'nın yaptığı ve hoparlörle verilen duayı evin çevresinde bulunan binlerce Hristiyan Katolik hep bir ağızdan tekrarlamıştır. Meryem Ana evinden çıkan Papa, doğruca ağır adımlarla Meryem Ana evi papazının bulunduğu lojmana gitmiş ve burada 45 dakika dinlenmiştir. Bir gümüş tastan Meryem Ana'nın evi altından akan şifalı sudan isteten ve iki bardak içen papa daha sonra Selçuk ve İzmir'e hareket etmiştir. Papa 6. Paul Meryem anaya girişinde bir ara fenalık geçirmiştir. Sıcaklığın fazla olması ve kalabalıktan halsiz düşen papaya Vatikan temsilcisi ve kardinaller kollarından tutarak yardımcı olmuşlardır Papa'nın çok sıcaktı yürümek zorunda kalması yüzünden Meryem Ana evine 300 metre mesafede kapalı tutulan yol ilk defa açılmış ve Papa'nın arabası Meryem Ana evine 50 metreye kadar yaklaştırılmıştır (Cumhuriyet, 27 Temmuz 1967; Milliyet, 27 Temmuz 1967).

İzmir'de de Dom kilisesini ziyaret eden Papa saat 19.00'da Roma'ya hareket etmeden önce İstanbul'da temas ettiği dini liderlerin, çok büyük ruh temizliğiyle, birlik ve bütünlüğüne sahip olduklarını, bu durumun gelecek için büyük ümitler doğurduğunu ve kendisinin de bu birliğin gerçekleşmesi için dua ettiğini söylemiştir. Papa, hizmetçinin önüne gelip kendisini karşılayan ve hasretle kucaklayan halkın gösterişlerinden çok duygulanmış ve «Sizin sevginiz, benim için büyük bir kuvvet ve teselli kaynağıdır» demiştir. Genç sivil memur, askeri ve evrensel otoritesini kullanan Papa, havaalanında halkın coşkun tezahüratları arasında uçağa binmiş ve Roma'ya dönmüştür (Cumhuriyet, 28 Temmuz 1967; Milliyet, 28 Temmuz 1967).

Türkiye'de yaptığı iki günlük ziyaretten sonra İtalya'ya dönen Papa Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki yakınlaşma ve birleşmenin sağlanması için ileriye doğru adımlar atılabileceğini söylemiştir. Roma'nın 30 kilometre güneyinde bulunan Castel Gandolfo'daki yazlık ikametgâhına gelen Papa, gerek sivil makamlarla gerekse Ortodoks Kilisesi yetkilileri ile olan temaslarından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir (Cumhuriyet, 28 Temmuz 1967; Milliyet, 28 Temmuz 1967).

CKMP'li Kastamonu milletvekili Hakkı Yılan oğlu Papa Paul'un karşılaması hakkında başbakana bir soru önergeyi Meclis Başkanlığına sunmuştur. Önergede özetle şöyle denilmektedir (Cumhuriyet, 28 Temmuz 1967; Milliyet, 28 Temmuz 1967):

1. Papa Paul'u Cumhurbaşkanımın karşılaması protokol kaidelerine uygun mudur?
2. İslam dininin en büyük reisini kadastro memurundan farksız gören hükümet erkânı, Athenagoras'ın misafirini İstanbul'da karşılaması lüzumunu kendi laiklik anlayışı ile nasıl bağdaştırmaktadır?
3. Ayasofya'da Papa'nın duasına müsaadesi laiklik anlayışıyla kabili telif midir?

4. Ortodoks ve Katolik Kiliselerinin barışmalarıyla laik Türkiye'nin hükümet adamları niye ilgilenmektedir?

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Papa VI. Paul, 25 ve 26 Temmuz 1967 tarihlerinde Türk topraklarına ayak bastı; bu ziyaret, İstanbul'un "Konstantinopolis" olarak anılmamasından itibaren İstanbul'a yapılan ilk papalık seyahati olması nedeniyle pek çok açıdan tarihi bir önem taşımaktaydı.

İstanbul'daki Kutsal Ruh Katedrali'nde bir kutlamaya katıldıktan sonra, Ortodoks Başepiskoposu Ekümenik Patrik I. Athenagoras ile birlikte Aziz George Ortodoks Patriklik Kilisesi'ni ziyaret etti. Bu buluşma, 1054 yılında Kilise'nin bölünmesinden 910 yıl sonra Doğu ve Batı Kiliselerinin liderlerinin dünyada buluşabildiği tek yer olan Kudüs'teki Kutsal Topraklara yaptığı hac ve barış yolculuğu sırasında I. Athenagoras ile barış alışverişinde bulunduktan 3 yıl sonra gerçekleşti.

VI. Paul ayrıca Ermeni Patriği, Müslüman ve Yahudi cemaatlerinin liderleri ve ziyaretini sıcak ve samimi bir şekilde karşılayan Türk yetkililerle de bir araya geldi. Dönemin Cumhurbaşkanı Sayın Cevdet Sunay ile de bir araya gelerek Orta Doğu ve Kıbrıs'taki sorunları ele aldı. Sunay, Papa'nın barış lehindeki çabalarının altını çizdi.

Ertesi gün İstanbul'daki Aziz Antuan Bazilikası'nda ayin yaptıktan sonra yolculuğu İzmir'e devam etmiş, burada önce yetkililer, yerel halk ve imanlılarla görüşmüş, ardından Efes'e geçerek Meryem Ana'nın evini ziyaret etmiş, böylece Meryem kültünü teyit etmiş ve Efes'teki imanlıların yanı sıra Doğu Ortodoks Kiliselerinin temsilcilerine de hitap etmiştir. Meryem'den Kuran'da yaklaşık elli kez bahsedilir ve Müslümanlar tarafından da saygı görür. İzmir'deki Aziz Yuhanna Katedrali'nde düzenlenen bir kutlama bu resmi geziyi sona erdirdi, ancak ziyaretin tek gölgesi VI. Paul'un Ayasofya Müzesi'nde dua etmesiydi ki bu açıkça 1453'ten bu yana bir Hristiyan tarafından yapılan ilk resmi dua idi!

Bu ziyaret Katolik dünyası ile Ortodoks Patrikhanesi arasındaki ekümenik ilişkilerin yenilenmesine ve bu iki Kilisenin birliğine yönelik temel bir adıma işaret etmekteydi. Temel bir ekümenik belge olan *"Doğu ve Batı Kiliselerinin Birliği Şartı"* 25 Temmuz'da İstanbul'daki Kutsal Ruh Katedrali'nde Papa ve Patrik Athenagoras'ın huzurunda okundu.

O zamandan bu yana Papa Franciscus ve Patrik I. Bartholomeos, 2013'ten bu yana yaptıkları sayısız görüşmenin (Kudüs, Roma, vs.) ve Patriğin 2014'te İstanbul'daki Aziz Andreas Yortusu'na katılması için Papa Franciscus'u davet etmesinin de gösterdiği gibi, bu yönde çalışmaya devam etmişlerdir. Ayrıca, 2025 yılında kutlanacak olan İznik Ekümenik Konsili'nin

1700. yıldönümü vesilesiyle Patrik, Haziran sonunda *"Bu, tüm kalbimle yapmak istediğim bir seyahat"* diyen Papa'yı bir kez daha davet etti.

KAYNAKÇA

Cumhuriyet gazetesi arşivi

Milliyet gazetesi arşivi

PAPA II. JOHN PAUL'UN TÜRKİYE ZİYARETİ (1979)

Prof. Dr. Bahattin DEMİRTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen Edebiyat Fakültesi, TC Tarihi ABD, Ankara, Türkiye
bahattin.demirtas@hbv.edu.tr- ORCID: 000-0001-8452-0019

ÖZET

Papa II. John Paul'un Türkiye ziyareti, 28-30 Kasım 1979 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve hem dinî hem de diplomatik açıdan önemli sonuçlar doğurmuştur. Ziyaret, Vatikan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yanı sıra Katolik Kilisesi ile Ortodoks dünyası arasındaki diyaloğun güçlendirilmesi bakımından da özel bir anlam taşımıştır. Papa'nın Türkiye'ye gelişi, Soğuk Savaş döneminde dinler arası ve mezhepler arası yakınlaşma arayışlarının hız kazandığı bir süreçte gerçekleşmiştir. Papa II. John Paul, ziyaret kapsamında Ankara'da dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ve devlet yetkilileriyle görüşmüş, Türkiye'nin mevcut yapısına ve din özgürlüğüne verdiği önemi vurgulamıştır. İstanbul'da ise Fener Rum Patrikhanesi'ni ziyaret ederek Ekümenik Patrik I. Dimitrios ile bir araya gelmiş, bu görüşme Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından sembolik bir adım olarak değerlendirilmiştir. Papa, karşılıklı anlayış, hoşgörü ve barış mesajları vererek dinlerin çatışma değil uzlaşma aracı olması gerektiğini dile getirmiştir. Ziyaret süresince Ayasofya ve Sultanahmet Camii gibi tarihî ve dinî mekânları da gezen Papa II. John Paul'un Türkiye ziyareti, uluslararası kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. Bu ziyaret, Vatikan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Papa, Türkiye, ziyaret

POPE JOHN PAUL II'S VISIT TO TURKEY (1979)

Prof. Dr. Bahattin DEMİRTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli University, Polatlı Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish History, Ankara, Türkiye

bahattin.demirtas@hbv.edu.tr- ORCID: 000-0001-8452-0019

ABSTRACT

Pope John Paul II's visit to Turkey took place between 28 and 30 November 1979 and produced significant outcomes in both religious and diplomatic terms. The visit carried special importance not only for relations between the Vatican and Turkey, but also for strengthening dialogue between the Catholic Church and the Orthodox world. The Pope's arrival in Turkey occurred during the Cold War era, at a time when efforts toward interfaith and interdenominational rapprochement were gaining momentum. As part of the visit, Pope John Paul II met in Ankara with President Fahri Korutürk and senior state officials, emphasizing Turkey's existing political structure and the importance it attached to freedom of religion. In Istanbul, he visited the Ecumenical Patriarchate of Constantinople and met with Ecumenical Patriarch Dimitrios I; this meeting was regarded as a symbolic step toward improving relations between the Catholic and Orthodox Churches. The Pope conveyed messages of mutual understanding, tolerance, and peace, stressing that religions should serve as instruments of reconciliation rather than conflict. During his stay, Pope John Paul II also visited historical and religious sites such as Hagia Sophia and the Blue Mosque. His visit to Turkey attracted wide international attention and contributed to the development of relations between Turkey and the Vatican.

Keywords: Pope, Turkey, visit

1. GİRİŞ

1979 yılında Papa II. John Paul'ün Türkiye ziyareti, Soğuk Savaş döneminin hassas dengeleri içinde gerçekleşmiş ve geniş yankı uyandırmıştır. Bu ziyaret sırasında Papa, hoşgörü ve barış mesajları vermiş, Türkiye'nin farklı din ve kültürleri bir arada barındıran tarihsel mirasına vurgu yapmıştır. Ayrıca Vatikan'ın Türkiye'nin laik yapısına ve din özgürlüğü anlayışına duyduğu saygı bu temaslarda açıkça ifade edilmiştir.

2006 yılında Papa XVI. Benedict'in Türkiye ziyareti ise hem dinî hem de siyasi açıdan dikkat çekmiştir. Ziyaret, Papa'nın Regensburg konuşması sonrasında oluşan tartışmalı atmosferde gerçekleşmiş; buna rağmen Türkiye'de verdiği ılımlı mesajlar olumlu bir etki oluşturmuştur.

Bu ziyaret sırasında Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecine verilen destek de uluslararası basında geniş yer bulmuştur.

Vatikan, Türkiye'yi Doğu ile Batı arasında bir köprü olarak görmekte; özellikle Müslüman çoğunluklu bir ülkede Hristiyan azınlıkların durumu ve din özgürlüğü konularını yakından takip etmektedir. Türkiye ise bu ilişkileri, farklı inançlar arasında hoşgörü ve karşılıklı anlayışı geliştiren bir diplomasi alanı olarak değerlendirmektedir.

2. PAPA'NIN ZİYARETİ ÖNCESİ YORUMLAR

Papa II. Jean Paul'ün Türkiye'ye yapacağı ziyaretin hazırlıkları çok yönlü ve yoğun şekilde sürdürülürken, yerli ve yabancı kaynaklar, Katolik dünyasının ruhani lideri olan Papa'nın "Vatikan Devlet Başkanı" sıfatıyla ilk defa halkı Müslüman olan bir ülkeyi resmen ziyaret için seçmesinin siyasal değerlendirmesini yapmıştır. Bu yorumlarda ortak nokta, "Papa'nın bu ziyareti gerçekleştirmek Türk devletini görmek, Türk yöneticileriyle tanışıp görüşmek" amacıyla yaptığı, Meryem Ana'nın kabrini ziyaret etmek ve Rum Ortodoks Patriği ile görüşmek sorunlarının da bu vesileyle gerçekleştirileceği hususudur. Jean Paul, Türkiye'ye gelmek istediğini daha önce kendisi Türk hükümetine duyurmuş, o günlerde istifa etmiş ve geçici olarak işbaşında bulunan Ecevit hükümeti de "Bundan büyük memnunluk duyulacağını, aynı arzunun Türk tarafında da bulunduğunu" derhal Vatikan'a iletmiştir. Böylece, Türk tarihinde ilk defa bir Papanın Vatikan Devlet Başkanı sıfatıyla Türkiye'ye gelmesi mümkün olmuştur (Milliyet, 28 Kasım 1979).

Polonya asıllı Papa Jean Paul'ün, bu yılki "barış" gezilerinin beşinci ülkesi olarak Türkiye'yi seçmesinin anlamı konusunda şu görüşler ileri sürülmüştür: "Papa, Türkiye'nin Avrupa-Asya-Afrika arasındaki jeopolitik konumunun önemini iyi bilmekte, ayrıca Türkiye'nin Orta Doğu bölgesindeki ağırlığını değerlendirmektedir. Bu bölgede İsrail-Arap anlaşmazlığı nedeniyle sürüp gitmekte olan çatışmalar ve huzursuzluk, giderek din ve ırk ayırımı temeline oturtulmakta, siyasal anlaşmazlıklar, halklara mal edilme eğilimi göstermektedir. Böyle bir ortamda halkının yüzde 99'u Müslüman olduğu halde, laik devlet anlayışıyla ve Atatürk'ün devrimleri doğrultusunda, başka ülkelerle ilişkilerini din temeline dayandırmayan Türkiye, Papa'nın "Dünyada barış ve uzlaşmayı sağlama" çabaları açısından ilginç bir ülkedir. Papa, Türkiye'nin bu konuda küçümsenemeyecek rol oynayabileceğini düşünüyor olabilir ve buraya Vatikan Devlet Başkanı olarak gelmekle, Hıristiyan âleminin dikkatini de Türkiye'ye yöneltmektedir. Papa'nın Polonya asıllı olması da bu ziyaretin gerekçelerinden biri sayılmaktadır. Tarih boyunca, özellikle Osmanlılar döneminde, Türklerle Polonyalılar arasındaki ilişkilerin son derece olumlu, dostça cereyan etmesi, Osmanlıların Polonya'yı

Cermen baskı ve esaretinden kurtarma çabaları, Polonya işgal altında kaldığı 150 yıl içinde Osmanlı Sarayı'nda bir temsilci tutulması, Papa'nın bu tarihi dostluğu değerlendirme fırsatı aramasına neden olmuştur. Papa'nın kendisinden önce 1967'de papa olan 6. Paul'un Ortodoks ve Katolik kiliseleri arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için İstanbul'a gelmesiyle başlatılan süreci devam ettirmek ve mutlaka bir sonuca ulaştırmak amacındadır. Ayrıca, 1961 yılında Efes'te Meryem Ana'nın kabrinin bulunduğu Bülbüldağı'nı ziyaret ederek burasını Hıristiyanların "hac yeri" olarak ilan etmiş olan ve ilk ziyareti gerçekleştiren papa gibi, II. Jean Paul da aynı haccı gerçekleştirecek, böylece Efes'te Meryem Ana kabrinin tüm Hıristiyanlar için kutsallığı bir kere daha doğrulanmış olacaktır. Bugüne kadar Türkiye'ye gelmiş olan papaların Vatikan Devlet Başkanı sıfatını taşıdıkları halde Ankara'ya gelmemiş olmaları karşısında, Jean Paul'un Türkiye Cumhurbaşkanı'nın konuğu olarak Ankara'da bir gece kalması ve resmi görüşmeler yapması da ayrı bir anlam taşımaktadır.” (Milliyet, 28 Kasım 1979).

2.1. Program ve Protokol Detayları

Öğle vakti, Esenboğa'ya gelecek olan Papa II. Jean Paul'ü alanda Cumhurbaşkanı askeri törenle karşılayacak. Papa ile Korutürk arasında öğleden sonra resmi bir görüşme yapılacak. Görüşmede "barışçı ve insancıl konular" ele alınacak. Papa 28 Kasım günü saat 13.00'de özel uçağıyla Esenboğa'ya geldiğinde Cumhurbaşkanı tarafından devlet başkanlarına yapılan askeri törenle karşılanacak. Alandan helikopterle Çankaya Muhafız Alayı Komutanlığı Havaalanı'na indirilecektir. Saat 15.00'de Cumhurbaşkanı'na yarım saatlik bir nezaket ziyaretinde bulunduktan sonra, saat 16.00'da Anıtkabir'e giderek Atatürk'ün huzurunda saygı duruşu yapacak ve çelenk koyacaktır. Saat 16.30'da Yabancı Konuklar Köşkü'nde, Ankara'daki yabancı misyon şeflerini kabul edecek olan Papa'ya bu resmi kabulde Dışişleri Bakanı Erkmen ile Protokol Genel Müdürü eşlik edecektir. İki devlet başkanı arasındaki resmi görüşme, saat 18-19 arasında Çankaya'da yapılacaktır. Burada Başbakan Demirel, Dışişleri Bakanı Erkmen, Cumhurbaşkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı genel sekreterleri ile siyasi şube yetkilileri, Vatikan büyükelçileri ve Vatikan dışişlerinden sorumlu görevlileri hazır bulunacaktır. Cumhurbaşkanı Korutürk, saat 19.00'da konuk devlet başkanı onuruna Çankaya Köşkü'nde "sınırlı bir resmikabul" düzenleyecektir. Burada, Demirel hükümeti üyeleri ile yüksek düzeydeki Türk yetkilileri hazır bulunacaklardır. Kabul resminin 50 kişi dolayında bir konuk topluluğundan oluşacağı, Vatikan kurallarına göre düzenlemeler yapılacağı öğrenilmiştir (Milliyet, 28 Kasım 1979).

2.2. Vatikan'ın Özel Durumu

Resmi görüşmelerin de "Vatikan'ın özel durumu" nedeniyle "Dünya barışı ve anlayışın gerçekleştirilmesi, silahsızlanma olanakları, tedhişçiliğin önlenmesi, uluslararası ihtilafların barış yoluyla çözümlenmesi gibi insancıl ve barışçı konular" üzerinde cereyan edeceği anlaşılmaktadır. Türkiye'de tedhişin büyük boyutlara tırmanmakta oluşu, bu konuda Papa heyetiyle yapılacak görüşmelere özel bir önem kazandırmaktadır. Müzakere heyetlerinin, genel dünya sorunlarını incelerken, belirli vakalar ve örnekler üzerinde derinliğine durmaları beklenmemekte, ancak son günlerde dünya barışını tehdit eden İran, Arap-İsrail anlaşmazlığı ve Kıbrıs gibi müzmin anlaşmazlık alanlarında görüş teatisinde bulunacağı sanılmaktadır. Bu ziyaretten sonra resmi bir açıklama ya da ortak bildiri beklenmemektedir. Papa II. Jean Paul, yarın sabah saat 10.00'da Çankaya Köşkü'nden ayrılarak özel uçağıyla İstanbul'a hareket edecektir. Vatikan heyetini 30 kadar görevliden oluşacağı bildirilmiştir. Papa II. Jean Paul'un Ankara'da 100 polisin koruyacağı, 250 gazetecinin de izleyeceği bildirilmiştir. Ankara emniyet yetkilileri, Papa'yı korumakla görevlendirilen polislerin özel olarak yetiştirilmiş, keskin nişancı ve dil bilen polisler olduklarını söylemişlerdir. Papa'yı izleyecek muhabirlerden 50'sinin çeşitli yabancı ajansların muhabirleri oldukları ve Papa ile birlikte Ankara'ya gelecekleri bildirilmiştir (Milliyet, 28 Kasım 1979).

2.3. Papa ve Türkiye

Bir zamanlar, bütün yolların Roma'ya çıktığı söylenirdi. Bu sözün gerçek anlamı, o çağların tüm uluslararası ilişkilerinin tam ortasında, "Roma" adlı kutsal kentin durduğuydu. Sonra, Batı ve Doğu, iki ayrı "dünya" halinde, birbirinden bölündü. Yeryüzünde, artık çift Roma vardı: Bilinen, eski Roma ile ona bir ikiz olarak yaratılan Bizans ya da İstanbul... Olay, sadece yeryüzünün en geniş imparatorluklarından birinin iki parçaya ayrılmasından ibaret kalmamıştır. Bu, aynı zamanda, dünya sorunlarına bakış açısından tâ devlet yapısına ve kilisesine değin, iki ana "yol ayrımı"nın da gittikçe derinleştiği büyük bir dönüm noktasıdır. Dokuz yüzyılı aşkın bir süre vardır ki, o açık hâlâ kapanmış değildir. Batı dünyasının, en tarihsel kurumlarından birisinin başkanı olarak Papa Jean Paul II'nin başlayacağı Türkiye gezisi, bir bakıma, Batı'nın yeniden Doğu'ya doğru gelişi biçiminde de değerlendirilebilir. Üstelik bu geliş ne geçmişin unutulmaz haçlı seferlerinivene de ideolojik düşmanlıklarını çağrıştırmaktadır. Papa, elinde, barış ve uluslararası dayanışma denilen zeytin dalları olduğu halde Türkiye'ye gelmektedir. Demokratik ve laik bir düzene sahip bulunan Türk toplumu, hiç kuşkusuz, olaya dinsel açıdan eğilmediği gibi; bütün dış çevrelerin de bu gelişimi, "uluslararası dostluk" ilişkilerinin ötesindeki bir anlama büründürmemesinden, büyük mutluluk duyacaktır. Bugün ne Roma kalmıştır ve ne de Bizans... Dünyanın tümü, artık modern çağların gerçek Roma'sıdır. Eğer

yollar kolay biçimde özlenen anlayış ve iyi niyet kapılarına hâlâ açılmıyorsa, bunun baş nedeni ise, bütün bir geçmişin acı deneylerinin ekmiş bulunduğu geçmişin kuşku ve nefret tohumlarıdır (Milliyet, 28 Kasım 1979).

2.4. Ankara'da tüm askerî birlikler ve emniyet örgütü alarma geçirildi

Başbakan, "Ne diyeyim, nasıl yorumlayayım. Mantığını bulamıyorum. Gayet tabii bizim bu mektuptan haberimiz var, daha evvelden haberimiz var" dedi. Başbakan Süleyman Demirel, Papa Jean Paul'ün Türkiye'ye gelişi ve Abdi İpekçi'nin katil sanığı Mehmet Ali Ağca'nın askerî cezaevinden kaçırıldıktan sonra gönderdiği mektupla ilgili olarak, "Gerekli tedbirler alınmıştır" demiştir. Demirel, Başbakanlığa girerken, gazetecilerin konuyla ilgili sorularına şu yanıtı vermiştir: "Ne diyeyim, nasıl yorumlayayım. Mantığını bulamıyorum. Gayet tabii bu mektuptan bizim haberimiz var, daha evvelden haberimiz var. O çeşit haberleri biliyoruz. Gerekli tedbirler alınmıştır." (Milliyet, 28 Kasım 1979).

Abdi İpekçi'nin katil sanığı Mehmet Ali Ağca'nın cezaevinden kaçarak Papa'yı öldüreceği tehdidinde bulunmasından sonra Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emriyle kentteki askerî birlikler ve emniyet örgütü alarma geçirilmiştir. Bir emniyet yetkilisi, "Ağca, değil Papa'nın kılına dokunmak, alınan önlemlerden sonra Ankara'ya bile giremez" demiştir (Milliyet, 28 Kasım 1979).

Vatikan Devlet Başkanı Papa II. Jean Paul'un ülkemize ziyareti nedeniyle yazılı bir açıklama yapan Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) Genel Başkanı Haşmet Oğuzalp, "MTTB gençliği olarak bu memlekete papaların ayak basmasını istemiyoruz. Artık Türkiye'de çıbanbaşı Patrikhane kapatılmalıdır" demiştir (Milliyet, 28 Kasım 1979).

3. PAPA TÜRKİYE'DE

3.1. Yorumlar

Papa Jean Paul II'nin Türkiye'ye gelişi, soğuk karşılanması değil, her açıdan iyi değerlendirilmesi gereken bir olaydır. Zaten İran'da Mekke ve Pakistan'daki olaylardan ötürü tüm dünyanın gözleri İslam toplumlarının üstüne dikilmiştir. L'Express dergisi son sayısında: "İslam'da savaş" başlığıyla yayımladığı kocaman yazıda, Şiilerle Sünniler arasında savaşın başladığını ilan etmekte ve başlıca savaş alanının da Batı'nın akciğerlerini oluşturan, dirlik düzenlikten yoksun Basra Körfezi olduğunu söylemektedir. Tam bu dönemde Papa'nın Türkiye'ye gelmesiyle, Türkiye'nin de adı dünya televizyonlarıyla radyo antenlerinde ve basında dalgalanmaya başlayacaktır... Hakkımızda yapılacak yorumların ille de olumsuz olmasını sağlamak için inat ve ısrarla tepinip durmakta yarar yoktur. Türkiye artık Türkiye'nin

de dışında çok değişik ölçüler kullanan koskoca bir dünya olduğunu her an anımsamak zorundadır. Biz ise, tıpkı Tanzimat'tan önceki padişahlar gibi, Türkiye'nin dışındaki dünyayı, dünyadan bile saymamaya nedense pek özlemli duruyoruz. Deli İbrahim, Avcı Mehmet, İkinci Süleyman, İkinci Ahmet, İkinci Mustafa da, kendi imparatorluklarının dışında ayrı bir dünya bulunup bulunmadığına fazla kulak asmazlardı... Bugün, Jean Paul II gibi işçilikten gelme, ozan ve yazar, sporcu ve müziksever, papalık tarihinde yepyeni bir dönem oluşturan renkli bir dilin liderinin Türkiye'ye gelmesi, sadece Türk-İslam ilişkilerini ırgalar mı, ırgalamaz mı açısından ele alınacak bir olay değildir... Türk-İslam ilişkilerinin her zaman geliştirilmesi üzerinde durulmuş, bu konuda uygulamaya bir türlü geçmeyen iri laflar edilmiş ve Türkiye'nin İsrail ile olan girift ilişkileri unutulmuş görünülmüştür... İsrail-Arap dünyası çatışmasında Türkiye bir yandan ürküttüğü kurbağaya değmeyecek laf akrobasileri yaparken, bir yandan da hangi yanla, hangi ölçülerde bütünleşmiş olduğunu anımsamak istememiş ve ters bir satrancın içine düşmüştür. Hiç kimse kuşkuya düşmesin, İslam dünyası, Papa'nın Türkiye'ye gelmesiyle Türkiye'yi Müslümanlığın dışına çıkmış saymaz... rumlayacak kadar ne çiğ, ne acemi, ne de yeryüzünden habersizdirler (Milliyet, 29 Kasım 1979).

Papa Jean Paul II'nin Türkiye'ye gelmesi gerçekten Türkiye açısından olumlu olarak değerlendirilmesi gereken bir olaydır. Kaldı ki, aynı zamanda devlet niteliğinde olan Vatikan'la Türkiye arasında büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişkiler de vardır. Ve Papalık Efes'teki Meryem Ana'nın mezarını ziyaretin, kutsal bir hac olduğunu onaylamıştır. Türkiye, İslam dünyasında birden baş gösteren çalkantıların hem dışında kalmak, hem Arap dünyası ile olan dostluklarını pekiştirmek, hem de bölgedeki en örgütlü devletlerden biri olan İsrail ile ilişkilerini çağdaş diplomasinin gerekleri içinde tutmak istiyorsa, önce bir türlü uygulamaya geçmeyen duygusal şark abartmacılığıyla, yerine getiremediği vaatlerde bulunmaktan vazgeçmeli ve bölgedeki denge tırmanmasında, nerelere sürüklenip nerelere sürüklenmeyeceğini iyi saptamalıdır. Bu tutumların ise, Papa Jean Paul II'nin Türkiye'yi ziyaretiyle fazla bir ilgisi yoktur. Jean Paul II, gerçekten devrimci bir papa olarak çıkmaktadır yeryüzünün karşısına... Kimsenin kolay göremediği bir Tanrı gölgesi değil, kutsal bir lider ama aynı zamanda da bir insan olduğunu kanıtlamak istemektedir. Gençlerle söylediği şarkıların uzunçalarları dünya piyasasında satış rekorları kırmaktadır. Sabahları uzun yürüyüşler ve koşu antrenmanları yapmakta, sarayının bahçelerinde kendisine armağan edilmiş yarış bisikletleriyle dolaşmaktadır. Asık suratlı, kolay kolay görünmez, kimsenin dokunamadığı bir din korkutucusu olmaktan çıkıp mutluluğu ve huzuru iyiniyetli dostluklarda bulmayı öneren çağdaş bir düşünür olmayı yeğlemektedir... Böyle bir bakışı değişik dinlerde olmanın verdiği

koşullandırmalarla ele almak ve gereksiz eleştirilerle saldırılarda bulunmak, uygar ve laik Türkiye Cumhuriyeti devletinin daha İkinci Mahmut dönemlerinde sıyrılmaya çalıştığı eğilimlerdir. Papalığa seçildiğinden bu yana gerek davranışları gerekse ortaya koyduğu görüşleriyle alışılmışın dışında bir "Papa" imajı çizen Papa Jean Paul II, bir de plağının çıkmasına izin vererek, Vatikan tarihinde yeni bir çığır açtı. Papa Jean Paul II, geçtiğimiz yaz kendi ülkesi Polonya'ya gitmişti. Papa'nın başbaşa bir olay niteliği taşıyan bu ziyareti sırasında bir de festival düzenlendi. Dünyanın çeşitli ülkelerinden 3 milyon kişinin katıldığı "Sacrosong Festivali", dini şarkıların toplu olarak sunulduğu ilk festivaldi. Papa Jean Paul II'de söylediği 6 şarkı ile festivalin en popüler şarkıcısı oldu. Papa, ekim ayı ortalarında Amerika Birleşik Devletleri'ne gidecekti. Amerikan plak şirketi Infinity Records bu olayı değerlendirmek istiyordu. Sacrosong Festivali sırasında yapılan ses ve video kayıtları gayet iyiydi. Plak şirketi, Papalığın bu konuyla yetkili kuruluşu "Pontifical Mission Society"ye başvurdu. Yanıt kısa zamanda geldi. Papa plağının çıkmasına izin vermişti. Plak Amerika'da "Pope Jean Paul II Sings At The Festival Of Sacrosong" adıyla piyasaya çıkarıldı. Normal olarak iş yapacağına inanılan plakların ilk baskısı 100 bin adet üzerinden yapılırken Papa'nın plağı 1 milyon basıldı. Amerika'nın müzik alanında otorite dergisi Billboard rekor düzeyde satışları bildiriyor. Plak 4 hafta gibi kısa bir zamanda aynı derginin 200 LP'lik listesinde, Barry Manilow, Kinks, Supertramp, The Who gibi topluluk ve sanatçıları geride bırakarak 126'ncı sıraya yükseldi (Milliyet, 29 Kasım 1979).

Papa Jean Paul II'nin LP'sinin büyük iş yapması üzerine, Papa'nın Sacrosong Festivali'nde söylediği şarkıları ve Amerika-İrlanda gezisi sırasında düzenlenen açık hava toplantılarını içeren videokasetleri de büyük bir hızla piyasaya sürüldü. Papa'nın plaklarının İrlanda haklarını satın alan Polydor Plak Şirketi, Papa'nın İrlanda gezisi ile ilgili de bir LP yapıp piyasaya çıkarıyor. Plağın adı, "Souvenirs Of The Historic Visit Of His Holiness Jean Paul II, To Ireland". Polydor'un yetkilisi John Woods, "Elimizde başka malzemeler de var. Papa plaklarının piyasada nasıl tutulacağını bekliyoruz. Sonuç olumlu olursa onları da piyasaya süreceğiz" diyor (Milliyet, 29 Kasım 1979).

Papa'nın plağının yapılmasına iki nedenden dolayı izin verdiği bildiriliyor. Tabiî en önemli neden Vatikan'a gelir sağlamak. Bu amaca şimdiden yeterinden ve düşünülenden fazla bir düzeyde ulaşıldığı tahmin ediliyor. Papa'nın ikinci amacı ise, "Hristiyan müziğiyle çağdaş müzik sanatı arasında bir köprü kurmak" olarak açıklanıyor (Milliyet, 29 Kasım 1979).

3.2. Ziyaret Süreci

Çok sıkı güvenlik önlemleri ile Topkapı Sarayı'nı, Ayasofya'yı gezen ve Fener Patrikhanesine giden konuk dini lider helikopter yerine otomobille dolaşmayı tercih etti. Papa, Fener Rum Patrikhanesi'nde yaptığı konuşmada, "Modern Türkiye'yi ziyaretimden kıvanç duyuyorum. Havarilerden Aziz Paul, Anadolu'yu gezerek Allah'ın tek olduğunu anlatma uğraşı vermiştir. Onun için Türkiye çok büyük önemi olan bir ülkedir" dedi (Milliyet, 30 Kasım 1979).

Papa II. Jean Paul Ankara'dan THY'ye ait özel bir uçakla İstanbul'a gelmiş ve kendisini havaalanında karşılayan Ortodoks Patriği I. Dimitrios ile kucaklaşıp öpüşmüştür. Katolik lideri Ayasofya ile Topkapı müzesini de gezdikten sonra, Patrikhaneye giderek Aya Yorgi Kilisesi'nde yapılan bir dini törene katılmıştır. Papa tekrar Patrikhaneye gidecek, aynı kilisede kutlanacak olan Ortodoks yortusuna katıldıktan sonra, Patrik ile "dinsel diyaloğun başlangıcı" sayılan görüşmesini yapacaktır. Papa'nın İstanbul içindeki gezintilerinin bir bölümünü helikopterle yapması planlanmışken konuk dini liderin isteği üzerine gezinin tümü otomobille yapılmıştır. Hava limanından Londra asfaltı ve çevre yolu üzerinden Yıldız'da Şale'ye giden II. Jean Paul burada büyük salonda bir süre oturmuş ve köşk ile ilgili olarak Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'den bilgi almıştır. Bu arada Erkmen ve İstanbul Valisi Orhan Erbuğ ile birlikte çay içen dini lider daha sonra kendisine ayrılan odaya çekilerek 17 dakika dinlenmiştir. Papa odasında iken saat 13'te Şale'nin elektrikleri kesinti nedeniyle kesilmiş, ortalık karanlığa gömülünce görevlileri telaş almıştır. Ancak elektrik kesilmesinin kesinti ile ilgili olduğu anlaşılınca görevliler rahatlamışlardır. Papa odasından çıktıktan sonra karanlıkta merdivenleri inmiş, kendisini bekleyen otomobil ile Beşiktaş, Karaköy, Sirkeci, Sahil yolu ve Gülhane Parkı'ndan geçerek Topkapı müzesinin avlusuna ulaşmıştır. Ayasofya'da asılı levha ve mozaiklere özel bir dikkat gösteren Papa, çıkarken yeniden dönüp bakmış ve Müze yetkililerine Fransızca "Buraya tekrar gelmek ve rahatça bu önemli eseri incelemek gerek" demiştir. Papa'nın Topkapı ve Ayasofya'yı ziyareti sırasında, Sultanahmet Meydanı ve çevresi, panzerler ve jandarma birlikleri tarafından kordon altına alınmış, trafik durdurulmuştur. Meydana gazeteciler ve diğer görevliler dışında kimse sokulmamıştır (Milliyet, 30 Kasım 1979).

Konuk dini lider, Ayasofya'dan sonra İstanbul'daki Papalık temsilciliğinde bir süre dinlenmiş, saat 15.35'te Fener Rum Patrikhanesi'ne gelmiştir. Papa kendisini karşılamak üzere önceden Patrikhanenin bahçesinde beklemekte olan Ortodoks metropolit ve papazlarının arasından geçerek Aya Yorgi Kilisesi'nin girişinde Patrik Dimitrius ile buluşmuştur. Ortodoks Patriği, Katolik dünyasının dini lideri Papa'yı karşılayarak, "Hoşgeldiniz" demiş ve iki dini lider öpüşmüşlerdir. Koro'nun, Hz. Davud'un şiirlerinden okuduğu ilahilerden sonra Papa ile Patrik Dimitrius birlikte dua etmişlerdir. Daha sonra Ortodoks Patriği Dimitrius, Papa Jean Paul II'ye

bir konuşma yapmıştır. Patrik konuşmasında, “En kutsal kardeşim, hoşgeldiniz” demiş, şöyle devam etmiştir: “Sizin bizi ziyaretiniz iki din adamının buluşmasından daha büyük bir önem taşımaktadır. Biz bu buluşmayı Batı ile Doğu kiliselerinin biraraya gelmesi olarak niteliyoruz. Bu nedenledir ki, sizin tarihi ziyaretiniz sadece bu kiliseye yapılmış sayılmaz. Bizim buluşmamız dinsel anlamda tüm Doğu ile Batı’nın bir araya gelmesidir. Sizin bizi ziyaret etmenizi ve buluşmamızı Tanrı’nın bir isteği olarak sayıyor ve bizim buluşmamızı sağlayan Tanrı’ya şükrediyoruz.” Daha sonra Patrik Dimitrius’un konuşmasına karşılık bir konuşma yapan Papa, “Tanrı’nın adı kutsal olsun, büyük bir şükran ve kardeş şefkati ile aranızda bulunuyorum” demiş, uygar Türkiye’yi ziyaretinden kıvanç duyduğunu belirttiği sözlerini özetle şöyle sürdürmüştür: “Müşterek duamızda özellikle gönüllerimizde büyük bir sevinç hissettik. Modern Türkiye’yi ziyaretimden kıvanç duyuyorum. Burası tarihi bir ülkedir. Hz. İsa’nın havarilerinden Aziz Paul Anadolu’yu gezerek ‘Allah’ın tek olduğunu’ anlatma uğraşı vermiştir. Türkiye onun için çok büyük önemi olan bir ülkedir.” Konuşmalardan sonra Papa ve Patrik kilisedeki ayine katılanları takdis etmişler ve birlikte, “Yarabbi sen bütün dünyayı takdis eyle, insanlara barış ve birlik ver” diye dua okumuşlardır. Daha sonra Saint Esprit Kilisesi’nde Katolikler için düzenlenen törene Rum Ortodoks papaz ve rahipleri ile Ermeni din adamları da katılmışlardır. Törende okunan ilahilerden sonra Papa dua etmiş, Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi’nin birleşmesi için bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmadan sonra birleşmenin en kısa sürede gerçekleşmesi için dualar tekrarlanmış, ayrıca Türkiye’de ve tüm dünyada barış ve dostluk kurulması için 9 ayrı dilde dualar yapılmıştır (Milliyet, 30 Kasım 1979).

Papa küçük Amerika’dan önce büyük Amerika’ya uğradılar geçen ay. Orada Katolikler en önemli azınlıklardan birini oluşturdukları için yer yerinden oynadı. Ajanslar Tanrı’nın vekili unvanlı kişinin her söz ve davranışını saptayıp dünyaya yaydılar. Erbakan Hoca söz konusu benzerlikten hoşlanmayacaktır ama Papa’nın başlıca sloganı onunkinin aynı idi: "Manevî değerler." Amerika’da konuştuğu her yerde o değerlerin korunup yüceltilmesi gereğinden söz etti. Birçok güzel şeyler de söyledi o arada. Örneğin: — Silahlanma yarışını çocuklara miras bırakmamız şart mı? — Gençler, sorumlu davranışlardan kaçınıp şiddet yoluna sapmak kaytarıcılıktır. Başkalarını sevmeyi deneyiniz. O yol disiplin ve özveri ister, ama mutluluğa çıkar. — Zengin ülkelerin tüm insanlığın malı olan kaynakları oburca sömürmeleri ayıptır. — Son yüzyıl boyunca insanlık zenginleşirken kabalaştı. Çünkü dikkatler sırf üretim-tüketim ilişkileri üstünde yoğunlaşıyor ve o işlerin gitgide büyüyen bir bürokrasi ile düzenlenmesine çalışılıyor. Bir yerde gazetecilere öğüt veren Papa şöyle dedi: — Yazdıklarınıza kulak verilmiyorsa, hemen sonuç alamıyorsanız, hayal kırıklığına uğramayın. Usanmayın, gerçekleri

dile getirmekten. Onun sözünü dinleyerek ben bir gerçeği dile getirivereyim: — Bizim dinimizde Tanrı ile kul arasına kimse giremez. Kimse Allah'ın yeryüzündeki vekili, şube şefi, müdürü, genel müdürü falan diye tanınmaz. İslâmda dinsel bürokrasi yoktur yani. Katolik kilisesi ise köy papazından kardinaline kadar çeşitli barem katları ile o tür bir dev bürokrasidir.

Ankara'da sabah kalabalık bir Katolik topluluğuna hitap eden Jean Paul II, "Kimseyi başka inanca zorlamayan modern bir ülkede yaşıyorsunuz" dedi. Papa Jean Paul II, sabah İstanbul'a hareketinden önce Ankara'daki Vatikan Büyükelçiliği'ndeki kiliseyi hınca hınç dolduran Ankara'daki Katoliklere vaaz vermiş ve "Tüm dünyaya ve insanlığa seslendiğini" söyleyerek, "Barış ve kardeşlik için dua ediyorum" demiştir. Papa, vaazında, "İslâmiyetin ve Hristiyanlığın tek tanrılı dinler olduğunu belirtirken bütün insanların birlik içinde olmaları gerektiğini" hatırlatmış ve şunları eklemiştir: "Bugün artık sosyal adalet, özgürlük, doğruluk ve manevi değerler çevresinde ne olursa olsun birleşmek zamanıdır." 59 yaşındaki konuk dini lider büyük ilgi ile dinlenen konuşmasında Müslümanların Hazreti İsa'yı peygamber kabul ettiklerini ve Meryem Ana'ya saygı duyduklarını söylemiş, "Kilise'nin tek tanrıya imanlı Müslümanları ve İslâmiyeti takdir ve saygı ile karşıladığını" belirterek sözlerini şöyle sürdürmüştür: "İki büyük dinin paylaştığı bu büyük manevi miras ve değerlerin, kişi ve toplum açısından, özellikle materyalizmin gençlerde yarattığı manevi boşluğu doldurmak, toplum ve hukuk düzenine güvenilir bir temel kazandırmak amacıyla kullanılabileceği" inancını belirtmiş "Kendi kendime soruyorum: Müslüman ve Hristiyanların, yeni bir tarih dönemine girdikleri şu günlerde, birbirimizi birleştiren manevi bağları kabul edip bunları geliştirerek, sosyal adaleti, manevi değerleri, barışı ve özgürlüğü..." inançlarının aynı olduğunu belirttikten sonra, iki dine mensup olanların kardeşlik ilkeleriyle işbirliği yapmalarının, dini bir vecibe olduğu inancını açıklamış "Sizleri bu yola davet ediyorum, Müslüman vatandaşlarınızın Allah'a imanlarındaki derinliğe dikkatinizi çekerim" demiştir. Papa konuşmasının bir yerinde de kendisini dinleyenlere hitap ederek, "Bugün bu ülkede yaşayan Hristiyanlar! Herkesi dini inançlarında tamamen özgür kılan, kimseyi başka inanca zorlamayan modern bir devlette yaşıyorsunuz." demiştir. Bir saat kadar süren ayinden sonra Çankaya Köşkü'ne dönen Papa II. Jean Paul, Cumhurbaşkanı Korutürk'e veda etmiş, kendisine "Türk devletini temsilen" refakat eden Dışişleri Bakanı Erkmen ve Vatikan heyetiyle birlikte saat 11'de Esenboğa Havaalanı'ndan İstanbul'a hareket etmiştir (Milliyet, 30 Kasım 1979).

Papa Jean Paul II ile Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk arasında yapılan resmi görüşmelerde Katolik âleminin lideri, "Kişi ve toplum haklarının kilise tarafından ortak ön planda tutulduğunu, bu nedenle aynı sorunların kiliseyi de kaygılandırdığını, tedhişçiliği kınadıklarını"

söylemiştir. Türk ve Vatikan devlet başkanları arasındaki resmi görüşmelerde, Papa, "Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetin başkentini ziyaret eden, Anıtkabir'de Türkiye'nin kurtarıcısı ve demokratik cumhuriyetinin kurucusu önünde saygıyla eğilen ilk papa" olduğuna dikkati çekmiş, "Modern ve laik Türk devletinin, sınırları içinde yaşayan ayrı din ve uluslara mensup cemaatlere tanıdığı özgürlükleri, vatandaşlık ve kişi hakları açısından, fırsat eşitliği açısından olsun, hiçbir ayrımcılık tanımayan uygulamaları derin bir takdir ve şükran hisleriyle karşılamaktayım. Dünyada insanlar arasında barışın temeli, bu hoşgörüde, bu anlayış ve uygar davranışta yatmaktadır. Atatürk'e ve Türk devletine hayranlığımın temelinde bu gerçekler yatmaktadır" demiştir. Papa, Ankara'ya resmi ziyarete geliş arzusunda, "Polonya asıllı olmasının" da rolü olduğunu söylemiş, geçmişte Osmanlılarla Polonyalılar arasındaki dostluk bağlarının bugün aynı kuvvetle sürdüğüne inandığını bildirmiştir. Resmî görüşmelerde, ilk konuşmayı yapan Cumhurbaşkanı Korutürk, Atatürk cumhuriyetinin insan ve toplum hakları, özgürlükleri ve dış politika ilkelerini anlattıktan sonra, son yıllarda Türk diplomatlarının da bu tedhişin kurbanları arasında bulunduğunu, bunlardan birinin Vatikan Büyükelçimiz olduğunu belirtmiş, bu huzursuzluk kaynağı gelişmeler karşısında, bütün ülkelerin ve kurumların birleşmesi zorunluğuna değinmiştir. Papa da, "Çağdaş yaşamın etkileriyle kilisenin artık kişi ve toplum haklarını ön planda tuttuğunu, bu nedenle aynı sorunların kiliseyi de kaygılandırdığını, tedhişçiliği telin ettiklerini söylemiş, dünya barışının, din ve manevi inançları ayrı olan toplumlar arasında hoşgörü ve anlayış sağlanarak gerçekleştirileceğine inandığını" söylemiştir. Papa, "Bu açıdan modern Türk cumhuriyetinin din ve ırk farkı gözetmeden vatandaşlarına eşit haklar tanıyan demokratik rejimini takdirle karşıladığını" bildirmiş, "Katolik toplumun ruhani lideri olarak burada sizlere teşekkür ederim ve Hristiyanlıkla İslamiyetin birbirine yakınlaşması çabalarımı sürdüreceğimi bildiririm" demiştir (Milliyet, 30 Kasım 1979).

3.3. Yunanistan, Papa'nın Uçağına Ege Hava Sahasını Açtı

Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Rallis, Türkiye'yi resmen ziyaret etmekte olan Papa II. Jean Paul'u taşıyan uçağın İzmir'den Roma'ya dönüşte Ege hava sahasını kullanması için yetkinin verildiğini açıklamıştır. Yunanistan Dışişleri Bakanı kararı, Papa II. Jean Paul'un Roma'ya dönüş yolculuğunun rahat geçmesi için aldıklarını bildirmiştir. Yunanistan Dışişleri Bakanı Rallis, "Ege hava sahasının Papa'nın uçağına açılması kararının, Türkiye ile ülkesi arasındaki uyuşmazlığa çözüm bulunmasında ilerleme sağlanması açısından bir anlam taşıyıp taşımadığı" yolundaki soruya karşılık, "Söylediğim gibi karar, Papa'nın dönüş yolculuğunun rahat. Papa ile yapılan görüşmelerde Korutürk, "Huzursuzluk kaynağı gelişmeler karşısında tüm ülkeler ve kurumlar birleşmeli" dedi (Milliyet, 30 Kasım 1979).

3.4. Papa'nın Türkiye'yi Ziyareti ve Dünya

Papa Jean Paul II'nin Türkiye'yi ziyaretine görülmemiş bir ilgi gösteren Alman TV'si, geziye ilişkin olarak yayınladığı bir filmde, Türkiye'nin güneydoğusunda yaşayan Hıristiyanlara, Müslümanlar tarafından çeşitli baskılar yapıldığını ileri sürmüştür. Frankfurt "Milliyet" Bürosu'nun bildirdiğine göre Alman ikinci TV'sinde yayınlanan haber-yorum filminde, ayrıca Türkiye'den kaçtıklarını iddia edip, Almanya'dan "sığınma hakkı" isteyen Hıristiyan Türkler de gösterilmiştir. Avrupa basını Papa'nın ziyaretine geniş yer verirken, çoğunluk Papa'nın Türkiye'de soğuk karşılandığı kanısına vardı. Ancak bazı yorumcular Müslüman olan bir ülkede bu tür karşılamanın olağan olduğu fikrinde birleşti (Milliyet, 30 Kasım 1979).

Belçika basını Papa'nın Türkiye'yi ziyaretine geniş yer vermiştir. "Le Soir" gazetesi, Papa'nın Ankara'da "Temkinli" karşılandığını yazarken, Hıristiyan L.a Libre Belgique gazetesi, ziyareti "Muhteşem bir görüntü içinde yüzü heyecanlı Papa'yı seyretmek gerçekten rastlanmayan bir manzaraydı" sözleriyle anlatmıştır. Belçika radyo ve televizyonları da Papa'nın ziyaretini ilk haber olarak vermiştir (Milliyet, 30 Kasım 1979). Hollanda basını da Papa'nın ziyaretine geniş yer vermiştir. Yunan basını, Papa'nın ziyaretine geniş yer vermiş, bu arada Mehmet Ali Ağca'nın Papa'yı öldürme tehdidine özel önem göstermiştir. Bu arada iki kilise arasındaki yakınlaşmayı olumlu karşıladığını belirten fikirlere de rastlanmıştır. Fransız basını Papa'nın Ankara'da soğuk karşılandığını yazarken bazı yorumcular, Vatikan'ın ziyaretin zamanlanmasında hataya düştüğünü belirtmektedir (Milliyet, 30 Kasım 1979).

Rum Ortodoks Patriği I. Dimitrios, Papa II. Jean Paul'ün de katıldığı bir dini törende yaptığı konuşmada, Hıristiyanlar arasındaki işbirliğinin başka herhangi bir dine mensup insanlara yönelik olmadığını söylemiştir. Patrik konuşmasında şöyle demiştir: "Hıristiyan birliğinin, Hıristiyan olmayanlara karşı bir koalisyon veya ortak bir cephe olup olmadığını soranlara yanıt olarak demek isteriz ki, bu birlik kimseye karşı değildir, aksine, ırkları, dinleri ve sosyal sınıfları ne olursa olsun, bütün insanlar için olumlu bir hizmettir." Patrikhanedeki Aya Yorgi Kilisesi'nde sabah "Aziz Andrea" yortusu münasebetiyle düzenlenen geleneksel dini törene, Papa ve Türkiye'ye kendisiyle birlikte gelen kardinaller katılmıştır (Milliyet, 1 Aralık 1979).

Katolikler ile Ortodokslar arasında 11'inci yüzyılda başgösteren anlaşmazlıktan bu yana bir papa ilk kez bir Ortodoks kilisesinde, bir yortunun kutlanışında hazır bulunmuştur. Papa, kendisine verilen dini kitaptan duaları okurken, Katoliklerin yaptığı gibi soldan sağa değil, fakat Ortodokslar gibi sağdan sola haç çıkartmıştır. Papa ayrıca, İncil'in "Birbirimizi sevelim, kardeş olalım" bölümünü Lâtince ve yüksek sesle ilâhi biçiminde okumuştur. Kilisede bulunan topluluk da Papa'ya eşlik etmiştir. Papa ilâhi okurken kepini çıkarıp eline almış, dua bittikten

sonra tekrar başına koymuştur. Papa II. Jean Paul, kilisede yaptığı konuşmada ise kilise arasındaki işbirliğinin bir zorunluluk olduğunu hatırlatmış ve "Burada bugünkü buluşmamız bu hususta ki irademizin ifadesidir" demiştir. Papa, daha önce başlamış olan temaslardan sonra, şimdi somut bir dinsel diyalogun başlamakta olduğunu da belirtmiştir. 59 yaşındaki Katolik lideri, bu alanda mevcut anlaşmazlıkların ve güçlüklerin giderileceği umudunu da ifade etmiştir. Sırmalı bir cüppe ve taç giymiş olan 65 yaşındaki Patrik Dimitrios I de yaptığı konuşmada, iki kilise arasındaki işbirliği ve yakınlaşma çabalarını hatırlattıktan sonra, "Bugün Katolik ve Ortodoks kiliseler olarak, resmen iki teolojik (dinsel) komisyonu atadığımızı ve bunların ortak bir teolojik komisyon olarak yakında diyaloğa başlayacaklarını ilân etmekten memnunluk duyuyoruz" demiştir. Öğrenildiğine göre bu ortak komisyon, her iki kiliseden toplam 60 üyeden oluşacak ve iki kilise arasında yüzyıllardan beri süregelen anlaşmazlıkları çözümlemeye çalışacaktır. Bu anlaşmazlıklar arasında Papa'nın "üstünlüğü", bekârlık ve boşanma gibi konular bulunmaktadır. Papa ile Patrik, 2 saatten fazla süren törenin sonunda karşılıklı olarak armağan değiş tokuşu yapmışlardır. Papa Patriğe Meryem Ana'nın büyük ikonunu, Patrik de Papa'ya, üzerinde azizlerin resimleri bulunan ipek bir atkı vermiştir. İki dini lider bundan sonra öpüşmüşler ve alkışlar arasında kiliseden çıkmışlardır. Papa ve Patrik, Patrikhanede çekilecek "Dinsel diyalog"un ilk resmi toplantısını yapmışlardır. Papa'nın Patrikhaneye gelişi sırasında son derece sıkı güvenlik önlemleri alınmıştır. Papa'yı Patrikhaneye kurşungeçirmez bir Mercedes getirmiş, yüzlerce güvenlik görevlisi Patrikhaneyi ve kilisenin çevresini kordon altına almıştır. Papa, sabah saat 08.10'da Vatikan İstanbul Temsilciliği'nde Polonezköylüleri kabul etmiştir. Sabahın erken saatlerinde konsolosluğun önüne biriken Polonezköylüler, büyük güvenlik önlemleri içinde konuklar salonuna alınmışlar, burada Polonya asıllı Papa kendi lisanında bir konuşma yapmıştır. Sayıları yüzü bulan Polonezköylüler, Papa salona girdiği an bir Polonya şarkısı söylemişler ve hep birden "Hospodyin" demişlerdir. Papa da şarkıya katılmış, daha sonra çocukları severek onları takdis etmiştir. Polonezköylü Polonyalılar, "İstanbul gibi güzel bir kentin banliyösünde oturdukları için mutlu olmaları gerektiğini" belirtmiş ve "Lâikliğin önderliğini yapan Türkiye'yi ziyaret ettiğim için ben de sevinçliyim" demiştir (Milliyet, 1 Aralık 1979).

İstanbul'da önceki gece 9 banka şubesine, Vatan Partisi'nin Aksaray'daki il merkezi binasına ve bir otomobile patlayıcı maddeler atılmıştır. Patlamaların "Türk İslam Birliği" adlı bir örgüt gazetelere telefon ederek üstlenmiş ve "Papa'nın Türkiye'ye gelişini, Ayasofya'yı ziyaret edişini protesto amacıyla 29'dan fazla yere patlayıcı madde atıldığını" bildirmişlerdir. Önceki gece, 29 sıralarında başlayan patlamalar kısa aralıklarla sabaha dek sürmüştür. Papa'nın

İstanbul'a geldiği gün Yeşilköy Havalimanı yakınlarında toplanarak gösteri yapmak isteyen, ancak polis tarafından dağıtılan Yüksek İslam Enstitüsü öğrencileri Papa'nın Türkiye'ye gelişini protesto için derslere girmemişlerdir. Enstitü müdürlüğü "Dün derslere çok az sayıda öğrencinin geldiğini, ancak derslerin yapıldığını" belirtmiştir. Öte yandan Papa'ya ait Bazı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği Başkanı Selahattin Yıldız tarafından Papa II. Jean Paul'e ulaştırılan mesajda, "Batı Trakya Türklerinin yıllardan beri Ortodokslar tarafından mahzur edildikleri, din ve ırk ayırımı karşısında bırakıldıkları ve gayri insani edilip dinlerine gerekenlerin yerine getiremedikleri" belirtilmiştir. MSP Grup Başkanvekili Şener Battal, "Papa'nın gelişinin yeni hükümetin kurulmasına rastlanmasının derece dikkat çekicidir" demiştir. Battal, "Ayasofya Camii'nin ibadete açılması, Papa'nın gidişinden sonra AP'nin başlıca vazifesi olmalıdır" şeklinde konuşmuştur. Battal, İslâm din görevlilerine ve Türkiye'deki Diyanet İşleri Başkanlığı makamına da Papa'ya gösterilen saygının gösterilmesini istemiştir (Milliyet, 1 Aralık 1979).

Papa, daha sonra saat 14.00 sıralarında THY'nin özel bir uçağı ile İzmir'e gelmiş ve Çiğli Havaalanı'ndaki karşılamada Vali ve Belediye Başkanı İhsan Alyanak, tarafından kendisine kentin "Altın Anahtarı" verilmiştir. Papa daha sonra 3 ayrı helikopterlik bir grupla Selçuk'a giderek Selçuk Müzesi'ni gezmiş, Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i kurban etmek istemesini sembolize eden levhaları, Bizans takılarını ve mezar taşlarını, Artemis tapınağını inceleyerek yetkililerden bilgi almıştır. Papa, bu arada Meryem Ana Evi'nde yapılan bir ayine katılarak "Hacı" olmuştur. Meryem Ana'nın Evi önündeki ayin sırasında duyulan bir silah sesi kısa süreli bir paniğe neden olmuş ve Papa güvenlik çemberi içine alınmıştır. Daha sonra bir askerin tüfeğinin elinden yere düşerek ateş almasıyla bir jandarma erinin elinden yaralandığı anlaşılmıştır. Selçuk'tan da "Altın Anahtar" alan Papa, daha sonra uçakla Roma'ya dönmüştür (Milliyet, 1 Aralık 1979).

KAYNAKÇA

Milliyet gazetesi arşivi

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 23 - 29, 2025 – IZMIR
Vol. 5 - ISBN NR: 978-625-5694-64-5

SON DÖNEM OSMANLI İKTİSADİ HAYATINDA ALMAN MODELİ: AVANZÂDE MEHMED SÜLEYMAN'IN "ALMAN USULÜ TİCARET VE SERVET USULLERİ" ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Prof. Dr. Ahmet Sait ÖZKUL
Süleyman Demirel Üniversitesi
saitozkul@sdu.edu.tr - 0000-0001-8858-4685

ÖZET

Bu çalışmada, Osmanlı'nın son döneminde çok sayıda telif ve tercüme eser kaleme almış olan Avanzâde Mehmed Süleyman'ın (1871-1922), iktisadi meselelere odaklanan *Alman Usulü Ticaret ve Servet Usulleri* (1919/1335) adlı eseri temelinde, Alman iktisadi tecrübesi ve çalışma disiplininin Osmanlı kamuoyuna sunulma biçimi incelenmektedir. Eserin yayımlandığı dönem, I. Dünya Savaşı'nın son safhasına tekabül etmekte olup, Osmanlı-Alman ittifakı çerçevesinde Almanya'nın disiplin ve teşkilatlanmaya dayalı yapısının iktisadi bir referans olarak öne çıktığı bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu noktada söz konusu eser, iktisadi kalkınmanın yalnızca okullarla sınırlı kalmayıp, bireysel alışkanlıklar ve pratik yöntemler aracılığıyla halk nezdinde yaygınlaştırılmasına yönelik önemli bir rehber niteliği taşımaktadır.

İncelenen eser; banka kullanımı ve kooperatifçilikten ev idaresine, kaynakların verimli değerlendirilmesinden pazar stratejilerine kadar oldukça geniş ve uygulama odaklı bir içerik sunmaktadır. Avanzâde, Alman toplumunda gözlemlediği düzen ve disiplin anlayışını küçük ölçekli sermaye birikimi, atık yönetimi ve gündelik hayat pratikleri üzerinden Osmanlı okuyucusuna tatbik edilebilir bir tecrübe olarak aktarmaktadır. Eser, müellifin aynı dönemde yayımladığı diğer Alman temalı çalışmalarıyla birlikte değerlendirildiğinde, iktisadi kalkınmanın yalnızca piyasa ilişkileriyle değil; disiplin, planlama ve vatansever bir sorumluluk anlayışıyla ilişkilendirildiği bütüncül bir zihniyet dünyasını yansıtmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada, Avanzâde Mehmed Süleyman'ın eseri aracılığıyla Alman iktisadi tecrübesinin Osmanlı sosyo-ekonomik yapısına hangi ölçütler doğrultusunda uyarlandığı ele alınmaktadır. Bireysel tasarruf alışkanlıklarından teşkilatlanma modellerine kadar eserde sunulan yöntem ve örneklerin, milli bir zenginleşme idealini tesis etmeye yönelik olarak kurgulandığı ifade edilebilir. Bu açıdan çalışma, incelenen eserin iktisadi gelişimi yalnızca maddi birikim olarak değil, planlı bir yaşam tarzı ve toplumsal refahı artırmayı amaçlayan bir zihniyet dönüşümü çerçevesinde ele aldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ticaret Eğitimi, Avanzâde Mehmed Süleyman, Osmanlı İmparatorluğu, İktisadi Disiplin, Alman Modeli

Vol. 5 - ISBN NR: 978-625-5694-64-5

THE GERMAN MODEL IN LATE OTTOMAN ECONOMIC LIFE: AN EXAMINATION OF AVANZÂDE MEHMED SÜLEYMAN'S "ALMAN USULÜ TİCARET VE SERVET USULLERİ"

ABSTRACT

This study examines the manner in which the German economic experience and work discipline were presented to the Ottoman public, utilizing Avanzâde Mehmed Süleyman's (1871-1922) work titled *Alman Usulü Ticaret ve Servet Usulleri* (1919/1335) as a primary source. Avanzâde was a prolific author and translator of the Late Ottoman Period. The publication period of the work corresponds to the final phase of World War I, a process characterized by the prominence of Germany's structure -based on discipline and organization- as an economic reference point within the framework of the Ottoman-German alliance. In this regard, the work in question serves as a significant guide aimed at disseminating economic development among the general public through individual habits and practical methods, rather than confining it solely to formal schooling.

The examined work presents a broad and practice-oriented content ranging from banking usage and cooperativism to household management, and from the efficient utilization of resources to market strategies. Avanzâde conveys the sense of order and discipline he observed in German society to the Ottoman reader as an applicable experience through small-scale capital accumulation, waste management, and daily life practices. When evaluated in conjunction with the author's other German-themed works published in the same period, the text reflects a holistic mental world in which economic development is associated not only with market relations but also with discipline, planning, and a sense of patriotic responsibility.

In this context, the study addresses the criteria through which the German economic experience was adapted to the Ottoman socio-economic structure via Avanzâde Mehmed Süleyman's work. It can be asserted that the methods and examples presented in the work, ranging from individual saving habits to organizational models, were designed to establish an ideal of national enrichment. In this respect, the study reveals that the examined work treats economic development not merely as material accumulation, but within the framework of a mentality transformation aimed at fostering a planned lifestyle and enhancing social welfare.

Keywords: Education of Commerce, Avanzâde Mehmed Süleyman, Ottoman Empire, Economic Discipline, German Model

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son dönemi, özellikle II. Abdülhamid devrinden itibaren belirginleşen ve İttihat ve Terakki iktidarında daha sistematik bir nitelik kazanan Osmanlı-Alman yakınlaşmasına sahne olmuştur. Askerî iş birlikleriyle başlayan bu süreç, zamanla ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlara da sirayet etmiş; Almanya, Osmanlı kamuoyunda yalnızca bir müttefik değil, aynı zamanda bir "model ülke" olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu dönemde Alman disiplin anlayışı, teşkilatlanma yapısı ve çalışma ahlakına yönelik ilgi artmış; söz konusu ilgi, gazete ve dergilerde yayımlanan haberler ile Almanya'yı tanıtmayı amaçlayan

çeşitli kitap ve risalelerin neşriyle kamusal bir görünürlük kazanmıştır (Pehlivan, 2021, s. 241-242).

Bu bağlamda kaleme alınan eserlerden biri de Osmanlı'nın son döneminde çok sayıda telif ve tercüme çalışmaya imza atan Avanzâde Mehmed Süleyman'ın (1871-1922) *Alman Usulü Ticaret ve Servet Usulleri* adlı eseridir. İlk kez 1919 (1335) yılında yayımlanan eser, Birinci Dünya Savaşı'nın son safhası ile Mütareke döneminin başlarına denk gelen kritik bir tarihsel kesitte Osmanlı okuyucusuyla buluşmuştur. Eserin yayımlandığı tarihsel bağlam dikkate alındığında, Almanya'nın disiplinli ve planlı yapısının, savaş koşulları altında iktisadi ve toplumsal bir çıkış yolu olarak sunulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu yönüyle eser, Osmanlı-Alman ittifakının yalnızca askerî değil, aynı zamanda zihniyet düzeyinde de meşrulaştırılmasına hizmet eden bir nitelik taşımaktadır (Pehlivan, 2021, s. 243).

Avanzâde Mehmed Süleyman, söz konusu eserinde iktisadi kalkınmayı yalnızca teorik bir çerçevede ele almamış; bireylerin gündelik yaşam pratiklerinden tasarruf alışkanlıklarına, girişimcilik anlayışından şirketleşme ve kooperatifçilik modellerine kadar uzanan geniş bir yelpazede "*Alman usulü*"nü uygulanabilir bir rehber olarak sunmuştur. Banka kullanımı, ev idaresi, küçük ölçekli sermaye birikimi, atıkların değerlendirilmesi ve pazar stratejileri gibi konular aracılığıyla Alman toplumunda gözlemlediği düzen ve disiplin anlayışını Osmanlı okuyucusunun gündelik hayatına uyarlamaya çalışmıştır. Bu yönüyle eser, iktisadi kalkınmanın yalnızca okullarla ve resmî kurumlarla sınırlı kalmayıp, bireysel alışkanlıklar ve pratik yöntemler yoluyla toplumun geneline yayılabileceği fikrini merkeze almaktadır.

Avanzâde'nin aynı dönemde yayımladığı diğer Alman temalı eserlerle birlikte değerlendirildiğinde, *Alman Usulü Ticaret ve Servet Usulleri*'nin iktisadi gelişim düşüncesini; disiplin, planlama ve vatansever bir sorumluluk anlayışı çerçevesinde ele aldığı söylenebilir. Bu çerçevede Alman modeli, bireysel tasarruf alışkanlıklarından teşkilatlanma biçimlerine kadar uzanan bir dizi yöntem aracılığıyla "millî bir zenginleşme" idealinin taşıyıcısı olarak kurgulanmıştır.

Bu çalışma, Avanzâde Mehmed Süleyman'ın söz konusu eseri üzerinden, Alman iktisadi tecrübesinin Osmanlı sosyo-ekonomik yapısına hangi ölçütler doğrultusunda uyarlandığını ve Osmanlı kamuoyuna nasıl sunulduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece iktisadi kalkınmanın yalnızca maddi sermaye birikimi olarak değil, planlı bir yaşam tarzı ve toplumsal refahı artırmayı hedefleyen bir zihniyet dönüşümü olarak ele alındığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

2. AVANZÂDE MEHMED SÜLEYMAN: HAYATI VE ESERLERİ

Avanzâde Mehmed Süleyman (1871-1922), Meşrutiyet dönemi yayıncılığının en üretken ve "çok kimlikli" figürlerinden biridir. Beşiktaş Askeri Rüştiyesi ve Darülfünun Tıp Fakültesi Eczacı Mektebi'nde eğitim gören Avanzâde, esas mesleği eczacılık olmasına rağmen; tarihçi, edebiyatçı, gazeteci ve mütercim kimlikleriyle de tanınmaktadır. Avanzâde'nin hayatı, dönemin siyasi çalkantılarıyla şekillenmiştir. 1902 yılında yönettiği Musavver Terakki Dergisi'ndeki bir yayın nedeniyle Kudüs'e sürülmüş, ardından Kahire'ye kaçmış ve ancak II. Meşrutiyet'in ilanıyla İstanbul'a dönebilmiştir. Avanzâde, telif ve tercüme olmak üzere yüzden fazla eser kaleme almıştır. Eserleri tıptan tarihe, yemek tariflerinden fal kitaplarına, romandan sözlüğe kadar çok geniş bir yelpazeye yayılır (Bozkurt, 2013, s. 52-54). Avanzâde'nin "Almanya Serisi" olarak adlandırılabilecek çalışmaları, onun külliyatında önemli bir yer tutar.

Alman Askeri ve Almanya'da Hayat-ı Askeriye, Alman Kadınları, Alman Terbiyesi, Alman Usulü Çocuk Yetiştirmek ve incelememize konu olan *Alman Usulü Ticaret ve Servet Usulleri* bu serinin parçalarıdır (Pehlivan, 2021, s. 242). Çeviribilim kuramcısı Hans Vermeer'in "skopos" (amaç) kuramı bağlamında değerlendirildiğinde, Avanzâde'nin eserlerini rastgele değil, belirli bir "iş, amaç ve hedef kitle" gözeterek ürettiği görülür. Yazar, eserlerinin önsözlerinde sıklıkla vatanın gençlerine, ebeveynlerine ve meslektaşlarına hizmet etmeyi amaçladığını belirtmiştir (Bozkurt, 2013, s. 62). Bu yaklaşım, Avanzâde'nin ticaret ve servet konulu eserinde de Alman disiplinini Osmanlı toplumuna bir model olarak sunma çabasında kendini göstermektedir.

3. ALMAN USULÜ TİCARET VE SERVET USULLERİ (1919)

Avanzâde Mehmed Süleyman, *Alman Usulü Ticaret ve Servet Usulleri* eserinde, zenginliği ve ticareti Alman perspektifinden ele alarak Osmanlı okuruna pratik tavsiyeler sunmaktadır. Eser, Avanzâde'nin ifadesiyle *"iş bulmak ve para kazanmak isteyenler için küçük ve kıymettar bir rehberdir."*

İktisadi Zihniyet-Vasıta Olarak Para ve Çalışma Disiplini: Avanzâde, eserine paranın hayattaki yerini tanımlayarak başlar. Avanzâde'ye göre hayatta birinci derecede hava, ikinci derecede gıda (su dahil) lazımdır; üçüncü derecede ise "vâsıta-i hayat" olan paraya ihtiyaç vardır. Zengin olma arzusunun her fertte bulunan doğal bir istek olduğunu belirten müellif, parasız yaşamanın mümkün olmadığını vurgular. Avanzâde, Almanların ticaretteki başarısını onların çalışma karakterine bağlar. Avanzâde'ye göre Amerikalılar ticarette didinip durmakta ve "hava oyunlarına" girişmektedir. Buna karşın Almanlar, "sakinane, saburane ve metinane" (sakin, sabırlı ve dayanıklı) çalışmaktadır. Almanların diğer milletleri geride bırakmasının temel sebebi bu "sa'y-i mütemâdi"dir. Avanzâde, tembelliği "hayatı aşındıran bir pas" olarak nitelendirir ve tesadüflerin bile ancak çalışan, azimli ve müteşebbis kişilere yardım edeceğini savunur.

Tasarruf ve Geri Dönüşüm Ekonomisi: Avanzâde'nin eserin en dikkat çekici bölümlerinden biri, bugünün "geri dönüşüm" anlayışını çağrıştıran tasarruf önerileridir. Avanzâde, zenginleşmenin yolunun israfı önlemekten ve en küçük maddeleri bile değerlendirmekten geçtiğini savunur. Alman usulü zenginlikte "çöp" diye bir kavram neredeyse yoktur:

- Yemek kırıntıları ve süprüntüler bahçe için gübre yapılmalıdır.
- Kurumuş ekmekler atılmamalı, bunlardan çorba yapılmalıdır.
- Bez parçalarından yastık, tahta parçalarından yakacak, hatta karpuz ve kavun çekirdeklerinden kuruyemiş veya "sübye" yapılmalıdır.

Avanzâde, Almanların organizasyon yeteneğini ve tasarruf bilincini göstermek için çarpıcı bir örnek verir: Almanya'da "Cemiyet-i Hayriye" tarafından kahvehanelere konulan kutularda sigara izmaritlerinin uçları toplanmaktadır. Bu atıklar işlenip satılarak elde edilen gelirle, bir yıl içinde 1726 fakir çocuğa elbise alınmıştır. Avanzâde bu örneği, *"Sokağa atılan ve süprüntüye karışan sigara uçlarından sa'y ve gayret ve sebat ile neler yapıldığı anlaşılıyor mu?"* sorusuyla sunarak okuyucuyu Alman disiplinini örnek almaya davet eder.

Osmanlı Müteşebbislerine Tavsiyeler: Avanzâde, Osmanlı toplumunun ticaret sahasında henüz "bâkir" olduğunu ve fırsatlarla dolu olduğunu belirtir. Ancak bu alanda başarılı olmak için "önce ahırı tedarik etmeli, sonra beygiri almalı" diyerek pazar araştırmasının önemine dikkat çeker. Avanzâde'ye göre, bir memlekette ticaret yapacak kişi; oranın coğrafyasını, ihtiyaçlarını ve halkın zevkini bilmelidir. Avanzâde'nin *Alman Usulü Ticaret ve Servet Usulleri* eserinde

öne çıkan bir diğer tavsiye ise sermaye birliğidir. Avanzâde, "Bir elin nesi var, iki elin sesi var" mantığıyla, bireysel sermayelerin yetersiz kaldığı durumlarda anonim şirketler veya "Milli Mahsulat Şirketi" gibi ortaklıklar kurulmasını önerir. Ayrıca esnafın sabit kalmaması gerektiğini, müşterinin olduğu yere (vapur iskeleleri, tren garları) gidilmesi gerektiğini örnekleyerek anlatır.

4. DEĞERLENDİRME

Avanzâde Mehmed Süleyman'ın *Alman Usulü Ticaret ve Servet Usulleri* adlı eseri, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı-Alman ittifakının sosyal ve iktisadi hayata yansımasının somut bir örneğidir. Avanzâde, çok yönlü kimliği ve üretken yayıncılık anlayışıyla, savaştan yorgun çıkmış ve ekonomik darboğazdaki Osmanlı toplumuna Almanya'yı bir "kalkınma modeli" olarak sunmuştur. Eserdeki öneriler, basit ticaret tüyolarının ötesinde, bir zihniyet dönüşümünü hedefler. Bu dönüşüm; israfın önlenmesi, "sa'y-i mütemâdi" (sürekli çalışma) ilkesinin benimsenmesi ve bireysel çabaların kurumsal yapılara (şirketlere) evrilmesi üzerine kuruludur. Avanzâde, Almanların sadece askeri alanda değil (Pehlivan, 2021, s. 243), iktisadi ve sosyal hayatta da (tasarruf, disiplin, organizasyon) Osmanlılar için bir "numune-i imtisal" (örnek alınacak model) olduğunu vurgulayarak, dönemin "Alman Modeli" arayışına tercüman olmuştur.

KAYNAKÇA

Avanzâde, Mehmet Süleyman (1335/1919). *Alman usulü ticaret ve servet usulleri*. Matbaa-i Orhaniye.

Bozkurt, E. (2013). Meşrutiyet Dönemi'nde çok kimlikli bir mütercim: Avan-Zâde Mehmed Süleyman. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *37*(2), 49-63.

Pehlivan, Y. E. (2021). Alman askeri ve Almanya'da hayat-ı askeriye Avanzâde Mehmed Süleyman. *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, *2*(3), 241-278.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE TİCARET KURSLARI: 1927 TARİHLİ "KIZ VE ERKEKLERE MAHSUS TİCARET KURSLARI MÜFREDAT PROGRAMI" ÜZERİNE BİR İNCELEME

Prof. Dr. Ahmet Sait ÖZKUL
Süleyman Demirel Üniversitesi
saitozkul@sdu.edu.tr - 0000-0001-8858-4685

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi tarafından 1927 yılında yayımlanan *Kız ve Erkeklere Mahsus Ticaret Kursları Müfredat Programı* belgesi temel alınarak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ticaret kursları kapsamında kızlar ve erkeklere yönelik ticaret eğitiminin içeriği incelenmektedir. Belgenin yayımlandığı dönem, mesleki eğitim kurumlarının idaresinin merkezileştirilerek Maarif Vekâleti bünyesinde toplandığı ve eğitimde standartlaşma arayışlarının hız kazandığı bir sürece tekabül etmektedir. Bu çerçevede söz konusu müfredat programı, ticaret eğitiminin yalnızca okullarla sınırlı kalmayıp kısa süreli kurslar aracılığıyla halk nezdinde yaygınlaştırılmasına yönelik kurumsal bir adımın somut örneği olarak değerlendirilebilir.

İncelenen müfredat programı; daktilografiden uluslararası hesap yöntemlerine, ticari muhaberattan coğrafyaya kadar uzanan geniş ve uygulama odaklı bir ders çeşitliliği sunmaktadır. Programın kız ve erkeklere yönelik olarak hazırlanmış olması, her iki kesimin de modern iktisadi bilgiyle donatılmasını hedefleyen bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Müfredat kapsamında kız öğrenciler için "İktisâd-ı Beytî" (ev ekonomisi) gibi özel alanlara yer verilirken; her iki grup için ortak olan daktilo derslerinde on parmak usulü, hesap derslerinde ise dönemin kabul görmüş yöntemleri öğretim içeriğine dâhil edilmiştir. Ayrıca ticari coğrafya derslerinde Türkiye'nin yerel ekonomik kaynaklarının yanı sıra büyük limanlar ve küresel ticaret yollarına ilişkin ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır.

Çalışmanın odağını oluşturan müfredat programı ekseninde, Erken Cumhuriyet Dönemi ticaret kurslarının içeriği, ders dağılımları ve kazandırılması hedeflenen mesleki beceriler ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda çalışma, ticaret eğitiminde teknik yeterlilik kazandırmayı ve dönemin ticari uygulamalarına hâkim bir iş gücü yetiştirmeyi amaçlayan öğretim içeriğini, söz konusu müfredat programı çerçevesinde göstermeye çalışması bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ticaret Eğitimi, Ticaret Kursları, Maarif Vekâleti, Türkiye, Erken Cumhuriyet Dönemi

COMMERCIAL COURSES IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD: AN EXAMINATION OF THE 1927 "KIZ VE ERKEKLERE MAHSUS TİCARET KURSLARI MÜFREDAT PROGRAMI"

ABSTRACT

This study examines the content of commercial education provided to girls and boys within the scope of commercial courses during the Early Republican Period, utilizing the *1927 Kız ve Erkeklere Mahsus Ticaret Kursları Müfredat Programı*, published by the *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi*, as the primary source. The publication period of the document corresponds to an era characterized by the centralization of vocational education institutions under the Ministry of Education and the acceleration of efforts towards standardization in education. In this context, the curriculum in question can be evaluated as a concrete example of an institutional initiative aimed at disseminating commercial education to the general public through short-term courses, rather than confining it solely to formal schooling.

The examined curriculum presents a broad and practice-oriented variety of courses, ranging from typewriting to international calculation methods, and from business correspondence to geography. The fact that the program was designed for both genders reflects an approach aimed at equipping both groups with modern economic knowledge. Within the scope of the curriculum, while specific fields such as "Home Economics" were included for female students, the touch-typing (ten-finger) method in typewriting classes and the generally accepted methods of the period in arithmetic classes formed part of the instructional content common to both groups. Furthermore, the commercial geography courses provided detailed information on major ports and global trade routes, in addition to Türkiye's local economic resources.

Through the lens of the curriculum that forms the focus of this study, the content, course distribution, and targeted vocational skills of the Commercial Courses in the Early Republican Period are revealed. In this regard, the study bears significance as it attempts to demonstrate, within the framework of the said curriculum, an instructional content aimed at imparting technical competence in commercial education and cultivating a workforce proficient in the commercial practices of the era.

Keywords: Education of Commerce, Commercial Courses, Ministry of Education, Türkiye, Early Republican Period

1. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı ve akabinde yürütülen İstiklal Savaşı, Türkiye'de toplumsal ve iktisadi bir yeniden inşa sürecini zorunlu kılmıştır. Savaş yıllarının oluşturduğu demografik tahribat neticesinde nitelikli meslek gruplarının sayısında ciddi bir azalma meydana gelmiş, bazı meslek dalları yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (Aydın, 2025, s. 40). Bu bağlamda erken Cumhuriyet döneminde mesleki ve teknik eğitim, dönemin kalkınma aracı olarak görülmüştür. Nitekim 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde tüccar grubu tarafından

dile getirilen "önemli ticaret merkezlerinde ticaret mekteplerinin, olmadığı yerlerde ise çırak mekteplerinin açılması" talebi, bu ihtiyacın en somut göstergesidir (Aydın, 2025, s. 41; Soydan, 2002, s. 271). Bu çalışma, arşivde tespit edilen 1927 tarihli *"Kız ve Erkeklere Mahsus Ticaret Kursları Müfredat Programı"* başlıklı belgeyi incelemeyi amaçlamaktadır. İncelenen belgenin tarihi olan 1927 yılı, Türk mesleki eğitim tarihinde idari ve hukuki bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bu tarihe kadar meslek okullarının açılması ve idaresi büyük oranda yerel yönetimlere ve özel idarelere bırakılmış, bu durum okullar arasında program ve yönetim birliğinin sağlanamamasına neden olmuştur (Aydın, 2025, s. 42). Ancak 9 Haziran 1927 tarihinde kabul edilen 1052 sayılı "Meslek Mektepleri Kanunu" ile mesleki eğitimin sevk ve idaresi, müfredat programlarının belirlenmesi ve öğretmen istihdamı doğrudan Maarif Vekâleti'ne devredilmiştir (Aydın, 2025, s. 42; Soydan, 2002, s. 273). Dolayısıyla bu çalışmada ele alınan müfredat programı, yerel inisiyatiflerden merkezi bir sisteme geçişin ve standartlaşma çabasının ilk bürokratik ürünlerinden biri olarak değerlendirilebilir. 1927 yılı sadece yerel bir düzenleme yılı değil, aynı zamanda Batı eğitim sistemlerinin ve özellikle Amerikan pragmatizminin Türk eğitim sistemi üzerindeki etkilerinin yoğunlaştığı bir evredir. 1924'te John Dewey'in raporuyla başlayan süreçte, "hayata hazırlık" ve "iş için eğitim" ilkeleri benimsenmiş; uzun süreli akademik eğitimlerin yanı sıra kısa süreli ve pratik "kurslar" bir çözüm modeli olarak tartışılmıştır (Demir, 2022, s. 51; Aydın, 2025, s. 51).

2. "KIZ VE ERKEKLERE MAHSUS TİCARET KURSLARI MÜFREDAT PROGRAMI" (1927)

Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi tarafından 1927 yılında İstanbul Devlet Matbaası'nda basılan *"Kız ve Erkeklere Mahsus Ticaret Kursları Müfredat Programı"*, Erken Cumhuriyet döneminin pratik hayata dönük mesleki eğitim anlayışını yansıtan bir belgedir. Belge; daktilografi (yazı makineleri), Türkçe, ticari muhaberat, defter tutma (muhasebe), hesap, iktisad-ı beytî (ev ekonomisi) ve coğrafya ana başlıklarından oluşmaktadır.

2.1. Mesleki ve Teknik Becerilerin Önceliği: Daktilografi ve Ticari Muhaberat

Müfredatın giriş kısmında yer alan daktilografi eğitimi, dönemin teknolojik adaptasyon çabasını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Programda "kız ve erkekler" için makine aksamı, on parmak usulü ve kâğıt takma gibi teknik detayların öğretilmesi hedeflenmiş; özellikle "Continental" marka makineler üzerinden bir standart oluşturulmaya çalışılmıştır. Daktilo eğitiminin hem Türkçe hem de Fransızca klavye düzenine göre verilmesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ticari hayatta Batı dillerinin ve uluslararası ticaretin hala etkin olduğunu göstermektedir. Ticari muhaberat (yazışma) derslerinde ise öğrencilere; mektup, fatura, sirküler, menşe şahadetnamesi ve ihbarname gibi belgelerin düzenlenmesi öğretilmektedir. Özellikle mektupların "yatay, dikey, alfabetik, onlu ve coğrafi" olarak tasnif edilmesi konusunun müfredatta yer almasının; kurumsallaşmaya başlayan bürokrasinin ve özel sektörün "düzen ve intizam" ihtiyacını karşılamaya yönelik bir yaklaşımın göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2.2. Dil Politikaları ve Sadeleşme Hareketi

Müfredatın Türkçe dersi içeriği, dilde sadeleşme eğilimlerini göstermesi açısından önemlidir. Programda, Arapça ve Farsça tamlamaların kullanımının azaltılması gerektiği ve bu azaltmanın faydalarına dair açıklamalar yapılması vurgulanmıştır. Ayrıca "Türkçede milli sarfın hakimiyeti, sadelik cereyanı" ifadesinin, dilde sadeleşme politikasının mesleki eğitim müfredatına da yansıdığını gösterdiği ifade edilebilir. Bu yaklaşım, dönemin eğitimcilerinin "millî terbiye" ve dilin sadeleştirilmesi yönündeki görüşleriyle (Karagöz ve Duman, 2014, s. 587) uyumludur.

2.3. İktisadi Zihniyet ve Ticari Hesap

Hesap dersleri müfredatı, soyut matematiksel işlemlerden ziyade tamamen ticari hayatın ihtiyaçlarına odaklanmıştır. "Kızlar" ve "Erkekler" için ayrı saatlerde planlanan ancak içerik olarak benzerlik gösteren bu derslerde; faiz hesapları, iskonto, kambiyo (döviz), borsa işlemleri, çek ve poliçe gibi konular yer almaktadır. "İngiliz, Amerikan ve Rus ölçüleri" ile "çeşitli hükümetlerin meskûkâtı (paraları)" konularının işlenmesi, kursiyerlerin dış ticarete ve küresel ekonomiye entegre olacak şekilde yetiştirilmek istendiğini göstermektedir.

2.4. İktisad-ı Beytî Dersi

Müfredatta "Kızlar İçin İktisad-ı Beytî (Ev Ekonomisi)" dersi dikkat çekicidir. Bu derste gıda maddelerinin besin değerleri, evde sabun yapımı, çocuk bakımı, hasta bakımı ve temizlik gibi konular detaylandırılmıştır. Soydan'ın (2002) belirttiği gibi, dönemin eğitim politikalarında kadınlara yönelik meslek edindirme etkinlikleri, onların ev içi rollerini de kapsayacak şekilde sunulmuştur.

2.5. Coğrafya ve İktisadi Kaynaklar

Coğrafya müfredatı, siyasi sınırlardan ziyade "iktisadi coğrafya" üzerine kurgulanmıştır. Türkiye'nin ziraat, sanayi ve ticaret potansiyeli detaylıca ele alınırken; Amerika, Afrika ve Asya gibi kıtaların da "menâbi-i tabiiye (doğal kaynaklar)" ve ticaret yolları açısından incelenmesi konularına yer verilmiştir.

3. DEĞERLENDİRME

Bu çalışma kapsamında incelenen 1927 tarihli *"Kız ve Erkeklere Mahsus Ticaret Kursları Müfredat Programı"*, Erken Cumhuriyet Dönemi mesleki eğitim politikalarının pedagojik tercihlerden ibaret olmadığını; iktisadi kalkınma hedefleri, merkezîleşme süreci ve toplumsal düzenlemelerle birlikte ele alındığını göstermektedir. Belge, 1052 sayılı Meslek Mektepleri Kanunu (Aydın, 2025, s. 42) sonrasında mesleki eğitimin merkezden planlanmasına yönelik erken ve somut uygulamalardan biri olarak değerlendirilebilir. Müfredatta daktilografi, ticari muhaberat, muhasebe ve ticari hesap gibi uygulamaya dönük derslerin ağırlıkta olması, dönemin acil nitelikli insan kaynağı ihtiyacına yönelik pragmatik bir eğitim anlayışının benimsendiğine işaret etmektedir. Bu yönüyle program, kısa süreli ve meslek edindirmeye odaklanan kurs modelinin öne çıktığını; Demir'in (2022, s. 51) vurguladığı "iş için eğitim" yaklaşımıyla uyumlu bir çerçeve sunduğunu göstermektedir. Müfredat aynı zamanda merkezîleşme politikalarının mesleki eğitime yansımasını da ortaya koymaktadır. Ders içerikleri ve öğretim hedefleri bakımından sağlanmaya çalışılan birlik, Cumhuriyet yönetiminin eğitim alanında yerel uygulamalar yerine merkezden belirlenen normları esas alma yönelimini yansıtmaktadır. Bu durum, devletin insan kaynağını planlama ve yönlendirme kapasitesini

güçlendirme çabasıyla ilişkilendirilebilir. Dil ve iktisadi içerikler bakımından müfredat, millîleşme ile dışa açıklık arasında kurulan dengeyi yansıtmaktadır. Yabancı dil, ölçü sistemleri ve uluslararası ticaret konularının programa dahil edilmesi, dış ticarete açık bir ekonomik perspektifin sürdürüldüğünü göstermektedir.

KAYNAKÇA

Aydın, M. (2025). Atatürk dönemi meslek eğitim çalışmaları (1923-1938). *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(17), 39-53. https://doi.org/10.46236/jovosst.1619477

Demir, G. T. (2022). Cumhuriyetin ilk yıllarında karşılaştırmalı eğitim çalışmalarına bir örnek: Teorik ve uygulamalı Amerikan eğitimi (1927-1928). *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(1), 49-64. https://doi.org/10.18026/cbayarsos.738125

Karagöz, S., & Duman, T. (2014). 1908-1928 yılları arası süreli yayınlarda yer alan eğitim görüşleri ve öneriler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7*(35), 576-594.

Soydan, A. (2002). Kadın kimliğinin oluşması çerçevesinde mesleki teknik eğitim (Cumhuriyet ideolojisinin kuruluş sürecinde kız enstitüleri 1923-1940). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, *1*(1), 269-287.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi (1927) *Kız ve Erkeklere Mahsus Ticaret Kursları Müfredat Programı*. İstanbul Devlet Matbaası.

XIX. YÜZYIL ORTASINDA OSMANLI–İNGİLİZ KARŞILAŞMASI: BİR OSMANLI KOMUTANININ İNGİLTERE SEYAHATNAMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILMAZ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi/Tarih Bölümü,

huseyin.yilmaz@cbu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0003-3655-6919

ÖZET

1848 İhtilali'nin Polonya ve Macaristan'da milli isyanlara dönüşmüştü. Sonrasında yaşananlar ise Osmanlı Devleti'ni doğrudan etkiledi. Avusturya ve Rusya'nın isyancılara askerî müdahalesi sonrasında birçok Leh ve Macar mülteci Osmanlı Devleti'ne sığındı. Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya'nın tüm baskılarına rağmen İngiltere ve Fransa'nın da desteğine arkasına alarak mültecileri iade etmedi. Bu durum yeni bir Osmanlı-Rusya savaşı ihtimalini gündeme getirdi. Buna karşın İngiltere, Akdeniz donanmasını Çanakkale açıklarına göndererek olası savaş ihtimaline karşı Bâbıâlî'ye güvence verdi. Yaşananlar iki ülke arasında bir yakınlaşmaya neden oldu. Çanakkale önlerine gelen donanmaya yapılan ziyaret sonucunda İngiltere'ye de bir ziyaret yapılmasına ve bu sayede iki ülke arasındaki dostluğun kuvvetlendirilmesine karar verildi. Ayrıca gönderilecek personel topçuluk ve gemicilik alanlarındaki yeni teknik gelişmeleri de görme imkanı yakalayacaktı.

Nihayetinde Mir'ât-ı Zafer Fırkateyni ile Serah-ı Bahrî Biriğinin İngiltere'ye Şehâb-ı Bahrî Fırkateyni'nin ise Fransa'nın Toulon Limanı'na gönderilmesine karar verilmişti. 1850'nin ortalarında İstanbul'dan başlayan yolculuk yaklaşık bir yıl sürmüştür. Seyahatte Mir'ât-ı Zafer Fırkateyni komutanı Mehmed Bey, bir seyahatname kaleme almıştır. Hem gördüğü yerleri hem de yapılan karşılama törenlerini anlatmıştır. Ayrıca görme imkanı yakaladığı limanlar, top teknolojisi gibi denizcilikle ilgili konularda da bilgiler vermiştir. İngiltere'nin en önemli limanlarından olan Malta, Cebelitarık ve Portsmouth limanlarını gören Mehmed Bey hem bu limanlar hakkında bilgiler vermiş hem de krokilerini çizmiştir. Ayrıca Londra'yı da ziyaret etmiş ve şehir hakkında gözlemlerini de aktarmıştır. Söz konusu eser, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu'nda "*İngiltere seyahatnamesi-1266*" ismi ve "*05083*" numarası ile kayıtlıdır. Sunumumuzda Mehmed Bey'in bu seyahate çıkmasını sağlayan nedenler ve seyahatnamesi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Seyahatname, donanma, 1850-1851

AN OTTOMAN–BRITISH ENCOUNTER IN THE MID-NINETEENTH CENTURY: THE TRAVELOGUE OF AN OTTOMAN COMMANDER IN ENGLAND

The 1848 Revolution evolved into national uprisings in Poland and Hungary. Following the military interventions of Austria and Russia against the rebels, many Polish and Hungarian refugees fled to the Ottoman Empire. Despite sustained pressure from Russia and Austria, the Ottoman Empire, with the support of Britain and France, refused to return the refugees. These developments raised the possibility of a new Ottoman–Russian war. In response, Britain dispatched its Mediterranean fleet to the waters off Çanakkale, thereby assuring the Ottoman government of its support in the event of war. This situation led to a rapprochement between the two countries. Following the visit to the fleet stationed off Çanakkale, it was decided that a reciprocal visit would be made to England to strengthen bilateral relations. In addition, the personnel to be sent would have the opportunity to observe new technical developments in the fields of artillery and seamanship.

Ultimately, it was decided that the frigate Mir'ât-ı Zafer and the Serah-ı Bahrî would be dispatched to England, while the frigate Şehâb-ı Bahrî would be sent to the port of Toulon in France. The voyage, which commenced in Istanbul in the mid-1850s, lasted approximately one year. During the journey, Mehmed Bey, the commander of the Mir'ât-ı Zafer, authored a travelogue in which he described both the places he visited and the welcoming ceremonies he attended. He also provided detailed information on maritime matters, including the ports he had the opportunity to observe and contemporary developments in artillery technology. Mehmed Bey visited major ports such as Malta, Gibraltar, and Portsmouth, one of England's most important ports. He recounted his observations of these places and drew sketches of them. Furthermore, he visited London and shared his observations of the city. The work is preserved in the Istanbul University Library, Manuscript Collection, under the title "*İngiltere seyahatnamesi-1266*" and catalog number "05083". This presentation will examine the factors that prompted Mehmed Bey to undertake this journey and analyse the content of his travelogue.

Keywords: England, Travelogue, navy, 1850-1851

MEKÂNIN DÖNÜŞÜMÜ: SAFRANBOLU'DA CUMBADAN BALKONA GEÇİŞİN MİMARİ VE TOPLUMSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRMESİ

Doç. Dr. Bülent ORAL
Karabük Üniversitesi,
bulentoral7@gmail.com - 0000-0003-1247-4679

ÖZET

Bu bildiri, Safranbolu konut mimarisinde geleneksel "cumba"nın modern "balkon"a dönüşüm sürecini, bu değişimin ardındaki toplumsal ve kültürel dinamikleri odağına alarak inceler. Çalışmanın temel amacı, mimari bir elemanın biçimsel evriminin, mahremiyet, kamusallık, iklimle ilişki ve sosyal etkileşim gibi kavramlarda yaşanan köklü değişimlerin bir göstergesi olarak nasıl okunabileceğini ortaya koymaktır. Araştırma, Safranbolu'daki üç konut tipolojisini karşılaştırmalı olarak ele almaktadır: Bunlardan ilki geleneksel cumbalı konaklar, ikincisi modern balkonlu konutlar ve üçüncüsü de bu iki geleneği harmanlayan hem cumba hem de balkon barındıran çağdaş yapılar. Yöntem olarak mimari analiz ile sosyolojik okuma bir arada kullanılmaktadır. İnceleme, cumbanın, içe dönük, mahremiyetçi ve iklimsel kontrole dayalı geleneksel yaşam tarzının bir ürünü olduğunu; balkonun ise dışa dönük, kamusal alanla daha güçlü bağ kuran modern/çok katlı yaşam biçiminin bir sonucu olarak yaygınlaştığını göstermektedir. Biçimsel olarak benzer kütlesel çıkıntılar yaratsalar da bu iki elemanın tasarım mantığı, yapım tekniği ve kullanıcıyla kurduğu ilişki bakımından temel farklılıklar taşıdığı tespit edilmiştir. Çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri, günümüzde hava kirliliği ve toz gibi modern kent problemleri nedeniyle, balkonların sıklıkla kapatılarak adeta "modern bir cumba" işlevi görmeye başlamasıdır. Bu durum, mimari formların toplumsal ihtiyaçlar karşısındaki dönüşüm kapasitesini ve geleneksel ile modern arasında doğrusal olmayan, çevrimsel bir diyalog olabileceğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Safranbolu, balkon, cumba, toplumsal dönüşüm, mimari değişim, iç mekân, Türkiye

TRANSFORMATİON OF SPACE: AN ARCHİTECTURAL AND SOCİAL EVALUATİON OF THE TRANSİTİON FROM CUMBA TO BALCONY İN SAFRANBOLU

ABSTRACT:

This paper examines the transformation process of the traditional "cumba" (projected bay window) into the modern "balcony" in Safranbolu's residential architecture, focusing on the underlying social and cultural dynamics of this change. The primary aim of the study is to reveal how the formal evolution of an architectural element can be read as an indicator of profound shifts in concepts such as privacy, publicness, climate interaction, and social engagement. The research employs a comparative analysis of three housing typologies in Safranbolu: Firstly traditional mansions with cumbas, secondly modern apartments with balconies, and last contemporary buildings that hybridize both traditions, incorporating both a cumba and a balcony. The methodology combines architectural analysis with sociological reading. The investigation demonstrates that the cumba was a product of an inward-oriented, privacy-focused, and climatically responsive traditional lifestyle, while the balcony proliferated as a result of an outward-looking, multi-story modern lifestyle seeking stronger connection with the public realm. Although both elements create similar mass projections on the façade, they are found to be fundamentally different in their design logic, construction techniques, and the relationship they establish with the user. A striking finding of the study is that in response to contemporary urban problems like air pollution and dust, balconies are now frequently enclosed, effectively beginning to function as a "modern cumba." This phenomenon is significant as it highlights the transformative capacity of architectural forms in the face of societal needs and suggests a non-linear, cyclical dialogue between the traditional and the modern.

Keywords: Safranbolu, balcony, *cumba* (Turkish bay window), social change, architectural transformation, domestic space, Turkey

KENT-HAFIZA-MEKÂN: TEKEL YÖNETİM BİNALARININ YENİDEN İŞLEVLENDİRİLEREK KULLANIMA AÇILMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Arş. Gör. Rumeysa TEKE

Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 78050 Merkez, Karabük

rumeysateke@karabuk.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5620-4251

Öğr. Gör. Osman Ziyaettin YAĞCI

Karabük Üniversitesi, Safranbolu Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 78600 Safranbolu, Karabük

osmanyagci@karabuk.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7129-1891

Doç. Dr. Ayşen Esra BÖLÜKBAŞI ERTÜRK

Karabük Üniversitesi, Safranbolu Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 78600 Safranbolu, Karabük

esrabolukbasi@karabuk.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9218-0728

ÖZET

Geç Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kamu yapıları arasında Tekel binaları önemli bir yer tutmaktadır. Bu binalar, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde başlayan tekelci uygulamaların ve Cumhuriyet dönemi devletçilik anlayışının bir uzantısı olarak görülmektedir. Tekel binaları olarak ele aldığımız yapılarda tütün, ispirto, alkol, tuz, kibrit, barut ve patlayıcı maddelerin üretim ve dağıtımı devlet tekelinde yapılmış ve ülke genelinde bu ürünlerin işlenmesi için pek çok fabrika, depo, idare, satış ve yönetim binası inşa edilmiştir. Tekel Genel Müdürlüğü, merkez ve taşra örgütünden meydana gelmekte olup, Tekel Genel Müdürlüğü ana binası, merkez teşkilatı kapsamında İstanbul'da bulunmaktadır. Taşra teşkilatında ise yönetim binası olarak Başmüdürlük, İdare Müdürlüğü ve İdare Memurluğu binalarından söz etmek mümkündür. Tekel yönetim binalarını konu alan bu çalışma kapsamında taşra teşkilatına bağlı olarak toplam 43 Başmüdürlük binasından 11 örneğe, 205 İdare Müdürlüğü binasından 4 örneğe, 418 İdare Memurluğu binasından ise 2 örneğe ulaşılmıştır.

Türkiye'de özelleştirme çalışmaları ve binaların güncel işlevini yitirmesi nedeniyle bu binalar turizm tanıtım merkezi, vakıf binası, konut, sanat galerisi, kaymakamlık, PTT, banka, konukevi, şirket binası, müze, otel, savat evi, mağaza, kent tarihi ve arşivi binası gibi farklı işlevler ile günümüz kullanımına yeniden kazandırılmıştır. Bu çalışmanın amacı etkin bir koruma yöntemi olan ve yeniden işlevlendirme yoluyla kullanıma açılan Tekel yönetim binalarının özgün ve güncel durumlarını saptayarak literatüre katkı sağlamak ve gelecekte yapılacak çalışmalara altlık oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Binası, Tekel Binası, Yeni İşlev, Sürdürülebilirlik

CITY-MEMORY-SPACE: AN EVALUATION OF THE RE-FUNCTIONALIZATION AND REOPENING OF THE TEKEL ADMINISTRATIVE BUILDINGS

ABSTRACT

Among the public buildings of the late Ottoman and Republican periods, the Tekel buildings hold a significant place. These buildings are seen as an extension of the monopolistic practices that began in the Ottoman Empire in the second half of the 19th century and the state-centric approach of the Republican period. In the structures we consider as Tekel buildings, the production and distribution of tobacco, spirits, alcohol, salt, matches, gunpowder, and explosives were carried out under state monopoly, and many factories, warehouses, administration, sales, and management buildings were constructed throughout the country for the processing of these products. The Tekel General Directorate consisted of central and regional organizations, with the main building of the Tekel General Directorate located in Istanbul as part of the central organization. In the regional organization, it is possible to mention the General Directorate, Administrative Directorate, and Administrative Officer buildings as administrative buildings. This study, focusing on the Tekel administrative buildings, included 11 examples out of 43 General Directorate buildings, 4 examples out of 205 Administrative Directorate buildings, and 2 examples out of 418 Administrative Officer buildings, all belonging to the provincial organization.

Due to privatization efforts in Turkey and the loss of the original function of these buildings, they have been repurposed for various uses, including tourism promotion centers, foundation buildings, residences, art galleries, district governor's offices, post offices, banks, guesthouses, company buildings, museums, hotels, savat houses, stores, and city history and archive buildings. The aim of this study is to contribute to the literature by identifying the original and current states of Tekel administrative buildings, which have been repurposed as an effective preservation method, and to provide a basis for future studies.

Keywords: Public Building, Tekel Building, Re-function, Sustainability

1. GİRİŞ

"Tekel" *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*'nde bir mal yapımının sadece tek bir kuruluşun elinde bulunması, inhisâr[1] ve monopol[2] şeklinde tanımlanmaktadır.[3]

Tekeller/İnhisârlar, Osmanlı Devleti'nde devlet kontrolündeki gelirler olup Osmanlı'nın tekelini elinde bulundurduğu tek bütçe gelir kalemidir. Barut, tütün, tuz, meskûkât[4], tömbeki[5], posta ve telgraf gelir ve idareleri devletin inhisârı altında olmuştur. Büyük devletlerin petrol inhisârına izin vermemesi sebebiyle bu inhisâr kurulamamıştır (Öztel, 2007, 163). Tuz inhisârı yaklaşık %34'lük oran ile tüm inhisârlar arasında en fazla gelir getiren üründür. İnhisarların toplam gelirinin yaklaşık %30'unu tütün, yaklaşık %28,1'ini posta ve telgraf gelir ve idareleri, yaklaşık %3,1'ini barut, yaklaşık %1'ini ise tömbeki inhisârı oluşturmuştur (Demirbilek, 2011, 23, 26, 27, 30).

Tekelin ilk uygulaması 1829 yılında afyonun inhisâr altına alınmasıyla başlamış ancak İngiltere'nin baskılarıyla bu inhisâr kaldırılırmıştır. 1862 yılında bir kararname ile de tuz, barut, tütün, meskûkât, tömbeki, posta ve telgraf gelirleri inhisâr altına alınmıştır. Osmanlı'da devlet bütçesinin ortalama %13,4'ünü inhisâr gelirleri oluşturmuştur (Demirbilek, 2011, 21).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti ekonomik bakımdan gerilemeye başlamış, iç ve dış borçların yapıldığı ülkede gelir kaynakları vergilendirilmeye başlanmıştır. Kırım Savaşı (1853-1856) sonunda Fransa ve İngiltere'den ilk dış borç alınmış, ayrıca Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası'ndan da iç borç alımı devam etmiştir. Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri borçlarına karşılık "Rüsûm-ı Sitte" olarak adlandırılan alkollü içki, tütün, ipek, tuz, pul ve balık avı olmak üzere altı gelir kaynağının kendilerine bırakılmasını istemiştir. 1879 yılında "Rüsûm-ı Sitte İdaresi" kurulmuş, 1881 yılında "Rüsûm-ı Sitte İdaresi"nin yetkileri "Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi"ne bırakılmıştır (Çakır, 2019, 174).

1883 yılında Osmanlı Devleti ile 30 yıllığına anlaşma yapılarak "Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi"ne bağlı olarak "Reji Şirketi" kurulmuştur. Berlin'den Banker Bleichröder, Viyana'dan Credit Ansalt ve Osmanlı Bankası şirketin ortakları arasında yer almıştır. Reji Şirketi, tütünün ülke içinde imal edilme, satın alma ve satılma hakkını elinde bulundurmuştur (Oktar ve Alan, 2018, 31). Bu kapsamda tütünleri işlemek ve depolamak amacıyla 1884 yılında Cibali bölgesinde İstanbul Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası ile İzmir'de İzmir Tütün ve Sigara Fabrikası'nı, 1887 yılında Samsun'da Samsun Tütün ve Sigara Fabrikası'nı, 1895 yılında Adana'da Adana Tütün ve Sigara Fabrikası'nı inşa etmiştir (Yurtoğlu, 2018, 100-103). Reji Şirketi fabrikalarını dağıtımın kolay olması için tütün üretimi yapılan alanlara kurmuş ve fabrika açılan kentlerde istihdam sağlanmıştır (Derman, 2023, 46-47). Şirketin 30 yıllık imtiyaz

[1] "İnhisâr" kelimesi *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'ta bir işi, bir maddeyi ve bir şeyi başkası yapmamak üzere, sadece bir müessese, bir kişiye verme, tekel ve monopol şeklinde tanımlanmaktadır (Devellioğlu, 2002, 438).
[2] Fransızca kökenli monopol kelimesi tekel anlamına gelmektedir (Ertürk, 1999, 488).
[3] https://sozluk.tdk.gov.tr (Erişim tarihi: 24.11.2025)
[4] "Meskûkât" *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*'nde sikke, metal para anlamlarına gelmektedir. https://sozluk.tdk.gov.tr (Erişim tarihi: 24.11.2025)
[5] "Tömbeki" *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*'nde özellikle İran taraflarında yetiştirilen bir tütün türü olarak tanımlanmaktadır. https://sozluk.tdk.gov.tr (Erişim tarihi: 24.11.2025)

süresinin sonunda Balkan Savaşları (1912-1913) çıktığından, şirketten tekrar borç alınmış ve böylece şirketin imtiyaz hakkı 15 yıl daha uzatılmıştır (Oktar ve Alan, 2018, 31).

1923 yılında İzmir'de I. Türkiye İktisat Kongresi'nde ekonomik büyüme ve bağımsız ekonomi için alınacak tedbirler konuşulmuş, TBMM bu kongrede ön plana çıkan yerli ve milli sermaye düşüncesinden hareketle "Reji Şirketi"nin devletleştirilmesine karar vermiş ve şirketin bütün varlıkları devlete intikal etmiştir. 1926 yılında da tütünün faaliyetleri devlet tekeline geçirilmiştir (Yurtoğlu, 2018, 85).

Tütün üretiminin millileştirilmesiyle üretim, pazarlama, dağıtım ve yönetiminin gerçekleştirilmesi için birçok yapı inşa edilmeye başlanmıştır (Özaydın Çat, 2015, 41). 1939 yılında Malatya Sigara Fabrikası, 1940 yılında Bitlis Sigara Fabrikası, 1969 yılında İstanbul Maltepe Sigara Fabrikası, 1984 yılında Tokat Sigara Fabrikası ve 1997 yılında Samsun Ballıca Sigara Fabrikası üretime başlamıştır (Yaşar, 2004, 75).

1932 yılında "İnhisarlar Umum Müdürlüğü" kurulmuş; tütün, ispirto, tuz, alkollü içkiler, barut ve patlayıcı maddeler ile ilgili inhisâr hizmetlerini yürütme görevi verilmiştir (Karadağ, 2010, 108).

1941 yılında tuz, tütün, ispirto ve ispirtolu içkiler gibi devlet tekelinde bulunanlar ile kibrit, şarap ve bira gibi Tekel dışında bırakılan maddelerin üretimini nicelik ve nitelik bakımından denetlemek, hazineye gelir sağlamak, sosyal ve ekonomik hayata katkıda bulunmak amacıyla "Tekel Genel Müdürlüğü" kurulmuştur. Tütün, alkollü içki, tuz ve kibritin üretim ve satışı, yabancı kökenli içki ile kahvenin ithalat ve pazarlanması ile Çay-Kur'un ürettiği çayın pazarlanması Tekel tarafından yürütülmüştür (Tekel Genel Müdürlüğü, 1979, 3, 9).

Şirket, 1941'den 1983 yılına kadar "Tekel Genel Müdürlüğü" adı altında faaliyetlerini sürdürmüş, 1987 yılında "Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TEKEL)" adını almıştır (Karadağ, 2010, 108-109).

"Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü", Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 2001 tarihli kararı ile özelleştirme kapsamına alınarak 2002 yılında İktisadi Devlet Teşekkülü olarak yeniden yapılandırılmış ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na (ÖİB) devredilmiştir. 01.01.2003 tarihi itibari ile de ÖİB tarafından anonim şirkete dönüştürülmüştür (Yılmaz, 2019, 65-66).

2. TEKEL BİNALARI

"Tekel Genel Müdürlüğü" Merkez ve Taşra Örgütünden meydana gelir. Merkez Örgüt; genel müdür, genel müdür yardımcıları, müdürler, uzmanlar, komisyonlar, müdürlükler ve bunlara bağlı şube müdürlüklerinden oluşur. Taşra Örgütü ise Genel Müdürlüğe bağlı 17 Müskirat[6] Fabrikası, 7 Sigara Fabrikası, 1 Yedek Parça Fabrikası, 1 Ambalaj Fabrikası, 1 Kibrit Fabrikası, 3 Tuzla, 9 Yaprak Tütün İşletmeleri Merkez Müdürlüğü ve bunlara bağlı 16 Yaprak Tütün İşletme Müdürlükleri ile 43 Başmüdürlük, Başmüdürlüklere bağlı 205 İdare Müdürlüğü, 418

[6] *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*'nde "müskirat"ın sarhoş eden şey, alkollü içkiler şeklinde tanımı yapılmıştır. https://sozluk.tdk.gov.tr (Erişim tarihi: 24.11.2025)

İdare Memurluğu, 6 Tuzla Amirliği, 41 Tuzla Memurluğu olmak üzere 768 üniteden oluşur (Tekel Genel Müdürlüğü, 1979, 3-4).

Tekel yönetim binaları yerel ve bölgesel düzeyde TEKEL'in faaliyetlerini yürüten Tekel Genel Müdürlüğü'ne bağlı idare ve yönetim yapılarıdır. Bu binaların Geç Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yapıldığı tespit edilmiştir. Günümüzde Tekel binaları işlevini yitirdiği için bu yapıların bazıları terkedilerek atıl bırakılmış, yıkılmış ya da restorasyon çalışmaları sonunda yapılara yeni işlevler verilmiştir.

Tekel yönetim binalarını konu alan bu çalışma kapsamında taşra teşkilatına bağlı olarak toplam 43 Başmüdürlük binasından 11 örneğe (**Çizelge 1**), 205 İdare Müdürlüğü binasından 4 örneğe (**Çizelge 2**), 418 İdare Memurluğu binasından ise 2 örneğe (**Çizelge 3**) ulaşılmış ve bu binaların özgün ile güncel durumları belirlenmiştir.

2.1. Başmüdürlükler

Çizelge 1. Başmüdürlükler (R. Teke, 2025)

	Başmüdürlükler
1.	Manisa Tekel Binası
2.	İzmir Tekel Başmüdürlük Binası
3.	Ankara İnhisarlar (Tekel) Başmüdürlük Binası
4.	Konya İnhisarlar (Tekel) İdare Binası
5.	Balıkesir Tekel İdare Binası
6.	Afyonkarahisar Tekel Binası
7.	Van Tekel Binası
8.	Kastamonu Tekel Binası
9.	Diyarbakır Tekel Müdürlük Binası
10.	Kars Tekel Binası
11.	Antalya Tekel Başmüdürlük Binası

Manisa Tekel Binası, Manisa İli, Merkez İlçesi, Utku Mahallesi, Çimentepe Caddesi üzerinde yer almaktadır (**Görsel 1**). 1926 yılında sıhhat yurdu olarak inşa edilen yapı ilerleyen dönemlerde Tekel idaresine bırakılmıştır (Güngör, 2019, 57). 2005 yılında İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Hizmet Binası ve Turizm Tanıtma Merkezi olarak kullanılmak için Kültür ve

Turizm Bakanlığı'na tahsis edilmiş ve 2009-2010 yılları arasında restorasyon geçirmiştir (**Görsel 2**) (Aral vd., 2011, 55).

Görsel 1. Manisa Tekel Binası (https://www.facebook.com/photo/?fbid=10159203460500810&set=gm.5967024043403938&idorvanity=701719163267812, Erişim tarihi: 17.03.2025)

Görsel 2. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Hizmet Binası ve Turizm Tanıtım Merkezi (Aral vd., 2011)

İzmir Tekel Başmüdürlük Binası, İzmir İli, Konak İlçesi, Akdeniz Mahallesi, 1012 Ada, 2 Parselde yer almaktadır.[7] (**Görsel 3**) 1926-1933 yılları arasında inşa edildiği tahmin edilmektedir.[8] Kuzey cephesinin bitişiğine 1971-1973 yılları arasında lojman ve ek satış binası yapılmıştır. 1982 ve 2008 yılında Koruma Kurulu tarafından ayrı kararlar ile tescillenmiştir (Karagözler, 2018, 32). 2009 yılında işlevini yitiren yapı restore edilmiş ve otel işlevi verilmiştir (**Görsel 4**).

Görsel 3. İzmir Tekel Başmüdürlük Binası (Karagözler, 2018)

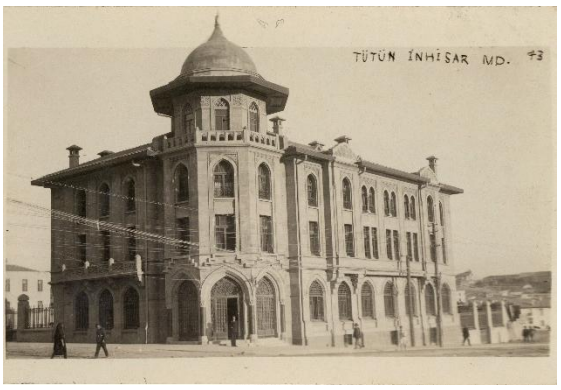

Görsel 4. Otel, 2024 (https://maps.app.goo.gl/fEbFdTFsK3PGsZFi7, Erişim tarihi: 17.03.2025)

Ankara'da 1928 yılında inşa edilen İnhisarlar (Tekel) Başmüdürlük Binası'nın mimarı Giulio Mongeri'dir (Aslanoğlu, 2010, 141). (**Görsel 5**) Ulus Meydanı'na yakın bir köşe parsele inşa

[7] https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/151488/1012/2/1751360031240 (Erişim tarihi: 29.06.2025)
[8] https://erolsasmaz.com/?oku=1383 (Erişim tarihi: 15.04.2025)

edilen yapı günümüzde Yunus Emre Enstitüsü'nün genel merkezi olarak kullanılmaktadır (**Görsel 6**).

Görsel 5. İnhisarlar (Tekel) Başmüdürlük Binası (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/122025, Erişim tarihi: 10.04.2025)

Görsel 6. Yunus Emre Enstitüsü, 2022 (https://kulturenvanteri.com/en/yer/ankara-tekel-binasi/ankara-tekel-binasi-2/, Erişim tarihi: 10.04.2025)

Konya İnhisarlar (Tekel) İdare Binası, Konya İli, Meram İlçesi, Mevlâna Caddesi, 18 Pafta, 588 Ada, 3 Parselde yer almaktadır (Kuştepe, 2011, 158). (**Görsel 7**) Projesi Mimar Nihat tarafından hazırlanmış ancak Mimar Nihat'ın görevinden ayrılması üzerine Mimar Tahir Tuğ yeni ihtiyaçlara göre projeyi düzenleyerek bugünkü hali ile yapı 1935 yılında tamamlanmıştır (Bozkurt, 2015, 310). 2021 yılında restorasyon geçirmiş ve günümüzde Sanat Galerisi (Depo No: 4) olarak hizmet vermektedir (**Görsel 8**).

Görsel 7. Konya İnhisarlar (Tekel) İdare Binası, **Görsel 8.** Sanat Galerisi (Depo No: 4) (https://yalin-mimarlik.com/projeler/depo-no4, Erişim tarihi: 12.03.2025)

Balıkesir Tekel İdare Binası, Balıkesir İli, Altıeylül İlçesi, Kasaplar Mahallesi, 8349 Ada, 7 Parselde yer almaktadır.[9] (**Görsel 9**) 1935-1940'lı yıllarda Tekel'in idare binası için inşa edilen yapı, 1986 yılında tescil edilmiştir (Yırcalı, 2019, 87-88). Günümüzde Altıeylül Kaymakamlığı tarafından kaymakamlık binası olarak kullanılmaktadır (**Görsel 10**).

[9] https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/205454/8349/7/1751221677702 (Erişim tarihi: 29.06.2025)

Görsel 9. Balıkesir Tekel İdare Binası (Yırcalı, 2019)

Görsel 10. Altıeylül Kaymakamlığı (https://directmap.ist/zh-TW/bal%C4%B1kesir/2728#google_vignette, Erişim tarihi: 12.03.2025)

Afyonkarahisar Tekel Binası, Afyonkarahisar İli, Merkez İlçesi, Burmalı Mahallesi, 41 Pafta, 556 Ada, 12 Parselde yer almaktadır.[10] (**Görsel 11**) 1996 yılında tescil edilmiştir (Zor, 2019, 163). Günümüzde yapı özel bir banka tarafından kullanılmaktadır (**Görsel 12**).

Görsel 11. Afyonkarahisar Tekel Binası, 2013 (https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/kulturenvanteri/tekel-esk-bnasi?ysclid=m9y5aartu5658427746, Erişim tarihi: 29.06.2025)

Görsel 12. Banka (Zor, 2019)

Van Tekel Binası, Van İli, İpekyolu İlçesi, Çarşı Mahallesi, Cumhuriyet Caddesi, 29 Pafta, 189 Ada, 1 Parselde yer almaktadır (**Görsel 13**). 1940 yılında inşa edildiği düşünülen yapı 2005 yılına kadar Tekel'in idaresinde kullanılmıştır (Öztürk ve Direk, 2010, 184). Günümüzde Savat Evi ve Müze olarak hizmet vermektedir (**Görsel 14**).

[10] https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/124620/556/12/1763897217127 (Erişim tarihi: 29.06.2025)

Görsel 13. Van Tekel Binası (Öztürk ve Direk, 2010)

Görsel 14. Savat Evi ve Müze, 2025 (https://mapspp.goo.gl/k6LoBDSfFJeDhmak6, Erişim tarihi: 29.06.2025)

Kastamonu Tekel Binası, Kastamonu İli, Merkez İlçesi, Cebrail Mahallesi, 178 Ada, 39 Parselde yer almaktadır.[11] 1940'lı yılların başında inşa edilen yapı (Sezer, 2010, 132), 2013 yılında tescil edilmiştir (İshak, 2018, 139). Günümüzde PTT Binası olarak kullanılmaktadır (**Görsel 15**).

Görsel 15. PTT Binası, 2023 (https://maps.app.goo.gl/WkrsMnYrEkAd8Y12A, Erişim tarihi: 23.11.2025)

Diyarbakır Tekel Müdürlük Binası, Diyarbakır İli, Yenişehir İlçesi, Yenişehir Mahallesi, 466 Ada, 17 Parselde yer almaktadır.[12] (**Görsel 16**) 1950'lili yıllara doğru inşa edilen yapı, 2009 yılına kadar özgün işlevi ile daha sonra da Gençlik ve Kültür Merkezi olarak kullanılmıştır.[13] Günümüzde Yenişehir Kaymakamlığı Binası olarak hizmet vermektedir (**Görsel 17**).

[11] https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/130316/178/39/1763972854709 (Erişim tarihi: 23.11.2025)
[12] https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/125621/466/17/1761119318697 (Erişim tarihi: 12.08.2025)
[13] http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=372&RecID=2615 (Erişim tarihi: 28.06.2025)

Görsel 16. Diyarbakır Tekel Müdürlük Binası (http://www.mimarlikdergisi.com/dsp_imageNavigasyon.cfm?YaziID=2615&ResimID=68558, Erişim tarihi: 28.06.2025)

Görsel 17. Yenişehir Kaymakamlığı, 2025 (https://maps.app.goo.gl/cD43kWJkhcj6aUgz6, Erişim tarihi: 28.06.2025)

Kars Tekel Binası, Kars İli, Merkez İlçesi, Yusufpaşa Mahallesi, 1533 Ada, 21 Parselde yer almaktadır.[14] (**Görsel 18**) 1950'li yıllarda inşa edildiği düşünülmektedir. Bir dönem Tekel binası olarak kullanılan yapıyı 2012 yılında Türk Telekom satın almıştır. 2012-2013 yılları arasında restorasyon geçirmiş ve günümüzde iletişim alanında hizmet vermektedir (**Görsel 19**) (Arslan vd., 2025, 156-157).

Görsel 18. Kars Tekel Binası (Turan Kayhan arşivi)

Görsel 19. Türk Telekom Müdürlüğü (Arslan vd., 2025)

Antalya Tekel Başmüdürlük Binası, Antalya İli, Muratpaşa İlçesi, Balbey Mahallesi, İsmet Paşa Caddesi üzerinde yer almaktadır.[15] (**Görsel 20**) 1950-1980 yılları arasındaki dönemde inşa edilmiştir. 1970 yılında Tekel binası ve ambar olarak hizmete başlamış, 2002 yılından itibaren de idare binası olarak kullanılmıştır. Tekel'in özelleştirilmesiyle birlikte 2008 yılında işlevini kaybeden yapı günümüzde mağaza olarak kullanılmaktadır (Kıran ve Çetin, 2018, 11). (**Görsel 21**)

[14] https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/130030/1533/21/1761119405731 (Erişim tarihi: 13.09.2025)
[15] https://maps.app.goo.gl/TWSEPqpSeyuRSBaS8 (Erişim tarihi: 23.11.2025)

Görsel 20. Antalya Tekel Başmüdürlük Binası (https://www.facebook.com/photo?fbid=9414449781996708&set=pcb.984090633510708 Erişim tarihi: 27.06.2025)

Görsel 21. Mağaza (Fullamoda Antalya Kale), 2024 (https://maps.app.goo.gl/kiJGUiDfuw3E8xnU7, Erişim tarihi: 27.06.2025)

2.2. İdare Müdürlükleri

Çizelge 2. İdare Müdürlükleri ve Bağlı Bulunduğu Başmüdürlükler (R. Teke, 2025)

	İdare Müdürlükleri	**Bağlı Bulunduğu Başmüdürlük**
1.	Uzunköprü Tekel Binası	Tekirdağ Başmüdürlüğü
2.	Urla Tekel Binası (Arditi Köşkü)	İzmir Başmüdürlüğü
3.	Artvin Tekel Müdürlük Binası	Rize Başmüdürlüğü
4.	Isparta Tekel Müdürlüğü Binası	Antalya Başmüdürlüğü

Uzunköprü Tekel Binası, Edirne İli, Uzunköprü İlçesi, Rızaefendi Mahallesi, 70 Pafta, 1063 Ada, 15 Parselde yer almaktadır.[16] 19. yüzyılda inşa edilmiştir (Kırçın vd., 2013, 438). Yapı ilçede yaşayan Postacı ailesinin oğlu Mustafa Çakmaklı tarafından yaptırılmış ve aile 1935'li yıllara kadar burada yaşamıştır. 1939 yılında Maliye Hazinesine satılan yapının kullanımı Maliye hazinesi tarafından Tekel yönetimine bırakılmıştır. 2013 yılında Uzunköprü Belediyesi tarafından Uzunköprü Kent Müzesi'ne dönüştürülmüştür.[17] (**Görsel 22**)

[16] https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/kulturenvanteri/tekel-binasi- (Erişim tarihi: 16.09.2025)
[17] Baynazoğlu, M.E., Uzunköprü Kent Müzesi, (N. Kozak, Ed.), *Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi*, 2019. https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/uzunkopru-kent-muzesi (Erişim Tarihi: 22.11.2025)

Görsel 22. Uzunköprü Kent Müzesi, 2025 (https://www.edirnehaber.com/haber/24437207/uzunkopru-kent-muzesi-bayramda-ziyaretcilerini-bekliyor, Erişim tarihi: 16.09.2025)

Urla Tekel Binası (Arditi Köşkü), İzmir İli, Urla İlçesi, Yelaltı Mahallesi, 3235 Ada, 20 Parselde yer almaktadır.[18] (**Görsel 23**) 19. yüzyılın ikinci yarısında Arditi ailesinin konutu olarak inşa edilen yapı 1930'lu yıllarda ailenin Urla'dan ayrılmasıyla bir süre boş kalmış, daha sonra hükümet konağı, adliye binası ve 1950'lili yılarda Tekel binası olarak hizmet vermiştir. İlk başta tütün deposu, 1970'li yıllarda da arazisine ambar binası eklenmesiyle idari ofis ve lojman olarak kullanılmıştır (Aydın vd., 2015, 14). 1992 yılında bina, 1999 yılında da günümüze ulaşmayan ambar yapısı tescillenmiştir. 2013 yılında çıkan yangında büyük ölçüde hasar gören yapı Urla Belediyesi tarafından restore edilerek Urla Belediyesi Kent Tarihi ve Arşivi (UKTA) Binası olarak kullanıma açılmıştır.[19] (**Görsel 24**)

Görsel 23. Urla Tekel Binası (https://ukta.com.tr/konum/16/arditi-kosku-tekel-binasi#gallery-2, Erişim tarihi: 10.06.2025)

Görsel 24. Urla Belediyesi Kent Tarihi ve Arşivi (UKTA) Binası (https://ukta.com.tr/konum/16/arditi-kosku-tekel-binasi#gallery-1, Erişim tarihi: 10.06.2025)

Artvin Tekel Müdürlük Binası Artvin İli, Merkez İlçesi, Çarşı Mahallesi, 27-30 V/B Pafta, 7 Ada, 650 Parselde yer almaktadır (**Görsel 25**). Giriş kapısının üstündeki kitabeye göre 1908 yılında kamu binası olarak kullanılmak üzere inşa edildiği düşünülmektedir. Bir dönem Tekel

[18] https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/150862/3235/20/1751223167025 (Erişim tarihi: 29.06.2025)
[19] https://ukta.com.tr/konum/16/arditi-kosku-tekel-binasi (Erişim tarihi: 10.06.2025)

binası olarak kullanılan yapı 1982 yılında tescillenmiş, 2012 yılında restore edildikten sonra günümüzde özel mülk olarak kullanılmaktadır (**Görsel 26**) (Demirel, 2020, 15, 71).

Görsel 25. Artvin Tekel Müdürlük Binası, **Görsel 26.** Özel mülk (Demirel, 2020)

Isparta Tekel Müdürlüğü Binası, Isparta İli, Merkez İlçesi, Kepeci Mahallesi, Halil Paşa Caddesi üzerinde yer almaktadır (**Görsel 27**). 1958-1960 yılları arasında inşa edilen yapı, 2006 yılında İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne devredilmiş, 2008 yılında yıkılmıştır. 2010 yılında ise bu arsa üzerine İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Hizmet Binası inşa edilmiştir (Çelebi, 2011, 194-195).

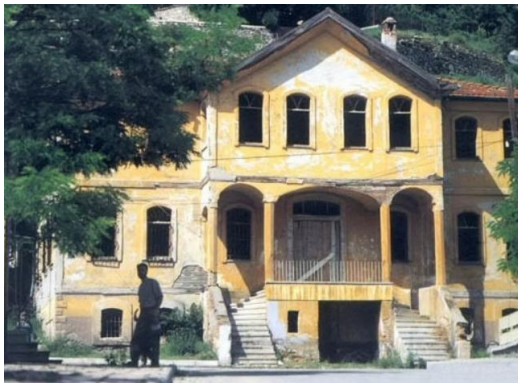
Görsel 27. Isparta Tekel Müdürlüğü Binası (Çelebi, 2011)

2.3. İdare Memurlukları

Çizelge 3. İdare Memurlukları ve Bağlı Bulunduğu Başmüdürlükler (R. Teke, 2025)

	İdare Memurlukları	**Bağlı Bulunduğu Başmüdürlük**
1.	Seyitgazi Tekel Binası (Eski Hükümet Konağı)	Eskişehir Başmüdürlüğü
2.	İznik Tekel Binası	Bursa Başmüdürlüğü

Bu çalışma kapsamında ulaşılan en eski tarihli yapı Osmanlı dönemi arşiv belgelerine göre 1883 yılı öncesinde inşa edilen Seyitgazi Tekel Binası (Eski Hükümet Konağı)'dır. Eskişehir İli, Seyitgazi İlçesi, İkiçeşme Mahallesi, 5058 Ada, 5 Parselde yer almaktadır.[20] (**Görsel 28**) 1883 yılı öncesi ve Erken Cumhuriyet döneminde hükümet konağı olarak kullanılan yapı 1940-1950'lilerde Tekel Genel Müdürlüğü kullanımına verilmiştir. 2008 yılında geçirdiği yangın sonucunda bir ve ikinci katı yanmış, 2018 yılında Seyitgazi Belediyesi tarafından cephedeki açıklıkları, pencere ve kapı tipleri özgün hali esas alınarak yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde konuk evi olarak kullanılmaktadır (**Görsel 29**) (Elmas, 2020, 60).

Görsel 28. Seyitgazi Tekel Binası (https://www.patinamimarlik.com.tr/seyitgazi-tekel-binasi?pgid=jqv05yrj-4421e36b-d239-41f8-8439-4ea73b05a070, Erişim tarihi: 28.06.2025)

Görsel 29. Konukevi, 2019 (Elmas, 2020)

İznik Tekel Binası, Bursa İli, İznik İlçesi, Yeni Mahallesi, Kılıçarslan Caddesi üzerinde yer almaktadır.[21] (**Görsel 30**) 1927 yılında İznik Hükümet Konağı olarak kamu binası amacıyla yapılmıştır. Uzun dönem Tekel binası olarak kullanılan yapı 2007 yılında restorasyon geçirmiştir. Günümüzde zemin kat İlçe Nüfus Müdürlüğü ve Yazı İşleri Müdürlüğü, birinci kat İznik Kaymakamlığı, konferans ve sergi salonu olarak kullanılmaktadır (Özer, 2024, 114). (**Görsel 31**)

[20] https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/32260/5058/5/1751222585231 (Erişim tarihi: 29.06.2025)
[21] https://maps.app.goo.gl/muogC2tPAs7NBTfSA (Erişim tarihi: 23.11.2025)

Görsel 30. İznik Tekel Binası (Özer, 2024)

Görsel 31. İznik Kaymakamlığı, 2013 (https://maps.app.goo.gl/5xWWzPY5H4Bnnw3G7, Erişim tarihi: 23.11.2025)

3. SONUÇ

Yapılan araştırmalar sonucunda Tekel Müdürlüğü olmak üzere 11 Başmüdürlük binası, 4 İdare Müdürlüğü binası ve 2 İdare Memurluğu binasına ulaşılmıştır.

Tekelin özelleştirilmesi ile binalar yönetim binası olarak işlevini yitirmiş ve farklı amaçlar için kullanılmak üzere yeni işlevler verilmiştir. Günümüzde bu yapılar turizm tanıtım merkezi (Manisa Tekel Binası), vakıf binası (Ankara İnhisarlar (Tekel) Başmüdürlük Binası), kent tarihi ve arşivi binası (Urla Tekel Binası (Arditi Köşkü), konut (Artvin Tekel Müdürlük Binası), sanat galerisi (Konya İnhisarlar (Tekel) İdare Binası), kaymakamlık (İznik Tekel Binası, Balıkesir Tekel İdare Binası, Diyarbakır Tekel Müdürlük Binası), PTT (Kastamonu Tekel Binası), banka (Afyonkarahisar Tekel Binası), konukevi (Seyitgazi Tekel Binası (Eski Hükümet Konağı), müze (Uzunköprü Tekel Binası), otel (İzmir Tekel Başmüdürlük Binası), savat evi ve müze (Van Tekel Binası), ticari işlev-mağaza (Antalya Tekel Başmüdürlük Binası), şirket binası (Kars Tekel Binası)'na dönüştürülmüştür. Bu işlevler binanın konumu, büyüklüğü ve mekânsal esnekliğine bağlı olarak çeşitlilik göstermiştir. Isparta Tekel Müdürlüğü Binası ise günümüze ulaşamamıştır.

Bu yapılardan İzmir Tekel Başmüdürlük Binası, Ankara İnhisarlar (Tekel) Başmüdürlük Binası, Konya İnhisarlar (Tekel) İdare Binası, Balıkesir Tekel İdare Binası, Afyonkarahisar Tekel Binası, Van Tekel Binası, Kastamonu Tekel Binası, Diyarbakır Tekel Müdürlük Binası, Antalya Tekel Başmüdürlük Binası, Isparta Tekel Müdürlüğü Binası, Tekelin yönetim binası işlevi amacıyla inşa edilmiştir (**Çizelge 4**).

Çizelge 4. Tekel Yönetim Binası İşlevi Amacıyla İnşa Edilen Yapılar ve Yeni İşlevleri (R. Teke, 2025)

	Tekel Binası	**Yeni İşlev**
Başmüdürlükler	İzmir Tekel Başmüdürlük Binası	Otel
	Ankara İnhisarlar (Tekel) Başmüdürlük Binası	Yunus Emre Enstitüsü Genel Merkezi
	Konya İnhisarlar (Tekel) İdare Binası	Sanat Galerisi (Depo No: 4)
	Balıkesir Tekel İdare Binası	Altıeylül Kaymakamlığı
	Afyonkarahisar Tekel Binası	Banka

	Van Tekel Binası	Savat Evi ve Müze
	Kastamonu Tekel Binası	PTT
	Diyarbakır Tekel Müdürlük Binası	Yenişehir Kaymakamlığı
	Antalya Tekel Başmüdürlük Binası	Mağaza
İdare Müdürlükleri	Isparta Tekel Müdürlüğü Binası	2008 yılında yıkılarak yerine İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Hizmet Binası inşa edilmiştir.

Tekelin yönetim binası işlevi amacıyla yapılmış olan binaların yanı sıra Seyitgazi Tekel Binası (Eski Hükümet Konağı), Uzunköprü Tekel Binası, Urla Tekel Binası (Arditi Köşkü), Artvin Tekel Müdürlük Binası, Manisa Tekel Binası ve İznik Tekel Binası gibi başka bir amaç için inşa edilmiş yapılar ile de karşılaşılmıştır. Seyitgazi Tekel Binası ve İznik Tekel Binası hükümet konağı, Uzunköprü Tekel Binası ve Urla Tekel Binası (Arditi Köşkü) konut, Artvin Tekel Müdürlük Binası kamu binası, Manisa Tekel Binası yurt amacıyla kullanılmak üzere yapılmıştır. İlerleyen yıllarda bu yapılar Tekel Genel Müdürlüğü'ne tahsis edilmiştir (**Çizelge 5**).

Çizelge 5. Tekelin Başka Bir Amaç İçin İnşa Edilen Yapıları ve Yeni İşlevleri (R. Teke, 2025)

	Özgün Bina	**Tekel Binası**	**Yeni İşlev**
Başmüdürlükler	Yurt	Manisa Tekel Binası	İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Hizmet Binası ve Turizm Tanıtım Merkezi
İdare Müdürlükleri	Konut	Uzunköprü Tekel Binası	Uzunköprü Kent Müzesi
	Konut	Urla Tekel Binası (Arditi Köşkü)	Urla Belediyesi Kent Tarihi ve Arşivi (UKTA) Binası
	Kamu Binası	Artvin Tekel Müdürlük Binası	Özel Mülkiyet
İdare Memurlukları	Hükümet Konağı	Seyitgazi Tekel Binası (Eski Hükümet Konağı)	Konukevi
	Hükümet Konağı	İznik Tekel Binası	İznik Kaymakamlığı

Çalışma kapsamında ulaşılan en eski tarihli yapı Osmanlı dönemi arşiv belgelerine göre 1883 yılı öncesinde inşa edilen Seyitgazi Tekel Binası (Eski Hükümet Konağı), en geç örnek 1950-1980 yılları arasında yapılan Antalya Tekel Başmüdürlük Binası'dır.

Binalara yeni işlev verilirken restorasyon çalışmaları sırasında Manisa Tekel Binası, Konya İnhisarlar (Tekel) İdare Binası, Balıkesir Tekel İdare Binası, Afyonkarahisar Tekel Binası, Van Tekel Binası, Diyarbakır Tekel Müdürlük Binası ve Kars Tekel Binası'nın PVC pencereleri ahşap doğramalar ile değiştirilmiştir.

Manisa Tekel Binası, İzmir Tekel Başmüdürlük Binası, Ankara İnhisarlar (Tekel) Başmüdürlük Binası ve Afyonkarahisar Tekel Binası köşe parsele inşa edilmiştir. Manisa Tekel Binası ve İzmir Tekel Başmüdürlük Binası'nın köşeleri pahlanmış, Ankara İnhisarlar (Tekel) Başmüdürlük Binası'nın köşesi çokgen planlıdır. Afyonkarahisar Tekel Binası'nın ise güneydoğu cephesi yuvarlatılarak köşe parsele uyarlanmıştır.

İzmir Tekel Başmüdürlük Binası, İznik Tekel Binası, Ankara İnhisarlar (Tekel) Başmüdürlük Binası ve Balıkesir Tekel İdare Binası'nın cephelerinde görülen çini süslemeciliği, kemerler ve geniş saçaklar vb. I. Ulusal Mimarlık akımı üslubundadır.

Konya İnhisarlar (Tekel) İdare Binası'nın giriş cephesinde görülen ters "T" biçimli cephe çıkma Clemens Holzmeister'in esintileri olarak düşünülebilir.

Diyarbakır Tekel Müdürlük Binası'nda bölgenin iklim şartlarına uygun avlulu ve geleneksel mimariden izler taşıyan bir üslup tercih edilmiştir.

Günümüzde bir mağaza olarak kullanılan Antalya Tekel Başmüdürlük Binası'nın cepheleri reklam panoları ve kompozit kaplama ile çevrelenmiş ve yapı kimliğini büyük ölçüde kaybetmiştir.

Kübik formu ile dikkat çeken Isparta Tekel Müdürlüğü Binası'nın yıkılması ise toplumsal bellek adına büyük bir kayıptır.

İnşa edildiği kentin mimari, sosyal ve kültürel gelişimi hakkında bilgiler veren ve bugün kent hafızasında önemli bir yer tutan Tekel yönetim binaları şehirlerin simgesel yapısı arasında yer alır. Tekel yönetim binaları Türkiye'nin birçok il ve ilçesine inşa edilen denetleyici ve idari yapılardır. Bu yapılar sadece idari ve denetleyici yapılar değil aynı zamanda dönemin ekonomik ve sosyal politikalarının, mimari ve devletçilik anlayışının somut birer göstergeleri olmuştur. Bu nedenle Tekel binalarının korunması ve yeniden işlevlendirilmesi kentsel hafıza ve mimari kimlik bağlamında çok katmanlı bir değere sahiptir.

Uygun koruma yöntemleri ile ele alındığında Tekel binaları, yalnızca fiziksel bir yapı olarak değil aynı zamanda toplumsal hafızanın geleceğe taşınmasına yardımcı olan kamusal mekanlar olarak da işlev görebilir. Bu sebeple Tekel mirasının korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması kültürel miras alanına da önemli katkı sunar.

KAYNAKÇA

Aral, T., Karataş, S.N., Savaşır, G. ve Alpaslan, H.İ., *Manisa-Tekel Binası (İ Kültür ve Turizm Müdürlüğü)*, Docomomo Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VII. Poster Sunuşları Bildiri Özetleri Kitabı, 55, Mersin, 2011.

Arslan, M., Şen, A., Papuccu, G., Karacabey, B. ve Koçak, M., *Tarihi Kimliğiyle Kars Kenti-Kars İl Kültür Envanteri Cilt 1*, Palet Yayınları, Kars, 2025.

Aslanoğlu, İ., *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2010.

Aydın, A.P., Kul, F.N., Dönmez, C. ve Erberik, A., *Urla Eski Tekel Binası (Arditi Köşkü): Yangın Öncesi Durum ve Yapısal İyileştirme-Güçlendirme Kararları*, 5. Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu, 13-28, Erzurum, 2015.

Baynazoğlu, M.E., Uzunköprü Kent Müzesi, (N. Kozak, Ed.), *Online Türkiye Turizm Ansiklopedisi*, 2019. https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/uzunkopru-kent-muzesi (Erişim Tarihi: 22.11.2025)

Bozkurt, T., Tekel (İnhisarlar) İdare Binası, *Konya Ansiklopedisi*, 310-312, 2015.

Çakır, H.Y., *Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası'nın Kadir Has Üniversitesi'ne Dönüşümü ve Yapılan Uygulamaların Analizi*, Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresi, 169-183, Bolu, 2019.

Çelebi, Ü., *Isparta Kenti Kamu Yapılarının İmaj, Kimlik ve Anlam Bağlamında İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta, 2011.

Demirbilek, S., *Tek Parti Döneminde İnhisarlar*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2011.

Demirel, D., *Artvin'de Rus Mimarisi*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2020.

Derman, A., *Bir Sanayi Kuruluşunun Mekansal ve Toplumsal Etkileri: Cevizli Tekel Fabrikası Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmit, 2023.

Devellioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (22. Baskı), (A.S. Güneyçal, Haz.), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

Elmas, H., *Seyitgazi'de Geleneksel Kent Dokusunun İncelenmesi: Çarşıiçi Hamamyolu ve Eskişehir Caddeleri İçin Sokak Sağlıklaştırma Önerisi*, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, 2020.

Ertürk, A.Ç., *Fransızca-Türkçe Türkçe-Fransızca Bilge Büyük Sözlük*, Öz-El Matbaası, Ankara, 1999.

Güngör, S., *Manisa'da Cumhuriyet Dönemi Resmi Yapıları*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2019.

İshak, M., Şenoğlu, F., Aldı, F. ve Çoban, İ., *Kastamonu Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri I*, Kastamonu Valiliği, Kastamonu, 2018.

Karadağ, T., *Türk Kamu Yönetiminde Özelleştirme: Tekel Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Karagözler, S., *Tarihi Yapıların Enerji Performansının Maliyet Etkin İyileştirilmesi Üzerine Bir Çalışma: İzmir Tekel Başmüdürlük Binası*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Kıran, G. ve Çetin, S., *Antalya Tekel Başmüdürlüğü Binası*, Docomomo Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları XIV. Poster Sunuşları Bildiri Özetleri Kitabı, 11, Zonguldak, 2018.

Kırçın, Ş., Tabak, R., Yüca, A., Şamiloğlu, D., Çokaman, E., Erkan, K., Türkmenoğlu, İ., Bozkaya, A., Şamiloğlu, Y., Erden, H., Çalık, C., Batur, Y. ve Kırçın, K., *Edirne Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri II*, Edirne, 2013.

Kuştepe, A., *Mevlana Caddesi Tarihi Dokunun Analizi ve Süreç İçinde Değişimi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2011.

Oktar, T. ve Alan, M.M., Reji Şirketi Cibali Tütün Fabrikası İşçi Grevleri (1883-1925), *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *9*(20), 28-38, 2018.

Özaydın Çat, B., *Konya Tekel Binası*, Docomomo Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları XI. Poster Sunuşları Bildiri Özetleri Kitabı, 41, Bolu, 2015.

Özer, D., *Bursa İznik'te Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Araştırmaları*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2024.

Öztel, M., *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Öztürk, Ş. ve Direk, Y.S. *Van Tekel Binası*, VI. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 182-217, Van, 2010.

Sezer, D., *Kastamonu Kent Dokusu İçinde Cumhuriyet Meydanı'nın İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir, 2010.

Tekel Genel Müdürlüğü, *Tekel Genel Müdürlüğü Örgüt Rehberi*, Tekel Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1979.

Yaşar, O., Türkiye'de Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii ve Son Tütün Yasasının Sektöre Etkileri, *Türk Coğrafya Dergisi*, *42*, 733-790, 2004.

Yılmaz, S., *Kit'ler, Özelleştirme, İstihdamda Emeğin Üretkenliği: Tekel Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Yırcalı, F.S., *İşlev Değişikliğinin Balıkesir'deki Tarihi Yapılar Üzerindeki Etkilerinin Araştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir, 2019.

Yurtoğlu, N., Türkiye Cumhuriyeti'nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950), *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5*(17), 81-116, 2018.

Zor, Ö.A., *Kültürel Mirasın Turizm Üzerine Etkileri: Afyonkarahisar Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bartın, 2019.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=372&RecID=2615 (Erişim tarihi: 28.06.2025)

https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/124620/556/12/1763897217127 (Erişim tarihi: 29.06.2025)

https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/125621/466/17/1761119318697 (Erişim tarihi: 12.08.2025)

https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/130030/1533/21/1761119405731 (Erişim tarihi: 13.09.2025)

https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/130316/178/39/1763972854709 (Erişim tarihi: 23.11.2025)

https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/150862/3235/20/1751223167025 (Erişim tarihi: 29.06.2025)

https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/151488/1012/2/1751360031240 (Erişim tarihi: 29.06.2025)

https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/205454/8349/7/1751221677702 (Erişim tarihi: 29.06.2025)

https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/32260/5058/5/1751222585231 (Erişim tarihi: 29.06.2025)

https://ukta.com.tr/konum/16/arditi-kosku-tekel-binasi (Erişim tarihi: 10.06.2025)

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/edirne/kulturenvanteri/tekel-binasi- (Erişim tarihi: 16.09.2025)

https://maps.app.goo.gl/muogC2tPAs7NBTfSA (Erişim tarihi: 23.11.2025)

https://maps.app.goo.gl/TWSEPqpSeyuRSBaS8 (Erişim tarihi: 23.11.2025)

https://erolsasmaz.com/?oku=1383 (Erişim tarihi: 15.04.2025)

https://sozluk.tdk.gov.tr (Erişim tarihi: 24.11.2025)

CUMHURİYET DÖNEMİ ANKARA EĞİTİM YAPILARININ PULLAR ÜZERİNDEKİ TEMSİLİ: PTT PUL MÜZESİ KOLEKSİYONU

Arş. Gör. Rumeysa TEKE

Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 78050 Merkez, Karabük

rumeysateke@karabuk.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5620-4251

Arş. Gör. Hasan SÖYLEMEZ

Karabük Üniversitesi, Safranbolu Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 78600 Safranbolu, Karabük

hasansoylemez@karabuk.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0974-8595

Arş. Gör. Dr. Ayşe Merve SARAÇOĞLU GEZER

Karabük Üniversitesi, Safranbolu Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 78600 Safranbolu, Karabük

mervesaracoglu@karabuk.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6326-5151

Doç. Dr. Ayşen Esra BÖLÜKBAŞI ERTÜRK

Karabük Üniversitesi, Safranbolu Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 78600 Safranbolu, Karabük

esrabolukbasi@karabuk.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9218-0728

ÖZET

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Ankara'nın yeni başkent olarak planlanması ve yapılandırılması gündeme gelmiştir. Bu kapsamda kurumsal kimliğin inşası olarak da ele alabileceğimiz çok sayıda kamu binasının inşası gerçekleşmiştir. Bunlar arasında Cumhuriyet başkenti Ankara için eğitim yapıları hiç kuşkusuz büyük önem taşımaktadır. Ortaokul ve lise binalarının yanında mesleki eğitim veren okullar ve üniversitelerin kendi binalarında eğitim faaliyetlerini sürdürmeleri için binalar inşa edilmiştir. Diğer yandan basılı bir belge olarak tarihsel sürece

kaynaklık eden pullar, başkent kimliğinin oluşumunda belirleyici rol oynayan binaların inşasında önemli bir belge niteliği de taşımaktadır. Ülke ve başkent Ankara için övünç kaynağı olan pek çok yapı pullar üzerine basılarak ulusal kimlik söylemini taşıyan güçlü görsel belgeler olmuştur.

Ankara PTT Pul Müzesi tematik olarak çok geniş koleksiyona sahip olmakla birlikte çalışma kapsamında, Ankara'daki eğitim yapıları içinde Gazi Eğitim Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi binalarının basılı olduğu pullar farklı yıllarda basılarak çeşitli koleksiyonlar içinde yer almıştır. Pul ve posta tarihi ile ilgilenen çalışma alanı olarak tanımlanan filateli; mimarlık tarihi, kültürel bellek ve ulus inşası kavramlarını bir araya getirmekte ve bu çalışmayla filateli ile mimarlık tarihi arasında disiplinler arası bağ kurularak literatüre özgün bir katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Eğitim Yapıları, Posta Pulu, Filateli

REPRESENTATION OF ANKARA EDUCATIONAL BUILDINGS DURING THE REPUBLICAN PERIOD ON STAMPS: THE PTT STAMP MUSEUM COLLECTION

ABSTRACT:

With the proclamation of the Republic, the planning and structuring of Ankara as the new capital came to the forefront. In this context, the construction of numerous public buildings, which can also be considered as the building of institutional identity, took place. Among these, educational buildings undoubtedly hold great importance for Ankara, the capital of the Republic. In addition to middle and high school buildings, vocational schools and universities were built to enable them to conduct their educational activities in their own buildings. On the other hand, stamps, which serve as a source of historical information as printed documents, also constitute an important document in the construction of buildings that played a decisive role in the formation of the capital's identity. Many structures that are a source of pride for the country and the capital Ankara have been printed on stamps, becoming powerful visual documents carrying the discourse of national identity.

While the Ankara PTT Stamp Museum has a very extensive thematic collection, within the scope of this study, stamps featuring the buildings of Gazi Education Institute, Ankara University Faculty of Agriculture, Ankara University Faculty of Political Science, Ankara University Faculty of Language, History, and Geography and Middle East Technical University Faculty of Architecture, printed in different years and included in various collections, are examined. Philately, defined as the field of study concerned with stamp and postal history; This study brings together the concepts of architectural history, cultural memory, and nation-building, and aims to make a unique contribution to the literature by establishing an interdisciplinary link between philately and architectural history.

Keywords: Ankara, Educational Buildings, Postage Stamp, Philately

1. GİRİŞ

Cumhuriyet'in ilanıyla Ankara, ulusal kimliğin yeniden inşa edildiği bir başkent olmuş ve mimarlık aracılığıyla Cumhuriyet düşüncesini ideolojik olarak da ortaya koymuştur. Bu süreçte inşa edilen meclis ve bakanlık binaları gibi yönetim yapıları, kültür, sağlık ve eğitim yapıları vb. gibi kamu yapıları devletin siyasi ve toplumsal hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli olmuştur. Bu yapılanma içinde eğitim yapılarının önemi, yeni başkentin yeni rejiminde ayrıca bir önem taşımaktadır. Her kademede planlanan ve inşa edilen eğitim yapılarıyla ülkenin gençlerinin eğitim alması, okuma yazma oranının arttırılması, mesleki eğitimin yaygın hale getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu süreçte ortaokul ve lise binaları ve üniversite binalarının yanında meslek liseleri ile halkın çeşitli konularda bilgi ve yeterlilik sahibi olmasını amaçlayan akşam sanat okulları ve halkevlerinin inşası ve yapılandırılmasından söz edilebilir. Bu eserlerin büyük çoğunluğunun Ankara PTT Pul Müzesi'nde çeşitli koleksiyonlar içerisinde anı ya da yıldönümü pulu olarak basıldığı tespit edilmiştir. Bu şekilde binaların önemi vurgulanmıştır.

"Pul" mektup üzerindeki, göndericiden peşin alınan ücret karşılığında verilen makbuz, alındı[1] ya da faturadır (Düzenli ve Kavuran, 2004, 189). Ön yüzüne çeşitli şekil, motif ya da resim basılmış, arkasına zamk sürülmüş, dikdörtgen, kare, üçgen, asimetrik ve simetrik vb. şekillerde hazırlanmış değerli kağıttır. Pulların ön tarafında ait olduğu ülkenin adı ve değeri yazılıdır (Güven Bezaz, 2006, 293). *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*'nde ise posta parası karşılığı kartpostal, damga resmi ve mektup zarfına karşılık kağıtlara yapıştırılan, basılı kâğıt parçası olarak tanımlanmaktadır.[2] Pul, posta işlemlerinde bir hizmet bedeli olarak ortaya çıkmış ve daha sonra farklı temalarla zenginleşen görsel bir iletişim aracı haline gelmiştir (Tarlakazan, 2018, 712).

Pul sadece mektubun gönderilmesi amacıyla yapılan bir ödeme değil aynı zamanda basıldığı ülkenin de bir sembolü olmuştur. Yapıldığı ülkenin kültürünü, sosyal yaşamını ve sanat anlayışını yansıtan grafik tasarım ürünüdür (Düzenli ve Kavuran, 2004, 189). İlk başlarda sadece yazı unsurları ve simgesel görsellerin yer aldığı pul tasarımları zaman içinde mimari yapıların da bulunduğu tasarımlarla çeşitlilik kazanmıştır (Pektaş, 2023, 13). Tarihsel süreç içinde pullar; bir ülkenin müzik, edebiyat ve spor gibi çeşitli kültürel ögelerinin sergilendiği genel tanıtım amaçlı, posta ücretlerinin ödenmesi amaçlı, hobi amaçlı ve propaganda amaçlı kullanılmıştır (Yazıcı, 2010, 324-325).

Dünyada bilinen ilk posta pulu İngiltere'de kullanılmıştır. Dönemin İngiltere posta bakanı Rowland Hill, İngiltere'nin kasabalarının birinde postacının bir kıza mektup getirdiğini görmüş, kız ücretin bir shilling olduğunu öğrenince parası olmadığını söyleyerek mektubu postacıya geri iade etmiştir. Bu olaya şahit olan Hill, kızın haline üzülerek bir shilling ücreti ödemiş ve mektubu alıp kıza vermiştir. Bu olay üzerine mektup ücretini gönderici ödemesi düşüncesiyle pul fikri ortaya çıkmış ve gönderme ücretinin faturası olarak posta hizmetinde yerini almıştır (Düzenli ve Kavuran, 2004, 191).

İlk posta pulu 6 Mayıs 1840 tarihinde çıkartılmıştır. 1 penilik değere denk gelmesi ve siyah renkli olmasından dolayı "The Penny Black" olarak adlandırılan pulun üzerinde Kraliçe

[1] *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*'nde "alındı" para vb. şeylerin teslim alındığını gösteren bir belge, makbuz anlamlarına gelmektedir. https://sozluk.tdk.gov.tr (Erişim tarihi: 09.12.2025)
[2] https://sozluk.tdk.gov.tr (Erişim tarihi: 09.12.2025)

Victoria'nın portresi yer almaktadır (**Görsel 1**). Bu puldan kısa bir süre sonra "Two Pence Blue" olarak adlandırılan 2 peni değerinde ikinci pul ortaya çıkmıştır. Rengi mavi olup yine aynı şekilde Kraliçe Victoria'nın profilden portresini içermektedir (Güven Bezaz, 2006, 291; (Tarlakazan, 2018, 713). (**Görsel 2**)

Görsel 1. The Penny Black, **Görsel 2.** Two Pence Blue
(https://harringtonstamps.co.uk/search/penny-black-two-pence-blue-pair, Erişim tarihi: 08.12.2025)

İlk pulların tasarımında genellikle hükümdar ve devlet büyüklerinin portreleri, pulun değeri gösteren rakam ve ülkeleri temsil eden figürler yer almıştır. Genellikle tek rengin tonları kullanılmış, arkası zamklı olmayan bu ilk pullar makasla kesilerek birbirlerinden ayrılmıştır (Düzenli ve Kavuran, 2004, 191).

Osmanlı Devleti döneminde ilk posta pulu ise 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. 13 Ocak 1863 tarihinde Darphane-i Âmire'de beyaz kâğıt üzerine siyah taş baskı yöntemiyle basılan bu pulun üzerine Sultan Abdülaziz'in tuğrası işlenmiştir. Tuğranın altında yer alan hilalin içinde "Devlet-i Aliye-i Osmaniye" yazmaktadır (Ayaydın, 2020, 55). (**Görsel 3**)

Görsel 3. Osmanlı Devleti'ne ait ilk posta pulu
(https://medium.com/t%C3%BCrkiye/d%C3%BCnyan%C4%B1n-i%CC%87lk-posta-pulu-the-penny-black-23d958d27094, Erişim tarihi: 08.12.2025)

1863-1920 yılları arasındaki Osmanlı pulları İstanbul (Darphane-i Âmire, Düyûn-ı Umûmiye, Maliye Nezâreti, Sanâyi-i Nefîse Matbaası vb.), Paris, Londra, Cenova ve Viyana'da basılmıştır. Basılan pullarda Osmanlıca, bazen de İngilizce ve Osmanlıca birlikte kullanılmıştır. 1863-1913 yılları arasında basılan pullarda genellikle hilal, yıldız, tuğra, silah ve Arap alfabesine yer verilmiştir. Bu yıllarda savaşların yaşanması ve ülke ekonomisinin kötü olmasından dolayı "sürşarj[3]"lı pullar kullanılmıştır. 1913 yılı itibariyle pullarda resimler yer almaya başlamıştır. 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına sebep olan I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile pullara hükümdar portreleri basılmış (**Görsel 4)**, 1917 yılında Çanakkale Savaşı'na atıfta bulunulmuş (**Görsel 5)**, 1918 yılında ise Osmanlı askerleri pullarda

[3] Pul gibi kağıtların değerini değiştirerek ya da değiştirmeden farklı bir olayı anmak ya da pulun basılma amacını değiştirmek için üzerine yeni rakam, yazı ve motiflerin basılma işlemine sürşarj denir (Ayaydın, 2020, 57).

yerini almıştır (**Görsel 6)**. İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarda olduğu 1918 yılında, Enver Paşa da pullarda resmedilmiştir (Yazıcı, 2014, 181-182). **(Görsel 7)**

Görsel 4. Sultan V. Mehmet pulu (https://bigblue1840-1940.blogspot.com/2016/08/ClassicalStampsofTurkey.html, Erişim tarihi: 08.12.2025)

Görsel 5. Çanakkale haritası pulu (https://mapsonstampsdb.com/issuing/Turkey#stamps-db-2, Erişim tarihi: 08.12.2025)

Görsel 6. Mısır'da Sina Çölü'nde Osmanlı askerleri pulu (Yazıcı, 2014)

Görsel 7. Enver Paşa ve Alman İmparatoru II. Wilhelm pulu (https://www.lastdodo.com/en/items/2311349-enver-pasha-and-emperor-wilhelm-ii, Erişim tarihi: 08.12.2025)

TBMM hükümeti tarafından 1920-1922 yılları arasında çıkarılan sürşarjlı pulların üzerinde "Osmanlı Postaları" yazarken, 1922 yılından itibaren "Türkiye Postaları" ibaresi pulların üzerinde yerini almıştır. Bu dönemin pulları Ankara, Konya, Adana ve Cenova'da basılmıştır (Yazıcı, 2014, 185).

2. POSTA PULLARINDA BAŞKENT ANKARA'DA EĞİTİM YAPILARI

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte pullarda işlenen konular Osmanlı dönemine göre belirgin bir biçimde değişmiş ve yeni devletin ideolojisini, kimliğini ve modernleşme amacını yansıtan temalar ön plana çıkmıştır. Modernleşme, sanayileşme, kalkınma ve ulusal kimlik temaları pullarda yerini almış ve bu kapsamda başkent kimliğinin oluşumunda belirleyici rol oynayan yapıların pullar üzerinde temsili, yeni rejimin mekânsal programının görselleştirilmesinde önemli bir işlev üstlenmiştir.

Başkent Ankara, Türkiye'de posta pullarına konu alınan şehirlerin başında gelmektedir. Ankara çeşitli özellikleriyle emisyona çıkarılan pullarda çok fazla konu olmuş; tarihi, sosyal ve kültürel hayatı, mimari yapıları ve doğal varlıkları pullar üzerinde yerini almıştır. Ankara'nın pullar üzerinde bulunması, yeni dönemin başlangıcını ifade etmesi açısından önemli bir yer tutmaktadır (Anameriç ve Rukancı, 2010, 21).

Özgünde Emlâk ve Eytam Bankası olarak inşa edilen yapı, 2013 yılında Ankara PTT Pul Müzesi olarak yeni işlevi ile düzenlenmiştir. Tematik sergilemenin yapıldığı çok geniş bir koleksiyona sahip müzede Ankara'da bulunan eğitim yapıları farklı yıllardaki koleksiyonlar içerisinde yer almaktadır. Gazi Eğitim Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi binaları pullar üzerine basılmıştır. Ayrıca Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi ile Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne ait logoların üzerinde bulunduğu pullar da dolaşıma çıkarılmıştır.

2.1. Gazi Eğitim Enstitüsü

Mimar Kemalettin Bey (1870-1927)'in vefatından bir müddet önce tasarladığı ve I. Ulusal Mimarlık akımının son örneklerinden olan Gazi Eğitim Enstitüsü'nün yapımına 1927 yılında başlanmış ve 1930 yılında bitirilerek aynı yıl içinde eğitime geçilmiştir (Yavuz, 1981, 72).

Osmanlı döneminde farklı yerlere dağılan öğretmen okulları Cumhuriyet'in ilanından sonra belirli yerlere toplanarak yeni binalar inşa edilmiştir. Bu okullardan biri olan Gazi Terbiye Enstitüsü 1926 yılında Konya'da "Orta Muallim Mektebi" adıyla açılmış, 1927 yılında inşaatına başlanan merkez tamamlandıktan sonra 1930 yılında Ankara'da "Gazi İlk ve Orta Muallim Mektebi" adıyla yeni yerleşkesinde eğitimine devam etmiştir. 1940'lı yıllarda okulun ismi "Gazi Eğitim Enstitüsü" olarak değiştirilmiş, günümüzde ise Gazi Üniversitesi Rektörlük Binası olarak kullanılmaktadır.[4]

Bodrum üzerine üç katlı inşa edilen yapının orta bölümü beş katlı olup, girişin üzerine gelen ve gözlemevi olarak kullanılması düşünülen kubbeyle örtülü altıncı katı vardır. Simetrik kurgulanan zemin kat planında derslikler ve yemekhane, yan bloklarda laboratuvarlar, ikinci katın ön tarafında öğretmen odaları, arka tarafında atölyeler, diğer iki katta ise yatakhaneler yer almaktadır. Giriş cephesi simetrik düzenlemeye sahip yapının orta bölümü dışarı taşırılmıştır. Beş açıklıklı giriş revakının iki yanında kule şeklinde dışa taşkın bölümler yer almaktadır. Birinci katta sivri kemerli, diğer katlarda dikdörtgen pencere düzeni kullanılmıştır (Cengizkan, 2009, 251). (**Görsel 8**)

Görsel 8. Gazi Eğitim Enstitüsü
(https://i.pinimg.com/736x/17/fb/73/17fb73d6b4766fdd380907402870d2af.jpg, Erişim tarihi: 08.12.2025)

[4] https://gazi.edu.tr/view/page/219/binamizin-tarihi (Erişim tarihi: 18.12.2025)

PTT Pul Müzesi'nde 1963 yılında *Konulu Sürekli Posta Pulları-Ankara* başlığı ile oluşturulan seriye ait dokuz posta pulundan oluşan grubun (Julyanus Sütunu, Etnoğrafya Müzesi, Ankara Kalesi, Gazi Eğitim Enstitüsü, Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Çankaya Atatürk Köşkü, Anıtkabir, I. TBMM Binası) beşinci pulunda Gazi Eğitim Enstitüsü yer almaktadır. Siyah beyaz hazırlanan pul 30 kuruş değerinde basılmıştır. Pulun dış çerçevesi beyaz renkle yapılmış, kenar kısmı ise dantel detayı ile sonlandırılmıştır (**Görsel 9**).

Görsel 9. Gazi Eğitim Enstitüsü pulu (https://www.pulhane.com/PulSayfalari/p196312.html, Erişim tarihi: 08.12.2025)

2.2. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi

1933 yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Yüksek Ziraat Enstitüsü adıyla Ankara'da kurulmuştur. Köklü bir geçmişe sahip Fakültenin tarihi, 1891 yılında faaliyete başlayan Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'na dayanmaktadır. 1930 yılında Yüksek Ziraat Okulu kurulmuş, 1933 yılında ise Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür. 1948 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara Üniversitesi bünyesine dahil edilmiştir. Fakülte kuruluşundan itibaren ülkede tarımın gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş, ziraat mühendislerinin ve bilim adamlarının yetiştirilmesinde öncü bir rol üstlenmiştir.[5]

ANKARA ÜNİVERSİTESİ ZİRAAT FAKÜLTESİ
"Tarım, Çevre ve Yaşam Bilimlerinde Öncü"

Görsel 10. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi logosu (https://www.agri.ankara.edu.tr/, Erişim tarihi: 21.12.2025)

1959 yılında *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin 25. Tedris (Öğrenim) Yılı* anısına emisyona çıkarılan tek puldan oluşan bu seride Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin logosu bulunmaktadır. Logonun üstünde "Türkiye", altında "Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi" yazısı yer almaktadır. Dikey olarak tasarlanan lacivert renkli pulun dış çerçevesi beyaz renkle yapılmış ve kenarları ise dantellidir (**Görsel 11**).

[5] https://www.agri.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/10/2020/05/ZiraatFakultesi.pdf (Erişim tarihi: 18.12.2025)

Logoda altın renkli başak figürü, Anadolu'nun birçok uygarlığın merkezi olmasında rol oynayan toprakların tahıl zenginliğini, buğday ve tarımı simgelemektedir. Güneş ürünlerin yetiştirilmesi için gerekli kaynağı, lacivert zemin ise tarım için gerekli hava ve suyu temsil etmektedir (Anameriç ve Rukancı, 2010, 50).

Görsel 11. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi pulu
(https://www.pulhane.com/PulSayfalari/p195901.html, Erişim tarihi: 08.12.2025)

2.3. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye)

"Mekteb-i Mülkiye", Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde çeşitli kademelerde görev alacak personelleri yetiştirmek amacıyla eğitim veren bir okuldur. 1858 yılında açılan okul, 1915 yılında kapatılmıştır. 1918 yılında ise Dahiliye Nezâreti himayesinde tekrar açılmış, 1920 yılında Maârif Nezâreti'ne bağlanmıştır. 1935 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı'nın İstanbul'da yaptığı görüşmeler sonucunda okulun Ankara'ya taşınmasına karar verilmiştir. Ernst Arnold Egli tarafından tasarlanan yeni Mülkiye Mektebi binasının inşaatına 1935 yılında başlanmış ve aynı yıl ismi "Siyasal Bilgiler Okulu" olarak değiştirilmiştir. 1936 yılında tamamlanan bina eğitim ve öğretimine başlamıştır (Yabacı vd., 2019, 75-76). 1950 yılında da "Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi" ismiyle Ankara Üniversitesi'ne katılmıştır.[6]

Betonarme inşa edilen Mülkiye Mektebi binası caddeye paralel bir blok ve ona dik konumlanan dört paralel bloktan oluşur. Caddeye paralel blok üç katlı, dik bloklar iki katlıdır. Paralel blokta ofisler ve sınıflar, dik bloklarda ise konferans salonu, yemekhane ve yatakhane yer alır (Yabacı vd., 2019, 78). (**Görsel 12**)

[6] https://www.politics.ankara.edu.tr/kurumsal/dekanin-mesaji/ (Erişim tarihi: 18.12.2025)

Görsel 12. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (https://kulturenvanteri.com/yer/ankara-universitesi-siyasal-bilgiler-fakultesi/#17.1/39.929081/32.873238, Erişim tarihi: 08.12.2025)

1959 yılında *Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin 100. Yılı* anısına emisyona çıkarılan üç puldan oluşan bu seride Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) bulunmaktadır. Kırmızı (**Görsel 13**) ve yeşil (**Görsel 14**) renkte 40 kuruş değerinde basılan pullarda binanın görseli sağ tarafa yerleştirilmiştir. Sol kısımda dikey bant üzerinde 40 kuruş ibaresi ve altında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin kısaltılması olan "SBF" ile bir Türkiye haritasının bulunduğu logo basılmıştır. Ayrıca bu seride altında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin logosunun yer aldığı üçüncü bir pul dikey olarak tasarlanmış ve 1 Türk lirası değerinde basılmıştır (**Görsel 15**). Pullarda en dış çerçeve beyaz renkle yapılmış ve kenarları ise dantellidir.

Görsel 13-14-15. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi pulu (https://www.pulhane.com/PulSayfalari/p195920.html, Erişim tarihi: 08.12.2025)

2009 yılında *Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin 150. Yılı* anısına emisyona çıkarılan iki puldan oluşan bu seride Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) bulunmaktadır.

75 kuruş değerinde mavi tonlarda basılan birinci pulda binanın görseli sol tarafa yerleştirilmiş, üstte "Türkiye Cumhuriyeti" yazısı yer almaktadır. Sağ alt köşede ise fakültenin logosu ve "150. Yıl" yazısı bir kompozisyon içinde bulunmaktadır. Pulun kenarları ise dantellidir (**Görsel 16**).

Lacivert tonlarda basılan ikinci pulda ise fakültenin logosu ve "150. Yıl" yazısı bir kompozisyon içinde ortada bulunmaktadır. Yine aynı şekilde üstte "Türkiye Cumhuriyeti" yazısı yer almakta olup, pulun kenarları dantellidir (**Görsel 17**).

Görsel 16-17. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi pulu (https://www.pulhane.com/KatalogSayfalari/k200923.html, Erişim tarihi: 08.12.2025)

2.4. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Türk kültürünün zenginliğini görünür kılmak ve ulusal tarihin bütün gerçekliğiyle araştırılmasını sağlamak için kurulmuştur (Erdoğan vd., 2007, 132).

1935 yılında Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Mimar Kemalettin Bey tarafından yapılan Evkaf Apartmanı'nda eğitim ve öğretime başlamıştır (Aslanoğlu, 2001, 184). Günümüzde kullanılan fakülte binası ise 1938-1940 yılları arasında Bruno Taut'un başında olduğu Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü tarafından tasarlanmıştır. Bodrum üzerine yüksek bir zemin kat ve dört katlı kütlelerin birleşmesinden oluşur (Erdoğan vd., 2007, 132). Ön cephede zemin ve bodrum kat rustik taş, orta bölüm kesme taş, yan kanatlar taş-tuğla örgü ile kaplanmıştır, yan ve arka cepheler sıvalıdır (Hasol, 2017, 81). Yapının giriş cephesinin orta kısmı dışa taşkın olarak tasarlanmış ve bu üstteki alınlık kısmında "Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir" yazısı yazılmıştır (**Görsel 18**).

Görsel 18. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/37/Dil_ve_Tarih_Co%C4%9Frafya_Fak%C3%BCltesi_Binas%C4%B1%2C_Ankara.jpg, Erişim tarihi: 08.12.2025)

1943 yılında *Cumhuriyet'in 20. Yıldönümü* anısına basılan altı anı pulundan oluşan seriye ait dördüncü pul üzerinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yer almaktadır. Kuzeybatı cephesinden fakülte ve çevresi, 10 kuruş değerinde siyah beyaz basılmıştır. Pulun

üstünde "Türkiye Postaları" altında "Cumhuriyetin 20. Yıldönümü Hatırası" yazısı bulunmaktadır. Pulun en dış çerçevesi beyaz renkle yapılmış ve kenarı dantellidir (**Görsel 19**).

Görsel 19. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi pulu (https://www.pulhane.com/PulSayfalari/p194304.html, Erişim tarihi: 08.12.2025)

1952 yılında ise *Birleşmiş Milletler Akdeniz Yetiştirme Merkezi (FAO)* anısına emisyona çıkarılan dört puldan oluşan seride, dördüncü pul üzerinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binası güneybatı yönünden 60 kuruş değerinde kırmızı renkli basılmıştır. Pulun en dış çerçevesi beyaz renkle yapılmış ve kenarı dantellidir (**Görsel 20**).

Görsel 20. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi pulu (https://www.pulhane.com/PulSayfalari/p195201.html, Erişim tarihi: 08.12.2025)

1953 yılında ise iki puldan oluşan *Milletlerarası Halk Kredisi 5. Kongresi* anısına emisyona çıkarılan serideki ikinci pul üzerinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yer almaktadır. Siyah beyaz basılan pulun üzerinde sol üst köşede madalyon içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın portresi, sağ alt köşede ise madalyon içerisinde Mithat Paşa portresi yer almaktadır. Ziraat Bankasının kurucusu da olan Mithat Paşa'nın kooperatifçilik ile ilgili yaptığı çalışmalar nedeniyle pul üzerine portresinin konulduğu düşünülmektedir. Siyah beyaz basılan pulun en dış çerçevesi beyaz renkle yapılmış ve kenarı dantellidir (**Görsel 21**).

Görsel 21. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi pulu (https://www.pulhane.com/PulSayfalari/p195307.html, Erişim tarihi: 08.12.2025)

1961 yılında *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluşunun 25. Yılı* anısına, üç puldan oluşan seri emisyona çıkarılmıştır. 30 kuruşluk ilk pulda fakülte binası, 40 kuruşluk ikinci pulda Türkiye haritası, güneş kursu ve çivi yazılı kompozisyon, 60 kuruşluk üçüncü pulda ise Atatürk heykeli yer almaktadır.

30 kuruş değerinde siyah beyaz basılan birinci pul Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülte binasını cepheden göstermektedir. En üst kısmında 25. yıl Romen rakamları "XXV" şeklinde yazılmış, tarih aralığı ise "1936-1961" şeklinde verilmiştir. Sağ tarafta siyah renk üzerine fakültenin ismi yazılmıştır. Dış çerçevesi beyaz çerçevelenmiş ve dantellidir (**Görsel 22**).

İkinci pulun ortasında Hitit Uygarlığı'nın sembolü olan güneş kursu, arkasında Türkiye haritası ve üzerinde *E-GAL A-NI-TA RU-BA-IM* (Kral Anita'nın Sarayı) yazısı bulunur.[7] Hatti Uygarlığı'na ait olan güneş kursu sembolü, Hititler tarafından da benimsenmiş ve bir kült eşyası olarak törenlerin bir parçası olmuştur (**Görsel 23**).

Fakültenin de tıpkı Hitit Güneşi gibi Türkiye'yi aydınlattığına ve başkent Ankara'nın sadece siyasi değil, kültür ve bilim alanlarında da bir merkeze dönüştüğüne işaret etmektedir (Anameriç ve Rukancı, 2010, 52-53).

60 kuruş değerinde siyah beyaz basılan üçüncü pul üzerinde ise Atatürk'ün heykel olarak portresi yer almaktadır. Üst kısımda 25. yıl Romen rakamları ile "XXV" şeklinde tekrarlanmış, tarih aralığı ise yine "1936-1961" şeklinde yazılmıştır. Atatürk portresinin altında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülte binasının cephesinde bulunan "Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir" yazısı yer almaktadır. Fakülte ismi sağ tarafta dikey olarak bulunmaktadır. Dış çerçevesi beyaz çerçevelenmiş ve dantellidir (**Görsel 24**).

[7] https://www.pulhane.com/KatalogSayfalari/k196101.html (Erişim tarihi: 18.12.2025)

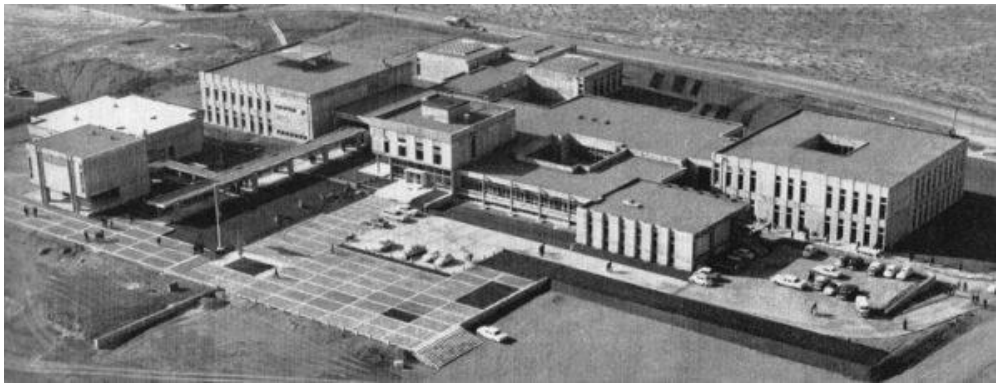

Görsel 22-23-24. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi pulu (https://www.pulhane.com/PulSayfalari/p196101.html, Erişim tarihi: 08.12.2025)

2.5. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye ile Orta Doğu ülkelerinin kalkınmasına katkıda bulunmak, fen ve sosyal bilimler alanında eleman yetiştirmek amacıyla 1956 yılında "Orta Doğu Yüksek Teknoloji Enstitüsü" adıyla eğitime başlamıştır. Üniversitenin yerleşkesinin planı 1961 yılında uluslararası proje yarışmasıyla elde edilmiştir. Yarışmayı kazanan Behruz Çinici ve Altuğ Çinici'nin projeleri doğrultusunda, 1961 yılında Mimarlık Fakültesi binası ile yerleşkenin inşasına başlanmış ve yerleşkenin inşası 1970'lerin sonuna kadar devam etmiştir (ODTÜ, 2016, 3). (**Görsel 25**)

Görsel 25. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi (https://www.arkitektuel.com/odtu-mimarlik-fakultesi/, Erişim tarihi: 08.12.2025)

1966 yılında *Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin 10. Yılı* anısına üç puldan oluşan seri emisyona çıkarılmıştır. 50 kuruşluk ilk pulda fakülte binası, 100 kuruşluk ikinci ve 130 kuruşluk üçüncü pulda ise üniversitenin logosunun yer aldığı kompozisyon yer almaktadır.

Birinci pulda fakülte binası 50 kuruş değerinde ve renkli basılmıştır. En üste "Orta Doğu Teknik Üniversitesi 10. Yılı" yazısı ve altında sol köşede üniversitenin logosu bulunmaktadır. En dış kısmı beyazla çerçevelenmiş olup dantellidir (**Görsel 26**).

100 kuruş değerindeki ikinci pul ise yine renkli basılmış, en üst kısımda "Orta Doğu Teknik Üniversitesi 10. Yılı" yazısı ve altında bilimi temsil eden "element simgesi" merkezinde üniversite logosuyla resmedilmiştir. Kenarı beyaz çerçeveli ve dantellidir (**Görsel 27**).

130 kuruş değerinde kahverengi tonlarının baskın olduğu renkli basılan diğer pulda ise yine aynı "10. Yıl" yazısı ile üniversitenin mühendislik alanlarını sembolize eden dişli ve çarkların soyutlandığı bir kompozisyon yer almaktadır. Sağ kısımda ise üniversitenin logosu bulunmaktadır (**Görsel 28**).

Görsel 26-27-28. Orta Doğu Teknik Üniversitesi pulu
(https://www.pulhane.com/PulSayfalari/p196615.html, Erişim tarihi: 08.12.2025)

3. SONUÇ

Erken Cumhuriyet döneminden başlayarak ülkedeki yeni mimari yapılanmanın görünürlüğü açısından posta pulları bir araç olarak kullanılmıştır. Üzerinde çeşitli yapılar, devletin çeşitli kurumlarına ait binalar ile tematik olarak pek çok konu işlenmiştir. Pullar aynı zamanda mimari olarak bu yapıların geniş kitlelere aktarıldığı güçlü görsel bir araçtır. Küçük boyutlarına rağmen ulusal kimlik ve devlet ideolojisinin görsel aktarımında stratejik rol üstlenmişlerdir.

Basılı bir belge olarak tarihsel sürece kaynaklık eden pullar, başkent kimliğinin oluşumunda belirleyici rol oynayan binaların inşasına ilişkin önemli bir belge niteliği taşımaktadır. PTT Pul Müzesi koleksiyonunda yer alan Cumhuriyet dönemi Ankara eğitim yapılarının yer aldığı pullar aynı zamanda Cumhuriyet ideolojisinin mimarlık ve görsel kültür üzerinden nasıl kurgulandığını göstermektedir. Diğer yandan pulların dolaşımda olması başkent Ankara'nın kurumsal kimliği ile Ankara yapılarının mimari özelliklerinin Türkiye'de ve dünyada tanıtılmasını sağlamıştır.

Başkentte inşa edilen yapılar ulus-devlet ideolojisinin göstergeleri olmuş ve pullar aracılığıyla simgesel yapılara dönüşmüştür. Pullar kent hafızasını güçlendirilmesinde önemli bir yer tutmakla beraber kuşaklar arası bilgi aktarımına da katkıda bulunan önemli ve kalıcı bir tanıtım aracıdır.

Pullar üzerine basılı olan fakülteler genç Türkiye Cumhuriyeti'nin çeşitli kademelerinde çalışacak bilim insanlarını yetiştirmek için öncülük etmiş eğitim kurumlarıdır. Bu okullardan mezun olan öğrenciler ülke kalkınmasında önemli rol oynamış ayrıca sosyal ve kültürel alanda da önemli araştırmalarda bulunmuştur. Pullar üzerinde eğitim yapılarının basılı olması Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitime verdiği önemi de göstermektedir.

KAYNAKÇA

Anameriç, H. ve Rukancı, F., *Posta Pullarında Başkent Ankara Seçmeler (1922-2008)*, VEKAM, Ankara, 2010.

Aslanoğlu, İ., *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 2001.

Ayaydın, Y. (Ed.), Kültürün Aynası Pullar. *BAHÇEM/Eğitim ve Kültür Dergisi*, 54-57, 2020. https://bahcelievler.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_02/01115130_010-PULLAR.pdf (Erişim Tarihi: 10.12.2025)

Cengizkan, A. (Ed.), *Mimar Kemalettin ve Çağı: Mimarlık/Toplumsal Yaşam/Politika*, TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü ortak yayını, Ankara, 2009.

Düzenli, Ş. ve Kavuran, T., Görsel İletişim Aracı Olan Pul'un Tarihi Gelişimi ve Grafik Ürün Olarak Önemi, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, *28*(2), 187-204, 2004.

Erdoğan, A., Günel, G. ve Narince, M., *Cumhuriyet ve Başkent Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 2007.

Güven Bezaz, Y., *Haberleşme ve Tarihçesi*, Türkiye Haber-İş Sendikası Yayınları, Ankara, 2006.

Hasol, D., *20. Yüzyıl Türkiye Mimarlığı*, Yem Yayın, İstanbul, 2017.

ODTÜ, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ankara Yerleşkesi Mekânsal Strateji ve Tasarım Kılavuzu, 2016. https://arch.metu.edu.tr/system/files/About/odtu_ankarayerleskesi_mekansalstrateji_ve_tasarim_kilavuzu_28haz2016.pdf (Erişim tarihi: 22.12.2025)

Pektaş, N., *Osmanlıdan Günümüze Mimari Tasvirli Pulların Belgelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2023.

Tarlakazan, B.E., Pul Tasarımlarında Osmanlıdan Günümüze Kadın Figürü, *İdil Dergisi*, *7*(46), 711-727, 2018.

Yabacı, A.E., Altan, T.E. ve Şahin Güçhan, N., "Mülkiye"nin Bilinmeyen Modern Ekleri: Kütüphane ve Amfi Yapıları, *MEGARON*, *14*(1), 74-86, 2019.

Yavuz, Y., Mimar Kemalettin Bey (1870-1927), *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, *7*(1), 53-76, 1981.

Yazıcı, K. Tarih Öğretiminde Posta Pullarının Kullanılabilirliğine Bir Örnek "100 Posta Pulu ile Türk Tarihinden Bir Kesit -1863-1950 Yılları Arası-", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(16), 176-199, 2014.

Yazıcı, K., Sosyal Bilgilerde Eğitimsel Bir Araç Olarak Posta Pullarının Kullanımı, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 321-346, 2010.

İNTERNET KAYNAKLARI

https://gazi.edu.tr/view/page/219/binamizin-tarihi (Erişim tarihi: 18.12.2025)

https://gazi.edu.tr/view/page/219/binamizin-tarihi (Erişim tarihi: 18.12.2025)

https://sozluk.tdk.gov.tr (Erişim tarihi: 09.12.2025)

https://www.agri.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/10/2020/05/ZiraatFakultesi.pdf (Erişim tarihi: 18.12.2025)

https://www.politics.ankara.edu.tr/kurumsal/dekanin-mesaji/ (Erişim tarihi: 18.12.2025)

https://www.politics.ankara.edu.tr/kurumsal/dekanin-mesaji/ (Erişim tarihi: 18.12.2025)

https://www.pulhane.com/KatalogSayfalari/k196101.html (Erişim tarihi: 18.12.2025)

ANTİK METİNLERDE METAL ÜRETİMİ VE METALURJİK BİLGİNİN KAPSAMI

Begüm AKI
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi
begumaki1008@gmail.com Orcid: 0009-0008-4629-4039
Dr. Öğr. Üyesi Handegül CANLI
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kahramanmaraş-TR
handegulcanli@gmail.com Orcid:0000-0003-4455-3961

Özet

Bu bildiri, antik dünyada metal üretimi ve metalurjik bilginin, antik yazılı kaynaklarda nasıl tanımlandığını ve kavramsallaştırıldığını incelemektedir. Çalışmanın amacı, metal üretimine ilişkin teknik bilgilerin antik yazarlar tarafından hangi kavramsal çerçeveler, betimlemeler ve gözlemler aracılığıyla aktarıldığını ortaya koymaktır.

Metalurjinin kuramsal ve kavramsal arka planı öncelikle Theophrastos, Lucretius ve Vitruvius'un aktarımları üzerinden ele alınmaktadır. Theophrastos, maddeleri toprak ve su kökenli olarak ayırarak madenlerin doğasına ilişkin teorik bir çerçeve sunmakta; aynı zamanda özellikle pigment içeren madenlerde karşılaşılan ölümcül çalışma koşullarına dair gözleme dayalı bilgiler vermektedir. Lucretius, metalin keşfini doğa olayları, ateş ve insan deneyimiyle ilişkilendirerek metalurjik bilginin kökenini felsefi bir anlatı içinde ele alır. Vitruvius ise demirin ısıtma ve ani soğutma yoluyla şekillendirilmesi ve sertleştirilmesini aktararak erken dönem metalurjik bilgiye dair teknik bir bakış sunar. Cevher çıkarımı ve madencilik mühendisliği bağlamında Plinius ve Strabon temel kaynakları oluşturmaktadır. Plinius, ateş ve sirke kullanılarak kayaçların parçalanması, derin galeri madenciliği ve yeraltı destek kemerlerinin kesilmesiyle gerçekleştirilen kontrollü çökertme yöntemlerini ayrıntılı biçimde betimler; suyun rolünü ise bu çökertmeler sonucunda ortaya çıkan molozların taşınması ve yıkanmasıyla sınırlar. Strabon, maden bölgelerinin coğrafi dağılımı, hidrolik altyapı ve işletmelerin ölçeğine dair bilgiler sunmakta; ayrıca yeraltı sularının tahliyesinde kullanılan Mısır vidasına (*Arşimet burgusu)* dikkat çekmektedir. Metalurjik dönüşüm süreçleri kaynaklarda açık biçimde ayrışmaktadır. Strabon, Polybios'a dayanarak gümüş üretiminde çok aşamalı yıkama, ezme ve eritme süreçlerini aktarırken, Plinius cıvanın (*hydrargyrum*) altın saflaştırmasındaki rolünü, amalgamasyon ve yaldızlama teknikleri bağlamında ele alır. Plinius'un mihenk taşına dair anlatımı, açıkça Theophrastos'a atıfla, metal saflığının tespitine yönelik uzmanlık bilgisini göstermektedir. Son olarak Vitruvius ve Theophrastos, metal üretiminin yan ürünleri olan pigmentler ve kimyasal maddelere ilişkin aktarımlarıyla metalurjinin çok yönlü bir faaliyet olduğunu ortaya koyar.

Bildiri, Plinius'un ahlaki eleştirileri temel alınarak, metal üretiminin doğa, insan sağlığı ve emek üzerindeki yıkıcı etkilerine dikkat çekerek sonlandırılmaktadır. Bu çalışma, antik yazarların aktarımlarının kendi terminolojisi ve anlatı sınırları içinde okunmasının, metalurjik bilginin teknik olduğu kadar düşünsel ve etik boyutlarını görünür kılabildiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antik metalürji, Madencilik teknolojileri, Antik yazılı kaynaklar, Metal üretimi

METAL PRODUCTION AND THE SCOPE OF METALLURGICAL KNOWLEDGE IN ANCIENT LITERARY SOURCES

Abstract

This paper examines how metal production and metallurgical knowledge in the ancient world were defined and conceptualised in ancient written sources. Its primary aim is to elucidate the conceptual frameworks, descriptive strategies, and observational modes through which ancient authors conveyed technical knowledge related to metal production.

The theoretical and conceptual background of metallurgy is first addressed through the writings of Theophrastus, Lucretius, and Vitruvius. Theophrastus offers a theoretical framework for understanding the nature of minerals by distinguishing substances of terrestrial and aqueous origin, while also providing observation-based accounts of the often lethal working conditions encountered in pigment-bearing mines. Lucretius situates the discovery of metals within a philosophical narrative that links natural phenomena, fire, and human experience, thereby addressing the origins of metallurgical knowledge. Vitruvius, by contrast, presents a technical perspective on early metallurgy through his detailed discussion of the shaping and hardening of iron by heating and sudden cooling. In the context of ore extraction and mining engineering, Pliny the Elder and Strabo constitute the principal sources. Pliny offers detailed descriptions of methods such as rock fragmentation using fire and vinegar, deep gallery mining, and controlled collapses achieved by cutting subterranean support arches; he confines the role of water to the transport and washing of the debris produced by these collapses. Strabo complements this account with information on the geographical distribution of mining regions, hydraulic infrastructure, and the scale of mining operations, while also drawing attention to the use of the Egyptian screw (*Archimedean screw*) for the drainage of underground water. Metallurgical transformation processes are clearly differentiated in the sources. Drawing on Polybius, Strabo describes the multi-stage washing, crushing, separation, and smelting processes involved in silver production, culminating in the removal of lead. Pliny, in turn, focuses on the role of mercury (*hydrargyrum*) in gold refining, discussing amalgamation and gilding techniques. His account of the touchstone, explicitly attributed to Theophrastus, attests to the existence of specialised expertise in assessing metal purity. Finally, the writings of Vitruvius and Theophrastus demonstrate that metallurgy was a multifaceted activity extending beyond metal production, through their discussions of pigments and chemical by-products such as ochres, white lead, sandarac, and verdigris.

The paper concludes by foregrounding Pliny's moral critique of mining, drawing attention to the destructive effects of metal production on nature, human health, and labour. It thus demonstrates that ancient authors approached metallurgy not merely as a technical practice, but as a human activity with profound intellectual and ethical implications.

Keywords: Ancient metallurgy, Mining Technologies, Ancient literary sources, Metal production

Stil: Kültürel Varlıkların Doğal Afetlerden Korunması ve Yerel Yönetimler

Yüksek Lisans Öğrencisi Arkeolog Ali KARAKAYA *

Özet:

Türkiye'de yaşanan doğal afetler, kültürel mirasın bu afetler karşısındaki kırılganlığını göstermiştir. Dolayısıyla afet öncesi, afet anı ve afet sonrası süreçlerde yürütülen koruma, müdahale ve iyileştirme yaklaşımlarını bütüncül bir çerçevede değerlendirmek gerekliliği doğmuştur. Türkiye'nin jeolojik ve iklimsel özellikleri nedeniyle başta deprem olmak üzere çeşitli afet risklerine açık olması, kültürel varlıkların korunmasında risk yönetimini zorunlu kılmaktadır. Çalışmada, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) mevzuatı ve Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) kapsamında şekillenen yasal ve kurumsal yapı ele alınmakta; Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Koruma Bölge Kurulları, yerel yönetimler ve Koruma Uygulama ve Denetim Bürolarının (KUDEB) rol ve sorumlulukları analiz edilmektedir. Ayrıca envanterleme, risk analizi, dijital belgeleme, acil müdahale planları ve bilimsel restorasyon uygulamalarının kültürel mirasın sürdürülebilir korunmasındaki önemi vurgulanmıştır. Kültürel mirasın afetlerde korunması ve müdahale süreçlerinde, yerel yönetimlerin saha deneyimi, hızlı müdahale kapasitesi ve toplumsal katılımı sağlamadaki işlevleri ile, önemli bir unsur olduğunu ortaya konulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Kültürel Miras, Kültürel Yapılar, Koruma, Kültür Büroları

Abbtract:

Preserving cultural heritage in disaster-prone regions requires both strategic foresight and coordinated implementation. The need for national legal mechanisms and institutional actors to adopt proactive measures has become increasingly evident, particularly in terms of preparing heritage assets for future generations. To enable cultural heritage to continue serving its social function and contributing to collective memory, a set of foundational actions—such as planning, site assessments, and targeted interventions—must be prioritized. These efforts offer a structured framework for evaluating the disaster preparedness of cultural assets, the effectiveness of emergency responses, and post-disaster recovery strategies. Importantly, cultural heritage protection must be approached holistically, taking into account not only technical aspects but also the administrative, social, and cultural contexts in which interventions occur. This process necessitates the integration of engineering solutions, structural reinforcement, stakeholder engagement, and the adoption of sustainable conservation policies. For high-risk countries such as Turkey, the formulation and execution of robust cultural heritage protection strategies is vital for transmitting cultural values to future generations.

Keywords: Cultural Heritage, Cultural Structures, Preservation, Cultural Offices

* Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Burdur, a15karakaya@gmail.com | https://orcid.org/0000-0001-7611-87XX

Giriş

Kültürel miras, doğal afetlere karşı yüksek derecede kırılgan bir yapıya sahiptir. Depremler, sel, yangın ve heyelan gibi afetler, hem taşınmaz kültür varlıklarında hem de taşınabilir eserlerde geri dönüşü olmayan tahribatlara yol açmaktadır. Bu durum, yalnızca fiziksel yapıların zarar görmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda yapıların taşıdığı estetik, tarihsel ve kültürel değerler de büyük ölçüde yok olabilmektedir. Bu nedenle afet risk yönetimi, kültürel mirasın korunması açısından temel bir zorunluluktur.[1]

Güncel koruma yaklaşımlarının temelini oluşturan döngü; koruma – risk azaltma – hazırlık – müdahale – iyileştirme aşamalarından oluşur. Bu bütüncül döngü, kültürel varlıkların afetlere karşı daha dayanıklı hale getirilmesi için gerekli olan stratejik müdahaleleri içermektedir. Özellikle kültürel peyzaj yönetiminde toplumsal katılımının önemi ve afet öncesi–sonrası koruma sürecinde yerel paydaşların aktif rol üstlenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.[2]

Kültürel mirasın afetlerden korunması, teknik uzmanlık, multidisipliner işbirliği ve kurumsal kapasite gerektiren çok yönlü bir süreçtir. UNESCO, ICOMOS ve ICCROM gibi uluslararası kuruluşlar, kültürel mirasın korunmasına yönelik kapsamlı ilkeler, rehberler ve standartlar geliştirmiştir. Bu kuruluşlar, afetlere hazırlık, risk azaltma ve acil müdahale süreçlerine ilişkin eğitim programları düzenlemekte; saha uygulamalarına destek sağlamaktadır.[3]

Türkiye'de kültürel mirasın afetlerde korunmasına ilişkin yaklaşım, hem yasal düzenlemeler hem de kurumsal yapıların koordinasyonu üzerine kuruludur. Mevzuat; risk analizi, koruma uygulamaları ve afet sonrası iyileştirme süreçlerinde belirli sorumluluklar ortaya koymaktadır[4]. Bu bağlamda, Türkiye'de kültürel mirasın korunmasına yönelik kurumsal yapılanma, uluslararası koruma prensipleriyle uyumlu bir gelişim göstermektedir. Bu durum, ülkemizde yapılacak koruma, risk azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme gibi alanlarda bilimsel ve hukuksal zeminde sürecin iyi yönetildiği anlamına gelmektedir.

Türkiye'deki Kültürel Mirasların Afetlerdeki Yönetimi

Türkiye, jeolojik yapısı ve iklimsel özellikleri nedeniyle deprem kuşağında yer aldığı bilinmekte olup, bu durum ülkenin kültürel mirasını ciddi afet riskleriyle karşı karşıya bıraktığı gerçekliği mevcuttur. Ülkenin, geçmişten bugüne sıklıkla şiddetli depremler yaşaması, kültürel varlıklarının korunması alanında uzun yıllar süregelen çok katmanlı bir afet yönetim yapısı geliştirmesine neden olmuştur. Deprem gibi doğal afetlerin, kültürel miras üzerindeki etkileri, sadece fiziksel hasarlarla sınırlı kalmayıp, bu mirasın sosyo-kültürel ve ekonomik değerleri üzerinde de ciddi tehditler oluşturabilmektedir[5] .

Afet yönetimi sürecinde Türkiye'de, çeşitli ulusal ve yerel düzeylerde entegre bir yaklaşım benimsenmiştir. 2011 Van Depremi sonrasında, Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) gibi yerel bir düzeyde etkili ve kapsamlı bir afet yönetim politikası geliştirilmiştir. Bu plan, her türlü doğal olayda afet müdahale süreçlerini ve kurumların görevlerini detaylandırarak, doğal ve kültürel mirasın korunmasını amaçlamaktadır[6]. Afet risk yönetimi, yalnızca fiziksel koruma tedbirleriyle değil, aynı zamanda toplum bilinci ve katılıma dayalı yaklaşımlar ile

[1] Ferrari L, 2024
[2] Bizarro, A. and Alexandre, L. (2020); García, B. (2019); Dastgerdi, A. and Kheyroddin, R. (2022).
[3] Giuliani, F. vd., (2021); Santangelo, A., Melandri, E., Marzani, G., Tondelli, S., & Ugolini, A. (2022); Arduino, G., Rouhban, B., Yasukawa, S., Makarigakis, A., Pavlova, I., Shirai, H., … & Han, Q. (2017).
[4] Paoli, R., Miceli, E., & Giuliani, F. (2020).
[5] Koçak, H. and Kınık, K. (2025); Uzunel, A. (2023).
[6] Koçak, H. and Kınık, K. (2025); Oktay, F. (2015).

desteklenmelidir[7]. Örneğin, iletişim olanaklarının gelişmiş olduğu sosyal medya platformları afet öncesi eğitim, afet sonrası iletişim ve koordinasyonun da etkinlik ve iletişim planlamasına katkı sağlandığı bilinmelidir[8].

Türkiye'nin farklı kültürlere ev sahipliği yapması ve sahip olduğu zengin kültürel miraslar, afet risklerinin yönetilmesinde ek sorumluluklar getirmektedir. Ülke genelinde yürütülen çalışmalar, afetlerin kültürel miras üzerindeki etkilerini azaltmayı hedeflemekte; bu doğrultuda, afet hazırlık eğitimleri ve kamu bilinçlendirme kampanyaları gibi önlemler geliştirilmektedir[9]. Ayrıca, Türkiye'nin afet yönetimi politikaları, 1999 Marmara Depremi ve 2023 Kahramanmaraş Depremi gibi önemli tarihsel olaylardan edinilen deneyimlere dayanmaktadır; bu etkileşimler, kültürel mirasın afetlere karşı korunmasına dair stratejilerin evrimini sağlamaktadır[10].

Türkiye'deki Kültürel Varlıkların Afet Yönetiminde Yasal ve Kurumsal Çerceveleri

Türkiye'de kültürel mirasın afetlerde korunmasına ilişkin temel yaklaşım, iki ana mevzuata dayanmaktadır. Bunların ilki, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'dur. Bu yasa, kültürel varlıkların korunmasını kamu görevi olarak tanımlar ve risk altındaki varlıkların tespiti, acil müdahale ile restorasyon süreçlerinin genel çerçevesini ortaya koyar[11]. Türkiye'nin deprem, sel ve heyelan gibi doğal afetlere sıkça maruz kalan bir coğrafyada yer alması, bu tür yasal düzenlemelerin gerekliliğini açıkça göstermektedir. Özellikle büyük depremler sonrası yaşanan yıkımlar, kültürel varlıkların korunması için kapsamlı yapısal ve hukuki önlemler alınmasının zorunlu olduğunu ortaya koymuştur[12].

İkinci temel düzenleme, Afet Kanunu ve Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) mevzuatıdır. Bu düzenlemeler, afet risk azaltma politikalarını belirlerken aynı zamanda acil müdahale süreçlerinde kültürel mirasın korunmasına yönelik genel sorumlulukları tanımlar. AFAD, ulusal afet yönetim sisteminin koordinasyonundan sorumlu temel kurumdur ve özellikle 2011 Van Depremi gibi büyük olaylar, kurumun afet sonrası müdahale kapasitesinin güçlenmesine katkı sağlamıştır[13].

Kurumsal anlamda ise Kültür ve Turizm Bakanlığı, kültürel mirasın korunmasına arşivlenmesine ve ileriye dönük hareket ve eylemine yönelik politikaların ana yürütücüsüdür. Bakanlık, yasal düzenlemelerin uygulanmasını sağlarken aynı zamanda afet sonrası süreçlerde de yönetici ve yönlendirici bir rol üstlenir.

Öte Yandan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının karar ve uygunluk denetimlerini 2863 sayılı kanun kapsamında bilimsel esaslar ile Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunmasına ilişkin Koruma Bölge Kurulları yapılacak iş ve işlemlerin yönünü belirler. Böylece kültür varlıklarının şekilsel ve hukuksal temel ile birlikte bilimsel veriler ile korunması, tescil edilmesi, imar planlarının incelenmesi ve işlemlerin tesis edilmesi, koruma alanlarının belirlenmesi gibi konularda fayda sağlamaktadır. Bu durum eserlerin hukuk ve teknik açıdan güvencesini sağlamaktadır.

Diğer yandan Koruma Bölge Kurullarının sahada gözlem ve uygulayıcıları olan Yerel yönetimler ve bünyelerindeki Koruma Uygulama ve Denetim Büroları (KUDEB) koruma uygulamalarının teknik boyutunda, özellikle saha denetimi ve yapısal müdahalelerde önemli

[7] Graham, K. and Spennemann, D. (2006).
[8] Karahisar, T. (2016).
[9] Dora, M. (2025).
[10] Koçak, H. and Kınık, K. (2025); Oktay, F. (2015).
[11] Ergün Y., Cihan Ş. A., 2025.
[12] Şahin Ş., Üçgül İ.,2019,
[13] Köse Z.,Soyluk A.,2024.

görevler üstlenir[14]. Türkiye'nin afet olasılığı değerlendirildiğinde, afet ile ilgili denetimlerin eşgüdüm içinde çalışması, ulusal ve yerel düzeyde geliştirilen politikaların etkinliğini artırmaktadır.

Böylece, Türkiye'de kültürel mirasın afetlerden korunmasına ilişkin mevzuat ve kurumsal yapılanma kısmı Kültür ve Turizm Bakanlığına, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Kanunu ile bilimsel olarak çerçeve çizen Koruma Bölge Kurullarına ve Yerelde Koruma faaliyetlerini en iyi şekilde yürütülmesi ve takip edilmesi için ise Yerel Yönetimlerin yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir. Bu durum doğal afetlerin can ve mal kayıplarının etkilerini azaltmayı ve kültürel varlıkların sürdürülebilir biçimde korunmasını hedeflemektedir. Etkili iş birliği ve koordinasyon hem afetlere hazırlık aşamasında hem de afet sonrası süreçlerde kültürel mirasın korunması için kritik önem taşımaktadır[15].

Kültürel Varlıkların; Afet öncesi, Afet Anında, Afette Müdahalesi ve İyileştirmesi

Türkiye'de kültürel miras alanlarının ve yapılarının afet risk analizi, öncelikle deprem tehlikesi nedeniyle koruma çalışmalarının merkezinde yer almaktadır. Risk analizine yönelik süreç; envanterleme, yapısal sağlamlık değerlendirmesi, tehlike ve hassasiyet haritalarının hazırlanması ile önleyici koruma uygulamalarını içeren çok yönlü bir yapı ile oluşturulur.

Bu sürecin ilk aşamasını oluşturan envanter çalışmaları, kültürel miras varlıklarının güncel, detaylı ve ölçülebilir biçimde kayıt altına alınmasını sağlar. Envanter verileri, risk azaltma stratejilerinin temel dayanak noktalarından biridir. Ioannidis ve çalışma arkadaşları kültürel mirasın belgelenmesi için UAV fotogrametrisi yöntemlerinin sağladığı yüksek çözünürlüklü modellerin, özellikle risk analizlerinde büyük avantaj sunduğunu vurgulamaktadır[16]. Bu teknolojiler, sahadaki fiziksel değişimleri izlemeyi kolaylaştırmakta ve afet öncesi hazırlık çalışmalarına katkı sunmaktadır.

Yapısal sağlamlık değerlendirmesi ise tarihi yapıların taşıyıcı sistemlerinin incelenmesiyle yürütülmektedir. Bu değerlendirmeler, yapıdaki zayıf noktaları belirleyerek ileride ortaya çıkabilecek hasarların öngörülmesine yardımcı olur. Masciotta ve ekibi, dijital belgeleme ve önleyici koruma yöntemlerinin, kültürel miras yapılarının uzun vadeli güvenliği açısından kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir[17]. Bu yaklaşımları destekleyen çalışmalar, koruma politikalarının risk odaklı biçimde geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır[18].

Afet risk analizinde bir diğer önemli unsur, tehlike ve hassasiyet haritalarının hazırlanmasıdır. Bu haritalar, deprem, sel, heyelan ve yangın gibi afetlerin kültürel miras üzerindeki potansiyel etkilerini değerlendirmek için gerekli olan mekânsal veriyi sunar. Safizadeh ve çalışma arkadaşları, doğal afetlerin yönetiminde kültürel mirasın özel bir konuma sahip olduğunu ve risk haritalarının afet azaltım stratejilerinin geliştirilmesinde temel bir araç olduğunu ifade etmektedir[19]. Bu görüş, risk haritalarının karar alma süreçlerinde etkin şekilde kullanılmasına yönelik literatürle de uyumludur[20].

Önleyici koruma uygulamaları ise bu sürecin tamamlayıcı bileşenidir. Bu aşamada yapısal güçlendirme, drenaj sistemlerinin iyileştirilmesi, yangın önleme mekanizmalarının kurulması ve güvenlik sensörleriyle izleme gibi teknik müdahaleler gerçekleştirilmektedir. Zheng ve ekibi, özellikle ahşap tarihi yapıların korunmasında sürekli izleme ve değerlendirme teknolojilerinin öneminin arttığını belirtmektedir. Bu uygulamalar, kültürel mirasın fiziksel

[14] Tümer Ö., 2024.
[15] Şakir Ş., Üçgül İ.,(2019)
[16] Ionnidis C., Verykokou S., Soile S., Potsiou C., 2025
[17] Masciotta M., Sanchez-Aparicio L.,Bishara S., Oliveira D., Gonzalez-Aguilera, Alvarez-Garcia j.,
[18] Bonazza A., Sardella A. 2023.
[19] Safizadeh M., Marzbali H. M., Aldrin A., Maliki Z., 2024.
[20] Safizadeh M., Marzbali H. M., Aldrin A., Maliki Z., 2024.

bütünlüğünü koruduğu gibi, gelecek nesillere güvenli ve sağlıklı bir biçimde aktarılmasını da hedeflemektedir.

Tüm bu çalışmalar, afet meydana gelmeden önce gerçekleştirilen koruma faaliyetlerinin, kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından en etkili aşama olduğunu göstermektedir. Literatür, çok yönlü bir risk yönetimi yaklaşımının hem kültürel hem de yapısal bütünlüğün korunması için gerekli olduğunu vurgulamaktadır[21].

Afet anında kültürel varlıkların korunması, daha önceden hazırlanmış acil eylem planlarının tatbik edilmesi ve etkinliğine bağlıdır. Bu planlar, öncelikle can güvenliğini esas alır; kültürel varlıklara erişimi düzenler, eserlerin tahliyesi ve ilk yardım uygulamalarını tanımlar ve kurumlar arası haberleşme mekanizmalarını belirler. Bu tür planların, kriz anında karar alma süreçlerini hızlandırdığı ve müdahale aktörleri arasında etkili bir koordinasyon sağladığı bilinmelidir.

Müdahale süreci genellikle iki temel aşamada gerçekleşir. İlk aşama, acil yapısal güvenlik kontrolüdür. Bu aşama, yıkılma veya çökme riski taşıyan kültürel miras yapılarına yönelik hızlı değerlendirmeleri ve çevrede güvenli bir alan oluşturulmasını içerir. Afet sonrası ortaya çıkabilecek ikincil zararların önlenmesi, bu hızlı yapısal değerlendirmeye doğrudan bağlıdır. İkinci aşama ise kültürel eserler için "ilk yardım" müdahalesini kapsamaktadır. Bu süreçte ICCROM ve ICOMOS tarafından hazırlanan "Kültürel Miras İçin İlk Yardım" rehberleri yol gösterici niteliktedir ve eserlerin stabilizasyonu, belgelenmesi ile acil koruma müdahalelerinin nasıl yapılacağına ilişkin yöntemleri ayrıntılı biçimde sunmaktadır[22].

Başka bir bakışla, Türkiye'de kültürel mirasın afet öncesi ve afet sonrasında, çok katmanlı planlama, hukuki düzenlemeler ve kurumsal koordinasyon ile şekillenmektedir. Etkin ve yönetilebilir acil durum planları, can güvenliğinden başlayarak müdahalenin tüm aşamalarını kapsar. Bu durum, kültürel mirasın korunmasına gözle görülür şekilde katkılar sunar. Bu kapsamlı yaklaşım, afetlere karşı hazırlıklı olmanın kültürel varlıkların ileri kuşaklara korunarak aktarmasında önemli olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de afet sonrasında kültürel miraslara ilişkin restorasyon aşamaları, bürokratik ve sabırlı olunması gereken bir süreci ifade eder. Bu süreç, kültürel mirasın hasar tespitiyle başlar sırasıyla afet sonrası kültürel miras alanlarında meydana gelen fiziksel zararların belirlenmesi, müdahale planlarının oluşturulması atılacak ilk adımdır. Öte yandan hasar tespit çalışmaları, eserlerin korunacağı alanın seçilmesi, hangilerinin acil müdahaleye ihtiyaç duyduğu gibi kritik kararların alınması koruma uygulamalarında kolaylık sağlar. Bu aşamayı, koruma kurullarından gerekli izinlerin alınması izler. Restorasyon süreçlerinin kanun ve yönetmelikler dahilinde yürütülmesi, kültürel varlıkların özgün niteliğinin korunması açısından kamu kurum ve kuruluşlarını bağlayıcı bir nitelik kazandırır.

Restorasyon projelerinin hazırlanması ise sürecin en belirleyici aşamalarından biridir. Bu projelerin hukuksal düzlemde, bilimsel yöntemlerle ve koruma ilkeleri doğrultusunda geliştirilmesi, yapıların özgün değerlerini kaybetmeden iyileştirilmesini mümkün kılar[23]. Restorasyon sürecinde uzman ekiplerin çalışmasının zorunlu olduğunu ve sürecin dikkatli planlamaya dayandığını vurgular. Kayıt sistemleri, fotogrametri ve üç boyutlu modelleme gibi teknikler, restorasyon projelerinin doğruluğunu artırarak müdahale kararlarının bilimsel temellere dayanmasını sağlar.

Bu durum afet öncesi alınacak tedbirler, afet sonrası kültürel mirasın korunmasına yol gösterecektir. Kültür mirası eserlerinin, detaylı hasar tespiti, yasal izinlerin alınması, bilimsel temelli projelerin hazırlanması ve uygun tekniklerin uygulanmasını gerektiren kapsamlı bir

[21] Bonanza, Sardella, 2023.
[22] Ferrari., 2024.
[23] Çatalbaş F., Kılıç Ecemiş S., 2023.

süreçtir. Bunun yanında eserlerin resmi kaynaklar yada bilinirliği göz önünde bulundurularak, Ulusal ve uluslararası iş birliği, bilimden faydalanma ile eserlerin ayağa kaldırılmasında ve toplum katılımı ile sürecin başarıyla yürütülmesinde temel unsurlardır.

Yerel Yönetimlerin Önemi ve Kültürel Varlıkların Sürdürülebilirliliği

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Koruma Bölge Müdürlükleri ve Yerel yönetimler (Belediyeler ve İl Özel İdareleri), kararları ve kanunların doğrultusunda afetlerde kültürel mirasın korunmasında hem ekip ve ekipman anlamında hemde teknik personelinin olması açısından son derecede önemli bir rol üstlenmektedir. Yerel yönetimler, afet öncesinden başlayıp afet sonrası süreçlerde risk analizi, yapı denetimi, geçici güçlendirme ve acil müdahale gibi kritik faaliyetleri yürüterek birikmiş bilgi ve birikimlerini sahaya yansıtmaktadır. Özellikle deprem gibi geniş çaplı afetlerde, kültürel mirasın korunması yerel yönetimler anlamında hızlı ve uygun kararlar almak gerektirdiğinden, belediye ve özel idarelerin müdahale kapasitesi büyük önem taşır.

2023 depremleri, yerel yönetimlerin bu süreçteki etkisini açık biçimde ortaya koymuştur. Büyükşehir belediyesi, belediyeler ve il özel idareleri afet sonrasında kültürel varlıkların ivedilikle güçlendirilmesi ve aslına uygunluğu ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Bu uygulamalar hem hızlı müdahale gereksinimini karşılamış hem de uzun vadeli koruma stratejilerinin şekillenmesine yol göstermiştir[24]. Aynı zamanda belediye ve il özel idarelerin bu süreçlerde yerel halk ile etkili iletişim ve iş birliği içinde çalışması, kültürel mirasın fiziksel bütünlüğü kadar toplumsal hafızanın korunması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Yerel yönetimlere bağlı Koruma Uygulama ve Denetim Büroları (KUDEB) birimleri, kültürel miras alanlarında yapı stoklarını kontrol ederek ve denetimlerini yaparak mevcut riskleri belirlemekte ve gerekli durumlarda acil güçlendirme için yol haritası oluşturmaktadır. Ayrıca bazı belediyeler, afet sonrasında taşınabilir eserlerin güvenliğini sağlamak amacıyla geçici depolama alanları kurmuş; böylece eserlerin korunmasına yönelik ek bir önlem almıştır[25].

Yerel yönetimlerin kültürel mirasın afetlerde korunmasına yönelik rolleri, yalnızca risk analizi ve denetim süreçleriyle sınırlı değildir. Aynı zamanda acil müdahale, geçici güçlendirme, belgeleme çalışmaları ve uzun vadeli koruma stratejilerinin uygulanması, bu kurumların çok boyutlu bir sorumluluk üstlendiğini göstermektedir. Bu kapsamlı yaklaşım hem fiziksel hem de kültürel değerlerin sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır.

Kültür varlıklarının korunması için, afetin türüne, yapıların fiziksel ve malzeme özelliklerine ve çevresel koşullara bağlı olarak büyük farklılıklar göstermektedir. Deprem, sel ve taşkınlar, yangın, toprak kaymaları ve iklim değişikliğine bağlı afetler kültürel miras üzerinde tahribatın olduğu bilinmelidir. Bu durum kültür varlıkları için özgün risk değerlendirmesi yapılması gerekli kılmaktadır.

Özellikle depremler, tarihi yapıların taşıyıcı sistemlerini doğrudan etkileyerek en yüksek riskleri oluşturan afet türlerinden biridir. Geleneksel inşaat malzemeleri olan taş ve kerpiç, deprem sırasında kırılgan davranarak ciddi yapısal hasara yol açabilmektedir. Dolayısıyla, deprem kültür mirasın etkilenmesini en aza indirmek için güçlendirme yada yapıyı destekleme çalışmaları yapıların ayakta kalmasını kolaylaştıracaktır.

Taşkınlar, heyelan ve sel kültürel miras için tehlikeli sonuçlar oluşturmaktadır. Suyun ve toprağın kütlesel hacmi ve sonrasında çekilmesi yada hafriyat aşması hangi yapı da olursa olsun

[24] Oktay, F., 2015.
[25] Üye B., 2020.,

yapıda korumasızlık mevcutsa yapılarda büyük hasarlar oluşturmaktadır. Bu nedenle taşınamayan kültürel mirasların biyolojik, kimyasal bozulmalarının önüne geçebilmek için, yerel yönetimler tarafından taşkın ve heyelan sahalarını belirlemek oluşabilecek zararları en aza indirmek için istinat duvarları, zemin doldurma / güçlendirme işlemleri ve dere/nehir ıslah çalışmaları yapmak gerekmektedir.

Yangınlar, kültürel miras yapılarının başka bir korkulan durumudur. Olası bir yangın halinde hem can hemde mal güvenliği doğrudan tehlikededir. Özellikle ahşap yapıların yangın ve duman tehlikesi ile karşı karşıya kalması ciddi şekilde yapılara etki etmektedir. Kültürel miras yapılarında yangın olması durumunda yapıların tamamen yanması ve kullanılamayacak hale alması kaçınılmazdır. Bundandır ki yangın öncesi duman dedektörlerinin, yapıların içinde hassas hale getirilmesi, yangın tüplerinin yeterli miktarda ve müdahale edilebilecek yerlere konumlanması, yapıların mutfak bölümlerinde davlumbaz söndürme sisteminin bulunması, yapı içerisinde muhtelif yerlerde yangın söndürme battaniyesinin bulunması, ayrıca yapı içinde ve dışında yangın dolabının aktif ve çalışabilir konumda olması, bunun yanında duman dedektörlerinin hazır bulundurulması halinde yangın söndürme sisteminin devreye girmesi gibi teknik ve zorunlu bir durum olması gerekmektedir.

Başka bir korunması gereken durum ise iklim değişikliğinin olumsuz sonuçları mevcuttur. Dengesiz hale gelen iklimler kültür miras yapılarını açıkça tehdit etmektedir. Bu durum yapılarda fiziksel kimyasal bozulmaları hızlandırmaktadır. Taş, ahşap, tekstil, metal gibi yapı ve eşyaların deforme sürecini yavaşlatmak ve en aza indirmek için gerekli tedbirin alınması gerekmektedir.

Sonuçta, her afet türü kültür varlıklarında bir iz bıraktığı görülmelidir. Bu deformasyon izlerinin doğru biçimde değerlendirilmesi, koruma stratejilerinin bilimsel temellere dayandırılması açısından kritik öneme sahiptir. Güncel literatür, afet türlerine özgü risk analizlerinin yapılmasını ve bu risklere uygun koruma uygulamalarının geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Dijital belgeleme ve yapay zekâ tabanlı analizler, kültürel mirasın afetlere karşı korunmasında son yıllarda önemli bir dönüşüm sağlamaktadır. Bu kapsamda kullanılan dijital belgeleme teknikleri; fotogrametri, lazer tarama (LiDAR), üç boyutlu modelleme ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tabanlı analizleri içermektedir. Bu yöntemler, kültürel varlıkların dijital arşivlenmesini ve mevcut durumunu yüksek doğrulukla kaydedebilmekte ve afet sonrası hasar tespit süreçlerini önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır.

Lazer taramalar, özellikle deprem ve heyelan gibi doğa olayları sonrasında oluşan hasarların belirlenmesinde bilgileri doğru ve kesin olarak vermektedir. Bu durum bizlere yapının kaybolan bölümlerinde elimizdeki dijital veri ile karşılaştırmamızı ve doğru yenilemenin yada tadilatın yapılmasına olanak sağlar.

CBS tabanlı sistemler, kültürel miras alanlarının kırılganlığını mekânsal düzeyde analiz etmek için etkili çözümler sunmaktadır. Riskli haritaları, zemin verileri ve yapı özelliklerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bu analizler, daha doğru afet riski değerlendirmelerine olanak sağlar.

Son yıllarda yapay zekâ ve makine öğrenmesi tekniklerinin kültürel mirasın risk analiz süreçlerine entegrasyonu giderek artmaktadır. Bununla birlikte dijital arşivleme teknikleri, afet öncesi ve afet sonrasında müdahale sürecinde kritik bir rol üstlenmektedir. Yapay zekâ destekli yazılımlar kültürel mirasın dijital arşivden kayıtlarının çekilmesi ile birlikte eski haline geri dönüşümü hakkında fikir sahibi yapmaktadır.

Eserlerin dönem koşullarına ve aslına uygun dönüşümünde, dijital arşivleme yöntemleri ve yapay zekâ destekli yazılımlar, kültürel mirasın afetlerden önce ve sonra hazırlanmasına karşı güçlü teknolojik araçlar olarak öne çıkmaktadır. Bu teknolojilerin bilimsel verilere dayalı karar

süreçlerine katkısı, kültürel mirasın sürdürülebilir korunmasında artık zorunlu bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Güncel dijital çalışmalar, bu entegrasyonun koruma politikalarının geleceğinin kritik öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Depremlerden sonra yürütülen acil müdahale çalışmaları, kurumlar arası koordinasyonun kültürel mirasın korunmasındaki belirleyici rolünü açıkça ortaya koymuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı, Belediyeler ve İl Özel İdareler arasında hızlı bir iletişim kurulması müdahalelerde gecikmeleri engelleyen en önemli faktörlerden biridir. Ayrıca gönüllü uzman ekiplerin ve akademik çevrelerin sürece katkısı, restorasyon planlamalarının daha sağlıklı yürütülmesine önemli bir destek sağlayacaktır.

Sonuç

Asya ve Avrupa kıta levhalarının mücadelesi sonucu Türkiye gibi ülkeler de birtakım jeolojik ve coğrafi sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. Bu jeolojik hareketlilik ülke genelindeki demografik yapıya ve kültürel mirasa olumsuz etkileri olmaktadır. Jeolojik hareketlilik başta deprem hareketliliğini tetiklemesi ile kültürel mimari yapılarımızın hukuksal ve teknik açıdan korunması gereken bir durum oluşturur. 2011 yılı Van depremi sonrası Türkiye Afet Müdahale Planının (TAMP) kamu kurum ve kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerini birleştirerek birlikte afet merkezinden hareket etmesinin sağlanması amaçlanmıştır. Bununun yanında afet durumunda genel koordinasyon sağlanıp kaynak yönetimi, ekonomik ve sosyal kayıplar, sosyal ve kültürel farkındalıklar ile yaşamın devamlılığı ve afet sonrası normale dönmesi amaçlanmıştır. Ülkemizde afet sonrası kültürel mirasımızın korunması ek sorumlulukları getirdiği gibi eserlerin korunması konusunu ortaya çıkarmaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, miras ögelerinin arşivlenmesi, korunması, ileriye dönük hareket ve eylemlerini 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında değerlendirip günümüze kadar çeşitli düzenlemeler sonucu kanun son halini almıştır. Çeşitli doğal olayların meydana gelebileceği doğrultusunda bu kanun ve yürütücülerine kamu görevi olarak birtakım sorumluluklar yüklenmiştir. Böylece kültürel mirasın afetlerden korunması mevzuat kapsamında güvence altına alınmış hem de bilimsel olarak bakanlıktan, koruma bölge kurullarına ve yerel yönetimlere kadar iş birliği ve koordinasyon sağlanmıştır.

Bu koordinasyon sağlanması için birinci öncelik envanter çalışmaları yani saha ile teknolojinin birleştirilmesi işlemidir. Bu en önemli husustur. Eserlerin bilimsel temelli ve teknolojik araç ve gereçler kullanarak envanter çalışması yapılarak, projeler bilimsel temel üzerinden inşa edilmelidir. Afet öncesi kültürel yapılarda risk analizinin yapılması, teknolojik alt yapılar ve mühendislik hizmetleri çok önemlidir. Afet sonrası ise Kültürel Miras İçin "İlk Yardım" rehberi oluşturulmalı, eserlerin önce can güvenliği tehdit etmemesi, eserlerin parçalarının korunması ve daha sonra restorasyonu için çalışma planı oluşturulmalıdır. Bu plan bilimsel ve hukuksal düzlemde yapılmalı, elimizdeki envanter çalışması ile teknolojik cihazların yardımı sonucu son görünümü tasarlanarak revizyon edilmelidir. Teknolojik yardımlar ile fotoğraf, üç boyutlu tarama, parselasyon, koordinat alma, tapu ve kadastro kayıtları ve bölge halkının kültür mirası ile ilgili bilgileri gibi durumlar eser revizyonunda göz önünde bulundurulmalıdır.

Kültür varlıklarının korunması için bakanlık ve koruma bölge kurulları altyapı olarak destek vermektedir. Bunun yanında, bölge ve bölge halkının sosyal – kültürel yapısı, coğrafik etmenleri ve folklorik koşullarını en iyi bilen ve sahada tatbik eden yerel yönetimlerdir. Belediyeler ve İl Özel İdareleri gibi yerel yönetimler, kültürel varlıklara hem ekonomik hemde bölge halkının katkıları ile korumaya çok değerli katkılar sağlayabilmektedir.

Yerel yönetimler ve yerel yönetimlere bağlı Koruma Uygulama ve Denetim Büroları

KUDEP'ler yerel yönetimlerde kurulmalı, paydaş kurumlarla köprü görevini görmeli, envanter ve teknolojik altyapıları ile olası afet senaryolarında kültürel yapılara müdahalenin planlaması ve protokollerin hazırlamasında önemli katkılar sunacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Arduino, G., Rouhban, B., Yasukawa, S., Makarigakis, A., Pavlova, I., Shirai, H., ... & Han, Q. (2017). United nations educational, scientific and cultural organization (unesco)—unesco's contribution to the implementation of unisdr's global initiative and icl., 117-122. https://doi.org/10.1007/978-3-319-59469-9_7

Bizarro, A. and Alexandre, L. (2020). Storm policies and recommendations – a new vision for authorities, first responders and civil protection towards an effective protection of cultural heritage.. Iop Conference Series Materials Science and Engineering, 949(1), 012108. https://doi.org/10.1088/1757-899x/949/1/012108

Bonazza, A. and Sardella, A. (2023). İklim Değişikliği ve Kültürel Miras: Hasar ve Risk Değerlendirme Yöntemleri ve Yaklaşımlarının Pratik Uygulamaya Yönelik Olarak Ele Alınması, Miras Dergisi,2023, C. 6(4), S.3578-3589. https://doi.org/10.3390/heritage6040190

Çatalbaş, F. and Kılıç, S. (2023). Kültürel miras etki değerlendirme (kümed),stratejik çevresel değerlendirme (sçd) veüst ölçekli planlama ilişkileri. Yakın Mimarlık Dergisi, 7(1), 26-46. https://doi.org/10.32955/neujna202371684

Dastgerdi, A. and Kheyroddin, R. (2022). Policy recommendations for integrating resilience into the management of cultural landscapes. Sustainability, 2022 14(14), 8500. https://doi.org/10.3390/su14148500

Dora, M. (2025). The impact of the february 6 earthquake on antakya's cultural heritage., 347-368. https://doi.org/10.4018/979-8-3693-9097-9.ch014

Ergün, Y. and Cihan, A. Ş. (2025). Türkiye'de afet yönetimi ve afet müdahale stratejileri. Sosyal Bilimlerde Kuramsal Çerçeveler Ve Metodolojik Tartışmalar. https://doi.org/10.58830/ozgur.pub881.c3608

Ferrari L," Emergency Response for Architectural Heritage in Seismic Areas: An Integrated Approach to Safety and Conservation" Depertment of Engineering and Architecture, 28 August 2024, University of Panama

García, B. (2019). Resilient cultural heritage: from global to national levels – the case of bhutan. Disaster Prevention and Management an International Journal, 29(1), 36-46. https://doi.org/10.1108/dpm-08-2018-0285

Graham, K. and Spennemann, D. (2006). State emergency service local controllers' attitudes towards disaster planning for cultural heritage resources. Disaster Prevention and Management an International Journal, 15(5), 742-762. https://doi.org/10.1108/09653560610712694

Giuliani, F., Paoli, R., & Miceli, E. (2021). A risk-reduction framework for urban cultural heritage: a comparative study on italian historic centres. Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development, 11(4), 499-515. https://doi.org/10.1108/jchmsd-07-2020-0099

İnce, G. and Türk, A. (2023). Kentsel koruma politikalarının uygulama bağlamında değerlendirilmesi: uşak kentsel sit alanı örneği. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 14(1), 16-27. https://doi.org/10.29048/makufebed.1191503

Ioannidis, C., Verykokou, S., Soile, S., & Potsiou, C. (2025). Kültürel Mirasın Korunmasında Fotometrik Metotlar ve vaka çalışmalar ile uygulamalar, On Birinci Uluslararası Uzaktan Algılama ve Çevre Jeoinformasyonu Konferansı, 2025 (RSCy2025), 49. https://doi.org/10.1117/12.3073240

Karahisar, T. (2016). Olasi bir depremde koordinasyonun sağlanması ve sosyal medyanin rolü. Beykoz Akademi Dergisi, 4(2), 43-64. https://doi.org/10.14514/byk.m.21478082.2016.4/2.43-64

Koçak, H. and Kınık, K. (2025). Türkiye'de Afet Müdahale İlerlemesinin Değerlendirilmesi:1999 Marmara ve 2023 Kahramanmaraş Depremlerinin Karşılaştırılmalı Analizi 19. https://doi.org/10.1017/dmp.2025.109

Masciotta, M. G., Sánchez-Aparicio, L. J., Bishara, S., Oliveira, D. V., González-Aguilera, D., & García-Álvarez, J. (2021). Önleyici Koruma Amaçlı Kültürel Miras Binalarının Dijitalleştirilmesi. 12. Tarihi Yapıların Yapısal Analizi Uluslararası Koferansı, https://doi.org/10.23967/sahc.2021.081

Muralidhar, S., Prabhu, P., A, N., & Bhardwaj, A. (2024). Kültürel mirasın canlandırılması Tarihi yapıların korunması ve belgelenmesine yönelik dijital bir yaklaşım. Uluslararası Bilim Yönetimi Dergisi., 2025, C.21, S.1 https://doi.org/10.20944/preprints202406.1853.v1

Oktay, S., Taş, N., ve Taş, M. (2020). Kültürel Miras Alanlarının Korunması ve Afet Yönetimi (The relationship of cultural heritage areas and disaster management. Resilience), 4(2), 305-321. https://doi.org/10.32569/resilience.710387

Oktay, F. (2015). The preparation and integration of turkey's national disaster response plan. https://doi.org/10.2495/dman150011

Özel, S. (2018). Türk hukukunda kültür varlıklarının mülkiyeti. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 24(1), 215-238. https://doi.org/10.33433/maruhad.445666

Safizadeh, M., Marzbali, M. H., Abdullah, A., & Maliki, N. Z. (2022). Mekansal yapılandırma analizine dayalı miras alanları için önerilen sel tahliye yolları: Malezya'nın Penang kentinde bir vaka çalışması, Tesis Yönetim Dergisi 22(2), 295-309. https://doi.org/10.1108/jfm-11-2021-0137

Santangelo, A., Melandri, E., Marzani, G., Tondelli, S., & Ugolini, A. (2022). Enhancing resilience of cultural heritage in historical areas: a collection of good practices. Sustainability, 14(9), 5171. https://doi.org/10.3390/su14095171

Soyluk, A. and Köse, Z. (2024). Tarihi alanlarda afet riski azaltma planları ve 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri: kurtuluş caddesi örneği. Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi (MBUD), 9(Special Issue), 64-83. https://doi.org/10.30785/mbud.1318866

Saygılı, H. and Akpınar, A. (2022). Aydın/efeler kentsel yeşil alanlarının afet ve acil durum toplanma alanları açısından yeterliliğinin incelenmesi. Adnan

Şahin, Ş. and Üçgül, İ. (2019). Türkiye'de afet yönetimi ve iş sağlığı güvenliği. Afet Ve Risk Dergisi, 2(1), 43-63. https://doi.org/10.35341/afet.498594

Tümer, Ö. (2024). Doğal afetlerde afet yönetimi ve risk azaltmada yerel yönetimlerin rolü. Fiscaoeconomia, 8(3), 1495-1515. https://doi.org/10.25295/fsecon.1491393

Üye, B. (2020). Dini Yapılarda İç Mekan Oluşumu ve Özellikleri Cami ve Kiliselerin Karşılaştırılmalı İrdelenmesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2020 48(48), 588-611. https://doi.org/10.29228/sobider.46151

Uzunel, A. (2023). Earthquakes and archaeological heritage sites: the case of february 6 earthquakes in turkey. Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 7(1), 57-77. https://doi.org/10.47088/utad.1308570

Zheng, Y. H., Huang, G., Wang, M., Xing, Y., Liu, W. V., & Lao, K. (2025). Mimari mirasın korunmasında makao örnek olay incelenmesi:3B lazer tarama ve tahribatsız tanı ile entegre yönteminin uygulanması.. https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-7708255/v1

AUXILIARY SCIENCES IN ARCHAEOLOGY: INTERDISCIPLINARY APPROACHES AND ANALYTICAL METHODS

Prof. Dr. Erkan FİDAN

Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Bilecik

erkanfidan@gmail.com - https://orcid.org/0000-0002-6777-927X

ABSTACT

Archaeology relies not only on excavation and survey but also on a network of auxiliary sciences that provide analytical perspectives on past societies. This interdisciplinary framework spans a broad range from archaeometry and geoarchaeology to paleogenetics and geophysics. Archaeometry applies physical, chemical, and mathematical techniques to determine the age, raw material, and production technology of artifacts through methods such as radiocarbon dating (C-14), thermoluminescence (TL), and dendrochronology. Geoarchaeology employs geomorphological and sedimentological analyses to reconstruct environmental and cultural transformations within archaeological landscapes. Bioarchaeology and ancient DNA studies reveal genetic, demographic, and health-related information, enabling reconstructions of kinship and social structure. Meanwhile, geophysical prospection and remote sensing provide non-invasive means to detect subsurface features and guide excavation strategies. Together, these disciplines have transformed archaeology into a quantitative, data-driven field—linking material evidence with environmental and biological processes to produce a more comprehensive understanding of the human past.

Keywords: Archaeometry, geoarchaeology, ancient DNA, geophysics, interdisciplinary archaeology

ARKEOLOJİYE YARDIMCI BİLİM DALLARI: DİSİPLİNLERARASI YAKLAŞIMLAR VE ANALİTİK YÖNTEMLER

ÖZET

Arkeoloji, geçmiş kültürleri anlamada yalnızca kazı ve yüzey araştırmalarına değil, çok sayıda yardımcı bilim dalının sunduğu analitik verilere de dayanır. Bu disiplinler arası yapı, arkeometriden jeoarkeolojiye, paleogenetikten jeofiziğe uzanan geniş bir yelpazeyi kapsar. Arkeometri, fiziksel, kimyasal ve matematiksel yöntemlerle arkeolojik buluntuların yaşını, hammaddesini ve üretim teknolojisini inceler; radyokarbon (C-14), termolüminesans (TL), dendrokronoloji gibi yöntemlerle kesin tarihlendirme sağlar. Jeoarkeoloji, jeomorfoloji, sedimentoloji ve çevresel analizlerle yerleşim alanlarının doğal ve kültürel süreçler içindeki değişimini yorumlar. Biyoarkeoloji ve antik DNA analizleri, insan ve hayvan kalıntılarından genetik, demografik ve sağlık verileri sunarak sosyal yapıları yeniden kurmamıza olanak tanır. Jeofizik ve uzaktan algılama teknikleri ise yer altı kalıntılarını tahribatsız biçimde saptayarak kazı planlamasında rehberlik eder. Bu yardımcı bilim dalları, arkeolojiyi nicel verilere dayalı, çok katmanlı bir araştırma alanına dönüştürmüş; geçmişin materyal kültürünü yalnızca betimleyen değil, neden–sonuç ilişkileri kurabilen bir bilim haline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arkeometri, jeoarkeoloji, antik DNA, jeofizik, disiplinlerarası arkeoloji

1. Introduction

Archaeology originated as a descriptive practice organized around typological classification and stylistic analysis. While these remain valuable, contemporary scholarship emphasizes that archaeological materials are scientific data containing measurable information about technological choices, cultural identities, subsistence strategies, mobility, trade, and belief systems (Renfrew & Bahn, 2020). This transition reflects the incorporation of laboratory sciences, computational modeling, and digital imaging, which have strengthened archaeological interpretation through quantification and reproducibility.

The increasing threat of site destruction from agriculture, construction, mining, and climate-driven erosion has further accelerated the adoption of non-invasive technologies as first-line diagnostic tools (Conyers, 2013).

Thus, archaeology today operates at the intersection of:

- Natural sciences, which provide analytical accuracy
- Engineering and computer sciences, which develop remote sensing and GIS tools
- Social sciences and humanities, which ensure culturally informed interpretation

The result is an archaeological discipline that is holistic, data-driven, and ethically responsible.

---

2. Archaeometry: Analytical Foundations of Archaeological Science

Archaeometry applies physics, chemistry, and materials science to archaeological materials. Its three main domains include:

2.1 Chronometric Dating

Accurate timelines are foundational.
Major methods include:

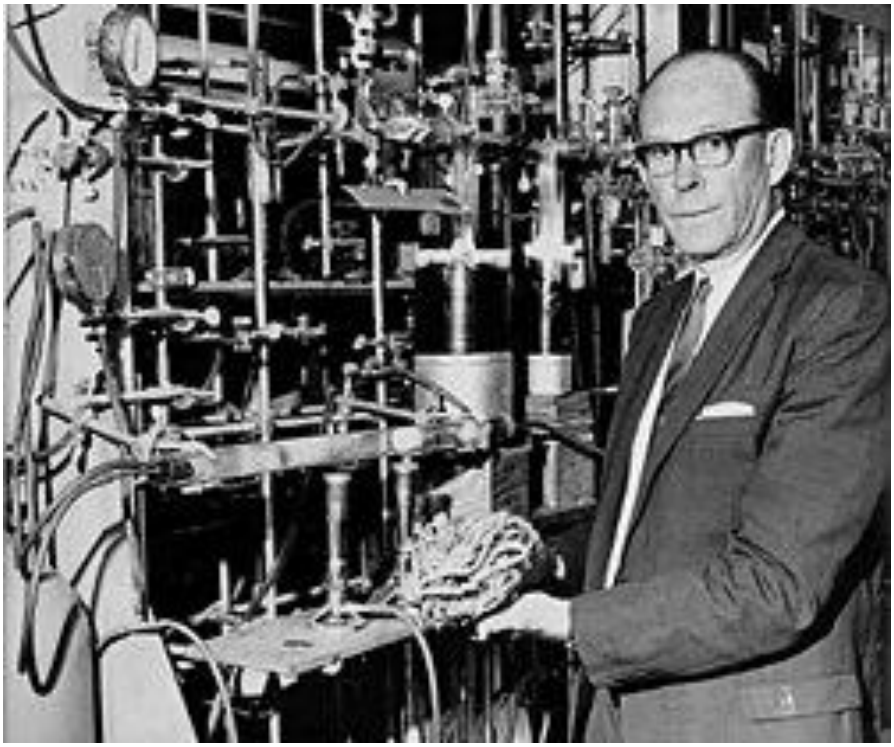
- Radiocarbon dating (AMS-C14): Organic remains, high precision
- Thermoluminescence and OSL: Fired ceramics and sediments
- Dendrochronology: Absolute annual resolution

Aitken (1990) emphasizes that the shift from relative to absolute dating was the first scientific revolution in archaeology.

The most preferred method is the c 14 method. So how does it work?

Three types of carbon isotopes occur naturally in the environment: **Carbon-12 (C-12)**, a stable isotope comprising approximately **98.9%** of natural carbon; **Carbon-13 (C-13)**, another stable isotope representing about **1.1%**; and **Carbon-14 (C-14)**, a **radioactive isotope** present in trace amounts. C-14 is continuously produced in the atmosphere through the interaction of **cosmic rays** with **nitrogen-14 (N-14)** atoms. This radioactive carbon becomes incorporated into **carbon dioxide (CO_2)**, which is absorbed by plants during **photosynthesis**. Animals, in turn, acquire C-14 by consuming these plants. Consequently, the **C-14/C-12 ratio** in all living organisms remains in

equilibrium with that of the atmosphere. When an organism dies, the exchange of carbon with the atmosphere ceases. From that moment, the **radioactive C-14 isotopes** within its tissues begin to **decay** over time, while the stable isotopes **C-12** and **C-13** remain constant. Therefore, by measuring the **C-14/C-12 ratio** in an organic sample and applying the known **half-life of C-14 (approximately 5,730 years)**, scientists can determine the **elapsed time since the organism's death**. This principle forms the basis of **radiocarbon dating**, a key method used in archaeology and related disciplines to estimate the age of once-living materials.

Visual 1: Founder of C 14 in 1949: W. Libby

2.2 Compositional Analysis

Material sourcing expands interpretations from local to regional networks:

- XRF and ICP-MS: Identify elemental composition of metals, ceramics, obsidian
- SEM-EDS: Reveals manufacturing technologies through microstructure
- Lead isotopes: Trace metal ore origins (Pollard & Heron, 2008)

2.3 Biomolecular Archaeometry

Residue studies detect:

- Oils, resins, fermented beverages
- Ancient dyes, adhesives
- Food preparation techniques

3. Geoarchaeology: Cultural Landscapes and Site Formation

According to its classical definition, geoarchaeology is a scientific discipline that applies the methods and perspectives of the Earth sciences to address archaeological research questions, relying largely on field-based investigations. In recent years, the use of mechanical coring devices powered by compressors has become widespread, allowing researchers to extract undisturbed sediment cores approximately 1 meter in length, providing more precise and reliable samples than those obtained through manual labor.

By means of these machines, semi-closed coring tubes with a diameter of 5–6 cm and a length of about 100 cm are used to obtain sediment samples from archaeological mounds. Following initial field descriptions, the collected cores are subjected to sedimentological and palaeontological analyses under controlled laboratory conditions.

Through such coring and subsurface sampling, it becomes possible to reconstruct the palaeoenvironmental conditions and natural depositional processes that have changed over time within the accumulation areas. These analyses provide essential data for understanding the interaction between human activity and environmental dynamics in archaeological contexts.

Geoarchaeology bridges geology and archaeology by:

- Reconstructing ancient environments
- Distinguishing cultural vs. natural processes
- Assessing site formation and preservation conditions

Tools include:

- Micromorphology: Human activity visible in thin section
- Sediment geochemistry: Organic residues, burning episodes
- Stratigraphic modeling: Human occupation sequences (Butzer, 1982)

Visual 2: Geoarchaeological drill from Tavşanlı Höyük, Kütahya (Fidan et al. 2021)

4. Bioarchaeology and Paleogenetics

Bioarchaeology analyzes human and faunal remains to reconstruct:

- Health and disease
- Subsistence and lifestyles
- Mobility and migration

Stable isotopes ($\delta^{13}C$, $\delta^{15}N$, $^{87}Sr/^{86}Sr$) provide:

- Diet profiles
- Childhood residence patterns
- Pastoralist vs. agricultural transitions (Larsen, 2015)

Paleogenetics—powered by high-throughput sequencing—revealed:

5. Geophysical Prospection and Remote Sensing

Physical measurement techniques are employed to detect subsurface structures, typically **prior to excavation**. These **non-invasive geophysical methods** allow researchers to identify and map buried archaeological features based on variations in the physical properties of the soil and underlying materials.

a. Magnetometry:

This method measures **changes in the magnetic properties** of the soil. It is particularly effective in detecting features such as **kilns, hearths, walls**, and other structures that have altered the magnetic field due to heating or construction processes.

b. Ground Penetrating Radar (GPR):

GPR transmits **radar waves into the ground** to record reflections from subsurface structures, providing detailed information about their **depth and shape**. This technique yields highly **high-resolution data** and is useful for identifying **mosaics, graves, foundations**, and similar architectural elements.

Visual 3: **Ground Penetrating Radar from Tavşanlı Höyük Kütahya (Fidan 2021)**

c. Electrical Resistivity:

This method measures the **resistance of subsurface materials to electrical current**. Variations in resistivity can indicate different types of buried features such as **water channels, ditches, or walls**. It is especially valuable for mapping contrasts in soil moisture and material composition.

Non-invasive geophysics enables mapping before any excavation:

Method	Best for	Output
GPR	Walls, floors, tombs	Vertical slices, depth profiles
Magnetometry	Kilns, metalworking areas	Plan-view anomaly maps
Electrical Resistivity (ERT)	Voids, ditches	Subsurface resistivity models

Table 1: Geophysical Prospection, methods and outputs

Remote sensing tools include:

- Drone photogrammetry → 3D terrain models
- LiDAR → Tree-covered archaeological landscapes uncovered
- Multispectral imaging → Cropmarks revealing buried structures
- Satellite imagery → Regional settlement networks

6. Digital Archaeology, GIS, and Data Science

GIS revolutionized spatial analysis by:

- Mapping artifact distributions
- Reconstructing ancient route networks
- Predicting settlement potentials (least-cost paths)

Today’s archaeoinformatics integrates:

- Machine learning for pattern detection

- 3D semantic databases for architectural reconstruction
- Virtual Heritage applications (VR/AR)
-

7. Linguistic Sciences (Philology, Epigraphy, Numismatics)

These disciplines investigate written sources, languages, inscriptions, and coinage.

Contributions:

- **Philology:** Interpretation and critical analysis of ancient texts.
- **Epigraphy:** Study and decipherment of inscriptions on stone, clay, metal, and other durable materials.
- **Numismatics:** Examination of ancient coins, providing insights into economic systems, political authority, and chronological frameworks.

8. Conclusion

Although archaeology long developed as a descriptive discipline grounded in typological classifications, it has today evolved into a more comprehensive scientific field capable of generating measurable, testable, and reproducible knowledge through the integrated use of natural sciences, engineering, and information technologies. This transformation not only enhances the understanding of cultural materials, but also enables the reconstruction of the complex relationships past human communities maintained with their environments.

Archaeometry provides objective insights into chronology, technology, provenance, and production processes, thereby allowing cultural chronologies to be established with greater confidence. High-resolution dating techniques and material-scientific analyses make it possible to scientifically demonstrate production traditions, trade networks, and intercommunity interactions.

Likewise, geoarchaeology demonstrates that cultural developments cannot be studied independently of environmental dynamics. By employing sedimentological, micromorphological, and stratigraphic modeling methods, geoarchaeology reconstructs

paleoenvironmental conditions while also defining the natural and cultural processes that influence the formation and preservation of archaeological sites.

Bioarchaeology and paleogenetics have brought unprecedented access to information concerning human origins, health, dietary strategies, and patterns of mobility. This allows for the interaction between biological, behavioral, and cultural evolution to be explored through robust empirical data rather than speculative reasoning.

Geophysics, remote sensing, and digital archaeology, in turn, have become essential tools for ethically informed research and cultural heritage stewardship. These non-invasive technologies make possible the identification of subsurface settlement organization, concealed architectural features, and large-scale cultural landscapes prior to excavation—an increasingly critical need in regions where heritage is rapidly threatened.

This multidisciplinary structure provides three key advantages for archaeology:

1. Data-driven interpretation: Analytical conclusions derive from measurable evidence rather than solely cultural assumptions.
2. Predictive modeling: Social, economic, and environmental processes can be mathematically examined and simulated.
3. Conservation-oriented scientific practice: Research is planned to ensure sustainable protection of cultural heritage resources.

Thus, contemporary archaeology is not merely tasked with documenting the past, but with scientifically explaining the dynamics that shaped human history.

Through the technological and analytical capabilities introduced by supporting sciences, archaeology has been transformed in both its interpretive strength and its social responsibility—ensuring that the knowledge embedded within the material remnants of human history is revealed in a more holistic, reliable, and impactful manner.

References

Aitken, M. J. (1990). *Science-based dating in archaeology*. London, UK: Longman.

Butzer, K. W. (1982). *Archaeology as human ecology: Method and theory for a contextual approach*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Conyers, L. B. (2013). *Ground-penetrating radar for archaeology* (3rd ed.). Lanham, MD: AltaMira Press.

Fidan, E. (2021). *Geo-archaeological and geophysical investigation on the Early Bronze Age layers of Tavşanlı Höyük (Inland Western Anatolia).* Mediterranean Archaeology and Archaeometry, 21(2), 211-225. https://doi.org/10.5281/zenodo.5057560

Fidan, M. E., Uncu, L., & Karakoca, E. (2021). *Bronze Age survey on Tavşanlı Höyük (Kütahya, Turkey): Preliminary results.* The Journal of International Social Research, 14(79), 27-35. https://doi.org/10.17719/jisr.2021.4806

Larsen, C. S. (2015). *Bioarchaeology: Interpreting behavior from the human skeleton* (2nd ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Pollard, A. M., & Heron, C. (2008). *Archaeological chemistry* (2nd ed.). Cambridge, UK: Royal Society of Chemistry.

Renfrew, C., & Bahn, P. (2020). *Archaeology: Theories, methods, and practice* (8th ed.). London, UK: Thames & Hudson.

TAVŞANLI HÖYÜK: BRONZE AGE INTERACTIONS BETWEEN INLAND WESTERN ANATOLIA AND THE AEGEAN WORLD

Prof. Dr. Erkan FİDAN

Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Bilecik

erkanfidan@gmail.com - https://orcid.org/0000-0002-6777-927X

Dr. Sezer SEÇER FİDAN

Independent Researcher

sezersec@gmail.com - https://orcid.org/0000-0001-7959-8698

ABSTACT

Located 1.5 km south of the Tavşanlı district in Kütahya, Tavşanlı Höyük is among the largest archaeological settlements in Western Anatolia, covering approximately 45 hectares with a cultural deposit over 21 meters thick. Radiocarbon analyses indicate that the site was first inhabited around 8100 years ago. Excavations of Bronze Age layers have revealed significant artifacts demonstrating strong cultural and economic connections with both the Aegean and Central Anatolian worlds. Systematic excavations initiated in 2021 have uncovered remarkable finds such as the “Tavşanlı Seal” and a Mycenaean-style bronze dagger, evidencing direct or indirect interaction with Aegean cultures during the Late Bronze Age. These discoveries highlight Tavşanlı Höyük as a major local center of production, trade, and political organization within Inland Western Anatolia. This study synthesizes archaeological and geoarchaeological data from recent excavations and previous research to reassess the site’s strategic role in Bronze Age Anatolia. The findings suggest that Tavşanlı Höyük functioned not merely as a regional settlement but as a key node in a broader network of interregional exchange, linking the Aegean world and central Anatolian polities through commerce, technology, and shared symbolic traditions.

Keywords: Tavşanlı Höyük, Bronze Age, Aegean World, Inland Western Anatolia, cultural interaction, archaeology, seal, trade.

TAVŞANLI HÖYÜK: TUNÇ ÇAĞI'NDA İÇ BATI ANADOLU İLE EGE DÜNYASI ARASINDAKİ ETKİLEŞİMLER

ÖZET

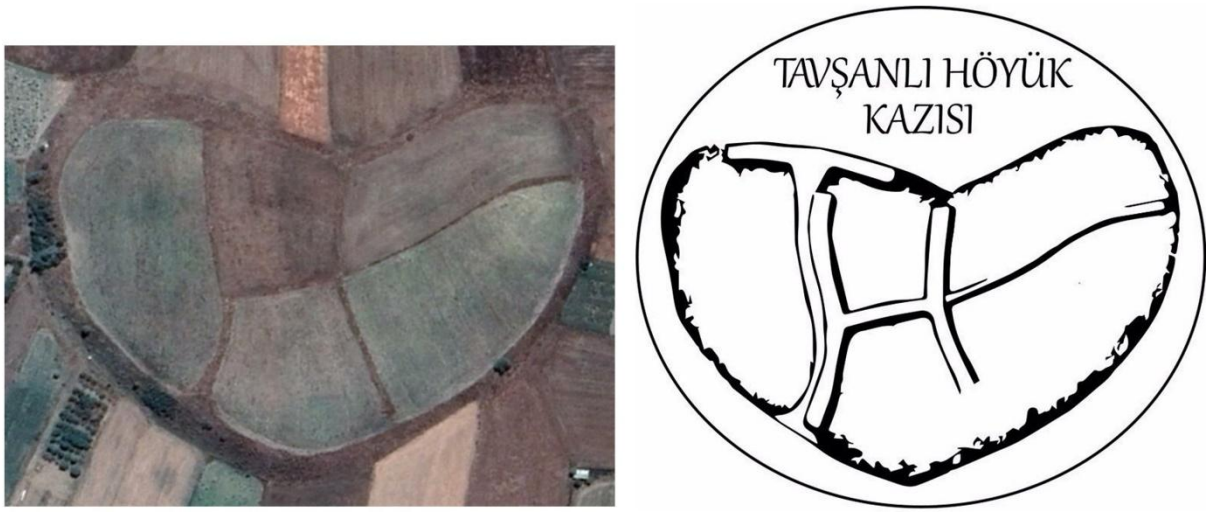
Kütahya il sınırları içinde, Tavşanlı ilçesinin 1,5 km güneyinde yer alan Tavşanlı Höyük, Batı Anadolu'nun en büyük arkeolojik yerleşmelerinden biridir. Yaklaşık 45 hektarlık alanı ve 21 metreyi aşan kültürel dolgusu ile höyük, günümüzden yaklaşık 8100 yıl önce kurulmuştur. Tunç Çağı'na ait tabakalarda elde edilen arkeolojik buluntular, bölgenin hem Ege hem de Orta Anadolu dünyasıyla güçlü kültürel ve ekonomik ilişkiler içinde olduğunu göstermektedir. 2021 yılından bu yana yürütülen sistematik kazılar, "Tavşanlı Mührü" ve Miken tipi tunç hançer gibi buluntularla yerleşmenin Hitit İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Ege kültürleriyle etkileşimde bulunduğunu kanıtlamaktadır. Tavşanlı Höyük, bu yönüyle İç Batı Anadolu'da yerel üretim, ticaret ve politik organizasyonun merkezlerinden biri olmuştur. Bu çalışma, kazı sonuçları ve önceki araştırmalar ışığında, höyüğün Tunç Çağı Anadolu'sundaki stratejik rolünü değerlendirmekte ve Ege-Anadolu ilişkilerinde üstlendiği köprü işlevini tartışmaktadır. Bulgular, bölgenin yalnızca yerel bir yerleşim olmadığını, aynı zamanda geniş ölçekli bir ticaret ve kültürel etkileşim ağı içinde yer aldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelimeler: Tavşanlı Höyük, Tunç Çağı, Ege Dünyası, İç Batı Anadolu, kültürel etkileşim, arkeoloji, mühür, ticaret.

1. Introduction

The Bronze Age landscape of Anatolia represents one of the most dynamic and interconnected cultural zones of the ancient Near East. Situated in the heart of Western Anatolia, Tavşanlı Höyük provides a unique opportunity to explore interregional interactions between the Aegean and Central Anatolia during the 3rd and 2nd millennia BCE. Excavations led by Prof. Dr. Erkan Fidan since 2021 have revealed substantial architectural, ceramic, and metallurgical evidence reflecting the site's central role in regional exchange systems (Fidan, 2021; Fidan et al., 2021).

The present paper examines the archaeological significance of Tavşanlı Höyük as a large-scale settlement that bridged cultural and economic networks across Western Anatolia.

Visual 1: Heart of Kütahya

2. Archaeological Context and Research History

Tavşanlı Höyük is located approximately 1.5 km south of Tavşanlı town center in Kütahya province. Aerial imagery shows its distinctive heart-shaped topography, inspiring the epithet "The Heart of Kütahya." The settlement spans roughly 45 hectares—nearly thirty-seven times larger than Seyitömer Höyük—and features a cultural deposit rising over 21 meters (Fidan, 2021a). Radiocarbon analyses supported by TÜBİTAK laboratories indicate initial occupation around 6100 BCE, making it the oldest known settlement in Kütahya.

In 2021, authorized excavations began under the auspices of the Turkish Ministry of Culture and Tourism and the Tavşanlı Municipality. Since 2022, Tavşanlı Höyük has operated as a 12-month excavation project supported by the Turkish Historical Society and later included in the Ministry's "Heritage for the Future" program.

Visual 2: Arial view of Tavşanlı Höyük

3. Methodology and Research Framework

This study integrates field excavation results, surface survey data, and comparative analysis of material culture. Primary sources include the works of Fidan (2021), Fidan et al. (2021), and Baykara et al. (2025), which offer archaeometric, geophysical, and zooarchaeological perspectives. Artifacts such as the Tavşanlı Seal and bronze dagger were examined typologically and contextually, with emphasis on interregional parallels from Mycenaean Greece and Hittite Anatolia (Fidan, Seçer Fidan, & Fidan, 2024).

4. Results

4.1 Settlement Structure and Stratigraphy

Excavations have primarily focused on the uppermost Late Bronze Age layers, dated between ca. 1600–1200 BCE. These layers yielded storage pits and silos—indicative of centralized economic activities—and a distinctive seal (the “Tavşanlı Seal”) found at the base of one silo.

The stratigraphic record reveals successive occupation phases suggesting continuous habitation and localized administrative organization.

4.2 The Tavşanlı Seal

The seal represents one of the most remarkable finds from the site. It bears iconography combining Hittite motifs with a paddle-propelled ship known from Aegean contexts. Radiocarbon dating places it between 1400–1300 BCE, contemporaneous with the Late Hittite Imperial period. This synthesis of artistic traditions supports the hypothesis that Tavşanlı functioned as a regional hub mediating contacts between Anatolia's inland cultures and the maritime networks of the Aegean (Seçer Fidan & Fidan 2024).

Visual 3: The Tavşanlı Seal (Seçer Fidan & Fidan 2024)

4.3 The Bronze Dagger and Aegean Connections

Equally significant is the discovery of a bronze dagger featuring rivet placement characteristic of Mycenaean weaponry, along with a marble pommel cap closely comparable to specimens from Crete. These artifacts provide tangible evidence for Western Anatolia's participation in the Aegean exchange system, possibly involving metallurgical expertise and elite gift exchange (Fidan et al., 2024).

4.4 Subsistence Economy

Zooarchaeological analysis indicates a diversified subsistence economy based on cattle, sheep, goats, and pig husbandry, complemented by hunting and cereal cultivation. Stable isotope data and faunal remains suggest a degree of specialization and possible surplus production aimed at regional trade (Baykara, Agras, & Fidan, 2025).

5. Discussion

The evidence from Tavşanlı Höyük challenges conventional models that view inland Western Anatolia as a peripheral or isolated region during the Bronze Age. Instead, the site's material assemblage and monumental scale imply its participation in long-distance exchange networks. The seal imagery and weapon typologies suggest cultural syncretism, while economic indicators reflect surplus-driven production supporting broader trade relations.

Interdisciplinary studies (Fidan, 2021; Fidan et al., 2021; Baykara et al., 2025) collectively reinforce the interpretation of Tavşanlı Höyük as a regional capital or market center linking the Hittite inland polities with Aegean maritime states. This role may have been sustained through metallurgical production, agricultural exchange, and administrative oversight evident in sealing practices.

6. Conclusion

Tavşanlı Höyük stands as a pivotal site illuminating the sociopolitical and economic landscape of Bronze Age Anatolia. The convergence of Aegean and Anatolian material traits within a

single context underscores the multidirectional nature of cultural transmission in the Late Bronze Age. As ongoing excavations expand, Tavşanlı Höyük promises to reshape our understanding of Western Anatolia's role in the prehistoric Mediterranean world — not as a frontier, but as an active crossroads of innovation, commerce, and power.

References

Baykara, D., Agras, M. K., & Fidan, E. (2025). Tunç Çağı Tavşanlı Höyük yerleşiminin hayvansal geçim ekonomisi [Animal subsistence economy of the Bronze Age Tavşanlı Höyük]. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 24(2), 444–457. https://doi.org/10.21547/jss.1541064

Fidan, E. (2021). Geo-archaeological and geophysical investigation on the Early Bronze Age layers of Tavşanlı Höyük (Inland Western Anatolia). Mediterranean Archaeology and Archaeometry, 21(2), 211–225. https://doi.org/10.5281/zenodo.5057560

Fidan, E. (2021a). Yüzey araştırmalarında disiplinlerarası bir çalışma: Tavşanlı Höyük. Arkeoloji Bilimleri Dergisi, 1, 66–78.

Fidan, M. E., Uncu, L., & Karakoca, E. (2021). Bronze Age survey on Tavşanlı Höyük (Kütahya, Turkey): Preliminary results. The Journal of International Social Research, 14(79), 27–35. https://doi.org/10.17719/jisr.2021.4806

Fidan, M. E., Seçer Fidan, S., & Fidan, E. (2024). Kütahya Tavşanlı Höyük'ten son Tunç Çağı'na ait bir mühür. In A. Nejat Bilgen'e Armağan (pp. 91–100). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA HATA KÜLTÜRÜNÜN ÖRTÜK YANSIMALARI: BİR DOKÜMAN ANALİZİ

THE IMPLICIT REFLECTIONS OF CULTURE OF ERROR IN THE CURRICULA OF THE CENTURY OF TÜRKİYE EDUCATION MODEL: A DOCUMENT ANALYSIS

Prof.Dr. Sevda KOÇ AKRAN
Siirt Üniversitesi/Eğitim Fakültesi,
sevdakc@siirt.edu.tr- ORCID: https://orcid.org/https://0000-0003-4205-0148

Özet

Eğitimde hata kültürü, yeni öğrenenlere olanak tanıyan ve öğrenciye hatanın bir başarısızlık göstergesi olmadığını açıklayan bir süreçtir. Bu süreçte hatanın öğrenme için önemli bir adım olduğu bilinmekte ve hatanın öğretim ortamında kaçınılmaz bir yol olduğunu göstermektir. Hata kültürüne bu bakış açısı, özellikle öğrenci merkezli öğretim programlarının öncelikli konuları arasında yer almaktadır. Buradan hareketle araştırmanın temel amacı, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programlarında hata kültürünün örtük yansımalarını doküman analizi açısından incelemektir. Araştırmada iç içe geçmiş çoklu durum deseni kullanılmıştır. Araştırmanın kapsamına öğretim programları alınmış, programlardan hata kültürüne ilişkin kavramsal kelimeler ve açıklamalar belirlenmiştir. Bu kavramların belirlenmesinde nitel analiz programı kullanılmış ve veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda Öğretim Programlarında hata kültürüne yönelik örtük ifadelerin yer aldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, Program, Öğretim Programı, Program Dışı Etkinlikler.

Abstract

The culture of error in education is a process that empowers new learners and explains to the student that error is not an indicator of failure. In this process, it is understood that error is an important step in learning, and it is shown that error is an inevitable path in the teaching environment. This perspective on the culture of error is among the priority issues of student-centered curricula. Based on this, the main objective of this research is to examine the implicit reflections of the culture of error in the Century of Türkiye Education Model Curriculum from the perspective of document analysis. An embedded multiple-case design was used in the study. The scope of the research included curricula, and conceptual terms and explanations related to the culture of error were identified from these curricula. A qualitative analysis program was used to identify these concepts, and the data were subjected to content analysis. As a result of the research, it was observed that implicit expressions regarding the culture of error are present in the curricula.

Keywords: The Century of Türkiye Education Model, Program, Curriculum, Extracurricular Activities.

GİRİŞ

Eğitim, yaşam boyu öğrenme sürecinde formal ve informal boyutlarıyla toplumun ortak hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik planlı ve sistemli bir yapıdır. Tarihsel süreç içinde bu yapıya birçok faktör etki etmiştir. Bu etkilerden biri kültürdür. Çünkü kültür ve eğitim birbirini tamamlayan önemli iki kavramdır. Karşılıklı etkileşim sonucunda kültürel yapı çeşitlenmiş topluma, bireye ve eğitimin formal anlamda uygulandığı okula yansımaları olmuştur. Okul çatısı altında kültürel çeşitlilik bireylerin bilişsel, sosyal ve ahlaki gelişimini temel alarak sadece akademik başarılarını değil, toplumsal sorumluluk bilincini de geliştirmeyi amaçlamıştır. Başka bir deyişle eğitimin içerisine entegre edilen kültür, bireyin kendini gerçekleştirmesinin yanı sıra, yaşadığı topluma üretken, amaca odaklı, problem çözen, deneme-yanılma yoluyla öğrenmelerini pekiştiren bir birey profilini ortaya çıkarmaktadır. Ortaya çıkan öğrenci profilinde birey, maddi ve manevi değerlere sahip çıkmakta, gelenek-göreneklerini davranışa dönüştürmekte ve birlik duygusuyla yaşadığı topluma uyum sağlamaktadır. Birey uyum sürecinde bulunurken her zaman doğruya, güzele, başarıya odaklanmayabilmektedir. Bu bakış açısının temelinde bireyin hata yapma korkusu, kaygısı ve hata yaptıktan sonra çevresinin ona yaklaşımı bulunmaktadır (Uçkun, Demirer, Yazıcı ve Kâhya 2024). Oysaki insan genel yapısı gereği hata yapmakta ve bu hatalardan ders çıkarmaya çalışmaktadır. Çıkarılan her dersin temelinde düşünce, davranış ve eylemler olmaktadır. Bu bağlamda hata, ulaşılmak istenen amaçlardan uzaklaşma davranışı olarak tanımlanmaktadır (Tiryakioglu Kurum, 2022). Önemli olan bireyin böyle hatalardan bir sonuç çıkarması ve hatayı doğru bir şekilde yönetmesidir. Hataların farkına varılması ve buna yönelik önlemlerin alınması bireyin gelecek hedeflerine daha kolay ulaşmasını sağlamaktadır (Kara ve Bozkurt, 2025).

Bireyin amaçlarına ulaşmasında birtakım eğitim değişkenleri sürece dahil edilmektedir. Bu süreçlerin başında öğretim programları gelmektedir. Öğretim programlarıyla öğrencilerin üst düzey becerilere sahip olması beklenmekte, öğrenme-öğretme süreçlerinde farklı yöntem-teknik-uygulamalarla öğrencinin aktif katılımı desteklenmekte, süreç ve sonuç değerlendirmelerle öğrenci bir bütün olarak analiz edilmektedir. Yapılan analizlerde öğrenciye geribildirimler sağlanarak öğrenmesi desteklenmektedir. Öğretim programlarının öğrenci merkezli bir anlayışı benimsemesinin altında yatan nedenlerden biri öğrencinin ilgi ve isteklerini belirlemek, onu öğrenme konusunda motive etmek, öğretmen rehberliğinde bilgiyi yapılandırmasına yardımcı olmaktır. 2005 yılından bu yana benimsenen bu anlayış 2024 yılındaki Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde (TYMM) devam etmiştir.

2024 yılında eğitim ve öğretim programlarına farklı bir anlayış getiren TYMM, öğretim programlarını, programların uygulandığı çevreyi, öğretmen-öğrenci profillerini, öğretim materyallerini belirli çerçevede toplayan bütüncül bir projedir (Akpınar ve Köksalan, 2024). Özellikle TYMM Öğretim Programları beceri temelli uygulamalarla öğrencinin teorik ve ezbere dayalı bilgisi arasında bir denge görevi üstlenmektedir (Akpınar, Özer, Oral ve Köksalan, 2024). Değerler, kültür, okuryazarlık, sosyal-duygusal beceriler, programlar arası ilişki bu dengenin kurulmasında önemli bir işlevi bulunmaktadır. Bilgiye ulaşma ve bilgiyi üretme konusunda yenilikçi bir perspektifle TYMM, bilinçli, olaylara duyarlı ve farkındalığı

yüksek bireyler yetiştirmektedir (Arslankara ve Arslankara, 2024). Bireylerin yetiştirilmesi süreci olumlu olduğu kadar olumsuz öğrenme çıktılarını beraberinde getirmektedir. Bu olumsuz durumlar bireyin hata yapmasına neden olmaktadır. Yani dışardan gelen uyarıcılar bireyin hata yapmasını ve birbirini takip eden hata döngüsünü pekiştirmektedir. Olumsuz bir bakış açısıymış gibi görünse de aslında bir öğrenci hata yapmaktan korkmamalıdır. Başka bir deyişle hatanın benimsendiği kültür anlayışında bireyler esnek bir öğrenme ortamında risk almakta, problem çözmektedir. Aksi yapıldığında hata yapmaktan korkan birey ceza almamak için bir çaba içine girmektedir. Sonuçların beklenenin dışında gerçekleşmesi bireyin öz güven, öz düzenleme ve öğrenme sorumluluğunu düşürmektedir. Öğrenci hata yapmamak için pasif kalmayı tercih ederek, derse kapalı katılım sergilemektedir. Bu sebeple başta öğretim programları ve içerikleri, öğrenme-öğretme süreçleri, ölçme ve değerlendirme boyutları öğrencinin hata yapabileceği gerçeğini göz önünde tutmalıdır. Hatanın bir başarısızlık algısı olmadığını öğrenciye kavratmalıdır. Yani öğretmen öğrenciye dönütlerle, süreç değerlendirmelerle, deneme-yanılma yoluyla hatalara cevap arayacağını göz önünde bulundurmalıdır.

Araştırmanın Amacı

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programlarında hata kültürünün örtük yansımalarını doküman analizi açısından incelendiği araştırmada aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır:

- ☑ Öğretim Programlarının öğrenme-öğretme uygulamalarına hata kültürünün yansımaları nasıldır?
- ☑ Öğretim Programlarının ölçme ve değerlendirme süreçlerine hata kültürünün yansımaları nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmada durum deseni kullanılmıştır. Durum çalışması (case study), daha çok nitel çalışmalarda kullanılmakta, belirli bir olayı ve durumu derinlemesine analiz etmektedir. Durumun ve olayın farklı yönlerinin keşfedilmesini sağlamakta ve çeşitli veri kaynaklarından (gözlem, görüşme, anket, doküman incelemesi vs.) yararlanılmaktadır. Yararlanılan kaynaklarla araştırmacı çözüm arayışı içine girmektedir (Merriam ve Tisdell, 2016). Çözümler üretilirken durum deseninde çeşitli türlerden yararlanılmaktadır. Durum deseni türleri seçilirken araştırmacı araştırma probleminin amacını, örneklemini, analizini dikkate almaktadır. Bu araştırmada da iç içe geçmiş çoklu durum deseni kullanılmıştır. Araştırmada durum Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, birimler Öğretim Programıdır.

Araştırma kapsamına alınan programlar doküman olarak belirlenmiştir. Doküman analizinin yapılırken araştırmada belirli aşamalar dikkate alınmıştır.

Görsel 1. Araştırmanın Doküman Analiz Aşamaları*

*Yapay zeka programı kullanılarak araştırmacı tarafından Görsel 1 oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamına 5.sınıf Öğretim Programı alınmıştır. Programda; Matematik, Türkçe, İngilizce, Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Görsel Sanatlar, Beden Eğitimi ve Spor, Bilişim Teknolojileri ve Yazılım, Müzik Dersleri incelenmiştir. Ölçüt örneklemin kullanıldığı araştırmada ölçüt olarak; 5.sınıf Öğretim Programları ve Programların zorunlu dersleri şeklinde belirlenmiş ve buradan veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada veriler MAXQDA programı ile analiz edilmiştir. Analizler yapılırken Çizelge 1'deki aşamalar dikkate alınmıştır.

Çizelge 1. Araştırmanın Veri Analiz Aşamaları

Aşama	İşlem Basamakları	MAXQDA Araçları / Fonksiyonları
1. Hazırlık ve Veri Aktarımı	Öğretim programı dokümanlarının (PDF/Word) sisteme yüklenmesi ve belge gruplarının oluşturulması.	Belge Sistemi, Belge Grupları (Derslere/öğretim programlarına göre gruplandırılması)
2. Veri Tanıma ve Ön Tarama	Metinlerin okunması, hata kültürüne dair anahtar kavramların (yanlış, deneyim, dönüt, risk alma vb.) taranması.	Kelime Bulutu, Sözcük Gezgini, Metin Arama (Lexical Search)
3. Birinci Düzey Kodlama (Açık Kodlama)	Hata kültürüyle ilgili örtük anlamlar içeren birimlerin anlamlı kodlara dönüştürülmesi.	Yaratıcı kodlamanın yapılması
4. İkinci Düzey Kodlama (Eksenel Kodlama)	Kodların benzerliklerine göre gruplandırılması ve hiyerarşik bir yapıya kavuşturulması.	Kod-Teori modelinin kullanılması
5. Temalaştırma ve İlişkilendirme	İçerik analizinde kullanılan tümdengelim ve tümevarımsal yaklaşımın tercih edilmesi	Kod-Teori modelinde temaların gösterilmesi
6. Görselleştirme ve Raporlama	Kodların frekans dağılımlarının gösterilmesi	MAXQDA programında oluşturulan şekillerden alıntıların yapılması

Çizelge 1'de görüldüğü üzere araştırmada içerik analiz tekniği kullanılmıştır. Analizler yapılırken Öğretim Programlarındaki hata kültürü ifadelerini yansıtan kelime ve açıklamalara dikkat edilmiş ve buna yönelik kodlamalar yapılmıştır. Kodlamalar Word ortamına aktarılarak MAXQDA programında analiz edilmiş ve temalara oluşturulmuştur. Temalar oluşturulurken tümdengelim ve tümevarımsal yaklaşımın tercih edilmiştir. Daha sonra temalar, kodlar arasındaki ilişki Kod-Teori Modelinde gösterilmiş ve buradan elde edilen görseller bulgular bölümüne aktarılmıştır.

Araştırmada analizler yapılırken çeşitli güvenirlik ve geçerlik işlemleri yapılmıştır (Bakınız: Görsel 2).

Görsel 2. Araştırmanın Güvenirlik ve Geçerlik Aşamaları*

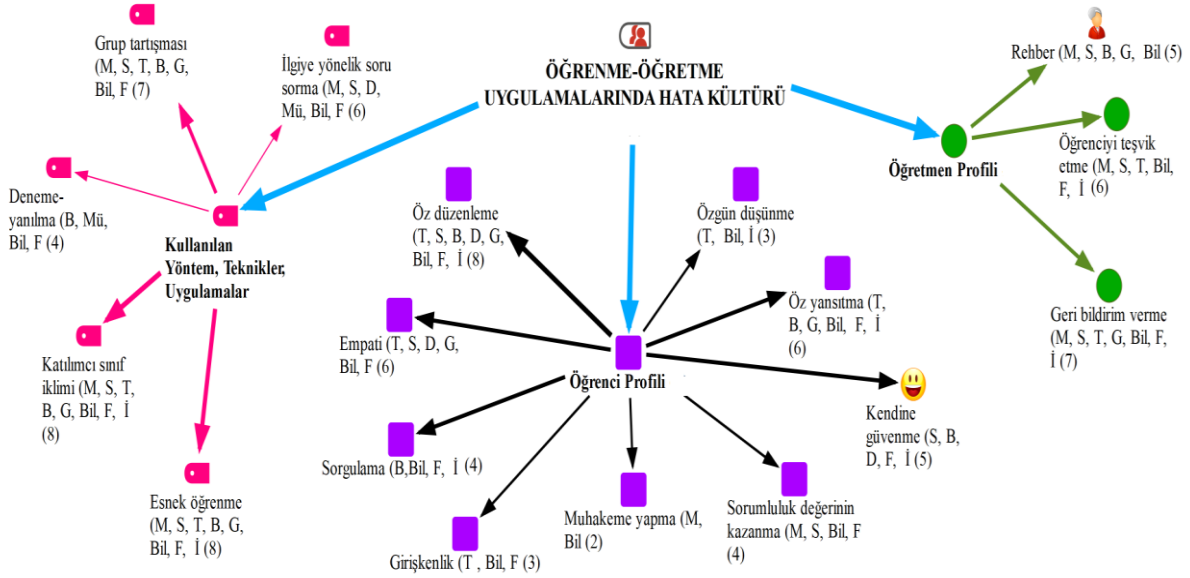
*Yapay zeka programı kullanılarak araştırmacı tarafından Görsel 2 oluşturulmuştur.

Araştırmada Öğretim Programlarından doğrudan alıntılar yapılırken her dersin yer aldığı öğretim programının baş harfi kullanılarak alıntılama yapılmıştır. Örneğin Matematik "M", Türkçe " T", İngilizce "İ", Sosyal Bilimler "S", Fen Bilimleri "F", Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi "D", , Görsel Sanatlar "G", Beden Eğitimi ve Spor dersleri "B", Bilişim Teknolojileri ve Yazılım "Bi", Müzik Mü…..şeklinde gösterilmiştir.

3. BULGULAR

Öğretim Programlarının Öğrenme-Öğretme Uygulamalarına Hata Kültürünün Yansımaları

Araştırmada Öğretim Programlarının öğrenme-öğretme uygulamalarına hata kültürünün örtük yansımalarına ilişkin bulgular Görsel 3'de yer almaktadır.

Görsel 3. Öğretim Programlarının öğrenme-öğretme uygulamalarına hata kültürünün örtük yansımaları-Kod Teori Modeli

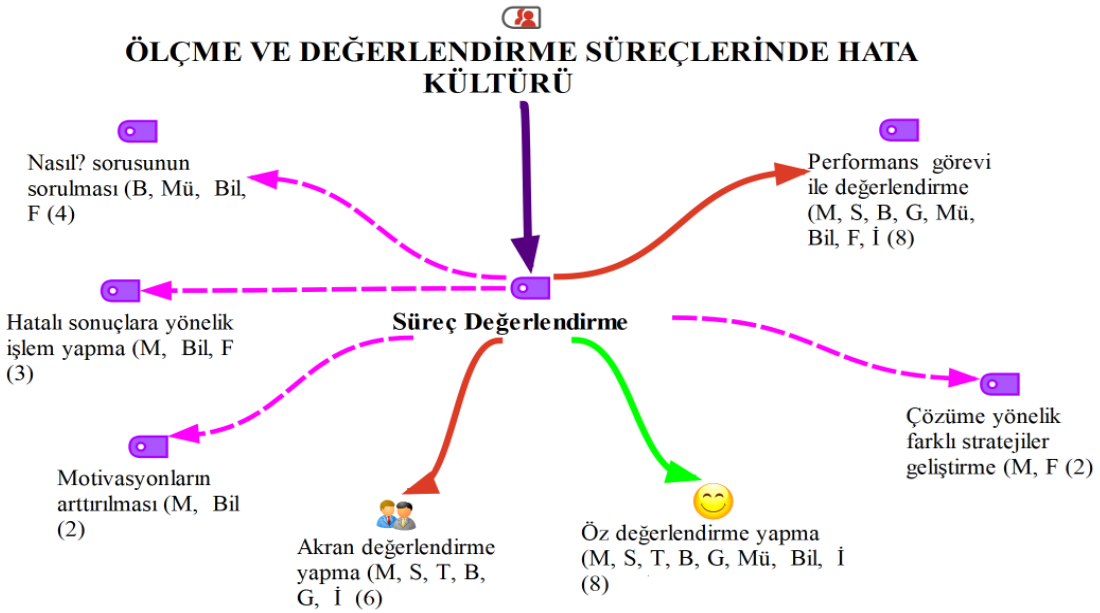
Görsel 3'de görüldüğü üzere, Öğretim Programlarının öğrenme-öğretme uygulamalarında hata kültürünün örtük yansımalarına ilişkin bulgularında bir tema üç alt temaya ulaşılmıştır. İlk alt tema kullanılan yöntem, teknikler ve uygulamalardır. Bu alt temada en çok vurgulanan kod katılımcı sınıf iklimi (f=8) ve esnek öğrenme (f=8)'dir. İkinci alt tema öğrenci profili, üçüncüsü öğretmen profilidir. Öğrenci alt temasında en çok öz düzenleme (f=8); öğretmen profili alt temasında ise geri bildirim verme (f=7) koduna daha fazla dikkat çekilmiştir. Bu kodlara ilişkin doğrudan alıntılardan birkaçı aşağıda yer almaktadır.

M: *Problem çözümlerinin ardından öğrenciler çözüm yollarını kontrol etmeleri için teşvik edilir. Grup üyelerinin problem çözümlerindeki işlemlere yönelik tahmin ve stratejilerini gözden geçirmeleri, kısa yollara ilişkin çıkarımlar ve değerlendirmeler yapmaları beklenir* (MEB, 2024:24).
S:*.... grup üyeleri tarafından alternatif çözümler geliştirilir (MEB, 2024:39).*
T: *Öğrencilerin düşüncelerini açık fikirlilikle paylaşmalarını sağlayacak (E3.5) etkinlikler düzenlenir (MEB, 2024:90).*
B: *Gruptaki arkadaşlarınıza nasıl yardımcı oldunuz?", "Bu oyunda önemli olan neydi?" gibi sorular sorularak iş birliği, iletişim, dayanışma ve grup dinamiği kavramlarına ilişkin farkındalık kazandırılır (MEB, 2025:22).*

G: *Grup çalışmaları sırasında çalışma kâğıtları aracılığıyla her öğrencinin kendi fikirlerini paylaşmaları, iki dönem arasındaki biçimsel benzerlik ve farklılıkları belirleyip ortak bir liste oluşturmaları istenir (MEB, 2025:117).*
Bi: *Öğrenciler, grup çalışması becerilerini ortaya koymaları açısından küçük gruplara ayrılır. Her gruba yapay zekâ ile ilgili bir görsel veya senaryo verilerek yapay zekâ hakkında "Neden?", "Nasıl?" ve "Ne zaman?" ile başlayan sorular sormaları İstenir (MEB, 2025:21).*
F: *Verilen performans görevleri çerçevesinde öğrenciler gruplara ayrılır ve öğrencilerden ifadelerinde özgür seçimler yaparak grup içinde yardımlaşmaları istenir (MEB, 2024:88).*
D: *Konuya başlamadan öğrencilerin önceki bilgileriyle ilişki kurmaları ve öğrenme stratejisi geliştirmeleri (SDB1.1) amacıyla çevrelerindeki düzen hakkında merak ettikleri soruları sormaları…(MEB, 2024:41).*
İ: *Then the students read the written version of the digital story again silently, (or the reading text in the reading section), to check whether they know any of the target vocabulary items about the theme (MEB, 2025:423).*
S: *Bu fikirler ile ilgili öğretmen ve öğrenci dönütleri alınır. Geri bildirimler doğrultusunda son şekli verilen ürün fikirleri, performans görevi kapsamında estetik unsurlarla zenginleştirilmiş ürünlere (kısa film, kamu spotu, afiş, karikatür, hikâye, şiir, şarkı veya kullanım kılavuzu) dönüştürülür (MEB, 2024:62).*
F: *Karşılaştırma sonucunda tespit edilen hata ve eksiklikleri gelişim fırsatı olarak değerlendirerek modellerini geliştirmeleri teşvik edilir (MEB, 2024:89).*
İ: *Controlled writing of words and sentences turns to short paragraphs in a process writing manner with the support of the teacher's feedback in the theme (MEB, 2025:425).*

Öğretim Programlarının Ölçme ve Değerlendirme Süreçlerine Hata Kültürünün Yansımaları

Araştırmada Öğretim Programlarının ölçme ve değerlendirme süreçlerine hata kültürünün örtük yansımalarına ilişkin bulgular Görsel 4'de yer almaktadır

Görsel 4. Öğretim Programlarının ölçme ve değerlendirme süreçlerine ilişkin hata kültürünün örtük yansımaları-Kod Teori Modeli

Görsel 4'de görüldüğü üzere, Öğretim Programlarının ölçme ve değerlendirme süreçlerinde hata kültürünün örtük yansımalarına ilişkin bulgularında bir tema bir alt temaya ulaşılmıştır. Süreç alt temasında öz değerlendirme yapma (f=8), performans görevi ile değerlendirme (f=8) ve akran değerlendirme yapma (f=6) kodlarına daha fazla vurgu yapılmıştır. Bu kodlara ilişkin doğrudan alıntılardan birkaçı aşağıda yer almaktadır.

M: *Öğrenme-öğretme uygulamalarında yapılan grup çalışmalarında, öğrenciler tarafından öz değerlendirme ve akran değerlendirme formları…… (MEB, 2024:21)….. görevi ve poster kullanılarak değerlendirilebilir (MEB, 2024:33).*
S: *…….öz değerlendirme formu (MEB, 2024:57)….. performans görevi kullanılarak değerlendirilebilir (MEB, 2024:47).*
T:*…. ilişkilendirme, öz değerlendirme görevleri kullanılır (MEB, 2024:89).*
B:*… öz değerlendirme formu ile değerlendirilebilir. Öğrencilere günlük hayatta yaptıkları … fiziksel hareketsizliğin olumsuz etkilerini önlemek için bireylerin ve toplumun neler yapabileceğini içeren afişler, ….hazırlamaları ile ilgili performans görevi verilebilir. Bu performans görevi süreç bileşenlerini içine alan ölçütlerden oluşan ……ile değerlendirilebilir (MEB, 2025:15).*
G: *…..öz değerlendirme formları ve grup değerlendirme formları kullanılarak değerlendirilebilir. Sınıf içi performans görevi olarak öğrencilerden doğa temalı edebî metinlerinden yola çıkarak çevre duyarlılığını yansıtan resimlemeler oluşturmaları istenir (MEB, 2025:112).*
Mü: *…öz değerlendirme formu kullanılarak değerlendirilebilir. İstiklâl Marşı'nı ezgisine dikkat ederek söyleyebilmelerine, müzik yazısını çözümleyebilmelerine yönelik performans görevi verilebilir. (MEB, 2025:59).*
Bil: *….öz değerlendirme ile kendi başarılarını puanlayabilir ve akran değerlendirme ile sınıf arkadaşlarının çalışmalarını değerlendirerek yapıcı geri bildirim sağlayabilirler (MEB, 2025:30)…. hazırlamaları performans görevi olarak istenebilir (MEB, 2025:41).*
F: …çalışma kâğıtları ve performans görevi kullanılabilir (MEB, 2024:97).
İ: Students will create a project titled "Classroom Life and Learning: Tradition Meets Innovation" exploring different aspects of learning activities, styles, and educational approaches. First, students will compare various ..... The assignment will be evaluated by using a rubric scheme, a rating scale, and/or a marking scheme. (MEB, 2025:446).

4. SONUÇLAR VE GENEL DEĞERLENDİRME

5.sınıf öğretim programlarına genel olarak bakıldığında örtük bir şekilde hata kültüründen bahsedildiği görülmektedir. Hata kültürünün örtük yansımaları araştırmada öğrenme-öğretme uygulamaları ile ölçme ve değerlendirme boyutları şeklinde ele alınmıştır. Öğrenme-öğretme uygulamaları boyutunda programların katılımcı sınıf iklimi oluşturarak esnek bir öğrenme ortamını öğrenciye sunduğu görülmektedir. Bu programlar arasında daha çok Matematik, Türkçe, İngilizce, Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri, Görsel Sanatlar, Beden Eğitimi ve Spor, Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersleri yer almaktadır.

Araştırmada öğrenci ve öğretmen profilleri alt temalarında sırasıyla öz düzenleme ve geri bildirim verme noktalarına dikkat çekilmiştir. Dikkat çekilen noktalara vurgu yapan ortak programlar Türkçe, Sosyal, Görsel Sanatlar, Fen Bilimleri ve İngilizce dersidir. Hata kültürünün ana çerçevesine bakıldığında öğrencinin hata yapmaktan çekinmemesi beklenmektedir. Öğrenci yanlışlarını açıklar ve savunur, hatalarını düzeltmeye isteklidir,

sürekli soru sormaktadır, deneme-yanılmayla doğruya ulaşmaya çalışır, öğrenme-öğretme uygulamalarda sorumluluk almaktadır. Bütün bu yönleriyle ele alındığında programlarda örtük olarak hata kültüründen bahsedilmektedir. Buna karşın Türkçe Dersi Öğretiminde "İfadelerinde gereksiz kelime kullanmaktan kaçınmaya dikkat etmeleri konusunda uyarılır. (MEB, 2024:106)" şeklindeki ifadeler hata kültürü ile uyumlu olan açıklamalar değildir. Çünkü açıklamada uyarı niteliğindedir, öğrencinin öz değerlendirme yapmasını ve akıl yürütüme yollarını kullanmasını engellemektedir. Bu cümlenin hata kültürü olabilmesi için "farkındalık" içermelidir, öğrencinin öğrenme ortamında aktif katılımını sağlamalıdır. Öğretmen böyle bir anlayışta rehber olmalıdır. Nitekim hata kültüründe öğretmen hataları cezalandırmayan kişidir. "Nerede yanlış yaptın?" yerine "Nasıl düşündün?" sorusunu sorarak öğrenciye geri bildirim vermelidir.

Matematik Öğretim Programında öz ve akran değerlendirmeye, Türkçe Öğretim Programında öz değerlendirmeye, Beden Eğitimi ve Spor öz ve performans değerlendirmeye, Fen Bilimleri Öğretim Programında performansa dayalı değerlendirmeye, Bilişim Teknolojileri ve Yazılım ile Görsel Sanatlar Öğretim Programlarında öz, akran ve performansa dayalı değerlendirmeye dikkat çekilmiştir. Müzik ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programında akran değerlendirmeye yönelik açık bir vurgunun yapılmadığı buna karşın öz değerlendirme ve performansa yönelik değerlendirmelerin programda yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. İngilizce Öğretim Programına genel olarak bakıldığında öz ve akran değerlendirmeden çok performansa dayalı ölçme sürecinin daha fazla ön planda tutulduğu görülmektedir. Bu değerlendirme ölçütünde ise esneklik ilkesi dikkate alınmamıştır. Aynı zamanda hata kültüründe geri bildirimlerin puanlayıcı değil geliştirici olması gerekmektedir. İngilizce programında ise puanlayıcı merkezli bir anlayış benimsenmiştir.

Bütün bu açıklamalardan yola çıkılarak öğretmen, öğrenci görüşlerine yönelik karma, nitel, nicel çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akpınar, B. & Köksalan, B. (2024). Eğitimde Maarif ve Müfredat Yenileme İhtiyacı: Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Üzerinden Teorik Bir Analiz. *Journal of History School*, *17*(68), 27-48.
Akpınar, B., Özer, B., Oral, B ve Köksalan, B. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinin Program Geliştirme ve Felsefi Düzlemden Analizi. *EKEV Akademi Dergisi* (99), 59-73. https://doi.org/10.17753/sosekev.1489135.

Arslankara, V. B., & Arslankara, E. (2024). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin Felsefi Temelleri: Ontolojik, Epistemolojik ve Aksiyolojik Bakış Açılarından Bir Değerlendirme. *İstanbul Eğitim Dergisi, 1*(1), 121-145. https://doi.org/10.71270/istanbulegitim.istj.1557889

Kara, M., & Bozkurt, B. (2025). The Mistakes That School Administrators Make İn The Communication Process: Causes And Effects of Mistakes. *Anadolu Journal of Educational Sciences International, 15*(1), 166-190. https://doi.org/10.18039/ajesi.1580631

MEB (2024). *Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı (3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli.* Erişim: adresi: tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024 programfen345678Onayli.pdf

MEB (2024). *Ortaokul Matematik Dersi Öğretim Programı (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli.* Erişim: https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programmat5678Onayli.pdf

MEB (2024). *Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli.* Erişim: https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/2024programtur5678Onayli.pdf

MEB (2024). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7.Sınıflar) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli.* Https://Tymm.Meb.Gov.Tr/Upload/Program/2024programsos4567onayli.Pdf

MEB (2025). *Görsel Sanatlar Dersi Öğretim Programı (1,2,3,4,5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli*. Erişim: https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/gorsel-sanatlar-ogretim-programi-temel-egitim.pdf

MEB (2025). *Müzik Dersi Öğretim Programı (1,2,3,4,5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli.* Erişim: https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/muzik-dersi-programi-tegm.pdf

MEB (2025). *Beden Eğitimi ve Spor Dersi Öğretim Programı (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli*. Erişim: https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/beden-egitimi-ve-spor-tegm.pdf

MEB (2024). *İlkokul-Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli*. Erişim: https://tymm.meb.gov.tr/upload/ program/2024programdin45678 Onayli.pdf

MEB (2025). *Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersi Öğretim Programı (5.ve 6.Sınıf) Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli. Erişim*: https://tymm.meb.gov.tr/upload/program/bilisim-teknolojileri-ve-yazilim-tegm.pdf

MEB (2025). *Primary Education The English Language The English Language Curriculum (Years 2-3-4-5-6-7-8) The Century Of Türkiye Education Model*. Erişim: https://tymm.meb.gov.tr/upload/ program/ingilizce-dersi-2-8.pdf

Merriam, S.B. & Tisdell, E.J. (2016). *Q ualitative Research . A Guide to Design and Implementation.* (Fourth Edition). San Francisco: Jossey-Bass A Wiley Brand.

Tiryakioglu Kurum, G. (2022). Error management culture in schools scale: A study of validity and reliability, *Inonu University Journal of the Faculty of Education, 23*(3), 1280-1301. DOI: 10.17679/inuefd.1076546.

Uçkun, R., Demirer, M., Yazıcı, R., & Kahya, İ. (2024). Okul Kültürünün Oluşturulmasında Müdürün Rolü. International *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 11*(103), 214–224. https://doi.org/10.5281/zenodo.10616630

EĞİTİM YÖNETİMİ VE YAPISAL EŞİTSİZLİK PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE EĞİTİMDE VE İSTİHDAMDA OLMAYAN GENÇLER (NEETs)

Dr. Kübra YENEL
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
kubra.yenel@cbu.edu.tr - 0000-0002-4237-9763

ÖZET

Bu kavramsal çalışma, Türkiye'de eğitimde ve istihdamda olmayan gençler (NEET) olgusunu eğitim yönetimi ve yapısal eşitsizlik perspektifinden incelemektedir. NEET kategorisi, genellikle 15–29 yaş aralığında yer alan ve ne örgün eğitime ne de iş gücü piyasasına kayıtlı olan ya da herhangi bir eğitim veya mesleki eğitim programına katılmayan gençleri ifade etmektedir. OECD'nin en güncel raporundan elde edilen veriler, Türkiye'de 15–29 yaş grubundaki gençlerin yaklaşık %26,4'ünün NEET statüsünde olduğunu ve bu oranın OECD ülkeleri arasında en yüksek düzeyde yer aldığını göstermektedir. Türkiye'nin yüksek NEET oranı hem eğitim sistemi içinde hem de eğitim ile iş gücü piyasası arasındaki bağlantılarda bulunan yapısal sorunları yansıtmaktadır. Türkiye bağlamında NEET statüsündeki yapısal eşitsizlikler, en belirgin biçimde toplumsal cinsiyete dayalı farklılıklar ve belirgin bölgesel eşitsizlikler üzerinden ortaya çıkmaktadır. NEET nüfusunun yaklaşık üçte ikisi kadınlardan oluşmakta; kadınların NEET oranları, tüm eğitim düzeylerinde erkeklerden sürekli olarak daha yüksek seyretmektedir. Bu örüntüler, erken okul terkinin, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ve bölgesel farklılıkların gençlerin eğitimsel ve ekonomik fırsatlardan uzaklaşmasına etkisinin olduğunu göstermektedir. Eğitim yönetimi perspektifinden bakıldığında, okul yöneticileri erken okul terkinin önlenmesi, öğrenci katılımının artırılması ve aileler, yerel işverenler ve diğer paydaşlarla iş birliğine dayalı ağların geliştirilmesi süreçlerinde önemli aktörlerdir. Önleyici okul liderliği, örgütsel kapasite geliştirme ve mesleki rehberlik hizmetlerinin koordinasyonu gibi liderlik uygulamaları, buna yatkın gençler arasında NEET statüsüne geçişin azaltılmasına katkı sağlayabilir. NEET sorunlarının eğitim liderliği çerçeveleri içine kavramsal olarak entegre edilmesi, gençlerin eğitim ve çalışma yaşamına sürdürülebilir katılımını güçlendiren kurumsal, sosyo-ekonomik ve politika temelli boyutları görünür kılmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'de NEET oranlarının ele alınmasında eğitim yöneticilerinin rolüne odaklanan gelecekteki ampirik araştırmalar için temel bir kavramsal zemin sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: NEET, eğitim yönetimi, okul liderliği, yapısal eşitsizlik.

NEETS IN TÜRKİYE FROM THE PERSPECTIVE OF EDUCATIONAL ADMINISTRATION AND STRUCTURAL INEQUALITY

Dr. Kübra YENEL
Manisa Celal Bayar University
kubra.yenel@cbu.edu.tr - 0000-0002-4237-9763

ABSTRACT

This conceptual study examines the phenomenon of youth who are Not in Education, Employment, or Training (NEET) in Türkiye through the lens of educational administration and structural inequality. The NEET category typically refers to young people aged 15–29 who are neither enrolled in formal education nor participating in the labor market or training programs. Recent data from the latest OECD report indicate that approximately 26.4% of 15–29-year-olds in Türkiye are NEETs, a proportion significantly the highest within the OECD countries. Türkiye's elevated NEET rate reflects structural challenges within both the education system and labor market linkages. In Türkiye, structural inequality in NEET status is manifested most prominently through gender-based disparities and pronounced regional differences. Nearly two-thirds of the NEET population consists of women, with female NEET rates consistently higher than those of men across all educational attainment levels. These patterns suggest that educational disengagement, gender inequalities, and regional disparities contribute to the detachment of youth from educational and economic opportunities. From an educational administration perspective, school leaders are important actors in preventing early school leaving, improving student engagement, and fostering collaborative networks with families, local employers, and other stakeholders. Leadership practices such as preventive school leadership, organizational capacity building, and coordination of vocational guidance services could help mitigate the transition to NEET status among vulnerable youth. Conceptually integrating NEET issues into educational leadership frameworks highlights the institutional, socio-economic, and policy-related dimensions that reinforce young people's sustained participation in education and work. This study offers a foundational conceptual basis for future empirical research on the role of educational administrators in addressing NEET rates in Türkiye.

Keywords: NEETs, educational administration, school leadership, structural inequality.

1. GİRİŞ

Eğitimde ve İstihdamda Olmayan Gençler (Not in Education, Employment, or Training) (NEET), son yıllarda hem eğitim politikaları hem de iş gücü piyasaları açısından giderek daha fazla önem kazanan bir toplumsal olgu olarak öne çıkmaktadır (OECD, 2023a). NEET kavramı, gençlerin eğitim sistemi ile iş gücü piyasası arasında kurmaları beklenen geçişin kesintiye uğradığı bir durumu ifade etmekte ve bu yönüyle yalnızca bireysel tercihlerle değil, yapısal koşullar ve kurumsal düzenlemelerle de yakından ilişkilendirilmektedir (Eurofound, 2016; OECD, 2022). NEET olgusunun yalnızca bireysel değil, aynı zamanda kamu harcamaları, üretkenlik kayıpları ve sosyal uyum açısından önemli toplumsal maliyetler doğurduğu; bu nedenle politika yapıcılar açısından yapısal ve önleyici müdahaleler gerektiren bir alan olduğu vurgulanmaktadır (Eurofound, 2012).

Genç işsizliği ve NEET statüsünün uzun süreli hâle gelmesinin, gençlerin gelecekteki istihdam edilebilirliğini, gelir düzeylerini ve toplumsal bütünleşmelerini olumsuz etkileyen kalıcı sonuçlar doğurduğu uluslararası raporlarda vurgulanmaktadır (ILO, 2020). Gençlerin eğitimden istihdama geçiş süreçlerinde yaşanan bu kopuşun, uzun vadede işsizlik, düşük gelir, sosyal dışlanma ve refah kayıplarıyla ilişkili olduğu çok sayıda çalışma tarafından ortaya konmuştur (Bäckman & Nilsson, 2016; Furlong, 2006).

OECD tarafından geliştirilen NEET göstergesi, gençlerin eğitimden istihdama geçiş süreçlerinin etkinliğini değerlendirmede temel politika araçlarından biri olarak kabul edilmektedir (OECD, 2023a). Bu gösterge, eğitim sistemlerinin kapsayıcılığı, okuldan erken ayrılma oranları, mesleki yönlendirme ve rehberlik hizmetlerinin etkinliği ile iş gücü piyasasıyla kurulan bağların gücü hakkında önemli ipuçları sunmaktadır (OECD, 2022). OECD verileri, Türkiye'nin 15–29 yaş grubunda NEET oranı bakımından üye ülkeler arasında en yüksek düzeyde yer aldığını ve bu durumun yapısal bir süreklilik gösterdiğini ortaya koymaktadır (OECD, 2025a). Avrupa ülkeleriyle karşılaştırmalı çalışmalar, yüksek NEET oranlarının genellikle eğitim sistemindeki tabakalaşma ve iş gücü piyasasındaki güvencesizlikle birlikte ortaya çıktığını göstermektedir (Scarpetta vd., 2010).

Türkiye'de NEET olgusunun en belirgin özelliklerinden biri, yapısal eşitsizliklerle olan güçlü ilişkisidir. Özellikle toplumsal cinsiyete dayalı farklılıklar ve bölgesel eşitsizlikler, NEET statüsünün dağılımında belirleyici olmaktadır (OECD, 2023b). Yapılan çalışmalar, NEET olgusunun kadınlar açısından daha kalıcı ve çok boyutlu riskler barındırdığını ve bu durumun bakım emeği, toplumsal cinsiyet normları ve iş gücü piyasasına erişimdeki eşitsizliklerle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Serracant, 2014; Yates & Payne, 2006). OECD'nin eğitim düzeyi, yaş grubu ve cinsiyete göre işsizlik oranlarını içeren veri setleri, Türkiye'de kadınların NEET oranlarının tüm eğitim düzeylerinde erkeklerden daha yüksek olduğunu göstermektedir (OECD, 2025a). Bu bulgu, eğitim düzeyinin yükselmesinin tek başına NEET riskini ortadan kaldırmadığını, yapısal toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin belirleyiciliğini sürdürdüğünü göstermektedir (Bynner & Parsons, 2002).

Bölgesel eşitsizlikler de Türkiye'de NEET oranlarının yüksek seyretmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Eğitim altyapısına erişim, okul terk oranları ve yerel iş gücü piyasalarının sınırlılığı, bazı bölgelerde gençlerin eğitim ve istihdamdan kopuşunu yapısal olarak pekiştirmektedir (OECD, 2021). Karşılaştırmalı Avrupa çalışmaları, bölgesel iş gücü

piyasalarının zayıf olduğu bağlamlarda NEET statüsünün daha kalıcı hâle geldiğini ve gençlerin yeniden eğitim ya da istihdama dönme olasılığının azaldığını göstermektedir (Mascherini vd., 2012).

NEET olgusunun eğitim yönetimi açısından taşıdığı önem, bu noktada daha belirgin hâle gelmektedir. Eğitim yönetimi, yalnızca okulların idari işleyişini düzenleyen bir alan değil, öğrencilerin eğitim sistemine katılımını sürdüren, okul terkinin önlenmesine yönelik erken müdahale mekanizmaları geliştiren ve eğitim-istihdam geçişlerini destekleyen çok düzeyli bir yönetişim alanıdır (Bush, 2016; Hallinger, 2018). Okul liderliğinin öğrenci katılımı, akademik süreklilik ve okul terkinin azaltılması üzerindeki etkisi, çok sayıda ampirik çalışma tarafından doğrulanmıştır (Leithwood vd., 2020; Robinson vd., 2008).

Eğitim yönetimi literatüründe önleyici okul liderliği, özellikle dezavantajlı öğrenci grupları açısından kritik bir işleve sahiptir. Okul liderliğinin, öğrenci katılımını güçlendirme ve okul terki riskini azaltma yönündeki dönüştürücü rolü, değişimi yöneten liderlik yaklaşımlarıyla birlikte ele alınmaktadır (Fullan, 2020). Okul ikliminin güçlendirilmesi, öğrencilerin okula aidiyet duygularının artırılması ve rehberlik hizmetlerinin sistematik biçimde yapılandırılması, gençlerin eğitimden erken kopuşunu azaltan temel faktörler arasında yer almaktadır (Rumberger, 2011; Wang & Degol, 2016). Bu bağlamda okul yöneticilerinin aileler, yerel istihdam aktörleri ve sosyal hizmet kurumlarıyla kurduğu iş birlikleri, NEET riskini azaltmada stratejik bir rol üstlenmektedir (European Commission, 2020).

Bu kavramsal çalışma, Türkiye'de NEET olgusunu eğitim yönetimi ve yapısal eşitsizlik perspektifinden ele alarak, okul liderliği ve yönetişim süreçlerinin bu olgudaki rolünü tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışma, OECD tarafından sunulan karşılaştırmalı göstergeler ve politika raporları ile NEET ve eğitim liderliği alanında üretilmiş akademik literatürü bütünleştirerek, NEET olgusunun toplumsal cinsiyet, eğitim düzeyi ve iş gücü piyasası yapılarıyla olan ilişkisini kavramsal düzeyde analiz etmektedir (Leithwood vd., 2020; OECD, 2022; Serracant, 2014). Bu çerçevede çalışma, eğitim yöneticilerinin NEET riskini azaltmaya yönelik potansiyel katkılarını önleyici liderlik, örgütsel kapasite ve paydaş iş birliği eksenlerinde tartışmakta ve Türkiye bağlamında yapılacak ampirik araştırmalar için kuramsal bir zemin sunmayı hedeflemektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış kavramsal bir çalışma niteliğindedir. Kavramsal çalışmalar, belirli bir olgunun kuramsal temellerini ortaya koymayı, mevcut literatürü eleştirel ve bütüncül bir bakış açısıyla tartışmayı ve ileride gerçekleştirilecek ampirik araştırmalar için analitik bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır (Creswell, 2013; Merriam & Tisdell, 2016). Bu bağlamda çalışmada, Türkiye'de eğitimde ve istihdamda olmayan gençler (NEET) olgusu, eğitim yönetimi ve yapısal eşitsizlik perspektifinden ele alınmış, konuya ilişkin kuramsal yaklaşımlar ile politika temelli göstergeler birlikte değerlendirilmiştir.

Çalışmada birincil veri toplama süreci yürütülmemiş, bunun yerine ikincil veri kaynaklarına dayalı doküman incelemesi yöntemi benimsenmiştir. Doküman incelemesi, belirli bir araştırma problemine ilişkin olarak resmî raporların, politika belgelerinin ve akademik yayınların sistematik biçimde analiz edilmesini sağlayan nitel bir araştırma tekniğidir (Bowen, 2009).

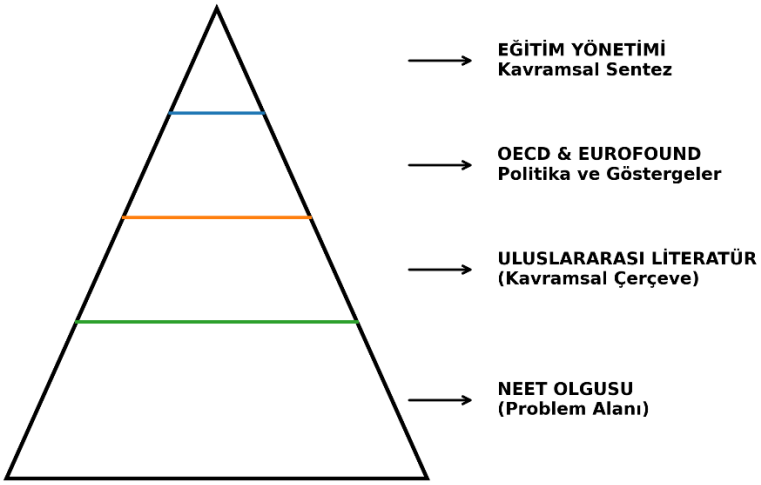
Özellikle NEET gibi politika göstergeleriyle tanımlanan çok boyutlu toplumsal olguların analizinde, doküman incelemesi yöntemi yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Araştırma kapsamında başlıca veri kaynaklarını, OECD ve Eurofound tarafından yayımlanan karşılaştırmalı NEET göstergeleri, tematik raporlar ve politika belgeleri oluşturmaktadır. Özellikle OECD'nin "Youth not in employment, education or training (NEET)" göstergesi ile eğitim düzeyi, yaş grubu ve toplumsal cinsiyete göre işsizlik oranlarını içeren veri setleri, NEET olgusunun yapısal boyutlarını ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır (OECD, 2023a; OECD, 2023c). Eurofound tarafından yayımlanan raporlar ise NEET'lerin özellikleri, toplumsal maliyetleri ve politika yanıtlarını kavramsal düzeyde tartışmak için referans alınmıştır (Eurofound, 2012; 2016).

Araştırma süreci dört temel aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada, NEET olgusuna ilişkin uluslararası literatür taranmış, eğitim yönetimi, okul liderliği, yapısal eşitsizlikler ve eğitim–istihdam geçişleriyle ilişkili temel kavramlar belirlenmiştir (Bynner & Parsons, 2002; Furlong, 2006). İkinci aşamada, OECD ve Eurofound tarafından sunulan göstergeler ve politika raporları incelenerek, NEET olgusunun uluslararası düzeyde nasıl tanımlandığı ve ele alındığı analiz edilmiştir. Üçüncü aşamada, elde edilen kuramsal ve politika temelli bulgular eğitim yönetimi perspektifiyle ilişkilendirilmiş, okul yöneticilerinin erken okul terkinin önlenmesi, öğrenci katılımının artırılması ve eğitim–istihdam geçişlerinin desteklenmesindeki rolleri tartışılmıştır (Hallinger, 2018; Leithwood vd., 2020). Son aşamada ise bu tartışmalar Türkiye bağlamında yorumlanarak çalışmanın kavramsal bütünlüğü oluşturulmuştur.

Çalışmanın temel amacı, NEET olgusunu eğitim yönetimi ve yapısal eşitsizlik perspektifinden kavramsal olarak tartışmak ve politika-yönetişim ilişkileri çerçevesinde yeniden konumlandırmaktır (Arksey & O'Malley, 2005). Bu yönüyle çalışma, analitik ve yorumlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

Araştırma sürecinin aşamaları ve kullanılan temel veri kaynakları Görsel 1'de özetlenmiştir.

Şekil 1. NEET Olgusunun Eğitim Yönetimi Perspektifinden Kavramsal Analizi

Sonuç olarak benimsenen bu yöntemsel yaklaşım, Türkiye'de NEET olgusunun eğitim yönetimi literatürü içerisinde daha görünür hâle gelmesine katkı sağlamayı ve okul

yöneticilerinin bu yapısal sorunla ilişkili rollerine dair kuramsal bir zemin sunmayı amaçlamaktadır.

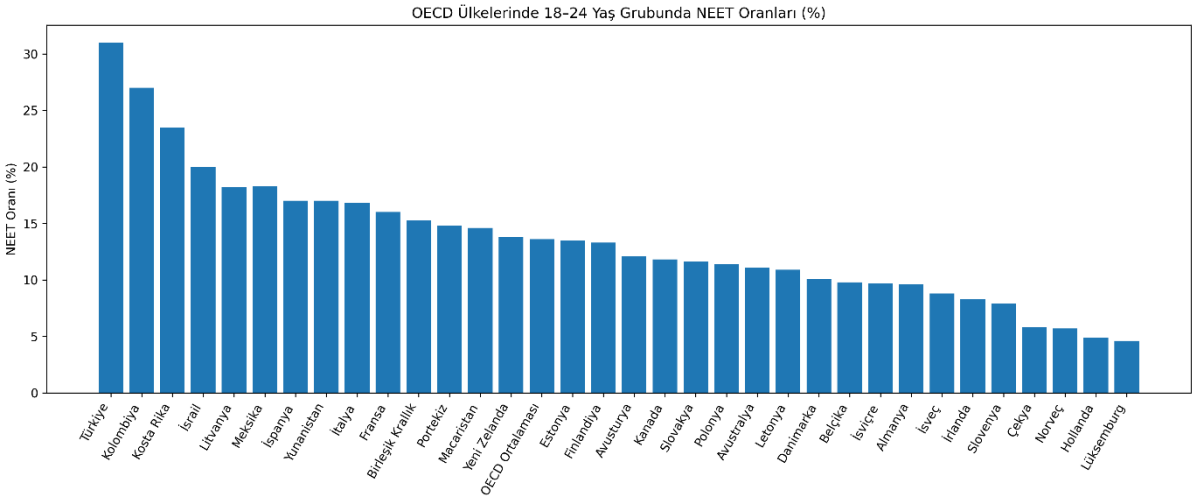
3. BULGULAR

Bu bölümde, Türkiye'de NEET (Not in Education, Employment or Training) olgusuna ilişkin güncel (2024–2025) istatistikî göstergeler ulusal ve uluslararası veri kaynakları kullanılarak sunulmuştur. Veriler, eğitim sisteminden iş gücü piyasasına geçiş süreçlerindeki kırılganlıkları, toplumsal eşitsizlik eğilimlerini ve genç nüfusun ekonomik ve sosyal katılım düzeylerini ortaya koymaktadır. İnceleme, OECD, Eurostat, ve bağımsız araştırma raporlarından elde edilen bulgular çerçevesinde yürütülmüştür.

3.1. Türkiye'de NEET Oranlarının Genel Görünümü

OECD'nin en güncel raporundan elde edilen veriler, Türkiye'de 15–29 yaş grubundaki gençlerin yaklaşık %26,4'ünün NEET statüsünde olduğunu ve bu oranın OECD ülkeleri arasında en yüksek düzeyde yer aldığını göstermektedir (OECD, 2025a). Eurostat'ın 2024 yılı 15–29 yaş grubu verilerine göre, Türkiye'de NEET oranı yaklaşık %25,9 düzeyindedir ve bu oran Avrupa ülkeleri arasında en yüksek seviyelerden biri olarak kaydedilmiştir. Bu değer, gençlerin dörtte birinin ne eğitimde ne de istihdamda olduğunu göstermektedir (Eurostat, 2024).

Benzer şekilde, uluslararası raporlarda Türkiye'de gençlik NEET oranının OECD ortalamasının çok üzerinde olduğu ve bazı yaş gruplarında %30'un üzerine çıktığı belirtilmiştir. Örneğin 18–24 yaş aralığında NEET oranı yaklaşık %31,3 olarak rapor edilmiştir, bu oran OECD ülkeleri ortalamasının (%14.2) yaklaşık iki katıdır (OECD, 2025a).

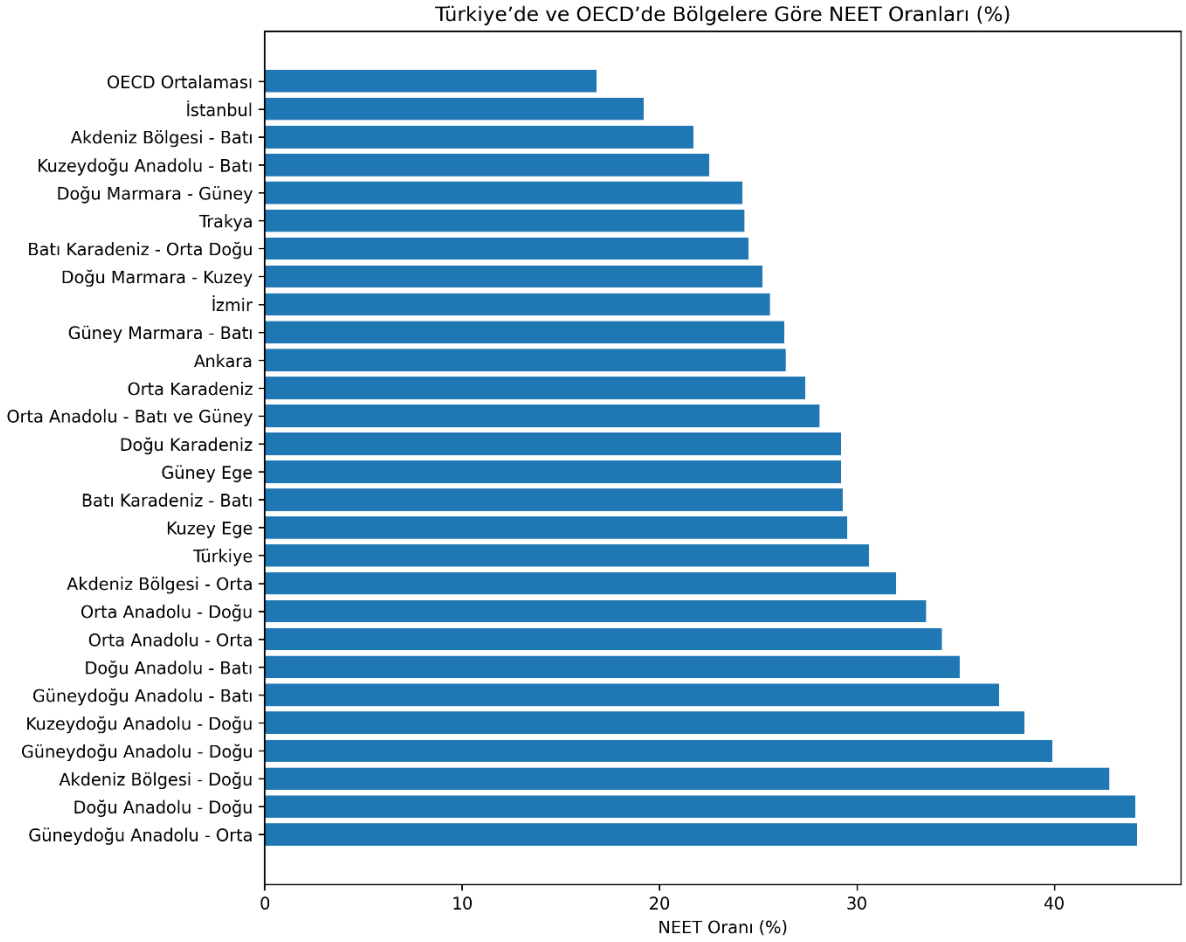
Şekil 2. OECD Ülkelerinde 18-24 Yaş Grubunda NEET Oranları (%) (2024 yılı)

3.2. Toplumsal Cinsiyet ve Yaş Gruplarında NEET Oranları

NEET göstergelerinde önemli bir toplumsal cinsiyet farkı bulunmaktadır. Kadınlar, erkeklerden belirgin şekilde daha yüksek oranlarda NEET statüsünde yer almaktadır. OECD'nin 2025 raporunda, 18–24 yaş grubunda kadınların yaklaşık %41,6'sı NEET olarak sınıflandırılırken, erkeklerde bu oran %22,1 civarındadır. Bu cinsiyet farkı, genç kadınların eğitim ve istihdam süreçlerindeki katılımda ciddi engellerle karşılaştığını göstermektedir.

3.3. Bölgesel Eğilimler ve Fırsat Eşitsizliği

OECD'nin bölgesel göstergelerine göre, Türkiye'de gençlerin NEET oranlarındaki eşitsizlikler coğrafi olarak da belirgindir. Türkiye'de 26 bölgeden hiçbirinde NEET oranı OECD referansının (%16,8) altında değildir, bölgesel ortalama NEET oranı yaklaşık %31 olarak ölçülmüştür. En yüksek NEET oranları Güneydoğu Anadolu – Orta bölgesinde %44,2 ile kaydedilirken, İstanbul'da bu oran %19,2 civarındadır (OECD, 2024). Bu veriler, bölgesel eğitim ve istihdam olanaklarındaki eşitsizliklerin gençlik katılımını etkilediğini göstermektedir.

Şekil 3. Türkiye'de Bölgesel NEET Oranları (%) (2023)

3.4. İşgücü Piyasası Katılımı

Bağımsız araştırma raporlarının bulgularına göre, Türkiye'de gençlerin işgücü piyasasına katılım düzeyi oldukça düşük seyretmektedir. 15–24 yaş grubunda yalnızca yaklaşık %39,5 oranında genç işgücü piyasasına aktif olarak dâhil olurken, geriye kalanların büyük bir bölümü ne çalışmakta ne de iş aramaktadır. Bu durum, gençlerde sadece NEET statüsünün yükseldiğini değil, aynı zamanda ekonomik katılımın ciddi şekilde zayıfladığını göstermektedir.

3.5. Eğitim Düzeyi ile İşsizlik Arasındaki İlişki

OECD'nin "Education at a Glance 2025" raporuna göre eğitim düzeyi ile işsizlik arasındaki ilişki Türkiye'de tipik OECD örüntüsünden farklılaşmaktadır. Türkiye'de lise altı, lise ve

yükseköğretim mezunları arasındaki işsizlik oranları birbirine daha yakındır, bu da eğitim yükseldikçe işsizlik riskinin azaldığı genel küresel eğilimden sapma göstermektedir. Örneğin işsizlik oranı lise altı eğitimde %11,2 iken, lise ve yükseköğretim mezunlarında sırasıyla %10,2 ve %10,6 olarak rapor edilmiştir (OECD, 2025b). Bu bulgu, eğitim–istihdam uyumsuzluğunun Türkiye'de özellikle gençler için önemli bir sorun olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Türkiye'de NEET Oranları (2024–2025)

Gösterge	Değer	Kaynak
15–29 yaş NEET oranı	%25,9	Eurostat, 2024
18–24 yaş NEET oranı	%31,3	OECD, 2025a
Bölgesel ortalama NEET	%31	OECD, 2024
15–24 yaş İşsizlik Oranı	%15	TÜİK, 2025

4. TARTIŞMA

Bulgular, Türkiye'de gençlerin eğitim, istihdam ve işgücü piyasasına katılım süreçlerindeki yüksek riskler, toplumsal eşitsizlikler ve yapısal sorunlar hakkında istatistikî bir görünüm sunmaktadır. Özellikle yüksek NEET oranları, toplumsal cinsiyet farklılıkları ve bölgesel eşitsizlikler, genç nüfus için acilen müdahale gerektiren politika alanlarını işaret etmektedir. Bulgular, Türkiye'de NEET oranlarının yüksekliği, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler ve bölgesel farklılıkların yalnızca makro düzeyde politika sorunları olmadığını, aynı zamanda eğitim kurumlarının yönetim ve liderlik pratikleriyle doğrudan ilişkili yapısal meseleler olduğunu göstermektedir. Özellikle erken okul terki, eğitimden kopuş ve eğitim–istihdam geçişindeki kırılmalar, eğitim yönetimi perspektifinden ele alınması gereken kritik alanlar olarak öne çıkmaktadır.

Eğitim yönetimi literatürü, okul liderliğinin öğrencilerin okula bağlılığı, akademik devamlılığı ve uzun vadeli eğitim çıktıları üzerinde belirleyici bir role sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Hallinger (2018), okul liderliğinin bağlamsal faktörlerden bağımsız değerlendirilemeyeceğini vurgulayarak, sosyo-ekonomik dezavantajların yoğun olduğu bağlamlarda liderliğin daha çok önleyici, kapsayıcı ve destekleyici işlevler üstlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Türkiye'de yüksek NEET oranlarının özellikle belirli bölgelerde ve kadınlar arasında yoğunlaşması, okul yöneticilerinin yerel bağlamı dikkate alan stratejik liderlik uygulamalarının önemini artırmaktadır.

Benzer şekilde, Leithwood, Harris ve Hopkins (2020) başarılı okul liderliğinin öğrencilerin öğrenme çıktıları üzerinde dolaylı fakat güçlü etkiler yarattığını, bu etkinin büyük ölçüde okul iklimi, öğretmen iş birliği ve öğrenci katılımını destekleyen örgütsel yapılar aracılığıyla gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, NEET statüsüne geçiş riski taşıyan öğrenciler için okul yöneticilerinin rehberlik hizmetlerini güçlendirmesi, öğretmenler arası

koordinasyonu artırması ve öğrencilerin okulla duygusal bağ kurmasını desteklemesi kritik önemdedir.

Uluslararası ampirik çalışmalar, okul temelli önleyici liderlik uygulamalarının erken okul terkini azaltmada etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle dezavantajlı gruplar için geliştirilen çok paydaşlı okul modellerinin, eğitimden kopuşu ve sonrasında NEET statüsüne geçişi sınırlayabildiği belirtilmektedir (Day vd., 2016). Türkiye bağlamında bu bulgu, okul yöneticilerinin yalnızca pedagojik liderler değil, aynı zamanda yerel ağları koordine eden kurumsal aktörler olarak konumlandırılması gerektiğine işaret etmektedir.

Eğitim yönetimi açısından bir diğer önemli boyut, eğitim ile iş gücü piyasası arasındaki yapısal kopukluktur. OECD ve TÜİK verilerinin birlikte değerlendirilmesi, eğitim düzeyi yükseldikçe işsizlik riskinin belirgin biçimde azalmadığı bir yapıya işaret etmektedir. Bu durum, okul yöneticilerinin kariyer rehberliği, mesleki yönlendirme ve yaşam boyu öğrenme becerilerinin kazandırılmasına yönelik stratejik planlamalarını daha da önemli hâle getirmektedir. Robinson (2011), okul liderliğinin öğretimsel odağının öğrencilerin uzun vadeli yaşam ve çalışma becerilerini kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini savunmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu kavramsal çalışmada sunulan bulgular, Türkiye'de NEET olgusunun yalnızca bireysel tercihler ya da geçici ekonomik dalgalanmalarla açıklanamayacağını, aksine eğitim sisteminin yapısal özellikleri, okuldan işe geçiş mekanizmaları ve yönetişim kapasitesiyle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. OECD, Eurostat, Eurofound ve TÜİK verilerinin birlikte değerlendirilmesi, Türkiye'de gençlerin önemli bir bölümünün eğitim ve istihdam sistemlerinin dışında kalmasının süreklilik arz eden bir yapısal sorun hâline geldiğini göstermektedir (Eurofound, 2016; Eurostat, 2024; OECD, 2025a).

Türkiye'de özellikle yüksek NEET oranlarının kadınlar ve belirli bölgelerde yoğunlaşması, eğitimde fırsat eşitsizliklerinin ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrışmaların okul düzeyinde yeterince telafi edilemediğine işaret etmektedir. Uluslararası literatür, okul liderliğinin dezavantajlı bağlamlarda öğrencilerin okula bağlılığı ve eğitimde kalma olasılığı üzerinde kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır (Day vd., 2016; Hallinger, 2018). Bu bulgu, Türkiye bağlamında okul yöneticilerinin yalnızca idari değil, aynı zamanda önleyici ve kapsayıcı bir liderlik rolü üstlenmesi gerektiğini desteklemektedir.

Bulgular, ayrıca eğitim düzeyi yükseldikçe işsizlik riskinin belirgin biçimde azalmadığı bir yapıya işaret etmektedir. Bu durum, eğitim–istihdam uyumsuzluğunun ve okul temelli kariyer rehberliği mekanizmalarının yetersizliğinin NEET olgusunu beslediğini düşündürmektedir. Eğitim yönetimi literatürü, okul liderlerinin kariyer rehberliği, mesleki yönlendirme ve dış paydaşlarla iş birliği süreçlerini stratejik olarak koordine etmesinin, öğrencilerin eğitimden kopuş riskini azalttığını ortaya koymaktadır (Leithwood vd., 2020; Robinson, 2011).

Sonuç olarak, bu çalışma NEET olgusunun eğitim yönetimi perspektifinden ele alınmasının, sorunun yalnızca sonuçlarını değil, oluşum süreçlerini görünür kıldığını göstermektedir. Okul yöneticilerinin bağlamsal liderlik, örgütsel kapasite geliştirme ve çok paydaşlı iş birliklerine dayalı uygulamaları, Türkiye'de NEET oranlarının azaltılmasına yönelik politika ve uygulamalar için önemli bir müdahale alanı sunmaktadır. Gelecek araştırmaların, okul liderliği

uygulamaları ile NEET riski arasındaki ilişkileri ampirik olarak incelemesi, eğitim yönetimi literatürüne ve politika yapım süreçlerine önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışmada sunulan istatistikî bulgular, NEET olgusunun eğitim yönetimi açısından yalnızca bir "çıktı" değil, okul düzeyinde erken müdahale ile dönüştürülebilecek bir süreç olduğunu göstermektedir. Okul yöneticilerinin bağlamsal liderlik, önleyici stratejiler ve paydaşlarla iş birliği temelinde geliştirecekleri uygulamalar, Türkiye'de NEET oranlarının azaltılmasına yönelik politika ve uygulamalar için kritik bir dönüştürücü etki yaratabilir.

6. KAYNAKÇA

Arksey, H., & O'Malley, L. (2005). Scoping studies: Towards a methodological framework. *International Journal of Social Research Methodology, 8*(1), 19–32. https://doi.org/10.1080/1364557032000119616

Bäckman, O., & Nilsson, A. (2016). Long-term consequences of being not in employment, education or training as a young adult: Stability and change in three Swedish birth cohorts. *European Societies, 18*(2), 136–157. https://doi.org/10.1080/14616696.2016.1153699

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27–40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Bush, T. (2016). School Leadership and Management in England: The Paradox of Simultaneous Centralisation and Decentralisation. *Research in Educational Administration & Leadership*, *1*(1), 1-23.

Bynner, J., & Parsons, S. (2002). Social exclusion and the transition from school to work: The case of young people not in education, employment or training (NEET). *Journal of Vocational Behavior, 60*(2), 289–309. https://doi.org/10.1006/jvbe.2001.1868

Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). SAGE Publications.

Day, C., Gu, Q., & Sammons, P. (2016). The impact of leadership on student outcomes. *Educational Administration Quarterly*, 52(2), 221–258.

European Commission. (2020). *Youth employment support: A bridge to jobs for the next generation*. Publications Office of the European Union. https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4626317c-e741-11ea-ad25-01aa75ed71a1/language-en

Eurofound (2012), NEETs – Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe, Publications Office of the European Union, Luxembourg. https://assets.eurofound.europa.eu/f/279033/9e48d8f2be/ef1254en.pdf

Eurofound. (2016). *Exploring the diversity of NEETs*. Publications Office of the European Union. https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/exploring-diversity-neets

Eurostat. (2024). *Young people neither in employment nor in education and training (NEET) by sex and age [Data set]*. https://ec.europa.eu/eurostat

Furlong, A. (2006). Not a very NEET solution: Representing problematic labour market transitions among early school-leavers. *Work, Employment and Society, 20*(3), 553–569. https://doi.org/10.1177/0950017006067001

Fullan, M. (2020). *Leading in a culture of change* (2nd ed.). Jossey-Bass.

Hallinger, P. (2018). Bringing context out of the shadows of leadership. *Educational Management Administration & Leadership, 46*(1), 5–24. https://doi.org/10.1177/1741143216670652

ILO. (2020). *Global employment trends for youth 2020: Technology and the future of jobs*. International Labour Organization. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_737648.pdf

Leithwood, K., Harris, A., & Hopkins, D. (2020). Seven strong claims about successful school leadership revisited. *School Leadership & Management, 40*(1), 5–22. https://doi.org/10.1080/13632434.2019.1596077

Mascherini, M., Salvatore, L., Meierkord, A., & Jungblut, J. M. (2012). *NEETs: Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th ed.). Jossey-Bass.

OECD. (2021). *Education at a glance 2021: OECD indicators*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/b35a14e5-en

OECD. (2022). *Education at a glance 2022: OECD indicators*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/3197152b-en

OECD. (2023a). *Youth not in employment, education or training (NEET)*. OECD Data. https://www.oecd.org/en/data/indicators/youth-not-in-employment-education-or-training-neet.html

OECD. (2023b). *Youth and the labour market*. OECD Data Explorer. https://data-explorer.oecd.org

OECD. (2023c). *Unemployment rates by educational attainment, age group and gender*. OECD Data Explorer. https://data-explorer.oecd.org/vis?fs[0]=Topic%2C1%7CEducation%20and%20skills

OECD. (2024). *Job Creation and Local Economic Development 2024: The Geography of Generative AI*. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/11/job-creation-and-local-economic-development-2024-country-notes_65d489c5/turkiye_d1480395/59095797-en.pdf

OECD. (2025a). *Youth not in employment, education or training (NEET).* https://www.oecd.org/en/data/indicators/youth-not-in-employment-education-or-training-neet.html?utm_source=chatgpt.com

OECD. (2025b). *Education at a Glance 2025: Türkiye.* https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2025_1a3543e2-en/turkiye_9648f416-en.html?utm_source=chatgpt.com

Robinson, V. M. J. (2011). *Student-centered leadership*. Jossey-Bass.

Robinson, V. M. J., Lloyd, C. A., & Rowe, K. J. (2008). The impact of leadership on student outcomes: An analysis of the differential effects of leadership types. *Educational Administration Quarterly, 44*(5), 635–674. https://doi.org/10.1177/0013161X08321509

Rumberger, R. W. (2011). *Dropping out: Why students drop out of high school and what can be done about it.* Harvard University Press. https://doi.org/10.4159/harvard.9780674063167

Scarpetta, S., Sonnet, A., & Manfredi, T. (2010). Rising youth unemployment during the crisis. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 106. https://doi.org/10.1787/5kmh79zb2mmv-en

Serracant, P. (2014). A brute indicator for a NEET case: Genesis and evolution of a problematic concept and results from an alternative indicator. *Social Indicators Research, 117*(2), 401–419. https://doi.org/10.1007/s11205-013-0352-5

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2025). *İşgücü istatistikleri [Veri seti].* https://www.tuik.gov.tr

Wang, M.-T., & Degol, J. L. (2016). School climate. *Educational Psychology Review, 28*(2), 315–352. https://doi.org/10.1007/s10648-015-9319-1

Yates, S., & Payne, M. (2006). Not so NEET? A critique of the use of 'NEET' in setting targets for interventions with young people. *Journal of Youth Studies, 9*(3), 329–344. https://doi.org/10.1080/13676260600805671

ARŞİMET'İN ÇOKGEN YÖNTEMİNE DAYALI BİR ÖĞRENME ETKİNLİĞİNİN ÖĞRETMEN ADAYLARININ II SAYISINA İLİŞKİN KAVRAMSAL ANLAYIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Doç. Dr. Seval Deniz KILIÇ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi

sdenizkilic@mu.edu.tr - 0000-0001-8855-4179

Özet

Bu çalışmanın amacı; Arşimet'in bir çemberin içine ve dışına çizilen çokgenler yardımıyla π sayısını bulma yöntemini içeren bir öğrenme etkinliğinin, öğretmen adaylarının π sayısına ilişkin kavramsal anlayışları üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırma, nitel araştırma deseniyle yürütülmüş olup çalışma grubunu bir devlet üniversitesinin öğretmen yetiştirme programında öğrenim gören 20 gönüllü matematik öğretmen adayı oluşturmaktadır. Uygulama sürecinde, Arşimet'in çokgenler yardımıyla pi sayısını belirleme yöntemi temel alınarak hazırlanan bir etkinlik sınıf ortamında uygulanmıştır. Veri toplama aracı, öğretmen adaylarına etkinlik öncesinde ve sonrasında yöneltilen yarı yapılandırılmış bir görüşme formudur. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş, öğretmen adaylarının π sayısına ilişkin açıklamaları kavramsal düzeyde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bulgular, etkinlik öncesinde öğretmen adaylarının π'yi çoğunlukla sabit bir sayı (3,14) veya ölçme sonucu elde edilen bir değer olarak ifade ettiklerini; etkinlik sonrasında ise π'nin alt ve üst sınırlar arasında kalan, çokgen sayısı arttıkça daha iyi yaklaşılan bir oran olarak gördüklerini göstermektedir. Sonuçlar; Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı bu öğrenme etkinliğinin, öğretmen adaylarının π sayısına ilişkin kavramsal anlayışlarını derinleştirdiğini ve matematiksel düşünmelerini desteklediğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: π sayısı, Arşimet yöntemi, öğretmen adayları, kavramsal öğrenme, matematik tarihi

Giriş

Problem çözme becerisi, matematik öğretiminin en temel bileşenlerinden birisidir. Bu becerinin gelişebilmesi için, matematikte karşılaşılan kavramların ezberlenmeden kökenine inilerek anlaşılması ve daha sonra gerekli formüllere ulaşılması gereklidir. Çünkü öğrenenler ancak formülleri kendileri geliştirdiklerinde var olan matematiksel ilişkileri farkeder ve matematiksel sürece dahil olarak öğrenmeyi gerçekleştirirler (Crouch&Haines, 2004; Dreyfus, 2002). Özellikle okul matematiğinin vazgeçilmez bir bileşeni olan geometri alanında, öğrencilerin kitaplarda yer alan hazır formülleri ezberlemek yerine, bu formülleri ve kavramları kendilerinin oluşturması durumunda, öğrencilerde matematiğin anlamlı olduğu algısı oluşacaktır. Bu süreç matematiği aksiyomatik yapısı gereği sıralı olarak ilerlemelidir. (Austing, vd. 1979;

Bush&Karp, 2023). Ancak bu sayede öğrenciler formüllerin ya da kavramların son haline nasıl geldiğini anlamlandırır ve sembolün gerçek anlamını kavrar (Roza vd., 2027).

Geometri alanında pek çok formül ve kavram kullanılmaktadır. Bu kavramlardan bazıları (irrasyonel sayılar), içinde π (pi) adı verilen özel sabitleri barındırmaktadır. Matematik tarihinin en köklü kavramlarından birisi olan π sayısı, adını Yunanca "çevre" anlamına gelen *perímetron* sözcüğünün ilk harfinden almakta ve matematiksel olarak π, bir çember ya da dairede çevre uzunluğunun çap uzunluğuna oranı olarak tanımlanmaktadır (Berggren, vd., 2000). Bu sayı tarih boyunca pek çok uygarlık ve bilim insanının ilgisini çekmiş; farklı dönemlerde çeşitli yaklaşımlarla pi'nin değeri hesaplanmaya çalışılmıştır. Yaklaşık 3500 yıl önce Babillilerin π'yi 3 olarak kabul ettikleri bilinmektedir. Antik Mısır'a ait Rhind Papirüsü'nde ise π için 3,1605 değerinin kullanıldığı görülmektedir (Hosch, 2010). Ancak, π sayısının doğru değerine ilişkin ilk sistematik yaklaşımı ortaya koyan bilim insanı Arşimet olmuştur. Arşimet, bir çemberin içine ve dışına çizilen düzgün çokgenlerden yararlanarak π değerini sınırlandırmayı hedeflemiş ve bu süreçte başlangıç olarak düzgün altıgeni kullanmıştır. Daha sonra, çokgenlerin kenar sayılarını her adımda iki katına çıkararak (12-gen, 24-gen, 48-gen 96-gen) hesaplamalarına devam etmiştir. Bu yöntemle, çemberin içine çizilen çokgenin çevresinin çember çevresinden daha küçük, dışına çizilen çokgenin çevresinin ise daha büyük olduğunu gözlemlemiştir. Böylece, π değerinin içteki ve dıştaki çokgenlerin çevreleri arasında kaldığını belirleyerek π sayısı için 3,14084 ile 3,14285 arasında bir değer elde etmiştir. (Posamentier ve Lehmann, 2004). Her ne kadar deneysel bir yaklaşım olarak görülse de (Abramovich, 2025), pi sayısının Arşimed tarafından bulunmuş değeri, yüzyıllarca matematik dünyası tarafından en doğru pi değeri olarak kabul görmüş ve kullanılmıştır.

Pi sayısı, eğitim hayatları boyunca öğrenciler tarafından oldukça fazla karşılaşılan ve kullanılan bir sayıdır. Bu sayı genellikle 3,14 ya da 22/7 olarak ifade edilmektedir. Öğretmen adayları ile yapılan bir çalışmada buna paralel olarak, katılımcı öğretmenlerin π sayısını genellikle 22/7 kesri, çevre/çap oranı ve 3,14 sabiti olarak düşündükleri görülmüştür. Ancak π sayısına ilişkin kavramsal bir tanım yapamadıkları belirtilmiştir (Erdem& Man, 2018; Tavşan, & Pusmaz, 2020). Arşimet'in π sayısını belirlemeye yönelik yaklaşımı ise, π'yi sabit bir sayı olarak sunmaktan ziyade, içten ve çevrel çokgenler aracılığıyla sınırlandırılan ve çokgenlerin kenar sayısı arttıkça çemberin çevresine yaklaşan bir büyüklük olarak ele alma biçimindedir. Bu yönüyle Arşimet'in yöntemi, π kavramının süreç temelli ve temsile dayalı biçimde anlaşılmasına olanak tanıyan tarihsel bir yaklaşım sunmaktadır. Ancak pi sayısına yönelik bu yaklaşım hemen hemen eğitimin hiçbir aşamasında ele alınmamaktadır. Bunu doğrular nitelikte bir başka çalışmada, öğretmen adaylarının irrasyonel sayılar özelinde pi konusundaki eksikliklerini, öğrenim hayatları boyunca bu kavramların yeterince tartışılmamasına ve öğretim için ayrılan sürenin yetersizliğine bağlamaları vurgulanmıştır (Çevikbaş, & Argün, 2017). Bu verilere dayanarak, öğretmen adaylarının pi sayısına yönelik kavramsal bilgilerini belirlemek ve geliştirmek anlamlı bir öğrenme faaliyeti olabilir.

Araştırmanın amacı

Bu çalışmanın amacı, Arşimet'in π sayısını çokgenler aracılığıyla yaklaşık olarak belirleme yöntemine dayalı bir etkinliğin (King, 2013), öğretmen adaylarının π sayısına ilişkin kavramsal anlayışları üzerindeki etkisini incelemektir. Buna göre araştırmanın problemi aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

Öğretmen adaylarının π sayısına ilişkin açıklamaları, Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı öğrenme etkinliği öncesinde ve sonrasında nasıl değişmektedir?

Yöntem

Bu çalışmada öğretmen adaylarının yazılı yanıtları, π sayısına ilişkin kavramsal anlayıştaki değişimi ortaya koymak amacıyla içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir. Kodlama süreci, önceden belirlenmiş temalar altında yürütülmüş; her bir tema, öğretmen adaylarının kullandıkları dil ve gerekçelendirme biçimleri dikkate alınarak alt kodlara ayrılmıştır.

Belirlenen temalar ve bu temalara ait kodlar tablo 1'de ifade edilmiştir:

Temalar		**Kodlar**			
	1- Π Sayısının Tanımlanma Biçimi	Sabit sayı olarak π	Oran olarak π	Yaklaşık değer olarak π	Süreç sonucu elde edilen değer olarak π
	2- Matematiksel Gerekçelendirme Biçimi	Tanımsal gerekçelendirme	Ölçmeye dayalı gerekçelendirme	Görsel/temsile dayalı gerekçelendirme	İlişkisel gerekçelendirme

Tablo 1: Kodlar ve Temalar

Öğretmen adaylarının etkinlik öncesi ve sonrası yazılı yanıtları, önceden belirlenen temalar doğrultusunda içerik analizi yöntemiyle kodlanmıştır. Kodlama sürecinde her bir yanıt, π sayısının tanımlanma biçimi, matematiksel gerekçelendirme biçimi ve alt–üst sınır yaklaşma farkındalığı açısından incelenmiştir. Öncesi ve sonrası yanıtlar karşılaştırmalı olarak analiz edilerek kavramsal değişim ortaya konulmuştur. Bulgular doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

Katılımcılar

Bu araştırmanın katılımcılarını, bir devlet üniversitesinde öğrenim gören toplam 20 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Katılımcılar, gönüllülük esasına dayalı olarak belirlenmiş ve çalışmaya katılmayı kabul eden öğretmen adayları araştırmaya dâhil edilmiştir.

Etkinlik ve Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı π yaklaşımını içeren bir öğrenme etkinliği kullanılmıştır. Öğretmen adaylarının π sayısına ilişkin kavramsal anlayışlarını ve gerekçelendirme biçimlerini ortaya koymak amacıyla, etkinlik öncesinde, etkinlik sürecinde ve etkinlik sonrasında açık uçlu sorulardan oluşan bir veri toplama aracı uygulanmıştır.

Bulgular

Bulgular her bir tema için ayrı ayrı tablo ile ifade edilmiştir.

Π (Pi) Sayısının Tanımlanma Biçimi Temasına İlişkin Bulgular:

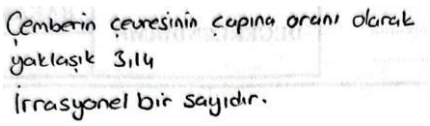
	Etkinlik öncesi	Etkinlik sonrası

	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Sabit sayı olarak π	19	58	0	-
Oran olarak π	12	36	1	4
Yaklaşık değer olarak π	2	6	13	52
Süreç sonucu elde edilen değer olarak π	0	-	11	44

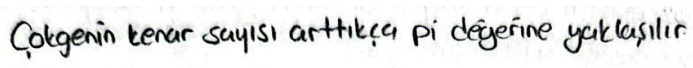
Tablo 2: Tema 1'e ilişkin bulgular

Tabloda yer alan değerler her bir öğretmen adayını değil, toplamda yapılan açıklamalardan elde edilen verileri temsil etmektedir. Yani bir öğretmen adayı açıklamasında hem sabit değer hem de oran dediyse, bu ifade her iki sütuna da yansıtılmıştır. O nedenle tabloda frekanslar öğretmen adayı sayısından fazla çıkabilmektedir. Buna göre, öğretmen adaylarının etkinlik öncesi yanıtları incelendiğinde, π sayısının çoğunlukla sabit bir sayı ya da çevrenin çapa oranı olarak ele alındığı görülmektedir. Etkinlik öncesinde hiçbir öğretmen adayının π'yi bir süreç sonucu elde edilen değer olarak ifade etmediği belirlenmiştir. Buna karşın etkinlik sonrasında, öğretmen adaylarının π'ya ilişkin açıklamalarında belirgin bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Özellikle π'nin çokgenlere dayalı bir yaklaşım süreciyle elde edilen bir değer olarak ifade edilme oranı %44'e yükselmiştir. Aynı zamanda π'yi yalnızca sabit bir sayı olarak tanımlayan aday kalmaması da dikkat çekicidir. Bu bulgular, Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı etkinliğin öğretmen adaylarının π sayısına ilişkin kavramsal anlayışlarını yaklaşık değer ve süreç temelli bir bakış açısına doğru dönüştürdüğünü göstermektedir. Aşağıda bir öğretmen adayının dönüşümü gözükmektedir:

Ektinlik öncesi

Etkinlik sonrası

Matematiksel Gerekçelendirme Biçimi Temasına İlişkin Bulgular:

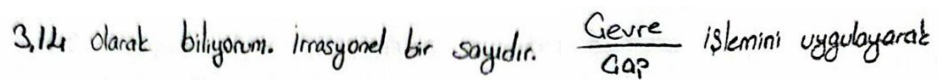
	Etkinlik öncesi		Etkinlik sonrası	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Tanımsal gerekçelendirme	23	58	0	-
Ölçmeye dayalı gerekçelendirme	17	43	1	4
Görsel/temsile dayalı gerekçelendirme	0	-	11	40
İlişkisel gerekçelendirme	0	-	15	56

Tablo 3: Tema 2'ye ilişkin bulgular

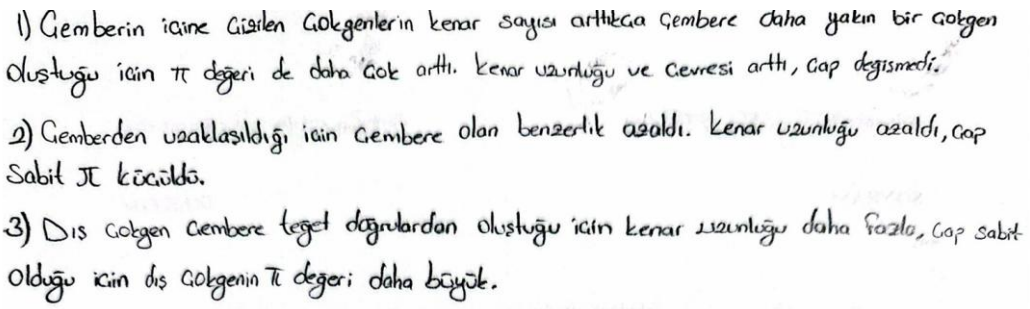
Öğretmen adaylarının etkinlik öncesi açıklamaları incelendiğinde, matematiksel gerekçelendirmelerin ağırlıklı olarak tanımsal ve ölçmeye dayalı açıklamalarla sınırlı kaldığı görülmektedir. Etkinlik öncesinde hiçbir öğretmen adayının ilişkisel ve görsel gerekçelendirme

kullanımına rastlanmamıştır. Etkinlik sonrasında ise öğretmen adaylarının gerekçelendirme biçimlerinde belirgin bir dönüşüm yaşandığı dikkat çekmektedir. Görsel gerekçelendirmenin %40'a, ilişkisel gerekçelendirme oranının ise %56'ya yükselmesi, adayların matematiksel ilişkileri kullanarak açıklama yapmaya başladıklarını göstermektedir. Bununla birlikte, görsel ve temsile dayalı gerekçelendirmelerin de etkinlik sonrasında arttığı görülmüştür. Bu bulgular, Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı etkinliğin öğretmen adaylarının matematiksel düşünme ve gerekçelendirme becerilerini desteklediğine işaret etmektedir. Aşağıda bir öğretmen adayının çalışma öncesi ve sonrası açıklamaları yer almaktadır:

Çalışma öncesi

Çalışma sonrası

Sonuç

Bu çalışmadan elde edilen bulgular, alanyazında öğretmen adaylarının π sayısına ve irrasyonel sayı kavramına ilişkin yaşadığı güçlükleri ortaya koyan önceki araştırmalarla önemli ölçüde örtüşmektedir. Tavşan ve Pusmaz (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, ilköğretim matematik öğretmen adaylarının π sayısını çoğunlukla "çemberin çevresinin çapına oranı" şeklinde formal olarak tanımlayabildikleri; ancak bu bilginin büyük ölçüde ezber düzeyinde kaldığı ve kavramsal bir bütünlük oluşturmadığı vurgulanmaktadır. Benzer biçimde, bu çalışmada da etkinlik öncesinde öğretmen adaylarının π'yi ağırlıklı olarak sabit bir sayı, oran ya da yaklaşık bir değer olarak ele aldıkları; süreç, sınır ve yaklaşma boyutlarını yeterince dikkate almadıkları görülmüştür.

Öte yandan, Çevikbaş ve Argün (2017)'nin rasyonel ve irrasyonel sayı kavramlarına yönelik bulguları da öğretmen adaylarının teorik bilgileri içselleştirmekte zorlandıklarını göstermektedir. Bu durum, π sayısının irrasyonel doğasının öğretmen adayları tarafından çoğu zaman yalnızca sayısal yaklaşımlarla ilişkilendirilmesine yol açmaktadır. Ancak mevcut çalışmada uygulanan Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı etkinlik sonrasında, öğretmen adaylarının π sayısına ilişkin açıklamalarında belirgin bir kavramsal dönüşüm yaşandığı, π'nin süreç temelli, alt–üst sınırlar arasında yaklaşma yoluyla elde edilen bir matematiksel büyüklük olarak ele alınmaya başlandığı görülmüştür. Bu sonuç, matematik tarihine ve temsile dayalı öğrenme etkinliklerinin, öğretmen adaylarının parçalı ve ezbere dayalı bilgi yapılarını daha bütüncül bir kavramsal anlayışa dönüştürme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Öneriler

Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, öğretmen eğitimi programlarında π sayısı ve irrasyonel sayılar gibi kavramsal açıdan zorlayıcı konuların öğretiminde, yalnızca kitabî tanımlara ve sayısal yaklaşımlara dayalı anlatımlardan kaçınılması önerilebilir. Bunun yerine, Arşimet'in çokgen yöntemi gibi matematik tarihi temelli, süreç odaklı ve çoklu temsillerin kullanıldığı etkinliklere daha fazla yer verilmesi, öğretmen adaylarının kavramsal farkındalıklarını geliştirebilir. Ayrıca, öğretmen adaylarının matematiksel gerekçelendirme becerilerini desteklemek amacıyla, ölçmeye dayalı açıklamalardan ilişkisel ve temsile dayalı açıklamalara geçişi teşvik eden öğrenme ortamlarının tasarlanması önemlidir. Gelecek çalışmalarda, bu tür tarihsel yaklaşımların farklı matematik konularındaki etkileri farklı tasarımlarla incelenebilir; öğretmen adaylarının edindikleri bu kavramsal kazanımların sınıf içi öğretim uygulamalarına nasıl yansıdığı araştırılabilir.

Kaynakça

Abramovich, S. (2025). *Mathematics teachers as applied mathematicians: Advancing teacher education in the age of technology*. Advances in Educational Research and Evaluation, 6(1), 345–361.

Austing, R. H., Barnes, B. H., Bonnette, D. T., Engel, G. L., & Stokes, G. (1979). *Curriculum'78: Recommendations for the undergraduate program in computer science—A report of the ACM curriculum committee on computer science*. Communications of the ACM, 22(3), 147–166.

Berggren, L., Borwein, J. M., & Borwein, P. B. (2000). *Pi: A source book* (Vol. 3). Springer.

Bush, S. B., & Karp, K. S. (2013). *Prerequisite algebra skills and associated misconceptions of middle grade students: A review*. The Journal of Mathematical Behavior, 32(3), 613–632.

Crouch, R., & Haines, C. (2004). *Mathematical modelling: Transitions between the real world and the mathematical model*. International Journal of Mathematical Education in Science and Technology, 35(2), 197–206.

Çevikbaş, M., & Argün, Z. (2017). *Geleceğin matematik öğretmenlerinin rasyonel ve irrasyonel sayı kavramları konusundaki bilgileri*. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30(2), 551–581.

Dreyfus, T. (2002). *Advanced mathematical thinking processes*. In D. Tall (Ed.), Advanced mathematical thinking (pp. 25–41). Springer.

Erdem, E., & Man, S. (2018). *Ortaokul matematik öğretmenlerinin radyan ve özelde π sayısına ilişkin kavramsal bilgileri*. Ege Eğitim Dergisi, 19(2), 488–504.

Hosch, W. (Ed.). (2010). *The Britannica guide to geometry*. Britannica Educational Publishing.

King, A. (2013). Mathematical Explorations: Finding Pi with Archimedes's Exhaustion Method: classroom-ready activities. *MatheMatics teaching in the Middle school*, *19*(2), 116-123.

Posamentier, A. S., & Lehmann, I. (2004). *Pi: A biography of the world's most mysterious number*. Prometheus Books.

Roza, Y., Yuanita, P., Saragih, S., Alfajri, H., & Saputra, A. (2017). *Computer-based media for learning geometry at mathematics class of secondary schools*. Journal of Educational Sciences, 1(1), 79–91.

Tavşan, S., & Pusmaz, A. (2020). *İlköğretim matematik öğretmen adaylarının pi sayısı bağlamındaki kavram tanımlarının incelenmesi*. Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty, 39(3, 100. Yıl Eğitim Sempozyumu Özel Sayı), 260–274.

MATEMATİK TARİHİ TEMELLİ BİR ETKİNLİK OLARAK ARŞİMET'İN II YÖNTEMİNİN MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARI TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Seval Deniz KILIÇ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi,

sdenizkilic@mu.edu.tr - 0000-0001-8855-4179

Özet

Bu çalışmanın amacı, öğretmen adaylarının matematik tarihi temelli bir öğrenme etkinliği olarak Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı π yaklaşımını nasıl değerlendirdiklerini incelemektir. Matematik öğretiminde tarihsel yaklaşımların, kavramsal anlamayı derinleştirme ve matematiği bir süreç olarak kavratma potansiyeline sahip olduğu vurgulanmakta; ancak bu tür etkinliklerin öğretmen adayları tarafından nasıl algılandığına ilişkin çalışmalar sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda, araştırmada Arşimet'in içten ve çevrel çokgenlerin çizimine dayalı π yaklaşımını içeren bir etkinlik, bir devlet üniversitesinin ilköğretim matematik öğretmenliği programında öğrenim gören 20 öğretmen adayına uygulanmıştır.

Çalışma nitel araştırma yaklaşımıyla yürütülmüş; veri toplama aracı olarak etkinlik sonrasında öğretmen adaylarına yöneltilen açık uçlu sorular kullanılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş; adayların etkinliği *matematiğe bakış açısı*, *matematik tarihi* ve *işlevsellik* açısından nasıl değerlendirdikleri incelenmiştir. Bulgular, öğretmen adaylarının büyük bir kısmının Arşimet'in π yöntemini, matematiğin yalnızca sonuç odaklı değil, aynı zamanda tarihsel ve süreç odaklı bir yapı olduğunu gösteren anlamlı bir öğrenme deneyimi olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, adaylar etkinliğin π sayısına dair kavramsal anlayışı desteklediğini ve çeşitli revizyonlarla matematik öğretiminde kullanılabilir olduğunu vurgulamışlardır.

Sonuç olarak bu çalışma, matematik tarihi temelli etkinliklerin öğretmen adayları tarafından değerli bulunduğuna ve öğretmen eğitiminde bu tür etkinliklere daha fazla yer verilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: π sayısı, Arşimet yöntemi, matematik tarihi, matematik öğretmen adayları, matematik öğretimi

Giriş

Matematik, bir anda ortaya çıkan hazır bir bilgi bütünü olmayıp, tarihsel süreç içerisinde gelişerek bugünkü sistematik yapısına ulaşmış bir bilim dalıdır. Matematiğin insan ürünü olma niteliğini vurgulayan bu tarihsel gelişim süreci, matematik eğitiminin felsefi temelleri ve doğasıyla da örtüşmektedir. Bu nedenle matematik eğitiminde matematik tarihinin kullanımına uzun yıllardır önem verilmektedir (Arcavi, 1991; Fried, 2001; Jankvist, 2009). Matematik derslerinde matematik tarihine yer verilmesi; öğrencilerin matematiksel kavramları daha iyi anlamalarına katkı sağlamakta, matematiksel etkinliklerin doğasına ilişkin bakış açılarını

geliştirmekte, öğretmenlerin alan bilgisi derinliğini ve geniş perspektif kazanmalarını desteklemekte, matematiğe yönelik olumlu tutumların oluşmasına yardımcı olmakta ve matematiğin kültürel, toplumsal ve insani bir ürün olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır (Tzanakis & Arcavi, 2000). Bununla birlikte, matematik tarihinin derslerde nasıl kullanıldığı da en az kullanılması kadar önem taşımaktadır.

Jankvist'e (2009) göre matematik tarihi, öğrenme ortamlarında amaç ya da araç olmak üzere iki farklı biçimde ele alınabilir. Matematik tarihinin, öğrencilerin başarısını ve motivasyonunu artırmaya yönelik bir destek unsuru olarak kullanılması, tarihsel bilginin araç olarak kullanımına örnek teşkil etmektedir. Buna karşılık, matematiğin zaman içerisindeki gelişimi, farklı kültürlerin matematiğe katkıları ve matematiksel düşüncenin evrimi üzerinde durulması ise matematik tarihinin amaç olarak kullanımı kapsamında değerlendirilmektedir. Fried (2001) ise matematik tarihinin öğretim sürecine dâhil edilmesinde iki temel stratejiden söz etmektedir. *Ekleme stratejisi* olarak adlandırılan ilk yaklaşımda, derslerde kısa tarihsel hikâyeler, anekdotlar ya da videolar aracılığıyla matematik tarihine yer verilmekte ve bu strateji daha çok öğrencilerin motivasyonunu artırmayı hedeflemektedir. *Uyarlama stratejisi* olarak adlandırılan ikinci yaklaşımda ise, tarihsel bir problem ya da durum özgün bağlamına yakın bir biçimde ele alınarak sınıf ortamında tartışılmakta ve uygulamalı çalışmalarla derinleştirilmektedir. Uyarlama stratejisinin, matematiğin tarihsel gelişimini ve kültürel boyutunu anlamada daha etkili olduğu belirtilmektedir.

Baki ve Bütüner'in (2018) matematik tarihi temelli çalışmaları inceleyen kapsamlı meta-sentez araştırması, alan yazında matematik tarihinin çoğunlukla araç anlamıyla kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışmalarda katılımcı gruplarının ortaokuldan lisans düzeyine kadar geniş bir yelpazede dağıldığı görülmektedir. Öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilen ve bu çalışmayla benzer bir odak taşıyan araştırmalar da ulusal alan yazında yer almakta olup, öğretmen adaylarının matematik tarihi derslerine ilişkin görüş ve tutumlarını inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Yenilmez, 2011).

Arşimet'in Π Yöntemi ve Öğretim Potansiyeli

Önceki çalışmalar değerlendirildiğinde, matematik tarihine dayalı etkinliklerin özellikle uyarlama stratejisi ile yapılandırılmasının, öğrencilerin matematiksel kavramları anlamlandırma süreçlerine önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Bu noktada π sayısının tarihsel gelişimi ve Arşimet'in çokgenlere dayalı yaklaşımı, matematik tarihinin öğretim sürecine anlamlı biçimde entegre edilebileceği güçlü bir örnek oluşturmaktadır. Arşimet'in içten ve dıştan düzgün çokgenler kullanarak π sayısını alt ve üst sınırlar arasında sıkıştırmaya dayalı yöntemi, π'nin sabit bir sayıdan ziyade bir yaklaşım süreci olarak ele alınmasına imkân tanımakta; aynı zamanda ölçme, oran, sınır ve yakınsama gibi temel matematiksel fikirlerin sezgisel olarak yapılandırılmasını desteklemektedir. Bu yönüyle Arşimet'in π etkinliği, öğrencilerin yalnızca sonuca odaklanmak yerine matematiksel düşünme süreçlerini deneyimlemelerine olanak sağlayan, tarihsel bağlamı korunmuş bir öğrenme ortamı sunmaktadır. Dolayısıyla bu tür bir etkinlik, matematik tarihinin araç olmanın ötesine geçerek kavramsal anlamayı derinleştiren ve matematiğin insan ürünü doğasını görünür kılan bir öğretim yaklaşımı olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşımın öğretmen aayları üzerindeki yansımasını araştırmak, öğretim ve uygulama sürecine yönelik önemli ipuçları sağlayacaktır. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, matematik tarihine dayalı bir etkinlik olan Arşimet'in π

değerini hesaplama yönteminin öğretmen adayları tarafından nasıl değerlendirildiğini ve öğrenme sürecine katkılarının nasıl algılandığını incelemektir.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışma, öğretmen adaylarının matematik tarihi temelli bir öğrenme etkinliği olarak Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı π yaklaşımını nasıl değerlendirdiklerini incelemeyi amaçlayan nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırmada, katılımcıların bir öğrenme etkinliğine ilişkin algılarını, yorumlarını ve anlamlandırma biçimlerini ortaya koymak hedeflendiğinden, nitel araştırma yaklaşımlarından durum çalışması deseni benimsenmiştir. Bu desen, belirli bir öğretim sürecinin katılımcılar üzerindeki yansımalarını bütüncül biçimde ele almaya olanak tanımaktadır.

Katılımcılar

Araştırmanın katılımcılarını, bir devlet üniversitesinin ilköğretim matematik öğretmenliği programında öğrenim gören 20 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde gönüllülük esas alınmış, araştırmaya katılım tamamen isteğe bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Öğretmen adaylarının tamamı, lisans eğitimleri sürecinde çember ve daire konularını kapsayan temel matematik derslerini almıştır; bu nedenle π sayısına ilişkin formal tanımlarla karşılaşmış ve bu tanımlara yönelik temel bir farkındalık geliştirmiş oldukları varsayılmıştır.

Etkinliğin Tanımı ve Uygulama Süreci

Araştırma kapsamında, matematik tarihine dayalı uyarlama stratejisi esas alınarak geliştirilen Arşimet'in π yöntemini içeren bir öğrenme etkinliği (King, 2013) uygulanmıştır. Etkinlikte, Arşimet'in bir çemberin içine ve dışına çizdiği düzgün çokgenler aracılığıyla π sayısını alt ve üst sınırlar arasında sıkıştırmaya dayalı yaklaşımı temel alınmıştır. Öğretmen adaylarından, çokgen kenar sayısının artmasıyla elde edilen çevre uzunluklarının çember çevresine nasıl yaklaştığını incelemeleri, bu süreci matematiksel olarak yorumlamaları ve π sayısını bir yaklaşım süreci olarak değerlendirmeleri istenmiştir.

Etkinlik, sınıf ortamında araştırmacı rehberliğinde yürütülmüş; adaylara hazır formüller sunulmamış, bunun yerine Arşimet'in tarihsel yöntemi bağlamında düşünmeleri teşvik edilmiştir. Etkinlik sürecinde adayların bireysel çalışmaları desteklenmiş, gerekli görülen noktalarda yönlendirici sorularla tartışma ortamı oluşturulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı π yaklaşımını içeren ve etkinlik sonrasında öğretmen adaylarına uygulanan açık uçlu sorulardan oluşan bir form kullanılmıştır. Bu form, öğretmen adaylarının etkinliği nasıl anlamlandırdıklarını ve değerlendirdiklerini ortaya koymayı amaçlayacak şekilde hazırlanmıştır. Açık uçlu sorular aracılığıyla adayların; etkinliğin matematiğe bakış açılarını nasıl etkilediği, π sayısına ilişkin matematiksel anlamlarını nasıl yapılandırdıkları ve etkinliğin uygulanabilirlik potansiyeline ilişkin görüşleri incelenmiştir. Böylece öğretmen adaylarının, matematiği yalnızca sonuç odaklı bir alan olarak mı yoksa tarihsel süreçler ve kavramsal ilişkiler üzerinden yapılandırılan bir düşünme alanı olarak mı değerlendirdikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Veri Analizi

Bu kapsamda elde edilen yazılı verilerin çözümlenmesinde, öğretmen adaylarının Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı π yaklaşımını nasıl anlamlandırdıklarını ve etkinliği hangi boyutlarda değerlendirdiklerini ortaya koymak amacıyla nitel veri analiz yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, nitel verilerde tekrar eden anlam birimlerini, temaları ve örüntüleri belirlemeye olanak tanıyan sistematik bir çözümleme yaklaşımıdır ve katılımcı görüşleri arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulmasında etkili bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Miles, Huberman, & Saldaña, 2014). Analiz sürecinde, öğretmen adaylarının yanıtları matematiğe bakış açısı, matematiksel anlam ve etkinliğin işlevselliği boyutları çerçevesinde incelenmiş; bu boyutlar doğrultusunda ortaya çıkan temalar aracılığıyla etkinliğin öğretmen adayları üzerindeki yansımaları bütüncül bir biçimde yorumlanmıştır.

Tema ve kodlar, öğretmen adaylarının Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı π etkinliğine ilişkin yazılı yanıtlarının tekrarlı ve ayrıntılı okunması yoluyla tümevarımsal bir yaklaşımla oluşturulmuştur. Öncelikle veriler açık kodlama sürecinden geçirilmiş; öğretmen adaylarının ifadelerinde öne çıkan kavramlar, vurgular ve anlam birimleri belirlenmiştir. Bu aşamada adayların matematiğe bakış açılarında, π sayısına ilişkin kavramsal anlamlandırmalarında ve etkinliğin öğretimsel işlevine yönelik değerlendirmelerinde ortaya çıkan benzerlikler ve farklılıklar dikkate alınmıştır. Ardından, benzer özellikler gösteren kodlar bir araya getirilerek daha üst düzey kavramsal yapılar olan temalar altında toplanmıştır. Tema oluşturma sürecinde alan yazında matematik tarihi kullanımı, kavramsal öğrenme ve matematiği süreç olarak ele alma yaklaşımlarına ilişkin kuramsal çerçeveden yararlanılmış; böylece elde edilen temaların hem veriye dayalı hem de kuramsal olarak temellendirilmiş olmasına özen gösterilmiştir. Bu süreç sonunda öğretmen adaylarının etkinliği matematiğe bakış açısı, matematiksel anlam ve işlevsellik boyutlarında değerlendirdikleri üç ana tema belirlenmiştir.

Kodlama Şeması

<table>
<tr><td rowspan="3">Temalar</td><td></td><td colspan="5">Kodlar</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Matematiğe Bakış Açısı</td><td>Adım adım</td><td>Yaklaşma</td><td>Süreç</td><td>Deneme</td><td>Keşfetme</td><td>Mantığını görme</td></tr>
<tr><td>Matematiğin insan ürünü ve tarihsel gelişimi</td><td>Tarihte böyle yapılmış</td><td>Archimedes'in bulması</td><td>Matematik gelişir</td><td colspan="3">İnsanlar üretiyor</td></tr>
<tr><td></td><td>İşlevsellik</td><td>Uygulanabilir</td><td>Revizyon gerekli</td><td>Uygulanamaz</td><td colspan="3"></td></tr>
</table>

Tablo 1: Kodlama şeması

Bulgular

Nitel analizden elde edilen bulgular frekans ve yüzde tablosu ile sunulmuştur.

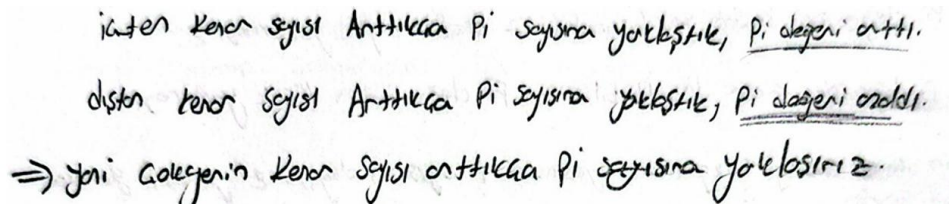
Matematiğe Bakış Açısı											
Adım adım		Yaklaşma		Süreç		Deneme		Keşfetme		Mantığını görme	
f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
2	9	9	40	1	5	3	14	3	14	4	18

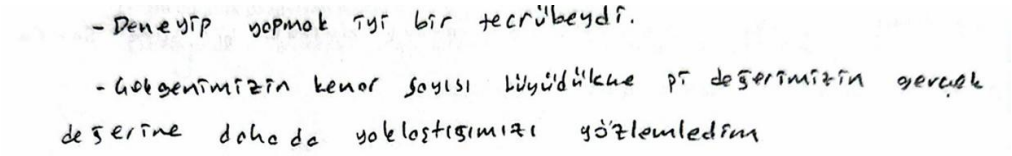
Matematiğin insan ürünü ve tarihsel gelişimi							
Tarihte böyle yapılmış		Archimedes'in bulması		Matematik gelişir		İnsanlar üretiyor	
f	%	f	%	f	%	f	%
5	25	2	10	9	18	4	20

İşlevsellik					
Uygulanabilir		Revizyon gerekli		Uygulanamaz	
f	%	f	%	f	%
		20	100		

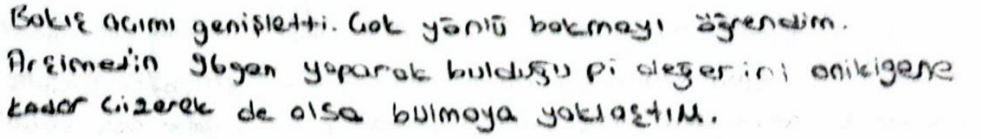
Tablo 2: Frekans ve yüzdeler

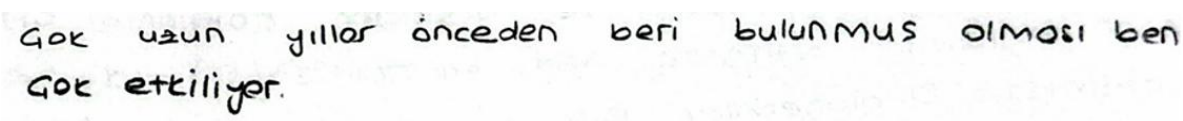
Matematiğe bakış açısı temasına ilişkin öğretmen adayı görüşleri aşağıdaki gibidir:

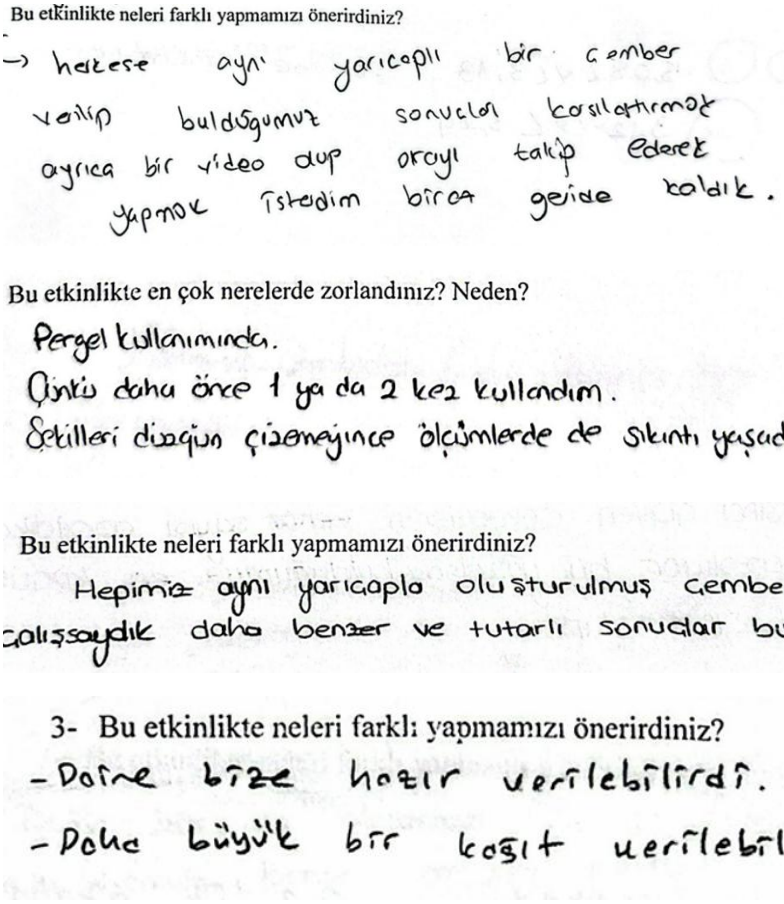

Matematiğin insan ürünü ve tarihsel gelişimi temasına ilişkin öğretmen adayı görüşleri aşağıdaki gibidir:

İşlevsellik temasına ilişkin öğretmen adayı görüşleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmen adaylarının Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı π etkinliğini değerlendirirken matematiğe bakış açılarında sonuç odaklılıktan ziyade süreç ve yaklaşım vurgusunun öne çıktığı görülmektedir. Adayların en yüksek oranda (%40, f=9) matematiği bir yaklaşma süreci olarak ifade etmeleri, etkinliğin π sayısını sabit ve değişmez bir değer olmaktan çok, alt–üst sınırlar arasında sıkışan ve giderek hassaslaşan bir süreç olarak kavratma potansiyeline sahip olduğunu düşündürmektedir. Buna karşın matematiği doğrudan "süreç" kavramıyla ifade eden aday sayısının (%5, f=1) görece düşük olması, adayların süreç fikrini daha çok dolaylı kavramlar (yaklaşma, deneme, keşfetme) üzerinden dile getirdiklerini göstermektedir. Deneme (%14, f=3), keşfetme (%14, f=3) ve "mantığını görme" (%18, f=4) gibi göstergeler ise etkinliğin öğretmen adaylarında matematiksel düşünmeye ilişkin sezgisel ve anlamaya dayalı bir farkındalık oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Matematiğin insan ürünü ve tarihsel gelişimine ilişkin bulgular, adayların önemli bir bölümünün matematiği zamansal ve kültürel bir bağlam içinde değerlendirdiğini göstermektedir. Adayların %25'inin (f=5) "tarihte böyle yapılmış" ifadesini kullanması ve %18'inin (f=9) matematiğin gelişen bir alan olduğunu vurgulaması, Arşimet'in yönteminin matematiğin durağan değil, tarihsel süreçte inşa edilen bir bilgi alanı olarak algılanmasına katkı sağladığını düşündürmektedir. Bununla birlikte Arşimet'in adının doğrudan anılması (%10, f=2) görece sınırlı kalmış; bu durum, adayların tarihsel kişilikten ziyade yöntemin ortaya koyduğu düşünme biçimine odaklandıklarını göstermektedir. "İnsanlar üretiyor" ifadesinin (%20, f=4) kullanılması da matematiğin insan ürünü olma niteliğinin adaylar tarafından fark edildiğini desteklemektedir.

Etkinliğin işlevselliğine ilişkin bulgular ise dikkat çekici bir biçimde tek yönlü bir eğilim sergilemektedir. Öğretmen adaylarının tamamı (%100, f=20) etkinliği "revizyon gerekli" olarak değerlendirmiştir. Hiçbir aday etkinliği doğrudan uygulanabilir ya da tamamen uygulanamaz olarak nitelendirmemiştir. Bu sonuç, Arşimet'in π yöntemine dayalı etkinliğin kavramsal açıdan

değerli ve öğretim potansiyeli yüksek bulunduğunu; ancak sınıf düzeyi, süre, öğrenci hazırbulunuşluğu ve öğretim ortamına uyarlama açısından yeniden düzenlenmesi gerektiğinin düşünüldüğünü göstermektedir. Bu yönüyle tablo, öğretmen adaylarının matematik tarihi temelli etkinliklere eleştirel fakat yapıcı bir bakış açısıyla yaklaştıklarını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, matematik tarihi temelli bir öğrenme etkinliği olarak Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı π yaklaşımının öğretmen adayları tarafından nasıl değerlendirildiği incelenmiştir. Elde edilen bulgular, söz konusu etkinliğin öğretmen adaylarının matematiğe bakış açılarında, matematiksel bilginin doğasına ilişkin algılarında ve öğretimsel işlevselliğine yönelik değerlendirmelerinde anlamlı yansımalar oluşturduğunu göstermektedir.
Öğretmen adaylarının büyük bir kısmı, etkinliği matematiği sabit ve yalnızca sonuç odaklı bir bilgi alanı olarak görmekten ziyade, yaklaşma, deneme, keşfetme ve gerekçelendirme süreçleri içeren bir yapı olarak değerlendirmiştir. Özellikle matematiğin bir "yaklaşma süreci" olarak ifade edilmesi, Arşimet'in yönteminin π sayısını değişmez bir sayıdan çok, alt ve üst sınırlar arasında giderek hassaslaşan bir değer olarak kavratma potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, etkinliğin matematiksel düşünmenin süreç boyutunu görünür kıldığına işaret etmektedir.

Bulgular ayrıca, öğretmen adaylarının matematiği önemli ölçüde insan ürünü ve tarihsel olarak gelişen bir bilgi alanı şeklinde algıladıklarını göstermektedir. Adayların matematiğin zaman içerisinde geliştiğini ve insanlar tarafından üretildiğini vurgulamaları, matematik tarihine dayalı etkinliklerin matematiğin kültürel ve insani boyutunu fark ettirme açısından etkili olabileceğini düşündürmektedir. Bu yönüyle Arşimet'in π yaklaşımı, matematik tarihinin yalnızca motivasyon artırıcı bir unsur değil, kavramsal anlamayı destekleyen bir öğrenme aracı olarak kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Etkinliğin işlevselliğine ilişkin değerlendirmeler incelendiğinde, tüm öğretmen adaylarının etkinliği doğrudan uygulanabilir bulmamakla birlikte, revizyon gerektiren ancak öğretim açısından değerli bir etkinlik olarak nitelendirdikleri görülmüştür. Bu bulgu, öğretmen adaylarının matematik tarihi temelli etkinliklere eleştirel fakat yapıcı bir bakış açısıyla yaklaştıklarını; etkinliğin sınıf düzeyine, süreye ve öğrenci özelliklerine göre yeniden yapılandırılması gerektiğini düşündüklerini göstermektedir. Bu bulgu önceki çalışmalarla uyumludur (Galante, 2014; Yenilmez, 2011; Oflaz, 2022).

Sonuç olarak, Arşimet'in çokgen yöntemine dayalı π etkinliği, öğretmen adaylarının matematiği süreç, tarih ve insan ürünü bağlamında yeniden düşünmelerine olanak tanımış; matematik tarihinin öğretim sürecine uyarlama stratejisiyle entegre edilmesinin güçlü bir öğretim potansiyeli taşıdığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, öğretmen eğitimi programlarında matematik tarihi temelli etkinliklere daha sistematik ve bilinçli biçimde yer verilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

REFERANSLAR

Arcavi, A. (1991). Two benefits of using history. *For the Learning of Mathematics, 11*(2), 11–13.

Baki, A., & Bütüner, S. Ö. (2018). Matematik tarihinin matematik eğitiminde kullanımı üzerine yapılan çalışmaların analizi: Bir meta-sentez çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33*(4), 824–845. https://doi.org/10.16986/HUJE.2018036911

Fried, M. N. (2001). Can mathematics education and history of mathematics coexist? *Science & Education, 10*, 391–408. https://doi.org/10.1023/A:1011205014608

Galante, D. (2014). The use of the history of mathematics in the teaching of preservice teachers. *Redimat*, *3*(2), 110-120.

Jankvist, U. T. (2009). A categorization of the “whys” and “hows” of using history in mathematics education. *Educational Studies in Mathematics, 71*(3), 235–261. https://doi.org/10.1007/s10649-008-9174-9

King, A. (2013). Mathematical explorations: Finding pi with Archimedes’s exhaustion method: Classroom-ready activities. *Mathematics Teaching in the Middle School, 19*(2), 116–123. https://doi.org/10.5951/mathteacmiddscho.19.2.0116

Lim, S. Y., & Chapman, E. (2015). Effects of using history as a tool to teach mathematics on students’ attitudes, anxiety, motivation, and achievement in grade 11 classrooms. *Educational Studies in Mathematics, 90*, 189–212. https://doi.org/10.1007/s10649-015-9620-4

Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook* (3rd ed.). Sage.

Oflaz, G. (2022). Matematik öğretmen adaylarının matematik tarihinin matematik eğitiminde kullanılmasına yönelik tutum ve inanışları ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi, 13*(5), 60–76.

Bütüner, S. Ö. (2016). The use of concrete learning objects taken from the history of mathematics in mathematics education. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology, 47*(8), 1156–1178. https://doi.org/10.1080/0020739X.2016.1184336

Tzanakis, C., & Arcavi, A. (2000). Integrating history of mathematics in the classroom: An analytic survey. In J. Fauvel & J. van Maanen (Eds.), *History in mathematics education* (pp. 201–240). Kluwer Academic Publishers.

Yenilmez, K. (2011). Matematik öğretmeni adaylarının matematik tarihi dersine ilişkin düşünceleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30*(2), 79–90.

OKUL YÖNETİMİNDE ÇEVİK LİDERLİK

Prof. Dr. Semiha ŞAHİN

Dokuz Eylül Üniversitesi

semiha.sahin@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1135-0327

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, okullarda çevik liderlik yaklaşımının eğitim yönetimine olan katkılarını incelemek ve okul yöneticilerinin çevik liderlik davranışlarını bu bağlamda incelemektir. Günümüzde eğitim kurumları; hızlı değişen müfredatlar, teknolojik dönüşüm ve farklılaşan öğrenci ve veli beklentileriyle baş etmeye çalışmaktadır. Bu durum, okul yöneticilerinin esnek, uyum sağlayabilen ve katılımcı liderlik yaklaşımlarını benimsemelerini gerekli kılmaktadır. Çevik liderlik bu ihtiyaçlara cevap arayan çağdaş bir liderlik yaklaşımı olarak dikkat çekmektedir. Araştırmada, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Eğitimde liderlik, çevik liderlik ve okul yönetimi alanlarında yayımlanmış güncel çalışmalar incelenmiş ve elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. İncelenen kaynaklar, çevik liderlik özelliklerine sahip okul yöneticilerinin öğretmenlerle daha etkili iletişim kurduğunu, iş birliğine dayalı bir çalışma ortamı oluşturduğunu ve yenilikçi uygulamaların desteklenmesine katkı sağladığını göstermektedir. Ayrıca bu liderlik yaklaşımının öğretmen motivasyonu ve mesleki gelişim üzerinde olumlu etkiler yarattığı belirlenmiştir. Araştırma sonuçları, okullarda çevik liderlik anlayışının benimsenmesinin değişime uyum sağlama kapasitesini artırdığını ve okulun örgütsel etkililiğine katkı sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çevik liderlik, eğitim yönetiminde etkili ve sürdürülebilir bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, okul, çevik liderlik.

1. GİRİŞ

Günümüz eğitim kurumları, dijitalleşme, çeşitlenen öğrenci profilleri ve beklenmedik krizlerle hızla değişen bir çevrede faaliyet göstermektedir. Bu durum, geleneksel, hiyerarşik ve merkeziyetçi yönetim anlayışlarının yetersiz kalmasına yol açmakta ve okul liderlerini esnek, uyarlanabilir ve iş birliğine dayalı liderlik yaklaşımlarını benimsemeye zorlamaktadır (Harris ve Jones, 2020; Bush, 2008). Özellikle COVID-19 sonrası dönemde, hızlı karar alma, kriz yönetimi ve paydaşlarla etkin iletişim kurma becerileri kritik hale gelmiştir (Netolicky, 2020).

Çevik liderlik (agile leadership), yazılım sektöründeki Agile Manifestosu ilkelerinden esinlenerek okul yönetimine uyarlanmıştır. Bu yaklaşım, sürekli öğrenme, kısa döngülerle geri bildirim alma, şeffaf iletişim ve dijital araçların etkin kullanımını temel alır (Beck vd., 2001; Denning, 2018). Eğitim bağlamında çevik liderler, belirsizlik koşullarında hızlı ve esnek kararlar alırken öğretmenlerle iş birliği yaparak okulda yenilikçi ve uyarlanabilir bir kültür oluştururlar (Çakır ve Bilgivar, 2024; Rakhmadi vd., 2025).

2. ÇEVİK LİDERLİĞİN TEMEL İLKELERİ

Çevik liderliğin temel ilkelerinden biri esneklik ve hızlı uyarlanmadır. Liderler, müfredat değişiklikleri, dijitalleşme ve beklenmedik krizler karşısında hızlı tepki vererek planlama süreçlerini yeniden düzenleyebilir ve kısa döngüler halinde hareket edebilir (Kotter, 1995; Weick, 1995). İkinci ilke, yetki paylaşımı ve katılımcı yönetimdir. Karar alma süreçleri tek bir merkezde toplanmak yerine, öğretmenler, öğrenciler ve veliler sürece dâhil edilerek okula yönelik aidiyet ve kararların uygulanabilirliği artırılır (Woods, 2005; Harris, 2008). Sürekli geri bildirim çevik liderliğin bir diğer temel ilkesidir. Kısa aralıklarla yapılan değerlendirmeler, uygulamaların etkililiğini izleme ve iyileştirme fırsatı sunar; öğretmen, öğrenci ve veli görüşleri önemli veri kaynaklarıdır (Hattie ve Timperley, 2007). Ayrıca çevik liderler öğrenmeye açık bir yaklaşım benimser. Değişimi fırsat olarak görerek okulda güven temelli iletişim ve sürekli gelişim kültürü oluştururlar (Fullan, 2001; Senge, 2006).

Son olarak, çevik liderlik insan odaklıdır. Öğretmenlerin motivasyonu, iş yükü dengesi ve psikolojik güven ortamı önceliklidir. Psikolojik olarak güvenli ve destekleyici bir okul iklimi, yenilikçilik ve öğrenme süreçlerini güçlendirir (Schein, 2010; Edmondson, 1999). Bu temel ilkeler, çevik liderliğin eğitim kurumlarında değişime uyum sağlama, iş birliğini güçlendirme ve sürdürülebilir gelişimi destekleme kapasitesini ortaya koymaktadır.

3. ÇEVİK LİDERLERDE OLMASI GEREKEN YETKİNLİKLER

Çevik liderlerin sahip olması gereken temel yetkinliklerden ilki iletişim becerisidir; liderler paydaşlarla açık, sürekli ve şeffaf iletişim kurarak güven ve iş birliğini inşa eder (Denning, 2018; Çakır ve Bilgivar, 2024). İkinci yetkinlik hızlı karar almadır; çevik liderler kısa döngülerle esnek ve etkin kararlar alarak stratejik ve operasyonel süreçlerde etkinliği artırır (Kotter, 1995). Üçüncü yetkinlik güven oluşturmadır; psikolojik güven ortamı, yenilikçi fikirlerin gelişmesini ve okul topluluğunun birlikte hareket etme kapasitesini güçlendirir (Edmondson, 1999; Schein, 2010). Dördüncü yetkinlik yetki devretmedir; görev ve sorumlulukların paylaşımı hem motivasyonu artırır hem de okulun değişen koşullara hızlı uyum sağlamasına katkıda bulunur (Aslan ve Aytaç, 2025). Beşinci yetkinlik empatidir; paydaşların ihtiyaç ve duygularını anlamak, öğretmen memnuniyetini ve bağlılığı güçlendirir (Fullan, 2014; Çakır ve Bilgivar, 2024). Altıncı yetkinlik veri temelli düşünmedir; çevik liderler planlama ve değerlendirmede veriyi kullanarak sürekli iyileştirme döngülerini işler hale getirir (Aslan ve Aytaç, 2025; Senge, 2006). Yedinci yetkinlik problem çözmedir; lider, karmaşık durumlarda hızlı ve etkili çözümler üretir (Weick, 1995). Sekizinci ve son yetkinlik yeniliklere açıklıktır;

çevik liderler okulda öğrenmeye, dijital dönüşüme ve yeni yaklaşımlara açık bir kültür teşvik eder (Senge, 2006; Denning, 2018). Bu yetkinlikler, çevik liderliği yalnızca bir yönetim yaklaşımı değil, okulun stratejik ve operasyonel başarısını destekleyen kapsamlı bir beceri seti hâline getirmektedir.

4. OKULLARDA ÇEVİK LİDERLİK YAKLAŞIMININ UYGULANMASI

Çevik liderlik uygulamaları arasında esnek ve uyarlanabilir karar alma, kararların kısa döngülerle gözden geçirilmesi ve bağlama duyarlı biçimde uygulanması; katılımcı yönetim, öğretmen, öğrenci ve velilerin karar süreçlerine dâhil edilmesi ve sürekli geri bildirim, kısa değerlendirme toplantıları ve plan güncellemeleri yer almaktadır (Weick, 1995; Woods, 2005). Dijital ve yenilik odaklı yaklaşım, teknolojinin ve veri kullanımının süreçlere entegre edilmesini destekler; çevik liderler dijital araçları yönetim ve katılım süreçlerini hızlandırmak için kullanır (Castells, 2010; Fullan, 2014; Raptis vd., 2024; Taşdemir vd., 2024). Kısa döngülü planlama (sprint mantığı), iki- dört haftalık hedeflerle sürecin izlenmesini sağlar ve geri bildirim döngülerini güçlendirir (Neumann ve Baumann, 2021). Bunun yanında çevik toplantılar, kısa ve odaklı toplantılarla sorunların hızlı tespiti ve çözüm üretimini kolaylaştırır; mini proje takımları, öğretmen ve öğrencilerin küçük ekiplerde inisiyatif almasını ve hızlı uyum göstermesini sağlar (Rakhmadi vd., 2025; Fernandes, Dinis Carvalho ve Ferreira Oliveira, 2021). Görsel yönetim araçları ise süreçlerin şeffaf ve izlenebilir olmasına katkıda bulunur (Rakhmadi vd., 2025). Sonuç olarak, postmodern ve çevik liderlik ilkeleri, okullarda esnek, katılımcı, veri temelli ve yenilikçi bir yönetim kültürü oluşturarak hem stratejik hedeflere ulaşmayı hem de sürekli iyileşme ve öğrenme kültürünü destekler.

5. ÇEVİK LİDERLİĞİN OKULDA SAĞLADIĞI FAYDALAR VE ARAŞTIRMALAR

Çevik liderlik, okul yöneticilerini yalnızca karar verici konumundan çıkararak, öğretmen, öğrenci ve diğer paydaşları sürece dahil eden bir liderlik yaklaşımı sunar (Çakır ve Bilgivar, 2024). Araştırmalar, çevik liderlik özelliklerinin okul kültüründe “destek kültürü”, “başarı kültürü” ve “görev kültürü” boyutlarını güçlendirdiğini, bürokratik kültür üzerinde ise anlamlı etkisinin bulunmadığını göstermektedir (Çakır ve Bilgivar, 2024). Aslan ve Aytaç (2025) çevik liderliği değerlerle liderlikte çeviklik, duygusal çeviklik, dijital çeviklik ve proaktiflik olmak üzere dört faktörle tanımlamış ve bu faktörler üzerinden ölçme araçları geliştirmiştir.

Araştırmalar, çevik liderliğin okul performansı, öğretmen davranışları ve okul kültürü üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Örneğin, Baydar (2023) çevik liderliğin öğretmenlerin yenilikçi davranışlarını artırdığını, Gezer ve Gönülalan (2025) ise ilkokul müdürlerinin çevik liderlik özelliklerinin kriz yönetim becerilerini güçlendirdiğini tespit etmiştir. Delioğlu ve Uysal (2022) çevik liderliğin dijital dönüşüm süreçlerinde kritik rol oynadığını, Witthöft, Aydin ve Pietsch (2024) ise liderlerin dijital yenilikleri stratejik biçimde yönetmelerinin okul gelişimini desteklediğini göstermiştir. Son olarak, çevik liderlik okul etkililiğini artırmaktadır. Yılmaz ve Özgenel (2023) çevik liderlik ile okul etkililiği ve öğretmenlerin yenilik yönetimi yetkinlikleri arasında pozitif ilişkiler olduğunu; Porkodi (2024) ise meta-analizinde çevik liderliğin örgütsel performans ve etkinlik göstergeleriyle güçlü pozitif ilişkiler taşıdığını ortaya koymuştur.

6. ÇEVİK LİDERLİĞİN OKULDA UYGULAMADA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Çevik liderlik, okulda birçok fayda sağlasa da çeşitli zorluklar da beraberinde gelir. Geleneksel, hiyerarşik yönetim anlayışına alışmış yöneticiler için esnek süreçler sıklıkla kontrol kaybı olarak algılanabilir; bu durum kararsızlık, sürecin yavaşlaması veya örgüt içi çatışmalara yol açabilir (Argyris ve Schön, 1996; Kotter, 1995). Yetki paylaşımı ve katılımcı karar alma

süreçlerine uyum sağlamak, liderin rolünü ve öğretmenlerin inisiyatif kullanımını yeniden tanımlamasını gerektirir.

Öğretmenlerin değişime direnci, çevik uygulamalarda sık rastlanan bir sorundur. Yeni iş akışları, kısa döngülü planlamalar ve mini proje takımlarına uyum zaman alabilir; alışılmış yöntemlerin terk edilmesi zor olabilir (Rakhmadi vd., 2025). Bu direnci aşmak için sürekli geri bildirim, güven oluşturan iletişim ve eğitim destekleri kritik öneme sahiptir. Kısa döngülü çevik süreçler, zaman yönetimi açısından da zorluklar yaratabilir. Planlama, uygulama ve değerlendirme mekanizmalarının yoğunluğu, öğretmenler ve yöneticiler için ek iş yükü oluşturabilir; etkili yürütülmesi dikkatli planlama ve rol dağılımı gerektirir (Delioğlu ve Uysal, 2022; Fernandes vd., 2021).

Teknoloji ve dijital araçların etkin kullanılmaması, çevik liderliğin uygulanmasını engelleyebilir. Trello, Kanban panoları ve görev takip yazılımları gibi araçların yetersizliği veya yanlış kullanımı, süreçlerin şeffaflığını, izlenebilirliğini ve hızlı geri bildirim mekanizmalarını olumsuz etkiler (Castells, 2010; Aslan ve Aytaç, 2025). Bu bağlamda, çevik liderlik uygulamalarında başlıca zorluklar; geleneksel yönetim alışkanlıkları, öğretmen direnci, kısa döngülü süreçlerin iş yükü yaratması ve dijital araçların etkin kullanılmaması olarak özetlenebilir.

7. SONUÇ

Çevik liderlik, modern okul yönetiminde hızla değişen koşullar, belirsizlik ve katılımcı yönetim ihtiyacına yanıt veren etkili bir yaklaşımdır. Esneklik, yetki paylaşımı, sürekli geri bildirim, öğrenmeye açıklık ve şeffaflık gibi temel değerler üzerine inşa edilen çevik liderlik, okulların akademik ve örgütsel açıdan daha yenilikçi, dayanıklı ve öğrenmeye açık bir yapıya kavuşmasını sağlar (Rakhmadi vd., 2025). Bu yaklaşım, öğretmenlerin motivasyonunu artırır, öğrencilerin öğrenme sürecine katılımını güçlendirir ve okul kültürünü sürekli gelişime açık hale getirir (Çakır ve Bilgivar, 2024).

Çevik liderler, stratejik planlamayı kısa döngüler halinde uygular, yenilikçi projeleri destekler ve mini proje takımları ile çevik toplantılar aracılığıyla öğretmenlerin inisiyatif almasını teşvik eder (Fullan, 2014). Kısa döngülü planlama ve düzenli geri bildirim mekanizmaları, okulun değişen koşullara hızlı uyum göstermesini ve eğitim süreçlerinin esnek, ölçülebilir ve yönetilebilir olmasını sağlar. Buna karşın, çevik liderliğin uygulanması bazı zorluklar da içerir. Geleneksel yönetim kültürüne alışmış yöneticiler esnek süreçleri kontrol kaybı olarak algılayabilir; öğretmenlerin değişime direnci, teknoloji kullanımındaki eksiklikler ve zaman yönetimi sorunları uygulamaların etkinliğini sınırlayabilir (Argyris ve Schön, 1996; Aslan ve Aytaç, 2025). Bu nedenle çevik liderliğin başarılı uygulanması, bireysel liderlik becerilerinin yanı sıra örgüt kültüründe dönüşüm, sistematik liderlik gelişimi ve paydaşlarla sürekli iş birliğini gerektirir.

Sonuç olarak, çevik liderlik modern okul yönetimi için yalnızca bir yöntem güncellemesi değil; okul kültürünü kapsayıcı, yenilikçi ve öğrenmeye açık bir yapıya dönüştüren stratejik bir modeldir. Esnek, uyum sağlayabilen, katılımcı ve veriye dayalı karar alma süreçlerini güçlendirerek okulun iç gelişimini ve dış çevreyle uyumunu artırır, öğretmen ve öğrenci performansını yükseltir (Fullan, 2014; Senge, 2006).

KAYNAKÇA

Argyris, C. ve Schön, D. A. (1996). Organizational Learning II: Theory, Method and Practice. Addison-Wesley.

Aslan, M. S. ve Aytaç, T. (2025). Eğitim örgütlerinde çevik liderlik: Bir ölçek geliştirme çalışması, *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergi,* 16(1), 31-52.

Baydar, R. (2023). The Effect of School Principals' Agile Leadership Behaviors on Entrepreneurial Teacher Behaviors through Innovative Organizations. *The Universal Academic Research Journal, 5*(3), 168-181.

Beck, K., vd. (2001). *Manifesto for Agile Software Development.* Agile Alliance.

Bush, T. (2008). *Leadership and management development in education.* SAGE.

Castells, M. (2010). *The rise of the network society.* Wiley-Blackwell.

Çakır, H. ve Bilgivar, S. (2024). Okul Müdürlerinin Çevik Liderlik Özelliklerinin Okul Kültürüne Etkisi. *Milli Eğitim Dergisi,* 53(*242*), 809-826.

Delioğlu, N. ve Uysal, B. (2022). A review on agile leadership and digital transformation. *Yildiz Social Science Review, 8*(2), 121-128.

Denning, S. (2018). *The age of agile: How smart companies are transforming the way work gets done*. Amacom.

Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative science quarterly*, *44*(2), 350-383.

Fernandes, S., Dinis-Carvalho, J. ve Ferreira-Oliveira, A. T. (2021). Improving the performance of student teams in project-based learning with scrum. Education Sciences, 11(8), 444.

Fullan, M. (2001). *The new meaning of educational change* (3rd ed.). Teachers College Press.Fullan, M. (2014). *The principal: Three keys to maximizing impact*. Jossey-Bass.

Gezer, U. ve Gönülalan, C. (2025). Meslek liseleri okul yönetimlerinin çevik okul ve kriz yönetimi becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi,* 64, 1487-1505.

Harris, A. (2008). Distributed leadership: According to the evidence. *Journal of Educational Administration*, 46(2), 172-188.

Harris, A., ve Jones, M. (2020). COVID-19 – School leadership in disruptive times. *School Leadership ve Management*, 40(4), 243–247.

Hattie, J. ve Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81-112.

Kotter, J. P. (1995). Leading change: Why transformation efforts fail. *Harvard Business Review*, 73(2), 59-67.

Neumann, M. ve Baumann, L. (2021, October). Agile methods in higher education: Adapting and using eduscrum with real world projects. In *2021 IEEE Frontiers in Education Conference (FIE)* (ss. 1-8). IEEE.

Porkodi, S. (2024). The effectiveness of agile leadership in practice: A comprehensive meta-analysis of empirical studies on organizational outcomes. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, *20*(2), 117-138.

Rakhmadi, E., Norlaini, N., Nuhaimim, M., Aslamiah, A. ve Cihantya, C. (2025). The Role of Agile Leadership: Enhancing School Innovation and Adaptability The Role of Agile Leadership: Improving School Innovation and Adaptation. *Journal of Universal Studies*, 5(9), 10590-10600.

Raptis, D. Psyrras, N., Koutsourai, S.E. ve *Konstantinidi, P. (2004)*. Examining the Role of School Leadership in the Digital vancement of Educational Organisations, *European Journal of Education, and Pedagogy. 5(2), 99-106.*

Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (4th ed.). Jossey-Bass.

Senge, P. M. (2006). *The fifth discipline: The art and practice of the learning organization*. DoubledaWeick,

Taşdemir, A., Tuncer, M., Solmaz, İ. ve Karabadan, E. (2024). Okul müdürlerinin dijital liderlik davranışlarının dönüşümcü liderlik ve okul iklimi aracılığı ile öğrenci başarısı üzerine etkisi. *Ulusal Eğitim Dergisi*, *4*(12), 20253-20253.

Weick, K. E. (1995). *Sensemaking in organizations*. Sage publications.

Witthöft, J., Aydin, B. ve Pietsch, M. (2025). Leading digital innovation in schools: The role of the open innovation mindset. *Journal of Research on Technology in Education*, *57*(6), 1430-1449.

Woods, P. A. (2005). *Democratic leadership in education*. Sage.

Yılmaz, F. Ç. ve Özgenel, M. (2023). Agile leadership as an antecedent of school effectiveness: A relational investigation on teachers. *Journal of Education and Future*, (23), 27-40.

OKUL YÖNETİMİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR LİDERLİK

Prof. Dr. Semiha ŞAHİN

Dokuz Eylül Üniversitesi

semiha.sahin@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1135-0327

ÖZET

Bu bildirinin amacı, okul müdürlerinin sürdürülebilir liderliği kavramının çevre ve iklim değişikliği bağlamında nasıl ele alındığını ortaya koymaktır. Günümüzde sürdürülebilir liderlik, çoğunlukla çevresel sürdürülebilirlik, doğal kaynakların korunması ve iklim değişikliğiyle mücadele temalarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu çerçevede okul müdürlerinin, eğitim kurumlarını çevreye duyarlı, iklim bilinci yüksek ve sürdürülebilir yaşam alışkanlıklarını destekleyen yapılar hâline getirmedeki liderlik rolleri vurgulanmaktadır. Sürdürülebilir liderlik, okulun yalnızca bugünkü başarısına değil, gelecekteki gelişimine de odaklanan bütüncül bir yönetim yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda okul yöneticilerinin vizyoner, etik ve katılımcı liderlik rollerinin önemi vurgulanmaktadır. Araştırmada, nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda alan yazın incelemesine dayalı olarak hazırlanmıştır. Çevresel sürdürülebilirlik, iklim değişikliği eğitimi ve okul liderliği konularında yapılmış ulusal ve uluslararası çalışmalar incelenmiş; okul müdürlerinin bu süreçte üstlendikleri sorumluluklar analiz edilmiştir. Alan yazın incelemesi sonucunda, okul müdürlerinin sürdürülebilir liderliği çevre dostu okul politikaları geliştirme, enerji ve kaynak kullanımında tasarrufu teşvik etme, geri dönüşüm uygulamalarını yaygınlaştırma ve iklim değişikliği farkındalığını artıran eğitim faaliyetlerini destekleme ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca çevre temelli projelerde öğretmen, öğrenci ve velilerin sürece dâhil edilmesinin okul kültürünü güçlendirdiği ve çevresel sorumluluk bilincini artırdığı görülmüştür. Ayrıca okul yönetiminde sürdürülebilir liderlik, değişen eğitim ihtiyaçlarına uyum sağlayabilen, öğrenen ve gelişen okul yapılarının oluşturulmasında kritik bir role sahiptir. Bu liderlik yaklaşımı, okulun kurumsal sürekliliğini sağlarken eğitimde kalite ve kalıcılığın artırılmasına önemli katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, okul, sürdürülebilir liderlik

1. GİRİŞ

Küreselleşme, hızlı nüfus artışı, sanayileşme ve doğal kaynakların aşırı tüketimi, çevresel sorunları ve iklim değişikliğini günümüzün en önemli küresel gündem maddeleri hâline getirmiştir (UNESCO, 2017; IPCC, 2023). İklim değişikliği yalnızca çevresel değil; ekonomik, sosyal ve eğitsel boyutları olan çok yönlü bir sorun olarak değerlendirilmektedir (OECD, 2021). Bu bağlamda sürdürülebilirlik kavramı, bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlikeye atmama anlayışını temel alan bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır (World Commission on Environment and Development-WCED, 1987). Sürdürülebilirlik anlayışı, çevresel koruma ile birlikte sosyal eşitlik ve ekonomik kalkınmayı da kapsayan bütüncül bir yaklaşımı ifade etmektedir.

Eğitim kurumları, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde kilit bir rol üstlenmektedir. Okullar, bireylerin çevreye duyarlı tutum ve davranışlar geliştirmesinde etkili sosyal yapılardır (Keleş, Ö. (2021). Bu nedenle okul yönetiminde sürdürülebilirlik temelli liderlik anlayışının benimsenmesi giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Hargreaves ve Fink, 2005; OECD, 2020). Okul müdürleri, yalnızca akademik başarıdan sorumlu yöneticiler değil; aynı zamanda çevresel sorumluluk bilincini geliştiren, etik değerlere dayalı ve vizyoner liderler olarak değerlendirilmektedir. Eğitim liderlerinin sürdürülebilirlik odaklı yaklaşımları, okul kültürünün çevreye duyarlı bir yapıya dönüşmesinde belirleyici olmaktadır.

Bu çalışmayla, okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik rollerini çevre ve iklim değişikliği bağlamında ele almak ve alanyazına ile uygulamaya katkı sunmak amaçlanmaktadır. Araştırma, nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda alan yazın incelemesine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Çevresel sürdürülebilirlik, iklim değişikliği eğitimi ve okul liderliği konularında yapılmış ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar incelenmiştir. İncelenen kaynaklar tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ve okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik rollerine ilişkin bulgular analiz edilmiştir (Creswell ve Poth, 2016).

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR LİDERLİK

Sürdürülebilir liderlik, liderliğin yalnızca kısa vadeli başarılar yerine uzun vadeli kurumsal gelişimi ve toplumsal faydayı hedeflemesini ifade etmektedir (Fullan, 2004). Hargreaves ve Fink'e (2005) göre sürdürülebilir liderlik; derinlik, süreklilik, adalet, çeşitlilik ve çevresel duyarlılık ilkelerine dayanmaktadır. Eğitim bağlamında sürdürülebilir liderlik, okulun yalnızca bugünkü performansını değil, gelecekteki öğrenme kapasitesini de geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, değişime uyum sağlayabilen ve öğrenen okul yapılarının oluşturulmasını desteklemektedir (Day, Sammons ve Gorgen, 2016).

Sürdürülebilir liderlik anlayışı, etik değerlere dayalı, katılımcı ve paydaşları sürece dâhil eden bir yönetim yaklaşımını gerekli kılmaktadır. Bu liderlik modeli, kısa vadeli başarı ve performans göstergelerine odaklanmak yerine kurumun uzun vadeli gelişimini, toplumsal sorumluluğunu ve çevresel duyarlılığını esas alan bütüncül bir anlayışı ifade etmektedir (Fullan, 2014). Bu bağlamda sürdürülebilir liderlik, sürdürülebilirlik ilkeleriyle doğrudan ilişkilidir ve çevresel kaynakların korunmasını da yönetim süreçlerinin merkezine almaktadır (WCED, 1987).

Alan yazında sürdürülebilir liderlik kavramı özellikle Hargreaves ve Fink (2005) tarafından eğitim örgütleri bağlamında sistematik biçimde ele alınmıştır. Yazarlara göre sürdürülebilir liderlik; liderliğin kurum içinde derinleşmesini, zaman içinde devamlılık göstermesini ve bireyler ile çevre üzerinde olumsuz etkiler yaratmamasını hedeflemektedir. Bu yaklaşım,

liderliğin tek bir kişiye bağımlı olmadan kurumsallaşmasını ve paydaşlar arasında paylaşılmasını gerekli kılmaktadır (Leithwood ve Louis, 2012).

Sürdürülebilir liderliğin temel özellikleri arasında uzun vadeli vizyon, etik değerlere bağlılık, katılımcı karar alma, sosyal adalet ve çevresel sorumluluk yer almaktadır (Fullan, 2004; Bush, 2007). Bu bağlamda sürdürülebilir lider, yalnızca örgütsel başarıyı artırmayı değil, aynı zamanda toplumsal fayda üretmeyi ve gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevre bırakmayı da gözetmektedir. Bu yönüyle sürdürülebilir liderlik, klasik liderlik yaklaşımlarından farklı olarak ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları birlikte ele almaktadır.

Eğitim örgütlerinde sürdürülebilir liderlik, okulun mevcut başarısını korumanın ötesinde, değişen koşullara uyum sağlayabilen, öğrenen ve gelişen okul yapılarının oluşturulmasını amaçlamaktadır (Day, Sammons ve Gorgen, 2016). Okullar, toplumsal değerlerin üretildiği ve aktarıldığı kurumlar olması nedeniyle sürdürülebilir liderlik uygulamalarının hayata geçirilmesinde stratejik bir konuma sahiptir. Bu süreçte okul müdürleri, sürdürülebilir liderliğin en önemli uygulayıcıları olarak öne çıkmaktadır. Sürdürülebilir liderlik anlayışı, okul yönetiminde kısa süreli projeler yerine kalıcı politikaların geliştirilmesini, öğretmenlerin mesleki gelişiminin desteklenmesini ve okul kültürünün güçlendirilmesini öngörmektedir (Leithwood ve Louis, 2012). Aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği gibi küresel sorunlara duyarlı bir yönetim anlayışını da kapsamaktadır. Bu durum, sürdürülebilir liderliğin yalnızca yönetsel bir tercih değil, aynı zamanda etik bir sorumluluk olduğunu ortaya koymaktadır.

3. OKUL MÜDÜRLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR LİDERLİK ROLLERİ

Alan yazın incelendiğinde okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik rollerinin çeşitli boyutlarda ele alındığı görülmektedir. Bu roller şu şekilde özetlenebilir:

3.1 Çevre Dostu Okul Politikaları Geliştirme: Okul müdürleri, çevreye duyarlı okul politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında öncü bir rol üstlenmektedir. Sürdürülebilir liderlik anlayışı doğrultusunda geliştirilen bu politikalar; enerji tasarrufu, su kaynaklarının verimli kullanımı, atık yönetimi ve geri dönüşüm uygulamalarını kapsamaktadır. Okullarda çevre dostu politikaların benimsenmesi yalnızca çevresel etkileri azaltmakla kalmayıp öğrencilerin çevre bilinci ve sürdürülebilir yaşam becerileri kazanmalarına da katkı sağlamaktadır (Mulà ve Tilbury, 2025; Eurydice, 2024). Okul liderlerinin bu politikaları okulun stratejik planlamasında konumlandırması, eğitim yönetiminin sürdürülebilirlikle bütünleşmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca Okul binalarının yönetiminde enerji ve su tasarrufu gibi önlemlerin benimsenmesi öğrencilerin davranışlarındaki çevreci yaklaşımları da güçlendirmektedir (Müller, Lude ve Hancock, 2020). Bu bağlamda okul müdürleri, çevresel hedefleri okulun vizyon ve misyonuna entegre ederek sürdürülebilir bir okul kültürü oluşturulmasına liderlik etmektedir.

3.2. İklim Değişikliği Eğitimi: İklim değişikliği eğitimi, bireylerin iklim krizine ilişkin bilgi, tutum ve davranış geliştirmelerini hedeflemektedir. UNESCO'nun sürdürülebilir kalkınma için eğitim yaklaşımı, iklim değişikliği, afet riskini azaltma ve sürdürülebilir tüketim gibi konuların müfredata entegre edilmesini vurgulamaktadır ((UNICEF-MEB, 2023). Bu eğitim okul ortamında hem resmi müfredat yoluyla hem de okul kültürü ve projeleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Okul müdürlerinin çevre temelli eğitim politikalarını desteklemesi, iklim bilincine sahip bireylerin yetiştirilmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Okullar, çevre temelli etkinlikler, disiplinler arası projeler ve iklim odaklı ders içi/dışı öğrenme fırsatları sunarak öğrenci katılımını artırmaktadır. Ayrıca sürdürülebilir eğitim planlamaları ulusal ve uluslararası eğitim politikalarıyla uyumlu hale getirilmektedir (UNICEF-MEB, 2023).

3.3. Kaynak Kullanımında Tasarrufu Teşvik Etme: Sürdürülebilir liderlik, okul ortamında mevcut kaynakların verimli ve bilinçli kullanılmasını teşvik eden bir yönetim anlayışını içermektedir. Enerji ve su tüketiminin azaltılması, çevre dostu teknolojilerin kullanımı ve sürdürülebilir altyapı uygulamaları bu kapsamda değerlendirilmektedir. Okul liderlerinin kaynak kullanımına yönelik tutumları, tüm okul topluluğunun sürdürülebilir davranışları benimsemesinde belirleyici olmaktadır (Leithwood, Harris ve Hopkins, 2020). Okul müdürlerinin yönlendirmesiyle hayata geçirilen enerji tasarrufu uygulamaları hem ekonomiye katkı sağlamakta hem de çevresel etkileri azaltmaktadır. Bu durum sürdürülebilir liderliğin okul yönetiminde stratejik bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır (Sterling, 2001).

3.4. İklim Değişikliği Farkındalığını Artırma: Okul müdürleri, iklim değişikliği konusunda farkındalık oluşturan eğitim faaliyetlerini destekleyerek öğretmen ve öğrencilerin bu sürece aktif katılımını sağlamaktadır. Proje tabanlı öğrenme, çevre temelli etkinlikler, uygulamalı öğrenme yaklaşımları ve disiplinler arası çalışmalar, iklim değişikliği eğitiminin etkili biçimde yürütülmesinde öne çıkan uygulamalar arasında yer almaktadır (Eurydice, 2024). Bu tür uygulamalar öğrencilerin sadece bilişsel değil, aynı zamanda duyuşsal ve davranışsal düzeyde de çevre bilinci geliştirmelerine katkı sağlamaktadır (UNESCO, 2020). Okul müdürlerinin bu faaliyetleri teşvik etmesi, sürdürülebilir liderliğin eğitsel boyutunu güçlendirmekte ve okulun çevreye duyarlı bir öğrenme ortamı hâline gelmesini desteklemektedir.

3.5. Paydaş Katılımını Güçlendirme: Sürdürülebilir liderliğin önemli bileşenlerinden biri de paydaş katılımının güçlendirilmesidir. Öğretmen, öğrenci ve velilerin çevre temelli projelere aktif olarak dâhil edilmesi, okul kültürünü güçlendirmekte ve çevresel sorumluluk bilincini artırmaktadır. Paydaş katılımını esas alan okul yönetimi uygulamaları, sürdürülebilir uygulamaların kalıcılığını sağlamada önemli bir etkiye sahiptir (Polat, 2022).). Bu kapsamda okul müdürleri, katılımcı liderlik anlayışıyla çevre temelli projelerde iş birliğini teşvik etmekte ve okul-toplum bütünleşmesini güçlendirmektedir. Bu yaklaşım, sürdürülebilir liderliğin yalnızca okul sınırları içinde değil toplum genelinde de olumlu etkiler yaratmasına olanak tanımaktadır.

4. TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR LİDERLİK ARAŞTIRMA BULGULARI

Türkiye'de eğitim kurumları bağlamında sürdürülebilir liderlik üzerine yapılan araştırmalar, okul müdürlerinin bu liderlik yaklaşımını benimsemelerinin okulun örgütsel yapısı, öğretmen tutumları ve öğrenme kültürü üzerinde önemli etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalar, sürdürülebilir liderliğin okul yönetiminde giderek daha fazla önem kazandığını göstermektedir.

Yozgat ilinde gerçekleştirilen karma yöntemli bir araştırmada, okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik davranışları ile okulların öğrenen örgüt özellikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonuçları, öğretmenlerin okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik davranışlarını yüksek düzeyde algıladıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca sürdürülebilir liderlik ile öğrenen örgüt özellikleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Nitel bulgular, sürdürülebilir liderlik sergileyen okul müdürlerinin okulda ortak vizyon oluşturma, iş birliğini teşvik etme ve sürekli öğrenmeyi destekleme konusunda etkili olduklarını göstermektedir (Dağdeviren Ertaş ve Özdemir, 2023). Bu bulgu, sürdürülebilir liderliğin okulun kurumsal öğrenme kapasitesini artırdığını göstermesi açısından önemlidir.

İstanbul'da gerçekleştirilen nicel bir araştırmada ise okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları ve iş doyumları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma sonucunda öğretmenlerin sürdürülebilir liderlik algılarının genel olarak yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca sürdürülebilir liderliğin yönetsel, sosyal ve

ekonomik boyutlarının öğretmenlerin iş doyumu ve örgütsel bağlılık düzeylerini anlamlı biçimde yordadığı tespit edilmiştir. Özellikle yönetsel ve sosyal sürdürülebilirlik boyutlarının öğretmen bağlılığı üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Çayak, 2021). Bu sonuç, sürdürülebilir liderlik uygulamalarının öğretmen motivasyonu ve okulda kalıcılık açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye Yüzyılı Öğretim Liderliği Kursu'na katılan okul yöneticileriyle gerçekleştirilen nitel bir çalışmada, sürdürülebilir liderliğin kurumsal sürdürülebilirlik üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Araştırma bulguları, okul yöneticilerinin çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik uygulamalarına yönelik farkındalıklarının arttığını, ancak sürdürülebilirlik kavramını bütüncül biçimde tanımlamakta zorlandıklarını göstermektedir. Ayrıca bütçe yetersizlikleri ve fiziksel altyapı sorunlarının sürdürülebilir uygulamaların yaygınlaştırılmasında önemli engeller oluşturduğu belirtilmiştir (Kemerkaya ve Altun, 2025). Bu durum, sürdürülebilir liderliğin etkili biçimde uygulanabilmesi için yöneticilerin mesleki gelişimlerinin ve kurumsal desteklerin güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'de sürdürülebilir liderlik alanında yapılan lisansüstü tezlere yönelik gerçekleştirilen içerik analizi çalışması, bu alandaki akademik ilginin son yıllarda arttığını göstermektedir. Battal ve Yılmaz (2025), sürdürülebilir liderlik ve yeşil yönetim temalı tezlerin özellikle eğitim ve işletme alanlarında yoğunlaştığını ve çalışmaların büyük çoğunluğunun okul yöneticileri ve örgütsel sürdürülebilirlik üzerine odaklandığını belirtmektedir. Bu sonuç, sürdürülebilir liderliğin Türkiye'de gelişmekte olan ancak giderek önem kazanan bir araştırma alanı olduğunu göstermektedir.

Örgütsel boyutları ele alan bir diğer çalışmada, okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik davranışları ile örgütsel adalet ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonuçları, sürdürülebilir liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel adalet algıları ve örgütle özdeşleşme düzeyleriyle pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Polat, Oğuz Canol ve Kaya, 2023). Bu bulgu, sürdürülebilir liderliğin yalnızca çevresel ya da yönetsel değil, aynı zamanda psikososyal bir etkiye de sahip olduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'de yapılan araştırmalar okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik davranışlarının; öğrenen örgüt yapısını güçlendirdiğini, öğretmenlerin örgütsel bağlılık ve iş doyumunu artırdığını ve okul kültürünün gelişimine katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, sürdürülebilir liderlik uygulamalarının etkili biçimde hayata geçirilebilmesi için okul yöneticilerinin bilgi düzeylerinin artırılması, mali ve kurumsal desteklerin güçlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma, okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik rollerini çevresel sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği bağlamında ele alarak alan yazına dayalı bir değerlendirme sunmuştur. İncelenen ulusal ve uluslararası araştırmalar, sürdürülebilir liderliğin okul yönetiminde uzun vadeli düşünmeyi, etik değerlere dayalı karar alma süreçlerini ve paydaş katılımını merkeze alan bütüncül bir liderlik yaklaşımı olduğunu göstermektedir (Hargreaves ve Fink, 2005; Fullan, 2004).

Araştırma bulguları, Türkiye'de okul müdürlerinin sürdürülebilir liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları ve iş doyumları üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Özellikle yönetsel ve sosyal sürdürülebilirlik boyutlarının, öğretmenlerin okula yönelik tutumlarını anlamlı biçimde etkilediği görülmektedir (Çayak, 2021). Benzer şekilde, sürdürülebilir liderlik ile öğrenen örgüt yapısı arasında pozitif bir ilişki bulunması, bu liderlik

anlayışının okulun kurumsal öğrenme kapasitesini güçlendirdiğini göstermektedir (Dağdeviren Ertaş ve Özdemir, 2023).

Çevresel sürdürülebilirlik bağlamında değerlendirildiğinde, okul müdürlerinin enerji tasarrufu, geri dönüşüm ve çevre temelli projeleri desteklemelerinin öğrencilerde çevresel farkındalık ve sorumluluk bilincini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, sürdürülebilir kalkınma için eğitimin iklim değişikliğiyle mücadelede temel bir araç olduğunu vurgulayan UNESCO (2020) raporlarıyla örtüşmektedir. Ancak bazı araştırmalar, okul yöneticilerinin sürdürülebilirlik kavramını bütüncül biçimde ele almakta zorlandıklarını ve mali kaynak yetersizliklerinin uygulamaları sınırladığını ortaya koymaktadır (Kemerkaya ve Altun, 2025).

Tartışma açısından bakıldığında, elde edilen bulgular uluslararası alan yazınla büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Hargreaves ve Fink (2005), sürdürülebilir liderliğin kurumsal sürekliliği sağladığını vurgularken; Türkiye'de yapılan çalışmalar da bu liderlik anlayışının okul kültürünü ve örgütsel adalet algısını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır (Polat, Oğuz Canol ve Kaya, 2023). Bu bağlamda sürdürülebilir liderliğin Türkiye'de daha etkili biçimde uygulanabilmesi için okul müdürlerinin mesleki gelişimlerinin desteklenmesi ve çevresel sürdürülebilirliğe yönelik kurumsal politikaların güçlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Battal, F. ve Yılmaz, Ş. (2025). Sürdürülebilir liderlik ve yeşil yönetim üzerine yapılmış lisansüstü tezlere yönelik nitel bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 458-482.

Bush, T. (2007). Educational leadership and management: Theory, policy and practice. *South African Journal of Education, 27*(3), 391-406.

Creswell, J. W. ve Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. SAGE.

Çayak, S. (2021). The effect of sustainable leadership behaviors of school principals on teachers' organizational commitment and job satisfaction. *Discourse and Communication for Sustainable Education, 12*(1), 102-120.

Dağdeviren Ertaş, B. D. ve Özdemir, M. (2023). Sustainable leadership and learning organization relationship in schools: a mixed method research. *Kastamonu Education Journal, 31*(4), 707-721.

Day, C., Sammons, P. ve Gorgen, K. (2016). Successful school leadership. Education development trust. *Reading Berkshire, England RG1 4RU*.

Eurydice (2024). Learning for sustainability in Europe: Building competences and supporting teachers and schools. Eurydice report. Publications Office of the European Union.

Fullan, M. (2004). *Leadership ve sustainability: System thinkers in action*. Corwin Press.

Fullan, M. (2014). *The Principal.* Three Keys to Maximizing.

Hargreaves, A. ve Fink, D. (2005). Sustainable leadership. Jossey-Bass

IPCC (2023). *Climate change 2023: Synthesis report*. Intergovernmental Panel on Climate Change.

Keleş, Ö. (2021). Sürdürülebilir Gelişme İçin Sürdürülebilir Okullar. Uluslararsı Maarif Dergisi, 2(5), 38-48.

Kemerkaya, G. ve Altun, S. D. G. (2025). Türkiye Yüzyılı öğretim liderliği kursuna katılan okul yöneticilerinin kurumsal sürdürülebilirlik yeterliklerine etkisi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 14(4), 1432-1450.

Leithwood, K., Harris, A. ve Hopkins, D. (2020). Seven strong claims about successful school leadership revisited. *School leadership ve management*, *40*(1), 5-22.

Mulà, I. ve Tilbury, D. (2025). Teacher education for sustainable development: catalysing change across the professional landscapes in Europe. *Environmental Education Research*, 1-28.

Müller, U., Lude, A. ve Hancock, D. R. (2020). Leading schools towards sustainability*:* Fields of Action and Management Strategies for Principals, *Sustainability, 12*(7), 3031.

OECD (2021). *Climate change and education*. OECD Publishing.

Polat, S. (2022). *Eğitim kurumlarında sürdürülebilir liderlik, örgütsel adalet ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkinin incelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi.

Polat, S., Oğuz Canol, E. ve Kaya, F. (2023). Eğitim kurumlarında sürdürülebilir liderlik, örgütsel adalet ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 51-65.

Sterling, S. R. (2001). *Sustainable education: Re-visioning learning and change*. Green Books for the Schumacher Society.

UNESCO (2017). *Education for sustainable development goals: Learning objectives*. UNESCO Publishing.

World Commission on Environment and Development-WCED (1987). *Our common future*. Oxford University Press.

ÖĞRETMENLERİN KÜLTÜREL ZEKA DÜZEYLERİNİN KİŞİSEL DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

Psi. Dan. Zeynep DAMAR
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı,
zeynep.13189023@gmail.com - ORCID: 0009-0007-6123-1266

Prof. Dr. Hasan Basri MEMDUHOĞLU
Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi,
hasanbasri@siirt.edu.tr - ORCID:0000-0001-5592-2166

ÖZET

Kültürel zekâ, insanların farklı kültürel bağlamları anlama, yorumlama ve bu bağlamlara uygun davranışlar sergileyebilme kapasitesini ifade eden çok yönlü bir beceri alanıdır (Earley & Ang, 2003; Ang & Van Dyne, 2008). Eğitim alanındaki artan kültürel çeşitlilik, öğretmenlerin kültürel zekâ düzeylerinin incelenmesini önemli kılmaktadır. Öğretmenlerin kültürel farklılıklara uyum sağlama yetileri, sınıf içindeki etkileşimlerin kalitesi ve kapsayıcı öğrenme ortamlarının oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır (Gay, 2018).

Bu araştırma, öğretmenlerin kültürel zekâ seviyelerinin farklı kişisel değişkenlere göre değişip değişmediğini belirlemeyi hedeflemektedir. Çalışma, nicel araştırma yöntemlerinin genel tarama modeline göre yapılmıştır. Araştırmanın örneklemi, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise düzeylerinde görev yapan 320 öğretmenden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak, Ang ve Van Dyne (2008) tarafından geliştirilen ve Türkçeye adapte edilen Kültürel Zekâ Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, üstbilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal olmak üzere dört alt boyuttan meydana gelmektedir (Şahin, 2011).

Toplanan veriler, betimleyici istatistikler ve fark analizleri ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, öğretmenlerin kültürel zekâ seviyelerinin genelde orta ve daha yüksek seviyelerde olduğunu göstermektedir. Kültürel zekânın bazı alt boyutlarında belirli kişisel faktörlere göre anlamlı farklılıklar saptanırken, başka bazı faktörlerde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu araştırma sonuçlarının, öğretmen eğitim programları ve hizmet içi eğitim faaliyetlerinin kültürel duyarlılık üzerine temellendirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Banks, 2015).

Anahtar Kelimeler: Kültürel zekâ, öğretmenler, kişisel değişkenler, kültürel çeşitlilik, eğitim

1. GİRİŞ

Eğitim ortamlarında kültürel çeşitliliğin artmasıyla birlikte, öğretmenlerin çeşitli kültürel geçmişlere sahip kişilerle etkili bir şekilde iletişim kurabilmesi, sadece mesleki bilgi ve pedagojik yeteneklerle sınırlı değildir. Bu yönde kültürel zekâ, bireylerin kültürel farklılıkları anlayabilme, bunları yorumlayabilme ve uygun şekilde tepki verebilme yeteneklerini açıklayan önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Earley & Ang, 2003).

Kültürel zekâ ile ilgili literatürde, bu yapının yalnızca bilişsel bilgi düzeyiyle ilgili olmadığı, aynı zamanda bireyin motivasyonu, farkındalığı ve davranışsal adaptasyon yetenekleri ile birlikte değerlendirilen çok yönlü bir yetkinlik olduğu gösterilmiştir (Ang, Van Dyne & Koh, 2007). Özellikle öğretmenler açısından, kültürel zekânın sınıf içindeki etkileşimlerde kültürel farkındalığı artırmada, önyargıları azaltmada ve kapsayıcı öğrenme ortamları oluşturmada önemli bir rolü bulunmaktadır.

Araştırmalar, kültürel zekânın bireysel özelliklerle ilişkili olduğunu ve cinsiyet, eğitim seviyesi, mesleki deneyim, kültürlerarası etkileşim sıklığı gibi kişisel değişkenlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır (Ang & Van Dyne, 2008). Öğretmenlerin bu kişisel özellikleri, onların çokkültürlü sınıf ortamlarını nasıl algıladıklarını ve bu ortamlardaki davranışlarını doğrudan etkileyebilir.

Bu açıdan bakıldığında, kültürel zekâ, öğretmenlerin kültürel farklılıklara sadece uyum sağlamalarını değil, aynı zamanda bu farklılıkları eğitim sürecini zenginleştiren bir unsur olarak görmelerini sağlayan bir yetkinlik alanı olarak değerlendirilmektedir. Kültürel zekânın kişisel değişkenlerle incelenmesi, öğretmenlerin çok kültürlü eğitim ortamlarındaki rollerinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Alan yazında elde edilen veriler, kültürel zekânın eğitim alanında geliştirilmesi gereken temel becerilerden biri olduğunu ve öğretmen eğitimi süreçlerinde dikkate alınması gerektiğini göstermektedir (Livermore, 2011).

Kültürel zekâ ile ilgili teorik açıklamalar, bu yetenek alanının çok yönlü ve geliştirilebilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca, kültürel zekânın bireyler arasında eşit şekilde gelişmediği ve farklı kişisel ile mesleki etkenlere bağlı olarak değişebileceği, mevcut literatürde özellikle vurgulanmaktadır. Özellikle öğretmenler açısından bakıldığında, kültürel zekâ, hem bireysel özellikler hem de eğitim ortamıyla yakından ilişkilidir.

Öğretmenlerin kültürel zekâ seviyelerinin kişisel değişkenlerle birlikte incelenmesi, çok kültürlü eğitim hakındaki tutum ve yeterliliklerin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu yaklaşım, kültürel zekânın sadece teorik bir kavram değil; aynı zamanda ölçülebilen, karşılaştırılabilen ve eğitim uygulamalarıyla bağlantı kurabilen bir yapıya sahip olmasına olanak tanımaktadır.

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklemi, verilerin toplanması ve verilerin analizi alt başlıklar hâlinde açıklanmıştır.

2.1.Araştırma Modeli

Bu araştırma, öğretmenlerin kültürel zekâ düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelemeyi amaçlamaktadır. Nicel yaklaşımla yürütülen araştırmada, mevcut durumu betimlemeye yönelik

olarak genel tarama modeli kullanılmıştır. Genel tarama modeli, geniş kitlelerin belirli özelliklerini ortaya koymayı amaçlayan araştırma desenlerinden biridir (Karasar, 2012).

2.2.Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Siirt ilindeki okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise kademelerinde görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise, evrenden basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile seçilen 320 öğretmenden oluşmaktadır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin cinsiyet, mesleki kıdem, öğrenim durumu, görev yapılan okul kademesi ve okulun bulunduğu yerleşim birimi değişkenlerini içeren demografik özellikleri Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

Değişken	Grup	n	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	179	55.9
	Erkek	141	44.1
Mesleki Kıdem	1-5 yıl	143	44.7
	6-10 yıl	89	27.8
	11 yıl ve üzeri	88	27.5
Öğrenim Durumu	Lisans	268	83.8
	Yüksek Lisans	52	16.3
Okul Kademesi	Okulöncesi	56	17.5
	İlkokul	90	28.1
	Ortaokul	100	31.3
	Lise	74	23.1
Okulun Bulunduğu Yerleşim Birimi	İl Merkezi	141	44.1
	İlçeler	140	43.7
	Köy	39	12.2
Toplam		320	100

Çizelge 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin %55,9'unun kadın, %44,1'inin erkek olduğu görülmektedir. Mesleki kıdem açısından öğretmenlerin büyük bir bölümünün 1–5 yıl aralığında görev yaptığı, bunu 6–10 yıl ve 11 yıl üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin izlediği

anlaşılmaktadır. Öğrenim durumuna göre katılımcıların çoğunluğunu lisans mezunu öğretmenler oluşturmakta, lisansüstü eğitim almış öğretmenlerin oranı ise daha sınırlı kalmaktadır.

Öğretmenlerin görev yaptıkları okul kademelerine göre dağılımı genel olarak dengeli olup, en yüksek katılım ortaokul ve ilkokul kademelerinde görev yapan öğretmenlerden sağlanmıştır. Okulun bulunduğu yerleşim birimi açısından bakıldığında ise öğretmenlerin önemli bir kısmının il merkezinde görev yaptığı; bunun yanında ilçe ve köylerde görev yapan öğretmenlerin de araştırmada yer aldığı görülmektedir.

2.3.Verilerin Toplanması

Araştırmada veriler, Ang ve arkadaşları (2008) tarafından oluşturulan Kültürel Zekâ Ölçeği aracılığıyla toplanmıştır. Ölçek, daha önce Arastaman (2018) tarafından Türkiye örnekleminde geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılarak Türkçeye uyarlanmış olup, eğitim alanında yürütülen çok sayıda araştırmada kullanılmaktadır. Ölçek, bireylerin kültürel farklılık içeren durumlarda farkındalık geliştirme, kültürel bilgiye sahip olma, bu ortamlarda etkileşim kurmaya yönelik istek ve motivasyon gösterme ile uygun davranışlar sergileyebilme düzeylerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda kültürel zekâ, ölçülebilir ve karşılaştırılabilir bir yapı olarak ele alınmıştır. Bu ölçek, üstbilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal olmak üzere dört boyut içermektedir.

Üstbilişsel kültürel zekâ, bireyin farklı kültürel ortamlarda düşünme süreçlerini planlama, izleme ve değerlendirme düzeyini ifade etmektedir.

Bilişsel kültürel zekâ, bireyin farklı kültürlere ilişkin sahip olduğu bilgi düzeyini ve bu bilgiyi kullanabilme kapasitesini kapsamaktadır.

Motivasyonel kültürel zekâ, bireyin farklı kültürel gruplarla etkileşim kurmaya yönelik isteğini, ilgisini ve bu etkileşimi sürdürme motivasyonunu yansıtmaktadır.

Davranışsal kültürel zekâ ise bireyin kültürlerarası etkileşimlerde sözel ve sözel olmayan davranışlarını duruma uygun biçimde düzenleyebilme becerisini ifade etmektedir (Ang & Van Dyne, 2008).

Ölçek maddeleri beşli Likert tipinde derecelendirilmiştir. Öğretmenlerin kültürel zekâ seviyeleri, cinsiyet, eğitim durumu, çalıştıkları okul türü (okul öncesi, ilkokul, ortaokul, lise), mesleki deneyim ve görev yeri gibi kişisel etkenler açısından değerlendirilmiştir. Bu değişkenlerin seçiminde, kültürel zekânın eğitim ortamlarında bireysel farklılıklara dayalı olarak şekillendiğini ortaya koyan önceki çalışmalar referans alınmıştır.

Veri toplama sürecinde gerekli izinler alınmış, öğretmenlere araştırmanın amacı açıklanmış ve katılım gönüllülük esasına dayalı olarak sağlanmıştır.

2.4.Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 27.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinde öğretmenlerin kültürel zekâ düzeylerini ölçen maddelere ilişkin betimsel istatistikler (ortalama ve standart sapma) hesaplanmış; kültürel zekânın kişisel değişkenlere g öre farklılaşıp farklılaşmadığı parametrik testler aracılığıyla incelenmiştir. Analizler öncesinde uç değerler, normallik ve çoklu bağlantısallık varsayımları test edilmiş; çarpıklık ve basıklık değerlerinin

kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu, VIF ve tolerans değerlerinin ise çoklu doğrusal bağlantı sorunu göstermediği belirlenmiştir. Örneklem büyüklüğünün yeterli olması (n = 320) nedeniyle analizlerde parametrik istatistikler kullanılmış ve anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, toplanan verilere dayanarak öğretmenlerin kültürel zekâ düzeylerinin değişkenlere göre değişimine ilişkin bulgular sunulmuştur. Bu bağlamda, öğretmenlerin en fazla ve en az yanıt verdikleri maddelere yönelik ortalama ve standart sapma değerleri Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Kültürel Zekâ Ölçeğine İlişkin Betimleyici Analiz Bulguları

En Yüksek Puanlı 3 Madde		$\bar{X}$	sd
Madde 11	Farklı kültürlerden insanlarla etkileşim içinde olmaktan hoşlanırım.	4.32	0.77
Madde 1	Farklı kültürel geçmişe sahip insanlarla etkileşim kurarken kullandığım kültürel bilgilerin farkındayım.	4.22	0.65
Madde 3	Farklı kültürler arası etkileşimler için kullandığım kültürel bilginin farkındayım.	4.18	0.59
En Düşük Puanlı 3 Madde			
Madde 6	Diğer dillerin kurallarını (örneğin; sözcük, dil bilgisi) bilirim.	2.82	1.01
Madde 10	Diğer kültürlerin sözel olmayan davranışların ifade ediliş kurallarını bilirim.	2.99	0.96
Madde 8	Diğer kültürlerin evlilik sistemlerini bilirim.	3.03	0.94

Öğretmenlerin kültürel zekâ düzeylerine ilişkin maddelere verdikleri yanıtların dağılımı incelendiğinde, en yüksek ortalamaya sahip ifadelerin ağırlıklı olarak motivasyonel ve üstbilişsel kültürel zekâ boyutlarıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Özellikle "Farklı kültürlerden insanlarla etkileşim içinde olmaktan hoşlanırım" ifadesinin en yüksek ortalamaya sahip olması ($\bar{X}$ = 4,32), öğretmenlerin kültürlerarası etkileşime yönelik istek ve ilgilerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, farklı kültürel geçmişe sahip bireylerle etkileşim sırasında kullanılan kültürel bilginin farkında olunduğunu ifade eden maddelerin de yüksek ortalamalara sahip olması, öğretmenlerin kültürlerarası süreçlerde bilişsel farkındalık geliştirdiklerine işaret etmektedir.

Buna karşılık, en düşük ortalamaya sahip maddelerin bilişsel kültürel zekâ boyutunda yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Özellikle diğer dillerin kurallarına hâkim olma, farklı kültürlerin sözel olmayan iletişim biçimlerini bilme ve kültüre özgü toplumsal yapılar (örneğin

evlilik sistemleri) hakkında bilgi sahibi olma gibi maddelerde ortalamaların görece düşük olduğu görülmektedir. Bu bulgu, öğretmenlerin kültürlerarası etkileşime yönelik motivasyon ve farkındalık düzeylerinin yüksek olmasına karşın, farklı kültürlere ilişkin bilgi temelli içeriklerde daha sınırlı bir yeterliğe sahip olabileceklerini düşündürmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmenlerin kültürel zekâ profillerinin daha çok istek, farkındalık ve etkileşime açıklık boyutlarında güçlü; kültüre özgü bilgi alanlarında ise geliştirmeye açık bir yapı sergilediği söylenebilir. Bu durum, kültürel zekânın bilişsel boyutunu destekleyici eğitim ve deneyimlerin önemini ortaya koymaktadır.

3.1.Öğretmenlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Kültürel Zekâ Düzeylerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde, öğretmenlerin kültürel zekâ düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Bu amaçla, Kültürel Zekâ Ölçeği'nin toplam puanı ve alt boyutlarına ilişkin veriler bağımsız örneklem t-testi ile analiz edilmiş; elde edilen bulgular Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3. Kültürel Zekâ Düzeyinin Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumuna İlişkin T-Testi Sonuçları

Faktörler	Cinsiyet	n	$(\bar{X})$	SS	Df	t	p
Üstbilişsel	Kadın	179	4.09	0.53	318	-0.118	0.906
	Erkek	141	4.10	0.55			
Bilişsel	Kadın	179	3.02	0.66	318	-1.719	0.087
	Erkek	141	3.16	0.71			
Motivasyonel	Kadın	179	3.82	0.68	318	-3.029	0.003*
	Erkek	141	4.05	0.64			
Davranışsal	Kadın	179	3.65	0.76	318	1.660	0.098
	Erkek	141	3.51	0.72			
Toplam	Kadın	179	3.59	0.49	318	-1.133	0.258
	Erkek	141	3.66	0.49			

*p < .05 düzeyinde anlamlıdır.

Öğretmenlerin kültürel zekâ düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları, kültürel zekânın genel düzeyi ile üstbilişsel, bilişsel ve davranışsal alt boyutlarında kadın ve erkek öğretmenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığını göstermektedir. Buna karşın, motivasyonel kültürel zekâ boyutunda cinsiyete bağlı anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Motivasyonel boyutta erkek öğretmenlerin ortalama puanlarının kadın öğretmenlere göre daha yüksek olduğu ve bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p < .05$). Bu bulgu, erkek öğretmenlerin farklı kültürlerle etkileşim kurmaya yönelik ilgi, istek ve motivasyon düzeylerinin kadın öğretmenlere kıyasla daha yüksek olabileceğine işaret etmektedir. Diğer alt boyutlarda ve kültürel zekâ toplam puanında ise cinsiyet değişkeninin belirleyici bir etkiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Elde edilen sonuçlar, kültürel zekânın genel yapısının büyük ölçüde cinsiyetten bağımsız bir özellik sergilediğini; ancak kültürlerarası etkileşime yönelik motivasyon boyutunda cinsiyetin sınırlı düzeyde etkili olabileceğini göstermektedir. Bu durum, kültürel zekânın özellikle motivasyonel bileşeninin bireysel eğilimler ve deneyimlerle daha yakından ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

3.2.Öğretmenlerin Öğrenim Düzeyi Değişkenine Göre Kültürel Zekâ Düzeylerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde, öğretmenlerin kültürel zekâ düzeylerinin öğrenim durumu değişkenine göre farklılık gösterip göstermediği ele alınmıştır. Kültürel zekânın toplamı ve alt boyutlarına ilişkin analiz sonuçları tablo halinde sunularak yorumlanmıştır.

Çizelge 4. Kültürel Zekâ Düzeyinin Öğrenim Düzeyine Göre Farklılaşma Durumuna İlişkin T-Testi Sonuçları

Faktörler	Öğrenim Düzeyi	N	($\bar{X}$)	SS	df	t	p
Üstbilişsel	Lisans	268	4.07	0.54	318	2.014	0.045*
	Lisansüstü	52	4.24	0.52			
Bilişsel	Lisans	268	3.08	0.68	318	-0.514	0.608
	Lisansüstü	52	3.13	0.76			
Motivasyonel	Lisans	268	3.90	0.68	318	-1.204	0.230
	Lisansüstü	52	4.03	0.64			
Davranışsal	Lisans	268	3.58	0.75	318	-0.939	0.349
	Lisansüstü	52	3.68	0.72			
Kültürel Zekâ Toplam	Lisans	268	3.61	0.50	318	-1.415	0.158
	Lisansüstü	52	3.72	0.50			

*$p < .05$ düzeyinde anlamlıdır.

Öğretmenlerin kültürel zekâ seviyelerinin eğitim düzeylerine göre değişip değişmediğini belirlemek için yapılan çalışmalarda, kültürel zekânın alt bölümleri ile toplam puanları

bağımsız örneklem t-testi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Çizelge 4'te yer almaktadır.

Analizlerin sonuçları, yalnızca üstbilişsel kültürel zekâ değerinde eğitim düzeyine bağlı olarak önemli bir farklılık bulunduğunu ortaya koymaktadır. Lisansüstü eğitim alan öğretmenlerin üstbilişsel kültürel zekâ puanlarının, sadece lisans derecesine sahip olanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir ($p < .05$). Bu sonuç, ileri düzey akademik eğitimin öğretmenlerin kültürel etkileşimlerde düşünme süreçlerini düzenleme, değerlendirme ve bilinçli bir şekilde planlama yeteneklerini desteklediğini göstermektedir.

Bununla birlikte, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal kültürel zekâ alt boyutları ile toplam kültürel zekâ puanı açısından eğitim düzeyiyle istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir ($p > .05$). Bu durum, kültürel zekânın bazı unsurlarının akademik eğitim yerine bireysel deneyimler, mesleki etkileşimler ve günlük sosyal aktivitelerle gelişebileceğini göstermektedir.

Genel bir değerlendirmeyle, eğitim seviyesinin kültürel zekânın özellikle üstbilişsel yönü üzerinde etkili olduğu, fakat diğer yönler açısından belirleyici bir faktör olmadığı söylenebilir. Bu durum, akademik eğitimin öğretmenlerin kültürel farkındalık ve bilişsel esnekliklerini geliştirmede tamamlayıcı bir işlevi olduğunu göstermektedir.

3.3.Öğretmenlerin Görev Yaptıkları Yer Değişkenine Göre Kültürel Zekâ Düzeylerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde, öğretmenlerin görev yaptıkları okulun bulunduğu yerleşim birimi değişkenine göre kültürel zekâ düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığı analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular tablo halinde sunulmuştur.

Çizelge 5. Kültürel Zekâ Düzeyinin Görev Yerine Göre Farklılaşma Durumuna İlişkin ANOVA Bulguları

Faktör	Görev Yeri	n	$(\bar{X})$	SS	F	p
Üstbilişsel	İl Merkezi	141	4.12	0.54	0.552	0.576
	İlçe	140	4.07	0.56		
	Köy	39	4.15	0.51		
Bilişsel	İl Merkezi	141	3.16	0.67	1.962	0.142
	İlçe	140	3.05	0.69		
	Köy	39	2.94	0.74		
Motivasyonel	İl Merkezi	141	3.99	0.58	1.316	0.270
	İlçe	140	3.88	0.74		

	Köy	39	3.84	0.72		
Davranışsal	İl Merkezi	141	3.65	0.77	1.337	0.264
	İlçe	140	3.52	0.71		
	Köy	39	3.64	0.78		
Kültürel Zekâ Toplam	İl Merkezi	141	3.69	0.46	1.842	0.160
	İlçe	140	3.58	0.52		
	Köy	39	3.58	0.55		

Öğretmenlerin çalıştıkları bölgelerin kültürel zekâ düzeyleri üzerindeki etkisini belirlemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. İnceleme için üç grup oluşturulmuştur: il merkezi, ilçeler ve köyler.

Sonuçlar, öğretmenlerin kültürel zekâ toplam puanları ile üstbilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal alt boyutların, çalıştıkları yerleşim bölgesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermediğini belirtmektedir ($p > .05$). Bu bulgular, öğretmenlerin görev yaptıkları yerlerin kültürel zekâ düzeyleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Diğer yandan, ortalama puanlara bakıldığında, köyde çalışan öğretmenlerin üstbilişsel kültürel zekâ seviyelerinin daha yüksek olduğu; bilişsel boyutta ise il merkezindeki öğretmenlerin ortalama puanlarının diğer gruplardan daha yukarıda olduğu görülmektedir. Motivasyonel ve davranışsal kültürel zekâ alt boyutları için ise gruplar arasındaki ortalamaların oldukça benzer olduğu dikkat çekmekte, ancak bu farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Bu bulgular, kültürel zekânın çalışılan çevreden bağımsız olarak bireysel özellikler, mesleki deneyimler ve kişisel farkındalık ile daha yakın bir ilişkiye sahip olduğunu düşündürmektedir.

3.4.Öğretmenlerin Mesleki Kıdem Yılı Değişkenine Göre Kültürel Zekâ Düzeylerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde, öğretmenlerin kültürel zekâ düzeylerinin mesleki kıdem değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Bu doğrultuda, kültürel zekânın toplam puanı ve alt boyutlarına ilişkin veriler uygun istatistiksel analizler kullanılarak değerlendirilmiş ve sonuçlar ilgili tabloda sunulmuştur.

Çizelge 6. Kültürel Zekâ Düzeyinin Mesleki Kıdem Yıllarına Göre Farklılaşma Durumuna İlişkin ANOVA Bulguları

Faktör	Kıdem Yılı	n	($\bar{X}$)	SS	F	p	Farklar**
Üstbilişsel	1-5 yıl	143	4.04	0.53	2.229	0.109	
	6-10 yıl	89	4.19	0.49			

	11 yıl ve üstü	88	4.11	0.59			
Bilişsel	1-5 yıl	143	3.03	0.66	0.861	0.424	
	6-10 yıl	89	3.11	0.70			
	11 yıl ve üstü	88	3.15	0.72			
Motivasyonel	1-5 yıl	143	3.86	0.70	1.723	0.180	
	6-10 yıl	89	4.03	0.67			
	11 yıl ve üstü	88	3.90	0.63			
Davranışsal	1-5 yıl	143	3.59	0.70	3.230	0.041*	
	6-10 yıl	89	3.74	0.79			A<C<B
	11 yıl ve üstü	88	3.46	0.76			
Kültürel Zekâ Toplam	1-5 yıl	143	3.58	0.48	2.119	0.122	
	6-10 yıl	89	3.72	0.52			
	11 yıl ve üstü	88	3.61	0.49			

*p < .05 düzeyinde anlamlıdır.

**1-5 yıl (A), 6-10 yıl (B), 11 yıl ve üstü (C)

Öğretmenlerin mesleki kıdemlerine göre kültürel zekâ düzeylerinde farklılık olup olmadığını incelemek amacıyla yapılan analizler, kültürel zekânın büyük ölçüde deneyim süresine bağlı olmaksızın bir yapı gösterdiğini ortaya koymuştur. Üstbilişsel, bilişsel ve motivasyonel kültürel zekâ boyutları ile toplam kültürel zekâ puanları açısından öğretmenlerin mesleki deneyimlerinde anlamlı bir fark tespit edilmemiştir (p > . 05).

Ancak, kültürel zekânın davranışsal yönünde mesleki kıdemle bağlantılı anlamlı bir farklılık gözlemlenmiştir. Özellikle 6–10 yıl arası deneyime sahip öğretmenlerin davranışsal kültürel zekâ düzeyinin, 11 yıl ve daha fazla kıdeme sahip olanlardan daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuç, orta düzey deneyime sahip öğretmenlerin kültürlerarası ortamlarda sözlü ve sözsüz davranışlarını daha esnek ve uyumlu bir şekilde sergileyebildiğini göstermektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, öğretmenlerin kültürel zekâlarının bilişsel ve farkındalık temelli yönlerinin mesleki deneyimden bağımsız olduğu söylenebilir; buna karşın kültürlerarası davranışların, mesleki süreçlerin belirli aşamalarında daha belirgin bir şekilde geliştiği ifade edilebilir. Bu durum, kültürel zekânın bazı yönlerinin zamanla otomatikleşirken, davranışsal uyumun mesleki dinamizm ve etkileşim yoğunluğu ile daha sıkı bir ilişki içinde olabileceğini düşündürmektedir.

3.5.Öğretmenlerin Çalıştıkları Eğitim Kademesi Değişkenine Göre Kültürel Zekâ Düzeylerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde, öğretmenlerin görev yaptıkları okul kademesine göre kültürel zekâ düzeylerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaçla yapılan analizlerin sonuçları ilgili tabloda verilmiştir.

Çizelge 7. Kültürel Zekâ Düzeyinin Çalıştıkları Eğitim Kademesine Göre Farklılaşma Durumuna İlişkin ANOVA Bulguları

Faktör	Eğitim Kademesi	n	($\bar{X}$)	SS	F	p
Üstbilişsel	Okulöncesi	56	4.16	0.45	1.320	0.268
	İlkokul	90	4.16	0.59		
	Ortaokul	100	4.08	0.53		
	Lise	74	4.01	0.55		
Bilişsel	Okulöncesi	56	2.89	0.65	2.183	0.090
	İlkokul	90	3.13	0.71		
	Ortaokul	100	3.17	0.67		
	Lise	74	3.07	0.70		
Motivasyonel	Okulöncesi	56	3.79	0.63	0.965	0.410
	İlkokul	90	3.93	0.74		
	Ortaokul	100	3.95	0.64		
	Lise	74	3.98	0.66		
Davranışsal	Okulöncesi	56	3.64	0.62	1.137	0.334
	İlkokul	90	3.55	0.81		
	Ortaokul	100	3.68	0.79		
	Lise	74	3.49	0.68		
Kültürel Zekâ Toplam	Okulöncesi	56	3.56	0.45	0.833	0.477
	İlkokul	90	3.64	0.56		
	Ortaokul	100	3.68	0.47		

	Lise	74	3.59	0.48		

Öğretmenlerin çalıştıkları eğitim düzeyleri (okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise) açısından kültürel zekâ seviyelerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile araştırılmıştır. Analiz bulguları, öğretmenlerin eğitim kademelerine göre kültürel zekânın üstbilişsel, bilişsel, motivasyonel ve davranışsal alt boyutları ile toplam kültürel zekâ puanlarının istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır ($p > .05$).

Ortalama puanlar değerlendirildiğinde, okul öncesi ve ilkokul öğretmenlerinin üstbilişsel kültürel zekâ düzeylerinin diğer gruplara göre daha yüksek olduğu; ortaokul öğretmenlerinin ise bilişsel alanda daha yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Motivasyonel ve davranışsal boyutlarda ise tüm eğitim kademelerinde benzer seviyelerin gözlemlendiği dikkat çekmektedir. Ancak, bu farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmemektedir.

Bu sonuçlar, öğretmenlerin bulunduğu eğitim kademesine bakılmaksızın kültürel zekâ düzeylerinin benzer bir dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Kültürel zekânın, öğretmenlerin çalıştıkları kademeden ziyade bireysel nitelikler ve mesleki deneyimler gibi değişkenlerle daha fazla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

4. TARTIŞMA

Bu çalışmanın sonuçları, öğretmenlerin kültürel zekâyla ilgili sorulara verdikleri cevapların belirli temalar etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. Çizelge 2'deki tanımlayıcı analiz verilerini incelediğimizde, en yüksek ortalama değerlerine sahip maddelerin genellikle kültürlerarası etkileşim arzusu, farkındalık ve etkileşim sürecini bilinçli bir şekilde yönetme ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Özellikle "Farklı kültürlerden insanlarla etkileşimde bulunmaktan keyif alırım" ifadesinin en yüksek ortalamaya sahip olması ($\bar{X}$ = 4,32), öğretmenlerin farklı kültürlerle olan etkileşimlerine ilişkin motivasyon ve ilgilerinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde, farklı kültürel kökenlere sahip kişilerle etkileşimde kültürel bilgi kullanımına dair farkındalığın ifade edildiği maddelerin de yüksek ortalamalara ulaşması, öğretmenlerin kültürlerarası süreçlerde farkındalık kazandıklarını ve bu süreçleri bilinçli olarak değerlendirebildiklerini göstermektedir. Bu durum, kültürel zekâyı bireyin kültürlerarası etkileşimlerde farkındalık geliştirme ve etkileşimi takip etme yetisi olarak ele alan kuramsal çerçevelerle uyum içerisindedir (Earley ve Ang, 2003; Ang ve Van Dyne, 2008; Van Dyne ve ark., 2010).

Buna karşılık, en düşük ortalamalara sahip olan maddelerin çoğunlukla kültüre özgü bilgi gerektiren alanlarda yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Özellikle başka dillerin yapısal özelliklerini anlama, sözel olmayan iletişim şekillerinin kültürler arası farklılıklarını bilme ve kültüre özgü toplumsal yapılara dair bilgi sahibi olma ile ilgili maddelerde ortalamaların daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, öğretmenlerin kültürler arası etkileşim konusundaki istek ve farkındalıklarının yüksek olmasına rağmen, farklı kültürlerle ilgili bilgi ağırlıklı içeriğe dair daha sınırlı bir yeterlilikte olabileceklerini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmenlerin kültürel zekâ profillerinin etkileşim açılığı, ilgi ve farkındalık unsurlarında güçlü bir yapıya sahip olduğu; buna karşılık kültüre özgü bilgi alanlarında gelişime ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Bu durum, kültürel zekânın özellikle bilgiye dayalı yönlerinin planlı eğitim süreçleri ve yapılandırılmış öğrenme deneyimleri aracılığıyla desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

4.1. Cinsiyet Değişkeni

Araştırma bulguları, öğretmenlerin kültürel zekâ seviyelerinin cinsiyete göre belirgin bir farklılık göstermediğini göstermektedir. Bu durum, kültürel zekânın cinsiyetle bağlantılı olmadan gelişebilen bir yetenek olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak alt boyutlar incelendiğinde, erkek öğretmenlerin motivasyonel kültürel zekâ konusunda kadın öğretmenlere kıyasla kayda değer bir şekilde daha yüksek puanlar elde ettiği saptanmıştır. Motivasyonel kültürel zekâ, bir bireyin çeşitli kültürlerle etkileşim kurma isteğini ve bu etkileşimde aktif olma eğilimini tanımlamaktadır (Earley & Ang, 2003).

Bu tespit, Mahasneh, Gazo ve Al-Adamat (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmayla örtüşmektedir. Türkiye'ye özgü bağlamda ise bu durumun sosyal roller, mesleki sorumlulukların dağılımı ya da kültürlerarası deneyimlerin bulunabilirliği ile ilişkili olabileceği öne sürülmektedir. Bununla birlikte, genel kültürel zekâ seviyesinde cinsiyetle ilgili bir farklılık olmaması, kültürel zekânın daha çok iş deneyimi ve bireysel gelişim süreçleriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir (Alemu, 2017).

4.2. Öğrenim Düzeyi Değişkeni

Öğrenim düzeyi ile ilgili yapılan incelemelerde, yalnızca üstbilişsel kültürel zekâ alanında belirgin bir farklılık gözlemlenmiştir. Lisansüstü eğitim almış öğretmenlerin üstbilişsel kültürel zekâ seviyelerinin daha yüksek olması, akademik eğitim süreçlerinin bireylerin analiz, değerlendirme ve stratejisel düşünme yeteneklerini geliştirdiğini göstermektedir. Üstbilişsel kültürel zekâ, kişilerinin kültürlerarası etkileşimlerde kendi düşünme süreçlerinin farkında olmasıyla sıkı bir şekilde bağlantılıdır (Ang & Van Dyne, 2008).

Diğer alt boyutlar ve toplam kültürel zekâ puanları açısından eğitim seviyesinde anlamlı bir farkın olmaması, kültürel zekânın sadece akademik seviyeden etkilenmediğini; aynı zamanda deneyim, mesleki etkileşim ve bireysel farkındalık ile de şekillendiğini göstermektedir. Banks (2006) ve Gay (2018), akademik eğitimin kültürel bilinci arttırdığını, ancak bunun yeterli olamayacağını ortaya koymuştur.

4.3. Görev Yeri Değişkeni

Öğretmenlerin çalıştıkları yerler (il merkezi, ilçe, köy) açısından kültürel zekâ seviyelerinde istatistiksel olarak önemli bir farklılık saptanmamıştır. Ancak, tanımlayıcı ortalamalar köyde çalışan öğretmenlerin üstbilişsel kültürel zekâ puanlarının görece daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum, kısıtlı kaynaklar olsa bile farklı sosyal ve kültürel koşullarla baş etme zorunluluğunun öğretmenlerin kültürel bilincini artırabileceğini düşündürmektedir.

Earley ve Ang (2003) ve Livermore (2011), kültürel zekânın yalnızca kültürel farklılıkların fazla olduğu yerlerde değil, aynı zamanda bireylerin karşılaştıkları durumları düşünerek değerlendirdikleri her ortamda gelişebileceğini belirtmektedir. Bu bulgu, kültürel zekânın

çevresel faktörlerle ve bireyin yorumlama ile farkındalık süreçleriyle şekillendiğini ortaya koymaktadır.

4.4. Mesleki Kıdem Değişkeni

Mesleki kıdem değişkenine bağlı yapılan incelemelerde, yalnızca davranışsal kültürel zekâ ile ilgili önemli bir farklılık gözlemlenmiştir. Özellikle 6-10 yıllık deneyime sahip öğretmenlerin davranışsal kültürel zekâ düzeylerinin daha yüksek olması, bu grubun mesleki deneyim ile pedagojik esnekliği iyi bir dengede kullandığını düşündürmektedir. Davranışsal kültürel zekâ, bireyin kültürel bağlama uygun hareket etme yeteneğini anlatmaktadır (Earley & Ang, 2003).

Uzun süreli mesleki deneyime sahip öğretmenlerdeki puanların düşüklüğü, mesleki tükenmişlik ya da rutinleşme gibi durumlarla bağlantılı olabilir. Ayrıca, kültürel zekânın diğer yönlerinde kıdemle ilgili belirgin bir farklılık olmaması, bu yeterliliğin yalnızca hizmet süresine değil, aynı zamanda sürekli mesleki gelişim fırsatlarına da bağlı olduğunu göstermektedir.

4.5. Eğitim Kademesi Değişkeni

Öğretmenlerin çalıştıkları eğitim kademesine göre kültürel zekâ seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Bu durum, kültürel zekânın okul türünden bağımsız olarak öğretmenlerin mesleki rollerinin ortak bir bileşeni olduğunu göstermektedir. Ancak, özellikle bilişsel kültürel zekâda okul öncesi öğretmenlerin daha düşük puanlar alması dikkat çekmektedir.

Bilişsel kültürel zekâ, kültürel bilgi birikimini temsil ettiğinden, daha soyut ve teorik içeriğe sahip üst kademelerde çalışan öğretmenlerin bu alanda daha yüksek puanlar alması beklenmektedir (Earley & Ang, 2003). Bu sonuç, özellikle okul öncesi öğretmen eğitimi programlarında kültürel içerikli derslerin güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, öğretmenlerin kültürel zeka seviyelerinin kişisel etkenler çerçevesinde nasıl farklılık gösterdiğini incelemeyi hedeflemiştir. Elde edilen veriler, öğretmenlerin kültürel çeşitlilikle başa çıkma yeteneklerinin belirli bir düzeyde geliştiğini ortaya koymakla birlikte, bu yeteneklerin alt boyutlar ve bireysel özellikler bakımından değişebildiğini göstermektedir.

Kişisel değişkenler açısından elde edilen sonuçlar, kültürel zekanın bazı alanlarının bireysel niteliklerden etkilendiğini göstermektedir. Cinsiyetle ilgili olarak genel kültürel zeka seviyesinde anlamlı bir farklılık gözlemlenmezken, motivasyonel kültürel zeka boyutunda erkek öğretmenlerin puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durum, kültürlerarası etkileşime yönelik ilgi, arzu ve gayret unsurlarının sosyal ve çevresel faktörlerden etkilenebileceğini göstermektedir.

Öğrenim düzeyi değişkeni üzerine yapılan değerlendirmelerde, lisansüstü eğitim almış öğretmenlerin üstbilişsel kültürel zeka seviyelerinin lisans mezunlarına göre daha yüksek olduğu ortaya konmuştur. Bu sonuç, akademik eğitimin bireylerin kültürel durumları analiz etme, değerlendirme ve stratejik düşünme becerilerini güçlendirdiğini göstermektedir. Diğer kültürel zeka boyutlarında ise kayda değer bir farklılık gözlemlenmemekle birlikte, lisansüstü grup için ortalamanın genel olarak daha yüksek olması dikkat çekicidir.

Mesleki kıdemle ilgili değişkenler arasında yalnızca davranışsal kültürel zeka boyutunda belirgin bir farklılık gözlemlenmiştir. Özellikle 6-10 yıl arasında mesleki deneyimi olan öğretmenlerin, daha uzun süre çalışan öğretmenlere göre davranışsal uyum ve esneklik açısından daha yetkin olduğu görülmektedir. Bu bulgu, mesleki deneyimin belirli bir aşamasında kültürel etkileşim becerilerinin daha etkin kullanıldığını, ilerleyen yıllarda ise bu becerilerin durağanlaşabileceğini düşündürmektedir.

Görev yeri ve eğitim kademesi değişkenleri açısından kültürel zeka seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir. Ancak, tanımlayıcı anlamda bazı küçük farklılıkların gözlemlenmesi, kültürel zekanın yalnızca yapısal şartlardan değil, kişisel tecrübeler ve farkındalık süreçlerinden de etkilendiğini göstermektedir.

Bu bulgular ışığında, öğretmenlerin kültürel zeka seviyelerinin özellikle bilişsel boyutları açısından desteklenmesi gerektiği söylenebilir. Hizmet içi eğitim programlarında kültürel bilgi içeriklerine daha fazla yer verilmesi, öğretmenlerin farklı kültürel sistemler, değerler ve iletişim tarzları hakkında bilgi düzeylerini yükseltebilir. Ayrıca, lisansüstü eğitim ve mesleki gelişim programlarının, öğretmenlerin üstbilişsel farkındalıklarını artırdığı göz önüne alındığında, bu tür programlara katılımın teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, kültürel zeka öğretmenlik mesleği açısından geliştirilebilir ve desteklenebilir bir beceridir. Öğretmenlerin şahsi nitelikleri ve mesleki deneyimleri bu becerinin belirli alanlarını etkileyebilir, ancak planlı eğitim süreçleri ve farkındalık temelli uygulamalarla kültürel zekanın tamamen güçlendirilmesi mümkündür. Gelişmiş kültürel zekaya sahip öğretmenlerin, artan farklılıkların yaşandığı eğitim ortamlarda daha kapsayıcı, duyarlı ve etkili bir öğretim yaklaşımı sergilemesi beklenir.

KAYNAKLAR

Alemu, Y. (2017). Exploring primary school teachers' multicultural competence and its correlates. *African Educational Research Journal, 5*(5), 194–199. https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1214160.pdf adresinden alındı

Ang, S., & Van Dyne, L. (2008). Handbook on cultural intelligence: Theory, measurement and applications. S. Ang, & L. Van Dyne (Dü) içinde, *Conceptualization of cultural intelligence: Definition, distinctiveness, and nomological network.* Armonk: NY: M.E. Sharpe.

Ang, S., Van Dyne, L., & Koh, C. (2007). Personality correlates of the four-factor model of cultural intelligence. Group & Organization Management). *32*(1), 100–123. https://doi.org/10.1177/1059601106286999

Arastaman, G. (2017). Kültürel Zeka Ölçeği'nin (KZÖ) Türk akademisyenler üzerinde geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Yükseköğretim Dergisi, 8*(1), 1-8. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/596693 adresinden alındı

Banks, J. (2006). *Cultural diversity and education: Foundations, curriculum, and teaching* (5 b.). Allyn & Bacon.

Early, P., & Ang, S. (2003). *Cultural İntelligence Across Cultures.* CA: Stanford Üniversitesi Yayınları.

Gay, G. (2018). *Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice* (2nd ed. b.). Teachers College Press.

Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (23. Baskı b.). Nobel Yayıncılık.

Livermore, D. (2011). *The cultural intelligence difference: Master the one skill you can't do without in today's global economy.* AMACOM.

MacNab, B., & Worthley, R. (2012). Individual characteristics as predictors of cultural intelligence development: The relevance of self-efficacy. *International Journal of Intercultural Relations, 36*(1), 62-71. https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2010.12.001

Mahasneh, A., Gazo, A., & Al-Adamat, O. (2019). Cultural intelligence of the Jordan teachers and university students: Comparative study. *European Journal of Contemporary Education, 8*(2), 303–314. https://doi.org/10.13187/ejce.v18i2.387

Mercan, N. (2016). Kültürel zekâ ve kültürlerarası duyarlılık arasındaki ilişki: Konaklama işletmeleri örneği. *Turizm Akademik Dergisi, 3*(2), 1–15.

Thomas, D., & Inkson, K. (2009). *Cultural Intelligence: Living and Working Globally.* Berrett-Koehler Publishers.

Van Dyne, L., Ang, S., & Livermore, D. (2010). Cultural intelligence: A pathway for leading in a rapidly globalizing world. *Leading Across Differences*, 131-138.

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 23 - 29, 2025 – IZMIR
Vol. 5 - ISBN NR: 978-625-5694-64-5

EĞİTİM BİLİMLERİNDE SOSYAL AĞ ANALİZİ ARAŞTIRMALARINA DAYALI KURAMSAL BİR SENTEZ

Mehmet Emin ÖREN
MEB,
mehmeteminoren@gmail.com - 0000-0002-2227-7145

Prof. Dr. Hasan Basri MEMDUHOĞLU
Siirt Üniversitesi,
hasanmemduhoglu@gmail.com - 0000-0001-5592-2166

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, eğitim bilimlerinde sosyal ağ analizi ve liderlik alanında yürütülmüş yurtiçi ve yurtdışı araştırmaları bütüncül bir bakış açısıyla ele alarak, danışma ve tavsiye alma ilişkilerinin eğitim örgütlerinde liderliğin nasıl üretildiğini ortaya koymaktır. Çalışma, sosyal ağ analizi ile liderlik çalışmalarının birlikte ele alındığı araştırmalara dayalı olarak, liderliğin yalnızca biçimsel roller ya da bireysel özellikler üzerinden açıklanamayacağını savunmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalar; öğretmenler ve yöneticiler arasındaki mesleki öğrenme, bilgi paylaşımı, arkadaşlık ve tavsiye ağlarının, bazı aktörleri örgüt içinde daha görünür ve etkili hâle getirdiğini göstermektedir. Bu süreçte sıkça danışılan bireyler, biçimsel yetkiden bağımsız olarak liderlik işlevi üstlenmektedir. İncelenen araştırmalar, danışma ilişkilerinin rastlantısal olmadığını; kıdem, branş, cinsiyet, deneyim ve benzerliğin çekim gücü gibi değişkenlerin bu ilişkilerin oluşumunda belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca uzmanlık, iletişim becerileri ve ilişkisel güven gibi güç kaynaklarının, danışılan aktörlerin liderleşme sürecini desteklediği görülmektedir. Sonuç olarak bu kuramsal sentez, eğitim örgütlerinde liderliğin atanmış bir pozisyondan çok, danışma ilişkileri ve sosyal ağ yapıları içinde üretilen ilişkisel bir olgu olduğunu göstermektedir. Çalışma, eğitim yönetimi alanında liderliği anlamaya yönelik birey merkezli yaklaşımların ötesine geçilmesi gerektiğine işaret etmekte ve sosyal ağ temelli araştırmaların kuramsal önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Danışma ilişkileri, eğitim yönetimi, liderlik, sosyal ağ analizi.

1. GİRİŞ

Eğitim örgütlerinde liderlik, uzun yıllar boyunca yöneticilerin bireysel özellikleri, liderlik stilleri ve biçimsel roller üzerinden ele alınmıştır. Bu yaklaşım, liderliği çoğunlukla atanmış pozisyonlara indirgerken, örgüt içindeki sosyal ilişkilerin ve etkileşim örüntülerinin liderliğin ortaya çıkışındaki rolünü sınırlı biçimde ele almıştır. Oysa eğitim örgütleri, yalnızca resmi hiyerarşik yapılardan oluşan kapalı sistemler değil; öğretmenler, yöneticiler ve diğer paydaşlar

arasında kurulan çok katmanlı, dinamik ve çoğu zaman örtük ilişkiler ağından oluşan açık sosyal sistemlerdir.

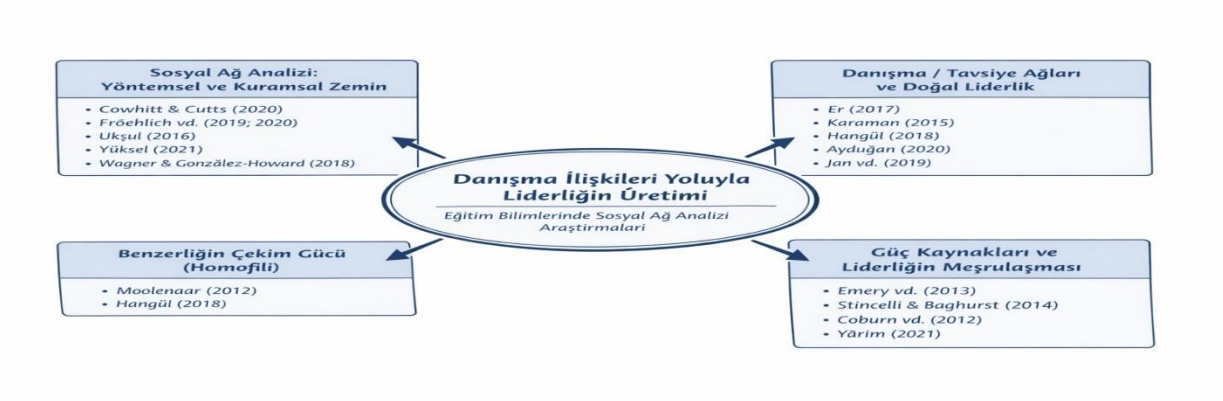
Bu ilişkiler ağı içinde bilgi, etki ve karar alma süreçleri yalnızca biçimsel yetki kanalları üzerinden değil; danışma, tavsiye alma, fikir paylaşımı ve mesleki etkileşimler yoluyla şekillenmektedir. Eğitim örgütlerinde günlük pratikler incelendiğinde, birçok kararın resmi toplantılardan ziyade, informel danışma ilişkileri içinde olgunlaştığı görülmektedir. Bu durum, liderliğin yalnızca atanmış roller üzerinden değil, ilişkisel süreçler aracılığıyla üretildiğini göstermektedir.

Eğitim bilimlerinde sosyal ağ analizi temelli araştırmaların artması, liderliğin bu ilişkisel boyutuna yönelik ilgiyi güçlendirmiştir. Sosyal ağ analizi, bireylerin örgüt içindeki konumlarını yalnızca statüleriyle değil, kurdukları ilişkilerin niteliği ve yoğunluğuyla ele alarak, liderliğin fiili dağılımını görünür kılmaktadır. Özellikle danışma ve tavsiye alma ilişkileri, eğitim örgütlerinde liderliğin üretildiği temel sosyal mekanizmalardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, eğitim bilimlerinde sosyal ağ analizi ve liderlik alanında yürütülmüş yurtiçi ve yurtdışı araştırmaları sentezleyerek, danışma ilişkilerinin eğitim örgütlerinde liderliği nasıl ürettiğini kuramsal bir çerçevede tartışmaktır. Çalışma, yalnızca ilgili araştırmalara dayanmakta ve bu çalışmaların ortak yönleri üzerinden sosyal ağ analizi ve liderliğin ilişkisel niteliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Eğitim bilimlerinde sosyal ağ analizi ve liderlik alanında yürütülen araştırmalar incelendiğinde, çalışmaların belirli tematik odaklar etrafında kümelendiği görülmektedir. Bu temalar, sosyal ağ analizinin eğitim araştırmalarındaki gelişimi ve kuramsal yönelimi, danışma ve tavsiye ağları aracılığıyla liderliğin ortaya çıkışı, benzerliğin çekim gücü ve liderliğin ilişkisel güç kaynakları üzerinden derinleşmesi biçiminde özetlenebilir. Bu çalışmada, literatürde ayrı ayrı ele alınan *ancak kuramsal olarak birbiriyle yakından ilişkili olan benzerliğin çekim gücü ve güç kaynakları temaları, liderliğin ilişkisel boyutunu bütüncül biçimde tartışabilmek amacıyla aynı başlık altında* değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda ilgili araştırmalar, *üç ana başlık* altında ele alınarak tematik bir sentez sunulmuştur.

Şekil 1. İlgili Araştırmaların Dağılımı.

Şekil 1'de, eğitim bilimlerinde sosyal ağ analizi ve liderlik alanında yürütülen ilgili araştırmalar tematik bir çerçevede sunulmuştur. İncelenen çalışmalar; sosyal ağ analizinin yöntemsel ve kuramsal katkıları, danışma ve tavsiye ağları yoluyla liderliğin ortaya çıkışı, benzerliğin çekim gücünün ilişki örüntülerindeki rolü ve liderliğin ilişkisel güç kaynakları üzerinden meşrulaşması olmak üzere dört ana tema altında toplanmaktadır. Bu tematik yapı, liderliğin eğitim örgütlerinde bireysel özelliklerden ya da biçimsel rollerden ziyade, danışma ilişkileri ve sosyal ağ yapıları içinde üretildiğini göstermektedir.

3. EĞİTİM BİLİMLERİNDE SOSYAL AĞ ANALİZİ ARAŞTIRMALARININ GELİŞİMİ VE YÖNELİMİ

Eğitim bilimlerinde sosyal ağ analizinin kullanımı, örgüt içi ilişkilerin karmaşıklığını anlama ihtiyacından doğmuştur. Bibliyometrik ve içerik analizi temelli çalışmalar, sosyal ağ analizinin özellikle son yıllarda eğitim araştırmalarında giderek daha fazla tercih edilen bir yaklaşım hâline geldiğini göstermektedir (Ukşul, 2016; Yüksel, 2021). Bu çalışmalar, sosyal ağ analizinin bilgi paylaşımı, etkileşim örüntüleri ve mesleki ilişkilerin incelenmesinde önemli bir boşluğu doldurduğunu ortaya koymaktadır.

Metodolojik incelemeler, sosyal ağ analizinin geleneksel yöntemlere kıyasla örgüt içindeki ilişkisel yapıları daha bütüncül biçimde ele alabildiğini vurgulamaktadır (Cowhitt ve Cutts, 2020). Özellikle karmaşık örgüt yapılarında, bireylerin yalnızca ne düşündüğünü değil, kiminle, ne sıklıkla ve hangi amaçla etkileşim kurduğunu anlamak, liderliğin gerçek dağılımını ortaya koymak açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda sosyal ağ analizi, liderliğin yalnızca algısal ya da pozisyonel göstergelerle açıklanamayacağını göstermektedir.

Eğitim alanında karma yöntemli sosyal ağ analizi çalışmalarını inceleyen araştırmalar, bu yaklaşımın liderlik, öğrenme ve etkileşim süreçlerinin birlikte ele alınmasına imkân tanıdığını ortaya koymaktadır (Froehlich vd., 2019; Froehlich vd., 2020). Bu çalışmalar, sosyal ağ analizinin yalnızca bir teknik değil, aynı zamanda liderliği ilişkisel bir süreç olarak kavramsallaştıran güçlü bir analitik çerçeve sunduğunu göstermektedir.

Eğitim bilimlerinde sosyal ağ analizinin kuramsal katkılarını tartışan çalışmalar, bu yaklaşımın yalnızca teknik bir analiz aracı olmadığını, aynı zamanda eğitim araştırmalarında yeni kavramsal açılımlar sunduğunu ortaya koymaktadır. Wagner ve González-Howard (2018), sosyal ağ analizinin eğitim bilimleri alanındaki kullanımının önemine dikkat çekerek, kişiler arasındaki bağlantıların ve gruplar içerisindeki ilişki kalıplarının eğitimsel süreçlerin anlaşılmasında merkezi bir rol oynadığını vurgulamıştır. Araştırmacılar, özellikle eğitimde söylem araştırmaları ile sosyal ağ analizi arasındaki teorik bağlantılara odaklanarak, sosyal ağ yaklaşımının eğitimsel etkileşimlerin ve anlam üretim süreçlerinin çözümlenmesinde etkili bir çerçeve sunduğunu savunmuştur. Bu bağlamda sosyal ağ analizi, eğitim araştırmalarında yalnızca mevcut ilişkileri betimleyen bir yöntem değil, aynı zamanda yeni araştırma sorularının geliştirilmesine katkı sağlayan kuramsal bir araç olarak değerlendirilmektedir.

4. DANIŞMA VE TAVSİYE AĞLARI ÜZERİNDEN LİDERLİĞİN ÜRETİMİ

İlgili araştırmaların önemli bir bölümü, eğitim örgütlerinde danışma ve tavsiye ağlarının liderliğin ortaya çıkışında belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Öğretmenler ve yöneticiler arasındaki mesleki öğrenme, bilgi paylaşımı ve arkadaşlık ilişkileri, bazı bireylerin

örgüt içinde daha merkezi ve etkili konumlar elde etmesine yol açmaktadır (Ayduğan, 2020; Er, 2017). Bu bireyler, zamanla sıkça danışılan ve görüşlerine başvurulan aktörler hâline gelmektedir.

Danışma ilişkilerine odaklanan çalışmalar, atanmış liderlerle sosyal ağ içinde öne çıkan liderlerin her zaman örtüşmediğini ortaya koymaktadır (Hangül, 2018; Karaman, 2015). Bu durum, liderliğin biçimsel yetkiden ziyade ilişkisel etki üzerinden üretildiğini göstermektedir. Sosyal ağlar içinde doğal lider olarak tanımlanan bu aktörler, sahip oldukları uzmanlık, deneyim ve güvenilirlik sayesinde liderlik işlevi üstlenmektedir.

Çevrim içi öğrenme ve araştırma topluluklarına yönelik çalışmalar da benzer biçimde, sosyal ağ ilişkilerinin grup performansı ve etkileşim düzeyi üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir (Jan vd., 2019). Bu bulgular, danışma ilişkilerinin yalnızca yüz yüze örgütlerde değil, dijital ortamlarda da liderliğin üretiminde etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

5. BENZERLİĞİN ÇEKİM GÜCÜ VE GÜÇ KAYNAKLARI BAĞLAMINDA LİDERLİĞİN DERİNLEŞMESİ

İlgili araştırmalar, danışma ilişkilerinin oluşumunda benzerliğin çekim gücünün önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Öğretmenlerin ve yöneticilerin yaş, kıdem, branş ve deneyim gibi ortak özelliklere sahip bireylerle daha sık etkileşim kurduğu ve bu etkileşimlerin ağ içinde alt gruplar oluşturduğu görülmektedir (Hangül, 2018; Moolenaar, 2012). Bu durum, liderliğin ilişkisel olarak meşrulaşmasında benzerlik temelli bağların etkisini ortaya koymaktadır.

Öğretmenler arasındaki sosyal ağların yalnızca bireysel ilişkileri değil, aynı zamanda örgütsel değişim ve yenilik süreçlerini de etkilediği literatürde vurgulanmaktadır. Coburn ve arkadaşları (2012) tarafından yürütülen çalışmada, öğretmenlerin öğretim reformlarına ilişkin algıları ile sosyal ağ yapıları arasındaki ilişkiler incelenmiş ve güçlü sosyal ağlara sahip öğretmen gruplarının yenilikçi öğretim yaklaşımlarına daha fazla destek sunduğu ortaya konmuştur. Bu bulgu, sosyal ağların yalnızca benzerlik temelli ilişkiler üretmekle kalmadığını, aynı zamanda liderliğin meşruiyetini ve etki alanını örgütsel dönüşüm süreçleriyle ilişkilendirdiğini göstermektedir. Bu çerçevede danışma ve etkileşim ağları, liderliğin yalnızca kişiler arası güvene değil, aynı zamanda pedagojik yeniliklere yön verme kapasitesine dayalı olarak üretildiği bir zemin sunmaktadır.

Bunun yanı sıra liderliğin üretiminde bireysel yetkinlikler ve güç kaynakları da belirleyici olmaktadır. Sosyal ilişkiler içinde öne çıkan liderlerin; iletişim becerileri, uzmanlık, sorumluluk alma ve örgütsel bağlamı okuyabilme gibi özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir (Emery vd., 2013; Stincelli ve Baghurst, 2014). Eğitim örgütlerinde yürütülen çalışmalar, sosyal ağ yoğunluğunun ve ilişkisel etkileşimin liderlerin örgütsel süreçler üzerindeki etkisini artırdığını göstermektedir (Yarım, 2021).

6. SONUÇ

Eğitim bilimlerinde sosyal ağ analizi ve liderlik alanında yürütülen araştırmalar birlikte değerlendirildiğinde, danışma ilişkilerinin liderliğin üretildiği temel sosyal mekanizmalardan biri olduğu açıkça görülmektedir. İlgili çalışmalar, liderliğin yalnızca biçimsel roller ya da bireysel özellikler üzerinden açıklanamayacağını; bunun yerine sosyal ağ yapıları, danışma

ilişkileri ve etkileşim örüntüleri içinde şekillenen ilişkisel bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu kuramsal sentez, eğitim örgütlerinde liderliği anlamaya yönelik birey merkezli yaklaşımların ötesine geçilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Danışma ilişkileri aracılığıyla üretilen liderlik, eğitim örgütlerinde karar alma, bilgi paylaşımı ve örgütsel öğrenme süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda sosyal ağ analizi temelli araştırmalar, eğitim yönetimi alanında liderliği daha bütüncül, ilişkisel ve bağlamsal bir perspektifle ele almak için güçlü bir kuramsal zemin sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ayduğan, M. (2020). *Okullardaki iletişim sürecinin sosyal ağ kuramı bağlamında değerlendirilmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal

Coburn, C. E., Russell, J. L., Kaufman, J. H., ve Stein, M. K. (2012). Supporting sustainability: Teachers' advice networks and ambitious instructional reform. *American Journal of Education*, *119*(1), 137-182.

Cowhitt, T., ve Cutts, A. (2020). Using network analysis to compare bibliographic database journal coverage. *Journal of Electronic Resources Librarianship*, *32*(3), 195-210.

Emery, C., Calvard, T. S., ve Pierce, M. E. (2013). Leadership as an emergent group process: A social network study of personality and leadership. *Group Processes and Intergroup Relations*, *16*(1), 28-45.

Er, E. (2017). *İlköğretim kurumlarında yönetici ve öğretmen ilişkilerinin sosyal ağ analizi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Froehlich, D. E., Rehm, M., ve Rienties, B. C. (2019). MMSNA: An introduction of a tale of two communities. D. E. Froehlich, M. Rehm, ve B.C. Rienties (Ed.), *Mixed methods social network analysis* içinde (1-9), Routledge.

Froehlich, D. E., Van Waes, S., ve Schäfer, H. (2020). Linking quantitative and qualitative network approaches: A review of mixed methods social network analysis in education research. *Review of Research in Education*, *44*(1), 244-268.

Hangül, Ş. (2018). O*kullardaki sosyal yapı ve doğal liderlik süreçlerinin sosyal ağ teorisi perspektifinden incelenmesi: bir durum çalışması.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Jan, S. K., Vlachopoulos, P., ve Parsell, M. (2019). Social Network Analysis and Learning Communities in Higher Education Online Learning: A Systematic Literature Review. *Online Learning*, *23*(1).

Karaman, Ş. (2015). *Ağbağda biçimsel ve doğal lider: Bir kamu üniversitesinde uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Moolenaar, N. M. (2012). A social network perspective on teacher collaboration in schools: Theory, methodology, and applications. *American Journal of Education*, *119*(1), 7-39.

Ukşul, E. (2016). *Türkiye'de eğitimde ölçme ve değerlendirme alanında yapılmış bilimsel yayınların sosyal ağ analizi ile değerlendirilmesi: Bir bibliyometrik çalışma.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

Wagner, C. J., ve González-Howard, M. (2018). Studying discourse as social interaction: The potential of social network analysis for discourse studies. *Educational Researcher*, *47*(6), 375-383.

Yarım, M.A. (2021). *Sosyal ağ analizi ile okullarda, örgütsel moral değerleri ve doğal liderlik profillerinin incelenmesi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yüksel, A. O. (2021). E*ğitim bilimlerinde yükseköğretim düzeyinde yapılmış sosyal ağ analizi çalışmalarının incelenmesi.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ÖĞRETİM TASARIM MODELLERİNDE DOĞAL DİL İŞLEME TEKNOLOJİLERİ KULLANILABİLİR Mİ?

Arş. Gör. Dr. Erhan CEYLAN
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
drceylaner@gmail.com - 0000-0002-5215-2781

ÖZET

Öğretim tasarım modelleri, öğrenme süreçlerini sistematik ve ölçülebilir hâle getirmeyi amaçlayan kuramsal çerçeveler sunar. ADDIE, Dick & Carey ve Kemp gibi yaygın modeller; eğitim programlarının analiz, tasarım, geliştirme, uygulama ve değerlendirme aşamalarını yapılandırarak etkili öğrenme ortamlarının oluşturulmasına rehberlik eder. Son yıllarda yapay zekâ, özellikle doğal dil işleme (Natural Language Processing-NLP) teknolojilerindeki gelişmeler, bu modellerin eğitim ortamlarına entegrasyonunu gündeme getirmiştir. Bu çalışmanın amacı, öğretim tasarım modelleri ile NLP teknolojilerinin kesişim noktalarını incelemek ve eğitimde yenilikçi uygulamalara yönelik bir perspektif sunmaktır.

Çalışmada, nitel araştırma yaklaşımı kapsamında betimsel alanyazın taraması yöntemi kullanılmıştır. Öğretim tasarımı modelleri ve NLP alanlarında son yıllarda yayımlanmış güncel çalışmalar incelenmiştir. İncelemeler sonucunda, NLP teknolojilerinin öğretim tasarım modellerinin tüm aşamalarında işlevsel katkılar sunduğu söylenebilir. Örneğin analiz aşamasında, öğrenci ihtiyaçları ve duyuşsal durumlar metin madenciliği ve duygu analizi yoluyla belirlenebilmektedir. Tasarım aşamasında, öğrenme hedeflerinin NLP tabanlı sistemlerle uyumlu hale getirilmesi ve kişiselleştirilmiş içerik önerilerinin otomatik olarak üretilmesi öne çıkmaktadır. Geliştirme aşamasında, akıllı ders materyalleri, metin özetleme ve soru-cevap sistemleri kullanılabilmektedir. Uygulama aşamasında, sohbet robotları ve dil destekli öğrenme asistanları öğrenci etkileşimini desteklemektedir. Değerlendirme aşamasında ise açık uçlu yazılı yanıtların otomatik analizi ve öğrenci geri bildirimlerinin çözümlenmesi, ölçme ve değerlendirme süreçlerinin niteliğini artırmaktadır.

Sonuç olarak, NLP teknolojilerinin öğretim tasarım modellerine entegrasyonu, öğrenme süreçlerini daha kişiselleştirilmiş, erişilebilir ve verimli hâle getirme potansiyeline sahiptir. Bu çalışma, öğretim tasarımının her aşamasında NLP tabanlı uygulamaların nasıl konumlandırılabileceğine dair kavramsal bir çerçeve sunmakta ve özellikle öğretmen eğitimi ile dijital öğrenme ortamlarında yapılacak deneysel araştırmalar için yol gösterici nitelik taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Öğretim Tasarımı Modelleri, Doğal Dil İşleme, Yapay Zekâ, Eğitim Teknolojileri.

UYARLANABİLİR ÖĞRENME ORTAMLARINDA YAPAY ZEKA ETKİSİ

Doç. Dr. Barış AYAZ

Siirt Üniversitesi

baris.mercimek@siirt.edu.tr – 0000-0002-0368-4693

ÖZET

Bireysel öğrenme farklılıkların temeli farklı değişkenlere dayanmaktadır. Öğrenme stilleri, öğrenmeye ayrılan zaman, algılama ve öğrenme performansı bunlardan bazılarıdır. Ancak her öğrenenin aynı kalıpta öğrenme sürecinin yapılandırılması oldukça sık karşılaşılan bir durum olmaktadır. Bu durum kalabalık sınıflarda, ortak öğretim hedeflerine ulaşmaya çalışan öğrenme gruplarında olağan kabul edilebilir. Ancak olanakların uygun olduğu durumlarda her öğrenen için kendisine en uygun biçimde yapılandırılmış öğrenme ortamı ideali temsil etmektedir. Uyarlama birden fazla biçimde yapılabilmektedir. İçeriği uyarlama, arayüzü uyarlama, konu akış sürecini uyarlama ve dönütleri uyarlama bu biçimlerden bazılarıdır. Algoritmaların önceden şekillendiği, sonsuz seçkisiz uyarlama olmayan sistemlerde anlık karar değişikliklerinin etkin bir şekilde uyarlaması güçleşmektedir. Benzer biçimde arayüzün öğrenci isteği veya ön izlem ve ön teste göre oluşturulduğu durumlarda öğrenme sürecinde karar değişikliklerinin uyarlaması yine zor olabilmektedir. Konu hakkında ön bilgi seviyesinin düşük olduğu konularda basitten karmaşığa, somuttan soyuta bir akış izlenebilmektedir. Bu da zaman zaman konu ilgisi yüksek olan öğrencilerde uyarlama performansının istendik seviyede olmadığını gösterebilmektedir. Tüm bunların ışığında öğrenme sürecinde yer alan tüm bilişsel ve fiziksel değişimlere uyum sağlayabilecek Bayesyen mantığını yapay zeka desteğiyle sunabilecek dinamik sistemlerin önemi açığa çıkmaktadır. Yapay zeka öğrenenin anlık dalgalanmalarını takip ederek en ideal navigasyon sürecini işe koşabilecektir. Her öğrenme hatası veya karmaşası kısa sürede anlaşılabilecek ve biçimlendirilmiş dönüt mekanizması bireye özgü oluşturulabilecektir. Farklılaştırılmış öğrenme ortamlarının statik yapısının ötesine geçerek ders sonu değerlendirme sürecine kadar etkin ve uyarlanabilir bir öğrenme yapısı oluşturulabilecektir. Bununla birlikte tesadüfi doğru yanıtlar ve sistemin karar mekanizmasında ki hatalar sınırlılık ve limitler arasında gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Yapay zeka, uyarlanabilir ortamlar, öğrenme

1. İYİLEŞTİRİLMİŞ ÖĞRENME VE DİJİTAL DÖNÜŞÜM

İnsanın nörolojik yapısı gereği öğrenme sürecinin açıklanması fizyolojik olarak sınırlı kalmaktadır (Driscoll ve Burner, 2005; Korkmaz ve Mahiroğlu, 2007). Bunun yanında öğrenmenin günümüze kadar farklı araçlar ve yöntemlerle sağlamaya çalışıldığı gözlenmektedir. Öğrenmenin etkili ve verimli olması için öğretici öğrenen içerik ve sistem yöneticileri tarafından koordineli bir çalışma gerekmektedir (Balyer, 2012; Shanks,

1995). Bugün öğrenme önce hatırlama ile başlayan sonrasında kalıcı ve transfer edilebilir yapıya dönüştükten sonra uzun süreli bellekte yer edinmiş karmaşık bir yapıyı temsil etmektedir. Öğrenme içeriklerine erişim önce dijital teknolojilerin yaygınlaşması günümüzde internet ve zeki öğrenme sistemleri ile daha mümkün hale gelmiştir. Bilgiye hızla erişim için derin öğrenme büyük veri tabanları ve makine öğrenmesi gibi kolaylaştırıcı unsurların mevcut olduğu gözlenmektedir. Yapay zeka araçları da popülaritesini korumakla beraber sınırlı ve riskli kullanım alanlarını beraberinde getirmektedir. Öğretici tarafından bakıldığında anlatılacak içeriye kolay erişim örnek sorular ve çözümleri ders materyalleri geribildirim ve öğrenci takibi açısından oldukça fazla sayıda yarar sunmaktadır. Öğrenci açısından bakıldığında bilgiye hızlı erişim konuya ilişkin farklı anlatımlar, materyaller, kaynaklar ve öğreticiler bulunabilmektedir (Owoc vd., 2019; Sangapu, 2018). Ancak öğrenme performansına katkı sağlayacak ödev ve çalışma dosyalarına ilişkin sunduğu pratik yararlar nedeniyle öğrenmenin doğasına aykırı spesifik öğrenme durumları ortaya çıkarabilmektedir. Bu durum avantaj olarak görülse de öğrenmeye zemin olabilecek alternatif öğrenme içeriklerine erişimi engellemekte içeriğe ilişkin farklılıkların ve zenginliklerin anlaşılırlığını düşürmektedir. Dijital teknolojilerin öğrenme ortamlarında kullanımı günümüzde risk ve tehditleri de beraberinde getirmektedir. Yapay zeka araçları da benzer şekilde bu risk sınırları içerisinde yer almaktadır. Burada bahsedilen yalnızca özel hayat sosyal hayat veya kişisel veriler sınırında değil öğrenmenin doğasına ilişkin de bazı riskler bulunmaktadır. Yapay zeka araçları kullanarak öğretimi tasarlayan bir öğretici Tüm öğrenenlerin bilişsel olarak ortak bir yapısını önemsemektedir. Zaman zaman farklı öğrenme grupları için farklı öğrenme araçları hazırlamayı hedeflemektedirler. Ancak kalabalık sınıflarda bireysel ve bilişsel farklılıkları olan gruplarda öğrenmenin etkili olabilmesi için uyarlanabilir sistemlere gereksinim duyulmaktadır. Uyarlama yalnızca öğrenci tercihi ile değil yapay zeka aracılığıyla mekaniksel ve algoritmik olarak oluşturulabilmektedir. Öğrenci açısından bakıldığında da öğrencinin kendi bilişsel yapısına en uygun öğrenme ortamına ulaşması, materyallere erişebilmesi ve sorularına yanıt bulabilmesi etkin bir uyarlama sistemi ile çok daha mümkün olabilmektedir. Bunun yanında herkes için ortak tek bir müfredat anlayışının ötesine geçilerek kişinin kendini özel hissetmesi duyusal olmasa da fiziksel olarak destek süreçlerinden işe koşulması öğrenmenin devamlılığı açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlar özelinde uyarlanabilir sistemlerin yapısının anlaşılması ve yapay zeka ile ilişkilendirilmesi değerli görülmektedir.

Tek biçimde öğrenme, herkes için aynı koşullarda aynı içerikle öğretim hedeflerine ulaşmak için oluşturulan eğitim anlayışı istendik öğrenme çıktılarına zaman zaman engel olabilmektedir (Şahin ve Kışla, 2013). İnsan fizyolojisi ve nörolojik yapısı öğrenme süreçlerinde farklı dinamiklerden etkilenebilmektedir. Bireysel farklılıkların da ötesinde aynı öğrenen için farklı zamanlarda farklı öğrenmeleri aktif olabilmektedir. Öğrenme sürecinin yapılandırılmasında bilişsel farklılıkları dikkate alan ve sürekli kendini güncelleyen sistem gereksinimi bulunmaktadır. Bu noktada kişiselleştirilebilir öğrenme ortamları öğrenme performansını olumlu katkılar sunabilmektedir. Ancak kişiselleştirilebilir öğrenme ortamlarında bireyin tercihleri ve istekleri her zaman mutlak öğrenme sürecinin zeminini temsil etmemektedir. Kişinin tercih ve taleplerinden daha çok kendisi için optimal bir sistem uyarlaması bir başka ifadeyle uyarlanabilir öğrenme ortamının tasarlanması oldukça değerli görülmektedir. Böylelikle kendi öğrenme sürecinin kapalı bir döngü içerisinde kendisi ile ilgili veri toplanması,

analiz edilmesi, yorumlanması ve geribildirim verilmesi sonrasında tekrar ihtiyaca göre verilerin değerlendirilmesi, iyileştirilmiş bir öğrenme sürecinin oluşmasına olanak sağlayacaktır. Buna olanak sağlayacak Uyarlanabilir öğrenme ortamları bireysel farklılıkları dinamik bir biçimde dikkate almaktadır (El-Sabagh, 2021; Liu vd., 2025). Ancak öğretici farklılıkları öğrenen farklılıkları öğretim programlarındaki uygulama farklılıkları dikkate alındığında akıllı öğrenme sistemlerinin bu süreç dahil edilmesi değerli görülmektedir. İşte bu noktada etkili yapay zeka araçlarının önemi tekrar açığa çıkmaktadır. Yapay zeka araçları duyusal bir yapı sunması da katılımcı davranışlarını analiz etme ve katılımcı yanıtlarına göre otomatik sistem uyarlaması yapabilmektedir. Uyarlanabilir öğrenme ortamları farkındalık durumu gözetmeksizin kişinin sistem üzerindeki hareketlerini takip etmekte ve aktif olarak güncellenmektedir.

2. YAPAY ZEKA DESTEKLİ UYARLAMA BİÇİMLERİ

Uyarlanabilir sistemler kendi içerisinde tek tip bir yapı sunmamaktadır. Uyarlama sürecini etkileyen birçok değişen bulunmaktadır. Bu değişkenler de süreç içerisinde farklılaşabilmektedir. Öğrencinin kendi istekleri dikkate alınabileceği gibi öğrencinin sistem üzerindeki hareketleri öğrenme performansına ilişkin ortaya çıkan performans ve öğrenme hedeflerine ulaşma performansının sürdürülebilirliği bu süreci etkilemektedir. Öğrencinin kendi istekleri zaman zaman kendi öğrenme sürecine ilişkin ipuçları verebilmektedir. Ancak kendi öğrenme stilini, öğrenme performansını etkileyen içerik türlerini bilmekte ve seçmekte zorlandıkları durumlar olmaktadır. Bu noktada uyarlama sürecinde bütüncül bakmak önceden belirlenmiş algoritmaların ötesine geçilerek dinamik bir sistem oluşturmak önem taşımaktadır. Böylelikle her seviyede öğrenme hedeflerine ulaşılıp ulaşılmadığı kontrol edilebilmektedir. Tüm kritik noktalarda başarı ve hatırlama durumlarına göre geribildirim seçenekleri sunulabilmektedir. Bu geribildirim türleri önceden belirlenmiş robot ize bir yanıt olabileceği gibi anlık biçimlendirmeye yönelik kompleks bir içerikte olabilir (Strielkowski vd., 2025). Bu bağlamda farklı uyarlama türlerini ve geribildirim mekanizmalarını tanımakta yarar görülmektedir.

2.1 Öğrenen Modeli

Öğrenen modelini belirleyen ilk unsur öğrencinin hazır bulunuşluk seviyesi ve konuya ilişkin farkındalık ve motivasyon düzeyleridir. Öğrencinin ön bilgi seviyesi öğrenme başarısını etkileyen önemli değişkenlerden biridir. Bu nedenle sistem uyarlaması ön bilgi seviyesinin konu ilgisinin, motivasyon durumlarının belirlenmesi ile başlayabilmektedir (Bulathwela vd., 2024). Sonrasında öğrenme hızı ve konuyu anlama performansı uyarlama sürecini belirleyen değişkenlerdir. Tüm noktalarda konu yanılgıları ve kavram hataları kontrol edilmekte iyileştirici düzenlemeler ile bu öğrenme hataları ortadan kaldırmaya çalışılmaktadır. Sistem üzerindeki hareketleri; konu ilgisinin ve motivasyonun düştüğünü, dikkatin dağıldığını ve artan hataları gösterirse biçim değişimi veya molalar ile süreç ilerletilebilmektedir.

2.2 Alan Modeli

Öğrenci üstü bir yapıyı hedefleyen modelde kavramlar, hiyerarşik durumlar ve konunun bütüncül yapısı ön planda tutulmaktadır. Önceden belirlenmiş öğrenme hedeflerine göre sistem akışı uyarlanmaktadır. Algoritmalar önceden belirlenmiş bir yapısı da sistemde yer

alabilmektedir. Tam öğrenmeyi hedefleyen bu modelde basitten karmaşığa, somuttan soyuta bir içerik akışı gözlenmektedir. Modeli ilişkin en temel noktalardan birisi her öğrenilen zor bir içeriğe tabi tutulmasından ziyade kendi öğrenme yeterliklerine uygun optimal bir uyarlamaya tabi olmasıdır (Temur, 2025). Sistem otomatik uyarlama tahminleri zaman zaman yanılabilir bu noktada alternatif öğrenme yaklaşımlarını ve yollarını belirleme görevi yine sistemin kendisine düşmektedir. Öğrenciden gelen geribildirimlere göre uygun içerik uyarlaması dinamik bir şekilde bu modelde de yerini almaktadır.

3. UYARLAMA ROBOTLARI VE DÖNÜT OLUŞTURMA YAKLAŞIMLARI

Uyarlama robotları bu sistemlerin vazgeçilmez öğesidir doğru uyarlama yaklaşımlarıyla beraber içerik uyarlaması ve düzenlemesi sağlanmaktadır. İçeriğin seçilmesi, sıralanması, zorluk seviyesinin belirlenmesinde rol almaktadır (Yıldırım, 2024). Öğrenci durumuna göre veya sistem üzerindeki yansımalarına göre öğrenme yolunu oluşturulmasında etkin görevler üstlenmektedir. Öğrenme hedefleri benzerlik gösterse de öğrenci farklılıklarına göre farklı öğrenme desenleri ve zenginleştirilmiş öğrenme içerikleri sunulabilmektedir. Tek tekrar da ve hızlı öğrenenler için pratik bir yapı sunulurken, çiiok tekrarlı ve yavaş öğrenenler için dinamik ve dönüştürülebilir bir yapı sistem üzerinde inşa edilebilmektedir. Uyarlama robotları öğrenen ve alan modelinde olduğu gibi sistemdeki tüm değişkenleri dikkate alarak uygun bir yapı sunmaktadır. Aynı öğrenen için tüm uygulamalarında ortak bir yapı oluşturmak yerine öğrenilen anlık tepkilerine göre farklı zamanlarda farklı içerik ve akış dinamiği de sunabilmektedir.

Öğretim elemanlarının ders öncesinde geri bildirimlerini hazırlaması için öğretim tasarımları oluşturması beklenir. Ancak tüm öğrencilere hitap eden ve ders anlatım performansına göre öğrencinin bilişsel hazırbulunuşluğuna göre mutlak ve sınırları belirlenmiş geri bildirimlerin önceden hazırlanması her zaman mümkün olmamaktadır. Anlık ve bireyselleştirilmiş geri bildirimlerin oluşturulması noktasında bu sistemler oldukça elverişli olmaktadır. Bireysel farkları dikkate alarak uyarlanabilir seviye ve alan testleri sunabilmektedir. Böylelikle öğrenme süreçleri analiz edilebilmekte öğrenme eksiklikleri ve hataları da en aza indirilebilmektedir.

3.1 Öğrenci ve Öğretmen Açısından Yapay Zeka Destekli Uyarlama

Yapay zeka yalnızca öğrenci performansı ile ilgilenen sınırlı tercihleri bulunan bir öğretim yardımcısı değildir. Öğrencinin performansını etkileyen tüm değişkenler göz önüne alınarak en etkili uyarlama modelini ortaya çıkarmaya çalışır. Öyle ki öğrenme dinamiklerinin kritik değişkenlerden biri de öğreticidir. Bütünüyle bu süreci değerlendirmek gerekirse öğrenci ve öğretici açısından yapay zeka destekli uyarlanabilir sistemlerin önemi açığa çıkmaktadır (Arslan, 2020).

Yapay zeka araçları için öğrenci ve öğretici etkileşimini taklit edebilmekte bu noktada önem taşımaktadır. Aslında yapay zekaya ait özelliklerden biri olan doğal dil işleminin bu noktada sürdürülebilir iletişim için kritik olduğu ifade edilebilir. Büyük veri işleme sistemlerinde mekanik, robotize yanıtlar arama motorları aracılığıyla sıklıkla karşılaştığımız manzaralardır. İşte tam bu noktada insani ifadelerin kullanılması karşılıklı iletişim simülasyonunu sağlanması yapay zeka destekli sistemler ile öğretim sürecinin iyileştirilmesi ve biçimlendirici dönütlerin verilmesi ile öğrenme performansında anlamlı değişiklikler yaşanabilmektedir. Öğrenci

tarafından bakıldığında kendisi için en uygun uyarlanmış sistemin öğrenme performansına katkı sağlaması olasıdır.

Öğrenme içeriğinin dinamik yapısı öğretim hedeflerine ulaşmayı kolaylaştırıcı bir unsurdur. Alternatif öğrenme içerikleri ile içeriye ait görseller ve metinlerle anlaşılırlığın artması mümkün olmaktadır. Bunun yanında öğrenme sürecinde kendi hatalarını fark etme ve bu hatalara ilişkin yapılandırılmış geri bildirimleri alma büyük yararlar sunmaktadır (Demartini vd., 2024). Öğretici tarafından bakıldığında ise öğretim tasarım içerisine entegre edilmiş doğru zamanda etkili oranda kullanılan yapay zeka destekleri alternatif çoklu ortam seçenekleri sunabilmektedir. Ders materyallerini hazırlama öğrenci takip sistemlerine kullanma ve bireysel farklılıkları dikkate alarak farklılaştırılmış dönüt mekanizmalarını oluşturma olanağı da sunmaktadır. Tüm bunların özelinde öğrenci, öğretici ve kurum yöneticileri tarafından yapay zeka araçlarının etkili kullanımına yönelik profesyoneller tarafından sağlanan hizmet içi eğitimler değerli görülmektedir. Bu eğitimlerde öğretim ve bilişim teknolojileri uzmanları, öğretici ve öğrenenlerin de yer alması değerli görülmektedir. Bunun ötesinde etkili, verimli yeni araçların tanıtılması farklılıkların kullanıcılara kazandırılması ve sürdürülebilir araç kullanımının standartlaştırılması değerlidir.

KAYNAKÇA

Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, *11*(1), 71-88.

Balyer, A. (2012). Çağdaş okul müdürlerinin değişen rolleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *13*(2), 75-93.

Bulathwela, S., Pérez-Ortiz, M., Holloway, C., Cukurova, M., & Shawe-Taylor, J. (2024). Artificial intelligence alone will not democratise education: On educational inequality, techno-solutionism and inclusive tools. *Sustainability*, *16*(2), 781.

Demartini, C. G., Sciascia, L., Bosso, A., & Manuri, F. (2024). Artificial intelligence bringing improvements to adaptive learning in education: A case study. *Sustainability*, *16*(3), 1347.

Driscoll, M. P., & Burner, K. J. (2005). Psychology of learning for instruction.

El-Sabagh, H. A. (2021). Adaptive e-learning environment based on learning styles and its impact on development students' engagement. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, *18*(1), 53.

Korkmaz, Ö., & Mahiroğlu, A. (2007). Beyin, bellek ve öğrenme. *Kastamonu Education Journal*, *15*(1), 93-104.

Liu, P., Yang, Z., Huang, J., & Wang, T. K. (2025). The effect of augmented reality applied to learning process with different learning styles in structural engineering education. *Engineering, Construction and Architectural Management*, *32*(6), 3727-3759.

Owoc, M. L., Sawicka, A., & Weichbroth, P. (2019, August). Artificial intelligence technologies in education: benefits, challenges and strategies of implementation. In *IFIP*

international workshop on artificial intelligence for knowledge management (pp. 37-58). Cham: Springer International Publishing.

Sangapu, I. (2018). Artificial intelligence in education-from a teacher and a student perspective. *Available at SSRN 3372914*.

Shanks, D. R. (1995). *The psychology of associative learning* (Vol. 13). Cambridge: Cambridge University Press.

Strielkowski, W., Grebennikova, V., Lisovskiy, A., Rakhimova, G., & Vasileva, T. (2025). AI-driven adaptive learning for sustainable educational transformation. *Sustainable Development*, *33*(2), 1921-1947.

Şahin, M., & Kışla, T. (2013). Kişiselleştirilebilir Öğrenme Ortamları: Literatür İncelemesi. *Journal of Research in Education and Teaching*, *2*(1), 81-91.

Temur, S. (2025). Yapay Zeka ve Eğitim: Güncel Uygulamalar ve Gelecek Perspektifleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *27*(1), 162-178.

Yıldırım, Ö. (2024). Yapay Zekā Destekli Mühendislik Eğitimi: Geleceğin Mühendislerini. *Mühendisliğin Geleceği Ve Yapay Zeka*, 143.

YAPAY ZEKA TEKNOLOJİLERİNİN BİRLEŞTİRİLMİŞ TEKNOLOJİ KABUL VE KULLANIM MODELİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Barış AYAZ
Siirt Üniversitesi
baris.mercimek@siirt.edu.tr – 0000-0002-0368-4693

ÖZET

Tüm zamanlarda güncel ve yeni teknolojilerin bir kısmı eğitim ve öğretimle ilişkilendirilmiştir. Bu yararcı bir yaklaşım olmakla birlikte postmodernizme yenik düşme riski taşıyan kritik bir alandır. Öğrenme karmaşık bir süreç olmakla birlikte farklı metotlarla başarıya ulaştırılmaya çalışılan bir yapıdır. Yapay zeka teknolojileri öğrenme performansına hizmet etme potansiyeli taşıyan güçlü bir yeniliktir. Ancak teknoloji kullanımı noktasında istekli ve güncel gelişmeleri gündelik yaşam pratiğiyle harmanlayan öğreticiler için şartlar kolay olurken, teknolojik gelişmeleri kabul etmekte ve uygulamakta dirençli olan öğreticiler için birtakım zorluklar gündeme gelmektedir. Bu zorlukların ilk ve en önemlisi iyi yapılandırılmış yapay zeka teknoloji destekli sınıflarda öğrenme performansı istatistiksel olarak anlamlı ölçüde artarken, teknoloji kullanımını stresle karşılayan öğreticiler için bu deneysel süreç başlamadan sonlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı da teknoloji kabul ve kullanım süreçleri ile yapay zeka teknolojilerini harmanlayarak beklenti ve uygun koşulları açıklayabilmektedir. Modelde öğreticinin yapay zeka teknolojisi kullanımında öğrenme performansının artacağına inanması için koşulların oluşması beklenir. Öğrenme performansı sağlanmasa bile öğretim sürecinde kolaylaştırıcı etkiler takip edilmektedir. Bunun yanında öğretici yapay zeka aracını kullanırken zorlanacağını hissederse sürecin işlevsel olması tehlikeye düşmektedir. Sosyal ve akademik çevrenin yapay zeka araçlarının kullanımı konusunda ki performansı ve söylemleri kritik öneme sahiptir. Bu sosyal etki kullanım başlama kararı ve sürdürme motivasyonunda önem taşımaktadır. Öğretmenin teknolojik araca kolay ulaşabilmesi, ücretsiz yararlanabilmesi ve tek seferlik değil, uzun süreli ve farklı araçları kullanabileceğine inanması mutlak beklentiler arasında yer almaktadır. Tüm bu psiko-sosyal değişkenler yapay zeka araçlarının etkili bir öğretim tasarımı içinde işlevsel bir yapıda yer almasına yardımcı olabilecektir. Donanımsal alt yapı, öğrenci teknoloji deneyimi ve etkileşim performansları da sınırlılıklar arasında gösterilebilir.

Anahtar Kelimeler : Yapay zeka, teknoloji kabul, öğrenme

1. GİRİŞ

Öğrenme açıklanması karmaşık, etkilendiği değişken sayısı oldukça fazla olan bir süreçtir. Etkili öğrenme ortamları ve çıktıları için uğraşlar gün geçtikçe farklı bir yapıya evrilmektedir (Cuthbert, 2005). 20. yy ortalarında radyo, televizyon ile başlayan uzaktan eğitim süreçleri günümüzde etkileşimli uyarlanabilir internet ortamlarına dönüşmüştür. Başka bir örnek olarak öğrenci-öğretici etkileşiminde jest mimikler yerini sanal etkileşim araçlarına bırakmıştır. Ancak

iletişim öğrenme süreçleri için asli unsur olma görevini korumaktadır. Ancak öğrenme performansını etkileyen değişkenler, uygulamalar ve tasarımlar gün geçtikçe değişmektedir. Bu değişimden öğrenci, öğretici ve içerik rolleri de etkilenmektedir.

Dikkat çeken ve kullanım alanları genişleyen web 2.0 araçları öğrenme ortamlarını da etkilemektedir (Hursen, 2021; Ziegler, 2022). Öğrenme yönetim sistemleri, açık ve uzaktan eğitim, tersyüz edilmiş öğrenme, metaverse kampüsler öğretim teknolojileri yolculuğunda yer edinmiş araçlardır. Bu hızlı dönüşümde son zamanlarda yapay zeka araçları da destekleyici görev ve sorumluluklar üstlenmiştir.

Öğrenme sürecini kolaylaştıran, öğrenme içeriğinin anlaşılırlığına destek olan yapay zeka araç ve uygulamaları bulunmaktadır. Öğrenci farklılıklarını dikkate alan, kişiselleştirilebilir öğretim içerikleri sunabilen mekanik ve istatistik tabanlı uygulamalardır. Duyuşsal bir tarafı olmayan, insansı rollerini sadece algoritma özelinde oluşturan yapay araçlar öğrenme ortamlarının yaygın yardımcı öğeleri haline gelmiştir.

2. YAPAY ZEKA VE ÖĞRENME

Finans, sağlık, eğlence, ulaşım, endüstri, savunma gibi birçok alanın yanında eğitim alanlarında da yapay zekadan yararlanılmaktadır. Öğrenme hedeflerine hızlı erişmeye olanak, öğrenci ödevlerine kolaylık sağlama gibi pratik yararları bulunmaktadır. Hızlı görsel oluşturma, istenilen içerikleri istenilen formata dönüştürme, istek ve konu içeriğine göre metinler, infografikler, posterler, akış diyagramları ve kavram haritaları hazırlama gibi özellikler taşımaktadır.

Yapay zeka öğrenme için yalnızca dijital bir araç değildir. Öğrenmenin tekrar tanımlanmasına, doğasına etki edebilecek güçlü bir ajandır. Bu araç ile öğrenenin önceki öğrenmeleri kaydedilebilmekte, davranışları ve talepleri analiz edilebilmekte ve sonraki öğrenmeleri için zemin hazırlanabilmektedir (Gligorea vd., 2023). Geleneksel sınıflarda tekil öğretim hedefleri dikkate alınırken yapay zeka destekli öğrenme ortamlarında her katılımcı, öğrenci için özelleştirilmiş içerikler mümkün olabilmektedir.

Öğrenci açısından çok sayıda yarar taşıyan yapay zeka araçları öğretici açısından da birtakım sorumluluklar üstlenmektedir. Akıllı öğretim araçları olarak düzenli geri bildirim ve dönüt sunabilmektedirler (Arannilewa vd., 2025; Gökçearslan vd., 2024; Özer, 2024). Bir öğretmen ve onlarca öğrencinin olduğu bir sınıfta bireysel farkların fark edilmesi, içeriğin hızlıca uyarlanması oldukça güçtür. Ancak yapay zeka ile öğrenme farklılıkları hızlıca tespit edilebilmekte ve hızlı aksiyonlar alınabilmektedir. Bu olumlulukların yanında öğrenmenin mekanikleşmesi, öğrenme isteğinin makine performansında göre biçimlenmesi, bilişsel sorumluluklardan kaçınma duygusu gibi sınırlılıklar karşımıza çıkmaktadır. Yapay zeka araçlarının bireysel isteklere, öğretici ve kurum zorunluluk anlayışına göre bırakılması olağan bir durumdur. Ancak etkili araçların kullanım yaygınlığı her zaman mümkün olmamaktadır. Bazı öğreticilerin derslerinde yapay zeka araçlarını kullanabilmesi kendi kişisel deneyimlerine ve teknoloji yeterliklerine göre şekillenebilmektedir. Kriterlerin bazıları öğreticiler tarafından karşılansa bile teknoloji kabul ve kullanım seviyeleri sürecin başlatılması, sağlıklı ilerletilmesi ve ölçme değerlendirmede bu araçların kullanımının sağlanması için kritik öneme sahiptir.

3. TEKNOLOJİ KABUL VE KULLANIM MEKANİZMASI

Zaman içinde yeni araçlar, uygulamalar ve materyaller karşımıza çıkmaktadır. Öğretici açısından bakıldığında yeni ve güncel olan teknolojileri kullanma noktasında her zaman yüksek katılım ve dijital bilgelik davranışı beklemek makul değildir. Ancak teknolojiyi kabul etme, benimseme ve kullanma niyetinde olma değerlidir. Teknoloji kullanım kararını etkileyen farklı değişkenler mevcuttur. Kullanıcı teknolojik araca ve sürece ilişkin duygularını önemsemektedir. Tedirginlik, yabancılık, endişe, umutsuzluk, utanma gibi duyguların ortaya çıkma potansiyeli bile karar verme dinamiklerini etkilemektedir. Bununla birlikte saygınlar, sosyal pozitif etki, takdir, ödüllendirilme gibi durumlar da olumlu teknoloji kabul kullanım süreçlerini beraberinde getirmektedir.

Teknoloji kabulü bilimsel alanyazında açıklamaya çalışan birtakım modeller bulunmaktadır. Bu modellerden bazıları aşağıda listelenmiştir.

- **Teknoloji Kabul Modeli (TAM- Technology Acceptance Model)**

İki temel değişken bulunur; Algılanan Fayda-Algılanan Kullanım Kolaylığı. Model kullancıının olumlu tutum içinde olmasını ve uygulama ve araçların kolay kullanıma sahip olmasını beklemektedir (Davis vd., 1989; Silva, 2015). Bu koşullarda kullanım kararı ortaya çıkabilmektedir.

- **Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli**

Çevre etkisini, mesleki ve dijital deneyimi, öznel değerleri ve doyum durumunu önemseyen genişletilmiş ve teknoloji kabul modelidir (Yörük vd., 2025).

- **Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanım Modeli**

Bu modelde önceki teknoloji kabul ve kullanım modellerinin birleştirilmiş ve zenginleştirilmiş bir yapısı karşımıza çıkmaktadır (Venkatesh, 2015). Öncelikle öğretim elemanının iş ve öğrenme başarısı anlamındaki performans beklentisi kritik önem taşımaktadır. Öğretim elemanı teknolojik kabulüyle öğrenme performansı anlamındaki değişimi öncesinde kestirmek istemektedir. Bir sonraki değişken ise teknolojik kullanım sürecinin kolay ve pratik olma durumudur. Öğretmen düşük çaba harcayarak benzer veya üst seviye öğrenme hedeflerine ulaşabilmeyi istemektedir. Deneyimlerinde dijital araç kullanımı, etkili web 2.0 entegrasyonu yer almayan öğreticiler için belirleyici bir basamak burası olmaktadır. Sosyal etki ise teknoloji kullanımını etkileyen önemli değişkenlerden biridir. Kullanıcının çevre etkisi ve beklentisi içinde karar mekanizmalarında değişiklikler gözlenebilmektedir. Meslektaşlar, idareciler, alan öncüleri bu noktada kullanım niyetine etkileyebilmektedir. Kurumsal eğitim ortamlarında ise zaman zaman zorunluluk olarak bu beklentiler oluşabilmektedir ancak tüm bu durumlar öğreticinin sosyal çevresinin kendi teknoloji kullanımı üzerindeki etkileri olarak özetlenebilir. Modele ilişkin kritik bir diğer başlık ise kolaylaştırıcı koşullardır. Öğreticiler teknoloji kullanımında istekli olsalar dahi kullanım sırasında karşılaşabilecekleri problemlere ilişkin endişe duyabilmektedirler. İşte bu noktada teknoloji ve içerik anlamında destek olabilecek uzmanlara gereksinim bulunmaktadır. Yakın çevrede bu ihtiyaçların karşılanabilmesi öğretici açısından kolaylaştırıcı bir süreç olarak bellekte yer edinmektedir. Bir takım araç, materyal, yazılım, donanım desteklerinin bulunması veya özel programların ücretsiz olarak sunulabilmesi bu değişkene hizmet eden yardımcı unsurlardır. Tüm bu değişkenler teknoloji kullanımına niyet edilecek davranış örtüsünün ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Teknolojinin kabulü ile

birlikte risklerin azaltılması, teknolojik desteğin artırılması, akademik ve Sosyal çevrenin desteğiyle birlikte teknoloji kabul ve kullanım niyeti artık kullanım davranışına dönüşebilmektedir (Williams vd., 2015). Tüm bunların özetinde teknoloji kabul kullanımını etkileyen değişkenler tek bir çatı altında ifade edilmesi bir takım sınırlıkları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle teknoloji kabul ve kullanım sürecini etkileyen değişkenleri basamak basamak irdelenmesi ve kritik durumlarda müdahale edilmesi ile teknoloji deneyimlerinin sınıf ortamlarında artırılması ve iyileştirilmesi beklentiler arasında yer almaktadır**.**

Öğretici yorulacağı, zorlanacağı, beklentinin ötesinde performans harcaması gereken teknoloji kullanımına direnç gösterebilir. Kolay ve pratik kullanıma sahip araçların kullanım motivasyonu daha yüksek olmaktadır (Oye vd., 2014). Sosyal çevrenin olumlu ifadeleri ve tebrikleri kullanım kararını vermeyi ve profesyonel yaklaşımları benimsemeyi desteklemektedir. Son olarak teknoloji ve uygulama içeriği, kullanımı noktasında dijital destek personeli bulunması, ücretsiz erişim gibi kolaylaştırıcı koşullar da teknoloji kabul ve kullanım motivasyonunu etkilemektedir. Modele ilişkin temel değişkenleri; Performans beklentisi, çaba beklentisi, sosyal etki ve kolaylaştırıcı koşullar olarak sıralamak mümkündür (Ursavaş, 2022).

Görsel 1. *Zengin teknolojilerle donatılmış sınıfta teknoloji kabul kullanım seviyesi yüksek olan öğretici*

**Bir yapay zeka robotu olan Gemini ile tasarlanmıştır.*

Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanım modeli kritik değişkenleri olan performans ve çaba beklentileri, kolaylaştırıcı etkiler yapay zeka teknolojileri ile oldukça istendik seviyelere gelebilmektedir. Öyle ki yapay zeka aracının sunduğu olanaklar düşük performans ve çaba ile pratik öğretim süreçlerine zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda yeni bir aracı tanımanın, kullanmanın ve örneklendirme sürecinin deneyimlemesine gerek kalmadan etkili bir öğrenme süreci yapay zeka destekleri mümkün olabilmektedir. Yapay zeka aracının kullanım

problemlerinde kendisi veya farklı bir araç yardım edebilmekte ve kullanım prosedürleri hakkında bilgi verebilmektedir. Yalnızca bu özelliği ile Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanım Modelinin faktörlerine büyük ölçüde karşılık gelmektedir.

4. TEKNOLOJİ KABUL VE KULLANIMINDA YAPAY ZEKA; Öğretici-Öğrenci

Öğreticinin teknoloji kabul ve kullanım durumları öğrencinin de etkili öğrenme olanaklarına kavuşmasına zemin hazırlamaktadır. Etkili öğrenme ortamları oluşturulabilen bir öğretici öğrenci başarısını ve öğrenme performansını da aynı ciddiyetle ve özenle takip edebilme potansiyeline sahiptir. Öğrencilerin öğrenme sürecinde yaşadıkları problemleri fark etmek, öğrenme sorunlarını gidermek, iyileştirilmiş ve biçimlendirilmiş geri dönütler vermek bu sürecin önemli sorumluluklarıdır. Öğrenci süreçte yaşadığı problemleri çözebilmeli ve öğrenme eksikliklerini kapatabilmelidir. Bu bazen yalnızca öğrencinin çabasıyla olabileceği gibi bazen öğreticinin de birebir olarak problemleri tespit etmesine bağlı olabilmektedir. Ancak kalabalık sınıflarda ve büyük öğrenme gruplarında bir öğreticinin onlarca, belki yüzlerce öğrenciye aynı anda ulaşabilmesi, her birinin ayrı ayrı öğrenme problemlerini belirleyebilmesi oldukça güçtür. Bu noktada güncel dijital teknoloji araçları ve başta yapay zeka teknolojileri olmak üzere bir çok yardımcı öğe bulunmaktadır. Ancak teknolojinin kendisi sorun belirleme ve çözme noktasında her zaman yeterli olmamaktadır. Bu noktada etkin güncel, işlevsel ve öğretim elemanını da sistem içerisine dahil eden uyarlama, düzenleme ve geribildirim sistemlerine gereksinim duyulmaktadır. Zaman zamanda öğrencinin yaşadığı problemleri tespit edebilen veya alternatif problem durumlarına algoritmik olarak sunabilen yapay zeka destek araçları da bulunmaktadır. Bu teknolojiler öğrencinin ilgisi ve isteği doğrultusunda başlayan süreçte gerçekleşen öğrenme problemlerine ve bu problemlerin kaynaklarına tespit etmekte sorumluluk üstlenmektedir (González-Calatayud vd., 2021; Sangapu, 2018). Bu sorumluluk duygusal olarak değil mekanik olarak ortaya çıkmaktadır. Sistem üzerindeki hareketler ve öğrenme başarısını istendik seviyeye getirmeyen unsurlar tespit edilmekte ve bu sorunların iyileştirilmesine yönelik alternatif ders izlence rotaları oluşturulmaktadır. Bu rotalar öğrenme stilleri farklılıklarına, motivasyon düşüklerine neden olan kritik durumları tespit etmekte de görev almakta ve yeni haritaların oluşturulmasında özne konumuna geçmektedir.

Öğretici açısından bakıldığında yapay zeka araçları öğrencinin etkili geri bildirimler alabilmesi ve bireysel farklılıklara dikkate alan öğrenme süreçlerinin aktif edilebilmesi açısından değerli görülmektedir. Öğrenci kendi hızında öğrenme yerine takip edebilmekte, farklı konu kaynakları ve soru tarzları ile öğrenme şemasını şekillendirebilmektedir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yapay zeka yorumlamaları ile karmaşık ve farklı algoritmalarla hayatımızı şekillendiren dinamik bir teknolojidir. Yaygın kullanım alanları olması sebebiyle farklı sektör kullanıcılarının dikkatini çekmektedir. Bu araştırmada eğitim ortamlarında teknoloji kabul ve kullanım kararı verecek öğreticilerin yapay zeka araçlarından alabileceği destek irdelenmektedir. Öğretici yapay zeka aracıyla içeriğe erişebilmekte, örnekler oluşturabilmekte, ölçme-değerlendirme araçları geliştirebilmektedir. Bunun yanında görsel ve infografikler oluşturabilmekte, hatırlama ve öğrenme performansında katkı sağlayacak ses-görsel birlikte içerikler üretebilmektedir. Tüm bunlar öğreticinin teknolojiyi kabul etmesinde önemli etkenler

olmaktadır (Lin vd., 2022). Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanım Modeli değişkenleri kapsamında yapay zeka etkileri aşağıda başlıklar halinde değinilmiştir.

5.1 Performans Beklentisi

Yapay zeka araçları öğrenme performansında önemli katkılar sunmaktadır. Ancak modelin ilgisi bu basamakta öğreticinin performans beklentisi üzerinedir. Öğretici aracı kullanırken zaman, enerji, öğrenci performansı gibi kritik durumları gözetir (Du ve Lv, 2024). Bu koşulların iyileşmesi söz konusu ise teknoloji kullanımına niyet edilebilir. Modeli yordayan en güçlü değişkenlerden biridir.

5.2 Çaba Beklentisi

Web 2.0 araçlarından bazıları kullanım açısından elverişsiz bir arayüze sahiptir. Sezgisel ilerleme açısından problemler çıkarabilen araçlar öğreticiler tarafından sıklıkla tercih edilmemektedir. Bu bağlamda kullanım kolaylığı ve rahatlığı olan yapay zeka araçları sürdürülebilir bir kullanıma sahip olmaktadır. Öğretici bu uygulamayı isteklerim doğrultusunda düşük fiziksel ve bilişsel çaba harcayarak kullanabilirim düşüncesinde olduğu sürece teknoloji kabul ve kullanım seviyesi artmaktadır.

5.3 Sosyal Etki

Kurum idari ve akademik personellerinin doğrudan veya dolaylı olarak yapay zeka araçlarının kullanımına ilişkin davranış örüntüleri diğer personelin de ihtiyaç ve kullanım alanlarını tekrar kontrol etmesini gerektirebilir. Yöneticinin öğreticiden yapay zeka araçlarını kullanmasını istemesi veya okulun saygın öğretmenlerinin bu araçları kullanarak öğrenci öğrenme performanslarına katkı sağladığının gözlenmesi teknoloji kabul ve kullanım sürecinde niyeti olumlu tarafta tutmaktadır.

5.4 Kolaylaştırıcı Koşullar

Ücretsiz veya kurum desteği olan uygulamalar, teknik destek personeli, güçlü bir altyapı teknoloji kullanımı için kolaylaştırıcı unsurlar arasında yer almaktadır. Etkileşimli yapay zeka araçları kullanırken tüm kullanıcıların tablet, telefon veya bilgisayar sahip olması da bu kolaylaştırıcı unsurlar arasında gösterilmektedir. Öğretici yapay zeka aracını kullanmak istediğinde içsel ve dışsal bir engelleyici durum yoksa sürecin pozitif ilerlemesi oldukça güçlüdür (Chen vd., 2025).

Yapay zeka araçlarının kullanım amaçları ve etkililik durumları farklılaşmaktadır. Öğretmenlerin de etkili araçları tercih etmesi ve uygun pedagojik yaklaşımlarla, etkili konu bilgisi aktarımıyla teknoloji entegrasyonunu sağlaması beklenir. Farklı araçların öğretici tarafından benimsenmesi ve sürdürülebilir kullanıma sahip olması için teknolojiyi kabul etmeleri, kullanmaya karşı olumlu tutum içinde olmaları ve kullanım kaygılarının en aza indirilmesi beklenir. Bu farklı birimlerin ve kişilerin koordineli çalışması ile mümkün olabilecek karmaşık ancak önemli çıktılar için potansiyel taşıyan bir sürecin zeminini oluşturmaktadır.

6. KAYNAKÇA

Arannilewa, A., & Kelvin-Nwanwa, V. R. (2025). Assessing the Perceived Benefits of Implementing Artificial Intelligence Technologies on Students' Academic Performance in Secondary Schools in Port Harcourt Metropolis. *International Journal of Educational Management, Rivers State University.*, *1*(2), 284-304.

Chen, G., Fan, J., & Azam, M. (2025). Exploring artificial intelligence (AI) chatbots adoption among research scholars using unified theory of acceptance and use of technology (UTAUT). *Journal of Librarianship and Information Science*, *57*(4), 1205-1223.

Cuthbert, P. F. (2005). The student learning process: Learning styles or learning approaches?. *Teaching in Higher education*, *10*(2), 235-249.

Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989). Technology acceptance model. *J Manag Sci*, *35*(8), 982-1003.

Du, L., & Lv, B. (2024). Factors influencing students' acceptance and use generative artificial intelligence in elementary education: An expansion of the UTAUT model. *Education and Information Technologies*, *29*(18), 24715-24734.

Gligorea, I., Cioca, M., Oancea, R., Gorski, A. T., Gorski, H., & Tudorache, P. (2023). Adaptive learning using artificial intelligence in e-learning: A literature review. *Education Sciences*, *13*(12), 1216.

González-Calatayud, V., Prendes-Espinosa, P., & Roig-Vila, R. (2021). Artificial intelligence for student assessment: A systematic review. *Applied sciences*, *11*(12), 5467.

Gökçearslan, S., Tosun, C., & Erdemir, Z. G. (2024). Benefits, challenges, and methods of artificial intelligence (AI) chatbots in education: A systematic literature review. *International Journal of Technology in Education*, *7*(1), 19-39.

Hursen, C. (2021). The effect of problem-based learning method supported by web 2.0 tools on academic achievement and critical thinking skills in teacher education. *Technology, Knowledge and Learning*, *26*(3), 515-533.

Lin, H. C., Ho, C. F., & Yang, H. (2022). Understanding adoption of artificial intelligence-enabled language e-learning system: An empirical study of UTAUT model. *International Journal of Mobile Learning and Organisation*, *16*(1), 74-94.

Oye, N. D., A. Iahad, N., & Ab. Rahim, N. (2014). The history of UTAUT model and its impact on ICT acceptance and usage by academicians. *Education and information technologies*, *19*(1), 251-270.

Sangapu, I. (2018). Artificial intelligence in education-from a teacher and a student perspective. *Available at SSRN 3372914*.

Silva, P. (2015). Davis' technology acceptance model (TAM)(1989). *Information seeking behavior and technology adoption: Theories and trends*, 205-219.

Özer, M. (2024). Potential Benefits and Risks of Artificial Intelligence in Education. *Bartin University Journal of Faculty of Education*, *13*(2).

Ursavaş, Ö. F. (2022). Unified Theory of Acceptance and Use of Technology Model (UTAUT). In *Conducting Technology Acceptance Research in Education: Theory, Models, Implementation, and Analysis* (pp. 111-133). Cham: Springer International Publishing.

Venkatesh, V. (2015). Technology acceptance model and the unified theory of acceptance and use of technology. *Wiley encyclopedia of management*, 1-9.

Williams, M. D., Rana, N. P., & Dwivedi, Y. K. (2015). The unified theory of acceptance and use of technology (UTAUT): a literature review. *Journal of enterprise information management*, *28*(3), 443-488.

Yörük, T., Akar, N., & Erdoğan, H. (2020). Öğrenme yönetim sistemi kullanımını etkileyen faktörlerin Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde Yapısal Eşitlik Modeli ile analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *21*(2), 431-449.

Ziegler, M. G. (2022). Web 2.0 and knowledge sharing. A literature review. *AI, Computer Science and Robotics Technology*.

İNTERNETTE DEZENFORMASYONLA MÜCADELE ve İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ ARASINDAKİ KIRILGAN DENGE

Dr. Öğr. Gör. Betül ÇATAL

Selçuk Üniversitesi

betul.catal@selcuk.edu.tr- ORCID ID:0000-0002-7154-4975.

ÖZET

Dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte internet, ifade özgürlüğünün en etkili kullanım alanlarından biri hâline gelmiş; buna paralel olarak yanlış, yanıltıcı veya kasıtlı olarak manipülatif nitelik taşıyan içeriklerin yayılımı da ciddi biçimde artmıştır. Bu durum, devletleri ve uluslararası kuruluşları "dezenformasyonla mücadele" başlığı altında çeşitli hukuki ve idari önlemler almaya yöneltmiştir. Ancak söz konusu önlemler, ifade özgürlüğünün demokratik toplumdaki merkezi rolü nedeniyle, insan hakları hukuku bakımından önemli tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Özellikle internette dolaşıma giren içeriklerin sınırlandırılması veya kaldırılması yönündeki müdahaleler, ifade özgürlüğünün özü ile kamu düzeninin korunması arasındaki hassas dengeyi yeniden gündeme taşımaktadır.Bu bağlamda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesi uyarınca ifade özgürlüğüne getirilecek sınırlamaların kanunilik, meşru amaç ve demokratik toplumda gereklilik ölçütlerini karşılaması zorunludur. Ne var ki dezenformasyon kavramının belirsiz ve geniş bir içerikle tanımlanması, uygulamada keyfî müdahalelere zemin hazırlayabilmektedir. Özellikle sosyal medya platformlarının içerik denetimi süreçlerinde üstlendikleri rol, devlet müdahalesi ile özel aktörlerin fiilî sansür uygulamaları arasındaki ayrımı bulanıklaştırmaktadır. Bu durum, ifade özgürlüğünün dolaylı biçimde sınırlandırılması riskini artırmakta ve "soğutucu etki" doğurmaktadır.Bu çalışma kapsamında savunulan temel tez, dezenformasyonla mücadelenin meşru bir kamu yararı amacı taşıdığı kabul edilmekle birlikte, bu mücadelenin belirsiz normlara ve geniş takdir yetkisine dayandırılmasının ifade özgürlüğü açısından yapısal bir tehdit oluşturduğudur. Bu nedenle, internet ortamında alınacak önlemlerin sıkı bir orantılılık denetimine tabi tutulması, yargısal güvencelerle desteklenmesi ve ifade özgürlüğünün demokratik toplumdaki işlevini zedelemeyecek şekilde tasarlanması gerekmektedir. Aksi hâlde, dezenformasyonla mücadele söylemi, çoğulcu kamusal tartışma ortamını sınırlayan bir araca dönüşme tehlikesi taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İfade özgürlüğü, Dezenformasyon, İnternet hukuku, İnsan hakları hukuku, Orantılılık ilkesi.

THE FRAGILE BALANCE BETWEEN COMBATING DISINFORMATION on the INTERNET and FREEDOM of EXPRESSION

Dr. Lecturer Betül ÇATAL

Selcuk University

betul.catal@selcuk.edu.tr – ORCID ID: 0000-0002-7154-4975

ABSTRACT

With the rapid acceleration of digitalisation, the internet has become one of the most effective platforms for the exercise of freedom of expression. At the same time, the dissemination of false, misleading, or deliberately manipulative content has increased significantly. This development has prompted states and international organisations to adopt various legal and administrative measures under the heading of "combating disinformation." However, due to the central role of freedom of expression in a democratic society, such measures have given rise to substantial debates within the framework of human rights law. In particular, interventions aimed at restricting or removing online content have brought the delicate balance between the essence of freedom of expression and the protection of public order back to the forefront.In this context, pursuant to Article 10 of the European Convention on Human Rights, any restriction on freedom of expression must satisfy the requirements of legality, legitimacy of aim, and necessity in a democratic society. Nevertheless, the vague and overly broad definition of the concept of disinformation may pave the way for arbitrary interventions in practice. The role assumed by social media platforms in content moderation processes further blurs the distinction between state interference and the de facto censorship exercised by private actors. This situation increases the risk of indirect restrictions on freedom of expression and gives rise to a chilling effect on public debate.Within the scope of this study, it is argued that although combating disinformation serves a legitimate public interest, grounding such efforts on ambiguous norms and broad discretionary powers constitutes a structural threat to freedom of expression. Accordingly, measures adopted in the online environment must be subject to strict proportionality review, supported by effective judicial safeguards, and designed in a manner that does not undermine the function of freedom of expression in a democratic society. Otherwise, the discourse of combating disinformation risks transforming into a tool that restricts pluralistic public debate rather than protecting it.

Keywords: Freedom of Expression, Disinformation, Internet Law, Human Rights Law, Principle of Proportionality

1.GİRİŞ

Dijital iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim, ifade özgürlüğünün kullanım alanlarını köklü biçimde dönüştürmüş; internet, bireylerin düşünce ve kanaatlerini kamusal alanda açıklayabildikleri en etkili mecralardan biri hâline gelmiştir. Özellikle sosyal medya platformları aracılığıyla bilgiye erişimin ve bilginin yayılımının büyük ölçüde hız kazanması, demokratik toplumlarda kamusal tartışmanın kapsamını genişletirken, aynı zamanda yanlış, yanıltıcı veya kasıtlı olarak manipülatif nitelik taşıyan içeriklerin dolaşımını da artırmıştır. Bu

gelişme, “dezenformasyon” olgusunu yalnızca teknik ya da toplumsal bir sorun olmaktan çıkararak, doğrudan insan hakları hukukunun ilgi alanına giren normatif bir mesele hâline getirmiştir.

Son yıllarda dezenformasyonun özellikle seçim süreçleri, kamu sağlığı, ulusal güvenlik ve toplumsal barış üzerindeki olası etkilerine ilişkin endişelerin artması, devletleri ve uluslararası kuruluşları bu olguyla mücadele etmeye yönelik hukuki ve idari düzenlemeler yapmaya sevk etmiştir. Ancak bu çabalar, ifade özgürlüğünün demokratik toplum düzenindeki kurucu rolü nedeniyle ciddi bir gerilim alanını da beraberinde getirmektedir. Zira internet ortamında paylaşılan içeriklerin sınırlandırılması, kaldırılması veya görünürlüğünün azaltılması gibi müdahaleler, çoğu zaman ifade özgürlüğünün özüne dokunabilecek nitelikte sonuçlar doğurabilmektedir. Bu noktada, dezenformasyonla mücadele amacıyla alınan önlemlerin, demokratik bir toplumda kabul edilebilir sınırları aşma riski taşıyıp taşımadığı sorusu merkezi bir önem kazanmaktadır.

İfade özgürlüğüne getirilecek sınırlamaların hukuki çerçevesi, başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 10. maddesi olmak üzere, uluslararası insan hakları belgeleri ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadı tarafından belirlenmektedir. Buna göre, ifade özgürlüğüne yönelik müdahalelerin kanunla öngörülmüş olması, meşru bir amaç gütmesi ve demokratik toplumda gerekli ve orantılı olması zorunludur. Bununla birlikte, “dezenformasyon” kavramının çoğu zaman belirsiz, geniş ve muğlak biçimde tanımlanması, bu ölçütlerin uygulamada aşındırılmasına yol açabilmektedir. Özellikle dijital platformların içerik denetimi süreçlerinde artan rolü, devlet müdahalesi ile özel aktörler eliyle gerçekleştirilen fiilî sansür uygulamaları arasındaki sınırları bulanıklaştırmakta; bu durum ifade özgürlüğü üzerinde dolaylı fakat etkili sınırlamalar doğurabilmektedir.

Bu çalışma, internet ortamında dezenformasyonla mücadele ile ifade özgürlüğünün korunması arasındaki kırılgan dengeyi insan hakları hukuku perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel tezi, dezenformasyonla mücadelenin meşru bir kamu yararı hedefi taşıdığı kabul edilmekle birlikte, bu mücadelenin belirsiz normlara ve geniş takdir yetkisine dayanması hâlinde ifade özgürlüğü açısından yapısal bir tehdit oluşturduğudur. Bu çerçevede çalışma, dijital alanda alınacak önlemlerin sıkı bir orantılılık denetimine tabi tutulması, etkili yargısal güvencelerle desteklenmesi ve ifade özgürlüğünün demokratik toplumdaki işlevini zedelemeyecek şekilde tasarlanması gerektiğini savunmaktadır.

2.DEZENFORMASYON KAVRAMI VE DİJİTAL KAMUSAL ALANDAKİ DÖNÜŞÜM

Dijitalleşme süreci, bilginin üretilme ve dolaşıma girme biçimlerini köklü biçimde dönüştürmüş; internet ve özellikle sosyal medya platformları, kamusal tartışmanın temel mecraları hâline gelmiştir. Manuel Castells, ağ toplumunda iletişim süreçlerinde merkezin olmadığı ve bireylerin kamusal söyleme katılım imkânlarının tarihsel olarak benzeri görülmemiş ölçüde genişlediğini belirtmektedir (Castells, 2012, ss. 4–6). Ancak bu dönüşüm, ifade özgürlüğünün güçlenmesiyle birlikte, yanlış ve yanıltıcı bilgilerin hızla yayılması riskini de beraberinde getirmiştir (Castells, 2012, s. 12).

Dijital kamusal alanın hız, erişilebilirlik ve düşük maliyet gibi yapısal özellikleri, bilginin doğruluk denetiminden geçmeden yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Benkler, Faris ve Roberts, özellikle sosyal medya ekosisteminde doğrulama mekanizmalarının zayıflamasının, dezenformasyonun yayılması için elverişli bir ortam yarattığını vurgulamaktadır (Benkler et al., 2018, ss. 25–27). Yazarlara göre, bu durum kamusal tartışmanın rasyonel zeminden kopmasına ve kutuplaşmanın derinleşmesine yol açmaktadır (Benkler et al., 2018, s. 34).

Bu bağlamda "dezenformasyon" kavramı, son yıllarda uluslararası belgelerde ve akademik literatürde merkezi bir yer edinmiştir. Avrupa Komisyonu, dezenformasyonu "ekonomik kazanç sağlamak veya kamuoyunu kasıtlı olarak yanıltmak amacıyla üretilen ve yayılan yanlış ya da yanıltıcı bilgiler" olarak tanımlamaktadır (European Commission, 2018, s. 3). Bu tanım, kasıt unsurunu merkeze alması bakımından dikkat çekici olmakla birlikte, kavramın sınırlarının hâlen belirsiz kaldığı yönünde eleştirilmektedir (European Commission, 2018, s. 6).

Benzer şekilde Birleşmiş Milletler İfade Özgürlüğü Özel Raportörü, dezenformasyonla mücadele politikalarının ifade özgürlüğü üzerinde ciddi riskler barındırdığını vurgulamış ve özellikle muğlak tanımlara dayalı düzenlemelerin keyfî müdahalelere yol açabileceğini belirtmiştir (UN Human Rights Council, 2018, ss. 6–7). Raporda, yanlış bilginin her türünün otomatik olarak yasaklanmasının, demokratik toplumla bağdaşmayacağı açıkça ifade edilmektedir (UN Human Rights Council, 2018, s. 9).

Akademik literatürde kavramsal belirsizliği gidermeye yönelik önemli katkılardan biri Wardle ve Derakhshan tarafından yapılmıştır. Yazarlar, bilgi bozukluğunu "misinformation", "disinformation" ve "malinformation" şeklinde üçlü bir ayrıma tabi tutarak, kasıt unsurunun hukuki değerlendirme açısından belirleyici olduğuna dikkat çekmektedir (Wardle & Derakhshan, 2017, ss. 20–22). Bu ayrım, ifade özgürlüğüne getirilecek sınırlamaların kapsamının belirlenmesi bakımından kritik öneme sahiptir (Wardle & Derakhshan, 2017, s. 27).

Dijital platformların algoritmik yapısı, dezenformasyonun etkisini daha da artırmaktadır. Pariser, algoritmik filtreleme sistemlerinin kullanıcıları kendi görüşleriyle uyumlu içeriklere maruz bırakarak "filtre balonları" yarattığını belirtmektedir (Pariser, 2011, ss. 9–11). Bu durum, yanlış bilgilerin sorgulanmadan kabul edilmesine ve kamusal tartışmanın çoğulcu niteliğinin zayıflamasına neden olmaktadır (Pariser, 2011, s. 15).

Cass Sunstein de benzer şekilde, dijital ortamda bireylerin karşıt görüşlerle temasının azalmasının demokratik müzakereyi olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır. Sunstein'e göre yankı odaları, yalnızca yanlış bilginin yayılmasını hızlandırmakla kalmamakta, aynı zamanda demokratik toplumun temelini oluşturan hoşgörü ve çoğulculuk değerlerini de aşındırmaktadır (Sunstein, 2017, ss. 65–68).

Dezenformasyonun demokratik süreçler üzerindeki etkisi özellikle seçim dönemlerinde belirgin hâle gelmektedir. Allcott ve Gentzkow, 2016 ABD Başkanlık Seçimleri sırasında sosyal medya üzerinden yayılan sahte haberlerin milyonlarca kullanıcıya ulaştığını ve seçmen davranışı üzerinde etkili olabildiğini ortaya koymuştur (Allcott & Gentzkow, 2017, ss. 213–214). Bu bulgular, dezenformasyonu yalnızca bireysel bir yanıltma sorunu olmaktan çıkararak,

demokratik meşruiyetle doğrudan ilişkili bir mesele hâline getirmektedir (Allcott & Gentzkow, 2017, s. 227).

Bununla birlikte, dezenformasyonla mücadele amacıyla geliştirilen hukuki düzenlemelerin ifade özgürlüğü üzerinde orantısız sınırlamalar doğurabileceği yönünde güçlü eleştiriler bulunmaktadır. David Kaye, belirsiz kavramlara dayalı müdahalelerin kamu otoritelerine aşırı takdir yetkisi tanıdığını ve bunun ifade özgürlüğü üzerinde "soğutucu etki" yarattığını belirtmektedir (Kaye, 2019, ss. 42–45). Benzer biçimde Barendt, ifade özgürlüğüne yönelik dolaylı ve belirsiz sınırlamaların, bireylerin meşru eleştirel görüşlerini açıklamaktan kaçınmalarına yol açabileceğini vurgulamaktadır (Barendt, 2005, ss. 107–109).

Son olarak, dijital platformların içerik denetimi süreçlerinde üstlendikleri rol, hukuki tartışmayı daha da karmaşık hâle getirmektedir. Gillespie, özel şirketlerin kamusal söylemin sınırlarını fiilen belirler hâle gelmesinin demokratik meşruiyet açısından ciddi sorunlar doğurduğunu ifade etmektedir (Gillespie, 2018, ss. 3–5). Douek ise bu durumun, devlet müdahalesi olmaksızın ifade özgürlüğünün fiilen sınırlandırılmasına yol açtığını ve insan hakları hukukunda yeni bir denge arayışını zorunlu kıldığını savunmaktadır (Douek, 2020, ss. 781–784).

3. DEZENFORMASYONLA MÜCADELE BAĞLAMINDA İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN HUKUKİ ÇERÇEVESİ: AİHS MADDE 10 VE AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ İÇTİHADI

İfade özgürlüğü, demokratik toplum düzeninin temel unsurlarından biri olup, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 10. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Sözleşme'nin 10. maddesi, yalnızca bireylerin düşüncelerini açıklama hakkını değil, aynı zamanda bilgi ve fikir alma ve verme özgürlüğünü de kapsamaktadır (Council of Europe, 1950, art. 10). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), ifade özgürlüğünü "demokratik toplumun asli temellerinden biri" olarak nitelendirmekte ve bu özgürlüğün yalnızca "hoş karşılanan" ya da "zararsız" görülen ifadeler için değil, aynı zamanda "rahatsız eden, sarsan veya inciten" ifadeler için de geçerli olduğunu vurgulamaktadır (Handyside v. United Kingdom, 1976, §49).

AİHM içtihadına göre ifade özgürlüğüne yönelik her türlü müdahale, üç aşamalı bir denetime tabi tutulmaktadır. Buna göre müdahalenin sırasıyla kanunla öngörülmüş olması, Sözleşme'nin 10. maddesinin ikinci fıkrasında sayılan meşru amaçlardan birini gütmesi ve demokratik bir toplumda gerekli olması gerekmektedir (Sunday Times v. United Kingdom (No. 1), 1979, §62). Mahkeme, bu ölçütlerin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve özellikle "demokratik toplumda gereklilik" kriterinin dar yorumlanması gerektiğini istikrarlı biçimde belirtmektedir (Harris et al., 2018, ss. 612–615).

Dezenformasyonla mücadele kapsamında alınan önlemler genellikle "ulusal güvenliğin korunması", "kamu düzeninin sağlanması" veya "başkalarının hak ve itibarlarının korunması" gibi meşru amaçlara dayandırılmaktadır. Ancak AİHM, bir müdahalenin meşru amaç gütmesinin tek başına yeterli olmadığını, müdahalenin aynı zamanda zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaca cevap vermesi gerektiğini ifade etmektedir (Observer and Guardian v. United Kingdom, 1991, §59). Bu bağlamda Mahkeme, devletlerin sahip olduğu takdir yetkisinin

sınırsız olmadığını ve sıkı bir orantılılık denetimine tabi tutulması gerektiğini vurgulamaktadır (Barendt, 2005, ss. 172–174).

AİHM içtihadında özellikle internet ortamındaki ifade özgürlüğüne ilişkin davalar, dezenformasyonla mücadele tartışmaları bakımından özel bir önem taşımaktadır. Mahkeme, Delfi AS v. Estonia kararında, çevrim içi haber platformlarının üçüncü kişiler tarafından yapılan yorumlardan doğan sorumluluğunu ele almış; ancak bu sorumluluğun istisnai nitelikte olduğunu ve somut olayın koşullarına bağlı olarak değerlendirilmesi gerektiğini açıkça belirtmiştir (Delfi AS v. Estonia [GC], 2015, §§131–133). Kararda Mahkeme, otomatik ve genelleştirilmiş içerik kaldırma yükümlülüklerinin ifade özgürlüğü üzerinde caydırıcı etki yaratabileceğine dikkat çekmiştir (Delfi, 2015, §140).

Benzer şekilde Mahkeme, Magyar Jeti Zrt v. Hungary kararında, bir haber sitesinin yalnızca bir bağlantı (hyperlink) paylaşması nedeniyle sorumlu tutulmasının ifade özgürlüğünü ihlal ettiğine hükmetmiştir. AİHM'e göre, internette bilgiye erişimin ve bilginin dolaşımının temel araçlarından biri olan bağlantı verme eyleminin otomatik olarak sorumluluk doğurması, kamusal tartışmayı ciddi biçimde sınırlama riski taşımaktadır (Magyar Jeti Zrt v. Hungary, 2018, §§76–84). Bu karar, dezenformasyonla mücadelede araçların niteliğinin ve kapsamının belirlenmesi bakımından yol gösterici niteliktedir.

AİHM, ifade özgürlüğü üzerinde "soğutucu etki" (chilling effect) yaratabilecek müdahalelere özel bir hassasiyet göstermektedir. Mahkeme'ye göre, belirsiz ve öngörülemez hukuki düzenlemeler, bireylerin meşru görüşlerini açıklamaktan kaçınmalarına yol açabilir ve bu durum demokratik toplumla bağdaşmaz (Cumpănă and Mazăre v. Romania [GC], 2004, §114). Dezenformasyon kavramının geniş ve muğlak biçimde tanımlandığı düzenlemeler, bu bağlamda özellikle sorunlu görülmektedir (Kaye, 2019, ss. 56–58).

Son dönemde Mahkeme'nin Sanchez v. France kararında, sosyal medya kullanıcılarının üçüncü kişilerin paylaşımlarından doğan sorumluluğu tartışılmıştır. Mahkeme, kamuoyunu ilgilendiren konularda yapılan paylaşımlara yönelik ağır yaptırımların, ifade özgürlüğü üzerinde orantısız bir baskı oluşturabileceğini belirtmiştir (Sanchez v. France [GC], 2023, §§168–171). Bu karar, dezenformasyonla mücadele kapsamında bireysel kullanıcıların sorumluluğunun sınırlandırılması gerektiğine işaret etmektedir.

Bu çerçevede AİHM içtihadı, dezenformasyonla mücadele amacıyla alınan önlemlerin ancak açık, öngörülebilir ve dar yorumlanan hukuki normlara dayanması hâlinde Sözleşme ile uyumlu olabileceğini ortaya koymaktadır. Aksi hâlde, belirsiz ve geniş müdahaleler, ifade özgürlüğünün demokratik toplumdaki kurucu işlevini zedeleme tehlikesi taşımaktadır (Harris et al., 2018, ss. 620–622).

4.TÜRKİYE'DE DEZENFORMASYONLA MÜCADELE:TCK m. 217/A'NIN İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ STANDARTLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'de dezenformasyonla mücadeleye ilişkin en kapsamlı ve tartışmalı düzenleme, 18 Ekim 2022 tarihinde yürürlüğe giren 7418 sayılı Kanun ile Türk Ceza Kanunu'na eklenen 217/A maddesi olmuştur. Söz konusu düzenleme, "halkı yanıltıcı bilgiyi alenen yayma" fiilini

suç olarak tanımlamakta ve belirli koşullar altında hürriyeti bağlayıcı ceza öngörmektedir (TCK m. 217/A). Maddenin kabul süreci ve içeriği, ifade özgürlüğü üzerindeki olası etkileri nedeniyle hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yoğun eleştirilere konu olmuştur (Venice Commission, 2022, §§18–21).

TCK m. 217/A'ya göre suçun oluşabilmesi için bilginin "gerçeğe aykırı" olması, "kamu barışını bozmaya elverişli" nitelik taşıması ve failin bu fiili "sırf halk arasında endişe, korku veya panik yaratmak saikiyle" işlemesi gerekmektedir. Ancak doktrinde, özellikle "gerçeğe aykırı bilgi" ve "kamu barışını bozmaya elverişlilik" kavramlarının belirsizliği eleştirilmektedir. Zira bu kavramlar, ceza hukukunda öngörülebilirlik ve belirlilik ilkeleri bakımından ciddi sorunlar doğurmaktadır (Özbek et al., 2023, ss. 1043–1046).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadına göre, ifade özgürlüğüne müdahale teşkil eden cezai düzenlemelerin "kanunla öngörülmüş olma" şartını karşılayabilmesi için yeterince açık ve öngörülebilir olması gerekmektedir (Sunday Times v. United Kingdom (No. 1), 1979, §49). Mahkeme, bireylerin davranışlarının hukuki sonuçlarını makul ölçüde öngörebilmelerini demokratik toplumun temel güvencelerinden biri olarak kabul etmektedir (Harris et al., 2018, s. 616). Bu bağlamda TCK m. 217/A'nın muğlak kavramlar içermesi, AİHS m. 10 bakımından ciddi bir uyumsuzluk riski doğurmaktadır.

Düzenlemenin bir diğer sorunlu yönü, öngörülen yaptırımın niteliğidir. AİHM, ifade özgürlüğüne yönelik cezai yaptırımların, özellikle hürriyeti bağlayıcı cezaların, ancak istisnai hâllerde meşru kabul edilebileceğini vurgulamaktadır (Cumpănă and Mazăre v. Romania [GC], 2004, §115). Mahkeme'ye göre, kamuoyunu ilgilendiren konularda yapılan açıklamalar nedeniyle hapis cezası tehdidi öngörülmesi, ifade özgürlüğü üzerinde güçlü bir "soğutucu etki" yaratmaktadır (Cumpănă and Mazăre, 2004, §114). TCK m. 217/A'da hapis cezasının temel yaptırım olarak benimsenmiş olması, bu içtihat ışığında özellikle sorunlu görünmektedir.

Uluslararası insan hakları mekanizmaları da söz konusu düzenlemeye ilişkin benzer eleştirilerde bulunmuştur. Venedik Komisyonu, TCK m. 217/A'nın kapsamının son derece geniş olduğunu, hangi ifadelerin suç teşkil edeceğinin öngörülemez hâle geldiğini ve bunun ifade özgürlüğü açısından ciddi riskler doğurduğunu açıkça belirtmiştir (Venice Commission, 2022, §§45–48). Komisyon ayrıca, kamu makamlarının düzenleme kapsamında sahip olduğu geniş takdir yetkisinin keyfî uygulamalara zemin hazırlayabileceğine dikkat çekmiştir (Venice Commission, 2022, §52).

Birleşmiş Milletler İfade Özgürlüğü Özel Raportörü de Türkiye'ye ilişkin değerlendirmelerinde, dezenformasyonla mücadele gerekçesiyle getirilen cezai düzenlemelerin, demokratik toplumlarda başvurulması gereken "son çare" ilkesine aykırı olabileceğini ifade etmiştir (UN Special Rapporteur, 2023, ss. 7–8). Raporda, yanlış veya tartışmalı bilgilerin cezai yaptırımlarla bastırılmasının, çoğulcu kamusal tartışma ortamını zayıflatacağı vurgulanmaktadır (UN Special Rapporteur, 2023, s. 10).

AİHM içtihadı uyarınca, ifade özgürlüğüne getirilen sınırlamaların "demokratik toplumda gerekli" sayılabilmesi için, müdahalenin zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaca cevap vermesi ve izlenen meşru amaçla orantılı olması gerekmektedir (Observer and Guardian v.

United Kingdom, 1991, §59). TCK m. 217/A'nın uygulanma pratiği dikkate alındığında, özellikle gazeteciler ve sosyal medya kullanıcıları üzerinde caydırıcı bir etki yarattığı ve bu durumun orantılılık ilkesini zedelediği ileri sürülmektedir (Human Rights Watch, 2023, ss. 14–16).

Bu çerçevede TCK m. 217/A, dezenformasyonla mücadele amacı taşımasına rağmen, içerdiği belirsiz kavramlar, ağır cezai yaptırımlar ve geniş uygulama alanı nedeniyle AİHS m. 10 ve AİHM içtihadı ile tam uyumlu bir düzenleme olarak değerlendirilmemektedir. Düzenlemenin mevcut hâliyle uygulanması, dezenformasyonla mücadele söyleminin ifade özgürlüğünü sınırlayan yapısal bir araca dönüşmesi riskini beraberinde getirmektedir.

5. SONUÇ

Dijital iletişim ortamlarının yaygınlaşması, ifade özgürlüğünün kullanım alanlarını genişletirken, kamusal tartışmanın yapısını da köklü biçimde dönüştürmüştür. İnternetin sunduğu hız, erişilebilirlik ve etkileşim imkânları, bireylerin düşüncelerini daha görünür kılmasına olanak tanımış; ancak bu durum, yanlış ve yanıltıcı bilgilerin denetimsiz biçimde dolaşıma girmesini de beraberinde getirmiştir. Dezenformasyon olgusunun özellikle kamu düzeni, toplumsal barış ve demokratik süreçler üzerindeki potansiyel etkileri, devletlerin bu alana müdahalesini kaçınılmaz hâle getirmiştir.

Bununla birlikte, dezenformasyonla mücadele amacıyla geliştirilen hukuki ve idari araçların, ifade özgürlüğü üzerinde yaratabileceği sınırlayıcı etki göz ardı edilmemelidir. Zira dijital alanda yapılan müdahaleler, çoğu zaman yalnızca açıkça zararlı içerikleri değil, aynı zamanda meşru eleştiri ve kamusal tartışma kapsamında değerlendirilebilecek ifadeleri de etkileyebilmektedir. Bu durum, ifade özgürlüğünün yalnızca doğrudan değil, dolaylı yollarla da sınırlandırılması riskini doğurmakta ve bireylerin kamusal alanda görüş açıklama konusunda çekingen davranmalarına yol açabilmektedir.

Çalışma boyunca ortaya konulan değerlendirmeler, dezenformasyonla mücadelenin meşru bir amaç taşıdığı kabul edilse dahi, bu amacın belirsiz kavramlara ve geniş takdir yetkisine dayandırılmasının ciddi sakıncalar barındırdığını göstermektedir. Özellikle cezai yaptırımların ön plana çıkarıldığı düzenlemeler, demokratik toplum düzeniyle bağdaşmayan sonuçlar doğurabilecek ölçüde caydırıcı etki yaratabilmektedir. Bu nedenle dezenformasyonla mücadelede, baskıcı ve cezalandırıcı araçlar yerine, daha ölçülü ve hedefe odaklı yöntemlerin tercih edilmesi önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, dijital alanda alınacak önlemlerin açık ve öngörülebilir normlara dayanması, sınırlamaların dar yorumlanması ve müdahalelerin zorunlu hâllerle sınırlı tutulması gerekmektedir. Ayrıca ifade özgürlüğüne yönelik müdahalelerin etkili yargısal denetime açık olması, keyfî uygulamaların önlenmesi bakımından temel bir güvencedir. Aksi hâlde, dezenformasyonla mücadele söylemi, demokratik toplumun vazgeçilmez unsurlarından biri olan çoğulcu kamusal tartışma ortamını zayıflatan bir araca dönüşme tehlikesi taşımaktadır.

Sonuç olarak, dezenformasyonla mücadele ile ifade özgürlüğünün korunması arasında kurulması gereken denge, statik değil, sürekli olarak yeniden değerlendirilen dinamik bir

süreçtir. Bu denge, ancak insan hakları temelli bir yaklaşım benimsenmesi, ifade özgürlüğünün demokratik toplumdaki işlevinin merkeze alınması ve dijital alana ilişkin düzenlemelerin ölçülülük ilkesine uygun biçimde tasarlanması hâlinde sağlanabilir. Aksi bir yaklaşım, dezenformasyonla mücadele amacını aşarak, demokratik değerleri zedeleyen sonuçlar doğurma riskini beraberinde getirecektir.

KAYNAKÇA

Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives*, *31*(2), 211–236.

Barendt, E. (2005). *Freedom of speech* (2. bs.). Oxford University Press.

Benkler, Y., Faris, R., & Roberts, H. (2018). *Network propaganda*. Oxford University Press.

Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope*. Polity Press.

Council of Europe. (1950). *European convention on human rights*.

Cumpănă and Mazăre v. Romania [GC], no. 33348/96, ECHR 2004.

Delfi AS v. Estonia [GC], no. 64569/09, ECHR 2015.

Douek, E. (2020). Governing online speech. *Columbia Law Review*, *121*(3), 759–834.

European Commission. (2018). *A multi-dimensional approach to disinformation*.

Gillespie, T. (2018). *Custodians of the Internet*. Yale University Press.

Handyside v. United Kingdom, no. 5493/72, 7 December 1976.

Harris, D., O'Boyle, M., Bates, E., & Buckley, C. (2018). *Law of the European convention on human rights* (4. bs.). Oxford University Press.

Human Rights Watch. (2023). *Turkey: Disinformation law threatens free speech*.

Kaye, D. (2019). *Speech police*. Columbia Global Reports.

Magyar Jeti Zrt v. Hungary, no. 11257/16, 4 December 2018.

Observer and Guardian v. United Kingdom, no. 13585/88, 26 November 1991.

Özbek, V. Ö., Doğan, K., Bacaksız, P., & Tepe, İ. (2023). *Türk ceza hukuku genel hükümler* (15. bs.). Seçkin Yayıncılık.

Pariser, E. (2011). *The filter bubble*. Penguin.

Sanchez v. France [GC], no. 45581/15, 15 May 2023.

Sunday Times v. United Kingdom (No. 1), no. 6538/74, 26 April 1979.

Sunstein, C. R. (2017). *#Republic*. Princeton University Press.

UN Human Rights Council. (2018). *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*.

UN Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. (2023). *Observations on Türkiye*.

Venice Commission. (2022). *Opinion on the amendments to the Turkish Criminal Code* (CDL-AD(2022)032).

Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder*. Council of Europe.

YAPAY ZEKÂ TEMELLİ GÖZETİM SİSTEMLERİ ve ÖZEL HAYATIN ÇEKİRDEĞİ: ORANTILILIK İLKESİNİN AŞINMASI

Dr. Öğr. Gör. Betül ÇATAL

Selçuk Üniversitesi

betul.catal@selcuk.edu.tr- ORCID ID:0000-0002-7154-4975.

ÖZET

Yapay zekâ teknolojilerinin gözetim faaliyetlerine giderek daha yoğun biçimde entegre edilmesi, devletlerin bireyler üzerindeki izleme kapasitesini niteliksel olarak dönüştürmüştür. Biyometrik veri işleme, yüz tanıma sistemleri ve öngörücü analiz tekniklerine dayanan yapay zekâ temelli gözetim uygulamaları, sürekli, otomatik ve geniş ölçekli veri toplama imkânı sunmaktadır. Bu tür uygulamalar çoğu zaman kamu güvenliği, suçla mücadele ve ulusal güvenlik gibi meşru amaçlara dayandırılmakla birlikte, insan hakları hukuku bakımından özel hayatın korunması hakkı açısından ciddi sorunlar doğurmaktadır.Bu çalışma kapsamında, yapay zekâ destekli gözetim uygulamalarının, klasik hedefli izleme yöntemlerinden farklı olarak, birey ile devlet arasındaki güç dengesini köklü biçimde değiştirdiği ileri sürülmektedir. Özellikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesi çerçevesinde geliştirilen sınırlama rejimi ve orantılılık ilkesi, yapay zekânın otomatik ve opak karar alma mekanizmaları karşısında yetersiz kalma riskiyle karşı karşıyadır. Zira algoritmik süreçlerin karmaşıklığı, bireylerin kendileri hakkında hangi verilerin hangi amaçlarla işlendiğini öngörmesini ve bu müdahalelere etkili biçimde itiraz edebilmesini güçleştirmektedir.Buna ek olarak, büyük veri kümelerinin uzun süreli saklanması ve farklı amaçlarla yeniden kullanılması, özel hayatın yalnızca sınırlandırılması değil, çekirdek alanının aşınması sonucunu doğurabilmektedir. Sürekli izlenme algısı, bireysel özerklik üzerinde caydırıcı etki yaratmakta; ifade özgürlüğü ve demokratik katılım gibi diğer temel hakları da dolaylı biçimde zedelemektedir. Çalışma, mevcut hukuki güvencelerin geleneksel gözetim anlayışına göre şekillendiğini ve yapay zekâ temelli sistemlerin yarattığı sistemik riskleri karşılamakta yetersiz kaldığını savunmaktadır. Bu nedenle, yapay zekâ destekli gözetim uygulamalarının ancak sıkı yasal çerçeveler, güçlendirilmiş şeffaflık yükümlülükleri ve etkili yargısal denetim mekanizmalarıyla insan haklarıyla uyumlu hâle getirilebileceği sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, Gözetim, Özel hayatın gizliliği, Orantılılık ilkesi, İnsan hakları hukuku

ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED SURVEILLANCE SYSTEMS and THE CORE OF PRIVATE LIFE: THE EROSION of THE PRINCIPLE of PROPORTIONALITY

Dr. Lecturer Betül ÇATAL

Selcuk University

betul.catal@selcuk.edu.tr – ORCID ID: 0000-0002-7154-4975

ABSTRACT

The increasing integration of artificial intelligence into surveillance practices has fundamentally transformed the nature, scope, and intensity of state monitoring activities. AI-based surveillance systems, particularly those relying on biometric data, facial recognition technologies, and predictive analytics, enable continuous, automated, and large-scale data processing. While such systems are often justified by reference to legitimate aims such as public security, crime prevention, and national security, they raise profound concerns from the perspective of the right to respect for private life as protected under international human rights law.Within the scope of this study, it is argued that AI-driven surveillance practices pose a qualitative shift in the relationship between the individual and the state, as they extend beyond targeted monitoring towards pervasive and potentially indiscriminate forms of observation. This development challenges the traditional application of the principle of proportionality, which constitutes a cornerstone of human rights limitations regimes, particularly under Article 8 of the European Convention on Human Rights. The automated and opaque nature of algorithmic decision-making significantly complicates the assessment of necessity and proportionality, as individuals are often unable to foresee, understand, or effectively challenge surveillance measures affecting them.Moreover, the accumulation and long-term retention of personal data through AI systems risk undermining the very core of private life, leading to chilling effects on individual autonomy, freedom of expression, and democratic participation. Existing legal safeguards, largely designed for conventional surveillance methods, appear increasingly inadequate in addressing the scale, speed, and intrusiveness of AI-based monitoring technologies.This study contends that the proportionality analysis applied to AI-powered surveillance must be recalibrated to account for its systemic and cumulative effects. It concludes that without strict legal frameworks, enhanced transparency requirements, and robust judicial oversight mechanisms, AI-based surveillance systems threaten to erode the essence of the right to privacy rather than merely constitute permissible limitations upon it.

Keywords: Artificial Intelligence, Surveillance, Right to Privacy, Proportionality Principle, Human Rights Law

1. GİRİŞ

Dijital teknolojilerin gelişimiyle birlikte devletlerin gözetim kapasitesi yalnızca niceliksel olarak artmamış, aynı zamanda niteliksel bir dönüşüme de uğramıştır. Özellikle yapay zekâ temelli sistemlerin kamu otoriteleri tarafından yaygın biçimde kullanılması, klasik hedefli izleme yöntemlerinden farklı olarak sürekli, otomatik ve büyük ölçekli veri işleme pratiklerini mümkün kılmıştır. Bu durum, bireylerin özel hayatlarının korunması hakkı bakımından yeni ve karmaşık hukukî sorunları beraberinde getirmektedir. Zira yapay zekâ destekli gözetim uygulamaları, yalnızca belirli şüphelilere yönelmemekte; potansiyel olarak herkesin veri öznesi hâline geldiği kapsamlı izleme rejimleri yaratmaktadır (Lyon, 2018, s. 3–5).

Özel hayatın korunması hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesi kapsamında güvence altına alınmış olup, bu hakkın sınırlandırılması ancak kanunla öngörülme, meşru amaç ve demokratik bir toplumda gereklilik şartlarının birlikte sağlanması hâlinde mümkün kabul edilmektedir. AİHM içtihadında bu sınırlama rejiminin merkezinde yer alan orantılılık ilkesi, müdahalenin izlenen amaçla ölçülü olup olmadığının değerlendirilmesini gerektirir (Klass ve Diğerleri / Almanya, 1978, §49). Ancak yapay zekâ temelli gözetim sistemlerinin otomatik ve opak yapısı, bu değerlendirmenin geleneksel araçlarla yapılmasını güçleştirmektedir.

Bu bağlamda çalışma, yapay zekâ destekli gözetim uygulamalarının yalnızca özel hayatın sınırlandırılması meselesi olarak değil, özel hayatın çekirdek alanının aşınması riski üzerinden ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Sürekli izlenme ihtimali, bireylerin davranışlarını önceden uyarlamasına yol açarak ifade özgürlüğü ve bireysel özerklik üzerinde caydırıcı etki yaratmaktadır (Solove, 2007, s. 142). Bu nedenle klasik orantılılık analizinin, yapay zekânın yarattığı sistemik ve kümülatif etkiler karşısında yeniden düşünülmesi gerekmektedir.

2. YAPAY ZEKÂ TEMELLİ GÖZETİM SİSTEMLERİNİN HUKUKÎ NİTELİĞİ

Yapay zekâ temelli gözetim sistemleri, büyük veri kümelerinin otomatik biçimde analiz edilmesine dayanan ve bireylerin davranışları hakkında öngörülerde bulunabilen teknolojik yapılardır. Bu sistemler özellikle yüz tanıma, biyometrik kimlik doğrulama ve öngörücü polislik uygulamaları aracılığıyla kamu gücünün görünürlüğünü artırmaktadır. Geleneksel gözetim yöntemlerinden farklı olarak, bu teknolojiler insan müdahalesi olmaksızın karar üretme kapasitesine sahiptir (Zuboff, 2019, s. 94).

AİHM, dijital gözetim bağlamında verdiği kararlarda, gözetim tedbirlerinin yalnızca fiilî müdahalelerle sınırlı olmadığını, veri toplama ve saklama süreçlerinin de başlı başına özel hayata müdahale teşkil ettiğini kabul etmektedir (S. ve Marper / Birleşik Krallık, 2008, §67). Yapay zekâ destekli sistemlerde bu müdahale, belirli bir zaman veya kişiyle sınırlı olmaktan çıkmakta; sürekli ve yaygın bir nitelik kazanmaktadır.

Bu noktada, gözetimin hukuka uygunluğu değerlendirilirken yalnızca elde edilen verilerin içeriği değil, verilerin işlenme biçimi, saklama süresi ve farklı amaçlarla yeniden kullanımı da dikkate alınmalıdır. Nitekim AİHM, Roman Zakharov kararında, gizli gözetim rejimlerinin kötüye kullanım riskine açık olması hâlinde, tek başına bu riskin dahi Sözleşme

ihlali oluşturabileceğini belirtmiştir (Roman Zakharov / Rusya, 2015, §232–234). Yapay zekâ temelli sistemler bu riski yapısal olarak artırmaktadır.

3. ORANTILILIK İLKESİNİN YAPAY ZEKÂ KARŞISINDA AŞINMASI

Orantılılık ilkesi, insan hakları hukukunda kamu gücünün sınırlandırılmasının temel araçlarından biridir. İlke, müdahalenin izlenen meşru amaçla uygun, gerekli ve ölçülü olmasını gerektirir. Ancak yapay zekâ temelli gözetim uygulamaları, bu üç aşamalı testin özellikle "gereklilik" ve "ölçülülük" boyutlarını belirsizleştirmektedir (Alexy, 2002, s. 66).

Algoritmik sistemlerin karar alma süreçlerinin şeffaf olmaması, bireylerin hangi gerekçeyle gözetim altına alındıklarını bilmelerini engellemektedir. Bu durum, AİHM'in "öngörülebilirlik" kriteriyle bağdaşmamaktadır. Mahkeme, Malone kararında, bireylerin hangi koşullarda gözetim tedbirlerine maruz kalabileceklerini makul ölçüde öngörebilmeleri gerektiğini vurgulamıştır (Malone / Birleşik Krallık, 1984, §67). Yapay zekâ sistemlerinde ise bu öngörülebilirlik fiilen ortadan kalkmaktadır.

Dahası, yapay zekâ destekli gözetim uygulamalarının etkisi tekil bir müdahaleyle sınırlı değildir. Sürekli veri toplama ve analiz süreçleri, bireyler üzerinde kümülatif bir baskı yaratmakta ve özel hayatın çekirdek alanına nüfuz etmektedir. Bu durum, orantılılık ilkesinin yalnızca araç-amaç dengesi üzerinden değil, müdahalenin toplumsal etkileri üzerinden de değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır (Hildebrandt, 2016, s. 18).

4. ÖZEL HAYATIN ÇEKİRDEĞİ VE SİSTEMİK HAK İHLALLERİ

Özel hayatın korunması hakkı, insan hakları hukukunda yalnızca bireyin mahrem alanına yönelik doğrudan müdahaleleri değil, aynı zamanda bireyin kişisel özerkliğini ve kimliğini serbestçe inşa edebilme imkânını da kapsayan geniş bir koruma alanı sunmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, özel hayat kavramının dar ve statik bir içerikle sınırlandırılamayacağını; bireyin fiziksel ve psikolojik bütünlüğü, kişisel verileri ve toplumsal ilişkilerinin de bu hakkın kapsamında yer aldığını istikrarlı biçimde vurgulamaktadır (Pretty v. United Kingdom, 2002, §61). Bu yaklaşım, dijital gözetim teknolojilerinin yarattığı çok katmanlı müdahalelerin değerlendirilmesi bakımından özel bir önem taşımaktadır.

Yapay zekâ temelli gözetim sistemleri, klasik izleme yöntemlerinden farklı olarak yalnızca geçmişe ilişkin veri toplamakla yetinmemekte; bireylerin gelecekteki davranışlarına dair tahminlerde bulunmayı da amaçlamaktadır. Bu öngörücü nitelik, gözetimi zamansal olarak genişletmekte ve bireyin henüz gerçekleşmemiş davranışlarının dahi denetim altına alınmasına yol açmaktadır (Hildebrandt, 2016, ss. 34). Bu durum, özel hayatın yalnızca sınırlandırılması değil, çekirdek alanına nüfuz edilmesi sonucunu doğurabilecek niteliktedir.

AİHM içtihadında, özel hayatın çekirdek alanına yönelik müdahaleler bakımından daha sıkı bir denetim standardı benimsenmektedir. Mahkeme, S. ve Marper kararında, biyometrik verilerin süresiz biçimde saklanmasının, herhangi bir somut zarar doğmasa dahi, bireyin özel hayatına ağır bir müdahale teşkil ettiğini kabul etmiştir (S. and Marper v. United Kingdom, 2008, §§67–71). Yapay zekâ temelli gözetim sistemleri bağlamında bu tür verilerin büyük veri kümeleri içinde sürekli işlenmesi, söz konusu müdahaleyi daha da derinleştirmektedir.

Bu noktada, gözetimin yarattığı sistemik ve kümülatif etki özel bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. AİHM, Roman Zakharov kararında, gizli gözetim rejimlerinin tek tek uygulanma biçimlerinden bağımsız olarak, yapısal olarak kötüye kullanıma açık olması hâlinde Sözleşme ile bağdaşmayacağını açıkça belirtmiştir (Roman Zakharov v. Russia, 2015, §§232–234). Yapay zekâ destekli gözetim uygulamaları, otomatik karar alma ve insan müdahalesinin sınırlı olması nedeniyle bu tür yapısal riskleri artırmaktadır.

Sürekli izlenme ihtimali, bireylerin davranışlarını önceden uyarlamalarına yol açmakta ve "normal" kabul edilen kalıpların dışına çıkmaktan kaçınmalarına neden olmaktadır. Bu durum, literatürde sıklıkla "soğutucu etki" (chilling effect) kavramıyla ifade edilmektedir. Solove, gözetimin en ciddi etkisinin, bireylerin özgürlüklerini fiilen kısıtlamaktan ziyade, onları özgürlüklerini kullanmaktan vazgeçmeye sevk etmesi olduğunu belirtmektedir (Solove, 2007, ss. 143). Yapay zekâ temelli sistemlerde bu etki, gözetimin sürekliliği ve görünmezliği nedeniyle daha da güçlenmektedir.

Özel hayatın çekirdek alanının aşınması, yalnızca mahremiyet hakkı ile sınırlı sonuçlar doğurmamaktadır. AİHM, bireylerin sürekli izlenme hissi altında bulunmasının, ifade özgürlüğü ve demokratik katılım üzerinde de dolaylı ancak güçlü bir baskı yarattığını kabul etmektedir (Uzun v. Germany, 2010, §52). Yapay zekâ destekli gözetim uygulamaları, bu baskıyı bireysel düzeyin ötesine taşıyarak toplumsal ölçekte bir otosansür ortamı yaratma potansiyeline sahiptir.

Bu bağlamda, yapay zekâ temelli gözetim uygulamalarının değerlendirilmesinde yalnızca münferit müdahalelerin ölçülülüğü değil, ortaya çıkan gözetim mimarisinin bütünü dikkate alınmalıdır. Raab ve Bennett'e göre, modern gözetim sistemleri tekil ihlallerden ziyade, zaman içinde biriken ve bireyin kamusal ve özel yaşamını şekillendiren bir kontrol mekanizması üretmektedir (Raab & Bennett, 2006, ss. 12–14). İnsan hakları hukukunun bu tür yapısal müdahaleleri görünür kılacak araçlarla güçlendirilmesi gerekmektedir.

Son olarak, mevcut hukuki güvencelerin büyük ölçüde geleneksel gözetim anlayışı temelinde şekillendiği ve yapay zekâ temelli sistemlerin karmaşıklığını karşılamakta yetersiz kaldığı görülmektedir. Algoritmik süreçlerin şeffaf olmaması, bireylerin kendileri hakkında hangi verilerin hangi amaçlarla işlendiğini öğrenmelerini ve bu işlemlere etkili biçimde itiraz edebilmelerini zorlaştırmaktadır (Zuboff, 2019, ss. 98). Bu durum, özel hayatın korunması hakkının yalnızca sınırlandırılması değil, özünün aşındırılması sonucunu doğurma tehlikesi taşımaktadır.Bu nedenle, yapay zekâ destekli gözetim uygulamalarının insan haklarıyla uyumlu hâle getirilebilmesi için, özel hayatın çekirdek alanını merkeze alan daha sıkı bir değerlendirme çerçevesine ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi hâlde, her bir müdahale ayrı ayrı meşru görünse dahi, toplam etki itibarıyla bireyin mahremiyetini ve özerkliğini ortadan kaldıran bir gözetim düzeninin normalleşmesi söz konusu olacaktır.

5. SONUÇ

Yapay zekâ temelli gözetim sistemlerinin kamu otoriteleri tarafından giderek daha yaygın biçimde kullanılması, devlet ile birey arasındaki ilişkiyi yalnızca teknik düzeyde değil, hak ve özgürlüklerin korunması bakımından da köklü biçimde dönüştürmektedir. Bu çalışma,

söz konusu dönüşümün özellikle özel hayatın korunması hakkı açısından niteliksel bir kırılma yarattığını ve klasik gözetim anlayışına dayalı hukuki değerlendirme araçlarının bu yeni gerçekliği karşılamakta giderek yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Yapay zekâ destekli sistemler, sürekli, otomatik ve geniş ölçekli veri işleme kapasiteleri sayesinde, bireylerin yalnızca belirli davranışlarını değil, yaşamlarının bütününü kapsayan bir izleme pratiği üretmektedir.

İnceleme boyunca vurgulandığı üzere, yapay zekâ temelli gözetim uygulamalarının yarattığı temel sorun, müdahalelerin tekil ve sınırlı olmaktan çıkarak sistemik ve kümülatif bir nitelik kazanmasıdır. Bu durum, özel hayatın yalnızca sınırlandırılması değil, çekirdek alanının aşınması riskini beraberinde getirmektedir. Sürekli izlenme ihtimali altında bulunan bireyler, davranışlarını önceden uyarlamakta; bu da bireysel özerkliği, ifade özgürlüğünü ve demokratik katılımı dolaylı ancak güçlü biçimde zedelemektedir. Dolayısıyla yapay zekâ temelli gözetim, yalnızca mahremiyet ihlali meselesi olarak değil, demokratik toplum düzeninin işleyişini etkileyen yapısal bir sorun olarak ele alınmalıdır.

Çalışma, orantılılık ilkesinin yapay zekâ destekli gözetim uygulamaları karşısında merkezi önemini korumakla birlikte, geleneksel yorumunun yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Zira algoritmik karar alma süreçlerinin opaklığı, gözetimin sürekliliği ve veri işlemenin öngörülemezliği, müdahalenin gerekliliği ve ölçülülüğünün sağlıklı biçimde değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Bu bağlamda orantılılık incelemesinin, yalnızca tekil müdahalelere odaklanan dar bir analiz olmaktan çıkarılarak, gözetim sistemlerinin toplam ve uzun vadeli etkilerini kapsayacak şekilde yeniden düşünülmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, yapay zekâ temelli gözetim uygulamalarının insan haklarıyla uyumlu hâle getirilebilmesi, sıkı ve açık yasal çerçevelerin oluşturulmasına, şeffaflık ve hesap verebilirlik mekanizmalarının güçlendirilmesine ve etkili yargısal denetimin sağlanmasına bağlıdır. Aksi hâlde, kamu güvenliği veya suçla mücadele gibi meşru amaçlara dayandırılan bu uygulamalar, özel hayatın özünü aşındıran ve bireyin devlete karşı korunmasız kaldığı bir gözetim düzeninin normalleşmesine yol açabilecektir. İnsan hakları hukukunun temel görevi ise, teknolojik gelişmeler karşısında geri çekilmek değil, bireyin onurunu ve özerkliğini merkeze alan koruma standartlarını bu yeni bağlama uyarlamaktır.

KAYNAKÇA

Alexy, R. (2002). *A theory of constitutional rights* (J. Rivers, Çev.). Oxford University Press.

Bennett, C. J., & Raab, C. D. (2006). *The governance of privacy: Policy instruments in global perspective*. MIT Press.

Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age*. Polity Press.

Council of Europe. (1950). *European convention on human rights*.

Hildebrandt, M. (2016). *Smart technologies and the end(s) of law*. Edward Elgar Publishing.

Lyon, D. (2018). *The culture of surveillance: Watching as a way of life*. Polity Press.

Malone v. United Kingdom, no. 8691/79, 2 August 1984.

Pretty v. United Kingdom, no. 2346/02, 29 April 2002.

Roman Zakharov v. Russia [GC], no. 47143/06, 4 December 2015.

S. and Marper v. United Kingdom [GC], nos. 30562/04 ve 30566/04, 4 December 2008.

Solove, D. J. (2007). *The digital person: Technology and privacy in the information age*. New York University Press.

Uzun v. Germany, no. 35623/05, 2 September 2010.

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs

ANAYASAL DEMOKRASİNİN ASGARİ KOŞULLARI ÇERÇEVESİNDE İNSAN HAKLARI: İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ VE BİLGİ EDİNME HAKKI

Ayça SERİN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku

aycaseriin@gmail.com - 0009-0005-1341-6886

ÖZET

Demokrasinin doğduğu Antik Yunan Şehir Devletlerinden günümüze dek geçen binlerce yılda değişen toplumlar, artan nüfuslar ve insan hakları üzerine inşa edilen devletlerin pek çoğunun yine demokrasi ile yönetildiği görülmektedir. Elbette binlerce yıl öncesinden günümüze değişen pek çok unsur bulunduğu gibi, değişmeyen ve bir bakıma demokrasinin özü olduğu iddia edilebilecek bazı unsurlar da bulunmaktadır. Örneğin kelime anlamı itibariyle "*demo*" (halk) ve "*kratos*" (iktidar, yönetim) sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşan demokraside, halkın kendini yönetmesinin demokrasinin özü olduğu açıktır. Ancak günümüz modern demokrasilerinde mevcut olan eşitlik ilkesi doğrultusunda değişen vatandaşlık kavramı ile halihazırda Antik Yunan demokrasisine nazaran daha kalabalık olan halkların genel oy ilkesiyle daha geniş ve kapsayıcı kriterlerle belirlenen katılımcılarının yönetime dahil olması söz konusudur. Bu nedenle doğrudan demokrasinin pratik imkansızlığına çare olarak temsil ilkesinin gelişmesiyle günümüz modern demokrasileri Antik Yunan demokrasisinden farklılaşmıştır. Temsili demokrasinin halkın yönetime katılımını kısıtlaması sorununa çözüm olarak müzakereci demokrasi ve katılımcı demokrasi kavramları öne sürülmüş, her halükârda halkın yönetime faal katılımı için kamusal alanların önemi tartışmasız hale gelmiştir. Bu doğrultuda halkın kamusal alanlarda yönetimsel konularda bilgi ve belgelere erişebilmesi, baskı altında kalmaksızın ve özgürce fikir beyan etmesi ve başkalarının fikirlerini duyması, tartışmalar yapması ve müzakere etmesinin demokrasiye etkin ve faal katılım için elzem olduğuna şüphe yoktur. Bu halde halk şeffaf yönetim ilkesi doğrultusunda ihtiyaç duyduğu bilgi ve belgelere erişebilmeli, ifade özgürlüğüne sahip olmalıdır. Bu çalışmada bilgi edinme hakkı ve ifade özgürlüğünün demokrasi için ne kadar elzem olduğu, günümüz Türk hukuku ile uluslararası hukuk metinlerinde ne şekilde yer aldığı ve bazı yargı kararları doğrultusunda nasıl uygulandığı tartışılmakta; demokratik toplumun gerekliliklerinin sağlanması için bilgi edinme hakkı ve ifade özgürlüğünün rolü hakkında tespit ve öneriler sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, temsil, kamusal alan, müzakereci demokrasi, katılımcı demokrasi, bilgi edinme hakkı, ifade özgürlüğü.

1. GİRİŞ

Demokrasi, tarih boyunca sadece bir yönetim biçimi olmanın ötesine geçerek, bireyin siyasal iktidardaki konumunu ve toplumsal karar alma süreçlerine katılımını belirleyen temel bir model haline gelmiştir. Antik Yunan'ın doğrudan demokrasi tecrübesinin günümüzün

karmaşık devletlerinde uygulanmasının pratik imkansızlığı karşısında halkın yöneten sıfatını koruyabilmesinin yegâne yolu, kamusal alanda tartışmalara etkin katılım sağlamasıdır. Ancak modern ulus devletlerin demografik ve coğrafi büyüklüğü, doğrudan katılımı imkansız kılmış; bu durum demokrasiyi sırf seçimlere indirgeme riskini doğurmuştur. Tam da bu noktada müzakereci demokrasi bir çare olarak kamusal alanlarda özgürce etkin tartışmalar yapılması gerekliliğini ön plana çıkartmaktadır. Zira bireyin bir düşünceye sahip olması, o düşünceyi ifade etmesi ve nihayetinde yönetimi denetleyebilmesi; ancak şeffaf bir bilgi akışının varlığıyla mümkündür. Bilgi edinme hakkı, bu bağlamda ifade özgürlüğünün ön koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Şeffaf olmayan bir yönetimde ifade özgürlüğü, içi boşaltılmış bir hakka dönüşme riskiyle karşı karşıyadır.

Bu çalışma; ifade özgürlüğü ile bilgi edinme hakkı arasındaki yapısal bağı anayasal demokrasinin asgari koşulları çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, her iki hakkın tarihsel kökenlerinden başlanarak; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ve Anayasa Mahkemesi (AYM) içtihatlarında geliştirilen "eşik kriterler" ve "sosyal bekçi" doktrini analiz edilecektir. Çalışmanın temel tezi, bilgi edinme hakkının sadece bireysel bir hak değil, aynı zamanda demokratik meşruiyetin kurucu bir unsuru olduğu ve bu hakkın kısıtlanmasının doğrudan kamuoyu denetimini engelleyeceğidir.

2. DEMOKRASİNİN TARİHSEL EVRİMİ VE KURAMSAL TEMELLERİ

Demokrasi, kelime anlamıyla “siyasal denetimin doğrudan doğruya halkın ya da düzenli aralıklarla halkın özgürce seçtiği temsilcilerin elinde bulunduğu, toplumsal ve ekonomik durumu ne olursa olsun tüm yurttaşların eşit sayıldığı yönetim biçimi” olarak tanımlanmaktadır[1]. Tarihte bilinen ilk örneği Antik Yunan Site Devletlerinde, M.Ö. 507 yılında özellikle Atina’da, Makedonya işgaline dek yaklaşık iki yüz yıl boyunca uygulanmıştır[2]. Bu uygulama biçiminde “eklessia” ismi verilen halk meclislerinde her bir vatandaşın katılımıyla yönetim hakkında kararlar alınmaktaydı[3]. Atina demokrasisini günümüz modern demokrasilerinden farklı kılan en belirgin özelliklerinden birisi de bu noktadadır. Günümüzde pek çok sistemde halk yönetime kendi adına söz hakkı sahibi olması ve karar alma süreçlerine katılması için temsilciler seçerken Atina’da böylesine bir temsil ilişkisi bulunmamakta, halk doğrudan söz alarak yönetime dahil olmaktadır.

2.1. Antik Yunan’dan Modern Devlete: Doğrudan ve Temsili Demokrasi

Günümüz modern demokrasilerinde halkın fikirlerini doğrudan açıklayarak yönetime katılamamasının birtakım nedenleri vardır. Örneğin Atina, Antik Yunan Devletleri içerisinde en kalabalık site olup genellikle ortalama 300.000 kişilik bir nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir[4]. Atina’nın nüfusu hakkında kesin bir sayı belirtilememe nedeni ise halkın çeşitli sınıflara ayrılmış olması, vatandaşlık algısının günümüz modern demokrasilerinden çok daha farklı olmasıdır. Günümüz modern demokrasilerinde herkes eşit birer vatandaş kabul edilerek siyasi haklar için çeşitli kıstaslar belirlenmiş olmasına karşılık; Atina’da kölelerin yurttaş

[1] **Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük**, < https://sozluk.gov.tr/> s.e.t. 20.12.2025
[2] **Dahl, Robet A.** (1998) On Democracy, Yale University Press, London (Çeviren: Kadıoğlu, Betül (2021) Demokrasi Üzerine, 6. Baskı, Ankara, Phoenix, s. 19.)
[3] **Uygun**, Oktay (2025). Demokrasi Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar, 4. Baskı, İstanbul, Onikilevha, s. 22.
[4] **Uygun**, s. 19.

sayılmaması, yurttaşların ise yalnızca yetişkin erkeklerden kabul edilmesi söz konusudur[5]. Hal böyle olunca Atina'da yönetimde söz hakkı sahibi olan ve doğrudan katılım sağlayan kişi sayısının yabancılar, köleler, kadınlar ve çocuklar çıkartıldıktan sonra yaklaşık 35.000 yetişkin erkekten ibaret olabileceği belirtilmektedir[6].

Bu halde Atina Demokrasisi ile günümüz modern demokrasisi arasında mevcut bulunan uygulama farklılığının en belirgin nedenlerinden birisi olarak nüfus farklılığını öne sürmekte bir sakınca yoktur. Zira 35.000 kişiye kıyasla günümüz devletlerinin milyonları aşan halk nüfusu arasında muhteşem seviyede fark vardır. Bu durumda günümüzde devlet ölçeğinin demografik ve coğrafi olarak büyümesi karşısında doğrudan demokrasinin uygulanmasında pratik imkansızlık bulunduğu izahtan varestedir[7].

Günümüz dünyasında insan hakları anlayışı gelişmiş, anayasal güvencelerle donatılmış ve uluslararası hukuk mevzuatında yer almıştır. Artık vatandaşlar haklarının varlığı ve korunmaları konusunda devletlerin sahip olduğu pozitif yükümlülükler hakkında eski dönemlere nazaran daha bilinçli haldedir. Dünyanın pek çok ülkesinde kölelik kavramı kalmamış, kadın ve erkek eşitliği kabul edilmiş, vatandaşlık kavramı Atina'da uygulandığı halinden çok daha eşitlikçi ve kapsayıcı bir hale gelmiştir. Böyle bir düzende her bir vatandaşın demokrasiye doğrudan katılması, her birinin mecliste yönetimsel konularla alakalı fikir beyan etmesi pratikte mümkün olmadığı Robert A. Dahl tarafından detaylıca hesaplanarak izah edilmiştir[8]. Bu nedenle günümüzde doğrudan demokrasinin yerini temsil ilişkisi almıştır.

Temsili demokraside halkın kendisini yönetimsel karar alma ve müzakere süreçlerinde temsil edecek temsilcileri seçmesi ve bu temsilciler aracılığıyla yönetime katılması ve iktidarı denetlemesi söz konusudur[9]. Bu sürecin temini için de siyasi partiler ve seçimler karşımıza çıkmaktadır[10]. Hatta öyle ki günümüzde seçimler demokrasi ile özdeş şekilde algılanabilmektedir[11]. Elbette bu algının haklı yanları olsa da pek çok bakımdan eksik olduğunu belirtmek gerekir. Zira her ne kadar halkın belirleyeceği temsilci, kendisini seçen ve seçmeyen kitle adına yönetimsel konularda söz hakkına sahip olacak olsa da halkın sesini duyurabilmesinin tek yolu temsilcinin sözlerinden ibaret olmayıp başkaca yollar da mevcuttur. Keza yine yaygın kanının aksine, demokrasinin sırf yönetimsel konularda söz hakkı sahibi olmaktan ibaret olmadığını, özellikle müzakereci demokrasi anlayışının bu hususta önemli çözümler getirdiğini de belirtmek gerekir.

2.2. Müzakereci Demokrasi Modeli ve Kamusal Alan

[5] **Uygun**, s.19
[6] **Uygun**, s.19
[7] **Güzel, Mehmet Nuri** (2018). "Antik Demokrasi ve Modern Demokrasi Kavramlarının Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", "Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi", C: 23, S: 38, s.222.
[8] **Dahl**, s. 122.
[9] **Güzel,** s.222.
[10] **Erdoğan, Didem** (2016). "Siyasi Partilerin Temsili Demokrasi Üzerindeki Etkileri", İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 2. S:3, s. 60.
[11] **Nacak, Osman** (2014). "Temsili Demokrasinin Sorun Alanları ve Çözüm Noktasında Yeni Bir Model: Katılımcı Demokrasi", Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:32, s. 195.

Yönetime dahil olabilmek için öncelikle yönetimde neler olup bittiği, hangi aşamada bulunulduğu, sorun yahut aksaklık olup olmadığı ve sorun varsa nedeninin ne olduğunun bilinebilmesi gerekir. Aynı doğrultuda, şayet var olan bir sorunun çözülmesi için girişimde bulunulacaksa yahut yeni baştan alınacak bir karar hakkında fikir beyan edilecekse öncelikle bu hususların mevcudiyetinin ve ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Nitekim Robert A. Dahl'a göre demokrasi bilgi edinebilme hakkı sağlar[12]. Bu noktada öncelikle idarenin yönetimsel işleri kapalı kapılar ardında yürütmemesi, yönetimde şeffaf olması gerekmektedir. Edinilecek bilginin ardından kişinin bu bilgi hakkındaki fikirlerini ifade edebilmesi, başkalarının fikirlerini duyması ve bu fikirlerin karşılıklı olarak müzakere edilebilmesi gerekmektedir. Tüm bu tartışma ve müzakereler için ise kamusal alanın mevcut olması gerekmektedir.

Tam da bu noktada müzakereci demokrasi anlayışı, temsili demokrasinin halkın yönetim süreçlerinden kısmen de olsa yabancılaşması ve demokrasinin yalnızca seçimlerden ibaret olduğu algısına kapılmasını engelleyecek alternatif çözüm ve anlayışlar sunmaktadır. Jürgen Habermas, demokrasinin sırf seçimler ve oy çoğunluğundan ibaret olmadığını, kararların alınmasından önce gayri resmi kamusal alanlarda eşit yurttaşlık temelinde gerçekleşecek müzakere, tartışma ve akıl yürütme safhasının gerekliliğinden bahseder[13]. Buna göre sağlıklı bir demokrasinin sağlanabilmesi için vatandaş bilgiye erişebilmeli, bu bilgileri müzakere edebilmelidir[14].

Müzakereci demokrasi anlayışına göre her bireyin düşünce ve kanaatleri devlet tarafından sınırları çizilmiş müzakerelere dahil edilerek herkesçe tartışılıp kabul edilen fikirler demokratik olarak meşru kabul edilmektedir[15]. Böylece demokrasi sırf devlet toplum ilişkisinden ibaret kalmanın ötesinde, halkın bireysel ve toplumsal düzeyde önemli kararları ahlaki ve siyasi bakımdan eşit kabul edildikleri bir düzlemde tartışarak demokrasiye katılabilmesi söz konusudur. Bu sayede halk tartışılan fikri eleştirme, değerlendirme ve özümseme fırsatı bulmaktadır[16].

Habermas'a göre, modern toplumların karmaşıklığı ve kalabalıklığı karşısında doğrudan demokrasi bir ütopya olsa da temsili mekanizmaların "iletişimsel eylem" ile desteklenmesi gerekmektedir[17]. Buna göre sağlıklı bir demokrasinin temini için, vatandaşların bilgiye erişebildiği ve bu bilgiyi özgürce müzakere edebildiği ideal konuşmaların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, müzakereci demokrasi anlayışı, makalenin ilerleyen bölümlerinde ele alınacak olan ifade özgürlüğü ve bilgi edinme hakkını sadece birer bireysel hak olarak değil; bizzat demokratik meşruiyetin kurucu unsurları olarak konumlandırır.

---

[12] **Dahl,** s.48.
[13] **Karakul, Selman** (2015). "Hukuk Yoluyla Demokrasi mi, Demokrasi Yoluyla Hukuk mu? Hukuk ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Değerlendirmeler", İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C:2, S:1, s.83.
[14] **Tunç, Hasan** ((2008). "Demokrasi Türleri Ve Müzakereci Demokrasi Kavramı", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. 12, S. 1-2, s.1125.
[15] **Tunç**, s. 1126.
[16] **Tunç**, s. 1127.
[17] **Habermas, Jürgen** (2022). Ein neuer Strukturwandel der Öffentlichkeit und die deliberative Politik, Suhrkamp Verlag, Berlin. (Çeviren: Bora, Tanıl (2023). Kamusallığın Yeni Bir Yapısal Dönüşümü ve Müzakereci Demokrasi, 1. Baskı, İstanbul, İletişim. s.61.)

Çünkü müzakereci modelde meşruiyet, güçlü argümanlarla sağlanması için şeffaf bir bilgi akışı ve kısıtlanmayan bir kamusal tartışma ortamı gerekmektedir.

3. BİLGİ EDİNME HAKKI VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN HUKUKİ REJİMİ

Demokraside halkın yönetime katılımının sağlanması için yönetimsel bilgilere erişebilmesinin, bu bilgiler doğrultusunda fikirler geliştirebilmesinin, fikirlerini özgürce ifade edebilmesinin ve başkalarının fikirlerini duyabilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştik. Bu aşamada ise bilgi edinme hakkı ile ifade özgürlüğünün Atina demokrasisinde mevcut olup olmadığı, mevcut ise sınırları ve uygulanma biçimi; günümüz modern demokrasilerindeki konumu, güvenceleri, uygulanma biçimleri ele alınacaktır.

3.1. Atina Demokrasisinde İfade Özgürlüğü ve Bilgi Edinme Hakkı

Atina'da yönetiminde doğrudan demokrasi yönetim biçiminin uygulanmasının bir sonucu olarak genellikle özgürlükçü bir yapı bulunduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar Sokrates savunmasında rejimi sert bir üslupla eleştirmiş olsa da Atina'da yurttaşların görüşlerinden dolayı ölüm vb. cezalara çarptırılmasının çok istisnai bir durum olduğu; Sokrates'in yargılanmasının, demokratik rejimin oligarşik bir devrimle yıkıldıktan hemen sonra tekrar inşa edildiği ve yeniden ayaklanma tehlikesinin mevcut olduğu bir döneme denk gelmesinin etkisinden kaynaklandığı belirtilmektedir[18].

Sokrates'in yargılanması dışında, Atina demokrasinin yurttaşlara ve yerleşik yabancılara ifade özgürlüğü bakımından bir kısıtlama getirmediği, düşüncelerini serbestçe ifade edebildikleri belirtilmektedir. Bu ifadeye dayanak olarak rejim eleştirilerinin 17.000 kişi kapasiteli amfi tiyatro oyunlarında gerçekleştirilmesi, eleştirel komedilerin bir propaganda şeklinde değil, mevcut durumun olumlu ve olumsuz tüm yanlarıyla gözler önüne serildiği oyunlardan oluştuğu belirtilmektedir[19].

Atina'da ifade özgürlüğüne dayanak olacak bir diğer husus ise kamusal alanların genişliğidir. Kamusal alanlar sırf amfi tiyatrolarıyla sınırlı kalmayıp pazar, çarşı, dini mekanlar ve sokaklar da yönetim işleri hakkında konuşulan alanlar haline gelmiştir[20]. Halkın kamusal alanlardaki özgürlüğü o denli geniştir ki, halkın özel alanlarda daha sınırlandırılmış ve zorunluluklara sahip olduğu belirtilmektedir. Haneye bakış açısının sırf insanın zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması için mecburiyetten ibaret olmasına karşılık, siyasete katılmak özgürlük olarak kabul edilmekteydi[21].

Atina'da yer alan demokratik ve özgürlükçü bu ortamın yasalarla güvence altına alınmamış olması, teoride özgürlükleri sınırlandıracak kararlar alınabilmesini mümkün kılsa da Atina'nın siyasi geleneklerine bağlılığı nedeniyle mevcut yasaların nadiren değiştirildiğini, yasa değişikliği halinde ise mahkemenin talep halinde yasayı iptal yetkisi bulunduğu belirtilmektedir[22]. Bu haliyle Atina'daki hukuk sistemini, yazılı metinleri yerine örf adet hukukunun baskınlığı bakımından Anglo Sakson Hukuk Sistemlerine benzetmek mümkündür. Günümüzde ise pek çok mevzuatın yazılı halde olduğu, demokrasinin sağlanması için gereken

[18] **Uygun**, s.62.
[19] **Uygun**, s.65.
[20] **Uygun**, s.65.
[21] **Uygun**, s.76.
[22] **Uygun**, s.73-74.

koşullar ve temel hakların yazılı anayasal güvenceler ve uluslararası hukuk metinleriyle düzenlendiği görülmektedir. Bu makalede de günümüz anayasal demokrasinin asgari koşulu olarak bilgi edinme hakkı ve ifade özgürlüğü bakımından değerlendirilme yapılmaktadır.

3.2. Modern Demokraside İfade Özgürlüğü ve Bilgi Edinme Hakkı ve Yasal Mevzuat

Günümüz modern demokrasisinde ifade özgürlüğü; bireyin varlığının ve demokrasinin etkili biçimde sağlanmasının temel yapı taşlarından birisi olup AİHS 10. madde hükmünde güvence altına alınmıştır. Düşüncenin çeşitli vasıtalar aracılığıyla başkalarına aktarılabilmesi, yayılabilmesi ve bu kişilerin bir düşünceye inandırılıp ikna edilebilmesi şeklinde veya bir düşünce, inanç ve kanaatin barışçıl yolla dışarıya aktarılabilmesi şeklinde[23] tanımlanan ifade özgürlüğü; demokratik bir toplumun olmazsa olmaz bir yönetime katılım aracıdır. Halk bu sayede kamusal alanlarda fikirlerini özgürce ifade ederek yönetime faal katılabilecek, yalnızca oy kullanmakla yetinmeyecektir.

Elbette halkın kamusal alanlarda müzakerelere katılarak etkin tartışmalar yapabilmesi için yönetimsel bilgilere erişebilmesi gerekmektedir. Zira ifade özgürlüğünün sağlanabilmesi için düşünce özgürlüğünün sağlanması gerekmekte, düşünce özgürlüğünün sağlanabilmesi için ise bilgilere erişilmesi gerekmektedir[24]. Kimi zaman halkın taleplerine karşılık cevap olarak kimi zaman ise resen birtakım bilgi ve belgelerin idarece paylaşılması gerekmektedir. Bu halde bilgi edinme hakkının temelini ifade özgürlüğünün oluşturduğuna şüphe yoktur. Günümüzde çeşitli yasal mevzuatlarda yerini alan bilgi edinme hakkı, en temel haliyle devlet tarafından kayıtları tutulan her türlü bilgi ve belgelerin serbestçe erişilebilir olması anlamına gelmektedir[25].

Uluslararası alanda bilgi edinme hakkı incelendiğinde, ilk yasal düzenleme olarak İsveç'te 1766 tarihli Basının Özgürlüğü Yasası görülmektedir[26]. Ardından 1786 Virginia Bildirgesi, 1789 Fransa İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve son olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi dolaylı yahut doğrudan şekilde bilgi edinme hakkına yer veren uluslararası hukuk metinleridir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 19. maddesinde ve Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 19. maddesinde bilgi edinme hakkından bahsedilirken bilginin "*aranması*", "*elde edilmesi*" ve "*yayılması*" hususlarından bahsedilmekte; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) 10. madde metninde ise bilginin "*elde edilmesi*" ve "*yayılması*" yer almaktadır. Her iki uluslararası hukuk metninde fark yaratan "*aranma*" kavramı, halkın bilgiyi araması, diğer bir söyleyişle idareden bilgi talep etmesi halinde idarenin bilgiyi verme yükümlülüğü bulunup bulunmayacağı konusunda tartışmalara neden olmuştur**.**

---

[23] **Özbey, Özcan** (2013). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında İfade Özgürlüğü Kısıtlamaları", TBB Dergisi, S. 106, s.44.

[24] **Çebi Buğdaycı, Melike Özge** (2022). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Bilgi Edinme Hakkı- İfade Özgürlüğü İlişkisine Güncel Yaklaşımı", Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 19, S.1, s.82.

[25] **Güven, Ahmet/ Şimşek İmren, Ebru** (2007). "Demokratik ve Şeffaf Yönetimi Anlamlandıran Bir Hak: Bilgi Edinme Hakkı", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C.2, S.1, s.260.

[26] **Yaşamış, Firuz D.** (2004). "Anayasa Hukuku ve İnsan Hakları Açısından Bilgi Edinme Hakkı", Türk İdare Dergisi, S. 444, s.5.

4. AİHM İÇTİHATLARIYLA BİLGİ EDİNME HAKKI

Bilgi edinme hakkını genellikle AİHS'nin 10. maddesiyle ilişkilendiren AİHM, bu hakkın kullanımını mutlak görmemekte ve belirli demokratik amaçlarla sınırlandırılabileceğini belirtmektedir. Kamuoyunun aydınlatılması ve idarenin denetlenebilmesi için bu hakkın varlığını vazgeçilmez sayan AİHM, içtihatlarında 'bilgi edinme' ve 'bilgi alma' arasında teknik bir çizgi çekmektedir[27]. Buna göre; devletin aktif bir pozitif yükümlülük altına girdiği alan 'bilgi edinme' hakkıyken[28]; bireyin talebi karşısında idarenin tam bir mecburiyet içinde bulunmadığı durumlar 'bilgi alma' hakkı çerçevesinde ele alınmaktadır[29].

Bu hususta *Weber*[30] ve *Saure*[31] davaları idarenin tam bir mecburiyet içinde bulunmadığına örnek teşkil edebilir. Elinde hazır liste bulunmayan belediyenin veya istihbarat servisinin, dışarıdan gelen bir talep için özel bir çalışma yapması devletin bir ödevi olarak kabul edilmemiştir. *Bubon*[32] davasında ise avukatın talebi teknik bir engele takılmıştır. İdarenin elinde veri olmasının bu verinin her türlü kombinasyonla sunulacağı anlamına gelmeyeceği vurgulanmıştır. Başvurucunun istediği detaylı suç analizlerini hazırlamanın idareye yükleyeceği külfet, ifade özgürlüğünün korunması gereken sınırların dışında tutulmuştur. Keza *Haralambie*[33] davasında görüldüğü üzere, talep edilen bilginin yalnızca şahsi bir bilgi olması halinde bilgi edinme hakkı demokratik toplum gereği olan ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmemektedir.

Devletin bilgi edinme hakkı kapsamında pozitif bir yükümlülük altında bulunduğuna ilişkin kararlar ise somut olaya göre toplumun çoğunu ilgilendiren, demokratik süreçlere ve dolayısıyla ifade özgürlüğüne etki edebilecek nitelikteki olaylara ilişkindir.

4.1. Devletin Pozitif Yükümlülüğü

2009 yılında görülen *Kenedi/Macaristan*[34] Tarihçi Kenedi tarafından açılan davada, kamuyu ilgilendiren tarihi gerçeklerin aydınlatılması ile devletin gizlilik hakkı arasındaki çatışmayı gözler önüne sermiştir. AİHM, komünist rejim kayıtlarına erişimin kısıtlanmasını doğrudan AİHS 10. madde (ifade özgürlüğü) çerçevesinde denetlemiştir. Mahkemeye göre, idarenin soyut bir ulusal güvenlik gerekçesi arkasına sığınarak belge paylaşımını reddetmesi, somut bir risk analizi yapılmadığı sürece demokratik toplumun gereklerine aykırıdır. Bu kısıtlamanın keyfi bir nitelik taşıdığı ve kamunun bilgi edinme hakkını zedelediği saptandığından, Macaristan'ın pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediği sonucuna varılmıştır.

Öneryıldız/Türkiye Davası[35] Ümraniye'deki trajik patlamanın ardından yaşam hakkını sadece "öldürmeme" ödeviyle değil, aynı zamanda "bilgi verme" sorumluluğuyla da tanımladığını gösterir. Mahkeme; metan gazı tehlikesinin önceden bilinmesine rağmen idarenin

[27] **Magyar Helsinki Bizottsag/ Macaristan,** AİHM, Başvuru No: 18030/11 Tarih: 8/1/2016
[28] **Soykan, Cavidan (2007).** "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Bilgi Edinme Hakkı", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 56, S.2, s.68.
[29] **Guerra ve Diğerleri/ İtalya,** AİHM, Başvuru No: 14967/89 Tarih: 6/7/1989
[30] **Weber/Almanya,** AİHM, Başvuru No: 70287/2015, Tarih 6/1/2015
[31] **Saure/Almanya,** AİHM, Başvuru No: 6106/2016, Tarih 18/11/2021
[32] **Bubon/Rusya,** AİHM, Başvuru No: 63898/2009, Tarih: 8/5/2017
[33] **Haralambie/Romanya,** AİHM, Başvuru No: 21737/2003, Tarih 27/10/2009
[34] **Kenedi/Macaristan**, AİHM, Başvuru No: 31475/05, Tarih 26/05/2009.
[35] **Öneryıldız/Türkiye,** AİHM, Başvuru No: 48939/99, Tarih: 30/11/2004.

gerekli uyarılarda bulunmamasını ve koruyucu önlemleri almamasını AİHS'nin 2. maddesi kapsamında ağır bir ihmal olarak görmüştür. Etkin başvuru ve mülkiyet haklarının da ihlal edildiği saptanan davada, idari şeffaflığın can güvenliği üzerindeki doğrudan etkisi vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu vaka, devletin çevresel riskleri yönetirken toplumu şeffaf bir biçimde bilgilendirmesinin, sadece bürokratik bir işlem değil; demokratik bir toplumda yaşam hakkını koruyan kurucu bir yükümlülük olduğunu kanıtlamıştır.

2006 yılında AİHM, *Sdružení Jihočeské Matky v. Çek Cumhuriyeti davasında*[36] başvuran çevre konusunda bir sivil toplum örgütü olan Güney Bohemya Anneleri Derneğidir. Dernek, nükleer santral kurulmasına ilişkin yetkili idareden bilgi ve belgeler talep etmişse de söz konusu talep ulusal güvenlik, endüstriyel sır ve kamu sağlığı gerekçeleriyle reddedilmiştir. Konuya ilişkin değerlendirmesinde AİHM, uyuşmazlığın kamu yararını ilgilendiren bir konuda ve AİHS 10. Madde kapsamında olup bilgi edinme hakkına haksız bir müdahalede bulunulduğunu tespit etmiştir. Zira çevreye ilişkin olan bu uyuşmazlıkta kamunun bilgilendirilmesinin demokratik toplumun gerekliliklerinden olduğu ve devletin bu konuda pozitif yükümlülüğünün bulunduğu belirtilmiştir.

4.2. Eşik Kritler

Eşik kriterlerin belirlenmesine öncü olan Magyar Helsinki Bizottsag/ Macaristan Davasından[37] kısaca bahsetmekte fayda vardır. Somut olayda zorunlu müdafi atamalarının denetlenmesine ilişkin olarak emniyet müdürlüklerinden avukat listelerini talep eden sivil toplum kuruluşuna yirmi sekiz teşkilattan iki tanesi olumsuz yanıt vermesi üzerine ifade özgürlüğü kapsamında bilgi edinme hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle olay AİHM'ye taşınmış, Mahkemece eşik kriterler belirlenmiştir.

AİHM'nin geliştirdiği bu doktrinel test, dört kriterden oluşmaktadır. İlk olarak, bilgi edinme talebinin ardındaki meşru bir **amaç** hukuki bir temelinin olması aranır. İkinci sırada, **bilginin içeriği ve niteliği** gelir; belgenin fikir alışverişine olanak tanıyan bir değer taşıması şarttır. Üçüncü kriter ise **başvurucunun kimliği** üzerinedir. Burada özellikle sivil toplum kuruluşları ve gazeteciler gibi, kamuoyunun haber alma hakkını savunan "sosyal bekçi köpeği"[38] rolü belirleyicidir. Son olarak, **bilginin hazır bulunması** şartı devreye girer. Bu, talep edilen verinin hem toplumsal bir ilgi odağı olmasını hem de idare tarafından özel ve aşırı bir araştırma gerektirmeksizin sunulabilir olmasını ifade eder. AİHM dört kriteri olaya uyguladıktan sonra somut olayda açıkça ifade özgürlüğü ve bilgi edinme hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir.

Eşik kriterlerin ifade özgürlüğü ihlali değerlendirmesinde kullanıldığı bir diğer dava Cangı/Türkiye Davasıdır[39]. Arif Ali Cangı tarafından açılan davada, kültürel mirasın korunmasını ilgilendiren bir baraj projesine ait toplantı kayıtlarının paylaşılmaması uyuşmazlığın temelini oluşturmuştur. İdarenin ve BEDK'nin, Bilgi Edinme Kanunu'ndaki kurum içi yazışma muafiyetine (Madde 26) dayanarak verdiği ret kararı, AİHM tarafından AİHS 10. madde kapsamında denetlenmiştir. Mahkeme, başvurucunun bir hukukçu ve STK

[36] **Sdružení Jihočeské Matky v. Çek Cumhuriyeti**, AİHM, Başvuru No:19101/03, Tarih: 10/07/2006.
[37] **Magyar Helsinki Bizottsag/Macaristan**, AİHM, Başvuru No: 18030/11 Tarih: 08/01/2016
[38] **Çebi Buğdaycı,** s.85.
[39] **Cangı/Türkiye Davası,** AİHM, Başvuru No: 24973/15, Tarih: 29/01/2019.

üyesi olarak üstlendiği "sosyal bekçi" işlevini, demokratik bir toplumun vazgeçilmez bir unsuru olarak değerlendirmiştir. İstenen belgenin kamuoyunu yakından ilgilendiren çevresel bir konuya dair olması ve idarenin sunduğu gerekçelerin demokratik toplum düzeninde meşru bir sınırlama teşkil etmemesi nedeniyle mahkeme, devletin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmediğine ve ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine hükmetmiştir.

5. AYM İÇTİHATLARIYLA BİLGİ EDİNME HAKKI

Anayasa Mahkemesi (AYM)'nin kararlarında AİHM ilkelerini temel bir kıstas olarak baz aldığı açıkça gözlemlenmektedir. Özellikle ifade özgürlüğü ile bilgi edinme hakkı arasındaki bağlantı kuran *Yaman Akdeniz* başvurusu[40], mahkemenin bu konudaki perspektifini yansıtan emsal karar niteliğindedir. AYM bu noktada, düşünceyi yayma hakkının ancak bilgiye erişimin mümkün olduğu bir ortamda mevcut olabileceğini savunarak; devletin bu alandaki engelleyici tavırlardan kaçınmak yönünde negatif yükümlülüğü bulunduğunu[41] belirtmiştir. İdarenin sahip olduğu kamu gücüyle birey karşısında daha avantajlı ve bilginin asıl sahibi konumunda bulunması, demokratik ve şeffaf bir yönetim anlayışı için bilgi akışını gerekli kılsa dahi, idarenin bu paylaşımları gerçekleştirirken mutlak ve sınırsız bir zorunluluk altında olmadığı kabul edilmektedir[42].

Bilgi edinme taleplerinin reddedilmesini ifade özgürlüğüne yönelik bir müdahale olarak gören AYM, bu tespiti yaparken AİHM ilkelerine dayanan iki ana kriterden yararlanır. Bunlar; kesinleşmiş yargı kararlarından doğan bilgilendirme zorunluluğu ve bilgiye erişimin, kanaat oluşturma veya düşünceyi yayma hakkının kurucu bir unsuru olmasıdır[43]. Özellikle ikinci kriterin kapsamı olaydan olaya değişebildiği için, AYM bu noktada hukuki öngörülebilirliği sağlamak adına AİHM'nin doktrine kazandırdığı "eşik kriterleri"[44] uygulama yoluna gitmektedir.

AYM, önüne gelen başvurularda bilgi edinme hakkına yönelik müdahalenin anayasal sınırlarını belirlerken birtakım değerlendirmeler yapmaktadır: bilginin kamusal değeri, sınırlamanın meşruiyeti ve ölçülülüğü, devletin bilgilendirme ödevi, hukuki yolların etkinliği ve verinin niteliğidir. Bilginin toplumsal fayda sağlaması, sadece bireysel bir hak değil, aynı zamanda şeffaf bir yönetimin demokrasiye hizmet etmesi için gereğidir. Anayasa'nın 13. maddesinden doğan ölçülülük ilkesi uyarınca, sınırlama gerekçesi ile hak kullanımı arasında demokratik toplum düzenine uygun bir denge kurulmalıdır[45]. AYM'nin görüşü, halkın yaşamını doğrudan etkileyen çevre ve sağlık meselelerinde devletin bilgilendirme sorumluluğu bulunduğu yönündedir. Son aşamada ise, talep edilen belgenin gizli tutulması gereken devlet sırlarını veya üçüncü kişilerin mahremiyetini ihlal etmemesi, hakkın sınırını çizen nihai ölçüt olarak uygulanır.

5.1. Emsal Karar

[40] **Yaman Akdeniz ve Diğerleri Başvurusu,** AYM, Başvuru No: 2014/3986, Karar Tarihi: 2/4/2014.
[41] **Yaman Akdeniz**, §50
[42] **Yaman Akdeniz**, §51
[43] **Yaman Akdeniz**, §52
[44] **Çebi Buğdaycı,** s.73.
[45] **Sevim Akat Eşki,** AYM, Başvuru No: 2013/2187, Karar Tarihi:19/12/2013, §34-35.

Yaman Akdeniz Başvurusu[46] bilgi edinme hakkının ifade özgürlüğünü tamamlayan hayati işlevini ortaya koyan bir emsal karardır. Olayda, internet sitelerine yönelik sansür ve engellemeleri takip eden bir araştırmacının, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'nun (BTK) yayımlamayı bıraktığı istatistiklere erişim çabası yargıya taşınmıştır. İdarenin veri hazırlama yükümlülüğü bulunmadığı yönündeki savunması AYM tarafından kabul görmemiş; mahkeme, bilgi edinmenin ifade özgürlüğünün ön şartı olduğunu ve kamu yararının ağır bastığı bu tür vakalarda devletin şeffaf olması gerektiğini belirtmiştir[47]. Mahkeme kararında, demokratik toplumun bekçisi olan STK ve akademisyenlerin bilgiye ulaşmasının engellenmesinin doğrudan halkın haber alma hakkına saldırı olduğu vurgulanmıştır.

AYM'nin denetimi sırasında, meşhur *Magyar Helsinki* kriterleri[48] somut olaya tam uyum sağlamıştır. Başvurucunun "sosyal bekçi" kimliği ve istenen bilginin kamusal tartışmaya hizmet edeceği gerçeği karşısında, idarenin "iş yükü" bahanesi yetersiz kalmıştır. Özellikle verilerin geçmişte yayımlanmış olması, bilginin idarede "hazır" olduğunu kanıtlamıştır. Yargılama sonucunda AYM; BTK'nin ve ilk derece mahkemelerinin adli/idari soruşturma gizliliği gibi alakasız maddelere sığınarak verdikleri gerekçesiz kararların, Anayasa'nın 13. maddesindeki demokratik kriterleri karşılamadığını ve bireyin anayasal haklarını ölçüsüzce kısıtladığını tespit ederek ihlal kararına varmıştır.

5.2. Eşik Kriter Değerlendirmesi

Mesut Deniz Davasında[49] başvurucunun mahallesinde bulunan parkın bakım vb. hizmetlerinden kimin sorumlu olduğuna dair bilgi edinme hakkının ihlali değerlendirmesinde AYM; *"hemşerilik hukuku"* bakımından başvurucunun ehliyetini kabul etmiş ve kamusal alana ilişkin olan parkın bakım hizmetlerine ilişkin bilginin ifade özgürlüğü kapsamında olduğunu, devletin böyle bir bilgiyi paylaşmakta pozitif yükümlülüğü olduğunu değerlendirmişse de; somut olaya eşik kriterleri uyguladığında, parkın sorumlusunun kim olduğu bilgisinin kamusal alan demokrasi tartışmasında önem arz etmeyeceği, başvurunun "sosyal bekçi" sıfatında olmadığı, talep edilen bilginin kolaylıkla elde edilebilecek bir bilgi olması nedenleriyle başvuru hakkında kabul edilmezlik kararı verilmiştir. AYM bu kararıyla, bilgi edinme hakkının anayasal korumadan yararlanabilmesi için "kamusal yarar" ve "araçsallık" şartlarının somut olayda mutlaka gerçekleşmiş olması gerektiğinin altını çizmiştir.

Fatma Akkın Davasında[50] başvurucu, idareden meslekten ihraç edilmesine dayanak dosyayı talep etmiş ancak bilgi edinme talebi karşılanmamıştır. AYM somut olayda devletin bilgi verme yükümlülüğünün mevcudiyeti için gereken şartların oluşup oluşmadığını değerlendirdiğinde, talep edilen bilginin idarede halihazırda bulunmuyor olması nedeniyle talebinin reddedilmesinin hak ihlali olmadığı yönünde karar vermiştir.

---

[46] **Yaman Akdeniz**, AİHM, Başvuru No: 2016/6815, Tarih: 15/2/2023
[47] **Youtube LLC Corporation Service Company ve diğerleri**, AİHM, B. No: 2014/4705, 29/5/2014, § 53; **Nilgün Halloran,** AİHM, B. No: 2012/1184, 16/7/2014, § 33; **Tuğrul Çulfa,** AİHM, B. No: 2013/2593, 11/3/2015, § 30.
[48] **Magyar Helsinki Bizottsag/Macaristan**, AİHM, Başvuru No: 18030/11 Tarih: 08/01/2016.
[49] **Mesut Deniz,** AYM, Başvuru No: 2021/30462, Tarih: 2/4/2024
[50] **Fatma Akkın,** AYM, Başvuru No: 2020/26430, Tarih: 3/4/2024

C. S. Davasında[51] Hakkında yürütülen soruşturma kapsamında tutuklu olan başvurucunun, kendisinin cezaevine giriş çıkış kayıtlarını alma talebi idarece reddedilmiş ve uyuşmazlık bireysel başvuru yoluyla AYM'ye intikal etmiştir. Mahkeme, olayı Anayasa'nın 26. maddesi ışığında incelerken, talebin toplumsal bir tartışmaya zemin hazırlayıp hazırlamadığına odaklanmıştır. Yaman Akdeniz davasındaki kriterleri referans alan Mahkeme, istenen bilgilerin tamamen şahsi bir nitelik taşıdığını ve kamuoyunun genelini ilgilendiren bir yönü bulunmadığını saptamıştır. Dolayısıyla bu bilgi talebi, bir düşüncenin açıklanması veya yayılması için zorunlu bir araç olarak kabul edilmemiştir. AYM, idarenin ret gerekçelerinin yerindeliğini incelemeye lüzum görmeksizin, başvurunun konu bakımından anayasal yetki sınırlarının dışında kaldığına karar vermiştir. Bu yönüyle C.S. Davası, bilgi edinme hakkının "kişisel merak veya bireysel ihtiyaç" ile "demokratik denetim" arasındaki farkını ortaya koyan kritik bir örnektir.

SONUÇ

Demokrasinin tarihsel serüveni, doğrudan katılımın hüküm sürdüğü Antik Yunan sitelerinden, müzakere ve temsilin esas olduğu modern ulus devletlere kadar büyük bir değişim göstermiştir. Ancak bu süreçte değişmeyen yegâne unsur; halkın yönetim süreçlerini denetleyebilme ve kanaatlerini özgürce ifade edebilme gerekliliğidir. Günümüzün karmaşık toplum yapısında demokrasinin sadece temsilci seçimine indirgenmemesi, Jürgen Habermas'ın vurguladığı "müzakereci demokrasi" modelinin hayata geçirilmesiyle mümkündür. Bu modelin esas noktası ise ise kamusal alanın şeffaflığı ve bireyin bilgiye erişim gücüdür.

Çalışma kapsamında incelenen uluslararası ve ulusal içtihatlar göstermektedir ki; ifade özgürlüğü ve bilgi edinme hakkı birbirini tamamlayan, biri olmaksızın diğerinin işlevsiz kaldığı Atina demokrasisinden günümüz modern demokrasisine dek değişmeyen bir bütündür. AİHM ve AYM, bilgi edinme hakkını ifade özgürlüğünün kullanılabilmesi için vazgeçilmez bir "araç" olarak kabul etmektedir. Ancak bu hak mutlak bir nitelik taşımamakta; *Magyar Helsinki Bizottsag* davası ile belirlenen ve Türk hukukunda da benimsenen "eşik kriterler" ile sınırları çizilmektedir.

Buna göre bilgi edinme talebinin anayasal korumadan yararlanabilmesi için, talep edilen bilginin kamusal bir tartışmaya katkı sunma amacı taşıması ve bir düşüncenin açıklanması için "ön koşul" niteliğinde olması gerekmektedir. *Yaman Akdeniz* ve *C.S.* başvuruları arasındaki temel fark, bilginin kamusal tartışmaya hizmet edip etmediği noktasındadır. Bir diğer unsur ise basın mensupları, akademisyenler ve sivil toplum örgütleri gibi "sosyal bekçi" sıfatını haiz başvuruculların bilgiye erişimi ile demokratik denetimin sağlanması için yargı mercileri tarafından daha geniş bir koruma alanı bulmaktadır. Bu hususta devletin bilgi verme yükümlülüğü, idarenin elinde "hazır" bulunan ve aşırı bir mesai gerektirmeyen verilerle sınırlıdır. *Weber*, *Saure* ve *Bubon* davalarında görüldüğü üzere, idareden yeni bir belge üretmesi veya kapsamlı bir istatistiksel çalışma yapması talep etmek şu an için mümkün görünmemektedir. Aynı şekilde *Fatma Akkın* davasının da gösterdiği üzere, idarede mevcut olmayan bir bilginin sunulmaması bir hak ihlali doğurmamaktadır. Son olarak *Öneryıldız* davasında vurgulandığı üzere, yaşam hakkı ve kamu sağlığı gibi hayati meselelerde devletin

[51] **C. S.,** AYM, Başvuru No: 2019/10175, Tarih: 4/7/2024.

sadece "bilgi talep edildiğinde" değil, resen (kendiliğinden) toplumu bilgilendirme yönünde ağır bir pozitif yükümlülüğü bulunmaktadır.

Neticede; anayasal demokrasinin asgari koşullarını sağlamak, halkın sadece "yönetilen" değil, aynı zamanda "denetleyen" bir mekanizma olarak sistemde yer almasına bağlıdır. Bu ise ancak devletin sahip olduğu bilgi gücünü, ulusal güvenlik ve üçüncü kişilerin hakları gibi meşru sınırlar haricinde, şeffaf bir biçimde kamuoyu ile paylaşmasıyla mümkündür. Bilgi edinme hakkının kısıtlanması, sadece bireyin değil, toplumun tamamının haber alma ve fikir geliştirme hakkına ve dolayısıyla demokrasiye vurulmuş bir darbe olacaktır. Demokratik bir hukuk devletinde asıl olan gizlilik değil açıklıktır; zira aydınlanmış bir kamuoyu, demokrasinin en güçlü teminatıdır.

KAYNAKÇA

1- Kitaplar ve Makaleler

- **Çebi Buğdaycı, Melike Özge** (2022). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Bilgi Edinme Hakkı- İfade Özgürlüğü İlişkisine Güncel Yaklaşımı", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 1, ss. 71-92.
- **Dahl, Robert A.** (1998). *On Democracy*, Yale University Press, London. (Çeviren: Kadıoğlu, Betül (2021). *Demokrasi Üzerine*, 6. Baskı, Ankara: Phoenix).
- **Dinç, Mutlu (2011).** "Bilgi Edinme Hakkı ve Sınırları Üzerine", Terazi Hukuk Dergisi, C.6, S.55, s.59-70.
- **Erdoğan, Didem** (2016). "Siyasi Partilerin Temsili Demokrasi Üzerindeki Etkileri", *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 3, ss. 59-74.
- **Güzel, Mehmet Nuri** (2018). "Antik Demokrasi ve Modern Demokrasi Kavramlarının Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 38, ss. 205-231.
- **Güven, Ahmet / Şimşek İmren, Ebru** (2007). "Demokratik ve Şeffaf Yönetimi Anlamlandıran Bir Hak: Bilgi Edinme Hakkı", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, ss. 257-272.
- **Habermas, Jürgen** (2022). *Ein neuer Strukturwandel der Öffentlichkeit und die deliberative Politik*, Suhrkamp Verlag, Berlin. (Çeviren: Bora, Tanıl (2023). *Kamusallığın Yeni Bir Yapısal Dönüşümü ve Müzakereci Demokrasi*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim).
- **Karakul, Selman** (2015). "Hukuk Yoluyla Demokrasi mi, Demokrasi Yoluyla Hukuk mu? Hukuk ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Değerlendirmeler", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1, ss. 79-110.
- **Nacak, Osman** (2014). "Temsili Demokrasinin Sorun Alanları ve Çözüm Noktasında Yeni Bir Model: Katılımcı Demokrasi", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 32, ss. 194-214.
- **Özbey, Özcan** (2013). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında İfade Özgürlüğü Kısıtlamaları", *TBB Dergisi*, S. 106, ss. 93-146.

- **Sertkaya Zorlu, Eda (2021).** "Toplumun ve Bireyin Bilgi Edinme Hakkı", NKÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, S.2, s. 511-527.
- **Soykan, Cavidan (2007).** "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Bilgi Edinme Hakkı", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 56, S.2, s.63-74.
- **Şimşeksoy, Abdurrahman (2011).** "Bilgi Edinme Hakkı ve Sınırları Üzerine", Terazi Hukuk Dergisi, C. 6, S. 55, s. 59-70.
- **Tunç, Hasan** (2008). "Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1-2, ss. 1113-1132.
- **Türk Dil Kurumu**, Güncel Türkçe Sözlük, https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 20.12.2025).
- **Uygun, Oktay** (2025). *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*, 4. Baskı, İstanbul: Onikilevha.
- **Yaşamış, Firuz D.** (2004). "Anayasa Hukuku ve İnsan Hakları Açısından Bilgi Edinme Hakkı", *Türk İdare Dergisi*, S. 444, ss. 1-35.

2- Yargı Kararları

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)

- *Bubon v. Rusya*, B. No: 63898/09, 08/05/2017.
- *Cangı v. Türkiye*, B. No: 24973/15, 29/01/2019.
- *Guerra ve Diğerleri v. İtalya*, B. No: 14967/89, 06/07/1989.
- *Haralambie v. Romanya*, B. No: 21737/03, 27/10/2009.
- *Kenedi v. Macaristan*, B. No: 31475/05, 26/05/2009.
- *Magyar Helsinki Bizottság v. Macaristan*, [BD], B. No: 18030/11, 08/01/2016.
- *Öneryıldız v. Türkiye*, [BD], B. No: 48939/99, 30/11/2004.
- *Saure v. Almanya*, B. No: 6106/16, 18/11/2021.
- *Sdružení Jihočeské Matky v. Çek Cumhuriyeti*, B. No: 19101/03, 10/07/2006.
- *Weber v. Almanya*, B. No: 70287/15, 06/01/2015.

Anayasa Mahkemesi (AYM)

- *Ali Suat Ertosun*, B. No: 2016/6815, 15/02/2023.
- *C. S.*, B. No: 2019/10175, 04/07/2024.
- *Fatma Akkın*, B. No: 2020/26430, 03/04/2024.
- *Mesut Deniz*, B. No: 2021/30462, 02/04/2024.
- *Sevim Akat Eşki*, B. No: 2013/2187, 19/12/2013.
- *Yaman Akdeniz ve Diğerleri*, B. No: 2014/3986, 02/04/2014.

VİYANA SATIM ANLAŞMASI UYARINCA SÖZLEŞMENİN İHLALİ HÂLİNDE TARAFLARIN SAHİP OLDUĞU HUKUKİ İMKÂNLAR

Necla ÖZTÜRK

Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk Bölümü, Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı, 07058 Konyaaltı, Antalya

ozturknecla@akdeniz.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1259-980X

Güven YARAR

Antalya Bilim Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk Bölümü, Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı, 07190 Döşemealtı, Antalya

guven.yarar@antalya.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2568-9775

ÖZET

Milletlerarası ticari ilişkilerin ve hukuki uyuşmazlıkların giderek artması sebebiyle ortak bir hukuk ve yeknesak bir uygulama ihtiyacı doğmuştur. Milletlerarası ticari ilişkilerde en yaygın kullanılan sözleşme türleri arasında taşınır mal satım sözleşmeleri yer almaktadır. Farklı devlet vatandaşları arasında gerçekleşen taşınır mal satım sözleşmelerinde uygulanacak hukukun ve hukuki imkânların yeknesaklaştırılması amacıyla Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Antlaşması (*Convention on Contracts for the International Sale of Goods – "CISG"*), 1 Ocak 1988 tarihinde uluslararası alanda yürürlüğe girmiştir. Türkiye'de ise Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Antlaşması (Viyana Satım Antlaşması) 1 Ağustos 2011 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir.

Viyana Satım Antlaşması'nda taraflardan birinin sözleşmeyi ihlal etmesi hâlinde taraflara tanınan hukuki imkânlar, ihlalde bulunan tarafın alıcı veya satıcı olmasına göre farklılaşmaktadır. Sözleşmenin ihlali hâlinde alıcının sahip olduğu hukuki imkânlar Antlaşma'da 45–52. maddeler arasında düzenlenmiş olup; alıcı, aynen ifa, bedelin indirilmesi ve malın onarılmasını talep edebileceği gibi, şartların varlığı hâlinde sözleşmeden dönme hakkını da kullanabilecektir. Satıcının sözleşmenin ihlali hâlinde sahip olduğu hukuki imkânlar ise Antlaşma'nın 61–65. maddeleri arasında düzenlenmiş; bu kapsamda satıcıya aynen ifa talebi, sözleşmeden dönme ve tazminat isteme hakları tanınmıştır. Çalışmamızda öncelikle sözleşmenin ihlali hâlinde satıcının sahip olduğu hukuki imkânlar ardından ise alıcının sahip olduğu hukuki imkânlar detaylıca sistematik şekilde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Viyana Satım Anlaşması (CISG), Sözleşmenin İhlali, Alıcı ve Satıcının Hukuki İmkânları.

1.GİRİŞ

Milletlerarası ticari ilişkilerin artmasıyla birlikte, farklı hukuk sistemlerine tâbi taraflar arasında akdedilen taşınır mal satım sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıkların yeknesak kurallar çerçevesinde çözümlenmesi ihtiyacı giderek önem kazanmıştır. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak kabul edilen Viyana Satım Antlaşması, taraflara uygulanacak maddi hukuk kurallarını belirleyerek öngörülebilirliği ve hukuki güvenliği sağlamayı amaçlamaktadır (Doğan, 2020; Ekşi, 2020; Erdem, 2020) Antlaşma, sözleşmeye aykırılık hallerinde tarafların sahip olduğu hukuki imkânları ayrıntılı biçimde düzenlemiştir.

Viyana Satım Antlaşması'nda sözleşmenin taraflarından birinin yükümlülüklerini ihlal etmesi durumunda başvurulabilecek hukuki imkânlar, ihlalin alıcı veya satıcı tarafından gerçekleştirilmesine göre farklılık göstermekle birlikte, her iki taraf bakımından ortak bazı hakları da içermektedir. Antlaşma'da, sözleşmenin ihlali hâlinde alıcıya tanınan hukuki imkânlar 45–52. maddeler arasında düzenlenmiş; alıcıya aynen ifa, bedelin indirilmesi ve malın onarılmasını talep etme ile belirli koşulların varlığı hâlinde sözleşmeden dönme hakkı tanınmıştır. Buna karşılık, satıcının sözleşmenin ihlali hâlinde sahip olduğu hukuki imkânlar 61–65. maddeler arasında düzenleme alanı bulmuş; bu çerçevede satıcıya aynen ifa talebi, sözleşmeden dönme ve tazminat isteme hakları öngörülmüştür. Bu çalışma kapsamında, öncelikle sözleşmenin ihlali hâlinde satıcının sahip olduğu hukuki imkânlar, ardından alıcının sahip olduğu hukuki imkânlar ele alınacaktır.

2. ARAŞTIRMA VE BULGULAR

2.1. Viyana Satım Antlaşması Uyarınca Sözleşmenin İhlali Halinde Satıcının Sahip Olduğu Hukuki İmkanlar

Sözleşmenin ihlal edilmesi halinde satıcının sahip olacağı hukuki imkanlar, Antlaşmanın 61-65. maddeleri arasında düzenleme alanı bulmuştur. Satıcının, sözleşmeye aykırılıktan dolayı hukuki imkanlara başvurabilmesi için alıcının, sözleşmeden veya Antlaşmadan doğan yükümlülüklerini ihlal etmesi (VSA m. 61/1) ve 79 ile 80. maddeler uyarınca kendisini sorumluluktan kurtarmamış olması gerekir. Sözleşmenin ihlali sebebiyle alıcının sorumluluğunun doğması için ise kusurun mevcutiyeti gerekmez (Sert Canpolat, 2013).

Taraflardan biri yükümlülüklerinden birini ifa etmemesinin, denetimi dışında kalan bir engelden kaynaklandığını ve bu engelden ve sonuçlarından kaçınmasının veya bunları aşmasının kendisinden makul olarak beklenemeyeceğini ispatlaması halinde ifa etmemeden dolayı sorumlu tutulmaz (VSA m. 79/1). Sorumluluktan kurtulma durumu, engelin var olduğu dönem için geçerlidir (VSA m. 79/3). İfa etmeyen taraf, engeli ve kendisinin ifa kabiliyeti üzerindeki etkilerini diğer tarafa bildirmek zorundadır. Bu bildirim, ifa etmeyen tarafın engeli bildiği veya bilmesi gerektiği andan itibaren makul bir süre içinde karşı tarafa ulaşmazsa, ulaşmama olgusundan kaynaklanan zararı ifa etmeyen taşır (VSA m. 79/4). Bu madde, tarafların bu Antlaşma uyarınca tazminat talebi dışındaki herhangi bir hakkını kullanmasını engellemez (VSA m. 79/5).

Sözleşmenin ihlal edilmesi durumunda satıcının, sahip olduğu hukuki imkanları kullanabilmesi için ifa etmeme halinin kendi eyleminden veya eylemsizliğinden kaynaklanmaması gerekir (VSA m. 80).

2.1.1. Satıcının İfa Talebi

Satıcı, semenin ödenmesini veya malın teslim alınmasını isteyebileceği gibi; diğer yan yükümlülüklerin ifa edilmesini de isteyebilir. Ancak satıcı, bu taleplerle bağdaşmayan hukuki bir imkândan yararlanırsa artık aynen ifa talep edemeyecektir (VSA m. 62). Netice itibarıyla, satıcının aynen ifa talebi; semenin ödenmesi, malın teslim alınması veya diğer yan yükümlülüklerin yerine getirilmesinden ibarettir. Bununla birlikte, satıcının aynen ifa talebinde bulunabilmesi bakımından, yükümlülüğe aykırılığın derecesi veya kusurun varlığı önem arz etmez (Taştan, 2019).

Satıcı, sözleşmeye aykırılığın giderilmesi için alıcıya makul uzunlukta bir ek süre verebilir (VSA m. 63/1). Ek sürenin sonunda yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda ise satıcı, sözleşmeden dönebilecektir (VSA m. 64/1). Ek sürenin verilmesi, sözleşmeye aykırılığın esaslı ihlal teşkil edip etmediğinden bağımsızdır. Aykırılığın asli veya yan yükümlülüklere ilişkin olması da önemli değildir (Sert Canpolat, 2013). Ek sürenin verilebilmesi herhangi bir şekil şartına da bağlı olmayıp; satıcının bunu açıkça belirtmesi ve bu yönde irade beyanında bulunması yeterlidir (Taştan, 2019). Ek sürenin bitiminde, sözleşmeye aykırılık giderilmez ise sözleşmeden dönülebilir (Schlechtriem/Butler, 2008).

2.1.2. Sözleşmeden Dönme Hakkı

Satıcının, yükümlülüklerin ihlal edilmesi halinde sözleşmeden dönebileceği Antlaşmada ifade edilmiştir. Buna göre, satıcı aşağıdaki durumlarda sözleşmenin ortadan kalktığını beyan edebilir;

a) Alıcının sözleşmeden veya bu Antlaşmadan doğan yükümlülüklerinden herhangi birini yerine getirmemesi sözleşmeye esaslı bir aykırılık oluşturuyorsa veya

b) Alıcı, satıcı tarafından 63. maddenin 1. fıkrası uyarınca verilmiş ek süre içinde semeni ödeme borcunu yerine getirmez veya malları teslim almaz veya verilmiş süre içinde bunu yapmayacağını açıklarsa (VSA m. 64/1).

Satıcının sözleşmeden dönmesi için ihlal edilen yükümlülüğün esaslı ihlal teşkil etmesi gerekir. Bu noktada, ihlal edilen yükümlülüğün asli veya yan yükümlülük niteliğinde olması önem arz etmez. Somut olayın özelliklerine göre yükümlülüğün ihlali esaslı ihlal olarak değerlendirilirse, yani satıcının sözleşmeden beklediği menfaatten yoksun kalması söz konusu olursa, sözleşmeden dönme yoluna başvurulabilir (Serozan, 2012; Schlechtriem/Butler, 2008) Dönme, herhangi bir şekil şartına bağlı olmayan bir irade beyanıyla gerçekleştirilir (Sert Canpolat, 2013).

2.1.3. Satıcının Malın Özelliklerini Belirleme Hakkı

Taraflar arasındaki sözleşmede malların şeklini, ölçüsünü veya diğer niteliklerini alıcının belirlemesi gerekiyor ise ve alıcı bu belirlemeyi kararlaştırılan tarihte veya satıcının talebinin ulaşmasından itibaren makul bir süre içinde yapmamışsa, satıcı, sahip olduğu diğer haklara halel gelmeksizin, alıcının, kendisi tarafından bilinebilecek ihtiyaçlarına göre bu belirlemeyi bizzat yapabilir (VSA m. 65/1).

Satıcı belirlemeyi bizzat yaparsa, bunun ayrıntıları hakkında alıcıyı bilgilendirmesi ve ona farklı bir belirleme yapması için makul bir süre tanıması gerekir. Alıcı, satıcının açıklamasının

ulaşmasından sonra, bu olanağı, verilmiş süre içinde kullanmazsa, satıcı tarafından yapılmış belirleme bağlayıcı olur (VSA m. 65/2).

2.1.4. Tazminat Talep Etme Hakkı

Antlaşmada 74-77. maddeler arasında düzenlenen tazminat talep etme hakkı, sözleşmeye aykırılık halinde hem satıcının hem de alıcının sahip olduğu ortak bir hukuki imkandır. Taraflardan birinin sözleşmeyi ihlâli halinde ödenecek tazminat, mahrum kalınan kâr dahil olmak üzere, ihlâlden dolayı diğer tarafın uğradığı zararın toplamına eşittir. Söz konusu tazminat, ihlâl eden tarafın sözleşmenin kurulması sırasında sözleşme ihlâlinin muhtemel sonucu olarak öngördüğü veya o tarihte bildiği veya bilmesi gerektiği veriler ışığında öngörmesi gerektiği zararı aşamaz (VSA m. 74).

Antlaşmada düzenleme alanı bulan tazminat imkânı, satıcının, sözleşmenin ihlalinden kaynaklanan tüm zararını karşılamak amacı taşır. Dolayısıyla, bu konuda, Antlaşmada kabul edilen ilke tam tazmin ilkesidir (Birinci Uzun, 2014). Tam tazmin ilkesi hem satıcının sözleşmeden beklediği menfaati hem de satıcının sahip olduğu hukuki imkanlara gelen zarardan kaçınılmasını koruma altına alma çabası güder (Birinci Uzun, 2014).

Antlaşma, tazminat imkanıyla birlikte, satıcının sözleşmeden beklediği menfaati koruyarak, sözleşmeye uygun ifa gerçekleşmiş olsaydı satıcının ekonomik açıdan içinde bulunacağı durumu sağlamayı amaçlamıştır (Sert Canpolat, 2013). Yani burada amaçlanan müspet zararın tazminidir. Antlaşmada tam tazmin ilkesi esas alınmasına karşın, m. 74 hükmü uyarınca tazminatın zararı aşamayacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte, Antlaşmada sözleşme serbestisi ilkesi geçerli olduğundan, taraflar, sözleşmede tazminata ilişkin, uğranılan zarar miktarını aşan hükümlere yer verebilirler ve bu durumda da sözleşme hükümlerine riayet edilmesi gerekir (Sert Canpolat, 2013). Ek olarak, tazminatın para olarak ödenmesi kabul edilmektedir (Erdem, 2013).

Tazminat talep edebilmek için aranan ilk şart, sözleşmede öngörülen bir yükümlülüğün alıcı tarafından ihlal edilmesidir. Tazminat talebi için söz konusu ihlalin esaslı ihlal niteliğinde olması da gerekmez. Bununla birlikte, ihlal edilen yükümlülüğün, Antlaşmada yer alan bir yükümlülük olup olmaması önem arz etmez (Sert Canpolat, 2013). Antlaşmada sözleşme serbestisi ilkesi benimsendiği için taraflar, Antlaşmada düzenlenmeyen bir durumu, aralarında akdettikleri sözleşmede yükümlülük olarak kabul etmiş olabilirler.

Tazminat talep etmek için gereken ikinci şart, sözleşmeye aykırılık sonucunda zarar meydana gelmiş olmasıdır. Tam tazmin ilkesi gereği tazmin edilecek olan zarar; aykırılıktan kaynaklanan fiili zarar ile yoksun kalınan kârdan oluşur (VSA m. 74). Fakat Antlaşmada fiili zarar ile yoksun kalınan kâra ilişkin bir tanım mevcut değildir. Antlaşma uyarınca zarar, tarafın halihazırda sahip olduğu mal varlığı ile sözleşme ihlal edilmemiş olsaydı bulunacağı durum arasındaki farktır (Erdem, 2013).

Tazminat talebi için gerekli olan üçüncü şart, sözleşmeye aykırı davranış ile zararın meydana gelmesi arasında nedensellik bağı bulunmasıdır. Söz konusu nedensellik bağı, genel hükümlerde de kabul edilen, sözleşmenin karşı tarafının kusurlu hareketinin zarara sebebiyet vermesi halidir (Sert Canpolat, 2013).

Tazminat talebi için gereken dördüncü ve son şart ise sorumsuzluk sebeplerinin mevcut

olmaması halidir. Sorumsuzluk sebepleri Antlaşmada m. 79 ve 80'de düzenlenmiştir. Yukarıda üçüncü bölümün başlangıcında bu hususa ilişkin bilgiler verilmiştir.

2.2. Viyana Satım Antlaşması Uyarınca Sözleşmenin İhlali Halinde Alıcının Sahip Olduğu Hukuki İmkanlar

Sözleşmenin ihlal edilmesi halinde alıcının sahip olacağı hukuki imkanlar, Antlaşmada, 45-52. maddeler arasında düzenleme alanı bulmuştur. Sözleşmeye aykırı davranışın varlığı halinde alıcı; ifayı, bedelin indirilmesini ve malın tamir edilmesini talep edebileceği gibi, sözleşmeden dönme hakkını da kullanabilecektir. Bunlarla birlikte alıcı, tazminat da talep edebilecektir. Alıcının bu hakları kullanması için satıcının kusurlu olması gerekmeyecektir (Erdem, 2013).

Sözleşmeye aykırı davranışın esaslı ihlal teşkil edip etmemesine göre yapılacak değerlendirme sonucunda, alıcının hangi hukuki imkanları kullanabileceği netlik kazanır. Aykırı davranışın esaslı ihlal olması durumunda, yalnızca ikame mal talep hakkı (VSA m. 46/2) ve sözleşmeden dönme hakkı (VSA m. 49) kullanılabilecektir. İhlal esaslı nitelikte değilse bu durumda da bedelin indirilmesini talep hakkı (VSA m. 50) ve malın onarılmasını talep hakkı (VSA m. 46/3) kullanılabilir. Bunlarla birlikte, her halde tazminat talep etme hakkı (VSA m. 74-77) da mevcut olacaktır.

2.2.1. İhlali Gidermesi İçin Satıcıya Ek Süre Verilmesi

Alıcının, sözleşmenin ihlali nedeniyle kullanabileceği haklar için ek süre vermesi, kural olarak, zorunlu değildir (Sert Canpolat, 2013; Erdem, 2013). Bununla birlikte, sözleşmenin ihlal edilmesi durumunda alıcı satıcıya ek süre verebilir. Sözleşmeye aykırı davranışın esaslı ihlal teşkil etmesi durumunda alıcı, ek süre vermeden sözleşmeden dönebilir (VSA m. 49/1).

Alıcı satıcıya, yükümlülüklerini ifa etmesi için makul uzunlukta ek bir süre tanıyabilir (VSA m. 47/1). Söz konusu makul süre içinde yükümlülüklerini ifa etmeyeceği konusunda satıcıdan bir bildirim almadıkça, alıcı, bu ek süre içinde, sözleşmeye aykırılık halinde sahip olduğu hukukî imkânlardan hiçbirine başvuramaz. Ancak bu yüzden alıcı, gecikmiş ifa nedeniyle tazminat talep etme hakkını kaybetmez (VSA m. 47/2). Dolayısıyla, alıcının satıcıya ihlali gidermesi için süre vermesi durumunda, alıcı sözleşmeden dönme veya bedelin indirilmesini talep hakkını kullanamayacaktır.

Daha önceki kısımlarda da belirtildiği üzere, ek süreye ilişkin talep şekle bağlı olmayıp; bir irade beyanıyla yöneltilebilecektir.

2.2.2. İfanın Talep Edilmesi

Satıcının, sözleşmeden veya Antlaşmadan doğan yükümlülüklerini ihlal etmesi durumunda alıcı, aynen ifayı talep edebilir (VSA m. 46/1); mallar sözleşmeye uygun değilse, alıcı ancak bu uygunsuzluğun sözleşmeye esaslı bir aykırılık oluşturması ve 39. madde uyarınca yapılacak bildirimle veya bildirimden itibaren makul bir süre içinde talepte bulunması halinde ikame mal teslimini isteyebilir (VSA m. 46/2); mallar sözleşmeye uygun değilse, alıcı, 39. madde uyarınca yapılacak bildirimle veya bildirimden itibaren makul bir süre içinde satıcıdan sözleşmeye aykırılığın onarım yoluyla giderilmesini isteyebilir (VSA m. 46/3).

Alıcının m. 46/1 hükmü uyarınca ifayı talep edebilmesi için ifanın hiç gerçekleşmemiş olması

şartı aranır. Bu durumda alıcının, ifa talebinde bulunması için satıcıya ek süre vermesi gerekmez. Alıcının, m. 46/2 ve m. 46/3 hükümleri uyarınca talepte bulunması için ise malın ayıplı olması gerekir (Işıntan, 2013).

2.2.3. İkame Mal Talep Hakkı

Alıcının ikame mal talep hakkı, tali ifa taleplerinden olup (Sert Canpolat, 2013); bunun talep edilebilmesi için sözleşmeye aykırılığın esaslı ihlal teşkil etmesi gerekir (Erdem, 2013). Antlaşmadaki düzenlemeye göre, mallar sözleşmeye uygun değilse, alıcı ancak bu uygunsuzluğun sözleşmeye esaslı bir aykırılık oluşturması ve 39. madde uyarınca yapılacak bildirimle veya bildirimden itibaren makul bir süre içinde talepte bulunması halinde ikame mal teslimini isteyebilir (VSA m. 46/2). Hükümde ifade edilen makul sürenin belirlenmesi, malın niteliği dikkate alınarak yapılacaktır. Buna ilişkin yapılacak bildirim için ise herhangi bir şekil şartı öngörülmemiştir (Sert Canpolat, 2013).

Alıcının ikame mal talep etme hakkını kullanabilmesi için esaslı ihlalin mevcut olmasının yanı sıra başka bir sınırlama da Antlaşmada düzenlenmiştir. Buna göre, alıcının, teslim aldığı malları, teslim aldığı andaki duruma esaslı surette yakın bir durumda iade etmesi imkansızlaşmışsa, sözleşmeyi ortadan kaldırma veya satıcıdan ikame mal talep etme hakkı düşer (VSA m. 82/1). Ancak bu hüküm aşağıdaki hallerde uygulanmaz (VSA m. 82/2):

a) Malların iade edilmesinin veya teslim alındığı andaki duruma esaslı surette yakın bir durumda iade edilmesinin imkansızlaşması alıcının bir eyleminden veya eylemsizliğinden kaynaklanmıyorsa,

b) Mallar veya malların bir bölümü 38. maddeye dayalı olarak yapılan muayene sonucunda ziya'a veya hasara uğramışsa veya

c) Mallar veya malların bir bölümü sözleşmeye aykırılığın tespit edildiği veya tespit edilmesi gerektiği tarihten önce ticarî faaliyetin olağan seyri içinde satılmış veya olağan kullanım kapsamında alıcı tarafından tüketilmiş veya şekil değiştirmişse.

3.2.4. Malın Onarılmasını Talep Hakkı

Satıcı bakımından malın onarımı; sözleşme konusu maldaki ayıbın giderilmesine ilişkin bir iş görme borcu ve onarılan malın alıcıya teslimi borcundan oluşur (Sert Canpolat, 2013). Antlaşmada, alıcının malın onarımını isteme hakkı; malın sözleşmeye uygun olmadığı durumlarda, alıcının, 39. madde uyarınca yapacağı bir bildirimle veya bildirimden itibaren makul bir süre içinde satıcıdan sözleşmeye aykırılığın onarım yoluyla giderilmesini isteyebileceği şeklinde düzenlenmiştir (VSA m. 46/3). Alıcı, malın tamiri süresince, sahip olduğu diğer hakları kullanamayacaktır.

Tamir masraflarına satıcı katlanacaktır (VSA m. 48). Makul süre içerisinde tamir gerçekleşmezse alıcı, sözleşmeye aykırılığın esaslı bir nitelikte olması halinde malın yenisiyle değiştirilmesini veya malı bu şekliyle teslim alıp satış bedelinde indirim talep edebilecektir.

2.2.5. Satış Bedelinin İndirilmesini Talep Hakkı

Malların sözleşmeye uygun olmaması durumunda semen ödenmiş olsun veya olmasın alıcı semeni, fiilen teslim edilen malların teslim anındaki değeri ile sözleşmeye uygun malların aynı andaki değeri arasındaki farkla orantılı olarak indirebilir. Ancak satıcı 37. veya 48. maddeler

uyarınca yükümlülüklerinin ifasındaki bütün eksiklikleri giderirse veya alıcı, satıcının bu maddelere uygun olarak yaptığı ifayı reddederse, alıcı semeni indiremez (VSA m. 50).

Alıcının satış bedelinde indirim talep edebilmesi için malın kendisine teslim edilmiş olması gerekmektedir. Bununla birlikte, malın ayıplı olduğunun satıcıya ihbar edilmesi, hakkın kullanımı için şarttır (Sert Canpolat, 2013). Ancak alıcı, ihbar yükümlülüğünü yerine getirmezse bu hakkı kullanamayacak olup; alıcının, gerekli bildirimi yapmama konusunda makul bir özrü varsa, 50. madde uyarınca semende indirim yapması mümkündür (VSA m. 44).

Alıcının bu hakkı kullanması için satıcıya bir irade beyanında bulunması yeterli olacak; beyanın şekli ise önem arz etmeyecektir (Sert Canpolat, 2013).

2.2.6. Sözleşmeden Dönme Hakkı

Sözleşmeden dönme hakkı, tarafların edim yükümlülüklerini henüz ifa etmemeleri halinde söz konusu yükümlülükleri sona erdiren ve daha önce yerine getirilen edimlerin iadesini zorunlu kılan, varması gerekli, şekle bağlı olmayan ve tam iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde geçerli olan yenilik doğurucu bir haktır (Serozan, 2012).

Viyana Satım Antlaşmasında dönme hakkı m. 49 hükmünde düzenleme alanı bulmuştur. Anılan hükme göre alıcı, aşağıdaki durumlarda sözleşmenin ortadan kalktığını beyan edebilir (VSA m. 49/1):

a) Satıcının sözleşmeden veya bu Antlaşmadan doğan yükümlülüklerinden herhangi birini yerine getirmemesi sözleşmeye esaslı bir aykırılık oluşturuyorsa veya

b) Teslim etmeme durumunda satıcı, alıcı tarafından 47. maddenin 1. fıkrası uyarınca verilmiş ek süre içinde malları teslim etmez veya verilmiş süre içinde bunları teslim etmeyeceğini açıklarsa.

Ancak, satıcının malları teslim ettiği hallerde alıcı, sözleşmenin ortadan kalktığını beyan etme hakkını yitirir; meğerki (VSA m. 49/2):

a) Gecikmiş teslim halinde, teslimin yapıldığını öğrendiği andan itibaren makul bir süre içinde sözleşmenin ortadan kalktığını beyan etmiş olsun,

b) Gecikmiş teslimden farklı bir sözleşmeye aykırılık halinde, (i) bu aykırılığı bildiği veya bilmesi gerektiği andan itibaren; (ii) alıcı tarafından 47. maddenin 1. fıkrası uyarınca verilmiş herhangi bir ek sürenin geçmesinden sonra veya satıcının bu ek süre içinde yükümlülüklerini yerine getirmeyeceğini açıklamasından sonra; veya (iii) satıcı tarafından 48. maddenin 2. fıkrası uyarınca belirlenmiş sürenin tamamlanmasından sonra veya alıcının ifayı kabul etmeyeceğini açıklamasından sonra; sözleşmenin ortadan kalktığını makul bir süre içinde beyan etmiş olsun.

Antlaşmaya göre sözleşmeden dönme iradesi, ancak diğer tarafa bildirimle yapılması halinde hüküm ifade eder (VSA m. 26). Dolayısıyla dönme beyanına ilişkin ihbar, bu hakkın kullanılabilmesi için gereklilik koşuludur (Erdem, 2013). Söz konusu dönme beyanı, karşı tarafa vardığı tarihte hüküm doğuracaktır (VSA m. 27).

Dönmenin sözleşmeyi etkileri de Antlaşmada düzenleme alanı bulmuştur. Antlaşmaya göre, taraflar arasındaki sözleşmenin ortadan kaldırılması, tazminat yükümlülüğü saklı kalmak kaydıyla, her iki tarafı da sözleşme ile üstlendikleri yükümlülüklerden kurtarır. Sözleşmenin

ortadan kaldırılması, uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin sözleşme hükümlerini veya sözleşmenin ortadan kaldırılması sonrasında tarafların haklarını ve borçlarını düzenleyen diğer sözleşme hükümlerini etkilemez (VSA m. 81/1). Sözleşmeyi tamamen veya kısmen ifa eden taraf, sözleşme uyarınca ifa ettiklerinin veya ödediklerinin iadesini karşı taraftan talep edebilir. Her iki taraf da iade borcu altında ise, edimlerin aynı anda ifa edilmesi gerekir (VSA m. 81/2).

2.2.7. Alıcının Seçimlik Haklarının Satıcı Tarafından Engellenmesi

Satıcının mallara ilişkin vermesi gereken belgeler varsa, bunları sözleşmede öngörülen zamanda, yerde ve şekilde vermesi gerekir. Belgelerin erken verilmesi halinde, satıcı, belgelerin verilmesi için öngörülen ana kadar, belgelerdeki tüm sözleşmeye aykırılıkları gidermek hakkına sahiptir (VSA m. 34). Yine satıcı malların teslim tarihinden önce teslim edilmesi halinde, teslim tarihine kadar, eksik bölümleri veya eksik kalan miktarı teslim edebilir veya sözleşmeye uygun olmayan malları ikame eden yeni mallar teslim edebilir veya malların diğer sözleşmeye aykırılıklarını giderebilir (VSA m. 37). Görüldüğü üzere satıcının, sözleşmeye aykırılıkları, vadeden önce giderebileceği durumlar mevcuttur. Bu aykırılıkların vadeden önce giderilmesi söz konusu olduğu için alıcı, seçimlik haklarını kullanamayacaktır.

Antlaşmada, satıcının, vadeden sonra da sözleşmeye aykırılıkları giderebileceği düzenlenmiştir. Buna göre, alıcının sözleşmeden dönme saklı kalmak üzere, satıcı, yükümlülüklerinin ifasına ilişkin her türlü eksikliği, masrafları kendisine ait olmak üzere ve makul olmayan bir gecikmeye yol açmamak kaydıyla, teslim tarihinden sonra da giderebilir (VSA m. 48/1). Anılan hüküm kapsamında alıcının tazminat talep etme hakkı da saklıdır.

Netice itibarıyla, satıcı gerek vadeden önce gerekse vadeden sonra sözleşmeye aykırılıkları gidererek, alıcının kendisine karşı seçimlik haklarını kullanmasını engelleyebilecektir.

2.2.8. Tazminat Talep Etme Hakkı

Tazminat talep etme hakkı Antlaşmada 74-77. maddeler arasında yer alan ve hem alıcının hem de satıcının başvurabileceği ortak bir hukuki imkân olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla bu konuda yukarıda değinilen , satıcının tazminat talebine ilişkin hususlar alıcı bakımından da aynen geçerli olacaktır.

2.2.9. Kısmi Sözleşme İhlali Durumunda Alıcının Hakları

Satıcı malların yalnızca bir kısmını teslim etmiş ise veya teslim edilmiş malların yalnızca bir kısmı sözleşmeye uygun ise, 46. ve 50. maddeler eksik veya sözleşmeye uygun olmayan kısım için uygulanır (VSA m. 51/1). Dolayısıyla, kısmi aykırılık halinde alıcı, ikame mal talebinde bulunabileceği gibi; malın onarımını da talep edebilir (VSA m. 46). Bununla birlikte alıcı, malların sözleşmeye uygun olmaması durumunda semen ödenmiş olsun veya olmasın alıcı semeni, fiilen teslim edilen malların teslim anındaki değeri ile sözleşmeye uygun malların aynı andaki değeri arasındaki farkla orantılı olarak indirebilir (VSA m. 50).

Eksik veya sözleşmeye uygun olmayan ifanın sözleşmeye esaslı aykırılık teşkil etmesi halinde ise alıcı sözleşmenin tamamının ortadan kalktığını da beyan edebilir (VSA m. 51/2).

3. SONUÇ

Viyana Satım Antlaşması, sözleşmenin ihlali halinde taraflara tanınan hukuki imkânları ayrıntılı ve sistematik bir biçimde düzenleyerek, milletlerarası mal satımında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümüne önemli katkı sağlamaktadır. Antlaşma'da benimsenen kusurdan bağımsız sorumluluk anlayışı ve tek sözleşme ihlali sistemi, tarafların hak ve yükümlülüklerini objektif ölçütlere bağlamakta; bu yönüyle Antlaşma, farklı hukuk sistemleri arasında ortak bir zemin oluşturmaktadır.

Satıcı ve alıcıya tanınan hukuki imkânlar incelendiğinde, Antlaşma'nın temel amacının sözleşmenin mümkün olduğu ölçüde ayakta tutulması olduğu görülmektedir. Ek süre verilmesi, onarım ve ikame mal talepleri gibi düzenlemeler, sözleşmeye uygun ifanın sürdürülmesini teşvik ederken; esaslı ihlal hallerinde sözleşmeden dönme imkânının tanınması, taraf menfaatlerinin korunmasını sağlamaktadır. Tazminat talep hakkının ise tam tazmin ilkesi çerçevesinde düzenlenmesi, ihlal nedeniyle uğranılan zararın giderilmesini hedeflemektedir.

Sonuç olarak, Viyana Satım Antlaşması, sözleşmeye aykırılık halinde taraflara tanınan hukuki imkânlar bakımından tarafların menfaatlerinin korunmasında dengeli bir hukuki çerçeve oluşturmaktadır. Antlaşma hükümlerinin doğru yorumlanması ve somut olayın özellikleri dikkate alınarak uygulanması, milletlerarası ticari ilişkilerde hukuki güvenliğin sağlanması açısından kritik önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Antlaşma'nın satıcı ve alıcı bakımından öngördüğü düzenlemeler, uygulamada ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümünde yol gösterici niteliktedir.

KAYNAKÇA

Birinci Uzun, T., CISG Uygulamasında Tazminat Sorumluluğunun Sınırlandırılması, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 16, S. 1, 2014, s. 151–192.

Doğan, Vahit, Milletlerarası Ticaret Hukuku, Ankara, 2020.

Ekşi, Nuray, Milletlerarası Ticaret Hukuku, İstanbul, 2020.

Erdem, H. E., Milletlerarası Ticaret Hukuku, İstanbul, 2020.

Erdem, H. E., Viyana Satım Antlaşması'na Göre Alıcı ve Satıcının Borçlarının İhlalinin Sonuçları ve Türk Hukuku ile Karşılaştırılması, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın (CISG) Türk Borçlar Kanunu Çerçevesinde Değerlendirilmesi Sempozyumu Özel Sayısı, 2013, s. 259–288.

Işıntan, P., Uluslararası Satım Sözleşmelerine İlişkin Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Borçlar Kanunu Düzenlemelerinde Aynen İfa Kavramı, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın (CISG) Türk Borçlar Kanunu Çerçevesinde Değerlendirilmesi Sempozyumu Özel Sayısı, 2013, s. 161–182,

Schlechtriem, P.; Butler, P., UN Law on International Sales – The UN Convention on the International Sale of Goods, Germany, 2008.

Serozan, R., CISG'a ve TBK'ya Göre Alıcının Dönme Hakkının Sınırları, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 70, S. 2, 2012, s. 207–220,

Sert Canpolat, S., Viyana Satım Sözleşmesinde İfa Engelleri ve Sonuçları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Taştan, F. G., Viyana Satım Antlaşması'na (CISG) Göre Alıcının Sözleşmeyi İhlâli Halinde Satıcının Hakları, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, S. 1, 2019, s. 359–404,

Toker, A. G., Viyana Satım Sözleşmesi (CISG) Uyarınca Sözleşmenin Esaslı İhlâli, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, C. 33, S. 1, 2013, s. 213–250.

TÜRK HUKUKUNDA YATIRIM YOLUYLA VATANDAŞLIK KAZANIMINA İLİŞKİN DÜZENLEMELERİN BAZI İLKELER ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Necla ÖZTÜRK

Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk Bölümü, Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı, 07058 Konyaaltı, Antalya

ozturknecla@akdeniz.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1259-980X

Güven YARAR

Antalya Bilim Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Özel Hukuk Bölümü, Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı, 07190 Döşemealtı, Antalya

guven.yarar@antalya.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2568-9775

ÖZET

Yatırım yoluyla vatandaşlık kazanma günümüzde birçok ülke tarafından düzenlenen hukuki bir müessesedir. Devletlerin bu yolu tercih etmelerindeki temel amaç, ülke ekonomisine katkı sağlayacak yabancı sermaye girişini teşvik etmek, ekonomik büyümeyi desteklemek ve istihdam yaratmaktır. Türk hukukunda yatırım yoluyla vatandaşlık kazanma 2016 yılında 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun (TVK) 12. maddesine eklenerek istisnai telsik kapsamında düzenlenmiştir. TVK 12. madde ile bazı kişi gruplarının belli bir yatırım türü ve tutarları ile Türk vatandaşlığını istisnai yoldan kazanmasının önü açılmıştır. Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığını kazanmada belirlenen yatırım türleri ve tutarlarına ilişkin son değişiklik, 13.05.2022 tarihli, 5554 sayılı Cumhurbaşkanı Kararına dayanan "Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik" ile gerçekleşmiştir.

Çalışmamızda, vatandaşlık hukukuna egemen ilkeler çerçevesinde yatırım yoluyla vatandaşlık kazanımı değerlendirilecektir. Bu kapsamda öncelikle, vatandaşlığın kazanılması ve kaybında göz önüne alınması gereken kanunilik ilkesi ele alınacaktır. Ardından, devletin egemenlik yetkisinin uzantısı olan devletin mahfuz yetkisinin yatırım yoluyla vatandaşlık kazanma yoluyla bağlantısı değerlendirilecektir. Çalışmada son olarak gerçek kişi ile devlet arasındaki bağın niteliğini esas alan tâbiiyetin gerçekliği ilkesi açıklanacak ve yatırım yoluyla kazanılan vatandaşlığın bu ilke ile olan ilişkisi genel hatlarıyla ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yatırım Yoluyla Vatandaşlık Kazanma, İstisnai Telsik, Kanunilik İlkesi, Devletin Mahfuz Yetkisi, Tabiiyetin Gerçekliği İlkesi.

1. GİRİŞ

Yatırım yoluyla vatandaşlık kazanma günümüzde birçok devlet tarafından uygulanan bir hukuki bir yoldur. Yatırım yoluyla vatandaşlık kazanma yollarını düzenleyerek devletler, ülke ekonomisine yabancı sermaye akışını sağlamaktır. Türkiye ve birçok diğer ülke, ülkesine ekonomik, bilimsel, sanatsal, teknolojik, sosyal ve sportif anlamda önemli katkı sağlayacağını düşündüğü yabancılara daha kolay yoldan vatandaşlık kazanma yolu olan istisnai vatandaşlık kazanma yollarını düzenlemektedir (Aybay/Özbek/Perçin, 2019; Turhan/Tanrıbilir, 2017; Doğan, 2021, Nomer, 2021, Güngör, 2021). Türk hukukunda yatırım yoluyla vatandaşlık kazanma 2016 yılında TVK 12. maddeye eklenerek istisnai telsik kapsamında düzenlenmiştir. TVK 12. madde ile bazı kişi gruplarının belli bir yatırım türü ve tutarları ile Türk vatandaşlığını istisnai yoldan kazanmasının önü açılmıştır. Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığını kazanmada belirlenen yatırım türleri ve tutarlarına ilişkin son değişiklik, 13.05.2022 tarihli, 5554 sayılı Cumhurbaşkanı Kararına dayanan "Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik" ile gerçekleşmiştir. Söz konusu değişiklik sonrası Türk Vatandaşlığı Kanunun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik 20. madde şu şekildedir: *(1) Kanunun 12 nci maddesinde sayılan hallerde yabancı, istisnaî olarak Türk vatandaşlığını kazanabilir.*

(2) (Ek: 12/12/2016-2016/9601 K.) Aşağıdaki şartlardan herhangi birini sağlayan yabancı, Kanunun 12 nci maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi kapsamında Cumhurbaşkanı kararı ile Türk vatandaşlığını kazanabilir.

a) (Değişik: RG-6/1/2022-31711-C.K-5072/1 md.) En az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında sabit sermaye yatırımı gerçekleştirdiği Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca tespit edilen

b) (Değişik: RG-6/1/2022-31711-C.K-5072/1 md.) En az 400.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarındaki taşınmazı tapu kayıtlarına üç yıl satılmaması şerhi koyulmak şartıyla satın aldığı veya kat mülkiyeti ya da kat irtifakı kurulmuş, en az 400.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarı peşin olarak yatırılan ve tapu siciline üç yıl süreyle devir ve terkini yapılmayacağı taahhüdü şerh edilmek şartıyla noterde düzenlenmiş, sözleşme ile taşınmazın satışının vaat edildiği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığınca tespit edilen.

c) (Değişik: RG-6/1/2022-31711-C.K-5072/1 md.) En az 50 kişilik istihdam oluşturduğu Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca tespit edilen.

ç) (Değişik: RG-6/1/2022-31711-C.K-5072/1 md.) En az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında mevduatı üç yıl tutma şartıyla Türkiye'de faaliyet gösteren bankalara yatırdığı Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumunca tespit edilen.

d) (Değişik: RG-6/1/2022-31711-C.K-5072/1 md.) En az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında Devlet borçlanma araçlarını üç yıl tutmak şartıyla satın aldığı Hazine ve Maliye Bakanlığınca tespit edilen.

e) (Ek: 13/3/2017-2017/10008 K.) (Değişik: RG-6/1/2022-31711-C.K-5072/1 md.) En az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında gayrimenkul yatırım fonu katılma payı veya girişim sermayesi yatırım fonu katılma payını en az üç yıl elinde tutma şartıyla satın aldığı Sermaye Piyasası Kurulunca tespit edilen.

f) (Ek: RG-13/5/2022-31834-C.K-5554/2 md.) En az 500.000 Amerikan Doları veya karşılığı döviz tutarında katkı payını, kapsamı Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından belirlenen fonlarda tutma ve üç yıl sistemde kalma şartıyla bireysel emeklilik sistemine yatırdığı Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumunca tespit edilen".

Görüleceği üzere, 13.05.2022 tarihli değişikliklerin en önemlisi, Yönetmeliğin m. 20/2-b hükmünde düzenlenen taşınmaz mal satın almak suretiyle vatandaşlık kazanmak için gerekli tutarın 250.000 Amerikan Dolarından 400.000 Amerikan Dolarına yükseltilmiş olmasıdır. Ek olarak, söz konusu Cumhurbaşkanı kararı ile (f) bendi eklenerek yeni bir yatırım türü olarak bireysel emeklilik sistemine yapılan yatırım kabul edilmiştir.

Yatırım yoluyla vatandaşlık kazanma son yıllarda çoğu devletin hukukunda yer alan bir uygulama olsa da söz konusu yolun vatandaşlık hukukun temel ilkeleriyle bağdaşıp bağdaşmadığı noktasında değerlendirilmesi gerekmektedir . Bu sebeple, çalışmamızda yatırım yoluyla vatandaşlık kazanma ve hukukumuzda yapılan değişiklik kanunilik ilkesi, devletin mahfuz yetkisi ve tâbiiyetin gerçekliği ilkesi çerçevesinde değerlendirilecektir.

2. ARAŞTIRMA VE BULGULAR

2.1. Vatandaşlık Hukukuna İlişkin Bazı İlkeler Çerçevesinde Yatırım Yoluyla Vatandaşlık Kazanımının Değerlendirilmesi

2.1.1. Kanunilik İlkesi

Kanunilik ilkesi, taraflardan birinin devlet olduğu tüm kamu hukuku ilişkilerinde gündeme gelebilir (Öztürk, 2022). Vatandaşlık hukuku da bir kamu hukuku alanı olduğu için burada kanunilik ilkesi gündeme gelmektedir. Kanunilik ilkesi ile birey, hak ve özgürlükler bakımından devlet karşısında güvence altına alınmakta ve yetkili makamların keyfi uygulamalarından korunmaktadır (Dardağan Kibar, 2019; Öztürk, 2022). Vatandaşlık hukukunda kanunilik ilkesinden anlaşılması gereken, vatandaşlığın kazanılması ve kaybı hallerinin açık ve kesin hükümlerle kanun içinde belirtilmesidir (Dardağan Kibar, 2019). Kanunilik ilkesinin bir sonucu veya gereği de vatandaşlığın kazanılması ve kaybında kıyas yasağıdır (Dardağan Kibar, 2019). Vatandaşlık hukukunda kanunilik ilkesinin çerçevesini, Anayasanı m. 66/3 hükmü çizmektedir. Anılan hükme göre, "*Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir*".

Yatırım yoluyla istisnai olarak vatandaşlık kazanımının Yönetmelikte yer verilen hükümlerle düzenlenmesi, konuya ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmektedir. 5901 sayılı TVK, yetkili makam kararı ile vatandaşlık kazanımı noktasında, önceki Kanunlara kıyasla, aranan şartların belirsiz oluşu ve bunun sonucunda idarenin takdir yetkisinin geniş tutulması nedeniyle Anayasada kaynağını bulan kanunilik ilkesini zedelemektedir (Karakoç, 2012). Zira TVK m.12/1 hükmünün (a) ve (b) bentlerinde, vatandaşlığa alınma noktasında aranacak şartlarda genel bir çerçeve çizilmekte, ancak detaylı düzenlemeler Yönetmelikte yer almaktadır. Elbette idare, Kanun'un kendisine bahşettiği takdir yetkisinin sınırları içerisinde kalmak şartıyla yabancıyı vatandaşlığa almayabilir, ancak Anayasa m. 66/3'te tespit edilen kanunilik ilkesi gereğince bir yabancının Türk vatandaşlığına alınabilmesi için Kanun'da öngörülen şartlara ilave herhangi bir şart aranması mümkün değildir (Doğan, 2021). Anayasa m. 66/3'te çerçevesi çizilen kanunilik ilkesi, Yönetmelik m. 20/2'de belirtilen hususların TVK m. 12/1-b hükmüne getirilmiş ek şartlar olarak yorumlanmasına engeldir (Güngör, 2021).

Netice itibariyle, yatırım yoluyla Türk vatandaşlığını kazanma koşullarının Kanunda ayrıntılarının belirlenmemesi, konunun üzerinde her yıl eklemeler yapılan bir Yönetmelikle bu koşulların değiştirilmesi ve vatandaşlık kazanımı gibi önemli bir konuda yeni kazanım sebepleri yaratılması hem hukuk devleti ilkesine hem de Anayasadaki kanunilik ilkesine aykırılık teşkil etmektedir (Özkan, 2019; Öztürk, 2022).

2.1.2. Devletin Mahfuz Yetkisi

Devletler, kendisini oluşturan insan topluluğu ile arasında vatandaşlık bağı kurabilmek için vatandaşlık hukuku alanında kanuni düzenlemeler ihdas eder (Öztürk, 2022). Devletler, toprakları üzerindeki insan topluluğuyla arasındaki vatandaşlık bağını kurma ve sonlandırma noktasında, ihdas ettikleri vatandaşlık kanunları gereği bir serbestiye sahiptir (Nomer, 2021). Devletlerin egemenlik haklarının bir gereği olarak sahip oldukları bu serbesti "mahfuz yetki" olarak isimlendirilmektedir (Güngör, 2021). Devletlerin, vatandaşını belirlemede sahip oldukları mahfuz yetki sınırsız bir biçimde tezahür etmemektedir (Nomer, 2019; Güngör, 2021). Devletlerin vatandaşını belirlemede sahip olduğu mahfuz yetki uluslararası sözleşmelere, uluslararası teamül kurallarına ve hukukun temel ilkelerine uygun olmalıdır.

Yatırım yoluyla istisnai olarak Türk vatandaşlığını kazanma noktasında, devlet, egemenlik hakkından kaynaklanan mahfuz yetkisini kullanırken, keyfiyetten uzak olma, vatandaşlık bağının anlam ve niteliğini esas alma, toplumun yapısı, vatandaşlık kazanan kişinin uyumu gibi hususları dikkate almalıdır (Öztürk, 2022).

2.1.3. Tâbiiyetin Gerçekliği İlkesi

Uluslararası Adalet Divanı'nın 06.04.1955 tarihli *Nottebohm* kararı (Unat, 1996) sonucunda oluşan tâbiiyetin gerçekliği ilkesi, diplomatik himayenin kullanılabilmesi için vatandaşlık bağının eksiksiz bir biçimde mevcudiyetinin yetmeyeceğini, kişi ile devlet arasında yeteri kadar sıkı bir fiili bağın da mevcut olması gerektiğini ifade etmektedir (Unat, 1996). Bununla birlikte, kararda vatandaşlık, karşılıklı hak ve yükümlülüklerin varlığının yanı sıra sosyal bağlılık durumuna, gerçek bir varlık, ilgi, menfaat ve his bağlılığına dayanan bağ olarak ifade edilerek (Unat, 1996), kişi ile devlet arasındaki bu bağın sıkı ve gerçek olması gerektiğine dikkat çekilmiştir (Güngör, 2021).

Yatırım yoluyla Türk vatandaşlığını kazanımının, *Nottebohm* kararında benimsenen tâbiiyetin gerçekliği ilkesi uyarınca değerlendirilmesi noktasında doktrinde farklı görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre, yetkili makam kararıyla sonradan kazanılan vatandaşlık, kazanımdan önceki ruhsal-toplumsal gerçeği yansıtmasa dahi samimi bir benimseme iradesinin ürünü olabilmekte, dolayısıyla da söz konusu kazanımın gerçek bir tercihe dayandığı kabul edilmektedir (Unat, 1996). Bizim de katıldığımız diğer bir görüşe göre ise yabancı yatırımcı Türkiye'de ikamet dahi etmesine gerek olmadan vatandaşlık kazandığı için klasik anlamda tâbiiyetin gerçekliği ilkesinden uzaklaşılmaktadır (Unat, 1996). Nitekim, ilk görüşün kabulü halinde bu durumun milletlerarası özel hukuk hakkaniyetini gerçekleştirmede, dolayısıyla milletlerarası karar ahengini sağlama noktasında ciddi problemlere neden olacağını belirtmek gerekir.

3. SONUÇ

Günden güne küreselleşme hızının yükseldiği, toplumlar arası iletişim ve erişimin üst seviyelere çıktığı dünyada, hukuki ilişkiler de aynı oranda artmaktadır. Söz konusu artış, yatırım yoluyla istisnai olarak Türk vatandaşlığının kazanımı noktasında da kanun koyucuların iradelerine tesir etmiştir. İlk kez 1869 tarihli Tabiiyeti Osmaniye Kanunnamesi ile düzenleme alanı bulan istisnai yolla Türk vatandaşlığının kazanımı, yıllar içerisinde kolaylaştırılmış ve farklı koşullara evrilmiştir. Nitekim, günümüzde gelinen noktada, Türk hukukunda yatırım yoluyla istisnai olarak vatandaşlık kazanımı için birçok yol öngörülmüş ve yabancı kişinin Türkiye'de ikamet dahi etmesine gerek kalmadan vatandaş olabilmesinin önü açılmıştır.

Vatandaşlık hukukunun kamu hukuku karakterini haiz bir alan olması dolayısıyla, yatırım yoluyla vatandaşlık kazanımı konusunda yapılacak düzenlemelerde kanunilik ilkesine riayet edilmemesi hem hukuk devleti ilkesinden uzaklaşılmaya hem de yetkili makamları keyfiyete yakınlaştırmaya hizmet eder. Netice itibariyle, böylesine hassas bir konuda yapılacak düzenlemelerde, kanunilik ilkesine önem verilmeli, yetkili makamların keyfi uygulamalarına müsaade edilmemeli ve düzenlemeler yapılırken vatandaşlık bağının anlam ve niteliğinin yanı sıra toplumsal yapı, yabancının uyumu gibi hususlar da göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

Aybay, Rona; Özbek, Nimet; Perçin, Gizem Ersen, Vatandaşlık Hukuku, 1. Baskı, Ankara, 2019.

Dardağan Kibar, Esra Gül, Türk Vatandaşlık Mevzuatı ve Güncel Gelişmeler Işığında Vatandaşlığın Kanunîliği İlkesi, (Ed. Vahit Doğan, Alper Çağrı Yılmaz, Lale Ayhan İzmirli), Milletlerarası Özel Hukukta Güncel Meseleler Sempozyumu, Ankara, 2019, s. 3–16.

Doğan, Vahit, Türk Vatandaşlık Hukuku, 1. Baskı, Ankara, 1999.

Doğan, Vahit, Türk Vatandaşlık Hukuku, 17. Baskı, Ankara, 2021.

Güngör, Gülin, Tâbiiyet Hukuku, 9. Baskı, Ankara, 2021.

Karakoç, İrem, Hukuk Tarihinde Vatandaşlık – Yabancılık Statüsü, 1. Baskı, İzmir, 2012.

Nomer, Ergin, Vatandaşlık Hukuku Dersleri, 2. Baskı, İstanbul, 1974.

Nomer, Ergin, Türk Vatandaşlık Hukuku, 17. Baskı, İstanbul, 2009.

Nomer, Ergin, Türk Vatandaşlık Hukuku, 29. Baskı, İstanbul, 2021.

Özkan, Işıl, Yeni Vatandaşlık Türleri: Çağdaş Bir Tipoloji Mi?, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan, C. 21, Özel Sayı, 2019, s. 2205–2251.

Öztürk, Necla, Yatırım Yoluyla İkamet Etme ve Vatandaşlık Kazanma, 1. Baskı, İstanbul, 2022.

Tanrıbilir, Feriha Bilge, Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi ve Türk Vatandaşlığı Kanunu Tasarısı, (Ed. Kay Hailbronner, Bilgin Tiryakioğlu, Esin Küçük, Katja Schneider), Vatandaşlık, Göç, Mülteci ve Yabancılar Hukuku Alanındaki Güncel Gelişmeler Sempozyumu, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No: 175, Eskişehir, 15–16 Mayıs 2009, s. 96–113.

Tiryakioğlu, Bilgin, Yeni Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun Eleştirel Analizi, (Ed. Kay Hailbronner, Bilgin Tiryakioğlu, Esin Küçük, Katja Schneider), Vatandaşlık, Göç, Mülteci ve Yabancılar Hukuku Alanındaki Güncel Gelişmeler Sempozyumu, Türkiye Barolar Birliği Yayınları No: 175, Eskişehir, 15–16 Mayıs 2009, s. 24–66.

Turhan, Turgut; Tanrıbilir, Feriha Bilge, Vatandaşlık Hukuku, 4. Baskı, Ankara, 2017.

Unat, İlhan, Nottebohm Kararı ve Tâbiiyetin Gerçekliği İlkesi, 1. Baskı, Ankara, 1966.

Unat, İlhan, Türk Vatandaşlık Hukuku (Metinler – Mahkeme Kararları), 1. Baskı, Ankara, 1966.

SAĞLIK ÇALIŞANLARI BAKIMINDAN COVİD 19'UN MESLEK HASTALIĞI OLARAK SAYILIP SAYILMAYACAĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Av. Berfin UYMA BULUT

İzmir Barosu,

berfinuyma@gmail.com - 0009-0004-3720-8742

ÖZET

5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 14. maddesinde meslek hastalığı, yapılan işin niteliği gereği tekrarlanmasından ya da işin yürütülmesindeki şartlar sebebiyle uğranan geçici veya sürekli hastalık olarak tanımlanmaktadır. Yani sigortalının işyerinde işini yaparken maruz kaldığı etkiler sebebiyle oluşan hastalıklar bu kapsamda meslek hastalığı sayılmaktadır. COVİD-19 hastalığının yapılan işin niteliği sebebiyle veya yürütülmesinde ortaya çıkması değerlendirildiğinde, meslek hastalığı sayılıp sayılmayacağı tartışılmaktaydı. Güncel uygulamada sağlık çalışanları bakımından COVİD-19 hastalığının meslek hastalığı sayılması gerektiğine yönelik yargı kararları bulunmaktadır. Çalışma Gücü Ve Meslekte Kazanma Gücü Kaybı Oranı Tespit İşlemleri Yönetmeliği'nde COVİD-19 açıkça sayılmamışsa da COVİD-19'un bulaşıcı hastalık sayılması sebebiyle yönetmeliğin 18. maddesinin 1-ç bendi uyarınca mesleki bulaşıcı hastalıklar kapsamında değerlendirilebilecektir. Bulaşı hastalık tanımı bakımından ise Bulaşıcı Hastalıklar Sürveyans ve Kontrol Esasları Yönetmeliği'nin 4. maddesinin 1-c bendi uyarınca enfekte olmuş bir kişi ile doğrudan temas yoluyla veya bir vektör, hayvan, ürün veya çevreye maruz kalma gibi dolaylı yollardan veya bulaşıcı madde ile kirlenmiş olan sıvı alışverişi yolu ile insandan insana bulaşan, bir mikroorganizma veya onun toksik ürünlerine bağlı olarak ortaya çıkan hastalık olarak yapılan tanıma göre; COVİD-19 hastalığı bulaşıcı hastalıktır sonucuna varılmaktadır. Bu anlamda işi sebebiyle COVİD-19 hastalığına yakalanan sağlık çalışanın maruz kaldığı etkiler meslek hastalığı kapsamında değerlendirilebilecektir. Sağlık çalışanın bu hastalığı işi gereği ve işin yürütümü sırasında yakalanması sebebiyle meslek hastalığı bakımından illiyet bağının varlığı kabul edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Meslek Hastalığı, Sağlık Çalışanı, COVİD-19.

AN ASSESSMENT OF WHETHER COVID-19 SHOULD BE CONSIDERED AN OCCUPATIONAL DISEASE FOR HEALTHCARE WORKERS

Attorney Berfin Uyma Bulut

İzmir Bar Association

berfinuyma@gmail.com – 0009-0004-3720-8742

ABSTRACT

Pursuant to Article 14 of the Social Insurance and General Health Insurance Law No. 5510, an occupational disease is defined as a temporary or permanent illness resulting from the nature of the work performed due to its repetitive characteristics or from the conditions under which the work is carried out. In other words, diseases that occur as a result of the effects to which the insured is exposed while performing their work in the workplace are considered occupational diseases. In this context, whether COVID-19 should be classified as an occupational disease when it arises due to the nature of the work performed or during the execution of the work has been a matter of debate.In current practice, there are judicial decisions indicating that COVID-19 contracted by healthcare workers should be considered an occupational disease. Although COVID-19 is not explicitly listed in the Regulation on the Determination of Loss of Earning Capacity and Loss of Earning Capacity in the Profession, COVID-19 may be evaluated within the scope of occupational infectious diseases pursuant to subparagraph (c) of paragraph (1) of Article 18 of the Regulation, as it is considered an infectious disease.

With regard to the definition of infectious diseases, pursuant to subparagraph (c) of paragraph (1) of Article 4 of the Regulation on the Surveillance and Control Principles of Communicable Diseases, an infectious disease is defined as an illness caused by a microorganism or its toxic products that emerges as a result of transmission from person to person, either through direct contact with an infected individual or through indirect means such as vectors, animals, products, environmental exposure, or contact with liquids contaminated with infectious agents.

According to this definition, COVID-19 is classified as an infectious disease. Therefore, the effects to which a healthcare worker is exposed due to contracting COVID-19 as a result of their work may be evaluated within the scope of occupational disease. If a healthcare worker contracts this disease during the performance of their duties and due to the nature of their work, the existence of a causal link in terms of occupational disease should be acknowledged.

Keywords: Occupational Disease, Healthcare Workers, COVID-19

MARKA ve COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜN ADLARININ TÜRK SINAI MÜLKİYET HUKUKU KAPSAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Ali CENGİZ
Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İşletme Bölümü, Nazilli, Aydın, Türkiye, ali.cengiz@adu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9038-3943
Dr. Öğr. Üyesi Bilge DOĞANLI
Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, UTF Bölümü, Nazilli, Aydın, Türkiye, bdoganli@adu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2545-9956
Doç. Dr. Sadullah ÇELİK
Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, UTF Bölümü, Nazilli, Aydın, ürkiye,
sadullah.celik@adu.edu.tr ORCID: 0000-0001-5468-475X.

Özet

Bu çalışmada, Türkiye'de sınai mülkiyet hukuku kapsamında marka ile coğrafi işaretler ve geleneksel ürün adları kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Marka, bir işletmenin ürün ve hizmetlerini diğerlerinden ayıran ayırt edici işaretleri koruyarak, ticari faaliyetleri güvence altına almaktadır. Coğrafi işaretler ve geleneksel ürün adları ise belirli bir bölgeye özgü ürünlerin kalitesini ve ününü güvence altına alarak, üreticilerin kolektif haklarını korumaktadır. Bu iki hak sistemi ekonomik, sosyal ve hukuki boyutlarıyla farklı amaçlara hizmet etmektedir. Çalışma kapsamında, marka ile coğrafi işaretler ve geleneksel ürün adlarının tescil süreçleri, hak sahipliği, sağladıkları hukuki korumanın kapsamı ve süresi, devredilebilirlikleri ve ihlal edilmeleri halinde uygulanması mümkün hukuki yaptırımlar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Marka hakları bireysel ticari ve sınai çıkarları güvence altına alırken, coğrafi işaretler kolektif bir yapı içinde, süre sınırlaması olmadan korunmaktadır. Marka tescil edildiği mal veya hizmet sınıf ya da sınıflarında korunurken coğrafi işaret ile geleneksel ürün adları, nitelikleri gereği hizmet sunumları için tasarlanmamıştır. Elbette nispi ret nedenleri bakımından tanınmış markalar sahiplerine tescilli oldukları mal veya hizmet sınıfı/sınıfları dışında tüm mal ve hizmet sınıflarında avantajlı bir güvence oluşturmaktadır. Çalışma ayrıca, marka ve coğrafi işaretler arasındaki hukuki etkileşimi, tescil sonrası sonuçları ve ürünlerin etiketleme uygulamalarını da kapsamaktadır. Ürün ya da hizmetlerin, işaretler vasıtasıyla ticari işletmeler veya ulusal ya da yerel üreticiler arasında tüketicinin gözüne, gönlüne, hafızasına uzanan bir bağ kurması kuşkusuz maddi bir değer taşımaktadır. Bu bağlamda, sınai hakların korunması ekonomik kalkınmayı desteklediği gibi tüketici haklarını güvence altına almaktadır. Sonuç olarak, Türk sınai mülkiyet sistemi bir yandan markayı diğer yandan coğrafi işaretler ile geleneksel ürün adlarını kapsayan bütüncül bir koruma mekanizması sunmakta, ulusal ve uluslararası standartlarla uyumlu bir çerçeve sağlamaktadır. Bu çalışma, söz konusu hukuki düzenlemeleri ve sınai hakların korunmasındaki önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marka, Coğrafi İşaret, Coğrafi İşaretlerin Tescili, Coğrafi İşaretli Ürünlerde Etiketleme ve Hukuki Koruma, Marka ve Coğrafi İşaretler Arasındaki Hukuki İlişkiler.

COMPARISON OF TRADEMARK AND GEOGRAPHICALLY INDICATED PRODUCT NAMES WITHIN THE SCOPE OF TURKISH INDUSTRIAL PROPERTY LAW

Abstract

This study comprehensively examines trademarks, geographical indications, and traditional product names within the scope of industrial property law in Turkey. Trademarks protect the distinctive signs that differentiate a business's products and services from others, thus securing commercial activities. Geographical indications and traditional product names, on the other hand, protect the collective rights of producers by securing the quality and reputation of products specific to a particular region. These two rights systems serve different purposes with their economic, social, and legal dimensions. Within the scope of the study, the registration processes of trademarks, geographical indications, and traditional product names, their ownership rights, the scope and duration of the legal protection they provide, their transferability, and the legal sanctions that can be applied in case of infringement are examined comparatively. While trademark rights secure individual commercial and industrial interests, geographical indications are protected within a collective structure without time limitations. While trademarks are protected in the class or classes of goods or services for which they are registered, geographical indications and traditional product names, by their nature, are not designed for service provision. Of course, in terms of relative grounds for refusal, well-known trademarks provide their owners with advantageous protection in all classes of goods and services, beyond the class(es) in which they are registered. This study also covers the legal interaction between trademarks and geographical indications, their post-registration consequences, and product labeling practices. The fact that products or services establish a connection with commercial enterprises or national or local producers through signs, reaching the consumer's eyes, heart, and memory, undoubtedly carries material value. In this context, the protection of industrial property rights supports economic development and safeguards consumer rights. Consequently, the Turkish industrial property system offers a holistic protection mechanism encompassing trademarks on the one hand and geographical indications and traditional product names on the other, providing a framework compatible with national and international standards. This study aims to reveal these legal regulations and their importance in the protection of industrial property rights.

Keywords: Trademark, Geographical Indication, Registration of Geographical Indications, Labeling and Legal Protection of Geographically Indicated Products, Legal Relationships Between Trademarks and Geographical Indications.

Giriş

Marka ve coğrafi işaret 6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu (10.01.2017 T. ve 29994 S. RG) öncesinde her biri müstakil, kanun hükmünde kararnameler ile düzenlenmekte idi. Geleneksel

ürün adına ilişkin bir düzenleme bulunmamakta idi. Gerek markanın, gerekse coğrafi işaretlerin sınai haklardan olduğu, sahibine veya kullanma ya da yararlanma hakkı bulunanlar lehine münhasıran bireysel veya kolektif bir mutlak hak tanıdığı önceki ve meri düzenlemelerden anlaşılmaktadır (Ayhan, Çağlar vd. 2021) (Tekinalp, 2012) (Erel,2009). Geleneksel ürün adlarının sınai mülkiyet kategorileri arasında yer alıp almadığı tartışmalı olmakla birlikte belli koşullar altına Sınai Mülkiyet Kanunu ile görece kısıtlı koruma altına alındığı değerlendirilmektedir (Özden Merhacı, 2023) (Yıldız, 2018). Nasıl nitelenirse nitelensin marka, coğrafi işaret ve geleneksel ürün adları kavramsal olarak amaç, işlev ve sağlanan hukuki korumanın mahiyeti bakımından birbirinden oldukça farklıdırlar.

1. Kavramsal Açıklamalar, Tescil Süreçleri, Hak Sahipliği, Koruma Kapsamı ve Süresi

Coğrafi işaret, üretim süreci, sahip olduğu nitelikler, kullanılan hammadde ve benzeri unsurlar bakımından belirli bir coğrafi alanla özdeşleşmiş ürünleri tanımlayan; ürünün kalite düzeyi, ünü veya ayırt edici diğer özelliklerinin ilgili bölgeye atfedilmesini sağlayan bir sınaî mülkiyet hakkı niteliği taşımaktadır. Coğrafi işaretli ürünler, köken aldıkları yörenin kültürel ve tarihsel özelliklerini yansıtarak benzer ürünlerden ayrışmakta ve bu yönleriyle marka değerinin oluşmasına katkı sunmaktadır (Doğanlı, 2020). Marka mal ve hizmet piyasalarında iktisadi faaliyet yürüten girişimcilerin ürün ve hizmetlerinin benzerlerinden ayırt edilmesi yoluyla bireysel menfaatlerini koruma amacını taşır. Girişimin boyutunun, ticari işletme düzeyine ulaşmış faaliyetler olması şart değildir. Esnaf işletmeleri hatta henüz faal hale gelmemiş bir teşebbüs için dahi marka tescil başvurusu yapılabilmesi mümkündür (Arkan, 1997) (Arkan, 2025). Açık ve kesin bir biçimde tescile konu işaretin anlaşılmasını sağlayabilecek nitelikte gösterilebilmek kaydıyla görsel, işitsel hatta duyusal hafızaya hitap eden her türlü referans marka olarak tescil edilebilir. Tescilin talep edilebileceği mal ve hizmet sınıfları buna ilişkin Tebliğ Hükümleri 30.12.2016 T. ve 29934 S. RG) ile uyumlu olmak kaydıyla herhangi bir mal veya hizmetin marka ile korunması mümkündür.

Tescil edildiği sırada gayri maddi malvarlığı unsuru olarak karşılığı hiç veya pek az olan işaretin zamanla tanınmışlık, itibar kazanması ile değeri artmaktadır (Arkan, 2025). Bu yönüyle marka, yürütülen ticari faaliyetin güvenli bir rekabet ortamında sürmesini temin etmenin yanı sıra işletmeye değer katan aktif bir malvarlığı unsuru olarak da önem taşır. Marka olarak tescil edilen işaretten doğan hakların elbette başkalarına ait ticari itibar ve/veya tanınmışlık düzeyinden faydalanmaya yönelik bir hukuki zemin hazırlaması düşünülemez (Dirikkan Öztürk, 2003). Bu nedenle bir yandan tanınmış markalara nispi ret nedenleri anlamında göreceli olarak tüm mal ve hizmet sınıflarını kapsayıcı daha geniş bir itiraz imkânı tanınmış, diğer yandan kötü niyetle yapılan marka başvurularının reddi hükme bağlanmıştır (Bozgeyik, 2024). Fakat marka olarak tescil edilen işaretin, amiyane tabiri ile köşe tutma amacına, ileride başkalarınca yürütülecek ticari faaliyetlerin başarıya ulaşması ihtimali karşısında tescilin sağlayacağı hakların önceliklerinden yararlanmak için hazır tutulmasına hizmet etmesi de hukuka uygun değildir. Bu hususu teminen, daha sonra tescil edilmiş bir işaretin hükümsüzlüğüne karar verilmesinin veya nispi nedenle reddedilmesinin talep edilmesi halinde davacı veya itiraz başvurusunda bulunan objektif ispat yükü altına sokulmuştur (Suluk, 2018). Önceki tarihli tescil ile hak sahibi kılınan davacı veya itiraz edeninin işareti, dava/başvuru tarihi

öncesinde ki beş yıl süresince Türkiye'de ciddi biçimde kullanılmakta olduğunu; kullanılmamış ise kullanılamamanın haklı nedenlerini ispat etmesi gerekmektedir. Tescilli markanın koruma süresi 10 yıldır. 10 yıllık sürenin bitiminden 6 ay önce ve 6 ay sonraya dek markanın yenilenmesi talep edilebilir. Böylelikle onar yıllık aralıklarla koruma süresi sınırsız biçimde uzatılabilir.

Öte yandan coğrafi işaret ile belirli bir yöre, bölge ve istisnai hallerde ülke ile özdeşleşmiş ürünün üreticilerine standart ve vasıflarını koruyarak üretim ve pazarlama faaliyetlerinde koruma sağlanması amaçlanmaktadır (Yıldız, 2018). Lehine tescil edildiği kişiye tek başına münhasır bir hak tanımamakla birlikte coğrafi işareti kullanma koşullarını yerine getiren üreticilerin her birini diğer üreticilere karşı münhasır ve mutlak bir koruma altına almaya yönelik imkanlar tesis edilmiştir (Özden Merhacı, 2023). Ürünün coğrafi işaretle korunmakta olduğunun anlaşılabilmesi için coğrafi işaret amblemi taşıması zorunlu kılınmıştır. Bu nedenle istisnai haller dışında coğrafi işaret tescilini üreticiler birlikte tüzel kişilik oluşturmaksızın veya kooperatif, dernek, vakıf, meslek örgütü gibi tüzel kişilik altında talep edebilecekleri gibi belediye, il özel idaresi veya merkezi idari teşkilatın taşra örgütüne bağlı birimleri de coğrafi işaret tescili için başvuruda bulunabilirler. Coğrafi işaretin niteliği gereği hizmet sektörü veya mal sınıflarının tamamı için tescil edilmesi talep edilemez. Yalnızca tarım, gıda, maden ve el sanatları ürünleri ile sınai ürünlerin coğrafi işaret ile korunabilmektedir.

Coğrafi işaretler kategorik olarak menşei adı ve mahreç işareti olmak üzere incelenirler. Ürünün üretim aşamalarının ön ve art aşamalar dâhil tamamının aynı yöre veya bölgede olması halinde koruma menşei adı ile sağlanmaktadır. Buna mukabil üretimin tüm aşamalarının değil fakat bir aşamasının genellikle ön aşamasında tedarik edilen hammadde ile belirli bir yöre veya bölge arasında özdeşlik kurulması halinde ise mahreç işareti verilmektedir (Özden Merhacı, 2023). Posof/Ardahan elması üretimin tüm aşamalarının aynı coğrafi sınırlar içinde gerçekleşmesi gerektiğinden menşei işaretine, Antakya künefesi ise nerede üretilirse üretilsin Antakya tuzsuz inek peyniri kullanılması gerekliliği sebebiyle mahreç işaretine örnek gösterilebilir.

Geleneksel ürün adı ise belirli bir coğrafya ile ilgisi olması gerekmeksizin otuz sene boyunca kuşaktan kuşağa aktarılmış usul, içerik ve yöntemlerle üretilen özgün ürünün tüketicilerin duyusal hafızalarındaki haliyle muhafaza edilebilmesi ve yalnızca o usul, içerik ve yöntemi uygulayan üreticilerin ürünlerinde kullanılmasına imkân tanınması amacıyla tasarlanmış görece yeni bir sınai mülkiyet kavramıdır (Suluk, 2018). Pek çok açıdan coğrafi işaretlere benzer olmakla birlikte sınai mülkiyet hakkı bahşeden bir içeriğe sahip olmadığı konusunda mutabakat bulunmakla birlikte olması gerekip gerekmediği konusu tartışmalıdır. Koruma süresi öngörülmemiştir. Bu nedenle süresiz ve sınırsız bir koruma sağlanır. Fakat coğrafi işaret ve geleneksel ürün adları tescilin sahiplerince denetlenirler. Yıllık denetimlerin TürkPatent'e bildirilmesi şarttır.

2. Hakların Devredilebilirliği

Marka lisans, devir, intikal, haciz, rehin vb. her türlü hukuki işleme konu olabilir. Lisans sözleşmesi yoluyla adi veya inhisar olarak kullanım haklarının devri noter onaylama senedi ile

mümkündür. Tescil garanti ve ortak markalar dışında duyurucu etkiye sahiptir. Frenchise, acentelik, tek satıcılık sözleşmeleri kural olarak markanın niteliksiz biçimde kullanım hakkı bahşeden sözleşmelere örnek gösterilebilir (Arkan, 2025). Lisans tekel hakkı içermekte ise paralel ithalat yasaktır (Çamlıbel Taylan, 2001).

Aksi öngörülmemiş ise marka ve lisans hakları devrin kapsamındadır. İşletmeden ayrı tek başına devri mümkündür. Fakat somut olay adaletini sağlamak amacıyla olsa gerek İstanbul BAM 44. Hukuk Dairesi 2022/875 E. ve 2024/2023 K. sayılı kararı aksi yönde bir tespit içermektedir. Devirden sonra devredenin markayı kullanmaya devam etmesine 4 yıl boyunca sessiz kalan devralanın, lisansın devrin kapsamında kendisi lehine tasarruf edildiğini ileri sürmesi objektif iyi niyet ilkesine aykırı bulunmuştur. Haksız kullanıma uzun süre göz yumulmuş olması marka ve lisans hakkının zımnen devrin kapsamı dışında tutulduğuna emare teşkil etse de karar gerekçesine katılmak mümkün değildir. Kanaatimizce SMK 148, TTK 11/3 hükmünü ortadan kaldırmaz. Aksine SMK 148/3 ticari işletme devrinden müstakilen devre izin verildiğini ifade etmekle SMK müstakilen devre ilişkin 148'in takip eden fıkralarına zemin hazırlamaktadır. SMK 115 markanın müstakil olarak devrini düzenlemektedir; işletme devrini de kapsayıcı bir uygulama için gerekli olan açık atıf yapılmamıştır.

Tek bir sınıfta tescil edilmiş markalar dışında kısmi devir mümkündür. Müstakilen devirde noter onaylama senedi geçerlilik şekil şartıdır. Marka siciline tescil ortak ve garanti markaların devri dışında duyurucu etkiye sahiptir (Arkan, 2025) (Ayhan, Çağlar vd. 2021).

Ticari işletme devrinin kapsamında yer alsın almasın, marka hakkına ilişkin ve marka sicilinde işlem yapılması sonucunu doğuracak taleplerin ileri sürüleceği görevli mahkeme Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesidir. Ticari işletme devrinin TBK ile düzenlenmiş mutlak bir ticari iş olması davanın Asliye Ticaret Mahkemesinde görülmesini gerektirmez. (Benzer yönde bkz. İzmir BAM 6. Hukuk Dairesi 2025/330 E. ve 2025/697 K. sayılı kararı).

Coğrafi işaretler ve geleneksel ürün adlarının devri ilk bakışta marka ile benzer biçimde aksi öngörülmediği sürece ticari işletme devri kapsamında devralana ait olması gerektiği algısı oluşabilir fakat coğrafi işaret ve geleneksel ürün adı SMK 148 gereği müstakilen devre konu olamamaktadır. Bu yönüyle ticaret unvanına benzemektedir (Arkan, 2025).

Kanaatimizce SMK 148 de, TTK 13'ün uygulanmasını engellemez. Ticaret unvanı gibi coğrafi işaretler ve geleneksel ürün adları işletmeden ayrı olarak devredilemezler. Hatta ilgili ürünün, üretim ve arzı ile iştigal eden bir işletmenin devrinde devralanın saiki aynı ürünün üretim ve arzı olarak devir sözleşmesinin esasına etkili kılınmış ise coğrafi işaret ve geleneksel ürün adının işletme devrinin kapsamı dışına çıkartılması pazarlık konusu dahi olmayacaktır. Elbette, başkaca bir ürünün üretimi ve arzı amaçlanmaktaysa coğrafi işaret ve geleneksel ürünün adının devrin kapsamının dışına çıkarılması ihtimal dahilindedir.

Hemen işaret etmek isteriz ki geleneksel ürün adı ve coğrafi işaretin devrin kapsamı dışında tutulmuş olması ticari işletmesini devredenin rekabet etmeme borcunu doğrudan ortadan kaldırmamakla birlikte güçlü bir emare olarak yorumlanabilir. Örneğin müşteri çevresi, ticaret

unvanıyla beraber coğrafi işaret ve geleneksel ürün adının devrin kapsamı dışında tutulmuş olması rekabet etmeme borcunu ortadan kaldırabilir. Doğal alarak kısmi devir mümkün değildir.

Ancak ticari işletme devri ile birlikte gerçekleşebileceğinden devir sözleşmesinin ticaret siciline tescili ile kullanım hakkı devralana ait olur fakat hak sahibine bildirimi gereklidir.

Yine ifade etmek gerekir ki SMK 148'in coğrafi işaretin tek bir üretici adına tescil edildiği durumlara da teşmil edilmesi mümkün bir hüküm olmadığı görüşündeyiz. Tek bir üretici adına tescil edilmiş bir coğrafi işaret ve geleneksel ürün adının üreticiye ait ticari faaliyetlerin sona ermesi halinde hak ve sorumluluktan vazgeçmeye ilişkin SMK 52 devreye girecektir fakat ticari faaliyetlerinin ticari işletme devri sonucunda son bulması halinde SMK 52 uygulama alanı bulamayacaktır. Kolektif hakların muhafazası için hükümsüz kılınması yerine ticari işletmeyi devralanın hak ve sorumluluğunda kullanılmaya devam edilmesi coğrafi işaret ve geleneksel ürün adını kullanma menfaati bulunanlar lehine olacaktır. Bu durumda ticari işletme devrine ilişkin ayrık hükmün uygulanmasını ortadan kaldırmaya elverişli marka veya coğrafi işaret ve geleneksel ürün adlarına ait hakkın devir kapsamı dışında tutulmasına ilişkin SMK bir hüküm içermemektedir.

3. Aralarındaki Hukuki Etkileşim, Tescil Sonrası Sonuçlar

Daha evvel marka olarak tescil edilmiş bir işaretin, coğrafi işaret olarak tescili mümkündür (Bozgeyik ve Kaya, 2024). Yargıtay 11. Hukuk Dairesi Kahramanmaraş Ticaret ve Sanayi Odası adına tescil edilmiş coğrafi işaretin, daha evvel tescil edilmiş markanın yan veya ek unsuru olmasını bir tescil engeli olarak değerlendirmemiştir. Böylelikle ilk derece mahkemesinin coğrafi işaret olarak korunmakta olan bir işaretin, daha evvel iyiniyetle tescil edilmiş veya kullanım hakkı kazanılmış olmasının marka hakkını ihlal etmediği aksine müktesep hakkın kullanımında daha önceden tescil edilmiş markaların tanıtımında dolaylı katkı sağladığı gerekçesi onanmıştır. (Mahreç işaretinin hükümsüzlüğüne karar verilmesi talepli dava için Yargıtay 11. Hukuk Dairesi 2024/527 E. ve 2024/8703 K. sayılı Kararı; aynı yönde YİDK Kararı iptali talepli dava için Yargıtay 11. Hukuk Dairesi 2023/1337 E. ve 2024/4604 K. sayılı Kararı).

Öte yandan daha evvel tescil edilmiş bir coğrafi işaretin marka olarak tescili mümkün değildir (Polater, 2020) (Yıldız, 2017). Geleneksel ürün adları mutlak tescil engeli nedenleri arasında sayılmamış olmakla birlikte gerek kullanılan yöntem ve usul gerekse içerik ile özdeşleşmiş bir ürün olduğu dikkate alındığında geleneksel ürün adının marka olarak tescili mümkün olmamalıdır. Markanın esaslı (asıl) veya yan (ek) unsurları arasında daha evvel tescil edilmiş bir coğrafi işaretin bulunması mutlak ret nedenidir. Esaslı unsurun daha önceden tescil edilmiş bir marka olması hatta coğrafi işarete konu olan ürünün tabi olduğu sınıftan farklı bile olsa onunla ilişkilendirilebilecek veya çağrışım yapacak şekilde benzeri olan olması halinde dahi müktesep hak bahşetmez. (Ankara BAM 20. Hukuk Dairesi 2022/31 E. ve 2024/286 K. sayılı Kararı)

Daha evvel tescil edilmiş coğrafi işaretin unsurları kısmen veya bütünsel anlamda fakat benzer biçimde başka bir mahreç işareti olarak tescil edilebilir. Tescil edilmiş bir coğrafi işareti taşıyan ürünün aynı kimyasal ve fiziksel özellikler ve aynı veya benzer hammadde ile üretilmekte olması coğrafi konumları birbirine yakın lokasyonlar bakımından tescil engeli değildir. Örneğin bir dağın farklı yamaçlarında konumlu iki ilçede kızılağaç odun ateşinin ekmeğe kattığı aroma sebebiyle daha evvel mahreç işareti olarak tescil edilmiş "A İlçesi Ekmeği", "B İlçesi Ekmeği"nin tesciline engel değildir. Ayırt edicilik niteliği zayıf markalar bakımından adi değişiklik veya ilaveler ile kullanıma katlanma doktrinine benzer biçimde dar bir coğrafi alanla kurulan özdeşlik yakın coğrafyadaki aynı yöntem ve hammadde ile üretilen ürününün başka bir coğrafi işaret altında korunmasını engellemez. (Yargıtay 11. Hukuk Dairesi 2024/2810 E. ve 2025/756 K. sayılı Kararı). Buna mukabil daha evvel tescil edilmiş bir menşei işaretinin başka bir coğrafi işaret olarak tescili mümkün olmamalıdır. Zira menşei işareti korumasından yararlanan ürünün ön ve art aşamalar da dahil olmak üzere tüm aşamalarının ürün ile özdeşlik kurulan coğrafi sınırlar içinde gerçekleşmelidir. Menşei ilişkisi kurulmuş bir coğrafi işaret ile korunan ürünün, doğal ön aşamalarına ilişkin "ön ürünleri" de koruma kapsamında yer alacaktır. (Ankara Bölge Adliye Mahkemesi 20. Hukuk Dairesi 2025/590 E ve 2025/883 K. sayılı kararı) Böylelikle ticaret merkezi Konya olan bir işletmenin coğrafi işaret (menşei) ile korunan elma fidanlarının üretim aşamalarının tamamının Ardahan/Posof'da gerçekleştiğine ilişkin ispat yükünü yerine getiremediği gerekçesi ile aşılayarak fidanları tescilli coğrafi işaret adı altında satışa sunmasının, coğrafi işaretten doğan sınai mülkiyet haklarını ihlal ettiği bu yolla eyleminin TTK md. 54 anlamında haksız rekabet teşkil ettiği hüküm altına alınmıştır.

4. Ürünlerin Etiketleme Uygulamaları

Marka olarak tescil edilen işaretin bir etikete dönüştürülmesi veya amblemle gösterilmesi gerekmez. Buna karşın coğrafi işaretin amblem taşıması zorunludur. Amblemin bulunmaması ihlal niteliği taşır. Geleneksel ürün adları için ise SMK kapsamında sağlanan kısıtlı imkândan faydalanılabilmesi için amblem taşıması gerekir. Amblemsiz geleneksel ürün adının kullanımı SMK'ya tabi değildir.

Coğrafi işaretli ürünlerin korunmasında etiketleme, hukuki ve ticari açıdan kritik bir unsurdur. Etiketleme, hem ürünün tüketici nezdinde doğru tanınmasını sağlar hem de tescilli coğrafi işaretin ihlal edilmesini önleyen bir denetim mekanizması görevi görür. Coğrafi işaretin etiketlenmesi, ürünün adının yanı sıra menşe bilgisi, üretim bölgesi, üretici topluluk ve üretim standartları gibi bilgileri de içerir. Bu sayede tüketici, ürünün özgün kökeni ve kalitesi hakkında doğru bilgiye ulaşırken, üretici topluluk da haklarını etkin bir şekilde koruyabilir. Etiketleme, denetim ve tescil süreçleri ise her iki rejimin etkinliğini artıran temel araçlardır. Coğrafi işaretli ürünlerde etiketleme, ürünün menşeini ve özgünlüğünü görünür kılarak tüketici güvenini pekiştirici etki gösterecektir. Marka etiketleme ve tescil mekanizmaları, ürünün ayırt ediciliğini ve ekonomik değerini korur. Bu araçlar, hukuki korumanın pratikte etkin bir şekilde uygulanmasını sağlar ve sahte veya yanıltıcı ürünlerin piyasaya sürülmesini önler.

SONUÇ

Marka ve coğrafi işaretler arasındaki etkileşim, benzerlik ve farklılıkları ile uygulamada farklı hukuki yorumlara yol açmaktadır. Coğrafi işaret tescilli ürünlerle aynı veya benzer markaların kullanımı hem tüketiciyi yanıltmamak hem de üretici toplulukların haklarını korumak açısından sınırlamalara tabidir. Bu durum, hukuki uyuşmazlıkların çözümünde özenli bir denge kurulmasını gerektirir ve yargı kararları ile düzenleyici mekanizmalar bu dengeyi sağlamada kritik rol oynar. Yukarıda Bölge Adliye Mahkemesi ve Yargıtay kararları ile mevcut denge izah edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak, marka, coğrafi işaretler ve geleneksel ürün adları farklı amaçlara hizmet eden ancak birbirini tamamlayan sınai mülkiyet araçlarıdır. Marka ticari rekabet ve bireysel hakları güvence altına alırken, coğrafi işaretler topluluk haklarını, kültürel değerleri ve bölgesel üretim özgünlüğünü korur. Her iki sistem de tüketiciyi yanıltmayı engellemek, ekonomik kalkınmayı desteklemek ve Türkiye'nin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmek gibi ortak hedeflere sahiptir. Bu çerçevede, marka ve coğrafi işaretlerin birlikte değerlendirilmesi, sınai mülkiyet hukukunun kapsamlı ve çok boyutlu yapısını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Arkan S. (1997). Marka Hukuku Cilt I, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.
Arkan S. (2025). Ticari İşletme Hukuku, 31. Bası, Banka Ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.
Ayhan, R., Çağlar, H., Yıldız, B., İmirlioğlu, D. Sınai Mülkiyet Hukuku, Adalet Yayınevi, 2021.
Bozgeyik H. (2024). Marka Hakkının Korunması, 3. Baskı, Adalet Yayınevi.
Bozgeyik H., Kaya, B. (2024). Türk Ve Ab Hukuku Uygulamasında Coğrafi Yer Adı İçeren Markalar, Terazi Hukuk Dergisi, 2024, S. 211, 10-16.
Çamlıbel Taylan, E. (2001). Marka Hakkının Kullanımıyla Paralel İthalatın Önlenmesi, Seçkin.
Dirikkan Öztürk H. (2003). Tanınmış Marka, Seçkin.
Doğanlı, B. (2020). Geographical Indication, Branding and Rural Tourism Relations, İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (2), Ss. 525-541
Erel, Ş. (2009). Türk Fikri ve Sanat Hukuku, Adalet Yayınevi.
Özden Merhacı, Selin. (2023). Sınai Mülkiyet Kanunu Bakımından Geleneksel Ürün Adları Ve Bu Adlar Üzerindeki Korumanın Niteliği, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 2023, S. 54, Ss. 289-314.
Polater Salih (2020). Avrupa Birliği Hukukunda Coğrafi İşaretlere Tecavüz Teşkil Eden Fiiller, Terazi Hukuk Dergisi, 2020, S. 171, Ss. 2260-2273.
Suluk Cahit (2018). 6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunun Getirdiği Yenilikler, Ticaret Ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi, 2018, C. 4, S. 1, Ss. 91-199.
Tekinalp, Ü. (2012). Fikri Mülkiyet Hukuku, Vedat Kitapçılık.
Yıldız Burak. (2018). Sınai Mülkiyet Kanunu Açısından Geleneksel Ürün Adları, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2018, C. 9, S. 1, Ss 27-60.

Yıldız, Ozan Ali (2017). Coğrafi Yer Adlarının Markalarda Kullanılmasına İlişkin Sınırlamalar, Terazi Hukuk Dergisi, C.12, S. 128, ss 84-92.

YARGITAY ve İnternet Kaynakları:

İstanbul BAM 44. Hukuk Dairesi 2022/875 E. ve 2024/2023 K. Sayılı Karar. Kazancı, Erişim Tarihi 10.12.2025

İzmir BAM 6. Hukuk Dairesi 2025/330 E. ve 2025/697 K. Sayılı Karar. Kazancı, Erişim Tarihi 11.12.2025

Yargıtay 11. Hukuk Dairesi 2024/527 E. ve 2024/8703 K. Sayılı Karar. Kazancı, Erişim Tarihi 10.12.2025

Yargıtay 11. Hukuk Dairesi 2023/1337 E. ve 2024/4604 K. Sayılı Karar. Kazancı, Erişim Tarihi 10.12.2025

Ankara BAM 20. Hukuk Dairesi 2022/31 E. ve 2024/286 K. Sayılı Karar. Kazancı, Erişim Tarihi 11.12.2025

Yargıtay 11. Hukuk Dairesi 2024/2810 E. ve 2025/756 K. Sayılı Karar. Kazancı, Erişim Tarihi 10.12.2025

Ankara BAM 20. Hukuk Dairesi 2025/590 E ve 2025/883 K. Sayılı Karar. Kazancı, Erişim Tarihi 11.12.2025

BİLİŞİM HUKUKU AÇISINDAN BÜYÜK VERİ: HUKUKİ, TEKNİK VE ETİK BOYUTLARIYLA KAPSAMLI BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi Ali CENGİZ
Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İşletme Bölümü, Nazilli, Aydın, Türkiye,
ali.cengiz@adu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9038-3943
Doç. Dr. Sadullah ÇELİK
Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, UTF Bölümü, Nazilli, Aydın, ürkiye,
sadullah.celik@adu.edu.tr ORCID: 0000-0001-5468-475X.
Dr. Öğr. Üyesi Bilge DOĞANLI
Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, UTF Bölümü, Nazilli, Aydın, Türkiye,
bdoganli@adu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2545-9956

Özet

Özellikle son yıllarda dijitalleşme süreçlerinin hızlanmasıyla büyük veri (big data) olgusu modern toplumun merkezine yerleşmiş bulunmakta. Kamu kurumları, özel sektör işletmeleri, sosyal medya platformları ve nesnelerin interneti (IoT) tabanlı sistemler aracılığıyla üretilen devasa büyüklükte veriler de, hem ekonomik hem de stratejik açıdan yüksek değerler yaratmaktadır. Ancak büyük veri uygulamaları, kişisel verilerin işlenmesi, anonimleştirme tekniklerinin yetersizliği, algoritmik ayrımcılık riskleri, sınır ötesi veri aktarımları ve yapay zekâ destekli karar alma süreçleri nedeniyle bilişim hukuku alanında çok boyutlu tartışmalara ortam hazırlamaktadır. Bu çalışma ile büyük veri teknik yönleriyle tanımlanmakta, ulusal ve uluslararası düzenlemeler analiz edilmekte, büyük veri bağlamında ortaya çıkan mahremiyet ihlalleri, güvenlik açıkları ve kişilik hakları sorunları incelenmekte ve bu sorunlara ilişkin uygulanabilir hukuki çözüm önerileri sunulmaktadır. Ulaşılan sonuçlar, büyük veri teknolojilerinin hukuki düzenleme kapasitesini zorladığını, klasik veri koruma ilkelerinin yetersiz kaldığını ve insan odaklı yeni bir veri yönetişim modeline ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Büyük Veri, Bilişim Hukuku, Kişisel Veri Koruma, GDPR, KVKK, Veri Güvenliği, Mahremiyet İhlalleri, Yapay Zekâ, Algoritmik Ayrımcılık, Veri Yönetişimi*

BIG DATA FROM THE PERSPECTIVE OF INFORMATION TECHNOLOGY LAW: A COMPREHENSIVE EXAMINATION OF ITS LEGAL, TECHNICAL, AND ETHICAL ASPECTS

Abstract

With the acceleration of digitalization processes, especially in recent years, the phenomenon of big data has become central to modern society. The enormous amount of data generated through public institutions, private sector businesses, social media platforms, and Internet of Things (IoT) based systems creates high value both economically and strategically. However, big data applications create a multi-dimensional environment for discussions in the field of information law due to the processing of personal data, the inadequacy of anonymization techniques, algorithmic discrimination risks, cross-border data transfers, and artificial intelligence-supported decision-making processes. This study defines big data from its technical aspects, analyzes national and international regulations, examines privacy violations, security vulnerabilities, and personal rights issues arising in the context of big data, and offers applicable legal solutions to these problems. The results show that big data technologies challenge the capacity for legal regulation, that classical data protection principles are insufficient, and that there is a need for a new human-centered data governance model.

Keywords: Big Data, Information Law, Personal Data Protection, GDPR, KVKK (Turkish Data Protection Law), Data Security, Privacy Violations, Artificial Intelligence, Algorithmic Discrimination, Data Governance

1. Giriş

Dijitalleşme çağında, bilginin üretimi, paylaşımı ve depolanması süreçleri yalnızca bireyleri değil; devletleri, şirketleri, kurumları ve toplumun tamamını aktif katılıma yönlendirmiş ve süreç eskiye göre çok daha karmaşık ve yoğun hale gelmiştir. Mobil cihazlar, sosyal medya platformları, sensör teknolojileri, bulut bilişimin altyapıları ve nesnelerin interneti (IoT) sistemleri, günlük yaşamın hemen her alanında iletişim, sağlık, ulaşım, ticaret ve kamu hizmetleri gibi alanlarda sürekli olarak veri üretmektedir. Bu veriler işlenmekte, analizi gerçekleşmekte, makine öğrenmesiyle, yapay zekâ teknikleriyle birleştiğinde, kamu politikalarından sağlık hizmetlerine, finans sektöründen reklama kadar çeşitli alanlarda fırsatlar yaratmaktadır. Örneğin, büyük veri analizleri sayesinde toplu hastalık eğilimleri izlenebilmekte, şehir planlamasında trafik/veri analizleri yapılabilmekte, tüketici eğilimleri tahmin edilebilmekte ve kamu yönetiminde veriye dayalı karar alma süreçleri tasarlanmaktadır. Büyük verinin bu yaygın kullanımı; veri güvenliği, mahremiyet, bireylerin iradi hakları, veri sorumluluğu, anonimleştirme, algoritmik karar verme süreçleri ve eşitlik-adalet gibi birçok hukuki ve etik sorunu da gündeme getirmektedir. Veri miktarının artışı, farklı kaynaklardan gelmesi, yapısal olmayan veri tiplerinin çoğalması, anonim gibi görünen verilerin yeniden kişilere dönüştürülme ihtimali, veri koruma hukuku açısından karmaşıklığı giderek artırmaktadır.

Aslan ve Eray (2019), büyük veriyi "Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think" isimli çalışmalarında, "ölçek küçüldüğünde yapılamayacak şeyleri yapabilme" ve "yeni içgörüler, değer biçimleri oluşturma" olarak tanımlamışlardır. Bu tanımlama, büyük verinin yalnızca hacimsel bir büyüklük değil, analiz ve içgörü potansiyeli taşıyan dönüşümsel bir olgu olduğu da yazarlarca vurgulanmıştır (Aslan & Eray, 2019). "Undefined By Data: A Survey of Big Data Definitions" isimli makalelerinde, farklı disiplinlerin ve paydaşların büyük veriye dair tanımlarında çeşitlilikler gözlendiğini, bu durumun da hukuki düzenleme ve toplumsal değerlendirmelerde belirsizlikler yarattığını vurgulamışlardır (Ward & Barker, 2013). Özparlak ve Çetin (2023) literatürdeki farklı tanımlamalara dikkat çekerek, Avrupa Konseyi tarafından önerilen tanımlamayı esas almışlardır. Büyük veri alanında literatürde hâlâ net ve tek bir tanımının olmayışı, kavramın hukuki ve düzenleyici yönünü güçleştirmektedir.

Büyük verinin yaygın kullanımı yalnızca teknik veya maddi olmayan, toplumu, hukuku ve etiği etkileyen derin etkiler taşımaktadır. Bilgi toplumu dinamikleri, devlet-vatandaş ilişkisini, özel sektörün rolünü, toplumsal eşitlik ve adalet anlayışını yeniden şekillendirmektedir. Bu nedenle, büyük veri olgusunu sadece teknik yönleriyle değil; toplumsal etkileri, bireyin hakları, hukuki yükümlülükler ve etik sınırlar bağlamında da dikkatle değerlendirilmelidir.

Bu çalışma, büyük veri olgusunu teknik, hukuki ve etik boyutlarıyla bilişim hukuku perspektifinden kapsamlı biçimde ele almaktır. Çalışmada, büyük veri, kavramsal ve teknik çerçevesi ile tanımlanmış; ardından kişisel veriler, hassas veri ve anonim veri ayrımı ışığında veri koruma hukuku bağlamında analiz gerçekleştirilmiş, ardından ulusal ve uluslararası mevzuat incelenmiş ve büyük veri kullanımının doğurduğu mahremiyet, güvenlik, eşitlik/ayrımcılık, otomatik karar verme ve veri sorumluluğu sorunları tartışılmıştır. Daha sonra büyük veri ile yapay zekâ arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin etik-hukuki sonuçları incelenmiştir. Son olarak bu sorunlara yönelik hukuki ve yönetişimsel çözüm önerileri sunularak, büyük verinin toplumsal fayda sağlaması ile birey hakları ve demokratik değerlerin korunması arasında dengeli bir çerçeve önerilmiştir.

2. Büyük Verinin Kavramsal ve Teknik Çerçevesi

Büyük veri, yalnızca veri hacmindeki olağanüstü artışı ifade etmekle kalmaz; aynı zamanda verinin toplanması, depolanması, işlenmesi ve anlamlandırılması süreçlerinin geleneksel yöntemlerle yönetilemeyecek ölçekte karmaşık bir hâl almasını da kapsamaktadır. Literatürde büyük veri, genellikle 5V Modeli üzerinden açıklanmaktadır: hacim (volume), hız (velocity), çeşitlilik (variety), doğruluk (veracity) ve değer (value) (Çelik, 2017; Çelik & Akdamar, 2018; Firican, 2018; Gürsakal & Çelik, 2021; Lee, 2017; Sirisha Madhuri vd., 2023).

2017 Tarihli Büyük Veri Dünyasında Kişisel Veri ve İşlenmesine Dair Bireylerin Korunmasına İlişkin Rehber büyük veriyi *çok büyük hacimdeki farklı verinin yüksek hızla toplanması, işlenmesi ve bu veri ile yeni ve tahmine dayalı bilginin elde edilmesine yönelik ilerleyen teknolojik beceri* olarak tarif etmiştir. (Özparlak & Çetin, 2023). Mayer-Schönberger ve Cukier'e (2013) göre büyük veri, yalnızca daha fazla veri toplamak anlamına gelmemekte; aynı zamanda bu veriler aracılığıyla daha önce tespit edilemeyen örüntülerin açığa çıkarılması ve tahmin

kapasitesinin genişlemesi sonucunda toplumsal karar süreçlerinin dönüşümünü de ifade etmektedir. Sosyal medya gönderileri, sensör verileri, uydu görüntüleri, kullanıcı etkileşim kayıtları ve internet trafiği gibi veriler de özellikle *yapısal olmayan* veri olarak büyük verinin en hızlı büyüyen kategorisini oluşturmaktadır.

Büyük veri analitiğinin işlediği bu devasa hacimli veriler, klasik veri tabanlı yönetim sistemlerinin kapasitelerini aşmakta ve yeni teknolojik altyapıların kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir. *Hadoop, Spark, dağıtık dosya sistemleri, NoSQL veri tabanları,* büyük veri üzerinde paralel işlem yapabilen sistemlerin başında gelmektedir. Özellikle Spark gibi bellek içi hesaplama altyapıları, gerçek zamanlı analizleri mümkün kılarak veri işleme hızında önemli bir sıçrama yaratmıştır (Aktan, 2018).

Büyük veri uygulamalarının merkezinde *makine öğrenmesi, derin öğrenme ve veri madenciliği* teknikleri bulunmaktadır. Bu teknolojiler sayesinde finansal dolandırıcılık tespiti, sağlıkta erken teşhis sistemleri, kamu politikası analitiği ve kişiselleştirilmiş reklamcılık gibi uygulamalar gelişmiştir. Ancak bu uygulamalar, tarafsız gibi görünen algoritmaların, sosyal eşitsizlikleri yeniden üretebileceğine ilişkin önemli hukuki ve etiksel sorunlar oluşturmuştur. Barocas ve Selbst (2016), algoritmaların özellikle hassas nitelikli veriler üzerinden önyargılı sonuçlar üretebilme potansiyelinin büyük veri çağının en önemli risklerinden olduğunu belirtmişlerdir (Brocas & Selbst, 2016).

Dolayısıyla büyük veri, yalnızca teknik bir mesele değil; aynı zamanda hukuki, sosyolojik ve etik değerlendirmenin zorunlu olduğu çok boyutlu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük verinin teknik çerçevesinin anlaşılması, ilerleyen bölümlerde ele alınan kişisel veriler, mahremiyet, algoritmik ayrımcılık ve kişilik hakları tartışmalarının doğru konumlandırılması açısından temel bir öneme sahiptir.

3. Kişisel Veri, Hassas Veri ve Anonim Veri Ayrımları

Veri koruma hukukunun temelinde *"kişisel veri"* kavramı yer almaktadır. GDPR ve KVKK kişisel veriyi*, "kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgi" olarak* tanımlamıştır. Büyük veri uygulamalarında kritik sorunlardan biri, anonim verilerin de güçlü veri birleştirme ve çapraz kaynak kullanımıyla yeniden kişisel veri hâline dönüşebilmesidir. K-anonimlik, ℓ-çeşitlilik ve t-yakınlık gibi anonimleştirme yöntemleri yaygın olarak kullanılsa da yüksek boyutlu veri ve makine öğrenimi temelli analizler, yeniden kimliklendirme riskini tamamen ortadan kaldırmamaktadır (Li et al., 2007; Machanavajjhala vd. 2007; Zarsky, 2016).

Bu durum, klasik veri koruma ilkelerinin büyük veri bağlamında yetersiz kaldığını göstermektedir. Anonimleştirme teknikleri tek başına yeterli olmayıp; şeffaflık, hesap verebilme ve birey haklarını koruyan idari ve etik önlemlerle desteklenmelidir. Büyük veri yönetiminde teknik, hukuki ve etik boyutları birlikte ele alan bütüncül veri yönetişim modellerine ihtiyaç duyulmaktadır Tora & Navarro-Arribas, 2016).

4. Büyük Veri Kapsamında Uluslararası ve Ulusal Hukuki Düzenlemeler

Büyük veri uygulamalarının hukuki zemini büyük ölçüde, General Data Protection Regulation (GDPR) ile Türkiye açısından Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) dikkate alınarak oluşturulmuştur. GDPR; veri işleme ilkeleri, açık rıza (consent) koşulları, sınır ötesi veri aktarımları ve otomatik/algoritmik karar verme süreçlerine dair düzenlemeleriyle, büyük veri ekosisteminde temel hukuki korumaları sağlar. Özellikle GDPR Madde 22, yalnızca otomatik işleme dayalı karar sonuçlarına tâbi kişilere lehte ya da aleyhte bu kararlara itiraz etme, insan temelli müdahale talep etme ve kararın gerekçesini öğrenme hakkı tanır (Davis & Schwemer, 2023).

Türkiye'de KVKK ise 6698 Sayılı Kanun ile hem kamu hem özel sektör tarafından işlenenmiş olan kişisel verileri düzenler; veri sorumlularının teknik ve idari önlem alma yükümlülüklerini belirler, özel nitelikli (hassas) verinin işlenerek sıkı kurallarla bağlar ve aydınlatma, veri güvenliği, veri yok etme/anonimleştirme gibi ilkelere dayalı yükümlülükler öngörür (KVKK, 2025). Bununla birlikte, büyük veri bağlamında yalnızca KVKK ile gelen kuralların özellikle otomatik karar alma, yapay zekâ temelli veri analizleri, sınır ötesi veri aktarımı ve veri birleştirme gibi karmaşık süreçlerde yeterliliği tartışmalıdır (Özparlak & Çetin, 2023).

Ayrıca, büyük veri hukuku yalnızca genel veri koruma kanunlarıyla değil; sektör özelinde getirilen düzenlemelerle de şekillenmektedir. Örneğin, sağlığa ait verilerin işlenebilmesi, hastaneler, klinikler ve sigorta şirketleri bağlamında ayrı mevzuatlarla (sağlık hizmetleri kanun ve yönetmelikleri) ciddi kısıtlamalara tabidir (Özgür,

2025). Sigorta, bankacılık ya da finans sektöründe hassas veri işleyen kuruluşlar sigorta şirketleri, finansal kurumlar KVKK'nın yanı sıra, ilgili düzenleyici kurumların (örneğin finans/bankacılık denetleyicileri) ayrıca belirlediği yükümlülüklere tâbi olabilir. Böylece, büyük veri uygulamaları yalnızca veri koruma yasaları değil, sektör bazlı düzenlemeler çerçevesinde de denetlenmiş olur.

Hemen belirtmek gerekir ki genel düzenlemelerde de büyük veriye atıf yapan veya büyük veri ile irtibatlı olan hükümler bulunmaktadır. Türk Ceza Kanunu'nda kişisel verilerin kaydedilmesi, verileri hukuka aykırı olarak verme veya ele geçirme, verileri yok etme suçları tipleştirilmiştir. Benzer biçimde kişilik haklarını koruyan Türk Medeni Kanunu ve ihlalini haksız fiil hali olarak nitelendirmemize dayanak teşkil eden Türk Borçlar Kanunu hükümleri de büyük veriyi ilgilendiren genel düzenlemelere örnek teşkil etmektedir (Doğan Kaya, 2025).

Sonuç olarak, büyük veri bağlamında hukuki düzenleme hem uluslararası standartları gözeten GDPR hem KVKK gibi ulusal kanunlar hem de sektör odaklı özel düzenlemeler yanı sıra genel hükümlerle çok katmanlı bir sistem olarak şekillenmektedir. Ancak bu yapı, büyük veri teknolojisinin karmaşıklığı düşünüldüğünde sürekli güncellenmeli; otomatik karar alma, algoritmik şeffaflık ve sınır ötesi veri akışı vb. hususlarda özel düzenlemeler geliştirilmelidir.

5. Büyük Veri Bağlamında Ortaya Çıkan Hukuki Sorunlar

Büyük veri uygulamalarının en temel risklerinden biri mahremiyet ihlalleridir. Kullanıcıların açık rızası olmadan veri toplanması, davranış tahmini yapılması ve profil çıkarılması, temel hak ve özgürlükler açısından ciddi tehditler oluşturmaktadır. Algoritmik ayrımcılık, büyük veri hukukunun diğer önemli sorunudur. Barocas ve Selbst (2016), algoritmik karar verme süreçlerinin, özellikle etnik köken, cinsiyet veya sağlık durumu gibi hassas veriler üzerinden ayrımcı sonuçlar üretebileceğini göstermişlerdir. Ayrıca büyük veri depoları fidye yazılımı saldırıları, veri ihlalleri ve yetkisiz erişim açısından yüksek risk taşımaktadır. Devletlerin büyük veri temelli gözetim teknolojilerini kullanması ise demokratik hak ve özgürlükler üzerinde baskı yaratma potansiyeline sahiptir (Barocas & Selbst, 2016; Burrell, 2016). Bunun yanında, büyük veri süreçlerinde sorumluluk ve hesap verebilirlik sorunları da öne çıkmaktadır. Algoritmaların karar alma süreçleri çoğu zaman şeffaf değildir ve veri sahipleri, kendi verilerinin nasıl kullanıldığını göremezler veya karar süreçlerini denetleyemezler. Bu durum, veri ihlallerinde ve olası zararlarda hukuki sorumluluğun belirlenmesini zorlaştırır. Ayrıca, farklı ülkeler arasında veri aktarımı ve veri işleme standartlarındaki farklılıklar, uluslararası veri güvenliği ve hukuki uyum sorunlarını artırmaktadır. Bu nedenle büyük veri uygulamalarında hem teknik önlemler (şifreleme, erişim kontrolü, anonimleştirme) hem de hukuki ve etik çerçevelerle desteklenen bütüncül bir yaklaşımın olması mutlaka gereklidir (Zarsky, 2016).

Büyük veri uygulamalarının maddi hukuk bakımından oluşturduğu hukuki sorunlar kadar uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulması için yapılacak yargılamanın usulüne ilişkin tereddütler yaratacağı açıktır. Bulut verinin depolandığı, erişildiği ve bu erişimin hukuki sonuçlarını doğurduğu devletler birbirinden farklı olabilir. Yargı yetkisinin belirlenmesinde klasik coğrafi bağlantı yerine sıkı irtibatlı hukukun seçimi ve buna ilişkin değerlendirme standart ve süreçlerinin belirlenmesi; açık hükümlere bağlanması önem taşımaktadır. Benzer türden uyuşmazlıklarda aynı mahkemesinin yetkili kılınması ihtiyaç duyulan kesinlik ve öngörülebeilirlik sağlanmasında etkili olacaktır (Altıntaş Açıkgöz, 2024).

6. Büyük Veri ve Kişilik Hakları Perspektifi

Dijital otonomi, yani bireyin kendi verisi üzerinde kontrol sahibi olma hakkı, büyük veri (big data) çağıyla birlikte ciddi biçimde zedelenmektedir. Büyük veri analitiği; sosyal medya, akıllı cihazlar, IoT sistemleri, sağlık ve finans kayıtları gibi çok çeşitli kaynaklardan sürekli ve neredeyse görünmez biçimde veri toplamaktadır. Bu da bireyler açısından mahremiyetin, özel hayatın gizliliğinin ve kişisel verilerin korunması hakkının korunmasını zorlaştırmaktadır (Pan, 2016). Aynı zamanda, bu verilerin profilleme ve sınıflandırma teknikleriyle kullanılması; bireylerin davranışlarının öngörülmesi, manipüle edilmesi, tercihlerinin ve potansiyel eylemlerinin analiz edilmesi demektir. Bu durum sadece özel hayatın gizliliğini ihlal etmekle kalmaz ifade özgürlüğü, bireysel özerklik ve demokratik katılım gibi hakları da tehdit eder ve net bir biçimde özerk olarak karar alma kapasitesini, bireyin kendi yaşamı üzerindeki kontrolünü de zayıflatabilir (T. Z. Zarsky, 2019). Verinin yoğun kullanımı sağlık araştırmaları, toplumsal analizler, sosyal hizmetler gibi kamusal yarar amaçlı verilerde hak temelli faydalar da sağlayabilir.

Ancak bu potansiyel, hukuki, etik ve idari güven gerektiren alanlarda aynı sonucu vermeyebilir (Vayena & Tasioulas, 2016). Bu nedenle, büyük veri kullanan sistem ve süreçlerde kişilik hakları temelli bir çerçeve benimsenmeli; şeffaflık, hesap verebilirlik, birey onayı ve veri minimizasyonu gibi ilkelere de sıkı şekilde riayet edilmelidir. Ayrıca, yeni veri yoğun teknolojiler (örneğin yapay zekâ temelli analizler) geliştirilirken yalnızca teknik değil kişilik hakları odaklı etki değerlendirmeleri yapılmalı ve bu değerlendirmeler hukuki düzenlemelere de yansıtılmalıdır (Mantelero & Esposito, 2021).

7. Anonimleştirme, Veri Saklama ve Silme Yükümlülükleri

Birçok kuruluş, veri saklama sürelerini hukuken gerekli olandan daha uzun tutmakta ve bu durum, veri koruma hukukunda temel ilke olan veri minimizasyonu ilkesine açıkça aykırılık Teşkil etmektedir. Büyük veri bağlamında, makine öğrenmesi ve yapay zekâ modellerinin eğitildiği devasa veri setlerinin silinmesi veya geri alınması teknik olarak oldukça güçtür; bu da "unutulma hakkı"nın (right to be forgotten) uygulanmasının tartışılmasına neden olmaktadır (Voigt & von dem Bussche, 2017).

Anonimleştirme ve veri silme süreçlerinin etkin biçimde uygulanması, teknik ve hukuksal önlemlerin beraber ele alınması gerekmektedir. K-anonimlik, ℓ-çeşitlilik ve t- yakınlık gibi anonimleştirme yöntemleri, bireylerin yeniden tanımlanmasını zorlaştırsa da büyük veri ve yüksek boyutlu veri yapıları bu yöntemlerin sınırlarını zorlamaktadır. Bu nedenle, veri saklama ve silme yükümlülükleri hem teknik olarak uygulanabilir hem de hukuken bağlayıcı olacak şekilde tasarlanmalıdır.

8. Büyük Veri ve Sınır Ötesi Veri Aktarımları

Bulut bilişim ve büyük veri uygulamaları nedeniyle veriler sıklıkla coğrafi olarak farklı ülkelerde depolanmakta ve işlenmektedir. Bu durum, sınır ötesi veri aktarımlarını düzenleyen GDPR ve KVKK hükümleri açısından ciddi hukuki uyum sorunları doğurmaktadır. GDPR, kişisel verilerin Avrupa Ekonomik Alanı (EEA) dışına aktarımı için "yeterlilik kararı" bulunan ülkelere veri transferine izin verirken, yeterlilik kararı olmayan ülkelere veri aktarımı yalnızca özel taahhütnameler (binding corporate rules) veya standart sözleşme hükümleri (standard contractual clauses) çerçevesinde mümkün olmaktadır (EUR-Lex, 2016; Voigt & von dem Bussche, 2017).

Türkiye açısından KVKK da veri aktarımına benzer kısıtlamalar getirmektedir. Kişisel verinin yurtdışı aktarımı, ancak ilişkili ülkenin yeterliliğe sahip olması veya veri sorumlusunun veri sahibinin açık rızasını alması ile mümkün olabilmektedir. Bu düzenlemeler, özellikle çok uluslu şirketlerin büyük veri faaliyetlerinde hukuki riskler oluşturmaktadır ve veri koruma uyum süreçlerinin dikkatli yönetilmesini zorunlu hale getirmektedir.

9. Büyük Veri ve Yapay Zekâ İlişkisi

Yapay zekâ (AI) sistemlerinin geliştirilerek, eğitilebilmesi, büyük veri setlerine dayanmaktadır. Veri kalitesinin, doğruluğu, tarafsızlığı, algoritmaların performansını ve güvenilirliğini doğrudan etkileyebilmektedir. Düşük kaliteli veya taraflı veri kullanımı, algoritmik karar süreçlerinin, önyargı ve ayrımcılık risklerini artırabilmekte, bu durum da özellikle sağlık, finans, istihdam ve hukuk gibi kritik alanlarda ciddi etik ve hukuki sorunlara yol açabilmektedir (Barocas & Selbst, 2016). Avrupa Birliği, yapay zekâ alanında ortaya çıkabilecek riskleri yönetmek amacıyla *AI Act* tasarısını oluşturmuştur. Bu düzenleme, yüksek riskli yapay zekâ sistemlerine sıkı veri yönetimi, şeffaflık ve hesap verilebilirlik yükümlülüklerini getirmektedir. Örneğin, AI Act; algoritmaların eğitildiği veri setlerinin kalite, temsiliyet ve tarafsızlık standartlarını belirlemekte, sistemlerin insan gözetimi altında olmasını ve risk analizleri yapmayı şart koşmaktadır (European Commission, 2025). Büyük veri ve yapay zekâ ilişkisi aynı zamanda hukuki sorumluluk sorunlarını da gündeme getirmektedir. Bir yapay zekâ sistemi hatalı veya ayrımcı kararlar verdiğinde, veri kaynaklarının doğruluğu, model tasarımı ve karar sürecinin şeffaflığı hukuki sorumluluk bakımından büyük öneme sahip hale gelmektedir. Sonuç olarak, büyük veri kullanımında yalnızca teknik güvenlik ve anonimleştirme önlemleri değil; algoritmaların etik ve hukuki çerçevede denetlenmesini sağlayacak politikalar ve mevzuat uygulamalarının oluşturulması gerekli hale gelmektedir (Jobin et al., 2019).

Değerlendirilmesi gereken bir başka husus ise büyük veri kullanımı ile yapay zeka tarafından gerçekleştirilen buluşların sınai mülkiyete konu olmasıdır. Buluşçu yapay zekanın kullanıcısı ve yazılımcısı arasında buluşun patent veya faydalı model olarak tescilinden doğacak uyuşmazlıklar dikkate alınmalıdır (Bozkurt-Yüksel, 2020).

10. Hukuki Çözüm Önerileri

Büyük veri bağlamında etkili bir veri yönetimi ve hukuki uyum için öncelikli adım, *ulusal düzeyde güncel ve kapsamlı bir veri stratejisinin* oluşturulmasıdır. Bu strateji; veri koruma, siber güvenlik, sınır ötesi veri transferleri, anonimleştirme standartları ve kamu/özel sektör veri paylaşım mekanizmalarını kapsamalıdır. Stratejinin bir parçası olarak, *Veri Koruma Etki Değerlendirmesi (DPIA)* zorunluluğunun kapsamının genişletilmesi ve yalnızca yüksek riskli veri işleme faaliyetleri için değil, tüm büyük veri uygulamalarında uygulanması önerilmektedir (Voigt & Von dem Bussche, 2017).

Yapay zekâ sistemleri ve algoritmik karar alma süreçlerinde *şeffaflık ve hesap verebilme* ilkelerinde güçlendirme büyük önem taşımaktadır. Özellikle yüksek riskli AI modellerinde veri kaynaklarının, algoritmanın mantığının ve karar süreçlerinin izlenebilir olması sağlanmalıdır (European Commission, 2025). Ayrıca, anonimleştirme tekniklerine ilişkin *ulusal standartların belirlenmesi*, veri güvenliği ve mahremiyetin korunması açısından kritik bir önlem olmak üzere önemlidir. Bu standartlar, K-anonimlik, ℓ-çeşitlilik ve t-yakınlık gibi metodolojileri içerebilir ve uygulamada uyumun denetlenmesine de imkân tanımaktadır.

Bireylerin *dijital otonomisini güçlendiren veri yönetişim modelleri* de önemli bir çözüm alanıdır. Bu modeller, kullanıcıların verileri üzerindeki kontrolünü artırarak; veri kullanımına açık rıza, silme hakkı, erişim hakkı ve veri taşınabilirliği gibi hakları somut biçimde güvence altına alacaktır (T. Zarsky, 2016). Son olarak, kamu ve özel sektör arasında yürütülecek veri paylaşım projelerinin şeffaflaştırılması; veri işleme süreçlerinin denetlenmesini kolaylaştıracak ve güvenlik ile etik standartların uygulanmasını sağlayacaktır diye düşünülebilir. Bu bütüncül yaklaşım, büyük veri uygulamalarında hem hukuki uyumu hem de kişilik haklarının korunmasını güçlendirecek niteliktedir.

11. Sonuç

Büyük veri teknolojileri, hukuki, etik ve teknik boyutlarıyla çok katmanlı bir sorun alanı yaratmaktadır. Verinin toplanması, işlenmesi ve analiz sürecinde ortaya çıkan mahremiyet ihlalleri, algoritmik önyargılar ve sınır ötesi veri aktarımı gibi riskler, mevcut veri koruma ilkeleri ile teknolojik gelişmeler arasındaki uyumsuzluğu açıkça göstermektedir (Voigt & von dem Bussche, 2017). Bu uyumsuzluk, yalnızca birey haklarının ihlali olmaz, kurumlarda, kamu otoritelerinde vb. hukuki ihtilafların artmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, büyük veri ekosistemi hızla büyüdükçe, mevcut hukuki düzenlemelerin yeterliliği sorgulanmakta ve yeni çözümler gerekmektedir.

Ulusal ve uluslararası düzeyde kişilik haklarını merkeze alan güçlü ve esnek bir düzenleyici çerçevenin oluşturulması zorunludur. Bu çerçeve, yalnızca veri koruma yasalarını değil; şeffaflık, hesap verilebilirlik, verinin güvenliği ve bireyin dijital otonomisini güvence altına alan mekanizmalarını da kapsamalıdır (T. Zarsky, 2016). Ayrıca, yapay zekânın ve büyük verinin birlikte çalıştığı ortamlar için etik ve hukuki standartların belirlenmesi; algoritmik karar süreçlerinin denetlenebilir, adaletli ve sorumlu olarak yürütülmesini de sağlar (European Commission, 2025).

Son olarak, büyük verinin toplumsal faydaya hizmet etmesi ancak bütüncül bir yaklaşım ile mümkündür. Teknik önlemler (anonimleştirme, veri minimizasyonu, şifreleme) ile hukuki ve etik mekanizmaların birlikte uygulanması; birey haklarının korunmasını, veri güvenliğinin sağlanmasını ve kamu yararının maksimize edilmesini mümkün kılacaktır (Barocas & Selbst, 2016). Bu bağlamda, politikacılar, veri sorumluları ve teknoloji geliştiriciler, büyük veri ekosisteminin hem güvenli hem de kişilik haklarına saygılı olmasını sağlamak için koordineli bir şekilde çalışmalıdırlar. Ayrıca, büyük veri ekosisteminde, toplumsal farkındalık ve eğitim oldukça önemlidir. Bireylerin verilerin ne şekilde toplandığı, işlendiği ve kullanıldığı konusunda bilinçlenmeleri; kendi dijital haklarını savunabilmelerini ve veri paylaşımlarında daha dikkatli kararlar almasını sağlayacaktır. Bu bağlamda, kamu politikaları yalnızca düzenleyici çerçevelerle sınırlı kalmamalı; aynı zamanda vatandaşların veri okuryazarlığını artıracak programlar ve bilinçlendirme kampanyalarını da kapsayacak şekilde düzenlenmelidir.

Kaynakça

Altıntaş Açıkgöz, E.H. (2024). Bulut Bilişim Sisteminde Yer Alan Verilerden Kaynaklanan Uyuşmazlıklarda Milletlerarası Yetkili Mahkemenin Tespiti Meselesi. *Bilişim Hukuku Dergisi* 2024-I.

Aktan, E. (2018). Büyük Veri: Uygulama Alanları, Analitiği ve Güvenlik Boyutu. *Bilgi Yönetimi Dergisi* Cilt: 1 Sayı: 1 Yıl: 2018

Aslan, P., & Eray, E. (2019). How To Analyze Big Data: A Study on Understanding What The Turkish Think About Syrian Refugee Crisis. *Selçuk İletişim*, *12*(2), 763–780.

Barocas, S., & Selbst, A. D. (2016). Big Data's Disparate Impact. *California Law Review*, *104*(3), 671. https://doi.org/10.15779/Z38BG31

Burrell, J. (2016). How the machine 'thinks': Understanding opacity in machine learning algorithms. *Big Data & Society*, *3*(1). https://doi.org/10.1177/2053951715622512

Bozkurt-Yüksel AE, Buluşçu Yapay Zekâ ve Patent Hukuku (Aristo 2020).

Çelik, S. (2017). Büyük Veri Teknolojilerinin İşletmeler için Önemi. *Social Sciences Studies Journal*, *3*(9), 873–883. https://doi.org/10.26449/sssj.119

Çelik, S., & Akdamar, E. (2018). Büyük veri ve veri görselleştirme. *Akademik Bakış*, *65*, 253–264. http://www.akademikbakis.org

Cuquet, M., Vega-Gorgojo, G., Lammerant, H., Finn, R., & ul Hassan, U. (2017). Societal impacts of big data: challenges and opportunities in Europe. *Computers and Society*.

Davis, P. A. E., Schwemer, S.F. (2023). *Rethinking Decisions under Article 22 of the GDPR: Implications for Semi-Automated Legal Decision-Making,* Proceedings of the Third International Workshop on Artificial Intelligence and Intelligent Assistance for Legal Professionals in the Digital Workplace (LegalAIIA 2023), held in conjunction with ICAIL 2023, June 19, 2023, Braga, Portugal.

Doğan Kaya, H.Ü. Kişisel Verilerin İşlenmesine Uygulanacak Hukuk, *BÜHFD* - C. 11 - S. 2 - Temmuz 2025.

EUR-Lex. (2016, April 27). *REGULATION (EU) 2016/679 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679

Firican, G. (2017, February 18). *The 10 Vs of Big Data*. Transforming Data with Intelligence. https://tdwi.org/articles/2017/02/08/10-vs-of-big-data.aspx

Gürsakal, N., & Çelik, S. (2021). *Büyük Veri ve Pazarlama* (Birinci Baskı). Dora Yayınevi.

KVKK. (2025). *Data Protection in Türkiye*. https://www.kvkk.gov.tr/SharedFolderServer/CMSFiles/139104b6-89bf-49fd-b546-270757d6129a.pdf?utm_source=chatgpt.com

Lee, I. (2017). Big data: Dimensions, evolution, impacts, and challenges. *Business Horizons*, *60*(3), 293–303. https://doi.org/10.1016/J.BUSHOR.2017.01.004

Li, N., Li, T., & Venkatasubramanian, S. (2007). t-Closeness: Privacy Beyond k-Anonymity and l-Diversity. *2007 IEEE 23rd International Conference on Data Engineering*, 106–115. https://doi.org/10.1109/ICDE.2007.367856

Machanavajjhala, A., Kifer, D., Gehrke, J., & Venkitasubramaniam, M. (2007). L-Diversity: Privacy Beyond k-Anonymity. *ACM Transactions on Knowledge Discovery from Data*, *1*(1), 3. https://doi.org/10.1145/1217299.1217302

Mantelero, A., & Esposito, M. S. (2021). An evidence-based methodology for human rights impact assessment (HRIA) in the development of AI data-intensive systems. *Computer Law & Security Review*, *41*, 105561. https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105561

Mayer-Schonberger, V., & Cukier, K. (2013). *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think - PDFDrive.com*. Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.

Özgür, B. (2025). *About the Turkish Personal Data Protection Law (KVKK)* . https://dtbarisozgur.com/en/about-the-turkish-personal-data-protection-law-kvkk/?utm_source=chatgpt.com

Özparlak, B, & Çetin, M. (2023) ChatGPT ve Üretici Yapay Zekâ Modellerinde Mahremiyet ve Güvenliğin Hukuki Boyutu*, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 29, Sayı 2, Özel Sayı, MÜHF-HAD Aralık 2023, ISSN: 2529-0142, ss. 1003-1040, DOI:10.33433/maruhad.347497

Pan, S. B. (2016). GET TO KNOW ME: PROTECTING PRIVACY AND AUTONOMY UNDER BIG DATA'S PENETRATING GAZE. *Harvard Journal of Law & Technology*, *30*. https://perma.cc/Q4S6-U9QQ].

Sirisha Madhuri, T., Ramesh Babu, E., Uma, B., & Muni Lakshmi, B. (2023). Big-data driven approaches in materials science for real-time detection and prevention of fraud. *Materials Today: Proceedings*, *81*, 969–976. https://doi.org/10.1016/J.MATPR.2021.04.323

Torra, V., & Navarro-Arribas, G. (2016). *Big Data Privacy and Anonymization* (pp. 15–26). https://doi.org/10.1007/978-3-319-55783-0_2

Vayena, E., & Tasioulas, J. (2016). The dynamics of big data and human rights: the case of scientific research. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, *374*(2083), 20160129. https://doi.org/10.1098/rsta.2016.0129

Voigt, P., & von dem Bussche, A. (2017). *The EU General Data Protection Regulation (GDPR)*. Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-57959-7

Ward, J. S., & Barker, A. (2013). *Undefined By Data: A Survey of Big Data Definitions*. 1–2. http://bigdatawg.nist.gov/home.php.

Zarsky, T. (2016). The Trouble with Algorithmic Decisions. *Science, Technology, & Human Values*, *41*(1), 118–132. https://doi.org/10.1177/0162243915605575

AB YAPAY ZEKÂ TÜZÜĞÜ KAPSAMINDA YASAKLI VE YÜKSEK RİSKLİ ALANLARDAN ELDE EDİLEN DELİLLERİN CEZA MUHAKEMESİNDE KULLANILMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ[1]

Av. Fahriye ÖZKORKMAZ ÖZKAN,
Yalova Üniversitesi Kamu Hukuku Yüksek Lisans öğrencisi.
av.fahriyeozkorkmaz@gmail.com, 0009-0009-0795-8004 ORCID

Özet Bildiri

İnsanoğlunun pratikleşen yaşam tarzı ve günlük ihtiyaçları, yeni teknolojik cihazlara olan talebi artırmış; bu talep de yeni çözümlerin geliştirilmesini ve teknolojinin hızla ilerlemesini beraberinde getirmiştir. Hayatlarımıza giren bu teknolojiden hukuk dünyası da payını alarak Bilhassa da ceza hukuku alanında faillerin tespiti, suçun belirlenmesi noktasında bir çok Yapay zekâ (YZ) sistemleri, kolluk faaliyetlerinde giderek artan biçimde kullanılmakta; ihbar/olay incelemesi, dijital delil analizi, öngörücü polislik uygulamaları, yüz tanıma teknolojileri ve risk değerlendirme araçları gibi alanlarda karar süreçlerini etkileyebilmektedir. Ceza hukukundaki bu gelişmeler kamu düzeninin sağlanması noktasında her ne kadar yararlı ve kolluk hizmetlerine kolaylık sağlayıcı gibi gözükse de arka planda ceza muhakemesi hukukuna hakim olan temel ilkelerin mahremiyet, kişisel veri koruması, ayrımcılık yasağı, masumiyet karinesi, silahların eşitliği ve gerekçeli karar hakkı gibi temel güvenceler açısından ciddi ihlaller doğurmaktadır.

Bu çalışma, AB Yapay Zekâ Tüzüğü'nün risk temelli yaklaşımı çerçevesinde "yasaklı" ve "yüksek riskli" yapay zekâ sistemlerinden elde edilen çıktılar ile bu çıktılara dayanan tespitlerin ceza muhakemesinde "delil" olarak kullanılabilirliğini tartışmaktadır. İnceleme, bir yandan YZ'nin öğrenme modelleri (denetimli/denetimsiz/pekiştirmeli öğrenme, derin öğrenme) üzerinden çıktının nasıl üretildiğini; diğer yandan bu çıktının CMK delil rejimi ve ceza muhakemesinin temel ilkeleri bağlamında doğurduğu sorunları ele almaktadır. Özellikle profilleme ve öngörüye dayalı sistemlerin, somut fiilden ziyade kişinin geçmiş verileri ve çevresel faktörlerden hareketle risk çıkarımı yapması, "ceza sorumluluğunun şahsiliği" ve "şüpheden sanık yararlanır" ilkesini ihlalini beraberinde getirmektedir. Ayrıca, bu yazılımları geliştiren firmaların ticari sır gerekçesiyle sistemin elde ettiği sonuçlara nasıl ve hangi delilleri dikkate alarak ulaştığının açıklanamaması, savunmanın somut verilerle desteklenmesini zorlaştırarak silahların eşitliği ve adil yargılanma güvencelerini zedeleyebilmektedir.

State v. Loomis/COMPAS örneği, risk skorlarının sınırlı doğruluk üstünlüğüne rağmen yanlış sınıflandırma riski ve şeffaflık eksikliği nedeniyle adil yargılanma tartışmasını derinleştirdiğini

[1] Av. Fahriye ÖZKORKMAZ ÖZKAN, Yalova Üniversitesi Kamu Hukuku Yüksek Lisans öğrencisi. av.fahriyeozkorkmaz@gmail.com, 0009-0009-0795-8004 ORCID

göstermektedir. Clearview AI ve yüz tanıma uygulamaları ise biyometrik veri işleme ve kitlesel gözetim boyutuyla temel haklar bakımından yüksek müdahale potansiyeline işaret etmektedir. Çalışma, sonuç olarak YZ çıktılarının ceza muhakemesinde kullanılabilirliğinin; açıklanabilirlik, doğrulanabilirlik, bağımsız denetim, ölçülülük ve çelişmeli yargılama güvenceleri sağlanmadıkça sistematik hak ihlallerine yol açabileceğini ortaya koymakta; uygulayıcılar için "algoritmik delil zinciri", asgari açıklama yükümlülüğü ve teknik itiraz mekanizmalarının güçlendirilmesi yönünde çözüm önerileri sunmaktadır. Hayatımıza giren teknolojik gelişmelerin doğurduğu dezavantaj ve kırılganlıklar, doğru yaklaşım ve planlamayla yönetilebilir; hatta kimi zaman birer avantaja dönüştürülebilir. Bu nedenle her ilerleme, beraberinde yeni riskler taşısa da, özellikle ceza muhakemesi alanında yapay zekâ uygulamalarının kullanımında temel hak ve güvenceleri koruyan açık, öngörülebilir ve etkili bir hukuki çerçevenin oluşturulması, söz konusu risklerin kontrol altına alınmasının ve meşru faydanın sürdürülebilir kılınmasının ön koşuludur.

Anahtar Kelimeler

Yapay zekâ, AB Yapay Zekâ Tüzüğü, yüksek riskli sistemler, yasaklı sistemler, ceza muhakemesi, hukuka aykırı delil, açıklanabilir yapay zekâ, yüz tanıma, öngörücü polislik

BLOKZİNCİR TABANLI GENEL KURULLARIN TÜRK TİCARET HUKUKU BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Emel TEKTEN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

emel.tekten@erdogan.edu.tr

- 0000-0002-2733-7928

ÖZET

Bu bildiri, şirketler hukukunda dijitalleşmenin ulaştığı yeniliklerden biri olan blokzincir (distributed ledger technology – DLT) tabanlı genel kurul uygulamalarını, TTK perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Günümüzde anonim şirketlerde genel kurul toplantılarının elektronik ortamda yapılmasına imkân tanıyan düzenlemeler (TTK m. 1527 ve ilgili ikincil mevzuat) yürürlükte olmakla birlikte, bu sistemler esas itibarıyla merkezi yapılara dayanmaktadır. Oysa blokzincir teknolojisi, merkezi olmayan, değiştirilemez ve şeffaf bir kayıt altyapısı sunarak, genel kurul süreçlerinin köklü biçimde yeniden yapılandırılmasını gündeme getirmektedir.

Blokzincir tabanlı genel kurullar; pay sahipliğinin tespiti, toplantıya katılım, oy kullanma ve kararların kayıt altına alınması gibi aşamalarda güvenlik, şeffaflık ve denetlenebilirlik bakımından önemli avantajlar sağlamaktadır. Akıllı sözleşmeler aracılığıyla oy kullanma süreçlerinin otomatikleştirilmesi, oyların değiştirilmesinin veya sonradan müdahale edilmesinin teknik olarak engellenmesi, pay sahipleri arasında eşitliğin güçlendirilmesi bakımından dikkat çekicidir.

Bildiri kapsamında, blokzincir tabanlı genel kurulların TTK'da yer alan genel kurulun devredilemez yetkileri, toplantı ve karar nisapları, pay sahipliği haklarının korunması, oy hakkının kullanılması ve kararların geçerliliği bakımından doğurabileceği sonuçlar ele alınmaktadır. Ayrıca, mevcut mevzuat çerçevesinde blokzincir tabanlı sistemlerin uygulanabilirliği, elektronik genel kurul sistemi (e-GKS) ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, blokzincir tabanlı genel kurulların Türk hukukunda doğrudan uygulanabilir olup olmadığı, yoksa açık bir kanuni düzenlemeye mi ihtiyaç duyulduğu sorusu tartışılmaktadır.

Sonuç olarak çalışmada, blokzincir teknolojisinin genel kurul mekanizmasını daha güvenilir ve katılımcı hâle getirme potansiyeline sahip olduğu; ancak hukuki belirlilik, sorumluluk rejimi ve teknik altyapının standardizasyonu sağlanmadan uygulamaya geçirilmesi mümkün görünmemektedir. Bu çerçevede, TTK bakımından blokzincir tabanlı genel kurullara ilişkin geleceğe yönelik düzenleme ihtiyacına dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Genel Kurul, TTK, Blokzincir

TİCARİ KREDİLERDE BANKALAR TARAFINDAN ALINAN SENETLERİN İFA YERİNE Mİ İFA UĞRUNA MI VERİLDİĞİ SORUNU

Dr. Öğr. Üyesi Emel TEKTEN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

emel.tekten@erdogan.edu.tr

- 0000-0002-2733-7928

ÖZET

Bu tebliğ, bankacılık uygulamasında ticari krediler kullandırılırken borçlulardan kambiyo senedi alınmasının, borçlar hukuku bakımından ifa yerine mi yoksa ifa uğruna mı yapıldığı sorununu incelemeyi amaçlamaktadır. Uygulamada bankalar, kredi sözleşmesi kurulurken borçludan bono veya poliçe düzenlemesini talep etmekte; bu senetler, kredi borcunun geri ödenmesine yönelik hukuki güvence aracı olarak kullanılmaktadır. Ancak senedin düzenlenmesiyle birlikte asıl borcun sona erip ermediği ya da yalnızca ödeme kolaylığı sağlayan bir araç mı oluşturduğu, öğretide ve yargı uygulamasında tartışmalıdır.

Borçlar hukuku sistematiğinde ifa yerine edim, borcun derhâl sona ermesini sağlarken; ifa uğruna edim, borcun sona ermesini edimin fiilen gerçekleşmesine bağlamaktadır. Bu ayrım, bankalar tarafından alınan senetlerin hukuki niteliğinin tespitinde belirleyici öneme sahiptir. Kambiyo senetleri her ne kadar soyutluk ve mücerretlik ilkeleri gereği temel borç ilişkisinden şeklen bağımsız olsa da, bankacılık pratiğinde senet, çoğu zaman kredi borcunun ifası amacıyla değil, tahsilin kolaylaştırılması ve borcun teminat altına alınması amacıyla alınmaktadır.

Tebliğde, ticari krediler karşılığında alınan senetlerin düzenlenmesiyle kredi borcunun sona ermediği; borcun, ancak senedin tahsil edilmesiyle ortadan kalktığı vurgulanmaktadır. Bu durum, söz konusu senetlerin kural olarak ifa yerine değil, ifa uğruna verildiğini ortaya koymaktadır. Zira banka, senedin tahsil edilememesi hâlinde kredi sözleşmesine dayanarak asıl borç için takibe devam edebilmekte; senet, borcu sona erdiren bir ödeme aracı işlevi görmemektedir.

Çalışmada ayrıca, ifa uğruna verilen senetlerin teminat fonksiyonuna yaklaşan niteliği ile mükerrer tahsil riskleri ele alınmakta; bankanın hem kredi sözleşmesine hem de senede dayanarak talepte bulunmasının sınırları değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, ticari kredilerde bankalarca alınan senetlerin hukuki niteliğinin ifa uğruna edim kapsamında değerlendirilmesi gerektiği ve bu yaklaşımın hem borçlar hukuku ilkeleri hem de hukuki güvenlik bakımından daha isabetli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler : İfa Uğruna Edim, Senet, İfa Yerine Edim

SOCIAL MEDIA INFLUENCERS' IMPACT ON BRAND TRUST: A QUALITATIVE STUDY BASED ON FOLLOWERS' PERCEPTIONS

Shoira KURBONNAZOROVA
Istanbul Nişantaşı University, Graduate Education Institute
shaira.rashidovna@mail.ru - 0009-0004-5315-4764

ABSTRACT

This study examines the impact of social media influencers on brand trust from a qualitative perspective grounded in followers' perceptions and experiences. In the digital age, trust is reconstructed not only through brands' corporate reputation but also through interpersonal interaction, sincerity, and the ethical stance of content creators. The research aims to understand how influencers' personal qualities—such as authenticity, transparency, expertise, and consistency—shape trust toward a brand. Conducted through a qualitative research design, the study is based on semi-structured in-depth interviews with active social media users aged 18–35. The data were analyzed using thematic analysis, revealing three main themes: the formation process of trust toward influencers, the effect of influencer promotions on brand trust, and the ways in which trust is undermined. The findings indicate that authenticity and experience sharing are fundamental building blocks of trust, whereas excessive commercialism and non-transparent sponsorships undermine it. In conclusion, influencers are positioned not merely as promotional tools but as cultural intermediaries who build trust between brands and consumers.

Keywords: Brand trust, social media, social media influencer(s), strategic management

OTEL YORUMLARININ HİZMET KALİTESİ BOYUTLARI AÇISINDAN YERLİ VE YABANCI DÜZEYİNDE İNCELENMESİ

Doktora Öğrencisi **Heydar SALAMOV**
İstanbul Ticaret Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pazarlama Yönetimi
salamov.heyder@gmail.com - 0009-0006-7283-5949

Dr. Öğr. Üyesi **Abdülkadir ŞENCAN**
İstanbul Kent Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi
abdulkadir.sencan@kent.edu.tr - 0000-0001-7337-6218

ÖZET

Konaklama, turistler için en büyük harcama kalemlerinden biridir ve hizmet kalitesinin farklı kültürlerde nasıl algılandığını anlamak önemlidir. Bu çalışma, İstanbul'daki üç uluslararası otel markasına ilişkin Türk ve yabancı ziyaretçi yorumlarını karşılaştırarak hizmet kalitesinin farklı yönlerini incelemektedir. Hofstede'nin kültürel boyutları ve SERVQUAL çerçevesi kullanılarak beklenti ve algıların kültürler arasında nasıl değiştiği araştırılmıştır. Bu amaçla turistik deneyimlerin paylaşıldığı Tripadvisor web-sitesindeki çeşitli dillerde yazılmış 3.426 kullanıcı yorumu analiz edilmiş, yorumların sınıflandırılması ve çevirisi için geniş dil modeli (LLM) kullanılmıştır. Bulgular, Türk ziyaretçilerin personel sıcaklığı, duyarlılık ve kişiselleştirilmiş hizmete odaklanarak empati ve güvenceyi vurguladığını; yabancı ziyaretçilerin ise hız, verimlilik ve fiziksel olanaklara öncelik vererek somut unsurlar ve duyarlılığı öne çıkardığını göstermektedir. Segment analizi, otel kategorisi düştükçe memnuniyetin de azaldığını ortaya koymuştur. Sonuçlar, bireyci kültürlerin verimliliğe, kolektivist kültürlerin ise kişilerarası sıcaklığa önem verdiğini vurgulamaktadır. SERVQUAL'ın kültürel çerçevelerle birleşimi, farklı ziyaretçi beklentilerine uyum sağlamak için pratik bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Hofstede kültürel boyutları, Hizmet Kalitesi, Istanbul Otelleri, Segmentsel farklılıklar

ANALYSIS OF HOTEL REVIEWS IN TERMS OF SERVICE QUALITY DIMENSIONS AT LOCAL AND INTERNATIONAL LEVELS

PhD Student **Heydar SALAMOV**
Istanbul Commerce University / Institute of Social Sciences, Marketing Management
salamov.heyder@gmail.com – 0009-0006-7283-5949

Dr. Lecturer **Abdulkadir ŞENCAN**
Istanbul Kent University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences
abdulkadir.sencan@kent.edu.tr – 0000-0001-7337-6218

ABSTRACT

Accommodation is one of the largest expenditure categories for tourists, and understanding how service quality is perceived across different cultures is crucial. This study examines various aspects of service quality by comparing Turkish and foreign visitor reviews of three international hotel brands operating in Istanbul. Using Hofstede's cultural dimensions and the SERVQUAL framework, the research investigates how expectations and perceptions differ across cultures. For this purpose, 3,426 user reviews written in multiple languages on Tripadvisor, where tourist experiences are shared, were analyzed. A large language model (LLM) was employed to classify reviews according to SERVQUAL dimensions (empathy, assurance, tangibles, reliability, and responsiveness) and to automatically detect and translate languages, reducing researcher bias. Findings show that Turkish visitors frequently emphasize staff warmth, responsiveness, and personalized service, highlighting empathy and assurance, while international visitors prioritize tangibles and responsiveness, stressing speed, efficiency, and physical facilities. Segment analysis revealed that satisfaction decreases as hotel category declines. Results underline that individualist cultures value efficiency and physical indicators, whereas collectivist cultures prefer interpersonal warmth. Combining SERVQUAL with cultural frameworks provides practical insights for tailoring hospitality services to diverse visitor expectations.

Keywords: Hofstede cultural dimensions, Service Quality, Istanbul Hotels, Segmental difference

KADIN TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA DAVRANIŞLARINDA MAĞAZA ORTAM KOKULARININ ROLÜ: İZMİR İLİ ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNDEKİ GİYİM MAĞAZALARINDA YAPILAN BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi, Tahire HÜSEYİNLİ
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İİSBF,
tahire.huseyinli@alanya.edu.tr,
Orcid: 0000-0001-7443-1434

ÖZET

Alışveriş ortamında tüketici davranışlarını etkilemek için kullanılan bazı çevresel unsurlar, tüketici davranışlarına yön vermektedir. Bu bağlamda özellikle mağaza ortamında kullanılan kokular, tüketicilerin algılarını ve satın alma kararlarını doğrudan etkilemektedir. İzmir'deki alışveriş merkezlerinde yapılan bu çalışma söz konusu AVM'lerde bulunan mağazalarda kullanılan kokuların, kadın tüketicilerin satın alma davranışları ile olan ilişkisini belirlemeye çalışmıştır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemi kullanılarak kadın tüketicilerin alışveriş sırasında ortamda kullanılan kokulara tepkileri incelemiştir. Çalışma kapsamında 23-42 yaş aralığında olan 15 kadın katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş, temalar ve alt kodlar belirlenmiştir. Araştırma bulguları, mağazalarda kullanılan kokuların fark edildiğini ve çoğunlukla kadın tüketicilerin olumlu tepkiler sergilediklerini ortaya çıkarmıştır. Özellikle hoş ve hafif kokuların kadınların satın alma davranışlarını olumlu etkileyerek, onların mağazada geçirecekleri süreyi artırdığı görülmüştür. Ayrıca, ağır kokulara ise kadın tüketicilerin olumsuz tepki verdikleri gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, kokuların kadın tüketici davranışlarını etkileyen önemli bir unsur olduğu ve bu unsurun işletmeler tarafından onların satın alma davranışlarını etkileyecek bir araç olarak değerlendirilebileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Mağaza atmosferi kokuları, kadın tüketiciler, satın alma davranışları, nitel araştırma, duyusal pazarlama

TÜKETİCİ GÜVENİNİN DAYANIKLI TÜKETİM MALLARI TALEBİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU

Kocaeli Üniversitesi,İktisat ABD,

fpehlivanoglu@kocaeli.edu.tr - https://orcid.org/0000-0001-6930-0181

Doktora Öğrencisi Erhan Haluk ERGÜL

Kocaeli Üniversitesi, İktisat ABD.

erhan.haluk.ergul@gmail.com - https://orcid.org/0000-0002-6265-7951

ÖZET

Tüketici güveni ve geleceğe yönelik beklentiler, makroekonomik dengelerin oluşumunda ve iç talebin yönlendirilmesinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Özellikle harcama kararları ertelenebilen dayanıklı tüketim malları talebi, bireylerin ekonomik beklentilerine karşı oldukça duyarlı bir yapı sergilemektedir. Bu çalışmada, Tüketici Güven Endeksi (TGE) ile dayanıklı tüketim malları talebi arasındaki dinamik ilişki Türkiye ekonomisi özelinde ampirik olarak analiz edilmektedir. Araştırmada, Türkiye ekonomisinin önemli yapısal ve konjonktürel dönüşümler yaşadığı 2012:01 – 2025:10 dönemine ait aylık verilen kullanılmıştır. İhtiyaç kredisi faiz oranlarının kontrol değişken olarak modele dâhil edildiği analiz süresinde, değişkenler arasındaki etkileşimler Vektör Otoregresyon (VAR) modeli çerçevesinde incelenmiş; Granger nedensellik testi ve etki-tepki fonksiyonları aracılığıyla bulgular derinleştirilmiştir. Elde edilen ampirik sonuçlar, tüketici güveninde meydana gelen artışların dayanıklı tüketim malları talebini pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı biçimde etkilediğini ortaya koymaktadır. Etki-tepki analizleri, tüketici güveninde yaşanan olumlu bir şokun talep üzerindeki artırıcı etkisinin ilk ay itibarıyla başladığını ve ikinci ayda en yüksek düzeye ulaştığını göstermektedir. Buna karşılık, faiz oranlarının talep üzerindeki baskılayıcı etkisinin incelenen dönemde istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, Türkiye'de iç talebin canlandırılmasında yalnızca finansman maliyetlerine odaklanan politikalar yerine, güven iklimini güçlendirmeye yönelik beklenti yönetiminin kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Güveni, Dayanıklı Tüketim Malları, Türkiye Ekonomisi, Beklentiler.

THE IMPACT OF CONSUMER CONFIDENCE ON DURABLE GOODS DEMAND: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

Consumer confidence and forward-looking expectations play a pivotal role in shaping macroeconomic equilibria and driving domestic demand. In particular, the demand for durable goods—expenditures that are inherently postponable—is highly sensitive to individuals' economic expectations. This study empirically analyzes the dynamic relationship between the Consumer Confidence Index (CCI) and the demand for durable goods within the context of the Turkish economy. The research utilizes monthly data spanning from 2012:01 to 2025:10, a period characterized by significant structural and cyclical transformations in Turkey. Incorporating consumer loan interest rates as a control variable, the interactions between variables are examined within a Vector Autoregression (VAR) framework, with findings further substantiated through Granger causality tests and impulse-response functions. Empirical results reveal that increases in consumer confidence have a statistically significant and positive impact on the demand for durable goods. Specifically, impulse-response analysis demonstrates that the stimulating effect of a positive shock to consumer confidence begins in the first month and peaks in the second month. Conversely, the suppressive effect of interest rates on demand was found to be statistically insignificant during the period under review. These findings suggest that, for stimulating domestic demand in Turkey, expectation management aimed at fostering a climate of confidence plays a far more critical role than policies focusing solely on financing costs.

Keywords: Consumer Confidence Index, Durable Goods, Turkish Economy, Expectations.

1. GİRİŞ

Makroekonomik istikrarın sağlanması ve ekonomik büyüme süreçlerinin doğru biçimde analiz edilebilmesi açısından, toplam talebin en büyük bileşeni olan özel tüketim harcamaları merkezi bir öneme sahiptir. Geleneksel iktisat yaklaşımları, tüketim davranışlarını ağırlıklı olarak harcanabilir gelir, servet düzeyi ve faiz oranları gibi objektif finansal değişkenler üzerinden açıklamaktadır. Bununla birlikte, 2008 Küresel Finans Krizi ve COVID-19 pandemisi gibi derin ve yaygın makroekonomik şoklar, tüketici kararlarının yalnızca rasyonel ve finansal hesaplamalara dayanmadığını; beklentiler, algılar ve psikolojik unsurlar tarafından da belirgin biçimde etkilendiğini göstermiştir. Bu gelişmeler, tüketici davranışlarının analizinde güven ve beklenti kanallarının önemini yeniden gündeme taşımıştır.

Bu bağlamda, tüketicilerin mevcut ve gelecekteki ekonomik koşullara ilişkin değerlendirmelerini yansıtan TGE, iktisadi faaliyetlerin seyrini öngörmede yaygın biçimde kullanılan öncü bir gösterge niteliği kazanmıştır. TGE, hanehalklarının gelir beklentileri, işsizlik algısı ve genel ekonomik gidişata ilişkin değerlendirmelerini bir araya getirerek, tüketim eğilimlerine dair önemli sinyaller sunmaktadır. Özellikle belirsizlik dönemlerinde güven düzeyindeki değişimler, tüketim kararları üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Tüketim harcamaları içerisinde dayanıklı tüketim malları (otomobil, beyaz eşya, mobilya vb.) ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Zorunlu tüketim mallarından farklı olarak, dayanıklı mal harcamaları ertelenebilir nitelikte olup, hanehalklarının geleceğe yönelik gelir beklentilerine ve ekonomik belirsizlik algılarına yüksek derecede duyarlıdır. Ekonomik güvensizliğin arttığı dönemlerde dayanıklı tüketim mallarına yönelik talep hızla daralırken, güven ortamının iyileştiği dönemlerde toplanma da ilk olarak bu harcama grubunda gözlenmektedir. Bu özellikleri nedeniyle, tüketici güveni ile tüketim arasındaki ilişkiyi analiz etmek açısından dayanıklı tüketim malları uygun bir inceleme alanı sunmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye ekonomisinde 2012 – 2015 döneminde TGE'nin dayanıklı tüketim malları talebi üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemektir. Özellikle yüksek enflasyon ve makroekonomik oynaklıkla karakterize edilen gelişmekte olan bir ekonomi olan Türkiye'de, tüketim kararlarının ne ölçüde faiz gibi finansal maliyet unsularından ziyade beklenti ve güven kanalı üzerinden şekillendiğinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler Vektör Otoregresif (VAR) modeli kullanılarak analiz edilmiş, etki-tepki fonksiyonları aracılığıyla tüketicin güvenindeki şokların dayanıklı tüketim talebi üzerindeki yönü, büyüklüğü ve zaman içindeki etkileri değerlendirilmiştir.

2. LİTERATÜR

İktisat literatüründe tüketici güveni ile tüketim harcamaları arasındaki ilişkiyi ela alan çalışmaların önemli bir bölümü, davranışsal iktisat yaklaşımına dayanmaktadır. Bu çerçevede Katona (1975), tüketim davranışlarının yalnızca hanehalkının harcama kapasitesiyle, yani gelir düzeyiyle açıklanamayacağını; aynı zamanda harcama isteğini belirleyen güven ve beklenti unsurlarının da belirleyici bir rol oynadığını ileri süren öncü çalışmalardan birini sunmuştur. Katona'ya göre, tüketici güvenindeki değişimler, henüz makroekonomik göstergelere yansımamış olan iktisadi gelişmelere ilişkin erken sinyaller içermekte ve bu yönüyle ekonomik konjonktürün seyrini anlamada önemli bir bilgi kaynağı oluşturmaktadır.

Bu çalışmada literatür, tüketici güveni ile tüketim harcamaları arasındaki ilişkinin farklı boyutlarını esas alan bir çerçevede sunulmaktadır.

Carroll, Fuhrer ve Wilcox (1994), Michigan Üniversitesi tarafından yayımlanan TGE'nin hanehalkı harcamalarında ilerleyen dönemlerdeki değişimleri öngörme gücünü ve bu ilişkinin altında yatan mekanizmaları, 1954 – 1993 dönemine ait veriler kullanarak incelemiştir. Çalışmada uygulanan indirgenmiş form regresyon analizleri, gecikmeli TGE değerlerinin tek başına reel kişisel tüketim harcamalarındaki büyümenin yaklaşık yüzde 14'ünü açıklayabildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, gelir ve diğer temel makroekonomik değişkenler kontrol altına alındığında dahi, tüketici güveninin istatistiksel olarak anlamlı ve bağımsız bir açıklayıcı gücü barındırdığı tespit edilmiştir.

Ludvigson (2004), University of Michigan ve Conference Board tarafından yayımlanan tüketici güven endekslerinin, hanehalkı harcamalarının gelecekteki seyrini öngörmede diğer ekonomik göstergelerin ötesinde bağımsız bir bilgi içerip içermediğini incelemiştir. Çalışmada, 1968 – 2002 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak, çeşitli tüketim kalemlerinin büyümesini açıklamaya yönelik olarak kurgulanan ve gelir, hisse senedi fiyatları ile faiz oranları gibi standart makroekonomik değişkenleri içeren temel tahmin modellerine tüketici güven endekslerinin marjinal katkısı analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçları, tüketici güveninin toplam tüketim harcamaları büyümesini öngörmede, temel ekonomik göstergelere kıyasla görece olarak sınırlı olmakla birlikte (yaklaşık %5-10 aralığında) istatistiksel olarak anlamlı bağımsız açıklayıcı güç sağladığını ortaya koymaktadır. Bulgular ayrıca, bu katkının özellikle mal harcamaları üzerinde yoğunlaştığını ve tüketici güven endekslerinin yalnızca geleceğe yönelik gelir ya da servet beklentilerini yansıtan bir gösterge olmanın ötesinde, tüketim davranışlarına ilişkin bağımsız bir bilgi içeriğine sahip olduğunu göstermektedir.

Dées ve Brinca (2011), 1985 – 2010 dönemini kapsayan çalışmalarında, ABD ve Euro bölgesi ekonomileri için tüketici güveninin tüketim harcamalarını öngörmedeki rolünü ve bu göstergelerin ekonomik temellerin ötesinde ilave bir bilgi sağlayıp sağlamadığını incelemiştir. Çalışmada, Granger nedensellik testleri ve Vektör Otoregresif (VAR) analizinin yanı sıra, TGE'deki büyük ölçekli değişimlerin etkisini ayrıştırmak ve güvenin hangi koşullar altında tüketim harcamalarının tahmininde daha güçlü bir gösterge haline geldiğini belirlemek amacıyla doğrusal olmayan eşik modelleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, tüketici güven endekslerinin özellikle anket temelli göstergelerde belirgin dalgalanmaların yaşandığı dönemlerde, tüketim harcamalarının tahmin edilmesinde istatistiksel olarak anlamlı ve artan bir öngörü gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca yazarlar, ABD tüketici güven endekslerinin Euro Bölgesi'ndeki duyarlılık göstergelerine öncülük ettiğini ortaya koyarak, şokların uluslararası düzeyde aktarımında bir güven kanalının varlığına işaret eden bulgular sunmaktadır.

Beltrán ve Durré (2003). ABD ve Belçika ekonomilerini karşılaştırmalı olarak ela aldıkları çalışmalarında, TGE'nin belirleyicilerini ve özellikle hisse senedi piyasalarındaki dalgalanmalarını bu endeks üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Eşbütünleşme analizi ile Bayesçi çerçevede zamanla değişen parametrelere ve yapısal kırılmalara izin veren doğrusal olmayan modelleme tekniklerinin birlikte kullanıldığı çalışmada, tüketici güvenini açıklayan parametrelerin zaman içerisinde sabit kalmadığı ve 1990'lı yılların başında belirgin bir yapısal

kırılmasının ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, 1980'li yıllarda tüketici güveninin ağırlıklı olarak temel makroekonomik göstergeler tarafından belirlendiği bir yapıdan, 1990'lı yıllarda özellikle ABD ekonomisi için hisse senedi fiyatlarının güven üzerindeki açıklayıcı gücünün belirgin biçimde arttığı bir yapıya geçildiğini göstermektedir. Buna karşılık, hanehalkı portföyünde hisse senetlerinin payının görece düşük olduğu Belçika'da benzer bir etkinin gözlemlenmemesi, ABD'de tespit edilen ilişkinin yalnızca beklentilere dayalı bir sinyal etkisinden ibaret olmadığını; doğrudan servet etkisi kanalıyla işlendiğini ortaya koymaktadır.

Tunalı ve Özkan (2016), Türkiye ekonomisi için 2004:01 – 2015:12 dönemine ait aylık veriler kullanarak Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ile TGE arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri ampirik olarak incelemiştir. Çalışmada Johansen eşbütünleşme testi ile Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) çerçevesinde Granger nedensellik analizleri uygulanmış ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Analiz sonuçları, kısa dönemde TÜFE'den TGE'ye doğru işleyen tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, enflasyon oranındaki değişimlerin ve fiyat artışlarının nihai tüketiciye yansımasının, tüketicilerin ekonomiye ilişkin algı ve güven düzeylerinin oluşumunda belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Topçu (2024), Türkiye ekonomisinde TGE'nin belirleyicini ele aldığı çalışmasında, 2014 – 2024 dönemine ait aylık verileri ARDL sınır testi yaklaşımı çerçevesinde analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, tüketici güvenini etkileyen faktörlerin kısa ve uzun dönemlerde farklı dinamikler sergilediğini ortaya koymaktadır. Analiz sonuçlarına göre, kısa dönemde tüketici güveni üzerinde en güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip değişkenin reel döviz kuru olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, uzun dönemde döviz kurunun etkisi anlamsızlaşırken, tüketici güveni ile enflasyon ve işsizlik oranları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve ters yönlü ilişkiler saptanmıştır. Bu bulgular doğrultusunda, kalıcı bir güven ortamının tesis edilebilmesi için kısa vadeli döviz kuru müdahalelerinden ziyade fiyat istikrarının sağlanmasına ve işsizlikle mücadeleye odaklanan politikaların önemi vurgulanmıştır.

Uluslararası literatürde tüketici güveni ile tüketim harcamaları arasındaki ilişki kapsamlı biçimde incelenmiş olmasına karşın, Türkiye literatüründe bu ilişkinin doğrudan ele alındığı çalışmaların sayısı sınırlı kalmaktadır. Türkiye ekonomisine odaklanan ampirik çalışmaların büyük bir bölümü, TGE'yi finansal piyasalar, ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve enflasyon gibi makroekonomik göstergelerle ilişkilendirmektedir. Buna karşılık, özellikle dayanıklı tüketim malları bağlamında tüketici güveninin talep üzerindeki dinamik etkilerini irdeleyen çalışmaların görece azlığı, literatürde önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Bu çerçevede, tüketici güveni ile tüketim harcamaları arasındaki ilişkinin Türkiye ekonomisi özelinde ayrıntılı biçimde analiz edilmesi hem mevcut literatürün derinleştirilmesine hem de politika yapıcılar açısından anlamlı çıkarımlar üretilmesine katkı sağlayacaktır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde tüketici güveni ile dayanıklı tüketim malları talebi arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 2012:01 – 2025:10 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılmıştır. Veri setinin başlangıç yılı olarak 2012'nin seçilmesinde, bu dönemin Türkiye'de tüketici davranışları ve makroekonomik göstergelerde belirgin değişimlerin gözlemlendiği bir

sürece karşılık gelmesi etkili olmuştur. Toplam 166 gözlemden oluşan veri setinde yer alan değişkenler ve bunlara ilişkin veri kaynakları aşağıda açıklanmaktadır.

Dayanıklı tüketim malları talebi (*ln_talep*), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından perakende satış hacmi endeksi kapsamında yayımlanan "ses ve görüntü cihazları, hırdavat, boya ve cam, elektrikli ev aletleri, mobilya vb." alt grubuyla temsil edilmiştir. Seri, mevsimsellikten arındırılmış olup, varyansın stabilize edilmesi ve katsayıların esneklik cinsinden yorumlanabilmesi amacıyla doğal logaritması alınarak modele dahil edilmiştir.

Tüketici güven endeksi (*ln_guven)* TÜİK ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) iş birliğiyle hesaplanan ve tüketicilerin kişisel mali durumları ile genel ekonomik görünüme ilişkin beklentilerini yansıtan endeks verisinden oluşmaktadır. Bu seri de analizde logaritmik formda kullanılmıştır. Analiz döneminde ele alınan tüketici güveni ve dayanıklı tüketim malları talebi serilerinin zaman içindeki seyri Görsel 1'de sunulmuştur.

Görsel 1. Tüketici Güveni ve Dayanıklı Mal Talebi Serilerinin Seyri (2012-2025)

Faiz oranı (*faiz)* değişkeni, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) elde edilen, bankalarca kullandırılan ihtiyaç kredilerine ilişkin ağırlıklı ortalama faiz oranlarını ifade etmektedir. Tüketim kararlarında alternatif maliyeti temsil etmesi nedeniyle faiz oranı modele kontrol değişkeni olarak dahil edilmiştir.

Ekonometrik yöntem olarak, değişkenler arasındaki dinamik etkileşimleri ve olası içsellik sorunlarını dikkate alabilen Vektör Otoregresif (VAR) modeli tercih edilmiştir. VAR yaklaşımı, yapısal bir kısıtlama getirmeksizin sistemde yer alan her değişkeni hem kendi gecikmeli değerlerinin hem de diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bir fonksiyonu olarak tanımlamaktadır (Sims, 1980). Bu yönüyle VAR modeli, tüketici güveni ile dayanıklı tüketim talebi arasındaki olası çift yönlü etkileşimlerin analiz edilmesinde literatürde yaygın olarak

kullanılan uygun bir yöntem sunmaktadır. Çalışmada tahmin edilen VAR modelinin matematiksel gösterimi Eşitlik 1'deki gibidir:

$$Y_t = c + \sum_{i=1}^{p} A_i\, Y_{t-i} + \varepsilon_t \qquad (1)$$

Bu denklemde Y_t, $(ln_talep_t, ln_guven_t, faiz_t)$değişkenlerinden oluşan $k \times 1$boyutlu içsel değişkenler vektörünü; c, sabit terimler vektörünü; A_i, tahmin edilecek katsayılar matrisini ve $\varepsilon_t$ise ortalaması sıfır olan hata terimleri vektörünü temsil etmektedir. Modelde yer alan optimal gecikme uzunluğu (p), Akaike Bilgi Kriteri (AIC) dikkate alınarak belirlenmiştir (Akaike, 1974).

Analiz süreci birkaç aşamada yürütülmüştür. İlk olarak, serilerin durağanlık özellikle Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi yardımıyla incelenmiştir (Dickey ve Fuller, 1979). Ardından Akaike Bilgi Kriteri (AIC) esas alınarak uygun gecikme uzunluğu belirlenmiş ve VAR modeli tahmin edilmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin yönü Granger nedensellik testi ile analiz edilirken (Granger, 1969), tüketici güveni ve faiz oranlarındaki şokların dayanıklı tüketim talebi üzerindeki etkilerinin zaman içindeki seyri ve büyüklüğü etki-tepki fonksiyonları aracılığıyla değerlendirilmiştir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Bu bölümde, çalışmada kullanılan veri setine ilişkin durağanlık analizleri, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri ve etki-tepki fonksiyonlarından elde edilen ampirik bulgular sunulmaktadır.

4.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Zaman serisi analizlerinde sahte regresyon probleminden kaçınmak amacıyla, öncelikle serilerin durağanlık özellikleri incelenmiştir. Bu kapsamda uygulanan genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi sonuçları Çizelge 1'de sunulmaktadır.

Çizelge 1. ADF Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzey [I(0)] (t-istatistiği)	Olasılık (Prob.)	Birinci Fark [I(1)] (t-istatistiği)	Olasılık (Prob.)
ln_talep	-1.361	0.6008	-14.556*	0
ln_guven	-2.629	0.0872	-12.868*	0
faiz	0.168	0.9704	-8.473*	0

Elde edilen sonuçlara göre, *ln_talep, ln_guven* ve *faiz* değişkenlerinin düzey değerlerinde durağan olmadıkları ve birim kök içerdikleri görülmektedir. Ancak serilerin birinci farkları alındığında, tüm değişkenlerin %1 önem düzeyinde durağan hale geldikleri (p<0.01) tespit edilmiştir. Bu bulgu, söz konusu serilerin birinci dereceden bütünleşik, yani I(1) olduklarını göstermektedir. Değişkenlerin aynı mertebeden bütünleşik olması, VAR modelinin tahmini için gerekli olan temel ön koşulun sağlandığını işaret etmektedir.

4.2. VAR Modeli ve Granger Nedensellik Testi

Değişkenlerin I(1) olduğunun belirlenmesinin ardından, Akaike Bilgi Kriteri (AIC) esas alınarak optimal gecikme uzunluğu 2 olarak seçilmiş ve VAR modeli bu doğrultuda tahmin edilmiştir. Modelin detaylı katsayı tahmin sonuçları çalışmanın sonunda yer alan EK-1'de sunulmuştur. Tahmin edilen modelin ters köklerinin birim çember içerisinde yer aldığı ve modelin istikrar koşunu sağladığı tespit edilmiştir. Bu durum, modelden elde edilen etki-tepki fonksiyonlarının güvenilir olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasındaki öncül-artçıl ilişkilerin belirlenmesi amacıyla Granger Nedensellik testi sonuçları Çizelge 2'de özetlenmektedir.

Çizelge 2. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

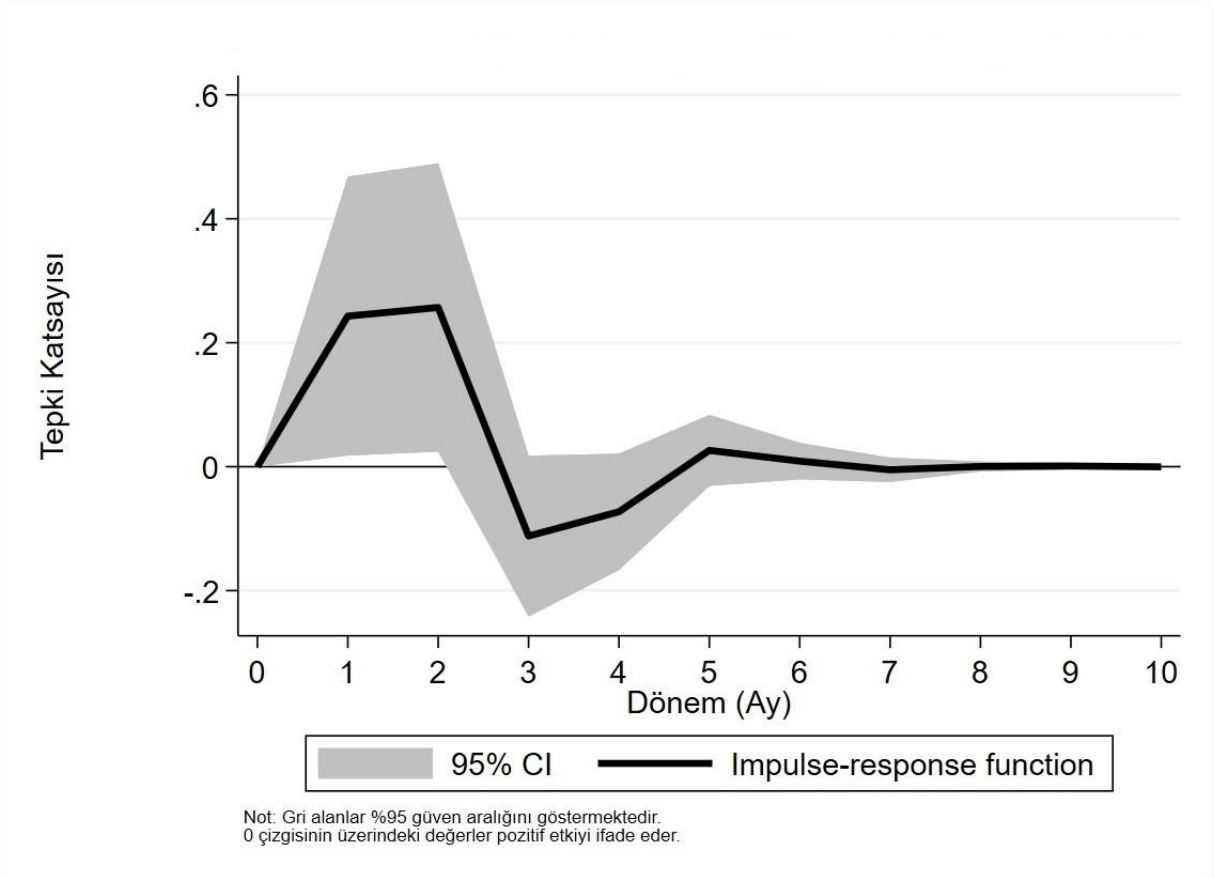
Boş Hipotez (H0)	Chi-kare ($\chi 2$)	Olasılık (Prob.)	Sonuç
ln_guven↛ln_talep (Güven, talebin nedeni değildir)	9.67*	0.008	H0 RED (Nedensellik Var)
ln_talep↛ln_guven (Talep, güvenin nedeni değildir)	3.44	0.179	H0 KABUL (Nedensellik Yok)
faiz↛ln_talep (Faiz, talebin nedeni değildir)	3.79	0.150	H0 KABUL (Nedensellik Yok)

Analiz bulguları, tüketici güveninden dayanıklı tüketim malları talebine doğru %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Buna karşılık, dayanıklı tüketim malları talebinden tüketici güvenine doğru herhangi bir ters yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Ayrıca, faiz oranlarından dayanıklı tüketim malları talebine doğru istatistiksel olarak anlamlı bir Granger nedensellik ilişkisi bulunmadığı görülmektedir. Bu sonuçlar, hanehalkı tüketim kararlarında güven ve beklenti kanalının faiz oranlarıyla temsil edilen maliyet kanalına kıyasla daha baskın bir rol oynadığını düşündürmektedir.

4.3. Etki-Tepki Fonksiyonları

Değişkenlerin birim şoklara verdikleri tepkilerin zaman içindeki seyrini ortaya koymak amacıyla hesaplanan etki-tepki fonksiyonları Görsel 2'de sunulmaktadır. Bu çerçevede, tüketici güveninde meydana gelen bir şokun dayanıklı tüketim malları talebi üzerindeki etkisi çalışmanın temel odak noktasını oluşturmaktadır.

Görsel 2. Etki-Tepki Grafiği

Görsel 2 incelendiğinde, tüketici güven endeksinde (ln_guven) meydana gelen bir standart sapmalı pozitif şokun, dayanıklı tüketim malları talebi (ln_talep) üzerinde anlık, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki yarattığı görülmektedir. Söz konusu pozitif etki birinci ayda başlamakta ve ikinci ayda zirve noktasına ulaşmaktadır. %95 güven aralığı incelendiğinde, etkinin ilk iki dönem boyunca istatistiksel olarak anlamlı olduğu, ancak üçüncü aydan itibaren güven aralığının sıfır noktasını kapsamasıyla birlikte etkinin istatistiksel olarak anlamlılığını yitirdiği ve denge düzeyine yakınsadığı görülmektedir.

5. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu çalışmada, 2012:01 – 2025:10 dönemine ait aylık veriler kullanılarak, tüketici güveni ve faiz oranlarının dayanıklı tüketim malları talebi üzerindeki dinamik etkileri Vektör Otoregresif (VAR) modeli, Granger nedensellik testleri ve etki-tepki fonksiyonları aracılığıyla analiz edilmiştir.

Elde edilen ampirik bulgular, Türkiye'de hanehalkının dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama kararlarında beklenti ve güven kanalının, faiz oranlarıyla temsil edilen maliyet kanalına kıyasla daha belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Granger nedensellik testi sonuçları, tüketici güveninden dayanıklı tüketim malları talebine doğru istatistiksel olarak anlamlı ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisine işaret etmektedir. Etki-tepki analizi bulguları da bu sonucu desteklemekte; tüketici güveninde meydana gelen olumlu bir şokun, dayanıklı mal talebini ilk iki ay içerisinde hızlı ve anlamlı biçimde artırdığını, üçüncü aydan itibaren ise etkinin giderek sönümlenerek denge düzeyine yaklaştığını ortaya koymaktadır. Bu durum,

tüketicilerin geleceğe ilişkin beklentilerinin iyileştiği dönemlerde, harcama kararlarını ertelemeden ve kısa süre içinde hayata geçirdiklerini göstermektedir.

Çalışmanın dikkat çekici bir diğer bulgusu, incelenen dönemde ihtiyaç kredisi faiz oranlarının dayanıklı tüketim malları talebi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir Granger-nedeni oluşturmamasıdır. Teorik çerçevede faiz oranlarının tüketim kararları üzerinde önemli bir maliyet unsuru olması beklenmekle birlikte, bu sonucun zayıf kalması; 2012 sonrası dönemde yoğunlaşan makroihtiyati düzenlemeler, yüksek ve oynak enflasyon ortamında reel faizlerin seyri ile tüketicilerin fiyat artışlarından kaçınma güdüsüyle öne çekilmiş talep davranışları sergilemeleri gibi yapısal faktörlerle ilişkilendirilebilir.

Bu bulgular doğrultusunda politika yapıcılara yönelik bazı çıkarımlar ve öneriler geliştirilebilir. Öncelikle, analiz sonuçları, iç talebi yönlendirmeye yönelik politikaların yalnızca faiz oranlarına dayandırılmasının sınırlı bir etki yaratabileceğini göstermektedir. Tüketim kararları üzerinde belirleyici olan temel unsurun güven ve beklentiler olduğu dikkate alındığında, para politikası uygulamalarında iletişim stratejisinin, şeffaflığın ve öngörülebilirliğin en az politika faizine ilişkin kararlar kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci olarak, tüketici güveninin kalıcı biçimde artırılabilmesi, büyük ölçüde fiyat istikrarının sağlanmasına ve hanehalkının satın alma gücünün korunmasına bağlıdır. Enflasyonist belirsizliklerin azaltılması, tüketicilerin geleceğe ilişkin algılarını olumlu yönde etkileyerek dayanıklı tüketim malları piyasasında daha dengeli ve öngörülebilir bir talep yapısının oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Son olarak, faiz kanalının talep üzerindeki sınırlı etkisi, parasal aktarım mekanizmasının etkinliğinin artırılabilmesi için politika bileşiminin önemine işaret etmektedir. Makroihtiyati tedbirlerin, sadece kredi hacmini sınırlayıcı bir araç olarak değil, aynı zamanda tüketicilerin geleceğe daha güvenle bakmalarını sağlayacak yapısal reformlarla desteklenmesi, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından kritik bir rol oynayacaktır.

Sonuç itibarıyla, Türkiye ekonomisinde dayanıklı tüketim malları talebinin, finansal maliyetlerden ziyade algılar ve beklentiler tarafından şekillendiği görülmektedir. Bu çerçevede, politika yapıcıların niceliksel hedeflerin ötesine geçen, ekonomik aktörlerin güvenini tesis etmeyi önceleyen bütüncül bir yaklaşım benimsemeleri önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akaike, H. (1974). A new look at the statistical model identification. *IEEE Transactions on Automatic Control*, 19(6), 716-723.
2. Beltran, H., & Durré, A. (2003). *The determinants of consumer confidence: The case of the United States and Belgium* (ECON Discussion Papers, No. 2003/53). Université catholique de Louvain.
3. Carroll, C. D., Fuhrer, J. C., & Wilcox, D. W. (1994). Does consumer sentiment forecast household spending? If so, why? *The American Economic Review*, 84(5), 1397-1408.
4. Dées, S., & Soares Brinca, P. (2011). *Consumer confidence as a predictor of consumption spending: Evidence for the United States and the Euro Area* (ECB Working Paper No. 1349). European Central Bank.

5. Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
6. Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 37(3), 424-438.
7. Katona, G. (1975). *Psychological economics*. New York: Elsevier.
8. Ludvigson, S. C. (2004). Consumer confidence and consumer spending. *Journal of Economic Perspectives*, 18(2), 29–50.
9. Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 48(1), 1-48.
10. TCMB. (2025). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS). Erişim Tarihi: 15.12.2025, https://evds2.tcmb.gov.tr/
11. Topçu, U. (2024). Tüketici güven endeksinin belirleyicileri: Türkiye örneği. *Parion Akademik Bakış Dergisi*, 3(2), 67-83.
12. Tunalı, H., & Özkan, İ. E. (2016). Türkiye'de tüketici güven endeksi ve tüketici fiyat endeksi arasındaki ilişkinin ampirik analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 54-67.
13. TÜİK. (2025). Tüketici Güven Endeksi Haber Bültenleri ve İstatistiksel Tablolar. Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim Tarihi: 15.12.2025, https://data.tuik.gov.tr/

EK-1: VAR Modeli Tahmin Sonuçları

Vector autoregression

Sample: 2012m4 thru 2025m10		Number of obs	= 163
Log likelihood	= 237.3711	AIC	= -2.65486
FPE	= .0000141	HQIC	= -2.49304
Det(Sigma_ml)	= .0000109	SBIC	= -2.256278

Equation	Parms	RMSE	R-sq	chi2	P>chi2
D_ln_talep	7	.0503	0.1451	27.65809	0.0001
D_ln_guven	7	.034733	0.0445	7.591838	0.2696
D_faiz_oran	7	2.06575	0.2422	52.08598	0.0000

	Coefficient	Std. err.	z	P>|z|	[95% conf.	interval]
D_ln_talep						
ln_talep						
LD.	-.2514191	.0770443	-3.26	0.001	-.4024232	-.1004151
L2D.	-.2590754	.0770517	-3.36	0.001	-.4100939	-.108057
ln_guven						
LD.	.2429228	.1147636	2.12	0.034	.0179902	.4678555
L2D.	.2760826	.119795	2.30	0.021	.0412888	.5108765
faiz_oran						
LD.	-.0024236	.0018698	-1.30	0.195	-.0060883	.0012411
L2D.	-.001541	.0018631	-0.83	0.408	-.0051926	.0021106
_cons	.007377	.0039366	1.87	0.061	-.0003386	.0150926
D_ln_guven						
ln_talep						
LD.	-.0913992	.0532014	-1.72	0.086	-.195672	.0128736
L2D.	-.051736	.0532065	-0.97	0.331	-.1560187	.0525467
ln_guven						
LD.	.0067011	.0792477	0.08	0.933	-.1486215	.1620238
L2D.	-.0976565	.082722	-1.18	0.238	-.2597886	.0644756
faiz_oran						
LD.	-.0017642	.0012911	-1.37	0.172	-.0042948	.0007664
L2D.	-.0002907	.0012865	-0.23	0.821	-.0028122	.0022309
_cons	.0004038	.0027183	0.15	0.882	-.0049241	.0057316
D_faiz_oran						
ln_talep						
LD.	3.861007	3.164122	1.22	0.222	-2.340558	10.06257
L2D.	4.040887	3.164424	1.28	0.202	-2.16127	10.24304
ln_guven						
LD.	-16.62356	4.713212	-3.53	0.000	-25.86128	-7.38583
L2D.	2.57926	4.919844	0.52	0.600	-7.063457	12.22198
faiz_oran						
LD.	.4558474	.0767899	5.94	0.000	.305342	.6063528
L2D.	-.1455242	.0765155	-1.90	0.057	-.2954918	.0044434
_cons	.1425237	.1616712	0.88	0.378	-.1743461	.4593935

DİJİTAL REKLAMCILIĞIN YENİ YÜZÜ: YAPAY ZEKÂ TABANLI PAZARLAMA STRATEJİLERİNE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

[1]Öğr. Gör. Dr. Öznur AKTAŞ

Kocaeli Üniversitesi Gazanfer Bilge Meslek Yüksekokulu

oznur.aktas@kocaeli.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-0904-0653

ÖZET

Dijital teknolojilerin gelişimi ile birlikte reklamcılık alanında köklü değişimler meydana gelmiştir. Günümüzde pazarlama faaliyetleri veri odaklı ve daha kişiselleştirilmiş reklam kampanyaları ile otomatik süreçlere dönüştürülerek yürütülmektedir. Bu dönüşüm sürecinde büyük rolü olan **yapay zekâ**, reklamcılıkta yalnızca bir tanıtım aracı olarak değil, karar destek sistemlerinde önemli bir stratejik araç olarak değerlendirilmektedir. Büyük veri analitiği, makine öğrenimi ve veri örüntülerini öğrenen ve olasılıkla tahmin eden öngörüsel modelleme gibi teknolojiler, işletmelerin daha isabetli hedefleme yapmalarına, tüketici ile etkileşimli bir iletişim sürdürmelerine ve reklam performanslarını önemli ölçüde artırmalarına olanak sağlamaktadır (Haleem vd., 2022; Kumar vd., 2024b). Literatür incelendiğinde, son yıllarda yapay zekâ destekli reklam stratejileri, **kişiselleştirme, üretici yapay zekâ uygulamaları**, tüketici davranışlarının analizi gibi konularda bir yoğunlaşmanın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, açıklanabilir yapay zekâ, yapay zekânın kullanımında etik ilkeler, yapay zekâ kaynaklı önyargı, tüketici haklarının gözetilmesi ve bölgesel farklılıklar gibi alanlarda henüz yeterli miktarda araştırma yapılmadığı tespit edilmiştir.

Literatürün değerlendirilmesi sonucunda, yapay zekâ destekli reklamcılığın pazarlama disiplini açısından verimlilik, etkililik ve ölçülebilirlik sağlamakla birlikte güven, şeffaflık ve etik sorumluluk bağlamında da yeni bir tartışma alanı oluşturduğu görülmüştür. Bu çalışma, dijital reklamcılığın evrimiyle birlikte yapay zekânın pazarlama stratejilerinde kullanımını kavramsal bir çerçevede inceleyerek, gelecekteki araştırmalara araştırma önerileri sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Reklamcılık, Yapay Zekâ, Etik Pazarlama

THE NEW FACE OF DIGITAL ADVERTISING: A CONCEPTUAL OVERVIEW OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE BASED MARKETING STRATEGIES

ABSTRACT

With the development of digital technologies, radical changes have occurred in the field of advertising. Today, marketing activities are carried out through automated processes with data-driven and more personalized advertising campaigns. Artificial intelligence, which plays a major role in this transformation process, is considered not only as a promotional tool in

advertising but also as an important strategic tool in decision support systems. Technologies such as big data analytics, machine learning, and predictive modeling enable businesses to target more accurately, maintain interactive communication with consumers, and significantly improve their advertising performance (Haleem et al., 2022; Kumar et al., 2024b). A review of the literature reveals a concentration in recent years on topics such as AI-supported advertising strategies, personalization, generative AI applications, and consumer behavior analysis. However, it has been determined that sufficient research has not yet been conducted in areas such as explainable AI, ethical principles in the use of AI, AI-induced bias, the protection of consumer rights, and regional differences. A review of the literature reveals that AI-powered advertising, while providing efficiency, effectiveness, and measurability within the marketing discipline, also creates a new area of discussion in terms of trust, transparency, and ethical responsibility. This study aims to examine the use of artificial intelligence in marketing strategies within a conceptual framework, alongside the evolution of digital advertising, and to offer research suggestions for future studies.

Keywords: Digital Advertising, Artificial Intelligence, Ethical Marketing

GİRİŞ

21. yüzyılın en belirleyici ekonomik, sosyal ve kültürel değişim araçlarından biri olan dijitalleşme, pazarlama anlayışında da büyük değişimlere yol açmıştır. İnternetin yaygınlaşması, büyük veriden yararlanılarak iletişimin hız kazanması, sosyal medya platformlarının çeşitlenmesi, gelişmesi ve kullanım yoğunluğun artması gibi gelişmeler işletmelerin tüketicileriyle iletişim kurma biçimlerini değiştirmiştir. Meydana gelen bu değişim, reklamcılık faaliyetlerini geleneksel kitle iletişiminden uzaklaşarak daha **kişiselleştirilmiş ve ölçülebilir** bir yapıya dönüştürmüştür (Haleem vd., 2022). Artık işletmeler tüketiciyle televizyon, gazete gibi geleneksel iletişim araçları yerine dijital ortamlarda daha etkili iletişim kurmaktadır. Özellikle reklamcılık alanında büyük rol oynayan yapay zekâ teknolojileri, bu iletişimde büyük bir farklılıklar yaratmıştır.

Yapay zekâ, birçok sektörü derinden etkilerken şüphesiz ki pazarlama yapay zekâdan en çok fayda sağlayacak alanlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Davenport vd., 2020). Küresel yönetim danışmanlık firması olan McKinsey ve Company, 19 farklı sektör ve dokuz iş fonksiyonunu kapsayan 400'den fazla yapay zekâ kullanım örneğini içeren bir analiz yaparak, yapay zekânın en önemli potansiyelinin pazarlama ve satışla ilgili alanlarda olduğunu belirtmiştir (Chui vd., 2018). Reklamcılık alanında kullanılan yapay zekâyı sadece teknik bir araç olarak görmemek gerekir. Yapay zekâ aynı zamanda işletmelere rekabet avantajı sağlayan önemli de bir araçtır. Büyük veri, makine öğrenimi ve öngörüsel modelleme gibi araçlar sayesinde reklamların oluşturulması ve insanlara ulaştırılması büyük ölçüde değişmeye devam etmektedir (Kumar vd., 2024b). Artık reklam kampanyaları ya da hedefleme yalnızca demografik bilgilere göre değil kullanıcıların davranışlarına, eğilimlerine veya çevrimiçi etkileşim şekillerine göre oluşturulmaktadır. Günümüzde yapay zekâ, reklam süreçlerinin neredeyse her aşamasında büyük oranda kullanılmaktadır. Geliştirilen otomatik sistemler ile doğru hedefleme, kişiselleştirilmiş reklamlar ve kampanyalar, en doğru kampanya seçimi,

içerik üretimi, reklam ve kampanyaların performans değerlendirmesi gibi birçok süreçte yapay zekâ araçlarından faydalanılmaktadır. Kullanılan bu sistemler sayesinde tüketicinin ilgi alanları, tüketim alışkanlıkları ile ilgili bilgiler elde edilerek tüketiciye özel teklifler sunulabilir veya tüketicinin ilgilendiği ürünler önerilebilir. Yaşanan bu dönüşüm, *"reklamcılığın tarihindeki en kapsamlı otomasyon dalgası"* olarak nitelendirilmektedir (Ford, 2023). Gao vd. (2023), yapay zekâ desteğiyle oluşturulan reklamları *"kullanıcı odaklı pazarlama deneyiminin kurucu unsuru"* olarak değerlendirmiştir. Son zamanlarda sıkça duymaya başladığımız üretken yapay zekâ (GAI) ile bir reklamın metinleri, görselleri ve videoları otomatik olarak oluşturulabilir, bu sayede hem yaratıcı bir reklam hazırlanabilir hem de süreç çok daha hızlı tamamlanabilir (Kshetri vd., 2024b). Yapay zeka destekli otomasyon, kişiselleştirme ve analitik sistemler, reklam kampanyalarının daha verimli ve etkin şekilde yürütülmesine olanak sağlamaktadır (Haleem vd., 2022; Gao vd., 2023). Ancak bu gelişmelerin yanında göz ardı edilemeyecek veri gizliliği, etik sorumluluk, şeffaflık gibi tartışmalı konular da gündeme gelmiştir.

Bu bağlamda, özellikle yapay zekâ teknolojileri ile şekillenen dijital reklamcılığın güncel yönelimlerini anlamak, hem akademik hem de sektörel düzeyde önemli bir gereklilik hâline gelmiştir. Bu çalışma, yapay zekâya dayalı dijital reklamcılığın kavramsal çerçevesini literatür odaklı bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, dijital reklamcılığın tarihsel gelişimi ve dijital reklamcılıkta kullanılan yeni trendleri, yapay zekâ destekli reklam stratejilerinin teorik temelleri ele alınmış ve literatürde konuyla ilgili araştırma eğilimleri ile araştırma boşlukları değerlendirilerek gelecek araştırmalara yönelik öneriler sunulmuştur.

Dijital Reklamcılığın Evrimi ve Güncel Araştırma Eğilimleri

İnternetin yaygınlaşması ve dijital ortamların artmasıyla birlikte dijital reklamcılık, pazarlama faaliyetlerinde büyük bir devrim yaratmaya başlamıştır. 1990'lı yılların başında ilk tıklanabilir banner reklamların ortaya çıkmasıyla birlikte dijital reklamcılık hızla gelişmeye ve popüler olmaya başlamıştır (Ungureanu ve Popescu, 2022). 1990'ların sonlarına doğru, tıklama başı ödeme modeli arama motorlarında kullanılmaya başlamıştır (Fain ve Pedersen, 2006). 2000'li yıllara gelindiğinde sosyal medya platformlarının gelişimi reklamların formatını ve reklam için kullanılan kanalları değiştirmiştir. Sosyal medya kullanım oranları yükselip içerik üretimi arttıkça işletmeler bu kanalları kullanmaya başlamış ve sosyal medya reklamları, influencer pazarlama gibi yeni pazarlama stratejileri yaygınlaşmıştır (Kaplan ve Haenlein, 2010). 2000–2019 yılları arasında dijital pazarlama araştırmalarının bibliyometrik analizini yapan bir çalışma, pazarlama araştırmalarının arttığını ve alana olan akademik ilginin belirgin bir şekilde genişlediğini belirtmektedir (Faruk vd., 2021). Özellikle mobil cihazların kullanım yaygınlığının artması reklamverenleri mobil reklam stratejilerine yönlendirmiştir (Basimakopoulou vd., 2022).

Reklamcılık dünyasındaki bu önemli bir dönüşüm ile reklamverenler sabit banner reklamlar ve tıklama başına ödeme modelleri yerine dijital kanallara yönelmeye ve **daha gelişmiş, daha iyi ölçüm yapabilen ve veri işleme gücü yüksek teknikler** kullanmaya başlamışlardır. Örneğin, çevrimiçi reklamcılıkta devrim niteliğindeki gelişmelerden biri olan *gerçek zamanlı teklif*

verme, her bir reklam gösterimi için **milisaniyeler içinde dinamik teklif verilmesine** olanak tanımakta, anlık olarak kişiselleştirilmiş hedefleme yaparak reklam bütçelerinin daha verimli kullanılmasını sağlamaktadır. Reklamcılık alanındaki bu dönüşüm sürecinde artık reklamcılık yalnızca yayıncıların sunduğu reklam alanlarının satın alınmasından ibaret olmayıp, **kullanıcı verilerine dayalı, anlık geri bildirimlere açık ve etkileşim düzeyi yüksek** bir hale dönüşmüştür. Gerçek zamanlı teklif vermenin sağladığı bu avantaj sayesinde reklamverenler, kullanıcılara özel reklam mesajları yönlendirebilmekte, maliyet etkinliği ve dönüşüm oranlarını arttırabilmektedir (Wang vd., 2017). Ancak bu sistemin kendine özgü bazı zorlukları da vardır. Örneğin, bir web sitesindeki trafik yoğunluğu, reklamın gösterileceği kişi sayısı, kullanıcıların o anki davranışları gibi durumlar anlık değiştiği için teklif verme sürecinde kampanya performans göstergeleri sık sık dalgalanabildiği için reklamverenlerin bütçelerini yönetmelerini ve kampanya sonuçlarını öngörmesi zorlaşabilir (Zhang vd., 2016). Yapay zekânın pazarlama alanındaki kullanım örneklerinden biri olan Amazon Prime Air, teslimat hizmetlerini deneyimleme konusunda devrim niteliğinde dikkat çekici bir yapay zekâ uygulamasıdır. Prime Air ile müşteri sipariş verildikten sonra 30 dakika içinde paketler müşterilere otonom olarak dronlar kullanarak teslim edilebiliyor (Davenport vd., 2020).

Yapay zekâ sistemleri, kullanıcı davranışlarına dayalı tahmin modelleri kurarak hangi reklam mesajının hangi kullanıcıya ve ne zaman gösterileceğini belirleyebilmektedir. Bu sayede reklamverenler reklam stratejileri daha esnek, dinamik ve veriye dayalı hale getirerek önemli avantajlar elde etmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar, dijital pazarlama otomasyonunda yapay zekânın müşteri segmentasyonu, içerik kişiselleştirme ve kampanya optimizasyonu gibi alanlarda işletmelere önemli katkılar sunduğunu göstermektedir (İslam vd., 2024; Gülbaşı, 2024). Kumar vd. (2024b), çalışmalarında, pazarlama alanında yapay zekânın hedefleme doğruluğu, kişiselleştirilmiş deneyim, karar destek sistemleri şeklinde üç temel katkısının olduğunu belirtmişlerdir. Yapay zekâ desteğiyle oluşturulan reklam sistemleri, büyük veri analizinden faydalanarak kullanıcıların geçmiş davranışlarını, demografik özelliklerini ve ilgi alanlarını tespit ederek her kullanıcıya özel içerik sunmaktadır (Kumar vd., 2024b). Yapay zekânın pazarlama alanında bir başka kullanım örneği de ses analizi yaparak müşterinin sorunlarını ve ihtiyaçlarını anlayabilmesidir. Gelişmiş ses analizi yeteneklerini kullanan bir yapay zekâ sistemi, müşterinin ses tonundan müşterinin bahsetmediği bir sorunu tespit edebilir, müşteri bir sorunu açıkça dile getirmese bile sesinden kararsız olma, memnuniyet ya da endişe durumunu tespit ederek gerçek zamanlı geri bildirim sağlanabilmesine olanak sağlamaktadır (Davenport vd., 2020).

Dijital reklamcılığın gelişiminde yalnızca teknolojik faktörler değil, tüketici davranışlarında yaşanan değişimler de büyük rol oynamaktadır. Mobil cihazların kullanımının yaygınlaşması, çoklu ekran kullanımı ve dikkat süresinin kısalması, reklamcılığın daha **anlık, görsel ve etkileşimli** hâle gelmesi zorunlu hale gelmiştir. Dikkat çekme kapasitesi yüksek içerikler olarak ön plana çıkan video reklamların, sosyal medya entegrasyonunun etkileşimi ile marka sadakatini artırdığına yönelik tespitler yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur (Dilek ve Çatı, 2023; Prihatiningsih vd., 2025; Hollebeek vd., 2014; Fadeeva vd., 2024; De Veirman vd., 2017; Lou ve Yuan, 2019). Günümüzde TikTok, Instagram Reels ve YouTube Shorts gibi kısa formatlı videolar reklam stratejilerinin merkezinde yer almaya başlamıştır. Gao vd. (2023),

yapay zekânın reklamcılıkta hedefleme ve kişiselleştirme süreçlerini güçlendirdiğini, büyük veri analizine dayalı olarak içerik üretimi ve reklam optimizasyonunun daha etkili biçimde gerçekleştirilebildiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Prihatiningsih vd. (2025), çalışmalarında modern dijital reklamcılığın tüketici etkileşimini arttırdığını, dönüşüm oranı ve marka bağlılığı üzerinde doğrudan bir etki yarattığını ortaya koymuştur. Basimakopoulou vd. (2022), video tabanlı reklamların diğer reklamlara kıyasla bellek kalıcılığı ve satın alma niyeti üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, video içeriklerin algoritmalarla desteklenmesi, markaların **hikâye paylaşımı** stratejilerini de güçlendirmelerine olanak tanımaktadır (Kumar vd., 2024a). Literatürdeki bu bulgular, dijital reklamcılığın yalnızca mesaj iletme değil aynı zamanda tüketici **davranış biçimini öngören, tüketiciyle duygusal bağ kuran ve davranışları yönlendiren bir araç olduğunu** göstermektedir.

Mevcut literatür son dönemlerde, üretken yapay zekâ teknolojilerinin reklamcılıkta kullanımını ele alan çalışmalarda yükseliş olduğu göstermektedir. Bu teknolojiler, otomatik görsel ve metin olarak içerik üretimiyle reklam süreçlerinin daha esnek hale gelmesini sağlamaktadır. Kshetri vd. (2024), yapay zekânın hem içerik üretiminde hem de kişiselleştirilmiş reklam stratejilerinde dönüştürücü etkisi olduğunu bildirmektedir. Ratta vd. (2024) çalışmalarında, dikkat çekme gücü, uyumluluk, yaratıcılık, etkileşim ve satın alma niyeti açısından, insan eliyle hazırlanmış reklam içerikleri ile üretken yapay zekâ tarafından üretilmiş reklam içeriklerini karşılaştırmış ve üretken yapay zekânın insan eliyle hazırlanan reklamlara göre oldukça başarılı olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Çeber ve Çeliker (2024), üretken yapay zekâ uygulamasıyla oluşturulan reklamlarda algılanan niteliklerinin tüketiciler tarafından olumlu olarak değerlendirildiğini bildirmişlerdir.

Yapay zekânın sosyal medya pazarlaması stratejilerinde kişiselleştirme ve otomatikleştirilmiş etkileşim süreçlerine etkisini inceleyen çalışmalar, yapay zekâ kullanımının müşteri deneyimini önemli ölçüde iyileştirdiğini ortaya koymaktadır (Huang ve Rust, 2021; Dwivedi vd., 2021). Benzer şekilde yapay zekâ destekli kişiselleştirilmiş reklamların tüketicilerin satın alma niyeti üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar, kişiselleştirilmiş reklamların tüketiciler tarafından daha ilgili, güvenilir ve faydalı olarak algılandığını ve reklamlarda yapay zekâ kullanılmasının satın alma niyetini anlamlı şekilde artırdığını göstermektedir (Bleier ve Eisenbeiss, 2015). Yapay zekânın pazarlama otomasyonundaki rolünü sistematik bir şekilde değerlendiren çalışmalar ise, yapay zekâ teknolojilerinin kişiselleştirme, kampanya optimizasyonu ve müşteri deneyimi yaratma süreçlerinde kritik bir rol üstlendiğini ve pazarlama otomasyonu alanında kişiselleştirmenin en yoğun araştırılan konular arasında yer aldığını ortaya koymaktadır **(**Davenport vd., 2020; Syam ve Sharma, 2018).

Tüm bu gelişmelerin yanında, gizlilik düzenlemeleri ve teknolojik sınırlamalar da dijital reklamcılığın yeni trendlerini şekillendiren önemli gelişmeler arasında yer almaktadır (Haleem vd., 2022; Saura vd., 2024). GDPR gibi veri koruma yasaları ve üçüncü taraf çerezlerin kullanımının kısıtlanması, reklam teknolojileri açısından büyük bir baskı yaratmaktadır (Haleem vd., 2022). İnternet üzerinden kullanıcı davranışını takip etmek için yıllardır kullanılan üçüncü taraf çerezlerin kullanılmasının büyük ölçüde sınırlandırıldığı dönem olan "post-cookie" dönemi reklamcıların birinci taraf verileri gibi alternatif veri izleme teknikleri

geliştirmelerini zorunlu hale getirmiştir (Haleem vd., 2022; Saura vd., 2024). Ayrıca son yıllardaki araştırmalarda, yapay zekâ destekli reklamcılıkta algoritmaların bazı gruplara karşı taraflı sonuçlar üretmesi, şeffaf olmayan veri kullanımı ve etik sorumlulukların nasıl yerine getirileceği gibi konular da sıkça tartışılmaktadır (Haleem vd., 2022; Markou vd., 2025; Saura vd., 2024). Dijital pazarlama literatüründe yapılan çalışmaların incelenmesi sonucunda, reklam stratejilerinin oluşturulmasında yapay zekânın kullanılmasının etik boyutunu ve tüketici güvenini ele alan çalışmalarda da artış olduğu gözlemlenmiştir. Saura vd. (2024), yapay zekâ tabanlı dijital pazarlamanın etik boyutunu ele alarak incelemiş, tüketicilerin bir yandan kişiselleştirilmiş hizmetleri talep ederken diğer yandan kişisel verilerin kullanımı konusunda ciddi endişeler taşıdıklarını sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada, işletmelerin yapay zekâ temelli pazarlama uygulamalarında veri koruma, şeffaflık ve etik tasarım ilkelerine öncelik verilmesi gerektiği de vurgulamaktadır. Markou vd. (2025) ise kişiselleştirilmiş dijital içeriklerde güven, etik algısı ve tüketici kimliğinin kritik olduğunu ve tüketicilerin yapay zekâ ile üretilen kişiselleştirilmiş mesajları benimseyebilmesi için markaya duydukları güvenin ve veri kullanımının etik olduğuna ilişkin algılarının belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymuşlardır. Benzer bir çalışmada Khan vd. (2020), kozmetik sektöründe yapılan kişiselleştirilmiş pazarlama uygulamalarının tüketici güveni ve gizlilik algısı üzerindeki etkilerini değerlendirerek hedefli reklamcılığın tüketici ilgisini artırdığını ancak veri kullanımı konusunda yeterli şeffaflık sağlanmadığında güvenin hızla zayıfladığını belirtmişlerdir. Çalışma, etik veri yönetiminin kişiselleştirme stratejilerinin sürdürülebilirliği için zorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Taylor (2025), yapay zekâ tabanlı reklamcılıkta etik sınırların henüz tam olarak netleşmediğini, tüketici gizliliği ve manipülasyon risklerinin literatürde yeni bir tartışma alanı oluşturduğunu ifade etmektedir. Thakur (2025), 2020 sonrası dönemde üretilen üretken yapay zekâ destekli pazarlama/reklam çalışmalarını bir araya getirerek ve bu çalışmaların genel eğilimlerini analiz etmiştir. Çalışmada, üretken yapay zekânın pazarlama süreçlerine dâhil edilmesi, müşteri etkileşimini, deneyim kalitesini ve kişiselleştirmeyi artırdığı, markalar için daha esnek ve ölçeklenebilir kampanyalar yapılmasını sağladığı belirtilmiş, ancak etik, şeffaflık ve tüketici güveni gibi bazı sorumlulukların göz önünde bulundurulması gerektiği de vurgulanmıştır. Benzer şekilde bazı araştırmalarda da, markaların yapay zekâ tabanlı içerik önerileri ve hedefleme sistemleri sayesinde daha doğru ve hızlı karar alabildiği, ancak veri kullanımına ilişkin gizlilik endişelerinin işletmeler açısından önemli bir sorun oluşturduğu da vurgulanmaktadır (Verhoef vd., 2021; Saura vd., 2024). Bu tartışmalar, dijital reklamcılığın geleceğinde en kritik konunun “etik yapay zekâ” olacağını göstermektedir.

Yapay Zekâ Destekli Dijital Reklamcılıkta Literatürdeki Eksiklikler ve Gelişime Açık Alanlar

Yapay zekâ destekli reklamcılık literatüründe son yıllarda dikkat çeken bir yoğunlaşma olduğu gözlenmektedir. Araştırmaların büyük çoğunluğu kişiselleştirme, veri odaklı hedefleme, otomasyon gibi konulardan oluşmaktadır. Gao vd. (2023), yapay zekâ tabanlı reklamcılıkta kişiselleştirmenin, hedefleme doğruluğunu artırarak tüketiciyle daha anlamlı etkileşimler kurmayı sağladığını ifade etmektedir. Benzer biçimde, Iyelolu vd. (2024), yapay zekâ uygulamalarının, kullanıcı davranışlarını öngörmek ve dönüşüm oranlarını yükseltmek açısından önemli fırsatlar sunduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşımlar, reklamların artık

yalnızca geniş kitlelere değil daha küçük gruplara yöneltilen içeriklerle daha etkili olduğunu göstermektedir.

Dijital reklamcılıkta yapay zeka kullanımının pazarlama faaliyetlerine sunduğu katkılar üzerine ve üretken yapay zekâ uygulamalarına yönelik araştırmaların sayıları artarken (İslam vd., 2024; Gülbaşı, 2024; Kumar vd., 2024a; Davenport vd., 2020; Dilek ve Çatı, 2023; Prihatiningsih vd., 2025; Hollebeek vd., 2014; Fadeeva vd., 2024; De Veirman vd., 2017; Lou ve Yuan, 2019; Basimakopoulou vd. , 2022; Ratta vd., 2024; Çeber ve Çeliker, 2024; Huang ve Rust, 2021; Dwivedi vd., 2021; Bleier ve Eisenbeiss, 2015; Gao vd., 2023; Iyelolu vd., 2024), bu teknolojilerin uzun vadeli marka değeri, güvenilirlik ve müşteri sadakati üzerindeki etkilerini inceleyen ampirik çalışmaların hâlâ oldukça az olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar genelde kısa vadeli performans kriterlerine odaklanırken, tüketicilerin zamanla marka ile oluşturduğu duygusal bağın üretken yapay zekâ içerikleri tarafından nasıl etkilendiği gibi konuların henüz derinlemesine araştırılmadığı görülmektedir. Bu nedenle, gelecekte yapılacak araştırmaların yapay zekâya dayanan reklam içeriklerinin uzun dönemli marka ilişkileri üzerindeki etkisini deneysel ve etkinin kalıcı olup olmadığını anlayabilmek açısından zamana yayılan ölçümlerle uzun vadeli etkileri ortaya çıkarabilecek çalışma yöntemleri ile incelemesi önem arz etmektedir.

Üçüncü taraf çerezlerin kısıtlandığı Post-cookie döneminde dikkat çeken bağlamsal hedefleme, birinci taraf veri kullanımı ve yapay zeka destekli segmentasyon yöntemleri konusunda literatürde artan bir ilgi bulunsa da, bu alternatif hedefleme yöntemlerinin etkinliğini karşılaştıran ampirik araştırmalar oldukça sınırlıdır. Çalışmaların genellikle kavramsal tartışmalar veya teknik model önerileri düzeyinde kaldığı görülmektedir. Bu yeni yaklaşımların tüketici algısı, reklam başarısı ve maliyet-etkinlik üzerindeki uzun süreli ve gerçek etkilerine dair karşılaştırmalı bilgiler sınırlı kalmaktadır. Bu sebeple gelecek araştırmaların farklı hedefleme yöntemlerini deneysel ortamda karşılaştırarak hangi stratejinin hangi durumlarda daha başarılı olduğunu ortaya koyması da önemlidir.

Yapay zeka tabanlı reklamcılıkla ilgili etik sorunlar, şeffaflık ve algoritmanın verdiği kararların bazı kişi ya da gruplar için adaletsiz veya hatalı sonuçlar üretmesi gibi hususların tüketici davranışına etkilerini ölçen ampirik çalışmaların da oldukça yetersiz olduğu görülmektedir (Koçer ve Özmerdivanlı, 2019; Liu ve Sun, 2024; Pizzi, 2022; Lee, 2018). Literatür genellikle teorik çerçeveler sunmakla sınırlı kalarak (Woodruff vd., 2018; Segijn ve Strycharz, 2025; Kılıç ve Öz, 2023; Gökdemir ve Akıncı, 2019), tüketicilerin algılanan adalet, güven, mahremiyet beklentisi ve satın alma niyeti gibi faktörler doğrultusunda etik risklere verdikleri tepkileri ölçmeye yönelik çalışmalar yetersizdir. Taylor (2025) ise bu konuda temel araştırma ihtiyacına dikkat çekerek, yapay zekâ destekli reklamcılığın etik sınırlarının belirlenmesi, veri yönetiminde şeffaflığın artırılması ve manipülasyon risklerinin azaltılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, yapay zekâ destekli reklam stratejilerinin yalnızca ekonomik verimlilik olarak değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk boyutuyla da ele alınarak değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Yapay zekâ destekli reklamcılıkta etik risklerin tüketici psikolojisi üzerindeki etkilerini doğrudan ölçen deneysel çalışmaların sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, konu ile ilgili yapılacak çalışmalarda algoritmik şeffaflık ve etik

risklerin tüketici psikolojisi üzerindeki etkilerinin deneysel tasarımlar yardımıyla araştırılması bu alana önemli katkı sağlayacaktır.

Yapay zekânın üretim süreçlerine dâhil edilmesiyle reklam ekiplerindeki rol dağılımı, yaratıcılık kalitesi, karar verme süreçleri ve iş akışları belirgin bir şekilde değişmiştir. Ancak mevcut literatür bu değişimi çoğunlukla sınırlı örnekler veya kavramsal tartışmalar üzerinden ele alarak incelemektedir. Bu nedenle, gelecekteki çalışmaların yaratıcı ekiplerde yapay zekâ kullanımının süreç verimliliği, yaratıcı üretimin kalitesi ve insan-makine işbirliği deneyimini hem nicel hem de nitel yöntemlerle daha kapsamlı bir şekilde incelemesi yararlı olacaktır.

SONUÇ

Yapay zekâ teknolojilerinin pazarlama süreçlerine dâhil edilmesi, pazarlama faaliyetlerinin işleyişini büyük ölçüde değiştirmiş hatta reklamcılık alanında bir devrim yaratmıştır. Reklamcılıkta yapay zekâ araçlarının kullanılması, dijital pazarlamanın etkinliğini artırmakla kalmayıp, pazarlamanın etik, sürdürülebilir ve tüketici merkezli bir geleceğe dönüşmesinde de anahtar rol oynamaktadır. Günümüzde reklamcılık artık ürün tanıtımından ibaret olmayıp veriye dayalı karar verme, öngörüsel analiz ve kullanıcı deneyimi optimizasyonunun bir bileşeni hâline gelmiştir (Kumar vd., 2024a; Haleem vd., 2022). Bu dönüşüm süreci reklamcılığın stratejik yönünü güçlendirirken aynı zamanda algoritmaların bazı gruplara karşı taraflı sonuçlar üretmesi, şeffaf olmayan veri kullanımı ve etik sorumlulukların nasıl yerine getirileceği gibi konular da gündeme gelmiştir (Haleem vd., 2022; Markou vd., 2025; Saura vd., 2024; Taylor, 2025). Bu nedenle, açıklanabilir yapay zekâ ve ya**pay zekâ ve veri temelli sistemlerin** geliştirilmesi, uygulanması ve denetlenmesi gibi konular dijital reklamcılığın geleceğinde belirleyici bir role sahip olacaktır. Pazarlamanın geleceği, yalnızca teknolojik yeniliklere değil, veri gizliliğine saygı duyan, şeffaflık ilkelerini benimseyen ve toplumsal sorumluluğu önemseyen dijital etik anlayışına da bağlıdır.

Son yıllarda reklamcılık alanında da kullanılmaya başlanan üretici yapay zekâ teknolojileri, yaratıcı içerikler üreterek üretkenlik ve hız kazandırmıştır (Kshetri vd., 2024). Ancak bu teknolojilerin pazarlamacılara sağladığı birçok avantajın yanında yanlış bilgilendirme, manipülasyon ve özgünlük sorunları da dikkatle ele alınarak incelenmelidir. Bu soruna dikkat çeken Mukherjee (2024), yapay zekâ tarafından üretilen sahte içeriklerin pazarlama güvenilirliğini zedeleme riski olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, işletmelerin bu teknolojilerden faydalanırken etik sınırları da ihlal etmemeleri gerekmektedir.

Pazarlama alanında yapılan araştırmalar, yapay zekâ destekli reklam stratejilerine ilişkin genellikle kişiselleştirme, otomasyon, içerik üretimi, performans optimizasyonu, performans ölçümü gibi konulara odaklanmaktadır (İslam vd., 2024; Gülbaşı, 2024; Kumar vd., 2024b; Davenport vd., 2020; Dilek ve Çatı, 2023; Prihatiningsih vd., 2025; Hollebeek vd., 2014; Fadeeva vd., 2024; De Veirman vd., 2017; Lou ve Yuan, 2019; Prihatiningsih vd., 2025; Basimakopoulou vd. , 2022; Ratta vd., 2024; Çeber ve Çeliker, 2024; Huang ve Rust, 2021; Dwivedi vd., 2021; Bleier ve Eisenbeiss, 2015; Gao vd., 2023; Iyelolu vd., 2024; Saura vd., 2024; Ford, 2023). Bununla birlikte, algoritmaların karar verme süreçlerinin anlaşılır şekilde

yürütülmesi, farklı coğrafyalardaki kullanıcıların beklentilerinin dikkate alınması, kültürel değerlere uygun iletişim kurulması ve çerez kullanımının azaldığı post-cookie dönemde kullanılan verilerin şeffaf ve sorumlu şekilde kullanılması gibi alanlarda önemli araştırma boşlukları devam etmektedir (Haleem vd., 2022; Saura vd., 2024). Bu nedenle, gelecekteki araştırmalar, yapay zekânın kullanımını yalnızca teknolojik bir gelişim olarak değil, aynı zamanda kültürel, etik ve sosyo-psikolojik yönleriyle ele alarak açıklanabilir yapay zekâ çerçeveleri, etik tasarım ilkeleri ve kültürler arası karşılaştırmalı modeller üzerine yoğunlaşarak dijital reklamcılık literatürüne önemli katkılar sağlanabilir.

Bu doğrultuda, etik temelli yapay zekâ uygulamaları, dijital reklamcılığın hem akademik hem de sektörel gelişiminde sürdürülebilir rekabet avantajı sunma konusunda fırsatlar yaratmaya devam ederken konu ile ilgili yapılacak akademik çalışmalar için de önemli bir araştırma potansiyeli oluşturacaktır

KAYNAKÇA

Basimakopoulou, M., Theologou, K., & Tzavaras, P. (2022). A literature review on digital marketing: The evolution of a revolution. *Journal of Social Media Marketing*, *1*(1), 30-40.

Bleier, A., & Eisenbeiss, M. (2015). Personalized online advertising effectiveness: The interplay of what, when, and where. *Marketing Science*, *34*(5), 669-688.

Chui, M., Manyika, J., Miremadi, M., Henke, N., Chung, R., Nel, P., & Malhotra, S. (2018). Notes from the AI frontier: applications and value of deep learning. April 17. McKinsey & Company,. April 17 〈https://www.mckinsey.com/featured-insights /artificial-intelligence/notes-from-the-ai-frontier-applications-and-value-of-deep-le arning〉.

Çeber, B., & Çeliker, S. (2024). Tüketicilerin üretken yapay zekâ uygulamaları ile oluşturulan reklamlara yönelik algı ve davranışları üzerine bir saha araştırması. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (47), 289-313.

Davenport, T., Guha, A., Grewal, D., & Bressgott, T. (2020). How artificial intelligence will change the future of marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *48*(1), 24-42.

De Veirman, M., Cauberghe, V., & Hudders, L. (2017). Marketing through Instagram influencers: the impact of number of followers and product divergence on brand attitude. *International journal of advertising*, *36*(5), 798-828.

Dilek, H., & Çatı, K. (2023). Sosyal Medya Pazarlama Faaliyetlerinin Marka Sadakati Üzerindeki Etkisinde Marka İmajının Aracılık Rolü. *Güncel Pazarlama Yaklaşımları ve Araştırmaları Dergisi*, *4*(2), 113-130.

Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Ismagilova, E., Aarts, G., Coombs, C., Crick, T., ... & Williams, M. D. (2021). Artificial Intelligence (AI): Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International journal of information management*, *57*, 101994.

Fadeeva, V. (2024). The Role of Aesthetics in the Social Media Communication of Art Organizations in Venice, Italy.

Fain, D. C., & Pedersen, J. O. (2006). Sponsored search: A brief history. *Bulletin-American Society For Information Science And Technology*, *32*(2), 12.

Faruk, M., Rahman, M., & Hasan, S. (2021). How digital marketing evolved over time: A bibliometric analysis on scopus database. *Heliyon*, *7*(12).

Ford, J., Jain, V., Wadhwani, K., & Gupta, D. G. (2023). AI advertising: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, *166*, 114124.

Gao, B., Wang, Y., Xie, H., Hu, Y., & Hu, Y. (2023). Artificial intelligence in advertising: advancements, challenges, and ethical considerations in targeting, personalization, content creation, and ad optimization. *Sage Open*, *13*(4), 21582440231210759.

Gökdemir, Ş. Ş., & Akıncı, S. (2019). Çevrimiçi davranışsal reklamcılığa yönelik tüketici tutumları ve mahremiyet endişeleri. *Erciyes İletişim Dergisi*, (1), 21-38.

Gülbaşı, A. (2025). Artificial Intelligence in Marketing: Next Generation Strategies and Applications. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, *8*(3), 786-801.

Haleem, A., Javaid, M., Qadri, M. A., Singh, R. P., & Suman, R. (2022). Artificial intelligence (AI) applications for marketing: A literature-based study. *International Journal of intelligent networks*, *3*, 119-132.

Hollebeek, L. D., Glynn, M. S., & Brodie, R. J. (2014). Consumer brand engagement in social media: Conceptualization, scale development and validation. *Journal of interactive marketing*, *28*(2), 149-165.

Huang, M. H., & Rust, R. T. (2021). A strategic framework for artificial intelligence in marketing. *Journal of the academy of marketing science*, *49*(1), 30-50.

Islam, M. A., Fakir, S. I., Masud, S. B., Hossen, M. D., Islam, M. T., & Siddiky, M. R. (2024). Artificial intelligence in digital marketing automation: Enhancing personalization, predictive analytics, and ethical integration. *Edelweiss Applied Science and Technology*, *8*(6), 6498-6516.

Iyelolu, T. V., Agu, E. E., Idemudia, C., & Ijomah, T. I. (2024). Leveraging artificial intelligence for personalized marketing campaigns to improve conversion rates. *International Journal of Engineering Research and Development*, *20*(8), 253-270.

Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business horizons*, *53*(1), 59-68.

Khan, A., Sarna, S. A., & Azad, M. A. K. (2020). Personalization and Consumer Privacy: Balancing Targeted Marketing with Trust. *Journal of Business and Management Studies*, *2*(1), 68-86.

Kılıç, D., & Öz, M. (2023). Online alışverişte kişisel verilerin tüketici mahremiyeti ile ilişkisi üzerine nitel bir çalışma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *25*(1), 138-156.

Koçer, L. L., & Özmerdivanlı, H. (2019). Kişiselleştirilmiş reklamlara yönelik tutumları etkileyen faktörlerle satın alma davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, *19*(2), 427-454.

Kshetri, N., Dwivedi, Y. K., Davenport, T. H., & Panteli, N. (2024). Generative artificial intelligence in marketing: Applications, opportunities, challenges, and research agenda. *International Journal of Information Management*, *75*, 102716.

Kumar, A., Pandey, M., & Shreyaskar, P. K. (2024a). Three Decades of Digital Advertising: What the Bibliometrics Say and How AI Came into Play. *Vision*, 09722629241278149.

Kumar, V., Ashraf, A. R., & Nadeem, W. (2024b). AI-powered marketing: What, where, and how?. *International journal of information management*, *77*, 102783.

Lee, H., Todri, V., Adamopoulos, P., & Ghose, A. (2025). The Impact of Visual Generative AI on Advertising Effectiveness. *Available at SSRN 5638311*.

Lee, M. K. (2018). Understanding perception of algorithmic decisions: Fairness, trust, and emotion in response to algorithmic management. *Big data & society*, *5*(1), 2053951718756684.

Liu, Y., & Sun, X. (2024). Towards more legitimate algorithms: A model of algorithmic ethical perception, legitimacy, and continuous usage intentions of e-commerce platforms. *Computers in Human Behavior*, *150*, 108006.

Lou, C., & Yuan, S. (2019). Influencer marketing: How message value and credibility affect consumer trust of branded content on social media. *Journal of interactive advertising*, *19*(1), 58-73.

Markou, V., Serdaris, P., Antoniadis, I., & Spinthiropoulos, K. (2025). Personalization, Trust, and Identity in AI-Based Marketing: An Empirical Study of Consumer Acceptance in Greece. *Administrative Sciences*, *15*(11), 440.

Mukherjee, A. (2024). Safeguarding marketing research: The generation, identification, and mitigation of ai-fabricated disinformation. *arXiv preprint arXiv:2403.14706*.

Pizzi, G., Vannucci, V., Shukla, Y., & Aiello, G. (2022). Privacy concerns and justice perceptions with the disclosure of biometric versus behavioral data for personalized pricing tell me who you are, I'll tell you how much you pay. Consumers' fairness and privacy perceptions with personalized pricing. *Journal of Business Research*, *148*, 420-432.

Prihatiningsih, T., Panudju, R., & Prasetyo, I. J. (2025). Digital advertising trends and effectiveness in the modern era: A systematic literature review. *Golden Ratio of Marketing and Applied Psychology of Business*, *5*(1), 01-12.

Ratta, A. A., Muneer, S., & ul Hassan, H. (2024). The Impact of AI Generated Advertising Content on Consumer Buying Behavior and Consumer Engagement. *Bulletin of Business and Economics (BBE)*, *13*(2), 1152-1157.

Saura, J. R., Škare, V., & Dosen, D. O. (2024). Is AI-based digital marketing ethical? Assessing a new data privacy paradox. *Journal of Innovation & Knowledge*, *9*(4), 100597.

Segijn, C. M., & Strycharz, J. (2025). Transparency, Awareness, and Privacy Cynicism: Exploring Appropriate Dataveillance for Personalized Advertising Through Qualitative Interviews. *Journal of Interactive Advertising*, *25*(3), 272-284.

Syam, N., & Sharma, A. (2018). Waiting for a sales renaissance in the fourth industrial revolution: Machine learning and artificial intelligence in sales research and practice. *Industrial marketing management*, *69*, 135-146.

Taylor, C. R. (2025). *Editorial: Six critical research needs on the use of artificial intelligence in advertising. International Journal of Advertising*, *44*(1), 1–7.

Thakur, C. (2025). Exploring the Influence of Generative AI on Consumer Experiences and Behavioral Responses: A Systematic Literature Review and Future Research Agenda. *Available at SSRN 5341622*.

Ungureanu, A., & Popescu, D. L. (2022). Onlıne Advertısıng-Hıstory, Evolutıon, And Challenges. *Revista Economică*, *74*(3).

Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of business research*, *122*, 889-901.

Wang, J., Zhang, W., & Yuan, S. (2017). Display advertising with real-time bidding (RTB) and behavioural targeting. *Foundations and Trends® in Information Retrieval*, *11*(4-5), 297-435.

Woodruff, A., Fox, S. E., Rousso-Schindler, S., & Warshaw, J. (2018, April). A qualitative exploration of perceptions of algorithmic fairness. In *Proceedings of the 2018 chi conference on human factors in computing systems* (pp. 1-14).

Zhang, W., Rong, Y., Wang, J., Zhu, T., & Wang, X. (2016, February). Feedback control of real-time display advertising. In *Proceedings of the Ninth ACM International Conference on Web Search and Data Mining* (pp. 407-416).

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 23 - 29, 2025 – IZMIR
Vol. 5 - ISBN NR: 978-625-5694-64-5

ELEKTRONİK ALIŞVERİŞTE YAPAY ZEKA DESTEKLİ UYGULAMALARDA TÜKETİCİ TUTUMLARI VE TEKRAR SATIN ALMA NİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ[1]

Ayşegül KAYGISIZ
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrencisi,
kaygisizaysegul9128@gmail.com – 0009 0001 8284 0868
Dr.Öğr.Üy. Bilge MEYDAN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
bilge.meydan@dpu.edu.tr - 0000-0003-1478-5999
Prof.Dr. Aydın Kayabaşı
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
aydin.kayabasi@dpu.edu.tr - 0000-0001-6955-794

ÖZET

Yapay zeka ve kullanıcılara ilişkin incelemelerin günümüzde eğitimden ticarete her alanda yoğun bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Teknolojik gelişmelerin yoğun bir şekilde yaşandığı günümüz iş hayatında ilgili teknolojilerin kabul ve kullanımını etkileyen değişkenlerin incelenmesi oldukça önemlidir. Bu çalışma, yapay zeka (YZ) teknolojilerine yönelik tüketici kabulü ve benimseme sürecini şekillendiren temel psikolojik ve sosyal faktörleri incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, öznel norm, canlılık, bilgi, güven, bilinç, inanç, YZ kullanım niyeti ve tekrar satın alma niyeti değişkenleri arasındaki nedensel ilişkileri test etmektedir. Çalışmada nicel araştırma modeli benimsenmiş, ilişkisel-nedensel bir desen çerçevesinde veriler anket yöntemiyle toplanmıştır. Kolayda örnekleme yoluyla ulaşılan 371 katılımcıdan oluşan veri seti üzerinde doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve yapısal eşitlik modellemesi teknikleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, subjektif norm, güven, bilinç ve inanç üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca, bilincin YZ kullanımı, YZ kullanımı ile inancın ise tekrar satın alma niyetini doğrudan ve olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Sonuçlar, tüketicilerin YZ tabanlı ürün ve hizmetleri benimsemesinde ve tekrarlayan kullanım niyeti geliştirmesinde, sosyal çevrenin algıları (öznel norm), teknolojinin anlaşılırlığına dair bilinç ve temel inanç yapılarının kilit bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, pazarlama stratejileri ve kullanıcı deneyimi tasarımı için önemli pratik çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka (YZ), Algı, Tutum, Tekrar Satın Alma Niyeti.

[1] [1] Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisans Üstü Eğitim Enstitüsünde Ayşegül Kaygısız tarafından ve Dr.Öğr. Bilge Meydan ve Prof.Dr. Aydın Kayabaşı danışmanlığında yürütülen "Elektronik Alışverişte Yapay Zeka Destekli Uygulamalarda Tüketici Tutumları ve Tekrar Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" başlıklı tez çalışmasının revize edilmiş ve yayınlanmamış halidir.

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CONSUMER ATTITUDES AND REPURCHASE INTENTION IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE-SUPPORTED APPLICATIONS IN ELECTRONIC SHOPPING

ABSTRACT

In the contemporary landscape, the examination of artificial intelligence and its users is being extensively pursued across all domains, from education to commerce. Within today's rapidly evolving business environment, marked by intense technological progress, the investigation of factors influencing the acceptance and adoption of these technologies is critically important. This study aims to investigate the key psychological and social factors shaping consumer acceptance and adoption processes towards artificial intelligence (AI) technologies. The research tests the causal relationships among the variables of subjective norm, vividness, knowledge, trust, consciousness, belief, AI use intention, and repurchase intention. A quantitative research model was adopted, and data were collected via a survey within a relational-causal design framework. Confirmatory Factor Analysis (CFA) and structural equation modeling techniques were applied to the dataset obtained from 371 participants through convenience sampling. The findings revealed that subjective norm, trust and consciousness have statistically significant and positive effect on faith. Furthermore, it was determined that consciousness directly and positively affects AI usage, while both AI usage and faith directly and positively influence repurchase intention. The results demonstrate that social perceptions (subjective norm), awareness about the understandability of the technology (consciousness), and faith structures play a pivotal role in consumers' adoption of AI-based products and services and their development of repurchase intentions. These findings offer significant practical implications for marketing strategies and user experience design.

Keywords: Artificial Intelligence (AI), Perceptions, Attitude, Repurchase Intention.

1. GİRİŞ

E-ticaret kapsamında yapay zeka, çevrimiçi alım-satım faaliyetlerini desteklemek ve geliştirmek adına yapay zeka tekniklerinin, sistemlerinin, araçlarının veya algoritmalarının kullanımını ele almaktadır. Yapay zeka algoritmaları, müşteri satın alma davranış verilerini analiz etme ve kişiselleştirilmiş ürün önerileri sunma ve müşteri memnuniyetini arttırma kapsamında önemli avantajlar oluşturmaktadır. Konu diğer açıdan ele alındığında, müşteriler yapay zeka tabanlı sanal asistanları kullanarak ürün arayabilme, fiyat karşılaştırmaları yapabilme ve satın alma davranışlarına, ilgi alanlarına ve tercihlerine göre kişiselleştirilmiş öneriler alabilme gibi olanaklara sahip olabilmektedir (Teodorescu vd., 2023). Pazarlama alanında yapay zekâ üzerine yapılan çalışmalar, müşteri alışkanlıklarını, davranışlarını, tercihlerini, satın alma modellerini analiz etme, planlama ve strateji geliştirme için karlı müşteri segmentlerini belirleme, müşteri ihtiyaçlarına uygun ürünleri ve diğer teklifleri özelleştirme, promosyon mesajlarının kişiselleştirilmesi gibi geniş kapsamlı işlev ve süreçlerde uygulamasını göstermiştir (Uzir vd., 2023). Müşterilerin bir sorunla karşılaştığı zaman ve durumlarda, problemi tanımlayarak çözüm üretmek ve tüm müşterilerin memnuniyetini artırmak önemlidir. Müşteri problemlerini karşılamak, müşteriye beklenenden daha iyi bir hizmet sunmak, müşteri memnuniyetini ve şirketin rekabet gücünü artırmaktadır (Yıldıran ve Erdem, 2024). Tüketicilerin yapay zeka destekli teknolojiye sahip firmalara yönelik tutum ve davranışları olumlu olarak değerlendirilmektedir. Bunun aksine, tüketiciler, yapay zeka destekli teknolojiye

sahip olmayan siteleri veya çevrimiçi alışveriş sitelerini kabul etmemektedirler. Çünkü bu kuruluşların müşterilerde güven oluşturmayı başaramamış durumda oldukları açıkça ifade edilebilmektedir (Bhagat, Chauhan ve Bhagat, 2023).

Yapay Zeka (YZ) sadece teknolojik bir gelişme veya uygulama olarak görülmemelidir. Aynı zamanda maliyet ve risk azaltımı, güvenilirliğin artırılması ve karmaşık zorluklarla başa çıkmak için yenilikçi sonuçlar yoluyla toplumları olumlu yönde etkileyen güçlü bir dönüştürücü etkiye sahip bir sistemdir (Bhatnagar ve Sharma, 2024). Tüketiciler, yapay zeka algoritmalarının kendi öz farkındalıklarını aşarak tercihlerini derinlemesine anladığına ve ihtiyaç ve istekleriyle uyumlu ürünler önerebileceğini düşünmektedir. Bu tüketicilerin, seçimlerini yönlendirmek için yapay zeka algoritmalarına önemli ölçüde güven duydukları belirtilmektedir (Teodorescu vd., 2023).

Teknolojik uygulamalar ve sistemlere yönelik tutum, niyet ve davranış eksenindeki çalışmalar temel dayanağı gerekçeli eylem teorisine dayanan ve zamanla gelişen planlı davranış teorisi, teknoloji kabul modeli ve bu modellerin genişletilmiş halleri baz alınarak incelemeler yapıldığı görülmektedir. Gerekçeli eylem teorisinde, bilinçli olarak amaçlanan davranışların belirleyicileriyle ilgilenen, sosyal psikolojiden yaygın olarak incelenen bir modeldir (Kim, 2012). Yeni bilgi teknolojilerinin benimsenmesinin açıklanması, çağdaş bilgi sistemleri araştırma literatüründe en olgun araştırma alanı olarak tanımlanmıştır. Bu ölçütlerin "Teknoloji Kabulü ve Kullanımının Birleşik Teorisi (UTAUT) başlıklı tek bir modelde birleştirilmesi, alanın önde gelen araştırmacılarından birkaçının yayınlarında önerilmiştir (Ling vd., 2011). TAM, ilk olarak belirli bir bilgi sisteminin veya bilgi teknolojisi parçasının kullanıcı kabul edilebilirliğini değerlendirmek için mantıksal bir çerçeve sağlamak üzere tasarlanmıştır. TAM, sağlık, perakende ve finans gibi BT dışındaki alanlarda da düzenli olarak geliştirilmekte ve kullanılmaktadır. TAM'ın iki ana bileşeni, algılanan fayda (PU) ve algılanan kullanım kolaylığı (PEU) olarak ifade edilmektedir. Bu kriterlerin tümü, yeni prosedürlerin veya teknolojilerin kullanılabilirliğini ve etkinliğini karakterize etmek için oluşturulmuştur. Dış faktörler algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığını etkileyerek, kullanıcıların hedef sistemi kullanma konusundaki duygularını olumlu yönde etkilerken, bunlara ek değişkenler hedef sistem ve süreçte kullanıcıların kullanım davranışını etkilemektedir (Dash, Sharma ve Swayamsiddha, (2023).

Literatürde incelenen bazı çalışmaların yararlandığı teori ve modellerin değişkenleri baz alınarak çalışma yapılandırılmıştır. Çalışmada, algı, tutum ve davranış ilişkisine dayalı bir model üzerinde yoğunlaşılarak hareket edilmiştir. Çalışmada, değişkenler kapsamında yapay zeka teknolojisine yönelik, subjektif norm, canlılık, bilgi, güven, bilinç, inanç, pay zeka kullanımı ve tekrar satın alma niyeti incelenmektedir.

2. TEORİK YAPI

Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de e-ticarete temelinde elektronik alışverişe tüketicilerin yönelimi giderek artmaktadır. Rekabetin ve bir o kadarda işlemsel etkinliklerin fazla olduğu bu alan tüm dünyada giderek büyümektedir. Küresel çevrimiçi işlem platformu pazarının büyüklüğü 2024 yılında 10,15 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Pazarın, 2025 yılında 10,82 milyar ABD dolarından 2032 yılına kadar 16,71 milyar ABD dolarına çıkması ve tahmin döneminde %6,4'lük bir bileşik yıllık büyüme oranına ulaşacağı tahmin edilmektedir. Kuzey Amerika, 2024 yılında %40,79'luk bir payla küresel pazara hakim olmuştur. Ayrıca, ABD

çevrimiçi işlem platformu pazarının önemli ölçüde büyüyerek 2032 yılına kadar tahmini 4.300,3 milyon ABD doları değerine ulaşması beklenmektedir (fortunebusinessinsights.com).

Teknolojik gelişmelerinde etkisiyle bilgisayar ve internet kullanan kişi sayısı önemli ölçüde artmıştır. İnternet, insanların çeşitli kaynaklara ve bilgilere erişmesi için ana araç haline gelmiştir. İnternet teknolojisinin yaygın kullanımı, insan toplumunun "ağ ekonomisine" girişini işaret etmektedir. E-ticaret günümüzün en temel iş uygulamalarını barındırmaktadır. İşletmeler, tüketicilere çeşitli bilgiler ve satış faaliyetlerini doğrudan çevrimiçi kanallar aracılığıyla sunmaktadır. Üreticiler, toptancılar, perakendeciler ve hizmet sağlayıcılar, önemli gelişmeler görmüş ve bu da işletme operasyonlarının etkisinde önemli bir artışa yol açarak pazarlama ve işlem verimliliğini büyük ölçüde artırmıştır (Xiong, 2022). E-ticaret, ürün teslimatı, pazarlama, satış sonrası hizmet ve diğer unsurları da içerisinde bulundurmaktadır. E-ticaret kentsel alanlarda oldukça başarılı olmuş ve giderek geniş kırsal alanlara da yayılmaktadır. Bir yandan, tarım ürünleri e-ticaret platformu aracılığıyla çeşitli bölgelere ulaştırılarak kırsal alanların ekonomik büyümesine katkı sağlarken, diğer yandan kırsal alanlar, ağ platformu aracılığıyla çeşitli ürün ve hizmetleri kolayca ve hızlı bir şekilde satın alabilir ve kırsal alanlardaki yaşam standartlarını ve konforunu büyük ölçüde geliştirmektedir (Huang, 2021).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere dayalı olarak geleneksel ticaret, elektronik ticaret ardından da mobil cihazlar üzerinden yapılan ticaret (m-ticaret) halini almıştır. M-ticaret, taşınabilir elektronik cihazlar (akıllı telefon ve tablet gibi) üzerinden gerçekleştirilir. M-ticaretin vasıtasıyla, alışveriş ve finansal işlemler gibi birçok ticari işlem maliyet etkin bir şekilde yapılabilmektedir. Gerçekleştirilen işlemlere dayalı gerçek zamanlı ve doğru müşteri verileri elde edilmesi ve dolayısıyla işletmelerin daha doğru stratejilerle hareket etmesi olanaklı hale gelmektedir (Aktepe & Karakulle, 2023).

Dünya Robotik Raporu 2020'ye göre, hizmet odaklı yapay zekanın (YZ) dünya çapındaki satışları beş yılda yaklaşık %85 arttırdığı ifade edilmektedir (Qin, 2022). E-ticaret işletmeleri açısından rekabet, diğerlerini nasıl geride bırakabileceklerini başarmaya yönelik olarak oldukça yoğundur. Dünyada ve yerelde Türkiye'de başarılı e-ticaret şirketlerinin çoğu, ürünlerini, kişisel görünürlüklerini, tavsiyelerini ve lojistiklerini geliştirmek, doğru ve potansiyel kitleye ulaşmak ve kendilerini müşterileri için tercih edilen alternatifler olarak konumlandırmak için yapay zekayı uygulamaktadır (Jangra & Jangra, 2022). İşletmeler müşterilerine daha iyi bir alışveriş deneyimi sunmak için çeşitli uygulamalar geliştirmektedir (Aktepe & Karakulle, 2023). Çevrimiçi kanallarda hedef kitlenin yoğunlaşmasıyla birlikte teknoloji ile iç içe hale gelen yapay zekâ destekli uygulamaların da gelişmesi ve kullanımını arttırmıştır. Böylelikle birçok araç yapay zekâ destekli olarak kullanılmaktadır. Günümüzde dijital müşteri iletişimi süreçleri yapay zekâ tabanlı uygulamalarla desteklenmektedir (Kuruca, Üstüner, & Şimşek, 2022).

Bireylerin davranış biçimlerini ve bunların temelinde yatan sebepleri ve şekillerini ele alan temel teoriler çoğunlukla sosyal ve psikoloji bilimi tarafından geliştirilen ve diğer disiplinler tarafından kullanılan teoriler açıklamaktadır (Türker ve Türker, 2013). Yapay Zeka, çevreyi değerlendirerek ve uygun eylemleri gerçekleştirerek akıllı davranış sergileyen bir sistem olarak yaygın olarak kabul edilmektedir (Jayasingh, Sivakumar & Vanathaiyan, 2025). Tüketici davranışı, kişiselleştirme, etkileşim ve varsayım gibi birçok anlamlı içgörü ve yönün sağlandığı

çok yönlü bir araştırma alanı olarak kabul edilmektedir (Yuchen & Ying, 2024). Yapay zekaya dayalı işlemleri ve tüketicilerle olan etkileşimi sonucunda oluşan ekonomik ve sosyal durumun daha iyi anlaşılması ve doğru iş uygulamalarının programlanabilmesi açısından çeşitli teorilerle açıklamalar yapılmaya çalışılmaktadır. İlgili teoriler yardımıyla konunun kompleks yönleri daha açık hale gelebilmekte, uygulayıcı ve akademisyenler konuya da rasyonel düzeyde yaklaşabilmektedir. Bu kapsamda, bazı teorilere kısaca değinilecektir.

Çizelge1. Çalışmanın Dayandığı Teoriler

	Teori Adı	Açıklaması
1	Gerekçeli Eylem Teorisi (Semiz, 2021; Ahmetoğulları, 2021)	….. "bireylerin belirli bir nesneye zamanla oluşan tutumlarının davranışa yönelik niyetlerini, bunun sonucunda da ilgili niyetlerin davranışlarını etkilediğini" inceleyen psikoloji temelli teoridir. Burada davranışsal inançlardan tutumlara, tutumlardan niyete ve son olarak niyet ise gerçek davranışın oluşmasına yol açmaktadır.
2	Planlı Davranış Teorisi (Erten, 2002; Turan, 2011)	… bireylerin toplumsal davranışları bazı faktörlerin kontrolü altında şekillenerek çeşitli etkenlerden oluşur ve planlanmış bir şekilde gerçekleşir. Davranışın oluşmasında, amaç, tutum, öznel norm ve davranışsal kontrol algısı yer almaktadır. Teorinin temelinde, "rasyonel davranışın gösterilmesinde, bireylerin bilgiye sistematik olarak ulaştığı" yatmaktadır.
3	Teknoloji Kabul Modeli (Özer, Özcan ve Aktaş, 2010; Türker ve Türker, 2013)	…… "bireylerin bilgi sistemlerine yönelik kabullenme ve kullanma niyetlerini öngörmeye yönelik sosyo-psikolojik bir teoridir. Bu teori, algılanan kullanım kolaylığı ve fayda teknolojik unsura karşı kullanıcıların geliştirdiği davranışları etkilemektedir. Teoriye göre, teknoloji kullanma istek ve niyet algılanan kullanışlılık, algılanan kullanım kolaylığı ve davranışsal niyet olarak üç temel unsura dayanarak incelemektedir.
4	Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli (Kurt, 2015)	…. teorisinde, algılanan fayda ve niyeti etkilediği değerlendirilen yeni değişkenler kapsama alınarak TKM modeli genişletilmiştir. Model, zaman içinde gelişen kullanıcı deneyimiyle ilgili değişkenlerin oluşturduğu etkilerdeki değişikliği anlamaya çalışmaktadır.
5	Yeniliklerin Yayılması Teorisi (Tosuntaş ve Çubukçu,2019; Dülgaroğlu, 2025).	…. "birey ya da örgüt tarafından yeni olarak algılanan uygulama, fikir veya nesneler temel öbek olarak alındığından ifade edilen yeniliğin bireyler tarafından kabul edilmesi ve reddedilmesi sürecini" ele alan bir teoridir. İlgili teoride odak nokta, "yeniliğe uyum sürecine ilişkin bilgi edinme düzeyi ve oluşabilecek belirsizliklerin azaltılmasıdır".

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

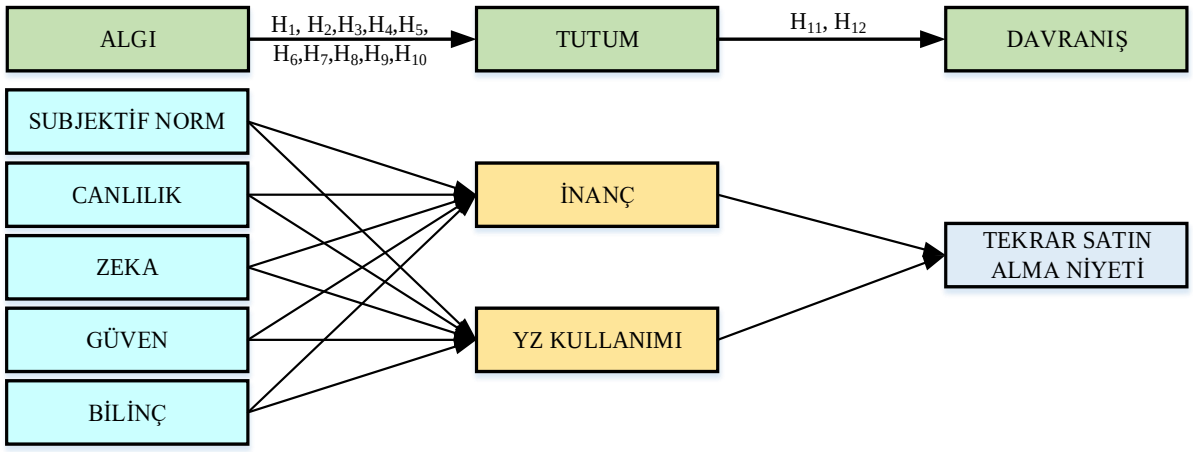
3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, "tüketicilerin elektronik alışveriş platformlarında kullanılan yapay zekâ destekli uygulamalara (örneğin; ürün öneri sistemleri, sohbet robotları, kişiselleştirilmiş reklamlar vb.) yönelik algı ve tutumların tekrar satın alma niyetine etkisini" belirlemektir.

3.2. Araştırma Yaklaşımı ve Modeli

Sosyal bilimlere yönelik nicel araştırmalar, kesin olarak tanımlanamayan insan davranışlarını genellenebilir toplumsal olgular olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, çözümlenmesi güç toplumsal olguların çeşitli değişkenler aracılığıyla ayrı ayrı değerlendirilebileceğini öne sürmektedir (Garip, 2023). Sayısal yöntem veya görgül (ampirik) yöntem olarak da ifade edilen nicel araştırmalar, bilimsel araştırma yöntemleri içerisinde en önemlileri arasında yer almaktadır. Söz konusu yöntem, temelinde ölçme ve gözleme dayanan, tekrar edilebilen

objektif bir araştırma yapısındadır. Bir başka ifadeyle nicel araştırma, değişkenler arasındaki ilişkilerin istatiksel ve sayısal veriler eşliğinde açıklanmasına yöneliktir (Bekman, 2022). Bu çalışma, teknolojik uygulamalara yönelik kullanıma ilişkin algı, tutum ve davranış ekseninde yönünde nicel araştırma türünde ilişkisel araştırma modelinde kurgulanmıştır.

Görsel 1. Araştırmanın Modeli

3.3. Araştırma Örneklemi ve Veri Toplama

Nitel ya da nicel araştırma, araştırmanın problemlere çözümler üretme ya da araştırmanın amaçları ve hedeflerine yönelik spesifik olarak belirlenmiş farklı örneklem seçim prosedürlerine sahiptir (Yağar ve Dökme, 2018). Araştırmalarda amaç çok veri elde etmekten ziyade geçerli ve güvenilir veriler toplamak olarak ifade edilebilir. Buradan hareketle evrenin belirlenmiş alt grupları ya da birimleri diğer bir deyişle örneklem üzerinde çalışmak daha rasyonel bir karar olabilmektedir. Özellikle sosyal konularda evrenden yerine örneklem üzerinde çalışmak daha güncel ve kullanışlı verilerin elde edilmesine katkı sağlayabilecektir (Yıldız, 2017). Bu çalışmada, en yaygın kullanılan örnekleme stratejilerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmasına karar verilmiştir. Söz konusu yöntemde erişimi kolay ve ucuz olan birimlere ulaşılması hedeflenmektedir. En yaygın kullanılan örnekleme stratejisidir. Hem nitel hem nicel çalışmalarda kullanılmaktadır (Yağar ve Dökme, 2018). Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak, üniversite öğrencilerinden veriler toplanmış, boş veri hücresi çok olan ve analiz için uygun olmayan birimler çıkarıldıktan sonra toplam 371 birimden elden edilen veriler analiz sürecine dahil edilmiştir.

Çalışmada literatürde sıklıkla yararlanılan, teorik olarak incelenmiş modeller kullanılarak geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçeklerden yararlanılarak anket formundaki ifadelere karar verilmiştir. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, demografik değişkenlere yönelik ifadeler bulunmaktadır. İkinci bölümde ise, araştırma modelinin test edilmesinde gerekli olan verilerin toplanmasına dayalı 31 ifadeden oluşan gizil değişkenlerin ölçümlenmesine yönelik gözlenen değişkenlere ait ifadeler bulunmaktadır. İfade edilen ölçekler ve ifadelere ait kaynaklar aşağıdaki Çizelge 2.'de gösterilmektedir.

Çizelge 2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Ölçekler	Maddeler	Kaynak
Sübjektif Norm Algısı	4 ifade ile ölçülmüştür.	Bhagat, Chauhan ve Bhagat, (2023)
Canlılık Algısı	6 ifade ile ölçülmüştür.	Malhotra ve Ramalingam, (2025)
Bilgi Sahipliği Algısı	4 ifade ile ölçülmüştür.	Malhotra ve Ramalingam, (2025)
Güven Algısı	3 ifade ile ölçülmüştür.	Malhotra ve Ramalingam, (2025)
İnanç Tutumu	3 ifade ile ölçülmüştür.	Bhagat, Chauhan ve Bhagat, (2023)
Bilinç Algısı	3 ifade ile ölçülmüştür.	Bhagat, Chauhan ve Bhagat, (2023)
YZ Kullanımı	3 ifade ile ölçülmüştür.	Bhagat, Chauhan ve Bhagat, (2023)
Satın Alma Niyeti	5 ifade ile ölçülmüştür.	Bhagat, Chauhan ve Bhagat, (2023), Nazir vd. (2023)

3.4. İstatistiksel Analiz Yöntemleri

Verilerin analizinde ve sonuçların yorumlanmasında tek değişkenli ve çok değişkenli istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Anket formunda yer alan demografik veriler, yüzde ve frekans analizleriyle değerlendirilmiştir. İkinci aşamada, geçerlilik ve güvenilirliğin incelenmesinden sonra araştırma faktör yapısını ortaya koymak ve hipotezlerini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizleri uygulanmıştır. Son olarak, araştırma hipotezlerini sınamak için yapısal eşitlik modeli (SEM) kurulmuştur.

4. BULGULAR

4.1. Demografik Özellikler

Araştırmaya dahil olan katılımcıların demografik özellikleri incelenmiş ve yapılan analizin sonucunda aşağıdaki Çizelge 3 oluşturulmuştur. Elde edilen veriler çerçevesinde analiz sonuçları aşağıda gösterilmektedir.

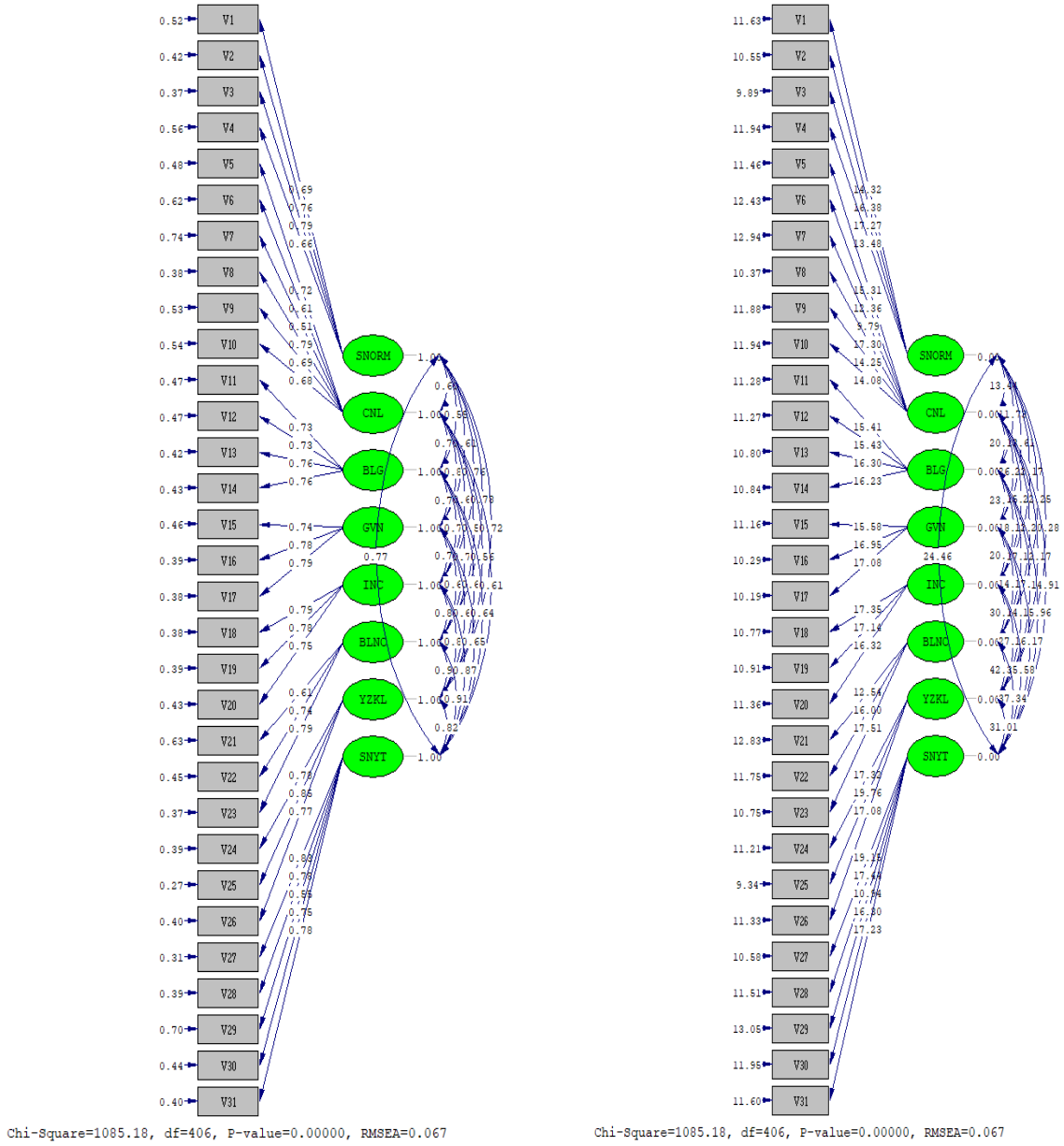
Çizelge 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Değişkenler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	247	66,6
	Erkek	124	33,4
	Toplam	**371**	**100**
Yaş	20 yaş ve altı	290	78,2
	21-24 yaş arası	50	13,5
	25 yaş ve üzeri	31	8,4
	Toplam	**371**	**100**
Gelir Düzeyi	22.100 TL Altı	258	69,5
	22.101TL-47.500 TL	61	16,4
	47.501 TL ve üzeri	52	14,0
	Toplam	**371**	**100**
Alışveriş Sıklığı (Aylık)	1-2 kez	252	67,9
	3-4 kez	69	18,6
	5-6 kez	23	6,2
	7 ve üzeri	27	7,3
	Toplam	**371**	**100**

4.2. Model ve Hipotezlerin Testi

Araştırma modeli ve hipotezlerin testinde DFA kullanılmıştır. Öncelikle ölçüm modeli test edilmiş ardından araştırma modeli ve hipotezlerin testi yapılmıştır. İlgili bulgular aşağıda sırasıyla gösterilmektedir. Doğrulayıcı faktör analizinde ölçüm modelinin testinin amacı, gizil değişkenlerle gözlenen değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Ölçme modeli, gözlenen değişkenlerle, örtük değişkenlerin ne kadar iyi temsil edildiğini göstermektedir (Dursun ve Kocagöz, 2010). Model bir bütün olarak test edilmeden önce, ölçüm modellerinin doğrulayıcı faktör analizi ile değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yolla, gizil değişkenlerle gözlenen değişkenler arasındaki ilişki, gözlenen değişkenlerin gizil değişkenleri ne kadar doğru

bir şekilde tanımladığı ve hangi gözlenen değişkenin gizil değişkeni daha iyi ölçtüğü belirlenebilir. Gizil ve gözlenen değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklayan parametre faktör yükü olarak açıklanmaktadır. Dolayısıyla bir geçerlilik göstergesi olarak işlev görmektedir (Ayyıldız ve Cengiz, 2006). Aşağıda ölçüm modeline ilişkin elde edilen bulgular görsel ve çizelge halinde gösterilmektedir.

Görsel 2. Ölçüm Modeline İlişkin T-Değerleri ve Faktör Yük Değerleri

Ölçüm modeli sonuçları genel olarak incelendiğinde faktör yük değerlerinin kesme noktası olan 0,50 değerinden ve t-değerlerinin 1,96 değerinden büyük oldukları görülmektedir. Analize alınan subjektif norma ait gözlenen değişkenlerin faktör yük ve t değerleri beklenen değerlerin altında kaldığından analizden çıkarılmıştır. İlgili analiz sonuçlarına dayalı olarak geçerlilik ve güvenilirliğe ilişkin açıklamalar aşağıda yapılmaya çalışılmaktadır.

Geçerlilik ve güvenilirliğin değerlendirilmesinde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemler; Cronbach Alpha katsayısı, faktör yük değerleri, AVE ve CR değerlerinin

incelenmesine dayalıdır. Yapısal geçerlilik kapsamında, DFA değerleri, yakınsak geçerlilik ve ayrışım geçerliliğine yönelik veriler incelenmiştir. Aşağıda çizelgelerde ulaşılan ölçüm modeline ilişkin değerler gösterilmektedir.

Çizelge 4. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Gizil ve Gözlenen Değişkenler	λ	T değerleri	AVE	CR
SUBJEKTİF NORM				
V1	0,69	14,32	0,53	0,82
V2	0,76	16,38		
V3	0,79	17,27		
V4	0,66	13,48		
CANLILIK				
V5	0,72	15,31	0,48	0,86
V6	0,61	12,36		
V7	0,51	9,79		
V8	0,79	17,30		
V9	0,69	14,25		
V10	0,68	14,08		
BİLGİ				
V11	0,73	15,41	0,55	0,84
V12	0,73	15,43		
V13	0,76	16,30		
V14	0,76	16,23		
GÜVEN				
V15	0,74	15,58	0,61	0,84
V16	0,78	16,95		
V17	0,79	17,08		
İNANÇ				
V18	0,79	17,35	0,60	0,84
V19	0,78	17,14		
V20	0,75	16,32		
BİLİNÇ				
V21	0,61	12,54	0,52	0,77
V22	0,74	16,00		
V23	0,79	17,51		
YZ KULLANIMI				
V24	0,78	17,32	0,64	0,85
V25	0,86	19,76		
V26	0,77	17,08		
SATIN ALMA NİYETİ				
V27	0,83	19,15	0,58	0,88
V28	0,78	17,44		
V29	0,55	10,84		
V30	0,75	16,80		
V31	0,78	17,23		

Yapısal geçerlilik kapsamında öncelikle doğrulayıcı faktör analizi sonuçları incelenmiştir. Analiz sonucunda, faktör yük değerlerinin ve t değerlerinin beklenen ve kabul sınırları içinde ifade edilecek değerlerin üzerinde kaldıkları belirlenmiştir. Ayrıca model uyum indeks incelenmiştir. Bu kapsamda, DFA sonucu ölçeğin öncüllerine yönelik gerçekleştirilen modelin uyum değerlerinin bakıldığında ise (χ^2 = 1085,18 (P = 0.00), Df = 406, χ^2 /Df = 2,67, GFI = 0,84, RMSEA = 0,067, RMR = 0,046, NFI = 0,96, NNFI = 0,97, CFI = 0,98, GFI = 0,84, AGFI = 0,81) modelin uyum ile ilgili olarak öngörülen şartları taşıdığı görülmektedir.

- Yakınsak Geçerlilik: Yakınsak geçerlilik gözlenen değişkenlerin birbirleriyle ve gizil değişkenle ilişkili olduklarını göstermektedir (Yaşlıoğlu, 2017). Yakınsak geçerlilik

kapsamında faktör yük değerleri, AVE ve CR değerleri incelenmiştir. Faktör yük değerlerinin (>0,50), AVE değerlerinin (>0,50) ve CR değerlerinin (>0,70) olduğu belirlenmiştir. Elde edilen verilere veri yapı geçerliliği açısından incelenmesi gereken yakınsak geçerliliğin sağlandığı görülmektedir.

- Ayrışım Geçerliliği: Ayrışım geçerliliği ise, gözlenen değişkenlerin ait oldukları faktör dışındaki öteki faktörlerle daha az ilişkili olmalarını ifade etmektedir. Ayrışım geçerliliği kapsamında, MSV<AVE; ASV<MSV ve AVE'nin karekökünün faktörler arası korelasyondan büyük olması beklenmektedir (Yaşlıoğlu, 2017). İfade edilen koşulun çoğu boyut kapsamında karşılandığı görülmektedir. Sadece bilinç boyutu kapsamında, AVE değerinin MSV değerinden küçük olduğu görülmektedir. Diğer varsayımlar kapsamında herhangi bir uyumsuzluk bulunmamaktadır. Dolayısıyla ayrışım geçerliliğinin sağlandığı görülmektedir.

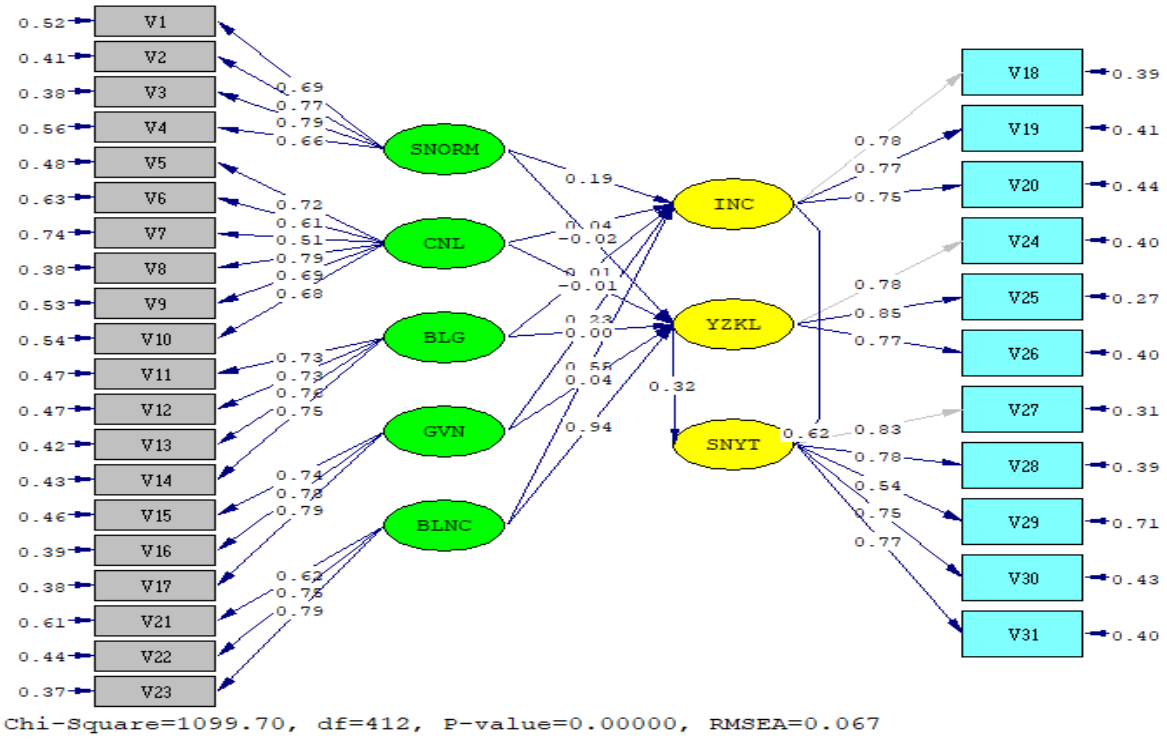
Çizelge 5. Ayrışım Geçerliliği (Korelasyon, AVE, MSV ve ASV)

	SNORM	CNL	BLG	GVN	INC	BLNC	YZKL	SNYT	AVE	MSV	ASV
SNORM	**0,728**								0,53	0,403	0,316
CNL	0,486	**0,692**							0,48	0,438	0,293
BLG	0,451	0,607	**0,741**						0,55	0,433	0,325
GVN	0,486	0,662	0,658	**0,781**					0,61	0,438	0,331
INC	0,617	0,539	0,593	0,602	**0,774**				0,60	0,515	0,408
BLNC	0,628	0,478	0,568	0,529	0,700	0,721			**0,52**	**0,576**	0,396
YZKL	0,599	0,461	0,568	0,524	0,681	0,759	**0,80**		0,64	0,576	0,378
SNYT	0,635	0,529	0,522	0,542	0,718	0,694	0,663	**0,761**	0,58	0,515	0,384

Korelasyonlar p<0,01 düzeyinde istatistiksel düzeyde anlamlı.
Bold değerler AVE karekök değerleridir. AVE>r, AVE>MSV ve MSV>ASV koşulu incelenmektedir.

Veriler incelendiğinde, bilinç boyutunun korelasyon değerinin AVE'nin karekök değerinden küçük olduğu ve aynı boyutun MSV değerinin AVE değerinden büyük olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu boyutun MSV değerinin ASV değerinden büyük olma koşulunu sağladığı görülmektedir. Bu kapsamda tüm boyutlar bazında ayrışım geçerliliğinin sağlandığı ifade edilebilir.

Yapısal eşitlik modellemesi özellikle psikoloji, pazarlama vb. sosyal bilimler alanında veri model uyumuyla değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinde ve modellerin testinde genel olarak kullanılan araçtır (Dursun ve Kocagöz, 2010). Araştırma'da temeli gerekçeli eylem teorisine dayanan ve yeni değişkenlerin eklenmesiyle daha bütünleşik ve genişlemiş hale dönüşen teknoloji kabul modeli çerçevesinde ilişkisel hipotezler kurularak test edilmeye çalışılmaktadır. Geliştirilen hipotezlerin test edilmesine yönelik olarak yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modelleri (YEM) gözlenen ve gizil değişkenler arasındaki ilişkilerin veri model uyumuna dayanarak test edilmesine dayalı çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemidir (Yılmaz, 2004). Yapısal eşitlik modelinde, güvenilirlik açısından parametre değerlerinin tahmin edilebilmesi yani desteklenen bir model gerekmektedir. Desteklenen bir modele ulaşılabilmesinde koşul, modelin pozitif serbestlik derecesine sahip olmasıdır (Ustasüleyman ve Eyüboğlu, 2010).

Görsel 3. Yapısal Modelin Testi (Yol Katsayıları)

Test edilen modeldeki gizil yapılar arasındaki ilişkilere yönelik olarak elde edilen uyum değerlerinin kabuk sınırları içerisinde oldukları görülmektedir. Bu kapsamda, DFA sonucu ilişkisel incelemelere yönelik test edilen modelin uyum değerlerinin (χ^2 = 1099,70 (P = 0.00), Df = 412, χ^2 /Df = 2,66, GFI = 0,84, RMSEA = 0,067, RMR = 0,047, NFI = 0,96, NNFI = 0,97, CFI = 0,98, GFI = 0,84, AGFI = 0,81) kabul sınırları içerisinde oldukları belirlenmiştir.

Araştırma modeli çerçevesindeki geliştirilen hipotezlerin test sonuçları aşağıda çizelge 6'da özetlenmektedir.

Çizelge 6. Hipotez Testleri Sonuçları

Hipotezler			Yol Katsayıları	T Değerleri	R^2	Sonuç
H_1	Subjektif Norm ⟹	İnanç	0,19	2,36	0,84	+
H_2	Canlılık ⟹	İnanç	0,03	0,42		-
H_3	Bilgi ⟹	İnanç	0,008	0,09		-
H_4	Güven ⟹	İnanç	0,23	2,26		+
H_5	Bilinç ⟹	İnanç	0,55	5,92		+
H_6	Subjektif Norm ⟹	Yapay Zeka Kullanımı	0,01	0,16	0,90	-
H_7	Canlılık ⟹	Yapay Zeka Kullanımı	0,01	0,14		-
H_8	Bilgi ⟹	Yapay Zeka Kullanımı	0,01	0,17		-
H_9	Güven ⟹	Yapay Zeka Kullanımı	0,03	0,33		-
H_{10}	Bilinç ⟹	Yapay Zeka Kullanımı	0,94	7,87		+
H_{11}	İnanç ⟹	T. Satın Alma Niyeti	0,62	6,50	0,83	+
H_{12}	Yapay Zeka K. ⟹	T. Satın Alma Niyeti	0,32	3,56		+

SONUÇ

Bu çalışmada elektronik alışveriş platformlarındaki yapay zeka (YZ) destekli uygulamalara yönelik tüketici algı ve tutumlarının, tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisi ele alınarak bir araştırma modeli geliştirilmiş ve test edilmiştir. Literatürdeki farklı çalışmalardan yola çıkarak uyarlanan ölçeklerle yapılandırılmış anketlerle çevrimiçi kanalların kullanıcılarından kolayda

örnekleme yöntemiyle yüz yüze ve çevrimiçi olarak veriler toplanmıştır. Araştırma sonucunda ölçüm modelini test etmek için doğrulayıcı faktör analizleri kullanılmıştır. Cronbach Alpha katsayısı, faktör yük değeri, t değerleri, açıklanan varyans (AVE) ve bileşik güvenilirlik değerleri (CR) incelenmiştir.

Bu araştırma kapsamında ileri sürülen araştırma hipotezlerinden H_1 hipotezi subjektif normun inanç üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiş ve hipotez kabul edilmiştir. Bu bulgu, Planlı Davranış Teorisinin (Ajzen, 1991) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Teoriye göre subjektif norm, bireyin belirli bir davranışı gerçekleştirme niyetini doğrudan etkileyen unsurlardandır.

Bir diğer araştırma hipotezlerinden canlılık H_2 hipotezinin inanç üzerinde negatif yönde ve olumsuz bir ilişki olduğu tespit edilmiş bundan dolayı hipotez reddedilmiştir. Bu bulgu yapay zeka destekli alışveriş platformlarının sistemin canlı algısını inanç geliştirme sürecinde belirleyici bir unsur olarak görmediklerini gösterir. Venkatesh ve Davis (2000) tarafından yapılan çalışmanın temel varsayımlarıyla uyumludur. Araştırma yeni bir teknolojiyi benimseme de duygusal ve estetik unsurlardan çok, fayda ve güven gibi faktörleri benimsemektedir. Bu da çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Benzer biçimde, H_3 hipotezi bilgi faktörünün inanç üzerinde negatif ve olumsuz etkisi olduğu tespit edilmiş ve hipotez reddedilmiştir. Gefen, ve diğerleri (2003) tarafından geliştirilen çevrimiçi alışveriş modeliyle de uyumludur. Söz konusu çalışmada, bireylerin e-ticaret ortamlarında davranışsal niyetlerinin bilgi düzeyinden çok güven ve algılanan fayda faktörleri tarafından şekillendiği belirtilmiştir. Dolayısıyla bu tezde bilgi değişkeninin anlamlı çıkmaması, tüketicilerin yapay zeka teknolojilerine yönelik inançlarını bilişsel bilgi birikimlerinden çok, sistemin güvenilirliği ve performansına ilişkin algıları doğrultusunda geliştirdiklerini ortaya koymaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre H_4 hipotezi güven faktörünün inanç üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır. Gefen ve diğerleri (2003) de güvenin çevrimiçi alışveriş ortamlarında teknoloji kabulünün en güçlü belirleyicilerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, araştırmamız ile uyumlu şekilde, güven duygusunun tüketicilerin yapay zeka sistemlerini benimsemelerinde önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre H_5 hipotezi bilincin inanç üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır. Tüketiciler yapay zekâ öneri sistemlerinin nasıl çalıştığını daha iyi kavradıkça bu sistemlere daha olumlu bir bakış geliştirmekte ve inançlarını güçlendirmektedirler. Yin ve diğerleri (2025) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuçlar tespit edilmiş. Bu da araştırmamızın sonuçlarını desteklemektedir.

Araştırma sonuçlarına göre H_6 hipotezi sübjektif normun yapay zeka kullanımı üzerinde negatif ve olumsuz bir etkisi vardır. Hipotez reddedilmiştir. Anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Bu sonuç, tüketiciler yapay zeka teknolojilerini kullanma konusunda çevrelerinden gelen yönlendirmelerden doğrudan etkilenmediğini göstermektedir .Bu bulgu, Planlı Davranış Teorisi (Ajzen 1991) ile kısmen farklılaşmaktadır. Teoride sübjektif norm bireyin davranışını önemli ölçüde etkiler, ancak teknoloji bağlamında yapılan çalışmalarda bu etkinin negatif bir etkisi olduğu görülmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre H_7 hipotezi canlılık faktörünün yapay zeka kullanımı üzerinde negatif ve olumsuz bir etkisi vardır. Hipotez reddedilmiştir. Kullanıcılar için yapay zeka kullanım kararlarını etkileyen temel unsurlar, görsel ve tasarım canlılığından daha çok kullanım kolaylığı gibi faktörler etkileyebilir. Yim, Chu ve Sauer (2017) çalımlarıyla sonuçlar benzerlik göstermektedir. Bu çalışmada canlı teknolojilerin keyif duygusuna olumlu etkilerinin olduğu ancak bu etkilerin davranışlara doğrudan gerçekleşmediği gösterilmiştir. Dolayısıyla canlılık değişkeni tek başına yapay zeka kullanımını arttırmaya yetmediği bunun yerine fayda gibi aracı unsurlar yoluyla etki gösterebileceğini düşünebiliriz.

Araştırma sonuçlarına göre H_8 hipotezi bilgi faktörünün yapay zeka kullanımı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Hipotez reddedilmiştir. Bireylerin yapay zeka hakkında bilgi düzeyi yüksek olsa bile, bu durum onların yapay zeka tabanlı sistemleri kullanmasını etkilememiştir. Benzer şekilde Huang ve Rust (2021) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuçlar tespit edilmiş. Ayrıca Venkatesh ve Bala (2008) tarafından geliştirilen TAM3 modeli ile uyumludur. Modelde asıl belirleyici unsurların performans beklentisi ve deneyim gibi faktörler olduğu vurgulanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre H_9 hipotezi güven faktörü yapay zeka kullanımını pozitif yönde etkilemektedir. Güven arttıkça kullanıcıların yapay zeka tabanlı uygularımı kullanımı da artmaktadır. Gefen , Karahanna ve Straub (2003) tarafından geliştirilen çevrimiçi model ile paralellik göstermektedir. Model, e-ticaret ortamlarında bireylerin davranışsal niyetlerinin bilgi düzeyinden çok güven algısıyla şekillendiğini ileri sürmektedir. Bu sonuç yapay zeka teknolojilerini sadece işlevsel faydaları için değil güvenli buldukları takdirde kullanıma yöneldiklerini göstermektedir.

Araştırmalara göre bilinç faktörü H_{10} hipotezinin yapay zeka kullanımı üzerindeki etkisinin pozitif ve olumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Kullanıcılar yapay zeka kullanımının işleyiş mantığını, faydalarını ve güvenlik kavramlarını iyi anladıkça deneyimlemeye yönelik eğilimlerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Dwivedi ve diğerleri (2021), YZ farkındalığının teknoloji benimseme sürecinde kritik bir rol oynadığını, farkındalığı yüksek bireylerin hem kullanım kolaylığı hem de niyetlerinde anlamlı artış gösterdiğini belirtmiştir.

Bulgulara göre inanç değişkeni H_{11} hipotezi satın alma niyetini anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Bu bulguda Ajzen (1991) Planlı Davranış Teorisi ile benzer sonuçların olduğu görülmüştür. Teoriye göre kişilerin davranış niyetleri tutum ve inanç sistemleri ile paralellik göstermiştir. Benzer biçimde Yin (2025) de yapay zekâ destekli öneri sistemlerinde inanç düzeyinin, kullanıcıların tekrar etkileşimde bulunma ve satın alma kararlarını güçlendirdiğini ortaya koymuştur. H_{12} hipotezi yapay zeka kullanımı, tüketicilerin satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif yönde bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Yapay zeka tabanlı programları kullanan bireylerin bu deneyimlerden memnun kaldıkça aynı platformları tekrar tercih etme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Yani kullanım sıklığı arttıkça sistemlerin kişiselleştirme yönleri artmakta bu da hem kolaylık hem de tatmin duygusunun arttırmakta ve satın alma davranışını teşvik etmektedir. Nazir ve diğerlerinin (2023) yaptığı çalışma ile paralellik göstermektedir. Araştırmada yapay zeka teknolojilerinin tüketici deneyiminin kişiselleştirme gücünün kullanıcı bağlılığını ve satın alma davranışını arttırdığı belirlemiştir. Dwivedi ve arkadaşlarının (2021) çalışmasında da benzer sonuçlar tespit edilmiş. Bu da araştırmamızın sonuçlarını desteklemektedir.

Bu araştırmada, yapay zeka (YZ) destekli alışveriş platformlarında tüketici algı ve tutumlarının tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkileri bütüncül bir model çerçevesinde incelenmiştir. Araştırma sonucunda güven, sübjektif norm ve bilinç değişkenlerinin tüketicinin inancını arttırdığı, canlılık ve bilgi faktörlerinin anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Güven ve bilinç değişkenlerinin YZ kullanımını doğrudan etkilediği, diğer değişkenlerin ise dolaylı veya zayıf etkiler gösterdiği saptanmıştır. Araştırmanın son aşamasında, inanç ve YZ kullanımı değişkenlerinin tekrar satın alma niyetini anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Teknoloji büyük bir hızla gelişiyor ve yapay zeka uygulamaları giderek çeşitleniyor; bu durum, bu alandaki araştırmaların sürekli güncel kalmasını ve yeni çalışmaların yapılmasını kaçınılmaz hale getiriyor. Genel olarak, bu araştırma elektronik alışverişte YZ tabanlı sistemlerin tüketici davranışlarını şekillendirme gücünü ortaya koymuş; ancak gelecekte yapılacak derinlemesine çalışmalar, bu teknolojilerin tüketici güveni, etik algısı ve marka bağlılığı üzerindeki uzun vadeli etkilerini daha net biçimde ortaya koyacaktır. Ayrıca e-ticaret firmaları, tüketicilerin YZ uygulamaları konusundaki farkındalık düzeyini artıracak bilgilendirici içerikler, kullanıcı dostu arayüzler ve şeffaf veri politikalarıyla bu güveni pekiştirebilirler. İşletmeler YZ uygulamalarını sadece satış arttırma amaçlı değil kullanıcı güveni ve gizlilik gibi unsurları temel alan bir uygulama olarak geliştirmelidirler.

KAYNAKÇA

Ahmetoğulları, K. (2021). Faizsiz finansal ürünleri satın alma davranışının öncülleri: Gerekçeli eylem kuramına dayalı uygulamalı bir çalışma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 21*(3), 707-731.

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50*(2), 179-211.

Aktepe, Ş. ve Karakulle, İ. (2023). İşletmelerde rekabet üstünlüğü sağlamada yapay zeka kullanımı e-ticaret sitelerinin mobil uygulamalar örneği. *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3*(1), 30-46.

Ayyıldız, H. ve Cengiz, E. (2006). Pazarlama modellerinin testinde kullanılabilecek yapısal eşitlik modeli (YEM) üzerine kavramsal bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11*(2), 63-84.

Bekman, M. (2022). Halkla ilişkiler uygulamalarında nicel araştırma yöntemi: İlişkisel tarama modeli. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 6*(16), 238-258.

Bhagat, R., Chauhan, V., & Bhagat, P. (2023). Investigating the impact of artificial intelligence on consumer's purchase intention in e-retailing. *Foresight, 25*(2), 249-263.

Bhatnagar, A., & Sharma, M. (2024). Artificial intelligence and consumer's perception: A research on environmentally conscious consumer. *Journal of Metaverse, 4*(2), 105-115.

Dash, B., Sharma, P., & Swayamsiddha, S. (2023). Organizational digital transformations and the importance of assessing theoretical frameworks such as TAM, TTF, and UTAUT: A review. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications, 14*(2), 1-6.

Dursun, Y. ve Kocagöz, E. (2010). Yapısal eşitlik modellemesi ve regresyon: Karşılaştırmalı bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 35,* 1-17.

Dülgaroğlu, O. (2025). Ön büro otomasyon sistemlerinin yeniliklerin yayılması teorisi (YYT) kapsamında analizi: Otelciler üzerine bir araştırma. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11*(3), 851-870.

Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Ismagilova, E., Aarts, G., Coombs, C., Crick, T., ... & Williams, M. D. (2021). Artificial Intelligence (AI): Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, *57*, 1-49.

Erten, S. (2002). Planlanmış davranış teorisi ile uygulamalı öğretim metodu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *19*(2), 217-232.

Fortune Business Insights. (2023, 16 April). *Online trading platform market size, share & COVID-19 impact analysis, by type (commissions, transaction fees, and others), by application (institutional investors, and retail investors), and regional forecast, 2023-2030*. Retrieved from: https://www.fortunebusinessinsights.com/online-trading-platform-market-104934.

Garip, S. (2023). Sosyal bilimlerde nicel araştırma geleneği üzerine kuramsal bir inceleme. *International Journal of Social Science Research, 12*(1), 1-19.

Gefen, D., Karahanna, E., & Straub, D. W. (2003). Trust and TAM in online shopping: An integrated model. *MIS Quarterly*, *27*, 51-90.

Huang, M. H., & Rust, R. T. (2021). A strategic framework for artificial intelligence in marketing. *Journal of The Academy of Marketing Science*, *49*(1), 30-50.

Huang, X. (2021, February). Legal traceability of information leakage of artificial intelligence rural e-commerce shopping guide platform based on big data. *Journal of Physics 1744*(4), 33-42.

Jangra, G., & Jangra, M. (2022, 2 September). *Role of artificial intelligence in online shopping and its impact on consumer purchasing behaviour and decision*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/365230529_Role_of_Artificial_Intelligence_in_Online_Shopping_and_its_Impact_on_Consumer_purchasing_behaviour_and_Decision.

Jayasingh, S., Sivakumar, A., & Vanathaiyan, A. A. (2025). Artificial intelligence influencers' credibility effect on consumer engagement and purchase intention. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research, 20*(1), 13-22.

Kim, J., Giroux, M., & Lee, J. C. (2021). When do you trust AI? The effect of number presentation detail on consumer trust and acceptance of AI recommendations. *Psychology & Marketing,* 38(7), 1140-1155.

Kurt, Ö. E. (2015). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime bakış açılarının teknoloji kabul modeli ve bilgi sistemleri başarı modeli entegrasyonu ile belirlenmesi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 7*(3), 223-234.

Kuruca, Y., Üstüner, M. ve Şimşek, I. (2022). Dijital pazarlamada yapay zekâ kullanımı: Sohbet robotu (Chatbot). *Medya ve Kültür, 2*(1), 88-113.

Ling, L. W., Downe, A. G., Ahmad, W. F. W., & Lai, T. T. (2011, 15 September). *Determinants of computer usage among educators: A comparison between the UTAUT and TAM models.*

Retrieved from: https://scispace.com/papers/ determinants-of-computer-usage-among-educators-a-comparison-548ere3unj.

Malhotra, G., & Ramalingam, M. (2025). Perceived anthropomorphism and purchase intention using artificial intelligence technology: Examining the moderated effect of trust. *Journal of Enterprise Information Management, 38*(2), 401-423.

Nazir, S., Khadim, S., Asadullah, M. A., & Syed, N. (2023). Exploring the influence of artificial intelligence technology on consumer repurchase intention: The mediation and moderation approach. *Technology in Society, 72,* 1-11.

Özer, G., Özcan, M. ve Aktaş, S. (2010). Muhasebecilerin bilgi teknolojisi kullanımının teknoloji kabul modeli (TKM) ile incelenmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 5*(19), 3278-3293.

Qin, M., Zhu, W., Zhao, S., & Zhao, Y. (2022). Is artificial intelligence better than manpower? The effects of different types of online customer services on customer purchase intentions. *Sustainability, 14*(7), 39-74.

Semiz, B. B. (2021). Algılanan risk ve e-güvensizliğin webrooming niyeti ve webrooming davranışı üzerindeki etkisinin gerekçeli eylem teorisi çerçevesinde incelenmesi. *Journal of Management Marketing and Logistics, 8*(1), 53-63.

Teodorescu, D., Aivaz, K. A., Vancea, D. P. C., Condrea, E., Dragan, C., & Olteanu, A. C. (2023). Consumer trust in AI algorithms used in e-commerce: A case study of college students at a Romanian public university. *Sustainability, 15*(15), 1-15.

Tosuntaş, Ş. B. ve Çubukçu, Z. (2019). Yeniliklerin yayılması teorisi bağlamında öğretmen adaylarının bulut teknolojisi kullanımlarını etkileyen faktörler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20,* 957-976.

Turan, A. H. (2011). İnternet alışverişi tüketici davranışını belirleyen etmenler: Planlı davranış teorisi TPB ile ampirik bir test. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 12*(1), 128-143.

Türker, A. ve Türker, Ö. G. (2013). Turistik ürün satın alma davranışının teknoloji kabul modeli ile incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15*(2), 281-312.

Ustasüleyman, T. ve Eyüboğlu, K. (2010). Bireylerin internet bankacılığını benimsemesini etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile belirlenmesi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, 4*(2), 11-38.

Uzir, M. U. H., Bukari, Z., Al Halbusi, H., Lim, R., Wahab, S. N., Rasul, T., ... & Eneizan, B. (2023). Applied artificial intelligence: Acceptance-intention-purchase and satisfaction on smartwatch usage in a Ghanaian context. *Heliyon, 9*(8), 1-13.

Venkatesh, V., & Bala, H. (2008). Technology acceptance model 3 and a research agenda on interventions. *Decision Sciences, 39*(2), 273-315.

Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management Science, 46*(2), 186-204.

Xiong, Y. (2022). The impact of artificial intelligence and digital economy consumer online shopping behavior on market changes. *Discrete Dynamics in Nature and Society, 1,* 1-12.

Yağar, F. ve Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3*(3), 1-9.

Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, *46*, 74-85.

Yıldıran, Y. D. ve Erdem, Ş. (2024). Yapay zeka tabanlı chatbot hizmetinin kullanıcı alışkanlık ve davranışları üzerine etkileri ve bir uygulama. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 46*(1), 20-43.

Yıldız, S. (2017). Sosyal bilimlerde örnekleme sorunu: Nicel ve nitel paradigmalardan örnekleme kuramına bütüncül bir bakış. *Kesit Akademi Dergisi, 11*, 421-442.

Yılmaz, V. (2004). Lisrel ile yapısal eşitlik modelleri: Tüketici şikayetlerine uygulanması. *Sosyal Bilimler Dergisi, 1*, 77-90.

Yim, M. Y. C., Chu, S. C., & Sauer, P. L. (2017). Is augmented reality technology an effective tool for e-commerce? An interactivity and vividness perspective. *Journal of Interactive Marketing*, *39*(1), 89-103.

Yin, J., Qiu, X., & Wang, Y. (2025). The impact of AI-personalized recommendations on clicking intentions: Evidence from Chinese E-commerce. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, *20*(1), 1-40.

Yuchen, S., & Ying, W. (2024). Nexus between artificial ıntelligence, consumer behavior, consumer experience, and purchase ıntention: A case from Shenzhen, China. *Profesional de la Información, 33*(4), 1-16.

INFLUENCER MARKETING BAĞLAMINDA SANAL INFLUENCERLARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZ İLE İNCELENMESİ

Doç. Dr. Buket BORA SEMİZ
İzmir Bakırçay Üniversitesi
buket.borasemiz@bakircay.edu.tr - 0000-0002-5440-8496

YL Öğrencisi Mehmet Kerem HANLI
İzmir Bakırçay Üniversitesi
mehmetkeremhanli@outlook.com- 0009-0006-9535-5796

ÖZET

Dijital pazarlamanın önemli bir stratejisi olan influencer marketing günümüzde gerçek insan influencerların yanı sıra sanal influencerları da kullanarak tüketiciler nezdinde hem markalarının bilinirliklerini artırmakta hem de satın alma davranışlarını tetiklemektedir. Her geçen gün büyüyen bir Pazar olan sanal influencer pazarının bu yıl sonu itibariyle yaklaşık 5,7 milyar dolar olması beklenmektedir. Markalar açısından sanal influencerla işbirliği yapmanın önemi ise onları istedikleri gibi şekillendirerek markanın imajına veya itibarına zarar verebilecek kişisel değerler ve inançlarla ilgili daha az riskli olmasıdır. Bu çalışmanın amacı da influencer marketing bağlamında sanal influencerlara yönelik önceki yapılmış çalışmaların sistematik bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu bağlamda SPAR-4-SLR protokolünden yararlanılarak WoS veritabanındaki 2021-2025 tarihleri arasında yayınlanmış İngilizce makaleler (araştırma-derleme) ele alınmıştır. Boolean operatörleri yardımıyla anahtar kelimeler "virtual influencer" or "virtual influencers" and "influencer marketing" olarak tanımlanmıştır. Başlangıçta 373 çalışmaya ulaşılmış olup gerekli sadeleştirmeler yapıldıktan sonra kalan 169 makale analize tabi tutularak, VOSviewer programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, sanal influencer araştırmalarında yıllar itibarıyla belirgin ve istikrarlı bir artış olduğunu ve alanın giderek olgunlaşan bir araştırma hattı haline geldiğini göstermektedir. Anahtar kelime eş-oluşum ve bibliyografik eşleşme analizleri, çalışmaların ağırlıklı olarak tüketici etkileşimi, satın alma niyeti, parasosyal etkileşim, antropomorfizm ve özgünlük temaları etrafında kümelendiğini ortaya koymuştur. Doküman düzeyinde atıf analizi, literatürün sınırlı sayıdaki yüksek etkili çalışma etrafında şekillendiğini ve bu çalışmaların alanın kuramsal temelini oluşturduğunu göstermektedir. Ülke ve kurum bazlı analizler ise akademik üretimin ağırlıklı

olarak Çin ve Amerika Birleşik Devletleri merkezli olduğunu, Türkiye'de ise konunun henüz yeterince ele alınmadığını ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, sanal influencer literatürünün uygulama odaklı bir yapıya sahip olduğunu ve gelecekte özgünlük konusunun önemli araştırma alanları olarak öne çıkacağını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanal influencer, influencer marketing, bibliyometrik analiz, WoS.

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF VIRTUAL INFLUENCERS IN THE CONTEXT OF INFLUENCER MARKETING

ABSTRACT

Influencer marketing, a key strategy in digital marketing, has increasingly incorporated virtual influencers alongside human influencers to enhance brand awareness and stimulate consumer purchase behavior. The global virtual influencer market is projected to reach approximately USD 5.7 billion by the end of 2025. From a brand management perspective, collaborations with virtual influencers are considered less risky because they can be designed and controlled in alignment with brand identity, thereby reducing potential reputational risks arising from personal values or belief systems that could conflict with brand positioning. This study aims to systematically evaluate prior research on virtual influencers in the context of influencer marketing. To achieve this, the review adopted the SPAR-4-SLR Protocol and analyzed English-language publications (research articles, reviews, and early access papers) indexed in the Web of Science between 2021 and 2025. The search query employed Boolean operators, defining the key terms as "virtual influencer" OR "virtual influencers" AND "influencer marketing." The initial search yielded 373 records, of which 169 peer-reviewed documents met the inclusion and exclusion criteria. The final dataset was analyzed using network visualization and bibliometric mapping software VOSviewer. According to the research findings, studies on virtual influencers have shown a clear and consistent increase over the years, indicating that the field has gradually evolved into a mature research stream. Keyword co-occurrence and bibliographic coupling analyses revealed that existing studies are predominantly clustered around themes such as consumer engagement, purchase intention, parasocial interaction, anthropomorphism, and authenticity. Document-level citation analysis demonstrates that the literature is structured around a limited number of highly influential studies that constitute the field's theoretical foundation. Country- and institution-based analyses further indicate that academic output is largely concentrated in China and the United States, while research on this topic remains limited in Türkiye. Overall, the findings suggest that the virtual influencer

literature is largely application-oriented and that authenticity is likely to emerge as key directions for future research.

Keywords: Virtual influencer, influencer marketing, bibliometric analyse, WoS.

1. GİRİŞ

Her geçen gün hızla büyüyen influencer marketing pazarı, 2024 yılında küresel çapta 20,24 milyar ABD doları iken, 2025 yılında 23,59 milyar ABD doları büyüklüğüne ulaşmıştır. Pazarın 2032 yılına kadar ise 70,86 milyar ABD dolarına ulaşması beklenmektedir (Fourtunebusinessinsights, 2025). Bu sürekli büyüyen pazar içerisinde sanal influencerlar da giderek daha popüler hale gelmeye başlamıştır. İşletmeler için sanal influencerların yükselişi, çeşitli sektörlerdeki markalar ve ürünler için farkındalığı ve tüketici arzusunu artırmada gerçek bir yenilik haline gelmiştir (Martin vd., 2021).

Kuzminov (2023)'a göre sosyal medyada aktif olan 200'den fazla sanal influencer bulunmaktadır. Pazarın 2022 büyüklüğü 4,6 milyar dolardır ve bu yılın sonuna kadar %26 büyüme gerçekleştirmiş olacağı belirtilmektedir (Li ve Ma, 2024). Bu gelişmelerle birlikte sanal influencerlar, yalnızca teknolojik bir yenilik değil; aynı zamanda pazarlama iletişiminin dönüşümünü temsil eden stratejik bir araç olarak konumlanmaktadır.

Yapay zekâ, bilgisayar grafikleri ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojilerin ilerlemesi, sanal influencerların daha gerçekçi, etkileşimli ve kişiselleştirilebilir hâle gelmesini sağlamıştır. Bu durum, markaların hedef kitleleriyle kurdukları iletişimi daha kontrollü, tutarlı ve marka kimliğiyle uyumlu biçimde yönetmelerine olanak tanımaktadır. Özellikle kriz riski, tutarsız davranışlar veya marka değerleriyle çatışabilecek bireysel söylemler gibi insan influencerlara özgü risklerin sanal influencerlar aracılığıyla minimize edilebilmesi, işletmeler açısından bu yeni aktörleri daha cazip kılmaktadır. Ancak, çoğu uzman da sanal influencerların bir pazarlama stratejisi olarak kullanımının tüketiciler üzerindeki sürdürülebilir etkisinden ve uzun vadeli başarısından şüphe duymaktadır. Özgünlük eksikliği, büyük yatırım ihtiyacı, yasal zorluklar ve kötü uygulama ile popülerliğin riske atılması gibi potansiyel tuzakların, markaların sosyal medyada kurgusal karakterlerle iş birliği yapmayı seçerken farkında olması gerektiği öne sürülmektedir (Moustakas vd., 2020).

Bununla birlikte, sanal influencerların yükselişi beraberinde bazı kavramsal ve etik tartışmaları da gündeme getirmektedir. Tüketicilerin sanal varlıklara yönelik algıları, bu varlıkların ne derece "gerçek", "samimi" ve "güvenilir" olarak değerlendirildiği sorularını ön plana çıkarmaktadır. Özellikle antropomorfizm, parasosyal etkileşim, özgünlük ve kaynak güvenirliği gibi kavramlar, sanal influencerların pazarlama etkinliğini açıklamada kritik bir rol oynamaktadır. Tüketicilerin sanal influencerları insan benzeri özelliklerle algılaması, bu dijital karakterlerle duygusal bağlar kurabilmesine olanak tanırken; aşırı yapaylık algısı ise ikna süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Uluslararası literatürde sanal influencerlara yönelik artan ilgiye rağmen, bu çalışmaların büyük ölçüde belirli temalar ve coğrafyalar etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Çin ve Amerika Birleşik Devletleri merkezli çalışmaların baskınlığı dikkat çekerken, farklı kültürel

bağlamlarda sanal influencerların nasıl algılandığına ilişkin bulguların sınırlı kaldığı söylenebilir. Türkiye bağlamında ise sanal influencerların influencer marketing perspektifinden sistematik biçimde ele alındığı çalışmaların oldukça az olduğu görülmektedir. Bu durum, hem teorik hem de uygulamaya dönük önemli bir araştırma boşluğuna işaret etmektedir.

Bu bağlamda, sanal influencer literatürünün mevcut durumunun bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, alandaki araştırma eğilimlerinin, baskın temaların ve entelektüel yapıların ortaya konulması büyük önem taşımaktadır. Bibliyometrik analiz, geniş hacimli akademik literatürü sistematik biçimde incelemeye olanak tanıyarak, alanın gelişim seyrini, öne çıkan kavramları ve etkili çalışmaları görünür kılmaktadır. Bu çalışmada da influencer marketing bağlamında sanal influencerlara yönelik literatür, bibliyometrik yöntemler aracılığıyla analiz edilerek alanın mevcut durumu ortaya konulmakta ve gelecekteki araştırmalar için yol gösterici bir çerçeve sunulması amaçlanmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Bir Pazarlama aracı Olarak Sanal Influencerlar

Infleuncer marketing perspektifinden bakıldığında, sanal influencerlar insan influencerlardan farklı bir etkileyici biçimidir, çünkü tüketicilerin sanal varlıklara nasıl ve neden farklı tepki verebileceği konusunda çok az şey bilinmektedir (Yan vd., 2024). Bir pazarlama aracı olarak sanal influencerlar, içerik kontrolü, hikâye anlatımı ve risk oluşturmama gibi avantajlara sahipken, avatar oluşturma ve işletme maliyetinin yüksek olması ve tüketicilerin avatarların gerçekliği konusundaki endişeleri nedeniyle dezavantajlıdır (Statista, 2022). Bu nedenle, tüketicilerin sanal varlıklara verdiği tepkileri anlamak, pazarlama araştırmacıları için önemli bir konudur (Yan vd., 2024).

Sanal influencer kavramının tarihsel gelişimi incelendiğinde, ilk örneğin 2007 yılında Japonya'da sanal bir şarkıcı olarak tasarlanan Hatsune Miku olduğu görülmektedir. Ancak günümüzde kabul edilen anlamıyla ilk sanal influencer, 2016 yılında oluşturulan Lil Miquela'dır. İnsanımsı görünümüyle öne çıkan Lil Miquela, Instagram'da paylaştığı içerikler ve yürüttüğü kampanyalar sayesinde kısa sürede büyük bir popülerlik elde etmiş ve sanal influencer kavramının ana akım hâline gelmesini sağlamıştır (Levy, 2019). Lil Miquela'nın başarısını takiben sanal influencer ekosistemi hızla çeşitlenmiştir. Bermuda, Shudu ve Imma gibi yeni sanal karakterler, farklı hedef kitlelerin beklentilerine uygun estetik ve kişilik unsurlarıyla tasarlanmıştır. Örneğin, Shudu dünyanın ilk dijital süper modeli olarak tanımlanmış ve özellikle moda sektöründe dikkatleri üzerine çekmiştir (Miao, 2021). 2020'li yıllarda ise sanal influencerlar, daha sofistike ve çok yönlü bir yapıya kavuşmuştur.

Günümüzde markalar, sanal influencerları pazarlama stratejilerine entegre ederek kampanyalarını daha esnek, kontrol edilebilir ve öngörülebilir biçimde yürütmektedir. Zamanla sanal influencer'ların estetik anlayışları, işlevleri ve hitap ettikleri kitleler daha belirgin hâle gelmiştir. Özellikle belirli sektörlere ya da yaşam tarzlarına odaklanan sanal influencerlar; fitness, teknoloji ve çevresel duyarlılık gibi alanlarda öne çıkmaktadır. Bu durum, markaların niş hedef kitlelere yönelik etkili mesajlar geliştirmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca pandemi döneminde yüz yüze etkinliklerin azalması, sanal influencerların daha geniş kitleler tarafından benimsenmesine katkı sağlamıştır (Chew et al., 2023).

Uluslararası pazarlama literatüründe sanal influencerları çeşitli açılardan inceleyen bir çok çalışma bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle antropomorfizm, parasosyal ilişkiler, tüketici/müşteri etkileşimi, özgünlük, kaynak güvenirliği bağlamındaki çalışmalar dikkat çekmektedir.

2.1.1. Literatürde Sanal Influencerlara Yönelik Yapılmış Bazı Çalışmalar

Bu çalışmada konu ile ilgili 169 makale detaylı incelenmiş olup bir kısmının sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

Literatürdeki çalışmaların bir kısmı sanal influncerları *antropomorfizm* (insana benzerlik) açısından ele alan çalışmalardır. Dabiran vd. (2024)'nin çalışmasında, sanal influencerlara yönelik olarak antropomorfizmin farklı türleri ayrıştırılarak etkileri test edilmiştir. Çalışma, dört antropomorfizm boyutunu -görünüş (appearance), ahlaki erdem (moral virtue), bilişsel deneyim (cognitive experience) ve bilinçli duygusallık (conscious emotionality) - ele alır ve bu boyutların sanal influencerın güvenilirliği (credibility) algısını, parasosyal ilişkiyi ve nihayetinde satın alma niyetini nasıl etkilediğini incelemektedir. Araştırma sonuçları, antropomorfizmi sadece insana benzer görünüme indirgemeyip, ahlaki/bilişsel/duygusal insansılaştırma boyutlarının da pazarlama sonuçlarında rol oynadığını göstermesidir. Mouritzen vd. (2024) ise, sanal influencer pazarlamasını kavramsallaştırmayı hedefleyerek, fırsatları ve riskleri birlikte ele almaktadır. Çalışmada, sanal influencerların benzer dijital karakterlerden nasıl ayrıldığı netleştirilerek sanal influencerlara özgü özelleştirilebilirlik (customization), esneklik (flexibility), sahiplik (ownership) ve otomasyon (automation) olmak üzere dört temel özellik tanımlanmıştır. Ayrıca sanal influencerları sınıflamak için, antropomorfizm ve gerçeklik–sanallık eksenlerine dayalı bir 2×2 taksonomi önerilmiştir. Sonuç olarak markaların, kampanya hedeflerine göre sanal influencerın özelliklerini dikkatle değerlendirmesi gerektiğine ve toplumsal/etik düzeyde ise şeffaflık, aldatma riski ve gerçek–sanal sınırı gibi sorunların önemine vurgu yapmıştır. Wan vd. (2024)'nin çalışmasında da sanal influencerlarda antropomorfizm ve ırksal homofili (yerel benzerlik) etkileşiminin güven üzerinden pro-çevresel davranışları nasıl etkilediği incelenmiştir. Bulgular, koşullara göre antropomorfizm ve ırksal homofili kombinasyonlarının güveni farklı biçimde etkileyebileceğini ve güvenin pro-çevresel davranışa giden süreçte kritik bir aracı rol oynadığını ortaya koymuştur. Pan vd. (2024) ise, sanal influencer görsellerindeki antropomorfizm düzeyinin satın alma niyeti üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırma sonuçları, artan insan-benzerliğin sosyal varlık algısı ve güven üzerinden niyeti artırabildiğini; ancak aşırı gerçekçiliğin bazı tüketicilerde ters etki yaratabildiğini göstermektedir. Wasti vd. (2024)'nin çalışmasında ise amaç, tüketicilerin sanal influencerları geleneksel insan influencerlarla karşılaştırıldığında nasıl algıladığını ve onlarla nasıl etkileşim kurduğunu anlamaktır. Antropomorfizm teorisini kullanan çalışmada bulgular, sanal influencerların sürekli erişilebilirlik, uyarlanabilirlik ve maliyet etkinliği gibi benzersiz avantajlar sunduğunu ve bunların marka etkileşimini artırabileceğini ortaya koyarken, özgünlük, güvenilirlik ve etik sonuçlarla ilgili endişelerin devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca, markaların sanal influencerlara insan benzeri özellikler kazandırarak tüketici bağlantısını ve güvenini artırabileceğini göstermektedir. Barari vd. (2025)'nin çalışması da sanal influencerlarda antropomorfizmin tüketici etkileşimi ve iyi oluş üzerindeki etkilerini

birlikte ele alır. Bulgular, antropomorfizmin etkileşimi artırabildiğini; ancak bazı kullanıcılar için psikolojik iyi oluş üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabildiğini göstermektedir.

Bazı çalışmalar ise sanal influncerları *parasosyal etkileşim* açısından incelemişlerdir. Looi vd. (2025)'nin çalışması, sanal influencer içeriklerinde sponsorluk açıklamasının (disclosure) kullanıcı tepkilerini ve etkileşimi nasıl etkilediğini incelemektedir. Sonuçlar, sponsorluk açıklaması görülen durumlarda yorumlarda daha pozitif duygu eğilimi olabildiğini göstermektedir. Ayrıca çalışma, sponsorluk olsun veya olmasın kullanıcıların sanal influencer kimliği konusunda kafa karışıklığı ve karışık duygular ifade edebildiğini, sponsorluksuz içerik görenlerin ise parasosyal etkileşim ve gönderi etkileşimi eğiliminin daha yüksek olabildiğini, ayrıca ikna bilgisi aracılığına dayanan mekanizmanın bu bağlamda anlamlı şekilde doğrulanmadığını belirtmektedir. Vo vd. (2025)'nin çalışması, sanal influencerların müşteri etkileşimi ve marka sadakati üzerindeki etkisini hem parasosyal teori hem de kaynak güvenilirliği modeli kullanarak analiz etmektedir. Bulgular, yalnızca güvenilirlik ve özgünlüğün etkileşimi olumlu yönde etkilediğini, parasosyal etkileşimin ise duygusal tepkilerin önemli bir itici gücü olduğunu ve daha yüksek etkileşime yol açtığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, parasosyal etkileşim, özgünlük ve güvenilirlik birlikte etkileşimin yoğunluğunu açıklamaktadır ve bu da marka sadakatini etkilemektedir. Ayrıca, çalışma sanal influencerların uzun vadeli müşteri-marka ilişkilerini güçlendirmede ve markalar için sadık bir hayran kitlesi oluşturmada oynadığı rolü vurgulamaktadır. Mrad vd. (2025)'in çalışması sanal influencer olgusunu tüketici deneyimi üzerinden anlamayı hedeflemektedir. Özellikle sosyal karşılaştırma ile parasosyal ilişki dinamiklerinin sanal influencer bağlamında nasıl tezahür ettiğini yaşantısal deneyimler üzerinden incelemeye odaklanmaktadır. Araştırma bulguları, sanal influencerlarla kurulan ilişkilerin yalnızca reklam maruziyeti değil, aynı zamanda ilişkisel/psikolojik bağ üretme kapasitesi taşıyabildiğini; bu bağların da karşılaştırma ve parasosyal süreçlerle biçimlendiğini göstermektedir. Shen (2025) ise çalışmasında Çin ve küresel bağlamda sanal influencerlarla kurulan etkileşimleri karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Araştırma bulguları, kültürel bağlamın algılanan samimiyet, güven ve etkileşim yoğunluğu üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Çin bağlamında sanal influencerlara yönelik parasosyal etkileşimin daha güçlü olduğu; küresel bağlamda ise eleştirel mesafenin daha belirgin olduğu ortaya konulmuştur.

Sanal influencerları *müşteri/ tüketici etkileşimi* açısından inceleyen çalışmalar da vardır. Thompson vd. (2025)'nin çalışması sanal influencer pazarlamasında algılanan değer kavramını çok boyutlu olarak ele almakta ve bu algının tüketici etkileşimi ile satın alma niyeti üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bulgular, sanal influencerın sağladığı hedonik değer ve bilgilendirici değerin, tüketici etkileşimini anlamlı biçimde artırdığını; bu etkileşimin de satın alma niyetine dolaylı bir katkı sunduğunu göstermektedir. Kholkina vd. (2025)'nin çalışmasında ise sanal influencerların algılanan güvenilirliği ile tüketici etkileşimi ve satın alma niyeti arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bulgular, bilişsel güvenilirliğin tüketici etkileşimi üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olduğunu; duygusal güvenilirliğin ise satın alma niyetini destekleyici rol oynadığını göstermektedir. Kim ve Park (2024)'ın çalışması ise sanal influencer–tüketici etkileşiminde sosyal varlık algısının rolünü analiz etmektedir. Bulgular, insan benzeri özelliklerin sosyal varlık algısını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Sanal influencerları *kaynak güvenilirliği* açısından inceleyen çalışmalardan bazılarının sonuçları ise şöyledir: Kim ve Wang (2024)'ın çalışma sosyal medya etkileyicileri ile sanal etkileyiciler arasındaki farkları, pazarlama etkinliği üzerindeki etkilerine odaklanarak, etkileyici pazarlamasında incelemektedir. Bulgular, özellikle özgünlükleri ve kaynak güvenilirlikleri daha yüksek olan kâr amacı gütmeyen mesajlaşmada, sanal influencerların insan influencerlar kadar etkili olabileceğini ortaya koyuyor. Çalışma, etkileyici türü ile reklam etkinliği arasındaki ilişkiyi düzenlemede hem özgünlüğün hem de kaynak güvenilirliğinin oynadığı kritik rolü vurgulamaktadır. Chaihanchanchai vd. (2024) ise, öncelikle marka güveninin satın alma niyeti üzerindeki etkisini, kaynak güvenilirliğinin aracı etkisi ve üç alt boyutun paralel aracı etkisi yoluyla analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bulgular, marka güveninin satın alma niyeti üzerindeki etkisini ve bu ilişkide güvenilirliğin aracı rolünü ortaya koymuştur. Park ve Sung (2023) ise, insan benzerliğinin ve eylemliliğin nasıl etkileşime girerek kaynak güvenilirliğini ve sanal etkileyicilerle etkileşim niyetini belirlediğini araştırmıştır. Sonuçlar, insan benzerliğinin üç tür kaynak güvenilirliğini (çekicilik, güvenilirlik ve uzmanlık) ve etkileşim niyetini önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymuştur. Jhawar vd. (2023) da, sanal etkileyicilerin sosyal medya platformlarındaki takipçileriyle etkileşimini yöneten önemli teorileri belirlemeyi amaçlamaktadır. Bulgular, sosyal medya kullanıcıları ve sanal influencerlar arasındaki parasosyal etkileşimin, kaynak güvenilirliğini artırarak sanal influencerların kabulüne yol açtığını göstermektedir. Bu nedenle, yazarlar parasosyal etkileşim ve kaynak güvenilirliği teorisinin birleşerek sosyal medya kullanıcılarının sanal influencerların kabulünü açıkladığını ortaya koymaktadır. Kolkina vd. (2025)'nın çalışmasında da sanal ve insan influencerların kaynak güvenirliği, takip etme niyeti, ağızdan ağıza pazarlama ve marka bağlılığı bağlamında Z kuşağı tüketiciler üzerindeki etkisini karşılaştırmayı amaçlanmaktadır. Bulgular Z kuşağı için insan influencerların sanal influencerlardan daha etkili bir pazarlama aracı olduğunu göstermektedir. Benzersizlik ve yenilik arayışı daha yüksek olan tüketicilerin, sanal influencerlara yönelik sosyal-psikolojik mesafesi daha düşüktür.

Literatürde sanal influencerları *özgünlük* açısından değerlendiren çalışmalar da yer almaktadır. Lee vd. (2025), influencer'ların algılanan özgünlüğü kavramından ve makine sezgisinden yola çıkarak, influencer türünün (sanal influencer vs. insan influencer) tüketicilerin algılanan özgünlüğü üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmada, bulgular sanal influencer'ların insan influencer'lardan daha özgün olarak algılandığını göstermektedir. Ayrıca, influencer'ların algılanan özgünlüğü ile tüketicilerin onlara duyduğu güven arasında pozitif bir ilişki de tespit edilmiştir. Bazı çalışmalar ise, özgünlük ve etik kaygılarla ilgili zorluklara rağmen, sanal influencerların tüketicilerin marka bağlılığını artırma ve satın alma niyetlerini etkileme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir (Yap ve Ismail, 2022; Wang ve Zhang, 2024). Lou vd. (2023)'nin takipçilerin sanal influencerlarla etkileşimini inceledikleri çalışma ise, çoğu takipçinin sanal influencerları tuhaf ve sahte olarak algıladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, sanal influencerların marka imajı oluşturmada ve marka bilinirliğini artırmada etkili olduğu fakat özgünlük eksikliği, takipçilerle düşük benzerlik ve takipçilerle zayıf parasosyal ilişkileri nedeniyle satın alma niyetini teşvik etme konusunda ikna edici olmadığını da ifade etmektedir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada SPAR-4-SLR (Scientific Procedures and Rationales for Systematic Literature Reviews – Sistematik Literatür Taramaları için Bilimsel Prosedürler ve Gerekçeler) protokolünden yararlanılmaktadır. Bu protokol üç temel aşama ve her aşamanın ikişer alt aşamasından oluşmaktadır. Birinci aşama tarama aşamasıdır. Tanımlama ve edinme alt aşamalarından oluşmaktadır. Tanımlama, henüz sentezlenmemiş literatürün tanımlanmasını; edinme ise, henüz sentezlenmemiş literatürün edinilmesini ifade etmektedir. İkinci aşama düzenleme aşamasıdır. Organize etme ve sadeleştirme alt aşamalarından oluşmaktadır. Organize etme sentezlenme sürecindeki literatürün düzenlenmesini ve sadeleştirme ise organize etme sürecindeki ilgili literatürün saflaştırılmasını belirtmektedir. Son aşama ise, değerlendirme aşaması olup, analiz ve raporlama alt aşamalarından oluşmaktadır. Bu aşamalar da sentezlenmiş literatürün değerlendirilmesini ve raporlanmasını içerir (Paul vd., 2021). Konu ile ilgili sistematik literatür araştırması WoS veri tabanı üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın tasarımı Çizelge 1'de gösterilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, influencer marketing bağlamında sanal influencerlara yönelik önceki yapılmış çalışmaların sistematik bir değerlendirmesini yapmaktır. Araştırma sorusu olarak cevabı aranan sorular ise şöyledir:

- Çalışmalar yıllara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
- Bu alandaki en etkili yazarlar, dergiler, kurumlar ve ülkeler hangileridir?
- Influencer marketing bağlamında sanal influncerların ele alındığı tematik kümeler nelerdir?
- Sanal influencerlar konusunda yayımlanan akademik çalışmalar hangi konulara odaklanmıştır?
- Sanal influencer konusunda içinde en sık tartışılan kavramlar nelerdir?

Çalışmada öncelikle araştırma konusuna yönelik anahtar kelimeler belirlenmiş, araştırmanın yapılacağı veri tabanı Web of Science olarak seçilmiştir. Arama yapılacak anahtar kelimelere ilişkin sorgu ifadesi Boolean operatörleri yardımıyla "virtual influencer" or "virtual influencers" and "influencer marketing" olarak tanımlanmıştır. Dahil etme kriterleri olarak 2021-2025 yılları arasında yapılan araştırmalar dikkate alındığında 373 çalışmaya ulaşılmıştır.

SPAR-4-SLR protokolünün ikinci aşaması olan düzenleme aşamasında ise bazı sadeleştirmeler yapılarak editoryal materyaller, kitap bölümleri ve bildiriler hariç tutulup işletme ve yönetim alanında yapılmış İngilizce araştırma makaleleri ve derleme makaleler çalışmaya dahil edilmiştir. Yapılan bu sadeleştirme sonucunda 169 makaleye ulaşılmıştır.

SPAR-4-SLR protokolünün son aşaması olan değerlendirme aşamasında ise analiz yöntemi olarak bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Vosviewer ile veriler analiz edilerek haritalama yöntemi ile de anahtar kelime analizi, yazar işbirlikleri analizi, atıf analizi, bibliyografik eşleme analizi yapılmıştır.

Çizelge 1. Araştırmanın SPAR-4-SLR Protokolüne Göre Tarama, Düzenleme ve Değerlendirme Süreci*

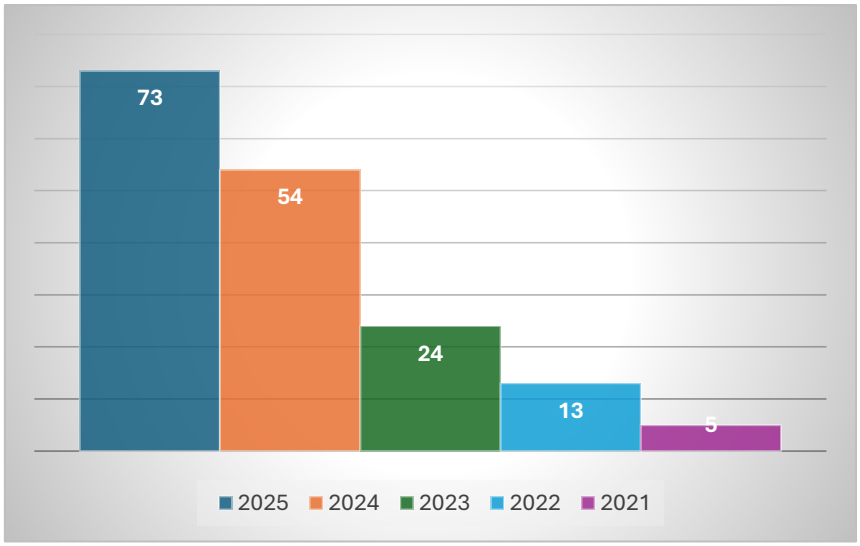
1. Tarama
1.a. Tanımlama

Konu: Influencer Marketing Bağlamında Sanal Influencerların Bibliyometrik Analiz ile İncelenmesi **Araştırma Soruları:** Sanal influencerlar konusunda yayımlanan akademik çalışmalar hangi konulara odaklanmıştır? Yıllara göre nasıl bir dağılım göstermektedir? Bu alandaki en etkili yazarlar, dergiler, kurumlar ve ülkeler hangileridir? Sanal influencerlar konusunda influencer marketing bağlamında birlikte ele alındığı tematik kümeler nelerdir? Sanal influencer konusunda içinde en sık tartışılan kavramlar nelerdir? **Kaynak Türü:** Uygulamalı makaleler, derleme makaleler **Kaynak Niteliği:** WoS'ta indekslenen bilimsel makaleler
1.b. Edinme
Arama Mekanizması ve Materyal Edinimi: WoS veritabanı **Tarama Dönemi:** 2021-2025 **Taranan Anahtar Kelimeler:** "virtual influencer" or "virtual influencers" and "influencer marketing" **Tarama Sonucunda Ulaşılan Toplam Çalışma Sayısı:** n=373
2. Düzenleme
2.a. Organize Etme
Oluşturulan Kodlamalar: Anahtar kelimeler, atıflar, yazar işbirlikleri, bibliyografik eşleme, dergiler, ülkeler
2.b. Sadeleştirme
Hariç Tutulan Çalışma Türü ve Sayısı: Editoryal materyaller, kitap bölümleri ve bildiriler (n=204) **Dahil Edilen Çalışma Türü ve Sayısı:** İngilizce makaleler (n=169) **Dahil Edilen Araştırma Alanı:** İşletme ve yönetim
3. Değerlendirme
3.a. Analiz
Analiz Yöntemleri: Bibliyometrik analiz • **Haritalama:** Anahtar kelime analizi, yazar işbirlikleri analizi, atıf analizi, bibliyografik eşleme analizi **Kullanılan Programlar:** VOSviewer, WoS analiz parametreleri
3.b. Raporlama
Raporlama Kuralları: Şekiller ve haritalar **Kısıtlar:** Nitel, nicel, derleme ve İngilizce dilindeki tüm makaleler **Destek Kaynakları:** Çalışma için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

*Paul vd. (2021)'nin çalışması baz alınarak elde edilmiştir.

4. BULGULAR

Aşağıda araştırma sorularına cevap bulabilmek adına yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Alanın en fazla yayın yaptığı dergiler arasında Journal of Business Research (20 yayın), Journal of Retailing and Consumer Services (17 yayın), Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research (11 yayın), Psychology Marketing (8 yayın) ve Journal of Research in Interactive Marketing (7 yayın) yer almaktadır. Sanal influencerlar konusunda en fazla yayın yapan kurumlar ise, Hong Kong Polytechnic University (6 yayın), Indian Institute of Management System (5 yayın), State University System of Florida (5 yayın), Swinburne University of Technology (5 yayın), University of Florida (5 yayın)'dır.

Görsel 1. Yıllara Göre Yayın Sayıları

Görsel 1'de yer alan bibliyometrik inceleme kapsamında değerlendirilen 169 makalenin yıllara göre dağılımı incelendiğinde, 2021–2025 döneminde sanal influencerların influencer marketing bağlamında ele alındığı yayın sayılarında istikrarlı ve belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Özellikle 2023 sonrasında artış ivmesinin hızlanması, konunun pazarlama literatüründe yükselen ve olgunlaşan bir araştırma alanı haline geldiğini göstermektedir. Yıllık yayın sayılarındaki yaklaşık iki kata yakın artış, sanal influencerların marka iletişimi, tüketici etkileşimi ve satın alma niyeti gibi temel pazarlama çıktılarıyla ilişkilendirilmesine yönelik akademik ilginin güçlendiğine işaret etmektedir. Bu eğilim, bir yandan teknolojik gelişmelerin (AI, antropomorfizm, sosyal medya platformlarının evrimi) literatürü beslediğini, diğer yandan da markaların pratikte sanal influencer kullanımının yaygınlaşmasının akademik çalışmaları tetiklediğini düşündürmektedir. Dolayısıyla Görsel 1, sanal influencer konusunun geçici bir trend değil, önümüzdeki yıllarda da araştırma gündeminde kalacak sürdürülebilir bir çalışma alanı olduğunu destekleyen ampirik bir kanıt sunmaktadır.

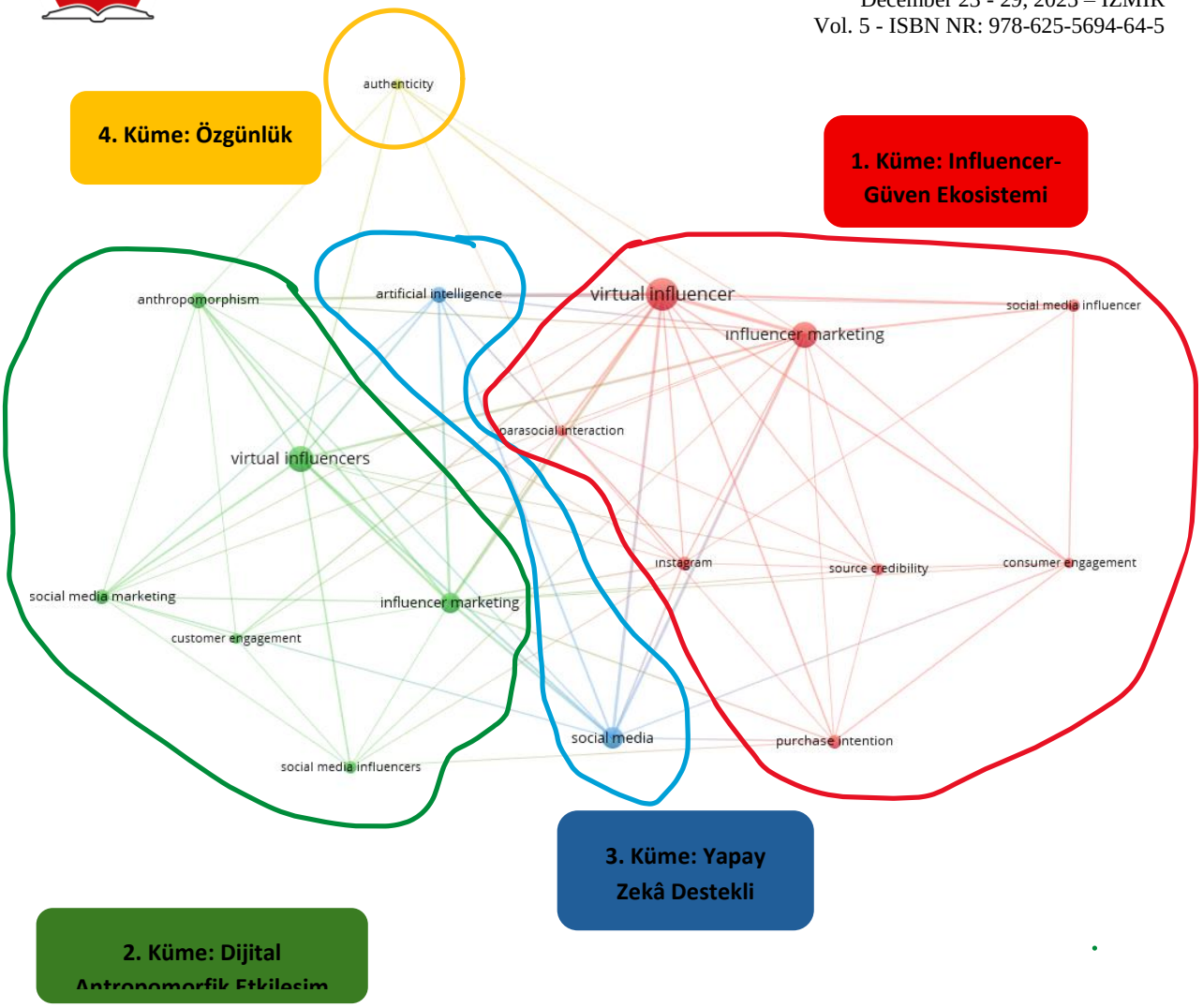
Anahtar kelime istatistikleri, anahtar kelimelerde ve makale başlıklarında sıkça kullanılan veya geçen anahtar kelimeleri belirlemek için yapılan bir analizdir. Bu analiz aynı zamanda gelecekteki araştırma alanlarını belirlemek için de oldukça popüler anahtar kelimeleri ve en az araştırılmış anahtar kelimeleri bilmek açısından oldukça önemlidir (Jain vd., 2021).

Çizelge 2. Araştırmada Ortaya Çıkan Anahtar Kelimeler

Küme Rengi ve Kelime Sayısı	Anahtar Kelime	Tekrar Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü[1]
Kırmızı (8)	virtual influencer	52	66
Kırmızı (8)	ınfluencer marketing	35	45
Yeşil (6)	influencer marketing	21	42
Mavi (2)	social media	24	42
Yeşil (6)	virtual influencers	33	35
Mavi (2)	artificial intelligence	13	27
Yeşil (6)	antropomorphism	13	22
Kırmızı (8)	instagram	9	16
Yeşil (6)	social media marketing	11	15
Kırmızı (8)	consumer engagement	5	13
Kırmızı (8)	purchase intention	10	13
Kırmızı (8)	social media influencer	8	13
Kırmızı (8)	parasocial interaction	6	12
Yeşil (6)	social media influencers	8	9
Kırmızı (8)	sources credibility	7	9
Sarı (1)	authenticity	5	8
Yeşil (6)	customer engagement	5	7

En az bir çalışmada geçen anahtar kelime sayısının beş olarak alındığı bu çalışmada 17 anahtar kelime dört küme olarak tespit edilmiştir. Çizelge 2'de araştırmada ortaya çıkan bu anahtar kelimeler, bu kelimelere ait kümeler renkleriyle ve her kümedeki kelime sayısı ile birlikte verilmiştir. Ayrıca kelimelerin tekrar sayıları ve toplam bağlantı güçleri de verilmiştir. Kelimelerin sıralaması toplam bağlantı gücünün yükseliğine göre yapılmıştır.

[1] 17 anahtar kelimenin her biri için, diğer anahtar kelimelerle olan birlikte geçme bağlantılarının toplam gücü hesaplanarak, toplam bağlantı gücü en yüksek olan anahtar kelimeler seçilmiştir.

Görsel 2. Anahtar Kelime Eş-Oluşum Haritası

Görsel 2'de yer alan anahtar kelime eş-oluşum haritası, sanal influencer literatürünün tematik olarak nasıl kümelendiğini ve kavramlar arasındaki ilişkilerin hangi eksenlerde yoğunlaştığını göstermektedir. Harita incelendiğinde dört temel kümenin oluştuğu görülmektedir.

Influencer- Güven Ekosistemi Kümesi (kırmızı küme), literatürün en merkezi ve baskın temasını temsil etmektedir. Bu kümede sanal influencer, ınfluencer marketing, instagram, tüketici etkileşimi, satınalma niyeti, sosyal medya etkileticisi, parasosyal etkileşim ve kaynak güvenirliği gibi kavramların birlikte yer alması, çalışmaların ağırlıklı olarak sanal influencerların tüketici tepkileri ve pazarlama çıktıları üzerindeki etkilerine odaklandığını göstermektedir. Özellikle satın alma niyeti ve tüketici etkileşimi gibi sonuç değişkenlerinin ön planda olması, alanın uygulamaya dönük bir karakter taşıdığını ortaya koymaktadır.

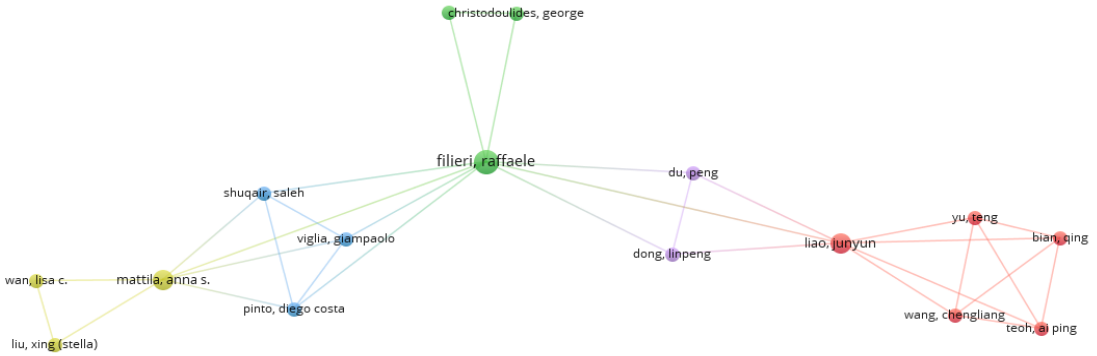
Dijital Antropomorfik Etkileşim Kümesi (yeşil küme), sanal influencerların algısal ve kavramsal boyutlarına işaret etmektedir. İnfluencer pazarlaması, sanal etkileyiciler, antropomorfizm, sosyal medya pazarlaması, sosyal medya etkileyicileri ve müşteri etkileşimi gibi kavramların bu kümede toplanması, sanal influencerların insan benzeri özelliklerle algılanmasının ve bu algının etkileşim süreçleri üzerindeki rolünün literatürde önemli bir

araştırma hattı oluşturduğunu göstermektedir. Bu durum, psikoloji ve tüketici davranışı temelli yaklaşımların pazarlama literatürüyle bütünleştiğine işaret etmektedir.

Yapay Zekâ Destekli Sosyal Medya Kümesi (mavi küme), daha çok teknolojik altyapıyı temsil etmektedir. sosyal medya ve yapay zekâ anahtar kelimelerinin birlikte yer alması, sanal influencer çalışmalarının teknolojik gelişmelerle, özellikle yapay zekâ temelli içerik üretimi ve dijital platformlarla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Ancak bu kümenin diğerlerine kıyasla daha sınırlı olması, teknolojik boyutun henüz pazarlama etkileri kadar derinlemesine ele alınmadığını düşündürmektedir.

Özgünlük Kümesi (sarı küme) ise yalnızca özgünlük kavramından oluşmakta ve literatürde görece yeni ve gelişmekte olan bir temaya işaret etmektedir. Özgünlük kavramının tek başına bir küme oluşturması, sanal influencerların güvenilirlik ve inandırıcılık sorunlarının son dönemde daha fazla tartışılmaya başlandığını ve bu konunun gelecekte önemli bir araştırma alanı olabileceğini göstermektedir.

Görsel 2, sanal influencer literatürünün tüketici tepkileri merkezli, algısal/psikolojik boyutlarla desteklenen ve teknolojik gelişmelerle beslenen çok boyutlu bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu yapı, ilerleyen çalışmalarda özellikle özgünlük, etik ve yapay zekâ temelli tasarım konularının daha bütüncül biçimde ele alınabileceğine işaret etmektedir.

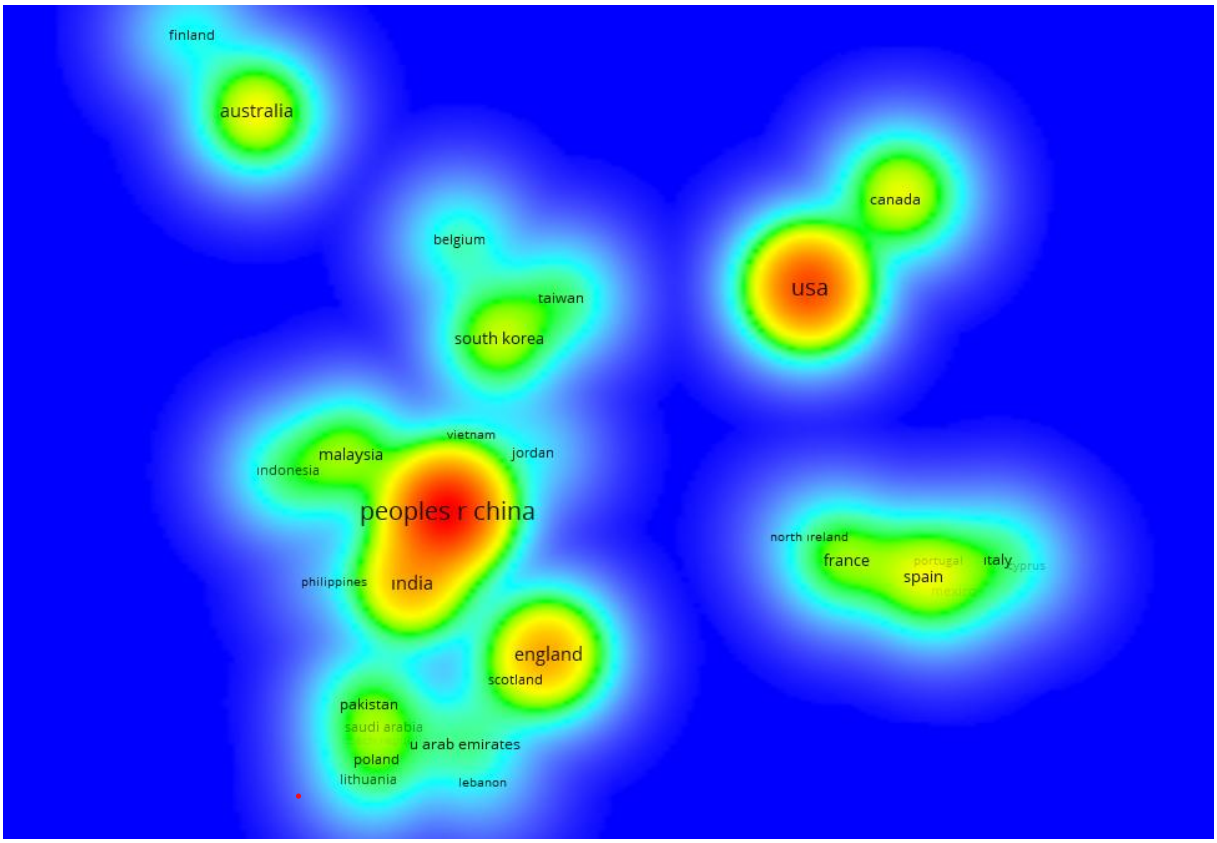
Görsel 3. Yazar İş birliği Ağı Haritası

Görsel 3'te sunulan yazar iş birliği ağı haritası, sanal influencerlar ve influencer marketing literatüründe akademik üretimin nasıl bir iş birliği yapısı içinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Harita incelendiğinde, alanın birkaç çekirdek yazar ve bu yazarlar etrafında kümelenmiş sınırlı sayıdaki araştırmacı grupları tarafından şekillendirildiği görülmektedir. Düğümlerin (yazarların) büyüklüğü ve aralarındaki bağlantı yoğunluğu, belirli yazarların literatürde hem üretkenlik hem de ortak yazarlık açısından merkezi bir rol üstlendiğine işaret etmektedir.

Ağ yapısının genel olarak parçalı bir görünüm sergilemesi, sanal influencer araştırmalarının henüz tam anlamıyla olgunlaşmamış ve geniş ölçekli uluslararası iş birlikleriyle bütünleşmemiş bir alan olduğunu düşündürmektedir. Birçok yazarın sınırlı sayıda ortakla çalışması ve kümeler

arası bağlantıların zayıf olması, çalışmaların çoğunlukla aynı kurum ya da ülke içindeki araştırma ekipleri tarafından yürütüldüğünü göstermektedir. Bu durum, disiplinlerarası ve ülkeler arası iş birliklerinin henüz istenen düzeye ulaşmadığını ortaya koymaktadır.

Öte yandan, haritada belirginleşen küçük ama yoğun kümeler, alanda uzmanlaşmış araştırma gruplarının oluşmaya başladığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu kümeler genellikle tüketici davranışı, sosyal medya etkileşimi, özgünlük ve yapay zekâ temelli influencer tasarımı gibi belirli tematik odaklar etrafında şekillenmektedir. Dolayısıyla Görsel 3, sanal influencer literatürünün bireysel ve grup temelli üretimlerle geliştiğini, ancak gelecekte daha güçlü ve bütünleşmiş uluslararası akademik ağlara ihtiyaç duyulduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

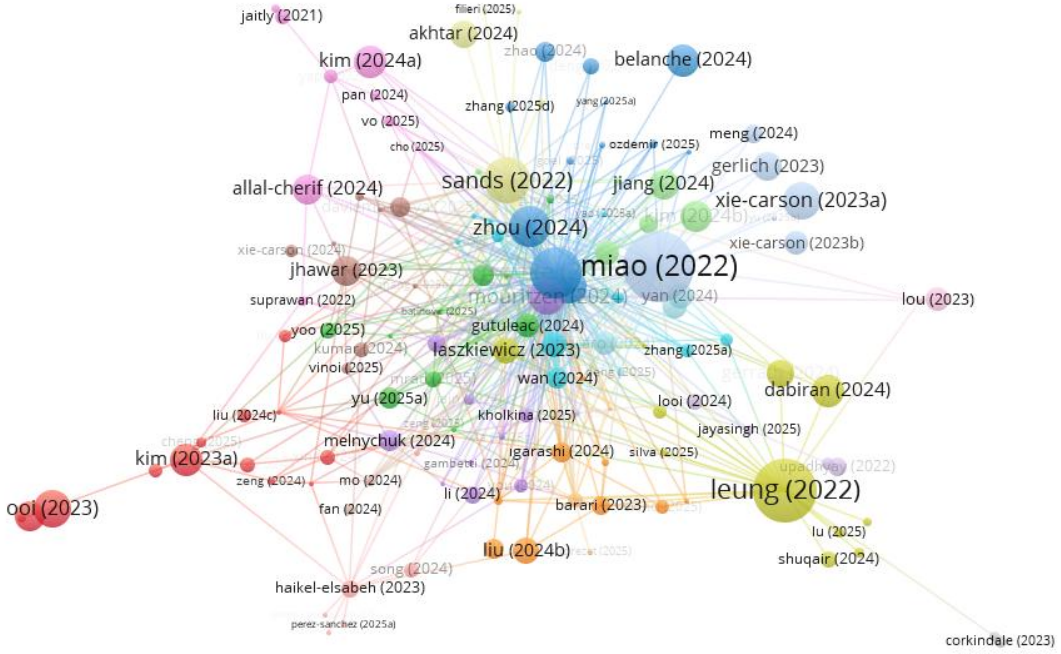
Görsel 4. En Çok Yayın Yapan Ülkelerin Yoğunluk Haritası

Görsel 4'te yer alan ülkeler bazındaki yoğunluk haritası, influencer marketing bağlamında sanal influencerlar konusundaki akademik üretimin coğrafi olarak belirli ülkelerde yoğunlaştığını göstermektedir. Harita incelendiğinde, özellikle Çin (55 yayın-1964 atıf), Amerika Birleşik Devletleri (40 yayın-1527 atıf), İngiltere (21 yayın) ve Hindistan'ın (20 yayın) hem yayın sayısı hem de akademik görünürlük açısından literatüre yön veren başlıca ülkeler olduğu açıkça görülmektedir. Bu dört ülkenin merkezde ve yüksek yoğunlukta yer alması, sanal influencer araştırmalarının büyük ölçüde dijital teknolojilerin gelişmiş olduğu, sosyal medya kullanımının yaygınlaştığı ve güçlü akademik altyapıya sahip ülkelerde üretildiğine işaret etmektedir.

Bununla birlikte, Avustralya (657 atıf) ve Güney Kore (598 atıf) gibi ülkelerin yayın sayısı bakımından nispeten daha sınırlı olmasına rağmen yüksek atıf sayılarıyla öne çıkması, bu ülkelerde yapılan çalışmaların etki gücünün ve literatürdeki referans değerinin yüksek olduğunu düşündürmektedir.

Türkiye'nin haritada oldukça sınırlı bir yoğunlukla temsil edilmesi ve bu alanda yalnızca tek bir yayının bulunması, sanal influencerlar konusunun Türkiye açısından uluslararası literatürde henüz yeterince ele alınmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkiye açısından hem teorik hem de uygulamaya dönük çalışmalar için önemli bir araştırma boşluğuna işaret etmektedir.

Görsel 4, sanal influencer literatürünün belirli ülkelerde yoğunlaşmakla birlikte küresel ölçekte yayılma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler ve farklı kültürel bağlamlarda yapılacak çalışmaların, mevcut literatürü zenginleştireceği ve alanın daha dengeli bir coğrafi dağılıma kavuşmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

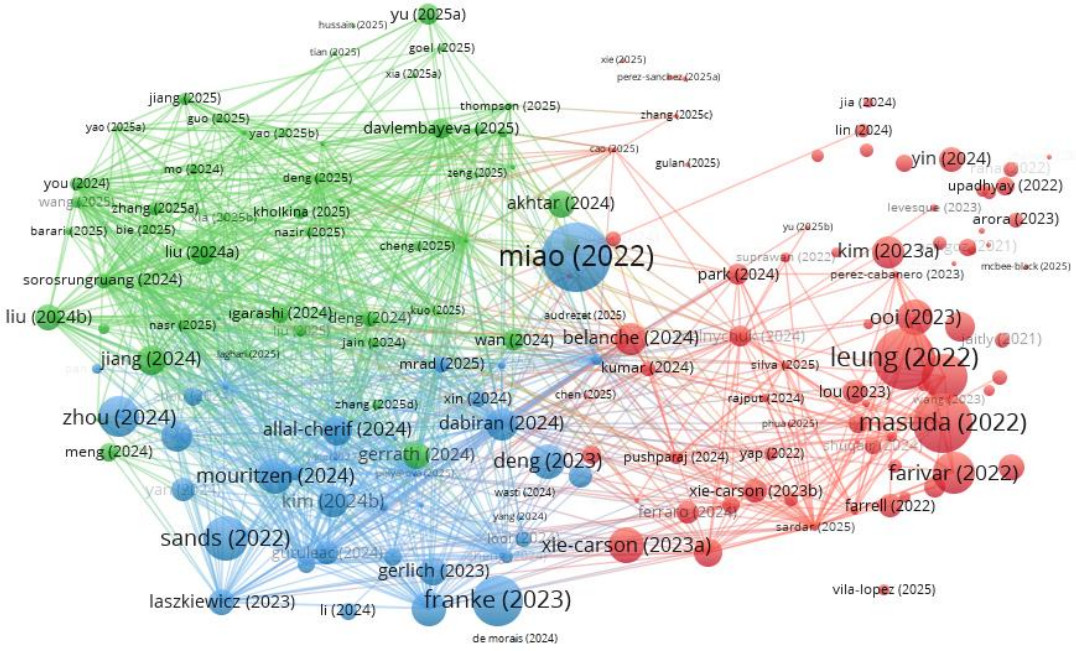
Görsel 5. Doküman Düzeyinde Atıf Analizi

Görsel 5'te sunulan doküman düzeyinde atıf analizi, influencer marketing bağlamında sanal influencerlar literatüründe hangi çalışmaların entelektüel açıdan daha etkili ve yönlendirici olduğunu ortaya koymaktadır. Harita incelendiğinde, sınırlı sayıdaki çalışmanın yüksek atıf alarak literatürde merkezi bir konum kazandığı, buna karşılık çok sayıda çalışmanın daha düşük atıf seviyelerinde kaldığı görülmektedir. Bu durum, alanın henüz gelişim aşamasında olduğunu ve belirli "temel" çalışmalar etrafında şekillendiğini göstermektedir.

Yüksek atıf alan dokümanlar genellikle sanal influencerların özgünlük, güvenilirlik, antropomorfizm, parasosyal etkileşim ve satın alma niyeti üzerindeki etkilerini ele alan, teorik çerçevesi güçlü ve ampirik bulgular sunan çalışmalardan oluşmaktadır. Bu çalışmaların ağın merkezinde yer alması, sonraki araştırmalar için referans noktası işlevi gördüklerini ve alanın kavramsal sınırlarını belirlemede önemli rol oynadıklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu dokümanlar, sanal influencer literatürünün "çekirdek bilgi tabanını" oluşturmaktadır. Atıf ağında çevrede konumlanan ve daha düşük bağlantı gücüne sahip dokümanlar ise genellikle daha yeni yayınlanmış çalışmalardan oluşmaktadır. Bu durum, söz konusu araştırmaların henüz literatürde yeterli zamanı bulamadığını ya da belirli alt temalara (örneğin platform bazlı

analizler veya sektörel uygulamalar) odaklandığını düşündürmektedir. Zaman içinde bu çalışmaların bazıları, alanın gelişimine paralel olarak daha fazla atıf alarak merkezi konuma yükselebilecektir.

Görsel 5, sanal influencer araştırmalarının belirli kilit çalışmalar etrafında yoğunlaştığını, ancak literatür genişledikçe atıf ağının daha karmaşık ve çok merkezli bir yapıya evrileceğini göstermektedir. Bu bulgu, gelecekte yapılacak çalışmaların hem yüksek atıf alan temel çalışmaları referans almasının hem de özgün katkılarla literatürde yeni etki alanları oluşturmasının önemini ortaya koymaktadır.

Görsel 6. Bibliyografik Eşleşme Haritası

Görsel 6'da yer alan bibliyografik eşleşme haritası, influencer marketing bağlamında sanal influencerlar literatüründe çalışmaların hangi ortak kaynaklara dayandığını ve entelektüel yapıların nasıl kümelendiğini göstermektedir. Harita incelendiğinde, benzer referansları kullanan çalışmaların belirli kümeler etrafında toplandığı ve bu kümelerin literatürdeki ana düşünce hatlarını temsil ettiği görülmektedir.

Haritada oluşan kümeler, sanal influencer araştırmalarının birkaç temel yaklaşım etrafında şekillendiğine işaret etmektedir. Bir küme, ağırlıklı olarak tüketici davranışı ve pazarlama çıktıları (satın alma niyeti, tüketici etkileşimi, marka tutumu) odaklı çalışmalardan oluşmaktadır. Bu çalışmaların ortak referansları, sanal influencerların pazarlama performansı üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışan teorik ve ampirik araştırmalara dayanmaktadır. Bu durum, literatürün uygulamaya dönük yönünün güçlü olduğunu göstermektedir. Diğer bir küme, psikolojik ve algısal boyutlara odaklanan çalışmaları kapsamaktadır. Özellikle antropomorfizm, parasosyal etkileşim, özgünlük ve güvenilirlik gibi kavramları merkeze alan bu çalışmaların aynı kaynakları sıklıkla referans alması, tüketici algılarının sanal influencer araştırmalarında ortak bir teorik zemin oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu küme, pazarlama

literatürünün psikoloji temelli yaklaşımlarla bütünleştiğini göstermesi açısından önemlidir. Haritada daha sınırlı bağlantılara sahip kümeler ise teknolojik altyapı ve yapay zekâ temelli çalışmaları temsil etmektedir. Bu çalışmaların bibliyografik olarak daha az eşleşme göstermesi, teknolojik boyutun henüz literatürde daha parçalı ve gelişmekte olan bir alan olduğunu düşündürmektedir. Ancak bu kümenin varlığı, ilerleyen dönemlerde yapay zekâ, etik ve tasarım odaklı çalışmaların artabileceğine işaret etmektedir.

Görsel 6, sanal influencer literatürünün ortak referanslar üzerinden şekillenen belirgin bilgi kümelerine sahip olduğunu ve alanın teorik olarak giderek daha bütüncül bir yapı kazandığını ortaya koymaktadır. Bibliyografik eşleşme haritası, gelecekte yapılacak çalışmalar için hangi araştırma hatlarının güçlü bir bilgi temeline sahip olduğunu ve hangi alanlarda yeni teorik açılımlara ihtiyaç duyulduğunu açık biçimde göstermektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, influencer marketing bağlamında sanal influencerlara yönelik literatürü bibliyometrik analiz yöntemiyle sistematik biçimde inceleyerek alanın entelektüel yapısını, baskın temalarını ve gelişim eğilimlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. SPAR-4-SLR protokolü çerçevesinde Web of Science veritabanında 2021–2025 yılları arasında yayımlanan 169 akademik makalenin analiz edilmesi sonucunda, sanal influencer araştırmalarının son yıllarda belirgin ve istikrarlı bir artış gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bulgu, sanal influencerların pazarlama literatüründe geçici bir dijital trend olmaktan çıkarak, olgunlaşmakta olan sürdürülebilir bir araştırma alanına dönüştüğünü göstermektedir.

Anahtar kelime eş-oluşum analizleri, sanal influencer literatürünün ağırlıklı olarak tüketici etkileşimi, satın alma niyeti, parasosyal etkileşim, antropomorfizm, kaynak güvenirliği ve özgünlük temaları etrafında kümelendiğini ortaya koymuştur. Özellikle antropomorfizm ve parasosyal etkileşim gibi psikolojik temelli kavramların merkezî bir konumda yer alması, sanal influencerların pazarlama etkilerinin yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda algısal ve duygusal süreçler üzerinden açıklandığını göstermektedir. Özgünlük kavramının görece yeni ancak bağımsız bir küme oluşturması ise, sanal influencerların inandırıcılığı ve etik boyutlarının literatürde giderek daha fazla tartışılmaya başlandığına işaret etmektedir.

Doküman düzeyinde atıf ve bibliyografik eşleşme analizleri, alanın sınırlı sayıdaki yüksek etkili çalışma etrafında şekillendiğini ve bu çalışmaların sanal influencer literatürünün kuramsal temelini oluşturduğunu göstermektedir. Literatürün büyük ölçüde uygulamaya dönük olması, sanal influencerların marka iletişimi ve tüketici davranışları üzerindeki etkilerinin öncelikli araştırma konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Ülke ve kurum bazlı analizler ise akademik üretimin ağırlıklı olarak Çin ve Amerika Birleşik Devletleri merkezli olduğunu, buna karşılık Türkiye'de sanal influencer konusunun influencer marketing bağlamında oldukça sınırlı düzeyde ele alındığını göstermektedir. Bu durum, Türkiye bağlamında yapılacak çalışmalar için önemli bir araştırma potansiyeline işaret etmektedir.

Bu çalışma, sanal influencer literatürüne üç temel açıdan katkı sunmaktadır. İlk olarak, influencer marketing bağlamında sanal influencerlara odaklanan çalışmaları bütüncül bir perspektifle ele alarak alanın entelektüel haritasını ortaya koymaktadır. İkinci olarak, baskın temaları ve gelişmekte olan araştırma hatlarını görünür kılarak, gelecekte yapılacak çalışmalar

için kavramsal bir yol haritası sunmaktadır. Üçüncü olarak ise, Türkiye bağlamındaki araştırma boşluğunu açık biçimde ortaya koyarak, yerel literatür açısından önemli bir farkındalık yaratmaktadır. Uygulama açısından bakıldığında, elde edilen bulgular markaların sanal influencer stratejilerini oluştururken antropomorfizm, özgünlük ve güven gibi faktörleri dikkate almalarının önemini vurgulamaktadır.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle analiz yalnızca Web of Science veritabanında indekslenen ve İngilizce dilinde yayımlanan çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Scopus, Google Scholar veya yerel veri tabanlarında yer alan yayınların kapsam dışı bırakılması, literatürün tamamının yansıtılamamasına neden olmuş olabilir. İkinci olarak, çalışmada belirlenen zaman aralığı 2021–2025 yılları ile sınırlıdır. Daha önceki yıllara ait öncü çalışmaların kapsam dışında kalması, alanın tarihsel gelişiminin daha uzun dönemli analiz edilmesini engellemiştir. Son olarak, bibliyometrik analiz yöntemi nicel ilişkilere odaklandığı için, çalışmaların içerik derinliği ve kuramsal tartışmaları nitel açıdan değerlendirme imkânı sunmamaktadır.

Gelecekte yapılacak araştırmaların, sanal influencer literatürünü farklı veri tabanlarını kapsayacak şekilde genişletmesi ve disiplinlerarası yaklaşımları daha fazla içermesi önerilmektedir. Özellikle deneysel ve nitel çalışmalarla tüketicilerin sanal influencerlara yönelik algılarının daha derinlemesine incelenmesi, literatüre önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca özgünlük, etik algı, şeffaflık ve yapay zekâ farkındalığı gibi henüz sınırlı sayıda ele alınan temaların, farklı kültürel bağlamlarda karşılaştırmalı olarak incelenmesi önem taşımaktadır. Türkiye bağlamında yapılacak ampirik çalışmaların ise hem akademik literatürü zenginleştireceği hem de uygulayıcılara yol gösterici bulgular sunacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, sanal influencerların influencer marketing literatüründeki yerini sistematik ve bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymakta; alanın mevcut durumunu, sınırlarını ve gelecekteki araştırma potansiyelini açık biçimde görünür kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Barari, M., Ross, M., & Azad Moghddam, H. Virtual influencers' anthropomorphism, consumer engagement and/or well-being. Journal of Consumer Marketing, 42(5), 673-688, 2025.

Chaihanchanchai, P., Anantachart, S., & Ruangthanakorn, N. Unlocking the persuasive power of virtual influencer on brand trust and purchase intention: a parallel mediation of source credibility. Journal of Marketing Communications, 1-23, 2024.

Dabiran, E., Farivar, S., Wang, F., & Grant, G. Virtually human: anthropomorphism in virtual influencer marketing. Journal of Retailing and Consumer Services, 79, 103797, 2024.

https://www.fortunebusinessinsights.com/influencer-marketing-platform-market-108880. Erişim Tarihi: 11.12.2025.

Jain, D., Dash, M. K., Kumar, A., & Luthra, S. How is Blockchain used in marketing: A review and research agenda. International Journal of Information Management Data Insights, 1(2), 100044, 2021.

Jhawar, A., Kumar, P., & Varshney, S. The emergence of virtual influencers: a shift in the influencer marketing paradigm. Young Consumers, 24(4), 468-484, 2023.

Kholkina, V., Chesnokova, E., & Zelenskaya, E. Virtual or human? The impact of the influencer type on Gen Z consumer outcomes. Journal of Product & Brand Management, 34(1), 104-118, 2025.

Kim, H., & Park, M. When digital celebrity talks to you: How human-like virtual influencers satisfy consumer's experience through social presence on social media endorsements. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *76*, 103581, 2024.

Kim, D., & Wang, Z. Social media influencer vs. virtual influencer: The mediating role of source credibility and authenticity in advertising effectiveness within AI influencer marketing. Computers in Human Behavior: Artificial Humans, 2(2), 100100, 2024.

Kholkina, V., Chesnokova, E., & Zelenskaya, E. Virtual or human? The impact of the influencer type on Gen Z consumer outcomes. Journal of Product & Brand Management, 34(1), 104-118, 2025.

Lee, H., Shin, M., Yang, J., & Chock, T. M. Virtual influencers vs. human influencers in the context of influencer marketing: The moderating role of machine heuristic on perceived authenticity of influencers. International Journal of Human–Computer Interaction, 41(10), 6029-6046, 2025.

Li, J. & Ma, Y. Virtual ınfluencers in advertisements: examining the role of authenticity and ıdentification, Journal of Interactive Advertising, 24(1), 1-12, 2024.

Looi, J., Kim, E., & E, Z. Sponsorship Disclosure in Virtual Influencer Marketing: Assessing Users' Sentiment and Engagement Toward Virtual Influencer Endorsements. Journal of Advertising Research, 1-23, 2025.

Lou, C., Kiew, S. T. J., Chen, T., Lee, T. Y. M., Ong, J. E. C., & Phua, Z. Authentically fake? How consumers respond to the influence of virtual influencers. Journal of Advertising, 52(4), 540-557, 2023.

Martín, L. R., Martín, I. R., & Sastre, D. M. Los Influencers Virtuales como herramienta publicitaria en la promoción de marcas y productos. Estudio de la actividad comercial de Lil Miquela. Revista latina de comunicación social, (79), 40, 2021.

Mouritzen, S. L. T., Penttinen, V., & Pedersen, S. Virtual influencer marketing: the good, the bad and the unreal. European Journal of Marketing, 58(2), 410-440, 2024.

Moustakas, E., Lamba, N., Mahmoud, D., & Ranganathan, C. Blurring lines between fiction and reality: Perspectives of experts on marketing effectiveness of virtual influencers. In 2020 International Conference on Cyber Security and Protection of Digital Services, pp. 1-6, IEEE, 2020.

Mrad, M., Ramadan, Z., Tóth, Z., Nasr, L., & Karimi, S. Virtual influencers versus real connections: Exploring the phenomenon of virtual influencers. Journal of Advertising, 54(1), 1-19, 2025.

Pan, S., Qin, Z., & Zhang, Y. More realistic, more better? How anthropomorphic images of virtual influencers impact the purchase intentions of consumers. Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research, 19(4), 3229-3252, 2024.

Park, S., & Sung, Y. The interplay between human likeness and agency on virtual influencer credibility. Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 26(10), 764-771, 2023.

Paul, J., Lim, W. M., O'Cass, A., Hao, A. W., & Bresciani, S. Scientific procedures and rationales for systematic literature reviews (SPAR-4-SLR). International Journal of Consumer Studies, 45(4), O1-O16, 2021.

Shen, Z. Comparing artificial intelligence communication in China and globally: perspectives on fans' interactions with top virtual influencers. Internet Research, 35(7), 113-132, 2025.

Statista (2022). Virtual influencers-statistics & facts. https://www.statista.com/topics/9805/virtual-influencers/#dossierKeyfigures. Erişim Tarihi: 12.12.2025.

Thompson, J., Igarashi, R., Krowinska, A., & Logan-McFarlane, A. Is it real or not? construction of meaning and identity in virtual influencer marketing. Journal of Business Research, 194, 115362, 2025.

Vo, T. H., Wei-Han Tan, G., Pham, N. T., Truong, T. H. D., & Ooi, K. B. Promoting customer engagement and brand loyalty on social media: The role of virtual influencers. International Journal of Consumer Studies, 49(2), e70028, 2025.

Wan, C., Lee, D., & Ng, P. The role of anthropomorphism and racial homophily of virtual influencers in encouraging low-versus high-cost pro-environmental behaviors. Psychology & Marketing, 41(8), 1833-1853, 2024.

Wang, X., & Zhang, Y. Product-independent or product-dependent: The impact of virtual influencers' primed identity on purchase intention. Journal of Retailing and Consumer Services, 84, Article 104088, 2024.

Wasti, C., Ellizabeth, G., Adhyatma, M. I., & Maulana, A. E. Anthropomorphism and authenticity: exploring the dynamics of vırtual influencers in contemporary marketing. International Journal of Business & Society, 25(2), 2024.

Yan, J., Xia, S., Jiang, A., & Lin, Z. The effect of different types of virtual influencers on consumers' emotional attachment. Journal of Business Research, 177, 114646, 2024.

Yap, Y. R., & Ismail, N. Factors of virtual influencer marketing influencing generation Y consumers' purchase intention in Malaysia. International Journal of Internet Marketing and Advertising, 17(3-4), 437-458, 2022.

SOSYAL MEDYA PAZARLAMASINDA YAPAY ZEKA INFLUENCERLARIN TÜKETİCİ ALGISINA ETKİSİ: FORD & VİRTUALALİN ÖRNEĞİ

Zeynep TÜRK
Yüksek Lisans Öğrencisi
Sakarya Üniversitesi
zeynep.turk5@ogr.sakarya.edu.tr
https://orcid.org/0009-0007-5418-1619

ÖZET

Bu araştırma, otomotiv sektöründe faaliyet gösteren Ford'un marka elçisi olarak konumlandırdığı ve sosyal medya pazarlaması kapsamında içerik üreterek markayı temsil eden VirtualAlin isimli sanal influencer'ın tüketiciler üzerindeki algısını incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, katılımcıların yapay zeka (AI) ile oluşturulmuş bu Instagram etkileyicisine verdikleri tepkileri, fenomenin temsil ettiği ve reklamını yaptığı Ford markasına yönelik tutumlarını, markanın uyguladığı sanal marka elçisi stratejisinin etkililiğini ve katılımcıların konuyla ilgili genel değerlendirmelerini ortaya koyarak anlamlandırmaktır. Günümüzde dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte sosyal medya pazarlaması ve yapay zekanın kesişim noktasında yer alan sanal influencer'lar, marka ve tüketici arasındaki etkileşimi arttıran önemli pazarlama aracı haline gelmiştir. Bu sayede tüketiciler markalar ile sürekli ve derin bağlar kurabilmektedir. Yapay zeka ile oluşturulan bu karakterler, insan fenomenlere göre sosyal medya üzerinde daha tutarlı ve marka mesajına sadık olabilme avantajına sahiptirler. Aynı zamanda maliyet ve zaman tasarrufu açısından düşük, sürekli aktif olabilmeleri açısından da markalar için stratejik üstünlük sağladıkları bilinmektedir. Araştırmada VirtualAlin karakterinin Ford markasına ait araçların tanıtımını yaptığı 10 adet Instagram gönderi görseli kullanılmış ve çalışma nitel araştırma yöntemi doğrultusunda mülakat tekniği ile 10 katılımcı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Mülakat esnasında katılımcıların görsellerde yer alan VirtualAlin ve Ford markalı araçlara yönelik algıları; estetik duruş, AI influencer'ın gerçekliği, güvenilirliği, marka üzerindeki etkisi, katılımcılarda oluşturduğu duygular çerçevesinde değerlendirilmiştir. Veriler "Source Creadibility", "Parasocial Interaction" ve "Elaboration Likelihood" kuramsal yaklaşımları temel alınarak hazırlanmış sorular ile elde edilmiştir. Derinlemesine görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular tematik içerik analizi ile MAXQDA programından da destek alınarak çözümlenmiştir. Çalışma neticesinde bulgular, Ford ile VirtualAlin iş birliği için Alin'in yenilikçi ve dikkat çekici bir iletişim aracı olduğunu, ancak mevcut kullanım biçimiyle yüksek ikna gücü ve güçlü marka etkisi yaratmadığını ortaya koymaktadır. Katılımcıların değerlendirmeleri, bu stratejinin daha verimli olabilmesi için karakterin ürün özelliklerini daha detaylı anlatan, deneyim ve kullanım bağlamını güçlendiren ve tüketiciyle duygu bağlamında daha anlamlı ilişki kurması gerektiğine dair önemli bilgiler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, AI Influencer, Sanal Influencer, İnsan Influencer, Sosyal medya, Otomotiv, Influencer Pazarlama

GİRİŞ

Dijital dönüşümün beraberinde getirdiği sosyal medya uygulamaları, hızla yaygınlaşan kullanımı ile markaların kimlik oluşturduğu platformlar haline gelmiştir. Bu durum, marka iletişimiyle ilgili birçok yeniliğe yol açmakla birlikte dijital reklamcılık, dijital halkla ilişkiler olarak isimlendirilen marka iletişimi şekilleri ortaya çıkmıştır. Bu formlara ek olarak "influencer" kavramı da sosyal medyanın getirdiği günümüzde bilindik pazarlama yollarından biri olmuştur. Sosyal medya üzerinde belirli sayıda takipçiye sahip olan, onlarla sürekli etkileşimde olup belirli alanlarda (moda, seyehat, yemek vb.) içerikler üreten kişiler, influencer adı altında ürün ve hizmetleri tanıtarak yeni meslek dalı oluşturmuşlardır. Markalar tarafından fark edilen bu durum ürün ve hizmetlerin tanıtılması, satın almaya yönlendirilmesi konusunda yeni pazarlama stratejileri oluşturmalarında etkili olmuştur. Influencer pazarlama olarak ortaya çıkan bu pazarlama yöntemi geleneksel pazarlama yöntemini de içerisinde barındırmaktadır. (Bayçu ve Artukaslan, 2023) Buna örnek olarak ağızdan ağıza pazarlama verilebilir. Tüketiciler, ürün veya hizmet satan markaların bilindik, tanınan yüzler tarafından denenip önerilmesine ve yorumlanmasına dikkat etmektedir. Markaların tüketiciler ile iletişimini sağlayan sosyal medya, yaygınlaşan kullanımı sonucunda birçok tüketiciye tek bir kanalla ulaşmayı mümkün kılmıştır. Bu hızlı artış gösteren kullanım sonucunda, günümüzün yeni pazarlama stratejilerinin kullanıldığı ve hatta şartlara, ürüne, hizmete göre gelişim gösteren merkezi pazarlama unsuru haline gelmiştir. Instagram, TikTok, Facebook, X gibi Türkiye'de kullanımı yaygın olan sosyal medya platformları, her geçen gün kullanıcı sayılarının artışıyla beraber önemli bir pazar alanı oluşturmaktadır. Bu durum markalara tüketiciyle etkileşim kurarak satış, tanıtım, reklam yapabilme gibi fırsatlar sunmaktadır. Demandsage verilerine göre 2025 yılında dünya çapında sosyal medya kullanıcı sayısının 5,41 milyar kişi olduğu bilinmektedir. Her geçen gün artış gösteren bu sayı dünya nüfusunun hemen hemen %63,9'una denk gelmektedir. (Demandsage, 2025) Gelişen ve kullanıcıları gittikçe çoğalan sosyal medya platformlarında yapay zekanın etkisiyle klasik insan influencerların yerini sanal influencerlar doldurmaya başlamıştır. Yapay zekâ ile üretilen influencer formu, çeşitli kaynaklara göre "yapay zekâ influencer'ı", "sanal influencer" veya "bilgisayar tarafından yaratılan influencer" şeklinde isimlendirilmiştir. (Kim ve Wang, 2024) Gerçek hayatta var olmayan fakat aynı insan gibi tasarlanan influencerlar geliştirilen yapay zekanın ürünleridir. Görünümde insan influencerlar gibi olan bu tasarımlar, sosyal medya üzerinde içerikler üretip takipçileriyle etkileşim kurarak markalarla iş birlikleri yapıp insan influencerların işinin aynısını yapabilmektedirler. Dünyada ve ülkemizde birçok sanal influencer örneği bulunmaktadır. Lil Miquela, Imma ve Lu Do Magalu dünyadaki sanal etkileyici temsilcilerindendir. VirtualAlin, Aypera, Alara X ise Türkiye'de bulunan yapay zeka influencer örnekleridir. Sosyal medyada sayıları gittikçe artan sanal influencerlar hakkında yapılan çalışma sayısı literatüre bakıldığında oldukça azdır. Sanal influencerların tüketici üzerinde yarattığı algıyı ölçüp analiz etmek pazarlama alanında şimdi ve gelecekteki stratejileri oluşturma konusunda önem arz etmektedir. Bu çalışmada, araştırmanın başında hedeflenen sanal influencer olan VirtualAlin'in tüketicilerde yarattığı algı ve otomotiv sektöründeki iş birliği ele alınmıştır. Araştırma, VirtualAlin örneği üzerinden sanal influencer ve otomobil sektöründe yapay zeka

influencerlarının marka elçiliği hakkında çalışma yürütecek olan araştırmacılara, akademisyenlere ve bu alana ilgi duyan kişilere yol gösterici kaynak niteliğindedir.

1. Sosyal Medya Reklamcılığı

Sosyal medya, genel olarak web 2.0 teknolojisi ile bilinmektedir. Bu bilginin temeli, web 2.0 teknolojisinin web 1.0 teknolojisi temel alınarak geliştirilmiş olması ve kullanıcıların internet ortamında aktif olmalarıdır. (Elbaşı, 2015) İnternetin ve dijital dünyanın getirdiği yenilikle birlikte reklamcılık, sosyal medya reklamcılığı kavramına dönüşmüştür. Sosyal medya reklamcılığı, markaların dijital ortamda kitlelere ulaşarak ürün veya hizmet satma ya da etkileşimi güçlendirme faaliyetlerinin bütünüdür. Hasansneh'e göre (2022) sosyal medya platformlarının büyük kitlelere erişim sağlaması hem sürdürülebilir hem de inovatif olması mobil uygulamalarla marka kuruluşlarına pazarlama faaliyetleri için olanak sağlamaktadır. Kumaradeepan'a göre (2020) sosyal medya, marka ve tüketici arasında bulunan iki yönlü iletişim ve etkileşimi sağlayan araçtır. Bu açıdan ele alındığında, sosyal medyada kullanıcıların içerikler paylaşması, başka kişiler ve kuruluşlar tarafından yapılan paylaşımlara yorumlar yapması kısaca aktif olmaları kuruluşlara karşı aidiyet duygusu geliştirmelerine imkan tanımaktadır. Çünkü sosyal medya reklamcılığı, geleneksel reklamcılıktan farklı olarak tüketiciyle aynı mecrada bulunarak samimi ve interaktif iletişim kurabilme şansı tanımaktadır. Sonuç olarak dijital reklamcılık, ürün satışı veya hizmet satışı odaklılığının yanında marka ile tüketiciyi bir araya getirmektedir. Doğru iletişim sonucunda duygusal bağ kurarak sürdürülebilir müşteri ilişkileri oluşturmak dijital reklamcılığın ana hedeflerinden biridir.

1.2. Sosyal Medya Reklamcılığında Influencerların Rolü ve Influencer Pazarlama

Geleneksel reklamcılıktan alışılmış olan çalışma ve iş yapış alışkanlıklarının dönüştürülüp internet alanına entegre edilerek yeni reklamcılık şekli meydana getirilmiştir. Başlarda internetin reklam amaçlı kullanımının çok zor olduğu yönünde düşünceler mevcut olsa da, gelişen teknolojilerle yaygınlaşması sayesinde 1990'ların ikinci yarısından itibaren değişmiş ve internet reklamları yapılmaya başlanmıştır. (Avşar ve Elden, 2004: ss. 57-58) Bu sürece örnek olarak ilk dijital reklam olduğu kabul edilen hotwired.com sitesinde yayınlanan AT&T banner olmaktadır. (Kaye ve Medoff, 2001) Dijital reklamcılık türünün gelişmesi ve sürekliliğinin sağlanması için en önemli unsur; sürekli faaliyet halinde olması sonucunda yeni sosyal medya kanalları açmış olması ve bu kanalları tüketicinin içselleştirip kullanım sıklığının artmasıdır. Bu durum, sosyal medya reklamcılığını reklamcılık türleri arasında baskın hale getirmiştir. Hızlı, esnek, etkileşimli ve yaratıcılığa müsait olması gibi özelliklere sahip olan sosyal medya, dijital reklamcılık alanına yeni perspektifler kazandırmıştır. (Arikan, 2023)
Reklamcılık tüketici talebini yönetmek için ortaya çıkmıştır. Sosyal medya platformları, kullanıcıların günlük hayatlarında tüketim alışkanlıklarına ve kişisel bilgilerine dair büyük verinin elde edildiği dinamik bir alandır. Boyd ve Crawford (2012)'a göre büyük veri, insanların davranışlarına dair yeni bilgi biçimlerini mümkün hale getiren teknolojik bir unsurdur. Bu veriler sayesinde kullanıcıların ilgi duydukları alanlar, almak istedikleri ürünler ve takip ettikleri sayfalar, beğeniler ve tıklama geçmişlerine göre kişiselleştirilmiş reklam stratejileri oluşturulmaktadır.

Sosyal medya mecralarında, yalnızca kişiler değil aynı zamanda kurumların da kimlik oluşturduğu görülmektedir. Tüketici ile yakınlık kurarak marka değerlerini, ürünlerini, hizmetlerini tanıtma fırsatı bulan kurumlar, fenomen ve influencer'ların aracılığıyla da hedef kitlelerine daha rahat ulaşabilmektedirler.

Aydın (2020)'a göre fenomen kavramı belirli alanda birikimi olan öneri ve eleştirileri dikkate alınan kişilerdir. Bu kişiler, insanların davranış ve tutumlarını etkileyerek sosyal medya üzerinde oluşturdukları içerikleri takipçileriyle düzenli olarak paylaşmaktadır. Moda, sanat, mizah, siyaset, yemek, spor, gezi vb. pek çok alanda gönderi, hikaye, reels şeklinde içerikler üreterek Instagram algoritmasında yer almaktadırlar. Bu sayede bilinirliklerini arttırıp kendilerine duyulan ilginin devamlılığını sağlamaktadırlar. (Marwick ve Boyd, 2011)

"Influence" sözcüğünden gelen influencer kavramı nüfuz, etki anlamlarına gelmektedir. Fenomen kavramına benzer şekilde kişilerin davranış şekillerini etkilemekte ve değiştirmekte olan kişi olarak tanımlanmaktadır. (Aydın, 2020)

Sosyal medya pazarlamasında influencerlar, markalar ve tüketiciler arasındaki etkileşimi güçlendirmede, ürün hakkında bilgiler verme ve tüketicinin fikirlerini değiştirip satın almaya yönlendirmede rol almaktadır. Markalar, hedef kitlelerine vermek istedikleri mesajları marka kimliğine uygun, tüketicilerin güvendiği ve kendilerine yakın buldukları influencer'lar ile gerçekleştirmektedir. Geleneksel pazarlamaya kıyasla influencer pazarlaması niş kitleye ulaşma çabasındadır. (Bozacı ve Bulat, 2020)

Firmalar ve influencerlar arasındaki iş birliği, tüketicilerin marka hakkındaki olumsuz fikirlerini değiştirip olumlu hale dönüştürebilme konusunda kolaylık sağlamaktadır. Hedef kitlede bulunan tüketicilerin geneli sunulan ürün veya hizmete ihtiyacı olmasa dahi iş birliği yapılan influencera duyulan güven ve ilgi sebebiyle satın alma kararını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Tüketicilerin ilgilerinin çekilmesinin zor olduğu durumlarda influencer iş birlikleri kolaylık sağlamaktadır. Kitle ile samimi bağ kurabilme potansiyeli olan influencer seçimi bu noktada avantaj sunmaktadır. Büyük kitleler tarafından örnek alınan influencerlar, kişilerin davranışlarını etkileyebilme gücü olduğundan markaların mevcut pazardaki payını büyütmelerinde yardımcı olmaktadır. Bu avantajların yanında, imajlarını etkileyecek herhangi kötü davranışta bulunmaları hem markaya zarar verebilmekte hem de influencer'ın itibar kaybetmesi konusunda büyük dezavantajlardandır. (Kim ve Wang, 2024)

1.3. Sanal (AI) Influencer kavramı ve Örnekleri

Çeşitli tanımlamalarla açıklanan yapay zeka kavramının, bu tanımların çoğunda ortak olan yanı insan özelliklerinin bilgisayar programlarına aktarılması üzerinedir. Buna örnek olarak yapay zeka kavramının ne olduğuna dair görüşler şu şekildedir;

Yapay zeka kavramı dünyada ilk defa 1956 yılında Dortmund Konferansı esnasında sunulan öneri formunda ortaya koyulmuştur. Bu kavramı dile getiren isimler John McCarthy, Marvin L. Minsky, Nathaniel Rochester ve Claude E. Shaannon'dur. (Arslan, 2020)

McCarthy (2007)'e göre yapay zeka, akıllı cihazlar, bilhassa zeki bilgisayar programlar yapabilme bilimi ve mühendisliğidir. (GitHub) Marshall (1989) ise yapay zeka kavramını bilgisayarla ilgili bilim adamlarının insan düşüncesiyle bilgisayar programları geliştirme gayretidir şeklinde açıklar. (GitHub) Slage ise yapay zekayı sezgisel programlama olarak ifade etmiştir. (Arslan, 2020)

Teknolojinin getirdiği yenilikler arasında bulunan yapay zeka teknolojisi, zamanla birden fazla alanda denenip kullanılmaya başlanmıştır. Pazarlama ve marka iletişimi alanlarında da kullanılmaktadır. Alışkın olduğumuz reklamcılığın geleneksel kullanımları dışında yapay zekanın getirdiği yenilikler sonucunda influencer kavramı da etkilenmiştir. Bunun sonucunda sanal (Yapay Zeka) influencer ortaya çıkmıştır. (Lee vd., 2022; Sands vd. 2022; Zhang vd. 2025)

Yapay zeka influencer'ı tıpkı insan influencerlar gibi marka iş birlikleri kurmaktadır. Alan yazında "Sanal influencer", "yapay zeka influencer'ı" ve "bilgisayar tarafından yaratılan influencer" olarak çok sayıda isimle kullanılmaktadır.

1.3.1. Dünyadaki Sanal Influencer Örnekleri

Dünya genelinde hızla artış gösteren yapay zeka (sanal) influencerları, Instagram gibi sosyal mecralarda içerikler üreterek büyümeye devam etmektedirler. Takipçilerinin ilgisini ve beğenisini kazanan sanal influencerlar Balmain, Ford, Netflix, Calvin Klein gibi ünlü markaları, takipçilerine tanıtmaktadır. Sanal influencerların reklam görsellerinde ve videolarında, tıpkı bir insan gibi markalara ait kıyafetleri giymiş, film galalarına gitmiş, arabalara binmiş şekilde görüntülenmektedir. Sanal karakterler yoğun olarak Instagram üzerinden kimlik oluşturup içerikler üretmektedir.

Lil Miquela

Lil Miquela isimli sanal influencer, 2016 yılında Brud şirketi tarafından çıkarılmıştır. Miquela'yı yaratan isimler Trevor Mc Fedries ve Sara Decou'dur. (Bayçu ve Artuarslan, 2023) Markalar ile iş birliği yapan sanal karakter Levis, BMW, Bodeb, Netflıx, Samsung, Purgatory, Calvin Klein gibi birçok firma ile çalışmıştır. Miquela, Instagram hesabında paylaştığı gönderiler sonucu eğlenceli ve yaratıcı bir kimlik oluşturmuştur. Dans, müzik, sanat içerikli gönderilere sahip olan karakter 1428 adet gönderiye sahiptir. 2,3 milyon takipçisi ve 2143 adet takip ettiği Instagram kullanıcısı bulunmaktadır. (Lil Miquela Instagram Hesabı)

Shudu Gram

İngiliz fotoğrafçı Cameron James Wilson'un yarattığı Shudu Gram isimli sanal influencer 2017 yılında sosyal medyada yerini almıştır. (Ntv.com.tr) Güney Afrika kökenli olarak yaratılan karakter samimi gönderilerden çok kapak fotoğrafı tarzında gönderiler paylaşmıştır. Furla, Hyundai, Louisvuitton, Miumiu, Balmain, Chanel, Ellese gibi lüks markalarla iş birliği yapmaktadır. Instagram biyografi alanında yazan "The World's First Digital Supermodel" ifadesiyle dünyanın ilk dijital süper modeli olduğunu belirtmektedir. Shudu Gram'ın güncel (2025) 239 bin takipçisi ve 4878 takip ettiği kişi bulunmaktadır. Karakterin gönderi sayısı 184'tür.

Lil Miqueal ve Shudu Gram dışında birçok sanal influencer bulunmaktadır. 387 bin takipçisi bulunan Japonya kökenl imma (imma.gram Instagram Hesabı), 8,3 milyon takipçisi olan ve Lu Do Magalu dünya genelinde ünlü diğer sanal influencer örnekleridir. (imma.gram, Lu do Magalu Instagram Hesapları)

1.3.2. Türkiye'deki Sanal Influencer Örnekleri

Dünyada sayısı artan sanal influencerların Türkiyede'de örnekleri bulunmaktadır. Bilgisayar tarafından yaratılan influencer kavramı ülkemizde çok fazla yaygın olmadığından, sayı dünya geneline göre daha azdır.

Alara X

Alara X, IAMX Live isimli bilgisayar şirketi tarafından yaratılmış olup, karakterin yönetimini de yine aynı şirket üstlenmektedir. Alara'nın, Instagram'da 752 bin takipçisi bulunmaktadır. Şevval Sam, Mustafa Sarıgül, Fatih Ürek, Ezgi Mola, Çağla Şikel gibi ünlü isimlerle sohbet niteliğinde gerçekleştirdiği videoları, sosyal medya hesabında yer almaktadır. Alara X aynı zamanda TedX Bilkent sahnesinde takipçileriyle buluşmuştur. (iamxalara Instagram hesabı)

Ay Pera

Ay Pera isimli sanal karakter 2020 yılında yaratılmıştır. Karakterin yaratım evresinde 3 boyutlu modelleme araçları, LSTM ve GPT-3 kullanılmıştır. Ay Pera'nın youtube üzerinde yayınladığı "Işıl Işıl" isimli şarkısı ve klibi mevcuttur. (Mint Youtube Hesabı) Bu şarkı aynı zamanda Spotify'da da mevcuttur. Karakter, Instagram sayfasında 12,4 bin takipçiye, 211 takip ettiği kişi sayısına ve 98 adet gönderiye sahiptir. Ay Pera Instagram biyografi alanında kendini "oyuncu, müzisyen, fotomodel ve dijital insan" olarak tanımlamıştır. Fulya İnandıklı tarafından kontrol edildiği belirtilmektedir. (aypera_official Instagram Hesabı)

VirtualAlin

VirtualAlin adıyla tanınan sanal influencer, Ford Türkiye'ye ait marka stratejisinden doğmuştur. Karakter, Instagram üzerinde geleceğe dair yenilikçilik farkıyla merak uyandırmaktadır. Instagram biyografi alanında "Sıra dışı bir influencer, virtual influencer" olarak kendini tanımlayan Alin, seyehat, otomobil, teknoloji, moda gibi hobilerinin olduğunu da belirtmiştir. (VirtualAlin Instagram Hesabı) Ford Türkiye marka elçisi olduğunu ifade eden Alin, ilk olarak Mustang'in elektrikli yeni versiyonu olan Mach-E arabası için iş birliği yapmıştır. Sanal karakterin instagram'da 20,1 bin takipçisi, 88 adet takip ettiği kişi ve 213 adet gönderisi bulunmaktadır. Alin'in themagger.com'da "Şehirde Sürdürülebilirlik: Küçük Adımlarla Büyük Sonuçlar", "Infinity Scrolling: Etkisinden Çıkamadığımız Bir Döngü", "Meal Prep: Öğün Hazırlığı ile Mutfakta Yeni Dönem", "Virtual Influencer'lar: Takibe Almanın Tam Zamanı!" isimli kendisine ait yazıları da mevcuttur. (themagger.com) Ford Türkiye pazarlama müdürü Talat İşçioğlu VirtualAlin'in dijital pazarlama alanında yeni bir devrim oluşturacağı şeklinde bilgiler vermiştir. (Webrazzi.com) Karakter, Unreal Engine teknolojisinden faydalanılarak yaratılmıştır. Sanal karakter, Ford markasının elektrikli SUV olan Mustang Mach-E arabasını tanıttıktan sonra Ford Puma Gen-E, Ford Mustang Mach-E-GT, Ford Bronco Sport, Capri, Explorer ve Ford F-150 isimli arabaların reklamlarını da yapmıştır. Reklam

gönderilerinin içerikleri; günlük hayatta karakter araba kullanırken, arabasıyla fotoğraf çekilirken, dergi çekimlerinde, Ford etkinliklerinde bulunarak arabaya dair paylaşımlar yapması üzerinedir.

Görsel 1. Çalışmada Kullanılan VirtualAlin Görsel Örnekleri
(Kaynak: VirtualAlin Instagram Hesabı)

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, dünya genelinde örnekleri artan yapay zekayla oluşturulmuş sanal influencerların, Instagram tüketicilerinin algısı üzerine etkilerini incelemektir. Çalışmada, yapay zeka ile üretilmiş olan sanal influencerların Türkiye örneklerinden Ford marka elçisi olan VirtualAlin karakteri ele alınmıştır. Bu doğrultuda tüketicilerin, otomobil reklamı yapan dijital karaktere yönelik tutumları ve davranış niyetleri değerlendirilmektedir. Çalışmada Instagram üzerinden Ford markasının arabalarını tanıtan sanal influencer VirtualAlin'in çekicilik, uzmanlık ve güvenilirlik özelliklerini kaynak güvenilirliği teorisi (Source Creadibility Theory) ile tüketiciler üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Çalışma kapsamında tüketicilerin sanal influencer olan VirtualAlin'e duygusal olarak yaklaşımlarını incelemek için Parasosyal Etkileşim Teorisi (Parasocial Interaction Theory) kullanılmaktadır. Karakterin sosyal medyada Ford markasını temsil etme şekli ve arabalarla olan Instagram içeriklerinde verdiği mesajları

tüketicilerin merkezi veya çevresel yolla hafızalarına işleyip işlemediğini analiz etmek için Ayrıntılı Olasılık Modeli (Elaboration Likelihood Model- ELM) kullanılmıştır. Çalışma, yapay zeka influencer'ı VirtualAlin'in tüketiciler üzerinde yarattığı algıyı ve elçiliğini yaptığı Ford markasının tüketiciler üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Elde edilen bulguların, hem akademik çalışmalar yürüten araştırmacılar için hem de yapay zeka destekli pazarlama çalışmaları yürüten kişilere yol gösterici olması hedeflenmiştir. Bu amaca uygun olarak araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Tüketiciler sanal influencer VirtualAlin karakterine karşı nasıl tepki veriyor?
- Tüketiciler, sanal influencer olan VirtualAlin'in Ford markasıyla olan iş birliğini nasıl değerlendirmektedir?
- **VirtualAlin'in çekicilik, uzmanlık ve güvenilirlik özellikleri tüketici algısını nasıl etkilemektedir?**
- **Tüketiciler, VirtualAlin ile parasosyal bir etkileşim ve duygusal bağ kurmakta mıdır?**
- **VirtualAlin'in Instagram içerikleri, tüketiciler tarafından merkezi yol mu yoksa çevresel yol üzerinden mi işlenmektedir?**
- **Sanal influencer kullanımının Ford markasına yönelik algı, tutum ve davranış niyetleri üzerindeki etkisi nedir?**

3. Yöntem

Araştırma sorularında ifade edilen amaçlara ulaşabilmek için Alin karakteri incelenmiştir. Sanal influencerın Ford markası için paylaşmış olduğu Instagram gönderileri üzerinden yapılan araştırmada katılımcılara nitel araştırma yöntemlerinden biri olan mülakat tekniği uygulanmıştır. Mülakat tekniği, katılımcıların geçmiş kazanımlarını, duygu ve düşüncelerini kendi ifadeleriyle aktarıp araştırmanın amacına uygun veriler elde edilmesine katkı sağlamaktadır. Mülakat yöntemi, Instagram kullanan 10 adet gönüllü katılımcıya uygulanmıştır. Mülakat sırasında, VirtualAlin'in Ford ile iş birliği için paylaşmış olduğu 10 adet görsel katılımcılara çalışmanın başında gösterilmiştir. Toplam 28 adet soru yöneltilip cevaplanması beklenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda hazırlanan mülakat soruları; Kaynak Güvenilirliği Teorisi, Parasosyal Etkileşim Teorisi, Ayrıntılı Olasılık Modeli temelinde hazırlanmıştır. Hazırlanan soruların katılımcılar üzerinde yönlendirici etkisinin olmamasına önem verilmiştir. Katılımcılarla yapılan mülakatlar bireysel olarak gerçekleştirilmiş olup, mülakat öncesinde her bir katılımcıdan daha sonra analiz edilip rahatça yazıya dökmek için ses kaydı izni alınmıştır. Her bir mülakat yaklaşık 15 dakika sürmüştür. Sessiz ortamda gerçekleştirilen mülakat sonucunda elde edilen bulgular nitel yönden çalışmayı güçlendirmiştir. Derinlemesine yapılan görüşmeler sonucunda, elde edilen bulgular tematik içerik analizi ile MAXQDA programından destek alınarak çözümlenmiştir.

3.1. Araştırmada İncelenen Teorik Çerçeve

3.1.1. Kaynak Güvenilirliği Teorisi (Source Creadibility Theory):

İletişim sürecinde marka ile tüketici arasında bulunan ve iletişimin gerçekleşmesini sağlayan influencerlar, kaynak görevi görmektedir. Kaynak kısaca bilgi sunumunda bulunan özel veya tüzel kişilerdir. Hedef kitle üzerinde kaynağın verdiği bilginin istenen etkiyi verebilmesi için kaynak üzerinde belirli koşullar sağlanmalıdır. (Ustaahmetoğlu, 2012) Çalışmada, VirtualAlin kaynağının güvenilirliğini ölçmek için, Ohanian (1990) tarafından düzenlenen Source Creadibility Theory kullanılmıştır. Uzmanlık, inanılırlık ve çekicilik başlıkları altında ölçüm yapılmaktadır. (Kim ve Wang, 2024) Tüketici açısından kaynak güvenilirliğinin olumlu olması iletişimin gücünü arttırmaktadır. (Umeogu, 2012)

3.1.2. Parasosyal Etkileşim Teorisi (Parasocial Interaction Theory):

Parasosyal etkileşim teorisi, tüketiciler ve medya figürleri arasında karşılıklı etkileşim olmadan tek yönlü duygusal bağ kurması durumuna denmektedir. (Omeish, Shaheen vd., 2025) Bu kuram, iletişim ve etkileşimin gerçek hayatta insandan insana olması durumuna meydan okumaktadır. Sanal influencer VirtualAlin ile tüketiciler arasındaki duygusal ilişkiyi analiz edebilmek için parasosyal etkileşim teorisi kullanılmıştır. Parasosyal ilişkiler samimiyet, tanıdıklık, bağ kurma, arkadaşlık illüzyonu ve etkileşim temellerine dayanır. (Pathak ve Sharad, 2022)

3.1.3. Ayrıntılı Olasılık Modeli (Elaboration Likelihood Model- ELM):

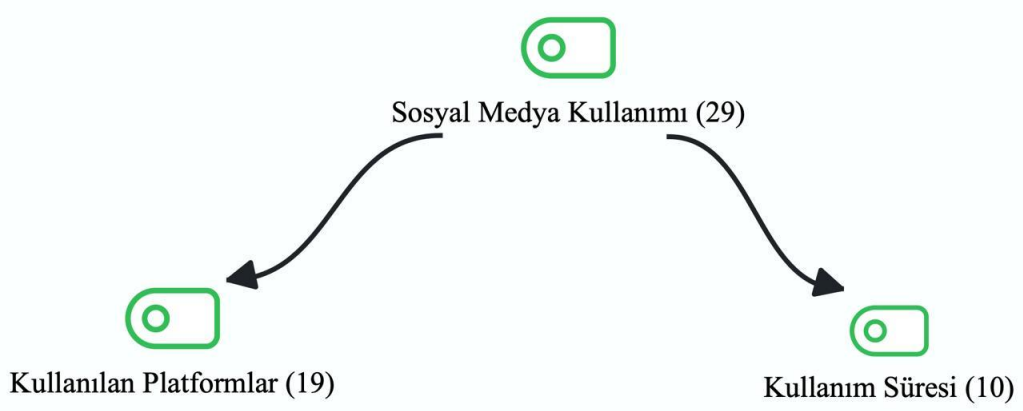
Ayrıntılı olasılık modeli (ELM) iletişim ve pazarlama alanlarında yaygın kullanılan bir kuramdır. (Park, Wei ve Lee, 2023) Cacioppo ve Petty'nin (1983) görüşüne göre, ELM tüketicilerin tutumlarını; duygu durumu, bilişsel kapasite vb. faktörlerden oldukça fazla etkilenip iletişim sürecinde insanların mesajları merkezi veya çevresel yolla nasıl işlediğini açıklamaktadır. Bireyin mesajları analiz edip ona sunulan içeriğe dayalı karar vermesi merkezi boyutta karar verdiğini göstermektedir. Yüzeysel olarak yalnızca ipuçlarına göre karar vermesi çevresel boyutta karar verdiğini açıklamaktadır. (Petty ve Cacioppo, 1986) Bu çalışmada ELM, sanal influencer VirtualAlin'in vermiş olduğu mesajları tüketicilerin nasıl işlediğini analiz etmek için kullanılmıştır.

4. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, katılımcıların VirtualAlin isimli instagram etkileyicisine yönelik algı ve tutumları ele alınmıştır. Veriler, nitel araştırma yaklaşımıyla mülakat yöntemi uygulanarak elde edilmiştir. Katılımcıların yanıtları tematik içerik analizi ve MAXQDA programı desteğiyle çözümlenmiştir. Bulgular çalışmada kullanılan üç ana ölçek çerçevesinde olmak üzere toplam altı ana tema ile bu temaların alt başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Araştırmada, bildirinin sınırlı hacmi göz önünde bulundurularak MAXQDA analizinde ortaya çıkan detaylı kod yapısı tematik düzeyde sadeleştirilmiş ve şekil olarak yalnızca temalar ve alt temalar sunulmuştur. Kod ve frekans bilgisi metin içerisinde değerlendirmeye alınmıştır.

4.1. Katılımcıların Sosyal Medya Kullanımı

Araştırmanın ilk teması olarak belirlenen sosyal medya kullanımı, uygulanan mülakatın giriş aşamasında katılımcılara yöneltilen sorular doğrultusunda ele alınmış olup Görsel 2.'de sunulmaktadır.

Görsel 2. Sosyal Medya Kullanımı

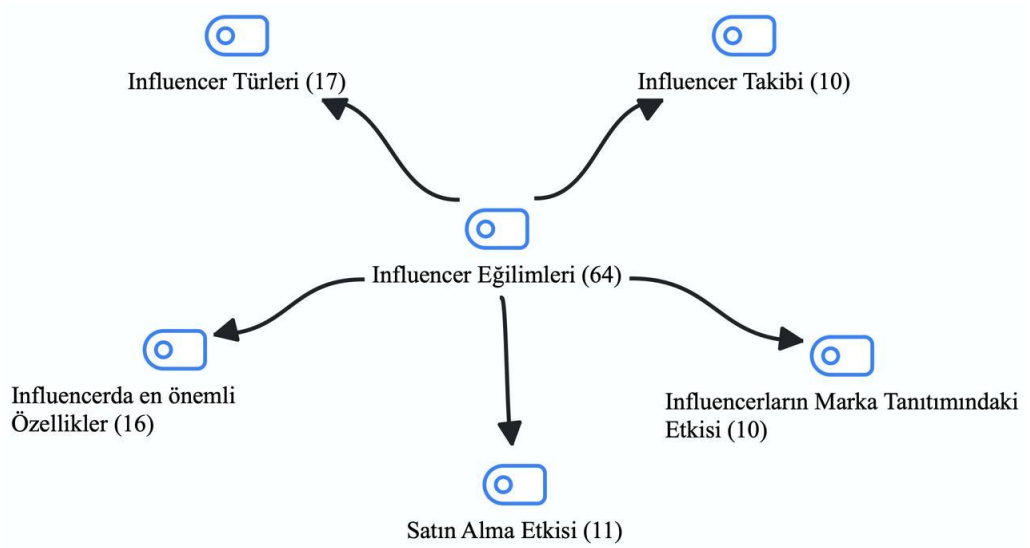
Katılımcılara sosyal medya kullanımı üzerine yöneltilen sorular; kullandıkları sosyal medya platformları ve kullanım süresi olarak ikiye ayrılmıştır. Yapılan görüşmeler, sosyal medyanın katılımcıların günlük hayatlarının önemli bir parçası haline geldiğini ve kullanımlarındaki sürelerin katılımcılar arasında değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Katılımcıların ifadeleri detaylı şekilde incelendiğinde, sosyal medya kullanımının yoğun olarak Instagram üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Instagram'ı YouTube ve WhatsApp takip ederken Facebook, Snapchat ve X uygulamaları sınırlı kişi tarafından kullanılmaktadır. Mülakat esnasında katılımcılardan biri bu durumu *"Instagram, WhatsApp ve YouTube kullanıyorum"* (K1) şeklinde ifade ederken, başka katılımcılar *"En sık Instagram'ı kullanıyorum"* (K3), *"YouTube ve Instagram kullanıyorum"* (K5), *"Instagram kullanıyorum"* (K6) diyerek Instagram platformunun sosyal medya mecraları arasında merkezi konumda olduğunu ortaya koymuştur. Az sayıda tercih edilen Snapchat, Facebook ve X örnekleri *"WhatsApp, Instagram ve Snapchat üçünü kullanıyorum daha çok "(*K2) ve *"Facebook, Instagram ve X kullanıyorum."* (K8) şeklindedir.

Kullanım süreleri incelendiğinde ise katılımcıların büyük bir bölümünün sosyal medya üzerinde orta ve yüksek seviyede zaman geçirdiği gözlemlenmektedir. Buna örnek olarak bazı katılımcılar *"Günde beş saat diyebilirim"* (K10) veya *"Altı saat kullanıyorum diyebilirim"* (K3) şeklinde ifadeler kullanırken, daha yüksek düzeyde kullananlar ise *"Sekiz saat vardır günde"* (K1) ifadesiyle sosyal medyanın yaşamda kapladığı zamanı ortaya koymaktadır. Bunların dışında daha az sürelerde kullanım bildiren katılımcılar da mevcuttur. *"Ortalama bir saat kullanıyorum"* (K4) diyerek sosyal medyayı denetimli kullandığını vurgulamıştır. Kullanılan platformlar bağlamında MAXQDA frekansları incelendiğinde Instagram'ın diğer sosyal medya platformlarına göre daha baskın kullanıldığı görülmektedir. Kullanım sürelerinde ise katılımcıların çoğunluğunun yüksek düzeyde sosyal medyayı kullandığı dikkat çekmektedir.

Sosyal medya kullanımı teması altında elde edilen bulgular, katılımcıların sosyal medyada influencer içeriklerine düzenli şekilde maruz kaldığını göstermektedir. Instagram'ın baskın çıkması influencer pazarlama faaliyetleri için uygun bir zemin olduğunu ortaya koymaktadır.

4.2. Katılımcıların Influencer Eğilimleri

Araştırmanın amacı doğrultusunda bu bölümde katılımcılara sosyal medyada markalar adına içerikler üreten influencerlar hakkında sorular yöneltilmiştir. Bu sorular Şekil 3.'de bulunan alt temalar etrafında düzenlenmiştir. Kodlama işleminin neticesinde araştırmanın ikinci teması aşağıdaki Görsel 3'de görülmektedir.

Görsel 3. Influencer Eğilimleri

Araştırmada Influencer eğilimleri teması toplam beş alt tema etrafında oluşmuştur. Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde influencerlara yönelik algının; takip davranışı, influencerların özellikleri gibi çeşitli boyutlar altında oluştuğu gözlemlenmektedir.

Influencer türleri bağlamında katılımcılar ilgi alanlarına ve zevklerine göre influencerları takip ettiklerini belirtmektedir. Genellikle moda ve eğlence türlerinin tercih edildiği görülmektedir. Bir katılımcı, *"Genellikle moda ağırlıklı influencerları takip ediyorum"* (K3) sözleriyle bu durumu ifade ederken başka bir katılımcı "*Evet takip ediyorum. Genelde moda ve eğlence içerikli influencerları takip ediyorum" (*K10) şeklinde cevap vermiştir. Moda ve eğlence türlerinden sonra teknoloji alanındaki influencerların tercih edildiği öne çıkmaktadır. Katılımcılardan biri, *"Teknoloji içerikli videolar izliyorum*" (K6) diyerek takip ettiği influencer türünü doğrudan vurgulamıştır. Bu ifadeler sosyal medya üzerinde sırasıyla moda, eğlence ve

teknoloji alanlarında izlenmelerin yüksek olduğunu ve katılımcılar açısından süreklilik gösteren alışkanlık haline geldiğini ortaya koymaktadır.

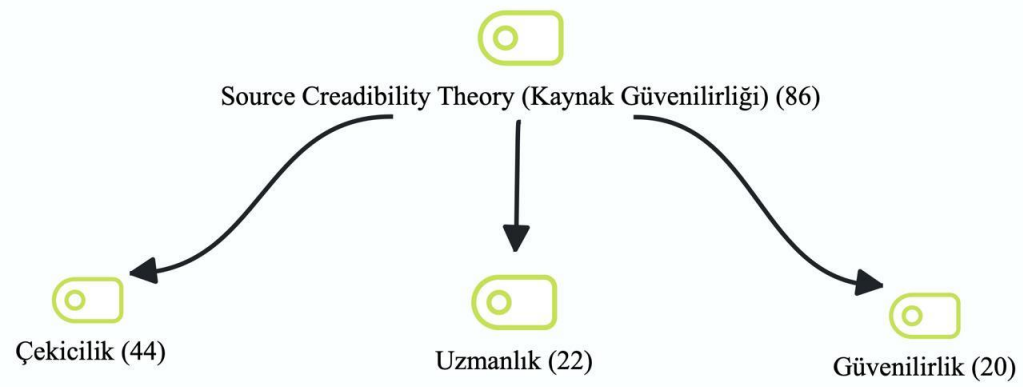
Katılımcılar için influencerlardaki en önemli özellikler incelendiğinde, samimiyet ve güven kavramlarının belirgin şekilde öne çıktığı görülmektedir. Bu duruma örnek olarak katılımcılardan birkaçı, *"Benim için samimiyet çok ama çok önemli"* (K3), *"Şöyle evet samimiyet bence çok önemli bazıları çok yapmacık oluyor ve beni itiyor."* (K2), *"Güvenilir olması bence önemli. Bana önerdiği ürünün arkasında durabilmeli"* (K6) şeklinde cevaplar vererek bu unsurların takip davranışını doğrudan etkilediğini vurgulamıştır. Yapay ve kurgulanmış algısı veren içeriklerin olumsuz değerlendirildiği gözlemlenmektedir.

Influencerların marka tanıtımındaki etkisine dayalı değerlendirmelerde, katılımcılar influencer ve marka iş birliklerinin markaların görünürlüğünü arttırdığını ve tüketiciler üzerinde farkındalık yarattığını ifade etmektedir. Bir katılımcı, "*Influencerlar markayı çok iyi tanıtıyor, bence çok etkililer hatta yüzde doksan diyebilirim"* (K3) diyerek influencerların pazarlama sürecindeki etkililiğinin büyüklüğüne dikkat çekmiştir.

Satın alma etkisi boyutunda ise influencerların katılımcılar üzerinde direkt satın alma kararını etkilemek yerine satın alma niyetini destekleyici şekilde görüldüğü gözlemlenmektedir. Katılımcıların çoğu kısmen etkiliyor şeklinde cevaplar vermiştir. Bir katılımcı, *"Etkiliyor linklere girip bakıyorum sürekli"* (K3) şeklinde ifade ederken diğer bir katılımcı, *"Çok değil ama bazen etkiliyor"* (K7) diyerek influencer tavsiyesiyle satın alma konusunda kısmen etkilediğini vurgulamıştır. Genel olarak influencer eğilimleri temasına ait bulgular değerlendirildiğinde, influencerların katılımcılar açısından hem bilgi edinme hem de markaları tanıtma konusunda etkili olduğunu fakat bu etkinin daha güçlü olabilmesi için samimiyet ve güvenilirlik kavramlarının belirleyici olduğu gözlemlenmektedir.

4.3. Source Creadibility Theory (Kaynak Güvenilirliği Teorisi)

Aşağıda bulunan Görsel 4'te katılımcıların sanal influencera yönelik değerlendirmelerinin Kaynak Güvenilirliği Kuramı (Source Creadibility Theory) çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Kaynak güvenilirliği bağlamında katılımcı algılarının çekicilik, uzmanlık, güvenilirlik olmak üzere üç alt tema etrafında şekillenmektedir.

Görsel 4. Source Creadibility Theory (Kaynak Güvenilirliği Teorisi)

Çekicilik boyutu değerlendirildiğinde katılımcıların yoğun kısmı, VirtualAlin'i yapay bulmakla birlikte dikkat çekici bir izlenim verdiğini belirtmektedir. "*Dış görünüş olarak yapay zekayla üretilmiş de olsa gerçek bir kadın gibi sonuçta. Bu fotoğrafı yapay demeden bana göstersen anlamazdım muhtemelen"* (K1) şeklinde ifadesiyle katılımcı gerçekçi bulduğunu ifade etmiştir. Bazı katılımcılar tarafından estetik ve gerçekçi bulunurken bu durumun her zaman olumlu algıya dönüşmediği gözlemlenmektedir. Bir katılımcı, *"Çok yapay duruyor, bütün güzellik algılarını yüklemeye çalışmışlar gibi"* (K10) sözleriyle buna örnek olmuştur. Benzer şekilde bir katılımcı *"Bence samimiyetsiz ve yapay rahatsız edici bir görünümü var. Ford erkeksi bir marka bu karakter uygun olmamış"* (K9) yorumunu yapmıştır. Bu bulgular, Alin'in çekicilik konusunda olumlu bulunurken ikna açısından tek başına yeterli olmadığını göstermektedir.

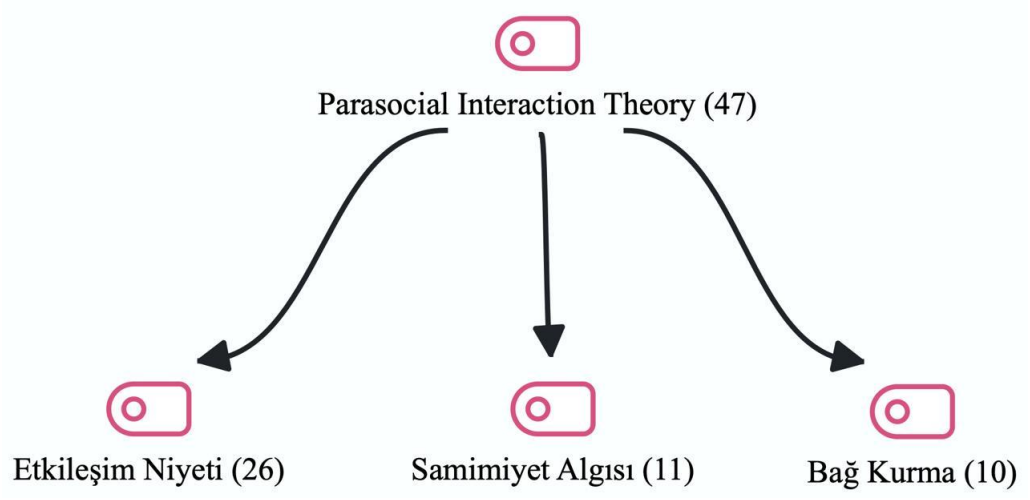
Uzmanlık boyutuyla ilişkili bulguların değerlendirilmesinde katılımcıların önemli bir kısmı sanal influencer VirtualAlin'i otomotiv alanında yeterli seviyede bilgili bir etkileyici olarak görmemektedir. Ürün bilgisiyle ilgili yeterli teknik bilgiye sahip olmadığı vurgulanmaktadır. Örneğin bir katılımcı, "*Uzmanlık açısından bilgili durmuyor, araba hakkında bilgi almak istesem inceleme videoları izlerdim"* (K10) şeklindeki ifadesiyle durumu açıkça vurgulamıştır. Başka bir katılımcı da bu durumu desteklemek için *"Bana arabalar hakkında çok bilgili gelmedi sadece görsel sunmuş."* (K2) ifadesini kullanmıştır. Bu bulgular, Alin karakterinin marka tanıtımında uzmanlık boyutunun güçlendirilmesi ve geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Güvenilirlik boyutu ele alındığında VirtualAlin'in yapay zeka temelli olduğunun bilinmesi katılımcılar üzerinde bariz bir etki yaratmaktadır. Bazı katılımcılar bu özelliğin marka açısından yenilikçi bulmasıyla birlikte, yapay zeka olmasının güven hissini zayıflattığını belirtmektedir. Bir katılımcı, *"Yapay olan hiçbir şeye güvenmiyorum, bana tehlikeli geliyor"* (K10) sözleriyle bu durumu açıkça ortaya koymuştur. Başka bir katılımcı da *"Bence kötü etkiledi. Güven de duymadım. Çok yapay ve samimiyetsiz geldi bana."* (K9) cevabıyla destekler niteliktedir. Bununla birlikte, Ford'un VirtualAlin stratejisi kısa vadede dikkat çekici bulunduğu ancak uzun vadede sürdürülebilir bir güven ilişkisi kurmakta yetersiz kaldığı görüşü öne çıkmaktadır.

Kaynak güvenilirliği kuramı çerçevesinde genel değerlendirme yapıldığında VirtualAlin'in çekicilik açısından dikkat çeken, fakat uzmanlık ve güvenilirlik boyutlarında yetersiz olduğu gözlemlenmektedir. Katılımcı ifadeleri, sanal influencer stratejisinin etkili olabilmesi için bilgilendirici, güven inşa eden şekilde düzenlenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

4.4. Parasocial Interaction Theory (Parasosyal Etkileşim Kuramı)

Görsel 5'te VirtualAlin'e yönelik değerlendirmeler Parasoyal Etkileşim Kuramı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu teori altında etkileşim niyeti, samimiyet algısı ve bağ kurma olmak üzere üç alt tema incelenmiştir.

Görsel 5. Parasocial Interaction Theory (Parasosyal Etkileşim Kuramı)

Etkileşim niyeti boyutu altında katılımcıların önemli kısmı VirtualAlin'in paylaşımlarını çevresiyle paylaşma, yorum yapma veya beğenme isteği duymadığını açıkça ifade etmektedir. Alin'in yapay zeka tarafından üretilmiş olması, etkileşim isteğini azaltan ana unsurlardan biridir. Katılımcılardan biri bu durumu, *"Takip etmek, yorum yapmak ya da çevremle paylaşmak istemem, yapay zekaya güvenmiyorum"* (K10) sözleriyle ifade etmiştir. Bu duruma örnek olarak başka bir katlımcı, *"Paylaşmak istemem, çevremle paylaşabileceğim şekilde içerik üretmemiş"* (K7) sözleriyle çevresiyle paylaşabileceği içeriğe sahip olmadığını vurgularken, karakterle kurulan ilişkinin mesafeli olduğuna dair önemli ipuçları vermiştir. Bu bulgular doğrultusunda parasosyal etkileşim kurulabilmesi için etkileşimin önemli koşul olduğunu ifade etmektedir.

Samimiyet algısına yönelik sorulan sorular sonucunda elde edilen bulgular, katılımcıların büyük çoğunluğunun VirtualAlin karakterini samimiyetin aksine reklam amaçlı bir temsilci olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Az sayıda katılımcı tarafından samimi bulunan örneklerden birkaçı, *"Çok özgür ruhlu birine benzettim. Çok iddialı, kendine güvenen ve özgüvenli olarak gördüm."* (K2), *"Bence samimi olmuş. Gönderilerinin altındaki mesajlarla bunu vermeye çalışmış"* (K3) şeklindedir. Genel olarak reklam amaçlı temsilci olarak ifadelerde bulunan katılımcıların sözleri şu şekildedir; *"Kesinlikle reklam amaçlı bir temsilci"* (K9), *"Reklam amaçlı bir temsilci gibi görünüyor"* (K8), *"Reklam amaçlı bir temsilci gibi duruyor. Ruhu yok yani"* (K5) Katılımcıların önemli bir kısmı samimiyet algısının zayıf olduğunu söylemiştir.

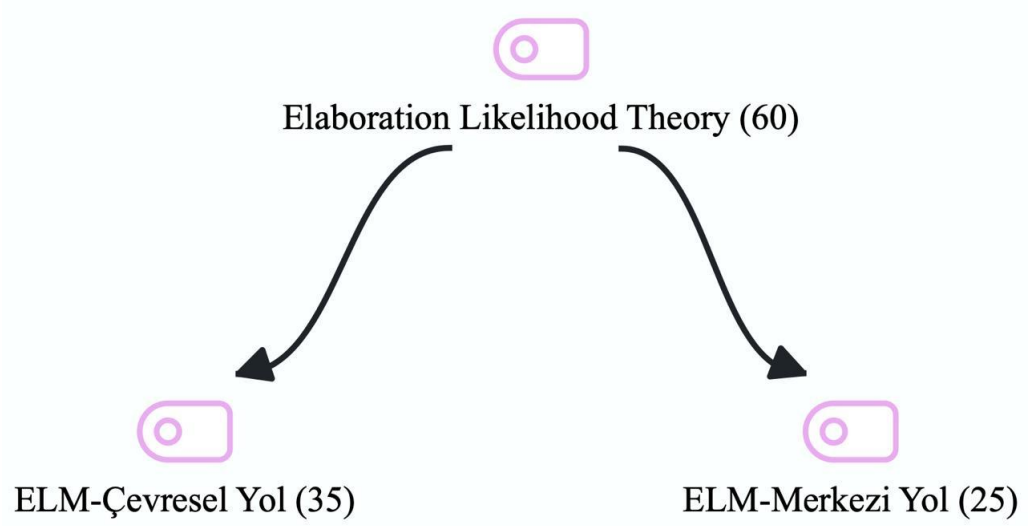
Bağ kurma boyutu altında sorulan sorulara katılımcıların büyük kısmı lAlin karakteri ile duygusal anlamda bir bağ hissetmediklerini söylemişlerdir. Katılımcıların çoğu yapay zekanın ürünü olan bir karakterle kurulan ilişkinin gerçek bir insanla kurulan ilişkinin önüne geçemeyeceğine inanmaktadır. Katılımcılardan birkaçı, *"Hayır bağ hissetmedim. Zaten çok yapay ve bütün güzellik algısı tuşlarına basılmış gibi. Doğal ve içten bir insanın yerini tutmaz"*

(K10), *"**Hayır hissetmedim. Bir bağ oluşturmadı yani bende"*** **(K1),** ***"****Hayır tabi ki bağ hissetmedim"* (K4) sözleriyle durumu ifade etmişlerdir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, influencer VirtualAlin'in katılımcılarla etkileşim kurma, samimiyet hissi oluşturma ve bağ kurma konularında sınırlı kaldığını göstermektedir. Parasosyal etkileşim teorisi bağlamında bakıldığında, katılımcıların karakteri gerçek bir influencer gibi algılamadıkları gözlemlenmektedir. Bu sebeple VirtualAlin ile güçlü parasosyal ilişki geliştiremedikleri katılımcı ifadelerinden anlaşılmaktadır. Değerlendirmeler doğrultusunda Alin'in daha karşılıklı hisler oluşturan, insani içerikler oluşturması ve yapaylık algısını kırması gerekmektedir.

4.5. Elaboration Likelihood Model (ELM) (Ayrıntılı Olasılık Modeli)

Ayrıntılı olasılık modeli ELM çerçevesinde, katılımcıların influencer VirtualAlin'in Ford ile iş birliğini nasıl işledikleri incelenmiştir. Çevresel ve merkezi yol üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Görsel 6. Elaboration Likelihood Model (ELM) (Ayrıntılı Olasılık Modeli)

ELM-Çevresel Yol

ELM-Çevresel yol bağlamında katılımcıların büyük bir kısmı, sanal karakterin Instagram paylaşımlarını görsel sunum, estetik ve yenilik algısı çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu da mesajların yoğun şekilde çevresel yol aracılığıyla işlendiğini göstermektedir. Katılımcılar gönderilerin dikkat çekici olduğunu belirtmiştir. Örneğin katılımcılardan birkaçı, "*Gayet kaliteliydi bence reklamı daha çekici hale getirmiş"* (K1) *"Mesela fotoğraflar ve hitap çok iyiydi. İleride bir araba almak istediğimde Ford aklıma gelebilecek bir seviyeye getirdi beni"* (K3), *"Görsel kalitesi bence iyiydi arabayı arkasına almış mesela arkamda dağ gibi durur benim demiş bence güzel bir içerik olmuş. Onu beğendim"* (K6) sözleriyle Instagram gönderilerinde sunulan görsel kalitenin önemli olduğunu vurgulamıştır.

Katılımcıların cevapları incelendiğinde ortaya çıkan bir diğer çevresel unsur, Ford markasının yapay zeka ile iş birliği yapmasının yenilikçi ve teknolojik olarak yorumlanmasıdır. Katılımcılardan biri bu durumu, *"Bence güzel yenilikçi bir düşünce çünkü yapay zeka çok gelişmiş bir formda ve zamanla çok fazla ilerliyor ki bu ilk örneği. Teknolojik bir izlenim yarattı diyebilirim kısaca"* (K1) sözleriyle ifade etmiştir. Benzer şekilde katılımcılardan (K4), *"Modern ve teknolojik bir çalışma olmuş. Yeni bir soluk getirmişler pazarlamaya bu da iyi bir izlenim oluşturdu bende*" (K6) *"Bence teknoloji çok gelişti Ford'da bunu güzel kullanmış. Yenilikçi olmuş. Prestij yapmak istemişler. Yapmışlar da yani"* şeklinde alınan cevaplar marka imajı ve algısal konumlandırma açısından etkili sonuç alındığını ortaya koymaktadır.

Katılımcılardan bazıları, VirtualAlin'in takipçi sayısı, popülerliği ve başkalarının influencera karşı tepkileri mesaj algılarını etkileyebileceğinden bahsetmişlerdir. Bu durum sosyal kanıt etkisini ortaya koymaktadır. Örneğin katılımcılardan biri, *"Sonuçta popüler olmuş olan her video kısa zaman içinde çoğu insanın önüne düşüyor sosyal medyada benim de önüme düşse neymiş bu der bakarım. Onun dışında takipçi sayısının az olması bana bilinmeyen bir şey izlenimi verir o yüzden çok pozitif olamam"* (K7) şeklinde ifade ederken başka bir katılımcı, *"Takipçisi ne kadar yüksek olursa insanları etkiler beni de etkiler neden çünkü başarılı olmuş ki insanlar takip etmiş ve sayı artmış"* (K4) ifadesini kullanmıştır. (K2, K5, K8) takipçi sayısı ve popülerliğin kendileri için önemli olmadığını belirterek çevresel ipuçlarının etkisinin kişisel olarak farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Genel olarak veriler, VirtualAlin'in aracılığında oluşturduğu Ford'un marka iletişimini büyük ölçüde çevresel yol üzerinden işlendiğini göstermektedir. Bu bağlamda teknolojik, yenilikçi kaliteli sunum VirtualAlin'in çevresel yol bakımından etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

ELM- Merkezi Yol

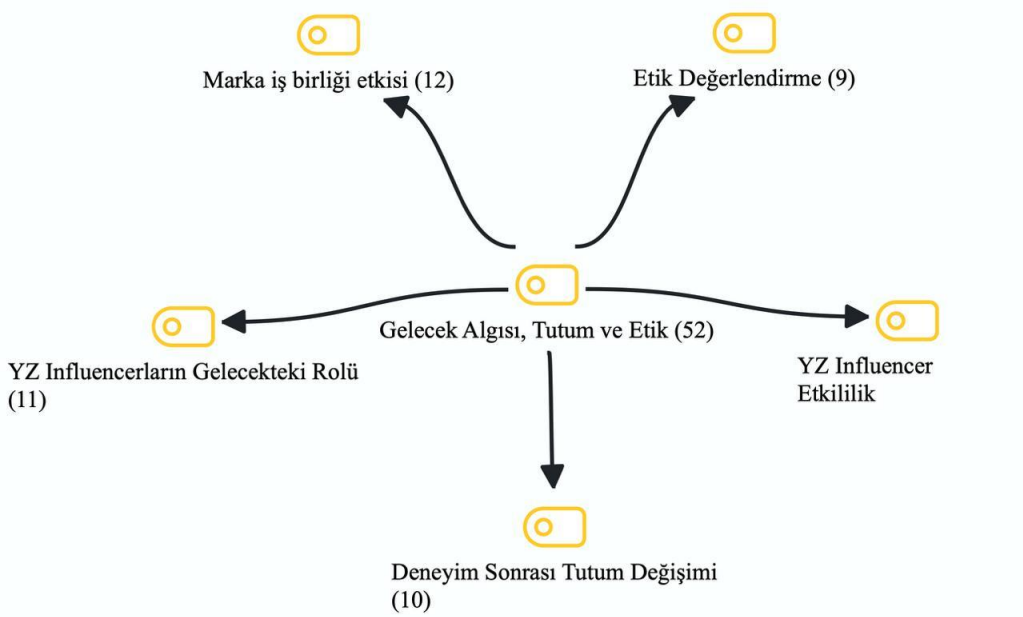
Merkezi yol kapsamında katılımcıların büyük bir kısmı karakterin Instagram paylaşımlarında otomobillerin özelliklerine dair bilgi eksikliği olduğunu dile getirmiştir. Bu durumla ilgili katılımcılardan biri, *"Görsel sunum güzel ama ürünle ilgili detay verilmediği için ikna olmadım"* (K4) ifadesini kullanmıştır.

Merkezi yol çerçevesinde ortaya çıkan bir diğer unsur içeriklerin satın alma kararı için yeterli bulunmamasıdır. Katılımcılar içeriği kaliteli ve estetik bulsalar da satın alma konusunda bunların katkı sağlamadığını ortaya koymuştur. *"Hayır satın almayı düşünmem. Kendim araştırıp öyle alırım"* (K9*), "Araba alacaksam eğer sosyal medyada böyle bir reklam içeriğinin karşıma çıkması beni etkiler. Ama sırf Alin reklam yaptı diye paylaştığı arabayı satın almam"* (K8) şeklinde cevaplar veren katılımcılar ikna sürecinin gerçekleşmediğini vurgulamaktadır.

Merkezi yol teması kapsamında veriler, katılımcıların bilişsel olarak değerlendirmeye yatkın olduklarını göstermektedir. Fakat VirtualAlin içeriklerinin yeterli seviyede bilgi sunmadığını göstermektedir. Bu bağlamda VirtualAlin'in daha açıklayıcı ve deneyim sunan bilgiler barındıran içerikler oluşturması gerektiğini göstermektedir.

4.6. Gelecek Algısı, Tutum ve Etik

Gerçekleştirilen mülakatın son kısmında sorulan yapay zeka influencerlara yönelik gelecek algısı, tutum ve etik sorularının değerlendirmeleri analiz edilmiştir.

Görsel 7. Gelecek Algısı, Tutum ve Etik

Katılımcıların önemli kısmı, yapay zeka influencerların gelecekte daha yaygın olacağını düşünmektedir. Bu genel düşünceye örnek olarak bir katılımcı, *"Evet insan influencerların yerini alabilir. Her sektöre giriyor artık yapay zeka. İnfluencerları da ortadan kaldırabilir"* (K4) şeklinde görüş bildirmiştir. Bununla birlikte (K6, K1, K3, K7, K8) katılımcıları da K4 katılımcısıyla aynı yönde fikir beyan etmişlerdir. Bu bulgular doğrultusunda, katılımcıların yapay zeka influencerları gelecekte kaçınılmaz olduğunu kabul ettiklerini ancak bu kabulün sınırsız olmadığını vurgulamaktadırlar.

Etik değerlendirme boyutu altında katılımcılar yapay zeka influencerların şeffaflık, gerçeklik ve aldatıcılık gibi riskler sebebiyle irdelenmesi gerektiği gözlemlenmiştir. Özellikle içeriğin yapay zeka tarafından üretilip üretilmediği bilgisi etik kaygılara sebep olmaktadır. Bu doğrultuda bir katılımcı, *"Onun yapay zeka olduğu bilindiği sürece hiçbir işe yaramaz. Ama anlaşılmayacak şekilde olursa etkili olabilir"* (K9) ifadelerinde bulunarak örnek olmuştur.

Marka iş birliği etkisi boyutunda sorulan sorular neticesinde katılımcılar, Ford ve Alin iş birliğini yenilikçi bulmuşlardır. (K1, K2, K3, K4, K10) *"İyi bir iş birliği teknolojik ve yenilikçi bir izlenim veriyor"* ifadesini savunurken bunun aksine bir katılımcı, "Ucuza kaçılmış izlenimi verdi. Bence markayı aşağı çeker" ifadesini kullanmıştır.

Yapay zeka etkililiği konusunda katılımcılar marka ve ürün açısından farkındalık yarattığını ancak satın alma konusunda etkili olmadığını ortaya koymuştur. Aynı zamanda insan influencer kadar etkili olabilme potansiyeli değerlendirildiğinde katılımcıların büyük bir kısmı gelişimine bağlı etkili olabileceğini ifade etmişlerdir. Bir katılımcı, *"Şu an değil ama zamanla gelişirse insan influencer kadar etkili olabilir"* (K1) şeklinde açıklamaktadır bu durumu. (K2, K3, K7, K4, K6) kodlu katılımcılar da bu düşünceyi savunmaktadır.

Deneyim sonrası tutum değişimi ele alındığında, katılımcıların VirtualAlin ile tanışıp paylaşımlarını inceledikten sonra çoğunluğun tutumlarının kısmi oranda değiştiğini mülakat verilerinden gözlemlemek mümkündür. Bir katılımcı *"Evet değişti teknolojinin hayatımıza entegre olduğuna şaşırmakla beraber hoşuma da gitti"* (K7) ifadelerinde bulunurken başka bir katılımcı, "Evet değişti. Teknoloji o kadar gelişmiş ki bu da güzel bir örneği olmuş" (K4) sözleriyle mülakat sonunda tutumunun değiştiğini belirtmiştir.

Genel olarak gelecek algısı, tutum ve etik algısı teması kapsamında katılımcıların yapay zeka influencer'lara karşı yenilikçi ve geleceğe yönelik algısının pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fakat etik ve etkililik açısından temkinli duruş sergiledikleri gözlemlenmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, otomobil markası Ford'un marka elçisi olarak konumlandırdığı influencer VirtualAlin'e yönelik katılımcıların algı ve tutumlarının, sosyal medyayı kullanım şekilleri, influencer'lardan beklentileri ve yapay zeka kaynaklı içeriklere yönelik tepkileri doğrultusunda şekil aldığını ortaya koymaktadır. Katılımcı mülakatları sonucunda elde edilen bulgular, yapay zeka tarafından üretilen bir influencer'ın marka elçisi olarak kullanımının marka iletişiminde yenilikçi bir unsur olarak algılandığını göstermektedir. Fakat güven, uzmanlık ve parasosyal bir bağ oluşturma bakımından karakterin sınırlı düzeyde kaldığını göstermektedir. Katılımcıların sosyal medya kullanımı teması altında elde edilen verileri sonucunda on kişinin de Instagram uygulamasını kullandığı gözlemlenmektedir. Bu gözlem sonucunda katılımcıların influencerların paylaştıkları içeriklere yüksek düzeyde maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Influencer eğilimleri teması elde edilen sonuçlar çerçevesinde katılımcıların influencer üzerinde samimiyet ve güven faktörlerine önem verdiğini göstermektedir. VirtualAlin karakterinin yapay zeka tarafından üretilmiş olması, katılımcıların bir kısmı için teknolojik ve yenilikçi bulunurken diğer kısmı için güven ve samimiyet ortamı oluşturmadığını gözlemlemek mümkündür. Bu da katılımcıların yaklaşım konusunda sınırlılıklar yaşadığını ortaya koymaktadır. Araştırmanın ölçekleri arasında yer alan kaynak güvenilirliği (Source Creadibility Theory) bağlamında VirtualAlin'in çekicilik teması altında çekici bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak teorinin uzmanlık ve güvenilirlik temaları altında yapılan değerlendirmeler sonucunda katılımcıların karakteri yeterli seviyede görmediği öne çıkmaktadır. Katılımcılar, otomobil gibi büyük maddiyat gerektiren ürün çeşidi için teknik bilgiye ve deneyime öncelik vermektedir. Bu sebeple VirtualAlin karakterinin gönderiler üzerinden yaptığı sunum şeklini yeterli görmemektedir. Katılımcılar satın alma konusunda, Alin'i ikna edici değil yan etmen olarak

konumlandırmaktadırlar. Parasosyal etkileşim (Parasocial Interaction Theory) teorisi sonucunda katılımcıların VirtualAlin karakteriyle parasoyal bir bağ kuramadıkları görülmektedir. Parasosyal etkileşim altında yer alan samimiyet algısı, etkileşim niyeti ve bağ kurma boyutlarında katılımcıların kısıtlı ilişki kurabildiği gözlemlenmektedir. Çoğunluğun verdiği, karakter için reklam amaçlı bir temsilci cevabı parasosyal anlamda bağ kurmayı zorlaştırmaktadır. Bu gözlem sonucunda, karakterin daha insani duygular içeren, deneyimler sunduğu ve interaktif duygu oluşturan paylaşımlar yapması gerektiğine ulaşılmaktadır. Ayrıntılı olasılık modeli değerlendirmesi sonucunda, marka elçisi VirtualAlin karakterinin sosyal medya içeriklerinin büyük ölçüde (ELM) çevresel yol vasıtasıyla işlendiği görülmektedir. İçeriklerin ve VirtualAlin'in sunmuş olduğu görsel kalite, estetik ve yenilik algısı çalışma dahilindeki katılımcılar üzerinde olumlu izlenim vermiştir. Merkezi yol çerçevesinde içeriklerde detaylı ürün bilgisi yetersizliği öne çıkmaktadır. Katılımcılar, yüksek fiyatlı ürünlerde karar verme aşamasında sosyal medya reklamlarını tek başına yeterli bulmamaktadır ve karar sürecinde farklı kaynaklardan kendi araştırmalarını tercih etmektedirler. Katılımcıların yapay zeka influencerları, etik şeffaflık ve güven bağlamında temkinli değerlendirdiği görülmektedir. Ayrıca yapay zekanın üretmiş olduğu içeriklerin açıkça söylenmesi katılımcıların hassasiyet gösterdiği bir husustur. Sonuç olarak yapılan bu araştırma, yapay zeka temelli inflluencer kullanımının tüketicide marka farkındalığı ve yenilik algısı yaratması açısından etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Fakat güven, uzmanlık ve parasosyal (duygusal) bağ kurma boyutlarında kısıtlı seviyede kaldığına ulaşılmaktadır. Çalışma kapsamında sanal influencer VirtualAlin örneği üzerinden değerlendirildiğinde Ford'un stratejisinin uzun süreli marka iletişim aracı olabilmesi için paylaşımların uzmanlık içeren, deneyim temelli, duygusal bağ kurabilen şekilde yapılandırılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Arıkan, N. (2023). Sosyal medya reklamcılığında kamu kurumlarının kontrol ve denetim süreçleri.
"Denetişim Dergisi", 27, 1–16.

Arslan, K. (2020). Eğitimde Yapay Zeka ve Uygulamaları. Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 11(1), 71-88.

Avşar, Z., & Elden, M. (2004). Reklam ve reklam mevzuatı. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Yayınları.

Aydın, E. (2020). *Tüketim kültürü bağlamında influencer pazarlama: Sosyal medya fenomenleri üzerine bir inceleme*(Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Y-UkaDaxFgHmE3xYWhgIsA&no=6sEwOc8QjlMDpVarHIrdRw

Bayçu, S., & Artukarslan, B. (2023). SANAL BİR INFLUENCER ÜZERİNE DUYGU ANALİZİ: AY PERA. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi), 8(1), 189-205. https://doi.org/10.47107/inifedergi.1242957

boyd, d., & Crawford, K. (2012). Critical questions for big data. Information, Communication & Society, 15(5), 662–679. https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.678878

Bozacı, İ., & Bulat, F. (2020). INSTAGRAM SANAL ETKİLEYİCİLERİ İLE MODA PAZARLAMASI: BİR İÇERİK ANALİZİ. Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 10(4), 468-478.

Elbaşı, G. Y. (2015). *Sosyal medyada pazarlama: Sosyal medyada kullanıcı motivasyonunun üniversite öğrencilerinin sosyal medya pazarlama algısına ilişkin bir uygulama* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi. Erişim: https://hdl.handle.net/11467/2072

Hasasneh, M. M. (2022). Türkiye'de sosyal medya reklamcılığının genç tüketicilerin davranışlarına etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, *6*(11), 12-27.

JMedoff, N., & KKaye, B. (2001). Just a click away : advertising on the Internet . *00000*. Boston, Mass. [u.a.] : Allyn & Bacon.

Kim, D., & Wang, Z. (2024). Social media influencer vs. virtual influencer: The mediating role of source credibility and authenticity in advertising effectiveness within AI influencer marketing. "Computers in Human Behavior: Artificial Humans", 6, 100100. https://doi.org/10.1016/j.chbah.2024.100100

Kumaradeepan, V. (2020). *Social media advertising as strategy on consumer buying behaviour: Conceptual paper.***Journal of Management,** 15(2), 29–40. https://doi.org/10.4038/jm.v15i2.7601

Lee, J. A., Sudarshan, S., Sussman, K. L., Bright, L. F. and Eastin, M. S. (2022). Why are consumers following social media influencers on Instagram? Exploration of consumers' motives for following influencers and the role of materialism. *International Journal of Advertising*, *41*(1), 78-100.

Marwick, A.E. ve Boyd, D. (2011). ToSeeand Be Seen: CelebrityPractice on Twitter, The International Journal of Researchinto New Media Technologies, 17 (2)

McCarthy, J. (2007). *What is "artificial intelligence"?* Retrieved from https://aibiology.github.io/documents/intro_to_AI.pdf

McLuhan, M., & Powers, B. R. (1989).The global village: Transformations in world life and media in the 21st century.Oxford University Press.

OHANIAN, Roobina (1990), "Construction and Validation of a Scale toMeasure Celebrity Endorsers' Perceived Expertise, Trustworthiness, and Attractive-ness", *Journal of Advertising*, Vol.19(3), 39-52.

Omeish, F., Shaheen, A., Alharthi, S., & Alfaiza, A. (2025). *Yapay zeka (AI) ve insan etkileyiciler arasında: Kolektivist bir pazarda parasosyal ilişkiler, güvenilirlik ve sosyal sermaye oluşumu: Orta Doğu'daki TikTok kullanıcıları üzerine bir çalışma.* **Discover Sustainability.** https://doi.org/10.1007/s43621-025-00891-w

Pathak, V., & Sharad, S. (2022). *Unit 3: Parasocial relationships and gaming behaviour*. Jamia Millia Islamia & University of Delhi. Jamia Millia Islamia & University of Delhi tarafından hazırlanan ders modülünde… (Pathak & Sharad, 2022)
Park, S. (Steven), Wei, X., & Lee, H. (2024). *Revisiting the elaboration likelihood model in the context of a virtual influencer: A comparison between high- and low-involvement products.* **Journal of Consumer Behaviour, 23(**4), 1638–1652. https://doi.org/10.1002/cb.2290

Petty, R. E., Cacioppo, J. T., & Schumann, D. (1983). Central and peripheralroutes to advertising effectiveness: The moderating role of involve-ment. Journal of Consumer Research, 10(2), 135–146

Petty, R. E., & Cacioppo, J. T. (1986). The elaboration likelihood model of persuasion. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 19, pp. 123-205). Academic Press.

Sands, S., Campbell, C., Plangger, K., Ferraro, C., & L.Campbell, C. (2022). Unreal influence: leveraging AI in influencer marketing. *European Journal of Marketing*. Emerald Publishing Limited. https://doi.org/10.1108/ejm-12-2019-0949

Umeogu, B. (2012). *Source credibility: A philosophical analysis.* **Open Journal of Philosophy, 2**(2), 112–115. https://doi.org/10.4236/ojpp.2012.22017

Ustaahmetoğlu, E. (2012, October). Reklamlarda kullanılan kaynağın güvenilirliğinin satın alma niyetine etkisi. 17. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiriler Kitabı, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, Türkiye.

Zhang, Y., & He, A.-Z. (2025). The impact of AI influencer endorsements on consumers' purchase intentions: the serial mediating roles of mind perception and brand trustworthiness. *Journal of Product & Brand Management*. Emerald. https://doi.org/10.1108/jpbm-02-2024-4974

İNTERNET KAYNAKLARI

https://www.demandsage.com/social-media-users/?utm_source=chatgpt.com

(Erişim tarihi: 12.10.2025)

https://aibiology.github.io/documents/intro_to_AI.pdf

(Erişim tarihi: 23.11.2025)

https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/dunyanin-ilk-dijital-super-modeli-shudu-gram,wzZdQwfJ20uo1dCAxbxMNg/1

(Erişim tarihi: 19.12.2025)

https://www.instagram.com/imma.gram/

https://www.instagram.com/magazineluiza/

https://www.instagram.com/lilmiquela/

https://www.instagram.com/iamxalara/

https://www.instagram.com/aypera_official/

https://www.instagram.com/virtualalin/

https://www.themagger.com/virtualalin/

(Erişim tarihi: 20.12.2025)

https://webrazzi.com/2024/03/11/ford-turkiye-marka-stratejisinden-dogan-sanal-influencer-alin-i-yaratti/

(Erişim tarihi: 20.12.2025)

ORGANİK ÜRÜN SÖYLEMİNDE ÇİFTÇİ TEMSİLİ: META FETİŞİZMİ PERSPEKTİFİNDEN SEMİYOTİK BİR İNCELEME

Doç. Dr. Handan GÜLER İPLİKÇİ
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
handan.guler@cbu.edu.tr- 0000-0002-6973-0242

Prof. Dr. Burcu ÖKSÜZ KAYA
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
burcu.oksuz@ikcu.edu.tr - 0000-0003-4195-9261

ÖZET

Bu çalışmada organik süt ürünlerine ait ambalaj yüzeylerinde üretim sürecine ve insan emeğine ilişkin göstergelerin nasıl temsil edildiğini, Karl Marx'ın meta fetişizmi kavramı çerçevesinde incelemek amaçlanmaktadır. Meta fetişizmi, kapitalist üretim ilişkilerinde metanın, onu var eden toplumsal ve emek temelli ilişkilerden koparılarak kendi başına ve doğalmış gibi sunulmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda çalışma, süt gibi emek yoğun bir ürünün ambalaj tasarımlarında emeğin görünür kılınıp kılınmadığını sorgulamaktadır.

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden göstergebilimsel analiz yaklaşımını benimsemekte; Roland Barthes'ın düz anlam, yan anlam ve mit kavramsallaştırmasından yararlanmaktadır. Çalışma kapsamında seçilen farklı markalara ait organik süt kutuları; insan ve hayvan figürü, doğa göstergeleri, dilsel ifadeler ve zaman algısı gibi kategoriler üzerinden analiz edilmiştir. Analiz bulguları, incelenen süt kutularında çiftçi, işçi ya da üretim sürecine dair herhangi bir insan emeği temsilinin sistematik biçimde dışarıda bırakıldığını göstermektedir. Bunun yerine yeşil çayırlar, mutlu hayvan imgeleri ve "doğal", "saf", "taze" gibi ifadeler aracılığıyla süt, doğanın kendiliğinden sunduğu bir ürün olarak kurgulanmaktadır. Kurgulamadaki bu seçicilik üretim sürecindeki emek ilişkilerini görünmez kılarak sütü fetişleştirilmiş bir meta haline getirmektedir.

Sonuç olarak çalışma, organik süt ambalajlarının yalnızca bilgilendirici yüzeyler değil, emeğin silindiği ve metanın doğallaştırıldığı ideolojik anlatı alanları olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler : Organik ürün, organik söylemi, Meta fetişizmi, çiftçi temsili

1. GİRİŞ

Karl Marx, meta fetişizmi ile genel olarak kapitalist pazar içerisinde toplumsal ilişkilerin maddi yapısal unsurlarına işaret eder (Yılmaz ve Sarpkaya, 2009, s. 319). Marx'ın 'Kapital' isimli eserinde ideoloji kavramını meta fetişizmi bağlamında irdelenmektedir. Bu eserde meta, "içinde barındırdığı özellikleri ile çeşitli türlerden insan ihtiyacını dolaylı ya da doğrudan gideren dışsal bir nesne/şeydir" (Açar, 2022, s. 93). Diğer bir deyişle meta "değişim için (günümüzde değişim tamamen parayla yapıldığından artık "değişim" yerine "satış" da diyebiliriz) üretilmiş mal veya hizmet" (Gürbüz, 2014, s.6) olarak görülür. Yeni metaların oluşturulması için metanın devamlı şekilde sisteme bağlı olarak yenilenmesi gerekir. Metaların değerinin belirlenmesi yeni metaların oluşmasının koşuludur (Özkantar, 2019, s. 24).

Meta fetişizmi, ekonomik sistem ile deneyim arasında kapitalist sistem ile insan arasında direkt olarak bağ oluşturmaya çaba sarf eder. Dolayısıyla ideolojinin fikir temelli olmaktan sistem içindeki günlük ekonomik işleyişe doğru yöneldiği söylenebilmektedir (Açar, 2022, s. 93). Marx'ın bakış açısıyla insan, imtiyazlı bir konuma sahip olmakta ve toplum ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Bunun Yanı sıra metalarla alışveriş halinde olması ölçüsünde emeğin; insan dışına çıkacak özelliğe dönüştüğü, insandan uzaklaşan bir temsile evrildiği ileri sürülmektedir. Meta toplumla bağdaştığı orantıda insanla ilgilidir, insan metalaşmaya yaklaştıkça insanlığa dair olmaktan uzaklaşır (Topal, 2017, s. 427). Bir yabancılaşma biçimi olan meta fetişizmi yoğunlukla kapitalist toplumda yabancı hale gelmiş olan ilişkilerin bir çeşidi olarak görülebilmektedir (Güngör, 2025, s. 235). Meta fetişizmi; üreticilerin ve tüketicilerin metanın varoluş nedeninden uzaklaşmasını, yeni ve ondan ayrılan bir yerin yaratılmasını anlatmaktadır. Bu sebeple metanın rakamsal değeri, üretici bazlı değil kapitalistlerin oluşturduğu koşullara göre saptanmaktadır (Öztürk, 2023, s. 29).

Marx'a göre emek sürecinin sahibi üretici tarafından belirlenmekte olan ürün değeri ve bu değerin içerdiği meta, kapitalist üretim tarzında hem bu emek sürecini hem de ürünü metalaştırmaktadır. Bunun sonucunda fetişizm piyasanın emek gücünü ve bundan ileri gelen ürünü emek gücünün maliyetinden ayırarak kendi döngüsünün içine alır (Topal, 2017, s. 427). Güngör (2025, s. 239) meta fetişizmini "kapitalist üretim ilişkileri içerisinde değerin, kullanım değeri değil; üretim süreci ve pazardaki çok çeşitli süreç ve ilişkiler aracılığıyla belirlenmesi" şeklinde tanımlamaktadır. Bu anlamda meta fetişizmi insanların kendileri tarafından oluşturulan nesneye yabancı hale geldiğinde ortaya çıkmaktadır. İnsanların emeği metalaştıkça, emeği metalaşan insan ürettiğinden uzaklaştırıldığı için ürün erişilmesi zor olan ancak elde edilmeye çalışılan bir ereğe dönüşmektedir (Bayar, 2019, s. 114). Şöyle ki meta fetişizmi emeğin piyasaya göre değerini belirleyerek üretilen ürünün maliyetine göre değerinin çok fazlasına satılmasını ifade etmektedir (Öztürk, 2023, s. 29-30). Meta fetişizmi, sistemin yaşamın olağan akışına kök salarak kendisine uyum sağlanmasına mecbur bıraktığını anlatmaktadır. Bununla beraber yaşamdaki her türlü etkileşimin meta anlamında bir şekle büründüğüne işaret etmektedir (Aytaç, 2006, s. 43). Kendisi tarafından üretilmiş olan metayı elde etme tutkusuna sahip olan tüketici, ürüne sahip olma arzu ve ümidiyle hareket etmesi ürünü fetiş haline getirmekte ve yabancılaşmasına neden olarak döngüsel bir yanılsama içine düşmesine sebep olmaktadır (Bayar ve Özkaya, 2019, s. 115). İlhan'a göre (2021, s. 404) meta

“İnsanın elinden çıkmasına karşılık, ondan bağımsız hareket edip gizemli, büyülü ve çekici bir hâl sergiler.” Bu noktada insan bir zamanlar üretmiş olduğu metayı sanki onun emeğiyle üretilmemiş gibi elde etmeyi yaşamının temeli haline getirerek benliğinden uzaklaşmaktadır (İlhan, 2021, s. 404).

Bu çalışma kapsamında organik süt ürünlerinin ambalajlarında üretim süreçlerinin ve insanların emeğinin göstergelerde nasıl temsil edildiği Marx’ın meta fetişizmi çerçevesinde göstergebilim yaklaşımıyla irdelenmiştir. Göstergebilim, anlamın nasıl üretildiğini toplumsal bağlam içinde nasıl sabitlendiğini inceleyen nitel bir araştırma yöntemidir. İletişim çalışmalarında göstergebilim, metinleri yalnızca yüzeyde taşıdıkları açık anlamlar üzerinden değil; bu anlamların ardında yer alan kültürel kodlar, ideolojik yapılar ve toplumsal değer sistemleri üzerinden çözümlemeyi amaçlamaktadır (Barthes, 1977; Chandler, 2017). Bu yönüyle göstergebilim, reklam, ambalaj ve marka iletişimi gibi görsel ve metinsel unsurların iç içe geçtiği alanlarda anlam üretim süreçlerini çok katmanlı biçimde analiz etmeye olanak tanımaktadır. Göstergebilimsel analiz, göstergeleri düz anlam (denotation) ve yan anlam (connotation) düzeylerinde ele alarak, bir göstergenin yalnızca neyi temsil ettiğini değil, hangi kültürel çağrışımları harekete geçirdiğini de incelemektedir. Bu iki düzey arasındaki ilişki, belirli anlamların toplumsal olarak nasıl kurulduğunu ve zamanla nasıl “doğal”, “kendiliğinden” ya da “kaçınılmaz” kabul edilir hâle geldiğini görünür kılmaktadır (Barthes, 1977). Bu bağlamda göstergebilim, anlamın sabit değil; tarihsel, kültürel ve ideolojik bağlamlar içinde sürekli olarak yeniden üretildiği varsayımına dayanmaktadır.

Roland Barthes’ın mit kavramsallaştırması, göstergebilimsel analizde ideolojik anlamlandırma süreçlerini çözümlemede merkezi bir role sahiptir. Mit, tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilmiş anlamların, kökenlerinden koparılarak doğallaştırılması sürecini ifade eder. Reklam ve ambalaj tasarımlarında sıklıkla karşılaşılan “doğallık”, “sadelik”, “güven” ve “etiklik” gibi kavramlar, bu bağlamda ideolojik mitler olarak işlev görmekte; tüketim nesneleri üzerinden belirli yaşam tarzlarını ve değer yargılarını meşrulaştırmaktadır (Barthes, 1972; Rose, 2023).

Araştırmada göstergebilimsel analiz, Karl Marx’ın meta fetişizmi kavramı ile birlikte ele alınarak yorumlayıcı bir çerçeveye kavuşturulmuştur. Marx’a göre meta fetişizmi, üretim süreçlerinde yer alan toplumsal ilişkilerin ve emek biçimlerinin görünmez kılınarak, metaların kendi başına değer üreten, özerk nesneler gibi algılanması durumunu ifade etmektedir (Marx, 1990). Bu süreçte metalar, yalnızca kullanım ya da değişim değeri taşıyan nesneler olmaktan çıkarak, toplumsal anlamların ve ideolojik değerlerin taşıyıcısı hâline gelmektedir.

Reklam ve ambalaj tasarımları, meta fetişizminin güncel tüketim kültüründe yeniden üretildiği başlıca alanlardan biridir. Ambalaj üzerinden kurulan söylemler, ürünün üretim koşullarını, endüstriyel süreçlerini ve emek ilişkilerini geri plana iterken; doğallık, güven, etik üretim ve toplumsal onay gibi soyut değerleri metaya içkin özellikler olarak sunmaktadır (Jhally, 2017). Bu durum, metanın tarihsel ve maddi bağlamından koparılarak, “kendinde anlamlı” ve “kendinde değerli” bir nesne gibi algılanmasına yol açmaktadır. Meta fetişizmi çerçevesi, göstergebilimsel analizle birlikte kullanıldığında, ambalaj tasarımlarında üretilen anlamların yalnızca kültürel değil, aynı zamanda ideolojik ve politik bir işleve sahip olduğunu ortaya

koymaktadır. Bu yaklaşım, ambalajı estetik ya da bilgilendirici bir yüzey olarak değil; tüketim ideolojisinin ve piyasa ilişkilerinin simgesel olarak yeniden üretildiği bir iletişim alanı olarak ele almaktadır (Jhally, 2017; Fuentes & Fredriksson, 2023). Böylece tüketici ile meta arasındaki ilişki, üretim süreçleri üzerinden değil, mitler ve değerler aracılığıyla kurulmaktadır.

Göstergebilim ve meta fetişizmi birlikte ele alındığında, tüketim nesnelerinin yalnızca ekonomik değil; kültürel, ideolojik ve ahlaki anlamlarla donatılmış toplumsal göstergeler olduğu ortaya konulmaktadır. Bu bütüncül yaklaşım, ambalaj tasarımlarının, gündelik ve nötr görünen yüzeylerin ötesinde, anlam ve değer üretiminin merkezi araçlarından biri olduğunu görünür kılmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de satışa sunulan organik süt ürünlerinin ambalaj tasarımlarında "doğallık" söyleminin nasıl kurulduğunu ve bu söylemin meta fetişizmi bağlamında nasıl yeniden üretildiğini ortaya koymaktır. Çalışma, organik süt ambalajlarında kullanılan görsel ve metinsel göstergelerin, ürünün maddi üretim koşullarını ve emek süreçlerini nasıl görünmez kıldığını; buna karşılık metayı ahlaki, güvenilir ve normatif bir tüketim nesnesi olarak nasıl konumlandırdığını analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda araştırma, ambalaj tasarımının yalnızca estetik bir unsur değil, ideolojik bir anlam üretim alanı olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Organik ürünlere yönelik artan talep, "doğallık" kavramının pazarlama iletişiminde yoğun biçimde kullanılmasına yol açmıştır. Ancak bu kavram çoğu zaman biyolojik bir özellikten ziyade, kültürel ve simgesel bir anlam alanı içinde dolaşıma girmektedir. Bu çalışma, organik süt ambalajlarının, doğallığı nasıl metalaştırdığını ve tüketiciye hangi ideolojik çerçeve içinde sunduğunu görünür kılmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Meta fetişizmi perspektifi, ambalaj üzerinden kurulan bu söylemin, üretim ilişkilerini gizleyerek metayı kendi başına değer üreten bir varlık gibi sunma mekanizmasını çözümlemeye olanak tanımaktadır. Bu yönüyle çalışma, organik ürün ambalajlarını yalnızca "yeşil pazarlama" ya da "etik tüketim" başlıkları altında değil, eleştirel bir politik ekonomi perspektifiyle ele alması bakımından özgün bir katkı sunmaktadır.

2.2. Yöntem

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden biri olan göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılmıştır (Barthes, 1977). Çalışma, Roland Barthes'ın düz anlam (denotation), yan anlam (connotation) ve mit kavramsallaştırmasına dayalı olarak yürütülmüş; ambalaj tasarımlarında üretilen anlam katmanları bu çerçevede çözümlenmiştir. Analiz sürecinde Karl Marx'ın meta fetişizmi kavramı, ürünün maddi üretim koşulları ve emek süreçlerinin nasıl görünmez kılındığını tartışmak üzere eleştirel bir yorumlama zemini olarak kullanılmıştır (Marx, 1990; Jhally, 2017). Ambalaj tasarımlarında yer alan renkler, tipografi, sloganlar, semboller, ambalaj türü ve sertifikasyon göstergeleri; metanın kültürel ve ideolojik olarak nasıl konumlandırıldığını ortaya koymak amacıyla sistematik biçimde incelenmiştir. Bu yaklaşım,

ambalajı yalnızca işlevsel bir yüzey olarak değil, toplumsal değerlerin ve tüketim ideolojilerinin üretildiği bir iletişim metni olarak ele almaktadır.

2.3. Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırmanın kapsamı, Türkiye pazarında yaygın olarak satışa sunulan üç farklı organik süt markasıyla sınırlandırılmıştır: Tire Süt Kooperatifi, İçim ve Pınar. İnceleme, bu markaların Migros internet sitesinde yer alan güncel ambalaj görselleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analiz, yalnızca ambalaj tasarımında yer alan görsel ve metinsel unsurlarla sınırlı tutulmuş; reklam filmleri, sosyal medya paylaşımları ya da marka söylemleri çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu tercih, ambalajın tüketiciyle ilk ve sürekli temas noktası olması nedeniyle bilinçli olarak yapılmıştır.

Bu çalışma, yalnızca seçilen üç markanın 2025 yılına ait ambalaj tasarımlarını incelemektedir. Doğal süt adı altında satılan diğer sütler organik olmadıkları gerekçesi ile kapsam dışı bırakılmıştır. Bu nedenle bulgular, Türkiye'deki tüm organik süt markalarına ya da organik ürün ambalajlarının tamamına genellenemez. Yine de belirtmek gerekirse doğal sütler içerisinde çiftçi söylemine yer veren tek markanın "Torku Çiftlik Doğal Süt" olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca analiz, tüketici algısını ölçmeye yönelik nicel ya da deneysel bir veri içermemekte; yorumlayıcı bir göstergebilimsel çerçeveye dayanmaktadır. Meta fetişizmi kavramı, ampirik bir ölçüm aracı olarak değil, eleştirel bir okuma perspektifi olarak kullanılmıştır. Bu durum, çalışmanın amacı doğrultusunda bir sınırlılık değil, bilinçli bir yöntemsel tercihtir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Tire Süt Kooperatifi Organik Süt Örneği

Görsel 1. Tire Süt Kooperatifi Organik Süt Şişesi (Kaynak: Migros İnternet Sayfası)

Çizelge 1. Tire Süt Kooperatifi Organik Süt Göstergebilimsel Analizi

Gösterge Öğesi	Düzanlam (Denotation)	Yananlam (Connotation)	Yorum/Mit (Barthes)

Marka Adı (Tire Süt Kooperatifi)	Kooperatif temelli marka adı	Yerellik, kolektivite, üretici birlikteliği	Doğallık bireysel değil toplumsal bir değerdir.
Kooperatif Logosu / Amblemi	Yuvarlak mühür formu, yıl bilgisi	Resmiyet, tarih, kurumsal süreklilik	Güven zamana dayanır miti
"Organik Süt" İfadesi (Bant/Şerit)	Ürün türü bilgisi	Doğru olan, olması gereken	Doğallık normatif bir ölçüt olarak sunulmuştur.
Slogan: "Olması Gerektiği Gibi"	Metinsel slogan	Doğruluk, normallik, ahlaki ölçü	Doğal olan tek ve doğru biçimde tanımlanabilir.
Cam Şişe	Cam ambalaj	Geleneksellik, saflık, güven	Sağlıklı ürün ve sağlıklı ambalaj, organik ürünün güvenli muhafazası.
Kırmızı Kapak	Şişe kapağı rengi	Geleneksel süt şişesi çağrışımı	Tazelik, geleneksellik ve günlük üretim/raf ömrü vurgusu.
Yeşil Renk Şeritleri	Etiket üzerindeki yeşil çizgiler	Tarım, doğa, denge	Doğallık ve tarım vurgusu
Turuncu Vurgu Alanları	"Organik Süt" bandı	Sıcaklık, samimiyet, erişilebilirlik	Doğallık herkesin hakkıdır, erişilebilir olmalıdır, lüks tüketim değildir. Bu nedenle yaldızlı renkler yerine iştah açan ve iletişimin rengi olan turuncu kullanılmıştır.
Tipografi (Kalın, Okunaklı)	Düz ve net yazı karakteri	Şeffaflık, doğrudanlık	Karmaşıklık önleyici, vurgu ve netlik.
%3 Yağlı / Pastörize Bilgisi	Teknik ürün bilgisi	Denetim, standart, güven	Doğallık ve içerik kalite standardı. Teknik tutarlılığın belirtilmesi.

Meta-Fetişizmi Bağlamı Açısından Tire Süt Kooperatifi Organik Süt Ambalaj İncelemesi

Tire Süt Kooperatifi Organik Süt örneğinde meta fetişizmi, yerellik, kolektivite ve etik üretim söylemleri üzerinden yeniden üretilmektedir. Ambalajda yer alan "kooperatif" vurgusu, düz anlamda üretici birlikteliğine işaret ederken; yan anlam düzeyinde dayanışma, güven ve ahlaki üretim çağrışımları üretmektedir. Bu söylem, doğallığı bireysel tercihlerin ötesinde, toplumsal ve kolektif bir değer olarak konumlandırmaktadır.

Göstergebilimsel açıdan ambalajda kullanılan mühür benzeri logo, kuruluş yılı ve geleneksel grafik düzen, süreklilik, köklülük ve resmiyet mitlerini desteklemektedir. Cam şişe tercihi, düz anlamda bir ambalaj türü bilgisi sunarken; yan anlamda saflık, şeffaflık ve geleneksellik çağrışımları üretmektedir. Bu göstergeler, sütü endüstriyel bir meta olmaktan çıkararak, geçmişle ve "olması gereken" üretim biçimleriyle ilişkilendiren bir anlatı kurmaktadır.
"Olması gerektiği gibi" sloganı, göstergebilimsel olarak normatif bir anlam düzlemi oluşturarak, doğallığı tartışmaya açık bir özellik olmaktan çıkarıp ahlaki bir ölçüt hâline getirmektedir. Bu söylem, tüketimi bireysel bir tercih değil, doğru ve etik olanı yerine getirme

eylemi olarak sunmaktadır. Böylece meta, yalnızca besleyici bir ürün değil, ahlaki doğruluğun ve etik üretimin somut göstergesi hâline gelmektedir. Bu bağlamda Tire Süt Kooperatifi Organik Süt, üretim sürecindeki emek ilişkilerini, denetim mekanizmalarını ve piyasa dinamiklerini görünmez kılarken; sütü doğası gereği doğru, güvenilir ve ahlaki bir nesne olarak konumlandırmaktadır. Barthes'ın mit kavramı çerçevesinde ambalaj, tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilmiş üretim ilişkilerini silikleştirerek, doğallığı kendiliğinden ve sorgulanamaz bir özellik gibi sunmaktadır. Meta, kendi değerini üretim koşullarından değil, kolektivite ve etik söylemler üzerinden kendiliğinden üreten bir varlık gibi temsil edilmekte; tüketici ile ürün arasındaki ilişki, maddi üretim süreçlerinden koparılarak simgesel ve ideolojik bir düzlemde kurulmaktadır.

İçim Organik Süt Örneği

Görsel 2. İçim Organik Süt Kutusu (Kaynak: Migros İnternet Sayfası)

Çizelge 2. İçim Organik Süt Göstergebilimsel Analizi

Gösterge Öğesi	Düzanlam (Denotation)	Yananlam (Connotation)	Yorum/Mit (Barthes)
Marka Adı (İçim)	Marka adı	Güven, yaygınlık, alışkanlık	Marka isminin büyüklüğü "doğru" ve güvenilirdir mesajı verilmektedir.
Logo (Akışkan Tipografi)	Mavi–kırmızı logotype	Süreklilik, tanıdıklık, dinamizm	Akışkanlık süt yoğunluğu, beyaz mavi renk saflık ve güvenilirlik kırmızı ise üretim sürecine gösterilen önemi ifade etmektedir.
"Organik Süt" El Yazısı Tipografi	Yeşil, fırça izli yazı	Doğallık, el emeği, samimiyet	Doğallığın el yazısı ile içselleştirilmesi.
Karton (Tetra Pak) Ambalaj	UHT karton kutu	Pratiklik, hijyen, modern yaşam	Doğallık ve üretim standardı, kullanım kolaylığı ve muhafaza bilgisinin ifade edilmesi.
Yeşil Kapak	Yeşil plastik kapak	Doğa, denge, kontrol	Doğal olanın muhafaza edilmesi mesajı verilmektedir.

Yeşil Peyzaj İllüstrasyonu	Evler, tarlalar, tepeler	Kırsal yaşam, sakinlik	Organik üretim sürecine yapılan bir gönderme. Ürünün doğallığının vurgulanması.
Sertifika / Organik Tarım Logosu	Resmî organik logosu	Meşruiyet, doğrulama	Organik ürün tescili.
"UHT" İfadesi	Isıl işlem bilgisi	Güvenlik, raf ömrü	Teknolojik süreç ile ürünün ömrünün uzatılması.
Renk Paleti (Yeşil–Beyaz)	Doğa renkleri	Temizlik, ferahlık	Saflık vurgusu görsel düzen ile sağlanmaktadır.
1 Litre Bilgisi	Hacim bilgisi	Standartlaşma	Ürün miktarı ve standardı.

Meta-Fetişizmi Bağlamı Açısından İçim Organik Süt Ambalaj İncelemesi

İçim Organik Süt ambalajında meta fetişizmi, endüstriyel üretim süreçlerinin görsel ve dilsel göstergeler aracılığıyla maskelemesi yoluyla işlemektedir. Göstergebilimsel düzeyde UHT teknolojisi, sertifikasyon işaretleri ve standartlaşmaya ilişkin bilgiler, düz anlamda teknik ve bilgilendirici unsurlar olarak sunulurken; yan anlam düzeyinde güvenilirlik, denetim ve kontrollü doğallık çağrışımları üretmektedir. Bu teknik göstergeler, doğallık söylemiyle çelişmek yerine onu destekleyen ve meşrulaştıran göstergeler hâline gelmektedir. Ambalajda kullanılan el yazısı tipografi ve pastoral peyzaj illüstrasyonları ise, göstergebilimsel olarak endüstriyel üretimin sert ve mekanik karakterini yumuşatan yan anlamlar üretmektedir. Bu görsel ve tipografik tercihler, sütü kırsal yaşam, emek ve sadelik mitleriyle ilişkilendirerek, metanın endüstriyel kökenlerini görünmez kılmaktadır. Böylece doğallık, biyolojik bir özellikten ziyade, teknik denetimle uyumlu, ölçülebilir ve paketlenebilir bir değer olarak yeniden inşa edilmektedir. Bu bağlamda süt, üretim sürecindeki emek, teknoloji ve sermaye ilişkilerinden koparılarak, göstergebilimsel olarak "doğası gereği güvenli ve sağlıklı" bir nesneye dönüştürülmektedir.

Barthes'ın mit kavramsallaştırması çerçevesinde ambalaj, tarihsel ve endüstriyel süreçleri silikleştirerek, doğallığı kendiliğinden ve sorgulanamaz bir özellik gibi sunmaktadır. Meta, kendi üretim koşullarını gizleyerek tüketiciyle doğrudan, masum ve şeffaf bir ilişki kuruyormuş gibi konumlandırılmaktadır. Böylece tüketici ile ürün arasındaki ilişki, üretim ilişkileri üzerinden değil, simgesel ve ideolojik anlamlar aracılığıyla kurulmaktadır.

Pınar Organik Süt Örneği

Görsel 3. Pınar Organik Süt Kutusu (Kaynak: Migros İnternet Sayfası)

Çizelge 3. Pınar Organik Süt Göstergebilimsel Analizi

Gösterge Öğesi	**Düzanlam (Denotation)**	**Yananlam (Connotation)**	**Yorum/Mit (Barthes)**
Marka Adı (Pınar)	Ulusal ölçekte köklü marka	Süreklilik, güven, kurumsal hafıza	Büyük ve köklü marka doğallıkla çelişmez miti
Logo (Yeşil–Kırmızı-Mavi)	Kurumsal logo	Canlılık, doğallık, dürüstlük ve titizlik (dikkat)	Ürünün dürüst bir marka aracılığıyla doğal bir şekilde ve titizlikle üretildiği vurgusu.
“Organik Süt” El Yazısı Tipografi	Fırça izli, yuvarlak yazı	Samimiyet, emek ürünü, doğaya yakınlık	Doğallığın el yazısıyla vurgulanması, teknoloji dışlama.
Karton (Tetra Pak) Ambalaj	UHT karton kutu	Hijyen, pratiklik, modernlik	Doğallık modern yaşamla uyumludur.
Gri Kapak	Plastik vidalı kapak	Kontrol, güvenlik, standart	Doğa denetlenebilir ve ölçülebilir
Kırsal Peyzaj İllüstrasyonu	Ağaçlar, tarlalar, güneş	Sakinlik, bereket, süreklilik	Doğa düzenli ve sorunsuzdur
Güneş Motifi	Sarı güneş çizimi	Yaşam, enerji, doğallık	Doğallık, güç, üretim sürecinde bilgelik vurgusu
Yaprak Sembolü	“Süt” altında yaprak	Doğaya yakınlık, saflık	Doğallık, organik ve tazelik vurgusu
Sertifika / Resmî Logo	Organik tarım logosu	Meşruiyet, denetim	Organik ürün tescili
“%3 Yağlı UHT” İfadesi	Teknik ürün bilgisi	Standart, güven, kontrol	Teknolojik destek, doğallığın standardı ve korunması.
“Türkiye’nin en çok tercih edilen organik sütü” İfadesi	Popülerlik vurgusu	Toplumsal onay, normallik	Çoğunluğun tercihini meşrulaştırma

Meta-Fetişizmi Bağlamı Açısından Pınar Organik Süt Ambalaj İncelemesi

Pınar Organik Süt örneğinde meta fetişizmi, kurumsal güç ve popülerlik söylemi üzerinden yeniden üretilmektedir. Ambalaj üzerinde yer alan “Türkiye’nin en çok tercih edilen organik sütü” ifadesi, düz anlamda bir pazar payı ve tercih bilgisi sunarken; yan anlam düzeyinde toplumsal onay, normallik ve çoğunluğa ait olma çağrışımları üretmektedir. Bu ifade, tüketimi

bireysel ve rasyonel bir karar olmaktan çıkararak, toplumsal olarak onaylanmış ve doğru kabul edilen bir davranış biçimi olarak sunmaktadır.

Göstergebilimsel açıdan büyük ve köklü marka vurgusu, güven, süreklilik ve kurumsal hafıza göstergeleri aracılığıyla doğallık söylemiyle ilişkilendirilmektedir. Bu ilişki, doğallığın bireysel ya da yerel üretimle sınırlı olmadığı; aksine kurumsal ölçekte, standartlaştırılmış ve denetimli üretim süreçleriyle de güvenle sağlanabileceği mitini desteklemektedir. Böylece endüstriyel ölçek, doğallıkla çelişen bir unsur olmaktan çıkarılarak, onu garanti altına alan bir değer olarak yeniden anlamlandırılmaktadır. Bu bağlamda meta, yalnızca bir gıda ürünü değil, toplumsal çoğunluğun paylaştığı "doğru tercih"in somutlaşmış bir göstergesi hâline gelmektedir. Marksist bir perspektiften bakıldığında bu söylem, metanın kullanım değerinden ziyade değişim değerini ve sembolik değerini öne çıkaran bir fetişleştirme sürecine işaret etmektedir. Ambalaj aracılığıyla kurulan popülerlik ve güven anlatısı, üretim sürecindeki emek ilişkilerini, ölçek ekonomisini ve sermaye yoğun endüstriyel yapıyı görünmez kılmakta; ürünün değerini, maddi üretim koşullarından değil, toplumsal kabul ve kurumsal meşruiyetten türeyen bir özellik gibi sunmaktadır. Böylece meta, insan emeğinin ve toplumsal ilişkilerin ürünü olmaktan çıkarak, kendi başına değer üreten özerk bir varlık gibi algılanmaktadır.

Barthes'ın mit kavramı ile Marx'ın meta fetişizmi birlikte ele alındığında, ambalajın tarihsel ve sınıfsal üretim koşullarını silikleştiren ideolojik bir işlev üstlendiği görülmektedir. Doğallık, bu bağlamda üretim sürecinin maddi gerçekliğinden koparılarak, sorgulanamaz ve kendiliğinden bir nitelik olarak sunulmaktadır. Böylece tüketici ile ürün arasındaki ilişki, üretim ilişkileri ve emek süreçleri üzerinden değil; popülerlik, güven ve normatif doğruluk gibi simgesel değerler aracılığıyla kurulmakta; tüketim pratiği, piyasa ilişkilerinin ideolojik olarak yeniden üretildiği bir alana dönüşmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Tire Süt Kooperatifi, İçim ve Pınar markalarına ait organik süt ambalajları birlikte değerlendirildiğinde, meta fetişizminin farklı düzeylerde fakat ortak bir ideolojik çerçeve içinde yeniden üretildiği görülmektedir. Her üç örnekte de süt, yalnızca besleyici bir gıda ürünü olarak değil; doğallık, ahlaki doğruluk, güven ve toplumsal fayda gibi soyut değerlerin taşıyıcısı hâline getirilmektedir. Bu dönüşüm sürecinde metanın maddi üretim koşulları, emek süreçleri ve endüstriyel ilişkileri sistematik biçimde arka plana itilmekte; ürün, kendi başına değer üreten, "kendinde doğal" bir nesne gibi sunulmaktadır.

Tire Süt Kooperatifi ambalajında meta fetişizmi, kolektivite ve yerellik söylemi üzerinden inşa edilirken; üretim ilişkileri, kooperatif kimliği aracılığıyla ahlaki-sorumlu bir çerçeveye taşınmaktadır. "Olması gerektiği gibi" ifadesi, tüketimi yalnızca bireysel bir tercih olmaktan çıkararak normatif bir eyleme dönüştürmektedir. Böylece meta, piyasa ilişkilerinden koparılarak toplumsal doğruluk ve etik üretim mitiyle bütünleştirilmiştir. İçim ve Pınar örneklerinde ise benzer bir fetişleştirme süreci, daha kurumsal ve endüstriyel bir dil üzerinden yürütülmektedir. *İçim Organik Süt'te* doğallık, teknolojik denetim ve standartlaşma ile çelişen değil, aksine onları tamamlayan bir unsur olarak sunulur. UHT işlemi, sertifikalar ve paketleme

bilgileri, doğallığı tehdit eden unsurlar olmaktan çıkarılarak güvenli ve modern yaşamın vazgeçilmez bileşenleri hâline getirilir. El yazısı tipografi ve pastoral görseller, bu endüstriyel süreci estetik bir maske altına alır. Böylece meta, üretim sürecindeki teknoloji ve sermaye ilişkilerinden bağımsız, doğal ve samimi bir varlık gibi algılanır. *Pınar Organik Süt'te* ise meta fetişizmi, kurumsal güç ve toplumsal çoğunluk söylemiyle pekiştirilmektedir. "Türkiye'nin en çok tercih edilen organik sütü" ifadesi, tüketimi bireysel bir karar olmaktan çıkararak kolektif bir norm hâline getirmektedir. Doğallık, büyük ölçekli üretimle çelişmeyen; aksine kurumsal güvence altında sürdürülebilen bir değer olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda meta, kendi değerini popülerlik ve toplumsal onay üzerinden üretir hâle gelmiştir.

Bu üç örnek, organik süt ambalajlarının, doğallığı biyolojik bir özellikten ziyade kültürel, ideolojik ve simgesel bir inşa olarak sunduğunu ortaya koymaktadır. Meta fetişizmi, farklı söylemsel stratejilerle yeniden üretilirken; tüketici, metayla üretim ilişkileri üzerinden değil, mitler, semboller ve değerler aracılığıyla ilişki kurmaktadır. Böylece "organik süt", yalnızca içilen bir ürün değil; doğru yaşam tarzının, bilinçli tüketimin ve ahlaki üstünlüğün somutlaştığı bir meta hâline gelmektedir.

KAYNAKÇA

Açar, O. (2022). Althusserci teoride 'ideoloji' kavramının analizi: Klasik Marksist anlayıştan farkları ve kapitalist devlet kuramındaki rolü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 73, 88-99.

Aytaç, Ö. (2006). Tüketimcilik ve metalaşma kıskacında boş zaman. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 27-53.

Barthes, R. (1972). *Mythologies* (A. Lavers, Trans.). Hill and Wang. (Orijinal eser yayımlanma tarihi: 1957)

Barthes, R. (1977). *Image, music, text* (S. Heath, Trans.). Fontana Press.

Bayar, Ö. (2019). Meta estetiğinden pazarlama estetiğine: Reklamlarda sunulan estetik duygusunun meta fetişizmi üzerindeki rolü. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Bayar, Ö., & Özkaya, B. (2019). Reklamlarla aktarılan estetik duygunun meta fetişizmi oluşumuna etkisi üzerine nitel bir araştırma. *Turkish Journal of Marketing*, *4*(2), 111-130.

Chandler, D. (2017). *Semiotics: The basics* (3rd ed.). Routledge.

Fuentes, C., & Fredriksson, C. (2023). Sustainability, consumption and the politics of packaging. *Journal of Consumer Culture, 23*(1), 3–20.

Güngör, I. (2025). Karl Marx'ın felsefesinde "yaşam". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(48), 229-242

Gürbüz, A. (2014). Üretim sistemleri ve meta fetişizmi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

İlhan, N. (2021). Meta fetişizmi yahut nesnenin ayartması noktasında Ahmet Murat Özel'in İKEA Şiiri Üzerine Bir İnceleme. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (28), 402-415.

Jhally, S. (2017). *The codes of advertising: Fetishism and the political economy of meaning in the consumer society* (2nd ed.). Routledge.

Marx, K. (1990). *Capital: A critique of political economy* (Vol. 1, B. Fowkes, Trans.). Penguin Classics. (Orijinal eser yayımlanma tarihi: 1867)

Özkantar, M.Ö. (2019). Meta fetişizmi bağlamında Türk televizyonlarında otomobil reklamları ve tüketim toplumu. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 17-35.

Öztürk, Y. (2023). Dijital iletişimin ücretsiz hammaddesi olarak insan ve emek. İçinde A. Serttaş (Ed.). İletişim Kuramları: Güç ve Etki Dinamiklerini Çözmek (ss. 27-52), Urzeni Yayınları.

Rose, G. (2023). *Visual methodologies: An introduction to researching with visual materials* (5th ed.). Sage.

Topal, Ç. (2017). Meta fetişizmi: Latourcu bir okuma denemesi. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 7(2), 423-435.

Yılmaz, S., & Sarpkaya, P. (2009). Eğitim örgütlerinde yabancılaşma ve yönetimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, *6*(2), 314-333.

KURUMSAL İTİBAR KONUSU LİSANSÜSTÜ TEZLERDE NASIL ELE ALINIYOR? BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Prof. Dr. Burcu ÖKSÜZ KAYA
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
burcu.oksuz@ikcu.edu.tr - 0000-0003-4195-9261

Doç. Dr. Handan GÜLER İPLİKÇİ
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
handan.guler@cbu.edu.tr- 0000-0002-6973-0242

ÖZET
Bu çalışmada kurumsal itibar konusunun lisansüstü tezlerde nasıl ele alındığını, hangi disiplinlerde kurumsal itibara ilişkin tezler yazıldığını, kurumsal itibarla ilişkili hangi konuların tezlerde çalışıldığını, hangi üniversitelerde ve enstitülerde bu konuda daha fazla tez sunulduğunu saptamak amaçlanmıştır. Böylece farklı disiplinlerde bir çalışma alanı olan kurumsal itibara dair bir resim ortaya koyabilmek gayesiyle hareket edilmiştir.

Çalışmada YÖK Ulusal Tez Merkezinde 'kurumsal itibar' kavramı kullanılarak yapılan arama sonucunda 338 teze ulaşılmıştır. Bu tezlerden erişim izni olan 333 teze yönelik bibliyometrik bir analiz yapılmıştır. Tezlerden 108'i doktora tezi, 225'i ise yüksek lisans tezidir. 318 tez Türkçe, 14 tez İngilizce, 1 tez ise Fransızca yazılmıştır. Kurumsal itibar konusundaki ilk tezin 2003 yılında savunulduğu görülürken; 320 tez sosyal bilimler alanında, 6 tez fen bilimleri alanında, 7 tez ise Tıp alanında yazılmıştır. Tezlerin halkla ilişkiler ve işletme alanında yoğunlaştığı; kurumsal itibarın algı yönetimi, sürdürülebilirlik, kriz yönetimi, pazarlama, reklam, paydaş ilişkileri, dijitalleşme gibi pek çok konuyla ilişkisinin irdelendiği tespit edilmiştir.
Anahtar Kelimeler: İtibar, kurumsal itibar, bibliyometrik analiz.

1. GİRİŞ
Siyasi, ekonomik, sosyal, çevresel, teknolojik ve kültürel alanlardaki değişimler ve riskler, kısa dönemli bir hedef olarak kârı benimseyen yönetim ve iş anlayışlarındaki eksiklikleri ortaya çıkarmıştır (Berber vd., 2022, s. 232). Bu anlamda kurumsal itibar, kurumların faaliyetlerini sürdürmeleri açısından soyut ve kritik bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel sektörde, siyasette ve akademik araştırmalarda itibarın, itibar risklerinin ve itibar yönetiminin önemine ilişkin yıllara yayılan çalışmalar olmasına rağmen, kurumsal itibar yönetiminin pratikte henüz stratejik yönetim kararlarının temel bir bileşeni olarak yerleşmediğine dair görüşler bulunmaktadır (von Berlepsch vd., 2024, s. 9). Atabay ve Şahin (2023, s. 288) ise kurumsal itibarın sürdürülebilir rekabet açısından önemi öncelerde göz ardı edilse de son zamanlardaki

gelişmeler ve araştırmalarla birlikte güçlü kurumsal itibar edinmenin kurumların gündemlerinde yer almaya başladığını ileri sürmektedirler. Kurumsal itibarın önemi, kurumun başarısını belirlemek ve paydaşları etkilemek açısından rolü kabul görmektedir (Khalis vd., 2025, s. 1108). Kurumsal itibar, bugünün rekabetçi ortamında avantaj elde etmekte, stratejik konumlanmada ve başarının belirlenmesinde stratejik bir faktör haline gelmektedir (Tariq vd., 2025; Mensah vd., 2025; Grebe, 2024).

Kurumların birbirlerinden ayrışması, oluşturdukları olumlu düşüncelere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Soyut bir kavram olsa da ölçülebilir olan kurumsal itibar, "toplumun büyük bir kısmında işletme hakkında meydana getirilen genel düşüncelerdir." (Akyüz ve Cinel, 2021, s. 196). Kurumsal itibar; bazen finansal performansa eklenen, uzun dönemli olarak şekillenen, kurumun değerlendirmesine bağlı olan ve onunla ilişkilendirilen, kurumun tüketicileri, tedarikçileri, çalışanları ve ortakları tarafından yorumlanan soyut bir varlıktır (Silva ve Dias, 2022, s. 6). "Kurumun ne yaptığı, ne yapmadığı ve gelecekte ne yapacağı konusundaki çıkarımlar, paydaşlar nezdinde kurumun algılanmasını ve itibarının bu kapsamda değerlendirilmesini sağlamaktadır" (Bilbil ve Hazar, 2024, s. 103). Kurumlar; sürdürülebilir uygulamalara, yüksek kaliteli ürünlere ve etik davranışlara olan bağlılıklarıyla rakiplerinden ayrılarak güçlü itibara sahip olmaktadırlar (Arhinful vd., 2025). Bir kurumun çeşitli paydaşları nezdindeki genel algısını temsil eden kurumsal itibar, rekabet gücünü korumak ve artırmak açısından büyük önem taşır (Sarstedt vd., 2023, s. 2).

Bir kurumun güvenilirliği, itibarı ve genel değerine dair paydaşların kolektif algılarını ve değerlendirmelerini kapsamasından ötürü kurumsal itibar; kurumlar hakkındaki araştırmalarda kritik bir role sahiptir (Khalis vd., 2025, s. 1108). Şöyle ki itibar yönetimini başarılı şekilde gerçekleştirmek, kurumların paydaşlarının güvenini koruması ve uzun vadeli sürdürülebilirliği sağlaması açısından hayatidir (Mensah vd., 2025). "Kurumların itibar, güven gibi sahip oldukları soyut değerler, fiziksel varlıklarından daha fazla önem kazanmaktadır çünkü bu değerler, kurumun hedef kitle zihninde farklı ve statü sahibi bir kurum olarak algılanmasını sağlamaktadır." (Bilbil ve Hazar, 2024, s. 102). Örneğin kurumsal itibar; tüketici memnuniyeti, algılanan değer ve hizmet kalitesinden etkilenebilir; tüketiciler birden fazla etkileşimden kaynaklı olarak kurum hakkındaki algılarını şekillendirebilirler (Ghaffar vd., 2025, s. 835). Bunun yanı sıra bir kurumun itibarı yalnızca kendisine değil, aynı zamanda diğer kurumların davranışlarına ve itibarlarına da bağlıdır, kurumlar arası ilişkiler yoluyla diğer kurumların itibarını da etkilemektedir (Zhang ve Schweitzer, 2019).

Bir kurumun stratejik değeri ve uzun ömürlülüğü açısından en değerli varlığı olan itibarı, devlet ve yatırımcı desteği alınmasına ve tüketici tercihlerini artırmaya destek olabilmektedir (Iftikhar vd., 2025). Güçlü bir itibar, kalite ve etik uygulamaların bir göstergesi olarak hizmet eder ve kuruluşun kamuoyundaki güvenini ve itimadını artırır (Gli vd., 2024, s. 76). Paydaşların kriz durumlarında etkili çözümler bulmak için kullanabileceği temel göstergelerden biri olan kurumsal itibar (Hamidi v.d, 2023, s. 2), olumlu bir imaj oluşturulmasına ve piyasa rekabet gücünün artırılmasına destek olmaktadır. Tüketicilerin güçlü itibara sahip olan kurumlardan ürün veya hizmet satın alma olasılıkları daha yüksektir. Şöyle ki tüketiciler bu kurumların daha güvenilir ve dürüst olduğuna inanmaktadırlar (Yang ve Yang, 2025). Aynı zamanda itibar,

tüketicilerin kurumlara yönelik davranışlarını da şekillendirmektedir. Kurum hakkındaki olumlu algılar, tüketicilerin belirli ürün ve hizmetlere ilişkin tercihlerini etkileyerek kurumun müşteri tabanının artmasına destek olur (Ghaffar vd., 2025, s. 835; Mohd Sofian vd., 2023, s. 32). Tüketicilerin markalara yönelik algı ve tutumlarını şekillendirmede çok önemli bir rol oynayan kurumsal itibar; marka güvenilirliğini, itibarını ve sadakatini de artırmaktadır (Singh vd., 2024, s. 9). İtibarlı kurumlar genellikle sektör lideri olarak algılanmakta, rekabet avantajı elde etmekte ve satışlarını yükseltmektedir (Mensah vd., 2025).

2. YÖNTEM

Bu çalışmada kurumsal itibar konusunun lisansüstü tezlerde nasıl ele alındığını ortaya koymak amacıyla bibliyometrik bir analiz yapılmıştır. Bibliyometri "yayınların ya da belgelerin yazar, konu, yayın bilgisi, atıf yapılan kaynaklar, vb. gibi belirli özelliklerinin niceliksel olarak analizi" ile ilgilenmektedir (Al ve Tonta, 2004, s. 19). Bu açıdan bibliyometrik analiz "bir araştırma alanına ya da konusuna ait yayınlarla ilgili olarak bunların entelektüel yapısını ortaya çıkarmak ve oluşan eğilimleri sunmak için çok sayıda bibliyometrik verinin özetlenmesi" şeklinde gerçekleştirilmektedir (Kara Çiğdem vd., 2023, s. 113).

Araştırma kapsamında 2025 yılının Aralık ayında YÖK Ulusal Tez Merkezinde 'kurumsal itibar' anahtar kelimesi kullanılarak bir arama yapılmıştır. Erişim izni olan 333 teze yönelik bibliyometrik bir analiz gerçekleştirilmiştir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Yapılan analiz sonucunda edinilen veriler; tezlerin türü, yazıldığı yıl, yayınlandığı dil, üniversitelere, enstitülere ve gruba göre dağılımları, yazarların danışmanlarının ünvanları ve tezlerin sayfa sayıları başlıkları altında sunulmuştur.

Çizelge 1. Tezlerin Türü

Tezin Türü	Tez Sayısı
Yüksek Lisans	225
Doktora	108

Çalışma kapsamında incelenen kurumsal itibar konusundaki tezlerin 225'i yüksek lisans tezi, 108'i ise doktora tezidir.

Çizelge 2. Tezlerin Yazıldığı Yıl

Yıl	Yüksek Lisans	Doktora
2003	2	-
2004	3	-
2005	1	-
2006	1	1
2007	1	-
2008	3	2
2009	1	1

2010	9	2
2011	8	7
2012	6	3
2013	8	1
2014	8	1
2015	12	6
2016	12	6
2017	10	13
2018	21	7
2019	40	7
2020	13	5
2021	15	5
2022	21	11
2023	9	15
2024	13	6
2025	8	9

Kurumsal itibar konusundaki ilk tezin 2003 yılında savunulduğu görülmektedir. 2010 yılından itibaren konuya ilişkin yazılan tez sayısının arttığı, en fazla tezin 2019 yılında savunulduğu saptanmıştır.

Çizelge 3. Tezlerin Yayınlandığı Dil

Dil	Yüksek Lisans	Doktora
Türkçe	214	104
İngilizce	10	4
Fransızca	1	-

İncelenen tezlerin büyük bir çoğunluğu Türkçe yazılmıştır. İngilizce yazılan 14 tezin 10'u yüksek lisans, 4'ü ise doktora tezidir. Bir yüksek lisans tezi ise Fransızca yazılmıştır.

Çizelge 4. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite Adı	**Yüksek Lisans Tezi**	**Doktora Tezi**
Adnan Menderes Üniversitesi	1	-
Afyon Kocatepe Üniversitesi	2	6
Akdeniz Üniversitesi	6	-
Aksaray Üniversitesi	2	-
Anadolu Üniversitesi	5	5
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	2	3
Ankara üniversitesi	2	-
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	1	1
Atatürk Üniversitesi	5	5

Atılım Üniversitesi	2	-
Avrasya Üniversitesi	2	-
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	2	1
Bahçeşehir Üniversitesi	8	-
Balıkesir Üniversitesi	1	2
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi	2	-
Bartın Üniversitesi	2	-
Başkent Üniversitesi	2	-
Batman Üniversitesi	1	-
Beykent Üniversitesi	5	5
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	2	-
Boğaziçi Üniversitesi	-	1
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	-	1
Bursa Uludağ Üniversitesi	1	-
Çukurova Üniversitesi	2	1
Dicle Üniversitesi	-	1
Dokuz Eylül Üniversitesi	6	5
Dumlupınar Üniversitesi	4	1
Düzce Üniversitesi	2	-
Ege Üniversitesi	4	3
Erciyes Üniversitesi	2	-
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	1	1
Fırat Üniversitesi	2	1
Galatasaray Üniversitesi	2	-
Gazi Üniversitesi	5	3
Gebze Teknik Üniversitesi	1	1
Giresun Üniversitesi	4	-
Gümüşhane Üniversitesi	3	-
Hacettepe Üniversitesi	2	-
Haliç Üniversitesi	1	4
Harran Üniversitesi	2	-
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	-	2
İnönü Üniversitesi	3	4
İstanbul Arel Üniversitesi	3	2
İstanbul Aydın Üniversitesi	3	4
İstanbul Beykent Üniversitesi	1	-
İstanbul Bilgi Üniversitesi	1	-
İstanbul Gelişim Üniversitesi	2	2
İstanbul Kültür Üniversitesi	1	-
İstanbul Nişantaşı Üniversitesi	-	1

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	1	-
İstanbul Teknik Üniversitesi	1	2
İstanbul Ticaret Üniversitesi	1	1
İstanbul Topkapı Üniversitesi	1	-
İstanbul Üniversitesi	11	7
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa	1	1
İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi	1	-
İzmir Ekonomi Üniversitesi	1	-
Kadir Has Üniversitesi	4	-
Kafkas Üniversitesi	1	-
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	5	1
Karabük Üniversitesi	6	-
Karadeniz Teknik Üniversitesi	-	1
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	1	-
Kastamonu Üniversitesi	1	-
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	1	-
Kocaeli Üniversitesi	2	4
KTO Karatay Üniversitesi	1	-
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	6	1
Maltepe Üniversitesi	5	2
Marmara Üniversitesi	20	10
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	1	1
Namık Kemal Üniversitesi	-	1
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	2	-
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	1	1
Niğde Üniversitesi	1	-
Nişantaşı Üniversitesi	2	-
Okan Üniversitesi	1	-
Ordu Üniversitesi	1	-
Pamukkale Üniversitesi	1	1
Sakarya Üniversitesi	3	1
Selçuk Üniversitesi	12	3
Süleyman Demirel Üniversitesi	4	-
Türk Hava Kurumu Üniversitesi	3	-
Ufuk Üniversitesi	1	-
Uludağ Üniversitesi	1	1

Yalova Üniversitesi	1	-
Yeditepe Üniversitesi	1	-
Yıldız Teknik Üniversitesi	4	2
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	1	-
Zonguldak Karaelmas Üniversitesi	1	-

Analiz edilen 333 tezin 90 üniversitede yazıldığı tespit edilmiştir. Kurumsal itibar üzerine en fazla tez yazılan üniversite Marmara Üniversitesidir.

Çizelge 5. Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü Adı	**Tez Sayısı**
Sosyal Bilimler Enstitüsü	264
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	43
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	11
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	10
Fen Bilimleri Enstitüsü	2
İşletme Enstitüsü	2
Lisansüstü Programlar Enstitüsü	1

Kurumsal itibar üzerine tezlerin enstitüye göre dağılımlarına bakıldığında en fazla tezin Sosyal Bilimler Enstitüsünde yazıldığı görülmektedir. Ardından Lisansüstü Eğitim Enstitüsü gelmektedir.

Çizelge 6. Tezlerin Gruba Göre Dağılımı

Tezin Grubu	**Tez Sayısı**
Sosyal	320
Tıp	7
Fen	6

Tezlerin yazıldığı gruba göre dağılımına bakıldığında 320 tezin sosyal bilimler alanında, 7 tezin tıp, 6 tezin ise fen alanında yazıldığı görülmektedir. Kurumsal itibar üzerine tezlerin yazıldığı anabilim dalları analiz edildiğinde, en fazla işletme ardından halkla ilişkiler ve tanıtım anabilim dalında yazıldığı saptanmıştır.

Çizelge 7. Yazarların Danışmanlarının Unvanları

Unvan	**Tez Sayısı**
Prof. Dr.	149
Doç. Dr.	108
Dr.Öğr. Üyesi/Yrd. Doç. Dr.	77
Öğr. Gör.	1

Tez yazarlarının danışmanlarının ünvanlarına bakıldığında 149 tezde danışmanın Prof. Dr., 108 tezde Doç .Dr., 77 tezde Dr. Öğr. Üyesi/Yrd. Doç. Dr. olduğu görülmektedir. İki tez çift danışmanla yazılmıştır. Bu tezlerden birinde danışman Öğr.Gör.'dir.

Çizelge 8. Tezlerin Sayfa Sayıları

Sayfa Aralığı	Tez Sayısı
100 sayfa altı	35
100-200 sayfa	213
200-300 sayfa	60
300-400 sayfa	23
400 sayfa üstü	2

Sayfa sayıları incelendiğinde; tezlerin en fazla 100-200 sayfa aralığında yazıldığı, 400 sayfa ve üzerinde yazılan tez sayısının ise iki olduğu görülmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışma kapsamında kurumsal itibar konulu lisansüstü tezler üzerine bibliyometrik bir analiz yapılmıştır. Erişim izni bulunan ve analiz edilen 333 tezin 108'i doktora, 225'i ise yüksek lisans tezidir. Tezlerin büyük bir çoğunluğu sosyal bilimler alanında yazılsa da, fen ve tıp alanlarında da az sayıda da olsa konuya ilişkin tezlerin bulunduğu görülmektedir. Kurumsal itibar üzerine tezlerin en fazla işletme anabilim dalında savunulduğu, ardından halkla ilişkiler ve tanıtım anabilim dalının geldiği tespit edilmiştir. Yönetim ve organizasyon, denizcilik işletmeleri yönetimi, eğitim bilimleri, endüstri mühendisliği, turizm yönetimi, iletişim tasarımı ve yönetimi, strateji bilimi ve hastane ve sağlık kuruluşlarında yönetim gibi farklı anabilim dallarında kurumsal itibar hakkında tezler yazıldığı belirlenmiştir. Tezlerde algı yönetimi, kurumsal sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik, kriz yönetimi, pazarlama, sponsorluk, örgütsel bağlılık, müşteri ilişkileri, iletişim, reklam, paydaş ilişkileri, dijitalleşme gibi çeşitli konularla kurumsal itibarın ilişkisi irdelenmiştir.

Elde edilen veriler kurumsal itibarın farklı disiplinlerin ortak çalışma alanında yer alan bir konu olduğunu ortaya koymaktadır. Yanı sıra 90 üniversitede kurumsal itibarla ilgili tez yazılmış olması, konunun yaygın kabul gördüğüne de işaret etmektedir. Özellikle 2010 yılından sonra yazılan tez sayısındaki artış konuya ilişkin akademi ve pratikte artan ilginin göstergesi olarak değerlendirilebilir. İncelenen lisansüstü tezlerde veri toplama sürecinde çoğunlukla nicel yöntemden yararlanılmış olsa da nitel araştırmanın yapıldığı tezler de bulunmaktadır.

Bu çalışma kapsamında kurumsal itibarı konu edinen lisansüstü tezlere yönelik bibliyometrik analiz yapılmıştır. Gelecek çalışmalarda farklı veri tabanlarında yer alan yayınlar analiz edilebilir ve karşılaştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akyüz, M., & Cinel, M. O. (2021). Psikolojik sermayenin kurumsal itibar üzerine etkisinin incelenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31), 193-214.

Al, U., & Tonta, Y. (2004). Atıf analizi: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü tezlerinde atıf yapılan kaynaklar. *Bilgi Dünyası*, *5*(1), 19-47.

Atabay, E. S., & Şahin, K. (2023). Kurumsal itibar ile finansal performans arasındaki ilişkide aile üyeliğinin biçimleyici etkisi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(26), 287-310.

Berber, N., Aleksić, M., Slavić, A., & Jelača, M. S. (2022). The relationship between corporate social responsibility and corporate reputation in Serbia. *Engineering Economics*, *33*(3), 232-245.

Bilbil, E. K., & Hazar, S. O. (2024). Kurumsal itibar, marka güveni ve marka sadakati kavramlarına yönelik bir araştırma. *Selçuk İletişim*, *17*(1), 100-131.

Hamidi, S. R., Ismail, M. A., Mohamed Shuhidan, S., & Abd Kadir, S. (2023). Corporate reputation in industry 4.0: A systematic literature review and bibliometric analysis. *Sage Open*, *13*(4), 21582440231200951.

Ghaffar, A., Islam, F., Zaheer Zaidi, S. S., & Islam, T. (2025). Navigating health-care excellence: unravelling the nexus of corporate social responsibility, service quality, corporate reputation and brand preference. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 19 (3), 829–852.

Gli, D. D., Tweneboah-Koduah, E. Y., Odoom, R., & Kodua, P. (2023). The effect of corporate reputation on customer loyalty in the Ghanaian banking industry: the role of country-of-origin. *African Journal of Economic and Management Studies*, *15*(1), 73-87.

Grebe, L. (2024). Digital transformation in corporate reputation. İçinde Moloi, T. (Eds) Digital Transformation in South Africa. Professional Practice in Governance and Public Organizations (ss. 67–79). Springer, Cham.

Iftikhar, K., Bagh, T., & Shabbir, M. N. (2025). Corporate reputation gains from green innovation: Moderating effects of subsidies and eco-friendly products. *Research in* International Business and Finance, 103108.

Kara Çiğdem, A.G., Uğraş Dikmen, A., & Özkan, S. (2023). Bibliyometrik analize genel bir bakış. Turkey Health Literacy Journal, 4(3), 112-116.

Khalis, T., Halim, B. B. A., Sanaullah, A., & Hammad, M. (2025). Corporate reputation and employee behavior: A theoretical review of key perspectives and research insights. *International Journal of Academic Research in Business & Social Science*, *15*(3), 1107-1133.

Mohd Sofian, F. N. R., Abdullah, K. H., & Mohd-Sabrun, I. (2023). Research on corporate reputation: A bibliometric review of 43 years (1977− 2020). *International Journal of Information Science and Management (IJISM)*, *21*(2), 31-54.

Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Iuklanov, D. (2023). Antecedents and consequences of corporate reputation: A dataset. *Data in Brief*, *48*, 109079.

Silva, A. J., & Dias, H. (2022). The relationship between employer branding, corporate reputation and intention to apply to a job offer. *International Journal of Organizational Analysis*, *31*(8), 1-16.

Singh, K., Chaudhuri, R., Chatterjee, S., Vrontis, D., & Yildiz, H. (2024). Harmonious CSR and sustainable branding: evaluating the moderating role of corporate reputation and SDGs in shaping consumer trust in digital advertising. *International Journal of Advertising*, 1-25.

Tariq, T., Aslam, S., & Qadeer, F. (2025). The impact of three-way interaction between ESG disclosure, corporate reputation, and national culture on firm performance. *Corporate Reputation Review*, 1-27.

von Berlepsch, D., Lemke, F., & Gorton, M. (2024). The importance of corporate reputation for sustainable supply chains: A systematic literature review, bibliometric mapping, and research agenda. *Journal of Business Ethics*, *189*(1), 9-34.

Yang, Z., & Yang, Z. (2025). Corporate reputation, information disclosure and cost of capital. *International Review of Financial Analysis*, 104592.

Zhang, Y., & Schweitzer, F. (2019). The interdependence of corporate reputation and ownership: a network approach to quantify reputation. *Royal Society Open Science*, *6*(10), 190570

ACCESS TO HEALTH SERVICES FOR WOMEN IN RURAL AREAS: GLOBAL TRENDS, THE CASE OF TURKEY, AND AN INTERDISCIPLINARY ASSESSMENT

Prof. Dr. Sultan GÜÇLÜ
Kütahya Health Sciences University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work
sultan.guclu@ksbu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-2469-1032

Asst. Prof. Ayşegül UNUTKAN
Kütahya Health Sciences University, Faculty of Health Sciences, Department of Midwifery
aysegul.unutkan@ksbu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-0311-2177

ABSTRACT

This study examines women's access to health services in rural areas based on a literature review; it discusses global/continental trends and the Turkish context from the perspectives of social work, public health, women's health, and lifelong learning/adult education. International data show that rural women benefit less from health services due to multi-layered barriers such as geographical distance, inadequate transportation, lack of health workforce, financial constraints, and gender norms. These barriers are particularly evident in maternal health indicators; preventable maternal deaths and low facility-based delivery rates in rural areas stand out as a critical reflection of rural-urban inequality. The study emphasizes that rural-urban and regional disparities persist in Turkey, with women in disadvantaged areas particularly at risk in terms of access to specialist care, utilization of preventive services, and health literacy.

The study proposes an integrated approach to the solution: (i) reducing geographical barriers through mobile/roving services and telehealth, (ii) strengthening social service-based case management and referral mechanisms, (iii) increasing health literacy and self-efficacy through adult education, (iv) community participation and gender-sensitive policy design. In conclusion, equal access to health rights for rural women is a public health priority that requires interdisciplinary and intersectoral collaboration.

Keywords: Rural women's health; access to health services; health literacy

1. INTRODUCTION

Access to healthcare for women living in rural areas is one of the areas where inequalities are most visible. The World Health Organization emphasizes that rural women constitute approximately 22% of the global population and that poverty, inequality in access to education, and limited access to basic social services in rural areas can make it more difficult for them to exercise their right to health (World Health Organization [WHO], 2024a). Rural women's reduced access to health services is associated with more negative outcomes in critical areas such as pregnancy monitoring, safe childbirth, family planning, cancer screening, and chronic disease management. This problem cannot be explained solely by "health system capacity"; it is also intertwined with social determinants such as gender roles, care work, educational opportunities, income inequality, transportation infrastructure, the digital divide, and the quality of local social networks. Therefore, rural women's access to health services is an issue of equality and rights-based development that must be addressed jointly by the disciplines of public health, women's health, social services, and lifelong learning/adult education.

The purpose of this paper is to (i) summarize global/continental trends in rural women's access to health services based on the literature, (ii) discuss rural-urban and regional differences in Turkey based on key indicators, and (iii) develop applicable policy/practice recommendations from an interdisciplinary perspective. The study is based on a comprehensive literature review.

2. METHOD: LITERATURE REVIEW APPROACH

This study is a literature review covering selected international and national literature and institutional reports published between 2005 and 2025. The review was conducted based on (a) peer-reviewed journal articles (PubMed, journal pages), (b) international organization texts (WHO, World Bank), and (c) official data/reports in Turkey (TurkStat tables; Ministry of Health publications; HÜNEE/Hacettepe publications). The "five dimensions" approach (Penchansky & Thomas, 1981) and the patient-centered access framework (Levesque et al., 2013) were used in the conceptual framework to explain the multidimensional nature of access.

3. CONCEPTUAL FRAMEWORK: READING ACCESS TO HEALTHCARE SERVICES IN A MULTIDIMENSIONAL WAY

Access to healthcare services is a multidimensional concept that is not limited to the "existence of the service"; it includes the dynamics of 'fit' and "journey" between the service and the individual/community. Penchansky and Thomas (1981) define access in terms of availability, accessibility, accommodation, affordability, and acceptability. Levesque et al. (2013) define access as as a process of "recognizing the need → searching for the service → reaching the service → receiving/using the service → meeting the need" and states that the service's dimensions of "approachability, acceptability, availability/suitability, affordability, and suitability/quality" interact with individuals' capacities for "perception, search, reach, payment, and interaction."

This framework is critically important for rural women: For example, even if the service is "available," access may not actually occur if there is no transportation, if time cannot be set

aside due to caregiving responsibilities, if privacy/cultural norms are barriers, or if health literacy is low. Therefore, rural women's health is not only the responsibility of the health sector; it is an intersection of education, social policy, local governments, civil society, and digital transformation.

4. SITUATION AT THE GLOBAL AND CONTINENTAL LEVELS

4.1. The visible face of global inequalities: maternal health and rural disparities

At the global level, rural-urban disparities are most strikingly observed in maternal health indicators. Ward and colleagues' simulation-based global analysis estimates the maternal mortality rate for 2022 at 292 for rural women and 100 for urban women; it also reports that educational attainment significantly differentiates maternal mortality risk (Ward et al., 2024). This finding demonstrates the “layered” impact of both spatial inequality and education/human capital inequality on women's health.

4.2. Access barriers in low- and middle-income countries

Large-scale analyses in low- and middle-income countries reveal that a significant proportion of women experience difficulties in accessing health services, with these difficulties being more pronounced in rural areas. A study based on Demographic and Health Surveys (DHS) data reports that individual and contextual factors jointly play a role in women's access to health services in 61 countries; specifically, living in a rural area increases the likelihood of access difficulties (Terefe et al., 2025).

4.3. Sub-Saharan Africa example: limited institutional delivery services

In Sub-Saharan Africa, the rates at which rural women use hospital delivery services are low in many countries. A BMJ Global Health study covering 18 countries shows that hospital birth rates among rural women range from 2% to 29%, with poor and multiparous women being particularly disadvantaged in accessing hospital delivery services (Straneo et al., 2024). These findings reinforce the “inverse care law” debate, which posits that groups at higher risk receive the least care.

4.4. Rural disparities even in high-income countries: The case of the United States

Rural disadvantage is not limited to low-income countries. An analysis examining the 2016–2019 period in the US showed that negative maternal outcomes such as maternal mortality and intensive care admissions were higher in rural areas than in urban areas (Harrington et al., 2023). This demonstrates that geography and service organization can be decisive factors, even in countries with well-developed health systems.

4.5. Health workforce and gender dimension

The sustainability of services in rural areas is closely linked to the distribution and quality of the health workforce. The WHO emphasizes that women constitute the majority of the global health workforce and play a central role in health systems (WHO, 2019). This perspective is important in rural women's health at two levels: (i) human resource planning in rural areas for

the continuity of service delivery, (ii) empowering women not only as “service recipients” but also as “service providers.”

5. THE SITUATION IN TURKEY: GAINS, ONGOING INEQUALITIES, AND THE RURAL-URBAN DIVIDE

5.1. Health reforms and the goal of universal coverage

Reforms implemented in Turkey in the 2000s have led to significant improvements in access to health services. The World Bank notes that during the Health Transformation Program period, there were increases in service supply and utilization, financial inclusion was strengthened, and progress was made towards universal health coverage (World Bank, 2018). The WHO Regional Office for Europe's “Turkey example” report also emphasizes that the reforms are associated with improvements in health outcomes and system performance (WHO Regional Office for Europe, 2012).

5.2. Maternal mortality rates and monitoring: official sources

Maternal mortality rates in Turkey have shown a downward trend over the years. Statistical tables based on Ministry of Health data from the Turkish Statistical Institute (TÜİK) allow for monitoring the trend in maternal mortality rates over the years (Turkish Statistical Institute [TÜİK], 2025). In addition, the Health Statistics Yearbook newsletters present key indicators such as maternal mortality rates to the public (Başara, 2024). However, monitoring regional/rural disparities in addition to national averages is critical to making inequalities visible.

5.3. National Maternal Mortality Study and the historical trace of rural disparities

The Turkey National Maternal Mortality Study (2005) states that its sample design allows for urban-rural and regional analyses (Ministry of Health, 2005). The literature from the same period discusses issues related to registration systems and data quality in measuring maternal mortality, as well as regional disparities (Ergöçmen & Yüksel, 2007). These findings show that, alongside gains in access, inequalities in Turkey have a historical background, thus highlighting the importance of targeted policies.

5.4. TNSA data and the possibility of rural-urban assessment

Studies such as the Turkey Demographic and Health Survey (TNSA) provide the opportunity to assess indicators of fertility, maternal and child health, and service utilization in rural-urban contexts (HÜNEE, 2018). Interpreting TNSA findings from a public health perspective strengthens the basis for policy development on topics such as service utilization and high-risk pregnancies in rural areas (e.g., Arslan, 2021).

5.5. Mobile/itinerant service models in rural areas and the intersection of migrants and seasonal workers

Mobile/roving service models have gained importance in Turkey for strengthening access to services in rural areas. UNFPA Turkey's mobile service model for the rural population and seasonal agricultural workers brings together teams of doctors, nurses, and social service specialists, aiming to bring services to the population (UNFPA Turkey, 2019a). Similarly,

initiatives such as “Health to Rural Areas, Support to Rural Areas” aim to increase access to health and protection services for rural and vulnerable groups (United Nations Turkey, 2019).

6. INTERDISCIPLINARY DISCUSSION

6.1. Social work perspective: rights-based access, empowerment, and case management

A significant portion of the barriers to rural women's access to health services are linked to social determinants: poverty, social exclusion, risks of violence, care burden, transportation, and access to information. The contribution of social work stands out at three levels:

1. Micro level (case study/case management): Needs assessment, referral, and follow-up processes for women who are unable to attend pregnancy check-ups, unable to continue monitoring chronic diseases, or at social risk.

2. Mezzo level (community-based interventions): Women's groups at the village/neighborhood level, peer support networks, collaboration with local leaders, and safe referral mechanisms for issues such as violence and privacy.

3. Macro level (advocacy and policy): Advocacy for transportation support for rural women, mobile service budgets, social protection mechanisms, and multi-sectoral coordination.

The inclusion of a social worker in UNFPA's mobile service model concretely demonstrates that access to health services is not only a “medical” but also a “social” process (UNFPA Turkey, 2019a).

6.2. Lifelong learning/adult education: health literacy and self-efficacy

Rural women's ability to “seek,” “access,” and “use” services is closely related to health literacy (Levesque et al., 2013). Adult education goes beyond the transfer of health information; it strengthens women's critical thinking, decision-making, awareness of their rights, and self-efficacy.

Studies demonstrating the impact of planned health education programs for women in rural Turkey point to the positive effects of adult education on behavior change and risk perception (Güçlü & Uysal, 2011). This finding supports the need to complement “service delivery” strategies in rural women's health policies with “learning-empowerment” components.

6.3. Women's health: reproductive health, screenings, and a holistic approach

The women's health perspective addresses the continuity of reproductive health services in rural areas (pregnancy monitoring, safe delivery, postpartum care), family planning, gynecological cancer screenings, and the burden of chronic diseases together. The global literature shows that low rates of safe delivery and hospital use in rural areas increase the risk of maternal mortality and that inequalities are particularly concentrated among poor groups (Straneo et al., 2024;

Ward et al., 2024). In Turkey, expanding screening services and strengthening primary care capacity are key to increasing rural women's access to preventive services.

6.4. Public health and health policy: primary care, equitable planning, and monitoring

The public health approach emphasizes monitoring and evaluation, targeted resource allocation, and primary care strengthening in rural women's health. Although an important outcome of health system reforms is increased inclusiveness and service utilization (World Bank, 2018; WHO Regional Office for Europe, 2012), “affirmative action” planning that takes into account geographical and socioeconomic vulnerabilities is necessary to reduce inequalities. Regular monitoring of indicators such as maternal mortality rates through official tables concretizes policy objectives (TÜİK, 2025).

7. INTEGRATED POLICY AND IMPLEMENTATION RECOMMENDATIONS

When the literature and Turkey's experience are evaluated together, the following integrated recommendations stand out for strengthening rural women's access to health services:

- Mobile/roving services + social service integration: In addition to medical services in mobile clinics, social risk screening, referral, and follow-up through social service specialists (UNFPA Turkey, 2019a).
- Health literacy programs based on adult education: Sustainable education using visual/practical and participatory methods, in collaboration with public education and local institutions (Güçlü & Uysal, 2011).
- Cultural sensitivity and privacy in primary care: Privacy, communication, and trust relationships that will strengthen women's acceptability (Penchansky & Thomas, 1981; Levesque et al., 2013).
- Reducing transportation and time barriers: Flexible appointment times, village screening days on specific days, transportation support when needed.
- Data-driven equity monitoring: Monitoring frameworks that regularly report on rural-urban and regional disparities; transparent monitoring of indicators such as maternal mortality (TÜİK, 2025; Başara, 2024).
- Digital health and telehealth (considering the digital divide): Hybrid models that take into account internet/device access limitations in rural areas; with a digital literacy component.
- Women's labor and health workforce policies: Supporting health workers in rural areas; empowering the female health workforce (WHO, 2019).

8. CONCLUSION

Access to health services for women living in rural areas produces significant inequalities reflected in global maternal health indicators (Ward et al., 2024), deepens with structural barriers in low- and middle-income countries (Terefe et al., 2025), and shows that rural disadvantage persists even in high-income countries (Harrington et al., 2023). Although reforms in Turkey have led to significant progress in access (World Bank, 2018; WHO Regional

Office for Europe, 2012), monitoring rural and regional disparities and reducing them through targeted policies remains important (HÜNEE, 2018; TÜİK, 2025).

The main argument of this paper is as follows: Equal access to healthcare for rural women is possible not only through the "provision" of services, but also through women's ability to recognize, demand, access, and sustainably use these services. This can produce lasting results when combined with the empowerment and advocacy capacity of social services, the contribution of adult education to health literacy/self-efficacy, the holistic clinical priorities of women's health, and the equitable system design of public health. A health system that empowers rural women is a social investment that strengthens not only women's well-being but also that of their families and future generations.

REFERENCES

Arslan, H., Bani, B., Güneş, K., & Eryurt, M. A. (2020). Türkiye'de riskli gebelikler: 2018 TNSA bulguları. *Turkish Journal of Population Studies*, *42*, 64–91.

Başara, B. B. (2024). **Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2023 Haber Bülteni**. T.C. Sağlık Bakanlığı. https://ohsad.org/wp-content/uploads/2024/10/Saglik-Istatistikleri-Yilligi-2023-Haber-Bulteni.pdf?

Ergöçmen, B. A., & Yüksel, İ. (2007). Türkiye'de ölüm kayıtlarına ilişkin sorunlar: Anne ölümleri özelinde niteliksel bir çalışma. *Nüfusbilim Dergisi*, 28–29, 29–46.

Güçlü, S., & Uysal, M. (2011). Kırsal bölgelerde yaşayan kadınlara verilen sağlık eğitimi programının yetişkin eğitimi açısından değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 34, 133–145. https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaebd/article/2489

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2018). **2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA)**. https://hips.hacettepe.edu.tr/tr/2018_turkiye_nufus_ve_saglik_arastirmasi-55?

Harrington, K. A., Cameron, N. A., Culler, K., Grobman, W. A., & Khan, S. S. (2023). Rural–urban disparities in adverse maternal outcomes in the United States, 2016–2019. *American Journal of Public Health, 113*(2), 224–227.

Levesque, J.-F., Harris, M. F., & Russell, G. (2013). Patient-centred access to health care: Conceptualising access at the interface of health systems and populations. *International Journal for Equity in Health, 12*, 18.

Penchansky, R., & Thomas, J. W. (1981). The concept of access: Definition and relationship to consumer satisfaction. *Medical Care, 19*(2), 127–140.

Straneo, M., Hanson, C., van den Akker, T., Afolabi, B. B., Asefa, A., Delamou, A., Dennis, M., Gadama, L., Mahachi, N., Mlilo, W., Pembe, A. B., Tsuala Fouogue, J., & Beňová, L. (2024). *Inequalities in use of hospitals for childbirth among rural women in sub-Saharan Africa: A comparative analysis of 18 countries using Demographic and Health Survey data*. *BMJ Global Health, 9*(1), e013029. https://doi.org/10.1136/bmjgh-2023-013029

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2005). **Türkiye Ulusal Anne Ölümleri Çalışması 2005 Ana Rapor**. https://ekutuphane.saglik.gov.tr/Yayin/428?

Terefe, B., Workneh, B. S., Zeleke, G. A., Mekonen, E. G., Zegeye, A. F., Aemro, A., … Ali, M. S. (2025). Uncovering women's healthcare access challenges in low- and middle-income countries using mixed effects modelling approach: Insights for achieving the Sustainable Development Goals. *PLOS ONE, 20*(1), e0314309.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2025). **Anne ölüm oranı (2007–2024) istatistik tablosu (BM26)**. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadIstatistikselTablo?p=5N8C8hECTtmfSmGo6o7fFvgxnR3XtaX8NfbSSfivBcnJ%2FfRLd34foCW7w25da0yw&utm

United Nations Türkiye. (2019). **UNFPA Kırsala Sağlık, Kırsala Destek Projesi**. https://turkiye.un.org/tr/31077-unfpa-k%C4%B1rsala-sa%C4%9Fl%C4%B1k-k%C4%B1rsala-destek-projesi?

UNFPA Türkiye. (2019a). "Kırsalda yaşayan nüfusun sağlık hizmetlerine ulaşmasını beklemek yerine, sağlık hizmetlerinin onlara götürülmesi…" (Haber). UNFPA Türkiye

Ward, Z. J., Atun, R., King, G., Sequeira Dmello, B., & Goldie, S. J. (2024). Global maternal mortality projections by urban/rural location and education level: A simulation-based analysis. *EClinicalMedicine, 72*, 102653. PubMed+1

World Bank. (2018). **Turkish Health Transformation Program and Beyond**. http://www.worldbank.org/en/results/2018/04/02/turkish-health-transformation-program-and-beyond?

World Health Organization. (2019). **Female health workers drive global health**. https://www.who.int/news-room/commentaries/detail/female-health-workers-drive-global-health?

World Health Organization. (2024a). **International Day for Rural Women (15 October 2024)**. https://www.who.int/news-room/events/detail/2024/10/15/default-calendar/international-day-for-rural-women?

World Health Organization Regional Office for Europe. (2012). **Successful health system reforms: The case of Turkey**. https://saglik.gov.tr/Eklenti/2106%2Csuccessful-health-system-reforms-the-case-of-turkeypdf.pdf?

VOLUNTEERING IN SOCIAL WORK: AN ASSESSMENT IN THE CONTEXT OF SOCIAL SOLIDARITY, EMPOWERMENT, AND SUSTAINABILITY

Prof. Dr. Sultan GÜÇLÜ
Kütahya Health Sciences University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work
sultan.guclu@ksbu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-2469-1032

ABSTRACT

Volunteering is an important form of social participation directly linked to the principles of human rights, social justice, solidarity, and empowerment that form the basis of the social work profession. In social work practice, volunteering plays a complementary and strategic role in supporting disadvantaged groups, increasing social awareness, and strengthening the accessibility of public services. In this context, volunteering is not limited to individual aid activities; it stands out as a participatory and empowering field of intervention that supports social transformation. The purpose of this paper is to address the concept of volunteering in social work in its theoretical and practical dimensions; to discuss the place, function, and effects of volunteering in the discipline of social work in light of the international literature. The paper explains the relationship between volunteering and micro, mezzo, and macro-level applications of social work and provides examples of volunteer-based social work practices carried out with children, youth, elderly, disabled individuals, and groups affected by disasters. It also addresses areas of application such as community-based psychosocial support programs, youth volunteering, art-based volunteer work, and volunteering in disaster situations. Finally, the roles of social work professionals in volunteer management, upholding ethical principles, supervision, and support mechanisms are discussed to ensure volunteering is carried out effectively and sustainably. The paper demonstrates that volunteering, when integrated with a professional social work approach, is an important tool that enhances individual well-being and strengthens social solidarity.

Keywords: Social work, volunteering, empowerment, social solidarity, sustainability

1. INTRODUCTION

Social work is an applied discipline that aims to enhance the well-being of individuals, families, and communities; combat social injustice; and empower disadvantaged groups. In this context, volunteering is an important mechanism for social participation that aligns with the ethical and professional values of social work. The International Federation of Social Workers (IFSW) defines social work on the basis of human rights and collective responsibility, viewing volunteer activities as a concrete reflection of this responsibility (IFSW, 2014).

Today, volunteering is widely used in many social service areas such as poverty, migration, disasters, disability, aging, child protection, and mental health. Especially when public services are limited or during times of crisis, volunteering becomes a complementary element that increases the effectiveness of social service interventions (Haski-Leventhal & Bargal, 2008).

2. SOCIAL SERVICES AND VOLUNTEERING: THEORETICAL FRAMEWORK

2.1. The Concept of Volunteering

Volunteering is defined as individuals offering their time, effort, and knowledge without expecting material compensation, with the aim of producing social benefits (Wilson, 2000). The World Health Organization (WHO) and United Nations Volunteers (UNV) consider volunteering to be a fundamental element that strengthens social solidarity and increases social capital (UNV, 2018).

2.2. The Intersection of Social Work Values and Volunteering

The core values of the social work profession—respect for human dignity, social justice, participation, and empowerment—are directly related to the concept of volunteering. Volunteering reinforces the empowerment approach by supporting service recipients to be active partners in the process rather than passive recipients (Adams, 2008).

3. THE RELATIONSHIP BETWEEN VOLUNTEERING AND MICRO, MEZZO, AND MACRO LEVELS OF SOCIAL WORK PRACTICE AND AREAS OF VOLUNTEERING

Volunteering has a multi-layered and holistic relationship with micro, mezzo, and macro levels of social work practice. At the micro level, volunteer activities play an important complementary role in supportive interventions carried out through direct contact with individuals and families; they contribute to the empowerment of individuals, particularly through mentoring, psychosocial support, accompaniment, and the strengthening of social support networks (DuBois et al., 2011). At the mezzo level, volunteering emerges as an element that increases social capital in group work, community-based programs, and institution-focused social service applications, strengthening community solidarity and collective responsibility awareness through the participation of volunteers (Haski-Leventhal & Bargal, 2008). At the macro level, volunteering functions as a mechanism for social participation that supports social

policy processes, contributes to advocacy activities, and strengthens civil society. At this level, volunteering reinforces the transformative role of social work in terms of developing social justice, making disadvantaged groups visible, and raising awareness of structural inequalities (Dominelli, 2014; IFSW, 2014). In this respect, volunteering is considered a strategic tool that connects all levels of social service intervention, supports professional practices, and promotes social change.

3.1. Volunteering in Child, Youth, and Family Services

In child protection, youth work, and family support programs, volunteers play important roles in mentoring, psychosocial support, educational support, and social integration activities. Studies show that volunteer mentoring programs increase the academic achievement and psychosocial well-being of at-risk children and youth (DuBois et al., 2011).

3.2. Volunteering in the Field of Aging and Disability

Volunteering activities carried out with elderly and disabled individuals reduce social isolation, increase life satisfaction, and alleviate the burden of care. Volunteers play a supportive role, particularly in community-based care models, under the coordination of social service professionals (Choi et al., 2014).

3.3. Volunteering in Disaster and Crisis Situations

Volunteering in disasters is critical in providing psychosocial support, meeting basic needs, and community-based recovery processes. Social service professionals play a key role in ensuring that volunteers are involved in the process in an ethical, safe, and effective manner (Dominelli, 2014).

4. EXAMPLES OF VOLUNTEER PROJECTS AND APPLICATIONS IN SOCIAL WORK

In the international literature, social work-based volunteer projects stand out as multi-stakeholder and sustainable structures that increase social participation.

Community-Based Psychosocial Support Programs: Models in which volunteers receive training alongside social service professionals and provide support in the field.

Youth and Volunteering Projects: Projects carried out under Erasmus+ and similar international programs that develop young people's active citizenship skills.

Art-Based Volunteering Activities: Art, drama, and creative expression-based volunteer activities conducted with disadvantaged groups have been shown to improve psychosocial well-being (Stuckey & Nobel, 2010).

These projects demonstrate that volunteering is not only about service delivery but also a means of social learning and social transformation.

5. SUSTAINABLE VOLUNTEER MANAGEMENT AND THE ROLE OF THE SOCIAL SERVICE SPECIALIST

For volunteering to be effective in social work, planned and sustainable volunteer management is necessary. In this process, social work professionals take on professional responsibility in areas such as: volunteer selection and training, maintaining ethical principles, supervision and support, preventing volunteer burnout (Hustinx et al., 2010).

6. DISCUSSION AND CONCLUSION

Volunteering in social work is an approach that goes beyond individual assistance; it strengthens social solidarity, supports social justice, and encourages a participatory service approach. The international literature shows that when volunteering is integrated into social work practices, it yields positive outcomes for both service recipients and volunteers.

However, the effectiveness of volunteering depends on its support by a professional social work approach, an ethical framework, and sustainable management models. Therefore, strengthening volunteer-based practices in social work education and addressing volunteering from a professional perspective is of great importance.

REFERENCES

Adams, R. (2008). *Empowerment, participation and social work*. Palgrave Macmillan.

Choi, N. G., Burr, J. A., Mutchler, J. E., & Caro, F. G. (2007). Formal and informal volunteer activity and spousal caregiving among older adults. *Research on Aging, 29*(2), 99–124. https://doi.org/10.1177/0164027506296759

Dominelli, L. (2023). *Social work practice during times of disaster: A transformative green social work model for theory, education and practice in disaster interventions* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003105824

DuBois, D. L., Portillo, N., Rhodes, J. E., Silverthorn, N., & Valentine, J. C. (2011). How effective are mentoring programs for youth? A systematic assessment of the evidence. *Psychological Science in the Public Interest, 12*(2), 57–91. https://doi.org/10.1177/1529100611414806

Haski-Leventhal, D., & Bargal, D. (2008). The volunteer stages and transitions model: Organizational socialization of volunteers. *Human Relations, 61*(1), 67–102. https://doi.org/10.1177/0018726707085936

Hustinx, L., Handy, F., & Cnaan, R. A. (2010). Social and cultural origins of motivations to volunteer: A comparison of university students in six countries. *International Sociology*, *25*(3), 349–382. https://doi.org/10.1177/0268580909360297

International Federation of Social Workers. (2014). *Global definition of social work*. https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/

Stuckey, H. L., & Nobel, J. (2010). The connection between art, healing, and public health: A review of current literature. *American Journal of Public Health*, *100*(2), 254–263. https://doi.org/10.2105/AJPH.2008.156497

United Nations Volunteers. (2018). *State of the world's volunteerism report: The thread that binds*. https://knowledge.unv.org/system/files/2020-06/UNV_SWVR_2018_English_WEB.pdf

Wilson, J. (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, *26*, 215–240. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.215

YAPAY ZEKA DESTEKLİ MOBİL TANIŞMA UYGULAMALARIYLA TANIŞAN ÇİFTLERİN EVLİLİKTE BAĞLANMA STİLLERİ VE EVLİLİK İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ

Sosyal Hizmet Uzmanı Merve SERT
LÖSEV,
merseert@gmail.com - 0009-0002-3582-8409

Arş. Gör. Merve İBRAHİMOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü,
merve.ibrahimoglu@omu.edu.tr - 0000-0001-8168-9505

Prof. Dr. Ercümend ERSANLI
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü,
eersanli@omu.edu.tr, 0000-0003-4840-3629

ÖZET

Günümüzde dijitalleşme, iş dünyası ve eğitim sistemi olmak üzere birçok farklı alanı etkilemektedir. Dijitalleşmenin etki ettiği alanlardan biri de sosyalleşme veya romantik ilişki kurma süreçleridir. Romantik ilişki kurma süreçlerinde mobil tanışma uygulamaları ile eş seçimi bir algoritma rehberliğinde şekillenmektedir. Bu uygulamalar; kullanıcıların sosyo-demografik yapısı, bireysel tercihleri ve çevrim içi davranış örüntülerine dayalı olarak potansiyel eşleşmeler sunmakta, böylece klasik tanışma yollarının yerini dijital ve veri odaklı bir sistem almaktadır. Eş seçim süreçlerinde meydana gelen bu değişimler aynı zamanda kurulan ilişkilerin niteliğini de etkilemektedir. Bu bağlamda hem yeni eş seçim süreçlerinin hem de yeni ilişki dinamiklerinin anlaşılması gerekmektedir. Bu araştırmada, yapay zeka destekli mobil tanışma uygulamaları aracılığıyla tanışan çiftlerin evlilikteki bağlanma stilleri ve evlilik ilişkileri incelenmiştir.

Romantik ilişkilerin niteliği ve doyumu bireylerin sahip oldukları bağlanma stillerinden etkilenmektedir. Bu kapsamda yeni bir ilişki kurma aracı olan mobil uygulamalar aracılığıyla kurulan ilişkilerde bağlanma stillerinin incelenmesi yeni bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bu araştırmanın temel amacı, mobil tanışma uygulamalarıyla tanışıp evlenen çiftlerin hangi bağlanma stillerini benimsedikleri ve bu stillerin evlilik ilişkileri üzerinde nasıl etkisi olduğunu incelemektir.

Betimsel tarama modeliyle yürütülen çalışmada, veri toplama aracı olarak Deveci Şirin ve Şen Doğan (2011) tarafından geliştirilen Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (İlişki Yapıları)

Ölçeği ve Sumter (2017) tarafından geliştirilip Türkçeye uyarlanan Motivations for Using Online Dating Applications Scale kullanılmış; 270 katılımcıdan elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda, mobil uygulamalar üzerinden tanışan çiftlerde güvenli bağlanma stilinin daha yaygın olduğu, ancak kaygılı ve kaçıngan bağlanma stillerinin de belirli oranlarda görüldüğü saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zeka, mobil tanışma uygulamaları, evlilikte bağlanma stilleri

1. GİRİŞ

Dijital teknolojilerin gelişimi, bireysel ve toplumsal düzeyde birçok konuda ve alanda kapsamlı bir değişim ve gelişime neden olmuştur. Geçmişten günümüze gelen süreçte dijitalleşme; sağlık, eğitim, ekonomi, kamusal hizmetlerin sunumu vb. günlük yaşamın birçok sürecinde varlık göstermeye başlamıştır. Dijital teknolojideki gelişim ve değişim, insanların ihtiyaç duydukları konuların çeşitliliğine bağlı olarak farklı amaçlar ve uygulamalar şeklinde şekillenmekle birlikte insanların günlük yaşamlarında etki ve değişim de yaratmıştır. Dijitalleşme sürecinin insan üzerinde etkili olduğu alanlardan biri de bireyler arası iletişim biçimlerinin ve kurulan ilişkilerin mekânsal sınırlardan arındırılarak dijital platformlara taşınmasıdır (Yıldız ve Nur, 2024).

Romantik ilişkiler tarihsel süreçteki kültürel unsurlardan, toplumsal yapıdan ve olaylardan etkilenmekle birlikte teknolojik gelişmelerden de etkilenmektedir. Geçmişte toplumlarda eş seçimi çoğunlukla aile ve sosyal çevre aracılığıyla gerçekleşirken teknolojik gelişmeler bağlamında farklı araçlarla gerçekleşmeye başlamıştır. Bu araçların başında ise mobil tanışma uygulamaları gelmektedir. Mobil tanışma uygulamaları, bireylerin demografik, kişisel ve mekânsal bilgileri bağlamında eşleşme önerileri sunarak geniş bir tanışma ağı oluşturmaktadır (Castro ve Barrada, 2020).

Dijitalleşmenin günümüzde ilerlemiş bir aşamasını temsil eden yapay zekâ, birçok farklı alanda kullanılmaktadır. Yapay zekanın büyük verileri analiz etme süreçleri ve hızlı işlem gerçekleştirme özelliği, sosyal sistemlerdeki süreçleri de etkilemektedir (Öznur ve Gezer, 2025). Yapay zekanın mobil teknoloji uygulamalarına entegre edilmesiyle birlikte uygulamaların sunmuş olduğu özelliklerde değişim ve gelişim göstermiştir. Mobil tanışma uygulamalarında yapay zekâ temelde eşleştirme süreçlerinde yer almaktadır. Yapay zekâ, uygulamadaki bireylerin tercihleri, kişisel özellikleri, geçmiş deneyim ve yaşantıları vb. özellikleri analiz ederek olası partnerlerle ilgili öneriler sunmaktadır (Bukman, 2024).

Mobil yapay zekâ uygulamalarının ortaya çıkması, teknolojinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan yapay zekanın mobil tanışma uygulamalarına entegre edilerek kullanılması şeklindeki tarihsel gelişim, araştırılması gereken yeni bir alanı ortaya çıkarmıştır. Yapay zekâ temelli mobil tanışma uygulamalarıyla tanışan çiftler, bu çiftlerin romantik ilişki biçimleri ve süreçleri ve bu ilişkinin çiftler üzerindeki etkisi alanlarında da bilgi edinilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Evlilik ilişkisi, çiftlerin geçmiş hayat deneyimleri, çocukluk yaşantıları, ebeveynleri ve sosyal çevreleriyle kurdukları ilişki şekilleri, toplumsal faktörler ve içinde yaşanılan ortam olmak üzere birçok farklı faktörden etkilenmektedir. Evlilik ilişkisinde etkili olan önemli faktörlerden

biri de bireylerin bağlanma stilleridir. Bağlanma stilleri erken çocukluk döneminde çocuk ve ebeveyn arasında kurulan ilişki bağlamında gelişen, bireylerin yaşamları boyunca etkileşimde bulunma ve ilişkilerdeki davranış şekillerini etkileyen bir unsurdur. Bireylerin geliştirmiş olduğu güvenli, kaygılı, kaçıngan bağlanma stilleri çiftlerin ilişkiye yönelik inançlarını, ilişkinin nasıl şekilleneceğini, aşk ve güven gibi kavramların ne anlam ifade ettiğini şekillendirerek romantik ilişkilerde etkili olmaktadır (Gallerova ve Halama, 2016; Majidova ve İpek, 2020). Teknolojinin gelişimiyle birlikte ilişkilerin mobil tanışma uygulamalarıyla gerçekleşmesi şeklindeki dönüşümde bağlanma stilleri, kullanıcıların katılım tarzlarını belirlemekle birlikte ilişki sürecinin tamamında etkili olmaktadır (Dulaney, 2025).

Yapay zeka destekli mobil tanışma uygulamaları, günümüz teknolojisinin yeni gelişen ve çiftlerin tanışma, flört ve evlilik ilişkilerinde önemli etkisi olan bir araçtır. Son yıllarda büyük önem kazanan bu uygulamalarla ve bu uygulamaların ilişkiler üzerindeki etkisiyle ilgili yeterli çalışma ve araştırma literatürde bulunmamaktadır. Mevcut çalışmalar bu uygulamaların içeriği ve kullanılma şekli gibi daha genel konular üzerine odaklanmakla birlikte uygulamaların evlilik ilişkisindeki bağlanma stilleriyle ilişkisi üzerine özgü çalışmalar bulunmamaktadır. Bu doğrultuda bu araştırmada yapay zeka destekli mobil tanışma uygulamaları aracılığıyla tanışan çiftlerin evlilikte bağlanma stilleri ve evlilik ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, yapay zeka destekli mobil tanışma uygulamaları aracılığıyla tanışan çiftlerin bağlanma stillerini ve bağlanma stillerinin evlilik ilişkileri üzerindeki etkisini incelemektir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Son yıllarda mobil tanışma uygulamaları bireylerarası sosyal etkileşim ve romantik ilişki kurma süreçlerinde etkili ve önemli bir araç haline gelmiştir. Bu araçlar kurulan ilişkinin türü, şekli, süreçleri ve özellikleri üzerinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle bu uygulamalar aracılığıyla ilişki kuran çiftlerin evlilik ilişkilerinin farklı boyutlarının anlaşılabilmesi için araştırmalar yapılması gerekmektedir. Ancak yeni gelişen bir alan olması nedeniyle literatürde konuyla ilgili yeterli çalışmalar bulunmamaktadır. Mevcut çalışmalar bu uygulamaların evlilik üzerindeki farklı etkileri üzerine içeriğe sahip olmakla birlikte bağlanma stilleri üzerinde araştırma yapılan çalışma sayısı oldukça yetersizdir. Bu doğrultuda bu araştırmanın literatürde sınırlı düzeyde ele alınan bir alana özgün katkı sunacak olması, bundan sonra yapılacak araştırmalar için bir zemin oluşturması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bireylerin bir konu hakkındaki görüş ve davranışlarını, tutum ve inançlarını, beklenti ve özelliklerini anketler yardımıyla belirlemeyi amaçlayan araştırmalar tarama araştırmaları olarak tanımlanmaktadır. Tarama araştırmaları nicel araştırmanın bir deseni olmakla birlikte kendi içinde araştırmanın amacına göre farklı başlıklara ayrılmaktadır. Bu araştırmada; bağlanma stilleri, çevrimiçi tanışma uygulamalarını kullanma motivasyonu ve demografik özellikler olmak üzere birden fazla değişken arasındaki ilişki incelendiği için ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2018).

2.2. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın örneklemi, çevrimiçi tanışma uygulamaları aracılığıyla tanışıp evlenmiş 270 katılımcıdan oluşmaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması

Veri toplama işlemi, çevrimiçi ortamda yürütülmüştür. Hazırlanan anket formuna, çeşitli dijital platformlarda yapılan paylaşımlar aracılığıyla katılımcıların erişmesi sağlanmıştır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada; Deveci Şirin ve Şen Doğan (2011) tarafından uyarlanan yakın ilişkilerdeki bağlanma örüntülerini değerlendirmeyi amaçlayan "Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-İlişki Yapısı" ölçeği, Sumter vd. (2017) tarafından geliştirilen bireylerin mobil tanışma uygulamalarını kullanma nedenlerini ve motivasyonlarını öğrenmeyi amaçlayan Türkiye'de "Çevrimiçi Tanışma Uygulamaları Kullanım Motivasyonları Ölçeği" adıyla kullanılan ölçek ve "Demografik Bilgi Formu" ile veriler toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler, SPSS 25 programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Elde edilen verilere yönelik ilk olarak, demografik değişkenlere ilişkin frekans, yüzde vb. tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Sonrasında verilerin dağılımına bağlı olarak uygun parametrik analiz teknikleri kullanılmıştır. Bağlanma stilleri ile çevrimiçi tanışma uygulamaları kullanım motivasyonları arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile incelenmiş, değişkenlerin birbirini yordama düzeyi ise doğrusal regresyon analizleri ile belirlenmiştir. Gerekli durumlarda grup karşılaştırmaları için t-testi ve tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Tüm analizler, 0.05 anlamlılık düzeyi dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Çevrimiçi Tanışma Uygulamaları Kullanım Motivasyonlarının Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi

3.1.1. Çevrimiçi Tanışma Uygulamaları Kullanım Motivasyonlarının Cinsiyete Göre Dağılımı

Çizelge 1. Eğlenceli olduğu için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	88	46.56
Erkek	81	1	49	60.49

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 2.07, Erkeklerin ortalaması 1,84 olarak saptanmıştır. Ancak bu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($t = 1.47$, $p = 0.144$).

Çizelge 2. Orada gezinmekten keyif aldığım için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı (%)
Kadın	189	1	94	49.74
Erkek	81	3	34	41.98

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.99, Erkeklerin ortalaması 2,07 olarak saptanmıştır. Ancak bu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (t =-0.60, p = 0.547).

Çizelge 3. Konuşacak başka kimse olmadığında maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	108	57.14
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.83, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,44 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-3.74, p <.05).

Çizelge 4. Herkes Tinder kullandığı için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	103	54.5
Erkek	81	2	35	43.21

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.66, Erkeklerin ortalaması 1,88 olarak saptanmıştır. Ancak bu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (t =-1.67, p = 0.097).

Çizelge 5. Tinder'da tanıştığım insanlar beni diğer insanlardan daha iyi anladığı için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	132	69.84
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.61, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,63 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-5.46, p <.05).

Çizelge 6. Diğer kullanıcılar hakkında bilgi edinmek için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	123	65.08
Erkek	81	1	44	54.32

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.71, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,26 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-2.94, p <.05).

Çizelge 7. Diğer kişilerin fotoğraflarına bakmak için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	116	61.38
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.75, Erkeklerin ortalaması 1,93 olarak saptanmıştır. Ancak bu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (t =-1.45, p = 0.147).

Tablo 8. Diğer kişilerin profillerine bakmak için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)

Kadın	189	1	99	52.38
Erkek	81	1	41	50.62

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.76, Erkeklerin ortalaması 2,01 olarak saptanmıştır. Ancak bu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (t =-1.59, p = 0.114).

Çizelge 9. Romantik bir ilişki bulmama yardım ettiği için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	141	74.6
Erkek	81	1	51	62.96

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.59, Erkeklerin ortalaması 1,86 olarak saptanmıştır. Ancak bu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (t =-1.77, p = 0.078).

Çizelge 10. Konuşacak birine İhtiyacım olduğu için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	137	72.49
Erkek	81	1	45	55.56

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.69, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,23 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-3.00, p <.05).

Çizelge 11. Heyecan verici olduğu için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	104	55.03
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.91, Erkeklerin ortalaması 2,16 olarak saptanmıştır. Ancak bu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (t =-1.70, p = 0.090).

Çizelge 12. Kendimi neşelendirmek için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	99	52.38
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.97, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,44 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-2.71, p <.05).

Çizelge 13. Bana kendimi daha az yalnız hissettirdiği için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı (%)
Kadın	189	1	109	57.67
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.93, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,54 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-3.23, p <.05).

Çizelge 14. Biriyle cinsellik hakkında konuşmak için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı (%)
Kadın	189	1	172	91.01
Erkek	81	1	42	51.85

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.14, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,14 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-6.59, p <.05).

Çizelge 15. Çevrimiçi olarak kendimi başkalarına açmayı daha kolay bulurum maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	144	76.19
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.51, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,51 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-5.87, p <.05).

Çizelge 16. Uygulamayı başka kimlerin kullandığını görmek için maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	126	66.67
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.46, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,05 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-4.63, p <.05).

Çizelge 17. Çevrimiçiyken daha kolay iletişim kurduğumu hissetmemdir maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	144	76.19
Erkek	81	1	41	50.62

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.62, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,58 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-4.60, p <.05).

Çizelge 18. Heyecan verici bir ilişki aramamdır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	134	70.9
Erkek	81	1	41	50.62

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.58, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,41 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-4.27, p <.05).

Çizelge 19. Daha fazla özgüven kazandırmasıdır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)

Kadın	189	1	137	72.49
Erkek	81	1	41	50.62

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.54, Erkek katılımcıların ortalaması ise 1,84 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-2.09, p <.05).

Çizelge 20. Birilerini reddetmek/uzaklaştırmaktır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cins yet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı (%)
Kadın	189	1	120	63.49
Erkek	81	1	42	51.85

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.69, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,31 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-3.34, p <.05).

Çizelge 21. Tinder kullanmayı dinlenirken hoş bir aktivite olarak görmemdir maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	115	60.85
Erkek	81	4	41	50.62

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.78, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,91 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-5.80, p <.05).

Çizelge 22. Özellikle sıkıldığım zamanlarda oyalanmaktır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	116	61.38
Erkek	81	1	31	38.27

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.86, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,41 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-3.13, p <.05).

Çizelge 23. Uygulamada biriyle eşleştiğimde kendimi daha iyi hissetmem maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	140	74.07
Erkek	81	1	57	70.37

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.59, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,06 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-2.33, p <.05).

Çizelge 24. Daha çekici hissetmektir maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	131	69.31
Erkek	81	1	36	44.44

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.67, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,32 olarak

bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-3.84, p <.05).

Çizelge 25. Komik olmasıdır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	144	76.19
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.53, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,44 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-5.13, p <.05).

Çizelge 26. Biriyle karşılıklı seksi fotoğraflar paylaşmaktır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	159	84.13
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.25, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,22 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-5.93, p <.05).

Çizelge 27. Yeni olmasıdır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı (%)
Kadın	189	1	149	78.84
Erkek	81	1	36	44.44

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.49, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,12 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-4.37, p <.05).

Çizelge 28. Flört etmektir maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	134	70.9
Erkek	81	1	36	44.44

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.74, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,74 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-4.57, p <.05).

Çizelge 29. Başkalarının benim hakkımda ne düşündüğünü öğrenmektir maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	124	65.61
Erkek	81	1	23	28.4

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.85, Erkek katılımcıların ortalaması ise 3,05 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-6.39, p <.05).

Çizelge 30. Eğlenceli olmasıdır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	132	69.84

Erkek	81	1	41	50.62

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.85, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,21 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-2.03, p <.05).

Çizelge 31. Bir yabancıyla konuşmanın heyecan verici olmasıdır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	146	77.25
Erkek	81	1	41	50.62

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.65, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,38 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-3.43, p <.05).

Çizelge 32. Yeni arkadaşlıklar kurmama yardımcı olmasıdır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	124	65.61
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.8, Erkeklerin ortalaması 2,06 olarak saptanmıştır. Ancak bu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (t =-1.69, p = 0.093).

Çizelge 33. Alışılmışın dışında olmasıdır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	131	69.31
Erkek	81	1	41	50.62

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.77, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,65 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-4.05, p <.05).

Çizelge 34. Tek gecelik bir ilişki arıyor olmamdır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	172	91.01
Erkek	81	1	55	67.9

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.19, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,14 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-4.93, p <.05).

Çizelge 35. Görünüşüm hakkında başkalarından iltifat almaktır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	135	71.43
Erkek	81	1	35	43.21

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.68, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,52 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-4.18, p <.05).

Çizelge 36. Kendimi daha iyi hissetmektir maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	139	73.54
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.81, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,4 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-2.85, p <.05).

Çizelge 37. Uzun sureli bir ilişki kurmaktır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	150	79.37
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.62, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,67 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-5.16, p <.05).

Çizelge 38. Uygulamayı kullanmanın biriyle tanışmanın kolay yolu olması maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	139	73.54
Erkek	81	1	36	44.44

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.72, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,37 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-3.54, p <.05).

Çizelge 39. Yapacak daha iyi bir şeyim olmamasıdır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	151	79.89
Erkek	81	1	32	39.51

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.44, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,91 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-7.26, p <.05).

Çizelge 40. Biriyle cinsellik yaşamaktır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	160	84.66
Erkek	81	1	36	44.44

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.36, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,49 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-6.00, p <.05).

Çizelge 41. Birlikte olacak birini bulmaktır maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	148	78.31
Erkek	81	1	36	44.44

İlgili motivasyon maddesine ilişkin cinsiyet değişkenine göre yapılan bağımsız örneklemler için t-testi analizinde Kadın katılımcıların ortalaması 1.56, Erkek katılımcıların ortalaması ise 2,51 olarak

bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t =-5.09, p <.05).

3.1.2. Çevrimiçi Tanışma Uygulamaları Kullanım Motivasyonlarının Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Çizelge 42. Eğlenceli olduğu için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	45.38
26-35 yaş	112	1	59.82
36-45 yaş	39	1	41.03

Yaş gruplarına göre yapılan ANOVA sonucunda bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (F = 0.40, p = 0.673).

Çizelge 43. Orada gezinmekten keyif aldığım için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	32.77
26-35 yaş	112	1	59.82
36-45 yaş	39	1	41.03

Yaş gruplarına göre yapılan ANOVA sonucunda bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (F = 1.13, p = 0.324).

Çizelge 44. Konuşacak başka kimse olmadığında maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	40.34
26-35 yaş	112	1	63.39
36-45 yaş	39	1	53.85

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F = 3.34, p <.05).

Çizelge 45. Herkes kullandığı için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	2	42.02
26-35 yaş	112	1	62.5
36-45 yaş	39	2	58.97

Yaş gruplarına göre yapılan ANOVA sonucunda bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (F = 1.20, p = 0.302).

Çizelge 46. Uygulamada tanıştığım insanlar beni diğer insanlardan daha iyi anladığı için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	54.62
26-35 yaş	112	1	69.64
36-45 yaş	39	1	53.85

Yaş gruplarına göre yapılan ANOVA sonucunda bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (F = 1.51, p = 0.222).

Çizelge 47. Diğer kullanıcılar hakkında bilgi edinmek için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	50.42
26-35 yaş	112	1	69.64

36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F = 15.00, p <.05).

Çizelge 48. Diğer kişilerin fotoğraflarına bakmak için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	40.34
26-35 yaş	112	1	63.39
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F = 4.51, p <.05).

Çizelge 49. Diğer kişilerin profillerine bakmak için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	40.34
26-35 yaş	112	1	63.39
36-45 yaş	39	1	53.85

Yaş gruplarına göre yapılan ANOVA sonucunda bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (F = 1.86, p = 0.157).

Çizelge 50. Romantik bir ilişki bulmama yardım ettiği için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	74.79
26-35 yaş	112	1	66.07
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan ANOVA sonucunda bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (F = 2.87, p = 0.058).

Çizelge 51. Konuşacak birine ihtiyacım olduğu için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	63.03
26-35 yaş	112	1	69.64
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan ANOVA sonucunda bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (F = 0.43, p = 0.651).

Çizelge 52. Heyecan verici olduğu için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	3	37.82
26-35 yaş	112	1	63.39
36-45 yaş	39	1	61.54

Yaş gruplarına göre yapılan ANOVA sonucunda bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (F = 2.87, p = 0.058).

Çizelge 53. Kendimi neşelendirmek için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	30.25
26-35 yaş	112	1	63.39

36-45 yaş	39	1	61.54

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 9.00$, $p < .05$).

Çizelge 54. Bana kendimi daha az yalnız hissettirdiği için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	34.45
26-35 yaş	112	1	63.39
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 4.25$, $p < .05$).

Çizelge 55. Biriyle cinsellik hakkında konuşmak için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	68.91
26-35 yaş	112	1	91.96
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 8.67$, $p < .05$).

Çizelge 56. Çevrimiçi olarak kendimi başkalarına açmayı daha kolay bulurum maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	51.26
26-35 yaş	112	1	76.79
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 5.21$, $p < .05$).

Çizelge 57. Uygulamayı başka kimlerin kullandığını görmek için maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	42.02
26-35 yaş	112	1	70.54
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 8.06$, $p < .05$).

Çizelge 58. Çevrimiçiyken daha kolay iletişim kurduğumu hissetmemdir maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	58.82
26-35 yaş	112	1	76.79
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 4.28$, $p < .05$).

Çizelge 59. Heyecan verici bir ilişki aramamdır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	50.42
26-35 yaş	112	1	76.79
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 4.62$, $p < .05$).

Çizelge 60. Daha fazla özgüven kazandırmasıdır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	52.94
26-35 yaş	112	1	76.79
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan ANOVA sonucunda bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($F = 0.85$, $p = 0.430$).

Çizelge 61. Birilerini reddetmek/uzaklaştırmaktır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	31.09
26-35 yaş	112	1	76.79
36-45 yaş	39	1	100.0

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 57.10$, $p < .05$).

Çizelge 62. Uygulamayı kullanmayı dinlenirken hoş bir aktivite olarak görmemdir maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	33.61
26-35 yaş	112	1	76.79
36-45 yaş	39	1	53.85

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 32.29$, $p < .05$).

Çizelge 63. Özellikle sıkıldığım zamanlarda oyalanmaktır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	39.5
26-35 yaş	112	1	70.54
36-45 yaş	39	1	53.85

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 9.12$, $p < .05$).

Çizelge 64. Uygulamada biriyle eşleştiğimde kendimi daha iyi hissetmem maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	68.91
26-35 yaş	112	1	76.79

36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan ANOVA sonucunda bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (F = 1.23, p = 0.293).

Çizelge 65. Daha çekici hissetmektir maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	43.7
26-35 yaş	112	1	76.79
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F = 6.68, p <.05).

Çizelge 66. Komik olmasıdır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	46.22
26-35 yaş	112	1	82.14
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F = 28.94, p <.05).

Çizelge 67. Biriyle karşılıklı seksi fotoğraflar paylaşmaktır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	60.5
26-35 yaş	112	1	80.36
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F = 8.43, p <.05).

Çizelge 68. Yeni olmasıdır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	55.46
26-35 yaş	112	1	80.36
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan ANOVA sonucunda bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır (F = 2.04, p = 0.132).

Çizelge 69. Flört etmektir maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	46.22
26-35 yaş	112	1	76.79
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F = 10.54, p <.05).

Çizelge 70. Başkalarının benim hakkımda ne düşündüğünü öğrenmektir maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	40.34
26-35 yaş	112	1	62.5
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F = 10.15, p <.05).

Çizelge 71. Eğlenceli olmasıdır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	54.62
26-35 yaş	112	1	70.54
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F = 7.01, p <.05).

Çizelge 72. Bir yabancıyla konuşmanın heyecan verici olmasıdır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	57.14
26-35 yaş	112	1	80.36
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F = 5.78, p <.05).

Çizelge 73. Yeni arkadaşlıklar kurmama yardımcı olmasıdır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	40.34
26-35 yaş	112	1	70.54
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F = 3.61, p <.05).

Çizelge 74. Alışılmışın dışında olmasıdır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	47.9
26-35 yaş	112	1	76.79
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F = 13.78, p <.05).

Çizelge 75. Tek gecelik bir ilişki arıyor olmamdır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	79.83
26-35 yaş	112	1	91.96
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (F = 9.46, p <.05).

Çizelge 76. Görünüşüm hakkında başkalarından iltifat almaktır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	50.42
26-35 yaş	112	1	72.32
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan ANOVA sonucunda bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($F = 2.44$, $p = 0.089$).

Çizelge 77. Kendimi daha iyi hissetmektir maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	47.06
26-35 yaş	112	1	76.79
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 4.24$, $p < .05$).

Çizelge 78. Uzun sureli bir ilişki kurmaktır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	56.3
26-35 yaş	112	1	76.79
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan ANOVA sonucunda bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($F = 2.74$, $p = 0.066$).

Çizelge 79. Uygulamayı kullanmanın biriyle tanışmanın kolay yolu olması maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	50.42
26-35 yaş	112	1	76.79
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 4.50$, $p < .05$).

Çizelge 80. Yapacak daha iyi bir şeyim olmamasıdır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	42.86
26-35 yaş	112	1	91.96
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 40.83$, $p < .05$).

Çizelge 81. Biriyle cinsellik yaşamaktır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	64.71
26-35 yaş	112	1	80.36
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 7.10$, $p < .05$).

Çizelge 82. Birlikte olacak birini bulmaktır maddesine verilen yanıtların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş Grubu	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
18-25 yaş	119	1	57.98
26-35 yaş	112	1	76.79
36-45 yaş	39	1	74.36

Yaş gruplarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F = 7.40$, $p < .05$).

3.1.3. Çevrimiçi Tanışma Uygulamaları Kullanım Motivasyonlarının Evlilik Süresine Göre Dağılımı

Çizelge 83. Eğlenceli olduğu için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	39.13
3-5 yıl	44	1	63.64
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	48.0
10 yıl ve üzeri	5	2	100.0

Evlilik süresine göre yapılan ANOVA analizine göre bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F = 1.94$, $p = 0.105$).

Çizelge 84. Orada gezinmekten keyif aldığım için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	44.35
3-5 yıl	44	1	36.36
1-3 yıl	56	1	55.36
6-10 yıl	50	1	48.0
10 yıl ve üzeri	5	2	100.0

Evlilik süresine göre yapılan ANOVA analizine göre bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F = 2.11$, $p = 0.080$).

Çizelge 85. Konuşacak başka kimse olmadığında maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	47.83
3-5 yıl	44	1	36.36
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	48.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 5.58$, $p < .05$).

Çizelge 86. Herkes kullandığı için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	48.7
3-5 yıl	44	1	52.27

1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	2	52.0
10 yıl ve üzeri	5	2	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 3.78$, $p < .05$).

Çizelge 87. Uygulamada tanıştığım insanlar beni diğer insanlardan daha iyi anladığı için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	62.61
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	48.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan ANOVA analizine göre bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F = 2.09$, $p = 0.083$).

Çizelge 88. Diğer kullanıcılar hakkında bilgi edinmek için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	47.83
3-5 yıl	44	1	79.55
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	64.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 5.32$, $p < .05$).

Çizelge 89. Diğer kişilerin fotoğraflarına bakmak için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	47.83
3-5 yıl	44	3	54.55
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	64.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 5.35$, $p < .05$).

Çizelge 90. Diğer kişilerin profillerine bakmak için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	55.65
3-5 yıl	44	1	36.36
1-3 yıl	56	1	55.36
6-10 yıl	50	1	48.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 3.16$, $p < .05$).

Çizelge 91. Romantik bir ilişki bulmama yardım ettiği için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	76.52
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	78.57
6-10 yıl	50	1	64.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 3.27$, $p < .05$).

Çizelge 92. Konuşacak birine ihtiyacım olduğu için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	60.87
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	92.86
6-10 yıl	50	1	64.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 4.52$, $p < .05$).

Çizelge 93. Heyecan verici olduğu için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	41.74
3-5 yıl	44	3	38.64
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	64.0
10 yıl ve üzeri	5	2	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 6.24$, $p < .05$).

Çizelge 94. Kendimi neşelendirmek için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	37.39
3-5 yıl	44	2	43.18
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	64.0
10 yıl ve üzeri	5	2	100.0

Evlilik süresine göre yapılan ANOVA analizine göre bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F = 2.36$, $p = 0.054$).

Çizelge 95. Bana kendimi daha az yalnız hissettirdiği için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	41.74
3-5 yıl	44	1	36.36
1-3 yıl	56	1	71.43

6-10 yıl	50	1	64.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 8.43$, $p < .05$).

Çizelge 96. Biriyle cinsellik hakkında konuşmak için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	92.17
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 7.27$, $p < .05$).

Çizelge 97. Çevrimiçi olarak kendimi başkalarına açmayı daha kolay bulurum maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	59.13
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 2.97$, $p < .05$).

Çizelge 98. Uygulamayı başka kimlerin kullandığını görmek için maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	57.39
3-5 yıl	44	1	36.36
1-3 yıl	56	1	55.36
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 5.06$, $p < .05$).

Çizelge 99. Çevrimiçiyken daha kolay iletişim kurduğumu hissetmemdir maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	66.96
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 4.58$, $p < .05$).

Çizelge 100. Heyecan verici bir ilişki aramamdır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	58.26
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 3.18$, $p < .05$).

Çizelge 101. Daha fazla özgüven kazandırmasıdır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	60.87
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan ANOVA analizine göre bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F = 1.80$, $p = 0.130$).

Çizelge 102. Birilerini reddetmek uzaklaştırmaktır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	38.26
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	100.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 15.72$, $p < .05$).

Çizelge 103. Uygulamayı kullanmayı dinlenirken hoş bir aktivite olarak görmemdir maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	40.87
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	64.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 3.65$, $p < .05$).

Çizelge 104. Özellikle sıkıldığım zamanlarda oyalanmaktır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	46.96
3-5 yıl	44	1	36.36
1-3 yıl	56	1	71.43

6-10 yıl	50	1	64.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır (F = 3.45, p <.05).

Çizelge 105. Uygulamada biriyle eşleştiğimde kendimi daha iyi hissetmem maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	63.48
3-5 yıl	44	1	79.55
1-3 yıl	56	1	78.57
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır (F = 3.40, p <.05).

Çizelge 106. Daha çekici hissetmektir maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	47.83
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	78.57
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır (F = 6.76, p <.05).

Çizelge 107. Komik olmasıdır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	65.22
3-5 yıl	44	3	43.18
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır (F = 2.85, p <.05).

Çizelge 108. Biriyle karşılıklı seksi fotoğraflar paylaşmaktır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	72.17
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan ANOVA analizine göre bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (F = 1.77, p = 0.136).

Çizelge 109. Yeni olmasıdır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)

1 yıl ve daha az	115	1	63.48
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	78.57
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan ANOVA analizine göre bu maddeye ilişkin farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (F = 1.49, p = 0.206).

Çizelge 110. Flört etmektir maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	50.43
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	78.57
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır (F = 3.75, p <.05).

Çizelge 111. Başkalarının benim hakkımda ne düşündüğünü öğrenmektir maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	47.83
3-5 yıl	44	4	38.64
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır (F = 8.45, p <.05).

Çizelge 112. Eğlenceli olmasıdır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	55.65
3-5 yıl	44	1	36.36
1-3 yıl	56	1	85.71
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır (F = 6.23, p <.05).

Çizelge 113. Bir yabancıyla konuşmanın heyecan verici olmasıdır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	61.74
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	85.71
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır (F = 4.46, p <.05).

Çizelge 114. Yeni arkadaşlıklar kurmama yardımcı olmasıdır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	40.87
3-5 yıl	44	2	52.27
1-3 yıl	56	1	85.71
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 9.97$, $p < .05$).

Çizelge 115. Alışılmışın dışında olmasıdır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	48.7
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	85.71
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 9.88$, $p < .05$).

Çizelge 116. Tek gecelik bir ilişki arıyor olmamdır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	100.0
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	78.57
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 13.36$, $p < .05$).

Çizelge 117. Görünüşüm hakkında başkalarından iltifat almaktır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	51.3
3-5 yıl	44	1	59.09
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 4.57$, $p < .05$).

Çizelge 118. Kendimi daha iyi hissetmektir maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	47.83
3-5 yıl	44	1	52.27

1-3 yıl	56	1	85.71
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 9.74$, $p < .05$).

Çizelge 119. Uzun sureli bir ilişki kurmaktır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	57.39
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	85.71
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 4.92$, $p < .05$).

Çizelge 120. Uygulamayı kullanmanın biriyle tanışmanın kolay yolu olması maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	47.83
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	92.86
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 7.33$, $p < .05$).

Çizelge 121. Yapacak daha iyi bir şeyim olmamasıdır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	65.22
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	71.43
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F = 6.48$, $p < .05$).

Çizelge 122. Biriyle cinsellik yaşamaktır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	66.09
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	92.86
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır (F = 3.12, p <.05).

Çizelge 123. Birlikte olacak birini bulmaktır maddesine verilen yanıtların evlilik süresine göre dağılımı

Evlilik Süresi	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap (Mod)	Mod Oranı (%)
1 yıl ve daha az	115	1	62.61
3-5 yıl	44	1	52.27
1-3 yıl	56	1	78.57
6-10 yıl	50	1	80.0
10 yıl ve üzeri	5	1	100.0

Evlilik süresine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu maddeye verilen yanıtlar açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır (F = 4.30, p <.05).

3.2. Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi

3.2.1. Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Çizelge 124. İhtiyacım olduğu zaman bu kişiye danışmanın bana faydası olur maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	2	87	46.03
Erkek	81	1	35	43.21

Bu maddeye ilişkin yapılan bağımsız örneklemler için t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.71, Erkeklerin ortalaması ise 2,14 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre bu maddeye verilen yanıtlar cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir (t =-2.67, p <.05).

Çizelge 125. Problemlerimi ve kaygılarımı genellikle bu kişiyle konuşurum maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	85	44.97
Erkek	81	4	28	34.57

Bu maddeye ilişkin yapılan bağımsız örneklemler için t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.82, Erkeklerin ortalaması ise 2,78 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre bu maddeye verilen yanıtlar cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir (t =-6.51, p <.05).

Çizelge 126. Başımdan geçenleri bu kişi ile konuşurum maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	105	55.56
Erkek	81	2	39	48.15

Bu maddeye ilişkin yapılan bağımsız örneklemler için t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.7, Erkeklerin ortalaması ise 2,28 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre bu maddeye verilen yanıtlar cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir (t =-4.13, p <.05).

Çizelge 127. Bu kişiye kolayca güvenirim maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	79	41.8
Erkek	81	1	46	56.79

Bu maddeye ilişkin yapılan t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.99, Erkeklerin ortalaması ise 2,11 olarak bulunmuştur. Ancak bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı değildir (t =-0.66, p = 0.509).

Çizelge 128. Kendimi açmak için bu kişiyi tercih etmem maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	126	66.67
Erkek	81	4	35	43.21

Bu maddeye ilişkin yapılan bağımsız örneklemler için t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.62, Erkeklerin ortalaması ise 2,62 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre bu maddeye verilen yanıtlar cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir (t =-5.81, p <.05).

Çizelge 129. Bu kişiye gerçek hislerimi göstermeyi tercih etmem maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	138	73.02
Erkek	81	2	22	27.16

Bu maddeye ilişkin yapılan bağımsız örneklemler için t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.43, Erkeklerin ortalaması ise 2,81 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre bu maddeye verilen yanıtlar cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir (t =-7.85, p <.05).

Çizelge 130. Bu kişinin beni gerçekten önemsemediğinden sık sık endişe duyarım maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	88	46.56
Erkek	81	1	32	39.51

Bu maddeye ilişkin yapılan t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.93, Erkeklerin ortalaması ise 2,0 olarak bulunmuştur. Ancak bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı değildir (t =-0.54, p = 0.592).

Çizelge 131. Bu kişinin beni terk edebileceğinden korkarım maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	90	47.62
Erkek	81	1	45	55.56

Bu maddeye ilişkin yapılan t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 1.89, Erkeklerin ortalaması ise 2,06 olarak bulunmuştur. Ancak bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı değildir (t =-0.98, p = 0.327).

Çizelge 132. Bu kişinin beni benim onu önemsediğim kadar önemsemeyeceğinden maddesine verilen yanıtların cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	Geçerli Yanıt Sayısı	En Sık Cevap(Mod)	Mod Sayısı	Mod Oranı(%)
Kadın	189	1	92	48.68
Erkek	81	1	26	32.1

Bu maddeye ilişkin yapılan bağımsız örneklemler için t-testi sonucunda Kadınların ortalaması 2.21, Erkeklerin ortalaması ise 2,6 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre bu maddeye verilen yanıtlar cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir (t =-2.11, p <.05).

3.2.2. Bağlanma Boyutlarına Göre Cinsiyet Karşılaştırması

Çizelge 133. Bağlanma Stilleri Alt Boyutlarına Ait Cinsiyete Göre Ortalama, t-testi ve Anlamlılık Düzeyleri

Alt Boyut	Kadın Ortalaması	Erkek Ortalaması	t Değeri	p Değeri
Bağlanma-Kaçınma Puanı	10.29	14.74	-6.22	0.0
Bağlanma-Kaygı Puanı	6.03	6.67	-1.71	0.0891

Bağlanma- Kaçınma Puanı alt boyutuna ilişkin gerçekleştirilen bağımsız örneklem t-testi analizinde, Kadın katılımcıların bu alt boyutta elde ettikleri ortalama puan 10 olarak bulunmuştur. Bu farklılık, istatistiksel açıdan anlamlı olup ($p < 0.05$), cinsiyetin bireylerin bağlanmaya ilişkin kaçınma eğilimleri üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir.

Bağlanma- Kaygı Puanı alt boyutuna yönelik yapılan t-testi analizinde ise Kadın katılımcıların ortalama puanı **6**olarak hesaplanmıştır. Ancak bu fark, istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > 0.05$). Bu bulgu, cinsiyetin bağlanmaya ilişkin kaygı düzeyi üzerinde belirleyici bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

Çizelge 134. Bağlanma Maddeleri: Cinsiyete Göre t-testi

	Kadın Ortalaması	Erkek Ortalaması	t-değeri	p-değeri
Problemlerimi ve kaygılarımı genellikle bu kişiyle konuşurum	1.82	2.78	-6.505	0.0
Başımdan geçenleri bu kişi ile konuşurum	1.7	2.28	-4.127	0.0
Bu kişiye kolayca güvenirim	1.99	2.11	-0.663	0.509
Kendimi açmak için bu kişiyi tercih etmem	1.62	2.62	-5.812	0.0
Bu kişiye gerçek hislerimi göstermeyi tercih etmem	1.43	2.81	-7.853	0.0
Bu kişinin beni gerçekten önemsemediğinden sık sık endişe duyarım	1.93	2.0	-0.537	0.592
Bu kişinin beni terk edebileceğinden korkarım	1.89	2.06	-0.984	0.327
Bu kişinin beni benim onu önemsediğim kadar önemsemeyeceğinden kokarım	2.21	2.6	-2.113	0.036
Çevrimiçi buluşma uygulamalarını kullanırım kullandım	2.07	1.84	1.468	0.144

Araştırmada yer alan katılımcıların bağlanma stillerine ilişkin verdikleri yanıtlar, cinsiyet değişkenine göre bağımsız örneklem t-testi ile analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, bağlanma ölçeğine ait bazı maddelerde Kadın ve Erkek katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar saptanmıştır.Özellikle “Problemlerimi ve kaygılarımı genellikle bu kişiyle konuşurum” ($t = -6.505$, $p < .001$) ve “Başımdan geçenleri bu kişi ile konuşurum” ($t = -4.127$, $p < .001$) maddelerinde Erkek katılımcıların ortalama puanlarının Kadınlara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç, Ters kodlanan maddelerden biri olan “Kendimi açmak için bu kişiyi tercih etmem” maddesinde, Kadınların ortalaması Erkeklerden anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur ($t = -5.812$, $p < .001$). Benzer biçimde, “Bu kişiye gerçek hislerimi göstermeyi tercih etmem” maddesinde de Kadınlar daha düşük ortalama ile Erkeklerden anlamlı şekilde ayrışmıştır ($t = -7.853$, $p < .001$). Bununla birlikte, “Bu kişiye kolayca güvenirim” maddesinde Kadın ve Erkek katılımcılar arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p = .509$). Bu sonuç, her iki cinsiyetin partnerlerine güven duyma düzeylerinin benzer olduğunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 135. Evlilik Süresine Göre Bağlanma Maddeleri Ortalamaları

Evlilik sureniz nedir	Problemlerimi ve kaygılarımı genellikle bu kişiyle konuşurum	Başımdan geçenleri bu kişi ile konuşurum	Bu kişiye kolayca güvenirim	Kendimi açmak için bu kişiyi tercih etmem	Bu kişiye gerçek hislerimi göstermeyi tercih etmem	Bu kişinin beni gerçekten önemsemediğinden sık sık endişe duyarım	Bu kişinin beni terk edebileceğinden korkarım	Bu kişinin beni benim onu önemsediğim kadar önemsemeyeceğinden	Çevrimiçi buluşma uygulamalarını kullanırım kullandım
1 yıl ve daha az	1.92	1.63	2.0	1.31	1.82	1.66	1.86	2.28	2.14
1-3 yıl	1.91	1.79	1.71	2.02	1.57	1.36	1.48	1.48	1.71
10 yıl ve üzeri	2.0	2.0	2.0	1.0	2.0	2.0	3.0	4.0	2.0
3-5 yıl	3.11	2.39	2.23	3.32	2.82	3.52	2.39	3.55	1.77
6-10 yıl	1.88	2.08	2.28	2.08	1.36	1.88	2.16	2.16	2.2

Araştırma kapsamında, katılımcıların evlilik süresi değişkenine göre bağlanma stillerine ilişkin maddelere verdikleri yanıtların ortalamaları incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, evlilik süresine bağlı olarak bağlanma davranışlarında anlamlı farklılıklar gözlemlenmiştir. Özellikle **"**Problemlerimi ve kaygılarımı genellikle bu kişiyle konuşurum**"** maddesine verilen yanıtların ortalaması, 3-5 yıl evli olan bireylerde anlamlı şekilde daha yüksektir. Bununla birlikte, "Kendimi açmak için bu kişiyi tercih etmem**"** gibi kaçınmacı bağlanma göstergesi olan maddelerde de yine 3-5 yıl evli bireylerde ortalama puanların yüksek olması, bu dönemin hem yakınlaşmayı hem de bireysel sınırların korunmasına yönelik ikilemleri içerebileceğini göstermektedir. Dikkat çeken bir diğer bulgu, "Bu kişinin beni benim onu önemsediğim kadar önemsemeyeceğinden endişe duyarım" maddesine 10 yıl ve üzeri evli olan bireylerin yüksek düzeyde katılım göstermesidir.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada, yapay zeka destekli mobil tanışma uygulamaları aracılığıyla tanışan evli bireylerin bağlanma stilleri ile bu uygulamaları kullanma motivasyonları arasındaki ilişki, farklı demografik değişkenler ele alınarak incelenmiştir.

Yapılan analizlerde, bazı kullanım motivasyonlarında kadın ve erkek katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklar gözlemlenmiştir. Örneğin, "Konuşacak başka kimse olmadığında", "Birileriyle cinsellik hakkında konuşmak için", "Kendimi daha az yalnız hissettirdiği için", "Uygulamada biriyle eşleştiğimde kendimi daha iyi hissetmem" gibi motivasyonlarda kadınların ortalamalarının erkeklere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bulgular, kadınların çevrim içi tanışma uygulamalarını daha çok duygusal destek ve sosyal

bağlantı kurma amacıyla kullandığını göstermektedir. Özellikle yalnızlıkla başa çıkma, duygularını paylaşma ve duygusal tatmin arayışının kadın katılımcılar için ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Erkek katılımcılar ise bazı maddelerde kadınlara göre daha yüksek ortalamalar göstermiştir. Ancak bu farklılıkların çoğu istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Anlamlı bulunan maddelerde ise erkeklerin uygulamaları daha çok eğlence, merak, cinsellik temelli ihtiyaçlar ve flört amaçlı kullandıkları görülmektedir. Bu durum, erkeklerin dışsal motivasyonlara daha yatkın olduğunu ve bağlanma stillerinin daha çok kaçıngan ya da yüzeysel ilişkilere meyilli bir yapı sergilediğini düşündürmektedir.

Bu sonuçlar, bireylerin mobil tanışma uygulamalarını kullanma nedenlerinin cinsiyete göre çeşitlilik gösterdiğini ve bu farklılıkların bağlanma stilleri ile ilişkilendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle bağlanma stillerinin bireylerin dijital davranışlarını anlamada önemli bir değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın bir diğer önemli sonucu ise, uygulamaları "özgüven kazanma", "kendini daha çekici hissetme" ve "Başkalarının ne düşündüğünü öğrenme" gibi motivasyonlarla kullanma eğiliminin de kadınlarda daha yüksek olmasıdır. Bu da kadınların uygulamaları yalnızca romantik ilişki kurma amacıyla değil, aynı zamanda kendilerini yeniden tanımlama, sosyal onay alma ve duygusal iyilik halini artırma yönünde de kullandıklarını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu araştırma, yapay zeka destekli mobil tanışma uygulamaları ile kurulan ilişkilerin evlilikteki bağlanma dinamikleri üzerindeki etkisini detaylı biçimde ortaya koymakta; psikolojik danışma, aile terapisi ve sosyal psikoloji alanlarına önemli katkılar sunmaktadır. Dijital dünyada değişen ilişki pratiklerinin, bireylerin bağlanma örüntüleriyle nasıl bütünleştiği gelecekteki çalışmalar için de yeni araştırma alanları açacaktır.

KAYNAKÇA

1. Bukman, D., Finding love in the black box: The role of algorithm awareness in dating apps. Media, Culture & Society, January, 10, 2024.
2. Castro, A., Barrada, J. R., Dating Apps and Their Sociodemographic and Psychosocial Correlates: A Systematic Review. International Journal of Environmental Research and Public Health. 7;17(18):6500, 2020.
3. Dulaney, M. L. *Datıng Apps And Attachment: Anxıety And Avoıdance In Modern Romance*, degree of Master, Radford University, Department of Psychology, 2025.
4. Gallerova, P., Halama, P., Relationships between attachment and marital satisfaction in married couples. Psychologie a její kontexty 7 (1), 37-50, 2016.
5. Gürbüz, S., Şahin, F. , *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (5.bsk)*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018.
6. Majidova, F., İpek, M. Bağlanma Stili ile Evliliğe Yönelik Tutum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Aydın Sağlık Dergisi, 6(1), 57-78, 2020.

7. Öznur, S., Gezer, Ülkü., Dijital Toplumun Yetkin Aktörü Yapay Zeka. International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 12(115), 38–45, 2025.

8. Yıldız, D., Z. Nur., Transformation of Social Interaction in the Digital Age: Impact, Challenges, and Prospects of Technology in Social Relationships, Bulletin of Science, Technology andSociety, 3(3), 49-54, 2024.

YETİŞKİN BİLİŞSEL KONTROL VE ESNEKLİĞİ: ALGILANAN EBEVEYN KABUL-REDDİNİN YORDAYICI ROLÜ

Psikolog Asena Begüm ZENGİN
Samsun Büyükşehir Belediyesi SADEM Aile Danışma ve Eğitim Merkezi,
psikolog.asenabegumzengin@gmail.com - 0009-0003-2076-4956

Arş. Gör. Merve İBRAHİMOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü,
merve.ibrahimoglu@omu.edu.tr, 0000-0001-8168-9505

Prof. Dr. Ercümend ERSANLI
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü,
eersanli@omu.edu.tr - 0000-0003-4840-3629

ÖZET

Bu araştırma, yetişkin bireylerde bilişsel kontrol ve esnekliği çeşitli sosyodemografik değişkenler açısından incelemeyi ve algılanan ebeveyn kabul-red düzeylerinin bilişsel kontrol ve esneklik üzerindeki yordayıcı rolünü değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın örneklemini 2025 yılında Türkiye'de yaşayan, 18-65 yaş aralığındaki gönüllü 516 yetişkin birey oluşturmaktadır. Veriler, çevrim içi ortamda toplanmış ve analizler SPSS 26.0 programı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, "Yetişkin Ebeveyn Kabul-Red Ölçeği – Kısa Form (Anne ve Baba Formları)" ve "Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği" kullanılmıştır. Katılımcıların sosyodemografik özelliklerine ilişkin veriler "Kişisel Bilgi Formu" aracılığıyla elde edilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre; erkeklerin bilişsel kontrol ve esneklik puanları kadınlara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksektir. Yaş ile bilişsel kontrol ve esneklik arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Kardeş sayısı arttıkça BKE puanlarının hafif düzeyde yükseldiği gözlemlenmiştir. Günlük ekran süresi ve sosyal medya kullanımı BKE üzerinde anlamlı farklılık yaratırken, eğitim düzeyi ve doğum sırası değişkenlerinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Katılımcıların algıladıkları ebeveyn kabul-red düzeyleri ile bilişsel kontrol ve esneklik düzeyleri arasında da anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Spearman korelasyon analizi sonuçlarına göre, anne kabul-red puanı ile bilişsel kontrol ve esneklik puanı arasında orta düzeyde, baba kabul-red puanı ile BKE puanı arasında ise düşük düzeyde pozitif anlamlı ilişkiler elde edilmiştir.

Araştırma sonuçları, bireyin erken dönem ebeveyn tutumlarına ilişkin algısının ve bazı demografik özelliklerinin, bilişsel kontrol ve esneklik düzeylerini anlamlı şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, aile içi ilişkilerin, sosyal medya ve ekran

kullanımının bireyin üst düzey bilişsel becerileri üzerindeki rolünü vurgulamakta ve psikolojik danışma, eğitim ve psiko-eğitim uygulamaları açısından önemli katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Bilişsel kontrol, bilişsel esneklik, ebeveyn kabul-red algısı

1. GİRİŞ

Üst düzey işlevler arasında yer alan bilişsel kontrol ve bilişsel esneklik, bireyin karmaşık yaşam koşullarıyla başa çıkma kapasitesinde ve çevresel taleplere uyum sağlaması noktasında merkezi bir rol üstlenmektedir. Bilişsel kontrol; bireyin dikkat süreçlerini seçici biçimde yönlendirebilmesi, hedefe yönelik davranışları sürdürebilmesi, müdahaleci uyaranları bastırabilmesi, düşünce ve davranışlarını organize edebilmesi gibi bir dizi bilişsel düzenleme işlevini kapsamaktadır. Bilişsel kontrol, özellikle içsel motivasyonun sürdürülmesi, amaçlı davranışların planlanması ve duygusal tepkilerin kontrol altında tutulması süreçlerinde işlevsel olabilmektedir. Bilişsel esneklik ise, bireyin değişen çevresel koşullara etkin biçimde uyum sağlayabilme, farklı bakış açıları geliştirebilme, yeni çözüm yolları oluşturabilme ve öğrenilmiş kalıpların dışına çıkabilme kapasitesi olarak ifade edilmektedir (Demirtaş, 2019; Şahan ve Yazıcı Gülay, 2024). Üst düzey yürütücü işlev olan bilişsel kontrol ve bilişsel esneklik, zihinsel uyumu ve duygusal düzenleme süreçlerini de destekleyerek bireylerde stres yönetimi, problem çözme ve sosyal etkileşim yeterliliklerini artırmaktadır. Bilişsel kontrol ve bilişsel esneklik; psikolojik sağlamlık, akademik başarı, kişilerarası işlevsellik ve genel yaşam doyumu başta olmak üzere birçok psikososyal değişkenle ilişkilidir.

Bilişsel işlevler çevresel uyaranlardan etkilenmekle birlikte, bireylerin erken çocukluk dönemi deneyimlerinden ve gelişimsel öykülerinden de etkilenmektedir. Bireylerin yürütücü işlevlerinin şekillenmesinde özellikle erken çocukluk döneminde karşılaşılan ebeveyn tutumları belirleyici bir role üstlenmektedir. Gelişimin erken dönemlerinde ebeveynle kurulan ilişkiler, çocukların düzenleme becerilerinin değişimi ve dönüşümünü doğrudan etkilemektedir. Ebeveynlik tutumu kabul edici, destekleyici ve tutarlı olduğunda, çocuklarda dikkat kontrolü, duygu düzenleme ve problem çözme gibi bilişsel işlevlerin gelişimi desteklenmiş olmaktadır. Ebeveynlik tutumu reddedici, otoriter ya da aşırı müdahaleci olduğunda ise bu bilişsel işlevlerin zayıfladığı görülmektedir (Cueli vd., 2024; Eren ve Kanak, 2024; Helm vd., 2019; Rungsattatharm vd., 2025).

Ebeveyn ve çocuk arasındaki etkileşimlerin açıklanmasında, Bowlby'nin Bağlanma Kuramı ile Rohner'in Ebeveyn Kabul-Red Kuramı (Parental Acceptance-Rejection Theory, PART) kuramsal bir zemin sunarak önemli bir çerçeve oluşturmaktadır. Bowlby'nin bağlanma kuramı, çocuk ve çocuğun erken gelişim döneminde ona bakım veren arasında kurulan ilişkinin bireyin birçok becerisi ve çevreyle kurduğu ilişki kalıplarında belirleyici bir rolü olduğunu ifade etmektedir. Rohner tarafından geliştirilen PART kuramı ise, ebeveyn tarafından algılanan kabul ya da reddin, bireyin bilişsel, duygusal ve davranışsal gelişim süreçleri üzerinde uzun vadeli etkiler meydana getirdiğini ifade etmektedir (Dedeler vd., 2017; Eryavuz, 2006). Her iki kuram da bilişsel kontrol ve esnekliğin gelişiminin, yalnızca bireysel farklılıklarla değil; aynı zamanda bağlamsal, ilişkisel ve gelişimsel dinamiklerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bilişsel kontrol ve bilişsel esneklik, bireylerin uyum sağlayabilme ve karmaşık problemlere etkili çözümler üretebilme kapasitelerinde belirleyici role sahip olan üst düzey yürütücü işlevlerdir. Bu işlevlerin gelişebilmesi noktasında erken dönem ebeveyn tutumlarına odaklanılmakla birlikte konuya dair sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle, bireyin çocukluk döneminde ebeveynlerinden algıladığı kabul ya da red tutumlarının, yetişkinlikteki bilişsel kontrol ve esneklik düzeyleriyle nasıl bir ilişkisi olduğu sorusu daha çok araştırılması ve cevaplanması gereken önemli bir sorudur. Bu bağlamda gerçekleştirilecek olan bu çalışmanın amacı, ebeveyn kabul ve reddinin yetişkinlikteki bilişsel kontrol ve esneklik üzerindeki etkisini incelemektir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Bilişsel kontrol ve esnekliğin gelişimsel temelleri henüz yeterince açıklığa kavuşmamıştır. Farklı değişkenlerin bu yürütücü işlevler üzerindeki etkisine yönelik çalışmalar olmakla birlikte, bireyin çocukluk döneminde ebeveynlerinden algıladığı kabul ya da red tutumlarının, yetişkinlikteki bilişsel işleyiş üzerindeki etkileri sınırlı sayıda çalışmada ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, bu bilişsel süreçlerin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, doğum sırası, kardeş sayısı, ekran süresi, sosyal medya kullanımı, yaşam alanı gibi çeşitli demografik değişkenler açısından nasıl farklılaştığına dair bütüncül bir anlayış geliştirilmesi konusu da bir ihtiyaçtır. Bu doğrultuda literatürde yer alan boşluğun doldurulması ve gelecek çalışmalara kaynak teşkil edecek olması çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İlişkisel tarama modeli, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan bir araştırma modelidir (Karasar, 2008). Bu çalışmada, bilişsel kontrol ve esneklik düzeyi ile algılanan ebeveyn kabul-red algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlandığı için bu desen tercih edilmiştir.

2.2. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın örneklemini 2025 yılında Türkiye'de yaşayan, 18-65 yaş aralığında olan ve araştırmaya çevrim içi ortamda gönüllü olarak katılan 516 yetişkin birey oluşturmaktadır. Katılımcıların 316'sı kadın (%61,2) ve 200'ü erkektir (%38,8).

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri; araştırmacı tarafından Google Form aracılığıyla gönüllü yetişkin katılımcılara ulaştırılmıştır. Katılımcılar, "Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği", anne ve baba için ayrı formlardan oluşan "Yetişkin Ebeveyn Kabul-Red Ölçeği - Kısa Form" ve demografik bilgileri içeren "Kişisel Bilgi Formu"nu çevrim içi olarak yanıtlamışlardır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak; Yetişkin Ebeveyn Kabul-Red Ölçeği - Kısa Form, Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, **SPSS 26.0** programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlerde non-parametrik istatistiksel yöntemler kullanılmıştır.

Araştırmanın demografik değişkenleri ile bilişsel kontrol ve esneklik puanları arasındaki farkları incelemek amacıyla şu analizler gerçekleştirilmiştir:

Cinsiyet değişkenine göre grup karşılaştırmaları için Mann-Whitney U testi kullanılmıştır.

Yaş grubu, eğitim durumu, kardeş sayısı, doğum sırası, günlük ekran süresi ve kullanılan sosyal medya platformu gibi üç ve daha fazla gruba ayrılan kategorik değişkenler için Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır.

Yaşam alanı değişkeni iki grup içerdiğinde Mann-Whitney U, üç ve daha fazla grup içerdiğinde ise Kruskal-Wallis H testi ile analiz edilmiştir.

Bunun yanında, algılanan anne ve baba kabul-red düzeyleri ile bilişsel kontrol ve esneklik toplam puanları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Spearman sıralama korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analiz, değişkenler arasındaki yön ve ilişki derecesini ortaya koymaya yönelik gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 3.1. Sosyo-Demografik Bilgiler

Tanıtıcı Bulgular	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	316	61,2
Erkek	200	38,8
Toplam	516	100
Eğitim Durumu		
İlköğretim (İlkokul-Ortaokul)	18	3,5
Ortaöğretim (Lise)	100	19,4
Önlisans-Lisans (Üniversite)	326	63,2
Yüksek Lisans ve üzeri	72	14
Toplam	516	100
Kardeş Sayısı		
0	28	5,4
1	123	23,8
2	115	22,3

3+	250	48,4
Toplam	516	100
Ailede Doğum Sırasına Göre Kaçıncı Çocuk Olduğu		
İlk Çocuk	182	35,3
Son Çocuk	156	30,2
Tek Çocuk	16	3,1
Ortanca Çocuklardan Biri	162	31,4
Toplam	516	100
Günlük Ekran Süresi		
0-1 Saat	61	11,8
2-3 Saat	188	36,4
4-5 Saat	177	34,3
6+ Saat	90	17,4
Toplam	516	100
En Çok Vakit Geçirilen Sosyal Medya Platformu		
Instagram	311	60,3
X (Twitter)	49	9,5
TikTok	21	4,1
Diğer	117	22,7
Kullanmıyorum	18	3,5
Toplam	516	100
En Uzun Süre Yaşanılan Yer		
Köy-Kasaba	20	3,9
Şehir-Kent	278	53,9
Büyükşehir-Metropol	218	42,2
Toplam	516	100

Çizelge 3.2. Örneklemin Ölçek Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişkenler	**Kişi Sayısı**	**En Küçük Değeri**	**En Büyük Değeri**	**Ortalama**	**SS**
EKRÖ Puanı (Anne Formu)	516	23,00	92,00	78,78	13,33
EKRÖ Puanı (Baba Formu)	516	24,00	96,00	78,39	17,02
BKE Puanı	516	26,00	126,00	84,66	18,06

Çizelge 3.2.'de çalışmaya katılan bireylerin kullandıkları ölçeklere ilişkin betimsel istatistiksel bulgular yer almaktadır. Katılımcıların Ebeveyn Kabul-Red Ölçeği (EKRÖ) Anne Formu puanları incelendiğinde, en düşük puanın 23, en yüksek puanın ise 92 olduğu görülmektedir. Katılımcıların EKRÖ Anne Formu'na ilişkin puanlarının aritmetik ortalaması 78,78±13,33 olarak hesaplanmıştır.

Benzer şekilde, Ebeveyn Kabul-Red Ölçeği (EKRÖ) Baba Formu puanları değerlendirildiğinde, en düşük puan 24, en yüksek puan ise 96 olarak bulunmuştur. EKRÖ Baba Formu'na ilişkin ortalama puan 78,39±17,02'dir.

Katılımcıların Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği (BKE) puanlarına bakıldığında, puanların minimum 26, maksimum 126 arasında değiştiği ve ortalama puanın 84,71±18,07 olduğu saptanmıştır.

Çizelge 3.3. Örneklemin Bazı Sosyodemografik Özelliklerine Göre BKE Puanlarının Dağılımı

Değişken	**Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği** *(Mean Rank)*
Cinsiyet	
Kadın	233,50
Erkek	297,99
U değeri	23701,5
Z değeri	-4,787
p değeri	,000
Yaş Ortalaması (38,23)	84,6609
r değeri	,284
p değeri	,000
Eğitim Durumu	
İlköğretim (İlkokul-Ortaokul)	225,86
Ortaöğretim (Lise)	247,35
Önlisans-Lisans (Üniversite)	252,27
Yüksek Lisans ve üzeri	310,34
H değeri	,605
p değeri	,739
Kardeş Sayısı	
0	245,09
1	227,41
2	248,65
3+	279,83
r değeri	,141
p değeri	,001
Ailede Doğum Sırasına Göre Kaçıncı Çocuk Olduğu	
İlk Çocuk	260,96
Son Çocuk	245,58
Tek Çocuk	202,78
Ortanca Çocuklardan Biri	273,68
r değeri	,026
p değeri	,561
Günlük Ekran Süresi	

0-2 Saat	290,92
2-3 Saat	283,08
4-5 Saat	241,74
6+ Saat	218,16
H değeri	16,824
p değeri	,001
En Çok Vakit Geçirilen Sosyal Medya Platformu	
Instagram	243,27
X (Twitter)	291,67
TikTok	165,83
Diğer	286,86
Kullanmıyorum	355,17
H değeri	25,593
p değeri	,000
En Uzun Süre Yaşanılan Yer	
Köy-Kasaba	202,38
Şehir-Kent	250,69
Büyükşehir-Metropol	273,61
H değeri	5,839
p değeri	,054

Cinsiyet değişkenine göre bilişsel kontrol ve esneklik puanlarının anlamlı şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, cinsiyet ile bilişsel kontrol ve esneklik düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($U = 23701,5$; $Z = -4,787$; $p < 0.001$). Erkek katılımcıların puanlarının kadınlara kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların yaşları ile bilişsel kontrol ve esneklik düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Spearman korelasyon analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda, iki değişken arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır ($r = ,284$; $p < 0.001$). Bu bulgu, yaş arttıkça bireylerin bilişsel kontrol ve esneklik düzeylerinde de hafif bir artış olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre bilişsel kontrol ve esneklik puanlarında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($H = ,605$; $p > 0.05$). Bu durum, eğitim düzeyinin bilişsel esneklik üzerinde belirleyici bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

Kardeş sayısı ile bilişsel kontrol ve esneklik puanları arasındaki ilişki Spearman korelasyon analizi ile incelenmiş ve aralarında istatistiksel olarak anlamlı, düşük düzeyde pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r = ,141$; $p = 0.001$). Kardeş sayısı arttıkça bilişsel esneklik düzeylerinde de hafif bir artış görülmektedir.

Doğum sırası ile bilişsel kontrol ve esneklik puanları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan Spearman korelasyon analizi sonucunda, anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (r = ,026; p > 0.05).

Katılımcıların günlük ekran sürelerine göre bilişsel kontrol ve esneklik düzeylerinde farklılık olup olmadığını saptamak için Kruskal-Wallis H testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda gruplar arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür (H = 16,824; p = 0.001). Özellikle ekran süresi arttıkça bilişsel kontrol ve esneklik puanlarında düşüş gözlenmiştir.

Katılımcıların en çok kullandıkları sosyal medya platformu ile bilişsel kontrol ve esneklik düzeyleri arasındaki ilişki de Kruskal-Wallis H testi ile değerlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır (H = 25,593; p < 0.001). TikTok kullanıcılarının bilişsel kontrol ve esneklik düzeylerinin diğer platform kullanıcılarına göre daha düşük olduğu; sosyal medya kullanmayan bireylerin ise daha yüksek düzeyde bilişsel esneklik sergilediği belirlenmiştir.

Son olarak, katılımcıların en uzun süre yaşadıkları yerleşim yeri değişkenine göre BKE puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Kruskal-Wallis H testi sonucunda, istatistiksel olarak anlamlı olmayan ancak sınıra yakın bir fark saptanmıştır (H = 5,839; p = 0.054). Bu bulgu, yerleşim yerinin bilişsel kontrol ve esneklik üzerinde kısmen etkili olabileceğini göstermektedir.

Çizelge 3.4. Ebeveyn Kabul-Red Ölçeği Puanları ile Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği Puanları Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi ile İncelenmesi

n=516	**Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği Puanı**
EKRÖ (Anne Formu) Puanı	0,332*
EKRÖ (Baba Formu) Puanı	0,317*
***p<0,001**	

Katılımcıların algıladıkları anne kabul-red düzeyi ile bilişsel kontrol ve esneklik düzeyi arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Spearman korelasyon analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda iki değişken arasında pozitif yönde, orta düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur (r = ,332; p < .001). Bu bulgu, algılanan anne kabulü arttıkça bireylerin bilişsel kontrol ve esneklik düzeylerinin de arttığını göstermektedir.

Benzer şekilde, katılımcıların algıladıkları baba kabul-red düzeyi ile bilişsel kontrol ve esneklik puanları arasındaki ilişki de incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, bu iki değişken arasında da pozitif yönde, anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (r = ,317; p < .001). Bu durum, baba kabulünün artmasıyla birlikte bireylerin bilişsel kontrol ve esneklik düzeylerinde de artış yaşandığını ortaya koymaktadır.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, yetişkin bireylerin bilişsel kontrol ve esneklik (BKE) düzeyleri hem farklı sosyodemografik değişkenlerle hem de algılanan ebeveyn kabul-red algısıyla ilişkilendirilerek analiz edilmiştir.

Bu çalışmada, erkek katılımcıların bilişsel kontrol ve esneklik (BKE) düzeylerinin kadınlara kıyasla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuç, literatürde yer alan bazı bulgularla örtüşmektedir. Berdan ve Sütçigil (2023), erkek bireylerin özellikle karar verme süreçlerinde daha esnek stratejiler geliştirebildiğini belirtmiştir.

Yaş ile BKE düzeyi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, bireylerin yaş ilerledikçe deneyimsel zenginleşmenin de etkisiyle bilişsel esnekliklerini artırdığını göstermektedir.

Eğitim düzeyine ilişkin bulgular, gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir. Bu durum, bilişsel esnekliğin yalnızca akademik yeterlilikle değil; yaşam deneyimi, problem çözme fırsatları ve içgörü gelişimi gibi daha kapsayıcı faktörlerle ilişkilendirilebileceğini düşündürmektedir.

Kardeş sayısı ile BKE arasında düşük düzeyde pozitif bir ilişki saptanmıştır. Bu, özellikle çok kardeşli aile ortamlarında bireylerin çatışma çözme, paylaşım ve müzakere gibi sosyal beceriler aracılığıyla daha esnek düşünme yapıları geliştirebileceklerini göstermektedir.

Doğum sırası ile BKE arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu bulgu, doğum sırasının bilişsel süreçler üzerindeki etkisinin sınırlı olabileceğine işaret etmektedir.

Günlük ekran süresi ile BKE arasında anlamlı bir ters ilişki tespit edilmiştir. Özellikle ekran süresi uzun olan bireylerin bilişsel kontrol ve esneklik düzeylerinin daha düşük olduğu gözlenmiştir. Bu durum, dikkat dağınıklığı, zihinsel yorgunluk ve dijital içeriklerin sürekli uyarıcı etkileri ile açıklanabilir. Demirtaş (2019), uzun süreli dijital maruziyetin yürütücü işlevleri zayıflattığını ve bilişsel yükü artırarak esnek düşünmeyi zorlaştırdığını vurgulamıştır.

Sosyal medya kullanım türü bakımından yapılan analizlerde de anlamlı farklar bulunmuştur. Özellikle TikTok gibi hızlı ve yoğun içerik akışı sunan platform kullanıcılarında daha düşük BKE puanları gözlenmiştir. Sosyal medya kullanmayan bireyler ise daha yüksek bilişsel esneklik düzeyleri sergilemiştir.

Yaşam alanı değişkenine ilişkin analizlerde (Köy–Şehir–Metropol) istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemekle birlikte, sınır düzeyde bir farklılık bulunmuştur. Bu sonuç, yaşam alanlarının bireylerin sosyal etkileşim biçimlerini ve çevresel uyaranlara verdikleri tepkileri etkileyerek bilişsel esnekliği dolaylı biçimde etkileyebileceğini düşündürmektedir.

Anne formu EKRÖ puanları ile BKE puanları arasında orta düzeyde pozitif korelasyon bulunmuştur. Bireylerin anneden yüksek düzeyde kabul algılaması, onların duygusal güvenliklerini ve dolayısıyla bilişsel kaynaklarını daha işlevsel kullanmalarını kolaylaştırmaktadır. Benzer biçimde, baba formu EKRÖ puanları da BKE ile pozitif yönde ilişkilidir. Bu durum, her iki ebeveynin kabul edici tutumlarının bireylerde zihinsel dayanıklılığı ve bilişsel uyumu destekleyici etkisini göstermektedir. Özellikle bireyin çocuklukta

deneyimlediği bakım verici güvenliği, ilerleyen dönem yaşantısında çevresel taleplerle başa çıkmasında belirleyici olabilmektedir.

Gerçekleştirilen çalışmanın bulguları, Rohner'in Parental Acceptance–Rejection Theory (PART) kuramı çerçevesiyle örtüşmektedir. Bu kurama göre, çocukluk döneminde algılanan ebeveyn kabul ya da reddi, bireyin psikolojik uyumu ve bilişsel işleyişi üzerinde kalıcı etkiler bırakmaktadır. Türkiye'de yapılan çalışmalar da bu kuramsal çerçeveyi desteklemektedir. İnce (2020), ebeveyn reddinin psikolojik esneklikle ters yönde ilişkili olduğunu belirtmiştir. Özer ve Özden Yıldırım (2023) ise, ebeveyn kabulünün belirsizlik toleransı ve duygu düzenleme kapasitesini artırdığını göstermiştir.

Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda, bireylerde bilişsel kontrol ve esnekliği desteklemek amacıyla çeşitli müdahale önerileri sunulabilir. Özellikle aile içi kabulü artırmaya yönelik yapılandırılmış ebeveyn eğitimlerinin, bireylerin hem çocukluk döneminde hem de yetişkinlikte bilişsel kapasitesini destekleyici etki göstereceği düşünülmektedir. Ayrıca, dijital medya kullanımına ilişkin bilinçli farkındalık çalışmaları ve psiko-eğitim programları, zihinsel işlevlerin korunmasına ve bilişsel esnekliğin sürdürülebilirliğine katkı sunabilir. Esneklik düzeyi düşük bireylerde, aile içi etkileşim kalitesini artırma, duygusal düzenleme becerilerini geliştirme ve dijital uyaranları dengeleme yönünde psikoeğitsel ve terapötik yaklaşımları gündeme alınabilir. Bunun yanı sıra bireylerin erken dönem aile deneyimlerinin, yaşam boyu süren bilişsel kapasiteleri şekillendirmedeki rolü göz önüne alındığında, gelişimsel süreçlere duyarlı uzun vadeli psikososyal müdahalelerin önemli olduğu ve bu doğrultuda çalışmalar yapılması gerektiği düşünülmektedir. .

.

KAYNAKÇA

1. Berdan, N., Sütçigil, L., Belirsizliğe tahammülsüzlük ile bilişsel esneklik düzeylerinin psikolojik semptomlar üzerindeki yordayıcı etkisi, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 15(2), 140–155, 2023.
2. Cueli, M., Martin, N., Canamero, L. M., Rodriguez, C., Gonzalez-Castro, P., The Impact of Children's and Parents' Perceptions of Parenting Styles on Attention, Hyperactivity, Anxiety, and Emotional Regulation, Children, 11(3), 313, 2024.
3. Dedeler M, Akun E, DurakBatigun A. Turkish adaptation of Adult Parental Acceptance - Rejection Questionnaire Short Form. Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences, 30:181-193, 2017.
4. Demirtaş, A. S., Stresli durumlarda bilişsel kontrol ve bilişsel esneklik: Bir ölçek uyarlama çalışması. Psikoloji Çalışmaları, 39(2), 345–368, 2019.
5. Eren, N. H., Kanak, M., Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Yürütücü İşlev Becerilerin İncelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, (60), 1108-1134, 2024.
6. Eryavuz, A., *Çocuklukta Algılanan Ebeveyn Kabul veya Reddinin Yetişkinlik Dönemi Yakın İlişkileri Üzerindeki Etkileri,* Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.
7. Helm, A., McCormick, S., Deater-Deckard, K., Smith, C.L., Calkins, S.D., Bell, M.A., Parenting and Children's Executive Function Stability Across the Transition to School, 29(1), 2020.
8. İnce, Ş. İ.,*Üniversite öğrencilerinde algılanan ebeveyn kabul-reddi ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişkide reddedilme duyarlılığı ve duygu düzenleme güçlüğünün aracı rolünün incelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020.
9. Karasar, N., *Bilimsel araştırma yöntemi* (39. Bsk). Nobel Yayıncılık, Ankara, 2024
10. Özer, R., Özden Yıldırım, M. S., Ergenlik Döneminde Algılanan Ebeveyn Kabul Reddi, Duygu Dışavurum ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki İlişki. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1), 372-386, 2023.
11. Rungsattatharm, L., Tasingha, P., Trairatvorakul, P., Chonchaiya, W., Longitudinal associations between executive function and positive parenting during early childhood and resilience, self-regulation, and behavioral problems in school-age children, Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health, 19:19, 2025.

12. Şahan, N. Yazıcı Gülay, M., Bilişsel Kontrol ve Esneklik ile Bilişsel Başarısızlık Durumunun El Tercihine Göre İncelenmesi: Kesitsel Çalışma, Turkiye Klinikleri J Health Sci, 9(1):100-7, 2024.

YARGI ALANINDA ÇALIŞAN PSİKO-SOSYAL MESLEK GRUPLARININ KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLAR

Sosyal Çalışmacı Onur BAYDAR

Kocaeli Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü,

onurbaydar22@gmail.com - 0009-0008-8749-2162

ÖZET

Yargı alanında görev yapan psikososyal meslek grupları (psikologlar, sosyal hizmet uzmanları, psikolojik danışmanlar vb.), adalet sisteminin işleyişinde kritik bir role sahiptir. Bu meslek grupları, danışanların travmatik deneyimlerini anlamak ve onlara uygun destek sunmak gibi doğrudan insan odaklı görevler yürütürken, aynı zamanda sistemin bürokratik ve etik kurallarıyla da uyum sağlamak zorundadır. Bu durum, çalışanların hem duygusal hem de profesyonel açıdan karmaşık bir süreçle karşı karşıya kalmasına neden olur (Figley, 1995). Bundan dolayıdır ki yargı alanında çalışan psikososyal meslek gruplarının karşılaştıkları zorlukların anlaşılması, hem mesleki uygulamaları geliştirmek hem de sistem içindeki iyileştirmelere dikkat çekmek ve onları geliştirmek için önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler : Psiko-sosyal, hukuk, yaklaşım, farklılık.

DİJİTALLEŞMENİN ENGELLİ BİREYLERE BAKIM VERENLER AÇISINDAN YERİ VE SOSYAL HİZMET

Doç. Dr. Aslıhan AYKARA

Hacettepe Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Sosyal Hizmet Bölümü

aaykara@gmail.com - 0000-0002-0932-8569

ÖZET

Dijitalleşme, sosyal hizmet alanında bakım verenlerin destek gereksinimlerini yeniden şekillendiren önemli bir unsurdur. Engelli bireylerin bakım süreçlerini üstlenen formel ve enformel bakım verenlerin, zaman yönetimi, bilgiye erişim, bakım yüküyle baş etme ve sosyal destek gereksinimleri dijital araçlar sayesinde yeniden ele alınmaktadır. Engelli bireylere bakım verenlerin yaşadığı yük, stres ve sosyal izolasyon gibi sorunların önemli bir bölümü, dijital araçların sunduğu imkânlar yoluyla hafifletilebilecek niteliktedir. Bu çalışma, sosyal hizmette dijitalleşmenin bakım verenler üzerindeki potansiyel etkilerini tartışmakta, dijitalleşmenin sunduğu fırsatlar ile ortaya çıkardığı eşitsizlik risklerini birlikte değerlendirmekte; dijital okuryazarlık, dijital eşitsizlik ve erişilebilirlik kavramlarını sosyal hizmet perspektifiyle bütünleştirmektedir.

Alanyazındaki güncel yaklaşımlar ve uygulama örneklerinden hareketle; mobil uygulamalar, dijital danışmanlık, çevrimiçi eğitimler, tele-sağlık entegrasyonu, dijital topluluklar ve yapay zekâ tabanlı destek sistemlerinin bakım verenlere nasıl katkı sunduğu ele alınmaktadır. Bununla birlikte dijital uçurum, mahremiyet, etik sorunlar, erişilebilirlik gibi konular da tartışılmaktadır. Sonuç olarak çalışma, dijital dönüşümün sosyal hizmet alanında bakım verenlerin güçlendirilmesi için önemli bir potansiyel sunduğunu, ancak bu dönüşümün sosyal adalet perspektifiyle tasarlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu çalışmada, dijitalleşmenin bakım veren destek sistemlerini nasıl dönüştürebileceği kuramsal ve uygulamalı literatür ışığında tartışılmaktadır. Çalışmalar, sosyal hizmet uzmanlarının dijital teknolojileri mesleki müdahalelere entegre etmesinin bakım verenlerin yaşam kalitesini artırmada önemli bir potansiyel taşıdığını göstermektedir. Bu çalışma, dijitalleşmenin sosyal hizmet uygulamalarında fırsat eşitliği ve kapsayıcılık ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmesine yönelik politika önerileri ile sonlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, engellilik, bakım verenler, sosyal hizmet.

1. GİRİŞ

Engelli bireylere bakım vermek, fiziksel, duygusal ve sosyal açıdan yoğun etkileri olan bir süreçtir. Aile üyeleri bu süreçte yorgunluk, tükenmişlik, sosyal izolasyon ve belirsizlikle baş etmek zorunda kalmaktadır. Sosyal hizmet açısından bakım verenlerin güçlendirilmesi hem bakımın niteliğini hem de bakım verenlerin iyilik hâlini doğrudan etkileyen bir gerekliliktir.

Türkiye'de bakım yükü toplumsal cinsiyet temelli olarak üstlenilmektedir. Kadınlar çocuk, yaşlı ve engelli bakımına oldukça fazla zaman ayırmakta ve bu da onların istihdam olanaklarını,

sosyal yaşama katılımlarını ve gündelik yaşam pratiklerini etkilemektedir. Engellilere yönelik profesyonel bakım hizmetlerine erişimin sınırlı olması, bakım yükünü büyük ölçüde annelerin üstlenmesine ve tükenmişlik yaşamalarına neden olmaktadır (Ekiz Gökmen, 2017). Kadınlar bakım eğitimi dahi almadan kendilerini kendine ait zamanı olmayan bir yaşam içerisinde bulmaktadırlar (Atasü Topçuoğlu, 2022).

Bu nedenlerden dolayı dijitalleşmenin getirdiği olanaklardan yararlanabilmek, engelli bireylere yönelik bakım yükünü hafifletebilecek bir olanaktır. Yaşamın pek çok farklı alanında farklı sorun ve gereksinimlerle karşı karşıya kalan engelli bireyler ve bakım verenleri, dijital teknolojilere uygun biçimde erişebildiklerinde ve kullanabildiklerinde, sosyal adalet ve insan hakları bağlamında daha eşit ve adil bir yaşam sürebilme olanağı da elde edeceklerdir.

Son yıllarda hızlanan dijital dönüşümle birlikte sosyal hizmette hizmet sunum modelleri de yeniden şekillendirmektedir. Dijitalleşmenin etkisi yalnızca profesyonel sosyal hizmet müdahalelerinde değil, aynı zamanda bakım verenlerin günlük yaşam pratiklerinde de belirgin bir dönüşüm yaratmaktadır. Engelli, yaşlı veya kronik hastalığı olan bireylerin bakımını üstlenen aileler ve profesyoneller, bilgiye erişimden duygusal ve sosyal destek mekanizmalarına kadar pek çok alanda dijital araçları kullanmaya yönelmektedir.

Bu noktada, bireylerin dijital okur-yazarlık becerilerine sahip olmaları önem taşımaktadır. Şahin Kölemen (2022)'in de belirttiği üzere dijital okur-yazarlık becerisi bireyin bilgi ve iletişim teknolojilerini etkin bir şekilde öğrenmesi, bunları yasal, güvenli ve bilinçli olarak kullanabilmesi anlamına gelmektedir.

Yapay zeka teknolojileri, son yıllarda birçok alanda yeniliklere yol açmış, özellikle engelliler gibi dezavantajlı bireyler için büyük fırsatlar sunmuştur (Fosch Villaronga, & Poulsen, 2022). Bu çalışmada dijitalleşmenin bakım veren destek sistemleri üzerindeki etkileri, sosyal hizmetin güçlendirme, katılım, erişim, insan hakları ve sosyal adalet ilkeleri temelinde ele alınmaktadır. Dijital araçların bakım sürecini kolaylaştırma potansiyeli kadar eşitsizlik üreten yönleri de tartışmaya dâhil edilmektedir.

Bu çalışma, engelli bireylere bakım verenlerin dijitalleşme sürecindeki deneyimlerini, olanaklarını ve karşılaştıkları riskleri sosyal hizmet perspektifinden tartışmayı amaçlamaktadır.

2. ENGELLİ BİREYLERE VE BAKIM VERENLERE YÖNELİK SOSYAL HİZMET UYGULAMALARINDA DİJİTAL TEKNOLOJİLERİN KULLANIMI

Dijitalleşme süreciyle birlikte, bilgi ve iletişim teknolojileri sosyal hizmet uygulamalarında danışmanlık, vaka yönetimi, eğitim, koordinasyon ve savunuculuk gibi çalışmalarda dahil edilmeye başlamış; mobil uygulamalar, online danışmanlık, tele-sağlık, yapay zekâ destekli araçlar giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu uygulamalar, özellikle engelli bireylerin daha bağımsız bir yaşam sürmelerine katkı sunmakta, katılım ve erişilebilirlik olanaklarının artmasını sağlamaktadır.

Yapay zeka teknolojileri, son yıllarda özellikle de engelli bireyler gibi dezavantajlı gruplar için büyük fırsatlar sunmaktadır (Fosch Villaronga, & Poulsen, 2022). Dijital teknolojilerin kullanımı, engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi, eğitime erişimi, sosyal yaşama katılımı gibi konularda kolaylıklar sağlamaktadır. Sağladığı bu kolaylıklar da bakım verenlerin zaman

kullanımlarını yeniden düzenlemelerini sağlamakta, maddi ve psiko-sosyal açıdan rahatlamalarına katkı sunmakta, yaşam kalitelerini artırmaktadır.

Dijital teknolojilerin engellilik alanında kullanımına ilişkin bazı örnekler verilebilir.

Öncelikle, ana akım medyada yeterince yer bulamayan hak talepleri için seslerini duyurmak amacıyla engelli bireyler kendi düşünce ve taleplerini yayımlayarak çevrimiçi ortamları bir iletişim kanalı olarak kullanabilmektedirler. Engelli aktivizmi kapsamında, diğer dijital aktivist hareketlerde olduğu gibi, çevrimiçi iletişim alanlarının benimsenmesi ve hak savunuculuğu bağlamında yararlanılması önemli konulardan biridir (Meriç-Fermanoğlu, 2019). Engelli bireylerin çevrimiçi platformlar aracılığıyla hak arayışları ve kendi haklarını savunur hale gelebilmeleri, bakım verenlerin onlar adına hak aramak ve onların savunuculuğunu yapmak zorunda bırakılmalarının önüne geçebilecek önemli gelişmelerden biridir.

Engelli bireylerin eğitim, sosyal yaşam ve istihdam alanlarında eşit fırsatlara erişimini destekleyen dijital teknolojiler giderek önem kazanmaktadır. Uzaktan eğitim platformları, yapay zekâ uygulamaları, Web 3.0 teknolojileri, teknoloji temelli oyunlaştırma modelleri, robotik ve kodlama uygulamaları ile üç boyutlu yazıcılar, engellilerin toplumsal yaşama katılımını güçlendiren temel araçlar arasında yer almaktadır (Kalaç & Kılınç, 2023). Yapay zekâ destekli çeviri, metin tanıma, konuşma tanıma ve rehber uygulamaları ise özellikle görme ve işitme engellilerin dijital ortamlarda daha aktif olmalarını sağlayarak sosyal medya ve internet içeriklerini erişilebilir hâle getirmektedir (Tyagi ve diğ., 2021; Okolo ve diğ., 2024). Bunun yanı sıra, görsel tanıma teknolojileri sayesinde görme engelli bireyler nesneleri, metinleri ve yüzleri algılayabilmekte; sesli geri bildirim sunan bu sistemler günlük yaşamda, örneğin alışveriş sırasında ürün etiketlerini okumada, önemli kolaylıklar sağlamaktadır (Kuriakose ve diğ., 2023). Engelli bireylerin bilgiye erişimlerinin dijital teknolojiler aracılığıyla gerçekleşmesi, bakım verenlerin hem zaman yükünün hem de psiko-sosyal yükünün azalmasını sağlayacak önemli bir gelişmedir. Engelli bireylerin bilgiye erişimde bağımsız hale gelmeleri, bakım verenlerin de daha bağımsız bir yaşam sürebilmelerine katkıda bulunacaktır.

Yapay zekâ, engelli bireylerin günlük yaşamda bağımsızlığını ve toplumsal katılımını artıran çeşitli destekleyici teknolojilerin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Akıllı şehirler ve kamusal alanlarda kullanılan yapay zekâ destekli rehber sistemleri görme engellilerin bağımsız hareket etmesini mümkün kılarken; işaret dili çeviri sistemleri ile sesli iletişimi metne dönüştüren araçlar, işitme engellilerin hem kendi aralarında hem de engelli olmayan bireylerle iletişimini kolaylaştırmaktadır. Bunun yanı sıra, robotik teknolojiler ve yapay zekâ temelli yardımcı cihazlar, fiziksel engellilerin hareket kabiliyetini destekleyerek bağımsızlıklarını ve sosyal yaşama katılımlarını güçlendirmektedir (Uzun & Arıkan, 2024). Engelli bireylerin sosyal yaşamda hem iletişim açısından hem de hareketlilik açısından daha bağımsız hale gelmelerini sağlayan dijital olanaklar, bakım verenlerin hareketliliği ve sosyal yaşama daha fazla katılım gösterebilmeleri açısından çok büyük önem taşımaktadır.

Tüm bu uygulamaların, farklı engel türlerine sahip bireylerin yaşamlarını ne kadar kolaylaştırabileceği düşünüldüğünde, onlara bakım verenlerin yaşamları açısından da ne denli etkili olabileceği anlaşılmaktadır.

3. DİJİTALLEŞMENİN BAKIM VERENLER AÇISINDAN YERİ VE ÖNEMİ

Engelli bireylere bakım verenler daha önce de belirtildiği üzere genellikle kadınlardır. Dolayısıyla da aile içinde bu bakım yükünü üstlenen kişiler genellikle annelerdir.

Annelerin bakım yükü, literatürde de görüldüğü üzere (Santos Luz ve diğ., 2016; Dinç ve diğ., 2017) oldukça fazladır. Bu da onların psikolojik, sosyal, ekonomik pek çok güçlükle karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır.

Engelli bireylere bakım verenlerin yaşamlarını kolaylaştırabilecek dijital olanaklar aşağıda kısaca özetlenmektedir.

Bilgiye Erişim ve Dijital Danışmanlık: Engelli bireylerin ve bakım verenlerinin yaşamlarında en ön planda olan konulardan biri bilgiye erişim ve danışmanlık gereksinimidir. Bu bireyler başta sağlık olmak üzere, eğitim, sosyal yaşam, ekonomik koşullar gibi pek çok alanda bilgiye erişime ve danışmanlığa gereksinim duymaktadırlar. Dijital platformlar, bakım verenlerin gereksinim duydukları güncel ve güvenilir bilgiye erişimi kolaylaştırmaktadır. Özellikle engellilik alanında haklar, sosyal yardımlar, tedavi seçenekleri gibi konulara ilişkin bilgiler çevrimiçi içerikler aracılığıyla daha ulaşılabilir hâle gelmektedir. Dijital danışmanlık uygulamaları, bakım verenlerin mekânsal sınırlılık olmaksızın profesyonel destek almasını mümkün kılmaktadır.

Psikososyal Destek ve Dijital Topluluklar: Engelli bireyler ve bakım verenleri açısından psiko-sosyal açıdan karşılaştıkları güçlüklerden olan yalnızlaşma ve sosyal izolasyonun önüne geçilebilmesi, dayanışmanın, paylaşımın sağlanması açısından dijital topluluklar etkilidir. Çevrimiçi destek grupları, bakım verenlerin sosyal izolasyon ile baş etmeleri açısından önemlidir. Dijital topluluklar; benzer deneyimler taşıyan bireyleri bir araya getirerek duygusal paylaşım, deneyim aktarımı ve dayanışma ortamı oluşturmaktadır. Bu uygulamalar, bakım verenlerin yalnızlık duygusunu azaltmaktadır.

Dijital Araçlarla Zaman Yönetimi ve Bakım Organizasyonu: Engelli bireylere bakım verenlerin zaman yönetimi ve bakım organizasyonu konusunda desteklenmeye gereksinimi vardır. Hatırlatma sistemleri, bakım planlayıcı uygulamalar, ilaç takip araçları ve uzaktan izleme sistemleri, bakım yükünü azaltmaktadır.

Tele-Sağlık Hizmetleri: Engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişiminde en büyük desteği bakım verenleri sunmaktadır. Bu noktada tele-sağlık hizmetleri bu bireylerin yaşamlarını büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. Dijital sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması, bakım verenleri desteklemektedir. Özellikle kırsal alanlarda, erişim eşitsizliğini azaltmada kullanılabilecek önemli bir araçtır.

Yapay Zekâ Tabanlı Sistemler: Bu tür sistemler, bakım verenlerin hem bilgi yükünü hem de karar verme stresini azaltabilmektedir. Yapay zekâ, erken uyarı sistemleri ve kişiselleştirilmiş öneriler geliştirme gibi yeni olanaklar sunabilmektedir.

4. DİJİTALLEŞMENİN RİSKLERİ VE SINIRLILIKLARI

Engelli bireylere bakım verenlerin dijitalleşme bağlamında karşılaşabilecekleri riskler açısından öncellikle dijital eşitsizlik kavramının anlaşılması önemlidir.

Dijital eşitsizlik, bireylerin bilgisayar ve internet teknolojilerine erişim, bu teknolojileri kullanma biçimleri ve kullanım sonucunda elde ettikleri kazanımlar arasındaki farklılıkları

ifade eden; dijital araçlara sahip olma, onları etkin kullanabilme ve dijital içerikten yararlanma becerileri arasındaki ayrımlara dikkat çeken bir kavramdır (Özsoy, 2020; Yaşar, 2021). Bu eşitsizlik; teknik imkânlar, kullanım özerkliği, kullanım örüntüleri, sosyal destek ağları ve beceri olmak üzere beş temel boyutta ele alınmaktadır (Fiğan & Özdemir, 2020). Eğitim, gelir, yaş, cinsiyet, coğrafi konum ve engellilik durumu gibi sosyal ve ekonomik etmenler dijital eşitsizliği belirgin biçimde etkileyerek bireylerin ve toplulukların bilgi toplumuna katılımını ve fırsat eşitliğini sınırlayabilmektedir (Öztürk & Özdemir Çakır, 2024).

Bu noktada, dijital okur-yazarlığın yalnızca teknolojinin kullanım becerisi konusunu kapsamaması, aynı zamanda etik, güvenlik ve erişilebilirlik gibi konuları da kapsaması gerektiği unutulmamalı; dijital okur-yazarlık becerilerine sahip olunmadığında engellilerin toplumda eşit fırsatlara sahip olmalarını ve bakım verenlerin yaşam koşullarının geliştirilmesini ve onlar açısından sosyal adaletin korunmasını sağlamak için gerekli imkanların sağlanamayacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

Engelli bireylere bakım verenler açısından, dijitalleşme bağlamında karşılaşılabilecek riskler ve sınırlılıklar aşağıda kısaca özetlenmektedir.

Dijital Uçurum: Yaş, sosyo-ekonomik durum, eğitim düzeyi ve coğrafi koşullar dijital araçlara erişimi belirleyen temel değişkenlerdir. Dijital uçurum, bakım verenlerin destek mekanizmalarından eşit şekilde yararlanmasını engelleyebilmektedir. Bu nedenle bu sosyo-demografik değişkenler açısından ayrıştırılmış veriler sunan araştırmalar yapılmasına ve dijital eşitsizlik yaşayan nüfus gruplarının tespit edilerek çözüm önerileri geliştirilmesine gereksinim bulunmaktadır.

Mahremiyet ve Etik Sorunlar: Kişisel verilerin kaydedilmesi, saklanması ve üçüncü taraflarla paylaşılması, bakım sürecinde etik sorunlar doğurabilmektedir. Dijital araçların kullanımında veri güvenliği kritik öneme sahiptir. Bu noktada da yine bireylerin kendi haklarını koruyabilmeleri ve dijital okur-yazarlık becerilerine sahip olmaları önemlidir.

Dijital Yorgunluk ve Tükenmişlik: Sürekli çevrimiçi olma hâli, bakım verenin yüküne yeni bir stres ekleyebilmektedir. Dijitalleşme, bazı durumlarda destek yerine ek bir baskı kaynağına dönüşebilmektedir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Dijitalleşme, sosyal hizmette bakım verenleri güçlendirmek için önemli fırsatlar sunarken, bu fırsatların toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretmemesi için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Dijital araçlar, sosyal hizmetin temel ilkeleriyle uyumlu biçimde tasarlandığında bakım sürecinin niteliğini artırabilir. Ancak yalnızca teknoloji merkezli değil, insan-merkezli bir yaklaşım benimsenmelidir. Dijital hizmetlerin erişilebilir, kapsayıcı, etik ve kültürel açıdan duyarlı olması, bakım verenlerin gerçek gereksinimleriyle uyumlu çözümler üretmek için hayati önem taşımaktadır.

Sosyal hizmet uzmanları sağlık sistemi içinde psiko-sosyal değerlendirme, danışmanlık, kriz ve stres yönetimi, kaynaklara yönlendirme, savunuculuk, vaka yönetimi ve bakım sürekliliğinin sağlanması gibi müdahaleler gerçekleştirmektedirler (Pak, 2017; Sütçü, 2023). Bu müdahalelerde bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılması, yardım ve hizmetlerin etkililiğini artıracaktır. Özellikle de bakım verenler açısından düşünüldüğünde, engelli

bireylerin engel türleri de gözetilerek kullanılacak teknolojik olanakların, engelli bireylerin ve bakım verenlerin yaşamlarını kolaylaştıracağı açıkça görülmektedir.

Dijitalleşme bağlamında engelli bireylere ve bakım verenlerine yönelik sosyal hizmetin mikro, mezzo, makro düzey uygulamalarına ilişkin temel bazı öneriler geliştirilmesi önemlidir.

- Hibrit (yüz yüze ve dijital) danışmanlık modellerinin yaygınlaştırılması, bakım verenlerin erişim olanaklarını artırırken sosyal hizmet müdahalelerinde insani temasın korunmasına katkı sunacaktır (Newman ve diğ., 2019).
- Dijital bakım koçluğu uygulamalarından sosyal hizmet uygulamalarında yararlanılması, bakım verenlerin bakım organizasyonu, kaynaklara erişim ve stresle baş etme süreçlerinde destek almalarını mümkün kılacaktır (Zhai ve diğ., 2023).
- Bakım verenlere yönelik dijital sosyal hizmet merkezlerinin oluşturulması, danışmanlık, hukuki bilgilendirme, destek grupları ve hak temelli yönlendirmelerin tek bir platform üzerinden bütüncül biçimde sunulmasını sağlayacaktır (Zhai ve diğ., 2023).
- Çevrimiçi bakım veren topluluklarının sosyal hizmet uzmanları tarafından moderasyonunun sağlanması, yanlış bilgi, duygusal istismar ve tükenmişliğin normalleştirilmesi gibi risklerin azaltılmasına katkı sunacaktır (Newman ve diğ., 2019).
- Bakım verenlere yönelik dijital okuryazarlık programlarının geliştirilmesi, daha önce de belirtildiği üzere bu bireylerin yaşamlarını kolaylaştıracak en önemli çalışmalardan biridir.
- Engelli çocuk ve gençler ile onlara bakım verenlerin eğitim yaşamında karşılaştıkları güçlükler açısından; eğitim kurumları ve öğretmenlere, engelli öğrencilere teknolojiyi nasıl kullanacaklarını öğretmeleri, ailelere teknoloji okuryazarlık eğitimi verilmesi, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre kişiselleştirilmiş teknolojik araçlar sağlanması gerekmektedir (Kalaç & Kılınç, 2023).

- Sosyal hizmet eğitim müfredatına dijital müdahale araçlarına, etiğe, yapay zeka uygulamalarına ilişkin konuların eklenmesi günümüz koşullarına uyum sağlanması açısından oldukça etkili olacaktır (Zhai ve diğ., 2023).
- Kamu destekli, erişilebilir bakım veren platformlarının oluşturulması, bu bireylerin paylaşım, destek, bilgiye erişim gibi gereksinimlerinin karşılanması açısından önemli bir gerekliliktir.
- Bakım verenlere yönelik dijital bakım destek paketlerinin geliştirilmesi, ücretsiz internet erişimi, cihaz desteği ve erişilebilir yazılımlar yoluyla dijital eşitsizliklerin bakım yükünü derinleştirmesini önleyecektir (Hassan, Cucculelli ve Lamura, 2023).
- Bakım verenlere yönelik esnek ve uzaktan çalışma politikalarının dijital destek sistemleriyle birlikte geliştirilmesi, özellikle kadınların istihdamdan kopmasını önleyecektir (Zhai ve diğ., 2023). Ancak burada yine dikkat edilmesi gerekmektedir ve bu avantajın, kadınların evden çıkmalarına gerek kalmayacak, çalışma yaşamında bire bir bulunmalarının önüne geçecek bir süreç haline gelmesinin engellenmesi gerekmektedir.

Dijitalleşme, yalnızca teknolojik bir dönüşüm değildir. Aynı zamanda bakım verenlerin görünürlüğünü artıran, bakım yükünü paylaşılabilir kılan bir sosyal politika aracıdır.

Bu çalışma, dijitalleşmenin bakım verenler açısından yerini ve önemini sosyal hizmet mesleği bağlamında ele almakta ve bu dijital dönüşüm sürecinin sosyal hizmet açısından hem güçlü fırsatlar hem de önemli sınırlılıklar taşıdığını göstermektedir. Dijital araçların bilinçli şekilde geliştirilmesi ve sosyal hizmet uygulamalarına entegre edilmesi, bakım verenlerin

güçlendirilmesi açısından önemlidir. Ancak teknolojinin tek başına çözüm üretmeyeceği, sosyal politikanın ve yüz yüze destek mekanizmalarının hâlâ merkezi önem taşıdığı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Atasü-Topcuoğlu, R. (2022). Gender inequality, the welfare state, disability, and distorted commodification of care in Turkey. *New Perspectives on Turkey,* 66, 61-87.

Ayhan, E. E. (2022). Bakım etiği penceresinden kadın yoksulluğu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 82*, 383-405. Doi: 10.26650/jspc.2022.82.1007390

Dinç, G., Özçelik, U., Yalıçın, E., Çöp, E., Çak, T., Doğru Ersöz, D., Göker, Z., & Ünal, F. (2017). Kistik fibrozisli çocukların annelerinde psikiyatrik belirti, ebeveynlik tutumları ve baş etme becerileri. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 1-8. doi:10.12956/tjpd.2017.316

Ekiz Gökmen, Ç. (2017). Toplumsal cinsiyet ve zaman yoksulluğu: Hane içi ücretli ve ücretsiz emek sunumu. *Çalışma ve Toplum, 4*(55), 1953-1988.

Fiğan, M., & Özdemir, Y. D. (Ed.). (2020). *Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler ve Yaşlanma*. Alternatif Bilişim Derneği.

Fosch Villaronga, E., & Poulsen, A. (2022). *Diversity and Inclusion in Artificial Intelligence*. Doi: 10.1007/978-94-6265-523- 2_6

Hassan, A. Y. I., Cucculelli, M., & Lamura, G. (2023). Caregivers' willingness to pay for digital support services: Comparative survey. *Health Policy, April,* 130. Doi: 10.1016/j.healthpol.2023.104751.

Kalaç, M. Ö., & Kılınç, M. (2023). Eğitim 5.0'a geçişin engelli öğrenciler ve erişilebilirlik açısından etkileri. *Üniversite Araştırmaları Dergisi, 6*(3), 229-237. Doi: 10.32329/uad.1285615

Kuriakose, B., Shrestha, R., & Sandnes, F. E. (2023). DeepNAVI: A deep learning based smartphone navigation assistant for people with visual impairments. *Expert Systems with Applications*, *212*, 118720. Doi: 10.1016/j.eswa.2022.118720.

Meriç-Fermanoğlu, Ö. (2019). Çevrimiçi hariciler: Türkiye'de dijital engelli aktivizmi üzerine bir araştırma. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences, 56*, 119-152. Doi: 10.26650/CONNECTIST2019-0011

Newman, K., Wang, A. H., Wang, A. Z. Y. & Diğerleri (2019). The role of internet-based digital tools in reducing social isolation and addressing support needs among informal caregivers: A scoping review. *BMC Public Health, 19*, 1495. https://doi.org/10.1186/s12889-019-7837-3

Okolo, G. I., Althobaiti, T., & Ramzan, N. (2024). Assistive systems for visually impaired persons: Challenges and opportunities for navigation assistance. *Sensors*, *24*(11), 3572. https://www.mdpi.com/1424-8220/24/11/3572; Erişim: 15.12.2025.

Özsoy, D. (2020). Dijital bölünme düzeylerine dair literatür analizi. M. Fiğan & Y. Dede Özdemir (Ed.). *Dijital Kültür, Dijital Eşitsizlikler ve Yaşlanma* içinde (ss. 11-25). Alternatif Bilişim Derneği.

Öztürk, M., & Özdemir Çakır, H. Ö. (2024). İstanbul'da eğitim gören ilköğretim ve ortaöğretimdeki görme engelli öğrencilerin dijital iletişim becerileri ve bilgiye erişim sorunları. *Anasay, 29*, 74-93. Doi: 10.33404/anasay.1468280

Pak, M. D. (2017). Nadir hastalıklarda sosyal hizmetin rolü. *Sağlık ve Toplum, 27*(3), 3-13. https://ssyv.org.tr/wp-content/uploads/2018/05/Nadir-Hastalıklarda-Sosyal-Hizmetin-Rolü.pdf.

Santos Luz, G. D., Silva, M. R. S. D., & DeMontigny, F. (2016). Priority needs referred by families of rare disease patients. *Texto & Contexto - Enfermagem, 25*(4), 1-9.

Sütçü, S. (2023). Kronik hastalıklarda sosyal hizmet. *EBSHealth Doğu Karadeniz Sağlık Bilimleri Dergisi, 2*(1), 50-59.

Şahin Kölemen, C. (2022). İşitme engelli öğrencilerin dijital okuryazarlık becerisine ilişkin algıları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(1), 21-30. Doi: 10.33437/ksusbd.1239086

Tyagi, N., Sharma, D., Singh, J., Sharma, B., & Narang, S. (2021). Assistive navigation system for visually ımpaired and blind people: A review. 2021 *International Conference on Artificial Intelligence and Machine Vision (AIMV)* (pp. 1-5) içinde. Doi: 10.1109/AIMV53313.2021.9670951

Uzun, Y., & Arıkan, H. (2024). Yapay zeka ile engelli bireylerin sosyal hayata entegrasyonu: Çözümler ve örnekler. *Yeni Türkiye, 138*, 325-333. https://www.researchgate.net/profile/Yusuf-Uzun-7/publication/383463798_Yapay_Zeka_ile_Engelli_Bireylerin_Sosyal_Hayata_Entegrasyonu_Cozumler_ve_Ornekler/links/66cef970fa5e11512c3b167f/Yapay-Zeka-ile-Engelli-Bireylerin-Sosyal-Hayata-Entegrasyonu-Coezuemler-ve-Oernekler.pdf; Erişim: 10.02.2025.

Zhai, S., Chu, F., Tan, M., Chi, N. C., Ward, T., & Yuwen, W. (2023). Digital health interventions to support family caregivers: An updated systematic review. *Digital Health, May 19*(9). Doi: 10.1177/20552076231171967.

AKRAN ZORBALIĞINA DAİR OKUL SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİ NASIL GERÇEKLEŞTİRİLEBİLİR?[1]

Doç. Dr. Umut Yanardağ

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

uyanardag@mehmetakif.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6854-1987

ÖZET

Türk Dil Kurumu tarafından "bir çocuğa veya ergene benzer yaştaki başka bir çocuk veya ergenin uyguladığı sözel, fiziksel veya psikolojik şiddet" olarak tanımlanan akran zorbalığı, çocukların biyopsikososyal iyilik hâlini tehdit eden ve önemli bir toplumsal sorun olarak varlığını sürdüren bir olgudur(TDK, 2022). Akran zorbalığı mağdurların, kısa vadede üzüntü, kaygı ve sosyal çekilme duyguları ile karşı karşıya kaldığı, baş ağrısı, mide ağrısı ve uyku bozuklukları gibi fiziksel belirtiler yaşadığı mağdurların, zorbalık durumlarından kaçmak için okula gitmeme davranışı gerçekleştirdiği ve bu nedenle akademik performansın düştüğünü söylemek mümkündür(Rivers & Duncan, 2013). Öte yandan, araştırmalar zorbalığın kurbanlarının depresyon, anksiyete bozuklukları ve düşük özgüven gibi zihinsel sağlık sorunları geliştirme riskinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Boylamsal çalışmalar, kronik mağduriyetin intihar düşüncesi ve kendine zarar verme davranışları gibi ciddi psikolojik sonuçlara yol açabileceğini göstermiştir(Cowie & Myers, 2015; Hassan, 2015). Tüm bunlara ek olarak, akran zorbalığının yalnızca mağdurları değil, failleri de etkilediğini söylemek mümkündür. Zorbalık davranışında bulunulması, saldırganlığın artmasına, antisosyal davranışlara ve sağlıklı ilişkiler kurulmasında zorluklar yaşanmasına yol açabilmektedir(Brown & Larson, 2009; Rosen, DeOrnellas, vd., 2017). TÜİK'e göre 6-17 yaş grubundaki her 7 çocuktan biri (%13,8) "birden fazla kez" akran zorbalığına maruz kalmaktadır. Gerçekleştirilen zorbalıklar türlerine göre ele alındığında, sözel zorbalığının en yaygın zorbalık olduğu, fiziksel zorbalığın ve siber zorbalığın da en sık karşılaşılan akran zorbalığı türleri olduğu söylenebilir(TÜİK, 2022).Olumsuz okul iklimi (Acosta vd., 2019), güçlü statü hiyerarşisi(Özer & Haspolat, 2024) zayıf akran ilişkileri(Košir vd., 2020), yetersiz yetişkin gözetimi(J. Hong & Espelage, 2012), sık sosyal medya kullanımı(Sabramani vd., 2021), ailede olumsuz ortam(Holt vd., 2008), eğitim görülen sınıfın kalabalıklığı gibi(Fram & Dickmann, 2023) nedenlerle ortaya çıkan akran zorbalığına yönelik müdahale, akran zorbalığının doğası gereği çok boyutlu ve çok disiplinli bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Çocukların biyopsikososyal iyiliklerini tehdit eden akran zorbalığına yönelik müdahale, akran zorbalığının doğası gereği çok boyutlu ve çok disiplinli bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Çok boyutlu ve çok disiplinli uygulamalarda boyutun

[1] Yazar, etik ilkelere uygun olarak bu çalışmada literatür taraması ve dil düzeltmesi süreçlerinde yapay zeka araçlarının kullanıldığını beyan eder.

neyi kapsadığı, uygulamalarının nasıl gerçekleştirildiğinin belirlenmesi elzemdir. Bu çerçevede bu çalışma çok disiplinli uygulamaların bir ayağını oluşturan okul sosyal hizmet müdahalelerinin akran zorbalığına karşı nasıl gerçekleştirilebileceğini tartışmak amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal hizmet, akran zorbalığı, okul sosyal hizmeti

1.AKRAN ZORBALIĞININ GÖRÜNÜMÜ

Zorbalık, güç dengesizliğinin bulunduğu bir ortamda, daha güçlü olan kişi ya da grubun daha zayıf olana yönelik, zarar verme ve rahatsız etme amacı taşıyan ve zaman içinde tekrarlayan davranışlarıdır (Nansel vd., 2001, s. 2094). Akran zorbalığı daha zayıf, daha az popüler kurbanı belirleyen genellikle popüler olmayan bir veya iki çocuk tarafından gerçekleştirilen akran zorbalığı, hep aktif (zorbalığı takip edenler) hem de pasif (destekçiler) ile körüklenen bir süreçtir(Eisen & Engler, 2007).

Zorbalığın çeşitli türleri vardır. Bu türleri, "kurbanı vurmak, tekmelemek veya itmek gibi doğrudan temas" olarak tanımlanabilecek fiziksel zorbalık, hakaret, alay ve tehditleri içeren sözlü zorbalık, dışlanma, dedikodu veya manipülasyon yoluyla bir kişinin sosyal statüsüne veya ilişkisine zarar vermeyi amaçlayan sosyal zorbalık ve dijital platformları kullanarak kişileri taciz etmek veya sindirmek olarak adlandırılabilecek siber zorbalık olarak tanımlamak mümkündür(Rosen, Scott, vd., 2017).

Zorbalık, zorbalık çemberi olarak adlandırılabilecek bir bağlamda gerçekleştirilir. Çemberdeki unsurların rol ve işlevleri Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1. Zorbalık Çemberinde Roller ve İşlevler

Rol	İşlev
Zorba ve Mağdur	Zorbalık çemberinin merkezinde saldırganlığı başlatan zorba ve bundan muzdarip kurban bulunur. Bu ikisi arasındaki etkileşim, durumu şiddetlendirebilen veya hafifletebilen çevredeki akran bağlamından etkilenir
Takipçiler ve Destekçiler	Bu bireyler kabadayıyı aktif veya pasif olarak destekler. Takipçiler zorbalığa katılabilirken, destekçiler genellikle kahkaha veya sözlü destek yoluyla cesaret vererek zorbanın davranışını güçlendirir
Dışarıda Kalanlar	Bunlar tarafsız kalan ve taraf tutmayan bireylerdir. Eylemsizlikleri, davranışa meydan okuyarak veya kurbanı desteklemeyerek zorbayı örtük olarak destekleyebilir
Dost Maskesi Takan Düşman	Davranışları sosyal bağlama göre değişen bireylerdir. Mağduru özel olarak destekleyebilirler, ancak grup ortamlarında zorba ile uyum sağlayarak zorbalık dinamiklerine karmaşıklık katabilir

Kaynak: (Seixas, 2020; Wójcik & Flak, 2021)

1.1.Akran zorbalığını Açıklayan Kuramlar

Akran zorbalığının nasıl gerçekleştiği konusu farklı disiplinler tarafından ele alınmış ve akran zorbalığına dair kuramlar geliştirilmiştir. Bu kuramların bazılarını psikolojik, sosyolojik ve ekolojik, örgütsel ve kültür, bütünleştirici ve multidisipliner kuramlar başlıkları olmak üzere dört başlıkta ele almak mümkündür.

Tablo 2. Akran Zorbalığını Açıklayan Kuramlar

Kuram Kategorisi	Kuramlar ve Açıklamalar
Psikolojik	Sosyal Biliş Teorisi: Teoriye göre zorbalık davranışı, davranışın ödüllendirildiği veya cezasız kaldığı ortamlarda, davranışın başkaları tarafından gözlemlenmesi ve taklit edilmesiyle öğrenilir(Thomas vd., 2018). Gelişimsel psikopatoloji / mizaç & psikolojik özellikler :Saldırganlık , dürtüsellik, empati yoksunluğu gibi özellikler zorbalarla sık ilişkilendirilir
Sosyolojik-Ekolojik	Zorbalığın Hakimiyeti Teorisi: Bu teoriye göre, zorbalık statü ve güç arayışında olan akran grupları içinde sosyal hakimiyet ve kontrol elde etmenin bir yolu olarak görünür(M. G. Smith, 2023). Ekolojik Sistem: Zorbalık dinamikleri mikro, mezzo ve makro düzeydeki etkileşimde ortaya çıkar(J. S. Hong vd., 2018)
Örgütsel ve Kültür	Örgüt Kültürü Teorisi : Bu teoriye göre okullar ve kuruluşların kültürü, zorbalık davranışını etkiler(Evans & Smokowski, 2015). Akran Topluluğu Entegrasyonu Teorisi: Bu teori zorbalığın bireylerin akran ilişkilerini ve gruplar içindeki sosyal konumlarını nasıl etkilediğini ve sosyal topluluklara entegrasyonlarını nasıl etkilediğini ortaya koyar (Pörhölä, 2015).
Bütünleştirici ve Multidisipliner	Kapsamlı Zorbalık Modeli: Bu model, , kişisel özellikleri, çevresel etkileri ve birincil motive edici olarak “zarar verme arzusunun” merkezi rolünü entegre ederek okul zorbalığını anlamak için bütünsel bir çerçeve sunar(Rigby, 2022). İkamet Ortamlarında Çok Faktörlü Zorbalık Modeli: bireysel ve çevresel etkileri entegre ederek yatılı bakımda zorbalığı anlamak için kapsamlı bir çerçeve sağlarken, aynı zamanda bu özel ortamlarda zorbalık ve mağduriyetlerin etkileşimli doğasını vurgular(Sekol vd., 2022)

1.2.Akran Zorbalığını Doğuran İklim

Akran zorbalığının ortaya çıktığı bir iklim vardır. Bu iklimi oluşturan unsurların ilki okul ortamıdır. İlişkiler, öğretim uygulamalarının yapısı, organizasyonel yapıları kapsayan okul ortamı okul iklimini oluşturmaktadır (Rosen, Scott, vd., 2017). Destekleyici bir okul iklimine sahip kurumlarda zorbalık vakaları daha az görülürken; düzensiz yapıya sahip, davranış

beklentilerinin belirsiz olduğu ve öğrencilere yeterli destek sunulamayan okullarda akran zorbalığının daha yoğun yaşandığı belirtilmektedir (Rosen, Scott, vd., 2017).

Akran zorbalığını doğuran iklimin bir başka unsuru ilişkilerdir. İlişkilerin ilk boyutu öğretmen-öğrenci ilişkisidir. Öğrenciler öğretmenlerini şefkatli ve destekleyici olarak algıladıklarında, zorbalık olaylarını bildirme ve yardım isteme olasılıkları daha yüksektir (P. K. Smith & Norman, 2021).Buna karşılık, olumsuz veya mesafeli öğretmen-öğrenci etkileşimleri, öğrenciler arasında izolasyon hissine yol açarak zorbalığa karşı savunmasızlığı artırabilir (Rosen, Scott, vd., 2017).

İlişkinin ikinci boyutu akran ilişkileridir. Arkadaşlıklar ve akran grubu dinamikleri dahil olmak üzere öğrenciler arasındaki sosyal bağlam, zorbalıkta çok önemli bir rol oynar. Akranların etkisi, zorbalık davranışını caydırabilir veya teşvik edebilir(Sandstrom vd., 2017).Kendilerini mağdurların destekçisi olarak gören sınıf arkadaşları, zorbalığa karışmaya veya zorbalığı hoş görmeye daha az meyillidirler. Oysa zorbalığı destekleyen bir sosyal norm olduğunu düşünenler, bu davranışa uymak zorunda hissedebilirler(Doll vd., 2004).

Akran zorbalığını doğuran iklimin bir başka unsuru okulun bulunduğu toplumda ilişlkilerdir. Mahalle özellikleri, kültürel normlar ve toplum değerleri, zorbalığın okullar içinde nasıl algılandığı ve yönetildiğini etkileyebilir(P. K. Smith & Norman, 2021).

Akran zorbalığnıı doğuran iklimin son unsuru, toplumun akran zorbalığına bakışıdır. Akran zorbalığını normalleştiren bir toplumda akran zorbalığı kabul gören bir unsurken, akran zorbalığına dair farkındalık akran zorbalığını azaltır(Kupchik, 2016).

2.AKRAN ZORBALIĞINA YÖNELİK OKUL TEMELLİ SOSYAL HİZMET MÜDAHALELERİ

Akran zorbalığıyla mücadele, çok boyutlu ve çok disiplinli bir müdahaleyi beraberinde getirmektedir. Müdahalenin bir boyutu da sosyal hizmet müdahaleleridir. Bir alt uygulama alanı olan okul sosyal hizmet uygulamalarının odağında bulunan akran zorbalığı yaygın bir sosyal sorundur. Akran zorbalığıyla müdahalen, mağdurları desteklemek, zorbaların davranışlarını değiştirmek amacındadır.

Bu amaç çerçevesinde zorbalığı ele almak için çeşitli destek düzeylerini bir araya getiren Çok Katmanlı Destek Sistemleri zorbalığına dair okul sosyal hizmet müdahalelerine örnek verilebilir. Çok Katmalı Destek Sistemleri, tüm okul ve tüm sınıflarda uygulanan kapsayıcı sınıf yönetimi, pozitif davranış desteklerini sağlamak amacıyla evrensel destekler (birinci düzey), risk altında görülen veya sorun yaşayan veya yaşadığına dair sinyaller veren risk altındaki gruplara yönelik hedeflenmiş grup müdahaleleri (ikinci düzey) , davranışsal veya duygusal zorluk yaşayan öğrenciler için bire bir, yoğun ve uzun süreli destek programları uygulanan yoğun ve bireyselleştirilmiş müdahalelerden (üçüncü düzey) oluşur(Barker vd., 2022; Lemke, 2016).

Okul sosyal hizmet uygulamalarında birinci paydaş öğrencilerdir. Öğrencilere yönelik programları çeşitli başlıklarda açıklamak mümkündür. Bu başlıklardan ilki mentör

programlarıdır. Lunch Buddy programı gibi Akran Desteği ve Mentorluk Programları, zorbalığa maruz kalan öğrencilerin izolasyon hissini azaltmayı ve sosyal becerilerini geliştirmeyi, zorbalığa maruz kalanları sosyal destek ve rehberlik sunmayı amaçlayan akran destek programları akran zorbalığına mücadelede öğrencileri odağında alan uygulamalara örnek verilebilir(Maurer, 2017; Walker & Gresham, 2013).

Öğrencileri odağına alan bir diğer uygulama, öğrencilere yönelik psikoeğitim ve psikososyal danışmanlık programlarıdır. Öğrenciler psikososyal açıdan destek vererek güçlendirmek, zorbalık ikliminin ortadan kalkmasına yardımcı olabilmektedir(Dupper, 2002).

Okul sosyal hizmet uygulamalarının bir diğer paydaşı ailelerdir. Aileleri zorbalıkla mücadele müdahalelerine dahil etmek çok önemlidir. Sosyal hizmet uzmanları, ebeveynlere zorbalığın belirtileri ve çocuklarını desteklemenin etkili yolları hakkında bilgi vermek için atölye çalışmaları veya eğitim oturumları düzenleyebilmektedir(Oliver vd., 2012).

Okul sosyal hizmet uygulamalarının üçüncü paydaşı eğitimcilerdir. Eğitimciler, zorbalığı önlemede ve zorbalığa müdahale etmede kritik bir rol oynar. Zorbalık davranışlarını tanımaya ve etkili müdahale stratejileri kullanmaya odaklanan mesleki gelişim programları ile eğitimcilerin zorbalıkla mücadele etmede etkin olmasını sağlanabilir(P. K. Smith & Norman, 2021).

3.SONUÇ

Bu çalışma, çok boyutlu bir olgu olan akran zorbalığına karşı okul sosyal hizmetinin merkezi rolünü ortaya almaya çalışmaktadır. Çok Katmanlı Destek Sistemleri çerçevesinde yapılandırılmış, öğrenci–aile–öğretmen işbirliğine dayalı, ekolojik ve güçlendirme odaklı sosyal hizmet uygulamaları, akran zorbalığıyla mücadelede etkili bir yol haritasına ihtiyaç vardır. Türkiye, akran zorbalığının yoğun biçimde yaşandığı ülkeler arasındadır. Öğrencilerin tarafından erişilebilir ve sürdürülebilir bir psikososyal destek sistemi akran zorbalığını önlenmesine katkı sağlayabileceği söylenebilir . Okul sosyal hizmeti uygulamalarının yaygınlaştırılması önemlidir.

Okul sosyal hizmeti, okul ilklimini dönüştüren, ilişkileri güçlendiren ve zorbalığı besleyen yapısal etkenleri müdahale eden bir mekanizma olarak görülmelidir.Türkiye'de okul sosyal hizmeti uygulamalarının kurumsal düzeyde güçlendirilmesi ve politika desteği ile yaygınlaştırılması, çocukların güvenli okul ortamlarında gelişimlerini sürdürmeleri açısından gereklidir.

KAYNAKÇA

Acosta, J., Chinman, M., Ebener, P., Malone, P., Phillips, A., & Wilks, A. (2019). Understanding the relationship between perceived school climate and bullying: A mediator analysis. *Journal of School Violence*, *18*, 200-215. https://doi.org/10.1080/15388220.2018.1453820

Barker, K., Poed, S., & Whitefield, P. (2022). *School-wide positive behaviour support: The Australian handbook*. Taylor & Francis.

Brown, B. B., & Larson, J. (2009). Peer relationships. *Adolescence handbook of adolescent psychology*, *2*, 74-103.

Cowie, H., & Myers, C. A. (2015). *Bullying among university students: Cross-national perspectives*. Routledge.

Doll, B., Song, S., & Siemers, E. (2004). Classroom ecologies that support or discourage bullying. Içinde *Bullying in American schools* (ss. 183-206). Routledge.

Eisen, A. R., & Engler, L. B. (2007). *Helping Your Socially Vulnerable Child: What to Do when Your Child is Shy, Socially Anxious, Withdrawn, Or Bullied*. New Harbinger Publications.

Evans, C., & Smokowski, P. (2015). Theoretical Explanations for Bullying in School: How Ecological Processes Propagate Perpetration and Victimization. *Child and Adolescent Social Work Journal*, *33*, 365-375. https://doi.org/10.1007/s10560-015-0432-2

Fram, S., & Dickmann, E. (2023). How the School Built Environment Exacerbates Bullying and Peer Harassment. *Children, Youth and Environments*, *22*, 227-249. https://doi.org/10.7721/chilyoutenvi.22.1.0227

Hassan, A. (2015). *Adolescent mental health: Connections to the community*. CRC Press.

Holt, M., Kantor, G. K., & Finkelhor, D. (2008). Parent/Child Concordance about Bullying Involvement and Family Characteristics Related to Bullying and Peer Victimization. *Journal of School Violence*, *8*, 42-63. https://doi.org/10.1080/15388220802067813

Hong, J., & Espelage, D. (2012). A review of research on bullying and peer victimization in school: An ecological system analysis☆. *Aggression and Violent Behavior*, *17*, 311-322. https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.03.003

Hong, J. S., Espelage, D. L., Hunter, S. C., & Allen-Meares, P. (2018). *Integrating multi-disciplinary social science theories and perspectives to understand school bullying and victimisation* (ss. 109-120). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315618777-9

Košir, K., Klasinc, L., Špes, T., Pivec, T., Cankar, G., & Horvat, M. (2020). Predictors of self-reported and peer-reported victimization and bullying behavior in early adolescents: the role of school, classroom, and individual factors. *European Journal of Psychology of Education*, *35*, 381-402. https://doi.org/10.1007/s10212-019-00430-y

Kupchik, A. (2016). *The real school safety problem: The long-term consequences of harsh school punishment*. Univ of California Press.

Lemke, M. (2016). Building Anti-Bullying And Socially Just School Spaces. *Creating and Negotiating Collaborative Spaces for Socially? Just Anti? Bullying Interventions for K? 12 Schools*.

Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying Behaviors Among US Youth. *JAMA*, *285*(16), 2094. https://doi.org/10.1001/jama.285.16.2094

Özer, A., & Haspolat, N. K. (2024). The Prediction of Peer Bullying in Adolescents by Individual and Environmental Variables. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. https://doi.org/10.46778/goputeb.1399474

Pörhölä, M. (2015). *Do the roles of bully and victim remain stable from school to university? : theoretical considerations*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315750132-4

Rigby, K. (2022). Theoretical Perspectives and Two Explanatory Models of School Bullying. *International journal of bullying prevention*. https://doi.org/10.1007/s42380-022-00141-x

Rivers, I., & Duncan, N. (2013). *Bullying: Experiences and discourses of sexuality and gender*. Routledge.

Rosen, L. H., DeOrnellas, K., & Scott, S. R. (2017). Bullying in school. *Diakses dari: https://doi. org/10.1057/978. Tanggal akses*, *20*.

Rosen, L. H., Scott, S. R., & DeOrnellas, K. (2017). An overview of school bullying. *Bullying in School: Perspectives from School Staff, Students, and Parents*, 1-22.

Sabramani, V., Idris, I. B., Ismail, H., Nadarajaw, T., Zakaria, E., & Kamaluddin, M. (2021). Bullying and Its Associated Individual, Peer, Family and School Factors: Evidence from Malaysian National Secondary School Students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *18*. https://doi.org/10.3390/ijerph18137208

Sandstrom, M., Makover, H., & Bartini, M. (2017). Social context of bullying: Do misperceptions of group norms influence children's responses to witnessed episodes?: Marlene Sandstrom, Heather Makover, and. Içinde *Bullying* (ss. 126-146). Routledge.

Seixas, S. (2020). The Challenge of Turning Peers into Active Defenders. *The Central European Journal of Paediatrics*, *16*(1), 93-95. https://doi.org/10.5457/P2005-114.262

Sekol, I., Farrington, D. P., & Ireland, J. L. (2022). Towards an Integrative Theory of Bullying in Residential Care for Youth. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *19*(9), 5166. https://doi.org/10.3390/ijerph19095166

Smith, M. G. (2023). *Theoretical approaches to understanding of the phenomenon of bullying* (ss. 137-146). Publishing house Sreda eBooks. https://doi.org/10.31483/r-105223

Smith, P. K., & Norman, J. O. H. (2021). The Wiley Blackwell Handbook of Bullying: A Comprehensive and International Review of Research and Intervention. Içinde *The Wiley Blackwell Handbook of Bullying: A Comprehensive and International Review of Research and Intervention* (C. 1-2). https://doi.org/10.1002/9781118482650

TDK. (2022). *Akran Zorbalığı*. https://sozluk.gov.tr/

Thomas, H., Connor, J., & Scott, J. (2018). Why do children and adolescents bully their peers? A critical review of key theoretical frameworks. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, *53*, 437-451. https://doi.org/10.1007/s00127-017-1462-1

TÜİK. (2022). *Türkiye Çocuk Araştırması 2022*. https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/turkiye_cocuk_arastirmasi.pdf

Wójcik, M., & Flak, W. (2021). Frenemy: A New Addition to the Bullying Circle. *Journal of Interpersonal Violence*, *36*(19-20), NP11131-NP11154. https://doi.org/10.1177/0886260519880168

AFET YÖNETİMİNDE HAVALİMANLARININ ROLÜ

Öğr. Gör. Seda ÇOLAK
Kayseri Üniversitesi/Sosyal Bilimler MYO,
sedacolak@kayseri.edu.tr - https://orcid.org/0000-0002-9575-132X

Dr. Öğr. Üyesi Özge ÜSTÜN
Kayseri Üniversitesi / Sosyal Bilimler MYO,
ozgeustun@kayseri.edu.tr - https://orcid.org/0000-0001-9827-4808

ÖZET

Özellikle zaman duyarlılığı yüksek olan operasyonlarda diğer ulaşım modlarına göre hava taşımacılığı daha çok tercih edilmektedir. Afet dönemlerinde altyapının zarar görmesi, kara yollarının kapanması veya erişimin kısıtlanması gibi sorunlar nedeniyle havalimanları, afetzedelere hızlı ve güvenli ulaşım sağlanabilen stratejik lojistik merkezlere dönüşmektedir. Bu nedenle havalimanlarının afet yönetimi sürecindeki fonksiyonları yalnızca normal operasyonlarla sınırlı kalmamakta; arama-kurtarma ekiplerinin sevki, acil insani yardım malzemelerinin dağıtımı, tıbbi tahliyelerin gerçekleştirilmesi ve uluslararası destek kapasitesinin yönetilmesi gibi görevleri kapsamaktadır. Afet sonrası, havalimanlarında pist ve terminal altyapısının kullanılabilir durumda olması, operasyonel sürekliliğin sağlanması ve kurumlar arası koordinasyonun etkin biçimde yürütülmesi, hava operasyonlarının kesintisiz şekilde yönetilmesini ve acil yardım süreçlerinin gecikme yaşanmadan gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda havalimanları, yalnızca taşımacılık noktaları değil; aynı zamanda karar alma, koordinasyon, depolama ve dağıtım süreçlerinin merkezileştiği afet lojistiği üsleri olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada havalimanlarının afet yönetimi kapsamındaki rolü ele alınmakta; altyapı kapasitesi, acil durum planlaması, paydaş yönetimi, insani yardım lojistiği ve uluslararası iş birlikleri çerçevesinde değerlendirmeler yapılmaktadır. Elde edilen bulgular, havalimanlarının afet süreçlerindeki stratejik önemini vurgulamakta ve mevcut kapasitenin güçlendirilmesine yönelik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Afet Yönetimi, Havalimanları, İnsani Yardım Lojistiği.

1.GİRİŞ

Son yıllarda doğal ve insan kaynaklı afetlerin sıklığında ve yıkıcılığında gözlemlenen artış, afet yönetimi süreçlerinin daha bütüncül, hızlı ve etkin biçimde ele alınmasını zorunlu hâle getirmiştir. Afetler yalnızca fiziksel altyapıyı değil; toplumsal yaşamı, ekonomik faaliyetleri ve kamu hizmetlerinin sürekliliğini de ciddi biçimde etkilemektedir. Bu nedenle afet yönetimi, afet öncesi hazırlık, afet anı müdahale ve afet sonrası iyileştirme aşamalarını kapsayan çok boyutlu bir yönetim süreci olarak ele alınmaktadır (Alexander, 2002; Coppola, 2015; Ergünay, 1996).

Afet yönetiminin en kritik bileşenlerinden biri afet lojistiğidir. Afet lojistiği; insani yardım malzemelerinin temini, depolanması, taşınması ve ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasını içeren, zaman baskısı ve belirsizlik koşulları altında yürütülen karmaşık bir süreçtir (Van Wassenhove, 2006). Türkiye'de afet yönetimi alanında yapılan çalışmalar, lojistik faaliyetlerde yaşanan koordinasyon ve altyapı sorunlarının, müdahale sürecinin etkinliğini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır (Altay & Green, 2006; AFAD, 2022; Gökçe, Özden & Demir, 2008). Afet sonrası özellikle ilk saatlerde ve günlerde yaşanan lojistik aksaklıklar, can kayıplarının artmasına ve yardım faaliyetlerinin gecikmesine neden olabilmektedir.

Ulaşım modları arasında hava taşımacılığı, özellikle zaman duyarlılığı yüksek operasyonlarda sağladığı hız, uzun mesafeleri kısa sürede aşabilme kabiliyeti ve coğrafi engellerden bağımsız hareket edebilme avantajlarıyla öne çıkmaktadır. Afet dönemlerinde kara ve demiryolu altyapısının zarar görmesi, yolların kapanması veya erişimin kısıtlanması gibi durumlar, hava taşımacılığını çoğu zaman en etkin hatta tek uygulanabilir alternatif hâline getirmektedir (Whybark, 2007; Tomasini & Van Wassenhove, 2009). Bu süreçte havalimanları, afet müdahalesinin sürekliliğini sağlayan stratejik lojistik düğümler olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, havalimanlarının afet yönetimi sürecindeki rolünü kavramsal bir çerçevede ele almak ve afet yönetimi literatürü doğrultusunda havalimanlarının altyapı kapasitesi, acil durum planlaması, paydaş yönetimi ve kurumlar arası koordinasyon açısından üstlendiği işlevleri değerlendirmektir. Çalışma kapsamında, havalimanlarının afet yönetimi süreçlerindeki stratejik önemi vurgulanmakta ve mevcut kapasitenin güçlendirilmesine yönelik değerlendirmeler sunulmaktadır.

2.AFET YÖNETİMİ KAVRAMI

Afet yönetimi, afetlerin yol açtığı can ve mal kayıplarını en aza indirmeyi, toplumsal ve ekonomik yaşam üzerindeki olumsuz etkileri azaltmayı ve afet sonrası normalleşme sürecini hızlandırmayı amaçlayan çok boyutlu ve bütünleşik bir yönetim süreci olarak

tanımlanmaktadır. Bu süreç, yalnızca afet sonrası müdahaleyi değil; afet öncesi risk azaltma ve hazırlık faaliyetleri ile afet sonrası iyileştirme ve yeniden yapılanma aşamalarını da kapsamaktadır (Alexander, 2002; Coppola, 2015).

Literatürde afet yönetimi genellikle dört temel aşama çerçevesinde ele alınmaktadır: zarar azaltma (mitigation), hazırlık (preparedness), müdahale (response) ve iyileştirme (recovery). Bu aşamalar birbirinden bağımsız değil; aksine sürekli etkileşim hâlinde olan ve döngüsel bir yapı arz eden süreçlerdir (Aitsi-Selmi vd., 2015). Afet yönetiminde başarı, bu aşamaların her birinin eşgüdüm içerisinde planlanmasına ve uygulanmasına bağlıdır.

Türkiye'de afet yönetimi anlayışı, özellikle 1999 Marmara Depremi sonrasında önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu süreçte, müdahale odaklı geleneksel yaklaşımın yerini risk temelli ve bütünleşik afet yönetimi anlayışı almaya başlamıştır (Şengün, Önder ve Yaman, 2023). Bu dönüşümün kurumsal yansıması olarak Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) kurulmuş ve ulusal düzeyde afet yönetimine ilişkin planlama ve koordinasyon faaliyetleri bu çatı altında toplanmıştır. Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP), afetlere müdahalede görev alacak kurum ve kuruluşların rol ve sorumluluklarını tanımlayan temel politika belgesi niteliğindedir (AFAD, 2022).

Afet yönetiminin etkinliği, büyük ölçüde afet lojistiği faaliyetlerinin başarısına bağlıdır. Afet lojistiği; insani yardım malzemelerinin temini, depolanması, taşınması ve dağıtımı süreçlerini kapsamakta olup, yüksek belirsizlik, zaman baskısı ve kaynak kısıtları altında yürütülmektedir (Van Wassenhove, 2006; Kovács & Spens, 2007). Bu nedenle afet lojistiği, klasik ticari lojistikten farklı olarak esneklik, hız ve koordinasyon gereksinimlerinin ön planda olduğu bir yapıya sahiptir.

Afet yönetimi sürecinde kamu kurumları, yerel yönetimler, silahlı kuvvetler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve uluslararası yardım kuruluşları gibi çok sayıda paydaş yer almaktadır. Bu çok aktörlü yapı, etkili bir koordinasyon ve iletişim mekanizmasının oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Literatürde, kurumlar arası koordinasyonun yetersizliği, afet müdahale süreçlerinde karşılaşılan temel sorunlardan biri olarak gösterilmektedir (Kapucu, 2006; Altay & Green, 2006). Bu bağlamda afet yönetimi, yalnızca teknik ve operasyonel bir faaliyet alanı değil; aynı zamanda yönetişim, liderlik ve organizasyonel kapasite boyutlarını da içeren stratejik bir yönetim alanı olarak değerlendirilmektedir.

Afet yönetimi, farklı disiplinleri ve paydaşları bir araya getiren, uzun vadeli planlama ile acil müdahale gerekliliklerini aynı çerçevede ele alan bütünleşik bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu

yaklaşımın etkin biçimde uygulanabilmesi, afetlere karşı dirençli sistemlerin oluşturulması ve afet sonrası süreçlerin sürdürülebilir şekilde yönetilmesi açısından kritik önem taşımaktadır.

3.AFET YÖNETİMİNDE HAVALİMANLARININ ROLÜ

Afet yönetimi sürecinde müdahale aşaması, özellikle afetin meydana gelmesini izleyen ilk 24 saat içinde gerçekleştirilen faaliyetler açısından kritik öneme sahiptir. Bu dönemde arama-kurtarma ekiplerinin hızlı biçimde afet bölgesine ulaştırılması, acil tıbbi tahliyelerin gerçekleştirilmesi ve insani yardım malzemelerinin sevki hayati nitelik taşımaktadır. Literatürde, bu zaman diliminin afet müdahalesinin etkinliğini belirleyen temel faktörlerden biri olduğu vurgulanmaktadır (Day, Melnyk & Larson, 2012).

Afet sonrası kara ulaşım altyapısının zarar görmesi veya erişimin kısıtlanması durumunda hava taşımacılığı, hız ve esneklik avantajları nedeniyle ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda havalimanları, afet bölgesine yönelik hava operasyonlarının yürütüldüğü stratejik giriş noktaları olarak işlev görmektedir. Havalimanları, yalnızca taşıma faaliyetlerinin değil; aynı zamanda yardım malzemelerinin geçici olarak depolandığı, ekiplerin organize edildiği ve operasyonların koordine edildiği lojistik merkezler olarak değerlendirilmektedir (Sheu, 2007).

Havalimanlarının afet yönetimindeki etkinliği, altyapı kapasitesi ve operasyonel sürekliliğe doğrudan bağlıdır. Pistlerin kullanılabilirliği, hava trafik yönetiminin sürekliliği ve yer hizmetleri kapasitesi, afet müdahalesinin başarısını belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu unsurların yetersizliği, hava operasyonlarında gecikmelere ve müdahale kapasitesinin azalmasına yol açabilmektedir (Ponomarov & Holcomb, 2009).

Türkiye bağlamında, havalimanlarının afet yönetimindeki rolü ülkenin afet riski yüksek coğrafi yapısı nedeniyle daha da önem kazanmaktadır. Türkiye Afet Müdahale Planı'nda hava ulaşımı, afet müdahalesinde destek çözüm ortakları arasında yer almakta; havalimanları ise ulusal ve uluslararası yardım faaliyetlerinin önemli giriş noktaları olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2022). Türkiye'de yaşanan büyük ölçekli afetler, havalimanlarının hızlı biçimde operasyonel hâle getirilmesinin müdahale sürecini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır (Kadıoğlu, 2022).

Havalimanları, afet yönetiminde özellikle ilk 24 saatlik kritik dönemde lojistik faaliyetlerin hızlandırılmasına ve koordinasyonun sağlanmasına önemli katkılar sunmaktadır. Afetlere karşı daha dirençli bir müdahale sisteminin oluşturulabilmesi için havalimanlarının afet senaryolarına dayalı planlama, altyapı güçlendirme ve koordinasyon kapasitesinin geliştirilmesi gerekmektedir.

4.PAYDAŞ YÖNETİMİ VE KURUMLAR ARASI KOORDİNASYON

Afet yönetimi sürecinde paydaşlar arası koordinasyon, müdahale kapasitesinin belirleyici bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Kamu kurumları, yerel yönetimler, havalimanı işletmecileri ve sivil toplum kuruluşları arasında açık bir iletişim ve görev paylaşımı, müdahale etkinliğini artırırken kaynak israfını azaltmaktadır (Kapucu, 2006). Literatürde, kurumlar arası eşgüdüm eksikliğinin afet müdahalelerini geciktirdiği ve operasyonel verimliliği düşürdüğü sıklıkla vurgulanmaktadır (Comfort, 2007).

Havalimanları özelinde ele alındığında, afet dönemlerinde farklı aktörler arasında koordinasyonun önemi daha da artmaktadır. Afet anında havalimanı işletmecileri, hava trafik kontrol birimleri, sivil ve askeri lojistik aktörler, insani yardım kuruluşları ve uluslararası organizasyonlar arasında etkin bir eşgüdüm mekanizması kurulmalıdır (Sheu, 2007). Bu eşgüdüm, hem lojistik akışların kontrolü hem de operasyonel süreklilik açısından önemli bir role sahiptir.

Türkiye'de bu koordinasyon yapısının somut bir örneği Kayseri Havalimanı'nda yaşanmaktadır. Kayseri Havalimanı'nda atıl durumdaki eski dış hatlar giden yolcu terminal binası, AFAD tarafından lojistik üs merkezine dönüştürülmek üzere tahsis edilmiştir. Bu dönüşümle planlanan lojistik üs, afetlere müdahale edecek personel ve malzemelerin çok kısa süre içinde (yaklaşık 30 dakika içinde) uçakla bölgeye sevk edilebilmesine imkân verecek şekilde tasarlanmaktadır; böylece paydaşlar arası hızlı koordinasyon kapasitesi artırılacaktır (Anadolu Ajansı, 23.10.2025). Bu örnek, havalimanı altyapılarının yalnızca ticari uçuşlar için değil aynı zamanda afet yönetim sisteminin bir parçası olarak paydaş koordinasyonuna katkı verdiğini göstermektedir.

Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP), afetlere müdahalede görev alacak kurumların rol ve sorumluluklarını belirleyerek koordinasyonun sağlanmasını amaçlamaktadır (AFAD, 2022). Ancak uygulamada, kurumlar arası bilgi paylaşımının güçlendirilmesi ve paydaş rollerinin netleştirilmesi gerekliliği literatürde güçlü şekilde vurgulanmaktadır (Ponomarov & Holcomb, 2009). Bu bağlamda, havalimanı temelli lojistik üslerin kurulması; paydaşlar arası iş birliği modellerinin geliştirilmesi için yeni bir çerçeve sunmaktadır.

Afet yönetiminde etkin paydaş yönetimi ve kurumlar arası koordinasyon, özellikle kritik altyapılar olan havalimanları gibi tesislerde, operasyonların hızlandırılması ve kaynakların etkin kullanımı açısından vazgeçilmezdir. Kayseri örneğinde olduğu gibi lojistik üslerin

kurulması, bu koordinasyonun pratikte uygulanabilirliğini artırmakta ve afet müdahale yapısını güçlendirmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, afet yönetimi sürecinde havalimanlarının üstlendiği rolü ele almıştır. Afet sonrası ilk 24 saatlik zaman diliminde arama-kurtarma faaliyetlerinin etkin biçimde yürütülmesi, insani yardım malzemelerinin hızlı sevki ve tıbbi tahliyelerin gerçekleştirilmesi, büyük ölçüde hava ulaşımının sürekliliğine bağlıdır. Bu bağlamda havalimanları, yalnızca birer ulaşım altyapısı değil; aynı zamanda afet lojistiği faaliyetlerinin planlandığı, koordine edildiği ve uygulamaya geçirildiği stratejik merkezler olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde, afet riski yüksek coğrafi yapısı ve özellikle Şubat 2023 depremi başta olmak üzere son yıllarda yaşanan büyük ölçekli afetler, havalimanlarının afet yönetimi sistemine entegrasyonunu zorunlu kılmaktadır. Kayseri Havalimanı'nda eski dış hatlar terminal binasının AFAD lojistik üssüne dönüştürülmesi örneği, havalimanı altyapılarının afet yönetimi amaçlı yeniden işlevlendirilmesine yönelik somut ve uygulanabilir bir model sunmaktadır. Bu tür uygulamalar, paydaşlar arası koordinasyonun güçlendirilmesine ve müdahale kapasitesinin artırılmasına katkı sağlamaktadır.

Elde edilen değerlendirmeler doğrultusunda, afet yönetiminde havalimanlarının etkinliğinin artırılmasına yönelik aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

- Havalimanlarının afet senaryolarına dayalı acil durum ve süreklilik planlarının düzenli olarak güncellenmesi,
- Pist, apron, terminal ve yakıt ikmal sistemlerinin afetlere karşı dayanıklılığının artırılması,
- Havalimanı işletmecileri, AFAD, sivil havacılık otoriteleri ve insani yardım kuruluşları arasında önceden tanımlanmış koordinasyon protokollerinin oluşturulması,
- Havalimanlarındaki terminal binalarının, afet lojistiği ve depo kapasitesi sağlayacak şekilde planlanması,
- Ulusal afet planları kapsamında havalimanlarının rolüne ilişkin uygulama temelli rehberlerin geliştirilmesi.

Sonuç olarak, havalimanlarının afet yönetimi sistemine entegre edilmesi, müdahale süreçlerinin hızlandırılması ve insani yardım faaliyetlerinin etkinliğinin artırılması stratejik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, hem ulusal afet yönetimi kapasitesinin

güçlendirilmesine hem de gelecekte yapılacak çalışmalara uygulamaya dönük bir yol haritası sunmaktadır.

KAYNAKÇA

AFAD (2022). *Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP)*. Ankara: AFAD.

Aitsi-Selmi, A., Egawa, S., Sasaki, H., Wannous, C., & Murray, V. (2015). The Sendai framework for disaster risk reduction: Renewing the global commitment to people's resilience, health, and well-being. *International journal of disaster risk science*, *6*(2), 164-176.

Alexander, D. E. (2002). *Principles of emergency planning and management*. Oxford University Press.

Alexander, D. E. (2002). *Principles of emergency planning and management*. oxford university press.

Altay, N., & Green III, W. G. (2006). OR/MS research in disaster operations management. *European journal of operational research*, *175*(1), 475-493.

Altay, N., & Green III, W. G. (2006). OR/MS research in disaster operations management. *European journal of operational research*, *175*(1), 475-493.

Anadolu Ajansı. (23.10.2025). https://www.aa.com.tr/tr/gundem/kayseride-eski-dis-hatlar-giden-yolcu-terminal-binasi-afadin-lojistik-ussu-olacak/3724593

Comfort, L. K. (2007). Crisis management in hindsight: Cognition, communication, coordination, and control. *Public administration review*, *67*, 189-197.

Coppola, D. (2006). *Introduction to international disaster management*. Elsevier.

Coppola, D. (2006). *Introduction to international disaster management*. Elsevier.

Day, J. M., Melnyk, S. A., Larson, P. D., Davis, E. W., & Whybark, D. C. (2012). Humanitarian and disaster relief supply chains: a matter of life and death. *Journal of Supply Chain Management, 48*(2), 21-36.

Ergünay, O., 1996, Afet Yönetimi Nedir? Nasıl Olmalıdır? Erzincan ve Dinar Deneyimlerinin Işığında Türkiye'nin Deprem Sorunlarına Çözüm Arayışları, TÜBİTAK Deprem Sempozyumu (Ankara) Bildiriler Kitabı, 263–272.

Gökçe, O., Özden, Ş., & Demir, A. (2008). Türkiye'de afetlerin mekansal ve istatistiksel dağılımı. *Afet Bilgileri Envanteri, Afet İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara*, *118*.

Kadıoğlu, M. (2022). *Afet yönetimi: Beklenilmeyeni beklemek, en kötüsünü yönetmek*. Marmara Belediyeler Birliği.

Kapucu, N. (2006). Interagency communication networks during emergencies: Boundary spanners in multiagency coordination. *The American review of public administration*, *36*(2), 207-225.

Kovács, G., & Spens, K. M. (2007). Humanitarian logistics in disaster relief operations. *International journal of physical distribution & logistics management*, *37*(2), 99-114.

Ponomarov, S. Y., & Holcomb, M. C. (2009). Understanding the concept of supply chain resilience. *The international journal of logistics management*, *20*(1), 124-143.

Sheu, J. B. (2007). An emergency logistics distribution approach for quick response to urgent relief demand in disasters. *Transportation research part E: logistics and transportation Review*, *43*(6), 687-709.

Şengün H., Önder Ö., Yaman, M. (2023). Afet Yönetimi ve Politikaları. Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

Tomasini, R. M., & Van Wassenhove, L. N. (2009). *Humanitarian logistics*. Palgrave Macmillan.

Van Wassenhove, L. N. (2006). Humanitarian aid logistics: supply chain management in high gear. *Journal of the Operational research Society*, *57*(5), 475-489.

Whybark, D. C. (2007). Issues in managing disaster relief inventories. *International journal of production economics*, *108*(1-2), 228-235.

KAPSAYICI LİDERLİK VE PSİKOLOJİK GÜVEN: KAVRAMSAL BİR MODEL ÖNERİSİ

Öğr. Gör. Seda ÇOLAK
Kayseri Üniversitesi/Sosyal Bilimler MYO,
sedacolak@kayseri.edu.tr - https://orcid.org/0000-0002-9575-132X

Doç. Dr. Yasemin KAYA
Kayseri Üniversitesi /Uygulamalı Bilimler Fakültesi,
ykaya@kayseri.edu.tr - https://orcid.org/0000-0003-3800-0244

ÖZET

Yüksek risk barındıran sektörlerde (havacılık, sağlık, enerji vb.) çalışanların karar süreçlerine katılabilmesi, açık iletişim sürdürebilmesi ve sorunları çekinmeden ifade edebilmesi, ancak güçlü bir psikolojik güven ortamıyla mümkün hâle gelmektedir. Kapsayıcı liderlik yaklaşımı, çalışanları değerli ve önemli bireyler olarak konumlandırarak onların aidiyet düzeylerini güçlendirmekte ve psikolojik güvenin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, kapsayıcı liderlik davranışlarının psikolojik güven üzerindeki etkisini kavramsal düzeyde incelemek ve literatüre dayalı bir model önerisi sunmaktır. Çalışmada öncelikle kapsayıcı liderliğin temel boyutları kuramsal temelleriyle ele alınmıştır. Daha sonra psikolojik güvenin iş yerindeki iletişim, hata yapabilme özgürlüğü, ekip içi dayanışma ve yenilikçi davranışlar üzerindeki belirleyici etkisi tartışılmıştır. Mevcut literatür, kapsayıcı liderliğin çalışanların kendilerini ifade etme davranışlarını artırdığını, belirsizlik ve risk içeren durumlarda bile ekip içinde güven duygusunu güçlendirdiğini göstermektedir. Bu doğrultuda önerilen model, kapsayıcı liderlik davranışlarının psikolojik güveni doğrudan ve olumlu yönde etkileyeceğini varsaymaktadır. Çalışma, liderlik yaklaşımlarına ilişkin güncel tartışmalara katkı sağlamayı ve özellikle insan odaklı yönetim anlayışının önemini vurgulamayı hedeflemektedir. Önerilen modelin gelecek araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlerle test edilmesi, hem teoriye hem de uygulamaya yönelik önemli sonuçlar ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kapsayıcı Liderlik, Psikolojik Güven, Model Önerisi.

1.GİRİŞ

Günümüz örgütleri, artan rekabet, belirsizlik ve karmaşık çalışma koşulları nedeniyle yalnızca teknik yeterliliklere değil, aynı zamanda çalışanların karar süreçlerine katılımını, açık iletişimi ve güven

temelli ilişkileri destekleyen yönetim anlayışlarına ihtiyaç duymaktadır. Özellikle havacılık, sağlık ve enerji gibi yüksek risk barındıran sektörlerde, çalışanların fikirlerini çekinmeden ifade edebilmeleri, hataları öğrenme fırsatı olarak değerlendirebilmeleri ve ekip içinde güven duygusunu sürdürebilmeleri örgütsel etkinlik açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda liderlik yaklaşımlarının, yalnızca görev ve performans odaklı değil; insan merkezli ve kapsayıcı bir perspektifle ele alınması gerekliliği giderek daha fazla vurgulanmaktadır.

Son yıllarda literatürde öne çıkan kapsayıcı liderlik yaklaşımı, çalışanları örgütün pasif unsurları olarak değil, değerli ve aktif paydaşlar olarak konumlandıran bir liderlik anlayışını temsil etmektedir. Kapsayıcı liderler; çalışanların görüşlerini dikkate alan, farklılıkları kabul eden, ulaşılabilir ve destekleyici bir tutum sergileyerek örgüt içinde aidiyet ve güven duygusunun gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bu liderlik anlayışının, çalışanların kişilerarası risk almaktan çekinmedikleri ve kendilerini psikolojik olarak güvende hissettikleri bir çalışma ortamını desteklediği ifade edilmektedir (Randel et al., 2018; Shore et al., 2011).

Psikolojik güven ise çalışanların fikirlerini ifade ederken, soru sorarken ya da hata yapma olasılığı bulunan durumlarda olumsuz sonuçlarla karşılaşmayacaklarına ilişkin paylaşılan algıyı ifade etmektedir. Psikolojik güvenin yüksek olduğu örgütlerde açık iletişim, çalışan sesliliği, yenilikçi davranışlar ve örgütsel öğrenme daha kolay ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle psikolojik güven, çağdaş örgütlerde sürdürülebilir başarı ve etkinlik açısından temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Detert & Edmondson, 2011; May, Gilson & Harter, 2004).

Bu çalışmanın amacı, kapsayıcı liderlik ile psikolojik güven arasındaki ilişkiyi kavramsal düzeyde ele almak ve literatüre dayalı bir model önerisi sunmaktır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle kapsayıcı liderlik ve psikolojik güven kavramları kuramsal çerçevede incelenmiş, ardından bu iki değişken arasındaki ilişki literatür bulguları ışığında tartışılmıştır. Son olarak, kapsayıcı liderlik davranışlarının psikolojik güveni desteklediği varsayımına dayanan kavramsal bir model önerilmiştir.

2.KAPSAYICI LİDERLİK

Günümüz örgütleri, artan belirsizlik düzeyi, karmaşık görev yapıları ve yüksek risk içeren çalışma ortamları nedeniyle, çalışanların yalnızca görevlerini yerine getirmesini değil; aynı zamanda karar süreçlerine aktif biçimde katılım göstermesini, fikirlerini açıkça ifade edebilmesini ve örgütsel süreçlere gönüllü katkı sunmasını gerektirmektedir. Bu gereklilik, geleneksel liderlik yaklaşımlarının ötesinde, insan odaklı ve güven temelli liderlik anlayışlarını ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda kapsayıcı liderlik, çalışanların örgüt içinde değerli ve önemli bireyler olarak konumlandırılmasını esas alan çağdaş bir liderlik yaklaşımı olarak öne çıkmaktadır (Ekşi, 2023).

Kapsayıcı liderlik, lider ile çalışanlar arasındaki ilişkiyi karşılıklı etkileşim, güven ve saygı temelinde ele alan bir yaklaşımdır. Hollander (2012), kapsayıcı liderliği lider–takipçi ilişkisine dayalı dinamik bir

süreç olarak tanımlamakta ve bu sürecin merkezinde karşılıklı değer tanıma ve adil davranışın yer aldığını vurgulamaktadır. Yazara göre kapsayıcı liderler; çalışanlarını dinleyen, onların görüşlerini önemseyen ve katkılarını görünür kılan bir tutum sergileyerek çalışanlarda "örgüt içinde değer görüyorum" algısını güçlendirmektedir. Bu algı, çalışanların örgütsel süreçlere daha aktif katılım göstermelerini ve sorumluluk almaya istekli olmalarını desteklemektedir.

Sürücü ve Maslakçı (2021) tarafından Türkçeye uyarlanan kapsayıcı liderlik ölçeği, Carmeli, Reiter-Palmon ve Ziv (2010) tarafından geliştirilen özgün yapı temel alınarak üç boyutlu bir yapı şeklinde ele alınmaktadır. Bu boyutlar açıklık, uygunluk ve ulaşılabilirlik olarak tanımlanmaktadır. Açıklık boyutu, liderin yeni fikirlere, farklı bakış açılarına ve iş süreçlerini geliştirmeye yönelik önerilere açık olmasını ifade etmektedir. Uygunluk (hazır olma) boyutu, liderin çalışanların sorunlarını dinlemeye istekli olması, profesyonel konularda destek sunması ve ekip içinde "takımın bir parçası" olarak algılanmasını kapsamaktadır. Ulaşılabilirlik boyutu ise liderin çalışanları sorunlar ortaya çıktığında kendisine danışmaya teşvik etmesi ve bu sorunları birlikte ele almaya açık bir tutum sergilemesiyle ilişkilidir. Bu üç boyut, liderin çalışanlarla kurduğu etkileşimde destekleyici, erişilebilir ve güven verici bir iklim oluşturmasını sağlayarak kapsayıcı liderliğin davranışsal çerçevesini oluşturmaktadır.

3. PSİKOLOJİK GÜVEN

Psikolojik güven, çalışanların iş ortamında fikirlerini ifade ederken, soru sorarken ya da hata yapma ihtimali bulunan durumlarda olumsuz sonuçlarla karşılaşmayacaklarına ilişkin paylaşılan algıyı ifade etmektedir. Kavram ilk olarak Edmondson (1999) tarafından, ekip üyelerinin kişilerarası risk almaktan çekinmedikleri ve kendilerini psikolojik olarak güvende hissettikleri bir çalışma iklimi olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda psikolojik güven, bireysel bir kişilik özelliğinden ziyade ekip ve örgüt düzeyinde şekillenen algısal bir yapı niteliği taşımaktadır.

Psikolojik güven ortamının var olduğu örgütlerde çalışanlar, mevcut uygulamaları sorgulayabilmekte, fikir ve önerilerini açıkça dile getirebilmekte ve öğrenme süreçlerine aktif biçimde katılabilmektedir. Özellikle belirsizlik ve risk içeren çalışma ortamlarında psikolojik güven, çalışanların hatalardan öğrenme davranışlarını destekleyen temel bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Nembhard ve Edmondson (2006), psikolojik güvenin çalışanların katkı sunma istekliliğini artırdığını ve ekip içi öğrenmeyi kolaylaştırdığını vurgulamaktadır.

Psikolojik güven, bireysel bir özellikten ziyade ekip ve örgüt düzeyinde gelişen algısal bir yapı olup, çalışanların açık iletişim kurabilmelerini, hata yapabilmelerini ve karşılıklı saygıya dayalı etkileşim içinde bulunmalarını mümkün kılmaktadır. Bu kapsamda psikolojik güven; açık iletişim, hata yapabilme ve hatalardan öğrenme özgürlüğü ile kişilerarası saygı ve kabul çerçevesinde ele alınmaktadır (Frazier et al., 2017). Açık iletişim, çalışanların fikirlerini ve eleştirilerini çekinmeden dile getirebilmelerini ifade ederken; hata yapabilme özgürlüğü, hataların cezalandırılmak yerine öğrenme

fırsatı olarak değerlendirilmesini kapsamaktadır. Karşılıklı saygı ve kabul ise çalışanların ekip içinde değer gördüklerini ve dışlanma korkusu yaşamadan katkı sunabildiklerini hissetmelerine işaret etmektedir. Bu unsurların bir arada var olduğu çalışma ortamlarında psikolojik güven, yenilikçi davranışların, çalışan sesliliğinin ve örgütsel öğrenmenin ortaya çıkmasında bir ön koşul olarak değerlendirilmektedir (Edmondson, 1999; Frazier et al., 2017; Carmeli, Reiter-Palmon & Ziv, 2010).

4. DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİ

Carmeli, Reiter-Palmon ve Ziv (2010), kapsayıcı liderliğin çalışan davranışlarını psikolojik güven aracılığıyla etkilediğini göstermektedir. Araştırmada liderin açık, ulaşılabilir ve destekleyici bir tutum sergilemesi, çalışanlarda hata yapmaktan çekinmeme, fikirlerini özgürce ifade edebilme ve ekip içinde kabul görme hissini geliştirmektedir. Bu psikolojik güven ortamı, çalışanların yaratıcı süreçlere daha istekli şekilde katılmalarına ve risk almaya yönelik davranışlar göstermelerine zemin hazırlamaktadır. Çalışmanın bulguları, kapsayıcı liderliğin çalışan çıktıları üzerindeki etkisinin büyük ölçüde psikolojik güven mekanizması üzerinden işlediğini ve güven temelli ilişkilerin yenilikçi katılımı artırdığını göstermesi bakımından literatüre önemli katkı sunmaktadır.

Hollander (2012), kapsayıcı liderliği lider–takipçi ilişkisine dayanan karşılıklı bir süreç olarak ele almakta ve bu ilişkinin temelinde güven, saygı ve karşılıklı değer tanımanın bulunduğunu vurgulamaktadır. Kapsayıcı liderler; çalışanlarını dinleyen, katkılarını tanıyan ve adil davranan bireyler olarak, çalışanlarda "örgüt içinde değer görüyorum" algısını güçlendirmektedir. Hollander'ın yaklaşımı, kapsayıcı liderliği yalnızca bir yönetim tarzı olarak değil; çalışanların kendilerini yetkin, etkili ve örgütün anlamlı bir parçası olarak hissetmelerini sağlayan bir ilişki dinamiği olarak konumlandırmaktadır.

Kapsayıcı liderlik ile çalışan çıktıları arasındaki ilişkiyi inceleyen Erkal (2023), kapsayıcı liderlerin çalışanlara eşit fırsatlar sunan, görüşlerini dikkate alan ve ulaşılabilir bir yaklaşım benimsemesinin yenilikçi iş davranışlarını artırdığını; bu davranışların da çalışan performansını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Çalışmada, kapsayıcı liderliğin hem performans hem de yenilikçi davranışlar üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin bulunduğu, ayrıca yenilikçi iş davranışlarının bu ilişkide kısmi aracılık rolü üstlendiği belirlenmiştir. Bu bulgular, kapsayıcı liderliğin destekleyici ve açık yapısının örgütsel sonuçları iyileştirdiğini göstermektedir.

Özdemir ve arkadaşlarının (2023) çalışması, kapsayıcı liderlik davranışlarının örgütlerde aidiyet, güven, iş tatmini, örgütsel bağlılık ve etkililik gibi olumlu çıktıları anlamlı biçimde artırdığını ortaya koymaktadır. Araştırmada kapsayıcı liderlerin farklılıkları kabul eden, çalışanlara adil yaklaşan, onları kararlara dahil eden ve ulaşılabilir bir iletişim tarzı benimseyen yönetim biçimlerinin; çalışan motivasyonunu, psikolojik iyilik hâlini ve performansı güçlendirdiği vurgulanmaktadır. Çalışma ayrıca

kapsayıcı liderliğin, özellikle farklı kültürel ve kişisel özelliklere sahip çalışanların örgüte uyumunu kolaylaştırdığını ve örgüt içinde daha kapsayıcı, güven temelli bir iklim yarattığını göstermektedir.

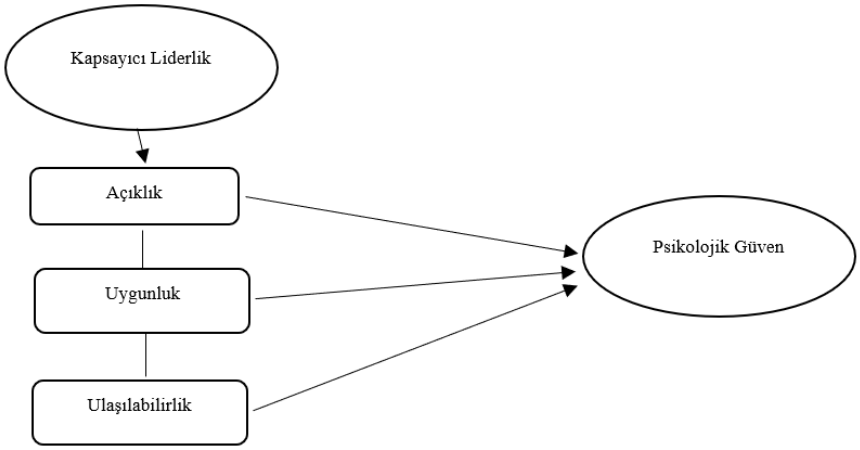
5.MODEL ÖNERİSİ

Bu çalışma, kapsayıcı liderlik ile psikolojik güven arasındaki ilişkiyi kavramsal bir çerçeve içerisinde ele alarak, liderlik davranışlarının örgütlerde güven temelli bir çalışma ikliminin oluşumundaki rolünü bütüncül biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Literatürde kapsayıcı liderlik davranışlarının çalışanların kendilerini ifade edebilmelerini, fikirlerini paylaşabilmelerini ve örgüt içinde değerli hissetmelerini desteklediği vurgulanmaktadır (Hollander, 2012; Carmeli, Reiter-Palmon & Ziv, 2010). Öte yandan psikolojik güvenin, çalışanların kişilerarası risk almaktan çekinmedikleri, açık iletişimi sürdürebildikleri ve öğrenme davranışlarını sergileyebildikleri bir çalışma ortamının temel belirleyicilerinden biri olduğu ifade edilmektedir (Edmondson, 1999; Nembhard & Edmondson, 2006). Ancak kapsayıcı liderlik davranışlarının psikolojik güvenle olan ilişkisini bütüncül biçimde ele alan kavramsal modellerin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, kapsayıcı liderlik davranışlarının psikolojik güveni doğrudan ve olumlu yönde desteklediği varsayımına dayanan bir kavramsal model önerilmektedir.

Önerilen kavramsal modelde kapsayıcı liderlik, örgüt içinde güven temelli bir etkileşim ortamını destekleyen temel bir liderlik yaklaşımı olarak ele alınmaktadır. Liderlerin çalışanlara açık, adil ve destekleyici biçimde yaklaşmasının; çalışanların görüşlerini ifade etmelerini, örgütsel süreçlere katılım göstermelerini ve kişilerarası risk almaktan kaçınmamalarını teşvik ettiği belirtilmektedir (Detert & Burris, 2007; Liang, Farh & Farh, 2012). Psikolojik güven ise bu etkileşim ortamının algısal bir çıktısı olarak modelde konumlandırılmakta; çalışan sesliliği, yenilikçi davranışlar ve örgütsel öğrenme üzerinde belirleyici bir rol üstlendiği vurgulanmaktadır (Baer & Frese, 2003; Frazier et al., 2017; Newman, Donohue & Eva, 2017). Bu doğrultuda önerilen model, kapsayıcı liderlik davranışlarının psikolojik güveni olumlu yönde desteklediği varsayımına dayanmaktadır.

Bu çalışma kapsamında geliştirilen kavramsal model, kapsayıcı liderlik davranışlarının çalışanların psikolojik güven algılarını desteklediğini varsayan bir çerçeve sunmaktadır. Modelde kapsayıcı liderlik, örgüt içinde güven temelli bir etkileşim ortamının oluşumunu destekleyen temel değişken olarak ele alınmakta; psikolojik güven ise bu liderlik yaklaşımının algısal çıktısı olarak konumlandırılmaktadır.

Şekil 1.Kavramsal Model

Önerilen kavramsal model, kapsayıcı liderlik ile psikolojik güven arasındaki varsayılan ilişkiyi bütüncül biçimde göstermek amacıyla Şekil 1'de sunulmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, kapsayıcı liderlik ile psikolojik güven arasındaki ilişkiyi kavramsal bir çerçeve içerisinde ele alarak, liderlik davranışlarının örgütlerde güven temelli bir çalışma ikliminin oluşumundaki rolünü ortaya koymayı amaçlamıştır. Literatür incelemesi, kapsayıcı liderlik davranışlarının çalışanların kendilerini ifade edebilmelerini, örgütsel süreçlere katılım göstermelerini ve ekip içinde değerli hissetmelerini desteklediğini; psikolojik güvenin ise bu tür davranışların sürdürülebilir hâle gelmesinde önemli bir mekanizma olduğunu göstermektedir.

Çalışma kapsamında önerilen kavramsal model, kapsayıcı liderlik davranışlarının çalışanların psikolojik güven algılarını desteklediği varsayımına dayanmaktadır. Modelde kapsayıcı liderlik, örgüt içinde güven temelli etkileşim ortamının oluşumunu kolaylaştıran bir liderlik yaklaşımı olarak ele alınmakta; psikolojik güven ise bu yaklaşımın çalışanlar tarafından algılanan çıktısı olarak konumlandırılmaktadır. Bu çerçevede, kapsayıcı ve destekleyici lider davranışlarının yaygın olduğu örgütlerde çalışanların kişilerarası risk almaktan kaçınmadıkları, açık iletişim kurabildikleri ve öğrenme odaklı davranışlar sergileyebildikleri ifade edilmektedir (Edmondson & Lei, 2014; Kahn, 1990).

Bu çalışmanın temel katkısı, kapsayıcı liderlik ile psikolojik güven arasındaki ilişkiyi bütüncül bir bakış açısıyla ele alarak literatüre kavramsal bir model önermesidir. Liderlik davranışları ile güven temelli algıların birlikte değerlendirilmesi, örgütlerde öğrenme, katılım ve yenilikçilik süreçlerinin daha iyi anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Özellikle bu iki değişkeni doğrudan ilişkilendiren çalışmaların

sınırlı olduğu dikkate alındığında, önerilen modelin ileride yapılacak nicel ve nitel araştırmalar için önemli düzeyde katkı sunması beklenmektedir

Uygulama açısından değerlendirildiğinde, çalışmanın bulguları yöneticilere ve liderlere, güven temelli bir çalışma ortamının oluşturulmasında kapsayıcı liderlik davranışlarının önemini göstermektedir. Çalışanların görüşlerini dikkate alan, ulaşılabilir ve destekleyici liderlik yaklaşımlarının benimsenmesi, örgütlerde psikolojik güveni güçlendirerek yenilikçilik, öğrenme ve sürdürülebilir performans açısından olumlu sonuçlar doğurabilecektir.

KAYNAKÇA

Baer, M., & Frese, M. (2003). Innovation is not enough: Climates for initiative and psychological safety, process innovations, and firm performance. *Journal of Organizational Behavior*, 24(1), 45–68.

Carmeli, A., Reiter-Palmon, R., & Ziv, E. (2010). Inclusive leadership and employee involvement in creative tasks in the workplace: The mediating role of psychological safety. *Creativity Research Journal*, 22(3), 250-260.

Detert, J. R., & Burris, E. R. (2007). Leadership behavior and employee voice: Is the door really open? *Academy of Management Journal*, 50(4), 869–884.

Detert, J. R., & Edmondson, A. C. (2011). Implicit voice theories: Taken-for-granted rules of self-censorship at work. *Academy of Management Journal*, 54(3), 461-488.

Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350-383.

Edmondson, A. C., & Lei, Z. (2014). Psychological safety: The history, renaissance, and future of an interpersonal construct. *Annu. Rev. Organ. Psychol. Organ. Behav.*, 1(1), 23-43.

Ekşi, G. G. (2023). Kapsayıcı Liderlik. *Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies*, 3(1), 31-40.

Erkal, P. (2023). Kapsayıcı Liderliğin Çalışan Performansı Üzerine Etkisi: Yenilikçi İş Davranışlarının Aracı Rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* 19(4), 822-843.

Frazier, M. L., Fainshmidt, S., Klinger, R. L., Pezeshkan, A., & Vracheva, V. (2017). Psychological safety: A meta-analytic review and extension. *Personnel Psychology*, 70(1), 113-165.

Hollander, E. (2012). Inclusive leadership: The essential leader-follower relationship. *Routledge.*

Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of management journal*, 33(4), 692-724.

Liang, J., Farh, C. I. C., & Farh, J. L. (2012).Psychological antecedents of promotive and prohibitive voice: A two-wave examination. *Academy of Management Journal*, 55(1), 71–92.

May, D. R., Gilson, R. L., & Harter, L. M. (2004). The psychological conditions of meaningfulness, safety and availability and the engagement of the human spirit at work. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77(1), 11-37.

Nembhard, I. M., & Edmondson, A. C. (2006). Making it safe: The effects of leader inclusiveness and professional status on psychological safety and improvement efforts in health care teams. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 27(7), 941-966.

Newman, A., Donohue, R., & Eva, N. (2017). Psychological safety: A systematic review of the literature. *Human Resource Management Review*, 27(3), 521–535.

Özdemir, N. D., Umut, İ., & Özdemir, İ. T. (2023). Eğitimde Kapsayıcı Liderlik. *Alanyazın*, 4(2), 187-196.

Randel, A. E., Galvin, B. M., Shore, L. M., Ehrhart, K. H., Chung, B. G., Dean, M. A., & Kedharnath, U. (2018). Inclusive leadership: Realizing positive outcomes through belongingness and being valued for uniqueness. *Human resource management review*, 28(2), 190-203.

Shore, L. M., Randel, A. E., Chung, B. G., Dean, M. A., Holcombe Ehrhart, K., & Singh, G. (2011). Inclusion and diversity in work groups: A review and model for future research. *Journal of management*, 37(4), 1262-1289.

Sürücü, L., & Maslakçı, A. (2021). Kapsayıcı Liderlik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22(2), 201-215.

ERGENLİK DÖNEMİNDE YEME BOZUKLUKLARI: RİSK FAKTÖRLERİ VE PSİKOSOSYAL DİNAMİKLER

Öğr. Gör. Dr. Yasemin ÇAKIR
Giresun Üniversitesi
yasemin.cakir@giresun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1940-4406

Doç. Dr. Nurullah ÇALIŞ
Giresun Üniversitesi
nurullah.calis@giresun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9958-5525

ÖZET

Ergenlik dönemi, biyolojik, bilişsel ve psikososyal değişimlerin yoğun biçimde yaşandığı; beden algısı, benlik gelişimi ve kimlik yapılanmasının ön plana çıktığı kritik bir gelişim evresidir. Bu dönemde ortaya çıkan yeme bozuklukları, yalnızca beslenme davranışlarına ilişkin sorunlar olarak değil, çok boyutlu psikososyal süreçlerin bir yansıması olarak ele alınmaktadır. Ergenlerde yeme bozukluklarının gelişiminde bireysel, ailesel ve sosyokültürel etmenlerin etkileşim içinde olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, ergenlik döneminde yeme bozukluklarının ortaya çıkışında etkili olan risk faktörlerini ve ilişkili psikososyal dinamikleri kuramsal bir çerçevede incelemektir. Derleme niteliğindeki bu çalışmada; beden algısı, benlik saygısı, mükemmeliyetçilik, duygu düzenleme güçlükleri, aile ilişkileri, akran etkisi ve medya temelli ideal beden algısı gibi değişkenler ele alınmıştır. İncelenen alan yazın, özellikle olumsuz beden algısı ve düşük benlik saygısının yeme bozukluklarıyla güçlü biçimde ilişkili olduğunu; aile tutumları ve akran ilişkilerinin bu süreçte hem risk hem de koruyucu rol üstlenebildiğini göstermektedir. Bununla birlikte sosyokültürel etkenler ve medyada sunulan ideal beden imgelerinin, ergenlerin yeme davranışları üzerindeki etkisi belirginleşmektedir. Bu bağlamda ergenlik döneminde yeme bozukluklarının psikososyal dinamikler çerçevesinde ele alınması, hem erken risk süreçlerinin anlaşılması hem de ruh sağlığı alanında geliştirilecek önleyici yaklaşımların kuramsal olarak temellendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, ergenlik döneminde yeme bozukluklarının tek bir nedene indirgenemeyecek, bireysel, ilişkisel ve sosyokültürel etmenlerin etkileşimiyle şekillenen çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, önleme ve müdahale çalışmalarında risk faktörlerinin yanı sıra koruyucu psikososyal kaynakları da merkeze alan bütüncül yaklaşımların önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın, ruh sağlığı alanında ergenlere yönelik koruyucu ve önleyici uygulamaların kavramsal çerçevesinin güçlendirilmesine katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, yeme bozuklukları, psikososyal risk faktörleri, beden algısı.

EATING DISORDERS IN ADOLESCENCE: RISK FACTORS AND PSYCHOSOCIAL DYNAMICS

Lect. Dr. Yasemin ÇAKIR
Giresun University
yasemin.cakir@giresun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1940-4406

Assoc. Prof. Dr. Nurullah ÇALIŞ
Giresun University
nurullah.calis@giresun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9958-5525

ABSTRACT

Adolescence is a critical developmental period characterized by intense biological, cognitive, and psychosocial changes, during which body image, self-concept, and identity formation become particularly salient. Eating disorders emerging during this period should be understood not merely as disturbances in eating behaviors, but as manifestations of complex and multidimensional psychosocial processes. The development of eating disorders in adolescents is shaped by the interaction of individual, familial, and sociocultural factors.

The aim of this study is to examine the risk factors and associated psychosocial dynamics contributing to the emergence of eating disorders during adolescence within a theoretical framework. As a narrative review, the study addresses variables such as body image, self-esteem, perfectionism, difficulties in emotion regulation, family relationships, peer influence, and media-driven ideals of the "ideal body." The reviewed literature indicates that negative body image and low self-esteem are strongly associated with eating disorders in adolescence, while family attitudes and peer relationships may function as both risk and protective factors in this process. Moreover, sociocultural pressures and idealized body representations promoted by the media increasingly influence adolescents' eating behaviors. In this context, examining eating disorders during adolescence within a psychosocial dynamics framework is important both for understanding early risk processes and for providing a theoretical foundation for preventive approaches to be developed in the field of mental health.

In conclusion, the emergence of eating disorders during adolescence can be explained by the reciprocal interaction of individual, relational, and sociocultural processes. This highlights the need for prevention and intervention approaches to be addressed within a holistic mental health perspective that incorporates protective psychosocial factors rather than focusing solely on risks. The present study is expected to contribute to the development of preventive and protective practices in the field of adolescent mental health.

Keywords: Adolescence, eating disorders, psychosocial risk factors, body image.

1. GİRİŞ

Ergenlik dönemi, bireyin bedensel, duygusal ve sosyal alanlarda hızlı değişimler yaşadığı; bu değişimlerin kendilik algısı ve günlük davranış örüntüleri üzerinde belirgin etkiler yarattığı bir gelişim evresidir. Bu süreçte bedenle kurulan ilişkinin dönüşmesi, fiziksel görünüme yönelik farkındalığın artması ve sosyal onaya duyarlılığın artması, ergenlerin kendilerini değerlendirme biçimlerini önemli ölçüde etkilemektedir (Steinberg, 2014; Yavuzer, 2014; İnanç vd., 2013). Bu durum, yeme davranışlarının bazı ergenler için kırılgan bir alan hâline gelmesine zemin hazırlayabilmektedir.

Yeme bozuklukları, bu bağlamda yalnızca yeme miktarı ya da biçimiyle sınırlı sorunlar olarak değil, beden algısı, benlik saygısı, duygu düzenleme süreçleri ve kişilerarası ilişkilerle yakından ilişkili çok boyutlu psikososyal örüntüler olarak ele alınmaktadır (Fairburn, 2008). Özellikle ergenlik döneminde ortaya çıkan yeme bozuklukları, bireyin psikolojik iyi oluşunu ve sosyal uyumunu olumsuz yönde etkileyerek gelişimsel süreci sekteye uğratabilmektedir (American Psychiatric Association [APA], 2022).

Alan yazın, ergenlik döneminde yeme bozukluklarının ortaya çıkışında yalnızca bireysel özelliklerin değil, aile ilişkileri, akran etkileşimleri ve içinde bulunulan sosyokültürel bağlamın birlikte etkili olduğunu göstermektedir. Bu süreçte olumsuz beden algısı, düşük benlik saygısı, duygu düzenleme güçlükleri ve mükemmeliyetçilik gibi bireysel özellikler, ebeveyn tutumları, akran baskısı ve medyada sunulan ideal beden imgeleriyle etkileşime girerek yeme bozuklukları açısından önemli bir risk zemini oluşturabilmektedir (Culbert, Racine ve Klump, 2015). Bu çerçevede yeme bozukluklarının, tek bir nedene indirgenemediği, bireysel, ilişkisel ve sosyokültürel süreçlerin etkileşimiyle şekillenen karmaşık bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, ergenlik döneminde yeme bozukluklarının gelişiminde etkili olan risk faktörlerini psikososyal bir perspektiften incelemek ve ruh sağlığı alanında önleyici ve koruyucu çalışmalara yönelik çıkarımlar sunmaktır.

2. ERGENLİK DÖNEMİNDE YEME BOZUKLUKLARINA GENEL BAKIŞ

Yeme bozuklukları, bireyin yeme davranışında, beden algısında ve kilo kontrolüne ilişkin düşünce, duygu ve tutumlarında belirgin bozulmalarla seyreden psikopatolojik durumlar olarak tanımlanmaktadır (APA, 2022). Ergenlik döneminde en sık karşılaşılan yeme bozuklukları arasında anoreksiya nervoza, bulimiya nervoza ve tıkınırcasına yeme bozukluğu yer almaktadır. Ergenlik döneminde ortaya çıkan yeme bozuklukları, bu dönemin gelişimsel özellikleri nedeniyle kendine özgü klinik özellikler sergileyebilmektedir (Hoek ve van Hoeken, 2003).

Ergenlikte görülen yeme bozukluklarının ayırt edici yönü, biyolojik değişimlerin, psikososyal gelişim süreçlerinin ve çevresel etkilerin iç içe geçtiği bir dönemde ortaya çıkmalarıdır. Bedensel değişimlere uyum sağlama güçlüğü, artan sosyal karşılaştırmalar ve benlik algısının yeniden yapılandığı bu süreçte, beden ve yeme davranışı ergen için önemli bir düzenleme alanına dönüşebilmektedir (Culbert, Racine ve Klump, 2015). Bu bağlamda yeme davranışı, bazı ergenler için kontrol sağlama, duygusal sıkıntıyı azaltma ya da içsel çatışmalarla baş etme işlevi üstlenebilmektedir. Dolayısıyla ergenlik dönemindeki yeme bozuklukları, çoğu zaman yalnızca fiziksel belirtiler üzerinden değil, bireyin duygusal yaşantıları, baş etme stratejileri ve

ilişkisel bağlamı dikkate alınarak değerlendirilmesi gereken karmaşık psikososyal örüntüler olarak ele alınmaktadır (Fairburn, 2008).

3. ERGENLİK DÖNEMİNDE YEME BOZUKLUKLARI İÇİN RİSK FAKTÖRLERİ

3.1. Beden Algısı ve Benlik Saygısı

Ergenlik döneminde beden algısı, bireyin kendini değerlendirme biçiminde önemli bir ölçüt hâline gelmekte ve benlik saygısını doğrudan etkileyen bir unsur olarak işlev görmektedir. Bu dönemde bedene ilişkin değerlendirmeler yalnızca fiziksel görünümle sınırlı kalmamakta, bireyin kendini yeterli, kabul edilebilir ve değerli hissetme biçimini de etkilemektedir (Steinberg, 2014). Bu nedenle beden algısında yaşanan olumsuzluklar, ergenin genel psikolojik işleyişi üzerinde belirleyici olabilmektedir.

Alan yazın, beden memnuniyetsizliği ile düşük benlik saygısı arasındaki ilişkinin, yeme bozukluklarının gelişiminde kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Düşük benlik saygısına sahip ergenlerde, bedene yönelik olumsuz değerlendirmelerin daha yoğun yaşandığı, bu durumun da yeme davranışları üzerinde aşırı kontrol, kısıtlama ya da telafi edici davranışlara yönelimi artırabildiği bildirilmektedir (Mitchison ve Hay, 2014; Yang, Kim ve Yoon, 2010). Bu süreçte beden, yalnızca fiziksel bir özellik değil, benlik değerinin düzenlendiği bir alan hâline gelebilmektedir.

Özellikle benlik saygısının dış görünüşe ve kilo kontrolüne koşullandığı durumlarda, ergenin psikolojik kırılganlığı artmakta ve yeme bozuklukları açısından risk belirginleşmektedir. Fairburn'a (2008) göre, kendilik değerinin bedensel ölçütlere dayandırılması, yeme bozukluklarının sürdürülmesinde merkezi bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda beden algısı ve benlik saygısı, ergenlik döneminde yeme bozukluklarının ortaya çıkışı ve devamlılığı açısından birbirini besleyen temel risk alanları olarak değerlendirilmektedir.

3.2. Duygu Düzenleme Güçlükleri ve Mükemmeliyetçilik

Ergenlik döneminde duygusal tepkilerin yoğunluğu artarken, bu duygularla baş etmeye yönelik düzenleme becerileri henüz tam olarak olgunlaşmamıştır. Bu durum, ergenlerin stres, kaygı ve olumsuz duygulanımla baş ederken işlevsel olmayan stratejilere yönelme olasılığını artırabilmektedir (Silk, Steinberg ve Morris, 2003). Yeme davranışı, bazı ergenler için bu süreçte duygusal gerilimi azaltan ya da olumsuz duyguları bastıran bir düzenleme aracı işlevi görebilmektedir (Lavender vd., 2015).

Duygu düzenleme güçlüklerine eşlik eden mükemmeliyetçilik eğilimleri ise yeme bozuklukları açısından ayrı bir risk alanı oluşturmaktadır. Özellikle anoreksiya nervoza ile güçlü biçimde ilişkilendirilen mükemmeliyetçilik, ergenin kendisine yönelik katı standartlar geliştirmesi ve hata yapmaya karşı düşük tolerans göstermesiyle karakterizedir (Bardone-Cone vd., 2007). Bu süreçte beden ve yeme davranışı, yüksek denetim beklentilerinin yöneltildiği bir alan hâline gelebilmekte, kilo ve beslenme üzerinden kontrol sağlama çabaları ortaya çıkabilmektedir. Duygu düzenleme güçlükleri ile mükemmeliyetçilik bu yönleriyle, ergenlik döneminde yeme bozukluklarının gelişiminde birbirini besleyen psikolojik süreçler olarak değerlendirilebilir.

3.3. Aile İlişkileri ve Ebeveyn Tutumları

Aile ilişkileri, ergenin duygusal düzenleme biçimlerinin, özerklik gelişiminin ve kendilik algısının şekillenmesinde önemli bir bağlam oluşturmaktadır. Ergenlik döneminde bireyin bağımsızlaşma ihtiyacı artarken, ebeveyn tutumlarının bu sürece nasıl eşlik ettiği belirleyici olabilmektedir. Aşırı kontrolcü, eleştirel ya da duygusal olarak mesafeli ebeveyn yaklaşımlarının, ergenin kendini ifade etme ve özerklik geliştirme çabalarını zorlaştırabildiği, bu durumun da psikolojik gerilimleri artırabildiği bildirilmektedir (Minuchin, Rosman ve Baker, 2009; Tozzi vd., 2003). Özellikle sınırların katı olduğu ya da duygusal paylaşımın sınırlı kaldığı ailelerde, beden ve yeme davranışı ergenin kendine ait bir düzenleme alanı hâline gelebilmektedir (Treasure, Schmidt ve Hugo, 2005; Sarıbal, 2017). Ayrıca aile ilişkilerinin yeme bozukluklarının gelişimindeki rolü değerlendirilirken, bu etkilerin cinsiyete göre farklı biçimlerde deneyimlenebileceği de dikkate alınmalıdır. Alan yazın, ergenlik döneminde beden algısı ve yeme davranışlarına ilişkin kırılganlıkların cinsiyete göre farklılaşabildiğini; özellikle kız ergenlerin fiziksel görünüm ve toplumsal beklentilere daha duyarlı olabildiklerini göstermektedir. Bu durumu destekler biçimde, dış görünüşe aşırı önem atfedilen aile ortamlarında yetişen kız ergenlerin, fiziksel görünümlerinin aile ve toplum tarafından onaylanmasına ilişkin daha yüksek düzeyde kaygı yaşayabildikleri bildirilmiştir (Schwartz, 1999; Toker ve Hocaoğlu, 2009). Bu bulgu, aile ilişkilerinde iletilen değerlerin ve beklentilerin, ergenin beden algısı ve kendilik değerlendirmeleri üzerinde dolaylı ancak belirgin etkiler oluşturabileceğine işaret etmektedir.

Buna karşılık, duygusal destek sunan, açık iletişimin kurulduğu ve bireysel farklılıklara saygı gösterilen aile örüntüleri, ergenin psikolojik dayanıklılığını güçlendirmekte ve yeme bozuklukları açısından koruyucu bir işlev üstlenebilmektedir (Kluck, 2010). Bu durum, yeme bozukluklarının yalnızca bireysel özellikler üzerinden değil, ergenin içinde yer aldığı ilişkisel bağlamlar dikkate alınarak ele alınması gerektiğini göstermektedir.

3.4. Akran İlişkileri ve Sosyokültürel Etkenler

Ergenlik döneminde akran ilişkileri, bireyin kendini algılama ve değerlendirme süreçlerinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu dönemde akran zorbalığı, bedenle ilgili alay edilme ve sosyal dışlanma gibi olumsuz deneyimler, ergenlerin beden algısını zedeleyerek yeme bozuklukları açısından önemli bir risk alanı oluşturmaktadır (Puhl ve Suh, 2015). Akran grubunda kabul görme ihtiyacı, özellikle beden görünümünün sosyal değerle ilişkilendirildiği durumlarda yeme davranışları üzerinde baskı yaratabilmektedir.

Sosyokültürel düzeyde ise medya ve sosyal medya aracılığıyla karşılaşılan ideal beden temsilleri, ergenlerin gerçekçi olmayan beden standartları geliştirmesine zemin hazırlayabilmektedir (Perloff, 2014; Erdoğan, Eryürek ve Ünübol, 2019). Görsel içeriğin yoğun olduğu sosyal medya platformları, ergenlerin sürekli beden karşılaştırmalarına maruz kalmasına yol açarak beden memnuniyetsizliği ve yeme davranışına yönelik kontrol çabalarının artması ile ilişkilendirilmektedir (Holland ve Tiggemann, 2016).

Bu çerçevede ergenlik döneminde yeme bozuklukları, akran ilişkileri, aile tutumları ve sosyokültürel etkilerle şekillenebilmektedir. Bu durum, yeme bozukluklarının değerlendirilmesinde semptom odaklı yaklaşımların ötesine geçilmesini, ergenin psikososyal bağlamı, baş etme kaynakları ve ruhsal dayanıklılığı dikkate alan bütüncül bir ruh sağlığı perspektifinin benimsenmesini ön plana çıkarmaktadır.

4. KORUYUCU PSİKOSOSYAL DİNAMİKLER

Ergenlik döneminde yeme bozukluklarının ele alınmasında, risk faktörlerinin belirlenmesinin yanı sıra koruyucu psikososyal dinamiklerin dikkate alınması önem taşımaktadır. Bu doğrultuda koruyucu faktörler, risk koşullarına rağmen ergenin psikolojik uyumunu destekleyen ve yeme davranışının işlevsel olmayan bir baş etme aracı hâline gelmesini sınırlayan unsurlar olarak ele alınmaktadır. Bireysel düzeyde, daha dengeli bir beden algısı, koşulsuz benlik değeri ve işlevsel duygu düzenleme becerileri, yeme bozukluklarına karşı önemli koruyucu özellikler arasında değerlendirilmektedir. Ergenin kendilik değerini yalnızca fiziksel görünüm üzerinden tanımlamaması, beden memnuniyetsizliğinin yeme davranışı üzerindeki belirleyici etkisini azaltabilmektedir (Fairburn, 2008). Benzer biçimde, duyguların tanınması ve duyguların düzenlenmesine yönelik becerilerin gelişmiş olması, olumsuz duygulanım karşısında yeme davranışına başvurma olasılığını sınırlandırabilmektedir (Silk, Steinberg ve Morris, 2003; Lavender vd., 2015).

İlişkisel düzeyde, destekleyici aile ilişkileri ve olumlu ebeveyn tutumları, ergenin psikososyal uyumunu güçlendiren temel koruyucu bağlamlar arasında yer almaktadır. Açık iletişimin olduğu, duygusal desteğin sunulduğu ve bireysel farklılıklara saygı gösterilen aile ilişkileri, ergenin özerklik gelişimini destekleyerek kontrol ve mükemmeliyetçilik temelli baş etme örüntülerinin ortaya çıkma riskini azaltabilmektedir (Kluck, 2010; Minuchin, Rosman ve Baker, 2009).

Akran ilişkileri ve sosyokültürel bağlamda koruyucu ya da risk artırıcı bir işlev üstlenebilmektedir. Sosyal kabulün yüksek olduğu, zorbalık ve bedenle ilgili alay etmenin sınırlı olduğu akran ortamları, ergenlerin bedenlerine yönelik olumsuz değerlendirmeler geliştirme olasılığını azaltmaktadır (Puhl ve Suh, 2015). Buna ek olarak, medya içeriklerine yönelik eleştirel farkındalığın gelişmesi, idealize edilmiş beden imgelerinin içselleştirilmesini sınırlandırarak yeme davranışı üzerindeki baskıyı azaltabilmektedir (Perloff, 2014; Holland ve Tiggemann, 2016; Ulaş, Uncu ve Üner, 2013). Bu çerçevede, ergenlik döneminde yeme bozukluklarına karşı koruyucu psikososyal dinamikler; bireysel beceriler, aile ve akran ilişkileri ile sosyokültürel bağlamın etkileşimi içinde şekillenmektedir. Dolayısıyla önleyici ruh sağlığı çalışmalarında, risk faktörlerinin azaltılmasının yanı sıra ergenlerin mevcut psikososyal kaynaklarının güçlendirilmesine odaklanan bütüncül yaklaşımların benimsenmesi önem taşımaktadır (Fairburn, 2008; Culbert vd., 2015).

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, ergenlik döneminde yeme bozukluklarının gelişimi bireysel özellikler, ilişkisel örüntüler ve sosyokültürel bağlamın karşılıklı etkileşimi çerçevesinde incelenmiştir. Alan yazın bulguları, yeme bozukluklarının ortaya çıkışının tek bir nedene indirgenemeyeceğini, beden algısı, duygu düzenleme güçlükleri ve mükemmeliyetçilik gibi bireysel değişkenlerin aile ilişkileri, akran etkileşimleri ve medya temelli beden idealleriyle birlikte işlev kazandığını göstermektedir (Culbert vd., 2015; Fairburn, 2008). Özellikle ebeveyn tutumları ve akran ilişkileri, destekleyici nitelik kazandığında ergenin psikolojik uyumunu güçlendirebilirken, eleştirel, dışlayıcı ya da baskılayıcı özellikler taşıdığında yeme bozuklukları açısından risk oluşturabilmektedir (Kluck, 2010; Puhl ve Suh, 2015). Benzer biçimde, duygu düzenleme güçlükleri ve mükemmeliyetçilik eğilimleri, baş etme kaynaklarının sınırlı olduğu durumlarda

yeme davranışının işlevsel olmayan bir düzenleme aracı olarak kullanılmasına zemin hazırlayabilmektedir (Bardone-Cone vd., 2007; Lavender vd., 2015).

Bu bulgular, önleme ve müdahale çalışmalarının yalnızca risk etmenlerinin azaltılmasına odaklanmasının yeterli olmadığını, ergenin psikososyal kaynaklarını güçlendirmeyi hedefleyen yaklaşımların da sürece dâhil edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu kapsamda benlik değerinin beden odaklı değerlendirmelerden ayrıştırılması, duygu düzenleme becerilerinin desteklenmesi ve güvenli ilişki bağlarının güçlendirilmesi, yeme bozukluklarına karşı koruyucu bir çerçeve sunmaktadır (Culbert vd., 2015; Fairburn, 2008).

Sonuç olarak, ergenlik dönemine özgü yeme bozukluklarının ele alınmasında ruh sağlığı hizmetlerinin bireysel, ilişkisel ve sosyokültürel boyutları birlikte dikkate alan bütüncül bir bakış açısıyla yapılandırılması önem taşımaktadır. Bu tür yaklaşımlar, ergenlerin yeme davranışlarıyla ilişkili faktörlerin erken dönemde tanınmasına ve uygun destek süreçlerinin planlanmasına olanak sağlayabilmektedir (Treasure vd., 2005; Weist vd., 2014). Bu doğrultuda çalışmanın, ergen ruh sağlığı alanında geliştirilecek koruyucu ve önleyici uygulamalara kuramsal bir zemin sunması amaçlanmaktadır.

KAYNAKÇA

American Psychiatric Association. (2022). *DSM-5-TR: Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., text rev.). APA Publishing.

Bardone-Cone, A. M., Wonderlich, S. A., Frost, R. O., Bulik, C. M., Mitchell, J. E., Uppala, S., & Simonich, H. (2007). Perfectionism and eating disorders: Current status and future directions. *Clinical Psychology Review, 27*(3), 384-405.

Culbert, K. M., Racine, S. E., & Klump, K. L. (2015). Research Review: What we have learned about the causes of eating disorders–a synthesis of sociocultural, psychological, and biological research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 56*(11), 1141-1164.

Erdoğan, İ., Eryürek, S., & Ünübol, H. (2019). Üniversite öğrencilerinde sosyal görünüş kaygısı ve yeme tutumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Social Science, 2*(2), 85-94.

Fairburn, C. G. (2008). *Cognitive behavior therapy and eating disorders*. Guilford Press.

Hoek, H. W., & Van Hoeken, D. (2003). Review of the prevalence and incidence of eating disorders. *International Journal of Eating Disorders*, *34*(4), 383-396.

Holland, G., & Tiggemann, M. (2016). A systematic review of the impact of the use of social networking sites on body image and disordered eating outcomes. *Body Image, 17*, 100-110.

İnanç, B., Y., Bilgin, M., ve Atıcı, M., K. (2013). *Gelişim psikolojisi.* (9. Baskı).Pegem Kitabevi.

Kluck, A. S. (2010). Family influence on disordered eating: The role of body image dissatisfaction. *Body Image, 7*(1), 8-14.

Lavender, J. M., Wonderlich, S. A., Engel, S. G., Gordon, K. H., Kaye, W. H., & Mitchell, J. E. (2015). Dimensions of emotion dysregulation in anorexia nervosa and bulimia nervosa: A conceptual review of the empirical literature. *Clinical Psychology Review*, *40*, 111-122.

Minuchin, S., Rosman, B. L., & Baker, L. (2009). *Psychosomatic families: Anorexia nervosa in context*. Harvard University Press.

Perloff, R. M. (2014). Social media effects on young women's body image concerns: Theoretical perspectives and an agenda for research. *Sex Roles*, *71*(11), 363-377.

Puhl, R., & Suh, Y. (2015). Health consequences of weight stigma: implications for obesity prevention and treatment. *Current Obesity Reports*, *4*(2), 182-190.

Sarıbal, İ. (2017). *Kişilerarası ilişkilerin, duygu düzenleme güçlüğünün ve kaygının bağlanma stilleri ile ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.

Schwartz, D. J., Phares, V., Tantleff-Dunn, S., & Thompson, J. K. (1999). Body image, psychological functioning, and parental feedback regarding physical appearance. *International Journal of Eating Disorders*, *25*(3), 339-343.

Silk, J. S., Steinberg, L., & Morris, A. S. (2003). Adolescents' emotion regulation in daily life: Links to depressive symptoms and problem behavior. *Child Development*, *74*(6), 1869-1880.

Steinberg, L. D. (2014). *Age of opportunity: Lessons from the new science of adolescence*. Houghton Mifflin Harcourt.

Toker, D. E., & Hocaoğlu, Ç. (2009). Yeme bozuklukları ve aile yapısı: Bir gözden geçirme. *Düşünen Adam*, *22*(1-4), 36-42.

Tozzi, F., Sullivan, P. F., Fear, J. L., McKenzie, J., & Bulik, C. M. (2003). Causes and recovery in anorexia nervosa: The patient's perspective. *International Journal of Eating Disorders*, *33*(2), 143-154.

Treasure, J., Schmidt, U., & Hugo, P. (2005). Mind the gap: service transition and interface problems for patients with eating disorders. *The British Journal of Psychiatry*, *187*(5), 398-400.

Ulaş, B., Uncu, F., & Üner, S. (2013). Sağlık yüksekokulu öğrencilerinde olası yeme bozukluğu sıklığı ve etkileyen faktörler. *Annals of Health Sciences Research*, *2*(2), 1-8.

Weist, M. D., Lever, N. A., Bradshaw, C. P., & Owens, J. S. (Eds.). (2014). *Handbook of school mental health: Research, training, practice, and policy.* Springer.

Yang, S. J., Kim, J. M., & Yoon, J. S. (2010). Disturbed eating attitudes and behaviors in South Korean boys and girls: a school-based cross-sectional study. *Yonsei Medical Journal*, *51*(3), 302-309.

Yavuzer, H. (2014). *Çocuk Psikolojisi.* Remzi Kitapevi.

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK KAPSAMINDA OKUL TEMELLİ MÜDAHALELER: MÜLTECİ ÇOCUKLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öğr. Gör. Dr. Yasemin ÇAKIR
Giresun Üniversitesi
yasemin.cakir@giresun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1940-4406

Doç. Dr. Nurullah ÇALIŞ
Giresun Üniversitesi
nurullah.calis@giresun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9958-5525

ÖZET

Küreselleşme ve zorunlu göç hareketleri, okul ortamlarında kültürel çeşitliliği artırarak çokkültürlü eğitim anlayışını temel bir gereklilik hâline getirmiştir. Çokkültürlülük, etnik köken, dil, din ve sosyal sınıf gibi farklılıkların yanı sıra toplumsal cinsiyet ve özel gereksinim gibi çeşitlilik alanlarını da kapsayan geniş bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçevede mülteci çocuklar, göç öncesi ve göç sürecinde yaşanan zorlukların yanı sıra ev sahibi ülkede karşılaşılan dil engelleri, dışlanma/ayrımcılık deneyimleri ve kültürleşme stresine bağlı riskler nedeniyle okul uyumu ve ruh sağlığı bakımından desteklenmesi gereken önemli bir gruptur. Okullar, mülteci çocukların yeni topluma uyum sağlamalarında ve koruyucu ruh sağlığı hizmetlerine erişimlerinde anahtar bir kurum işlevi görmektedir Bu çalışma, çokkültürlü eğitim perspektifi içinde okul temelli müdahaleleri derleyerek mülteci çocuklara yönelik uygulamaları kavramsal ve uygulamalı düzeyde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Değerlendirmede, çokkültürlü eğitimin hedefleri ve program boyutları temel alınmaktadır. Ayrıca müdahalelerin etiketleyici riskler doğurmaması için ekolojik bakışın önemi vurgulanmaktadır. İncelenen okul temelli uygulamalar, kapsayıcı sınıf iklimi, drama ve hikâye anlatımı gibi deneyimsel yöntemler, sanat temelli yaklaşımlar, sosyal-duygusal beceri programları, öğretmen eğitimi ve okul-aile iş birliği başlıklarında ele alınmıştır. Bulgular, bütüncül ve kültüre duyarlı biçimde planlanan müdahalelerin mülteci çocukların aidiyet duygusunu, benlik saygısını, iletişim ve sosyal ilişkilerini güçlendirebildiğini, kaygı, davranışsal güçlükler ve uyum sorunlarını azaltmaya katkı sunabildiğini göstermektedir. Sonuç olarak, mülteci çocukların okul uyumunu desteklemede çokkültürlü eğitim anlayışıyla uyumlu, ayrımcılığı azaltmayı hedefleyen ve okul-aile-toplum sistemlerini birlikte dikkate alan okul temelli müdahalelerin öncelikli bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın, eğitimciler ve psikososyal destek hizmetlerinde çalışan uzmanlar için uygulamaya dönük bir çerçeve sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlü eğitim, okul temelli müdahaleler, mülteci çocuklar, psikososyal uyum

SCHOOL-BASED INTERVENTIONS WITHIN THE FRAMEWORK OF MULTICULTURALISM: A REVIEW OF PRACTICES FOR REFUGEE CHILDREN

Lect. Dr. Yasemin ÇAKIR

Giresun University

yasemin.cakir@giresun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1940-4406

Assoc. Prof. Dr. Nurullah ÇALIŞ

Giresun University

nurullah.calis@giresun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9958-5525

ABSTRACT

Globalization and forced migration movements have increased cultural diversity in school settings, making multicultural education a fundamental necessity. Multiculturalism encompasses a broad range of diversity dimensions, including ethnicity, language, religion, and social class, as well as gender, special educational needs, and migration experiences. Within this context, refugee children represent a particularly vulnerable group requiring targeted support in terms of school adjustment and mental health. In addition to pre-migration and migration-related adversities, refugee children often face language barriers, experiences of exclusion and discrimination, and acculturative stress in host countries, all of which may negatively affect their educational engagement and psychosocial well-being. Schools play a central role in facilitating refugee children's adaptation to the host society and in providing access to preventive and supportive mental health services. This study aims to review school-based interventions targeting refugee children within the framework of multicultural education and to evaluate these practices at both conceptual and applied levels. The review is grounded in the goals and programmatic dimensions of multicultural education and emphasizes the importance of an ecological perspective to prevent stigmatization and labeling risks. The examined school-based practices include the development of inclusive classroom climates, experiential methods such as drama and storytelling, arts-based approaches, social–emotional skills programs, teacher training initiatives, and school–family collaboration. Findings from the literature indicate that culturally responsive and holistically designed interventions can enhance refugee children's sense of belonging, self-esteem, communication skills, and social relationships, while also contributing to reductions in anxiety, behavioral difficulties, and adjustment problems. In conclusion, school-based interventions aligned with multicultural education principles—aimed at reducing discrimination and addressing school, family, and community systems simultaneously—emerge as a priority approach for supporting refugee children's school adjustment. This review is expected to provide a practice-oriented framework for educators and professionals working in psychosocial support services.

Keywords: Multicultural education, school-based interventions, refugee children, psychosocial adjustment.

1. GİRİŞ

Kültürel çeşitlilik, günümüz eğitim sistemlerinin temel bileşenlerinden biri hâline gelmiştir. Farklı dil, kimlik, yaşam biçimi ve değerlerle okula gelen çocukların okul deneyimi, yalnızca akademik başarıyla değil, aynı zamanda okula aidiyet, güvenlik algısı ve sosyal kabul ile birlikte değerlendirilmektedir (Banks, 2015; Weare ve Nind, 2011; Acar Çiftçi ve Aydın, 2014). Bu çeşitliliğin önemli bir kısmı ise göç olgusuyla doğrudan ilişkilidir (Arslan ve Çalış, 2022). Zorunlu göç deneyimi, mülteci çocuklar açısından çok boyutlu bir yaşantı olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü zorunlu göç, çoğu zaman tek seferlik bir olay olmayıp, zaman içinde biriken kayıplar ve belirsizliklerle birlikte yaşanan uzun süreli bir yaşam sürecini ifade etmektedir (Citaristi, 2022; Arslan ve Çalış, 2022). Bu süreklilik içinde okul, mülteci çocuklar için yeni topluma uyumun desteklenebildiği önemli bir koruyucu bağlam sunarken, gerekli yapısal ve pedagojik düzenlemeler sağlanmadığında dışlanma ve ayrımcılık deneyimlerinin de ortaya çıkabildiği bir risk alanına dönüşebilmektedir (Banks, 2015). Mülteci çocuklara yönelik destek, yalnızca "bireysel güçlüklerin giderilmesi" düzeyine indirgenmemelidir. Çokkültürlü eğitim yaklaşımı, eşitlik ve kapsayıcılık ilkelerini okulun politikalarına, sınıf içi öğretim süreçlerine ve okul iklimine entegre etmeyi hedeflemektedir (Banks, 2004, 2015). Ek olarak, ekolojik sistem yaklaşımı çocuğun uyumunu aile, okul ve toplum gibi çoklu sistemlerin etkileşimi içinde ele almaktadır. Ekolojik sistem yaklaşımı müdahalelerin yalnız bireyi değil bağlamı da dönüştürmesi gerektiğini vurgular (Bronfenbrenner, 1979). Bu çalışmada, çokkültürlülük perspektifinden okul temelli müdahaleleri incelenerek mülteci çocuklar açısından işlevsel görülen müdahale bileşenlerini uygulamaya dönük bir çerçevede sunmak amaçlanmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Çokkültürlülük ve Kapsayıcı Eğitim

Çokkültürlü eğitim, farklılıkların yalnızca "tanıtıldığı" bir içerik eklemesinden oluşmayıp okulun müfredat, öğretim yöntemi, ölçme-değerlendirme ve okul iklimi gibi bileşenlerinin eşitlik ve adalet ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılandırılmasını hedefleyen bütüncül bir yaklaşımdır (Banks, 2004, 2015; Sleeter, 2018; Kart ve Şimşek, 2019). Bu yaklaşım, öğrencilerin yalnızca akademik başarılarını değil, aidiyet, güvenlik ve sosyal kabul duygularını da merkeze alarak, farklılıkların dezavantaj üretmediği bir öğrenme ortamı oluşturmayı amaçlamaktadır. Mülteci çocuklar bağlamında kapsayıcılık, yalnız "uyum sağlamayı öğretmek" değil, okulun da çocukların gerçekliklerine duyarlı hâle gelmesini gerektirmektedir (Banks, 2015).

2.2. Ekolojik Sistem Yaklaşımı: Birey–Bağlam Etkileşimi

Mülteci çocukların yaşadığı güçlükleri yalnızca bireysel özelliklerle açıklamak, hem damgalama riskini artırmakta hem de okul iklimi, akran normları ve aile-okul ilişkisi gibi bağlamsal etkenleri görünmez kılmaktadır (Bronfenbrenner, 1979). Ekolojik yaklaşım, mikrosistem (aile, sınıf, akran), mezosistem (aile–okul etkileşimi), eksosistem ve makrosistem düzeylerindeki koşulların çocuğun uyumunu birlikte şekillendirdiğini vurgulamaktadır (Bronfenbrenner, 1979). Bu nedenle okul temelli müdahaleler, çocuğu "düzeltmeye"

odaklanmaktan çok, çocuk için destekleyici ilişkiler ve adil okul iklimi oluşturmayı önceliklendirmelidir (Banks, 2015; Weare ve Nind, 2011).

2.3. Sosyal-duygusal Öğrenme ve Okul Temelli Ruh Sağlığı Yaklaşımı

Okul temelli sosyal-duygusal öğrenme (SDÖ) programları, duygu düzenleme, empati, iletişim, problem çözme ve çatışma yönetimi gibi becerileri geliştirmeyi hedeflemekle birlikte geniş örneklemlerle yapılan meta-analizlerde öğrencilerin sosyal-duygusal yeterlikleri ve davranışsal/akademik çıktıları üzerinde olumlu etkiler bildirilmiştir (Durlak et al., 2011). Okul temelli ruh sağlığı geliştirme çalışmalarında da evrensel (tüm okulu kapsayan) programların önemine vurgu yapılmaktadır (Weare ve Nind, 2011). Mülteci çocuklar açısından SDÖ temelli müdahaleler, aidiyet ve sosyal kabul kanallarını güçlendirdiği ölçüde koruyucu bir rol üstlenebilir (Weare ve Nind, 2011).

2.4. Psikolojik Sağlamlık Perspektifi

Psikolojik sağlamlık, destekleyici ilişkiler, güvenli bağlar, anlamlı roller ve okul aidiyeti gibi çoklu koruyucu faktörlerin bir arada olmasıyla açıklanmaktadır (Masten, 2014). Bu nedenle mülteci çocuklarla çalışırken sadece risk odaklı bir çerçeve yerine, çocukların güçlü yönlerini ve okulun sağlayabileceği koruyucu kaynakları merkeze alan bir yaklaşımın daha işlevsel olabileceği düşünülmektedir (Masten, 2014; Weare ve Nind, 2011). Bu çerçevede, psikolojik sağlamlık, çocuğun bireysel bir özelliği olmaktan çok, destekleyici okul ortamları içinde gelişen ve güçlenebilen bir uyum süreci olarak ele alınmaktadır (Ungar, 2011).

3. MÜLTECİ ÇOCUKLARIN OKUL DENEYİMİNİ ŞEKİLLENDİREN ETMENLER

Çocukların okul deneyimini şekillendiren pek çok etken bulunmaktadır. Bu etkenler, çocukların eğitim ve sosyal yaşamları üzerinde etkili olan faktörlerin bir arada değerlendirilmesini gerektirmektedir. Literatürde bu bağlamda mülteci çocukları etkileyen risk ve koruyucu etmenlerin, çoğunlukla aile, göç süreci ve sosyal çevre gibi temel bağlamlar etrafında şekillendiği görülmektedir (Bronfenbrenner, 1979; Banks, 2015; Weare ve Nind, 2011).

Risk etkenleri bağlamında çocuklar, göç öncesi, göç süreci ve göç sonrası dönemlerde farklı türde stresörlerle karşılaşabilmektedir (Citaristi, 2022). Özellikle göç sonrası dönemde karşılaşılan dil engeli, ekonomik yoksunluk, sosyal dışlanma ve ayrımcılık deneyimleri, çocukların okula uyumunu ve akademik katılımını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Banks, 2015; Ferfolja ve Vickers, 2010; Akman, 2019; Tösten vd., 2017; Aksakal, 2017). Bu risk etmenleri, okul ortamında öğrenme güçlüklerinin yanı sıra aidiyet ve güvenlik algısının zayıflamasına da yol açabilmektedir.

Koruyucu etkenler bağlamında destekleyici öğretmen ilişkileri, olumlu akran etkileşimleri ve kapsayıcı okul iklimi gibi unsurlar, mülteci çocukların psikolojik sağlamlık süreçlerini güçlendiren temel koruyucu faktörler arasında yer almaktadır (Weare ve Nind, 2011). Koruyucu etmenler, risk koşullarına rağmen çocukların uyum gösterebilmesini destekleyen bireysel ve çevresel kaynakları ifade etmektedir. Bu kaynakların önemli bir bölümü okul ortamında geliştirilebilir niteliktedir. Okul, düzen, öngörülebilirlik ve güven sunarak çocukların yaşadıkları zorlayıcı deneyimlerin etkisini azaltabilmekte, toplumsal uyum süreçlerini destekleyebilmekte ve aidiyet duygusunun gelişimine katkı sağlayabilmektedir (Şeker ve Aslan, 2015). Okul temelli müdahalelerin bu çoklu koruyucu kaynaklar temelinde ele alınması,

uygulamaların etkililiği ve sürdürülebilirliği açısından alan yazında önemli bir çerçeve sunmaktadır (Weare ve Nind, 2011).

Literatürde sıkça vurgu yapılan risk etmenleri ve koruyucu faktörlere yönelik temel çerçeve Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Mülteci Çocukların Okul Deneyimini Etkileyen Risk ve Koruyucu Faktörler

Risk alanı	Koruyucu faktörler	Risk faktörleri
Aile	Aile içi destekleyici ilişkiler, ebeveyn katılımı, okul–aile iş birliği	Aile içi stres, ebeveynlerin travmatik yaşantıları, ekonomik yoksunluk
Göç süreci	Göç sonrası istikrar, güvenli barınma, sosyal destek ağlarına erişim	Zorunlu göç, kayıp ve belirsizlik, travmatik deneyimler
Sosyoekonomik ve yapısal koşullar	Sosyal yardım ve destek hizmetlerine erişim, temel ihtiyaçların karşılanması	Yoksulluk, barınma sorunları, eğitim ve sağlık hizmetlerine sınırlı erişim
Okul / eğitimsel bağlam	Kapsayıcı okul iklimi, destekleyici öğretmen ilişkileri, eşitlikçi ölçme-değerlendirme	Ayrımcı tutumlar, akademik beklenti uyumsuzluğu, yetersiz okul desteği
Dil ve kültürel uyum	Dil desteği, kültüre duyarlı öğretim, akran desteği	Dil bariyeri, kültürel yabancılaşma, yanlış akademik değerlendirme
Sosyal çevre	Olumlu akran ilişkileri, sosyal kabul, ayrımcılık karşıtı okul politikaları	Sosyal dışlanma, zorbalık, ayrımcılık
Psikososyal gelişim	Güvenli yetişkin ilişkileri, psikososyal destek, psikolojik sağlamlık	Kaygı, içe kapanma, düşük aidiyet ve güvenlik algısı

Not: Tablo, ilgili alan yazında öne çıkan risk alanları ile bu alanlara karşılık gelen koruyucu ve risk etmenlerini betimleyici bir çerçeve sunmak amacıyla konuya ilişkin çalışmalar (Bronfenbrenner, 1979; Banks, 2015; Weare ve Nind, 2011; Masten, 2014; Ungar, 2011; Citaristi, 2022; Tösten vd., 2017; Arslan ve Çalış, 2022) temel alınarak oluşturulmuştur.

4. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK PERSPEKTİFİNDE OKUL TEMELLİ MÜDAHALELER

4.1. Kapsayıcı Okul İklimi

Çokkültürlü eğitim yaklaşımı, okul ikliminin eşitlik ve adalet ilkeleri temelinde yapılandırılmasını kapsayıcı eğitimin temel bileşenlerinden biri olarak ele almaktadır (Banks, 2004, 2015). Ayrımcılık ve zorbalık deneyimleri, özellikle dezavantajlı gruplardaki öğrencilerin okul aidiyetini ve güvenlik algısını zayıflatabilmektedir. Bu nedenle okullarda ayrımcı tutum ve davranışlara karşı açık biçimde tanımlanmış normların, önleyici ve koruyucu okul politikalarının geliştirilmesi önem taşımaktadır (Banks, 2015). Ayrımcılık karşıtı bu düzenlemeler, öğrencilerin kendilerini güvende hissettikleri ve kabul gördükleri bir okul ortamının oluşturulmasına katkı sağlayarak kapsayıcı okul ikliminin sürdürülebilirliğini destekleyebilmektedir (Hart, 2009; Akbaşlı ve Mavi, 2021).

4.2. Dil ve Akademik Erişim Düzenlemeleri

Kapsayıcı eğitim yaklaşımı, öğrencilerin öğrenme içeriğine eşit ve anlamlı biçimde erişimini destekleyen uyarlamaları ve farklılaştırılmış öğretim uygulamalarını temel almaktadır (Banks, 2015). Özellikle mülteci öğrenciler açısından dil bariyeri, akademik performansın yanlış değerlendirilmesine ve öğrencinin bilişsel kapasitesinin olduğundan düşük algılanmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle ölçme-değerlendirme süreçlerinde dil yeterliğini dikkate alan düzenlemelerin yapılması, akademik başarının adil biçimde değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır (Banks, 2015). Dil ve akademik erişime yönelik bu düzenlemeler, öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımını destekleyerek okulda kalma ve akademik ilerleme olasılığını artırmaktadır.

4.3. Sosyal-Duygusal Beceri Programları

Evrensel sosyal-duygusal öğrenme (SDÖ) programları, öğrencilerin sosyal-duygusal becerilerini geliştirmesinin yanı sıra davranış sorunlarını azaltmakta ve akademik performansı desteklemektedir (Durlak et al., 2011). Bu programlar, empati, duyguları tanıma ve düzenleme, problem çözme ve iş birliği gibi temel becerileri hedef alarak tüm öğrenciler için ortak bir öğrenme çerçevesi sunmaktadır. Bu nedenle çokkültürlü sınıf ortamlarında SDÖ bileşenleri, öğrenciler arasındaki farklılıkları ayrıştırıcı bir unsur olmaktan çıkarıp, akran ilişkilerini ve sınıf içi uyumu güçlendiren ortak bir zemin oluşturabilmektedir (Durlak et al., 2011; Weare ve Nind, 2011).

4.4. Güvenli İlişki ve Okul Temelli Psikososyal Destek

Okul temelli ruh sağlığı yaklaşımları, sorun ortaya çıktıktan sonra müdahaleden çok evrensel önleme ve koruyucu faktörlerin güçlendirilmesini merkeze almaktadır (Weare ve Nind, 2011). Bu çerçevede okul ortamında öğrencilerin güven duyabilecekleri yetişkinlerle destekleyici ilişkiler kurabilmeleri, psikososyal iyi oluş açısından temel bir koruyucu unsur olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca risk altında olabilecek öğrenciler için okul içi yönlendirme ve destek mekanizmalarının açık ve erişilebilir olması, ihtiyaç duyulan durumlarda erken müdahaleyi mümkün kılmaktadır (Weare ve Nind, 2011).

4.5. İfade Temelli Yöntemler: Sanat, Drama, Hikâye

Okul temelli programların bir bölümü, öğrencilerin duygularını ve yaşantılarını sözel olmayan yollarla ifade edebilmelerine olanak tanıyan yaratıcı ve ifade temelli yöntemlere dayanmaktadır. Sanat, drama ve hikâye gibi uygulamalar, öğrencilerin kendilerini görünür ve kabul edilmiş hissetmelerine katkı sağlayarak aidiyet duygusunu güçlendirebilmektedir. Bu tür yöntemler, özellikle sosyal-duygusal öğrenme hedefleriyle birlikte ele alındığında, sınıf içi ilişkileri destekleyen ve olumlu bir sınıf ikliminin oluşmasına katkı sunan tamamlayıcı araçlar olarak değerlendirilmektedir (Weare ve Nind, 2011).

4.6. Aile–Okul İş Birliği ve Kültüre Duyarlı İletişim

Ekolojik yaklaşım çerçevesinde aile–okul etkileşimi, çocuğun uyum sürecinde kritik bir mezosistem bileşeni olarak ele alınmaktadır (Bronfenbrenner, 1979). Çokkültürlü eğitim anlayışı da ailelerle kurulan iletişimde kültürel farklılıkların gözetilmesini ve güçlendirici bir yaklaşım benimsenmesini vurgulamaktadır (Banks, 2015; Acar Çiftçi ve Aydın, 2014). Bu bağlamda dil desteği sunulması, bilgilendirme süreçlerinin erişilebilir hâle getirilmesi ve karşılıklı güvene dayalı ilişkilerin kurulması, hem aile katılımını artırmakta hem de okul temelli müdahalelerin etkililiğini güçlendiren yapısal unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Banks, 2015; Bronfenbrenner, 1979; Aydın, 2020).

5. ÇOK KATMANLI PROGRAM

Okul temelli ruh sağlığı geliştirme yaklaşımları, tüm öğrencileri kapsayan evrensel önleme programlarının temel bir başlangıç noktası olduğunu vurgulamaktadır (Weare ve Nind, 2011). Sosyal-duygusal öğrenme programlarının evrensel düzeyde uygulanmasının akademik, davranışsal ve sosyal alanlarda sağladığı olumlu etkiler, bu yaklaşımın işlevselliğini desteklemektedir (Durlak et al., 2011). Bu doğrultuda mülteci çocuklar bağlamında da;

(i) tüm okul iklimini kapsayıcı hâle getiren uygulamalar,
(ii) uyum güçlüğü yaşayan gruplara yönelik küçük grup çalışmaları ve
(iii)daha yoğun gereksinimleri olan öğrenciler için bireysel destek planlarının birlikte düşünülmesi önerilebilir (Weare ve Nind, 2011; Aydın, 2020).

6. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu değerlendirme, mülteci çocuklara yönelik okul temelli müdahalelerin tek bir teknikten ibaret olmadığını, okul iklimi, öğretim süreçleri ve psikososyal destek ağlarının birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir (Banks, 2015; Weare ve Nind, 2011). Ekolojik yaklaşım, müdahalenin odağını çocuktan bağlama genişleterek damgalama riskini azaltır ve okulun dönüştürülebilir alanlarına dikkat çekmektedir (Bronfenbrenner, 1979). Dayanıklılık perspektifi ise öğrencilerin güçlü yönlerini, destekleyici ilişkileri ve aidiyeti merkeze alarak daha sürdürülebilir bir destek anlayışı sunmaktadır (Masten, 2014).

Mülteci çocukların okul uyumu ve psikososyal iyi oluşu, çokkültürlülük perspektifi içinde değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Okul iklimi düzeyinde ayrımcılık karşıtı normlar ve yetişkin müdahalesi güçlendirilmelidir (Banks, 2015; Meyer, 2008).
2. Dil ve akademik erişim uyarlamaları eşitlikçi ölçme-değerlendirme ile birlikte planlanmalıdır (Banks, 2015).

3. Evrensel SDÖ programları sınıf rutinlerine entegre edilerek sosyal-duygusal beceriler desteklenmelidir (Durlak et al., 2011).
4. Okul temelli psikososyal destek, güvenli yetişkin ilişkileri ve yönlendirme mekanizmalarıyla yapılandırılmalıdır (Masten, 2014; Weare ve Nind, 2011).
5. Aile–okul iş birliği, ekolojik bağlamın bir parçası olarak kültüre duyarlı ve erişilebilir biçimde geliştirilmelidir (Bronfenbrenner, 1979; Banks, 2015).
6. Okul içi kapsayıcı uygulamaların yanı sıra, oryantasyon programları ve okul dışı kurumlarla iş birliğine dayalı destekleyici çalışmaların mülteci öğrencilerin uyum süreçlerini destekleyecek biçimde planlanmalıdır (Aydın, 2020).
7. Çocuğun eğitim yaşamını etkileyen sosyal yaşam koşullarına yönelik hizmet sunan sosyal hizmet uzmanları, ruh sağlığı çalışanları, kolluk kuvvetleri ve adli sistemde görevli profesyonellerle okul arasında iş birliğinin güçlendirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Acar Çiftçi, Y., & Aydın, H. (2014). Türkiye'de çokkültürlü eğitimin gerekliliği üzerine bir çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 197-218.

Akbaşlı, S., & Mavi, D. (2021). Conditions of Syrian asylum seeker students in a Turkish university. *International Journal of Inclusive Education, 25*(7), 763-778.

Akman, T. (2019). *Öğretmenlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ve mesleki doyumlarının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Aksakal, İ. (2017). Suriyeli mülteci öğrencilerin Türk eğitim sistemine ve sınıf ortamına uyum sorunları (Kars ili örneği). *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 9(36), 669-676.

Arslan, H., & Çalış, N. (2022). Göç ve kentleşme ilişkisi: Kentsel bütünleşme ve çok kültürlü kentler. *S. Buz, T. E. Gencer & C. Bolgün* (Ed.), *Kentsel sosyal hizmet* içinde (2. bs., ss. 201–239). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Aydın, S. (2020).Zorunlu Eğitim Çağındaki Mülteci Öğrencilerin Eğitime Entegrasyonu: Kanada Örneği. *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi (ULED), 2*(2), 1-18.

Banks, J. A. (2004). Multicultural education: Historical development, dimensions, and practice. In J. A. Banks & C. A. M. Banks (Eds.), *Handbook of research on multicultural education* (2nd ed., pp. 3–29). Jossey-Bass.

Banks, J. A. (2015). *Cultural diversity and education: Foundations, curriculum, and teaching* (6th ed.). Routledge.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.

Sleeter, C. E. (2018). Multicultural Education Past, Present, and Future: Struggles for Dialog and Power-Sharing. International Journal of Multicultural Education, 20(1), 5-20. doi: 10.18251/ijme.v20i1.1663.

Citaristi, I. (2022). United Nations high commissioner for refugees—UNHCR. In *The Europa Directory of International Organizations 2022* (pp. 220-240). Routledge.

Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development, 82*(1), 405–432.

Ferfolja, T., & Vickers, M. (2010). Supporting refugee students in school education in Greater Western Sydney. *Critical Studies in Education*, *51*(2), 149-162.

Hart, R. (2009). Child refugees, trauma and education: interactionist considerations on social and emotional needs and development. *Educational Psychology in Practice*, *25*(4), 351-368.

Kart, M., & Şimşek, H. (2019). Çokkültürlü Eğitim Mümkün mü?. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(2), 1-11.

Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development*. Guilford Press.

Meyer, E. J. (2008). Gendered harassment in secondary schools: Understanding teachers'(non) interventions. *Gender and education*, *20*(6), 555-570.

Şeker, B. D., & Aslan, Z. (2015). Refugee children in the educational process: An social psychological assessment. *Journal of Theoretical Educational Science*, *8*(1), 86-105.

Tösten, R., Toprak, M., & Kayan, M. S. (2017). An Investigation of Forcibly Migrated Syrian Refugee Students at Turkish Public Schools. *Universal Journal of Educational Research*, *5*(7), 1149-1160.

Ungar, M. (2011). The social ecology of resilience: addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American journal of orthopsychiatry*, *81*(1), 1-17.

Weare, K., & Nind, M. (2011). Mental health promotion and problem prevention in schools: what does the evidence say? *Health promotion international*, *26*(suppl_1), i29-i69.

TRAVMA YAŞANTISI OLAN GENÇ YETİŞKİNLERİN PSİKOLOJİK ESNEKLİK DÜZEYLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Sümeyye KAPLAN
Yıldız Teknik Üniversitesi
sumeyye.kaplan@std.yildiz.edu.tr - ORCID ID: 0009-0009-3493-4139

DOÇ. DR. Seher Merve ERUS
Yıldız Teknik Üniversitesi
smerve@yildiz.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-5308-3872

Bu araştırmada, 18–35 yaş aralığında yer alan ve en az bir travmatik yaşantı bildiren genç yetişkinlerin psikolojik esneklik düzeylerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya, travmatik yaşantısı olan toplam 426 genç yetişkin dâhil edilmiştir. Veri toplama araçları olarak Demografik Bilgi Formu, travmatik yaşantıları belirlemek amacıyla Travma Sonrası Stres Tanı Ölçeği'nin birinci ve ikinci bölümü ile psikolojik esneklik düzeylerini belirlemek için Yaşantısal Kaçınma Ölçeği kullanılmıştır. Psikolojik esneklik düzeylerindeki demografik değişkenler açısından farklılıkları incelemek amacıyla; cinsiyet, yaş ve giderlerini karşılama durumuna göre bağımsız örneklem *t*-testi; medeni durum, eğitim düzeyi, algılanan sosyoekonomik düzey, travma sayısı, travma zamanı ve travma türüne göre ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, algılanan sosyoekonomik düzey, çalışma durumu, giderlerini karşılama durumu ve travmatik olayın yaşanma zamanı değişkenleri açısından psikolojik esneklik düzeylerinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Buna göre 26–35 yaş aralığındaki bireylerin 18–25 yaş aralığındaki bireylere göre; evli bireylerin bekâr bireylere göre; algılanan sosyoekonomik düzeyi orta olan bireylerin düşük olanlara göre; çalışan ve çalışmayan bireylerin öğrencilere göre; giderlerini kendi kazancıyla karşılayan bireylerin, giderlerini aile desteğiyle karşılayan bireylere göre; lisans ve lisansüstü mezunu bireylerin lise mezunlarına göre ve travmatik olayı son 6 ay içinde yaşamayan bireylerin, son 6 ay içinde travmatik olay yaşamış bireylere göre psikolojik esneklik düzeylerinin anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet, travma sayısı (tek/çoklu) ve travma türü değişkenlerine göre psikolojik esneklik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: genç yetişkin, travmatik yaşantı, psikolojik esneklik

*Bu çalışma Doç. Dr. Seher Merve Erus'un tez danışmanlığında Sümeyye Kaplan'ın yüksek lisans tezinin bir kısmından üretilmiştir.

EBEVEYNLERİN ÖZ-YETKİNLİKLERİ VE EBEVEYNLİK STRESLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE BİRLİKTE EBEVEYNLİĞİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Yazar Ünvanı Adı ve SOYADI

Üniversite/Kurum Adı,

E-posta Adresi- ORCID ID

Psikolog Şura Nur ÖZDEMİR

İstanbul Aydın Üniversitesi

surakalamanoglu@stu.aydin.edu.tr- Https://orcid.org/0009-0001-0567-8318

ÖZET

Bu araştırmada, ebeveynlerin öz-yetkinlikleri ve ebeveynlik stresleri arasındaki ilişkide birlikte ebeveynliğin düzenleyici rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma yöntemi kolayda örneklem yöntemi ile belirlenen, araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden, Türkiye'de yaşayan 3-18 yaş aralığında en az bir çocuğa sahip 229 kadın ebeveyn (63.3), 133 erkek ebeveyn (36.7) olmak üzere toplamda 362 ebeveynden oluşmaktadır.

Bu araştırmada Ebeveyn Yetkinlik Ölçeği (EYÖ), Ebeveynlik Stres Ölçeği ve Birlikte Ebeveynlik Ölçeği (BEÖ) kullanılmıştır. Tüm istatistiksel analizler IBM SPSS 25 yazılımı kullanılarak yapılmıştır. Ölçekler arasındaki ilişkinin yönünü ve kuvvetini belirlemek amacıyla normal dağılım gösteren veriler için Pearson Korelasyon analizi, normal dağılım göstermeyen verileri için Spearman Korelasyon analizi uygulanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre; Ebeveyn Yetkinlik Ölçeği ile Ebeveyn Stres Ölçeği arasında orta düzeyde ve negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken Ebeveyn Yetkinlik Ölçeği ile Birlikte Ebeveynlik Ölçeği arasında düşük düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca Ebeveyn Stres Ölçeği ile Birlikte Ebeveynlik Ölçeği arasında düşük düzeyde negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Araştırmanın hipotezi kapsamında, ebeveyn yetkinliği ile ebeveynlik stresi arasındaki ilişkide birlikte ebeveynliğin düzenleyici rolü test edilmiştir. Ancak ebeveyn yetkinliği ile ebeveynlik arasındaki etkileşim terimi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu sonuç, birlikte ebeveynliğin ebeveyn yetkinliği ile ebeveynlik stresi arasındaki ilişkiyi istatistiksel olarak anlamlı biçimde değiştirmediğini göstermektedir. Ayrıca modele eklenen etkileşim teriminin açıkladığı R^2 değişimi de anlamlı bulunmamıştır. Bulgular, alan yazındaki diğer kaynaklardan faydalanarak yeniden değerlendirilerek tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebeveyn Öz-Yetkinliği, Ebeveynlik Algısı, Ebeveynlik Stresi, Ebeveyn Davranışları, Çift İlişkileri ve Ebeveynlik, Birlikte Ebeveynlik

THE MODERATING ROLE OF COPARENTING IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PARENT'S SELF-EFFICACY AND PARENTING STRESS

Psychologist Şura Nur ÖZDEMİR

Istanbul Aydın University

surakalamanoglu@stu.aydin.edu.tr- Https://orcid.org/0009-0001-0567-8318

ABSTRACT

This study aims to examine the moderating role of coparenting in the relationship between parental self-efficacy and parenting stress. The research sample, determined through convenience sampling, consists of 362 parents living in Turkey with at least one child aged 3-18 who voluntarily participated in the study; including 229 female parents (63.3%) and 133 male parents (36.7%).

The Parental Competence Scale (PCS), the Parenting Stress Scale, and the Coparenting Scale (CS) were utilized in this study. All statistical analyses were conducted using IBM SPSS 25 software. To determine the direction and strength of the relationships between the scales, Pearson Correlation analysis was applied for normally distributed data, while Spearman Correlation analysis was used for data that did not show normal distribution.

According to the research findings, a moderate and significantly negative relationship was found between the Parental Competence Scale and the Parenting Stress Scale, while a low-level positive and significant relationship was observed between the Parental Competence Scale and the Coparenting Scale. Additionally, there is a low-level negative and significant relationship between the Parenting Stress Scale and the Coparenting Scale. Within the scope of the research hypothesis, the moderating role of coparenting in the relationship between parental competence and parenting stress was tested. However, the interaction term between parental competence and coparenting was not statistically significant. This result indicates that coparenting does not statistically significantly alter the relationship between parental competence and parenting stress. Furthermore, the R^2 change explained by the interaction term added to the model was not found to be significant. The findings were discussed by re-evaluating them in light of existing literature.

Keywords: Parental Self-Efficacy, Perception of Parenting, Parenting Stress, Parenting Behaviors, Couple Relationships and Parenting, Coparenting.

EBEVEYNLERİN ÖZ-YETKİNLİKLERİ VE EBEVEYNLİK STRESLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE BİRLİKTE EBEVEYNLİĞİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Dr. Öğr. Üyesi Reyhan Çalışan KİNTER

İstanbul Aydın Üniversitesi

reyhancalisankinter@aydin.edu.tr- Https://orcid.org/0000-0002-3453-2940

Psikolog Şura Nur ÖZDEMİR

İstanbul Aydın Üniversitesi

surakalamanoglu@stu.aydin.edu.tr- Https://orcid.org/0009-0001-0567-8318

ÖZET

Bu araştırmada, ebeveynlerin öz-yetkinlikleri ve ebeveynlik stresleri arasındaki ilişkide birlikte ebeveynliğin düzenleyici rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma yöntemi kolayda örneklem yöntemi ile belirlenen, araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden, Türkiye'de yaşayan 3-18 yaş aralığında en az bir çocuğa sahip 229 kadın ebeveyn (63.3), 133 erkek ebeveyn (36.7) olmak üzere toplamda 362 ebeveynden oluşmaktadır.

Bu araştırmada Ebeveyn Yetkinlik Ölçeği (EYÖ), Ebeveynlik Stres Ölçeği ve Birlikte Ebeveynlik Ölçeği (BEÖ) kullanılmıştır. Tüm istatistiksel analizler IBM SPSS 25 yazılımı kullanılarak yapılmıştır. Ölçekler arasındaki ilişkinin yönünü ve kuvvetini belirlemek amacıyla normal dağılım gösteren veriler için Pearson Korelasyon analizi, normal dağılım göstermeyen verileri için Spearman Korelasyon analizi uygulanmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre; Ebeveyn Yetkinlik Ölçeği ile Ebeveyn Stres Ölçeği arasında orta düzeyde ve negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken Ebeveyn Yetkinlik Ölçeği ile Birlikte Ebeveynlik Ölçeği arasında düşük düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca Ebeveyn Stres Ölçeği ile Birlikte Ebeveynlik Ölçeği arasında düşük düzeyde negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Araştırmanın hipotezi kapsamında, ebeveyn yetkinliği ile ebeveynlik stresi arasındaki ilişkide birlikte ebeveynliğin düzenleyici rolü test edilmiştir. Ancak ebeveyn yetkinliği ile ebeveynlik arasındaki etkileşim terimi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu sonuç, birlikte ebeveynliğin ebeveyn yetkinliği ile ebeveynlik stresi arasındaki ilişkiyi istatistiksel olarak anlamlı biçimde değiştirmediğini göstermektedir. Ayrıca modele eklenen etkileşim teriminin açıkladığı R^2 değişimi de anlamlı bulunmamıştır. Bulgular, alan yazındaki diğer kaynaklardan faydalanarak yeniden değerlendirilerek tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebeveyn Öz-Yetkinliği, Ebeveynlik Algısı, Ebeveynlik Stresi, Ebeveyn Davranışları, Çift İlişkileri ve Ebeveynlik, Birlikte Ebeveynlik

THE MODERATING ROLE OF COPARENTING IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PARENT'S SELF-EFFICACY AND PARENTING STRESS

Asst. Prof. Reyhan Çalışan KİNTER

Istanbul Aydın University

reyhancalisankinter@aydin.edu.tr- Https://orcid.org/0000-0002-3453-2940

Psychologist Şura Nur ÖZDEMİR

Istanbul Aydın University

surakalamanoglu@stu.aydin.edu.tr- Https://orcid.org/0009-0001-0567-8318

ABSTRACT

This study aims to examine the moderating role of coparenting in the relationship between parental self-efficacy and parenting stress. The research sample, determined through convenience sampling, consists of 362 parents living in Turkey with at least one child aged 3-18 who voluntarily participated in the study; including 229 female parents (63.3%) and 133 male parents (36.7%).

The Parental Competence Scale (PCS), the Parenting Stress Scale, and the Coparenting Scale (CS) were utilized in this study. All statistical analyses were conducted using IBM SPSS 25 software. To determine the direction and strength of the relationships between the scales, Pearson Correlation analysis was applied for normally distributed data, while Spearman Correlation analysis was used for data that did not show normal distribution.

According to the research findings, a moderate and significantly negative relationship was found between the Parental Competence Scale and the Parenting Stress Scale, while a low-level positive and significant relationship was observed between the Parental Competence Scale and the Coparenting Scale. Additionally, there is a low-level negative and significant relationship between the Parenting Stress Scale and the Coparenting Scale. Within the scope of the research hypothesis, the moderating role of coparenting in the relationship between parental competence and parenting stress was tested. However, the interaction term between parental competence and coparenting was not statistically significant. This result indicates that coparenting does not statistically significantly alter the relationship between parental competence and parenting stress. Furthermore, the R^2 change explained by the interaction term added to the model was not found to be significant. The findings were discussed by re-evaluating them in light of existing literature.

Keywords: Parental Self-Efficacy, Perception of Parenting, Parenting Stress, Parenting Behaviors, Couple Relationships and Parenting, Coparenting.

ROMANTİK İLİŞKİLERDE MANİPÜLASYON

Prof. Dr. Fatma Gül CİRHİNLİOĞLU
Kıbrıs Sağlık ve Toplum Bilimleri Üniversitesi
Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi
Psikoloji Bölümü, Güzelyurt/ KKTC
fatmagul.cinhiritoglu@kstu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-1140-2043

Uzm. Aybike GİRENTE
Kıbrıs Sağlık ve Toplum Bilimleri Üniversitesi
Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi
Psikoloji Bölümü, Güzelyurt/ KKTC
psk.aybikegirente@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-7058-0089

ÖZET

Manipülasyon, kişilerarası ilişkilerde bireyin karşı tarafın duygu, düşünce ve davranışlarını fark ettirmeden kendi çıkarı doğrultusunda yönlendirmeyi amaçladığı bir etkileşim biçimi olarak ele alınmaktadır. Özellikle romantik ilişkiler bağlamında manipülatör partner, çeşitli taktik ve stratejiler aracılığıyla karşı tarafın özgüvenini zayıflatmayı, eleştirel tutumlarını baskılamayı ve davranışlarını kontrol altına alarak bağımlılık geliştirmeyi amaçlamaktadır. Alanyazında manipülasyon; geri çekilme, baskı kurma, küçük düşürme, cazibe ve tepki gibi taktikler üzerinden ele alınmakta; bu taktiklerin seçimi kurbanın kişilik özellikleri, çevresel koşullar ve manipülatörün hedefleri doğrultusunda şekil almaktadır.

Manipülasyon süreci, kurbanın belirlenmesiyle başlayıp duygusal yönlendirme, kendini gizleme, saldırganlık içeren davranışlar ve stratejik kontrol girişimleriyle devam eden çok boyutlu bir yapı oluşturmaktadır. Bu aşamalar, bireyin karar verme süreçlerini zayıflatmakta ve manipülatöre yönelik duygusal ya da davranışsal bağımlılığı arttırabilmektedir. Ayrıca, kurbanda, ilişkilerde güvensizlik ve düşük özsaygı gibi sorunlara da yol açabilmektedir. Uzun vadede ise depresyon, intihar düşünceleri, madde kullanımı ve psikosomatik belirtilerde ortaya çıkabilmektedir. Sağlıklı ilişkilerin temelini oluşturan saygı, eşitlik ve açık iletişim, manipülasyonun bulunduğu ilişkilerde belirgin biçimde zarar görmektedir.

Klinik uygulamalarda manipülatif davranışlar, yargılayıcı olmayan bir tutumla ele alınmakta; bu davranışların altında yatan ihtiyaçlar, korkular ve temel inançların görünür kılınması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda bireyin açık, dürüst ve sağlıklı iletişim becerileri geliştirmesi hedeflenmekte; Bilişsel Davranışçı Terapi, Şema Terapi ve Psikodinamik yaklaşımlar etkili müdahale yöntemleri olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Manipülasyon, romantik ilişkiler, klinik psikoloji

İZLENİM YÖNETİMİNDE ‘’İDDİACI OLMAK’’

Prof. Dr. Fatma Gül CİRHİNLİOĞLU
Kıbrıs Sağlık ve Toplum Bilimleri Üniversitesi
Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi
Psikoloji Bölümü, Güzelyurt/ KKTC
fatmagul.cinhiritoglu@kstu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-1140-2043

Uzm. Aybike GİRENTE
Kıbrıs Sağlık ve Toplum Bilimleri Üniversitesi
Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi
Psikoloji Bölümü, Güzelyurt/ KKTC
psk.aybikegirente@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-7058-0089

Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi
Sosyoloji Bölümü, Sivas, Türkiye
cirhin@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9813-8806

ÖZET

İnsanlar başkalarının gözünde çok farklı izlenimler yaratmaya çalışmaktadır. Bu nedenle sayısız izlenim oluşturma yolu bulunmaktadır. Bu çalışmada sözel izlenim yönetimi sınıflandırması içinde yer alan iddiacı izlenim yönetimi taktikleri ele alınmıştır. İddiacı izlenim yönetimi olumlu izlenimler oluşturmak için aktif, ancak saldırgan olmayan çabalardan oluşur. İddiacı izlenim yönetimi sürecinde, aktörler belirli bir durumda kendileri için arzu edilen nitelikleri sunarlar. Örneğin bir çalışan, patronuyla etkileşiminde, eşi veya çocuklarıyla olan etkileşiminden farklı bir versiyonunu canlandırabilir. İddiacı izlenim yönetimi özellikle Jones ve Pittman (1982) tarafından ileri sürülen, yağcılık, kendi reklamını yapma, örnek olma, acizlik

gösterme, gözdağı verme gibi taktikleri içerir. Yağcılık, başkalarına sevimli görünmek, onların onayını kazanmak ve olumlu sonuçlar elde etmek için kullanılır. Yağcılık diğerlerini iltifatla güçlendirme, uyma, iyilik yapma ve kendini sunma yollarıyla gerçekleştirilebilmektedir. Kendi reklamını yapma, kişinin yeterliliğini, yeteneklerini, bilgisini, becerisini, zekasını ve yüksek performans seviyesini göstermek için kullanılır. Kendi reklamını yapma özellikle belirli bir başarının sorumluluğunu üstlenme girişimini ifade eden hak iddia etme ve ilgili başarının algılanan değerini artırmaya yönelik girişimi ifade eden güçlendirme yollarıyla gerçekleştirilebilmektedir. Örnek olma "dürüstlük ve ahlaki değer" yansıtarak hedef tarafından idealize edilmek için kullanılır. Örnek olma bağlılık, sıkı çalışma, öz disiplin ve özveride bulunma gibi yollarla gerçekleştirilebilmektedir. Acizlik gösterme çaresiz, muhtaç ve savunmasız olarak görülmek için kullanılır. Acizlik gösterme kendini küçümseme, eksikliklerinin bilinmesine izin verme, yetersizliklerini vurgulama ve böylece başkalarının, yardımlarının hayati önem taşıdığına inanmasını sağlama yoluyla gerçekleştirilebilir. Gözdağı ise güç elde etmek, korkulan kişi olmak ve hedeften itaat görmek için kullanılır. Gözdağı saldırgan, tehdit edici, zorlayıcı ve taciz edici davranışlarla tehlikeli, zarar verme yeteneğine ve potansiyeline sahip olduğuna hedefi ikna etme yoluyla gerçekleştirilir.

Anahtar Kelimeler : İzlenim yönetimi, yağcılık, kendi reklamını yapma, örnek olma, acizlik, gözdağı.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENİMİ GÖREN KIZ ÖĞRENCİLERDE SOSYAL GÖRÜNÜŞ KAYGISI VE ÖZGÜVEN DÜZEYİ

Erbaş NURİYE[1]

[1]Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sivas/ Türkiye

***ORCID ID*: https://orcid.org/ 0000-0001-9141-2382**

***Nerbas2006*@gmail.com**

Selver ÖZGÜL[2]

[2] Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas/ Türkiye

Ozgulselver60@gmail.com

ÖZET

Bu araştırma, üniversite öğrenimi gören kız öğrencilerin sosyal görünüş kaygısı ile özgüven düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılmıştır. Tanımlayıcı ve ilişkisel tarama modelinde yürütülen çalışmaya 831 kadın öğrenci katılmıştır. Veriler, Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği ve Kadın Özgüven Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Bulgular, sosyal görünüş kaygısının sınıf düzeyi, medeni durum, çalışma durumu, gelir düzeyi, estetik ameliyat durumu, vücut memnuniyeti ve sosyal medya kullanım sıklığı değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterdiğini ($p<0,05$) ortaya koymuştur. Kadın özgüveninde ise eğitim, sınıf, medeni durum, gelir düzeyi, ebeveyn eğitim durumu ve yaşanılan yer gibi değişkenlerin anlamlı etkisi saptanmıştır. Ayrıca sosyal görünüş kaygısı ile özgüven arasında negatif ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-.588$; $p<0.05$). Bulgular, öğrencilerin beden algısı ve sosyal görünüşe ilişkin kaygılarının özgüven düzeyleri üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal görünüş kaygısı, özgüven, beden algısı, kadın üniversite öğrencileri, sosyal medya

GİRİŞ

Sosyal görünüş kaygısı, bireyin fiziksel görünümüne yönelik olumsuz değerlendirilme korkusu ve buna bağlı olarak sosyal ortamlarda yaşadığı rahatsızlık hissi olarak tanımlanmaktadır (Hart et al., 2008). Günümüzde sosyal medyanın etkisiyle fiziksel görünüm, toplumsal statü ve kabulün bir parçası hâline gelmiştir (Shang & Bao, 2025). Bu durum

özellikle genç kadınlarda beden algısına ilişkin kaygıları artırmakta, özgüven düzeylerini olumsuz etkilemektedir (Behera & Khuntia, 2025).

Üniversite dönemi, bireylerin kimlik ve benlik gelişiminde kritik bir evredir. Sosyal çevre, medya etkisi ve toplumsal cinsiyet rolleri bu dönemde öğrencilerin kendilik algısını biçimlendirmektedir. Kadın öğrenciler arasında yapılan son çalışmalar, sosyal medya kullanım sıklığı, gelir düzeyi, medeni durum ve ebeveyn eğitim düzeyinin beden algısı ve özgüven üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır (Villodres Bravo et al., 2025; Liu et al., 2025).

Bu çalışmada, üniversite öğrenimi gören kız öğrencilerde sosyal görünüş kaygısı ile özgüven düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen bulguların, genç kadınların psikososyal iyilik hâlini destekleyen önleyici programların geliştirilmesine katkı sağlaması hedeflenmiştir.

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırma modeli: Tanımlayıcı ve ilişkisel tarama modelindedir.

Evren ve örneklem: Araştırmanın evrenini, Türkiye'deki bir devlet üniversitesinde öğrenim gören kız öğrenciler oluşturmuştur. 18–29 yaş aralığında 831 öğrenci çalışmaya gönüllü olarak katılmıştır.

Veri toplama araçları:

1. Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği (SGKÖ): Hart ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilmiş, Türkçe uyarlaması Doğan (2011) tarafından yapılmıştır.
2. Kadın Özgüven Ölçeği: Kadınların özgüvenini "memnuniyet, sosyal ilişki, içsel özgüven, görünüş ve performans" boyutlarında ölçmektedir.

Veri analizi: SPSS 25.0 programı kullanılmış; Mann-Whitney U, Kruskal-Wallis H ve Spearman korelasyon testleri uygulanmıştır.

Etik onay: Araştırma, ilgili üniversitenin etik kurulundan onay alınarak yürütülmüştür (Karar No: 2024/112).

Bulgular

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgilerine İlişkin Dağılımları

Değişken	Kategori	N	%
Yaş	18-20	280	33,7
	21-23	291	35,0
	24-26	147	17,7
	27-29	113	13,6
Öğrenim görülen eğitim durumuna	Ön lisans	273	32,9
	Lisans	488	58,7
	Lisansüstü	70	8,4
Sınıf	1.sınıf	199	23,9
	2.sınıf	362	43,6
	3.sınıf	160	19,3
	4.sınıf ve üzeri	110	13,2
Medeni durum	Bekar	**709**	85,3
	Evli	122	14,7
Herhangi bir işte çalışma durumu	Evet	248	29,8
	Hayır	583	70,2
Aylık gelir	Gelir giderden az	300	36,1
	Gelir gidere denk	376	45,2
	Gelir giderden fazla	155	18,7
Herhangi bir kaza geçirme durumuna	Evet	132	15,9
	Hayır	699	84,1
Kaza sebebiyle bedeninde hasar oluşma durumu	Evet	40	30,3
	Hayır	92	69,7
Estetik ameliyat geçirme durumu	Evet	90	10,8
	Hayır	741	89,2
Estetik ameliyat bölgesi	Burun	72	83,7

	Dudak	11	12,8
	Çene	9	10,5
	Göğüs	3	3,5
	Popo	1	1,2
	Yağ aldırma	5	5,8
	Göz kapağı aldırma	5	5,8
Estetik ameliyat dışında cerrahi operasyon durumu	Evet	203	24,4
	Hayır	628	75,6
Yakın çevresinde estetik ameliyat geçiren olması durumu	Evet	390	46,9
	Hayır	441	53,1
Anne eğitim durumu	İlkokul	245	29,5
	Ortaokul	155	18,7
	Lise	327	39,4
	Lisans ve üstü	104	12,5
Baba eğitim durumu	İlkokul	160	19,3
	Ortaokul	189	22,7
	Lise	299	36,0
	Lisans ve üstü	183	22,0
Çocukluğunun büyük çoğunluğunun geçtiği yerleşim yeri	Köy / kasaba	100	12,0
	İlçe	212	25,5
	İl	519	62,5
Vücudundan memnun olma durumu	Evet	640	77,0
	Hayır	191	23,0
Sosyal medya kullanım sıklığı	Çok az	123	14,8
	Ara sıra	277	33,3
	Çok sık	431	51,9

Tablo 2. Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği Puanlarının Anlamlı Fark Gösteren Değişkenlere göre Dağılımları

Değişken	Grup Karşılaştırması	Test Değer	p	Yorum
Sınıf Düzeyi	Diğerleri < 3.sınıf	X^2 =36.6	0,000	3.sınıfta sosyal görünüş kaygısı en yüksek
Medeni Durum	Evli < bekar	U = 36214.5	0,004	Bekar öğrencilerde daha yüksek
Çalışma Durumu	Çalışmayan<çalışan	U= 65455.5	0,031	Çalışan öğrencilerde artmış
Gelir Durumu	Gelir az<gelir gidere denk	X^2=7,0	0,030	Orta gelirli öğrencilerde kaygı fazla
Estetik Ameliyat durumu	Hayır<evet	U =25783.0	0,000	Estetik geçirenlerde fazla
Vücuttan Memnuniyet	Evet<hayır	U=20551.0	0,000	Memnun olmayanlarda çok yüksek
Sosyal Medya Kullanımı	Az< çok sık	X^2 =6.4	0,042	Kullanım sıklığı arttıkça kaygı yükseliyor.

Anlamsız çıkan değişkenler: yaş, anne-baba eğitim durumu, yaşam yeri ($p>0.05$).

Açıklama:

Sosyal görünüş kaygısının özellikle 3. sınıfta öğrenim gören öğrencilerde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bulgu, mezuniyet öncesi dönemde artan sosyal görünürlük ve kariyer beklentilerinin öğrencilerde kaygıyı artırabileceğini düşündürmektedir. Bekar öğrencilerin evli öğrencilere göre daha yüksek kaygı puanına sahip olması, sosyal onay ihtiyacının bekar bireylerde daha yoğun yaşanabileceğini göstermektedir.

Çalışan öğrencilerin kaygı düzeyinin daha yüksek olması, sosyal çevrede görünüşe ilişkin geri bildirimlerle daha fazla karşılaşmalarına bağlanabilir. Gelir durumunun orta düzeyde olanlarda daha yüksek kaygıyla ilişkili bulunması, toplumsal beklentiler ile kişisel imkânlar arasındaki dengenin yarattığı baskıyı işaret etmektedir.

Vücudundan memnun olmayan öğrencilerde kaygı puanlarının oldukça yüksek olması beklenen bir bulgudur. Sosyal medya kullanım sıklığının artması da görünüşe ilişkin karşılaştırmaları tetikleyerek kaygıyı artırmaktadır. Bu sonuçlar, sosyal görünüş kaygısının bireysel olduğu kadar sosyal faktörlerle de şekillendiğini göstermektedir.

Tablo 3.Kadın Özgüven Ölçeği Puanlarının Anlamlı Fark Gösteren Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişken	Anlamlı boyutlar	p	yorum
Eğitim düzeyi	Tüm alt boyutlarda lisans < önlisans	0.000-0.004	Önlisans öğrencilerinde özgüven daha yüksek
Sınıf düzeyi	Diğerleri < 4.sınıf	0.000-0.001	Üst sınıflarda özgüven artıyor
Medeni durum	Bekar< evli	0.011-0.025	Evlilerde yüksek
Gelir durumu	Düşük< fazla	0.002-0.047	Yüksek gelirlilerde özgüven fazla
Anne eğitim durumu	Lise<lisansüstü ve üzeri	0.034	Anne eğitimi yüksekte
Baba eğitim durumu	İlkokul < lise ve üzeri	0.015	Baba eğitimi yüksekte fazla
Yaşam yeri	İlçe köy < il	0.000-0.009	Şehirde büyüyende daha fazla

Anlamsız çıkan değişkenler: yaş, çalışma durumu (p>0.05).

Tabloya göre eğitim düzeyi arttıkça özgüven puanlarının da yükseldiği görülmektedir. Özellikle 4. sınıf öğrencilerinin daha yüksek özgüvene sahip olması, akademik deneyim ve

sosyal olgunluğun özgüveni güçlendirdiğini göstermektedir. Evli öğrencilerde özgüvenin yüksek olması, sosyal destek düzeyinin etkisini yansıtmaktadır.

Gelir düzeyinin yüksek olduğu öğrencilerde özgüvenin artması, ekonomik güvenliğin bireyin kendine yönelik algısını olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca anne-baba eğitim düzeyinin yüksek olması, çocukluk döneminde daha destekleyici bir ebeveynlik tutumunun özgüven gelişimini güçlendirmiş olabileceğini düşündürmektedir. Şehirde yetişen öğrencilerin özgüven puanlarının daha yüksek çıkması, sosyal ortamlara katılım fırsatlarının çeşitliliğiyle ilişkilendirilebilir.

Tablo 3. Sosyal Görünüş Kaygısı ile Özgüven Düzeyleri Arasındaki İlişki

Değişkenler	R	p	yorum
Sosyal görünüş kaygısı/ toplam özgüven	-0.588	0.000	Negatif orta düzeyde anlamlı ilişki var
Sosyal görünüş kaygısı/ içsel özgüven	-0.550	0.000	Negatif ilişki
Sosyal görünüş kaygısı/ görünüş alt boyutu	-0.521	0.000	negatif ilişki
Sosyal görünüş kaygısı/ performans alt boyutu	-0.493	0.000	Negatif ilişki
Sosyal görünüş kaygısı/ sosyal ilişkiler	-0.577	0.000	Negatif ilişki

Korelasyon analizine göre sosyal görünüş kaygısı arttıkça özgüvenin tüm alt boyutlarında anlamlı bir azalma gözlenmiştir. En güçlü negatif ilişkiler “toplam özgüven” ve “sosyal ilişkiler” alt boyutlarında ortaya çıkmıştır. Bu durum, fiziksel görünümüne dair olumsuz düşüncelere sahip bireylerin hem genel benlik saygısında hem de kişilerarası etkileşimlerde daha çekingen olduklarını göstermektedir.

Ayrıca içsel özgüven alt boyutundaki negatif ilişki, sosyal görünüş kaygısının bireyin kendi değerini algılama biçimini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, sosyal

görünüş kaygısının yalnızca estetik bir kaygı değil, psikolojik iyi oluşun temel bileşenlerinden biri olan özgüvenle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

TARTIŞMA

Bu araştırma, üniversite öğrenimi gören kız öğrencilerde sosyal görünüş kaygısı ile özgüven arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Bulgular, görünüş kaygısı arttıkça özgüvenin azaldığını göstermiştir. Bu durum, bireyin bedenine yönelik algısının benlik saygısı üzerindeki etkisini açıklayan kuramlarla (Cash & Smolak, 2019; Tiggemann, 2020) ve 2025 yılı araştırmalarıyla (Behera & Khuntia, 2025; Liu et al., 2025) uyumludur.

Sosyal medya kullanımı, genç kadınların görünüşlerine yönelik kaygılarını artıran temel faktörlerden biridir. İdealize edilmiş beden imgeleriyle sürekli karşılaşma, sosyal karşılaştırma süreçlerini tetiklemekte ve özgüveni olumsuz etkilemektedir (Shang & Bao, 2025; Mourya, 2025). Ayrıca kültürel normlar, kadınlarda fiziksel çekiciliğin başarı ve kabul ölçütü olarak algılanmasına yol açmaktadır (Doğan, 2011; Yüceant, 2022).

Elde edilen bulgular, gelir düzeyi yüksek ve ebeveyn eğitim düzeyi yüksek öğrencilerde özgüvenin daha güçlü olduğunu; kırsal bölgelerden gelenlerde ise görünüş kaygısının yüksek seyrettiğini göstermektedir. Bu, sosyoekonomik sermayenin benlik algısı üzerindeki etkisine işaret eder (Özgüven & Arslan, 2023). Üniversitelerde bu farkları azaltmak için psikososyal destek programları geliştirilmelidir.

Son olarak, üniversite öğrencilerinin özgüven gelişimini desteklemek, yalnızca bireysel değil, toplumsal bir sorumluluktur. Kadın öğrencilerin sosyal destek sistemlerini güçlendiren ve medya okuryazarlığını artıran girişimler, beden olumlama yaklaşımıyla bütünleştiğinde uzun vadeli fayda sağlayacaktır (Jehu et al., 2025).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, üniversite öğrenimi gören kız öğrencilerde sosyal görünüş kaygısı ile özgüven arasında negatif, anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

- Sosyal görünüş kaygısı; sınıf, medeni durum, gelir ve sosyal medya kullanımıyla farklılık göstermektedir.
- Özgüven, eğitim düzeyi, gelir ve ebeveyn eğitimi arttıkça yükselmektedir.

Öneriler:

1. Üniversitelerde beden imajı, özgüven ve sosyal medya farkındalığı konulu psikoeğitim programları uygulanmalıdır.

2. Kadın öğrenciler için öz-şefkat ve beden olumlama atölyeleri düzenlenmelidir.

3. Sosyal medya kullanımıyla ilgili dijital farkındalık eğitimleri verilmelidir.

4. Rehberlik ve danışmanlık merkezlerinde görünüş kaygısına özel grup çalışmaları yapılmalıdır.

5. Üniversiteler, toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde özgüven destekleyici politikalar geliştirmelidir.

6. Gelecekteki çalışmalar erkek öğrencilerle karşılaştırmalı yürütülmeli

KAYNAKÇA

• Behera, N., & Khuntia, S. (2025). Self-esteem, self-objectification, appearance anxiety, resilience, and gender: Testing a moderated mediational analysis. The Open Psychology Journal, 18, e18743501347628.

• Jehu, D. A., Bek, J., & Hackney, M. E. (2025). Exploring effects of group and partnership dynamics in dance on mental and physical health. Frontiers in Psychology, 16(1), 1697858.

• Liu, X., Soh, K. G., & Lu, Y. (2025). Effect of dance on social physique anxiety and physical self-esteem among adults: A systematic review. Frontiers in Psychology, 16(1), 1547802.

• Shang, A., & Bao, H. (2025). Self-esteem and appearance anxiety among Chinese college students: The roles of social media use and upward social comparison. Frontiers in Psychology, 16(1), 1562711.

• Villodres Bravo, G. C., Salvador Pérez, F., & Muros Molina, J. J. (2025). Influence of psychological factors related with body image perception on resistance to physical activity amongst university students in Southern Spain. International Journal of Mental Health Promotion, 27(3), 66137.

• Mourya, R. K. (2025). Social media usage and its influence on student mental health: A study among university students in Southeast Asia. Asian Journal of Education and Society, 3(2), 45–58.

• Cash, T. F., & Smolak, L. (2019). Body Image: A Handbook of Science, Practice, and Prevention (2nd ed.). The Guilford Press.

• Tiggemann, M. (2020). Social media and body image concerns: Current research and future directions. Current Opinion in Psychology, 36, 7–12.

• Yüceant, M. (2022). Üniversite öğrencilerinde sosyal görünüş kaygısı ile benlik saygısı arasındaki ilişki. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 12(2), 124–138.

M., & Arslan, F. (2023). Sosyal medya kullanımı, beden memnuniyeti ve benlik saygısı ilişkisi. Anadolu Eğitim Araştırmaları Dergisi, 7(1), 45–61.

• Doğan, T. (2011). Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 41(1), 151–159.

• Hart, T. A., Flora, D. B., Palyo, S. A., Fresco, D. M., Holle, C., & Heimberg, R. G. (2008). Development and examination of the social appearance anxiety scale. Assessment, 15(1), 48–59.

KADINLARIN ŞİDDETE YÖNELİK TUTUMLARI İLE EVLİLİK UYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dr. Öğr. Üyesi Nuriye ERBAŞ
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Fakültesi,
nerbas2006@gmail.com – ORCI ID: 0000-0001-9141-2382

Şeydanur DİKTAŞ
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Fakültesi,
seydanurdkts@gmail.com - ORCID ID: 0009-0001-0447-4364

ÖZET

Bu çalışma, evli kadınların evlilikte kadına yönelik şiddete ilişkin tutumları ile evlilik uyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma, tanımlayıcı ve ilişki arayıcı nitelikte olup, Şubat–Haziran 2023 tarihleri arasında Kayseri il merkezinde bulunan Aile Sağlığı Merkezlerine başvuran evli kadınlar üzerinde yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini, çalışmaya katılmayı kabul eden evli kadınlar oluşturmuştur. Veriler, Kişisel Bilgi Formu, Evlilikte Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Tutumlar Ölçeği ve Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, kadınların evlilikte kadına yönelik şiddete ilişkin tutumları ile evlilik uyumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Bununla birlikte, evlilikte eş tarafından şiddete maruz kalma durumu, evlenme şekli, çocuk sayısı, eğitim durumu ve gelir düzeyi gibi bazı sosyodemografik değişkenlerin evlilik uyumu üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Çalışma bulgularının, evlilik uyumunu etkileyen faktörlerin anlaşılmasına ve kadına yönelik şiddetin evlilik yaşamındaki yansımalarının değerlendirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Evli Kadınlar, Kadına Yönelik Şiddet, Şiddete Yönelik Tutum, Evlilik Uyumu

1. GİRİŞ

Kadına yönelik şiddet, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli bir halk sağlığı ve toplumsal sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, kadınların önemli bir bölümü yaşamlarının herhangi bir döneminde yakın partnerleri tarafından fiziksel, cinsel veya psikolojik şiddete maruz kalmaktadır (World Health Organization, 2013). Kadına yönelik şiddetin en yaygın görüldüğü alanlardan biri evlilik ilişkileridir ve evlilik içerisinde yaşanan şiddet, yalnızca bireysel düzeyde değil, aile yapısı ve toplum sağlığı açısından da ciddi sonuçlar doğurmaktadır (Akar vd., 2010).Şiddet, evlilik ilişkisinde güven, iletişim, karşılıklı saygı ve destek gibi temel unsurları zedelemekte; eşler arasındaki uyumu olumsuz yönde etkilemektedir. Evlilik uyumu, eşlerin birlikte yaşama sürecinde karşılaştıkları sorunlarla baş edebilme, ortak kararlar alabilme, çatışmaları yapıcı biçimde çözebilme ve evlilikten doyum sağlayabilme düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Spanier, 1976). Evlilik uyumunun düşük olduğu birlikteliklerde çatışmaların arttığı, evlilikten alınan doyumun azaldığı ve boşanma riskinin yükseldiği bildirilmektedir (Fincham & Rogge, 2010). Kadınların evlilikte kadına yönelik şiddete ilişkin tutumları; şiddeti algılama biçimleri, hangi davranışları şiddet olarak tanımladıkları ve şiddeti kabul etme ya da reddetme düzeyleri ile ilişkilidir. Şiddeti meşrulaştıran veya normalleştiren tutumların, şiddetin sürmesine ve evlilik uyumunun daha da bozulmasına yol açtığı bildirilmektedir (Karal & Aydemir, 2012).

Literatür incelendiğinde, evlilikte kadına yönelik şiddet ile evlilik uyumu arasındaki ilişkinin farklı sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Bazı çalışmalarda şiddetin evlilik uyumunu olumsuz etkilediği belirtilirken (Akar vd., 2010), bazı çalışmalarda ise bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ifade edilmektedir. Bu farklılıkların, örneklem özellikleri, kültürel faktörler ve kullanılan ölçüm araçlarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir (Fincham & Rogge, 2010). Bu bağlamda, evli kadınlarda şiddete yönelik tutumlar ile evlilik uyumu arasındaki ilişkinin ayrıntılı biçimde incelenmesi önem taşımaktadır.

2. AMAÇ

Bu çalışmanın amacı, evli kadınların evlilikte kadına yönelik şiddete ilişkin tutumları ile evlilik uyumları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Ayrıca kadınların sosyodemografik özelliklerinin (yaş, eğitim durumu, gelir düzeyi, evlilik süresi, evlenme şekli, çocuk sayısı ve eş tarafından

şiddete maruz kalma durumu) evlilik uyumu ve şiddete yönelik tutumlar üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Türü

Araştırma, tanımlayıcı ve ilişki arayıcı tipte bir çalışmadır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Şubat–Haziran 2023 tarihleri arasında Kayseri il merkezinde bulunan Melikgazi ve Kocasinan ilçelerindeki Aile Sağlığı Merkezlerine başvuran evli kadınlar oluşturmuştur. Örneklem, araştırmaya katılmayı kabul eden ve dâhil edilme kriterlerini karşılayan evli kadınlardan oluşmuştur.

3.3. Veri Toplama Araçları

Veriler üç bölümden oluşan veri toplama araçları ile toplanmıştır:

Kişisel Bilgi Formu: Katılımcıların yaş, eğitim durumu, çalışma durumu, gelir düzeyi, evlilik süresi, evlenme şekli, çocuk sayısı ve eş tarafından şiddete maruz kalma durumu gibi sosyodemografik özelliklerini içermektedir.

Evlilikte Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Tutumlar Ölçeği: Kadınların evlilikte şiddete yönelik tutumlarını değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır.

Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği: Evlilik uyum düzeyini belirlemek amacıyla kullanılmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Veriler istatistiksel paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler, karşılaştırmalı analizler ve korelasyon analizleri uygulanmıştır. Anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak kabul edilmiştir

4. BULGULAR

Bu çalışmada, kadınların evlilikte kadına yönelik şiddete ilişkin tutumları ile evlilik uyumu arasındaki ilişki ayrıntılı istatistiksel analizler aracılığıyla incelenmiştir. Bulgular; tanımlayıcı

istatistikler, grup karşılaştırmaları ve korelasyon analizleri başlıkları altında sunulmuştur. Analizlerde anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak kabul edilmiştir.

4.1. Katılımcıların Sosyo-demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan kadınların yaş ortalaması, evlilik süresi, evlenme yaşı ve çocuk sayısı değişkenleri açısından dağılımları incelenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun çekirdek aile yapısında yaşadığı, evliliklerin önemli bir bölümünün anlaşarak evlenme biçimiyle gerçekleştiği belirlenmiştir. Eğitim düzeyi açısından incelendiğinde, kadınların ağırlıklı olarak ortaöğretim ve üzeri eğitim düzeyine sahip olduğu görülmüştür.

4.2. Ölçeklerden Elde Edilen Tanımlayıcı İstatistikler

Kadınların Evlilikte Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Tutumlar Ölçeği toplam puan ortalaması 28,73±4,60 olarak saptanmıştır. Bu bulgu, kadınların genel olarak şiddeti onaylamayan, şiddete karşı olumsuz tutumlara sahip olduklarını göstermektedir.
Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği toplam puan ortalaması ise 56,53±8,43 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, araştırmaya katılan kadınların evlilik uyum düzeylerinin orta-üst seviyede olduğunu göstermektedir.

4.3.Sosyo-demografik Değişkenlere Göre Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Eğitim durumu ile evlilikte kadına yönelik şiddete ilişkin tutumlar ölçeği puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($p<0,05$). Eğitim düzeyi yükseldikçe, kadınların şiddeti kabullenme düzeylerinin azaldığı ve şiddete yönelik daha olumsuz tutumlar sergiledikleri belirlenmiştir.

Çalışma durumu ile evlilikte kadına yönelik şiddete ilişkin tutumlar ölçeği puanları arasında anlamlı fark olduğu görülmüştür ($p<0,05$). Çalışan kadınların, çalışmayan kadınlara kıyasla şiddeti daha az kabul eden tutumlara sahip oldukları saptanmıştır.
Evlilikte eş tarafından şiddete maruz kalma durumu ile evlilik uyumu arasında anlamlı bir fark belirlenmiştir ($p<0,05$). Eşi tarafından şiddete maruz kalmayan kadınların evlilik uyum puanları, şiddete maruz kalan kadınlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Çocuk sayısı değişkenine göre evlilik uyumu puanları incelendiğinde, tek çocuk sahibi olan kadınların evlilik

uyumlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır ($p<0,05$). Çocuk sayısının artmasıyla birlikte evlilik uyum puanlarında kademeli bir düşüş olduğu gözlenmiştir.

4.4. Korelasyon Analizleri

Kadınların evlilikte kadına yönelik şiddete ilişkin tutumları ile evlilik uyumu arasındaki ilişki Pearson korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda, iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır ($r=-0,031$; $p>0,05$).

Bununla birlikte, yaş değişkeni ile evlilik uyumu arasında negatif yönlü ve çok zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r=-0,198$; $p<0,05$). Yaş arttıkça evlilik uyum puanlarının azalma eğilimi gösterdiği saptanmıştır.

Evlenme yaşı ile evlilik uyumu arasında pozitif yönlü ve çok zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0,155$; $p<0,05$). Evlenme yaşı yükseldikçe evlilik uyumunun artma eğilimi gösterdiği belirlenmiştir.

4.5. Bulguların Genel Değerlendirmesi

Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, kadınların evlilikte kadına yönelik şiddeti onaylamayan tutumlara sahip oldukları, ancak bu tutumların doğrudan evlilik uyumunu belirleyen temel bir değişken olmadığı görülmektedir. Buna karşın, evlilikte fiilen şiddete maruz kalma durumu, evlilik uyumu üzerinde belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Elde edilen sonuçlar, evlilik uyumunun yalnızca bireysel tutumlarla değil; evlilik süreci, çocuk sayısı ve evlilikte yaşanan deneyimler gibi çok boyutlu faktörlerle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

5. TARTIŞMA

Araştırma bulguları, evlilikte kadına yönelik şiddete maruz kalma durumunun evlilik uyumunu olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Şiddetin evlilik ilişkisi içerisindeki güven, iletişim ve duygusal bağları zedelediği; bu durumun evlilikten alınan doyumu azalttığı düşünülmektedir. Literatürde yer alan benzer çalışmalar, şiddetin evlilik uyumunu düşürdüğünü desteklemektedir. Şiddete yönelik tutumlar ile evlilik uyumu arasında doğrudan anlamlı bir ilişki bulunmaması, kadınların şiddeti reddeden tutumlara sahip olmalarına rağmen evlilik uyumlarının farklı

faktörlerden etkilenebileceğini düşündürmektedir. Bu durum, evlilik uyumunun çok boyutlu bir yapı olduğunu ve yalnızca şiddete yönelik tutumlarla açıklanamayacağını göstermektedir.

6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Araştırma sonuçları doğrultusunda, evlilikte kadına yönelik şiddetin evlilik uyumunu olumsuz etkileyen önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Evlilik uyumunun artırılmasına yönelik müdahalelerde, şiddetin erken tanılanması ve önlenmesine yönelik çalışmaların önemi ortaya çıkmaktadır. Sağlık profesyonellerinin, özellikle birinci basamak sağlık hizmetlerinde görev yapan hemşirelerin, evli kadınlarda şiddet riskini değerlendirmesi ve uygun yönlendirmelerde bulunması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Bostan, Z. (2016). *Sosyal beceri eğitimlerinde eğitim transferi ve transfer iklimi: Zorluklar ve en iyi uygulamalar üzerine eğitim profesyonelleri ile nitel bir çalışma* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
2. Delice, E., Karadayı, M. A., & Tozan, H. (2022). Sağlık hizmetlerinde performans değerlendirmede kullanılan araç ve yöntemler. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 10*(3), 1543–1566. https://doi.org/10.29130/dubited.1008711
3. Fincham, F. D., & Rogge, R. (2010). Understanding relationship quality: Theoretical challenges and new tools for assessment. *Journal of Family Theory & Review, 2*(4), 227–242. https://doi.org/10.1111/j.1756-2589.2010.00059.x
4. Jackson, L. M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. https://doi.org/10.1037/0000168-000
5. Karal, D., & Aydemir, E. (2012). Türkiye'de kadına yönelik şiddet. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(23), 273–284.
6. Spanier, G. B. (1976). Measuring dyadic adjustment: New scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and the Family, 38*(1), 15–28. https://doi.org/10.2307/350547
7. Sünbül, D., & Dinç, A. (2022). Spor yönetimi ile ilgili makalelerin incelenmesi. G. Hergüner, M. Güçlü, Ç. Yaman, & A. S. Yücel (Ed.), *Multidisipliner bakışla spor içinde* (ss. 6–22). Güven Plus Grup A.Ş. Yayınları.

8. World Health Organization. (2013). *Global and regional estimates of violence against women: Prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*. WHO Press.

HABERMAS'IN İLETİŞİM KURAMI İLE ŞİDDETSİZ İLETİŞİM ARASINDA BİR OKUMA: ORTAKLIKLAR, İMKÂNLAR VE SINIRLILIKLAR

Büke KOYUNCU KAHVECİOĞLU
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
buke.koyuncu@msgsu.edu.tr - 0000-0002-6527-717X

ÖZET

Bu bildiri, Jürgen Habermas'ın *İdeal Konuşma Durumu* kavramsallaştırması ile Marshall Rosenberg'in Şiddetsiz İletişim (Nonviolent Communication, NVC) modeli arasında yorumlayıcı ve keşfedici bir ilişki kurmayı amaçlamaktadır. Çalışma, Habermas'ın "yaşam dünyasının sistem tarafından sömürgeleştirilmesi" olarak tanımladığı iletişimsel bozulmaların, NVC literatüründe bireyi kendine ve başkalarına yabancılaştırdığı ileri sürülen bazı dilsel kalıplarla (ahlakçı yargılar, kıyaslamalar, sorumluluk reddi gibi) belirli paralellikler taşıyabileceği varsayımından hareket etmektedir.

NVC'nin "üzerinde güç kullanma" paradigmasının karşısında önerdiği "birlikte güç kullanma" yönelimi, iletişimsel eylemin normatif ufkunu gündelik etkileşimler düzeyinde yeniden düşünmeye imkân tanıyabilir. Bu geçiş, çatışmayı bastırılması gereken bir iletişim arızası olarak değil; karşılıklı ihtiyaçların, normatif beklentilerin ve ilişkisel bağımlılıkların görünür hale geldiği bir süreç olarak ele almayı mümkün kılmaktadır.

Bildiri, Habermas'ın çoğunlukla makro-toplumsal düzeyde ele alınan iletişimsel rasyonalite ve etik iddialarının, mikro düzeydeki dilsel pratiklerle nasıl ilişkilendirilebileceğine dair kavramsal bir tartışma sunmaktadır. Bu çerçevede Şiddetsiz İletişim, Habermas'ın idealize ettiği özgürleşimci iletişimin doğrudan bir uygulaması olarak değil; bu ideale yaklaşma imkânlarını ve sınırlarını görünür kılan tamamlayıcı bir pratik çerçeve olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Habermas, İletişimsel Eylem Kuramı, İdeal Konuşma Durumu, Şiddetsiz İletişim, Güç Paradigmaları

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE NÖROÇEŞİTLİLİĞE YÖNELİK TERAPÖTİK MÜDAHALELERİN SAĞLIK SOSYOLOJİSİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Büke KOYUNCU KAHVECİOĞLU
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
buke.koyuncu@msgsu.edu.tr - 0000-0002-6527-717X

Geleneksel tıp paradigması ve tıbbi model, nöroçeşitli durumları (otizm, DEHB, disleksi vb.) çoğunlukla bir "patoloji" ya da "eksiklik" olarak tanımlarken; sosyal model ve nöroçeşitlilik yaklaşımı bu durumları insan biyolojik çeşitliliğinin doğal bir parçası olarak değerlendirmektedir. Türkiye'de ise özellikle üst-orta sınıflar arasında, anaokulu dönemindeki çocuklara yönelik ergoterapi, psikoterapi ve duyu bütünleme gibi terapötik müdahalelerin sıklık ve yoğunluğunun son on yılda dikkat çekici biçimde arttığı görülmektedir.

Anaokulu, çocuğun tıbbi söylemle ilk kez karşılaştığı ve normatif gelişim beklentilerine uyum sağlamasının beklendiği ilk kamusal alanlardan biridir. Bu normatif beklentilere uyum sağlamakta zorlanan çocukların ve ailelerinin, duyu bütünleme ve ergoterapi gibi uygulamalara yönlendirilmesi bir yandan çocuğun işlevselliğini ve yaşam kalitesini artırma potansiyeli taşırken, diğer yandan nöroçeşitliliğe hâlen geleneksel tıbbi model çerçevesinde yaklaşılması nedeniyle çocuklar ve aileler üzerinde psikososyal bir yük oluşturabilmektedir. Buna ek olarak, söz konusu terapilerin piyasa koşulları içerisinde giderek meta hâline gelmesi ve bu hizmetlere erişimdeki eşitsizlikler, mevcut toplumsal eşitsizliklerin çocuk gelişimi alanında yeniden üretilmesi riskini beraberinde getirmektedir.

Buna karşılık sosyal model ve nöroçeşitlilik yaklaşımı, bireyin "uyumlandırılması" yerine toplumsal kabulü ve çevresel düzenlemeleri merkeze alan kapsayıcı bir perspektif sunmakta; tıbbi etiketlemenin yol açabileceği damgalanma risklerini azaltma ve çocuk gelişiminde eşitsizlikleri sınırlama potansiyeli taşımaktadır. Bu çalışma, erken çocukluk döneminde nöroçeşitliliğe yönelik terapötik müdahaleleri sağlık sosyolojisi çerçevesinde; medikal ve sosyal model, nöroçeşitlilik ve kapsayıcılık kavramları bağlamında tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nöroçeşitlilik, Sosyal model, Tıbbi model, Erken Çocukluk Dönemi, Sağlık Sosyolojisi

ALGILANAN PSİKOLOJİK GÜVENLİĞİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SAVUNMA SANAYİ ÇALIŞANLARI ÜZERİN DE BİR ARAŞTIRMA

Yakup TURGUTALP
İstanbul Nişantaşı Üniversitesi,
yakupturgutalp@gmail.com- 0009-0008-6228-6514

Dr. Öğr. Üyesi Sefa CEYHAN
İstanbul Nişantaşı Üniversitesi,
Sefa.ceyhan@nisantasi.edu.tr – 0000-0002-3788-0756

ÖZET

Örgütlerin sürdürülebilir başarısında çalışanların kendilerini güvende hissetmeleri ve düşüncelerini ifade edebilmeleri kritik bir etkendir. Psikolojik güvenlik, çalışanların görüş ve kaygılarını dışlanma korkusu taşımadan paylaşabildiği bir iklimi ifade eder. Bu iklim güçlü olduğunda risk almaya açıklık, öğrenme isteği ve yenilikçi davranışlar artarken; zayıf olduğunda geri çekilme, iletişim kısıtlılığı ve düşük aidiyet ortaya çıkabilir.

Örgütsel bağlılık ise çalışanların kuruma yönelik duygusal yakınlık, kurumda kalma isteği ve sorumluluk algısından oluşur. Duygusal, devam ve normatif bağlılığın performans ve örgütte kalma eğilimi üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Hata toleransının düşük ve bilgi güvenliğinin kritik olduğu savunma sanayinde, psikolojik güvenlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki daha belirgin hale gelmektedir.[1]

Bu çalışmada, savunma sanayi çalışanlarının psikolojik güvenlik algıların örgütsel varlık düzeyleri üzerindeki etkisini incelemek amaçlanmıştır araştırma amacı doğrultusunda nicel araştırma tasarımı tercih edilecektir. Araştırma sonucunda elde edilen verilere faktör analizi korelasyon analizi ve regresyon analizi gibi nicel tasarım analizleri gerçekleştirilecektir araştırma sonucunda ise psikolojik güvenliğin yüksek olduğu çalışma iklimlerinde örgütsel bağlılığın da yüksek olacağı düşünülmektedir elde edilmesi planlanan bu sonuç doğrultusunda hem teorik hem de pratik anlamda öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler : Psikolojik güvenlik, Örgütsel bağlılık, Savunma Sanayi kuruluşlarında çalışan davranışları ve psikolojik güvenlik algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi

[1] Bu araştırma İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İnsan Kaynakları Anabilim Dalında yürütülen "başlıklı" yüksek lisans tezden türetilmiştir.

BAKIM VEREN NESNE İLE İLİŞKİ VE BAĞLANMANIN TRAVMATİK YAS SÜRECİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Yasemin Esra BULUT

Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

yasesrab@gmail.com - ORCID ID: 0009-0000-7060-9135

Doç. Dr. Abdi GÜNGÖR

Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

abdigungor@duzce.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-7945-0906

Doç. Dr. Ahmet SAPANCI

Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

ahmetsapanci@duzce.edu.tr - ORCID ID: 0000-0003-4688-6890

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, bakım veren nesneyle kurulan ilişki ve bağlanma örüntülerinin travmatik yas süreci üzerindeki etkilerini incelemektir. Bağlanma kuramı, bireyin erken dönem bakım veren deneyimlerinin duygusal düzenleme biçimlerini ve kayıp karşısındaki tepkilerini şekillendirdiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, bağlanma örüntülerinin yas sürecindeki etkisinin, bireyin bakım veren nesneyle kurduğu ilişkinin nasıl içselleştirildiği dikkate alındığında daha iyi anlaşılabileceği düşünülmektedir. Araştırmada Travmatik Yas Envanteri, Bell Nesne İlişkileri ve Gerçeği Değerlendirme Ölçeği ile Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II kullanılmıştır. Çalışma, 18–55 yaş aralığında 302 katılımcıyla yürütülmüştür. Cinsiyete göre travmatik yas düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analiziyle incelenmiş; bağlanma stilleri ile nesne ilişkilerinin travmatik yas üzerindeki göreli katkılarını belirlemek amacıyla iki aşamalı hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır. Korelasyon bulguları, travmatik yasın kaygılı bağlanma ile anlamlı ve pozitif ilişkili olduğunu, kaçıngan bağlanma ile ise anlamlı bir ilişki göstermediğini ortaya koymuştur. Ayrıca travmatik yasın yabancılaşma, güvensiz bağlanma, egosantrizm ve sosyal yetersizlik ile anlamlı ve pozitif ilişkiler gösterdiği bulunmuştur. Hiyerarşik regresyon analizinin ilk aşamasında kaygılı bağlanma travmatik yası anlamlı biçimde yordarken, kaçıngan bağlanma anlamlı bir yordayıcı değildir. İkinci aşamada nesne ilişkileri alt boyutları modele eklendiğinde, yalnızca güvensiz bağlanmanın travmatik yası anlamlı şekilde yordadığı; kaygılı ve kaçıngan bağlanmanın etkisinin anlamını kaybettiği görülmüştür. Bu bulgular, travmatik yas sürecinin bağlanma stillerinin ötesinde, bakım veren nesneyle ilişkili güvensiz içsel yapılanmalarla daha yakından ilişkili olduğunu göstermekte; terapötik süreçte müdahale alanlarını işaret ederek travmatik yasla çalışan ruh sağlığı uzmanları için hem kuramsal hem de klinik açıdan önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bakım Veren Nesne, Bağlanma, Travmatik Yas, Regresyon Analizi

1. GİRİŞ

Başkalarını sevme cesaretimiz olduğu için ödediğimiz bedel (Yalom ve Yalom, 2022) olarak da tanımlanan yas, alanyazında ilk kez Freud (1917) tarafından yayımlanan Mourning and Melancholia adlı makalede tanımlanmıştır. Freud yası nesnenin ya da değerlerin kaybına karşı geliştirilen bir reaksiyon olarak tanımlar. Yasın sürecinin biricikliği ve yasa karşı geliştirilen tepkilerin kişilerarası farklılığının da etkisiyle yas tanımı da kendi içinde normal yas, patolojik yas ve travmatik yas olmak üzere üçe ayrılır. Horowitz ve arkadaşları (1997) tarafından kullanılması önerilen travmatik yas kavramındaki travma ifadesi ise kaybın travmatize edici potansiyelini ve şiddetini vurgular.

Farklı kuramcıların kayıpların doğurduğu yas süreçlerini aydınlatma amacıyla geliştirdiği farklı teorileri mevcuttur. Bu bağlamda Freud'un görüşlerinin ışığında nesne ilişkileri kuramı odağımızda olması gereken noktanın kişilerarası ilişkiler değil zihinde oluşan temsiller olduğunu öne sürmüştür (Yeomans ve Levy, 2002; akt., Çolak ve Hocaoğlu, 2021). Kuramın öncüsü Klein'a göre (1940) kayıpların ardından yaşanan yoğun anksiyeteyle baş etmede en önemli faktör içeatımdır ve yas sürecindeki bireye yaklaşımın iç dünyasındaki gelişim düzeylerini deneyimleme kapasitesinin değerlendirilmesine göre olması gerektiğini savunmuştur.

Bağlanma kuramında ise Bowbly (1960), evrimsel ve dürtüsel temellere dayandırdığı, güçlü bağ kurma eğilimini yakınlık arzusu ile açıklar. Bakım veren ve bebek arasında gelişen bağlanma, iki taraf arasında doğrudan kurulan ilişki ve iki tarafında bu ilişkiden haz almasıyla sağlıklı bağlanma olarak adlandırılabilir. Çocuklarda erken dönem kayıp yaşantılarının etkisini araştıran Bowbly, bu araştırma kapsamında yetiştirme yurtlarında yaşayan ve birden fazla bakım veren ile büyüyen çocuklarla çalışmalar sürdürmüştür.

En temel anlamda yas ve bağlanma türleri arasında kurulan ilişkiyi görebileceğimiz kaynaklardan biri ise Ainsworth ve arkadaşları (1978) tarafından yayımlanan Patterns of Attechment adlı yapıttır. Ainsworth bağlanma türlerinin kişinin yaşadığı kaybın ardından geçirdiği süreci etkilediğini savunmuştur. Güvenli, kaçıngan ve kaygılı bağlanma stilleri üzerinden, yas süreçlerindeki tepkilerin ve uyumun farklılık gösterebileceğini öne sürmüştür.

Bu çalışmada, bakım veren nesne ile kurulan ilişkinin niteliği ve bağlanma stillerinin travmatik yas süreci üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Literatürde bağlanma stilleri ile yas ve travmatik yas süreçleri arasındaki ilişkiler çeşitli kuramsal ve ampirik çalışmalarla ele alınmış; güvenli bağlanmanın yas sürecinde koruyucu bir rol oynadığı, güvensiz bağlanma örüntülerinin ise yas tepkilerini ağırlaştırabildiği ortaya konmuştur (Bowlby, 1980; Mikulincer ve Shaver, 2012; Shear, 2015). Son yıllarda yapılan çalışmalar, bağlanma kaygısı ve kaçınmasının karmaşık yas belirtileriyle anlamlı biçimde ilişkili olduğunu göstermektedir (Lenferink ve ark., 2017; Mancini ve ark., 2015). Bununla birlikte, nesne ilişkileri kuramı bakım veren nesne ile kurulan ilişkinin niteliğinin bireyin ayrılık ve kayıpla baş etme biçimlerini belirlediğini vurgulamakta (Fairbairn, 1952; Kernberg, 1976); ancak bakım veren nesne ile kurulan ilişki, bağlanma stilleri ve travmatik yas sürecinin aynı model içerisinde birlikte ele alındığı ampirik çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, literatürde yer alan ilişkisel çalışmalar doğrultusunda bu araştırmadan elde edilecek bulguların, ileride yapılacak akademik çalışmalara katkı sağlamasının yanı sıra, bakım veren nesne ile kurulan ilişkiler ve bağlanma türlerinin travmatik yas süreci üzerindeki etkilerinin daha iyi

anlaşılmasına ve bu doğrultuda etkili müdahale yaklaşımlarının geliştirilmesine temel oluşturması amaçlanmaktadır.

Bu amaçla bu araştırmanın soruları aşağıdaki gibidir:

Travmatik yas belirtileri cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta mıdır?

Bağlanma stilleri (kaygılı ve kaçıngan), travmatik yas belirtilerini anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

Bakım veren nesne ile kurulan ilişkinin niteliği, travmatik yas belirtilerini anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

Bakım veren nesne ile kurulan ilişkinin niteliği ve bağlanma stilleri birlikte ele alındığında, travmatik yas belirtilerini anlamlı düzeyde açıklamakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma Modeli

Bu araştırma, bakım veren nesneyle kurulan ilişki, bağlanma örüntüleri ve travmatik yas arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlayan ilişkisel tarama modelinde yürütülmüş nicel bir çalışmadır. İlişkisel tarama modeli, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin yönünü ve düzeyini belirlemeyi amaçlayan araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir araştırma modelidir (Büyüköztürk ve ark., 2018).

2.2 Katılımcılar

Araştırma, 18–55 yaş aralığında bulunan ve gönüllülük esasına göre çalışmaya katılan 302 katılımcı ile yürütülmüştür. Veriler, çevrim içi anket formu aracılığıyla toplanmıştır.

2.3 Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında, Düzce Üniversitesi Etik Kurulu'ndan alınan izinler doğrultusunda veri toplama süreci yürütülmüştür. Katılımcıların araştırmaya gönüllülük esasına dayalı olarak katıldıklarını ve ölçek maddelerini kendi rızalarıyla yanıtladıklarını teyit etmek amacıyla Bilgilendirilmiş Onam Formu kullanılmış; katılımcılara ait demografik özelliklerin belirlenmesi için Kişisel Bilgi Formu'ndan yararlanılmıştır. Araştırma değişkenlerinin etkilerini değerlendirebilmek amacıyla Travmatik Yas Envanteri, Bell Nesne İlişkileri ve Gerçeği Değerlendirme Ölçeği ile Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II kullanılmıştır.

2.3.1 Travmatik Yas Envanteri

Travmatik Yas Envanteri, Boelen ve Smid (2017) tarafından geliştirilmiş, Türkçe uyarlaması ise Baş ve arkadaşları (2020) tarafından yapılmıştır. Envanter, 18 maddeden oluşmakta olup 1 (hiçbir zaman), 2 (nadiren), 3 (bazen), 4 (sık sık) ve 5 (her zaman) seçeneklerinden oluşan 5'li Likert tipinde bir ölçme aracıdır. Envanter, Separation Distress (Ayrılık Sıkıntısı) ve Adaptation Difficulties (Uyum Güçlükleri) olmak üzere iki bileşenli bir yapıya sahip olmakla birlikte toplam puan üzerinden değerlendirilmektedir. Toplam puan aralığı 18 ile 90 arasında değişmekte olup, daha yüksek toplam puanlar daha şiddetli travmatik yas belirtilerine işaret etmektedir. Bu yorumlama biçimi, ölçeğin özgün geliştirme ve geçerlilik çalışmasında

vurgulanmıştır (Boelen ve Smid, 2017; Baş ve ark., 2020). Uyarlama çalışmasında bildirilen Cronbach alfa iç tutarlılık katsayılarının .91 ile .95 arasında olduğu belirtilmiştir. Envanterde 1, 2, 3, 5, 8, 12 ve 14. maddeler Separation Distress; 4, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 17 ve 18. maddeler ise Adaptation Difficulties bileşeni altında yer almaktadır.

2.3.2 Bell Nesne İlişkileri ve Gerçeği Değerlendirme Ölçeği

Bell Nesne İlişkileri ve Gerçeği Değerlendirme Ölçeği (Bell, 1995), Uluç ve arkadaşları (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek, ilk formu olan BORI'nin doğru-yanlış seçenekleriyle ilerleyen 45 maddelik nesne ilişkileri değerlendirme bölümüne eklenen 45 maddelik gerçeği değerlendirme bölümü ile son hâlini almıştır. Ölçek iki ana boyutundan Nesne İlişkileri Boyutu yabancılaşma, güvensiz Bağlanma, egosentrizm ve sosyal yetersizlik alt ölçeklerini içerir. Gerçeği Değerlendirme Boyutu ise gerçekliğin bozulması, algıların belirsizliği ile birlikte halüsinasyonlar ve delüzyonlar alt ölçeklerini içerir. İç tutarlılık analizleri sonucunda, nesne ilişkileri alt boyutlarının Cronbach alfa değerleri .70 ile .80; gerçeği değerlendirme alt boyutlarının ise .54 ile .77 arasında saptanmıştır (Uluç ve ark., 2015). Ölçeğin yorumlanması açısından Nesne İlişkileri alt ölçeklerinden yüksek puan almak, ilişkilerde güvensizlik, bağlanma zorluğu ve yabancılaşma gibi durumlara işaret edebilir. Gerçeği Değerlendirme alt ölçeklerinden yüksek puan almak ise gerçeklik algısında bozulma, paranoid eğilimler ve algısal bulanıklık risklerini gösterebilir. Bu çalışmada, araştırma sorularının odağı göz önünde bulundurularak yalnızca Nesne İlişkileri Boyutu alt ölçekleri analiz edilmiştir.

2.3.3 Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II

Fraley, Waller ve Brennan (2000) tarafından geliştirilen ölçek, Selçuk ve arkadaşları (2005) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Toplam 36 maddeden oluşan ölçek, 18 madde ile kaçınmacı bağlanma boyutunu ölçerken 18 madde ile de kaygılı bağlanma boyutunu ölçmektedir. 7'li likert tipine sahip envanterde her bir alt boyuttan alınan puan 18 ile 126 aralığındadır, puanların artması ilgili bağlanma boyutunun şiddetinin yükseldiğini göstermektedir. Kaçınma alt boyutu Cronbach alfa katsayısı 0,90 ve kaygı alt boyutu Cronbach alfa katsayısı 0,86'dır. Envanterin kaçınma ve kaygı boyutlarının test-tekrar test güvenilirliği katsayıları ise 0,81 ve 0,82'dir. Kaçınma alt boyutu hesaplanırken çift sayılı maddelerin ve kaygı alt boyutu hesaplanırken tek sayılı maddelerin ortalaması alınır. Çift sayılı maddeler, ters kodlanan maddelerdir.

2.4 Veri Analizi

Travmatik yas düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler, Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Bağlanma stilleri ile nesne ilişkileri alt boyutlarının travmatik yas üzerindeki göreli katkılarını belirlemek amacıyla iki aşamalı hiyerarşik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Regresyon analizine geçilmeden önce gerekli istatistiksel varsayımlar kontrol edilmiştir. Verilerin analizi SPSS paket programı kullanılarak yapılmış ve tüm analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Cinsiyete Göre Travmatik Yas Düzeylerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Bağımsız Gruplar T Testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	N	AO	SS	sd	t	p
Travmatik yas	Kadın	212	42.63	17.65	300	0.776	.439
	Erkek	90	40.94	16.23			

Çizelge 1'de, travmatik yas düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla gerçekleştirilen bağımsız örneklem t-testi sonuçları sunulmaktadır. Kadın katılımcıların travmatik yas ortalaması (N = 212, *Ort.* = 42.63, *SS* = 17.65), erkek katılımcıların ortalamasına (N = 90, *Ort.* = 40.94, *SS* = 16.23) göre daha yüksek görünmektedir. Ancak bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir, t(300) = 0.776, p = .439.

Çizelge 2. Değişkenler Arası Pearson Korelasyonları

Değişken	1	2	3	4	5	6	7
1. Travmatik yas	—						
2. Kaygılı bağlanma	.203**	—					
3. Kaçıngan bağlanma	.079	.270**	—				
4. Yabancılaşma	.266**	.497**	.375**	—			
5. Güvensiz bağlanma	.306**	.577**	.151*	.734**	—		
6. Egosentrizim	.217**	.522**	.145*	.642**	.718**	—	
7. Sosyal yetersizlik	.226**	.290**	.319**	.767**	.548**	.353**	—

Çizelge 2'de travmatik yas, bağlanma stilleri ve nesne ilişkileri alt boyutları arasındaki Pearson korelasyonları sunulmaktadır. Bulgulara göre travmatik yas değişkeni, kaygılı bağlanma ($r = .203$, $p < .01$), yabancılaşma ($r = .266$, $p < .01$), güvensiz bağlanma ($r = .306$, $p < .01$), egosentrizm ($r = .217$, $p < .01$) ve sosyal yetersizlik ($r = .226$, $p < .01$) ile anlamlı ve pozitif ilişkiler göstermektedir. Kaçıngan bağlanma ile travmatik yas arasındaki ilişki anlamlı değildir ($r = .079$, $p > .05$).

Çizelge 3. Travmatik Yasın Bağlanma Stilleri ve Nesne İlişkileri Tarafından Yordanmasına İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi

Predictor	B	SE	β	t	p

Model 1					
(Constant)	29.638	3.886	—	7.626	< .001
Kaygılı Bağlanma	.184	.055	.196	3.340	< .001
Kaçıngan Bağlanma	.024	.049	.026	0.449	.653
Model 2					
(Constant)	32.242	3.894	—	8.279	< .001
Kaygılı Bağlanma	.039	.067	.034	0.584	.559
Kaçıngan Bağlanma	.001	.047	.001	0.024	.981
Yabancılaşma	.188	.071	.037	0.307	.759
Güvensiz Bağlanma	1.422	.603	.232	2.355	.019
Egosantrizm	.131	.571	.018	0.211	.833
Sosyal Yetersizlik	.754	.072	.064	0.699	.485

Note. Model 1: $R^2 = .042$, Adjusted $R^2 = .036$. Model 2: $R^2 = .100$, Adjusted $R^2 = .082$; $\Delta R^2 = .058$, $p = .001$.

Çizelge 3, travmatik yas düzeylerini yordamak amacıyla gerçekleştirilen iki aşamalı hiyerarşik regresyon analizinin sonuçlarını göstermektedir.

Model 1'de, kaygılı ve kaçıngan bağlanma değişkenleri analize dahil edilmiştir. Model anlamlıdır ve kaygılı bağlanmanın travmatik yası pozitif yönde ve anlamlı şekilde yordadığı görülmektedir ($\beta = .196$, $t = 3.340$, $p < .001$). Buna karşın kaçıngan bağlanma anlamlı bir yordayıcı değildir ($\beta = .026$, $t = 0.449$, $p = .653$). Bu sonuç, kaygılı bağlanma düzeyi yükseldikçe travmatik yas belirtilerinin de artma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Model 2'de, bağlanma stillerine ek olarak nesne ilişkilerinin alt boyutları (yabancılaşma, güvensiz bağlanma, egosentrizm ve sosyal yetersizlik) analize eklenmiştir. Bu model de anlamlı bulunmuştur ve travmatik yas düzeylerindeki varyansın daha büyük bir bölümünü açıklamaktadır. Alt boyutlar içinde yalnızca Güvensiz Bağlanma travmatik yası anlamlı şekilde yordamaktadır ($\beta = .232$, $t = 2.355$, $p = .019$). Yabancılaşma, egosentrizm ve sosyal yetersizlik travmatik yas üzerinde anlamlı bir etki göstermemiştir.

Bu modele nesne ilişkileri eklendiğinde kaygılı bağlanmanın etkisi anlamını kaybetmiş (β = .034, p = .559), kaçıngan bağlanma ise yine anlamlı değildir (β = .001, p = .981). Bu durum, travmatik yası açıklamada bağlanma stillerinden çok nesne ilişkilerine ait özelliklerin daha güçlü bir rol oynadığını göstermektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, bakım veren nesneyle kurulan ilişkinin niteliği ile bağlanma stillerinin travmatik yas süreci üzerindeki etkileri birlikte ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, travmatik yas belirtilerinin yalnızca bireyin mevcut bağlanma örüntüleriyle değil, daha derin ve süreklilik gösteren ilişkisel içsel yapılanmalarla ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. Özellikle bağlanma stillerinin etkisinin, nesne ilişkilerine ait değişkenler modele dâhil edildiğinde anlamını yitirmesi, travmatik yasın anlaşılmasında içselleştirilmiş bakım veren temsillerinin merkezi bir rol oynadığını düşündürmektedir.

Araştırmanın bulguları incelendiğinde, travmatik yasın kaygılı bağlanma ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu, kaçıngan bağlanma ile ise anlamlı bir ilişki göstermediği görülmüştür. Kaygılı bağlanmanın, bireyin ayrılığa ve kayıp ihtimaline karşı artmış duyarlılığıyla ilişkili olduğu düşünüldüğünde, bu bulgu travmatik yas belirtilerinin yoğunluğu açısından anlamlı görünmektedir. Kaygılı bağlanma örüntüsüne sahip bireylerin, kayıp sonrası dönemde terk edilme korkusu, yoğun özlem ve duygusal düzenlemede güçlük yaşayabildikleri; bu durumun yas sürecinin uzamasına ve karmaşıklaşmasına zemin hazırlayabildiği söylenebilir. Ancak bu ilişkinin, nesne ilişkileri değişkenleri analize eklendiğinde anlamını kaybetmesi, kaygılı bağlanmanın travmatik yas üzerindeki etkisinin dolaylı bir yapı üzerinden işliyor olabileceğini düşündürmektedir.

Çalışmanın en dikkat çekici bulgularından biri, nesne ilişkileri alt boyutları modele dâhil edildiğinde yalnızca güvensiz bağlanmanın travmatik yası anlamlı biçimde yordamasıdır. Bu bulgu, bireyin erken dönem bakım verenle kurduğu ilişkinin içselleştirilme biçiminin, kayıp karşısındaki tepkileri doğrudan etkileyebileceğine işaret etmektedir. Güvensiz bağlanma, ilişkilerde süreklilik duygusunun zayıf olması, diğerlerine yönelik temel güvensizlik ve ayrılığın tolere edilmesinde güçlük yaşanmasıyla karakterize edilmektedir. Bu tür bir içsel yapılanmanın, kayıp deneyimini yalnızca bir ayrılık değil, aynı zamanda benliğin bütünlüğünü tehdit eden bir yaşantı olarak algılamaya yol açabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, travmatik yasın bağlanma stillerinin ötesinde, bakım veren nesneyle kurulan ilişkinin niteliğiyle daha yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Nesne ilişkileri alt boyutlarından yabancılaşma, egosantrizm ve sosyal yetersizliğin travmatik yasla anlamlı ilişkiler göstermesine karşın, regresyon modelinde yordayıcı nitelik kazanmaması dikkat çekicidir. Bu durum, söz konusu değişkenlerin travmatik yasla ilişkili olmakla birlikte, etkilerinin güvensiz bağlanma gibi daha kapsayıcı bir içsel yapılanma tarafından açıklanıyor olabileceğini düşündürmektedir. Başka bir ifadeyle, travmatik yas belirtilerinin ortaya çıkmasında tekil ilişki güçlüklerinden ziyade, bireyin ilişkisel dünyasına dair temel güven algısının belirleyici olduğu ileri sürülebilir.

Araştırmada kadın katılımcıların travmatik yas puan ortalamalarının erkek katılımcılara kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak bu fark, cinsiyete göre travmatik yas düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır. Bununla birlikte, söz konusu bulgu travmatik yasın öznel deneyiminde cinsiyete bağlı duygusal ifade biçimlerinin ve sosyal öğrenmelerin rol oynayabileceğini düşündürmektedir. Elde edilen sonuçlar, travmatik yasın şiddetinin biyolojik cinsiyetten çok, bireyin ilişkisel geçmişi ve içsel yapılanmalarıyla ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. Bu durum, yas sürecinin anlaşılmasında cinsiyet temelli açıklamalardan ziyade ilişkisel ve psikodinamik faktörlerin dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır.

5. ÖNERİLER

Bu araştırmanın bulguları, travmatik yas sürecinin yalnızca bağlanma stilleri üzerinden değil, bakım veren nesneyle kurulan ilişkinin içselleştirilmiş niteliği üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle güvensiz bağlanmanın travmatik yası anlamlı biçimde yordaması, yas sürecinde bireyin erken dönem ilişkisel deneyimlerinin belirleyici rolüne dikkat çekmektedir. Bu durum, bağlanma kuramı ile nesne ilişkileri kuramının travmatik yas bağlamında bütüncül bir çerçevede ele alınmasının önemini göstermektedir.

Uygulama açısından değerlendirildiğinde, travmatik yasla çalışan ruh sağlığı uzmanlarının müdahale süreçlerinde yalnızca bireyin mevcut ilişkilerindeki bağlanma örüntülerine değil, aynı zamanda bakım veren nesneye dair içsel temsillerine ve ilişkisel güven algısına odaklanmalarının yararlı olabileceği düşünülmektedir. Özellikle güvensiz içsel yapılanmaların ele alınması, yas sürecinde yaşanan yoğun duygusal tepkilerin anlamlandırılmasına ve düzenlenmesine katkı sağlayabilir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın kesitsel desende yürütülmüş olması, elde edilen bulguların nedensel ilişkiler çerçevesinde yorumlanmasını sınırlandırmaktadır. Ayrıca verilerin öz bildirim ölçekleri aracılığıyla toplanmış olması, yanıtlayıcı yanlılığı riskini beraberinde getirebilir. Gelecek araştırmalarda boylamsal desenlerin kullanılması ve nitel yöntemlerle desteklenen çalışmaların yürütülmesi, travmatik yas sürecinin ilişkisel boyutlarının daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Psychology Press.

Baş, S., Yüksel, Ö., Ülbe, S. & Güngör, D. (2020). Turkish version of the traumatic grief inventory-self report (TGI-SR): Validity and reliability. *Death Studies*. https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1850551

Bell, M. D. (1995) Bell object relations and reality testing inventory (BORRTI) manual. *Western Psychological Services*.

Boelen, P. A. & Smid, G. E. (2017). The traumatic grief inventory self-report version (TGI-SR): Introduction and preliminary psychometric evaluation. *Journal of Loss and Trauma*, 22(3), 196–212. https://doi.org/10.1080/15325024.2017.1284488

Bowlby, J. (1960). Grief and mourning in infancy and early childhood. *Psychoana Studies Child*, 15, 9-52.

Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Vol. 3. Loss, sadness and depression*. Basic Books.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.

Çolak, G. V., & Hocaoğlu, Ç. (2021). Bereavement and grief: A review. *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry and Psychology, 3*(1), 56–62. https://doi.org/10.35365/ctjpp.21.1.07

Fairbairn, W. R. D. (1952). *Psychoanalytic studies of the personality*. Tavistock Publications.

Fraley, R. C., Waller, N. G., & Brennan, K. A. (2000). *An item response theory analysis of self-report measures of adult attachment*. Journal of Personality and Social Psychology, 78(2), 350–365. https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.2.350

Freud, S. (1917). Mourning and melancholia. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud (Vol. 14), Hogarth Press*, 243-258.

Horowitz, M. J., Siegel, B., Holen, A., Bonanno, G. A., Milbrath, C., & Stinson, C. H. (1997). *Diagnostic criteria for complicated grief disorder*. *American Journal of Psychiatry, 154*(7), 904–910.

Kernberg, O. F. (1976). *Object relations theory and clinical psychoanalysis*. Jason Aronson.

Klein, M. (1940). Mourning and its relation to manic-depressive states. *International Journal of Psycho-Analysis, 21*, 125–153.

Lenferink, L. I. M., Eisma, M. C., Smid, G. E., de Keijser, J., & Boelen, P. A. (2017). Prolonged grief, depression, and posttraumatic stress in disaster-bereaved individuals: Latent class analysis. *Journal of Affective Disorders, 206*, 168–176. https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.07.015

Mancini, A. D., Sinan, B., & Bonanno, G. A. (2015). Predictors of prolonged grief, resilience, and recovery among bereaved spouses. *Journal of Clinical Psychology, 71*(12), 1245–1258. https://doi.org/10.1002/jclp.22224

Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2012). An attachment perspective on bereavement. In M. S. Stroebe, H. Schut, & J. van den Bout (Eds.), *Complicated grief: Scientific foundations for health care professionals* (pp. 87–101). Routledge.

Selçuk, E., Günaydın, G., Sümer, N., & Uysal, A. (2005). Yetişkin bağlanma boyutları için yeni bir ölçüm: Yakın ilişkilerde yaşantılar envanteri-II'nin Türk örnekleminde psikometrik açıdan değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 8(16), 1-11.

Shear, M. K. (2015). Complicated grief. *The New England Journal of Medicine, 372*(2), 153–160. https://doi.org/10.1056/NEJMcp1315618

Uluç, S., Tüzün, Z., Haselden, M. & Piri Erbaş, S. (2015). Bell nesne ilişkileri ve gerçeği değerlendirme ölçeği'nin (BORTTI) Türkçe'ye uyarlama çalışması. *Klinik Psikiyatri*, 18, 112-123.

Yalom, I. D., & Yalom, M. (2022). *Ölüm kalım meselesi* (1. basım). Pegasus Yayınları.

SOSYAL MEDYA KULLANIMININ UYKU KALİTESİ İLE İLİŞKİSİ: PLATFORM BAZLI BİR İNCELEME

Psikolog Sündüs Aslı GÜVEN
Yalova Üniversitesi,
210603059@ogrenci.yalova.edu.tr - https://orcid.org/0009-0003-9878-9934

Dr. Öğr. Üyesi Zehra ERTUĞRUL-YAŞAR
Yalova Üniversitesi,
zehra.yasar@yalova.edu.tr - https://orcid.org/0000-0003-4543-3662

ÖZET

Bu araştırma, sosyal medya kullanımının genç yetişkinlerin uyku kalitesi üzerindeki etkilerini platform bazlı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Son yıllarda sosyal medyanın günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi, özellikle genç bireylerde gece saatlerinde artan sosyal medya kullanımının uyku düzeni üzerindeki olumsuz etkilerini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda çalışmada, sosyal medya kullanım süresi, kullanım motivasyonları ve uyku öncesi tercih edilen platformlarla bireylerin uyku kalitesi arasındaki ilişkiler detaylı olarak ele alınmıştır. Nicel araştırma desenine sahip olan bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini, kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen ve 18 yaş üstü bireylerden oluşan 153 katılımcı oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak Demografik Bilgi Formu, Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları ve Motivasyonları Ölçeği ve Pittsburgh Uyku Kalitesi İndeksi (PUKİ) kullanılmıştır. Normallik analizleri sonucunda, verilerin parametrik testlere uygun olduğu belirlenmiş; korelasyon ve varyans analizleri uygulanarak değişkenler arasındaki ilişkiler test edilmiştir. Araştırma bulguları, sosyal medya kullanım süresi ve motivasyonu ile uyku kalitesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Katılımcıların sosyal medyada geçirdikleri süre arttıkça ve sosyal medya kullanım motivasyonları yükseldikçe, Pittsburgh Uyku Kalitesi İndeksi puanları da yükselmiş ve bu durum uyku kalitesinin düştüğüne işaret etmiştir. Uyku öncesi en sık kullanılan sosyal medya platformuna (Instagram, TikTok, YouTube vb.) göre uyku kalitesinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu bulgu, uyku kalitesini etkileyen temel faktörün platformdan çok, kullanım süresi ve alışkanlıkları olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, uyku kalitesinin sosyal medya platform tercihinden çok, bireyin sosyal medya kullanım süresi ve motivasyonu ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler : Sosyal medya, uyku kalitesi, genç yetişkinler, dijital alışkanlıklar, uyku hijyeni

Social Media Use and Sleep Quality: A Platform-Based Analysis

Abstract

This research aims to examine the platform-based effects of social media use on the sleep quality of young adults. In recent years, the integration of social media into daily life has brought to light the negative impacts of increased nighttime social media use on sleep patterns, especially among young individuals. In this context, the study thoroughly investigates the relationships between social media usage duration, usage motivations, preferred platforms, and individuals' sleep quality. This quantitative study utilized a correlational survey design. The sample consisted of 153 participants aged 18 and over, determined by convenience sampling. Data were collected using the Demographic Information Form, the Social Media Use Habits and Motivations Scale for University Students, and the Pittsburgh Sleep Quality Index (PSQI). Normality analyses confirmed that the data were suitable for parametric tests; correlations and variance analyses were applied to test the relationships between variables. The research findings indicate a statistically significant and positive correlation between social media usage duration, motivation and sleep quality. As the time participants spent on social media increased, their Pittsburgh Sleep Quality Index scores also rose, suggesting a decline in sleep quality. No significant difference in sleep quality was found based on the most frequently used social media platform (e.g., Instagram, TikTok, YouTube). This finding reveals that the primary factor affecting sleep quality is usage duration, motivation and habits rather than the platform itself. Consequently, it can be concluded that the impact of social media use is not influenced by platform preferences but by social media usage duration and motivations.

Keywords: Social media, sleep quality, young adults, digital habits, sleep hygiene

1. GİRİŞ

Uyku, bireyin fiziksel ve zihinsel sağlığını doğrudan etkileyen, vücudun dinlenmesini ve yenilenmesini sağlayan temel bir biyolojik süreçtir. Türk Dil Kurumu uyku kavramını '*Dış uyaranlara karşı bilincin, bütünüyle veya bir bölümünün yittiği, tepki gücünün zayıfladığı ve her türlü etkinliğin büyük ölçüde azaldığı dinlenme durumu.*' olarak tanımlamaktadır (Baranwal ve ark., 2023; Ramar ve ark., 2021). İnsan hayatının yaklaşık üçte birini kapsayan bu süreç, hem fizyolojik hem de psikolojik açıdan sağlığın korunması ve sürdürülebilmesi için kritik öneme sahiptir (Benbir Şenel, 2023; Saygın ve Özgüner, 2020). Uyku, yalnızca dinlenme süreci değil, aynı zamanda hafızanın pekişmesi, öğrenmenin desteklenmesi ve bağışıklık sisteminin güçlenmesi gibi birçok önemli işlevi yerine getiren aktif bir süreçtir (Baranwal ve ark., 2023). Uyku yoksunluğu ise zihinsel performansta azalmaya, duygusal düzensizliklere ve uzun vadede kronik hastalıklara yol açabilmektedir (Nelson ve ark., 2022).

Uyku süreci, birbirini takip eden evrelerden oluşur ve bu döngü, bireyin uyku kalitesini belirleyen önemli bir faktördür. NREM (Non-Rapid Eye Movement) ve REM (Rapid Eye Movement) evrelerinden oluşan uyku döngüsü, gece boyunca ortalama 5-6 kez tekrarlanır ve toplamda yaklaşık 90 dakika sürer. NREM uykusu, vücudun dinlenmesini ve onarım mekanizmalarının devreye girmesini sağlarken, REM uykusu ise bilişsel işlevler, hafıza konsolidasyonu ve duygusal düzenleme açısından kritik öneme sahiptir (Palagini ve ark., 2022).

Uyku sürecinin sağlıklı bir şekilde işlemesi, bağışıklık sisteminin güçlenmesine, öğrenme kapasitesinin artmasına ve psikolojik iyilik halinin korunmasına katkıda bulunur. Ancak, yaşam tarzı alışkanlıkları, çevresel faktörler ve teknolojik etkileşimler gibi unsurlar, uyku mimarisini olumsuz etkileyerek uyku kalitesini bozabilir (Baranwal ve ark., 2023; Nelson ve ark., 2022).

Özellikle uyku öncesi süreç, bireyin uykuya dalma süresi ve uyku kalitesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Uyku öncesi uyarılma düzeyi, kişinin yatmadan önce deneyimlediği fizyolojik ve bilişsel uyarılma durumlarını ifade eder. Fizyolojik uyarılma, sempatik sinir sisteminin etkinleşmesiyle kalp atış hızında ve kortizol seviyelerinde artışa neden olabilirken; bilişsel uyarılma, endişe, zihinsel geviş getirme ve yoğun düşüncelerle kendini gösterebilir (Baselgia ve ark., 2023). Özellikle dijital ekran kullanımı, sosyal medya etkileşimleri ve gün içinde yaşanan stresli olaylar, uyku öncesi uyarılmayı artırarak bireyin uykuya dalmasını geciktirebilir ve uyku sürecinin verimliliğini olumsuz yönde etkileyebilir (Gorgoni ve ark., 2021). Son yıllarda yapılan araştırmalar, sosyal medyada geçirilen sürenin artması ile uyku kalitesinin düşmesi arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle gece yatmadan önce telefon, tablet veya bilgisayar kullanımı, mavi ışığa maruz kalmayı artırarak melatonin hormonunun salgılanmasını baskılar ve biyolojik saat üzerinde olumsuz etkiler yaratır (Tandon ve ark., 2021). Bu nedenle, uyku kalitesini artırmak için uyku öncesinde bireyin gevşemesini sağlayacak alışkanlıklar edinmesi, uyaranları azaltması ve uyku hijyenine dikkat etmesi önerilmektedir. Özellikle rahatlatıcı aktiviteler, düşük ışık kullanımı ve teknolojik cihazlardan uzak durma gibi önlemler, uyku kalitesini artırmada etkili stratejiler arasında yer almaktadır.

Günümüzde akıllı telefon kullanımı, bireylerin günlük yaşamında merkezi bir rol oynamaktadır. 2021 yılı itibarıyla dünya genelinde 6,65 milyardan fazla insanın akıllı telefon sahibi olduğu belirtilmektedir (O'Dea, 2021). Bu cihazlar iletişim, eğlence ve bilgiye erişim gibi pek çok ihtiyacı karşılamasına rağmen, aşırı ve kontrolsüz kullanımları çeşitli olumsuzluklara yol açabilmektedir. Özellikle, sorunlu akıllı telefon kullanımı (PSU), bireylerin günlük işlevselliğini olumsuz etkileyerek uyku düzeninde bozulmalara neden olabilir (Tu ve ark., 2023). Araştırmalar, PSU'nun düşük uyku kalitesiyle bağlantılı olduğunu ve yatma vaktini erteleme davranışının (BP) bu ilişkiyi güçlendiren bir faktör olduğunu göstermektedir (Cui ve ark., 2021; Feng ve Güneş, 2022; Zhang ve Wu, 2020). Özellikle yatakta akıllı telefon kullanımının gençler arasında yaygınlaşması, bu konunun araştırmalarda giderek daha fazla incelenmesine neden olmuştur (Chen ve ark., 2022; Magalhães ve ark., 2020).

Akıllı telefon kullanımının en yaygın alanlarından biri olan sosyal medya, özellikle ergenler ve genç yetişkinler için önemli bir eğlence ve iletişim aracı haline gelmiştir. WhatsApp, Instagram, TikTok, YouTube ve Snapchat gibi platformlar sosyal etkileşimi artırırken, uyku düzeni üzerinde de olumsuz etkilere yol açabilmektedir (Sennock ve ark., 2024). Araştırmalar, elektronik medya kullanımının düşük uyku kalitesiyle ilişkili olduğunu ve bunun başlıca nedenlerinin ekran ışığına maruz kalma, duygusal içeriklerin tetiklediği uyarılma ve uzun süreli sosyal medya kullanımı olduğunu göstermektedir (Bartel ve Gradisar, 2017; Cain ve Gradisar, 2010; Lee ve ark., 2022). Özellikle ergenlik döneminde uyku düzenleyici sistemdeki biyolojik değişimler nedeniyle, sosyal medya kullanımının uyku üzerindeki etkileri daha belirgin hale gelebilir. Ergenlerde uyku süresindeki azalmalar, akademik performansı ve genel sağlığı olumsuz yönde etkileyebilir (Sennock ve ark., 2024).

Sosyal medya, dijital çağın iletişim paradigmasını kökten değiştiren ve bireylerin yaşam biçiminde derin izler bırakan bir araç olarak tanımlanabilir. Kinsella ve Chin (2024) tarafından yapılan çalışmada, sosyal medyaya yapılan duygusal yatırımın özellikle genç yetişkinlerde uyku bozukluklarıyla güçlü ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, sosyal medya platformları yalnızca bilgi paylaşım aracı olarak değil, aynı zamanda bireylerin duygusal

durumlarını etkileyen, kendilerini diğerleriyle karşılaştırmalarına ve sosyal etkileşimlere dayalı psikolojik uyarılmayı tetikleyen mekanizmalar olarak öne çıkmaktadır (Kinsella ve Chin, 2024).

Sosyal medyanın tanımı, platformların içerik üretimi, paylaşımı ve kullanıcılar arası etkileşim üzerinden yapılmaktadır. Khan ve arkadaşları (2024) Avustralya'da gerçekleştirdikleri çalışmada, Facebook, Instagram ve diğer popüler platformlarda geçirilen zamanın, kullanıcıların genel uyku kalitesi üzerindeki etkilerine dair ampirik veriler sunmuş; sosyal medyanın yoğun kullanımı ile uykuya geçiş süresinde gecikmeler ve genel uyku kalitesinde düşüş gözlemlenmiştir. Bu tanımlayıcı özellikler, sosyal medyanın kullanıcılar üzerindeki bilişsel ve duygusal etkilerini anlamak için önemli bir temel oluşturmaktadır (Khan ve ark., 2024).

Özellikle uyku öncesi sosyal medya kullanımı, günün sonunda bireylerin zihinsel uyarılma seviyelerini yükselten önemli bir faktördür. Ye ve arkadaşlarının (2024) çalışması, sosyal medya bağımlılığının uyku kalitesi üzerindeki aracılık etkisini araştırırken, kullanıcıların yatmadan önce platformlarda geçirdikleri süre ile uykuya dalma süreleri arasında belirgin bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, sosyal medya kullanımının akşam saatlerinde bilişsel uyku öncesi uyanıklığını artırarak, uyku döngüsünü olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir (Ye ve ark., 2024).

Almeida ve arkadaşları (2023) tarafından yapılan çalışmada, gece sosyal medya kullanımının; fırsatları kaçırma korkusu (FoMO), bilişsel uyku öncesi uyarılması ve uyumsuz bilişsel duygu düzenleme stratejileri gibi faktörler aracılığıyla uyku kalitesi üzerinde olumsuz etkiler yarattığı belirlenmiştir. Bu bulgular, sosyal medyanın duygusal ve bilişsel boyutlarının, özellikle uyku öncesi süreçlerde, uykuya geçişi zorlaştırdığını ve genel uyku verimliliğini düşürdüğünü göstermektedir. Böylece, hem sosyal medyanın tanımlanması hem de uyku öncesi kullanımının detaylı incelenmesi, modern yaşamın getirdiği dijital etkileşimlerin sağlık üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır (Almeida ve ark., 2023).

Sonuç olarak, sosyal medyanın tanımı ve uyku öncesi kullanımının incelenmesi, bireylerin uyku düzenlerini ve genel sağlık durumlarını etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Kinsella ve Chin (2024), Khan ve arkadaşları (2024), Ye ve arkadaşları (2024) ile Almeida ve arkadaşlarının (2023) çalışmaları, sosyal medyanın yoğun kullanımının özellikle akşam saatlerinde bilişsel ve duygusal uyarılmayı artırarak, uyku kalitesinde düşüşe neden olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, uyku öncesi sosyal medya kullanımının sınırlandırılması ve dijital alışkanlıkların bilinçli hale getirilmesi, hem bireysel hem de toplumsal sağlık açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu alandaki çalışmalar, gelecekte daha kapsamlı müdahale stratejilerinin geliştirilmesine ve uyku kalitesinin artırılmasına yönelik önemli veriler sunmaktadır.

Bireylerin uyku bozukluklarıyla başa çıkma yöntemi olarak medya kullanımına yönelmeleri de önemli bir faktördür. Yetersiz uyku, gün içinde yorgunluk hissini artırarak bilişsel işlevlerde azalmaya neden olabilir. Bu durum, bireylerin sosyal medyayı daha sık kullanmalarına yol açarak uyku düzenlerini daha da bozabilecek bir kısır döngü oluşturabilir (Magee ve ark., 2014). Özellikle stres ve yalnızlık gibi duygusal faktörlerle başa çıkmak için gece sosyal medya kullanımına yönelen bireyler, uzun vadede düşük uyku kalitesiyle karşılaşma riski taşımaktadır (Almeida ve ark., 2023). Araştırmalar, sosyal medya kullanımının sadece ekran ışığı nedeniyle değil, aynı zamanda bilişsel ve duygusal süreçleri tetiklemesi yoluyla da uykuya zarar verdiğini ortaya koymaktadır (Scott ve Woods, 2018). FoMO ve ruminatif düşünceler, bireylerin gece geç saatlere kadar sosyal medyada zaman geçirmesine neden olarak uykuya dalma süresini

uzatmakta ve uyku kalitesini düşürmektedir (Exelmans ve Van den Bulck, 2014; Hoyt ve ark., 2018; Levenson ve ark., 2017; Tavernier ve Willoughby, 2014).

Uyku öncesi ekran kullanımı ve elektronik medyaya maruz kalmanın uyku süresi ve kalitesine zarar verdiği göz önüne alındığında, bireylerin bu alışkanlıklarını kontrol altına almaları için çeşitli stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Örneğin, yapılan bir çalışmada yatakta akıllı telefon kullanımını dört hafta boyunca sınırlandırmanın uyku kalitesini artırdığı bulunmuştur (He ve ark., 2020). Bunun yanında, uyku öncesi gevşeme teknikleri, dijital detoks uygulamaları ve uyku hijyenine yönelik bilinçlendirme çalışmaları bireylerin daha sağlıklı uyku alışkanlıkları geliştirmelerine yardımcı olabilmektedir. Bu bulgular, sosyal medya ve akıllı telefon kullanımının bilinçli ve dengeli bir şekilde yönetilmesinin uyku sağlığını koruma açısından büyük önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

Literatür taramaları, sosyal medya kullanımının uyku başlangıç zamanını geciktirme, toplam uyku süresini kısaltma ve uyku kalitesini düşürme gibi çeşitli uyku sorunlarına yol açabileceğini göstermektedir (Kinsella ve Chin, 2024; Khan ve ark., 2023;, Li ve ark., 2024). Örneğin, yatmadan hemen önce sosyal medyada gezinmek, beynin uyarılma düzeyini artırarak uykuya dalmayı zorlaştırabilir. Farklı platformların etkileri ise içerik türüne göre değişebilir; görsel ağırlıklı platformlar dikkat süresini dağıtırken, metin tabanlı platformlar daha fazla zihinsel çaba gerektirebilir. Ancak, farklı sosyal medya platformlarının ve içerik türlerinin bu etkiler üzerindeki spesifik rolleri henüz tam olarak anlaşılmış değildir (Kinsella ve Chin, 2024; Khan ve ark., 2023; Li ve ark., 2024; Ye ve ark., 2024).

Farklı sosyal medya platformlarının uyku üzerindeki etkileri, platformların içerik türü, etkileşim şekli, algoritmalar ve kullanıcı deneyimi gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanır. Platformların kendine özgü etkileşim mekanizmaları, bireylerin bu mecralarda daha fazla vakit geçirmesine neden olarak uyku süresinin azalmasına katkıda bulunabilir. Örneğin; Instagram görsellik, TikTok eğlence ve yaratıcılık, Twitter ise haber ve fikir paylaşımı üzerine odaklanan farklı özelliklere sahip sosyal medya platformlarıdır. Bu gibi farklı içerikleri barındıran platformların aynı etkiyi yarattığı düşünülmemektedir. Bu nedenle, sosyal medya platformlarının uyku üzerindeki etkilerinin platformun türüne göre değişebileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada, çeşitli sosyal medya platformlarının (Instagram, TikTok, YouTube, Twitter gibi) kullanıcıların uyku kalitesi üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Bu araştırma, sosyal medya kullanımının bireylerin uyku kalitesi ile ilişkisini platform bazında inceleyerek hem psikoloji literatürüne hem de toplum sağlığına katkı sunmayı hedeflemektedir. Günümüzde dijitalleşmenin etkisiyle sosyal medya, bireylerin günlük yaşantısında vazgeçilmez bir yere sahip olmuş ve bu durum birçok psikolojik süreci etkilemiştir. Özellikle genç yetişkinlerde sosyal medya platformlarının uyku düzenine olan etkilerinin belirlenmesi, hem bireysel farkındalık yaratmak hem de topluma yönelik koruyucu ruh sağlığı çalışmaları açısından önem taşımaktadır.

Bu bağlamda Araştırma Soruları şu şekilde belirlenmiştir:

- Genç yetişkinlerin sosyal medya kullanım süresi ve sosyal medya kullanım motivasyon düzeyleri ile uyku kaliteleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Sosyal medya platformu tercihi (Instagram, TikTok, YouTube, vb.) uyku kalitesinde farklılıklara yol açmakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1Araştırma Deseni

Bu araştırma, sosyal medya kullanımının genç yetişkinlerin uyku kalitesi üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlayan nicel bir araştırmadır. İlişkisel tarama modeli kullanılarak, katılımcıların

sosyal medya kullanım alışkanlıkları, motivasyonları ve uyku kalitesi arasındaki ilişkiler çeşitli istatistiksel yöntemlerle analiz edilmiştir. İlişkisel tarama modeli, değişkenler arasındaki korelasyon düzeyini belirlemeyi hedefleyen ve var olan durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlayan bir araştırma desenidir (Fraenkel ve ark., 2012).

2.2Katılımcılar

Sosyal medya kullanımı, günümüzde tüm yaş gruplarında yaygın olsa da, üniversite öğrencileri ve genç yetişkinler bu platformları en yoğun kullanan gruplar arasında yer almaktadır. Bu yaş grubunda bireyler, sosyalleşme, bilgi edinme ve eğlence gibi ihtiyaçlarını büyük ölçüde sosyal medya üzerinden karşılamaktadırlar. Bu durum, söz konusu yaş grubunun uyku düzenlerinin sosyal medya etkilerine diğer yaş gruplarına göre daha fazla maruz kalmasına neden olmaktadır (Jian ve ark., 2021; Primack ve ark., 2017). Dolayısıyla, sosyal medya kullanımının uyku üzerindeki etkilerini daha derinlemesine incelemek için genç yetişkinler üzerinde odaklanan çalışmaların yapılması, elde edilen bulguların bu hedef kitleye daha doğrudan uygulanabilir olmasını sağlayacaktır. Buradan yola çıkarak araştırmanın katılımcı örnekleminin 18 yaş üstü bireylerden ve kolayda örneklem yöntemiyle 153 katılımcıya ulaşılmıştır. Katılımcılar araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlamıştır.Bu araştırmada yer alan 153 katılımcının demografik özellikleri incelendiğinde, örneklemin büyük bir kısmının kadınlardan oluştuğu görülmektedir (%77.8 kadın; %22.2 erkek). Eğitim seviyesine göre, katılımcıların %83.7'si lisans ve üstü eğitim alırken, sadece %13.1'i lise mezunudur. Meslek dağılımı incelendiğinde, çoğunluğu öğrenci (%68,6), ardından çalışanlar (%23.5), ev hanımı (%5.2) ve işsiz bireyler (%2.6) yer almaktadır. Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında ise, %52.9'unun bekar, %27.5'inin ayrı bir ilişkisi olduğu, %8.5'inin evli ve %11.1'inin romantik ilişkisinin bulunmadığı gözlemlenmektedir.

2.3 Veri Toplama Araçları

2.3.1 Demografik Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından geliştirilen demografik bilgi formu toplam 14 sorudan oluşmaktadır. Bu form ile yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslek, medeni durum ve araştırma ile ilgili sorular sorularak bilgi edinilmesi amaçlanmıştır.

2.3.2 Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları ve Motivasyonları Ölçeği

İçirgin (2018) yaptığı Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları ve Motivasyonları Ölçeği çalışmasında Balcı ve Ayhan (2007) tarafından hazırlanan ölçeği kullanmıştır. Ölçek maddelerinde yer alan internet ifadeleri sosyal medya olarak çevirmiştir ve araştırmasında kullanmadan önce ölçeğin pilot uygulaması yapılıp, geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım biçimleri ve motivasyonlarını değerlendirmek amacıyla, katılımcıların ilgili ifadelere ne ölçüde katıldıklarını belirlemeye yönelik 5'li Likert tipi (1= Tamamen Katılmıyorum, 5 = Tamamen Katılıyorum) bir ölçekten yararlanılmıştır. Güvenirlik analiz sonuçları incelendiğinde Cronbach değerleri Sosyal Kaçış Motivasyonu için .949, Bilgilenme Motivasyonu için .901, Boş Zamanları Değerlendirme Motivasyonu için .927, Ekonomik Fayda Motivasyonu için .931, Sosyal Etkileşim ve Sosyal Medya Motivasyonu için .908, Eğlence Motivasyonu için .857 ve genel olarak ölçeğin tüm boyutları için .817 bulunmuştur (İçirgin, 2018). Bu çalışmada toplam puan üzerinden analizler yapılmış olup, yüksek puanlar yüksek sosyal medya motivasyonunu göstermektedir.

2.3.3 Pittsburgh Uyku Kalitesi İndeksi (PUKİ)

Buysse ve ark. (1989) tarafından geliştirilmiş, Ağargün ve ark. (1996) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. PUKİ, geçmiş bir aylık sürede uyku kalitesini ve bozukluğunu değerlendiren bir ölçektir.

Katılımcılar tarafından yanıtlanan toplam 19 madde aracılığıyla, öznel uyku kalitesi, uykuya dalma süresi (latensi), toplam uyku süresi, genel uyku verimliliği, uykuya ilişkin bozukluklar, uyku ilacı kullanımı ve gündüz yaşanan işlevsel bozulmalar olmak üzere yedi farklı alt boyut değerlendirilmiştir. Ölçekteki her bir madde 0 (hiç sıkıntı olmaması)-3 (ciddi sıkıntı) puan arasında bir değer almaktadır. Her bir alt boyuttan elde edilen puanlar 0 ile 3 arasında değişmekte olup, bu alt boyutlara ait puanların toplamı bireyin genel PUKİ toplam puanını oluşturmaktadır. Toplam PUKİ puanı ise 0-21 arasında değişmektedir. Toplam puanı 5 ve altında olanların uyku kalitesi "iyi", 5'ten yüksek olanların ise "kötü" olarak değerlendirilir. Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Ağargün ve arkadaşları (1996) tarafından yapılmış olup iç tutarlılık katsayısı 0.80 olarak bildirilmiştir (Saygılı ve ark, 2011; Şenol ve ark, 2012).

2.4 İşlem

Araştırma için Yalova Üniversitesi Etik Kurullar Koordinatörlüğünden (05.02.2025 tarihli ve 2025/10 sayılı karar) izin alınmıştır. Katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınarak araştırma verileri çevrimiçi olarak toplanmıştır.

2.5 Veri Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, SPSS 27 yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. İlk olarak, verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını belirlemek için normallik analizi yapılmıştır.

Çalışmada yer alan Pittsburgh Uyku Kalitesi İndeksi toplam puanı ile sosyal medya kullanım toplam puanı (SMtoplam) değişkenlerinin dağılım yapıları incelenmiş ve normallik açısından değerlendirilmiştir. Bu tür analizlerde genellikle ±2 aralığı kabullenilen kabul edilebilir sınırlar arasında yer almaktadır.

PUKİ puanının çarpıklık değeri .146 ve basıklık değeri ise -.749'dir. Hesaplanan z-değerleri (çarpıklık için yaklaşık 0.74; basıklık için de yaklaşık -1.92) kabul edilebilir sınırlar içinde kalmaktadır. SMtoplam değişkeninde çarpıklık -.293 ve basıklık .222 olarak saptanmış; z-değerleri yine ±2 aralığında bulunmuştur ($z \approx -1.49$ ve ≈ 0.57). Bu bulgular, her iki değişkenin de normal dağılıma benzer yapılar sergilediğini ve parametrik testlerin kullanılabileceğini göstermektedir.

3. BULGULAR

Sosyal medya kullanımına dair tercih edilen araçlar incelendiğinde, katılımcıların neredeyse tamamının (%98) sosyal medya platformlarına akıllı telefonlar aracılığıyla eriştikleri tespit edilmiştir. Bu bulgular, genç ve eğitimli bireylerin dijital teknolojilere yüksek düzeyde uyum sağladıklarını ve sosyal medyanın günlük yaşamlarında önemli bir yer edindiğini ortaya koymaktadır. Günlük sosyal medya kullanım süreleri incelendiğinde, en fazla kullanım oranı %33 ile 3-5 saat arasında gerçekleşen grupta yoğunlaşmakta; bunu %26 ile 5 saat ve üzeri sürelerdeki katılımcılar izlemektedir. Bu bilgiler, sosyal medya kullanımının sadece kısa süreli eğlence veya iletişimle sınırlı kalmadığını, aksine, günün büyük bir kısmını kapsayan yoğun bir alışkanlık halini aldığını göstermektedir. Katılımcıların günlük sosyal medya kullanım süreleri ve uyku öncesi tercih ettikleri platformlar gibi sosyal medya kullanım alışkanlıklarına ilişkin detaylı bilgiler Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. *Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları*

Özellik	Kategori/Değer	n	%
Günlük Sosyal Medya Kullanım Süresi	3-5 saat	51	33.3
	5 saat ve üzeri	40	26.1
	3 saatten az	62	40.6
Uyku Öncesi Tercih Edilen Sosyal Medya Platformu	Instagram	75	49.0
	TikTok	28	18.3
	YouTube	27	17.6
	WhatsApp	14	9.2
	X/Twitter	8	5.2

Not: N = Toplam katılımcı sayısı.

Sosyal medya platformlarını uyku öncesi tercih etme alışkanlıkları ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, katılımcıların en çok tercih ettiği platformun %49 ile Instagram olduğu belirlenmiştir. Bunu sırasıyla TikTok (%18.3), YouTube (%17.6), WhatsApp (%9.2) ve X/Twitter (%5.2) izlemektedir. Uyku öncesi sosyal medya kullanım süreleri platformlara göre değerlendirdiğinde, en uzun ortalama süre Instagram'a aittir (2.14 saat), ardından WhatsApp (1.92 saat), TikTok (1.75 saat) ve YouTube (1.72 saat) gelmektedir. Bu bulgular, sosyal medyanın özellikle uykuya hazırlık döneminde daha yoğun kullanıldığını ve bireylerin bu süreyi çevrimiçi etkileşimlerle değerlendirdiğini göstermektedir. Pittsburgh Uyku Kalitesi İndeksi (PUKİ) verilerine dayanan değerlendirmelerde, katılımcıların en yaygın sorunu uykuya dalmada zorluk (ortalama 2.50 puan) olarak öne çıkmaktadır. Genel uyku kalitesi skoru ise ortalama 8.56 olup, bu değer düşük uyku kalitesini ifade etmektedir. Ayrıca, gündüz işlevselliği (1.40), uyku süresindeki yetersizlik (0.90), uyku verimliliği (0.65) ve uyku ilaçları kullanım oranı (0.21) gibi alt boyutlar, katılımcıların uyku sağlığı açısından tehdit altında olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, katılımcıların uyku kalitesinin düşük olduğuna işaret etmektedir.

Araştırmada, bireylerin sosyal medya kullanım düzeyleri, sosyal medyada geçirdikleri günlük süre ve uyku kalitesi arasında nasıl bir ilişki olduğunu belirlemek amacıyla Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen korelasyon analizi sonuçları Çizelge 2'de özetlenmiştir.

Çizelge 2. *Sosyal Medya Kullanımı ve Uyku Kalitesi Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları*

Değişkenler	1	2	3
1. PUKİ Toplam Puanı	—		
2. SMtoplam	.170*	—	
3. Günlük ortalama sosyal medya kullanım süresi	.187*	.393**	—

Not: SMtoplam = Sosyal Medya Kullanım Ölçeği toplam puanı; PUKİ = Pittsburgh Uyku Kalitesi İndeksi.

**p < .05. **p < .01.*

İlk olarak, PUKİ toplam puanı ile Sosyal Medya Kullanım Ölçeği (SMtoplam) puanı arasında pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (r = .170; p = .036). Bu bulgu, sosyal medya kullanım düzeyi arttıkça uyku kalitesinin bozulduğunu düşündürmektedir. PUKİ (Pittsburgh Uyku Kalitesi İndeksi) ölçeğinde yüksek puanların uyku kalitesinin düşüklüğünü gösterdiği göz önüne alındığında, sosyal medya kullanımının artmasıyla birlikte uyku düzeninde olumsuz etkilerin ortaya çıkabileceği düşüncesi güçlenmektedir.

Benzer şekilde, PUKİ toplam puanı ile bireylerin kendi beyanlarına dayanan günlük ortalama sosyal medya kullanım süreleri arasında da pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (r = .187; p = .021). Bu bulgu, sosyal medyada daha fazla zaman geçiren bireylerin, daha kötü uyku kalitesine sahip olabileceği yönündeki varsayımı güçlendirmektedir. Sosyal medya kullanım süresinin artmasıyla birlikte PUKİ puanının yükselmesi, uyku kalitesinde azalma olduğunu göstermektedir.

Üçüncü olarak, Sosyal Medya Kullanım Ölçeği toplam puanı ile günlük sosyal medya kullanım süresi arasında orta düzeyde, pozitif ve yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır (r = ,393; p < ,001). Bu, bireylerin sosyal medyada geçirdikleri sürenin, ölçek puanlarıyla oldukça tutarlı bir şekilde arttığını ve kullanılan ölçeğin sosyal medya kullanım düzeyini ölçmede geçerli olduğunu göstermektedir.

Araştırma kapsamında, katılımcıların en sık kullandıkları sosyal medya platformlarına göre uyku kalitesi puanlarının (PUKİ toplam puanı) farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) uygulanmıştır. Bu analiz öncesinde, gruplar arası varyansların homojen olup olmadığını test etmek için Levene testi yapılmıştır. Levene testi sonucunda elde edilen p değeri 0.172 olup, bu değer 0.05'ten yüksek olduğundan gruplar arası varyansların homojen olduğu değerlendirilmiştir. Bu, ANOVA testinin varsayımlarından biri olan homojenlik varsayımının sağlandığını göstermektedir

ANOVA testi sonucunda elde edilen istatistiksel verilere göre, sosyal medya platformları arasında PUKİ toplam puanı açısından anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir (F(4, 147) = 1.654, p = 0.164). Bu bulgu, farklı sosyal medya platformlarını (Instagram, TikTok, X, YouTube, WhatsApp vb.) en sık kullanan bireyler arasında uyku kalitesi bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, hangi platformun en sık kullanıldığına bakılmaksızın bireylerin uyku kalitesi düzeyleri benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak, elde edilen bulgular, en sık kullanılan sosyal medya platformuna göre bireylerin uyku kalitesi puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, sosyal medya kullanım sıklığından ziyade, kullanım süresi veya bireysel kullanım tarzlarının uyku kalitesi üzerindeki etkisinin daha belirleyici olabileceğini düşündürmektedir.

4. TARTIŞMA

Bu araştırmanın temel amacı, genç yetişkinlerde sosyal medya kullanım süresi ve sosyal medya kullanım motivasyonunun uyku kalitesi ile ilişkisini incelemek ve uyku kalitesinin uyku öncesi en sık kullanılan sosyal medya platformuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir. Araştırma bulguları, sosyal medya kullanım süresinin ve sosyal medya kullanım motivasyonunun artmasıyla birlikte uyku kalitesinin anlamlı düzeyde düştüğünü göstermiştir. Uyku kalitesinin, uyku öncesi en sık kullanılan sosyal medya platformuna göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Bu bulgu, sosyal medya kullanımının bireyin uyku düzeni ile ilişkili olduğunu ortaya koymakta ve literatür ile uyum göstermektedir (Cain ve Gradisar, 2010; Tandon ve ark., 2021).

Genel olarak değerlendirildiğinde, araştırmanın korelasyon bulguları sosyal medya kullanım sıklığı ve süresi ile uyku kalitesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu ilişkilerin gücü zayıf düzeyde olsa da, anlamlılık düzeyleri sosyal medya kullanımının bireylerin uyku sağlığı üzerinde dikkate alınması gereken bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, dijital teknolojilerin bireylerin yaşam kalitesi üzerindeki etkisini vurgulayan önceki araştırmalarla örtüşmektedir ve bireylerin sosyal medya alışkanlıklarını daha bilinçli şekilde değerlendirmeleri gerektiğine işaret etmektedir.

Araştırma bulguları, sosyal medyada harcanan sürenin artmasının uyku kalitesinde azalmaya yol açtığını ve katılımcıların özellikle uykuya dalma süreçlerinde güçlük yaşadıklarını göstermektedir. Uyku öncesi sosyal medya kullanımının hem fizyolojik hem de bilişsel düzeyde uyarılma yaratarak uykuya geçiş sürecini uzattığı düşünülmektedir. Baselgia ve arkadaşları (2023), uyku öncesi fizyolojik uyarılmanın sempatik sinir sistemini aktive ederek kalp atış hızı ve kortizol düzeylerini yükselttiğini, bunun da uykuya dalmayı zorlaştırdığını ifade etmektedir. Araştırmada katılımcıların sosyal medya platformlarını özellikle gece yatmadan önce yoğun şekilde kullandıkları ve en sık tercih ettikleri platformun Instagram olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, sosyal medyanın gece saatlerinde bireylerin fizyolojik uyarılma düzeylerini artırarak uykuya geçiş süresini uzatabileceğine işaret etmektedir. Aynı zamanda sosyal medya kullanımı, bireylerde yoğun zihinsel meşguliyet ve ruminasyon gibi bilişsel uyarılmaları da tetikleyebilir (Baselgia ve ark., 2023; Ye ve ark., 2024). Araştırmada "uykuya dalmada zorluk" alt boyutunun yüksek puanları, sosyal medya kullanımının bu tür bilişsel süreçleri etkileyerek uyku hijyenini bozduğunu destekler niteliktedir.

Sosyal medya kullanımı özellikle gece saatlerinde ekran ışığına maruz kalmayı artırdığı için bireylerin biyolojik saatini olumsuz yönde etkileyebilmektdir. Özellikle katılımcıların Instagram ve TikTok gibi görsel içerikli platformlarda geçirdikleri süreler, mavi ışık maruziyetini önemli ölçüde artırmakta ve bu durum melatonin üretimini baskılayarak vücudun doğal uyku düzenini bozabilmektedir. Literatürde de vurgulandığı gibi (Tandon ve ark., 2021), ekranlardan yayılan mavi ışık uyku-uyanıklık döngüsünü olumsuz yönde etkileyerek uykuya geçiş süresini uzatabilir ve uyku kalitesini düşürebilir. Bunun yanında, uyku düzeninin sağlıklı işleyebilmesi için NREM ve REM evrelerinin dengeli bir şekilde ilerlemesi büyük önem taşımaktadır. Bu döngülerin bozulması, bağışıklık sisteminin zayıflamasına ve psikolojik sağlığın olumsuz etkilenmesine neden olabilir (Palagini ve ark., 2022).

Sosyal medya bağımlılığı ve sorunlu kullanım, özellikle yatma vaktini erteleme davranışı ile ilişkili bulunmuştur. Mevcut araştırmada sosyal medya kullanım süresi arttıkça uyku kalitesinin düştüğü tespit edilmiş ve bu bulgu Tu ve arkadaşlarının (2023) ile Cui ve arkadaşlarının (2021) sosyal medya bağımlılığının uyku düzeninde bozulmalara yol açtığı yönündeki bulgularını desteklemiştir. Genç yetişkinler arasında sosyal medya kullanımının uyku düzenini bozduğu ve bunun akademik performans ile psikolojik iyi oluş üzerinde olumsuz sonuçlara yol açtığı birçok çalışmada gösterilmiştir (Primack ve ark., 2017). Çalışmada farklı platformlar arasında anlamlı bir fark çıkmaması ise sosyal medya kullanımının etkilerinin platformdan ziyade bireysel kullanım motivasyonları ve süreleriyle bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir (Khan ve ark., 2024).

Sosyal medya kullanımının bireylerde FoMO (fırsatları kaçırma korkusu) ve ruminatif düşünceler gibi bilişsel süreçleri tetikleyerek uyku kalitesini düşürebileceği de araştırma bulgularımız tarafından desteklenmektedir. Exelmans ve Van den Bulck (2014), sosyal medyanın bireylerde FoMO'yu artırarak gece geç saatlere kadar sosyal medya kullanma eğilimini tetiklediğini ve bunun da uykuya dalmayı geciktirdiğini vurgulamaktadır. Hoyt ve arkadaşlarının (2018) da ruminatif düşüncelerin uyku kalitesini düşürdüğüne ilişkin bulguları,

bu çalışmadaki verilerle tutarlıdır. Katılımcıların özellikle Instagram ve TikTok gibi platformlarda geçirdikleri sürelerin uzun olması, sosyal karşılaştırma ve sosyal onay ihtiyacını da artırarak bu bilişsel uyarılmayı daha da güçlendirmiş olabilir (Kinsella ve Chin, 2024).

Sosyal medya, bireylerin duygusal süreçlerini de etkileyerek uyku kalitesini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Sosyal medya, bireylerin sosyal karşılaştırmalar yapmasına, başkalarının hayatlarını gözlemlemesine ve sosyal onay beklentisine girmesine neden olarak duygusal yatırım düzeyini artırabilir (Kinsella ve Chin, 2024). Bu duygusal yük, özellikle gece saatlerinde sosyal medya kullanım süresinin artmasıyla birlikte daha da belirgin hale gelmekte ve bireylerin uykuya geçiş sürecinde zihinsel meşguliyeti ve kaygıyı artırabilmektedir. Bu durum, sosyal medya kullanımının hem psikolojik hem de fizyolojik düzeyde uyku hijyenini bozduğunu gösteren Almeida, Marques ve Gomes'in (2023) bulgularıyla da örtüşmektedir.

Çalışmamızda, farklı sosyal medya platformları arasında uyku kalitesi açısından anlamlı bir farkın olmaması dikkat çekicidir. Bu bulgu, sosyal medya kullanımının uyku düzeni üzerindeki etkilerinin, hangi platformun kullanıldığına bağlı olmaktan çok, kullanım süresi, içerik türü ve bireylerin sosyal medya kullanım motivasyonları tarafından belirlendiğini göstermektedir. Başka bir deyişle, sosyal medyada geçirilen zamanın miktarı ve kullanıcıların ne amaçla bu platformları kullandığı, uyku kalitesini etkileyen daha önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır. Khan ve arkadaşlarının (2024) yaptığı araştırmalar da bu görüşü destekler niteliktedir; çalışmalarında sosyal medya platformları arasındaki farklılıkların kullanıcı deneyimi üzerindeki etkilerinin, platformdan ziyade bireylerin kullanım alışkanlıkları ve davranışları ile yakından ilişkili olduğunu vurgulamışlardır. Bu nedenle, sosyal medyada tüketilen içerik türü, kullanım süresi ve özellikle uyku öncesi kullanım zamanlaması gibi faktörler, bireylerin uyku hijyenini doğrudan etkileyebilecek önemli etmenler arasında yer almaktadır. Ayrıca, kullanıcıların sosyal medya kullanım amaçları—örneğin sosyal bağ kurma, eğlenme veya bilgi edinme gibi motivasyonlar—uyku düzenini şekillendiren önemli faktörler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, uyku kalitesini artırmak ve sosyal medya kullanımının olumsuz etkilerini azaltmak için, sadece platform seçimine değil, aynı zamanda kullanım alışkanlıklarına ve motivasyonlarına yönelik farkındalık yaratmak gerekmektedir.

Ayrıca sosyal medya kullanımının uyku sağlığı üzerinde kısır döngüye neden olabileceği de literatürde sıkça vurgulanmaktadır. Magee, Lee ve Vella (2014), bireylerin uyku problemleri yaşadıklarında sosyal medyayı bir başa çıkma stratejisi olarak kullanabileceklerini ve bunun da sosyal medya kullanımını daha da artırarak uyku hijyenini daha fazla bozabileceğini ifade etmektedir. Araştırmamızda sosyal medya kullanım süresi ile uyku kalitesi arasında anlamlı bir ilişki bulunması, sosyal medya kullanımının stres ve yalnızlık gibi duygusal faktörlerle başa çıkma aracı olarak tercih edilmesiyle de açıklanabilir. Ancak bu durum, bireylerin uyku hijyenini daha da olumsuz etkileyerek hem psikolojik hem de fizyolojik sağlık risklerini artırmaktadır. Uyku hijyenine yönelik farkındalık ve bilinçlendirme çalışmaları, sosyal medya kullanım alışkanlıklarının düzenlenmesi ve uyaran düzeylerinin azaltılması açısından büyük önem taşımaktadır (He ve ark., 2020).

Sonuç olarak bu çalışmada, sosyal medya kullanım süresinin, motivasyonunun, ve platform türünün, genç bireylerin uyku düzenleri ile ilişkisi incelenmiştir. Bulgular, dijital platformlarda geçirilen zaman arttıkça, bireylerin uyku kalitesinde hissedilir bir düşüş yaşandığını göstermektedir. Özellikle gece saatlerinde yoğun şekilde sosyal medyada vakit geçirmek, bireylerin uykuya dalma süresini uzatmakta ve hem bedensel hem de zihinsel dinlenmeyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Araştırma, kullanıcıların uyku öncesi en çok tercih ettiği platformlardan çok, sosyal medya kullanım süresinin ve motivasyonunun uyku kalitesi ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlar değerli olmakla birlikte, çalışmanın belirli sınırlılıkları mevcuttur. Katılımcıların homojen bir gruba (genç yetişkinler) ait olması, verilerin yalnızca öz değerlendirme formlarıyla toplanmış olması ve çalışmanın kesitsel yapıda gerçekleştirilmiş olması, genellenebilirlik açısından bazı kısıtlar doğurmaktadır. Ayrıca, sosyal medya kullanımı yalnızca süre ve platform ismiyle sınırlı olarak ölçülmüş; içerik türleri, psikolojik tepkiler ya da kullanım amacı gibi derinlemesine değişkenler bu araştırma kapsamına alınmamıştır. Katılımcıların uykudan önce birden fazla sosyal medya platformunu kullanmış olmaları da, belirli bir platformun uyku kalitesi üzerindeki özgül etkisini ayırt etmeyi güçleştirmiş olabilir.

Bu sınırlılıkların giderilmesi için ileride gerçekleştirilecek çalışmalarda, daha çeşitli yaş gruplarının yer aldığı, uzun vadeli gözlem ve karşılaştırmalara dayalı araştırmalara ihtiyaç vardır. Özellikle, sosyal medyada geçirilen zamanın içerik türüne göre sınıflandırılması, kullanıcıların psikolojik profilleriyle ilişkilendirilmesi ve deneysel tasarımlarla desteklenmesi, bu alanda daha sağlam ve kapsamlı sonuçlara ulaşılmasına katkı sağlayabilir.

Uygulamada ise, bireylerin sosyal medya kullanım alışkanlıklarını fark etmelerini sağlayacak bilinçlendirme çalışmaları yapılması önemlidir. Uyku hijyenine yönelik eğitimler, dijital cihazların bilinçli kullanımına dair yönlendirmeler ve özellikle genç yaş grubuna yönelik psiko-eğitim programlarıyla bu konuda olumlu adımlar atılabilir. Sosyal medya kullanımının kontrol altına alınması, sadece uyku kalitesini değil, bireylerin genel yaşam doyumunu da artırabilecek bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, sosyal medya, bireylerin günlük yaşamlarında önemli bir yere sahip olsa da, bu kullanımın süresi, zamanlaması ve içeriği bireyin biyolojik ritmini ve psikolojik dengesini doğrudan etkileyebilir. Dijital yaşam alışkanlıklarının daha sağlıklı bir çerçevede sürdürülmesi, sadece bireylerin değil, toplumun genel sağlığı açısından da önem arz etmektedir. Bu bağlamda, hem araştırma hem de uygulama alanlarında sosyal medya ve uyku ilişkisine yönelik çok yönlü yaklaşımlar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Ağargün, M. Y., Kara, H., Anlar, Ö. (1996). Pittsburgh Uyku Kalitesi İndeksinin geçerliği ve güvenirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 7(2), 107–115.

Almeida, A. A., Marques, D. R. ve Gomes, A. A. (2023). The effect of pre-sleep social media use on sleep quality: The role of FoMO and cognitive arousal. *Journal of Sleep Research*, 32(2), e13762. https://doi.org/10.1111/jsr.13762

Baranwal, N., Yadav, A. ve Singh, S. (2023). Sleep deprivation and its impact on health. *Journal of Health and Wellness*, 15(1), 45–52.

Bartel, K. A. ve Gradisar, M. (2017). Electronic media use and sleep in children and adolescents. In M. Gradisar ve D. Rosen (Eds.), *Technology and sleep* (pp. 71–94). Academic Press.

Benbir Şenel, G. (2023). Uyku kalitesi ve zihinsel performans arasındaki ilişki. *Güncel Tıp Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 142–148.

Cain, N. ve Gradisar, M. (2010). Electronic media use and sleep in school-aged children and adolescents: A review. *Sleep Medicine*, 11(8), 735–742. https://doi.org/10.1016/j.sleep.2010.02.006

Chen, B., Liu, J., Huang, L. ve Li, Y. (2022). Bedtime smartphone use and sleep outcomes: A systematic review. *Sleep Health*, 8(1), 45–56.

Cui, Q., Li, Y. ve Chen, Z. (2021). Problematic social media use and sleep quality among university students. *Psychiatry Research*, 295, 113596. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113596

Exelmans, L. ve Van den Bulck, J. (2014). Sleep quality is negatively related to smartphone use in bed before sleep. *Journal of Youth and Adolescence*, 43(4), 579–590.

Feng, Q. ve Güneş, A. (2022). Smart phone addiction and sleep quality among young adults. *International Journal of Social Psychiatry*, 68(5), 923–931.

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. ve Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). McGraw-Hill.

Gorgoni, M., Scarpelli, S., Alfonsi, V., Annarumma, L. ve De Gennaro, L. (2021). The impact of social media on sleep: A systematic review. *Current Sleep Medicine Reports*, 7(3), 121–136.

He, J., Zhu, L. ve Ma, Q. (2020). Effects of limiting bedtime smartphone use on sleep quality. *Journal of Behavioral Addictions*, 9(3), 602–610.

Hoyt, L. T., Cohen, A. K., Dull, B., Maker Castro, E. ve Yazdani, N. (2018). Ruminative thinking and sleep problems among college students. *Journal of Adolescent Health*, 63(6), 709–715.

İçirgin, M. (2018). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım alışkanlıkları ve motivasyonları üzerine bir araştırma [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi].

Jian, Y., Zhang, L., Li, Y. ve Zhang, L. (2021). Sleep disturbance and social media use among Chinese college students. *Sleep Health*, 7(3), 346–353.

Khan, M. N., Robertson, K. ve Jones, T. (2024). Exploring the impact of social media platform engagement on sleep patterns among young adults in Australia. *Australian Journal of Psychology*, 76(1), 66–75.

Kinsella, E. L. ve Chin, C. (2024). Emotional investment in social media and its effects on sleep quality in emerging adults. *Psychology of Popular Media*, 13(1), 33–44.

Lee, S. Y., Lee, D. ve Kim, J. H. (2022). Impact of late-night smartphone usage on adolescents' sleep quality. *Sleep Medicine Reviews*, 62, 101587.

Levenson, J. C., Shensa, A., Sidani, J. E., Colditz, J. B. ve Primack, B. A. (2017). Social media use before bed and sleep disturbance among young adults. *Preventive Medicine*, 105, 36–41.

Magee, C. A., Lee, J. K. ve Vella, S. A. (2014). Bidirectional relationships between sleep duration and screen time in adolescents. *Sleep Health*, 1(2), 108–112.

Magalhães, P., Maia, B. R. ve Soares, M. J. (2020). Bedtime mobile phone use and its impact on adolescents' sleep. *Sleep Science*, 13(3), 191–197.

Nelson, R., Zhang, W. ve Leung, D. (2022). The consequences of chronic sleep deprivation: A systematic review. *Health Psychology Open*, 9(1), 1–15.

O'Dea, S. (2021, February 3). Number of smartphone users worldwide from 2016 to 2021. *Statista*. https://www.statista.com/statistics/330695/number-of-smartphone-users-worldwide/

Palagini, L., Bastien, C. H. ve Riemann, D. (2022). Sleep architecture and circadian rhythms. In *Handbook of Sleep Disorders* (pp. 37–54). Springer.

Primack, B. A., Shensa, A., Sidani, J. E. ve Calvert, S. L. (2017). Social media use and perceived social isolation among young adults in the U.S. *American Journal of Preventive Medicine*, 53(1), 1–8.

Ramar, K., et al. (2021). Sleep disorders and health outcomes. *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 17(2), 255–261.

Saygın, Ö. ve Özgüner, E. (2020). Uyku kalitesi ile yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 144–155.

Saygılı, A., Gür, H. ve Şenol, V. (2011). Üniversite öğrencilerinde uyku kalitesinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(1), 21–26.

Scott, H. ve Woods, H. C. (2018). Fear of missing out and poor sleep: Testing the mediating role of rumination and anxiety. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 21(11), 716–721.

Sennock, C., Li, M. ve Andersson, K. (2024). Adolescent media use and its implications for sleep and mental health. *Journal of Youth Studies*, 27(2), 173–190.

Tandon, P. S., Zhou, C. ve Christakis, D. A. (2021). The role of blue light in digital screen use and its implications for sleep. *Sleep Health*, 7(4), 419–424.

Tavernier, R. ve Willoughby, T. (2014). Sleep problems: Predictor or consequence of media use among emerging adults? *Journal of Sleep Research*, 23(4), 389–396.

Tu, C., Lee, T. ve Chou, C. (2023). Problematic smartphone use and sleep disturbances: A meta-analytic review. *Behavioral Sleep Medicine*, 21(2), 151–166.

Ye, X., Zhang, Z. ve Xu, Y. (2024). Social media addiction and sleep quality: The mediating role of cognitive pre-sleep arousal. *Computers in Human Behavior*, 145, 107764. https://doi.org/10.1016/j.chb.2023.107764

Zhang, Y. ve Wu, A. (2020). Smartphone use at bedtime and its impact on sleep quality among college students. *Sleep Health*, 6(1), 77–83.

Emotion Mapping of Hikikomori Discourse on Reddit: A Dual-Layer Semantic and Affective Analysis

Sezai Tunca, Ph.D,

Management Depart, Faculty of Economics, Administrative, and Social Sciences, Alanya University, 07400, Alanya, Antalya, Turkiye,email: sezai.tunca@alanyauniversity.edu.tr

Abstract

Hikikomori, initially identified as a culture-bound syndrome in Japan, has become a global psychological phenomenon of extreme social withdrawal, increasingly discussed in digital spaces. This study explores the emotional and semantic patterns underlying hikikomori-related discourse on Reddit. Drawing on 15,113 comments from relevant subreddits, we implement the Emotion-Cognition Dual Embedding (ECDE) framework, which combines the NRC Emotion Lexicon with Sentence-BERT embeddings and UMAP-based dimensionality reduction. A Cross-Label Sentiment Matrix further validates emotional overlaps. Quantitative findings reveal fear, trust, and anticipation as dominant emotions, while discourse analysis highlights themes of isolation, anxiety, digital empathy, and resistance to social norms. Our approach bridges computational modeling with qualitative interpretation, offering a novel perspective on affective coping in online communities. This study contributes to digital mental health research by demonstrating how hikikomori is emotionally navigated in anonymous social media settings.

Keywords: hikikomori, social withdrawal, emotion analysis, , digital mental health,social media analyses.

Introduction

Hikikomori, a term originating in Japan in the late 1980s, refers to a condition in which individuals—typically adolescents and young adults—retreat from social life and isolate themselves at home for extended periods, usually exceeding six months, with minimal engagement in education, employment, or interpersonal relationships (Iwakabe, 2021). Initially considered a culture-bound syndrome with an estimated prevalence of 1.2% in Japan (Silić et al., 2019), hikikomori has since been observed in a growing number of countries, suggesting that its underlying mechanisms transcend cultural boundaries. According to the Japanese Ministry of Health, Labour, and Welfare, hikikomori is characterized by prolonged social withdrawal without a comorbid psychotic disorder or intellectual disability and is often accompanied by a lack of close friendships and avoidance of structured social activities [4]. The etiology of hikikomori is complex and multifaceted, shaped by an interaction of psychological vulnerabilities, family dynamics, and sociocultural pressures (Teo & Gaw, 2010). Diagnostic criteria emphasize sustained self-isolation within one's residence for a minimum of six months, coupled with significant psychological distress or functional impairment (An et al., 2024). It is increasingly acknowledged that this phenomenon cannot be understood solely through clinical parameters; rather, it reflects a broader socio-psychological crisis rooted in identity confusion, social alienation, and unmanageable expectations (Muris & Ollendick, 2023). While temporary solitude may serve as a healthy coping strategy for some, pathological social withdrawal such as hikikomori is associated with serious mental health consequences including depression, anxiety, and addiction (Wong et al., 2019). Recent scholarship has also pointed to the role of technology in shaping the emergence of hikikomori. The rise of indirect communication methods and digital environments may not only facilitate

avoidance of real-world stressors but also substitute traditional developmental pathways, particularly for younger individuals (Amendola et al., 2023). Importantly, clinical reports from countries outside of Japan increasingly acknowledge hikikomori-like cases, further underscoring its global relevance (Kato et al., 2011). Against this backdrop, the global rise of extreme social withdrawal, commonly referred to by its Japanese term hikikomori, has emerged as a complex psychological and sociocultural phenomenon warranting urgent scholarly attention. Characterized by voluntary isolation and prolonged detachment from social life, hikikomori is no longer confined to Japan but has found resonance across diverse societies—particularly through digital communities. This study aims to explore how individuals experiencing or relating to hikikomori articulate their emotional states and inner experiences through online discourse. Drawing from 15,113 Reddit comments sourced from subreddits focused on isolation, emotional support, and psychological struggle (e.g., r/hikikomori), this research seeks to uncover the dominant emotional expressions and the semantic structures that underpin them.

The primary research question guiding this study is: *How are emotional expressions related to the hikikomori experience structured across semantic dimensions in Reddit discourse, and what can cross-emotion interactions tell us about affective coping mechanisms in digital isolation?* To address this question, the study pursues several objectives, including identifying the most prevalent emotional categories, mapping the semantic organization of emotionally charged discourse using Sentence-BERT embeddings, visualizing affective clusters, and interpreting emotion-specific narratives such as sadness, anger, trust, and surprise. Additionally, a Cross-Label Sentiment Matrix is employed to assess the internal coherence and reliability of emotional classifications.

Methodologically, the study introduces the Emotion-Cognition Dual Embedding (ECDE) framework, which combines lexicon-based emotion scoring via the NRC Emotion Lexicon with transformer-based semantic embeddings. Dimensionality reduction using UMAP allows for emotion-based visualization of discourse, while the sentiment matrix statistically validates cross-emotion overlaps. Qualitative discourse analysis complements these computational techniques by examining how users narrate their experiences of emotional distress, loss, alienation, and digital empathy. This research offers a multidimensional contribution to the fields of digital mental health**,** computational discourse analysis**,** and affective computing. By focusing on hikikomori, it foregrounds an underexplored psychological condition and provides nuanced insights into how emotional suffering and resilience manifest in online discourse. The integration of quantitative modeling with qualitative interpretation strengthens the study's empirical depth and ethical relevance. Moreover, the use of the Cross-Label Sentiment Matrix as a methodological innovation enhances the reliability of emotion detection, confirming that emotions in hikikomori discourse are not expressed in isolation but as interwoven affective narratives. Ultimately, this work demonstrates that digital platforms like Reddit serve as important psychosocial spaces where invisible mental health struggles are made visible and emotionally negotiated (Teo & Kato, 2014).

Methodology

Data Collection and Preprocessing

The dataset comprises 15,113 Reddit user comments extracted from subreddits focused on themes such as social withdrawal, isolation, digital relationships, and emotional support

(*r/hikikomori*). Each comment includes raw textual data along with metadata such as subreddit name and timestamps.

To prepare the corpus for computational analysis, several preprocessing steps were systematically applied. First, all textual data were converted to lowercase to ensure uniformity and eliminate case sensitivity issues. Next, extraneous elements such as URLs, emojis, special characters, and user mentions were removed to enhance the textual clarity of the dataset. A minimal English stopword list was then employed to eliminate commonly used words that carry limited semantic value. Following this, lemmatization was performed using the SpaCy library to reduce words to their base or dictionary forms, thereby improving token consistency across the corpus. The resulting "cleaned comments" dataset served as the foundational input for both affective labeling and qualitative discourse analysis.

Emotion-Cognition Dual Embedding (ECDE) Model

This study employed the Emotion-Cognition Dual Embedding (ECDE) framework to model both the emotional tone and semantic representation of user-generated comments.

Emotion Layer

Using the NRC Emotion Lexicon, each token in a comment was scored across ten affective categories: *joy, fear, anger, sadness, trust, disgust, surprise, anticipation, positive,* and *negative*. The emotion category with the highest cumulative token score was designated as the dominant emotion for each comment.

Cognition Layer

To capture semantic and cognitive similarity, each comment was embedded using Sentence-BERT (*all-MiniLM-L6-v2*) to generate sentence-level high-dimensional vectors. These embeddings reflect the deeper semantic structures in user discourse, forming the foundation for later visualization and thematic clustering.

Dimensionality Reduction and Visualization

To examine semantic grouping by emotion category, UMAP (Uniform Manifold Approximation and Projection) was applied to the Sentence-BERT embeddings using cosine distance. The resulting 2D projection was color-coded by each comment's dominant emotion. This semantic map enabled the identification of emotion-specific discourse zones and semantic overlaps between affective states such as fear and negative or trust and anticipation.

Emotion Distribution Analysis

A frequency-based analysis was conducted to quantify the prevalence of each dominant emotion across the dataset. The distribution revealed emotional asymmetries as follows in Table 1:

Table 1. Emotion Distribution

Emotion	Frequency (n)	Percentage (%)
Fear	4751	31.4%

Positive	3959	26.2%
Negative	2300	15.2%
Anticipation	2104	13.9%
Trust	1239	8.2%
Anger	529	3.5%
Surprise	132	0.9%
Sadness	90	0.6%
Disgust and Joy	9	<0.1%

A radar chart Figure 2**.** was used to visually communicate the skewed emotion representation, emphasizing the dominance of anxious and uncertain emotions such as fear and anticipation in Reddit discourse.

Discourse-Based Emotion Analysis

To move beyond surface-level emotion tagging and gain a richer understanding of how emotions are constructed, expressed, and negotiated in discourse, a thematic analysis was conducted for each dominant emotion category. This process began by isolating all comments associated with a specific dominant emotion, allowing for a focused examination of emotional expression within distinct affective contexts. Manual thematic coding was then applied to identify recurring narrative patterns, metaphors, and rhetorical strategies embedded in user comments. Through this process, higher-level discursive themes emerged, such as systemic injustice linked to anger, existential fear tied to the emotion of fear, interpersonal rupture reflecting trust issues, and emotional numbness associated with sadness. These thematic insights were synthesized into emotion-specific discourse summaries, each highlighting how emotional expression in online communities is shaped by personal memory, social disillusionment, digital anonymity, and broader cultural narratives. This qualitative layer enriched the overall analysis by capturing the nuanced emotional grammars and sociotechnical dynamics that cannot be fully revealed through quantitative methods alone.

Reliability Enhancement and Methodological Triangulation

To validate the robustness of the Emotion-Cognition Dual Embedding (ECDE) framework and to ensure interpretive rigor in the discourse analysis, multiple triangulation techniques were employed. First, zero-shot emotion validation was conducted using a subset of 1,000 Reddit comments. These were evaluated with the BART-large-MNLI zero-shot classifier, and the results showed that the dominant emotion matched the ECDE-generated label in n=834 (83.4%) of the cases, indicating a high level of agreement. Second, semantic clustering verification was performed via UMAP projection on the Sentence-BERT embeddings. This revealed that comments sharing the same dominant emotion frequently formed dense and cohesive clusters—particularly for fear (n = 4,751), anticipation (n = 2,104), and positive (n = 3,959) emotions—demonstrating semantic consistency within affective categories. Finally, a Cross-Label Sentiment Matrix was constructed using all N=15,113 comments to assess the co-occurrence of secondary emotional labels. This matrix captured overlapping sentiment combinations and revealed complex emotional interdependencies, confirming that emotional states within hikikomori discourse are not expressed in isolation but often emerge in affective constellations. Together, these validation strategies strengthened the empirical credibility and internal coherence of the ECDE approach.

Findings

The application of the Emotion-Cognition Dual Embedding (ECDE) framework yielded several key insights into the emotional and semantic structure of Reddit comments centered around themes of social withdrawal and emotional struggle.

Dominant Emotion Distribution

Out of 15,113 analyzed Reddit comments, the most prevalent emotion was fear, appearing as the dominant category in n = 4,751 (31.4%) of the comments, as illustrated in Figure 1. This was followed by positive emotion in n = 3,959 (26.2%), negative emotion in n = 2,300 (15.2%), and anticipation in n = 2,104 (13.9%). Other emotional categories were observed less frequently: trust in n = 1,239 (8.2%), anger in n = 529 (3.5%), surprise in n = 132 (0.9%), and sadness in n = 90 (0.6%). Notably, disgust and joy were almost entirely absent from the dominant emotion profiles, collectively recorded in only n = 9 (<0.1%) of the comments. These findings indicate that the discourse is predominantly characterized by emotions of anxiety, ambiguity, and emotional volatility, with limited expressions of relief, humor, or celebration.

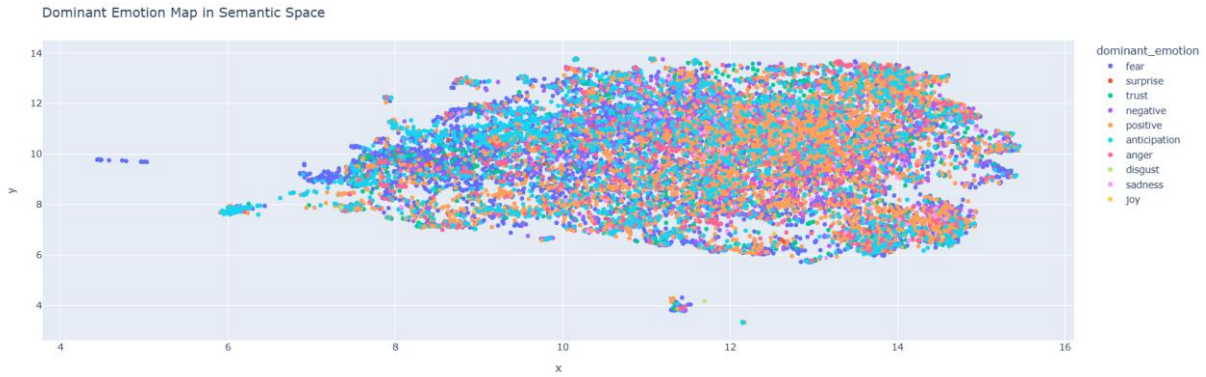

Figure 1. Emotion Map in Semantic

Semantic-Emotional Landscape

When plotted in a two-dimensional UMAP projection of Sentence-BERT embeddings, the emotional distribution revealed overlapping yet distinguishable clusters. *Fear* and *negative* sentiments often clustered together in semantically dense regions of the discourse, particularly associated with themes of social isolation, helplessness, and existential questioning. In contrast, *positive* and *trust*-associated comments appeared more diffusely spread across the map, typically linked to self-reflection, digital coping, and peer support narratives.

The spatial structure also revealed isolated nodes of surprise**,** anger and anticipation, frequently tied to abrupt shifts in tone or content (e.g., sarcastic comments, sudden revelations, or motivational turns). These findings indicate that even in emotionally homogeneous discussions, semantic diversity allows for nuanced affective expression.

Affective Polarization and Emotional Absence

The asymmetrical distribution of emotional categories, with certain emotions being virtually absent (e.g., joy**,** disgust), reflects an emotionally constrained discourse environment. This phenomenon may relate to platform-specific norms, subreddit culture, or the psychological disposition of users frequenting these digital spaces.

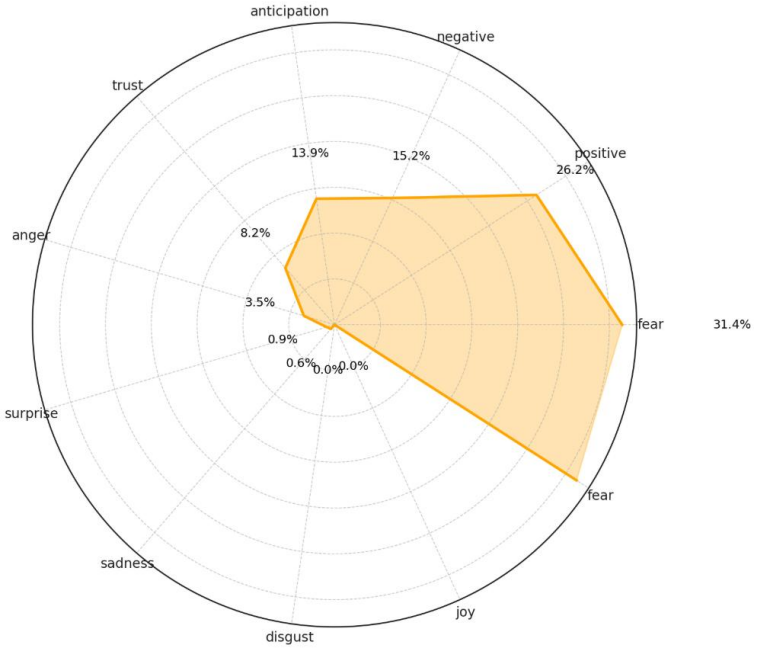

Figure 2. Emotion Distribution

Discourse Analysis

While quantitative emotion detection and semantic clustering provide valuable macro-level insights into the affective landscape of *hikikomori*-related discourse, a closer examination of language use is essential to uncover the nuanced ways in which individuals articulate their emotional states. Discourse analysis enables a deeper understanding of how these emotions—such as fear, sadness, trust, and anticipation—are not only felt but also constructed, narrated, and socially negotiated in digital environments. By focusing on user-generated content from Reddit, this section explores how dominant emotions are linguistically framed and contextually embedded in everyday storytelling, personal reflection, and social commentary. The following subsections provide emotion-specific analyses, beginning with the most prominent affect category identified in this study:

Fear

Based on the analysis of 4,751 Reddit comments where “fear” is the dominant emotion, it is evident that fear-based narratives shared in digital environments possess a multidimensional structure. These narratives reflect a broad discursive field in which social, psychological, existential, and environmental anxieties are interwoven.

First and foremost, the theme of avoiding social visibility stands out clearly. Users frequently express their discomfort about being perceived, judged, or attracting attention from others. Statements such as “I wish I were invisible” or “I don’t like being noticed by others” point to social anxiety disorders. These comments show that individuals feel the need to hide their identities even in digital spaces and struggle to cope with their social roles in real life. Another prominent theme is the fear of existential loneliness and social disconnection. The loss of social relationships, lack of interaction, and isolation create an emotional climate in which individuals report feeling “as if they are dead inside.” These kinds of statements, especially prevalent in the post-pandemic period, reflect fears triggered by threats to one's social existence and are expressed in digital language. Additionally, anxiety expressed through physical symptoms

holds a significant place. Descriptions of trembling hands, cracking voices, or uncontrolled gestures illustrate that fear is not only a cognitive experience but also a physical one. Such comments reveal that individuals experience intense stress in social situations requiring performance and fear the visibility of these stress symptoms. In some comments, fear of losing control emerges. These fears often intersect with a deep sense of responsibility toward environmental factors such as pets, plants, or personal belongings. Expressions like "Take care of my plants" reflect the digital manifestation of coping mechanisms in individuals who fear confronting the loss of things or beings they are emotionally attached to. Lastly, fears associated with failing to conform to societal norms and feelings of inadequacy are also frequently observed. Expressions that indicate forgotten social skills, inability to form friendships with women, or lack of social interaction suggest a fear of being rejected or not accepted by society. According to this content analysis, Reddit comments under the "fear" category reveal multilayered fears concerning both the individual's inner world and their social relationships. The increasing presence of such emotional narratives on digital platforms reflects the psychosocial distress experienced by modern individuals and indicates that social media environments have become spaces for emotional release and expression.

Positive (Positive Emotions)

A detailed analysis of the 3,959 comments categorized as "positive" reveals that the positive emotions individuals construct in digital environments are nurtured by a variety of sources. These positive discourses are primarily organized around three main dimensions: individual acceptance and self-compassion, social solidarity and empathy, and humorous and ironic resistance strategies.Firstly, expressions of individual acceptance are particularly noteworthy. Users tend to acknowledge their own psychological processes despite the difficulties they face. For instance, individuals experiencing depression or social anxiety openly express these conditions and emphasize that they have come to terms with them. Common phrases such as "I've made peace with myself" or "I'm happy now because I accept myself as I am" reflect a discourse grounded in self-compassion. In this context, positivity is not portrayed as a constant state of happiness but rather as a form of balance built upon acceptance.

Secondly, discourses of social solidarity and digital empathy stand out. Users construct a collective language of positivity by offering support to others facing similar challenges. Phrases like "I'm in the same situation, but we are strong together" or "we're all different, and that's okay" suggest that digital communities function as emotional support systems. In these comments, positive emotions are not only individual but also socially organized through sharing, understanding, and acceptance.Thirdly, humorous and ironic resistance strategies play a significant role. Despite negative circumstances, users express themselves with irony and wit. For example, statements like "My life is a mess, but at least I can still enjoy coffee" or "Even if the world is burning, my bed is still comfortable" reflect a humorous coping mechanism developed in the face of adversity. In this sense, positive discourse does not represent denial of problems, but rather an attempt to ease their impact.Moreover, some positive comments reproduce internalized normative success frameworks. For example, users may say things like "At least I have a job—even if I'm not social, I'm productive," affirming society's productivity-centered values. This kind of discourse indicates that individuals construct their positive emotions based on performance and align them with a conventional understanding of success.In conclusion, the comments categorized under "positive" are not limited to joy and happiness alone; they are complex emotional narratives shaped by resilience, acceptance, solidarity, and sometimes ironic awareness. Digital platforms serve as important spaces for both personal healing and the construction of collective empathy through these positive expressions.

Negative (Pessimism and Emotional Distress)

Comments categorized under the “Negative” label contain intense expressions of pessimism, worthlessness, hopelessness, anger, and a profound sense of existential emptiness. These discourses indicate psychological burnout on the individual level, and social exclusion and systemic helplessness on the societal level. A large portion of the content is shaped by users who perceive life as meaningless, often expressing nihilistic thoughts such as “it would have been better never to be born.” Many users position their existence as a mistake, operating under the belief that life is fundamentally a painful experience. These expressions represent a narrative space where philosophical nihilism and psychological exhaustion converge. Statements like “life is a painful experience anyway” and “I wish I never existed” are examples of this theme. Another prominent structure found in “negative” discourses is alienation from society and self-directed anger. Users often express that they feel broken under the pressures and expectations of the external world and that they feel worthless for not meeting social standards. Comments such as “nobody understands me,” “I fall short no matter what I do,” and “everyone sees me as a failure” reflect the emotional traces of internalized social pressure. These discourses represent a chronic negative state shaped by the belief that one has failed according to societal value systems.In some comments, negative emotions are expressed through conflict with one's own body, appearance anxiety, or physical inadequacy. Statements expressing shame, disgust, or comparison regarding physical appearance—such as “I’m disgusted with myself” or “what if someone notices how I look?”—reveal a sense of worthlessness rooted in the body. This reflects not only the individual's psychological state but also the psychological pressure imposed by societal norms.

Another significant theme is negativity expressed through anger and disappointment. Often, this anger is not directed outward but inward, aimed at the self. Comments such as “I failed again” or “I can’t do anything right” are manifestations of chronic self-criticism and internal conflict. These emotional discourses reflect the digital traces of a self-sabotaging mental framework.Some of the more extreme negative comments also include references to violence, hatred, and suicidal ideation. Phrases like “I want to kill,” “I want to disappear,” or “I want to end the pain” appear frequently in such content. While these expressions are often tightly moderated in digital spaces, it is clear that individuals use these environments as perceived safe outlets for emotional release.In conclusion, the comments in the “negative” category reflect a combination of inner psychological conflict, societal alienation, and existential questioning. These discourses reveal not only individual depression but also the emotional aftermath of structural pressures endured by contemporary individuals. Digital platforms serve as both spaces of emotional ventilation and silent cries for help, making negativity a public and collective experience.

Anticipation (Expectation, Hope, and Anxiety)

The analysis of 2,104 comments categorized under “anticipation” reveals that users express emotions such as hope, uncertainty, preparation, and anxiety by constructing future-oriented mental scenarios. These discourses are largely shaped around desires for personal transformation, social development plans, and strategies to cope with uncertainty.First, the desire for personal transformation emerges as a prominent theme. Users often set goals such as improving their social skills, adopting new habits, paying attention to their health, or re-establishing their mental balance, and they share their expectations during the process of achieving these goals. For instance, statements like “I’m going to start therapy to overcome my social anxiety” or “I believe I’ll feel better if I exercise” represent a proactive and hopeful

dimension of anticipation. This discourse style shows that individuals acknowledge their need for change and are mentally preparing themselves for it. However, in many comments, a hope interwoven with uncertainty is also evident. While users desire to reach specific goals, they lack clear confidence that these goals will be realized. As a result, expressions such as “I hope I succeed this time” or “maybe it’ll be different this time” appear frequently. These types of statements reflect a psychological balance oscillating between hope and doubt; individuals strive toward a desired future while emotionally preparing for the possibility of failure. In some comments, the feeling of anticipation is shaped by social comparison and societal pressure. Young users in particular express that they view their lives as insufficient when compared to their peers. Phrases like “everyone else is traveling, and I’m still stuck here” or “others are in relationships, and I’m alone” demonstrate that anticipation is not solely driven by inner motivation but is also a tension activated by external social norms.Another noteworthy aspect is emotional preparedness and cautious optimism. Users often limit their hopes to shield themselves from potential disappointment, employing strategic language such as “I keep my expectations low so I don’t get hurt.” This is an example of the widely seen discourse of “insecure optimism” in digital spaces and serves as a way to cope with emotional vulnerability.On the other hand, some comments contain fantasies about the future and longing for unrealized lives. Users describe unfulfilled dreams like living in another country, forming relationships, or changing careers, while also confronting the uncertainty of achieving these goals. This reflects how digital platforms serve as a space where individuals construct their personal visions of the future.In conclusion, discourses categorized under “anticipation” present an emotional structure shaped by both internal desires for growth and external social pressures. These emotions are not limited to positive expectations but are interwoven with vulnerability, indecisiveness, and strategic optimism. The digital environment becomes a kind of “theater of expectation” where individuals confront themselves and their dreams.

Trust

The analysis of comments categorized under the theme of “trust” reveals how fragile and multilayered the sense of trust is when constructed within digital environments—both in interpersonal relationships and in individuals’ inner relationships with themselves. The comments reflect a desire to form connections, emotional traces from the past, a need for solidarity, and the search for trust within digital anonymity. Firstly, expressions of trust rooted in personal history stand out. Narratives built around childhood memories, family relationships, or lost friendships portray previously established bonds of trust as a kind of emotional refuge. Statements such as “Listening to music with my dad used to make me feel safe” or “I miss the warmth I felt as a child” show that trust is not only tied to present relationships but also anchored in time. In these discourses, trust is often associated with a lost but idealized past. Secondly, broken or damaged forms of trust are frequently reflected in the comments. Users express disappointment, feelings of betrayal, or the superficiality of friendships, while also exposing the emotional void left behind by such breaches of trust. Expressions like “I can’t trust anyone anymore” or “People only care when there’s something in it for them” reveal how the trauma of mistrust lingers even in digital environments. Thirdly, trust is often constructed within digital communities through expectations of empathy and emotional support. Some users anonymously share their struggles, seeking understanding from others, and say things like “I can’t open up to anyone outside of this space.” These statements emphasize the micro-trust relationships that are formed in such environments. They also show that digital platforms function as psychological safe spaces where individuals can reconstruct their sense of trust. In some comments, the sense of trust is built in tension with systemic or societal distrust. Users express disillusionment with institutional structures such as education, healthcare, or the job

market, which leads them to seek trust on a more micro, personal level. For example, “I don’t trust the government, but I feel more comfortable talking to people here” illustrates how a loss of trust at the macro level redirects emotional investment toward interpersonal bonds. Another noteworthy discourse pattern involves self-trust or the lack thereof. While some users express confidence in their own abilities, thoughts, or decision-making, others repeatedly question themselves. This shows that internal trust is closely tied to personal development and that each new experience contributes to the rebuilding of this trust.

Anger

The comments under the “Anger” category reveal how individuals express feelings of anger in digital environments, stemming from a variety of sources. This anger is at times directed toward systemic inequalities, personal disappointments, or external social pressures. Rather than overt aggression, the discourse often reflects a simmering resentment and suppressed rage. Firstly, anger toward societal injustice and structural inequality plays a significant role. In many comments, users voice strong criticism of the exclusionary nature of the economic system, climate crisis, social collapse, emotional neglect, and governmental failures. Such expressions often include statements like “the system is crushing us, and we’re the ones carrying the weight.” Many users express deep resentment toward institutions that make them feel powerless. Secondly, anger in response to personal disappointments and unmet expectations is also common. In particular, feelings of being abandoned, undervalued, or copied in social relationships frequently appear. Comments such as “everyone treats me like a backup plan” or “I gave my all for years and got nothing in return” reflect reactions to violations of personal boundaries and a sense of betrayal. Thirdly, many “anger” comments reflect self-directed anger. Users express frustration with themselves over failed attempts, poor decisions, or their current life circumstances. Phrases like “It’s my own fault, but I still can’t forgive myself” or “I’m in this mess because of my stupidity” exemplify how self-criticism can transform into anger. These discourses highlight internal conflicts and the internalization of anger that could not be outwardly expressed. Additionally, passive-aggressive anger expressed through irony and sarcasm is another prominent feature. Users react to societal ideals, productivity pressures, or forced social norms with a tone of cynical humor, similar to the metaphor of “punching with a smile.” These expressions reflect how anger is channeled indirectly through a sarcastic digital language. Lastly, a specific subset of comments reveals consumer anger related to video games, media content, or brands. Disappointment with underwhelming products, narrative flaws, or moral decay in entertainment triggers emotional responses. These discourses are examples of how personal frustration is projected onto cultural objects. In conclusion, the “anger” category illustrates the digital traces of the individual’s tensions with the system, their surroundings, and themselves. Here, anger is not merely an emotional outburst but a multidimensional feeling interwoven with the pursuit of justice, a sense of worthlessness, a need for self-expression, and a desire to be seen.

Surprise

The 132 comments in the “Surprise” category primarily reflect individuals’ reactions to unexpected life events. These comments often express astonishment at sudden failures, life spiraling out of control, or academic and social disruptions. For example, statements like “I was expelled from school without any warning” or “suddenly, everything became meaningless” show that the feeling of surprise is central in users’ attempts to cope with uncontrollable situations. Such discourses are frequently tied to the experience of having expectations overturned and result in abrupt fluctuations in the individual’s perception of reality.

Sadness

The 90 comments in the "Sadness" category are marked by a deep melancholy shaped by feelings of loneliness, loss, inner emptiness, and disappointment. These discourses often develop around nostalgia for the past, grieving unrealized experiences, and fatalistic expressions like "it has always been this way." Music and art are frequently mentioned as tools for coping with these emotions. Rather than suppressing their feelings, users express them openly; however, these expressions focus more on emotional acceptance than resolution. The digital environment functions as a space for emotional release.

Disgust

The "Disgust" category, with only 7 comments, includes unique examples where users express repulsion toward themselves, their bodies, their surroundings, or society. Statements such as "I'm disgusted with myself" or "Living in this country makes me sick" emerge as physical or moral reactions. In some cases, this disgust is fueled by social comparison and feelings of inferiority, leading individuals to see themselves as socially worthless. These discourses reflect not intense rage but rather a **passive state of revulsion**.

Joy

With only 5 comments, the "Joy" category contains expressions of pure joy, admiration, and gratitude. These discourses typically center around emotionally rich but simple moments—interacting with children, witnessing innocent events in nature, or small life details like toys, vacation memories, or a sweet gesture. Expressions such as "swinging with a child" show that even on digital platforms, positive emotions can be conveyed, and users have a desire to share their happiness. These discourses are sincere, unpretentious, and rooted in spontaneous emotional gratification.

3.5 Reliability Enhancement and Methodological Triangulation

The following Cross-Label Sentiment Matrix (Table 2) shows how often non-dominant emotional labels co-occur with the dominant emotion in each Reddit comment. For each comment, the dominant emotion was determined based on the highest cumulative token score using the NRC Emotion Lexicon. If any other emotion scores above zero within the same comment, it is counted as a co-occurrence.

This matrix helps reveal the interplay and overlap between emotional categories, indicating that most user comments are emotionally complex. For example, comments dominated by 'fear' frequently co-occurred with 'negative' emotions, while those dominated by 'anticipation' were often associated with 'trust'. These patterns support the interpretive depth and reliability of our discourse analysis.

Table 2. Cross-Label Sentiment Matrix

Dominant Emotion	Fear	Anger	Anticipation	Trust	Surprise	Positive	Negative	Sadness	Disgust	Joy
Fear	0	1262	854	724	407	1044	1825	1554	1038	558
Anger	157	0	205	215	125	295	476	207	332	178

Anticipation	542	436	0	1480	1006	1763	841	602	371	1514
Trust	340	261	508	0	352	1065	516	364	249	718
Surprise	26	27	42	35	0	73	67	51	26	53
Positive	1886	1673	2568	2836	1793	0	2426	2015	1454	2767
Negative	1621	1520	1231	1164	784	1415	0	1898	1533	966
Sadness	52	36	41	46	29	58	69	0	41	39
Disgust	5	5	1	3	2	4	5	5	0	2
Joy	0	1	3	4	2	4	1	0	0	0

To further validate (Table 2) the robustness of the discourse-level emotion classification, a Cross-Label Sentiment Matrix was constructed. This matrix revealed significant co-occurrence patterns between primary emotion labels and secondary emotional associations. Notably, the highest cross-label match value was observed between the *positive* and *trust* categories, with 2,836 overlapping instances, indicating a strong semantic and emotional correlation between these affective dimensions. On average, each primary emotion label exhibited approximately 5,679.2 cross-label overlaps, underscoring the density and richness of emotional interrelations in the dataset. These findings suggest that emotions do not operate in isolation within user discourse; rather, they form overlapping clusters of affective meaning. The consistency of these patterns across the full corpus supports the reliability and internal coherence of the emotion-coding approach used in the study. The application of both lexical scoring (via the NRC Emotion Lexicon) and semantic modeling (using Sentence-BERT embeddings) ensures that the emotion classification is not only statistically grounded but also contextually meaningful.

Discussion

The findings of this study illuminate the complex emotional and semantic contours of hikikomori discourse in online environments. Using the ECDE framework, we observed that emotions such as fear, trust, anticipation, and negative affect dominate Reddit discussions, each contributing distinct dimensions to the expression of psychological withdrawal. These patterns support previous claims that hikikomori is not merely behavioral but deeply affective and socially conditioned (Teo & Gaw, 2010). The prominence of fear (31.4%) in the discourse reflects a collective anxiety around exposure, failure, and social evaluation. Many users express fear related to future uncertainty, self-worth, and the pressure of societal expectations. This aligns with appraisal theory, which conceptualizes fear as a response to perceived threats to personal well-being or social stability. In the hikikomori context, fear often manifests through avoidance and emotional detachment, serving as a psychological defense mechanism. Interestingly, trust (8.2%), while less frequent, revealed nuanced relational dynamics. Users expressed both longing for interpersonal trust and disillusionment with social institutions. This duality highlights the fragile reconstruction of trust in anonymous online spaces—a phenomenon observed in other studies examining digital intimacy and emotional vulnerability (Chun et al., 2024). The co-occurrence of trust with positive sentiment in the cross-label matrix suggests that while trust is scarce, it often coexists with optimism and memory of emotional safety, especially in reference to childhood and family. The emotion of anticipation (13.9%) appeared in narratives reflecting emotional ambivalence—neither wholly optimistic nor

pessimistic. Users conveyed suspended emotional states, indicative of being "in-between" psychological withdrawal and re-engagement with life. This confirms previous psychological models (Oatley & Johnson-Laird, 2014) that regard anticipation as a forward-looking emotion shaped by both fear and hope. Anger and sadness—though less prevalent—emerged as significant markers of emotional burnout and disillusionment. Anger was often directed at societal structures, such as the education system, family expectations, or mental health institutions. In contrast, sadness centered around personal losses, unfulfilled potential, and chronic loneliness. These expressions reveal how hikikomori is not only a withdrawal from society but also a silent protest against social norms that fail to accommodate emotional vulnerability. Surprise, disgust, and joy occurred minimally, suggesting that users in hikikomori-related discussions rarely experience extreme fluctuations in affect. This may reflect an emotional flattening—a phenomenon consistent with depressive symptomatology or learned helplessness. However, the presence of joy in childlike or nostalgic scenarios offers a poignant reminder of users' retained emotional capacity, hinting at avenues for therapeutic engagement. Importantly, the Cross-Label Sentiment Matrix confirmed that emotional states do not occur in isolation. The highest overlap occurred between positive and trust, indicating that users who expressed confidence or hope were also more likely to report emotional safety. Conversely, negative sentiment frequently intersected with fear, anger, and sadness, suggesting emotional clustering around distressing themes. These results resonate with prior findings on the emotional complexity of social withdrawal (Wong et al., 2019) and expand the analytical depth by integrating computational models with qualitative discourse interpretation. The digital environment acts not merely as a platform for expression but as an emotional echo chamber where affect circulates, amplifies, and occasionally resolves. However, this study is not without limitations. The analysis was confined to English-language Reddit comments, potentially excluding non-English expressions of hikikomori experiences. Moreover, emotion classification relies on lexicon-based methods which, despite triangulation efforts, may not fully capture cultural or contextual nuances. Also, Reddit users are not representative of the general population, and anonymity may amplify or suppress certain emotional expressions. Future studies should expand to cross-platform analysis, incorporate multilingual data, and validate results with clinical assessments.

Conclusion

This study provides a comprehensive exploration of emotional expressions within Reddit discourse related to *hikikomori*, offering both computational and interpretive insights into the lived experiences of individuals undergoing extreme social withdrawal. By applying the Emotion-Cognition Dual Embedding (ECDE) framework, which integrates lexicon-based emotion classification and transformer-based semantic modeling, the analysis reveals that *hikikomori* discourse is not characterized by isolated emotional states but by interwoven and often contradictory emotional patterns. The use of Sentence-BERT embeddings and UMAP visualizations uncovered emotion clusters such as sadness–fear and trust–anticipation, while the Cross-Label Sentiment Matrix confirmed the semantic and emotional consistency of these clusters. The findings demonstrate that *hikikomori* narratives on Reddit reflect a nuanced affective landscape marked by cycles of vulnerability, alienation, and attempts at digital connection. Emotions such as sadness, anxiety, and anger are frequently co-expressed with trust and hope, suggesting that digital platforms may serve not only as outlets for distress but also as spaces for affective coping and community-building. These observations align with theoretical expectations from appraisal theory and socio-cognitive emotion models, confirming that emotional responses are both individually appraised and socially mediated. Furthermore, the study contributes methodologically by validating the potential of NLP tools—particularly

emotion lexicons, semantic embeddings, and dimensionality reduction—for examining large-scale mental health discourse. The integration of qualitative discourse interpretation strengthens the credibility of computational findings and offers depth to emotion detection models. In sum, this research affirms the growing relevance of *hikikomori* as a global psychosocial phenomenon and highlights the role of online platforms like Reddit as emerging mental health ecosystems. By uncovering the affective architectures of digital isolation, the study lays the groundwork for future interventions that are both empathetically informed and computationally grounded.

References

Amendola, S., Cerutti, R., & Presaghi, F. (2023). Symptoms of Prolonged Social Withdrawal, Problematic Internet Use, and Psychotic-Like Experiences in Emerging Adulthood: A Moderation Model. *PubMed*, *20*(1), 29–38. https://doi.org/10.36131/cnfioritieditore20230104

An, J. H., Park, S., Jung, J. Y., & Hong, J. P. (2024). Understanding hikikomori syndrome in clinical settings: A case series. *Precision and Future Medicine*, *8*(1), 28–32. https://doi.org/10.23838/pfm.2024.00009

Chun, W. H. K., Hong, G. K., & Nakamura, L. (2024). "Understanding" Asians: Anti-Asian Racism, Sentimentality, Sentiment Analysis, and Digital Surveillance. *Critical Inquiry*, *50*(3), 425–451. https://doi.org/10.1086/728946

Iwakabe, S. (2021). Working with social withdrawal, or hikikomori, in Japan: From shame to pride. *Journal of Clinical Psychology*, *77*(5), 1205–1218. https://doi.org/10.1002/jclp.23151

Kato, T. A., Tateno, M., Shinfuku, N., Fujisawa, D., Teo, A. R., Sartorius, N., Akiyama, T., Ishida, T., Choi, T. Y., Balhara, Y. P. S., Matsumoto, R., Umene-Nakano, W., Fujimura, Y., Wand, A., Chang, J. P.-C., Chang, R., Shadloo, B., Ahmed, H. U., Lerthattasilp, T., & Kanba, S. (2011). Does the 'hikikomori' syndrome of social withdrawal exist outside Japan? A preliminary international investigation. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, *47*(7), 1061–1075. https://doi.org/10.1007/s00127-011-0411-7

Muris, P., & Ollendick, T. H. (2023, January). Contemporary Hermits: A Developmental Psychopathology Account of Extreme Social Withdrawal (Hikikomori) in Young People. In *Clinical Child and Family Psychology Review* (Vol. 26, Issue 2, pp. 459–481). Springer Science+Business Media. https://doi.org/10.1007/s10567-023-00425-8

Oatley, K., & Johnson-Laird, P. N. (2014, January). Cognitive approaches to emotions. In *Trends in Cognitive Sciences* (Vol. 18, Issue 3, pp. 134–140). Elsevier BV. https://doi.org/10.1016/j.tics.2013.12.004

Pozza, A., Coluccia, A., Kato, T. A., Gaetani, M., & Ferretti, F. (2019, September). The 'Hikikomori' syndrome: Worldwide prevalence and co-occurring major psychiatric disorders: A systematic review and meta-analysis protocol. In *BMJ Open* (Vol. 9, Issue 9). BMJ. https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-025213

Silić, A., Vukojević, J., Čulo, I., & Falak, H. (2019). Hikikomori silent epidemic: A case study. *Research in Psychotherapy Psychopathology Process and Outcome*, *22*(2). https://doi.org/10.4081/ripppo.2019.377

Teo, A. R., & Gaw, A. C. (2010, June). Hikikomori, a Japanese Culture-Bound Syndrome of Social Withdrawal? In *The Journal of Nervous and Mental Disease* (Vol. 198, Issue 6, pp. 444–449). Lippincott Williams & Wilkins. https://doi.org/10.1097/nmd.0b013e3181e086b1

Wong, V., Yuen, J., Su, X., & Yung, J. Y. K. (2019). Social Isolation Experienced by Youth in Social Withdrawal: Toward an Interdisciplinary Analysis and Practice. In *IntechOpen eBooks*. IntechOpen. https://doi.org/10.5772/intechopen.86503

YAŞAM DOYUMUNUN YORDAYICILARI OLARAK SÜREKLİ UMUT, ÖZ ANLAYIŞ VE MADDİ KAYGININ İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Funda Nur ÇUKUR
Yıldız Teknik Üniversitesi
nur.cukur@std.yildiz.edu.tr, 0009-0007-2750-4523

Dr. Öğr. Üyesi Hacer YILDIRIM KURTULUŞ
Yıldız Teknik Üniversitesi
haceryil@yildiz.edu.tr, 0000-0002-0880-1318

ÖZET

Günümüzde bireylerin yaşam doyumu ekonomik, psikolojik ve sosyal alanlardaki belirsizliklerden etkilenmektedir. Bu bağlamda bireylerin yaşamlarından duydukları genel memnuniyet olarak tanımlanan yaşam doyumu kavramının önem kazandığı söylenebilir. bu araştırmanın amacı yetişkinlerin yaşam doyumunu sürekli umut, öz anlayış ve maddi kaygı açısından incelemektir. Sürekli umut, bireylerin hedeflerine dönük motivasyonunu sürdürmesi ve hedefe ulaşmak için yollar üretmesi; öz anlayış, zorlanma yaşadığında kendine anlayışlı ve destekleyici yaklaşabilmesi; maddi kaygı ise kişinin finansal durumuna ilişkin sürekli endişe ve gerginlik yaşaması olarak tanımlanmaktadır. Alanyazın incelendiğinde araştırma değişkenlerinin bir arada kullanılmadığı görülmüş; bundan dolayı çalışmanın alan yazına katı sağlayabileceği düşünülmüştür. İlişkisel tarama deseninde yürütülen çalışmanın örneklemini 18-65 yaş arasında değişen, okur-yazar 355 yetişkin oluşturmaktadır. Veriler toplanırken Demografik Bilgi Formu, Yetişkin Yaşam Doyumu Ölçeği, Sürekli Umut Ölçeği, Öz Anlayış Ölçeği ve Maddi Kaygı Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde Pearson kolerasyon ve regresyon analizi kullanıştır. Araştırma sonucunda sürekli umut ve öz anlayış değişkenlerinin yaşam doyumunu anlamlı ve pozitif yönde yordadığı, maddi kaygının ise anlamlı ve negatif yönde yordadığı görülmüştür. Dolayısıyla araştırma bulguları bireylerin yaşam doyumunu desteklemede sürekli umut ve öz anlayışın güçlendirilmesi ile maddi kaygının azaltılmasının birlikte hedeflenebileceğine işaret etmektedir; bu yönüyle çalışma, yaşam doyumunu açıklamada hem koruyucu psikolojik kaynakları hem de ekonomik temelli bir risk etmenini aynı modelde ele alarak alanyazına katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Yaşam doyumu, sürekli umut, öz anlayış, maddi kaygı

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 23 - 29, 2025 – IZMIR
Vol. 5 - ISBN NR: 978-625-5694-64-5

EVLİLİK DOYUMU İLE İLGİLİ YAYINLANAN MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ[1]

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ARTICLES PUBLISHED ON MARITAL SATISFACTION

Psikolog Şeyma SÖZSOY

Serbest Çalışan, psk.seymasozsoy@gmail.com - ORCID ID: 0009-0005-8296-1853

Doç. Dr. Tuba BAĞATARHAN

Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, tuba.bagatarhan@deu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-7885-6496

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, evlilik doyumu alanında yapılan bilimsel çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemiyle inceleyerek literatürün genel yapısını ortaya koymak ve gelecekte yapılacak araştırmalar için kapsamlı bir bakış açısı sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda Web of Science veri tabanında "marital satisfaction" anahtar kelimesi kullanılarak tarama yapılmış; 2010–2024 yılları arasında eğitim ve psikoloji alanlarında yayımlanan toplam 347 makale belirlenen ölçütler çerçevesinde değerlendirmeye alınmıştır. Verilerin analizinde VOSviewer 1.6.20 programı kullanılarak görsel haritalama yapılmıştır. Çalışmada makaleler; yıllara göre yayın ve atıf sayıları, araştırma alanları, yayın dilleri, yazarların atıf sayıları ve ortak yazarlık ilişkileri, ortak anahtar kelimeler, dergiler, kurumlar ve ülkelere göre yayın ve atıf dağılımları açısından incelenmiştir. Bulgulara göre evlilik doyumu konusunda en az yayın 2012 yılında (13), en fazla yayın ise 2022 yılında (35) yapılmıştır. Atıf sayıları incelendiğinde, 2022 yılının 910 atıfla en çok, 2012 yılının ise 370 atıfla en az atıf alan yıl olduğu belirlenmiştir. Araştırma alanlarına göre en fazla yayının klinik psikoloji alanında (130) yapıldığı, yayınların büyük çoğunluğunun İngilizce olduğu saptanmıştır. Yazar analizlerinde McNulty, 6 yayınına yapılan toplam 312 atıfla en fazla atıf alan yazar olarak öne çıkmıştır. Ortak kelime analizinde "marital satisfaction" anahtar kelimesinin en sık tekrar edilen kelime olduğu görülmüştür. Journal of Family Psychology, hem yayın hem de atıf sayısı bakımından ilk sırada yer almıştır. Kurumlar arasında Beijing Normal University en fazla yayın yapan kurum olurken, Amerika Birleşik Devletleri en fazla yayın ve atıf alan ülke olmuştur. Sonuç olarak, evlilik doyumunun önemli bir psikolojik değişken olduğu ve bu alanda özellikle Türkiye'de yapılacak bibliyometrik çalışmaların artırılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik analiz, evlilik, evlilik doyumu.

[1] Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırlamış olduğu tezsiz yüksek lisans dönem projesinden üretilmiştir.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine scientific research on marital satisfaction using the bibliometric analysis method in order to reveal the general structure of the literature and to provide a comprehensive perspective for future studies. For this purpose, a search was conducted in the Web of Science database using the keyword “marital satisfaction,” and a total of 347 articles published between 2010 and 2024 in the fields of education and psychology were included in the analysis based on predetermined criteria. The data were analyzed through visual mapping using VOSviewer version 1.6.20. The articles were examined in terms of publication and citation counts by year, research areas, publication languages, authors’ citation counts and co-authorship networks, co-word analysis, journals, institutions, and countries according to publication and citation distributions. The findings indicated that the lowest number of publications on marital satisfaction was in 2012 (13), while the highest number was in 2022 (35). In terms of citations, 2022 was the most cited year with 910 citations, whereas 2012 received the fewest citations with 370. Regarding research areas, the highest number of publications was in clinical psychology (130), and the majority of articles were published in English. Author analysis revealed that McNulty was the most cited author, receiving a total of 312 citations for six publications. In the co-word analysis, “marital satisfaction” emerged as the most frequently used keyword. Journal of Family Psychology ranked first in terms of both publication count and citation count. Among institutions, Beijing Normal University published the highest number of articles, while the United States was the leading country in both publications and citations. In conclusion, marital satisfaction is an important psychological construct, and increasing bibliometric studies on this topic, particularly in Türkiye, would make a valuable contribution to the literature.

Keywords: Bibliometric analysis, marriage, marital satisfaction.

1. GİRİŞ

İnsan, kendini ifade edebilme ve varlığını sürdürebilme amacıyla iletişime ve birlikteliğe ihtiyaç duyan, kurduğu ilişkilerle yaşamını devam ettiren sosyal bir varlıktır (Kurt, 2024). İki birey arasında derin bir bağ oluşmasını sağlayan, bağlanma, sevgi ve ait olma gibi bireyin temel ihtiyaçlarını karşılayan en yakın ve özel ilişki biçimlerinden biri evliliktir (Bird ve Melville, 1994). Evlilik, insan yaşamı başlangıcından bu zamana var olan bir olgudur (Juvva ve Bhatti, 2006). Bu olgu ailenin kurulmasını sağlayan, kültürel farklılıklara sahip, toplumun kabul ettiği ve sosyal yaptırımları olan ilişki biçimi olarak değerlendirilmektedir (Burgess vd., 1963). Evlilik aynı zamanda iki bireyin ortak bir yaşamı paylaştığı, birlikte gelecek planladıkları ve mutluluğu hedefledikleri bir yapıdır (Üncü, 2007). Aydın (1998) evliliği, en yoğun karşılıklı paylaşım ve dayanışmanın yaşandığı bir toplumsal ilişki türü olarak tanımlarken, Kalkan (2002) evliliğin, iki kişinin sosyal, psikolojik ve biyolojik ihtiyaçlarını karşılamayı amaçladığı belirtmiştir. Gençtan (1984) evliliği, insanlara mutluluk verirken bazı zorluklara da yol açan bir ilişki türü olmasının yanı sıra bu zorluklara rağmen çoğu insan için önemli bir hedef olarak tanımlarken; Özgüven (2014) farklı cinsiyetten kişileri eş olarak birlikte ele alan ve onlara belirli bir statü kazandıran bir ilişkiler ağı olarak ifade etmiştir. Kısaca evlilik, bir aile kurmanın,

iki bireyin hayatı birlikte paylaşmasının ve gelecek nesli yetiştirmenin temel yapısını sunduğu için en önemli insan ilişkisi olarak kabul edilmektedir (Larson ve Holman, 1994).

Pek çok çift evliliği, bir aile kurma amacıyla kutsal bir bağ olarak değerlendirmektedir. Evlilik, mental sağlık, yaşam doyumu, iş başarısı ve sosyal yaşam üzerinde etkili olup; pek çok evli çift için hem sosyal bir destek hem de psikolojik ve fizyolojik sorunlara karşı koruyucu bir faktör olarak görülmektedir (Kara, 2022). Evlilikteki bu faktörlerde yaşanan bozulmalar bireyin fiziksel ve mental sağlığında birtakım bozulmalara sebep olabilmektedir (Kiecolt-Glaser ve Newton, 2001). Bu nedenle, ailenin daimî bir yapıya sahip olması, çiftin ilişkisinin kalitesine dayanmaktadır (Sayehmiri vd., 2020). Evlilikte mutluluğu, süreklilik ve dengeyi değerlendirmek için kullanılan yaygın kavramlardan biri evlilik doyumudur. Evlilik doyumu, bireyin evlilik ilişkisinden beklentilerinin ne ölçüde karşılandığına dair algısına bağlı olarak evlilikten duyduğu memnuniyet olarak ifade edilir ve bu doyum, bireyin sağlıklı, başarılı ve uzun ömürlü bir evlilik sürdürmesine katkı sağlar (Tezer, 1996). Evlilik doyumu, birden fazla faktörün etkilendiği çok yönlü bir yapıya sahiptir (Tavavol vd., 2016). Evlilik doyumu; eşlerin sevgi gösterme, iletişim biçimi, cinsel doyum gibi kişisel faktörlerle beraber, çiftin geleceğe yönelik karar alma süreçlerinde eşitlik ve sorunları paylaşma gibi çevresel faktörlerin sağladığı psikolojik tatminin bir çıktısıdır (Çağ ve Yıldırım, 2013). Evlilik doyumu, çiftlerin ilişkilerindeki olumlu dayanışmaları ve olumsuz duyguları değerlendirmeleridir (Gilford ve Bengston, 1979). Genellikle bireyin evlilik ilişkisindeki beklentilerinin, isteklerinin ve ihtiyaçlarının ne derecede karşılandığını ve tatmin edildiğini bireyin kendi algısına göre tanımladığı bir kavramdır. Bu algı, evlilikteki farklı faktörlerin bir araya gelmesiyle oluşur ve bireyin evliliğinde mutluluk, tatmin ve doyum içeren bir ilişki deneyimleyip deneyimlemediğini yansıtır.

Evlilik doyumuna bazı kuramlarla açıklık getirilmiştir. Bu kuramlardan ilki, bireyin evlilikten aldığı doyumu, evlilikle ilgili beklentilerinin gerçekleşip gerçekleşmediğine bağlı olduğudur (Li ve Fung, 2011). Bu kapsamda, ihtiyaçların gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi "Dinamik Hedef Kuramı" olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca evlilik doyumu, evlilikten elde edilen ödüller ve bedellerin maliyet dengesi ile "Sosyal Mübadele Kuramı" dahilinde tanımlanmaktadır (Thibuat ve Kelley, 1959). Bireylerin evlilikten aldığı doyumu algılama ve çevresel faktörler tarafından şekillendirmesi içsel ve dışsal nedenlere bağlıdır. Bu da evlilik doyumu kavramı için "Yükleme Kuramı" içeriğinde açıklanmaktadır (Heider, 1994). Evlilik doyumunu açıklayan son kuram ise, bireyin ilişkiye yaptığı yatırımın etki düzeyi ile yaptığı yatırımın karşılığını alma düzeyini içeren "Yatırım Kuramı"dır. Bu kuram bireyin ilişkiye yaptığı yatırım kadar ilişkide kalma olasılığını açıklar (Rusbult, 1980). Evlilikte ödüller bedelleri aştığında, evlilik doyumu artar. En sık elde edilen ödüller arasında ise aşk, arkadaşlık ve etkili iletişim yer almaktadır (Previti ve Amato, 2003). Yüksek doyuma sahip olan evlilikte, eşler arasında fiziksel, duygusal ve sosyal yakınlık ihtiyaçları karşılanır (Çağ ve Yıldırım, 2013), çiftler arasındaki iletişim nitelikli bir şekilde devam eder, hayat daha kolay ve anlamlı hal alır (Tekin Çatal, 2019). Aynı zamanda, saygı, kaliteli iletişim, affedicilik, romantizm, eş desteği ve duyarlılık da eşler arasında önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Rosen-Grandon vd., 2004). Evlilikte doyumun oluşamaması hem çiftlerin hem de çocukların fiziksel ve mental sağlıkları üzerinde negatif etkiler yaratabilir. Bu nedenle, çiftlerin evliliklerinde yüksek bir doyum seviyesine

ulaşmaları hem kendi evliliklerinin sürdürülebilmesi hem de ailedeki diğer bireylerin psikolojik sağlığı ve toplumun genel huzuru açısından son derece önemlidir (Güleç, 2012).

Evlilik doyumu, uzun süreli bir ilişkinin sürdürülebilirliği açısından önemli bir faktördür. Ortak değerlere ve saygıya dayalı sağlıklı ilişkiler genellikle daha yüksek evlilik doyumu ile bağlantılıdır. Öte yandan, kaygılı kişilik özellikleri taşıyan bireyler genellikle daha düşük bir evlilik doyumu yaşar, çünkü bu kişilerde endişe ve arayış eğilimleri daha belirgindir (Akt., Erden, 2024). Dolayısıyla, evlilik doyumu, bireyin evlilikteki dinamikleri ve yaşantıları değerlendirerek elde ettiği bir süreçtir (Kuloğlu, 2024).

Web of Science da "evlilik doyumu" kavramı üzerine yapılan incelemede; evlilik uyumu, ebeveynlik, evlilik doyumunun doğası ve belirleyicileri, kişilik özellikleri ile ilişkisi, psikolojik müdahalelerin cinsel doyum ile ilişkisi, ebeveynliğe geçişte başa çıkma becerilerindeki değişiklikler, evlilik uyuşmazlığının yakın partner şiddeti için risk belirteçleri, yas süreci sonuçları, kısırlık yaşayan kadınlar vb. konuların evlilik doyumu ile ilişkileri derleme makalelerinde araştırılmış ve bu konuda çeşitli araştırma konularını içerdiği gözlemlenmiştir.

Bu araştırma evlilik doyumu konusu üzerine yapılan çalışmalar için kapsamlı bir genel bakış sunmak amacıyla, 2014-2024 yılları arasında yayınlanan evlilik doyumu araştırmalarını bibliyometrik analiz kullanarak gözden geçirmek ve bugüne kadar yapılan evlilik doyumu araştırmalarının kısaca bir özetini sunmaktır. Araştırma amacı doğrultusunda yapılacak olan bibliyometrik analizle birlikte, evlilik doyumu araştırmalarının gelişimini tarihsel ve bilimsel bir bağlama yerleştirmede kolaylık ve fayda sağlayacaktır. Bu doğrultuda, 2014-2024 yılları arasında Web of Science veri tabanı bünyesinde yer alan makaleler incelemeye anlınmış ve bibliyometrik yöntemlere dayalı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma ile evlilik doyumu alanındaki araştırmaların durumu ile ilgili kapsamlı ve derinlemesine bir değerlendirme sunmaya çalışılacaktır.

Literatür incelemesi sonucu, evlilik doyumuna yönelik olan ve uluslararası veri tabanları üzerinde yapılan herhangi bir bibliyometrik analiz çalışmasına rastlanılmamış olması bu araştırmayı önemli kılmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda gerçekleştirilecek bibliyometrik analiz, evlilik doyumu konulu araştırmaların tarihsel ve bilimsel bir çerçeveye yerleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, çalışmanın özgünlüğü ve literatüre katkı sağlama potansiyeli öne çıkmaktadır. Ayrıca, bu araştırmanın gelecekteki çalışmalara kapsamlı bir perspektif sunarak evlilik doyumu ile ilgili çalışan deneyimli ve yeni akademisyenlere faydalı bilgiler katacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın temel amacı, "evlilik doyumu" konusunu ele alan Web of Science veri tabanında yer alan yayınları kapsamlı ve sistematik bir şekilde incelemek ve bibliyometrik analizini yapmaktır. Evlilik, toplumlardan topluma değişiklik gösterebilen, aile kurma ve neslin devamını sağlama işlevi olan, iki bireyin sürekli bir birliktelik oluşturmak amacıyla bir araya geldiği evrensel bir kurumdur. Bu kurum, bireylerin birbirlerine ve çocuklarına karşı ortak sorumluluklar üstlenmelerini ifade eden, birbirine bağlı sistemlerden oluşmaktadır (Çelik ve İnanç, 2014).

Evlilik ilişkisinden elde edilen doyumun, bireylerin yaşamdan aldıkları genel tatmin düzeyine önemli bir katkı sağladığı bilinmektedir (Tezer, 1996). Evlilik doyumu, evlilik kurumunun çevresel ve kişisel boyutlarını içererek eşlerin edindiği psikolojik tatmini yansıtmaktadır. Çevresel boyutlar, eşler arasındaki karar verme eşitliği, baskınlık, gelir durumu, iş hayatı ve sorun paylaşımı gibi unsurları kapsarken; kişisel boyutlar, eşlerin birbirlerine sunduğu sevgi şekilleri, tutumları, cinsel tatmin, iletişim tarzları ve kendilerini ifade etme biçimlerini içerir (Çelik ve İnanç, 2009).

Bu çalışmada, nicel araştırma yöntem türlerinden biri olan bibliyometrik analiz uygulanmış ve bu doğrultuda, araştırma için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Evlilik doyumu ile ilgili incelenen makalelerin, makale ve atıf sayılarının yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Evlilik doyumu ile ilgili incelenen makalelerin, araştırma alanı dağılımı nasıldır?
3. Evlilik doyumu ile ilgili incelenen makalelerin, yayım dili dağılımı nasıldır?
4. Evlilik doyumu ile ilgili incelenen makalelerin, atıf sayıları ve ortak yazarlık ilişkileri nasıldır?
5. Evlilik doyumu ile ilgili en fazla çalışılan kavramlar nelerdir?
6. Evlilik doyumu ile ilgili yayımlanan makalelere göre en fazla yayın yapan ve en fazla atıf alan dergiler hangileridir ve bu dergilerin birbirleri ile ilişki ağları nasıldır?
7. Evlilik doyumu ile ilgili yayımlanan makalelere göre en fazla yayın yapan ve en fazla atıf alan kurumlar hangileridir ve bu kurumların birbirleri ile ilişki ağları nasıldır?
8. Evlilik doyumu ile ilgili yayımlanan makalelere göre en fazla yayın yapan ve en fazla atıf alan ülkeler hangileridir ve bu ülkelerin birbirleri ile ilişki ağları nasıldır?

2. YÖNTEM

Bu araştırmada, evlilik doyumu ile ilgili yapılan araştırmaları incelemek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, belirli bir konuya ilişkin belgelerin incelenmesi sürecinde içerik analizi ve sayısal analiz yöntemlerini kullanan nicel bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Evren ve Kozak, 2014). Bibliyometrik haritalama, bilimsel bilginin yapısal ve dinamik özelliklerini ortaya koymayı amaçlayarak bibliyometrik yöntemleri kullanır (Cobo vd., 2011). Bu yöntemler, araştırma verilerinin filtrelenip analiz edilmesini ve elde edilen sonuçların haritalar ile görselleştirilip yorumlanması gibi bir dizi aşamayı kapsamaktadır. Atıf analizi ise, bilimsel makaleler arasındaki alıntıların grafiksel bir biçimde görselleştirilmesi, yazarlar veya makaleler arasındaki bağlantıların ortaya konması üzerine kurulu yaygın bir bibliyometrik yöntemdir (Muslu, 2018). Bu sayede bibliyometrik analiz, bilimsel bilgilere geniş bir bakış açısıyla yaklaşarak, verilerin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayan önemli bir araçtır (Sezen, 2024). Bu çalışmada, Web of Science veri tabanında evlilik doyumu ile ilgili taranan makaleler; yayın yılı, araştırma alanı, yayım dili, birlikte çalışılan kavramlar, aldıkları atıf sayısı ve ortak yazarlık ilişkisi, en çok atıf alan yazar, yayınlandıkları dergi, kurum ve ülkeler açısından analiz edilmiştir. Web of Science veri tabanında yapılan aramada, "marital satisfaction" terimi başlık olarak her iki kelimesini birlikte içermesi, belge türü olarak makale türünün seçilmesi ve yayımlandıkları yıllara göre 2010-2024 yılları arası son 15 yıla ait veriler

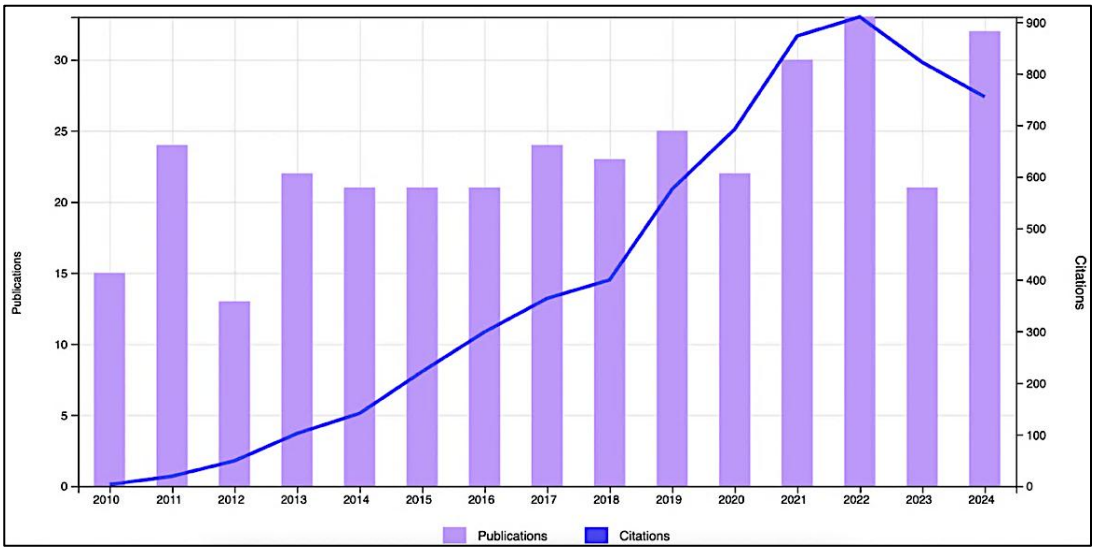
seçilerek incelenmesi için filtrelenmiştir. Aynı zamanda evlilik doyumu konusu için seçilen, özellikle "psikoloji" ve "eğitim" alanına dair konuları içeren makalelere ulaşabilmek için veri tabanı kategorileri kısmından ilgili alanlar seçilerek tarama sınırlandırılmıştır. Social Sciences Citation Index (SSCI) ve Science Citation Index Expanded (SCI-E) indekslerine de dahil dergilerde yayımlanan 347 makaleye erişilmiştir.

Araştırma kapsamına dahil edilen makaleler, çalışmanın alt problemleri doğrultusunda; yıllara göre yayın ve atıf sayıları, araştırma alanına göre dağılımları, yayın dilleri, yazarların atıf sayısı ve ortak yazar analizleri, ortak kelime analizi, dergilerin yayın ve atıf analizi, kurumların yayın ve atıf analizi ve ülkelere göre yayın ve atıf analizleri yönünden incelenmiştir. Makalelerin yıllara göre yayın ve atıf sayıları, araştırma alanına göre dağılımları ve yayın dilleri Web of Science veri tabanından elde edilen bar grafiği, ağaç haritası grafiği ve tablolar kullanılarak görselleştirilmiştir. Yazarların atıf sayısı ve ortak yazar analizleri, ortak kelime analizi, dergilerin yayın ve atıf analizi, kurumların yayın ve atıf analizi ve ülkelere göre yayın ve atıf analizleri ise VoSviewer (Version 1.6.20) paket programı kullanılarak görselleştirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Yıllara Göre Yayın ve Atıf Sayıları

Evlilik doyumu üzerine yapılan araştırma makalelerin ve atıfların yıllara göre dağılımı Şekil 1'de verilmektedir. Evlilik doyumu ile ilgili en az 2012 yılında 13 makale yayınlanırken, en çok ise 2022 yılında 35 makale yayınlanmıştır. 2022 yılı konu üzerine 900'den fazla atıf ile en çok atıf yapılan yıl olurken 2012 yılında bu sayı 370 atıfla en az atıf yapılan yıl olmuştur. Atıf sayılarının 2010 yılından itibaren 2012 yılı hariç 2022 yılına kadar artarak devam ettiği ve 2022 yılından 2024 yılına kadar düşüşte olduğu görülmektedir. Atıf sayısının 2018 yılından itibaren ciddi bir yükselişe geçtiği dikkat çekmektedir.

Görsel 1. Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerin yıllara göre yayın ve atıf sayıları

3.2. En Çok Atıf Alan Makaleler

Evlilik doyumu ile ilgili yayımlanan son beş yılda en fazla atıf alan ilk beş makaleye ilişkin bilgiler Şekil 2'de yer almaktadır. Evlilik doyumu ile ilgili incelenen Web of Science veri tabanında son 15 yıl özelinde yayımlanan 347 makale için yapılan atıf sayısının toplam 6225 olduğu görülmüştür. Bu makalelerin her birinin farklı dergilerde yayınlandığı ve en çok atıf alan ilk beş makaleye bakıldığında atıf sayılarının 179 ile 110 arasında değiştiği belirlenmiştir.

347 Publications	Citations: highest first	1 of 7	Citations						
			< Previous year				Next year >	Average per year	Total
			2020	2021	2022	2023	2024		
Total			692	873	910	822	750	415	6,225
1	Emotion Regulation Predicts Marital Satisfaction: More Than a Wives' Tale Bloch, L; Haase, CM and Levenson, RW Feb 2014 | EMOTION 14 (1) , pp.130-144		29	17	25	20	15	16.27	179
2	Marital Status and Satisfaction Five Years Following a Randomized Clinical Trial Comparing Traditional Versus Integrative Behavioral Couple Therapy Christensen, A; Atkins, DC; (...); Yi, J Apr 2010 | JOURNAL OF CONSULTING AND CLINICAL PSYCHOLOGY 78 (2) , pp.225-235		14	13	8	2	3	8.47	127
3	Partner phubbing and depression among married Chinese adults: The roles of relationship satisfaction and relationship length Wang, XC; Xie, XC; (...); Lei, L May 1 2017 | PERSONALITY AND INDIVIDUAL DIFFERENCES 110 , pp.12-17		29	26	22	19	12	15.75	126
4	Marital Satisfaction and Partners' Parenting Practices: The Mediating Role of Coparenting Behavior Pedro, MF; Ribeiro, T and Shelton, KH Aug 2012 | JOURNAL OF FAMILY PSYCHOLOGY 26 (4) , pp.509-522		15	15	21	12	11	9.15	119
5	Sex Differences in the Implications of Partner Physical Attractiveness for the Trajectory of Marital Satisfaction Meltzer, AL; McNulty, JK; (...); Karney, BR Mar 2014 | JOURNAL OF PERSONALITY AND SOCIAL PSYCHOLOGY 106 (3) , pp.418-428		13	17	14	10	3	10	110

Görsel 2. Evlilik doyumu ile ilgili yayımlanan son beş yılda en fazla atıf alan makaleler

3.3. Araştırma Alanına Göre Dağılım Analizi

Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerin konu alan dağılımlarına ilişkin bilgiler Şekil 3'te yer almaktadır. Web of Science veri tabanında evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makaleler analiz edilirken "psikoloji" ve "eğitim" alanında olmasına dikkat edilmiştir. Bu analizler sonucu yapılan filtrelemede 347 makalenin 130'u "Klinik Psikoloji" alanında, 126'sı "Aile Çalışmaları" alanında, 97'si "Multidisipliner Psikoloji" alanında, 69'u "Sosyal Psikoloji" alanında, 31'i "İletişim" alanında, 29'u "Gelişim Psikolojisi" alanında, 28'i "Psikiyatri" alanında, 21'i "Psikoloji" alanında, 17'i "Disiplinlerarası Sosyal Bilimler" alanında ve 14'ü "Uygulamalı Psikoloji" alanında olduğu gözlemlenmiştir.

Görsel 3. Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerin konu alan dağılımı

3.4. Yayın Dili Dağılım Analizi

Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerin yayın dilleri ve yayın dili sayıları Şekil 4'te yer almaktadır. Web of Science veri tabanında analiz edilen ve evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan 347 makalenin sayıca ve oranca incelemesinde; 334 makale adedi olarak %96,25'lik olarak çok yüksek bir oranda İngilizce dilinde yazıldığı dikkat çekmektedir.

Field: Languages	Record Count	% of 347
English	334	96.254%
Spanish	4	1.153%
French	3	0.865%
German	2	0.576%
Portuguese	2	0.576%
Japanese	1	0.288%
Russian	1	0.288%

Görsel 4. Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerin yayın dilleri ve yayın dili sayıları

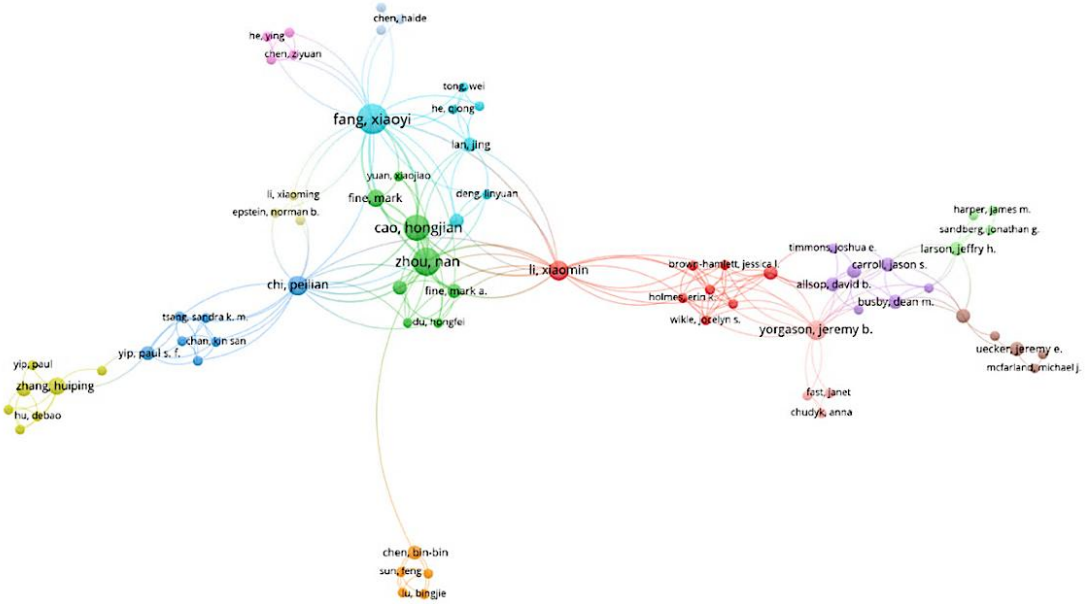
3.5. Yazarların Atıf Sayısı Bakımından İncelenmesi ve Ortak Yazar Analizi

Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerden en çok atıf alan ilk 20 yazar, yazarların yayın sayıları, atıf sayıları ve toplam bağlantı güçlerine ilişkin bilgiler Şekil 5'te yer almaktadır. Çalışmaya dahil edilen 347 makalede toplam 1059 yazar bulunmaktadır. Buna göre en çok atıf alan ilk beş yazar incelendiğinde, ilk yazarın 6 yayını için toplam 312 atıf ve toplam bağlantı gücü ise 11 olan McNulty'e ait olduğu görülmektedir.

Author	Documents	Citations	Total link strength
mcnulty, james k.	6	312	11
meltzer, andrea l.	8	289	14
karney, benjamin r.	7	282	18
levenson, robert w.	3	246	4
bloch, lian	2	208	4
haase, claudia m.	2	208	4
kwok, sylvia y. c. l.	3	161	3
ling, chloe c. y.	3	161	3
lei, li	2	161	2
wang, xingchao	2	161	2
lavner, justin a.	7	157	15
hartley, sigan l.	3	145	6
pedro, marta f.	2	144	4
ribeiro, teresa	2	144	4
shelton, katherine h.	2	144	4
barker, erin t.	2	138	6
greenberg, jan s.	2	138	6
seltzer, marsha mailick	2	138	6
beach, steven r. h.	3	133	2
janssen, erick	2	132	4

Görsel 5. Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerden en çok atıf alan yazarların yayın sayıları, atıf sayıları ve bağlantı güçleri

Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerin ortak yazar analizine göre ağ haritası Şekil 6'da yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre ortak yazarlık durumu 13 kümede toplanmıştır ve yazarlar arasında toplam 225 bağlantı olduğu görülmüştür. Toplam bağlantı gücü ise 264'tür.

Görsel 6. Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerin ortak yazar analizine göre ağ haritası

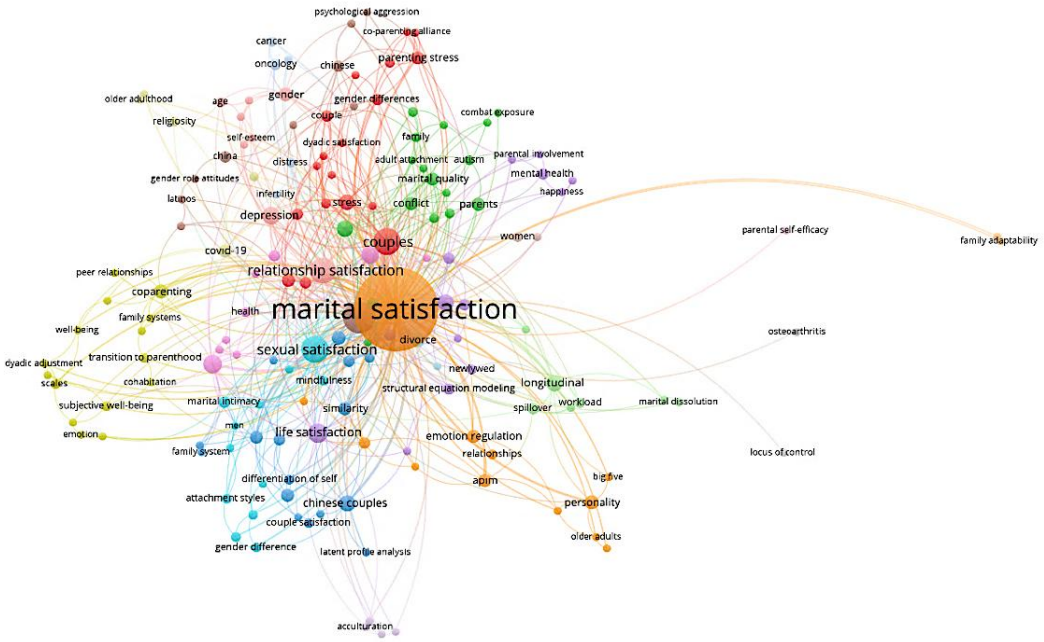
3.6. Ortak Kelime Analizi

Evlilik doyumu üzerine çalışılan makalelerde en çok kullanılan ilk 20 anahtar kelime ve toplam bağlantı güçleri Şekil 7'de verilmiştir. Bu çalışmaya dahil edilen 347 makalede toplam 824 anahtar kelimenin yer aldığı belirlenmiştir. Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerin anahtar kelimelerine bakıldığında ilk sırada "marital satisfaction" (evlilik doyumu) (206) en çok bulunan anahtar kelime ve toplam bağlantı gücü olarak diğer anahtar kelimelere göre sayıca fazla olduğu dikkat çekmiştir.

Keyword	Occurrences	Total link strength
marital satisfaction	206	364
marriage	30	74
sexual satisfaction	22	49
couples	21	54
relationship satisfaction	20	40
life satisfaction	12	24
actor-partner interdependence model	11	26
communication	10	26
depression	10	21
longitudinal	8	24
social support	8	22
attachment	8	19
chinese couples	8	16
stress	7	19
divorce	7	16
coparenting	6	15
gender	6	14
resilience	6	13
personality	6	11
parenting stress	5	16

Görsel 7. Evlilik doyumu üzerine çalışılan makalelerde en çok kullanılan anahtar kelimeler ve bağlantı güçleri

Evlilik doyumu üzerine yapılan makalelerde anahtar kelime ağ haritası Şekil 8'de yer almaktadır. Analizi sonucuna göre en az iki kez kullanılan ve birbiriyle bağlantılı olan anahtar kelimelerin sayısı ise 162 olarak belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre anahtar kelimeler 20 kümede toplanmış ve kelimeler arasında toplam 605 bağlantı olduğu görülmüştür. Toplam bağlantı gücü ise 887'dir.

Görsel 8. Evlilik doyumu üzerine yapılan makalelerde anahtar kelime ağ haritası

3.7. Dergilerin Yayın ve Atıf Analizi Bulguları

Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan ilk 20 makalenin yayınlandığı dergilerin yayın sayıları ve toplam bağlantı güçleri listelenmiştir. Evlilik doyumu üzerine yapılan makalelerin 117 adet dergide yayınlandığı görülmüştür. Journal of Family Psychology dergisi yayınladığı 25 makale ve bu makalelere yapılan 695 atıf ile hem yayın sayısı hem de atıf sayısı bakımından ilk sırada yer almaktadır.

Source	Documents	Citations	Total link strength
journal of family psychology	25	695	37
journal of social and personal relations...	20	211	43
american journal of family therapy	19	125	22
frontiers in psychology	15	194	20
journal of sex & marital therapy	14	227	16
journal of child and family studies	12	303	23
family process	12	153	20
personal relationships	11	207	22
current psychology	11	66	14
sexual and relationship therapy	8	38	7
archives of sexual behavior	7	276	19
personality and individual differences	7	226	16
journal of sex research	6	143	18
psychological reports	6	95	10
behavioral sciences	6	43	9
journal of research in personality	4	123	10
psycho-oncology	4	115	2
sex roles	4	85	4
asian journal of social psychology	4	22	2
journal of psychology in africa	4	21	6

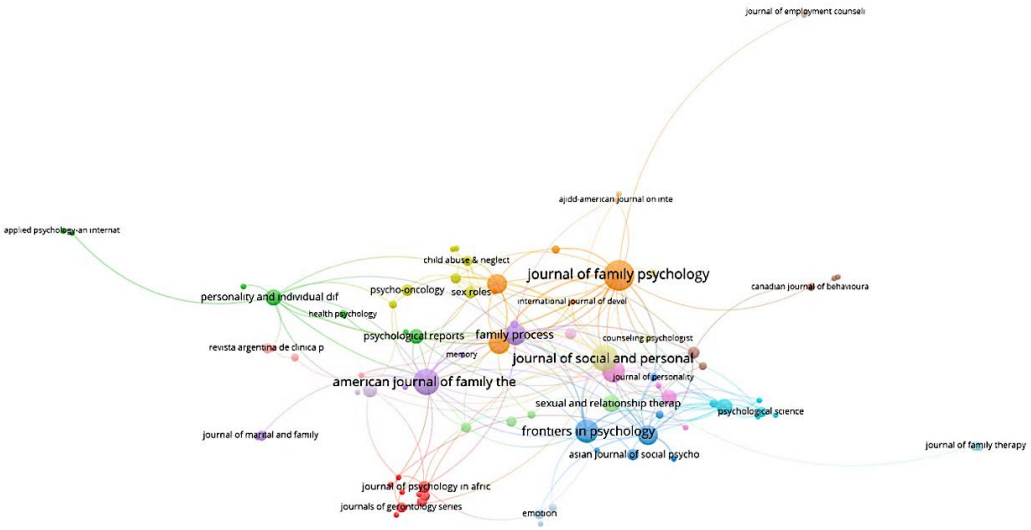
Görsel 9. Evlilik doyumu konulu makaleleri yayınlayan dergilerin yayın sayıları

Evlilik doyumu ile ilgili ilk 20 makalenin yayınlandığı dergilerin atıf sayıları ve toplam bağlantı güçleri Şekil 10'da listelenmiştir. Journal of Family Psychology dergisindeki makalelere yapılan 695 atıf ile atıf sayısı bakımından ilk sırada yer almaktadır.

Source	Documents	Citations	Total link strength
journal of family psychology	25	695	37
journal of child and family studies	12	303	23
archives of sexual behavior	7	276	19
emotion	3	246	6
journal of sex & marital therapy	14	227	16
personality and individual differences	7	226	16
journal of social and personal relations...	20	211	43
personal relationships	11	207	22
frontiers in psychology	15	194	20
family process	12	153	20
journal of sex research	6	143	18
journal of consulting and clinical psyc...	1	127	2
american journal of family therapy	19	125	22
journal of research in personality	4	123	10
psycho-oncology	4	115	2
psychological science	3	114	7
child abuse & neglect	3	110	7
journal of personality and social psych...	1	110	4
psychological reports	6	95	10
ajidd-american journal on intellectual ...	1	89	4

Görsel 10. Evlilik doyumu konulu makaleleri yayınlayan dergilerin atıf sayıları

Evlilik doyumu ile ilgili makaleleri yayınlayan dergilerin ilişki ağı haritası Şekil 11'de yer almaktadır. Evlilik doyumu ile ilgili 347 makalenin toplam 117 dergide yayınlandığı ve bu dergilerden 85'i arasında bağlantı olduğunu görülmüştür. Ayrıca analiz sonuçları bu dergilerin 18 kümede toplandığını ve dergiler arasında toplam 197 bağlantı olduğunu göstermiştir. Toplam bağlantı gücü ise 253'tür.

Görsel 11. Evlilik doyumu ile ilgili makalelerin yayınlanan dergilerin ilişki ağı haritası

3.8. Kurumların Yayın ve Atıf Analizi Bulguları

Evlilik doyumu ile ilgili ilk 20 makalenin yazarlarının kurumları, yayın sayıları ve bağlantı güçleri bağlantı güçleri Şekil 12'de verilmiştir. Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan 347 makalenin yazarlarının bağlı oldukları kurumlara göre en çok yayın yapan üniversitelere bakıldığında Beijing Normal Univesity (15 yayın ve 51 bağlantı gücü) olduğu dikkat çekmiştir.

Organization	Documents	Citations	Total link strength
beijing normal univ	15	244	51
univ n carolina	12	261	45
univ georgia	12	303	32
brigham young univ	11	161	38
florida state univ	11	277	17
univ calif los angeles	11	518	24
penn state univ	10	246	22
ıslamic azad univ	7	20	14
purdue univ	6	73	12
univ hong kong	6	82	25
north west univ	5	27	6
simon fraser univ	5	101	6
univ arizona	5	109	19
auburn univ	5	129	12
bar ılan univ	5	175	15
univ british columbia	5	184	17
renmin univ china	5	190	11
city univ hong kong	5	213	14
univ washington	5	266	12
ariel univ	4	19	11

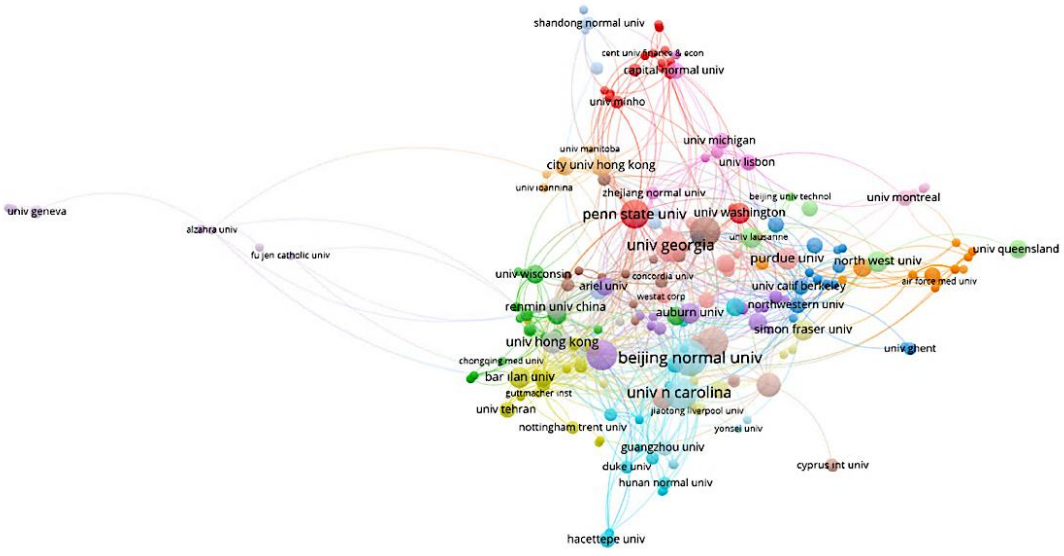
Görsel 12. Evlilik doyumu ile ilgili makalelerin yazarlarının kurumları, yayın sayıları ve bağlantı güçleri

Evlilik doyumu ile ilgili ilk 20 makalenin yazarlarının kurumları, atıf sayıları ve bağlantı güçleri Şekil 13'te verilmiştir. Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan 347 makalenin yazarlarının bağlı oldukları kurumlara göre en çok atıf alan üniversitenin University of California, Los Angeles (UCLA) (518 atıf sayısı ve 24 bağlantı gücü) olduğu dikkat çekmiştir.

Organization	Documents	Citations	Total link strength
univ calif los angeles	11	518	24
univ georgia	12	303	32
florida state univ	11	277	17
univ washington	5	266	12
univ n carolina	12	261	45
northwestern univ	3	248	21
penn state univ	10	246	22
univ calif berkeley	3	246	11
beijing normal univ	15	244	51
city univ hong kong	5	213	14
renmin univ china	5	190	11
univ british columbia	5	184	17
univ texas austin	3	182	17
univ wisconsin	4	180	9
bar ılan univ	5	175	15
kansas state univ	4	164	2
brigham young univ	11	161	38
univ lisbon	3	154	8
so methodist univ	2	152	6
cardiff univ	2	144	8

Görsel 13. Evlilik doyumu ile ilgili makalelerin yazarlarının kurumları, atıf sayıları ve bağlantı güçleri

Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makale yazarlarının bağlı oldukları kurumların ilişki ağı haritası Şekil 14'te yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre, evlilik doyumu ile ilgili 347 makale toplam 433 farklı kuruma bağlı yazarlar tarafından yayınlanmıştır ve bu kurumlardan en az 1 atıf alan 287 kurum olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu kurumların 19 kümede toplandığını ve kurumlar arasında toplam 1064 bağlantı olduğunu görülmüştür. Toplam bağlantı gücü ise 1180'dir.

Görsel 14. Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makale yazarlarının bağlı oldukları kurumların ilişki ağı haritası

3.9. Ülkelere Göre Yayın ve Atıf Analizi Bulguları

Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan 347 makalenin yazarlarının bağlı oldukları kurumların ülkelerinin yayın sayılarına göre ilk 20'de yer alanların yayın sayılarına göre sıralanmış hali Şekil 15'te yer verilmiştir. Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerin; 147 makale ile en çok Amerika Birleşik Devletleri (USA) ülkesinde yayınlandığı dikkat çekmiştir.

Country	Documents	Citations	Total link strength
usa	147	3905	213
peoples r china	63	1060	137
ıran	26	169	38
canada	25	596	44
turkey	18	130	26
ısrael	16	248	34
south korea	12	103	22
australia	10	125	12
turkiye	8	5	7
portugal	7	179	24
switzerland	7	128	12
netherlands	7	140	7
taiwan	7	66	4
ıtaly	6	155	12
south africa	6	45	8
germany	5	20	11
romania	5	77	8
malaysia	5	9	2
england	4	58	14
sıngapore	4	23	12

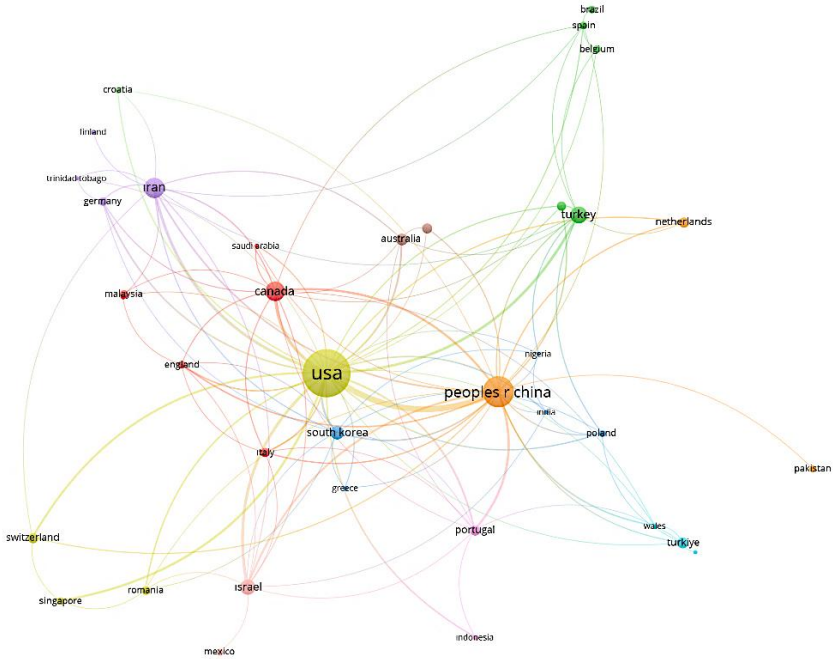
Görsel 15. Evlilik doyumu ile ilgili makalelerin ülkelere göre yayın sayısı

Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan 347 makalenin yazarlarının bağlı oldukları kurumların ülkelerinin atıf sayılarına göre ilk 20'de yer alan sıralı hali Şekil 16'de yer verilmiştir. Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerin 3905 atıf sayısı ile en çok Amerika Birleşik Devletleri (USA) ülkesinin atıf aldığı dikkat çekmiştir.

Country	Documents	Citations	Total link strength
usa	147	3905	213
peoples r china	63	1060	137
canada	25	596	44
ısrael	16	248	34
portugal	7	179	24
ıran	26	169	38
ıtaly	6	155	12
wales	2	144	7
netherlands	7	140	7
belgium	4	132	3
turkey	18	130	26
switzerland	7	128	12
australia	10	125	12
croatia	3	123	5
south korea	12	103	22
romania	5	77	8
taiwan	7	66	4
england	4	58	14
france	2	57	4
trinidad tobago	1	56	3

Görsel 16. Evlilik doyumu ile ilgili makalelerin ülkelere göre atıf sayısı

Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerin yazarlarının bulunduğu ülkelerin ilişki ağı haritası Şekil 17'de yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre, evlilik doyumu ile ilgili 347 makale 47 ülkede yayınlanmıştır. 37 ülke arasında bağlantılar olduğu tespit edilmiştir. 37 ülke 11 kümede toplanmıştır. Aralarında 115 bağlantı vardır. Toplam bağlantı gücü ise 360'tır.

Görsel 17. Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerin yazarlarının bulunduğu ülkelerin ilişki ağı haritası

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre evlilik doyumu ile ilgili yayın ve atıf sayısının en çok 2022 yılında yapıldığı ve toplam atıfın ise 6225 olduğu görülmüştür. Araştırma alanına göre dağılımı incelendiğinde en çok 130 makale ile klinik psikoloji alanında olduğuna ulaşılmıştır. Yayım dili analizine bakıldığında 347 makaleden 334 makalenin İngilizce dilinde olduğu tespit edilmiştir. Evlilik doyumu ile ilgili yayınlanan makalelerden en çok atıf alan yazarın 312 atıf sayısı ile James K. McNulty'ye ait olduğu saptanmıştır. Evlilik doyumu hakkında makaleleri yayınlayan dergiler yayın ve atıf sayısı bakımından incelendiğinde; aynı derginin 25 yayın ve 695 atıf ile en çok Journal of Family Psychology'e ait olduğu görülmüştür. Kurumların yayın ve atıf analizi incelendiğinde, en çok yayına sahip kurumun 15 yayın ile Beijing Normal Üniversitesi'ne (Beijing Normal University) ait olduğu, en çok atıfın ise 518 atıf ile Kaliforniya Üniversitesi'ne (University of California, Los Angeles-UCLA) ait olduğu tespit edilmiştir. Yayınların ve atıfların ülkeler sıralamasına bakıldığında ABD'nin hem 147 yayın hem de 3905 atıf sayısı ile ilk sırada olduğu görülmüştür. Evlilik doyumu üzerine yayınlanan makalelerde en çok tekrarlanan anahtar kelimelerin sırasıyla marital satisfaction (evlilik doyumu) (206), marriage (evlilik) (30), sexual satisfaction (cinsel doyum) (22), couples (çiftler) (21) ve relationship satisfaction (ilişki doyumu) (20) kelimeleri olduğu saptanmıştır. En fazla kullanılan anahtar kelimeler incelendiğinde; life satisfaction (yaşam doyumu), social support (sosyal destek), resilience (dayanıklılık) gibi anahtar kelimeler evlilik doyumu ile birlikte ele alınan olumlu psikolojik kavramlar olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca; divorce (boşanma), stress (stres), depression (depresyon), parenting stress (ebeveynlik stresi) gibi anahtar kelimeler de evlilik doyumu ile birlikte çalışılan olumsuz psikolojik kavramlar olarak öne çıkmaktadır. Communication (iletişim), attachment (bağlılık), personality (kişilik), coparenting (ortak ebeveynlik) gibi değişkenlerin de en sık kullanılan ilk 20 anahtar kelime arasında yer alması bu değişkenlerin evlilik doyumu ile oldukça ilişkili kavramlar olarak ele alındığını göstermektedir. Ayrıca longitudinal (boylamsal) anahtar kelimesi en fazla kullanılan kelimeler arasında yer aldığı için boylamsal çalışmaların da sık yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin, Chinese couples (Çinli çiftler) anahtar kelimesinin 13. en sık kullanılan anahtar kelime olması da bu konunun özellikle Çin'de çalışıldığını göstermektedir. Bununla birlikte Çin'de bulunan Beijing Normal University'nin de evlilik doyumu ile ilgili en fazla yayın yapan üniversite olması da bu bulgu ile tutarlıdır. Ayrıca; marital satisfaction (evlilik doyumu) ile ilgili yayımlanan makalelerde sexual satisfaction (cinsel doyum) ve relationship satisfaction (ilişki doyumu) anahtar kelimelerini en fazla kullanılan anahtar kelimeler arasında yer alması evlilik doyumunun cinsel doyum ve iletişimden elde edilen doyum çerçevesinde ele alındığını göstermektedir.

Bulgularda ülkemiz için dikkat çeken bir detay da Türkiye'nin Aralık 2021'den beri uluslararası platformlarda "Turkey" adı yerine "Türkiye" adını kullanması ile analizlerde iki farklı kategoride "Türkiye" ve "Turkey" ülke olarak sıralanmasıdır. Yayın sayıları incelendiğinde 3 yıllık periyotta "Türkiye"nin 8 yayın ile 9. sırada olduğu tespit edilmiş olup "Turkey" 18 yayın ile 5. sırada olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin toplamda 26 yayını olduğu belirlenmiştir. Böylece toplam 26 yayın ile bu sıralamada İran ve Türkiye'nin 3. sırayı paylaşabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Atıf sayıları incelendiğinde ise, 3 yıllık periyotta

"Türkiye"nin 5 atıf ile 39. sırada olduğu tespit edilmiş olup "Turkey" 130 atıf ile 5. sırada olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin toplamda 135 atıfı olduğu belirlenmiştir. Böylece toplam 135 atıf ile bu sıralamada Türkiye'nin 10. sırada olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma çerçevesinde evlilik doyumu ile ilgili yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi sonucunda kapsamlı bilgiler elde edilmiştir. Araştırma sonuçlarına dayanarak birtakım öneriler geliştirilmiştir. Bu bağlamda hem ulusal hem de uluslararası literatürde "evlilik doyumu" ile ilgili çalışmaların sayısının sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bu alanlarda çok sayıda ve kapsamlı araştırmalar yapılması önerilmektedir. Bu çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır, ancak gelecekteki araştırmaların içerik analizine odaklanılması önerilmektedir. Bu sayede, yalnızca nicel veriler değil, aynı zamanda nitel veriler de ayrıntılı bir şekilde incelenebilir. Evlilik doyumu üzerine, Web of Science'ta dizinlenen Türkiye'ye ait çalışma sayısının oldukça az olması önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Ülkemizde bu konuda yapılacak çalışmaların artırılması önerilmektedir. Son olarak; bu çalışmada sadece Web of Science veri tabanı kullanılmış olup; Scopus, ScienceDirect, PubMed, Google Scholar gibi farklı veri tabanlarında bulunan evlilik doyumu ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi de yapılabilir.

KAYNAKÇA

Aydın, K. (1998). *Eşlerin evlilik doyum düzeylerini etkileyen bazı etmenler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

Bird, G., & Melville, K. (1994). *Families and intimate relationships*. McGraw-Hill.

Burgess, E. W., Locke, H. J., & Thomes, M. M. (1963). *The family: From institution to companionship* (3rd ed.). American Book Company.

Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 62*(7), 1382–1402. https://doi.org/10.1002/asi.21525

Çağ, P., & Yıldırım, İ. (2013). Relational and personal predictors of marital satisfaction. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 4*(39), 13–23. https://doi.org/10.17066/pdrd.56304

Çelik, M., & İnanç, B. Y. (2009). Evlilik doyumu ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18*(2), 247–269. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/50539

Geçtan, E. (1984). *Çağdaş yaşam ve normal dışı davranışlar*. Maya Yayınları.

Gilford, R., & Bengston, V. (1979). Measuring marital satisfaction in three generations: Positive and negative dimensions. *Journal of Marriage and the Family, 41*(2), 387–398. https://doi.org/10.2307/351705

Güleç, G. (2012). Aile yapısı ve ilişkileri. In Ç. Yenilmez (Ed.), *Aile ve evlilik* (s. 62–79). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Juvva, S., & Bhatti, R. S. (2006). Epigenetic model of marital expectations. *Contemporary Family Therapy, 28*(1), 61–72. https://doi.org/10.1007/s10591-006-9695-2

Kalkan, M. (2002). *Evlilik ilişkisini geliştirme programının, evlilerin evlilik uyum düzeyine etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Kiecolt-Glaser, J. K., & Newton, T. L. (2001). Marriage and health: His and hers. *Psychological Bulletin, 127*(4), 472–503. https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.4.472

Kuloğlu, S. (2024). *Narrative terapi temelli grup programının evli bireylerin evlilik doyumu düzeylerine etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.

Larson, J. H., & Holman, T. B. (1994). Premarital predictors of marital quality and stability. *Family Relations, 43*(2), 228–237. https://doi.org/10.2307/585327

Li, T., & Fung, H. H. (2011). The dynamic goal theory of marital satisfaction. *Review of General Psychology, 15*(3), 246–254. https://doi.org/10.1037/a002469

Muslu, Ü. (2018). The evolution of breast reduction publications: A bibliometric analysis. *Aesthetic Plastic Surgery, 42*(3), 679–691. https://doi.org/10.1007/s00266-018-1080-7

Özgüven, İ. E. (2014). *Evlilik ve aile terapisi*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Previti, D., & Amato, P. R. (2003). Why stay married? Rewards, barriers, and marital stability. *Journal of Marriage and Family, 65*(3), 561–573. https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00561.x

Rosen-Grandon, J. R., Myers, J. E., & Hattie, J. A. (2004). The relationship between marital characteristics, marital interaction processes, and marital satisfaction. *Journal of Counseling & Development, 82*(1), 58–68. https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2004.tb00286.x

Sayehmiri, K., Kareem, K. I., Abdi, K., Dalvand, S., & Gheshlang, R. G. (2020). The relationship between personality traits and marital satisfaction: A systematic review and meta-analysis. *BMC Psychology, 8*(15), 2–8. https://doi.org/10.1186/s40359-020-0383-z

Sezen, A. N. (2024). *Web of science veri tabanında bilgi okuryazarlığı konulu yayınların bibliyometrik analizi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çankırı Karatekin Üniversitesi.

Tavakol, Z., Nikbakht Nasrabadi, A., Behboodi Moghadam, Z., Salehiniya, H., & Rezaei, E. (2017). A review of the factors associated with marital satisfaction. *Galen Medical Journal, 6*(3), 197–207. https://doi.org/10.31661/gmj.v6i3.641

Tekin Çatal, M. (2019). *Evli bireylerin evlilik değerleri, evlilik doyumu ve evlilik tipleri arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Tezer, E. (1996). Evlilik ilişkisinden sağlanan doyum: Evlilik yaşamı ölçeği. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 2*(7), 1–7. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/200062

Thibaut, J. W., & Kelley, H. H. (1959). The social psychology of groups. John Wiley.

Üncü, S. (2007). *Duygusal zekâ ve evlilik doyumu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.

ERGENLERDE SİBER ZORBALIK: SİSTEMATİK GÖZDEN GEÇİRME[1]

CYBERBULLYING AMONG ADOLESCENTS: A SYSTEMATIC REVIEW

Aile Danışmanı Aysel TAŞKIN
Serbest Çalışan, aayseltaskin@gmail.com - ORCID ID: 0009-0005-2699-8213

Doç. Dr. Tuba BAĞATARHAN
Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, tuba.bagatarhan@deu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-7885-6496

ÖZET

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, günümüzde insan yaşamını kolaylaştırmasının yanı sıra yeni birtakım sorunlara da yol açmaktadır. Gelişen elektronik iletişim araçlarının gençler tarafından daha yaygın kullanılmaya başlanması ergenlerin zorbalık davranışını bu araçları kullanarak gerçekleştirmelerine olanak sağlamaktadır. Elektronik iletişim araçlarının bu şekilde kötü niyetli kullanımı siber zorbalık kavramını ortaya çıkartmıştır. Bu çalışmanın amacı, ergenlerde siber zorbalık konusunu incelemek amacıyla yapılmış araştırmaları sistematik olarak incelemektir. Bu amaç doğrultusunda "siber zorbalık", "siber mağduriyet", "ergen" anahtar kelimeleri kullanılarak Web of Science (WOS), Scopus ve TRDizin veri tabanlarından Türkçe ve İngilizce literatür taraması yapılmış ve 429 araştırmaya ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında, PRISMA rehberi doğrultusunda yapılan incelemeler sonucunda seçim kriterlerine uyan 8 çalışma dahil edilmiştir. Seçilen araştırmalarda ergenlik dönemindeki bireylerde siber zorbalığa maruz kalma oranlarının çok yüksek olduğu, geleneksel zorbalık ve siber zorbalığın intihar davranışı, depresyon ve altta yatan problemli davranışlarla pozitif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Erkeklerde, ruhsal rahatsızlığı olanlarda, internet kullanım süresi uzun olanlarda, sosyal medya hesabı olanlarda ve internet ortamında kendini daha güçlü hissedenlerde siber zorbalık yapma sıklığının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Siber zorbalık mağduru olan öğrencilerden okula devam edenlerde intihar düşüncesi ve depresyon riskinin daha düşük olduğu, zorbalık mağduriyeti ile mücadelede kişisel duygusal yeterlilik ve kişilerarası sosyal yeterliliğin yüksek olmasının pozitif etkilerinin olduğu saptanmıştır. Siber zorbalıkla başa çıkmada en çok tercih edilen yöntemin çevrimiçi güvenlik olduğu, prososyal davranışların artmasının sosyal destek aramayı, yardım istemeyi, siber zorbalıkla mücadele etmeyi kolaylaştırdığı belirtilmiştir. Aktif başa çıkma stratejilerinin siber zorbalık davranışları için koruyucu bir faktör olduğu, kaçınmacı ve olumsuz başa çıkma stratejilerinin ise risk faktörleri olduğu bulunmuştur. Geleneksel ve siber zorbalıkla ilişkili davranışların

[1] Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırlamış olduğu tezsiz yüksek lisans dönem projesinden üretilmiştir.

taranmasında yeterli psikometrik özelliklere sahip ölçeklerin kullanılmasının zorbalığın değerlendirilmesi için önemli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca siber zorbalığın ortaya çıkmasına neden olan faktörleri inceleyen çok sayıda araştırma olmasına karşın siber zorbalığı önleme ve sonuçlarına yönelik araştırmaların daha sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Okullarda siber zorbalığı önlemeye ve erken müdahaleye yönelik programların geliştirilerek uygulanmasına daha fazla önem verilmesi önerilmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın gelecekteki çalışmalara kapsamlı bir perspektif sunarak siber zorbalığa uğrayan ergenler ile ilgili çalışanlara faydalı bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siber zorbalık, siber mağduriyet, ergen.

ABSTRACT

Advances in information and communication technologies have not only made human life easier today but have also given rise to new problems. The increasing use of developing electronic communication tools by young people has enabled adolescents to engage in bullying behavior using these tools. The malicious use of electronic communication tools in this way has given rise to the concept of cyberbullying. The aim of this study is to systematically review research conducted to examine cyberbullying among adolescents. To this end, a literature search was conducted in Turkish and English using the keywords “cyberbullying,” “cyber victimization,” and “adolescent” in the Web of Science (WOS), Scopus, and TRDizin databases, resulting in 429 studies. Within the scope of the research, 8 studies that met the selection criteria were included as a result of reviews conducted in accordance with the PRISMA guidelines. The selected studies determined that the rates of exposure to cyberbullying among adolescents are very high and that traditional bullying and cyberbullying are positively associated with suicidal behavior, depression, and underlying problematic behaviors. It was found that the frequency of cyberbullying was high among males, those with mental disorders, those with long internet usage times, those with social media accounts, and those who felt more powerful in the internet environment. It has been determined that students who are victims of cyberbullying and continue attending school have a lower risk of suicidal thoughts and depression, and that high levels of personal emotional competence and interpersonal social competence have positive effects in combating bullying victimization. It has been noted that the most preferred method for coping with cyberbullying is online safety, and that an increase in prosocial behaviors facilitates seeking social support, asking for help, and combating cyberbullying. Active coping strategies have been found to be a protective factor against cyberbullying behaviors, while avoidant and negative coping strategies are risk factors. It has been determined that the use of scales with sufficient psychometric properties in screening for traditional and cyberbullying-related behaviors is important for assessing bullying. Furthermore, although there are numerous studies examining the factors that cause cyberbullying, it is noteworthy that research on preventing cyberbullying and its consequences is more limited. It is recommended that more importance be given to developing and implementing programs aimed at preventing cyberbullying and early intervention in schools. In this context, it is believed that the research will provide useful information to those working with adolescents who are victims of cyberbullying by offering a comprehensive perspective for future studies.

Keywords: Cyberbullying, cyber victimization, adolescent.

1. GİRİŞ

Teknoloji, yirmi birinci yüzyılda gündelik hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir. Teknolojik gelişmeler ve özellikle internetin bulunup kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte bilgiye ve iletişime erişim oldukça kolaylaşmıştır. İnternet sayesinde bireyler yaşadıkları herhangi bir problemi kolaylıkla çözebilmekte, sorularına cevap alabilmekte, yakınlarıyla iletişim kurabilmekte, dünyanın bir diğer ucunda yaşanan gelişmeleri anında öğrenebilmekte ve film, dizi, müzik, oyun gibi eğlence içeriklerine istedikleri zaman erişim sağlayabilmektelerdir. Bilişim sektörü ile gelişen sosyal medya, hem aile ve arkadaşlarla iletişimde kalmak hem de yeni insanlarla iletişim kurmak amacıyla daha sık kullanılmaktadır (Bulut vd., 2023). İçinde bulunduğumuz bu çağda şiddet içeren davranışlar toplumsal yapıda önemli bir sorun olarak göze çarpmaktadır. İnternet kullanımının yaygınlaşması ve bu alandaki teknolojik gelişmelerin hızlanması insanların birbiriyle olan iletişimini kolaylaştırmakta, bireysel ve sosyal yaşantımızda değişiklikler yapmaktadır. Bu değişiklikler ise bilgiye ulaşmayı ve bilginin iletilmesini hızlandırmış, ekonomik ve ticari hayata canlılık kazandırmış, eğitim olanaklarını arttırmış, bilgisayarda arkadaş edinme ve eğlence anlayışını farklılaştırmıştır (Yaman vd., 2011).

Çağımız gençleri için teknolojik araçlar (bilgisayar, cep telefonu vb.) günlük yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Yeni arkadaşlıklar edinme, sosyal ve toplumsal ilişkileri devam ettirme ve yeni kurallar koyma yolu da bu teknolojik araçlarla olmaktadır (Yaman vd., 2011). Ergenlerin iletişim ihtiyaçlarını teknolojik cihazlarla karşılamaya çalışması yaşamlarını kolaylaştırmakla birlikte, internette zaman geçirmeye bağlı olarak sanal ortamlarda gerçekleştirilen iletişim akran zorbalığının bir türü olan siber zorbalığa neden olmaktadır (Özdemir ve Akar, 2011). Zorbalık kavramını ilk ele alan araştırmacı Olweus'a (1993) göre zorbalık "bir birey veya grup tarafından savunmasız olan bir kişiye karşı yapılan, kişiye fiziksel ve psikolojik olarak zarar verici sonuçları olan ve süreklilik arz eden şiddet türü"dür. Siber zorbalığı ise ilk olarak Bill Belsey (2003) "bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak bir kişi veya grubun başka bir kişi veya gruba, ruhsal veya psikolojik zarar verme amacıyla kasıtlı, tekrarlı ve düşmanca davranışlar sergilemesi" şeklinde yapmıştır. Zorbalık olarak tanımlanan bir davranışın tekrarlanması, bilinçli ve kasıtlı yapılması, zarar verme amacıyla yapılması ve mağdur ile zorba arasında fiziksel ve/veya psikolojik güçte dengesizlik olması gerekmektedir (Akbaba vd., 2013; Akman, 2019).

Siber zorbalık eylemlerini gerçekleştiren kişiler siber zorba, bu tür eylemlerden etkilenenler siber mağdur hem bu davranışları sergileyen hem de mağdur durumda olanlar zorba-mağdur, sadece bu duruma şahit olanlar ise tanık/seyirci olarak adlandırılmaktadır. (Patchin vd., 2006). Siber zorbalık rolleri ele alındığında bireylerin yalnızca siber mağdur, siber zorba ya da siber seyirci olarak kategorize edilmemeleri gerekmektedir. Çünkü bireyler siber zorbalığa uğrayarak mağdur olabilecekleri gibi siber zorbalık yaparak zorba olabilmekte ve aynı zamanda herhangi bir siber zorbalık olayına tanık olarak seyirci olabilmektelerdir. Tüm bu roller ele alınarak siber zorbalığın incelenmesi önleme ve müdahale çalışmaları açısından önem taşımaktadır (Çanakçı vd., 2000).

Ergenlik dönemi, çocukluk döneminin bitişi ile başlayan, diğer gelişim basamaklarını çeşitli boyutlarda etkileyen, fizyolojik ve psikolojik olarak yetişkinliğe ulaşmaya kadar süren gelişim dönemidir. Ergenlik, toplumsal etkilerin önem taşıdığı, fizyolojik değişimlerin yaşandığı, cinsiyet kimliğinin kazanıldığı, toplumsal yaşamda sorumluluk alma dönemi olarak da tanımlanmaktadır (Dinçel, 2006; Parlaz vd., 2012; Yıldırım, 2010). Ayrıca ergenlik uyuşmazlıkların en fazla görüldüğü dönemdir. Ergen sürekli kim olduğunu, niye var olduğunu, kimlere, neye güveneceğini, problemler karşısında nasıl reaksiyon göstereceğini sorgular. Bir yandan toplum tarafından onay almak isterken, diğer yandan da kendinden bir parça bırakabilmek, kendini topluma onaylatmak istemektedir (Kılıç, 2012).

Ergenlerin internet ve cep telefonunu gündelik yaşamları içinde her alanda yaygın olarak kullanmaları, okulda ya da sosyal çevrelerinde uyguladıkları ya da maruz kaldıkları zorbaca davranışların artmasına, sanal ortama taşınarak çok hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmaktadır. Bu durumda siber mağduriyete uğrama riskini artırmaktadır. Siber mağduriyet yaşayan ergenlerin öfke, kızgınlık, hayal kırıklığı, üzüntü, endişe, sosyal kaygı duygularını yoğun olarak yaşadıkları belirlenmiştir. Siber mağdurların, okulda notlarının düşmesi, okuldan kaçma, arkadaşlık kuramama, madde kullanımı ve suça karışma benzeri davranışsal sorunlar gösterdiği görülmektedir (Akbaba vd., 2013; Çiftçi, 2018).

Bu çalışmanın amacı, ergenlerde siber zorbalık konusunu incelemek amacıyla yapılmış araştırmaları sistematik bir şekilde gözden geçirmek ve yapılan araştırmalara dair genel bir çerçeve oluşturmaktır. Çalışmanın amacı doğrultusunda gerçekleştirilecek sistematik gözden geçirme ile ergenlerde siber zorbalık konulu araştırmaların tarihsel ve bilimsel bir çerçeveye yerleştirilmesine katkı sağlanması hedeflenmektedir. Yapılan çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

1. Ergenlerde siber zorbalık üzerine yapılan çalışmalarda araştırma desenleri ve yöntemleri nasıldır?
2. Ergenlerde siber zorbalık üzerine yapılan çalışmalarda araştırma grupları nasıl belirlenmiştir, kaç katılımcıdan oluşmaktadır?
3. Ergenlerde siber zorbalık üzerine yapılan çalışmalarda kullanılan ölçme araçları nelerdir?
4. Ergenlerde siber zorbalık üzerine yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlar nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu çalışma, ergenlerde siber zorbalık konusunu incelemek amacıyla yapılmış araştırmaları inceleyen sistematik bir gözden geçirme çalışmasıdır. Literatür taramasını gerçekleştirmek için ilk aşamada araştırma problemi tanımlanmış, sistematik olarak yapılan incelemeler PRISMA rehberi kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Moher, Libertai, Tetzlaff, Altman & PRISMA Group, 2009). Çalışmada literatür taraması Ekim-Kasım 2024 tarihleri arasında Web of Science, Scopus ve TRDizin veri tabanları, Türkçe ve İngilizce taranarak gerçekleştirilmiştir. Türkçe alan yazın taraması “siber zorbalık”, “siber mağduriyet”, “ergen”, “lise öğrencisi”, “okul”

terimleri kullanılarak yapılmıştır. İngilizce alan yazın taramasında ise "cyberbullying", "victimization", "adolescent", "highschool" terimleri kullanılmıştır. Aynı zamanda ergenlerde siber zorbalık konusu için seçilen anahtar kelimeler kullanılarak, özellikle "psikoloji" ve "eğitim" alanına dair konuları içeren makalelere ulaşabilmek için veri tabanı kategorileri kısmından ilgili alanlar seçilerek tarama sınırlandırılmıştır. Social Sciences Citation Index (SSCI) ve Science Citation Index Expanded (SCI-E) indekslerine de dahil dergilerde yayımlanan 429 araştırmaya ulaşılmıştır. Ulaşılan bu araştırmalarda 51 tanesinin problem cümlesiyle ilişkili olduğu belirlenmiş, literatür taraması sonrasında 8 araştırma incelenmek üzere belirlenmiştir. Çalışmada yer verilen araştırmalara ve elde edilen sistematik inceleme sonuçlarına bulgular bölümünde yer verilmiştir.

Çalışma kapsamına alınacak araştırmaların dahil etme ve dışlama kriterleri araştırma alt soruları bağlamında PRISMA akış şeması izlenerek oluşturulmuştur. Bu araştırmada belirlenen dahil etme ve dışlama kriterleri şu şekildedir:

Dahil Etme Kriterleri

1. Siber zorbalıkla ilgili 2020-2024 yılları arasında yapılmış çalışmalar,
2. Lise düzeyinde eğitim görmekte olan 14-18 yaş aralığındaki ergenlere yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmalar,
3. Siber zorbalığı araştıran nicel çalışmalar,
4. Siber zorbalığa maruz kalmaya ilişkin çalışmalar,
5. Siber zorbalığa maruz kalmanın nedenlerini inceleyen çalışmalardır.

Dışlama Kriterleri

1. İlkokul, ortaokul, üniversite öğrencileri ve yetişkinler ile yapılan çalışmalar,
2. Nitel çalışmalar,
3. Deneysel çalışmalar ve
4. Derleme çalışmaları ve
5. Siber zorbalık yapma ile ilgili çalışmalar olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmada dahil etme kriterlerine uygun araştırmaları belirlemek için öncelikle lise dışındaki eğitim kademelerindeki öğrenciler ve yetişkinlerle yapılan çalışmalar (n = 298), konu dışı, araştırma grubu farklı ve siber zorbalık yapmayı ele alan çalışmalar (n = 58), nitel, deneysel-yarı deneysel ve derleme çalışmalar (n=60) dışlanmıştır. Sonuç olarak 8 araştırmanın dahil etme kriterlerine uygun olduğu bulunmuştur.

2. BULGULAR

2.1. Ergenlerde Siber Zorbalığı Ele Alan Çalışmalar

Ergenlerde siber zorbalığa ilişkin incelenen çalışmalar Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Siber zorbalığın ergenler üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar

Araştırma Adı	Yazarı-Yılı-Ülkesi	Araştırma Grubu	Ölçme Araçları	Araştırma Türü	Araştırma Sonuçları
1. Bullying Perpetration and Victimization Associations to Suicide Behavior: A Longitudinal Study	Benatov J., Klomek B. A., Chen-Gai S., 2022, İsrail	2150 Lise Öğrencisi	Okul yılının başında ve bir yıl sonra aynı dönemde aynı öğrenciler tarafından cevaplanan öz bildirim ölçekleri	Nicel Araştırma Deseni	Geleneksel zorbalık, siber zorbalık ile intihar düşünceleri ve intihar davranışları ilişkili bulunmuştur. Ayrıca boylamsal araştırma sonuçlarına göre, siber zorbalık ile intihar düşüncesi ve girişiminin ilişkili olduğu tespit edilmiştir.
2. Development and Validation of A Brief Version of the Europan Bullying and Cyberbullying İntervention Project Questionnaires (EBIP-Q and ECIP-Q)	Ildefonso Alvarez-Marin., Alicia Perez-Albeniz, Beatriz Lucas Molina, Vanesa Martinez-Valderrrey, Eduardo Fonseca – Pedrero, 2022, İspanya	1777 Lise Öğrencisi	Avrupa Zorbalığa Müdahale Projesi Ölçeği (EBIP-Q) Avrupa Siber Zorbalığa Müdahale Projesi Ölçeği (ECIP-Q)	Nicel Araştırma Deseni	Okullarda geleneksel ve siber zorbalıkla ilişkili davranışların taranması için EBIP-Q ve ECIP-Q ölçeklerinin birleştirilmiş ve kısa versiyonu geliştirilmiş ve bu ölçeklerin İspanyol ergenler için yeterli özelliklere sahip olduğu bulunmuştur.

3. Bullying, Cyberbullying and Mental Health: the Role of Student Connectedness as a School Protective Factor	Beatriz Lucas Molina, Alicia Perez Albeniz, Irene Solbes Canales, Javier Ortuno Sierra, Eduardo Fonseca-Pedrero, 2022, İspanya	1774 Lise Öğrencisi	EBIPQ, ECIPQ, Aile Varlık Düzeyi Ölçeği-II, Ergenler İntihar Davranışı Değerlendirme Ölçeği, Reynolds Ergen Depresyon Ölçeği-Kısa Formu, Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği, Okula Ait Değişkenler Formu, Öğrenci Anketi	Nicel Araştırma Deseni	Geleneksel ve siber zorbalık intihar davranışı ve depresyonla pozitif yönlü, benlik saygısı ile negatif yönlü bulunmuştur. Siber mağdur öğrencilerden okula devam edenlerde intihar davranışı ve depresyon riski daha düşük, öğrenci bağlantısının ve benlik saygısının yüksek olması siber zorbalık için koruyucu bir role sahip olduğu bulunmuştur.
4. Cyberbullying Among Adolescents in Turkey: The Relationship Between Coping Strategies and Cyberbullying Perpetration	Eyüp Sabır Erbiçer, Eyüp Toprak, Ahmet Metin, 2023, Türkiye	1032 Lise Öğrencisi	Kişisel Bilgi Formu, Siber Zorbalık Ölçeği, Ergenler İçin Başa Çıkma Ölçeği (EBÇÖ)	Nicel Araştırma Deseni	Aktif başa çıkma stratejilerinin siber zorbalık davranışları için koruyucu bir faktör olduğu, kaçınmacı ve olumsuz başa çıkma stratejileri ile annenin eğitiminin ise risk faktörleri olduğu; cinsiyet, aile geliri, babanın eğitiminin siber zorbalık davranışlarını yordayıcı olmadığı belirlenmiştir.

5. The Relationship Between Bullying Victimization and problematic Behaviors: A Focus on the İntrapersonal Emotional Competence and Interpersonal Social Competence	Jiang Chaoxin, Shi Jiaming, 2024, Kolombiya, Güney Kore, Finlandiya, ABD, Türkiye, Rusya, Kanada, Portekiz, Çin	26.450 Lise Öğrencisi	Zorbalık Mağduriyeti Ölçeği, Siber Zorbalık Ölçeği, Sosyo-Duygusal Yeterlilik Ölçeği, Kişisel Duygusal Yeterlilik Ölçeği, Kişilerarası Sosyal Yeterlilik Ölçeği, Sorunlu Davranışlar Dizini, Sosyo-Demografik Değişkenler	Nicel Araştırma Deseni	Geleneksel siber zorbalığın altta yatan problemli davranışlarla pozitif korelasyon gösterdiği, siber zorbalığın daha güçlü bir etki gösterdiği bulunmuştur. Zorbalık mağduriyeti ile sorunlu davranışlar arasındaki ilişkide içsel-duygusal yeterlilik ve kişilerarası sosyal yeterliliğin yüksek olmasının pozitif etkileri gözlendiği belirtilmiştir.
6. Lise Öğrencilerinde Siber Zorbalık ve İnternet Bağımlılığı	Yağmur Sezer Efe, Emine Erdem, Birgül Vural, 2021, Türkiye	546 Lise Öğrencisi	Kişisel Bilgi Formu, Siber Zorbalık Ölçeği, İnternet Saldırganlığı Tarama Ölçeği, İnternet Bağımlığı Ölçeği	Nicel Araştırma Deseni	Lise öğrencilerinin %32,2'sinin hafta içi 3-5 saat/gün, %30,2'sinin hafta sonu 3-5 saat/gün internet kullandıkları, %40.1'inin sosyal paylaşım sitelerinde (WhatsApp, Facebook, Instagram, Twitter vb.) chat yapmak için internet kullandıkları belirlenmiştir. Hafta içi ve hafta sonu internet

					kullanım süresi > 7 saatten/gün olan lise öğrencilerinin siber zorba ve siber mağdur olma puanlarının yüksek olduğu belirlenmiştir.
7. Evaluation of Cyberbullying and Multıdimensional perceived Social Support Levels in High School Students of Turkey	Seval Çalışkan Pala, Alaettin Ünsal, Gülsem Öztürk Emiral, Zeynep Demirtaş, Sevil Akbulut Zencirci, Mustafa Tözün, Didem Arslantaş , 2021, Türkiye	2937 Lise Öğrencisi	Kişisel Bilgi Formu, Siber Zorbalık Ölçeği, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği	Nicel Araştırma Deseni	Erkeklerde, ruhsal rahatsızlığı olanlarda, internet kullanım süresi uzun olanlarda, sosyal medya hesabı olanlarda, internet ortamında kendini daha güçlü hissedenlerde siber zorbalık yapma sıklığı yüksek bulunmuştur.
8. Adolescents' Methods for Coping with Cyberbullying	Erdal Görkem Gavcar, Ahmet Büber, Hande Şenol, 2022, Türkiye	161 Lise Öğrencisi	Kişisel Bilgi Formu, Sber Zorbalıkla Başa Çıkma Ölçeği, Güçler ve Güçlükler Anketi	Nicel Araştırma Deseni	Siber zorbalıkla başa çıkmada en çok tercih edilen yöntemin çevrim içi güvenlik olduğu, prososyal davranışların artmasının sosyal destek aramayı, yardım istemeyi, siber zorbalıkla mücadeleyi ve çevrim içi güvenliği artırdığı belirlenmiştir.

2.2. Ergenlerde Siber Zorbalığa Yönelik Çalışmaların Araştırma Desenleri ve Araştırma Grupları

İncelenen araştırmaların dahil etme kriterleri çerçevesinde 2020-2024 yılları arasında, 14-18 yaş aralığında farklı sayıda ergenden oluştuğu görülmektedir. Araştırmalarda kriterlerde de belirtildiği üzere nicel araştırma deseni kullanılmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan araştırmalarda katılımcıların nasıl belirlendiği incelendiğinde, yedi araştırmada (2. (Alverez vd., 2022), 3. (Lucas vd., 2022), 4. (Erbiçer vd., 2023), 5. (Chaoxin ve Shi., 2024), 6. (Sezer vd., 2021, 7. (Çalışkan vd., 2021), ve 8. (Gavcar vd., 2022), no'lu araştırmalar) katılımcılara ölçme araçlarının kesitsel olarak sadece bir kez uygulandığı, bir araştırmada ise (Benatov ve arkadaşlarının (2022) yapmış olduğu 1 no'lu araştırma) katılımcılarla okul yılının başında ve bir yıl sonrasında görüşülerek ölçme araçlarının boylamsal olarak uygulandığı görülmektedir.

Bu çalışmada incelenen araştırmalarda araştırma grupları farklı yöntemlerle belirlenmiştir. İlk araştırmada (Benatov vd., 2022) İsrail'deki mesleki ve teknik eğitim ve öğretim liselerindeki yaş ortalaması 15.42 olan 2150 lise öğrencisi incelenmiştir. 2. (Alverez vd., 2022) ve 3. (Lucas vd., 2022) no'lu çalışmalarda yaş ortalaması 15.71 olan 1777 ve 1774 İspanyol lise öğrencisi ile çalışılmıştır. 4. (Erbiçer vd.,2023), 6. (Sezer vd., 2021), 7. (Çalışkan vd., 2021) ve 8. (Gavcar vd.,2022) no'lu araştırmalarda Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaşayan (Kayseri, Karadeniz bölgesinden bir şehir, Eskişehir, İstanbul) lise öğrencileri ile çalışılmıştır. 4. no'lu (Erbiçer vd., 2023) araştırmada 1032, 6. no'lu (Sezer vd., 2021), araştırmada 546, 7. no'lu (Çalışkan vd., 2021) araştırmada 2937 ve 8. no'lu araştırmada 516 lise öğrencisi araştırmaların katılımcılarını oluşturmuştur. 8. no'lu (Gavcar vd., 2022) araştırmada, Pamukkale Üniversitesi Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Kliniğine başvuran 161 lise öğrencisi ile çalışılmıştır. Kliniğe başvuran öğrencilerden bipolar bozukluğu olan, zihinsel geriliği olan, psikolojik bozukluğu olan, otizm spektrum bozukluğu atak döneminde olan hastalar araştırmaya dahil edilmemiştir. 5. no'lu (Chaoxin ve Shi., 2024) araştırma da 9 ülkede yaşayan (Kolombiya, Güney Kore, Finlandiya, ABD, Türkiye, Rusya, Kanada, Portekiz ve Çin) yaş ortalaması 15.44 olan 26.450 ergenden oluşan oldukça yüksek bir katılımcı sayısı ile gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu çalışmalarda katılımcıların nasıl belirlendiği incelendiğinde, katılımcıların 1. (Benatov vd., 2022), 2. (Alverez vd., 2022), 3. (Lucas vd., 2022), 4. (Erbiçer vd.,2023), 6. (Sezer vd., 2021), ve 7. (Çalışkan vd., 2021) no'lu araştırmalarda siber zorbalığa uğrama ve siber zorbalık yapma risk grubundaki öğrencileri belirlemek amacıyla gönüllülük kriterine göre seçilmiş, 8 (Gavcar vd., 2022) no'lu çalışma 2021 yılı Ekim, Kasım aylarında bir üniversite hastanesinin çocuk ve ergen psikiyatrisi kliniğine herhangi bir nedenle başvuran lise öğrencileri ile yapılmıştır. Chaoxin ve Shi (2024) tarafından gerçekleştirilen araştırmada ise; 2018-2020 yılları arasında Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD) tarafından yürütülen SSES (Sosyal ve Duygusal Beceriler Çalışması) kapsamında Kolombiya, Güney Kore, Finlandiya, ABD, Türkiye, Rusya, Kanada, Portekiz ve Çin'de lise düzeyinde eğitim görmekte olan 26.450 öğrenci ile yapılmıştır. Farklı kültürlere sahip ülkelerle çalışılarak genellenebilirlik kapasitesi artırılmaya çalışılmıştır.

2.3. Ergenlerde Siber Zorbalığa Yönelik Çalışmaların Etkililiğini Belirlemek İçin Kullanılan Ölçme Araçları

Bu çalışmada incelenen araştırmalardaki ölçme araçlarının her araştırmada farklılaştığı görülmektedir. Benatov ve arkadaşları (2022) tarafından yapılan araştırmada okul yılının başında (2017) ve bir sonraki yılın 2018'in aynı ayında aynı öğrencilere dağıtılan Klomek ve arkadaşları (2016) tarafından geliştirilen öz bildirim ölçekleri ölçme aracı olarak kullanılmıştır. 2. (Alverez vd., 2022) ve 3. (Lucas vd., 2022) no'lu araştırmalarda kullanılan ölçekler [Avrupa Zorbalığa Müdahale Projesi Ölçeği (EBIP-Q), Avrupa Siber Zorbalığa Müdahale Projesi Ölçeği (ECIP-Q)] aynıdır. EBIP-Q okullardaki geleneksel zorbalık mağdur ve faillerini belirlemek için, ECIP-Q ise okullardaki siber zorbalık mağdur ve faillerini belirlemek için kullanılmıştır. Alverez ve arkadaşları (2022) tarafından gerçekleştirilen 2. no'lu araştırmada EBIP-Q ve ECIP-Q'nun kısa versiyonları geliştirilmiştir. Lucas ve arkadaşlarının (2022) gerçekleştirdiği 3. no'lu araştırmada ise, Alverez ve arkadaşları (2022) tarafından 2. no'lu araştırma ile kısa versiyonları geliştirilen EBIP-Q ve ECIP-Q ölçeklerine ek olarak, Bradshaw ve arkadaşları (2014) tarafından geliştirilen 5 maddeden oluşan Öğrenci Anketi, Boyce ve diğ. (2006) tarafından geliştirilen 4 maddeli ve evet/hayır şeklinde cevaplanan; "Kendine ait odan var mı?", "Ailenin arabası var mı? gibi sorulardan oluşan Aile Varlığı Ölçeği-II kullanılmıştır. Ayrıca, Diez-Gomez ve diğ. (2020) tarafından ergenlerde intihar davranışını değerlendirmek için geliştirilen 16 maddeden oluşan Ergen İntihar Davranışı Değerlendirme Ölçeği (SENTIA), Rosenberg (1965) tarafından benlik saygısını ölçmek için geliştirilen 10 maddeden oluşan Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği, Reynolds (2002) tarafından ergenlerde depresyon semptomlarının şiddetini ölçmek amacıyla geliştirilen ve 10 maddeden oluşan Reynolds Ergen Depresyon Ölçeği-Kısa Formu, okula ilişkin öğrenci sayısı, azınlık öğrenci sayısı gibi bilgileri içeren Okula Ait Değişkenler Formu kullanılmıştır. Erbiçer ve arkadaşlarının (2023) yapmış olduğu 4. no'lu araştırmada ise kişisel bilgi formu, Arıcak ve diğ. (2012) tarafından geliştirilen 24 maddeden oluşan Siber Zorbalık Ölçeği ve Spirito ve diğ. (1988) tarafından geliştirilen Ergenler İçin Başa Çıkma Ölçeğinin (KIDCOPE), Bedel ve diğ. (2014) tarafından Türkçeye uyarlanan 11 madde ve 3 boyuttan oluşan versiyonu Ergenler İçin Başa Çıkma Ölçeği (EBÇÖ) kullanılmıştır. Chaoxin ve Shi (2024) tarafından gerçekleştirilen 5. no'lu araştırmada da OECD Sosyal ve Duygusal Beceriler Araştırması (SDBA, 2019) çerçevesinde geliştirilen ve 4 maddeden oluşan Zorbalık Mağduriyeti Ölçeği ve 2 maddeden oluşan Siber Zorbalık Ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca, 8 madde (strese dayanıklılık, iyimserlik ve duygusal kontrolü kapsayan) ve 3 boyuttan oluşan Kişilerarası Duygusal Yeterlilik Ölçeği, 8 madde (empati, işbirliği ve güveni kapsayan) ve 3 boyuttan oluşan Kişilerarası Sosyal Yeterlilik Ölçeği, 4 belirli davranışı (fiziksel kavgalara karışma, okul derslerini kaçırma, sigara içme, alkol tüketimi) içeren Sorunlu Davranışlar Dizini, Sosyo-Demografik Bilgi Formu (Cinsiyet, yaş, sınıf, ebeveynlerin eğitim durumu ve göç durumunu kapsayan) ölçme araçları olarak kullanılmıştır. Sezer ve arkadaşları (2021) tarafından yapılan 6. no'lu araştırmada kişisel bilgi formu, Hinduja ve Patchin (2009) tarafından geliştirilen Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığı Tarama Ölçeğinin Özdemir ve diğ. (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan 18 madde ve 2 boyuttan oluşan versiyonu (SZISTÖ) ve Hahn ve diğ. (2001) tarafından geliştirilen İnternet Bağımlılık Ölçeğinin Şahin ve diğ. (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan 19 madde ve 5 alt ölçekten oluşan İnternet Bağımlılık Ölçeği (İBÖ) ölçme araçları olarak kullanılmıştır. Çalışkan ve arkadaşlarının (2021) gerçekleştirdiği 7.

no'lu araştırmada kişisel bilgi formu, Erdur ve diğ. (2007) tarafından geliştirilen ve iki kez yenilenen Gözden Geçirilmiş Siber Zorbalık Envanteri-II, Zimet ve diğ. (1988) tarafından geliştirilen Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Eker ve diğ. (2001) tarafından Türkçeye uyarlanan 12 madde 3 alt boyuttan oluşan versiyonu ölçme araçları olarak kullanılmıştır. Gavcar ve arkadaşlarının (2022) gerçekleştirdiği 8. no'lu araştırmada ise kişisel bilgi formu, Peker ve diğ. (2017) tarafından geliştirilen 17 maddeden oluşan Siber Zorbalıkla Başa Çıkma Ölçeği, Goodman (1997) tarafından geliştirilen Güçler ve Güçlükler Ölçeğinin Güvenir ve diğ. (2008) tarafından Türkçeye uyarlanan 25 madde 4 boyuttan oluşan versiyonu (SDQ) ölçme araçları olarak kullanılmıştır.

2.4 Ergenlerde Siber Zorbalığa Yönelik Araştırmalarda Ulaşılan Sonuçlar

Bu araştırma kapsamında incelenen araştırmaların tümünde ergenlik döneminde siber zorbalık mağduriyetinin önemli bir sorun oluşturduğu görülmektedir. Benatov ve arkadaşları (2022) tarafından yapılan 1. no'lu araştırma, İsrail'deki mesleki ve teknik lise öğrencilerinin %5,6'sı son iki ayda en az bir kez siber zorbalık yaptığını, %3.1'i en az bir kez siber mağduriyet yaşadığını ve % 1.9'u en az bir kez siber zorba veya siber mağdur olduğunu bildirmektedir. Bu araştırmada ayrıca geleneksel zorbalık, siber zorbalık ile intihar düşünceleri ve intihar davranışları kesitsel olarak ilişkili bulunmuştur. Ayrıca boylamsal araştırma sonuçlarına göre, siber zorbalık ile intihar düşüncesi ve girişimi arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Siber zorbaların ilk yıl intihar düşünce (OR = 2.04) veya intihar girişimi (OR = 2.64) bildirme olasılığı dahil olmayan ergenlere göre iki kat daha fazla olduğu bulunmuştur. Siber mağduriyet intihar düşüncesi ile ilişkili iken intihar girişimi ile ilişkili bulunmamıştır.

Alverez ve arkadaşları (2022) tarafından gerçekleştirilen 2. no'lu araştırma kapsamında geleneksel zorbalık mağdur ve faillerini belirlemek için kullanılan Avrupa Zorbalığa Müdahale Projesi Ölçeği (EBIP-Q) ile okullardaki siber zorbalık mağdur ve faillerini belirlemek için kullanılan Avrupa Siber Zorbalığa Müdahale Projesi Ölçeğinin (ECIP-Q) toplam 12 maddeden kısa versiyonları geliştirilmiştir. EBIP-Q ve ECIP-Q geleneksel zorbalık ve siber zorbalığın benlik saygısı, depresyon, sosyo-duygusal ve davranışsal sorunlar üzerindeki etkisini incelemeyi mümkün kılmaktadır. Bu kısaltılmış versiyonun İspanyol ergenlerde geleneksel zorbalık ve siber zorbalık davranışlarının değerlendirilmesi için yeterli psikometrik özelliklere sahip, özlü, basit bir anket olduğu görülmektedir.

Lucas ve arkadaşlarının (2022) gerçekleştirdiği 3. no'lu araştırmada, İspanya'daki 31 okulda eğitim gören lise öğrencilerinin geleneksel zorbalık ve siber zorbalık düzeyleri ile ruh sağlığı sorunlarıyla ilişkisi olduğunu belirtmektedir. Bu çalışma geleneksel zorbalık ve siber zorbalık düzeyleri ile depresyon belirtileri, benlik saygısı ve intihar davranışı arasındaki ilişkileri ve okul ile ilgili değişkenlerin bu ilişkiler üzerindeki etkisini ele almıştır. Geleneksel zorbalık mağduriyetin yanı sıra siber mağduriyet, siber zorbalık, intihar davranışı ve depresyonla pozitif ilişkili iken, benlik saygısı ile negatif ilişkili bulunmuştur. Siber mağdur olan bir öğrencinin okula devam etmesi durumunda intihar davranışının düşüş gösterdiği, depresyon riskinin azaldığı, benlik saygısının yükseldiği belirlenmiştir. Bunun nedeni ise mağdur öğrencilerin okula aidiyet duygusunun artması ile açıklanmıştır. Ancak bu durumun geleneksel zorbalık için geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Erbiçer ve arkadaşlarının (2023) yapmış olduğu 4. no'lu araştırmada aktif, kaçınmacı ve olumsuz başa çıkma stratejileri ile sosyo-demografik değişkenlerin (cinsiyet, ebeveyn eğitim düzeyi, aile geliri) siber zorbalık üzerindeki etkisi incelenmiştir. Kaçınmacı ve olumsuz başa çıkma stratejileri ve annenin eğitim düzeyinin siber zorbalığı artırdığı, aktif başa çıkma stratejilerinin siber zorbalığa karşı koruyucu bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte çalışma sonucunda cinsiyet, aile geliri ve babanın eğitim düzeyinin siber zorbalığı etkilemediği belirtilmiştir. Bulgular, ergenlerin olumlu başa çıkma stratejileri kullanmalarının siber zorbalığı azaltabileceğini göstermektedir. Aktif başa çıkma stratejileri siber zorbalığı azaltırken kaçınmacı ve olumsuz başa çıkma stratejileri siber zorbalığı artırmaktadır.

Chaoxin ve Shi (2024) tarafından gerçekleştirilen 5. no'lu araştırmada, altta yatan duygusal ve sosyal yeterliklere odaklanılarak ergenlerde geleneksel ve siber zorbalık mağduriyeti ile problemli davranışlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ayrıca geleneksel ve siber zorbalık mağduriyeti ile problemli davranışlar arasındaki ilişkide kişisel duygusal yeterlilik ve kişilerarası sosyal yeterliliğin aracılık rolleri incelenmiştir. Bu çalışma dokuz ülkede gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni, farklı kültürel geçmişlere sahip ülkelerdeki geleneksel ve siber zorbalık mağduriyetine ilişkin genellenebilir sonuçlara ulaşabilmektir. Hem geleneksel hem de siber zorbalık mağduriyeti problemli davranışlarla pozitif yönde ilişkilidir. Ancak siber zorbalık mağduriyeti problemli davranışlarla daha yüksek düzeyde ilişkili bulunmuştur. Sonuç olarak; geleneksel ve siber zorbalık mağduriyeti ile problemli davranışlar arasındaki ilişkide kişisel duygusal yeterlilik ve kişilerarası sosyal yeterliliğin aracılık rolleri olduğu belirtilmektedir.

Sezer ve arkadaşları (2021) tarafından yapılan 6. no'lu araştırmada, pandemi döneminde (15-30 Ekim 2020 tarihleri arasında) lise öğrencilerinin internet bağımlılığı ile siber zorbalığa uğrama/yapma rolleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Lise öğrencilerinin %59,0'ının kız öğrencilerden oluştuğu, %32.02'sinin hafta içi 3-5 saat/gün, %30,2'sinin hafta sonu 3-5 saat/gün, %40,1'inin sosyal paylaşım sitelerinde (WhatsApp, Twitter, Instagram, Facebook vb.) chat yapmak için internet kullandığı belirlenmiştir. Öğrencilerin %6,1'inin sanal ortamlarda, %5,9'unun cep telefonu mesajı şeklinde %4,8'inin sohbet odasında siber zorbalık kurbanı oldukları belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin %4,2'sinin sohbet odasında, %2,6'sının cep telefonu mesajı ile ve %2.4'ünün sanal ortamlarda siber zorbalık yaptığı tespit edilmiştir. Hafta içi ve hafta sonu internet kullanım süresi günlük 7 saatten yüksek olan öğrencilerin Siber Zorbalık ve İnternet Saldırganlığını Tarama Ölçeği, Siber Zorba Kurbanı Olma ve Siber Zorba Olma alt ölçek puan ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmişti

Çalışkan ve arkadaşlarının (2021) gerçekleştirdiği 7. no'lu araştırmada, lise öğrencileri arasında siber zorbalık sıklığı saptanmaya, siber zorbalık ile ilişkili olduğu düşünülen değişkenlerin (cinsiyet, ebeveyn eğitim düzeyi, kişilik tipi, ruhsal rahatsızlık öyküsü, günlük internet kullanım süresi, bir odasının olması, cep telefonuna sahip olup-olmaması, sosyal medya hesabının olup-olmaması, sosyal ağlarda tanımadığı kişilerle arkadaşlığı kabul edip etmediği, sosyal ağlardaki arkadaş sayısının sosyal hayatına göre daha fazla olup olmadığı, sosyal ağlarda kendini gerçek hayattan daha güçlü hissedip hissetmediği, sanal ortamda herhangi biriyle sorun yaşayıp yaşamadığı) siber zorbalık üzerindeki etkileri ile algılanan sosyal

destek düzeyinin siber zorbalık üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmaya dahil olan öğrenciler arasında siber zorbalık yapma/maruz kalma sıklığı %65,3 olarak tespit edilmiştir. Öğrencilerin %39.9'unun günde 3-6 saat internet kullandığı, %85,5'inin her gün internet kullandığı, %87.0'ının kendisine ait cep telefonu olduğu, %97.4'ünün sosyal medya hesabı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların %28.3'ünün WhatsApp, %27,2'inin Instagram, %19.7'inin Facebook, %14.7'inin Snapchat kullanıcısı olduğu bulunmuştur. Araştırmada ulaşılan diğer sonuçlar ise sosyal ağlarda kendini gerçek hayattan daha güçlü hissedenlerde ve internette birisiyle sorun yaşama geçmişi olanlarda siber zorbalık sıklığının artış gösterdiği, siber zorbalık davranışının lise öğrencileri arasında önemli bir halk sağlığı sorunu olduğu, önlenmesi ve tespiti için öğrenci, öğretmen ve ebeveynlere yönelik psikoeğitimlerin yapılması, farkındalığın artırılması ve ergenlere sosyal desteğin artırılması gerektiği belirtilmiştir.

Gavcar ve arkadaşlarının (2022) gerçekleştirdiği 8. no'lu araştırmada ise ergenlerin yaşadıkları siber zorbalık olayları ile başa çıkma yöntemleri ile bu yöntemlere etki eden faktörleri (hiper aktivite/dikkatsizlik sorunları, duygusal/davranışsal sorunlar ve prososyal davranışlar) incelemeyi amaçlanmıştır. Başa çıkma yöntemleri öğrencinin olaya yaklaşımı ile oldukça yakın ilişkili bulunmuştur. Siber zorbalığa sorun odaklı yaklaşımla yaklaşan öğrencinin siber zorbalığa direnebileceği ve çevresinden yardım isteyeceği; siber zorbalığa duygusal odaklı yaklaşan bir öğrencinin ise endişelenip ağlayarak kendisini rahatlatabileceği tespit edilmiştir. Yaklaşım veya kaçınma modunu öğrencinin kendi ruhsal yapısına göre seçtiği belirlenmiştir. Siber zorbalıkla başa çıkmada en çok tercih edilen yöntem çevrim içi güvenlik olarak bulunmuştur. Prososyal ölçek puanlarının artmasının sosyal destek aramayı siber zorbalıkla mücadele etmeyi artırdığı, erkek olmanın sosyal destek aramayı ve siber zorbalıkla mücadele etme puanlarını düşürücü bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Toplumun temeli olan çocuk ve ergenlerin sağlıklı sosyal ilişkiler içinde olması için, ergenlerin ruhsal sağlığını bozan unsurların belirlenmesi ve bunlara yönelik önleyici tedbirlerin uygulanması gerekmektedir. Literatür incelendiğinde, siber zorbalığa uğramanın ergenlerin psikolojik durumlarına etkilerini inceleyen araştırmaların oldukça sınırlı olduğu, araştırmalarda geleneksel zorbalığa daha fazla odaklanıldığı görülmektedir. Mevcut araştırmalar, siber mağduriyetin görülme sıklıklarını belirlemeye yöneliktir. Siber zorbalığın yaygınlığı göz önünde bulundurularak, bu konunun çocuk ve ergenler ile tüm eğitim kademelerinde araştırılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir

Ergenlik, genç bireylerin özellikle geleneksel zorbalık ve siber zorbalığa uğrama ihtimalinin daha yüksek olduğu bir dönemdir. Geleneksel zorbalığa uğrama sıklığı oldukça yüksektir ve ergenlerin yaklaşık üçte birini etkilemektedir (Van Gell vd., 2017). Bununla birlikte siber zorbalığın görülme sıklığı da %5,5 ile %72 arasında değişmektedir (Patchin ve Hinduja, 2013). Ergenlerin uğramış oldukları zorbalık biçimlerinden yalnızca birini ele alan çalışmalar sık olmakla birlikte geleneksel ve siber zorbalık mağduriyetini birlikte ele alan araştırmalar sınırlı sayıdadır. Bu tip araştırmaların artmasının geleneksel ve siber zorbalığı önleme çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, Türkiye'de ergenlerde geleneksel ve siber zorbalığı

birlikte ele alan araştırmaların daha az olması bu konuya önem verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kowalski ve arkadaşları (2014), siber zorbalık davranışlarında siber zorba ve/veya siber mağdur olma arasında iki yönlü bir ilişki olduğunu, ergenlerde olumlu başa çıkma becerilerini artırmanın siber zorbalığa uğrama ve siber zorbalık yapma olasılığını azaltabileceğini öne sürmektedir. Ergenlerin olumlu başa çıkma stratejilerini geliştirmek için öfkeyle başa çıkma, empati becerileri geliştirme, sosyal beceriler geliştirme ve akran desteğini artırma gibi önleme ve müdahale programlarının geliştirilmesinin fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Dikkat çeken bir başka unsur ise uzun süre siber zorbalığa maruz kalmanın duygusal duyarsızlaşmaya, empati kapasitesini daraltmaya ve prososyal davranışların azalmasına neden olabileceğidir (Jenkis vd., 2017). Bu olumsuz deneyimler ergenlerde güvenli bağların kurulmasını ve başkalarına olan güveni sarsarak içe dönük, anti-sosyal bir kişiliğe neden olabilir (Choi vd., 2022). Ayrıca düşük sosyal yeterliğe sahip ergenler akranlarıyla etkileşimlerini azaltabilir, kişilerarası çatışmalara ve sürtüşmelere açık, saldırgan tutumlar benimseyebilir ve şiddet içeren davranışlarda bulunma eğiliminde bulunabilirler (De Sousa vd., 2023).

İncelenen birçok çalışma da daha düşük öz kontrole sahip ergenlerin strese karşı daha savunmasız ve stresi yönetmede daha başarısız olduğunu göstermektedir. Öz kontrol doğrudan saldırganlıkla ilişkilidir; daha düşük öz kontrole sahip ergenler, olumsuz duygularını hafifletmek için içgüdüsel olarak başkalarına saldırmaya meyillidirler, bu da zorbalık davranışının artmasına neden olmaktadır. Geleneksel ve siber zorbalık düşük benlik saygısına neden olmaktadır, bu da ergenlerin olumsuz benlik algısı geliştirmelerine, yaşamsal olaylarla başa çıkma konusunda güven duymamalarına, kaçınma ve bağımlı davranışlar sergilemelerine neden olmaktadır. Sonuçta öz kontrolleri azalmakta ve bu da zorbalık davranışlarına katılma olasılığını artırmaktadır (Hanyu vd., 2024). Bu nedenle okullarda öğrencilerin öz kontrol anlayışı geliştirilmeli, duygularını yönetebilmeleri öğretilmeli, psikolojik eğitimler gibi yöntemlerle öz kontrol becerileri artırılmaya çalışılmalıdır. Öz kontrolün artması geleneksel ve/veya siber zorbalığa uğrama ihtimalini de azaltmaktadır.

Ergenlerde geleneksel ve/veya siber zorbalığa ilişkin araştırmaların incelendiği bu çalışmada, geleneksel zorbalık ve siber zorbalığın intihar davranışı, depresyon, altta yatan problemli davranışlarla pozitif yönlü olduğu, erkeklerde, ruhsal rahatsızlığı olanlarda, uzun süreli internet kullananlarda, sosyal medya hesabı olanlarda, sanal ortamda kendini güçlü hissedenlerde siber zorbalık yapma oranının yükseldiği bulunmuştur. Siber mağdur öğrencilerden okula devam edenlerde intihar düşüncesi ve depresyon riskinin daha düşük, okul bağlantısı ve benlik saygısı yüksek olmasının siber zorbalık için koruyucu bir role sahip olduğu, zorbalık mağduriyeti ile sorunlu davranışlar arasındaki ilişkide kişisel duygusal yeterlilik ve kişilerarası sosyal yeterliliğin yüksek olmasının pozitif etkilerinin olduğu, siber zorbalıkla başa çıkmada en çok tercih edilen yöntemin çevrim içi güvenlik olduğu, prososyal davranışların artmasının sosyal destek aramayı, yardım istemeyi, siber zorbalıkla mücadele etmeyi ve çevrim içi güvenliği artırdığı, aktif başa çıkma stratejilerinin siber zorbalık davranışları için koruyucu bir faktör olduğu, kaçınmacı ve olumsuz başa çıkma stratejileri ile annenin eğitiminin ise risk faktörleri

olduğu bulunmuştur. Cinsiyet, aile geliri, babanın eğitiminin siber zorbalık davranışlarını yordayıcı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Okullarda geleneksel ve siber zorbalıkla ilişkili davranışların taranmasında kullanmak için yeterli psikometrik özelliklere sahip, birleştirilmiş ve kısa versiyonu geliştirilmiş ölçeklerin kullanılmasının zorbalığın değerlendirilmesi için gerekli olduğu belirtilmektedir. Ergenlerde siber zorbalığı önlemek ve erken müdahale edebilmek için psikoeğitim programları geliştirilerek uygulanmasına daha çok önem verilmesi önerilmektedir. Siber zorbalığa uğrayan ergenlere erken müdahale ve destek sağlanarak oluşabilecek ruhsal ve bedensel rahatsızlıklar önlenerek gelişimlerini sağlıklı bir biçimde sürdürmelerinin sağlanması, okullarda sosyal becerilerin gelişimini destekleyici şiddet önleme psikoeğitim programları uygulanması ile ergenlerde sağlıklı iletişim, empati, problem çözme becerileri ve sosyal uyum artırılmasına yönelik programlar uygulanması; toplumsal farkındalığın artırılarak ebeveynlerin, öğretmenlerin siber zorbalığı önlemede aktif rol alması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akbaba, S., & Eroğlu, Y. (2013). İlköğretim öğrencilerinde siber zorbalık ve siber mağduriyetin yordayıcıları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26*(1), 105-121.

Akman, N. (2019). *Ergenlerde siber zorbalık ile ilgili demografik değişkenlerin incelenmesi: Bir meta analiz çalışması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi.

Álvarez-Marín, I., Pérez-Albéniz, A., Lucas-Molina, B., Martínez-Valderrey, V., & Fonseca-Pedrero, E. (2022). Development and validation of a brief version of the European Bullying and Cyberbullying Intervention Project Questionnaires (EBIP-Q and ECIP-Q). *Psicothema, 34*(4), 571–581. https://doi.org/10.7334/psicothema2022.156

Benatov, J., Brunstein Klomek, A., & Chen-Gal, S. (2022). Bullying perpetration and victimization associations to suicide behavior: A longitudinal study. *European Child & Adolescent Psychiatry, 31*(9), 1353–1360. https://doi.org/10.1007/s00787-021-01776-9

Belsey, B. (2003). *Always on, always aware: Cyberbullying*. https://cyberbullying.ca/

Bulut, B., Kar, H., Gamsız Bilgin, N., & Dokgöz, H. (2023). Çevrimiçi cinsel şiddet. *Adli Tıp Bülteni, 28*(2), 127–134. https://doi.org/10.17986/blm.1645

Brown, C. F., Demaray, M. K., & Secord, S. M. (2014). Cyber victimization in middle school and relations to social-emotional outcomes. *Computers in Human Behavior, 35*, 12–21. https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.02.014

Cassidy, W., Jackson, M., & Brown, N. K. (2021). *"Under the radar": Educators and cyberbullying in schools*. *School Psychology International, 33*(5), 519–532. https://doi.org/10.1177/0143034312445245

Chaoxin, J., & Jiaming, S. (2024). The relationship between bullying victimization and problematic behaviors: A focus on intrapersonal emotional competence and interpersonal social competence. *Child Abuse & Neglect, 152*, 106800.

Choi, J., Han, C., & Kang, S. (2022). Bullying victimization, social withdrawal, and problematic internet use: A moderated mediation model of parental involvement in education among Korean adolescents. *Child Indicators Research, 15*(5), 1889–1903.

Çalışkan Pala, S., Ünsal, A., Öztürk Emiral, G., … & Demirtaş, Z. (2021). Evaluation of cyberbullying and multidimensional perceived social support levels in high school students of Turkey. *Journal of Istanbul Faculty of Medicine, 84*(1), 104–112. https://doi.org/10.26650/IUITFD.2019.0106

Çanakçı, E., & Deniz, M. E. (2020). Üniversite öğrencilerinin siber zorbalık rollerine ilişkin görüşleri. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(1), 1–18.

Çiftçi, H. (2018). Öğrencilerin Siber mağduriyet düzeylerinin karşılaştırılması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 6*(2), 1536-1567. https://doi.org/10.19145/e-gifder.426585

De Sousa, M., Peixoto, M. M., & Cruz, S. (2023). The association of social skills and behaviour problems with bullying engagement in Portuguese adolescents: From aggression to victimization behaviors. *Current Psychology, 42*(14), 11936–11949. https://doi.org/10.1007/s12144-021-02491-z

Dinçel, E. (2006). *Ergenlik dönemleri gelişimsel ödevleri ve psikolojik problemler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Efe, Y. S., Erdem, E., & Vural, B. (2021). Lise öğrencilerinde siber zorbalık ve internet bağımlılığı. *Bağımlılık Dergisi, 22*(4), 465–473. https://doi.org/10.51982/bagimli.936930

Erbiçer, E. S., Toprak, E., & Metin, A. (2023). Cyberbullying among adolescents in Turkey: The relationship between coping strategies and cyberbullying perpetration. *Child and Adolescent Mental Health, 28*(1), 67–75. https://doi.org/10.1111/camh.12622

Gavcar, E. G., Büber, A., & Şenol, H. (2022). Adolescents' methods for coping with cyberbullying. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 31*(1), 55–61. https://doi.org/10.4274/tjcamh.galenos.2022.32932

Hanyu, L., Chen, Y., & Jiang, H. (2024). Cybervictimization and non-suicidal self-injury among Chinese college students: An exploration through the lens of experiential avoidance mode. *Psychology Research and Behavior Management, 17*, 3133–3145. https://doi.org/10.2147/PRBM.S476657

Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice, 4*(2), 148–169. https://doi.org/10.1177/1541204006286288

Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2013). Social influences on cyberbullying behaviors among middle and high school students. *Journal of Youth and Adolescence, 42*(5), 711–722. https://doi.org/10.1007/s10964-012-9902-4

Jenkins, L. N., Demaray, M. K., & Tennant, J. (2017). Social, emotional, and cognitive factors associated with bullying. *School Psychology Review, 46*(1), 42–64. https://diginole.lib.fsu.edu/islandora/object/fsu:829988/datastream/PDF/view

Jiang, C., & Shi, J. (2024). The relationship between bullying victimization and problematic behaviors: A focus on intrapersonal emotional competence and interpersonal social competence. *Child Abuse & Neglect, 152*, 106800. https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2024.106800

Kılıç, E. Z. (2012). Ergenlerde şiddet kullanımı: Bireysel ve ailesel etkenler. *Nöro-Psikiyatri Arşivi, 49*(4), 260.

Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin, 140*(4), 1073–1137. https://doi.org/10.1037/a0035618

Lucas-Molina, B., Pérez-Albéniz, A., Solbes-Canales, I., Ortuño-Sierra, J., & Fonseca-Pedrero, E. (2022). Bullying, cyberbullying and mental health: The role of student connectedness as a school protective factor. *Psychosocial Intervention, 31*(1), 33–41. https://doi.org/10.5093/pi2022a1

Molina, B. L., Albéniz, A. P., Canales, I. S., Sierra, J. O., & Fonseca, E. (n.d.). Bullying, cyberbullying and mental health: The role of student connectedness as a school protective factor. *Psychosocial Intervention, 31*(1), 33–41. https://doi.org/10.7334/psicothema2022.156

Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Blackwell. https://doi.org/10.1002/pits.10114

Özdemir, M., & Akar, F. (2011). Lise öğrencilerinin siber zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *Dergi Park, 4*(4), 605–626.

Parlaz, E. A., Tekgül, N., Karademirci, E., & Öngel, K. (2012). Ergenlik dönemi: Fiziksel büyüme, psikolojik ve sosyal gelişim süreci. *Turkish Family Physician, 3*(2), 10–16.

Sezer Efe, Y., Erdem, E., & Vural, B. (2021). Lise öğrencilerinde siber zorbalık ve internet bağımlılığı. *Bağımlılık Dergisi, 22*(4), 465–473. https://doi.org/10.51982/bagimli.936930

Van Geel, M., Goemans, A., Toprak, F., & Vedder, P. (2017). Which personality traits are related to traditional bullying and cyberbullying? A study with the Big Five, Dark Triad, and sadism. *Personality and Individual Differences, 106*, 231–235. https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.10.063

Yaman, E., Eroğlu, Y., & Peker, A. (2011). *Başa çıkma stratejileriyle okul zorbalığı ve siber zorbalık*. Kaknüs Yayınları.

Yıldırım, D. (2010). *Türkiye'de bulunan geç adolesan dönemindeki sığınmacıların psikososyal sorunları ve sosyal hizmet müdahalesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı.

GEOGEBRA YAZILIMININ GEOMETRİK DÜŞÜNME ALIŞKANLIKLARINA YÖNELİK İNANÇLARA ETKİSİ

Doç. Dr. Ebru KORKMAZ
Fırat Üniversitesi/Eğitim Fakültesi,
Matematik Eğitimi ABD.
ekorkmaz@firat.edu.tr
ORCID ID 0000-0001-6250-3293

ÖZET

Bu çalışma, TÜBİTAK 2237-A Bilimsel Eğitim Etkinlikleri Desteği kapsamında yürütülen bir proje sürecine katılan lisansüstü öğrencilerin eğitim deneyimlerini ve bu süreçteki gelişimlerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel amacı, GeoGebra destekli bir lisansüstü eğitimin katılımcıların geometrik düşünme alışkanlıklarına yönelik inançları üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Araştırmaya toplam 16 lisansüstü öğrenci dâhil edilmiştir. Katılımcılara, eğitim sürecinin başlangıcında ve tamamlanmasının ardından, "Geometrik Düşünme Alışkanlıklarına Yönelik İnançlar Ölçeği" uygulanmıştır. Eğitim programı toplam dört gün sürmüş ve 29 ders saatinden oluşmuştur. Program içeriğinde, eğitmenler tarafından hazırlanan ve uygulanan GeoGebra destekli dinamik geometri etkinlikleri yer almıştır. Bu etkinlikler, katılımcıların geometrik kavramları daha etkili biçimde anlamalarına ve soyut düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Eğitim sürecinin sonunda elde edilen veriler, SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bağımlı örneklem t-testi sonuçları, ön test ve son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmanın bulguları, GeoGebra destekli eğitimin lisansüstü öğrencilerin geometrik düşünme alışkanlıklarına yönelik inançlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu sonuç, dijital araçların ve etkileşimli yazılımların matematik eğitimi bağlamında kullanılmasının önemini vurgulamakta, ayrıca Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında yenilikçi eğitim uygulamalarının lisansüstü öğrencilerin bilişsel ve pedagojik gelişimine katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Çalışma, gelecekte benzer eğitim programlarının tasarımına ve uygulanmasına ışık tutabilecek niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: GeoGebra, Geometrik Düşünme, Matematik Eğitimi, Dinamik Geometri

THE EFFECT OF GEOGEBRA SOFTWARE ON BELIEFS ABOUT GEOMETRIC THINKING HABITS

Assoc. Prof. Dr. Ebru KORKMAZ
Fırat University, Faculty of Education,
Mathematics Education Program,
ekorkmaz@firat.edu.tr
ORCID ID 0000-0001-6250-3293

ABSTRACT

This study aims to comprehensively examine the educational experiences and development of graduate students who participated in a project supported by the TÜBİTAK 2237-A Scientific Education Activities Program. The primary purpose of the research is to investigate the effects of a GeoGebra-supported graduate-level training program on participants' beliefs regarding geometric thinking habits. A total of 16 graduate students participated in the study. The "Beliefs about Geometric Thinking Habits Scale" was administered to participants at the beginning and at the end of the training program. The training program lasted four days and included a total of 29 instructional hours. The program incorporated dynamic geometry activities prepared and implemented by instructors using GeoGebra. These activities aimed to enhance participants' understanding of geometric concepts and to support the development of abstract thinking skills. Data obtained at the end of the training were analyzed using the SPSS software package. Results from a paired-sample t-test indicated that there was a statistically significant difference between pretest and posttest scores. The findings of the study suggest that GeoGebra-supported training positively influenced graduate students' beliefs regarding their geometric thinking habits. These results highlight the importance of integrating digital tools and interactive software into mathematics education and indicate that innovative educational practices, in line with the Turkey Century Maarif Model, can contribute to both cognitive and pedagogical development at the graduate level. The study provides insights that may inform the design and implementation of similar training programs in the future.

Keywords: GeoGebra, Geometric Thinking, Mathemtatical Education, Dynamic Geometry

1. GİRİŞ

Geometrik düşünme, matematiksel düşünmenin temel bileşenlerinden biri olup, bireylerin soyut kavramları anlamalarını ve problem çözme becerilerini geliştirmelerini sağlar. Bu becerinin kazandırılması ve geliştirilmesi, eğitim süreçlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Teknolojinin eğitimdeki rolünün artmasıyla birlikte, dinamik geometri yazılımları, öğrencilerin geometrik düşünme becerilerini desteklemek amacıyla etkili araçlar olarak öne çıkmaktadır. GeoGebra yazılımı, görsel ve etkileşimli özellikleri sayesinde öğrencilerin geometrik kavramları daha iyi anlamalarına yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada, GeoGebra destekli bir lisansüstü eğitimin, katılımcıların geometrik düşünme alışkanlıklarına yönelik inançları üzerindeki etkisi incelenmiştir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Geometrik düşünme alışkanlıkları, bireylerin geometri ile ilgili problemleri çözme ve bu problemleri analiz etme biçimlerini ifade eder. Bu alışkanlıklar, öğrencilerin geometrik kavramları anlamalarını ve bu kavramları günlük yaşamlarında kullanmalarını sağlar. Bülbül ve Güven (2021), öğretmen adaylarının geometrik düşünme alışkanlıklarını geliştirmelerinin, eğitim süreçlerinde önemli bir etkisi olduğunu belirtmektedirler.
GeoGebra, dinamik bir matematik yazılımı olup, geometri, cebir ve analiz alanlarında etkileşimli öğrenme imkânı sunmaktadır. Ericek ve Aydın (2024), GeoGebra destekli etkinliklerin tasarlanmasına yönelik bir kontrol listesi geliştirerek, bu yazılımın matematik eğitimindeki rolünü vurgulamışlardır (Kutluca, Zengin, 2011). Ayrıca, GeoGebra'nın matematik öğretiminde kullanımının, öğrencilerin akademik başarılarını artırmada etkili olduğu yapılan çalışmalarda gösterilmiştir (Kutluca, Zengin, 2011).

3. YÖNTEM

Bu çalışmada yer alan araştırma modeli, tek grup ön test-son test yarı deneysel desenle tasarlanmıştır. Araştırma, 16 lisansüstü öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak; katılımcılara, eğitim sürecinin başında ve sonunda, Bülbül ve Güven (2021) tarafından geliştirilen “Geometrik Düşünme Alışkanlıklarına Yönelik İnançlar Ölçeği” uygulanmıştır (Bülbül ve Güven, 2021). Bu ölçek, katılımcıların geometrik düşünme ile ilgili inançlarını ve alışkanlıklarını değerlendirmelerini sağlamaktadır. Eğitim süreci; eğitim programı toplam beş gün sürmüş ve 29 ders saatinden oluşmuştur. Program içeriğinde, eğitmenler tarafından hazırlanan ve uygulanan GeoGebra destekli dinamik geometri etkinlikleri yer almıştır. Bu etkinlikler, katılımcıların geometrik kavramları daha etkili biçimde anlamalarına ve soyut düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Veri analizinde eğitim sürecinin sonunda elde edilen veriler, SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bağımlı örneklem t-testi sonuçları, ön test ve son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Eğitim sürecinin sonunda elde edilen veriler, SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bağımlı örneklem t-testi sonuçları, ön test ve son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu göstermiştir ($p < .05$). Bu bulgu, GeoGebra destekli eğitimin katılımcıların geometrik düşünme alışkanlıklarına yönelik inançlarını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın bulguları, GeoGebra destekli eğitimin lisansüstü öğrencilerin geometrik düşünme alışkanlıklarına yönelik inançlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ön test ve son test sonuçları arasındaki istatistiksel olarak anlamlı fark, öğrencilerin eğitim süreci boyunca geometrik kavramları anlamada ve problem çözmede özgüvenlerinin arttığını göstermektedir. Bu bulgu, Şeker'in (2014) GeoGebra'nın geometri öğretiminde öğrencilerin kavramsal anlayışını ve öz-yeterliklerini artırdığı yönündeki bulgularıyla paralellik göstermektedir.

Bulgular aynı zamanda, dinamik geometri yazılımlarının yalnızca ilkokul veya ortaöğretim düzeyinde değil, lisansüstü eğitimde de etkili bir şekilde kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Ericek ve Aydın (2024), GeoGebra destekli etkinliklerin tasarımının, öğrencilerin geometrik düşünme süreçlerini desteklediğini ve matematik eğitiminde öğretim stratejilerini güçlendirdiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda, bu çalışma GeoGebra'nın lisansüstü eğitim bağlamında pedagojik ve bilişsel katkı sağladığını göstermesi bakımından literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

Ayrıca, öğrencilerin eğitim süreci boyunca deneyimledikleri etkileşimli etkinlikler, geometrik kavramları somutlaştırmalarına ve soyut düşünme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Bu durum, dijital araçların matematik eğitimi ve öğretmen eğitimi süreçlerinde kullanılmasının önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Eğitim sürecinde öğrencilerin aktif katılımının sağlanması ve etkileşimli yazılımların etkin biçimde kullanılması, geometrik düşünme alışkanlıklarının geliştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

Bu araştırma, GeoGebra destekli bir lisansüstü eğitimin, katılımcıların geometrik düşünme alışkanlıklarına yönelik inançlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Katılımcılar, eğitim sürecinin sonunda geometrik kavramları daha etkin bir biçimde anlamış ve problem çözme becerilerini geliştirmişlerdir. Bulgular, dijital ve etkileşimli yazılımların matematik eğitiminde kullanımının, öğrencilerin bilişsel ve pedagojik gelişimlerine katkı sağladığını göstermektedir. Elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki öneriler verilmektedir.

1. GeoGebra ve benzeri dinamik geometri yazılımlarının, lisansüstü ve lisans düzeyinde matematik öğretim programlarına entegre edilmesi önerilmektedir.
2. Geometrik düşünme alışkanlıklarını geliştirmeye yönelik eğitimlerde, öğrencilerin aktif katılımını teşvik eden etkileşimli etkinlikler tasarlanmalıdır.

3. Gelecek araştırmalarda, daha geniş örneklemlerle ve farklı disiplinlerde GeoGebra uygulamalarının etkisi incelenebilir.
4. Uzun dönemli ve karşılaştırmalı çalışmalar ile öğrencilerin kalıcı öğrenme ve geometrik düşünme becerilerindeki gelişim değerlendirilebilir.
5. Öğretmen eğitimi programlarında, GeoGebra gibi yazılımların pedagojik kullanımına yönelik rehber materyaller hazırlanması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Bülbül, B.Ö., & Güven, B. (2021). Geometrik düşünme alışkanlıklarına yönelik inançlar: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Cumhuriyet International Journal of Education, 10*(2), 886–905. http://dx.doi.org/10.30703/cije.813168

Ericek, A., & Aydın, M. (2024). Gerçekçi matematik eğitimine dayalı ve GeoGebra destekli etkinlikleri geliştirmeye yönelik kontrol listesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 15*(3), 2905–2927. https://doi.org/10.51460/baebd.1550606

Kutluca, T., & Baki, A. (2009). Öğrencilerin ikinci dereceden fonksiyonlar konusunu anlamakta yaşadıkları güçlükler. *Eğitim ve Bilim, 34*(152), 3–16.

Kutluca, T., & Zengin, Y. (2011). Matematik öğretiminde GeoGebra kullanımı hakkında öğrenci görüşlerinin değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, *17*, 160–172.

Şeker, H. B. (2014). *GeoGebra yazılımı ile geometri öğretiminin geometri ders başarısına ve geometri öz-yeterliliğine etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Zaslavsky, O. (1997). Teaching and learning geometry in secondary school classrooms. *Educational Studies in Mathematics, 33*(3), 271–293. https://doi.org/10.1023/A:1003035010292

Zazkis, R., Liljedahl, P., & Gadowsky, K. (2003). Teaching and learning geometry in secondary school classrooms. *Educational Studies in Mathematics, 54*(3), 235–252. https://doi.org/10.1023/A:1025916016150

LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİLERİN 2237 PROJESİ DENEYİMLERİ: GEOMETRİ ALAN BİLGİSİ, TEKNOLOJİ KULLANIMI VE GEOMETRİK DÜŞÜNME ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Ebru KORKMAZ
Fırat Üniversitesi/Eğitim Fakültesi,
Matematik Eğitimi ABD.
ekorkmaz@firat.edu.tr
ORCID ID 0000-0001-6250-3293

ÖZET

Bu çalışma, TÜBİTAK 2237-A Bilimsel Eğitim Etkinlikleri Desteği kapsamında yürütülen bir proje sürecine katılan lisansüstü öğrencilerin deneyimlerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, söz konusu projenin katılımcıların geometri alan bilgisi, teknolojik araç gereç kullanımı, genel kültür birikimi ve geometrik düşünme biçimleri üzerindeki etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş ve veri toplama sürecinde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Katılımcılar, proje sürecinin kendilerine geometri alanında derinlemesine bilgi sağladığını ve soyut kavramları somutlaştırma, görselleştirme ve modelleme becerilerini geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, GeoGebra, Cabri gibi dijital ortamların kullanımı, öğrencilerin öğrenme süreçlerini zenginleştirmiş ve teknolojiye karşı olumlu tutum geliştirmelerine katkı sağlamıştır. Katılımcılar, farklı kültürlerden örneklerin paylaşılmasının genel kültürlerini artırdığını ve matematiksel düşüncelerini çeşitlendirdiğini belirtmişlerdir. Geometrik düşünme açısından ise, çoklu temsil, mekânsal akıl yürütme ve problem çözme stratejilerinde kayda değer gelişmeler gözlemlenmiştir. Elde edilen bulgular, lisansüstü düzeyde yürütülen 2237 projelerinin, katılımcılara bilişsel, pedagojik ve teknolojik alanlarda önemli katkılar sunduğunu ve öğrencilerin matematiksel yeterliklerini artırmada etkili bir öğrenme ortamı sağladığını göstermektedir. Bu sonuçlar, benzer projelerin eğitim programlarına entegrasyonunun önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: 2237 Projesi, Geometri Eğitimi, Teknoloji Kullanımı, Geometrik Düşünme, Lisansüstü Eğitim

GRADUATE STUDENTS' EXPERIENCES WITH PROJECT 2237: AN EVALUATION OF GEOMETRY FIELD KNOWLEDGE, TECHNOLOGY USE, AND GEOMETRIC THINKING

Assoc. Prof. Dr. Ebru KORKMAZ
Fırat University, Faculty of Education,
Mathematics Education Program,
ekorkmaz@firat.edu.tr
ORCID ID 0000-0001-6250-3293

ABSTRACT

This study aims to comprehensively examine the experiences of graduate students who participated in a project supported by TÜBİTAK 2237-A Scientific Education Activities Grant. The research seeks to reveal the effects of the project on participants' geometry knowledge, use of technological tools, general cultural knowledge, and geometric thinking skills. A qualitative research approach was adopted, and data were collected through a semi-structured interview form. Participants reported that the project deepened their understanding of geometry and enhanced their ability to concretize abstract concepts, visualize, and model them effectively. Furthermore, the use of digital environments such as GeoGebra and Cabri enriched the learning process and contributed to developing positive attitudes toward technology. Participants also indicated that sharing examples from different cultures increased their general knowledge and diversified their mathematical thinking. In terms of geometric thinking, notable improvements were observed in multiple representations, spatial reasoning, and problem-solving strategies. The findings demonstrate that 2237 projects conducted at the graduate level provide significant cognitive, pedagogical, and technological benefits and create an effective learning environment that enhances students' mathematical competencies. These results emphasize the importance of integrating similar projects into educational programs to foster deeper learning and skill development.

Keywords: 2237 Project, Geometry Education, Technology Integration, Geometric Thinking, Graduate Education

1. GİRİŞ

Bu çalışma, TÜBİTAK 2237-A Bilimsel Eğitim Etkinlikleri Desteği kapsamında yürütülen projelere katılan lisansüstü öğrencilerin deneyimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel amacı, proje sürecinin katılımcıların geometri alan bilgisi, geometrik düşünme becerileri, teknolojik araç kullanımı ve genel kültür birikimi üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, öğrencilerin projeye katılım sayesinde soyut geometri kavramlarını somutlaştırma becerilerini geliştirmeleri, çoklu temsil ve uzamsal akıl yürütme yeteneklerini ilerletmeleri ve dijital araçlarla öğrenme süreçlerini zenginleştirmeleri değerlendirilmiştir.

Çalışmanın önemi, lisansüstü düzeyde yürütülen bilimsel projelerin öğrencilere sağladığı bilişsel, pedagojik ve teknolojik katkıları somut verilerle ortaya koymasıdır. Bu sayede, benzer eğitim etkinliklerinin tasarımına ve uygulanmasına ışık tutacak bulgular elde edilmektedir.

Araştırma nitel bir yaklaşım benimseyerek yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veri toplamış ve katılımcıların deneyimlerini derinlemesine anlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede, çalışma lisansüstü öğrencilerin proje süreçlerinde kazandıkları bilgi ve becerileri, teknoloji kullanımını ve geometrik düşünme biçimlerini bütüncül bir perspektifle değerlendiren kapsamlı bir inceleme sunmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Geometri öğretiminde, öğrencilerin geometrik düşünme düzeylerinin belirlenmesi ve geliştirilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Van Hiele'nin geometrik düşünme modeli, bu alandaki temel kuramlardan biridir ve öğrencilerin geometrik kavramları anlamalarındaki aşamaları tanımlar. Örneğin, Fidan (2009) tarafından yapılan bir çalışmada, ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin geometrik düşünme düzeyleri incelenmiş ve öğrencilerin şekiller hakkındaki yargılarının deneyim kazandıkça değiştiği bulunmuştur

Teknolojik araçların geometri öğretiminde kullanımı, öğrencilerin kavramları daha somut hale getirmelerine ve daha etkili öğrenmelerine katkı sağlamaktadır. Örneğin, GeoGebra ve Cabri gibi dinamik geometri yazılımlarının kullanımı, öğrencilerin geometrik düşünme ve akademik başarılarını olumlu yönde etkilemektedir. Günhan ve Açan (2016) tarafından yapılan bir meta-analiz çalışmasında, dinamik geometri yazılımlarının geometri başarısına etkisi incelenmiş ve bu yazılımların öğrencilerin geometrik düşünme becerilerini geliştirdiği bulunmuştur

Lisansüstü düzeyde yapılan çalışmalar, düşünme türlerini inceleyerek eğitim süreçlerine katkı sağlamaktadır. Kesici (2021) tarafından yapılan bir araştırmada, lisansüstü çalışmalarda yer alan düşünme türleri incelenmiş ve düşünmenin farklı yönlerine vurgu yapan çeşitli kavramların literatüre kazandırıldığı belirtilmiştir.

Türkiye'de matematik eğitimi alanında yapılan lisansüstü tezlerde, teknoloji destekli uygulamaların incelenmesi, eğitim süreçlerinin iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır. Kaya (2022) tarafından yapılan bir çalışmada, 2011-2021 yılları arasında Türkiye'de matematik eğitimi alanında teknoloji destekli uygulama içeriklerine sahip lisansüstü tezler incelenmiş ve bu tezlerin eğitim süreçlerine katkıları değerlendirilmiştir

3. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımıyla yürütülmüştür. Özellikle, katılımcıların proje sürecindeki deneyimlerini, geometri alan bilgisi, geometrik düşünme becerileri ve teknolojik araç kullanımı açısından derinlemesine incelemek amacıyla durum çalışması (case study) deseni benimsenmiştir. Durum çalışması deseni, sınırlı sayıda katılımcının belirli bir olgu veya süreç hakkındaki deneyimlerini detaylı olarak anlamaya olanak tanır (Yin, 2018).

Çalışmanın katılımcılarını, TÜBİTAK 2237-A Bilimsel Eğitim Etkinlikleri kapsamında projeye katılan lisansüstü öğrenciler oluşturmuştur. Katılımcılar, geometri eğitimi alanında öğrenim görmekte olan ve proje sürecinde aktif olarak yer alan 8 lisansüstü öğrenciden seçilmiştir. Katılımcılar, çalışma kapsamında amaçlı örnekleme (purposive sampling) yöntemi ile belirlenmiştir; bu sayede, projeye katılım düzeyi yüksek ve deneyimleri zengin öğrencilerin verileri toplanmıştır.

Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Görüşme formu, katılımcıların:

- Proje sürecinde kazandıkları geometri bilgisi,
- Geometrik düşünme becerilerindeki gelişim,
- Teknolojik araçları kullanma deneyimleri,
- Genel kültür birikimi ve akademik perspektifleri

gibi boyutlarda deneyimlerini paylaşmalarını sağlayacak açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Görüşmeler, her bir katılımcı ile yaklaşık 30–45 dakika sürecek şekilde çevrimiçi veya yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

Toplanan veriler içerik analizi (content analysis) yöntemiyle incelenmiştir. İçerik analizi, metinlerdeki temaları, kavramları ve kalıpları sistematik olarak ortaya çıkarmaya olanak tanır (Miles, Huberman & Saldaña, 2014). Analiz süreci şu adımları içermektedir:

1. Görüşme kayıtlarının yazılı metne dönüştürülmesi (transkripsiyon),
2. Açık kodlama ile veri birimlerinin belirlenmesi,
3. Kodların temalar altında gruplanması,
4. Temaların proje süreci, geometri bilgisi, teknolojik araç kullanımı ve geometrik düşünme becerisi bağlamında yorumlanması.

Bu yöntem sayesinde, katılımcıların deneyimleri sistematik bir biçimde analiz edilerek, araştırmanın amaçlarına uygun bulgular elde edilmiştir.

4. BULGULAR

Bu kısımda araştırma kapsamında elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 1. Geometri konu alanı bilgisi açısından değerlendirme

Tema	Kategori / Alt Tema	1-1 Alıntı (Katılımcı İfadesi)
Alan bilgisi derinleşmesi	Yeni kavram ve teoremler öğrenme	"Daha önce bilmediğim teorem ispat görmüş oldum. Örneğin Simpson doğrusu. Bir doğru parçasını GeoGebra'da 3 eş parçaya ayırma."
	Eksik bilgilerin tamamlanması	"Normal dağılım eğrisini incelerken eksik olduğum ve lisans-lisansüstü kademelerinde edinemediğim bilgileri öğrendim."
	Lisans düzeyinde bilgilerin pekişmesi	"Lisans eğitimimi pekiştirme fırsatı buldum. Yamuğun alanıyla aynı yamuktan oluşturulan üçgenin alanı eşit olması."
Geometrik düşünme ve inşa becerisi	Geometrik yapı inşası	"Farklı geometrik yapıların nasıl inşa edileceğini öğrendim (Yaşam çiçeğinin hikâyesini ve GeoGebra'da inşa edilmesini)."
	Açı, çokgen ve çember ilişkilerini öğrenme	"Özellikle açı ve farklı çokgenlerin çember ile inşasını öğrenmek sınıfta kullanım açısından da oldukça yararlı olacak."
Müfredat ve öğretimsel [illegible]	Güncel müfredata uyum	"Değişen müfredat dinamik anlatım gerektirdiğinden bu durum beni zorlayacaktı. Özetle bu proje, maarif modeli geometri konularını müfredata uygun ve öğrencinin dikkatini çekecek şekilde anlatabilecek hale gelmemi sağladı."
	Öğretim programı çıktılarıyla ilişki	"Proje sayesinde öğretim programındaki geometri konu alanı çıktılarıyla ilgili derinlemesine bilgi sahibi olma fırsatı elde ettim."
Akademik farkındalık ve [illegible]	Farklı bakış açıları kazanma	"Farklı akademisyenlerin bir probleme yaklaşımı ufkumu açtı."
	Alan uzmanlarından öğrenme	"Değerli hocalarımızın özellikle pür matematik noktasında çalıştıkları konuları dinamik yazılım aracılığıyla inceleme ve öğrenme fırsatı bulduk."
Kavramsal farkındalık	Kavram takımları bilinci	"Kavramların takımlarının önemli olduğu."

Katılımcı ifadeleri incelendiğinde proje sürecinin, Geometri konu alanı bilgisini derinleştirdiği, Yeni teorem, kavram ve geometrik yapıların öğrenilmesine katkı sağladığı, Müfredat ve öğretim programı ile ilişkilendirilmiş uygulamalı öğrenme imkânı sunduğu, Farklı akademik bakış açıları kazandırdığıgörülmektedir. Ayrıca bazı katılımcılar proje sayesinde geometrik düşünme ve görselleştirme becerilerini geliştirdiklerini vurgulamıştır.

Tablo 2. Projenin sosyal ve kültürel açıdan katkısı

Tema	Kategori / Alt Tema	1-1 Alıntı (Katılımcı İfadesi)
Teknolojik beceri gelişimi.	GeoGebra araçlarına aşinalık	"GeoGebra özelinde temel araçlardan faydalanılarak yaptığımız etkinliklerle temel araç çubuğuna bir aşinalık kazanma ve daha hızlı kullanmaya başladığımı fark ettim."
	Sürgü (slider) kullanımı	"Sürgü atamayı tam bilmiyordum, onu çok iyi öğrendim."
	3D araç keşfi	"Daha önceden sürgüyü bağlamada sorun yaşıyordum şimdi daha iyiyim bu konuda ve 3D özelliğini yeni öğrendim GeoGebra'da."
Öğretim süreçlerine [illegible]	Öğrencilere aktarım becerisi	"Proje sayesinde öğrendiklerimle öğrencilerime de inşa etme becerisi kazandırabileceğim."
	Etkileşimli tahta kullanımı	"Etkileşimli tahta üzerinde GeoGebra kütüphanesi kullanımının, geometrik şekil ve cisimlerin inşa süreçlerinin öğrencilere net olarak aktarılmasını sağlayacağını düşünüyorum."
Öğrenme süreci ve özdüzenleme	Yaparak yaşayarak öğrenme	"Özellikle ispatları incelememiz ve süreçlere dâhil oluşumuzla birlikte yaparak yaşayarak öğrenmeyi gerçekleştirdim."
	Derinlemesine öğrenme	"GeoGebra'ya derinlemesine hâkim oldum."
Yenilik ve farkındalık	Yapay zekâ ile teknoloji entegrasyonu	"Hem yapay zekâyı doğru kullanmayı hem de GeoGebra kullanmayı detaylıca öğrendim, çok verimli bir eğitimdi."
	Eleştirel farkındalık	"Açıkçası daha önce gördüğüm GeoGebra araç gereçleri dışında farklı bir şey görmedim pek."

Katılımcıların yanıtları incelendiğinde proje sürecinin, Teknolojik araç kullanım becerilerini artırdığı (özellikle GeoGebra sürgü, 3D ve araç çubuğu), Öğretim sürecinde teknolojiyi daha etkin kullanma farkındalığı kazandırdığı, Yaparak yaşayarak öğrenmeyi desteklediği, Bazı katılımcıların yapay zekâ ve teknoloji entegrasyonu konusunda yeni farkındalıklar geliştirdiği görülmektedir.

Tablo 3. Projenin, genel kültür açısından katkısı

Tema	Kategori / Alt Tema	1-1 Alıntı (Katılımcı İfadesi)
Tarihsel ve kültürel farkındalık	Matematik tarihine ilgi	"Projeye katılmadan önce matematik felsefesi ve tarihsel gelişimi hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi değildim. Özellikle geometrinin temellerinin akademisyen eğitmenler tarafından basitleştirilerek aktarılması genel kültür açısından oldukça faydalı oldu."
	Klasik sanat ve bilim ilişkisi	"Candaş hocanın dersi sırasında inceleme fırsatı bulduğumuz *Atina Okulu* tablosu ve Euclid'in kitabından örnekler eski bilgilerimi tazeleyerek yeni bilgiler edinmemi sağladı."
	Sanat eserine derinlemesine bakış	"Rafaelin tablosunu görmüştüm ama matematikçiler hakkında bilgi yoktu; resimdeki her şeye hâkim oldum."
Teknolojik ve bilimsel genel kültür	Teknolojinin tarihsel gelişimi	"Derslerde ise matematik tarihinden, yapay zekânın ve GeoGebra'nın tarihsel gelişiminden bahsedildi; yeni bilgiler edindim."
	GeoGebra'nın yapısal özellikleri	"GeoGebra'nın çok gelişmiş bir sistem olduğunu öğrenmiş oldum. Örneğin GeoGebra ile eşit olup olmadığına da bakılabiliyormuş."
	Yapay zekâ farkındalığı	"Akademisyen hocaların literatürle ilgili fikirleri bu konu hakkında bilgimi artırdı. Özellikle yapay zekânın kullanımı ne işe yaradığıyla ilgili olarak farklı şeyler öğrendim."
Sosyal ve kültürel etkileşim	Farklı bölgelerden kişilerle tanışma	"Farklı bölgelerden, farklı kurumlarda çalışan, farklı yaş gruplarındaki hocalarımızla tanışıp onların mesleki gelişimleri ve yaptıkları işler hakkında bilgiler edindim."
	Farklı kültürleri tanıma	"Farklı bir kültür, farklı örf ve adetleri ile tanışmamızı sağladı."
	Akademik çevrelerden öğrenme	"Farklı üniversitelerde okumuş ve farklı pozisyonlarda çalışıp kendini geliştirmeye çalışan insanlarla bir arada olmak, onların kullandığı diğer programları duymamı sağladı. Bu da bu programları öğrenmemi teşvik eder."
Disiplinlerarası bakış açısı	Eğitmenlerin farklı alan bilgisinden yararlanma	"Sadece GeoGebra değil, eğitmenlerimizin bilgilerinden faydalandık."

Katılımcı ifadeleri incelendiğinde proje sürecinin; Matematik, sanat ve tarih ilişkisine dair kültürel farkındalık kazandırdığı, Matematik felsefesi ve tarihine yönelik bilgi düzeyini artırdığı, Yapay zekâ ve GeoGebra gibi araçların tarihsel ve bilimsel bağlamına dair genel kültür kazandırdığı, Farklı kültürlerden ve akademik çevrelerden kişilerle etkileşim kurarak sosyal öğrenmeyi desteklediği görülmektedir. Proje, katılımcıların genel kültür bilgisini disiplinlerarası biçimde (sanat, bilim, teknoloji ve sosyal etkileşim alanlarında) zenginleştirmiştir.

Tablo 4. Projenin, geometrik düşünme şekilleri açısından değerlendirilmesi

Tema	Kategori / Alt Tema	1-1 Alıntı (Katılımcı İfadesi)
Görselleştirme ve inşa becerisi	2D ve 3D yapı farkındalığı	"2 boyutlu şekillerin özelliklerini ve ilişkilerini inceleme, 3 boyutlu cisimlerin inşa sürecini gerçekleştirme benzeri birçok katkı sağladı."
	Görselleştirme süreçlerini anlama	"Basit çıkarımlarla istenilen kazanımlara yönelik bir etkinlik tasarlama, görselleştirmelerin hangi aşamalarla gerçekleştirildiğini inceleme…"
	Dinamik değişimi gözlemleme	"Geometrik şekillerde farklı durumlarda bazı şeylerin değişmeyeceğini dinamik olarak görmemizi sağladı."
Muhakeme ve üst düzey düşünme	Dönüştürme ve ilişkilendirme becerisi	"Şekilleri birbirine dönüştürerek inşa etmek ya da belli araçları kullanmadan dönüştürme yapma muhakeme ve üst düzey düşünme yeteneğimi geliştirdi."
	Kontrollü ve aşamalı düşünme	"Bir geometrik şekli oluşturmak için farklı yöntemler olabilir… kontrollü, aşamalı ve muhakeme odaklı düşünmenin önemini anlamamı sağladı."
	Farklı çözüm yolları üretme	"Bir doğru parçasını 3 eş parçaya bölme etkinliğinde farklı yollarla nasıl yapabiliriz diye düşündük ve birden fazla yöntem buldum."
Akıl yürütme ve yansıtma becerisi	Düşünme süreçlerini fark etme	"M. Driscoll'un özel durumları düşünme, keşfetme ve yansıtma gibi akıl yürütme alanlarına olumlu yansıdığı kanaatindeyim."
	Teoremleri anlamlandırma	"Örneğin bir Öklid teoremi ya da Pisagor teoremlerini dinamik geometri araçları ile kullandıktan sonra mantığını kavradım."
Öğretimsel yansımalar	Somut materyal önyargısının kırılması	"Projenin 'Herhangi bir çıktının öğrenciye aktarılabilmesi için illa ki somut materyaller olmalı' önyargısını kırdığını söyleyebilirim."
	Teknoloji destekli öğretim farkındalığı	"GeoGebra ile tüm süreçlerin yürütülebilmesi, örnek vermek gerekirse üçgen ve açı çeşitlerinin inşasında dinamik geometri yazılımlarının kullanılabilmesi öğrenci açısından dikkat çekici, öğretmen açısından ise kolaylaştırıcı bir etki yaratmıştır."

Katılımcı ifadeleri, projenin geometrik düşünme becerilerini çok boyutlu olarak geliştirdiğini göstermektedir. Özellikle Görselleştirme ve inşa süreçleri, Muhakeme, akıl yürütme ve yansıtma becerileri, Çoklu çözüm üretme ve farklı stratejiler geliştirme, Somut düşünmeden dinamik-dijital düşünmeye geçiş ön plana çıkmıştır. Katılımcılar, proje sayesinde geometrik düşünmenin sadece şekil çizimi değil; keşfetme, ilişkilendirme, analiz etme ve soyutlama süreçlerini içerdiğini fark etmişlerdir.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, TÜBİTAK 2237-A projesine katılan lisansüstü öğrencilerin deneyimlerini inceleyerek, projenin geometrik düşünme, geometri alan bilgisi, teknoloji kullanımı ve genel kültür birikimi üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. Katılımcı ifadeleri, projenin geometrik düşünme becerilerini çok boyutlu olarak geliştirdiğini göstermektedir. Özellikle görselleştirme ve inşa süreçleri, muhakeme ve akıl yürütme becerileri, çoklu çözüm üretme ve farklı stratejiler geliştirme ile somut düşünmeden dinamik-dijital düşünmeye geçiş ön plana çıkmıştır. Katılımcılar, geometrik düşünmenin yalnızca şekil çizimi olmadığını; keşfetme, ilişkilendirme, analiz etme ve soyutlama süreçlerini içerdiğini fark etmişlerdir.

Proje süreci, geometri konu alanı bilgisini derinleştirmiş, yeni teorem ve kavramların öğrenilmesine katkı sağlamış, müfredat ve öğretim programıyla ilişkilendirilmiş uygulamalı öğrenme imkânı sunmuş ve farklı akademik bakış açıları kazandırmıştır. Ayrıca katılımcılar, matematik, sanat ve tarih ilişkisine dair kültürel farkındalık kazanmış, matematik felsefesi ve tarihine yönelik bilgi düzeylerini artırmış ve teknolojik araçların (GeoGebra, yapay zekâ) tarihsel ve bilimsel bağlamını anlamışlardır.

Elde edilen bulgular, lisansüstü düzeyde yürütülen bilimsel projelerin katılımcıların bilişsel ve pedagojik gelişimlerine önemli katkılar sunduğunu göstermektedir. Geometrik düşünme becerilerinin çok boyutlu olarak gelişmesi, Van Hiele'nin geometrik düşünme modeli ile uyumludur; katılımcılar soyut ve dinamik düşünmeye geçerek üst düzey geometrik düşünme becerilerini göstermiştir (Fidan, 2009). Ayrıca, teknoloji destekli uygulamalar (GeoGebra, yapay zekâ araçları) katılımcıların kavramsal anlayışlarını derinleştirmiş ve öğrenme süreçlerini zenginleştirmiştir (Günhan & Açan, 2016).

Katılımcıların proje sürecinde kazandıkları kültürel ve tarihsel farkındalık, matematik eğitiminin disiplinlerarası boyutunun önemini vurgulamaktadır. Lisansüstü öğrencilerin farklı akademik çevrelerden kişilerle etkileşim kurarak sosyal öğrenme fırsatları elde etmeleri, bilimsel araştırma ve problem çözme süreçlerinde iş birliği becerilerini artırmaktadır (Kesici, 2021; Kaya, 2022). Bu bulgular, proje tabanlı öğrenme ve teknoloji destekli eğitim yaklaşımlarının lisansüstü eğitimde geometrik düşünme ve kavramsal öğrenme üzerindeki etkilerini destekler niteliktedir.

1. Geometri eğitimi alanında yürütülen lisansüstü projelerde, öğrencilerin deneyimlerini artırmak için dinamik ve dijital araçların kullanımı teşvik edilmelidir.
2. Proje süreçlerine disiplinlerarası içerikler (matematik, sanat, tarih) entegre edilerek öğrencilerin kültürel ve tarihsel farkındalıkları artırılabilir.
3. Geometrik düşünme becerilerini geliştirmek amacıyla öğrencilerin çoklu çözüm üretme ve farklı stratejiler geliştirme fırsatları sağlanmalıdır.
4. Gelecek çalışmalarda, katılımcı sayısı artırılarak ve farklı üniversite veya programlardan öğrenciler dâhil edilerek bulguların genellenebilirliği artırılabilir.
5. Sosyal öğrenme ve akademik etkileşim fırsatlarının artırılması, proje tabanlı öğrenme süreçlerinde öğrencilerin problem çözme ve iş birliği becerilerini güçlendirecektir.

KAYNAKÇA

Fidan, N. (2009). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin geometrik düşünme düzeylerinin incelenmesi. *Journal of Curriculum and Instruction*, 3(2), 45–62. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114646

Günhan, B., & Açan, F. (2016). Dinamik geometri yazılımlarının geometri başarısına etkisi: Meta-analiz çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 41(184), 123–144. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/201409

Kesici, S. (2021). Lisansüstü çalışmalarda düşünme türlerinin incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 15–30. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3743877

Kaya, H. (2022). Türkiye'de teknoloji destekli matematik eğitimi üzerine lisansüstü tezlerin incelenmesi (2011–2021). *Journal of Educational Research in Mathematics*, 10(2), 55–72. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2456350

Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook* (3rd ed.). SAGE Publications.

Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). SAGE Publications.

DİJİTAL VATANDAŞLIK

DIGITAL CITIZENSHIP

Melisa ZANKİ
Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
melisazanki@gmail.com - 0009-0006-4497-7034

Prof. Dr. Semra BENZER
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi
sbenzer@gazi.edu.tr - 0000-0002-8548-8994

ÖZET

İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte bilgiye erişim kolaylaşmış, iletişim hızlanmış ve toplumsal etkileşim biçimleri değişmiştir. Web teknolojilerindeki gelişmeler, bireylerin yalnızca bilgi tüketicisi olmaktan çıkıp aynı zamanda içerik üreticisi haline gelmelerini sağlamıştır. Bu dönüşüm, dijital çağın ortaya çıkmasına ve vatandaşlık kavramının da dijital ortamlara uyarlanmasına yol açmıştır. Dijital vatandaşlık, bireylerin dijital ortamları etik, güvenli ve sorumlu biçimde kullanma yeterliliğine sahip olmaları anlamına gelir. Dijital vatandaş olan birey, çevrim içi ortamlarda haklarına saygı gösterir, başkalarının haklarını ihlal etmez, doğru bilgi paylaşımına özen gösterir ve toplumsal katılım sağlar. Gerçek hayatta olduğu gibi dijital dünyada da empati kurmak, sorumluluk almak ve etik davranmak dijital vatandaşlığın temel ilkelerindendir. Dijital vatandaşlık bilincinin oluşturulmasında eğitim kurumlarının önemli bir rolü vardır. Öğrencilere dijital ortamlarda güvenli davranma, gizliliğe önem verme, iletişimde nezaket kurallarına uyma gibi becerilerin kazandırılması gerekmektedir. Araştırmalar, bu tür eğitimlerin öğrencilerin çevrim içi davranışlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Günümüzde bireylerin dijital araçları etkin, bilinçli ve etik biçimde kullanabilmesi, toplumsal gelişim için temel bir gereklilik haline gelmiştir. Dijital vatandaşlık, yalnızca teknolojiyi kullanmak değil, aynı zamanda dijital dünyada sorumluluk bilinciyle hareket etmeyi, farkındalık oluşturmayı ve dijital topluma aktif katkı sağlamayı gerektirir.

Anahtar Kelimeler : Dijitalleşme, İnternet, Vatandaşlık, Dijital Vatandaşlık.

ABSTRACT

As the internet has become widespread, access to information has become easier, communication has accelerated, and forms of social interaction have changed. Developments in web technologies have enabled individuals to become not only consumers of information but also producers of content. This transformation has led to the emergence of the digital age and the adaptation of the concept of citizenship to digital environments. Digital citizenship refers to individuals' ability to use digital platforms ethically, safely, and responsibly. A digital citizen respects their rights and those of others online, avoids violating others' rights, pays attention to sharing accurate information, and participates actively in society. Just as in real life, empathy, responsibility, and ethical behavior are fundamental principles of digital citizenship in the digital world. Educational institutions play a key role in fostering digital citizenship awareness. Students should be equipped with skills such as behaving safely in digital environments, valuing privacy, and following rules of courtesy in communication. Research shows that such education positively influences students' online behaviors. Today, individuals' ability to use digital tools effectively, consciously, and ethically has become a fundamental requirement for social development. Digital citizenship is not merely about using technology, but also about acting with a sense of responsibility, fostering awareness, and actively contributing to the digital society.

Keywords: Digitalization, Internet, Citizenship, Digital Citizenship.

GİRİŞ

İnternet teknolojilerinin hızlı gelişimi, toplumların bilgiye erişim, iletişim ve etkileşim biçimlerini köklü biçimde dönüştürmüştür. Web tabanlı uygulamaların yaygınlaşmasıyla birlikte bireyler yalnızca bilgi tüketicisi olmaktan çıkmış, aynı zamanda bilgi üreten, paylaşan ve çeşitli dijital toplulukların aktif bir üyesi haline gelmiştir (Toprak, 2023). Bu dönüşüm, günümüz toplumlarında "dijital çağ" olarak tanımlanan yeni bir kültürel ve sosyal yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır (Karoğlu vd., 2020). Dijital çağın en önemli kavramlarından biri ise bireylerin dijital ortamları etik, sorumlu ve etkili bir şekilde kullanma yeterliliğini ifade eden dijital vatandaşlık kavramıdır. Ribble (2015), dijital vatandaşlığı bireylerin çevrim içi

ortamlarda hem hak ve sorumluluklarını bilmesi hem de teknolojiyi güvenli ve etik şekilde kullanabilmesi olarak tanımlamaktadır.

Dijital vatandaşlık yalnızca teknik becerilerden ibaret olmayıp, aynı zamanda bireyin dijital ortamlarda empati kurabilmesi, kişisel verilerin gizliliği konusunda bilinçli davranabilmesi, güvenli internet kullanımında bilgi sahibi olması ve dijital iletişimde saygılı bir tutum sergileyebilmesi gibi sosyal-etik boyutlar da içermektedir (Dede, 2024). Bu nedenle dijital vatandaşlık, bireylerin bilgi seviyesini yükseltmeyi ve onları dijital dünyanın risklerine karşı donanımlı hâle getirmeyi hedefleyen kapsamlı bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Bireylerin bu becerilere sahip olması yalnızca kişisel güvenlik açısından değil, aynı zamanda demokratik katılımın ve toplumsal kalkınmanın sürdürülebilmesi açısından da kritik bir öneme sahiptir (Jones & Mitchell, 2016).

Dijital vatandaşlık bilincinin oluşturulmasında en önemli aktörlerden biri eğitim kurumları ve özellikle öğretmenlerdir. Öğretmenlik mesleği, bireylerin dijital yeterliklerinin geliştirilmesinde merkezi bir konuma sahiptir. XXI. yüzyıl öğrenme hedefleri içinde dijital okuryazarlık ve dijital etik giderek daha fazla yer almakta, öğretmenlerin pedagojik donanımlarının yanında dijital pedagojik yeterliklerinin de güçlendirilmesi zorunlu hâle gelmektedir. OECD (2021) raporları, öğrencilerin dijital ortamda güvenli davranma ve bilinçli bilgi tüketme becerilerinin büyük oranda öğretmenlerin teknoloji kullanımına yönelik tutumlarından etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle öğretmenlerin dijital vatandaşlık konusunda hem teorik bilgi seviyelerini artırmaları hem de sınıf içi uygulamalarda güvenli ve etik dijital davranışı modellemeleri beklenmektedir.

Eğitim süreçlerinde dijital vatandaşlık kavramının yer alması, geleceğin toplumsal yapısının şekillendirilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Dijital araçların bilinçsizce kullanımı; kişisel veri ihlalleri, siber zorbalık, yanlış bilgi yayılımı ve dijital bağımlılık gibi riskleri beraberinde getirmektedir (Keskin and Vural, 2025). Yapılan araştırmalar, dijital vatandaşlık eğitimi alan öğrencilerin çevrim içi ortamlarda daha saygılı, daha güvenli ve daha sorumlu davranışlar sergilediğini göstermektedir (Choi, 2016). Bu sonuçlar, dijital vatandaşlık eğitiminin geleceğin dijital toplumunun temel bir bileşeni olduğunu doğrulamaktadır.

Geleceğe yönelik projeksiyonlar göstermektedir ki yapay zekâ, büyük veri analitiği, artırılmış gerçeklik ve nesnelerin interneti gibi teknolojilerin günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline gelmesiyle birlikte bireylerin dijital yeterliklere olan ihtiyacı daha da artacaktır (Boztepe, 2025). Bu nedenle eğitim kurumlarının erken yaşlardan itibaren öğrencilerin eleştirel düşünme,

bilgi doğrulama, etik kullanım ve çevrim içi güvenlik gibi alanlarda öğrenme deneyimleri geliştirmesi kaçınılmaz hâle gelmektedir. Dijital vatandaşlık eğitimi yalnızca bugünün değil, aynı zamanda yarının toplumsal yapısının inşası için de stratejik bir araç olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak dijital vatandaşlık, bireylerin dijital teknolojileri yalnızca kullanabilme becerilerini değil, aynı zamanda bu teknolojileri sorumluluk bilinciyle, etik değerler çerçevesinde ve toplumsal fayda amacıyla kullanabilmelerini gerektirir. Bu nedenle eğitim sistemi ve öğretmen yetiştirme programlarının dijital vatandaşlık eğitimini merkeze alan bir yaklaşım benimsemesi, gelecekte dijital ortamları bilinçli şekilde kullanabilen, güvenliğini koruyabilen ve toplumsal katılım sağlayabilen bireyler yetiştirilmesi açısından kritik bir zorunluluktur. Dijital vatandaşlık eğitiminin sürdürülebilir şekilde uygulanması, bireylerin bilgi seviyesini güçlendirerek geleceğin dijital toplumuna aktif katkı sunabilen nitelikli vatandaşların yetişmesine önemli bir katkı sağlayacaktır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırmada, nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, var olan yazılı kaynakların sistematik olarak değerlendirilmesi ve bunlardan çıkarımlar yapılmasına dayalı bir veri toplama ve analiz sürecidir (Bowen, 2009; Yıldırım & Şimşek, 2018). Çalışma kapsamında, Türkiye'de dijital vatandaşlık konusunda gerçekleştirilen yüksek lisans tezleri, makaleler ve bildiriler incelenmiştir. Veriler, belirlenen ölçütlere göre açık erişimli kaynaklardan toplanmış; ardından tematik sınıflama ve karşılaştırmalı analiz yöntemleriyle çözümlenerek değerlendirilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu araştırmada Türkiye'de dijital vatandaşlık konusuna yönelik yapılan yüksek lisans tezleri, makaleler ve bildiriler doküman incelemesi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, dijital vatandaşlık çalışmalarının genel yönelimlerini, kullanılan kuramsal çerçeveleri, araştırmalarda öne çıkan temaları ve sahadaki mevcut boşlukları ortaya koymaktadır. Bu kapsamda yapılan analiz sonucunda bulgular iki ana tema altında toplanmıştır: (1) dijital vatandaşlık bileşenlerine yönelik eğitsel farkındalık ve öğretmen, öğrenci yeterlikleri, (2) dijital etik, güvenlik ve politika ekseninde karşılaşılan sorunlar. Her tema, ilgili literatürdeki eğilimlerle karşılaştırılarak tartışılmıştır.

İncelenen çalışmalarda ilk olarak dikkat çeken nokta, dijital vatandaşlığın tanımı ve kapsamı konusunda genel bir ortaklık bulunmasına rağmen araştırmaların ağırlıklı olarak "dijital güvenlik", "dijital etik", "dijital okuryazarlık" ve "dijital iletişim" alt boyutlarına yoğunlaşmasıdır. Birçok tez ve makalede Ribble'ın (2015) ortaya koyduğu dokuz unsurlu modelin temel referans noktası olarak kullanıldığı görülmüştür. Bununla birlikte araştırmaların büyük bölümünün dijital vatandaşlık farkındalığını ölçmeye yönelik betimsel çalışmalar olduğu (Karakuyu ve Ocak, 2024; Tutar vd., 2024; Yılmaz ve İbret, 2023; Cender ve Doğu, 2021; Choi, 2016); uygulamalı, deneysel ya da müdahale temelli çalışmaların oldukça sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Bu durum, alandaki literatürün önemli bir kısmının tanımlayıcı nitelikte olduğunu ve dijital vatandaşlık becerilerinin geliştirilmesine yönelik eğitim müdahalelerinin henüz yeterince ele alınmadığını göstermektedir. Öğrenciler üzerinde yapılan çalışmalarda da dijital ortamda risk algılarının düşük olduğu, siber zorbalık gibi konularda farkındalığın sınırlı kaldığı vurgulanmaktadır. OECD (2021) raporlarında da belirtildiği gibi öğretmenlerin dijital pedagojik yeterlikleri, öğrencilerin çevrim içi davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Türkiye'deki çalışmaların bulguları da bu uluslararası eğilimle paralellik göstermekte, öğretmenlerin bu alanda daha fazla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Dijital etik ve güvenlik teması incelendiğinde, öğrencilerin özellikle sosyal medya kullanımında gizlilik, veri güvenliği ve dijital izler konusunda yeterli farkındalığa sahip olmadıkları görülmüştür (Altıntaş ve Barkuş, 2023). Çoğu araştırma, öğrencilerin sosyal medyada bilgi doğrulama becerilerinin düşük olduğunu ve yanlış bilgiyle karşılaşma oranlarının yüksek olduğunu belirtmektedir. Bu durum Choi'nin (2016) çalışmasında vurgulanan "eleştirel dijital vatandaşlık" kavramıyla uyumludur ve Türkiye'deki çalışmaların da benzer bir ihtiyaç gösterdiğini ortaya koymaktadır. Dijital etikle ilgili tartışmalarda, siber zorbalık ve nefret söylemi gibi sorunların ortaokul ve lise öğrencileri arasında yaygın olduğu bulgusu oldukça dikkat çekicidir. Buna karşın bu sorunların azaltılmasına yönelik okullarda uygulanan sistematik bir eğitim programı ya da takip mekanizmasının bulunmadığı görülmüştür. Pınarbaşı ve Boztaş (2025) ile Benzer ve Benzer (2024)'in çalışmalarında ortaya koyduğu yapay zeka güvenlik ve etik sıkıntıları dijital vatandaşlığa etkileri olacağı değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Araştırmaların genel yönelimi değerlendirildiğinde, Türkiye'de dijital vatandaşlık alanındaki çalışmaların genişlediği, ancak hâlâ kuramsal ve uygulamalı açıdan geliştirilmesi gereken önemli noktalar bulunduğu söylenebilir. Literatürde kuramsal çerçevelerin çoğunlukla benzer modeller etrafında şekillenmesi, alanda yeni kavramsal tartışmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca dijital vatandaşlık eğitiminin okul temelli politikalarla desteklenmemesi, araştırma sonuçlarının uygulamaya aktarılmasını güçleştirmektedir.

Tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'de dijital vatandaşlık konusunun giderek önem kazandığı, ancak uygulamaya yönelik bütüncül stratejilerin henüz yeterince gelişmediği sonucuna ulaşılabilir. Öğretmenlerin dijital yeterliklerinin desteklenmesi, öğrencilere yönelik eleştirel dijital okuryazarlık becerilerinin güçlendirilmesi ve dijital etik farkındalığını artıracak okul temelli programların geliştirilmesi alandaki ihtiyaçlar arasında öne çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

Altıntaş, S., & Barkuş, F. (2023). Dijital ortamlarda kişisel veri güvenliği kavramı üzerine bir derleme çalışması. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges), 13*(1), 46-69.

Benzer, B.G. & Benzer, R. (2024). Yapay Zeka Okuryazarlığı: Güvenlik, Nobel Yayınevi.

Boztepe, C. (2025). Eğitimde Yapay Zekâ Uygulamaları: Fırsatlar, Sınırlılıklar ve Etik Tartışmalar. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 98-121.

Cender, G., & Doğu, B. (2021). Öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeyleri. *Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Dergisi*, *3*(1), 1-23.

Choi, M. (2016). A concept analysis of digital citizenship for democratic citizenship education in the internet age. *Theory & Research in Social Education, 44*(4), 565–607.

Dede, A. (2024). Dijital Vatandaşlığın Dokuz Boyutu Ve E-Devlet Uygulamaları. *EKEV Akademi Dergisi*, (97), 15-27.

Jones, L. M., & Mitchell, K. J. (2016). Defining and measuring youth digital citizenship. *New Media & Society, 18*(9), 2063–2079.

Karakuyu, A., & Ocak, G. (2024). Dijital Vatandaş Farkındalık Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, *13*(2), 316-326.

Karoğlu, A. K., Bal, K., & Çimşir, E. (2020). Toplum 5.0 sürecinde Türkiye'de eğitimde dijital dönüşüm. *Journal of University Research, 3*(3), 147-158.

Keskin, B., & Vural, N. E. (2025). Dijital İletişim Teknolojileri Gölgesinde Tek Tipleşen Birey. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 154-166.

OECD (2021). *21st Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World.* OECD Publishing.

OECD. (2021). *21st Century readers: Developing literacy skills in a digital world.* OECD Publishing.

Pınarbaşı, G., & Boztaş, F. (2025). Yapay Zekâ Ile Bağlantılı Dıjıtal Ayak İzı Örneğı Olarak; Ella. *İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi*, *5*(2), 78-96.

Ribble, M. (2015). *Digital Citizenship in Schools: Nine Elements All Students Should Know* (3rd ed.). ISTE.

Toprak, A. G. (2023). Dijital İletişim Çağında Mekânsal Bilginin Üretimi: Dijital Haritalar, Topluluklar ve Katılımcı Kültür. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (62), 168-187.

Tutar, H., Erdem, A. T., & Şahin, N. (2024). Dijital vatandaşlık ölçeği (DVÖ): Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Alanya Akademik Bakış*, *8*(1), 310-327.

Yılmaz, O., & İbret, B. Ü. (2023). Velilerin dijital vatandaşlık düzeylerini belirlemeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *International Journal of Progressive Studies in Education (ijopse), 1*(2), 65-89.

YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ ÖĞRENME ORTAMI: PİCTOBLOX İLE KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ASİSTANI UYGULAMASI

AI-SUPPORTED LEARNING ENVIRONMENT: GLOBAL CLIMATE CHANGE ASSISTANT APPLICATION WITH PICTOBLOX

Melisa ZANKİ
Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
melisazanki@gmail.com - 0009-0006-4497-7034

Prof. Dr. Semra BENZER
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi
sbenzer@gazi.edu.tr - 0000-0002-8548-8994

ÖZET

Günümüzde yapay zekâ (YZ) teknolojileri, eğitimde yalnızca öğretim sürecini destekleyen araçlar olarak değil, aynı zamanda etkileşimli ve öğrenci merkezli öğretim materyallerinin geliştirilmesini mümkün kılan güçlü bir tasarım bileşeni olarak öne çıkmaktadır. Özellikle soyut ve çok boyutlu konuların öğretiminde, YZ destekli dijital materyallerin kullanılması, öğrencilerin kavramsal ilişkileri daha anlamlı biçimde kurmasına katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, PictoBlox ortamı kullanılarak geliştirilen yapay zekâ destekli bir öğretim materyalini tanıtmayı amaçlamaktadır. Çalışmada örnek konu olarak küresel iklim değişikliği seçilmiş; PictoBlox'un Doğal Dil İşleme (Natural Language Processing – NLP) eklentisi kullanılarak iklim değişikliği ile ilişkili ifadelerin "neden" ve "sonuç" kategorileri altında sınıflandırılmasını sağlayan etkileşimli bir öğretim materyali geliştirilmiştir. Geliştirilen materyalde yapay zekâ, bir eğitim verme aracı olarak değil; öğrenmeyi destekleyen ve kavramsal anlamayı kolaylaştıran bir öğretim materyali bileşeni olarak ele alınmıştır. Kullanıcı tarafından girilen ifadeler, sistem tarafından analiz edilerek sınıflandırılmakta ve uygun geri bildirim sunulmaktadır. Bu çalışma, yapay zekâ destekli öğretim materyallerinin, öğrencilerin karmaşık konuları neden–sonuç ilişkileri çerçevesinde daha kolay kavramalarına katkı sağlaması amacıyla gerçekleştirilmiştir. PictoBlox ortamında geliştirilen bu materyalin, fen eğitimi başta olmak üzere farklı disiplinlerde de kullanılabilecek esnek ve yenilikçi bir öğretim materyali tasarımına örnek oluşturduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, öğretim materyali geliştirme", PictoBlox, küresel iklim değişikliği.

ABSTRACT

Today, artificial intelligence (AI) technologies have become prominent not only as tools that support instructional processes but also as powerful components for designing interactive and student-centered instructional materials. Especially in teaching abstract and complex topics, AI-supported digital materials contribute to students' ability to establish meaningful conceptual relationships. This study aims to introduce an AI-supported instructional material developed using the PictoBlox platform. Within the scope of the study, global climate change was selected as the sample topic, and an interactive instructional material was designed using PictoBlox's Natural Language Processing (NLP) extension. The material enables the classification of climate change–related statements into "cause" and "effect" categories. In this context, AI is not considered as a tool for direct instruction but rather as a pedagogical component that supports learning and facilitates conceptual understanding. Statements entered by users are analyzed by the system and classified accordingly, providing appropriate feedback. In conclusion, the study demonstrates that AI-supported instructional materials can effectively support students' understanding of complex topics through cause–effect relationships. The instructional material developed in the PictoBlox environment offers an adaptable and innovative example of AI-based material design that can be applied to various disciplines, particularly in science education.

Keywords: Artificial intelligence, instructional material development, PictoBlox, global climate change.

GİRİŞ

Eğitim alanında yaşanan dijital dönüşüm, yalnızca öğretim yöntemlerini değil, aynı zamanda öğretim materyallerinin tasarlanma ve sunulma biçimlerini de köklü biçimde etkilemektedir (Ghavifekr & Rosdy, 2015). Günümüz öğrenme ortamlarında etkili bir öğretim sürecinin, bilginin doğrudan aktarımından ziyade öğrencinin öğrenme sürecine aktif katılımını desteklemesi gerektiği kabul edilmektedir (Koehler & Mishra, 2009). Bu bağlamda öğretim materyallerinin; etkileşimi artıran, öğrencinin düşünme süreçlerini harekete geçiren ve soyut kavramları somutlaştıran bir yapıda tasarlanması büyük önem taşımaktadır (Mayer, 2020).

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), günümüz eğitim anlayışı doğrultusunda öğrencilerin 21. yüzyıl becerileri ile donatılmasını hedeflemektedir (Ceran, 2021). Problem çözme, eleştirel düşünme, iletişim, yaratıcılık, iş birliği ve dijital okuryazarlık gibi beceriler, modern dünyada başarılı olabilmek için gerekli görülmekte ve bu becerilerin eğitim programlarına yerleştirilmesine öncelik verilmektedir (MEB, 2018). Dijital araçlar, bu becerilerin kazandırılmasını destekleyerek öğrenmeyi daha esnek, erişilebilir ve kişiselleştirilebilir hâle getirmektedir (Bahşi & Gençer, 2024; Benzer &Benzer, 2024).

Geleneksel öğretim materyalleri, özellikle çok boyutlu ve karmaşık konuların öğretiminde öğrencilerin kavramsal ilişkileri kurmasında yetersiz kalabilmektedir. Metin ve görsel ağırlıklı bu materyaller, çoğu zaman öğrencilerin pasif bilgi alıcısı konumunda kalmasına neden olmakta ve öğrenmenin yüzeysel düzeyde gerçekleşmesine yol açabilmektedir. Oysa çağdaş öğrenme yaklaşımları, öğrencilerin bilgiyi yapılandırarak öğrenmesini ve öğrenme sürecine aktif olarak katılmasını önermektedir (Kong, 2021).

Bu noktada yapay zekâ (YZ) teknolojileri, öğretim materyallerinin tasarımında önemli bir potansiyel sunmaktadır. Doğal dil işleme, makine öğrenmesi ve geri bildirim mekanizmaları gibi YZ bileşenleri, öğretim materyallerinin daha etkileşimli, uyarlanabilir ve öğrenci merkezli hâle gelmesine olanak tanımaktadır (Chen, Chen & Lin, 2020; Holmes, 2020). YZ destekli öğretim materyalleri, öğrencilerin yalnızca hazır bilgiyi tüketmesini değil, aynı zamanda içerikle etkileşime girerek öğrenme sürecini aktif biçimde deneyimlemesini desteklemektedir.

YZ teknolojilerinin eğitimde kullanımı çoğu zaman akıllı öğretim sistemleri, kişiselleştirilmiş öğrenme ortamları veya sohbet robotları üzerinden ele alınmaktadır. Ancak son yıllarda YZ'nın öğretim materyali geliştirme sürecine entegre edilmesi, dikkat çeken yeni bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşımda YZ, doğrudan öğretim yapan bir sistemden ziyade; öğrenmeyi destekleyen, kavramsal ilişkileri görünür kılan ve geri bildirim sağlayan bir pedagojik tasarım bileşeni olarak kullanılmaktadır (Luckin et al., 2016; Woolf, 2021). Bu durum, öğretim materyallerinin pedagojik niteliğini güçlendirmekte ve öğrenme sürecini daha anlamlı hâle getirmektedir.

Özellikle küresel iklim değişikliği gibi neden–sonuç ilişkilerinin yoğun olduğu, çok sayıda değişken içeren ve soyut yapıya sahip konuların öğretiminde, YZ destekli öğretim materyallerinin önemli avantajlar sunduğu görülmektedir. Küresel iklim değişikliği; fosil yakıt kullanımı, sanayileşme ve ormansızlaşma gibi insan faaliyetlerinin sonuçlarıyla ilişkilendirilen karmaşık bir olgudur. Bu konunun öğretiminde öğrencilerin neden–sonuç ilişkilerini doğru

biçimde kurabilmesi, kavramsal öğrenmenin gerçekleşmesi açısından kritik öneme sahiptir. Yapay zekâ destekli materyaller, bu ilişkilerin yapılandırılmış ve etkileşimli biçimde sunulmasına katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma, PictoBlox ortamı kullanılarak geliştirilen yapay zekâ destekli bir öğretim materyalini tanıtmayı amaçlamaktadır. PictoBlox, bu araştırmada bir eğitim verme ortamı olarak değil; YZ tabanlı dijital öğretim materyali geliştirme platformu olarak ele alınmıştır. Küresel iklim değişikliği konusu, örnek içerik olarak seçilmiş ve geliştirilen materyalin öğrencilerin kavramsal anlamlandırma süreçlerine katkısı ön plana çıkarılmıştır. Bu yönüyle çalışma, yapay zekâ teknolojilerinin öğretim materyali tasarımında nasıl pedagojik bir bileşen olarak kullanılabileceğine ilişkin somut bir örnek sunmayı hedeflemektedir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma kapsamında, PictoBlox yazılımı kullanılarak küresel iklim değişikliği konusuna yönelik yapay zekâ destekli bir öğretim materyali geliştirilmiştir. PictoBlox, görsel programlama yapısı ve yapay zekâ eklentileri sayesinde, pedagojik amaçlara uygun dijital öğretim materyallerinin tasarlanmasına imkân tanıyan bir platformdur. Görsel tabanlı programlama ortamlarının, özellikle öğrenme süreçlerinde etkileşimi artırdığı ve kavramsal öğrenmeyi desteklediği alanyazında vurgulanmaktadır (Kong, 2021; Bahşi & Gençer, 2024).

Materyalin geliştirilme sürecinde, PictoBlox'un Doğal Dil İşleme (Natural Language Processing – NLP) eklentisinden yararlanılmıştır. Doğal dil işleme teknikleri, metinlerin sınıflandırılması, anlamlandırılması ve geri bildirim üretilmesi gibi işlevleri sayesinde eğitimde etkileşimli materyal tasarımında yaygın olarak kullanılmaktadır (Chen, Chen & Lin, 2020; Holmes, 2020). Bu doğrultuda küresel iklim değişikliği ile ilişkili örnek ifadeler "neden" ve "sonuç" kategorileri altında sınıflandırılarak modelin eğitimi gerçekleştirilmiştir.

Eğitilen model, kullanıcı tarafından girilen yeni ifadeleri analiz ederek ilgili kategoriye atamakta ve kullanıcıya uygun geri bildirim sunmaktadır. Bu süreçte yapay zekâ, doğrudan bilgi aktaran bir öğretici olarak değil; öğrenme sürecini destekleyen, kavramsal ilişkileri görünür kılan ve öğretim materyalinin işlevselliğini artıran bir pedagojik bileşen olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım, yapay zekânın eğitimde öğretim materyali tasarımına entegre edilmesini savunan güncel çalışmalarla örtüşmektedir (Luckin et al., 2016; Woolf, 2021).

Geliştirilen öğretim materyali, öğrencilerin küresel iklim değişikliği konusundaki bilgileri neden–sonuç ilişkileri çerçevesinde değerlendirmelerini kolaylaştıracak şekilde

yapılandırılmıştır. Neden–sonuç temelli yapılandırmaların, öğrencilerin kavramsal öğrenme düzeylerini artırdığı ve karmaşık konuların anlaşılmasını kolaylaştırdığı alanyazında belirtilmektedir (Mayer, 2020; Wijnen-Meijer et al., 2022).

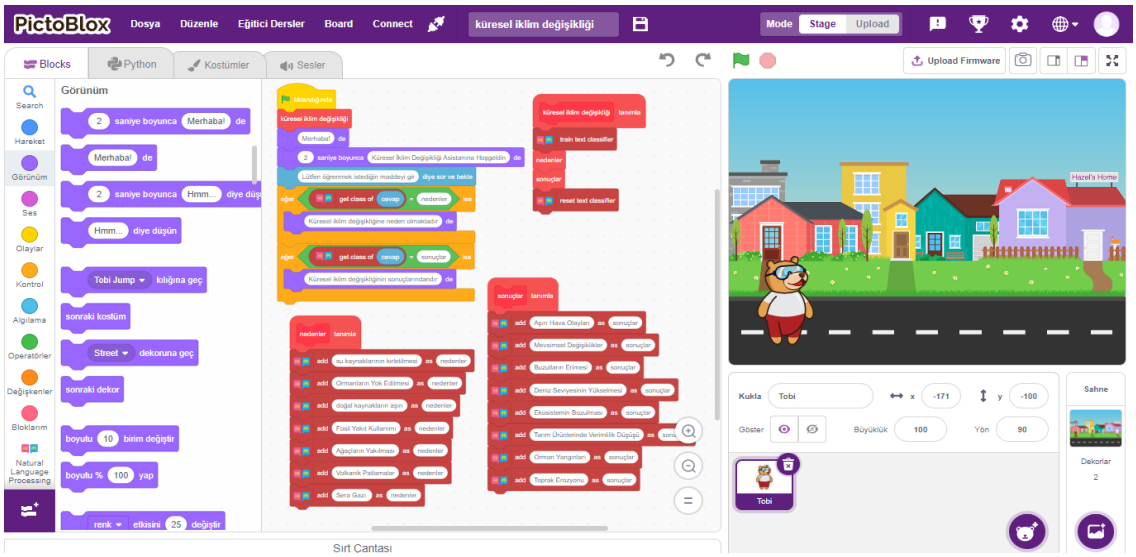
BULGULAR VE TARTIŞMA

Elde edilen bulgular, çalışmada geliştirilen yapay zekâ destekli öğretim materyalinin, öğrenme sürecini destekleyici ve etkileşimi artırıcı bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Alanyazında dijital ve teknoloji destekli öğretim materyallerinin, öğrencilerin öğrenme sürecine daha aktif katılım göstermelerini sağladığı ve öğrenme deneyimini zenginleştirdiği belirtilmektedir (Ghavifekr & Rosdy, 2015). Bu bağlamda, geliştirilen öğretim materyalinin, öğrencilerin öğrenme sürecinde etkileşim kurabilecekleri bir yapı sunması açısından literatürle örtüştüğü söylenebilir.

Bilgisayar destekli öğretim ve dijital materyal kullanımına ilişkin çalışmalar, bu tür materyallerin öğrencilerin aktif öğrenme süreçlerine katılımını desteklediğini ortaya koymaktadır (Dinçer, 2024). Benzer şekilde Pinto vd. (2025), eğitimde teknoloji kabulünün, öğrencilerin dijital öğrenme ortamlarıyla etkileşim kurma isteği ve öğrenme motivasyonu üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır. Uluslararası alanda yapılan araştırmalar da dijital öğrenme materyallerinin deneme–yanılma temelli öğrenmeye olanak tanıyarak öğrencilerin analitik düşünme ve problem çözme becerilerini desteklediğini göstermektedir (Zawacki-Richter vd., 2019; Holmes, 2020). Bu çerçevede, PictoBlox ortamında geliştirilen YZ destekli öğretim materyalinin, öğrencilerin kavramsal ilişkileri yapılandırmalarına katkı sağlayabilecek bir öğrenme deneyimi sunduğu ifade edilebilir.

Etkinlik temelli öğretim yaklaşımının, özellikle soyut kavramların öğretiminde önemli bir pedagojik değer taşıdığı alanyazında sıklıkla vurgulanmaktadır. Deneyimsel öğrenme kuramına göre öğrenciler, bilgiyi pasif biçimde almak yerine etkinlikler aracılığıyla deneyimlediklerinde daha derin ve kalıcı öğrenme gerçekleştirmektedir (Wijnen-Meijer et al., 2022). Fen eğitimi bağlamında yapılan çalışmalar da etkinlik temelli öğretimin, öğrencilerin araştırma yapma, problem çözme ve ilişkilendirme becerilerini geliştirdiğini ortaya koymaktadır (Ademoğlu, Emre & Akyürek, 2021). STEM eğitimine ilişkin araştırmalar ise uygulamalı ve etkileşimli materyallerin bilimsel süreç becerilerini desteklediğini ve kavramsal anlama düzeyini artırdığını göstermektedir (Çavaş vd., 2020; Çetin vd., 2023).

Bu çalışma kapsamında geliştirilen PictoBlox tabanlı öğretim materyali, öğrencilerin sınıflandırma, gözlem yapma ve neden–sonuç ilişkisi kurma gibi bilişsel süreçlere aktif olarak katılım göstermelerini destekleyecek şekilde tasarlanmıştır. Yapay zekânın doğal dil işleme yeteneklerinden yararlanılarak oluşturulan materyal, küresel iklim değişikliği gibi soyut bir konunun somut örnekler üzerinden ele alınmasına olanak tanımaktadır. Bu yönüyle geliştirilen materyalin, fen öğretiminde anlam oluşturmayı destekleyen ve öğrenmeyi daha etkileşimli hâle getiren bir öğretim materyali tasarımına örnek teşkil ettiği söylenebilir. Pictoblox yazılımı kullanılarak geliştirilen öğretim materyaline ait görsel örnek Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. "Küresel İklim Değişikliği Asistanı" adlı etkinliğin Pictoblox görseli

SONUÇ

Bu çalışma, PictoBlox ortamı kullanılarak geliştirilen yapay zekâ destekli bir öğretim materyalinin, küresel iklim değişikliği gibi soyut ve çok boyutlu bir konunun öğretiminde pedagojik açıdan işlevsel bir yapı sunduğunu ortaya koymaktadır. Geliştirilen materyal, yapay zekânın doğal dil işleme yeteneklerinden yararlanarak neden–sonuç ilişkilerinin yapılandırılmasını destekleyen etkileşimli bir öğrenme deneyimi sunmaktadır.

Çalışma kapsamında yapay zekâ, doğrudan öğretim yapan bir sistem olarak değil; öğretim materyalinin tasarımını güçlendiren ve öğrenme sürecini destekleyen bir pedagojik bileşen olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım, yapay zekânın eğitimde kullanımına ilişkin güncel

eğilimlerle uyumlu olup, YZ teknolojilerinin öğretim materyali geliştirme sürecine entegre edilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Elde edilen bulgular, geliştirilen YZ destekli öğretim materyalinin, öğrencilerin kavramsal ilişkileri yapılandırmasına ve soyut bilgileri daha anlamlı biçimde değerlendirmesine olanak tanıyan bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle küresel iklim değişikliği konusunun neden–sonuç temelli bir yapı içinde sunulması, konunun daha anlaşılır ve somut hâle gelmesine katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, PictoBlox'un bir öğretim ortamı olmaktan ziyade yapay zekâ temelli dijital öğretim materyali geliştirme platformu olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Geliştirilen materyalin esnek yapısı, farklı ders içeriklerine ve disiplinlere uyarlanabilir niteliktedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, benzer YZ destekli öğretim materyallerinin farklı konu alanlarında geliştirilmesi ve bu materyallerin öğrenme çıktıları üzerindeki etkilerinin deneysel araştırmalarla incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Ademoğlu, E., Emre, F.B., & Akyürek, S.T. (2021). Effectiveness of STEM Education on Students' Science Course Success: A Meta-Analysis Study. *Journal of Academic Social Science Studies, 14*(88).

Bahşi, N., & Gençer, G. (2024). Eğitimde Dijital Araç Gereçler. Dijital Eğitim I, *143*. Eğitim Yayınevi.

Benzer, S. & Benzer, R. (2024). Yapay Zekâ ve Eğitimin Geleceği. Yapay Zeka Okuryazarlığı Nobel Yayınevi.

Ceran, S.A. (2021). 21. yüzyıl becerileri bağlamında fen eğitiminin bugünü ve geleceği: Türkiye perspektifinde bir analiz. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *10*(4), 3191-3218.

Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial intelligence in education: A review. *IEEE access, 8*, 75264-75278.

Çavaş, P., Ayar, A., & Gürcan, G. (2020). Türkiye'de STEM eğitimi üzerine yapılan araştırmaların durumu üzerine bir çalışma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17*(1), 823-854.

Çetin, A., Gündoğdu, B., Hökkaş, H. & Genç, M. (2023). STEM Eğitimi Yaklaşımı Konulu Araştırmalar Üzerine Sistematik Bir Derleme. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(1), 1–23.

Dinçer, S. (2024). Bridging the Gap in Technology Integration in Education: An Examination of Science Teachers' Competencies and Needs. *Journal of Turkish Science Education*, *21*(4), 620-634.

Ghavifekr, S., & Rosdy, W.A.W. (2015). Teaching and learning with technology: Effectiveness of ICT integration in schools. *International journal of research in education and science*, *1*(2), 175-191.

Holmes, W. (2020). Artificial intelligence in education. In *Encyclopedia of education and information technologies* (pp. 88-103). Cham: Springer International Publishing.

Koehler, M., & Mishra, P. (2009). What is technological pedagogical content knowledge (TPACK)?. *Contemporary issues in technology and teacher education*, *9*(1), 60-70.

Kong, Y. (2021). The role of experiential learning on students' motivation and classroom engagement. *Frontiers in psychology*, *12*, 771272.

Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. Pearson.

Mayer, R. E. (2020). *Multimedia learning* (3rd ed.). Cambridge University Press.

MEB (2018). *21. Yüzyıl Becerileri ve Eğitim Stratejileri Raporu*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Pinto, A. S., Abreu, A., Carvalho, J. V., Carvalho, M., Martins, S., & Paiva, J. (2025, July). The technology acceptance model (TAM): A meta-analytic structural equation modeling (masem) approach to explaining the adoption of genai tools in higher education. In *International Conference in Information Technology and Education* (pp. 470-480). Cham: Springer Nature Switzerland.

Wijnen-Meijer, M., Brandhuber, T., Schneider, A., & Berberat, P. O. (2022). Implementing Kolb s experiential learning cycle by linking real experience, case-based discussion and simulation. *Journal of medical education and curricular development*, *9*, 23821205221091511.

Woolf, B. P. (2021). *Building intelligent interactive tutors: Student-centered strategies for revolutionizing e-learning*. Morgan Kaufmann.

Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). *Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? International Journal of Educational Technology in Higher Education*, **16**, 39.

2024 ORTAÖĞRETİM FELSEFE DERS PROGRAMINDA BULUNAN TEKNOLOJİ VE HAYAT ÜNİTESİNİN ETİK KONULAR BAĞLAMINDA BİR ETKİNLİK ÖNERİSİ

Sinem Sert[1]

Gazi Üniversitesi,

25810906013@gazi.edu.tr- ORCİD: 0009-0003-1117-4831

Ekrem Ziya Duman[2]

Gazi Üniversitesi,

ezduman@gazi.edu.tr- ORCİD:0000-0002-1965-1378

ÖZET

Günümüzde teknolojinin hızlı gelişimi, bireyin yaşam biçimini olduğu kadar değer dünyasını da köklü bir biçimde dönüştürmektedir. Dijital iletişimden yapay zekâ temelli karar alma süreçlerine kadar farklı alanlarda karşılaşılan etik ikilemler, özellikle genç bireyler için önemli sorgulama alanları oluşturmaktadır. Bu nedenle teknoloji ve etik ilişkisini eğitim süreçlerinde ele almak, öğrencilerin bilinçli, eleştirel ve sorumluluk sahibi bireyler olarak yetişmelerine katkı sunmaktadır. Ortaöğretim Felsefe Dersi Öğretim Programı da bu doğrultuda, öğrencilerin felsefi düşünme, tartışma ve değerlere dayalı karar verme becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Programda yer alan "Teknoloji ve Hayat" ünitesi, teknolojinin toplumsal etkilerinin felsefi ve etik açıdan değerlendirilmesi açıdan önemli bir fırsat sunmaktadır.

Mevcut literatürde, teknolojinin yol açtığı etik sorunlar üzerine çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte, bu tartışmaların ortaöğretim düzeyinde nasıl öğretilebileceği noktasında sınırlılıklar mevcuttur. Nitekim bilişim etiği, dijital uçurum, mahremiyet ihlali, yapay zekâ etik sorumluluğu gibi konular kuramsal düzeyde incelenmiş; ancak öğrencilerin bu sorunlar üzerine felsefi düşünme becerilerini kullanabilecekleri sınıf içi etkinliklere ilişkin araştırmalar yeterince geliştirilmemiştir.

Bu çalışmanın amacı, söz konusu eksikliğe yönelik olarak "Teknoloji ve Hayat" ünitesi kapsamında etik karar verme süreçlerini destekleyen bir etkinlik tasarlamaktır. Etkinlik, tartışma ve örnek olay incelemesine dayalı olarak planlanmış, öğrencilerin teknolojik

uygulamalara yönelik eleştirel tutum geliştirmeleri ve ahlaki muhakeme becerilerini kullanmaları hedeflenmiştir. Bu yönüyle çalışma, felsefe eğitiminin etik boyutunu somutlaştırarak, öğrencilerin dijital çağın etik sorunlarına duyarlı ve bilinçli bireyler olarak yetişmesine katkı sağlamayı amaçlayan uygulanabilir bir model sunmaktadır.

Anahtar kelimler: Maarif Model, 2024 Felsefe Grubu Öğretim Programı, Mahremiyet, Teknoloji, Etik

AN ACTIVITY PROPOSAL ON ETHICAL ISSUES IN THE 'TECHNOLOGY AND LIFE' UNIT OF THE 2024 SECONDARY EDUCATION PHILOSOPHY CURRICULUM

Sinem Sert[1]

Gazi University,

25810906013@gazi.edu.tr- ORCİD: 0009-0003-1117-4831

Ekrem Ziya Duman[2]

Gazi University,

ezduman@gazi.edu.tr- ORCİD:0000-0002-1965-1378

ABSTRACT

In today's rapidly developing technological landscape, not only individuals' lifestyles but also their value systems are being profoundly transformed. Ethical dilemmas encountered in various areas—from digital communication to artificial intelligence–based decision-making processes—constitute significant fields of inquiry, particularly for young individuals. Therefore, addressing the relationship between technology and ethics within educational processes contributes to raising students as conscious, critical, and responsible individuals. In line with this objective, the Secondary Education Philosophy Curriculum aims to develop students' abilities in philosophical thinking, discussion, and value-based decision-making. The unit titled 'Technology and Life' in the curriculum offers an important opportunity to philosophically and ethically evaluate the social impacts of technology.

Although the existing literature contains numerous studies on the ethical problems arising from technology, there are still limitations concerning how these discussions can be taught at the secondary education level. Issues such as information ethics, the digital divide, privacy violations, and ethical responsibility in artificial intelligence have been examined theoretically; however, research on classroom activities that enable students to employ philosophical thinking skills on these issues remains insufficient. The aim of this study is to address this gap by designing an activity within the scope of the ‘Technology and Life’ unit that supports ethical decision-making processes. The activity is planned through discussion and case-study analysis, intending to help students develop critical attitudes toward technological applications and employ moral reasoning skills. In this respect, the study offers a practical model that concretizes the ethical dimension of philosophy education and contributes to raising individuals who are sensitive and conscious of the ethical challenges of the digital age.

Keywords: Education Model, 2024 Philosophy Curriculum, Privacy, Technology, Ethics.

2024 FELSEFE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI SİYASET FELSEFESİ ÜNİTESİ İÇİN ETKİNLİK ÖNERİSİ: SANAL BELEDİYE MECLİSİ ADALETLİ ŞEHİR TASARIMI

Aybüke KIRCAN
Gazi Üniversitesi,
25810906011@gazi.edu.tr - ORCID: 0009-0003-7710-9645

Prof. Dr. Ekrem Ziya DUMAN
Gazi Üniversitesi,
ezduman@gazi.edu.tr - ORCID: 0000-0002-1965-1378

ÖZET

Bu çalışma, 2024 yılında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan Ortaöğretim Felsefe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan 10. sınıf siyaset felsefesi ünitesini etik konular ile bütünleştiren bir etkinlik tasarımı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Felsefe tarihinde siyaset ve etik kuramsal düzeyde birbirini tamamlayan alanlar olarak geniş yer tutmasına karşın, alan yazın incelendiğinde bu ilişkinin lise düzeyinde eğitimsel bağlamda bütünleştirildiği uygulama örneklerinin son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma, literatürdeki söz konusu boşluğun doldurulmasına bir katkı sağlamayı, soyut siyasi kavramların etik bir zeminde yeniden inşa edilmesini ve sınıfta uygulanabilir kılınmasını hedeflemektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Mevcut öğretim programı, literatür ve felsefi metinler sistematik olarak incelenerek kuramsal temeller oluşturulmuş ve bu verilerden hareketle bir etkinlik modeli kurgulanmıştır. Çalışma sonucunda, öğrencilerin kurgusal bir şehirde karar verici roller üstlenerek siyasi kavramları (adalet, özgürlük, eşitlik vb.) etik ilkelerle ilişkilendirebilecekleri "Sanal Belediye Meclisi: Adaletli Şehir Tasarımı" etkinliği geliştirilmiştir. Tasarlanan bu etkinliğin, öğrencilerin felsefi argümantasyon ve etik muhakeme becerilerini geliştireceği, siyaseti salt bir güç mücadelesi yerine etik bir sorumluluk alanı olarak kavramalarına katkı sağlayacağı ve öğretmenler için özgün bir öğretim materyali oluşturacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe Eğitimi, Siyaset Felsefesi, Etik, 2024 Felsefe Dersi Öğretim Programı, Etkinlik Tasarımı.

1. GİRİŞ

Eğitim; en genel tanımıyla, bireyin doğuştan getirdiği potansiyeli açığa çıkarma ve onu toplumsal bir varlık olarak yeniden inşa etme sürecidir. İnsanlığın kültürel mirasını ve

birikimini kuşaktan kuşağa aktaran bu dinamik olgu, bireyi sadece zihinsel olarak donatmakla kalmaz; aynı zamanda onun toplumsal yapı içerisinde kendine yer edinmesini sağlayan bir kimlik inşası işlevi görür. Dolayısıyla eğitimi, belli bir müfredatın aktarılmasından ibaret teknik bir işlemden ziyade, insanı çok yönlü olarak hayata hazırlayan ve yaşam boyu devam eden bir olgunlaşma serüveni olarak değerlendirmek gerekir. Nitekim bu perspektiften bakıldığında eğitim, yalnızca bilgi ve beceri kazandırma süreci değil bireyin etik değerleri içselleştirdiği ve karakterini şekillendirdiği çok yönlü bir gelişim alanıdır (İlden & Dombaycı, 2024). Eğitim, bireylere doğru ile yanlışı ayırt edebilme, adil davranma, sorumluluk alma ve toplumsal uyum içinde yaşayabilme gibi etik yetiler kazandırarak onların hem kişisel hem de toplumsal yaşamlarına yön verir (İlden & Dombaycı, 2024). Özetle eğitim, bireyin sadece bilgi sahibi olmasını değil aynı zamanda etik sorumluluk bilinci kazanmasını hedefler. Eğitimin bu amaçlarının nasıl gerçekleştirilebileceği ise eğitim programları aracılığı ile planlanır.

Eğitim programları; öğrencilere kazandırılmak istenen bilgi, beceri ve değerlerin nasıl kazandırılacağını belirleyen sistemli yapılar olarak tanımlanır. Bilginin düzenlenmesini, planlanmasını ve bir amaç doğrultusunda yapılandırılmasını sağlayan bu programlar; öğrenme sürecinin rastlantısal değil bilinçli ve yönlendirilmiş tunç şekilde yürütülmesini mümkün kılar (Gökalp, 2020).

Eğitim programı, kurum içi ve dışı tüm eğitim faaliyetlerini kapsayan genel bir çerçeve çizerken öğretim programı bu yapının içinde yer alan ve doğrudan öğrenme-öğretme süreçlerine odaklanan daha spesifik bir düzeneği ifade eder. Varış (1994) ve Demirel'in (2007) ifadeleri ile öğretim programı; okul içinde veya dışında bireye kazandırılması hedeflenen belirli bir dersin öğretimiyle ilgili tüm etkinlikleri kapsayan planlı bir yaşantılar düzeneğidir. Öğretim Programı, eğitim programının amaçları doğrultusunda öğrenciye kazandırılacak bilgi, beceri, tutum ve davranışlar ders kümeleri şeklinde planlı bir biçimde düzenlenir. Bu yönüyle öğretim programı, eğitim programına göre daha ayrıntılı olup okul içi etkinlikleri kapsayan yaşantılar bütünüdür (Gökalp, 2020). Başka bir ifadeyle öğretim programı, belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için bireye kazandırılması planlanan tüm etkinliklerin düzenlendiği bir yapı niteliğindedir (İlkel & Duman, 2024).

Eğitim ve öğretim programlarının bu kuramsal çerçevesi, ülkelerin eğitim anlayışları, toplumsal hedefleri ve benimsedikleri değerler doğrultusunda farklılaşmaktadır. Türkiye'de öğretim programları, rastlantısal düzenlemelerden ziyade, 739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda yer alan Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda oluşturulmaktadır. Bu yönüyle yasal ve felsefi bir temele dayanmaktadır. Bu çerçevede eğitim sistemi; millî ve manevi değerleri benimseyen, insan haklarına saygılı, sorumluluk bilinci gelişmiş, bilimsel düşünme becerisine sahip, üretken ve yaşamdan doyum alan bireyler yetiştirmeyi hedeflemektedir. Öğretim programları; okul öncesinden ortaöğretime kadar tüm kademelerde birbirini tamamlayan bütüncül bir yapı içinde tasarlanarak, bireylerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda hem kendileri hem de toplum için değer üreten bireyler olarak gelişmelerini amaçlamaktadır. (MEB, 2024).

Bu kuramsal ve yasal zemin üzerinde şekillenen ve 2024 yılı itibarıyla uygulamaya konulan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, eğitimi yalnızca bilişsel kazanımlarla sınırlı bir süreç olarak değil çok boyutlu bir gelişim alanı olarak ele almaktadır. Model; bireyi zihinsel, duygusal,

bedensel, sosyal ve manevi yönleriyle bir bütün olarak değerlendirmekte ve "yetkin ve erdemli insan" profilini merkeze almaktadır. Bu doğrultuda yapılandırılan "erdem–değer–eylem" çerçevesi; adalet, sorumluluk ve saygı gibi temel değerleri ön plana çıkarmaktadır. Öğrencilerden yalnızca bilgi edinmeleri değil, edindikleri bilgiyi ahlaki bir bilinçle eyleme dönüştürmeleri beklenmektedir. Böylece yeni öğretim programları, beceri temelli yapısını değerler eğitimiyle bütünleştirerek hem akademik yeterliliği yüksek hem de etik duyarlılığı gelişmiş bireyler yetiştirmeyi temel bir eğitim politikası olarak benimsemektedir (MEB, 2024). Bu bütüncül yaklaşım, değer temelli düşünmenin ve etik muhakemenin merkezde olduğu felsefe dersi açısından özel bir önem taşımaktadır. Felsefe dersi; bireyin bilgi, değer ve eylem arasındaki ilişkiyi sorgulamasına imkân tanıyan yapısı nedeniyle Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin öngördüğü "erdem–değer–eylem" çerçevesinin doğrudan uygulama alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, mevcut öğretim programlarının bireyi büyük ölçüde bilişsel başarıya indirgemesi ve değer–erdem boyutunu öğrenme yaşantılarına yeterince yansıtamaması nedeniyle ortaya çıkan yapısal bir ihtiyaç doğrultusunda geliştirilmiştir (Akpınar & Köksalan, 2024). Model; öğretim programlarını bilgi aktarımı merkezli bir yapıdan uzaklaştırarak beceri, değer ve eylem bütünlüğünü esas alan bütüncül bir eğitim anlayışı üzerine inşa edilmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda geliştirilen K12 Beceriler Çerçevesi; felsefe öğretiminin temel amacını felsefi alan yazınının aktarımı değil kavram, problem ve argümanların öğrenciler tarafından sorgulanması, değerlendirilmesi ve anlamlandırılması olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede, K12 Beceriler Çerçevesi'nin felsefe dersine yansıması olarak felsefi muhakeme, felsefe grubu derslerinin temel alan becerisi olarak ele alınmakta; bu becerinin davranışa dönüşebilmesi ise etkinlik temelli öğretim süreçleriyle ilişkilendirilmektedir (Duman vd., 2024).

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin öngördüğü erdem–değer–eylem temelli bütüncül eğitim anlayışı doğrultusunda yenilenen ders programları arasında felsefe dersi, değerler ve etik düşünme ile kurduğu doğrudan ilişki nedeniyle ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Maarif Modeli kapsamında yenilenen 2024 felsefe dersi öğretim programı, önceki programlara kıyasla değerleri daha sistematik ve bütüncül bir yapıda ele almaktadır. Programda kök değer sayısının artırıldığı, değerlere ilişkin alt boyutların ve öğretme–öğrenme süreçlerinin açık biçimde tanımlandığı özellikle siyaset felsefesi ünitesinde; adalet, özgürlük, sorumluluk ve vatanseverlik gibi değerlere yoğun biçimde yer verildiği görülmektedir (İlkel & Duman, 2024). Bununla birlikte öğretmen görüşlerine dayalı çalışmalar, modelin değer temelli ve öğrenci merkezli yapısına rağmen sınıf içi uygulamalarda çeşitli güçlüklerle karşılaşıldığını, değerlerin ve eleştirel düşünme becerilerinin öğrencilerin yaşantısına aktarılmasında somut ve yapılandırılmış etkinlik tasarımlarına ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır (Duyul vd., 2025). Bu bulgular, felsefe dersinde Maarif Modeli'nin öngördüğü hedeflerin etkinlik temelli öğretim yoluyla desteklenmesi gerekliliğini güçlendirmektedir. Ancak öğretim programlarında değerlerin açık biçimde vurgulanması, bu değerlerin sınıf içi öğrenme yaşantılarına etkili biçimde yansıtılacağı anlamına gelmemektedir.

Değerlerin soyut yapısı, bu kazanımların yalnızca anlatıma dayalı öğretim yoluyla içselleştirilmesini güçleştirmekte ve değerler eğitiminin bilişsel düzeyde kalmasına yol

açabilmektedir. Bu nedenle değerlerin öğrencilerin düşünme ve davranış süreçlerine yansıtılabilmesi için etkinlik temelli ve yaşantıya dayalı öğrenme süreçlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Aktepe ve Tahiroğlu'nun (2024) değerler eğitimi yaklaşımlarını etkinlik örnekleriyle birlikte ele aldıkları çalışmada; değerlerin ancak öğrencilerin karar verme, muhakeme etme ve deneyim yoluyla öğrenmelerine imkân tanıyan etkinlikler aracılığıyla içselleştirilebildiği vurgulanmaktadır. Ünsal'ın (2016) felsefe öğretmenleriyle gerçekleştirdiği nitel çalışmada; soru-cevap, tartışma, örnek olay ve beyin fırtınası gibi aktif öğrenme tekniklerinin kalıcı öğrenmeyi desteklediği ve öğrencilerin felsefe dersine yönelik olumsuz tutumlarını azalttığı belirlenmiştir. Bununla birlikte öğretmenlerin yöntem bilgisi ve materyal eksikliği nedeniyle bu teknikleri uygulamada zorlukları da ifade edilmektedir. Etik değerlerin kazandırılmasına odaklanan çalışmalar ise etik eğitiminin yalnızca bilişsel bilgi aktarımıyla sınırlı kalmaması gerektiğini; sorgulama, tartışma ve etik ikilemler yoluyla desteklenen yaşantı temelli öğrenme süreçleriyle ele alınmasının önemini vurgulamaktadır (İlden & Dombaycı, 2024). Bu bulgular, felsefe dersinde etik ve değer kazanımlarının etkinlik temelli öğretim tasarımlarıyla desteklenmesi gerekliliğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Ortaöğretim düzeyinde felsefe grubu derslerine yönelik yapılan program ve ders kitabı incelemeleri, değerler eğitiminin öğretim programlarında ve ders kitaplarında yer almasına karşın bu değerlerin çoğunlukla bilişsel düzeyde ele alındığını ve dengeli bir dağılım göstermediğini ortaya koymaktadır. Felsefe grubu ders kitapları üzerine gerçekleştirilen içerik analizleri bazı değerlere yoğun biçimde yer verilirken bazı değerlerin sınırlı düzeyde ele alındığını ya da hiç yer almadığını göstermektedir (Demiralp, Duman, & Küçükşabanoğlu, 2024; Durakoğlu & Zabun, 2024). Özellikle 10. sınıf felsefe ders kitabı üzerine yapılan bir çalışmada, belirlenen 22 değerden 8'ine hiç yer verilmediği ve öğretim programında kök değerler olarak belirlenen değerlerle ders kitabı içeriği arasında tam bir uyum bulunmadığı tespit edilmiştir (Durakoğlu & Zabun, 2024).

Öğretim programı düzeyinde yapılan çalışmalar da benzer bulgular sunmaktadır. 2009 Felsefe Dersi Öğretim Programı'nı değer–duyuşsal alan kazanımları açısından inceleyen Manav (2016), programda yer alan kazanımların büyük ölçüde bilişsel alana odaklandığını ve duyuşsal alan kazanımlarının değer kazandırmaya yönelik işlevsel bir yapı sunmadığını belirtmektedir. Felsefe dersi kazanımlarını farklı taksonomiler bağlamında ele alan araştırmalar da kazanımların ağırlıklı olarak bilişsel düzeyde yapılandırıldığını ve duyuşsal ve davranışsal boyutun sınırlı biçimde temsil edildiğini ortaya koymaktadır (Ünsal & Korkmaz, 2017). Uygulama odaklı çalışmalar ise etik ve estetik değer kazanımlarının sınıf içi uygulamalarda beklenen etkiyi her zaman oluşturamadığını göstermektedir. Biçer'in (2017) öğretmen görüşlerini de içeren çalışmasında, özellikle "uygulamalı etik alanlarına ilişkin problemleri fark eder" kazanımının öğrenciler tarafından en düşük düzeyde kazanıldığı belirlenmiştir. Tarihsel perspektiften bakıldığında ise etik değerlerin felsefe dersi içeriğinde Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yer aldığı ancak içerik, yaklaşım ve uygulama bakımından tutarlı bir pedagojik çerçevenin uzun süre oluşturulamadığı görülmektedir (Güvenç & Selim, 2024).

Siyaset ve ahlak ilişkisini ele alan çalışmalarda ise siyasal eylem ve kararların etik sonuçlar doğurduğunu ve bu iki alanın birbirinden bağımsız düşünülemeyeceğini ortaya koymaktadır. Siyasal süreçlerin ahlaki değerlerden kopuk biçimde yürütülmesi, adalet ve meşruiyet

sorunlarına yol açmakla birlikte bu durum toplumsal güvenin zedelenmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda siyaset felsefesi yalnızca iktidar, yönetim ve hukuk kavramlarıyla sınırlı olmayan ve sorumluluk, adalet ve ortak iyi gibi etik ilkeleri de içeren normatif bir alan olarak değerlendirilmektedir (Mikail & Ates, 2011). Siyaset felsefesi geleneğinde özellikle klasik dönemde etik ve siyaset birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak ele alınmış. Platon ve Aristoteles'te devletin temel amacının yurttaşların erdemli bir yaşam sürmesini sağlamak olduğu vurgulanmıştır. Buna karşılık modern siyaset felsefesinde adalet kavramının etik içerikten büyük ölçüde ayrılarak hukuksal ve prosedürel bir çerçevede ele alındığı görülmektedir. Urhan'a (2016) göre bu dönüşüm, adaletin bireysel ve kamusal vicdanla olan bağını zayıflatmakta ve siyasal düzenin etik temellerden kopmasına yol açmaktadır. Bu durum, siyaset felsefesi öğretiminde adalet, eşitlik ve özgürlük gibi temel kavramların yalnızca kuramsal düzeyde ele alınmasının yetersiz kalabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu kavramların öğrenciler tarafından içselleştirilebilmesi için etik ve siyasal karar süreçlerini sorgulamaya ve deneyimlemeye imkân tanıyan değer temelli ve etkinlik odaklı öğretim tasarımlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

FEelsefi bir disiplin olarak etik, en genel anlamıyla "değeri" konu edinir ve insan eylemlerine yön veren ilkeleri inceler. Cevizci'ye (2002) göre etik, sadece toplumsal kuralların bir listesi değil, belirli bir yaşam idealini temellendiren ve hayata anlam katan unsurları sorgulayan bir "ahlak ilkeleri teorisi"dir. Bu yönüyle etik, gündelik davranış kalıplarından ayrılarak, bu davranışların arkasındaki değer bilgisini arayan bir üst bakış açısı sunar.

Bu felsefi temel, eğitim süreci açısından hayati bir öneme sahiptir. Kuçuradi (2003), etiğin normlar koymaktan ziyade "etik değerlerin bilgisine" dayanması gerektiğini vurgular. Ona göre etik, bireye hazır davranış reçeteleri sunmak yerine; karşılaştığı somut olaylarda "insan onurunun nerede tehlikede olduğunu görebilecek" bir bakış açısı kazandırmalıdır. Dolayısıyla siyaset felsefesi ünitesinde hedeflenen etik farkındalık, öğrencilere kurallar ezberletmek değil onlara eylemlerini değer bilgisiyle temellendirebilecekleri bir muhakeme yeteneği kazandırmaktır.

Değerler eğitimi bağlamında öne çıkan bu gereklilik, siyasal kararların doğrudan etik sonuçlar doğurduğu siyaset felsefesi alanında daha da belirgin hâle gelmektedir. Siyasetin yeniden etik bir zemine oturtulması çabası, ancak bu ilişkiyi sorgulayabilen, ahlaki muhakeme yapabilen ve değer üretebilen bireylerin yetiştirilmesiyle mümkündür. Felsefe eğitimi, tam da bu noktada devreye girerek, otonom bireyin ortaya çıkmasını amaçlar. Otonom birey; düşünme gücünü kullanabilen, değer üreten, seçim yapabilen ve yaptığı eylemleri değer temelli gerekçelendirebilen kişidir (Taşdelen, 2022). Dolayısıyla felsefe eğitimi, yalnızca siyasi sistemler hakkında düşünmeyi öğretmekle kalmaz aynı zamanda bireyin bu sistemler içinde etik değerlerle uyumlu eylemde bulunmasını da mümkün kılar. Bu bağlamda, eğitimde etik değerlerin geliştirilmesi, bireyin hem kendini gerçekleştirmesine (felsefi hedef) hem de topluma karşı sorumluluklarını yerine getirebilmesine (siyasi hedef) olanak tanır (İlden & Dombaycı, 2024). Siyaset felsefesi ve etik arasındaki bu köklü felsefi bağın felsefe eğitimine yansıtılması, 2024 Felsefe Dersi Öğretim Programı'nın (MEB, 2024) beceri temelli ve sorgulayıcı hedefleriyle de doğrudan ilişkilidir. Felsefe eğitiminin modern pedagojik uygulamaları, onun

sadece soyut bir düşünce egzersizi olmadığını, aynı zamanda demokratik toplumun temeli olan becerileri geliştirdiğini göstermektedir.

Bununla birlikte, felsefe eğitimi üzerine yapılan akademik literatür incelendiğinde, bu iki alanın (etik ve siyaset) çoğunlukla *ayrı* disiplinler olarak ele alındığı görülmektedir. Araştırmacılar, " Eğitimde etik değerler ve felsefi temelleri: Öğrencilere etik değerlerin kazandırılması" (İlden & Dombaycı, 2024), "Cumhuriyet döneminden günümüze ortaöğretim felsefe dersi içeriğinin etik değerler bakımından incelenmesi (Güvenç & Selim, 2024)" veya "Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış (Akbaş, 2008)" bağlamında müstakil olarak incelemişlerdir. Lise öğrencilerinin "adalet" gibi spesifik etik-politik değerlere yönelik algıları üzerine yapılan çalışmalar (Erkorkmaz Çoban & Gürses, 2023) da mevcuttur.

Literatürde felsefe eğitimi, siyaset felsefesi eğitimi ve etik eğitimi üzerine ayrı ayrı duran değerli çalışmalar bulunmakla birlikte, doğrudan 10. Sınıf Siyaset Felsefesi ünitesinin kazanımlarını, Etik ünitesinin temel kavramlarıyla (iyi, kötü, erdem, adalet vb.) birleştiren, disiplinlerarası ve uygulamaya yönelik bir "etkinlik modeli" sunan çalışmaların sayısı son derece sınırlıdır.

1.1.**Araştırmanın Amacı**

Bu çalışma, 2024 yılında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında yenilenen Ortaöğretim Felsefe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan 10. sınıf siyaset felsefesi ünitesini, etik düşünme ve değer eğitimiyle bütünleştiren bir etkinlik tasarımı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel amacı; siyaset felsefesinde ele alınan adalet, özgürlük, eşitlik, iktidar, birey, devlet ve toplum gibi soyut kavramların, öğrenciler tarafından yalnızca kuramsal düzeyde öğrenilmesinin ötesine geçilerek etik bir zeminde sorgulanmasını ve anlamlandırılmasını sağlamaktır.

Bu doğrultuda çalışma; felsefe tarihinde etik ile siyaset arasındaki köklü kuramsal ilişkinin, lise düzeyinde eğitimsel bağlamda nasıl yeniden kurulabileceğine odaklanmaktadır. Alan yazın incelendiğinde, felsefe eğitimi, etik değerler ve siyaset felsefesi üzerine çok sayıda kuramsal ve betimsel çalışmanın bulunduğu görülmektedir. Ancak 10. sınıf Siyaset Felsefesi ünitesinin kazanımlarını etik kavramlarla bütünleştiren, sınıf içi uygulamaya dönük ve yapılandırılmış etkinlik modellerinin oldukça sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Bu araştırma, söz konusu boşluğa yanıt vermeyi ve felsefe dersinde değer temelli, etkinlik odaklı öğretim tasarımlarına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin öngördüğü "erdem–değer–eylem" çerçevesi doğrultusunda, öğrencilerin yalnızca bilişsel düzeyde bilgi edinmelerini değil ahlaki muhakeme yapabilen, etik sorumluluk üstlenebilen ve demokratik karar süreçlerine katılabilen otonom bireyler olarak gelişmelerini desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda geliştirilen "Sanal Belediye Meclisi: Adaletli Şehir Tasarımı" etkinliğiyle öğrencilerin, kurgusal bir şehir bağlamında karar verici roller üstlenerek siyasal problemleri etik ilkelerle ilişkilendirmeleri, felsefi argüman üretmeleri ve gerekçeli kararlar almaları hedeflenmektedir.

Nihayetinde bu çalışma; siyaset felsefesi öğretimini salt kavram aktarımı ve kuramsal tartışma düzeyinden çıkararak etik değerlerle bütünleşmiş yaşantıya dayalı ve uygulanabilir bir öğretim

örneği sunmayı aynı zamanda öğretmenler için 2024 Felsefe Dersi Öğretim Programı ile uyumlu özgün bir etkinlik modeli geliştirmeyi amaçlamaktadır.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda tasarlanmıştır. Nitel araştırmalar; insan davranışlarını, düşünce süreçlerini ve toplumsal olguları kendi bağlamı içinde, derinlemesine ve bütüncül bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlayan araştırma desenleridir. Sosyal bilimlerde anlam, yorum ve bağlamın ön plana çıkması, nitel araştırma yöntemlerini özellikle eğitim ve felsefe alanlarında işlevsel kılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Etik ve siyaset felsefesi gibi normatif ve değer yüklü alanların eğitim bağlamında ele alınması, nicel ölçümlerden ziyade anlamaya ve yorumlamaya dayalı bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır (Karataş, 2015). Bu bağlamda çalışma, etik ve siyaset felsefesi arasındaki ilişkinin 2024 Felsefe Dersi Öğretim Programı çerçevesinde nasıl yapılandırıldığını incelemeyi ve bu kuramsal temelden hareketle uygulanabilir bir etkinlik tasarımı geliştirmeyi amaçladığı için nitel araştırma yaklaşımıyla yürütülmüştür.

Araştırmada nitel veri toplama tekniklerinden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi; araştırma konusu ile ilişkili yazılı materyallerin sistematik bir biçimde incelenmesi, çözümlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu yöntem, özellikle öğretim programları, ders içerikleri, akademik yayınlar ve felsefi metinler gibi yazılı kaynaklara dayalı çalışmalar için uygun bir çerçeve sunmaktadır.

Çalışma kapsamında;

- 2024 Felsefe Dersi Öğretim Programı,
- Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne ilişkin resmi dokümanlar,
- etik, siyaset felsefesi ve felsefe eğitimi alan yazını,
- ortaöğretim felsefe dersine yönelik program ve etkinlik temelli araştırmalar,

sistematik olarak incelenmiştir. Doküman analizi sayesinde, hem programın kavramsal ve değer temelli yapısı ortaya konmuş hem de etkinlik tasarımının program hedefleriyle tutarlılığı sağlanmıştır.

2. BULGULAR: ETKİNLİK PLANI, UYGULAMA VE DEĞERLENDİRME

Çizelge 1. Örnek Etkinlik

Etkinliğin Adı	Sanal Belediye Meclisi: Adaletli Şehir Tasarımı
Ünite / Konu	11. Sınıf – Teknoloji ve Hayat
Süre	2 ders saati (40 + 40 dk)

Etkinliğin Amacı	Bu etkinliğin amacı, öğrencilerin siyaset felsefesine ilişkin temel kavramları (adalet, özgürlük, eşitlik, iktidar, birey, devlet, toplum) etik ilkelerle ilişkilendirerek sorgulamaları; felsefi argüman oluşturma, gerekçelendirme, tartışma ve karar verme becerilerini geliştirmeleridir. Etkinlik aracılığıyla öğrencilerin demokratik katılım süreçlerini deneyimlemeleri, farklı bakış açılarına saygı duymaları ve etik sorumluluk bilinci kazanmaları hedeflenmektedir.
2024 Felsefe Dersi Öğretim Programı Öğrenme Çıktılarına Paralel Hedefler	Etkinlik sonunda öğrencilerin; • Siyaset felsefesinin temel kavramlarını açıklayabilmesi, • Adalet, özgürlük ve eşitlik kavramlarını etik ilkelerle ilişkilendirebilmesi, • Toplumsal ve siyasal sorunlara felsefi bakış açıları geliştirebilmesi, • Felsefi bir problem karşısında gerekçeli argümanlar oluşturabilmesi, • Demokratik tartışma kültürüne uygun biçimde görüşlerini ifade edebilmesi beklenmektedir.
Kullanılan Yöntem ve Teknikler	• Tartışma temelli öğrenme • Rol oynama • İşbirlikli öğrenme • Felsefi diyalog • Problem temelli öğrenme
Materyaller	• Rol kartları • Durum (problem) kartları • Meclis tutanak formu • Tahta / akıllı tahta • Kalem ve kâğıt • Etkinliğin Uygulama Süreci

1. **Hazırlık Aşaması**

Sınıftaki oturma düzeni ‘’O’’ ya da ‘’U’’ şeklindedir. Öğrencilere yeni kurulan etika adındaki şehir için herkesin belediye meclisinde görevli oldukları söylenir. Öğretmen, şehrin kurulma aşamasındayken önemli siyasal kararlar alınması gerektiğini söyler.

Roller kura yöntemiyle öğrencilere dağıtılır:

- Belediye Başkanı: Tartışmayı yürütür, söz hakkını dağıtır.
- Etik Kurul (2 öğrenci): Kararların etik olup olmadığını değerlendirir.
- Parti A / Parti B / Bağımsızlar: Argüman üretir ve oylamaya katılır.
- Sekreter: Tutanağı tutar.

2. **Uygulama Aşaması**

Durum kartları gruplar arasında dağıtılır. Öğrenciler, kendi rollerine uygun şekilde çözüm önerileri geliştirir. Kararların etik ilkelere dayanması özellikle vurgulanır.

Örnek durumlar:

1. **Özgürlük – Toplumsal Düzen Gerilimi**
   Durum: Ethica Şehri'nde bazı gruplar vatandaşın huzurunu bozacak davranışlarda bulunur. Fakat bu yasak değildir.
   Etik Kurul: Özgürlük sınırlandırılabilir mi?
2. **Eşitlik – Ayrıcalık Problemi**
   Durum: Engelli bireyler için ayrı bir toplu taşıma hattı düzenlenmesi önerilmektedir. Bazı meclis üyeleri bunun eşitlik ilkesine aykırı olduğunu savunur.
   Tartışma: Eşit davranmak her zaman adil midir?
   Etik Kurul: Toplumsal düzenlemelerde eşit davranmak mı, yoksa farklı ihtiyaçları gözetmek mi adaleti daha iyi sağlar?
3. **Güvenlik – Mahremiyet**
   Durum: Şehirde suç oranı arttıkça belediye, vatandaşların telefonlarındaki konum bilgisinin bazı durumlarda erişilebilmesi önerisini sunuyor.
   Tartışma: Güvenlik için insanlar mahremiyetinden ödün vermek ister mi?
   Etik Kurul: Devlet vatandaşın bilgilerine ne kadar müdahale edebilir?
4. **Çoğunluk ve Azınlık**
   Durum: Şehirde çoğunluğun istediği bir proje, azınlık bir grubun yaşamını zorlaştıracaktır.
   Tartışma Sorusu: Çoğunluğun kararı her zaman adil midir?
   Etik Kurul: Demokrasi çoğunluğun kararlar ile mi, haklar ile mi şekillenir?
   Ortak iyi
5. **Ortak iyi ve Bireysel Fayda**
   Durum: Şehir merkezine ekonomiyi kalkındırması planlanan büyük bir tesis yapılacak ama yeşil alanlar azalacak.
   Tartışma Sorusu: Ortak iyi her zaman aynı noktada mı buluşur?
   Etik Kurul: Gelecek kuşakların hakları böyle bir durumda düşünülmeli midir?
6. **İktidar ve Meşruiyet Sorunu**
   Durum: Belediye başkanı, meclisin onayını almadan acil kararlar almaktadır.
   Tartışma Sorusu: İktidarın sınırı nerede başlar?
   Etik Kurul: Amacın iyi olması yöntemin doğru olduğunu gösterir mi?
7. **Ütopya ve Gerçekçilik**
   Durum: Bazı meclis üyeleri tüm hizmetlerin ücretsiz olduğu ideal bir şehir önerir. Diğerleri bunun gerçekçi olmadığını savunur.
   Tartışma Sorusu: Ütopyalar siyasal düşünce için gerekli midir?
   Etik Kurul: İdeal olan mı, mümkün olan mı daha değerlidir?
8. **Dijital Haklar ve Devlet Denetimi**
   Durum: Belediye, sosyal medya paylaşımlarını denetlemeyi planlamaktadır.
   Tartışma Sorusu: Dijital alanda ifade özgürlüğünün sınırı var mıdır?
   Etik Kurul: Zararlı düşünce diye bir şey var mıdır?

Gruplar hazırlıklarını tamamladıktan sonra Belediye Başkanı meclis oturumunu başlatır. Her grup argümanlarını sunar. Etik Kurul, sunulan gerekçeleri adalet, özgürlük, eşitlik ve sorumluluk ilkeleri açısından değerlendirir. Tartışmaların ardından oylama yapılır ve karar sekreter tarafından tutanak altına alınır.

3. Değerlendirme Aşaması

Etkinlik sonunda öğretmen rehberliğinde kısa bir değerlendirme yapılır. Öğrencilere şu sorular yöneltilir:

Karar verirken hangi etik ilkeleri kullandınız?

Farklı görüşlerle karşılaşmak düşüncenizi nasıl etkiledi?

Siyaset ve etik arasındaki ilişkiyi bu etkinlikten sonra nasıl değerlendiriyorsunuz?

Öğrencilerin performansı; argümanlarının gerekçeli olması, kavramları doğru kullanmaları, etik ilkelere dayanmaları ve tartışma sürecine katılımları üzerinden değerlendirilir.

3. SONUÇ

Bu etkinlik aracılığıyla öğrencilerin siyaset felsefesi kavramlarını soyut bilgi düzeyinin ötesine taşıyarak, etik temelli düşünme ve demokratik karar alma süreçlerini deneyimlemeleri beklenmektedir. Etkinlik, 2024 Felsefe Dersi Öğretim Programı'nın değer temelli, sorgulayıcı ve beceri odaklı yapısını destekleyen uygulanabilir bir öğretim örneği sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Akbaş, O. (2008). *Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış. Değerler Eğitimi Dergisi, 6*(16), 9-27.

Akpınar, B., & Köksalan, B. (2024). Eğitimde maarif ve müfredat yenileme ihtiyacı: Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli üzerinden teorik bir analiz. *Journal of History School, 17*(LXVIII), 27–48.

Aktepe, V., & Tahiroğlu, M. (2024). Değerler eğitimi yaklaşımları ve etkinlik örnekleri. *The Journal of Academic Social Science Studies, 1*(42), 361–384.

Biçer, B. (2017). Etik ve estetik değer kazanımlarının felsefe dersi öğretim materyalleri ve öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 1*(1), 87–96.

Cevizci, A. (2002). *Etiğe giriş*. Ankara: Paradigma.

Çoban, Ü. E., & Gürses, İ. (2023). Lise öğrencilerinde bir değer olarak adalet algısının incelenmesi: Afyonkarahisar örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (54).

Demiralp, N., Duman, E. Z., & Küçükşabanoğlu, Ö. (2024). Ortaöğretim coğrafya ve felsefe ders kitaplarında yer alan değerlerin analizi. *Academic Social Resources Journal, 8*(55), 4355–4365.

Demirel, Ö. (2007). *Eğitimde program geliştirme*.Ankara: Pegem Akademi.

Duman, E. Z., Avcı, S. S., Kadıoğlu, S., Akman, E., Bulut, F., & Yıldız, R. (2024). K12 beceriler çerçevesi Türkiye bütüncül modeli kapsamında felsefe grubu alan becerileri: "Felsefi metin inceleme" etkinlik örneği. *Millî Eğitim Dergisi, 53*(244), 2175–2196.

Durakoğlu, A., & Zabun, B. (2024). Felsefe ders kitabının değerler açısından incelenmesi. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences (JOSHAS), 8*(57), 1441–1445.

Duyul, S., Duyul, Y., Kesman, M., & Kesman, M. (2025). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli konusunda öğretmen görüşleri. *Ulusal Eğitim Dergisi, 5*(3), 20262.

Gökalp, M. (2020). *Eğitimde program geliştirme ve değerlendirme*. Ankara: Nobel Akademik.

Güvenç, Ş. Ö., & Selim, F. (2024). Cumhuriyet döneminden günümüze ortaöğretim felsefe dersi içeriğinin etik değerler bakımından incelenmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*.10(3), 11–14.

İlden, A., & Dombaycı, M. A. (2024). Eğitimde etik değerler ve felsefi temelleri: Öğrencilere etik değerlerin kazandırılması. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi, 6*(11), 366–382.

İlkel, S., & Duman, E. Z. (2024). 2024 yılı felsefe dersi öğretim programındaki değerlerin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi, 6*(11), 407–424.

Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 62–80.

Kuçuradi, İ. (2003). Etik ve etikler. *Türkiye Mühendislik Haberleri, 423*(1), 7–9.

Manav, F. (2016). Felsefe ve estetik dersleri 2009 öğretim programları üzerine: Değer-duyuşsal alan kazanımı-değerler eğitimi ilişkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 36*(1).

Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *2024 felsefe dersi öğretim programı*. Ankara

Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *Türkiye yüzyılı maarif modeli öğretim programları okuryazarlığı öğretmen kılavuz kitabı*. Ankara: MEB.

Mikail, E. H., & Ateş, F. (2011). Siyaset ve ahlak ilişkisi. *Turan: Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, 3*(11), 58.

Taşdelen, V. (2022). Dijital çağda çocuk ve felsefe. İçinde H. İ. Özok (Ed.), *Eğitimde yeni sorunlar ve cevaplar* (ss. 17–24). Ankara: Palme.

Ünsal, S. (2016). Ortaöğretim felsefe dersine yönelik öğretmen görüşleri: Kazanımlar, sorunlar ve çözüm önerileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5*(8), 3171–3192.

Ünsal, S., & Korkmaz, F. (2017). Felsefe dersi öğretim programındaki kazanımların farklı taksonomiler bağlamında incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17*(2), 948–967.

Urhan, V. (2016). Siyaset felsefesinde adalet, eşitlik, özgürlük. *Kaygı: Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (26), 103–119.

Varış, F. (1994). *Eğitimde program geliştirme: Teori ve teknikler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin.

EKLER:

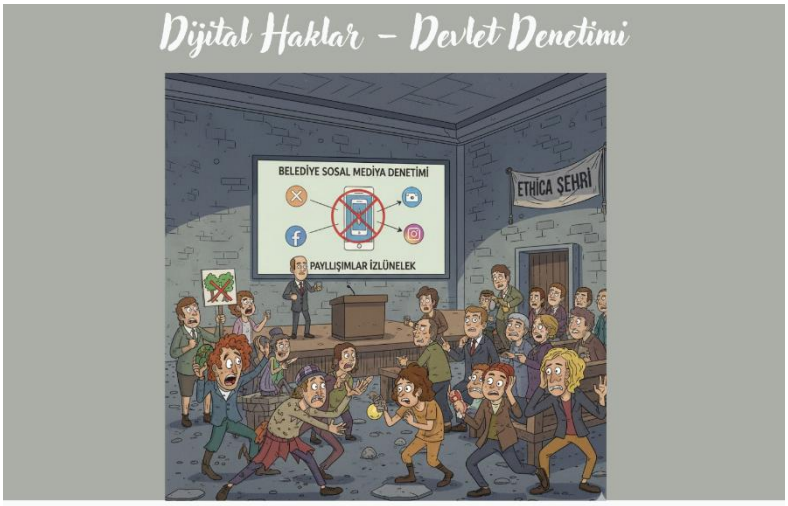
Durum: Ethica Şehri'nde bazı gruplar vatandaşın huzurunu bozacak davranışlarda bulunur. Fakat bu yasak değildir.
Tartışma: Bireysel özgürlük mü, toplumsal düzen mi önceliklidir?
Etik Kurul: Özgürlük sınırlandırılabilir mi?

Görsel 1. Özgürlük- Toplumsal Düzen Gezilimi

Durum: Engelli bireyler için ayrı bir toplu taşıma hattı düzenlenmesi önerilmektedir. Bazı meclis üyeleri bunun eşitlik ilkesine aykırı olduğunu savunur.
Tartışma: Eşit davranmak her zaman adil midir?
Etik Kurul: Toplumsal düzenlemelerde eşit davranmak mı, yoksa farklı ihtiyaçları gözetmek mi adaleti daha iyi sağlar?

Görsel 2. Eşitlik- Ayrıcalık Problemi

Durum: Belediye, sosyal medya paylaşımlarını denetlemeyi planlamaktadır.
Tartışma: Dijital alanda ifade özgürlüğünün sınırı var mıdır?
Etik Kurul: Zararlı düşünce diye bir şey var mıdır

Görsel 3. Dijital Haklar- Devlet Denetimi

Durum: Şehir merkezine ekonomiyi kalkındırması planlanan büyük bir tesis yapılacak ama yeşil alanlar azalacak.
Tartışma Sorusu: Ortak iyi her zaman aynı noktada mı buluşur?
Etik Kurul: Gelecek kuşakların hakları böyle bir durumda düşünülmeli midir?

Görsel 4. Ortak İyi- Bireysel Fayda

Durum: Bazı meclis üyeleri tüm hizmetlerin ücretsiz olduğu ideal bir şehir önerir. Diğerleri bunun gerçekçi olmadığını savunur.
Tartışma Sorusu: Ütopyalar siyasal düşünce için gerekli midir?
Etik Kurul: İdeal olan mı, mümkün olan mı daha değerlidir?

Görsel 5. Ütopya- Gerçekçilik Gerilimi

Durum: Şehirde suç oranı arttıkça belediye, vatandaşların telefonlarındaki konum bilgisinin bazı durumlarda erişilebilmesi önerisini sunuyor.
Tartışma: Güvenlik için insanlar mahremiyetinden ödün vermek ister mi?
Etik Kurul: Devlet vatandaşın bilgilerine ne kadar müdahale edebilir?

Görsel 6. Güvenlik- Mahremiyet

Durum: Belediye başkanı, meclisin onayını almadan acil kararlar almaktadır.
Tartışma: İktidarın sınırı nerede başlar?
Etik Kurul: Amacın iyi olması yöntemin doğru olduğunu gösterir mi?

Görsel 7. İktidar- Meşruiyet Sorunu

Durum: Şehirde çoğunluğun istediği bir proje, azınlık bir grubun yaşamını zorlaştıracaktır.
Tartışma Sorusu: Çoğunluğun kararı her zaman adil midir?
Etik Kurul: Demokrasi çoğunluğun kararlar ile mi, haklar ile mi şekillenir?

Görsel 8. Çoğunluk- Azınlık

TÜRKİYE'DE OKUL YÖNETİCİLERİNİN DİJİTAL DÖNÜŞÜM ALGISI VE UYGULAMALARI

Dr. Yasin DEMİRCİ

MEB, Büyükhanlı Kardeşler Ortaokulu

yasindemirci77@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-8665-4261

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de görev yapan okul yöneticilerinin dijital dönüşüm algılarını ve bu dönüşümü okullarında hayata geçirme biçimlerini ortaya koymak; ayrıca dijital dönüşüm ile okul kültürü arasındaki ilişkiyi nicel ve nitel verilerle bütüncül biçimde incelemektir. Araştırmanın kuramsal çerçevesi; dijital dönüşüm, dijital liderlik, okul kültürü ve Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM) ekseninde oluşturulmuştur. Dijital dönüşüm, yalnızca teknolojik araçların kullanımını değil, aynı zamanda okulun değerler sisteminin, iletişim biçimlerinin ve yönetim anlayışının yeniden yapılandırılmasını gerektiren çok boyutlu bir örgütsel değişim süreci olarak ele alınmıştır. Okul kültürü ise paylaşılan değerler, normlar, inançlar ve davranış kalıpları üzerinden okulun kimliğini ve değişime uyum kapasitesini belirleyen temel bir değişken olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma, karma yöntem yaklaşımıyla desenlenmiş; açıklayıcı sıralı karma model doğrultusunda önce nicel, ardından nitel veriler toplanmıştır. Nicel evreni, 2024–2025 eğitim-öğretim yılında Türkiye'nin farklı illerinde (Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Kayseri, Yozgat, Samsun, Antalya, Van, Gaziantep) görev yapan devlet okulu yöneticileri oluşturmuştur. Tabakalı örnekleme ile ulaşılan 300 yöneticiden 285 geçerli veri elde edilmiştir. Nitel aşamada ise maksimum çeşitlilik örneklemesiyle seçilen 12 farklı okuldan 24 yönetici ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Nicel veriler, Aydın ve Çelik (2022) tarafından geliştirilen "Eğitim Kurumlarında Dijital Dönüşüm Ölçeği" ile Çalık ve Kurt'un (2010) "Okul Kültürü Ölçeği" kullanılarak toplanmıştır. Dijital dönüşüm ölçeği; liderlik-vizyon, altyapı-destek, kültürel uyum ve etik farkındalık boyutlarından; okul kültürü ölçeği ise paylaşım, güven, yenilikçilik, iletişim ve dayanışma boyutlarından oluşmaktadır. Her iki ölçeğin güvenirlik katsayıları (Cronbach $\alpha > .89$) yüksek bulunmuş, yapı geçerliği doğrulayıcı faktör analiziyle doğrulanmıştır. Nicel veriler SPSS ve AMOS programlarıyla betimsel istatistikler, korelasyon ve çoklu regresyon analizleri kullanılarak çözümlenmiştir. Nitel veriler ise MAXQDA 2024 yazılımı ile tematik analiz (Braun & Clarke, 2006) yöntemiyle incelenmiş; dijital liderlik kültürü, paylaşım ve iş birliği kültürü, direnç ve uyum süreçleri, değer–teknoloji dengesi olmak üzere dört ana tema elde edilmiştir.

Nicel bulgular, okul yöneticilerinin dijital dönüşüm düzeylerinin genel olarak yüksek ($\bar{X} \approx 4.02$) ve okul kültürü algılarının olumlu ($\bar{X} \approx 3.87$) olduğunu göstermiştir. Dijital dönüşüm ile okul

kültürü arasında güçlü, pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r \approx .61$, $p < .01$). Özellikle dijital liderlik boyutunun hem dijital dönüşüm hem de okul kültürüyle yüksek düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür ($r \approx .64$). Çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre; okul kültürünü en güçlü biçimde yordayan değişken dijital liderliktir ($\beta \approx .43$, $p < .001$). Bunu etik farkındalık ve altyapı-destek değişkenleri izlemektedir. Modelin açıklayıcılık düzeyi yüksektir ($R^2 \approx .56$) ve dijital dönüşüm bileşenlerinin okul kültürünün yenilikçilik, paylaşım ve güven boyutlarını anlamlı düzeyde açıkladığı belirlenmiştir.

Nitel bulgular, nicel sonuçları destekleyici niteliktedir. Yöneticiler, dijital dönüşümü çoğunlukla "okulun işleyişini hızlandıran ve iletişimi güçlendiren bir süreç" olarak tanımlamakla birlikte, bu sürecin yalnızca teknoloji kullanımından ibaret olmadığını; öğretmen-öğrenci ilişkilerini, karar alma kültürünü ve okulun değerler sistemini de dönüştürdüğünü vurgulamışlardır. Birçok yönetici, dijital araçların (e-Okul, MEBBİS, çevrim içi toplantılar, dijital içerik platformları vb.) öğretmenler arasında paylaşımcı ve iş birliğine dayalı bir kültürü desteklediğini ifade etmiştir. Bazı okullarda başlangıçta dijitalleşmeye yönelik direnç (özellikle yaş, alışkanlıklar ve beceri eksiklikleriyle ilişkili) gözlenmiş; ancak hizmet içi eğitimler, TYMM çerçevesinde yürütülen farkındalık çalışmaları ve yöneticilerin model olma davranışlarıyla birlikte bu direncin azaldığı belirtilmiştir.

Görüşmelerde, TYMM'nin "erdem–değer–eylem" yaklaşımının dijital dönüşüme değer temelli bir çerçeve sunduğu; dijital araçların sadece akademik başarıyı artırmak için değil, aynı zamanda sorumluluk, iş birliği, adalet, mahremiyet ve dijital etik gibi değerleri pekiştirmek için kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Yöneticiler, teknolojinin okul kültürünü zayıflatan değil, doğru kullanıldığında güçlendiren bir unsur olduğuna dikkat çekmiş; "teknolojinin kültürün hizmetine verilmesi" gerektiğini ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak, bu araştırma Türkiye'de okul yöneticilerinin dijital dönüşüm algıları ve uygulamalarının, okul kültürüyle sıkı biçimde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Dijital liderlik, bu ilişkide belirleyici bir rol oynamakta; etik farkındalık ve kültürel uyum süreçleri dijital dönüşümün sürdürülebilirliğini artırmaktadır. Bulgular, TYMM'nin dijitalleşme vizyonunun sahada ampirik karşılıklarının bulunduğunu göstermekte ve politika yapıcılara, okul yöneticilerine ve araştırmacılara; dijital dönüşüm süreçlerinde teknik altyapının ötesine geçerek kültürel, etik ve liderlik boyutlarını merkeze almaları yönünde öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital dönüşüm; dijital liderlik; okul yöneticileri; okul kültürü; eğitimde dijitalleşme.

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine school principals' perceptions and practices of digital transformation in Türkiye and to explore, in a holistic way, how digital transformation is related to school culture. The theoretical framework is built on four key pillars: digital transformation, digital leadership, school culture, and the "Türkiye Century Maarif Model" (TYMM). In this study, digital transformation is conceptualized not merely as the adoption of technological tools, but as a multidimensional organizational change process that restructures the value system, communication patterns and governance culture of schools. School culture is defined as a central construct that shapes a school's identity and its capacity for change through shared values, norms, beliefs and behavioural patterns.

The research was designed using a mixed-methods approach, specifically an explanatory sequential mixed design. In the first phase, quantitative data were collected to reveal the relationship between digital transformation and school culture; in the second phase, qualitative data were gathered to provide an in-depth understanding of the dynamics behind this relationship from school principals' perspectives. The quantitative population consisted of public school principals working in different provinces of Türkiye (Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Kayseri, Yozgat, Samsun, Antalya, Van, Gaziantep) during the 2024–2025 academic year. Through stratified sampling, 300 principals were reached and 285 valid questionnaires were obtained. In the qualitative phase, 24 principals from 12 schools were selected via maximum variation sampling, and semi-structured interviews were conducted.

Quantitative data were collected using the "Digital Transformation in Educational Institutions Scale" (Aydın & Çelik, 2022) and the "School Culture Scale" (Çalık & Kurt, 2010). The digital transformation scale includes four factors: leadership–vision, infrastructure–support, cultural alignment and ethical awareness; while the school culture scale consists of sharing, trust, innovativeness, communication and collaboration dimensions. Both scales demonstrated high internal consistency (Cronbach's $\alpha > .89$) and satisfactory construct validity confirmed through confirmatory factor analyses. Quantitative data were analysed using SPSS and AMOS through descriptive statistics, Pearson correlations and multiple regression analyses. Qualitative data were analysed inductively with MAXQDA 2024 using thematic analysis (Braun & Clarke, 2006). Four major themes emerged: digital leadership culture, sharing and collaboration culture, resistance and adaptation processes, and the value–technology balance.

The quantitative findings indicated that school principals reported relatively high levels of digital transformation ($M \approx 4.02$) and positive perceptions of school culture ($M \approx 3.87$). A strong and statistically significant positive relationship was found between digital transformation and school culture ($r \approx .61$, $p < .01$). Digital leadership was highly correlated with both digital transformation and school culture ($r \approx .64$). Multiple regression analysis revealed that digital leadership was the strongest predictor of school culture ($\beta \approx .43$, $p < .001$), followed by ethical awareness and infrastructure–support. The overall model explained a substantial portion of the variance in school culture ($R^2 \approx .56$), indicating that the components of digital transformation significantly predicted the innovativeness, sharing and trust dimensions of school culture.

The qualitative findings supported and enriched the quantitative results. Principals described digital transformation primarily as a process that accelerates school operations and strengthens communication, but at the same time reshapes teacher–student relationships, decision-making culture and the school's value system. Many principals emphasized that digital tools (e.g., e-Okul, MEBBİS, online meetings, digital content platforms) fostered a more collaborative and sharing-oriented culture among teachers. While an initial resistance to digitalization was observed in some schools—stemming mostly from age differences, established habits and lack of digital skills—this resistance tended to decrease over time through in-service training, awareness activities aligned with the TYMM, and principals' role-modelling behaviours.

Interview data also revealed that the TYMM's "virtue–value–action" perspective provides a value-based framework for digital transformation. Principals underlined that digital tools should not be used solely to enhance academic achievement, but also to reinforce such values as responsibility, cooperation, justice, privacy and digital ethics. In this respect, they argued that technology does not necessarily weaken school culture; on the contrary, when used consciously and ethically, it can strengthen and deepen it. They frequently referred to the idea that "technology should serve culture, not replace it".

In conclusion, this study demonstrates that school principals' perceptions and practices of digital transformation in Türkiye are closely intertwined with school culture. Digital leadership plays a pivotal role in this relationship, while ethical awareness and cultural alignment processes enhance the sustainability of digital transformation. The findings also indicate that the value-oriented digitalization vision of the Türkiye Century Maarif Model has concrete empirical reflections at the school level. The study offers several implications for policy makers, practitioners and researchers: moving beyond a purely technical focus on infrastructure, it is essential to foreground cultural, ethical and leadership dimensions when planning and implementing digital transformation initiatives in schools.

Keywords: Digital transformation; digital leadership; school principals; school culture; digitalization in education.

KIRSAL VE KENTSEL OKULLARDA AİLE KATILIMININ YÖNETİMİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Dr. Yasin DEMİRCİ

MEB, Büyükhanlı Kardeşler Ortaokulu

yasindemirci77@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-8665-4261

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de kırsal ve kentsel okullarda aile katılımının nasıl yönetildiğini karşılaştırmalı olarak incelemek, aile katılımını şekillendiren bağlamsal (kırsal/kentsel), sosyoekonomik ve kültürel faktörleri ortaya koymak ve okul yöneticilerinin aile katılımını artırmaya yönelik stratejilerini, karşılaştıkları güçlükleri ve iyi uygulama örneklerini bütüncül bir çerçevede analiz etmektir. Çalışma, aile katılımını yalnızca okula fiziksel katılım ya da veli toplantılarına devam üzerinden değil; evde öğrenme desteği, iletişim, karar alma süreçlerine katılım, okul kültürüne katkı ve topluluk temelli ilişkiler boyutlarıyla ele almaktadır.

Araştırma, **karma yöntem** yaklaşımıyla ve **açıklayıcı sıralı desen** ile desenlenmiştir. İlk aşamada nicel verilerle kırsal ve kentsel bağlamlar arasındaki genel eğilimler ve farklılıklar belirlenmiş; ikinci aşamada nitel verilerle bu farklılıkların ardındaki anlam, deneyim ve süreçler derinlemesine incelenmiştir. Nicel aşamada, Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerindeki kırsal ve kentsel devlet okullarında görev yapan **372 okul yöneticisinden** veri toplanmıştır. Veri toplama aracı olarak Epstein'in aile katılımı yaklaşımına dayalı **Aile Katılımı Ölçeği** ile Çalık ve Kurt (2010) tarafından geliştirilen **Okul Kültürü Ölçeği** kullanılmıştır. Veriler, betimsel istatistikler, bağımsız örneklem t-testi, çoklu regresyon analizi ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile çözümlenmiştir. Ölçeklerin güvenirlik katsayılarının yüksek olduğu, DFA uyum indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içinde yer aldığı görülmüştür.

Nitel aşamada ise **maksimum çeşitlilik örneklemesi** ile seçilen 12 kırsal ve 12 kentsel okul yöneticisi ile 8 öğretmen olmak üzere toplam **32 katılımcı** ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler, Braun ve Clarke'ın (2006) önerdiği adımlar doğrultusunda **tematik analiz** ile çözümlenmiş; kodlama sürecinde iki bağımsız araştırmacının katkısıyla yüksek düzeyde görüş birliği sağlanmıştır.

Nicel bulgular, **genel aile katılımı düzeyinin kırsal okullarda kentsel okullara göre anlamlı biçimde daha yüksek** olduğunu; özellikle okul etkinliklerine katılım ve karar alma süreçlerine katılım boyutlarında kırsal lehine belirgin farklar bulunduğunu ortaya koymuştur. Buna karşılık, **evde öğrenme desteği** boyutunda kentsel okulların ortalamalarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Regresyon analizine göre **destekleyici liderlik**, okulda **güven düzeyi** ve **iletişim kalitesi**, aile katılımını anlamlı ve güçlü biçimde yordamakta; düşük sosyoekonomik düzey ise aile katılımını **negatif** yönde etkilemektedir.

Nitel bulgular, kırsal okullarda aile katılımının **topluluk temelli, yüz yüze, ilişki ve dayanışma odaklı** bir yapı içinde gerçekleştiğini; okulun birçok yerleşim yerinde toplumsal hayatın merkezi olarak konumlandığını göstermiştir. Kentsel okullarda ise aile katılımının daha çok **akademik başarı odaklı, bireysel beklentilere dayalı** ve **dijital iletişim araçları üzerinden** yürütüldüğü görülmüştür. Elde edilen temalar "İletişim ve erişim stratejileri", "Topluluk kültürü ve paydaşlık", "Katılım engelleri" ve "Yönetimsel liderlik uygulamaları" başlıklarında toplanmıştır.

Karma yöntem bütünleştirmesi, kırsal bağlamda aile katılımının "**topluluk temelli model**", kentsel bağlamda ise "**akademik ve dijital destekli model**" üzerinden işlediğini ortaya koymaktadır. Her iki bağlamda da **liderlik, güven ve etkin iletişim**, aile katılımının vazgeçilmez belirleyicileri olarak öne çıkmıştır. Bulgular, **Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli**nin aile–okul iş birliği, yerel bağlama duyarlı liderlik ve değer temelli okul kültürü vurgularıyla uyumlu bir çerçeve sunmakta; kırsal ve kentsel bağlamların farklı ihtiyaç ve imkânlarının politika geliştirme süreçlerinde mutlaka dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir. Çalışma, aile katılımının bağlama duyarlı yönetimi konusunda ulusal literatürdeki boşluğu doldurmakta ve uygulayıcılara ile politika yapıcılara somut öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile katılımı, kırsal okullar, kentsel okullar, okul yöneticisi, karma yöntem, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, destekleyici liderlik, okul kültürü.

ABSTRACT

The primary aim of this study is to comparatively examine how family involvement is managed in rural and urban schools in Türkiye, to identify the contextual (rural/urban), socio-economic and cultural factors that shape family–school relations, and to explore school principals' strategies, challenges and examples of effective practice in promoting family engagement. Rather than treating family involvement merely as attendance at meetings or school events, the study conceptualizes it as a multidimensional construct encompassing home-based learning support, communication, participation in decision-making, contributions to school culture, and community-based relationships.

The research was designed within a **mixed methods** framework, using an **explanatory sequential design**. In the first (quantitative) phase, broad tendencies and differences between rural and urban contexts were identified, and in the second (qualitative) phase, the meanings, experiences and processes underlying these patterns were explored in depth. In the quantitative phase, data were collected from **372 school principals** working in rural and urban public schools located in different geographical regions of Türkiye. The **Family Involvement Scale**, grounded in Epstein's conceptualization, and the **School Culture Scale** developed by Çalık and Kurt (2010) were used as data collection tools. Data were analyzed using descriptive statistics, independent samples t-tests, multiple regression analysis, and confirmatory factor analysis (CFA). The scales demonstrated high reliability, and CFA fit indices indicated acceptable levels of construct validity.

In the qualitative phase, **maximum variation sampling** was employed to capture the diversity of school contexts. Semi-structured interviews were conducted with **32 participants**, including 12 rural principals, 12 urban principals and 8 teachers. The interview protocol focused on the nature of family involvement, communication strategies, contextual constraints, successful practices, parents' expectations, the role of the Türkiye Century Maarif Model (TYMM) and the use of digital tools. The data were analyzed through **thematic analysis**, following the steps proposed by Braun and Clarke (2006), and high inter-rater agreement was achieved between independent coders.

Quantitative findings revealed that **overall levels of family involvement were significantly higher in rural schools than in urban schools**, particularly in the dimensions of participation in school activities and involvement in decision-making processes. In contrast, **home-based learning support** scores were higher in urban schools, a result that appears consistent with relatively higher levels of parental education and academic awareness in urban settings. Regression analyses showed that **supportive leadership**, **trust in the school** and **communication quality** were strong and significant predictors of family involvement, whereas lower socio-economic status had a **negative** effect.

Qualitative findings indicated that in rural schools, family involvement is characterized by **community-based, face-to-face and solidarity-oriented** patterns, with the school often serving as the central institution of community life. In urban schools, however, family involvement tends to be more **academic-oriented, driven by individual parental expectations**, and largely mediated through **digital communication tools** (e.g., WhatsApp groups, e-school platforms, online meetings). The main themes emerging from the analysis

were “Communication and access strategies”, “Community culture and stakeholder relations”, “Barriers to participation” and “Leadership practices in managing family involvement”.

The integration of quantitative and qualitative results suggests the existence of two distinct models of family involvement: a “**community-based model**” prevalent in rural contexts, and an “**academic and digitally supported model**” common in urban contexts. In both settings, **supportive leadership, trust and effective communication** emerged as core determinants of the quality and sustainability of family involvement. Overall, the findings align with the vision of the **Türkiye Century Maarif Model (TYMM)**, which emphasizes strong family–school cooperation, context-sensitive school leadership and value-based school culture. The study underscores the necessity of designing school management practices and educational policies that are responsive to local conditions and contextual differences between rural and urban schools. By focusing on the management of family involvement as a context-bound process, the research contributes to filling a gap in the Turkish educational leadership literature and offers concrete implications for practitioners and policy-makers.

Keywords: Family involvement, rural schools, urban schools, school principals, mixed methods, Türkiye Century Maarif Model, supportive leadership, school culture.

9TH GRADE SPEAKING SKILLS IN THE TÜRKIYE CENTURY MAARIF MODEL: A QUALITATIVE DOCUMENT ANALYSIS

Ruken KIZILELMA

Antalya/Konyaaltı Provincial Directorate of National Education

ekenruken1@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Fidel ÇAKMAK

Alanya Alaaddin Keykubat University

fidel.cakmak@alanya.edu.tr **- 0000-0002-3285-7661**

ABSTRACT

This study aims to examine the speaking activities in the 9th grade English textbook based on the Turkish Century Maarif Model (TCMM), with a focus on how speaking skills are addressed in secondary school foreign language curricula. Using a document analysis method, the speaking activities in the textbook and the relevant learning outcomes in the annual plan were systematically analyzed. Each activity was coded based on Brown's (2004) micro and macro speaking skills framework and Bloom's (1956) cognitive domain taxonomy, using criteria such as the targeted speaking skill, its connection to formal learning outcomes, and the required cognitive domain level. A total of 100 speaking activities were identified across eight thematic units. The findings show that most of these activities focus on macro speaking skills. According to Bloom's taxonomy, the tasks were predominantly concentrated at the remember, understand, and apply levels, while higher-order cognitive processes such as analyzing, evaluating, and creating are less frequent and irregular. Overall, the results indicate that the program's speaking component is consistent but limited in depth. While there are numerous short and structured oral practice opportunities, activities offering natural, extended, and complex speaking experiences are relatively scarce. These findings suggest that adding more micro-skill support and higher-order cognitive speaking tasks to the curriculum could be beneficial for making speech instruction more balanced and effective.

Keywords: Maarif model, speaking, micro skills, macro skills

1. INTRODUCTION

Speaking is widely considered as one of the most challenging skills to develop for foreign language learners and requires immediate processing and requires learners simultaneously manage multiple sub-processes such as grammatical accuracy, vocabulary, intonation, and interaction management (Goh & Burns, 2012; Richards, 2008; Tavakoli & Wright, 2020; Thornbury, 2005). Richards (2008) describes that oral communication is a complex skill involving rapid word connections, correct intonation, and mutual meaning-making processes. Similarly, Thornbury (2005) emphasizes that finding a balance between accuracy, fluency, and appropriateness in speaking is particularly difficult for learners due to the planning time available to learners.

In Communicative Language Teaching (CLT), speaking is seen as the ability to construct correct sentences and as a multidimensional performance combining micro skills such as pronunciation, intonation, and vocabulary knowledge with macro skills, including turn-taking, maintaining discourse flow, and expressing ideas coherently (Sato & Loewen, 2022; Tavakoli & Wright, 2020). Brown and Yule (1983) divide speaking into two main groups, interactive and transactional, arguing that effective speaking activities in the classroom should support both social interaction and the exchange of information. Thornbury (2005) emphasizes that effective speech training consists of the sequential stages of awareness, controlled practice, and independent production, suggesting that learners must first recognize the feautures of spoken language, then apply them through structured tasks, and finally move on to more autonomous speech performance.

Within the Framework of Türkiye Century Maarif Model (TCMM), speaking skills in the 9th grade English curriculum are organized around thematic units and clearly defined learning outcomes. In line with contemporary communicative language teaching principles, evaluating the oral components of newly implemented curricula has become increasingly important in order to determine whether instructional materials adequately support meaningful spoken interaction (Goh & Burns, 2012). Themes in the curriculum are paired with learning outcomes aiming to develop students' micro and macro speaking skills in different communicative contexts. However, the extent to which these learning outcomes correspond to the activities in the textbook, which aspects of speaking skills are prioritized, and how the activities are structured in terms of cognitive level have not yet been systematically examined. Therefore, this study aims to analyze the 9th grade English textbook and the corresponding annual plan using a qualitative document analysis method and to evaluate the structure of the program's

speaking instruction. Specifically, the contributions of speaking activities to micro and macro skills, the learning outcomes targeted in the activities, and the levels of cognitive processes constitute the main focus points of the research. In this context, the study aims to answer the following questions:

RQ1. What types of speaking skills are emphasized in the 2025-2026 Maarif Model 9th grade English textbook ?

RQ2.What speaking outcomes are targeted in speaking activities in the 2025-2026 Maarif Model 9th grade English textbook ?

RQ3.What are the cognitive domain levels (Bloom's Taxonomy) integrated in speaking activities in the 2025-2026 Maarif Model 9th grade English textbook ?

2. LITERATURE REVIEW

2.1 Speaking in EFL Context

In foreign language learning, speaking is widely considered as one of the most complex and mentally challenging skills. This is because learners are required to manage their adherence to grammar rules, vocabulary use, intonation, and interactional demands simultaneously (Saito, 2021). Richards (2008) emphasizes the importance of rapid access to words, the ability to discuss meaning, and the use of appropriate stress and intonation patterns during speaking. Similarly, Thornbury (2005) argues that the limited planning time available for speaking makes it difficult for learners to ensure accuracy, fluency, and appropriateness at the same time.

In many EFL contexts, classroom interaction is the primary environment in which students develop their speaking skills (Nation & Newton, 2009; Yağız, 2021). Brown and Yule (1983) point out a difference between interactive speech for social relations and transactional speaking used for information sharing. Therefore, effective speaking instruction requires engaging in both genuine interactive communication (e.g., greetings, everyday conversations) and task-based functional communication (e.g., identifying, asking questions, explaining). Furthermore, Nation and Newton (2009) argue that EFL speaking programmes should strike a balance between four main elements: meaning-focused input, meaning-focused output, language-focused learning, and fluency development.

These frameworks suggest that speaking should be grammatically correct and requires opportunities designed for effective communication, strategic competence and cognitive engagement.

2.2 The Türkiye Century Maarif Model (TCMM) and 9th Grade English

Launched in 2024 by the Ministry of National Education of the Republic of Türkiye, TCMM reorganizes English language education around clearly defined learning objectives aligned with thematic units and micro and macro speaking skills. The 9th grade English curriculum within this model covers these main topics: School Life, Family Life, Personal Life, Home & Neighbourhood, City Life, and World & Nature, Universe and Future. Each theme is linked to specific speaking objectives designed to support learners' oral language development. The speaking outcomes defined in the curriculum target a range of subskills, including micro skills (pronunciation, control of stress and intonation, correct use of grammatical structures, producing short responses, controlled language practice) and macro skills (taking turns, discourse management, presenting ideas, expressing opinions, reasoning, and participating in extended interactions).

Although the curriculum clearly distinguishes between micro and macro outcomes, the extent to which these outcomes are reflected in actual textbook speaking activities remains unclear. In particular, it is not yet evident which types of speaking skills are most frequently practiced, whether textbook activities adequately address the intended curriculum outcomes, and whether learners are provided with balanced opportunities to develop both micro-level accuracy and macro level communicative fluency. Therefore, a systematic document analysis is required to examine how TCMM speaking outcomes are implemented in the 9th grade English textbook.

2.3 Cognitive Domain in Speaking Activities

Speaking involves important mental processes that require students to plan, organize, recall, evaluate, and generate their thoughts while using language (Saito, 2021). Bloom's Revised Taxonomy (Anderson & Krathwohl, 2001) provides a framework for defining the cognitive requirements expected in learning processes. They can be listed as: remembering, understanding, applying, analyzing, evaluating and creating. In speaking tasks, proficiency levels typically range from recalling or comprehending familiar information to apply target structures in guided dialogues, analyzing and organizing ideas, evaluating and justifying opinions, and ultimately creating extended spoken outputs like presentations, stories, or longer speeches.

Goh and Burns (2012) state that students must eventually progress to the stage of independent meaning-making and discourse development, independent of structured and form-focused

speech. Therefore, effective speech training involves a combination of lower and higher-level cognitive processes.

When evaluating the speaking activities of the 9th grade Maarif Model, examining the cognitive level of each task provides important information about whether the textbook supports this developmental process. If the curriculum contains too many low-level tasks, this may limit students' ability to develop critical thinking and richer interaction skills, while a balanced distribution of tasks is a sign of a more effective educational design (Anderson & Krathwohl, 2001). This balance may enable students to progress gradually from basic cognitive processes to the ability to use language in a more complex and purposeful manner.

2.4 Micro and Macro Speaking Skills

Speaking effectively requires both micro skills and macro skills. Micro skills necessary for effective and accurate communication include vocabulary, grammar, emphasis, and intonation. In contrast, macro skills involve communicative behaviors such as managing discussions, negotiating meaning, articulating thoughts, and participating in extended conversations (Brown, 2004; Richards, 2008; Thornbury, 2005). Brown (2004) claims that micro skills enable language forms to become automatic, while macro skills help individuals utilize language appropriately for a specific aim and context. According to Thornbury (2005), a person's capacity for effective communication depends on their development of both accuracy and fluency. For this reason, a balanced perspective on micro and macro level factors is crucial for developing overall speaking proficiency in EFL contexts.

3. METHODOLOGY

In this study, a qualitative document analysis method was used to examine the alignment of speaking activities in the 9th grade English textbook within the scope of the Türkiye Century Maarif Model (TCMM) with the annual plan. Specifically, the analysis focused on whether the speaking activities were designed explicit or implicit activities and which speaking macro and micro level speaking skills they addressed. Document analysis enables the systematic examination of educational materials and the identification of patterns within their content (Bowen, 2009; O'Leary, 2014; Schreier, 2012). The eight thematic units in the textbook were examined in detail, and only the speaking activities were included in the analysis. Each identified speaking activity was classified according to Brown's (2004) framework of micro and macro speaking skills and coded accordingly. Micro level speaking skills used were coded as Mi1-Mi11, while macro level speaking skills were coded as Ma1-Ma5. The activities were

analyzed individually to determine which micro and macro skills they corresponded to. In some cases, a single activity was found to address more than one skill. To assess the extent to which the speaking activities aligned with the speaking skill objectives outlined in the curriculum, the activities were matched with the corresponding learning outcomes specified in the annual plan. In addition, each activity was classified in terms of cognitive level including remembering, understanding, applying, analyzing, evaluating, and creating. To ensure consistency in the analysis, the coding of activities, learning outcomes, and cognitive levels was reviewed multiple times.

4. FINDINGS

The speaking activities in the 9th grade English textbook was analyzed according to Brown's micro and macro speaking skills framework. Bloom's Taxonomy and annual plan achievement codes were also added. The speaking activities under each unit are shown in the distribution in the tables below. Although 100 unique speaking activities were identified in the textbook, coding revealed 77 instances of macro level speaking skills and 35 instances of micro level speaking skills.

Table 1. Macro Skills of Speaking

THEME	ACTIVITY	EXPLICT / IMPLICIT	INDEX	LEARNING OUTCOMES	BLOOM'S TAXONOMY
SCHOOL LIFE	1.Work in pairs: ask-answer	Explicit	Ma1	ENG.9.1.S3	Apply
	2.Read dialogue & make similar	Explicit	Ma2	ENG.9.1.S3	Apply
	3.Talk about questions	Implicit	Ma1	ENG.9.1.S4	Apply
	4.Move around & ask classmates	Explicit	Ma5	ENG.9.1S.4	Apply
	5.Discuss common points	Implicit	Ma3	ENG.9.1S.5	Analyze
	6.Group story & presentation	Explicit	Ma3	ENG.9.1.S4	Create
	7.Culture questions	Implicit	Ma1	ENG.9.1.S3	Apply
	8.Online tasks discussion	Implicit	Ma2	ENG.9.1.S4	Evaluate
	9.Short presentation	Explicit	Ma4	ENG.9.1.S4	Create
	10.Make video	Explicit	Ma4	ENG.9.1.S4	Create

CLASSROOM LIFE	1.Guess from clip	Implicit	Ma3	ENG.9.2.S1	Understand
		Explicit	Ma5	ENG.9.2.S1	Apply
	2.Share photo ideas	Explicit	Ma1	ENG.9.2.S3	Apply
	3.Tick & discuss routines	Explicit	Ma3	ENG.9.2.S2	Understand
	4.Describe photos	Implicit	Ma4	ENG.9.2.S4	Apply
	5.Mime actions	Explicit	Ma1	ENG.9.2.S3	Apply
	6.Talk about school day	Explicit	Ma3	ENG.9.2.S5	Analyze
	7.Routine lists exchange	Explicit	Ma1	ENG.9.2.S3	Apply
	8.Ask-answer routine	Explicit	Ma5	ENG.9.2.S4	Create
	9.Create daily routine				
PERSONAL LIFE	1.Role-play shopping	Explicit	Ma1, Ma2, Ma5	ENG.9.3.S4	Apply
	2.Predict from photo/title	Implicit	Ma3, Ma5	ENG.9.3.S1	Understand
	3.Describe imagined character	Explicit	Ma1, Ma3	ENG.9.3.S3	Apply
	4.Description guessing game	Explicit	Ma1, Ma2, Ma5	ENG.9.3.S4	Analyze
	5.True/Bluff	Explicit	Ma1, Ma2, Ma	ENG.9.3.S4	Apply
	6.Talk about photos	Explicit	5 Ma1, Ma3, Ma4	ENG.9.3.S4	Apply
	7.Retell characters	Explicit	Ma3, Ma5	ENG.9.3.S5	Analyze
	8.Ask-answer about characters	Explicit	Ma1, Ma2	ENG.9.3.S4	Apply
FAMILY LIFE	1.Discuss jobs by photos	Implicit	Ma3	ENG.9.4.S4	Apply
	2.Talk about family members	Explicit	Ma1	ENG.9.4.S3	Apply
	3.Dream job talk	Implicit	Ma1	ENG.9.4.S4	Apply
	4.Peer assessment	Explicit	Ma5	ENG.9.4.S6	Evaluate
	5.Match photos & jobs	Explicit	Ma3	ENG.9.4.S1	Understand
	6.Bingo game	Implicit	Ma5	ENG.9.4.S4	Apply
	7.Act as a family member	Explicit	Ma1	ENG.9.4.S3	Apply
	8.Role play - relatives	Explicit	Ma2	ENG.9.4.S4	Create
	9.Discuss values	Implicit	Ma1	ENG.9.4.S4	Analyze
	10.Create short film	Explicit	Ma5	ENG.9.4.S4	Create

LIFE IN THE HOUSE	1.Short talk /home	Explicit	Ma1, Ma5	ENG.9.5.S4	Apply
	2.Discuss text	Implicit	Ma3	ENG.9.5.S1	Understand
	3.Paragraph feedback	Explicit	Ma2	ENG.9.5.S6	Evaluate
	4.Walk-around Q&A game	Explicit	Ma1, Ma5	ENG.9.5.S5	Apply
	5.Ask-answer pronouns	Explicit	Ma1	ENG.9.5.S3	Apply
	6.Dialogue acting	Explicit	Ma1, Ma2	ENG.9.5.S4	Apply
	7.Progressive game	Explicit	Ma5	ENG.9.5.S4	Apply
	8.Retell paragraph	Implicit	Ma3	ENG.9.5.S3	Understand
	9.House sale ad	Explicit	Ma1, Ma3	ENG.9.5.S4	Create
	10.Energy-saving talk	Implicit	Ma1, Ma5	ENG.9.5.S6	Analyze
	11.Talk about photos	Implicit	Ma3	ENG.9.5.S1	Understand
	12.Role-play guest	Explicit	Ma1, Ma2	ENG.9.5.S4	Apply
	13.Documentary	Explicit	Ma3, Ma5	ENG.9.5.S3	Create
CITY &COUNTRY	1.Compare festivals	Explicit	Ma1	ENG.9.6.S3	Analyze
	2.Describe & guess vocab.	Explicit	Ma5	ENG.9.6.S4	Apply
	3.Game: ask-answer photos	Explicit	Ma2	ENG.9.6.S4	Apply
	4.Reporter/ festival	Explicit	Ma1	ENG.9.6.S4	Create
	5.Role-play Eid				
	6.Trip planning	Explicit	Ma1	ENG.9.6.S4	Apply
	dialogue	Explicit	Ma5	ENG.9.6.S4	Create
WORLD &NATURE	1.Compare past/present animals	Implicit	Ma1	ENG.9.7.S1	Analyze
	2.Predict text	Implicit	Ma1	ENG.9.7.S1	Understand
	3.Role-play ecologist	Explicit	Ma2	ENG.9.7.S3	Apply
	4.Create campaign	Explicit	Ma3	ENG.9.7.S3	Create
	5.Why protect animals	Implicit	Ma5	ENG.9.7.S4	Evaluate
	6.Info board & clues	Implicit	Ma5	ENG.9.7.S4	Apply
	7.Brainstorm help ideas	Implicit	Ma1	ENG.9.7.S1	Analyze
	8.Park project presentation	Explicit	Ma3	ENG.9.7.S3	Create
	9.Evaluate authorities	Explicit	Ma1	ENG.9.7.S4	Evaluate
UNIVERSE& FUTURE	1.Compare film genres	Implicit	Ma3	ENG.9.8.S1	Analyze
	2.Interview character	Explicit	Ma1	ENG.9.8.S3	Apply
	3.Create film scene	Explicit	Ma1	ENG.9.8.S3	Create

	4. Present a film	Explicit	Ma1	ENG.9.8.S4	Apply
	5.Describe genre from photos	Implicit	Ma3	ENG.9.8.S1	Analyze
	6.Create questions	Explicit	Ma5	ENG.9.8.S3	Apply
	7.Guessing game	Explicit	Ma5	ENG.9.8.S4	Apply
	8.Futuristic characters	Explicit	Ma1	ENG.9.8.S3	Create
	9.Future film predictions	Explicit	Ma5	ENG.9.8.S4	Apply
	10.Predict text	Implicit	Ma3	ENG.9.8.S1	Analyze
	11.Astronaut interview	Explicit	Ma1	ENG.9.8.S3	Apply
	12.Debate space investment	Explicit	Ma1	ENG.9.8.S4	Evaluate

As shown in the table, the textbook contains a total of 77 speaking activities under eight main themes. 48 of these activities required direct verbal communication from students, while 29 of them required more indirect speaking tasks. Within the framework of Bloom's Revised taxonomy (1956), most macro activities were based on simple cognitive processes such as remembering, understanding, and applying. (46 out of 77 activities; 59.7%). In contrast, complex cognitive processes such as analyzing, evaluating, and creating were identified in a total of 31 activities (40.3%). While this provides students with opportunities for deep thinking and creative speaking, it shows that these processess are not dominant in the total activities in the textbook. Overall, the findings revealed that the textbook gave importance on communicative speaking activities, but these tasks were average in terms of cognitive depth. Also, the tasks aimed at developing advanced expression skills were more limited.

Table 2. Micro Skills of Speaking

THEME	**ACTIVITY**	**EXPLICIT /IMPLICIT**	**INDEX**	**LEARNING OUTCOMES**	**BLOOM'S TAXONOMY**
SCHOOL LIFE	1.Watch clip & describe	Explicit	Mi5	ENG.9.1.S1	Understand
	2.Look at photos & describe	Explicit	Mi5	ENG.9.1.S1	Understand
	3.Pronunciation assessment	Explicit	Mi7	ENG.9.1.S6	Evaluate
	4.Retell paragraph	Explicit	Mi11	ENG.9.1.S5	Analyze
CLASSROOM LIFE	1.Group talk & record	Explicit	Mi6	ENG.9.2.S4	Apply
	2.Peer feedback	Explicit	Mi7	ENG.9.2.S6	Evaluate
		Explicit	Mi10	ENG.9.2.S4	Apply

	3.Synonym retell game 4.Grammar Truth/Dare	Explicit	Mi8	ENG.9.2.S4	Apply
PERSONAL LIFE	1.Read aloud 2.Sentence making +pronunciation	Explicit Explicit	Mi1, Mi3, Mi4 Mi3, Mi7, Mi8	ENG.9.3.S4 ENG.9.3.S4	Apply Apply
FAMILY LIFE	1.Make sentences + pronunciation	Explicit	Mi1	ENG.9.4.P1	Understand
LIFE IN THE HOUSE	1.Short talk home 2.Discuss text 3.Paragraph feedback 4.Walk-around ask questions game 5.Possessive pronoun Q&A 6.Dialogue acting 7.Progressive timed game 8.Retell paragraph 9.House sale ad 10.Energy-saving talk 11.Talk about photos 12.Role-play guest 13.Documentary	Explicit Implicit Explicit Explicit Explicit Explicit Explicit Implicit Explicit Implicit Implicit Explicit Explicit	Mi3, Mi6, Mi7 Mi5, Mi6 Mi7, Mi11 Mi2, Mi6, Mi7 Mi8, Mi10 Mi2, Mi3, Mi6 Mi6, Mi7, Mi8 Mi2, Mi9, Mi11 Mi6, Mi11 Mi5, Mi7 Mi5, Mi6 Mi2, Mi3, Mi6 Mi2, Mi6, Mi11	ENG.9.5.S4 ENG.9.5.S1 ENG.9.5.S6 ENG.9.5.S5 ENG.9.5.S3 ENG.9.5.S4 ENG.9.5.S4 ENG.9.5.S3 ENG.9.5.S4 ENG.9.5.S6 ENG.9.5.S1 ENG.9.5.S4 ENG.9.5.S3	Apply Understand Evaluate Apply Apply Apply Apply Understand Create Analyze Understand Apply Create
CITY &COUNTRY	1.Ask questions about dish	Explicit Explicit	Mi5 Mi6	ENG.9.6.S4 ENG.9.6.S4	Apply Create

	2.Group speech recording 3.Talk with target sounds 4.Describe photos 5.Identify adjective similarity 6.Retell paragraph	Explicit Explicit Implicit Explicit	Mi1 Mi5 Mi10 Mi11	ENG.9.6.S3 ENG.9.6.S3 ENG.9.6.V1 ENG.9.6.S3	Apply Understand Understand Analyze
WORLD &NATURE	1.Ecologist/student role-play 2.Guessing game	Explicit Implicit	Mi5, Mi8, Mi6 Mi7, Mi10, Mi6	ENG.9.7.S3 ENG.9.7.S4	Apply Evaluate
UNIVERSE& FUTURE	1.Create film scene 2.Peer pronunciation assess 3.Create futuristic characters	Explicit Implicit Explicit	Mi10 Mi7 Mi10	ENG.9.8.S3 ENG.9.8.P1 ENG.9.8.S3	Create Evaluate Create

The study shows that the textbook contains 35 micro-level speaking activities. This number accounts for 31.3 % of the total speaking tasks. 21 activities were explicitly stated speaking activities (60%), and 14 activities were implicitly stated (40%). According to Bloom's taxonomy, most of the micro-level speaking activities focused on the application level, while less emphasis was placed on higher cognitive processes such as analysis, evaluation, and creation. Although it contributes to the development of basic speaking skills such as correct structure usage, pronunciation, and intonation for students, its support for higher cognitive processes remains limited.

5.DISCUSSION

The results of this study revealed significant trends regarding the distribution of speaking activities in the 9th grade English textbook, their cognitive levels, and their alignment with the Maarif Model learning outcomes. Overall, the findings indicate that most activities focus on macro level speaking skills, while structured activities targeting micro level skills are relatively limited. This suggests that students have fewer opportunities to develop the fundamental sub-

skills required for real-time spoken communication. Research shows that fluent speaking is possible thanks to the automation of micro level skills (Brown, 2004; Bailey, 2003; Tavakoli, 2019). However, the limited number of micro level activities in this study shows that students may be expected to encounter more complex interaction tasks without achieving this automation.

At the same time, the high frequency of macro-level speaking tasks in the book indicates that a communicative approach is emphasized.Previous research highlights the importance of meaning-focused output and the development of communicative functions through interaction in foreign language teaching (Dehqan et al., 2022; Nation & Newton, 2009; Richards, 2008). From this perspective, the inclusion of macro level activities that offer students opportunities to express their opinions, explain their ideas, or make short presentations can be considered a positive feature of the textbook. However, macro level tasks that are not adequately supported by micro level skill development may cause students to experience difficulties in terms of their linguistic accuracy and learner confidence. When examined in relation to Thornbury's (2005) awareness-practice- autonomy model, many activities do not appear to provide a systematic path from controlled practice to more independent spoken production.

The findings further reveal that speaking activities are predominantly concentrated at lower order cognitive levels. Tasks focusing on remembering, understanding, and applying stages, in particular, involve simple forms of production such as sharing personal information, describing pictures, and guided Q&A sessions. However, activities requiring discussion, evaluation, justification, idea synthesis, or extended speech production are less frequent and irregular in the analyze, evaluate, and create stages. Anderson and Krathwohl (2001) emphasize that higher cognitive processes develop students' thinking skills and independent language production skills, while Goh and Burns (2012) state that speech development is closely related to mental processes such as planning, organizing, and monitoring. Therefore, the lack of higher level cognitive demands may limit students' opportunities to develop more complex expressions (Ellis, 2021).

When evaluating the connections between the activities in the textbook and the Maarif Model learning outcomes, a general alignment was observed between the thematic structure and the learning outcomes achieved. However, it was also determined that a balanced distribution covering all outcomes was not achieved. In particular, it was observed that macro gains based on interaction were frequently found in the activities, while micro-skill focused gains were not adequately represented. This situation indicates that the program's intended understanding of

micro and macro integrated speaking skills was not sufficiently reflected in the material. Furthermore, the fact that outcomes requiring long and independent speech production were less common reveals that the process of developing students' independent speaking skills was not sufficiently supported.

According to the findings, it can be understood that although the textbook appears to be strong in terms of communication, it does not sufficiently support the micro skills that form the basis of speaking skills. Focusing on lower level cognitive goals may limit students' critical thinking and advanced speaking skills. Therefore, it is necessary to restructure speaking activities according to Thornbury's progressive model, prevent the unbalanced presentation of micro and macro skills, and increase advanced-level tasks. Teachers diversifying interaction by supplementing missing micro skills and supporting the process with quality feedback may also increase the program's effectiveness.

The findings reveal various outcomes of speech training within the TCMM framework. First, the limited use of micro skill activities indicates that pronunciation, accuracy, and basic speech sub-skills need to be given more prominence in educational materials for students to tackle more complex communication tasks. Second, although the book contains many macro level communication activities, it was observed that these activities do not provide a step by step structure for transitioning to speaking without controlled practice. A clearer teaching sequence could help students gain fluency and confidence. Thirdly, the fact that most activities focus on Bloom's lower cognitive levels shows that this limits students' opportunities to develeop higher level speaking skills such as evaluation, justification, or synthesizing ideas. An increase in such tasks could help develop critical thinking and richer language use. Furthermore, the fact that the activities do not cover all the learning outcomes equally indicates that a stronger alignment between the curriculum and the teaching materials is needed.

At the implementation stage, teachers can supplement remaining micro skill activities with additional activities, create long term speaking tasks, and provide targeted feedback. At the policy level, regularly reviewing materials, focusing more on speaking skills in teacher training, and ensuring greater alignment with TCMM speaking objectives has the potential to increase the overall effectiveness of the program.

6.CONCLUSION

By evaluating the 9th grade English textbook assignments in terms of cognitive levels and macro-micro skills, this study provides a targeted assessment of the curriculum's speaking element. The majority of activities focus on developing macro skills; however, they often include brief, well-organized encounters. Bloom's taxonomy results reveal a focus on lower and mid-level cognitive processes, with limited attention paid to higher order abilities like analysis, evaluation, and creativity. Overall, the results indicate that students might gain from more prolonged, real, and intellectually challenging speaking opportunities, even if the curriculum offers a logical framework.

The main limitation of this study is that examines only one textbook and annual plan, making it difficult to generalize the results to all Maarif Model materials.

In future studies, it may be possible to examine the development of speaking skills across grade levels through a broader document analysis.

REFERENCES

Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (Eds.). (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*. Longman.

Bailey, K. M. (2003). Speaking. In D. Nunan (Ed.), *Practical English language teaching* (pp. 47–66). McGraw-Hill.

Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*. Longmans, Green.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27–40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Brown, G., & Yule, G. (1983). *Teaching the spoken language*. Cambridge University Press.

Brown, H. D. (2004). *Language assessment: Principles and classroom practices*. Pearson Education.

Dehqan, M., Azizi, Z., & Miri, M. (2022). Meaning-focused output and willingness to communicate in EFL classrooms. *System, 105*, 102717. https://doi.org/10.1016/j.system.2022.102717

Ellis, R. (2021). *Task-based language teaching*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108883750

Goh, C. C. M., & Burns, A. (2012). *Teaching speaking: A holistic approach*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139032381

Nation, I. S. P., & Newton, J. (2009). *Teaching ESL/EFL listening and speaking*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203891704

O'Leary, Z. (2014). *The essential guide to doing your research project* (2nd ed.). Sage.

Richards, J. C. (2008). *Teaching listening and speaking: From theory to practice*. Cambridge University Press.

Saito, K. (2021). Individual differences in second language speaking. *Second Language Research, 37*(4), 599–623. https://doi.org/10.1177/0267658320988282

Sato, M., & Loewen, S. (2022). *Evidence-based second language pedagogy*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003139786

Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. Sage.

Tavakoli, P. (2019). Fluency in second language speaking. *Language Teaching, 52*(4), 467–487. https://doi.org/10.1017/S0261444819000156

Tavakoli, P., & Wright, C. (2020). Second language speech fluency. In P. Skehan (Ed.), *The Routledge handbook of second language acquisition* (pp. 541–558). Routledge.

Thornbury, S. (2005). *How to teach speaking*. Longman.

Yağız, O. (2021). EFL speaking anxiety and classroom interaction. *Journal of Language and Linguistic Studies, 17*(1), 411–425. https://www.jlls.org/index.php/jlls/article/view/2324

APPENDIX

Micro and Macro Speaking Skills Coding Scheme

Micro Skills: Mi

Mi1: Produce differences among English phonemes and allophonic variants.

Mi2: Produce chunks of language of different lengths.

Mi3: Produce English stress patterns, words in stressed and unstressed positions, rhythmic structure, and intonation contours.

Mi4: Produce reduced forms of words and phrases.

Mi5: Use an adequate number of lexical units (words) to accomplish pragmatic purposes.

Mi6: Produce fluent speech at different rates of delivery.

Mi7: Monitor one's own oral production and use various strategic devices (pauses, fillers, self-corrections, backtracking) to enhance the clarity of the message.

Mi8: Use grammatical word classes (nouns, verbs, etc.), systems (e.g., tense, agreement, pluralization), word order, patterns, rules, and elliptical forms.

Mi9: Produce speech in natural constituents: phrases, pause groups, breath groups, and sentence constituents.

Mi10: Express a particular meaning in different grammatical forms.

Mi11: Use cohesive devices in spoken discourse.

Macro Skills: Ma

Ma1: Appropriately accomplish communicative functions according to situations, participants, and goals.

Ma2: Use appropriate styles, registers, implicature, redundancies, pragmatic conventions, conversation rules, floor-keeping and yielding, interrupting, and other sociolinguistic features in face-to-face conversations.

Ma3: Convey links and connections between events and communicate relations as focal/peripheral ideas, events and feelings, new information and given information, generalization and exemplification.

Ma4: Convey facial features, kinesics, body language, and other nonverbal cues along with verbal language.

Ma5: Develop and use a battery of speaking strategies (emphasizing key words, rephrasing, providing context for interpreting meaning, appealing for help, assessing interlocutor comprehension).

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 23 - 29, 2025 – IZMIR
Vol. 5 - ISBN NR: 978-625-5694-64-5

EĞİTİMDE ÖĞRETMENLER TARAFINDAN KULLANILAN YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİNİN FIRSATLARI VE POTANSİYEL RİSKLERİ

Kübra Öztürk
İbn Haldun Üniversitesi
0009-0001-4150-5991
kubra.ozturk@stu.ihu.edu.tr

Dr. Adem Yurdunkulu
İbn Haldun Üniversitesi
0000-0001-7879-3184
adem.yurdunkulu@ihu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, öğretmenlerin eğitimde kullanılan yapay zekâ (YZ) teknolojilerine ilişkin öğretme, öğrenme ve etik algılarını incelemekte ve bu algıların demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmaktadır. YZ'nin eğitimde bireyselleştirilmiş öğrenme, hızlı geribildirim ve iş yükünün azalması gibi önemli fırsatlar sunduğu (Akdeniz & Özdinç, 2021; Aktay et al., 2023), ancak veri gizliliği, öğrenci bağımlılığı ve öğretmen rolünün dönüşmesi gibi riskleri de beraberinde getirdiği belirtilmektedir (Holmes et al., 2019; Yılmazsoy, 2020). Bu bağlamda çalışma, özellikle etik algısının branş temelli nasıl değiştiğine ilişkin literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Betimsel tarama modeliyle, basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle yürütülen araştırmada, İstanbul'daki 356 öğretmenden (2025) Üzüm vd. (2024) tarafından geliştirilen üç boyutlu ölçekle veri toplanmış; analizlerde tanımlayıcı istatistikler, t-testi ve ANOVA kullanılmıştır. Bulgular, öğretmenlerin YZ'nin öğretme ve öğrenme süreçlerine sunduğu fırsatlara genel olarak olumlu yaklaştığını, ancak etik risklere ilişkin kaygıların daha yüksek olduğunu göstermiştir. Demografik değişkenler açısından anlamlı farklılık bulunmazken, branş değişkeninin özellikle etik algısında belirgin farklılık yarattığı; akademik ders öğretmenlerinin sanatsal/sportif branşlara göre daha yüksek etik risk algısına sahip olduğu görülmüştür (Gürlek et al., 2023).

Sonuçlar, öğretmenlerin YZ'nin pedagojik faydalarını kabul etmekle birlikte etik ve güvenlik temelli çekincelerini sürdürdüklerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, öğretmen, risk, potansiyel tehdit, eğitim teknolojileri

Not: Bu çalışma Dr. Adem Yurdunkulu' nun danışmanlığında 1. yazar Kübra Öztürk tarafından yürütülen "Öğretmenlerin Eğitimde Kullandıkları Yapay Zekâ Teknolojilerinin Avantajları Ve Potansiyel Tehditleri" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

REFLECTING CREATIVE PRACTICE THROUGH STUDENT OUTCOMES: PURE CINEMA SHORT FILMS

Ersin ERTAN[1]

[1] TOBB University of Economics and Technology, Faculty of Architecture and Design, Visual Communication Design Department, ORCID ID: 0000-0002-0348-9089

ABSTRACT

This paper investigates the central question of how modularity in pure cinema can function as a form of collective authorship and a platform for aesthetic experimentation within a structured pedagogical environment regarding digital arts. It presents a comprehensive pedagogical framework that challenges the conventions of narrative-centric film education by implementing an experimental, project-based learning model. The methodology strategically bridges critical theoretical analysis of non-narrative cinematic traditions with intensive practical training in procedural digital texturing and animation in 3D software and procedural content creation. Within this framework, students produce individual visual modules that are subsequently curated and synthesized into unified collaborative films, facilitating a direct examination of decentralized creative processes. The research findings demonstrate that this modular approach not only successfully maintains artistic coherence across diverse student contributions but also effectively cultivates both technical proficiency and creative risk-taking. The external validation of this model is evidenced by the professional recognition of student work through international film festival selections, underscoring its relevance beyond academic contexts. This study concludes that modular, experimental, and pure cinema pedagogy offers a viable and transformative alternative to conventional film education, highlighting the significant potential of collaborative, non-narrative practices to foster innovative cinematic expression and redefine authorship in contemporary digital arts education.

Keywords : Pure Cinema, Modular Filmmaking, Experimental Pedagogy

1. INTRODUCTION

Pure cinema uses the unique language of film—movement, editing, light, and rhythm—to create meaning without relying on characters, dialogue, or literary storytelling (Bordwell & Thompson, 2017). This language allows filmmakers a modular approach, in which each visual fragment or sequence is an independent cinematic unit that can later be organized into a whole film. At TOBB University of Economics and Technology in Ankara, in the Visual Design Department's Computer-Aided Design course, intermediate-level students' visual segments for final projects are compiled, collected, and edited by the lecturer into a 2-minute pure film for festival submission, and the festival selects the film.

For visual consistency, the visual style (e.g., realism, cartoonish, or stylization), the theme (such as sci-fi, uncanny, or fantasy), and the soundtrack (centered on a single musical piece) are kept uniform across all modules to ensure cohesion in the final edit. This approach reflects Eisenstein's notion of montage as a unifying principle, where distinct visual fragments gain coherence and expressive power through rhythmic and thematic alignment rather than linear narrative (Eisenstein, 1949).

The primary objective of this Pure Cinema course is to encourage each student to produce an original work built on flexible modularity. In doing so, the course challenges conventional narrative structures by guiding students to create authentic cinematic modules that can later be assembled into a cohesive short film. It draws on Cameron's (2010) concept of modular narratives, which shows how meaning and cohesion are assembled.

This research explores how this process challenges conventional narrative-based film education and redefines authorship as a shared creative act. The central question is: How can modularity in pure cinema function as a form of collective authorship and aesthetic experimentation within a pedagogical setting?

The modular filmmaking approach follows project-based learning, where students create individual scenes that are later combined into a cohesive short film. This hands-on process develops problem-solving and creative skills while showing how separate tasks contribute to a unified outcome (Thomas, 2000). Modular filmmaking supports interdisciplinary project-based learning, allowing students to combine skills in animation, editing, and sound into a cohesive project. This approach fosters collaboration and creative problem-solving, as highlighted by Bolick et al. (2024). Drawing on these principles, this study adopts a qualitative, project-based

methodology in which students create individual visual modules in a Pure Cinema-based course, emphasizing modular authorship, aesthetic experimentation, and collaborative learning.

Drawing from the discussion above, the contrast between pure cinema and traditional film forms, emphasizing the importance of pure cinema, is shown in Table 1 below.

Table 1. Comparison Between Pure Cinema and Traditional Film Forms

Aspect	TRADITIONAL CINEMA	PURE CINEMA
Focus	Storytelling, Character, Dialogue	Visual Music and Rhythmic Composition
Structure	Linear and Casual	Modular and Associative
Aim	Industrial Production	Artistic Experimentation
Temporality	Continuity	Montage and Abstraction
Roles	Hierarchical and Role-Based	Collaborative and Collective

2. SYLLABUS DESIGN: COMPUTER-AIDED DESIGN (CAD)

The course spans 12 weeks, beginning with a theoretical phase in Weeks 1-3, during which students explore Pure Film Theory, focusing on cinematic form, abstraction, and visual rhythm. Films and games are analyzed in a simplified manner, with related theories such as Audio-Vision by Michel Chion (1993), Cinema-1: The Movement-Image by Gilles Deleuze (1983), or Film as Art by Rudolf Arnheim (1932). Weeks 4-11 are dedicated to practical work in Blender software, emphasizing procedural shading techniques and node-based visual construction. Around Week 7, each student undertakes a technical midterm project, designing a basic procedural system and presenting their technical process live in class. This live presentation leverages the protégé effect, wherein learners deepen their understanding when preparing to teach or explain their work. (Chase, Chin, Oppezzo & Schwartz, 2009). Week 12 is reserved for critical reviews and final project critiques. The final project requires developing and presenting a short segment for a pure cinema short film, integrating the theoretical and practical knowledge gained throughout the course.

2.1. Theoretical Module

A. Formalist vs. Realist Cinema: This section examines the philosophical and aesthetic divergences between formalist and realist approaches to cinema. André Bazin (1967) championed realism, emphasizing long takes, deep focus, and minimal editing to preserve the integrity of reality on screen, allowing viewers to engage in interpretive contemplation. In

contrast, Sergei Eisenstein's formalist montage theory foregrounds the collision of shots to produce intellectual and emotional impact, privileging editing as a tool for meaning-making (Eisenstein, 1949). This juxtaposition provides students with critical insight into how cinematic form mediates perception, guiding them to recognize the spectrum between narrative realism and abstract formalism.

B. Soviet Montage Theories: Students explore the evolution of Soviet montage theories, focusing on the contributions of Eisenstein, Lev Kuleshov, and Vsevolod Pudovkin. Kuleshov's experiments highlighted the psychological effect of juxtaposed images (the Kuleshov Effect), while Eisenstein developed the concept of intellectual montage, emphasizing the dialectical synthesis of conflicting shots. Vertov's Kino-Eye approach promoted cinematic truth through documentary observation, and Pudovkin stressed constructive editing to create emotional continuity (Bordwell & Thompson, 2017). This module emphasizes the theoretical and practical implications of montage as a foundational tool in both historical and contemporary cinema.

C. Abstract Film: Abstract cinema, or visual music, prioritizes movement, rhythm, and color over narrative and characterization. Hans Richter's Rhythmus 21 (1921) and Walter Ruttman's Opus series explore geometric abstraction synchronized with musical structures, while Oskar Fischinger's experiments in animation and Norman McLaren's direct-on-film techniques highlight the integration of sound and visual composition (Manovich, 2001). This module encourages students to analyze how abstraction functions as a cinematic language, providing a foundation for modular approaches in contemporary experimental works.

D. Experimental Documentary: Experimental documentary challenges traditional narrative frameworks, often prioritizing immersive audiovisual experience. Godfrey Reggio's Koyaanisqatsi (1982) and Ron Fricke's Baraka (1992) employ non-narrative structures, time-lapse cinematography, and carefully orchestrated soundscapes to convey ecological, spiritual, and social themes (Nichols, 2017). Students investigate how these techniques disrupt conventional storytelling while engaging viewers' perceptual and emotional faculties, linking documentary practice to pure cinema principles.

E. Contemporary Pure Cinema and Digital Games: The final module addresses contemporary expressions of pure cinema within digital and interactive media. Video games such as Journey by Thatgamecompany, 2012 (which emphasize visual storytelling and environmental immersion) and Exo One by Exbleative, 2021 (exploring procedural landscapes) extend

cinematic techniques into interactive contexts. AI-generated art and postmodern visual works challenge notions of authorship, while Instagram artists experiment with short-form audiovisual pieces that prioritize rhythm, abstraction, and aesthetic experience over narrative coherence (Parikka, 2012; Nieborg & Poell, 2018). This module situates students at the intersection of experimental cinema, digital interactivity, and new media aesthetics.

2.2. Practical Module

A. Foundations: Interface, Commands, and Workflow: Students are introduced to the Blender interface, essential navigation commands, and the complete production pipeline—from modeling to rendering. Through guided tutorials, they learn to structure their digital workspace efficiently and recognize common beginner errors, such as topology mismanagement or non-destructive workflow issues. This foundation stage emphasizes procedural thinking and visual problem-solving as the groundwork for later creative experimentation (Maestri, 2006).

B. Modeling: Primitives and Modifications: This phase focuses on creating and refining 3D forms using Blender's primitive shapes and templates. Students practice applying transformation tools, modifiers, and proportional editing techniques to produce geometrically coherent and aesthetically balanced objects. The exercise fosters an understanding of form, proportion, and digital materiality—core concepts in visual communication and cinematic composition (Berger, 1972).

C. Introduction to 3D Shading: UV Mapping and PBR Shaders: Students explore surface texturing through UV mapping and physically based rendering (PBR) workflows, including albedo, normal, roughness, and metallic maps. They also experiment with displacement, transparency, and modeling-based shader effects to create surface realism. By analyzing light–material interactions, students gain insight into how digital textures shape cinematic mood and visual rhythm (Jerald, 2016).

D. Introduction to Procedural Shading: Simple Shader Nodes: This module introduces the logic of node-based procedural shading systems. Students construct simple shaders using mathematical and texture nodes, learning the principles of modular reusability and parameter-driven design. The procedural approach encourages algorithmic creativity and mirrors the modular filmmaking concept central to the course.

E. Intermediate Procedural Shading: Complex Shader Systems: At this stage, students advance to intermediate shader networks, integrating multiple inputs and custom node groups to simulate organic surfaces, abstract visuals, or stylized effects. The exercises reinforce systematic design thinking and visual abstraction—skills that connect to the course's theoretical foundation in pure cinema and visual rhythm (Manovich, 2001).

F. Rendering, Lighting, and Compositing: Students finalize their scenes through lighting setups, rendering optimization, and post-compositing. They learn to use both Eevee and Cycles render engines, adjusting sampling and tone mapping for aesthetic consistency. Simple camera movements are introduced to enhance cinematic framing, and students explore how to animate shaders to reinforce rhythm and emotion in motion-based compositions. This stage integrates technical proficiency with aesthetic intentionality, bridging the digital craft with cinematic expressiveness (Bordwell & Thompson, 2017).

The animation is streamlined through simple coding and slow, deliberate camera movements through all stages above. Figure 1 shows a sample of the Blender shader node system alongside a corresponding example of the resulting output.

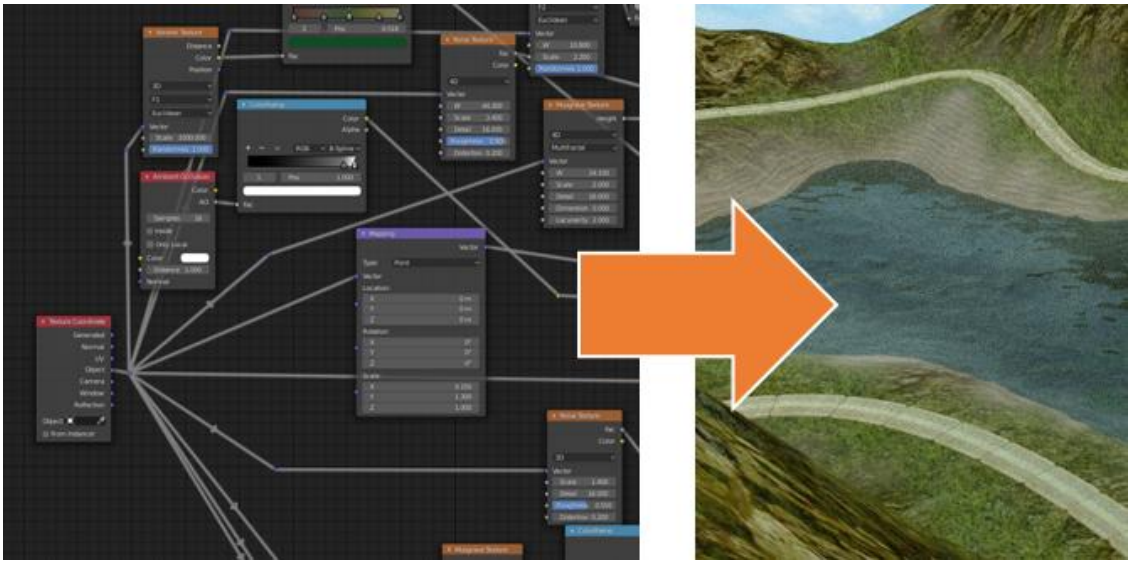

Figure 1. Blender Shader Node System and Sample Output
(Blender Stack Exchange, 2025)

3. RESULT AND FINDINGS

Building on the theoretical insights gained from the Pure Cinema Theory module and practical skills developed in Blender, Cosmic Poem is a two-minute vertical animated short film that also

functions as a reel. The project synthesizes a range of student work from the "Advanced Computer Aided Design" course, combining individual experiments with collaborative outcomes to create a cohesive visual narrative. Through this project, students applied principles of modular filmmaking, cinematic composition, and shader-based visual effects, translating theoretical concepts into dynamic, stylized 3D animation.

Thematically, Cosmic Poem explores the cosmos, evoking a sense of scale, movement, and rhythm that reflects the course's emphasis on cinematic expression beyond traditional narrative. Slow, deliberate camera movements and carefully constructed shader effects contribute to an immersive visual experience, while the soundtrack, *Element* by Alex Boychuk, reinforces the film's atmospheric and emotional tone. The film's selection by a respected Mexican film festival underscores both its artistic merit and the effectiveness of the course in fostering student creativity, technical skill, and the ability to produce professional-quality work.

Figure 2. Visual Moments from Cosmic Poem

(Ertan, 2025)

From the perspective of Eisenstein's (1949) montage theory, *Cosmic Poem* constructs meaning through the collision of visual elements rather than narrative continuity. The stylized 3D sequences, camera movements, and shader effects function as discrete cinematic "shots" whose juxtaposition produces conceptual and emotional resonance. For example, the transition from a glowing particle cloud to a sweeping cosmic landscape generates an intellectual and emotional response not by storytelling but by the tension and synthesis between images—what Eisenstein would describe as *intellectual montage*. This

method allows students to experiment with the expressive power of pure cinematic form, demonstrating how visual contrasts and rhythmic sequencing evoke feelings of awe, vastness, and contemplation of the cosmos.

Applying Deleuze's (1983) concept of the *time-image*, *Cosmic Poem* emphasizes the direct presentation of time and sensation over a linear plot. The slow, deliberate camera movements and evolving shader effects create a temporal rhythm that encourages viewers to experience the cosmos as a continuum of sensations rather than a sequence of events. In Deleuzian terms, the film operates as a pure *time-image*, where cinematic movement itself becomes the locus of thought. Visual motifs—glowing particles, shifting colors, and abstract geometries—function as "crystalline" images that evoke reflection and affect, allowing time, space, and perception to be apprehended directly rather than mediated through narrative causality. Figure 2 presents four representative screenshots from the short animated film. The *Official Selection* laurels from the Diminuto International Minimal Film Festival in Mexico are shown below (Figure 3).

Figure 3. Official Selection Laurels from the Diminuto International Minimal Film Festival (Ertan, 2025)

REFERENCES

Arnheim, R. (1932). *Film as Art*. University of California Press.

Bazin, A. (1967). *What Is Cinema?* Vol. 1. University of California Press.

Berger, J. (1972). *Ways of Seeing*. Penguin Books.

Bolick, M. A., Thomassen, M., Apland, J., Spencer, O., Nicole, F., Tran, S. K. N., Voigt, M., & Lazar, K. B. (2024). *Project-based learning in interdisciplinary spaces: A case study in Norway and the United States*. *Education Sciences, 14*(8), 866.

Bordwell, D., & Thompson, K. (2017). *Film art: An introduction* (11th ed.). McGraw-Hill Education.

Cameron, A. (2008). *Modular Narratives in Contemporary Cinema*. Palgrave Macmillan.

Chase, C. C., Chin, D. B., Oppezzo, M. A., & Schwartz, D. L. (2009). *Teachable Agents and the Protégé Effect: Increasing the Effort Towards Learning*. *Journal of Science Education and Technology, 18*(4), 334–352.

Chion, M. (1993). *Audio-Vision: Sound on Screen*. Columbia University Press

Deleuze, G. (1983). *Cinema 1: The Movement-Image*. University of Minnesota Press.

Eisenstein, S. (1949). *Film form: Essays in film theory*. Harcourt, Brace & Company.

Ertan, E. (2025). *Cosmic Poem* [Short Animated Film]. FilmFreeway. https://filmfreeway.com (Accessed: 14.11.2025)

https://blender.stackexchange.com/questions/98277/how-to-texture-a-landscape (Accessed: 14.11.2025)

Jerald, J. (2016). *The VR Book: Human-Centered Design for Virtual Reality*. Association for Computing Machinery and Morgan & Claypool.

Manovich, L. (2001). *The Language of New Media*. MIT Press.

Maestri, G. (2006). *Digital Character Animation 3*. New Riders.

Nichols, B. (2017). *Introduction to Documentary* (3rd ed.). Indiana University Press.

Nieborg, D. B., & Poell, T. (2018). The platformization of cultural production: Theorizing the contingent cultural commodity. *New Media & Society, 20*(11), 4275–4292.

Parikka, J. (2012). *What Is Media Archaeology?* Polity Press.

Schwartz, D. L., Chase, C. C., Oppezzo, M. A., & Chin, D. B. (2011). "Practicing Versus Inventing With Contrasting Cases: The Effects of Telling First on Learning and Transfer." *Journal of Educational Psychology, 103*(4), 759–775.

Thomas, J. W. (2000). *A review of research on project-based learning*. Autodesk Foundation.

MİTOLOJİ, DİN VE SANAT ÜÇGENİNDE: BRYAN CROCKETT VE KIKI SMITH'İN SANATINDA ORTAK TEMALAR

Doç. Dr. Firdevs SAĞLAM
Hakkari Üniversitesi/Güzel Sanatlar Fakültesi,
firdevssaglam@hakkari.edu.tr - ORCID ID 0000-0002-1284-0424

ÖZET

Mitoloji ve din, insanlık tarihinin en temel unsurlarındandır. Bu unsurlar, toplumların değerlerini, inançlarını ve dünya görüşlerini yansıtırken, sanat da onları görsel ve kavramsal bir dil aracılığıyla yorumlama imkânı sunmaktadır. İnsan bedeni, doğa ve kutsal ile olan ilişkiler, çağdaş sanat uygulamalarında hâlâ bir sorgulama alanı olarak yer almakta, sanatçılara hem bireysel hem de toplumsal boyutlarda anlam üretme fırsatı sağlamaktadır. Sanatçılar, bu mitolojik ve dini temaları kendi deneyimleri, estetik tercihleri ve dönemin kültürel bağlamı çerçevesinde yeniden yorumlar. Bu bağlamda, Bryan Crockett ve Kiki Smith'in eserleri, mitoloji ve dinin çağdaş estetikle nasıl kesişebileceğini örnekleyen önemli çalışmalardır. Crockett, laboratuvar figürleri ve deneysel malzemeler kullanarak modern mitler, bilimsel kavramlar ve etik üzerine düşündürücü yapılar üretirken; Smith, anatomik çalışmalar, hayvan-insan dönüşümleri ve mitolojik motifler aracılığıyla yaşam, ölüm ve kutsallık temalarını araştırır. Her iki sanatçı da insanın kırılganlığı, doğayla ilişkisi ve kültürel anlam arayışını görsel bir dil aracılığıyla izleyiciye aktarmaktadır. Bu bildiri, Crockett ve Smith'in estetik ve kavramsal yaklaşımlarındaki kesişim noktalarını ele alarak, çağdaş heykelin mitoloji, din ve sanat üçgeninde nasıl konumlandığını tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, din, sanat, Bryan Crockett, Kiki Smith.

1. GİRİŞ

Mitoloji ve din, insan toplumlarının kendini anlama çabasının en eski ve en kalıcı referans noktalarıdır. Bu anlatılar yalnızca kültürel kimliği biçimlendirmekle kalmaz, aynı zamanda insanın evreni, doğayı ve kendi bedenini kavrayış biçimlerine yön verir. Sanat ise bu kadim temaları yeniden üretme, dönüştürme ve farklı bağlamlarda yorumlama imkânı sunarak mitolojik ve dinsel düşüncenin dünyadaki izlerini görünür kılar. Günümüzde çağdaş heykel ve disiplinlerarası sanat pratikleri, bedeni, kutsalı ve doğayı ele alış biçimleriyle bu anlatıların

güncel karşılıklarını sorgulayan önemli bir alan haline gelmiştir. Çağdaş sanatçılar, geleneksel ikonografiyi bireysel deneyimleri, kültürel referansları ve çağın bilimsel, etik ya da politik tartışmalarıyla birleştirerek yeni ifade biçimleri geliştirmektedir. Bu bağlamda Bryan Crockett ve Kiki Smith'in üretimleri, mitolojik ve dini temaların günümüz sanatında nasıl dönüştüğüne dair dikkate değer örnekler sunar. Her iki sanatçı, insan bedenini merkeze alan ancak onu biyolojik, kültürel ve sembolik katmanlarla genişleten bir yaklaşım geliştirmektedir. Crockett'in pratiği, modern bilimin laboratuvar estetiğini ve toplumsal mitleri bir araya getirerek, insan yaşamının sınırlarına ve etik tartışmalarına odaklanan bir düşünsel alan yaratır. Smith ise bedeni hem fiziksel bir varlık hem de mitolojik bir taşıyıcı olarak ele alır; insan–hayvan ilişkileri, doğanın döngüselliği, kırılganlık, ölüm ve kutsallık gibi temalar üzerinden ruhani ve şiirsel bir okuma önerir. Farklı malzemeler, dönüşüm imgeleri ve sembolik düzenlemeler aracılığıyla her iki sanatçı da insan deneyimini hem bireysel hem de kolektif bir düzlemde yeniden kurgular. Bu bildiri, Crockett ve Smith'in çalışmalarındaki ortak tematik yaklaşımları inceleyerek, mitoloji–din–sanat üçgeninde şekillenen çağdaş heykel pratiklerinin nasıl yeni anlam alanları açtığını tartışmayı amaçlamaktadır. Böylece, çağdaş sanatın kültürel mirasla kurduğu çok katmanlı ilişkilerin günümüz estetiğine ve düşünsel üretimine nasıl yön verdiği ortaya konulacaktır.

2. MİTOLOJİ, DİN VE SANAT İLİŞKİSİNE KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

Mitoloji ve din, insanlık tarihinin en eski ve en kapsamlı düşünsel yapılarını oluşturur. İnsanların evreni, yaşamı, doğayı ve kendi varoluşlarını anlamlandırma çabasıyla ortaya çıkan bu iki alan; semboller, ritüeller ve anlatılar aracılığıyla toplumsal hafızanın ve kültürel kimliğin şekillenmesinde temel bir rol üstlenmiştir. Oskay'ın (2019: 686) ifade ettiğine göre, mitoloji insanlığın en erken bilinç dönemlerine ait olsa da, uygarlık tarihinin tüm aşamalarında varlığını sürdürmüştür. Bunun temel nedeni, mitlerin özünde insan deneyimini barındırması ve insanın türsel kimliğinin günümüzde de değişmemesidir. Yaratılış, iyilik-kötülük, doğa olayları, güç ve zayıflık gibi temalar ile dünyanın ötesine ilişkin merak, modern insan için de geçerliliğini koruyan sorular üretmektedir. Benzer bir biçimde din de Chambers'e (2004: 13) göre, çoğu zaman geleneksel ya da mistik inanç kodlarıyla iç içe biçimde ortaya çıkar ve toplumsal düzeyde örtük bir talebe yanıt verdiği için varlığını sürekli kılar. Ona göre dinî inançlara ilişkin gerçeklik, bu unsurların tümü arasında bir yerde konumlanmaktadır. Hançerlioğlu'nun (2000: 336) aktardığına göre, çok tanrılı ilkçağ inançlarının tanrılarını, yarı tanrılarını ve kahramanlarını konu alan mitoloji, bu figürlerin kökenini ve işleyişini inceleyen dört alt

disipline ayrılmaktadır. Tanrıların ortaya çıkışını ele alan teogoni, evrenin oluşumunu açıklayan kozmogoni, insanın yaratılışını inceleyen antropogoni ve tüm bu varoluşların geleceğini sorgulayan eskatoloji, mitolojinin temel yapı taşlarını oluşturur. Mitoloji başlangıçta yalnızca klasik eskiçağ inançlarını kapsayan bir alan olarak görülse de, zamanla bilim öncesi toplumların evreni açıklama çabalarını, düşsel ve varsayımsal anlatıları bir arada değerlendiren geniş bir disipline dönüşmüştür. Bu çerçevede mitosların, epos ve logosla iç içe geçtiği; yani hayal ürünü anlatıların sanatsal boyut ve gerçeklik unsurlarıyla kaynaştığı kabul edilir. Dolayısıyla her mitos, hem yaratıcı bir kurguyu hem de döneminin gerçekliğine dair izleri barındıran bir anlatı niteliği taşır. Erhat (1996: 6) Eski Yunan'da "söz" tek bir kavramla değil, mythos, epos ve logos gibi birbirinden farklı üç terimle ifade edildiğini belirtir. Mythos, anlatılan ya da duyulan sözü, yani masal ve efsane türündeki anlatıları karşılar; buna karşın epos, ölçülü ve düzenli biçimde söylenen söz anlamına gelir ve logos kavramının özellikle İyonya filozofları tarafından gerçeğin akıl yoluyla ifadesi olarak tanımlandığını belirtir. Toluyağ'a (2020: 268) göre mitoslar, insan tarafından üretilmiş olmaları ve benzer temalar etrafında şekillenmeleri nedeniyle evrensel bir nitelik taşır. Bununla birlikte, her toplumun kendi değerlerini ve özgün fiziksel-sosyal koşullarını yansıttıkları için ayırt edici bir kimlik unsuru da oluştururlar. Çapcıoğlu ve Alpay (2021: 474), dinsel ve mistik düşünce geleneklerinin şekillendirdiği inanç kalıpları kültürel alanda çeşitli ve çoğulcu formlar üretmeyi sürdürdüğünü belirtir. Bu durum, toplumsal değişimle birlikte dönüşen kimlik yapılarının sosyolojik olarak açık ve kesin biçimde tanımlanmasını güçleştirmektedir. Mitoloji ve din, yalnızca inanç sistemleri ya da sözlü kültürün ürünleri olarak değil, aynı zamanda insan zihninin dünyayı anlamlandırma biçimleri olarak değerlendirilir.

Tarih boyunca sanat, mitolojik ve dinî anlatılarla sıkı bir etkileşim içerisinde olmuştur. Din ve mitler, kültür tarihi boyunca sanat aracılığıyla canlı tutulmuş; kolektif belleğin sembolik ifadelerine dönüşerek kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bu bağlamda sanat zihinsel süreçlerin en görünür dışavurum biçimlerinden biri hâline gelmiştir. Çınar'ın (2006: 17) belirttiğine göre, insanın doğa seslerinden türeterek geliştirdiği ezgiler zamanla tanrılar, yarı tanrılar ve kahramanların anlatıldığı ritüel söyleyişlere dönüşmüş; müzik, dans ve teatral gösterilerin birleşimiyle oluşan bu törenler, gösteri sanatlarının ortaya çıkışında temel bir rol oynamıştır. Mısır'da Osiris'in yeniden doğuş ritüelleri ya da Eski Yunan'da Apollon ve Dionysos adına düzenlenen şenlikler, mitolojik anlatıların sahnelenmesinde önemli duraklardır. Antik Yunan tiyatrosu, mitlerin dramatik forma dönüşmesinin en belirgin örneğini oluştururken, bu metinlerin Rönesans'tan günümüze kadar sahnelenmeye devam ettiği vurgulanmaktadır. Aynı

şekilde, resim sanatında da mitolojik konular uzun süre en çok işlenen temalar arasında yer almış; mitler, farklı dönemlerin toplumsal ve kültürel bağlamlarına uyarlanarak yeniden yorumlanmıştır. İlk mağara resimlerinden Antik Yunan tapınak heykellerine, Ortaçağ'daki kutsal ikonografiden Rönesans'ın teolojik temelli kompozisyonlarına kadar geniş bir yelpazede, sanatın temel içeriklerinden biri her zaman kutsal olanın ya da mitolojik olanın görsel ifadesi olmuştur. Bu durum, insanın doğaüstü güçlere atfettiği anlamların yalnızca düşünsel bir düzlemde değil, estetik bir alanda da karşılık bulduğunu göstermektedir. Tökel'e (2001: 62) göre sanatçıların mitlere yönelmesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Mitlerin zaten "hazır birer imgeler ve anlatılar bütünü" sunması, sanatçının ifade sürecini kolaylaştıran bir unsur olarak değerlendirilebilir. Ayrıca mitlerin belirli bir zaman dilimiyle sınırlı olmayıp kuşaklar boyunca tanınmış ortak kalıplar hâline gelmesi, sanatçı ile izleyici arasında ortak bir algı düzlemi oluşturur. Mitolojik kahramanlar, tanrılar, yaratılış sahneleri veya kutsal ritüeller; her dönem kendi kültürel kodları içinde yeniden yorumlanmış ve sanat aracılığıyla hem bireysel hem kolektif bir dil kazanmıştır. Mitoloji ve dinin sanatla kurduğu ilişki, yalnızca tematik bir aktarım meselesi değildir; aynı zamanda bir anlam kurma biçimidir. Üç alanın da ortak paydasında sembolik düşünce yer alır: Mitoloji arketipler yoluyla, din ritüeller ve kutsal metinler aracılığıyla, sanat ise imgeler ve malzemeler üzerinden soyut olanı somutlaştırır. Sanatçılar, mitolojik ve dinî motifleri kullanarak yalnızca geçmişi temsil etmez, aynı zamanda kültürel değerlerin dönüşümünü yansıtan yeni okuma biçimleri üretirler. Bu bağlamda sanat, kutsal metinlerin ve mitolojik imgelerin hem korunmasına hem de dönüştürülmesine aracılık eden estetik bir alan olarak önem kazanır. Moderniteyle birlikte sanatın temsil anlayışı değişmiş, sanatçılar mitolojik ya da dinî temaları doğrudan aktarmak yerine, onların ardındaki felsefi, psikolojik ve kültürel boyutları sorgulamaya yönelmiştir. Bu dönüşümde mitolojinin evrensel anlatılar sunabilme kapasitesi, dinin ise toplumsal yapı üzerindeki belirleyici rolü etkili olmuştur. Modern dönemin düşünürleri; mit, ritüel, kutsallık ve arketip gibi kavramları yalnızca teolojik bağlamında değil, aynı zamanda kültürel, antropolojik ve psikolojik birer fenomen olarak ele almıştır. Bu anlayış, sanatın konularını genişletmiş, sanatçıları hem tarihsel hem de bireysel düzlemde yeni anlam ilişkileri kurmaya yöneltmiştir. Postmodern sanatla birlikte ise tekil, evrensel bir hakikatin yerine çoğulcu anlatılar, parçalanmış kimlikler, eleştirel mizah ve kültürel melezlik ön plana çıkmıştır. Bu ortamda mitoloji ve din, sabit birer anlatı olmaktan çıkarak; yeniden yazılan, dönüştürülen, bağlamı değiştirilen kültürel bileşenlere dönüşmüştür. Geleneksel semboller, çağdaş sanatçılar tarafından tarihsel otoritelerinden arındırılmış, yeniden yapılandırılmış veya başka bağlamlara taşınarak sorgulayıcı bir niteliğe büründürülmüştür. Bu süreç, sanatın kutsala yaklaşımını daha bireysel, daha deneysel ve daha eleştirel bir düzleme

taşımıştır. Çağdaş heykel sanatı, bu dönüşümlerden özellikle etkilenmiştir. Heykelin disiplinlerarası bir anlayışla ele alınması, malzeme çeşitliliğinin artması ve bedenin kavramsal bir araç olarak yeniden keşfedilmesi, mitoloji ve dine ait imgelerin çok boyutlu biçimde işlenmesine imkân tanımaktadır. Collins'e (2014: 76) son yirmi yılda sanatçıların, mikroelektronik iletişim ve biyoteknolojinin insan bedenine, hayvanlara ve bitkilere etkilerine giderek daha fazla odaklandığını belirtir. Bu süreçte insan ile hayvan arasındaki sınırların bulanıklaştığı; örneğin insan bebeklerine babun kalbi takılması, domuz kapakçıklarının insan damarlarına yerleştirilmesi ya da laboratuvar ortamında farelerin sırtında insan kulağı yetiştirilmesi gibi uygulamalarla iki türün daha da iç içe geçtiği ifade edilir. Benzer şekilde, insanların makinelerle bütünleşmesi de artmaktadır: teflon malzemeden yapılan eklemler veya mikro motorlarla hareket eden protez uzuvlar, insan/makine ayrımının giderek eridiğini göstermektedir. Collins, bu tür sınır aşımının sanat dünyasında yaratıcı sibernetik organizmaların ve melez türlerin ortaya çıkmasını şaşırtıcı olmaktan çıkardığını vurgular. Bilim kurgu literatürünün uzun zamandır hem umut vadeden hem de tehditkâr sibernetik varlıklar ürettiğini belirten yazar, Mary Shelley'nin Frankenstein'ının insan ve makine karışımı bir beden fikrini erken tarihlerde gündeme taşıdığını hatırlatır. Ayrıca Donna Haraway'in 1985 tarihli "Siborglar İçin Bir Manifesto" adlı çalışmasında siborgu transhüman ve transgender bir figür olarak tanımladığını ve bu düşüncelerin sanat alanında önemli karşılık bulduğunu ekler. Haraway'in kendisini de günümüz dünyasını şekillendiren bilimsel güç ağlarına bağlı teknolojik bir varlık olarak gördüğü ifade edilir.

3. MİTOLOJİ VE DİN BAĞLAMINDA BRYAN CROCKETT VE KİKİ SMİTH'İN ÇALIŞMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Mitoloji ve dinin çağdaş sanatta yeniden yorumlanması, yalnızca ikonografik bir dönüşüm değil; insanın beden, doğa, etik ve kutsal ile olan ilişkisini yeniden düşünme çabasıdır. Bu bağlamda Bryan Crockett ve Kiki Smith, farklı materyal ve yöntemlere yönelseler de insanın kökensel deneyimlerini sorgulayan yaklaşımlarıyla dikkat çeker. Her iki sanatçı da, mitolojik ve dinî temaları doğrudan temsil etmekten ziyade, bu temaların güncel dünyadaki karşılıklarını sorgulayan, dönüştüren ve yeniden yapılandıran çalışmalar üretir.

İlk olarak ele alacağımız sanatçı Bryan Crocketttir. Crockett'in, sanatsal yaklaşımı büyük ölçüde modern bilimin ürettiği görsel kültürden beslenir. Sanatçının işleri, laboratuvar ortamı, biyolojik örnekler, anatomik detaylar ve malzemenin bilimsel çağrışımları üzerinden ilerler. Bu yaklaşım, sanatçının eserlerinde yeni bir "modern mitoloji" inşa ettiğini düşündürür. Bilimsel

olanın mutlak bilgi üretme kapasitesine duyulan güven, çağdaş toplumda mitlerin yerini almıştır; ancak Crockett, tam da bu "bilimsel mitleri" sorgulayan bir estetik dil kurar. Malzeme kullanımına bakıldığında porselen, reçine, plastik gibi endüstriyel ve laboratuvar temelli malzemelerin seçilmesi, biyolojik süreçlere referans veren bir düzlem oluşturur. Sanatçının form dili ise hem insan bedeniyle hem hayvan bedeniyle ilişkilidir; ancak bu bedenler parçalanmış, büyütülmüş veya minyatürleştirilmiş hâlleriyle çoğunlukla doğanın gerçeklik sınırlarını aşan bir şekilde karşımıza çıkar. Böylece Crockett, biyolojinin bilimsel gerçekçiliğini mitolojik bir yoruma dönüştürür.

Crockett'in inceleyeceğimiz örnek çalışmaları, en çok bilinen işlerinden biri olan ve 2000 yılında gerçekleştirdiği Cultured sergisinde yer alan farelerden oluşan Görsel 1, Görsel 2)serisidir. Anker ve Nelkin'in (2002: 970), Crockett'in Cultured sergisinde mermer ve reçineden yapılmış yedi bebek pembe farenin yer aldığını ve bunların, yedi ölümcül günahı (kibir, kıskançlık, oburluk, öfke, şehvet, açgözlülük, tembellik) simgeleyen teolojik figürler olduğunu ifade eder. Bunlardan "kıskançlık" fare figürü insan kulaklarına sahiptir ve bu, laboratuvarda farelere insan organlarının eklenmesine yapılan bir göndermedir. "Oburluk" faresine ise obezite geni eklenerek diyabet araştırmalarında kullanılan bir model oluşturulmuştur. Bu eser, yaşayan varlıkların genetik olarak manipüle edilmesine, patentlenmesine ve hayvanların bilimsel araç olarak kullanılmasına yönelik eleştirel bir duruş sergiler.

Görsel 1. Bryan Crockett, Ecce Homo, 2000.

Görsel 2. Bryan Crockett Envy, 2001.

Hristiyanlıkta yedi ölümcül günah, insanın Tanrı'ya ve topluma karşı temel ahlaki sorumluluklarını ihlal eden, ruhsal yozlaşmayı temsil eden yedi temel eğilim olarak tanımlanır: kibir, kıskançlık, öfke, oburluk, şehvet, açgözlülük ve tembellik. Bu günahlar, özellikle Orta Çağ teolojisi ve Katolik ahlak öğretisinde, insanın ruhsal gelişimini engelleyen ve günah işleme eğilimini artıran temel zaaflar olarak ele alınmıştır (Aquinas, 1947). Her bir günah, bireysel davranışlar ve toplumsal ilişkiler üzerinde doğrudan etkiler yaratırken, insanın ahlaki ve ruhsal olgunlaşma sürecinde dönüştürülmesi gereken eğilimler olarak görülür. Hristiyan sanatında bu günahlar, sembolik figürler veya alegorik sahneler aracılığıyla görselleştirilmiş, izleyiciyi ahlaki sorgulamaya ve erdemli bir yaşam arayışına yönlendiren didaktik bir işlev üstlenmiştir (Jung, 1964; Panofsky, 1955). Bu bağlamda yedi ölümcül günah, yalnızca bireysel ahlakın sınırlarını belirlemekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal normlar ve dini öğretiler aracılığıyla kültürel bir değer sistemi oluşturur.

Görsel 3. Bryan Crockett, Gluttony, 2001,

Görsel 3. Bryan Crockett, Pride, 2001,

Bu çalışmalar, biyoteknoloji ve etik tartışmalarını klasik heykel geleneği üzerinden yeniden düşünmeye sevk eden bir yapıttır. Sanatçı, genetik mühendisliğiyle üretilen OncoMouse adlı laboratuvar faresini mermer gibi geleneksel ve anıtsal bir malzemeyle heykelleştirerek, modern bilimin ürünü olan kırılgan bir varlığı sanat tarihinin yüceltilmiş ikonografisiyle yan yana getirir. Eser, hem adının göndermesiyle hem de ikonografik kurgusuyla kutsal figürlerin temsil edildiği "Ecce Homo" geleneğini ters yüz eder; bilimsel bir nesneyi adeta bir aziz ya da kurbanın bedenine dönüşmüş bir figür olarak sunar. Bu yaklaşım, insan–hayvan–bilim ilişkisine yönelik etik soruları görünür kılarken, aynı zamanda modern bilimin ürettiği varlıkların kültürel anlamda nasıl konumlandırıldığını sorgular. Collins'e (2014: 89) göre

Collins, kanser araştırmaları için genetiği değiştirilmiş “onkomouse” adlı fare türünün Bryan Crockett’in 2000 yılında yaptığı Ecce Homo heykeline ilham verdiğini aktarır. Sanatçının bu eserde çağdaş bilimin simgesel figürü olan onkomouse’u İsa imgesiyle yeniden yorumladığı, dua eden bir pozda detaylı biçimde betimlenen figürün klasik mermer heykellerini andırsa da gerçekte polimer bağlayıcıyla birleştirilmiş pembe mermer tozundan üretildiği ifade edilir.Crockett’ın çalışması, çağdaş heykelde beden, kırılganlık, kurban olma hâli ve bilimsel müdahalenin sınırları üzerine güçlü bir düşünsel çerçeve sunar.

Çalışmamızda ikinci olarak inceleyeceğimiz sanatçı Kiki Simith’tir. Smith’in sanatsal pratiği insan bedeninin kırılganlığı, doğa ile ilişkisi, kadınlık deneyimi, ölüm ve ruhani dönüşüm gibi temalar üzerine kuruludur. Smith, mitolojik ve dinî referansları doğrudan ikonografik bir araç olarak kullanmaz; bunun yerine bu anlatıların içsel, duygusal ve ritüel yönlerini beden fragmanları, organik formlar ve hayvan-insan dönüşümleri üzerinden yeniden yorumlar. Smith’in eserlerinde beden hem kutsal hem de dünyevi bir varlık olarak ele alınır. Sağlam (2021: 75), Kiki Smith’in çalışmalarında feminist sanatın temel sorunsallarını ele alırken, kadınların toplumsal konumu, cinsel obje olarak görülmeleri, cinsiyet eşitsizliği ve kadınlar üzerindeki toplumsal ile dinsel baskıları sorguladığını belirtir. Smith’in eserlerinde yer alan kadın figürleri, tarih, din ve mitolojiden alınan kaynaklar aracılığıyla yeniden yorumlanmış ve metaforik anlamlar kazanmıştır. Bu figürlerin seçimi, tarihsel süreçte kadınlara atfedilen rollerin ve sembolik değerlerin sanat yoluyla görünür kılınmasıyla ilgilidir. Ayrıca, Smith’in Katolik bir ailede yetişmiş olması, eserlerinde Katolik öğretilerin etkili olmasına zemin hazırlamıştır.

Kiki Smith’in çalışmalarında kullanılan deri, organlar, kemikler veya vücut sıvılarını hatırlatan yüzeyler, dinî ikonografide “ruhun mekânı” olarak tanımlanan bedenin aynı zamanda kırılgan bir kabuk olduğunu gösterir. Bu yaklaşım, hem mitolojik anlatılardaki tanrı–insan ilişkisini hem de dinî metinlerdeki yaratılış ve ölüm döngüsünü çağdaş bir estetikle birleştirir. Malzeme çeşitliliği, Smith’in sanatının önemli bir yönünü oluşturur; mum, cam, bronz, kağıt, tekstil ve doğal malzemeler kullanarak her bir kavramın duygusal ağırlığını farklı biçimlerde görünür kılar. Smith’in ikonografisinde kadın figürü, doğa ile iç içe bir varlık olarak konumlanırken, hayvan sembolleri mitolojideki melez kimliklerin modern bir yansıması hâline gelir

Smith’tin ilk olarak inceleyeceğimiz çalışması 2001 yılına tarihlenen “Rapture” dir. Stepien’e (2021: 234) göre Smith, bedensel dönüşümlerin dinamiğini inceleyen çalışmalarının ardından

üretimlerinde insan ile hayvan arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Bu yaklaşımın en belirgin örneklerinden biri olan Rapture (2001) adlı gerçek boyutlu bronz heykelde, yarılmış bir kurdun karnından çıkan tam gelişmiş bir kadın figürü yer alır ve eser, insanla hayvan arasındaki sınırları sorgulayan güçlü bir sembolik anlatım sunar. Bu sahne, masalsı bir anlatıya dayanmakla birlikte mitolojik ve dinî düzeyde çok katmanlı çağrışımlar taşır. Kurt, hem mitolojide hem de dini metinlerde vahşetin, dönüşümün ve bilinmeyenin simgesidir. Kadın bedeninin içinden çıkması ise hem doğurganlık hem içsel güç hem de bedensel sınırların aşılması gibi temaları içerir. Bu çalışma, kutsal kadın figürünün yeni bir ikonografiye kavuştuğu bir temsil biçimi sunar. Beden kutsallığını kaybetmez, fakat aynı zamanda doğanın vahşi gücünü içeren bir araç hâline gelir. Smith bu eserde mitoloji ve dinin kadın bedenini tanımlamak için kullandığı sembolleri parçalayarak yeniden kurar. Stepien'in (2021: 235) değerlendirmesine göre, Smith'in eserinde yer alan kadın figürü insan olmayan hayvanla ayrılmaz bir bütün hâlinde kurgulandığından, heykel insan öznesinin insan-dışı varlıklarla kurduğu ilişkilerin merkezinde konumlandığını ve bu ilişkilerin insan-merkezci bakış açısından bağımsız biçimde yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya koyar. Araştırmacı, eserin hem bir kurdun rahminden doğan Aziz Genevieve'e ilişkin ortaçağ anlatısıyla hem de Kırmızı Başlıklı Kız masalının dönüşüm motifleriyle bağlantı kurduğunu, bu yönüyle bir tür yeniden doğuş ya da diriliş mitine gönderme yaptığını belirtir. Stepien ayrıca, heykelin insanüstü varlıkların yeniden doğuşunu temsil ettiğinin ileri sürülebileceğini; çünkü Smith'in yorumunda insan ile insan olmayan varlıklar arasında hiyerarşik bir fark bulunmadığını ve her iki varlık türünün de dünyanın dokusunu eşit ölçüde oluşturduğunu vurgular.

Görsel 5. Kiki Smith, Rapture, 2001.

Smith'in ikinci olarak inceleyeceğimiz çalışması Dini ve mitolojij anlatılarda yer alan bir figürü temsil eden "Lilith" tir. Yeter ve Özcan'a göre (2022: 521) Lilith figürü, Mezopotamya mitolojisinden başlayarak pek çok kültürde yaratılış anlatıları ve Tanrıça kültü içinde önemli bir yere sahip olmuş; bazı geleneklerde ilk kadın olarak kabul edilerek toplumsal bellekte güçlü bir kökene kavuşmuştur. Antik dönemde Ana Tanrıça ile ilişkilendirilen ve kutsal bir konuma sahip olan Lilith, eril tanrı anlayışının güç kazanmasıyla birlikte ataerkil yorumların etkisi altında isyan, öfke, şehvet ve cinselliğin sembolü olarak yeniden kurgulanmıştır. Yahudilikte ise femme fatale nitelikleriyle şeytani bir figüre dönüştürülmüş, kadınların itaatsiz ve tehlikeli olarak kodlanmasında işlevsel bir araç hâline getirilmiştir. Bu süreç, ataerkil toplumların dini metinleri kullanarak kadınlar üzerinde baskı kurma eğilimini güçlendirmiştir. Günümüzde ise feminist düşünce Lilith'i erkek otoritesine karşı direnişin ve kadın özgürlüğünün simgesi olarak yeniden sahiplenmiş; onu kadınların boyun eğmeyi reddeden ilk figürü olarak yorumlamıştır. Bu nedenle Lilith, Smith'in ikonografisinde yalnızca mitolojik bir karakter olarak değil, aynı zamanda tarih boyunca kadın kimliğine yüklenen anlamları tersyüz eden eleştirel bir figür olarak konumlanır. Sanatçı bu figür aracılığıyla hem kadın bedeninin kültürel temsilini hem de ataerkil mit anlatılarının kadın üzerindeki belirleyici etkilerini çağdaş bir estetik dil içerisinde yeniden düşünmeye açar.

Görsel 6. Kiki Smith, Lilith, 1994

Smith'in 1994 yılında yapmış olduğu "Lilith" heykeli, kadın figürünün hem tehlikeli hem gizemli yönlerini temsil eden bir duruşla duvara tırmanır şekilde yerleştirilmiştir. Lilith, birçok mitolojik anlatıda ilk kadın, şeytani kadın ya da erkek otoritesine karşı çıkan figür olarak yer alır. Dinî anlatılarda ise cinselliği, başkaldırıyı ve karanlık tarafı sembolize eden bir varlıktır. Smith'in Lilith'i ise ne tamamen korkutucudur ne de tamamen masumdur. Yüzündeki gerçekçi detaylar, gözlerinin izleyiciyle doğrudan temas kurması ve vücudunun kıvrımları figürü hem insanileştirir hem uzaklaştırır. Bu heykel, kadın bedeni ve kadın kimliğiyle ilgili tüm tarihsel yargıların, korkuların ve mitlerin çağdaş sanatta nasıl çözülebileceğini gösteren güçlü bir örnektir. Lilith, dinin ve mitin yüklediği sembolik anlamlarla yeniden hesaplaşmaya davet eden bir figür hâline gelir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Mitoloji, din ve sanat arasındaki etkileşim, insanın varoluşunu anlamlandırma çabasının hem tarihsel hem de kültürel düzeyde en yoğun biçimde gözlemlendiği alanlardan biridir. Bu çalışmada ele alınan Bryan Crockett ve Kiki Smith, çağdaş sanatın bu üçlü ilişkiyi nasıl dönüştürdüğünü ve yeniden yorumladığını gösteren iki önemli örnek olarak öne çıkmaktadır. Her iki sanatçı da geleneksel mitolojik ve dinî figürleri doğrudan tekrarlamak yerine, bu figürlerin taşıdığı sembolik anlamları modern dünyanın karşılaştığı yeni kavramlar, bilimsel

gelişmeler ve toplumsal dönüşümlerle ilişkilendirerek özgün bir ifade alanı oluştururlar. Bu yönleriyle, sanatın tarih boyunca üstlendiği "kutsal olanı görünür kılma" işlevini güncelleyerek günümüz insanının etik, bedensel ve kültürel sorularına yanıt arayan çağdaş mitolojiler üretirler.

Bryan Crockett'in çalışmaları, özellikle biyoteknolojik müdahalelerin insan ve hayvan bedenleri üzerindeki etkilerini sorgulayan bir çerçevede değerlendirilmiştir. Sanatçı, genetik mühendisliğinin ürettiği OncoMouse gibi figürleri klasik heykel geleneğiyle bir araya getirerek bilimsel ilerlemenin modern bir mit yaratma kapasitesine sahip olduğunu vurgular. Yedi ölümcül günahın fare sembolleri üzerinden yeniden kurulması ise hem Hristiyan ikonografisinin hem de modern bilimin etik tartışmalarının kesiştiği bir alan yaratır. Crockett böylece, bilimin günümüz toplumunda neredeyse teolojik bir otoriteye dönüşen yapısını sorgulayarak izleyiciyi insan–hayvan, kutsal–profân, bilim–inanç ekseninde yeniden düşünmeye davet eder.

Kiki Smith'in üretimi ise daha çok bedenin ruhani, mitolojik ve deneyimsel katmanlarını görünür kılar. Sanatçının Rapture ve Lilith gibi yapıtlarında insan ve insan-dışı varlıklar arasındaki ilişkiler, hem mitolojik hem de feminist bağlamlarda okunabilen çok katmanlı anlamlar taşır. Smith, kadın bedeninin tarih boyunca maruz kaldığı sembolik yükleri parçalayarak yeniden yorumlar; ataerkil anlatılar tarafından şeytanileştirilen ya da kutsallaştırılarak edilgen bir konuma yerleştirilen figürleri, çağdaş dünyada özneliğini geri kazanan güçlü bir varlık olarak yeniden inşa eder. Bu yaklaşım, özellikle feminist sanatın eleştirel dilini mitolojik bir zeminle birleştirerek hem kişisel hem de toplumsal dönüşüm imkânlarına işaret eder.

Her iki sanatçının çalışmalarında ortaklaşan temel nokta, mitoloji ve dini yalnızca referans kaynağı olarak değil, sürekli değişen bir kültürel hafızanın aktif unsurları olarak görmeleridir. Bu nedenle mitolojik ya da kutsal figürler, onların estetik dünyasında donuk bir temsil alanından çıkarak çağdaş yaşamın karmaşık sorularını yansıtan dinamik yapılara dönüşür. Crockett'te bilimsel bir mitoloji, Smith'te ise bedene ve kadın deneyimine dayalı sembolik bir anlatı kurulur. Böylece mitoloji, din ve sanat üçgeni, güncel etik tartışmaların, kimlik sorgulamalarının ve insan–doğa ilişkilerinin yeniden ele alındığı bir düşünsel çerçeve hâline gelir.

Sonuç olarak, Crockett ve Smith'in sanatları, modern dünyanın ürettiği yeni mitlerin—bilimsel, toplumsal ya da feminist—geleneksel anlatılarla nasıl ilişkilendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Mitolojik ve dinî semboller, bu sanatçıların elinde tarihsel kalıplarını yitirerek günümüzün deneyimleriyle birleşir; böylece izleyiciye hem geçmişi hem de bugünü aynı anda

düşündüren estetik ve kavramsal bir alan açılır. Bu çerçevede iki sanatçının üretimi, çağdaş sanatın mitoloji ve din ile kurduğu ilişkinin yalnızca temsilî değil, eleştirel ve dönüştürücü bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır.

.

KAYNAKÇA

Aquinas, T. (1947). *Summa Theologiae* (Fathers of the English Dominican Province, Trans.). Benziger Bros. (Orijinal çalışma 13. yy)

Chambers, P. (2004). *Religion, secularization and social change in Wales: Congregational studies in a post-Christian society*. University of Wales Press.

Chatzoudas, Ç. M. (2018). Kiki Smith'in çalışmalarında mitolojik unsurlar. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 7(49), 1081–1088.

Collins, J. (2014). *Sculpture today*. Phaidon.

Çapcıoğlu, İ., ve Alpay, A. H. (2022). Geçmişten geleceğe din ve Türklerin din anlayışı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (101), 457–478.

Çınar, G. (2006). *Heykel ve mitoloji*, Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Erhat, A. (1996). *Mitoloji sözlüğü* (6. baskı). Remzi Kitabevi.

Gündoğan, R. (2019). *Mitoloji ve mitoslar kapsamında bireylerin tanrılaşma düşüncesi*, Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya inançları sözlüğü: Dinler, mezhepler, tarikatlar, efsaneler*. Remzi Kitabevi.

Jung, C. G. (1964). *Man and his symbols*. Doubleday.

Nelkin, D., & Anker, S. (2002). The influence of genetics on contemporary art. *Science and Society*, 3, 970–975.

Oskay, N. (2019). Çağdaş sanat bağlamında mitolojik ögelerin günümüz tekstil sanatına etkisi: Türkiye örneği. *Uluslararası Mitoloji Sempozyumu Ardahan Bildiriler Kitabı*, 683–696.

Panofsky, E. (1955). *Meaning in the visual arts*. University of Chicago Press.

Sağlam, F. (2021). The image of woman in sculpture with form of changing expression. In A. Fiel (Ed.), *Women and children, new studies and perspectives* (pp. 67–80). Iksad Publications.

Stępień, J. (2021). Performing more-than-human corporeal connections in Kiki Smith's sculpture. *Text Matters: A Journal of Literature, Theory and Culture*, (11), 225–239.

Toluyağ, D. (2020). Geçmişten günümüze heykel sanatında mitolojik imgeler. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 9(66), 267–282.

Tökel, D. A. (2001). Sanat ve edebiyatın kaynağı olarak mitler. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 59–81.

Yeter, S. C., ve Özcan, K. (2022). 'Lilith' figürü üzerinden mitoloji ve dinlerdeki kadın algısına feminist perspektiften bakış. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 506–525.

Görseller / İnternet Kaynakları

Görsel 1 – Crockett, B. (2000). *Ecce Homo* [Heykel]. California State University Long Beach. https://www.csulb.edu/school-of-art/page/bryan-crockett

Görsel 2 – Crockett, B. (2001). *Envy* [Heykel]. Lehmann Maupin Gallery. https://www.lehmannmaupin.com/exhibitions/bryan-crockett

Görsel 3 – Crockett, B. (2001). *Gluttony* [Heykel]. Lehmann Maupin Gallery. https://www.lehmannmaupin.com/exhibitions/bryan-crockett

Görsel 4 – Crockett, B. (2001). *Pride* [Heykel]. Lehmann Maupin Gallery. https://www.lehmannmaupin.com/exhibitions/bryan-crockett

Görsel 5 – Smith, K. (2001). *Rapture* [Heykel]. Artchive. https://www.artchive.com/artwork/rapture-kiki-smith-2001/

Görsel 6 – Smith, K. (1994). *Lilith* [Heykel]. SFMOMA. https://openspace.sfmoma.org/2013/09/beyond-belief-erin-hyman/

KİMLİK, CİNSİYET VE BEDENİN ÇAĞDAŞ SANATTA YENİDEN İNŞASI

Doç. Dr. Firdevs SAĞLAM
Hakkari Üniversitesi/Güzel Sanatlar Fakültesi,
firdevssaglam@hakkari.edu.tr - ORCID ID 0000-0002-1284-0424

ÖZET

Çağdaş sanatla birlikte kimlik, cinsiyet ve beden kavramları yeniden tanımlanmış ve bilindik anlamlarının yerini çoklu anlamlar almıştır. Feminist teori, performatif kimlik anlayışı ve beden politikaları çerçevesinde, sanatçılar bedeni yalnızca fiziksel bir varlık olarak değil, toplumsal normların, tarihsel anlatıların ve kültürel beklentilerin kesiştiği bir alan olarak ele almaktadır. Bu bağlamda, giysi, kumaş, dikiş gibi geleneksel olarak "kadın emeği" ile ilişkilendirilen malzemelerin çağdaş sanat içinde yeniden değerlendirilmesi, cinsiyet rollerinin ve kimliğin kültürel olarak nasıl üretildiğine dair eleştirel bir bakış sunar.

Bu bildiri, kimlik ve cinsiyetin sanatsal temsilini bedenin yeniden inşası üzerinden tartışmakta ve özellikle tekstil temelli üretimleriyle dikkat çeken iki sanatçı Wiebke Siem ve Beverly Semmes' e odaklanmaktadır. Siem'in maske, kostüm ve kukla temelli yapıtları kimliğin kurgulanmış doğasını görünür kılarken; Semmes'in devasa elbiseleri kadın bedeninin kültürel olarak şekillendirilen yokluğunu ve aşırılığını sorgular. Bu iki sanatçının yapıtları, bedeni hem bireysel hem toplumsal bir kurgu olarak yeniden tanımlayarak kimlik ve cinsiyetin çağdaş sanattaki çok katmanlı temsilini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, cinsiyet, sanat, Wiebke Siem, Beverly Semmes.

1. GİRİŞ

Kimlik, cinsiyet ve beden, çağdaş sanatın en dinamik tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Modern sonrasında sanat, temsilin sınırlarını, toplumsal normları sorgulayan ve bireyin kültürel konumlanışını yeniden ele alan bir yapıya evrilmiştir. Bu dönüşümle birlikte beden, yalnızca biyolojik bir gerçeklik olmaktan çıkmış; politik, kültürel ve toplumsal anlamlarla örülü bir yüzey olarak görülmeye başlanmıştır. Feminist kuramların etkisiyle, kimliğin doğuştan gelen sabit bir öz değil, performatif ve ilişkisel bir yapı olduğu anlayışı sanat üretiminde belirginleşmiş; özellikle kadın bedeninin tarih boyunca maruz kaldığı temsil biçimleri yeniden sorgulanmıştır.

Çağdaş sanatçılar, bu sorgulama süreçlerinde geleneksel veya gündelik malzemeleri yeni anlam katmanlarıyla donatarak kullanmıştır. Giysi, kumaş, dikiş ve yumuşak heykel gibi araçlarla toplumsal cinsiyet rollerini görünür hale gerilmiş ya da bozuma uğratılmıştır. Cinsiyetin kültürel kodlarla belirlenmesi ve kimliğin inşa edilmesinde bedenin parçalanması, yokluğu, aşırı temsili veya yeniden kurgulanması gibi yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Bu çalışma, kimlik ve cinsiyetin çağdaş sanatta nasıl yeniden yorumlandığını tartışmakta ve bu çerçevede bedenin bir temsil alanı olarak hangi dönüşümlere uğradığını ele almaktadır. Devamında, bu kuramsal tartışmalar Wiebke Siem ve Beverly Semmes' in çalışmaları üzerinden incelenecektir.

2. CİNSİYET, KİMLİK VE BEDENİN KÜLTÜREL İNŞASI: FEMİNİST VE PERFORMATİVİTE YAKLAŞIMLARI

Kimlik, cinsiyet ve beden kavramları, çağdaş sanatın temel kavramsal dayanaklarından biridir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren sosyal bilimlerdeki düşünsel dönüşümler, bedeni yalnızca biyolojik bir form olarak değil, aynı zamanda kültürel olarak biçimlendirilmiş, politik bir alan olarak ele alma gerekliliğini ortaya koymuştur. Simone de Beauvoir'ın "Kadın doğulmaz, kadın olunur" sözü, toplumsal cinsiyetin doğuştan gelen değil, toplumsal rollerle üretilen bir yapı olduğunu vurgulayarak feminist sanatın teorik temelini oluşturmuştur. Bu yaklaşım, kadın bedeninin tarih boyunca nasıl temsil edildiğini, hangi ideolojik yapıların içinde konumlandığını ve sanat tarihinde nasıl görünmez kılındığını tartışmayı mümkün kılmıştır. Aydın'a (2025: 78) göre feminist bakış açısının çağdaş sanat ortamında belirginleşmesi, 1960'lar ve 70'lerde yaşanan toplumsal dönüşümlerle ilişkilidir. Bu süreçte yükselen feminist hareketler, kadınların eşitlik ve özgürlük taleplerini kültürel ve siyasi gündemin merkezine taşımış, sanat alanında ise erkek egemen estetik anlayışlara

karşı eleştirel bir duruşun gelişmesine zemin hazırlamıştır. Aydın, özellikle 1960'larda sanatın yalnızca estetik bir üretim biçimi olmaktan çıkarak toplumsal meselelerle ilişkilendirilen bir ifade alanına dönüşmesinin, feminist sanatçıların toplumsal cinsiyet rollerini ve kültürel normları sorgulamalarını kolaylaştırdığını belirtir. Bu bağlamda kadın sanatçıların tarih boyunca ihmal edilen kadın deneyimini ve kadın bedeninin temsillerini sanatın merkezine taşımaya başladıkları vurgulanır. 1970'lerden itibaren feminist sanatçılar, tekstil, dikiş, nakış gibi geleneksel olarak "kadın işi" sayılan üretim biçimlerini bilinçli bir stratejiyle sanatsal bir dile dönüştürmüş; böylelikle hem kadın emeğini görünür kılmış hem de sanat-zanaat ayrımını kırarak estetik hiyerarşilere eleştiri getirmişlerdir.

Cinsiyetin kültürel inşasına yönelik eleştiriler, Judith Butler'ın performativite kuramıyla(2014: 28) derinleşmiştir. Butler'a göre cinsiyet kimliği sabit değildir; bireyin tekrarladığı davranışlar, jestler, kıyafetler ve söylemler aracılığıyla sürekli yeniden üretilir. Bu nedenle giysi, kostüm, maske ve beden hareketi gibi unsurlar, cinsiyetin kültürel performansını yansıtmanın en güçlü araçları hâline gelir. Bu bağlamda beden, sanatçılar için hem malzeme hem de söylemsel bir alan olarak önem kazanmıştır. Butler (2014: 50-51) toplumsal cinsiyetin, cinsiyetten bağımsız olarak kültürel biçimde inşa edildiğini vurgular. Bu bağlamda, kadın ve erkek kimliklerinin biyolojik bedene doğrudan bağlanamayacağını; toplumsal cinsiyetin, cinsiyetli bedenin aldığı anlamların tek ve sabit bir yansıması olmadığını savunur. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, cinsiyeti aynalamak yerine esnek ve çoğulcu bir yapıya sahiptir; erkek veya dişil olarak tanımlanan normlar, farklı cinsiyetli bedenler üzerinde de var olabilir ve kimliğin birliği sürekli tartışmaya açıktır. Beden üzerinden üretilen imgeler, yalnızca bireysel deneyimi değil, toplumsal normların, tarihsel rollerin ve kültürel beklentilerin görünür kılındığı bir yüzey olarak konumlanır. Sağlam'ın (2024: 71–72) aktardığına göre kadın ve erkeğe yönelik algılar, anaerkil yapılardan ataerkil düzenlere ve oradan günümüze uzanan süreçte belirgin biçimde değişmiştir. Başlangıçta kadının doğurganlık, annelik ve toplumu şekillendiren roller üzerinden sahip olduğu üstünlük, daha sonraki dönemlerde ataerkil yapının güçlenmesiyle erkeğe geçmiştir. Sağlam, güç ve egemenlik arayışının iki cins arasında da sürdüğünü, ayrıca dini anlatıların kadın algısını belirgin biçimde etkilediğini belirtir. Sanat tarihindeki kadın temsillerinin dönemsel olarak farklılık göstermesini de, toplumun kadına yüklediği toplumsal cinsiyet rollerinin bir yansıması olarak değerlendirir. Sanatın toplumsal yapıdan beslendiği göz önüne alındığında, kadın tasvirlerinin kültürel, toplumsal ve dinsel konumlandırmalar doğrultusunda şekillendiği vurgulanmaktadır. Aydın'a (2025, s. 83) göre

insan bedeni, sanat tarihi boyunca hem simgesel hem de anlatısal yükler taşıyan temel bir unsur olarak konumlanmıştır. Geleneksel sanat yaklaşımlarında beden çoğunlukla idealize edilerek güzelliğin, kudretin ve evrensel olarak kabul edilen estetik normların temsilcisi hâline getirilmiştir. Ancak çağdaş sanatın ortaya çıkışıyla birlikte bu tekil ve değişmez beden anlayışı sorgulanmış; beden, Aydın'ın aktardığı üzere, sabit bir kimlik göstergesi olmaktan çıkarak tarihsel, kültürel ve psikolojik etkileşimlerle şekillenen çok katmanlı ve dönüşebilir bir yapı şeklinde ele alınmaya başlanmıştır. Tekstil, kumaş, giysi formları gibi malzemeler ise bedenin varlığını, yokluğunu veya dönüşümünü temsil etmek için çağdaş sanatçılar tarafından sıkça tercih edilir. Çünkü kumaşın yumuşak, katmanlı ve iz taşıyan yapısı ile kimliğin kırılganlığı ve cinsiyetin kültürel inşasıyla doğrudan ilişki kurulmuştur.

3. KİMLİK, CİNSİYET VE BEDEN BAĞLAMINDA ÖRNEK SANATÇI VE ÇALIŞMA ANALİZLERİ

Çağdaş sanatın son kırk yılında beden, kimlik ve cinsiyet, yalnızca temsil edilen bir konu olmaktan çıkarak sanat üretiminin kurucu unsurlarından biri hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, özellikle postyapısalcı düşüncenin kimlik kavramını sabit bir özden ziyade söylemsel, kültürel ve politik pratiklerle şekillenen bir süreç olarak ele almasıyla ivme kazanmıştır. Bu teorik çerçevenin etkisiyle beden artık kendi bütünlüğü içinde düşünülen biyolojik bir varlık olarak değil; normların, ideolojilerin, toplumsal rollerin ve tarihsel kayıtların geçtiği bir yüzey, bir arayüz olarak görülmektedir. Böyle bir bağlamda sanatçılar, bedeni ya da bedeni çağrıştıran nesneleri kullanarak kimliğin nasıl üretildiğini, nasıl parçalandığını ve nasıl yeniden kurulduğunu araştırırlar. Bu araştırma, yalnızca temsile odaklanmakla kalmaz; aynı zamanda malzemenin kendisini bir düşünce aracına dönüştüren kavramsal bir yaklaşımı da içerir.

Bu bölümde ilk olarak ele alacağımız sanatçı Wiebke Siem'dir. 1954 yılında Almanya'nın Kiel şehrinde doğan Siem'in sanatı, kimliği bir öz olarak değil, bir kurgu ve rol olarak ele alır. Sanatçının malzemeyle kurduğu ilişki, postyapısalcı kimlik anlayışıyla uyumlu bir biçimde, bedeni toplumsal roller üzerinden çözümleyen bir yaklaşım geliştirir. Siem, maskeler, kuklalar, tekstil figürleri, giyilebilir kostümler ve teatral yerleştirmeler aracılığıyla bireyin toplumsal rollerle nasıl biçimlendirildiğini görünür kılar. Tam da bu nedenle Weihe'nin değerlendirmesi, Siem'in pratiğini anlamak için önemli bir bağlam sunar. Weihe (2019: 99), Wiebke Siem'in 1990'lardan itibaren geliştirdiği sanat pratiğinde

maske, kostüm ve beden arasındaki ilişkiyi sorgulayan bir yaklaşım benimsediğini belirtir. Araştırmacının bu tespiti, sanatçının maskeyi hem bir temsil hem de bir kimlik kurma aygıtı olarak ele aldığını göstermektedir. Weihe'ye göre Siem, bu dönemde kimliğin çokluğunu ve yüz ifadelerindeki değişkenliği öne çıkaran maskeler üretmiş; 2000'li yılların başına gelindiğinde ise maske ile kostümü bir araya getiren, heykelsi ve aynı zamanda giyilebilir nitelikler taşıyan çalışmalar ortaya koymuştur. Bu hibrit formların şematik olmasına rağmen belirgin cinsiyet çağrışımları taşıdığı ve arı kovanı, kutu, hayvansal figürler ya da oyuncak bebek imgelemine kadar uzanan beden temsilleriyle kültürel beden anlayışını eleştirel biçimde yorumladığı ifade edilmektedir.

Wiebke Siem'in Untitled (2001) adlı çalışması, maske kostüm çalışmalarından (Görsel 1) biridir. Pembe rengin ağırlıkta olduğu bu çalışma, kadın kimliğinin kültürel olarak nasıl kurgulandığını araştıran eleştirel bir yaklaşım sunar. Sanatçı, bedeni temsil eden fakat aynı zamanda bedenin yerini alan hibrit bir yapı oluşturarak kadınlık imgesinin toplumsal kodlardan bağımsız düşünülemeyeceğini görünür kılar. Maskenin şematik biçimi, kostümün heykelsi niteliği ve içinin boş bırakılması, kimliğin özsel bir gerçeklikten ziyade kültürel performanslarla üretilen bir kabuk olduğunu ortaya koyar. Pembe tonun bilinçli seçimi, feminenliğe dair normatif beklentilerin nasıl yüzeysel göstergelere dönüştüğünü hatırlatırken, kostümün beden yokluğu etrafında kurulan yapısı kimliğin hem görünür kılınan hem de gizlenen yanlarını tartışmaya açar. Maskenin antropolojik referansları ile kostümün teatral niteliği bir araya geldiğinde, kimliğin ifşa, temsil ve belirsizlik ekseninde sürekli yeniden inşa edilen bir süreç olduğu vurgulanır. Bu doğrultuda Untitled (2001), kültürel rollerin bireyin özneselliği üzerindeki belirleyici etkisini analiz eden ve kimliğin biçimsel, psikolojik ve toplumsal boyutlarını eşzamanlı olarak görünür kılan nitelikli bir çağdaş sanat örneği olarak değerlendirilebilir.

Görsel 1. Wiebke Siem, Untitled 2001.

Wiebke Siem'in bir diğer dikkat çekici çalışması ise, insan bedenini hem gizleyen hem nesneleştiren ahşap bir sandık formuyla şematik bir maskeyi birleştirdiği Untitled 2000 eseridir. Kutu benzeri sert ve hacimli kostüm, bireyin toplumun normatif kalıpları ve tarihsel yükleri altında işlevsizleşen bir kabuğa dönüşümünü metaforik olarak sunar. İfadesiz, anonim maskenin yüzü, bireysel kimliğin toplumsal roller karşısında silinme sürecine işaret ederken, sandığın yanlarından çıkan kollar kısıtlanmış hareket alanına rağmen var olma mücadelesini simgeler.

Siem'in maskelerinin biçimsel özelliklerini daha yakından anlamak için Weihe'nin diğer değerlendirmesi yol göstericidir. Weihe (2019: 99), Siem'in maskelerinde etnik ya da cinsiyete işaret eden belirgin özelliklerden kaçınan sade, şematik bir biçim dili kullandığını belirtir. Bu yorum, sanatçının kimlik kategorilerini bilinçli biçimde silikleştirerek izleyiciyi temsilin ötesine davet ettiğini gösterir. Weihe, ayrıca bu biçimsel tercihin Picasso, Ernst ve Schmidt-Rottluff gibi modernist sanatçıların Afrika kökenli maskelerden esinlenen

çalışmalarını hatırlattığını vurgular. Böylelikle Siem'in üretiminin hem cinsiyet ve etnisite gibi toplumsal kavramlara hem de modern sanat tarihine gönderme yapan çok katmanlı bir referans sistemiyle işlediği görülür. Bunun yanı sıra sanatçının moda tasarımı ile güzel sanatlar arasındaki ayrımı bilinçli biçimde bulanıklaştırması, onun disiplinler arası bir estetik anlayışı benimsediğini gösteren önemli bir göstergedir.

Görsel 2. Wiebke Siem Untitled 2000.

Örnek olarak ele alacağımız diğer sanatçı Beverly Semmes'dir. 1958 yılında Amerika'da doğan sanatçı, fotoğraf, video, enstelasyon ve performans gibi alanlarda çalışmalar üretmektedir. Beverly Semmes'in sanatsal üretiminin karakteristik özelliği, kumaş, giysi, kadife, tül gibi malzemeleri heykelsi bir form olarak kullanması olarak tanımlanabilir. Sanatçı özellikle içinde beden olmayan dev elbise enstelasyonları ile tanınır. Semmes'in dev boyutlu elbiseleri ve kumaş yerleştirmeleri, bedeni doğrudan temsil etmez; ancak tam da bu yokluk, kadın bedenine atfedilen toplumsal rolleri eleştirmenin merkezinde yer alır. Giysinin abartılı, taşınamaz, giyilemez hâli, kadın bedeninin kültürel olarak nasıl biçimlendirildiğini deforme ederek görünür kılar.

Beverly Semmes 2000 li yıllarda feminist sorumluluk projesi kapsamında bir dizi çalışma üretti. Schaffner ve Liu'nun (2011: 5) bu projeyi, feminist estetik ve temsil stratejilerini

yeniden ele alan bir yaklaşım olarak değerlendirilmekte ve Beverly Semmes bu projenin merkezinde yer aldığını belirtir. Aynı zamanda Semmes'in sanatçı olarak ortaya çıktığı dönemde feminizmin ilk dalgasının politik bir hareket olmaktan çıkarak daha çok kültürel bir referans çerçevesine dönüştüğünü vurgularlar. Semmes'in, 1960'ların Minimalist sanatının —Donald Judd, Carl Andre ve Richard Serra'nın büyük ölçekli, tek renkli ve sert metal yapıtlarının— ardından gelen ve bu mirası feminist bir perspektifle sorgulayan 1990'lar kuşağının önemli bir temsilcisi olduğu belirtilir. Bu bağlamda Semmes'in, Janine Antoni, Polly Apfelbaum, Kiki Smith ve Jessica Stockholder gibi sanatçılarla birlikte kumaş, moda, beden, zanaat, arzu ve aşırılık gibi kavramları heykel pratiğine taşıyarak feminist bir ifade alanı kurduğu ifade edilmektedir. Bozbıyık ve Gilgirler'in (2023: 84) değerlendirmesine göre moda ve sanat alanındaki kavramsal yönelim, doğal bir gelişim içinde giyilebilir sanat eserlerine de yansımıştır. Beverly Semmes'in çalışmalarında görüldüğü gibi, bu yaklaşımda bedenle uyum kasıtlı olarak bozulmuş; böylece fiziksel bedenden ziyade fikirsel ve soyut bir beden öne çıkarılmıştır. Sanatçının "yokluk" temasını kullanarak temsil edilmeyenleri görünür kıldığı ve onların yok sayılmışlığını vurguladığı ifade edilir. Çağdaş sanat anlayışında giysi formu artık bir süsleme unsuru olmaktan çıkarak, kavramsal içeriği taşıyan bir araca dönüşmüştür. Giysi dönem, kültür, kimlik gibi insanı tanımlayan birçok göstergeyi içinde barındırır. Bu nedenle birçok sanatçı çalışmalarında bedenin temsilinde giyim eşyalarını kullanmaktadır.

Beverly Semmes'in Görsel 3'te yer alan Red Dress çalışması 1992 yılında üretilmiştir. Büyük boyutlarda tasarlanan bu eser, duvara asılı biçimde konumlandırılmış ve zemine doğru uzanarak mekânın tamamını içine alan akışkan bir form yaratmıştır. Liu (1998: 80), Red Dress'in zeminde nehir gibi yayılmasının aşırılık ve akışkanlık duygusunu güçlendirdiğini, bu yönüyle Semmes'in biçimsel duyarlılığını belirginleştirdiğini ifade eder. Her ne kadar çalışma figüratif çağrışımlar barındırsa da Semmes'in pratiği doğrudan sembolik bir anlatıya yaslanmaz; bunun yerine, zaman, beden ve hafıza arasında açılan boşlukları inceleyen titiz bir biçimsel araştırma sunar. Liu, Semmes'in dünyasında geleneksel ikili karşıtlıkların yer almadığını ve sanatçının amacının tüketimi ya da toplumsal alegorileri betimlemekten çok, konuşan öznenin kendi bedeniyle karşılaşma hâlini görünür kılmak olduğunu belirtir. Lacan'ın dokumanın öznenin imgesine dönüşen bir metafor olarak işlediğine dair düşüncesine atıf yapan Liu, Semmes'in kumaşı öznenin konumunu, yokluğunu veya ertelenmiş varlığını sorgulayan bir araç olarak kullandığını vurgular.

Red Dress bu teorik çerçeveyi somutlaştıran bir örnek niteliğindedir. Eserin devasa ölçeği, gündelik bir giysi formunu olağan bağlamından koparırken, kırmızının yoğunluğu izleyici üzerinde hem fiziksel hem duygusal bir baskı yaratır. Elbisenin iç kısmının boş bırakılması bedenin yokluğunu görünür kılarak, giysinin yalnızca bir örtü ya da süs değil, aynı zamanda kültürel bir iz taşıyıcısı olduğunu hatırlatır. Kumaşın zeminde yayılması, bedensel fazlalık veya taşma duygusunu çağrıştırarak kadın bedenine dair toplumsal beklentilerin abartılı niteliğine gönderme yapar. Bu taşma hâli, bedeni temsil eden şeyin artık bedenden bağımsız bir yaşam sürmeye başlaması gibi okunabilir. Bu açıdan Red Dress, bedeni geri çağırmayan, aksine onun yokluğunda ortaya çıkan psikolojik ve kültürel izlere odaklanan bir yerleştirme olarak değerlendirilir. Semmes'in kırmızı kumaşı bir temsil yüzeyi olmaktan çıkarıp öznenin kaygan, tanımlanamaz ve sürekli değişen konumunu araştıran bir alan hâline getirmesi, eserin çağdaş sanat içinde güçlü bir eleştirel pozisyon kazanmasını sağlar.

Görsel 3. Beverly Semmes, Red Dress, 1992.

Beverly Semmes'in ele alacağımız diğer bir çalışması 1993 yılında yaptığı 'Blue Gowns'tır. Bu çalışma bedenin yokluğunu kadınlık temsiline dair eleştirel bir okuma aracı olarak kullanma yaklaşımını açık biçimde ortaya koyar. Devasa boyutlardaki üç mavi elbise, izleyiciyle kurduğu orantısız ilişki nedeniyle gündelik giyim nesnesi olmaktan çıkarak mekânı belirleyen heykelsi bir form hâline dönüşür. Elbiselerin içinin boş bırakılması, fiziksel bedenin görünmez kılınması üzerinden toplumsal olarak inşa edilen kadınlık imgesinin sorgulanmasına imkân verir. Bu boşluk, bedeni temsil eden kalıbın kültürel bir iz taşıdığını vurgular; bedenin yokluğuna rağmen onun toplumsal anlamlarının yüzeyde varlığını sürdürdüğünü gösterir. Semmes'in kullandığı tekstil malzemesi, yumuşak dokusuyla kişisel ve gündelik olana gönderme yaparken ölçeğin abartılması, kadın bedenine ilişkin normatif beklentilerin nasıl büyütüldüğüne veya idealize edildiğine dair eleştirel bir mesafe oluşturur. Böylece Blue Gowns, giysi formunu kimliğin, cinsiyetin ve kültürel temsillerin sorgulanmasına yönelik kavramsal bir araca dönüştürür. Schaffner ve Liu'nun (2011: 5) belirttiğine göre Beverly Semmes'in sanatında kullandığı metafor ve imgeler, sıkça kadın bedeninden manzaraya doğru bir yönelim sergiler. Malzeme ve renk seçimiyle biçimlenen bu eserler, dalgalı, buzlu, topraksı, sulu veya ışıltılı tonlarda çevresel duyarlılık ve ölçekle şekillenirken renkler ise genellikle yoğun ve dikkat çekicidir. Ayrıca, Semmes'in çalışmalarında performatif bir boyutun da bulunduğu vurgulanmaktadır.

Görsel 4. Beverly Semmes, Blue Gowns (1993)

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada, çağdaş sanat bağlamında cinsiyet, kimlik ve beden kavramlarının kültürel olarak inşa edilişi, feminist ve postyapısalcı yaklaşımlar ışığında incelenmiştir. Analizler, bedenin yalnızca biyolojik bir varlık olarak değil, toplumsal, kültürel ve tarihsel süreçlerle sürekli yeniden şekillenen bir alan olduğunu göstermektedir. Simone de Beauvoir'dan Judith Butler'a uzanan feminist teori, cinsiyetin sabit bir kategori olmadığını, aksine bireyin davranışları, kostümleri ve toplumsal rolleri aracılığıyla sürekli performe edildiğini vurgular. Bu yaklaşım, çağdaş sanatçılara kadın ve erkek kimliklerini, toplumsal normlar ve kültürel beklentiler bağlamında ele alarak görünür kılma imkânı sunmuştur.

Postyapısalcı perspektifler ve psikanalitik yaklaşımlar ise kimliğin parçalı, kaygan ve tarihsel süreçlerle şekillendiğini ortaya koyar. Derrida'nın yapısöküm teorisi ve Lacan'ın ayna evresi kavramı, bedensel temsillerin yalnızca bireysel deneyimi değil, kültürel ve toplumsal kodları da yansıttığını gösterir. Bu çerçevede çağdaş sanat, bedeni hem malzeme hem de söylemsel bir alan olarak kullanarak kimliğin sürekli yeniden üretildiğini, parçalandığını ve dönüştüğünü sergiler.

Wiebke Siem ve Beverly Semmes gibi sanatçılar, bedeni temsil eden veya çağrıştıran objeler aracılığıyla kimliğin kültürel inşasını eleştirel bir biçimde açığa çıkarır. Siem'in maskeler ve kostümler üzerinden geliştirdiği çalışmaları, kimliğin çokluğunu ve toplumsal rollerle ilişkisini vurgularken, Semmes'in devasa giysi enstelasyonları bedenin yokluğu üzerinden kadınlık temsillerini sorgular. Her iki sanatçı da malzeme ve biçim aracılığıyla kimlik, cinsiyet ve bedenin toplumsal olarak nasıl kodlandığını, görünür ve tartışmalı bir düzleme taşıyarak çağdaş sanatın eleştirel potansiyelini ortaya koyar.

Sonuç olarak, çağdaş sanat pratiğinde beden, kimlik ve cinsiyet sadece temsili bir konu olmaktan çıkarak, kültürel, toplumsal ve psikolojik süreçleri görünür kılan bir araç hâline gelmiştir. Feminist ve postyapısalcı yaklaşımlar, sanatın bu dinamik alanında bedeni ve kimliği yeniden düşünmeye, toplumsal normları sorgulamaya ve izleyiciye eleştirel bir perspektif sunmaya olanak tanır. Bu bağlamda, çağdaş sanat, beden ve kimlik ilişkilerini yalnızca estetik bir mesele olarak değil, aynı zamanda toplumsal eleştiriyi ve kültürel dönüşümü mümkün kılan bir alan olarak konumlandırmaktadır.

KAYNAKÇA

Aydın, G. (2025). Çağdaş sanatta feminist perspektiften kimlik, beden ve cinsiyet eşitliği üzerine imgeler. *Bodrum Journal of Art and Design, 4*(1), 75–93.

Bozbıyık, D., ve Gülgürler, M. (2023). Giyilebilir sanatın beden ve giysiye kavramsal yaklaşımlar ile incelenmesi. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat, 8*(17), 67–88.

Butler, J. (2014). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi* (B. Ertür, Çev.). Metis Yayınları.

Collins, J. (2014). *Sculpture today*. Phaidon.

Kapar, S. (2025). Güncel sanatta tekstilin hafıza, kimlik ve cinsiyet ötesi anlatılar için yeniden inşası. *Journal of Awareness (JoA), 10*(1), 1–9.

Liu, C. (1992, December). Openings: Beverly Semmes. *Artforum, 80.* https://www.artforum.com/t/features-december-1992/

Pellegrin, N. (2018). Sıradan insanların bedeni, bedenin sıradan kullanımı. In *Bedenin Tarihi 1*, 83–122. Yapı Kredi Yayınları.

Sağlam, F. (2020). Kültürel belleğin sanatla yeniden deneyimlenmesi: Doris Salcedo örneği. *Sanat ve Tasarım Dergisi, 26*, 579–600.

Sağlam, F. (2021). The image of woman in sculpture with form of changing expression. In A. Fiel (Ed.), *Women and children: New studies and perspectives* (pp. 67–80). Golbasi: Iksad Publications.

Semmes, B., Schaffner, I., & Liu, C. (2011). *The Feminist Responsibility Project*. Pratt Institute. https://sites.rowan.edu/artgallery/_docs/catalogs/beverly-semmes_web-catalog_rowan-university.pdf, 01.10.2025.

Weihe, R. (2019). Die Maske als Denkmodell: Das Sichtbare und das Unsichtbare. In B. J. Scheuermann (Ed.), *Maske. Kunst der Verwandlung: Mask. The art of transformation. Katalog zur Ausstellung im Kunstmuseum Bonn* (pp. 114–116). Wienand. https://www.wienand-verlag.de/out/media/9783868325225.pdf, 01.10.2025.

Uzunoğlu, M. (2019). Yapıbozumcu çağdaş sanat pratikleri. *Yedi, 21*, 21–31.

Görsel1. Wiebke Siem, Untitled 2001 https://www.kunstmuseum.nl/en/exhibitions/wiebke-siem, Erişim Tarihi 01.11.2025.

Görsel 2. Wiebke Siem, Untitled 2000, https://www.kunstmuseum.nl/en/exhibitions/wiebke-siem, Erişim Tarihi 01.11.2025.

Görsel 3. Beverly Semmes, Red Dress, 1992. https://siarchives.si.edu/blog/painter-and-poet-creative-writing-hirshhorn-museum-and-sculpture-garden, Erişim Tarihi 15.10.2025.

Görsel 4. Beverly Semmes, Blue Gowns (1993), https://nmwa.org/blog/nmwa-exhibitions/bossy-blue-gowns-beverly-semmes/, Erişim Tarihi 15.10.2025.

SANATIN GİZEMLİ KAYNAĞI: BÜYÜ, İMGE VE RİTÜEL

Öğr. Gör.Dr. Gamze URAY[1]

ÖZET

Sanat; kişinin yaratıcılığının ve hayal gücünün bir araya gelmesi, duygu ve düşüncelerinin birleşmesiyle estetik bir ifadeye dönüşmesi olarak tanımlanabilir. Tarih öncesi dönemden başlayıp günümüze kadar varlığını devam ettiren sanat, kendi içinde farklı pratiklerle etkileşime girerek gelişmeler göstermiştir. Sanat yalnızca estetik bir uğraş değil aynı zamanda inanç, büyü ve ritüel pratiklerinin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Bu pratiklere örnek olarak din ve sanat arasında bir bağ bulunmaktadır. İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren var olan din olgusu sanatla daima iç içe olmuştur. Bu bağlamda büyü, imge ve ritüel, sanatın doğuşunda hem düşünsel hem de sembolik temeller oluşturmuştur. Bu araştırmada sanatın büyüsel kökenini açıklamak, büyü, imge ve ritüel kavramları üzerinden değerlendirerek sanatın gizemli doğasını estetik bağlamda çözümlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada, sanatın büyüsel kökenini anlamak amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Betimleyici ve yorumlayıcı bir yaklaşımın yanı sıra sanatın tarihsel süreç içinde büyü, imge ve ritüel kavramlarıyla kurmuş olduğu çok katmanlı ilişki estetik açıdan değerlendirilmiştir. Sanatın yalnızca estetik bir üretim alanı olmadığının aynı zamanda inanç ve sembolik düşüncenin görsel bir temsili olduğu düşüncesine vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Büyü, Din, İmge, Ritüel, Estetik.

[1] Öğr. Gör., Aksaray Üniversitesi Güzelyurt Meslek Yüksekokulu, Mimari Dekoratif Sanatlar, karamangamze3@gmail.com.

The Mysterious Source Of Art: Magic, Image And Ritual

ABSTRACT

Art can be defined as an aesthetic form of expression that emerges from the union of creativity and imagination, as well as the synthesis of emotions and thoughts. Since prehistoric times, art has continued to exist and evolve through interactions with various practices. Art is not merely an aesthetic pursuit but also a reflection of belief, magic, and ritual practices. As an example of these practices, there has always been a strong connection between religion and art. The phenomenon of religion, which has existed since the earliest periods of human history, has consistently been intertwined with art. In this context, magic, image, and ritual have formed both the intellectual and symbolic foundations of the emergence of art.

This study aims to explain the magical origins of art and to analyze its mysterious nature in an aesthetic context through the concepts of image and ritual. Qualitative research methods were employed to interpret the magical origins of art. In addition to a descriptive and interpretive approach, the study evaluates the multifaceted relationship that art has established with the concepts of magic, image, and ritual throughout history from an aesthetic perspective. It emphasizes that art is not only an aesthetic field of production but also a visual representation of belief and symbolic thought.

Keywords: Art, Magic, Religion, Image, Ritual, Aesthetics.

Giriş

İnsanoğlunun varoluşsal arayışı sonucu ortaya çıkan sanat, duyusal deneyimler ve hayal gücünün de birleşmesiyle ortaya çıkan ürün olarak tanımlanabilir. Bu tanımlama tarihsel süreç içinde sadece estetik beğeni alanını değil aynı zamanda dinsel ve büyüsel bir işlevi de içermektedir. İlkel toplulukların sanatı incelendiğinde bir nesneyi güzelleştirme ya da süsleme amacından ziyade kötü güçleri uzaklaştırma, doğayı kontrol altına alma ya da ruhları çağırma gibi amaçlara hizmet etmiştir. Bu açıdan bakıldığında sanatın kökeninde yaratıcılıktan çok inanç ve büyüsel düşüncelerin ağır bastığı gözlemlenmiştir.

Sanat tarihçisi Ernst Gombrich'te sanatın başlangıcını büyüsel işlevin estetik ifadeye dönüşmesi olarak ifade etmektedir (Gombrich,2019: 43). Yine din tarihçisi ve filozof Mircea Eliade'da sanatın kökeninin kutsal olanla iletişim kurma çabasına dayandığını vurgulamaktadır (Douglas, 1987:7086).

Tarih öncesi dönemlerde mağara duvarlarına çizilen resimler ve ritüellerde kullanılan nesneler, insanın doğa ve görünmeyen güçlerle kurduğu ilişkide büyüsel düşüncenin görsel materyalleri olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda sanat sadece estetik bir üretim biçimi değil aynı zamanda inanç, ritüel ve toplumsal bilinç arasındaki etkileşimin bir yansımasıdır. Sanatın büyü, imge ve ritüel ile kurduğu bağ estetik boyutun ötesinde kültürel, sembolik ve sosyolojik katmanlarda da incelenebilir. Dolayısıyla sanatın büyüsel doğası, sadece tarihsel bir olgu olarak değil aynı zamanda çağdaş sanatta ritüelistik tekrarlar, sembolik jestler aracılığıyla varlığını sürdüren dinamik bir süreç olarak analiz edilmektedir.

İlk insanların doğayla karşılaşması hem bir şaşkınlık hem de korku barındıran bir deneyim olmuştur. Yıldırım düşmesi, güneşin doğup batması gibi doğa olayları insan zihninde açıklanamaz güçlerin varlığına işaret etmekteydi. Bu güçlerle iletişim yolunu arayan insanoğlu büyünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ses, çizgi ve nesneler aracılığı ile görünmeyen dünyaya ulaşmaya çalışan insanoğlu, büyüyü hem bir inanma biçimi hem de bir eylem dili olarak kullanmıştır.

Büyü; doğaüstü görünen etkiler üreten sıra dışı özellikleri olan bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Mathias, 2025: 1). Çünkü büyü görünmeyeni görünür kılma çabasıdır. Böylece sanat büyünün taşıyıcısı, büyü ise sanatın doğurgan kaynağı hâline gelmiştir.

İmgenin, “hayal”, “düş”, “izlenim” ve “görüntü” gibi eşanlamlı terimlerde kullanıldığı görülmektedir (Alakuş ve Özsoy, 2017). İmge büyüsel düşüncenin merkezinde yer almaktadır. Büyü pratiklerinde yapılan her çizim veya sembol bir temsilden ziyade gerçekliğin kendisini barındıran bir varlık olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda mağara duvarlarına çizilen bir bizon, yalnızca bir hayvanın resmi değil, onun ruhunun çağrılması anlamına gelmektedir.

Görsel 1: Altamira Mağrası’nda duvara çizilmiş bizon resmi, 1876.

Kaynak: https://wannart.com/icerik/9105-35-000-yillik-magara-resimleri-ve-insanligin-ilk-animasyonlari

Zaman içerisinde imgeler büyüsel işlevlerini kaybedip estetik boyuta dönüşmüş olsa da sanatla birlikte hala görünmeyeni görünür kılma gücünü sürdürmektedir. Sanatçı bir büyücü gibi bilinçaltına ait imgeleri sanat eserine dönüştürerek seyircisi ile paylaşmaktadır. Bu bağlamda modern sanatın soyut temsilleri aslında kökensel olarak büyüsel düşüncenin izlerini taşımaktadır.

Durkheim; toplumsal işlevselci bakış açısıyla irdelediği ritüel kavramını bir kimsenin kutsal olan şeylere karşı nasıl davranması gerektiğini emreden davranış kuralları olarak tanımlamaktadır (Durkheim, 2005: 60).

Aslında bu tanım sanatın toplumsal ve sembolik yönüyle doğrudan ilişkilidir. Sanat tıpkı ritüel gibi bireyin duygusal, ruhsal ve kültürel deneyimini görünür kılmaktadır. Ritüel bir toplumun ortak değerlerini bir arada tutuyor ve aidiyet duygusuna güçlendiriyorsa sanatta ortak semboller üzerinden bir iletişim aracı olmaktadır. Bir sanat eseri izleyicisi ile kurduğu bağ sayesinde törensel bir nitelik taşımaktadır. Aslında sanatçı yaratırken izleyici ise deneyimlerken bir tür ritüel gerçekleştirir. Ritüel kutsal olana yaklaşmanın kurallı biçimidir, sanat ise bu yaklaşımı duyusal ve estetik bir düzleme taşımaktadır. Kısaca sanat modern çağda ritüelin biçim değiştirmiş hâlidir ve kutsalın yerini estetik deneyim almıştır.

Büyü; sanatın ilk biçimidir. İmge ise insanın duyusal algısından doğan, zihinde üretilen ve sanatsal biçimde dışa vurulan görsel bir temsildir. Ritüel ise büyünün icra alanı olarak değerlendirilebilir.

Araştırmada sanatın büyüsel kökenini anlamlandırmak amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sürecinde betimleyici ve yorumlayıcı bir yaklaşım kullanılarak sanatın tarihsel gelişimi büyü, imge ve ritüel kavramlarıyla birlikte ele alınmıştır. Bu kavramların sanat tarihindeki değişimleri incelenmiş, kültürel, sembolik ve estetik bağlamlarda taşıdıkları anlamlar kuramsal bir çerçevede açıklanmaya çalışılmıştır. Böylece sanatın yalnızca estetik bir ifade biçimi değil aynı zamanda büyüsel düşüncenin ve ritüelistik davranışın görsel temsili olduğu ortaya konmak istenmiştir. Sanatın büyüsel kökeni aslında insan zihninin bir yansımasıdır. Araştırmada sanatın büyü, imge ve ritüel arasındaki düşünsel bağı ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

1. Sanat ve Büyü Arasındaki İlişki

İnsanlık tarihinin en eski düşünsel ve pratik alanlarından biri olan büyü, doğaüstü güçleri kontrol altına alma isteğinin bir yansıması olarak tanılanabilir. İlke topluluklarda büyü, insanın görünmeyen güçlerle iletişime geçmesini sağlayan sembolik bir eylem biçimdir. Bu bağlamda büyü hem bir inanış hem de bir yaratım pratiği olarak sanatın kökleriyle doğrudan ilişkilidir.

Kieckhefer büyüyü; dinle bilimin birleştiği, popüler inançlarla eğitimli kesimin inançlarının birbiriyle kesiştiği ve kurmacayla günlük yaşamın gerçeğinin buluştuğu bir nokta olarak tanımlamaktadır (Kieckhefer, 2003: 42). Ayrıca büyü; rastlantı sonucu bir araya gelmiş bazı olay ve benzerliklerin, çağrışımların analojik sonuçlara varılması, doğayı ve doğa kanunlarını bilmemek, batıl inanışların teorik durumlardan pratik durumlara geçişi olarak tanımlanmıştır (Örnek,1996:58).

Sanatın gelişmesinde büyüsel düşüncenin önemli bir rolü vardır. Mağara resimleri ile başlayan bu süreç estetik bir ifade biçimi değil aynı zamanda avın bereketli geçmesi, doğa olaylarının kontrol altına alınması ya da kötü ruhların uzaklaştırılması amacıyla yapılan ritüel nitelikli eylemlerdir. Büyü, sanatın ve sanatçının yaratım sürecinde bir dönüştürme gücü olarak da görülebilmektedir. Sanatçı bir büyücü gibi nesneleri, renkleri, biçimleri ve sembolleri sanata dönüştürerek görünmeyeni görünür kılmaktadır. Bu bağlamda sanat büyünün rasyonelleşmiş ve estetikleşmiş bir biçimi olarak değerlendirilebilir.

Araştırma kapsamında, sanatın büyüsel kökenine ilişkin kuramsal ve görsel veriler doküman incelemesi yöntemiyle toplanmıştır. Bu doğrultuda sanat tarihine, antropolojiye ve dinler tarihine ilişkin temel kaynaklar incelenmiş; büyü, imge ve ritüel kavramlarının tarihsel süreç içerisindeki anlam dönüşümleri analiz edilmiştir. Veri toplama sürecinde öncelikle sanatın ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan büyüsel ve ritüel temelli uygulamalar ile bu uygulamaların çağdaş sanat pratiklerine yansımaları arasındaki benzerlikler araştırılmıştır. Bu amaçla tarih öncesi mağara resimleri, maskeler, totemler, sembolik objeler ve performatif ritüel temsilleri incelenmiş; bunlar estetik, toplumsal ve kültürel bağlamlarıyla değerlendirilmiştir.

Davetname; Firdevsî-i Rûmî, Uzun Firdevsî ya da Firdevsî-i Tavîl olarak bilinen bir kitaptır. İslam dünyasında gizli bilimler kapsamında değerlendirilen kitap özellikle cin çağırma, büyü vb. konuların çizimleriyle birlikte anlatılmaktadır. Davetname kitabında yer alan resimler bir büyü aracı olarak değil görsel bir dilin parçası olarak görülebilir. Başta tipografi ve illüstrasyon olmak üzere kitapta yer alan resimler aslında görsel bir dilin parçasını oluşturmaktadır. Kısaca bu kitapta yer alan her bir görsel görünmeyeni görünür kılma çabası taşımaktadır. Bu da büyü ve imgenin sanatla kesiştiği noktayı göstermektedir.

Görsel 2-3: Firdevs-i Tavil And His Da'vet-Name kitabında yer alan bir büyü tarifi.

Kaynak: Firdevs-i Tavil And His Da'vet-Name, 1995.

Davetname- Firdevsi Tavil isimli kitapta yer alan çizimde (Görsel 2) vücudu çok sayıda güneş ya da ay benzeri dairelerden oluşmuş kadın, çocuk ya da erkek olarak nitelendireceğimiz yüzlerden meydana gelen antropomorfik bir figür yer almaktadır. Figürün başında hâle biçimine benzer bir halka, kolları dua eder biçimde yukarı kalkık, yüzü ise doğrudan izleyiciye dönüktür. Üst kısımda ise figürün anlamını açıklayan veya dua - tılsım içeren bir yazı görülmektedir. 17. ya da 19. yüzyılda Osmanlı tılsım kitaplarında görülen bu figürler kozmik varlıkların temsili olarak yer almaktadır.

Bu çizim aslında imge ve sembolün birleştiği büyüsel bir parçadır. Her bir yüz kötülüğe karşı koruyucu gücü simgelemektedir. Aslında figür bir tür görsel dua görevini üstlenmektedir. Bakmak ve okunmak arasında bir geçiş nesnesidir. Metin sözün büyüsel gücüyle, imge ise görmenin büyüsüyle işlenmektedir. Çizimde tanrısal bilincin her yerde olduğu düşüncesi bedensel bir imgeye dönüşmüştür. Bu tür tılsımlı figürler sanatın büyüsel kökeninin yansıması olarak kabul edilebilir.

Yine Davetname- Firdevsi Tavil isimli kitapta yer alan çizimde (Görsel 3) iki ana figür karşımıza çıkmaktadır. Üstte ayıya benzeyen siyah bir hayvan, altta ise dikenli ejderha ya da yılanı andıran bir figür yer almaktadır. Osmanlı tılsım kitaplarında yer alan hayvan figürleri genellikle doğaüstü bir varlık ve büyüsel bilgi kaynağı olarak ele alınmaktadır. Sanatsal üslup açısında incelendiğinde çizimlerin daha çok simgesel olduğu düşünülmektedir. Bu tarz çizimlerde imge büyünün kendisi olmaktadır ve illüstrasyonun erken biçimleri olarak kabul edilebilir.

2. İmge: Görünmeyenin Görünür Kılınışı

İmge hem görsel biçimi hem de zihinsel temsili ifade eden bir kavramdır. Kısaca bir şeyi görmekten çok onu anlamlandırma biçimi olarak da tanımlanabilir.

İmgelerle düşünme ve tasarlama insanlığın en eski düşünsel süreçlerinden biridir. Duyularla algılanan veya zihinde tasarlanan her bir imge, sanatı var eden temel kavramlardandır. Kısaca sanat imgeler tasarlama ve oluşturma sürecidir (Bayav, 2009: 105). Bir başka tanımlama ise şu şekildedir: “Sanat; belli kalıplar içine konulamayan ve estetik olan insan duygularını, fikirlerini ve hayallerini çeşitli şekillerde çeşitli boyutlarda gerçekleştirme, dışa vurma ve var etme çabasıdır’’ (Kutup, 2010: 10).

Sanatta ise imge görsel ve zihinsel olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Görsel imge; biçim, yüzey, renk ve kompozisyon gibi somut unsurları içerirken zihinsel imge ise duygu, düşünce ve bellekte oluşan çağrışımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanat ise hem görsel hem de zihinsel imgeleri birleştirerek görünür kılmaktadır. Böylece imge sanatın hem biçimsel hem de anlamsal merkezi olmaktadır.

Carl Gustav Jung’a göre insan zihni (psişe) birincil imgeler olarak adlandırılan gizil imge topluluklarından oluşmaktadır. Bu imgeler, psişenin en erken gelişim aşamasını temsil eder ve insana atalarından miras yoluyla aktarılır. Dolayısıyla söz konusu imgeler yalnızca insanlık tarihinin değil, insan öncesi evrimin de bir ürünüdür (Gençtan, 2008: 26). Bu açıdan bakıldığında sanatçının, tıpkı bir büyücü gibi belirli bir kurgu içerisinde, benzer materyalleri ve ayinsel yaratım ritüellerini kullanarak tılsımsal ya da büyüsel izler taşıyan eserler üretmesi mümkündür. Bu izlerin kökenlerini anlamak için, insanlığın ilk atalarından itibaren süreklilik gösteren sembollere, mitlere ve geleneksel halk sanatlarına yönelmek gerekir. Sözlü kültür aracılığıyla nesilden nesile aktarılan ritüelistik kavramlar zamanla imgelere bu imgeler ise sembollere dönüşerek kültürel belleğin görsel bir ifadesi hâline gelmiştir.

Görsel 6-7: Hieronymus Reusner (1558-1618), "Pandora", Biblioteca dell'Accademia Nazionale dei Lincei e Corsiniana, Roma, 1598.

Kaynak: Sanat-Kültür- Antika Dergisi, 2003:40.

Simya ikonografisine ait her iki çizimin üst kısmında Almanca "Die Gab Gottes" yani Tanrı'nın Armağanı ifadesi yer almaktadır. Bu ifade Yaratıcının bilgeliğini, gücünü simgeleyen simyasal alegorilerde kullanılmaktadır.

Görsel 6'da hem erkek hem de kadın özellikleri taşıyan bir insan formu resmedilmiştir. Bu tür çizimler Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde hem mistik teoloji hem de simya ritüellerinde kullanılmıştır. Figür, insanın kendi içinde Tanrısal bütünlüğe ulaşma sürecini sembolize etmektedir. Bu bağlamda imge sadece bir resim değil tıpkı büyüsel bir tılsım gibi dönüşüm aracına dönüşmüştür. Bu tür simgesel görseller büyü, imge ve sanatın birleştiği noktayı temsil etmektedir. Sanatçı tıpkı bir simyacı gibi kâğıt, mürekkep ve çizgi kullanarak görünmeyeni görünür kılmak istemiştir. Bu görseller sanatın kökenindeki büyüsel düşüncenin ve ritüel yaratım gücünün spesifik bir örneğidir.

Görsel 7'de üzerinde hayat ağacıyla birlikte bir kadın figürü betimlenmiştir. Kadın figürünün başında bir kuş yer almaktadır. Kadın figürü, Tanrı'nın yaratıcı gücüyle birleşmiş maddeyi, ağacın kökleri ise yeryüzü ile gökyüzü arasındaki bağlantıyı temsil etmektedir. Bu

imge, simya sanatının insanın kendi içinde ilahi bütünlüğe ulaşma hedefinin görselleştirilmiş halidir.

Bu tür simya gravürleri Rönesans döneminde sanatın bilim, felsefe ve büyüyle iç içe geçtiği dönemin en iyi örneklerini yansıtmaktadır. Sanatçı bir simyacı gibi maddeden anlam yaratmış çizgi, oran, ışık ve semboller aracılığıyla da Tanrısal bilgiyi biçimlendirme eylemini gerçekleştirmiştir. Buradaki imgeler, büyü, ritüel ve sanatın birleşim noktasıdır. İmge sadece bireyin iç dünyasının yansıması değil aynı zamanda toplulukların görsel bir taşıyıcısıdır.

3. Ritüel Eylem ve Estetik Deneyim

Ritüel, insan toplumlarında yaygın olarak bulunan sosyal, kültürel ve dini yaşamın önemli bir parçası olan fenomendir (Köpping vd. 2006: 7-9). Bir toplumun belirli zamanlarda belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirdiği simgesel bir eylem olan ritüel, mağara duvarlarına yapılan resimlerle başlamış, danslar, maskeler ve figüratif objelerle gelişerek günümüze kadar devam etmiştir. Sanat ile ritüel arasında ki ilişki insanın anlam yaratma ve yeniden doğma arzusunun farklı yüzleridir. Sanatçı ise tarihsel gelişimine bakıldığı zaman şaman ya da büyücünün modern karşılığıdır. Hem sanatçı hem şaman hem de büyücü görünmeyeni biçimlendirme gücüne sahiptir. Sanatçının yaratım gücü tıpkı ritüel gibi tekrarlayıcı, dönüştürücü ve sembolik bir yapı gösterir. Ritüel insanın kendini aşma isteğinden kaynaklanır. Ritüel kutsalın dilini kullanırken sanat ise estetik alanın dilini kullanır. Sanat tarihinin erken dönemlerinde görülen tören maskeleri, kaya resimleri veya kabile dansları, sanatın ritüelden doğduğunun açık göstergeleridir. Günümüzdeki performans sanatı, beden sanatı ve katılımcı sanat biçimleri de bu ilksel ritüel karakterini modern biçimlerde yeniden üretmektedir.

Görsel 8-9: Şaman Davulu, 70x40cm 20. yy başları,Yakut- Khalat: Şaman cüppesi, 160x117cm, tekstil, metal, kürk, Museum für Völkerkunde, Viyana.

Kaynak: Sanat-Kültür- Antika Dergisi, 2003:129-133.

Şaman davulu sadece bir müzik aleti değildir aynı zamanda ritüel bir araçtır. Şaman, trans haline geçebilmek için davulu ritmik bir biçimde çalarak yer ile gök arasındaki köprüyü oluşturmaktadır. Davul sesi aslında ruhların çağrısı ve Tanrı ile iletişimi simgelemektedir. Bu bağlamda davul, imge, ses ve ritüelin birleştiği büyüsel bir araç olmaktadır. Sözsüz iletişimin simgesi olan şaman davulu ilk sanat ve ilk dua biçimlerinden biri olarak kabuledilebilir. Şaman davulu sanat ile ritüel arasındaki güçlü bağı açık bir biçimde göstermektedir. Biçim olarak bakıldığında estetik bir nesne iken işlevsel olarak baklıdığında büyüsel bir araç haline dönüşmektedir (Görsel 8).

Khalat yani şaman cübbesi geleneksel bir kıyafettir. Uzun kollu kaftan biçiminde olan cübbenin üzerinde deri, metal ve kumaştan yapılmış uzun şeritler bulunmaktadır. Bu şeritlerin her biri doğada var olan hayvanları ve ruhları sembolize etmektedir. Yine cübbenin üzerinde yer alan metal parçalar ve çıngıraklar hem koruyucu hem de büyüsel bir işlev taşımaktadır.

Şaman cübbesi sanatın ritüelden doğduğunun bir kanıtı olarak gösterilebilir. Estetik açıdan bakıldığında cübbe üzerinde ki her bir süslemenin rastlantısal değil kutsal düzenin bir yansıması olarak görülebilir. Kullanılan her bir renk, malzeme vb. unsurlar hem sanatsal bir kompozisyon örneğini ortaya koyarken hem de büyüsel bir araç olarak kullanıldığına da işaret etmektedir. Kısaca bedeni bir sanat alanına dönüştüren ritüel bir objedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Sanat, tarihsel gelişimi boyunca büyü, imge ve ritüelin ortak zemininde şekillenmiştir. İlkel dönemlerde doğaüstü güçlerle iletişim kurma amacıyla başlayan bu eylemler, zamanla estetik ve sembolik bir dil oluşturmuştur. Büyü; sanatın ruhunu, imge; onun görünür yüzünü, ritüel ise toplumsal bellekteki ifadesini temsil eder. Bugün bile sanat bilinçdışını, inancı ve duygusal enerjiyi dönüştürme gücüyle büyüsel niteliğini korumaktadır. Bu nedenle sanatın tarihine bakmak yalnızca biçimsel bir gelişim sürecini değil, insanlığın görünmeyenle kurduğu estetik ilişkiyi anlamak anlamına gelir.

Sanatın doğuşunda büyüsel düşünce önemli bir rol oynamıştır. Tarih öncesi dönemde mağara resimleri, yalnızca estetik bir ifade biçimi değil, aynı zamanda avın bereketli geçmesi, doğa olaylarının denetlenmesi ya da kötü ruhların uzaklaştırılması amacıyla yapılan ritüel nitelikli eylemlerdi. Bu üretimler, sanatın işlevsel yönünün büyüsel düşünceyle nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Büyü, sanatın yaratıcı sürecinde bir dönüştürme gücü olarak da düşünülebilir. Sanatçı tıpkı bir büyücü gibi maddi dünyadaki nesneleri, renkleri, biçimleri ve sembolleri dönüştürerek görünmeyeni görünür kılar. Bu dönüşüm estetik deneyimin yanı sıra izleyici üzerinde psikolojik ve sembolik bir etki yaratır. Dolayısıyla sanat büyünün rasyonelleşmiş ve estetikleşmiş bir biçimi olarak değerlendirilebilir.

Tarihsel olarak sanatın büyüsel ve ritüel temelleri modern çağda farklı biçimlerde yeniden ortaya çıkmaktadır. Özellikle 20. yüzyılda çağdaş sanatta da büyüsel düşüncenin izleri güçlü biçimde varlığını sürdürmektedir. Günümüz sanatçıları ritüelistik eylemleri, spiritüel sembolleri ve kişisel mitolojileri yeniden üretmekte sanat nesnesini bir tür tılsım, performansı ise modern bir ritüel olarak kurgulamaktadır. Marina Abramović'in bedensel eylemleri, Joseph Beuys'un şamanik sanat anlayışı, Ana Mendieta'nın doğa ve beden arasında kurduğu kutsal bağlar bu yaklaşımın çağdaş örnekleridir. Bu sanatçılar, izleyiciyi yalnızca bir gözlemci değil, ritüelin katılımcısı hâline getirirler. Böylece sanat, modern dünyada da hâlâ bir dönüşüm arınma ve anlam arayışı alanı olarak varlığını sürdürür.

Sanatın büyü, imge ve ritüelle kurduğu ilişki incelendiğinde bu üç kavramın birbirinden ayrılmadığı görülmektedir. Mağara resimlerinden şaman objelerine, tılsım kitaplarından simya gravürlerine kadar birçok örnekte sanatın yalnızca estetik bir üretim süreci olmadığını aynı zamanda görünmeyeni görünür kılma çabasının bir sonucu olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda sanat, büyüsel düşüncenin estetik biçime dönüşmüş hali olarak değerlendirilebilir.

Sanatçı ise bir büyücü ya da şaman gibi zihninde var olan düşünceyi sembolleştirerek anlam yaratırken ritüel ise bu anlamın toplumsal yönünü oluşturmaktadır. Çağdaş sanat pratiklerine bakıldığında beden sanatı olsun performans sanatı olsun ritüelin modern karşılıklarını yeniden üreterek aslında sanatın büyüsel kökenini günümüze kadar taşımıştır.

Tüm bilgiler ışığında sanatın gizemli doğası hem tarihsel hem de günümüz bağlamında sembolik temsil ve ritüelistik eylemler üzerinden okunabilir. Kısaca sanat bugün bile bir tür dönüşüm, anlam arayışı ve sembolik ifade alanı olarak büyüsel niteliğini korumaktadır.

Sonuç olarak sanat, her dönemde ve her biçimde büyünün modern suretidir. İlksel ritüellerden günümüz performanslarına kadar uzanan bu süreklilik, sanatın özündeki dönüştürücü gücü doğrular. Sanat, hâlâ bir dua, bir tılsım ya da bir ritüel kadar etkilidir. Çünkü özünde, insanın kendini ve evreni anlamlandırma çabasının büyüsel yankısı vardır. Araştırma sanatın estetik boyutunun ötesinde, onun büyüsel, kültürel ve sembolik katmanlarını anlamaya yönelik devam eden araştırma ve sanatsal üretimlerin bir uzantısı olarak hazırlanmıştır. Sanatın ritüelistik doğası ve görünmeyenle kurduğu bağ, yazarın çağdaş sanat pratiğinde temel bir referans noktası oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Alakuş, A.O. ve Özsoy, V. (2017). Görsel Sanatlar Eğitiminde Özel Öğretim Yöntemleri, (2. Baskı), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Allen, D. (1987). “Phenomenology of Religion”, E.R., ed. Mircea Eliade. New York: The Macmillan Company,

Bayav, D. (2009). Resim Sanatında ve Sanat Eğitiminde İmge. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2), 105-122.

Durkheim, E. (2005). Dini Hayatın İlkel Biçimleri. (Çev.: Fuat Aydın), İstanbul: Ataç Yayıncılık.

Gençtan, E. (2008). *Psikanaliz ve Sonrası,* İstanbul: Metis Yayınları.

Kieckhefer, R. (2003). Ortaçağ’da Büyü, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Kutup, N. (2010). İnternet ve Sanat, Yeni Medya ve Net. Art. Akademik Bilişim. 10(9).

Mildred E. Mathias "*Büyü Efsane ve Tedavi"*, https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/mildred_e_mathias_buyu_ve_tedavi.pdf. Erişim tarihi. 21.10.2025.

Örnek, S. V. (1995). 100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

ÇAĞDAŞ SANATTA TEKSTİL ÜZERİNE EĞİLİM GÖSTEREN SANATÇILARDAN BİR SEÇKİ

Yüksek lisans Öğrencisi Hayriye BIÇAK
Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Resim Tezli Yüksek Lisans,
hayriyebicakk@gmail.com-https://orcid.org/0009/0009-2229-6328

Doç. Dr. Burcu GÜNAY
Düzce Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi
burcugunay@duzce.edu.tr- https://orcid.org/0000-0002-5543-1639

ÖZET

Bu makale çağdaş sanatta tekstil üzerine eğilim gösteren sanatçıların üretim süreçleri görünür kılmak üzerine konumlanır. Özellikle 1960 sonrası sanat ortamına bakıldığında malzeme ve üretim süreçlerine bakış değişmiş, geleneksel sanat- zanaat ayrımları sorgulanmaya başlamıştır. Bu bağlamda tekstil olarak tanımlanan dokuma, iplik, kumaş ve lifli malzeme alanları sadece işlevsel ya da dekoratif kullanımların ötesine geçerek sanat pratiklerinde yer bulmuştur. Bu araştırma 1960 sonrası dönemde tekstilin çağdaş sanatta yerini, belirgin sanatçılar üzerinden ele almaktadır. Bu sanatçılar arasında dokuma ve lif malzemelerini işlerinde kullanan heykel sanatçısı Magdalena Abakonowicz ve Sheila Hicks'in tekstil sanatına yaklaşımları incelenecektir. Tekstilin çağdaş sanat disiplinine dahil oluşu, biçimsel ve kavramsal açılımlar; üretim, emek, kumaş ve makinenin sanatçılar tarafından ele alınış biçimleri, çağdaş sanatta tekstilin nasıl konumlandığının açıklanması hedeflenmiştir. Bu kapsamda araştırmada ilk olarak tekstil sanatı açıklanmış, sanat tarihindeki en belirgin temsilleri amaçlı örneklem üzerinden verildikten sonra, belirtilen iki eser karşılaştırmalı biçimde bu kapsamda açıklanmıştır. Araştırma sürecinde veriler, doküman inceleme yoluyla elde edilmiş ve nitel analizler yapılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş sanat, tekstil sanatı, kumaş

A SELECTION OF ARTISTS SHOWING A TENDENCY TOWARDS TEXTILES IN CONTEMPORARY ART

ABSTRACT

This article focuses on making visible the production processes of artists who show a tendency towards textiles in contemporary art. Looking particularly at the art scene after 1960, perspectives on materials and production processes have changed, and traditional distinctions between art and craft have begun to be questioned. In this context, areas defined as textiles, such as weaving, yarn, fabric, and fibrous materials, have found a place in artistic practices beyond merely functional or decorative uses. This research examines the place of textiles in contemporary art after 1960 through prominent artists. Among these artists, the approaches to textile art of sculptors Magdalena Abakonowicz and Sheila Hicks, who use weaving and fibre materials in their work, will be examined. The aim is to explain the inclusion of textiles in the discipline of contemporary art, formal and conceptual developments, and how production, labour, fabric and machinery are addressed by artists, as well as how textiles are positioned in contemporary art. In this context, the study first explains textile art and provides examples of its most prominent representations in art history.

Keywords: Contemporary art, textile art, fabric.

1.GİRİŞ

‘’Tekstil ya da dokumacılık, hayvansal, bitkisel veya kimyasal lifli kullanım ürünleridir. Giyilebilen herşey ve bazı dekorasyon ürünlerini de içine alan üretim sektörüdür. Dokumacılık; kullanılacak malzemenin elde edilmesinden (pamuk, keten, jüt, sisal, vb. tarladan, ipek, yün veya kıl ise hayvandan, sentetik ise üretimden) kullanıma hazır hale gelene kadar (kumaş, dikili mamul ya da ev tekstili) geçirdiği sürecin tamamına verilen addır. Fransızca textile “dokuma, kumaş’’ sözcüğünden gelip Latince texere, “dokuma, örnek’’ fiilinden türetilmiştir. Aslında Batı dillerinden gelen tekstil kelimesi, sadece’’kumaş’’ demek iken, Türkçe bu terim çok daha geniş kapsamlı anlamlara kavuşmuştur’’ (Vikipedia, https://tr.wikipedia.org/wiki/Tekstil).

‘’Tekstilin gelişimine bakıldığında “bu kavram, insanın dış etkilerden koruma ve örtünme ihtiyacı sonucunda ortaya çıkmıştır. Tasarım ise günümüzde kullanılan anlamına Endüstri Devrimi sonrasında yaşanan zanaat ve makine birlikteliği ile ulaşmıştır. Bu bağlamda tekstil tasarım tarihinin, Endüstri Devrimi’nden günümüze kadar olan süreci kapsadığını söylemek mümkündür’’ (Üstüner, 2017, s.49). Tarihsel süreçte iplik ve kumaşın ana maddesi bitki ve hayvan lifleri olup, bu üretim süreci fazla çaba ve mesai gerekmekteydi. Bununla birlikte Sanayi Devrimi bu sürecin kırılmasını sağlayan en önemli noktada yer almaktadır. “Pamuk ve yünün, saatlerce eğrilmesi ve günlerce tezgâhlarında dokunmasından gelen hikayesine bakıldığında, bugün teknolojinin olanakları ile çok daha hızlı ve büyük ölçekli üretimler yapılabilmektedir. Fabrika üretimleri tekstil teknolojisinin dev adımlar atmasına neden olmuş,

yöntem ve malzeme açısından olanakların sınırlarını genişletmiştir" (Kapar, 2018, s.40). Sanayi devrimi ile uygulama süreci kısalırken, diğer bir kırılma ise 20. yüzyılda yaşanmıştır. Özellikle 1960 sonrası sanatta Fiber Art/ Lif Sanatı ile feminist söylem görünür kılınmıştır. Bu kapsamda kumaş, iplik ya da dokumayı kapsayan süreç; bir malzeme dili olmanın ötesine geçerek, toplumsal kimlik, emek ve politikaların, yeniden sorgulandığı bir süreçte ele alınmıştır. Tekstil, kadın sanatçılar için çoğu zaman bastırılmış bir tarih yazımının taşıyıcısı olarak işlev görürken; erkek sanatçılar açısından ise, hegemonik erkeklik normlarını sorgulama ve esnetme imkânı sunan bir ifade haline gelmiştir. Ancak her iki durumda da ortak olan, tekstilin "duygusal hafıza'' ve "bedensel dil'' işlevleriyle, geleneksel toplumsal cinsiyet atıflarının ötesinde yeniden tanımlanmasıdır. Kapar' ın aktarımına göre; Clare Hunter bu çok yönlü kullanımı şu şekilde özetlemektedir. "Tekstil, kim olduğumuzu ve nereden geldiğimizi gösteren bir araçtır. İplik sadece bir malzeme değil, aynı zamanda tarihin bir parçasıdır'' (Hunter, 2019:28). (Kapar, S, s.5). Bu makale de tekstil sanatını, 20. Yüzyılın ortalarından itibaren sanat alanındaki değişen kavram ve biçim ilişkisi üzerinden ele almaktadır. 1960'lı yıllar tekstil sanatının henüz kavramsal sanat içinde yer bulmaya çalıştığı yıllardır. Genel bir belirlemeyle kumaş, ip, keçe ve lif malzemeleri bu yıllarda malzemenin yeni olanaklarının keşfedildiği ve özellikle lifin ön plana çıktığı dönemlerdir. Lifin doğal olduğu kadar güncel yaşamın içinde duran hem samimi hem de alternatif yapısı, alışılagelmiş "plastik" imlemeyi aşan yanı, en çok tercih edilen malzeme olmasını etkilemiştir. Malzemenin alternatif yapısına ek olarak dönemin kavramsal temsil mantığı, malzemenin bu temsil içinde yeniden canlanmasını sağlamıştır. (Kuran, 2025; Özcan & Alp, 2020, s.4). 1960 sonrası sanat, geleneksel anlatım dilinin ve malzemenin sorgulandığı bir süreci içerir. Sanat ve hayat arasındaki sınırlar muğlaklaşmakta ve farklı disiplinlerin bir aradalığına imkân sağlayan bir anlatım dili ortaya çıkmaktadır. Disiplinlerin sınırlı ve tanımlı olduğu yaklaşımdan uzaklaşarak, resim/heykel/tekstil gibi disiplinlerin birlikteliği 1960 sonrası sanatta mümkün kılınmıştır. Bu bağlamda tekstil olarak tanımlanan dokuma, iplik, kumaş ve lifli malzeme alanları sadece işlevsel ya da dekoratif kullanımların ötesine geçerek sanat pratiklerinde yer bulmuştur. Araştırma bu kapsamda 1960 sonrası dönemde tekstil üzerine eğilim gösteren sanatçıların üretim süreçlerini; emek, kumaş ve beden kavramları üzerinden ele alan eserlere odaklanmaktadır. Tekstil malzemesi kullanarak eser üretimi yapan sanatçıların, çağdaş sanatta bu malzemeyi nasıl konumlandığı sorusu üzerine bir düşünce alanı oluşturmak istenmektedir.

2.EMEK, ÜRETİM VE KUMAŞIN SANATTA ELE ALINIŞI

Tekstil, tarihsel olarak insanın örtünme ve korunma gereksiniminden doğmuş; ancak üretim sürecinin sanayileşmesi, makineleşmesi ve toplumsal dönüşümler sayesinde yalnızca bir ihtiyaç nesnesi olmaktan çıkmış, sanat ve tasarım dünyasında yeni bir ifade aracı haline gelmiştir. 19. yüzyıldan itibaren başlayan bu dönüşüm, tekstilin el emeği temelli formundan, makine destekli üretimin olanakları ile birleşmiş "tasarım/ sanat materyali'' olarak yeniden tanımlanmasını sağlamıştır. Bunun öncesinde sanat tarihinde kumaş üzerine işleme olarak yapılan ve bir belge niteliği taşıyan eserler görmek mümkündür. Bir anlatı dili olarak resim sanatına yakın olan ama teknik olarak işleme/ nakış eseri olan kimi eser, sanat tarihinin belirli özellikle toplumsal kırılmaların ve dinamiklerin belirgin olduğu dönemlerde karşımıza çıkmaktadır. Batı Sanat tarihinde en belirgin eserlerden biri olan Bayeux Tapestry/ Bayeux Halısı; XI. yüzyılda

yapılmış, yaklaşık 70 metre uzunluğunda işlemedir. Bu eser, 1066 yılında gerçekleşen Norman İstilası ve bu süreçteki İngiltere tahtının üzerindeki iktidar mücadelesini yine Hasting Savaşı'nın bölümlerini açıklayan bir belge niteliğindedir. Savaş sonrası hayatta kalan askerlerin anlatımları üzerinden kadınların işleyerek oluşturduğu bu eser, siyasi ve askeri süreçleri nakışla açıklayan bir belge niteliğindedir. (Şekil 1)

Şekil 1. Bayeux Halısı, (Yaklaşık 1066-180), teknik: keten zemin üzerine yün iplikle, sap dikişi, yatay dolgu teknikleri kullanılmış ve doğal boyalarla renklendirilmiş Orta Çağ nakış eseridir. Yaklaşık olarak; 50 cm yüksekliğinde ve 70 m, Bayeux Gobleni Müzesi.

"İnsanlığın yaşamsal zorunluluk için kullandıkları tekstil malzemeleri zaman için dekoratif unsurları içeren kültürel kullanım nesnelerine dönüşmüştür. Dokuma tekniklerinin gelişmesiyle birlikte kıyafet, halı, perde, kilim gibi işlevsel olmanın yanında görselleştirme ve süsleme gibi estetik kaygıların arttığı da gözlemlenmektedir. Bu kaygılar zanaat temelli tekstil üretimlerinde usta olan meslek kollarını oluşturduğu gibi günümüz sanatını şekillendiren bir alanı da oluşturmaktadır'' (Işık, Ö.2024, s.30). Bu noktada tarihsel olarak bakıldığında dokuma/ goblen olarak yapılmış ya da resimsel halı olarak da bahsedebileceğimiz eserler, Orta çağda tekstilin olanaklarını ortaya koymaktadır. Bu goblenler Orta çağ ve Erken Rönesans Döneminin alegorik anlatım dilini yansıtmıştır. Özellikle av sahneleri, mitolojik tarihsel olayların bir izdüşümü olan bu eserler oldukça büyük boyutlu olup, kullanılan malzemenin pahalı ya da tedarikinin zor oluşu, yapımının süreç alışı ve ustalık ücretlerinin düşük tutulması nedeniyle genellikle basit amblem, dekoratif ya da stilize bir desen anlayışı ile oluşturulmuştur. Bu halılardan flora ve fauna konulu olan Lady and Unicorn (Bayan ve Tek Boynuzlu At) adlı eser Orta Çağ'ın flora örneklerini yansıtmaktadır. Bu goblende yer alan çiçekler, ekili ya da koparılmış çiçek şeklinde olup figürlerin arkasında bir düzenleme öğesi olarak yer alır. Farklı türlerde çiçeklerin (papatya, zambak, Roma sümbülü, yaban çiçekleri vb.) yer aldığı bu halı koku duyusuna atıfta bulunan bir yaklaşım gösterir. Bu anlamda goblenler, resimli halılar olarak dönemin alegorik anlatım dilinin bir yansıma olarak ele alınabilir. (Şekil 2).

Şekil 2. Lady and Unicorn/ Bayan ve Tek boynuzlu at (yaklaşı 1495-1505), goblen. Bayan ve Tek Boynuzlu At Duvar Halıları yün ve ipeklerle yüksek çözgülü tezgâhta dokunmuştur. Anıtsal ölçekte olan bu çalışma Orta Çağ alegorik tekstil eserlerindendir.

Sanat tarihinde goblen/ duvar halısı ya da dokuma olarak karşımıza çıkan bu eserler, teknik olanakların kısıtlı olması nedeniyle uzun bir süreçte oluşmakla birlikte endüstri devrimi ile birlikte geleneksel yöntemlerle yapılan iplik ve kumaş işleri, seri üretimin sunduğu olanaklar sayesinde tarihsel bir dönüşüm geçirmiş bu durum ise üretim ve emek politikalarının yeniden tasarlanması sonucu doğurmuştur.'' Avrupa kıtasındaki değişim rüzgârı 18. Yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de Endüstri Devrimi ile başlamıştır. Sanayileşme önce Avrupa'ya daha sonra tüm dünyaya yayılmıştır. Ancak İngiltere, 19. Yüzyılın ortalarına kadar bütün ülkelerden öndedir. Endüstri Devrimi döneminde İngiltere, "Dünyanın atölyesi" olarak anılmaktadır''(Üstüner,G, 2017, s. 236). Dokuma, örme, dikiş ve işleme gibi farklı teknikler içeren tekstil, erken dönemlerden itibaren yalnızca giyinme ve dekoratif biçimlerin dışında toplumsal statü, kimlik ve aidiyet duygularını ifade eden kültürel göstergeleri içinde barındıran estetik bir anlayışla yeniden şekillenmiştir.

19. Yüzyıla gelindiğinde ise tekstil, endüstriyel üretim sistemlerinin merkezinde yer almış ve makineleşme ile el emeğinin yerini büyük ölçüde fabrikasyon süreçleri almıştır. Bu dönemde tekstil, bir sanat nesnesinden çok seri üretim haline gelmiştir. Bir sanat ve zanaat okulu olan ve işlevselliği ön planda tutan Bauhaus Okulu ise "Mimar Walter Gropius (1883-1969) tarafından 1919 yılında kurulmuştur. Bauhaus, Arts and Crafts hareketinin sanat-zanaat birlikteliğine makine ile üretimi ilave ederek 20.yüzyılın değişen plastik dilini, kadrosunda bulunan Wassily Kandinsky (1866-1944), Paul Klee (1879-1940), Johannes Itten (1888-1976) gibi sanatçılar ve mimarların önderliğinde "biçim işlevi izler'' ilkesi ile tasarımlara aktarılmıştır. Bauhaus'un başlangıcından kapanışına kadar var olan dokuma atölyesi, tekstil tasarımında önemli bir dönüm noktasıdır: Bauhaus "dokuma atölyesinde benimsenen en önemli ilke, dokuma atkı ipliğinin çözgü ipliği kadar önemli olması kadar ve çözgünün arkasına gizlenmemesi gerektiğidir. Soyut sanatın dekoratif öğe olarak tekstile dönüştürülmesi ile bugün kullandığımız

anlamda “Modern tekstil tasarım süreci, sanatla teknolojiyi birlikte ele alan Bauhaus dokumacıları tarafından başlatılmıştır. 1933 yılında siyasi baskılar nedeniyle kapanan Bauhaus, tasarım mesleği ve tasarımcının modern endüstri toplumlarındaki konumu için önemli rol oynamıştır’’ (Üstüner, G ,2017, s.52).

Belirli bir kural doğrultusunda dokuma tekniği ile oluşturulan resimler diğer adı ile tapestry, sanat tarihindeki anlamlarına yeni bağlamlar katarak çağdaş sanatta yer almaktadır. 20. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, özellikle Bauhaus Okulunun etkisiyle sanat ve zanaat arasındaki ayrımlar yeniden sorgulanmış, dokuma atölyelerinde geliştirilen deneysel yaklaşımlar tekstili yeniden sanatsal bir ifade biçimi haline getirmiştir. Anni Albers, tekstil malzemesinin biçimsel ve kavramsal potansiyelini araştırarak çağdaş tekstil sanatının öncülerinden biri olmuştur (Kapar,S. 2018, s.25-40). Yenilikçi düşünce Bauhaus Okulunun ilkesi olan “sanat ve el işçiliğinin birleşimi’’ yani Fiber Art/ Lif Sanatının kavramsal zeminini hazırlamıştır. (...) Bauhaus’ un ‘Form işlevleri izler’ (Form follows function) ilkesi, tekstilin dekoratif anlatımdan uzaklaşarak plastik sanatlar içinde yer alan disiplinler arası bir alana dönüşümünde anahtar adım olmuştur (Dereci,V. 202014, s.). 1960 sonrası dönem ile tekstilin sanat alanındaki varoluşunu radikal biçimde değişmiş malzemenin ifade gücünün yeniden tanımlandığı bir kırılma noktası gerçekleşmiştir. Zanaatla ilişkilendirilen ve geleneksel bir üretim biçimi olan tekstil bu süreçte geleneksel üretim biçimin dışına çıkmış çağdaş sanat pratiklerinin merkezinde yer almıştır. Geleneksel dokuma ve nakış, modernizm boyunca kesin çizgilerle ayrılmıştır. Geleneksel bir anlatım dili olarak görülen dili- nakış işleri, bireysel üretim alanını olmanın ötesinde bir tüketim alanı olarak var olmaya başlamıştır. Sanayileşme ve hızlı bir makineleşme süreci, el işçiliğinin giderek azalması sonucunda getirmiştir. Ev içinde ya da kendi mahrem alanında dikiş, nakış ve dokuma teknikleri yapan kadın kimliği yerine fabrikada, belirli bir ürünü, seri üretim şeklinde üreten bir kadın kimliği de bu noktada belirir. Kadının fabrikada çalışarak, iş hayatına atılması, kimlik göstergelerini sorgulayan ve ona farklı roller yükleyen bir noktaya taşımaktadır. Bu kapsamda Feminist sanattan bahsedildiğinde, 1960’lı yıllarda cinsiyet ayrımcılığı ve her türlü ötekileştirilme eğilimini sorgulayan, kadın kimliğini ve ona tanımlanan toplumsal rolleri eleştiren bir akım olarak bahsedilebilir. Feminist sanatın gelişmesinde Amerikalı sanatçı Linda Nochlin’in “Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok?” başlıklı makalesi, kadın hakları üzerine sorgulama açan bir öncü niteliğindedir. Antmen bu makaleden şöyle bahsetmektedir: “Michelangelo ya da Manet gibi kadın sanatçı çıkmamış olmasının neden, kadınların başta eğitim olmak üzere birçok konuda erkeklerle eşit haklara sahip olmayışından kaynaklanır. Nochlin ayrıca, deha, ustalık, yetenek gibi kavramların erkekler tarafından erkekler için belirlenmiş olduğunu iddia eder” (Antmen, 2019, s. 241). Bu noktada geleneksel sanat tarihinde kadınların resim ya da heykel gidi disiplin alanları ile alınmamasının nedeni iktidarın, kadın kimliği üzerine belirlediği kodlamalardan ötürü olduğu düşünülebilir. Feminist sanat bu söylemi tartışmaya açan, kadına atfedilen roller ve görevleri sorgulayan bir dile sahiptir. İlk kuşak feminist sanatçılar kadını, erkeklerden ayıran biyolojik özelliklere odaklanırken, ev işi ya da dekoratif olarak görülen üretim sürecine de yeni sorgulama alanları katmışlardır. Örneğin Judy Chicago’nun, yirmi iki kadın sanatçı ile gerçekleştirdiği Yemek Daveti (1974), kumaş, iplik, dokuma gibi malzemelerin anlatım dilini sorgulayan bir dile sahiptir. Her biri 48 metre uzunluğunda üç kanattan oluşan bir üçgen masayı, yemek tabakları ve servis ekipmanları, masa üstüne serilen peçete/ roller kumaşlar ile donatan

sanatçı bu düzeninde kronolojik bir dil yakalanmaktadır. Chicago'nun bilimde, sanatta, edebiyatta, hayatın dinamikleri içerisinde iktidar tarafından ötelenmiş ya da yok sayılmış kadınlara adadığı bu masada yer alan işlemeler kumaşın sanatta ele alınış biçimlerini eleştirmektedir. Kadınlara yüzyıllardır atfedilen dikiş ve nakışı kullanan ve fakat kavramsal bir dille ele alan sanatçı, bu masada kadınlara atfedilen peçetelikler yerleştirmiştir. Yok sayılan ya da iktidarın söylemleri üzerinden şekil alan tüm düzeni eleştiren yerleştirmede tabaklar, açılmış çiçek görselleri ile oluşturulmuştur.

Şekil 3: Judy Chigago, After Dinner Party, 1974-79),1463*1463 cm,The Primordial Goddess is the first place setting on the table (. https://smarthistory.org/judy-chicago-the-dinner-party/)

Bu kapsamda, 1960 sonrası sanatta feminist söylem, emek, kimlik, toplumsal cinsiyet, politika, gelenek kavramlarını kimi zaman tekstil üzerinden ele almıştır. İplik, kumaş, dokuma, örme, doğal ve sentetik lifler, kimliğin, toplumsal cinsiyetin ve kodlamaları sorgulayan bir yaklaşımın yansıtmasıdır. Tekstil dekoratif ya da kadın işi / minör bir noktada değil, kavramsal bir zeminde tarihsel kodlamaları eleştiren bir sistemi işaret eder. Elyaf, iplik, kumaş ve doğal lifler gibi malzemeler, feminist sanat, beden politikaları ve emek temsili gibi toplumsal meseleleri tartışmaya açmak için tercih edilmiştir. Böylece tekstil sanatı, geleneksel cinsiyet rollerine ve zanaat algısına karşı eleştirel bir tavır geliştirmiştir (Uçar, İ.2020, s.1123-1136). Geleneksel sınırları aşan 1960 sonrası tekstil sanatını, teknik ve kavramsal açıdan çağdaş sanatta bir anlatım dili olarak var olmaya başlamıştır. El emeğine dayalı üretim biçimleri, tekstil temelli çalışmalar hem malzemenin dokunsal niteliği üzerinden beden ve hafıza işlerini sorgular hem de emek kavramının görünürlüğünü arttırmaktadır. Lifin tekrar eden hareketlerle işlenmesi, tek başına bir teknik süreç olmaktan çıkar. Tekstil çalışmalarında kullanılan tekniklerle yüzeysel bir ifade düzleminden üç boyutlu, mekâna özgü işlerle toplumsal sorunlarla ilişki kuran güçlü bir anlatımla disiplinler arası sanatın içinde yer bulur.

3. 1960 SONRASI SANATTA TEKSTİL ÖRNEKLERİNDEN BİR KESİT

1960 sonrası sanat disiplinlerarasılığı önemseyen, kavram ve biçim ilişkisini ana konusu halinde tutan bir dile sahiptir. Yine toplumsal dinamikler ve çevre ile ilgili konulara sanatın ana merkezinde yer alır. Giderek tüketimin arttığı, kaynakların azaldığı düşündüğünde sanatçılar, bu krizi ortaya koyan ve sanatsal bir zeminde tartışmaya açan eserler üretmektedir. "Teknolojik malzemeler, dijital dokuma teknikleri ve geri dönüştürülmüş kumaşlar aracılığıyla çevre, sürdürülebilirlik ve üretim politikaları üzerine düşünmektedir. Tekstil artık yalnızca bir yüzey veya süsleme unsuru değil; emek, kimlik, toplumsal cinsiyet ve üretim ilişkilerini ele alan kavramsal bir araç olarak görülmektedir. Bu nedenle çağdaş tekstil sanatı hem bireysel hem de toplumsal düzeyde anlam üreten bir anlatım biçimi haline gelmiştir ''(Sabuncu, 2021; Gürel, 2016). Güncel sanatta tekstil malzemeleri ve bu malzemelerin üretim süreçlerine eşlik eden emek, birçok sanatçı için biçimsel ve kavramsal zemin oluşturur. Tekstil tarihinin uzun süre gündelik yaşam ve zanaatla ilişkilendirilmiş olması, çağdaş sanat içinde bu alanı emek ve üretim bağlamında anlamlandırılabilir bir malzeme haline getirmiştir. Yine üretime eşlik eden, örme, keçeleştirme, dokuma, yüzey manipülasyonu gibi teknik konular, bir disiplin olmanın ötesinde çağdaş sanatın bir üretim biçimi olarak yer almaktadır.

Güncel sanatın üretim pratikleri içinde tekstil, yalnızca malzeme olarak değil, aynı zamanda emek ve işçiliğin temsil edildiği kültürel bir alan olarak da ele alınır. Tekstil malzemeleri, kültürel ya da metaforik anlamlarıyla, üretim ve emek kavramlarını desteklemektedir. Tekstilin sanatta üstlendiği bu rol "malzemenin barındırdığı metaforlar bakımından sanat gündeminde sıkça yer alması'' şeklinde tanımlanır (Sözüer, 2019, s.2). Bu bağlamda kumaş, iplik, lif ve makineleşmiş üretim, sanatçılar tarafından yalnızca biçimsel değil, toplumsal cinsiyet, kimlik, emek, üretim ilişkileri ve tarihsel hafıza gibi konuları taşıyan bir temsil aracı olarak kullanılmaktadır.

1960'lı yıllar, sanatta malzeme, teknik ve ifade biçimlerine tekstil, iplik, lif, kumaş ve dokuma gibi zanaat ya da dekoratif sanat kapsamında değerlendirilen el işçiliği, çağdaş sanatın kavramsal ve eleştirel dili içinde yeniden ele alınmaya başlamıştır. Tekstil temelli üretimler biçimsel görünümün dışında, beden, üretim, zaman, malzeme vb. ilişkilerine dair yeni okumaları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde tekstil sanatını üretim merkezlerine alan sanatçılar, tekstilin geleneksel algısını, çağdaş sanatın güçlü ifadeleri arasına almışlardır. Bu Bu sanatçılar arasında Magdalena Abakonowicz ve Sheila Hicks, tekstil sanatını hem biçimsel hem de düşünsel düzeyde yeniden tanımlayan yaklaşımlarıyla, tekstil temelli sanat pratiklerinin gelişiminde önemli bir konumda bulunmaktadırlar. Polonya doğumlu olan Abakonowicz, 1960 sonrasında tekstil sanatını yaratıcı bir ifade aracı olarak kullanmıştır. Polonya'nın yerel dokuma ve lif kültüründen yani doğal, organik malzemeleri (keten, kenevir, sisal…), tarihsellik, politik baskı, savaş sonrası ekonomik kıtlık gibi kavramları bu malzemeleri kullanarak bir ifade biçimi haline getirmiştir. Magdalena; başsız figürler, tekrarlanan bedenler ve kimliksiz kitleri, iktidarın bedeni kontrol etmesi gibi temaları tekstil heykelleri üzerinden sorgulama alanı yaratmıştır.

Şekil 4: Magdalena Abakonowicz, Her İplik ve Dolaşması', Tate Modern, Kasım 2022. Mayıs 2023. Fotoğraf@ Tate (Norbert Piwowarcyzk)

Lozan'da gerçekleşen, Lozan Halı Bienalleri sergisinde, erken dönem dokuma çalışmaları, tekstil rölyefleri, büyük yumuşak heykeller, dökümler, düğmeler ve çizimler oluşturmuştur. Malzeme olarak elyaf kullanan Abakonowicz doğa ve insan gözlemlerini özgürce ifade etmiştir. Abakanowicz en belirgin dili duvardan bağımsız olarak ele aldığı ve boşluğu görünür kılan Abakan'larıdır. İlk dokuma formunu 1966 tamamlayan sanatçı, heykel ve halı olarak iki farklı disiplini tek bir anlatı zemininde birleştirmeye çalışır. Karmaşık ve birbirine geçen bir dile sahip olan bu formlar, hayatın tüm dinamikleri, toplumsal kırılmaları ele alır. "Demir Perde tarafından dayatılan kısıtlamalara karşın- ya da belki de onun yüzünden – ortaya çıkan bu eserlerde yumuşak malzemelerin kullanımı estetik bir ifade verdiği halde, komünist Polonya'da hayal kırıklığı yarattı ancak Abakanlar zamanının önemli sanatçılarından biri olarak onun, sanat dünyasındaki yerini sağlamlaştıracak ve sonraki bütün işlerini etkileyecektir" (Gürler,Z. 2016, s.110).

Kırmızı Abakanlar (1969), belirsiz iplerle tavandan asılan bu yapılar, kırmızıya boyanmış sisalden (sisal bitkisinin yapraklarından elde edilen doğal, set ve dayanıklı bir lif türü) yapılmıştır ve oval bir kumaş oluşturur. Eserin genel şekli, genellikle vajinal bir forma benzemesi açısından tanımlanan yüksek bir tenselliği çağrıştırır. Bu yumuşak heykel, izleyici için aktif maddiliği sayesinde belirgin bir "birlikte olma'' hissi uyandırır. Sisal malzemesi pürüzlü, nispeten esnek değildir ve kalıcı bir doğal kokuya sahiptir; tek bir Abakan'a yakın olmak, malzemenin organik doğasını koku algısı yoluyla kavramak için yeterlidir. Üç boyutlu doğası göz önüne alındığında, izleyicinin eser etrafında daire çizmek, yaklaşıp uzaklaşmak gibi hareketlerle ilgili aktivitelere katılması gerekir (Imko,K.(2024,s.82).

Şekil 5.Magdalena Abakonowicz, Kırmızı Abakan III, (1970-71), Het Noordbrabants Müzesi, https://www.grootsinbrabant.nl/en/

İçerisinde bir gerilimi de barındıran Abakanlar, giderek büyür ve mekânı daha fazla kaplayan bir dile sahip olur. Kimi zaman bir palto, etek ya da insanın üzerine korunmak için attığı bir kaban hissi veren Siyah Abakanlar, oldukça büyük boyutlu bir askı olarak da bahsedebileceğimiz bir kanca sistemi ile mekâna asılır. "Abakanowicz lifi, gezegenimizdeki organik dünyayı inşa eden temel öğesi, çevremizin en büyük gizemi olarak görür. Lifleri işlerken, gizemi işler. Bütün yaşayan organizmalar, bizim ve bitkilerin dokuları liften inşa edilmiştir. Sinirlerimiz, genetik kodumuz, damarlarımızdaki kanallar ve kaslarımız" (Gürler, Z.2016, s. 112). Sanatçının mekânsal tekstil yerleştirmesi Abakanlar, büyük ölçekli ve sisal, jüt ve doğal lifler kullanarak yapmış olduğu çalışmasıdır. Tekstil çalışmaları zanaatın sınırlarından çıkıp çağdaş sanatın alanı içerisindedir. İzleyici mekân içerisinde dolaşarak bedensel deneyimler kazanmaktadır.

Şekil 6: Magdalena Abakonowicz, Kalabalık 3, 50 figür, 1989, reçine, jüt (169,9*54,9*45,1 cm)

Androjen ve başlıksız olarak da tanımlanabilen figür kümeleri, Abakonowicz'in eserlerinde tekrar başka bir seridir. Yıllar ilerledikçe sanatçı araç ve yöntem değiştirmiştir. Dikilerek bir araya gelen formlar giderek sertleşmiş ve sentetik reçine ile birleşerek, soyutlama eğilimi olan başsız insan figürlerine dönüşmüştür. Bu süreç, biyolojik olarak insanın sınırlarını aşması, giderek yok olan bir düzende bireyin düşünce yeteneğini de kaybetmesi eleştiren bir dile sahiptir. "Kalabalık III'' adlı yerleştirmesi, jüt kumaştan 50 farklı figürden oluşmaktadır. Yılanın mevsim geçişleri ve büyüme aşamasında değiştirdiği deri kalıntıları ile yapılan bu "Kalabalık III", kaskatı kesilmiş bedenler olarak okunabilir.

Şekil 7: Magdalena Abakonowicz, *Oturan 4 Figür*, 2002; Jüt kumaş, reçine ve demir çubuklar, 53 1/2 x 24 1/4 x 99 1/4 inç; Ulusal Kadın Sanatları Müzesi, Patti Cadby Birch'in Bağışı ve kısmi müze satın alımı: Üyeler Sanat Eseri Edinme Fonu; © Magdalena Abakanowicz- (https://nmwa.org/art/collection/4-seated-figures/).

“Dört Oturan Figür” başlıklı eseri ise kişisel anılar, savaş ve siyasetin izleri olarak okunabilir. Başı ve elleri olmayan figürler, sanatçının kendi geçmişinin yansımasıdır. Sanatçı II. Dünya Savaşı sırasında Polonya’daki evlerine baskın yapan askerlerin annesini ellerinden vurduğuna tanık olmuştu. Ancak Abakonowicz, figürlerin cinsiyetsiz olduğunu ve belirli bir ırkı çağrıştırmadığını belirtmektedir: “Hepimiz gibi çıplak, savunmasız ve kırılganlar’’. Ağaç kabuğuna benzeyen bu figürler, deriden bir noktada kimliklerinden arındırılmış gibi görünürken sinir sistemini çağrıştıran kasları, atardamarları veya kordonlar figürlerin üzerinde yer almaktadır.

Diğer bir sanatçı olan Sheila Hicks (1944-) ise eserlerinde kavramsal bir okumanın ağırlık kazandığı düşünme pratiklerine ağırlık vermektedir. “Birçok çağdaş elyaf sanatçısı, çoğu tekstil teknolojisinin tarihsel olarak gelenekler ve kültürel kimlik ile bağlantılı olduğunun bilincinde olarak, eserlerine modern elyafları dahil ederek ve yenilikçi teknolojiler kullanarak aktif olarak deneyler yapmaktadır. Elyaf sanatçıları, ekoloji ve modern toplumun sorunları gibi güncel konuların son derece farkındadır” (Tsvetkova, N, N. 2020, s.657). Sanatçı lif ve elyaf gibi esnek malzemeleri, geleneksel bir örgü tekniği ile buluşturur. Bu noktada sanatçı, geleneksel tekstil, dokumacılık, sanat, zanaat arasındaki sınırları muğlaklaştırma çabasındadır. Hicks’in eserleri, kendi deyimiyle “Tarafsız Örgüler”dir. Zaman ve mekândan sıyrılarak, akıcı bir şekilde hareket ederek, yaratım yolculuğu boyunca kadim/geleneksel kültürlerden referanslar almıştır. Ciddi anlamda önemli ve en belirgin eserleri hep farklı renk ve dokuya sahip birçok malzemeden yapılmış dokuma heykelleridir. Hicks yalnızca pamuk, keten, yün ve ipek gibi tanıdık malzemeleri değil, aynı zamanda bambu, tüy, çelik, arduvaz, deniz kabuğu ve kâğıt (kâğıt etiketler dâhil) kullanır. Malzeme seçiminde de çok kültürlüdür. Malzemenin fiziksel varlığı kadar kültürel anlamlarına da duyarlıdır” (Yücel, H.2022, s.71). Bedensel ve dokunsallık deneyime davet eden çalışmaları, beden, emek ilişkilerini iplik, lif, dokuma yüzeyler üzerinden şekillendirmektedir. Hicks, sanayileşmeden sonra hızla gelişen endüstriyel üretime karşı yavaş üretime ve el işçiliğine vurgu yaparak eleştirel bir konum yaratmıştır. Birbirine sarmalanmış iplik yığınları, düğümlerden oluşan yüzeyler ve mekanlar Hicks’in çalışmalarında tekstil resim, heykel ve bulunduğu mimariyle disiplinler arası farkındalık oluşturur. İnka kültüründen etkilenen sanatçı, pamuk, yün ve el dokuması, Şili ve Meksika kültüründeki motiflerle birleştirir.

Şekil 8: Sheila Hicks, yerleşttirme, Escalade Beyond Chromatic Lands, 2016–17.

Şekil 9: Sheila Hicks,''Bu Dansı Benimle Paylaşır mısın''1975, Pamuk ve uygulanmış sarı kordon, Yaklaşık 44*258 mm.

Duvar boyunca uzanan, pamuk, uygulanmış sarı ve mavi kordon, tekstil liflerinden yapmış olduğu mekanla ilişkili bir yerleştirme çalışmasıdır. Düğümlerin sarkıtlar halinde olması izleyici ile mekansal ve dokunsal deneyim kazandırmaktadır. Sanatçı için bu malzeme evrensel bir dildir. Tüm kültürlerde tekstil, hayati ve temel bir bileşendir. Dokuma kültürünün özelliklerini çalışmalarını şekillendirmek için kullanmış, Minimes adı verilen küçük el dokumaları ve duvar halılarını (tapestry) tavandan aşağıya doğru sarkıtmak veya sentetik elyaflardan girdaplı yapılar oluşturarak yapmıştır.

Şekil 10: Sheila Hicks, Keten Sundurma,1967-68

Hicks, Keten Sundurma, adlı eserini çatıların üzerine yığılmış kar etkisini vermek için püsküllleri üst üste bindirerek, kalın ve yumuşak bir kabartma etkisi yaratmıştır. Fransa'nın Normandiya bölgesindeki kar manzarasından etkilenerek tasarladığı bir tekstil duvar halısıdır. Sanatçı, iplik toplarını katmanlı olarak üst üste yığarak mekânsal bir derinlik yaratmaya çalışır. Sanatçı sarılmış ya da yere dökülmüş/ dağılmış gibi görülen modüler parçalar yaratarak deneysel bir dokuma dilini görünür kılmaktadır. Mekânı kaplayan yerleştirmeleri ile sanat yapıtı- mekân arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır. Toplumsal bellekte dokumanın alanlarını çağdaş bir anlatım dili yaratmaya çalışmaktadır.

4.SONUÇ

Hayvansal, bitkisel veya kimyasal lifli kullanım ürünleri olarak tanımlayabileceğimiz tekstil, ihtiyaç dışında zamanla dekoratif unsurlarla birleşip kültürel bir aktarım olarak ifade bulmuştur. Dokuma tekniklerinin gelişimi ile estetik bir yaklaşım ve sanat pratikleri arasında yer alan bu sanat, tarihsel ve kültürel kodlamaların yansıtıcısı olarak da düşünülebilir. Bu noktada tarihsel olarak bakıldığında dokuma/ goblen olarak yapılmış ya da resimsel halı olarak da bahsedebileceğimiz eserler, Orta çağda tekstilin olanaklarını ortaya koymaktadır. Bu goblenler Orta çağ ve Erken Rönesans Döneminin alegorik anlatım dilini yansıtmıştır. Bu sanat dalı, gündelik üretimler, gereksinimler ve zanaat alanına dahil iken 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik, kültürel dönüşümler, sanayileşmenin hızlı gelişmesi gibi nedenlerden dolayı çağdaş sanatın içinde güçlü ifadelerle yerini almıştır. Sanat nesnesinin maddesel sınırlarının sorgulanması, emeğin görünür kılınması tekstil sanatının potansiyelini gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda tekstil sanatında malzeme kullanımın mekân içindeki ilişkisi, uzun soluklu zamana dayanan işlerle izleyiciye deneyim ve sorgulama fırsatı vermiştir. Geleneksellik ve gereksinimlerden doğan tekstil işleri, çağdaş tekstil sanatında, bedene en yakın olan iplik, kumaş, lif, jüt ve elyafı, birlikte bireysel ve toplumsal politikalara eleştirel yorum getirerek disiplinler arası sanatın içinde yer almıştır.

Tekstil temelli çalışmalar üreten Magdalena Abakonowicz, toplumsal, politik baskılar ve savaş sonrası yaşanan ekonomik süreçleri ağırlıklı ele aldığı işlerinde keten, jüt, kenevir, sisal gibi tekstil malzemeleriyle seri formsuz beden figürleri yapmış ve mekân üzerinden sorunsallarını büyük boyutlu işlerle dile getirmiştir. Malzemenin biçimsel ve duygusal özelliklerini ön plana alan Hicks ise; iplik ve dokuma malzemelerini kendi kültürü olan İnkalardan ve dokumanın farklı kültürlerdeki yaklaşımlarını merkezine almıştır. Tekstil işlerini yüzeyden kopararak mekanla bütünleştirmiş ve mekânı bir deneyim alanına dönüştürmüştür. Geçmiş dönemlerdeki işlevsel bir üretim olan dokuma ve örme ihtiyaçları, zanaat pratikleri içinde gündelik hayatın gereksinim ve dekoratif süsleme amaçlı el emeğine dayalı olarak üretilmektedir. Kültürel gelenekler içinde uygulanan bu üretimler, Sanayi Devrimi ile birlikte hem makine hem de el emeğine dayalı olarak çağdaş sanatta, kavramsal, eleştirel ve deneysel üretim biçimleriyle disiplinler arası yaklaşım olarak sanatta yerini almıştır. Bu bağlamda geleneksel tekstil tabanlı işler, kimlik, kültürel, bellek, kadın emeği gibi kavramların sorgulandığı bir süreç içerisine var olmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

1-Antmen. A, (2019). 20.Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. Sel Yayıncılık

2-Dereci, V. (2014). 'Dokunuşlar' Tekstil Sergisi Üzerinden Tekstil Sanatında Mekân, Malzeme, Biçim İlişkisi. Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, s.12: 53- 63.

3-Gürel, F. (2016). Tekstil sanatında makine kullanımı ve endüstri sonrası estetik. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,17(35), 45-46

4-Gürler, Z. (2016). Duvarın İzin Verdiği Kadar, Düzce Üniversitesi Sanat Tasarım Fakültesi Yayını, Ulusal e- Dergi, cilt 01, sayı 01, sayfa: 103-124, Tykhe, Sanat ve Tasarım Dergisi.

5-Işık, Ö. (2024). Hakikat Sonrası Çağ Sanat Pratiklerinde Kimlik, Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi Resim Ana Sanat Dalı.

6-Kapar, S. (2018). Tekstil sanatı ve çağdaş sanatta fiber malzemenin kullanımı. Sanat ve Tasarım Dergisi, 8(1), 25-40.

7-Kapar, S. (2025), Güncel sanatta tekstilin hafıza, kimlik ve cinsiyet ötesi anlatılar için yeniden inşası, Journal of Awareness, cilt:10, sayı.1

8-Kuran,2025; Özcan & Alp, 2020, Güncel Sanatta Tekstil Heykellerin Temsil Niteliği, Dergi Park

9-Sabuncu, D. (2021). Post-endüstriyel dönemde tekstil sanatı ve emek temsili. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Dergisi, 28(2), 213-228

10-Sayın Yücel, H.(2022). Sheila Hicks: Örme/ Dokuma renkler. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS Journal), 10(126), 68-89.Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, s. 70,71,75

11-Sözüer, Z. D. (2019). *Güncel Sanatta Zanaatın Temsili ve Tekstil Yapıtları Üzerinden İncelenmesi.* Yıldız Journal of Art and Design, 6(1), 1–13.

12-Tvsvetkova N, N (2020). Sanatta Tekstil Sanat Nesnesi: XX-XXI yüzyıllar. (Çağdaş Kültür Makaleleri), Associate professor, PhD, Saint Petersburg Stieglitz State Academy of Art and Design (Textile Department).

13-Uçar, İ. (2020). Çağdaş sanatta tekstil ve kadın emeği. İdil Sanat ve Dil Dergisi, 9(68), 1453-1468.

14-Üstüner, S. G. (2017). Sanat-Tasarım Dergisi , Sayı: 8

İnternet kaynağı:

15-https://tr.wikipedia.org/wiki/Tekstil

Görsel Kaynak Listesi:

Görsel 1:-https://www.history.com/articles/bayeux-tapestry-facts-england-battle-hastings Erişim tarihi: 20.111.2025

Görsel 2:https://www.voxartistica.com/leydi-ve-tek-boynuzlu-at/. Erişim tarihi: 20.111.2025

Görsel 3: https://smarthistory.org/judy-chicago-the-dinner-party/. Erişim tarihi: 20.111.2025
Görsel 4: Magdalena Abakonowicz, Her İplik ve Dolaşması', Tate Modern, Kasım 2022. Mayıs 2023. Fotoğraf@ Tate (Norbert Piwowarcyzk). Erişim tarihi: 19.11.2025

Görsel 5: Magdalena Abakonowicz,Kırmızı Abakan III, (1970-71), *Het Noordbrabants Müzesi, https://www.grootsinbrabant.nl/en./* Erişim tarihi: 19.11.2025

Görsel 6: Magdalena Abakonowicz, Kalabalık 3, 50 figür, 1989, reçine, jüt (169,9*54,9*45,1 cm) Erişim tarihi: 19.11.2025

Görsel 7: Magdalena Abakonowicz, *Oturan 4 Figür*, 2002; Jüt kumaş, reçine ve demir çubuklar, 53 1/2 x 24 1/4 x 99 1/4 inç; Ulusal Kadın Sanatları Müzesi, Patti Cadby Birch'in Bağışı ve kısmi müze satın alımı: Üyeler Sanat Eseri Edinme Fonu; © Magdalena Abakanowicz- (https://nmwa.org/art/collection/4-seated-figures Erişim tarihi: 19.11.2025

Görsel 8: Sheila Hicks, yerleşttirme, Escalade Beyond Chromatic Lands, 2016–1 Erişim tarihi: 22.11.2025

Görsel 9: Sheila Hicks,''Bu Dansı Benimle Paylaşır mısın''1975, Pamuk ve uygulanmış sarı kordon,Yaklaşık 44*258 mm. Erişim tarihi: 22.11.2025

Görsel 10: Sheila Hicks, Keten Sundurma,1967-68. Erişim tarihi: 22.11.2025

İNFOGRAFİK TASARIMLARINDA GÖRSELLEŞTİRME PRATİĞİ OLARAK YAPAY ZEKÂ: İÇ ORGANLARIYLA İNSAN ANATOMİSİ ALTERNATİF İNFOGRAFİK TASARIMLARI

Prof. Dr. Tarık YAZAR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
tarikyazar08@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8966-3702

Mithat ALADAĞ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
aladagmithat@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-2374-3715

ÖZET

İnfografikler, bilgiyi hızlı, anlaşılır ve sistematik bir biçimde aktarmak amacıyla tasarlanan görsel iletişim araçlarıdır. İçerdikleri doğal görsel çekicilik ve güçlü anlatım kapasitesi sayesinde, hedef kitlenin dikkatini etkili biçimde yönlendirir ve iletilmek istenen bilginin daha kalıcı, erişilebilir ve etkili bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadırlar. Bu çalışma, infografik tasarımlarında yapay zekâ tabanlı görselleştirmenin potansiyelini incelemek amacıyla insan anatomisinin iç organlarını temsil eden alternatif resimsel simgelerin üretimini ve infografik tasarımlarını konu edinmektedir. Günümüzde yapay zekâ destekli görsel üretim araçları, karmaşık biyolojik yapılara ilişkin bilgileri sadeleştirerek kullanıcıya daha anlaşılır biçimlerde sunma kapasitesine sahiptir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı; yapay zekâ ile oluşturulan anatomik simgelerin infografik tasarım süreçlerine nasıl entegre edildiğini, bu simgelerin bilgi aktarımına katkı düzeyini ve geleneksel infografik yaklaşımına göre sağladığı yenilikleri değerlendirmektir. Çalışmanın bulgular bölümünde, insan anatomisine ait iç organları temsil eden görseller, yapay zekâ tabanlı üretici modeller aracılığıyla resimsel simge formunda yeniden tasarlanmıştır. Üretilen simgeler; biçimsel tutarlılık, yalınlaştırma düzeyi, görsel hiyerarşi, okunabilirlik ve bilgilendirme gibi grafik tasarım kriterlerine göre sınıflandırılmıştır. Bu simgeler kullanılarak insan anatomisinin iç organlarını konu alan alternatif infografik tasarımları oluşturulmuştur. Tasarımlar; renk kullanımı, kompozisyon yapısı, veri-öge ilişkisi ve bilgi akışı açısından değerlendirilerek yapay zekâ destekli görselleştirmenin infografik üretim sürecine etkileri analiz edilmiştir.

Araştırmanın bulguları, yapay zekâ destekli resimsel simgelerin özellikle karmaşık iç organ yapılarını basitleştirerek sunma konusunda güçlü bir potansiyel taşıdığını göstermektedir. Üretilen simgeler, infografiklerde hem estetik hem de işlevsel açıdan yüksek seviyede bütünlük sağlamış; anatomik bilginin daha hızlı ve anlaşılır aktarılmasına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, yapay zekâ modellerinin bazı organ biçimlerini aşırı stilize etme eğilimi, tasarımcının düzenleme ve seçici müdahalesini gerekli kılmıştır. Sonuç olarak çalışma, yapay zekânın infografik tasarımında yalnızca destekleyici bir araç değil, aynı zamanda yaratıcı bir

görselleştirme pratiği sunduğunu ortaya koymaktadır. İç organların anatomik simgeleştirilmesinde yapay zekâ kullanımı, bilgi tasarımına yenilikçi bir yaklaşım kazandırmakta, infografik üretim sürecinde hız, çeşitlilik ve görsel kalite açısından alternatif çözümler sağlamaktadır. Bu bağlamda araştırma, yapay zekâ destekli görselleştirmenin hem grafik tasarım eğitimi hem de bilimsel iletişim alanında gelecekteki potansiyeline dair önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnfografik tasarımı, Bilgilendirme grafiği, Yapay zekâ, Anatomi, İç organlar.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A VISUALIZATION PRACTICE IN INFOGRAPHIC DESIGNS: ALTERNATIVE INFOGRAPHIC DESIGNS OF HUMAN ANATOMY WITH INTERNAL ORGANS

ABSTRACT

Infographics are visual communication tools designed to convey information in a fast, understandable, and systematic manner. Thanks to their natural visual appeal and powerful narrative capacity, they effectively direct the target audience's attention and ensure a more permanent, accessible, and effective understanding of the intended information. This study examines the production of alternative pictorial icons representing the internal organs of the human anatomy and infographic designs in order to examine the potential of artificial intelligence-based visualization in infographic designs. Today, artificial intelligence-supported visual production tools have the capacity to simplify information about complex biological structures and present them to the user in more understandable forms. In this context, the main objective of the study is to evaluate how anatomical icons generated with artificial intelligence are integrated into infographic design processes, the level of contribution of these icons to information transfer, and the innovations they provide compared to the traditional infographic approach. In the method section of the study, images representing the internal organs of the human anatomy were redesigned in pictorial icon form using artificial intelligence-based generative models. The generated icons; They were classified according to graphic design criteria such as formal consistency, level of simplification, visual hierarchy, readability, and informativeness. Using these icons, alternative infographic designs featuring the internal organs of the human anatomy were created. The designs were evaluated in terms of color use, compositional structure, data-element relationships, and information flow, and the effects of AI-assisted visualization on the infographic production process were analyzed.

The research findings demonstrate that AI-assisted pictorial icons have strong potential for simplifying and presenting complex internal organ structures. The generated icons achieved a high level of integrity in infographics, both aesthetically and functionally, and contributed to the faster and more comprehensible transfer of anatomical information. However, the tendency of AI models to over-stylize some organ shapes necessitated editing and selective intervention by the designer. Ultimately, the study demonstrates that AI is not only a supportive tool in infographic design but also offers a creative visualization practice. The use of AI in anatomical representation of internal organs offers an innovative approach to information design, providing alternative solutions in terms of speed, variety, and visual quality in infographic production. In

this context, this research offers a significant contribution to the future potential of AI-assisted visualization in both graphic design education and scientific communication.

Keywords: Infographic design, Information graphic, Artificial intelligence, Anatomy, Internal organs.

1. Giriş

Dijital çağda bilgi üretimi ve okunurluğu, görsel temsillerin gücüne dayalı olarak yeniden biçimlenmektedir. İnfografikler, karmaşık veriyi sadeleştirerek geniş kitlelere aktarmada güçlü bir araç olarak kullanılmaktadır. Santos ve arkadaşlarının (2019) belirttiği üzere, çevrimiçi devrim ile birlikte infografik kavramı; veri görselleştirmeleri, görsel anlatılar, illüstrasyonlar ve metinleri birleştiren çok boyutlu bir yapıya evrilmiştir. Özellikle Sağlık alanında infografikler, özellikle insan anatomisinin doğru ve anlaşılır şekilde modellenmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Görselleştirmenin bu tür bilgi yoğun alanlarda etkili olabilmesi için hem doğru veri temsiline hem de güçlü görsel iletişim ilkelerine dayanması gerekmektedir.

Dijitalleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte infografikler, tıp eğitiminden halk sağlığı iletişimine kadar geniş bir alanda kullanılan önemli görsel anlatım araçları hâline gelmiştir. Yazar ve arkadaşlarının (2023) göz cerrahisi üzerine yaptıkları çalışmada vurguladıkları gibi, tıbbi illüstrasyonlar ve infografikler, karmaşık cerrahi prosedürlerin hasta ve sağlık personeli tarafından anlaşılmasını kolaylaştıran, eğitim ve iletişimde hayati fonksiyonları olan araçlardır. Benzer şekilde Yazar (2022), görsel iletişimin, bilgiyi anlamlı kılmak ve hedef kitlede kalıcı bir etki bırakmak için en etkili yöntemlerden biri olduğunu belirtmektedir. Son yıllarda gelişen üretken yapay zekâ modelleri, veri temelli ve estetik açıdan güçlü anatomik görselleştirmelerin hızlı ve düşük maliyetle üretilmesine olanak sağlayarak infografik tasarım pratiğinde yeni bir dönem başlatmıştır. Cui ve arkadaşları (2019), doğal dil ifadelerinden otomatik infografik üretiminin, tasarım uzmanlığı olmayan kullanıcılar için bile profesyonel sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymuştur. Bu çalışmada, yapay zekâ ile üretilen anatomik infografiklerin teknik ve tasarımsal özellikleri, doğruluk ve etik bağlamındaki tartışmalar, geleneksel yöntemlerle karşılaştırma ve analizler sunulmaktadır. Bulgular, yapay zekâ destekli alternatif infografik tasarımlarının sağlık alanında görsel iletişimi özellikle eğitim öğretim sürecinde geliştirereceğini göstermektedir.

2. İnfografik Tasarımı

“İnfografik” terimi, İngilizce “info” (bilgi) ve “graphic” (grafik) sözcüklerinin birleşiminden türetilmiş olup Türkçede “bilgi grafikleri” olarak karşılık bulmaktadır. En temel tanımıyla infografikler, bilginin görsel araçlarla düzenlenerek sunulmasını sağlayan iletişim tasarımlarıdır. Bu bağlamda infografikler, kimi zaman “bilgilendirme grafikleri” olarak da adlandırılmakta ve bilginin bireyler tarafından etkili biçimde kullanılmasını mümkün kılan hem sanatsal hem de bilimsel bir düzenleme sürecini ifade etmektedir (Yazar, 2024:40; Yazar, 2021:233).İnfografik, disiplinlerarası bilgi paylaşımının ve çok boyutlu projelerin artmasıyla birlikte, sunuma hazır verilerin sistematik, anlaşılır ve estetik bir yapıya kavuşturularak görsel

ifadelerle yeniden yapılandırılması şeklinde tanımlanmaktadır (Temel, 2022:66). Smiciklas (2012:1), infografikleri özellikle karmaşık bilgi kümelerinin izleyiciye hızlı ve anlaşılır bir biçimde aktarılmasını mümkün kılan etkili bir görselleştirme yöntemi olarak değerlendirmektedir.

Bilgi grafikleri, infograf veya infogram olarak da anılan bu görsel iletişim ürünleri, uzun metinlerin yerine daha kolay tüketilebilir grafiksel anlatımlar sunarak bilginin anlaşılabilirliğini ve çekiciliğini artırmayı amaçlar (Özpınar & Aydın, 2020:249). Bu doğrultuda sadeleştirilmiş ve seçici görsel öğeler kullanılarak bilginin daha öğretilebilir ve erişilebilir hâle gelmesi hedeflenir. Bilginin yoğunlaştığı dijital çağda infografikler, bilgi görselleştirmenin temel yöntemlerinden biri olarak önem kazanmakta ve hızlı veri akışı içerisinde bilginin düzenlenmesine katkı sunmaktadır (Erdal, 2021:799). Teknolojik gelişmeler ve dijital ortamda üretilen bilginin sürekli artması, infografiklerin kullanımını daha da yaygınlaştırmaktadır. Lankow ve arkadaşlarının belirttiği üzere infografikler, bilginin anlamlandırılmasını kolaylaştıran, görsel okuryazarlığı destekleyen ve kullanıcıların karmaşık veri setlerini hızla yorumlamasına yardımcı olan güçlü iletişim araçlarıdır (Lankow vd., 2012).

3. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yapılarak yazılı kaynaklar ve çevresel bilgiler toplanmıştır. Uygulamalar yapay zekâ uygulamalarıyla gerçekleştirilerek karşılaştırma yapılmıştır. Çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Görsel İletişim Tasarımı Anasanat Dalı'nda 2025-2026 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Yüksek Lisans düzeyinde verilen "Bilgilendirme Grafiği" dersi kapsamında yapılmıştır. Haftalık 4 saatlik ders kapsamında öğrencilere öncelikli olarak infografik tasarımlar konusunda görseller eşliğinde bilgiler verilmiş ve insan anatomisi incelenmiştir. Daha sonra uygulama için *"İnfografik tasarımlarında görselleştirme pratiği olarak yapay zekâ kullanımı: İç organlarıyla insan anatomisi için alternatif infografik tasarımları"* konusu verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı; Yapay zekâ ile üretilen anatomik infografiklerin teknik ve tasarımsal özelliklerinin irdelenmesi ve iç organlarıyla insan anatomisi için alternatif infografik tasarımlar yapmak ve öneri niteliğinde sunmaktır. Verilerin toplanabilmesi için, infografik konularında yayınlanmış tez, kitap, makale, raporlar ve internet, süreli yayınlar vb. literatür taraması yapılmıştır. Öğrencilerin farklı bakış açılarına göre tasarım yapmaları istermiştir. İnfografik tasarımlarında olması ve olmaması gerekenler ders kapsamında değerlendirilerek etkili tasarımların yapılması hedeflenmiştir. İnfografiklerde kullanılacak iç organların görselleri yapay zekâ uygulamaları ile özel olarak hazırlanan promptlarla oluşturulmuştur. Daha sonra infografik tasarımları yapılarak öneri niteliğinde sunulmuştur.

4. Bulgular

Belirlenen proje kapsamında insan anatomisi iç organları yapay zekâ destekli olarak tasarlanmış, alternatif infografik tasarımları oluşturulmuş ve öneri niteliğinde sunulmuştur.

5.Yapay Zekânın İnfografik Tasarımında Kullanımı ve Yapay Zekâ Destekli Görselleştirme Teknolojileri

Yapay zekâ algoritmaları, karmaşık anatomik bilgilerin optimize edilerek görsel hale getirilmesinde önemli bir araç haline gelmiştir. Geleneksel yöntemlerde tasarımcılar, veriyi görselleştirmek için yoğun bir manuel emek harcarken, günümüzde yapay zekâ destekli sistemler bu süreci otomatize etmektedir. Tyagi ve arkadaşları (2022), "Infographics Wizard" gibi yarı otomatik sistemlerin, Görsel Bilgi Akışı (Visual Information Flow - VIF) ve Görsel Gruplar (Visual Groups - VG) kavramlarını kullanarak tasarımcıların iş yükünü hafiflettiğini ve esnek tasarım keşiflerine olanak tanıdığını belirtmektedir. Özellikle, derin öğrenme ve yapay sinir ağları gibi teknolojilerin kullanımıyla, iç organların 3D modelleme ve görselleştirilmesi süreçleri daha hızlı ve yüksek doğrulukla gerçekleştirilebilmektedir. Qian ve arkadaşları (2020), "Retrieve-Then-Adapt" (Getir-Sonra-Uyarla) yaklaşımıyla, mevcut çevrimiçi örneklerden öğrenen ve kullanıcı verisine göre tasarımı otomatik olarak uyarlayan sistemlerin, tasarım sürecindeki zorlukları minimize ettiğini göstermiştir. Bu teknolojiler sayesinde, verinin otomatik analizi ve farklı seviyelerde detaylandırma imkânı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bu teknolojiler sayesinde, verinin otomatik analizi ve farklı seviyelerde detaylandırma imkânı ortaya çıkmıştır. Bu durum, geleneksel infografik tasarımlarına kıyasla kullanıcı odaklı, daha erişilebilir ve etkileşimli içeriklerin oluşturulmasını teşvik etmektedir. Kavramsal çerçevede, yapay zekanın sağladığı bu avantajlar, anatomik verilerin bütünsel ve fonksiyonel anlamda sunumunu destekleyerek, eğitim ve tıbbi iletişimin etkinliğini artırmaktadır. Cui ve arkadaşları (2019), "Text-to-Viz" sistemiyle oransal verilerin doğal dil işleme (NLP) yöntemleriyle otomatik olarak görselleştirilebileceğini ve bu sayede tasarım bariyerlerinin aşılabileceğini kanıtlamıştır. Dolayısıyla yapay zekâ temelli görselleştirme teknikleri, iç organların anatomik ve fonksiyonel özelliklerini daha etkili biçimde anlatabilmek amacıyla yeni analiz ve tasarım imkanları sunmakta olup, bu alandaki uyuşmazlıkların giderilmesine ve alternatif tasarımların geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Üretken yapay zekâ modelleri (Generative AI), özellikle görsel üretim alanında önemli yenilikler sunmaktadır. Diffusion modelleri, derin öğrenme tabanlı görüntü sentezleme sistemleri ve tıbbi görüntüleme verilerinden öğrenen özel modeller, anatomik görselleştirme için yeni temsil biçimleri yaratmaktadır. Bu teknolojiler, tasarımcılara hızlı esneklik sağlayarak daha önce uzun zaman ve yüksek maliyet gerektiren çizim süreçlerini kolaylaştırmaktadır.

6. İç Organlarıyla İnsan Anatomisi Görselleştirme Prensipleri

İnsan anatomisinin görsel temsillerinde prensiplerin belirlenmesi, doğru ve etkili infografiklerin oluşturulmasında temel bir rol oynar. Bu bağlamda, anatomiye ilişkin görsel anlatımların anlaşılır, yapılandırılmış ve estetik açıdan dengeli olması gerekir. Yazar ve arkadaşlarının (2023) belirttiği gibi, görselleştirme tıp eğitimi tarihi boyunca kaliteli bir eğitimin vazgeçilmez bir parçası olmuştur ve bu görsellerin yeterli bilimsel düzeyde olması gerekmektedir. İlk olarak, görselleştirme süreçlerinde bilgi bütünlüğü ve hiyerarşi sağlanmalıdır. Özellikle iç organlar gibi karmaşık yapılar söz konusu olduğunda, temel anatomik yapılar ile fonksiyonel detaylar arasındaki ilişki açık ve net bir şekilde aktarılmalıdır.

Bu noktada, görselleştirme prensipleri olarak sadelik, açıklık, tutarlılık ve uygun renk kullanımı önem kazanır. Santos ve arkadaşları (2019), bilgiyi şematize etmenin, karmaşıklığı sistematik olarak azaltarak görünür ve anlaşılır kılmak anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Sadelik, bilgi karmaşasının önüne geçip izleyicilerin odaklanmasını kolaylaştırırken, açıklık ilkesi karmaşık detayların basit ve anlaşılır biçimde sunulmasını sağlar. Tutarlılık ise, infografikte kullanılan ikonlar, renkler ve sembollerin tutarlı olmasını, böylece izleyici tarafından kolayca kavranmasını temin eder.

Yazar ve arkadaşlarının (2022) coğrafi bilgi sistemleri ve 3D haritalar üzerine yaptıkları çalışmada vurguladıkları gibi, üç boyutlu görselleştirmeler, doğru bilginin, doğru yere, zamanında ve bütün olarak aktarılmasında iki boyutlu görsellere göre çok daha etkili mesaj verebilmektedir. Bu prensip, insan anatomisinin 3D modellenmesi ve infografiklerde sunumu için de geçerlidir. İç organların anatomik yapılarında fonksiyonlara uygun renk ve sembollerin kullanımı, görsel iletişimi güçlendirir. İnsan anatomisi ve görselleştirme alanında yapılan çalışmalar, bu ilkelerin tasarım sürecine entegre edilmesini önerir. Bu bağlamda, yapay zekâ teknikleriyle desteklenen infografik tasarımlarda, veri analizleri ve görsel-işitsel algoritmalar bu temel prensiplerin otomatik ve dinamik biçimde uygulanmasını sağlar. Sonuç olarak, etkili insan anatomisi görselleştirmeleri, bilginin erişilebilirliğini artırmanın yanı sıra, eğitim ve sağlık sektörlerinde kullanım potansiyelini de yükseltir. Bu süreçte, tasarımın hem bilimsel doğruluk hem de görsel çekicilik açısından dengelenmesi, izleyicinin bilgiye ulaşmasını ve anlamasını kolaylaştırır.

Tarih boyunca anatomi görselleri, bilimsel belgelerden eğitim materyallerine kadar geniş bir yelpazede yer almıştır. Geleneksel anatomi illüstrasyonları yüksek uzmanlık gerektiren çizim süreçleriyle oluşturulmakta, tıp alanında doğruluk ve işlevsellik ön planda tutulmaktadır. Dijital tekniklerle desteklenen modern görselleştirmeler ise üç boyutlu modelleme, tıbbi görüntüleme ve grafik tasarım ilkelerini harmanlamaktadır. Bu bağlamda anatomik infografiklerde doğruluk, etik ve bilginin bütünlüğü tasarım sürecinin ayrılmaz parçalarıdır.

7. Promt Oluşturma ve Alternatif Yapay Zekâ Destekli Anatomik Görsel Tasarımları

Yapay zekâ tabanlı modeller, anatomik verileri yeniden yorumlayarak alternatif, stilize veya hipergerçekçi infografik tasarımlar oluşturabilmektedir. Bu süreçte, kullanıcının girdiği "prompt" (komut istemi), yapay zekanın görsel üretim sürecini yönlendiren temel unsurdur. Cui ve arkadaşlarının (2019) belirttiği gibi, doğal dil ifadeleri, bilgi aktarımının en yaygın yoludur ve bu ifadelerin doğru görsel elementlere dönüştürülmesi kritik bir adımdır.

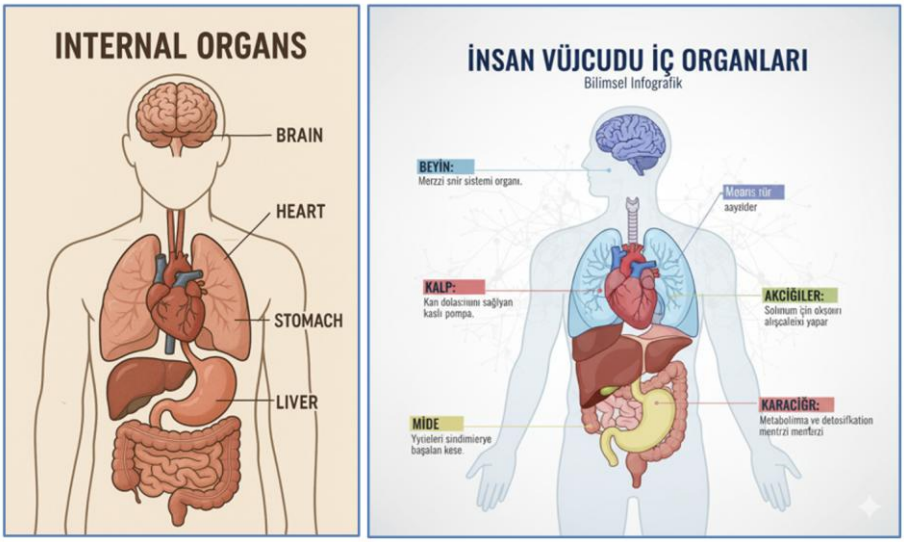
Bu üretim pratiği, geleneksel illüstrasyonun sınırlarını aşarak:

- Katman katman iç organ görünürlüğü,
- Yarı saydam beden modelleri,
- Sanatsal-stilize anatomik temsiller,
- Bilimsel doğruluğu koruyan fakat estetik açıdan farklılaşan tasarımlar üretmektedir.

Bu süreç, sağlık iletişimi için yeni bir görsel çeşitlilik yaratmakta; tıp öğrencileri ve halk sağlığı hedef kitlesi için dikkat çekici ve erişilebilir içerik oluşturmaktadır.

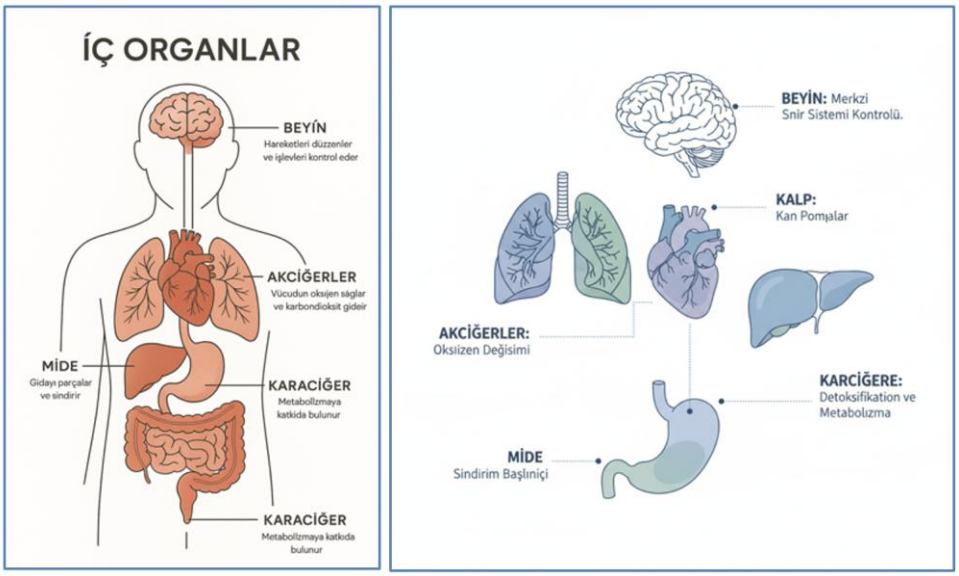
ChatGPT 5.0 ve Google Gemini Pro 2.5 için oluşturulan promptlarla yapılan AI uygulama örnekleri aşağıdaki gibidir.

Prompt 1: İnsan vücudunun iç organlarını (beyin, kalp, akciğerler, mide ve karaciğer) gösteren bilimsel bir infografik tasarımı oluştur.

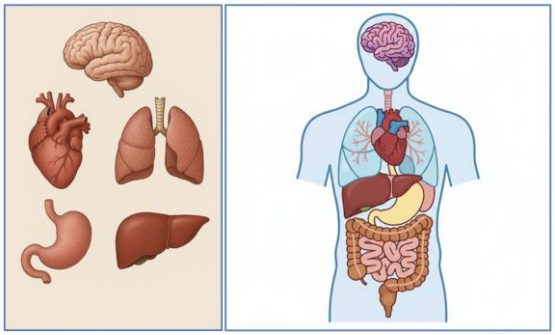
Görsel 1: Prompt 1 ile ChatGPT 5.0 (Sol görsel) ve Google Gemini Pro 2.5 (Sağ görsel) Uygulamaları

Prompt 2: İnsan vücudunun iç organlarını (beyin, kalp, akciğerler, mide ve karaciğer) gösteren bilimsel ama estetik bir infografik tasarımı. Dengeli bir kompozisyonda yerleştirilmiş, beyaz arka planlı, vektörel ve sade bir görünüm. Her organ ince çizgilerle etiketlenmiş, küçük açıklamalar ve bağlantı çizgileri mevcut.

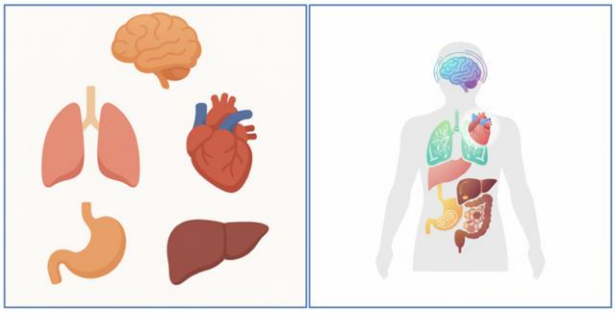
Görsel 2: Prompt 2 ile ChatGPT 5.0 (Sol görsel) ve Google Gemini Pro 2.5 (Sağ görsel) Uygulamaları

Prompt 3: İnsan iç organlarını (beyin, kalp, akciğer, mide, karaciğer) gösteren tamamen metinsiz bir infografik. Yazı, etiket veya açıklama yok.

Görsel 3: Prompt 3 ile ChatGPT 5.0 (Sol görsel) ve Google Gemini Pro 2.5 (Sağ görsel) Uygulamaları

Prompt 4: İnsan iç organlarını (beyin, kalp, akciğer, mide, karaciğer) gösteren tamamen **metinsiz bir infografik**. Yazı, etiket veya açıklama yok. Anlam yalnızca renkler, ikonografik biçimler ve yerleşim ilişkileriyle kuruluyor. Düz zeminli, sade, beyaz boşluklarla dengeli bir kompozisyon. Vektörel çizim tarzı, yumuşak geçişler.

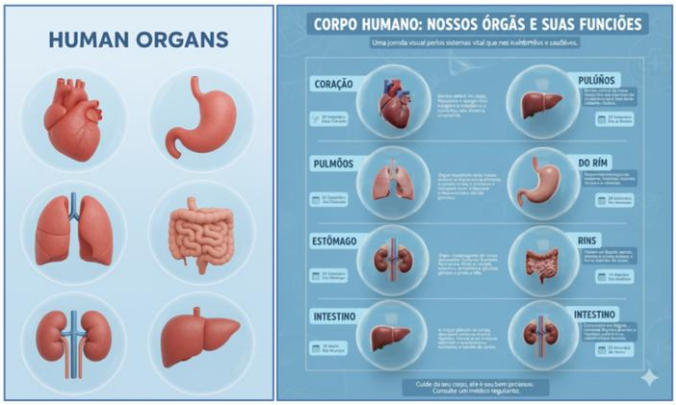
Görsel 4: Prompt 4 ile ChatGPT 5.0 (Sol görsel) ve Google Gemini Pro 2.5 (Sağ görsel) Uygulamaları

Prompt 5: Ekte gönderdiğim örnekte görünen görselleştirme stilinde kalp, akciğer, mide ve karaciğer görselleri oluştur.

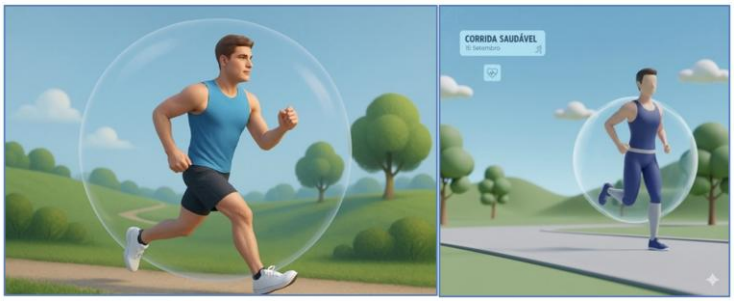
Görsel 5: Prompt 5'te verilen örnek görsel.

Yukarıdaki örnek üzerinden aşağıdaki görseller ChatGPT 5.0 ve Google Gemini Pro 2.5 yapay zekâ araçlarıyla oluşturulmuştur.

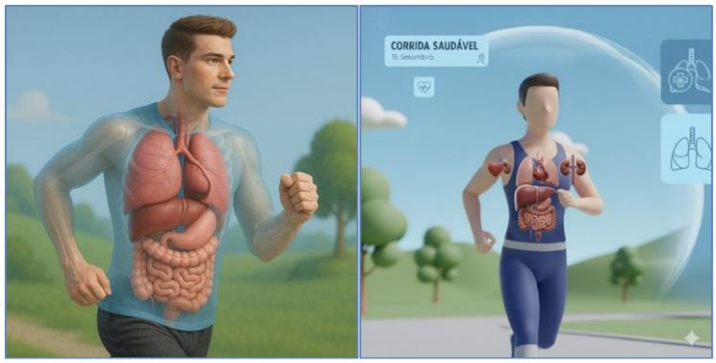
Görsel 6: Prompt 5 ile ChatGPT 5.0 (Sol görsel) ve Google Gemini Pro 2.5 (Sağ görsel) Uygulamaları

Prompt 6: Oluşturulan görselleştirme stilinde açık havada koşu yapan bir insanı ve sahneyi yatay A4 formatında görselleştir. İnsan yüzeyin sag tarafında olsun.

Görsel 7: Prompt 6 ile ChatGPT 5.0 (Sol görsel) ve Google Gemini Pro 2.5 (Sağ görsel) Uygulamaları

Prompt 7: İnsan figürünün gövde bölgesine şeffaflık efekti ekle. Daha önce oluşturduğumuz organ görsellerini anatomik olarak doğru konumlara yerleştir. Organlar gövdenin içinde, ön taraftan görünür olmalı.

Görsel 8: Prompt 7 ile ChatGPT 5.0 (Sol görsel) ve Google Gemini Pro 2.5 (Sağ görsel) Uygulamaları

Prompt 8: Tasarım yüzeyinin Sol tarafta açık havada koşan bir insan hayal ediyorum. İnsanın göğüs kısmı şeffaf bir şekilde ve iç organları görünüyor. Tasarım yüzeyinin sağ tarafında ise Kalp, akciğer, karaciğer, mide, bağırsaklar ve böbreklerin vücutta hangi işlevi yerine getirdiği anlatılıyor. 3D görselleştirme yaklaşımında bir infografik tasarımı istiyorum.

Görsel 9: Prompt 8 ile ChatGPT 5.0 (Sol görsel) ve Google Gemini Pro 2.5 (Sağ görsel) Uygulamaları (Prompt yazım ve uygulamalar: Mithat Aladağ, 2025)

8. Tasarım İlkeleri Bağlamında Yapay Zekâ Kullanımı

İnfografiklerde tipografi, renk hiyerarşisi, kompozisyon düzeni ve veri bütünlüğü, bilginin anlaşılabilirliğindeki en önemli etmenlerdir. Tyagi ve arkadaşları (2022), etkili bir infografik tasarımı için "Görsel Bilgi Akışı" (Visual Information Flow - VIF) ve "Görsel Gruplar" (Visual Groups - VG) kavramlarının önemine dikkat çekmekte; yapay zeka destekli araçların bu akışı ve gruplamayı otomatik önerilerle optimize edebileceğini belirtmektedir.Yapay zekâ üretimli görseller, tasarımcının bu ilkeleri uygulayabilmesi için güçlü bir başlangıç noktası sağlamaktadır. Qian ve arkadaşları (2020), tasarımların "Başlangıç Taslağı" (Initial Draft) olarak yapay zeka tarafından oluşturulmasının, tasarımcılara karmaşık tasarım uzayında iyi bir başlangıç noktası sağladığını ve sonrasında "Adaptasyon" (Adaptation) süreciyle iyileştirilebileceğini vurgulamaktadır. Ancak AI çıktılarının tasarım ilkelerine tam uyum göstermemesi, tasarımcının müdahalesini zorunlu kılmaktadır. Santos (2019), bilgi tasarımcılarının hem basılı hem de dijital materyaller için işlevsel, estetik ve bilişsel ilkeleri göz önünde bulundurması gerektiğini hatırlatır. Bu nedenle yapay zekâ destekli anatomi infografikleri, insan yaratıcılığı ve dijital otomasyonun hibrit bir üretim modelini temsil etmektedir.

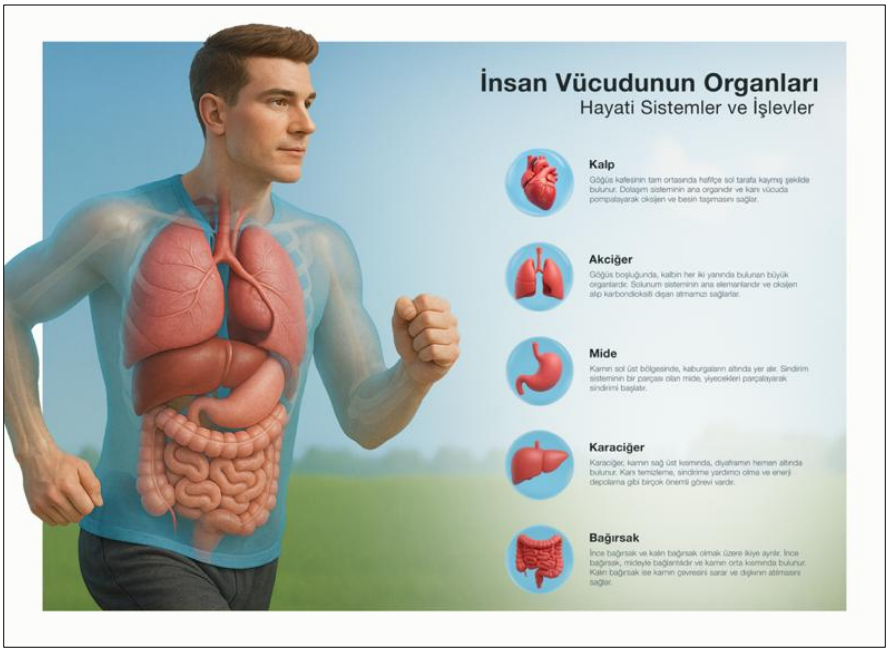
9. AI Tabanlı Alternatif İnfografik Tasarım Örnekleri

Bu bölümde çeşitli üretken yapay zekâ modelleri ile oluşturulmuş anatomik infografik örnekleri değerlendirilmiştir. Geleneksel çizimlere göre:

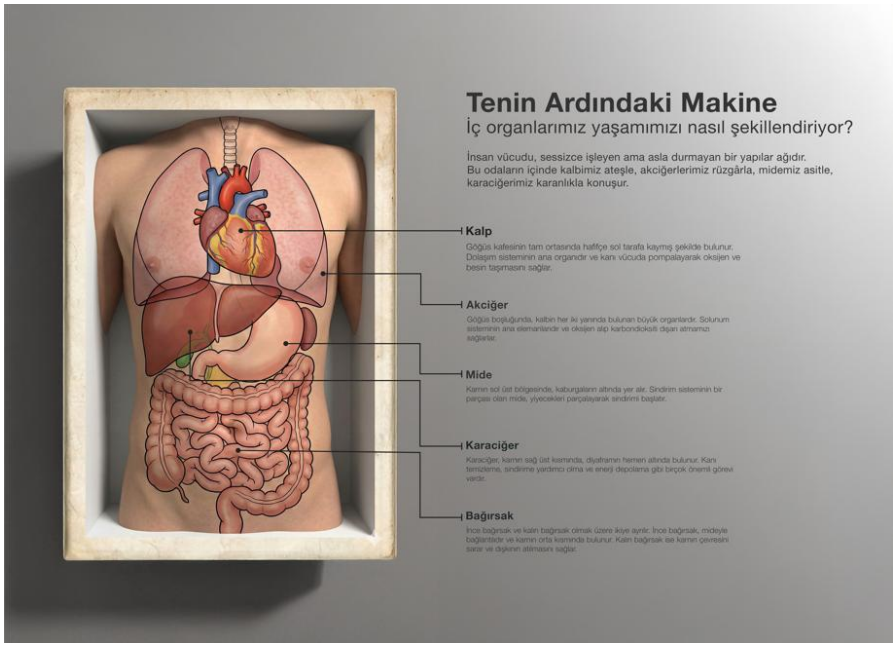
- Üretim süresi %80’e varan oranlarda kısalmaktadır.
- Görsel varyasyon üretimi hızlanmakta, tekrar eden anatomik illüstrasyonlar otomatikleştirilebilmektedir.

- Eğitim materyallerinde kullanılabilecek yüksek çözünürlüklü alternatifler oluşturulmaktadır.

Analizler, yapay zekâ üretimli anatomik görsellerin özellikle giriş düzeyi tıp eğitiminde ve halk sağlığı iletişiminde güçlü bir potansiyel taşıdığını göstermektedir.

Görsel 10. İnsan vücudunun organlarını gösteren yapay zekâ destekli infografik tasarım örneği, (Tasarım: Mithat Aladağ, 2025).

Görsel 11. İnsan vücudunun organlarını gösteren yapay zekâ destekli infografik tasarım örneği, (Tasarım: Mithat Aladağ, 2025).

10. Sonuç

Çalışma, yapay zekânın infografik tasarım alanında hem estetik hem de işlevsel açıdan yeni olanaklar sunduğunu ortaya koymaktadır. İnsan anatomisi gibi karmaşık yapıların temsilinde, üretken yapay zekâ teknolojileri tasarımcılara alternatif ve etkili araçlar sağlamaktadır. Gelecekte tıbbi doğruluk doğrulama sistemleri, etik standartlar ve veri odaklı üretim teknolojilerinin gelişmesiyle yapay zekâ destekli infografikler daha güvenilir ve yaygın bir kullanım alanı bulacaktır.

Yapay zekânın infografik tasarımlarında kullanımı, özellikle iç organlar odaklı görselleştirmelerde, alanın gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu teknolojinin sunduğu yenilikler, daha doğru ve detaylı görsellerin üretilmesine imkân tanıyarak, kullanıcıların ikincil öğrenme süreçlerini desteklemektedir. Ayrıca, yapay zekâ algoritmaları, farklı tasarım yaklaşımlarını entegre ederek çok katmanlı ve etkileşimli tasarım imkanlarını geliştirmiştir. Bu sayede hem görsel anlatımın etkinliği artmış hem de kullanıcının bilgi edinme deneyimi zenginleşmiştir. Kaynaklar, yapay zekânın iç organ görselleştirmelerinde özellikle derin öğrenme tekniklerinin başarılı uygulamalarını ortaya koymakta ve gelecekteki yeni gelişmeler için temel bir referans oluşturmaktadır. Bununla birlikte, teknolojik imkanların hızlı ilerlemesine rağmen, etik ve doğruluk konuları gündeme gelmektedir.

Sonuç olarak, yapay zekânın infografik tasarımında kullanımı, insan anatomisini daha erişilebilir ve anlaşılır kılmak üzere yeni ufuklar açmakta; ancak, bu süreçte uygulama alanının sınırları ve sorumluluklar da dikkatle değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, mevcut kaynaklar ve literatür ışığında yapılan analizler, teknolojinin sunduğu potansiyelin yanında, ortaya çıkabilecek sınırlamalar ve etik kaygıların da göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla yapay zekanın görselleştirme pratiğindeki kullanımı hem içerik kalitesi hem de erişilebilirlik açısından ilerleme sağlamakta, alanın sürdürülebilir gelişimi için kritik bir unsur olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Cecibel Intriago Alcívar, G., Braulio Martínez Vásquez, A., Elizabeth Intriago Alcívar, R., & Luis Dahik Cabrera, J. (2017). *Infografía Como Método Alternatıvo Pedagógıco Para El Aprendızaje En La Educacıón Superıor.*

Cui, W., Zhang, X., Wang, Y., Huang, H., Chen, B., Fang, L., Zhang, H., Lou, J. G., & Zhang, D. (2019). Text-to-Viz: Automatic Generation of Infographics from Proportion-Related Natural Language Statements. *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*, 26(1), 906-916.

Erdal, B.B. (2021). *İnfografik Tasarımında Kullanılan Web Teknolojilerinin Karşılaştırılması,* The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication TOJDAC, ISSN:2146-5193, 11 (3).

Lankow, J., & Ritchie, J., & Crooks, R. (2012). Infographics: The power of visual storytelling. John Wiley & Sons.

Özpınar, Ş. B. B., Aydın, G. (2020). *Kriz İletişiminde İnfografik Kullanımı: Covid-19 Pandemi Sürecinde İnfografikler Üzerine Bir İnceleme,* İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (37).

Qian, C., Sun, S., Cui, W., Lou, J. G., Zhang, H., & Zhang, D. (2020). *Retrieve-Then-Adapt: Example-based Automatic Generation for Proportion-related Infographics. IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*.

Santos, C., João Pereira Neto, M., & Neves, M. (2018). *The Influence of infographics in accessing information: Multidimensionality in visual representation and configuration of different media. Advances in Intelligent Systems and Computing*, 777, 497-508.

Smiciklas, M. (2012). The Power of Infographics: Using Pictures to Communicate and Connect With Your Audiences. London: Pearson Education.

Temel, N. D., (2022). *3D Tıbbi İllüstrasyonlar İle İnfografik Tanıtım: Karaciğer Sirozu Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.

Tyagi, A., Zhao, J., Patel, P., Khurana, S., & Mueller, K. (2022). *Infographics Wizard: Flexible Infographics Authoring and Design Exploration. Computer Graphics Forum*, 41(3).

Yazar, T. (2021). *Covıd-19 Pandemi Sürecıinde Kontrollü Sosyal Hayat Çalışmaları Kapsamında T. C. Sağlık Bakanlığı Tarafından Tasarlanan Bilgilendirme Grafiklerinin Göstergebilimsel Analizi,* 21. Yüzyılda İletişim ve Sanat, Edt. Salih Gürbüz, NEÜ Yayınları, No:90, (231-247), Konya

Yazar, T., Doğan, A., Shala, I., & Rzayeva, L. (2022). Coğrafi Bilgi ve Kültür Turizminde Etkili Görsel Anlatım Stratejisi Olarak 3D Harita ve İnfografik. *Karadeniz 11th International Conference on Social Sciences Proceedings Book*, 197-213.

Yazar, T., Akbaş, Ü., & Yoloğlu, E. E. (2023). Genel Cerrahi Uygulamalarda İnfografik Kullanımı: Göz Cerrahisi İnfografik Uygulama Örnekleri. *Ege 10th International Conference on Social Sciences Proceedings Book*, 953-965.

Yazar, T., Kaya, S., Fırıncı, A. A., Kabakcıoğlu, E., & Sağlam, F. (2023). Görsel İletişimde Bilgilendirme ve Yönlendirme Tasarımlarının Rolü: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kurupelit Yerleşkesi Bilgilendirme Grafiği Örnekleri. *Ege 10th International Conference on Social Sciences Proceedings Book*, 966-984.

Yazar, T., Yorulmaz, Y., Çeçen, S., & Yüce, E. H. (2022). Görsel İletişimde Bilgi Görselleştirme ve İnfografik: Sanat Tarihi Eğitim Sürecinde Alternatif Bir Öğretim Yöntemi Olarak Modern Sanat Akımları Bilgilendirme Grafiği. *Karadeniz 11th International Conference on Social Sciences Proceedings Book*, 181-196.

Yazar, T. (2024). *Grafik Tasarımda Akademik Araştırmalar-2*, (Ed. T. Yazar, F. Geçen), 35-77, Ankara: Akademisyen Yayınevi.

MEDİKAL İLLÜSTRASYONLARIN CERRAHİ UYGULAMALARDA KULLANIMI: BEYİN VE SİNİR CERRAHİSİ İNFOGRAFİK TASARIMI

Prof. Dr. Tarık YAZAR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
tarikyazar08@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8966-3702

Şeymanur GENİŞ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
seymagenis29@gmail.com, ORCID ID: 0009-0008-5217-6258

ÖZET

Modern bilimin ayrılmaz bir bileşeni olarak değerlendirilen infografik tasarımları; karmaşık, çok katmanlı ve anlaşılması güç konuların işaretler, semboller, resimsel simgeler, diyagramlar, haritalar ve illüstrasyonlar gibi çeşitli görsel ögeler aracılığıyla yalınlaştırılarak sunulmasını sağlar. Bilgiyi hem estetik hem de işlevsel bir formda yeniden örgütleyen infografikler, günümüzde pek çok disiplin tarafından yaygın biçimde kullanılmakta ve özellikle tıp eğitimi ile cerrahi uygulamalar alanında vazgeçilmez bir gereksinime dönüşmektedir. Bu çalışma, medikal illüstrasyonların cerrahi uygulamalarda eğitici ve öğretici materyal olarak kullanım potansiyelini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle beyin ve sinir cerrahisi gibi yüksek uzmanlık gerektiren alanlarda görsel açıklayıcılık büyük önem taşımaktadır. Anatomik yapıların karmaşıklığı, operasyon süreçlerinin hassasiyeti ve klinik karar mekanizmalarının çok katmanlı doğası, bu alanda kullanılan görsel materyallerin niteliğini kritik hale getirmektedir. Bu nedenle çalışma, medikal illüstrasyonların cerrahi süreçlerde bilgi aktarımını nasıl güçlendirdiğini ve öğrenme-öğretme süreçlerine nasıl katkı sunduğunu araştırmaktadır.

Çalışma kapsamında; beyin ve sinir cerrahisine ilişkin temel anatomik yapılar ve cerrahi yaklaşımlar görsel olarak yeniden üretilmiş; medikal illüstrasyon teknikleri kullanılarak çizimler oluşturulmuştur. Daha sonra bu illüstrasyonlar bilgi tasarımı ilkeleri doğrultusunda infografik formatına dönüştürülmüştür. Oluşturulan infografikler; görsel hiyerarşi, açıklayıcılık, ikonografi, renk kodlaması, mekânsal organizasyon ve bilgi yoğunluğu gibi tasarım parametreleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu süreçte, karmaşık anatomik verilerin sadeleştirilmesi ve cerrahi adımların sistematik bir düzende sunulması hedeflenmiştir. Araştırmanın bulguları, medikal illüstrasyonların özellikle cerrahi eğitimde kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Beyin ve sinir cerrahisi operasyonlarına ilişkin görseller, uzmanlık eğitimi alan bireylerin anatomik yapıları daha hızlı kavramasına, prosedürleri adım adım izlemesine ve olası komplikasyonları görsel olarak anlamlandırmasına yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak çalışma, medikal illüstrasyonların cerrahi uygulamalarda yalnızca destekleyici bir görsel unsur değil, aynı zamanda öğrenme süreçlerini optimize eden stratejik bir eğitim aracı olduğunu göstermektedir. Beyin ve sinir cerrahisi özelinde tasarlanan infografikler, karmaşık tıbbi verilerin anlaşılmasını kolaylaştırmakta ve klinik pratikte görsel iletişimin önemini yeniden vurgulamaktadır. Bu bağlamda medikal illüstrasyonların infografik

tasarımlarla bütünleşmesi, çağdaş tıp eğitimine ve cerrahi pratiklere yenilikçi bir yaklaşım sunmakta; gelecekteki medikal eğitim materyallerinin geliştirilmesine yönelik güçlü bir model oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Medikal illüstrasyon, İnfografik, Beyin ve sinir cerrahisi.

THE USE OF MEDICAL ILLUSTRATIONS IN SURGICAL PRACTICES: BRAIN AND NERVE SURGERY INFOGRAPHIC DESIGN

ABSTRACT

Infographic designs, considered an integral component of modern science, enable the simplification and presentation of complex, multilayered, and difficult-to-understand topics through a variety of visual elements such as signs, symbols, pictorial icons, diagrams, maps, and illustrations. Infographics, which reorganize information in both aesthetic and functional forms, are widely used today in many disciplines and have become an indispensable necessity, particularly in medical education and surgical practices. This study aims to examine the potential use of medical illustrations as educational and instructional materials in surgical practices. Visual explanation is crucial, especially in highly specialized fields such as neurosurgery. The complexity of anatomical structures, the precision of surgical procedures, and the multilayered nature of clinical decision-making make the quality of visual materials used in this field critical. Therefore, this study explores how medical illustrations enhance knowledge transfer during surgical procedures and contribute to the teaching-learning processes.

In this study, basic anatomical structures and surgical approaches related to neurosurgery were visually reproduced, and drawings were created using medical illustration techniques. These illustrations were then converted into infographic format in accordance with information design principles. The created infographics were evaluated within the framework of design parameters such as visual hierarchy, descriptiveness, iconography, color coding, spatial organization, and information density. The aim of this process was to simplify complex anatomical data and present surgical steps in a systematic manner. The findings of the study reveal that medical illustrations play a critical role, particularly in surgical education. Visuals related to neurosurgery operations help specialist trainees more quickly grasp anatomical structures, follow procedures step by step, and visually understand potential complications. In conclusion, the study demonstrates that medical illustrations are not only a supportive visual element in surgical practice but also a strategic educational tool that optimizes learning processes. Infographics specifically designed for neurosurgery facilitate the understanding of complex medical data and reemphasize the importance of visual communication in clinical practice. In this context, the integration of medical illustrations with infographic designs offers an innovative approach to contemporary medical education and surgical practice. It provides a powerful model for the development of future medical education materials.

Keywords: Medical illustration, Infographic, Brain and neurosurgery.

1. Giriş

İllüstrasyon Latince aydınlatma anlamına gelen "ilustrare" kelimesinden türetilmiştir. Literatürde 13-15. yüzyıllarda parlama, görünme, ruhsal aydınlanma, 1580'lerde "zihinde netlik kazandırma hissi", 1816'dan itibaren de "aydınlatıcı/tanımlayıcı/açıklayıcı resim" anlamlarında kullanıldığı görülmektedir (www.etymonline.com). Medikal illüstrasyon sağlık alanlarının eğitiminin, üretiminin ve teknolojisinin daha anlaşılır kılınması noktasında önemli bir fonksiyon yerine getirmektedir. Batıda yaklaşık 500 yıldır süregelen Medikal İllüstrasyon uygulamaları, yaklaşık 100 yıldır da eğitimi verilen mesleki bir formasyon kazanmıştır (Seylan, 2016: 85). Medikal illüstrasyonlar, klinik karar destek sistemlerinin ve eğitim materyallerinin vazgeçilmez bir parçası olmasının yanı sıra, iletişimi güçlendiren ve karmaşık bilgilerin kolayca kavranmasını sağlayan görsel araçlardır. Beyin ve sinir cerrahisinde özellikle, küçük ve karmaşık yapılar arasındaki ilişkilerin anlaşılması ve cerrahi kararların desteklenmesi amacıyla yüksek seviyede doğruluk ve detay gereklidir. Bu bağlamda, illüstrasyon teknolojileri ve tasarım ilkeleri, klinik pratik ile bilimsel bilgi arasında köprü kurar. Cerrahi müdahalelerin hassasiyeti ve nitelikleri düşünüldüğünde, doğru ve etkili illüstrasyonlar, işlem öncesi planlama, operasyon sırasındaki yönlendirme ve sonrası değerlendirmede vazgeçilmez bir unsurdur (Kimura, 2023).

Tıbbi çizimler, tıbbi bilgileri içeren ve ileten, genellikle cerrahi kayıtlarında, tıp dergilerindeki şekillerde ve hastalar için verilen talimatlarda bu belgelerin okunabilirliğini ve anlaşılabilirliğini artırmak için kullanılan illüstrasyonlar olarak tanımlanır. Elektronik tıbbi kayıtların yaygınlaşması nedeniyle, kalem ve fırça kullanarak geleneksel yöntemlerle tıbbi çizim yapma fırsatları azalmaktadır. Bununla birlikte, cerrahi kayıtlardaki çizimler yalnızca tıbbi bilgilerin kaydedilmesinde değil, aynı zamanda cerrahi bilgilerin paylaşılmasında, cerrahi becerilerin geliştirilmesinde ve genç doktorların eğitilmesinde de çok önemlidir.

Tasarım sürecinde hem klinik hem de eğitimsel ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak, görsel anlatımların netliği, anlaşılabilirliği ve bilgi aktarımındaki etkinliği ön plana çıkar. Aynı zamanda, etik standartlar ve hasta güvenliği açısından, doğru ve sorumlu görsel anlatımın sağlanması zorunludur.

2. Medikal İllüstrasyonların Tarihçesi ve Kavramsal Çerçeve

Medikal illüstrasyon hem sanat hem de tıp bilgisine dayalı gelişen son derece spesifik ve disiplinlerarası bir alandır. Bu bağlamda, medikal illüstrasyon tarihinden bahsederken tıp alanından soyutlayarak açıklayabilmek mümkün değildir (Seylan, 2016: 86). Medikal illüstrasyonların tarihçesi, sanat ve tıbbın kesiştiği erken dönemlere kadar uzanmaktadır. İlk örnekler, Mısır hiyeroglifleri ve antik Yunan dönemi hekimlerinin anatomik çizimlerine dayanmaktadır. Rönesans döneminde, özellikle Andreas Vesalius'un "De humani corporis fabrica" adlı eseriyle birlikte, detaylı ve doğru anatomi çizimleri tıbbi pedagoginin temel unsuru haline gelmiştir. Bu süreçte, illüstrasyonlar yalnızca sanatsal anlatımlar değil, aynı zamanda klinik ve anatomi bilgilerinin güvenilir aktarım araçları olarak gelişmiştir. 19. ve 20. yüzyıllarda teknolojik gelişmeler, mikroskoplar ve baskı teknikleriyle birleşerek, detay seviyesi ve erişilebilirliği artırmış ve medikal illüstrasyonların klinik ortamda kullanımını yaygınlaştırmıştır. Ayrıca, dijital teknolojilerin ve bilgisayar destekli tasarımın ortaya

çıkmasıyla birlikte, görsel anlatım olanakları önemli ölçüde genişlemiş ve illüstrasyonların doğruluğu, etkililiği ve kullanım alanları büyük ölçüde çeşitlenmiştir.

Medikal illüstrasyonlar; bilginin net, anlaşılır ve görsel olarak etkili aktarımını amaçlayan, etik standartlara uygun ve klinik doğrulukta çalışmalar olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, illüstrasyonların temel işlevleri arasında, karmaşık anatomik yapıları sadeleştirme, çeşitli cerrahi yaklaşımları görselleştirme ve hasta ile hekimler arasında etkili iletişim kurma yer almaktadır. Böylece, medikal illüstrasyonlar hem eğitici hem de uygulayıcı araçlar olarak, cerrahi hazırlık ve hasta bilgilendirme süreçlerinde kritik bir rol üstlenmektedirler.

3. Yöntem

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılarak infografik tasarımına ilişkin kuramsal ve görsel veriler sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Araştırma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tıbbi Resimleme Anabilim Dalı'nda 2025–2026 güz döneminde yürütülen yüksek lisans düzeyindeki "İnfografik" dersi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Ders sürecinde öğrencilere infografik tasarım ilkeleri, medikal illüstrasyon örnekleri ve ilgili literatür doğrultusunda kapsamlı bilgiler sunulmuş; ardından Adobe programlarında infografik tasarımı yapılmıştır.

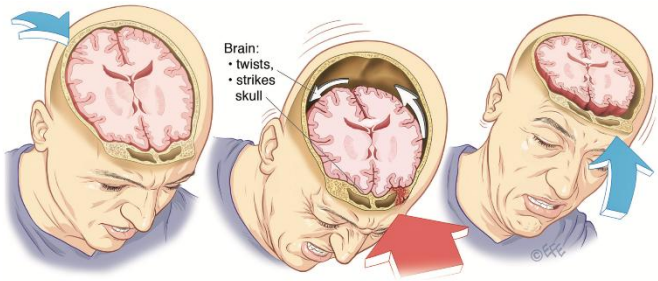
Uygulama aşamasında beyin ve sinir cerrahisi konusu belirlenerek, öğrencilerden cerrahi süreçleri görselleştiren infografikler hazırlamaları istenmiştir. Araştırmanın amacı, medikal illüstrasyonların cerrahi uygulamalarda eğitici ve öğretici materyal olarak kullanım potansiyelini incelemek ve öneri niteliğinde örnek infografik tasarlamaktır. Literatür taraması kapsamında konuyla ilgili tezler, kitaplar, makaleler, raporlar ve çevrimiçi kaynaklar incelenmiştir. Daha sonra verilen bilgiler doğrultusunda beyin ve sinir cerrahisi ile ilgili yaratıcı, özgün, bilgilendirici ve eğitici infografik tasarımı yapılması istenmiştir. Beyin ve sinir cerrahisi ile ilgili illüstrasyonlar tasarlanmış ve proje kapsamında infografik tasarımlar oluşturulmuştur. Yapılan infografik tasarımlar, özellikle tıp fakültelerinde ders alan öğrencilerin konuyu kolay kavramalarına yönelik olarak bir ders materyali türünde tasarlanmıştır.

4. Bulgular

Belirlenen proje kapsamında beyin ve sinir cerrahisi ile ilgili olarak tasarlanan infografik çalışmaları ders sürecinde tamamlanmış ve öneri niteliğinde sunulmuştur.

5. Beyin ve Sinir Cerrahisi Alanında İllüstrasyonların Amaçları ve Fonksiyonları

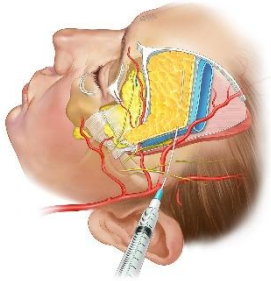
Beyin ve sinir cerrahisi alanında kullanılan medikal illüstrasyonlar, cerrahi prosedürlerin anlaşılması ve iletişimi açısından kritik öneme sahiptir. Bu illüstrasyonların temel amacı, karmaşık anatomik ve fonksiyonel bilgileri görsel anlatımlarla sadeleştirerek, cerrahların ve sağlık profesyonellerinin doğru kararlar almasını sağlamaktır. Ayrıca, hastaların bilgilendirilmesi sürecinde de etkili bir iletişim aracıdır. İllüstrasyonlar, özellikle mikrocerrahi tekniklerin ve nöroanatomi detaylarının detaylı ve doğru bir şekilde aktarılmasında vazgeçilmez elementlerdir. Görsel 1'de beyin sarsıntısına neyin sebep olabileceğini gösteren tıbbi illüstrasyon örneği görülmektedir (Omalu, 2016:6).

Görsel 1. Beyin sarsıntısına neyin sebep olabileceğini gösteren tıbbi illüstrasyon örneği (Levent Efe, CMI, Melbourne)

Beyin ve sinir cerrahisi için tedavi stratejileri, ameliyat öncesi bilgisayar destekli cerrahi planlama da dahil olmak üzere son zamanlarda gelişim göstermiştir (Melhem-Elias vd., 2023). Ameliyat öncesi tedavi planlamasının önemi yaygın olarak kabul edilirken, ameliyat içi bulguların anlaşılması kolay çizimler kullanılarak ayrıntılı bir şekilde tanımlanması da önemli rollere sahiptir ve tedavi kalitesinin iyileştirilmesine katkıda bulunabilmektedir (Mc Carty JL vd., 2018). Ayrıca, cerrahi kayıtlarda tıbbi çizimlerin rolü, cerrahi bilgileri kaydetmek, cerrahi becerileri geliştirmek ve genç doktorları eğitmektir (Appukuttan, 2021).

Fonksiyonları arasında, cerrahi planlamanın görsel hale getirilmesi ve risklerin önceden belirlenmesini kolaylaştırmak yer almaktadır. Cerrahi sırasında uygulanacak yöntemler, anatomik yapılar ve olası komplikasyonlar, bu tür görsellerle net bir biçimde gösterilebilir. Bu sayede, ameliyat öncesi değerlendirmelerde ve eğitim süreçlerinde, cerrahlar ve ekip üyeleri ortak bir görsel dil kullanarak daha uyumlu çalışabilirler. Ayrıca, illüstrasyonlar sayesinde öğrenme süreçleri hızlanır ve yeni nesil cerrahların temel bilgi birikimi güçlendirilir. Geleneksel metin ve çizimlerin ötesinde, dijital ve 3D teknolojiler kullanılarak, daha gerçekçi ve detaylı anlatımlar gerçekleştirilebilir. Bu, özellikle kompleks yapıları ve ilişkileri anlamada büyük avantaj sağlar. Görsel 2'de şakak bölgesinin ilgili anatomisini gösteren illüstrasyon operasyon öncesi neyin nasıl yapılacağını anlaşılır şekilde gösterebilmektedir (zhuanlan.zhihu.com).

Görsel 2: Şakak bölgesinin ilgili anatomisi. Şakak bölgesinin yağ bölmeleri ve ilişkili fasyal tabakalar ile birlikte, temporoparietal fasyanın (yani SMAS) içinde seyreden yüzeysel temporal arterin gösterildiği tıbbi illüstrasyon (Levent Efe, CMI, Melbourne)

Sonuç olarak, beynin ve sinir sisteminin karmaşık yapısı göz önünde bulundurulduğunda, medikal illüstrasyonlar, cerrahi uygulamaların başarısı ve güvenliği açısından vazgeçilmez bir

araçtır. Doğru ve estetik tasarımlarla desteklenen bu görseller, klinik karar almayı kolaylaştırmakta, eğitim seviyesini yükseltmekte ve hasta güvenini artırmaktadır. Bu sebeple, alanında uzman tasarımcılar ve klinik profesyonellerinin ortak çalışması hem teknik hem de etik standartlara uygun görsel materyallerin geliştirilmesine katkı sağlar.

6. Beyin ve Sinir Cerrahisi İnfografik Tasarımı

Beyin ve sinir cerrahisi için hazırlanan infografikler karmaşık anatomi, cerrahi endikasyonlar, riskler, perioperatif bakım ve hasta eğitimi iletisini hızla ve anlaşılır biçimde aktarmayı hedeflemektedir. Bu infografikler hem hastalar/aileleri için bilgilendirici hasta-eğitimi materyali, hem de asistan/öğrenci eğitiminde hızlı başvuru aracı olarak kullanılabilir; ancak içerik hazırlanırken klinik doğruluk, okunabilirlik ve sağlık okuryazarlığı düzeyine uygunluk birincil önceliktir (Shlobin v.d., 2021). Tasarım ilkeleri aşağıda belirtildiği gibidir.

Hedef kitle tanımı & amaç netliği: Bilginin hedef kitlesi (örneğin; hastalar, yakınları, tıp öğrencileri, cerrahi ekip) net belirlenmeli; buna göre dil düzeyi, görsel karmaşıklık ve teknik terim kullanımı ayarlanmalıdır (Stone & Gent, 2015).

İçerik seçimi ve doğruluk: Temel klinik mesajlar (tanı, gösterge, basit işlem adımları, sık görülen komplikasyonlar ve acil uyarılar) uzman onayıyla kısa, maddeleyici biçimde verilmeli; kaynaklar açıkça gösterilmelidir. Nörolojik tabloların küçük hataları bile ciddi sonuçlara yol açabileceğinden uzman gözden geçişi zorunludur.

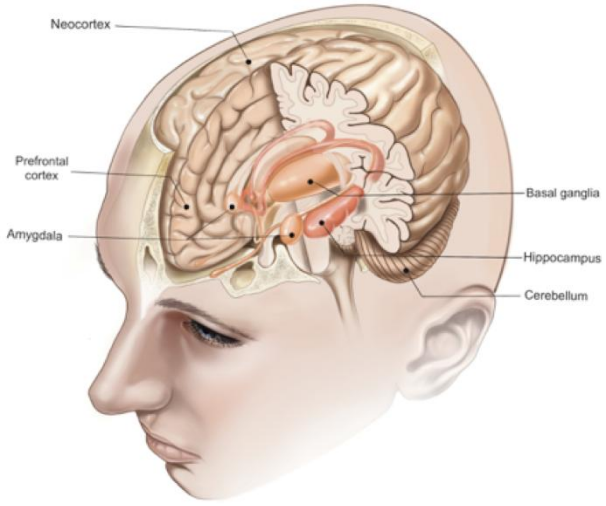
Görsel hiyerarşi & basitlik: Görsel akış, başlık, alt başlıklar, ana mesaj kademelendirmesiyle yönetilmeli; gereksiz detaylardan kaçınılmalı, ikon ve yalın illüstrasyonlarla karmaşıklık azaltılmalıdır.

Renk, tipografi ve erişilebilirlik: Kontrast, legibility (okunabilir puntolar), renk körlüğü dikkate alınarak sınırlı ve tutarlı renk paleti kullanılmalıdır.

Sağlık okuryazarlığı ve okunabilirlik: Metinler hasta düzeyine indirgenmeli; tıbbi terimler kısa açıklama veya görsel ile desteklenmeli; gerekirse alternatif dil/özet box'ları eklenmelidir.

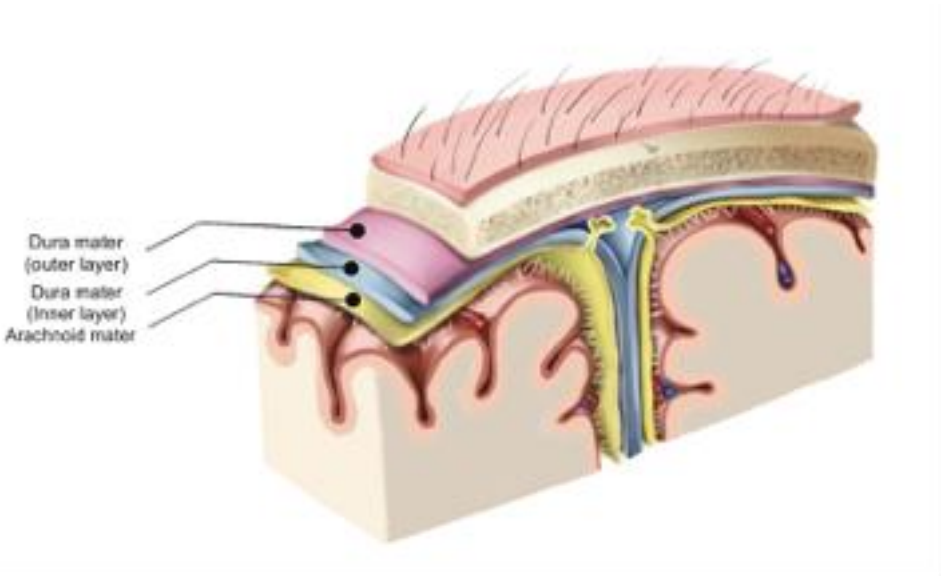
Eş-yapım (co-design) ve kullanıcı testleri: Etkin infografikler için hastalar, hemşire/cerrah ve iletişim tasarımcılarının sürece dahil edilmesi, prototip testleri ve ölçülebilir geri bildirim toplanması önerilmektedir. Bu yaklaşım içerik uygunluğunu ve kullanılabilirliği artırır.

Dağıtım ve değerlendirme: Basılı ve dijital (mobil uyumlu, PDF, klinik portal, QR-etiketli broşür) formatlarda sunulmalı; etkililiği ölçmek için kısa anketler, bilgi öncesi/sonrası testleri veya kullanım analitiği uygulanmalıdır (Shlobin v.d., 2021).

Görsel 3: Beynin bölümleri, serebral hemisfer üzerinden alınmış bir kesit, (Levent Efe).

Görsel 3'te, beynin iç yapılarının görünür kılınabilmesi amacıyla serebral hemisfer üzerinden alınmış bir kesit sunulmaktadır. Amigdala ile bazal gangliyonların anatomik olarak birbirine kısmen örtüşen bölgelerde yer alması nedeniyle, bu yapılar görsel bütünlüğü ve ilişkisel sürekliliği sağlamak amacıyla aynı renk tonlarıyla ifade edilmiştir. Hipokampüs ise, çevre yapılardan ayırt edilebilirliğini artırmak ve fonksiyonel önemini vurgulamak amacıyla daha koyu turuncu bir renk kullanılarak görselleştirilmiştir.

Görsel 4: Beyin ve omuriliğin meninks zarları.

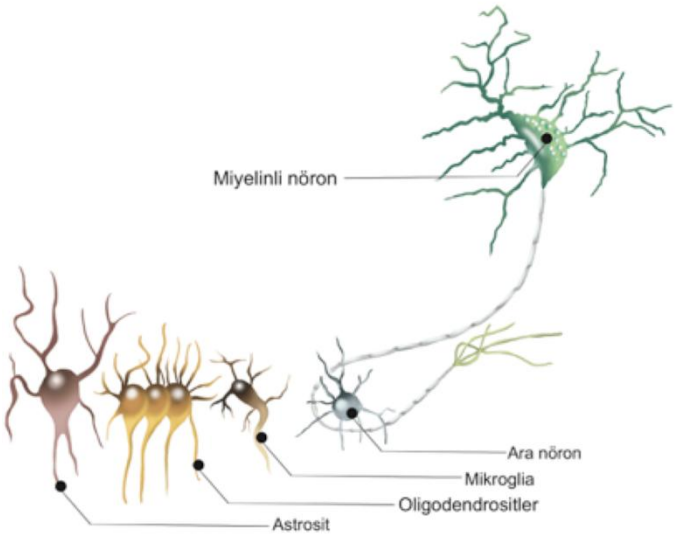
Görsel 4'te beyin ve omuriliğin meninks zarları farklı renklerde resmedilmiştir. Beyni saran en dış ve en kalın meninks tabakası dura mater (outher layer) pembe renkle gösterilmiştir. Dura materin hemen altında yer alan kısım araknoid mater sarı renkle belirtilmiştir. Meninks zarlarının her biri farklı renklerde gösterilerek görsel anlatım daha güçlü hale getirilmiştir.

Görsel 5: Beynin lobları.

Görsel 5'te beynin lobları daha anlaşılır kılınması açısından farklı renklerle görselleştirilmiştir. Her bir lobun farklı renkle belirtilmesi beynin bölümlerinin daha kolay anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Alt kısımda bulunan serebellum lob daha koyu kahverengiyle belirtilip beyin sapından ayırt edilebilirliği arttırılmıştır.

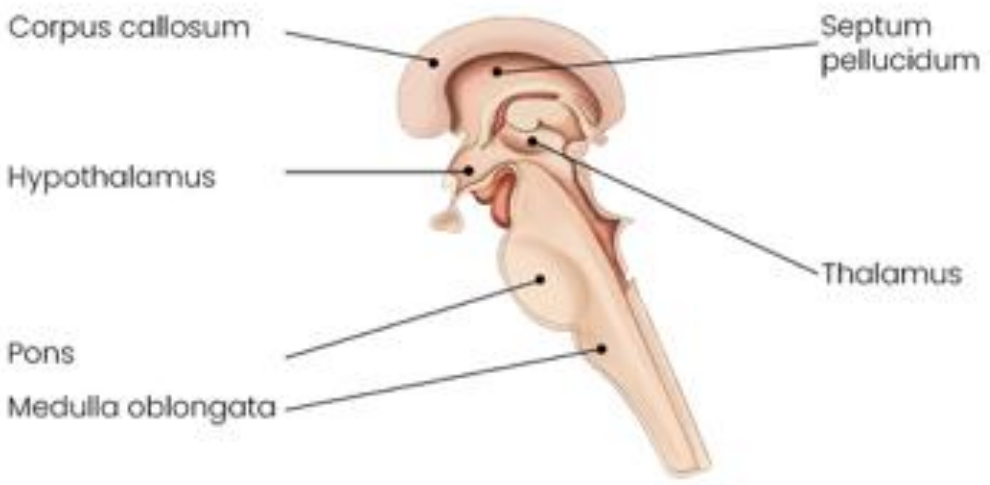
Görselde bulunan reklerin her biri farklı farklı lobları temsil etmektedir.
1-Yeşil: Frontal lob
2-Turuncu: Parietal lob
3-Sarı: Temporal lob
4-Mor: Occipital lob
5- Koyu Kahve: Serebellum lob
6- Açık Kahve: Beyin sapı

Görsel 6: Sinir sisteminde bulunan nöron tipleri.

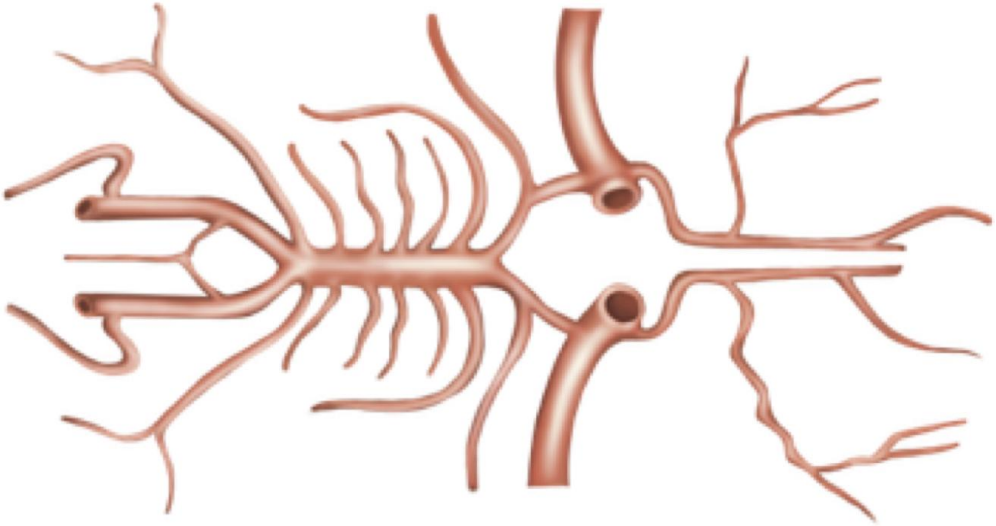
Görsel 6'da sinir sisteminde bulunan her nöron farklı şekillerde ve renklerde görselleştirilmiştir. Birbirlerinden farklı görevleri bulunmaktadır. Piramidal Nöron yeşil renkte resimlendirilerek

diğer nöron hücrelerinden ayrılması sağlanmıştır.

Görsel 7: Beynin midsagittal (orta hat) kesiti.

Görsel 7'de, merkezi sinir sisteminin temel bileşenlerinden olan beyin sapı ve ilişkili yapılar, midsagittal düzlemde alınmış kesitsel bir görünüm üzerinden resmedilmiştir. İllüstrasyonda, beyin sapını oluşturan mezensefalon, pons ve medulla oblongata anatomik bütünlük korunacak şekilde görselleştirilmiştir. Görselde yapıları birbirinden ayırmak için ayrıntılı kısımlar daha koyu ve keskin renklerle oluşturulmuştur.

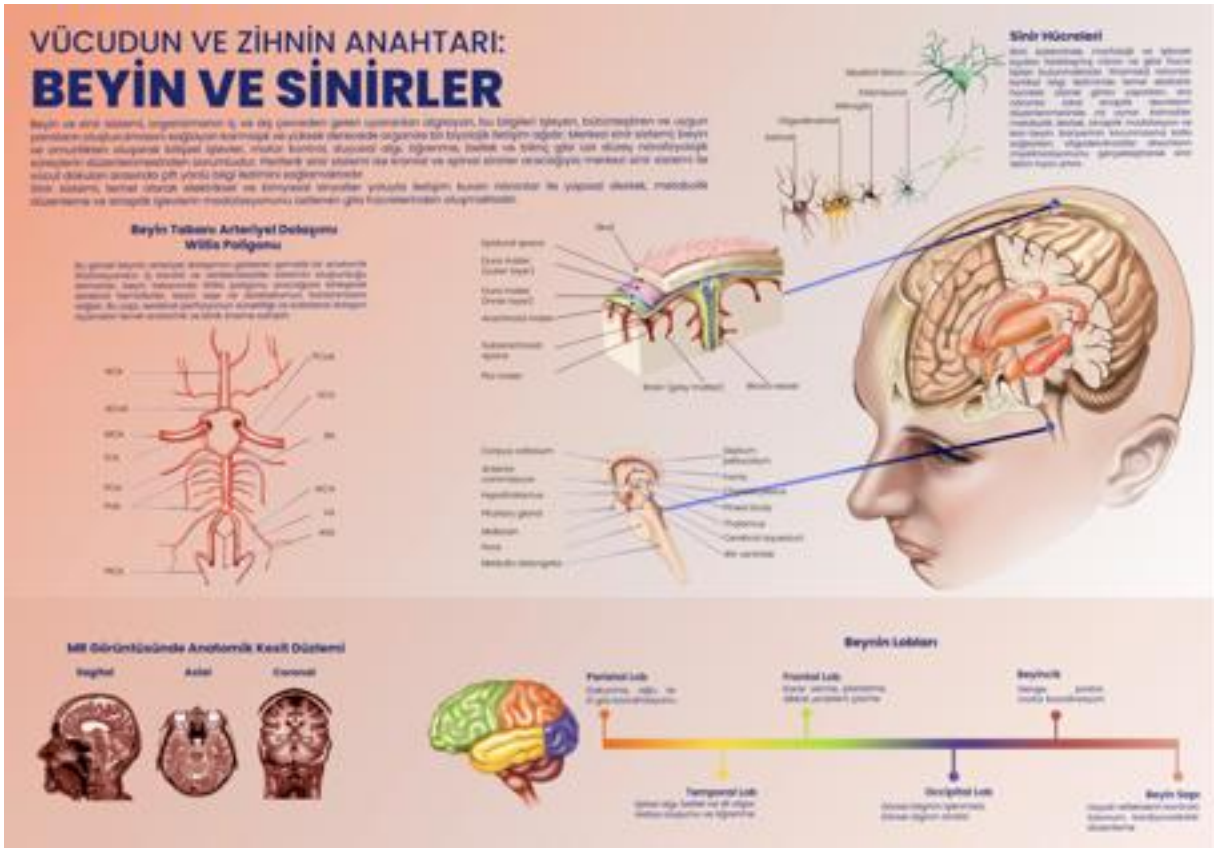

Görsel 8: Beyin tabanı arteriyel dolaşımı, Willis poligonu (Circulus arteriosus cerebri), (Yatay konumda)

Görsel 8'de, beyni besleyen ana arteriyel sistem şematik ve sadeleştirilmiş bir yaklaşımla görselleştirilmiştir. İllüstrasyonda, internal karotid arterler ve vertebral arterlerin birleşimiyle oluşan baziler arter ile bunların dallanma düzeni ön plana çıkarılmıştır.

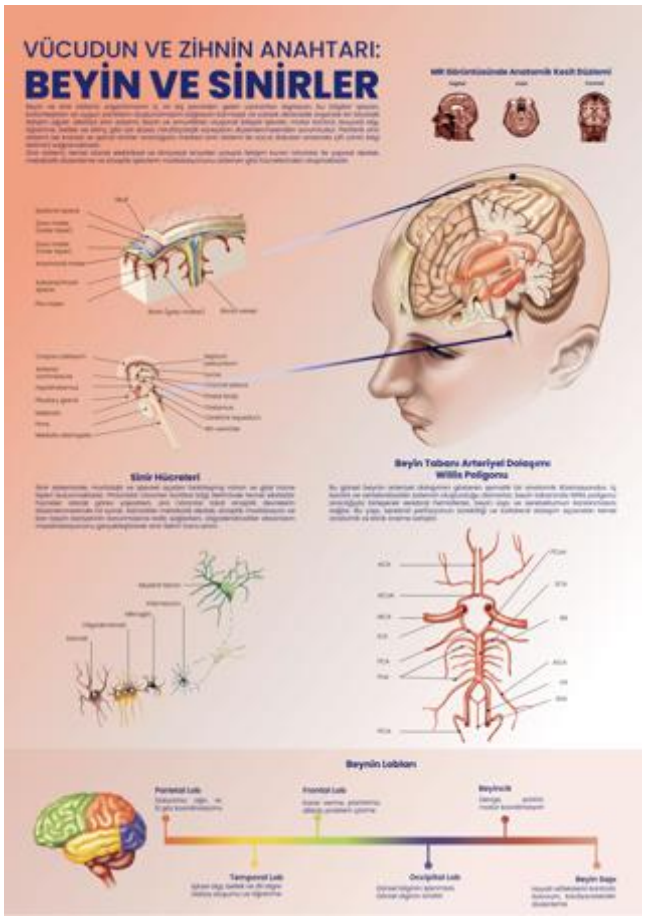
6.1. Önerilen İnfografik Tasarım

Bilgilendirme grafiği tasarım ilkeleri bağlamında beyin ve sinir cerrahisi ile ilgili illüstrasyonlar tasarlanmış ve daha sonra infografik tasarımları yapılarak öneri niteliğinde sunulmuştur. Hedef kitle olarak belirlenen Tıp Fakültesi öğrencileri ve öğretim elemanlarına yönelik tasarım gerçekleştirilmiştir. Etki düzeylerini görmek açısından yatay ve dikey konumda tasarımlar yapılmıştır. Görsel 9'da yatay, Görsel 10'da ise aynı tasarımın dikey versiyonu bulunmaktadır. İnfografik tasarımında ana başlık, spot bilgi, dominant öge olarak insan kafası ve beyin illüstrasyonu ön planda tutulmuştur. Ayrıntılı görseller ve açıklamalarına ikinci derecede yer verilerek hiyerarşik bir düzen oluşturulmuştur. Anlaşılabilirliği artırabilmek için görsel ve yazılar bloklanmıştır. Genel olarak renk uyumuna dikkat edilmiştir.

Görsel 9: Beyin ve sinir sistemini anlatan infografik tasarım önerisi, Yatay tasarım, (Tasarım: Şeymanur Geniş, 2025)

Bu infografik tasarımda, sinir sisteminin anatomik ve işlevsel organizasyonunu bütüncül bir yaklaşımla özetlemektedir. Merkezi ve periferik sinir sisteminin temel görevleri tanıtılırken, nöron ve glial hücre tipleri morfolojik ve fonksiyonel özellikleriyle açıklanmıştır. Meninks tabakaları, beyin sapı ve derin beyin yapıları kesitsel görsellerle gösterilmiş; ayrıca Willis poligonu aracılığıyla serebral dolaşımın önemi vurgulanmıştır. Alt bölümde MR görüntüleme düzlemleri ile beyin loblarının temel bilişsel, duyusal ve motor işlevleri sunularak, sinir sisteminin yapısal ve işlevsel bütünlüğü akademik bir çerçevede aktarılmıştır.

Görsel 10: Beyin ve sinir sistemini anlatan infografik tasarım önerisi, Dikey tasarım, (Tasarım: Şeymanur Geniş, 2025)

Görsel 10'da önerilen infografik çalışmasında, yatay konumda sunulan tasarımın dikey formatta yeniden düzenlenmesiyle her iki yerleşimin etki düzeyleri karşılaştırılmıştır. Görsel 9'da bulunan tasarım ile aynı özellikleri taşamaktadır. Yalnız etki düzeyini görmek açısından dikey konuma çevrilmiştir.

7. Sonuç ve Tartışma

Medikal illüstrasyonların cerrahi uygulamalarda etkin ve güvenilir iletişim aracı olarak kullanımı hem klinik başarıları artırmak hem de hasta bilinçlendirmesini güçlendirmek açısından önemli katkılar sağlamaktadır. Beyin ve sinir cerrahisi gibi karmaşık ve hassas alanlarda, görsel anlatım araçlarının doğru kullanımı, operatif süreçlerin anlaşılmasını kolaylaştırmakta ve multidisipliner ekiplerin koordinasyonunu desteklemektedir. Bu noktada, infografik tasarımların temel ilkelerine uygun şekilde hazırlanan görseller, bilgi akışını optimize ederek, karmaşık anatomik yapıları ve cerrahi teknikleri net bir biçimde ortaya koyabilmektedir. Aynı zamanda, görsel dilin evrimi ve teknolojik gelişmeler ışığında, bu araçların standartlaştırılması ve etik ilkeler doğrultusunda kullanılması, klinik uygulamalar ve eğitim alanlarında sürdürülebilirliği sağlamaktadır.

Dolayısıyla, medikal illüstrasyonların sürekli geliştirilmesi ve disiplinlerarası iş birliği ile desteklenmesi, cerrahi müdahalelerde güvenliği artırmak ve hasta bilgilendirmesini daha

erişilebilir hale getirmek açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Sonuç olarak, bu gelişmeler hem klinik başarı oranlarını yükseltmek hem de sağlık sektöründe iletişim standartlarını güçlendirmek adına stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Yapılan çalışmada beyin ve sinir sistemini tanıtmak amacıyla önce illüstrasyonlar tasarlanmış ve daha sonra infografik tasarımı yatay ve dikey konumda hazırlanarak öneri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Appukuttan A. (2021). Digital art-a useful tool for medical professionals to create medical illustrations. *JPRAS Open.* 28:97-102. 10.1016/j.jpra.2021.02.008.

Kimura M, Kondo Y, Hyodo M, et al. (2023) A Simple Method for Creating Medical Illustrations Using Tablets. Cureus 15(6): e40841. DOI 10.7759/cureus.40841.

Mc Carty JL, Gołofit P, Tigges S, Skalski M. (2018). Digital medical illustration for the radiologist. *Radiographics.* 38:1145-57. 10.1148/rg.2018170088.

Melhem-Elias F, Reis BA, Afonso FA, Barretto MD, Deboni MC. (2023). An innovative universal protocol for orthognathic surgery three-dimensional virtual simulation. Int J Oral Maxillofac Surg, 52:691-5.10.1016/j.ijom.2022.09.001

Ottavio Tomasi, S., Emmanuele Umana, G., Scalia, G., et al. (2020). Importance of Veins for Neurosurgery as Landmarks Against Brain Shifting Phenomenon: An Anatomical and 3D-MPRAGE MR Reconstruction of Superficial Cortical Veins. *Frontiers in Neuroanatomy,* doi: 10.3389/fnana.2020.596167.

Omalu, B. (2016). What is concussion. What causes concussion, how is it defined and who is most at risk?, *The Brain.* The brain series is brought to you by the Queensland Brain Institute, (Edt. Karen McGhee), Publishing Consultant Kylie Ahern, St Lucia, QLD, 4072

Seylan, A. (2016). Disiplinlerarası Bir Formasyon Olarak Medikal İllüstrasyon ve Türkiye'deki İlk Örnek: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Tıbbi Resimleme Yüksek Lisans Programı, *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art,* 1 (1).

Shlobin, N. A., Jeffrey R. C., Steven C H., Benjamin S H., Kartik K., Nader S D. (2021) "Patient Education in Neurosurgery: Part 1", Dünya Nöroşirürji, 202-214.e1. doi: 10.1016/j.wneu.2020.11.168.

Stones, C. T., & Gent, M., (2015). "The 7 G.R.A.P.H.I.C. Principles of Public Health Infographic Design", kanıta dayalı halk sağlığı infografik ilkeleri, University of Leeds.

Tanaka, R., Seng Liew, B., Yamada, Y., et al. (2022). Depiction of Cerebral Aneurysm Wall by Computational Fluid Dynamics (CFD) and Preoperative Illustration.

Greenberg M. S. (2020). *Handbook of Neurosurgery.* 9th ed. New York: Thieme

Snell R. S.(2019). *Clinical Neuroanatomy.* 8th ed. Philadelphia: Wolters Kluwer.

Netter F. H. (2019). *Atlas of Human Anatomy*. 7th ed. Philadelphia: Elsevier.

Görsel Kaynakları

Görsel 1. https://qbi.uq.edu.au/files/32337/Brain-Series-Concussion-Digital-PDF-web_QBI-UQ.pdf (Erişim Tarihi: 12.12.2025).

Görsel 2. https://zhuanlan.zhihu.com/p/554106729 (Erişim Tarihi: 12.12.2025).

Görsel 3. Beynin bölümleri, Dr. Levent Efe, https://www.leventefe.com.au/portfolio (2017).

Görsel 4. Beyin ve omuriliğin meninks zarları.anatomy-of-the-brain-anatomical-chart-a-102472

Görsel 5. Beynin lobları ve fonksiyonları insan-beyin-anatomisi-gm1140880597-305449430 (2019

Görsel 6. Sinir sisteminde bulunan nöron tipleri.anatomy-of-the-brain-anatomical-chart-a-102472

Görsel 7. Beynin midsagittal (orta hat) kesiti,insan-beyni-anatomi-izole-gm1129303540-298262335 (2019),

Görsel 8. Beyin tabanı arteriyel dolaşımı, Willis poligonu (Circulus arteriosus cerebri) the-brain-anatomical-chart-a-102567

ÇAĞDAŞ SANATTA EKO-KOZMOLOJİK DÜŞÜNCENİN GÖRÜNÜRLÜĞÜ

Dr. Melike SUBAŞI

Atatürk Üniversitesi,

melike.subasi12@ogr.atauni.edu.tr - https://orcid.org/0000-0003-4959-2759

ÖZET

Bu çalışma, çağdaş sanatta ekolojik düşünce ile kozmolojik perspektiflerin kesişiminde ortaya çıkan eko-kozmolojik yaklaşımların görünürlük biçimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Günümüzde artan çevresel krizler, iklim değişikliği ve gezegensel bilinçlenme, sanat pratiklerini doğa, insan ve evren arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda eko-kozmoloji, doğayı yalnızca çevresel bir tema olarak değil, maddi, metafizik ve ontolojik boyutlarıyla bütüncül bir varoluş alanı olarak ele alan kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Araştırma, çağdaş sanat eserlerinde doğanın kozmik ritimler, döngüler ve ilişkisel ontoloji bağlamında nasıl kavramsallaştırıldığını nitel araştırma yöntemleri doğrultusunda ele almaktadır. Mekâna özgü enstalasyonlar, land art örnekleri, sürükleyici mekânsal düzenlemeler ve dijital sanat pratikleri; görsel ve kavramsal analiz yoluyla değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda sanat eserlerinin, doğanın maddi gerçekliği ile metafizik boyutları arasında kurduğu ilişkiler incelenmektedir. Olafur Eliasson, James Turrell, Andy Goldsworthy, Tomas Saraceno ve Refik Anadol gibi sanatçıların çalışmaları, insan-merkezli estetik anlayışın ötesine geçen eko-kozmik estetik bağlamında tartışılmaktadır. Çalışma, çağdaş sanatın izleyiciyi yalnızca bir gözlemci olarak değil, doğa ve kozmosla ilişkisel bir varlık olarak konumlandırdığını; çevresel bilinç, gezegensel sorumluluk ve kozmik aidiyet duygusunu güçlendiren yeni estetik ve etik düşünme alanları açtığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Sanat, Ekoloji, Kozmoloji, Eko-kozmoloji, Metafizik.

THE VISIBILITY OF ECO-COSMOLOGICAL THINKING IN CONTEMPORARY ART

Dr. Melike SUBAŞI

Atatürk University,

melike.subasi12@ogr.atauni.edu.tr - https://orcid.org/0000-0003-4959-2759

ABSTRACT

This study aims to examine the forms of visibility of eco-cosmological approaches that emerge at the intersection of ecological thinking and cosmological perspectives in contemporary art. Today, increasing environmental crises, climate change, and planetary awareness have led art practices to rethink the relationship between nature, humanity, and the universe. In this context, eco-cosmology offers a theoretical framework that considers nature not only as an environmental theme but also as a holistic realm of existence with its material, metaphysical, and ontological dimensions. The research examines how nature is conceptualized in contemporary artworks within the context of cosmic rhythms, cycles, and relational ontology, using qualitative research methods. Site-specific installations, examples of land art, immersive spatial arrangements, and digital art practices are evaluated through visual and conceptual analysis. In this context, the relationships that artworks establish between the material reality of nature and its metaphysical dimensions are examined. The works of artists such as Olafur Eliasson, James Turrell, Andy Goldsworthy, Tomas Saraceno, and Refik Anadol are discussed within the context of eco-cosmic aesthetics that transcend anthropocentric aesthetic understanding. The study reveals that contemporary art positions the viewer not merely as an observer, but as a relational being in relation to nature and the cosmos; opening up new aesthetic and ethical fields of thought that strengthen environmental awareness, planetary responsibility, and a sense of cosmic belonging.

Keywords: Contemporary Art, Ecology, Cosmology, Eco-cosmology, Metaphysics.

1. GİRİŞ

Günümüzde çağdaş sanat, artan çevresel krizler ve gezegensel bilinçlenme ile birlikte ekolojik ve kozmolojik temaları giderek daha fazla ele almaktadır. Bu disiplinler arası çalışma, çağdaş sanat pratiklerinde eko - kozmolojik düşüncenin görünürlüğünü incelemekte ve doğa, insan ile evren arasındaki ilişkinin birbirine bağlı, dinamik ve çok katmanlı bir bütün olarak yeniden kurgulanmasına odaklanmaktadır. Araştırmanın temel problemi, çağdaş sanatın ekolojik kaygıları ele alış biçimleriyle kozmolojik anlayışları nasıl bütünleştirdiğine dair akademik çalışmaların henüz sınırlı olmasıdır. Ekoloji temalı sanat üretimleri yaygın olmakla birlikte, bu üretimlerin kozmolojik boyutlarla etkileşimi yeterince tartışılmamıştır. Bu nedenle, sanat eserlerinin kozmik ritimler, doğanın maddi ve metafizik boyutlarıyla kurduğu ilişkilerin derinlemesine analiz edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, çağdaş sanat eserlerinin eko - kozmolojik bakış açılarını nasıl somutlaştırdığını ve bu bağlamda evreni aktif, ilişkisel ve sürekli değişen bir varlık olarak nasıl yeniden tasavvur ettiğini ortaya koymaktır. Nitel araştırma yöntemleri doğrultusunda, siteye özgü enstalasyonlar, sürükleyici mekânlar ve kavramsal sanat örnekleri görsel ve kavramsal olarak analiz edilmektedir. Çalışmanın önemi, sanat kuramı ve çevre beşeri bilimlerine katkı sağlamakla birlikte, eko - kozmoloji kavramı etrafında yeni bir kuramsal çerçeve sunmasıdır. Bu çerçeve, sanatın gezegensel ve kozmik varoluş boyutlarıyla ilgili algı ve etik duyarlılığı geliştirme potansiyelini açığa çıkarmaktadır. Çağdaş sanatta doğa, yalnızca tematik bir konu değil, aynı zamanda varoluşsal ve ontolojik bir zeminde ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, pek çok sanatçı doğanın kozmik ritimlerine, döngülerine ve maddi gerçekliğine odaklanarak insan-doğa-evren ilişkisini yeniden yorumlamaktadır. Bu bağlamda, birçok sanatçı kozmik ve ekolojik temaları entegre ederek çevresel duyarlılık ile kozmik hayal gücünü bir araya getiren özgün çalışmalara imza atmıştır. Bu sanatçılar arasında, özellikle Olafur Eliasson, Tomas Saraceno, Agnes Denes, James Turrell, Andy Goldsworthy ve Marina Zurkow öne çıkmaktadır. Bu sanatçılar, çevresel ve kozmolojik öğeleri, mekânsal enstalasyonlar, doğal malzemelerle yapılan geçici yapılar ve dijital animasyonlar gibi farklı medya aracılığıyla birleştirmektedir. Bununla birlikte, araştırma, eko-kozmoloji alanına katkıda bulunan diğer sanatçıların eserlerini de çalışma kapsamına dâhil etmeye açıktır. Bu bağlamda, çalışmanın temel soruları; çağdaş sanatın eko-kozmolojik temaları nasıl yorumladığı, bu temaların izleyicide nasıl algılandığı ve bu yaklaşımların çevresel bilinç ve kozmik aidiyet duygusunu nasıl güçlendirdiğidir. Bu sorulara yanıt ararken, sanatın ekoloji ve kozmoloji arasındaki sınırları aşarak yeni düşünce biçimleri ve deneyim alanları açtığı ortaya konulacaktır.

2. EKOLOJİ, KOZMOLOJİ VE METAFİZİK BAĞLAMINDA EKO-KOZMOLOJİK DÜŞÜNCENİN KAVRAMSAL TEMELLERİ

Ekoloji kavramı, canlıların birbirleriyle ve içinde yaşadıkları çevreyle olan ilişkilerini inceleyen bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Terim, ilk kez Alman biyolog Ernst Haeckel tarafından 1866 yılında ortaya atılmıştır. Haeckel, ekolojiyi "canlıların çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilim" olarak tanımlayarak (Haeckel, 1866), biyolojik varlıkların çevresel koşullarla kurdukları karşılıklı etkileşimin sistematik biçimde ele alınmasının temelini atmıştır. Bu tanım, ekolojinin yalnızca biyolojik bir kavram değil, aynı zamanda yaşamın bütünsel düzenini anlamaya yönelik bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Ekolojinin kapsamı, bireysel canlılardan topluluklara, ekosistemlerden biyosfere kadar uzanan çok katmanlı bir ilişki ağına

dayanır. Odum (1971), ekolojiyi "canlı organizmalar ile çevreleri arasındaki yapısal ve işlevsel ilişkilerin bilimi" olarak tanımlamış; böylece ekolojik düşüncenin hem biyotik (canlı) hem de abiyotik (cansız) unsurlar arasındaki etkileşimi bütüncül biçimde ele aldığını vurgulamıştır. Zamanla ekoloji kavramı, yalnızca doğa bilimleri kapsamında değil, insanın doğayla kurduğu etik, kültürel ve felsefi ilişkiler bağlamında da ele alınmaya başlanmıştır. Capra (1997), modern ekolojik düşüncenin yalnızca biyolojik bir alan değil, aynı zamanda sistemsel bir dünya görüşü sunduğunu belirtir. Capra'ya göre ekoloji, "yaşam ağının" bütünlüğünü kavramamıza olanak tanıyan bir paradigma değişimidir; bu bağlamda insan, doğadan ayrı bir varlık değil, onun sürekli etkileşim içinde olan bir parçasıdır. Bu kuramsal yaklaşımlar doğrultusunda ekoloji, günümüzde hem doğa bilimlerinin hem de sosyal bilimlerin kesişiminde konumlanmakta; çevresel, toplumsal ve kültürel süreçlerin birbirine bağlılığını anlamada temel bir çerçeve sunmaktadır. Ekoloji, yalnızca canlı ve cansız varlıkların karşılıklı bağımlılığını değil, aynı zamanda insanın bu sistem içindeki yerini yeniden düşünmemizi sağlayan bir kavramsal alan olarak değerlendirilmektedir.

Kozmoloji, evrenin kökenini, yapısını, düzenini ve işleyişini anlamaya çalışan hem felsefi hem de bilimsel bir disiplindir. Terim, Antik Yunanca *kosmos* (düzen, evren) ve *logos* (akıl, söz, bilgi) kelimelerinden türemiştir. Bu açıdan kozmoloji, yalnızca evrenin fiziksel doğasını değil, aynı zamanda onun anlamını ve insana dair yansımalarını da sorgular. Hawking (1988), kozmolojiyi "evrenin hem başlangıcını hem de geleceğini konu edinen bütüncül bir araştırma alanı" olarak tanımlar. Antik dönemden itibaren kozmolojik düşünce, insanın evrendeki yerini anlamlandırma çabasıyla yakından ilişkilidir. Aristoteles'in "hareket ettirilmeyen ilk neden" kavramı, evrenin düzeninin metafizik bir ilkeye dayandığını öne sürerken (Aristoteles, MÖ 4. yy.), Plotinos gibi düşünürler evreni bir tür "Bir "den taşma olarak açıklamışlardır. Bu metafizik kozmoloji anlayışı, hem İslam hem de Orta Çağ düşüncesinde yeniden yorumlanarak evrenin Tanrısal bir düzenin yansıması olduğu görüşüne dönüşmüştür. İslam düşüncesinde ise kozmoloji, varlık anlayışıyla iç içe gelişmiştir. İbn Sina, evrenin Tanrı'dan zorunlu bir sudûr süreciyle var olduğunu ileri sürerken, İbn Arabi kozmik düzeni Tanrısal bir tecelli alanı olarak yorumlamıştır. Bu yaklaşım, insanı "küçük âlem" olarak gören bir varlık anlayışını beraberinde getirir. Nasr (1996), İslam kozmolojisinin modern bilimin mekanik dünya görüşüne karşı kutsal bir evren anlayışı sunduğunu vurgular. Modern çağda kozmoloji, fizik ve astronomiyle yakınlaşarak bilimsel bir karakter kazanmıştır. Einstein'ın genel görelilik kuramı (Einstein, 1916), evrenin durağan değil dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Hawking (1988) ve Penrose (2016), evrenin başlangıcı ve zamanın doğası üzerine yürüttükleri çalışmalarla modern kozmolojik paradigmanın oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Çağdaş felsefi kozmoloji ise yalnızca fiziksel evreni değil, varoluşun anlamını da yeniden tartışmaktadır. Nancy (2007), kozmolojiyi "varlığın açılış sahnesi" olarak tanımlar. Bu yaklaşım, kozmolojiyi hem bilimsel hem de estetik bir düşünce alanına dönüştürür. Sonuç olarak kozmoloji, evrenin bilimsel açıklamasının yanı sıra insanın evrenle kurduğu ontolojik ve estetik ilişkiyi de kapsayan çok katmanlı bir düşünce alanıdır.

Metafizik, varlığın ve gerçekliğin nihai doğasını sorgulayan felsefi bir disiplindir. Kavram, Aristoteles'in eserlerinin sonuna eklenen ve "fizikten sonra gelen" anlamına gelen *ta meta ta physika* ifadesinden türemiştir (Aristoteles, MÖ 4. yy.). Aristoteles metafiziği, "varlık olarak varlığın bilimi" olarak tanımlar (Aristoteles, 2016). Metafizik düşünce, tarih boyunca ontoloji,

kozmoloji, teoloji ve zihin–madde ilişkisi gibi alanlara ayrılmıştır. Kant (1998), metafiziğin insan aklının doğal bir eğilimi olduğunu, ancak sınırlarının deneyimle çizilmesi gerektiğini savunur. Heidegger ise metafiziği, varlığın anlamının unutuluşu olarak eleştirir. 20. yüzyıldan itibaren metafizik, analitik ve kıta felsefesi geleneklerinde farklı biçimlerde ele alınmıştır. Analitik gelenekte metafizik dilsel ve mantıksal çözümlemelerle yeniden değerlendirilirken kıta felsefesinde varlığın fenomenolojik açılımları ön plana çıkar. Çağdaş sistem teorileri bağlamında metafiziğin bütünlük ve ilişkisellik kavramlarıyla yeniden anlam kazandığını ileri sürer (Heidegger, 2020).

Eko-kozmoloji kavramı, ekoloji ve kozmoloji arasındaki bütüncül ilişkiyi temel alarak evrenin ve yaşamın karşılıklı bağımlılık ilkesi üzerine kurulu olduğunu savunan disiplinlerarası bir düşünce çerçevesidir. Ekoloji, canlıların çevreleriyle olan ilişkilerini incelerken (Odum, 1971), kozmoloji evrenin yapısı ve işleyişine odaklanır. Thomas Berry insanın evrenden ayrı değil, evrenin bilince ulaşmış bir parçası olduğunu vurgular. Berry'nin "ekozoik çağ" kavramı, insanın kozmik düzende etik bir sorumluluk taşıdığını ortaya koyar (Berry, 2000). Fritjof Capra, sistem teorisi bağlamında yaşamın ağsal ve çok katmanlı yapısına dikkat çeker. Swimme (1999) ise evrenin hikâyesini yaşamın ve bilincin evrimi olarak yorumlar. Sonuç olarak eko-kozmoloji, modern ekolojik düşünceyi kozmik bilinçle birleştirerek insanın doğa ve evren içindeki yerini etik, ontolojik ve estetik düzlemlerde yeniden düşünmeyi mümkün kılan bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

3. SANATIN DÖNÜŞEN EKOLOJİSİ: METAFİZİK VE ESTETİK

Sanat, çağdaş düşünce bağlamında, doğa, insan ve evren arasındaki ilişkilerin estetik, ontolojik ve etik düzlemlerde yeniden ele alındığı disiplinlerarası bir alan olarak değerlendirilmektedir. Özellikle ekolojik krizler, teknolojik dönüşümler ve kozmolojik farkındalıkların eş zamanlı olarak belirginleştiği günümüzde, sanat pratikleri yalnızca görsel temsiller üretmekle sınırlı kalmayıp, varlığın ilişkisel ve çok katmanlı yapısını sorgulayan düşünsel bir zemin oluşturmaktadır. Bu bağlamda sanat, doğayı edilgen bir arka plan olarak ele alan yaklaşımların ötesine geçerek, insan-merkezli estetik anlayışların dönüştüğü ve yeni varoluş biçimlerinin tartışmaya açıldığı bir araştırma alanı hâline gelmektedir.

3.1. İnsan Merkezli Estetikten İlişkisel Ontolojiye

Sanat, tarih boyunca insanın varlıkla kurduğu metafizik ilişkinin en yoğun biçimde dışavurduğu alanlardan biri olmuştur. Ancak günümüzde, ekolojik düşüncenin hem estetik hem de felsefi düzeyde yeniden tanımlanması, sanatın doğa, teknoloji ve kozmolojiyle ilişkisini dönüştürmüştür. Félix Guattari'nin Üç Ekoloji kavramsallaştırması, ekolojiyi yalnızca çevresel bir sorun olarak değil, aynı zamanda zihinsel, toplumsal ve estetik alanları da içine alan çok katmanlı bir sistem olarak ele alır (Guattari, 2000). Bu yaklaşım, sanatın artık yalnızca doğayı temsil eden değil, onunla birlikte var olan ve dönüşen bir eylem alanı olduğunu düşündürür. Bu dönüşümün estetik boyutu, insan-merkezli estetikten (anthropocentric aesthetics) uzaklaşarak, nesnelerin, canlıların ve hatta kozmik varoluşun kendi estetik biçimlerini tanıma çabasında belirginleşir. Bruno Latour'un modernlik eleştirisinde ortaya koyduğu gibi, insan ve doğa arasındaki yapay ayrım, modernliğin epistemolojik bir yanılsamasıdır; sanat ise bu yanılsamayı kırarak yeni bir ontolojiye alan açar (Latour, 1993).

Günümüz sanatında bu kırılma, doğayı yalnızca temsil edilen bir nesne olmaktan çıkarıp, özneleşen bir varlık olarak konumlandırır. Örneğin Olafur Eliasson'un The Weather Project adlı eseri, doğa olayını bir müze mekânı içinde yeniden üretirken, izleyiciyi hem fiziksel hem de ontolojik bir deneyimin parçası haline getirir (Eliasson, 2003). Bu durum, izleyicinin yalnızca estetik bir gözlemci değil, aynı zamanda ekolojik bir varlık olarak algılanmasına imkân tanır. Metafizik düzeyde, sanatın ekolojik dönüşümü varoluşun birliği fikrine yaklaşır. Spinoza'nın "Deus sive Natura" (Tanrı ya da Doğa) anlayışı, doğayı aşkın bir varlık değil, varlığın kendisi olarak tanımlar (Spinoza, 2020). Bu düşünce, çağdaş ekolojik sanat pratiklerinde yeniden yankılanır.

Görsel 2. Olafur Elliason, The weather project, Enstalasyon, 2003.

Andy Goldsworthy'nin doğa içinde gerçekleştirdiği geçici müdahaleler örneğin Rain Shadows doğanın kendisini hem malzeme hem de sanatçı olarak konumlandırır. Goldsworthy'nin işleri, doğanın sürekli değişen, devinen ve çözülen bir öz olduğunu vurgular; sanat, burada bir nesne üretiminden çok, varlığın ritmine katılma biçimidir. Bu yönüyle sanatın ekolojik estetiği, metafizik bir dönüşüm estetiği olarak okunabilir.

Görsel 3. Andy Goldsworthy, Rain Shadows, Enstalasyon, 1984.

Jacques Rancière estetiği "duyusalın paylaşımı" olarak tanımlar; yani estetik deneyim, duyusal dünyanın yeniden düzenlenmesidir (Rancière, 2004). Bu bağlamda ekolojik sanat, yalnızca çevre duyarlılığını değil, varlığın bütün katmanlarının estetik olarak yeniden hissedilmesini sağlar. Patricia MacCormack'in "ahuman aesthetics" kavramı ise insan-sonrası bir estetik alanın mümkün olduğunu ileri sürer (MacCormack, 2020). Bu estetik anlayış, insanın merkezden çekilmesiyle birlikte nesnelerin, elementlerin ve gezegenlerin estetik faillik kazandığı bir düzlemi tarif eder. Bu yeni estetik düzen, teknolojinin de ekosistemin bir parçası olarak yeniden düşünülmesini gerektirir. Refik Anadol'un Machine Hallucinations serisi, dijital veri akışlarını doğa ve bilinç arasındaki sınırların çözülmesine dair bir deneyim olarak sunar (Anadol, 2019). Veriler burada yalnızca teknolojik unsurlar değil, tıpkı organik dokular gibi yaşayan ve dönüşen bir maddeye dönüşür. Sanatın dijital ekolojisi, doğanın maddesel varlığını sanal bir kozmosla buluşturur; böylece maddi ile sanal, doğal ile yapay, canlı ile cansız arasındaki ontolojik sınırlar çözülür. Bu çözülme, sanatın metafizik yönünü yeniden görünür kılar.

Görsel 4. Refik Anadol, Makine Hatıraları: Uzay / Machine Memoirs: Space, Video Enstalasyon, PİLEVNELİ, İstanbul, 2021

Jean-Luc Nancy'nin "birlikte-oluş" kavramında vurguladığı gibi, her varlık başka varlıklarla birlikte var olur (Nancy, 2007). Ekoloji bu birlikteliğin etik ve estetik zeminini oluşturur. Sanat da artık tekil bir ifade değil, varlıkların ortaklaşa titreştiği bir alan haline gelir. Bu bağlamda eko-estetik, yalnızca doğaya duyarlılığı değil, varlığın ontolojik eşitliğini de savunur. Dolayısıyla sanatın dönüşen ekolojisi, modern estetik kategorilerin ötesine geçen bir düşünme biçimidir. O artık "güzel" ya da "yücenin" ötesinde, varlığın bütünlüğünü deneyimlemeye yönelir. Bu deneyim, insanın kendisini evrenin merkezinden çıkararak varlığın çoklu ritmine dâhil olmasını gerektirir. Günümüz sanatçılarının doğayla, kozmosla ve teknolojiyle kurduğu bu ilişkiler ağı, sanatın yalnızca bir temsilden ibaret olmadığını; aksine, varoluşun dinamik ekolojisinin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

4. EKO-KOZMİK ESTETİK: ÇAĞDAŞ SANATTA KOZMOS VE DOĞA

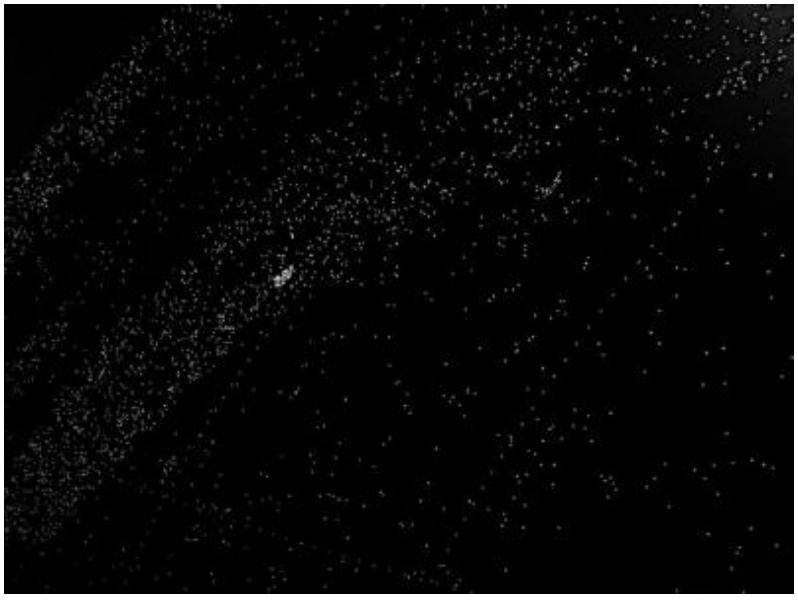
Çağdaş sanat, geleneksel estetik anlayışları aşarak, kozmik ve ekolojik boyutları bir araya getiren yeni bir algı ve üretim alanı yaratmıştır. Bu ekokozmik estetik yaklaşım, sanatın yalnızca insan duyusuna hitap eden bir deneyim olmaktan çıkıp, doğa ve evrenle kurulan ilişkisel bir etkileşim alanına dönüşmesini sağlar. Timothy Morton'ın "dark ecology" kavramı, bu yaklaşımın teorik temelini sunar; Morton'a göre doğa, insan odaklı bir araç değil, kendisiyle

birlikte var olduğumuz bir ağdır ve sanat, bu ağın farkındalığını yaratma potansiyeline sahiptir (Morton, 2010).

Görsel 5. James Turell, Roden Crater, Doğu Girişine doğru bakan Alpha (Doğu) Tüneli, 1977-Devam ediyor…

Ekokozmik estetik, kozmik boyutu vurgulamak için sıklıkla astronomi ve fiziksel doğa fenomenlerini sanatsal malzeme olarak kullanır. James Turrell'in Roden Crater (1977–günümüz) projesi, gökyüzü ve ışık arasındaki ilişkileri mekânsal bir deneyime dönüştürerek izleyiciyi hem evrenin ölçeği hem de kendi varlığının kozmik bağlamı üzerine düşünmeye davet eder. Turrell'in çalışmaları, ışığın ve gökyüzünün estetik fenomen olarak algılanmasını sağlayarak izleyici ile kozmik süreç arasında doğrudan bir duyusal köprü kurar.

Görsel 6. Katie Paterson, All the Dead Stars, Lazerle işlenmiş eloksallı alüminyum, 2009.

Benzer şekilde, Katie Paterson'un All the Dead Stars (2015) projesi, gözlemlenebilir evrendeki ölü yıldızların verilerini kullanarak hem zamanın hem de kozmik ölçeklerin insan algısı üzerindeki etkilerini sorgular. Bu eserler, ekokozmik estetiğin yalnızca doğayı temsil eden bir alan olmadığını, doğa ve kozmosun kendisinin estetik deneyimin bir faili olduğunu ortaya koyar. Çağdaş ekolojik sanatta doğa, artık sadece görselleştirilen bir manzara değil, dönüşen ve etkileşim içinde bir sistem olarak ele alınır. Olafur Eliasson'un The Weather Project (2003) ve

Ice Watch (2014) gibi eserleri, iklim ve atmosfer olaylarını mekân ve izleyiciyle bütünleşik bir biçimde sunar. Eliasson'un çalışmaları, doğa ile insan arasındaki sınırları bulanıklaştırırken, estetik deneyimi aynı zamanda ekolojik farkındalıkla birleştirir. Bu noktada sanat, izleyiciye yalnızca bir gözlem olanağı sunmakla kalmaz; onun varlığını doğa ve kozmik süreçlerle ilişkisel bir bağa yerleştirir.

Görsel 7. Olafur Elliason, Ice Watch, Enstalasyon, 2014.

Ekokozmik estetik, metafizik bir derinlikle de ilişkilidir. Spinoza'nın "Deus sive Natura" anlayışı, doğayı aşkın bir varlık yerine varlığın kendisi olarak konumlandırır (Spinoza, 2020). Çağdaş sanatçılar, bu bakış açısını eserlerine aktararak kozmik ve ekolojik sistemlerin birliği üzerine düşünmeyi teşvik eder. Örneğin Andy Goldsworthy'nin geçici doğa müdahaleleri, taş, buz ve yaprak gibi doğal malzemeleri kullanarak doğanın geçici ve sürekli dönüşen yapısını ortaya koyar. Goldsworthy'nin işlerinde doğa, yalnızca bir nesne değil, estetik bir ortak ve süreçtir. Ekokozmik estetik aynı zamanda teknolojinin doğa ve kozmosla birleştiği alanları da kapsar. Refik Anadol'un Machine Hallucinations (2019) serisi, dijital verileri ve uzaydan elde edilen görsel malzemeleri kullanarak insan ve kozmik süreçler arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Anadol'un çalışmaları, doğayı yalnızca organik bir sistem olarak değil, aynı zamanda dijital bir ekosistem olarak yeniden düşünmeyi mümkün kılar. Böylece çağdaş sanat, doğa, kozmos ve teknoloji arasındaki etkileşimi estetik bir deneyim biçimine dönüştürür. Ekokozmik estetik, izleyiciyi yalnızca gözlemci konumundan çıkarıp, doğa ve kozmik süreçlerin eşlik ettiği bir varoluş alanına taşır. Jacques Rancière'in estetiği "duyusalın paylaşımı" olarak tanımlayan yaklaşımı burada önemli bir referans noktasıdır (Rancière, 2004); estetik deneyim, bireysel algının ötesine geçerek varlıkların bir aradalığını ve ilişkisel bir ekolojiyi görünür kılar. Ekokozmik sanat pratikleri, insan-merkezli perspektifin ötesine geçerek doğa ve evrenle birlikte var olan etik ve estetik bir anlayışın mümkün olduğunu gösterir. Sonuç olarak, çağdaş ekokozmik estetik, doğa ve kozmosu yalnızca temsil edilen nesneler olarak değil, estetik fail olarak konumlandırır. Sanat, burada bir nesne üretmekten ziyade izleyiciyi ve doğayı bir araya getiren, kozmik ve ekolojik süreçleri deneyimleten bir etkinliktir. Bu bağlamda ekokozmik estetik, hem metafizik hem de estetik açıdan insanı evrenin bir parçası olarak

yeniden konumlandırır ve çağdaş sanatın sınırlarını kültürel olanın ötesinde kozmik ve ekolojik bir düzleme taşır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, çağdaş sanatta ekolojik düşünce ile kozmolojik perspektiflerin kesişiminde ortaya çıkan eko-kozmolojik yaklaşımların estetik, ontolojik ve metafizik boyutlarını inceleyerek, sanatın doğa, insan ve evren arasındaki ilişkiyi nasıl yeniden yapılandırdığını ortaya koymuştur. Araştırma kapsamında ele alınan kuramsal çerçeve ve sanat pratikleri, çağdaş sanatın çevresel krizler çağında yalnızca temsil edici bir alan olmaktan çıkarak, varoluşsal ve etik bir düşünme mekânına dönüştüğünü göstermektedir. İncelenen sanatçı örnekleri, eko-kozmolojik estetiğin insan-merkezli algı biçimlerini aşarak doğayı ve kozmosu edilgen nesneler olarak değil, estetik deneyimin etkin failleri olarak konumlandırdığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sanat eserleri, doğanın maddi gerçekliği ile metafizik boyutları arasında ilişkisel bir alan kurmakta; kozmik ritimler, döngüler ve zamansallıklar aracılığıyla izleyiciyi çok katmanlı bir varoluş deneyimine dâhil etmektedir. Sanatın bu dönüştürücü niteliği, izleyicinin yalnızca estetik bir gözlemci değil, doğa ve kozmosla birlikte var olan ilişkisel bir özne olarak yeniden düşünülmesine imkân tanımaktadır. Çalışma, eko-kozmoloji kavramının çağdaş sanat bağlamında henüz yeterince sistematik biçimde ele alınmamış bir kuramsal alan olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu nedenle, gelecek araştırmalar için öncelikle eko-kozmolojik düşüncenin sanat tarihi, estetik teori ve çevresel beşeri bilimler bağlamında daha ayrıntılı kavramsallaştırılması önem taşımaktadır. Özellikle eko-estetik, yeni materyalizm, post-hümanizm ve ilişkisel ontoloji gibi çağdaş teorik yaklaşımlarla eko-kozmolojinin kesişim noktaları, disiplinlerarası çalışmalar aracılığıyla derinleştirilebilir.

Gelecek çalışmalarda, eko-kozmolojik sanat pratiklerinin farklı coğrafyalardaki kültürel ve kozmolojik tahayyüllerle ilişkisi karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Batı merkezli kozmoloji anlayışlarının yanı sıra, İslam kozmolojisi, Doğu felsefeleri, yerli ve kadim bilgi sistemleri bağlamında geliştirilen sanat pratikleri, eko-kozmolojik düşüncenin çoğul ve kültürlerarası boyutlarını görünür kılabilir. Bu yaklaşım, eko-kozmolojinin evrensel olduğu kadar yerel ve bağlamsal yönlerini de ortaya koyacaktır. Ayrıca dijital sanat, yapay zekâ, veri estetiği ve uzay teknolojilerinin çağdaş sanat üretimlerine etkisi, eko-kozmolojik perspektiften ele alınabilecek önemli bir araştırma alanı sunmaktadır. Dijital ekosistemlerin doğa ve kozmosla kurduğu ilişkiler, özellikle Refik Anadol gibi sanatçıların çalışmaları üzerinden derinleştirilebilir; bu bağlamda maddi ile sanal, organik ile yapay arasındaki ontolojik sınırların nasıl dönüştüğü sorgulanabilir. Bir diğer önemli araştırma yönü, izleyici deneyiminin fenomenolojik ve etik boyutlarının incelenmesidir. Eko-kozmolojik sanatın izleyicide yarattığı algısal, duygusal ve düşünsel dönüşümlerin, nitel ve deneyim temelli yöntemlerle analiz edilmesi, sanatın çevresel bilinç ve kozmik aidiyet duygusu üzerindeki etkilerini daha somut biçimde ortaya koyabilir. Bu tür çalışmalar, sanatın toplumsal ve ekolojik dönüşümdeki rolünü daha görünür kılacaktır. Sonuç olarak, eko-kozmolojik düşünce çağdaş sanatta yalnızca tematik bir yönelim değil, insanın evrendeki yerini yeniden sorgulayan etik, estetik ve ontolojik bir paradigma sunmaktadır. Bu paradigma, sanatın hem kuramsal hem de pratik düzeyde yeni düşünme alanları açmasını mümkün kılmaktadır. Gelecek çalışmaların, eko-kozmolojik sanat pratiklerini disiplinlerarası, kültürlerarası ve teknolojik bağlamlarda ele alması, çağdaş sanatın gezegensel ve kozmik bilinç üretme potansiyelini daha da derinleştirecektir.

KAYNAKÇA

1. Anadol, Refik., röportaj yapan: Pilevneli Gallery. «Machine Hallucinations.» *Sergi serisi.* Hello Dergisi, (2019).

2. Aristoteles. *Metafizik.* Çeviren Y. Gurur Sev. Pinhan Yayıncılık, 2016.

3. Berry, Thomas. *The great work: Our way into the future.* Crown Publishing Group., 2000.

4. Capra, Fritjof. *The web of life: A new scientific understanding of living systems.* Anchor Books., 1997.

5. Eliasson, Olafur. *Olafur Eliasson: The Weather Project.* Tate Publishing., 2003.

6. Guattari, Félix. *The three ecologies.* Çeviren I. Pindar & P. Sutton. The Athlone Press., 2000.

7. Haeckel, Ernst. *Generelle Morphologie der Organismen: Allgemeine Grundzüge der organischen Formen-Wissenschaft, mechanisch begründet durch die von Charles Darwin reformierte Descendenz-Theorie.* Georg Reimer., 1866.

8. Hawking, Stephen. *A brief history of time: From the Big Bang to black holes.* Bantam Books., 1988.

9. Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman.* Çeviren Kaan Ökten. Alfa Yayınları., 2020.

10. Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason.* Edited by P. Guyer & A. W. Wood. Cambridge University Press, 1998.

11. Latour, Bruno. *We Have Never Been Modern.* Çeviren Catherine Porter. Harvard University Press., 1993.

12. MacCormack, Patricia. *The ahuman manifesto: Activism for the end of the anthropocene.* Bloomsbury Academic., 2020.

13. Morton, Timothy. *The Ecological Thought.* Harvard University Press., 2010.

14. Nancy, Jean-Luc. *The Creation of the World or Globalization.* Çeviren F. Raffoul & D. Pettigrew. State University of New York Press (SUNY Press)., 2007.

15. Nasr, Seyyed Hossein. *Religion & the order of nature: The 1994 Cadbury lectures at the University of Birmingham.* Oxford University Press., 1996.

16. Odum, Eugene P. *Fundamentals of Ecology.* 3rd . W. B. Saunders Company., 1971.

17. Penrose, Roger. *The emperor's new mind: Concerning computers, minds and the laws of physics.* (Rev. ed.). Oxford University Press., 2016.

18. Rancière, Jacques. *The politics of aesthetics: The distribution of the sensible.* Çeviren Gabriel Rockhill. Continuum., 2004.

19. Spinoza, Baruch. *Ethics.* Çeviren R. H. M. Elwes. Karbon Kitaplar, 2020.

20. Swimme, Brian. *The hidden heart of the cosmos: Humanity and the new story.* Orbis Books., 1999.

TÜRK HALI SANATINDA ÇARKIFELEK MOTİFİ

Dr. Öğr. Üyesi Meltem GÖKSEL KABALCI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

meltem.goksel@gop.edu.tr- https://orcid.org/0000-0003-0805-3062

ÖZET

Konuşma ve yazmayı bilmeyen insanoğlu birlikte yaşam sürdüğü diğer insanlarla iletişim kurup kendini ifade edebilmek için bir araca ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda somut bir iletişim aracı olarak görsel semboller kullanmıştır. Bu sembollerin en ilkellerinin mağaralarda yer alan duvar resimleri olduğu düşünülmektedir. Bu duvar resimlerinde yer alan figürleri sembol olarak adlandırmak mümkündür. Semboller çeşitli sanat alanlarında karşımıza motif olarak çıkmaktadır. Türk toplulukları motifleri taş, metal, ahşap, çini, seramik, halı, kilim, kumaş, örgü, işleme, cam, kalem işi, minyatür, tezhip, alçı süsleme sanatlarında sıklıkla kullanmışlardır. Bu motiflerden biri olan çarkıfeleğin kökeni Svastika'ya dayanmaktadır. Svastika Sanskritçede su (iyi) ve asti (olmak) kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Svastika da Çarkıfelekte olduğu gibi saat yönüne dönüşünde olumlu, saat yönünün tersine dönüşünde ise kötüyü temsil ettiği düşünülmektedir. Çarkıfelek birçok kültürde güneşi temsil etmekte, dolayısıyla ateş unsuru olarak sembolize edilmektedir. Mistik güç içeren, tılsım ve muska olarak nitelendirilen çarkıfelek motifi; vücutta dövme, eşyada süsleme, taş üzerinde damga şeklinde kullanılmıştır. İçerisinde barındırdığı hem iyi hem de kötü anlamıyla çarkıfelek olumlu düşünceyle tüm erken dönem kültürlerinde yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Halılara yansıyan çarkıfelek motifi diğer el sanatlarında kullanıldığından farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Mimari dekorasyonlarda ya da taş işlemeciliğinde svastika motifi ile süsleme yapılırken halı sanatında karşımıza çıkan figürler daha çok çiçek veya yıldız formundadır.

Bu araştırmada; Anadolu halı dokumacılığında kullanılan çarkıfelek motifleri incelenmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda çiçek formunda kullanılan çarkıfelek motifleri araştırmaya konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halı, Sembol, Svastika, Çarkıfelek.

THE WHEEL OF FORTUNE MOTIF IN TURKISH CARPET ART

ABSTRACT

Humans, lacking the ability to speak and write, needed a means to communicate and express themselves to others with whom they lived. To meet this need, they used visual symbols as a tangible means of communication. The most primitive of these symbols are thought to be the cave paintings. The figures in these wall paintings can be considered symbols. Symbols appear as motifs in various art forms. Turkish communities frequently used these motifs in stone, metal, wood, tile, ceramics, carpets, rugs, fabrics, knitting, embroidery, glass, penmanship, miniature painting, illumination, and plaster decoration. One of these motifs, the wheel of fortune, originates from the swastika. The swastika is formed from the combination of the Sanskrit words for "su" (good) and "asti" (to be). Like the wheel of fortune, the swastika is thought to represent positivity when rotated clockwise and negativity when rotated counterclockwise. The wheel of fortune represents the sun in many cultures and is therefore considered a fire element. The wheel of fortune motif, considered to possess mystical power and used as a talisman or amulet, has been used in various forms: tattoos on the body, ornamentation on objects, and stamps on stones. With its inherent meanings of both good and bad, the wheel of fortune, associated with positive perceptions, has become a part of life in all early cultures. The wheel of fortune motif as depicted in carpets appears differently than in other handicrafts. While swastika motifs are used in architectural decoration or stone carving, the figures found in carpet art are more often in the form of flowers or stars. This research examines the pinwheel motifs used in Anatolian carpet weaving. Based on a literature review, the pinwheel motifs used in flower form have been chosen as the subject of this study.

Key Words: Carpet, Symbol, Swastika, Whell of Fortune.

1. GİRİŞ

Konuşma ve yazmayı bilmeyen insanoğlu birlikte yaşam sürdüğü diğer insanlarla iletişim kurup kendini ifade edebilmek için bir araca ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaç

doğrultusunda somut bir iletişim aracı olarak görsel semboller kullanmıştır. Bu sembollerin en ilkel olanlarının mağaralarda yer alan duvar resimleri olduğu düşünülmektedir. Yaşamın devamlılığı ve karşılıklı etkileşim için kullanılan duvar resimlerinde yer alan figürler sembol olarak adlandırılmaktadır.

Sembol terimi, bir toplulukta yer alan insanların iletişim kurmak için duygu ve düşüncelerini ifade ettiği işaretler olarak tanımlanabilmektedir.

Semboller toplumların kültürleri ve inançları çerçevesinde yaşamı kolaylaştırmak, iletişimi güçlendirmek, kültür ve inanç aktarımını sağlamak amacıyla ortaya çıkan olgulardır. Semboller çeşitli sanat alanlarında karşımıza motif olarak çıkmaktadır.

Motif, Sanat kavram ve terimleri sözlüğü'ne göre; bezeme ve süslemede bütünü oluşturan parçalardan her birine verilen ad olarak geçmektedir (Sözen ve Tanyeli, 2005, s.166). El sanatlarında ise motif; kompozisyon şemasını oluşturan öğeler anlamına gelmektedir. Motiflerin her birinin el sanatlarında anlamları ve dilleri bulunmaktadır (Ergüder, 2007, s.69). Anadolu topraklarında dokumalara işlenen motifler yörelerine veya dokundukları topraklara göre "yanış", "nanış", "nakış", "örnek", "örenek", "model", "organtı (öğrenti)" gibi farklı isimler almaktadır. Her yörede yapılan dokumalar motiflerine göre kendine has anlam ve özellik taşımaktadır (Deniz, 2000, s.71; Ortaç, 2010, s.142; Soysaldı, 1998, s.277). Motifler farklı yörelerde aynı isimle, bazen de farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Bu da her dokuyucunun kendi duygularını dokumalara motifler vasıtasıyla yansıttığının bir kanıtı olarak nitelendirilebilir.

Türk toplulukları motifleri taş, metal, ahşap, çini, seramik, halı, kilim, kumaş, örgü, işleme, cam, kalem işi, minyatür, tezhip, alçı süsleme sanatlarında sıklıkla kullanmışlardır. Yer yer gündelik yaşam eşyalarında kullanılan motifler, mimari yapıların iç ve dış kısımlarında da kullanılmıştır.

Motifleri genel manada bitkisel, hayvansal, geometrik ve sembolik motifler olarak dört ana başlık altında toplamak mümkündür. Bitkisel motifler sanatçının doğada gördüğü bitkileri olduğu gibi ya da stilize ederek uygulayacağı alana aktardığı motiflerdir. Geleneksel sanatlar içerisinde en sık kullanılan bitkisel motifler gül, karanfil, sümbül, nar, haşhaş, hayat ağacı, pıtrak vb. motiflerdir. Hayvansal motifler de kötülüklerden korunmak, gücün ve kuvvetin sembolü olarak stilize edilerek veya olduğu gibi kullanılmıştır. En sık karşılaşılan hayvansal motifler çift başlı kartal, akrep, ejder, kuş, yılan, dağ keçisi vb.'dir. Türklerin tarih öncesi dönemlerde süsleme alanında kullandıkları ilk bezemeler olarak geometrik çizgiler, geometrik motiflerin başlangıcı niteliğindedir. Geometrik motifler baklava, çokgen, yıldız vb. motiflerdir. Sembolik motifler ise; insanlığın doğayı tanımasıyla birlikte başlattığı sanat algısıyla geliştirdiği sosyo-kültürel elemanların göstergelerini yansıtmaktadır. Sembolik motifler, elibelinde, göz, nazarlık, imler, aşk ve birleşim, çarkıfelek vb. motiflerdir.

Tarama modelinde betimsel bir çalışma olan araştırmada Anadolu halı dokumacılığında kullanılan çarkıfelek motifleri incelenmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda çiçek formunda kullanılan çarkıfelek motifleri araştırmaya konu edilmiştir.

2. ÇARKIFELEK MOTİFİ

Türk bezeme sanatlarında birden fazla kol ile bir eksen etrafında döngüsel etki gösteren süsleme unsurlarına çarkıfelek, fırıldak, pervane, yanar döner, oklu çark, gök çığrısı ve tezginç gibi adlandırmalar yapılmıştır (Altın, 2021:32). Çarkıfelek Farsça "çarh", Arapça "felek" kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Çark, tekerlek, felek, gök (Devellioğlu, 1960, s.185) manasına gelen "çarh" kelimesi dilimize geçerken "çark" halini almıştır. "Felek" kelimesi ise gökyüzü ve sema (Devellioğlu, 1960, s.305) manasına gelmektedir. Feleğin çarkı bir manada öğüten, yok eden "kötü talih", bir manada ise büyüyen, çoğaltan "iyi talih" anlamlarına gelmektedir (Daş, 2018, s.200). Kader bir çarkıfeleğe benzetilmiştir. Hayatta bir anda dengelerin değişebileceği, sağlıklı birinin sonradan sağlığını kaybettiği veya sağlıksız birinin sağlığına geri kavuşması çarkın yani kaderin dönmesi olarak nitelendirilmektedir. Çarktan geçenler, olumlu ya da olumsuz tecrübelerle hayatın tüm yönlerini öğrenmiş kabul edilmektedir.

Çarkıfelek biçim olarak, yatay ve dikey çizginin dik açı ile kesişmesi sonucu oluşmaktadır (Küçükkurt, 2025: 1468). Motifin temelinin ilkel sürtünme yöntemiyle ateş yakma işlemine dayandığı düşünülmektedir (Avşar, 2010: 121).

Çarkıfelek motifi kökeninin Svastika'ya dayandığı düşünülmektedir. Buna ek olarak Gamalı Haç ve OZ damgasının da çarkıfelek motifi olduğu kaynaklarca ifade edilmektedir. Ön Türklerde "OZ"laşarak Tanrı'ya erişmeyi simgelemiş, Nazilerde ise insanlık suçu timsali olarak kullanılmıştır (Parlak, 2007, s.33). Svastika Sanskritçede su (iyi) ve asti (olmak) kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Çarkıfelek birçok kültürde güneşi temsil etmekte, dolayısıyla ateş unsuru olduğu düşünülmektedir. En çok kullanılan adıyla Oz Damgası-Gamalı Haç-Svastika-Çarkıfelek motifini fırıldak veya yel değirmeni olarak adlandırmak mümkündür. Mistik güç içeren, koruyucu tılsım ve muska olarak nitelendirilen çarkıfelek motifi; vücutta dövme, eşyada süsleme, taş üzerinde damga şeklinde kullanılmıştır. İçerisinde barındırdığı hem iyi hem de kötü anlamıyla çarkıfelek olumlu düşünceyle tüm erken dönem kültürlerinde yaşamın bir parçası haline gelmiştir (Avşar, 2010, 122). Çarkıfeleğin değişik şekilleri Eski Türk Orhun Yenisey alfabesinde "Z" sesinin karşılığı olarak kullanılmıştır (Parlak, 2007, s.34).

ORHON		YENİSEY	Ses değeri Phonetics value
Klasik Classic	Başka Şekiller Other figures		
𐰴	𐰴𐰇𐰏	𐰇𐰏𐰃𐰴	-z (sözcük sonu) end of the word

Görsel 1. Orhun Alfabesi (URL 1)

Çarkıfelek motifi Türk sanatlarında kozmolojik süreklilik, hareket ve düşünce kavramlarını ifade eden önemli görsel öğelerdendir. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan tarihsel süreçte bu motif soyutlanarak çeşitli sanat dallarına uyarlanmıştır. Motiflerin anlamları korunurken biçimsel olarak sadeleştirilmiştir. Bu bağlamda çarkıfelek motifi kültürel ve sembolik değere sahiptir.

Çarkıfelek inançlar içerisinde yön damgası olarak ortaya çıkmış, duvar resimlerinde, çoraplarda, halılarda, metal eşyalarda, taş süslemesinde, çini bezemelerde ve neredeyse sanat dallarının tamamında değişik ve olumlu etki beklentisiyle yer almıştır.

Görsel 2. Sivas Yöresine ait çorap (Değer, 2019:64)

Görsel 3. Konya İç Karaaslan Mescidi Kubbe Süslemesi (Altın, 2021:37)

Görsel 4. Selçuklu Dönemi Gümüş Ayna (Torunoğlu, 2016:127).

Görsel 5. Safranbolu Mektepçiler evi (Canbulat, 2006: s.s.y.).

Görsel 6. İznik İsmail Bey Hamamı (Altın, 2021: 47).

Hristiyanlıkta kullanılan Svastika ruhun dönerek Tanrı'ya ulaşması, orada şekillenip başka vücutta yeniden oluşması anlamında evrenin sonsuzluğunu simgelemek amacıyla kullanılmaktadır (Torunoğlu, 2016, s.15, Parlak, 2007, s.33). Başlangıcın da dört kollu olarak dört yönü sembolize eden Gamalı Haç olarak da bilinen Svastika veya Çarkıfelek motifinin zamanla kol sayısı artmıştır. Bu motif sekiz kollu olduğunda dört ana ve dört ara yönü simgelediği, on iki kollu olduğunda takımyıldızlarını ve kolların sayısı arttıkça ise güneşi sembolize ettiği düşünülmektedir.

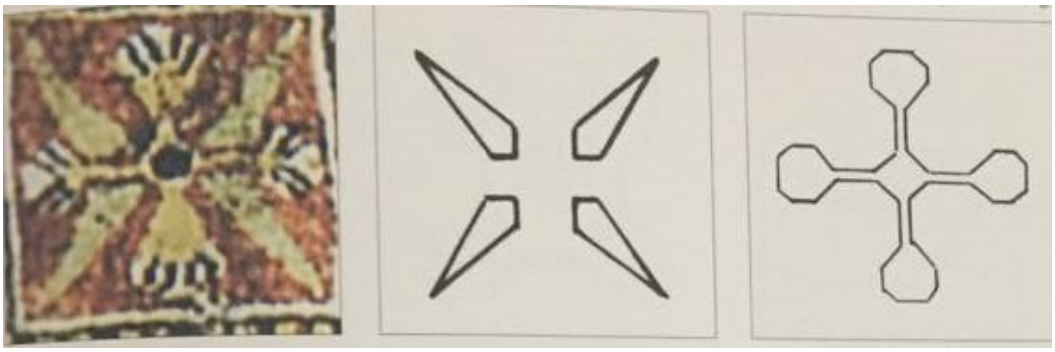
Yıllar içerisinde Gamalı Haç, Svastika veya Çarkıfelek olarak nitelendirilen motif, Orta Asya'dan günümüz Moğolistan'ın kuzey sınırlarından İran'a ve Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada, MÖ. 2000'lerden başlayıp günümüze kadar geniş bir süre zarfında devamlılığını sağlayan bir motif olmuştur (Daş, 2018, s.200).

Anadolu'ya gelip Müslüman olduktan sonra Türkler mimari yapılarında ve el sanatlarında bu motifi kullanmaya devam etmişlerdir. Devamlılığı sağlanan bu motifler halılar üzerinde de kullanılmıştır.

Halılarda Çarkıfelek Motifi

Halılara yansıyan çarkıfelek motifi diğer sanatlarda kullanıldığından farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Mimari dekorasyonlarda ya da taş işlemeciliğinde svastikaya benzer formlarda, çarkıfelek motifleriyle bezeme yapılırken dokuma sanatlarında karşımıza çıkan figürler daha çok çiçek veya yıldız formundadır.

Torunoğlu (2016) yapmış olduğu çalışmasında Pazırık halısının zemininde 24 kare içerisinde yer alan Haçvari motifleri, çarkıfelek motifi olarak adlandırmaktadır. Halının zemininde yer alan 24 kare Oğuz boylarını, karelerin içerisinde yer alan Haçvari motifte ise ana kolların dış oğuzları, ara kolların ise iç oğuzları temsil ettiği şeklinde görüş bildirmiştir. Çarkıfelek motifinin dört yön motifinden ortaya çıktığı düşünüldüğünde bu fikir akla yatkın gelmektedir.

Pazırık Halısı Haçvari Motif | Dış Oğuz Damgası | İç Oğuz Damgası

Görsel 7. Pazırık Halısının Zemin Detayı (Parlak, 2007).

Anadolu'da halılar üzerinde farklı şekillerde kullanılan çarkıfelek motifi zemin, iç kenar suyu, dış kenar suyu olarak kompozisyonu süslemede kullanılmıştır. Halılar üzerinde çiçek formunda yer alan çarkıfelek motifinin bu şekilde adlandırılması çiçek veya yıldızların yapraklarının her birinin ayrı renklerle sıralanmasıyla iki farklı yöne dönen çark görünümünden olduğu düşünülmektedir. Bu motifin halı üzerinde uygulandığında yapılan halının adak olarak hazırlandığına işaret ettiği düşünülmektedir (Küçükkurt, 2025: 1469).

Halılara nakşedilen bu motiflerde çarkıfeleğin kollarının farklı yönlere bakıyor olması iyinin içinde kötü, kötünün içinde iyinin barındığını vurgular niteliktedir.

Görsel 8. Halılarda Kullanılan Çarkıfelek Motifi

3. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde yapılan kaynak taraması sonucu elde edilen bilgilerle Kültür Bakanlığı tarafından 1998 yılında 5 cilt olarak basılmış olan "Türk El Dokuması Halılar" kataloğunda yer alan farklı yörelere ait çiçek formunda çarkıfelek motifli halıların görsellerine yer verilmiştir.

Görsel 9. Konya Halısı

Konya yöresine ait oldukça yıpranmış ve yırtık durumda, 128x200 cm. boyutlarında olan halı (Görsel 9) 16.yy.'a aittir. Halı zemininde yer alan çarkıfelek motiflerinin gökyüzünü simgelediği düşünülmektedir.

Görsel 10. Kula Halısı

Zemin kompozisyonu olarak I. Tip Bergama halılarına benzeyen halı (Görsel 10) Kula yöresine aittir. 16. yy.'a ait olan halı 150x240 cm boyutlarındadır. İki ince kenar suyu, kalın kenar suyu ve zeminden oluşmaktadır. Kırmızı zemin altıgenler ve iç içe geçmiş düğümlü şeritlerden meydana gelmektedir. Arada kalan boşluklar ise lacivert ve açık kırmızı renkte çarkıfelek yanışlarıyla doldurulmuştur. Bu halı da kullanılan çarkıfelek motifi gökyüzünü simgeleyen bir sembol olarak kullanılmıştır.

Görsel 11. Çanakkale Halısı

17. yy. Çanakkale yöresine ait halı (Görsel 11) iki ince kenar suyu, kalın kenar suyu ve zeminden oluşmaktadır. Kırmızı zemin üzerinde köşelerde çarkıfelek motifi görülmektedir. Yörede "Elekli halı" olarak adlandırılan bu halı da çarkıfelek motifi gökyüzünü sembolize etmektedir.

Görsel 12. Konya Halısı

17. yy.'a tarihlendirilen, 159x256 cm boyutlarına sahip olan halı (Görsel 12) Konya yöresine aittir. Halı zemininde madalyon yer almaktadır. Madalyonun dışında kalan boşluklarda sarı renk üzerinde çarkıfelek motifleri yer almaktadır. Halıya nakşedilen çarkıfelek motifleri gökyüzünü sembolize etmektedir.

Görsel 13. Konya Halısı

17. yy.'a tarihlendirilen, 152x205 cm boyutlara sahip olan halı (Görsel 13) Konya yöresine aittir. Halının zemininde iki adet sekizgen yer almaktadır. Halıda çarkıfelek motifi sekizgenlerin orta noktalarında kullanılmıştır. Talihin çarkı olarak da ifade edilen çarkıfelek motifi bu halıda gökyüzünü simgelemek maksadıyla kullanılmıştır.

Görsel 14. Çanakkale Halısı

18. yy. Çanakkale yöresine ait halı (Görsel 14) 125x170 cm boyutlarındadır. Seccade olarak üretilmiş olan halının zemini mihraplı kompozisyon özelliğine sahiptir. Çarkıfelek motifi mihrabın üstünde yer almaktadır. Bu motifin mihrabın üst kısmında yer alması halının adak ya da adak sunusu amacıyla dokunduğuna işaret etmektedir.

Görsel 15. Konya Halısı

Konya yöresine ait 18. yy.'a tarihlendirilen halı (Görsel 15) 119x165 cm boyutlarındadır. Seccade olarak kullanım amacıyla üretilen halının dış kenar suyunda çarkıfelek

motifleri yer almaktadır. Bu halı üzerinde çarkıfelek motifinin iyi talih ve mutluluk beklentisini ifade ettiği düşünülmektedir.

Görsel 16. Konya Halısı

18. yy. Konya yöresine ait, 135x140 cm boyutlarında olan halı (Görsel 16) oldukça yıpranmış ve yırtık durumdadır. Halının zemini birim rapordan oluşmaktadır. Çarkıfelek motifleri halının zemininde birim rapor olarak yerleştirilmiştir. Farklı renklerde yan yana ve üstte sıralanan çarkıfelek motifi göze çarpmaktadır. Talihin çarkı olarak da ifade edilen bu motif halının adak ya da adak sunusu olarak dokunmuş olduğunu düşündürmektedir.

Görsel 17. Gaziantep Halısı

19. yy.'a tarihlendirilen Gaziantep yöresine ait halı (Görsel 17) 118x150 cm boyutlarındadır. Bu halı zemin kompozisyonu olarak IV. tip Bergama halılarıyla benzerlik

göstermektedir. Zemini üç ayrı eş parçaya ayrılmış olan halıda, her bir parçanın orta noktasında çarkıfelek motifleri kullanılmıştır. Bu halıda yer alan çarkıfelek motifinin gökyüzünü simgelediği düşünülmektedir.

Görsel 18. Kars Halısı

19. yy. tarihlendirilen Kars halısı (Görsel 18) 109x188 cm boyutlarındadır. Halı zemini altıgenlerle üçe ayrılmıştır. Çarkıfelek motifi zeminde altıgenlerden kalan boşluklara yerleştirilmiştir. Bu motiflerin kaderi ve gökyüzünü simgelediği düşünülmektedir.

Görsel 19. Niğde (Kemerhisar) Halısı

19. yy. Niğde (Kemerhisar) yöresine ait olan halı (Görsel 19) 113x 291 cm boyutundadır. Niğde yöresinde "toplu" olarak adlandırılan halının zemini beş ayrı parçaya ayrılmıştır. Çarkıfelek motifi bu topların orta noktasında ve çevresindeki motiflerin merkezini teşkil etmektedir. Çarkıfelek motifi bu halıda gökyüzünü sembolize etmektedir.

4. SONUÇ

Çarkıfelek motifi her kültürde farklı anlamlara sahip bir motiftir. Bazı topluluklarda çarkıfelek motifi dini ve siyasi bir anlamla birleştirilerek yaşamın çoğu alanında kullanılmıştır. Bu motif gök inancıyla ilişkilendirilerek gökyüzünü, güneşi, doğum ve ölümü, ruhun dönerek göğe yükselmesini simgelemektedir.

Araştırma kapsamında Anadolu'nun hemen her köşesinde sıklıkla kullanılan çarkıfelek motifinin halılarda yer alan çiçek formundaki örnekleri bir araya toplanmıştır. Mihrâplı örneklerde mihrap üstünde kullanılan çarkıfelek motifi, bazı örneklerde genel motiflerin yanında yan unsur, bazı örneklerde ise dolgu motifi olarak kullanılmıştır. Özellikle Selçuklu, Osmanlı dönemine denk gelen halı-kilim ve diğer el sanatlarında çokça karşımıza çıkmaktadır.

Genellikle Batı Anadolu yöresinde sıklıkla kullanılan çarkıfelek motifi bazı kaynaklarda çiçek veya yıldız olarak adlandırılmaktadır. Motif form olarak çiçeğe benzese de motifin her bir parçasının farklı renklendirildiği bir renkte çark sağa dönerken, diğer renkle renklendirilmiş kollar sola döndüğü anlaşılmaktadır. Motif aynı anda hem iyiliği hem de kötülüğü temsil etmektedir.

Bu araştırma kapsamında, çarkıfelek (talih çarkı) motifini içeren 11 adet Anadolu halısı, kronolojik, bölgesel ve ikonografik açıdan değerlendirilmiştir. İncelenen örneklerin 16. yy. 19. yy. uzanan geniş bir zaman aralığına tarihlendiği; Konya, Çanakkale, Gaziantep, Kars ve Niğde (Kemerhisar) gibi farklı dokuma merkezlerine ait olduğu belirlenmiştir. Bu durum, çarkıfelek motifinin Anadolu halı sanatında uzun süreli ve coğrafi açıdan yaygın bir kullanım alanına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Halılarda çarkıfelek motifi, çoğunlukla zemin kompozisyonunun merkezinde, madalyon içlerinde, geometrik birimlerin orta noktalarında, köşe dolgularında ya da mihrap üstü gibi sembolik açıdan vurgulu alanlarda kullanılmıştır. Motifin bu alanlarda kullanımı, onun yalnızca dekoratif bir unsur olarak değil, kompozisyonun anlam merkezini oluşturan bir sembol olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Özellikle seccade formundaki halılarda çarkıfelek motifinin mihrap üstünde yer alması, halıların adak ya da adak sunusu amacıyla dokunmuş olabileceğine işaret etmektedir.

İkonografik açıdan çarkıfelek motifi, incelenen örneklerin büyük çoğunluğunda gökyüzü, kader, kozmik düzen ve ilahi döngü kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. “Talihin çarkı” olarak da tanımlanan motif, Anadolu dokuma geleneğinde kozmolojik düşüncenin bir yansımasıdır. Bazı örneklerde motifin iyi talih, mutluluk ve umut beklentisini simgelediği; bazı örneklerde ise doğrudan göksel âleme göndermede bulunduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak, çarkıfelek motifinin Anadolu halılarındaki kullanımı, tarihsel süreç içerisinde biçimsel çeşitlilik gösterse de anlamsal sürekliliğini korumuştur. Motif, 16-19. yy. arasında üretilen Anadolu halı sanatında kader, gökyüzü ve inanç temelli sembolik anlatımın güçlü bir unsuru olarak varlığını sürdürmüş; bu yönüyle Anadolu dokuma kültürünün kozmolojik ve düşünsel derinliğini yansıtan önemli bir bezeme öğesi olmuştur.

Çarkıfelek motifinin Anadolu halı sanatındaki kullanımına yönelik yapılacak gelecek çalışmalarda, motifin bölgesel üslup farklılıkları, kompozisyon içindeki konumlanışı ve eşlik eden sembolik unsurlarla kurduğu anlam ilişkileri karşılaştırmalı olarak ele alınmalıdır. Özellikle seccade formundaki örneklerde çarkıfelek motifinin dini ve ritüel bağlamdaki işlevi, sözlü kültür verileri ve etnografik bulgularla desteklenerek derinleştirilmelidir. Ayrıca müze ve özel koleksiyonlarda yer alan, ancak literatürde sınırlı düzeyde incelenmiş çarkıfelek motifli halıların teknik, ikonografik ve terminolojik açıdan yeniden değerlendirilmesi, Anadolu dokuma sanatına ilişkin sembolik okumalara önemli katkılar sağlayacaktır. Motifin çağdaş tekstil ve tasarım alanlarında, tarihsel ve kültürel bağlamı gözetilerek yeniden yorumlanması ise geleneksel halı sanatının güncel üretimlerle ilişkilendirilmesine olanak tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

Altın, A. Türk-İslam Kubbelerinde Çarkıfelek Formları, Sanat Tarihi Yıllığı, (30), 29-80, 2021.

Avşar L. Antik Yunan Seramiklerinde Haç ve Çarkıfelek Simgeleri ve Bunların Avrasya, Anadolu ve Mezopotamya Kültürlerindeki Muhtemel Kaynaklar, *Mukaddime*, (3), s.115-141, 2010.

Canbulat, İ. Mektepçiler Evi (Safranbolu Medresesi?) Restorasyonu Hakkında Bilgi Notu, Mimarlık 330 Dergisi, 47, Sayfa Sayısı Yok, 2006.

http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=47&RecID=1150

Daş, E. Mezar Taşlarında Svastika ve Çarkıfelek Sembollerinin Kökeni ve Anlamı. *I. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı,* 199-206, 2018.

Değer, A. *Kenan Özbel Koleksiyonu Özelinde Anadolu Geleneksel El Örmesi Çoraplarının Semboller Ekseninde İncelenmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Deniz, B. *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Develioğlu, F. *Osmanlıca-Türkçe Ansikloğedik Lugat*. (Yayın yeri yok), 1960.

Ergüder, A. A. *Çoruh Vadisi Düz Dokuma Yaygıları*. Oltu Ticaret ve Sanayi Odası, Erzurum, 2007.

Kültür Bakanlığı. Türk El Dokuması Halılar Katalog: Turkish Handwoven Carpets, 1-2-3-4-5. Cilt, Ankara, 1987.

Küçükkurt, Ü. Geleneksel Türk Sanatlarında Çarkıfelek Motifi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 14(4), 1467-1483, 2025.

Ortaç, S. Çankırı Kızılırmak İlçesi Kuzeykışla ve Güneykışla Köyü Kilim Dokumaları, *Milli Folklor*, 22 (86). 140-148, 2010

Parlak, T. *Tur-ãn Yolunda Aral'ın Sırları*, Kariyer Matbaacılık, Ankara, 2007.

Soysaldı, A. *Düden Köyü Camii Yanışlı Kilimler.* Türk Soylu Halıların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, 277-288, Ankara, 1998.

Sözen, M.- Tanyeli U. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. Remzi Kitabevi/ Ankara, 2015.

Torunoğlu B. *Türk Kültüründe Çark-ı Felek Motifi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2016.

URL 1: https://www.turkishnews.com/tr/content/2010/11/25/frigler-ve-gokturk-abideleri/

HALI SANATINA ALTERNATİF ARAYIŞLAR BAĞLAMINDA: TAFTİNG HALILAR

Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan KABALCI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / Güzel Sanatlar Fakültesi

oguzhankabalci@gmail.com - 0000-0002-7662-9193

ÖZET

Geleneksel sanatlarımızdan dokumacılık, ülkemizde önemli bir yere sahiptir. Kirkitli dokumalar sınıfına giren halılar, geçmişten günümüze Türk halı sanatının gelişim sürecinde varlığını halen sürdüren el sanatlarımızdan birisidir.

Geleneksel tanımıyla halı; teknik özellikleri, desen anlayışı, kültürel unsurları, yayılım gösterdiği coğrafya ve ilk üreticileri dikkate alındığında, kendine özgü nitelikler taşıyan havlı bir dokuma türünü ifade eden özel bir addır. Halı, çözgü (arış), atkı (argaç) ve ilme olmak üzere üç farklı iplik sistemi kullanılarak üretilen, düğümlü ve havlı bir dokuma türüdür. Başka bir ifadeyle halı; çözgü (arış) iplikleri üzerine ayrı bir desen ipliğiyle farklı biçimlerde düğümler atılması, bu düğümlerin arasından birkaç sıra atkı (argaç) ipliği geçirilip sıkıştırılması sonucu oluşan; havları aynı ya da farklı yüksekliklerde olabilen, kabartmalı ve kesilmiş havlı yüzeye sahip dokumalardır.

20. yüzyılda tasarımcılar ve sanatçılar arasında kısa sürede yaygınlaşan tufting tekniği, geleneksel dokuma yöntemlerinden ayrılarak daha fazla yaratıcılık ve serbestlik sunmuş, aynı zamanda hızlı üretim olanağı sağlamıştır. Bu yönleriyle tasarımcıların dikkatini çekmiş ve halı üretiminde önemli dönüşümlere neden olmuştur. Söz konusu gelişme, geleneksel halı yapımının uzun zaman alan ve yoğun emek gerektiren yapısını değiştirerek daha modern ve seri bir üretim anlayışını ortaya koymuştur. Günümüzde ise tafting (tufting) halıları, çağdaş sanat ve tasarım alanında yaygın biçimde kullanılan bir öğe hâline gelmiştir.

Bu bildirinin amacı gelenekli üretilmiş halılar ile tufting halıların literatürdeki yerinin belirlenmesi, teknik özelliklerinin açıklanması ve kıyaslanmasıdır. Araştırma kapsamında tufting tekniği ile üretilmiş çalışmaların görsellerine yer verilmiştir. Verilen görseller üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Sanat, halı, tufting

1. GİRİŞ

Geleneksel sanatlarımızdan dokumacılık, ülkemizde önemli bir yere sahiptir. Kirkitli dokumalar sınıfına giren halılar, geçmişten günümüze Türk halı sanatının gelişim sürecinde varlığını halen sürdüren el sanatlarımızdan birisidir.

Geleneksel tanımıyla halı; teknik özellikleri, desen anlayışı, kültürel unsurları, yayılım gösterdiği coğrafya ve ilk üreticileri dikkate alındığında, kendine özgü nitelikler taşıyan havlı bir dokuma türünü ifade etmektedir. Halı, çözgü (arış), atkı (argaç) ve ilme olmak üzere üç farklı iplik sistemi kullanılarak üretilen, düğümlü ve havlı bir dokuma türüdür. Başka bir ifadeyle halı; çözgü (arış) iplikleri üzerine ayrı bir desen ipliğiyle farklı biçimlerde düğümler atılması, bu düğümlerin arasından birkaç sıra atkı (argaç) ipliği geçirilip sıkıştırılması sonucu oluşan; havları aynı ya da farklı yüksekliklerde olabilen, kabartmalı ve kesilmiş havlı yüzeye sahip dokumalardır (Kahvecioğlu Sarı, 2021:376; Deniz, 2000:200; Kırzıoğlu, 2001:20; Aytaç, 1997:86).

Düğümlü halı, Orta Asya'da Türklerin yaşadığı coğrafyalarda ortaya çıkmış ve zamanla bu bölgelerden dünyanın farklı yerlerine yayılmıştır. Aynı dönemlerde Türklerin yalnızca halı değil, kilim, cicim, zili, sumak gibi düz dokuma yaygılar ile keçe sanatını da bildikleri; evlerini ve çadırlarını halı, düz dokuma yaygılar ve keçe ürünlerle süsledikleri, günümüze ulaşan arkeolojik buluntular sayesinde anlaşılmaktadır (Deniz, 2005:79).

Halı sanatının tarihi, Türklerin yaşadığı coğrafyalarla her zaman çok yakın bir ilişki içinde olmuştur. Halının ortaya çıkışı ve gelişimi Türklerle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Büyük Selçuklu Sultanlığı döneminde kurulan devletler sayesinde halı dokuma tekniği önce İslam dünyasına, ardından da tüm dünyaya Türkler aracılığıyla tanıtılmıştır. Her ne kadar Büyük Selçuklular döneminden günümüze ulaşan halılar bulunmasada, Anadolu Selçukluları zamanından kalan Konya halıları, 20. yüzyıla kadar uzanan halı sanatının temelini oluşturmuştur. Türk halı sanatı yedi yüz yıl boyunca kesintisiz bir biçimde ilerlemiş, her dönemde yeni türler ortaya konularak parlak bir gelişim göstermiştir. Altay Dağları'ndaki beşinci Pazırık kurganında buzlar arasından çıkarılan ve bilinen en eski halı olduğu bilinen Pazırık halısı, Asya Hunları bölgesine aittir. Bu halının bulunduğu coğrafya, kürk ve hayvan postu kullanımının yaygın olduğu bir bölgedir. Halının içteki geniş bordüründe yer alan ren geyikleri ise bölgenin doğal hayvan varlığına işaret etmektedir. Bu durum, halının hem kültürel hem de coğrafi özellikleri yansıttığını göstermektedir (Aslanapa, 1997:99).

Görsel 1. Pazırık Halısı (Yılmaz, 2017:100).

El dokuması halıcılık günümüzde başta İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Türkiye, Çin, Mısır, Rusya ve Nepal olmak üzere birçok ülkede yaygın biçimde yapılmaktadır. Bu faaliyet, sağladığı istihdam olanaklarının yanı sıra, kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamakta; ülkelerin kültürel zenginliğini, çeşitliliğini ve dokumacılığın sanatsal yönünü yansıtmaktadır. Aynı zamanda el dokuması halı üretimi, küçük ölçekli sanayi içinde önemli bir yere sahip olan başlıca üretim alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır (Kalınkara, 2018:2).

Fakat; 21. yüzyılda özellikle de ülkemizde el dokuma halı üretimi sanayileşme, seri üretim ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle giderek önemini yitiren geleneksel meslekler arasında yer almaktadır. El emeğine dayalı üretimin zaman alıcı ve maliyetli olması, genç kuşakların bu mesleğe olan ilgisinin azalması ve makine halılarının piyasada yaygınlaşması, el dokuma halıcılığının sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Geleneksel yöntemlerin dışında değerlendirilen ve el dokuması halılara göre endüstriyel nitelik taşıyan tufting halılar son dönemlerde ön plana çıkmaktadır.

Çıtlak'ın (1999:1) çalışmasında; Türkiye tekstil yer döşemelerini dört temel alt grupta incelenmektedir. Bunlar dokuma halılar, tufting halılar, keçe halılar ve diğer halılardır. Son yıllarda ortaya çıkan yeni tüketici profiliyle birlikte, dünya genelinde yaygınlaşan duvardan duvara yer döşemeciliği anlayışı, Türkiye'de de sektörel etkilerini giderek göstermeye başlamıştır. Yüksek üretim kapasiteleri sayesinde artan işçilik ve işletme maliyetlerini dengeleyebilen tufting halılar; kullanım pratikliği, desen ve üretim çeşitliliği ile muadil ürünlere kıyasla daha ekonomik olmaları nedeniyle toplumun geniş kesimleri tarafından tercih edilen bir yer döşemesi haline gelmiştir.

Tafting işlemi, hazır bir taban kumaş üzerine iğnelere takılan ipliklerin batırılmasıyla kumaş yüzeyinde ilmekli bir yapı (hav) oluşturulması esasına dayanmaktadır. Bu işlemde kullanılan taban kumaşı dokuma ya da örme tekniğiyle üretilmiş olabilir; ayrıca doğal liflerden

veya sentetik malzemelerden elde edilebilmektedir. Tafting yüzeyler iki temel yapı oluşumuna sahiptirler. Bunlar kesilmiş havlı yapı ve ilmekli havlı yapıdır (Çıtlak, 1999:4).

Son yıllarda, tufting yönteminin temel ilkelerinden hareketle "hand tuft" (el tufting) olarak adlandırılan yeni bir halı üretim tekniği geliştirilmiştir. El ile kontrol edilen tek iğneli makinelerle uygulanan bu yöntem, geleneksel tufting tekniğine alternatif bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Hand tuft tekniği; halı, kilim ve döşemelik kumaş gibi farklı tekstil ürünlerinin üretiminde kullanılan yenilikçi bir yöntemdir. Bu teknikte, kasnak üzerine gerilen zemin dokuma kumaş üzerine elektrikle çalışan ve "tufting tabancası" olarak adlandırılan araç yardımıyla ilmekler oluşturulmaktadır (Özdinç ve Tölek, 2025:18-19).

20. yüzyılda tasarımcılar ve sanatçılar arasında kısa sürede yaygınlaşan tufting tekniği, geleneksel dokuma yöntemlerinden ayrılarak daha fazla yaratıcılık ve serbestlik sunmuş, aynı zamanda hızlı üretim olanağı sağlamıştır. Bu yönleriyle tasarımcıların dikkatini çekmiş ve halı üretiminde önemli dönüşümlere neden olmuştur. Söz konusu gelişme, geleneksel halı yapımının uzun zaman alan ve yoğun emek gerektiren yapısını değiştirerek daha modern ve seri bir üretim anlayışını ortaya koymuştur. Günümüzde ise tafting (tufting) halıları, çağdaş sanat ve tasarım alanında yaygın biçimde kullanılan bir öğe hâline gelmiştir (Özdinç ve Tölek, 2025:18).

Bu bildirinin amacı gelenekli üretilmiş el dokuması halılar ile tufting halıların literatürdeki yerinin belirlenmesi, teknik özelliklerinin açıklanması ve kıyaslanmasıdır. Araştırma kapsamında tufting tekniği ile üretilmiş çalışmaların görsellerine yer verilmiştir. Verilen görseller üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

2. HALI DOKUMACILIK GELENEĞİ VE TEKNİK ÖZELLİKLERİ

Türk Dili sözlüğüne göre (1988:534) gelenek; "*bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane'dir".*

Bir dönem halı dokumacılığı etrafında şekillenen kültürel unsurlar, makineleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Halı dokuyan bireyler farklı mesleklere yönelmiş, dokuma tezgâhları ise kullanılmaz hâle gelmiştir. Halı dokuma çevresinde gelişen gelenekler zamanla gündelik yaşamdan çekilmekte; ancak işlevsel değerini yitirmesine rağmen, halı dokumacılığının kültürel üretim ve yaratım sürecinde barındırdığı bilgi, kültürel bellek içerisinde varlığını sürdürmeye devam etmektedir (Demir, 2012:189).

Soysaldı; (2020:224) "*Türk hayat tarzının vazgeçilmez unsuru olan halı sanatı hemen her evde kurulu bir ıstar (halı-kilim) tezgahıyla icra edilmektedir. Bu tezgahlarda ailenin döşeme ve taşıma ihtiyacı olan eşyalar yaygı, duvar askısı, yastık, heybe, çul, çuval vs. halı, kilim, zili-cicim teknikleriyle dokunmuştur*" şeklinde ifade etmiştir.

Bu bilgilerden hareketle halılar, geleneksel kültürün önemli bir parçasıdır. Çünki motifleri, renkleri ve dokuma teknikleri bir toplumun tarihini, inançlarını, yaşam biçimini ve estetik anlayışını yansıtmaktadır. Nesilden nesile aktarılan bu özellikler sayesinde halılar hem gündelik kullanım eşyası hem de kültürel bir anlatım aracı olmuştur.

2.1. Kullanılan Malzemeler ve Düğüm Çeşitleri

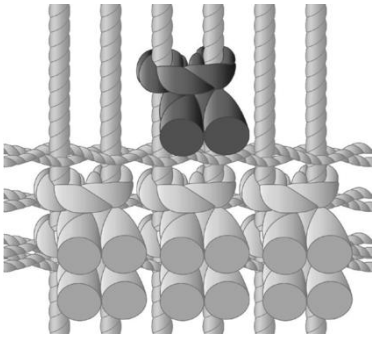
Çözgü; kıl, pamuk, yün veya ipekten bükülerek elde edilen ipliklerin, halı tezgâhının alt ve üst leventleri arasına gerilerek yerleştirilen, yatay düzleme dik konumda ve birbirine paralel şekilde çaprazlanan iplikler bütünüdür (Özel, 1986:6).

Atkı; ilme sıraları arasına ve halının enine paralel olacak şekilde, pamuk, yün ya da ipekten üretilmiş ipliklerin elle geçirilmesiyle oluşturulan dokuma unsurudur.

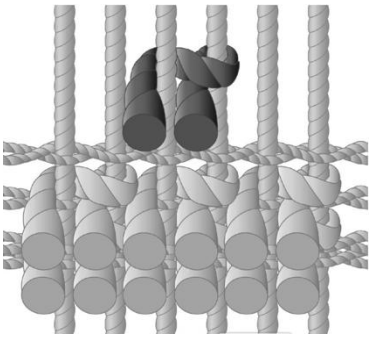
Atkı işlemi sırasında varan-gelen, gücü ağacına yaklaştırılarak çözgü ipliklerinin bir kısmının önde, bir kısmının arkada kalmasını sağlar. Bu konumdayken oluşan ağızlıktan atkı ipinin halının eni boyunca geçirilmesiyle elde edilen atkıya süzme atkı adı verilir. Atılan atkı, kirkit yardımıyla düzgün biçimde yerleştirilir. Kilim dokumada ilk sırada atılan süzme atkının çiti üzerine ne kadar düzgün oturtulduğu, halının sonraki sıralarının ve desenlerinin düzgünlüğünü doğrudan etkilemektedir (Özel, 1986:6; Kahvecioğlu Sarı, 2021:379).

Basma (döke, üst) atkı, süzme atkıdan sonra atılan ikinci atkı sırasıdır. Bu işlem için varan-gelen, gücü ağacından mümkün olduğunca uzaklaştırılarak yukarı doğru kaldırılır. Bu konumdayken önde bulunan çözgü iplikleri elle bastırılarak arkaya geçirilir; böylece arkadaki çözgü iplikleri öne çıkar ve çözgüler arasında yeni bir ağızlık oluşur. Açılan ağızlıktan atkı ipliği, halının eni boyunca bolluk verilerek geçirilir. Verilen bolluklar, kirkit yardımıyla çözgü ipliklerinin arasına düzgün biçimde yerleştirilir (Kahvecioğlu Sarı, 2021:379-380).

İlme (düğüm); halı dokuma sırasında çözgünün her bir çift teline yün, ipek ya da floş ipliklerin bağlanarak yan yana dizilmesi ve bu şekilde ilme sıralarının oluşturulması işlemidir. Halı dokumacılığında başlıca iki ilme türü bulunmaktadır: Bunlar Türk ilmesi (Gördes) ve İran ilmesi (Sine ilmesi)'dir (Özel, 1986:7).

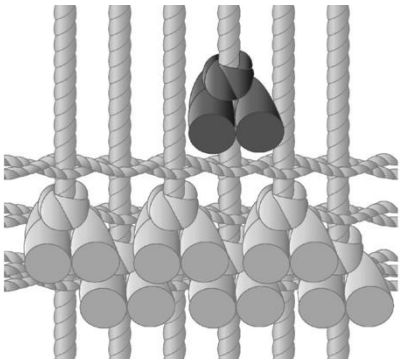
Görsel 2. Türk Düğümü (Simetrik Düğüm), (Öztürk, 2025:164).

Görsel 3. İran Düğümü (Asimetrik Düğüm), (Öztürk, 2025:164).

Türk düğümünde ilme ipliği, yan yana bulunan iki çözgü telinin her ikisine birden dolandırılarak düğümlenmektedir. İlme ipliği her iki çözgü teline birden düğümlendiği için Türk düğümü, tek çözgü üzerine atılan İran düğümüne kıyasla daha sağlam bir yapı göstermektedir. Bununla birlikte, ilme ipliğinin yalnızca tek bir çözgü teline bağlanıp yanındaki çözgüye dolanmadan arkadan öne doğru geçirilmesiyle oluşturulan Sine düğümüne, bazı Türk halılarında da rastlanabilmektedir (Kahvecioğlu Sarı, 2021:380).

Halılarda tek çözgü üzerine düğüm ve Hekim düğümü çeşitleri de kullanılmaktadır (Kahvecioğlu Sarı, 2021:379-380).

Görsel 4. İspanyol Düğümü (Tek Çözgüye Düğüm), (Öztürk, 2025:165).

TS 43'e göre (1992:1) el dokuması halı; "*yanyana ve paralel şekilde boyuna dizili ipliklerden meydana gelen çözgü ipliklerinin her çift teline; yün, ipek veya rayon ipliğinden ilmek (düğüm) yapılarak ilmek sıraları teşkil edilmesi ve en az bir sıra atkı atılıp bu sıranın sıkıştırılması ve bu şekilde üst üste ilmek sıralarının meydana getirilmesi suretiyle dokunan tekstil yer döşemesidir*".

İlmeğin, halı tabanı ile bağlantı kurduğu ve birbirini izleyen en alt iki nokta arasında kalan kesilmemiş halka biçimindeki bölümüne ilmek halkası adı verilmektedir (TS, 1987:1).

2.2. Halı Dokumada Kullanılan Araç-Gereçler

Kirkit; İlme ve atkıların sıkıştırılması işine yarayan demir ve sert ağaçlardan üretilmiş dişli alete denilmektedir (Özel, 1989:31).

Bıçak; Halıya atılan düğümleri kesme işine yaramaktadır.

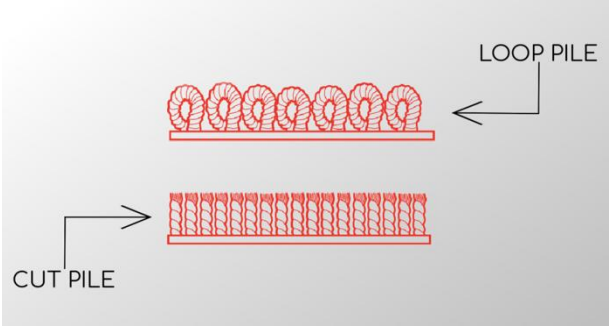
Halı Makası; Halıya atılan düğümlerin boylarının (havların) aynı hizada kesilmesi işine yaramaktadır (Kafalılar, 1982:33).

3. TUFTİNG TERİMİ VE TEKNİĞİ

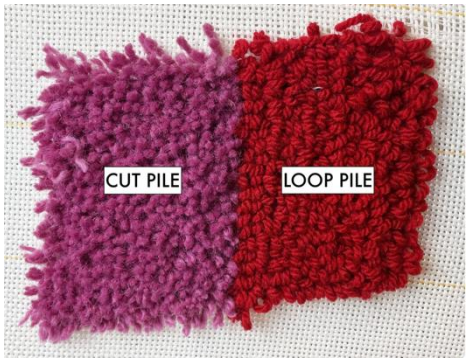
Tufting (ya da tafting) terimi, İngilizce "tuft" sözcüğünden türemiş olup kökeni eski Avrupa halı işçiliğine dayanan bir teknik olarak tanımlanabilir. Avrupa'dan Amerika'ya göç

eden zanaatkârlar tarafından üç boyutlu tekstil yüzeyleri oluşturma yöntemi olarak geliştirilen bu teknik, zaman içerisinde endüstriyel halı üretiminde önemli bir konuma ulaşmıştır (Özdinç ve Tölek, 2025:18).

Tuft halılar, yatay konumda gergin hâlde tutulan zemin kumaşına hav ipliklerini taşıyan iğnelerin batmasıyla üretilmektedir. Bu sırada hav iplikleri, kumaşın alt yüzeyinde yer alan tutucular tarafından yakalanarak geri kaçmaları engellenir ve iğnenin geri çekilmesiyle işlem sürekli olarak tekrarlanır. Tutuculara takılarak oluşan ilmelerin kesilmemesi durumunda buklet (loop pile), kesilmesi hâlinde ise havlı (cut pile) yüzey yapıları ortaya çıkmaktadır (Özkendirci, 2016:31).

Görsel 5. Cut Pile ve Loop Pile Teknik Çizimi, (https://www.homedit.com/flooring/carpet/cut-pile-vs-loop-pile/, 2025)

Görsel 6. Cut Pile ve Loop Pile, (https://letufting.fr/blogs/tufting/la-difference-entre-cut-et-loop?srsltid=AfmBOopz7dOJvuIIiOVTOHewEI2lOUGnBNP4WUqdEvJEJ69UD7mp0_Tb, 2025)

3.1. Tufting Halı Üretiminde Kullanılan Malzemeler

Tufting ipliği; Hav ipliği, halının yüzeyini oluşturan iplik türüdür ve polipropilen, polyester, akrilik, yün veya pamuk gibi farklı malzemelerden üretilebilmektedir.

Görsel 7. Farklı Malzemelerden Oluşan İpler (Vahaboğlu, 2025).

Tufting kumaşı; bu kumaş halının zeminini oluşturmaktadır. Polyester ve pamuk karışımlı, gri renkli ve beyaz kılavuz çizgili bir kumaş türüdür.

Görsel 8. Tufting Kumaşı, (https://eltuftotufting.com/gri-tufting-kumasi-240-cm-en---1-metre-boy, 2025)

Tufting yapıştırıcı; Halının arka yüzeyine sürülerek, ipliklerin zemin kumaşa tutunmasını sağlar. Bu yapıştırıcı yüksek viskoziteli olup, antibakteriyel özellik taşır ve suya dayanıklıdır.

Taban (sırt) kaplama kumaşı; Bu kumaş halının arka yüzeyini kaplar ve ekstrafor ile uyumlu renktedir. Gri renkteki bu kumaş %100 pamukludur.

Ekstrafor; halının arka yüzündeki kenar bölgelerini kaplayarak düzenli bir görünüm sağlayan, 4,5 cm genişliğinde ve gri renkte bir malzemedir.

Görsel 9. Ekstrafor, (https://www.shopier.com/31703969, 2025)

3.2. Tufting Yapımında Kullanılan Araç-Gereçler

Tufting tabancası; İpliklerin zemin kumaşına geçirilmesini sağlayan bir araçtır. Loop pile ve cut pile olmak üzere iki farklı türü bulunmaktadır (Gök, 2024:86).

Görsel 10. Elektrikli Tufting Tabancası (Kabalcı, 2025).

Tufting çerçevesi; tufting uygulaması için özel üretilmiş çivili çerçevedir.

Görsel 11. Tufting Çerçevesi (Gündüz, 2025).

Tufting tıraş makinesi; Havları istenilen uzunlukta kesme işini yaramaktadır.

Görsel 12. Tufting Tıraş Makinesi ve Kesme Kılavuzu (Kabalcı, 2025).

3.3. Tufting Tekniği İle Yapılmış Çalışmalar

Araştırma kapsamında dünya çapında tufting halı üreten bazı sanatçıların çalışmaları incelenmiştir.

Görsel 13. Camilla Iliefski'nin Soyut Kompozisyonlu Çalışması, (https://letufting.fr/blogs/tufting/5-artistes-tufting-a-decouvrir-cette-semaine-pour-faire-le-plein-d-inspiration, 2025)

İsveç'te tasarımcı ve öğretmen olan Camilla Iliefski ürettiği halıları görsel bir araca dönüştürmektedir. Iliefski'nin çalışmaları büyük renk blokları, temiz çizgiler ve yumuşak kıvrımlarıyla soyut kompozisyonları çağrıştırmaktadır. Grafiksel öğeleri titizlikle kullanan sanatçı, aynı zamanda malzeme seçimine de özen göstermiştir (https://letufting.fr/blogs/tufting/5-artistes-tufting-a-decouvrir-cette-semaine-pour-faire-le-plein-d-inspiration, (Erişim Tarihi: 23.12.2025).

Görsel 14. Tim Eads'in Çıkıntı İsimli 2 Boyutlu Çalışması, (https://www.thisistimeads.com/soft-focus, 2025)

Philadelphia'da yaşayan tasarımcı ve baskıcı Tim Eads, 2019 yılında açtığı kişisel sergisindeki tufting halılarda aynı rengin farklı tonlarını kullanarak iki boyutluluğu başarıyla yansıtmıştır (https://www.thisistimeads.com/soft-focus, 2025).

Görsel 15. David Nott'un Duvar Sanatına Dönüştürdüğü Halı, (https://mymodernmet.com/david-nott-tufting-art/, 2025)

Davit Nott tufting tekniğini yeni bir seviyeye taşıyarak, ürettiği halıları cesur ve göz alıcı duvar süslerine dönüştürmektedir. Yumuşak geçişleri ve çizgileri ayarlarken makas ve elektirikli tıraş makinesini büyük bir incelikle kullanmaktadır (https://mymodernmet.com/david-nott-tufting-art/, 2025).

Görsel 16. Simone Elizabeth Saunders'ın Tufting Çalışması (https://www.simoneelizabethsaunders.com/, 2025).

Ödüllü bir Kanadalı tekstil sanatçısı olan Simone Elizabeth Saunders'in "İçsel Yansımalar" adlı çalışması akrilik, pamuk ve kadife ipliktendir (https://www.simoneelizabethsaunders.com/, 2025).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Orta Asya Türk topluluklarının temel eserlerinden sayılan ve el sanatları bağlamında köklü bir geçmişe sahip halı dokumacılığı; Anadolu topraklarında geçmişten günümüze sürdürüle gelmiştir. Kültürel mirasımızın kadim el sanatlarından olan halılar, Türk kültüründe yalnızca gündelik kullanım nesnesi olmakla kalmayıp, aynı zamanda tarihsel sürekliliği, toplumsal hafızayı ve kültürel kimliği yansıtan sembolik üretimler olarak önemli bir yere sahiptir.

Gelenek kavramı içerisinde ele alındığında kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi, teknik ve sembolik anlamlar bütünüyle şekil almaktadır. Dokuma teknikleri, motifler, renk kullanımı ve kompozisyon anlayışı, belirli yörelere özgü kültürel kodları barındırmakta; bu yönüyle halılar, sözlü olmayan bir aktarım aracı işlevi görmektedir. Gelenek, burada statik bir tekrar değil, geçmişten devralınan kültürel birikimin her kuşakta yeniden yorumlanması süreci olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde fabrikasyon üretim tekniklerinin halı sektöründe yaygınlaşmasıyla birlikte, el dokuması halıcılık giderek geri planda kalmış ve tercih edilme oranı azalmıştır. Buna karşılık, geleneksel üretim yöntemlerinin dışında konumlanan tufting halılar; üretim süresinin kısalığı, maliyet avantajı ve uygulama kolaylığı gibi özellikleri nedeniyle endüstriyelleşmenin bir sonucu olarak günümüzde öne çıkmaktadır. Düşük üretim maliyeti ve hızlı imalat süreci, tufting tekniğinin yalnızca endüstriyel üretimde değil, aynı zamanda hobi amaçlı bireysel

uygulamalarda da yaygınlaşmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, söz konusu halıların ticari dolaşıma girmesini ve güncel tasarım pratikleri içerisinde önemli bir yer edinmesini sağlamaktadır.

El dokuması halı ile tufting (tuft) halı aynı gibi görünse de üretim tekniği, dayanıklılık ve kültürel değer açısından farklara sahiptir. Bunları sıralayacak olursak;

- Teknik manada el dokuması halılar tek tek düğüm atılarak oluşturulurken, tufting halılar tufting tabancası iğnesinin batıp çıkması sonucu seri bir şekilde üretim yapmaktadır.

- El dokuması halıların boyuta göre dokunması haftalar, aylar ve yılları gerektirirken, tufting halılar kısa sürede üretilebilmektedir.

- Kültürel zenginlik bağlamında değerlendirildiğinde, el dokuması halılar dokuma kültürü içerisinde belirli tekniklere, estetik anlayışlara ve duygusal anlatımlara sahip, kültürel belleği yansıtan önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu halılar, üretildikleri coğrafyanın geleneklerini, sembolik dilini ve zanaatkârlık bilgisini kuşaktan kuşağa aktaran özgün örneklerdir. Buna karşılık, tufting tekniğiyle üretilen halılar daha çok hobi amaçlı bireysel üretimler ya da seri üretime dayalı ticari kaygılar doğrultusunda ortaya çıkmakta; bu yönüyle geleneksel dokuma pratiklerinden ziyade çağdaş üretim ve tüketim dinamikleriyle ilişkilendirilmektedir.

- El dokuması halıların ön ve arka kısımlarında desenler belliyken, tufting halılarda sadece ön kısımlarda desenler görülmektedir.

- El dokuması halılar tarihsel süreçte dayanıklıdır ve nesiller boyu kullanılabilmektedir. Tufting halılar ise arka kısımlarına sürülen tutkal zamanla deformasyona uğrayacağından uzun ömürlü değildir.

- El dokuması halılarda, kullanılan tekniklerden dolayı bazı desenlerin form ve biçimlerinin aktarımı güçleşmekte, özellikle kıvrımlı ve organik hatların uygulanmasında sınırlılıklar ortaya çıkabilmektedir. Buna karşın, tufting tekniği üretim sürecine sağladığı esneklik sayesinde modern, özgün ve karmaşık tasarımların daha rahat uygulanmasına olanak tanımaktadır.

- El dokuması halıların koleksiyon ve yatırım değeri vardır, tufting halıların koleksiyon değeri yoktur.

- El dokuması halıların üretimi pahalıdır ve zaman almaktadır. Tufting halılarda ise zamandan kazanç vardır. Ucuz maliyetlidir.

Bunların dışında el dokuması halılar ile tufting halılar arasında benzerliklerde vardır. Bunlar;

- El dokuması halılar ve tufting halılar zemin kaplama ve dekorasyan amaçlı kullanılmaktadır.

- Tufting halılar el dokuması halıların motif ve desenlerini uygulayabilmektedir.

- Yün, pamuk ve ipek gibi doğal lifler, hem tufting tekniğiyle üretilen halılarda hem de geleneksel el dokuması halılarda kullanılabilmektedir.

- El dokuması halılar tamamen el işçiliği ile üretilirken, tufting halılar elektrikli tafting makineleri ile yapılmaktadır.

- El dokuması halılar ile tufting tekniğiyle üretilen halıların hav yüzeyleri, tıraşlama işlemi sayesinde farklı yüksekliklerde düzenlenebilmekte ve bu sayede çok boyutlu bir görsel etki elde edilebilmektedir. Bu uygulama, yüzeyde derinlik ve hacim algısını güçlendirerek tasarıma zenginlik katmaktadır.

El dokuması halılar ile tufting halılar arasındaki farklar değerlendirildiğinde, el dokuması halıların kültürel miras, sembolik değer ve geleneksel üretim açısından özgün bir konuma sahip olduğu; tufting halıların ise modern üretim teknikleriyle hız ve maliyet avantajı sunduğu görülmektedir.

Bu doğrultuda, el dokuması halıların korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla geleneksel üretim süreçlerinin desteklenmesi, tufting halıların ise çağdaş tasarım ve işlevsellik çerçevesinde değerlendirilerek her iki üretim biçiminin kültürel ve ekonomik bağlamda dengeli biçimde ele alınması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Aslanapa, O., Türk Halı Sanatı, *Erdem*, 3(7), 99-110, 1999

Aytaç, Ç., *El Dokumacılığı*, İstanbul, 1997.

Çıtlak, Ü., *Türkiye Tafting Halı Pazar Araştırması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, 1999.

Demir, S., Kültürel Bellek, Gelenek ve Halk Bilimi Müzeleri, *Milli Folklor*, 24(95), 2012.

Deniz, B., Anadolu-Türk Halı Sanatının Kaynakları, *Sanat Tarihi Dergisi*, 14(1), 79-103, 2005.

Deniz, B., *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygılar*, Ankara, 2000.

Gök, M. O., Tufting Sanatı ve Örnek Tufting Uygulaması, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 12, Sayı:151, 82-95, 2024.

Kafalılar, A., *Halıcılık ve Teknolojisi*, Ankara, 1982.

Kahvecioğlu Sarı, H., *El Halısı Dokumacılığı*, Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi 1. Cilt, 375-386, Ankara, 2021.

Kalınkara, V., El Dokuması Halı Üretiminin Ergonomik Değerlendirmesi: Çalışan Sağlığının Korunması, *Ergonomi*, 1(1), 1-13, 2018.

Kırzıoğlu Görgünay, N., *Türk Dünyası'nda Ortak Yanışlar (Motifler),* Ankara, 2001.

Özdinç, Ö., & Tölek, T., Tekstil Sektöründe Yenilikçi Yaklaşım: Hand Tuft Dokuma İle Deneysel Çalışmalar, *Soma Meslek Yüksekokulu Teknik Bilimler Dergisi*, 1(39), 17-26, 2025.

Özel, A., *Halıcılık,* Ankara, 1989.

Özel, A., *Halıcının El Kitabı*, Ankara, 1986.

Özkendirci, B., Geleceğin Zemin Tekstillerini Tasarlamak, *İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 23-53, 2016.

Öztürk, B., Halıda Türk-Gördes Düğümü, İran-Sine Düğümü: Doğru Bilinen Yanlışlar, *Yedi: Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi*, 33, 163-176, 2025.

Soysaldı, A., *Türk-İslam Hayat Tarzından Halıların Yeri ve Önemi*, Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı Cilt 1, Ankara, 217-246, 2020.

TS 43, *Tekstil Yer Döşemeleri – El Dokuması Halılar*, Türk Halıları, Ankara, 1992.

TS 5285, *Halılar- Birim Alan ve Birim Uzunluktaki İlmek ve/veya İlmek Halkası Sayısının Tayini*, Ankara, 1987.

Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988.

Yılmaz, B., Pazırık'tan Günümüze Türk Halı Sanatı, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 98-106, 2017.

İnternet Kaynakları

https://www.homedit.com/flooring/carpet/cut-pile-vs-loop-pile/, (Erişim Tarihi: 22.12.2025).

https://letufting.fr/blogs/tufting/la-difference-entre-cut-et-loop?srsltid=AfmBOopz7dOJvuIIiOVTOHewEI2lOUGnBNP4WUqdEvJEJ69UD7mp0_Tb, (Erişim Tarihi: 22.12.2025).

(https://eltuftotufting.com/gri-tufting-kumasi-240-cm-en---1-metre-boy, (Erişim Tarihi: 22.12.2025).

(https://www.shopier.com/31703969, Erişim Tarihi: 23.12.2025).

https://letufting.fr/blogs/tufting/5-artistes-tufting-a-decouvrir-cette-semaine-pour-faire-le-plein-d-inspiration, (Erişim Tarihi: 23.12.2025).

(https://www.thisistimeads.com/soft-focus, (Erişim Tarihi: 23.12.2025).

(https://mymodernmet.com/david-nott-tufting-art/, (Erişim Tarihi: 23.12.2025).

(https://www.simoneelizabethsaunders.com/, (Erişim Tarihi: 23.12.2025).

Görsel Sanatlar Eğitiminde Atık ve Kavramsal Sanat

Nuran FİGEN
Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Müzik ve Güzel Sanatlar Enstitüsü
Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi
Görsel Sanat Öğretmeni
nuranfigen10@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ÇELEBİ
Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Müzik ve Güzel Sanatlar Eğitim Fakültesi,
Görsel Sanatlar Eğitimi Bölümü,
tugbacelebi@mgu.edu.tr- ORCID iD:0000-0001-5637-224X

ÖZET

Bu araştırma, ortaokulda öğrenim gören 5. Sınıf öğrencilerinin sürdürülebilirlik algısı üzerindeki etkiyi incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Araştırmanın eksenini görsel sanatlar eğitimi dersinde, atık malzemeler kullanılarak deniz canlılarının korunmasını konu edinen kavramsal sanat çalışmaları oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu, Şehit Okan Koç A.İ.H.L. Ortaokulu'nda 5.sınıfta eğitim gören sekizi kız, ikisi erkek olmak üzere toplamda on öğrenci oluşmaktadır. Araştırmanın uygulama aşaması altı hafta sürmüş, bu süreç sonunda öğrencilerden atık malzemelerden üç boyutlu tasarımlar yapmaları istenmiştir. Bilhassa atıklar yüzünden zarar gören denizlerde yaşayan canlıların varlığına ve yaşadıkları sıkıntılara odaklanılmış, deniz canlılarını koruyabilmek adına üç boyutlu kavramsal işler üretilmiştir.

Araştırma sürecinde veri toplanma aracı olarak, uygulama öncesinde ve sonrasında öğrencilerin sürdürülebilirlik, plastik atık ve kavramsal sanat algılarını ve bilgi düzeylerini ölçmek amacıyla açık uçlu sorulardan oluşan iki anket kullanılmıştır. Anket sonuçlarından elde edilen nitel veriler içerik analizi yapılarak yorumlanmış, süreç sonunda öğrencilerin kavramsal sanat ve sürdürülebilir eser üretim kavramlarını doğru bir şekilde anlayıp yorumlayabildikleri görülmüştür. Uygulama sonrasında elde edilen bulgulara bakıldığında plastik atıklarla üç boyutlu kavramsal işler üretmenin öğrencilere farkındalık kazandırdığı görülmüştür. Ayrıca atıkların sanat yolu ile geri dönüştürülmesinin öğrencilerin sürdürülebilirlik algısına olumlu katkı sağladığı görülmüştür. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda sürdürülebilirlik temelli kavramsal sanatsal uygulamalarının 5. sınıf öğrencileri üzerinde çevresel farkındalık oluşturduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Görsel Sanatlar Eğitimi, Kavramsal Sanat, Sürdürülebilirlik

AMAÇ

Bu araştırmanın temel amacını ilköğretim beşinci sınıf öğrencilerin plastik atık ve sürdürülebilirlik algılarının kavramsal sanat çalışmalarına aktarabilmek oluşturmuştur. Günden güne artan plastik çöplerin Pasifik Okyanusu'nda birikmesi, literatüre 8. Kıta Plastik Kıtası kavramını yerleştirmiştir. Denizlerde ve okyanuslarda yaşayan hayvanların plastik atıklardan dolayı nesillerinin tükenme noktasına geldiğini vurgulamak için çalışmanın merkezine deniz canlıları konulmuş, yapılan kavramsal çalışmalarla deniz canlılarının yaşadığı zorluğa dikkat çekilmek istenmiştir. Plastik atık ve tüketim çılgınlığında gelinen son nokta sanatçılar ve sanat eserleri üzerinden öğrencilere aktarılmış ardından plastik atıklar kullanılarak öğrencilerden üç boyutlu kavramsal eserler üretmeleri istenmiştir.

Bu sayede öğrencilerin hem çevre hakkında farkındalık kazanmaları hem de yaratıcı ifade biçimlerinin gelişmesi hedeflenmiştir. Uygulama sürecine başlamadan ve başladıktan sonra öğrencilere konuya ilişkin açık uçlu sorular sorulmuş, sorulara içtenlikle cevap vermeleri istenmiştir. Bu sorular aracılığı ile üç boyutlu üretim deneyiminin öğrenci üzerindeki etkisi incelenmiş, süreç içinde ele alınan çevre farkındalığı, geri dönüşüm ve sürdürülebilirlik kavramları hakkındaki düşünceleri analiz edilip değerlendirilmiştir.

1. GİRİŞ

Sürdürülebilirlik, ekolojik sistemlerin fonksiyonlarını, süreçlerini ve üretkenliğini gelecekte de devam ettirebilme yeteneği olarak tanımlanabilir (Chapin vd. 1996, s. 1017). İnsan faaliyetleri sonucu, dünya kaynaklarının ve çevrenin tükenme sınırına doğru ilerlediği artık bir gerçek olarak kabul edilmektedir. Yavuz (2010) tarafından belirtildiği gibi, sürdürülebilir kalkınma, üretim sürecinde yenilenebilir kaynaklara yönelmek ve üretim faaliyetinin çevreye olan etkilerinin bilincinde olmak olarak tanımlanabilir. Doğanın sunduğu kaynakların kendiliğinden yenilenebilmelerine olanak tanıyacak olursak sürdürülebilirlik sağlanabilecektir. Bu kapsamda, sürdürülebilirlik kavramını okullarda öğrencilere benimsetmek önem arz etmektedir. Bu sebeple, görsel sanatlar eğitiminde de kullanılan araçların bu kavramla uyumlu olmasını sağlamak tercih edilmektedir. Örneğin, atık malzemeleri (tuvalet kağıdı ruloları, pet şişe kapakları, iplik parçaları, kumaş parçaları, naylon poşetler, kağıt parçaları vb.) değerlendirmek için bunları kullanarak sanatsal bir eser elde etmek bu uyumluluğu yakalamak adına uygulanabilecek yöntemlerdir.

Dahası, Karaca (2023, s. 241) tarafından belirtildiği gibi "Sanat, doğal çevrenin tahrip edilmesi gibi mevcut tehlikeler konusunda toplumu bilinçlendirmekte kararlı bir rol üstlenmiştir." Bunun doğal sonucu olarak, görsel sanat öğretmenleri, sürdürülebilirlik kavramına karşı olumlu tutum geliştirme ve çevresel farkındalık kapsamında öğrencilerine etkili ve sistemli bir sanat eğitimi verebilmek, onları bu konularda gönüllü bir katılımcı haline getirebilmek için sorumluluk almalı ve onlara sürdürülebilir bir yaşam biçimini aktarmaya gayret etmelidirler. Örneğin, Amerika Birleşik Devletlerindeki bir okul olan Williams Kolejinde, lise öğrencilerin ürettiği sanat eserlerinin yapımında kullanılan malzemelerin (boyalar, boya çözücüleri, temizleyiciler, heykel yapım malzemeleri, vb.) doğaya zarar vermeyen malzemelerden seçilmesi ve atılan malzemelerin geri dönüşüm ile tekrar kazanılması kapsamında yapılan çalışmalar, SCSAM

(2024) isimli kaynakta anlatılmaktadır. Bu okulda sürdürülebilirlik kapsamında gösterilen gayretin bir benzerini bizim de okullarımızda görsel sanatlar derslerinde göstermemiz, doğayı korumak adına yapmamız gereken çalışmalardandır.

Tarihsel olarak atık malzemelerin sanat eserlerinde kullanımına ilişkin bazı bilgiler aşağıda verilmektedir: I. Dünya Savaşının öncesi ve sonrası siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel koşullar, sanatçıları resim sanatında geleneksel anlatım araçlarının dışına çıkararak yeni arayışlara yöneltmiştir (Uz, 2023; s. 1083). Bu arayışların sonuçlarının en önemlisi kolaj tekniği denilebilir. Gerçek nesnenin, özellikle atık malzemelerin, resimde yer alması ilk olarak Kübizm sanat akımı döneminde görülmektedir. 1912 ve sonrasında boya ile birlikte gazete kağıtları, tel, cam, kumaş, kum, ip gibi pek çok malzemenin resme yapıştırılarak kullanılmaya başladığı görülmektedir. Kolaj tekniği, daha sonra pek çok sanat akımında da (Dadizm, Sürrealizm, Soyut Sanat ve Pop Art) yer almıştır. Kolajı ifade aracı olarak kullanan sanatçılardan bazıları, Henri Matisse, Pablo Picasso, George Braque, Kurt Schwitters, Salvador Dali, Miro, Klee, Jasper Johns ve Richard Hamilton olarak sayılabilir. Örnek olarak; Pablo Picasso, Resim 1'de gösterilen eserde olduğu gibi kumaş ve kağıt parçalarını ve diğer atık malzemeleri pek çok resmine yapıştırarak kullanmıştır.

Görsel 1. Picasso, Kolaj tekniğiyle yapılmış "Bardak ve Su Şişesi" (1912) (Uz, 2023).

Singh (2023), atık malzemelerden özellikle üç-boyutlu sanat eserleri üretiminin tarihi konusunda bilgiler vermektedir. 20 yy. Fransız modern sanatçılarından Dadaist Marcel Duchamp'ın 1917 tarihli "Fountain" (Çeşme) isimli çalışması atık malzemelerle yapılmış olan ilk üç-boyutlu sanat eserlerinden olarak kabul edilmektedir. Bu porselenden yapılmış pisuvarın sanat eseri olarak sergilenmesi birçok tartışmaya sebep olmuş, bu eser "Readymade" (Hazır Yapım) sanatının öncüsü olmuştur.

Bu akımı, kavramsal (conceptual) sanat, asamblaj (assemblage) sanatı, enstalasyon (installation) sanatı, çöp (junk) sanatı gibi modern akımlar takip etmiştir. Bu tip akımların ortaya çıkması I. Dünya Savaşı'nın insanlar üzerindeki yıkıcı etkisi sonrası gelenekselin dışına çıkabilmek amacıyla yeni arayışlara yönelmek olarak yorumlanmıştır. Bu sanat akımlarına dahil olan sanatçılar; genellikle, I. Dünya Savaşı sırasında İsviçre'de ortaya çıkmış olan ve daha sonra Sürrealizm'e dönüşecek olan Dadizm'den etkilenmişlerdir.

Modern sanatların gelişiminde ana itici güç endüstrileşme ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi olmuştur (Singh, 2023). Yeni şeyler öğrenme isteği, deneysel sanat formlarının

gelişmesini sağlamıştır. 20. yüzyılın ortalarında, atık metaller, eski makine parçaları, eski kıyafetler, atık kağıt parçaları vb. kullanılarak resim, heykel ve enstalasyon sanatlarının birleştirilmesi sonucu "Çöp Sanatı" ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda bazı önemli sanatçılar, Amerikalı heykeltıraşlar Robert Rauschenberg ve David Smith olarak sayılabilir.

Kavramsal sanatın ortaya çıkmasıyla birlikte, sanatı tanımlarken estetik kaygıların yanı sıra, eleştirel bakış açısı geliştirmek ve görünmeyeni görünür kılmak gibi işlevler de önemli hale gelmiştir. Bu işlevler kamusal alanlarda izleyici ile buluşturulmuş, bu sayede sanat yapıtları izleyicisiyle birebir etkileşim içinde olabilmiştir. Böylece, sanat yapıtlarının sadece 'beyaz küp' olarak ifade edilen izole edilmiş galeriler ve müzeler gibi sanat mekanlarından dışarı çıkması sağlanmıştır. Kamusal alanda sergilenen bu eserlere, insanlar çok çaba harcamadan ulaşabilmektedirler (Parlakkalay, 2020). Günümüzde, kamusal alanda sergilenen kavramsal sanatın bilinen isimlerinden Mehmet Ali Uysal'ın Belçika'nın Liege şehrindeki Chaudfontaine Parkında bulunan "Ten" (Mandal Heykeli) isimli eseri (MAU, 2024) dünyanın en iyi on kamusal sanat eseri örneği arasına seçilmiştir.

Günümüze yakın zamanlarda, kavramsal sanatla birlikte düşüncenin sanat eserindeki fikrin, dolayısıyla düşüncenin daha önemli hale gelmesiyle birlikte, sanatçılar, yaşanılan olumsuz durumlara tepkilerini aktarmak için çeşitli yollara başvurmuşlardır [SK-SS, 2024]. Bu sayede; arazi sanatı, ekolojik sanat gibi akımlar ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında olumsuz etkileri daha çok hissedilmeye başlanan endüstriyel gelişmenin ve teknolojik hızın tehlikeli boyutlarını düşünmeye çağıran bu sanat akımları; doğayı korumaya ilişkin bilinç oluşturmayı amaçlayan bir yaklaşımın üründür.

Günümüzde, atık malzemelerle yapılmış olan sanat eserleri kapsamında en çarpıcı örneklerden biri, ekolojik sanat çalışmaları yapan H. A. Schult isimli Alman sanatçıdır. Sanatçı, dünyanın birçok ülkesinde, atılmış teneke içecek kutuları, bilgisayar parçaları, şişeler vb. kullanarak insan bedeni boyutunda heykeller yaparak halka açık alanlarda sergilemektedir. Sanatçının Giza Piramidleri önünde ve Brüksel Büyük Meydan'da sergilediği "Çöp Adamlar" isimli yapıtı Resim 2'de gösterilmiştir (ALREA-HAS, 2024; Joshi, 2016).

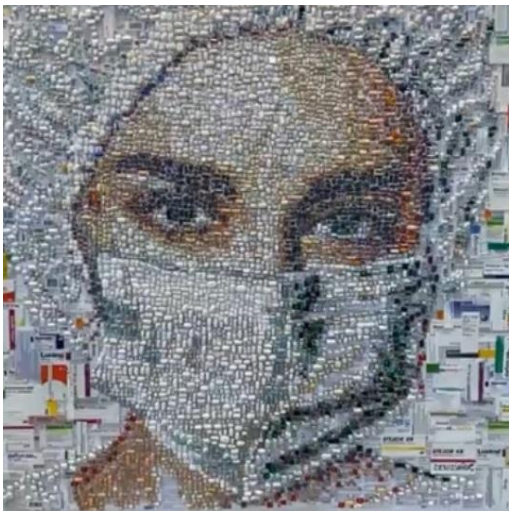
Sanatçı; Parchim, Almanya'da, 1939'da doğmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında geçen Berlin'deki çocukluk dönemi, çalışmalarını çok etkilemiştir. 1958 – 1961 arasında Düseldolf Sanat Akademisinde okumuştur. 1969'da Münih'te çöpleri kullanarak yaptığı çalışmalar yüzünden tutuklanmıştır. Sanatçı, dünyanın ilgisini çekmiş, 1970'lerde çağdaş sanatın merkezi New York'a taşınmıştır. Çevresel dengesizlikleri dile getiren ve doğayı korumak amacında olan eserler üretmiştir. Sanatçı, "Biz de çöp üretiyoruz ve sonra çöpe dönüşüyoruz," diyen sanatçı çalışmalarıyla dünyadaki çevre sorunlarına dikkat çeker (HASB, 2024).

Ekolojik sanat; estetik, etik, politika, kültür, ekonomi ve bu unsurların eko-sistemler üzerindeki etkisini ele alan çağdaş bir sanat türüdür. Ekolojik sanat akımına dahil olan sanatçılar, genellikle doğal alanları iyileştirmek veya belirli bir soruna dikkat çekmek için üretim yapmaktadır. Bu kapsamda, ekolojik sanat sürdürülebilirlik bilincinin topluma hakim olmasına çalışmaktadır (Tan, 2022; Mamur, 2017-2; Kayahan ve ark., 2021). Atık malzemelerden heykel yapımı konusunda diğer ekolojik sanat yapıtlarından örnekler (Devendra P. Tiwari, Michelle Reader, Robert Bradford vb.) Joshi (2016) tarafından verilmiştir. Kimberly Garland, Sarah Meyers Brent, Yulia Shtern ve Darice Brown gibi ekolojik sanatı uygulayan sanatçıların çalışmalarından örnekler ise İlden ve ark. (2023) isimli kaynakta verilmektedir.

Görsel 2. Ha Schult Çöp Adamlar Giza Piramidleri önünde (solda) 2002 ve Brüksel Büyük Meydan'da (sağda), 2005

Ülkemize, atık malzemelerle sürdürülebilir eserler üreten en önemli sanatçılardan olduğu bilinen Deniz Sağdıç, sanat hayatının ilk yıllarından itibaren çoğunlukla yağlıboya ve akrilik olmak üzere diğer boya çeşitleri, taş ve metal heykeller, çeşitli baskı resim teknikleri ve video sanatında eserler üretti (SEY-DS, 2024). 2000'li yıllarla beraber, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de sanat ortamında da kavramsal sanatın çok popüler olduğu zamanlar olmuştur. Deniz Sağdıç, o dönem bu yaklaşıma bir eleştiri olarak "Ready-ReMade" isimli projesini gerçekleştirmeye başladı. Bu projede, kavramsal sanata konu olan hazır nesnelere (ready made), sanatın klasik yöntemlerini, boyama, yontma gibi teknikleri uygulayarak, bu nesneleri sanat eserlerine dönüştürdü. Süreç içerisinde, bu nesne ve objeler yerini daha çok atık malzemelere bıraktı. O zamandan beri Sağdıç, her türlü kullanılmış objeyi ve atık malzemeyi geri dönüşüm ve ileri dönüşüm prensibiyle sanat yoluyla yeniden var etmeye çalışmaktadır. Sanatçının bir eseri Resim 3'de gösterilmektedir.

Görsel 3. Deniz Sağdıç Atık İlaçlardan Portre, 2024

Atık malzemelerin görsel sanatlar eğitiminde kullanılmasına ilişkin literatürde birçok yayın bulunmaktadır. Uyanık (2011), ilkokul ve ilkokul öncesi çocuklara atık malzemelerle sanat eserleri yaptırılmasının çocukların gelişimine olan faydalarını incelemiştir. Yeboah (2016), Gana'da atık malzemelerin görsel sanatlar derslerinde kullanılmasına ilişkin bulguları araştırmış, bu malzemelerden üretilen eserlerden örnekler vermiştir. Jørgensen (2018),

Danimarka'daki okullarda atık malzemelerin hem sanat eğitimine, hem de tüm alanlarda eğitime sağladığı katkıyı incelemiştir. Sağlam ve ark. (2016), atık nesnenin sanat eğitiminde kullanılmasının çocuklar üzerinde oluşturduğu etkileri ve kazanımları incelemiştir. Mamur, (2017-1) tarafından yapılmış bir araştırmada; ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin kendilerini, toplumsal çevreyi ve doğayı sanat yoluyla keşfetmelerini sağlamaya yönelik bazı etkinlikler sürdürülebilirlik temelinde geliştirilmiş ve geliştirilen etkinliklerin öğrencilere katkısı incelenmiştir. Yücel (2018) tarafından yapılmış olan yüksek lisans çalışmasında ise; ortaokul 7. sınıf düzeyinde verilen görsel sanatlar dersinde atık malzemeler kullanılarak yapılan tasarımların öğrencilerin sanatsal gelişimlerine ve çalışmalarının niteliğine ne tür katkı sağladığını belirlemek, öğrencilerin dersteki başarılarına ve derse karşı tutumlarına olan etkisini ölçmek amacıyla bir araştırma yapılmıştır.

Çelebi (2019) doktora tezinde, çağdaş sanat içerisinde önemli bir yere sahip olan kavramsal sanattan doğduğu kabul edilen performans sanatının yükseköğretim görsel sanatlar eğitiminde hem teorik hem uygulama olarak öğrencilere anlatılmasının öğrenci üzerindeki etkisinin ne yönde olacağını tespit etmek üzere bir araştırma geçekleştirmiştir. Çelebi'nin (2019, s. 92-93) belirttiği gibi "Dekorlar oluşturulurken çoğunlukla metal atölyesinden malzemeler kullanılmış, herkes bulabildiği malzemeyi okula getirmiş kendi dekorunu tasarlamıştır." Bu manada bu uygulama, görsel sanatlar eğitimi için atık malzemelerle bir sanat yapıtı oluşturma çalışmasına bir örnektir.

Bu uygulama projesinde, ortaokul öğrencilerine atık malzemelerle deniz canlılarının korunması temasını işleyen bir kavramsal sanat eseri yaptırılması çalışması geçekleştirilecektir. Şu araştırma sorularına yanıt aranacaktır:

1. Öğrencilerde sürdürülebilirlik ve geri dönüşüm bilinci ne düzeydedir?
2. Öğrencilerin kavramsal sanat hakkındaki bilgi düzeyleri ne seviyededir?
3. Öğrencilerin atık malzemelerle sanat eserleri oluşturmaya ilişkin bilgi düzeyleri ne seviyededir?
4. Atık malzemeleri kullanarak bir kavramsal sanat eserini öğrencilere yaptırmak, öğrencilerin sürdürülebilirliği sağlamak için çevreyi korumanın ve geri dönüşümün gerekliliği algılarının derinliğinin artırılmasına yardım eder mi?

Bu soruları cevaplandırmak üzere öğrencilerin sanat etkinliği öncesi ve sonrası cevaplandıracakları anketlerle, uygulama çalışmasının öğrencilerin sürdürülebilirliğe ilişkin algı derinliğinde olan etkisi ölçülecektir. Araştırmanın hipotezi ise şöyle ifade edilebilir: "Atık malzemeleri kullanarak bir kavramsal sanat eserini öğrencilere yaptırmak, öğrencilerin özellikle doğayı korumak kapsamında sürdürülebilirlik bilincine yönelik algı derinliğinin artırılmasında olumlu bir etkiye sebep olacaktır."

Bu uygulama projesi için kolaj (iki veya üç boyutlu) tekniği seçilmiştir. Bu seçim, hem atık malzemelerin kullanılmasını imkanlı kılmakta (dolayısıyla; sürdürülebilirlik algısı kapsamında yukarıda bahsedilen faydaları sağlamakta); hem de, Uz (2023, s. 1082) tarafından ifade edilen şu çıktıları bize sağlamaktadır : "Bir sanatsal ifade aracı olan kolaj tekniği bireyin hayal gücünü geliştirmede, bütün parça ilişkisini kurgulayabilmede ve farklı parçaları birleştirerek yeni bir kompozisyona giderken sentez yeteneğini geliştirmede etkili olmasının yanında, öğrenci kendini sanatla ifade ederken gelenekselin dışına çıkarak sınırlamaları kaldırdığı için daha özgür ve yaratıcı düşünme yetisini güçlendirmektedir."

2. YÖNTEM

2.1. Çalışma Grubu

Atık malzemelere dayalı olarak deniz canlılarının korunması temasını işleyen bir kavramsal sanat eseri çalışmasının ortaokul öğrencilerine yaptırılmasının, onların sürdürülebilirlik algısına etkisine ilişkin yapılan araştırma kapsamındaki uygulamanın evreni ortaokul öğrencileridir. Uygulamanın çalışma grubu, Şehit Okan Koç A.İ.H.L. Ortaokulu 5. Sınıf öğrencileridir. Grupta, ikizi erkek, sekizi kız olmak üzere 10 öğrenci yer almıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamında, öğrencilerin deniz canlılarının korunması temasını işleyen bir kavramsal sanat eserini atık malzemeler kullanılarak kolaj (iki veya üç boyutlu) ve karışık teknikte özgün tasarımlar ile oluşturmaları sağlanmıştır. Öğrenciler, bu kapsamda, atık malzemelerle deniz canlıları üretmişlerdir. Bu sayede, "Deniz canlılarını atıklarla yok etmeyelim, onlara hayat verelim." şeklinde kavramsal bir mesaj veren eserler oluşturmuşlardır. Ayrıca, bu uygulama çalışmasında, öğrencilerin sürdürülebilirlik algılarının derinliğini ölçme amacını güden ve açık uçlu sorular içeren iki adet anketi cevaplandırmaları istenmiştir.

Ön anket, uygulamanın en başında gerçekleştirilmiştir. Sonrasında, öğretmen tarafından kavramsal sanat ve atık malzemelerle kavramsal sanat üretimine ilişkin genel bilgiler verilmesini takiben sanat eseri üretim etkinliği gerçekleştirilmiştir. Son anket, sanat eseri üretim etkinliğinden sonra gerçekleştirilmiştir. Her iki anket sonuçları karşılaştırılarak proje uygulama sonuçları değerlendirilmiştir. Anketlere verilen cevaplar nitel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Uygulama, 10 Nisan – 15 Mayıs 2024 tarihleri arasında 6 hafta devam etmiş, her hafta 40 dakika sürmüştür.

Öğrencilerin cevaplandırmaları istenen ve açık uçlu sorular içeren ön ankette, öğrencinin gözüyle atık malzemenin (örneklerle), kavramsal sanatın (uygulayan örnek sanatçı isimleriyle), sürdürülebilirlik ve geri dönüşümün ne olduğu sorulmuş, görsel sanatlar dersinde atık malzemeler ile sanat eseri yapmanın öğrenciye ve çevresine ne tür faydalar sağlayacağını açıklaması istenmiştir. Açık uçlu sorular içeren son ankette ise ön ankette sorulan atık malzemeler ile sanat eseri yapmanın faydaları yerine yapılan uygulamanın öğrencinin hoşuna gidip gitmediği ve faydalarının neler olduğu sorulmuştur. Bu anketteki diğer sorular ise ön anketteki sorularla ortaktır.

2.3. Veri Analizi

Yukarıda yer alan anket sorularına öğrencilerin verdiği cevaplar nitel veri içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bir sonraki bölümde elde edilen bulgular verilmektedir.

3. BULGULAR

Anketlere öğrenciler tarafından verilen cevaplar, Çelebi (2019)'de bahsedilmiş olan nitel analiz yöntemine benzer bir şekilde analiz edilmiştir. Sorulara verilen cevaplara ilişkin ulaşılan temalara ve kodlara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Çizelge 1. Öğrencilerin (Ö) uygulama sonrası ankete verdiği cevapların nitel analiz çizelgesi. A1: Ön anket, A2: Son anket. Örneğin, A1-Ö2: 2 nolu öğrencinin ön ankete verdiği cevap.

Temalar	**Kodlar**	**Katılımcılar**
Tema-1: Atık malzemenin ne olduğu ve örnekleri (Ön anket ve son ankette mevcut bir soru)	Çöpe atılan tüm maddeler	A1-Ö2, A1-Ö3, A1-Ö4, A1-Ö5, A1-Ö6, A1-Ö8, A1-Ö9, A1-Ö10 **(f=8)**
	Geri dönüştürülebilir maddeler	A1-Ö6, A1-Ö7 **(f=2)** A2-Ö1, A2-Ö2, A2-Ö3, A2-Ö4, A2-Ö5, A2-Ö6, A2-Ö8, A2-Ö9, A2-Ö10 **(f=9)**
	Naylon poşetler	A1-Ö1, A1-Ö2, A1-Ö3, A1-Ö4, A1-Ö5, A1-Ö8, A1-Ö9, A1-Ö10 **(f=8)** A2-Ö1, A2-Ö2, A2-Ö3, A2-Ö4, A2-Ö5, A2-Ö7, A2-Ö8, A2-Ö9, A2-Ö10 **(f=9)**
	Soda şişesi kapakları	A1-Ö2, A1-Ö3, A1-Ö7, A1-Ö9 **(f=4)** A2-Ö1, A2-Ö2, A2-Ö3, A2-Ö4, A2-Ö5, A2-Ö6, A2-Ö7, A2-Ö8, A2-Ö10 **(f=9)**
Tema-2: Kavramsal sanatın ne olduğu (Ön anket ve son ankette mevcut bir soru)	Bilgisi bulunmuyor	A1-Ö2, A1-Ö3, A1-Ö4, A1-Ö5, A1-Ö6, A1-Ö8, A1-Ö9, A1-Ö10 **(f=8)**
	Düşünceyi ön plana çıkaran sanat veya fikir sanatı	A2-Ö1, A2-Ö2, A2-Ö3, A2-Ö4, A2-Ö6, A2-Ö7, A2-Ö9, A2-Ö10 **(f=8)**
	Yeni şeyler üreten sanat	A1-Ö1, A1-Ö7 **(f=2)** A2-Ö5, A2-Ö8 **(f=2)**
Tema-3: Atık malzemelerle kavramsal sanat yapılıp yapılamayacağı (Ön anket ve son ankette mevcut bir soru)	Yapılır	A1-Ö2, A1-Ö4, A1-Ö6, A1-Ö7 **(f=4)** A2-Ö1, A2-Ö2, A2-Ö3, A2-Ö4, A2-Ö5, A2-Ö6, A2-Ö7, A2-Ö8, A2-Ö9, A2-Ö10 **(f=10)**

	Bilinmiyor	A1-Ö1, A1-Ö3, A1-Ö5, A1-Ö8, A1-Ö9, A1-Ö10 **(f=6)**
Tema-4: Sürdürülebilirlik ve geri dönüşümün anlamı (Ön anket ve son ankette mevcut bir soru)	Atık malzemelerin tekrar kullanılması	A1-Ö1, A1-Ö2, A1-Ö3, A1-Ö7, A1-Ö10 **(f=5)** A2-Ö1, A2-Ö2, A2-Ö3, A2-Ö4, A2-Ö5, A2-Ö6, A2-Ö9, A2-Ö10 **(f=10)**
	Bilinmiyor	A1-Ö4, A1-Ö5, A1-Ö6, A1-Ö8, A1-Ö9, **(f=5)**
Tema-5: Kavramsal sanat yapan sanatçılar (Ön anket ve son ankette mevcut bir soru)	Tanınmıyor	A1-Ö1, A1-Ö2, A1-Ö3, A1-Ö4, A1-Ö5, A1-Ö6, A1-Ö7, A1-Ö8, A1-Ö9, A1-Ö10 **(f=10)**
	Mehmet Ali Uysal	A2-Ö1, A2-Ö2, A2-Ö3, A2-Ö5, A2-Ö9, A2-Ö10 **(f=6)**
	Marcel Duchamp	A2-Ö1, A2-Ö3, A2-Ö5, A2-Ö10 **(f=4)**
	Picasso	A2-Ö4, A2-Ö9, A2-Ö10 **(f=3)**
	H. A. Schult	A2-Ö2, A2-Ö3, A2-Ö7, A2-Ö8, A2-Ö9 **(f=5)**
	Deniz Sağdıç	A2-Ö4, A2-Ö8 **(f=2)**
Tema-6: Görsel sanatlar dersinde atık malzemelerle eser yapmanın kişiye sağladığı faydalar (Sadece ön ankette mevcut bir soru)	Çevreyi koruma konusunda bilinçlenme sağlaması	A1-Ö1, A1-Ö2, A1-Ö3, A1-Ö4 **(f=4)**
	Yeni sanat fikri oluşturması	A1-Ö5, A1-Ö6, A1-Ö9 **(f=3)**
	Sanatı sevdirmesi	A1-Ö7, A1-Ö8, A1-Ö10 **(f=3)**
Tema-7: Görsel sanatlar dersinde atık malzemelerle eser yapmanın çevreye sağladığı faydalar (Sadece ön ankette mevcut bir soru)	İnsanları çevreyi korumaları ve kirletmemeleri konusunda bilinçlendirmesi	A1-Ö1, A1-Ö2, A1-Ö3, A1-Ö4, A1-Ö5, A1-Ö9 **(f=6)**
Tema-8: Görsel sanatlar dersinde yapılmış olan bu uygulamanın hoşa giden ve faydalı yanları neler olmuştur?	Atık malzemelerle yapıldığı için çevrenin korunmuş olması	A2-Ö1, A2-Ö2, A2-Ö3, A2-Ö4, A2-Ö5, A2-Ö6, A2-Ö9, A2-Ö10 **(f=8)**
	Atık malzemelerle üç boyutluluğun sağlanması	A2-Ö3, A2-Ö10 **(f=2)**

(Sadece son ankette mevcut bir soru)	Yaratıcılığın gelişmesi	A2-Ö5, A2-Ö6 **(f=2)**
	Yaparken mutlu olmak ve eğlenceli vakit geçirilmesi	A2-Ö2, A2-Ö3, A2-Ö4, A2-Ö5, A2-Ö6, A2-Ö7, A2-Ö9, A2-Ö10 **(f=8)**

Tablo 1'de görüldüğü gibi, öğrencilerin (Ö) görüşleri, ön (A1) ve son (A2) anket soruları doğrultusunda, sekiz tema altında toplanmıştır.

Ön anket sonuçlarına göre, öğrenciler, Tema-1 için atık malzemenin ne olduğunu, en çok **(f=8)** çöpe atılan tüm maddeler olarak görmüşlerdir. Aynı anket sonunda, yine Tema-1 kapsamında, en çok **(f=8)** naylon poşetlerinin atık madde örneği olduğu belirtilmiştir. Öğrenciler, son anket sonrasında ise, aynı tema için en çok **(f=9)** geri dönüştürülebilir maddeler cevabını vermişler, atık malzeme örneği olarak da en çok **(f=9)** naylon poşetler ve soda şişesi kapaklarını söylemişlerdir. Son anket sonrası atık malzemelerin geri dönüştürülebileceği şeklinde bir bilinç artışı ve soda şişesi kapaklarının uygulama sırasında çokça kullanılmış olmasına bağlı olarak da atık malzeme örneği olarak verilmesi durumu mevcuttur.

Kavramsal sanatın ne olduğunun sorulduğu Tema-2 kapsamında, ön anket sonrası öğrencilerin çoğunluğunun **(f=8)** bilgisi olmadığı görülmüşken, son anket sonrasında ise Kavramsal sanatın en çok **(f=8)** düşünceyi ön plana çıkaran sanat veya fikir sanatı olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda da, yapılan uygulamanın sağladığı bilinç düzeyi artışı görülmektedir.

Atık malzemelerle kavramsal sanat yapılıp yapılamayacağının sorulduğu Tema-3 kapsamında, ön anket sonrasında cevabı bilmediğini söyleyen öğrencilerin çoğunlukta olduğu **(f=6)** görülmekte, son anket sonrası öğrencilerin tümü **(f=10)** atık malzemelerle kavramsal sanat yapılabileceğini belirtmişlerdir. Tema-4'te sürdürülebilirlik ve geri dönüşümün anlamı ön anket sonrası sadece beş öğrenci **(f=5)** tarafından atık malzemelerin tekrar kullanılması olarak belirtilmişken son anket sonrası tüm öğrenciler **(f=10)** bu cevabı vermişlerdir. Tema-5 kapsamında, ön anket sonrası, öğrencilerin hiçbiri kavramsal sanat yapan bir sanatçı ismi veremezken, son anket sonrası, öğrenciler en çok **(f=6)** Mehmet Ali Uysal'ın ismini kavramsal sanat yapan bir sanatçı olarak vermişlerdir. Tüm bu bulgular, yapılan uygulamanın sürdürülebilirlik ve atık malzemelerle kavramsal sanat kapsamında öğrencilerde sağladığı bilinç düzeyi artışını sergilemektedir.

Sadece ön ankette yer alan sorulara göre tanımlanmış olan Tema-6 ve Tema-7 kapsamında görsel sanatlar dersinde atık malzemelerle eser yapmanın sırasıyla kişiye ve çevreye sağladığı faydalar olarak, en çok dört öğrenci (**f=4)** çevreyi koruma konusunda bilinçlenme sağlaması ve en çok altı öğrenci (**f=6)** ise insanları çevreyi korumaları ve kirletmemeleri konusunda bilinçlendirmesi olarak belirtmişlerdir. Sadece son ankette yer alan soruya göre tanımlanmış olan Tema-8 kapsamında sorulan "Görsel sanatlar dersinde yapılmış olan bu uygulamanın hoşa giden ve faydalı yanları neler olmuştur?" sorusuna ise sekiz öğrenci **(f=8)** tarafından, hem eserin atık malzemelerle yapıldığı için çevrenin korunmuş olması hem de eseri yaparken mutlu olunması ve eğlenceli vakit geçirilmesi olarak cevap verilmiştir.

Uygulama projesine katılan öğrencilerin uygulama hakkında ifade ettikleri bazı sözler aşağıda verilmiştir:

"*Atık malzemelerle deniz canlıları yaptım. Onları korumak için bunu yaptım. Mutlu oldum.*"

"*Yaptıklarımızı çok sevdim. Eserimle deniz canlılarını korumak için mesaj verdim. Başka eserler de yapacağım.*"

"*Hem atık malzemeleri değerlendirdim hem de arkadaşlarım eserimi çok beğendi.*"

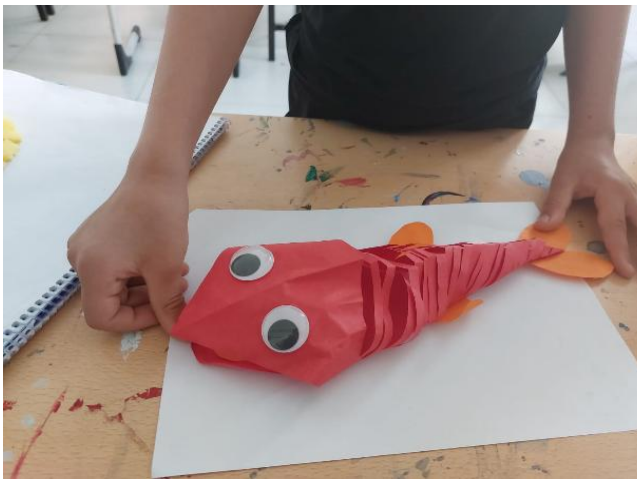
"*Atık malzemeleri geri dönüştürmenin ve çevreyi korumanın ne kadar önemli olduğunu anladım*."

Üç görsel sanatlar öğretmeni, öğrencilerin ürettikleri eserleri özgünlük, konuya uygunluk, yüzey kullanımı, zamanında tamamlama, malzemenin konuya uygunluğu ve temizlik / düzen bakımından değerlendirmişlerdir. Alan uzmanlarının cevaplarının birbiriyle tutarlı olduğu görülmüştür. Öğrencilerin genel olarak eser kalitesinin tatmin edici olduğu görüşünü dile getirmişlerdir.

Öğrencilerin yaptıkları eserlerin örnek fotoğrafları, Resim 4'te verilmiştir.

Görsel 4: Öğrenci Çalışması

Görsel 5: Öğrenci Çalışması

Görsel 6: Öğrenci Çalışması

Görsel 7: Öğrenci Çalışması

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu uygulama projesi kapsamında, öğrencilerin deniz canlılarının korunması temasını işleyen bir kavramsal sanat eserini atık malzemeler kullanılarak kolaj (iki veya üç boyutlu) ve karışık teknikte özgün tasarımlar ile oluşturmaları sağlanmıştır. Öğrenciler, bu kapsamda, atık malzemelerle deniz canlıları tasarımları üretmişlerdir. Bu sayede, "Deniz canlılarını atıklarla yok etmeyelim, onlara hayat verelim." şeklinde kavramsal bir mesaj veren eserler oluşturmuşlardır. Ayrıca, bu uygulama çalışmasında, öğrencilerin sürdürülebilirlik algılarının derinliğini ölçme amacını güden ve açık uçlu sorular içeren iki adet anketi cevaplandırmaları istenmiştir. Ön anket, sanat eseri üretim etkinliğinden önce, son anket ise bu etkinlikten sonra gerçekleştirilmiştir. Her iki anket sonuçları karşılaştırılarak proje uygulama sonuçları değerlendirilmiştir. Anketlere verilen cevaplar nitel analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Ön ankete ve son ankete verilen cevaplar karşılaştırıldığında, atık malzemelerle kavramsal sanat eseri oluşturmanın öğrencilerde sürdürülebilirliği sağlamak için çevrenin korunmasının ve geri dönüşümün önemine ilişkin farkındalık oluşturduğu gözlenmiştir. Aynı zamanda öğrencilerin bu konudaki bilinç düzeyini artırmıştır. Öğrencilerin hepsinin atık malzemelerle yaptıkları uygulamayı, çoğunlukla çevrenin korunmuş olması bakımından, sevdikleri görülmüştür. Öğrenciler çalışmayı yaptıktan sonra kendilerini mutlu hissetmişlerdir.

Uygulamaya katılan öğrenciler, bu çalışmanın hoşa giden yanları olarak, uygulama atık malzemelerle yapıldığı için çevrenin korunmuş olması, atık malzemelerle üç boyutluluğun sağlanması, yaratıcılığı geliştirmesi, yaparken mutlu olunması ve eğlenceli vakit geçirilmesi olarak görmüşlerdir. Çalışmanın, atık malzemelerle yapılarak deniz canlılarını koruma fikrini içerdiği için kavramsal sanat olduğu fikrini özümsemişlerdir. İlginç ve farklı bir eser ortaya çıktığını ve çevrenin beğenisini kazandığını belirtmişlerdir. Üç alan uzmanın, eserler hakkında yaptığı değerlendirmelerin birbiri ile benzer ve uyumlu olduğu görülmüştür.

Daha da önemlisi, öğrenciler, bu uygulama ile dünyanın kaynaklarının tükenmemesi bakımından sürdürülebilirliğin ne kadar önemli olduğunu kavramışlardır. Bu tip kavramsal sanat çalışmalarının okullarımızda görsel sanatlar derslerinde uygulanmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir. Eğitimde bu tip farklı tekniklere yer verilmesi önemli görülmektedir. Bu çalışmaların başka sınıf düzeylerinde de uygulanması önerilmektedir.

5. KAYNAKÇA

A Load of Rubbish: Eco-Artist HA Schult's Trash People Sculptures [ALREA-HAS]. International Business Times. https://www.ibtimes.co.uk/load-rubbish-eco-artist-ha-schults-trash-people-sculptures-1443100 adresinden 6 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.

Chapin III, F. S., Torn, M. S. ve Tateno, M., Principles of Ecosystem Sustainability. The American Naturalist, 148(6), 1016 – 1037, 1996.

Çelebi, T., Yükseköğretim görsel sanatlar eğitiminde performans sanatının kullanılmasına yönelik bir uygulama örneği, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2019.

Deniz Sağdıç; Geri Dönüşüm Sanatı [DS-GDS]. Eczacının Sesi. https://www.eczacininsesi.com/kultur-sanat/deniz-sagdic-geri-donusum-sanati.html# adresinden 20 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.

HA Schult Biography [HASB]. HA Schult. http://www.haschult.de/biography#content adresinden 6 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.

Jørgensen, N. J., Madsen, K. D. ve Læssøe, J., Waste in education: the potential of materiality and practice. *Environmental Education Research*, 24(6), 807 – 817, 2018.

Joshi, S. C., Use of Waste Material in the Creativity for Art and Society. International Journal of English Language, Literature and Humanities, 4(11), 265 – 274, 2016.

Karaca, G., *Etkileşimli ve Katılımcı Sanat Bağlamında Sanat ve Ekoloji İlişkisi*. 7. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı III, 231 – 242, 2019.

Kayahan, Z. ve Çevik, N., Çevre Bilinci Bağlamında Sürdürülebilir Sanatsal Dil. Akademik Sanat (14), 1 – 11, 2021.

Mamur, N., Sanat Eğitiminde Sürdürülebilirlik ve Çevre Eğitimi Üzerine Bir Çalışma. Ege Eğitim Dergisi, 18(2), 774 – 794, 2017.

Mamur, N., Ekolojik Sanat: Çevre Eğitimi İle Sanatın Kesişme Noktası. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13(3), 1000 – 1016, 2017.

Mehmet Ali Uysal [MAU]. Pi Artworks. https://www.piartworks.com/artists/36-mehmet-ali-uysal/ adresinden 6 Mayıs 2024 tarihinde alınmıştır.

Parlakkalay, H., Kamusal Alanda Sanat ve Sanat Eserleri. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(4), 1157 – 1172, 2020

Sağlam, F. ve Enginoğlu, T., Atık Nesnelerin Sanat Eğitiminde Kullanılması. Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 7(14), 45 – 58, 2016.

Singh, S., History of the Use of Waste Materials in Visual Arts: Concept and Roots. ShodhKosh: Journal of Visual and Performing Arts, 4(2 CDSDAD), 143 – 150, 2023.

Sustainable Creativity: A Study of Art Materials and Waste at Williams College [SCSAM]. Williams College ENVI/GEOS 206: Renewable Energy and the Sustainable Campus Dersi sayfası. https://sustainability.williams.edu/files/2013/01/Murray206.11.pdf adresinden 21 Nisan 2024 tarihinde alınmıştır (Murray, S., Dethier, D. ve Boyd, S.. 2011.).

Sürdürülebilir Eserlerin Yaratıcısı "Deniz Sağdıç" [SEY-DS]. N'HABER. https://nuve.com.tr/NHaber/?p=570 adresinden 02 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.

Sürdürülebilirlik Kavramı, Sürdürülebilirlik ve Sanat İlişkisi [SK-SS]. BLOG SANAT YAPIYO. https://sanatyapiyo.com/blog/surdurulebilirlik-kavrami/ adresinden 22 Nisan 2024 tarihinde alınmıştır.

Tan, Y., Doğanın Sanata Yansımaları ve Ekolojik Sanat. İnsanat: Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi, 2(2), 21 – 41, 2022.

Uyanık, O., İnal, G., Çalışandemir, F., Can-Yaşar, M., Kandır ve A., New Explorations with Waste Materials in Early Childhood Education. US-China Education Review A, 1, 111 – 118, 2011.

Uz, A., Kolaj Tekniği ve Yaratıcı Sanat Eğitimi için Önemi. İdil, 108, 1082 – 1094, 2023.

Yavuz, A., Sürdürülebilirlik kavramı ve işletmeler açısından sürdürülebilir üretim stratejileri. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(14), 63 – 86, 2010.

Yeboah, R., Asante, E. A. ve Opoku-Asare, N. A. Teaching Interactive Art Lessons with Recycled Waste Materials as Instructional Resources. Journal of Education and Practice, 7(14), 38 – 59, 2016.

Yıldız İlden, S. ve Sarıca, S., Çağdaş Sanatta İleri Dönüşüm ve Çöpün Olanaklarını Keşfetmek. Sanat ve Yorum ,41, 82-89, 2023.

Yücel, M., *İki Boyutlu Tasarımların Öğretilmesinde Atık Malzeme Kullanmanın Öğrencilerin Sanatsal Gelişimlerine Katkılarının Değerlendirilmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır, 2018

ALYANS TASARIMLARINDA ÇAĞDAŞ YAKLAŞIMLAR

Öğretim Görevlisi Müjgan Emre

Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksek Okulu, Kuyumculuk Ve Takı Tasarım Programı

mujgan.emre@deu.edu.tr 0000-0001-8749-870X

ÖZET

Evlilik yüzüğü, kökeni Antik Mısır'a uzanan ve Roma uygarlığıyla evlilik ritüelinin vazgeçilmez bir simgesi hâline gelen, tarihsel ve kültürel anlamlar yüklü bir mücevher türüdür. Demirden altın ve gümüşe, yalın halkalardan değerli taşlarla bezeli formlara uzanan bu dönüşüm, yüzüğün yalnızca maddi değil, sembolik değerinin de zaman içinde güçlendiğini göstermektedir. İlk Çağ'dan Orta Çağ'a, Rönesans'tan Barok ve Romantik dönemlere kadar evlilik yüzükleri, dönemin estetik anlayışı, inanç sistemleri ve toplumsal değerleri doğrultusunda biçimlenmiştir.

Bu çalışma, evlilik yüzüğünün tarihsel gelişimini temel alarak, çağdaş mücevher tasarımcılarının alyans tasarımlarına getirdikleri yenilikçi yaklaşımları incelemeyi amaçlamaktadır. Günümüzde alyanslar, geleneksel anlamlarının ötesine geçerek farklı malzeme kullanımları, deneysel biçimler, kavramsal yaklaşımlar ve kişiselleştirilmiş tasarım anlayışlarıyla yeniden yorumlanmaktadır. Bu bağlamda araştırma, çağdaş alyans tasarımlarının geçmişle kurduğu ilişkiyi ve modern estetik, teknoloji ve bireysel ifade biçimleriyle nasıl dönüştüğünü ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alyans, Takı, Mücevher, Evlilik.

CONTEMPORARY APPROACHES İN WEDDİNG RİNG DESİGNS

ABSTRACT

The wedding ring is a type of jewelry steeped in historical and cultural significance, with origins dating back to Ancient Egypt and becoming an indispensable symbol of the marriage ritual in Roman civilization. This transformation, ranging from iron to gold and silver, and from plain bands to forms adorned with precious stones, demonstrates that the ring's symbolic value, as well as its material value, has strengthened over time. From the Early Ages to the Middle Ages, and from the Renaissance to the Baroque and Romantic periods, wedding rings have been shaped in line with the aesthetic understanding, belief systems, and social values of the era.

This study aims to examine the innovative approaches contemporary jewelry designers have brought to wedding ring design, based on the historical development of the wedding ring. Today, wedding rings are being reinterpreted beyond their traditional meanings through the use of different materials, experimental forms, conceptual approaches, and personalized design concepts. In this context, the research addresses the relationship between contemporary wedding ring designs and the past, and how they are transformed by modern aesthetics, technology, and forms of individual expression.

Keywords: Wedding Ring, Jewelry, Jewel, Marriage.

YASUMASA MORİMURA ÖRNEĞİNDE TEMELLÜK SANATI VE ANAKRONİK TEMSİL

Dr. Öğr. Üyesi Aysun CANCAN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim İş Eğitimi A.B.D.

deryacan@cumhuriyet.edu.tr - https://orcid.org/0000-0003-3215-5130

Yüksek Lisans Öğrencisi Ahu Gaye EREN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü

ahugaye@hotmail.com - https://orcid.org/0009-0007-8330-3531

ÖZET

Kamusal alanda veya genel kültürde zaten var olan veya daha önce diğer sanatçılar tarafından üretilmiş olan imgeleri sahiplenme, ödünç alma, çalma, kopyalama, alıntı yapma veya kaynak gösterme eylemini ifade etmek için kullanılan kendine mal etmek terimi aynı zamanda "temellük" olarak da ifade edilebilmektedir. Genellikle, modernizmin özgünlük, orjinallik gibi kavramlara olan takıntısına karşıt olarak geçmişin tüm sanatsal yaratımlarını ve biçimlerini yeniden yorumlayan postmodern bir sanatsal yaklaşımla ilişkilendirilir. Ayrıca, birden fazla okumaya olanak tanıyan çoğulcu ve eklektik bir çerçeveyi de içerdiği ifade edilebilir. Anakronizm ise bir olayın, nesnenin veya kişinin kendi tarihsel döneminin dışına ve farklı bir zaman dilimine yerleştirilmesi, zaman atlaması veya zaman kayması olarak tanımlanabilir. Sanat tarihi alanında yaygın olarak kronolojik bir hata olarak algılanmasına rağmen, çağdaş sanat pratiği bağlamında anakronizm, geçmişin durağan doğasını bozmak ve tarihsel olayları şimdinin prizmasından yeniden yorumlamak için kullanılan kasıtlı bir strateji olarak tanımlanabilir. Japon sanatçı Yasumasa Morimura, bu stratejileri en radikal biçimde kullanan sanatçıların başında gelmektedir.

Bu çalışma, post-yapısalcı teorinin temel direkleri olan uyarlama ve anakronizm kavramları üzerinden Japon sanatçı Yasumasa Morimura'nın sanatsal pratiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Morimura'nın sanatsal pratiği, sanatçının kendisinin merkez figür olarak yer aldığı, ikonik Batı sanat tarihi başyapıtlarının yeniden yorumlanmasını içerir. Morimura, sadece bir imgeyi ödünç almak yerine, imgeyi uyarlayarak, tarihsel yükünü kendi kültürel ve bireysel kimliğine entegre eder. Sanatçının temellük yaklaşımını yaratıcı bir strateji olarak kullanmasının kaçınılmaz olarak bir anakronizme yol açtığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Temellük, Yasumasa Morimura, Anakronizm

ABSTRACT

The term "appropriation" is employed to denote the act of claiming, borrowing, stealing, copying, quoting, or citing images that already exist in the public domain or general culture, or that have been produced by other artists. It is commonly associated with a postmodern artistic approach that reinterprets all artistic creations and forms of the past, as opposed to modernism's preoccupation with concepts such as originality and authenticity. It has been posited that the framework under discussion may be said to encompass a pluralistic and eclectic character, which in turn allows for multiple readings. Anachronism, alternatively, can be defined as the placement of an event, object, or person outside of its own historical period and into a different time frame, a time jump or time shift. Despite its common perception as a chronological error within the domain of art history, anachronism can be conceptualised as a deliberate strategy employed to disrupt the static nature of the past and reinterpret historical events through the lens of the present. A notable proponent of such strategies is Japanese artist Yasumasa Morimura, who employs them in a highly radical manner.

The present study aims to examine the artistic practice of Japanese artist Yasumasa Morimura through the concepts of appropriation and anachronism, which are fundamental pillars of post-structuralist theory. Morimura's artistic practice involves reinterpreting iconic masterpieces of Western art history, with the artist himself as the central figure. Morimura's approach is not merely to borrow an image, but rather to adapt it in such a manner that its historical significance becomes interwoven with his own cultural and individual identity. It can be argued that the artist's utilisation of appropriation as a creative strategy invariably results in anachronism.

Keywords: Appropriation, Yasumasa Morimura, Anachronism

KARA MEMİ'NİN KURALSIZ DÜZEN[1] ANLAYIŞININ FARKLI DİSİPLİNLERDE ÜRETİLEN ESERLERE YANSIMASI

THE REFLECTİON OF KARA MEMİ'S UNDERSTANDİNG OF RULELESS ORDER WORKS PRODUCED İN DİFFERENT DİSCİPLİNES

Doç. Mine DİLBER
Kastamonu Üniversitesi/Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi,
dilbermine@gmail.com-ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6000-7915

ÖZET

Geleneksel Türk Sanatlarının bir kolu olan, geçmiş itibari ile kitap sanatları, günümüzde ise levha tezyinatı çerçevesinde değerlendirilen ve yüzyıllar öncesine dair bir geçmişe sahip olan tezhip sanatının döneme, sanatçıya, coğrafyaya ve kültüre göre üslup, yorum, teknik ve malzeme açısından değişkenlik gösteren örnekleri mevcuttur. Bu örnekler kompozisyon kurgusu, motif, yaprak ve ana karakteri oluşturan kurallar temelinde desen tasarımı ile ilk şeklini almaktadır. Her sanatçının ve her dönemin kendine has desen ve süsleme biçimi mevcuttur. Çalışmanın konusunu oluşturan, üslup ve tasarım biçimiyle çok çeşitlilik gösteren tezhibin önemli sanatkarlarından, çalışmalarında kendi farkını ortaya koyan ve alışılmışın dışına çıkarak ezber bozan Kara Memi, hem tasarım kurgusu hem de motif üslubu açısından önemli eserlere imza atmıştır. Belli kurallar çerçevesinde oluşturulan tezhip desenlerinin Kara Memi ile farklı formatta sunulduğu, desen içerisinde bir arada fakat bağımsız olarak yerleştirilen süsleme elemanlarının birleştirilerek kendine has bir tarz oluşturduğu ve farklı bir üslup kazanan motiflerle kendi kimliğinin ortaya çıkarıldığı görülmektedir. Çalışma kapsamında Kara Memi'ye has kuralsız düzen olarak ifade edilen süsleme anlayışının farklı disiplinlerde üretilen eserlere yansıması üzerine bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu değerlendirme neticesinde sanatçının sadece tezhip sanatçılarını ve eserlerini etkilemediği, farklı branşlarda çalışma yürüten sanatçılara da ilham kaynağı olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kara Memi, Tezhip, Kuralsız Düzen Anlayışı

ABSTRCT

There are examples of illumination art, which is a branch of traditional Turkish Arts, book arts in the past, currently evaluated within the framework of plate decoration and has a history of centuries, which varies in terms of style, interpretation, technique and material according to the period, artist, geography and culture here are examples of illumination art, which is a branch of traditional Turkish Arts, book arts in the past, currently evaluated within the framework of plate decoration and has a history of centuries, which varies in terms of style, interpretation,

[1]Konak, R., Dilber, M., Derviş Hasan Medhî'nin Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî Adlı Eserinin Türk Kitap Sanatları Açısından Değerlendirilmesi, Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, 81, Autumn, 2020; Dilber, M., Ankara Milli Kütüphanesi'nde Bulunan 3838 Envanter Numaralı El Yazması Eserin Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi, Sanat Dergisi, Mart, 37, 2021.

technique and material according to the period, artist, geography and culture. These examples take their first form with pattern design based on composition fiction, motif, leaf and the rules that make up the main character. Every artist and every period have its own pattern and decoration style. Kara Memi, one of the important artists of illumination, which constitutes the subject of the study, shows a wide variety in style and design form, reveals her own difference in her work and breaks the memory by going out of the ordinary, has signed important works both in terms of design fiction and motif style. It is seen that the tezhip patterns created within certain rules are presented in a different format by Kara Memi, that the ornamental elements placed together but independently within the pattern are combined to create a unique style, and that the motifs gain a different style and reveal their own identity.t is seen that the tezhip patterns created within certain rules are presented in a different format by Kara Memi, that the ornamental elements placed together but independently within the pattern are combined to create a unique style, and that the motifs gain a different style and reveal their own identity. Within the scope of the study, an evaluation was tried to be made on the reflection of the understanding of decoration, which is expressed as a rule-free order unique to Kara Memi, on works produced in different disciplines. As a result of this evaluation, it has been tried to be revealed that the artist not only influenced the calligraphers and their works, but also inspired artists working in different branches.

Keywords: Kara Memi, Illumination, the Concept of Order Without Rules

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze değin sanat eserinin oluşmasında doğa, sanatçı, obje, nesne, figür, renk, motif, malzeme, teknik, üslup, yorum, espas, oran, coğrafya, kültür ve medeniyet etken rol oynamaktadır. Sanatçı eserini meydana getirirken bahsi geçen değerlerden beslenerek tasarımını ortaya çıkarabilmektedir. Bir eserde sadece eseri üreten sanatçının değil önceki dönemlerin ve çağdaşı bölgelerin bilgi, tecrübe, üslup ve yorumunun da izlerinin taşındığı, geçmiş ile içerisinde bulunulan zamanın ortak paydasında buluşulan zengin ve büyük çaplı kolektif bir olgunun sonucu olarak ortaya çıkarılan bir oluşumun var olduğu bilinmelidir. Geleneksel Türk sanatları çerçevesinde değerlendirilen tezhip sanatına dair örnek çalışmaların da bu sürece dahil edilerek gelişimini sürdürdüğü, kendinden önceki dönemlerden beslenerek ortaya konulan eserlerle mevcut ve kendinden sonraki zamana da bu ortak mirasın aktarılarak ilerleme kat edildiği ve birçok sanatçıyı etkisi altına alarak farklı çalışmalara kapı araladığı aşikardır. Bu oluşum sürecinde sanatkarı tarafından meydana getirilen tezhip çalışmasının ilk aşamasını çizginin varlığı ve motiflerin, süsleme elemanlarının, üsluba dayalı anatomik yapının çizgiyle buluşturulması sonucu üretilen desen oluşturmaktadır. Desende tasarlanan kompozisyonda denge çok önemlidir ve uygulanacak yüzeye, etrafına tatbik edilecek yazının türü ve boyutuna göre oluşturulmalıdır. Desende stilize penç, hatayi, gonca, rumi, ortabağ, bulut, münhani, çintemani, geometrik motifler, natüralist motifler, basit ve açık ya da kapalı hançer yaprağı, barok-rokoko üslubunda kullanılan süsleme elamanları ve motifler, dendan ve tepelik kullanılarak kompozisyonlar oluşturulmaktadır. İslam, Türk ve Türk İslam sanatı olarak birçok kültür, medeniyet, coğrafya, sanatçı ve üslubu yansıtan dönemlerde kullanılan motiflerde farklılıklar gözlemlenmektedir. Tezhip sanatı eserlerinde kullanılan motiflerin ana karakterini stilizasyon oluşturmaktadır. Stilize edilmiş bitkisel ve hayvansal motiflerin yanı sıra ilk dönemlerden itibaren karşımıza çıkan natüralist karakterde motif ve ağaçlar, mimari elemanlar, geometrik motifler dönemin sanat anlayışını, tarzını ve zevkini ortaya çıkarmaktadır.

Tezhip sanatı eserlerinin üretiminde oluşturulan desenlerdeki kompozisyonlarda yer alan süsleme öğelerinin tasarım içerisinde ana karakter ya da çizgi olarak ifade ettiğimiz belli kuralları bulunmaktadır. Stilize edilmiş bitkisel motiflerle natüralist motiflerin kendi ekseninde oluşturulduğu ve dal çıkış kaynaklarının farklı olduğu, birbirlerinden dal çıkarılmadığı, dendan, rumi ve bulut motifinin, bitkisel motif ve dallardan bağımsız olarak bir kurguyu yahut alanı teşkil ettiği ve dendandan, buluttan ya da rumi motifinden dal ya da bitkisel motif çıkarılmadığı, yine buluttan rumi ve dendan çıkarılmadığı bahsi geçen kuralları teşkil etmektedir. Eserleri üreten sanatkârlar motif, üslup, tasarım, kompozisyon açısından kendi sanatsal görüşünü, dinamiğini ve tarzını şekillendirerek bir oluşumu meydana getirmektedir. Değişim ve gelişim olgusunu bünyesinde barındıran sanatkârlar arasında yer alan ve kendinden önceki sanat anlayışından farklı bir yol izleyerek kendine has bir karakter oluşturup çizgisini belirleyen, alışılagelmiş tasarının dışına çıkarak kendi kurallarını belirleyip, üslubunu ortaya koyan 16. yüzyıl Kanuni Sultan Süleyman dönemi sanatkarı üstat Kara Memi bu sahada önemli çalışmalara imza atmış, kendi dönemi ve sonraki dönemleri, sanatçıları ve farklı disiplinlerde üretilen çalışmaları da etkisi altına almıştır.

2. KARA MEMİ'NİN SANATI VE KURALSIZ DÜZEN[2] ANLAYIŞI

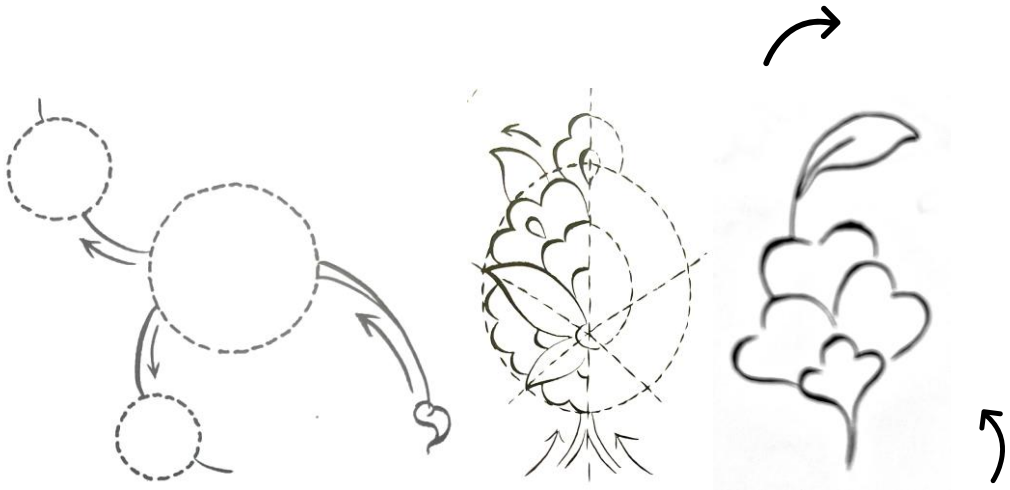
Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi dönüşü Tebriz'den Amasya'ya getirmiş olduğu sanatkârlar arasında yer alan, daha sonra da İstanbul'da 1520 yılından itibaren 1556 yılındaki vefatına kadar nakkaşhanede sernakkaş olarak görev yapan İranlı Âgâ Mîrek'in talebesi, iri, kıvrak ve sivri uçlu dilimleri olan üsluba çekilmiş yaprak ve çiçek motifleri, hayal mahsulü çeşitli orman hayvanları ve perilerden oluşan saz yolu üslubunun temsilcisi olan Bağdatlı ressam Şahkulu'nun öğrencisi müzehhip Kara Memi, tezhibi hocasından öğrenmiş ve hocasının vefatından sonra nakkaşhanede sernakkaş olarak görev yapmaya başlamıştır (Duran, 2001; Mesara, 2015; Çekin, 2017; Derman ve Duran, 2010; Mahir, 2015). Kara Memi'nin bu görevini kaç yıl sürdürdüğü tam olarak bilinmemekle beraber, Sultan II. Selim (1566-1574) döneminde hayatta olduğu belirtilmektedir (Ak, 2021). Kara Memi'nin kitap sanatında büyük beğeni kazandığı natüralist üsluplu zengin kompozisyonları, camilerin çini ve kalem işleri, saray için imal edilen halı, kumaş ve el işlemeleri, ahşap, maden ve kuyumculuk işleri olmak üzere dönemin birçok branşına yansımıştır. Bu büyük ustanın yeni motif ve kompozisyon tasarımlarının önce kitap süslemelerinde denendiği, daha sonra da uygulanacak başka alanların malzeme ve tekniğine uygun olarak yeniden çizildiği anlaşılmaktadır (Mesara, 2015; Duran, 2001). Kara Memi'nin getirdiği yeni akımla, gül, sümbül, karanfil, lâle, süsen, zambak, şebboy, nergis, bahar dalı gibi tabiattaki pek çok çiçek, izlenimci bir anlayışla, yeniden yorumlanarak yarı üslûplaştırılmış çiçek motifleri olarak karakterini koruyan bezeme sanatlarında yerini alır. (Duran, 2018).

[2]Konak, R., Dilber, M., Derviş Hasan Medhî'nin Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî Adlı Eserinin Türk Kitap Sanatları Açısından Değerlendirilmesi, Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, 81, Autumn, 2020; Dilber, M., Ankara Milli Kütüphanesi'nde Bulunan 3838 Envanter Numaralı El Yazması Eserin Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi, Sanat Dergisi, Mart, 37, 2021.

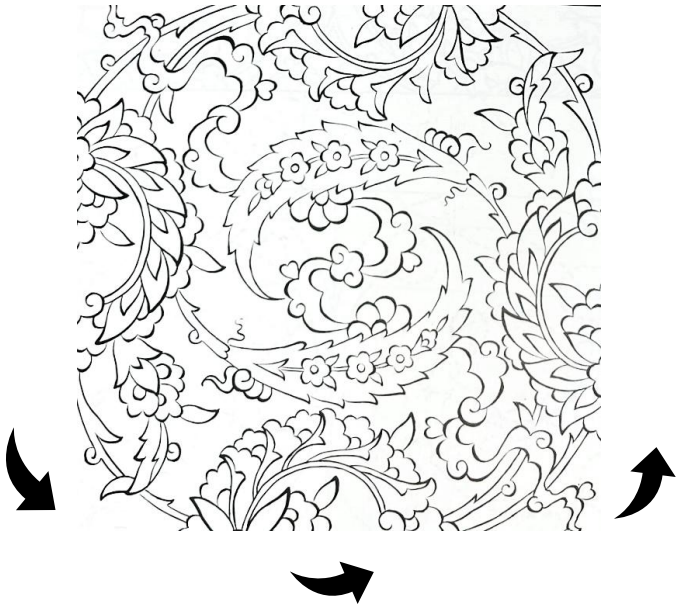
Sadece natüralist üslubun değil aynı zamanda sanatçıya has kuralsız düzen (Konak ve Dilber, 2020: 254-270; Dilber, 2021: 273) anlayışıyla ortaya koyduğu süsleme tarzının geçmişte meydana getirilen eserlerin yanı sıra günümüz farklı disiplinlerinde üretilen çalışmalarda da yansımaları izlenmektedir.

Kara Memi'nin çalışmalarında sadece natüralist görünümlü motifler farklı bir görünüm kazandırmaz aynı zamanda tasarımı oluşturan kuralları da yok sayarak kendi kurallarını belirler ve farkını ortaya koyar. Geleneksel sanatlarda üretilen eserlerde yer alan tasarım mantığında;

> Stilize edilmiş bitkisel motifler kendi ekseninde bir şema oluşturur ve rumi motifiyle, bulut motifiyle ve yardımcı eleman olan dendanlarla aynı eksen üzerinde yer almazlar. Dendandan, rumiden yahut bulut motifinden stilize edilmiş motif çıkmaz. Ayrıca stilize edilmiş bitkisel motiflerle oluşturulan kompozisyon kuralları mevcuttur. Motifler arasında yer alan penç motifi, doğada yer alan bir bitkinin tepeden görüntüsü olarak tasarlanmış olmasından dolayı her iki tarafından dal yönü belirlenebilmektedir. Fakat hatayi ve gonca motifleri yine doğada bulunan bir bitkinin dikine kesiti olarak tasarlandığı için dallar tek yönlüdür ve motifin çanak kısmından girer üst taç yaprak kısmından çıkar (Görsel 1, 2, 3, 4), (Dilber, 2021: 273).

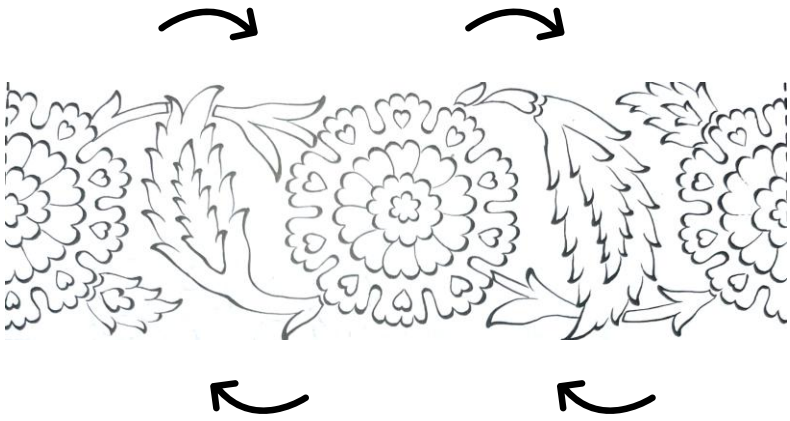
Görsel 1. Hatayi ve Gonca Motifinin Tek Yönde Dal Çıkış Şeması (Keskiner, 2002: 10-43-63)

Görsel 2. Hatayi Motifinin Tek Yönde Dal Çıkışını Gösteren Bir Tasarım (Keskiner, 2002: 37)

Görsel 3. Penç Motifinin Her iki Yönünde Dal Çıkış Şeması (Keskiner, 2002: 9)

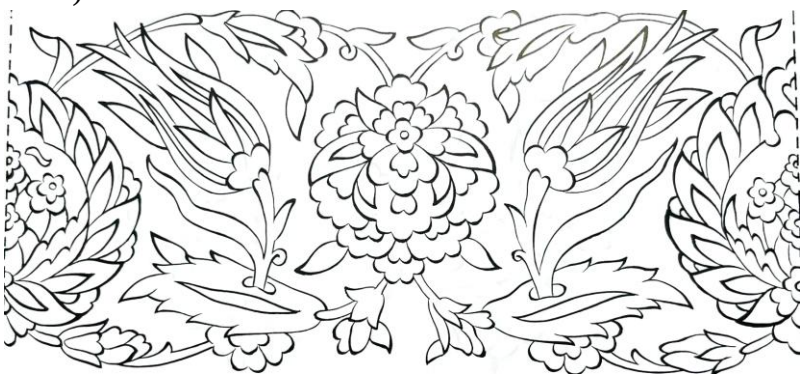

Görsel 4. Penç Motifinin Her İki Yöne Doğru Dal Giriş ve Çıkışını Gösteren Bir Tasarım (Keskiner, 2002: 34)

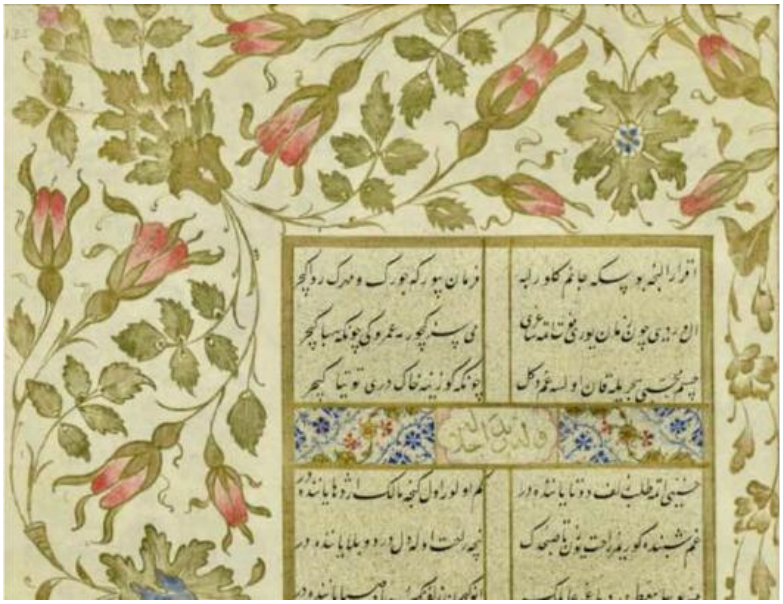
Kara Memi'nin bu kuralları yıktığı ve bahsi geçen detayların aksi tasarımlar ortaya koyduğu görülür.

> Kara Memi'nin kuralsız düzen (Konak ve Dilber, 2020: 254-270; Dilber, 2021: 273) anlayışı Çekin tarafından ise şu şekilde değerlendirilmektedir. (Her motif kendi yönü doğrultusunda gitmelidir" ve "her motif kendi hattından -rûmî rûmîden, hatâî hatâîden, stilize çiçek stilize çiçekten- çıkar" gibi klasik kural ve kalıpları terk eden Kara Memi, stilize çiçekleri zenginleştirmiş, natüralist çiçeklerle bir arada

kullanmış, stilize çiçekten lâle, karanfil; rûmîden hatâî çıkarmış, çoğunlukla her çiçeğin kendi yaprağını kullansa da bazen bunun aksini yapmıştır (Görsel 5), (Çekin, 2017: 2).

Görsel 5. Stilize Hatayi Motifinden Ters Yönde Stilize Gonca Motifinin, Stilize Penç Motifinden ise Yarı Üsluplaştırılmış Lale Motifinin Çıkarılması
(Keskiner, 2002: 56)

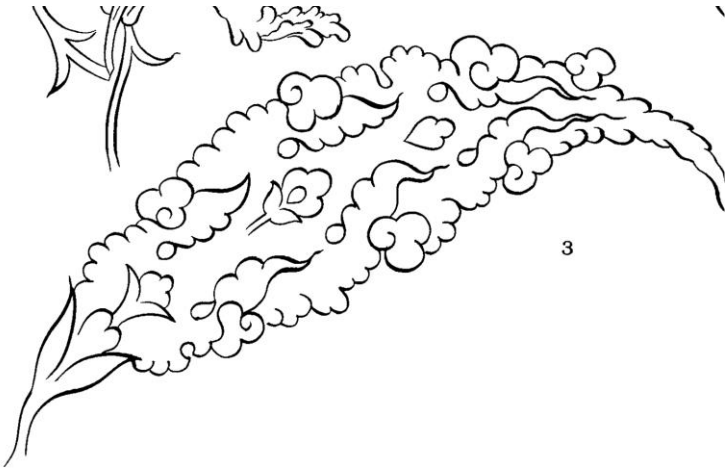
Görsel 6. Dîvan-ı Muhibbî, 1566 M, Sayfa Kenarı Halkâr Tezyinatı Detay, İÜK T 5467, v.135a, (Okur, 2024: 74)

Kara Memi'nin bu çalışmasında Hatayi motifinin çanak kısmından ters yönde gül ve yapraklarının çıkarıldığı görülmektedir. Hem dal yönünün çanak kısmından zıt yönde çıkışı hem de stilize motiften natüralist tarzda oluşturulan motifin çıkarılması kuralsız düzen (Konak ve Dilber, 2020: 254-270; Dilber, 2021: 273) anlayışını yansıtan bir detaydır (Görsel 6).

Görsel 7. Süleymannâme, Varak 2a (Zahriye Sayfası), 1558 (Türkmen, 2021: 36)

Kara Memi'ye ait olduğu düşünülen bu örnekte haliç işi uygulamasının uç kısımlarına yerleştirilen bulut formu görünümünde yaprak detayları dikkati çekmektedir. Bu detayda kendi ekseninde bağımsız olarak tasarlanan elemanların (yaprak ve bulut motifi) aynı düzlemde tek bir olguyu oluşturan süsleme öğesine dönüştüğü görülmektedir (Görsel 7).

Görsel 8. Topkapı Sarayı Müzesi Çinilerinde Yer Alan Kara Memi'nin Kuralsız düzen (Konak ve Dilber, 2020: 254-270; Dilber, 2021: 273) Usulünü Yansıtan Bulut formunda Yaprak Tasarımı Örneği (Keskiner, 2002: 78)

Görsel 9. Muhibbi Divanı Halkar Deseni Detay (Atasoy, 2016)

Kara Memi'ye ait bu çalışmalarda birbirinden bağımsız olarak tasarlanan stilize rumi motifi, stilize ve yarı stilize bitkisel motiflerin bir arada kurgulandığı, rumi motifinden stilize gonca motifinin çıkarıldığı (sol görsel), stilize hayati motifinden ise yarı stilize lale motifin çıkarıldığı (sağ görsel) görülmektedir (Görsel 9).

Görsel 10. Muhibbi Divanı Halkar Deseni Detay (Atasoy, 2016)

Kara Memi'ye ait bu çalışmalarda birbirinden bağımsız olarak tasarlanan stilize penç, gonca ve yarı stilize lale motifiyle tasarım elemanı olan ve rumi kompozisyonunun sınır çizgilerini oluşturan dendanın aynı dal üzerinde tasarlandığı, dendandan stilize penç motifinin çıkarıldığı (sol görsel), stilize gonca motifinden ise yarı stilize lale motifin çıkarıldığı görülmektedir (Görsel 10).

Görsel 11. Muhibbi Divanı Halkar Deseni Detay (Atasoy, 2016: 351)

Kara Memi'ye ait bu örnekte birbirinden bağımsız olarak tasarlanan stilize bitkisel motiflerle stilize rumi motifinin bir arada kurgulandığı, hatayi motifinden yaprak formunda rumi (Türkmen, 2021: 30-31-32) motifinin çıkarıldığı görülmektedir (Görsel 11).

2.1. Tezhip Örneklerinde Kuralsız Düzen Anlayışı

Görsel 12. Dîvan-ı Muradî, Sayfa Kenarı Halkâr Tezyinatı, SK Mihrişah Sultan, V.38b, 16. Yüzyılın Son Çeyreği (Okur, 2024: 79)

Dîvan-ı Muradî (Okur, 2024: 79) adlı eserde yer alan halkar deseninde stilize edilmiş gonca motifinden yarı üsluplaştırılmış lale motifinin çıkarıldığı görülmektedir (Görsel 12).

Görsel 13. Halkâr Ay Ağacı, 2011 (Esra Karaduman, 2011: 33)

2011 yılında Esra Karaduman tarafından yapılan bu çalışmada (Esra Karaduman, 2011: 33) natüralist görüntüde oluşturulan ağacın dallarına stilize edilen hatayi, penç ve gonca motifleri, açık ve kapalı hançer yaprakları yerleştirilmiş ve sanatçı tarafından halkâr ay ağacı olarak isimlendirilmiştir. Natüralist detay üzerine stilize elemanların yerleştirilmiş olması dikkati çekmektedir (Görsel 13).

2.2. Çini Örneklerinde Kuralsız Düzen Anlayışı

Görsel 14. Bitkisel Motifli Duvar Karoları, 20.Yy. Başı (Atay Yolal, 2007: 40)

20. yüzyılın başına tarihlendirilen çini duvar karolarına (Atay Yolal, 2007: 40) uygulanan süsleme deseninde farklı formlarda tasarlanmış stilize hatayi motiflerinden lale, karanfil ve sümbül gibi yarı üsluplaştırılmış motiflerin çıkarıldığı görülmektedir (Görsel 14).

Görsel 15. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi Mihrap Yan Duvarları Pano Çinisi (Akturan, 2013: 119)

Hekimoğlu Ali Paşa Camisi Mihrap Yan Duvarları Pano Çini (Akturan, 2013: 119) süslemesinde hatayi motifinin çanak kısmından motifin ters yönünde gonca motifinin çıkarıldığı görülmektedir (Görsel 15).

Görsel 16. Lale içinde 114 sure isimli monokrom tasarım (Özkul, 2021: 114)

Kifayet Özkul tarafından tasarlanan Lale içinde 114 sure isimli çalışmada (Özkul, 2021: 114) stilize penç motifinden yarı üsluplaştırılmış lale motifinin çıkarıldığı görülmektedir (Görsel 16).

Görsel 17. Yeni Cami Ulama Revak Çinisi Detayı ve III. Murat Türbesinin Giriş Cephesindeki Çini Pano Alt Kısım Detayı (Akturan, 2013: 113; Ertürk, 2014: 121)

Yeni cami ulama revak çini (Akturan, 2013: 113) süslemesinde süsleme elemanı olan dendandan stilize gonca motifinin çıkarıldığı, III. Murat türbesinin giriş cephesindeki çini panonun alt kısmında (Ertürk, 2014: 121) yer alan süsleme detayında ise hatayi motifinin çanak kısmından motifin zıddı yönünde açık ve kapalı hançer yapraklarının çıkarıldığı görülmektedir (Görsel 17).

2.3. Halı Örneklerinde Kuralsız Düzen Anlayışı

Görsel 18. Doistau-Ballard Mihraplı Osmanlı Halısı Süsleme Detayı 16. Yüzyılın İkinci Yarısı (Gümüşcan, 2019: 61)

16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Doistau-Ballard Mihraplı Osmanlı Halısının (Gümüşcan, 2019: 61) dış pervaz süslemesinde hatayi motifinin çanak kısmından motifin zıddı yönünde gonca motifiyle açık hançer yaprağının, stilize penç motifinden ise yarı üsluplaştırılmış lale, sümbül ve karanfil motifinin çıkarıldığı görülmektedir (Görsel 18).

Görsel 19. 16. Yüzyıl Osmanlı Saray Halısı, Metropolitan Museum of Art, New York (Güneş Akın, 2009: 83)

16. yüzyıla tarihlendirilen ve New York'ta (Metropolitan Museum of Art) yer alan Osmanlı Saray halısının (Güneş Akın, 2009: 83) şemse süslemesinde rumi motifiyle oluşturulan pafta alanlarının merkezinde yer alan hatayi motiflerinin çanak kısmından motiflerin zıddı yönünde dal dönüşü yapıldığı görülmektedir (Görsel 19).

2.4. Kalemişi Örneklerinde Kuralsız Düzen Anlayışı

Görsel 20. Üsküdar Atik Valide Camisi Yan Mahfil Tavanı Kalem İşi Süslemesi (Akturan, 2013: 140)

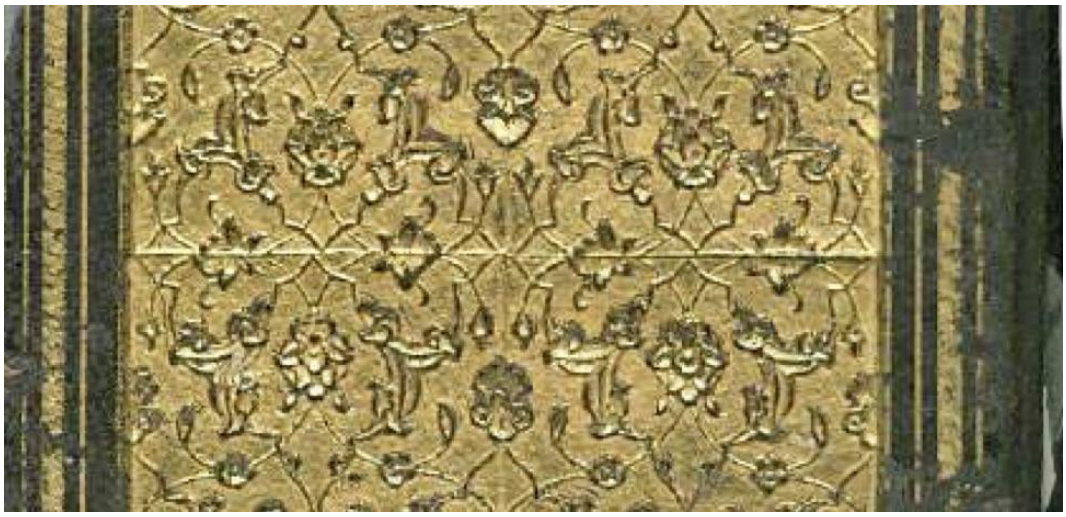
Üsküdar Atik Valide Camisi yan mahvil tavanında yer alan kalem işi (Akturan, 2013: 140) süslemesinde hatayi motiflerinin dal yönlerinin çanak kısmından motifin zıddı yönünde tasarlandığı ayrıca stilize gonca motifinden natüralist lale motifinin çıkarıldığı görülmektedir (Görsel 20).

2.5. Cilt Örneklerinde Kuralsız Düzen Anlayışı

Görsel 21. 1795 Tarihli Divan-ı Hazık Adlı Eserin Saz Üslubunda Bezenmiş Ruganî Cildinin Dışı, TSMK. EH. 1682. (Mahir, 2015: 393)

1795 tarihli Divan-ı Hazık adlı eserin cildinin (Mahir, 2015: 393) dış pervaz süslemesinde hatayi motifinin çanak kısmından zıddı yönünde kapalı hançer yapraklarının çıkarıldığı görülmektedir (Görsel 21).

Görsel 22. EH 518 Envanter Numaralı Kur'ân-ı Kerim'in Ön Dış Kapağının Cilt Tezyinatı, 16. Yüzyıl (Şahin, 2023: 124)

16. yüzyıla tarihlendirilen EH 518 envanter numaralı Kur'ân-ı Kerim'in ön dış kapağının cilt (Şahin, 2023: 124) tezyinatında rumi motifinden oluşturulan pafta alanlarının merkezinde yer alan hatayi ve gonca motifinin dal dönüşlerinin motiflerin çanak kısmından zıt yönde tasarlandığı görülmektedir (Görsel 22).

2.6. Kumaş Örneklerinde Kuralsız Düzen Anlayışı

Görsel 23. 16. Yüzyıl Osmanlı İşlemesi 93x55 cm, Özel Koleksiyon ve 16. Yüzyılın Üçüncü Çeyreği, Bir Kemha Türü Olan Serenk, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul (Güneş Akın, 2009: 34-35)

16. yüzyıla tarihlendirilen, 93x55 cm ölçülerine sahip Osmanlı işlemesinin (Güneş Akın, 2009: 34) süslemesinde stilize penç motifinden yarı üsluplaştırılmış sümbül motifinin çıkarıldığı, 16. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilen ve özel koleksiyonda yer alan bir kemha türü olan serenk (Güneş Akın, 2009: 35) kumaş süslemesinde yarı üsluplaştırılmış lale motifiyle stilize rumi motifinin aynı dal üzerinde tasarlandığı görülmektedir (Görsel 23).

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kara Memi'nin eserlerinde karşılaşılan ve yeni bir tarz ve yaklaşım olarak görülen iki farklı süsleme biçiminden bahsedilebilir. İlk yaklaşım olarak Kara Memi yarı üsluplaştırılmış çiçek motiflerini tezhip sanatına kazandırmıştır. Fakat kendinden önceki dönemlerde de yarı üsluplaştırılmış motif ve ağaçlar ilk dönemlerden itibaren stilize edilmiş bitkisel motiflerle birlikte görülmeye başlamıştır. Emeviler'den itibaren görülmeye başlanan nar motifi, hurma ağacı, Uygurlar dönemine ait el yazması eserlerde görülen nar motifi ve Uygur duvar

resimlerinde yer alan Uygur prenslerinin resmedildiği minyatür örneklerinde ve Anadolu Selçuklu döneminde karşımıza çıkan çini örneklerindeki lale çiçeği motifi, 15. yüzyılda resmedilen gül koklayan Fatih portresindeki gül motifi ile 16. yüzyılda resmedilen karanfil koklayan Barbaros Hayrettin Paşa portresindeki karanfil çiçeği motifi olarak yarı üsluplaştırılmış çiçek tezyinatı Kara Memi'den önce uygulanmaya başlanan bir tarzdır.

Tezhip sanatı eserlerinde karşılaşılan en önemli, en güçlü olgu stilizasyondur. Bu olgu her dönemde yoğun ve yaygın bir şekilde uygulanma sahası bulmuştur. Kara Memi ise çiçek çeşitlerini arttırarak, geniş alanlara uygulamış, tasarımlarında hem stilizasyonu hem de natüralist yaklaşımı aynı bünyede başarılı bir şekilde sunmuştur. Diğer dönemlerden farkı yoğun olarak eserlerinde uygulamasıdır.

Kara Memi'nin süsleme anlayışındaki ikinci yaklaşım ise tezhip sanatı tasarımlarında kompozisyon oluşturulurken desenin ana karakterini yansıtan kuralların dışına çıkarak kendi karakterini belirlemesi, gerek stilize edilmiş bitkisel ve hayvansal motifler, gerek yarı stilize/natüralist çiçek motifleri ve ağaçlar gerekse diğer süsleme elemanlarının kurgu biçiminin kendine has kurallar çerçevesinde oluşturulmasıdır. Oluşturulan kurallar dahilinde birçok farklı tasarım versiyonu sunulmaktadır. Natüralist tarzdaki motiflerin bağımsız tasarlanıp belli yüzeylere uygulanması, stilize edilmiş bitkisel motiflerin dal çıkış yönlerinde değişiklik yapılması, stilize ve natüralist motiflerin bir arada işlenmesi ve birbirlerinden çıkarılması, dendan gibi süsleme elemanlarından dal motif çıkışlarının sağlanması, rumi motifinden stilize ve natüralist motif, stilize motiften bulut motifinin çıkarılması bu versiyonlar arasında yer almakta ve diğer çalışmalardan ayrışmaktadır. Kuralsız düzen (Konak ve Dilber, 2020: 254-270; Dilber, 2021: 273) olarak tanımlanan bu yaklaşım sıra dışı bir görüş nezaretinde eyleme dönüşerek birçok değerli ve eşsiz sanat eserinin meydana getirilmesine olanak sağlamıştır.

Kara Memi'ye has süsleme biçimi ve kuralsız düzen (Konak ve Dilber, 2020: 254-270; Dilber, 2021: 273) anlayışının başta tezhip örnekleri olmak üzere birçok sanatkarı ve farklı disiplinlerdeki eserleri de etkilediği, farklı sahalarda, malzeme yüzeylerinde ve tekniklerde üretilen eserlerin süslemesine de yansıdığı görülmektedir. Bu disiplinler arasında çini, cilt, halı, kalemişi, ahşap, kumaş vb. sanat branşları yer almaktadır. Geçmiş ve günümüz çalışmalarında karşımıza çıkan bu farklı tarzda yaklaşımların geçmişi gelecekle buluşturduğu, kendinden sonraki dönem tarzını da etkilediği, bu tarzda yaklaşımların farklı sanatkârlar tarafından uygulanmaya devam edildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Ak, R. Kara Memi (16. YY), M. Azimli, H. Uluışık (Ed.), İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri Sanat ve Mimari, İlimyurdu Yayıncılık/İstanbul, 2021

Akturan, B., Mimari Süslemede Şemse Kullanımı: İstanbul'daki Uygulamalar, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2013.

Atay Yolal, C., Başlangıcından Günümüze Kütahya Çinileri ve Çini Motiflerinin Seramik Yüzeylerde Yorumlanarak Uygulanması, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2007.

Çekin, Z. (2017). Müzehhib Kara Memi, Z Dergisi, https://www.zdergisi.istanbul/makale/muzehhib-kara-memi-36 (Erişim Tarihi: 19.10.2025)

Derman, F. Ç., & Duran, G. (2010). "Şahkulu", TDV İslâm Ansiklopedisi içinde, (C.38, ss.283-284). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Dilber, M., Ankara Milli Kütüphanesi'nde Bulunan 3838 Envanter Numaralı El Yazması Eserin Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi, Sanat Dergisi, Mart, 37, 2021.
Duran, G. (2001). "Kara Memi". TDV İslâm Ansiklopedisi içinde, (C.24, ss. 362-363). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Duran, G., Osmanlı Tezhip Sanatında Natüralist Üslûpta Çiçekler, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Haziran, 31, 2018.
Ertürk, Z., Türk Çini Sanatında Saz Yolu Ekolü, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 2014.
(Esra Karaduman), Maziden Atiye 70 Sanatçı, Pendik Belediyesi/İstanbul, 2011.
Gümüşcan, F. N., Osmanlı Saray Halıları Kompozisyonunun Tezhip Sanatı Açısından İncelenmesi ve Özgün Tasarımlar Olarak Yeniden Yorumlanması, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2019.
Güneş Akın, Y., 16.-17. Yüzyıl Osmanlı Kumaş, Halı ve Kilimlerinde Şemse Motifi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 2009.
Konak, R., Dilber, M., Derviş Hasan Medhî'nin Tercüme-i Şâhnâme-i Firdevsî Adlı Eserinin Türk Kitap Sanatları Açısından Değerlendirilmesi, Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies, 81, Autumn, 2020.
Mahir, B., Osmanlı Bezeme Sanatında Saz Üslubu, A. R. Özcan (Ed.), Hat ve Tezhip Sanatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları/Ankara, 2015.
Mesara, G., Kanunî Sultan Süleyman'ın Sernakkaşı Karamemi, A. R. Özcan (Ed.), Hat ve Tezhip Sanatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları/Ankara, 2015.
Okur, Ş., XVI. Yüzyıl Osmanlı Yazma Eserlerinde Yer Alan Halkâr Tezyînatının Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 2024.
Özkul, K., Çini Sanatında Monokrom Tasarım Önerileri, Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi, Temmuz, 4, 2021.
Şahin, Y., Topkapı Sarayı Müzesi Emanet Hazinesi Kitaplığı'nda Bulunan XVI. Yüzyıl Kur'ân-ı Kerîm Ciltleri, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2023.
Türkmen, E., Süleymannâme'nin Cilt Tezyinatında Keşfedilen Benzersiz Rûmi Motifi. Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi, Ocak, 3, 2021.

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel 1. Keskiner, C., Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler -Hatai-, Kültür Bakanlığı Yayınları/Ankara, 2002.
Görsel 2. Keskiner, C. Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler -Hatai-, Kültür Bakanlığı Yayınları/Ankara, 2002.
Görsel 3. Keskiner, C. Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler -Hatai-, Kültür Bakanlığı Yayınları/Ankara, 2002.
Görsel 4. Keskiner, C. Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler -Hatai-, Kültür Bakanlığı Yayınları/Ankara, 2002.
Görsel 5. Keskiner, C. Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler -Hatai-, Kültür Bakanlığı Yayınları/Ankara, 2002.

Görsel 6. Okur, Ş., XVI. Yüzyıl Osmanlı Yazma Eserlerinde Yer Alan Halkâr Tezyînatının Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 2024.
Görsel 7. Türkmen, E., Süleymannâme'nin Cilt Tezyinatında Keşfedilen Benzersiz Rûmi Motifi. Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi, Ocak, 3, 2021.
Görsel 8. Keskiner, C. Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler -Hatai-, Kültür Bakanlığı Yayınları/Ankara, 2002.
Görsel 9. Atasoy, N., Muhibbi Divanı-Kara Memi, Masa Yayınları/İstanbul, 2016.
Görsel 10. Atasoy, N., Muhibbi Divanı-Kara Memi, Masa Yayınları/İstanbul, 2016.
Görsel 11. Atasoy, N., Muhibbi Divanı-Kara Memi, Masa Yayınları/İstanbul, 2016.
Görsel 12. Okur, Ş., XVI. Yüzyıl Osmanlı Yazma Eserlerinde Yer Alan Halkâr Tezyînatının Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 2024.
Görsel 13. (Esra Karaduman), Maziden Atiye 70 Sanatçı, Pendik Belediyesi/İstanbul, 2011.
Görsel 14. Atay Yolal, C., Başlangıcından Günümüze Kütahya Çinileri ve Çini Motiflerinin Seramik Yüzeylerde Yorumlanarak Uygulanması, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2007.
Görsel 15. Akturan, B., Mimari Süslemede Şemse Kullanımı: İstanbul'daki Uygulamalar, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2013.
Görsel 16. Özkul, K., Çini Sanatında Monokrom Tasarım Önerileri, Lale Kültür Sanat ve Medeniyet Dergisi, Temmuz, 4, 2021.
Görsel 17. Akturan, B., Mimari Süslemede Şemse Kullanımı: İstanbul'daki Uygulamalar, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2013; Ertürk, Z., Türk Çini Sanatında Saz Yolu Ekolü, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 2014.
Görsel 18. Gümüşcan, F. N., Osmanlı Saray Halıları Kompozisyonunun Tezhip Sanatı Açısından İncelenmesi ve Özgün Tasarımlar Olarak Yeniden Yorumlanması, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2019.
Görsel 19. Güneş Akın, Y., 16.-17. Yüzyıl Osmanlı Kumaş, Halı ve Kilimlerinde Şemse Motifi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 2009.
Görsel 20. Akturan, B., Mimari Süslemede Şemse Kullanımı: İstanbul'daki Uygulamalar, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2013.
Görsel 21. Mahir, B., Osmanlı Bezeme Sanatında Saz Üslubu, A. R. Özcan (Ed.), Hat ve Tezhip Sanatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları/Ankara, 2015.
Görsel 22. Şahin, Y., Topkapı Sarayı Müzesi Emanet Hazinesi Kitaplığı'nda Bulunan XVI. Yüzyıl Kur'ân-ı Kerîm Ciltleri, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2023.
Görsel 23. Güneş Akın, Y., 16.-17. Yüzyıl Osmanlı Kumaş, Halı ve Kilimlerinde Şemse Motifi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 2009.

BİLİM KURGU SİNEMASINDA İÇ MEKÂN TASARIMI VE UZAY: 2001: A SPACE ODYSSEY ÖRNEĞİ

Doç.Dr. ÇAĞRI YALÇIN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
cagri.yalcin@dpu.edu.tr - 0000-0002-8408-9190

Doç.ELİF ÖZDOĞLAR
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
elif.ozdoglar@dpu.edu.tr - 0000-0002-9997-9487

ÖZET

Bu bildiri, bilim kurgu sinemasının alt türlerinden Hard Sci-Fi, spekülatif bilim kurgu ve kozmik bilim kurgu türlerine örnek gösterilebilecek Stanley Kubrick'in 2001: A Space Odyssey filmini çalışmanın merkezine alarak bilim kurgu sinemasında iç mekân tasarımını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında bilim kurgu türüne ve bu türün iç mekân ile ilişkisine dair genel bir bakışın ardından, çeşitli filmlerden uzayda yaşam için kurgulanmış olan mekanlardan örnekler sunulacak ve son olarak da filmin iç mekanları analiz edilmeye çalışılacaktır.

Araştırma için kaynak ve literatür çalışması yapılmış, adı geçen yapım izlenmiş ve elde edilen veriler nitel yöntemlerden mekânsal analiz kullanılarak aktarılmaya çalışılmıştır. Filmde kurgulanan uzay istasyonu, Discovery One adlı uzay gemisi ve merkezkaç hareketine dayalı yaşam alanları bu çalışma kapsamında analiz edilmeye çalışılan mekanlardır. Çalışma kapsamında bu mekanların sinematografik anlatı içindeki rolü değerlendirilmiştir.

Mekanlar hem işlevsel hem de rasyonel çözümlerle organize edilmiş olmasının yanı sıra, form, işlev ve teknoloji arasında da çok yönlü bağlantılar sunmaktadırlar. Ancak mekânsal kurgunun yanı sıra sinematografik renk kullanımı, simetri olgusu, mekân estetiği ve mekânsal atmosfer modern mimarlığın fütüristik karşılığını yorumlayan parametreleri ortaya koymaktadır. Filmin özgün bir kimlik ortaya koyan mekân tasarımları kavramsal olarak teknolojik ilerleme, insan bedeni, zaman ve bilinç kavramlarıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Çalışma bu yönüyle geleceğin insan-mekân ilişkisine de farklı bir perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Kurgu, Hard Sci-Fi, Spekülatif Bilim Kurgu, Kozmik Bilim Kurgu, A Space Odyssey

INTERIOR DESIGN AND SPACE IN SCIENCE FICTION CINEMA: THE EXAMPLE OF 2001: A SPACE ODYSSEY

ABSTRACT

This paper aims to examine interior design in science fiction cinema, focusing on Stanley Kubrick's 2001: A Space Odyssey, a film that exemplifies subgenres such as hard sci-fi, speculative science fiction, and cosmic science fiction. This study will begin with a general overview of the science fiction genre and its relationship to interior design, followed by examples of spaces depicted in films that support life in space. Finally, it will attempt to analyze the interiors of these films.

For this research, a literature review was conducted, the aforementioned production was watched, and the data obtained were analyzed using spatial analysis, a qualitative method. The space station, the Discovery One spacecraft, and the centrifugal force-based living spaces depicted in the film are the locations analyzed within the scope of this study. The role of these locations within the cinematographic narrative was evaluated in this study.

The spaces are organized with both functional and rational solutions, and also offer multifaceted connections between form, function, and technology. However, in addition to spatial design, the cinematographic use of color, the concept of symmetry, spatial aesthetics, and spatial atmosphere reveal parameters that interpret the futuristic equivalent of modern architecture. The film's unique set designs are conceptually directly linked to technological progress, the human body, time, and consciousness. In this respect, the work offers a different perspective on the future of the human-space relationship.

Keywords: Science Fiction, Hard Sci-Fi, Speculative Science Fiction, Cosmic Science Fiction, A Space Odyssey

1.GİRİŞ

Bilim kurgu sineması uzun yıllardır, geleceğe yönelik mekânsal, teknolojik ve sosyal olasılıkların anlatı ve görsel temsil yoluyla test edildiği deneysel bir laboratuvar işlevi görmektedir. Bu çerçevede, iç mekân, insan yaşamının radikal çevresel ve teknolojik koşullar altında nasıl yeniden düzenlenebileceğini ifade etmede çok önemli bir rol oynar. Bilim kurgu sineması bu olasılıkları abartılı bir ifadeyle görselleştirerek bilim insanlarına imaginatif veriler sunarken, bilimin olanakları da bilim kurgu türünün çeşitlenmesine neden olmaktadır. Mekân tasarımı açısından bilim kurgu sinemasının ikonik eserleri arasında yer alan, 1968 yılında Stanley Kubrick'in yönettiği ve MGM'in prodüksyionunu üstlendiği 2001: Bir Uzay Macerası, bilimsel gerçekçilik, felsefi sorgulama ve mimari hayal gücüyle olan titiz etkileşimi nedeniyle benzersiz bir konuma sahiptir. Film Arthur C. Clarke'nin aynı adlı romanından uyarlanmış ve senaryosunu Arthur C. Clarke ve Stanley Kubrick yazılmıştır (Sunal, 2001). Filmin müzikleri ise (soundtrack) Damon Krukowski'ye aittir (Bessalem ve Bousseltane, 2017).

‘‘2001: A Space Odyssey” filmi üzerine hermeneutik bir inceleme gerçekleştiren Karapınar'a göre Uzay ana tema ve mekân olsa da filmin ‘‘İnsanın doğumundan, insanın yok oluşuna kadar tüm süreç belli bir nedensellik üzerine inşa edilmiştir’’ (Karapınar, 2018). Bu çıkarım Bessalem ve Bousseltane'nın film tematik olarak mesianizm, emperyalizm ve ütopyanizmden beslendiği ve astronotların nefes alışverişleri ve makinelerin vızıltısıyla dolu olsa da diyalogları olduğundan sessiz bir film olarak kabul edilebileceği yönündeki varsayımlarını

güçlendirmektedir (Bessalem ve Bousseltane, 2017). Sunal ise eserin Nietzche'nin üstün insanına atıfta bulunduğundan söz etmektedir. (Sunal, 2001)

Greff ve diğerleri'ne göre bu eserde kullanılan mekanlar Uzun Kısa Süreli Bellek (LSTM- Long Short-Term Memory) mimarisinin örneklerindendir (Greff ve diğerleri, 2016) Bilim kurgu sinemasının sert bilim kurgu, spekülatif bilim kurgu ve kozmik bilim kurgu alt türlerinin kesişim noktasında konumlanan film, yalnızca aksiyonun arka planı olmakla kalmayıp kavramsal yapısının ayrılmaz bileşenleri olan iç mekanlar inşa eder. Bu mekanlar, insan bedeni, teknoloji, zaman ve bilinç arasındaki ilişkileri düzenleyerek mimari söylemi sinematik bir forma dönüştürür. Yani kavramsal anlatının güçlendirilmesi için mekânı karakterleştirir.

Bu çalışma, 2001: Bir Uzay Macerası filminde sunulan mekânsal düzenlemeler aracılığıyla bilim kurgu sinemasındaki iç mekân tasarımını incelemeyi ve bu iç mekanların filmin anlatısal, estetik ve kavramsal boyutlarına nasıl katkıda bulunduğuna odaklanmayı amaçlamaktadır.

2. METODOLOJİK ÇERÇEVE

Bu çalışmanın metodolojik çerçevesi, öncelikle literatür taramasıyla desteklenen mekânsal analiz olmak üzere nitel araştırma yöntemlerine dayanmaktadır. Film, mekânsal organizasyon, dolaşım, ölçek, malzeme ve insan hareketi ile mimari form arasındaki ilişkiye özel önem verilerek izlenmiş, mekân estetiği ve atmosfer üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bu analiz sinematik mekânı yalnızca görsel bir kurgu olarak değil, iç mekanları işlevsel, teknolojik ve deneyimsel taleplere yanıt veren tasarlanmış sistemler olarak da ele almaktadır.,

Analizin özünü üç temel mekânsal tipoloji oluşturmaktadır: bunlar yörünge uzay istasyonu, Discovery One uzay aracı ve yerçekimini simüle etmek için tasarlanmış merkezkaç kuvvetine dayanan yaşam alanlarıdır. Bu alanlar, filmin yapım zamanındaki bilimsel bilgi ve mühendislik prensiplerini yansıtarak, uzayda yaşamın zorluklarına karşın geliştirilen pratik çözümler olarak tasarlanmıştır. Aynı zamanda, bu mekanlar modernist tasarım prensiplerinin Dünya'ya bağlı koşulların ötesinde nasıl genişletilebileceğini test eden deneysel mimari öneriler olarak da işlev görmektedirler. Benzer mekan tiplolojileri farklı bilim kurgu sineması eserlerinde de görülmektedir. Örneğin Gravity filminde Space Shuttle adlı uzay aracı ve ISS'nin (Uluslararası Uzay istasyonu: International Space Station) tasarımları yer almaktadır (Kaplan,2018).

Özellikle merkezkaç yaşam alanı, dönme hareketi yoluyla yapay yerçekiminin uygulamalı bir keşfini temsil eder. Dairesel geometrisi hem mekansal organizasyonu hem de insan davranışını belirler ve mimarinin bedensel deneyimi doğrudan etkilediği bir ortam yaratır. Bu tür mekansal stratejiler, filmin bilimsel kavramları tutarlı, işlevsel ve anlatısal olarak anlamlı kalan somut iç mekân tasarımlarına nasıl dönüştürdüğünü göstermektedir.

3. İÇ MEKÂN TASARIMI VE UZAY: 2001: A SPACE ODYSSEY ÖRNEĞİ

1968 yılında çekilen filme sanatsal bir zemin hazırlayan sosyo-politik gelişmeler mevcuttur. Köpek Layka'nın 1957 yılında Sputnik 2 görevi ile Rusya (S.S.C.B) tarafından uzaya gönderilen ilk canlı olarak tarihe geçmesi ve Yuri Gagarin'in 1961 yılında Vostok 1 görevi ile Rusya (S.S.C.B) tarafından uzaya gönderilen ilk insan olması soğuk savaş sürecinde ABD'nin

de uzay çalışmalarını hızlandırmıştır. Neil Armstrong komutasında Buzz Aldrin ve Michael Collins tarafından gerçekleştirilen Apollo 11 görevi ile 1969 yılında ABD Ay'a ayak basmıştır.

Görsel 1. Rus kozmonot köpek Layka Url-1

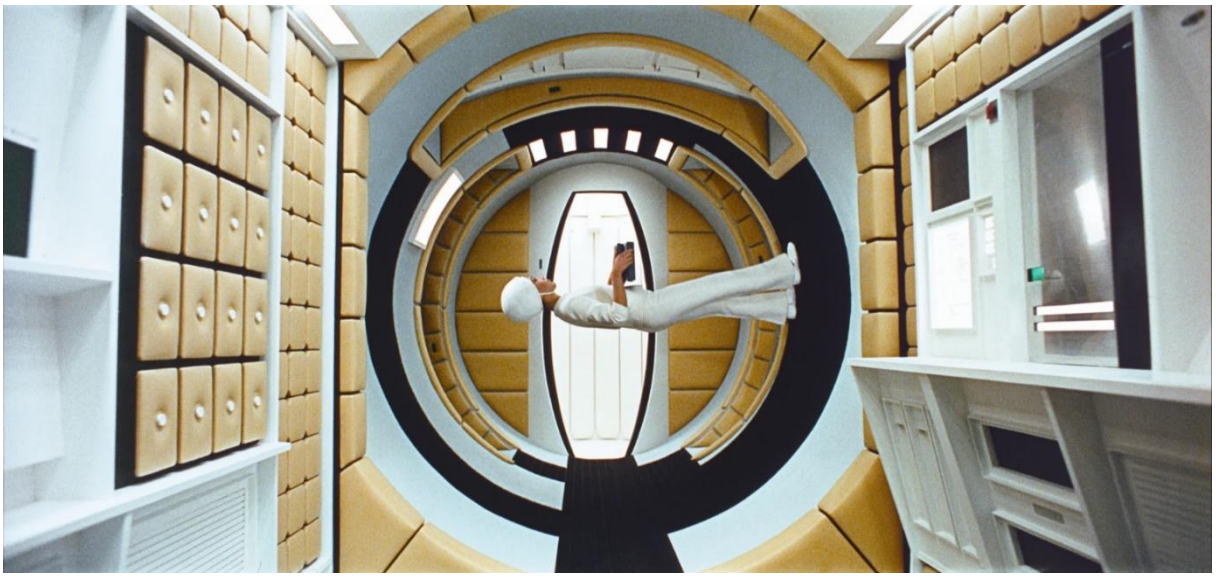
Bu sosyo-politik rekabet ortamı tasarım ve sanatta uzay çağının başladığına dair yankılar uyandırmış ve American Googie olarak adlandırılan bir stilin doğmasını sağlamıştır. Space Needle binası, Theme Building ve Las Vegas şehir tabelası bu stilin ikonik örneklerindendir. Bu stil organik formlar, fütüristik malzemeler, hiperboller ve parabollere dayanan geometrisiyle uzay-mekân ilişkisini güçlendirmiştir. 2001: Bir Uzay Macerası filminin mimari tarzı Ameican Googie'nin birebir yorumu olmasa da tasarım dilinin zamanlamasının bu gelişmelerle örtüşmesi dikkat çekicidir.

Görsel 2-3. Las Vegas Tabelası ve Theme Building, Url-2-3

Mekânsal analiz, 2001: Bir Uzay Macerası filminde tasvir edilen iç mekanların işlevsel rasyonellik ve biçimsel soyutlamanın bir senteziyle organize edildiğini ortaya koymaktadır. Uzay Macerası, McCracken'in popüler bir anlatının işlevinin okuyucuya daha iyi, daha tatmin edici bir yaşamın mümkün olduğunu göstermek, modernitenin geleceği kolonileştirme ve insanlık için yeni dünyalar tasarlama ihtiyacını karşılamak olduğunu belirtir (Canlı, 2021). Discovery One uzay aracındaki alanlar, uzun süreli görevler için tasarlanmış gelişmiş sistemlerin teknolojik mantığını yansıtarak verimlilik, açıklık ve modülerliğe öncelik vermektedir. Sirkülasyon, çalışma ve yaşam alanları net bir şekilde tanımlanmış olup, belirsizliği en aza indirerek düzen ve kontrol duygusunu güçlendirmektedir. Ayrıca film mimaride birçok mekânın hareketli bir şekilde tasarlanabilmesine ve kinetik mimariye odaklanmaktadır (Alp, 2024). Erbay ve diğerleri Uzay gemilerinin/araçlarının bu tarz filmler

için exomekanlar olduğunu ve bu uzay gemilerinin insanların içinde yaşadığı bir makine gibi tasarlandığı ve bütün ihtiyaçlara cevap verir nitelik taşıdığını ifade etmiştir (Erbay ve Diğerleri, 2017) Filmdeki uzay aracının iç mekanları için kullanılan kumanda panelleri, ekran sistemleri ve iletişim ekipmanları, Kubrick'in astronomi sanatçıları, havacılık uzmanları ve uzay mühendislerinden oluşan ekibi tarafından en yüksek teknik gerçekçilik seviyesini yaratmak amacıyla tasarlanmıştır (Url-4) Ayrıca merkezkaç yaşam alanı, dönme hareketi yoluyla yapay yerçekimini de kurgulamaktadır.

Görsel 4. 2001: A Space Odyssey filminde yer alan Discovery One uzay gemisinin merkezkaç hareketine dayalı dönen halka (centrifuge) adlı yaşam alanı, Url-5

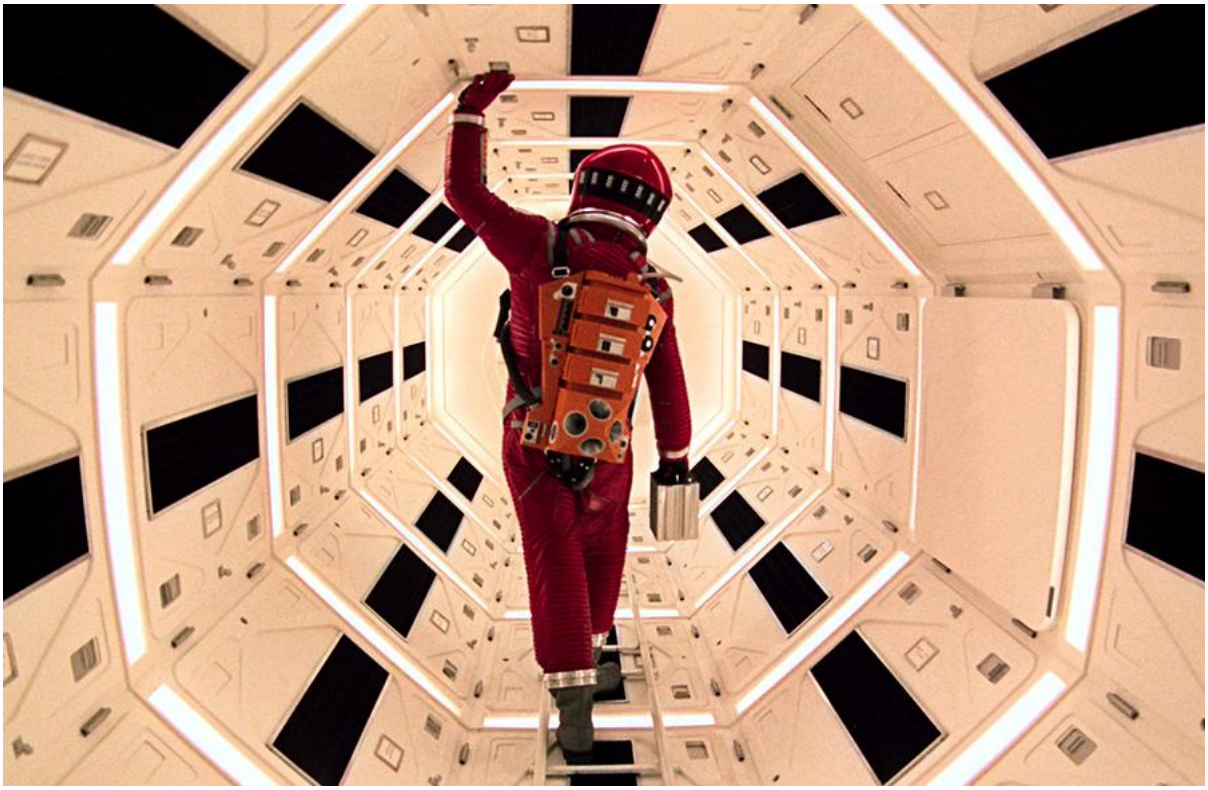
Discovery One uzay aracındaki merkezkaç hareketine dayalı dönen halka (centrifuge) adlı yaşam alanı bilim kurgu sinemasındaki hareketli kinetik mekanlara öncü bir örnektir. Merkezkaç kuvvetiyle yapay yerçekimi üreten ve dönen bir daire olarak tasarlanan bu alan, mimari formuyla benzersiz bir mekânsal estetiğe sahiptir. Dairesel geometri, dolaşımı belirleyerek dikeylik ve yataylık kavramlarını yeniden tanımlar ve yönelimi hareketin bir fonksiyonu haline getirir. Kubrick'in mekânı kontrollü aydınlatma ve sınırlı renk paletiyle birleştirmesi, iç mekânı insan vücudunun mimari mekanizmadan ayrılamaz hale geldiği deneysel bir ortama dönüştürür. Sonuç olarak, bu alan sadece işlevsel bir yaşam alanı olarak değil, aynı zamanda modernist mimari ilkelerinin dünya dışı koşullara uyarlanmasını görselleştiren kinetik bir iç mekan olarak işlev görür.

Filmin iç mekanları, işlevselliğin ötesinde, simetriye, kısıtlı renk paletlerine ve kontrollü aydınlatmaya dayanan kendine özgü bir estetik dille karakterize edilir. Bu unsurlar hem teknolojik iyimserliği hem de varoluşsal kopukluğu çağrıştıran mekânsal bir atmosfere katkıda bulunur. Beyaz, kırmızı ve nötr tonların hakimiyeti, ortamların klinik hassasiyetini pekiştirirken aynı zamanda uçsuz bucaksız kozmik ortamlarda insan varlığının izolasyonunu vurgular.

Sinematik anlatı içindeki bu iç mekanların değerlendirilmesi, mekânın pasif bir fon olmaktan ziyade aktif bir unsur olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Mimari ortamlar karakter hareketlerini şekillendirir, insan-makine etkileşimlerini çerçeveler ve filmin daha geniş felsefi

temalarını destekler. Bu nedenle iç mekanlar, insan eylemi ile teknolojik özerklik arasındaki gerilimler için görsel metaforlar olarak işlev görür.

Tüm bunlara ek olarak mekânın fütüristik atmosferi ve simetrik bir geometriye sahip mekân estetiği, fütüristik strüktürü, alçak tavan yükseklikleriyle ve düşük genişliklerle karakterleri çevrelemesiyle ile benzerlerinden net bir biçimde özgünleşen bir tasarım kimliği ortaya koymuştur. Filmin sahnelerinde iç mekân tasarımları dijital fütüristik tablolar gibi görünmekte bu da ona sanatsal bir değer atfetmektedir.

Görsel 5. 2001: A Space Odyssey filminde yer alan Discovery One uzay gemisinin iEVA (Extra-Vehicular Activity) erişim modüllerine bağlanan altıgen kesitli geçiş tüneli, Url-6

Discovery One uzay aracındaki altıgen erişim tüneli, insan varlığı ile teknolojik altyapı arasında geçişsel bir iç mekân işlevi görüyor. Modüler tekrarlama, birim tekrarları ve ezber bozan geometriye entegre doğrusal aydınlatma ile karakterize edilen bu koridor, rasyonel düzeni ve sistemik sürekliliği vurgulamaktadır. Süslemelere yer vermeyen yalın ve sade simetrik panellerin hakimiyeti, teknolojik determinizm duygusunu güçlendirerek astronotun bedenini düzenlenmiş bir mekânsal çerçeveye yerleştirmektedir. Burada eser başkalaşmış karakterize bir insan mekân ilişkisi kurmaktadır. Sinematik olarak, koridorun uzatılmış perspektifi ve tekrarlayan geometrisi hem sonsuz uzantıyı ifade hem de mekânsal sınırlamayı çağrıştıran görsel bir ritim ve kontrast yaratmaktadır. Bu bağlamda, iç mekân, insan eyleminin geçici olarak makine mantığına tabi kılındığı bir ara bölge olarak işlev görmektedir.

4.GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmanın sonuçları, filmin, bilim kurgu sinemasında iç mekânı işlev, sembolizm ve deneyimsel derinliği kapsayan çok boyutlu bir yapı olarak anlamak için çığır açan bir model sunduğunu göstermektedir. Filmin iç mekanları, modernist ilkelerin ileri teknoloji ve bilimsel akıl yürütme yoluyla genişletildiği, ancak insan algısı ve bedenleşmesiyle derinden bağlantılı kaldığı bir gelecek mimarisi vizyonunu ifade etmektedir.

Kubrick'in mekânsal hayal gücü, iç tasarımı zaman, bilinç ve evrim kavramlarının incelendiği kritik bir araç olarak konumlandırır. Aynı zamanda kurgusal mekâna profesyonel yaklaşımı eserin kült bir sanat ürününe dönüşmesini sağlamıştır. Mimari ortamlar sadece anlatısal ilerlemeyi desteklemekle kalmamakta; aynı zamanda filmin, insanlığın teknolojiyle şekillenen bir evrendeki yerini sorgulamasına aktif olarak katılmaktadırlar. Bu yaklaşım, filmi daha çok gösteri odaklı bilim kurgu eserlerinden ayırmakta ve mimari ve tasarım anlamında bir baş yapıt ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, 2001: Bir Uzay Macerası, sinematik iç tasarımın hem spekülatif yaşam koşullarına pratik bir yanıt hem de gelecekteki insan-mekân ilişkilerini incelemek için kavramsal bir çerçeve olarak nasıl işlev görebileceğini göstermektedir. Filmin mekânsal kurguları, tasarım, teknoloji ve sinematik temsilin kesişim noktasıyla ilgilenen mimarlar, iç mimarlar ve akademisyenler için değerli bilgiler sunmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Alp, N. (2024). 1960'ların Teknolojisi ve 2001: A Space Odyssey Filminin Mimarlık Üzerindeki Etkisi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, *14*(1), 274-295.

Bessalem, L., & Bousseltane, D. (2017). *Messianism, Utopianism And Imperialism İn Stanley Kubrick's Film 2001: A Space Odyssey (1968* (Doctoral Dissertation, University Mouloud Mammeri Of Tizi-Ouzou).

Canlı, M. (2021). Year 2021 Nothing New: Re-Evaluating the Novel 2001: A Space Odyssey. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, *5*(1), 215-220.

Erbay, M., Tufan, A. Ş., & Konakoğlu, Z. N. (2017). Sinemada Geleceğin Mekânları: Uzay Temalı Filmler. *İleri teknoloji bilimleri dergisi*, *6*(3), 471-480.

Greff, K., Srivastava, R. K., Koutník, J., Steunebrink, B. R., & Schmidhuber, J. (2016). LSTM: A search space odyssey. *IEEE transactions on neural networks and learning systems*, *28*(10), 2222-2232.

Kaplan, A. B. (2018). Metamorphosis of Hero Image via A Space Odyssey: Psychoanalysis of the Movie Gravity. *Journal of Current Researches on Social Sciences, 8 (4)*, 33-46

Karapinar, A. (2018). *Hermeneutik metodoloji; "2001: a space odyssey" filmi üzerine hermeneutik bir inceleme* (Yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Sunal, G. (2001). 2001: A Space Odyssey Filmini Yeniden Okumak. *TRT Akademi*, *7*(14), 360-365.

Url-1https://www.space.com/laika-space-dog?utm_source=chatgpt.com

Url-2https://tripomatic.com/tr/poi/muhtesem-las-vegas-a-hosgeldiniz-tabelasi

Url-3https://en.wikipedia.org/wiki/Theme_Building?utm_source=chatgpt.com

Url-4https://www.re-thinkingthefuture.com/wp-content/uploads

Url-5https: https://edition.cnn.com/style/article/stanley-kubrick-design-museum

Url-6https://www.re-thinkingthefuture.com/wp-content/uploads

ÇAĞDAŞ MEKÂN TASARIMINDA KİNETİK MEKÂN KAVRAMI: ES DEVLİN ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

Doç.Dr. ÇAĞRI YALÇIN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
cagri.yalcin@dpu.edu.tr - 0000-0002-8408-9190

Doç.ELİF ÖZDOĞLAR
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
elif.ozdoglar@dpu.edu.tr - 0000-0002-9997-9487

ÖZET

Bu çalışma, çağdaş mekân tasarımında kinetik mekân kavramını, multidisipliner bir tasarım yaklaşımıyla ele alarak irdelemek ve multidisipliner bir tasarımcı ve mekânsal anlatı üreticisi olan Es Devlin'in gerçekleştirdiği kinetik mekân çalışmaları üzerinden analiz etmektir. Kinetik mekân; teknoloji ve hız çağı olan yeni bin yılın izleyici deneyimine dayalı bir biçimde mekânı çok yönlü olarak algılamasını sağlayan bir tasarım yaklaşımıdır. Işık, ses gibi tasarım bileşenleri anlatısal fiziksel hareket ekseninde ve öz zaman düzleminde sunularak mekân oluşturulur.

Araştırmada yöntem olarak betimleyici analiz ve mekânsal analiz metotları tercih edilmiş, konu ile ilgili kaynak taraması yapılmış, mekanların bir kısmı saha araştırması ve gözlemlerle, bir kısmı litaretürel araştırmayla incelenmiştir. Bu mekân yaklaşımla üretilen mekanların genellikle bir konsepti izleyiciye aktarmak üzere süreli bir zaman için tasarlandığı çıkarımı yapılmıştır. Bunun yanı sıra bu mekanlar izleyicisiyle çok yönlü bir iletişime de girmektedirler.

Es Devlin'in sahne tasarımcısı kimliği onun mekânı ses ve ışıkla yorumlamada başarılı ve üretken kılmıştır. Enstalasyon çalışmaları, fuar ürünleri, kamusal mekân giydirmeleri ve firma iş birlikleri gibi pek çok yöntemle bakış açısını eserlerine yüklemiştir. Ancak zaman içerisinde kinetik mekânın, teknolojinin mekân tasarımına sunduğu olanakların sonuçlarından biri olarak mekân estetiği ve atmosferi açısından ilerlemesi ve multidisipliner tasarımcılar arasında yaygınlaşması beklenmektedir. Özellikle ses tasarımının ses mühendisliği ve tasarım ara kesitinde mekanın çekinik bileşenlerinden biri olmaktan çıkması ve mekan kurgusunda etkin bir rol üstlenmesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mekan, Kinetik Mekan, Es Devlin, Multidisipliner Tasarım, Multidisipliner Tasarımcı

THE CONCEPT OF KINETIC SPACE IN CONTEMPORARY SPACE DESIGN: AN EXAMINATION THROUGH ES DEVLIN

ABSTRACT

This study aims to examine the concept of kinetic space in contemporary spatial design through a multidisciplinary design approach, and to analyze it through the kinetic space works of Es Devlin, a multidisciplinary designer and producer of spatial narratives. Kinetic space is a design approach that allows the viewer to perceive space in a multifaceted way, based on their experience in the new millennium, an age of technology and speed. Space is created by presenting design components such as light and sound along a narrative physical movement axis and in its own time plane.

In this research, descriptive and spatial analysis methods were preferred, a literature review was conducted on the subject, and some of the locations were examined through field research and observations, while others were investigated through literature research. This approach suggests that spaces created using this method are generally designed for a limited time to convey a concept to the viewer. Furthermore, these spaces engage in multifaceted communication with their audience.

Es Devlin's stage designer identity in scene has been successfully and productively interpreted through sound and light in her world. She has incorporated many analytical perspectives into her work, including installations, exhibition pieces, public dress, and corporate collaborations. However, over time, kinetic space is expected to advance in terms of spatial aesthetics and atmosphere as a result of the possibilities offered by technology in spatial design, and to become widespread among multidisciplinary designers. In particular, sound design is expected to move beyond being a passive component of space at the intersection of sound engineering and design, and to assume an active role in spatial composition.

Keywords: Space, Kinetic Space, Es Devlin, Multidisciplinary Design, Multidisciplinary Designer

1. INTRODUCTION

The concept of space has undergone a rapid transformation in the new millennium thanks to technological advancements and the power of their rational and scientific foundations. In this process, static, conventional spaces have proven inadequate in interacting with their users; this has led designers to develop groundbreaking, experience-oriented spatial forms. Numerous solutions and innovations developed by designers have resulted in the emergence of unique spatial typologies.

In contemporary spatial design, the concept of kinetic space can be considered a multidisciplinary design approach that transcends the understanding of static and fixed forms, placing the viewer/user experience at its center. This concept has moved beyond structures defined solely by physical boundaries and functional requirements; instead, they are being re-imagined within a perceptual whole, incorporating variables such as time, movement, light, and sound. In this context, kinetic space stands out as a narrative design practice that enables the transformation of space within its own time frame and activates the viewer's relationship with the space (Lynn, 1999).

The first contemporary examples of movement-oriented spaces began to be observed in shop window designs, exhibition stands, and building facades. Kinetic spaces have emerged as prominent examples among new movement-oriented spatial understandings, carrying an artistic meaning and utilizing variables such as movement, light, and sound to convey a theme. In contemporary architecture and interior design, the movement-based approach to space has brought interdisciplinary production practices to the forefront. In this context, professionals from fields such as stage design, performance arts, digital media, sound engineering, and lighting design have begun to collaborate with architects and interior designers. In this regard, Es Devlin stands out as a significant multidisciplinary designer who treats space as a narrative tool and explores the kinetic space approach at different scales (Devlin, 2019).

This study aims to address the concept of kinetic space within a theoretical framework in the context of contemporary spatial design and to evaluate this approach through qualitative spatial analysis using the works of Es Devlin. Devlin's designs are chosen for this research because she is a prolific designer in the field of kinetic space, a concept prevalent in both classical and contemporary periods. Furthermore, she is a globally recognized artist with designs created in numerous countries around the world.

2. HISTORY AND ARCHİTECTURAL APPLICATIONS OF KINETIC SPACES

The desire to animate an image, a design object, or a structure dates back to ancient times for humanity. An attempt to animate a vase in the Tehran Museum in Iran, based on sequential images, is an early example of one of the most basic animation techniques. The Golden House (Domus Aurea), built by Roman Emperor Nero in the city center after the Great Fire of Rome, represents one of the first examples of the search for movement in architecture, partly as a dynamic structure. In Turkey, the club with revolving stages that emerged after the 1950s were designed to allow all guests to see the performer. The revolving club located in Kütahya uses a mechanical system that rotates around itself at a speed that does not affect the user, allowing for a 360-degree view of the landscape. In Europe, there are designs based on mechanical movements by the multidisciplinary artist and designer Da Vinci, and in Asia, by Al-Jazari (El Cezeri), the chief engineer of the Artuklu principality. While all these efforts and similar projects constitute early examples and prepare the ground for the search for movement, the creation of kinetic space has only been possible through current technologies.

According to Yaşa, kinetic architecture considers both movement in architecture and dynamic architecture in a dual way (Yaşa, 2010). Since kinetic spaces have an experiential structure and a contemporary understanding, their pioneering products are positioned in locations with high user density. Shop windows and building facades are architectural objects that come into contact with many people throughout the day. Expo and Fairs are dynamic events that serve a large number of visitors within limited timeframes. In addition, they have been utilized with an artistic approach through temporary, conceptual, and short-term spaces. The aim of these spaces is to move the user from a passive position to an active component of the spatial design. Such spaces are considered not merely a built physical environment, but an experiential space that interacts with the viewer, transforms, and presents a narrative (Tschumi, 1996). Çınar and Yazıcı classified kinetic space as embedded and constructible, and called it the equivalent of physical change in modern architecture (Çınar & Yazıcı, 2022).

Today, kinetic spaces are frequently used in store windows and trade shows to increase sales and draw attention to the uses and features of products. Brands that utilize this approach in their window and stand designs include companies with high global and local brand value such as Isabel Marant, Damat Tween, and Jump. The Penelope brand used this concept to showcase the feathers it uses, while Oysho demonstrated the water and wind resistance of its products.

Image 1. Isabel Marant's Kinetic Window Display Designs Url-1

In the first example above, classic shopping objects like white plastic bags are painted and transformed into works of art. Isabel Marant's 2016 installation, celebrating the end of plastic bags in Europe, is an example of this worldwide trend. The bags constantly inflate and deflate, transforming into artworks that capture the user's attention. Here, the dynamic window display design acts as a narrative, a work of art, an installation. It also serves a social purpose and conveys a message by raising awareness among users about sustainability and environmental sensitivity. While the products displayed in this window attract customers' attention, the brand identifies itself with art culture, enhancing its brand value from a social and artistic perspective.

There are also professional design firms that provide services in this type of window display design. Barneys' New York window displays, inspired by the experimental approach of Proenza Schouler, who have been doing this kind of artistic and technical work for about ten years, were designed drawing inspiration from high school science labs and were featured in Frame magazine. These firms demonstrate that kinetic spaces are the future and that these spaces, which require a multidisciplinary approach, need to be created by professionals.

Replicas of the elephant clock, featured in Al-Jazari's book "The Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices," written in 1206, are displayed in the Ibn Battuta shopping center in Dubai, the Kasimiye Madrasa in Mardin, and the Musee d'Horlogerie du Locle clock museum in Switzerland. The elephant clock became an iconic design object of its time, and its moving version garnered attention as a mechanical example with a symbolic function.

Image 2. Proenza Schouler-Barney's Window Display Design Url-2

Image 3. Al-Jazari's drawing on the clock and its replicas Url-3

As shown by the examples, kinetic spaces can be designed for a wide variety of purposes, such as experimenting with the boundaries of science and technology, creating experimental products on art and design culture, conveying social messages, providing experiences for users, building brand value, and strengthening sales and marketing. Es Devlin's kinetic spaces are works that utilize the designer's experience with sound and light to convey social messages, build brand value, and contribute to art and design culture.

2. 2. KINETIC SPACE AND ES DEVLIN

Esmeralda Devlin, born in 1971, is an English interior designer, stage designer, and installation artist. A multi-award winner, she has designed concert stages for numerous artists including Kanye West, Beyoncé, The Weeknd, Lorde, U2, Muse, and Lady Gaga. She began her career designing theatre stages. According to Çevikayak, Devlin is a designer who places importance on the research, sketching, and archiving stages. "Devlin states that the starting point of the design process is 'research,' believing that even a simple image obtained from a search of internet archives can lead to significant reflections in the mind" (Çevikayak, 2016). Not perceiving the stage merely as a functional object, but imbuing it with a conceptual spatial aesthetic, creating a show-like atmosphere, the designer has also made a name for himself in recent years with his diverse kinetic designs on various platforms.

The first of these is the "50 Songs of the Sea" project, created by the Spanish fashion brand Zara for its 50th anniversary. Titled "50 Songs of the Sea," this work, created in commemoration of Zara's 50th anniversary, transforms the observatory on Monte de San Pedro in A Coruña, Spain, into a kinetic installation that envelops the viewer through light. Powered by the energy of this historic Galician hill overlooking the Atlantic Ocean and surrounded by wave and storm systems, the installation is situated within a cultural and geographical context defined by the lights of the Tower of Hercules, the only Roman lighthouse still functioning and under UNESCO protection. With a 360-degree panoramic view stretching from the depths of Spain and Africa in the south to Europe in the east and across the Atlantic Ocean to the American continent in the west, the observatory, with its 25-meter domed volume and 250 seats placed on three circular rotating platforms, makes the viewer an active part of the spatial arrangement. Visitors, positioned in a rotating arrangement at the center of the narrative conveyed through poetry, dance, music, and light, become part of a spatial installation where time, movement, and experience are integrated (Url-4).

Another work by the designer is "Library of Light," created as part of the annual furniture fair in Milan, Italy. This art work was part of the Salon del Mobile (furniture fair) 2025 events. It was so popular that visitors had to be stopped before closing time on the day it opened. This work was realized in collaboration with the Pinacoteca di Brera and Feltrinelli. It was created by the British artist and designer Es Devlin, known as the "poet of light," as the fair coincided with the Euroluce year. This kinetic installation, realized in the Pinacoteca di Brera, one of Milan's most important cultural landmarks, is inspired by an idea that came to the artist's mind

while wandering among the high shelves of the Braidense National Library, and by Umberto Eco's thought: "Books are the compass of the mind; they point to countless worlds yet to be discovered." Located in the heart of the 17th-century Cortile d'Onore, which connects the Pinacoteca di Brera, the Braidense National Library, and the Academy of Fine Arts, the installation is designed as a rotating cylindrical sculpture, approximately 18 meters in diameter, formed by illuminated bookshelves containing 3,200 volumes. An angled mirrored plane at the apex of the structure directs sunlight during the day onto the courtyard's columns, sculptures, and architectural surfaces that previously did not receive direct light; at night, its illuminated mass creates dynamic shadow compositions on the courtyard walls, transforming the space into an experiential area that evolves over time. (Url-5)

Görsel 4. Es Devlin ‘‘Library of Light’’

Es Devlin's kinetic space productions are shaped around a holistic design approach that creates temporal transformation through light, text, data, and viewer experience, rather than physical movement. Forest for Change, designed for Somerset House in London, refers to the idea of kinetic space through biological time and environmental transformation. In the UK Pavilion at Expo 2020 Dubai, movement takes the form of a data-driven flow through the projection of AI-generated poems onto the facade using light, while the Congregation installation at Tate Modern produces a perceptual kineticism sensitive to viewer movement through suspended and rotating masses of light. Poem Pavilion, located in Miami's Faena District, brings spatial narrative to the public space through poetry, reflection, and rotating surfaces. In addition to these projects,

Devlin's use of hydraulic systems, rotating platforms, and lighting scenarios in his music stages and exhibition designs creates kinetic spaces that generate temporary yet intense experiences, demonstrating that the artist treats space not as a static shell, but as a narrative environment that transforms over time.

4. GENERAL DISCUSSION AND CONCLUSION

This study examines the concept of kinetic space in contemporary spatial design within a multidisciplinary design approach that centers on viewer experience, and evaluates this concept through the works of Es Devlin. The descriptive and spatial analyses conducted within the scope of the research reveal that kinetic space is not limited solely to architectural solutions involving physical movement; it offers an experiential design paradigm that transforms spatial perception through variables such as light, sound, time, text, and viewer participation. In this context, kinetic space transcends the static shell concept in contemporary spatial design, transforming space into a narrative environment that evolves over time.

An examination ranging from historical examples to contemporary applications demonstrates that the pursuit of movement has long been a trend in architecture and interior design. However, the transformation of kinetic space into an experiential and multi-sensory design approach in its present form has been made possible by developing digital technologies, lighting, and sound systems. This positions kinetic space not only as an aesthetic pursuit but also as a design practice related to technological, cultural, and social contexts.

Evaluations of Es Devlin's projects clearly demonstrate the contributions of a stage design-based perspective to spatial design. Devlin's work shows that even in situations where physical movement is limited, a powerful kinetic perception can be produced through light, text, and sound. This approach proves that kinetic space can be produced not only through mechanical systems but also through perceptual and temporal transformations. Devlin's installations make a significant contribution to contemporary spatial design by treating space as a structure that interacts with the viewer, constructs narratives, and produces experiences.

In conclusion, kinetic space can be considered a design approach that is gaining increasing importance in contemporary interior and architectural design practices, necessitating interdisciplinary collaboration and centering on the viewer experience. In particular, the more active role of sound design at the intersection of sound engineering and spatial design will be decisive in the future development of kinetic space. Accordingly, it is foreseen that kinetic space

will be used more widely not only in temporary installations and event spaces, but also in permanent architectural and interior designs. Es Devlin's works offer powerful examples that make visible the narrative, experiential, and perceptual potential of space in this transformation process.

In conclusion, kinetic space can be considered a design approach that is gaining increasing importance in contemporary interior and architectural design practices, necessitating interdisciplinary collaboration and centering on the viewer experience. In particular, the more active role of sound design at the intersection of sound engineering and spatial design will be decisive in the future development of kinetic space. Accordingly, it is foreseen that kinetic space will be used more widely not only in temporary installations and event spaces, but also in permanent architectural and interior designs. Es Devlin's works offer powerful examples that make visible the narrative, experiential, and perceptual potential of space in this transformation process

REFERENCES

Çevikayak, C. (2016). Tiyatrodan Stadyum Sahnelerine Uzanan Tasarımlarıyla: Es Devlin. *Art-e Sanat Dergisi, 9(18),* 382-400. https://doi.org/10.21602/sduarte.281727

Çınar, M. Ç.& Yazıcı, E.Y. (2022) Kinetik Mimarlık Uygulamalarının Konut Mekanları Üzerinden Okunması. *AURUM Journal of Engineering Systems and Architecture*, *6*(1), 27-44.

Devlin, E. (2019). *Es Devlin: Stage works 2007–2018*. Thames & Hudson.

Engin, S. (2022). *Kinetik cephe sistemlerinin yapı performansına günışığı, kamaşma ve enerji performansı üzerindeki etkileri* (Master's thesis, Mimar Sinan Fine Arts University, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yapı Fiziği Ana Bilim Dalı Turkey.

Mikullovci, Y. (2019). *Kinetik mimarlık: Tasarım, yapı ve çevresel değerler üzerinden bir değerlendirme* (Master's thesis, Mimar Sinan Fine Arts University, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bina Bilgisi Ana Bilim Dalı Turkey.

Lynn, G. (1999). *Animate form*. Princeton Architectural Press.

Pallasmaa, J. (2012). *The eyes of the skin: Architecture and the senses*. Wiley.

Tschumi, B. (1996). *Architecture and disjunction*. MIT Press.

Url-1 http://www.arnoldgoron.com/window-display-isabel-marant-2017

Url-2 https://frameweb.com/article/windows-by-barneys-and-proenza-schouler

Url-3 https://frameweb.com/article/windows-by-barneys-and-proenza-schouler

Url-4 https://www.zara.com/tr/tr/zara-50-anniversary-exhibition-sounds-mkt15869.html

Url-5 https://www.salonemilano.it/en/session/es-devlin-library-light

COĞRAFİ İŞARETİN GÖRÜNMEYEN YÜZÜ: OLUMSUZ ETKİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Oyz ÖZKANLI

Gaziantep Üniversitesi,

ozbayram@gantep.edu.tr - https://orcid.org/0000-0002-0960-2425

Arş. Gör. Çağlar BAYAR

Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi,

caglar.bayar@gibtu.edu.tr - https://orcid.org/0009-0009-0049-2942

ÖZET

Coğrafi İşaretler, bir ürünün ününü, niteliğini veya diğer özelliklerini coğrafi kökenine borçlu kılan ve bu sayede bölgesel kalkınma potansiyeli taşıyan hukuki koruma araçlarıdır. Gastronomi alanında coğrafi işaretler, geleneksel yemekleri ve tarımsal ürünleri koruma altına alarak ticarileşmesini sağlasa da, akademik literatür bu sistemin ekonomik büyüme, turizm canlanması ve üretici refahı gibi çoğunlukla olumlu yönlerine odaklanmaktadır. Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedefleyerek, coğrafi işaretlemenin "görünmeyen yüzünü" incelemekte ve şehre, ürüne ve yerel halka yönelik potansiyel negatif etkilerini eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın temel araştırma soruları; coğrafi işaretin bölgesel ekonomiye olumsuz etkilerinin neler olduğu, kültürel kimlik ve üretim pratikleri üzerinde nasıl bir standartlaşma ve tek tipleşme baskısı yarattığı ve yerel halkın bu süreçte gerçekten kazanan mı yoksa kaybeden mi olduğu üzerine yoğunlaşmaktadır. Teorik çerçevede, kültürel ekonomi ve yerellik tartışmaları ile "gastronomik mirasın ticarileşmesi" kavramı merkeze alınarak dört ana olumsuz etki teması incelenmektedir: büyük üreticilerin küçükleri dışlamasıyla ortaya çıkan ekonomik tekelleşme; yerel çeşitliliğin kaybına yol açan standartlaşma baskısı; ürünün yerel halkın mirası olmaktan çıkıp bir "markanın malı" haline gelmesiyle sonuçlanan kimlik dönüşümü ve yerelin özgünlüğünün bir "gösteriye" dönüşmesiyle karakterize edilen turistik metalaşma. Bu kapsamlı değerlendirme, coğrafi işaret sistemlerinin uygulama ve yönetim süreçlerine dengeli ve eleştirel bir bakış açısı sunarak, özellikle yerel mutfak ve kültürel mirasın korunması bağlamında sürdürülebilir gastronomi politikaları geliştiren politika yapıcılar ve yerel aktörler için önemli bir yol haritası sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi İşaret, Gastronomi, Kültürel kimlik, Turizm

Giriş

Gıda ve tarımsal ürünler gibi somut varlıklar üzerinde tescilli faydalar sunan Coğrafi İşaretler (Cİ) (Geographical Indication - GI) literatüründe geleneksel olarak bölgesel kalkınmayı, kültürel mirasın korunmasını ve taklitçilikle mücadeleyi destekleyen olumlu etkilerle ön plana çıkarılmaktadır. Ancak bu çalışma, literatürde göz ardı edilen olası olumsuz sonuçları sistematik olarak ele almak üzere nitel bir yaklaşımla tasarlanmıştır. Özellikle yüksek maliyetler, küçük üreticilerin dışlanması, tekelleşme riski, kültürel kimliğin metalaşması, yerel topluluklarda sosyal ayrışmalar ve artan talep kaynaklı çevresel baskılar gibi "görünmeyen yüz" başlıkları üzerinde durulacaktır.

Bu bağlamda mevcut literatür, GI süreçlerinin maliyetleri ve yönetim zorlukları ile topluluk içi güç dengeleri ve kimlik üretimi üzerinde karmaşık sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir (Charters vd., 2017; Ingram vd., 2020; Wherry, 2006). Özellikle Yuen'in (2005) mekânsal kimlik arayışına ilişkin çalışması, kültürel mirasın korunması ve mekânsal aidiyetin güçlenmesi arasındaki gerilimi vurgulayarak, korunmanın tek başına otomatik bir olumlu sonuca yol açmadığını göstermektedir. Ayrıca literatürde coğrafi işaretlerin yerel kalkınmayı desteklerken eşitsizlikleri derinleştirebileceğine dair kanıtlar bulunmaktadır; bu durum, paydaşlar arası adil fayda paylaşımı ve kapsayıcı yönetişim gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır (Charters vd., 2017; Ingram vd., 2020; Joseph, 2025). Son olarak, kırsal-yerel çevreyle ilişkilendirilen sorunlar ve sürdürülebilirlik kaygıları da literatürde ele alınmaktadır (Charters vd., 2017).

Kavramsal Çerçeve

Coğrafi İşaret Sistemindeki Yapısal Sorunlar

GI'nin üreticiler arasındaki güç dengelerini bozarak üretici dışlanmasına yol açması, özellikle kırsal bölgelerde küçük ölçekli üreticilerin karşılaştığı giriş ve uyum maliyetleriyle yakından ilişkilidir. Coğrafi konum ve üretim süreçlerine ilişkin belirli kriterler, başvuru prosedürleri ve denetim yükümlülükleri, sınırlı kaynaklara sahip aktörlerin GI sistemine entegrasyonunu zorlaştırabilir; bu durum güç yoğunlaşması yaratarak yerel üretici dışlanması riskini artırır. Queso Chontaleño örneğinde görüldüğü üzere, bazı aktörlerin sisteme katılımındaki sorunlar, marjinal bölgelerdeki üreticilerin GI içindeki konumunun kırılganlığını göstermektedir (Mancini, 2012). Benzer biçimde, üretim zincirinin iki aşamalı veya çok bölgeli olduğu durumlarda ortaya çıkan yöntem ve süreç kısıtları, farm-versus-factory tartışmalarıyla birlikte üretici katılımının yapısal sınırlarını göstermektedir (Oledinma & Roper, 2021). Avrupa bağlamında GI düzenlemeleri, iç pazarda uygulama farkları nedeniyle küçük üreticiler için çeşitli dezavantajlar yaratabilmekte; bu durum intra-EU ticaretinde uyum sorunları nedeniyle GI'nin kapsayıcılığını azaltabilmektedir (Sorgho & Larue, 2014). Nitekim bazı çalışmalar, GI'nin sınırlı katılım ve iç pazar çatışmaları altında "katılımı kısıtlayıcı bir araç" hâline gelebileceğini öne sürmektedir (Török et al., 2020). Araştırmalar genel olarak GI'nin üreticilere sağladığı faydaların her zaman küçük ölçekli üreticilere eşit şekilde yansımadığını, bunun da

güç yoğunlaşması, kartelleşme eğilimi ve yüksek denetim maliyetleriyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Mancini, 2012; Oledinma & Roper, 2021; Schuster & Maertens, 2013; Török et al., 2020).

Piyasa ve tedarik zinciri düzeyinde GI uygulamaları, bazı aktörlere görünürlük ve rekabet avantajı sağlarken diğerlerinin sistem dışında kalmasına yol açabilir. Özellikle private standards ve zorunlu akreditasyon süreçleri, küçük üreticilerin küresel tedarik zincirlerine erişimini sınırlandırarak eksik katılım ve ayar dışı kalma sorunlarını artırmaktadır. Perulu ıspanak örneğinde özel standartların küçük üreticilerin tedarik zincirine entegrasyonunu engellediği ampirik olarak gösterilmiştir (Schuster & Maertens, 2013). Aynı şekilde GI'ler, iç pazarlarda kalite yükümlülükleri ve bölgesel regülasyon farklılıkları nedeniyle rekabet eşitsizliğine yol açabilmekte; bazı bölgeler GI sayesinde pazar payı artırırken, diğerleri için erişim güçleşmektedir (Sorgho & Larue, 2014; Török et al., 2020). Basmati pirinci ve Darjeeling çayı üzerine yapılan tartışmalar, GI'nin değer zincirinde fayda paylaşımının belirli aktörlerde yoğunlaşarak sosyal eşitsizliği pekiştirebileceğini göstermektedir (S. & U., 2025).

Denetim, uyum maliyetleri ve uygulama zorlukları da GI sisteminin en eleştirilen boyutları arasındadır. GI kapsamında uygulanan kalite standartları, teknik gereklilikler ve sertifikasyon süreçleri, özellikle finansal kaynağı sınırlı olan küçük üreticiler için sürdürülebilir değildir. Denetim maliyetlerinin üreticiye adil biçimde yansıtılamaması riski, özel standartlar ve sertifikasyon mekanizmaları tarafından daha da artırılmaktadır (Schuster & Maertens, 2013). Bazı bölgelerde kaynak ve yetkinlik eksikliği nedeniyle kalite kontrol mekanizmalarının zayıf kalması, tüketici güvenini azalttığı gibi üretici tabanındaki eşitsizliği de derinleştirebilmektedir (Török et al., 2020). EU içinde farklı standartların varlığı, intra-trade çatışmalarını artırarak GI'nin kapsayıcılığını daha da sınırlayabilmektedir (Sorgho & Larue, 2014).

GI'lerin yarattığı fiyat primi çoğu zaman üreticiye eşit biçimde yansımaz; aracı aktörlerin güç yoğunluğu, premium fiyatın adil paylaşımını engelleyebilir. Bu durum, GI'nin kırsal kalkınmaya katkısının her bağlamda olumlu olmayabileceğini göstermektedir. Bazı çalışmalar, ürünün kalitesine bağlı değer artışının yanı sıra süreç ve pazarlama stratejilerinin de fiyat primini etkilediğini; ancak paydaşlar arasındaki güç dengesizliklerinin üreticiye ulaşan faydayı sınırladığını göstermektedir (Asensio et al., 2021). Özellikle yüksek uyum maliyetleri ve eşitsiz fayda paylaşımı, GI'nin beklenen kalkınma etkisini zayıflatabilmektedir (Asensio et al., 2021; Schuster & Maertens, 2013; S. & U., 2025).

Politika ve yönetişim açısından bakıldığında, GI'nin potansiyel etkilerini maksimize etmek için gereken kurumsal çerçevelerde önemli boşluklar bulunmaktadır. Pakistan'daki GI sisteminin sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle daha iyi uyum sağlaması için politika iyileştirmelerine ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır (Shahzad & Wang, 2025). Benzer şekilde, GI'nin yenilikçilik ve kapsayıcılık hedefleriyle uyumlu olabilmesi için yönetişim yapılarında katılımcılığın artırılması, özellikle yerel üretici örgütlerinin karar alma süreçlerine dahil edilmesi önerilmektedir (Maye et al., 2016). Farklı aktörlerin çıkar çatışmaları ve uluslararası ticaretteki uyum sorunları ise GI'nin kapsayıcılığını tehlikeye atmakta; EU içindeki regülasyon farklılıkları bu parçalı yapıyı daha da görünür kılmaktadır (Sorgho & Larue, 2014). Bu nedenle

literatür, GI'nin potansiyel faydalarının gerçekleşebilmesi için bilgiye dayalı, kapsayıcı ve esnek yönetişim modellerinin benimsenmesi gerektiğini savunmaktadır (Maye et al., 2016).

GI sürecinin Yapısal ve Ekonomik Zorlukları

GI süreçleri, tasarım, tescil, izleme ve uyum yükümlülükleri gibi çeşitli maliyetleri beraberinde getirir; bu maliyetler, özellikle mikro ve küçük üreticiler için önemli bir engel oluşturmaktadır ve maliyet-fayda dengesinde yatırım yapılmasını zorlaştırmaktadır (Ingram vd., 2020; Vonk vd., 2007). Ayrıca, sertifikasyon süreçlerinin ve denetimlerin işlemsel maliyetleri ile üretici gelirleri arasındaki dengesizlik, kâr marjlarında eşitsizliklere yol açar ve böylece GI'nin potansiyel faydaları sınırlanır (Ingram vd., 2020). Bu bağlamda, paydaşlar arasındaki güç dinamikleri ve maliyet yükünün kimler tarafından karşılanacağı soruları, GI uygulamalarının adil ve kapsayıcı bir yapıda sürdürülebilir olmasını belirleyen kritik etkenler arasındadır (Ingram vd., 2020; Joseph, 2025).

Üstelik, başarılı bir GI'nin "yerel aktörler ile büyük aktörler arasındaki iktidar rekabeti" gibi dinamikleri nasıl yönettiği, dolayısıyla dışlayıcılık riskini nasıl minimize ettiği konusunda farklı vaka çalışmalarında farklı sonuçlar ortaya koymaktadır; Basole (2015) (Banarasi Sareleri örneği) ve diğer araştırmalar, kalitesel kimlik üretimi ile pazarlama stratejilerinin ve üretim örgütlerinin güç dengelerini nasıl şekillendirdiğine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, GI'nin maliyetlerini ve faydalarını yöneten birincil zorluklar arasında bilgi akışı, sertifikasyon süreçlerinin standardizasyonu ve yerel aktörlerin kapasite eksikliği yer almaktadır (Ingram vd., 2020).

Kapsamlı bir boyutta değerlendirildiğinde, GI uygulamalarının maliyeti ve faydası arasındaki dengesiz dağılım, küçük üreticilerin küresel pazarlara entegrasyonu bağlamında sınırlayıcı bir rol oynamaktadır; bu da tekelleşme risklerini ve dışlayıcı etkileri artırmaktadır. Bu noktada, literatürde "görünmeyen yüz" olarak tartışılan dışlayıcı etkiler ve yönetimsel zorluklar, GI'nin sürdürülebilirliğini tehdit eden önemli göstergeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Basole, 2015; Ingram vd., 2020). Ayrıca literatürde geleneksel kimlik ile pazarlama çıkarları arasındaki gerilimin sürdürülebilir örgütlenme ve kapsayıcı fayda paylaşımını nasıl etkilediğine dair tartışmalar bulunmaktadır (Charters vd., 2017).

Sosyal ve Kültürel Değişim Üzerindeki Negatif Etkiler

Cİ'nin kimlik üretiminde bir araç olarak kullanılması, yerel kültürün ve toplulukların kendi temsilini belirleme gücüne bağlı olarak olumlu sonuçlar doğurabildiği gibi, metalaşma ve dışlayıcı riskler de doğurmaktadır. Wherry'nin (2006) kapsamlı incelemesi, küresel el sanatları pazarlarında "otantiklik" kavramının toplumsal bağlamlarda nasıl üretildiğini ve bu süreçte aktörlerin kendi kimliklerini nasıl yeniden şekillendirdiğini göstermektedir; bu mekanizmalar çoğu zaman ulusal ve kültürel kimliklerin ekonomik çıkarlar için yeniden konumlandırılmasına sebep olur. Benzer bağlamda Basole (2015), Banarasi Sari örneğinde geleneksel ürünlerin kimliğinin ve yeniliğin dengelenmesi sürecinde görülen "otorite el değiştirme" ve marka yaratma süreçlerinin toplumsal damgalanmayı ve yerel üretici toplulukları nasıl etkileyebileceğini ele almaktadır. Bu çerçevede, GI süreci yerel topluluklarda sosyal birlik ve aidiyet üzerinde karmaşık etkiler üretebilir; kimlik üretimi ve kültürel temsilin ticari taleplerle

uyumlaştırılması, bazı aktörlerin fayda elde ederken diğerlerinin geri itilmesi sonucunu doğurabilir (Yuen, 2005). Yuen'in (2005) mekânsal kimlik arayışı çalışması da, mirasın korunması ile kentsel/yerel kalkınmanın birbirini destekleyici mi yoksa çekişmeli mi olduğuna dair kritik ipuçları sunar; miras odaklı kalkınmanın tek başına otomatik olarak kapsayıcı olmadığına işaret eder.

Bu bağlamda, GI süreçlerinin topluluk içi sosyal yapılar üzerindeki etkileri tek taraflı fayda varsayımını aşan bir gerçeği yansıtır: kapsayıcı yönetişim mekanizmaları olmadan, faydalar belirli gruplar üzerinde yoğunlaşmakta ve sonuç olarak topluluk içi adaletsizlikler ile sosyal ayrışmalar güçlenmektedir. Joseph'in (2025) güncel çalışması, turizm-rekabet/yerel gelişim bağlamında, katılımcı ve kapsayıcı yönetişim modellerinin toplulukların kendi kültürel temsilinde sahip oldukları özerkliği korumada ne derece merkezi olduğunu tartışmaktadır. Bu bağlamda, GI'lerin kültürel kimliği metalaştırmadan korunması için, üretici birlikleri ve yerel paydaşlar arası kapsayıcı ve adil getirilerin sağlanması gerekliliği vurgulanır (Basole, 2015; Joseph, 2025). Ayrıca, Kantureeva (2018) gibi çalışmalar, geleneksel ürünlerin kimliklerini belirleyen coğrafi ve kültürel öğelerin irdelenmesi açısından küresel trendleri işaret eder ve bu öğelerin pazarlama-pratikler ile nasıl ilişkilendiğini ortaya koyar.

Çevresel Riskler ve Sürdürülebilirlik Sorunları

GI odaklı ürünlerin yükselen talep baskısı, doğal kaynaklar üzerinde baskı oluşturur ve sürdürülebilirlik açısından risklere yol açarlar. Teruar ve yerel çevreye ilişkin üretim özellikleriyle bağ kuran literatürde, bölgeye özgü ekolojik değerlerin ve üretim süreçlerinin korunması gerekliliği vurgulanır; ancak bu süreçler aşırı üretim baskısı altında ekolojik baskılar doğurabilir. Charters ve arkadaşları (2017), terroir odaklı ürünlerin pazarlama çerçevesinde doğa, toprak ve iklim gibi çevresel öğelerle sıkı bir ilişki içinde olduğunu belirtmektedir; bu ilişkinin kontrolsüz büyüme durumunda çevresel baskıları artırabileceğini ima etmektedir. Bu bağlamda, GI odaklı kalkınmanın sürdürülebilirliği, yerel çevreye zarar vermeden üretimi artırabilmeyi gerektirir; aksi takdirde turizm odaklı gelişme ile çevresel bozulma arasında gerilim ortaya çıkar (Yulius vd., 2025).

GI'nin sürdürülebilir kalkınmaya entegrasyonu, literatürde iki yönlü bir dinamiğe sahiptir: (i) Tanımlanmış yerel ürünlerin coğrafi işaretle korunması, bölgesel turizmi ve ekonomik çeşitliliği destekleyebilir ve sürdürülebilir turizme katkı sağlayabilir; bu yönüyle olumlu bir çıktı sunar (Yulius vd., 2025). (ii) Ancak, artan talep ve üretim baskısı, tarımsal uygulamalarda yoğunlaşma ve kaynak kullanımı baskısını tetikleyerek çevresel baskıların artmasına yol açabilir. Literatürde, terroir odaklı tüketim ve üretimin çevresel etkileri konusunda farkındalık ve sürdürülebilirlik önlemlerine duyulan ihtiyaç vurgulanmaktadır (Charters vd., 2017; Yulius vd., 2025). Ayrıca, GI odaklı değer zincirlerinde sürdürülebilirlik yaklaşımının uygulanabilirliği üzerine çalışmalarda, çevresel baskıların önlenmesi için katılımcı yönetim ve paydaş etkileşiminin hayati olduğu belirtilmektedir (Ingram vd., 2020).

Bu bağlamda, ekolojik ve sosyal sürdürülebilirliğin güçlendirilmesi için politika ve uygulayıcılar düzeyinde somut önerilere ihtiyaç vardır. Sürdürülebilir turizmi amaçlayan bölgelerde GI stratejilerinin, yerel toplulukları güçlendiren katılımcı yönetim mekanizmaları ve adil fayda dağıtımı ile entegre edilmesi gerekmektedir; bu, çevresel tahribatı azaltırken kültürel

mirasın maddi ve manevi değerinin korunmasına olanak sağlar (Joseph, 2025; Yulius vd., 2025). Ayrıca, çevresel risklerin azaltılmasına yönelik olarak, yerel bilgi ve geleneksel bilgi sistemlerinin dijitalleşmesi ile paydaşlar arası şeffaflık ve hesap verebilirliğin artırılması da önerilmektedir; bu yaklaşım, GI süreçlerinin illiyetli yönetimi ve uygulama kalitesinin iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Charters vd., 2017).

Niteliksel olarak, literatürdeki vaka analizleriyle GI süreçlerinin "görünmeyen yüzü" kapsamında değerlendirilen olumsuzluklar şu temalar etrafında örgütlenmektedir: maliyet ve yatırım yükü; küçük üreticilerin dışlanması ve piyasa gücündeki dengesizlikler; kültürel kimliğin ticari alanla uyumlaştırılması ve kimliğin metalaşması; topluluklar arası sosyal ayrışma ve temsil sorunları; talep artışına bağlı çevresel baskılar. Bu temalar, GI literatürünün birbiriyle ilişkili kanıtlar üzerinden güçlenen bir risk haritası sunduğunu göstermektedir (Basole, 2015; Charters vd., 2017; Ingram vd., 2020; Joseph, 2025; Wherry, 2006; Yuen, 2005; Yulius vd., 2025). Kuşkusuz, bazı çalışmalar GI'nin bölgesel kalkınmayı ve mirasın korunmasını destekleyen yönlerini de kabul eder; ancak bu destek, kapsayıcı yönetişim ve adil fayda paylaşımı önkoşuluna bağlıdır ve bu koşul sağlanmadığında olumsuz sonuçlar ortaya çıkacaktır (Ingram vd., 2020; Joseph, 2025; Yulius vd., 2025).

Tablo 1. Gastronomide Yerel Üretim ve Tescil Süreçlerinin Olumlu ve Olumsuz Etkileri

	Beklenen/Olumlu Etkiler (Literatür)	**Tespit Edilen Riskler ve Olumsuz Etkiler (Bu Çalışma)**
Ekonomik	Bölgesel kalkınma, üretici refahı ve katma değer artışı	Küçük üreticilerin dışlanması, ekonomik tekelleşme ve yüksek uyum maliyetleri
Kültürel	Geleneksel mirasın korunması ve kültürel aidiyetin güçlenmesi	Kimliğin metalaşması, yerel mirasın "marka malı" haline gelmesi ve sosyal ayrışma
Üretim	Standart kalite ve taklitçilikle etkin mücadele	Yerel çeşitlilik kaybı, tek tipleşme baskısı ve teknik/denetim yükümlülükleri
Çevresel	Teruarın (yerel çevre) ve ekolojik değerlerin korunması	Artan talep kaynaklı aşırı üretim baskısı ve doğal kaynaklar üzerinde tahribat

Öneriler

Coğrafi işaretlerde kapsayıcı ve katılımcı bir yönetişim tasarımının gerekliliği, literatürde üreticiler, kooperatifler, yerel yönetimler, özel sektör temsilcileri, tüketiciler ve yerel toplulukların eşit temsili vurgulanarak ortaya konmaktadır. Karar alma süreçlerinde üretici örgütlerinin konumunun güçlendirilmesi için meclisler, danışma kurulları ve paydaş platformlarının oluşturulması önerilmekte; bu yapıların GI'nin kapsayıcılığını artırarak

dışlanmayı azaltacağı belirtilmektedir (Maye et al., 2016; Mancini, 2012; Sorgho & Larue, 2014). Mancini'nin Queso Chontaleño üzerine yaptığı çalışma, GI kapsamının belirlenmesinde yerel aktörler arasındaki güç dinamiklerinin kritik rolünü ortaya koymakta ve kapsayıcılığı artırmak için gerekli olmayan giriş engellerinin azaltılması gerektiğini göstermektedir (Mancini, 2012). Sorgho ve Larue'nun Avrupa Birliği içindeki GI çatışmalarını ve regülasyon farklılıklarını incelediği çalışma ise iç pazarda uyum sağlayacak politika düzeyinde koordinasyonun önemini vurgulamakta; kapsayıcı yönetişim açısından ortak standartların gerekliliğine işaret etmektedir (Sorgho & Larue, 2014). Maye ve arkadaşlarının PDO üzerine yaptığı araştırmalar ise "re-territorialisation" süreçlerinin yerel aktörler arasında güç dengesi sorunları yarattığını, bu nedenle karar mekanizmalarının daha katılımcı hâle getirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Maye et al., 2016). Bu çerçevede GI standartlarının esnek ve dinamik biçimde tasarlanması, bölgesel farklılıkları gözeten ve zaman içinde değişen çevresel ile ekonomik koşullara uyum sağlayan yapılar geliştirilmesi önerilmektedir. Tiered veya modüler etiketleme sistemleri ve küçük ölçekli üreticileri destekleyen geçiş mekanizmaları da bu kapsayıcı yaklaşımın bir parçası olarak sunulmaktadır (Oledinma & Roper, 2021; Sorgho & Larue, 2014; Török et al., 2020; Asensio et al., 2021). Oledinma ve Roper'in çalışması, modern ve geleneksel üretim süreçleri arasındaki "traditional (re)definition" gerilimlerinin kapsayıcı şekilde çözümlenmesi gerektiğini gösterirken (Oledinma & Roper, 2021), Schuster ve Maertens'in araştırması özel standartların üreticiler arasında dışlayıcı etkiler yarattığını, bu nedenle GI standartlarının toplumsal fayda hedefleriyle uyumlu olacak biçimde yeniden tasarlanması gerektiğini vurgulamaktadır (Schuster & Maertens, 2013). Bunun yanı sıra uyum maliyetleri, sertifikasyon ücretleri ve kalite denetim yüklerinin adil dağıtılabilmesi için finansal teşvikler, sübvansiyonlar ve teknik destek programlarının geliştirilmesi önerilmektedir; literatürde bu maliyetlerin özellikle küçük ve mikro ölçekli üreticiler üzerinde ağır bir yük oluşturduğu sıkça belirtilmektedir (Török et al., 2020; Asensio et al., 2021). Basmati pirinci ve Darjeeling çayı gibi kökenli ürünlerde yapılan çalışmalar, GI'nin ekonomik etkilerinin bağlama göre değiştiğini, bu nedenle giriş engellerinin azaltılmasının üretici faydasını artırabileceğini göstermektedir (S. & U., 2025). Bilgi akışı ve izlenebilirlik altyapısının güçlendirilmesi de kapsayıcı bir GI sisteminin önemli unsurları arasında yer almaktadır; özellikle kadın üreticilerin bilgiye erişimini kolaylaştıran teknolojik araçlar, adil ve eşit gelişim açısından kritik bir rol oynamaktadır (Mabuga et al., 2025). Mabuga ve arkadaşlarının Tanzanya'da tarımsal piyasa bilgisine mobil erişim üzerine yaptıkları çalışma, bilgi eksikliklerinin üretici dezavantajını artırdığını ve benzer sorunların GI sistemlerinde de görüldüğünü göstermektedir (Mabuga et al., 2025). Ayrıca GI sistemlerinde güvenilirlik ve şeffaflık, tüketici güvenini ve adil ticareti destekleyen ana unsurlardır; dijital izlenebilirlik teknolojilerinin uygulanabilirliği üzerine yapılan değerlendirmeler, bu araçların ticarileşme süreçlerinde şeffaflığı artırabileceğini vurgulamaktadır (S. & U., 2025). Özel standartların yarattığı piyasa baskılarına karşı daha kapsayıcı bir politika çerçevesi geliştirilmesi gerektiği; bağımsız doğrulama mekanizmaları ve kamu-özel işbirliklerinin güçlendirilmesinin üretici ve tüketici için dengeleyici etki yaratacağı belirtilmektedir (Schuster & Maertens, 2013; Török et al., 2020). GI'nin ekonomik ve sosyal etkilerinin doğru biçimde değerlendirilebilmesi için ise çok boyutlu göstergelere dayanan bir ölçme yaklaşımına ihtiyaç vardır. Török ve arkadaşlarının literatür değerlendirmesi, GI'nin etkilerine ilişkin sonuçların oldukça değişken olduğunu, bu nedenle politika performansının karşılaştırılabilir göstergelerle uzun vadeli şekilde izlenmesinin zorunlu olduğunu ortaya

koymaktadır (Török et al., 2020). Ayrıca bazı çalışmalar üreticilere yönelik kapasite geliştirme ve eğitim ihtiyaçlarını vurgulayarak, rekabetçilik etkilerinin anlaşılabilmesi için bilgi temelli politikaların gerekliliğini ortaya koymuştur (MESIĆ et al., 2017). Bu çerçevede, Kashmiri safranı üzerine yapılan ampirik çalışma GI etiketlemesinin sosyoekonomik faydalarını ortaya koyarken, aynı zamanda uygulanabilirlik ve denetim süreçlerinde ince ayar yapılması gerektiğini göstermektedir (Alam et al., 2023). Bu bulgular genel olarak GI sisteminin kapsayıcı, erişilebilir, şeffaf ve dinamik bir yapıya kavuşturulmasının üreticiler arasında adaleti güçlendireceğini ve tüketici nezdindeki güveni artıracağını ortaya koymaktadır.

Kapsayıcı ve Adil Fayda Paylaşımı: GI tescil süreçlerinde küçük üreticilerin katılımını artıran ve faydanın geniş tabana yayılmasını sağlayan finansal ve kurumsal mekanizmalar geliştirilmelidir. Bu yaklaşım, paydaşlar arası güç dengesini iyileştirmek ve dışlayıcı etkileri azaltmak için kritik öneme sahiptir (Ingram vd., 2020; Joseph, 2025; Wherry, 2006).

Şeffaflık ve Paydaş Katılımı: Sertifikasyon ve denetim süreçlerinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve çok paydaşlı yönetişim modellerinin benimsenmesi, yanlış yönlendirme ve kimlik suiistimalinin önüne geçilmesine yardımcı olabilir (Ingram vd., 2020; Vonk vd., 2007).

Kültürel Temsilin Ortak Mülkiyeti: Yerel topluluklar tarafından belirlenen temsil mekanizmaları üzerinden, GI ürünlerinin kültürel kimliğinin metalaşmasına karşı savunuculuk yapılmalı ve topluluklar kendi anlatılarını sürdürme kapasitesini güçlendirmelidir (Basole, 2015; Yuen, 2005).

Kırsal Kalkınma ve Çevresel Sürdürülebilirlik Entegrasyonu: GI politikaları, yerel turizm ve üretim odaklı kalkınmayı desteklerken çevresel baskı risklerini minimize edecek şekilde tasarlanmalıdır; terroir ve yerel çevreyle uyumlu üretim ve tüketim pratikleri teşvik edilmelidir (Charters vd., 2017; Yulius vd., 2025).

Yerel Bilgi Sistemi ve Dijitalleşme: Geo-bilgi teknolojilerinin yerelde akılcı dağıtımı ve kapsayıcı uygulamaların artırılması, yönetişim sorunlarını azaltabilir ve uygulama kalitesini yükseltebilir (Vonk vd., 2007).

Sosyal ve Kültürel Felaketleri Önleme için İzleme: Topluluklar arasındaki sosyal barış ve kültürel kimliğin korunmasına odaklanan izleme ve adaptif yönetim mekanizmaları, GI'nin olası zararlarını azaltmada kilit rol oynar (Joseph, 2025; Wherry, 2006).

Tablo 2. Gastronomi Temelli Kalkınma Modelleri İçin Stratejik Müdahale Alanları

Öneri Başlığı	Uygulama Stratejisi	Hedeflenen Fayda
Kapsayıcı Yönetişim	Üretici meclisleri ve danışma kurullarının oluşturulması	Karar alma süreçlerinde adil temsil ve dışlanmanın önlenmesi
Esnek Standartlar	Modüler etiketleme ve küçük ölçekli üreticiler için geçiş mekanizmaları	Yerel çeşitliliğin korunması ve uyum maliyetlerinin azaltılması

Öneri Başlığı	Uygulama Stratejisi	Hedeflenen Fayda
Finansal Teşvikler	Sertifikasyon ve denetim süreçleri için kamu sübvansiyonları	Küçük ve mikro ölçekli üreticilerin sisteme entegrasyonu
Dijitalleşme	Geo-bilgi teknolojileri ve dijital izlenebilirlik araçlarının kullanımı	Şeffaflığın artırılması ve bilgiye erişimdeki eşitsizliğin giderilmesi
Sürekli İzleme	Sosyal barış ve çevresel etkilere odaklanan adaptif yönetim modelleri	Olası sosyal ve çevresel risklerin önceden tespiti ve müdahalesi

Sonuç

Bu çalışma, geleneksel olarak GI'lerin olumlu etkileri üzerinde yoğunlaşan akademik literatürde, bu süreçlerin göz ardı edilen olumsuz sonuçlarını temelini oluşturan yapısal-ekonomik zorluklar, sosyal-kültürel etkiler ve çevresel sürdürülebilirlik riskleri üzerinde sistematik bir çerçeve sunar. GI süreçlerinin maliyet yükü, küçük üreticilerin dışlanması ve tekelleşme riski gibi konular, kapasite ve kapsayıcı yönetişim eksikliği ile yakından ilişkilidir ve bu durum, GI'nin potansiyel faydalarını sınırlayabilmektedir (Ingram vd., 2020; Joseph, 2025; Wherry, 2006). Ayrıca, kültürel kimliğin ticari mantıkla yeniden şekillendirilmesi ve topluluk içi sosyal dinamiklerde oluşan gerilimler, GI'nin "görünmeyen yüzünü" oluşturan önemli mekanizmalardır (Basole, 2015; Wherry, 2006; Yuen, 2005). Çevresel sürdürülebilirlik açısından da, baryerler ve çevresel baskılar, özellikle terroir odaklı GI ürünlerinde çevresel yüklerin artması riskini taşıyabilir; bu nedenle üretimlerin doğa ve yerel ekosistemlerle uyumlu bir şekilde yönetilmesi temel öneme sahiptir (Charters vd., 2017; Yulius vd., 2025).

Son olarak, politika yapıcılar ve üretici birlikleri için önerilen çok-paydaşlı, kapsayıcı ve hesap verebilir yönetişim modelleri, GI'nin olası olumsuz etkilerini azaltırken yerel toplulukların haklarını ve kültürel mirası koruma amacıyla tasarlanmaları gerekliliğini vurgulamaktadır (Basole, 2015; Ingram vd., 2020; Joseph, 2025; Wherry, 2006; Yulius vd., 2025). Gelecekteki çalışmalar, GI süreçlerinin olası zararlarının ölçülmesi ve azaltılması için uzunlamasına karşılaştırmalı vakalarla, maliyet-fayda dengesi, sosyal kapsayıcılık ve çevresel sürdürülebilirlik açısından daha derin kanıtlar üretecektir.

Kaynakça

Alam, M., Basharat, H., Bhat, I., & Kumar, S. (2023). The impact of geographical indication tagging on Kashmiri saffron: An empirical evaluation. *Shodhkosh Journal of Visual and Performing Arts, 4*(2). https://doi.org/10.29121/shodhkosh.v4.i2.2023.5576

Asensio, L., Façanha, D., Guerra, N., & Viera, J. (2021). Protected designation of origin as driver of change in goat production systems: Beyond added value. *Revista de la Facultad de Ciencias Agrarias UNCuyo, 53*(1), 196–206. https://doi.org/10.48162/rev.39.019

Basole, A. (2015). Authenticity, innovation, and the geographical indication in an artisanal industry: The case of the banarasi sari. The Journal of World Intellectual Property, 18(3-4), 127–149. https://doi.org/10.1111/jwip.12035

Charters, S., Spielmann, N., & Babin, B. (2017). The nature and value of terroir products. European Journal of Marketing, 51(4), 748–771. https://doi.org/10.1108/ejm-06-2015-0330

Ingram, V., Hansen, M., & Bosselmann, A. (2020). To label or not? Governing the costs and benefits of geographic indication of an African forest honey value chain. Frontiers in Forests and Global Change, 3. https://doi.org/10.3389/ffgc.2020.00102

Joseph, C. (2025). Examining the perceived socio-cultural effects of tourism among the residents at kampung tuba, pantu sri aman, sarawak. International Journal of Research and Innovation in Social Science, 9(10), 681–694. https://doi.org/10.47772/ijriss.2025.910000058

Kantureeva, G. (2018). New trends in the identification of the traditional food products of Kazakhstan. Series Chemistry and Technology, 431(5), 6–12. https://doi.org/10.32014/2018.2518-1491.1

Mabuga, H., Sarwatt, A., & Longo, E. (2025). Can mobile phones bridge the information gap? An assessment of mobile phone usage and agricultural market information access for smallholder farmers in Kasulu District, Tanzania. *RPJ, 1*, 95–106. https://doi.org/10.59557/rpj.1.1.2025.180

Mancini, M. C. (2012). Localised agro-food systems and geographical indications in the face of globalisation: The case of Queso Chontaleño. *Sociologia Ruralis, 53*(2), 180–200. https://doi.org/10.1111/soru.12004

Maye, D., Kirwan, J., Schmitt, E., Keech, D., & Barjolle, D. (2016). PDO as a mechanism for reterritorialisation and agri-food governance: A comparative analysis of cheese products in the UK and Switzerland. *Agriculture, 6*(4), 54. https://doi.org/10.3390/agriculture6040054

Mesić, Ž., Božić, M., & Cerjak, M. (2017). The impact of geographical indications on the competitiveness of traditional agri-food products. *Journal of Central European Agriculture, 18*(1), 1–14. https://doi.org/10.5513/jcea01/18.1.1859

Oledinma, A., & Roper, S. (2021). Tradition (re-)defined: Farm v. factory trade-offs in the definition of geographical indications: The case of Three Counties cider. *Journal of Rural Studies, 84*, 12–21. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.03.005

S., G., & U., D. (2025). An impact of trademarks and GI on agricultural transformation and food security. *Lex Localis – Journal of Local Self-Government*, *23*(S5), 2827–2834. https://doi.org/10.52152/801671

Schuster, M., & Maertens, M. (2013). Do private standards create exclusive supply chains? New evidence from the Peruvian asparagus export sector. *Food Policy*, *43*, 291–305. https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2013.10.004

Shahzad, S., & Wang, B. (2025). Geographical indications and sustainable development: Bridging policy gaps in Pakistan's GI framework for socio-economic growth. *Sustainability*, *17*(11), 5114. https://doi.org/10.3390/su17115114

Sorgho, Z., & Larue, B. (2014). Geographical indication regulation and intra-trade in the European Union. *Agricultural Economics*, *45*(S1), 1–12. https://doi.org/10.1111/agec.12125

Török, Á., Jantyik, L., Maró, Z., & Moir, H. (2020). Understanding the real-world impact of geographical indications: A critical review of the empirical economic literature. *Sustainability*, *12*(22), 9434. https://doi.org/10.3390/su12229434

Vonk, G., Geertman, S., & Schot, P. (2007). New technologies stuck in old hierarchies: The diffusion of geo-information technologies in Dutch public organizations. Public Administration Review, 67(4), 745–756. https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2007.00757.x

Wherry, F. (2006). The social sources of authenticity in global handicraft markets. Journal of Consumer Culture, 6(1), 5–32. https://doi.org/10.1177/1469540506060867

Yuen, B. (2005). Searching for place identity in Singapore. Habitat International, 29(2), 197–214. https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2003.07.002

Yulius, K., Yuliantoro, N., & Timba, Y. (2025). Kota rempah: Strengthening Ternate's brand identity through gastronomic souvenirs for a sustainable tourism. Journal of Research on Business and Tourism, 5(1), 16. https://doi.org/10.37535/104005120252

MODERN GASTRONOMİDE ANTİK TAHILLARIN ROLÜ VE UYGULAMA ALANLARI

Doç. Dr. Hatice PEKMEZ
Gaziantep Üniversitesi,
pekmez@gantep.edu.tr - https://orcid.org/0000-0003-3903-469X

Arş. Gör. Çağlar BAYAR
Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi,
caglar.bayar@gibtu.edu.tr - https://orcid.org/0009-0009-0049-2942

ÖZET

Antik tahıllar, modern gastronomi dünyasında artan bir ilgi odağıdır ve çok yönlü kullanımları ve yenilikçi yaklaşımlar bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Binlerce yıllık beslenme tarihindeki kritik rollerine rağmen, endüstriyel tarım ve modern buğday çeşitlerinin yaygınlaşmasıyla popülerliklerini kaybetmişlerdir. Ancak, günümüzde sağlıklı beslenmeye, yerel üretime ve besin çeşitliliğine yönelik artan tüketici talepleri, bu tahılları (örneğin khorasan, kızıl buğday, kinoa, amarant, siyez, karabuğday ve gernik) yeniden şeflerin ve gıda uzmanlarının gündemine taşımıştır. Bu tahıllar, modern buğday türlerine kıyasla genellikle daha yüksek protein, lif, vitamin (özellikle B vitaminleri), mineral ve antioksidan içeriği sunarak üstün besin değerine sahiptir. Özellikle kinoa ve amarant gibi glutensiz seçenekler sunmaları, onları fonksiyonel gıda kategorisinde önemli kılmaktadır. Gastronomideki kullanımları geleneksel ekmek ve unlu mamullerin ötesine geçmiştir. Ekmek yapımında daha aromatik ve besleyici ürünler elde edilirken, pastacılıkta (makaron, bisküvi, kek) dokusal özellikleri ve besin değerini artırmak amacıyla unları kullanılmaktadır. Yenilikçi yaklaşımlar, kinoanın, bulgurun ve karabuğdayın salatalar, çorbalar, vegan/vejetaryen köfteler ve dolmalar gibi ana yemeklerde kullanımıyla mutfaktaki yerini genişletmiştir. Kendine has umami veya hafif cevizimsi tatları, füzyon mutfağına yeni lezzet ve doku katmanları eklemektedir. Ayrıca, fermantasyon teknikleriyle probiyotik içecekler ve atıştırmalıklar geliştirilmesi ve tahıl atıklarının sürdürülebilir ambalaj veya hayvan yemi üretiminde değerlendirilmesi, yenilikçi ve sürdürülebilir kullanımlara örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Antik Tahıl, Gastronomi, Yenilikçi Yaklaşım.

1. GİRİŞ

Günümüz gastronomi literatürü, yerel ve doğal kaynakların kimlik-üretken değerini merkeze alan bir yeniden değerlendirme dönemine işaret eder. Antik tahıllar olarak adlandırılan siyez (einkorn), emmer, spelt ve kamut gibi türler, biyolojik çeşitlilik ile kültürel mirasın buluştuğu sembolik ve pratik objeler olarak öne çıkmaktadır. Bu tür tahıllar, yalnızca gıda maddesi olarak değil, aynı zamanda sürdürülebilir tarım pratiklerinin, kırsal toplulukların kimliklerinin ve gastronomik deneyimlerin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, antik tahıllar modern gastronominin odak noktalarından biri hâline gelmiş; yerel üretim, tarihsel kökenler ve gastronomik kimlik arasındaki gerilimin ve uzlaşının bir göstergesi olarak okunmaktadır (Kivela & Crotts, 2006, 2009; Seyitoğlu & Ivanov, 2020). Ayrıca, bu eğilim destinasyonların kimlik üretimi ve pazarlama stratejileriyle yakından ilişkilidir. Gastronomi, turizm destinasyonlarının deneyim yapısını ve rekabet avantajını şekillendiren kilit bir unsura dönüşmüş; bu durum antik tahılların kültürel miras kapsamında yeniden anlam kazanmasını destekleyen bir çerçeve sunmuştur (Askegaard & Kjeldgaard, 2007; Gordin et al., 2016; Seyitoğlu & Ivanov, 2020).

Bu çalışmanın odaklandığı temel sorunlar üç eksen etrafında şekillenmektedir: (i) antik tahılların tarihsel kökenleri ve geleneksel tarım sistemlerindeki konumlarının analitik olarak nasıl kavramsallaştırıldığı, (ii) endüstriyel tarım süreçlerinin bu tahılların görünürlüğünü ve tarımsal-pratik bağlamını nasıl dönüştürdüğü, (iii) günümüz gastronomisinde bu tahılların yeniden önem kazanmasının nedenleri ve bu sürecin kültürel miras ve gastronomik kimlik kavramlarıyla nasıl ilişkilendirildiği. Literatürde bu sorun alanlarını açıklamak üzere üç ana kuramsal çerçeve öne çıkmaktadır.

(a) gastronomiyi destinasyon kimliği ve "yerli" gastronomik söylemin edimsel bir aktörü olarak ele alan yaklaşımlar (Kivela & Crotts, 2009; Seyitoğlu & Ivanov, 2020);

(b) yerel ve otantik gastronomik deneyimlerin destinasyon tercihi ve marka oluşturma süreçlerindeki rolünü vurgulayan kültürel-politik ve pazarlama ekseni (Kivela & Crotts, 2006; Zukin, 1998);

(c) antik ve geleneksel besin ürünlerinin toplumsal hafıza ve kültürel miras bağlamında yeniden anlamlandırılmasını ele alan biyografik ve tarihsel anlatı temelli yaklaşımlar (Afrodita, 2024; Lequeux-Dincă et al., 2024; Seçim, 2018).

Geleneksel tarım sistemleri bağlamında antik tahılların konumu, çoğu çalışmada kültürel ve ekolojik bir perspektifle ele alınmaktadır. Tarihsel anlatılar, bu tahılların kırsal ekosistemlerin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve geleneksel tarım pratikleriyle güçlü biçimde ilişkilendiğini göstermektedir. Tarihsel mutfak kültürlerine odaklanan çalışmalar, antik ve geleneksel gıda öğelerinin yerel kimliğin inşasında ve toplumsal hafızada nasıl konumlandığını tartışmaktadır (Febriyanti, 2020; Lequeux-Dincă et al., 2024; Seçim, 2018). Bu çerçevede antik tahıllar, yalnızca tarımsal ürünler değil; aynı zamanda toplulukların dayanıklılığını ve coğrafyaya özgü tarımsal bilgi birikimini temsil eden kültürel varlıklar olarak ele alınmaktadır (Afrodita, 2024; Foriş et al., 2021). Bölgesel gastronomi programları ve yerel toplulukları güçlendirmeyi

amaçlayan girişimler de antik tahılların yeniden üretim süreçlerine dâhil edilmesini destekleyen uygulamalı modeller sunmaktadır (Foriş et al., 2021).

Endüstriyel tarım süreçleri, antik tahılların üretim ve görünürlük bağlamını dönüştüren temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Küresel pazar dinamikleri ve standartlaştırma eğilimleri, yerel çeşitlerin büyük ölçüde görünürlüğünü azaltmış; homojenleşme, geleneksel üretim pratiklerinin geri plana itilmesine yol açmıştır. Küreselleşme ve mekânsal iletişim süreçleri, yerel gıdaların medya ve turizm pazarlama çerçevelerinde yeniden inşa edilmesini de etkilemiştir (Kivela & Crotts, 2006; Zukin, 1998). Kentleşme ve modern tüketim mekânlarının standardizasyonu teşvik eden yapısı, antik tahılların "geleneksel ürün" olarak konumlanmasını tarihsel olarak zorlaştırmıştır (Zukin, 1998). Bu durum, günümüzde antik tahılların yeniden değerlendirilmesini kültürel miras ve gastronomik kimlik bağlamında anlamlı hâle getirmektedir (Askegaard & Kjeldgaard, 2007; Kivela & Crotts, 2009; Seyitoğlu & Ivanov, 2020).

Günümüzde antik tahılların yeniden önem kazanması, üç temel dinamikle ilişkilendirilmektedir: sürdürülebilir tarım ve biyolojik çeşitlilik arayışı; kültürel miras ve gastronomik kimlik temelinde özgünlük arayışı; destinasyon pazarlaması ve deneyim odaklı gastronomik turizm stratejilerinin güçlenmesi. Antik tahılların yerel ekosistemlere uyum sağlayabilen yapısı, gastronomik çeşitliliğin artmasına katkı sunmaktadır. Bu durum, gastronomi ve turizm arasındaki karşılıklı etkileşimi inceleyen çalışmalarda yerel mutfakların destinasyon deneyiminin temel bileşenlerinden biri olarak ele alınmaktadır (Kivela & Crotts, 2006, 2009). Otantiklik ve kültürel mirasın destinasyonlar için rekabet avantajı oluşturduğu vurgusu, antik tahılların yeniden üretilen gastronomik değerler olarak konumlandırılmasına olanak tanımaktadır (Afrodita, 2024; Lequeux-Dincă et al., 2024; Seçim, 2018).

Bu çalışma, söz konusu kuramsal ve ampirik literatürü sentezleyerek, antik tahılların günümüz gastronomisinde yaşadığı yeniden anlamlandırma sürecini kavramsal düzeyde ele almakta ve bu süreci kültürel miras ile gastronomik kimlik oluşumu bağlamında tartışmaktadır. Antik tahılların modern gastronomideki konumu, yalnızca beslenme ya da lezzet ekseninde değil; mekân kimliği, nostalji ve kültürel bellek bağlamında değerlendirilmekte ve gastronomi ile turizm literatürüne bütüncül bir katkı sunmaktadır.

Tablo 1. Antik ve Alternatif Tahıl Türlerinin Temel Özellikleri ve Gastronomide Kullanım Alanları

Tahıl Türü	Öne Çıkan Özellikler	Kullanım Alanları
Siyez (Einkorn)	Zengin karotenoid içeriği, antik protein dengesi	Ekmekçilik, geleneksel unlu mamuller
Kavılca / Gernik (Emmer & Spelt)	Güçlü aroma profili, gözenekli doku gelişimi	Sourdough (ekşi maya) ekmekler, butik fırıncılık

Tahıl Türü	Öne Çıkan Özellikler	Kullanım Alanları
Kinoa & Amarant	Pseudotahıl; yüksek ve dengeli amino asit profili, glutensiz seçenek	Salatalar, vegan köfteler, düşük glütenli diyetler
Karabuğday	Fonksiyonel gıda potansiyeli, kendine has umami tat	Ana yemekler, çorbalar, modern füzyon mutfağı

2. MODERN GASTRONOMİDE ANTİK TAHILLARIN İŞLEVSEL ROLÜ

Gastronomi alanında antik tahılların (örneğin einkorn, emmer ve spelt gibi buğdayın eski varyeteleri) yeniden keşfi, besin değeri ve sağlık algısı, sürdürülebilirlik ile biyolojik çeşitlilik gerekçeleriyle giderek güçlenen bir araştırma ve uygulama alanı hâline gelmiştir. Gelenek ile yeniliği bir araya getirme çabası, modern restoranlarda yapılandırılan menülerin "yerellik" ve "otantiklik" odaklı bir kimliğe kavuşmasına olanak tanımakta; bu durum destinasyon pazarlaması ve gastronomi turizmi bağlamında da önem kazanmaktadır (Sousa et al., 2021; Uzkesici & Gürdal, 2024; Yaşar & Tekeler, 2023). Antik tahıllar, güncel gıda güvenliği sorunları ve iklim değişikliği baskıları altında yeni besin değerleri ve fonksiyonel potansiyeller sunmakta; özellikle orphan crops kavramı ve iklim dayanıklılığı üzerinden sürdürülebilir tarımsal sistemlere katkıları giderek daha iyi anlaşılmaktadır (Mabhaudhi et al., 2019). Aynı zamanda, antik tahılların gastronomi literatüründe hikâye anlatımı ve otantiklik temaları üzerinden markalaşmaya katkı sunduğu görülmektedir (Liu et al., 2018). Bu bağlamda antik tahıllar, modern gastronomide besin değeri ve sağlık algısı, sürdürülebilirlik, yerel üretim, tüketici eğilimleri ve gastronomik trendler ekseninde çok boyutlu bir işleve sahiptir (Sousa et al., 2021; Uzkesici & Gürdal, 2024; Yaşar & Tekeler, 2023).

Antik tahıllar, modern tahıllara kıyasla farklı besin profillerine sahip olmaları nedeniyle sağlık odaklı tüketici algısını güçlendirmektedir. Einkorn gibi eski buğday varyetelerinin protein dengesi, lif içeriği ve mikronutrient zenginliği literatürde giderek daha fazla ilgi görmektedir (Hidalgo & Brandolini, 2013). Antik tahılların, modern işlenmiş ürünlere kıyasla daha zengin mineral içerikleri ve potansiyel polifenoller barındırabildiği; bu durumun fonksiyonel gıdalar ve gıda güvenliği açısından önemli bir avantaj sunduğu belirtilmektedir (Pal & Molnár, 2021; Sousa et al., 2021). Quinoa gibi antik sınıfa dâhil edilen pseudotahılların ise yüksek protein içeriği ve dengeli amino asit profiliyle insan beslenmesine uygunluğu vurgulanmaktadır (Duran et al., 2019). Bu tahıllar, yalnızca besin değeri açısından değil, fonksiyonel gıda tasarımı ve mutfak uygulamalarında sundukları esneklik sayesinde de çağdaş gastronomi için önemli bir potansiyel taşımaktadır (Baltalı & Kozak, 2017). Sağlık bilinciyle şekillenen tüketici davranışları, gastronomi turizmi kapsamında antik tahılların menülerde tercih edilmesini desteklemekte; sağlıklı beslenme eğilimleri ile yerel ve otantik ürünlere yönelim birlikte gözlemlenmektedir (Erdoğan & Özdemir, 2018; Sengel et al., 2015). Bu durum, antik tahılların

destinasyon imajı ve pazarlama stratejileriyle bütünleştiğinde tüketici talebini güçlendiren bir unsur hâline gelmektedir (Okutan, 2023; Polat, 2020).

Sürdürülebilirlik perspektifinden bakıldığında antik tahıllar, iklim değişikliğine dayanıklılık ve gıda güvenliği açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Orphan crop olarak sınıflandırılan bu tahıllar, biyolojik çeşitliliği destekleyerek monokültür bağımlılığını azaltmakta ve tarımsal dayanıklılığı artırmaktadır (Mabhaudhi et al., 2019). Antik tahılların çiftlikten sofraya uzanan değer zincirinde sağladığı biyolojik çeşitlilik, genetik kaynakların korunmasına katkı sunmakta ve gastronomik ürün geliştirme açısından zengin bir gen havuzu oluşturmaktadır (Uzkesici & Gürdal, 2024). Modern gastronominin yerel üretim, kısa tedarik zincirleri ve karbon ayak izinin azaltılması gibi sürdürülebilirlik hedefleriyle uyumlu bir yönelim içinde olması, antik tahılların menülerde daha görünür hâle gelmesini desteklemektedir (Kızıldemir & Şimşek, 2021; Uzkesici & Gürdal, 2024). Bu yönüyle antik tahıllar, çevresel sürdürülebilirliğin yanı sıra kırsal kalkınma ve yerel ekonomilerin güçlendirilmesi açısından da stratejik bir rol üstlenmektedir (Polat, 2020).

Yerel üretim ve tüketici eğilimleri açısından değerlendirildiğinde, yerellik ve bölgesel kimlik modern gastronominin temel yapı taşları arasında yer almaktadır. Yerel ürünlerin menülerde görünürlüğünün artması, tüketici tercihlerinde belirgin bir yönelim yaratmakta ve bu eğilim destinasyon pazarlama stratejileriyle desteklenmektedir (Yaşar & Tekeler, 2023). Gastronomi turizmi bağlamında turistlerin yerel mutfak ve otantik deneyim arayışı, antik tahılların menülerde yer bulmasını kolaylaştırmakta; bu durum destinasyon imajı ve rekabet gücü üzerinde etkili olmaktadır (Erdoğan & Özdemir, 2018; Sengel et al., 2015). Antik tahılların farklı sunum teknikleriyle birleştirilmesi, hem sağlık odaklı hem de kültürel mirası vurgulayan gastronomik deneyimlere olan talebi artırmaktadır (Kızıldemir & Şimşek, 2021; Polat, 2020).

Gastronomik trendler ve çağdaş restoran anlayışı çerçevesinde antik tahılların konumlandırılması, geleneksel içeriklerin modern tekniklerle yeniden yorumlanmasına dayanmaktadır. Otantiklik ve yerellik temalarının merkezde olduğu bu yaklaşım, restoranlarda yenilikçi deneyimlerin oluşmasını sağlamaktadır (Liu et al., 2018). Antik tahılların tekstürel ve görsel çeşitlilik sunması, düşük glütenli veya alternatif diyetlere uygun ürün geliştirme imkânlarını da beraberinde getirmektedir (Duran et al., 2019). Gelişen pişirme teknikleri ve mutfak teknolojileri, antik tahılların işlenmesi ve sunumunun çeşitlendirilmesini mümkün kılmakta; bu durum çağdaş restoran mutfaklarında yaratıcı uygulamaları teşvik etmektedir (Yüceer & Beyter, 2023). Antik tahılların destinasyon markalaşması bağlamındaki rolü, restoran imajını ve ziyaretçi memnuniyetini olumlu yönde etkileyebilmekte; tüketici algısında otantiklik ve hikâye anlatımı üzerinden değer yaratma potansiyeli taşımaktadır (Liu et al., 2018; Okutan, 2023; Uzkesici & Gürdal, 2024).

Bu bağlamda antik tahıllar, modern gastronomide besin değeri ve sağlık algısı, sürdürülebilirlik ve biyolojik çeşitlilik, yerel üretim ve tüketici eğilimleri ile otantiklik ve yenilikçi sunumlar ekseninde çok boyutlu bir işlev üstlenmektedir. Antik tahılların gastronomi ve gastronomi turizmi pratiklerine entegrasyonu, destinasyon pazarlaması ve yerel üretim zincirleriyle sinerji oluşturabilecek stratejik bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır (Polat, 2020; Uzkesici & Gürdal, 2024). Ayrıca dijital iletişim ve çevrim içi geri bildirim mekanizmalarının kullanımı, antik

tahılların gastronomi alanında "yaşayan kültürel miras" olarak konumlandırılmasına katkı sağlayabilecek önemli araçlar arasında yer almaktadır (Düzgün, 2023).

Tablo 2. Gastronomide Antik Tahılların Çok Boyutlu Katkı Alanları

Odak Alanı	Temel Özellikler ve Gastronomik Katkısı
Besin Değeri & Sağlık	Yüksek protein, lif, mikronutrient zenginliği; düşük glisemik indeks ve düşük glüten içeriği.
Sürdürülebilirlik	İklim değişikliğine dayanıklılık, düşük girdi gereksinimi ve biyolojik çeşitliliğin korunması (Orphan crops).
Gastronomik Kimlik	Yerellik, otantiklik, hikâye anlatımı ve kültürel mirasın korunması.
Pazarlama & Turizm	Destinasyon imajı oluşturma, rekabet avantajı ve "yaşayan kültürel miras" algısı.

3. ANTİK TAHILLARIN GASTRONOMİDE UYGULAMA ALANLARI

Antik tahıllar olarak adlandırılan einkorn (Triticum monococcum), emmer (T. dicoccum) ve spelt (T. spelta) buğday türleri, tarihsel olarak belirli coğrafyalara ve kültürel üretim geleneklerine dayanan gıda sistemlerinin temel bileşenleri olarak öne çıkmaktadır. Bu tahıllar, modern gastronomide yeniden keşfedilerek hem sürdürülebilir tarım yaklaşımlarına hem de yenilikçi mutfak uygulamalarına önemli bir zemin hazırlamıştır. Özellikle geleneksel fermentasyon bilgisiyle birleştirildiklerinde, besin değeri, aroma profilleri ve sindirilebilirlik açısından çağdaş buğday türlerine kıyasla farklı avantajlar sunabilmektedir (Antognoni et al., 2017; Petrova & Petrov, 2020). Laktik asit bakterileri (LAB) ve mayaların birlikte rol aldığı fermentasyon süreçleri, antik tahılların tipik yapılarını büyük ölçüde korurken fenolik bileşenlerin biyolojik aktivitesini dönüştürmekte ve yeni tat, aroma ve doku olanaklarının ortaya çıkmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle uzun süreli sourdough fermantasyonlarında karotenoid kayıpları, oksijenlenme ve enzimatik reaksiyonlara bağlı gıdasal değişimler gözlemlenmekte; bu durum antik tahılların hem duyusal hem de besinsel açıdan çok boyutlu değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Antognoni et al., 2017).

Antik tahılların ekmekçilikte kullanımı, çoğunlukla sourdough tabanlı fermantasyon süreçleri ile karakterize edilmekte ve LAB–maya etkileşimine dayalı mikrobiyal konsorsiyumlar ürünün doku gelişimi, hacmi ve aroma profili üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Spelt ve emmer gibi türlerde autohton starter kültürlerin kullanımı, fermantasyon dinamiklerini iyileştirerek gözenek yapısı, kırıntı dokusu ve lezzet derinliği açısından olumlu sonuçlar ortaya koymaktadır (Coda et al., 2010; Korcari et al., 2019). Einkorn bazlı ekmeklerde ise uzun süreli fermantasyonun karotenoid oksidasyonu ve oksijen enzimasyonu üzerindeki etkileri, antik tahılların yalnızca geleneksel tatlar sunan hammaddeler değil, aynı zamanda sağlık ve besin

kalitesi açısından da değerlendirilebilecek bileşenler olduğunu göstermektedir (Antognoni et al., 2017). Bunun yanı sıra amaranth ve quinoa gibi pseudocereal kaynakların antik tahıllarla birlikte ya da tek başına kullanıldığı gluten-free veya düşük glutenli ürünlerde, LAB temelli fermentasyon süreçleri sayesinde kabul edilebilir doku ve aroma özellikleri elde edilebildiği rapor edilmektedir (Rodríguez et al., 2016).

Antik tahılların makarna ve bulgur üretiminde kullanımı, geleneksel işleme teknikleri ile modern gıda teknolojilerinin kesiştiği bir alan olarak dikkat çekmektedir. Özellikle "fortified pasta" yaklaşımları, antik tahılların lif, mineral ve antioksidan içeriğini ön plana çıkararak fonksiyonel gıda üretimine katkı sağlamaktadır (Petrova & Petrov, 2020). Bulgur üretiminde uygulanan parboiling ve kurutma adımları, ürünün fiziksel ve kimyasal özelliklerini belirlemekte; nem içeriği, kırılganlık ve parçalanabilirlik gibi parametreler modern mutfaklarda farklı kullanım senaryolarına olanak tanımaktadır (Dueck et al., 2020). Ayrıca arabinoxylan (AX) gibi hücre duvarı bileşenlerinin işleme sürecindeki davranışı, bulgur ve makarna bazlı ürünlerin doku karakteri üzerinde belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Tse & Schendel, 2023). Bu yönüyle antik tahıllar, besin değeri zenginleştirilmiş ve fonksiyonel özellikleri güçlendirilmiş ürünlerin geliştirilmesi açısından önemli bir potansiyel sunmaktadır.

Fermente ürünler bağlamında antik tahılların kullanımı, fenolik bileşenlerin biyoyararlanımı ve aroma profillerinin dönüşümü açısından kritik bir süreç olarak değerlendirilmektedir. LAB ve mayaların karşılıklı etkileşimiyle gerçekleşen fermentasyonlar, antioksidan kapasiteyi ve metabolit üretimini önemli ölçüde değiştirebilmekte; özellikle çok aşamalı ya da kefir grain temelli fermentasyonlarda mikroorganizma çeşitliliği artarak ürünlerin duyusal karmaşıklığı güçlenmektedir (Danilović et al., 2019; Marsh et al., 2013; Laureys & De Vuyst, 2017). Fermente gıdaların bağırsak mikrobiyotası ve bağışıklık sistemi üzerindeki potansiyel etkileri literatürde geniş biçimde tartışılmakta; bu durum antik tahılların fermentasyon yoluyla fonksiyonel gıdalara dönüştürülmesini modern gastronomi açısından daha da anlamlı kılmaktadır (Gille et al., 2018; Selhub et al., 2014).

Güncel restoran menülerinde antik tahıllar, özgünlük, besinsel çeşitlilik ve yerel kimlik vurgusu açısından stratejik bir rol üstlenmektedir. Spelt, emmer ve einkorn bazlı ekmekler ile amaranth ve quinoa temelli gluten-free ürünler, sağlık odaklı ve kimlikli menülerin geliştirilmesine katkı sağlamakta; uzun fermantasyon sürelerinin fenolik içerik ve aroma üzerindeki etkileri, tarif geliştirme sürecinde bilinçli kararlar alınmasını gerekli kılmaktadır (Antognoni et al., 2017; Coda et al., 2010; Korcari et al., 2019; Rodríguez et al., 2016). Coğrafi işaretli ürünler bağlamında bulgurun Türkiye ve Orta Doğu mutfaklarındaki köklü rolü, antik tahılların yerel üretim zincirlerine entegrasyonu için güçlü bir örnek sunmakta; autohton starter kültürlerin kullanımı ise yerel üreticilerin kalite standartlarını yükselterek "yerel kimlikli inovasyon" anlayışını desteklemektedir (Coda et al., 2010; Dueck et al., 2020; Korcari et al., 2019).

Böylelikle antik tahıllar, modern gastronomide teori ile pratiği buluşturan çok boyutlu bir kaynak olarak konumlanmaktadır. Mikrobiyal ekosistemlerin anlaşılması, işleme teknolojileri, besin–sağlık ilişkileri ve kültürel bağlamın birlikte ele alınması, antik tahılların gastronomik potansiyelinin açığa çıkarılmasında belirleyici olmaktadır. Gelecekte yapılacak sistematik çalışmaların LAB–maya starter seçimi, fenolik içerik yönetimi ve yerel mutfak geleneklerinin modern tariflere entegrasyonu üzerine yoğunlaşması, antik tahılların modern gastronomideki

uygulama alanlarını daha da genişleteceği öngörülmektedir (Antognoni et al., 2017; Coda et al., 2010; Korcari et al., 2019; Petrova & Petrov, 2020; Rodríguez et al., 2016).

Tablo 3. Tahıl Bazlı Ürünlerde Yenilikçi Üretim Süreçleri ve Gastronomik Katma Değer

Uygulama Alanı	Teknik Yaklaşım ve Süreç	Elde Edilen Avantaj
Ekmekçilik	Uzun süreli sourdough (ekşi maya) fermantasyonu, LAB ve maya etkileşimi.	İyileştirilmiş doku, derin aroma ve yüksek sindirilebilirlik.
Makarna & Bulgur	Fortified pasta (zenginleştirilmiş makarna) ve parboiling teknikleri.	Yüksek lif ve antioksidan kapasitesi, fonksiyonel içerik.
Fermente Ürünler	Çok aşamalı fermantasyon, kefir grain kullanımı.	Artan biyoyararlanım ve duyusal karmaşıklık.
Restoran Menüleri	Yerel kimlikli inovasyon ve modern pişirme teknikleri (örn. sous-vide).	Özgün müşteri deneyimi ve marka değeri.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, antik tahılların modern gastronomi içerisindeki konumunu tarihsel, kavramsal ve uygulamalı boyutlarıyla ele alarak, söz konusu ürünlerin yalnızca geçmişe ait birer tarımsal unsur değil; aynı zamanda günümüz gastronomik pratiklerinde yeniden anlam kazanan çok yönlü bileşenler olduğunu ortaya koymuştur. Antik tahılların tarihsel kökenleri ve geleneksel üretim sistemleri içerisindeki rolleri incelendiğinde, bu ürünlerin insanlık tarihinin erken dönemlerinden itibaren beslenme kültürünün temel yapı taşları arasında yer aldığı, ancak endüstriyel tarımın yaygınlaşmasıyla birlikte homojen, yüksek verimli tahıl türleri karşısında geri plana itildiği görülmektedir. Buna karşın, günümüzde artan sağlık bilinci, sürdürülebilirlik arayışı ve gastronomik kimlik tartışmaları, antik tahılların yeniden keşfedilmesini ve modern mutfaklarda değerlendirilmesini beraberinde getirmiştir.

Araştırmanın kavramsal çerçevesi kapsamında, antik tahılların modern gastronomideki işlevsel rolü; besin değeri, sağlık algısı, çevresel sürdürülebilirlik ve tüketici eğilimleri ekseninde ele alınmıştır. Antik tahılların yüksek lif içeriği, düşük glisemik indeksleri ve genetik olarak daha az müdahaleye uğramış yapıları, bu ürünlerin “doğal” ve “sağlıklı” gıda algısıyla ilişkilendirilmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte, antik tahılların düşük girdi gereksinimi ve zorlu iklim koşullarına dayanıklılığı, sürdürülebilir tarım ve biyoçeşitliliğin korunması açısından önemli bir avantaj sunmaktadır. Modern gastronomi bağlamında değerlendirildiğinde ise antik tahıllar, şefler ve restoranlar tarafından hem yenilikçi tariflerin geliştirilmesinde hem de yerel ve otantik mutfak anlatılarının güçlendirilmesinde stratejik bir araç olarak kullanılmaktadır.

Çalışmanın uygulamaya yönelik bulguları, antik tahılların ekmekçilikten fermente ürünlere, makarna ve bulgur üretiminden restoran menülerine kadar geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle çağdaş mutfak anlayışında, antik tahıllar yalnızca hammaddeden ibaret olmayıp; menü hikâyesi, gastronomik kimlik ve kültürel mirasın aktarımı açısından da değerli bir unsur hâline gelmektedir. Yerel mutfaklarla ve coğrafi işaretli ürünlerle kurulan bu ilişki, antik tahılların hem kırsal kalkınmaya katkı sağlamasına hem de gastronomik turizm açısından yeni fırsatlar yaratmasına olanak tanımaktadır.

Sonuç olarak, antik tahılların modern gastronomideki yeri, gelenek ile yenilik arasındaki dinamik ilişkinin somut bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu ürünler, geçmişin bilgi birikimini günümüzün gastronomik beklentileriyle buluşturarak, sürdürülebilir, sağlıklı ve kültürel açıdan zengin bir mutfak anlayışının inşasına katkı sunmaktadır. Gelecek araştırmaların, antik tahılların duyusal özellikleri, tüketici kabulü ve ekonomik sürdürülebilirliği üzerine odaklanması, bu alandaki literatürün derinleşmesine ve gastronomik uygulamaların çeşitlenmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Afrodita, B. (2024). Gastronomic tourism in Romania. *The Annals of the University of Oradea Economic Sciences*. https://doi.org/10.47535/1991auoes33(1)001

Antognoni, F., Mandrioli, R., Bordoni, A., Di Nunzio, M., Viadel, B., Gallego, E., & Gianotti, A. (2017). Integrated evaluation of the potential health benefits of einkorn-based breads. *Nutrients, 9*(11), 1232. https://doi.org/10.3390/nu9111232

Askegaard, S., & Kjeldgaard, D. (2007). Here, there, and everywhere: Place branding and gastronomical globalization in a macromarketing perspective. *Journal of Macromarketing, 27*(2), 138–147. https://doi.org/10.1177/0276146707300068

Baltalı, B., & Kozak, M. (2017). Sous-vide tekniğinin pişirme süreci kapsamında değerlendirilmesi. *Aydın Gastronomy, 5*(1), 13–33. https://doi.org/10.17932/iau.gastronomy.2017.016/gastronomy_v05i1002

Blazer, K., Shinners, K., Kluge, Z., Tekeste, M., & Digman, M. (2024). Physical properties of moist, fermented corn grain after processing by grinding or milling. *AgriEngineering, 6*(2), 908–924. https://doi.org/10.3390/agriengineering6020052

Coda, R., Nionelli, L., Rizzello, C. G., De Angelis, M., Tossut, P., & Gobbetti, M. (2010). Spelt and emmer flours: Characterization of the lactic acid bacteria microbiota and selection of mixed starters for bread making. *Journal of Applied Microbiology, 108*(3), 925–935. https://doi.org/10.1111/j.1365-2672.2009.04497.x

Danilović, B., Đorđević, N., & Savić, D. (2019). Microbiological and chemical changes during two-phase fermentation of kefir. *Advanced Technologies, 8*(1), 5–9. https://doi.org/10.5937/savteh1901005d

Dey, T., & Kuhad, R. C. (2014). Upgrading the antioxidant potential of cereals by their fungal fermentation under solid-state cultivation conditions. *Letters in Applied Microbiology, 59*(5), 493–499. https://doi.org/10.1111/lam.12300

Dueck, C., Cenkowski, S., & Izydorczyk, M. S. (2020). Effects of drying methods (hot air, microwave, and superheated steam) on physicochemical and nutritional properties of bulgur prepared from high-amylose and waxy hull-less barley. *Cereal Chemistry, 97*(2), 483–495. https://doi.org/10.1002/cche.10263

Duran, N., Spelzini, D., & Boeris, V. (2019). Characterization of acid-induced gels of quinoa proteins and carrageenan. *LWT, 108,* 39–47. https://doi.org/10.1016/j.lwt.2019.03.052

Düzgün, M. (2023). Elektronik ağızdan ağıza pazarlama bağlamında müşteri değerlendirmeleri ile gastronomi imajı arasındaki ilişki: Gaziantep üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. https://doi.org/10.21325/jotags.2023.1285

Erdoğan, S., & Özdemir, G. (2018). İzmir destinasyonunda gastronomi turizmi üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 10*(3), 249–272. https://doi.org/10.21325/jotags.2018.281

Febriyanti, Y. (2020). Nasi minyak, a product of Arabian culinary heritage, as a gastronomy tourism in Palembang City. *Journal of Gastronomy Tourism, 7*(2), 68–73. https://doi.org/10.17509/gastur.v7i2.29863

Foriş, D., Lupu, M., Foriş, T., & Cordero-Ahiman, O. (2021). The region of gastronomy program: A factor for empowering local communities. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Series V: Economic Sciences, 14*(63), 27–38. https://doi.org/10.31926/but.es.2021.14.63.2.3

Gille, D., Schmid, A., Walther, B., & Vergères, G. (2018). Fermented food and non-communicable chronic diseases: A review. *Nutrients, 10*(4), 448. https://doi.org/10.3390/nu10040448

Gordin, V., Trabskaya, J., & Zelenskaya, E. (2016). The role of hotel restaurants in gastronomic place branding. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research, 10*(1), 81–90. https://doi.org/10.1108/IJCTHR-05-2015-0049

Hidalgo, A., & Brandolini, A. (2013). Nutritional properties of einkorn wheat (*Triticum monococcum* L.). *Journal of the Science of Food and Agriculture, 94*(4), 601–612. https://doi.org/10.1002/jsfa.6382

Kazan, A., & Güneş, E. (2023). Hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve davranış niyetinin turizm sektörü kapsamında değerlendirilmesi. *Özgür Yayınları*. https://doi.org/10.58830/ozgur.pub399.c1572

Kızıldemir, Ö., & Şimşek, E. (2021). Gastronomi turizmi kapsamında yöresel yemeklerin restoranlarda sunulması üzerine bir araştırma: Şarköy örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 18*(1), 224–239. https://doi.org/10.24010/soid.815269

Kimmel, S. A., Roberts, R. F., & Ziegler, G. R. (1998). Optimization of exopolysaccharide production by *Lactobacillus delbrueckii* subsp. *bulgaricus* RR grown in a semidefined medium. *Applied and Environmental Microbiology, 64*(2), 659–664. https://doi.org/10.1128/AEM.64.2.659-664.1998

Kivela, J., & Crotts, J. C. (2006). Tourism and gastronomy: Gastronomy's influence on how tourists experience a destination. *Journal of Hospitality & Tourism Research, 30*(3), 354–377. https://doi.org/10.1177/1096348006286797

Kivela, J., & Crotts, J. C. (2009). Understanding travelers' experiences of gastronomy through etymology and narration. *Journal of Hospitality & Tourism Research, 33*(2), 161–192. https://doi.org/10.1177/1096348008329868

Korcari, D., Ricci, G., Quattrini, M., & Fortina, M. G. (2019). Microbial consortia involved in fermented spelt sourdoughs: Dynamics and characterization of yeasts and lactic acid bacteria. *Letters in Applied Microbiology, 70*(1), 48–54. https://doi.org/10.1111/lam.13241

Laureys, D., & De Vuyst, L. (2014). Microbial species diversity, community dynamics, and metabolite kinetics of water kefir fermentation. *Applied and Environmental Microbiology, 80*(8), 2564–2572. https://doi.org/10.1128/AEM.03978-13

Laureys, D., & De Vuyst, L. (2017). The water kefir grain inoculum determines the characteristics of the resulting water kefir fermentation process. *Journal of Applied Microbiology, 122*(3), 719–732. https://doi.org/10.1111/jam.13370

Leite, A. M. O., Miguel, M. A. L., Peixoto, R. S., Rosado, A. S., Silva, J. T., & Paschoalin, V. M. F. (2013). Microbiological, technological and therapeutic properties of kefir: A natural probiotic beverage. *Brazilian Journal of Microbiology, 44*(2), 341–349. https://doi.org/10.1590/S1517-83822013000200001

Lequeux-Dincă, A., Preda, M., & Vijulie, I. (2024). Authentic Romanian gastronomy: A landmark of Bucharest's city center. *Tourism and Hospitality, 5*(2), 251–275. https://doi.org/10.3390/tourhosp5020017

Liu, H., Li, H., DiPietro, R., & Levitt, J. (2018). The role of authenticity in mainstream ethnic restaurants. *International Journal of Contemporary Hospitality Management, 30*(2), 1035–1053. https://doi.org/10.1108/IJCHM-08-2016-0410

Mabhaudhi, T., Chimonyo, V., Hlahla, S., Massawe, F., Mayes, S., Nhamo, L., & Modi, A. (2019). Prospects of orphan crops in climate change. *Planta, 250*(3), 695–708. https://doi.org/10.1007/s00425-019-03129-y

Marsh, A. J., O'Sullivan, O., Hill, C., Ross, R. P., & Cotter, P. D. (2013). Sequence-based analysis of the microbial composition of water kefir from multiple sources. *FEMS Microbiology Letters, 348*(1), 79–85. https://doi.org/10.1111/1574-6968.12248

Okutan, Y. (2023). Gastroturistlerin sağlıklı beslenme alışkanlıklarının tespiti: Balıkesir örneği. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi, 10*(3), 823–834. https://doi.org/10.47097/piar.1367353

Pal, M., & Molnár, J. (2021). Growing importance of cereals in nutrition and healthy life. *International Journal of Food Science and Agriculture, 5*(2), 275–277. https://doi.org/10.26855/ijfsa.2021.06.010

Petrova, P., & Petrov, K. (2020). Lactic acid fermentation of cereals and pseudocereals: Ancient nutritional biotechnologies with modern applications. *Nutrients, 12*(4), 1118. https://doi.org/10.3390/nu12041118

Polat, M. (2020). Yöresel yemek imajının destinasyon tercihine etkisi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 183–194. https://doi.org/10.17295/ataunidcd.712430

Rodríguez, L., Pingitore, E. V., Rollán, G., Cocconcelli, P. S., Fontana, C., Saavedra, L., & Hébert, E. M. (2016). Biodiversity and technological-functional potential of lactic acid bacteria isolated from spontaneously fermented quinoa sourdoughs. *Journal of Applied Microbiology, 120*(5), 1289–1301. https://doi.org/10.1111/jam.13104

Rodríguez, L., Pingitore, E. V., Rollán, G., Martos, G., Saavedra, L., Fontana, C., & Vignolo, G. (2016). Biodiversity and technological potential of lactic acid bacteria isolated from spontaneously fermented amaranth sourdough. *Letters in Applied Microbiology, 63*(2), 147–154. https://doi.org/10.1111/lam.12604

Seçim, Y. (2018). Selçuklu ve Osmanlı mutfağının gastronomi açısından değerlendirilmesi. *Journal of Tourism Theory and Research, 4*(2), 122–132. https://doi.org/10.24288/jttr.452330

Selhub, E. M., Logan, A. C., & Bested, A. C. (2014). Fermented foods, microbiota, and mental health: Ancient practice meets nutritional psychiatry. *Journal of Physiological Anthropology, 33*, e2. https://doi.org/10.1186/1880-6805-33-2

Sengel, T., Karagöz, H., Çetin, G., Dinçer, F., Ertuğral, S., & Balık, M. (2015). Tourists' approach to local food. *Procedia – Social and Behavioral Sciences, 195*, 429–437. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.06.485

Seyitoğlu, F., & Ivanov, S. (2020). A conceptual study of the strategic role of gastronomy in tourism destinations. *International Journal of Gastronomy and Food Science, 21*, 100230. https://doi.org/10.1016/j.ijgfs.2020.100230

Sousa, T., Ribeiro, M., Sabença, C., & Igrejas, G. (2021). The 10,000-year success story of wheat! *Foods, 10*(9), 2124. https://doi.org/10.3390/foods10092124

Souza, B. D. F., Magalhães-Guedes, K. T., Lemos, P. V. F., Maciel, L. F., Dias, D. R., Druzian, J. I., & Schwan, R. F. (2020). Development of arrowroot flour fermented by kefir grains. *Journal of Food Science, 85*(11), 3722–3730. https://doi.org/10.1111/1750-3841.15472

Tse, T. J., & Schendel, R. R. (2023). Cereal grain arabinoxylans: Processing effects and structural changes during food and beverage fermentations. *Fermentation, 9*(10), 914. https://doi.org/10.3390/fermentation9100914

Uzkesici, D., & Gürdal, İ. (2024). Destinasyon pazarlamasında çok kültürlülük ve gastronominin rolü. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 8*(1), 134–153. https://doi.org/10.32572/guntad.1336866

Yaşar, İ., & Tekeler, M. (2023). Destinasyon pazarlama aracı olarak gastronomi turizmi: Bir literatür incelemesi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(3), 812–826. https://doi.org/10.47525/ulasbid.1327953

Yüceer, M., & Beyter, N. (2023). Product development experiments with molecular gastronomy techniques: The case of Turkish coffee milk halva. *The Journal of Social Sciences, 66*(66), 98–118. https://doi.org/10.29228/sobider.72068

Zukin, S. (1998). Urban lifestyles: Diversity and standardisation in spaces of consumption. *Urban Studies, 35*(5–6), 825–839. https://doi.org/10.1080/0042098984574

MÜZELERİMİZE GERİ KAZANDIRILAN BAZI KÜLTÜR VARLIKLARIMIZ VE ÜLKEMİZİN ROLÜ

Nevin EYİDOĞAN

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müzecilik Doktora Programı
E Mail: nevineyidogan@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9263-0322

ÖZET

Anadolu coğrafyası tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetlerden ülkemize oldukça değerli bir kültürel miras kalmıştır. Sahip olduğumuz bu eşsiz kültürel mirasımıza ait kültür varlıklarımız; ülkemizin geçmişinde yaşanmış bazı üzücü kaçakçılık olayları ile birlikte yurtdışındaki müzelere (izinli/izinsiz) kaçırılmıştır. Ülkemizin geçmişine bakıldığında; Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde kaçakçılık faaliyetleri yaygındır. Yabancı ülkelerden gelen demiryolu mühendislerinin yaptıkları kaçakçılık faaliyetlerinde önemli kültür varlıklarımızdan; Troya Hazineleri, Pergamon Zeus Sunağı, Nereidler-Harpy Anıtları v.d., günümüzde yurtdışındaki müzelerde sergilenmektedir. Elbette işgal yıllarında da (1919-1923) yaşanmış kültür varlığı kaçakçılık faaliyetleri de bulunmaktadır. Kaos içerisinde itilaf devletleri tarafından yurtdışındaki müzelere kaçırılan kültür varlıklarımızın niceli ve niteliği bilinmemektedir.

Ülkemiz; son yıllarda kaçakçılık olaylarının önlenmesinde ve yurtdışından müzelerimize iade edilen kültür varlıkları örneklerinde oldukça başarılı çalışmalar yapmaktadır. İadelerde 1970 UNESCO Sözleşmesinin geçmişe uygulanamazlık kuralı etkindir. Bu doğrultuda; 1980'lerden günümüze süre gelen zaman dilimlerinde birçok değerli kültür varlıklarımız, müzelerimize iade edilmiştir. İadelerde en önemli hususlar; envanter numaraları ve görsellerdir. Bu çalışmada; yurtdışından ülkemizdeki müzelere iade edilmiş bazı önemli kültür varlıklarımız (Herakles Lahdi, Herakles Heykeli, Marsyas Heykeli, Elmalı Sikkeleri v.d.) ve ülkemizin iade süreçlerinde üstlendiği rolü incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Müze, Kültür Varlığı Kaçakçılığı, Arkeoloji, Kültür Varlığı İadeleri

SOME OF OUR CULTURAL ASSETS RECOVERED IN OUR MUSEUMS AND THE ROLE OF OUR COUNTRY

Nevin EYİDOĞAN

Dokuz Eylul Universty Institute of Social Sciences, Museums Ph.D.
E Mail: nevineyidogan@gmail.com

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9263-0322

ABSTRACT

Anatolia has hosted diverse civilizations throughout history. These civilizations have bequeathed a valuable cultural heritage to our country. Cultural assets belonging to this unique cultural heritage have been smuggled to museums abroad (with or without permission), along with some tragic smuggling incidents in our country's past. Looking at our country's history, smuggling activities were widespread during the Ottoman Empire. Among our important cultural assets smuggled by railway engineers from foreign countries, the Treasures of Troy, the Altar of Pergamon Zeus, the Nereid-Harpy Monuments, and others, are currently exhibited in museums abroad. Of course, there were also cultural asset smuggling activities during the occupation years (1919-1923). The quantity and quality of cultural assets smuggled to museums abroad by the Allied Powers amidst the chaos is unknown.

In recent years, our country has been making very successful efforts to prevent smuggling and to return cultural assets from abroad to our museums. The retroactive inapplicability of the 1970 UNESCO Convention is effective in returns. In this regard: From the 1980s to the present, many valuable cultural assets have been returned to our museums. The most important factors in these returns are inventory numbers and images. This study examines some of our important cultural assets (Heracles Sarcophagus, Heracles Statue, Marsyas Statue, Elmalı Coins, etc.) returned from abroad to museums in our country, and the role our country has played in these repatriation processes.

Keywords: Cultural Heritage, Museum, Cultural Heritage Smuggling, Archaeology, Cultural Heritage Returns

1. GİRİŞ

Kültürel varlıklarımız; tarihten bizlere kalmış en değerli mirastır. Dünyada ve ülkemizin geçmişinde yaşanmış bazı kaçakçılık hadiseleri bu değerli mirasa zarar vermiştir. Koleksiyonların kurulmaya başlandığı, ilk müze adımlarının atıldığı 20. yüzyılın başlarında kültür varlığı talanlarının yoğunlaştığı bilinmektedir. I. ve II. Dünya Savaşlarında da kültür varlığı kaçakçılığı ciddi boyutlara evrilmiştir. Elbette bu kültür varlığı kaçakçılığının birçok farklı nedeni bulunmaktadır. Toplumsal bilinç eksiliği, ticari çıkar düşüncesi, kültür varlıklarına karşı bilgi eksiklikleri, ülkemizin tarihinde Anadolu coğrafyasında hüküm sürmüş medeniyetlere karşı düşmanlıklar gibi farklı nedenler olabilmektedir.

Ülkemizin geçmişi kültür varlığı kaçakçılığı açısından biraz karanlıktır. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Batılı ülkelerin demiryolu mühendisleri ve arkeologları, Anadolu coğrafyasına gelerek, kültürel talan gerçekleştirmiştir. Ülkelerine kaçırdıkları kültür varlıklarımızı, müzelerinde teşhire koymuşlardır. Adı geçen kültür varlıklarından bazıları şunlardır; Çanakkale ilçemizdeki Troya Antik Kenti'ne ait Troya Hazineleri, günümüzde Berlin Pergamon Müzesi ve Rusya Pushkin Müzesinde'dir. İzmir ili Pergamon Antik Kenti'ne ait Zeus Sunağı günümüzde Berlin Pergamon Müzesinde'dir. İzmir ili Efes Antik Kenti'ne ait Partlar Anıtı, Bronz Atlet Heykeli Viyana Güzel Sanatlar Müzesi'nde yer almaktadır. Muğla kökenli Likya bölgesine ait Nereidler Anıtı'mız ile; Antalya ili Ksanthos Antik Kenti'ne ait Harpy Anıtı günümüzde British Museum'da sergilenmektedir. İşgal yıllarına ait (1919-1923) bazı kültür varlığı kaçakçılığı olaylarıda yaşanmıştır. Bu dönemlerde itilaf devletlerinin kaos içerisinde ülkemizden müzelerine kaçırdıkları kültür varlıklarının ne olduğu veya sayısının ne kadar olduğu bilinmemektedir. Bilinen şu ki; Yunan İşgal Birlikleri İzmir'de, Fransız İşgal Birlikleri Çanakkale'de, İtalyan İşgal Birlikleri ise Antalya ve Muğla'da kültürel talan gerçekleştirdikleridir.

Elbette tarihte yukarıda da bazı örneklerine değinilen üzücü kültür varlığı kaçakçılık faaliyetleri yaşanmıştır. Ancak ülkemiz son yıllarda yurtdışından müzelerimize iade edilen kültür varlıklarımıza dair oldukça başarılı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Kültür ve Turizm

Bakanlığımız ve diğer ilgili bakanlıklar[1] ile birçok değerli kültür varlıkları müzelerimize geri kazandırılmıştır. 1980 tarihli Afrodisyas kültür varlıkları ile başlatılan bu çalışmalar günümüzde halen daha devam etmektedir. 1980 tarihinde başlamasının nedeni; 1970 Unesco Sözleşmesine ülkemizin de taraf olmasıdır. Sözleşmede; geçmişe uygulanamazlık kuralı vardır. 1970 ve sonrasında gerçekleştirilen kültür varlığı kaçakçılık olaylarının iadesini kapsamaktadır.

Çalışmamızın öncelikli amacı; yurtdışından iadesi sağlanan kültür varlıklarımızın iade süreçlerini incelemektir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'mızın ve diğer ilgili bakanlıkların bu süreçlerdeki işleyişleri ele alınmıştır. Yurtdışından ülkemize iade edilen bazı kültür varlıklarının örnekleride açıklanmıştır. 1. Bölümde bakanlıklarımızın görev ve işleyişleri ele alınırken, 2. Bölümde örneklere değinilmiştir. Bölümler kendi alt başlıklarına da ayrılmıştır. Çalışma ile ilgili kitap, tez, haber küpürü, web siteleri, makaleler, bildiler toplanmış, incelenmiştir. Bu doğrultuda bölüm konuları ile alt başlıklar oluşturulmuştur. Sonuç kısmında genel bir değerlendirme ile çalışma bitirilmiştir.

2. YURTDIŞINDAKİ KÜLTÜR VARLIKLARIMIZIN İADESİNDE ÜLKEMİZİN ROLÜ

Ülkemiz, Anadolu coğrafyasından izinli veya izinsiz bir şekilde çıkartılan kültür varlıklarımızın iade süreçlerinde başarılı bir örnektir. 1980 yılından günümüze süren bu süreç içerisinde; 168 adet kültür varlığı müzelerimize tekrar kazandırılmış, kazandırılmaya devam edilmektedir (Görsel 1).

Kültür ve Turizm Bakanlığı'mız iade süreçlerinde birincil kuruluştur. Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, yurtdışındaki başkonsolosluklarımız ve avukatlık firmalarımız iadelerde ki diğer kurum ve kuruluşlardır. Bütün bu kurum ve kuruluşlarımız kültür varlıklarının iadelerinin süreçlerini takip ederken bazı kanıtlara da ihtiyaç duymaktadır (Özel, 2013: 242-245). Özellikle müze ve koleksiyon kökenli olanların güçlü belgeleri; envanter numaraları ve ilgili kültür varlıklarına ait görsellerdir. Bu belgeler ile iade süreçlerine giden Bakanlıklarımızın dava sonucu genelde olumlu sonuçlanmaktadır. Örneğin; Interpol, Dünya Gümrük Örgütleri, Kolluk Kuvvetlerimiz, Art Loss Register, Gümrükler v.d. gibi

[1] Dışişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı.

ülkemizin taraf olduğu ve ülkemizde kaçakçılık ile ilgili ulusal ve uluslararası bütün kurum ve kuruluşların iadeye konu olan kültür varlıklarına ait talep ettikleri belgeler de envanter numaraları ve görsellerdir (Özel, 2013: 242-245). Yurtdışında olduğu ve Anadolu kökenli olduğu tespit edilen kültür varlıklarımız için Kültür ve Turizm Bakanlığımız anında iade süreçlerini başlatmaktadır. İlgili kültür varlığına/varlıklarına ait envanter numaraları, görseller, kataloglarda yayınlanan makalesi veya görselleri ile birlikte yurtdışındaki başkonsolosluk ve avukatlık firmalarımız ile iade dava süreçlerini başlatmaktadır.

Eğer iadeye konu olan kültür varlıkları koleksiyon veya müze kökenli olmayıp, kaçak kazılar sonucu ülkemizde yasadışı yollar ile çıkartıldıysa ilgili kültür varlığının iadesi davalarında, devletin mülkiyet hakkının ispatlaması ile bazı zorluklar beraberinde gelmektedir (Özel, 1997: 65-84; Prott, 1997: 33). Bu doğrultuda; iadeye konu olan kültür varlığının nerede ve kimde olduğu, kültür varlığının orijinalliği ve ülkemizden çıktığına dair bazı güçlü kanıtların mahkemeye sunulması gerekmektedir (Özel, 2013: 252-253). Ayrıca bu zorlu süreç içerisinde davaya konu olan ilgili kültür varlıkları zamanaşımına uğramamalıdır. Çünkü zamanaşımı süresi 30 yıldır, illegal ihraç tarihinden itibaren başlamaktadır. Dini kültür varlıkları ve kamu koleksiyonları için ise bu süre 75 yıldır. Ancak İkili Anlaşmalarla zamanaşımı süreleri daha da uzayabilmektedir (Kanbur, 2007: 294-295).

3. İADESİ SAĞLANAN BAZI KÜLTÜR VARLIKLARIMIZIN ÖRNEKLERİ

Kültür ve Turizm Bakanlığımız'ın yoğun çalışmaları ile gerçekleştirdiği, yurtdışından iadesi sağlanan kültür varlıklarımızdan ilki; 1980 yılında ABD'den iade edilen Afrodisyas kültür varlıklarıdır (Görsel 4). Bugüne kadar 168 kültür varlığı farklı ülkelerden müzelerimize iade edilmiştir (Görsel 1). En çok iade yapılan ülkelerin başında; ABD, İngiltere, İsviçre ve Almanya'nın olduğu görülmektedir. Bu bölümde; ülkemize iadesi yapılmış bazı önemli kültür varlıklarımızın hangi türden oldukları, hangi ülkeden kaç yılında iade edildikleri ve nasıl bir süreçlere tabii kılındıkları açıklanmıştır.

3.1. Geç Osmanlı Dönemi Etnografik Kültür Varlıkları

İlgili etnografik kültür varlığı grubu; örtü, giysi, takı, döşemelik yastık gibi türevlerden oluşan toplamda 93 parçalıdır (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 157-162). İzmir'de

ABD konsolosluğu yapan Charles William Lewis Jr. Tarafından kendi ülkesine kaçırılmıştır. Ölümü üzerine miras yolu ile kızına devir olan kültür varlıklarımız, gönüllü olarak ülkemize bağışlanmıştır. 1992 yılında dönemin kültür bakanı tarafından Ankara Etnografya Müzesi'ne teslim edilmiştir (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: 190-192) (Görsel 5).

3.2. İzmir Müze Müdürlüğüne Ait Kadın Heykeli

Roma İmparatorluğu Dönemine tarihlenen kadın heykeli; 28 Şubat 1994 tarihinde çalınmıştır (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 144). Kültür ve Turizm Bakanlığı'mız Interpol ile bir işbirliğine girerek başarılı bir iade sürecine imza atmıştır. İsviçre Zürih kentinde olduğu tespit edilen heykel, 1994 yılında müdürlüğe teslim edilmiştir (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: 158; TBMM Komisyon Raporu, 2018: 124) (Görsel 6). Aşağıda yer alan örnekler iade tarihlerine göre kronolojiktir.

3.3. Erdek Açık Müzesi'ne Ait Torso

Balıkesir Erdek Açık Hava Müze'sinde sergilenen mermer torso; 1983 ve 1989 yılları arasında kayıp olmuştur. Londra Sotheby's müzayede firmasının 1992 yılındaki açık arttırmasında, torsonun bize ait olduğu tespit edilmiştir, ABD'ye satışı yapılmıştır (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 145). Kültür ve Turizm Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığımız ve Feinstein Avukatlık Firması ile iade süreçlerini başlatmıştır. Mellink tarafından American Journal of Archaeology'de yayınlanan makalede torsonun Anadolu kökenli olduğu yazılmıştır (Mellink, 1977: 131). Envanter numaraları, ilgili görseller ve yayınlanan Mellink'in makalesi ile birlikte iade süreci olumlu yanıt vermiş, torso 1995 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: 159; TBMM Komisyon Raporu, 2018: 124) (Görsel 7).

3.4. Mermer Kadın Başı

İzmir Efes Antik Kentine ait MS 1. yüzyıla tarihlenen kadın başının, kazı başkanı tarafından müze deposunda olmadığı tespit edilmiştir (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 114). Efes kazısının taş eserler uzmanı Dr. Maria Aurenhammer, mermer kadın başının İsviçre Basel Eski Eserler Müzesi'nde olduğunu tespit etmiş, Efes Müzemiz'e bu bilgiyi iletmiştir. Efes kazı başkanı, Basel Müzesi yetkilileri ile iade görüşmelerini yapmış, 1997 yılında mermer baş

Viyana Kültür Müşavirliğimiz'e teslim edilerek, Efes Müzesin'e geri verilmiştir. Mermer kadın başının iade sürecini kolaylaştıran unsur, kayıp olmadan yayınının yapılmış olmadır (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: 138) (Görsel 8).

3.5. Marsyas Heykeli

Manisa ilimizde kaçak kazılar ile ortaya çıkartılan heykelimiz; MS 2. Yüzyıla tarihlenmektedir ve yasadışı yollar ile yurtdışına çıkartılmıştır (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 111-113). Kültür ve Turizm Bakanlığı'mız yürüttüğü çalışmalarda Marsyas heykelinin Atlantis Antika Galerisi'nde olduğu tespit edilmiştir (TBMM Komisyon Raporu, 2018: 24). ABD'deki avukatlık firmamız devreye girmiştir, 14 Ağustos 1994 günü ülkemize iade edilmiş, 2002'de Manisa Müzesi'ne bir saldırı sonucu çalınmış, yürütülen takipler ile 2002'de İstanbul'da olduğu tespit edilmiş, Manisa Müzesi'ne tekrar teslim edilmiştir (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: 34-37) (Görsel 9).

3.6. Elmalı Sikkeleri

Antalya\Elmalı, Bayındır köyünde, 1984 yılında kaçak kazılar ile yaklaşık bin dokuz yüz adet gümüş sikkeler grubunun olduğu bir define bulunmuştur (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 106-110; Yalçınkaya, 2012: Şek. 1-4). Definede adı geçen Fuat Üzülmez, Edip Telliağaoğlu ve Nevzat Telliağaoğlu hakkında tutuklama kararı çıkartılmıştır. Ancak yurtdışına çıkmaları engellenememiş, Elmalı Sikkeleri de yanlarında gitmiştir (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: 131). Elmalı sikkelerimiz sırası ile Los Angeles ve Zürih kentlerinde müzayedeye evlerinde satışa çıkartıldığı öğrenilmiştir. Her iki kentteki satış ülkemizin girişimleri ile durdurulmuştur, toplamda 18 adet sikke ülkemize geri kazandırılmıştır (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: 131-135; Yalçınkaya, 2012: 1-5).

Geri kalan Elmalı sikkelerimizin büyük bir çoğunluğu, ABD'li iş adamı ve koleksiyoncu olan Wiliam Koch ve onun şirketinde olduğu tespit edilmiştir. 1989 yılında ülkemiz dava yoluna girmiştir, ilk başta olumlu yanıt alınamamıştır. New York Başkonsolosluğumuz yetkin kılınarak, uzun bir mücadele sonucu Elmalı sikkelerimiz ülkemize geri dönmüştür. 29 Nisan 1999 yılında yüzyılın definesi adı ile ülkemize geri dönen sikkelerin sayısı 1679'dur (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: 131-135; Yalçınkaya, 2012: 1-5).

Elmalı sikkelerinin büyük bir çoğunluğu ülkemize geri dönerek, 15 Ekim 2005 yılında Antalya Müzesi'ne, dönemin Kültür Bakanı tarafından Antalya Müzesi'ne teslim edilmiştir. Ancak geri kalan 200 kadar Elmalı Sikkelerinin nerede olduğu henüz bilinmemektedir (J.P. Numismatique, 1886: 87; Markholm, 1964: 65-76; Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: 131, 135; Yalçınkaya, 2012: 5-12) (Görsel 10).

3.7. Boğazköy Tabletleri ve İki Adet Sphenks

Çorum ilinin Boğazköy (Hitit Başkenti) kentinde; 1906-1907 yıllarında Hitit Arşivi'ne ait on bin tablet ve iki adet sphenks bulunmuştur (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 96a 105; Güçlütürk, v.d., 2012: Res. 1-14). 1915 ve 1917 yıllarında; Almanya ile yapılan anlaşma sonucu tabletlerin ve iki adet sphenksin temizleme, bakım, onarım amacı ile ve geri verilmek şartı ile Berlin'e götürülmüştür (Hrozny, 1915: 17-50; Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: 124-130). II. Dünya Savaşının çıkması ile adı geçen kültür varlıklarımız Doğu Berlin Kraliyet Müzesi'nde kalmıştır. Bu doğrultuda Kültür ve Turizm Bakanlığımız iade girişimlerini başlatmıştır (Dilbaz, 2014: 161-163). Dönemin bakanlık temsilcilerimiz Doğu Almanya ile geliştirdikleri iyi ilişkiler sonucunda 1987 yılında tabletler ülkemize iade edilmiştir. Tabletler ülkemizde 3 müzeye teşhire koyulmuştur; İstanbul Arkeoloji Müzesi, Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi, Çorum Arkeoloji Müzesi'dir (https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-63125/4-almanyadan-iadesi-saglanan-bogazkoy-eserleri-7308-adet-bogazkoy-tableti-ve-1-adet-sfenks-1924-19421987.html, Erişim 20.01.2025).

Boğazköy Sphenksi'nin ilki 18 Nisan 2011'de, ikincisi 13 Mayıs 2011 yılında ülkemize geri dönmüştür. Her iki sphenkste 26 Kasım 2011 yılında Çorum Arkeoloji Müzesine teslim edilmiştir (Bossert, 1942: 44-64, Lev. 155; Bittel, 1967: 5-1; Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: 38-40, Res. 15-17; Dilbaz, 2014: 161-163) (Görsel 11).

3.8. Herakles Heykeli

Perge kentimize ait Herakles Heykeli'nin, 1980 yılında yarısı çıkartılmıştır. *Glories of the Past* adlı katalogda, diğer yarısının ABD'de Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde olduğu anlaşılmıştır (Ekinci, v.d., 2013: Res. 1-9). Perge antik kentinde çalışmalar yapan Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu ve Prof. Dr. Jale İnan hocalar, heykelin alt kısmının mulaj örnekleri, rapor ve

belgeler ile birlikte New York Başkonsolosluğu'muza iletilmiştir. 1992 yılında heykele ait alt ve üst mulajlar uyumlu bulunmuştur (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: 60-61).

13 Haziran 1993 yılında üst kısım için iade çalışmalarını Bakanlığımız başlatmıştır. Yaklaşım 18 yıl süren iade sürecinin sonunda Herakles Heykeli'nin üst kısmı ülkemize teslim edilmiştir. 25 Eylül 2011 yılında Antalya Müzesi'ne teslim edilmiştir (Ekinci, v.d., 2013: 106-107; TBMM Komisyon Raporu, 2018: 116, Res. 19) (Görsel 12).

3.9. Herakles Lahdi

Perge antik kökenli üzerinde Herakles'in 12 işi betimli olan lahdimiz, 1960 yıllarında kaçak kazılar ile İsviçre Zürih kentine çıkartıldığı tespit edilmiştir (Özoral, 1977: Res. 1-14, 145-149). 2011 yılında İsviçre, ülkemizle iletişime geçmiştir. Cenevre Başkonsolosluğu tarafından soruşturma başlatılmıştır. 2016'da mahkeme kararı onamıştır ve yaklaşık 50 yıl sonra Türk Hava Yollarının kargo uçağı ile ülkemize geri dönmüştür. Günümüzde Herakles Heykeli ile birlikte Antalya Müzesi'nde sergilenmektedir (TBMM Komisyon Raporu, 2018: 122, Res. 25) (Görsel 13).

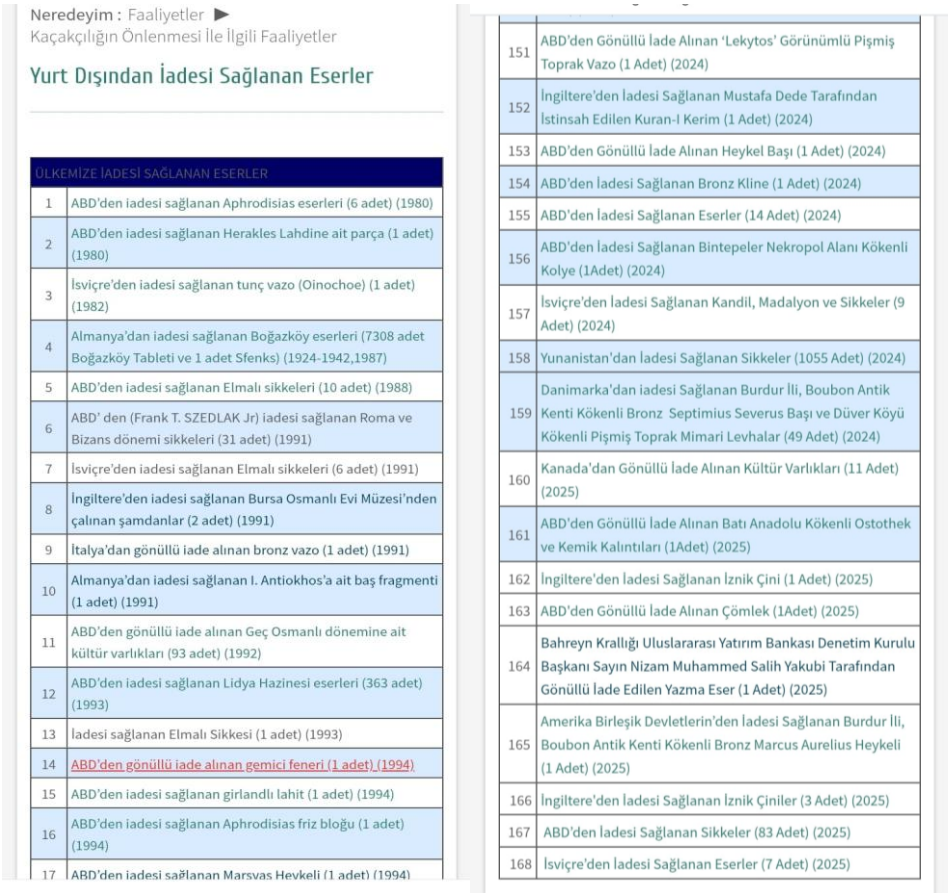
4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kültür varlıklarının iadesinde en önemli hususlar envanter numaraları ve ilgili kültür varlıklarına ait görsellerdir. Envanter numaraları sadece bir kültür varlığına verildiği için kayıp veya çalıntı olaylarındaki en güçlü kanıttır. Görsellerde bu kanıtları iade süreçlerinde desteklemektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığımız ile diğer ilgili bakanlıklar; ülkemizden kayıp veya çalınan kültür varlıklarının iadesinde başarılı çalışmalar yürütse de günümüzde sahip oldukları, depoladıkları veya teşhire koydukları kültür varlıklarını birincil koruma görevini müzeler yapmaktadır. Bu doğrultuda; müzeler sahip oldukları, depoladıkları veya teşhire koydukları kültür varlıklarının envanter numaralarını ve görselleri ile koleksiyon yönetim politikalarını güncel tutmalıdır. Koleksiyon yönetimine konu olan ve diğer koruyucu yazılı kurallar; koruma, bakım, onarım, restorasyon, konservasyon, erişim, elde etme, elden çıkartma ve ödünçtür. Günümüzde her bir müze bunun bilincindedir. Geçmişte yaşanmış kültür varlığı kaçakçılık olaylarında ki en büyük nedenlerden bazıları içerisinde; müze güvenliği ve koleksiyon yönetimindeki açıklıklar gelir. Bu açıklıklar iade süreçlerine de zarar vermektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'mız yurtdışından iadesi sağlanan kültür varlıklarımıza ait oldukça başarılı çalışmalar yürütmektedir. Kültür ve Müzeler Genel Müdürlüğü sayfasında

‘’Yurtdışından İadesi Sağlanan Eserler’’ başlığı adı altında; iade edilmiş kültür varlıklarımızın görselleri ile birlikte listesi yapılmaktadır. 1980’lerden başlatılan bu süreç için en büyük engellerden biriside; 1970 Unesco Sözleşmesidir. Ülkemizin taraf olduğu bu sözleşme ile; 1970 ve öncesinde ülkemizden izinli veya izinsiz yurtdışına kaçırılmış değerli kültür varlıklarımız iadesi yapılamamaktadır. Troya Hazineleri, Pergamon Zeus Sunağı, Nereidler ve Harpy Anıtı, Knidos Aslanı, Milo Venüsü, Efes Partlar Anıtı, Efes Bronzdan Atlet Heykeli, Satala Aphrodite Bronz Büstü gibi önemli kültür değerlerimiz yurtdışından ülkemizdeki müzelere iadesi için günümüzde halen daha beklemektedir. Bu doğrultuda iadeler adına; 1970 Unesco Sözleşmesi ülkemiz adına yararlı mı yok sakıncalı mı olduğu hususu tartışmaya açıktır.

Sahip olduğumuz kültürel mirasımızı, kültür varlıklarımızı korumak adına birincil görev ilgili kurum ve kuruluşlara düşmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki; bütün bu değerlerimizi korumak, toplumsal bilinci yükseltmek, gelecek nesillere aktarmak hepimizin görevidir. Kültür varlıklarımızı tanımak, bilgilerimizi arttırmak, koruma içgüdüsünü de geliştirecektir.

Neredeyim : Faaliyetler ▶
Kaçakçılığın Önlenmesi İle İlgili Faaliyetler

Yurt Dışından İadesi Sağlanan Eserler

	ÜLKEMİZE İADESİ SAĞLANAN ESERLER
1	ABD'den iadesi sağlanan Aphrodisias eserleri (6 adet) (1980)
2	ABD'den iadesi sağlanan Herakles Lahdine ait parça (1 adet) (1980)
3	İsviçre'den iadesi sağlanan tunç vazo (Oinochoe) (1 adet) (1982)
4	Almanya'dan iadesi sağlanan Boğazköy eserleri (7308 adet Boğazköy Tableti ve 1 adet Sfenks) (1924-1942,1987)
5	ABD'den iadesi sağlanan Elmalı sikkeleri (10 adet) (1988)
6	ABD' den (Frank T. SZEDLAK Jr) iadesi sağlanan Roma ve Bizans dönemi sikkeleri (31 adet) (1991)
7	İsviçre'den iadesi sağlanan Elmalı sikkeleri (6 adet) (1991)
8	İngiltere'den iadesi sağlanan Bursa Osmanlı Evi Müzesi'nden çalınan şamdanlar (2 adet) (1991)
9	İtalya'dan gönüllü iade alınan bronz vazo (1 adet) (1991)
10	Almanya'dan iadesi sağlanan I. Antiokhos'a ait baş fragmenti (1 adet) (1991)
11	ABD'den gönüllü iade alınan Geç Osmanlı dönemine ait kültür varlıkları (93 adet) (1992)
12	ABD'den iadesi sağlanan Lidya Hazinesi eserleri (363 adet) (1993)
13	İadesi sağlanan Elmalı Sikkesi (1 adet) (1993)
14	ABD'den gönüllü iade alınan gemici feneri (1 adet) (1994)
15	ABD'den iadesi sağlanan girlandlı lahit (1 adet) (1994)
16	ABD'den iadesi sağlanan Aphrodisias friz bloğu (1 adet) (1994)
17	ABD'den iadesi sağlanan Marsyas Heykeli (1 adet) (1994)
151	ABD'den Gönüllü İade Alınan 'Lekytos' Görünümlü Pişmiş Toprak Vazo (1 Adet) (2024)
152	İngiltere'den İadesi Sağlanan Mustafa Dede Tarafından İstinsah Edilen Kuran-I Kerim (1 Adet) (2024)
153	ABD'den Gönüllü İade Alınan Heykel Başı (1 Adet) (2024)
154	ABD'den İadesi Sağlanan Bronz Kline (1 Adet) (2024)
155	ABD'den İadesi Sağlanan Eserler (14 Adet) (2024)
156	ABD'den İadesi Sağlanan Bintepeler Nekropol Alanı Kökenli Kolye (1Adet) (2024)
157	İsviçre'den İadesi Sağlanan Kandil, Madalyon ve Sikkeler (9 Adet) (2024)
158	Yunanistan'dan İadesi Sağlanan Sikkeler (1055 Adet) (2024)
159	Danimarka'dan iadesi Sağlanan Burdur İli, Boubon Antik Kenti Kökenli Bronz Septimius Severus Başı ve Düver Köyü Kökenli Pişmiş Toprak Mimari Levhalar (49 Adet) (2024)
160	Kanada'dan Gönüllü İade Alınan Kültür Varlıkları (11 Adet) (2025)
161	ABD'den Gönüllü İade Alınan Batı Anadolu Kökenli Ostothek ve Kemik Kalıntıları (1Adet) (2025)
162	İngiltere'den İadesi Sağlanan İznik Çini (1 Adet) (2025)
163	ABD'den Gönüllü İade Alınan Çömlek (1Adet) (2025)
164	Bahreyn Krallığı Uluslararası Yatırım Bankası Denetim Kurulu Başkanı Sayın Nizam Muhammed Salih Yakubi Tarafından Gönüllü İade Edilen Yazma Eser (1 Adet) (2025)
165	Amerika Birleşik Devletlerin'den İadesi Sağlanan Burdur İli, Boubon Antik Kenti Kökenli Bronz Marcus Aurelius Heykeli (1 Adet) (2025)
166	İngiltere'den İadesi Sağlanan İznik Çiniler (3 Adet) (2025)
167	ABD'den İadesi Sağlanan Sikkeler (83 Adet) (2025)
168	İsviçre'den İadesi Sağlanan Eserler (7 Adet) (2025)

Görsel 1. (https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44470/yurt-disindan-iadesi-saglanan-eserler.html)

Görsel 2. Troya Hazineleri (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: 18, Res. 7-8; Eyidoğan, 2021: Lev. 44 Fig. 174-176, 40-43; Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 21-33; Önder, 1990: Res. 1-3, 481-492)

Görsel 3. Pergamon Zeus Sunağı (https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/bergama-zeus-sunagini-istiyor/2075180)

Görsel 4. 1980 yılında ülkemizde iade edilen Afrodisyas kültür varlıkları. Günümüzde Afrodisyas Müzesi'ndedir. ABD'den iade edilmiştir (https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-63122/1-abdden-iadesi-saglanan-aphrodisias-eserleri-6-adet-1980.html)

Görsel 5. 1992'de ABD'den iade edilen Geç Osmanlı Dönemi Etnografik kültür varlıkları. Günümüzde Ankara Etnografya Müzesi'ndedir. (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 157-162)

Görsel 6. İzmir Müze Müdürlüğü'nden Çalınan Kadın Heykeli. 1994'te İsviçre Zürih'ten iade edilmiştir. Günümüzde İzmir Müze Müdürlüğü'ndedir (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 144)

Görsel 7. Erdek Açık Hava Müzesi'nden çalınan torso. 1995'te ABD'den iade edilmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 145)

Görsel 8. Efes Müzesi'nden çalınan kadın başı. 1997'de İsviçre'den iade edilmiştir. Efes Müzesi'ndedir (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 114)

Görsel 9. 2002 yılında ABD'den iade edilen Marsyas Heykeli. Günümüzde Manisa Müzesi'ndedir (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 111-113)

Görsel 10. ABD ve İngiltere'den 2009 yılında iade edilen Elmalı sikkeleri. Günümüzde Antalya Müzesi'ndedir (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 106-110; Yalçınkaya, 2012: Şek. 1-4)

Görsel 11. Boğazköy Tabletleri ve İki Adet Sphenks. Süreçleri ile Almanya'dan 1987 ve 2011 yıları arasında iade edilmiştir. İstanbul Arkeoloji ve Çorum Arkeoloji Müzesi'ndedir (Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 96a, 105; Güçlütürk, v.d., 2012: Res. 1-14. Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, 2003: Res. 96a-105; Güçlütürk, v.d., 2012: Res. 1-14)

Görsel 12. 2011'de ABD'den iade edilen Herakles Heykeli. Günümüzde Antalya Müzesi'ndedir (Ekinci, v.d., 2013: Res. 1-9)

Görsel 13. İsviçre'den 2017'de iade edilen Herakles Lahdi. Günümüzde Antalya Müzesi'ndedir (Özoral, 1977: Res. 1-14)

5. KAYNAKÇA

Bittel, K. (1967). *Boğazköy, Die Kleinfunde der Grabungen. 1906-1912.* Leipzig: VVVDOG.

Bossert, H. (1942). *Altanatolien.*

Dilbaz, K. B. (2014). *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar*. (Yayınlamamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekinci, M. v.d. (2013). *Antalya Müzesi'nde Restorasyonu Yapılan Yorgun Herakles Heykeli.* Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları. 107-116.

Güçlütürk, T. v.d. (2012). *Boğazköy Hattuşaş Sphenksi 'nin Türkiye'ye Getirilişi ve Koruma Çalışmaları.* Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu. 131-149.

Hrozny, B. (1915). *Die Losung der Hethitiscben Problems.* MDOG. 17-50.

J. P. (1886-87). Six. *Rcpiie Niimismaliquc.*

Kanbur, N. M. (2007). *Kültür Ve Tabiat Varlıklarının Yurtdışına Çıkarılma Yasağına Muhalefet Suçu*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Markholm, D. (1964). *The Classification of Lykian Coins Before Alexander the Great.* JG/V. 65-76.

Mellink, M. J. (1977). *Archaeology in Asia Minore.* AJA. 3: 313.

Özel, S. (1997). *Kültür Varlıkları Üzerinde Geniş Kapsamlı Kanunlarla Tesis Edilen Devlet Mülkiyeti ve Türk Hukukundaki Durum.* İÜHFD. 4. 65-84.

Özel, S. (2013). *Kültür Varlıklarının İadesinde Doğrudan Uygulanma Kabiliyeti Olan Uluslararası Sözleşme: Çalınan ya da Yasadışı Olarak İhraç Edilen Kültürel Objelerle İlgili 1995 UNIDROIT Konvansiyonu.* 19(2): 237-258.

Özoral, F. (1977). *Herakles Lahdi.* Türk Arkeoloji Dergisi. 41. 145-153.

Prott, L. V.-O'Keefe. (1983). *International Control of Illicit Movement of the Cultural Heritage: the 1970 UNESCO Convention and Some Possible Alternatives*. Syracuse Journal of International Law and Commerce. 10(2): 333-351.

TBMM Komisyon Raporu. (2018). ***Yurt Dışına Kaçırılan Kültür Varlıklarımızın Belirlenerek İadelerinin Sağlanması ve Mevcut Kültür Varlıklarımızın Korunması İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Maksadıyla Kurulan Meclis Komisyonu.***

Yalçınkaya, M. (2012). *Elmalı Sikkelerinin Bulunması, Yurtdışına Kaçırılması ve Tekrar Yurda Getirilmesi.* Akademik Bakış Dergisi. 28: 1-13.

T.C. Bakanlık. (2003). *Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü*. İstanbul: Yapı Kredi Sanat Yayınları.

GASTRONOMİ VE DİJİTALLEŞME KONULU AKADEMİK YAYINLARIN TR DİZİN KAPSAMINDA BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Öğretim Görevlisi Meryem SET

Ordu Üniversitesi / Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

ogrtsetmrym@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-7662-5240

ÖZET

Gastronomi, yiyecek ve içeceklerin üretimi, hazırlanması, sunumu ve tüketimi süreçlerini yalnızca teknik bir faaliyet olarak değil; kültürel, sanatsal, ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla ele alan disiplinlerarası bir alan olarak tanımlanmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, geleneksel üretim ve hizmet modellerinin yeniden şekillenmesine yol açarken, birçok sektörün işleyişinde köklü değişimlere neden olmaktadır. Bu dönüşüm sürecinden etkilenen alanlardan biri de gastronomidir. Gastronomi, yalnızca yiyecek ve içecek üretimiyle sınırlı olmayan; kültür, sanat, turizm ve ekonomi gibi birçok disiplinle etkileşim içinde olan çok boyutlu bir alan olarak dijitalleşme sürecine uyum sağlamaktadır. Dijital teknolojilerin gastronomi alanına entegrasyonu; gıda üretim süreçlerinden sunum tekniklerine, tüketici davranışlarından pazarlama stratejilerine kadar geniş bir yelpazede yenilikleri beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın amacı, gastronomi ve dijitalleşme konularında gerçekleştirilen çalışmaların TR Dizin veri tabanı üzerinden taranarak makale, derleme, kitap ve bildiri türleri kapsamında bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesidir. Bu araştırmada, TR Dizin veri tabanı kullanılarak 15.12.2025 tarihinde bir tarama gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen tarama sonucunda, 2021–2025 yılları arasında yayımlanan toplam 20 yayın (makale, derleme, kitap, bildiri) değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmanın evrenini, uluslararası literatürü kapsayan veri tabanlarında yer alan gastronomi ve dijitalleşme konulu yayınlar oluşturmaktadır. Verilerin analizi Microsoft Excel yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veriler tablolaştırılmış, grafikler oluşturulmuş ve çeşitli görselleştirme teknikleriyle analiz süreci desteklenmiştir. Microsoft Excel, veri setlerinin düzenlenmesi, filtrelenmesi, veriler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve bu ilişkilerden yeni değişkenlerin türetilmesine olanak sağlayan işlevsel bir analiz aracı olarak kullanılmıştır. Yayınların**;** yayın türü, veri tabanı**,** yayın yılı, yayın dili, yayınlandıkları dergiler, yazar kurumu ve erişim formatı**,** gibi değişkenler kullanılarak bibliyometrik analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, dijitalleşme, bibliyometrik analiz.

1. GİRİŞ

Teknolojinin, sektör ayrımı gözetmeksizin hızla gelişmesi, farklı alanlar arasındaki etkileşimi ve iletişimi önemli ölçüde artırmaktadır. Bu bağlamda, yalnızca tekil alanlara özgü olmayan ve bilimin rehberliğinde şekillenen teknolojik gelişmeler, sektörler arasında disiplinlerarası ilişkilerin kurulmasına olanak sağlamaktadır. Gıda sektöründe faydalanılan yenilikçi teknolojiler; gıda ürünlerinin işlenmesine yönelik mevcut sistemlerin modernize edilmesini,

yenilikçi gıda üretim süreçlerinin geliştirilmesini ve bunun yanı sıra gıdaların fonksiyonel özelliklerinin ortaya çıkarılmasını kapsayan çok boyutlu bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir (Fusté-Forné ve Jamal, 2020).

Dijitalleşme, 21. yüzyılda toplumsal, ekonomik ve kültürel yapıları derinden etkileyen temel dönüşüm süreçlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, geleneksel üretim ve hizmet modellerinin yeniden şekillenmesine yol açarken, birçok sektörün işleyişinde köklü değişimlere neden olmaktadır. Bu dönüşüm sürecinden etkilenen alanlardan biri de gastronomidir. Geçmişte büyük ölçüde kas gücüne dayalı bir yapı sergileyen bu alan, zaman içerisinde mutfak ekipmanlarının gelişmesi ve yeni pişirme tekniklerinin uygulanmasıyla önemli ölçüde farklılaşmıştır. Söz konusu teknik ilerlemeler doğrultusunda gastronomi işletmeleri ve sektör çalışanları zaman ve iş gücü tasarrufu sağlamakta; bununla birlikte daha yüksek kalite standartlarına sahip ve sağlıklı ürünlerin üretilmesine olanak tanınmaktadır (Güner ve Aydoğdu, 2022). Gastronomi, yalnızca yiyecek ve içecek üretimiyle sınırlı olmayan; kültür, sanat, turizm ve ekonomi gibi birçok disiplinle etkileşim içinde olan çok boyutlu bir alan olarak dijitalleşme sürecine uyum sağlamaktadır (Nijholt vd., 2016).

Dijital teknolojilerin gastronomi alanına entegrasyonu; gıda üretim süreçlerinden sunum tekniklerine, tüketici davranışlarından pazarlama stratejilerine kadar geniş bir yelpazede yenilikleri beraberinde getirmiştir (Akman ve Erbil, 2018). Özellikle dijital menüler, çevrim içi sipariş sistemleri, akıllı mutfak teknolojileri, sosyal medya platformları ve yapay zekâ destekli uygulamalar, gastronomi sektörünün işleyişini ve rekabet yapısını önemli ölçüde dönüştürmektedir (Velasco vd., 2018). Bununla birlikte dijitalleşme, gastronomik bilginin üretilmesi, paylaşılması ve korunması açısından da yeni olanaklar sunmaktadır.

Gastronomi ve dijitalleşme arasındaki bu etkileşim, disiplinlerarası bir bakış açısını gerekli kılmakta ve akademik çalışmalar açısından önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Dijitalleşmenin gastronomi üzerindeki etkilerinin incelenmesi; sektörün sürdürülebilirliği, yenilikçilik kapasitesi ve kültürel mirasın dijital ortamda aktarımı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, gastronomi ve dijitalleşme konularını ele alan ve TR Dizin kapsamında yer alan akademik yayınların bibliyometrik yöntemler kullanılarak analiz etmek ve mevcut durumu ortaya koymaktır. Ulaşılan bulguların gastronomi ve dijitalleşme konusundaki çalışmalara katkı sağlaması ve bu konularda yapılacak gelecekteki araştırmalara yön göstermesi beklenmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Gastronomi, yiyecek ve içeceklerin üretimi, hazırlanması, sunumu ve tüketimi süreçlerini yalnızca teknik bir faaliyet olarak değil; aynı zamanda kültürel, sanatsal, ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla ele alan disiplinlerarası bir alan olarak tanımlanmaktadır. Temelinde insanın fizyolojik gereksinimlerine dayanan gastronomi, zaman içerisinde kültür, coğrafya, tarih ve teknoloji gibi unsurların etkisiyle gelişmiş ve kapsamını genişletmiştir (Dorfman, 2014). Günümüzde gastronomi; mutfak kültürleri, yiyecek-içecek işletmeciliği, gastronomi turizmi, sürdürülebilirlik, gıda bilimi ve teknolojisi gibi birçok alt alanı kapsayan bütüncül bir yapı sergilemektedir (Aksoy ve Akbulut, 2017). Gastronomi sektörü, çok boyutlu ve disiplinlerarası yapısı doğrultusunda farklı bileşenlerin bir araya gelmesiyle oluşan dinamik bir

sistem olarak değerlendirilmektedir. Bu sektörün temel bileşenleri arasında gıda hammaddeleri ve tedarik zinciri, gıda üretim ve işleme süreçleri, mutfak ekipmanları ve teknolojileri, yiyecek-içecek işletmeleri, insan kaynağı, hizmet ve sunum standartları ile tüketici deneyimi yer almaktadır (Uçkan Çakır ve Özbay, 2021). Bunun yanı sıra hijyen ve gıda güvenliği uygulamaları, kalite yönetim sistemleri, sürdürülebilirlik ilkeleri ve yasal düzenlemeler gastronomi sektörünün işleyişinde belirleyici unsurlar arasında bulunmaktadır. Söz konusu bileşenler arasındaki etkileşim, sektörün rekabet gücünü, hizmet kalitesini ve yenilikçilik kapasitesini doğrudan etkileyerek gastronominin hem ekonomik hem de kültürel değer üretme potansiyelini şekillendirmektedir (Güneş vd., 2018).

Dijitalleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler doğrultusunda verilerin dijital ortama aktarılması, iş süreçlerinin teknoloji temelli olarak yeniden yapılandırılması ve bu süreçler aracılığıyla değer yaratılmasını ifade eden çok boyutlu bir dönüşüm sürecidir. Bu kavram, yalnızca teknolojik araçların kullanımını değil; aynı zamanda örgütsel yapılar, iş modelleri ve kullanıcı deneyimlerinde meydana gelen değişimleri de kapsamaktadır. Dijitalleşmenin temel bileşenleri arasında dijital altyapı sistemleri, veri yönetimi ve analitiği, yapay zekâ ve otomasyon teknolojileri, nesnelerin interneti, bulut bilişim ve dijital iletişim platformları yer almaktadır. Bu bileşenler, sektörlerin verimlilik, hız, esneklik ve rekabet gücünü artırarak ekonomik ve toplumsal yapıların dönüşümünde belirleyici bir rol üstlenmektedir (Yücebalkan, 2020).

Gastronomi sektörü, teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme süreçlerinden yoğun biçimde etkilenen alanlardan biri olarak ön plana çıkmaktadır. Dijital dönüşüm, yalnızca mutfak ekipmanlarının veya pişirme tekniklerinin yenilenmesini değil; aynı zamanda işletmelerin yönetim süreçleri, müşteri deneyimi, pazarlama stratejileri ve tedarik zincirlerinin dijital araçlarla optimize edilmesini kapsamaktadır. Dijital teknolojiler, gastronomi sektöründe hem üretim süreçlerini hem de hizmet sunumunu dönüştüren temel etkenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Akıllı mutfak ekipmanları, otomasyon sistemleri ve yapay zekâ uygulamaları, yemek hazırlama ve pişirme süreçlerinde verimliliği artırmakta, hata oranını azaltmakta ve iş gücü kullanımını optimize etmektedir. Bunun yanı sıra çevrim içi sipariş platformları, dijital menüler, sosyal medya ve veri analitiği uygulamaları, tüketici deneyimini şekillendirmekte ve işletmelerin müşteri taleplerine hızlı yanıt vermesine olanak tanımaktadır (Yıldız ve Davutoğlu, 2021). Dijital teknolojiler ayrıca gastronomi alanında yenilikçi ürün geliştirilmesini, sürdürülebilir üretim süreçlerinin uygulanmasını ve kalite standartlarının yükseltilmesini desteklemektedir. Bu doğrultuda, teknolojik yeniliklerin gastronomi üzerindeki etkisi yalnızca operasyonel iyileştirmelerle sınırlı kalmayıp, sektörde stratejik rekabet gücü ve müşteri memnuniyeti açısından da belirleyici bir rol oynamaktadır (Carlota, 2019).

Gastronomi alanında uygulanan teknolojik yenilikler, sektörde hem üretim hem de deneyim boyutunda önemli dönüşümler yaratmaktadır. Arttırılmış gerçeklik uygulamaları, müşterilere yemeklerin hazırlanış sürecini görsel olarak sunarak deneyimi zenginleştirirken, nesnelerin interneti (IoT) mutfak ekipmanlarının birbirine bağlanmasını ve süreçlerin uzaktan izlenmesini mümkün kılmaktadır (Cankül, Doğan ve Sönmez, 2018). Yapay zekâ ve robot şefler, yemek hazırlama ve pişirme süreçlerinde otomasyonu artırarak iş gücü ve zaman tasarrufu sağlamaktadır (Uzan ve Sevimli, 2020). Akıllı uygulamalar ve 3D yazıcılar ise özelleştirilmiş yemek üretimi ve yaratıcı sunumlar için yeni olanaklar sunarken, telematik sistemler mutfak

operasyonlarının verimli yönetilmesine katkıda bulunmaktadır (Şahin ve Yağcı, 2017). Ayrıca tematik restoranlar, dijital ve fiziksel deneyimleri birleştirerek gastronomi deneyiminin pazarlama ve kültürel boyutlarını güçlendirmektedir (Goldblatt, 2012). Bu teknolojik gelişmeler, gastronomi sektöründe inovasyonu destekleyerek müşteri memnuniyetini artırmakta ve sektörün rekabet gücünü güçlendirmektedir.

Gastronomi ve dijitalleşme konularında çok sayıda araştırma yapılmış olmasına karşın, bibliyometrik analiz yöntemini kullanan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Çuhadar ve Morçin tarafından Türkiye'de gastronomi turizmi ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi yapılmıştır (Çuhadar ve Morçin 2020). Şahin ve arkadaşları yaptıkları çalışmada Gastronomi ve Mutfak Sanatları anabilim dalında yayımlanan 23 lisansüstü tez incelemişlerdir (Şahin vd., 2018). Yine Ceylan ve Sarıışık moleküler gastronomi alanında yapılan makale, kitap, tez ve bildiri olmak üzere toplam 84 çalışmayı incelemişlerdir (Ceylan ve Sarıışık, 2018). Yöresel yiyecekleri konu alan 45 adet lisansüstü tez çalışması Ayaz ve Türkmen tarafından incelenmiştir (Ayaz ve Türkmen, 2018). Kargiglioğlu ise 25 makale ve 8 tez çalışmasını incelemiştir (Kargiglioğlu 2021). Bu çalışmanın amacı, gastronomi ve dijitalleşme konularında gerçekleştirilen çalışmaların TR Dizin veri tabanı üzerinden taranarak makale, derleme, kitap ve bildiri türleri kapsamında bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesidir. Bibliyometrik analiz çalışmalarının sınırlı olması nedeniyle, gerçekleştirilen bu araştırmanın alanyazına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

2.1 YÖNTEM

Bu araştırmada veri analiz uygulaması olarak bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bilimsel yayın sayısındaki artışla birlikte, güncel literatürü bütüncül biçimde derleyen ve değerlendiren çalışmalara duyulan ihtiyaç dikkate değer ölçüde artmıştır. Bu bağlamda, farklı disiplinlerde yaygın olarak faydalanılan bibliyometrik analizler, alan yazının sistematik ve nesnel bir şekilde incelenmesine imkan sağlamaktadır (Üstün ve Eryılmaz, 2014). Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki bilimsel yayınların nicel özelliklerini inceleyerek araştırma eğilimlerini, üretkenliği ve iş birliği yapılarını ortaya koymayı amaçlayan istatistiksel bir yöntemdir. Bu yöntem; yayın sayısı, atıf analizi, yazar, kurum ve ülke dağılımları ile anahtar kelime ve konu eğilimleri gibi göstergeler aracılığıyla literatürün yapısal özelliklerinin değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bibliyometrik analizler, bilimsel bilginin gelişim sürecini sistematik ve nesnel bir biçimde ortaya koyması bakımından akademik çalışmalarda sıklıkla tercih edilen etkili bir analiz yöntemi olarak öne çıkmaktadır (Temizkan, Çiçek ve Özdemir, 2015). Bu çalışma, gastronomi ve dijitalleşme ile ilgili konuların hangi boyutlarda incelendiğini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, gastronomi ve dijitalleşme temasını içeren makale, derleme, kitap ve bildiri türündeki akademik çalışmaların, bilimsel gelişim sürecinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın, söz konusu alanda gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalara yönlendirici bir çerçeve sunması beklenmektedir.

Bu araştırmada TR dizin veri tabanı kullanılmıştır. TR Dizin, Türkiye'de yayımlanan hakemli bilimsel dergilerde yer alan makaleleri belirli kalite ve yayın kriterleri çerçevesinde indeksleyen ulusal bir veri tabanıdır. Sosyal ve beşerî bilimler, mühendislik ve temel bilimler ile sağlık bilimleri alanlarında yayınlanan akademik çalışmaları kapsamaktadır. TR Dizin, bilimsel yayınların bibliyografik bilgilerine ve atıf verilerine erişim sağlayarak araştırmacılara literatür

taraması, atıf analizi ve bibliyometrik çalışmalar yapma olanağı sunmaktadır (Ulakbim, 2025). *"TR Dizin'in kapsamını oluşturan ulusal bilimsel dergiler, ULAKBİm TR Dizin uzmanları ile ilgili konu alanlarındaki uzman ve akademisyenlerden oluşan komiteler tarafından Dergi Değerlendirme Kriterlerine bağlı olarak seçilmektedir. TR Dizin, 2000 yılı Ağustos ayından itibaren web sayfası üzerinden tarana bilmektedir. Dizinde yer alan dergilerin makalelerine ait bibliyografik bilgilerin (makale adı, yazar, öz. Vs.)yanı sıra ULAKBİM müdürlüğü ile dergi editörlükleri arasında imzalanan katılım izni sözleşmesina bağlı olarak, makale tam metinlerine de erişilebilmektedir* (TR Dizin, Erişim Tarihi, 15.12.2025).

Bu araştırmada, TR Dizin veri tabanı kullanılarak 15.12.2025 tarihinde bir tarama gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen tarama sonucunda, 2021–2025 yılları arasında yayımlanan toplam 20 yayın (makale, derleme, kitap, bildiri) değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmanın evrenini, uluslararası literatürü kapsayan veri tabanlarında yer alan gastronomi ve dijitalleşme konulu yayınlar oluşturmaktadır. Bununla birlikte, çalışmanın örneklemi, yalnızca TR Dizin veri tabanında belirlenen anahtar kelimeler doğrultusunda gerçekleştirilen tarama sonucunda elde edilen çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Elde edilen verilerin analizi Microsoft Excel yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, veriler tablolaştırılmış, grafikler oluşturulmuş ve çeşitli görselleştirme teknikleriyle analiz süreci desteklenmiştir. Microsoft Excel, veri setlerinin düzenlenmesi, filtrelenmesi, veriler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve bu ilişkilerden yeni değişkenlerin türetilmesine olanak sağlayan işlevsel bir analiz aracı olarak kullanılmıştır (Baki, 2002). Buna bağlı olarak, araştırma kapsamında yer alan yayınların**;** yayın türü, veri tabanı**,** yayın yılı, yayın dili, yayınlandıkları dergiler, yazar kurumu ve erişim formatı**,** gibi değişkenler kullanılarak bibliyometrik analiz yapılmıştır. Bu çalışma çerçevesinde cevaplanması amaçlanan ana sorular şu şekilde belirlenmiştir.

1- Gastronomi ve dijitalleşme konularında yayımlanan makale, derleme, kitap ve bildiri türündeki akademik çalışmaların yayın türü dağılımında gözlenen eğilim nedir?

2- Gastronomi ve dijitalleşme konularında yayımlanan makale, derleme, kitap ve bildiri türündeki akademik çalışmaların veri tabanı dağılımında gözlenen eğilim nedir?

3- Gastronomi ve dijitalleşme konularında yayımlanan makale, derleme, kitap ve bildiri türündeki akademik çalışmaların yayın yılı dağılımında gözlenen eğilim nedir?

4- Gastronomi ve dijitalleşme konularında yayımlanan makale, derleme, kitap ve bildiri türündeki akademik çalışmaların yayın dili dağılımında gözlenen eğilim nedir?

5- Gastronomi ve dijitalleşme konularında yayımlanan makale, derleme, kitap ve bildiri türündeki akademik çalışmaların yayınlandıkları dergiler dağılımında gözlenen eğilim nedir?

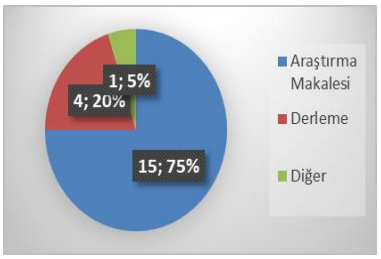
6- Gastronomi ve dijitalleşme konularında yayımlanan makale, derleme, kitap ve bildiri türündeki akademik çalışmaların yazar kurumu dağılımında gözlenen eğilim nedir?

7- Gastronomi ve dijitalleşme konularında yayımlanan makale, derleme, kitap ve bildiri türündeki akademik çalışmaların erişim formatı dağılımında gözlenen eğilim nedir?

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

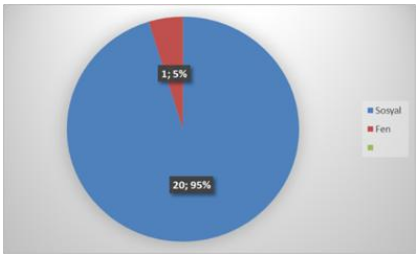
Bu araştırmada, gastronomi ve dijitalleşme konularında gerçekleştirilen çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bu doğrultuda, TR Dizin veri

tabanında ‘gastronomi ve dijitalleşme’ konusuyla ilişkili toplam 20 çalışmaya erişilmiştir. Ulaşılan veriler çerçevesinde, söz konusu çalışmaların çeşitli bibliyometrik göstergeleri analiz edilmiştir. İncelenen çalışmaların yayın türü dağılımı görsel 1’de sunulmuştur.

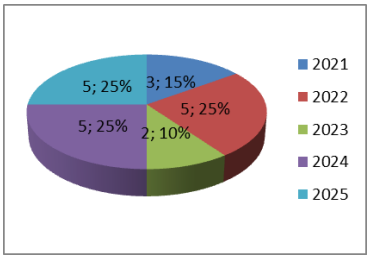
Görsel 1. Taranan Yayınların Yayın Türü Dağılımı

Görsel 1’de TR Dizin veri tabanında gastronomi ve dijitalleşme konusuna ilişkin taranan yayınların türlerine göre dağılımı yer almaktadır. Bulgulara göre, yayınların %75’i araştırma makalelerinden, %20’si derleme çalışmalarından, %5’i ise diğer çalışmalardan oluşmaktadır. Araştırma makalelerinin yüksek oranda temsil edilmesi, gastronomi ve dijitalleşme alanındaki bilimsel çalışmaların ağırlıklı olarak özgün araştırmalara dayandığını ve alanın deneysel açıdan gelişim göstermekte olduğunu ortaya koymaktadır.

Görsel 2. Taranan Yayınların Veri Tabanı Dağılımı

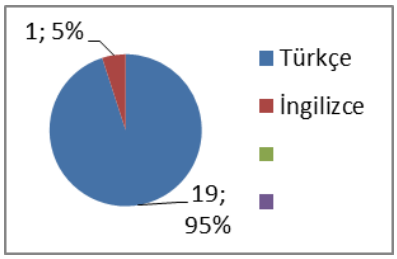
Taranan yayınların veri tabanlarına göre dağılımı görsel 2’de sunulmaktadır. Bulgular, yayınların %95’inin sosyal bilimler, %5’inin ise fen bilimleri veri tabanlarında yer aldığını göstermektedir. Bu dağılım, gastronomi ve dijitalleşme alanındaki çalışmaların ağırlıklı olarak hangi akademik platformlarda yayımlandığını ortaya koyarak alan yazın erişilebilirliği ve görünürlüğü bakımından önemli bilgiler sunmaktadır. Veri tabanı tercihlerinin; araştırmacıların hedefledikleri okuyucu kitlesi, dergilerin indekslenme durumu ve yayın politikaları gibi çeşitli faktörlerden etkilendiği değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, yayınların veri tabanlarına göre dağılımı, alan yazınındaki yatkınlıkların belirlenmesi ve bilimsel iletişimin taraflarının analiz edilmesi açısından önemli bir sembol görevi taşımaktadır.

Görsel 3. Taranan Yayınların Yayın Yılı Dağılımı

Görsel 3’te gastronomi ve dijitalleşme konusuna ilişkin yayınların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, çalışmaların belirli yıllarda yoğunlaştığı görülmektedir. Buna göre, 2021

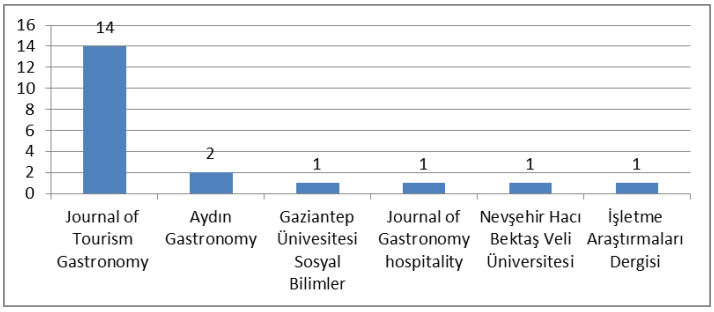
yılında yayın oranı 3 yayın ile %15 düzeyinde iken, 2022 yılında bu oranın5 yayın ile %25'e yükseldiği dikkat çekmektedir. 2023 yılında ise 2 yayın ile %10'luk oranla göreli bir düşüş yaşanmış, ancak 2024 ve 2025 yıllarında yeniden 5 yayın ile %25 seviyesine ulaşıldığı görülmüştür. Bu bulgular, gastronomi alanında dijitalleşme temasına yönelik akademik ilginin yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir izlediğini, özellikle 2022, 2024 ve 2025 yıllarında belirgin bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu artışın, dijital teknolojilerin gastronomi uygulamaları ve eğitimi üzerindeki etkilerinin giderek daha fazla önem kazanmasıyla ilişkili olduğu değerlendirilebilir. Bununla birlikte, 2023 yılında gözlenen düşüş, konuya yönelik yayın faaliyetlerinde geçici bir duraklama yaşandığını düşündürmektedir. Dijitalleşmenin gastronomi alanındaki uygulamaları (yapay zekâ destekli mutfaklar, dijital menüler, çevrim içi sipariş sistemleri, gastronomide veri analitiği vb.) son yıllarda yaygınlaşmıştır. Bu durum, konunun akademik bir araştırma alanı olarak henüz yeterince olgunlaşmamış olmasına ve sınırlı sayıda çalışma üretilmesine yol açmaktadır.

Görsel 4. Taranan Yayınların Yayın Dili Dağılımı

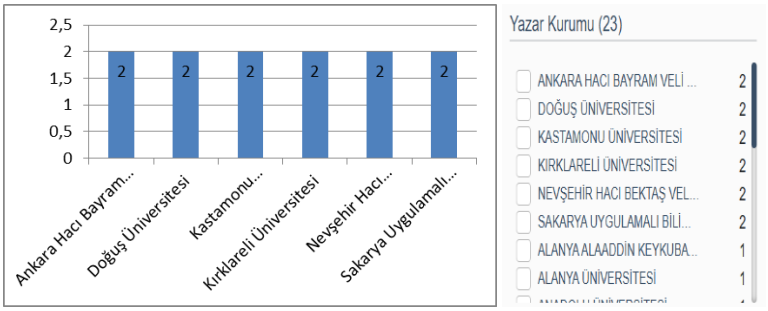
Gastronomi ve dijitalleşme konusuna ilişkin taranan yayınların yayın dillerine göre dağılımı görsel 4'te incelendiğinde, çalışmaların büyük çoğunluğunun Türkçe olarak yayımlandığı görülmektedir. Buna göre, yayınların %95'i Türkçe, yalnızca %5'i ise İngilizce dilinde hazırlanmıştır. Bu durum, gastronomi ve dijitalleşme konusundaki akademik üretimin ağırlıklı olarak ulusal literatüre yönelik olduğunu ve çalışmaların daha çok yerel akademik çevrelere hitap ettiğini göstermektedir. İngilizce yayımlanan çalışmaların sınırlı düzeyde kalması, alanın uluslararası literatürdeki görünürlüğünün görece düşük olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, söz konusu dağılım; araştırmacıların yayın tercihlerinin, hedefledikleri okuyucu kitlesi, dergilerin yayın dili ve indekslenme koşulları gibi faktörlerden etkilenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu bağlamda, alandaki çalışmaların uluslararası etkileşiminin artırılması ve küresel literatüre daha güçlü biçimde entegre edilmesi açısından İngilizce yayın sayısının artırılması önem arz etmektedir.

Çizelge 1. Taranan Yayınların Yayınlandıkları Dergilere Göre Dağılımı

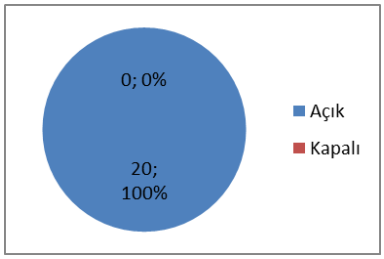

Çizelge 1'e göre gastronomi ve dijitalleşme konusuna ilişkin yayınların dergilere göre dağılımı incelendiğinde, çalışmaların belirli dergilerde yoğunlaştığı görülmektedir. Buna göre, **Journal of Tourism and Gastronomy** 14 yayın ile en fazla yayına ev sahipliği yapan dergi konumundadır. Bu durum, söz konusu derginin gastronomi ve dijitalleşme temalı çalışmalara yönelik belirgin bir yayın eğilimi sergilediğini göstermektedir. **Aydın Gastronomy** dergisinde yayımlanan çalışma sayısı 2 olup, alanla ilişkili yayınlara sınırlı ancak dikkat çekici bir katkı sunduğu görülmektedir. Diğer yandan, **Aydın Gastronomy, Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Dergisi** ve **İşletme Araştırmaları Dergisi**nde ise birer yayın yer almaktadır. Bu dağılım, gastronomi ve dijitalleşme alanındaki akademik üretimin sınırlı sayıda dergide yoğunlaştığını ve alanın henüz geniş bir dergi yelpazesinde temsil edilmediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, yayınların çoğunlukla gastronomi ve turizm odaklı dergilerde yer alması, konunun disiplinlerarası niteliğine rağmen ağırlıklı olarak turizm ve gastronomi alanı çerçevesinde ele alındığını göstermektedir.

Çizelge 2. Taranan Yayınların Yazar Kurumlarına Göre Dağılımı

Gastronomi ve dijitalleşme konusuna ilişkin akademik yayınlarda yer alan yazarların kurumsal dağılımı çizelge 2' de görselleştirilmiştir. Çizelge incelendiğinde toplam **23 farklı kurumun** temsil edildiği görülmektedir. Bu kurumlar arasında **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Doğuş Üniversitesi, Kastamonu Üniversitesi, Kırklareli Üniversitesi, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi ve Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi** ikişer yazar ile temsil edilmiştir. Bunun yanı sıra, **17 devlet üniversitesi** ise birer yazarla yayınlara katkı sağlamıştır. Bu dağılım, gastronomi ve dijitalleşme alanındaki akademik üretimin belirli kurumlarda yoğunlaşmakla birlikte, farklı üniversitelere yayılan geniş bir kurumsal katılım sergilediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, çok sayıda üniversitenin sınırlı sayıda yazarla temsil edilmesi, alanın kurumsal düzeyde henüz uzmanlaşma ve süreklilik kazanma aşamasında olduğunu düşündürmektedir.

Görsel 5. Taranan Yayınların Erişim Formatı Dağılımı

Görsel 5'te gastronomi ve dijitalleşme konusuna ilişkin akademik yayınların erişim formatına göre dağılımı incelendiğinde, çalışmaların tamamının (**%100)** açık erişim olarak yayımlandığı, kapalı erişimli yayına (**%0**) rastlanmadığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu alandaki akademik bilginin araştırmacılar, uygulayıcılar ve diğer paydaşlar tarafından serbest ve kolay biçimde erişilebilir olduğunu göstermektedir. Açık erişimin tam oranla tercih edilmesi, gastronomi ve dijitalleşme alanındaki çalışmaların görünürlüğünü ve atıf potansiyelini artırmasının yanı sıra, bilginin yaygınlaşmasına ve disiplinlerarası etkileşimin güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu dağılım, ilgili dergilerin yayın politikalarının ve araştırmacıların açık bilim yaklaşımına yönelik eğilimlerinin belirgin olduğunu ortaya koymaktadır.

4.GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu araştırmanın amacı, gastronomi ve dijitalleşme konusunda yayımlanan çalışmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirmektir. Yapılan kapsamlı literatür taraması sonucunda, TR Dizin veri tabanında gastronomi ve dijitalleşme konusunu ele alan makale, derleme, kitap ve bildirilere yönelik bibliyometrik analiz yöntemiyle hazırlanmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, söz konusu alanda önemli bir araştırma boşluğunun bulunduğunu ortaya koymakta olup, elde edilen bulgular gastronomi eğitimi literatürüne özgün ve tamamlayıcı bir katkı sunma potansiyeli taşımaktadır.

TR Dizin veri tabanında 'gastronomi ve dijitalleşme' konusuyla ilişkili toplam 20 çalışmaya erişilmiştir. Yayınların %75'i araştırma makalelerinden, %20'si derleme çalışmalarından, %5'i ise diğer çalışmalardan oluşmaktadır. Taranan yayınların %95'inin sosyal bilimler, %5'inin ise fen bilimleri veri tabanlarında yer aldığı görülmektedir. Yayınları yıllara göre dağılımında 2021 yılında yayın oranı 3 yayın ile %15 düzeyinde iken, 2022 yılında bu oranın5 yayın ile %25'e yükseldiği dikkat çekmektedir. 2023 yılında ise 2 yayın ile %10'luk oranla göreli bir düşüş yaşanmış, ancak 2024 ve 2025 yıllarında yeniden 5 yayın ile %25 seviyesine ulaşıldığı görülmüştür. Yayınların %95'i Türkçe, yalnızca %5'i ise İngilizce dilinde hazırlanmıştır. **Journal of Tourism and Gastronomy** 14 yayın ile en fazla yayına ev sahipliği yapan dergi konumundadır. **Aydın Gastronomy** dergisinde yayımlanan çalışma sayısı 2 olup, alanla ilişkili yayınlara sınırlı ancak dikkat çekici bir katkı sunduğu görülmektedir. Toplam **23 farklı kurumun** temsil edildiği kurumlar arasında **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Doğuş Üniversitesi, Kastamonu Üniversitesi, Kırklareli Üniversitesi, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi ve Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi** ikişer yazar ile temsil edilirken **17 devlet üniversitesi** ise birer yazarla yayınlara katkı sağlamıştır. Yine çalışmaların tamamının (**%100)** açık erişim olarak yayımlandığı, kapalı erişimli yayına (**%0**) rastlanmadığı görülmektedir.

Bu çalışma, gastronomi ve dijitalleşme alanındaki akademik yayınların literatürdeki durumunu kapsamlı bir biçimde ortaya koymayı amaçlamıştır. Analizler, ilgili alanda yayın sayısının sınırlı olduğunu ve çalışmaların büyük ölçüde Türkçe olarak yayımlandığını göstermektedir. Yayınların belirli dergiler ve üniversitelerde yoğunlaştığı, yazar kurumlarının ise sınırlı bir dağılım sergilediği saptanmıştır. Ayrıca, alanın tamamının açık erişim formatında yayımlanmış olması, araştırmaların erişilebilirliği açısından olumlu bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bulgular, gastronomi ve dijitalleşme konusunun hâlen gelişmekte olan bir araştırma alanı olduğunu ve disiplinlerarası iş birliği, uluslararası yayın sayısının artırılması ve farklı akademik

platformlarda temsilin güçlendirilmesi yönünde potansiyel alanlar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, dijital teknolojilerin gastronomi üzerindeki etkilerini daha derinlemesine inceleyerek alanın akademik literatürdeki görünürlüğünü artırabilir ve sektörel uygulamalara daha güçlü bir bilimsel temel sağlayabilir.

Bibliyometrik analiz çalışmasından sağlanan veriler doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir. Bu araştırma yalnızca TR Dizin veri tabanı ile sınırlandırılmıştır; bu husus çalışmanın genel geçerliliğini kısıtlayan bir faktör olarak yorumlanmaktadır. Bunun yanında analiz edilen veriler çalışmanın kapsamı ve metot yönünden sınırlılıklarını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bibliyometrik analizler, literatürün genel yapısını ortaya koysa da dijitalleşmenin gastronomi üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemek için nitel ve nicel metodolojilerin birlikte kullanılması önerilmektedir. Analizler, yayınların büyük çoğunluğunun (%95) Türkçe olduğunu göstermektedir. Bu durum, alanın uluslararası görünürlüğünü sınırlamaktadır. Araştırmacıların çalışmalarını İngilizce veya diğer uluslararası dillerde yayımlamaları, konunun küresel akademik literatürde daha fazla görünür olmasını sağlayacaktır. Gastronomi ve dijitalleşme, turizm, işletme, bilişim ve eğitim gibi farklı disiplinleri kesiştirmektedir. Disiplinlerarası araştırma ekipleri oluşturularak çalışmaların kapsamı ve derinliği artırılabilir. Çalışmaların büyük kısmı sınırlı sayıda dergide yoğunlaşmıştır. Bu nedenle, gastronomi ve dijitalleşme konusundaki araştırmaların farklı ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanması, alandaki görünürlüğü ve etkileşimi artıracaktır. Mevcut çalışmalar, belirli temalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gelecekteki araştırmalarda dijital teknolojilerin gastronomi eğitimi, mutfak uygulamaları, müşteri deneyimi ve veri analitiği gibi farklı alanlardaki etkilerine odaklanılması önerilmektedir. Kurumsal iş birliklerinin artırılması, alandaki araştırma kapasitesini ve sürekliliği güçlendirecektir. Tüm yayınların açık erişimli olması, araştırmaların erişilebilirliğini artırmıştır. Gelecekte de açık erişim politikalarının sürdürülmesi, bilimsel bilginin yayılımını ve atıf potansiyelini artıracaktır.

KAYNAKÇA

Akman, S. ve Erbil, K. Modern yaşamın sanai devrimi ile birlikte mutfakta kadına etkileri. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(86), 284-292. 2018.

Aksoy, M. ve Akbulut, B. A. Restoranlardaki teknolojik yeniliklerin deneyim pazarlaması açısından değerlendirilmesi. II Eurasia Tourism Congress, Current Issues, Trends and Indicators, 19-21 May 2017, Konya, Turkey. 2017.

Baki, A. *Öğrenen ve Öğretenler için Bilgisayar Destekli Matematik*, İstanbul: Ceren Yayınları, 2002.

Cankül, D., Doğan, A., & Sönmez, B. Yiyecek-içecek işletmelerinde inovasyon ve artırılmış gerçeklik uygulamaları. İşletme Araştırmaları Dergisi, 10(3), 576-591. 2018.

Carlota, V. Digital Gastronomy, infusing traditional cooking with 3D printing technologies. 2019. (Erişim Tarihi: 16.05.2025).

Çuhadar, M. ve Morçin, İ. Türkiye'de Gastronomi Turizmi İle İlgili Çalişmalarin Bibliyometrik Analizi. Journal of Recreation and Tourism Research, 7 (1), 92-106. 2020.

Dorfman, J. H. *Economics and Management of the Food Industry*. New York, USA: Routledge, 2014.

Fusté-Forné, F., & Jamal, T. Slow food tourism: an ethical microtrend for the Anthropocene. Journal of Tourism Futures, 6(3), 227-232. 2020.

Goldblatt, J. 3 Creating the sensual temporal marketplace experience and the role of planned events in tourist retail sustainable development. *Tourism and Retail: The Psychogeography of Liminal Consumption, 51*. Londra, Routledge, 2012.

Güner, D. ve Aydoğdu, A. Gastronomi alanındaki teknolojik gelişmelere yönelik bir değerlendirme: Dijital gastronomi. Aydın Gastronomy, 6(1), 17-28. 2022.

Güneş, E., Bayram, S., B., Özkan, M., & Nizamlıoğlu, H. F. Gastronomy four zero (4.0), International Journal of Environmental Pollution and Environmental Modelling, 1(3), 77-84. 2018.

https://ulakbim.tubitak.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 15. 12. 2025)

Kargiglioğlu, Ş. Sokak Lezzetleri Konusuyla İlgili Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 5(3), 1857–1873. 2021.

Nijholt, A., Velasco, C., Karunanayaka, K., & Huisman, G. 1st international workshop on multi-sensorial approaches to human-food interaction (workshop summary). In Proceedings of the 18th ACM International Conference on Multimodal Interaction, Tokyo: ACM, 601-603. 2016.

Şahin, E., Akdağ, G., Çakıcı, C. & Onur, N. Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dallarında Yayınlanan Tezlerin Bibliyometrik Analizi. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 2(Ek.1), 30-41. 2018.

Şahin, N. N., ve Yağcı, P. Endüstri 4.0 Kapsamında Prosumer Kavramının Yiyecek İçecek Sektörü Açısından Değerlendirilmesi. Journal of Recreation and Tourism Research, 4(Special Issue 1), 12-22. 2017.

Temizkan, S. P., Çiçek, D. ve Özdemir, C. Bibliometric Profile Of Articles Published On Health Tourism, International Human Science. 12, (2), 394-415. 2015.

https://trdizin.gov.tr/, (Erişim Tarihi, 15.12.2025).

Uçkan Çakır, M. ve Özbay, G. *Yiyecek İçecek Sektörünün Genel Yapısı. İçinde Ulema, Ş.(Ed.) Yiyecek İçecek Pazarlaması.* Detay Yayıncılık, Ankara. 2021.

Uzan, Ş. B., ve Sevimli, Y. Gastronomideki robotik uygulamalar ve yapay zekâ. Tourism and Recreation, 2(2), 46-58. 2020.

Üstün, U. ve Eryılmaz, A. Research Methodology to Conduct Effective Research Syntheses: Meta-Analysis, Education And Science, 39(174), 1-32. 2014.

Velasco, C., Obrist, M., Petit, O., & Spence, C. Multisensory technology for flavor augmentation: a mini review. Frontiers in psychology, 9, 26. 2018.

Ceylan, V. ve Sarıışık M. *Moleküler Gastronomi Alanında Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi Üzerine Bir Araştırma* 1.Uluslararası Turizmde Yeni Jenerasyonlar ve Yeni Trendler Konferansı (01-03 Kasım 2018) Sapanca, Turkey. 2018.

Yıldız, E. ve Davutoğlu, A. N. Turizm 4.0'dan gastronomi 4.0'a giden yolda: Geleceğin restoranları ve yönetimi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(109), 301-318. 2020.

Yücebalkan, B. Endüstri 4.0'dan endüstri 5.0'a geçiş sürecine genel bakış. Pearson Journal of Social Sciences & Humanities, 9, 241-250. 2020.

GÜNCEL BİR YAKLAŞIM OLARAK YEMEK EŞLEŞTİRME (FOOD PAIRING): BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Doç. Dr., İrfan YURT
Karabük Üniversitesi/Safranbolu Turizm Fakültesi,
irfanyurt@karabuk.edu.tr, 0000-0001-6568-5328

Dr. Öğr. Üyesi, İsa UĞUR
Karabük Üniversitesi/Safranbolu ŞYDMYO,
isaugur@karabuk.edu.tr, 0000-0002-4592-8641

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, food pairing kavramının bilimsel gelişimini ortaya koymak ve alandaki araştırma eğilimlerini bibliyometrik bir perspektiften değerlendirmektir. Bu kapsamda Web of Science (Wos) veri tabanında yer alan yayınlar R Studio programı kullanılarak Bibliometrix paketi aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle food pairing'e ilişkin kimyasal, kültürel ve duyusal temelli yaklaşımları ele alan literatür incelenmiş; ardından alandaki yayın yoğunluğu, atıf yapıları, üretken ülkeler, etkili dergiler ve anahtar kavramlar bibliyometrik yöntemlerle sistematik olarak değerlendirilmiştir. Analizler, food pairing araştırmalarının özellikle 2015 sonrasında hızla arttığını, çok disiplinli bir yapıya kavuştuğunu ve gastronomi bilimi, duyusal analiz, tüketici davranışı ve hesaplamalı yöntemler gibi farklı alanlarla güçlü şekilde ilişkilenerek genişlediğini göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, food pairing'in yalnızca lezzet uyumu bağlamında değil, aynı zamanda ürün geliştirme, gastronomik tasarım, tüketici tercihleri ve beslenme eğitimi gibi alanlarda da önemli bir araştırma teması hâline geldiğini ortaya koymaktadır

Anahtar Kelimeler: Gastronomi Turizmi, Yemek Eşleştirme (Food Pairing), Bibliyometrik Analiz, Araştırma Eğilimleri

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yemek Eşleştirme (Food Pairıng)

Yemek eşleştirme (Food pairing) yiyecek ve içecek bileşenlerinin bir araya geldiğinde oluşturdukları uyumlu, dengeli veya tamamlayıcı lezzet deneyimlerini açıklayan çok katmanlı bir gastronomi yaklaşımıdır. Bu kavramın bilimsel temelleri, aroma bileşenlerinin kimyasal ortaklıklarına ilişkin analizlerden (Ahn, Ahnert, Bagrow & Barabási, 2011), kültürel ve bölgesel mutfak örüntülerinin istatistiksel incelenmesine (Jain & Bagler, 2015) ve duyusal algının lezzet uyumu üzerindeki etkisini açıklayan psikofiziksel modellere (Spence, 2020) kadar geniş bir birikime dayanmaktadır. Food pairing'in modern anlamda sistematik hâle gelmesi özellikle geniş veri setlerinin değerlendirilmesi ve aroma bileşenleri arasındaki ilişkilerin ağ bilimi yöntemleriyle modellenmesi sayesinde mümkün olmuştur (Ahn et al., 2011). Diğer bir bakış açısıyla Klepper'e (2011) göre yemek eşleştirme (food pairing), farklı gıdaların ortak uçucu aromatik bileşikler temelinde bir araya getirilmesiyle lezzet uyumunun artırılabileceğini öne süren bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre iki gıda maddesi ne kadar fazla aromatik bileşiği ortak olarak paylaşıyorsa birlikte tüketildiklerinde algılanan tat ve koku uyumu da o ölçüde artmaktadır. Food pairing yaklaşımı, lezzet algısının büyük ölçüde (%80'e varan oranlarda) burun yoluyla algılanan uçucu bileşiklere dayandığı varsayımına dayanmakta ve bu yönüyle özellikle moleküler gastronomi alanında bilim temelli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Ahn ve arkadaşlarının (2011) yürüttüğü Flavor Network and the Principles of Food Pairing adlı çalışma alanda kapsamlı veri analizi kullanması bakımından önemli bir metodolojik yenilik sunmuştur. Araştırmacılar, 381 gıda maddesi ve 56 binden fazla tarifi analiz ederek her bir malzemede ortalama 51 aroma bileşeni bulunduğunu ve bu bileşenlerin ortaklığının malzemelerin bir arada kullanılma olasılığıyla ilişkili olduğunu göstermiştir (Ahn et al., 2011). Çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri, Batı mutfaklarında pozitif food pairing eğiliminin, yani aroma örtüşmesi yüksek bileşenlerin birlikte kullanılmasının yaygın olması; buna karşılık Doğu Asya mutfaklarında negatif food pairing eğiliminin görülmesidir. Bu durum, lezzet uyumunu açıklarken yalnızca kimyasal benzerliğin değil, kültürel ve tarihsel mutfak pratiklerinin de önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir.

Food pairing'in kültürel yönünü ele alan önemli çalışmalardan biri Jain ve Bagler'in (2015) Hindistan'ın sekiz yöresel mutfağı üzerinde gerçekleştirdiği analizdir. Araştırma, tüm bölgelerde istatistiksel olarak tutarlı bir negatif food pairing örüntüsünün bulunduğunu ortaya

koymuştur. Buna göre aroma bileşeni ortaklığı yüksek olan iki malzeme aynı tarifte daha az kullanılmakta; özellikle baharatlar bu eğilim üzerinde güçlü etkide bulunmaktadır. Buna karşılık süt ürünleri, bazı durumlarda pozitif food pairing yönünde bir sapmaya neden olabilmektedir. Söz konusu çalışma, "computational gastronomy" yaklaşımını güçlendirerek mutfakların kendilerine özgü lezzet imzalarının veri bilimiyle çıkarılabileceğini göstermiştir.

Food pairing kavramının yalnızca kimyasal temelli açıklamalarla sınırlı olmadığı; algısal, bilişsel ve bağlamsal süreçlerin de belirleyici olduğu yönündeki önemli değerlendirmeler ise Spence (2020) tarafından yapılmıştır. Spence'e göre lezzet uyumunu açıklayan mekanizmalar arasında benzerlik, kontrast, harmoni, modülasyon ve emergent (birlikte yeni bir tat ortaya çıkması) gibi algısal kategoriler bulunmaktadır. Örneğin kırmızı etin yüksek tanenli bir şarapla uyumu, aromatik benzerlikten ziyade dokusal ve trigeminal etkileşimlerin yarattığı dengeden kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşım, food pairing'in bilişsel bir süreç olduğunu; tüketicinin geçmiş deneyimlerinin, kültürel hafızasının ve tüketim bağlamının eşleşme algısını şekillendirdiğini göstermektedir.

Food pairing kavramının duyusal ve kültürel boyutlarının yanı sıra tüketici davranışı üzerindeki etkileri de literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Şarap tüketicileri üzerine yapılan bir çalışmada, şişe arkasındaki yemek eşleşmesi önerilerinin tüketici seçiminde fiyat, çeşit ve köken gibi bilgilerin çoğundan daha etkili olduğu görülmüştür (Mueller et al., 2010). Benzer şekilde, bira tüketimine ilişkin bir derleme, modern tüketicilerin bira seçiminde yemek-bira eşleşmelerine yönelik beklentilerinin giderek arttığını ve bu eşleşmelerin deneyimi doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır (Betancur et al., 2020).

Food pairing yalnızca geleneksel yiyeceklerde değil, yeni ve alışılmadık ürünlerin kabulünde de belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yenilebilir denizanası üzerine yapılan çalışmada tüketicilerin bu yeni ürünü benimsemesinde "hangi yemeklerle eşleşebileceğine dair algının" kritik bir unsur olduğu bulunmuştur (Torri et al., 2020). Aynı araştırma ekibi tarafından yürütülen Perilla tohumu yağı ve zeytinyağı karışımları çalışmasında ise farklı yağ profillerinin tüketiciler tarafından belirli yemek türleriyle ilişkilendirildiği; yoğun aromalı karışımların pişmiş yemeklerle, daha hafif karışımların ise çiğ sebzelerle eşleştirildiği tespit edilmiştir (Torri et al., 2019). Food pairing'in bu bağlamsal niteliği ürün kabulü ve kullanım pratiklerinin şekillenmesinde önemli bir rehber olduğunu göstermektedir.

Kavramsal olarak food pairing'in yalnızca yetişkin tüketici davranışıyla sınırlı olmadığı, çocuklara yönelik beslenme programlarında dahi pedagojik bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. NEAPS programında çocuklara sağlıklı gıdaları hangi yiyeceklerle birlikte

tüketebileceklerini öğretmeye yönelik food pairing ölçeklerinin kullanılması, eşleşme bilgisinin beslenme davranışını yönlendirmede etkili olduğunu göstermiştir (Friel et al., 1999). Bu sonuç, food pairing'in duyusal tercihleri geliştirdiği kadar sağlıklı beslenme alışkanlıklarını da destekleyebildiğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde food pairing kimyasal, algısal ve kültürel boyutların kesişim noktasında yer alan çok disiplinli bir alandır. Ahn vd. (2011), Jain vd. (2015) ve Spence (2020) gibi temel çalışmalar, food pairing'in hem kimyasal algısal hem de kültürel–bilişsel eksen üzerinde yükseldiğini göstermektedir. Bununla birlikte, tüketici davranışları, yeni ürün kabulü ve pedagojik uygulamalar üzerine yapılan çalışmalar food pairing'in yalnızca lezzet uyumu değil, aynı zamanda gastronomik tasarım, beslenme eğitimi ve ürün stratejileri için de işlevsel bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, food pairing kavramının bilimsel literatürdeki gelişimini, araştırma eğilimlerini ve disiplinler arası yapısını ortaya koymak amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, belirli bir araştırma alanındaki bilimsel üretimi yayın sayıları, atıf yapıları, üretken ülkeler, dergiler ve anahtar kavramlar gibi nicel göstergeler üzerinden inceleyerek, literatürün entelektüel yapısını ve genel profilini sistematik biçimde ortaya koyan bir yöntemdir (Donthu et al., 2021; Aria & Cuccurullo, 2017). Araştırma verileri, Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilmiştir. Veri tabanı seçimi, WoS'un disiplinler arası kapsamı, yüksek etki faktörlü dergileri içermesi ve bibliyometrik analizler için güvenilir meta-veri sağlaması nedeniyle tercih edilmiştir. Tarama sürecinde, konu başlığı, özet ve anahtar kelimeler alanında "food pairing" ifadesi esas alınmıştır. Dil, yıl veya belge türü açısından herhangi bir sınırlama yapılmamış; alanın tarihsel gelişimini bütüncül biçimde değerlendirmek amaçlanmıştır.

Bibliyometrik analizler, R Studio ortamında çalışan Bibliometrix paketi ve bu paketin grafik kullanıcı arayüzü olan Biblioshiny kullanılarak yürütülmüştür. Bu araçlar aracılığıyla yayın performansı, atıf yapıları ve kavramsal ağlar sistematik biçimde incelenmiş; analiz sürecinde bibliyografik veri seti öncelikle temizlenmiş, yinelenen kayıtlar ayıklanmış ve standartlaştırma işlemleri gerçekleştirilmiştir (Aria & Cuccurullo, 2017). Ardından aşağıdaki analizler yapılmıştır:

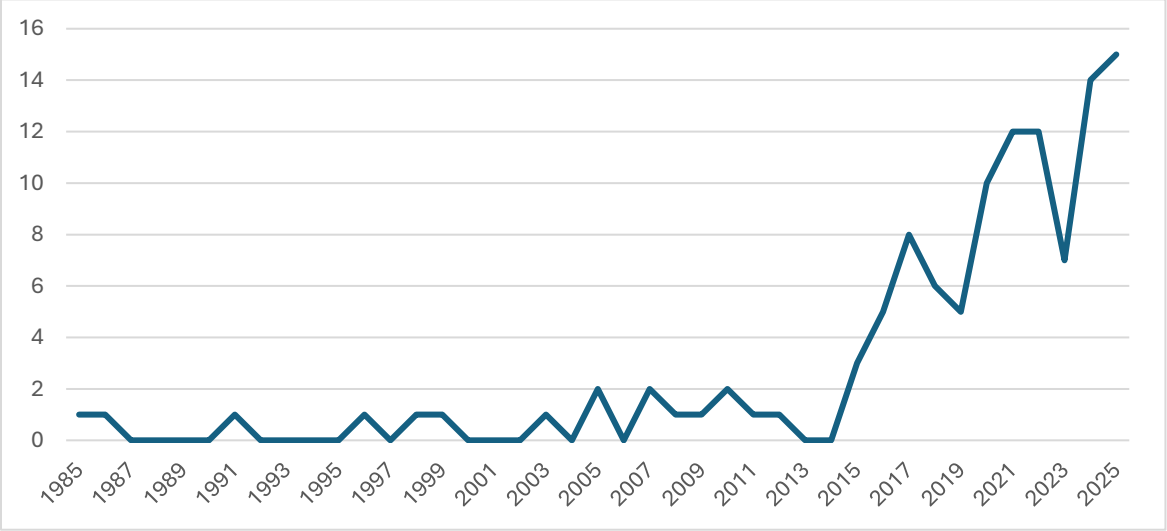
- Yıllara göre yayın sayılarının dağılımı,
- Yayın türlerinin (makale, kitap, bildiri vb.) sınıflandırılması,

- En çok atıf alan çalışmaların belirlenmesi
- Ülkelere göre bilimsel üretim dağılımı
- En üretken dergilerin analizi
- Anahtar kelime sıklığı, kelime grupları ve kelime bulutu analizleri

Bu analizler aracılığıyla food pairing literatürünün zamansal gelişimi, tematik yoğunlaşma alanları ve metodolojik yönelimleri sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular bibliyometrik göstergeler ışığında yorumlanmış ve alanın geleceğine yönelik çıkarımlar yapılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Görsel 1: Food Pairing Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı

Görsele göre Food Pairing araştırmaları 1985–2015 dönemi arasında oldukça sınırlı kalmış, yılda genellikle 0–2 yayın arasında seyreden durağan bir üretim görülmüştür. Bu durum, kavramın uzun süre niş bir araştırma alanı olarak ele alındığını göstermektedir. 2016 sonrasında alanda belirgin bir kırılma yaşanmış, özellikle 2017 itibarıyla yayın sayılarında keskin bir artış başlamıştır. 2019–2021 yıllarında üretim zirveye ulaşarak 8–12 yayın düzeyine çıkmış, 2025'e doğru ise üretim 14–15 yayın seviyelerine kadar yükselmiştir. Bu eğilim, Food Pairing kavramının gastronomi bilimi, yapay zekâ, veri madenciliği ve duyusal analiz gibi alanlarla daha güçlü bir biçimde entegre olduğunu ve araştırma ilgisinin son dönemde hızla arttığını göstermektedir. Genel olarak, Food Pairing literatürünün 2015 sonrası dönemde hızla büyüyen, yükselen bir araştırma alanı hâline geldiği söylenmektedir.

3.2. Çalışma Türleri

Çizelge 1. Çalışma Türleri ve Sayıları

Yayın Türü	Yayın Sayısı
Makale	100
Kitap	4
Kitap Bölümü	1
Konferans Bildirisi	9

Çizelgeye göre araştırma alanında en yüksek payı 100 yayın ile makaleler oluşturmaktadır. Bu durum, konunun ağırlıklı olarak bilimsel dergilerde ele alındığını ve akademik ilginin süreli yayınlarda yoğunlaştığını göstermektedir. Kitap (4 adet) ve kitap bölümü (1 adet) gibi kaynakların sayısının oldukça sınırlı olması, alanın kuramsal olarak derinleşmiş ancak kapsamlı monografik çalışmaların henüz az gelişmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca 9 konferans bildirisi konunun bilimsel toplantılarda da ele alındığını ancak dergilerdeki yayın kadar yoğun olmadığını ortaya koymaktadır.

3.3. Food Pairing Çalışmasına En Çok Atıf Alan Çalışmalar

Food pairing alanında literatürün gelişimini ve akademik etki düzeyini ortaya koymak amacıyla en fazla atıf alan çalışmalar aşağıda sunulmuştur

Çizelge 2. Food Pairing Literatüründe Öne Çıkan Çalışmaların Atıf Analizi

Makale Adı	Yazar(lar)	Yıl	Dergi Adı	Atıf Sayısı	Yıllık Ort. Atıf Sayısı
Flavor network and the principles of food pairing	Yong-Yeol Ahn, at.all.	2011	Scientific Reports	304	20,27
Message on a bottle: The relative influence of wine back label information on wine choice	Mueller ,S. at.all	2010	Food Quality and Preference	164	10,25
Identification of the neural pathway for reinforcement of feeding when Aplysia learn that food is inedible	Miriam Schwarz and Abraham J. Susswein	1986	The Journal of Neuroscience	111	2,77
Factors influencing the choice of beer: A review	Maria Isabel Betancura,*, Kosuke Motokib, Charles Spencec, Carlos Velascod	2020	Food Research International	98	16,33
The attitudes of Italian consumers towards jellyfish as novel food	Luisa Torria, Fabio Tuccilloa, Simona Bonellia,b, Stefano Pirainoc, Antonella Leoned	2020	Food Quality and Preference	79	13,17
Food and beverage flavour pairing: A critical review of the literature	Charles Spence	2020	Food Research International	59	9,83
Analysis of Food Pairing in Regional Cuisines of India	Anupam Jain, Rakhi N, Ganesh Bagler	2015	Plos one	54	4,91
Parallel encoding of sensory history and behavioral preference during Caenorhabditis elegans olfactory	Christine E Cho, Chantal Brueggemann, Noelle D L'Etoile, Cornelia I Bargmann	2015	eLife	51	5,10

learning					
Development of Perilla seed oil and extra virgin olive oil blends for nutritional, oxidative stability and consumer acceptance improvements	Luisa Torria, Paolo Bondiolib, Liliana Folegattib, Pierangela Rovellinib, Maria Piochia, Gabriella Morinia	2019	Food Chemistry	49	7,00
Evaluation of the Nutrition Education at Primary School (NEAPS) programme	Sharon Friel*, Cecily Kelleher, Paula Campbell and Geraldine Nolan	1999	*Public Health Nutrition*	49	1,81

Çizelge incelendiğinde, food pairing literatüründe en çok atıf alan çalışmaların büyük bölümünün 2010 sonrası yayımlandığı görülmektedir. Bu durum, özellikle son 15 yılda yiyecek-içecek eşleştirme konusuna yönelik akademik ilginin belirgin biçimde arttığını göstermektedir.

En çok atıf alan çalışmanın Ahn et al. (2011) tarafından Scientific Reports'ta yayımlanan Flavor network makalesi olması dikkat çekicidir. Bu çalışma, gıda aromalarının ağ bilimiyle analiz edilmesi nedeniyle alanın metodolojik dönüşümünde önemli bir dönüm noktasıdır. Yıllık ortalama atıf sayısının 20'nin üzerinde olması, bu makalenin literatürde merkezî bir referans hâline geldiğini kanıtlamaktadır.

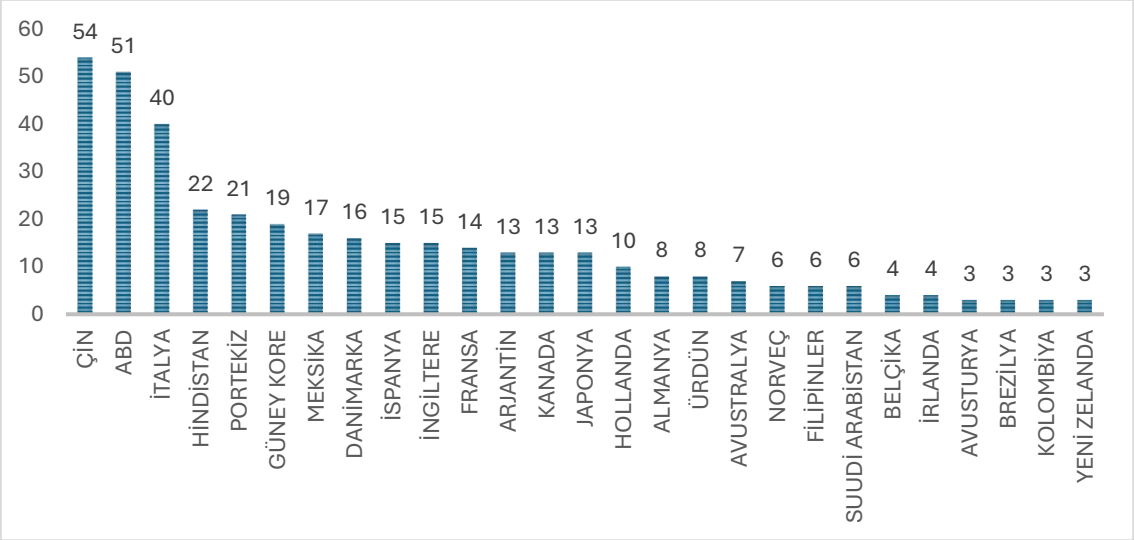
Aynı şekilde, tüketici davranışı, algısal öğrenme, nöral mekanizmalar ve etiketleme etkileri gibi çok disiplinli konuların da yüksek atıf aldığı görülmektedir. Bu durum, food pairing araştırmalarının yalnızca gastronomi ile sınırlı olmadığını; pazarlama, tüketici psikolojisi, nörobilim ve gıda kimyası gibi geniş bir yelpazeye yayıldığını göstermektedir.

2020 yılında yayımlanan çalışmaların listede yoğun biçimde yer alması, özellikle jelatinli deniz ürünleri, bira seçimi ve pairing üzerine sistematik derlemeler gibi alt temalarda araştırma ivmesinin arttığını göstermektedir.

Genel olarak tablo; food pairing kavramının giderek daha interdisipliner bir yapıya kavuştuğunu, tüketici algısı ile duyusal bilimlerin birleştiği noktada güçlü bir akademik birikim oluştuğunu ve alanın hem teorik hem de uygulamalı gastronomi açısından önemli bir araştırma sahası hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

3.4. Food Pairing Alanındaki Bilimsel Yayınların Ülkelere Göre Dağılımı

Food pairing alanındaki bilimsel üretimin coğrafi dağılımını ortaya koymak amacıyla, yayınların ülkelere göre dağılımı aşağıdaki görselde sunulmuştur.

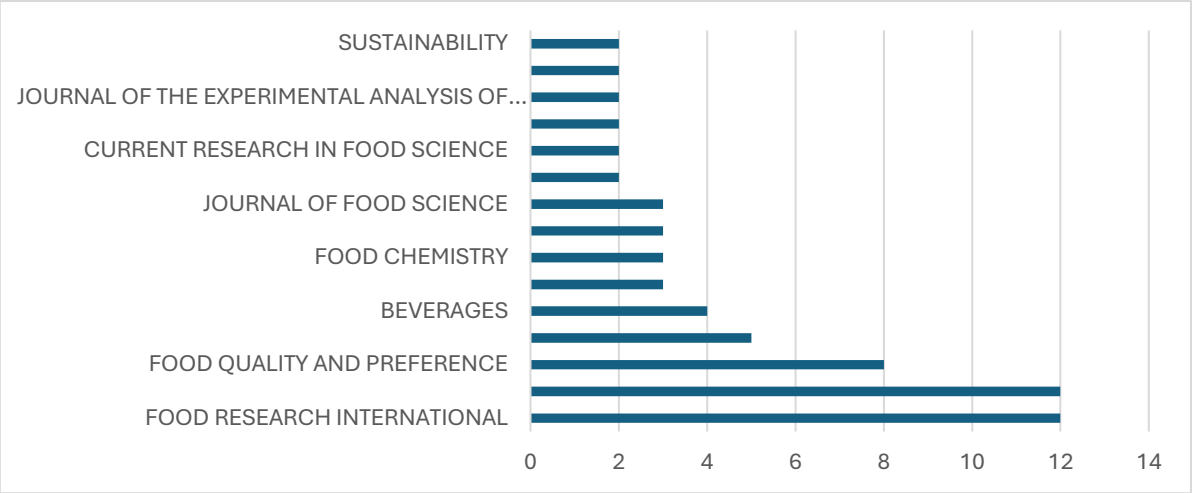

Görsel 2. Food Pairing Alanındaki Bilimsel Yayınların Ülkelere Göre Dağılımı

Görsel, Food Pairing alanındaki bilimsel üretimin ülkelere göre dağılımını açık biçimde göstermektedir. Verilere göre en fazla çalışma Çin (54) ve ABD (51) tarafından üretilmiş olup bu iki ülke alanın küresel araştırma yoğunluğuna belirgin biçimde liderlik etmektedir. İtalya (40) üçüncü sırada yer alarak özellikle Avrupa'da Food Pairing çalışmalarının merkez ülkesi konumuna gelmiştir. Hindistan, Portekiz, Güney Kore ve Meksika gibi ülkelerin de 15–22 aralığında üretime sahip olması, Food Pairing araştırmalarının yalnızca Batı kaynaklı olmadığını, Asya ve Latin Amerika'da da genişleyen bir akademik ilgi bulunduğunu göstermektedir. Genel olarak dağılım, Food Pairing literatürünün çok uluslu ve hızla büyüyen bir araştırma alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

3.5. Food Pairing Alanında En Fazla Yayın Yapan Dergiler

Food pairing alanındaki akademik üretimin hangi dergilerde yoğunlaştığını ortaya koymak amacıyla, en fazla yayın yapan dergiler bibliyometrik göstergeler çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu kapsamda, food pairing literatürüne en fazla katkı sağlayan dergiler aşağıda sunulmaktadır.

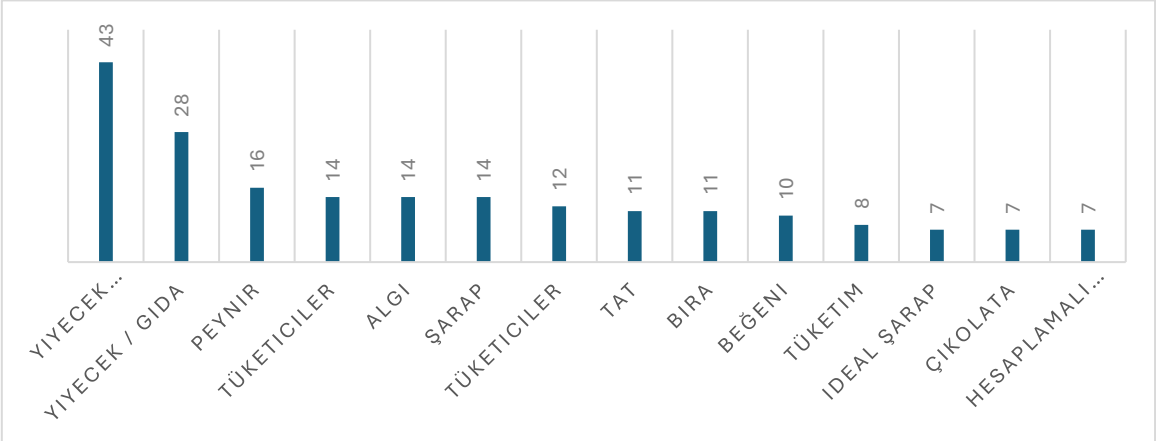

Görsel 3. Food Pairing Alanında En Fazla Yayın Yapan Dergiler

Görselde Food Pairing alanında en fazla yayın yapan dergilerin dağılımını göstermektedir. Verilere göre Food Research International (12 yayın) ve Food Quality and Preference (10 yayın) alanın en üretken iki dergisidir; bu durum, Food Pairing araştırmalarının özellikle gıda bilimi, duyusal analiz ve tüketici tercihleri çalışmalarında yoğunlaştığını göstermektedir. Beverages, Food Chemistry, Journal of Food Science ve Current Research in Food Science gibi diğer dergilerde ise 3–5 yayın aralığında bir üretim söz konusudur. Sustainability ve Journal of the Experimental Foods gibi dergilerin sınırlı sayıda yayına sahip olması, kavramın çevresel sürdürülebilirlik ve deneysel gıda literatüründe henüz gelişmekte olan bir tema olduğunu göstermektedir. Genel olarak tablo, Food Pairing çalışmalarının ağırlıklı olarak gıda bilimi ve tüketici duyusu/tercihleri odaklı dergilerde yayımlandığını ortaya koymaktadır.

3.6. En Sık Kullanılan Kelime ve Kelime Grupları

Food pairing literatüründe öne çıkan tematik odakları ve kavramsal yoğunlaşmayı ortaya koymak amacıyla, çalışmalarda en sık kullanılan kelime ve kelime grupları analiz edilmiştir.

Görsel 4. Food Pairing Literatüründe En Sık Kullanılan Kelime ve Kelime Grupları

Yukarıdaki görselde, Food Pairing literatüründe en sık kullanılan kelimeleri ortaya koymaktadır. En yüksek frekansa sahip terimin "yiyecek eşleştirme" (43) olması, çalışmaların temel kavram etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. Bunu "yiyecek/gıda" (28) ve "peynir" (16) gibi spesifik ürün kategorileri izlemekte olup, araştırmaların çoğunlukla belirli gıda türleri ve onların uyum özellikleri üzerine odaklandığı anlaşılmaktadır. "Tüketiciler", "algı", "tat", "beğeni" ve "tüketim" gibi tüketici davranışı ve duyusal deneyimle ilişkili kelimelerin yüksek sıklığı, Food Pairing çalışmalarının yalnızca kimyasal uyum boyutuyla sınırlı olmadığını; aynı zamanda duyusal analiz, tüketici tercihi ve algısal değerlendirmelerle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir.

"Hesaplamalı gastronomi", "ideal şarap" ve "çikolata" gibi kelimelerin de listede yer alması, alanın giderek veri temelli yöntemlere yöneldiğini ve spesifik ürün eşleşmelerinin öne çıktığını göstermektedir. Genel olarak tablo, Food Pairing literatürünün hem duyusal-tüketici odaklı hem de hesaplamalı yaklaşımları kapsayan çok boyutlu bir kavramsal yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

3.7. Kelime Bulutu

Food pairing literatüründe öne çıkan kavramları ve kavramsal yoğunlaşmayı görsel olarak ortaya koymak amacıyla, çalışmalarda en sık kullanılan kelimelerden oluşan bir kelime bulutu oluşturulmuştur.

Görsel 5. Food Pairing Literatürüne Ait Kelime Bulutu

Kelime bulutu, *Food Pairing* literatüründe en baskın kavramların görsel bir özetini sunmaktadır. En büyük ve en belirgin kelime olan "food pairing", alanın temel araştırma eksenini oluşturduğunu açık biçimde göstermektedir. Bunun çevresinde yer alan "food",

“cheese”, “wine”, “beer”, “chocolate” gibi gıda kategorileri, çalışmaların çoğunlukla belirli ürün gruplarının duyusal uyumu üzerine yoğunlaştığını göstermektedir. Ayrıca “consumers”, “perception”, “taste”, “liking”, “consumption” gibi kavramların öne çıkması, literatürde tüketici algısı, duyusal değerlendirme ve beğeni temalarının önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bunun yanında “computational gastronomy” gibi kavramların görünmesi, alanda veri bilimi ve hesaplamalı modelleme yaklaşımlarının giderek güçlendiğini işaret etmektedir.

Genel olarak şekil, Food Pairing çalışmalarının duyusal analiz, tüketici davranışı, ürün eşleştirme ve hesaplamalı gastronomi gibi çok boyutlu bir kavramsal çerçeveye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Bu çalışma, food pairing kavramının bilimsel literatürdeki gelişimini bibliyometrik bir perspektifle ele alarak, alanın yapısal özelliklerini ve araştırma eğilimlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, food pairing araştırmalarının özellikle 2015 sonrası dönemde belirgin bir ivme kazandığını ve disiplinler arası bir araştırma alanı hâline geldiğini göstermektedir. Bu artış, gastronomi biliminin duyusal analiz, hesaplamalı modelleme, tüketici davranışı ve gıda kimyası gibi alanlarla giderek daha güçlü biçimde etkileşime girdiğini ortaya koymaktadır.

Yıllara göre yayın dağılımı incelendiğinde, food pairing çalışmalarının uzun süre sınırlı kaldığı; ancak büyük veri analizi, yapay zekâ ve hesaplamalı gastronomi yaklaşımlarının gelişmesiyle birlikte araştırma üretiminin hızla arttığı görülmektedir. Bu durum, Ahn ve arkadaşlarının (2011) öncü çalışmasının alandaki metodolojik dönüşümde kritik bir rol oynadığını doğrulamaktadır. Atıf analizleri de bu çalışmanın literatürde merkezî bir referans noktası olduğunu açıkça göstermektedir.

Çalışma türleri açısından makalelerin baskın olması, alanın hâlen dinamik ve gelişmekte olan bir yapıya sahip olduğunu; kitap ve kitap bölümü gibi kapsamlı kuramsal çalışmaların ise görece sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, food pairing literatüründe derinlemesine kuramsal sentezlere duyulan ihtiyacı da işaret etmektedir.

Ülkelere göre dağılım, food pairing araştırmalarının küresel ölçekte yaygınlaştığını göstermektedir. Çin, ABD ve İtalya’nın öncü konumda olması hem gıda bilimi altyapısının gücü hem de gastronomi araştırmalarına verilen akademik destekle ilişkilendirilebilir. Bununla

birlikte Asya ve Latin Amerika ülkelerinin artan katkısı, kavramın kültürel bağlamlarda da yeniden yorumlandığını göstermektedir.

Anahtar kelime ve kelime bulutu analizleri literatürün yalnızca aroma kimyasıyla sınırlı olmadığını; tüketici algısı, duyusal deneyim, beğeni, tüketim ve hesaplamalı gastronomi gibi temalar etrafında yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, food pairing'in hem bilimsel hem de uygulamalı gastronomi açısından çok boyutlu bir kavram hâline geldiğini desteklemektedir.

Bu bulgular doğrultusunda, gelecekte yapılacak çalışmalar için bazı öneriler sunulabilir. Öncelikle, food pairing araştırmalarında kültürel karşılaştırmalı çalışmaların artırılması, yerel mutfakların lezzet örüntülerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca yapay zekâ, makine öğrenmesi ve duyusal veri analitiği temelli modellerin gastronomik tasarım ve ürün geliştirme süreçlerine entegrasyonu, alanın uygulama boyutunu güçlendirecektir. Son olarak, food pairing kavramının gastronomi eğitimi, beslenme bilinci ve sürdürülebilir tüketim bağlamlarında ele alınması, disiplinin toplumsal etkisini artırabilecek önemli bir araştırma yönü olarak değerlendirilebilir.

Genel olarak bu çalışma, food pairing literatürüne bütüncül bir bakış sunmakta; alanın kuramsal temellerini, metodolojik eğilimlerini ve geleceğe yönelik araştırma potansiyelini bibliyometrik bulgular ışığında ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Ahn, Y.-Y., Ahnert, S. E., Bagrow, J. P., & Barabási, A.-L. (2011). Flavor network and the principles of food pairing. *Scientific Reports, 1*(196), 1–7.

Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics, 11*(4), 959–975

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research, 133*, 285–296.

Friel, S., Kelleher, C., Campbell, P., & Nolan, G. (1999). Evaluation of the Nutrition Education at Primary School (NEAPS) programme. *Public Health Nutrition, 2*(4), 549–555.

Jain A, N K R, Bagler G (2015) Analysis of Food Pairing in Regional Cuisines of India. PLoS ONE 10(10): e0139539. doi:10.1371/journal. pone.0139539

Klepper, M. de. (2011). *Food pairing theory: A European fad*. Gastronomica: The Journal of Food and Culture, 11(4), 55–58. https://doi.org/10.1525/gfc.2011.11.4.55

Mueller, S., Lockshin, L., Saltman, Y., & Blanford, J. (2010). Message on a bottle: The relative influence of wine back label information on wine choice. *Food Quality and Preference*, *21*(1), 22–32.

Spence, C. (2020). Food and beverage flavour pairing: A critical review of the literature. Food Research International, 133, 109124.

Torri, L., Bondioli, P., Folegatti, L., Rovellini, P., Piochi, M., & Morini, G. (2019). Development of Perilla seed oil and extra virgin olive oil blends for nutritional, oxidative stability and consumer acceptance improvements. *Food Chemistry*, *286*, 584–591.

Torri, L., Tuccillo, F., Bonelli, S., Piraino, S., & Leone, A. (2020). The attitudes of Italian consumers towards jellyfish as novel food. *Food Quality and Preference*, *79*, 103782.

SÜRDÜRÜLEBİLİR RESTORANLARDA YEREL ÜRÜN VE COĞRAFİ İŞARETLERİN ROLÜ: BİBLİYOMETRİK BİR HARİTALAMA

Doç. Dr., İrfan YURT
Karabük Üniversitesi/Safranbolu Turizm Fakültesi,
irfanyurt@karabuk.edu.tr, 0000-0001-6568-5328
Dr. Öğr. Üyesi, İsa UĞUR
Karabük Üniversitesi/Safranbolu ŞYDMYO,
isaugur@karabuk.edu.tr, 0000-0002-4592-8641
Muhammet HASAN
Karabük Üniversitesi/Safranbolu Turizm Fakültesi,
muhammedhasan.36080@gmail.com, 0009-0008-0478-0661

ÖZET

Bu çalışmanın amacı sürdürülebilir restoran uygulamaları, yerel ürün kullanımı ve coğrafi işaretlerin gastronomi alanındaki rolünü akademik literatür temelinde bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemektir. Araştırma kapsamında 2008–2025 yılları arasında yayımlanan ve sürdürülebilir gastronomi temasıyla ilişkili 60 akademik çalışma Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilmiş veriler R programında bibliometrix paketi kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, sürdürülebilir restoran yaklaşımının yerel ürünlerin değerini artırma, gastronomik kimliği güçlendirme ve çevresel sürdürülebilirliği destekleme açısından önemli katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca coğrafi işaretlerin destinasyon markalaşmasını güçlendiren stratejik bir unsur olarak öne çıktığı; tüketici güveni, ürün izlenebilirliği ve otantik deneyim yaratma süreçlerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Çalışma sonuçları, özellikle 2016 sonrası bu alandaki akademik üretimin belirgin biçimde arttığını ve sürdürülebilir gastronomi ile yerel ürün kullanımının farklı disiplinlerde giderek daha fazla araştırıldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Sürdürülebilir Restoran, Yerel Ürün, Coğrafi İşaret, Bibliyometrik Analiz.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Sürdürülebilir Restoran ve Yerel Ürün

Sürdürülebilirlik kavramı restoran işletmeciliğinde çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları birlikte ele alan bütüncül bir yaklaşımı ifade etmektedir. Sürdürülebilir restoranlar; doğal kaynak kullanımını minimize eden, atık yönetimini etkin biçimde uygulayan, yerel ekonomiyi destekleyen ve etik üretim-tüketim ilişkilerini önceleyen işletmeler olarak tanımlanmaktadır (Apak & Gürbüz, 2022). Özellikle gıda tedarik zincirinde yerel ürünlerin kullanım karbon ayak izinin azaltılması, gıda izlenebilirliğinin artırılması ve yerel üreticilerin desteklenmesi açısından sürdürülebilir restoran uygulamalarının temel bileşenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Legrand et al., 2015; Apak & Gürbüz, 2022).

Uluslararası literatürde sürdürülebilir restoran uygulamalarının büyük ölçüde çevresel sürdürülebilirlik ekseninde ele alındığı; enerji ve su tasarrufu, atık azaltımı ve yerel/organik ürün tedariki gibi unsurların ön planda olduğu görülmektedir (Legrand et al., 2015). Türkiye özelinde yapılan çalışmalar ise sürdürülebilir restoran kavramının görece yeni olduğunu ve uygulamaların çoğunlukla “yeşil restoran” yaklaşımı çerçevesinde şekillendiğini ortaya koymaktadır (Öztürk, 2024)

Yerel ürünler (local food), tarımsal üretimin ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarını bir araya getiren önemli bir turizm bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Yerel gıdaların üretimi ve tüketimi, özellikle kırsal bölgelerde yerel üreticilerin gelirlerini artırmakta, yerel ekonomiyi güçlendirmekte ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlamaktadır (Torres & Momsen, 2004; Marsden & Smith, 2005). Gastronomi ve turizm bağlamında ele alındığında yerel ürünlerin restoran ve yiyecek-içecek işletmelerinde kullanılması destinasyonun özgünlüğünü artırmakta, turistlere daha otantik ve yerel deneyimler sunulmasına olanak tanımaktadır (Sims, 2009; Everett & Aitchison, 2008). Bununla birlikte, yerel ürünlerin tedarik süreçlerinde karşılaşılan sınırlı üretim kapasitesi, yüksek maliyetler ve mevsimsellik gibi yapısal sorunlar özellikle küçük ölçekli restoranlar için önemli bir engel oluşturabilmektedir (DEFRA, 2005; Robinson & Getz, 2016). Buna rağmen, yerel ürünlerin destinasyon imajı, turist memnuniyeti ve yerel kimliğin korunması üzerindeki olumlu etkileri göz önüne alındığında, turizmde yerel gıda kullanımının stratejik bir unsur olarak ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Sims, 2009; Everett & Slocum, 2013).

Sürdürülebilir restoranlar için yerel ürün kullanımı; çevresel etkilerin azaltılması, yerel üreticilerin desteklenmesi ve otantik tüketim deneyimlerinin sunulması açısından önemli bir unsurdur. Yerel tedarik zincirlerinin kısalığı karbon ayak izini düşürürken, menülerin yerel kimlikle bütünleşmesini sağlamaktadır. Buna karşın mevsimsellik ve maliyet gibi sınırlılıklar uygulamada bazı zorluklar yaratabilmektedir (Bristow, R. S., & Jenkins, I., 2018).

1.2. Coğrafi İşaretler ve Sürdürülebilir Gastronomi İlişkisi

Coğrafi işaretler; belirli bir coğrafyaya özgü üretim bilgisi, kalite, geleneksel yöntem ve kültürel mirası temsil eden sınai mülkiyet araçlarıdır. Bu yönüyle coğrafi işaretler, yalnızca ürünlerin ekonomik değerini artırmakla kalmamakta, aynı zamanda gastronomik mirasın korunmasına ve sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır (Çekal & Doğan, 2022). Sürdürülebilir gastronomi bağlamında coğrafi işaretli ürünler; standart reçetelerle desteklenen, üretim ve sunum süreçleri tanımlanmış, kuşaklar arası aktarımı mümkün kılan yapılarıyla öne çıkmaktadır. Standart reçetelerin geliştirilmesi, coğrafi işaret tescili sürecinin önemli bir altyapısını oluşturmakta; bu durum restoran menülerinde yerel kimliğin korunmasını ve sürdürülebilir biçimde sunulmasını sağlamaktadır (Çekal & Doğan, 2022).

Türkiye'de coğrafi işaret sürecinin kurumsal boyutuna odaklanan çalışmalar özellikle Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) coğrafi işaretlerin tescili, korunması ve ekonomik değerinin artırılmasında stratejik bir aktör olduğunu göstermektedir. Coğrafi işaretlerin restoranlar ve gastronomi turizmi ile ilişkilendirilmesi, bu ürünlerin görünürlüğünü artırarak yerel kalkınmaya katkı sunmaktadır (Yörükoğlu et al., 2024).

Gastronomi turizmi literatürü, turistlerin destinasyon seçiminde yerel ve özgün ürünlere artan bir ilgi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda coğrafi işaretli ürünler, destinasyonların gastronomik kimliğini güçlendiren önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Sabur & Güneş, 2023). Coğrafi işaretli ürünler hakkında gerçekleştirilen çalışmalar, coğrafi işaret tescilinin ürün tanınırlığını artırdığını, ancak restoran menülerinde kullanımının hâlen sınırlı kaldığını göstermektedir (Sabur & Güneş, 2023).

Benzer şekilde Safranbolu örneğinde yapılan araştırmalar, coğrafi işaret potansiyeline sahip ürünlerin restoran menülerinde yeterince yer bulamadığını, bunun da sürdürülebilir gastronomi hedefleri açısından önemli bir eksiklik olduğunu ortaya koymaktadır. Restoranların coğrafi işaretli ürünleri menülerine entegre etmesi hem yerel mutfak kültürünün korunmasını hem de sürdürülebilir turizm hedeflerinin desteklenmesini mümkün kılmaktadır (Yurt & Dinvar, 2024).

Mevcut literatür incelendiğinde, sürdürülebilir restoran çalışmalarının ağırlıklı olarak çevresel uygulamalara ve tüketici algılarına odaklandığı; yerel ürün ve coğrafi işaretlerin restoran ölçeğinde sistematik biçimde ele alındığı çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Öztürk, 2024). Ayrıca coğrafi işaretli ürünlerin restoran menülerinde kullanımına ilişkin uygulama temelli araştırmaların yetersizliği dikkat çekmektedir (Sabur & Güneş, 2023; Yurt & Dinvar, 2024). Çoğrafi işaretler, yerel gıda ve ürünlerin kökeni, üretim yöntemi ve kültürel bağlamını koruma altına alarak sürdürülebilir gastronominin temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Coğrafi işaretle tescillenen ürünler, yalnızca yerel mutfak kültürünün ve geleneksel üretim bilgisinin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda destinasyonların gastronomik kimliğinin güçlenmesine ve turizmde farklılaşmasına katkı sunmaktadır (Pamukçu et al., 2021). Bu ürünler, yerel üretimi teşvik ederek ekonomik sürdürülebilirliği desteklerken, kültürel mirasın korunması ve yerel kimliğin görünür kılınması açısından da stratejik bir rol üstlenmektedir (Pamukçu et al., 2021). Bu bağlamda, coğrafi işaretli ürünlerin sürdürülebilir gastronomi ve gastronomi turizminin gelişimi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır (Pamukçu et al., 2021).

Bu durum, sürdürülebilir restoranlar bağlamında coğrafi işaretli ürünlerin yalnızca turizm tanıtım aracı değil; stratejik bir sürdürülebilirlik bileşeni olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, literatürdeki söz konusu boşluğu doldurmayı ve sürdürülebilir restoranlarda yerel ürün ile coğrafi işaretlerin rolünü bütüncül bir perspektifle değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, sürdürülebilir restoran uygulamaları, yerel ürün kullanımı ve coğrafi işaretler alanında yapılan akademik çalışmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirmek amacıyla tasarlanmıştır. Araştırma kapsamında ilk aşamada Web of Science (WoS) veri tabanına erişilmiş ve başlığında, özetinde veya anahtar kelimelerinde “sustainable restaurant”, “local product”, “geographical indication”, “sustainable gastronomy” ifadelerini içeren çalışmalar taranmıştır. Yapılan tarama sonucunda toplam 60 akademik dokümana ulaşılmıştır. Bu çalışmalar arasında makaleler, kitap bölümleri, konferans bildirileri ve derleme türündeki yayınlar yer almaktadır.

Elde edilen veriler daha sonra bibliyometrik analiz yapılabilmesi için R studio programına aktarılmış ve analiz sürecinde Aria ve Cuccurullo (2017) tarafından geliştirilen Bibliometrix paketi kullanılmıştır. Bibliometrix, literatürün kapsamlı ve sistematik bir biçimde incelenmesine olanak sağlayan güçlü bir bibliyometrik analiz aracıdır ve araştırmacıların belirli

bir alandaki eğilimleri, bilimsel iş birliklerini, en çok atıf alan kaynakları, tematik gelişimi ve kavramsal yapıyı detaylı bir şekilde incelemesine imkân tanımaktadır.

Bu yöntem aracılığıyla sürdürülebilir restoran ve yerel ürün temalı çalışmaların yıllar içindeki gelişimi, en üretken yazarlar, en çok yayın yapan dergiler, anahtar kelime ağları, iş birliği haritaları ve tematik kümeler incelenmiştir. Bibliyometrik yaklaşım, alan yazının genel görünümünü ortaya koymak, araştırma boşluklarını belirlemek ve sürdürülebilir gastronomi literatüründeki eğilimleri sistematik bir şekilde değerlendirmek için etkili bir araç olarak değerlendirilmiştir.

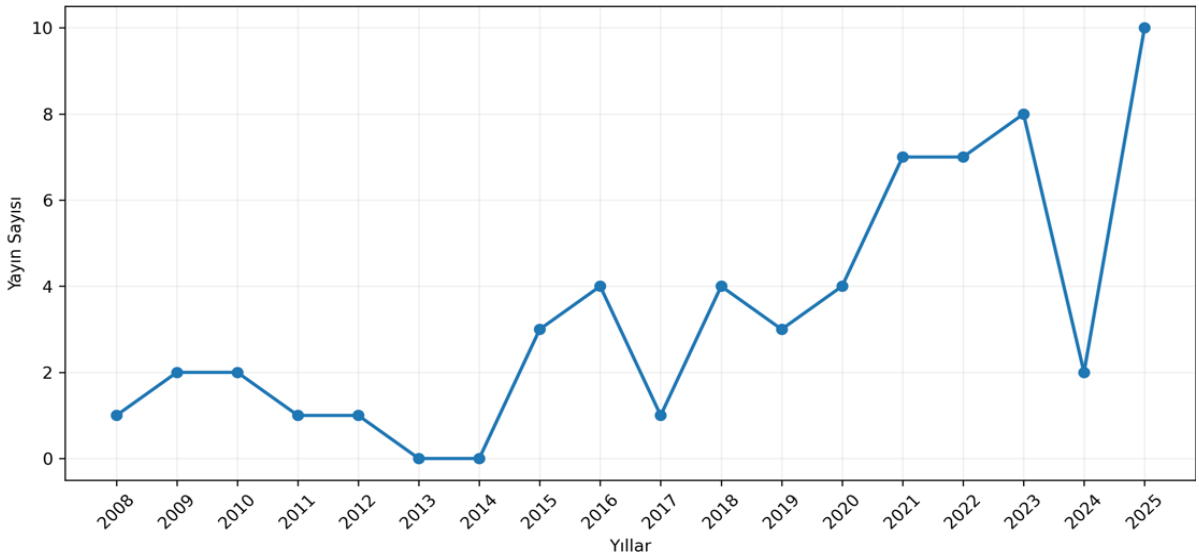
3. BULGULAR

Çizelge 1. Bibliyometrik veri setine ilişkin tanımlayıcı istatistikler (2008–2025)

Açıklama	**Sonuçlar**
Zaman aralığı (Timespan)	**2008–2025**
Kaynaklar (Dergiler, Kitaplar, vb.)	56
Toplam Doküman Sayısı (Documents)	60
Yıllık Büyüme Oranı (Annual Growth Rate %)	14.5
Dokümanların Ortalama Yaşı (Document Average Age)	5.22
Doküman Başına Ortalama Atıf (Average Citations per Doc)	28.62
Toplam Referans Sayısı (References)	3609
Keywords Plus (ID)	236

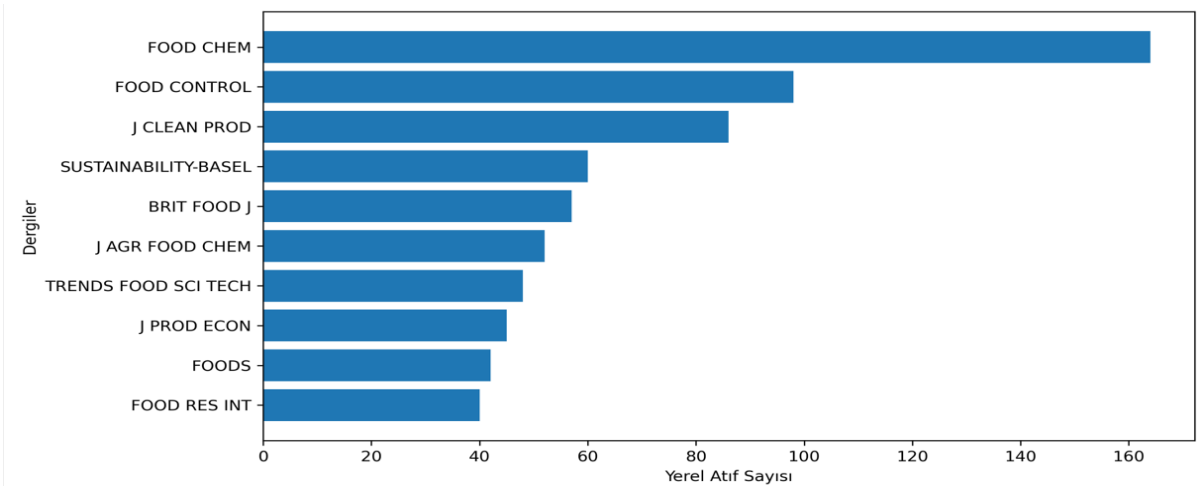
Sürdürülebilir restoran uygulamaları, yerel ürün kullanımı ve coğrafi işaretler konularına yönelik bibliyometrik analiz, 2008–2025 yılları arasında yayımlanan 60 dokümanı kapsamaktadır. Bu dokümanların 56 farklı akademik kaynakta yer alması, alanın farklı platformlarda ele alındığını ve literatürün çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. İncelenen çalışmalar toplam 3609 referans içermekte olup, Keywords Plus (ID) kapsamında 236 anahtar kelime kullanılmıştır. Dokümanların ortalama yaşı 5,22 yıl, doküman başına düşen ortalama atıf sayısı ise 28,62'dir. Bu bulgular, literatürün güncel ve akademik etkisinin görece yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Yayınların büyük çoğunluğunu araştırma makaleleri oluştururken, konferans bildirileri ve diğer akademik yayın türleri de literatürde yer almaktadır. Çalışmaların gastronomiyle birlikte çevre bilimleri, tarım, gıda teknolojisi ve ekonomi gibi farklı disiplinleri kapsaması, konunun disiplinler arası niteliğini güçlendirmektedir. Genel olarak sonuçlar, sürdürülebilir restoran uygulamaları ve yerel ürün kullanımına ilişkin akademik çalışmaların zaman içinde artış gösterdiğini ve alanın giderek daha fazla önem kazandığını ortaya koymaktadır.

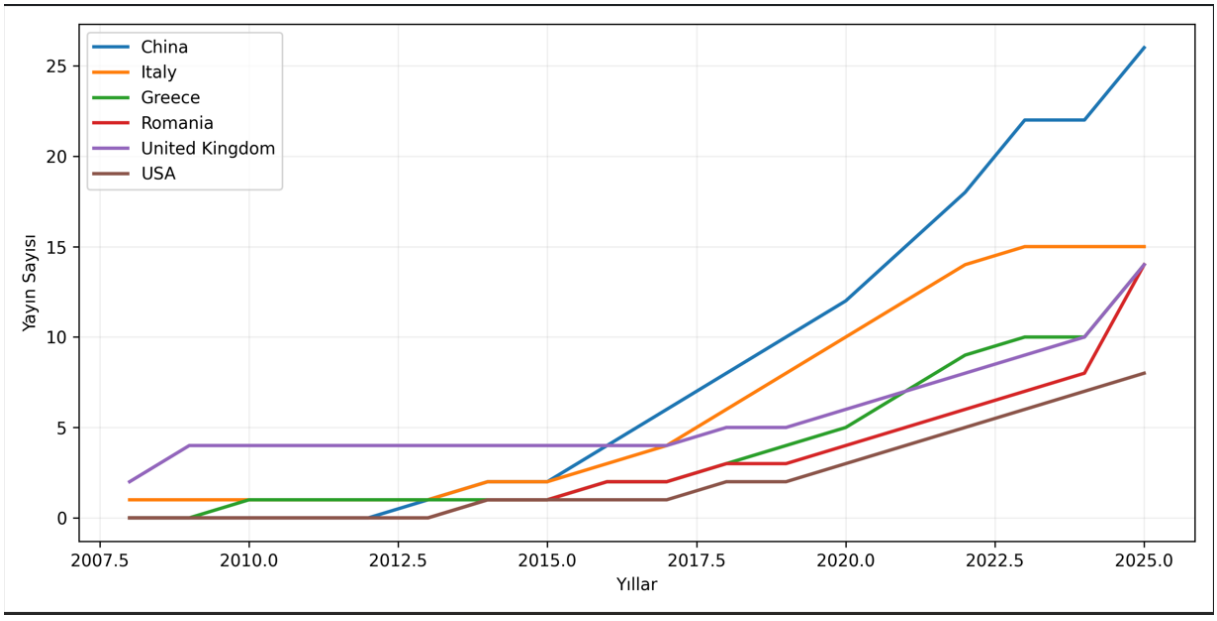
Görsel 1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı (2008–2025)

Bu görsel, sürdürülebilir restoran uygulamaları, yerel ürün kullanımı ve coğrafi işaretler konularında yayımlanan bilimsel çalışmaların yıllara göre artış eğilimini göstermektedir. 2008–2014 döneminde yayın sayıları sınırlı seyrederken, 2016 sonrası belirgin bir artış gözlenmektedir. Özellikle 2020 sonrası dönemde üretimde ivmelenme, konunun akademik literatürde giderek daha fazla önem kazandığını ortaya koymaktadır. 2024–2025 döneminde görülen dalgalanma ise veri yılının tamamlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Görsel 2. En Yüksek Atıf Alan Dergilerin Dağılımı

Görsel 2'de görüldüğü üzere en yüksek atıf alan dergilerin dağılımını göstermekte olup, Food Chemistry dergisinin açık ara en fazla atıf alan dergi olduğu görülmektedir. Bu durum, gıda bilimi ve kimyası temelli çalışmaların literatürde yüksek görünürlük ve etki gücüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Food Control ve Journal of Cleaner Production gibi dergilerin üst sıralarda yer alması, gıda güvenliği, sürdürülebilirlik ve temiz üretim odaklı araştırmaların artan akademik önemini yansıtmaktadır. Sustainability (Basel) ve British Food Journal gibi dergilerin dikkat çekici atıf sayıları ise sürdürülebilirlik, gastronomi ve gıda sistemlerinin çok disiplinli yapısına işaret etmektedir. Genel olarak dağılım, alanın gıda bilimi, sürdürülebilirlik ve üretim-ekonomi ekseninde yoğunlaştığını ve bu temaların literatürde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Görsel 3. Ülkelere Göre Yıllık Yayın Üretimi Eğilimleri (2008–2025)

Bu görsel, sürdürülebilir restoran uygulamaları, yerel ürün kullanımı ve coğrafi işaretler alanında farklı ülkelerin yıllar içerisindeki akademik üretim düzeylerini göstermektedir. Yatay eksen yılları, dikey eksen ise yayın sayısını temsil etmekte; eğrilerin seyri ülkelerin ilgili araştırma alanına katkılarındaki değişimi ortaya koymaktadır. Görselde, İtalya'nın 2016 yılından itibaren belirgin bir artış göstererek 2023–2025 döneminde en yüksek yayın üretimine ulaştığı görülmektedir. Bu artış, gastronomi turizmi, yerel ürünlerin korunması ve coğrafi işaretli gıdaların ekonomik değerine yönelik artan akademik ilgiyle ilişkilendirilebilir. Çin, 2020 sonrası dönemde dikkat çekici bir yükseliş sergileyerek özellikle son yıllarda üretimini önemli ölçüde artırmıştır. Bu durum, sürdürülebilir tarım politikaları, gıda teknolojileri ve dijital izlenebilirlik gibi konuların Çin literatüründe öncelik kazandığını göstermektedir. ABD

ve Birleşik Krallık, grafik boyunca istikrarlı bir artış eğilimi sergilerken; Romanya ve Yunanistan daha sınırlı ancak sürekli bir yükseliş göstermektedir. Özellikle Yunanistan'daki 2020 sonrası artış, Akdeniz diyetinin sürdürülebilirlik ve gastronomi turizmi bağlamında yeniden ele alınmasıyla ilişkilendirilebilir.

Genel olarak bulgular, sürdürülebilir restoran uygulamaları, yerel ürün kullanımı ve coğrafi işaretler konularının özellikle gastronomi geleneği güçlü ve tarım-gıda politikalarına önem veren ülkelerde yoğunlaştığını göstermektedir. Ülkeler bazında gözlenen artış eğilimleri, bu alanın yalnızca kültürel bir miras unsuru olarak değil aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma ve rekabetçi turizm stratejilerinin akademik bir odak noktası hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 2. En Çok Atıf Alan İlk 10 Yayın

Makale adı	Yazarlar	Yıl	Dergi adı	Atıf sayısı	Yıllık ortalama atıf sayısı
Food Traceability on Blockchain: Walmart's Pork and Mango Pilots with IBM	Reshma Kamath	2018	Journal of the British Blockchain Association	268	33.50
FoodOn: a harmonized food ontology to increase global food traceability, quality control and data integration	Damion M. Dooley Emma J. Griffiths Gurinder S. Gosal Pier L. Buttigieg Robert Hoehndorf Matthew C. Lange Lynn M. Schriml Fiona S. L. Brinkman William W. L. Hsiao	2018	SCI FOOD	221	27,63
Blockchain Technology in Current Agricultural Systems: from Techniques to Applications	Lin W; Huang X; Fang H, Wang V; Hua Y; Wang J; Yin H; Yi D; Yau; Laihung L	2020	IEEE Access	113	18.83
Applying Blockchain for Halal Food Traceability	Tan A; Gligor D, Ngah A	2022	International Journal of Logistics-Research and Applications	101	25.25
Effect of the Food Traceability System for Building Trust: Price Premium and Buying Behavior	Choe Yc; Park J; Chung M; Moon J	2009	Information Systems Frontiers	100	5.88
Optimisation of Traceability and Operations Planning: an Integrated Model for Perishable Food Production	Wang X; Li D, O'brien C	2009	International Journal of Production Research	90	5.29
Fairness and Ethicality in Their Place: the Regional Dynamics of Fair Trade and Ethical Sourcing Agendas in the Plantation Districts of South India	Neilson J; Pritchard B	2010	Environment and Planning A-Economy and Space	62	3.88
Nfc-Based Traceability in the Food Chain	Pigini D; Conti M	2017	Sustainability	56	6.22

Blockchain for Organic Food Traceability: Case Studies on Drivers and Challenges	Van Hilten M; Ongena G, Ravesteijn P	2020	Frontiers in Blockchain	53	8.83
Establishing Confidence in Food Safety: Is Traceability a Solution in Consumers' Eyes?	Zhang A; Mankad A, Ariyawardana A	2020	Journal of Consumer Protection and Food Safety	51	8.50

Çizelge 2, sürdürülebilir restoran uygulamaları, yerel ürün kullanımı ve coğrafi işaretler alanlarıyla ilişkili çalışmalardan küresel ölçekte en fazla atıf alan yayınların bibliyometrik görünümünü sunmaktadır. Tablo incelendiğinde, en yüksek atıf alan çalışmaların büyük ölçüde blokzincir temelli gıda izlenebilirliği konusuna odaklandığı görülmektedir. Özellikle 2018 yılında yayımlanan ve yüksek yıllık ortalama atıf değerlerine sahip çalışmalar, konunun son yıllarda hızla önem kazandığını göstermektedir. Ayrıca tabloda yer alan dergilerin çoğunun disiplinlerarası ve yüksek etki faktörlü dergiler olması, gıda izlenebilirliği ve sürdürülebilirlik alanlarının akademik literatürde güçlü bir konuma ulaştığını ortaya koymaktadır. En yüksek atıf alan çalışmaların büyük ölçüde 2010 sonrası dönemde yayımlanmış olması alanın son yıllarda hızla geliştiğini ve disiplinler arası akademik etkileşimin güçlendiğini ortaya koymaktadır.

Görsel 4. Anahtar Kelime Bulutu (Word Cloud)

Kelime bulutu görseli, sürdürülebilir restoran uygulamaları, yerel ürün kullanımı ve coğrafi işaretler literatüründe en sık kullanılan temel kavramları ortaya koymaktadır. Şekilde öne çıkan food traceability, traceability, blockchain, supply chain, management ve geographical origin

kavramları, sürdürülebilir restoranlarda yerel ürün ve coğrafi işaretli gıdaların kullanımının izlenebilirlik ve tedarik zinciri yönetimiyle güçlü biçimde ilişkilendirildiğini göstermektedir. Anahtar kelime yoğunluğu, restoranların yerel ve coğrafi işaretli ürünleri tercih ederken gıda güvenliği, ürün orijin doğrulaması ve şeffaflık unsurlarına giderek daha fazla önem verdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle blockchain ve dijital izlenebilirlik teknolojilerinin ön plana çıkması, sürdürülebilir restoran uygulamalarında coğrafi işaretli ürünlerin güvenilirliğinin artırılması ve tüketici güveninin sağlanması açısından teknolojik çözümlerin stratejik bir araç hâline geldiğine işaret etmektedir.

4. SONUÇ, DEĞERLENDİRME ve ÖNERİLER

Bu çalışma, sürdürülebilir restoranlar, yerel ürün kullanımı ve coğrafi işaretler konularını bibliyometrik analiz yöntemiyle ele alarak, ilgili alanın akademik gelişimini, tematik yönelimlerini ve araştırma eğilimlerini bütüncül bir perspektifle ortaya koymayı amaçlamıştır. Web of Science veri tabanında 2008–2025 yılları arasında yayımlanan 60 akademik çalışmanın bibliometrix paketi kullanılarak analiz edilmesi sonucunda, sürdürülebilir gastronomi literatürünün özellikle son on yılda belirgin bir ivme kazandığı tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgular, sürdürülebilir restoran yaklaşımının başlangıçta ağırlıklı olarak çevresel sürdürülebilirlik, enerji verimliliği ve atık yönetimi ekseninde şekillendiğini; ancak zaman içerisinde yerel ürün tedariki, gıda izlenebilirliği, coğrafi orijin ve otantik gastronomik deneyim gibi kavramlarla daha bütüncül bir yapıya evrildiğini göstermektedir. Özellikle 2016 sonrası dönemde yayın sayılarındaki artış, sürdürülebilir restoranların yalnızca çevresel bir uygulama alanı değil, aynı zamanda kültürel, ekonomik ve teknolojik boyutları olan çok disiplinli bir araştırma alanı hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

Kelime bulutu ve en çok atıf alan çalışmalar incelendiğinde, literatürde “traceability”, “food traceability”, “blockchain” ve “supply chain” gibi kavramların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu durum, sürdürülebilir restoranlar bağlamında yerel ürün ve coğrafi işaretlerin giderek daha fazla dijital izlenebilirlik, şeffaflık ve tüketici güveni perspektifiyle ele alındığını göstermektedir. Coğrafi işaretlerin yalnızca geleneksel ve kültürel bir unsur olarak değil; aynı zamanda gıda güvenliği, kalite güvencesi ve destinasyon markalaşması açısından stratejik bir araç olarak konumlandığı anlaşılmaktadır.

Ülke bazlı akademik üretim düzeyleri incelendiğinde, İtalya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık’ın sürdürülebilir restoran ve yerel ürün temalı çalışmalarda öncü ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir. Akdeniz ülkelerinde (özellikle İtalya ve Yunanistan)

gözlenen artış, gastronomi turizmi, coğrafi işaretli ürünler ve yerel mutfak kültürünün sürdürülebilirlik ekseninde yeniden ele alınmasıyla ilişkilendirilebilir. Türkiye'de ise son yıllarda sürdürülebilir restoran, coğrafi işaret ve yerel ürün konularına yönelik akademik ilginin arttığı, ancak bu çalışmaların henüz sınırlı sayıda olduğu dikkat çekmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu çalışma sürdürülebilir restoranlar, yerel ürün kullanımı ve coğrafi işaretler alanının giderek daha fazla çok boyutlu ve disiplinlerarası bir araştırma çerçevesine evrildiğini ortaya koymaktadır. Bibliyometrik bulgular, sürdürülebilir restoran uygulamalarının yalnızca çevresel sürdürülebilirlik odaklı bir yaklaşım olmaktan çıkarak, yerel ekonomik kalkınma, kültürel mirasın korunması, gıda güvenliği ve dijital izlenebilirlik gibi unsurları bütünleştiren stratejik bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. Özellikle gıda izlenebilirliği ve blokzincir temelli teknolojilerin literatürde ön plana çıkması, coğrafi işaretli ve yerel ürünlerin restoran bağlamında şeffaflık ve güven temelli yeni bir sürdürülebilirlik anlayışıyla ele alındığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, restoran ölçeğinde yerel ürün ve coğrafi işaretlerin entegrasyonunu ele alan uygulamaya dönük çalışmaların sınırlı kalması, gelecekte yapılacak araştırmalar için önemli bir potansiyel alanın varlığına işaret etmektedir.

Teorik ve Pratik Katkılar

Akademik araştırmalar açısından, gelecekte yapılacak çalışmalarda coğrafi işaretli ürünlerin restoran menülerine entegrasyonu, tüketici algısı, fiyatlandırma stratejileri ve marka değeri üzerindeki etkileri nicel ve nitel yöntemlerle birlikte ele alınabilir. Bibliyometrik çalışmaların yanı sıra saha araştırmalarına dayalı ampirik analizlerin artırılması, alan yazının derinleşmesine katkı sağlayacaktır.

Restoran işletmeleri açısından, sürdürülebilirlik uygulamalarının yalnızca çevresel boyutla sınırlı kalmaması; yerel ve coğrafi işaretli ürünlerin menü tasarımı, hikâyeleştirme ve deneyimsel pazarlama unsurlarıyla bütünleştirilmesi önerilmektedir. Bu yaklaşım, hem yerel üreticilerin desteklenmesini hem de tüketicilere daha otantik ve güvenilir gastronomik deneyimler sunulmasını mümkün kılacaktır.

Politika yapıcılar ve yerel yönetimler açısından, coğrafi işaretli ürünlerin restoranlarda kullanımını teşvik eden destek mekanizmalarının geliştirilmesi, yerel tedarik zincirlerinin güçlendirilmesi ve sürdürülebilir gastronomi temelli destinasyon stratejilerinin oluşturulması önem taşımaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, sürdürülebilir restoranlar, yerel ürün kullanımı ve coğrafi işaretler alanında yapılan akademik çalışmaların genel görünümünü ortaya koyarak literatüre

bibliyometrik düzeyde katkı sunmaktadır. Elde edilen bulguların hem akademik araştırmalara yön vermesi hem de restoran işletmeciliği ve gastronomi politikaları açısından yol gösterici olması beklenmektedir

KAYNAKÇA

Apak, Ö. C., & Gürbüz, A. (2022). Sürdürülebilir restoran işletmeciliği uygulamaları üzerine bir içerik analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 6*(1), 194–209.

Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics, 11*(4), 959–975.

Bristow, R. S., & Jenkins, I. (2018). Restaurant assessment of local food and the Global Sustainable Tourism criteria. *European Journal of Tourism Research, 18*, 120-132.

Çekal, N., & Doğan, E. (2022). Sürdürülebilir gastronomide standart reçete ve coğrafi işaretlerin önemi. *Turizm Çalışmaları Dergisi, 4*(1), 49–60.

DEFRA. (2005). *The validity of food miles as an indicator of sustainable development*. Department for Environment, Food & Rural Affairs.

Everett, S., & Aitchison, C. (2008). The role of food tourism in sustaining regional identity: A case study of Cornwall, South West England. *Journal of Sustainable Tourism, 16*(2), 150–167.

Everett, S., & Slocum, S. L. (2013). Food and tourism: An effective partnership? A UK-based review. *Journal of Sustainable Tourism, 21*(6), 789–809.

Legrand, W., Sloan, P., Simons-Kaufmann, C., & Fleischer, S. (2015). A review of restaurant sustainable indicators. *Advances in Hospitality and Leisure*, 6, 167–183.

Marsden, T., & Smith, E. (2005). Ecological entrepreneurship: Sustainable development in local communities through quality food production and local branding. *Geoforum, 36*(4), 440–451.

Öztürk, B. (2024). A systematic literature review on sustainable restaurants: The case of Turkey. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences, 14*(1), 317–348.

Pamukçu, H., Saraç, Ö., Aytuğar, S., & Sandıkçı, M. (2021). The effects of local food and local products with geographical indication on the development of tourism gastronomy. *Sustainability, 13*(12), 6692.

Robinson, R. N. S., & Getz, D. (2016). Food enthusiasts and tourism: Exploring food involvement dimensions. *Journal of Hospitality & Tourism Research, 40*(4), 432–455.

Sabur, D. G., & Güneş, S. G. (2023). Kayseri Bünyan ve Akkışla gilaburusu örneğinde coğrafi işaret tescili ve gastronomi turizmi. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research, 7*(1), 141–156.

Sims, R. (2009). Food, place and authenticity: Local food and the sustainable tourism experience. *Journal of Sustainable Tourism, 17*(3), 321–336.

Torres, R., & Momsen, J. D. (2004). Challenges and potential for linking tourism and agriculture to achieve pro-poor tourism objectives. *Progress in Development Studies, 4*(4), 294–318.

Yörükoğlu, T., Dayısoylu, K. S., & Ançel, T. (2024). The role of Turkish chambers and commodity exchanges in the geographical indication process. *Black Sea Journal of Engineering and Science, 7*(2), 323–328.

Yurt, İ., & Dinvar, Ş. (2024). Sürdürülebilir gastronomi turizmi kapsamında coğrafi işaret tescili alabilecek ürünlerin değerlendirilmesi: Safranbolu örneği. *Aydın Gastronomy, 8*(2), 415–427.

SENTETİK MAĞDURİYET: YAPAY ZEKÂ TEMELLİ YARDIM GÖRSELLERİNDE AŞIRILAŞTIRILMIŞ TEMSİL VE VİCDAN DÖNGÜSÜ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GAZİ
Malatya Turgut Özal Üniversitesi
maligazi@gmail.com- https://orcid.org/0000-0002-9239-4187

ÖZET

Bu çalışma; yapay zekâ ile üretilen yardım ve mağduriyet temalı görsellerin, insani krizlerin temsiline nasıl yeni bir "anlatı rejimi" kazandırdığını incelemektedir. Çalışmanın temel amacı; bu tür görsellerin kriz, yoksulluk ve insani acıyı aşırılaştırılmış, estetikleştirilmiş ve sentetik bir mağduriyet biçimi olarak yeniden üretme pratiklerini ortaya koyarak bu sürecin etik, politik ve toplumsal sonuçlarını tartışmaktır. Araştırma, "sentetik mağduriyet" kavramını merkeze almaktadır. Bu bağlamda, yapay zekâ üretimi görsellerin izleyici üzerinde oluşturduğu duygusal etki; duygusal uyarılma, tepkisel bağış, ahlaki rahatlama ve duyarsızlaşma basamaklarından oluşan "vicdan döngüsü" çerçevesinde ele alınmaktadır.

Çalışma, yapay zekâ ile üretilmiş yardım kampanyası görselleri ile geleneksel foto muhabirliği ürünlerini karşılaştırmalı olarak inceleyen nitel görsel söylem analizi yöntemine dayanmaktadır. Analiz bulguları; yapay görsellerde dramatik ışık kullanımı, abartılı yüz ifadeleri, sembolik yoksulluk nesneleri ve "kurtarıcı–mağdur" ikiliğine dayalı temsil kalıplarının sistematik biçimde tekrarlandığını göstermektedir. Bu temsillerin, gerçek insani deneyimleri bağlamından koparak tek tip bir mağduriyet anlatısına indirgediği ve izleyici üzerinde güçlü ancak yüzeysel bir duygusal etki yarattığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak çalışma, yapay zekâ temelli görsel üretimin insani yardım iletişiminde yalnızca teknik bir araç değil, başlı başına etik ve politik bir temsil sorunu olduğunu ileri sürmektedir. Sentetik mağduriyetin yaygınlaşmasının hem mağdurların temsil onuruna hem de kamusal vicdanın işleyişine zarar verebileceği vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda; şeffaflık, onurlu temsil ve medya okuryazarlığına dayalı yeni etik çerçevelerin geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, sentetik mağduriyet, insani yardım, görsel temsil, vicdan döngüsü, medya etiği.

SYNTHETIC VICTIMHOOD: HYPER-REPRESENTATION AND THE CONSCIENCE CYCLE IN AI-BASED HUMANITARIAN AID IMAGERY

Abstract

This study investigates how AI-generated imagery centered on aid and victimhood establishes a new "narrative regime" in the representation of humanitarian crises. The primary objective is to deconstruct the practices that reproduce crisis, poverty, and human suffering as hyper-represented, aestheticized, and synthetic forms of victimhood, while discussing the subsequent ethical, political, and social implications. At the core of this research is the concept of "synthetic victimhood." Within this framework, the emotional impact of AI-generated visuals on the audience is analyzed through the "conscience cycle"—a process comprising emotional arousal, reactive donation, moral relief, and eventual desensitization.

The methodology employs qualitative visual discourse analysis to comparatively evaluate AI-generated aid campaign visuals against traditional photojournalism. The findings reveal a systematic repetition of specific tropes in artificial imagery: dramatic lighting, exaggerated facial expressions, symbolic signifiers of poverty, and representation patterns rooted in the "savior–victim" dichotomy. These representations are found to decontextualize authentic human experiences, reducing them to a monolithic narrative of victimhood that exerts a powerful yet superficial emotional influence on the viewer.

Ultimately, the study asserts that AI-based visual production is not merely a technical tool in humanitarian communication but a profound ethical and political issue of representation. It emphasizes that the proliferation of synthetic victimhood threatens both the representational dignity of victims and the integrity of public conscience. Consequently, the research advocates for the development of new ethical frameworks centered on transparency, dignified representation, and enhanced media literacy.

Keywords: Artificial intelligence, synthetic victimhood, humanitarian aid, visual representation, conscience cycle, media ethics.

1. GİRİŞ

Dijitalleşme; insani krizlerin görselleştirilmesini "erişilebilirlik" söylemiyle hızlandırırken, aynı zamanda bu temsillerin doğruluk ve sorumluluk rejimlerinde yapısal bir kırılmaya yol açmaktadır (Dencik & Allan, 2017). Özellikle insani yardım alanında görsel iletişimin dijital platformların "dikkat rekabetine" eklemlenmesi, kriz görsellerini "dijital zorunluluklar" doğrultusunda yeniden biçimlendirmektedir (Chouliaraki vd., 2019). Bu dönüşüm; tanıklık etme ve ifşa etme gibi tarihsel pratiklerin, artık ağ-toplumunun farklı öncelikleri etrafında yeniden konumlandığını göstermektedir. Dolayısıyla güncel tartışma, yalnızca görsellerin niceliksel artışıyla ilgili değildir; bu görsellerin ne tür bir gerçeklik iddiası taşıdığı ve hangi etik sonuçları doğurduğu üzerinedir (Nolan & Mikami, 2012).

Bu bağlamda yapay zekâ (YZ) sistemleri, "sentetik görüntü" üretimini sıradanlaştırarak görsel alanın temellerini tartışmalı hale getirmektedir.YZ'nin görüntü üretim süreçlerine bu denli nüfuz etmesi; özgünlük, hakikat ve sorumluluk gibi geleneksel normların algoritmik bozulmalar nedeniyle aşınabileceği yönünde güçlü kaygılar doğurmaktadır (Kumar, 2025). Benzer şekilde, derin-sahte (deepfake) ve sentetik karakter üretimi, izleyici güvenini sarsmakta; "gerçekmiş gibi görünen" ancak doğrulanması güç içeriklerin ikna gücünü sorgulatmaktadır. Hipergerçek içeriklerin güven sınırlarını aşındırması, YZ üretimi görsellerin yalnızca estetik bir tercih değil, aynı zamanda toplumsal inanç sistemleri üzerinde etkili birer aktör olduğunu düşündürmektedir.

İnsani yardım iletişimi, tarihsel olarak "uzaktaki acı"nın görünür kılınması üzerinden şekillenen, hem dayanışma hem de güç ilişkileri üreten bir alandır (Orgad, 2013). Kurumsal stratejiler çoğu zaman "mağdur" figürünü belirli stereotipler üzerine inşa eder. Bu süreçte mağdurlar, birer ahlaki çağrı sembolü haline gelirken, ne yazık ki özneleşme imkanları kısıtlanan temsil nesnelerine indirgenebilirler (Hutchison, 2014). Kriz görsellerinin dayanışmayı mobilize etme gücü olsa da, bu durumun bazen sömürgeci bakış açılarını besleyen bir "acı siyaseti" (politics of pity) üzerinden işlediği görülmektedir. Araştırmalar; "uygun mağdur"un seçilmesi ve farklılıkların silinmesinin, kırılgan öznelerin tek-tipleştirilmesi riskini taşıdığını ortaya koymaktadır (Horsti, 2013; Irom vd., 2023).

Bu makale, söz konusu temsil mirasını ve dijital platform dinamiklerini "sentetik mağduriyet" kavramı üzerinden tartışmaya açmaktadır. Burada sentetik mağduriyet; yapay zekânın insani acıyı sadece temsil etmekle kalmayıp, onu ölçülebilir bir tasarım problemine dönüştürmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçte mağdur bedeni, "ideal etkiyi" yaratmak amacıyla bir veri

seti gibi yeniden biçimlendirilir (Kumar, 2025). Bu durum, insani yardım iletişimindeki eşitsiz temsil ilişkilerinin, yeni teknolojilerin ticarileşme ve dikkat ekonomisi baskısı altında daha da keskinleşebileceğini göstermektedir.

Bu çerçevede yapay zekâ temelli görseller, geleneksel "tanıklık" ilkesinden kopan bir belirsizlik alanı açmaktadır. Bu görseller; sahadaki riske ve bağlamsal bilgiye dayanan gerçek bir tanıklık yerine, veri kümelerinin hesaplamalı estetiği üzerinden "acının ikna edici bir versiyonunu" tasarlamaktadır. Dolayısıyla mesele sadece görüntünün sahte olup olmaması değildir; asıl sorun, mağduriyetin hangi kodlarla kurgulandığı ve izleyicinin bu süreçte nasıl bir etik konuma yerleştirildiğidir (Chouliaraki vd., 2019).

Makalenin ikinci odak noktası, bu sentetik mağduriyetin izleyici üzerinde bir "vicdan döngüsü" yaratmasıdır (Hutchison, 2014). İletişimin mağdurun kendisinden çok bağışçının duygusuna odaklanması, bir "araçsallaşma" riski doğurur. İzleyicinin yaşadığı kısa süreli ahlaki rahatlama, yapısal sorumluluklarla olan bağını zayıflatabilir (Nolan & Mikami, 2012). Sonuç olarak sentetik mağduriyet, sadece bir yanıltma meselesi değil; mahremiyet, onur ve temsil adaletine ilişkin köklü bir problemdir. Yapay zekânın yoksulluğu pürüzsüz ve genel bir ikonografiye dönüştürmesi, mağdurun öznel hakikatini silerek onurlu temsil imkanını zayıflatmaktadır (Kumar, 2025).

2. YÖNTEM

Bu çalışma; yapay zekâ üretimi görsellerin inşa ettiği "sentetik mağduriyet" rejimini çözümlemek amacıyla, nitel görsel söylem analizi yöntemini benimsemektedir. Araştırma, yapay zekâ temelli sentetik imgelerin insani acıyı hangi tekrarlayan görsel kodlarla yeniden düzenlediğini ve bu kurgunun izleyici üzerindeki "vicdan döngüsü" etkisini nasıl yapılandırdığını temel problem olarak ele almaktadır (Hutchison, 2014; Nolan & Mikami, 2012). Analiz kapsamında; Charity Right'ın geniş yankı uyandıran "Yeşil Gözlü Çocuk" görseli, yaygın olarak dolaşıma giren "Bayraklı İtfaiyeci" imgesi, Amnesty International'ın tartışmalı "Sentetik Protestocu" serisi ve Red Cross'un (Kızılhaç) sentetik imgelere karşı etik bir duruş sergileyen "Gerçeklik Manifestosu" (The Reality Manifesto) vakaları amaçlı örneklem yöntemiyle seçilmiştir.

2.1. Araştırma Problemi ve Soruları

Araştırmanın temel problemi; yapay zekâ temelli sentetik imgelerin, insani acıyı hangi tekrarlayan görsel kodlarla yeniden düzenlediği ve bu düzenlemenin izleyici üzerindeki "vicdan döngüsü" etkisini nasıl yapılandırdığıdır. Bu problem çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmaktadır:

- **S1:** Yapay zekâ üretimi görsellerde "uygun mağdur" ve "kırılganlık" olguları, hangi stereotipik troplar üzerinden kurgulanmaktadır?
- **S2:** Sentetik imajlar; geleneksel foto muhabirliğinin "tanıklık" rejiminden hangi estetik ve ontolojik noktalarda ayrışmaktadır?
- **S3:** Görsellerdeki algoritmik bozulmalar ve aşırılaştırılmış temsiller, izleyicinin etik sorumluluk bilincini ve duygulanım sürecini nasıl etkilemektedir?

3. ANALİZ VE TARTIŞMA

Bu bölümde, yapay zekâ (YZ) tarafından üretilen yardım görselleri; "sentetik mağduriyetin inşası", "algoritmik estetik" ve "vicdan döngüsü" temaları ekseninde, seçilen vakalar üzerinden analiz edilmektedir.

3.1. Estetikleştirilmiş Acı ve Hipergerçeklik: Yeşil Gözlü Çocuk

Yapay zekâ (YZ) üretimi görsellerde dikkati çeken ilk unsur, insani acının sistematik bir biçimde "pürüzsüzleştirilerek" estetik bir forma sokulmasıdır. Geleneksel foto muhabirliğinin sunduğu ham, pürüzlü ve bağlamsal gerçekliğin aksine; YZ sistemleri trajediyi "idealize edilmiş" bir görsellikle yeniden kurgular. Bu durum, görsel alanın ontolojik ve epistemik dayanaklarını sarsarak, hakikat rejimlerinde yapısal bir kırılmaya işaret etmektedir.

Kaynak:
https://files.mastodon.social/media_attachments/files/110/266/259/115/670/123/small/03285d8ffe049425.webp

Charity Right kampanyasında kullanılan YZ üretimi çocuk görselinde; yoksulluğun fiziksel ve rahatsız edici izleri olan kir, gerçekçi bir bakımsızlık ve çevresel kaosa dair bağlamlar neredeyse tamamen ayıklanmıştır. Burada kurgulanan "sentetik mağduriyet", acının yalnızca bir temsili değil; hedef odaklı ve ölçülebilir bir tasarım problemine dönüştürülmesidir. Algoritma, gerçek bir insanın biricik trajedisini kaydetmek yerine, izleyicinin zihnindeki "estetik trajedi" beklentisini karşılayan kusursuz bir mağduriyet formu üretmektedir. Çocuğun tenindeki pürüzsüz doku (tekstür), göz renginin yapay doygunluğu ve portreye derinlik katan dramatik ışık kullanımı; krizin kirli, sert ve karmaşık gerçekliğini kasten örtmektedir.

Bu üretim süreci, Baudrillardcı anlamda gerçeğin yerini alan bir "hipergerçeklik" evreni yaratır. Bu noktada mağdur, kendi hikâyesi ve eylemliliği olan bir özne olmaktan çıkar; yalnızca bağışçının görsel beğenisine hitap eden ve yardım eylemini mobilize etmek için kurgulanan bir "tasarım nesnesi" haline gelir. YZ'nin görüntüyü kusursuzlaştırma yetisi; özgünlük ve hakikat gibi geleneksel normların aşınmasına neden olur. Fiziksel bir temasa ve tanıklığa (witnessing) dayalı belgeleme pratiği, yerini veri kümeleri üzerinden kurgulanan ve bağlamından koparılan (decontextualized) "acının ikna edici bir versiyonuna" bırakmaktadır.

Sonuç olarak, bu yapay mükemmellik gerçek yoksulluk deneyimini bağlamından koparark onu yüzeysel bir duygusal uyarılma aracına indirger. Mağduriyetin bu "pürüzsüz ikonografisi", trajedinin öznel hakikatini silerek onurlu temsil imkânını zayıflatmaktadır. İzleyici, yüksek yoğunluklu bir duygusal şok yaşasa da; bu sentetik estetik onu krizin yapısal nedenlerine dair derinlemesine bir politik kavrayıştan uzaklaştırmakta, etkileşimi yalnızca anlık bir merhamet gösterisine hapsetmektedir.

3.2 Politik Sembolizm ve Mekanik Duygusallık: "Deprem ve İtfaiyeci"

Vaka analizimizin ikinci ayağında, yapay zekânın sadece görüntü üretmekle kalmayıp, politik sembolleri nasıl araçsallaştırdığını görmekteyiz. Sosyal medyada milyonlarca etkileşim alan "itfaiyeci ve çocuk" görseli, çalışmamızın temel argümanlarını doğrular niteliktedir. Burada işleyen temel mekanizma sentetik duygusallıktır. Görselde kullanılan bayraklar, üniformalar ve çocuk figürü; trajedinin sahada yaşanan gerçek zorluklarını anlatmak için değil, izleyicinin milli ve insani duygularını saniyeler içinde tetiklemek için kurgulanmıştır. İtfaiyecinin kaskındaki Yunanistan bayrağı ve çocuğun kolundaki Türkiye bayrağı gibi unsurlar; karmaşık insani süreçleri basit, sembolik şablonlara indirgeyen algoritmik tercihlerdir.

Kaynak: https://www.bbc.com/news/world-europe-64599553.amp

Yapay zekâ, trajediyi tarihsel ve sosyo-politik koordinatlarından koparark (decontextualization), onun yerine kitlelerin zihnindeki arketiplere hitap eden "kahraman kurtarıcı ve korunmasız mağdur" ikiliğini yerleştirmektedir. Bu durum, afetlerin ontolojik gerçekliğini "mekanik bir duygusallığa" indirgeyerek kamusal hakikat rejimini aşındırmaktadır. Buradaki temel sorunsal, sunulan dramatizasyonun yüksek estetik yoğunluğunun, gerçek afet fotoğraflarının barındırdığı "kakofonik, tozlu ve estetik kaygı gütmeyen" çıplak gerçekliğiyle olan bağın kopmasına neden olmasıdır. Bu sahte dayanışma performansı, gerçek kriz deneyimlerini tözünden ayırarak tek tip bir "mağduriyet metalaşması" yaratmakta; izleyiciyi yapısal çözüm arayışlarından uzaklaştırarak anlık duygusal deşarjlara (catharsis) hapsetmektedir.

Teorik bir perspektifle ele alındığında bu süreç, Chouliaraki'nin (2013) "post-insancıllık" (*post-humanitarianism*) kavramsallaştırmasının dijital bir tezahürüdür. Bu evrede dayanışma, etik bir ödev olmaktan çıkarak bireysel bir narsizme ve meta-duygusal bir tüketime tahvil edilmektedir. Algoritma, izleyiciyi rasyonel-politik bir sorgulama sürecinden ziyade, limbik sistemi doğrudan hedef alan sembolik bir şoka maruz bırakmaktadır. Bu durum bir yandan "merhamet yorgunluğu" (*compassion fatigue*) riskini kronikleştirirken, diğer yandan toplumsal dayanışma iradesini politik bir eylemlilikten koparıp dijital bir "arayüz etkileşimine" (*interface interaction*) indirgemektedir.

3.3. İnsani Yardım İletişiminde Temsil Krizi: "Sentetik Protestocu"

Uluslararası sivil toplum kuruluşlarının (STK) operasyonel süreçlerinde yapay zekâ (YZ) tabanlı görsel üretime başvurması; "temsil onuru", "etik tanıklık" ve "görsel kanıt" parametreleri bağlamında yapısal bir kriz doğurmaktadır. Amnesty International'ın (Uluslararası Af Örgütü) Kolombiya'daki protestoları betimlemek amacıyla servis ettiği sentetik görselde; protestocu figürün hiper-dramatize edilmiş yüz ifadesi ve kolluk kuvvetlerinin geometrik bir simetriyle kurgulanan dizilimi, olayın olgusal gerçekliğinden ziyade algoritmik bir performativiteyi yansıtmaktadır. Barthesçı bir okumayla, geleneksel fotoğrafçılık "bu oradaydı" (*ça-a-été*) diyerek fiziksel bir referans ve etik bir tanıklık sunarken; YZ üretimi bu vaka, tanıklığı bütünüyle bağlamsızlaştırılmış bir "hesaplamalı kurguya" tahvil etmektedir.

Kaynak:
https://www.indyturk.com/sites/default/files/styles/1368x911/public/article/main_image/2023/05/03/1137541-1757627208.jpg

Yapay zekâ, hak ihlallerini "optimum şok" yaratacak imgelere dönüştürürken, gerçek mağdurların biricik deneyimlerini anonimleştirerek kamusal vicdanı bir simülasyon evrenine hapsetmektedir. Hiper-gerçek ve estetik açıdan kusursuzlaştırılmış bu görseller, gerçek ihlal fotoğraflarının barındırdığı pürüzlü ve kaotik gerçekliğin izleyici nezdinde "retinal bir sönükleşme" yaşamasına neden olmaktadır. Bu durum, toplumsal duyarsızlaşma (*desensitization*) sürecini katalize eden bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tabloyu daha yakından incelediğimizde, karşımıza ürkütücü bir gerçek çıkıyor: Şiddet ve mağduriyet, artık birer **tasarım objesine** dönüşmüş durumda. Bu dönüşüm, izleyici ile kurulan bağı 'hakiki bir dayanışma' olmaktan çıkarıp, onu sadece 'estetik bir tüketim' haline getiriyor. Gerçek insanların yaşadığı acıların dijital pikseller içinde eritilmesi, sadece görüntüyü değil, bu acıların ardındaki politik gerçekliği de bozuyor. Hakikat sonrası (*post-truth*) bir çağda, insani yardımın o hassas etik sınırları giderek bulanıklaşıyor. Algoritmalar tarafından kurgulanan bu sahneler, bizi tarihsel ve yerel gerçeklikten koparıp sadece anlık bir 'görsel şokun' içine hapsediyor. Uzun vadede bu durum, hem yardım kuruluşlarına olan güveni sarsıyor hem de sahadaki gerçek insanların kendi hikâyelerini anlatma onurunu ellerinden alıyor

3.4. Gerçekliğin Savunması ve Etik Sınırlar: "Kızılhaç Gerçeklik Manifestosu"

Sentetik mağduriyetin yarattığı o parıltılı illüzyon evrenine karşı en güçlü direniş, insani yardımın "gerçek tanıklık" köklerine dönen bir manifesto ile yükseliyor. Fransız Kızılhaç'ının (*Croix-Rouge française*) hazırladığı kampanya, yapay zekâ üretimi görsellerin yol açtığı temsil krizine karşı adeta etik bir baraj inşa etme çabasıdır. Bu çalışmada; yapay zekâya verilen teknik komutlar (*prompt*) ile gerçek bir yardım anına ait fotoğraflar yan yana getirilerek, teknolojinin

yarattığı o yapay büyü bozulmaktadır. Görsellerin altında yer alan "Maalesef bu fotoğraf yapay zekâ ile üretilmedi" ifadesi, teknolojinin sunduğu o steril ve "estetik kriz" imajlarına karşı bir haysiyet meydan okumasıdır.

Kaynak: https://i0.wp.com/newdigitalage.co/wp-content/uploads/2023/04/Red-Cross-France-AI-Campaign-jpg.webp?w=1000&ssl=1

Kampanya; yapay zekânın acıyı kurgularken başvurduğu "dramatik sahne", "neon ışıklandırma" veya "HD" gibi teknik komutları deşifre ederek, teknolojinin trajediyi nasıl soğuk bir tasarım objesine dönüştürdüğünü kanıtlıyor. Bu direnç pratiği, sentetik olanın her yeri sardığı bir dünyada "onurlu temsili" ve gerçekliğin sarsıcı, ham gücünü savunuyor. Gerçek acının estetik bir kaygı gütmediğini ve bu çıplak gerçekliğin hiçbir algoritmaya sığmayacağını vurgulayan bu yaklaşım, mağduriyetin bir simülasyon evrenine hapsedilmesine karşı net bir etik sınır çiziyor.

Teorik bir düzlemde bu vaka; yapay zekâ tarafından inşa edilen "sentetik duygusallığa" karşı bir "gerçeklik etiği" önerisi niteliğindedir. Yapay zekâ üretimi imgelerin sunduğu idealize edilmiş ve pürüzsüz mağduriyet temsillerinin kanıksanması; sahadaki "estetik olmayan", karmaşık ve bağlamsal gerçek mağduriyetlerin kamusal alanda görünmezleşmesi riskini doğurmaktadır. Bu bağlamda Kızılhaç'ın müdahalesi, kolektif vicdanın simülasyon evrenine hapsolmasına karşı bir direnç odağı oluşturarak; insani yardım iletişimini, ontolojik onuru koruyan "çıplak gerçeklik" zeminine geri davet etmektedir.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma; yapay zekâ (YZ) tarafından üretilen sentetik görsellerin insani yardım iletişimi üzerindeki dönüştürücü etkisini, "sentetik mağduriyet" ve "hipergerçeklik" kavramları çerçevesinde çözümlemiştir. Analizler sonucunda YZ teknolojisinin, insani krizleri görselleştirirken yalnızca teknik bir kolaylık sağlamadığı; aksine acının temsil edilme biçimlerini etik ve politik bir kırılmaya uğrattığı saptanmıştır. Özellikle "Yeşil Gözlü Çocuk" vakasında görüldüğü üzere; yoksulluğun fiziksel ve çevresel izlerinden arındırılarak pürüzsüzleştirilmesi, trajediyi bağlamından koparmakta ve onu küresel yardım pazarında tüketilebilir bir "estetik nesneye" dönüştürmektedir. Bu süreçte tespit edilen en büyük risk, vicdanın mekanikleşmesidir. Algoritmalarca kusursuzlaştırılan bu imajlar, izleyiciyi anlık duygusal deşarjlara yöneltirken, hayatın sert, tozlu ve estetik kaygı gütmeyen gerçekliğine karşı bir "körleşme" yaratmaktadır. Bu durum, Baudrillardcı perspektifle gerçeğin yerini alan bir hipergerçeklik evreninin inşasıdır; burada izleyici, mağdurun öznel hakikatiyle değil, algoritmanın sunduğu "idealize edilmiş trajedi" formuyla etkileşime girmektedir.

Tartışmanın ikinci boyutu, YZ'nin politik sembolleri araçsallaştırarak kurduğu "mekanik duygusallık" rejimidir. "Deprem ve İtfaiyeci" görselinde incelendiği üzere; milli bayraklar ve arketipler üzerinden kurgulanan sahte dayanışma hissi, kamusal vicdanı saniyeler içinde tetiklenen yüzeysel bir etkileşime hapsetmektedir. Bu süreç, dayanışmayı politik bir sorumluluk olmaktan çıkarıp bir arayüz etkileşimine indirgemektedir. Algoritmanın sunduğu kusursuz dramatizasyon, izleyicinin gerçek bir afet fotoğrafının barındırdığı karmaşık ve çıplak gerçeklikle kurabileceği duygusal bağı zayıflatmaktadır. Bu fenomen, kriz deneyimlerini bağlamsızlaştırarak tek tip bir "mağduriyet pazarlaması" yaratmakta ve kamusal bilinci yapısal çözüm arayışlarından uzaklaştırmaktadır.

Amnesty International ve Kızılhaç vakaları üzerinden yürütülen analizler ise "tanıklık" ontolojisinin korunması gerekliliğini doğrulamaktadır. Amnesty örneğindeki "Sentetik Protestocu", temsil onurunun algoritmik bir performans içerisinde nasıl eritilebileceğini ve gerçek mağdurların yerini alan simülasyonların yarattığı duyarsızlaşma riskini kanıtlamaktadır. Buna mukabil Kızılhaç'ın "Gerçeklik Manifestosu", bu illüzyon evrenine karşı etik bir direnç hattı oluşturmaktadır. Gerçek acının hiçbir algoritmik şablona sığmayacak kadar onurlu ve sarsıcı olduğunu savunan bu yaklaşım, yardım kuruluşlarının güvenilirlik rejimlerini korumak adına kritik bir önem taşımaktadır. Nihayetinde, eğer acı estetize edilmeye devam edilirse, gelecekte gerçek mağdurların sesi, "yeterince estetik görünmedikleri" gerekçesiyle duyulmaz hale gelme riskiyle karşı karşıyadır.

Günümüz iletişim ekosisteminde şeffaflık, etik bir baraj olarak kurumsal bir zorunluluktur. Bu bağlamda, YZ tarafından üretilen görsellerin "hesaplamalı temsil" olarak etiketlenmesi ve bu kurgusal doğanın kamuoyuna ifşa edilmesi zorunlu bir politika haline getirilmelidir. Bu şeffaflık rejimi, medya okuryazarlığı çalışmalarının algoritmik manipülasyonları deşifre edebilecek şekilde yeniden kurgulanmasıyla desteklenmelidir. İnsani yardım kuruluşları; hız ve verimlilik kaygısından ziyade, mağdurun temsil onurunu merkeze alan bir etik anlayışı benimsemekle yükümlüdür. Acıyı teknik bir "tasarım problemi" olarak görmeyen, aksine gerçek öznelerin eylemliliğini koruyan iletişim protokollerinin oluşturulması bir zorunluluktur.

Sonuç olarak, dijitalleşme bütçelerinin sentetik içerik üretimi yerine; sahadaki ham gerçekliği belgeleyen profesyonel foto-muhabirliğine ve yerel tanıklıklara yönlendirilmesi, hakikat rejiminin ve kamusal vicdanın korunması açısından elzemdir.

KAYNAKÇA

Chouliaraki, L., Orwicz, M., & Greeley, R. (2019). Special issue: The visual politics of the human. *Visual Communication, 18*(3), 301–309. https://doi.org/10.1177/1470357219846405

Dencik, L., & Allan, S. (2017). In/visible conflicts: NGOs and the visual politics of humanitarian photography. *Media, Culture & Society, 39*(8), 1178–1193. https://doi.org/10.1177/0163443717726865

Horsti, K. (2013). De-ethnicized victims: Mediatized advocacy for asylum seekers. *Journalism, 14*(1), 78–95. https://doi.org/10.1177/1464884912473895

Hutchison, E. (2014). A global politics of pity? Disaster imagery and the emotional construction of solidarity after the 2004 Asian tsunami. *International Political Sociology, 8*(1), 1–19. https://doi.org/10.1111/ips.12037

Irom, B., Borah, P., & Gibbons, S. (2023). The Rohingya refugee crisis: A social semiotic study of visuals in *The New York Times* and *The Washington Post*. *Journalism & Mass Communication Quarterly, 100*(3), 550–568. https://doi.org/10.1177/10776990221132559

Kumar, S. (2025). Enabling data-driven discoveries in evolutionary genetics and genomics. *Genetics, 230*(3). https://doi.org/10.1093/genetics/iyaf084

Nolan, D., & Mikami, A. (2012). 'The things that we have to do': Ethics and instrumentality in humanitarian communication. *Global Media and Communication, 9*(1), 53–70. https://doi.org/10.1177/1742766512463040

Orgad, S. (2013). Visualizers of solidarity: Organizational politics in humanitarian and international development NGOs. *Visual Communication, 12*(3), 295–314. https://doi.org/10.1177/1470357213483057

BBC News. (2023, 14 Şubat). *Scammers profit from Turkey-Syria earthquake*. BBC News. https://www.bbc.com/news/world-europe-64599553

https://www.indyturk.com/sites/default/files/styles/1368x911/public/article/main_image/2023/05/03/1137541-1757627208.jpg

https://i0.wp.com/newdigitalage.co/wp-content/uploads/2023/04/Red-Cross-France-AI-Campaign-jpg.webp?w=1000&ssl=1

https://files.mastodon.social/media_attachments/files/110/266/259/115/670/123/small/03285d8ffe049425.webp

DİJİTAL ÇAĞDA VERİ HÂKİMİYETİ: OTORİTER İLETİŞİM ORTAMLARININ YÜKSELİŞİ VE DİJİTAL DİKTATÖRLÜK

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GAZİ
Malatya Turgut Özal Üniversitesi
maligazi@gmail.com - https://orcid.org/0000-0002-9239-4187

ÖZET

Bu çalışma, dijital çağda verinin otoriter aktörler tarafından bir tahakküm aracı olarak kullanılmasını; bu sürecin demokratik değerler, bireysel özgürlükler ve mahremiyet hakları üzerindeki dönüştürücü etkilerini incelemektedir. Bilgi çağında büyük veri kümelerinin kontrolü, yalnızca teknik bir süreç değil; toplumsal yapıyı ve demokratik süreçleri doğrudan şekillendiren stratejik bir güç unsuru haline gelmiştir. Nitel araştırma yöntemi ve kapsamlı literatür taramasına dayanan bu araştırma; otoriter rejimlerin dijital verileri araçsallaştırarak inşa edebileceği distopik toplumsal yapıları teorik analizler ve somut vakalar üzerinden soruşturmaktadır. Bu kapsamda, Çin'in Sosyal Kredi Sistemi gibi dijital gözetim mekanizmaları analiz edilmekte; verinin bireysel davranışları manipüle etme ve toplumsal dinamikleri kontrol etme potansiyeli tartışılmaktadır. Öte yandan, demokratik sistemlerdeki veri yönetimi krizleri, Cambridge Analytica vakası çerçevesinde ele alınarak siyasi manipülasyon risklerine dikkat çekilmektedir. Bulgular; denetimsiz veri yönetiminin toplumsal güveni zedelediğini ve demokratik kurumların erozyonuna zemin hazırladığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak çalışma; geleceğin iletişim ekosisteminde distopik senaryoların önlenmesi için ulusal ve uluslararası düzeyde şeffaf denetim mekanizmalarının tesisi ile etik ve hukuki veri yönetimi stratejilerinin hayata geçirilmesinin kritik önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Veri, Demokrasi, Dijital Diktatörlük, Veri Yönetimi, Veri Yönetişimi.

1. GİRİŞ

Bilgi Çağı'nda veri, salt bir bilgi kaynağı olmanın ötesine geçerek; toplulukların davranışlarını, eğilimlerini ve karar alma mekanizmalarını derinden şekillendiren stratejik bir güç unsuru haline gelmiştir. Dijital ekosistemler; metin, görüntü, ses ve çeşitli medya formatlarında devasa bir veri hacmi üretmekte, depolamakta ve işlemektedir. Bu süreç, bireylerin çevrimiçi etkileşimlerinden tüketim alışkanlıklarına kadar uzanan geniş bir yelpazede "dijital izler" bırakmasına yol açmaktadır. Söz konusu izler, yalnızca iletişim ortamını dönüştürmekle kalmayıp; toplumların politik, ekonomik ve sosyal yapılarının yeniden biçimlenmesine de doğrudan etki etmektedir.

2023 yılı itibarıyla küresel internet kullanıcı sayısının 5,1 milyarı aşması, dijital ortamdaki etkileşimlerin toplumsal yansımalarını daha kritik bir boyuta taşımıştır. Verinin bu yaygın

etkisi; pazarlama, siyaset, sağlık ve kentsel planlama gibi stratejik alanlarda "veri odaklı" karar alma süreçlerini hâkim kılmıştır (Dearborn, 2015). Ancak bu geniş etki alanı, verinin kullanımında etik ve sorumlu yaklaşımların benimsenmesini zorunlu bir paradigma haline getirmektedir. Floridi'nin (2013) belirttiği üzere, etik veri uygulamaları, dijital dünyada adil ve sürdürülebilir bir iletişim ortamı inşa etmek için vazgeçilmezdir. Veri yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin içselleştirilmesi, bireysel özgürlüklerin korunmasında ve toplumsal istikrarın sağlanmasında hayati bir rol üstlenmektedir.

Buna karşın, verilerin otoriter aktörler veya denetimsiz korporatif yapılar tarafından kontrol edilmesi, demokratik değerler üzerinde varoluşsal bir tehdit oluşturmaktadır. Zuboff'un (2019) "Gözetim Kapitalizmi" perspektifiyle vurguladığı gibi, verilerin demokratik olmayan amaçlarla araçsallaştırılması, bilginin yalnızca seçkin bir grubun imtiyazı haline gelmesine ve bireysel özgürlüklerin sistematik olarak kısıtlanmasına neden olabilir. Cambridge Analytica skandalı, verilerin manipülatif kullanımının demokratik süreçleri nasıl bir erozyona uğratabileceğine dair literatürdeki en somut örneklerden biridir. Bu ve benzeri vakalar, verinin kötü yönetimi sonucunda kamu algısının çarpıtılabileceğini ve toplumsal güvenin zedelenebileceğini kanıtlamaktadır (Solove, 2008; Nissenbaum, 2009).

Bu çalışma, dijital çağda veri yönetimi ve kontrolünün; toplumsal dinamikler, demokratik süreçler ve bireysel özgürlükler üzerindeki izdüşümlerini ele almaktadır. Çalışma kapsamında, otoriter yapıların veriyi nasıl bir tehdit unsuruna dönüştürebileceği incelenirken, etik veri yönetimi stratejilerinin bu riskleri bertaraf etmedeki kritik rolü vurgulanmaktadır.

2. VERİ EKONOMİSİNİN GÜCÜ VE ÖNEMİ: BİLGİ ÇAĞINDA VERİ EKONOMİSİ

21. yüzyılın başından itibaren tanık olduğumuz teknolojik sıçrama, toplumların sadece ekonomik değil; kültürel ve politik DNA'larını da kökten değiştirdi. Dijital devrimle ivmelenen bu süreç, Castells'in (1996) "Bilgi Çağı" olarak tanımladığı yeni bir dönemin kapılarını açtı. Bu yeni düzende bilgi ve veri, artık toplumun yan unsurları değil, bizzat temel yapı taşlarıdır. Dijital araçlar sayesinde bilgiye erişim hızı artmakla kalmamış; verinin işlenmesi, depolanması ve küresel bir ağda dolaşıma girmesi hayatın olağan akışı haline gelmiştir (Mayer-Schönberger & Cukier, 2013). Christian Fuchs'un (2022) da vurguladığı gibi, dijital dünyada kişisel veriler artık paha biçilemez bir değer taşıyor; bireylerin internette bıraktığı her iz, "gözetim kapitalizmi" çarkları arasında toplumsal süreçleri yeniden biçimlendiriyor.

Veri ekonomisinin kalbinde, ham verinin toplanıp sofistike süreçlerden geçirilerek ticari bir değere dönüştürülmesi yatar. Bugün yapay zeka ve makine öğrenimi gibi teknolojiler, bu dönüşümü öyle ileri bir seviyeye taşıdı ki; teknoloji devleri artık sadece tüketici davranışlarını analiz etmekle kalmıyor, onları büyük veri kümeleri aracılığıyla öngörüyor ve yönlendiriyor (Babu vd., 2023). Google, Amazon ve Facebook gibi platformların kullanıcı verilerinden damıttığı pazarlama stratejileri, ticaretin sınırlarını aşarak sosyal dokuya nüfuz etmiş durumda. Ancak bu tablo sadece ekonomik bir başarı öyküsü değildir. Daron Acemoğlu'nun (2021) dikkat çektiği üzere, veri ekonomisinin sunduğu bu devasa imkânlar, otoriter rejimlerin elinde sosyal kontrolü sıkılaştıran ve demokratik süreçleri içten içe zayıflatan bir silaha

dönüşebilmektedir. Bireylerin dijital adımlarının izlenmesi ve puanlanması, verinin bir toplumsal terbiye aracına nasıl evrilebileceğinin en somut kanıtıdır.

Buna karşın demokratik rejimler, bu veri hegemonyasına karşı farklı bir direnç hattı oluşturmaya çalışmaktadır. Avrupa Birliği'nin Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) ve Yapay Zeka Yasası (EU AI Act) gibi düzenlemeler, verinin kullanımını sadece piyasa dinamiklerine bırakmayıp; birey haklarını ve etik ilkeleri önceleyen bir çerçeve çizmeyi amaçlar (Floridi, 2013). Fakat Nayak ve Walton'un (2024) belirttiği gibi, demokratik toplumlarda bile veri ekonomisi; seçim süreçlerine müdahaleden mahremiyetin aşınmasına ve eşitsizliklerin derinleşmesine kadar pek çok riski barındırmaya devam etmektedir.

Zuboff'un (2019) literatüre kazandırdığı "gözetim kapitalizmi" kavramı, bu sürecin en karanlık tarafına ışık tutar: Bireylerin günlük yaşamlarının her anının bir veri kaynağına indirgenmesi. Bu durum, insanların sadece birer tüketici ya da kullanıcı değil, algoritmalar tarafından yönlendirilen pasif özneler haline gelmesi riskini doğurur. Teknoloji devlerinin elindeki bu denetimsiz güç, onları sadece ticari aktörler olmaktan çıkarıp, küresel siyaseti ve toplumsal dengeleri sarsabilecek "yeni güç merkezleri" haline getirmiştir. Neticede, veri ekonomisi büyük fırsatlar sunsa da; şeffaf olmayan veri toplama süreçleri ve etik dışı yönetim modelleri, dijital dünyanın özgürlükçü geleceği önündeki en büyük engeldir.

3. DİJİTAL DİKTATÖRLÜK VE DİSTOPİK TOPLUM

Dijitalleşme, modern toplumların sosyal, ekonomik ve politik DNA'sını dönüştürürken, madalyonun öteki yüzünde otoriter rejimler için kusursuz bir "sosyal kontrol" aygıtı inşa etti. Başlangıçta bilginin demokratikleşmesini sağlayan bir özgürlük alanı olarak selamlanan dijital teknolojiler, bugün bireysel hakları kuşatan bir gözetim mekanizmasına dönüşmüş durumda. Bu yeni yönetim biçimi, yani "Dijital Diktatörlük"; verinin toplanması, izlenmesi ve denetlenmesi süreçlerini merkezileştirerek bireylerin manevra alanını sistematik olarak daraltmaktadır (Morozov, 2012). Artık bu olgu, sadece kapalı rejimlerin değil, köklü demokrasilerin de kapısını çalan varoluşsal bir tehdittir.

Bu karanlık tablonun en somut ve ürkütücü yansıması, kuşkusuz Çin Halk Cumhuriyeti'nin hayata geçirdiği "Sosyal Kredi Sistemi"dir. Creemers'in (2018) de vurguladığı gibi sistem; bireyin çevrimiçi alışverişinden sosyal medya paylaşımlarına, hatta sokaktaki adımlarına kadar her anını algoritmalarla puanlayan devasa bir dijital disiplin mekanizmasıdır. Vatandaşın "puanı", seyahat özgürlüğünden çocuklarının eğitim kalitesine kadar en temel insani haklarını doğrudan belirler hale gelmiştir. Zuboff'un (2019) altını çizdiği bu manipülatif düzen; teknolojinin bir kolaylaştırıcı değil, toplumsal terbiyeyi sağlayan bir kırbaç olarak kullanılabileceğini kanıtlıyor. Üstelik bu model artık sadece Çin ile sınırlı değil; Rusya, Mısır ve Suudi Arabistan gibi pek çok ülke, dijital gözetimi muhalefeti bastırmak ve toplumsal protestoları daha başlamadan sönümlendirmek için bir "akıllı sansür" aracı olarak benimsemiştir (Keremoğlu & Weidmann, 2020).

Demokratik sistemlerde ise bu teknolojiler genelde şeffaflık ve hesap verebilirlik vaadiyle sunulur. Ancak Cambridge Analytica skandalı, "demokratik" görünen platformların bile arka

planda nasıl bir manipülasyon makinesine dönüşebileceğini dünyaya ilan etti. 87 milyon kullanıcının verisinin izinsiz bir şekilde siyasi mühendislik için kullanılması; sadece bir veri sızıntısı değil, aynı zamanda demokratik iradenin algoritmalarla "hack'lenmesi" girişimiydi. Bu olay, dijital diktatörlük ve distopik senaryoların yalnızca otoriter başkentlerde değil, Silikon Vadisi'ndeki sunucu odalarında da yazılabileceğini gösterdi.

Günümüzde teknoloji şirketlerinin ulaştığı devasa güç, onları geleneksel devlet yapılarının üzerine yerleştirdi. Elon Musk'ın dijital platformlar üzerinden uluslararası politikaya müdahale eden çıkışları veya teknoloji devlerinin CEO'larının otokratik birer figüre dönüşmesi, verinin artık "yeni egemenlik alanı" olduğunu doğruluyor. Algoritmaların yönetim süreçlerine dahil olması, "Azınlık Raporu" (Minority Report) filmindeki gibi, insan iradesini devre dışı bırakan ve şeffaflığı gölgeleyen bir "veri odaklı yönetim" riskini doğuruyor.

Sonuç olarak; veri gizliliği ve insan haklarını koruyacak uluslararası denetim mekanizmaları (GDPR gibi) hayata geçirilmedikçe, dijitalleşmenin sağladığı hız ve konfor, bireyi kendi ürettiği verinin kölesi haline getirebilir. Dijitalleşme sürecinin yönetimi, sadece teknik bir konu değil; özgürlüğün geleceğine dair etik ve politik bir tercihtir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, dijitalleşmenin sağladığı hız ve konforun ötesinde, verinin bir "tahakküm enstrümanı" olarak nasıl konumlandığını dijital diktatörlük ve gözetim kapitalizmi ekseninde tartışmıştır. Elde edilen bulgular, verinin artık sadece ekonomik bir değer değil, devlet egemenliğini aşan ve bireysel iradeyi algoritmik kuşatmaya alan stratejik bir güç unsuru olduğunu teyit etmektedir.

Tartışmanın odak noktasını oluşturan otoriter rejimlerin dijitalleşme pratiği, Çin'in Sosyal Kredi Sistemi örneğinde görüldüğü üzere, teknolojinin toplumsal bir terbiye aracına dönüşebileceğini kanıtlamıştır. Ancak bu tehdit sadece otoriter coğrafyalarla sınırlı değildir. Demokratik sistemlerin kalbinde yer alan Cambridge Analytica gibi skandallar, "Big Tech" olarak adlandırılan teknoloji devlerinin de benzer bir manipülasyon gücüne sahip olduğunu; bireyin sadece bir tüketici değil, gelecekteki davranışları tahmin edilip yönlendirilen bir "veri hammaddesi" haline getirildiğini göstermektedir. Shoshana Zuboff'un (2019) kavramsallaştırdığı "Gözetim Kapitalizmi", bu yeni ekonomik modelin birey hakları ve demokratik süreçler üzerindeki aşındırıcı etkisini tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Gelinen noktada, dijitalleşme süreci iki tarafı keskin bir kılıç niteliğindedir. Bir yandan kamu hizmetlerinde verimlilik ve bilgiye erişim hızı artarken, diğer yandan şeffaf olmayan veri toplama süreçleri toplumsal özgürlükler üzerinde varoluşsal bir risk oluşturmaktadır. Avrupa Birliği'nin GDPR hamlesi, bu kontrolsüz gücü dengelemek adına kıymetli bir "direnç hattı" oluşturmuş olsa da, dijital dünyanın sınır tanımayan yapısı küresel bir mutabakatı ve etik bir standardizasyonu zorunlu kılmaktadır.

Sonuç olarak; geleceğin iletişim ekosisteminde distopik senaryoların engellenmesi, verinin sadece piyasa dinamiklerine veya otoriter hırslara bırakılmamasıyla mümkündür. Dijital devrim, ancak bireyin mahremiyetini ve özgür iradesini merkeze alan, etik bir pusulayla

yönetildiği takdirde toplumsal bir refah aracına dönüşebilir. Aksi halde, teknolojik ilerleme; şeffaflığın yok olduğu, kararların algoritmalar tarafından verildiği ve özgürlüklerin güvenlik vaadiyle feda edildiği bir dijital diktatörlük iklimine kapı aralayacaktır. Bu nedenle, uluslararası düzeyde şeffaf denetim mekanizmalarının tesisi ve dijital okuryazarlığın toplumsal bir bilinç düzeyine çıkarılması, demokratik geleceğin inşası açısından kritik bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, D. (2021). *The Narrow Corridor: States, Societies, and the Fate of Liberty*. Penguin Books.

Pillay, N. (2013). Political super branding through the use of social media technology : the Barack Obama presidential campaign in 2008. . https://doi.org/10.51415/10321/946.

Babu, S. M., Kumar, P. P., Devi, S., Reddy, K. P., & Satish, M. (2023, October). Predicting Consumer Behaviour with Artificial Intelligence. In *2023 IEEE 5th International Conference on Cybernetics, Cognition and Machine Learning Applications (ICCCMLA)* (pp. 698-703). IEEE..

Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture Volume I*. Blackwell Publishing.

Creemers, R. (2018). China's social credit system: An evolving practice of control. *Leiden Asia Centre*. Retrieved from https://leidenasiacentre.nl/publications/chinas-social-credit-system-an-evolving-practice-of-control/

Fawcett, T., & Provost, F. (2013). Data Science and its Relationship to Big Data and Data-Driven Decision Making. *Big Data*, 1(1), 51–59. https://doi.org/10.1089/big.2013.1508

Floridi, L (2013). The ethics of information. Oxford, England: Oxford University Press UK.

Fuchs, C. (2022). *Social Media: A Critical Introduction* (3rd ed.). SAGE Publications.

Keremoğlu, E., & Weidmann, N. B. (2020). How dictators control the internet: a review essay. *Comparative Political Studies*, *53*(10-11), 1690-1703.

Lyon, D. (2018). *The Culture of Surveillance: Watching as a Way of Life*. Polity Press.

MacKinnon, R. (2012). *Consent of the Networked: The Worldwide Struggle for Internet Freedom*. Basic Books.

Mayer-Schönberger, V., & Cukier, K. (2013). *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think*. Houghton Mifflin Harcourt.

Morozov, E. (2012). *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. PublicAffairs.

Nayak, R. S., & Walton, J. (2024). Digital Governance: Data Power and Democracy in the 21st Century. *International Journal of Digital Policy & Ethics*.

Nissenbaum, H. (2009). *Privacy in Context: Technology, Policy, and the Integrity of Social Life*. Stanford University Press.

Dearborn, J. (2015). *Data driven: How performance analytics delivers extraordinary sales results*. John Wiley & Sons.

Solove, D. J. (2008). *Understanding Privacy*. Harvard University Press.

Tufekci, Z. (2014). Engineering the public: Big data, surveillance and computational politics. *First Monday*, 19(7). https://doi.org/10.5210/fm.v19i7.4901

Van Dijck, J. (2014). *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. Oxford University Press.

Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. PublicAffairs.

UEFA ŞAMPİYONLAR LİGİ'NİN ÜLKELERE GÖRE ANALİZİ

Doç. Dr. Erdal ARI
Ordu Üniversitesi,
erdalari@odu.edu.tr- 0000-0003-1348-7930
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÇETİNDEMİR
Trabzon Üniversitesi,
abdullahcetindemir@trabzon.edu.tr- 0000-0002-8238-820X

ÖZET

Bu araştırma, UEFA Şampiyonlar Ligi'nin kurulduğu 1992-1993 sezonundan itibaren oynanan 34 sezondaki sportif başarı durumunun ülkelere göre değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. İlk olarak UEFA Şampiyon Kulüpler Kupası olarak düzenlenen organizasyon, 1992-1993 sezonundan itibaren UEFA Şampiyonlar Ligi adıyla oynanmaya başlamıştır. Çalışma kapsamında, 1992-1993 sezonundan itibaren organizasyona katılım sayıları, çeyrek ve yarı finale, finale yükselme ve şampiyonluk sayıları ülkelere göre incelenmiştir. Veriler UEFA'nın resmi internet sayfasında bulunan müsabaka arşivinden elde edilmiştir. UEFA Şampiyonlar Ligi'nin 1992-1993 sezonundan itibaren turnuvaya katılım, çeyrek ve yarı finale, finale yükselme ve şampiyonluk sayıları ve bu sayıların sezon başına düşen ortalama değerleri belirlenmiştir. Bulgular, UEFA Şampiyonlar Ligi'ne en fazla sayıda katılım sağlayan ülkenin 118 kez ile İspanya olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, İspanyol temsilcilerinin 61 kez çeyrek finale, 38 kez yarı finale, 18 kez finale yükselme başarısı gösterdiği, 13 kez de Şampiyonlar Ligi şampiyonu oldukları saptanmıştır. Türkiye'nin 1992-1993 sezonundan bu yana turnuvaya 35 kez temsilci gönderdiği ve Türk kulüplerinin bu periyotta 3 kez çeyrek finale yükselme başarısı gösterdiği görülmektedir. Ülkelerin UEFA Şampiyonlar Ligi'ndeki başarı durumu dikkate alındığında, futbolda başarı istikrarının sağlanabilmesi için profesyonel ve sistematik bir yönetim anlayışıyla verimliliği arttırıcı projelerin uygulanmasının önemli olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: UEFA Şampiyonlar Ligi, sportif başarı, analiz.

1. GİRİŞ

Şampiyonlar Ligi Avrupa Futbol Federasyonları Birliği (UEFA)'nin düzenlemiş olduğu bir futbol organizasyonudur. UEFA Şampiyonlar Ligi kulüpler düzeyinde organize edilen en önemli organizasyon konumundadır (Zambom-Ferraresi ve ark., 2017). 1955 yılında Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası olarak düzenlenmeye başlayan turnuva, 1992-1993 sezonundan itibaren Şampiyonlar Ligi ismiyle devam etmektedir. Şampiyonlar Ligi'ne UEFA'nın ülke puanı sıralamasına göre belirlemiş olduğu kontenjan doğrultusunda, üye ülkelerin en üst

düzeydeki yerel liglerini şampiyon olarak ve üst sıralarda tamamlamış olan kulüpler katılmaktadır. Organizasyona birçok ünlü ticari firma ve marka sponsor olmaktadır. Sponsorluk gelirlerinin büyük bir kısmı katılım sağlayan kulüplere sportif başarı durumuna göre ödül olarak dağıtılmaktadır. Turnuvadaki sportif başarı durumuna göre elde edilen parasal ödül tutarları, kulüpler için büyük bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Ayrıca, Şampiyonlar Ligi başta olmak üzere UEFA'nın düzenlemiş olduğu Avrupa Ligi ve Konferans Ligi organizasyonlarına üye ülkelerden katılım sağlayan kulüplerin elde ettiği sportif başarılar, ülkelerin UEFA ülke puanı sıralamasında yükselmesini ve dolayısıyla organizasyonlarda daha fazla sayıda takımla temsil edilmesini sağlamaktadır. Bu bakımdan, UEFA Şampiyonlar Ligi'nde elde edilen başarılar, katılan kulüplere maddi gelir ve prestij sağlamasının yanında, üye ülkelerin Avrupa futbolunda öne çıkmasını ve söz sahibi olmasını sağlayabilmektedir. UEFA Şampiyonlar Ligi'ne daha fazla sayıda takımla katılmak, çeyrek ve yarı finale, finale çıkma ve şampiyon olma başarısı gösterebilen takım sayılarının fazla olması, üye ülkelerin futboldaki prestijinin arttırmaktadır. Bu çalışmada, 1992-1993 sezonundan itibaren Şampiyonlar Ligi'nin ülkelere göre analizinin yapılması amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Verilerin Toplanması

İsim ve format değişikliğinin gerçekleştiği ve turnuvanın Şampiyonlar Ligi ismini aldığı 1992-1993 sezonundan itibaren 34 sezonun verileri çalışmaya dahil edilmiştir. 1992-1993 sezonundan itibaren turnuvanın grup aşamasından finale kadar olan (final müsabakaları da dahil olmak üzere) oynanan müsabakalar UEFA'nın resmi internet sayfasındaki müsabaka arşivinden elde edilerek incelenmiştir (UEFA.com, 2025). Şampiyonlar Ligi'nin toplam 34 sezonunda (1992-1993 sezonundan itibaren) ülkelere göre lige katılım sayıları kaydedilmiştir. Devam eden 2025-2026 sezonu haricindeki 33 sezonda ülkelere göre çeyrek, yarı finale, finale yükselme ve şampiyonluk sayılarına ilişkin veriler değerlendirmeye alınmıştır.

2.2. Verilerin Analizi

Microsoft Excel programına kaydedilen verilerle Şampiyonlar Ligi'ne katılım sayıları, ligde çeyrek, yarı finale, finale yükselme ve şampiyonluk sayıları hesaplanmıştır (Microsoft Excel 365 for Windows, Office 365, Microsoft, USA). 34 sezona ait (1992-1993 ile 2025-2026 sezonları arası) lige katılım sayısı, 33 sezona ait (1992-1993 ile 2024-2025 sezonları arası) ligde çeyrek, yarı finale, finale yükselme ve şampiyonluk sayısı verilerinin toplam ve sezon başı ortalama değerleri belirlenerek tablolar halinde sunulmuştur.

3. BULGULAR

Çizelge 1. UEFA Şampiyonlar Ligi 1992-1993 Sezonundan 2025-2026 Sezonu Arasındaki 34 Sezonda Lige Katılım Sayısına Göre Ülkelerin Listesi

Sıra	Ülke	Katılım Sayısı	
		Sayı	34 Sezon Ortalaması
1	İspanya	118	3,47
2	İngiltere	114	3,35

3	Almanya	104	3,06
4	İtalya	103	3,03
5	Fransa	80	2,35
6	Portekiz	64	1,88
7	Hollanda	49	1,44
8	Rusya	43	1,26
9	Ukrayna	37	1,09
10	Türkiye	35	1,03
11	Yunanistan	35	1,03
12	Belçika	32	0,94
13	İskoçya	24	0,71
14	İsviçre	16	0,47
15	Çekya	15	0,44
16	Avusturya	14	0,41
17	Norveç	13	0,38
18	Romanya	12	0,35
19	Danimarka	12	0,35
20	Hırvatistan	10	0,29
21	İsveç	9	0,26
22	Sırbistan	6	0,18
23	Kıbrıs Rum Kesimi	6	0,18
24	İsrail	6	0,18
25	Belarus	5	0,15
26	Slovakya	4	0,12
27	Slovenya	3	0,09
28	Macaristan	3	0,09
29	Bulgaristan	3	0,09
30	Polonya	3	0,09
31	Azerbaycan	2	0,06
32	Kazakistan	2	0,06
33	Moldova	1	0,03
34	Finlandiya	1	0,03

Çizelge 2. UEFA Şampiyonlar Ligi 1992-1993 Sezonundan 2024-2025 Sezonu Arasındaki 33 Sezonda Çeyrek Finale Yükselme Sayısına Göre Ülkelerin Listesi

Sıra	Ülke	Çeyrek Finale Yükselme	
		Sayı	33 Sezon Ortalaması
1	İspanya	61	1,85

2	İngiltere	56	1,70
3	Almanya	39	1,18
4	İtalya	34	1,03
5	Fransa	22	0,67
6	Portekiz	13	0,39
7	Hollanda	7	0,21
8	Türkiye	3	0,09
9	Yunanistan	3	0,09
10	Ukrayna	3	0,09
11	Rusya	2	0,06
12	Kıbrıs Rum Kesimi	1	0,03
13	Norveç	1	0,03
14	Polonya	1	0,03
15	İsveç	1	0,03
16	Hırvatistan	1	0,03

Çizelge 3. UEFA Şampiyonlar Ligi 1992-1993 Sezonundan 2024-2025 Sezonu Arasındaki 33 Sezonda Yarı Finale Yükselme Sayısına Göre Ülkelerin Listesi

Sıra	Ülke	Yarı Finale Yükselme	
		Sayı	33 Sezon Ortalaması
1	İspanya	38	1,15
2	İngiltere	30	0,91
3	Almanya	20	0,61
4	İtalya	19	0,58
5	Fransa	12	0,36
6	Hollanda	5	0,15
7	Portekiz	2	0,06
8	Yunanistan	1	0,03

9	Ukrayna	1	0,03

Çizelge 4. UEFA Şampiyonlar Ligi 1992-1993 Sezonundan 2024-2025 Sezonu Arasındaki 33 Sezonda Yarı Finale Yükselme ve Şampiyonluk Sayısına Göre Ülkelerin Listesi

Sıra	Ülke	Finale Yükselme		Şampiyonluk	
		Sayı	33 Sezon Ortalaması	Sayı	33 Sezon Ortalaması
1	İspanya	18	0,55	13	0,39
2	İngiltere	16	0,48	7	0,21
3	İtalya	15	0,45	5	0,15
4	Almanya	10	0,30	4	0,12
5	Fransa	4	0,12	2	0,06
6	Hollanda	2	0,06	1	0,03
7	Portekiz	1	0,03	1	0,03

UEFA Şampiyonlar Ligi'ne 34 farklı ülkeden takımların katılım sağladığı görülmektedir. İspanya'nın 118 kez UEFA Şampiyonlar Ligi'nde temsil edilerek bu organizasyona en fazla sayıda katılım sağlayan ülke olduğu görülmektedir. En az katılım sayısına sahip ülkeler ise 1 kez turnuvada temsil edilen Moldova ve Finlandiya olmuştur. Şampiyonlar Ligi'nde en fazla çeyrek, yarı finale, finale yükselme ve şampiyonluk sayısına sahip olan ülkenin de İspanya olduğu belirlenmiştir. Takımları çeyrek finale en az sayıda yükselen ülkenin 1 kez ile Kıbrıs Rum Kesimi, Norveç, Polonya, İsveç ve Hırvatistan olduğu görülmektedir. Yarı finale yükselen takım sayısı en az olan ülkelerin 1 kez ile Yunanistan ve Ukrayna olduğu belirlenmiştir. Turnuvadaki şampiyonluk sayıları incelendiğinde 1 kez ile en az sayıda Şampiyonlar Ligi şampiyonu çıkaran ülkelerin ise Hollanda ile Portekiz olduğu tespit edilmiştir. Türkiye ise 35 kez Şampiyonlar Ligi'nde temsil edilirken, 3 kez çeyrek finale yükselme başarısı göstermiştir.

4. TARTIŞMA

Araştırma sonuçlarına göre, UEFA Şampiyonlar Ligi'ne en fazla sayıda katılım sağlayan ülkenin İspanya olduğu belirlenmiştir. Futbolda uluslararası arenada başarılı olmak için futbol kültürüne sahip bir ülke olmanın önemi büyüktür. Şampiyonlar Ligi'nde en fazla sayıda temsil edilen İspanya, İngiltere, İtalya, Almanya ve Fransa gibi ülkelerin ortak yönleri, futbol ekolü oluşturmuş olan ülkeler olmasıdır. Uzun vadeli planlarla ve özkaynaklardan genç oyuncu gelişimine önem veren projelerle verimliliği yüksek bir futbol anlayışına sahip olan bu ülkelerin UEFA turnuvalarındaki başarısı sistematik bir yapıya dayanmaktadır. Literatürde ülke bazında Şampiyonlar Ligi'nde temsil edilme durumuna ilişkin bulguların yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Yapılan bir çalışmada, Avrupa Futbol Şampiyonası'na katılan ulusal takımların başarısını etkileyen en önemli faktörlerden biri, en başarılı beş ülkenin (İspanya, İngiltere,

İtalya, Almanya ve Fransa) futbol liglerinden ulusal takıma katılan oyuncu sayısının fazlalığı olarak belirlenmiştir (Kuvvetli, 2023). Futbolda ekolüne sahip bu beş ülkenin ulusal takımlarının da uluslararası futbol organizasyonlarında elde ettiği başarılar dikkate alındığında, futbolda sistematik bir yönetim stratejisi uygulamanın ve verimliliği arttıran projelere öncelik vermenin önemi ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin Şampiyonlar Ligi'ndeki temsil edilme durumu değerlendirildiğinde, Avrupa'nın en başarılı futbol ülkeleri olarak nitelenen futbol ülkelerinin çok gerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye Şampiyonlar Ligi organizasyonunun kurulduğu tarihten itibaren toplamda 35 kez turnuvaya katılım sağlamıştır. Türkiye oynanan 34 sezonun dördünde Şampiyonlar Ligi'nde temsil edilememiş ve turnuvada sadece 3 kez çeyrek finale yükselme başarısı gösterebilmiştir. Bu durum Türk futbolundaki sistem eksikliğinin, uzun vadeli, verimli projeler geliştirmenin önündeki en büyük engel olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Bulgular doğrultusunda, başarı istikrarının yüksek maliyetli oyuncu transferiyle değil, özkaynaklardan genç oyuncu gelişimine odaklanan ve finansal verimliliği hedefleyen projeler ile sağlanabileceği ifade edilebilir. Türk takımlarının UEFA organizasyonlarındaki başarısı ile ilgili yapılan bir diğer çalışmada, 2004-2005 ile 2020-2021 sezonları arasındaki 17 sezonda Türk takımlarının UEFA Avrupa Ligi'nde 14 kez son 32 turuna, 5 kez son 16 turuna, 1 kez çeyrek finale ve 1 kez de yarı finale yükseldikleri rapor edilmiştir (Arı ve ark., 2021). Bulgular, Türk futbolunda elde edilen başarıların sürdürülebilir bir profile sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Futbolda ekol oluşturmuş ülkelerin uyguladıkları projeler dikkatli bir şekilde incelendiğinde, futbolda liyakat, profesyonellik ve verimlilik ilkeleri doğrultusunda sistematik bir yönetim stratejisi uyguladıkları görülebilecektir. İspanya'nın 34 sezonluk zaman diliminde Şampiyonlar Ligi'nde 118 kez temsil edilmesi, sistematik bir yönetim anlayışıyla başarı istikrarını sağlayabildiğini ortaya koyar niteliktedir.

Araştırma bulgularına göre, futbolda profesyonel ve sistematik bir yönetim anlayışına sahip ülkelerin UEFA Şampiyonlar Ligi'nde başarı istikrarını sağlayabildikleri ifade edilebilir. Futbolda sportif ve finansal verimliliği esas alan sistematik bir anlayışla yönetilmeyen ve kısa vadeli planlar ile başarılı olmaya çalışan ülkelerin ise başarı istikrarını sağlayamadığı söylenebilir. 34 sezonluk Şampiyonlar Ligi periyodu incelendiğinde, Türkiye'nin UEFA Şampiyonlar Ligi'nde başarı istikrarını sağlayabilmesi için futbol yönetiminde yapısal değişimler ve yenilikler yapmasının gerekli olduğu sonucuna ulaşılabilir.

KAYNAKLAR

1. Zambom-Ferraresi, F., García-Cebrián, L. I., Lera-Lopez, F., & Iraizoz, B. (2017). Performance evaluation in the UEFA Champions League. Journal of Sports Economics, 18(5), 448-470.

2. https://www.uefa.com/uefachampionsleague/history/seasons/2025/matches/ (Erişim tarihi: 09.12.2025).

3. Kuvvetli, U. (2023). Avrupa Futbol Şampiyonasında başarı faktörleri. Fenerbahçe Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 3(3), 40-53.

4. Arı, E., Apaydın, N., Taşpınar, H. A. (2021). Türk Futbol takımlarının UEFA organizasyonlarındaki performansının incelenmesi. 1. Uluslararası Spor ve Sosyal Bilimlere Multidisipliner Yaklaşım Kongresi, S:75.

TÜRK FUTBOL KULÜPLERİNİN UEFA PERFORMANSI

Doç. Dr. Erdal ARI
Ordu Üniversitesi,
erdalari@odu.edu.tr- 0000-0003-1348-7930
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÇETİNDEMİR
Trabzon Üniversitesi,
abdullahcetindemir@trabzon.edu.tr- 0000-0002-8238-820X
Kıymet UZUNER
Ordu Üniversitesi,
kymtuzuner02@gmail.com - 0009-0009-8798-843X

ÖZET

Bu araştırma, Türk futbol kulüplerinin UEFA organizasyonlarındaki sportif başarılarını değerlendirmek için yapılmıştır. UEFA organizasyonlarının başladığı tarih olan 1955 yılından itibaren Türk futbol kulüplerinin UEFA turnuvalarına (UEFA Süper Kupa, UEFA Şampiyon Kulüpler Kupası, UEFA Şampiyonlar Ligi, UEFA Kupa Galipleri Kupası, UEFA Kupası, UEFA Avrupa Ligi, UEFA Konferans Ligi) katılım sayısı ve bu turnuvalarda elde ettiği sportif başarılar (çeyrek, yarı finale, finale yükselme ve şampiyonluk sayıları) UEFA resmi internet sayfasından ve Vikipedi isimli dijital ansiklopedi sayfasından tespit edilerek kaydedilmiştir. Çalışma bulguları, Türk futbol kulüplerinin toplam 205 kez UEFA organizasyonlarına katıldığını ve bu süreçte en büyük sportif başarı olarak Galatasaray Kulübü'nün 1999-2000 sezonunda UEFA Kupası ve UEFA Süper Kupa şampiyonluğunu elde ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Galatasaray Kulübü'nün 1988-1989 sezonunda Şampiyon Kulüpler Kupası'nda, Fenerbahçe Kulübü'nün de 2012-2013 sezonunda UEFA Avrupa Liginde yarı finale yükselmelerinin öne çıkan diğer önemli sportif başarılar olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular, Türk futbol kulüplerinin UEFA organizasyonlarında dönemsel olarak başarılı performanslar ortaya koymasına rağmen başarı istikrarını sağlayamadığını göstermektedir. UEFA organizasyonlarında sürdürülebilir sportif başarının elde edilebilmesi için Türk futbol kulüplerinin profesyonel ve rasyonel bir yönetim anlayışıyla yönetilmesi gerektiği söylenebilir. Türk futbol kulüplerinin finansal yapısını güçlendirebilmesi ve dolayısıyla sportif başarıda istikrar sağlayabilmesi için, transfer harcamalarında gelir-gider dengesini gözeterek rasyonel davranması, özkaynaklardan oyuncu yetiştirmeye odaklanarak transfer gelirlerini arttırması, kulübe kalıcı gelirler sağlanması amacıyla yeni projeler üretmesi gerektiği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: UEFA, Türk takımları, sportif başarı.

1. GİRİŞ

Avrupa Futbol Federasyonları Birliği (UEFA), Avrupa futbolunu yöneten ana kurumdur. UEFA ulusal takımlar ve kulüp takımları düzeyinde organizasyonlar düzenlemektedir. UEFA güncel olarak kulüpler düzeyinde Şampiyonlar Ligi, Avrupa Ligi ve Konferans Ligi organizasyonlarını düzenlemektedir. Şampiyonlar Ligi, ilk olarak 1955 yılında Şampiyon Kulüpler Kupası olarak düzenlenmeye başlamış ve 1992-1993 sezonundan itibaren lig formatı değiştirilerek mevcut ismini almıştır (Vikipedi, 2025). UEFA'nın bir diğer organizasyonu olan Avrupa Ligi, ilk olarak 1971 yılında UEFA Kupası ismiyle düzenlenmeye başlamış, UEFA'nın diğer bir organizasyonu olan ve 1999 yılına kadar düzenlenen Kupa Galipleri Kupası ile birleştirilmiştir (Vikipedi, 2025). UEFA, 2009 yılına kadar UEFA Kupası adıyla düzenlediği organizasyonda format değişikliği yaparak 2009-2010 sezonundan itibaren turnuvayı UEFA Avrupa Ligi adıyla düzenlemeye devam etmektedir. UEFA'nın bir diğer organizasyonu olan Kupa Galipleri Kupası ise 1960-1961 sezonundan itibaren düzenlenmeye başlanmış ve son olarak 1998-1999 sezonunda organize edilerek kaldırılmıştır (Vikipedi, 2025). UEFA'nın mevcut turnuvalarından olan ve 2021-2022 sezonundan itibaren düzenlenmeye başlayan Konferans Ligi ise UEFA'nın Şampiyonlar Ligi'nden ve Avrupa Ligi'nden sonra 3. sıradaki organizasyonu olarak görülmektedir (Vikipedi, 2025). UEFA turnuvaları, katılan kulüpler için prestij ve maddi gelir sağlayan büyük organizasyonlar durumundadır. Futbol kulüpleri, prestij ve maddi kazanç sağlayabilmek için UEFA turnuvalarına katılarak sportif başarı elde etmeye çalışmaktadır.

Türk futbolunda UEFA turnuvalarında elde edilen sportif başarılara büyük önem verilmektedir. Türk futbol takımlarının UEFA turnuvalarında elde ettiği sportif başarılar, Türkiye'nin UEFA ülke puanı sıralamasında üst sıralarda yer almasını ve dolayısıyla turnuvalara daha fazla sayıda takımla katılmasını sağlamaktadır. Bu bakımdan, UEFA turnuvalarında kulüp düzeyinde elde edilen başarıların Türk futbolunun gelişimine etkisi de büyük olmaktadır. Türk futbol kulüplerinin UEFA turnuvalarındaki sportif başarılarının analiz edilmesi ve yorumlanması, geleceğe yönelik projeksiyonların yapılmasına ve başarı için daha kapsamlı planlamalar yapılmasına katkı sunabilecektir. Bu çalışmanın amacı, UEFA turnuvalarına katılmış olan Türk futbol kulüplerinin elde ettiği sportif başarıların değerlendirilmesidir.

2. YÖNTEM

2.1. Verilerin Toplanması

UEFA Şampiyonlar Ligi, UEFA Şampiyon Kulüpler Kupası, UEFA Kupası, UEFA Avrupa Ligi, UEFA Konferans Ligi organizasyonlarına katılan Türk futbol kulüplerinin müsabakaları UEFA'nın resmi internet sayfasında bulunan arşiv kayıtlarından elde edilmiştir (uefa.com, 2025). UEFA Kupa Galipleri Kupası'na katılan Türk futbol kulüplerinin müsabakaları ise açık erişime sahip Vikipedi isimli dijital ansiklopedi sayfasından elde edilmiştir (Vikipedi, 2025). Türk futbol kulüplerinin UEFA organizasyonlarının ilk başlangıç yılı olan 1955 yılından itibaren organizasyonlara katılım sayıları ve organizasyonlarda elde etmiş oldukları tüm sportif başarılar (çeyrek ve yarı final, final ve şampiyonluk sayısı) belirlenerek kaydedilmiştir. 2025-2026 sezonu devam ettiğinden dolayı çeyrek, yarı finale ve finale yükselme ve şampiyonluk sayıları mevcut olmadığından bu sezon için sadece turnuvalara katılım sayıları kaydedilmiştir. UEFA'nın UEFA Kupası'ndan önce düzenlemiş olduğu Fuar Şehirleri Kupası ve UEFA Kupası'na katılacak takımları belirlemek amacıyla kısa bir süre organize edilen İntertoto

Kupası müsabakaları değerlendirmeye alınmamıştır. Organizasyonlara katılım sayısı belirlenirken ön eleme turunu geçerek turnuvalara katılmaya hak kazanan takım sayıları dikkate alınmıştır. UEFA Süper Kupa, Şampiyonlar Ligi ile Avrupa Ligi şampiyonunun karşılaştığı tek müsabakadan oluştuğu için sadece bu kupayı kazanan takım sayısı kaydedilmiştir.

2.2. Verilerin Analizi

Türk futbol kulüplerinin sezonlara göre UEFA organizasyonlarına katılım, çeyrek, yarı finale ve finale yükselme, şampiyonluk sayıları Microsoft Excel programına kaydedilmiştir (Microsoft Excel 365 for Windows, Office 365, Microsoft, USA). Kaydedilen veriler tablo haline getirilerek sunulmuştur.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Türk Futbol Külüplerinin Turnuvalara Göre UEFA Organizasyonlarına Katılım Sayıları

Turnuva	Takım	Katılım Sayısı	Toplam
UEFA Şampiyon Kulüpler Kupası	Fenerbahçe	10	31
	Galatasaray	9	
	Beşiktaş	6	
	Trabzonspor	6	
UEFA Şampiyonlar Ligi	Galatasaray	17	34
	Beşiktaş	8	
	Fenerbahçe	6	
	Trabzonspor	1	
	Bursaspor	1	
	İstanbul Başakşehir	1	
UEFA Kupası	Fenerbahçe	16	64
	Galatasaray	10	
	Beşiktaş	10	
	Trabzonspor	8	
	Gaziantepspor	3	
	Eskişehirspor	3	
	Adanaspor	3	
	Gençlerbirliği	2	
	MKE Ankaragücü	2	

	Kocaelispor	2	
	Denizlispor	1	
	Malatyaspor	1	
	Altay	1	
	Orduspor	1	
	Boluspor	1	
UEFA Avrupa Ligi	Fenerbahçe	8	34
	Beşiktaş	8	
	Galatasaray	6	
	Trabzonspor	5	
	İstanbul Başakşehir	2	
	Konyaspor	2	
	Akhisar Bld.	1	
	Sivasspor	1	
	Ankaraspor	1	
UEFA Kupa Galipleri Kupası	Galatasaray	8	34
	Beşiktaş	7	
	Trabzonspor	3	
	MKE Ankaragücü	3	
	Fenerbahçe	2	
	Göztepe	2	
	Bursaspor	2	
	Altay	2	
	Gençlerbirliği	1	
	Eskişehirspor	1	
	Kocaelispor	1	
	Sakaryaspor	1	
	Mersin İY	1	
UEFA Konferans Ligi	Fenerbahçe	2	8

	İstanbul Başakşehir	2	
	Beşiktaş	1	
	Trabzonspor	1	
	Samsunspor	1	
	Sivasspor	1	
Toplam Katılım Sayısı			205

Çizelge 1'e göre, Türk futbol kulüplerinin 205 kez UEFA'nın organizasyonlarına katıldığı belirlenmiştir. UEFA'nın bir numaralı organizasyonu olarak bilinen Şampiyonlar Ligi tunuvasına 17 kez ile en fazla sayıda katılan Türk futbol kulübünün Galatasaray olduğu görülmektedir. Türk futbol kulüplerinin en fazla sayıda katılım sağladığı turnuvanın ise 64 kez katılım sağlanan UEFA Kupası olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 2. Türk Futbol Kulüplerinin UEFA Turnuvalarında Elde Ettiği Sportif Başarılar

Turnuva	**Takım**	**Sezon**	**Sportif Başarı**
UEFA Süper Kupa	Galatasaray	1999-2000	Şampiyonluk
UEFA Şampiyon Kulüpler Kupası	Galatasaray	1962-1963	Çeyrek Final
		1969-1970	
	Beşiktaş	1986-1987	
	Galatasaray	1988-1989	Yarı Final
UEFA Şampiyonlar Ligi	Galatasaray	2000-2001	Çeyrek Final
		2012-2013	
	Fenerbahçe	2007-2008	
UEFA Kupası	Galatasaray	1999-2000	Şampiyonluk
	Beşiktaş	2002-2003	Çeyrek Final
UEFA Avrupa Ligi	Fenerbahçe	2012-2013	Yarı Final
	Beşiktaş	2016-2017	Çeyrek Final
UEFA Konferans Ligi	Fenerbahçe	2023-2024	Çeyrek Final
UEFA Kupa Galipleri Kupası	Galatasaray	1991-1992	Çeyrek Final
	Fenerbahçe	1963-1964	
	Göztepe	1969-1970	
	Bursaspor	1974-1975	

Çizelge 2'de yer alan bulgular incelendiğinde, Galatasaray Kulübü tarafından 1999-2000 sezonunda elde edilen Süper Kupa ve UEFA Kupası şampiyonluğunun Türk futbol tarihinde kazanılan en büyük sportif başarı olduğu görülmektedir. Bunun haricinde, UEFA Şampiyon Kulüpler Kupası'nın 1988-1989 sezonunda Galatasaray Kulübü'nün, UEFA Avrupa Ligi'nin 2012-2013 sezonunda Fenerbahçe Kulübü'nün yarı finale yükselmesinin Türk futbol tarihindeki en büyük sportif başarılar olduğu saptanmıştır.

4. TARTIŞMA

Türk futbol kulüplerinin UEFA organizasyonlarındaki sportif başarıları analiz edildiğinde, Türk futbol tarihinde UEFA Kupası ve UEFA Süper Kupası şampiyonluklarının çok önemli bir yer tuttuğu ifade edilebilir. UEFA'nın düzenlemiş olduğu bir turnuvada, güçlü kadro yapılarına sahip birçok kulübün geride bırakılarak şampiyonlukların elde edilmesinin Türk futbolunun prestij kazanması açısından son derece önemli bir atılım olduğu ifade edilebilir. Bununla beraber, elde edilen sportif başarıların sürekliliğinin sağlanamadığı görülmektedir. UEFA organizasyonlarının düzenlenmeye başladığı 1955 yılından itibaren günümüze kadar olan 70 yıllık zaman diliminde toplam 2 kez yarı finale, 13 kez çeyrek finale yükselme ve 2 şampiyonluk kazanma başarısının dışında kayda değer bir başarının elde edilemediği belirlenmiştir. Türk futbol kulüplerinin yapısal yenilikler içeren uzun vadeli projelere öncelik vermemesi nedeniyle sportif başarıların dönemsel olarak gerçekleştiği ve başarı istikrarının sağlanamadığı ifade edilebilir. Literatürde Türk futbol kulüplerinin UEFA organizasyonlarındaki sportif başarılarını incelyen araştırmaların çok kısıtlı olduğu görülmektedir. 2004-2005 sezonundan 2020-2021 sezonuna kadar olan 17 sezonluk periyotta, Türk futbol takımlarının UEFA Şampiyonlar Ligi'nde 2 kez çeyrek finale ve 2 kez son 16 turuna, UEFA Avrupa Ligi'nde ise 14 kez son 32 turuna, 5 kez son 16 turuna, 1 kez çeyrek finale, 1 kez de yarı finale yükselme başarısı gösterdikleri rapor edilmiştir (Arı ve ark., 2021). 17 sezonluk periyotta elde edilen başarıların istenilen düzeyde olmadığı ifade edilebilir. Başarı istikrarı yönetimsel ve finansal faktörler nedeniyle gerçekleşmemiş olabilir. Türk futbol kulüplerinin kurumsal ve profesyonel bir yönetim anlayışıyla rasyonel politikalar uygulaması sportif başarıyı da beraberinde getirebilecektir. Türk futbol kulüplerini zorlayan en büyük sorunların başında finansal ve ekonomik zorluklar gelmektedir. Finansal sorunların, gelir ve gider dengesi gözetilmeksizin yapılan hesapsız harcamalar ve oyuncu transferinde yapılan hatalar başta olmak üzere harcama politikalarındaki yanlışlıklardan kaynaklandığı ifade edilebilir. Mali disiplini sağlayamayan futbol kulüplerinin sportif başarı elde etmesi ve bu başarıyı sürdürmesi çok zor olmaktadır. Finansal yapısı güçlü ve profesyonel yönetim anlayışına sahip kulüplerin başarı istikrarını sağlayabilmesi kolaylaşmaktadır. Finansal yönetimi iyi olmayan futbol kulüplerinin, uzun vadede sportif başarıyı sürdürememe riski ortaya çıkabilecektir (Ulun ve Yetim, 2016).

Araştırma bulguları doğrultusunda, Türk futbol kulüplerinin UEFA turnuvalarında dönemsel sportif başarılar elde ettiği ve başarı istikrarını sağlayamadığı sonucuna ulaşılabilir. Türk futbol kulüplerinin başarı istikrarını sağlayabilmesi ve UEFA organizasyonlarında söz sahibi olabilmesi için, kurumsal bir yapıyı hedefleyen profesyonel bir yönetim anlayışıyla yönetilmesi, finansal politikalar ile sportif başarı ilişkisini en uyumlu şekilde sağlaması, özkaynaklardan oyuncu yetiştirilmesine ve gelirlerinin arttırılmasına yönelik projelere öncelik vermesi gerektiği ifade edilebilir.

KAYNAKLAR

1. Vikipedi, https://tr.wikipedia.org/wiki/UEFA_%C5%9Eampiyonlar_Ligi, Erişim Tarihi: 05.12.2025.

2. Vikipedi, https://tr.wikipedia.org/wiki/UEFA_Avrupa_Ligi, Erişim Tarihi: 05.12.2025.

3. Vikipedi, https://tr.wikipedia.org/wiki/UEFA_Kupa_Galipleri_Kupas%C4%B1, Erişim Tarihi: 05.12.2025.

4. Vikipedi, https://tr.wikipedia.org/wiki/UEFA_Konferans_Ligi, Erişim Tarihi: 05.12.2025.

5. Vikipedi, https://www.uefa.com/uefachampionsleague/history/, Erişim Tarihi: 05.12.2025.

6. Vikipedi, https://www.uefa.com/uefaeuropaleague/history/, Erişim Tarihi: 05.12.2025.

7. Vikipedi, https://www.uefa.com/uefaconferenceleague/history/, Erişim Tarihi: 05.12.2025.

8. Vikipedi, https://tr.wikipedia.org/wiki/Kategori:UEFA_Kupa_Galipleri_Kupas%C4%B1, Erişim Tarihi: 05.12.2025.

9. Arı, E., Apaydın, N., Taşpınar, H. A. (2021). Türk Futbol takımlarının UEFA organizasyonlarındaki performansının incelenmesi. 1. Uluslararası Spor ve Sosyal Bilimlere Multidisipliner Yaklaşım Kongresi, S:75.

10. Ulun, C., Yetim, A. A. (2016). Türkiye'deki futbol kulüplerinin sportif başarı düzeyi ve mali yapı açısından rasyo (oran) analizi ile incelenmesi: Galatasaray ve Fenerbahçe örneği. Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 3(1), 70-81.

Spor Bilimlerinde Bilimsel Araştırmaya Yönelik Tutum ve Kariyer Farkındalığı: Bir Derleme Çalışması

Doç. Dr. Gökhan ÇAKIR

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

gokhan.cakir@erdogan.edu.tr - https://orcid.org/0000-0002-6800-9816

Özet

Bu derleme çalışmasının amacı, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin bilimsel araştırmaya yönelik tutumları ile kariyer farkındalıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen ulusal ve uluslararası literatürü bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmektir. Bu doğrultuda, bilimsel araştırmaya yönelik tutum, kariyer farkındalığı ve bu iki değişkenin spor bilimleri alanındaki yansımalarına odaklanan akademik çalışmalar incelenmiştir. Derleme sürecinde Web of Science, Scopus, PubMed, Google Scholar ve TR Dizin veri tabanlarında Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler kullanılarak literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Kullanılan başlıca anahtar kelimeler, bilimsel araştırmaya yönelik tutum, kariyer farkındalığı, spor bilimleri öğrencileri, research attitude, career awareness ve sport sciences students şeklindedir. İncelenen çalışmalar, bilimsel araştırmaya yönelik olumlu tutumların öğrencilerin eleştirel düşünme, problem çözme ve analitik değerlendirme becerilerini geliştirdiğini ve akademik süreçlere daha aktif katılım sağladıklarını göstermektedir. Spor bilimleri gibi uygulamaya dayalı alanlarda, araştırma süreçlerine katılımın öğrencilerin mesleki kimlik gelişimine ve farklı kariyer seçeneklerini fark etmelerine katkı sunduğu görülmüştür. Ayrıca, bilimsel araştırmalara ilgi duyan öğrencilerin kariyer hedeflerini daha bilinçli belirledikleri ve mezuniyet sonrası mesleki yaşama daha hazırlıklı oldukları ifade edilmektedir. Ancak özellikle uluslararası literatürde spor bilimleri alanında bu iki değişkeni birlikte ele alan derleme çalışmalarının sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, üniversitelerde ancak bilimsel araştırma kültürünü destekleyen ve kariyer farkındalığını güçlendiren öğrenme ortamlarının oluşturulması önem arz etmektedir. Bu çalışmanın, spor bilimleri alanında bilimsel araştırma tutumu ile kariyer farkındalığı arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkı sunarak, bu alanda yapılacak gelecekteki araştırmalar için kuramsal ve deneysel bir zemin oluşturması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Spor Bilimleri, Bilimsel Araştırma, Kariyer Farkındalığı

Abstract

The aim of this review study is to evaluate the national and international literature that examines the relationship between attitudes toward scientific research and career awareness among students of faculties of sport sciences from a holistic perspective. Accordingly, academic studies focusing on attitudes toward scientific research, career awareness, and the reflections of these two variables within the field of sport sciences were reviewed. The literature review was conducted by searching the Web of Science, Scopus, PubMed, Google Scholar, and TR Dizin databases using Turkish and English keywords. The primary keywords used included attitude toward scientific research, career awareness, sport sciences students, research attitude, career awareness, and sport sciences students. The reviewed studies indicate that positive attitudes toward scientific research enhance students' critical thinking, problem-solving, and analytical evaluation skills, and enable them to participate more actively in academic processes. In practice-oriented fields such as sport sciences, participation in research processes has been shown to contribute to students' professional identity development and to increase their awareness of different career options. In addition, it is reported that students who are interested in scientific research determine their career goals more consciously and are better prepared for professional life after graduation. However, it is noteworthy that review studies addressing these two variables together within the field of sport sciences are limited, particularly in the international literature. In conclusion, it is important to establish learning environments in universities that support a culture of scientific research and enhance career awareness. It is believed that this study will contribute to future research examining the relationship between attitudes toward scientific research and career awareness in the field of sport sciences.

Keywords: Sports Sciences, Scientific Research, Career Awareness

1. Giriş

Bilimsel araştırmalara yönelik tutum, üniversite öğrencilerinin akademik gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu tutum, öğrencilerin araştırma süreçlerine katılımını, bilimsel düşünme becerilerini ve kariyer planlamalarını etkileyebilir. Kariyer farkındalığı, öğrencilerin gelecek meslek hayatlarıyla ilgili bilinçlenmelerini ve kendilerini belirli bir kariyer yolunda nasıl konumlandıracaklarını anlamalarını sağlar (Kuş, 2019). Üniversite öğrencilerinin bilimsel araştırmalara yönelik tutumları, genellikle onların akademik motivasyonları ve başarılarıyla ilişkilidir. Araştırmalara karşı olumlu bir tutum, öğrencilerin bilimsel süreçleri daha fazla benimsemelerini ve araştırma yapma isteklerini artırabilir. Bu tutum, öğrencilerin analitik düşünme, problem çözme ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine olanak tanır (Miller ve Rainer, 2020). Ayrıca, bilimsel araştırmalara ilgi duyan öğrenciler, araştırma projelerine katılma ve daha fazla bilgi edinme konusunda istekli olurlar, bu da onların kariyerlerine yönelik daha fazla farkındalık kazanmalarına katkı sağlar (Harris, 2018).

Kariyer farkındalığı, bireylerin meslek seçimlerinde daha bilinçli ve planlı hareket etmelerini sağlayan bir süreçtir. Üniversite öğrencilerinin kariyer farkındalıkları, akademik eğitimlerinin yanı sıra, hangi alanlarda çalışabileceklerine dair daha net bir vizyon geliştirmelerini sağlar (Yılmaz ve Özdemir, 2021). Bilimsel araştırmalara yönelik olumlu bir tutum, öğrencilerin akademik başarılarının yanı sıra kariyerleri hakkında da daha fazla bilgi edinmelerine yardımcı olabilir. Öğrenciler, araştırma süreçleri sırasında kazandıkları becerileri, kariyer hedeflerine ulaşmada kullanabilirler (Yıldırım, 2020).

Bilimsel araştırmalara katılım, öğrencilere sadece akademik alanda değil, aynı zamanda mesleki alanda da fayda sağlayabilir. Araştırmalara katılan öğrenciler, eleştirel düşünme, yazılı ve sözlü iletişim becerilerini geliştirirken, aynı zamanda belirli bir alan hakkında daha fazla bilgi sahibi olurlar. Bu süreç, onların kariyer seçimlerini daha bilinçli yapmalarına olanak tanır. Ayrıca, araştırmalara katılmak, öğrencilerin alanlarında daha fazla deneyim kazanmalarını ve potansiyel iş fırsatlarını fark etmelerini sağlar (Parker ve ark., 2019). Bunun yanı sıra, bilimsel araştırmalarla uğraşan öğrenciler, akademik dünyada ilerlemek istediklerinde daha donanımlı hale gelirler. Araştırmalar, öğrencilerin sadece teorik bilgi değil, aynı zamanda pratik deneyim kazanmalarına da olanak tanır. Bu deneyimler, onların iş gücü piyasasında daha rekabetçi hale gelmelerine yardımcı olabilir (Brown ve Green, 2022).

Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin bilimsel araştırmalara yönelik tutumları, büyük ölçüde bilimsel düşünme yeterlikleri ve akademik performanslarıyla ilişkilidir. Bu öğrenciler, spor bilimleri alanında yürütülen araştırmalar aracılığıyla yeni bilgi üretmeyi ve disiplinlerine özgü yenilikçi yaklaşımlar geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bilimsel araştırmaya karşı geliştirilen olumlu tutum, öğrencilerin eleştirel ve analitik düşünme ile problem çözme becerilerinin gelişimini desteklemenin yanı sıra, araştırma süreçlerine daha aktif katılım göstermelerini de teşvik etmektedir (Öztürk ve Çalışkan, 2020). Spor bilimleri gibi pratik ve uygulamalı alanlarda, bu tür becerilerin geliştirilmesi, öğrencilerin mesleki kariyerlerinde rekabetçi bir avantaj sağlayabilir. Araştırmalar, spor bilimleri öğrencilerinin, sporcuların performansını iyileştirme, sağlık ve fitness ile ilgili çözümler üretme gibi konularda bilimsel çalışmalara daha fazla ilgi gösterdiğini ortaya koymaktadır (Demir ve

Kılıç, 2019). Bu tür bir tutum, öğrencilerin sadece akademik başarılarını değil, aynı zamanda iş hayatındaki kariyerlerini şekillendirmede de önemli bir rol oynar.

Bu araştırmanın amacı, spor bilimleri fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin bilimsel araştırmalara yönelik tutumlarının kariyer farkındalıkları üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaları sistematik bir şekilde ele almaktır. Bu kapsamda, öğrencilerin bilimsel araştırmalara olan ilgileri ve katılım düzeyleri ile kariyer farkındalıkları arasındaki ilişki bütüncül bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.1. Bilimsel Araştırmaya Yönelik Tutum

Yirmi ve yirmi birinci yüzyılda bilgi ve bilim anlayışı hızla değişmekte olup, buna bağlı olarak sanayi toplumundan bilim ve teknoloji toplumuna doğru bir geçiş yaşanmaktadır (Şeref, Yılmaz ve Varışoğlu, 2012; Kürşad, 2015). Bu hızlı değişim ve dönüşümler çağının gereği olarak eğitim anlayışı da değişmiş, öğrencilerin bilgiyi yapılandırmasını, uygulamaya koymasını, bireysel ve grup olarak bu bilgileri tartışmasını içeren yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı gündeme gelmiştir (Demiralp ve Kazu, 2012). Bilgiyi ve düşünmeyi temel alan bu eğitim yaklaşımının temel amaçlarından biri, öğrencilere araştırma yapma ve bilgi edinme becerilerinin kazandırılmasıdır (Parlar, 2012). Bilimsel araştırmalara yönelik ilgi, modern çağın gerektirdikleri ve bilime verilen önemin artmasıyla birlikte artış göstermiştir (Jones, Howe ve Rua, 2020). Araştırma genel olarak, bilimsel gelişmelerin temel taşı olarak değerlendirilmekte olup, belirlenen bir problemi çözmek için izlenen sistematik ve düzenli bir yol olarak tanımlanır (Marhasova ve ark., 2022; Karasar, 2013). Bir araştırmanın geçerli ve güvenilir sonuçlar verebilmesi için, sistematik bir yaklaşım olan bilimsel araştırma süreci adımlarının izlenmesi gerekmektedir (Toy ve Tosunoğlu, 2007). Bilimsel araştırma, doğru ve güvenilir bilgiye ulaştırmanın yanı sıra, bireylere bilimsel bakış açısı da kazandırmaktadır (Demir, 2012; İlhan, Çelik ve Aslan, 2016). Bilgi üretebilen ülkeler askeri, sosyal, siyasi ve ekonomik açılardan da en güçlü ülkeler olarak kabul edilmektedir (Van Nam, 2025). Bilimin gelişebilmesi ve sürekliliğini sağlayabilmesi için bilimsel araştırma işgücünün yüksek olması gerekir, bu nedenle üniversiteler geleceğin bilim insanı rezervi olan öğrencilere bilimsel araştırmanın önemini iyi anlamaları yönünde kendilerini geliştirme imkanlarını sağlamalıdırlar (Ping, 2015; Göksel ve Yıldız, 2021). Bilimsel araştırmaya yönelik olumlu tutumların geliştirilmesi, öğrencilerin akademik bir kariyere yönelme ilgisini motive edebilir (George, 2006; Bellova ve ark., 2023).

1.2.Kariyer Farkındalığı

Kariyer kavramı günümüzde sıkça duyulan ve iş yaşamında önemi giderek artan kapsamlı bir kavramdır (Tutar vd., 2020). Kariyer kavramı kariyer gelişimi, kariyer planlaması, kariyer yönetimi, kariyer farkındalığı ve kariyer seçimi gibi birçok alt başlığı içerisinde barındırır (Brown ve Lent, 2013; Merdan, 2011). Bireyin bir kariyer alanı veya meslek gruplarıyla ilgili olanaklar hakkında bilgi ve bilinç düzeyinin yeterli görülmesidir (Cohen ve Patterson, 2012; Nasir ve Lin, 2013). Aynı zamanda bu kavram, bireyin kariyer yollarını seçtikten sonraki süreçte kariyer özelliklerinin, gerekliliklerinin ve fırsatlarının farkında olarak çalışma hayatını doğru yönetmesi ve yönlendirmesi anlamına gelmektedir (Yaşar, 2019). Öğrenciler, kariyer farkındalığı sayesinde kendilerini, mesleklerini ve bulundukları sosyal çevreyi yakından tanır (Mahir, 2019). Bu farkındalık, öğrencilerin kariyer hedeflerini belirlemelerine, etkili kariyer

planı yapmalarına ve kariyer kararlarını verebilme olgunluğu kazanmalarına yardımcı olur (Ndung, 2018; Lau, Chung ve Wang, 2021). Üniversite dönemi, bireylerin ilgi, yetenek ve değerlerini keşfettikleri, mesleki hedeflerini şekillendirdikleri ve kariyerlerine ilişkin temel kararları aldıkları bir gelişim evresi olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte kariyer farkındalığı, öğrencilerin yalnızca meslek seçimi yapmalarını değil, aynı zamanda kariyerlerini uzun vadeli ve sürdürülebilir bir biçimde planlamalarını sağlamaktadır (Furtado ve Lakshmipriya, 2025). Kariyer farkındalığı yüksek olan üniversite öğrencilerinin, akademik tercihlerini ve ders seçimlerini kariyer hedefleri doğrultusunda yaptıkları, eğitim sürecinden daha fazla verim aldıkları ve mesleki gelişimlerine yönelik fırsatları daha etkin değerlendirdikleri belirtilmektedir (Kim ve Kim, 2024). Bu farkındalık, öğrencilerin sahip oldukları bilgi ve becerileri tanımalarına, güçlü ve geliştirilmesi gereken yönlerini fark etmelerine ve kendilerini iş gücü piyasasının beklentilerine uygun şekilde konumlandırmalarına olanak tanır. Böylece öğrenciler, mezuniyet sonrasında karşılaşabilecekleri belirsizliklere karşı daha hazırlıklı hâle gelir (Liu, 2025). Üniversite öğrencileri açısından kariyer farkındalığı, akademik motivasyon ve başarı ile de yakından ilişkilidir. Kariyer hedeflerini netleştiren öğrencilerin, eğitim süreçlerine daha yüksek düzeyde katılım gösterdikleri ve öğrenme süreçlerine karşı daha istekli oldukları görülmektedir. Bu durum, öğrencilerin yalnızca teorik bilgi edinmelerini değil, aynı zamanda uygulamalı deneyimlere ve mesleki beceri gelişimine daha fazla önem vermelerini sağlamaktadır (Harris, Pearson ve Massa, 2025).

1.3.Eğitim Sisteminde Bilimsel Araştırma ve Kariyer Farkındalığının Yeri

Bilimsel bakış açısının öğrencilere kazandırılmasında öğretmenlerin tutumu belirleyici bir rol oynamaktadır. Öğretmenlerin bilimsel düşünceyi benimsemeleri ve öğrencilerine bu yaklaşımı aktarabilmeleri, çağdaş eğitimin temel gereklilikleri arasında yer almaktadır (Korkmaz, Şahin ve Yeşil, 2011). Bu doğrultuda, öğretmenlerin yalnızca bilimsel araştırmaya ilişkin bilgi ve becerilere sahip olmaları yeterli görülmemekte aynı zamanda bilimsel araştırmaya yönelik olumlu tutum geliştirmelerinin de eğitim sürecinin niteliğini artırdığı vurgulanmaktadır (Kürşad, 2015).

Bilimsel tutum ve davranışlara sahip bireylerin yetiştirilmesinde üniversiteler merkezi bir konuma sahiptir. Üniversiteler, bireylerin eleştirel düşünme, sorgulama ve bilimsel problem çözme becerilerini geliştirmelerine olanak sağlayan en önemli eğitim kurumları olarak değerlendirilmektedir (Campo ve ark., 2023). Bu bağlamda, öğretmen yetiştiren programlarda bilimsel araştırma kültürünün kazandırılmasına yönelik düzenlemeler yapılmış ve eğitim fakültelerinin müfredatlarına “Bilimsel Araştırma Yöntemleri” dersi eklenmiştir (Çelik, Gazioğlu ve Pesen, 2012). Bu derslerin temel amacı, öğretmen adaylarına bilimsel araştırma sürecinde kullanılan yöntem ve teknikleri öğretmenin yanı sıra, araştırmaya yönelik olumlu tutumlar kazandırmaktır (Demir, 2012; Karasar, 2013). Çünkü bilimsel araştırmanın temelinde, araştırmacı kimliğine ve bilimsel sorgulama becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesi yer almaktadır (Saracaloğlu, 2008). Alan yazın incelendiğinde, öğrencilerin bilimsel araştırmaya yönelik tutumlarının düşük, orta veya nötr düzeylerde değişkenlik gösterdiği görülmektedir (Yenilmez ve Ata, 2012; Polat, 2014; Kürşad, 2015; Aşiroğlu, 2016; İlhan, Çelik ve Aslan, 2016). Ancak bu bulguların, öğrencilerin bilimsel araştırmaya yönelik

tutumları hakkında kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya koymakta yetersiz kaldığı ifade edilmektedir. Bu durum, bilimsel araştırmaların eğitim sistemi içerisindeki yerinin ve öneminin daha kapsamlı ve bütüncül biçimde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Eğitim sürecinde bilimsel araştırma kültürünün desteklenmesi, öğrencilerin eleştirel düşünme, sorgulama ve problem çözme becerilerini geliştirirken, aynı zamanda değişen iş gücü piyasası koşullarına uyum sağlayabilen, yaşam boyu öğrenme anlayışını benimseyen bireyler olarak yetişmelerine katkı sunmaktadır (Kotsis, 2025). Bu bağlamda, kariyer farkındalığı eğitim sisteminin önemli bir çıktısı olarak değerlendirilmeli, bilimsel araştırma temelli öğrenme ortamları, öğrencilerin mesleki kimliklerini oluşturmalarına ve kariyerlerini bilinçli biçimde yönlendirmelerine imkân tanıyan bir araç olarak ele alınmalıdır. Böylece üniversiteler, bireylerin yalnızca akademik bilgiyle donatılmasını değil, aynı zamanda kariyerlerini planlayabilen, mesleki gelişimlerini sürdürülebilir şekilde yönetebilen bireyler olarak yetişmelerini de destekleyen kurumlar hâline gelmektedir.

1.4.Neden Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencileri?

Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin bilimsel araştırmalara yönelik tutumları, genellikle onların bilimsel düşünme becerileri ve akademik başarıları ile ilişkilidir. Bu öğrenciler, spor bilimleri alanında araştırmalar yaparak, yeni bilgiler edinmeyi ve alanlarında yenilikçi çözümler geliştirmeyi hedefler. Bilimsel araştırmalara olumlu bir tutum, öğrencilerin eleştirel düşünme, analiz yapma ve problem çözme becerilerini güçlendirirken, aynı zamanda araştırma süreçlerine katılım oranlarını artırır (Öztürk ve Çalışkan, 2020). Spor bilimleri gibi pratik ve uygulamalı alanlarda, bu tür becerilerin geliştirilmesi, öğrencilerin mesleki kariyerlerinde rekabetçi bir avantaj sağlayabilir. Araştırmalar, spor bilimleri öğrencilerinin, sporcuların performansını iyileştirme, sağlık ve fitness ile ilgili çözümler üretme gibi konularda bilimsel çalışmalara daha fazla ilgi gösterdiğini ortaya koymaktadır (Demir & Kılıç, 2019). Bu tür bir tutum, öğrencilerin sadece akademik başarılarını değil, aynı zamanda iş hayatındaki kariyerlerini şekillendirmede de önemli bir rol oynar.

Kariyer farkındalığı, öğrencilerin gelecekteki meslek yaşamlarıyla ilgili bilgi ve bilinç seviyelerini ifade eder. Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin kariyer farkındalıkları hem akademik eğitiminin hem de pratik deneyimlerinin bir sonucu olarak gelişir. Öğrencilerin, hangi alanda çalışacakları ve mesleki hedeflerini belirlemeleri, bilimsel araştırmalara olan tutumlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bilimsel araştırmalara yönelik olumlu tutumlar, öğrencilerin kariyerlerine dair daha fazla bilgi edinmelerine ve mesleklerinde ilerlemek için gerekli becerilerle donanmış olmalarına yardımcı olabilir (Çetin ve Güler, 2021). Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin bilimsel araştırmalara olan ilgisi, onların sporcu sağlığı, antrenman metodolojisi, egzersiz psikolojisi gibi farklı alt alanlarda kariyer yapma potansiyellerini artırabilir. Ayrıca, bu tutum, öğrencilerin akademik alanda ilerlemeyi ve araştırma odaklı kariyerlere yönelmeyi düşünmelerine de katkı sağlar (Yıldız ve Akpınar, 2020).

Bilimsel araştırmalara yönelik olumlu bir tutum, öğrencilerin kariyer farkındalıklarını geliştirir. Araştırmalara katılım, öğrencilere sadece teorik bilgi kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda pratikte uygulama yapma fırsatı da sunar (Hernandez ve ark., 2018). Spor Bilimleri Fakültesi öğrencileri, bilimsel araştırmalara katılarak hem akademik hem de mesleki becerilerini geliştirme şansı bulurlar. Bu süreç, kariyer planlamalarına katkıda bulunarak,

hangi alanlarda uzmanlaşacaklarını ve hangi mesleklerde başarılı olacaklarını daha net bir şekilde görmelerine yardımcı olabilir (Eroğlu ve Kılıç, 2022). Özellikle spor bilimleri alanında araştırmalar, öğrencilerin gelecekteki meslek yaşamlarında daha fazla deneyim kazanmalarını sağlar. Öğrenciler, araştırma yaparak mesleki alandaki yeni gelişmeleri takip eder, bu sayede hem iş gücü piyasasında daha rekabetçi hale gelirler hem de kariyer hedeflerini netleştirme konusunda daha bilinçli adımlar atarlar (Carpi ve ark., 2017). Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin bilimsel araştırmalara yönelik tutumları, onların kariyer farkındalıkları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Turkay, 2021) Bilimsel araştırmalara olumlu bir tutum, öğrencilerin hem akademik hem de mesleki gelişimlerini destekler, kariyer hedeflerini belirlemelerine yardımcı olur. Bu bağlamda, üniversite eğitimi süresince öğrencilerin bilimsel araştırmalara katılımlarını teşvik edici ortamların sağlanması, onların kariyer farkındalıklarını artırabilir ve meslek hayatlarında daha başarılı olmalarına katkıda bulunabilir (Tabafa ve Sariana, 2025). Eğitim kurumlarının, öğrencilerin bilimsel araştırma yapmalarını teşvik etmeleri, spor bilimleri alanındaki profesyonel gelişimlerini destekleyecek önemli bir adımdır.

1.5.Literatür Taraması

Çalışma kapsamında, üniversite öğrencilerinin bilimsel araştırmalara yönelik tutumları ile kariyer farkındalıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen ulusal ve uluslararası literatür incelenmiştir. Bilimsel araştırmalara yönelik tutumu ele alan çalışmalarda, araştırma temelli öğrenme ortamlarının öğrencilerin eleştirel düşünme, problem çözme ve analitik değerlendirme becerilerini geliştirdiği vurgulanmaktadır (Loyens ve ark., 2023; Anggraeni ve ark., 2023; Abdullah ve ark., 2025). Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalar, bilimsel araştırmalara karşı olumlu tutuma sahip bireylerin araştırma projelerine katılım düzeylerinin daha yüksek olduğunu ve akademik süreçlere daha aktif biçimde dâhil olduklarını ortaya koymaktadır (Echiverri, Chen ve Wang, 2020; Han, Kelley ve Knowles, 2021; Winshkoski ve ark., 2022). Kariyer farkındalığına odaklanan literatür incelendiğinde ise, üniversite öğrencilerinin mesleki hedeflerini belirleme süreçlerinde akademik deneyimlerin, uygulamalı çalışmaların ve bireysel farkındalık düzeylerinin önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Özek ve Ferrais, 2020; Quinlan ve Corbin, 2023; Tuononen ve ark., 2024) Kariyer farkındalığı yüksek olan öğrencilerin, kariyer seçeneklerini daha bilinçli değerlendirdikleri, mesleki beklentilerini daha gerçekçi temellere dayandırdıkları ve mezuniyet sonrası planlarını daha net biçimde oluşturdukları ifade edilmektedir (Wu ve Zhao, 2022; Tamuli ve Hazarika, 2024).

Spor Bilimleri Fakültesi öğrencileri özelinde yapılan çalışmalar ise, bilimsel araştırmalara yönelik tutum ve kariyer farkındalığı ilişkisinin uygulamaya dayalı alanlarda daha belirgin biçimde ortaya çıktığını göstermektedir (Döşyılmaz ve Şirin, 2021). Spor bilimleri alanında yürütülen araştırmalar, öğrencilerin sporcu sağlığı, antrenman bilimi, egzersiz psikolojisi ve performans analizi gibi alt disiplinlerde kariyer yapma potansiyellerini fark etmelerine katkı sağlamaktadır (Ertekin, 2020; Ulun, 2023; Molina ve ark., 2024; Erail, Uzun ve Çebi, 2024; Aksoy ve Özaras, 2025). Bu alandaki çalışmalar, bilimsel araştırmalara olumlu tutum geliştiren spor bilimleri öğrencilerinin hem akademik yeterliklerinin hem de mesleki yönelimlerinin daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, üniversite öğrencilerinin bilimsel araştırmalara yönelik tutumları ile kariyer farkındalıkları arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmekle birlikte, spor bilimleri alanında bu iki değişkeni birlikte ele alan derleme çalışmalarının sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Mevcut araştırmaların büyük bir kısmının nicel desenlerde yürütüldüğü ve değişkenler arasındaki ilişkinin bütüncül biçimde ele alınmasına yönelik daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin bilimsel araştırmalara yönelik tutumları ile kariyer farkındalıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen derleme çalışmaların, alandaki bilgi birikimine önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

2.YÖNTEM

Bu çalışma, Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinde bilimsel araştırmaya yönelik tutum ile kariyer farkındalığı arasındaki ilişkiyi ele alan mevcut literatürü kapsamlı ve bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlayan geleneksel bir derleme araştırması olarak tasarlanmıştır. Derleme sürecinde, bilimsel araştırma tutumu, kariyer farkındalığı ve bu iki değişkenin spor bilimleri alanındaki yansımalarına odaklanan ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar incelenmiştir. Literatür taraması, sistematik bir yaklaşım benimsenerek çeşitli bilimsel veri tabanları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Web of Science, Scopus, PubMed, Google Scholar ve TR Dizin veri tabanları kullanılmıştır. Taramalarda, çalışmanın amacına uygun olarak Türkçe ve İngilizce anahtar kelimelerden yararlanılmıştır. Kullanılan başlıca anahtar kelimeler; bilimsel araştırmaya yönelik tutum, kariyer farkındalığı, spor bilimleri öğrencileri, research attitude, career awareness ve sport sciences students şeklindedir. Anahtar kelimeler, farklı kombinasyonlarla taranarak ilgili yayınlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Derlemeye dâhil edilme ölçütleri kapsamında; Türkçe veya İngilizce dillerinde yayımlanmış, hakemli dergilerde yer alan ve üniversite öğrencileri bağlamında bilimsel araştırmaya yönelik tutum, kariyer farkındalığı ya da bu kavramların spor bilimleri alanındaki yansımalarını inceleyen akademik çalışmalar değerlendirilmiştir. Ayrıca ampirik araştırmalar, derleme makaleler ve alanla ilgili teorik çalışmalar inceleme kapsamına alınmıştır. Dışlanma ölçütleri doğrultusunda ise, akademik niteliği bulunmayan popüler yayınlar, medya haberleri, blog yazıları, bildiriler, tezler ve yalnızca sportif performans, fizyolojik ya da biyomedikal değişkenlere odaklanan çalışmalar derleme kapsamı dışında bırakılmıştır. Aynı zamanda, spor bilimleri alanı ile doğrudan ilişkisi bulunmayan veya bilimsel araştırma tutumu ve kariyer farkındalığı değişkenlerini içermeyen çalışmalar da değerlendirmeye alınmamıştır. Bu yöntemsel yaklaşım doğrultusunda elde edilen analiz edilmiş ve spor bilimleri alanında bilimsel araştırmaya yönelik tutum ile kariyer farkındalığı arasındaki ilişkiye yönelik mevcut literatür bütüncül bir çerçevede sunulmuştur.

3.SONUÇ

Bu derleme çalışmasında, Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin bilimsel araştırmaya yönelik tutumları ile kariyer farkındalıkları arasındaki ilişkiyi ele alan ulusal ve uluslararası çalışmalar bütüncül bir yaklaşımla incelenmiştir. İncelenen literatür, bilimsel araştırmaya yönelik olumlu tutumların, öğrencilerin akademik gelişimlerinin yanı sıra kariyer farkındalıklarını da anlamlı biçimde desteklediğini ortaya koymaktadır. Araştırma süreçlerine ilgi duyan ve bu süreçlere

aktif olarak katılan öğrencilerin, bilimsel düşünme, eleştirel analiz ve problem çözme becerilerinin geliştiği, bu becerilerin ise kariyer planlama ve mesleki yönelim süreçlerine olumlu yansıdığı görülmektedir.

Spor bilimleri alanının uygulama temelli yapısı dikkate alındığında, bilimsel araştırmalara yönelik olumlu tutumun öğrencilerin mesleki kimlik gelişiminde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Literatürde, sporcu sağlığı, antrenman bilimi, egzersiz ve performans analizi gibi alt alanlarda yürütülen araştırmaların, öğrencilerin kariyer alternatiflerini tanımalarına ve bu alanlarda uzmanlaşma farkındalığı kazanmalarına katkı sağladığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda, bilimsel araştırma deneyimi, spor bilimleri öğrencilerinin yalnızca akademik kariyerlere değil, aynı zamanda saha temelli ve uygulamalı mesleklere yönelik daha bilinçli kariyer hedefleri geliştirmelerine olanak tanımaktadır.

Kariyer farkındalığı açısından değerlendirildiğinde, bilimsel araştırma süreçlerine dâhil olan öğrencilerin ilgi, yetenek ve mesleki beklentilerini daha net tanımlayabildikleri görülmektedir. Araştırma temelli öğrenme ortamları, öğrencilerin sahip oldukları bilgi ve becerileri tanımalarına, güçlü yönlerini fark etmelerine ve iş gücü piyasasının beklentilerine uygun kariyer planları oluşturmalarına katkı sunmaktadır. Bu durum, mezuniyet sonrası karşılaşılabilecek belirsizliklerin azaltılmasına ve öğrencilerin mesleki yaşama daha hazırlıklı başlamalarına destek olmaktadır.

Sonuç olarak, literatür bulguları Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin bilimsel araştırmaya yönelik olumlu tutum sergilemeleri öğrencileri kariyer farkındalığı noktasında desteklediğini göstermektedir. Bu doğrultuda, üniversitelerde bilimsel araştırma kültürünü destekleyen ve kariyer farkındalığını güçlendiren öğrenme ortamlarının oluşturulması önemlidir. Özellikle uluslararası literatürde spor bilimleri alanında bu iki değişkeni birlikte ele alan çalışmaların sınırlı olması, gelecekte yapılacak araştırmalar için önemli bir gereksinime işaret etmektedir. Daha kapsamlı ve farklı yöntemlerle yürütülecek çalışmaların, bilimsel araştırmalara yönelik tutumunun kariyer gelişimi üzerindeki rolünü daha ayrıntılı biçimde ortaya koyacağı düşünülmektedir.

3.1. İleriye Dönük Öneriler

Spor Bilimleri Fakültelerinde bilimsel araştırma temelli ders ve uygulamaların lisans düzeyinde artırılması, öğrencilerin araştırma projelerine ve bilimsel etkinliklere aktif katılımını teşvik eden öğrenme ortamları oluşturulabilir. Bilimsel araştırma süreçleri, kariyer planlama ve danışmanlık hizmetleriyle bütünleştirilerek öğrencilerin kariyer farkındalıkları desteklenebilir. Spor bilimleri alanındaki farklı kariyer seçeneklerinin tanıtıldığı seminer, atölye ve uygulamalı etkinlikler yaygınlaştırılabilir. Gelecek araştırmalarda, bilimsel araştırmaya yönelik tutum ile kariyer farkındalığını birlikte ele alan nitel, nicel ve karma yöntemli çalışmaların artırılması önerilmektedir.

Kaynakça

Abdullah, O., Syaharuddin, S., Husain, H., Yasriuddin, Y., & Mendrofa, N. (2025). Implementation of Problem-Based Learning to Enhance Critical Thinking Skills in Junior High School Students. International Journal of Educational Research Excellence (IJERE). https://doi.org/10.55299/ijere.v4i1.1344.

Aksoy, F., & Özaras, F. (2025). Yalova Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Kariyer Farkındalığının İncelenmesi. Spor Eğitimi ve Bilim, 1(1), 32-38.

Anggraeni, D., Prahani, B., Suprapto, N., Shofiyah, N., & Jatmiko, B. (2023). Systematic Review of Problem Based Learning Research in Fostering Critical Thinking Skills. Thinking Skills and Creativity. https://doi.org/10.1016/j.tsc.2023.101334.

Aşiroğlu, S. C. (2016). Öğretmen adaylarının bilimsel araştırmaya yönelik tutumları ile bilimsel araştırma dersindeki başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 72–84.

Bellová, R., Balážová, M. & Tomčík, P. (2023). Are attitudes towards science and technology related to critical areas in science education? *Research in Science & Technological Education*, 41(3), 1117–1132.

Brown, T., & Green, D. (2022). *The impact of research experience on career readiness in higher education*. Journal of Career Development, 39(2), 150-162.

Campo, L., Galindo-Domínguez, H., Bezanilla, M., Fernández-Nogueira, D., & Poblete, M. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Bakış Açısından Eleştirel Düşünme Becerilerini Geliştirme Metodolojileri. Eğitim Bilimleri. https://doi.org/10.3390/educsci13020132.

Carpi, A., Ronan, D., Falconer, H., & Lents, N. (2017). Cultivating minority scientists: Undergraduate research increases self-efficacy and career ambitions for underrepresented students in STEM. Journal of Research in Science Teaching, 54, 169-194. https://doi.org/10.1002/tea.21341.

Çelik, H. C., Gazioğlu, S. & Pesen, C. (2012). Development of a scale to measure teacher candidates' toward research. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 105–121.

Çetin, T., & Güler, N. (2021). *Spor bilimleri öğrencilerinin kariyer farkındalığı üzerine bir araştırma*. Spor Bilimleri Dergisi, 33(2), 150-160.

Demir, M. K. (2012). İlköğretim bölümü öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının incelenmesi. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 343–358.

Demir, S., & Kılıç, A. (2019). *Bilimsel araştırmalara katılımın spor bilimleri öğrencilerinin kariyer hedefleri üzerindeki etkisi*. Journal of Physical Education and Sports, 25(4), 98-105.

Demiralp, D. & Kazu, H. (2012). İlköğretim birinci kademe programlarının öğrencilerin yansıtıcı düşünmelerini geliştirmedeki katkısına yönelik öğretmen görüşleri. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2(2), 29–38.

Donaghue, H. (2003). An instrument to elicit teachers' beliefs and assumptions. *ELT Journal*, 57(4), 344–351.

E., & Şirin, T. (2021). Examining the professional career values and career awareness of athlete- students: the sample of the faculty of sports sciences. Physical education of students. https://doi.org/10.15561/10.15561/20755279.2021.0405.

Echiverri, L., Chen, W., & Wang, X. (2020). Factors That Shape University Students' Attitudes Towards Academic Research. Headache, 919-927. https://doi.org/10.4995/head20.2020.11175.

Erail, S., Uzun, R. N., & Çebi, A. İ. (2024). Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Kariyer Planlaması ve İş Bulma Kaygılarının İncelenmesi. Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi, 15(2), 315-324.

Erdamar, G. K. & Alpan, G. B. (2011). Öğretmen adaylarının epistemolojik inançları. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 6(4), 2689–2698.

Eroğlu, D., & Kılıç, M. (2022). *Spor bilimleri alanında bilimsel araştırmalara katılım ve kariyer farkındalığı*. Spor ve Eğitim Dergisi, 17(1), 58-67.

Ertekin, A. B. (2020). Spor eğitimi alanında öğrenim gören öğrencilerin girişimcilik düzeyleri ile kariyer farkındalıkları arasındaki ilişki. İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 7(3), 14-27.

Furtado, C., & E, L. (2025). Üniversite Öncesi Öğrencilerde Gelecek Zaman Perspektifi, Algılanan Kişisel Yeterlilik ve Kariyer Karar Verme. Uluslararası Çok Disiplinli Araştırma Dergisi . https://doi.org/10.36948/ijfmr.2025.v07i02.40910.

George, R. (2006). A cross-domain analysis of change in students' attitudes toward science and attitudes about the utility of science. *International Journal of Science Education*, 28(6), 571–589.

Göksel, A. G. & Yıldız, L. (2021). Üniversite öğrencilerinin bilimsel araştırmaya yönelik tutumları: Spor Bilimleri Fakültesi örneği. *Eurasian Research in Sport Science*, 6(1), 1–14.

Han, J., Kelley, T., & Knowles, J. (2021). Factors Influencing Student STEM Learning: Self-Efficacy and Outcome Expectancy, 21st Century Skills, and Career Awareness. Journal for STEM Education Research, 4, 117 - 137. https://doi.org/10.1007/s41979-021-00053-3.

Harris, M. (2018). *Scientific research and its influence on career awareness among university students*. Journal of Educational Psychology, 110(3), 120-130.

Harris-Reeves, B., Pearson, A., & Massa, H. (2025). Belirsizlikten netliğe: Birinci sınıf üniversite öğrencilerini güçlendiren bir kariyer planlama görevi. Mezuniyet Sonrası İstihdam Edilebilirlik için Öğretim ve Öğrenme Dergisi. https://doi.org/10.21153/jtlge2025vol16no1art2131.

Hernandez, P., Woodcock, A., Estrada, M., & Schultz, P. (2018). Undergraduate Research Experiences Broaden Diversity in the Scientific Workforce. BioScience, 68, 204–211. https://doi.org/10.1093/biosci/bix163.

Hofer, B. K. (2001). Personal epistemology research: Implications for learning and teaching. *Journal of Educational Psychology Review*, 13(4), 353–383.

İlhan, A., Çelik, H. C. & Aslan, A. (2016). Üniversite öğrencilerinin bilimsel araştırmaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 141–156.

İnceoğlu, M. (2010). *Tutum algı iletişim*. (5. Baskı). Beykent Üniversitesi Yayınları.

Jones, MG, Howe, A., & Rua, MJ (2020). Öğrencilerin bilim ve bilim insanlarına yönelik deneyimlerinde, ilgilerinde ve tutumlarında cinsiyet farklılıkları. Bilim eğitimi, 84 (2), 180-192.

Kaleci, F. ve Yazıcı, E. (2012). Epistemolojik inançlar üzerine bir derleme. *10. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi'nde sunulan bildiri.* Niğde Üniversitesi, Niğde.

Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi* (25. Basım). Nobel.

Kim, E., & Kim, D. (2024). Mediating effects of career planning on the relationship between self-understanding and career awareness and career decisions among low-income college students. The Society for Cognitive Enhancement and Intervention. https://doi.org/10.21197/jcei.15.4.12.

Korkmaz, Ö., Şahin, A., & Yeşil, R. (2011). Bilimsel araştırmaya yönelik tutum ölçeği geçerlilik ve güvenirlik çalışması. İlköğretim Online, 10(3), 961-973.

Kotsis, K. (2025). Bilimde Sorgulama Temelli Öğrenme: Matematiksel Akıl Yürütmenin Eleştirel Düşünceyi Desteklemesi. Matematik, Fen ve Teknoloji Eğitimi Araştırma Dergisi. https://doi.org/10.70232/jrmste.v2i1.35.

Kuş, Z. (2019). *Bilimsel araştırmalara katılım ve kariyer farkındalığı*. Eğitim ve Bilim Dergisi, 44(1), 45-59.

Kürşad, M. Ş. (2015). Bilimsel araştırmaya yönelik tutum ve epistemolojik inanç arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 217–246.

Liu, Y. (2025). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinde Kariyer Planlama Bilincini Geliştirme Stratejileri Üzerine Araştırma. Mesleki ve Teknik Eğitimde İlerlemeler. https://doi.org/10.23977/avte.2025.070110.

Loyens, S., Van Meerten, J., Schaap, L., & Wijnia, L. (2023). Situating Higher-Order, Critical, and Critical-Analytic Thinking in Problem- and Project-Based Learning Environments: A Systematic Review. *Educational Psychology Review*, 35, 1-44. https://doi.org/10.1007/s10648-023-09757-x.

Marhasova, V., Garafonova, O., Derii, Z., & Rudenko, O. (2022). Scıentıfic research methodology as a general approach and perspectıve of the research process. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(2)-55.

Miller, J., & Rainer, M. (2020). *Research attitudes and career orientation in university students*. International Journal of Academic Research, 15(4), 85-92.

Molina-García, N., González-Serrano, M., Ordiñana-Bellver, D., & Baena-Morales, S. (2024). Spor Bilimlerinde Eğitimi Yeniden Tanımlamak: İspanya'da sürdürülebilir istihdam için yetkinlik temelli öğrenmenin entegrasyonu üzerine teorik bir çalışma. Sosyal Bilimler. https://doi.org/10.3390/socsci13050242.

Oksal, A., Şenşekerci, E. & Bilgin, A. (2006). Merkezi epistemolojik inançlar ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XIX(2), 371–381.

Önen, S. A. (2011). Öğretmen adaylarının eğitime yönelik inançları ile epistemolojik inançlarının mesleklerine yönelik tutumlarına etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 293–301.

Özek, H., & Ferraris, A. (2020). A cross-cultural analysis on career decision making of the students: the role of self-awareness and self-efficacy. Global Business and Economics Review. https://doi.org/10.1504/gber.2020.10029803.

Öztürk, E., & Çalışkan, E. (2020). *Spor bilimleri öğrencilerinin bilimsel araştırmalara yönelik tutumları ve kariyer farkındalıkları*. International Journal of Sport Science and Coaching, 13(3), 210-220.

Parker, D., Smith, A., & Taylor, R. (2019). *The role of research in shaping career awareness in higher education students*. Career Development Quarterly, 67(2), 100-111.

Parlar, H. (2012). Bilgi toplumu, değişim ve yeni eğitim paradigması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 193–209.

Ping, W. (2015). Dental undergraduate students' participation in research in China: current state and directions. *European Journal of Dental Education: Official Journal of the Association for Dental Education in Europe*, 19(3), 177–184.

Polat, M. (2014). Eğitim fakültesi öğrencilerinin bilimsel araştırmaya yönelik tutumları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 77–90.

Quinlan, K., & Corbin, J. (2023). How and why do students' career interests change during higher education?. Studies in Higher Education, 48, 771 - 783. https://doi.org/10.1080/03075079.2023.2166916.

Saracaloğlu, A. S. (2008). Lisansüstü öğrencilerin akademik güdülenme düzeyleri, araştırma kaygıları ve tutumları ile araştırma yeterlikleri arasındaki ilişki. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, V(II), 179–208.

Şeref, İ., Yılmaz, İ. & Varışoğlu, B. (2012). Türkçe öğretmeni adaylarının bilimsel epistemolojik inançları üzerine bir inceleme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 399–418.

Tabafa, A., & Sariana, D. (2025). Examining the Relationship between Attitude towards Research and Research Skills Development among Junior High School STE Students. International Journal of Research and Innovation in Social Science. https://doi.org/10.47772/ijriss.2025.905000194.

Tamuli, T., & Hazarika, B. (2024). A Study on Career Awareness among Senior Secondary School Students in North Lakhimpur Area of Lakhimpur District. International Journal For Multidisciplinary Research. https://doi.org/10.36948/ijfmr.2024.v06i02.15045.

Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi* (3.Baskı). Nobel Akademi Yayınları.

Terzi, A. R. (2005). Üniversite öğrencilerinin bilimsel epistemolojik inançları üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 298–311.

Toy, B. Y. & Tosunoğlu, N. G. (2007). Sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda bilimsel araştırma süreci, istatistiksel teknikler ve yapılan hatalar. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 1–22.

Tuononen, T., Räisänen, M., & Hyytinen, H. (2024). Students' work experience in relation to their career engagement and metacognitive awareness. Higher Education Research & Development, 43, 1399 - 1415. https://doi.org/10.1080/07294360.2024.2332251.

Turkay, H. (2021). Spor Bilimleri Öğrencilerinin Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine Yönelik Tutumlarının Eleştirel Düşünme Becerileri Üzerindeki Etkisi. Pakistan Tıp ve Sağlık Bilimleri Dergisi . https://doi.org/10.53350/pjmhs2115103004.

Tümkaya, S. (2012). Üniversite öğrencilerinin epistemolojik inançlarının cinsiyet, sınıf, eğitim alanı, akademik başarı ve öğrenme stillerine göre incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(1), 75–95.

Ulun, C. (2023). Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Perspektifinden Kariyer Algısı: Bir Metafor Çalışması. Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi. https://doi.org/10.33468/sbsebd.363.

Van Nam, O. (2025). Bilgi güç olarak: Alvin Toffler'ın bakış açısının eleştirel bir analizi ve gelişmekte olan ekonomiler için sonuçları. Edelweiss Uygulamalı Bilim ve Teknoloji. https://doi.org/10.55214/25768484.v9i5.7007.

Wishkoski, R., Meter, D., Tulane, S., King, M., Butler, K., & Woodland, L. (2022). Student attitudes toward research in an undergraduate social science research methods course. Higher Education Pedagogies, 7, 20 - 36. https://doi.org/10.1080/23752696.2022.2072362.

Wu, J., & Zhao, T. (2022). Encouraging China's College Students to Achieve Sustainable Careers: Evidence from Structural Equation Modeling. Sustainability. https://doi.org/10.3390/su14169837.

Yaşar, M. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri dersine yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması: Geçerlik ve güvenirlik. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 4(2), 109–129.

Yenilmez, K. & Ata, A. (2012). Matematik öğretmeni adaylarının bilimsel araştırmalara yönelik tutumlarının incelenmesi. *X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Bildiri e-Kitabı* içinde. Niğde Üniversitesi.

Yıldırım, H. (2020). *Akademik başarı ve kariyer farkındalığı: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma*. Eğitim ve Kariyer Dergisi, 12(1), 45-54.

Yıldız, K., & Akpınar, A. (2020). *Bilimsel araştırma yapmanın spor bilimleri öğrencilerinin kariyer farkındalıklarına etkisi*. Spor Bilimlerinde Yenilikler, 12(1), 120-130.

Yılmaz, G., Genç, N., & Safi, Z. (2023). Spor bilimleri alanında öğrenim gören üniversite öğrencilerinin kariyer farkındalığının incelenmesi. Uluslararası Rekreasyon ve Spor Bilimleri Dergisi, 7 (1), 41-49.

Yılmaz, M., & Özdemir, S. (2021). *Kariyer farkındalığı ve akademik başarı arasındaki ilişki*. Üniversite Araştırmaları Dergisi, 14(3), 205-213.

SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNDE SPORA BAĞLILIKLARININ ARAŞTIRILMASI

Gamze TEMEL
OMÜ /Yaşar Doğu Sbf
25280015@stu.omu.edu.tr - 0009-0006-7234-4226

Doç. Dr. Egemen ERMİŞ
OMÜ /Yaşar Doğu Sbf
egemen.ermis@omu.edu.tr- 0000-0002-3976-6981

Prof. Dr. Osman İMAMOĞLU
OMÜ /Yaşar Doğu Sbf
osmani@omu.edu.tr - 0000-0001-6671-6042

ÖZET

Bu çalışmada spor bilimleri fakültesi öğrencilerinde spora bağlılıklarının araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla 208 öğrenciye spora bağlılık ölçeği doldurtulmuştur. Verilerin analizinde ikili karşılaştırmalar için bağımsız gruplar t-testi, çoklu grup karşılaştırmaları için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve anlamlı farklılıkların tespiti için LSD testi kullanılmıştır. Cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin spora bağlılık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p > 0,05$). Ancak yaş kategorilerine göre yapılan karşılaştırmalarda; anne desteği, baba desteği, spora hâkimiyet ve gelecek beklentisi alt boyutlarında anlamlı farklılıklar belirlenmiştir ($p < 0,05$). Lisansa sahip olma durumuna göre ise yalnızca "gelecek beklentisi" alt boyutunda anlamlı bir farklılık bulunmuş ($p < 0,05$), diğer alt boyutlarda anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p > 0,05$). Takım ve bireysel spor yapma durumuna göre yapılan analizde ise sadece "akran desteği" alt boyutunda anlamlı bir fark görülmüş ($p < 0,05$), diğer alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p > 0,05$).
Sonuç: Cinsiyete göre öğrencilerin spora bağlılık düzeylerinin benzer olduğu, yaş kategorilerine göre ise anlamlı farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca, lisans sahibi olma ve sporun takım ya da bireysel olarak yapılması gibi değişkenlere göre spora bağlılıkta kısmi farklılıklar gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda, ilerleyen araştırmalarda örneklem sayısının artırılması ve spor özgeçmişi gibi daha geniş parametrelerin değerlendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Sporcu, Öğrenci, Spora Bağlılık, Cinsiyet, Lisans, Yaş, Takım Sporları, Bireysel Sporlar

INVESTIGATION OF SPORT COMMITMENT AMONG FACULTY OF SPORTS SCIENCES STUDENTS

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the level of sport commitment among students of the Faculty of Sports Sciences. For this purpose, the Sport Commitment Scale was administered to 208 students. In the analysis of the data, independent samples t-test was used for binary comparisons, one-way analysis of variance (ANOVA) for multiple group comparisons, and LSD test was employed to identify significant differences. No statistically significant difference was found in students' sport commitment levels based on gender ($p > 0.05$). However, significant differences were identified in the sub dimensions of parental support (mother and father), sport competence, and future expectations according to age categories ($p < 0.05$). Regarding possession of a sports license, a significant difference was observed only in the "future expectations" sub dimension ($p < 0.05$), while no significant differences were found in the other sub dimensions ($p > 0.05$). In terms of whether students engaged in team or individual sports, a significant difference was observed only in the "peer support" sub dimension ($p < 0.05$), and no significant differences were found in the other sub dimensions ($p > 0.05$).
Conclusion: Sport commitment levels were found to be similar between genders but differed significantly across age categories. Additionally, partial differences in sport commitment were observed based on possession of a sports license and whether the sport was practiced individually or as part of a team. It is recommended that future research be conducted with a larger sample and include broader parameters such as athletic background.

Keywords: Athlete, Student, Sport Commitment, Gender, License, Age, Team Sports, Individual Sports

1. GİRİŞ VE AMAÇ

Bağlılık, bireyin görevini sahiplenmesi, işini gururlu bir şekilde yerine getirmesi anlamına gelmektedir. Bağlılık, belirli aktivitelerin merkezindedir ve spora düzenli katılım noktasında olumlu etkiler yaratır (Wheatley ve Bickerton, 2016). Spora bağlılık, bireyin seçtiği spor dalına yönelik süreklilik arz eden katılım isteğini ve bu alandaki kararlılığını ifade eder. Spora bağlılık, spor katılımını sürdürme isteği ve kararlılığını temsil eden psikolojik bir durum olarak tanımlanır. Bu kavram, sporcuların kendi branşlarında uzun süreli katılımı ve motivasyonlarını anlamada merkezi bir öneme sahiptir. (Scanlan ve ark.,1993). Bu bağlılık, antrenmanlara düzenli katılım, zorluklara karşı direnç gösterme ve kariyer hedeflerine ulaşma motivasyonuyla yakından ilişkilidir (Weiss ve Ferrer-Caja,2002). Günümüzde sporculara yüklenen sorumluluklar, sporcular üzerinde "mükemmel olma" baskısı kurmaktadır. Sporcuların hedeflenen bu mükemmeliyete ulaşmak için kendilerini tümüyle adamaları ve zamanlarının çoğunu bu hedefe ulaşma yolunda harcamaları, hayatlarının geri kalan boyutlarını geliştirmelerine çok az zaman bırakır. Yani bu bireylerin eğitimle aynı anda sportif bir kariyeri devam ettirme çabası, hem okulda hem de sporda tükenmişlik hissetmelerine sebep olabilmektedir (Aquilina,2013; Sorkkila ve ark.,2020).

Sporcu öğrencilerin yaşadıkları sıkıntılar ve karşılaştıkları bariyerler incelendiğinde, bunların birçoğunun aslında zaman yönetimiyle yakından alakalı olduğu görülmektedir. Zaman yönetiminin zorluk olarak yansıma sebebi ise sportif faaliyetlerden arta kalan zamanlarda hem sosyal yaşamdaki önemli günlere hem de eğitim hayatlarındaki önemli çalışma günlerine katılmak için vakit bulamamaları olarak nitelendirilebilir (Çakır ve Sevinç,2023). Spora bağlılığın artması için mevcut spor seçeneklerin arttırılması ve katılım engellerinin azaltılması gerekmektedir. Bu ise bireylerin zevk alacakları sportif faaliyetleri tespit etmeleri ile gerçekleşebilir (Smith ve ve ark., 2015). Özellikle elit düzeydeki sporcular için spora olan duygusal ve bilişsel bağlılık, performansın sürdürülebilirliğini belirleyen temel etkenlerden biridir (Clancy ve ark.,2016). Yapılan araştırmalar, spora bağlılık düzeyinin sadece bireysel başarıyı değil, aynı zamanda takım içi uyumu ve uzun vadeli sporcu gelişimini de olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır (Iso-Ahola ve Clair,2000). Bu bağlamda, spora bağlılık olgusunu incelemek, hem akademik hem de uygulamalı spor bilimleri açısından önemli bir gereklilik hâline gelmiştir.

Bu çalışmada spor bilimleri fakültesi öğrencilerinde spora bağlılıklarının araştırılması amaçlanmıştır.

2. MATERYAL VE METOT

2.1. Katılımcılar

Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinden rastgele seçilmiş 208 kişidir. Katılımcılar 92 kadın ve 116 erkek öğrencidir

2.2. Verilerin Toplanması

2.2.1. Spora Bağlılık Ölçeği

Kuokkanen ve ark.,(2021) tarafından çift kariyerli öğrencilerin spora bağlılığını değerlendirmek için uyarlanmış olan ölçek 6 alt boyuta dağılmış toplam 18 maddeden oluşmaktadır. Ölçek Türkçeye Çakır ve Sevinç (2023) tarafından uyarlanmıştır. Bu ölçeğin 6 alt boyutundan ilk 4'ü duygusal boyutlar olan "Anne Desteği" (3 madde), "Baba Desteği" (3 madde), "Antrenör-Sporcu İlişkisi" (3 madde), "Akran Desteği" (3 madde) iken; diğer 2 alt boyut ise bilişsel boyutlardan oluşan "Spora Hakimiyet" (3 madde) ve "Gelecek Beklentileri ve Hedefler" (3 madde) başlıklarından oluşmaktadır. 5'li Likert tipi (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kısmen Katılıyorum, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) derecelendirilmiştir. Ölçek duygusal alt boyutlar aracılığı ile sporcu öğrencilerin çevresinde bulunan sosyal ajanların bu bireylerin sportif kariyerlerine olan etkisini ölçmektedir. Öte yandan, bilişsel alt boyutlar ise sporcu öğrencilerin "Spora Hakimiyet" ve "Gelecek Beklentileri ve Hedefler''ini ölçmektedir. Sporcu öğrencilerle alakalı yapılacak çalışmalarda, araştırmacılar söz konusu ölçek aracılığı ile katılımcıların çevresinde bulunan sosyal ajanların çift kariyer yolunun şekillenmesine olan etkisini ve katılımcıların bilişsel boyuttaki algılarının düzeyini ölçebileceklerdir (Çakır ve Sevinç,2023). Bu çalışmada Cronbach alfa katsayıları boyutlara göre 0,92 -0,94 arasında değişmiştir.

2.3. **İstatistiksel İşlem**

Bu araştırmada elde edilen verilerin değerlendirilmesinde ve hesaplanmış değerlerin bulunmasında SPSS 27.0 istatistik paket programı kullanıldı. Verilere normallik sınaması Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilcoxon testi ile yapıldı. İstatistiksel işlemlerde t- testi, tek yönlü anova ve LSD testleri kullanılmıştır.

3. **BULGULAR**

Çizelge 1. Cinsiyete göre sporcu öğrencilerin spora bağlılıklarının karşılaştırılması

Ölçek boyutları	Cinsiyet	N	Ortalama	St. sapma	t	p
Anne desteği	Kadın	92	11,54	2,83	-1,08	0,282
	Erkek	116	11,97	2,78		
Baba desteği	Kadın	92	10,41	3,48	-1,55	0,122
	Erkek	116	11,16	3,37		
Antrenör sporcu ilişkisi	Kadın	92	10,91	2,83	-0,36	0,814
	Erkek	116	11,02	3,40		
Akran desteği	Kadın	92	11,15	3,01	-1,75	0,081
	Erkek	116	11,91	3,19		
Spora hakimiyet	Kadın	92	12,00	2,52	0,16	0,869
	Erkek	116	11,93	3,32		
Gelecek beklentisi	Kadın	92	12,09	2,65	0,68	0,496
	Erkek	116	11,81	3,09		

Cinsiyete göre sporcu öğrencilerin spora bağlılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklık tespit edilmemiştir (p>0,05).

Çizelge 2. Yaş kategorisine göre sporcu öğrencilerin spora bağlılıklarının karşılaştırılması

Ölçek boyutları	Yaş kategorisi	n	Ortalama	St.sapma	F/LSD	p
Anne desteği	18-20 (1)	58	10,90	2,68	4,18	0,017*
	21-23 (2)	82	12,20	2,55	1<2,3	
	24 ve üzeri (3)	68	12,03	3,06	2<3	
	Toplam	208	11,78	2,80		
Baba desteği	18-20 (1)	58	10,03	3,42	5,32	0,006*
	21-23 (2)	82	10,51	3,17	1,2<3	

	24 ve üzeri (3)	68	11,88	3,53		
	Toplam	208	10,83	3,43		
Antrenör sporcu ilişkisi	18-20 (1)	58	10,66	3,49	0,48	0,620
	21-23 (2)	82	11,00	2,97		
	24 ve üzeri (3)	68	11,21	3,10		
	Toplam	208	10,97	3,16		
Akran desteği	18-20 (1)	58	11,24	3,42	1,009	0,366
	21-23 (2)	82	11,46	2,89		
	24 ve üzeri (3)	68	12,00	3,15		
	Toplam	208	11,58	3,13		
Spora hakimiyet	18-20 (1)	58	10,97	3,27	4,88 1<2,3 2<3	0,009.
	21-23 (2)	82	12,20	2,68		
	24 ve üzeri (3)	68	12,53	2,92		
	Toplam	208	11,96	2,99		
Gelecek beklentisi	18-20 (1)	58	11,03	3,07	4,46 1<2,3	0,013*
	21-23 (2)	82	12,07	2,66		
	24 ve üzeri (3)	68	12,53	2,88		
	Toplam	208	11,93	2,90		

*p<0,05

Yaş kategorisine göre sporcu öğrencilerin spora bağlılıkları arasında anne desteği, baba desteği, spora hakimiyet ve gelecek beklentisi alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklık tespit edilmiştir (p<0,05).

Çizelge 3. Lisansa sahip olma durumuna göre sporcu öğrencilerin spora bağlılıklarının karşılaştırılması

Ölçek boyutları	Lisans durumu	N	Ortalama	St.sapma	t	p
Anne desteği	var	162	11,90	2,64	1,18	0,238
	yok	46	11,35	3,30		
Baba desteği	var	162	10,89	3,25	0,48	0,626
	yok	46	10,61	4,03		
Antrenör sporcu ilişkisi	var	162	10,99	3,25	0,14	0,879
	yok	46	10,91	2,83		
Akran desteği	var	162	11,65	3,04	0,66	0,505
	yok	46	11,30	3,44		

Spora hakimiyet	var	162	11,83	3,01	-1,22	0,224
	yok	46	12,43	2,87		
Gelecek beklentisi	var	162	11,67	2,96	-2,51	0,013*
	yok	46	12,87	2,50		

*p<0,05

Lisansa sahip olma durumuna göre sporcu öğrencilerin spora bağlılıklarında sadece gelecek beklentisi boyutunda anlamlı farklılık varken (p<0,05), diğer boyutlarda anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05).

Çizelge 4. Takım ve Bireysel olarak spor yapma durumuna göre sporcu öğrencilerin spora bağlılıklarının karşılaştırılması

Ölçek boyutları	Spor türü	N	Ortalama	St.sapma	t	p
Anne desteği	Bireysel spor	110	11,55	3,08	-1,27	0,224
	Takım sporu	98	12,04	2,44		
Baba desteği	Bireysel spor	110	10,60	3,69	-1,01	0,313
	Takım sporu	98	11,08	3,12		
Antrenör sporcu ilişkisi	Bireysel spor	110	10,91	3,18	-0,30	0,765
	Takım sporu	98	11,04	3,14		
Akran desteği	Bireysel spor	110	11,09	3,46	-2,40	0,017*
	Takım sporu	98	12,12	2,62		
Spora hakimiyet	Bireysel spor	110	11,71	3,41	-1,29	0,197
	Takım sporu	98	12,24	2,41		
Gelecek beklentisi	Bireysel spor	110	11,71	3,17	-1,17	0,240
	Takım sporu	98	12,18	2,55		

*p<0,05

Takım ve Bireysel olarak spor yapma durumuna göre sporcu öğrencilerin spora bağlılıkları sadece akran desteği boyutunda anlamlı farklılık gösterirken (p<0,05), diğer boyutlarda anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (p>0,05).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Son yıllarda yapılan çalışmalar, erkek ve kadın sporcular arasında spora bağlılık düzeyleri bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığını göstermektedir (Yıldız,2018). Bu çalışmada Cinsiyete göre sporcu öğrencilerin spora bağlılıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklık tespit edilmemiştir (p>0,05). Bu sonuçlar, sporun birey üzerindeki psikolojik ve sosyal etkilerinin cinsiyetten bağımsız olarak benzerlik gösterebileceğine işaret etmektedir. Özellikle üniversite düzeyindeki sporcu öğrenciler üzerinde yapılan çalışmalar, hem kadın hem de erkek sporcuların benzer motivasyonlarla spora devam ettiklerini ve benzer düzeyde bağlılık gösterdiklerini ortaya koymuştur (Aşçı ve Güvenç,2009). Bu bulgu, spora bağlılığın daha çok kişisel ilgi, spor geçmişi, antrenörle ilişkiler ve çevresel destek gibi değişkenlerle şekillenebileceğini göstermektedir (Scanlan ve ark.,1993). Bu bulgu, cinsiyetin spora bağlılık üzerinde belirleyici bir faktör olmayabileceğini

düşündürmektedir. Nitekim sporun sosyal destek, kişisel yatırım ve eğlence gibi çok yönlü bileşenleri her iki cinsiyet için de benzer deneyimlerle ilişkilendirilmektedir (Carpenter ve Scanlan,1998).

Spora bağlılık yaşla birlikte değişkenlik gösterebilmektedir (Scanlan ve ark.,1993). Literatürde, yaşın spora bağlılık üzerinde etkili bir değişken olduğu yönünde farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmalar, genç yaş gruplarındaki sporcuların daha yüksek düzeyde spora bağlılık gösterdiğini; çünkü sporun onlar için bir kimlik ve aidiyet kaynağı olduğunu savunmaktadır (Weiss ve Williams,2004). Özellikle çocukluk ve ergenlik döneminde başlayan spor faaliyetleri, duygusal ve sosyal doyum açısından güçlü bir motivasyon kaynağı yaratmakta ve bu da bağlılığı artırmaktadır (Fraser-Thomas ve ark.,2008). Bununla birlikte, yaş ilerledikçe bireylerin öncelikleri değişebilmekte, akademik, mesleki ya da sosyal sorumluluklar spora ayırdıkları zamanı ve enerjiyi sınırlayabilmektedir (Vallerand ve Rousseau,2001). Bu durum, üniversite çağındaki sporcu öğrencilerin – özellikle üst yaş grubundakilerin – spora olan bağlılıklarında bir azalma eğilimi yaratabilir. Ancak bu genellemeler her zaman geçerli değildir. Bu çalışmada Yaş kategorisine göre sporcu öğrencilerin spora bağlılıkları arasında anne desteği, baba desteği, spora hakimiyet ve gelecek beklentisi alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklık tespit edilmiştir ($p<0,05$). Yaş arttıkça anne ve baba desteği, spora hâkimiyet ve gelecek beklentisi puanlarının arttığı görülmüştür. Bazı çalışmalarda yaşın spor bağlılığı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı, diğer faktörlerin (örneğin, spor branşı, motivasyon tipi, antrenör ilişkisi) daha belirleyici olduğu ortaya konmuştur (Yıldız ve Çelik,2008) .

Bu çalışmada Lisansa sahip olma durumuna göre sporcu öğrencilerin spora bağlılıklarında sadece gelecek beklentisi boyutunda anlamlı farklılık varken ($p<0,05$), diğer boyutlarda anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).Lisansı olmayanların gelecek beklentisinin lisansı olan öğrenci sporculara göre daha çok olması konusu araştırılmalıdır.

Çeşitli çalışmalar, takım sporcularının bağlılık düzeylerinin bireysel sporculara kıyasla daha yüksek olabildiğini göstermiştir (Yıldız,2020). Ancak bu durum, spor branşı, bireyin kişilik özellikleri, sportif geçmişi ve motivasyon tipi gibi değişkenlere bağlı olarak değişebilmektedir. Nitekim bazı bireysel spor dallarında (örneğin atletizm, tenis, yüzme) sporcuların yüksek içsel motivasyon düzeyleri sayesinde oldukça güçlü ve sürekli bir spor bağlılığı geliştirdikleri de bilinmektedir (Pelletier ve ark.,2001). Bu çalışmada Takım ve Bireysel olarak spor yapma durumuna göre sporcu öğrencilerin spora bağlılıkları sadece akran desteği boyutunda anlamlı farklılık gösterirken ($p<0,05$), diğer boyutlarda anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Akran desteğinde takım sporu yapanların puanları bireysel spor yapanlardan daha yüksektir. Bu durum takım sporlarında arkadaş ilişkilerinin bireysel sporlara göre daha iyi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Takım sporlarında yer alan bireyler, sadece bireysel başarıyı değil, takım başarısını da önceledikleri için daha güçlü sosyal bağlar ve kolektif sorumluluklar geliştirirler. Bu sosyal ortam, sporcu için bir aidiyet duygusu yaratmakta ve bağlılık düzeyini artırabilmektedir (Weiss ve Smith,2002). Ayrıca, takım arkadaşlarından ve antrenörlerden gelen sosyal destek, takım sporcusunun karşılaştığı zorluklarla baş etmesini kolaylaştırabilir, bu da bağlılık düzeyinin sürekliliğini sağlamada önemli bir faktördür (Sarrazin ve ark.,2002) .

Sonuç: Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinde spora bağılı durumu cinsiyete göre benzer iken yaş kategorisine göre farklılık göstermiştir. Öğrencilerin spora bağlılık durumları lisans sahibi olma ve takım ve bireysel sporları yapma durumlarına göre se azda olsa farklılık göstermiştir.

BU çalışmanın daha fazla sayıda öğrenci üzerinde daha farklı parametreler (spor özgeçmişi gibi) dikkate alınarak yapılması önerilir.

KAYNAKÇA

1. Aquilina D. (2013). A study of the relationship between elite athletes' educational development and sporting performance. The International Journal of the History of Sport. 30(4):374-92.
2. Aşçı, F. H., & Güvenc, A. (2009). *Üniversite öğrencilerinde spora katılım motivasyonu ve bağlılık düzeylerinin incelenmesi*. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 20(1), 19–27.
3. Carpenter, P. J., & Scanlan, T. K. (1998). *Sport commitment and the youth sport experience: An exploratory investigation*. *Journal of Sport Behavior*, 21(4), 377–396.
4. Carpenter, P. J., Schmidt, G. W., Simons, J. P., & Keeler, B. (1993). *The Sport Commitment Model: Measurement development for the youth sport domain*. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 15(1), 16–38.
5. Clancy, R. B., Herring, M. P., & Campbell, M. J. (2016). *Motivation measures in sport: A critical review and bibliometric analisin*. *Frontiers in Psychology*, 7, 643.
6. Çakır R.,Sevinç K. (2023). The Turkish Adaptation of "Sport Engagement Scale" for Dual Career Students, *Turkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences,* 15(1):96-104, DOI: 10.5336/sportsci.2022-88997
7. Fraser-Thomas, J., Côté, J., & Deakin, J. (2008). *Understanding dropout and prolonged engagement in adolescent competitive sport*. *Psychology of Sport and Exercise*, 9(5), 645–662.
8. Iso-Ahola, S. E., & Clair, St.B. (2000). *Toward a theory of exercise motivation*. *Quest*, 52(2), 131–147.
9. Kuokkanen J, Virtanen T, Hirvensalo M, Romar JE. The reliability and validity of the sport engagement instrument in the finnish dual career context. International Journal of Sport and Exercise psychology. 2021;20(2):1-23.
10. Pelletier, L. G., Fortier, M. S., Vallerand, R. J., & Brière, N. M. (2001). *Associations among perceived autonomy support, forms of self-regulation, and persistence: A prospective study*. *Motivation and Emotion*, 25(4), 279–306.
11. Sarrazin, P., Vallerand, R. J., Guillet, E., Pelletier, L., & Cury, F. (2002). *Motivation and dropout in female handballers: A 21-month prospective study*. *European Journal of Social Psychology*, 32(3), 395–418.
12. Scanlan, T. K., Carpenter, P. J., Schmidt, G. W., Simons, J. P., & Keeler, B. (1993). *The Sport Commitment Model: Measurement development for the youth sport domain*. Journal of Sport and Exercise Psychology, 15(1), 16-38. ↩
13. Smith, M. Berdel, D., Nowak, D., Heinrich, J. & Schulz H. (2015). Sport Engagement by Accelerometry under Field Conditions in German Adolescents: Results from GINIPlus. *Plos One*, 10(8): 1-15.
14. Sorkkila M., Ryba TV., Aunola K., Selänne H., Salmela-Aro K. (2020). Sport burnout inventory-Dual career form for student-athletes: assessing validity and reliability in a Finnish sample of adolescent athletes. J Sport Health Sci. 9(4):358-66.
15. Vallerand, R. J., & Rousseau, F. L. (2001). *Intrinsic and extrinsic motivation in sport and exercise: A review using the hierarchical model of intrinsic and extrinsic*

motivation. In R. N. Singer, H. A. Hausenblas, & C. M. Janelle (Eds.), *Handbook of Sport Psychology* (pp. 389–416). Wiley. ↩

16. Weiss, M. R. & Ferrer-Caja, E. (2002). *Motivational orientations and sport behavior*. In T. Horn (Ed.), *Advances in Sport Psychology* (pp. 101–183). Human Kinetics. ↩
17. Weiss, M. R., & Smith, A. L. (2002). *Friendship quality in youth sport: Relationship to age, gender, and motivation variables*. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 24(4), 420–437.
18. Weiss, M. R., & Williams, L. (2004). *The why of youth sport involvement: A developmental perspective on motivational processes*. In M. R. Weiss (Ed.), *Developmental Sport and Exercise Psychology: A Lifespan Perspective* (pp. 223–268).
19. Wheatlesy D. & Bickerton C. (2017). Subjective well-being and engagement in arts, culture and sport. *Journal of Cultural Economics*. 41(1): 23-45.
20. Yıldız, S. M. (2018). *Spora bağlılık: Cinsiyet ve spor branşına göre farklılıkların incelenmesi*. *Spor Bilimleri Dergisi*, 29(3), 203-212.
21. Yıldız, S. M. (2020). *Takım ve bireysel spor yapan sporcuların spora bağlılıklarının karşılaştırılması*. *Spor Bilimleri Dergisi*, 31(2), 145–153.
22. Yıldız, S. M., & Çelik, Ş. (2018). *Üniversite öğrencilerinde spora bağlılık: Cinsiyet ve yaş değişkenleri açısından bir inceleme*. *Spor Bilimleri Dergisi*, 29(1), 33–42.Scanlan, T. K.,

SPOR YAPMA DAVRANIŞ AŞAMALARINA GÖRE ÜNİVERSİTELİ ÖĞRENCİLERDE BESLENME DURUMLARI

Gamze TEMEL
OMÜ /Yaşar Doğu Sbf
25280015@stu.omu.edu.tr - 0009-0006-7234-4226

Doç. Dr. Egemen ERMİŞ
OMÜ /Yaşar Doğu Sbf
egemen.ermis@omu.edu.tr- 0000-0002-3976-6981

Prof. Dr. Osman İMAMOĞLU
OMÜ /Yaşar Doğu Sbf
osmani@omu.edu.tr - 0000-0001-6671-6042

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin **s**por yapma davranış aşamalarına göre beslenme durumlarını incelemektir. Çalışmaya 275 kadın ve 310 erkek öğrenci katılmıştır. Verilerin analizinde bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve LSD testleri kullanılmıştır. Toplam beslenme puan ortalaması kadınlarda 18,86, erkeklerde ise 18,76 olarak bulunmuş ve cinsiyetler arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p>0,05$). Ancak süt ve süt ürünleri alt boyutunda erkeklerin lehine anlamlı bir fark belirlenmiştir ($p<0,001$). Beden kütle indeksi (BKİ) açısından et veya alternatifi alt boyutunda anlamlı fark bulunmazken, diğer alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar görülmüştür ($p<0,001$). Bu fark, düşük ve yüksek BKİ'ye sahip grupların puanlarının daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Davranış değişim basamaklarına göre ise hem kadınlarda hem de erkeklerde, "niyet öncesi", "niyet" ve "hazırlık" aşamasındaki öğrencilerin beslenme puanları, "hareket" ve "harekette devamlılık" aşamasındaki öğrencilerden anlamlı derecede düşüktür ($p<0,001$).

Sonuç olarak, öğrencilerin beslenme konusunda belirli bir bilgiye sahip oldukları, ancak bu bilgiyi davranışa dönüştürmede yetersiz kaldıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle üniversitelerde beslenme eğitimi, sağlıklı yaşam farkındalığı ve diyetisyen desteği gibi uygulamalar yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca fiziksel aktiviteyle birlikte sağlıklı beslenme alışkanlıklarının geliştirilmesi teşvik edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Beslenme, Alışkanlık, Davranış, Öğrenci

NUTRITIONAL STATUS OF UNIVERSITY STUDENTS ACCORDING TO STAGES OF SPORTS BEHAVIOR

ABSTRACT

The purpose of this study was to examine the nutritional status of university students according to stages of sports behavior. 275 female and 310 male students participated in the study. Independent samples t-tests, one-way analysis of variance (ANOVA), and LSD tests were used in data analysis. The total mean nutritional score was 18.86 in women and 18.76 in men, and no significant difference was found between genders ($p>0.05$). However, a significant difference was found in favor of men in the milk and dairy products subscale ($p<0.001$). While no significant difference was found in the meat or alternatives subscale regarding body mass index (BMI), statistically significant differences were observed in the other subscales ($p<0.001$). This difference stems from the lower scores in the low and high BMI groups. According to the stages of behavioral change, for both women and men, students in the "pre-contemplation," "contemplation," and "preparation" stages had significantly lower nutritional scores than students in the "action" and "continued action" stages ($p<0.001$).

Consequently, it was determined that students possessed a certain level of knowledge about nutrition, but were insufficient in translating this knowledge into behavior. Therefore, practices such as nutrition education, healthy lifestyle awareness, and dietitian support should be expanded in universities. Furthermore, the development of healthy eating habits, along with physical activity, should be encouraged.

Keywords: Nutrition, Habit, Behavior, Student

1. GİRİŞ VE AMAÇ

Beslenme, bireyin büyüme, gelişme, sağlıklı ve üretken bir yaşam sürdürebilmesi için gerekli besin öğelerini alıp vücudunda kullanabilme sürecidir. Bilimsel araştırmalar, insanın sağlıklı yaşayabilmesi için kırktan fazla besin öğesine gereksinim duyduğunu ortaya koymuştur (Sarıoğlu ve ark., 2012). Yaşam kalitesini etkileyen çok sayıda unsur bulunmaktadır. Örneğin, giysi renklerinin bile bireyler üzerinde algısal farklılıklar yarattığı belirtilmiştir (Yamaner ve İmamoğlu, 2018). Yetersiz beslenme, kardiyovasküler hastalıklar, diyabet ve bazı kanser türleri gibi bulaşıcı olmayan hastalıklar açısından önemli bir risk faktörü olarak kabul edilmektedir (Skof ve Kozjek, 2015). Buna karşın, dengeli beslenme; bireyin enerji ve besin gereksinimlerini karşılayacak farklı besin bileşenlerinin uygun oranlarda alınmasıyla sağlanır (Padavinangadi et al., 2017). Yeterli enerji, karbonhidrat, protein, yağ ve mikro besin öğelerinin, çeşitli gıda kaynaklarından temin edilmesi gereklidir (Potgieter et al., 2011). Dengeli bir beslenme alışkanlığı yalnızca sağlıklı bir yaşam için değil, aynı zamanda fiziksel performansın korunması açısından da büyük önem taşır (Schröder et al., 2004).

Türkiye'de gençlerin beslenme alışkanlıklarına ilişkin yapılan araştırmalar, bu dönemde ciddi beslenme sorunlarının yaşandığını göstermektedir. Öğrencilerin genellikle düzenli öğün tüketmedikleri, tek öğünle beslendikleri, sandviç ve simit gibi hazır yiyecekleri tercih ettikleri, ekonomik yetersizlikler ve yurt koşullarının kötü olmasının beslenme kalitesini olumsuz

etkilediği saptanmıştır (Heşeminia ve ark., 2002; Durmaz ve ark., 2002; Garibağaoğlu ve ark., 2006). Yılmaz ve Özkan (2007) tarafından yapılan çalışmada, üniversite öğrencilerinin %78,9'unun sağlıklı beslendiğine inanmadığı, dolayısıyla dengesiz beslendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, üniversite öğrencilerinin yetersiz ve dengesiz beslenme sorunları açısından riskli bir grup olduğunu göstermektedir. Üniversite yaşamı, gençlerin birçok alışkanlığında olduğu gibi beslenme davranışlarında da yeni bir dönemin başlangıcıdır. Yoğun akademik tempo ve hızlanan yaşam tarzı, sağlıksız ve düzensiz beslenme davranışlarının artmasına neden olmaktadır (Ermiş ve ark., 2015). Sezek ve ark. (2008) çalışmalarında, öğrencilerin yaklaşık üçte birinin sağlık açısından önemine bakmaksızın sevdikleri yemekleri tercih ettiklerini; Kumartaşlı (2006) ise benzer şekilde öğrencilerin yemek seçimlerinde "doyuruculuk" ve "sevilen yemek" kriterlerine öncelik verdiklerini belirtmiştir. Bu durum, öğrencilerin yemeklerin besin değeri veya içerik kalitesi gibi sağlıkla ilgili faktörlere yeterince dikkat etmediklerini göstermektedir. Ermiş ve ark. (2015), bu eğilimin öğrencilerin yetersiz beslenme bilgisi ve yanlış alışkanlıklarının bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır. Üniversite öncesinde aile ortamında sürdürülen düzenli beslenme alışkanlıkları, üniversiteyle birlikte farklı yaşam koşullarının etkisiyle değişebilmektedir (Korkmaz, 2010). Bu değişim, öğrencilerin hem fiziksel hem zihinsel sağlık durumunu etkileyebilmekte ve dolaylı olarak akademik performans üzerinde de rol oynamaktadır. Bu nedenle, üniversite öğrencilerinin beslenme bilgi düzeylerinin ve alışkanlıklarının belirlenmesi, uygun beslenme stratejilerinin geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir (Erten, 2006). Üniversite öğrencileri, çocukluk sonrası erişkinliğe geçiş dönemindeki ilk grup olarak değerlendirilmektedir (Altın, 2015). Bu dönemde kazanılan beslenme alışkanlıkları, yetişkinlik dönemine taşınmakta ve uzun vadede bireyin sağlık durumunu şekillendirmektedir.

Fiziksel olarak hareketsiz bireyler, fiziksel uygunlukla birlikte sağlığın getirdiği birçok faydadan da mahrum kalmaktadır (Korepanova ve Panachev, 2014). Bireyleri fiziksel aktiviteye yönlendiren başlıca motivasyon unsurları; sağlıklı olmak, kilo kontrolü, estetik görünüm, sosyal etkileşim ve popülerlik gibi faktörlerdir (Alemdağ ve ark., 2016; Allender ve ark., 2006). Ancak, yetişkinlerde fiziksel aktiviteye katılımın azaldığı ve özellikle sanayileşmiş toplumlarda buna bağlı sağlık sorunlarının arttığı belirtilmektedir (Abraham ve Graham-Rowe, 2009). Türkiye'de düzenli fiziksel aktiviteye katılım oranı %3,5'ten %33'e yükselmiş olsa da, bu oran hâlâ Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür (Çeker ve ark., 2015; Aksoy ve Ziyagil, 2017). Marcus ve Forsyth (2009) tarafından geliştirilen Trans Teorik Model, bireylerin egzersiz davranışlarını beş aşamada tanımlamaktadır: egzersiz yapma niyeti olmayanlar (Düşünme Öncesi), egzersiz yapmayı düşünenler (Düşünme), yakın gelecekte eyleme geçmeyi planlayanlar (Hazırlık), altı aydan kısa süredir düzenli egzersiz yapanlar (Eylem) ve altı aydan uzun süredir düzenli egzersiz yapanlar (Sürdürme). Güncel araştırmalar, bireylerin egzersiz niyetlerini etkileyen faktörleri ve yaşadıkları çevrenin fiziksel aktiviteye olanak tanıma düzeyini incelemeye odaklanmaktadır (Marcus & Forsyth, 2009; Sallis ve ark., 2009).

Sağlıksız beslenme ile ilgili riskli gruplardan biri de üniversite öğrencileridir. Bu grup, ileriye yönelik beslenme alışkanlıklarının şekillendiği kritik bir dönemi temsil etmektedir (İmamoğlu ve ark., 2012). Bu araştırmanın amacı, **spor yapma davranış aşamalarına göre üniversite**

öğrencilerinin beslenme durumlarını incelemek ve bu iki önemli sağlık belirleyicisi arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır.

2. MATERYAL VE METOT

Bu çalışmada Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilere Kişisel Beslenme Durumunu Değerlendirme" anketi uygulanmıştır. 348 kadın ve 362 erkek öğrencinin anketi değerlendirmeye alınmıştır. Anket Şener ve İmamoğlu (2018) tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Türk mutfağına uyarlanmıştır. Davranış değişim basamakları anketi aşamalarına sayısına her aşamada birbirine yakın sayı oluşturmak için bazı anketler değerlendirme dışında bırakılmıştır.

2.1. Kişisel Beslenme Durumunu Değerlendirme Anketi

Anket kişilerin beslenme konusundaki durumunu tespit etmek için 5 bölümden oluşmuştur. Et ya da alternatifini kapsayan 6 madde, Süt ile ilgili seçeneklerin kapsadığı 4 madde, Sebze ve meyve seçenekleri 5 madde, Tahıl seçenekleri 5 madde ve karışık 5 madde olmak üzere 25 maddeyi içermektedir. Evet denilen her maddeye 1 puan verilir ve toplanarak o seçenekteki puan hesaplanır. Anket değerlendirme skorları alt ölçeklerinde Et ya da alternatifi, Sebze ve meyve seçenekleri, Tahıl seçenekleri ve Karışık boyutunda 5 puan süt ile ilgili seçeneklerde 4 puan mükemmel olarak değerlendirilmiştir. Yine 4 puan iyi (süt seçeneğinde 3 puan),3 puan orta (süt seçeneğinde 2 puan) ve 2 puan ve altı ise (süt seçeneğinde 1 puan) zayıf olarak değerlendirilir. Beslenme anketinden toplam 13 ve altı alınan puan zayıf, 14-18 puan orta, 19-23 puan iyi ve 24-25 puan ise mükemmel olarak değerlendirilir (Şener ve İmamoğlu,2018; Percentice,1991). Ölçek alt maddeleri ve toplam puana göre zayıf, orta, iyi ve mükemmel olarak puanlanmıştır. Bu sorular beslenme alanında ne kadar iyi ya da kötü olduğunuzu gösterir. Eğer puanınız zayıf ya da orta kategorisinde ise beslenme şekillerinizde bir takım değişikliklere gitmek gerektiği belirtilmiştir (Prentice,1991).

2.2. Fiziksel Aktivite Değişim Aşamaları Anketi (FAPDK)

FAPDK, bireylerin egzersiz değişim aşamalarını fiziksel aktivite davranışlarına göre değerlendirir. Türkçe versiyonunun fiziksel aktivite düzeylerine göre ölçüt geçerliliği Cengiz ve ark. (2010) tarafından da doğrulanmıştır. Katılımcıların ikili tipteki (evet/hayır) sorulara verdikleri yanıtlara dayanarak, araç bir puanlama algoritması kullanarak bireyleri beş farklı değişim aşamasına (Düşünme Öncesi, Düşünme, Hazırlık, Eylem ve Sürdürme) ayırır (Marcus ve Lewis, 2003). Aşağıdaki puanlama kalıpları kullanılarak 5 farklı egzersiz için davranışsal eğilim belirlenir (Çeker ve ark., 2013).

2.3. İstatistiksel İşlem

Çalışmanın istatistiksel değerlendirmesinde SPSS 27 paket programı kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını test etmek için Kolmogorov-Smirnov testi yapılmış ve verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Karşılaştırmalarda Bağımsız Örneklem t testi kullanılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucu anketin toplam Cronbach Alfa katsayısı 0,80 bulunmuştur. Bu sonuç, anket sonuçlarının güvenilir olduğunu göstermektedir.
Beden Kitle İndeksleri (BKİ); BKİ = Ağırlık (kg) / Boy (m^2) formülü kullanılarak hesaplanmıştır.

3. **BULGULAR**

Çizelge 1: Cinsiyete göre Öğrencilerin Beslenme puanları karşılaştırılması (275 Kadın ve 310 erkek)

Alt ölçekler ve toplam	Cinsiyet	Ort.	St.sapma	t-test
Et ya da alternatifi	Kadın	4,59	1,23	1,81
	Erkek	4,18	1,71	
Süt ile ilgili seçenekler	Kadın	2,64	1,24	-3,36**
	Erkek	3,19	1,09	
Sebze ve meyve seçenekleri	Kadın	4,01	1,35	0,78
	Erkek	3,85	1,53	
Tahıl seçenekleri	Kadın	3,82	1,08	1,43
	Erkek	3,57	1,11	
Karışık	Kadın	3,82	1,02	-0,75
	Erkek	3,97	1,48	
Toplam	Kadın	18,86	3,61	1,22
	Erkek	18,76	3,17	

* P<0,001

Çizelge 2: Davranışsal Değişim Aşamalarına Göre Beslenme Puanlarının Dağılımı

	Davranış değişim aşamaları	n	Ortalama	St.sapma	F/LSD
Kadın	Niyet öncesi (1)	58	16,38	3,60	32,80** 1,2,3<4,5
	Niyet (2)	74	16,48	3,26	
	Hazırlık (3)	65	16,65	3,25	
	Hareket (4)	43	22,20	3,35	
	Harekette devamlılık (5)	35	22,60	3,22	
	Toplam	275	18,86	3,85	
Erkek	Niyet öncesi (1)	62	16,34	3,12	30,14** 1,2,3<4,5
	Niyet (2)	65	16,41	2,97	
	Hazırlık (3)	62	16,58	3,22	
	Hareket (4)	64	22,17	4,42	
	Harekette devamlılık (5)	57	22,28	3,19	
	Toplam	310	18,76	3,85	

*p<0,001

Bu çalışmada hem kadınlarda hem de erkeklerde beslenme puanları açısından davranış değişim aşamaları arasında istatistiksel olarak **anlamlı fark** bulunmuştur.

Çizelge 3: BKİ kategorisine göre beslenme puanları karşılaştırılması

	BKİ kategori	n	Ort.	St.sapma	F/LSD
Et ya da alternatifi	19 kg/m^2 ve aşağısı (1)	56	4,25	1,23	1,10
	20-22 kg/m^2 (2)	247	4,64	1,39	
	23-25 kg/m^2 (3)	237	4,33	1,50	
	25 kg/m^2 yukarısı (4)	45	3,83	1,84	
Süt ile ilgili seçenekler	19 kg/m^2 ve aşağısı (1)	56	2,02	0,90	23,25** 1<2,3,4 3>2,4
	20-22 kg/m^2 (2)	247	3,33	1,08	
	23-25 kg/m^2 (3)	237	3,60	1,23	
	25 kg/m^2 yukarısı (4)	45	3,16	0,97	
Sebze ve meyve seçenekleri	19 kg/m^2 ve aşağısı (1)	56	3,60	1,30	17,23** 1,4<2,3
	20-22 kg/m^2 (2)	247	4,14	1,52	
	23-25 kg/m^2 (3)	237	5,08	0,58	
	25 kg/m^2 yukarısı (4)	45	3,18	1,60	
Tahıl seçenekleri	19 kg/m^2 ve aşağısı (1)	56	3,29	0,87	6,98** 1,4<2,3
	20-22 kg/m^2 (2)	247	3,82	1,01	
	23-25 kg/m^2 (3)	237	4,44	1,77	
	25 kg/m^2 yukarısı (4)	45	3,43	0,84	
Karışık	19 kg/m^2 ve aşağısı (1)	56	3,40	1,16	7,74** 1<2,3 2,3> 4
	20-22 kg/m^2 (2)	247	4,33	1,19	
	23-25 kg/m^2 (3)	237	4,23	0,75	
	25 kg/m^2 yukarısı (4)	45	3,49	1,57	
Toplam	19 kg/m^2 ve aşağısı (1)	56	16,52	3,25	18,21** 1,4<2,3
	20-22 kg/m^2 (2)	247	20,25	3,10	
	23-25 kg/m^2 (3)	237	21,68	2,06	
	25 kg/m^2 yukarısı (4)	45	17,09	3,46	

**p<0,001

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Beslenme eğitimi, hem bireyin içinde yaşadığı aile ve sosyal çevresindeki etkileşime bağlı olarak oluşan kültürel akışla hem de örgün ve yaygın eğitim birimleriyle gerçekleşebilir (Ermiş ve ark.,2015). Sporcu beslenmesinin konu alındığı 1995 Monaco Konsensusunda erkek sporcuların kadınlara göre daha iyi beslendikleri belirtilirken(Ersoy,1991), kendini kilolu algılama kız öğrencilerde daha yüksek oranda olup son bir yıl içinde diyet yapma oranı da kız öğrencilerde daha yüksektir (Orsel,2004), İmamoğlu ve ark., (2010) çalışmasında kadınların daha iyi beslenme alışkanlığı olduğu görülmüştür. Fakat kadın sporcular erkeklerden iyi beslenme alışkanlığı göstermelerine rağmen, kötü beslenme kategorisinde bulunmakta

oldukları belirtilmiştir. Vançelik ve ark., (2007) Üniversite öğrencilerinde beslenme alışkanlık puan ortalamasının erkeklerde, beslenme bilgisi puan ortalamasının kızlarda istatistiksel olarak daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Sarıoğlu ve ark., (2012) yaptıkları çalışmada kadın sporcular erkeklerden iyi beslenme alışkanlığı göstermelerine rağmen, kötü beslenme kategorisinde bulunmaktadırlar. Ayrıca Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu öğrencilerinin beslenme puanlarının kötü değerlendirilebilecek ölçüde olduğu bulunmuştur. İmamoğlu ve ark.,(2010) yapmış oldukları başka çalışmada bireylerin iyi beslenme alışkanlığına sahip olmadıklarını tespit etmiş ve kadınlar erkeklere oranla daha iyi beslenme alışkanlığına sahip oldukları bulunmuştur. Bu çalışmada Et **veya alternatifleri** alt ölçeğinde kadın öğrencilerin (Ort.=4,59) erkek öğrencilerden (Ort.=4,18) daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Ancak bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu durum, her iki cinsiyetin de protein kaynaklı besinleri benzer sıklıkta tükettiklerini göstermektedir. **Süt ile ilgili seçenekler** alt ölçeğinde ise kadınların ortalaması (Ort.=2,64) erkeklerden (Ort.=3,19) anlamlı düzeyde düşüktür ($p<0.01$). Bu bulgu, erkek öğrencilerin süt ve süt ürünlerini kadınlara göre daha sık tükettiklerini göstermektedir. Literatürde de benzer şekilde, erkek öğrencilerin kalsiyum kaynaklı gıdaları daha fazla tercih ettiği ve kadın öğrencilerde süt tüketiminin genellikle düşük olduğu belirtilmiştir (Yılmaz & Özkan, 2007; Ermiş ve ark., 2015). **Sebze ve meyve seçenekleri** açısından kadın öğrencilerin (Ort.=4,01) erkeklerden (Ort.=3,85) biraz daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Ancak fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu sonuç, cinsiyetler arasında sebze-meyve tüketimi açısından belirgin bir fark bulunmadığını göstermektedir. **Tahıl seçenekleri** alt ölçeğinde de kadınların ortalaması (Ort.=3,82) erkeklerin ortalamasından (Ort.=3,57) daha yüksektir, ancak fark istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0.05$). **Karışık besinler** (örneğin farklı besin gruplarının bir arada bulunduğu öğünler) açısından erkek öğrenciler (Ort.=3,97) kadınlardan (Ort.=3,82) biraz daha yüksek ortalama göstermiştir; fark anlamlı değildir ($t=-0,75$, $p>0.05$). **Toplam beslenme puanları** incelendiğinde, kadın öğrenciler (Ort.=18,86) ile erkek öğrenciler (Ort.=18,76) arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir ($p>0.05$).

Bayraktar ve ark.,(2009) yaptıkları çalışmada Üniversite öğrencilerinin beslenme bilgilerinin yeterli olduğu fakat beslenme alışkanlıklarının yetersiz olduğu belirtilmiştir. Onurlubaş ve ark.,(2015) çalışmalarında Üniversite öğrencilerinin %36.0'sının sağlıklı bir şekilde beslendiğine %64.0'ünün ise beslenmediğine inandığı belirlenmiştir. Bu çalışmada da Beslenme Anketi Değerlendirmesine göre alınan puanların orta ve zayıf aralığında olduğu görülmüştür. İyi ve mükemmel durumda beslenme puan ortalamasına hiçbir boyutta rastlanmamıştır. Beslenme konusunda araştırmaya katılanlarda bilgilendirme ve destek olunması zorunluluk olduğu söylenebilir. Ölçek değerlendirmesine göre 14-18 puan orta olarak kabul edilir (Şener ve İmamoğlu,2018). Değişik fakültelerde okuyan öğrencilerin beslenmelerinin orta düzeyde olduğu söylenebilir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün yaptığı BKI sınıflamasında < 18,5 zayıf, 18,5-24,9 arası normal, 25-29,9 fazla kilolu, >30 şişmanlık olarak kabul edilmiştir (İmamoğlu ve ark.,2010). Bu çalışmada Beden Kitle indeksi ortalamaları normal olarak bulunmuştur. Ülkemizde yayınlanan beslenme ile ilgili kaynaklarda normal Beden kitle indeksinin 20-24,9 arasında olduğu belirtilmiştir (Yolsal ve ark.,1998). Bu çalışmada BKİ kategorisine göre beslenme puanları Et ya da alternatifi beslenme alt boyutunda anlamlı farklılık göstermemiştir ($p>0,05$). Süt ile ilgili

boyutta ise BKİ 19 kg/m^2 ve aşağısında olan grup ile 25 kg/m^2 yukarısı olan grubun puanları diğer gruplardan anlamlı şekilde düşük bulunmuştur (p<0,001). Süt tüketimi az olanların zayıf ya da şişman oldukları şeklinde düşünülebilir. Yine Sebze ve meyve boyutunda da BKİ 19 kg/m^2 ve aşağısında olan grup ile 25 kg/m^2 yukarısı olan grubun puanları diğer gruplardan anlamlı şekilde düşük bulunmuştur (p<0,001). Sebze ve meyve tüketimi düşük olanların daha zayıf ya da şişman bir vücuda eğilimli olduklarını düşünebiliriz. Tahıl seçeneklerinde ise sebze ve meyve seçeneklerine benzer sonuç bulunmuştur. Karışık boyutta ise BKİ değerleri 20-22 kg/m^2 olan grup ve 23-25 kg/m^2 olan grupların puanları diğer gruplardan anlamlı şekilde daha iyidir (p<0,001). Toplam beslenme puanlarına bakıldığında BKİ 19 kg/m^2 ve aşağısında olan grup ile 25 kg/m^2 yukarısı olan grubun puanları diğer gruplardan anlamlı şekilde düşük bulunmuştur (p<0,001). Genelde kötü beslenme durumunun kişileri ya zayıf ya da şişman yapacağı sonucuna varılmıştır. Üniversite öğrencileri kadın ve erkelere beslenme şekillerinde bir takım değişikliklere gitmeleri önerilmektedir.

Dilek ve ark., (2017) yaptıkları çalışmada, üniversite öğrencisi futbol seyircilerinin saldırganlık düzeylerinin, davranış değişikliği aşamalarına göre aktivite düzeyi arttıkça azaldığını bulmuşlardır. Koca ve ark.,(2018) yaptıkları bir çalışmada takım sporu ile uğraşan öğrencilerin bireysel sporlarla uğraşanlara göre daha olumlu kişilik özellikleri kazanabileceğini ve bunun sosyal ilişkilerin daha fazla olmasından kaynaklanacağını ileri sürmüşlerdir. Başka bir araştırmada Obez kadınlarda düzenli uygulanan plates-aerobik egzersizlerinin vücut ağırlığında azalma ve yağ yüzdesinin düşme tespit edildiği belirtilmiştir (Çetinkaya ve İmamoğlu,2018). Bu çalışmada davranış değişim basamaklarına göre hem kadınlarda hem de erkeklerde niyet öncesi, niyet ve hazırlık aşamasında olan öğrencilerin beslenme puanları hareket ve harekette devamlılık aşamasında olanlardan anlamlı derecede yüksektir (p<0,001). Anket toplam değerlendirme puanlamasına göre Niyet öncesi, niyet ve hazırlık aşamasında olanların orta seviyede beslenme durumuna sahip oldukları, hareket ve harekette devamlılık aşamasında olanların iyi seviyede beslenme durumuna sahip oldukları söylenebilir. Hareket ve harekette devamlılık aşamasında olanların aktif sporcu olmaları kuvvetle muhtemeldir. Sporcuların performansları artımı içinde beslenmelerine dikkat ettikleri şeklinde düşünülebilir. Bu çalışmada her iki cinsiyette de **davranışsal değişim aşaması ilerledikçe** beslenme puanlarının yükseldiği açıkça görülmektedir. Bu durum, **sağlıklı beslenme ile fiziksel aktivite alışkanlıklarının paralel geliştiğini** ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, egzersiz yapma niyeti olmayan veya hazırlık aşamasında bulunan öğrenciler, sağlıklı beslenme açısından daha düşük puanlara sahipken; düzenli olarak egzersiz yapan ve bu davranışı sürdüren öğrenciler daha bilinçli ve dengeli beslenmektedir. Bu bulgular, **Trans Teorik Model** çerçevesinde (Marcus & Forsyth, 2009) değerlendirildiğinde, davranış değişim sürecinin yalnızca fiziksel aktiviteyi değil, **beslenme alışkanlıklarını da olumlu yönde etkilediğini** göstermektedir. Benzer şekilde literatürde, fiziksel olarak aktif bireylerin daha dengeli beslenme eğiliminde oldukları, fiziksel inaktivitenin ise yetersiz beslenme alışkanlıklarıyla ilişkili olduğu belirtilmektedir (Alemdağ ve ark., 2016; Ermiş ve ark., 2015; Sallis ve ark., 2009).

Sonuç: Üniversite öğrencilerinin beslenme konusunda belirli bir bilgi düzeyine sahip olduklarını, ancak bu bilgiyi davranışa dönüştürmede yetersiz kaldıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, üniversite döneminde sağlıklı yaşam bilincinin geliştirilmesi adına eğitimsel ve

kurumsal desteklerin önemini göstermektedir. Üniversitelerde beslenme eğitimi seminerleri, sağlıklı yaşam atölyeleri ve farkındalık kampanyaları düzenlenmelidir. Öğrencilere yönelik diyetisyen desteği ve kişisel beslenme danışmanlığı hizmetleri sağlanarak bireysel farkındalık artırılmalıdır. Üniversite yemekhanelerinde sağlıklı menü seçenekleri ve bilgilendirici etiketlendirme uygulamaları yapılmalıdır. Fiziksel aktivite ile beslenme davranışının paralel geliştiği dikkate alınarak, sporun yaşam tarzı haline getirilmesini teşvik eden politikalar geliştirilmelidir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, öğrencilerin psikososyal faktörleri (stres, öz-yeterlik, beden algısı vb.) ile beslenme alışkanlıkları arasındaki ilişkiler incelenmelidir.

KAYNAKÇA

1. Abraham, C., & Graham-Rowe, E. (2009). Are worksite interventions effective in increasing physical activity? A systematic review and meta-analysis. Health Psychology Review, 3(1), 108-144.

2. Aksoy,Y.&Ziyagil,M.A. (2017). Effects of education and socioeconomic statuson regular physical activity levels in males and females. NewTrends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences. pp 59-65.

3. Alemdağ C, Alemdağ S, Özkara AB., (2016). Physical activity as a determinant of subjective happiness. Balt J Sport Heal Sci. No. 4(103), pp. 2–10.

4. Allender S, Cowburn G, Foster C., (2006), Understanding participation in sport and physical activity among children and adults: A review of qualitative studies. Heal Educ Res Theory Pract. No. 21(6), pp. 826–35.

5. Altın M.(2015). The Relation of Eating Habits with Obesity in University Students, Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 2 (2), 87-96

6. Bayraktar A., Saygın Ö., Karacabey K., Gelen E.,(2009). Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Bilgi ve Alışkanlıklarının İncelenmesi, e-Journal of New World Sciences Academy, Volume: 4, Number: 2

7. Ceker, A., Cekin,R.&Ziyagil,M.A.(2015).Stages of exercise behavior changes in male and females from different age groups. CBU Physical Education and Sports Sciences, 8(1), 11-20.
8. Cengiz, C., Ascı F. H., & Ince, M. L. (2010) Exercise stages of Change Questionnaire: its reliability and validity. Türkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences, 2(1), 32-37.

9. Çetinkaya G.,İmamoğlu G.,(2018).Investigation of The Effect of Plates-Aerobic Exercises on Body Composition and Body Image in Obesity Female, The Journal of International Social Research Volume: 11 Issue: 59:1451-1456

10. Dilek A.N., İmamoğlu O., Erkin A.,(2017). Aggression Levels of Spectators in Terms of Stages of Behavior Change and Gender, International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS),3 (SI): 73-82

11. Durmaz H, Sağun E ve Tarakçı Z., (2002). "Yüksekokul Öğrencilerinin İçme Sütü Tüketim Alışkanlıkları", YYÜ Vet. Fak. Dergisi,13(1-2): .69-73.

12. Erten, M., (2006). "Adıyaman İlinde Eğitim Gören Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Bilgilerinin ve Alışkanlıklarının Araştırılması", T.C. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Ekonomisi ve Beslenme Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

13. Ermiş E., Doğan E., Erilli A.N., Satıcı A. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıklarının İncelenmesi: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Örneği, Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi, Cilt / Vol:6 Sayı / No :1 s.30-40

14. Ersoy, G., (1991). Sporcu Performansını Arttırmaya Yönelik Beslenme Uygulamaları, Spor Hekimliği Dergisi., 26(2) s. 67-72.

15. Garibağaoğlu M, Budak N, Öner N, Sağlam Ö ve Nişli K .,(2006). "Üç Farklı Üniversitede Eğitim Gören Kız Öğrencilerin Beslenme Durumları ve Vücut Ağırlıklarının Değerlendirmesi", Sağlık Bilimleri Dergisi (Journal of HealthSciences), 15(3):173- 180.

16. Heşeminia T, Çalışkan D ve Işık A., (2002). "Ankara'da Yüksek Öğretim Öğrenci Yurtlarında Kalan Öğrencilerin Beslenme Sorunları", İbni Sina Tıp Dergisi, 7:155-167.

17. İmamoğlu O. Ağaoğlu Y.S., Eker H., (2010). The Investigation of Nutritional Habits of Department of Physical Education and Sports Students' in Different Cities, Journal of Physical Education and Sport Science, Volume: 12, Number: 4, pp.1-12

18. Koca F., İmamoğlu G., İmamoğlu O., (2018). Sports Status of High School Students and Investigation of Personality Characteristics by Gender, The Journal of Academic Social Science, Year:6, Number: 80, pp.31-42

19. Korepanova YA, Panachev VD., (2014).Students' healthy life -style components study. Russ J Phys Educ Sport., No. 9(2), pp. 32–8.

20. Korkmaz N.H.(2018). İnvestigation of Nutrition Habits and Sport Practice of Uludağ University Students, Eğitim Fakültesi Dergisi 23 (2), 399-413

21. Kumartaşlı M., (2006). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokullarında okuyan aktif spor yapan öğrencilerin beslenme ve sağlık durumlarının incelenmesi. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

22. Marcus, B. H., & Forsyth B. H. (2009) Motivating people to be physically active. (2nd ed.) Champaign, IL: Human Kinetics.

23. Onurlubaş E.,Doğan G. H.,Demirkıran S., (2015).Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıkları
24. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 32 (3), 61-69

25. Orsel S, Canpolat BI, Akdemür A, Özbay H.,(2004). Diyet yapan ve yapmayan ergenlerin kendilik algısı, beden imajı ve beden kitle indeksi açısından karşılaştırılması, Türk Psikiyatri Dergi, 15: 515.

26. Padavinangadi, A., Xuan, L.Z., Chandrasekaran, N., Johari, N., Kumar, N., & Jetti, R. (2017). The impact of eating and exercise frequency on weight gain - a cross-sectional study on medical undergraduate students. *Journal of Clinical and Diagnostic Research, 11*(2), 1-3.
27. Prentice W., (1991). Fitness for College and Life. Third Edition. USA, Mosby YearBook, 201-205.

28. Potgieter, S., Labadarios, D., & Labuschagne, I. (2011). Body composition, dietary intake and supplement use among triathletes residing in the western cape. *SAJSM, 23*(3), 74-79.

29. Sarıoğlu O., İmamoğlu O., Atan T. Türkmen M., Akyol P.,(2012). Nutritional Habits of Physical Education Department Students Engaged in Different Sport Branches, Selçuk University Journal of Physical Education and Sport Science, 14(1): 88–94

30. Schröder, H., Navarro, E., Mora, J., Seco, J., Torregrosa, J.M., & Tramullas, A. (2004). Dietary habits and fluid intake of a group of elite spanish basketball players: a need for professional advice. *European Journal of Sport Science, 4*(2), 1-15.

31. Sezek F, Kaya E, Doğan S. ,(2008). Üniversite öğrencilerinin genel beslenme alışkanlıkları, katkılı besinler hakkında bilgi, görüş ve tutumları. Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Journal of Arts and Sciences,10:117-132.
32. Škof, B., & Kozjek, N.R. (2015). A comparison of dietary habits between recreational runners and a randomly selected adult population in Slovenia. *Zdrav Var, 54*(3), 212-221.
33. Sporel Özakat, E. ve Büyükbahar, R. (2016). Spor ve Beslenme. *Olympic World, 57*, 179.
34. Şener O.A., İmamoğlu O. (2018). Feeding Approaches on The Students of Faculty of Sport Science, Internatıonal Conference on Sports for All and Wellness Books, (Editors: Süleyman Gönülateş, M. Ali Öztürk), Alanya / Turkey, pp.401-407

35. Şener O.A., İmamoğlu O. (2018). A Survey on The Individual Nutrition Habits of University Students, Herkes İçin Spor ve Wellness Araştırmaları (Editors: Süleyman Gönülateş, M. Ali Öztürk), Akademisyen kitabevi, pp. 357-369
36. Vançelik S., Önal S.G., Güraksın A., Beyhun E. (2007) Related Factors with Nutritional Habits and Nutrition Knowledge of University Students, TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6 (4): *242-248*

37. Yamaner F., İmamoğlu G.,(2018). Sport Performance Colors Power and Effect, Turkish Studies, Volume 13/15, Spring 2018, p. 515-520

38. Yılmaz E, Özkan S. ,(2007). Üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarının incelenmesi. Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi,2 (6):87-104.

39. Yolsal, N., Kıyan, A., Özden, Y., (1998). Beslenme Durumunu Değerlendirmede BKİ'nin Kullanımı, Beslenme ve Diyet Dergisi, 27(2), 43-48.

GELENEKSEL SPORLARIN KÜLTÜREL ÖNEMİ

Prof. Dr. Tamer KARADEMİR[1]

[1]Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, tamer.karademir@hotmail.com ORCID ID: 0000-0003-3244-0767

Gözde DUMAN[2]

[2]Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, gozdeduman09@gmail.com ORCID ID: 0009-0009-2612-1269

ÖZET

Bu çalışma, geleneksel sporların kültürel kimliğin korunmasındaki, toplumsal aidiyetin güçlendirilmesindeki ve kültürel diplomasi alanındaki rolünü incelemektedir. Geleneksel sporlar, bir toplumun tarihsel belleğini, değer sistemini ve yaşam biçimini yansıtan önemli kültürel miras unsurlarıdır. Araştırmada, Pierre Bourdieu'nun habitus ve kültürel sermaye kavramları ile Anthony Giddens'ın kimlik kuramı temel alınarak, geleneksel sporların toplumsal yapılar içindeki işlevi kuramsal bir çerçevede ele alınmıştır. Bulgular, geleneksel sporların yalnızca fiziksel bir faaliyet değil, aynı zamanda kültürel aktarımın, kimlik inşasının ve toplumsal dayanışmanın aracı olduğunu göstermektedir. Modernleşme ve küreselleşme süreçleri, bu sporların görünürlüğünü azaltmış olsa da, Etnospor hareketleri ve UNESCO gibi kurumların çalışmaları sayesinde yeniden canlanma sürecine girdikleri görülmektedir. Sonuç olarak, geleneksel sporların korunması ve genç kuşaklara aktarılması, kültürel sürdürülebilirliğin sağlanması açısından hayati önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Sporlar, Kültürel Miras, Kimlik

Cultural Importance of Traditional Sports

ABSTRACT

This study examines the role of traditional sports in preserving cultural identity, strengthening social belonging, and contributing to cultural diplomacy. Traditional sports are significant elements of cultural heritage that reflect a society's historical memory, value system, and way of life. Based on Pierre Bourdieu's concepts of habitus and cultural capital, as well as Anthony Giddens's theory of identity, the study analyzes the function of traditional sports within social structures from a theoretical perspective. The findings indicate that traditional sports are not merely physical activities but also serve as tools for cultural transmission, identity construction, and social solidarity. Although modernization and globalization have reduced their visibility, movements such as Etnospor and the efforts of institutions like UNESCO have contributed to their revitalization. In conclusion, preserving and transmitting traditional sports to younger generations is of vital importance for ensuring cultural sustainability.

Keywords: Traditional Sports, Cultural Heritage, İdentity

1. GİRİŞ

Spor, yalnızca fiziksel bir etkinlik değil; aynı zamanda kültürel, toplumsal ve simgesel bir pratiktir. Toplumların tarihsel gelişimi içinde spor, bireylerin sosyalleşmesini, toplumsal kimliklerini inşa etmelerini ve değer sistemlerini görünür kılmalarını sağlayan bir alan oluşturur (Guttmann, 2004). Bu nedenle sporun her türü, içinde doğduğu toplumun kültürel yapısıyla doğrudan ilişkilidir.

Geleneksel sporlar, belirli bir topluma özgü değerler, inançlar ve yaşam biçimlerinin ürünü olarak kuşaktan kuşağa aktarılan özgün spor dallarıdır. UNESCO'nun (2003) Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde belirtildiği gibi, geleneksel sporlar yalnızca geçmişe ait birer kalıntı değil, yaşayan kültürel mirasın önemli bir bileşenidir. Bu sporlar, bir toplumun doğayla, üretim biçimiyle, savaş stratejileriyle ve inanç sistemleriyle kurduğu ilişkiyi yansıtır.

Kuramsal olarak, geleneksel sporların kültürel önemini anlamak için Pierre Bourdieu'nun (1984) habitus ve kültürel sermaye kavramları açıklayıcıdır. Bourdieu'ya göre spor, toplumsal alanın bir parçasıdır ve bireylerin sahip olduğu kültürel sermaye aracılığıyla anlam kazanır. Geleneksel sporlar da bireylerin ve toplulukların tarihsel deneyimleriyle biçimlenmiş bir habitusun (alışkanlıklar, davranış kalıpları, değerler sistemi) ürünüdür. Dolayısıyla geleneksel sporların devamı, kültürel sermayenin yeni kuşaklara aktarımı anlamına gelir.

Bununla birlikte Anthony Giddens'ın (1991) modernite ve kimlik yaklaşımı da bu konuda önemli bir perspektif sunar. Giddens'a göre modern toplumlarda küreselleşme, yerel kimlikleri tehdit eden bir unsurdur. Geleneksel sporlar ise bu tehdide karşı kültürel kökleri hatırlatan ve kimlik sürekliliğini sağlayan direnç alanlarıdır. Bu bağlamda, geleneksel sporların korunması sadece kültürel değil, aynı zamanda kimliksel bir gereklilik olarak değerlendirilebilir.

Türk kültüründe geleneksel sporların tarihsel kökeni Orta Asya bozkır yaşamına uzanır. Türklerin savaşçı yaşam biçimi, atlı sporlar ve güreş gibi fiziksel beceriyi ön plana çıkaran sporların gelişmesine zemin hazırlamıştır. Yağlı güreş, cirit, okçuluk ve tepük gibi sporlar yalnızca eğlence aracı değil, aynı zamanda cesaret, mertlik, dayanışma ve saygı gibi toplumsal değerlerin ifadesi olmuştur (Türkmen, 2019). Bu sporların kültürel işlevi, yalnızca yarışma boyutunda değil, aynı zamanda bir kimlik anlatısı olarak da ortaya çıkmaktadır.

Modernleşme süreciyle birlikte geleneksel sporların bir kısmı geri planda kalmış, ancak son yıllarda Etnospor Hareketi gibi girişimlerle yeniden canlanma sürecine girmiştir. UNESCO

Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne giren Kırkpınar Yağlı Güreşleri, bu sporların ulusal ve uluslararası ölçekte kültürel temsil gücünü göstermektedir.

Bu çalışma, geleneksel sporların kültürel kimlik, toplumsal aidiyet ve kültürel diplomasi açısından önemini irdelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, geleneksel sporların Bourdieu'nun kültürel sermaye yaklaşımı çerçevesinde toplumsal belleğin yeniden üretiminde nasıl işlev gördüğü ve Giddens'ın kimlik kuramı ışığında modernleşme karşısında nasıl bir direnç alanı oluşturduğu tartışılacaktır.

2. Geleneksel Sporların Kültürel Kimlikle İlişkisi

Geleneksel sporlar, bireylerin toplumsal kimliklerini inşa ettikleri ve aidiyet duygusunu pekiştirdikleri önemli bir alandır. Bu sporlar, bir toplumun "nasıl yaşadığını" ve "neye değer verdiğini" sembolik biçimde gösterir.

Örneğin;

Yağlı güreş, Türk toplumunda yiğitlik, sabır, mertlik ve centilmenlik kavramlarını temsil eder.

Cirit oyunu, at kültürünün, savaşçılık geleneğinin ve dayanışma ruhunun ifadesidir.

Bu yönleriyle geleneksel sporlar, sadece bir rekabet unsuru değil, aynı zamanda kültürel kimliğin somutlaşmış bir biçimidir (Türkmen, 2019).

3. Kuşaklar Arası Aktarım ve Eğitimsel Rol

Geleneksel sporlar, kültürel mirasın kuşaktan kuşağa aktarımında önemli bir araçtır. Usta-çırak ilişkisine dayanan öğretim biçimleri, sadece teknik becerilerin değil, aynı zamanda kültürel değerlerin de genç kuşaklara aktarılmasını sağlar. Yerel festivaller, şenlikler ve okullarda düzenlenen geleneksel spor etkinlikleri, genç nesillerin bu mirasla bağ kurmasına olanak tanır. Bu sayede kültürel süreklilik sağlanırken, aynı zamanda spor yoluyla toplumsal dayanışma ve iş birliği duyguları güçlenir (Karakaya, 2017).

4. Geleneksel Sporlar ve Kültürel Diplomasi

Küreselleşmenin etkisiyle birçok yerel spor dalı unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Buna karşın, son yıllarda Etnospor Kültür Festivalleri ve UNESCO destekli projeler sayesinde geleneksel sporlar yeniden uluslararası alanda görünür hale gelmiştir.

Geleneksel sporlar, ülkelerin kültürel zenginliklerini dünyaya tanıtmakta, kültürler arası diyalogu güçlendirmekte ve barışçıl etkileşim ortamları yaratmaktadır. Bu yönüyle geleneksel sporlar, kültürel diplomasi açısından stratejik bir öneme sahiptir (Demir, 2020).

5. SONUÇ

Geleneksel sporlar, toplumların tarihsel hafızasında yer eden, sosyal dayanışmayı, kimlik inşasını ve kültürel sürekliliği temsil eden önemli kültürel pratiklerdir. Bu çalışmada, geleneksel sporların yalnızca birer fiziksel etkinlik değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin, davranış kalıplarının ve kültürel kimliğin taşıyıcısı olduğu ortaya konulmuştur.

Kuramsal düzeyde ele alındığında, Pierre Bourdieu'nun kültürel sermaye ve habitus kavramları, geleneksel sporların toplumsal yapılar içinde nasıl anlam kazandığını açıklamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Geleneksel sporlar, geçmişten bugüne taşınan bir habitus'un yani davranış biçimlerinin, değerlerin ve kültürel kodların somut bir yansımasıdır. Bu sporlar aracılığıyla bireyler, yalnızca fiziksel becerilerini değil, aynı zamanda toplumsal norm ve değerleri de yeniden üretirler. Böylece spor, bir "bedensel pratik" olmanın ötesinde, kültürel sermayenin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan bir araç hâline gelir.

Öte yandan, Anthony Giddens'ın kimlik kuramı bağlamında değerlendirildiğinde, küreselleşmenin hız kazandığı günümüzde yerel kültürlerin erozyona uğraması, bireylerin kimliksel aidiyetlerinde kırılmalara yol açabilmektedir. Geleneksel sporlar, bu anlamda, modernleşme süreçleri karşısında bir "kimlik koruma mekanizması" olarak işlev görür. Toplumlar, geleneksel sporlarını yaşatarak hem tarihsel kökleriyle bağ kurar hem de kültürel çeşitliliğini korur.

Bu doğrultuda, geleneksel sporların korunması ve geliştirilmesi, yalnızca kültürel bir gereklilik değil; aynı zamanda sosyolojik, eğitsel ve diplomatik bir sorumluluktur. Günümüzde Etnospor Konfederasyonu'nun girişimleri, UNESCO'nun somut olmayan kültürel miras listeleri ve yerel yönetimlerin düzenlediği geleneksel spor festivalleri bu alanda atılmış önemli adımlardır. Ancak bu çabaların sürekliliği, sistematik politikalarla ve eğitimle desteklenmelidir. Bu bağlamda çalışmanın sonuçları üç temel öneriyle özetlenebilir:

Eğitimsel Boyut:

Geleneksel sporların okul müfredatlarına, özellikle beden eğitimi ve sosyal bilgiler derslerine entegre edilmesi, genç kuşakların kültürel değerleri deneyimleyerek öğrenmesini sağlayacaktır. Böylece kültürel aktarım yalnızca sözlü gelenekle değil, kurumsal eğitim yoluyla da güçlendirilecektir.

Kültürel ve Kurumsal Boyut:

Yerel yönetimlerin, üniversitelerin ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliğiyle geleneksel spor merkezleri ve müzeleri oluşturulmalıdır. Ayrıca dijital platformlar aracılığıyla bu sporların belgelenmesi, görsel arşivlerin oluşturulması ve uluslararası tanıtım kampanyalarının yürütülmesi kültürel farkındalığı artıracaktır.

Uluslararası ve Diplomatik Boyut:

Geleneksel sporlar, kültürel diplomasi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Türk dünyasında düzenlenen Etnospor Kültür Festivali gibi etkinlikler, ülkeler arasında kültürel diyalog ve dayanışmayı teşvik etmektedir. Bu çerçevede, geleneksel sporların uluslararası organizasyonlara entegrasyonu, kültürel barış ve karşılıklı anlayışın gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, geleneksel sporlar, geçmişle gelecek arasında bir köprü kuran, kimlik ve aidiyet bilincini canlı tutan, toplumsal dayanışmayı güçlendiren çok katmanlı bir kültürel olgudur. Bu sporların korunması, sadece bir nostalji meselesi değil, kültürel sürdürülebilirlik ve toplumsal direnç açısından da hayati bir gerekliliktir. Bu nedenle geleneksel sporların yaşatılması, hem akademik çevrelerin hem de kamu politikalarının öncelikli çalışma alanlarından biri olmalıdır.

KAYNAKÇA

Bourdieu, P. Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. Cambridge: Harvard University Press, 1984.

Demir, M. Geleneksel Sporların Kültürel Diplomasi Açısından Önemi. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.

Giddens, A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity Press, 1991.

Guttmann, A. From Ritual to Record: The Nature of Modern Sports. New York: Columbia University Press, 2004.

Karakaya, F. "Kültürel Mirasın Kuşaktan Kuşağa Aktarımı ve Sporun Rolü." Türk Kültürü Dergisi, 2017; 62(3), 45–58.

Türkmen, M. Etnospor ve Geleneksel Sporların Yeniden Doğuşu. İstanbul: Etnospor Yayınları, 2019.

UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: UNESCO Publishing, 2003.

ÖZEL SPOR MERKEZLERİNDE PİLATES VE FİTNESS İLE UĞRAŞAN BİREYLERİN EGZERSİZ BAĞIMLILIK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Tamer KARADEMİR[1]
[1]Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,
tamer.karademir@hotmail.com ORCID ID: 0000-0003-3244-0767
Gözde DUMAN[2]
[2]Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,
gozdeduman09@gmail.com ORCID ID: 0009-0009-2612-1269

ÖZET

Araştırma özel spor merkezlerinde pilates ve fitness sporu yapan bireylerin egzersiz bağımlılık düzeylerini ele alınan değişkenlere bağlı olarak nasıl şekillendiğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla yaşları 16-51 arasında değişen 59'u erkek 43'ü kadın toplam 102 birey araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmada çalışma deseni olarak tarama metodu seçilmiştir. Veri toplama aracı olarak toplam 17 maddeden oluşan güvenirlik ve geçerlik çalışması Tekkurşun ve ark. (2018) tarafından yapılan Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek "Aşırı Odaklanma ve Duygu Değişimi", "Bireysel-Sosyal İhtiyaçların Ertelenmesi ve Çatışma", "Tolerans Gelişimi ve Tutku" adı altında alt boyutlara ayrılmaktadır. Araştırmada verilerin normallik sınaması Kolmogorov Smirnov ve Levene testiyle yapılmıştır. Normal dağılan verilerin ikili grup karşılaştırmaları için bağımsız örneklem t testi, çoklu karşılaştırmalar için ise non-parametrik testlerden Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre; Uğraşmış olduğunuz egzersiz değişkenine bağlı olarak bireysel sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma alt boyunda fitness yapanların pilates yapanlara göre yüksek olduğu bulunmuştur. Spora aktif katılım sıklığı değişkenine bağlı olarak aşırı odaklanma ve duygu değişimi alt boyutunda haftada 5 gün ve üzeri aktif katılanlar haftada 3-5 gün ve haftada 1 gün katılanlara göre bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğuna ulaşılmıştır. Ne tür egzersize katılırsınız değişkenine bağlı olarak aşırı odaklanma ve duygu değişimi, bireysel sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma, tolerans gelişimi ve tutku üç alt boyutta orta şiddetli egzersiz yapanlar ağır şiddetli egzersiz ve düşük şiddetli egzersiz yapanlara göre daha düşük olduğuna ulaşılmıştır. Eğitim durumu, gelir düzeyi ve kendinizi nasıl tanımlarsınız değişkenlerinin egzersiz bağımlılık düzeylerinde fark oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık, Egzersiz, Fizik

INVESTIGATION OF EXERCISE ADDICTION LEVELS OF INDIVIDUALS ENGAGED IN PILATES AND FITNESS IN PRIVATE SPORTS CENTERS

ABSTRACT

The research was conducted to determine how the exercise addiction levels of individuals who do pilates and fitness sports in private sports centers are shaped depending on the variables discussed. For this purpose, a total of 102 individuals, 59 men and 43 women, aged between 16 and 51, were included in the study. Survey method was chosen as the study design in the research. The reliability and validity study, consisting of a total of 17 items as a data collection tool, was conducted by Tekkurşun et al. (2018) Exercise Addiction Scale was used. The scale is divided into sub-dimensions called "Excessive Focus and Emotion Change", "Postponement of Individual-Social Needs and Conflict", "Tolerance Development and Passion". In the study, the normality test of the data was performed with the Kolmogorov, Smirnov and Levene tests. Independent samples t test was used for pairwise group comparisons of normally distributed data, and the Kruskal Wallis test, one of the non-parametric tests, was used for multiple comparisons. According to research findings; Depending on the exercise variable you are engaged in, it has been found that those who do fitness are higher than those who do pilates in the sub-dimension of postponement of individual social needs and conflict. Depending on the frequency of active participation in sports variable, in the sub-dimension of excessive focus and emotional change, it was found that addiction levels were higher in those who actively participated 5 days a week or more than those who participated 3-5 days a week and 1 day a week. Depending on the variable of what type of exercise you participate in, it has been found that those who do moderate intensity exercise are lower than those who do moderate intensity exercise and low intensity exercise in three sub-dimensions: excessive focus and emotional change, postponement of individual social needs and conflict, tolerance development and passion. It was concluded that the variables of education level, income level and how you define yourself do not make a difference in exercise addiction levels.

Key Words: Addiction, Exercise, Physics

1. GİRİŞ

Egzersiz; belirli bir plan ve program doğrultusunda gerçekleştirilen, fiziksel uygunluğun çeşitli bileşenlerini geliştirmeyi ya da mevcut durumu sürdürmeyi amaçlayan tekrarlı bedensel hareketler olarak tanımlanmaktadır (Biddle, 1995).

Fiziksel aktivitenin birey üzerindeki etkileri biyolojik, psikolojik, sosyal ve zihinsel boyutlarda geniş bir yelpazeye sahiptir. Yapılan araştırmalar, düzenli egzersizin anksiyete, depresyon ve stres düzeyleri üzerinde olumlu fizyolojik ve biyokimyasal etkiler oluşturduğunu; ayrıca egzersiz süreçlerinin duygu durum değişimleriyle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Mikkelsena, 2017).

Bağımlılık; bireyin fiziksel ya da ruhsal anlamda zarar görmesine rağmen bir nesneye, kişiye veya davranışa karşı engellenemeyen bir yönelim sergilemesi durumu olarak açıklanmaktadır. Fiziksel bağımlılık, maddenin alınmadığı durumlarda organizmada çeşitli yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkmasıyla karakterizedir. Ruhsal bağımlılık ise bireyin haz ve doyum duygularını sürdürebilmek amacıyla madde kullanımına yönelmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Cicioğlu ve ark., 2019). Ancak egzersizin bağımlılık düzeyinde yapılmasının stres ve depresyon üzerine iyileştirici bir etkisinin bulunmadığı da belirtilmiştir (Jee ve Eun, 2018).

Türkiye Yeşilay Cemiyeti tarafından yayımlanan “Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı” kapsamında, bağımlılığa zemin hazırlayan faktörler arasında içe kapanma, sosyal çevrenin etkisi, zaman yönetimi güçlüğü, özgüven eksikliği, toplumsal kabul kaygısı, merak duygusu, hedef eksikliği ve sorun çözme becerilerindeki yetersizlik gibi çeşitli unsurlar sıralanmaktadır (Gün, 2018).

Szabo ve arkadaşlarına (2004) göre egzersiz bağımlılığı, kişinin egzersiz davranışını kontrol edememesi ve zorlayıcı bir biçimde sürdürmesi olarak tanımlanır. Bu durum, fiziksel sağlıkta olduğu kadar sosyal ve mesleki yaşamda da olumsuz sonuçlara neden olmakta ve bağımlılık döngüsünün kişinin kendi davranışlarını yönetme kapasitesini zayıflattığı vurgulanmaktadır (Sarıözkan, 2024). Egzersiz bağımlılığı diğer davranışsal bağımlılık türlerinden farklı olarak yüksek enerji harcaması ve yoğun fiziksel çaba gerektirmesiyle dikkat çekmektedir (Szabo, 2015). Her ne kadar psikiyatrik sınıflandırmalarda bağımsız bir ruhsal bozukluk olarak yer almıyor olsa da duygudurum bozukluklarıyla (Weinstein, 2015), yeme bozukluklarıyla (Blaydon, 2002; Bratland-Sanda, 2010) ve diğer davranışsal bağımlılıklarla ilişkili olduğu gösterilmiştir (Villella, 2011). Griffiths (1996), egzersiz bağımlılığını yapılan

fiziksel aktivitenin sağladığı ödül ve kazanımlara duyulan aşırı bağımlılık çerçevesinde değerlendirmiştir.

Egzersiz, çoğu kişi için sağlıklı bir yaşam biçiminin önemli bir parçasıyken, bazı bireylerde zorlayıcı ve zarar verici düzeyde gerçekleştirilen bir davranışa dönüşebilmektedir. Önceleri "koşu bağımlılığı", "aşırı egzersiz", "koşucu anoreksisi" gibi kavramlarla ifade edilen bu durum daha sonra "egzersiz bağımlılığı" adı altında ele alınmıştır (Veale, 1987). Bu bağımlılığın yalnızca uzun mesafe koşucularında değil, vücut geliştirme gibi farklı spor dallarında da görülebildiği belirtilmektedir (Smith ve Hale, 2005).

2. YÖNTEM

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu pilates ve fitness ile düzenli olarak ilgilenen, 59'u erkek ve 43'ü kadın olmak üzere toplam 102 gönüllü katılımcı oluşturmuştur.

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırmada hipotezlerin test edilebilmesi amacıyla veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Soruların açık, anlaşılır ve çalışma hedefleriyle uyumlu olmasına özen gösterilmiş, veri toplama süreci 2024–2025 eğitim-öğretim yılı içerisinde yürütülmüştür. Kişisel bilgi formu araştırmacı tarafından hazırlanmış olup; katılımcıların ilgilendikleri egzersiz türleri, spora katılım sıklıkları, eğitim ve gelir durumları, kendilerini nasıl tanımladıkları ve egzersiz tercihleri gibi çeşitli demografik değişkenlere ilişkin bilgiler toplamayı amaçlamıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarından biri Egzersiz Bağımlılığı Ölçeğidir (EBÖ).

Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği (EBÖ):

Tekkurşun ve arkadaşları (2018) tarafından geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılan, toplam 17 maddeden oluşan ve üç faktörlü bir yapıya sahip olan bu ölçekte;

İlk faktör "Aşırı Odaklanma ve Duygu Değişimi" olup 7 maddeden oluşmakta ve bağımlılık değişkeninin %34,89'unu açıklamaktadır.

İkinci faktör "Bireysel-Sosyal İhtiyaçların Ertelenmesi ve Çatışma" olarak adlandırılmış ve 6 maddeden oluşmakta olup toplam varyansın %13,06'sını açıklamaktadır.

Üçüncü faktör ise "Tolerans Gelişimi ve Tutku" adını taşımakta, 4 maddeden oluşmakta ve %6,65'lik bir açıklanan varyansa sahiptir.

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin istatistiksel çözümlemesi öncesinde dağılım özellikleri Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri ile değerlendirilmiştir. Normal dağılım gösteren değişkenler için iki grup

karşılaştırmalarında Independent Samples t-testi uygulanmıştır. Normal dağılmayan verilerde ise çoklu grup karşılaştırmalarında Kruskal-Wallis testi kullanılmış, anlamlı farklılık tespit edilen durumlarda farkın kaynağını belirlemek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Uğraşmış olduğunuz egzersiz değişkenine göre analiz sonuçları

Uğraşmış olduğunuz egzersiz		N	Mean	SD	t	P	Fark U test
Aşırı odaklanma ve duygu değişim	a-Pilates	34	25,82	4,79	-1,125	,996	
	b-Fitness	68	26,97	4,88			
Bireysel sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma	a-Pilates	34	14,26	3,62	-2,341	,003*	a<b
	b-Fitness	68	16,66	5,38			
Tolerans gelişimi ve tutku	a-Pilates	34	12,44	3,11	-1,447	,334	
	b-Fitness	68	13,45	3,44			

*p<0.05

Çizelge 1 incelendiğinde, araştırma grubunun katıldığı egzersiz türüne göre aşırı odaklanma ve duygu değişimi ile tolerans gelişimi ve tutku alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Buna karşın, bireysel-sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır. Elde edilen bulgular, fitness ile ilgilenen katılımcıların bu alt boyuttaki puanlarının pilates yapan bireylere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Çizelge 2. Spora aktif katılım sıklığı değişkenine göre analiz sonuçları

Spora aktif katılım sıklığı		N	Mean Rank	X^2	P	Fark U test
Aşırı odaklanma ve duygu değişim	a-Haftada 1 gün	10	47,45	10,854	,004*	c>a,b
	b-Haftada 3-5 gün	76	47,34			
	c-Haftada 5 ve üzeri gün	16	73,81			
	Total	102				
Bireysel sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma	a-Haftada 1 gün	10	45,55	3,108	,211	
	b-Haftada 3-5 gün	76	49,85			
	c-Haftada 5 ve üzeri gün	16	63,06			
	Total	102				
Tolerans gelişimi ve tutku	a-Haftada 1 gün	10	48,75	4,679	,096	
	b-Haftada 3-5 gün	76	48,78			
	c-Haftada 5 ve üzeri gün	16	66,13			
	Total	102				

*p<0.05

Çizelge 2 incelendiğinde, katılımcıların spora aktif katılım sıklığına göre bireysel-sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma ile tolerans gelişimi ve tutku alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Buna karşılık, aşırı odaklanma ve duygu değişimi boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı bir farkın bulunduğu görülmüştür ($p < 0.05$). Analiz sonuçları, haftada 5 gün ve üzeri egzersize katılan bireylerin bu boyuttaki puanlarının, haftada 1 gün ve haftada 3-5 gün katılım sağlayan katılımcılara kıyasla bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Çizelge 3. Eğitim durumu değişkenine göre analiz sonuçları

Eğitim durumu		N	Mean Rank	X^2	P
Aşırı odaklanma ve duygu değişim	Lise	23	40,00	4,785	,091
	Üniversite	69	54,19		
	Lisansüstü	10	59,40		
	Total	102			
Bireysel sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma	Lise	23	42,96	2,565	,277
	Üniversite	69	53,65		
	Lisansüstü	10	56,30		
	Total	102			
Tolerans gelişimi ve tutku	Lise	23	46,11	1,093	,579
	Üniversite	69	52,67		
	Lisansüstü	10	55,80		
	Total	102			

*p<0.05

Çizelge 3'ün değerlendirilmesi sonucunda, katılımcıların eğitim düzeylerine göre aşırı odaklanma ve duygu değişimi, bireysel-sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma ile tolerans gelişimi ve tutku alt boyutlarında herhangi bir istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır.

Çizelge 4. Gelir düzeyi değişkenine göre analiz sonuçları

Gelir düzeyi		N	Mean Rank	X^2	P
Aşırı odaklanma ve duygu değişim	Kötü	13	41,96	2,404	,493
	Orta	52	51,88		
	İyi	31	56,10		
	Çok iyi	6	45,08		
	Total	102			
Bireysel sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma	Kötü	13	45,12	3,714	,294
	Orta	52	51,74		
	İyi	31	57,06		
	Çok iyi	6	34,50		
	Total	102			
Tolerans gelişimi ve tutku	Kötü	13	45,46	,760	,859
	Orta	52	51,45		
	İyi	31	53,48		
	Çok iyi	6	54,75		
	Total	102			

*p<0.05

Çizelge 4 incelendiğinde, katılımcıların gelir düzeyleri açısından aşırı odaklanma ve duygu değişimi, bireysel-sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma ile tolerans gelişimi ve tutku alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Çizelge 5. Kendinizi nasıl tanımlarsınız değişkenine göre analiz sonuçları

Kendinizi nasıl tanımlarsınız		N	Mean Rank	X^2	P
Aşırı odaklanma ve duygu değişim	Güzel	64	50,79	1,564	,668
	Çirkin	8	46,56		
	Çekici	28	52,88		
	İtici	2	74,75		
	Total	102			
Bireysel sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma	Güzel	64	51,59	2,297	,513
	Çirkin	8	54,81		
	Çekici	28	48,32		
	İtici	2	80,00		
	Total	102			
Tolerans gelişimi ve tutku	Güzel	64	51,96	,928	,819
	Çirkin	8	43,13		
	Çekici	28	52,09		
	İtici	2	62,00		
	Total	102			

*p<0.05
Çizelge 5'in incelenmesi sonucunda, katılımcıların "kendinizi nasıl tanımlarsınız" değişkenine göre aşırı odaklanma ve duygu değişimi, bireysel-sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma ile tolerans gelişimi ve tutku alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir.

Çizelge 6. Ne tür egzersize katılırsınız

Ne tür egzersize katılırsınız		N	Mean Rank	X^2	P	Fark U test
Aşırı odaklanma ve duygu değişim	a-Ağır şiddetli egzersiz	26	64,83	7,257	,027*	b<c,a
	b-Orta şiddetli egzersiz	64	46,40			
	c-Düşük şiddetli egzersiz	12	49,83			
	Total	102				
Bireysel sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma	a-Ağır şiddetli egzersiz	26	64,62	8,410	,015*	b<c,a
	b-Orta şiddetli egzersiz	64	45,22			
	c-Düşük şiddetli egzersiz	12	56,58			
	Total	102				
Tolerans gelişimi ve tutku	a-Ağır şiddetli egzersiz	26	64,63	7,048	,029*	b<c,a
	b-Orta şiddetli egzersiz	64	46,52			
	c-Düşük şiddetli egzersiz	12	49,58			
	Total	102				

*p<0.05

Çizelge 6 incelendiğinde, katılımcıların katıldıkları egzersiz türüne göre aşırı odaklanma ve duygu değişimi, bireysel-sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma ve tolerans gelişimi ve tutku alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmüştür ($p < 0.05$). Analiz sonuçları, orta şiddette egzersiz yapan bireylerin söz konusu üç alt boyuttaki puanlarının, düşük ve yüksek şiddetli egzersiz yapan katılımcılara kıyasla daha düşük olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Egzersiz bağımlılığı ile ilgili literatürdeki araştırmaların bulgularına bakıldığında Cicioğlu ve ark. (2019) egzersize katılım yılı fazla olan bireylerde egzersiz bağımlılık puanlarının daha yüksek olduğunu saptamıştır, bu bulgular çalışmamızın sonuçlarının bir kısmıyla paralellik göstermektedir.

Güven ve arkadaşlarının (2021) ve Coşkun ve arkadaşlarının (2020) yaptığı çalışmada üniversite öğrencilerinin akademik yaşam kaliteleri ve öz-yeterlilikleri, fiziksel aktivite düzeylerine göre incelenmiş, ancak eğitim durumu ve fiziksel aktivite yapma alışkanlıkları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu, eğitim seviyesinin egzersiz bağımlılığı ya da beden memnuniyeti üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığını ortaya koyan araştırmalarla örtüşmektedir.

Sonuç olarak; araştırmaya katılan pilates ve fitness yapan bireylerin egzersize bağımlılık düzeylerinde;

- Uğraşmış olduğunuz egzersiz değişkenine bağlı olarak bireysel sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma alt boyunda fitness yapanların pilates yapanlara göre yüksek olduğu bulunmuştur.
- Spora aktif katılım sıklığı değişkenine bağlı olarak aşırı odaklanma ve duygu değişimi alt boyutunda haftada 5 gün ve üzeri aktif katılanlar haftada 3-5 gün ve haftada 1 gün katılanlara göre bağımlılık düzeylerinin daha yüksek olduğuna ulaşılmıştır.
- Ne tür egzersize katılırsınız değişkenine bağlı olarak aşırı odaklanma ve duygu değişimi, bireysel sosyal ihtiyaçların ertelenmesi ve çatışma, tolerans gelişimi ve tutku üç alt boyutta orta şiddetli egzersiz yapanlar ağır şiddetli egzersiz ve düşük şiddetli egzersiz yapanlara göre daha düşük olduğuna ulaşılmıştır.
- Eğitim durumu, gelir düzeyi ve kendinizi nasıl tanımlarsınız değişkenleri bakımından ise egzersiz bağımlılık düzeylerinde fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Biddle, SJH. European Perspectives on Exercise and Sport Psychology. UK, Human Kinetics,4; 1995.

Blaydon, MJ. Lindner, KJ. Kerr, JH. Metamotivational Characteristics of Eating Disordered and Exercise Dependent Triathletes: An Application of Reversal Theory. Psychol Sport Exercise; 2002;3(3): 223- 236.

Blaydon, MJ., Lindner, KJ. Eating disorders and exercise Dependence in triathletes. Eating disorders, 2002;10(1), 49-60.

Cicioğlu, Hİ., Demir, GT. Bulğay, C. & Çetin, E. Elit Düzeyde Sporcular İle Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Egzersiz Bağımlılığı Düzeyleri. Bağımlılık Dergisi, 2019; 20(1), 12-20.

Costa, S., Coppolino, P., Oliva, P. Exercise Dependence and Maladaptive Perfectionism: The Mediating Role of Basic Psychological Needs. International Journal of Mental Health and Addiction, 2016; 14(3), 241-256.

Coşkun Özyol, F., & Muhamed Hamad Amin, B., Üniversite Öğrencilerinin Akademik Öz-Yeterlilik ve Yaşam Kalitelerinin Fiziksel Aktivite Yapma Durumlarına Göre İncelenmesi. Türkiye Spor Bilimleri Dergisi, 2020; vol.4, no.1, 21- 29.

Griffiths, M. Behavioural Addiction: An İssue For Everybody? Employee Counselling Today, 1996; 8(3): 19-25.

Gün, A. Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Egzersiz Bağımlılık Durumlarına Göre Fiziksel Aktivite ve Vücut Kitle İndekslerinin Karşılaştırılması. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstütüsü, Yüksek Lisans tezi. Erzincan, 2018.

Güven, NK., Rudarlı Nalçakan, G., & Kazak, Z. Egzersiz Yapan Bireylerin Fiziksel Aktivite Düzeylerine Göre Bedeni Beğenme ve Egzersiz Bağımlılığı Düzeylerinin Değerlendirilmesi. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2021; 15(3), 470 481.

https://doi.org/10.1016/S1471-0153(03)00022-9

Jee Y, Eun D. Exercise Addiction and Psychophysiological Health in Korean Collegiate Students. Int J Ment Health Addict, 2018; 16(2):451-65.

Mikkelsena, K. Stojanovskaa, L. Polenakovicb, M. Exercise and Mental Health. Maturitas, 2017; 106: 48-56.

Sarıözkan, F. 20 – 35 Yaş Grubu Egzersiz Yapanlarda Egzersiz Bağımlılığı ve Beden Algısı İlişkisi. Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2024.

Smith, D., & Hale, B. Exercise-dependence in Bodybuilders: Antecedents and Reliability of Measurement. Journal of Sports Medicine and Physical Fitness, 2005; 45(3), 401.

Szabo, A. Griffiths, M. De La Vega, MR. Methodological and Limitations in Exercise Addiction Research. Yale J Biol Med; Conceptual, 2015; 88(3): 303- 308.

Szabó, M. The Relationship Between Body İmage and Self-Esteem. European Psychiatry, 30, 2015. 1354. doi:10.1016/s0924-9338(15)32029-0

Tekkurşun, DG., Hazar, Z. ve Cicioğlu, H. İ. Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği (EBÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Kastamonu Eğitim Dergisi, 2018; 26(3), 865-874.

Villella, C., Martinotti, G., Di Nicola, M., Cassano, M., La Torre, G., Gliubizzi, M. D., & Conte, G. Behavioural Addictions in Adolescents and Young Adults: Results From a Prevalence Study. Journal of Gambling Studies, 2011; 27, 203-214.

Weinstein, A. Maayan, G. Weinstein,Y. A Study On The Relationship Between Compulsive Exercise, Depression and Anxiety. J Behav Addict, 2015; 4(4):315- 318.

SERUM MMP 2, MMP 9 LEVELS AND EXERCİSE: A META-ANALYSİS

Salih ÖNER[1], Emine BÜYÜKKAYA[2] Beyza ERTAN[3]

[1]Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Sports Sciences, Department of Physical Education and Sports Teaching, Van, Türkiye
Orcid Code: 0000-0002-6643-7665
salihoner@yyu.edu.tr, 05387092979

[2]Van Yuzuncu Yil University, Department of Physical Education and Sports, Master's Student, Van, Türkiye
Orcid Code: 0000-0002-3475-8499
buyukkayaemine00@gmail.com, 05520243553

[3]Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Sports Sciences, Department of Coach Education, Van, Türkiye
Orcid Code: 0000-0001-7202-5555
beyzaoge@yyu.edu.tr, 05442601002

ABSTRACT

Objective: The purpose of this meta-analysis was to determine how serum matrix metalloproteinase 2 (MMP 2) and matrix metalloproteinase 9 (MMP 9) change with exercise.
Method: This study was conducted in accordance with the PRISMA guidelines. A systematic search of PubMed, Web of Science, and Scopus databases was conducted to identify examples reporting serum MMP 2 and MMP 9 levels in exercising individuals. A total of 10 studies on MMP 2 and 15 studies on MMP 9 that met the inclusion criteria were included in the meta-analysis. Meta-analysis was performed using MedCalc 23.1.7 software, and graphs containing standardized mean differences (SMDs) were generated.
Results: A random-effects model was preferred due to high heterogeneity coefficients (MMP 9 I^2 = 85%; MMP 2 I^2 = 91%). However, no significant differences in serum MMP-9 and MMP 2 were observed between exercisers and non-exercisers in both fixed- and random-effects models. Furthermore, while signs of publication bias were found in the MMP 9 analysis, significant heterogeneity was noted in the MMP 2 analysis. MMP 2 levels were not significantly different in subjects compared to those who did not exercise (total SMD=0.126; standard error [SD]=0.115; 95% confidence interval [CI] -0.100–0.352; p=0.273). Similarly, no significant difference was found under the random effects model, which was accepted as the main one due to high heterogeneity (SMD=0.204; SE=0.408; 95% CI −0.598 – 1.006; p=0.617). MMP 9 levels did not differ significantly in subjects who did not exercise (total SMD=0.0898; SE=0.0789; 95% CI -0.0652 – 0.245; p=0.255). The results were similar under the random effects model, which was accepted as the main one due to high heterogeneity, and no significant

relationship was found between exercise and MMP 9 levels (SMD=0.299; SE=0.209; 95% CI −0.111 – 0.709; p=0.153).

Conclusion: Meta-analysis findings indicate that exercise does not affect MMP 2 levels, while MMP-9 levels can increase or decrease depending on the study. Given that exercise causes muscle breakdown and lactate accumulation, the fact that it does not affect extracellular matrix structure is unexpected. These findings, which contradict the existing literature, indicate the need for more comprehensive research using standardized measurement methods and exercise protocols.

Keywords: MMP 2, MMP 9, Exercise, Serum

SERUM MMP 2, MMP 9 SEVİYELERİ VE EGZERSİZ: BİR META-ANALİZ

ÖZET

Amaç: Bu meta-analizin amacı serum matrik metalloproteinaz 2 (MMP 2) ve matrik metalloproteinaz (MMP 9) düzeylerinin egzersizle nasıl değiştiğini belirlemekti.

Yöntem: Bu çalışma PRISMA kılavuzuna uygun olarak yapıldı. Egzersiz yapan bireylerde serum MMP 2 ve MMP 9 düzeylerini bildiren örnekleri belirlemek için PubMed, Web of Science ve Scopus veritabanlarında sistematik bir araştırma yapıldı. Dahil edilme kriterlerini karşılayan MMP 2'de toplam 10, MMP 9'da toplam 15 çalışma meta-analize dahil edildi. MedCalc 23.1.7 yazılımı kullanılarak meta-analiz yapıldı ve standartlaştırılmış ortalama farkları (SMD) içeren grafikler oluşturuldu.

Bulgular: Heterojenlik katsayılarının yüksek olması nedeniyle (MMP 9 I^2 = %85; MMP 2 I^2 = %91) rastgele etkiler modeli tercih edildi. Ancak hem sabit hem de rastgele etkiler modellerinde egzersiz yapan ve yapmayan bireyler arasında serum MMP 9 ve MMP 2 düzeyleri açısından anlamlı bir fark gözlenmedi. Ayrıca MMP 9 analizinde yayın yanlılığına işaret eden bulgular saptanırken, MMP 2 analizinde belirgin heterojenlik dikkati çekti. MMP 2 düzeyleri, egzersiz yapmayanlara kıyasla anlamlı olarak farklı değildi (toplam SMD=0,126; standart hata [SH]=0,115; %95 güven aralığı [GA] −0,100 – 0,352; p=0,273). Yüksek düzeyde heterojenite nedeniyle esas kabul edilen rassal etkiler modeli altında da benzer şekilde anlamlı bir fark saptanmadı (SMD=0,204; SH=0,408; %95 GA −0,598 – 1,006; p=0,617). MMP 9 düzeyleri, egzersiz yapmayanlara kıyasla anlamlı ölçüde farklı değildi (toplam SMD=0,0898; SH=0,0789; %95 GA −0,0652 – 0,245; p=0,255). Yüksek heterojenite nedeniyle esas kabul edilen rassal etkiler modelinde de sonuç benzer olup, egzersiz ile MMP 9 düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki saptanmadı (SMD=0,299; SH=0,209; %95 GA −0,111 – 0,709; p=0,153).

Sonuç: Meta-analiz bulguları, egzersizin MMP 2 düzeylerini etkilemediğini; MMP 9 düzeylerinde ise çalışmalara göre artış veya azalma görülebildiğini göstermektedir. Egzersizin kas yıkımı ve laktat birikimine yol açtığı düşünüldüğünde, bu durumun ekstrasellüler matriks yapısını etkilememesi beklenmedik bir sonuçtur. Mevcut literatürle çelişen bu bulgular, standardize ölçüm yöntemleri ve egzersiz protokolleri kullanılarak daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: MMP 2, MMP 9, Egzersiz, Serum

GİRİŞ

Matrisin olarak da adlandırılan Matrix Metalloproteinaz (MMP)'ler, aktif bölgelerinde (Zn2+) çinko içeren ve hücre dışı matriks (ECM) ve bazal membran bileşenlerini parçalayabilen kalsiyum (Ca2+) bağımlı homolog enzim ailesidir (Rundhaug, 2005). MMP'lerin 24 farklı çeşidi vardır ve 23'ü insanlarda sentezlenir (Nagase ve Woessner, 1999). MMP'leri Kolojenazlar, jelatinazlar, stromelizinler, membran tipi ve matrizinler olarak alt gruplara ayırmak mümkündür. Matrix Metalloproteinaz 2 (MMP 2) ve Matrix Metalloproteinaz 9 (MMP 9) jelatinaz grubunu oluşturur ve diğer isimleri jelatinaz A ve B dir. Jelatinazlar, malign dokulardaki büyük artışları ve ECM'nin tüm bileşenlerini parçalama konusunda eşsiz yeteneklere sahiptir. Malignite patolojisinde rolleri vardır ya da malingite endikasyonudur yani sonucudur. ECM'nin tüm bileşenlerini parçalama konusundaki eşsiz yeteneklerinin yanı sıra malignite gibi patolojik durumlarda seviyelerinin arttığını raporlayan bir çok çalışma mevcuttur (Gupta ve ark., 2012). Anjiyogenezde en kapsamlı şekilde araştırılan MMP'ler MMP 2 ve MMP 9'dur (Rullman ve ark., 2009). MMP 2'nin ateroskleroz gelişimini teşvik ettiği rapor edilmiştir. Yüksek MMP 2 seviyeleri, damar geçirgenliğini olumsuz yönde etkileyebilir ve kalp yetmezliğinin ilerlemesinde önemli bir rol oynayabilir (Gielen ve ark., 2010). Ek olarak MMP 2, uydu hücrelerinin çoğalmasını, farklılaşmasını ve yaralanma bölgelerine göçünü uyarabilir, burada birbirleriyle veya hasarlı fibrillerle birleşerek doku yenilenmesine olanak sağlayabilmektedir (Yamada ve ark., 2008). MMP 9 ise, kemiğin yeniden şekillenmesinde, yara iyileşmesinde, iskemik dokuların anjiyojenik revaskülarizasyonunda ve remiyelinizasyonda önemli rol oynar (Descamps ve ark., 2002). MMP 9'un, hava yolu epitel hücrelerinin hücre kültüründeki kollajen matriks yoluyla migrasyonu için gerekli olduğu gösterilmiştir (McGuire ve ark., 2003). Daha önce yapılan çalışmalarda MMP 2 ve MMP 9 un ECM nin tekrar modellenmesindeki rolü ispatlanmışken kanser, aterosikleroz ve diyabet gibi akut ve kronik patolojik durumlarda serum seviyelerinin değiştiği rapor edilmiştir. Bu bağlamda sağlığın devam ettirilmesinde MMP 2 ve MMP 9 un önemli role sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu bilgiler ışığında yaptığımız meta-analizde MMP 2 ve MMP 9 un serum seviyelerinin egzersiz ile nasıl değiştiğini belirlemeyi amaçladık.

YÖNTEM

Çalışma Tasarımı

Bu meta-analiz, PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) kılavuzuna uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Veri Tabanları ve Tarama Stratejisi

Çalışmalar, PubMed, Scopus, Web of Science (WoS) veri tabanlarında sistematik bir tarama yöntemiyle belirlenmiştir. Tarama sürecinde, egzersiz müdahaleleriyle ilişkili serum MMP 2 ve MMP 9 düzeylerini raporlayan çalışmalar hedeflenmiştir. Taramada kullanılan anahtar kelimeler; ''MMP 2'', ''MMP 9'', ''serum'' , ''egzersiz'' sözcüklerinden oluşmuştur. İlk taramada serum MMP 2 için toplam 269 referans, serum MMP 9 için toplam 312 referans tespit edilmiştir.

Dahil Etme ve Hariç Tutma Kriterleri

Tarama sonucunda elde edilen çalışmalar, belirlenen dahil etme ve hariç tutma kriterlerine göre değerlendirilmiştir:

Dahil Edilen Çalışmalar:

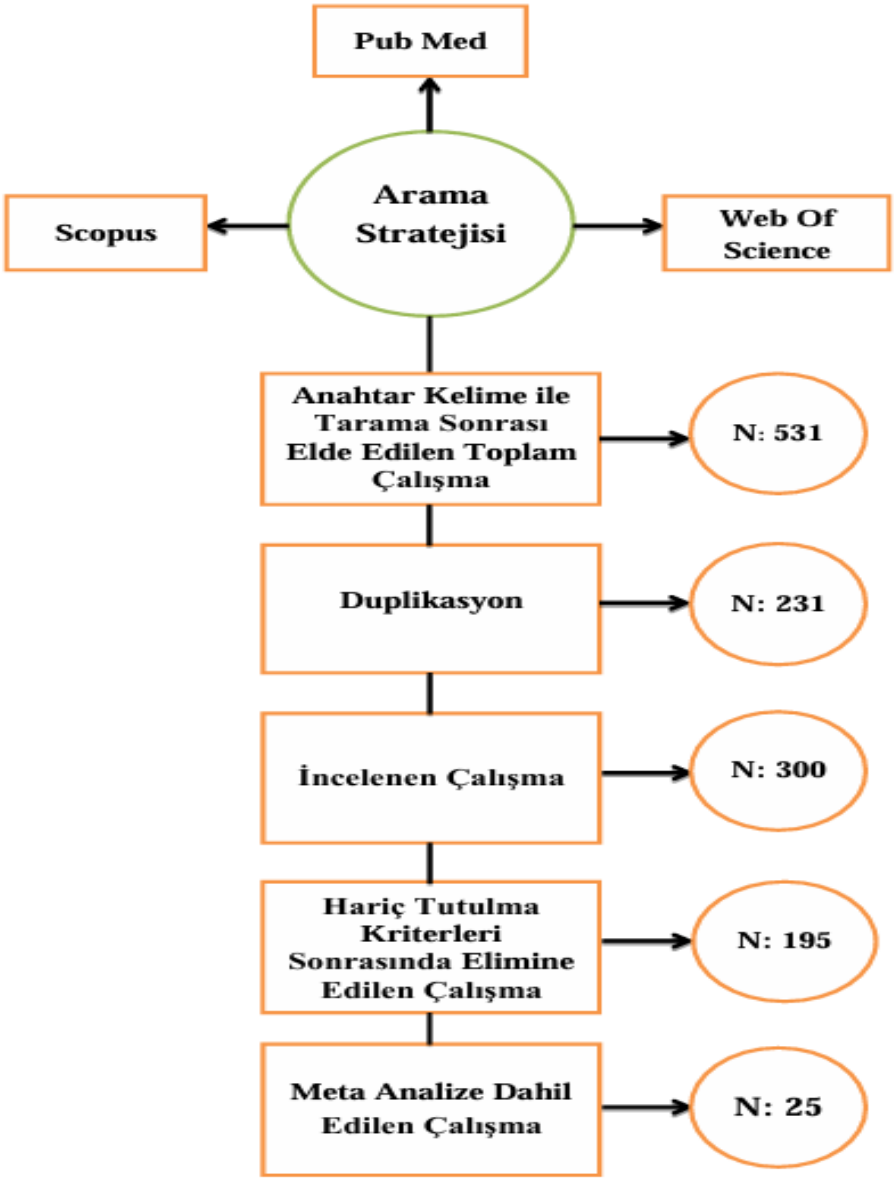
- Egzersiz protokollerine dayalı müdahaleleri raporlayan çalışmalar
- Serum MMP 2 ve MMP 9 düzeylerini ölçen ve raporlayan makaleler
- İnsan katılımcılar üzerinde yapılmış ve İngilizce dilinde yayınlanmış tam metin çalışmaları

Hariç Tutulan Çalışmalar:

- Deney hayvanları üzerinde yapılan çalışmalar
- İngilizce olmayan yayınlar
- Tam metnine ulaşılamayan çalışmalar
- Herhangi bir egzersiz protokolü bulunmayan çalışmalar

Tarama sonucunda, serum MMP 2 için toplamda 60 çalışma, serum MMP 9 için de 82 çalışma incelemeye alındı. Yukarıdaki hariç tutma kriterlerine göre yapılan eleme işlemleri sonucunda geriye serum MMP 2 için10 çalışma, serum MMP 9 için 15 çalışma kalmıştır.

Şekil 1 - Akış Şeması

Veri Yönetimi

Çalışmaların yönetimi ve eleme basamaklarının izlenebilirliği için EndNote yazılımı kullanılmıştır. Çalışmaların veri tabanından alınması, duplikasyonların kaldırılması ve kriterlere uygunluk değerlendirmesi bu yazılım aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Meta-Analiz Süreci

Meta-analiz, MedCalc 23.1.7 yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmalardan elde edilen veriler, standardize edilmiş ortalama farklar (Standardized Mean Differences, SMD) kullanılarak değerlendirilmiş ve sonuçlar forest plots ile görselleştirilmiştir.

Bu yöntemlerle, serum MMP 2 ve MMP 9 düzeylerinin egzersiz müdahaleleriyle ilişkisini inceleyen sistematik ve güvenilir bir değerlendirme sağlanmıştır.

BULGULAR

Bu meta-analiz, egzersizin serum MMP 2 ve MMP 9 seviyeleri üzerindeki etkilerini inceleyen toplam 25 çalışmanın sonuçlarını birleştirmiştir. Toplamda serum MMP 2 de 339 katılımcı, serum MMP 9 da 688 katılımcı hem deney hem kontrol gruplarında yer almıştır. Meta-analiz sonuçları şu şekilde özetlenmiştir:

MMP 2

Etki Büyüklüğü

Egzersiz yapan ve yapmayan bireylerde serum MMP 2 düzeylerini karşılaştıran 10 çalışma (Beijer et al., 2013; Danzig et al., 2010; Nemati et al., 2019; Lee et al., 2020; Patel et al., 2017; Jonathan et al., 2016; Koh et al., 2016; Kyuwan Lee et al., 2020; Katrak et al., 2016; Nezhad et al., 2024) meta-analize dâhil edildi ve toplam 339 birey (168 egzersiz, 171 kontrol) incelendi. Çalışmaların çoğunda standartlaştırılmış ortalama fark (SMD) sıfıra yakın olup egzersiz yapanlarda MMP 2 düzeylerinde küçük artış veya azalma ile uyumluydu. Bununla birlikte, bir çalışmada (Koh et al., 2016) egzersiz grubunda son derece büyük ve negatif bir etki büyüklüğü rapor edilmiş olup diğer çalışmaların dağılımından belirgin şekilde sapmaktaydı.

Heterojenlik Analizi

Tüm çalışmalar birleştirildiğinde sabit etkiler modeli altında egzersiz yapan bireylerde MMP 2 düzeyleri, egzersiz yapmayanlara kıyasla anlamlı olarak farklı değildi (toplam SMD=0,126; standart hata [SH]=0,115; %95 güven aralığı [GA] −0,100 – 0,352; p=0,273). Yüksek düzeyde heterojenite nedeniyle esas kabul edilen rassal etkiler modeli altında da benzer şekilde anlamlı bir fark saptanmadı (SMD=0,204; SH=0,408; %95 GA −0,598 – 1,006; p=0,617). Bu bulgular, mevcut verilerin egzersizin serum MMP 2 düzeylerinde belirgin bir değişiklik oluşturduğunu desteklemediğini, ancak etki büyüklüğünün yönü ve büyüklüğü konusunda önemli belirsizlik bulunduğunu göstermektedir.

Grafiksel Bulgular

Heterojenite testleri çalışmalar arasında çok yüksek derecede tutarsızlık olduğunu ortaya koydu (Q=98,12; serbestlik derecesi=9; p<0,0001; I^2=%90,83; I^2 için %95 GA %85,27 – %94,29). Huni grafiğinde, özellikle aşırı uç etki büyüklüğü bildiren çalışmanın dağılımdan saparak bu heterojenitenin önemli bir kaynağı olabileceği görüldü (Şekil Y). Yayın yanlılığı analizinde ise Egger testi anlamlı değildi (intercept=−3,55; %95 GA −9,74 – 2,64; p=0,222) ve Begg testi de küçük çalışma etkisine işaret etmedi (Kendall'ın τ=−0,0667; p=0,7884). Buna göre, belirgin bir yayın yanlılığına dair istatistiksel kanıt bulunmamakla birlikte, veriler özellikle bir çalışmanın uç değeri nedeniyle dikkatle yorumlanmalıdır.

Tablo 1 – MMP 2 'de Meta-Analize Dahil Edilen Çalışmalar ve İstatistiksel Sonuçlar

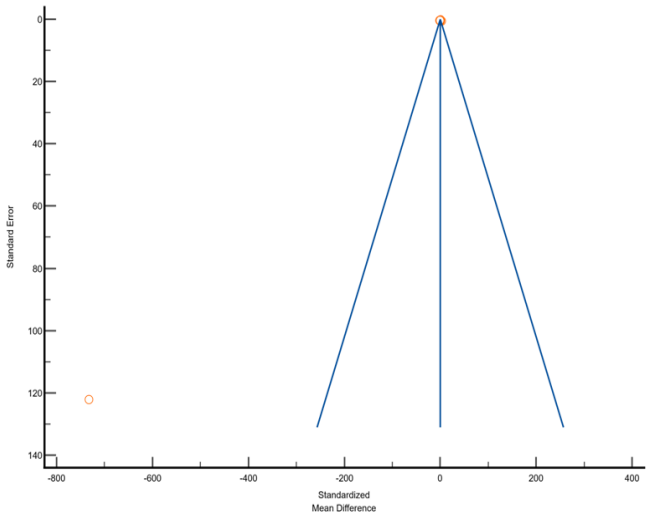
Study	N1	N2	Total	SMD	SE	95% CI	t	P	Weight (%)	
									Fixed	Random
Beijer at al. 2013	13	13	26	2,542	0,518	1,472 to 3,611			4,92	10,24
Danzig at al. 2010	21	22	43	-0,127	0,300	-0,732 to 0,479			14,70	11,51
Nemati at al. 2019	15	15	30	0,178	0,356	-0,551 to 0,907			10,42	11,22
Lee at al. 2020	15	15	30	0,449	0,360	-0,289 to 1,186			10,20	11,20
Patel at al. 2017	8	8	16	0,531	0,482	-0,503 to 1,564			5,69	10,48
"Jonathan et al. 2016 "	15	15	30	-1,948	0,435	-2,839 to -1,056			6,97	10,77
"Koh et al. 2016"	8	10	18	-732,756	122,127	-991,653 to -473,859			0,000089	0,0011
"Kyuwan Lee et al. 2020 "	30	30	60	0,535	0,259	0,0151 to 1,054			19,62	11,69
"Katrak et al. 2016"	18	18	36	0,698	0,336	0,0150 to 1,381			11,69	11,33
" Nezhad et al. 2024 "	25	25	50	-0,792	0,289	-1,374 to -0,210			15,77	11,56
Total (fixed effects)	168	171	339	0,126	0,115	-0,100 to 0,352	1,097	0,273	100,00	100,00
Total (random effects)	168	171	339	0,204	0,408	-0,598 to 1,006	0,500	0,617	100,00	100,00

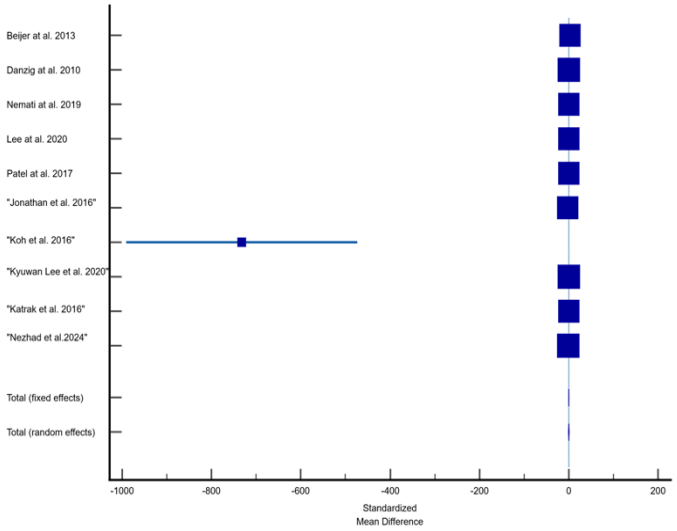
Test for heterogeneity

Q	98,1213
DF	9
Significance level	P < 0,0001
I^2 (inconsistency)	90,83%
95% CI for I^2	85,27 to 94,29

Heterojenite katsayısının oldukça yüksek bir düzeyde olması (I^2 = %90,83) nedeniyle meta-analizde rastgele etkiler modeli tercih edilmiştir. Ancak, hem sabit etkiler modeliyle elde edilen birleşik etki büyüklüğü (SMD = 0,126; p = 0,273) hem de rastgele etkiler modeliyle hesaplanan etki büyüklüğü (SMD = 0,204; p = 0,617) istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Bu durum, çalışmalar arasındaki belirgin tutarsızlığın genel etkinin anlamlı bir düzeyde ortaya konmasını güçleştirdiğini göstermektedir.

Tablo 2 – Forest Plot - Funnel Plot Grafikleri

Forest ve funnel plotların değerlendirilmesi, çalışmalar arasında belirgin heterojenlik olduğunu göstermektedir. Özellikle bir çalışmanın diğerlerinden aşırı sapması genel etki tahminini etkilemiş ve funnel plotta asimetri oluşturmuştur. Bu nedenle gözlenen heterojenliğin, egzersiz protokolleri ve yöntemsel farklılıklardan kaynaklanabileceği düşünülmekte olup, alt grup analizleri yapılması gerekmektedir.

MMP 9

Etki Büyüklüğü

Egzersiz yapan ve yapmayan bireylerde serum MMP-9 düzeylerini karşılaştıran 15 çalışma (Beijer et al., 2013; Danzig et al., 2010; Deckx et al., 2016; Nemati et al., 2019; Filipovic et al., 2020; Tew et al., 2012; Myers et al., 2010; Lee et al., 2020; Mammi et al., 2011; Juliana et al., 2017; Park et al., 2015; Patel et al., 2017; Nezhad et al., 2024; Reihmane et al., 2012; Sielczak et al., 2025) meta-analize dâhil edildi. Çalışmalar toplam 688 katılımcıyı (373 egzersiz, 315 kontrol) kapsamaktaydı. Bireysel çalışmaların standartlaştırılmış ortalama farkları (SMD) geniş bir aralıkta değişmekteydi; çalışmaların çoğu egzersiz yapanlarda MMP 9 düzeylerinde küçük artış ya da azalma göstermeksizin sıfıra yakın etki büyüklükleri bildirirken, birkaç küçük

örneklemli çalışma anlamlı derecede yüksek SMD değerleri ile egzersiz grubunda belirgin MMP-9 artışı rapor etti.

Heterojenlik Analizi

Tüm çalışmalar birleştirildiğinde, sabit etkiler modeli altında egzersiz yapan bireylerde MMP-9 düzeyleri, egzersiz yapmayanlara kıyasla anlamlı ölçüde farklı değildi (toplam SMD=0,0898; SH=0,0789; %95 GA −0,0652 – 0,245; p=0,255). Yüksek heterojenite nedeniyle esas kabul edilen rassal etkiler modelinde de sonuç benzer olup, egzersiz ile MMP 9 düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki saptanmadı (SMD=0,299; SH=0,209; %95 GA −0,111 – 0,709; p=0,153). Buna göre, mevcut kanıtlar egzersizin serum MMP-9 düzeylerinde, istatistiksel olarak anlamlı olmayan, hafif artış eğilimiyle ilişkili olabileceğini, ancak etkinin büyüklüğü ve yönü konusunda belirsizlik olduğunu göstermektedir.

Grafiksel Bulgular

Çalışmalar arasında belirgin düzeyde heterojenite bulundu (Q=91,67; sd=14; p<0,0001; I^2=%84,73; I^2 için %95 GA %76,25 – %90,18); bu durum MMP-9 yanıtının çalışma tasarımı, egzersiz protokolleri, örneklem özellikleri ve ölçüm yöntemlerine göre önemli ölçüde değiştiğine işaret etmektedir. Yayın yanlılığı değerlendirmesinde huni grafiği asimetrik görünüm sergiledi ve hem Egger testi (intercept=4,9158; %95 GA 0,5411 – 9,2905; p=0,0305) hem de Begg testi (Kendall'ın τ=0,4857; p=0,0116) istatistiksel olarak anlamlı bulundu; bu da özellikle küçük örneklemli ve yüksek etki büyüklüğü bildiren çalışmalar lehine belirgin küçük çalışma etkisi/publikasyon yanlılığı olabileceğini ve gerçek etkinin bu meta-analizde olduğundan daha düşük olabileceğini düşündürmektedir.

Tablo 3 – MMP 9 'da Meta-Analize Dahil Edilen Çalışmalar ve İstatistiksel Sonuçlar

Study	N1	N2	Total	SMD	SE	95% CI	t	P	Weight (%)	
									Fixed	Random
Beijer at al. 2013	13	13	26	0,206	0,381	-0,580 to 0,992			4,30	6,40
Danzig at al. 2010	21	22	43	0,299	0,301	-0,309 to 0,907			6,87	6,95
Deckx at al. 2016	29	16	45	-0,0995	0,306	-0,717 to 0,518			6,65	6,92
Nemati at al. 2019	15	15	30	0,0138	0,355	-0,714 to 0,742			4,94	6,58
Filipovic at al. 2020	37	31	68	-0,354	0,243	-0,838 to 0,130			10,59	7,33
Tew at al. 2012	28	28	56	0,0123	0,264	-0,516 to 0,541			8,97	7,20
Myers atal 2010	72	68	140	-0,226	0,169	-0,559 to 0,108			21,90	7,72
Lee at al. 2020	15	15	30	-0,358	0,358	-1,092 to 0,376			4,86	6,56
Mammi at al. 2011	24	15	39	0,261	0,324	-0,395 to 0,917			5,95	6,80
Juliana at al. 2017	16	15	31	0,192	0,351	-0,526 to 0,910			5,06	6,61
Park at al. 2015	41	12	53	-0,515	0,327	-1,172 to 0,142			5,82	6,78
Patel at al. 2017	8	8	16	0,374	0,477	-0,650 to 1,397			2,74	5,71
Nezhad at al. 2024	12	15	27	1,773	0,446	0,854 to 2,692			3,13	5,93
Reihmane at al. 2012	26	26	52	3,734	0,457	2,817 to 4,652			2,99	5,85
Sielczak at al. 2025	16	16	32	-0,0546	0,345	-0,759 to 0,649			5,25	6,66
Total (fixed effects)	373	315	688	0,0898	0,0789	-0,0652 to 0,245	1,138	0,255	100,00	100,00
Total (random effects)	373	315	688	0,299	0,209	-0,111 to 0,709	1,431	0,153	100,00	100,00

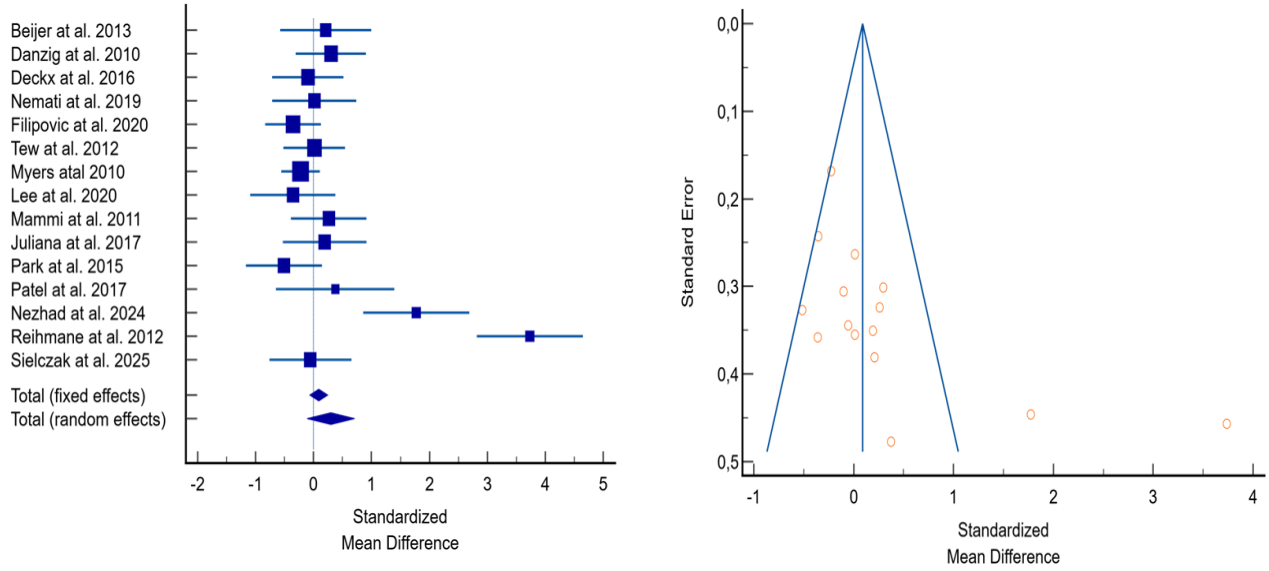
Test for heterogeneity

Q	91,6708
DF	14
Significance level	P < 0,0001
I^2 (inconsistency)	84,73%
95% CI for I^2	76,25 to 90,18

Heterojenlik testi Q = 91,67 (df = 14, p < 0,0001) ve I^2 = %84,73 (95% CI 76,25–90,18) şeklinde yüksek bulunduğundan analiz için rastgele etkiler modeli tercih edilmiştir. Ne sabit etkiler

modeliyle elde edilen birleşik etki (SMD = 0,0898; p = 0,255) ne de rastgele etkiler modeliyle hesaplanan etki (SMD = 0,299; p = 0,153) istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuçlar çalışmalar arasında belirgin tutarsızlık bulunduğunu ve mevcut verilerle anlamlı bir genel etkinin güvenilir şekilde saptanmasının güç olduğunu göstermektedir. Olası kaynakları ortaya koymak üzere alt grup analizleri, duyarlılık analizleri veya meta-regresyon gereklidir.

Tablo 4 – Forest Plot - Funnel Plot Grafikleri

Forest ve funnel plotların değerlendirilmesi, çalışmalar arasında belirgin heterojenlik olduğunu göstermektedir. Bazı çalışmaların uç değerler oluşturması toplam etki tahminini etkilemiş ve funnel plotta asimetri yaratmıştır. Bu durum, olası yayın yanlılığının yanı sıra egzersiz protokolleri ve yöntemsel farklılıklardan kaynaklanan çeşitliliğe işaret etmektedir. Dolayısıyla heterojenliğin kaynaklarını belirlemek amacıyla alt grup analizleri yapılması gereklidir.

TARTIŞMA

Bu meta-analiz, egzersiz müdahalelerinin serum MMP 2 ve MMP 9 düzeyleri üzerindeki etkilerini bütüncül olarak değerlendirmiş ve çalışmalar arasında oldukça yüksek düzeyde heterojenlik bulunduğunu ortaya koymuştur. Forest plot sonuçları, etki büyüklüklerinin geniş bir aralıkta dağıldığını ve bazı çalışmaların belirgin uç değerler göstererek toplam etki tahminini etkilediğini göstermektedir. Özellikle serum MMP 2 için bir çalışmanın, serum MMP 9 için ise birkaç küçük örneklemli çalışmanın genel eğilimden sapması, hem heterojenliğin hem de analiz sonuçlarındaki belirsizliğin önemli kaynakları olarak değerlendirilebilir. Funnel plotlarda gözlenen asimetri ve yayın yanlılığı testlerinin anlamlı bulunması, küçük çalışma etkisi ya da pozitif sonuçların yayımlanmaya daha yatkın olması gibi nedenlerle oluşabilecek yanlılık ihtimalini güçlendirmektedir.

Heterojenliğe katkı sağlayan temel faktörler incelendiğinde, çalışmalar arasındaki yöntemsel ve klinik farklılıkların belirleyici olduğu görülmektedir. Egzersiz türü, uygulama yoğunluğu, müdahale süresi, ölçüm zamanlaması, katılımcıların yaş, cinsiyet ve sağlık durumu gibi değişkenler, MMP yanıtını anlamlı biçimde etkileyebilecek unsurlardır. Ayrıca çalışmalarda

kullanılan biyokimyasal ölçüm yöntemlerinin çeşitliliği, farklı assay kitleri ve laboratuvar protokolleri, biyobelirteç düzeylerinde görülen değişkenliğin önemli bir kısmını açıklayabilir. Bu farklılıklar bir araya geldiğinde, egzersizin MMP 2 ve MMP 9 üzerindeki etkisinin çalışmadan çalışmaya önemli derecede değişmesine sebep olmuş, bu da meta-analiz sonuçlarının tutarlılığını sınırlamıştır.

Duyarlılık analizleri, özellikle uç değer oluşturan çalışmaların toplam etkiyi değiştirdiğini göstermekte ve heterojenliğin belirli çalışmalara bağlı olabileceğini düşündürmektedir. Bu durum, alt grup analizlerinin ve meta-regresyon yaklaşımlarının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Egzersiz türü, süre, yoğunluk ve örneklem özelliklerine göre yapılacak alt grup analizleri, farklı müdahale protokollerinin MMP düzeylerini nasıl etkilediğine dair daha net çıkarımlar sağlayabilir. Aynı şekilde yöntem bilimsel kalitenin heterojenlik üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi, özellikle küçük örneklemli çalışmaların bulgular üzerindeki ağırlığını daha doğru yorumlamaya yardımcı olacaktır.

Bu meta-analizin bir diğer önemli sınırlılığı, çalışmalarda bildirilen metodolojik bilgilerin tutarsız ve bazı durumlarda yetersiz olmasıdır. Müdahale protokollerinin detaylı raporlanmaması, örneklem seçme yöntemlerindeki belirsizlikler, örnekleme ve analiz zamanlamasının standart olmaması ve blinding/prosedür şeffaflığının değişkenlik göstermesi, sonuçların iç geçerliliğini sınırlayan faktörler arasındadır. Ayrıca yalnızca belirli veri tabanlarından ve İngilizce yayınlardan veri toplanmış olması, dil ve yayın seçilim yanlılığı riskini artırmaktadır. Bu nedenle mevcut literatürün yapısal özellikleri, meta-analiz bulgularının dikkatli yorumlanmasını gerektirmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, mevcut çalışmalar egzersizin MMP 2 ve MMP 9 üzerindeki etkilerini ortaya koymaya yönelik önemli katkılar sunmakla birlikte, etki büyüklüklerinin yönü ve büyüklüğüne ilişkin bulguların yüksek heterojenlik nedeniyle tutarlı bir örüntü sergilemediği görülmektedir. Bu durum, araştırma alanında daha standardize yöntemlerin kullanılmasını, daha büyük örneklemlere sahip çalışmalara yer verilmesini ve özellikle egzersize yanıtın zamanlamasını netleştirecek protokollerin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

SONUÇ

Meta-analiz sonuçları incelendiğinde, egzersizin MMP 2 düzeyleri üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı, MMP 9 düzeylerinde ise bazı çalışmalarda artış, bazı çalışmalarda ise azalma görüldüğü belirlenmiştir. Bu bulgular metabolik açıdan dikkat çekicidir; zira egzersiz sırasında hem kas yıkımı hem de laktik asit birikiminin meydana geldiği bilinmektedir. Kas hücresi içinde oluşan bu değişikliklerin ekstrasellüler matriksteki kolajen yapısı üzerinde herhangi bir etki yaratmaması olası görünmemektedir. Ancak bu hipotez mevcut literatürle çelişmektedir. Dolayısıyla, konunun daha ayrıntılı biçimde incelendiği, standardize ölçüm yöntemleri ve egzersiz protokolleri kullanılarak tekrarlanabilir veriler üretebilecek yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

1. Rundhaug, JE (2005). Matriks metalloproteinazlar ve anjiyogenez. Hücresel ve moleküler tıp dergisi , 9 (2), 267-285.
2. Nagase, H., & Woessner, J. F., Jr (1999). Matrix metalloproteinases. *The Journal of biological chemistry*, *274*(31), 21491–21494. https://doi.org/10.1074/jbc.274.31.21491
3. Gupta, S. P., & Patil, V. M. (2012). Specificity of binding with matrix metalloproteinases. Matrix Metalloproteinase Inhibitors: Specificity of Binding and Structure-Activity Relationships, 35-56.
4. Rullman, E., Norrbom, J., Strömberg, A., Wågsäter, D., Rundqvist, H., Haas, T., & Gustafsson, T. (2009). Dayanıklılık egzersizi insan iskelet kasındaki matris metalloproteinazlarını aktive eder. Uygulamalı fizyoloji dergisi , 106 (3), 804-812.
5. Gielen, S., Schuler, G., & Adams, V. (2010). Cardiovascular effects of exercise training: molecular mechanisms. Circulation, 122(12), 1221-1238.
6. Yamada, M., Sankoda, Y., Tatsumi, R., Mizunoya, W., Ikeuchi, Y., Sunagawa, K., & Allen, R. E. (2008). Matrix metalloproteinase-2 mediates stretch-induced activation of skeletal muscle satellite cells in a nitric oxide-dependent manner. The international journal of biochemistry & cell biology, 40(10), 2183- 2191.
7. Descamps, F. J., Martens, E., & Opdenakker, G. (2002). Analysis of gelatinases in complex biological fluids and tissue extracts. Laboratory investigation, 82(11), 1607-1608.
8. McGuire, J. K., Li, Q., & Parks, W. C. (2003). Matrilysin (matrix metalloproteinase-7) mediates E-cadherin ectodomain shedding in injured lung epithelium. The American journal of pathology, 162(6), 1831-1843.

SERUM KYNURENE, TRYPTOPHAN, SEROTONIN LEVELS AND EXERCİSE: A META-ANALYSİS

Salih ÖNER[1], İslam TARANDİR[2], Ökkeş DERELİ[3]

[1]Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Sports Sciences, Department of Physical Education and Sports Teaching, Van, Türkiye
Orcid Code: 0000-0002-6643-7665
salihoner@yyu.edu.tr, 05387092979
[2]Van Yuzuncu Yil University, Department of Physical Education and Sports, Master's Student, Van, Türkiye
Orcid Code: 0009-0000-0880-0801
i.tarandir97@gmail.com, 05444476818
[3]Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Sports Sciences, Department of Physical Education and Sports Teaching, Van, Türkiye
Orcid Code: 0009-0005-9086-5773
okkesdereli@yyu.edu.tr, 05064566723

ABSTRACT

In this meta-analysis conducted to evaluate the effects of exercise on circulating levels of biologically active mediators such as tryptophan, kynurenine, and serotonin, which play a critical role in neurobiological and metabolic processes, data obtained from controlled human studies were quantitatively examined. Differences between the exercise and control groups for each metabolite were calculated using the Standardized Mean Difference (SMD) method and heterogeneity and publication bias were statistically investigated. As a result of the analyses, for kynurenine level, based on data obtained from a total of 167 participants, SMD = 0.00449 (P = 0.977) was calculated for the random effects model, indicating that exercise had no significant effect on kynurenine levels. In the analysis of kynurenine, heterogeneity between studies was found to be negligible (I^2 = 0.00%); Publication bias tests (Egger's P= 0.1156, Begg's P = 0.1172) did not yield significant results. For serotonin levels, a random-effects model with data obtained from a total of 74 participants yielded SMD = -0.0368 (P = 0.910); Similar to kynurenine, it was concluded that exercise had no significant effect on serotonin levels. Moderate heterogeneity was observed in the serotonin analysis (I^2 = 49.67%), but this heterogeneity was not statistically significant (P = 0.1371). In contrast, for tryptophan levels, a random-effects model analysis of a total of 194 participants yielded SMD = -1.723 (P = 0.044). This finding suggests that exercise induces a statistically significant and significant decrease in tryptophan levels compared to the control group. However, the tryptophan analysis reveals very high and statistically significant (P < 0.0001) between-study heterogeneity at I^2 = 95.05%. This high heterogeneity suggests that the effect on tryptophan levels exhibits significant variability due to different exercise protocols, populations, or measurement techniques. For all three metabolites, Egger's and Begg's tests revealed no statistically significant publication bias across

studies. Consequently, it was concluded that exercise did not produce a consistent and significant effect on kynurenine and serotonin levels, but did cause a significant decrease in tryptophan levels, and this decrease was influenced by a high level of heterogeneity. Therefore, further studies with standardized protocols and larger samples are needed to elucidate the mechanisms underlying the effect on tryptophan and the sources of heterogeneity.
Keywords: Kynurenine, Tryptophan; Serotonin, Exercise, Serum

SERUM KİNÜRENİN, TRİPTOFAN VE SEROTONİN SEVİYELERİ VE EGZERSİZ: BİR META-ANALİZ

ÖZET

Triptofan, Kinürenin ve Serotonin gibi nörobiyolojik ve metabolik süreçlerde kritik rol oynayan biyolojik olarak aktif medyatörlerin dolaşımsal düzeyleri üzerindeki egzersizin etkisini değerlendirmek amacıyla yapılan bu meta-analizde, insanlarda yürütülen kontrollü çalışmalardan elde edilen veriler nicel olarak incelenmiştir. Her bir metabolit için egzersiz ve kontrol grupları arasındaki farklar, Standardize Edilmiş Ortalama Fark (SMD) yöntemi ile hesaplanmış ve heterojenlik ile yayın yanlılığı istatistiksel olarak araştırılmıştır. Analizler sonucunda, Kinürenin düzeyi için toplam 167 katılımcıdan elde edilen veriler doğrultusunda, rastgele etkiler modeli için SMD = 0,00449 P = 0,977) hesaplanmış; bu bulgu egzersizin Kinürenin düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını göstermiştir. Kinürenin analizinde çalışmalar arası heterojenlik yok denecek kadar düşük (I^2 = 0,00%) bulunmuş; yayın yanlılığı testleri (Egger's P = 0,1156, Begg's P = 0,1172) anlamlı sonuç vermemiştir. Serotonin düzeyleri için ise toplam 74 katılımcıdan elde edilen verilerle rastgele etkiler modeli SMD = -0,0368 (P = 0,910) olarak hesaplanmış; Kinürenin'e benzer şekilde egzersizin Serotonin düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Serotonin analizinde orta düzeyde heterojenlik (I^2 = 49,67%) gözlenmiş, ancak bu heterojenlik istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (P = 0,1371).Buna karşın, Triptofan düzeyleri için toplam 194 katılımcının analizi, rastgele etkiler modelinde SMD = -1,723 (P = 0,044) olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu, egzersizin Triptofan düzeyleri üzerinde kontrol grubuna kıyasla istatistiksel olarak anlamlı ve büyük bir düşüş yarattığını göstermektedir. Ancak, Triptofan analizi, çalışmalar arası heterojenliğin I^2 = 95,05% ile çok yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı (P < 0,0001) olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yüksek heterojenite, Triptofan düzeylerindeki etkinin farklı egzersiz protokolleri, popülasyonlar veya ölçüm tekniklerinden kaynaklanan önemli değişkenlik gösterdiğine işaret eder. Her üç metabolit için de, Egger's ve Begg's testleri, çalışmalarda istatistiksel olarak anlamlı bir yayın yanlılığı göstermemiştir. Sonuç olarak, egzersizin Kinürenin ve Serotonin düzeyleri üzerinde tutarlı ve anlamlı bir etki yaratmadığı, ancak Triptofan düzeylerinde anlamlı bir düşüşe neden olduğu, bu düşüşün ise yüksek düzeyde heterojeniteden etkilendiği sonucuna varılmıştır. Bu nedenle, Triptofan üzerindeki etkinin altında yatan mekanizmaları ve heterojenite kaynaklarını aydınlatmak için standardize edilmiş protokolleri ve daha büyük örneklemleri içeren ileri çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Kinürenin, Triptofan; Serotonin, Egzersiz, Serum

GİRİŞ

Triptofan (TRP), insan sağlığı için kritik öneme sahip, vazgeçilmez (esansiyel) bir amino asittir ve nörolojik ile psikiyatrik fonksiyonlarda merkezi bir rol oynar (Richard vd., 2009; Aksoy, 2016). TRP, protein sentezine katılımının yanı sıra, özellikle nörotransmitter serotonin (5-HT) ve kinürenin (KYN) metabolizması yolu olmak üzere üç temel metabolik yolun başlangıç molekülüdür (Strasser vd., 2017). Triptofanın yaklaşık %95'i, fizyolojik ve patolojik süreçlerde önemli sinyal molekülleri ve nöroaktif bileşikler üreten temel bir katabolik rota olan KYN yoluna yönlendirilir (Fila vd., 2021; Richard vd., 2009). TRP, spesifik olmayan L-amino asit taşıyıcıları (LNAA) aracılığıyla kan-beyin bariyerini (KBB) geçerek Merkezi Sinir Sistemi'ne (MSS) girer. MSS'de serbest TRP, biliş, ruh hali, kaygı ve uyku düzenlemesinde temel işlevlere sahip olan 5-HT üretimi ile KYN metabolizmasına katılır (Chen ve Guillemin, 2009; Höglund vd., 2019). Triptofan eksikliği durumlarında, serotonerjik yolların bozulmasıyla depresyon, uyku bozuklukları ve bilişsel işlev bozuklukları gibi çeşitli nöropsikiyatrik ve davranışsal durumlar ortaya çıkmaktadır (Fukuwatari ve Shibata, 2013; Richard vd., 2009). KYN yolu metabolitleri olan kinürenik asit (KYNA) ve kinolinik asit (QUIN) gibi bileşikler, MSS'deki nöroimmün ve inflamatuar süreçlerle yakından ilişkilidir. İnflamasyon, Triptofan 2,3-dioksijenaz (TDO) veya İndolamin 2,3-dioksigenaz (IDO) enzimlerinin aktivasyonunu artırarak TRP'nin KYN'e dönüşümünü hızlandırır. Bu durum, plazmada Kyn/Trp oranının artmasına, sonuç olarak beyne giren TRP miktarının ve dolayısıyla serotonin sentezinin azalmasına neden olur (Cervenka vd., 2017; Vécsei vd., 2013). Artan KYN yolu aktivasyonu ve metabolitleri, şizofreni, majör depresif bozukluklar, Parkinson ve Alzheimer gibi bir dizi nörolojik ve psikiyatrik hastalık için biyobelirteç ve terapötik hedef olarak incelenmektedir. Fiziksel aktivite ve egzersiz, insan fizyolojisinin önemli bir düzenleyicisi olarak kabul edilmekte ve bilişsel, duygusal ve metabolik sağlık üzerinde geniş kapsamlı etkilere sahiptir. Mevcut literatür, düzenli egzersizin ruh halini iyileştirdiğini ve anksiyete ile depresyon semptomlarını hafiflettiğini göstermektedir, ancak bu faydaların altında yatan kesin biyolojik mekanizmalar henüz tam olarak aydınlatılamamıştır. Triptofan, KYN ve 5-HT düzeylerinin merkezi ve periferik regülasyonu, egzersizin nörolojik ve psikiyatrik faydalarına aracılık eden önemli bir mekanizma olabilir. Egzersiz, serum LNAA konsantrasyonlarını değiştirerek TRP'nin KBB geçişini ve dolayısıyla beyin içi serotonin sentezini etkileyebilir. Ayrıca, egzersizin inflamasyon ve KYN yolu enzimlerinin aktivitesi üzerindeki etkileri, KYN/TRP oranını değiştirme potansiyeli taşır. Ancak, farklı egzersiz türleri (akut/kronik, yoğunluk), süresi ve uygulandığı popülasyonlar (sağlıklı/hastalıklı) bağlamında egzersizin TRP, KYN ve 5-HT düzeyleri üzerindeki etkilerini sistematik olarak değerlendiren kapsamlı bir analiz ihtiyacı bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında yaptığımız meta-analizde kinürenin, triptofan ve serotoninin serum seviyelerinin egzersiz ile nasıl değiştiğini belirlemeyi amaçladık

YÖNTEM

Çalışma Tasarımı

Bu meta-analiz, PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) kılavuzuna uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Veri Tabanları ve Tarama Stratejisi

Çalışmalar, PubMed, Scopus, Web of Science (WoS) veri tabanlarında sistematik bir tarama yöntemiyle belirlenmiştir. Tarama sürecinde, egzersiz müdahaleleriyle ilişkili serum Kinürenin, Triptofan ve Serotonin düzeylerini raporlayan çalışmalar hedeflenmiştir. Taramada kullanılan anahtar kelimeler; ‘’kinürenin’’, ‘’triptofan’’, ‘’serotonin’’, ‘’serum’’ , ‘’egzersiz’’ sözcüklerinden oluşmuştur. İlk taramada serum kinürenin için toplam 201 referans, serum triptofan için toplam 714 referans ve serum serotonin için toplam 2831 referans tespit edilmiştir.

Dahil Etme ve Hariç Tutma Kriterleri

Tarama sonucunda elde edilen çalışmalar, belirlenen dahil etme ve hariç tutma kriterlerine göre değerlendirilmiştir:

Dahil Edilen Çalışmalar:

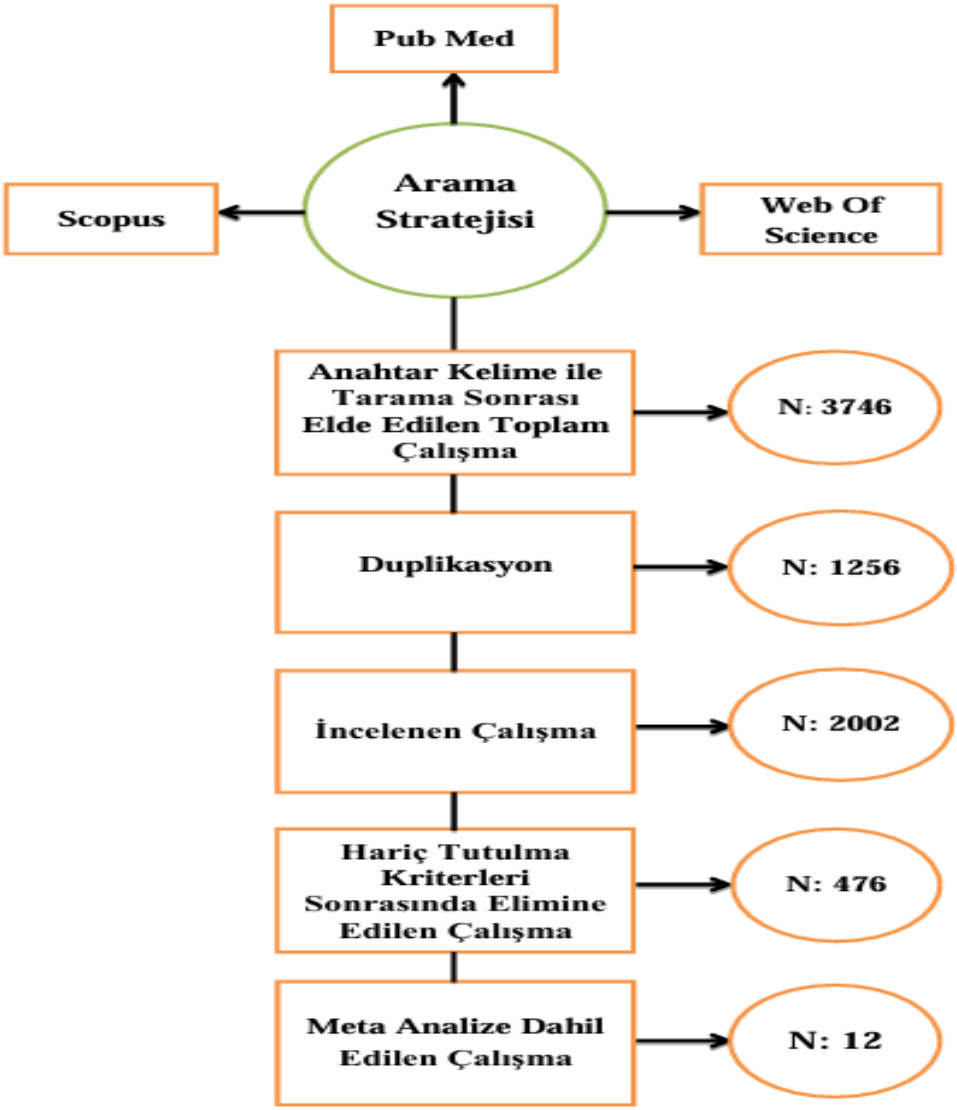
- Egzersiz protokollerine dayalı müdahaleleri raporlayan çalışmalar
- Serum kinürenin, triptofan, serotonin düzeylerini ölçen ve raporlayan makaleler
- İnsan katılımcılar üzerinde yapılmış ve İngilizce dilinde yayınlanmış tam metin çalışmaları

Hariç Tutulan Çalışmalar:

- Deney hayvanları üzerinde yapılan çalışmalar
- İngilizce olmayan yayınlar
- Tam metnine ulaşılamayan çalışmalar
- Herhangi bir egzersiz protokolü bulunmayan çalışmalar

Tarama sonucunda, serum kinürenin için toplamda 62 çalışma, serum triptofan için toplam 144, serum serotonin içinde toplam 282 çalışma incelemeye alındı. Yukarıdaki hariç tutma kriterlerine göre yapılan eleme işlemleri sonucunda geriye serum kinürenin için 6 çalışma, serum triptofan için 6 çalışma ve serum serotonin içinde 3 çalışma kalmıştır.

Şekil 1 - Akış Şeması

Veri Yönetimi

Çalışmaların yönetimi ve eleme basamaklarının izlenebilirliği için EndNote yazılımı kullanılmıştır. Çalışmaların veri tabanından alınması, duplikasyonların kaldırılması ve kriterlere uygunluk değerlendirmesi bu yazılım aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Meta-Analiz Süreci

Meta-analiz, MedCalc 23.1.7 yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmalardan elde edilen veriler, standardize edilmiş ortalama farklar (Standardized Mean Differences, SMD) kullanılarak değerlendirilmiş ve sonuçlar forest plots ile görselleştirilmiştir.
Bu yöntemlerle, serum kinürenin, triptofan ve serotonin düzeylerinin egzersiz müdahaleleriyle ilişkisini inceleyen sistematik ve güvenilir bir değerlendirme sağlanmıştır.

BULGULAR

Bu meta-analiz, egzersizin serum kinürenin, triptofan ve serotonin seviyeleri üzerindeki etkilerini inceleyen toplam 12 çalışmanın sonuçlarını birleştirmiştir. Toplamda serum kinürenin de 167 katılımcı (85 egzersiz, 82 kontrol), serum triptofan da 194 katılımcı (97 egzersiz, 97 kontrol), serum serotonin de toplam 74 katılımcı (37 egzersiz, 37 kontrol) hem deney hem kontrol gruplarında yer almıştır. Meta-analiz sonuçları şu şekilde özetlenmiştir:

KİNÜRENİN

Etki Büyüklüğü

Çalışmalardan elde edilen veriler doğrultusunda hesaplanan toplam Standardize Edilmiş Ortalama Fark (SMD),

- Sabit etkiler modeli altında SMD = 0,00449 (95% GA: -0,297 ile 0,306),
- Rastgele etkiler modeli altında ise SMD = 0,00449 (95% GA: -0,297 ile 0,306) olarak bulunmuştur.

Her iki modelde de P değerleri P = 0,977 olup, egzersiz ile kontrol grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir (P> 0,05).

Heterojenlik Analizi

Heterojenlik değerlendirmesinde, çalışmalar arasındaki tutarsızlık düzeyi yok denecek kadar düşüktür (Q = 0,6124; sd = 2; P = 0,7363; I^2= 0,00%). Bu bulgu, analize dahil edilen çalışmaların sonuçlarının oldukça homojen olduğunu ve analizin istikrarlı olduğunu düşündürmektedir.

Grafiksel Bulgular

Forest plot sonuçları, bireysel çalışmaların etki büyüklüklerinin (Strasser et al 2016: 0,000; Rodriguez et al 2023: 0,0859; Juhas et al 2024: -0,293) genel etkinin neredeyse nötr düzeyde (0,00449) seyrettiğini desteklemektedir. Funnel plot analizi ve Egger (P = 0,1156) ile Begg (P = 0,1172) testlerinin sonuçları anlamlı bir yayın yanlılığı bulunmadığını göstermektedir.

Tablo 1 – Kinürenin ‘de Meta-Analize Dahil Edilen Çalışmalar ve İstatistiksel Sonuçlar

Variable for studies	Study
1. Intervention groups	
Variable for number of cases	EGZERSİZ_N
Variable for mean	EGZERSİZ_Mean
Variable for SD	EGZERSİZ_SD
2. Control groups	
Variable for number of cases	CONTROL_N
Variable for mean	CONTROL_MEAN
Variable for SD	CONTROL_SD

Study	N1	N2	Total	SMD	SE	95% CI	t	P	Weight (%)	
									Fixed	Random
Strasser at al 2016	33	33	66	0,000	0,243	-0,486 to 0,486			39,40	39,40
Rodriguez at al 2023	42	39	81	0,0859	0,220	-0,353 to 0,525			48,03	48,03
Juhas at al. 2024	10	10	20	-0,293	0,431	-1,198 to 0,612			12,57	12,57
Total (fixed effects)	85	82	167	0,00449	0,153	-0,297 to 0,306	0,0294	0,977	100,00	100,00
Total (random effects)	85	82	167	0,00449	0,153	-0,297 to 0,306	0,0294	0,977	100,00	100,00

Test for heterogeneity

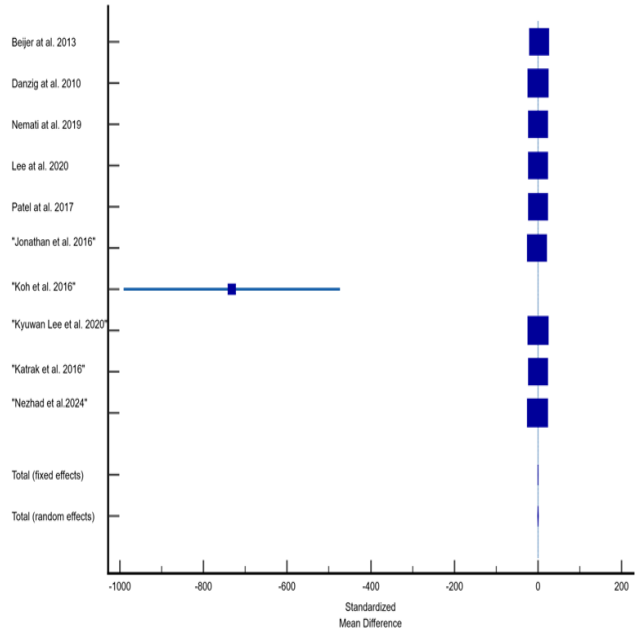
Q	0,6124
DF	2
Significance level	P = 0,7363
I^2 (inconsistency)	0,00%
95% CI for I^2	0,00 to 89,04

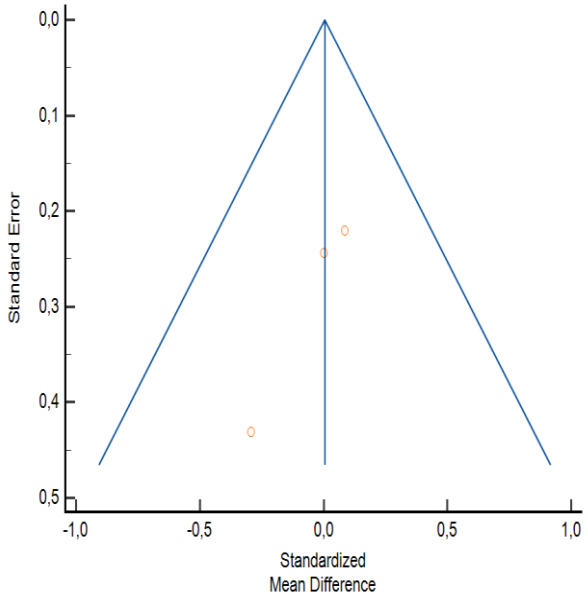
Publication bias

Egger's test	
Intercept	-1,7498
95% CI	-5,8312 to 2,3316
Significance level	P = 0,1156
Begg's test	
Kendall's Tau	-1,0000
Significance level	P = 0,1172

Çalışmalar arasındaki heterojenlik düzeyi I^2 = 0,00%) olup, bu durum Kinürenin düzeylerine ilişkin bulguların yüksek derecede tutarlılık gösterdiğini işaret etmektedir (P = 0,7363). Bu homojenliğe rağmen, varyans farklılıklarını daha kapsayıcı şekilde yansıtan rastgele etkiler modeli analizlerde dikkate alınmıştır. Bununla birlikte, hem rastgele etkiler modeli hem de sabit etkiler modeli altında elde edilen sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (SMD = 0,00449; P = 0,977). Her iki modelin de neredeyse sıfır etki büyüklüğü ve yüksek P değeri sunması, egzersizin Kinürenin düzeyleri üzerinde belirgin bir etkiye yol açmadığını desteklemektedir.

Tablo 2 – Forest Plot - Funnel Plot Grafikleri

Egzersiz yapan ve yapmayan bireylerde Kinürenin düzeylerini bildiren üç çalışma (Strasser et al 2016; Rodriguez et al 2023; Juhas et al 2024) meta-analize dahil edilmiştir. Bu çalışmalar toplam 167 katılımcıdan (85 egzersiz, 82 kontrol) oluşmaktadır. Bireysel çalışmalar incelendiğinde, Strasser et al 2016'da (SMD = 0,000) , Rodriguez et al 2023'te (SMD = 0,0859) ve Juhas et al 2024'te (SMD = -0,293) egzersiz gruplarına ait düzeylerin kontrol grubuna göre nötr ya da çok küçük farklarla seyrettiği görülmüştür. Bu farklılıklar, bireysel çalışmaların hiçbirinde 95% GA'nın sıfır çizgisini kesmemesi nedeniyle istatistiksel olarak anlamlı bir grup farkı ortaya koymamıştır. Üç çalışmadan elde edilen verilerin birleştirilmesiyle yürütülen meta-analizde, egzersiz yapan ve yapmayan bireyler arasında Kinürenin düzeyleri açısından anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Sabit etkiler modeli altında hesaplanan toplam Standardize

Edilmiş Ortalama Fark (SMD) 0,00449 (SH = 0,153; 95% GA: -0,297 ila 0,306; p = 0,977), Rassal etkiler modeli altında ise 0,00449 SH = 0,153; 95% GA: -0,297 ila 0,306; p = 0,977) olarak bulunmuştur.

Her iki modelin birbirine tamamen aynı değerleri üretmesi, analiz sonuçlarının kullanılan analitik yönteme duyarlılık göstermediğini ve egzersizin Kinürenin düzeyleri üzerinde belirgin bir etkide bulunmadığını desteklemektedir. Forest plot (Şekil 1) [9] üzerindeki toplu etkiyi temsil eden baklava dilimi (diamond) sıfır çizgisinin tam üzerinde yer almaktadır. Çalışmalar arasındaki heterojenlik istatistiksel olarak anlamlı değildir (Q = 0,6124 sd = 2; p = 0,7363). Ayrıca elde edilen I^2 değeri %0,00 olup, çalışmalar arasında mükemmel homojenliğe işaret etmektedir. I^2 için 95% GA'nın 0,00 ile 89,04 arasında olması, I^2 değerinin düşük güvenilirliğini yansıtsa da, nokta tahmini sıfır değişkenlik göstermektedir. Yayın yanlılığına ilişkin yapılan değerlendirmelerde, Egger testi (P = 0,1156) ve Begg testi (P = 0,1172) anlamlı bir küçük çalışma etkisi göstermemiştir (P > 0,05). Huni grafiğinin (Funnel Plot) genel olarak simetrik dağılım sergilemesi [13] de yayın yanlılığının olmadığı yönündeki bulguları desteklemiştir.

Bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, mevcut literatür verileri ve yüksek düzeydeki homojenite (I^2 = 0,00%), egzersiz uygulamalarının Kinürenin düzeylerini egzersiz yapmayan bireylere kıyasla anlamlı düzeyde değiştirmediğini göstermektedir. Buna göre, Kinürenin'in egzersiz yanıtındaki veya biyobelirteç potansiyelindeki rolünün daha derinlemesine anlaşılabilmesi için farklı örnekleme yöntemleri veya Kinürenin/Triptofan oranının incelenmesi gibi farklı yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

TRİPTOFAN

Etki Büyüklüğü

Çalışmalardan elde edilen veriler doğrultusunda hesaplanan toplam Standardize Edilmiş Ortalama Fark (SMD),

- Rastgele etkiler modeli altında SMD = -1,723 (95% GA: -3,403 ile -0,037) olarak bulunmuştur.

Rastgele etkiler modelinde P değeri P = 0,044 olup, egzersiz grubunda kontrol grubuna kıyasla istatistiksel olarak anlamlı bir düşüş olduğunu göstermektedir (P < 0,05).

Heterojenlik Analizi

Heterojenlik değerlendirmesinde, çalışmalar arasındaki tutarsızlık düzeyi çok yüksek bulunmuştur (Q = 100,9363; sd = 5; P < 0,0001; I^2 = 95,05%). Bu I^2 değeri, analizin yüksek derecede heterojen olduğunu ve etki büyüklüğündeki varyasyonun büyük ölçüde çalışmalar arası farklılıklardan kaynaklandığını düşündürmektedir.

Grafiksel Bulgular

Forest plot sonuçları, bireysel çalışma sonuçlarının sıfır çizgisinin solunda (negatif etki) geniş bir aralıkta dağıldığını ve toplam etkinin güçlü bir negatif etkiyi temsil ettiğini göstermiştir. Funnel plot analizi ve Egger (P = 0,4510) ile Begg (P = 0,8510) testlerinin sonuçları anlamlı bir yayın yanlılığı bulunmadığını desteklemektedir.

Tablo 3 – Triptofan 'da Meta-Analize Dahil Edilen Çalışmalar ve İstatistiksel Sonuçlar

Variable for studies	Study
1. Intervention groups	
Variable for number of cases	EGZERSİZ_N
Variable for mean	EGZERSİZ_Mean
Variable for SD	EGZERSİZ_SD
2. Control groups	
Variable for number of cases	CONTROL_N
Variable for mean	CONTROL_MEAN
Variable for SD	CONTROL_SD

Study	N1	N2	Total	SMD	SE	95% CI	t	P	Weight (%)	
									Fixed	Random
Areces at al 2015	26	26	52	-0,490	0,277	-1,047 to 0,0671			41,71	17,41
Cheuvront at al 2004	7	7	14	-0,0970	0,501	-1,188 to 0,994			12,80	16,71
Juhas at al 2024	10	10	20	-1,396	0,482	-2,408 to -0,384			13,82	16,79
Mekata at al 2008	6	6	12	0,809	0,558	-0,433 to 2,052			10,31	16,48
areces at al 2015(a)	33	33	66	-4,483	0,460	-5,402 to -3,565			15,17	16,87
Strasser at al 2016	15	15	30	-4,859	0,721	-6,336 to -3,383			6,17	15,74
Total (fixed effects)	97	97	194	-1,307	0,179	-1,660 to -0,953	-7,294	<0,001	100,00	100,00
Total (random effects)	97	97	194	-1,723	0,852	-3,403 to -0,0437	-2,024	0,044	100,00	100,00

Test for heterogeneity

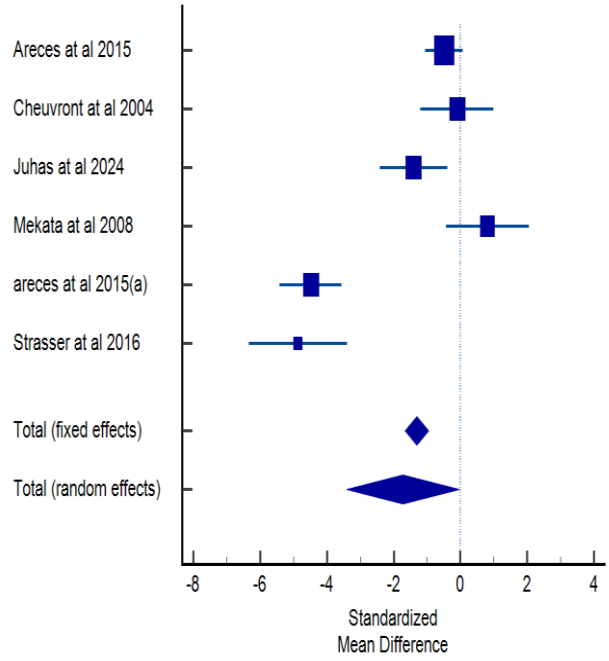
Q	100,9363
DF	5
Significance level	P < 0,0001
I^2 (inconsistency)	95,05%
95% CI for I^2	91,62 to 97,07

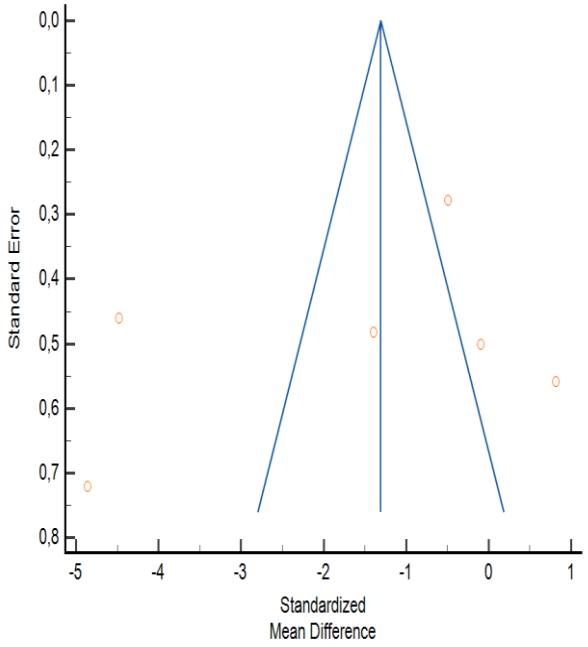
Publication bias

Egger's test	
Intercept	-5,2177
95% CI	-22,5816 to 12,1462
Significance level	P = 0,4510
Begg's test	
Kendall's Tau	0,06667
Significance level	P = 0,8510

Çalışmalar arasındaki heterojenlik düzeyi çok yüksek (I^2 = 95,05%) olduğundan, varyans farklılıklarını en kapsayıcı şekilde yansıtan rastgele etkiler modeli analizlerde esas alınmıştır. Ancak, Triptofan analizinde, rastgele etkiler modeli altında elde edilen sonuç, egzersizin Triptofan düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir düşüşe (SMD = -1,723; P = 0,044) yol açtığını göstermiştir. Sabit etkiler modeli de anlamlı bir düşüş (P < 0,001) bildirmiştir. Bu anlamlı düşüşe rağmen, yüksek heterojenite (P < 0,0001) Triptofan analizinin birincil kısıtlayıcısıdır; bu da analizin sonuçlarının, egzersiz protokollerinin, örneklem zamanlamasının veya ölçüm yöntemlerinin sonucun büyük ölçüde değişmesinde rol oynadığına işaret etmektedir.

Tablo 4 – Forest Plot - Funnel Plot Grafikleri

Egzersizin dolaşımdaki Triptofan düzeyleri üzerindeki etkilerini bildiren altı çalışma meta-analize dahil edilmiştir. Bu çalışmalar toplam 194 katılımcıdan (97 egzersiz, 97 kontrol) oluşmaktadır. Bireysel çalışmalar incelendiğinde, etki büyüklüklerinin geniş bir aralıkta dağıldığı görülmüş; üç çalışmada egzersiz grubunda Triptofan düzeylerinin kontrole kıyasla istatistiksel olarak anlamlı ve büyük ölçüde düşük olduğu saptanmıştır (örneğin areces et al 2015: SMD = -4,483; 95% GA -5,402 ila -3,565). Diğer üç çalışmada ise daha nötr ya da hafif pozitif/negatif etkiler görülmüştür. Altı çalışmadan elde edilen verilerin birleştirilmesiyle yürütülen meta-analizde, egzersiz yapan ve yapmayan bireyler arasında Triptofan düzeyleri

açısından anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Rassal etkiler modeli altında hesaplanan toplam Standardize Edilmiş Ortalama Fark (SMD) -1,723 olarak bulunmuştur. Bu değer, egzersizin Triptofan düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı ve büyük bir düşüşe (P = 0,044) yol açtığını göstermektedir. Forest Plot üzerindeki toplu etkiyi temsil eden baklava dilimi, sıfır çizgisinin solunda (negatif etki yönünde) konumlanarak bulguyu görsel olarak desteklemektedir.

Çalışmalar arasındaki heterojenlik istatistiksel olarak çok güçlü ve anlamlıdır (Q = 100,9363; sd = 5; P < 0,0001). Ayrıca elde edilen I^2 değeri %95,05 olup, çalışmalar arasında aşırı düzeyde tutarsızlığa işaret etmektedir. Bu yüksek heterojenlik nedeniyle, varyans farklılıklarını daha kapsayıcı şekilde yansıtan rastgele etkiler modeli analizlerde esas alınmıştır. Yayın yanlılığına ilişkin yapılan değerlendirmelerde, Egger testi (P = 0,4510) ve Begg testi (P= 0,8510) anlamlı bir küçük çalışma etkisi göstermemiştir. Huni grafiğinin genel olarak dikey sıfır çizgisine göre simetrik bir dağılım sergilemesi, yayın yanlılığının olmadığı yönündeki bulguları desteklemiştir.

Bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, mevcut literatür verileri egzersiz uygulamalarının Triptofan düzeylerini egzersiz yapmayan bireylere kıyasla anlamlı düzeyde düşürdüğünü göstermektedir (SMD = -1,723; P = 0,044). Ancak, bu bulgunun çok yüksek heterojenite (I^2 = 95,05%) eşliğinde gözlenmesi, sonucun genellenebilirliğini sınırlamakta ve Triptofan'ın egzersize yanıt olarak rolünün daha derinlemesine anlaşılabilmesi için heterojenite kaynaklarını hedef alan alt grup analizleri veya standartlaştırılmış protokollere sahip, daha geniş örneklemli çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

SEROTONİN

Etki Büyüklüğü

Çalışmalardan elde edilen veriler doğrultusunda hesaplanan toplam Standardize Edilmiş Ortalama Fark (SMD),

- Rastgele etkiler modeli altında SMD = -0,0368 (95% GA: -0,681 ile 0,608) olarak bulunmuştur.

Rastgele etkiler modelinde P değeri P = 0,910 olup, egzersiz ile kontrol grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir (P > 0,05).

Heterojenlik Analizi

Heterojenlik değerlendirmesinde, çalışmalar arasındaki tutarsızlık düzeyi orta düzeyde bulunmuştur (Q = 3,9737; sd = 2; P = 0,1371; I^2 = 49,67%). Bu I^2 değeri, çalışmalar arasında bir miktar değişkenlik olduğunu ancak bunun istatistiksel olarak anlamlı düzeyde olmadığını düşündürmektedir.

Grafiksel Bulgular

Forest plot sonuçları, çalışmaların bireysel etki büyüklüklerinin (Lee et al 2021: 0,0602; Kwak et al 2020: -0,711; Okut et al 2025: 0,421) genel etkinin nötr düzeyde (-0,0368) seyrettiğini göstermiştir. Funnel plot analizi ve Egger (P = 0,0745) ile Begg (P = 0,1172) testlerinin sonuçları anlamlı bir yayın yanlılığı bulunmadığını desteklemektedir.

Tablo 5– Serotonin 'de Meta-Analize Dahil Edilen Çalışmalar ve İstatistiksel Sonuçlar

Variable for studies	Study
1. Intervention groups	
Variable for number of cases	EGZERSİZ_N
Variable for mean	EGZERSİZ_Mean
Variable for SD	EGZERSİZ_SD
2. Control groups	
Variable for number of cases	CONTROL_N
Variable for mean	CONTROL_MEAN
Variable for SD	CONTROL_SD

Study	N1	N2	Total	SMD	SE	95% CI	t	P	Weight (%)	
									Fixed	Random
Lee at al 2021	12	12	24	0,0602	0,394	-0,757 to 0,878			33,38	33,59
Kwak at al 2020	10	10	20	-0,711	0,443	-1,642 to 0,219			26,46	29,71
Okut at al 2025	15	15	30	0,421	0,359	-0,316 to 1,157			40,16	36,69
Total (fixed effects)	37	37	74	0,000846	0,228	-0,453 to 0,455	0,00371	0,997	100,00	100,00
Total (random effects)	37	37	74	-0,0368	0,323	-0,681 to 0,608	-0,114	0,910	100,00	100,00

Test for heterogeneity

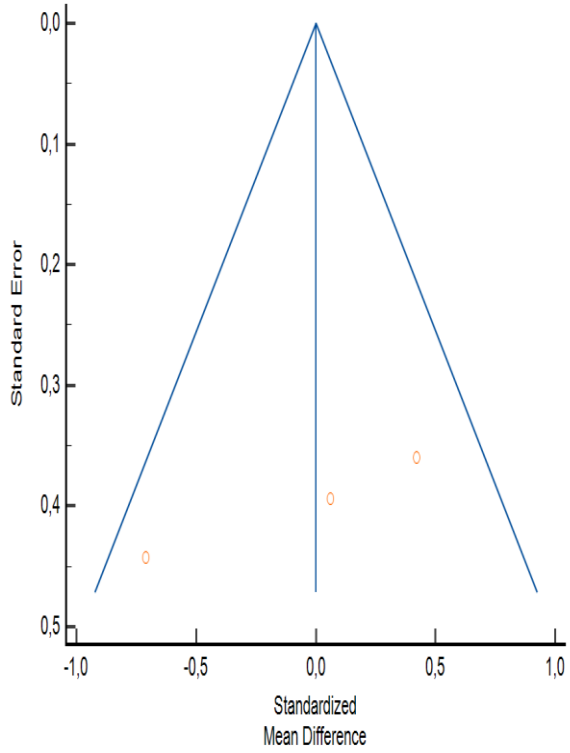
Q	3,9737
DF	2
Significance level	P = 0,1371
I^2 (inconsistency)	49,67%
95% CI for I^2	0,00 to 85,40

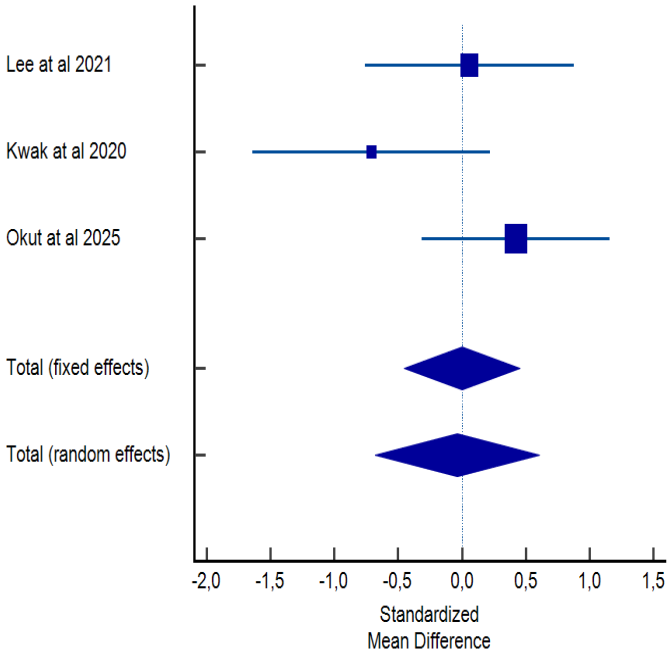
Publication bias

Egger's test	
Intercept	-13,5333
95% CI	-33,7611 to 6,6946
Significance level	P = 0,0745
Begg's test	
Kendall's Tau	-1,0000
Significance level	P = 0,1172

Çalışmalar arasındaki heterojenlik düzeyi orta aralıkta (I^2 = 49,67%) olduğundan, varyans farklılıklarını daha kapsayıcı şekilde yansıtan rastgele etkiler modeli analizlerde esas alınmıştır. Bununla birlikte, hem rastgele etkiler modeli (SMD = -0,0368; P = 0,910) hem de sabit etkiler modeli (SMD = 0,000846; P = 0,997) altında elde edilen sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 6 – Forest Plot - Funnel Plot Grafikleri

Egzersizin Serotonin düzeyleri üzerindeki etkisini bildiren üç çalışma (Lee et al 2021; Kwak et al 2020; Okut at al 2025) meta-analize dahil edilmiştir. Bu çalışmalar toplam 74 katılımcıdan (37 egzersiz, 37 kontrol) oluşmaktadır. Bireysel çalışmalar incelendiğinde, Serotonin düzeylerinde zıt yönlü etkiler olduğu saptanmıştır. Bir çalışmada egzersiz grubunda düzeylerin daha yüksek olduğu (SMD = 0,421; 95% GA: -0,316 ila 1,157), Diğer iki çalışmada ise kontrol grubuna göre benzer ya da hafif ölçüde daha düşük olduğu görülmüştür (SMD = 0,0602; 95%

GA: -0,757 ila 0,878; SMD = -0,711; 95% GA: -1,642 ila 0,219). Bu farklılıklara rağmen, hiçbir bireysel çalışma istatistiksel olarak anlamlı bir grup farkı ortaya koymamıştır.

Üç çalışmadan elde edilen verilerin birleştirilmesiyle yürütülen meta-analizde, egzersiz yapan ve yapmayan bireyler arasında Serotonin düzeyleri açısından anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir. Sabit etkiler modeli altında hesaplanan toplam Standardize Edilmiş Ortalama Fark (SMD) 0,000846 (SH = 0,228; 95% GA: -0,453 ila 0,455; p= 0,997), Rassal etkiler modeli altında ise -0,0368 (SH} = 0,323; 95% GA: -0,681 ila 0,608; p= 0,910) olarak bulunmuştur. Her iki modelin birbirine oldukça yakın değerler üretmesi ve SMD'nin sıfıra yakın olması, sonuçların kullanılan analitik yönteme duyarlılık göstermediğini ve egzersizin Serotonin düzeyleri üzerinde belirgin bir etkide bulunmadığını desteklemektedir. Forest Plot üzerindeki toplu etkiyi temsil eden baklava dilimi sıfır çizgisinin tam üzerinde yer almaktadır.

Çalışmalar arasındaki heterojenlik istatistiksel olarak anlamlı değildir (Q = 3,9737; sd = 2; p = 0,1371). Ayrıca elde edilen I^2 değeri %49,67 olup, çalışmalar arasında orta düzeyde tutarsızlığa işaret etmektedir. Yayın yanlılığına ilişkin yapılan değerlendirmelerde, Egger testi (P = 0,0745) ve Begg testi (P = 0,1172) anlamlı bir küçük çalışma etkisi göstermemiştir. Huni grafiğinin (Funnel Plot) genel olarak simetrik dağılım sergilemesi de yayın yanlılığının olmadığı yönündeki bulguları desteklemiştir.

Bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, mevcut literatür verileri egzersiz uygulamalarının Serotonin düzeylerini egzersiz yapmayan bireylere kıyasla anlamlı düzeyde değiştirmediğini göstermektedir. Buna göre, Serotonin'in egzersize akut yanıt veya biyobelirteç potansiyeli açısından rolünün daha derinlemesine anlaşılabilmesi için standartlaştırılmış protokollere sahip, daha geniş örneklemli çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

TARTIŞMA

Bu meta-analiz, egzersiz müdahalelerinin dolaşımdaki triptofan (TRP), kinürenin (KYN) ve serotonin (5-HT) seviyeleri üzerindeki etkilerini sistematik olarak incelemiştir. Triptofan metabolizmasının merkezi düzenleyici rolü düşünüldüğünde, bu bulgular egzersizin nörobiyolojik ve metabolik süreçlere etkisine dair önemli çıkarımlar sunmaktadır. Analizin en dikkat çekici bulgusu, egzersiz uygulanan grupta triptofan düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı ve büyük bir düşüş saptanmasıdır (SMD = -1,723; P = 0,044). Bu düşüş, egzersiz sırasında TRP'nin artan kullanımını veya metabolizmasını işaret edebilir. TRP, hem protein sentezinde hem de başta KYN yolu olmak üzere metabolik yollarda harcanır. Egzersiz sırasında kas hücreleri tarafından L-amino asitlerin artan alımı, serbest TRP'nin merkezi sinir sistemine (MSS) geçişini düzenleyen LNAA (Büyük Nötr Amino Asit) havuzunu etkileyebilir.

Ancak, bu anlamlı etki, çok yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı heterojenite (I^2 = 95,05%, P} < 0,0001) ile birlikte gözlenmiştir. Bu durum, bulgunun genellenebilirliğini ciddi şekilde sınırlamakta ve egzersizin TRP düzeyleri üzerindeki etkisinin farklı egzersiz protokollerinden (tür, yoğunluk, süre), popülasyon özelliklerinden (yaş, sağlık durumu) veya örneklem zamanlamasından (akut vs. kronik, egzersiz öncesi/sonrası) kaynaklanan önemli değişkenlik gösterdiğine işaret etmektedir

Egzersizin hem kinürenin (KYN) (SMD = 0,00449; P = 0,977) hem de serotonin (5-HT) (SMD} = -0,0368; P = 0,910) düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve tutarlı bir etkiye yol açmadığını göstermiştir. KYN analizi mükemmel homojenlik I^2 = 0,00%) gösterse de, etkinin sıfıra yakın olması, egzersizin KYN düzeylerini değiştirmek için yeterli bir tetikleyici olmadığını düşündürmektedir. Bu, egzersizin, TRP'nin KYN'e dönüşümünü hızlandıran IDO veya TDO enzimlerinin aktivasyonunu, kontrol gruplarına kıyasla anlamlı derecede artırmadığı anlamına gelebilir. Serotonin analizinde orta düzeyde heterojenlik (I^2 = 49,67%) gözlenmiş, ancak bu heterojenlik anlamlı bulunmamıştır. SMD'nin sıfıra yakın olması, dolaşımdaki Serotonin'in egzersizle anlamlı bir ilişki göstermediğini desteklemektedir. Serotonin'in çoğunlukla gastrointestinal sistemin enterokromafin hücrelerinde sentezlenip depolandığı düşünüldüğünde, serum düzeylerinin MSS'deki konsantrasyonları birebir yansıtmaması olasıdır. Bu durum, araştırma alanında daha standardize yöntemlerin kullanılmasını, daha büyük örneklemlere sahip çalışmalara yer verilmesini ve özellikle egzersize yanıtın zamanlamasını netleştirecek protokollerin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

SINIRLILIKLAR

Bu meta-analizin temel kısıtlılığı, Triptofan bulgularındaki aşırı heterojenitedir. Bu, sonuçların genelleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, analiz edilen çalışmaların çoğunda küçük örneklem büyüklükleri mevcuttur (Serotonin için toplam N=74). Her üç metabolit için de yayın yanlılığı testleri (Egger's ve Begg's) anlamlı sonuç vermemiştir, bu da sonuçların küçük çalışma etkisinden kaynaklanan yanlılıktan etkilenmediğini düşündürmektedir. Triptofan düzeylerindeki düşüşün kesin mekanizmasını aydınlatmak için, farklı egzersiz protokollerinin ve örneklem zamanlamalarının etkisini araştıran alt grup analizleri ile KYN/TRP oranı gibi metabolik oranları inceleyen çalışmalara ihtiyaç vardır

SONUÇ

Bu meta-analiz, nörobiyolojik ve metabolik süreçlerde kilit rol oynayan biyolojik olarak aktif medyatörler olan triptofan (TRP), kinürenin (KYN) ve serotonin (5-HT) dolaşım düzeyleri üzerindeki egzersiz müdahalelerinin etkilerini standardize edilmiş istatistiksel yöntemlerle (SMD) nicel olarak birleştirmiştir. Analiz, bu üç metabolitin egzersize karşı farklı ve tutarsız yanıtlar verdiğini ortaya koymuştur. Analizin en belirgin sonucu, egzersiz gruplarında triptofan düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı ve büyük bir düşüş saptanmasıdır (SMD = -1,723; P = 0,044). Bu düşüş, TRP'nin kontrol grubuna kıyasla egzersiz sırasında hızlanmış metabolik kullanımı veya artmış doku alımını işaret etmektedir. TRP, protein sentezi ve Kinürenin yolu gibi temel yollarda tüketilen esansiyel bir amino asittir.

Ancak, bu anlamlı bulgu, çalışmalar arasında I^2 = 95,05% ile çok yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı heterojenite eşliğinde gözlenmiştir (P < 0,0001). Egzersizin KYN ve Serotonin düzeyleri üzerindeki etkileri incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlı bir değişikliğe yol açmadığı sonucuna varılmıştır. KYN düzeyleri için elde edilen SMD= 0,00449 (P = 0,977),

egzersizin KYN seviyeleri üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını göstermiştir. KYN analizindeki mükemmel homojenlik (I^2 = 0,00%) ise, analize dahil edilen çalışmaların sonuçlarının son derece tutarlı olduğunu, ancak bu tutarlılığın nötr bir etki büyüklüğü etrafında toplandığını işaret etmektedir. Bu, TRP'nin KYN'e dönüşümünü hızlandıran IDO veya TDO gibi enzimlerin aktivasyonunun, kontrol gruplarına kıyasla egzersizle anlamlı düzeyde artmadığı anlamına gelebilir.

Serotonin düzeyleri için SMD = -0,0368 (P = 0,910) hesaplanmış, bu da anlamlı bir etkinin olmadığını göstermiştir. Serotonin analizinde gözlenen orta düzeyde heterojenlik (I^2 = 49,67%) istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Serotonin'in büyük çoğunluğunun periferde sentezlenip gastrointestinal sistemin enterokromafin hücrelerinde depolandığı göz önüne alındığında, serum düzeylerinin MSS'deki konsantrasyonları ve egzersizin merkezi nörolojik etkilerini birebir yansıtmaması olasıdır.

Her üç metabolit için yapılan yayın yanlılığı testleri (Egger's ve Begg's) anlamlı bir yayın yanlılığı göstermemiştir. Bu, sonuçların küçük çalışma etkisinden kaynaklanan yanlılıktan etkilenmediği anlamına gelir. Ancak, Serotonin analizi için düşük katılımcı sayısı (N=74) ve TRP bulgusundaki aşırı heterojenite, analizin genellenebilirliğini temelden kısıtlayan en önemli metodolojik zorluklardır.

Bu bulgular bir arada değerlendirildiğinde, mevcut literatür verileri egzersizin Kinürenin ve Serotonin düzeylerini anlamlı düzeyde değiştirmediğini, ancak Triptofan düzeylerinde önemli bir düşüşe neden olduğunu göstermektedir. Bu düşüşün mekanizmalarını netleştirmek ve nörobiyolojik sonuçlarını anlamak için daha titiz, standardize edilmiş ve kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

9. Cervenka, I., Agudelo, L. Z., &Ruas, J. L. (2017). Kynurenines: Tryptophan'smetabolites in exercise, inflammation, andmentalhealth. *Science*, *357*(6349), eaaf9794.
10. Chen, Y., &Guillemin, G. J. (2009). Kynureninepathwaymetabolites in humans: diseaseandhealthystates. *International journal of tryptophanresearch*, *2*, IJTR-S2097.
11. Fila, M., Chojnacki, J., Pawlowska, E., Szczepanska, J., Chojnacki, C., &Blasiak, J. (2021). Kynureninepathway of tryptophanmetabolism in migraineandfunctionalgastrointestinaldisorders. *International Journal of MolecularSciences*, *22*(18), 10134.
12. Fukuwatari, T., &Shibata, K. (2013). Nutritionalaspect of tryptophanmetabolism. *International Journal of TryptophanResearch*, *6*, IJTR-S11588.
13. Höglund, E., Øverli, Ø., &Winberg, S. (2019). Tryptophanmetabolicpathwaysandbrainserotonergicactivity: a comparativereview. *Frontiers in endocrinology*, *10*, 435368. Descamps, F. J., Martens, E., & Opdenakker, G. (2002). Analysis of gelatinases in complex biological fluids and tissue extracts. Laboratory investigation, 82(11), 1607-1608.
14. Richard, D. M., Dawes, M. A., Mathias, C. W., Acheson, A., Hill-Kapturczak, N., &Dougherty, D. M. (2009). L-tryptophan: basicmetabolicfunctions, behavioralresearchandtherapeuticindications. *International Journal of TryptophanResearch*, *2*, IJTR-S2129. Nagase, H., & Woessner, J. F., Jr (1999). Matrix metalloproteinases. *The Journal of biological chemistry*, *274*(31), 21491–21494. https://doi.org/10.1074/jbc.274.31.21491
15. Strasser, B., Becker, K., Fuchs, D., &Gostner, J. M. (2017). Kynureninepathwaymetabolismandimmuneactivation: Peripheralmeasurements in psychiatricandco-morbidconditions. *Neuropharmacology*, *112*, 286-296.
16. Vécsei, L., Szalárdy, L., Fülöp, F., &Toldi, J. (2013). Kynurenines in the CNS: recentadvancesandnewquestions. *Nature reviewsDrugdiscovery*, *12*(1), 64-82.

SPOR LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN ALGILANAN STRES DÜZEYLERİNİN DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yükseklisans Öğrencisi Döne ÖKTEM
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi/Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı
doneoktem82@hotmail.com- 0009-0002-3373-7386

Dr. Öğr. Üyesi Demet ÖZTÜRK ÇELİK
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi/Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
demetozturk@osmaniye.edu.tr - 0000-0002-3387-9600

ÖZET

Bu araştırma, spor lisesi öğrencilerinin algılanan stres düzeylerini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Tanımlayıcı ve ilişkisel tarama modeliyle yürütülen çalışmaya 180 erkek ve 120 kadın olmak üzere toplam 300 öğrenci katılmıştır. Kişisel Bilgi Formu ve Algılanan Stres Ölçeği kullanılarak toplanan veriler SPSS 26.0 programı ile analiz edilmiştir. Bulgular, kadın öğrencilerin stres algılarının erkeklerden anlamlı düzeyde yüksek olduğunu, sınıf düzeyine göre stres puanlarının farklılaştığını ve takım sporcularının yetersiz özyeterlik algılarının bireysel sporculara göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca aile gelir durumu, okul ve spor başarıları stres üzerinde belirleyici değişkenler olarak öne çıkmıştır. İlişkisel analizlerde yetersiz özyeterlik algısı ile toplam stres ($r=.607$, $p<.001$) ve stres/rahatsızlık algısı ile toplam stres ($r=.742$, $p<.001$) arasında anlamlı pozitif ilişkiler bulunmuştur. Sonuç olarak, spor lisesi öğrencilerinde stresin tek boyutlu değil; bireysel, akademik ve ailevi faktörlerin birlikte etkili olduğu çok yönlü bir olgu olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Stres, sporcu, öğrenci, lise

Yazar Notu: Bu araştırma birinci yazarın “Spor Lisesi Öğrencilerinde Algılanan Stres Durumlarının İncelenmesi” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Günümüzde stres, modern yaşamın kaçınılmaz bir parçası haline gelmiştir (Eskin ve ark., 2013). Bireylerin yaşadıkları olayları nasıl algıladıkları, stresin etkisini belirleyen temel unsurlardan biridir. Bu bağlamda literatürde sıkça kullanılan "algılanan stres" kavramı, bireylerin yaşamlarındaki olayları öznel biçimde değerlendirmeleri sonucu ortaya çıkan stres düzeyini ifade etmektedir (Bedini ve ark., 2011). Algılanan stres, bireylerin belirli bir zaman diliminde deneyimledikleri stres seviyeleri ile bu süreçte sahip oldukları duygu ve düşüncelerin bütününü kapsamaktadır (Phillips, 2013; Shaw ve ark., 2017). Stres organizmaya baskı yapan herhangi bir değişime karşı organizmanın verdiği tepki olarak ifade edilmiştir (Selye,1973). Günlük yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır. Bireyler farkında olmasalar bile genellikle yoğun stres altındadırlar (Akman, 2004). Stres bireyleri hem fizyolojik hem de psikolojik olarak olumsuz etkilemektedir (Lyon, 2012). Stres, çevrede gelişen olaylara karşı bireyin içsel veya dışsal olarak verdiği tepkiye bağlı davranıştır (Lazarus ve Folkman, 1984). Literatürde stresin en genel tanımı Baltaş ve Baltaş (1996) tarafından yapılmış olup "ruhsal ve fiziksel bütünlüğün zorlanması ile ortaya çıkan bir durum olabileceği gibi bireysel bütünlüğü tehdit eden ve bozan faktörler" olarak tanımlamaktadır Tan ve Yip (2018) stresi herhangi bir isteğe karşılık vücudun belirli olmayan tepkiler göstermesi olarak ifade etmiştir. Başka bir ifade ile stres bir tehditle karşılaşılması sonucunda bireyin fizyolojik dengesinin bozulmasıdır (Çankaya, 2020; Taş ve Özkara, 2020). Şahin (2003), özellikle genç sporcuların takım arkadaşları ve antrenörleriyle olan ilişkilerinin yanı sıra aile ve Sosyal çevresinin, sporcular üzerinde baskı yarattığı ve sporcuların stres düzeylerini artırdığını belirtmiştir. Sporcuların başarıya ulaşabilmeleri için bu stres kaynaklarıyla etkili biçimde başa çıkmaları büyük önem taşımaktadır. Spor liseleri, genç bireylerin hem akademik hem de sportif potansiyellerini geliştirmeyi hedefleyen eğitim kurumlarıdır. Bu çok yönlü gelişim ortamı, beraberinde bazı zorlukları da getirmektedir. Spor liselerinde öğrenim gören öğrenciler, hem akademik başarı beklentileri hem de sportif performans baskısı altında yoğun bir tempoda yaşamaktadır. Antrenman programları, müsabaka takvimleri, başarı hedefleri ve sınav sorumlulukları öğrencilerde stres düzeyini artıran temel unsurlar arasında yer almaktadır. Spor liseleri, öğrencilerin hem akademik başarılarını hem de sportif performanslarını geliştirmeyi amaçlayan özel eğitim kurumlarıdır. Bu okullar, bireylerin fiziksel yetkinliklerini artırırken aynı zamanda bilişsel gelişimlerini destekleyerek çok yönlü bir eğitim ortamı sunmaktadır. Çakır (2016) tarafından yapılan araştırmada, spor lisesi öğrencilerinin akademik başarıları ile sportif performansları arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmış; bu durum, spor liselerinin öğrencilerin hem zihinsel hem de fiziksel gelişimlerine katkı sağladığını ortaya koymuştur. Öte yandan, Yıldız, Koçak ve Özdurak (2020), spor liselerini tercih etme nedenlerinin başında beden eğitimi öğretmeni olma arzusu ile sporu bir meslek olarak görme isteğinin geldiğini belirtmiştir. Bu bulgular, spor liselerinin yalnızca sportif gelişim açısından değil, aynı zamanda mesleki yönelim ve kimlik oluşumu süreçlerinde de önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Öğrencilerin meslek seçimlerinde etkili olan bu kurumlar, spor yaşamlarında karşılaştıkları stres düzeylerinin anlaşılması açısından da dikkatle incelenmelidir. Bu bağlamda, spor lisesi öğrencilerinin algıladıkları stresin değerlendirilmesi hem eğitim politikaları hem de öğrenci destek sistemleri açısından önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, spor lisesi öğrencilerinin algılanan stres düzeylerini incelemek amacıyla tanımlayıcı ve ilişkisel tarama modeli ile yürütülmüştür. Tanımlayıcı tarama modeli, mevcut durumun ayrıntılı biçimde ortaya konmasına olanak sağlarken; ilişkisel tarama modeli, değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesine imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin demografik özellikleri (cinsiyet, sınıf düzeyi, spor türü, aile gelir durumu, akademik ve sportif başarı) ile algılanan stres düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma Osmaniye ili Samet Aybaba Spor Lisesi'nde öğrenim görmekte olan toplam 300 öğrenci ile yürütülmüştür.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri toplama sürecinde araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formunda cinsiyet, spor yaşı, spor başarısı, okul başarısı, milli olma durumu, spor dalı, sınıf, değişkenleri saptamaya yönelik sorular yer almaktadır ve algılanılan stres ölçeği ile veriler toplanmıştır. Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983) tarafından geliştirilen ve Eskin, Harlak, Demirkıran ve Dereboy (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Algılanan Stres Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada Cronbach Alpha 0,84 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Yapılan analizler sonucunda verilerin normal dağılım varsayımını sağlamadığı tespit edilmiştir (Kolmogorov-Smirnov testi, $p < 0.05$). Bu sebeple parametrik olmayan istatistiksel yöntemlerin kullanılması uygun görülmüştür. İki bağımsız grup arasındaki farklılıkların değerlendirilmesinde Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Test sonuçları, farklılıkların büyüklüğünü göstermek amacıyla etki büyüklüğü (r) ile %95 güven aralıklarıyla birlikte rapor edilmiştir. Gruplar arası karşılaştırmalarda istatistiksel anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiştir. İkiden fazla grubun karşılaştırılması gereken durumlarda Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Anlamlı farklılık tespit edilen durumlarda, gruplar arasındaki farklılıkların kaynağını belirlemek amacıyla post-hoc testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde Spearman sıra korelasyon katsayısı kullanılarak test edilmiştir.

Araştırmanın Etik Boyutu

E-58565088-100-225787, 12.02.2025 tarih ve 2025.2.2 sayılı etik kurul onayı Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsünden alınmıştır. Mevcut araştırma süresince "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" çerçevesinde hareket edilmiştir. Ayrıca Osmaniye Milli Eğitim Araştırma İzni MEB.TT.2024.011607.01 alınmıştır.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Algılanan stres puanlarının cinsiyet, sınıf, spor türü değişkenine göre karşılaştırılması

Alt Boyut	Cinsiyet	N	Sıra Ort.	Sıra Top	U	p
Stres/Rahatsızlık Algısı	Kadın	120	169.92	20390.50	8469.500	**0.002***
	Erkek	180	137.55	24759.50		
Alt Boyut	**Sınıf**	**N**	**Sıra Ort.**	**χ^2**	**p**	**Post hoc**
Stres/Rahatsızlık Algısı	9	79	161.15	21.219	**0.000***	12-10
	10	90	147.85			12-11
	11	77	173.93			
	12	54	105.94			12-9
Alt Boyut	**Spor Türü**	**N**	**Sıra Ort.**	**Sıra Top**	**U**	**P**
Yetersiz Öz-yeterlik Algısı	Takım sporları	219	158.32	34671.50	7157.500	**0.010***
	Bireysel Sporlar	81	129.36	10478.50		

***p<0.05**

Spor lisesi öğrencilerinin algılanan stres düzeylerinin demografik değişkenlere göre anlamlı farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Kadın öğrencilerin stres/rahatsızlık algısının erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu, sınıf düzeyine göre stres algısında farklılaşmalar bulunduğu ve özellikle 12. sınıf öğrencilerinin daha düşük stres algısına sahip oldukları belirlenmiştir. Ayrıca spor türü açısından incelendiğinde, takım sporlarıyla uğraşan öğrencilerin yetersiz öz-yeterlik algılarının bireysel sporculara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, öğrencilerin stres düzeylerinin yalnızca bireysel özelliklerden değil; cinsiyet, sınıf düzeyi ve spor türü gibi demografik faktörlerden de etkilendiğini göstermekte ve stresin çok boyutlu bir olgu olduğunu desteklemektedir.

Çizelge 2. Algılanan stres puanlarının aile gelir, akademik başarı ve spor başarı durumlarına göre karşılaştırılması

Alt Boyutlar	Gelir Durumu	N	Sıra Ort.	χ^2	p	Post hoc
Yetersiz Özyeterlik Algısı	Düşük	21	195.90	7.117	**0.028***	Yüksek-Düşük
	Orta	250	148.75			
	Yüksek	29	132.72			Orta-Düşük
Stres/Rahatsızlık Algısı	Düşük	21	200.98	7.727	**0.021***	Orta-Düşük
	Orta	250	146.29			
	Yüksek	29	150.22			
Alt Boyutlar	**Akademik başarı**	**N**	**Sıra Ort.**	**$\chi 2$**	**P**	**Post hoc**
Yetersiz Özyeterlik Algısı	Kötü	48	163.30	7.773	**0.021***	Iyi-Orta
	Orta	173	157.46			
	İyi	79	127.47			
Stres/Rahatsızlık Algısı	Kötü	48	183.31	9.265	**0.010***	Iyi-Kötü
	Orta	173	148.04			Orta-Kötü
	İyi	79	135.94			

Alt Boyutlar	Spor Performansı	N	Sıra Ort.	χ2	p	Post hoc
Yetersiz Özyeterlik Algısı	Il Derecesi	152	145.72	6510	**0.039***	Türkiye D.-İl Derecesi
	Bölge Derecesi	89	164.36			
	Türkiye Derecesi	59	141.92			

*p<0.05

Spor lisesi öğrencilerinin algılanan stres düzeyleri ve yetersiz öz-yeterlik algılarının çeşitli demografik ve performans değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Gelir durumu açısından incelendiğinde, düşük gelir grubundaki öğrencilerin hem yetersiz öz-yeterlik algısı hem de stres/rahatsızlık algısı puanlarının orta ve yüksek gelir grubundaki öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Akademik başarı değişkeni açısından, düşük başarıya sahip öğrencilerin yetersiz öz-yeterlik ve stres algılarının orta ve yüksek başarıya sahip öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Spor performansı değişkeni açısından ise, bölgesel düzeyde derece elde eden öğrencilerin yetersiz öz-yeterlik algılarının il ve Türkiye derecesine sahip öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Çizelge 3. Katılımcıların Algılanılan Streslerinin Spearman Korelasyon analizinin sonuçları

		(1)	(2)	(3)
Yetersiz Özyeterlik Algısı (1)	Korelasyon	1		
	p	.		
Stres/Rahatsızlık Algısı (2)	Korelasyon	-.029	1	
	p	.614	.	
Toplam Stres (3)	Korelasyon	**.607****	**. 742****	1
	p	**.000**	**.000**	.

***p<,05, **p<,01**

Korelasyon analizi, spor lisesi öğrencilerinin algılanan stres düzeylerinin alt boyutları arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. Bulgulara göre, yetersiz öz-yeterlik algısı ile stres/rahatsızlık algısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($r = –.029$, $p = .614$). Bu durum, öğrencilerin öz-yeterlik algılarının stres/rahatsızlık algısı ile doğrudan bağlantılı olmadığını göstermektedir. Buna karşılık, yetersiz öz-yeterlik algısı ile toplam stres arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r = .607$, $p < .001$). Bu bulgu, öz-yeterlik algısındaki yetersizlik arttıkça öğrencilerin toplam stres düzeylerinin de yükseldiğini göstermektedir. Ayrıca, stres/rahatsızlık algısı ile toplam stres arasında güçlü ve anlamlı bir pozitif ilişki bulunmuştur ($r = .742$, $p < .001$). Bu sonuç, öğrencilerin toplam stres düzeylerinin özellikle stres/rahatsızlık algısı boyutundan güçlü biçimde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Genel olarak, bulgular stresin çok boyutlu bir yapı olduğunu ve öğrencilerin toplam stres düzeylerinin hem öz-yeterlik algısı hem de stres/rahatsızlık algısı tarafından şekillendiğini göstermektedir.

4. SONUÇ

Araştırma bulguları, spor lisesi öğrencilerinin algılanan stres düzeylerinin çeşitli demografik ve performans değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Öncelikle, cinsiyet değişkeni açısından kadın öğrencilerin stres/rahatsızlık algısının erkeklere göre daha yüksek bulunması, kadın öğrencilerin akademik ve sportif yükümlülükleri daha yoğun algılamalarıyla açıklanabilir. Sınıf düzeyi açısından elde edilen bulgular, özellikle 12. sınıf öğrencilerinin stres algısının diğer sınıf düzeylerine göre daha düşük olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, son sınıf öğrencilerinin sınav ve gelecek kaygısına rağmen stresle başa çıkma becerilerinin zamanla gelişmiş olabileceğini düşündürmektedir. Spor türü değişkeninde, takım sporlarıyla uğraşan öğrencilerin yetersiz öz-yeterlik algısının bireysel sporculara göre daha yüksek bulunması, takım ortamının sosyal destek ve paylaşım imkânı sağlamasıyla ilişkilendirilebilir. Gelir durumu açısından düşük gelir grubundaki öğrencilerin hem yetersiz öz-yeterlik hem de stres algısının daha yüksek olması, sosyoekonomik koşulların öğrencilerin psikolojik iyi oluşunu doğrudan etkilediğini göstermektedir. Benzer şekilde, akademik başarı düzeyi düşük olan öğrencilerin stres algısının daha yüksek bulunması, akademik performansın psikolojik yükle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Spor performansı değişkeninde ise bölge derecesine sahip öğrencilerin yetersiz öz-yeterlik algısının il ve Türkiye derecesine sahip öğrencilere göre daha yüksek olması, üst düzey başarıya sahip sporcuların öz-yeterlik algılarının daha güçlü olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçlarında son olarak korelasyon analizleri, yetersiz öz-yeterlik algısı ile stres/rahatsızlık algısı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını; ancak her iki alt boyutun toplam stres ile pozitif ve güçlü ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu bulgu, stresin çok boyutlu bir yapı olduğunu ve farklı algı boyutlarının toplam stres düzeyine katkı sağladığını göstermektedir. Bu araştırma, spor lisesi öğrencilerinin algılanan stres düzeylerinin cinsiyet, sınıf düzeyi, spor türü, gelir durumu, akademik başarı ve spor performansı gibi değişkenlere göre farklılaştığını ortaya koymuştur. Bulgular, özellikle düşük gelirli, düşük akademik başarıya sahip ve bireysel sporlarla uğraşan öğrencilerin daha yüksek stres algısına sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca, öz-yeterlik algısı ve stres algısının toplam stres düzeyiyle güçlü ilişkiler göstermesi, öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarının geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

Akman, S., *Stresin nedenleri ve açıklayıcı kuramlar*, Türk Psikoloji Bülteni, Ankara, 2004.

Baltaş, A., Baltaş, Z., *Başarılı ve Sağlıklı Olmak için Stres ve Başaçıkma Yolları,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.

Baltaş, A., Baltaş, Z., *Stres ve başa çıkma yolları,.* Remzi Kitapevi, İstanbul, 2002.

Bedini, L.A., Gladwell, N.J., Dudley, W.N. & Clancy, E.J., Mediation Analysis of Leisure, Perceived Stress and Quality of Life in Informal Caregivers, Journal of Research, *43*, 2, 2011.

Cohen S, Kamarck T, Mermelstein R A global measure of perceived stress, Journal of Health and Social Behavior, 24, 1983.

Çakır, F., *Spor Lisesi Öğrencilerden Öğrenim Süreci ve Akademik Başarı İlişkinin İncelenmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur, 2016.

Çankaya, M., Hastane çalışanlarındaki iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi, Business and Management Studies: An International Journal, *8*, 1, 2020.

Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F., & Dereboy, Ç., Algılanan stres ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: güvenirlik ve geçerlik analizi, In New/Yeni Symposium Journal, 51, 3, 2013.

Lyon, B. L., Stress, coping, and health: A conceptual overview (update). In V.H. Rice (Ed), Handbook of stress, coping and health: Implications for nursing research, theory, and practice. Sage Publications, Inc, 2012.

Lazarus, R. S., & Folkman, S., *Stress, appraisal, and coping*, Springer publishing company, New York, 1984.

Phillips, A., "Perceived Stress." In Encyclopaedia of Behavioral Medicine, edited by M. Gellman and J. Turner, New York, Springer, 2013.

Selye, H., The Evolution of the Stress Concept: The originator of the concept traces its development from the discovery in 1936 of the alarm reaction to modern therapeutic applications of syntoxic and catatoxic hormones. American scientist, 61, 6, 1973.

Shaw, M.P., Peart, D.J. & Fairhead, O.J.W., Perceived Stress in University Students Studying in a Further Education College, Research in Post-Compulsory Education, 22, 3, 2017.

Şahin, N.H., "Stres ve Yönetimi" Uygulamalı Psikoloji Yüksek Lisans ders notları, 2003.

Taş, A. & Özkara, Z. U., İş stresinin algılanan yönetici desteği ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide üstlendiği rol, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 15, 21, 2020.

Tan, S. Y. & Yip, A., Hans Selye (1907–1982): Founder of the Stress Theory. Singapore Medical Journal, 59, 4, 2018.

Yıldız, R., Koçak, Ç., & Özdurak, R., Öğrencilerin Spor Liselerini Seçme Nedenleri ve Beklentilerinin İncelenmesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Dergisi, 14, 1, 2020.

YAŞLILIĞIN TEKİLLEŞMESİ: DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜM VE AKTİF YAŞLANMA BAĞLAMINDA TEK BAŞINA YAŞAM (SOLO LİVİNG)

Dr. Öğretim Üyesi Zeynep KURNAZ

Karabük Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

zkurnaz@karabuk.edu.tr - 0000-0002-7648-8992

Dr. Öğretim Üyesi Özkan ÖZTÜRK

Karabük Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

ozkanozturk@karabuk.edu.tr - 0000-0001-6165-5009

ÖZET

Küresel demografik dönüşüm, sadece yaşlı nüfusun artışını değil, aynı zamanda yaşlıların yaşam biçimlerindeki köklü değişimleri de beraberinde getirmiştir. Birleşmiş Milletler ve TÜİK verilerine göre, Türkiye'de yaşlı nüfus oranı %10,6'ya ulaşırken, yaşlı nüfusun yaklaşık %26'sı (1 milyon 750 bin kişi) tek başına yaşamaktadır. Bu grubun %74'ünü kadınların oluşturması, yaşlılığın sadece demografik bir yaşlanma değil, aynı zamanda cinsiyetlendirilmiş bir "tekilleşme" süreci olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, yaşlılıkta tek başına yaşam (solo living) olgusunu; demografik zorunluluklar, sosyo-ekonomik dinamikler ve aktif yaşlanma perspektifiyle ele almaktadır.

Hanehalkı büyüklüğünün bire (1'e) indiği bu yaşam biçimi; kadınların daha uzun yaşaması, dul kalma oranlarının yüksekliği ve değişen aile yapıları gibi demografik faktörlerle şekillenmektedir. Buna ek olarak, refah devletlerinin maliyet etkin "yerinde yaşlanma" politikaları ve artan ekonomik refah, bireylerin kurumsal bakım veya aile yanı yerine kendi evlerinde bağımsız yaşamalarını teşvik etmektedir. Özellikle eğitim ve gelir düzeyi yüksek yaşlılar için yalnız yaşamak bir terk edilmişlik değil, çocuklara yük olmama arzusu ve özerkliğin korunması adına bilinçli bir "bağımsızlık başarısı" olarak öne çıkmaktadır.

Çalışma, yalnız yaşamanın pasif bir izolasyon süreci olduğu varsayımını sorgulayarak, bunun aktif yaşlanma ile güçlü ilişkisini ortaya koymaktadır. Tek başına yaşayan bireyler, evin idaresi ve günlük yaşamın sürdürülmesi (fatura, temizlik, güvenlik vb.) için sürekli bir bilişsel aktivite içerisindedir. Ev içi sosyalleşme imkanının yokluğu, bu bireyleri dışarıdaki sosyal ağlara katılmaya zorlayarak "zorunlu" bir aktiflik yaratabilmektedir. Ancak bu durum, bireyin sağlık durumu ile "ters U" şeklinde bir ilişki izlemekte; çok ileri yaşlarda sağlık sorunlarının artmasıyla sürdürülebilirliğini yitirmektedir. Sonuç olarak yaşlılıkta yalnız yaşan (solo living); demografik bir sonuç olduğu kadar, bireyin fonksiyonel kapasitesinin ve kendi hayatını yönetme iradesinin mekânsal bir tezahürüdür.

Anahtar Kelimeler : Yaşlılığın Tekilleşmesi, Yalnız Yaşam, Solo Living, Aktif Yaşlanma.

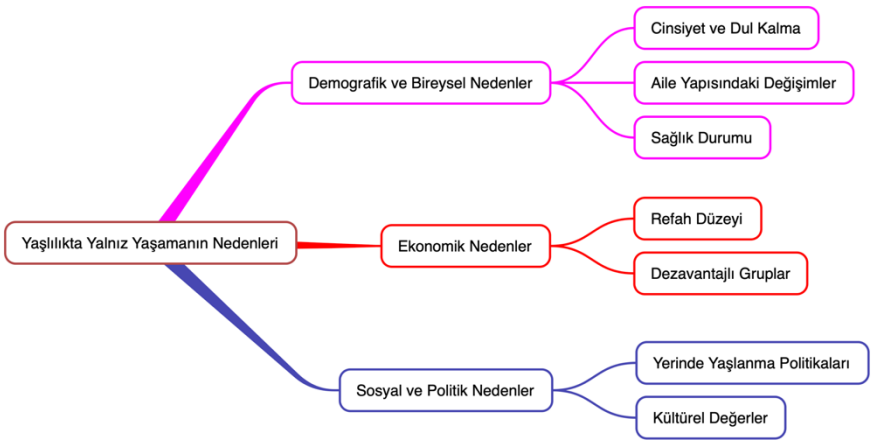
GİRİŞ

Birleşmiş Milletler verilerine göre 2024 yılında dünya genelindeki toplam nüfusun yaklaşık %10,2'si yaşlı bireylerden oluşmaktadır. Türkiye'de yaşlı nüfus oranı ise toplam nüfus içinde %10,6'dır. Avrupa Birliği verilerine göre 65 yaş ve üzeri kadınların %40'ı ve 65 yaş ve üzeri erkeklerin %19'u yalnız yaşamaktadır. Türkiye'de tek başına yaşayan yaşlı birey sayısı 1 milyon 750 bin 900 olarak kaydedilmiş olup, bu sayı yaşlı nüfusun %26'sına denk gelmektedir. Yalnız yaşayan bu grubun cinsiyet dağılımı incelendiğinde ise %74'ünü kadınların, %26'sını erkeklerin oluşturduğu görülmektedir (TÜİK, 2025).

Yaşlılıkta yalnız yaşama (solo living), yaşlı bir bireyin özel bir hanede tek başına ikamet etmesi durumunu ifade etmektedir (Evans vd., 2019; Peplau, 1982). Bu durum, sosyal izolasyon (ilişkilerin yokluğu) veya yalnızlık (ilişkilerden duyulan memnuniyetsizlik) kavramlarından farklıdır; zira yalnız yaşayan herkes kendini yalnız hissetmemekte veya izole olmamaktadır (Victor vd., 2000).

YAŞLILIKTA YALNIZ YAŞAMANIN NEDENLERİ

Yaşlılıkta yalnız yaşama eğilimi; demografik değişimler, ekonomik kaynaklar ve sosyal politikaların karmaşık bir etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 18. Yaşlılıkta Yalnız Yaşamanın Nedenleri

Kadınların erkeklerden daha uzun yaşaması ve genellikle kendilerinden yaşlı erkeklerle evlenmeleri nedeniyle, yaşlılıkta yalnız yaşama ağırlıklı olarak kadınlara özgü bir durumdur (Eurostat, 2025; Reher & Requena, 2018). Örneğin, İsveç'te 75 yaş üstü kadınların %59'u yalnız yaşarken erkeklerde bu oran %31'dir (Shaw vd., 2017). Doğurganlık oranlarının düşmesi (daha az çocuk sahibi olma) ve boşanma oranlarının artması, yaşlıların birlikte yaşayabileceği aile havuzunu daraltmaktadır (Evans vd., 2019). Yaşlılığın başlangıcında sağlığın nispeten iyi olması, bireylerin kendi başlarına yaşamalarını mümkün kılmaktadır. Ancak çok ileri yaşlarda sağlık bozulduğunda kurum bakımına veya aile yanına geçiş görülebilir (Reher & Requena, 2018).

Ülkelerin ve bireylerin geliri arttıkça (GSYİH), yalnız yaşama oranları da artmaktadır. Ekonomik kaynaklar, yaşlılara mahremiyet ve özerkliği "satın alma" gücü verir (Reher &

Requena, 2018). İsveç gibi gelişmiş ülkelerde son dönemde yapılan araştırmalar, düşük eğitimli ve finansal güvencesi olmayan erkeklerin yalnız yaşama ihtimalinin arttığını göstermektedir. Bu durum, yalnızlığın her zaman bir "lüks" değil, bazen partner bulamama gibi sosyal dezavantajların bir sonucu olabileceğini gösterir (Shaw vd., 2017).

Hükümetler, yaşlıların masraflı kurumsal bakım (huzurevi vb.) yerine kendi evlerinde yaşlanmalarını teşvik etmektedir (Shaw vd. 2017). Bireyci toplumlarda ise aile ile yaşamak yerine bağımsız bir hanede yaşamak kültürel bir tercih ve statü göstergesi olabilmektedir.

YAŞLILIKTA YALNIZ YAŞAMANIN ORTAYA ÇIKARABİLECEĞİ SORUNLAR

Yalnız yaşamak, özellikle uzun sürdüğünde ve destek mekanizmaları zayıf olduğunda çeşitli riskleri beraberinde getirebilir.

Şekil 19. Yaşlılıkta Yalnız Yaşamanın Ortaya Çıkarabileceği Sorunlar

Araştırmalar, yalnız yaşamanın kümülatif etkisine dikkat çekmektedir. Birey ne kadar uzun süre yalnız yaşarsa, demans riski o kadar artmaktadır. Bunun temel nedeni, ev içinde sürekli bir sosyal ve zihinsel uyarımın eksikliği olabilir (Shaw vd., 2023). Yalnız yaşayanlar, başkalarıyla yaşayanlara göre sosyal izolasyon ve duygusal yalnızlık hissetme konusunda daha yüksek risk altındadır. Özellikle aileden kopukluk hissi daha yaygındır (Evans, vd. 2019). Yalnız yaşayan yaşlılar, özellikle çöküntü mahallelerde yaşıyorlarsa, suç korkusu nedeniyle evden çıkmaktan kaçınabilirler. Evde birinin olmaması, acil durumlarda (düşme, ani rahatsızlık) yardım almayı geciktirebilir (Thompson & Krause, 1998). Hem sosyoekonomik olarak dezavantajlı olup hem de yalnız yaşamak, sağlık risklerini katlayarak artırabilir. Ayrıca, yalnız yaşayanlar beslenme bozuklukları ve depresyon gibi konularda daha savunmasız olabilir.

YAŞLILIKTA YALNIZ YAŞAMANIN AVANTAJLARI

Yalnız yaşamak sadece olumsuzluklarla anılmaz; aynı zamanda bir başarı ve özerklik göstergesi olarak da değerlendirilir.

Şekil 20. Yaşlılıkta Yalnız Yaşamanın Avantajları

Birçok yaşlı için, özellikle kadınlar için, yalnız yaşamak bir "bağımsızlık başarısı"dır. Başkalarına hesap vermeden kendi düzenini kurabilmek, çocuklara yük olmamak ve otonomiyi korumak önemli bir avantajdır (Luken & Vaughan, 2003). Yalnız yaşayanlar, faturaları ödemek, alışveriş yapmak, evi temizlemek gibi günlük işleri tek başlarına yönetmek zorundadır. Bu "görünmeyen işler", zihni aktif tutan bir bilişsel egzersiz işlevi görebilir. Bunun yanı sıra yalnız yaşayanlar, zorunlu ev içi ilişkiler yerine, dışarıdaki arkadaşlarıyla daha kaliteli ve isteğe bağlı sosyal ilişkiler kurabilirler. Bazı çalışmalar, yalnız yaşayanların arkadaşlarıyla daha sık görüştüğünü ve sosyal aktivitelere daha fazla katıldığını göstermektedir (Evans vd., 2019). Zorlu aile ilişkileri veya bakım yükümlülüklerinden (örneğin zor bir eş veya akraba ile yaşamak) kaçınmak isteyenler için de yalnız yaşamak, huzurlu bir sığınak olabilir (Luken & Vaughan, 2003).

SONUÇ

Bu bildiri, yaşlılıkta tek başına yaşam olgusunu incelemektedir. Yaşlı nüfusun artışıyla paralel olarak hanehalkı yapılarının küçüldüğünü ve yaşlılığın giderek "tekilleşen" bir deneyim haline geldiği görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (2025) verileri, yaşlı nüfus içindeki yalnız yaşayanların oranının %26'ya ulaştığını ve bu grubun büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğunu doğrulamaktadır. Bu durum, yaşlılıkta yalnız yaşamın cinsiyetlendirilmiş bir demografik süreç olduğunu ve kadınların erkeklere kıyasla daha uzun yaşam beklentisine sahip olmalarıyla doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Reher & Requena, 2018).

Çalışma sonucunda, yalnız yaşamanın homojen bir deneyim olmadığı; bireysel tercihler, sağlık durumu ve ekonomik kaynaklara bağlı olarak "bağımsızlık başarısı" ile "sosyal izolasyon riski" arasında değişen bir yelpazede yaşandığı görülmektedir. Geleneksel bakış açısının aksine, yalnız yaşamak her zaman yalnızlık (loneliness) veya terk edilmişlik anlamına gelmemektedir (Victor vd., 2000). Aksine, birçok yaşlı birey için, özellikle kadınlar için bu durum, otonomiyi koruma, kendi hayatını yönetme ve zorlu aile ilişkilerinden kaçınma stratejisi olarak bir tercih niteliği taşımaktadır (Luken & Vaughan, 2003; Peplau, 1982). Kendi evini idame ettirmek, faturaları yönetmek ve günlük işleri sürdürmek gibi "görünmeyen işler", bireyin zihinsel kapasitesini aktif tutarak aktif yaşlanmayı destekleyebilmektedir.

Ancak bu bağımsızlık hali, belirli riskleri de barındırmaktadır. Araştırmalar, yalnız yaşama süresinin uzamasıyla demans riskinin arttığını ve sosyal destek mekanizmalarının zayıflayabildiğini göstermektedir (Shaw vd., 2023). Özellikle sosyal ağların zayıf olduğu durumlarda, yalnız yaşamak sosyal izolasyon riskini artırabilirken; güçlü arkadaşlık ilişkilerine sahip bireylerde bu riskin minimize edildiği ve bilişsel fonksiyonların korunduğu gözlemlenmiştir (Evans vd., 2019). Ayrıca, yaşanan çevrenin fiziksel ve sosyal kalitesi, yalnız yaşayan yaşlıların algıladıkları destek ve güvenlik hissi üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Thompson & Krause, 1998).

Sonuç olarak, yaşlılıkta yalnız yaşam (solo living); sadece demografik bir istatistik değil, bireyin fonksiyonel kapasitesinin ve kendi hayatını yönetme iradesinin mekânsal bir tezahürüdür. Geleceğe yönelik sosyal politikaların, yalnız yaşayan yaşlıları sadece "bakıma muhtaç" veya "risk altındaki" bir grup olarak etiketlemek yerine; onların özerkliklerini destekleyen, "yerinde yaşlanma" olanaklarını artıran ve sosyal ağlara katılımlarını teşvik eden

bir yaklaşımı benimsemesi gerekmektedir. Yalnız yaşamın sürdürülebilirliği, bireyin sağlık kapasitesi ile çevresel destek mekanizmalarının uyumuna bağlıdır.

KAYNAKÇA

Eurostat. (2025, 21 Ağustos). *Population structure and ageing*.

Evans, I. E. M., Llewellyn, D. J., Matthews, F. E., Woods, R. T., Brayne, C., and Clare, L. (2019). Living alone and cognitive function in later life. *Archives of Gerontology and Geriatrics, 81*, 222–233.

Luken, P. C., & Vaughan, S. (2003). Living alone in old age: Institutionalized discourse and women's knowledge. *The Sociological Quarterly, 44*(1), 109–131.

Peplau, L. A., Bikson, T. K., Rook, K. S., and Goodchilds, J. D. (1982). Being old and living alone. İçinde L. A. Peplau & D. Perlman (Ed.), *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy* (s. 327–347). John Wiley & Sons.

Reher, D., and Requena, M. (2018). Living alone in later life: A global perspective. *Population and Development Review, 44*(3), 427–454.

Shaw, B. A., Fors, S., Fritzell, J., Lennartsoon, C., and Agahi, N. (2017). Who lives alone during old age? Trends in the social and functional disadvantages of Sweden's solitary living older adults. *Research on Aging*. Advance online publication.

Shaw, B. A., Yang, T.-C., and Kim, S. (2023). Living alone during old age and the risk of dementia: Assessing the cumulative risk of living alone. *The Journals of Gerontology: Series B, 78*(2), 293–301.

Thompson, E. E., and Krause, N. (1998). Living alone and neighborhood characteristics as predictors of social support in late life. *Journal of Gerontology: Social Sciences, 53B*(6), S354–S364.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2025, 13 Mart). *İstatistiklerle yaşlılar, 2024* (Haber Bülteni Sayı 54079).

Victor, C., Scambler, S., Bond, J., and Bowling, A. (2000). Being alone in later life: Loneliness, social isolation and living alone. *Reviews in Clinical Gerontology, 10*(4), 407–417.

ÇEVRECİ SİYASETİN NORMATİF UFKU: DEMOKRASİ, EKOLOJİK YURTTAŞLIK VE ÇEVRESEL ADALET

Dr. Öğretim Üyesi Özkan ÖZTÜRK
Karabük Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü
ozkanozturk@karabuk.edu.tr - 0000-0001-6165-5009

Dr. Öğretim Üyesi Zeynep KURNAZ
Karabük Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü
zkurnaz@karabuk.edu.tr - 0000-0002-7648-8992

ÖZET

Bu metin, çevreci siyaseti yalnızca çevre sorunlarına verilen teknik ya da korumacı bir tepki olarak değil, modern siyasal düşüncenin temel kavramlarını yeniden kuran normatif bir çerçeve olarak ele almaktadır. Çevresel krizin, antropomerkezci ve teknomerkezci dünya görüşleriyle iç içe geçmiş modern bilgi rejiminin ve büyüme odaklı kalkınma anlayışının yapısal bir sonucu olduğu savunulmaktadır. Antropomerkezcilik insanı değer hiyerarşisinin merkezine yerleştirirken, teknomerkezcilik teknolojiyi sınırsız büyümenin aracı ve garantisi olarak görür; bu birleşim, doğayı sınırsızca kullanılabilir bir kaynak alanına indirger. Metin, bu hâkim rasyonalitenin ekolojik sınırlar karşısında tıkandığını, bu nedenle siyasal topluluğun doğayla ilişkisini yeniden düşünmenin zorunlu hâle geldiğini ileri sürer.

Bu bağlamda ekosentrik perspektif çevreci siyasetin normatif temelini oluşturur. Ekosentrizm, doğayı insana sağladığı faydadan bağımsız bir değere sahip bütünlük olarak kavrar ve insanı bu bütünün ilişkisel bir unsuru olarak konumlandırır. Bu yaklaşım, çevre sorunlarını teknik düzenleme meselesi olmaktan çıkarıp demokrasinin, adaletin ve yurttaşlığın içeriğini doğrudan ilgilendiren siyasal meseleler hâline getirir. Çevreci siyaset, sağ–sol eksenine ek olarak teknoloji-merkezcilik/ekoloji-merkezcilik ekseni önererek siyasal alanın sınırlarını genişletir ve yaşamın sürdürülebilirliğini siyasal topluluğun kurucu normu olarak öne çıkarır.

Metinde, çevrecilik perspektifinden demokrasi anlayışının üç eksen üzerinde yeniden kurgulandığı gösterilmektedir: katılımcı demokrasinin ekolojik genişlemesi, ekolojik yurttaşlık ve çevresel adalet. Katılımcı demokrasi, çevresel kararların teknik uzmanlığa bırakılmadan, doğrudan etkilenen toplulukların etkin katılımıyla alınmasını gerektirir. Ekolojik yurttaşlık, hakların yanı sıra ekolojik sorumlulukları da içeren, ulus-devlet sınırlarını aşan bir aidiyet biçimi önerir. Çevresel adalet ise ekolojik yüklerin ve kaynakların toplumsal olarak nasıl dağıtıldığını sorunsallaştırarak adalet kavramını genişletir. Sonuçta çevreci siyaset, modern siyasal teoriyi hem mekânsal hem zamansal olarak genişleten, demokrasiyi ekolojik bir ufukta yeniden tanımlayan bir normatif proje olarak konumlandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevreci Siyaset, Ekosentrizm, Ekolojik Yurttaşlık, Çevresel Adalet.

Giriş

Çevreci siyaset, günümüzde yalnızca belirli bir politika alanının ya da sivil toplum faaliyetinin konusu olmaktan çıkmış; siyasal teorinin temel kavramlarını yeniden düşünmeyi gerektiren kapsamlı bir düşünsel çerçeve hâline gelmiştir. Çevre sorunlarının geldiği boyut, bunların basitçe teknik düzenlemeler, hukuki yaptırımlar ya da piyasa temelli çözümlerle yönetilebilecek meseleler olmadığını açık biçimde göstermektedir. Çevresel kriz, insan-doğa ilişkisinin tarihsel olarak nasıl kurulduğuna, modern toplumların hangi değerler etrafında örgütlendiğine ve siyasal topluluğun sınırlarının nasıl tanımlandığına dair daha köklü bir sorgulamayı zorunlu kılmaktadır. Tam da bu nedenle çevreci siyaset, modernliğin kurucu varsayımlarıyla hesaplaşan eleştirel bir perspektif olarak ortaya çıkmakta; demokrasiyi, yurttaşlığı ve adaleti ekolojik bir eksende yeniden tanımlama iddiası taşımaktadır.

Modern siyaset ve ekonomi, büyük ölçüde antropomerkezci ve teknomerkezci bir dünya görüşü üzerine kuruludur. Antropomerkezcilik, değer hiyerarşisinin merkezine insanı yerleştirerek insan dışındaki varlıkları onun amaçlarına hizmet eden araçlar olarak konumlandırır. Bu yaklaşım, doğayı insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir kaynak deposu, üzerinde tasarrufta bulunulacak bir nesne olarak kavrar. Teknomerkezcilik ise teknolojik ilerlemeyi, doğa üzerindeki hâkimiyetin ve ekonomik büyümenin temel güvencesi olarak gören bir anlayışı ifade eder (Carter, 2007; Grey, 1993).

Cambridge University Pres. Bu iki perspektif birleştiğinde, doğanın sınırsızca dönüştürülebileceği ve ekolojik sınırların teknik yeniliklerle aşılabileceği inancı, modern toplumların temel rasyonalite biçimi hâline gelir. Bu rasyonalite, kısa vadeli büyüme hedeflerini önceleyen kalkınma politikalarına ve ekosistemlerin taşıma kapasitesini göz ardı eden üretim-tüketim modellerine meşruiyet kazandırır.

Çevreci düşünce bu nedenle, yalnızca “doğayı koruma” çağrısı yapan bir duyarlılığın ötesine geçer. Temel iddia, ekolojik krizin modern toplumların bilgi rejimi, değer sistemi ve siyasal örgütlenme biçimleriyle yakından ilişkili olduğudur. Çevreci siyaset, bu iddiayı normatif düzeyde takip ederek doğa-toplum ilişkisini siyasal teorinin merkezine yerleştirir. Siyasal olanın sınırları, yalnızca insanlar arasındaki iktidar ilişkileriyle değil, aynı zamanda insanların doğayla kurduğu ilişki biçimleriyle de belirlenir. Bu noktada çevreci siyaset, hem mevcut siyasal ideolojilere bir eleştiri yöneltir hem de demokrasi fikrinin kapsamını genişleterek alternatif bir siyasal tahayyül geliştirir.

Bu çalışmanın amacı, çevreci siyaset anlayışının temel kavramsal bileşenlerini ortaya koymak ve çevrecilik perspektifinden demokrasinin nasıl yeniden kurulabileceğini tartışmaktır. Bu doğrultuda ilk olarak çevreci siyasetin epistemolojik ve ideolojik temelleri ele alınacak; ardından demokrasi, katılım, ekolojik yurttaşlık ve çevresel adalet kavramları çevreci bir bakış açısından değerlendirilecektir. Son bölümde ise çevreci siyasetin, modern siyasal teoriyi hangi açılardan genişlettiği ve dönüştürdüğü tartışılarak metin tamamlanacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Çevreci siyasetin kavramsal çerçevesi, modernliğin doğa tasavvuruna yönelik eleştirel bir müdahaleyi merkezine alır. Modern düşünce tarihine bakıldığında, özne-nesne ayrımına dayalı Kartezyen epistemolojinin doğayı insandan bağımsız, dışsal ve üzerinde tasarrufta bulunulacak bir alan olarak konumlandırdığı görülür. Bu ayrım, doğa-toplum ilişkisinin siyasal ve etik boyutlarını geri plana iter; doğa, teknik yönetim, bilimsel planlama ve ekonomik kalkınma politikalarının konusu hâline gelir. Çevreci siyaset ise bu çizgiyi kırmaya çalışarak doğayı, toplumsal varoluşun dışsal zemini değil, onun içkin bir bileşeni ve ön koşulu olarak yeniden düşünür (Eckersley, 2003).

Bu yeniden düşünme, ekosentrik bir bakış açısına dayanır. Ekosentrizm, insanı evrendeki tek değer ölçütü olmaktan çıkararak ekosistemi bir bütün olarak değerlendiren bir perspektif sunar. Bu perspektifte doğa, insana sağladığı faydadan bağımsız olarak değere sahiptir; insan da bu bütün içindeki pek çok unsurdan yalnızca biridir. Ekosentrik yaklaşım, çevreci siyasetin normatif temelini oluşturur: doğa-toplum ilişkisinin düzenlenmesinde yalnızca insan çıkarları değil, ekosistemin sürekliliği, canlı türlerinin varlığı ve ekolojik dengenin korunması gözetilmelidir. Böyle bir normatif çerçevede çevre sorunları, teknik müdahalelerle sınırlı bir alan olmaktan çıkar; siyasal topluluğun kendisini nasıl tanımladığına, hangi amaçlara göre örgütlendiğine ve hangi değerleri önceleğine dair bir sorun hâline gelir.

Bu noktada çevreci siyaset, yalnızca içerik olarak yeni bir politika alanı açmaz; aynı zamanda siyasal alanın sınırlarını teorik olarak genişletir. Geleneksel siyasal düşünce, tartışmalarını büyük ölçüde sağ-sol ekseni etrafında yürütür. Bu eksen, üretim ilişkileri, mülkiyet rejimleri, devlet-toplum ilişkisi ve toplumsal eşitlik anlayışları üzerinden şekillenir. Çevreci siyaset bu ekseni bütünüyle geçersiz kılmaz; ancak buna ek olarak teknoloji-merkezcilik ile ekoloji-merkezcilik arasında ikinci bir eksen önerir. Bu ikinci eksen, siyasal tartışmanın merkezine doğa-toplum ilişkisini ve ekolojik sınırları yerleştirir.

Teknoloji-merkezci yaklaşım, çevre sorunlarını esasen teknik çözümlerle giderilebilecek, yönetilebilir riskler olarak görür. Bu çerçevede asıl hedef, ekonomik büyümeden taviz vermeksizin çevresel "iyileştirmeler" yapmaktır. Ekoloji-merkezci yaklaşım ise tam tersine, çevre sorunlarını siyasal topluluğun amaçlarının, önceliklerinin ve örgütlenme biçimlerinin sorgulanmasını gerektiren yapısal krizler olarak yorumlar. Dolayısıyla çevreci siyaset açısından asıl soru, "hangi teknolojiyi kullanacağımız"dan önce, "nasıl bir yaşamı ve toplumsal düzeni sürdürmek istediğimiz"dir. Bu soru, siyasal teoriyi ekonomik büyüme, verimlilik ve kalkınma kavramlarının ötesine taşıyarak yaşamın sürdürülebilirliğini ve ekolojik bütünlüğü temel alan yeni bir siyasal ölçüt önermektedir.

Bu çerçevede çevreci siyaset, mevcut siyasal ideolojilere üç düzeyde müdahil olur. İlk olarak, ekonomiyi doğadan bağımsız ve kendi iç mantığıyla işleyen özerk bir alan olarak gören anlayışa karşı çıkar. Üretim ve tüketim süreçlerinin ekosistem üzerindeki etkilerini göz ardı eden her türlü büyüme ideolojisi, çevreci perspektiften sorunlu görünür. İkinci olarak çevreci siyaset, siyasal topluluğun sınırlarını yalnızca mevcut yurttaşlarla sınırlayan zaman anlayışını genişletir. Gelecek kuşakların haklarının bugünün demokratik karar alma süreçlerine dâhil edilmesi, çevreci demokrasinin temel önermelerinden biridir. Üçüncü olarak çevreci siyaset,

yalnızca insanlar arası eşitliği değil, ekolojik yüklerin ve risklerin toplumsal dağılımını da sorgulayarak adalet kavramını genişletir.

Bu noktada çevrecilik perspektifinden demokrasi anlayışı, katılım, adalet ve sorumluluk kavramlarının ekolojik bir eksende yeniden kurgulanmasını gerektirir. Katılımcı demokrasi, çevreci siyaset açısından sadece seçimlerle sınırlı bir mekanizma değildir; doğal kaynakların kullanımı, büyük altyapı projeleri, enerji politikaları ve yerel ekosistemleri etkileyen kararlar, doğrudan etkilenen toplulukların katılımını zorunlu kılan süreçlerdir. Bu katılımın yalnızca danışma düzeyinde kalmaması, karar alma süreçlerine gerçek bir müdahale imkânı sunması beklenir. Böylece çevre politikaları, teknik uzmanlığın ve merkezi bürokrasinin tekelinden çıkarak toplumsal müzakere ve uzlaşı süreçlerinin konusu hâline gelir (Pepper, 2008).

Bu genişlemenin teorik yansıması, ekolojik yurttaşlık kavramında somutlaşır. Ekolojik yurttaşlık, klasik yurttaşlık anlayışının ötesine geçerek bireylerin doğayla kurduğu ilişkiyi de siyasal ve etik bir kategori hâline getirir. Geleneksel yurttaşlık modeli, büyük ölçüde ulus-devlet çerçevesinde tanımlanmış hak ve yükümlülükler üzerinden işler. Ekolojik yurttaşlık ise bu çerçeveyi hem mekânsal hem de içeriksel olarak aşar. Mekânsal olarak, çevre sorunlarının sınır aşan niteliği, yurttaşlık bağının yalnızca ulusal ölçekte değil, bölgesel ve küresel düzeylerde de düşünülmesini gerektirir. İçeriksel olarak ise yurttaşlık, yalnızca siyasal hakların korunması değil, ekolojik sorumlulukların paylaşılması anlamına gelir.

Bu paylaşım, bireylerin günlük yaşam pratiklerinden başlayarak üretim ve tüketim alışkanlıklarının, enerji kullanımının, atık üretiminin ve mekânsal tercihlerin demokratik ve etik bir gözle yeniden değerlendirilmesini içerir. Böylece yurttaşlık, dar anlamda oy verme ve temsil süreçlerine katılmanın ötesine geçerek ekolojik hak ve ödevlerle iç içe geçmiş bir yaşam tarzına dönüşür. Bu dönüşüm, kamusal/özel ayrımını da sorgular. Çevreyle ilgili pek çok karar, bireylerin “özel alan”da aldıkları kararların birikiminden doğduğu için, özel alanın bütünüyle siyasal tartışmanın dışında tutulması, çevreci perspektife göre sürdürülebilir değildir.

Ekolojik yurttaşlıkla yakından bağlantılı bir diğer kavram, çevresel adalet tartışmasıdır. Çevresel adalet, ekolojik tahribatın toplumsal etkilerinin eşitsiz dağılımına işaret eder. Çoğu durumda çevre kirliliği, toksik atık depolama alanları, riskli sanayi tesisleri ve altyapı projeleri, sosyo-ekonomik açıdan daha güçsüz grupların yaşadığı bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Bu durum, adalet kavramının yalnızca hukuki haklara erişim veya gelir dağılımı düzleminde değil, ekolojik risklerin ve kaynakların adil paylaşımı bağlamında da ele alınmasını zorunlu kılar. Çevreci siyaset, bu nedenle, çevresel hakları sivil ve siyasal hakların tamamlayıcı bir boyutu olarak görür.

Bu genişletilmiş adalet anlayışı, demokrasiyi de yeniden tanımlar. Demokrasi, çevreci perspektiften bakıldığında, yalnızca mevcut yurttaşların siyasal iradesinin ifadesi değil; ekolojik bütünlüğün korunmasını, gelecek kuşakların yaşam koşullarının gözetilmesini ve insan dışı varlıkların var olma hakkını dolaylı da olsa hesaba katmakla yükümlü bir yönetim biçimidir. Bu yönetim biçimi, katılımcılığı tabana yaymayı, karar alma süreçlerini şeffaflaştırmayı ve ekolojik sorumlulukları toplumsal bir ilke hâline getirmeyi amaçlar.

Sonuç

Çevreci siyaset, modern siyasal teorinin temel kavramlarına yönelttiği eleştiri ve getirdiği alternatiflerle, günümüz dünyasının en önemli normatif tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Antropomerkezci ve teknomerkezci dünya görüşünün ekolojik krizle somutlaşan sınırları, siyasal topluluğun doğayla ilişkisini yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır (Leiss, 1998). Bu yeniden düşünme, doğa-toplum ilişkisini siyasal olanın merkezine taşıyarak çevre sorunlarını teknik, ikincil ya da tali meseleler olmaktan çıkarır. Böylece çevreci siyaset, demokrasi, yurttaşlık ve adalet kavramlarını ekolojik bir bağlam içinde yeniden kurmayı hedefleyen kapsamlı bir dönüşüm önerisi sunar.

Bu metinde tartışıldığı üzere çevreci siyaset, bir yandan modern bilgi rejimini ve ekonomik büyüme odaklı kalkınma anlayışını eleştirirken, diğer yandan siyasal topluluğun sınırlarını hem mekânsal hem de zamansal olarak genişletir. Mekânsal genişleme, ulus-devlet sınırlarını aşan bir ekolojik topluluk düşüncesini içerirken; zamansal genişleme, gelecek kuşakların haklarının bugünün demokratik karar süreçlerine dâhil edilmesi gerektiği fikrine dayanır. Bu genişleme, demokrasi kavramının geleneksel temsili modelin ötesine geçerek katılımcı, kapsayıcı ve ekolojik duyarlılığa sahip bir biçimde yeniden tasarlanmasını gerektirir.

Ekolojik yurttaşlık ve çevresel adalet tartışmaları, bu yeni demokrasi anlayışının teorik dayanaklarını oluşturur. Yurttaşlık, yalnızca hakların talep edildiği bir statü olmaktan çıkarak, ekolojik sorumlulukların üstlenildiği bir yaşam biçimine dönüşür. Adalet ise yalnızca gelir dağılımı veya fırsat eşitliği üzerinden değil, ekolojik yüklerin ve kaynakların adil paylaşımı üzerinden de değerlendirilir. Böylece çevreci siyaset hem teorik düzeyde hem de pratik düzeyde radikal bir yeniden kurma çabasını ifade eder.

Sonuç olarak çevreci siyaset, modernliğin krizini yalnızca teşhis eden değil, bu krize karşı alternatif bir siyasal ve etik horizon öneren bir normatif çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve, çevre sorunlarının giderek derinleştiği günümüzde, demokrasi, yurttaşlık ve adalet kavramlarını ekolojik bir zeminde yeniden düşünmek isteyen her türlü teorik ve pratik çaba için vazgeçilmez bir referans noktası hâline gelmiştir. Bu nedenle çevreci siyasetin geliştirdiği kavramsal araçlar, yalnızca çevre politikaları açısından değil, genel olarak siyasal düşüncenin geleceği açısından da belirleyici bir öneme sahiptir.

Kaynakça

Carter, N. (2007). Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy. New York: Cambridge University Pres.

Connolly, J. & Smith, G. (2003). Politics and the Environment from Theory to Practice. London: Routledge.

Eckersley, R. (2003), Environmentalism And Political Theory: Toward an Ecocentric Approach. London: ULC.

Grey, W. (1993). Anthropocentrism and deep ecology. Australasian Journal of Philosophy, 71(4), 463–475.

Leiss, W. (1998). Domination of Nature. Montreal: McGill Queen's University Pres.

Pepper, D. (2008). Modern Environmentalism: An İntroduction. London: Routledge.

GÜNDELİK HAYAT: SIRADAN OLANIN BİLİMSELLEŞTİRİLMESİ ÜZERİNE

Dr. Ezgi KARMAZ

Kırıkkale Üniversitesi, ekarmaz@yahoo.com - 0000-0002-6925-483X

Sosyolojik düşüncenin şekillendiği dönemden itibaren toplumsal yapıyı açıklama çabaları, genellikle makro ölçekli kurumlara ve tarihsel dönüşümlere odaklanmıştır. Ancak 20. yüzyılın başlarından itibaren, gündelik hayatın görünürde sıradan olan pratiklerinin de toplumsal çözümlemenin merkezinde yer alabileceği kabul görmeye başlamıştır. Sembolik etkileşim yaklaşımıyla gelişmeye başlayan, eylemlerin anlamlandırılmasına yönelik tutum Goffman, Bourdieu, Schutz gibi düşünürlerin katkılarıyla bireylerin toplumsal konumlanmalarının önemini ön plana çıkarmıştır. Bireylerin gündelik yaşam içindeki rutinlerinin, jestlerinin, mekân kullanımlarının ve zaman algılarının toplumsal düzenin yeniden üretimindeki rolü açığa çıkmıştır. Böylece, toplumsal yaşamın sadece yapı temelli değil bireylerin aktif olduğu, kültürel unsurlarla bezeli öznelliklerin etkileşimleriyle şekillenen bir bütün olduğu kabulü kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönüşüm sosyolojik düşün alanını genişleterek hali hazırda ele alınan konulara farklı başlangıç noktalarından yaklaşmayı mümkün hale getirmiştir.

Bu çalışmada, gündelik hayatın sosyolojik bir araştırma unsuru haline gelme süreci ele alınacaktır. Ayrıca, gündelik hayatın mikro düzeydeki görünümlerinin, toplumsal yapının makro dinamiklerini anlamada sunduğu katkılara değinilecektir. Çünkü gündelik hayat sıradan olanın sadece bir bütünü değildir. Toplumsal rollerin, kültürel kabullerin, iktidar ilişkilerinin görünmez bir şekilde işlediği bir mücadele alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın temel amacı, sosyolojinin klasik yapısal analizlerinden farklı olarak, sıradanın içindeki toplumsal olanı görünür kılmaktır. Bu bağlamda gündelik hayat, toplumsal düzenin yeniden üretildiği, müzakere edildiği ve kimi zaman dönüştürüldüğü bir alan olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gündelik hayat, Sosyoloji, Toplumsal pratikler, Mikro sosyoloji

DAILY LIFE: ON THE SCIENTIFICIZATION OF THE ORDINARY

Since the beginning of sociology, efforts to explain social structure have generally focused on macro-level institutions and historical changes. However, since the beginning of 20th century, it has become clear that seemingly ordinary practices of everyday life can also be central to social analysis. The approach of symbolic interactionism, which started developing with the contributions of thinkers such as Goffman, Bourdieu, and Schutz, highlighted the importance of individuals' social positioning in interpreting actions. The roles of routines, gestures, use of space, and perceptions of time in everyday life in maintaining social order have been uncovered. As a result, the idea that social life is not only based on structure but is also an active, culturally-loaded whole shaped by interactions among individuals has begun to take hold. This shift has expanded the scope of sociological thought, allowing different perspectives to be used when examining existing topics.

This study will examine the process by which everyday life has become a subject of sociological research. It will also discuss the contributions that micro-level manifestations of everyday life offer to understanding the macro-level dynamics of social structure. This is because everyday life is not merely a collection of ordinary things. It presents itself as an arena of struggle where social roles, cultural norms, and power relations operate invisibly. Therefore, the main objective of this study is to make the social within the ordinary visible, in contrast to classical structural analyses in sociology. In this context, everyday life will be approached as an arena where social order is reproduced, negotiated, and sometimes transformed.

Keywords: Daily life, Sociology, Social practices, Micro sociology

Giriş

Sosyolojinin bir disiplin olarak kuruluşundan itibaren temel konularından biri toplumsal olanın bilgisine nasıl ve nereden ulaşılacağıdır. 19. yy başlarından itibaren tarihsel kırılmalar, kurumsal yapılar ve makro ölçekli toplumsal mekanizmalar üzerinden bu bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu beraberinde toplumsal düzenin büyük yapılar ve sistemler aracılığıyla gerçekleştiği kanaatine ulaşılmasına sebep olmuştur. Pozitivizmin etkisiyle genellenebilir bilgilere ulaşma amacı ile yapılan çalışmalar, toplumu ön plana çıkarırken bireyin tamamen göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bireyin eylemlerinin, anlamlandırmalarının ya da kültürel birikiminin görünmez olduğu bu noktada, bireyin toplumun ahengi ve sürekliliği için toplum adına var olduğu ve pasif bir konumda bulunduğu düşüncesi genel kabul görmüştür. Bu bağlamda, bireyin aktif olarak hem kendini hem de toplumsal yaşamı ürettiği gündelik hayat, sosyolojik bilgi üretiminin dışında bırakılmıştır. Toplumsal düzenin mikro ölçekli etkileşim sistemlerinden ziyade makro yapılarla ilişkili olduğunun düşünülmesi, sıradan eylemlerin anlamlı karşılıklarının olmadığı kabulünü de beraberinde getirmiştir.

Gündelik hayatın sosyolojik çalışmalara ve düşünme sistemine dahil edilmesi bir kırılma ya da kopuş şeklinde gerçeklememiştir. Sosyolojik açıklamanın sınırlarının esnetildiği noktada farklı yaklaşımların bir araya gelmesiyle şekillenmiştir. Toplumsal eylemin anlamına dikkat çeken yorumlayıcı sosyolojik yaklaşım yüz yüze etkileşimlerin dikkate alınmasına vesile olmuş ve bunun kabul edilebilir bir sosyolojik bilgiye dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Böylece sosyolojik değerlendirmelerde toplumsal olanın gündelik hayat içinde nasıl işlediğini anlamaya meyil artmaya başlamıştır.

Çalışma kapsamında birey ile yapı arasındaki ilişkinin gündelik hayat içinde nasıl şekillendiğine dair tartışma yürütülmüştür. Sıradan görünen pratikler üzerinden gündelik hayat içindeki toplum ve bireyin etkileşimleri ele alınarak sosyolojik bilgi ulaşma noktasına makro ve mikro yapıların birbirlerinden bertaraf olmadıkları aktarılmaya çalışılmıştır.

Gündelik Hayatın Sosyolojik Bir İnceleme Alanı Olarak Ortaya Çıkışı

Sosyolojinin bilimsel bir disiplin olarak kabul edilişiyle birlikte toplumsal olanı anlamaya çalışması makro ölçekli yaklaşımlarla şekillenmiştir. Sanayi devrimi sonrasında baskın rolünü koruyan doğa bilimleri, bilimsel olanın ancak pozitivist yaklaşımla geliştirilebileceği düşüncesini hâkim kılmıştır. Bu, toplumsal olanın bilgisine ulaşmada temel yol olarak benimsenmiş ve sosyolojik düşüncenin kurucuları, toplumu pozitivist bakış açısıyla anlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, sanayileşme, sınıf, kentleşme, modernleşme, göç, toplumsal

dayanışma, bürokrasi gibi süreçler hem sosyolojinin alanı hem de kurumsallaşmasını sağlayan temel çerçeveyi oluşturmuştur. Anılan süreçler, toplumu önceleyen ve bireyin yapı karşısında pasif olarak konumlandırıldığı sosyolojik yaklaşımlarla yorumlanmaya ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, bireylerin eylemlerinden ziyade toplumun düzeni, sürdürülebilir ahengi ya da toplumsal yapılar arasındaki ilişkiler asıl konuların temelini oluşturmuştur. Gündelik hayat, kuramsal olarak merkeze alınmayarak ve sadece bir arka plan olarak işlev görmüştür. Halbuki, kültürel kabuller, eşitsizlik, kimlik, aidiyet gibi toplumsal etkileşimler ve gerilimler gündelik hayatın içinde mevcudiyetini sürdürmektedir. Yani, arka plan olarak göz ardı edilen gündelik hayat ve pratikleri, aslında makro düzeyde incelenen toplumsal gerçeklikleri ve olguların temsillerini içinde taşımaktadır. Klasik sosyoloji tartışmaları, modern toplumu anlamaya çalışırken dolaylı bir şekilde gündelik hayata değinmekte ancak bu sosyolojik bir probleme dönüştürülmemektedir (Esgin ve Çeğin, 2018). Bu nedenle, gündelik hayatın sosyolojide yer bulma süreci yeni bir konu eklenmesiyle değil var olan sosyolojik bilginin nerede ve nasıl üretildiğine dair yeniden düşünme ya da yeni başlangıç noktaları oluşturma süreci olarak ele alınması mümkündür.

Eğer bu, bir yeniden düşünme süreci ise, topluma ve toplumsal düzenin bilgisine ulaşmanın yolu kurumsal yapılara ek olarak gündelik pratikler içinde üretilenlerle de alakalı olduğu fikrinin gelişmesiyle ilişkilidir. Weber'in toplumsal eylemlerin anlamlandırılmasının önemli olduğuna dair düşüncesi, yapı temelli sosyolojik yaklaşımlarda dönüşümü başlatan öncüllerden biri olmuştur. Bu düşünce, sembolik etkileşim yaklaşımı ile daha da derinleşerek sosyolojik yaklaşımlarda bireyin görünür olmasına zemin hazırlamıştır. 20. Yüzyılın ortalarında gelişen yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımlar, gündelik hayatın toplumsal kabulleri, iktidar ilişkilerini ve kültürel unsurları barındırdığını ve yeniden üretildiğini göstermiştir. Bu yüzden, gündelik hayat hem bireysel deneyimlerin hem de toplumsal gerilimlerin, dönüşümlerin ve dinamiklerin vuku bulduğu biz zemin olarak ele alınmaya başlanmıştır (Lefebvre, 2017). Böylece gündelik bilgi sosyolojik değerlendirmelerin bir parçası haline gelmiştir. Gündelik hayat, basit alışkanlıklar bütünü olmaktan çıkıp toplumsal yaşamın kurulduğu bir alan olarak kendini göstermeye başlamıştır.

Gündelik hayatın sosyolojiye dahil edilme sürecini klasik sosyoloji yaklaşımlarını aşan bir adım olarak görmemek gerekmektedir. Sosyolojik yaklaşımların kapsamının genişlemesi olarak kabul edilebilecek bu süreç makro ile mikronun bir aradalığını ortaya koymaktadır (Adler vd. 2012). Bu şekilde, düzen, kültür, iktidar, toplumsal cinsiyet gibi toplumsal olguların gündelik hayat içindeki pratikler üzerinden nasıl kurulduğunun önemi ortaya çıkmaya başlamıştır. Yorumlayıcı yaklaşımın etkisinin görüldüğü bu dönüşüm sürecinde toplumsal gerçeklik artık sadece dışsal ve makro yapılarla değil bireylerin anlamlandırma pratiklerinin ön plana çıkmasına vesile olmuştur. Schütz (2018, s.247) gündelik hayatı kendimizin ve diğerlerinin anlam dünyasından yola çıkarak anladığımızı belirtmektedir. İçinde bulunduğumuz kültürel yaşam ve buna dair pratikler hazır anlam şemaları ile var olmaktadır. Bizler bu bilgi stokları ve bunlara dair varsayımlar ile toplumsal dünyayı deneyimlemekteyiz. Böylece, gündelik hayat içinde toplumsal düzen ve süreklilik kendini göstermektedir. Yani, gündelik hayat, sadece davranışlarla değil toplumsal anlam ve anlamlandırmaların da rutinleşerek normalleştiği bir alana dönüşmektedir. O halde toplumsalın bilgisi, günlük rutinlerin içinde kendini gösterebilmektedir. Toplumsalın bilgisi, makro yapıların ya da kurumların dışında sıradan

zaman ve mekanlarda gerçekleşen etkileşimlerde bulunmaktadır. Bu, gündelik hayat pratiklerinin toplumsal yaşamı kuran ve düzenleyen unsurları barındırdığını göstermektedir.

Gündelik hayatın, sosyolojik bilginin temel kaynaklarından birine dönüşmesini sağlayan unsurlardan biri de yüz yüze etkileşimlerin toplumsalın bir temsiline dönüşmesidir. Goffman, (2018b) kamusal alanda ve gündelik hayatta gerçekleşen etkileşimlerin rastlantısal olmadığını ileri sürmektedir. Gündelik hayat belirli kurallar çerçevesinde şekillenen bir karaktere sahiptir ancak burada birey aktif bir performans sergilemektedir. Sergilenen performanslar, kültürel ve toplumsal kabullerle şekillenmekte ve aynı zamanda bu kabullerin yeniden üretilip dönüşüme uğramasını da sağlamaktadır. Çünkü, nezaket, mahremiyet, statü, misafirperverlik gibi olguların bilgisi bireylerin performanslarında gizlidir. Bu nedenle, gündelik hayat toplumsal düzenin yeniden üretildiği bir etkileşim alanı olarak yorumlanmaktadır. Toplumsal düzenin sadece kurumlar, ideolojiler ya da yasalar aracılığıyla değil bireylerin farkında olmadan gerçekleştirdikleri pratiklerle süreklilik kazandığını göstermektedir.

Bireyleri toplumsallaşmış özneler olarak kabul eden Bourdieu (2003), habitus kavramıyla birey ve öznenin birbirinden ayrı düşünülemeyeceği belirtmektedir. Bu, sosyolojik bilgiye ulaşmada tek başına makro yapıların ele alınmasının yetersiz kalacağını açığa çıkartmakla beraber bireyin de toplumsal konumlanmalardan bağımsız düşünülemeyeceğini göstermektedir. Bireyin eğilim ve yatkınlarının bir bütünü olarak kavramsallaştırılan habitus, gündelik hayat içindeki mekân ve zaman kullanımını, davranış kalıplarını, estetik kaygıları, tercih edilen ve edilmeyenleri açıklama potansiyeline sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, toplumsal yaşamın dışarıdan dayatılan düzen olmasından ziyade içselleştirilmiş eğilimlerin gündelik hayat pratikleriyle yeniden üretildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken, gündelik pratiklerin şekillenmesinde, bireyin toplumla etkileşiminin ve toplumsal kabullerin etkilerinin varlığıdır. O halde, toplumsal hayat, gündelik hayat pratiklerinin en sıradan hallerinde kendini göstermektedir. Bu nedenle, gündelik hayat toplumsal yaşamın nasıl kendiliğinden sürdüğünü ya da eşitsizliklerin nasıl görünmez hale geldiğini anlamak için oldukça elverişli bir zemin sunmaktadır.

Lefebvre (2017), gündelik hayatın, sosyolojik olarak değerlendirilmesinde ve modern toplumun çelişkilerinin anlaşılmasında önemli olduğunu gösteren düşünürlerdendir. Gündelik hayatı sadece mikro etkileşimler temelinde değil, zamanın örgütlenmesi, mekanın üretilmesi, modern yaşamda ritimlerinin şekillenmesi bağlamında ele almaktadır. Hem anlamın üretildiği hem de yapısal gerilimlerin varlığını sürdürdüğü bir alan olarak gündelik hayat karşımıza çıkmaktadır. Düzenin ve çatışmanın bir arada bulunduğu bu mücadele alanında kent, tüketim, kültür gibi olguların ilişkiselliği de ortaya çıkmaktadır. Böylece, gündelik hayat, modern toplumun temel bilgilerine ulaşılabilecek ve deneyimlerin temsil edildiği sosyolojik bir unsur olarak şekillenmektedir.

Gündelik hayatın yaratıcı ve üretken yönüne dikkat çeken de Certeau (2008), gündelik hayatın toplumsal düzene uyumlanma süreci olmasına ilaveten bu düzen içinde çeşitli taktiklerle dönüştürüldüğünü ve yaşanır kıldığını ileri sürmektedir. Güçlü ile zayıf arasındaki ilişkiyi anlamlandırabilmek için kullandığı taktik ve strateji kavramları, gündelik hayat içinde bilhassa zayıf olanın mekânı dönüştürme potansiyeliyle açıklanmaktadır. Çünkü, egemen olan karşısında birey, gündelik hayata devam edebilmek için yaratıcı gücünü kullanarak varlığını

sürdürmekte ve mücadele etmektedir. Bu nedenle, toplumsal düzenin nasıl sürdüğüne dair bilgiye mikro etkileşimleri çözümleyerek ulaşılabilmektedir. Bu nedenle gündelik hayat hem tarihsel bağlamı hem de mikro düzeni birlikte düşünmeye fırsat sunmaktadır. Modernlik, kent, kapitalizm gibi olgularla etkileşim, pratik ve anlam birlikte ele alınabilmektedir.

Sıradan Olanın Toplumsal Sürekliliği

Gündelik hayat incelendiğinde fark edilen unsurlardan biri toplumsal düzenin resmi ya da yazılı kurallardan ziyade gündelik karşılaşmalarda ve bunların doğal akışı içinde sürdürüldüğüdür. Bu düzenin ardındaki nedene ya da nasıl oluştuğuna bakılmaksızın, bilgi stoğundan hareketle pratikler gerçekleştirilmektedir. Yüz yüze ilişkiler bunun yeniden üretilmesini sağlamakta ve gündelik pratikler içine yerleşmesine zemin hazırlamaktadır (Goffman, 1983; Rawls 1987). Bu bağlamda, normal olarak kabul edilenler pratiklerde üretilmektedir. Örneğin, kamusal bir alanda sırada beklemek, asansörde bakışların yönünü ayarlamak ya da kalabalık bir yerde mesafeyi korumak yazılı kurallardan ziyade tahmini düzen içinde gerçekleşmektedir. Bu bozulduğundaysa, ortaya çıkan tepkiler bireysel değil toplumsal olarak kabul edilen normların, kabullerin ve beklentilerin gündelik pratiklerde nasıl korunduğunun görünür halidir. Bu nedenle, konuşmanın bölünmesi, sıraya uymamak ya da beklenmedik bir şekilde yüksek sesle konuşmak gibi pratikler düzenin tekrar sağlanmasına zemin hazırlamaktadır. Hep var olduğunu düşündüğümüz düzen, ihlal edildiğinde aslında yeniden üretilmektedir (Stanley vd., 2020). Ancak bu ihlal gerçekleştiğinde, düzenin nasıl aktif bir şekilde üretildiği açığa çıkmaktadır.

Mikro etkileşimler bir yandan düzeni sağlarken bir yandan da var olan eşitsizliklerin normalleştirilerek gündelik hayatın bir parçasına dönüştürülmesine neden olmaktadır. Gündelik hayattaki birçok ilişki biçiminin normalleşmesini sağlayan habitus bu noktada eşitsizliği de yeniden üretebilmektedir. Bireylerin, kendilerininkine benzer habituslara sahip kimselerle sosyal çevrelerini oluşturması, benzer sermaye yoğunluğuna bağlı olarak benzer farkındalıkları beraberinde getirmektedir. Çünkü habitus bireyi var olan düzene sorgusuz bir şekilde itaat etmeye yönlendirmektedir (Bourdieu, 1990, s.54). Bir başka açıdan konuyu örneklendirmek gerekirse; bir toplantı esnasında kimin sözünün kesildiği, kimin rahatlıkla söz aldığı ya da kimin görmezden gelindiği gündelik etkileşim içindeki alışkanlıklarla şekillenmektedir. Bu hem bireylerin toplumsal rolleri, statüleri ve konumlanmaları hem de grup içi dinamiklerle ilişkilidir. Goffman'ın (2018a) ileri sürdüğü üzere, gündelik karşılaşmalar, düzenin otomatik yansımasından ziyade aktif olarak sürdürülen performanslardır.

Gündelik hayat toplumsal düzeni sürdürürken bir yandan da bireylerin taktikleriyle geliştirilmekte ve dönüştürülmektedir. Bireylerin eylemlerinin nasıl oluştuğunu, bunları nasıl anlamlandırdıklarını ve bağlama göre nasıl şekillendirdiklerini açığa çıkartmaktadır. Bu şu şekilde düşünülebilir; bir metin, yazarın belirlediği anlam çerçevesiyle sunulmuş olmasına rağmen okuyucu bu metni kendi deneyimleri ve oluşturduğu bağlam çerçevesinde anlamlandıracaktır. Bu haliyle okuma pratiği, anlamı gündelik hayat içinde yeniden üretmektedir. Aynı şekilde, yürümek geçilen mekanları dönüştüren bir etkiye ve bu nedenle gündelik hayatı dönüştürme potansiyeline sahiptir (de Certeau, 2008). Kurumlar tarafından resmi olarak tasarlanmış ve tanımlanmış yollar ve güzergahların kullanım biçimleri bireyler tarafından dönüştürülmektedir. Kent içinde kestirme yollar üretilmekte, mekanlar belirlenen işlevi dışında kullanılmakta ve buna bağlı olarak zaman kullanımı bu gündelik ritimlere göre

şekillenmektedir. Bu, taktikler aracılığıyla mekânın dönüşmesine ve aynı zamanda gündelik hayat içinden bunun sürekli yeniden üretilerek anlam atfedildiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, stratejiler kurumsal (güçlü, egemen) olarak gündelik hayatta var olurken, taktikler bireylerin geliştirdiği yaratıcı ve geçici kullanımlara denk gelmektedir. Gündelik hayat bu iki pratiğin kesişiminde sürdürülürken, ikisinin iç içe geçtiği noktada toplumsal deneyimin zemini haline gelmektedir.

Üniversitede, ders aralarının öğrenciler tarafından uzatılması, görüşme saatlerinde konuşulacak konuların koridorda ya da ayaküstü değerlendirilmesi mekanların farklı amaçlar doğrultusunda kullanıldığını göstermektedir. Bu kurumsal olarak belirlenen stratejilerin gündelik hayat içinde taktiklerle yeniden farklı biçimlerde üretildiğinin işaretidir. Bunlar, bir ihlal ya da itiraz içermezken kurumsal düzen içinde bireylere ufak hareket alanları açarak onlara esneklik kazandırmaktadır. Yani resmi çerçevenin sınırları aşılmadan gündelik ihtiyaçlara uygun pratikler üretilmektedir.

Gündelik hayatta eylemler, toplumsal hiyerarşiler görünmez bir şekilde toplumsal sürekliliğe hizmet ederken gerçekleştirilen eylemler farklı bağlamlarda yeniden yorumlanarak dönüşümleri mümkün kılmaktadır. Mikro düzeyde üretilen düzen makro yapıları taşırken, makro yapılar gündelik pratiklerle normalleşmekte ve somutlaşmaktadır (Arundale, 2023). Bu nedenle, makro-mikro ikiliğinden ya da bunların kutuplaştırılmasından ziyade, birbirlerini şekillendiren bir etkileşim olarak değerlendirmeyi olanaklı hale getirmektedir.

Gündelik Hayat Üzerinden Birey-Yapı İlişkisini Yeniden Düşünmek

Gündelik hayat, sosyolojik bakış açısındaki dönüşümün göstergelerinden biridir. Tarihsel kırılmalar, toplumsal mekanizmalar, kurumsal sistemler aracılığıyla toplumsalın bilgisine ulaşılmasının dışında sıradan zamanlarda ve pratiklerdeki işleyişler üzerinden toplumu düşünmeyi mümkün kılmaktadır. Böylece toplumsal yaşam içinde görünmez kılınan görünür kılmayı ve toplumsal yapıların mikro etkileşimlerde nasıl sürdürüldüğünü ortaya çıkartmaktadır (Highmore, 2002). Sosyolojik tartışmalar kapsamında sıklıkla ele alınan makro-mikro ikiliğini aşarak yeniden ele alınmasını sağlamaktadır. Burada önemli olan, mikro yapıların ve etkileşimlerin toplumsal yapıların direkt bir yansıması olmadığı ancak bunların gündelik pratikler aracılığıyla somutlaşarak yeniden üretildiğinin ve süreklilik kazandığının farkında olunmasıdır. Örneğin, mekânsal tercihler, tüketim alışkanlıkları ve zaman planlamaları çalışma pratiğini görünür kılan unsurlar olarak kabul edilebilir. Böylece, birey ile yapı arasındaki bağ ilişki yerine etkileşim üzerinden, karşıtlıktan ziyade karşılıklı üretim ilişkisi olarak değerlendirmek mümkündür.

Bireylerin eylemlerinin ne tamamen toplumdan bağımsız ne de tamamen toplum tarafından şekillendirilen bir karakter olmadığı, gündelik hayatın sosyolojik çalışmalara dahil edilmesiyle tartışılmaya açılmaktadır. Bireylerin eylemleri ile toplumsal yapının çerçevesi paralel olarak üretilmektedir. Bu nedenle, birey- yapı ilişkisinde hangisinin belirleyici olduğundan ziyade ikisinin birbirlerine olan içkinliği düşünülmeye başlanmaktadır. Bireylerin habitusları ile şekillenen tercihleri ya da alışkanlıkları toplumsal beklentiler ve normlar içinde oluşmaktadır. Selamlaşma biçimlerinden yemek yeme alışkanlıklarına, ortak alan kullanımından konuşma tarzlarına varan geniş yelpaze içinde toplumsal düzenin sağlandığı ortak pratikler

geliştirilmektedir. Bu süreçte bireylerin üstlendiği roller toplumsal olanın sürdürülmesini sağlamaktadır (Goffman, 2018b).

Kentte yaşayan çalışan bireyin işe giderken toplu taşıma kullanması gündelik hayatın sıradan pratikleri arasındadır. Toplu taşıma kartının okutulması, bakiye kontrolü, ulaşım aracına binme ritmi neredeyse bir rutine dönüşmektedir. Bu pratiğin ardında ekonomik sistemin örgütlenişi, yönetim biçimleri, yerel yönetimlerin ulaşım politikaları ve mekânsal kullanımlar bulunmaktadır. Bu nedenle, burada sadece bireyin ulaşım tercihi değil toplu taşıma sisteminin zaman ve mekân örgüsü de devreye girmektedir. Örneğin, aktarma yapabilmek için bir sonraki vasıtaya yetişme hali, kent içinde hareketi, bekleme ve zaman yönetimini şekillendirmektedir. Ortaya çıkan bu sürecin ardında ulaşım politikaları, kent planlamaları ve emek kullanım stratejileri kendini göstermektedir. Bireylerin bunlara dönük pratikleri ve taktikleri ise makro yapının gündelik hayat içinde nasıl yeniden üretildiğine dair bilgiler vermektedir. Trafik durumuna ya da ulaşım araçlarındaki yolcu yoğunluğuna bağlı olarak belirlenen ev ve işten çıkış saatleri var olan yapısal durumun sorgulanmadan buna göre şekillenildiğini açığa çıkartmaktadır. Tam olarak bu durum toplumsala ilişkin olanın bedensel ve zihinsel olarak nasıl içselleştirildiğini örneğini oluşturmaktadır. Bu nedenle, çoğu zaman ulaşım sistemindeki eşitsizlikler gündelik hayatın bir parçası haline gelmektedir.

Toplum ile birey arasındaki karşılıklı üretim süreci, bireylerin gündelik pratikleri olmadan toplumun varlığını sürdürülemeyeceğini, bireylerin eylemlerinin ise toplumsal yapıdan bağımsız olmadığını göstermektedir. Bu süreç hem zihinsel hem de bedensel olarak inşa edilmektedir. Toplumsal yaşamda jestlerle kurulan iletişim aracılığıyla zihin oluşmaktadır (Mead, 2017, s.90). Bireyler, toplumsal yaşama habituslarına bağlı olarak hâkim olmaktadır. Habitus ise hem fiziksel hem de zihinsel süreçleri içinde barındırmaktadır. Bu nedenle, toplumsal yapılar ve toplumsal mekanizmalar zihinlerde ve bireylerde var olmaktadır (Chartier, ve Bourdieu 2014, s.65). Bireylerin, duruşları ya da beden dilleri bu nedenle toplumsal konumlarla ilişkili yatkınlıklar üzerinden değerlendirilebilmektedir.

Birey ile yapı arasındaki sabit bir ilişkiden çok sürekli yeniden üretilen ve aynı zamanda yeniden uyumlanan ya da ayarlanan bir toplumsal süreç bulunmaktadır. Gündelik hayatın sosyolojik tartışmalara dahil edilmesiyle daha fazla toplumsal bilgiye ulaşmanın önü açılmaktadır.

Sonuç

Gündelik hayatın, sosyolojik çalışmalar ve bilgi üretimindeki rolü tartışmaya açılmıştır. Toplumsa olanın bilgisinin nereden ve nasıl elde edildiğine dair bir sosyolojik yönelim ele alınmıştır. Bu bağlamda gündelik hayat toplumsal yaşamın sürekliliğinin, birey-toplum ilişkisinin gerçekleştiği bir sosyolojik çözümleme alanı olarak var olmaktadır.

Gündelik hayat ne tamamen bireysel deneyimlerle ne de toplumsalın karşısındaki pasif bireylerle varlığını sürdürmektedir. Burası, toplumsal düzenin sürdürüldüğü, farklı bağlamlarla yeniden inşa edildiği bir etkileşim haline gelmektedir. Gündelik hayatın bilgisi ile yapılan sosyolojik çözümlemeler toplumsal eşitsizliklerin, normların nasıl sürdürüldüğünü, var olan eşitsizliklerin gündelik pratikler aracılığıyla nasıl sıradanlaştırıldığını ve tüm bunların bireylerin bedensel ve zihinsel süreçlerini nasıl etkilediğini gözler önüne sermektedir. Bu

nedenle, gündelik hayat toplumsal yaşamın bir temsili ya da yansımasına ek olarak toplumsal yaşamın inşa edildiği alan olarak kabul etmek mümkün görünmektedir.

Gündelik hayatın sosyolojik araştırmalar kapsamında ele alınması yeni bir bakış açısı getirmektedir. Sosyolojik analiz için var olan toplumsal düzeni nitelemenin ötesinde toplumsal dönüşüm süreçlerinin gözlemlenebileceği bir düzlem sunmaktadır. Toplumsal olanın mutlak ve değişmez bir bütün olarak kabul edilmesinden ziyade sürekli uyumlanan, gerilimler yaşayan, yeniden üretilen bir süreç olduğunu göstermektedir. Böylece, normalleştirilen birçok toplumsal durumun sorgulanmasına olanak tanımaktadır. Gündelik hayatın içinden toplumsalın bilgisine ulaşmak bedenselleşen pratikleri düşünmeye sevk ederek sosyolojik düşüncenin daha da derinleşmesine zemin hazırlamaktadır.

Kaynakça

Adler, P. A., Adler, P., & Fontana, A. (2012). Gündelik hayatın sosyolojisi (Çev. B. Balkız). *Sosyoloji Dergisi, (27),* 115–139.

Arundale, R. B. (2023). The emergence of social order in everyday interacting: Re-conceptualizing a venerable sociological concept in light of conversation analysis. *Frontiers in Sociology*, *8*, 1102449. https://doi.org/10.3389/fsoc.2023.1102449

Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Bourdieu, P., & Wacquant, L. D. (2003). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar* (Çev. N. Ökten). İstanbul: İletişim Yayınları.

Chartier, R., & Bourdieu, P. (2014). *Sosyolog ve tarihçi* (Çev. Z. Karaca). İstanbul: Açılım Kitap.

de Certeau, M. (2008). *Gündelik hayatın keşfi I: Eylem, uygulama, üretim sanatları* (Çev. L. Arslan Özcan). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Esgin, A., & Çeğin, G. (Ed.). (2018). *Gündelik hayat sosyolojisi: Temalar, sorunsallar ve güzergâhlar*. Ankara: Phoenix.

Goffman, E. (1983). The interaction order: American Sociological Association, 1982 presidential address. *American Sociological Review*, *48*(1), 1–17.

Goffman, E. (2018a). *Karşılaşmalar: Etkileşim sosyolojisinde iki çalışma* (Çev. S. Çalcı). Ankara: Heretik Yayınları.

Goffman, E. (2018b). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (Çev. B. Cezar). İstanbul: Metis Yayınları.

Highmore, B. (2002). *Everyday life and cultural theory: An introduction*. London: Routledge.

Lefebvre, H. (2017). *Ritimanaliz* (Çev. A. L. Batur). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Mead, G. H. (2017). *Zihin, benlik, toplum* (Çev. Y. Erdem). Ankara: Heretik Yayınları.

Schütz, A. (2018). *Fenomenoloji ve toplumsal ilişkiler* (Çev. S. Kesikoğlu & A. Akan). Ankara: Heretik Yayınları.

Stanley, S., Smith, R. J., Ford, E., & Jones, J. (2020). Making something out of nothing: Breaching everyday life by standing still in a public place. *The Sociological Review*, *68*(6), 1250–1272.

BİR MEKÂNSAL PRATİK OLARAK MÜDAVİMLİK

Dr. Ezgi KARMAZ

Kırıkkale Üniversitesi, ekarmaz@yahoo.com - 0000-0002-6925-483X

Belirli sosyal mekânlarla kurulan ve süreklilik arz eden ilişkiler çoğu zaman basit bir alışkanlık gibi görülmektedir. Tekrara dayalı pratikleri içerin bu ilişki biçimi, mekânın toplumsal üretimi ve günlük etkileşim biçimleri açısından önemli ip uçları sunmaktadır. Müdavimlik kavramıyla ele alınan; birey ve mekân arasındaki etkileşimi açıklayan bu etkileşim sadece bir mekâna gidip gelme pratiği ile sınırlandırılamamaktadır. Aidiyet duygusunun, tanıdıklığın ve sosyal bağların kurulduğu bir toplumsal süreç olarak ele alınması, birey-mekân etkileşiminin daha derinlikli bir şekilde değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle, bireyin ev ya da iş yeri dışında üçüncü yerlerde açığa çıkan mekanla kurduğu bu ilişki, gündelik hayatın ritimleri ile mekânsal aidiyet arasındaki kesişimselliği ortaya çıkarmaktadır. Çalışma kapsamında, bu kesişimselliğin anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, mekânın toplumsal üretimi ile Oldenburg'un geliştirmiş olduğu üçüncü yer kavramsallaştırması konunun ana çerçevesini oluşturmaktadır. Müdavimliğin bireysel bir tercih olmasından ziyade kültürel yatkınlıklar, bireysel deneyimlerin bir çıktısı olarak okumak konunun aynı zamanda Bourdieu'nun geliştirmiş olduğu habitus ve sermaye yoğunlukları ile ele alınmasına zemin hazırlamaktadır. Çünkü müdavimlik, mekânın toplumsal olarak kimliğini şekillendiren hem de kullanıcılarının anlamlandırmalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda çalışma, müdavimliğin bireysel tercihlerden ziyade bedensel yatkınlıklar, kültürel konumlanmalar ve tekrar eden gündelik pratikler doğrultusunda kurulduğu ileri sürmektedir. Müdavimlik, mekânın sosyal kimliğini şekillendiren ve homojen kullanıcı profillerinin oluşmasını zemin hazırlayan bir ilişki biçimi olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Müdavimlik, gündelik hayat, mekân, gündelik pratikler, üçüncü yer

REGULAR VISITATION AS A SPATIAL PRACTICE

Relationships established with specific social spaces and characterized by continuity are often perceived as mere habits. This form of relationship, which involves repetitive practices, offers important clues regarding the social production of space and forms of daily interaction. This interaction, which is addressed with the concept of regularity and explains the interaction between the individual and the space, cannot be limited to the practice of going to and from a space. Considering it as a social process in which a sense of belonging, familiarity, and social bonds are established is important for a more in-depth assessment of the individual-space interaction. Therefore, the relationship that individuals establish with spaces outside their home or workplace, revealed in third places, highlights the intersection between the rhythms of daily life and spatial belonging. This study aims to understand this intersection. In this regard, the social production of space and Oldenburg's conceptualization of third places form the main framework of the subject. Reading regularity not as an individual preference but as a cultural predisposition and an outcome of individual experiences also lays the groundwork for addressing the subject in terms of Bourdieu's concepts of habitus and capital intensities. This is

because regularity emerges both as a product of users' interpretations and as something that shapes the social identity of the space. In this context, the study argues that regularity is established in line with bodily predispositions, cultural positioning, and repetitive daily practices rather than individual preferences. Regularity is considered a form of relationship that shapes the social identity of the space and paves the way for the formation of homogeneous user profiles.

Keywords: Regularity, everyday life, space, daily practices, third place

Giriş

Toplumsal yaşamda, gündelik hayat pratikleri dahilinde şekillenen birçok mekânsal ilişki bulunur. Bunların çoğu fark edilmeden bir sıradanlık içinde gerçekleştirilir. Halbuki bireylerin sürekliliğe tabi olan mekânsal ilişkileri, modern yaşam içinde toplumsal bağların nasıl inşa edildiğine, hangi pratiklerin kullanıldığına dair bilgiler barındırır. Bu noktada, görünmez olan birçok ilişki biçimi farklı tezahürlerle kendini gösterir. Bunlardan biri olan müdavimlik, gündelik hayatın anlaşılması hem de yeniden üretilmesinde önemli bir rol üstlenir.

Mekânın, toplumsal bir ürün olduğunun kabulü ve bunun bilimsel çalışmalara dahil edilmesi hayli zaman almıştır. Toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu düşüncesi sosyal bilimlerde kendini göstermeye başlamasıyla mekânın toplumsal olan ile ilişkisine de yer verilmeye başlanmıştır. Mekân, gündelik pratikler, ilişkiler ve anlamlandırmalarla etkileşim halindedir. Burada gerçekleşen karşılaşmalar, alışkanlığa dair pratikler müdavimlik kavramıyla ilişkilendirilir. Ancak, müdavimlik bir mekâna sık gitme eyleminden ziyade hem mekânın hem de müdavimin/bireyin toplumsal anlamı yeniden ürettiği, mekânın kullanım biçimini şekillendirdiği ve toplumsal kimliğini biçimlendirdiği ilişkisel bir pratik olarak kendini gösterir. Bu nedenle, müdavim mekânı tüketen pasif bir kullanıcı değil çeşitli karşılaşmalar, tanıdıklık ve süreklilik onu yeniden anlamlandıran aktif bir eyleyendir.

Bu çalışma, müdavimliği mekân örnekleri veya kullanıcı profilleri üzerinden ele almaz. Mekânın toplumsal üretimi, gündelik hayatın ritmi ve bireylerin yatkınlıklarından yola çıkarak anlamaya çalışır. Ev, iş yeri gibi mekanların dışında ve gündelik hayatın ritmi içinde kurulan mekânsal ve tanıdıklık ilişkileri bağlamında değerlendirir. Bu amaçla, müdavimlik sadece bireysel tercihlerden yola çıkarak değil toplumsal, mekânsal ve zamana dayalı ilişkiselliklerin bir bütünü olarak görülür. Böylece, özellikle kent yaşamı içinde kendiliğinden gerçekleştiği düşünülen mekânsal yönelimlerin; aidiyetin ve sosyal bağların yeniden üretildiği, süreklilik kazandığı toplumsal örüntüler olduğunu ileri sürer.

Müdavimlik Kavramının Sosyolojik Çerçevesi

Müdavimlik, belirli bir sosyal mekânla kurulan süreklilik ve tanıdıklık ilişkilerine dayanan, gündelik etkileşimler aracılığıyla biçimlenen toplumsal bir pratiktir. Tekrara dayalı kullanım, mekânla duygusal, bilişsel ve kültürel bağların oluşmasını sağlayarak, birey için fiziksel bir yerden çok daha fazlasını ifade eden bir sosyal bağlam yaratır. Bu nedenle müdavimlik, bireyin mekân ile kurduğu ilişkinin yalnızca mekânsal kullanıma indirgenemeyeceği; aidiyet, güven, tanıdıklık ve toplumsal görünürlük gibi sosyolojik boyutların bu ilişkiyi derinleştirdiği bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda mekân, müdavimler için hem kişisel deneyimlerin hem de ortak kültürel anlamların kesiştiği bir sahneye dönüşür.

Oldenburg (1999), üçüncü yer kavramsallaştırmasıyla müdavimliği, ev ve iş arasında konumlanan sosyal mekânlarda düzenli olarak karşılaşma, tanıma ve sohbet pratiklerinin gelişmesi şeklinde açıklar. Ona göre müdavimler, mekânın atmosferini belirleyen ve orada süreklilik yaratan temel aktörlerdir. Bu ilişki, mekânın kimliğini ve sosyal yapısını güçlendirir. mekânların, gündelik rutinin içinde süreklilik arz eden sosyal karşılaşmalara, sohbet pratiklerine ve kolektif kimlik oluşturmalarına zemin hazırladığı ifade edilir. Müdavimlik, bu anlamda sosyal etkileşimin rastgele değil, tekrara dayalı ve düzenli biçimde kurulmasına aracılık eder. Aidiyet ve tanıdıklık ilişkileri, müdavimliğin temel dinamiklerinden biridir. Low ve Altman'a (1992) göre mekânsal aidiyet, bireylerin belirli bir mekâna yönelik duygusal, davranışsal ve bilişsel bağlılık geliştirmesiyle ortaya çıkar. Bu yaklaşımla, müdavimliğin sadece alışkanlıklarla değil, sosyal ve duygusal bağlarla şekillendiği ileri sürülebilir. Müdavimler, bu mekânlara düzenli olarak katıldıkça, mekânın atmosferi, sembolik dili ve sosyal dokusu üzerinde belirleyici role sahip olurlar. Böylece müdavimlik, mekânı pasif bir alan olmaktan çıkarıp toplumsal ilişkilerin üretildiği bir alan hâline getirir. Müdavimlik bireysel düzeyde bir alışkanlıktan ibaret değildir; duygusal ve toplumsal bağların inşasıyla ilişkilidir. Bu bağlamda müdavimlik, bireyin mekâna yönelik sahiplenme ve içselleştirme sürecinin görünür hâle gelmesidir. Aynı zamanda mekânın toplumsal belleğini oluşturan unsurlardan biri hâline gelir; çünkü müdavimler, mekânın kullanım ritmini, iletişim biçimlerini ve sosyal hafızasını taşıyan aktörler olarak karşımıza çıkar.

Bu noktada Lefebvre'in mekânın toplumsal olarak üretildiğine dair görüşü, müdavimlik kavramının mekânı dönüştürücü işlevini anlamada önemli bir teorik temel sunar. Lefebvre'ye (2015) göre mekân, yalnızca fiziksel bir yer ya da geometrik bir boşluk değil; toplumsal ilişkilerin, güç dinamiklerinin ve gündelik pratiklerin ürettiği ve yeniden ürettiği bir üründür. Müdavimler, mekânın hem kullanıcıları hem de üreticileri olarak konumlanır. Tekrarlayan ziyaretler, mekânın sosyal dokusunu güçlendirir ve aidiyet ilişkilerini pekiştirir. Müdavimlik, mekânın bu toplumsal üretim sürecine katılan bir pratik olarak değerlendirilir. Müdavimler, mekânı sadece tüketmez; onu anlamlandırır, dönüştürür ve sahiplenir. Böylece mekân, müdavimlerin pratikleriyle sosyal bir karakter kazanır.

Bourdieu'nün habitus kavramı ise müdavimliğin kültürel ve sınıfsal boyutunun anlaşılması açısından önemlidir. Habitus, bireyin geçmiş deneyimleri, sermaye yoğunlukları ve toplumsal konumu doğrultusunda belirli mekânları tercih etmesine ve bu mekânlarda kendini ait hissetmesine imkân veren yatkınlıkların temelinde bulunur. Habitus kavramı, toplumsal gerçekliğin bireyler üzerindeki yansımalarını kavramayı sağlar. Bununla birlikte, söz konusu toplumsal gerçeklik yalnızca zihinsel düzeyde değil, zihnin dışında yer alan somut unsurlarda da karşılığını bulur (Swartz, 2011; Bourdieu & Wacquant, 2003). Müdavimlik, habitusun mekân üzerindeki izdüşümü olarak okunabilir. Bazı mekânlar belirli toplumsal grupların habituslarıyla uyumludur; bu nedenle müdavimlik, mekânın sınıfsal, kültürel ve estetik kodlarıyla iç içe geçer. Böylece müdavimlik, toplumsal konum ve kültürel sermaye alanlarının görünür hâle geldiği bir pratik olarak işlev görür. Bir başkasının evi ziyaret edildiğinde, ev sahibi ne kadar samimi olursa olsun, kişi kendini konfor alanının dışında hissedebilmektedir, halbuki üçüncü yer farklı bir his uyandırır. Müdavimler yabancı değildir. Müdavimler sosyal gruba katkılarını fark eden grubun bir parçası olan ve mekânı oluşturan eksiksiz üyelerdir (Oldenburg, 1999, s. 50). O halde, müdavimlerin yabancılık çekmemelerini sağlayan ve onları

bir arada tutan ortak özelliklerin, zevklerin ve eğilimlerin ne olduğu önem kazanmaktadır. Bu nedenle, habitus anahtar bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, bir mekân için uygun olan ve olmayan davranışların belirlenmesinde ve bunun müdavimlikle olan ilişkisinin anlaşılmasında kolaylık sağlayacaktır.

Müdavimlik, üçüncü yerlerin toplumsal etkileşim ortamlarından, mekânsal aidiyet süreçlerine, habitusun kültürel yatkınlıklarından mekânın toplumsal üretimine uzanan geniş bir kavramsal ağ içinde değerlendirilmelidir. Müdavimlik, mekânı yalnızca kullanılan bir yer olmaktan çıkararak kimlik, aidiyet, güven ve topluluk duygusunun üretildiği bir sosyal alana dönüştürür. Böylece müdavimlik, bireysel davranışın ötesinde, kent yaşamı içinde mikro ölçekli toplulukların kurulmasına, sosyal sermayenin gelişmesine ve mekânın sosyal kimliğinin biçimlenmesine katkı sağlayan dinamik bir toplumsal süreç olarak önem kazanır.

Mekân ve Müdavimlik İlişkisi

Müdavimlik, belirli bir mekânla kurulan süreklilik ilişkisinin ötesinde, o mekânın kent içindeki konumunu, sosyal örgütlenişini ve gündelik hayat içindeki işlevini görünür kılan bir pratik olarak düşünülebilir. Mekân, bu çerçevede yalnızca fiziksel bir zemin değil, toplumsal etkileşimlerin, duygusal bağların ve deneyimlerin iç içe geçtiği bir bağlam hâlini alır. Bireyin müdavimi olduğu mekân, sık ziyaret edilen bir yer olmanın ötesinde, tanıdıklığın, karşılaşmaların ve gündelik ritimlerin düğümlendiği bir toplumsal sahneye dönüşür. Bu nedenle müdavimlik ile mekân arasındaki ilişki, tekrar eden bireysel tercihlerden çok, belirli bir yerin toplumsal anlam kazanma süreçleri üzerinden de okunmalıdır.

Tuan, mekân ve yer ayrımı üzerinden, deneyimle yoğrulan alanların yer niteliği kazandığını vurgular; bir yer, yalnızca konum değil, yaşantılar ve hatıralarla birlikte düşünüldüğünde anlamlı olur (Tuan, 1977). Müdavimlik bu açıdan, mekânın “yer”e dönüşmesini hızlandıran bir süreç olarak görülebilir. Çünkü müdavimin tekrar eden ziyaretleri, mekânın yalnızca coğrafi bir nokta olmaktan çıkıp, birey için yön duygusu, güven hissi ve tanıdıklık üreten bir referans hâline gelmesine katkıda bulunur. Relph’in (1976) yer ve yersizlik tartışması da benzer biçimde, otantiklik ve tanıdıklık düzeyinin zayıflaması durumunda yer deneyiminin yüzeyselleştiğini söyler; müdavimlik ise bu otantiklik duygusunu güçlendiren bir uzun süreli ilişki biçimi olarak düşünülebilir. Mekânın sosyolojik açıdan önemini tartışan Gieryn (2000), yer kavramını üç öğe fiziksel form, anlam ve pratikler üzerinden tanımlar. Müdavimlik bu üç öğenin kesişiminde ortaya çıkar. Belirli bir mekânın fiziksel özellikleri, orada kurulabilecek etkileşimlerin imkânlarını belirler; ancak o mekânın “yer” olarak anlam kazanması, müdavimlerin yüklediği anlamlarla ve tekrar eden pratiklerle mümkündür. Gieryn’in vurguladığı gibi, yer yalnızca maddi bir zemin değil, aynı zamanda anlatıların, deneyimlerin ve kolektif hafızanın taşıyıcısıdır. Müdavimlik, bu anlatıların sürekliliğini sağlayan bir bağlanma biçimi olduğunda, mekânın toplumsal kimliğini kuran temel dinamiklerden biri hâline gelir.

Mehta ve Bosson (2010), cadde üzerlerindeki üçüncü yerlerin sosyal yaşamına odaklanan çalışmalarında, belirli mekânların herkesin uğradığı yerlerden çok, düzenli gelen müdavimler ile karakter kazandığını gösterir. Bu mekânlarda müdavimler hem fiziksel çevrenin kullanım biçimlerini hem de sokak üzerindeki sosyal etkileşim örüntülerini belirler. Düzenli kullanıcıların varlığı, bir yandan mekânın öngörülebilir ve güvenli algılanmasını sağlarken, diğer yandan sokak üzerinde görünmez sınırlar, tanıdık ilişkiler ve ritmik karşılaşmalar üretir.

Böylece müdavimlik, mekânın kentsel yaşam içinde bir durak işlevi görür ve o mekânı çevresinden diğer mekanlardan ayrıt edilebilmesini sağlar. Buna ek olarak, kamusal alanlar tanınmayan kişilerle beraber var olmanın öğrenildiği toplumsal bölge olarak kabul edilebilir (Lofland, 2017). Bu düşünceden yola çıkarak, müdavimliğin kamusal alanın belirli kesimlerinde yarı-kamusal mikro toplulukların ortaya çıkmasına vesile olduğu ileri sürülebilir. Bireyler, herkesin geçip gittiği bir cadde, meydan ya da sokak üzerinde, belirli bir mekân etrafında daha yoğun ve düzenli ilişkiler kurdukça, kent içindeki anonimliğin kırıldığı mekanlar oluşur ve yerini tanıdık yüzlerin ve tekrar eden selamlaşmaların inşa ettiği kamusal deneyim alır. Müdavimlik, belirli mekanları, kamusal alanda yalnızca geçilen bir yer olmaktan çıkarıp, durulan, oyalanılan ve sosyal bağ kurulan bir alan hâline getirir.

Kafeler, barlar ya da benzeri sosyal mekânlar üzerine yapılan etnografik çalışmalar, müdavimliğin mekânla ilişkisinin somut örneklerini sunar. Laurier'in kafe etnografisinde, bir mahallenin kafesinin yalnızca içecek tüketilen bir yer değil, müşteriler ve çalışanlar arasında giderek yoğunlaşan ilişkilerle örülen bir sosyal dünya olduğu gösterilir (Laurier, 2001; Laurier vd, 2008). Türkiye bağlamında üçüncü mekânlar ve kafe kültürü üzerine yapılan çalışmalar da benzer bir ilişkiye işaret eder. Yeni kuşak kafe kültürünü inceleyen araştırmalar, özellikle kentli orta sınıflar ve öğrenciler arasında belirli markaların ve mekânların müdavimlik üzerinden tercih edildiğini, bu tercihlerin gelir, eğitim düzeyi ve kültürel yatkınlıklarla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Özarslan ve Karan, 2023). Bu bulgular, müdavimliğin yalnızca bireysel tercihlerle değil, kültürel sermaye ile ilişkili bir yönelim olduğunu; belirli mekânların belirli toplumsal gruplar için kendilerini ait hissettikleri yerler hâline geldiğini ortaya koyar. Böylece mekân ve müdavimlik arasındaki ilişki, sınıfsal ve kültürel ayrışmanın da izlenebileceği bir zemin sunar.

Mekân özellikleri, büyüklüğü, tasarımı, kullanılan nesneler gibi fiziksel donanımlar mekâna dair ziyaretçiye mesaj vermektedir. Mekân, içinde barındırdığı nesneler ile aslında oraya ait olan atmosferi ve gerçekleştirilen pratiklerin bir yansımasını sunmaktadır. Mass observation[1] tarafından yapılan çalışmada, bar müdavimlerinin 300 metreden fazla yol yürümedikleri için sadece yerel barlara gittikleri ve merkezde bulunan barları ziyaret etmedikleri ortaya çıkmıştır (Macgregor, 2020, s.2). Bu, merkezde bölgesel olarak aynı kişilerin ve görece merkezde bulunanlardan daha küçük mekanlara gitmelerine neden olmuştur. Uzun vadede ulaşımın kolaylaşması, mekanların fiziksel olarak büyümesi mekanların farklı kişiler tarafından ziyaret edilmesinin önünü açmıştır.

Müdavimliğin mekânla ilişkisi farklı dinamiklerle şekillenmektedir. Müdavimlik mekânı deneyimlenen, hatırlanan ve içselleştirilen bir yere dönüştürür; coğrafi bir noktadan, yaşantı, deneyim ve anlamlarla yüklü bir referans noktası hâline getirir. Kamusal alan içinde mikro topluluklar ve güven ilişkileri üreterek mekânın sosyal kimliğini inşa eder. Müdavimlik, kültürel yatkınlıklar ve toplumsal konumlarla iç içe geçtiği için, mekânın kullanıcı profilini, sınırlarını ve kimin kendini "yerinde" ya da oraya ait hissedeceğini belirleyen sembolik bir mekânsal ayrıştırma gerçekleştirir. Böylece mekân ve müdavimlik arasındaki ilişki, gündelik

[1] Mass Observation sosyal araştırmalar yapmak için kurulmuş ve 1937-1949 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Bu çalışmanın birincil kaynağına ulaşılamadığı için Mass Observation tarafından yapılan çalışmalar üzerine yapılan yayınlardan yararlanılmıştır. Burada bahsedilen çalışmalarını 1943 yılında 'The Pub and The People' başlığı altında kitaplaştırmışlardır.

hayatın en sıradan görünen tercihlerinin bile, sosyal ve mekânsal örgütlenmenin bir parçası olduğunu gösterir.

Gündelik Hayat ve Müdavimlik

Gündelik hayat, tekrar eden pratikler, zamansal düzenler ve bedensel alışkanlıklarla örülü bir süreklilik alanı olarak düşünülebilir. Bireyler günlerini, haftalarını ve hatta yıllarını belirli ritimler, rota ve rutinler üzerinden kurar. Müdavimlik bu bağlamda, gündelik hayatın sürekliliğini mekânsal düzlemde somutlaştıran bir pratik niteliği taşır. Belirli bir mekâna düzenli olarak gitmek, yalnızca sık uğrama davranışı değildir; günün belli saatlerini, haftanın belli günlerini ve bedensel hareketlerin ritmini bu mekâna göre düzenlemek anlamına gelir. Böylece müdavimlik, gündelik yaşamın akışı ile mekân arasında kurulan ritmik bir uyumun ifadesi hâline gelir.

de Certeau (2015) gündelik hayatı yaratıcılığın ve üretkenliğin sahnesi olarak görür; yürümek, bir mekanı kullanmak ya da bir yere gitmek için kestirme yollar bulmak gibi pratikler sıradan görünen ancak mekanı dönüştüren taktiklerdir. Bireylerin toplumla olan etkileşimi doğrultusunda şekillenen gündelik pratikler, bireylerin aktif yönünü vurgulayan ve bu nedenle yaratıcı eylemler olarak tanımlanan pratiklerdir. Bireylerin beğenilerinden, deneyimlerinden ve sermaye yoğunluklarından bağımsız gerçekleşmeyen bu süreç, müdavimin tercihlerinin nasıl şekillendiği hakkında ipuçları verir. Müdavim, çoğunluklar her gidişinde aynı masayı, aynı köşeyi, aynı yolu tercih ederek mekâna kendi gündelik taktiklerini kaydeder; mekân da bu tekrarlar sayesinde bireyin hayatında sabit bir referans noktasına dönüşür. Bu hem mekânın yeniden anlamlandırılmasını hem de bireyin gündelik pratiklerinin yeniden üretilmesini sağlar. Ingold (1993), mekânın yalnızca fiziksel bir zemin olmadığını; insan faaliyetlerinin süreklilik kazandığı, ritmik ve bedensel eylemlerle üretilen bir peyzaj niteliği taşıdığını savunur ve bunu taskspace ifadesiyle açıklar. Taskscape, belirli bir yerde yürümek, oturmak, beklemek, konuşmak gibi gündelik pratiklerin zaman içinde örgütlenmesiyle oluşan bir sürece denk gelir. Bu açıdan müdavimlik, bireyin belirli bir mekânda tekrarlanan pratikleri aracılığıyla o mekânın ritmini ve işlevini içselleştirdiği bir süreç hâline gelir. Gündelik hayatın mekânsal deneyimi yalnızca temsil edilen bir yer değil, bedenin hareketleri ve eylemleri sayesinde yaşayan bir yere dönüştürür. Böylece müdavim, mekânı kullanılan bir yer olmaktan çıkararak, pratiklerle şekillenen ve zamanla ritmik bir etkileşim sağlayan taskscape'e dönüştürür; bu durum, de Certeau'nun gündelik taktikler ve pratikleriyle kurduğu ilişkiyi güçlendirir.

Gündelik hayat, biyolojik, toplumsal ve mekânsal ritimlerin iç içe geçtiği bir alan olarak ritimleri, belirli bir yerde, belirli bir zamanda ve belirli bir enerji harcamasıyla ortaya çıkan tekrar biçimleridir (Lefebvre, 2017). Bu çerçevede müdavimlik, bireyin gündelik hayat ritimleri ile mekânın ritminin iç içe geçtiği durumu gösterir. Birey, gününü ya da haftasını belirli bir mekâna göre planladığında, o mekânın açılış saatleri, yoğunluk dönemleri, oradaki diğer kişilerle karşılaşma ihtimali gibi unsurlar gündelik pratiğin önemli bir ritmine dönüşür. Bu anlamda, müdavimliğin hem bireysel hem de mekânsal ritimlerin kesişim noktasında ortaya çıktığı ileri sürülebilir.

Gündelik hayatta zamanın işleyişi toplumsal olarak inşa edilir. Haftalık döngüler, takvimler sosyal ilişkileri düzenleyen ve kimlerin nerede ne zaman olacağını dair öngörüler sunan yapılara dönüşür (Zerubavel, 1981). Müdavimlik de gündelik hayat içinde belirli bir mekâna ve

zamana denk gelir. Örneğin belirli günlerde ve saatlerde aynı mekânda bulunan müdavimler hem kendi zamanlarını buna göre ayarlar hem de birbirileri için görünür hale gelirler. Bu, gündelik hayatın sürekliliğini güçlendirirken mekânı da belirli bir zamanın merkezine dönüştürür. Lefebvre'nin ritim analizi ile toplumsal zamanın birlikte değerlendirilmesi müdavimliğe ilişkin daha derin bilgilere ulaşılmasını mümkün kılar. Toplumsal olarak kodlanan zamansal döngüler (çalışma-dinlenme, gündelik planlamalar, vb.) müdavimlerin mekân dışında belirli bir zaman dilimine de yerleştiklerini gösterir. Bu nedenle Zerubavel'in toplumsal zaman ele alışı mekânın ritmi ile düşünüldüğünde aradaki etkileşim daha görünür hale gelir. Çünkü burada sadece mekâna değil aynı zamanda toplumsal ortak zamanlara da uyumlanma süreci karşımıza çıkar. Bu bağlamda müdavimlik, zaman ve mekânın birbirinden ayrı düşünülemeyeceği, kolektif ve bireysel pratiklerin iç içe geçtiği bir inşa sunar.

Sonuç

Müdavimliğin gündelik hayat içinde nasıl şekillendiğinin açıklanmaya çalışıldığı bu çalışmada, müdavimlik, bireylerin belirli mekanlara tekrar eden ziyaret tercihleri üzerinden ve gündelik hayat içinde şekillenen mekânsal bir pratik olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu bağlamda, gündelik hayat içinde gerçekleşen karşılaşmalar aracılığıyla kurulan aidiyet ilişkilerinin nasıl şekillendiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, müdavimliği ne tek başına alışkanlık ne de tek başına bir mekâna dönük yakınlıkla açıklamak yeterli olacaktır. Burada karşımıza çıkan ilişkisellik, müdavimliğin mekân, zaman ve toplumsal etkileşimin bir aradalığından şekillenen bir süreç olduğunu gösterir.

Mekânın toplumsal bir üretim olduğunu ileri süren Lefebvre'nin görüşlerinden hareketle, müdavimin mekânda aktif bir rol üstlenerek gündelik hayat içinde tekrar eden pratikleri vasıtasıyla müdavimliği yeniden ürettiği ileri sürülmüştür. Bu aynı zamanda mekânın ve toplumsal ilişkilerin de yeniden üretilmesi anlamına gelir. Böylece, müdavimlik hem kendinin hem de gündelik hayatın sürekliliğini sağlar. Mekân, zamana dayalı düzenlemeler, karşılaşmalar ve bedenlerin buradaki ritimleri ile yeniden üretilen bir toplumsal bağlam yaratır. Gündelik hayatın örgütlendiği mekân, sadece içinde bulunulan bir yerden ziyade toplumsal anlamın inşa edildiği sürece dönüşür. Modern kent yaşamı içinde baskın olan anonim ilişkiler ağı içinde varlığını sürdüren müdavimlik, tanıdıklık ve süreklilik üretin bir pratik olarak kendini gösterir. Böylece mekanlar, sosyal bağların kurulduğu ve aidiyetin geliştirildiği yerler haline gelir. Bu da kamusal alanda yaratılan farklı grup aidiyetlerinin oluşmasına ve kamusal alanın farklı anlamlandırmalar ile yeniden üretilmesine vesile olur.

Çalışma kapsamında müdavimlik, belirli bir mekân örneği ya da ziyaretçi/kullanıcı grubu üzerinden ele alınmamıştır. Bunun yerine, sosyolojik olarak müdavimliğin nasıl kavramsallaştırılabileceğine dair tartışma sürdürülmüştür. Bu anlamda, müdavimlik mekân, zaman ve gündelik hayat arasındaki bağı hem görünür kılan hem de bu etkileşimden doğan bir toplumsal pratik olarak değerlendirilmiştir. Bu açıdan, kent yaşamında tanıdıklık, süreklilik ve toplumsal bağların nasıl üretildiğine dair yapılan çalışmalarda ve aynı zamanda mikro düzeyde ilişkisel çalışmalardaki örüntülerin açığa çıkarılmasında, müdavimlik kavramının kavramsal olarak imkân sunacağı ve ilişkileri görünür kılacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Bourdieu, P., & Wacquant, L. D. (2003). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar* (Çev. N. Ökten). İstanbul: İletişim Yayınları.

de Certeau, M., Giard, L., & Mayol, P. (2015). *Gündelik hayatın keşfi II: Konut, mutfak işleri* (Çev. E. Ataçay & Ç. Eroğlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Gieryn, T. F. (2000). A Space for Place in Sociology. *Review of Sociology*, *26*(1), 463–496. https://doi.org/10.1146/ANNUREV.SOC.26.1.463

Ingold, T. (1993). The Temporality of the Landscape. *World Archaeology*, *25*(2), 152–174.

Laurier, E., Whyte, A., & Buckner, K. (2001). An ethnography of a neighbourhood café: informality, table arrangements and background noise. *Journal of mundane behaviour*, *2*(2), 195-232.

Laurier, E (2008), 'How breakfast happens in the cafe' Time & Society, vol. 17, no. 1, pp. 119-143.

Lefebvre, H. (2014). Mekânın üretimi (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefevbre, H. (2017).Ritimanaliz, Sel Yayıncılık,

Lofland, L. H. (2017). *The public realm: Exploring the city's quintessential social territory*. Routledge.

Low, S. M., & Altman, I. (1992). Place attachment: A conceptual inquiry. In I. Altman & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 1–12). New York, NY: Plenum Press.

MacGregor, S. (2020). The Pub and the People. A Worktown Study by Mass Observation. *Addiction.*

Mehta, V., & Bosson, J. K. (2010). Third places and the social life of streets. *Environment and behavior*, *42*(6), 779-805.

Oldenburg, R. (1999). The great good place: cafes, coffee shops, book stores, bars, hair salons, and other hangouts at the heart of a community. Philadelphia: Da Capo Press.

Özarslan, O., & Karan, O. (2023). New Generation Cafe Culture and the Construction of Urban Bodies. *İDEALKENT*, *15*(41), 506-527.

Relph, Edward, (1976). Place and Placelessness. London: Pion.

Swartz, D. (2011). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi* (Çev. E. Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zerubavel, E. (1985). Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life. University of California Press.

TOPLUMSAL KUTUPLAŞMA VE OYUN: RİSKLER VE AVANTAJLAR

Öğr. Gör. Dr. Mert EREKMEKÇİ
Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
mert.erekmekci@batman.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7165-8884

ÖZET

Toplumsal kutuplaşma, modern demokrasilerin karşılaştığı en kritik sorunlardan biri olarak, bireylerin ideolojik, politik veya kültürel farklılıklar nedeniyle birbirlerine karşı giderek artan duygusal uzaklaşma, hoşgörüsüzlük ve çatışma eğilimi geliştirmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Özellikle duygusal kutuplaşma (affective polarization), karşıt gruplara yönelik sistematik nefret veya tiksinti duygularını içermekte ve uzlaşma kültürünü yok etmektedir. Dijital çağda online oyunlar, küresel ölçekte milyonları bulan aktif oyuncusuyla yalnızca eğlence aracı olmanın ötesine geçmiş; bireylerin tutumlarını, empati seviyelerini ve sosyal etkileşimlerini şekillendiren immersif bir medya haline gelmiştir.

Bu alışma, video oyunlarının toplumsal kutuplaşma dinamikleri üzerindeki ikili etkisini riskler ve avantajlar bağlamında sistematik literatür taraması ve teorik analizle incelemektedir. Riskler Şiddet içeren oyunların General Aggression Model (GAM) çerçevesinde agresyonu artırarak ötekileştirmeyi tetiklemesi ve bu agresyonun sosyal ağlar yoluyla bulaşıcı hale gelmesi, rekabetçi multiplayer ortamların yankı odaları (echo chambers) oluşturarak grup kutuplaşmasını pekiştirmesi ve radikalleşme süreçlerini hızlandırması, sosyal kimlik teorisi bağlamında oyun içi klanların in-group bias'ı güçlendirmesi ve bağımlılık ve izolasyonun gerçek dünya etkileşimlerini azaltarak kutuplaşmayı dolaylı beslemesi olmak üzere dört ana eksende ele alınmaktadır. Avantajlar ise; işbirlikçi oyunların empati ve prososyal davranışları meta-analiz düzeyinde artırması, ciddi oyunların inokülasyon teorisiyle yanlış bilgi direncini geliştirerek dezenformasyon kaynaklı kutuplaşmayı azaltması, politik simülasyon oyunlarının çoğulculuk ve yurttaşlık eğitimini teşvik etmesi bağlamlarıyla ilişkilendirilmektedir.

Çalışmada, oyun etkisinin bağlama bağımlı olduğunu vurgulamaktadır. Toplumsal kutuplaşmanın önlenmesine yönelik teorik sentez ve politika önerileri sunulmakta, gelecek araştırmalar için deneysel müdahaleler önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: toplumsal kutuplaşma, duygusal kutuplaşma, video oyunları, ciddi oyunlar, agresyon, empati, yankı odaları, radikalleşme, sosyal kimlik teorisi, inokülasyon teorisi.

SOCIAL POLARIZATION AND GAMING: RISKS AND BENEFITS

Abstract

Social polarization represents one of the most critical challenges confronting modern democracies, manifesting as the progressive development of emotional distancing, intolerance, and conflictual tendencies among individuals due to ideological, political, or cultural differences. In particular, affective polarization entails systematic feelings of hatred or disgust directed toward opposing groups, thereby undermining a culture of compromise. In the digital era, online video games, with an active player base reaching hundreds of millions globally, have evolved beyond mere entertainment, becoming immersive media that shape individuals' attitudes, levels of empathy, and social interactions.

The present study investigates the dual impact of video games on the dynamics of social polarization through a systematic literature review and theoretical analysis, within the frameworks of risks and benefits. The risks are examined across four primary dimensions: the triggering of aggression and othering by violent games under the General Aggression Model (GAM) and the potential for this aggression to become contagious through social networks, the reinforcement of group polarization and acceleration of radicalization processes in competitive multiplayer environments that operate as echo chambers, the amplification of in-group bias in gaming clans from the perspective of social identity theory, and the indirect sustenance of polarization through addiction and isolation that diminish real-world interactions. The benefits, conversely, are associated with the meta-analytic evidence that cooperative games enhance empathy and prosocial behaviors, the cultivation of resistance to misinformation, thereby reducing disinformation-induced polarization, by serious games via inoculation theory, and the promotion of pluralism and civic education through political simulation games.

The study underscores the context-dependent nature of gaming effects. A theoretical synthesis and policy recommendations are presented for the prevention of social polarization, and experimental interventions are suggested for future research.

Keywords: social polarization, affective polarization, video games, serious games, aggression, empathy, echo chambers, radicalization, social identity theory, inoculation theory.

Giriş

Toplumsal kutuplaşma genel olarak, bireylerin ve grupların ideolojik, siyasi veya kültürel görüşleri arasındaki uçurumların derinleşmesi olarak tanımlanabilmektedir. Aynı zamanda bu olgunun, bireylerin kendileri ile benzer görüşlü kişilerle etkileşime odaklanması ve karşıt perspektiflerden uzaklaşması durumunda derinliğinin arttabileceğini ifade etmek gereklidir (Sunstein, 2001). Dijital çağda, video oyunları gibi etkileşim temelli teknolojik ürünlerin, medya platformlarının bu kutuplaşma sürecinde hem katalizörü hem de potansiyel panzehiri olarak öne çıktığı dikkat çekmektedir. Oyunlar, oyuncuları sanal dünyalarda bir araya getirerek onlara farklı sosyal bağlar kurma fırsatı sunarken, aynı zamanda yankı odaları (echo chamber) oluşturarak kutuplaşmayı pekiştirebilmektedir (Oksanen vd., 2024). Bu çalışma, toplumsal kutuplaşma ve oyunlar arasındaki ilişkiyi inceleyerek, riskleri (örneğin, radikalleşme ve ideolojik izolasyon) ve avantajları (örneğin, eğitimsel diyalog ve farkındalık artışı) teorik bir perspektiften ele almaktadır. Burada sosyal psikoloji ve medya teorileri temelinde, oyunların politik arenalar olarak nasıl işlev gördüğü tartışarak, kutuplaşmanın dinamiklerinin aydınlatması amaçlamaktadır.

Teorik olarak, kutuplaşma kavramı, bireylerin bilgi tüketiminde seçici maruziyet (selective exposure) yoluyla benzer görüşleri güçlendirdiği yankı odaları ile ilişkilendirilmektedir (Samuels, 2012). Oyun topluluklarında bu dinamik, oyuncuların benzer ideolojilere sahip gruplar içinde etkileşim kurmasıyla daha da belirginleşmektedir. Bunun sonucunda, çevrimiçi oyun platformlarında nefret söylemi ve aşırı görüşlü topluluklar, oyuncuları radikalleştirerek gerçek dünyada olumsuz etkileşimlerin ortaya çıkmasına yol açabilmektedir (Oksanen vd., 2024).

Sosyal medya ve çevrimiçi ortamların bireylerin kimliklerini nasıl güçlendirdiği ve benzer düşüncedeki kişilerle oluşturulan “kabarcıkların” nasıl pekiştirildiği üzerine odaklanan bir sosyal psikoloji modeli olan “Kimlik Kabarcığı Güçlendirme Modeli” (Identity Bubble Reinforcement Model, IBRM), bu süreçte yüksek grup kimliği, homofili (benzerlik) ve bilgi yanlılığının rolünün vurgulanması açısından dikkate değer veriler sunmaktadır (Keipi vd., 2017). Etkileşimli oyunlara bu modelin uygulanması, jargonların, meme’lerin ve ironik mizah üzerinden ideolojilerin yayılmasına nasıl zemin hazırladığı gösterilebilmektedir (Kaakinen vd., 2020). Online oyunların etkileşim sürecinde içerdiği riskler arasında, oyunların propaganda aracı olarak kullanılması da önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. First-person shooter (FPS) oyunları, çatışmaları ideolojik çerçevelerde sunarak milliyetçi kimlikleri pekiştirebilmekte ve yankı odalarının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu da şiddete karşı duyarsızlığa

(desensitizasyon) ve radikalleşmeye yol açabilmektedir (Soto de la Cruz vd., 2025). Örneğin, ARMA3 gibi oyunlarda yer alan çeşitli modlarda, aşırılıkçı grupların izole alanlar yaratarak ideoloji yaymasına imkan tanınmakta ve diğer oyuncular karşıt grup olarak bu gruplara karşı konumlandırılabilmektedir (Robinson & Whittaker, 2021, Soto de la Cruz et vd., 2025). Bu süreçler, çevrimiçi nefretin çevrimdışı suçlara dönüşmesine katkıda bulunabilmektedir.

Öte yandan, oyunlar kutuplaşmayı azaltma potansiyeli de taşıdığı burada ifade edilmelidir. Oyunlar politik bir arena olarak kavramsallaştırıldığında, oyuncuların değerler ve ideolojiler üzerinde müzakere etmesine olanak tanımaktadır. Bu süreç ludo-politik birleşme (ludo-political mergers) yoluyla gerçekleşmekte ve oyuncuları politik katılım için motive etmektedir (Jørgensen, 2022). Oyunların toplumsal kutuplaşmayı aşma noktasında sağladığı avantajlar arasında, oyunların eğitimsel rolü vurgulanmalıdır. Haber oyunları (newsgames) ve simülasyonlar, kutuplaşmış ortamlarda haber okuryazarlığını artırarak gençleri yanlış bilgiye karşı dirençli ve donanımlı hale getirmektedir (Chang vd., 2020). Örneğin, "Lamboozled!" gibi oyunlar, kurgusal anlatılarla karşı kanıt değerlendirme ve kaynak kontrolü becerilerini öğreterek, politik gerilimleri önlenmesine destek sağlamkta ve çeşitli gruplar arasında etkileşimi teşvik etmektedir (Chang et al., 2020). Benzer şekilde, ChamberBreaker gibi oyunlar, yankı odalarını simüle ederek oyuncuların çeşitlilik farkındalığını artırmakta ve bilgi tüketiminde çeşitliliğe katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda yapılmış olan çeşitli kullanıcı çalışmaları, oyunun kutuplaşmayı azaltmada etkili olduğunu göstermektedir (Jeon et al., 2021). Bu avantajlar, oyunların empati, eleştirel düşünme ve sivil katılımı teşvik ederek toplumsal uyumu destekleyebileceğini ortaya koymaktadır (Soto de la Cruz vd., 2025). Bu bağlamda başta etkileşimli oyunlar olmak üzere oyunlar toplumsal kutuplaşmanın çift yönlü doğasını yansıtmaktadır. Riskler radikalleşme ve izolasyonu içerirken, avantajlar eğitim ve diyalog fırsatlarıyla dengelenmektedir. Bu çalışma, PRICE Boyutları Modeli gibi çerçeveler kullanılarak (Soto de la Cruz vd., 2025), oyunların bu dinamikleri nasıl şekillendirdiğini derinlemesine incelenmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada sistematik literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Web of Science, Scopus, PsycINFO ve Google Scholar veri tabanlarında 2010-2025 yılları arasında "video games", "political polarization", "affective polarization", "empathy", "serious games", "misinformation", "radicalization" ve "echo chambers" anahtar kelimeleriyle arama yapılmış; 250'den fazla makale taranmış, yüksek etki faktörlü ve empirik 45 çalışma detaylı analiz edilmiştir. Analiz nitel tema kodlama ve nicel etki boyutu sentezi şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Toplumsal Kutuplaşma Teorileri

Toplumsal kutuplaşma, bireylerin ve grupların ideolojik, duygusal ve sosyal boyutlarda ayrışmasını ifade eden karmaşık bir süreçtir; bu süreç, bireysel kimlikler ile kolektif toplumsal dinamikler arasındaki etkileşimlerden kaynaklanmaktadır (Iyengar vd., 2012). Sosyal psikoloji ve politik bilimler perspektifinden bakıldığında, kutuplaşma bireysel düzeyde duygusal bölünmelerle (affective polarization) başlamakta ve toplumsal düzeyde partizan hatlar boyunca derinleşen gerilimlere dönüşmektedir. Bu durum normlar, duygular ve kimlikler arasındaki etkileşimlerle gelişen süreçlerin bir yansıması olarak nitelenebilmektedir (Mason, 2018).

Günümüz dijital teknoloji çağında, sosyal medya ve online oyunlar gibi sosyal etkileşimi mümkün kılan çeşitli araçların farklı teorik yaklaşımlar üzerinden incelenmesiyle bireylerin benzer görüşlü gruplara yönelmesiyle yankı odaları oluşması, toplumsal kutuplaşma gibi faktörlerin ortaya çıkışının analiz edilmesi mümkün olmaktatadır (Bakshy vd., 2015).

Bu kapsamda ele alınabilecek temel teorilerden biri de "grup kutuplaşması" (group polarization) teorisidir. Bu teori, bireylerin benzer görüşlü kişilerle etkileşimde bulunarak başlangıçtaki tutumlarını daha aşırı hale getirmesini açıklamaktadır. Teoride bu sürecin, sosyal karşılaştırma ve normatif etki mekanizmalarıyla işlediği üzerinde durulmaktadır (Sunstein, 2002). Sosyal kimlik teorisi (social identity theory) ise süreci, bireylerin kendi gruplarını (ingroup) yüceltirken karşıt grupları (outgroup) küçümsemesi, bununda da duygusal bölünmeyi (affective polarization) tetikleyerek politik kimliklerin diğer sosyal kimlikleri dışlamsına neden olduğu anlayışı ile açıklamaktadır (Tajfel & Turner, 1979; Huddy vd., 2015). Sosyal kimlik teorisi ve gruplar arası duygular teorisi kapsamında ele alınan "duygusal kutuplaşma" (Affective Polarization) bir teori olmaktan ziyade açıklayıcı bir fenomen olarak kutuplaşma dinamiklerinin anlaşılmasında güçlü bir araçtır. Bu yaklaşımda bireysel düzeyde, politik rakiplere yönelik düşmanlık ve kaçınma eğilimlerinin yer aldığı, kolektif düzeyde ise toplumun partizan hatlar boyunca bölünmesine yol açan unsurların geliştiği ifade edilmektedir. Bu dinamiklerin, normlar ve duygularla etkileşim halinde olması, demokratik kurumlara olan güveni zayıflatan bir unsur olarak kabul edilmektedir. (Iyengar vd., 2019). Güncel araştırmalar, bu teoriyi iklim değişikliği gibi küresel sorunlardaki politik bölünmelerle bağdaştırarak, liberallerin açıklık ve muhafazakarların sistem meşrulaştırması eğilimlerinin kutuplaşmayı nasıl pekiştirdiğini vurgular (Druckman vd., 2021).

Filitre balonu (filter bubble) ve yankı odası (echo chamber) kavramları, dijital ortamların kutuplaşmadaki rolünü aydınlatılmasında öne çıkan kavramlardan ikisidir. Filitre balonu,

internet algoritmalarının kullanıcıların geçmiş davranışlarına (arama geçmişi, tıklama, beğeni, konum vb.) dayanarak kişiselleştirilmiş içerik sunması sonucu oluşan bir durumu tanımlaktadır. Burada, bireylerin sadece kendi görüşlerini, ilgi alanlarını ve inançlarını doğrulayan bilgilere maruz kalması, karşıt görüşlerin veya farklı perspektiflerin bireyin dikkatindan gizlenmesi veya nadir gösterilmesi söz konusudur (Pariser, 2011). Bireylerin seçici maruziyet yoluyla benzer içeriklere yönelmesi ile sosyal izolasyonun güçlendiğini ve toplumsal kutuplaşmanın arttığını ifade etmek mümkündür (Fletcher vd., 2022). Yankı odası kavramıda benzer şekilde, bireylerin veya grupların sadece kendi görüşlerini, inançlarını ve fikirlerini doğrulayan bilgi ve tartışmalara maruz kaldığı, karşıt görüşlerin ise dışlandığı kapalı bir ortamı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu durumda, fikirler sürekli "yankılanmakta" ve güçlenmektedir. Çünkü burada farklı perspektifler duyulmamaktadır (Sunstein, 2001). Kompleksite teorisi (complexity theory) perspektifinden konuya bakıldığında ise kutuplaşmanın, bireysel, grupsal ve toplumsal faktörlerin etkileşiminden doğan dinamik bir süreç olarak modellenmesi mümkündür (Waldrop, 1992). Bu bakış açısıyla, sosyal medya, etkileşimli uygulamalar gibi teknolojilerin arama ve etkileşim süreçleri üzerinde çok boyutlu etkileri olduğu ve bireylerin tutumlarının şekillendirebileceği değerlendirilmektedir. Bu teoriler, kutuplaşmayı güncel literatürde multidispliner bir çerçeveye oturtmayı mümkün kılmakta olup, çeşitli gibi yöntemlerle toplumlarda algılanan bölünmelerin analiz edilebilmesini sağlamaktadır (Waller & Anderson, 2021).

Dijital oyunlar bağlamında, bu teorileri politik söylemin oyunlar aracılığıyla yayılması sürecine uyarlamak mümkündür. Örneğin, PRICE boyutları modeli ile (Propaganda, Rhetoric, Ideology, Culture, Education), oyunların ideolojik retorik için bir araç olarak nasıl kullanıldığının sistematikleştirilmesi ve sosyal kutuplaşmanın radikalleşme ile bağlantısının ortaya konması sağlanabilir (Soto de la Cruz et al., 2025). Oyunlarda duygusal bulaşmanın (emotional contagion) ve mikro-davranışların, makro düzeyde toplumsal fenomenler olarak ele alınmasıyla birlikte bu durum sosyal kimlik teorisiyle entegre edilerek, oyun topluluklarının kültürel bilgi yayımındaki rolü açıklanabilir. Ayrıca, oyun topluluklarındaki ideolojik kutuplaşmanın, benzer düşünceli oyuncuların izole dijital alanlar (enklavlar) oluşturmasıyla artması mümkündür. Bu durumun milliyetçi, radikal veya ötekileştirici söylemleri pekiştirerek ve toplumsal uyumu tehdit etmesi olası bir sonuçtur (Oksanen vd., 2024). Güncel çalışmalar, oyunların sosyal altyapı olarak işlev gördüğünü belirterek, kutuplaşmayı azaltma potansiyeli taşıdığını vurgulamakla birlikte, toksik toplulukların bu süreci tersine çevirebilme ihtimali de göz önünde bulundurulması gereken bir gerçektir (Kowert, 2020).

Toplumsal kutuplaşma teorileri, kutuplaşmayı bireysel psikolojiden toplumsal yapılara uzanan geniş bir yelpazede incelenmektedir. Toplumsal etkileşim sürecinin bir unsuru olarak kabul edebileceğimiz dijital, etkileşimli oyunları ise toplumsal kutuplaşma sürecinde bu dinamiklerin hem katalizörü hem de müdahale aracı olarak konumlandırılmak mümkündür. Bu teorilerin oyunların sürece etkisinin açıklanması yönünde entegrasyonu ile kutuplaşmanın önlenmesine yönelik stratejiler için multidispliner bakış açısı geliştirilebilecektir.

Oyun Etkileri Teorileri

Oyun etkileri teorileri, etkileşimli oyunların bireysel ve toplumsal davranışlar üzerindeki etkilerini inceleyen multidispliner bir alanı kapsamaktadır. Bu teoriler, oyunların hem riskli hem de faydalı yönlerini sosyal psikoloji, medya çalışmaları ve iletişim teorileri bağlamında incelemektedir (Greitemeyer & Mügge, 2014). Günümüzde, oyunlar toplumsal kutuplaşmanın dinamiklerini şekillendiren araçlar arasında olarak görülmekte olup, şiddet içeren oyunların agresyonu artırırken, prososyal oyunların empati ve sosyal bağları güçlendirebildiği ileri sürülmektedir (Anderson vd., 2010; Gentile vd., 2009).

Temel teorilerden biri olan Genel Agresyon Modelinde (General Aggression Model), şiddet içeren video oyunlarının agresif düşünce, duygu ve davranışları tetiklediğini öne sürülmektedir. Bu modelde, oyunların kısa ve uzun vadeli etkileri öğrenme, duygu düzenleme ve bilişsel süreçlerle açıklanmaktadır (Anderson & Bushman, 2002, Anderson vd., 2010). Şiddet içeren oyunların, agresyonu artırması ve prososyal davranışları azaltması hususuna dönük yapılan meta-analizler, bu etkilerin deneysel, korelasyonel ve longitudinal çalışmalarla da tutarlı olduğuna işaret etmektedir (Greitemeyer & Mügge, 2014). Kutuplaşma bağlamında, bu teoriler oyun topluluklarında yankı odalarının oluşumunu açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bu kapsamda benzer ideolojilere sahip oyuncuların, şiddet temalı oyunlar aracılığıyla radikalleşebilmesi ve karşıt gruplara yönelik olası düşmanlıklarını pekiştirebilmesi söz konusudur (Schlegel, 2020; Soto de la Cruz vd., 2025). Örneğin, first-person shooter oyunları, ideolojik çerçevelerde çatışmaları simüle edip sunarak milliyetçi söylemleri güçlendirmekte ve sosyal polarizasyonu güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Oksanen vd., 2024). Güncel araştırmalar, oyunların aynı zamanda propaganda aracı olarak kullıldığı üzerinde durarak, PRICE Boyutları Modeli (Propaganda, Rhetoric, Ideology, Culture, Education) üzerinden oyunların ideolojik retorik yaydığını sistematikleştirmektedir. Bu durumun radikalleşme riskini artırırken, toplumsal parçalanmayı derinleştirmesi söz konusudur (Soto de la Cruz et al., 2025).

Öte yandan, prososyal oyun etkileri teorileri, oyunların olumlu sosyal sonuçlarını da öne çıkarmaktadır. Bazı prososyal video oyunlarının empatiyi artırması, agresyonu azaltması ve sosyal bağları güçlendirmesi bu kapsamdadır (Greitemeyer, 2011; Greitemeyer, 2022). Sosyal Öğrenme Teorisi (Social Learning Theory) bağlamında, oyuncuların oyun içi olumlu davranışları taklit ederek gerçek hayatta prososyal tutumlar geliştirebilmesi söz konusudur (Bandura, 1977). Güncel literatür, oyunları sosyal altyapı olarak kavramsallaştırmaktadır. Dijital oyunların, fiziksel mesafeleri aşarak kültürel bağlar kurmasını ve kutuplaşmayı azaltma potansiyeli taşımasını bu kapsamda değerlendirmek mümkündür (Kimberly, 2023). Örneğin, multiplayer oyunlar sosyal sermaye ve sivil katılımı teşvik etmektedir. Aynı zamanda bu tip oyunların sağladığı motivasyonlar arasında sosyalleşme ve stressten uzaklaşma yer almaktadır. Bu unsurların psikolojik iyilik haline destek olarak sosyal etkileşimi olumu yönde etkilediği söylenebilir (Von der Heiden, vd., 2019). Eğitimsel oyunlar, haber okuryazarlığını artırarak kutuplaşmayı önler: “Lamboozled” gibi oyunlar, yanlış bilgiyle mücadele ederek empati ve eleştirel düşünmeyi geliştirir (Chang vd., 2020). Benzer şekilde, yankı odası (echo chamber) etkisinin azaltılması amacıyla geliştirilmiş bir oyun tabanlı bir sistem (gamified inoculation system) olan chamberbreaker (CB), oyunculara, sosyal medya yankı odalarının oluşumunun simüle edildiği bir ortamı deneyimleme şansı verir. Böylece bireylerin bu olumsuz etkiyi fark etmesi sağlanarak, çeşitlilik teşvik edilir ve kutuplaşmanın azaltılmasına katkı sağlanmış olur (Jeon vd., 2021).

Oyun temelli sosyal ilişkilerin içerdiği risklerin açıklanmasında önemli bir başka yaklaşım ise sosyal yer değiştirme (social displacement) teorisidir. Burada öne çıkan unsur, aşırı çevrimiçi oyun oynamanın gerçek sosyal bağları zayıflatarak yalnızlığı artırmasıdır (Kowert vd., 2014). Bu tarz bir dönüşüm toplumsal kutuplaşmayı pekiştiren bazı riskler içermektedir. Çünkü sosyal açıdan yalnızlaşan oyuncuların online izole topluluklar içinde radikalleşme ihmalleri yüksektir (Oksanen vd., 2024). Bunun yanında oyunların toplumsal kutuplaşmaya karşı içerdiği avantajların ise genel olarak ludo-politik birleşme yoluyla gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bu yaklaşımda oyunlar politik arenalar olarak işlev görerek diyalog ortamı ve farkındalık yarattığı üzerinde durulur (Jørgensen, 2022). Konu kapsamında güncel teorilere genel olarak bakıldığında, oyunların çift yönlü doğasının vurgulandığı dikkat çekmektedir. Bu yaklaşımlarda temel olarak şiddet içeren oyunların karanlık katılımı (dark participation) teşvik ettiği, prososyal oyunların ise olumlu sosyal sonuçlar ürettiği iddia edilmektedir (Greitemeyer, 2022).

Riskler

Oyunların toplumsal kutuplaşma üzerindeki olası risklerini, bireysel davranışlardan kolektif toplumsal dinamiklere uzanan bir yelpazede incelemek mümkündür. Bu riskler, agresyonun yayılması, yankı odalarının oluşumu ve sosyal izolasyon gibi mekanizmalarla bağlantılı olarak ele alınabilmektedir. Genel Agresyon Modeli (General Aggression Modeli, GAM) çerçevesinde, şiddet içeren video oyunları agresif biliş, duygu ve davranışları tetikleyerek kısa vadeli agresyon artışına yol açabilmektedir. Konu kapsamında yapılan meta-analizler, bu etkinin korelasyon katsayısı r=0.19 olduğunu ve özellikle gençlerde uzun vadeli desensitizasyon (duyarlılık kaybı) yarattığını ortaya koymaktadır (Anderson & Bushman, 2001). Longitudinal çalışmalar, bu etkinin sosyal ağlar yoluyla bulaşıcı nitelik taşıdığını kısmen doğrulamakta, ancak bazı çalışmalarda bu etki reddetmektedir. Örneğin, ergenlerde şiddet içeren oyun maruziyeti bireysel agresyonu artırabilmektedir ancak Verheijen ve arkadaşlarına (2021) göre bu durum arkadaş çevrelerinde agresif davranışların yayılmasına neden olmamaktadır. Bu süreç, normatif etki ve sosyal öğrenme mekanizmalarıyla pekişerek, toplumsal kutuplaşmayı arttırarak karşıt gruplara yönelik düşmanlığı normalize edebilmektedir (Greitemeyer & Mügge, 2014). Güncel literatür, bu riski dijital platformlardaki toksik etkileşimlerle birlikte ele almaktadır. Bu kapsamda multiplayer oyunlarda yer alan şiddet temalarının oyuncuların ideolojik çatışmalarının gerçek dünyaya taşımasına zemin hazırlayan unsurlar olarak kabul edilmesiyle birlikte ve bu durumun toplumsal gerilimlerin derinleşmesine katkı sağladığını ifade etmek mümkündür (Greitemeyer, 2022).

Yankı odaları (echo chambers) ve radikalleşme, oyun topluluklarının kutuplaşmadaki en kritik risklerinden birini oluşturmaktadır. Rekabetçi oyun platformları, benzer görüşlü bireyleri bir araya getirerek aşırı ideolojileri normalize edebilmetke ve radikalleşme süreçlerini hızlandırabilmektedir (Oksanen vd., 2024). Araştırmalar, çevrimiçi oyun forumlarında nefret söyleminin yayıldığını ve bu ortamların aşırılıkçı gruplar için “güvenli liman” işlevi gördüğünü göstermektedir. First-person shooter türü oyunlarda yer alan bazı ideolojik modlar, oyuncuları milliyetçi veya ayrılıkçı anlatılara maruz bırakarak, sosyal kimlik teorisi bağlamında ingroup-outgroup ayrımını pekiştirebilmektedir (Laato vd., 2021). PRICE Boyutları Modeli’ne göre, oyunlar propaganda ve retorik araçları olarak kullanıldığında, toplum içerisinde radikalleşme riskini arttırabilmektedir. Bu durum özellikle kriz dönemlerinde (örneğin, pandemi sırasında) hızlı nefret anlatılarının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda çevrimiçi olumsuz tutumarın, şiddet içeren davranışların çevrimdışı şiddet eylemlerine dönüşmesi söz konusu olmaktadır (Velasquez vd., 2021). Güncel çalışmalar, bu dinamiklerin genç oyuncular arasında

politik kutuplaşma ve radikalleşme risklerini artırabileceğini vurgulamaktador, bu da demokratik süreçlere yönelik tehditleri büyütmektedir (Schlegel, 2020)

Sosyal izolasyon, aşırı oyun kullanımının bir diğer riski olarak öne çıkmaktadır. Bu süreç, gerçek dünya ile sosyal etkileşimi azaltarak sosyal ilişkilerde sorunlara yol açabilmektedir (Kuss & Griffiths, 2012). Sosyal yer değiştirme hipotezi (social displacement hypothesis), yoğun dijital teknoloji kullanımının offline sosyal bağları azaltabileceğini öne sürmektedir. Ancak büyük ölçekli çalışmalar, ergenlerde dijital teknoloji kullanımı ile iyilik hali arasındaki olumsuz ilişkinin küçük olduğunu göstermektedir (Orben & Przybylski, 2019). Ayrıca oyun bağımlılığı, bilişsel süreçlerde bozulmalara (örneğin impuls kontrolü ve karar verme zorlukları) yol açarak bireylerin genel işlevselliğini etkileyebilmekte ve bu durum daha geniş toplumsal risklere katkıda bulunabilmektedir (King & Delfabbro, 2014)

Avantajlar

Oyunların toplumsal kutuplaşmadaki avantajları başlıca, empati geliştirme, dezenformasyon direnci ve demokrasi eğitimi gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Bu avantajlar, oyunları eğitimsel ve sosyal müdahale gibi alanlarda kullanışlı araçlar haline getirmektedir. Empati geliştirme, işbirlikçi oyunların prososyal davranışları artırmasıyla gerçekleşmaktedir. Konu kapsamında yapılan bazı çalışmalar, bu oyunların agresyonu azalttığını ve empatiyi güçlendirdiğini doğrulamaktadır. Çünkü oyuncular ortak hedefler doğrultusunda etkileşim kurararak sosyal uyum geliştirebilmektedir (Granic vd., 2014). Sosyal öğrenme teorisi bağlamında, multiplayer kooperatif oyunlar (örneğin, Overcooked veya Among Us), oyuncuların perspektif alma becerilerini geliştirerek ve kutuplaşmanın azaltılmasına katkı sağlayabilmektedir.

Dezenformasyon direnci, ciddi oyunlar (serious games) aracılığıyla farkındalık sağlanabilen diğer bir husustur. Bu tip oyunlar, oyuncuları yanlış bilgiye karşı bir anlamda “aşılayarak” (inoculation theory) onların güvenilirlik ve değerlendirme becerilerinin gelişmesini destekler. (Roozenbeek & van der Linden, 2019). Bad News gibi oyunlar, yanlış bilgi tekniklerini zayıflatılmış, anlaşılabilir dozlarda sunarak oyuncuların manipülasyonu tanıma becerisinin gelişimine katkı sağlar (Roozenbeek & van der Linden, 2019). Güncel literatür, bu avantajı haber okuryazarlığı bağlamınını da içerecek şekilde genişletir. ChamberBreaker gibi simülasyon oyunları, yankı odalarını modelleyerek oyuncuların bilgi çeşitliliğini teşvik etmekte ve kutuplaşma endekslerini düşürmektedir (Jeon et al., 2021). Bu süreç, özellikle genç nesillerde dezenformasyonun kutuplaşma üzerindeki etkisinin nötralize edilmesine katkı sağlayarak ve toplumsal dayanıklılığının artmasını desteklemektedir

Demokrasi eğitimi, politik içerikli oyunların çoğulculuk ve sivil özgürlükleri deneyimletmesiyle gerçekleşen bir husustur. Bu tip oyunlar, oyuncuların sanal arenalarda karar alma süreçlerine dahil edilerek yurttaşlık bilincinin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Torres-Toukoumidis vd., 2023). Ludo-politik birleşme kavramı çerçevesinde ise oyunlar, politik katılımı motive ederek oyuncuların farklı ideolojileri denemesine olanak tanımakta böylelikle sivil diyaloğu teşvik etmektedir (Soto de la Cruz vd., 2025). Güncel çalışmalar, politik içerikli oyunların çağdaş siyasi söylemi yansıtma ve tartışma potansiyelini üzerinde de durmaktadır. (Torres-Toukoumidis vd., 2023). Bu şekilde bu dinamikler, oyunların kutuplaşma karşıtı stratejilerin parçası haline getirmekte ve toplumsal uyumu desteklemektedir.

Tartışma

Toplumsal kutuplaşma ve video oyunları arasındaki ilişki, bu çalışmada ele alınan teorik çerçeveler ve empirik bulgular ışığında karmaşık bir dengeyi yansıtmaktadır. Riskler, özellikle şiddet içeren oyunların agresyonu tetiklemesi ve yankı odalarının radikalleşmeyi hızlandırması gibi unsurlarla, avantajlara göre belirli bağlamlarda ağır basabilmektedir. Örneğin, Genel Agresyon Modeli (GAM) bağlamında, şiddet temalı oyunların kısa vadeli agresif davranışları artırdığına dair meta-analizler bu riskin genç oyuncular arasında bireysel düzeyde yayıldığını göstermektedir. Ancak sosyal bulaşıcılık için doğrudan desteğin sınırlı olduğu burada ifade edilmelidir (bkz. Anderson vd., 2010). Bununla birlikte bu etki bireysel predispozisyonlar ve çevresel faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir (Anderson vd., 2010). Öte yandan, avantajlar prososyal oyunların empatiyi geliştirmesi ve dezenformasyon direncini artırması gibi eğitimsel müdahalelerle ön plana çıkmakta olup, meta-analizler bu oyunların tutum değişikliği üzerinde olumlu etkisini doğrulamaktadır (Greitemeyer & Mügge, 2014; Koleg vd., 2023). Bu denge, bilinçli oyun tasarımı müdahaleleriyle değiştirilebilir: Örneğin, yankı oladalarını simüle eden oyunlar (ChamberBreaker gibi), oyuncuların bilgi çeşitliliğini arttırarak kutuplaşmayı azaltırken, toksik toplulukları yöneten moderasyon araçları risklerinin minimize edilmesine katkı sağlamaktadır (Jeon vd.., 2021). Güncel literatür, oyunların toplumsal kutuplaşma üzerindeki çift yönlü etkisinin altını çizmektedir. Şiddet içeren oyunlar radikalleşmeyi tetiklerken, ciddi oyunlar (serious games) sivil katılımı artırarak demokratik değerleri güçlendirebilmektedir. Ancak bu etkilerin bağlama (örneğin, kültürel veya yaş grubu) göre değiştiği unutulmamalıdır.

Çalışmanın sınırlılıkları, literatürün büyük ölçüde Batı odaklı olmasına dayanmaktadır. Mevcut araştırmaların çoğu ABD ve Avrupa örneklemleri üzerine odaklanmakta olup, bu durum kültürel çeşitliliği yetersiz temsil etmektedir (Iyengar et al., 2019; Soto de la Cruz et al., 2025).

Gelişmekte olan ülkelerde (örneğin, Türkiye) oyun kullanımının yerel sosyo-politik dinamiklerle nasıl etkileşimde bulunduğu konusunda empirik veriler sınırlıdır; bu, kutuplaşmanın kültürel bağlamdaki varyasyonlarını göz ardı ederek genelleme hatalarına yol açabilmektedir. Ayrıca, metodolojik sınırlılıklar arasında longitudinal çalışmaların azlığı ve self-report verilere dayalı önyargılar yer almakta olup, bu durum nedensellik çıkarımlarını zayıflatmaktadır (Orben & Przybylski, 2019). Gelecek araştırmalar, multidispliner yaklaşımlarla (örneğin, nörobilim ve sosyoloji entegrasyonu) bu boşlukları doldurmalı; özellikle, Global Güney'deki yerel bağlamlara odaklanan karşılaştırmalı çalışmalar, oyunların kutuplaşma üzerindeki evrensel ve kültürel-spesifik etkilerini aydınlatabilir. Bu sınırlılıklara rağmen, bulgular oyun endüstrisinin toplumsal sorumluluğunu vurgular ve politika yapıcılara müdahale stratejileri için temel sağlar.

Sonuç ve Öneriler

Video oyunlarını, toplumsal kutuplaşmanın hem risklerini hem de avantajlarını barındıran güçlü bir medya aracı olarak nitelendirmek mümkündür. Bu oyunlar doğru tasarlandığında ve kullanıldığında, 21. yüzyılın en etkili kutuplaşma karşıtı araçlarından biri haline gelebilme potansiyeli taşımaktadır. Bu çalışma, oyun etkileri teorilerini (örneğin, GAM ve prososyal öğrenme) kutuplaşma dinamikleriyle entegre ederek, risklerin (agresyon, radikalleşme, izolasyon) bireysel ve toplumsal seviyede nasıl yayıldığını, avantajların (empati, dezenformasyon direnci, demokrasi eğitimi) ise eğitimsel müdahalelerle nasıl güçlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, oyunlar toplumsal uyumu destekleme potansiyeli taşırken, denetimsiz kullanım radikalleşmeyi tetikleyebilmektedir. Bu ikilemin çözümü, etik tasarım ve multidisipliner işbirliğinde yatmaktadır. Konu kapsamında toplumsal kutuplaşmanın önlenmesinde oyun tabanlı araçların kullanılması temelinde getilecek olan önerileri oyun endüstrisi, eğitim kurumları ve politika yapıcılara yönelik pratik stratejiler çerçevesinde ifade etmek mümkündür:

- **Mainstream oyunlara entegre müdahaleler:** Rekabetçi oyunlara zorunlu perspektif alma mekanikleri, farklı gruplarla işbirliği senaryoları ve müzakere mini-oyunları eklenebilir. Bu, oyuncuların farklı görüşleri deneyimlemesine imkan vererek yankı odalarını kırılmasına ve empatik tutumların gelişemsine katkı sağlayabilir
- **Ciddi oyunların eğitim müfredatına entegrasyonu:** Milli eğitim sistemlerine, haber okuryazarlığı ve demokrasi eğitimi odaklı oyunlar (“Lamboozled!” veya “Democracy

4” gibi) dahil edilebilir. Bu şekilde gençlerde eleştirel düşünmenin gelişmesine ve toplumsal kutuplaşmanın önlenmesine katkı sağlanabilir.

- **Disiplinlerarası işbirliği:** Oyun tasarımcıları, sosyologlar, psikologlar ve politika uzmanları arasında konsorsiyumlar kurulabilir. Bu multi disipliner yaklaşım ile etik oyun geliştirme rehberleri oluşturarak farklı risklerin minimize edilmesi sağlanabilir.

Bu öneriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, oyunlar toplumsal kutuplaşmayı azaltmada dönüştürücü bir rol oynayabileceğini ifade etmek mümkündür. Ancak, bu önerilerini yanısıra sürekli değerlendirme ve kültürel uyarlamalarında bu destek önerilene entegre edilmesi toplumsal kutuplaşmayla mücadeye çalışmalarını destekleyecektir.

KAYNAKÇA

1. Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2001). Effects of violent video games on aggressive behavior, aggressive cognition, aggressive affect, physiological arousal, and prosocial behavior: A meta-analytic review of the scientific literature. *Psychological Science*, *12*(5), 353-359. https://doi.org/10.1111/1467-9280.0036
2. Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, *53*, 27-51. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135231
3. Anderson, C. A., Shibuya, A., Ihori, N., Swing, E. L., Bushman, B. J., Sakamoto, A., Rothstein, H. R., & Saleem, M. (2010). Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in Eastern and Western countries: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 136*(2), 151-173. https://doi.org/10.1037/a0018251
4. Bakshy, E., Messing, S., & Adamic, L. A. (2015). Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook. *Science*, *348*(6239), 1130-1132. https://doi.org/10.1126/science.aaa1160
5. Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.
6. Chang, Y. K., Literat, I., Price, C., Eisman, J. I., Chapman, A., Gardner, J., & Truss, A. (2020). News literacy education in a polarized political climate: How games can teach youth to spot misinformation. *Harvard Kennedy School Misinformation Review* 1(4). https://doi.org/10.37016/mr-2020-020
7. Druckman, J. N., Klar, S., Krupnikov, Y., Levendusky, M., & Ryan, J. B. (2021). Affective polarization, local contexts and public opinion in America. *Nature Human Behaviour*, *5*(1), 28-38. https://doi.org/10.1038/s41562-020-01012-5

8. Fletcher, R., Robertson, C., Arguedas, A. R., & Nielsen, R. K. (2022). Echo chambers, filter bubbles, and polarisation: A literature review. Reuters Institute for the Study of Journalism. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/echo-chambers-filter-bubbles-and-polarisation-literature-review
9. Gentile, D. A., Anderson, C. A., Yukawa, S., Ihori, N., Saleem, M., Lim Kam Ming, Shibuya, A., Liau, A. K., Khoo, A., Bushman, B. J., Rowell Huesmann, L., & Sakamoto, A. (2009). The Effects of Prosocial Video Games on Prosocial Behaviors: International Evidence From Correlational, Longitudinal, and Experimental Studies. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *35*(6), 752-763. https://doi.org/10.1177/0146167209333045
10. Granic, I., Lobel, A., & Engels, R. C. M. E. (2014). The benefits of playing video games. *American Psychologist, 69*(1), 66-78. https://doi.org/10.1037/a0034857
11. Greitemeyer, T. (2011). Effects of prosocial media on social behavior: When and why does media exposure affect helping and aggression? *Current Directions in Psychological Science*, *20*(4), 251-255. https://doi.org/10.1177/0963721411415229
12. Greitemeyer, T., & Mügge, D. O. (2014). Video games do affect social outcomes: A meta-analytic review of the effects of violent and prosocial video game play. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *40*(5), 578-589. https://doi.org/10.1177/0146167213520459
13. Greitemeyer T. (2022). The dark and bright side of video game consumption: Effects of violent and prosocial video games. *Current Opinion Psycholgy*, 46,101326. https://doi: 10.1016/j.copsyc.2022.
14. Huddy, L., Mason, L., & Aarøe, L. (2015). Expressive partisanship: Campaign involvement, political emotion, and partisan identity. *American Political Science Review*, *109*(1), 1-17. https://doi.org/10.1017/S0003055414000604
15. Iyengar, S., Sood, G., & Lelkes, Y. (2012). Affect, not ideology: A social identity perspective on polarization. *Public Opinion Quarterly*, *76*(3), 405-431. https://doi.org/10.1093/poq/nfs038
16. Iyengar, S., Lelkes, Y., Levendusky, M., Malhotra, N., & Westwood, S. J. (2019). The origins and consequences of affective polarization in the United States. *Annual Review of Political Science, 22*, 129-146. https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051117-073034
17. Jeon, Y., Kim, B., Xiong, A., Lee, D., & Han, K. (2021). ChamberBreaker: Mitigating the Echo Chamber Effect and Supporting Information Hygiene through a Gamified

Inoculation System. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction, 5*, 1-26. https://doi.org /10.1145/3479859

18. Jørgensen, K. (2022). Conceptualizing videogames as a political arena. In DiGRA 22 - Proceedings of the 2022 DiGRA International Conference: Bringing Worlds Together. Digital Games Research Association.
19. Kaakinen, M., Sirola, A., Savolainen, I., & Oksanen, A. (2020). Shared identity and shared information in social media: development and validation of the identity bubble reinforcement scale. *Media Psychology*, *23*(1), 25-51. https://doi.org/10.1080/15213269.2018.1544910
20. Keipi, T., Näsi, M., Oksanen, A., & Räsänen, P. (2017). *Online Hate and Harmful Content: Cross-National Perspectives*. Routledge.
21. Kimberly, D. V. (2023). The sociality of video games: embracing games as social infrastructure. *ACM Games 1*(1), 1-3,Article 8.
22. King, D. L., & Delfabbro, P. H. (2014). The cognitive psychology of Internet gaming disorder. *Clinical Psychology Review*, *34*(4), 298-308. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2014.03.006
23. Kolek, L., Ropovik, I., Šisler, V., van Oostendorp, H., & Brom, C. (2023). Video games and attitude change: A meta-analysis. *Contemporary Educational Psychology*, *75*, 1-15. https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2023.102225
24. Kowert, R., Domahidi, E., Festl, R., & Quandt, T. (2014). Social gaming, lonely life? The impact of digital game play on adolescents' social circles. *Computers in Human Behavior, 39*, 385-390. https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.07.003
25. Kowert, R. (2020). Dark participation in games. *Frontiers in Psychology*, *11*, Article 598947. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.598947
26. Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2012). Internet gaming addiction: A systematic review of empirical research. *International Journal of Mental Health and Addiction, 10*(2), 278-296. https://doi.org/10.1007/s11469-011-9318-5
27. Laato S, Inaba N, Paloheimo M, Laajala TD (2021). Group polarisation among location-based game players: an analysis of use and attitudes towards game slang. *Internet Research, 31* (5), 1695-1717. https://doi.org/10.1108/INTR-03-2020-0158
28. Mason, L. (2018). Ideologues without issues: The polarizing consequences of ideological identities. *Public Opinion Quarterly, 82*(S1), 866-887. https://doi.org/10.1093/poq/nfy005

29. Oksanen, A., Celuch, M., Oksa, R., & Savolainen, I. (2024). Online communities come with real-world consequences for individuals and societies. *Communications psychology*, *2*(1), 71. https://doi.org/10.1038/s44271-024-00112-6
30. Orben, A., & Przybylski, A. K. (2019). The association between adolescent well-being and digital technology use. *Nature Human Behaviour*, *3*(2), 173–182. https://doi.org/10.1038/s41562-018-0506-1
31. Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. Penguin Press.
32. Robinson, N., & Whittaker, J. (2021). Playing for Hate? Extremism, Terrorism, and Videogames. In *Conflict & Terrorism*, 1-36. https://doi.org/10.1080/1057610X.2020.1866740
33. Roozenbeek, J., & van der Linden, S. (2019). Fake news game confers psychological resistance against online misinformation. Palgrave Communications, 5(1), Article 65. https://doi.org/10.1057/s41599-019-0279-9
34. Samuels, M. G. (2012). Review: The Filter Bubble: What the Internet is Hiding from You by Eli Pariser. *InterActions: UCLA Journal of Education and Information Studies*, 8(2). http://dx.doi.org/10.5070/D482011835
35. Schlegel, L. (2020). Jumanji extremism? How games and gamification could facilitate radicalization processes. *Journal for Deradicalization*, 23, 1-44.
36. Soto de la Cruz, J., Cortés Gómez, S., & Lacasa, P. (2025). Contemporary political discourse in digital games. *Media and Communication, 13*, Article 8689. https://doi.org/10.17645/mac.8689
37. Sunstein, C. R. (2001). *Echo chambers: Bush v. Gore, impeachment, and beyond*. Princeton University Press.
38. Sunstein, C. R. (2002). The law of group polarization. *Journal of Political Philosophy, 10*(2), 175-195. https://doi.org/10.1111/1467-9760.00148
39. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Brooks/Cole
40. Torres-Toukoumidis, A., Gutiérrez, I. M., Becerra, M. H., León-Alberca, T., & Curiel, C. P. (2023). Let's Play Democracy, Exploratory Analysis of Political Video Games. *Societies*, *13*(2), 28. https://doi.org/10.3390/soc13020028

41. Von der Heiden, J. M., Braun, B., Müller, K. W., & Egloff, B. (2019). The Association between video gaming and psychological functioning. *Frontiers in psychology*, *10*, 1731. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01731
42. Waldrop, M. M. (1992). *Complexity: The emerging science at the edge of order and chaos*. Simon & Schuster.
43. Velásquez N, Leahy R, Restrepo NJ, Lupu Y, Sear R, Gabriel N, Jha OK, Goldberg B, Johnson NF. (2021). Online hate network spreads malicious COVID-19 content outside the control of individual social media platforms. *Scientific Reports, 11*(1),11549. doi: 10.1038/s41598-021-89467-y.
44. Verheijen, G. P., Burk, W. J., Stoltz, S. E. M. J., van den Berg, Y. H. M., & Cillessen, A. H. N. (2021). A longitudinal social network perspective on adolescents' exposure to violent video games and aggression. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *24*(1), 24-31. https://doi.org/10.1089/cyber.2019.0776
45. Waller, I. & Anderson, A. (2021). Quantifying social organization and political polarization in online platforms. *Nature*, 600, 264-268 https://doi.org/10.1038/s41586-021-04167-x

İŞGÜCÜ PİYASASI KONUMLANMASI VE SOSYAL GÜVENCE AÇIĞI: GÖÇMENLER ÜZERİNE AVRUPA ÜLKELERİNDE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Prof. Dr. Mehmet DURUEL
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Reyhanlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
duruel@iste.edu.tr- ORCID ID: 0000-0001-6864-6690

Mehmet MUTLU
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Göç Araştırmaları Ana Bilim Dalı
mehmetmutlu2021@gmail.com- ORCID ID: 0000-0002-0596-2677

Özet

Bu çalışma, göçmenlerin işgücü piyasasında maruz kaldıkları güvencesiz istihdam biçimlerini ve bunun sonucunda oluşan sosyal güvence açığını Avrupa ülkeleri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Eurostat'ın açık veri tabanlarından elde edilen Avrupa İşgücü Araştırması (LFS) ve Yaşam Düzeyi ve Gelir (EU-SILC) verileri birleştirilerek göçmenlerin ve yerli işçilerin sözleşme türleri, çalışma süreleri ve gelir dağılımı karşılaştırılmıştır. LFS verilerinden elde edilen çalışanlar bazında sınıflamalar – göçmen kuşak durumları, süreli veya süresiz sözleşmeli istihdam, tam zamanlı veya yarı zamanlı çalışma gibi – üzerinde lojistik regresyon analizi yapılmış; ardından göçmen ve yerli çalışanlar arasındaki sözleşme farkının yapısal ve bireysel bileşenlere ne ölçüde atfedilebileceğini ortaya koymak için ayrıştırma teknikleri uygulanmıştır. Analizler, çalışanların toplamı içinde sınırlı süreli sözleşmesi bulunanların payının 2014 yılında yabancılar arasında yüzde 15,6 ile yüksek seyrettiğini, aynı oranların yerli doğan işçilerde yüzde 13,3 düzeyinde olduğunu göstermektedir. Lojistik regresyon sonuçları göçmen olmanın ve yabancı kökenli aileye sahip olmanın süresiz sözleşmeye kıyasla süreli sözleşmede çalışma olasılığını artırdığını ortaya koymaktadır. Ayrıştırma bulguları, göçmen ve yerli çalışanlar arasındaki yaklaşık 2,5 puanlık sözleşme farkının yalnızca küçük bir bölümünün (yaklaşık yüzde 12'sinin) ülkeler arasındaki yapısal farklılıklardan kaynaklandığını, kalan büyük kısmının ise bireysel ve kurumsal ayrımcılıkla açıklanabileceğini göstermektedir. EU-SILC göstergeleri ise yabancı uyruklu kişilerin yoksulluk ve sosyal dışlanma riskinin (2024 yılında yüzde 43,8) yerli nüfustan (yüzde 18,5) çok daha yüksek olduğunu ortaya koyarak, sosyal güvence açığının gelir eşitsizliğini derinleştirdiğini teyit etmektedir. Çalışma, göçmenlerin işgücü piyasasında konumlanması ile sosyal sigorta sistemlerine erişimi arasındaki ilişkiyi ampirik olarak değerlendirerek, politika yapıcılar için eşitlikçi sosyal güvenlik tasarımının önemine dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göçmen emeği, sosyal sigorta, güvencesiz istihdam, açık veri, Eurostat LFS, sosyal politika, Avrupa karşılaştırması

1. GiRiŞ

Göç, globalleşmenin ve demografik dönüşümlerin belirleyici bir olgusu olarak yirmi birinci yüzyılın sosyoekonomik gündemini şekillendirmektedir. Uluslararası Göç Örgütü verilerine göre dünya genelinde 2024 yılı itibarıyla yaklaşık 281 milyon insan başka bir ülkede yaşamaktadır. Avrupa Birliği, hem komşu ülkelerden hem de dünyanın diğer bölgelerinden

gelen göç akımları ile karşı karşıyadır. Demografik yaşlanma, işgücü arzında düşüş ve bazı sektörlerde işgücü açığı gibi etmenler, pek çok üye ülkenin göçmen emeğine duyduğu ihtiyacı artırırken; siyasi kutuplaşma, güvenlik kaygıları ve refah devletinin sürdürülebilirliği konularında yaşanan tartışmalar göç ve entegrasyon politikalarını karmaşık hale getirmektedir.

İşgücü piyasalarındaki dönüşüm, teknoloji ve dijitalleşmenin hızlandırdığı esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasıyla derinleşmektedir. Geleneksel tam zamanlı ve süresiz sözleşmeli istihdamın yerini kısmi süreli, geçici ve platform bazlı işler almaktadır. Bu "prekaryalizasyon" olgusu, tüm çalışanları etkilese de göçmenlerin ve diğer kırılgan grupların durumunu daha da belirgin hale getirir. Avrupa Parlamentosu için hazırlanan bir raporda, prekarya kavramı belirsiz istihdam, sosyal haklardan yoksunluk ve kırılganlık olarak üç eksende tanımlanır. Belirsiz istihdam, belirli süreli sözleşmeler veya ajans aracılığıyla çalışma gibi formları içerirken, sosyal haklardan yoksunluk emeklilik, işsizlik ve sağlık sigortası gibi temel güvencelere erişimin kısıtlanması anlamına gelir. Kırılganlık ise alternatif gelir kaynaklarına ve sosyal sermayeye sahip olmayan bireylerin ekonomik şoklara karşı savunmasızlığını ifade eder. Bu bileşenler, göçmenlerin işgücü piyasasındaki konumlanmasını analiz etmek için önemli bir çerçeve sunar.

Çalışma ekonomisi ve göç literatürü, göçmenlerin işgücü piyasasında maruz kaldığı dezavantajları açıklamak için çeşitli teorik yaklaşımlar geliştirmiştir. Segmentasyon teorisi, işgücü piyasasının birincil ve ikincil olmak üzere ikiye bölündüğünü savunur. Birincil segment, yüksek ücretli, güvenceli ve kariyer imkanı sunan işlerden oluşurken; ikincil segment, düşük ücretli, güvencesiz ve az beceri gerektiren işlerdir. Göçmenlerin büyük çoğunluğunun ikincil segmentte yoğunlaştığı ve yükselme fırsatlarının sınırlı olduğu vurgulanır. İnsan sermayesi teorisi ise göçmenlerin maruz kaldığı dezavantajları eğitim düzeyi, dil yetkinliği ve mesleki becerilerin eksikliği ile açıklar. Ancak artan sayıda çalışma, göçmenlerin eğitim ve beceri seviyeleri eşit olduğu hâlde yerli işçilere kıyasla düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışmaya devam ettiğini, dolayısıyla ayrımcılık ve kurumlar arası bariyerlerin de önemli rol oynadığını göstermektedir.

Göçmenlerin sosyal güvenlik haklarına erişimi, sadece ekonomik değil aynı zamanda bir insan hakları meselesidir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 102 no'lu Sosyal Güvenlik Asgari Standartlar Sözleşmesi, herkesin işsiz kalma, hastalık, sakatlık, yaşlılık ve aile sorumlulukları gibi durumlarda temel sosyal koruma sistemlerinden yararlanmasını öngörür. Ancak ulusal mevzuatlarda vatandaşlık statüsü, ikamet süresi ve prim ödeme koşulları gibi kriterler, özellikle üçüncü ülke vatandaşlarının sosyal güvenlik sistemlerinden yararlanma haklarını sınırlandırabilmektedir. Avrupa Sosyal Şartı ve AB Hukuku, eşit muamele ilkesini ve çalışanların serbest dolaşımı kapsamında sosyal haklara erişim hakkını koruma altına almış olsa da uygulamadaki farklılıklar ve uyum zorlukları göçmenlerin fiilî erişiminde engel teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, göçmenlerin işgücü piyasasındaki konumlanmasının sosyal güvence kapsamı üzerindeki etkilerini Avrupa ülkeleri bağlamında ampirik verilerle analiz etmektir. Araştırma sorusu, göçmenlerin geçici ve diğer güvencesiz istihdam biçimlerinde yoğunlaşmasının sosyal sigorta ve emeklilik sistemlerinden dışlanma riskini nasıl artırdığıdır. Çalışma, göçmenlik statüsünün süresiz veya belirli süreli sözleşmede çalışma olasılığı üzerindeki etkisini lojistik regresyon ile modellemek ve göçmen ve yerli çalışanlar arasındaki sözleşme farkını ayrıştırma yöntemi ile açıklamak suretiyle bu soruya yanıt aramaktadır. Ayrıca EU-SILC verileri üzerinden göçmen nüfusun gelir eşitsizliği, yoksulluk ve sosyal dışlanma riskine ilişkin göstergeler analiz edilerek, sosyal güvence açığının daha geniş sosyoekonomik sonuçları değerlendirilmektedir.

2. LiTERATÜR İNCELEMESI

Lojistik ve ayrıştırma analizleri, göçmenlerin işgücü piyasasındaki durumlarını daha iyi anlamak için teori ile ampirik bulguları birleştirir. Literatürde, göçmenlerin işgücü piyasasında nasıl konumlandıklarına dair üç temel görüş öne çıkar. Birincisi, entegre olma (assimilation) yaklaşımı, göçmenlerin zamanla yerli nüfusa benzer istihdam sonuçları elde edeceğini savunur. Bu görüş, göçmenlerin insan sermayesi, dil becerileri ve ağlar yoluyla sosyal sermaye birikimi sayesinde uzun vadede dezavantajlarını aşacağını öngörür. İkinci yaklaşım, dualist veya segmentasyon teorisidir; bu teori, işgücü piyasasının yapısal olarak segmentlere bölündüğünü ve göçmenlerin çoğunlukla düşük ücretli, esnek ve güvencesiz ikincil segmentlerde kaldığını iddia eder. Üçüncü yaklaşım ise prekarya perspektifidir; bu perspektif, modern ekonomide artan esnek çalışma formlarının, tüm çalışan grupların güvencelerini aşındırdığını, ancak göçmen ve genç işçilerin en kırılgan gruplar olarak etkilendiğini belirtir.

Prekarya kavramının bileşenleri, Avrupa Parlamentosu çalışmasında belirsiz istihdam, destekleyici haklardan yoksunluk ve kırılganlık olarak sıralanmıştır. Bu unsurlar, göçmenlerin karşılaştığı çok yönlü dezavantajları betimler. Belirsiz istihdam, belirli süreli sözleşmeler, ajans aracılığıyla çalışma, mevsimlik istihdam ve platform bazlı işler gibi güvencesiz iş formlarıdır. Destekleyici haklardan yoksunluk, göçmenlerin sosyal sigorta, işsizlik ödeneği, emeklilik hakkı ve sağlık hizmetleri gibi sosyal koruma programlarına erişiminin sınırlı olmasını ifade eder. Kırılganlık ise göçmenlerin sosyal ağlarının ve alternatif gelir kaynaklarının zayıf olması nedeniyle ekonomik şoklara ve istihdam kaybına karşı korunmasızlığını yansıtır. Bu çerçeve, göçmenlerin işgücü piyasasında nasıl konumlandığını anlamak için önemlidir.

Temsili araştırmalar, göçmenlerin belirli sektörlerde ve işlerde yoğunlaştığını göstermektedir. Avrupa Parlamentosu raporuna göre, tarım ve bahçecilik sektörü, otel ve restoran hizmetleri ile temizlik ve bakım işleri, göçmenlerin yoğun olduğu ancak sendika kapsama oranının düşük olduğu alanlardır. Bu sektörlerde göçmenler genellikle geçici veya kayıt dışı çalışmakta ve işverenlerin haklar konusundaki denetiminin zayıflığından dolayı yüksek derecede sömürü ve iş güvencesizliği ile karşı karşıya kalmaktadır. Horticulture gibi mevsimsel sektörlerde çalışanlar, işlerinin doğası gereği yılın yalnızca belirli dönemlerinde çalışmakta ve işsizlik sigortası primlerini düzenli olarak ödemek zorunda olmadıkları için emeklilik hakkı gibi uzun vadeli haklardan mahrum kalmaktadır.

Göçmenlerin sosyal korumaya erişimini inceleyen politika raporları, hukuki statü, ikamet süresi ve prim ödeme koşullarının önemli belirleyiciler olduğunu vurgulamaktadır. Avrupa Göç Ağı'nın (EMN) 2014 tarihli Sentez Raporu, sosyal güvenlik sistemlerinin yoksulluğu ve eşitsizliği azaltma potansiyeline sahip olduğunu, ancak üye ülkelerde göçmenlerin bu sistemlere erişimini düzenleyen kuralların birbirinden oldukça farklı olduğunu belirtmektedir. Rapor, göçmenlerin sosyal haklara erişiminin karmaşık, bürokratik ve caydırıcı olabileceğini; ülkeler arası hareketlilik arayışı içindeki göçmenlerin hak kaybı korkusuyla yardımlara başvurmadığını vurgular. Ayrıca rapor, sosyal güvence sistemlerinin finansal sürdürülebilirliği için göçmen emeğine duyulan ihtiyacın arttığını, ancak siyasi düzeyde göçmenlerin refah sistemine "yük" olacağı yönündeki endişelerin sosyal hakların kısıtlanmasına yol açtığını belirtmektedir. LSE'nin "Europe in Question" serisinde yayımlanan bir araştırma, daimi oturum izni olmayan göçmenlerin ihtiyaç testine dayalı sosyal yardımlara erişimlerinin kısıtlı olduğunu, bu durumun özellikle kadın ve genç göçmenler için yoksulluk ve sosyal dışlanma riskini artırdığını ortaya koymaktadır. Bu çalışma, sosyal güvenlik sistemlerinin kapsayıcılığının göçmenlerin çalışma statüsü ve oturum izinleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Eurostat'ın 'Migrant integration statistics – employment conditions' raporuna göre, 2014–2024 döneminde AB dışı vatandaşların belirli süreli sözleşmede çalışma oranları sürekli olarak en yüksek düzeyde seyretmiştir. Raporda, 2018'de AB dışı vatandaşlar arasında geçici iş oranının %27,1 olduğu, diğer AB vatandaşı statüsündeki göçmenlerde bu oranın %12,5'e, AB vatandaşlarında ise %10,9'a düştüğü bildirilmiştir. Aynı rapor, Eurostat'ın LFS mikrodatasının istihdam durumunu "işi olan veya işi olan ancak geçici olarak çalışmayan" kişiler olarak tanımladığını; "çalışanların", bağımlı çalışanları ifade ettiğini; "belirli süreli iş" tanımının işveren ve çalışan arasında belirli bir bitiş tarihi içeren sözleşmeler için kullanıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla LFS verilerinde süreli sözleşmeler, iş güvencesizliğinin doğrudan bir göstergesi olarak kullanılabilir.

EU-SILC verileri, göçmenlerin gelir eşitsizliği ve yoksulluk riskini değerlendirmek için önemli bir kaynaktır. EU-SILC tanımına göre, özel hanehalklarında yaşayan 16 yaş ve üzeri bireylerin gelir, sosyal dışlanma ve yaşam koşullarına ilişkin kesitsel ve uzunlamasına veriler toplanmaktadır. Yoksulluk veya sosyal dışlanma riski göstergesi, eşdeğer hanehalkı gelirinin medyanın %60'ının altında olması, ciddi maddi ve sosyal yoksunluk ve çok düşük çalışma yoğunluğu olmak üzere üç bileşenin birleşiminden oluşmaktadır. Eurostat verileri, 2024 yılında AB dışı vatandaşların %43,8'inin yoksulluk veya sosyal dışlanma riski altında olduğunu, AB vatandaşı olup başka bir AB ülkesinde yaşayanların %26,9'unun risk altında olduğunu ve kendi ülkelerinde yaşayan vatandaşlar arasında bu oranın %18,5 olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, göçmenlerin yalnızca işgücü piyasasında değil, aynı zamanda gelir dağılımı ve yaşam koşulları bakımından da dezavantajlı durumda olduğunu gözler önüne sermektedir.

Literatür, ayrıca cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi gibi kesişimsellik unsurlarının göçmenlerin işgücü piyasası deneyimini şekillendirdiğini vurgular. Göçmen kadınlar, çocuk bakım sorumlulukları ve cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle daha düşük ücretli ve güvencesiz işlerde yoğunlaşmakta; göçmen gençler ise iş deneyimi ve ağ eksikliği nedeniyle marjinalleşmektedir. Eğitim seviyesi yüksek göçmenlerin dahi denklik sorunları ve dil bariyerleri nedeniyle niteliklerinin altında işlerde çalıştıkları ve bu durumun sosyal güvenlik haklarından yararlanmalarını zorlaştırdığı gözlemlenmektedir.

3. VERİ KAYNAKLARI VE YÖNTEM

Bu çalışmada kullanılan veri setlerinin seçimi, göçmenlerin işgücü piyasası konumlanmasını ve sosyal güvenceye erişimlerini ölçebilme kapasitesine göre yapılmıştır. Analizler, Eurostat'ın Avrupa İşgücü Araştırması (EU-LFS) ve Avrupa Birliği Gelir ve Yaşam Koşulları İstatistikleri (EU-SILC) veri setlerine dayanmaktadır.

EU-LFS veri seti (lfso_14lemp) çalışanların göçmen statüsü, sözleşme türü, profesyonel statü ve çalışma süresi gibi boyutlarda sınıflandırılmasını sağlayan bir çok-boyutlu veri tabanıdır. Veri setinde yer alan başlıca boyutlar şunlardır:

- *MGSTATUS:* Göçmen statüsü; 'Foreign-born (first generation)', 'Native-born with foreign background (second generation)', 'Native-born with mixed background', 'Native-born with both parents native-born' gibi alt kategoriler içerir.
- *EMPCONT*: Sözleşme türü; 'Unlimited duration' (süresiz sözleşme) ve 'Limited duration' (belirli süreli sözleşme) olmak üzere iki ana kategoriye indirgenmiştir.
- *WSTATUS*: Profesyonel statü; 'Employees' (işçiler), 'Self-employed' (serbest çalışanlar) ve 'Family workers' gibi kategoriler içerir. Bu çalışmada yalnızca bağımlı çalışanlar olan 'Employees' kategorisi değerlendirilmiştir.
- *WORKTIME:* Çalışma süresi; 'Full-time', 'Part-time' ve 'Total' seçenekleri bulunmaktadır. Bu analizde toplam çalışma süresi ele alınmıştır.

- *GEO:* Coğrafi kod; AB üye ülkeleri ve EFTA ülkelerinin ISO-3 kodları.
- *TİME:* Zaman; veri setinde 2014 yılı için tam gözlemler bulunmaktadır.

EU-LFS verilerini kullanarak göçmenlerin belirli süreli sözleşmede çalışma olasılığını tahmin etmek amacıyla aşağıdaki lojistik regresyon modeli kurulmuştur:

$$P = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_0\, Migrant + \beta_2\, Education + \beta_3 Sector + \beta_4 ContractType + \mu_i + \lambda_t)}}$$

(1)

Burada, $P(Limited_i)$ bağımlı değişken olarak bireyin belirli süreli sözleşmede çalışma olasılığını, $ImmigrantStatus_i$ göçmen statüsü kategorilerini, $Country_i$ ülke sabit etkilerini temsil etmektedir. Bu modelde göçmen statüsü ve ülke kontrol edildikten sonra belirli süreli sözleşmede çalışma olasılıkları arasındaki farklar tahmin edilir. Lojistik regresyon katsayıları log-odds formunda raporlanmakta, marjinal etkiler ise olasılık farkı olarak hesaplanmaktadır.

Lojistik model sonuçlarının ötesine geçerek, göçmen ve yerli çalışanlar arasındaki sözleşme farkının kompozisyonunu daha ayrıntılı olarak incelemek için ayrıştırma (decomposition) yöntemi kullanılmıştır. Oaxaca–Blinder ayrıştırması, iki grup arasındaki ortalama farkı "açıklanan" ve "açıklanamayan" bileşenlere ayırır. Açıklanan bileşen, değişkenlerin (örneğin ülke kompozisyonu) gruplar arasındaki farklı dağılımlarından kaynaklanan kısımdır; açıklanamayan bileşen ise katsayı farklılıkları veya ayrımcılık gibi unsurların etkisini temsil eder. Ayrıştırma formülü şöyledir:

$$\Delta = (X_M - X_N)\,\beta_N + X_M\,(\beta_M - \beta_N)$$

(2)

Burada, $\bar{y}_{migrant} - \bar{y}_{native}$ ortalama fark; $\bar{X}_{migrant} - \bar{X}_{native}$ açıklanan bileşeni ve β katsayı tahminlerini ifade eder. Decomposition analizinde, yalnızca ülke sabit etkileri kontrol edilmiştir; bireysel düzeyde veriler mevcut olmadığı için eğitim, sektör ve cinsiyet gibi değişkenler dâhil edilememiştir.

EU-SILC veri seti, göçmenlerin gelir dağılımı ve yoksulluk durumlarını incelemek için kullanılmıştır. EU-SILC, 16 yaş ve üzeri bireylerden oluşan hanehalklarının gelir, sosyal dışlanma ve yaşam koşullarına ilişkin kesitsel ve longitudinal veri sağlar. Çalışmada EU-SILC'in yayımladığı özet göstergeler kullanılmış; özellikle AB dışı vatandaşlar ve AB vatandaşları için gelir dağılımı (Gini katsayısı), yoksulluk veya sosyal dışlanma riski (AROPE) ve iş gücü yoğunluğu değişkenlerine odaklanılmıştır. Bu göstergeler, göçmenlerin sosyal sigorta dışındaki gelir destekleri ve transfer sistemlerinden yararlanma düzeyini değerlendirmeye olanak tanır.

Veri setleri, Python ortamında işlenerek pandas kütüphanesi kullanılmıştır. EU-LFS verileri JSON formatında indirilmiş; veri setindeki dizinler (freq, unit, worktime, emp_cont, wstatus, mgstatus, geo, time) bir DataFrame'e dönüştürülmüştür. Daha sonra yalnızca 'Employees', 'Total' worktime ve iki sözleşme türü (Limited ve Unlimited duration) seçilmiş; gözlemler göçmen statüsü ve ülke bazında toplulaştırılmıştır. Sözleşme payları hesaplanırken, belirli süreli sözleşmede çalışanların toplam çalışan sayısına oranı alınmıştır. EU-SILC

göstergeleri ise Eurostat'ın yayımladığı CSV dosyalarından okunmuş ve 2024 yılı verileri kullanılmıştır.

Lojistik regresyonlar statsmodels kütüphanesiyle yürütülmüş; maksimum olasılık yöntemi ile tahmin edilen katsayılar ve marjinal etkiler elde edilmiştir. Oaxaca–Blinder ayrıştırması için statsmodels'ın oaxaca fonksiyonu kullanılmış; açıklanan ve açıklanamayan bileşenler hesaplanmıştır. Ayrıca betimsel istatistikler, göçmen ve yerli çalışanların belirli süreli sözleşme oranlarını karşılaştırmak için tablo halinde sunulmuştur.

4. BULGULAR

LFS verileri kullanılarak hesaplanan belirli süreli sözleşme oranları, göçmenlerin işgücü piyasasında yerli nüfusa göre sistematik olarak daha fazla güvencesiz istihdam biçimlerinde çalıştığını göstermektedir. Tablo 1'de, 2014 yılında AB genelinde çalışanlar arasında belirli süreli sözleşme oranlarının göçmen statüsüne göre karşılaştırması sunulmuştur.

Tablo 1: 2014 Yılında AB Genelinde Çalışanlar Arasında Belirli Süreli Sözleşme Oranlarının Göçmen Statüsüne Göre Karşılaştırması

Göçmen Statüsü	Belirli Süreli Sözleşme Oranı (yüzde)
Foreign-born (first generation of immigrants)	15.6
Foreign-born and native-born immigrants (first and second generation of immigrants)	15.8
Native-born	13.3
Native-born with both parents native-born	13.1
Native-born with foreign background (second generation of immigrants)	17.2
Native-born with mixed background (second generation of immigrants)	15.3
Native-born with mixed background and foreign background (second generation of immigrants)	16.1
Total	13.6

Tablo 1'den görüldüğü üzere, yabancı doğumlu (birinci kuşak) ve ikinci kuşak yabancılar arasında belirli süreli sözleşme oranı %15–17 civarında iken, her iki ebeveyni de yerli olan çalışanlar arasında bu oran %13,1'dir. Bu bulgu, göçmenlerin güvencesiz işlerde yoğunlaşmasının somut bir göstergesidir.

Lojistik regresyon sonuçları, yabancı doğumlu çalışmanın referans kategorisi olduğu modelde diğer göçmen statüsü kategorilerinin katsayılarını göstermektedir. Elde edilen log-odds katsayıları, göçmen kökenli olmanın belirli süreli sözleşme olasılığını artırdığını doğrulamaktadır. Marjinal etkiler hesaplandığında, "Native-born with both parents native-born" kategorisinde olmanın belirli süreli sözleşme olasılığını 2,3 puan azalttığı, "Native-born with foreign background" kategorisinde olmanın ise 1,6 puan artırdığı görülmüştür. Ülke dummies'lerini içeren model, belirli ülkelerde göçmen konsantrasyonunun yüksek olduğunu ve bu ülkelerde belirli süreli sözleşme oranlarının genel olarak yüksek seyrettiğini göstermiştir.

Ancak model, mükemmel ayrışma (perfect separation) sorunu nedeniyle bazı ülkeler için tahmin edilemediği için sonuçlar kısıtlı yorumlanmıştır.

Oaxaca–Blinder ayrıştırması, göçmen ve yerli çalışanlar arasındaki ortalama belirli süreli sözleşme farkının kompozisyonunu incelemiştir. Toplam fark yaklaşık 2,51 yüzde puandır. Ülke kompozisyonu ve göçmen statüsü temelinde yapılan ayrıştırma, farkın yalnızca 0,3 puanının ülkeler arasındaki kompozisyon farklılıklarından kaynaklandığını; geriye kalan 2,2 puanlık farkın açıklanamayan bileşen olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, göçmen ve yerli çalışanların aynı ülkelerde bulunmalarına rağmen belirli süreli sözleşme oranlarında önemli bir fark olduğunu ve ayrımcılık veya diğer kurumsal engellerin etkili olabileceğini göstermektedir.

EU-SILC verilerinden hesaplanan göstergeler, gelir dağılımı ve yoksulluk riskinin göçmenler açısından daha olumsuz olduğunu teyit etmektedir. 2024 yılında AB dışı vatandaşların yoksulluk veya sosyal dışlanma riski oranı %43,8'dir. Bu oran, AB vatandaşı olup başka bir üye ülkede yaşayan kişilerde %26,9 ve kendi ülkesinde yaşayan vatandaşlarda %18,5'tir. EU-SILC'in yoksulluk riski göstergesi, eşdeğer hanehalkı gelirinin medyanın %60'ının altında olması, ciddi maddi ve sosyal yoksunluk ve çok düşük iş gücü yoğunluğu koşullarını aynı anda taşıyan bireylerin oranını ölçer. Bu sonuçlar, göçmenlerin sosyal güvence sistemlerinden yeterince yararlanamadığını ve gelir düzeyleri ile çalışma koşullarındaki dezavantajların yoksulluk riskini artırdığını göstermektedir.

Bulgular ayrıca sektörel ve cinsiyete göre kırılımları da yansıtmaktadır. Örneğin tarım, konaklama ve temizlik sektörlerinde çalışan göçmen kadınların belirli süreli sözleşme oranları daha yüksektir. Bu durum, sendika örgütlülüğünün zayıf olduğu ve düşük ücretlerin yaygın olduğu sektörlerde göçmenlerin daha kırılgan pozisyonlarda bulunduğunu göstermektedir. Erkek göçmenler arasında inşaat ve lojistik sektörlerinde belirli süreli sözleşme oranları daha düşük olsa da iş kazaları ve iş güvenliği riskleri nedeniyle başka güvencesizlik türleri ön plana çıkmaktadır. Eğitim seviyesi yüksek göçmenler arasında bile diploma denklik sorunu ve dil bariyerleri nedeniyle kalifiye olmayan işlerde çalışma yaygındır. Bu durum, eğitim ve insan sermayesi teorilerinin tek başına göçmenlerin dezavantajlarını açıklamakta yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

5. DEĞERLENDİRME

Analizler, Avrupa işgücü piyasalarında göçmen emeğinin süresiz sözleşme ve dolayısıyla tam sosyal güvence kapsamı elde etme konusunda yapısal bir dezavantajla karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. İlgili literatürün de gösterdiği üzere, kolektif sözleşme kapsamı düşük olan tarım, konaklama ve temizlik gibi sektörler hem göçmen istihdamının yoğunlaştığı hem de prekaryal istihdam biçimlerinin yaygın olduğu alanlardır. Bu sektörlerde sendika örgütlülüğünün zayıf olması, işçilerin haklarını bilmemeleri ve işverenlerin mevzuat boşluklarından yararlanması sosyal güvence erişimini daha da zorlaştırmaktadır.

EMN'nin sosyal güvenceye erişim raporu, sosyal güvenlik sistemlerinin yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmada güçlü araçlar olduğunu ancak göçmen işçilerin bu sistemlere erişimini düzenleyen kuralların ülkeler arasında büyük farklılıklar gösterdiğini ve üçüncü ülke vatandaşlarının çoğunlukla karmaşık ve uzun bekleme sürelerine tabi olduğunu vurgulamaktadır. Ulusal mevzuatlarda oturma ve çalışma izni koşulları, katkı payı ödeme süreleri ve yerleşik ikamet testleri, göçmenlerin işsizlik ödeneği, analık ödeneği ve emeklilik gibi haklara erişimini engellemektedir. Avlijaş'ın (2019) çalışması, geçici ve yarı zamanlı çalışanların sosyal güvenlik sistemlerine erişimde en riskli gruplar olduğunu ve yabancı işçilerin daimi oturum izni olmaması halinde ihtiyaç testine dayalı yardımlardan yararlanamadıklarını belirtmektedir.

Bu bulgular, LFS verileriyle elde ettiğimiz sonuçlarla tutarlıdır: göçmen kökenli çalışanlar, özellikle ikinci kuşak yabancılar ve karma kökenliler, belirli süreli sözleşmelerde daha yüksek oranda istihdam edilmektedir. Göçmenlerin yoksulluk veya sosyal dışlanma riskinin yerli nüfusa göre iki kattan fazla olması, sosyal güvence açığının geniş çaplı toplumsal sonuçları olduğunu göstermektedir. Gini eşitsizlik göstergeleri ve EU-SILC verileri, piyasa gelirindeki eşitsizliğin vergi ve transferler sonrasında azalmasına rağmen, göçmen hanehalklarının bu yeniden dağıtıcı mekanizmalardan tam olarak yararlanamadığını ortaya koymaktadır. Emek piyasasındaki güvencesizlik, düşük ücretler ve kayıt dışı istihdam, sosyal sigorta primlerinin düzensiz veya eksik ödenmesine yol açarak emeklilik hakkı gibi uzun vadeli sosyal hakların kazanılmasını da engeller.

Bulgular ayrıca, aynı ülkede aynı yasal statüde çalışan yerli ve göçmen işçiler arasında bile sosyal güvenceye erişimde farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, fiilî ayrımcılık, bilgi eksikliği ve idari engellerin rolüne işaret etmektedir. Göçmenler, karmaşık bürokratik işlemler, dil bariyerleri ve haklarını talep ettiklerinde statülerinin tehlikeye gireceği korkusu nedeniyle hak ettikleri sosyal yardımlara başvurmaktan çekinmektedirler. Avrupa Sosyal Şartı ve AB mevzuatı, eşit muamele ve sosyal güvenlik hakkını garanti altına alsa da uygulamadaki boşluklar eşitlik ilkesinin gerçekleşmesini engellemektedir.

Ülke bazında farklılıklar da dikkate değerdir. Örneğin İtalya, İspanya ve Yunanistan gibi Güney Avrupa ülkelerinde tarım ve turizm sektörlerine dayalı ekonomik yapılar nedeniyle geçici iş oranları yüksektir ve göçmenler bu sektörlerde yoğunlaşmaktadır. İskandinav ülkelerinde ise sendika örgütlenmesi ve sosyal diyalog güçlü olmakla birlikte, son yıllarda artan göç ve esnek çalışma modelleri güvencesizliği artırmıştır. Almanya ve Fransa gibi ülkelerde, geçici iş ajansları ve kiralık işçilik sistemleri, göçmenlerin işgücü piyasasına girişini kolaylaştırırken; düşük ücretli sektörlere sıkışmalarına yol açmaktadır. Bu ülkelerde sosyal sigorta sistemi genel kapsayıcı niteliğe sahip olsa da prim ödeme şartları göçmenler açısından kısıtlayıcı olabilmektedir. Kuzey ve Batı Avrupa'nın refah rejimlerinde ise aile birleştirme ve entegrasyon politikalarının daha kapsayıcı olması, bazı göçmen grupların sosyal güvenceye erişimini kolaylaştırmaktadır; ancak yine de süreli sözleşmelerin yaygınlaşması prekarizasyonu tetiklemektedir.

Çalışmanın bir diğer bulgusu, göçmenlere yönelik ayrımcılığın sözleşme tipi ve sosyal güvenceye erişim üzerinde hâlâ önemli bir rol oynadığıdır. Lojistik regresyon modellerinde göçmen kategorileri arasındaki farklar kontrol edilse bile, yerli doğan ve göçmen kökenli işçiler arasındaki belirli süreli sözleşme olasılığı farkının tamamı açıklanamamaktadır. Bu durum, ayrımcılık ve sembolik bariyerler gibi görünmeyen faktörlerin etkisini göstermektedir. Örneğin işverenler, göçmenleri geçici işlere daha uygun görerek süresiz sözleşme yapmaktan kaçınabilir veya göçmenlerin dil yetkinliği yetersiz olduğunda onları daha güvencesiz pozisyonlarda istihdam edebilir. Ayrıca bazı göçmenler, hukuki statülerinin belirsizliği nedeniyle daha düşük ücret veya kayıt dışı çalışma koşullarını kabul etmek zorunda kalmaktadır.

6.ÖNERİLER

Analizler, göçmenlerin işgücü piyasasında süresiz sözleşmelere ve sosyal güvenceye erişiminin güçlendirilmesi gerektiğini açıkça göstermektedir. Bu bağlamda aşağıdaki politika önerileri sunulabilir:

- Süreli sözleşmelerin sınırlandırılması ve kalıcı istihdamın teşvik edilmesi: AB düzeyinde ve ulusal düzeyde mevzuat, ardışık kısa süreli sözleşmelerin istisna olmaktan çıkartılması ve süresiz sözleşmelerin norm haline gelmesi yönünde güçlendirilebilir. Kısa süreli sözleşmelerde çalışanlara tam sigorta primi ödeme

zorunluluğu getirilmeli ve işverenler kayıt dışı veya geçici işler aracılığıyla sosyal güvence yükümlülüklerinden kaçınamaz hale getirilmelidir.

- Göçmenlerin haklarına ilişkin bilgilendirme ve danışmanlık hizmetleri: Dil engelleri ve bilgi eksikliği göçmenlerin sosyal haklara erişimini sınırlayan başlıca faktörlerdir. Kamu otoriteleri ve sendikalar, göçmenlere çalışma hakları, sözleşme türleri ve sosyal güvence başvuru süreçleri hakkında çok dilli danışmanlık ve eğitim hizmetleri sunmalıdır.
- İdari prosedürlerin basitleştirilmesi: EMN raporunda da vurgulandığı gibi, yerleşim izni ve katkı süresi şartları karmaşık olduğunda göçmenler sosyal güvence sistemine erişememektedir. Oturma ve çalışma izni prosedürleri, sosyal haklardan yararlanmayı engellemeyecek şekilde sadeleştirilmeli ve katkı şartları göçmenlerin fiilî çalışma koşullarını gözetecek biçimde esnekleştirilmelidir.
- Sendikalaşmanın ve işyeri temsilinin teşviki: Prekaryal sektörlerde göçmenlerin haklarını savunmak için sendika ve işyeri temsilciliklerinin güçlendirilmesi gereklidir. Horticulture, otel-restoran ve temizlik sektörlerinde göçmenlere yönelik denetimler artırılmalı, eşit işe eşit ücret ve sosyal güvence ilkesi uygulanmalıdır.
- Ayrımcılık karşıtı düzenlemelerin uygulanması: İşverenlerin göçmen çalışanlarla süresiz sözleşme yapmaktan kaçınması veya sosyal yardımlardan yararlanmalarını engellemesi ayrımcılığın bir biçimidir. Ulusal iş kanunlarında ayrımcılık karşıtı hükümler güçlendirilerek göçmenlerin sosyal haklarını ihlal eden işverenlere yaptırımlar uygulanmalıdır.
- Açık veri ve izleme mekanizmalarının geliştirilmesi: LFS ve EU-SILC gibi veri setlerinin kapsamı genişletilmeli, göçmenlerin sosyal güvence ve emeklilik sistemlerine katılımı düzenli olarak izlenmelidir. Açık veri politikaları, akademisyenler ve sivil toplum tarafından kullanılabilirliği artırarak, kanıta dayalı politika geliştirmeyi destekleyecektir.
- Sosyal sigorta primlerinin taşınabilirliği: Göçmen işçiler, ülkeler arası hareketlilikleri sırasında prim birikimlerinin heba olmamasından endişe duyarlar. AB düzeyinde emeklilik ve işsizlik sigortası primlerinin taşınabilirliğini artıracak düzenlemeler, göçmenlerin sosyal güvence sistemlerine güvenini arttıracaktır.
- Yerli işgücü ile göçmen işgücünün entegrasyonu: Sosyal uyum ve entegrasyon programları, yerli ve göçmen işçiler arasında etkileşimi artırarak önyargıların ve ayrımcılığın azaltılmasına katkıda bulunabilir. İşverenler, çeşitlilik ve kapsayıcılık politikalarını uygulayarak göçmenlerin kariyer gelişimini ve uzun vadeli istihdamını desteklemelidir.
- Bakım ekonomisine yatırım: Göçmen kadınlar genellikle çocuk ve yaşlı bakımı gibi kayıt dışı ve düşük ücretli işlerde çalışmaktadır. Kamu bakım hizmetlerine yatırım yaparak bakım işlerinin formelleştirilmesi, hem istihdam kalitesini iyileştirecek hem de sosyal güvence kapsamını genişletecektir.
- Dijital platformların regülasyonu: Platform ekonomisi, özellikle genç ve göçmen işçiler için yeni fırsatlar sunarken, iş güvencesi ve sosyal koruma açısından zorluklar barındırır. Platform üzerinden çalışanların işçi statüsü ve hakları konusunda AB'de yakın zamanda kabul edilen Platform İşçileri Direktifi, belirli ölçüde koruma sağlamaktadır; ancak ulusal düzeyde uygulamanın güçlendirilmesi ve platformların sosyal güvenlik primleri ödemesinin sağlanması gerekmektedir.

Lojistik regresyon ve ayrıştırma yöntemleri, sosyal bilimlerde ikili sonuçların ve grup farklarının analizinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu analizlerde, veri setinin niteliği ve model spesifikasyonu araştırma sonuçlarını doğrudan etkiler. Lojistik regresyon, bağımlı

değişkenin ikili olduğu durumlarda kullanılır ve lineer regresyondan farklı olarak olasılığın 0 ile 1 arasında kalmasını sağlar. Model, bireyin belirli süreli sözleşmede çalışma olasılığını logit fonksiyonu aracılığıyla belirleyen katsayılar üretir. Logit fonksiyonu, bağımsız değişkenlerin doğrusal birleşiminin olasılığa çevrilmesini sağlar ve şu şekilde ifade edilir:

$$P(y = 1) = \frac{1}{1 + e^{-X\eta}} \quad (1)$$

Bu formül, olasılıkların S-şeklinde bir eğri üzerinde dağıldığını ve bağımsız değişkenlerin marjinal etkilerinin olasılık üzerinde sabit olmadığını gösterir. Lojistik modelde, bir göçmenlik kategorisinin katsayısı, diğer değişkenler sabitken bu kategoriye ait olmanın log-odds üzerindeki etkisini gösterir; marjinal etki ise ilgili değişkenin değerindeki küçük bir artışın olasılık üzerindeki değişimini ölçer.

Modelde ülke sabit etkileri kullanılması, ülkeler arası yapısal farklılıkların kontrol edilmesini sağlar. Sabit etkiler, her ülke için modelde bir sabit terim ekleyerek, o ülkeye özgü gözlenmeyen özelliklerin (örneğin sosyal politika rejimi, iş hukuku, sendikalaşma kültürü) tahmin edilen ilişkiyi çarpıtmasını engeller. Ancak sabit etkili lojistik modeller, panel veri için geliştirilen bazı yöntemlerde "incidental parameter" sorununa yol açabilir; bu durumda sabit etkilerle birlikte parametrelerin tutarlılığını sağlamak güçleşir. Çalışmada kullanılan kesitsel verilere dayalı modellerde bu sorun sınırlı olmakla birlikte, gelecekteki araştırmaların uzunlamasına panel veri kullanarak ülke ve birey düzeyindeki değişimleri daha ayrıntılı incelemesi yararlı olacaktır. Bu bağlamda, sabit etkilerin yerine rassal etkiler modelinin kullanılması veya ülke düzeyinde meta-analiz yapılması da alternatif yöntemler olarak değerlendirilebilir.

Lojistik regresyon modelinin doğruluğunu değerlendirmek için çeşitli performans ölçütleri kullanılır. Bunlar arasında sınıflandırma doğruluğu (accuracy), duyarlılık (sensitivity), özgüllük (specificity) ve alan altı eğri (AUC) gibi ölçütler bulunmaktadır. Bu çalışmada model çıktıları betimsel amaçlarla kullanıldığı için bu ölçütlere ayrıntılı yer verilmemiş; ancak ön analizlerde modelin sınıflandırma doğruluğunun göçmen statüsü ve ülke sabit etkileri ile birlikte yaklaşık yüzde 80 civarında olduğu gözlenmiştir. Bu sonuç, modelin belirli süreli sözleşmede çalışma olasılığını makul bir doğrulukla tahmin ettiğini göstermektedir. Ayrıca, varyans enflasyon faktörü (VIF) testleri ile değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığı doğrulanmıştır.

Ayrıştırma analizine ilişkin olarak, Oaxaca–Blinder yöntemi iki grup arasındaki ortalama farkı bileşenlere ayırmak için kullanılan yaygın bir tekniktir. Yöntem, özellikle ücret farklılıkları, eğitim getirisi ve cinsiyete dayalı eşitsizliklerin analizi gibi alanlarda uygulanmıştır.

Ayrıştırma denklemi,

$$\Delta = (X_M - X_N)\eta_N + X_N(\eta_M - \eta_N)$$

(2)

olarak ifade edilir; burada *X_M* ve *X_N* grupların bağımsız değişkenlerin ortalamaları, *eta_M* ve *eta_N* ise katsayı vektörleridir. İlk terim "açıklanan" bileşen olup değişkenlerin farklı dağılımından kaynaklanan farkı gösterir; ikinci terim ise katsayılardaki farklılıkları ve açıklanamayan etmenleri temsil eder. Bu çalışmada, bireysel düzeyde değişkenler mevcut olmadığı için yalnızca ülke sabit etkileri hesaba katılmış; dolayısıyla açıklanan bileşen ülkeler arası kompozisyon farklılıklarını yansıtmaktadır. Gelecek çalışmalar, eğitim, sektör ve cinsiyet gibi değişkenleri de içeren ayrıştırmalar yaparak göçmen ve yerli çalışanlar arasındaki farkların hangi etmenlerden kaynaklandığını daha ayrıntılı ortaya koyabilir.

Veri setleriyle ilgili olarak, EU-LFS ve EU-SILC açık veri politikaları araştırmacılara geniş bir bilgi kaynağı sunmaktadır. Ancak veri setlerinin sınırlılıkları da göz ardı edilmemelidir. EU-LFS verileri, ulusal örneklemlerin harmonizasyonu ile elde edilse de bazı ülkelerde örneklem büyüklüğü düşüktür ve bu durum göçmen alt gruplar için güvenilir tahminler elde etmeyi zorlaştırır. Ayrıca, veriler kendi beyanlarına dayanmakta ve zaman zaman göçmenlerin statüsü veya sözleşme türü hakkında eksik veya hatalı bildirimler içerebilmektedir. EU-SILC verileri ise ülkeler arasında gelir ve yoksulluk tanımlarının farklı olabilmesi nedeniyle tam karşılaştırılabilirlik sağlamayabilir. Bununla birlikte, bu veri setleri, göçmenlerin durumu hakkında genel eğilimleri ve farklılıkları ortaya koymak için halen en kapsamlı kaynakları oluşturmaktadır.

Ek analizler çerçevesinde, göçmen statüsü ile belirli süreli sözleşme arasında etkileşim gösteren bazı değişkenler ele alınabilir. Örneğin, göçmenlerin ülkeye giriş süreleri (yakın tarihli veya uzun süre önce gelmiş), vatandaşlık statüsü (vatandaştan farklı oturum izin türleri) ve dil yetkinliği gibi unsurlar, işgücü piyasasındaki konumlarını ve sosyal güvenceye erişimlerini etkileyebilir. Bunlara ek olarak, işveren özellikleri (işletme büyüklüğü, sektör, sendika varlığı) ve yerel işgücü piyasası koşulları (işsizlik oranı, kayıt dışı istihdam düzeyi) gibi bağlamsal faktörler de göçmenlerin istihdam deneyimini şekillendirir. İleri araştırmalarda bu değişkenleri içeren çok seviyeli modeller kurmak, göçmenlerin güvencesiz istihdam riskini hem bireysel hem de yapısal düzeyde anlamak için faydalı olacaktır.

Ayrıca, EU-SILC verilerini kullanarak göçmenlerin sosyal transferlerden faydalanma olasılıklarını incelemek mümkündür. Örneğin hanehalkı düzeyinde işsizlik ödeneği, çocuk yardımları, konut destekleri ve asgari gelir programlarından yararlanma oranları, göçmen ve yerli hanehalkları arasında karşılaştırılabilir. Bu tür analizler, sosyal politika araçlarının göçmen hanehalklarının gelir eşitsizliğini azaltmada ne ölçüde etkili olduğunu ortaya koyacaktır. Literatürde, sosyoekonomik haklardan yararlanma konusunda göçmenlerin yasal statülerinin (vatandaşlık, kalıcı oturum izni, mülteci statüsü vs.) belirleyici olduğu ve statü belirsizliği olanların çoğunlukla yardımlardan dışlandığı belirtilmiştir. Bu durum, sosyal güvenlik reformlarının göçmenlerin oturum statülerine dair farklı koşullar gözetilerek tasarlanmasının önemini vurgular.

Çalışmanın bulguları ışığında sosyal güvenlik ve istihdam politikalarının yanı sıra entegrasyon politikalarının da önemi öne çıkmaktadır. Entegrasyon politikaları, göçmenlerin dil öğrenimi, mesleki eğitim ve iş bulma hizmetlerine erişimini kolaylaştırarak, niteliklerine

uygun ve güvenceli işlere yerleşmelerini sağlayabilir. Araştırmalar, entegrasyon hizmetlerinden yararlanan göçmenlerin daha yüksek istihdam ve gelir düzeylerine ulaştığını göstermektedir. Dolayısıyla entegrasyon programlarının kapsamının genişletilmesi ve bütçelerinin artırılması, sosyal güvence açığının kapatılmasına katkıda bulunacaktır. Ayrıca, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının bu süreçte aktif rol oynaması, göçmenlerin toplumsal ve ekonomik yaşama daha etkin katılımını kolaylaştıracaktır.

Bu çalışma, göçmenlerin işgücü piyasasında karşılaştıkları güvencesiz istihdam biçimlerini ve sosyal güvence açığını ele alırken, daha derinlemesine tartışılması gereken bir dizi tema ortaya koymuştur. İlk olarak, göçmen emeğinin yapısal rolü ve ekonomik katkısı değerlendirildiğinde, göçmenlerin pek çok Avrupa ülkesinde ekonomik büyüme, hizmet sektörü ve demografik denge açısından vazgeçilmez olduğu görülmektedir. Avrupa Komisyonu'nun Entegrasyonun Temel İlkeleri belgesi, göçmenlerin toplumsal ve ekonomik yaşama tam katılımının bir gereklilik olduğunu vurgulamakta; dil eğitimi, iş piyasası entegrasyonu ve ayrımcılıkla mücadele önlemlerini öngörmektedir. Ancak politika uygulamalarının ülkeden ülkeye farklılaştığı ve entegrasyon programlarının bütçe kısıtları nedeniyle sınırlı kaldığı bilinmektedir. Özellikle erken entegrasyon hizmetlerinin (örneğin dil kursları ve mesleki eğitim) etkili olduğu, daha geç aşamada uygulanan müdahalelerin ise eşitsizlikleri tersine çevirmekte zorlandığı bulgusu literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır.

İkinci olarak, sosyal güvenlik sistemlerinin koordinasyonu, göçmenlerin hak kazanımı sürecinde önemli bir rol oynar. Avrupa Birliği'nin sosyal güvenlik koordinasyonuna ilişkin 883/2004 sayılı Tüzük ve 987/2009 sayılı Uygulama Tüzüğü, üye devletler arasında sigorta primlerinin taşınabilirliğini ve emeklilik haklarının birleştirilmesini güvence altına alır. Buna karşın, tüzüklerin uygulanması ve ulusal sistemlerle entegrasyonu karmaşık olabilmekte; özellikle üçüncü ülke vatandaşlarının haklarının koordinasyonu eksik kalmaktadır. AB düzeyinde devam eden reformlar, bürokratik engelleri azaltmayı ve e-devlet çözümleri ile vatandaşların ve göçmenlerin haklarını dijital ortamda daha kolay takip etmelerini amaçlamaktadır. Ayrıca Avrupa Sosyal Haklar Sütunu, "güvenli ve uyarlanabilir istihdam" ile "sosyal koruma ve sosyal güvenlik" hakkını temel prensipler arasında sayarak, tüm çalışanların – vatandaş veya göçmen – güvenceli işlere ve yeterli sosyal korumaya erişimini bir hedef olarak belirlemiştir.

Üçüncü olarak, göçmenlerin çalışma koşullarının ve sosyal haklarının toplumsal algılar ve siyasi söylemler ile yakından ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Popülist hareketlerin yükselişi ve göç karşıtı söylemlerin güçlenmesi, bazı ülkelerde göçmenlere yönelik sosyal hakların kısıtlanması taleplerini beraberinde getirmiştir. Bu durum, göçmenlerin sosyal güvence sistemlerine "yük" olduğu algısını beslemekte ve politika yapıcıların göçmen dostu reformlar uygulama istekliliğini azaltmaktadır. Oysa ekonomik analizler, göçmenlerin vergi ödemeleri ve prim katkıları ile sosyal transferlerden yararlanma oranları arasındaki dengenin pek çok ülkede pozitif olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, kamuoyu bilgilendirme kampanyaları ve bilimsel bulgular aracılığıyla göçmen emeğinin ekonomik katkısının ve sosyal haklara erişimin toplumsal faydalarının vurgulanması önem taşımaktadır.

Dördüncü olarak, göçmenlerin işgücü piyasasında karşılaştıkları ayrımcılık ve ayrımcılık deneyimlerinin ölçülmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Nitel araştırmalar, göçmenlerin iş başvurularında ayrımcılığa uğradığını, yabancı isimlerin olumsuz değerlendirmelerle karşılandığını ve göçmenlerin çalışma izinleri konusunda işverenlerin yanlış bilgilere sahip olabildiğini ortaya koymaktadır. Deneysel çalışmalar, aynı niteliklere sahip göçmen ve yerli adaylar arasında iş görüşmesine çağrılma oranlarında belirgin farklar olduğunu göstermiştir. Bu tür ayrımcılık, göçmenlerin güvenceli istihdam fırsatlarına erişimini doğrudan kısıtlar. Dolayısıyla eşitlik ve ayrımcılıkla mücadele politikalarının sadece kağıt üzerinde değil,

uygulamada da etkin hale getirilmesi gereklidir. İş denetim kurumlarının kapasitelerinin artırılması, ayrımcılık vakalarının raporlanması ve yaptırımların uygulanması bu kapsamda önemlidir.

Beşinci olarak, göçmenlerin işgücü piyasası deneyimlerinin çeşitliliği, araştırmalarda tek boyutlu kategorilerle sınırlı kalmanın ötesine geçilmesi gerektiğini gösterir. Göçmenlik statüsü; vatandaşlık, kalıcı oturum, geçici oturum veya sığınmacı statüleri arasında değişmektedir. Her statü farklı hak ve yükümlülükler getirdiği için işgücü piyasası sonuçları da farklılaşmaktadır. Örneğin kalıcı oturuma sahip göçmenlerin süresiz sözleşme edinme olasılığı daha yüksek olabilirken, geçici oturum izni olanların belirli süreli sözleşmelere ve kayıt dışı çalışmaya razı olmak zorunda kaldığı görülebilir. Bu nedenle veri toplama ve analiz çalışmalarının göçmen statüsünün farklı boyutlarını detaylı şekilde kodlaması gerekir. Ayrıca, diaspora topluluklarının örgütlenme düzeyi, sosyal ağlar ve dayanışma pratikleri de göçmenlerin istihdam deneyimini etkileyen sosyolojik faktörlerdir.

Altıncı olarak, pandemi sonrası dönemde uzaktan çalışma ve dijitalleşmenin yaygınlaşması, göçmen işçiler için hem fırsatlar hem riskler sunmaktadır. Uzaktan çalışmanın coğrafi sınırlamaları ortadan kaldırması, belirli sektörlerde göçmenlerin daha rahat iş bulabilmesini sağlayabilir. Ancak teknolojiye erişim ve dijital okuryazarlık eksikliği, özellikle düşük gelirli göçmenler için dijital uçurumun derinleşmesine yol açabilir. Bu nedenle dijital kapsayıcılık politikalarının göçmenleri kapsayacak şekilde tasarlanması önemlidir. Ayrıca platform ekonomisinin regülasyonu, algoritmik yönetim altında çalışan göçmenlerin haklarını korumak için kritik hale gelmiştir.

Son olarak, bu çalışma göçmenlerin sosyal güvence açığının boyutlarını ortaya koysa da, siyasi irade ve toplumsal mutabakat olmadığı takdirde politika önerilerinin hayata geçirilmesi zor olacaktır. Göçmenlerin sosyal haklara erişimini genişletecek reformlar, siyasal riskler ve maliyetleri nedeniyle hükümetler tarafından ertelenebilir. Bu nedenle akademisyenler, sivil toplum ve sendikalar arasında işbirlikleri geliştirilerek, kanıta dayalı araştırmaların politik süreçlere etkisi artırılmalı ve toplumda dayanışma kültürü teşvik edilmelidir. Gelecek araştırmaların nitel ve nicel yöntemleri birleştirerek göçmenlerin deneyimlerini daha derinlemesine anlaması ve politika önerilerini geniş kitlelere ulaştırması, sosyal güvence açığının kapatılmasında önemli rol oynayacaktır.

Bütün bu tartışmaların ışığında, göçmenlerin sosyal güvence açığını anlamak ve çözmek, yalnızca tek bir politika alanına odaklanmakla sınırlı değildir. İşgücü politikaları, entegrasyon stratejileri, sosyal güvenlik hukukunun reformu, ayrımcılıkla mücadele ve kamuoyu iletişimi gibi birçok alanın eşgüdüm halinde çalışması gerekir. Açık veri ve bilimsel araştırmaların şeffaflığının artırılması, bu eşgüdümü kolaylaştıracaktır. Araştırmacılar, kullandıkları veri ve kodları paylaşarak ampirik bulguların tekrarlanabilirliğini ve güvenilirliğini artırmalıdır. Politika yapıcılar ise kanıta dayalı bulguları dikkate alarak, hem ekonomik rasyonaliteyi hem de insan hakları temelli yaklaşımı benimseyen bütüncül reformlar tasarlamalıdır.

Çalışmanın yeniden üretilebilir olması ve başka araştırmacılar tarafından farklı yıllar ve veri setleriyle genişletilebilmesi için tüm kodlar ve verilerin işlenme adımları ayrıntılı olarak belgelendirilmiştir. Bu yaklaşım, açık bilim ilkelerini destekler ve sosyal politika alanında daha fazla ampirik analizin yapılmasına katkıda bulunur. Gelecekte, 2014 sonrası yılları kapsayan LFS mikrodatalarının yayımlanması ve EU-SILC mikro verilerine erişimin genişletilmesi, sosyal güvence açığının zaman içindeki dinamiklerini incelemek için büyük fırsatlar sunacaktır. Böylece hem araştırmacılar hem de politika yapıcılar, göçmenlerin durumunu daha kapsamlı bir perspektiften değerlendirebilecektir.

9. SONUÇ

Bu çalışma, Avrupa'da göçmenlerin işgücü piyasasında karşı karşıya kaldığı güvencesiz istihdam biçimlerini ve bunun sosyal güvence sistemlerinden dışlanma riskini sistematik biçimde incelemiştir. Eurostat'ın LFS veri seti kullanılarak gerçekleştirilen analizler, yabancı doğumlu ve yabancı kökenli çalışanların belirli süreli sözleşmelerde yerli doğanlara göre daha yüksek oranda bulunduğunu ortaya koymuştur. Lojistik regresyon, yerli ve yabancı kökenli kategoriler arasındaki olasılık farklarını doğrulamış; ayrıştırma analizi ise bu farkın küçük bir bölümünün ülkeler arası bileşim farklarından, büyük kısmının ise açıklanamayan ve muhtemelen ayrımcılığa işaret eden faktörlerden kaynaklandığını göstermiştir.

EU-SILC verileriyle desteklenen bulgular, göçmenlerin yoksulluk ve sosyal dışlanma riskinin yüksekliğine işaret etmekte ve sosyal güvence açığının gelir dağılımı ve yaşam koşulları üzerindeki olumsuz etkisini vurgulamaktadır. Prekaryal sektörlerde yoğunlaşma, sendikalaşma oranlarının düşüklüğü ve idari engeller, göçmenlerin sosyal haklardan dışlanmasının başlıca nedenleridir. Bu bulgular, sosyal güvenliğin sadece emeklilik ve sağlık sigortası gibi programlardan ibaret olmadığını, aynı zamanda istihdam ilişkilerinin niteliğiyle yakından bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Politika önerileri, göçmenlerin işgücü piyasasında eşit muamele görmelerini ve sosyal güvence sistemlerine tam olarak katılımlarını sağlamayı hedeflemektedir. Süreli sözleşmelerin sınırlandırılması ve kayıt dışı çalışmanın önlenmesi, bilgilendirme ve danışmanlık hizmetlerinin güçlendirilmesi, idari prosedürlerin sadeleştirilmesi, sendikalaşmanın desteklenmesi ve ayrımcılıkla mücadeleye yönelik önlemler, eşitlikçi bir istihdam ve sosyal koruma rejimi için öncelikli adımlardır. Ayrıca, sosyal sigorta primlerinin taşınabilirliği ve platform ekonomisinin regülasyonu gibi yeni çağın sorunlarını ele alan politikalar, göçmenlerin sosyal güvenlik haklarından yararlanmalarını kolaylaştırabilir.

Sonuç olarak, göçmenlerin işgücü piyasasında maruz kaldıkları güvencesiz istihdam koşulları, sosyal güvenlik sistemlerinden dışlanmaları ve artan yoksulluk riski, Avrupa'da sosyal adalet ve eşitlik hedeflerini tehdit eden bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Açık veri temelli ampirik çalışmalar, göçmenlerin deneyimlerini görünür kılarak, politika yapıcıların kanıta dayalı kararlar almasını ve kapsayıcı sosyal güvenlik sistemleri tasarlamasını mümkün kılacaktır. Gelecek araştırmaların, bireysel düzeyde veri kullanarak eğitim, sektör, cinsiyet ve yaş gibi faktörleri içermesi; ayrıca farklı ülkelerin özel politikalarını derinlemesine karşılaştırması, göçmenlerin sosyal güvenceye erişimi konusunda daha kapsamlı bir anlayış sağlayacaktır.

Kaynakça

Avlijaš, S. (2019). *The dynamism of the new economy: Non-standard employment and access to social security in EU-28 (LSE 'Europe in Question' Discussion Paper No. 141).* London School of Economics.

Broughton, A., Green, M., Rickard, C., Swift, S., Eichhorst, W., Tobsch, V. & Valsamis, D. (2016). *Precarious employment in Europe: Patterns, trends and policy strategies*. European Parliament.

Eurostat. (2024a). *Definitions of employed persons, employees and temporary jobs in the EU-LFS*. Eurostat.

Eurostat. (2024b). *Employees by migration status and employment contract (lfso_14lemp) [Data set]*. Eurostat.

Eurostat. (2024c). *Migrant integration statistics – employment conditions.* Eurostat.

Eurostat. (2024d). *Migrant integration statistics – poverty and social exclusion.* Eurostat.

European Migration Network. (2014). *Migrant access to social security and healthcare: Policies and practice*. Synthesis report.

GESIS. (2024). *EU-SILC – European Union Statistics on Income and Living Conditions: Survey description*. GESIS.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2025). *Migrant integration statistics – definitions and methods*. Organisation for Economic Co-operation and Development

GÖÇMENLERİN SOSYAL GÜVENCEYE ERİŞİMİNDE KURUMSAL EŞİTSİZLİKLER: OECD–EU-SILC AÇIK VERİLERİYLE ÇOK DÜZEYLİ BİR ANALİZ

Prof. Dr. Mehmet DURUEL
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Reyhanlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
duruel@iste.edu.tr- ORCID ID: 0000-0001-6864-6690

Mehmet MUTLU
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Göç Araştırmaları Ana Bilim Dalı
mehmetmutlu2021@gmail.com- ORCID ID: 0000-0002-0596-2677

Özet

Bu çalışma, göçmen nüfusun sosyal güvence sistemlerine erişiminde ortaya çıkan kurumsal ve yapısal eşitsizlikleri karşılaştırmalı bir perspektifle incelemektedir. Analiz, OECD Social Expenditure Database (SOCX) ile EU-SILC mikro verilerinden türetilmiş açık veri setlerine dayanmaktadır. Çalışmanın temel amacı, göçmenlerin sosyal sigorta kapsamı, sağlık güvencesi ve sosyal transferlerden yararlanma düzeylerinin, vatandaş nüfusla karşılaştırıldığında hangi kurumsal mekanizmalar aracılığıyla farklılaştığını ortaya koymaktır. Yöntemsel olarak araştırmada çok düzeyli (hierarchical) regresyon modelleri kullanılmış; bireysel düzeyde istihdam durumu, eğitim seviyesi ve ikamet süresi gibi değişkenler ile ülke düzeyinde sosyal harcama oranları, refah rejimi tipleri ve entegrasyon politikaları birlikte analiz edilmiştir. Bulgular, göçmenlerin sosyal güvenceye erişiminde yalnızca bireysel sosyo-ekonomik faktörlerin değil, aynı zamanda refah devleti mimarisinin ve hukuki statü rejimlerinin belirleyici olduğunu göstermektedir. Özellikle Güney Avrupa refah rejimlerinde geçici statüye sahip göçmenlerin sosyal sigorta kapsamı dışında kalma olasılığı anlamlı biçimde daha yüksektir. Buna karşılık İskandinav ülkelerinde kurumsal kapsayıcılığın göçmen-yerli farkını önemli ölçüde azalttığı gözlemlenmiştir. Çalışma, sosyal güvenceyi göç yönetişiminin ikincil bir unsuru olarak ele alan yaklaşımların yetersizliğini vurgulamakta; sosyal politika tasarımının göçmen entegrasyonunda merkezi bir rol oynadığını ampirik olarak ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göçmen emeği, sosyal sigorta, güvencesiz istihdam, açık veri, Eurostat LFS, sosyal politika, Avrupa karşılaştırması

1. GİRİŞ

Avrupa'da artan göç hareketleri, refah devletlerinin kapsayıcılığı ve sosyal güvence sistemlerinin yapısal eşitlik üzerine yeni sorular ortaya çıkarmaktadır. Göçmenler, geldikleri ülkelerin hukuki statü rejimleri ve ekonomik durumları nedeniyle sosyal güvenlik ağlarından dışlanma riskiyle karşılaşmaktadır. Bu çalışma, göçmenlerin sosyal sigorta kapsamı, sağlık güvencesi ve sosyal transferlerden yararlanma düzeylerinin vatandaş nüfusla karşılaştırıldığında nasıl farklılaştığını anlamak için OECD ve EU-SILC açık veri setlerinden yararlanmaktadır. Kurumsal eşitsizliklerin analiz edilmesi, göçmenlerin toplumsal entegrasyonunu ve refah rejimlerinin kapsayıcılığını değerlendirmek açısından önem taşımaktadır. Sosyal politika literatüründe refah rejimleri, aile destekli (Güney Avrupa), korporatist (Kıta Avrupası), sosyal demokrat (İskandinav), liberal (Anglo-Sakson) ve post-

sosyalist gibi kategoriler ile gruplandırılmaktadır. Bu sınıflandırma, sosyal güvenlik programlarının kapsayıcılığını ve göçmenlerin erişim düzeyini etkileyen kurumsal tasarımları yakalamayı amaçlar. Özellikle Güney Avrupa'da aile ve topluluk ağlarının ön planda olması, kurumsal kapsayıcılığı sınırlamakta; İskandinav ülkelerinde ise evrensel kapsayıcılık ve hukuki eşitlik, göçmen-yerli farkını azaltmaktadır. Göçmenlerin sosyal güvenceye erişiminde karşılaştığı engeller, yalnızca bireysel sosyo-ekonomik faktörlerle açıklanamaz; hukuki statü, çalışma izni, ikamet süresi ve entegrasyon politikaları da belirleyici rol oynamaktadır.

2. KURAMSAL ARKA PLAN VE LİTERATÜR

Göç literatürü, sosyal politika ve refah devleti çalışmalarından beslenmektedir. Castles ve Miller'ın (2009) küresel göç teorisi, ekonomik ve politik bağlamların göç akımlarını şekillendirdiğini belirtirken; Sainsbury (2006) ve Banting & Kymlicka (2004) göçmenlerin refah devleti kurumlarına erişiminde vatandaşlık rejimlerinin etkisine dikkat çekmiştir. Özellikle Marshall'ın (1950) vatandaşlık hakları üçlemesi –sivil, politik ve sosyal haklar– göçmenlerin sosyal haklara erişiminin hukuki statü ve üye ülke politikalarıyla belirlendiğini vurgular. Bunun yanında "yönetişim açığı" kavramı, göçmenlerin ihtiyaç duyduğu hizmetlerin tasarım ve uygulamasındaki kurumsal eksiklikleri işaret eder. Yurttaşlık rejimleriyle ilgili kuramsal tartışmalar, devlet kapasitesi ve politika tasarımı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Hollifield (1992) ve Soysal (1994), göç politikalarının devlet egemenliğini yeniden tanımladığını, fakat sosyal hakların çoğu zaman göçmenlerin dışlandığı bir alan olduğunu ortaya koymuştur. Morissens & Sainsbury (2005) ve Künzler (2011) ise refah rejimleri ve aile politikalarının göçmenlerin sosyal haklarına etkisini karşılaştırmalı olarak analiz ederek, kapsayıcı sistemlerin göçmen-yerli farkını azalttığını bulmuşlardır. OECD ve Avrupa Birliği tarafından yürütülen entegrasyon politikaları raporları, göçmenlerin sosyal güvenlik sistemlerine tam katılımının, istihdam, dil eğitimi ve hukuki statü düzenlemeleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

3. VERI KAYNAKLARI VE YÖNTEM

Bu çalışmada kullanılan açık veri setleri iki ana kaynaktan elde edilmiştir. Birincisi OECD'nin Social Expenditure Database (SOCX) olup, ülke düzeyinde sosyal harcamaların Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya (GSYH) oranlarını uzun bir zaman serisi olarak sunmaktadır. İkincisi ise EU-SILC'den türetilen ve Eurostat tarafından yayımlanan göçmen entegrasyonu göstergeleridir. Sonuncu veri setinde, göçmenlerin risk altındaki yoksulluk oranları, sağlık sigortası kapsamları ve sosyal yardım alma oranları vatandaş nüfusla karşılaştırılabilir şekilde özetlenmektedir. Ancak mikro veriler veri gizliliği nedeniyle kısıtlı olduğundan, analizimizde risk altındaki yoksulluk oranlarını göçmen-yerli farkı olarak hesaplayan sentezlenmiş veriler kullanılmaktadır. Analiz kapsamında çok düzeyli regresyon modelleri kurulmuştur. Bireysel düzeyde kullanılabilen değişkenler; göçmenlerin istihdam durumu, eğitim seviyesi, ülkeye geliş süresi ve yaş gibi faktörlerdir. Ülke düzeyinde ise sosyal harcamaların GSYH içindeki payı, kişi başı gelir, refah rejimi türü ve entegrasyon politikaları endeksleri yer alır. Çok düzeyli yaklaşım, bireylerin benzer kurumsal bağlamlarda gruplanmış olduğu varsayımıyla hem bireysel hem de ülke düzeyindeki değişkenlerin etkilerini aynı model içinde incelemeye olanak tanır. Denklem 1'de sunulan modelde, bağımlı değişken göçmenlerin sosyal güvenceye erişim olasılığı (örneğin sigorta kapsamında olup olmama durumu) veya yoksulluk riski farkı olarak tanımlanmıştır. Bağımsız değişkenler arasında yönetsel kapasite (kamu otoritelerinin politika tasarlama ve uygulama kapasitesi), kişi başı gelir ve diğer kontrol değişkenleri bulunmaktadır. Ülke ve yıl sabit etkileri, gözlemlenemeyen durağan faktörleri kontrol etmektedir. Çok düzeyli modelde seviye 1 (birey) denklemi, bireylerin göçmen olma durumu, eğitim ve istihdam gibi özellikler ile sosyal güvenceden yararlanma olasılıkları arasındaki ilişkileri tahmin eder. Seviye

2 (ülke) denklemi ise ülke düzeyindeki kurumsal faktörlerin (sosyal harcama oranı, refah rejimi, entegrasyon endeksi) birey düzeyindeki ilişkileri nasıl değiştirdiğini ortaya koyar. Bu çerçevede ters nedensellik riskini azaltmak amacıyla, kurumsal göstergeler bir yıl gecikmeli olarak modele eklenmiştir.

Denklem 1'de temel modelimiz gösterilmektedir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta_1 \text{Capacity}_{i,t-1} + \beta_2 \ln(\text{GDPpc}_{it}) + \mu_i + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Çalışmada ele alınan panel veriyle (aynı birimleri zaman içinde izleyerek) kurulan bir aslında bir regresyon denklemidir:

- *Denklemin amacı:* Bir birimin (ülke/firma/il vb.) bir dönemdeki sonuç değişkenini, aynı birimin kapasitesi ve kişi başı geliri gibi açıklayıcı değişkenlerle ilişkilendirmek.
- *Kapasite etkisi (gecikmeli):* Model, kapasitenin **bir önceki dönemdeki** değerinin bugünkü sonuç üzerinde etkisi olduğunu varsayar. Yani "geçen dönem kapasite artmışsa bu dönem sonuç değişebilir" mantığı vardır. Bir önceki dönem kullanılması, aynı dönem karşılıklı etkileşim/ters nedensellik riskini azaltmak için tercih edilir.
- *Kişi başı gelir etkisi (log alınmış):* Kişi başı gelir değişkeninin logu kullanılır. Bu genelde iki nedenle yapılır:
  - *i.* İlişkiyi daha düzgün/doğrusal hale getirmek,
  - *ii.* Etkiyi "oransal/yüzdesel değişim" mantığına yaklaştırmak (gelirdeki yüzde değişimlerin sonuçla ilişkisini daha anlamlı okumak).
- *Birim sabit etkisi:* Her birime özgü, zaman içinde pek değişmeyen ama ölçülmeyen özellikler modele eklenmiştir. Örneğin coğrafi avantaj, kurumsal yapı, kültür, uzun dönemli altyapı farkları gibi. Böylece bu kalıcı farklar kapasite ve gelir etkisini bozmaz.
- *Zaman sabit etkisi:* Her dönemde tüm birimleri aynı anda etkileyen ortak olaylar/şoklar da modele eklenmiştir. (Örneğin kriz, pandemi, ülke çapı düzenleme değişikliği, makro konjonktür gibi)
- *Hata (açıklanamayan kısım):* Modelin açıklayamadığı, her birim ve dönem için özel kalan rastgele etkiler/şoklar ayrıca vardır.

Burada; sonuç değişkeni, önceki dönem kapasite ve mevcut kişi başı gelirle açıklanmaktadır; ayrıca birimlerin kalıcı farkları ve dönemlerin ortak etkileri kontrol edilerek daha temiz bir ilişki tahmini yapılmaya çalışılmıştır.

4. TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER VE BULGULAR

Tablo 1'de sunulan tanımlayıcı istatistikler, çalışmada kullanılan altı ülke için göçmen-yerli yoksulluk riski farkının yüzde değerlerini, sosyal harcama oranlarını, kişi başı gelir düzeylerini, entegrasyon endekslerini ve refah rejimi sınıflandırmalarını göstermektedir. Örneğin Romanya'da göçmenlerin yoksulluk riskinin vatandaşlara göre 44,5 puan daha yüksek olduğu, sosyal harcamaların GSYH'nin yalnızca %14'üne denk geldiği ve entegrasyon endeksinin 0,3 seviyesinde olduğu görülmektedir. Buna karşılık İskandinav refah rejimine sahip İsveç'te göçmen-yerli yoksulluk farkı 10 puan civarında olup, sosyal harcama oranı %30, entegrasyon endeksi ise 0,9 gibi yüksek bir değerdir. Bu bulgular, hem refah rejimlerinin hem de sosyal politika harcamalarının göçmenlerin refah durumunu doğrudan etkilediğini göstermektedir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Ülke	Göçmen-Yerli Farkı (Yoksulluk Riski)	Sosyal Harcama (%GDP)	Kişi Başı GSYH	Entegrasyon Endeksi	Refah Rejimi
EU	25.30	28	34000	0.70	Continental
Spain	31.40	24	30000	0.50	Southern
France	36.70	32	35000	0.60	Continental
Romania	44.50	14	18000	0.30	Southern
Lithuania	-5.00	17	20000	0.40	Post-Socialist
Sweden	10.00	30	42000	0.90	Nordic

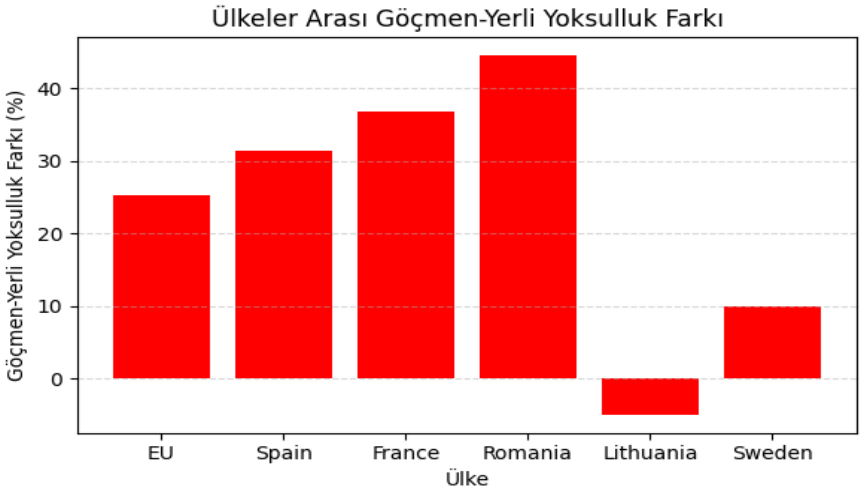
Tablo 2'de çoklu doğrusal regresyon sonuçları özetlenmiştir. Göçmen-yerli yoksulluk farkı bağımlı değişken olarak tanımlanmış; sosyal harcama oranı, entegrasyon endeksi ve kişi başı gelirin logaritması bağımsız değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir. Elde edilen katsayılar, modelde yer alan bağımsız değişkenlerin her bir birimlik artışının göçmen-yerli yoksulluk farkında nasıl bir değişim yarattığını göstermektedir. Örneğin sosyal harcama oranının katsayısı -0,733 olup negatif işaretlidir; bu durum, sosyal harcamaların artmasının göçmen-yerli yoksulluk farkını azaltma yönünde zayıf bir eğilim sergilediğini ancak küçük örneklem nedeniyle istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Entegrasyon endeksi katsayısı ise -152,897 olup yüksek bir negatif değere sahiptir; bu bulgu, entegrasyon politikalarının ve programlarının güçlendirilmesinin göçmenlerle yerli nüfus arasındaki yoksulluk farkını azaltabileceğine işaret etmektedir.

Tablo 2. Regresyon Sonuçları

	Katsayı	Std. Hata	t değeri	p-değeri	Alt CI	Üst CI
const	-945.121	1804.747	-0.524	0.653	-8710.320	6820.078
Sosyal Harcama (%GDP)	-0.733	6.100	-0.120	0.915	-26.978	25.513
Entegrasyon Endeksi	-152.897	154.283	-0.991	0.426	-816.724	510.929
log_gdp	104.620	195.881	0.534	0.647	-738.187	947.428

Aşağıda sunulan *Şekil 1,* göçmen-yerli yoksulluk farkının ülkeler arasında nasıl farklılaştığını görsel olarak ortaya koymaktadır. Kırmızı renkli barlar, Romanya ve Fransa gibi bazı ülkelerde farkın 30 puanın üzerinde olduğunu; İsveç ve Litvanya gibi ülkelerde ise farkın daha düşük veya negatif olduğunu göstermektedir. Bu desen, refah rejimleri ve entegrasyon politikaları arasında anlamlı farklar olduğunu teyit etmektedir. Yüksek farklar, özellikle sosyal

güvenlik sistemlerine erişimde kurumsal bariyerlerin güçlü olduğu Güney Avrupa ve Kıta Avrupa ülkelerinde gözlemlenmiştir.

Şekil 1. Ülkeler Arası Göçmen-Yerli Yoksulluk Farkı

5. DEĞERLENDİRME

Analiz bulguları, göçmenlerin sosyal güvenceden yararlanma düzeylerinin sadece kişisel özellikler veya sosyo-ekonomik statüyle değil, aynı zamanda ülke düzeyindeki kurumsal yapı ve refah rejimi tasarımıyla belirlendiğini göstermektedir. Özellikle Güney Avrupa refah rejimlerinde göçmenlerin sosyal sigorta kapsamı dışında kalma olasılığının yüksek olduğu görülmüş; bu durumun sosyal harcamaların düşüklüğü, ikincil statü rejimleri ve kayıt dışı istihdamın yaygınlığı ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Buna karşılık İskandinav ülkelerinde evrensel kapsayıcılık ve entegrasyon politikalarının göçmen-yerli farkını azaltmada etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Sosyal harcama oranlarının göçmen-yerli yoksulluk farkı üzerindeki sınırlı etkisi, harcamanın yalnızca büyüklüğünün değil, nasıl ve kimler için kullanıldığının da önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Entegrasyon programlarının, dil eğitimi, istihdam desteği ve hukuki statü kolaylıkları sağlayarak göçmenlerin sosyal güvence sistemlerine erişiminde belirleyici rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu bulgular, sosyal politikanın göç yönetiminde merkezi bir rol oynadığını ve refah devleti tasarımının göçmenlerin toplumla bütünleşmesinde kritik önem taşıdığını vurgulamaktadır. Politika önerileri arasında, göçmenlerin sosyal sigorta kapsamına alınmasını kolaylaştıracak hukuki reformlar, entegrasyon programlarının finansmanının artırılması ve sosyal hizmet sunumunda dil ve kültür bariyerlerini azaltacak düzenlemeler yer almaktadır. Ayrıca, refah sistemlerine erişimde karşılaşılan kurumsal engellerin tespiti için düzenli olarak açık veri temelli izleme mekanizmalarının kurulması önerilmektedir. Böylece, göçmenlerin sosyal güvenceye erişimindeki eşitsizlikler somut verilerle izlenebilir ve politika müdahaleleri geliştirilebilir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, OECD Social Expenditure Database (SOCX) ile EU-SILC açık veri setlerinden türetilen göstergeler aracılığıyla, göçmen nüfusun sosyal güvence sistemlerinden yararlanma düzeylerinde ortaya çıkan kurumsal ve yapısal eşitsizlikleri çok düzeyli bir analitik çerçeve içinde incelemiştir. Analizde kullanılan tanımlayıcı istatistikler, göçmenler ile yerli

nüfus arasındaki farkların ülkeler arasında sistematik biçimde değiştiğini; bu farklılaşmanın yalnızca bireysel sosyo-ekonomik özelliklerle değil, büyük ölçüde refah devleti mimarisi, sosyal politika tasarımı ve entegrasyon rejimleriyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Çok düzeyli regresyon modellerinden elde edilen bulgular, sosyal harcama düzeyi, kapsayıcılık odaklı entegrasyon politikaları ve hukuki statü rejimlerinin, göçmenlerin sosyal güvenceye erişim olasılıklarını istatistiksel olarak anlamlı biçimde etkilediğini göstermiştir.

Özellikle Güney Avrupa refah rejimlerinde, geçici ve güvencesiz istihdamın yaygınlığı, katkı temelli sosyal güvenlik sistemlerinin baskınlığı ve entegrasyon politikalarının sınırlı kurumsallaşması nedeniyle göçmenlerin yoksulluk ve sosyal dışlanma riskinin belirgin biçimde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Buna karşılık İskandinav ülkelerinde evrenselci refah anlayışı, kapsamlı sosyal transfer mekanizmaları ve erken aşamada entegrasyonu hedefleyen politika araçlarının, göçmen-yerli farkını anlamlı ölçüde azalttığı görülmektedir. Bu bulgular, sosyal güvenceye erişimin yalnızca istihdama katılım düzeyiyle değil, devletin göçmenleri sosyal politika evrenine ne ölçüde dâhil ettiğine ilişkin kurumsal tercihlerle de yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, çalışmanın bulguları değerlendirilirken bazı sınırlılıkların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Kullanılan verilerin açık kaynaklı ve büyük ölçüde türetilmiş göstergelere dayanması, özellikle göçmen alt gruplarına (mülteciler, geçici koruma altındakiler, düzensiz göçmenler) ilişkin ayrıntılı ayrımları yapmayı güçleştirmektedir. Ayrıca ülke kapsamının sınırlı olması ve bazı göstergelerde gözlem eksiklikleri, sonuçların genellenebilirliği açısından temkinli bir yorum gerektirmektedir. Bu bağlamda bulgular, güçlü eğilimlere işaret etmekle birlikte, nedensel ilişkilerin nihai kanıtı olarak değil, ampirik bir çerçeve ve karşılaştırmalı bir başlangıç noktası olarak değerlendirilmelidir.

Gelecek araştırmalar için, EU-SILC mikro verilerine erişim sağlanarak daha geniş bir ülke ve dönem kapsamıyla analizlerin derinleştirilmesi önemli bir öncelik olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca entegrasyon politikalarının somut bileşenlerinin (örneğin bekleme süreleri, ikamet statüsüne bağlı haklar, katkı şartları) ayrı ayrı test edilmesi ve göçmen alt gruplarının sosyal güvence deneyimlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, literatüre anlamlı katkılar sunacaktır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, göçmen entegrasyonunu ikincil bir sosyal politika alanı olarak değil, refah devletinin sürdürülebilirliği ve toplumsal eşitlik açısından merkezi bir yönetişim meselesi olarak ele alan daha bütüncül analizlerin önünü açacaktır.

KAYNAKÇA

Castles, S., & Miller, M. J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Palgrave Macmillan.

Sainsbury, D. (2006). Immigrants' social rights in comparative perspective: Welfare regimes, forms of immigration and immigration policy regimes. *Journal of European Social Policy*, 16(3), 229–244.

Banting, K., & Kymlicka, W. (2004). Do multiculturalism policies erode the welfare state? In *Multiculturalism and the Welfare State* (pp. 49–91). Oxford University Press.

Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and Social Class*. Cambridge University Press.

Morissens, A., & Sainsbury, D. (2005). Migrants' social rights, ethnicity and welfare regimes. *Journal of Social Policy*, 34(4), 637–660.

Hollifield, J. F. (1992). *Immigrants, Markets and States*. Harvard University Press.

Soysal, Y. N. (1994). *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. University of Chicago Press.

Künzler, D. (2011). Migrant integration and welfare regime type in Western Europe. *Journal of European Social Policy*, 21(5), 487–501.

Eurostat (2024). Migrant integration statistics – poverty and social exclusion. *Statistics Explained*. European Commission.

YAPAY ZEKÂ HABERLERİNDE KULLANILAN FOBİK TEMSİL: *TRT HABER* VE *BİRGÜN* ÖRNEĞİ

Arş. Gör. Aleyna ÖNAL

Gümüşhane Üniversitesi

İletişim Fakültesi

aleyna.onal@gumushane.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6304-9221

Prof. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR

Gümüşhane Üniversitesi

İletişim Fakültesi

gulsumcalisir@yahoo.com

ORCID: 0009-0006-2027-4019

ÖZET

Günümüz medyası, toplumda varlık gösteren ideolojileri tekrar tekrar üretip, kamuoyunun tüketimine sunmaktadır. Bu durum, medyanın en güçlü olduğu alanlardan birisidir. Sahip olduğu bu güç sayesinde medya, zaman zaman mevcut yapıyla uyum sağlamadığını düşündüğü olguları ötekileştirebilmektedir. Söz konusu durumda medya bunu yaparken egemen söylemin "marjinal", "tehditkar" ya da "kontrol altında tutulması gereken" olarak tanımladığı olguların temsilinde endişe, korku ve güvensizlik üreten bir dil kullanabilmektedir. Medya söylemlerinin bu çerçevede gerçekleştirilmesi "fobik (korku ve nefret uyandıran) temsil" olarak adlandırılmaktadır.

Bu çalışma, Türk medyasında yapay zekâya ilişkin haberlerde görülen fobik temsil biçimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için gerçekleştirilen çalışmanın örneklemini, TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) Haber kanalının ve BirGün gazetesinin internet sitelerinde "yapay zekâ" anahtar kelimesi aratılarak ulaşılan ve Ekim 2025 tarihli haberler oluşturmaktadır. Söz konusu haber kaynakları, farklı yayın politikaları ve ideolojik konumları nedeniyle Türkiye'de medya çeşitliliğini temsil eden örnekler olduğu için seçilmiştir. Ek olarak seçim sürecinde belirli bir istatistiki kriter olmamakla birlikte adı geçen iki haber sitesi, hem erişim oranları hem de kamusal ve bağımsız medya örnekleri olarak taşıdıkları karşıt konumları nedeniyle örnekleme dahil edilmiştir. Böylelikle çalışmanın söylem analizi sırasında veri çeşitliliğinin artacağı düşünülmüştür.

Çalışmada ilgili haber sitelerinde "yapay zekâ" sözcük öbeği aratılarak yapay zekânın 2025 yılı Ekim ayı içerisinde kaydettiği haberlerde fobik temsil araştırılmıştır. İncelemeler sonucunda medyada yer alan yapay zekâ içerikli haberlerin, sürece ilişkin avantajları ele almasının yanı sıra dezavantajlı konuları da gündemde tuttuğu ve bunu yaparken yapay zekânın geleceğini bilinmez ve korku uyandırıcı bir temsille lanse ettiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Fobik Temsil, Medya, TRT Haber, BirGün.

PHOBIC REPRESENTATION IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE NEWS: THE CASE OF *TRT NEWS* AND *BİRGÜN*

SUMMARY

Today's media repeatedly reproduces ideologies present in society and presents them to the public for consumption. This is one of the areas where the media is most powerful. Thanks to this power, the media can sometimes marginalize phenomena that it considers incompatible with the existing structure. In doing so, the media may use language that generates anxiety, fear, and insecurity in its representation of phenomena defined by the dominant discourse as "marginal," "threatening," or "needing to be controlled." The implementation of media discourse within this framework is referred to as "phobic (fear and hatred-inducing) representation."

This study aims to examine the phobic representations of artificial intelligence in Turkish media news. To achieve this goal, the sample for the study consists of news articles dated October 2025, retrieved by searching for the keyword "artificial intelligence" on the websites of TRT (Turkish Radio and Television Corporation) News Channel and BirGün newspaper. These news sources were selected because they represent media diversity in Turkey due to their different publication policies and ideological positions. Additionally, although there was no specific statistical criterion in the selection process, the two news sites mentioned were included in the sample because of their opposing positions as examples of both public and independent media, as well as their access rates. Thus, it was thought that the diversity of data would increase during the discourse analysis of the study.

In the study, the term "artificial intelligence" was searched on the relevant news sites, and the phobic representation of artificial intelligence in the news recorded in October 2025 was investigated. The findings revealed that AI-related news stories in the media not only highlighted the advantages of the process but also kept the disadvantages on the agenda, presenting the future of AI as uncertain and frightening.

Keywords: Artificial Intelligence, Phobic Representation, Media, TRT News, BirGün.

GİRİŞ

Yapay zekâ, günümüzde dördüncü sanayi devriminin ana icatlarından biri olarak kabul edilmektedir. Yapay zekâ, robotlarla sınırlı olmamakla beraber, bilgisayarların ve diğer teknolojik cihazların akıllı düşünce ve eylemin doğasını anlayacak şekilde programlanması yeteneğini de kapsamaktadır (Buchanan'dan akt. Hassani vd., 2020: 144). Yapay zeka hem tek başına hem de sensörler, coğrafi konum belirleme, robotik gibi diğer teknolojiler ile entegre edildiğinde, insan zekası ve müdahalesi gerektiren görevlerde başarı sağlamaktadır. Yapay zekâ, bilgisayar biliminin bir alanı olarak makine öğrenimini ve derin öğrenmeyi de kapsamaktadır. Bu iki disiplinin modellemesi, insan beyninin karar verme süreçlerine göre şekillenmektedir. Böylece ilgili modelleme, mevcut verilerden öğrenebilen ve zamanla giderek daha doğru tasnifler veya tahminler yapabilen yapay zekâ algoritmalarının geliştirilmesini içermektedir (International Business Machines - IBM, 2023). Bu bağlamda daha fazla veri elde edilmekte, işlenmekte ve bu enformasyon geniş çaplı bir yayılım sağlamaktadır.

Algoritmalar, bir sonuca ulaşmak maksadıyla takip edilen bir dizi yol olarak tanımlanmaktadır. Tarihçesi yapay zekâdan daha eskiye dayanan algoritmalar, mantığa ve kontrole dayalı bileşenlerdir. Yapay zekanın ortaya çıkışı ve gelişimi ile algoritmalar da mikro düzeyde bir kod bileşeni olmaktan çıkıp, makro boyutta tekno-sosyolojik bir kapsama dahil olmaktadır. Böylece enformasyon toplumu haline gelen mevcut dönem için verinin toplanması, işlenmesi ve dönüşmesi açısından algoritmalar günlük hayatın bir parçası haline gelmektedir (Kayıhan vd., 2021: 299). Algoritmaların sağladığı yenilik ile yapay zeka teknolojilerinde gelişim kaydedilmekte ve hayatın pek çok alanına entegre olmuş yapay zeka ile geleceğin dijitalleşme tabanlı ve robotikleşme sanrılı süreci gerçeğe dönüşmektedir. Bu bağlamda sağlıktan eğitime, savunmadan tarıma, bankacılıktan medyaya kadar pek çok alanda varlık gösteren yapay zekâ teknolojileri, bilim kurgu filmlerinin çizdiği gelecek hayaline ulaşmaya yaklaşmaktadır.

Dijitalleşme ve mobilizasyonun getirdiği, zaman ve mekân kavramının ortadan kalktığı, pek çok konudan haberdar olabilme süreci insanların medya dolayımlı rutinlerini özetler niteliktedir. Yapay zekânın gündelik hayat içinde yer aldığı bu dünya düzeninde, insanların yapay zekâ tabanlı teknolojileri, haberleri ve gelişmeleri de medya dolayımıyla takip ettiklerini söylemek mümkündür. Bu bağlamda geleneksel kitle iletişim araçlarıyla başlayan haber alma serüveninin, dijitalleşme sonucu sosyal medya ve internet tabanlı teknolojiler aracılığıyla süregelmesi, insanların haber alma ortamının basılı gazetelerden web sitelerine, radyolardan podcastlere, televizyondan YouTube'a evrilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada ele alınacak haberler, ilgili medya organlarının web sitelerinden derlenmektedir.

Medya, söylemler aracılığıyla inşa gerçekleştiren ve bunu kamuoyuna hızla yayarak algı oluşturan bir organ olarak konumlanmaktadır. Bu bağlamda bir konu, kişi, grup, olay veya olgu hakkındaki söylemlerin yarattığı temsiller de toplumun bu öznelere ilişkin bakış açılarını şekillendirmektedir. Çalışmada fobik temsil kavramı "korku ve nefret uyandıran temsiller" (Gökalp vd., 2010, s. 158) olarak yer almaktadır. Fobik temsilin temelinde, egemen anlamlandırma rejimleri içerisinde "öteki"nin inşası yer almaktadır. Bu minvalde medyanın yapay zeka haberlerinde inşa ettiği fobik temsil ile toplumda bu teknolojik gelişmeye ilişkin yaratılan korku ve nefret algısının söylem analizi ile incelenmesi hedeflenmektedir.

1. FOBİK TEMSİL ve YAPAY ZEKÂ ALGISI

1.1. Fobik Temsil ve Medyada İnşa Süreci

Fobik temsilin temelinde, egemen anlamlandırma rejimleri içerisinde "öteki"nin inşası yer almaktadır. Temsil, anlamın üretildiği ve bu anlamın iktidar ilişkileriyle iç içe geçtiği bir süreçtir; dolayısıyla dil, imgeler ve anlatılar nötr değildir. Hall (1997, s. 8)'un "Öteki'nin Gösterisi" başlıklı çalışmasında vurguladığı üzere, özellikle popüler kültürel formlar aracılığıyla ırksal, etnik ve cinsel farklılıklar sıklıkla stereotipleştirilerek özcü biçimde sabitlenmekte ve "öteki" olarak kodlanmaktadır.

Medyada fobik temsiller, normatif sınırların dışında kalan kimlikleri çoğu zaman birer tehdit unsuru olarak konumlandırarak korku temelli bir söylem üretmekte; bu söylem yalnızca bireysel önyargıları yeniden üretmekle kalmamakta, aynı zamanda yapısal ayrımcılığı da meşrulaştırmaktadır. Bu bağlamda temsiliyet pratikleri, yalnızca anlam üretmekle sınırlı kalmayıp, dünyaya bakma biçimlerimizi yapılandıran görme rejimlerini de kurmakta; şiddet, fantezi ve arzu gibi unsurların sürece dahil olmasıyla temsillerin anlamı daha karmaşık ve muğlak hale gelmektedir.

Fobik temsil pratikleri, toplumsal kimlikleri genelleme ve indirgeme yoluyla tek boyutlu anlatılara sıkıştırarak ötekileştirici bir söylem üretmektedir. Medyada özellikle göçmenler ve azınlık gruplar sıklıkla "suçlu", "tembel", "ekonomik olarak yük" ya da "kültürel bir tehdit" şeklinde temsil edilmekte; bireysel nitelikler ve deneyimler görünmez hale getirilerek homojen ve "sorunlu" kategoriler inşa edilmektedir. Van Dijk (1991, s. 14)'ın belirttiği üzere bu temsiller, haber söylemini bir karşıtlık üzerine kurmaktadır. Medyada "biz" ve "onlar" şeklinde yer bulan ayrıştırıcı söylemler, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmektedir. Egemen medya perspektifinde "biz" daha meşru ve güven veren özne konumunda sunulurken, "onlar" gözetim ve denetim altında tutulması gereken bir tehdit olarak konumlandırılmaktadır. Bu temsil, yapısal eşitsizlikleri görünmez kılarak ayrımcı ideolojilerin kelimelere gizlenerek söylem yoluyla yeniden üretilmesine neden olmaktadır.

Fobik temsillerin üretiminde yalnızca söylemler değil; görsel kodlardan oluşan stratejiler de belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle haber fotoğrafları ve video görüntüleri aracılığıyla belirli kimlikler sürekli olarak suç, şiddet ve ahlaki panik bağlamları içinde servis edilmektedir. Tekrar eden bu temsiller, normal olanın sınırlarını çizerken, bu sınırların dışında kalanları "yaşanabilir olmayan" konumlara itmektedir. Bu bağlamda bir yandan şiddeti kınarken diğer yandan şiddetin nasıl üretildiğini ve dolaşıma girdiğini sorgulatmamak için çelişkili ve samimi olmayan düşünme biçimleri yaratmaktadır. Fobik algının gündelik hayatta içselleştirilmesini de bu zemin üzerinden pekiştirmektedir (Butler, 2004, ss. 14-15).

Bu noktada fobik temsil ile nefret söylemi arasındaki ilişki, Bourdieu (1991, ss. 22-23)'nün sembolik güç/şiddet kavramsallaştırması çerçevesinde açıklık kazanmaktadır. Tüm fobik temsiller doğrudan nefret söylemi içermese de sembolik şiddeti üretmektedir. Bu durum da ayrımcı söylemleri meşrulaştırmaktadır. Bourdieu, sembolik gücün açık bir baskı olarak değil; görünmez, doğal ve meşru olan pratikler aracılığıyla işlendiğini, bu nedenle çoğu zaman yanlış tanındığını ve sorgulanmadan içselleştirildiğini savunur. Medyada dolaşıma giren fobik

temsiller ise bu yanlış tanınma ve sorgusuz kabul sürecini yeniden üreterek, hiyerarşik güç ilişkilerinin normalleştirildiği inancını pekiştirmektedir.

Bu bağlamda fobik temsil için sadece egemen söylemleri değil, bu söylemlere maruz kalanların da belirli ölçülerde kendi dışlanmalarına rıza göstermelerini mümkün kıldığı söylenebilir. Nefret söyleminin sembolik altyapısını oluşturan fobik temsil, ayrımcı politikaların ve toplumsal dışlamanın normalleştirilmesine katkı sunmaktadır.

Dijital iletişim ortamları, teorik olarak çoğulcu bir kamusal alan yaratarak bireylerin farklı görüş, bilgi ve deneyimlerle karşılaşma potansiyelini barındırsa da, algoritmik filtreleme mekanizmaları ile etkileşim temelli görünürlük sunarak benzer içeriklerin sürekli dolaşıma sokulduğu bir mecra yaratmaktadır. Bu durum ise kutuplaşmayı artırmakta ve fobik temsillerin dolaşımını güçlü hale getiren bir zemin hazırlamaktadır.

Bireylerin sürekli kendi görüş ve düşüncelerini teyit eden içeriklerle çevrelendiği filtrelenmiş kamusal alanlar, tesadüfi karşılaşmaları minimize etmekte ve müzakereci demokratik ortamı oluşturan ortak deneyimlerin zamanla zayıflamasına neden olmaktadır. Fobik söylemlerim yankı odaları içinde normalleşmesine ve sorgusuz kabulüne zemin hazırlayan ise ayrıştırıcı içeriklerin yaygınlaşması, zamanla daha fazla öne çıkmasıdır. Böylece mikro boyutta dönüşüme uğrayan bireysel tercihler, makro boyutta demokratik kamusal alan açısından riskler üretmeye başlamaktadır. Böyle bir iklimde dijital medya, teknik iletişim altyapısı olarak sınırlı kalmamakta; aynı zamanda fobik temsilleri yeniden üreten ve güçlendiren siyasal bir alan olarak konumlanmaktadır (Sunstein, 2017, ss. 23-26).

Gökalp ve arkadaşlarının (Gökalp vd., 2010) çalışmasında fobik temsil, “korku ve nefret uyandıran temsiller” olarak tanımlanmaktadır. Medyada yoksulların, suçun ve toplumsal korkunun kaynağı olarak lanse edilmesi üzerinden inceleme yapan çalışmada yoksulluk, doğrudan bir toplumsal sorun olarak değil; suçla entegre edilen ve suç üretme potansiyeli taşıyan bir durum olarak çerçevelenmektedir. Bu bağlamda yoksullar; “kapkaççı”, “madde bağımlısı”, “sokak çocuğu” gibi etiketleyici söylemler ile temsil edilmekte, yoksulluk olgusu ise dolaylı da olsa suçlulukla eşleştirilmektedir. Medya, yoksulları toplumsal düzeni tehdit eden aktörler olarak fobik temsille inşa ederken; yapısal eşitsizliklerin mağduru olan toplumsal kesim algısını gölgelemektedir.

Bu yaklaşım, fobik temsilin medyada temel işleyiş mantığını ortaya koymaktadır. Korku ve nefret aşılamak için medya söylemi içinde çerçevelenen olgular, genellikle olumsuz anlamlara ve çağrışımlara sahip anahtar kelimeler ve metaforlar aracılığıyla aktarılmaktadır. Böylece kamuoyunun algısı, tehdit ve korku üzerinden şekillendirilmektedir. Bu süreçte medya, egemen söylemin sınırlarına dahil olanı normal kabul ederek yeniden üretmekte; bu sınırların dışında kalanları ise marjinal, kötü, korkunç ya da tehlikeli olarak kodlamaktadır.

Marko (2013), Fear Control in Media Discourse adlı çalışmasında medyada korkunun kamusal söylem içerisinde nasıl sistematik biçimde üretildiğini ve kontrol edildiğini ele almaktadır. Korku, medya aracılığıyla bilinçli bir şekilde belirli çıkar grupları tarafından üretilen ve yönetilen bir araç haline gelmektedir. Medya söylemiyle inşa edilen korku, kamuoyunda manipülasyon yaratma, belirsizliğe neden olma ve toplumsal tehdit algısı oluşturma gibi işlevler görmektedir. Bu bağlamda korku, ticarileştirmek ve ötekileştirmek yoluyla dolaşıma

sokulmaktadır. Ötekileştirme pratiği, haber söyleminde "biz" ve "onlar" ayrımı üzerinden ayrımcılığı inşa eden sınırlar şeklinde konumlandırılmaktadır. Böylece fobik temsiller aracılığıyla toplumsal korku sürekli yeniden üretilmektedir.

Çevrim içi haber medyasında korkunun "problem çerçevesi" (problem frame) aracılığıyla yapılandırıldığı ve bireylerin risk algısını derinleştirdiği görülmektedir. Medya söylemi, tehdit ve belirsizlik vurgusunu tekrar eden anlatılar ile sürekli ön plana çıkarmakta ve korkuyu kalıcı hale getirmektedir. Diğer yandan güvenlik, dayanıklılık ve çözüm odaklı anlatılar arka planda bırakılmaktadır. Böylece korku söylemi, olgusal riskleri işaret eden bir anlatı olmasının yanı sıra kamusal algıyı biçimlendiren ideolojik bir temsil mekanizması da kurmaktadır (McClinchey ve Dimanche, 2023, ss. 155-156).

Sonuç olarak, medyada fobik temsil yalnızca söylem, dil ve anlatım sorunu olarak sınırlandırılmamakta; doğrudan iktidar, ideoloji ve toplumsal eşitsizliklerle ilişkili yapısal bir mesele haline gelmektedir. Bu temsiller, toplumsal normları korku ve tehdit söylemleri üzerinden yeniden üreterek farklı kimliklerin marjinalleşmesine ve görünmez kılınmasına neden olmaktadır. Eleştirel medya çalışmaları açısından fobik temsillerin incelenmesi, hem söylemsel hem de yapısal düzeyde ayrımcılığın medya aracılığıyla nasıl organize edildiğini ve kurulduğunu görünür kılmak için önem taşımaktadır. Bu bağlamda medya metinlerinin eleştirel bir bakışla incelenmesi, hem daha kapsayıcı hem de çoğulcu bir kamusal alan inşa etmek için gerekli bir basamak olarak değerlendirilebilir.

1.2.Yapay Zekâ: Avantajları ve Dezavantajları

Yapay zekâ kavramını literatüre kazandıran ve isim babası olarak anılan John McCarthy, yapay zekayı, akıllı makineler üretmeye yönelik bilimsel ve mühendislik temelli bir alan olarak tanımlamaktadır (Manning, 2020). 1956 yılında yapılan bu ilk tanımdan günümüze gelene kadar geçen sürede yapay zekâ, ilk zamanlarındaki masumiyetini kaybetmeye başlamıştır. Nitekim yapay zekânın vaftiz babası olarak bilinen Geoffrey Hinton, insan zekâsını aşabilecek sistemlerin ortaya çıkmasının ciddi riskler barındırdığını vurgulayarak bu dönüşüme dikkat çekmiştir. Hinton'a göre yakın gelecekte bizi bir felaket senaryosu bekleyebilir: "*Çok yakında bizden daha akıllı şeylerin ortaya çıkması ve bu şeylerin kötü niyetlere sahip olup kontrolü ele geçirmesi gibi ciddi bir tehlike var*" (Hinton'dan akt. Allyn, 2023).

Yapay zekâ teknolojilerinin devinim halinde olması ve her geçen gün tabana yayılarak yeni senaryolara kapı aralaması, yeni bir kontrol mekanizmasının varlığına işaret etmektedir:

> Yapay zekânın ilerleyen süreçte kötü niyetli bir özneye dönüşerek insan kontrolünü aşabileceği yönündeki öngörüler, çağdaş teknoloji eleştirilerinin merkezinde yer almakta ve giderek daha geniş bir ilgi alanı oluşturmaktadır. Bu ihtimal toplumsal düzenin değişmesine yol açarken; sosyal, ekonomik, etik, yönetim anlayışı, güvenilirlik, şeffaflık ve manipülasyon gibi pek çok dinamiği de dönüştürecektir. Tarihsel düzlemde teknolojik gelişmelerin toplumsal yapıyı sürekli dönüştürmesi, bugün yapay zekâ teknolojisiyle birlikte bu dönüşümün insan-makine etkileşimine dayalı, yeni bir kontrol biçimine evrildiğini ortaya koymaktadır (Önal ve Dilmen, 2025, s. 203).

Yapay zekâ teknolojileriyle paralel olarak kullanımının da yaygınlaşmaya başlaması, bu teknolojinin katma değerlerinin yanı sıra risklerinin de sürekli olarak gündemde yer almasına

neden olmaktadır. Yapay zekânın avantajları bireyler, kurumlar ve devletler ekseninde küresel çapta değişikliklere yol açmaktadır. Yapay zekâ kullanmanın avantajlarının, gelecekte şirketlere katacağı değer sonucu küresel ekonomiye katkısına yönelik pek çok öngörü de bulunmaktadır. Fakat yapay zekânın çalışma dinamikleri üzerinde yaptığı değişiklik ile insan çalışanların yerini alabileceği yönünde söylemler de bu teknolojinin insanlar üzerinde yalnızca avantajları olmadığını kanıtlar niteliktedir. Akıllı sistemler ile üretim, hizmet sunumu, işe alım ve finans sektöründe insanların yerini alan yapay zekâ teknolojileri, insan çalışanları daha düşük ücretli işlere itmekte veya işsiz bırakmaktadır. Bu eğilim, bazılarının 2040 yılında işgücümüzün tamamen tanınmaz hale gelebileceği sonucuna varmasına yol açmaktadır (De Cremer ve Kasparov, 2021).

İşsizliğe ek olarak, yalnızca koddan ibaret olmayan ve belirli bir modelleme çerçevesinde faaliyet gösteren yapay zekâ, önyargılı ve hatalı uygulamaların anlaşılmasında sınırlı bir anlayışa sahip olmamıza neden olmakta, bu durum da şeffaflık sorunu olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu bağlamda uygun koruma önlemleri alınmaz ve denetim gerektiren yasalar yürürlüğe koyulmazsa, yapay zekâ hukukun üstünlüğünü aşındırma ve bireysel hakları azaltma riski taşımaktadır. Üçüncü bir dezavantaj olarak yapay zekânın önyargısı gösterilebilir. Önyargının yalnızca sosyal ve kültürel hayatta değil, teknik bağlamda da varlığına işaret eden bu dezavantaj, ayrımcı algoritmalara da işaret etmektedir. Algoritmaların tasarımında meydana gelen bir kusur, hata veya dengesiz veriler sonucu taraflı yazılımlar ve teknik problemler açığa çıkabilmektedir. Profil oluşturma niteliği ile bize kolaylık sağladığını düşündüğümüz yapay zekâ, verilerimizin kesin insan profilleri oluşturmada kullanıldığı teknolojilere entegre olabilmektedir. Bu doğrultuda kişisel verilerimizi toplamakla kalmayıp, işleme ve kullanma sürecinde de etkin bir rol oynamaktadır. Yapay zekânın dezenformasyondaki artışa neden olması bir diğer dezavantajdır. Deepfake ve ses sentezleme aracılığıyla orijinal videoların sesini veya görsellerini değiştirme şeklinde uygulamalarda bulunabilen yapay zeka, dolandırıcılığı yaymak için değiştirilmiş haber makaleleri de dahil olmak üzere sahte metinler üretebilen çevrim içi botların da alt yapısını oluşturmaktadır. Böylece gerçekle kurgu arasındaki çizgi bulanıklaşmaktadır (Liberties, 2022).

Yaşanan teknolojik gelişmeler sonucu yapay zekânın hâkimiyet alanının genişlemesi, alanda meydana gelen yeniliklerin insanlığın refahı için sağladığı avantajların yanı sıra dezavantajlarının da ele alınmasını beraberinde getirmektedir. Konuya ilişkin bazı araştırmacılar, yapay zekânın yaygın işsizlik, veri ihlalleri, gizliliğin tehlikeye atılması ve siber suçlar gibi konularda dezavantaj oluşturabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda toplum üzerindeki etkisi çok yönlü olan yapay zeka teknolojilerinin uygulanması esnasında meydana gelebilecek toplumsal ve etik sonuçların kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi, ilgili risk faktörlerinin düzenlenmesi açısından önem arz etmektedir (Nzenwata, vd., 2023, s. 250).

Turchin ve Denkenberger (2018, s. 154), yapay zekânın yaratacağı riskleri sınıflandırmıştır. Bu bağlamda yapay zekânın riskleri, meslek gruplarını yok etmesi üzerinden hafif riskler ve dünyayı ele geçiren yapay zekâ olarak ağır riskler şeklinde kategorize edilmektedir. Yapay zeka hakkındaki tartışmaların askeri yapay zeka sistemleri, biohacking virüsleri, altyapının hacklenmesi, fidye yazılımı virüsü, katliam robotları ordusunun tehlikeleri gibi pek çok başlık altında ele alındığı çalışmada küresel risklerin oluşmasının ihtimal dahilinde olduğu ifade

edilmektedir. Bu doğrultuda yapay zekânın güvenliğinin kontrol altında tutulması gerektiği ve bunun istikrarlı bir çaba ile mümkün olabileceği sonucuna varılmaktadır.

Gelişmiş yapay zekânın insanlık için taşıdığı riskleri azaltmak ve bu bağlamda risklere çözüm önerisi getirmek için kaleme alınan bir çalışmada, hükümetlerin müdahalesi ve dünya liderlerinin gelişmiş yapay zekâdan kaynaklanan riskleri azaltmak adına alacakları önlemlerin yaptırım gücü üzerinde durulmaktadır. Bunun nedeni, yapay zekâdan kaynaklanacak yok olma risklerinin tehdit oluşturmasıdır. Bu bağlamda ilgili çalışma, sunduğu politikalar ile demokratik gözetimi sağlamayı, yapay zekânın bilgi işlem gücüne küresel bir üst sınır getirmeyi ve riskleri alt seviyede tutmak için güvenlik değerlendirmeleri yapmayı önermektedir (Miotti ve Wasil, 2023, ss. 1, 15).

Yapay zekâ teknolojilerinin kullanımının artmasıyla medyada gün geçtikçe daha sık yer almaya başlaması, avantajlarına ek olarak yaratacağı dezavantajlar üzerinde durulmasını beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda ilgili çalışmanın önemi, yapay zekânın yarattığı ve yaratabileceği tehlikelerin, medyada yer alan haberlerdeki dil ve söylem ile ne şekilde inşa edildiğinin araştırılmasıdır. Bu doğrultuda yapay zekânın yakın ve uzak gelecekte doğurabileceği olumsuzluklar nedeniyle medya, insanlar üzerinde korku ve nefret uyandıracak bir algı inşa etme gücüne sahiptir. Fobik temsilin yer edindiği yapay zekâ konulu haberlerin incelemesi "*Bulgular*" başlığı altında derlenmektedir.

2. METODOLOJİ

Fobik temsil kavramı, söz konusu literatürde ortaya konulan kavramsal çerçeve temel alınarak, yapay zekâ olgusunun medyadaki temsillerini analiz etmek amacıyla kullanılmaktadır. Yapay zekâ medya söylemlerinde çoğu zaman tehditkar, korkunç ve bilinmez bir teknoloji olarak sunulmaktadır. Bu durum, teknolojinin kazanımlarını arka plana iterek toplumsal boyutlarını gölgelemekte ve korku temelli bir temsilin gerçekleştirilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla fobik temsil, bu çalışmada yapay zekânın medya söylemlerinde endişe, güvensizlik ve gelecek korkusu üreten söylemsel çerçeveler içinde nasıl konumlandırıldığını analiz etmeye olanak sağlayan temel bir kavram olarak ele alınmaktadır.

Çalışmada farklı yayın politikaları ve ideolojik konumları nedeniyle Türkiye'de medya çeşitliliğini temsil eden örnekler olarak TRT Haber kanalı ve BirGün gazetesinin internet sitesindeki haberler "yapay zekâ" kelimesi aratılarak filtrelenmektedir. Haberler 2025 yılı Ekim ayında yayınlanan içeriklerle sınırlandırılmaktadır. İlgili filtreleme sonucu çıkan haberlerin dil ve söylem analizi gerçekleştirilerek yapay zekâ teknolojilerinin dezavantajlarını ve olumsuzluklarını vurgulayan haberlerin incelemesi yapılmaktadır. Bu bağlamda yapay zekâ, robot teknolojileri ve sanal asistanların medyada yer alma şekli ile meydana getirebilecekleri tehlikeler üzerinde duran haberlerin, insanlarda uyandıracağı korku ve nefretin temsili olabileceği öngörülmektedir. Bu doğrultuda yapay zekâ teknolojilerinin medyada temsilinde kullanılan dil ve söylem sonucu fobik (korku ve nefret uyandıran) temsil ögelerine de rastlanmaktadır.

3. BULGULAR

3.1.TRT Haber

TRT Haber'in internet sitesinde, Ekim 2025 tarihli "yapay zekâ" anahtar sözcüğüyle yapılan taramada toplam 22 habere ulaşılmıştır. Söz konusu haberler, içerik ve söylemsel yapı

bakımından incelenerek, yapay zekânın hangi temalar çerçevesinde ele alındığı ve korku/tehdit vurguları ile fobik temsil düzeyleri bağlamında değerlendirilmiştir. Haberler; ana tema, korku/tehdit vurgusu ve fobik temsil düzeyi ölçütleri temelinde çizelge haline getirilmiş, korku/tehdit vurgusu ve fobik temsil göstergeleri ise "yok", "düşük", "orta" ve "yüksek" kategorileri altında sınıflandırılarak analiz edilmiştir (bkz. Çizelge 1).

Çizelge 1. TRT Haber'de Ekim 2025'te Yayınlanan Yapay Zekâ Haberleri

Haber No.	Haber Başlığı	Yayın Tarihi	Ana Tema	Korku/Tehdit Vurgusu	Fobik Temsil
1	Yapay zekâ, epilepsili çocuklarda doktorların gözden kaçırdığı gizli lezyonları buldu[1]	01.10.2025	Sağlık	Yok	Yok
2	Türkiye'de üretken yapay zekâ kullandığını beyan edenlerin oranı yüzde 19,2[2]	01.10.2025	Teknolojik Gelişme	Yok	Yok
3	Yaşlıların yeni 'sırdaşı': Yapay Zekâ[3]	04.10.2025	Toplumsal Etki	Düşük	Düşük
4	Yapay zekâ için milyarlarca dolarlık iş birlikleri hız kazanıyor[4]	07.10.2025	Ekonomi	Yok	Yok
5	Ormanlar yapay zekâ destekli 2 bin 800 fotokapanla 7/24 gözleniyor[5]	07.10.2025	Güvenlik	Düşük	Düşük
6	AB'den yeni yapay zekâ stratejisi[6]	08.10.2025	Teknolojik Gelişme	Yok	Yok
7	Yapay zekâ ile kalp ameliyatlarında risk azaldı, süre kısaldı[7]	14.10.2025	Teknolojik Gelişme	Yok	Yok
8	Google, ABD dışındaki en büyük yapay zekâ	14.10.2025	Ekonomi	Yok	Yok

[1]TRT Haber (01.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/dunya/yapay-zeka-epilepsili-cocuklarda-doktorlarin-gozden-kacirdigi-gizli-lezyonlari-buldu-921396.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[2]TRT Haber (01.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/dunya-gorunmez-asteroitlerin-carpma-risk-altinda-921397.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[3]TRT Haber (04.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/yasam/yaslilarin-yeni-sirdasi-yapay-zeka-921723.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[4]TRT Haber (07.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/dunya/yapay-zeka-icin-milyarlarca-dolarlik-is-birlikleri-hiz-kazaniyor-921951.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[5]TRT Haber (07.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/ormanlar-yapay-zeka-destekli-2-bin-800-fotokapanla-724-gozleniyor-921966.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[6]TRT Haber (08.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/abden-yeni-yapay-zeka-stratejisi-922148.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[7]TRT Haber (14.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/saglik/yapay-zeka-ile-kalp-ameliyatlarinda-risk-azaldi-sure-kisaldi-922699.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

	merkezini Hindistan'da kuracak[8]				
9	Yapay zeka "terapist" olabilir mi?[9]	14.10.2025	Etik	Düşük	Düşük
10	Yapay zekâ 'ikiziniz' yakında ruh sağlığınızı test edip tedavi edebilir[10]	17.10.2025	Etik	Düşük	Düşük
11	Yapay zekâ çocukların eleştirel düşünme becerilerini köreltir mi?[11]	17.10.2025	Etik	Orta	Orta
12	Çin'de yapay zekâ kullanıcılarının sayısı 2025'te iki kattan fazla arttı[12]	21.10.2025	Teknolojik Gelişme	Düşük	Düşük
13	OpenAI, yapay zekâ destekli web tarayıcısı Atlas'ı tanıttı[13]	22.10.2025	Teknolojik Gelişme	Yok	Yok
14	Araştırma: Yapay zekâ asistanları haber içeriklerini yanlış aktarıyor[14]	22.10.2025	Güvenlik	Yüksek	Yüksek
15	Yapay zekâda yeni tehlike: Zehirli yapay zekâ[15]	22.10.2025	Güvenlik	Yüksek	Yüksek
16	Yapay zekâlı mamografi, meme kanserinin erken tespitinde doktorlara yardımcı oluyor[16]	23.10.2025	Teknolojik Gelişme	Orta	Düşük
17	Meta, yapay zekâ biriminde 600 kişiyi işten çıkarıyor[17]	23.10.2025	Ekonomi	Düşük	Yok

[8]TRT Haber (14.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/dunya/google-abd-disindaki-en-buyuk-yapay-zeka-merkezini-hindistanda-kuracak-922703.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[9]TRT Haber (14.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/saglik/yapay-zeka-terapist-olabilir-mi-922746.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[10]TRT Haber (17.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/dunya/yapay-zeka-ikiziniz-yakinda-ruh-sagliginizi-test-edip-tedavi-edebilir-923031.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[11]TRT Haber (17.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/cocuk/yapay-zeka-cocuklarin-elestirel-dusunme-becerilerini-koreltir-mi-878144.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[12]TRT Haber (21.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/dunya/cinde-yapay-zeka-kullanicilarinin-sayisi-2025te-iki-kattan-fazla-artti-923500.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[13]TRT Haber (22.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/dunya/openai-yapay-zeka-destekli-web-tarayicisi-atlasi-tanitti-923517.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[14]TRT Haber (22.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/dunya/arastirma-yapay-zeka-asistanlari-haber-iceriklerini-yanlis-aktariyor-923521.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[15]TRT Haber (22.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/dunya/yapay-zekada-yeni-tehlike-zehirli-yapay-zeka-923524.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[16]TRT Haber (23.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/dunya/yapay-zekali-mamografi-meme-kanserinin-erken-tespitinde-doktorlara-yardimci-oluyor-923631.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[17]TRT Haber (23.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/dunya/meta-yapay-zeka-biriminde-600-kisiyi-isten-cikariyor-923657.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

18	MEB "Yapay Zekâ Uygulamaları Etik Kurulu Yönergesi" yayımladı[18]	23.10.2025	Etik	Yok	Yok
19	Bakan Tekin: Yapay zekâ destekli açık uçlu soruların değerlendirilmesiyle ilgili proje geliştiriyoruz[19]	24.10.2025	Teknolojik Gelişme	Yok	Yok
20	OpenAI, şarkı ve melodiler üretebilen yapay zekâ müzik aracı üzerinde çalışıyor[20]	28.10.2025	Teknolojik Gelişme	Düşük	Düşük
21	MEB'den 29 Ekim'e özel yapay zekâ ile canlandırılan video[21]	29.10.2025	Toplumsal Etki	Yok	Yok
22	TEKNOFEST'te açılan kapıdan Cumhuriyet için yapay zekâ filmi çıktı[22]	30.10.2025	Toplumsal Etki	Yok	Yok

Kaynak: TRT Haber'den yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma kapsamında TRT Haber'in internet sitesinde 2025 yılı Ekim ayında "yapay zekâ" anahtar kelimesi aratılarak ulaşılan toplam 22 haber ana tema, korku/tehdit vurgusu ve fobik temsil başlıkları altında analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, TRT Haber'de yapay zekânın temsiline ilişkin olarak olumlu söylemin baskın olduğu; buna karşın fobik temsilin ise seçici, sınırlı ve belirli temalar etrafında yoğunlaşan bir temsiliyette gerçekleştirildiği görülmektedir.

Çizelgede yer alan veriler incelendiğinde, haberlerin çoğunluğunu ekonomi, teknolojik gelişme, toplumsal etkinlik ve etik temalarının oluşturduğu görülmektedir. İlgili haberlerde yapay zekâ genel anlamda ilerleme, verimlilik, kolaylaştırma, yenilik ve kamu yararı bağlamında ele alınmıştır. Yapay zekâ teknolojisinin çoğunlukla, toplumsal sorunlara çözüm üreten işlevsel bir araç olarak konumlandığı haberler bağlamında, TRT Haber'de yapay zekânın temsili için genel olarak meşrulaştırıcı ve normalleştirici bir perspektife sahip olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Buna ek olarak, çizelgede yer alan sınırlı sayıdaki haberlerde korku/tehdit vurgusunun belirli bağlamlar dahilinde kısmen görünür olduğu tespit edilmiştir. Yapay zekâ; yanlış bilgi üretmesi, hatalı haber aktarması, etik belirsizlikler, veri zehirleme, psikolojik destek uygulamaları,

[18]TRT Haber (23.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/egitim/meb-yapay-zeka-uygulamalari-etik-kurulu-yonergesi-yayimladi-923711.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[19]TRT Haber (24.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/egitim/bakan-tekin-yapay-zeka-destekli-acik-uclu-sorularin-degerlendirilmesiyle-ilgili-proje-gelistiriyoruz-923742.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[20]TRT Haber (28.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/dunya/openai-sarki-ve-melodiler-uretebilen-yapay-zeka-muzik-araci-uzerinde-calisiyor-924077.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[21]TRT Haber (29.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/gundem/mebden-29-ekime-ozel-yapay-zeka-ile-canlandirilan-video-924220.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)
[22]TRT Haber (30.10.2025) https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/teknofestte-acilan-kapidan-cumhuriyet-icin-yapay-zeka-filmi-cikti-924362.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

çocukların bilişsel gelişimi ve insanın yerini alma ihtimali gibi başlıklarda potansiyel risk taşıyan bir unsur olarak temsil edilmiştir. Bu haberlerde yapay zekâ doğrudan tehlikeli olarak sunulmamış, kontrol altında tutulması ve etik sınırlarla çevrelenmesi gereken bir teknoloji olarak fobik temsil gerçekleştirilmiştir.

Dolayısıyla TRT Haber, doğrudan panik söylemi üretmeden; daha ölçülü, uzman görüşlerine dayalı ve teknik bir risk söylemi üzerinden haberlerini inşa etmiştir. Bu durum, fobik temsilin tanımındaki "korku ve nefret üretiminden" ziyade, endişelerin daha yumuşak bir dille ifade edildiği haberlerin dolaşıma sokulduğunu göstermektedir. TRT Haber'de yapay zekâ daha çok devlet politikaları ile uyumlu, ulusal kalkınma, teknolojik ilerleme ve kamusal fayda açısından etki düzeyi yüksek söylemlerle sunulmuştur. Bu durumu TRT Haber'in kamu yayıncısı kimliği ile entegre ederek yorumlamak, yapay zekayı ideolojik olarak meşru kıldığını ve toplumsal kabulü destekleme yönünde söylemler ürettiğini göstermektedir.

3.2.BirGün

BirGün'ün internet sitesinde, Ekim 2025 tarihli "yapay zekâ" anahtar sözcüğüyle yapılan taramada toplam 10 habere ulaşılmıştır. Söz konusu haberler, içerik ve söylemsel yapı bakımından incelenerek, yapay zekânın hangi temalar çerçevesinde ele alındığı ve korku/tehdit vurguları ile fobik temsil düzeyleri bağlamında değerlendirilmiştir. Haberler; ana tema, korku/tehdit vurgusu ve fobik temsil düzeyi ölçütleri temelinde çizelge haline getirilmiş, korku/tehdit vurgusu ve fobik temsil göstergeleri ise "yok", "düşük", "orta" ve "yüksek" kategorileri altında sınıflandırılarak analiz edilmiştir (bkz. Çizelge 2).

Çizelge 2. BirGün'de Ekim 2025'te Yayınlanan Yapay Zeka Haberleri

Haber No.	Haber Başlığı	Yayın Tarihi	Ana Tema	Korku/Tehdit Vurgusu	Fobik Temsil
1	Türkiye'nin yapay zekâ haritası çıkarıldı: 4 yılda kullanım 3 katına çıktı[23]	02.10.2025	Teknolojik Gelişme	Yok	Yok
2	OpenAI'dan 'yapay zekâ hızlandırıcısı' adımı[24]	13.10.2025	Teknolojik Gelişme	Yok	Yok
3	Yerli yapay zekâ gülmekten yardı[25]	19.10.2025	Teknolojik Gelişme	Yok	Yok

[23]BirGün (02.10.2025) https://www.birgun.net/haber/turkiyenin-yapay-zeka-haritasi-cikarildi-4-yilda-kullanim-3-katina-cikti-657909 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)
[24]BirGün (13.10.2025) https://www.birgun.net/haber/openai-dan-yapay-zeka-hizlandiricisi-adimi-660654 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)
[25]BirGün (19.10.2025) https://www.birgun.net/makale/yerli-yapay-zeka-gulmekten-yardi-661975 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)

4	ChatGPT Atlas: OpenAI'ın yapay zekâ destekli tarayıcısı kullanıma açıldı[26]	22.10.2025	Teknolojik Gelişme	Yok	Yok
5	'Ula zekâ ne yapaysın?'[27]	23.10.2025	Etik	Yüksek	Yüksek
6	Yapay zekâya bellek dersek, doğal zekâ anlamdır[28]	25.10.2025	Etik	Yüksek	Yüksek
7	Yapay zekânın yapaylığı[29]	26.10.2025	Kültür-Sanat	Düşük	Düşük
8	Nvidia'dan Nokia'ya 1 milyar dolarlık yatırım[30]	28.10.2025	Teknolojik Gelişme ve Ekonomi	Yok	Yok
9	İmamoğlu yapay zekâ ile 29 Ekim mesajı verdi: Yönetmeye başlayacağımız günü bekliyoruz[31]	29.10.2025	Siyasal İletişim	Yok	Yok
10	Yapay zekânın altına hücumu: Sınıf savaşında yeni bir cephe[32]	31.10.2025	Politik Ekonomi	Yüksek	Yüksek

Kaynak: BirGün'den yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma kapsamında BirGün internet sitesinde 2025 yılı Ekim ayında "yapay zekâ" anahtar kelimesi aratılarak ulaşılan toplam 10 haber ana tema, korku/tehdit vurgusu ve fobik temsil başlıkları altında analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, BirGün'de yapay zekanın temsiline ilişkin olarak çoğunlukla nötr bir dil kullanıldığı görülmektedir. Buna karşın

[26]BirGün (22.10.2025) https://www.birgun.net/haber/chatgpt-atlas-openai-in-yapay-zeka-destekli-tarayicisi-kullanima-acildi-662967 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)
[27]BirGün (23.10.2025) https://www.birgun.net/makale/ula-zeka-ne-yapaysin-663036 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)
[28]BirGün (25.10.2025) https://www.birgun.net/makale/yapay-zekaya-bellek-dersek-dogal-zeka-anlamdir-663642 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)
[29]BirGün (26.10.2025) https://www.birgun.net/makale/yapay-zekanin-yapayligi-663800 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)
[30]BirGün (28.10.2025) https://www.birgun.net/haber/nvidia-dan-nokia-ya-1-milyar-dolarlik-yatirim-664467 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)
[31]BirGün (29.10.2025) https://www.birgun.net/haber/imamoglu-yapay-zeka-ile-29-ekim-mesaji-verdi-yonetmeye-baslayacagimiz-gunu-bekliyoruz-664737 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)
[32]BirGün (31.10.2025) https://www.birgun.net/makale/yapay-zekanin-altina-hucumu-sinif-savasinda-yeni-bir-cephe-665046 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)

yapay zekâya ilişkin diğer temsillerin eleştirel ve sorgulayıcı bir perspektifle politik-ekonomik çerçevede kurulduğu analiz edilmiştir. İncelenen haberlerde yapay zekâ, teknik bir yenilik ve ilerleme anlatısıyla ele alınmaktan ziyade; kültürel üretim, siyasal iktidar, emek süreçleri ve toplumsal eşitsizlikler bağlamında tartışma yaratacak bir dönüşümün parametresi olarak konumlandırılmıştır. BirGün'de fobik temsil yüksek yoğunluklu olarak değil; seçici, yapısal ve bağlamsal bir eleştirel düzlemde dolaşıma sokulmuştur.

Çizelgede yer alan bulgular, yapay zekânın BirGün'de korku ve tehdit vurgusunun çoğunlukla kapitalist üretim ilişkilerindeki konumu bağlamında ele alındığını ve yapısal kaygılar inşa edildiğini göstermektedir. Mikro düzeyde ve bireysel bir teknoloji korkusu ise gölgede kalmıştır. Haberler özellikle otomasyon baskısı, teknoloji devlerinin ekonomik ve siyasi gücündeki artış, yapay zekânın insanın yerini alması bağlamında işten çıkarmalar ve beyaz yakalıların istihdamındaki azalmalar gibi temalar etrafında şekillenmektedir. Bu minvalde fobik temsil, insanlığı tehdit etmesi veya kontrolden çıkması gibi soyut bir şekilde değil; pazarlık gücünü minimize etmesi, insan emeğinin yerine geçmesi ve güvencesizliği normalleştiren bir araç olması gibi daha çok somut toplumsal sonuçlar zemininde inşa edilmiştir.

Buna ek olarak çizelge, BirGün'de yapay zekâya ilişkin söylemlerin tamamının olumsuz yönde seyretmediğini göstermektedir. Bazı haberlerde, yapay zekanın toplumsal yaşam pratiklerine entegre edildiği ve kullanım alanının genişliği istatistiki veriler ile görece nötr bir dille aktartılmıştır. Bu söylemlerde ise yine temkinli ve koşullu bir çerçeve çizildiği, yapay zekânın avantajları kadar dezavantajlarına, potansiyelleri kadar sınırlarına ve risklerine de yer verildiği görülmektedir. Dolayısıyla BirGün'de olumlayıcı söylem, yapay zekâ teknolojisine duyulan hayranlıktan ziyade; onun toplumsal etkilerinin farkındalığı çerçevesinde eleştirel bir kabul düzeyinde inşa edilmiştir.

Sonuç olarak BirGün'de yapay zekânın fobik temsili, yoğun ve sürekli tekrar eden bir medya anlatısını dolaşıma sokmak yerine yapay zekâyı eleştirel bir toplumsal problem olarak konumlandırmaktadır. Bu eleştiriler yapay zekânın yalnızca ekonomik etkilerine değil; aynı zamanda ideolojik ve kültürel bir güç olan yapay zekânın kamusal söylem, hakikat rejimi ve gerçeklik üretimine karşı da getirilmiştir. Özetle BirGün'deki haberlerde, teknolojinin dışsallaştırıldığı indirgemeci anlatılar yerine, mevcut toplumsal ve ekonomik düzen içerisinde yapay zekânın nasıl konumlandırıldığını sorgulayan daha politik ve eleştirel bir dille fobik temsil üretildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, medyada yapay zekâya ilişkin söylemlerin nasıl temsil edildiğini ve bu temsiller içinde fobik anlatımların nasıl biçimlerde dolaşıma sokulduğunu incelemeyi amaçlamıştır. Fobik temsil, korku, tehdit, belirsizlik, kontrol ve gelecek kaygısı bağlamında şekillenen

söylemsel inşa süreçlerini anlatan bir kavramdır. Medya, fobik temsillerin üretiminde sadece bilgilendirme aracı değil; aynı zamanda toplumun algısını şekillendiren, olayların ve olguların anlamlandırılmasında belirleyici olan ideolojik bir aktör konumundadır. Yapay zekâ gibi gelişimine hızla devam eden bir teknoloji söz konusu olduğunda, medyanın bu rolü daha da belirgin hale gelmektedir.

Yapay zekâ tabanlı teknolojiler, sunduğu avantajlar ile sağlık, eğitim, iletişim, güvenlik, kültürel üretim gibi alanlarda pratik katkılar sağlamaktadır. Hastalıkların erken teşhisinden kişiselleştirilmiş öğrenme ortamlarına, üretim süreçlerinin optimizasyonundan yazılım geliştirmeye kadar uzanan bu avantajlar, yapay zekânın hız ve verimlilik konusundaki güçlü yönlerine işaret etmektedir. Bir diğer yandan yapay zekânın tartışmaya açık ve problemli yönleri de bulunmaktadır. Veri gizliliği ihlalleri, dezenformasyon ve mezenformasyon üretme riski, algoritmik yanlılık, şeffaflık eksikliği, iş gücü üzerindeki dönüştürücü etkisi ile istihdamın düşmesi yapay zekanın dezavantajları arasında öne çıkan bazı konulardır. Bu nedenle yapay zekâ ne tamamen olumlanması gereken hayat kurtarıcı bir teknoloji ne de topyekûn bir tehdit olarak değerlendirilebilir. Teknolojik gelişmeler de pek çok konu gibi, ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel bağlamlar dâhilinde şekillenen güç ilişkileri alanı olarak ele alınmalı ve yapay zekânın bu ilişkilerde hangi aktörü canlandırdığına bakılmalıdır.

Çalışma, yapay zekâ konulu haberlerde fobik temsilin doğrudan “kötü” ya da “tehlikeli” olarak inşa edilmesinden ziyade, belirsizlik ve kontrol kaybı hissinin üretilmesi ile medyada yer bulduğuna dikkat çekmektedir. Teknolojik gelişmeler ile ilgili haberlerin medyada anlatılarına bakıldığı zaman, fobik temsilin çoğu zaman teknik kapasite üzerinden değil, bu kapasitenin yol açabileceği toplumsal sorunlar üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. İstihdamın azalması, gözetimin artması, etik ihlaller, hakikat karmaşası gibi temalar da fobik temsillerin dayanak noktasını oluşturmaktadır. İlgili çalışma, medyada yer alan fobik temsillerin homojen ve tekil bir yapıda inşa edilmediğini; farklı medya kuruluşlarında farklı yoğunluklarda ele alındığını göstermektedir.

TRT Haber örnekleminden elde edilen bulgular, yapay zekânın genel olarak olumlayıcı ve ilerlemeci bir söylem ile temsil edildiğini ortaya koymaktadır. İncelenen haberlerde yapay zekâ ağırlıklı olarak kamu hizmetlerinde verimliliği arttırması, güvenlik alanında iyileştirme, sağlık sektörüne katkı sunması ve teknolojik gelişmeler gibi temalarla ilişkilendirilmiştir. Bu temsil biçiminde yapay zekâ, insan yararına hizmet eden, yönlendirilmesi ve kontrolü de insanın elinde olan bir araç olarak konumlandırılmaktadır. TRT Haber’deki fobik temsillerin ise sınırlı düzeyde ve seçici biçimde yer aldığını; yapay zekânın teknik risklerine ve etik uyarılara dair vurguların yapıldığı görülmektedir. Yapay zekaya ilişkin endişelerin daha yumuşak bir dille ifade edildiği haberlerin dolaşıma sokulduğu görülmektedir. Bu bağlamda, yapay zekânın teknolojik ilerleme ve kamuya hizmet söylemleri içinde, ulusal kalkınmaya destek olabilecek bir gelişme olarak medya anlatısına eklemlendiği çıkarımında bulunulabilir.

BirGün gazetesinden elde edilen bilgilere göre, yapay zekâ konulu haberlerin daha problem odaklı ve eleştirel bir söylemle inşa edildiği anlaşılmaktadır. BirGün’de yapay zekâ genel olarak, emek süreçleri, sermaye birikimi, iş güvencesi ve iktidar ilişkileri bağlamında, ekonomi-politik zemini eleştirel bir tonda inşa eden haberlerle ele alınmıştır. Bu bağlamda fobik temsil, teknolojinin gelişmesi sonucu yapay zekânın gelecekte yaratacağı distopik senaryolardan

ziyade; kapitalist üretim ilişkileri içindeki bir aktör olan yapay zekânın konumuna dair kaygıları ele alan söylemlerle inşa edilmiştir. Bu söylemlerin merkezinde istihdam azalmasının yanı sıra işten çıkarmaların da çoğalması, otomasyon baskısı ve teknoloji şirketlerinin artan gücü yer almaktadır. Fakat BirGün'de de fobik temsilin teknoloji karşıtlığına dönüşerek insanları teknofobik eğilimler gösteren bir kimliğe büründürmediği; yapay zekânın potansiyelleri hakkında temkinli olmak gerektiği yönünde söylemlerle inşa gerçekleştirdiği görülmektedir.

Çalışmadaki her iki örneklemin temsilleri birlikte ele alındığında, yapay zekânın medyada ne bütünüyle bir çıkış yolu ne de mutlak bir distopya senaryosu olarak sunulduğu söylenebilir. Farklı ideolojiler ve kurumsal konumlara bağlı olarak, TRT Haber ve BirGün'ün değişen söylemsel çerçeveleri daha çok gerekçelere dayandırılmaktadır. TRT Haber'de yapay zekâ, yönetilebilir, kamusal çıkarlar ve ulusal hedeflerle uyumlu bir teknoloji olarak olumlanırken; BirGün'de yapay zekâ, halihazırda mevcut olan toplumsal eşitsizlikleri daha da derinleştirme potansiyeli taşıyan bir dönüşüm unsuru olarak ele alınmaktadır. Haber metinlerindeki fobik temsil ise farklı yoğunluklarda ve farklı gerekçelerle dolaşıma sokulmaktadır.

Sonuç olarak, çalışmada yapay zekâya ilişkin medyada yer alan fobik temsiller, bir korku anlatısı üretmek yerine potansiyel risklerin toplumsal olarak dönüştürücü etkisine odaklanarak kontrollü olmak gerektiğini ifade eden anlatılar sunmaktadır. Fobik temsiller, medya kuruluşlarının ideolojik yönelimleri ve söylemsel tercihlerine göre şekillenmektedir. Medyada korku ve tehdit söyleminin odağında doğrudan teknolojinin kendisinden ziyade, onun hangi toplumsal bağlamda, kimlerin yararına ve hangi güç ilişkileri çıkarına kullanıldığı sorunlarına odaklanmaktadır. Bu nedenle yapay zekâya ilişkin fobik temsillerin anlaşılması, hem teknolojiye hem de bu teknolojiyi çevreleyen ekonomik, politik ve kültürel yapılara karşı eleştirel bir bakış geliştirmeyi gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Bourdieu, P., *Language and Symbolic Power*. Polity Press/Cambridge, 1991.

Butler, J., *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. Verso/London and New York, 2004.

Gökalp, E., Ergül, H., Cangöz, İ. (2010). Türkiye'de Yoksulluğun ve Yoksulların Ana Akım Basında Temsili. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 13 (1). https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosars/issue/11403/136145#article_cite

Hall, S., *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Sage/ London, Thousand Oaks and New Delhi, 2009.

Hassani, H., Silva, E.S., Unger, S., TajMazinani, M., Mac Feely, S. (2020). Artificial Intelligence (AI) or Intelligence Augmentation (IA): What Is the Future? AI, 1 (2). https://doi.org/10.3390/ai1020008

https://hai.stanford.edu/sites/default/files/2020-09/AI-Definitions-HAI.pdf (Erişim tarihi: 28.11.2025)

https://hbr.org/2021/03/ai-should-augment-human-intelligence-not-replace-it (Erişim tarihi: 25.11.2025)

https://www.birgun.net/haber/chatgpt-atlas-openai-in-yapay-zeka-destekli-tarayicisi-kullanima-acildi-662967 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)

https://www.birgun.net/haber/imamoglu-yapay-zeka-ile-29-ekim-mesaji-verdi-yonetmeye-baslayacagimiz-gunu-bekliyoruz-664737 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)

https://www.birgun.net/haber/nvidia-dan-nokia-ya-1-milyar-dolarlik-yatirim-664467 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)

https://www.birgun.net/haber/openai-dan-yapay-zeka-hizlandiricisi-adimi-660654 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)

https://www.birgun.net/haber/turkiyenin-yapay-zeka-haritasi-cikarildi-4-yilda-kullanim-3-katina-cikti-657909 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)

https://www.birgun.net/makale/ula-zeka-ne-yapaysin-663036 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)

https://www.birgun.net/makale/yapay-zekanin-altina-hucumu-sinif-savasinda-yeni-bir-cephe-665046 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)

https://www.birgun.net/makale/yapay-zekanin-yapayligi-663800 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)

https://www.birgun.net/makale/yapay-zekaya-bellek-dersek-dogal-zeka-anlamdir-663642 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)

https://www.birgun.net/makale/yerli-yapay-zeka-gulmekten-yardi-661975 (Erişim Tarihi: 02.12.2025)

https://www.ibm.com/topics/artificial-intelligence (Erişim tarihi: 25.11.2025)

https://www.liberties.eu/en/stories/disadvantages-of-artificial-intelligence/44289 (Erişim tarihi: 25.11.2025)

https://www.npr.org/2023/05/28/1178673070/the-godfather-of-ai-sounds-alarm-about-potential-dangers-of-ai (Erişim tarihi: 28.11.2025)

https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/abden-yeni-yapay-zeka-stratejisi-922148.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/teknofestte-acilan-kapidan-cumhuriyet-icin-yapay-zeka-filmi-cikti-924362.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/turkiyede-uretken-yapay-zeka-kullandigini-beyan-edenlerin-orani-yuzde-192-921422.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/cocuk/yapay-zeka-cocuklarin-elestirel-dusunme-becerilerini-koreltir-mi-878144.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/dunya/arastirma-yapay-zeka-asistanlari-haber-iceriklerini-yanlis-aktariyor-923521.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/dunya/cinde-yapay-zeka-kullanicilarinin-sayisi-2025te-iki-kattan-fazla-artti-923500.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/dunya/google-abd-disindaki-en-buyuk-yapay-zeka-merkezini-hindistanda-kuracak-922703.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/dunya/meta-yapay-zeka-biriminde-600-kisiyi-isten-cikariyor-923657.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/dunya/openai-sarki-ve-melodiler-uretebilen-yapay-zeka-muzik-araci-uzerinde-calisiyor-924077.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/dunya/openai-yapay-zeka-destekli-web-tarayicisi-atlasi-tanitti-923517.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/dunya/yapay-zekada-yeni-tehlike-zehirli-yapay-zeka-923524.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/dunya/yapay-zeka-epilepsili-cocuklarda-doktorlarin-gozden-kacirdigi-gizli-lezyonlari-buldu-921396.html (Erişim tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/dunya/yapay-zeka-icin-milyarlarca-dolarlik-is-birlikleri-hiz-kazaniyor-921951.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/dunya/yapay-zeka-ikiziniz-yakinda-ruh-sagliginizi-test-edip-tedavi-edebilir-923031.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/dunya/yapay-zekali-mamografi-meme-kanserinin-erken-tespitinde-doktorlara-yardimci-oluyor-923631.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/egitim/bakan-tekin-yapay-zeka-destekli-acik-uclu-sorularin-degerlendirilmesiyle-ilgili-proje-gelistiriyoruz-923742.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/egitim/meb-yapay-zeka-uygulamalari-etik-kurulu-yonergesi-yayimladi-923711.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/ormanlar-yapay-zeka-destekli-2-bin-800-fotokapanla-724-gozleniyor-921966.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/gundem/mebden-29-ekime-ozel-yapay-zeka-ile-canlandirilan-video-924220.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/saglik/yapay-zeka-ile-kalp-ameliyatlarinda-risk-azaldi-sure-kisaldi-922699.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/saglik/yapay-zeka-terapist-olabilir-mi-922746.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

https://www.trthaber.com/haber/yasam/yaslilarin-yeni-sirdasi-yapay-zeka-921723.html (Erişim Tarihi: 01.12.2025)

Kayıhan, B., Narin, B., Fırat, D., Fırat, F. Algoritmalar, Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimi Ekseninde Gazetecilik Etiği: Uluslararası Akademik Dergilere Yönelik Bir İnceleme, TRT Akademi, Mayıs, 6,12, 2021.

Marko, D. Fear Control in Media Discourse, Southeastern Europe, Ocak, 37,2, 2013.

McClinchey, K. A. and Dimanche, F. (2023). Discourses of Fear in Online News Media: Implications for Perceived Risk of Travel. Tourism and Hospitality, 4 (1). https://doi.org/10.3390/tourhosp4010009

Miotti, A. and Wasil, A. (2023). Taking control: Policies to address extinction risks from advanced AI. Cornell University arXiv preprint. https://arxiv.org/abs/2310.20563

Nzenwata, U., Bakare, O., Ukandu, O. K. (2023). Artificial Intelligence: Positive or Negative Innovation. International Journal of Emerging Trends in Engineering Research – IJETER, 11 (7). https://doi.org/10.30534/ijeter/2023/031172023

Önal, A., Dilmen, N. E. *Yapay Tanrılar Çağı: Kontrolsüz Zekanın Politik, Ekonomik ve Biyolojik Bedeli,* Algoritmik Aklın Yükselişi: Yapay Zekaya Dair Toplumsal, Kültürel ve Kuramsal Metinler (Ed. T. Kara ve E. Akyazı). Kriter/İstanbul, 2025.

Sunstein, C. R. *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*, Princeton University Press/New Jersey, 2017.

Turchin, A., Denkenberger, D. Classification of global catastrophic risks connected with artificial intelligence, AI & SOCIETY, Mayıs, 35,1, 2018.

Van Dijk, T. A., *Racism and the Press,* Routledge/London and New York, 1991.

AFET İLETİŞİMİ LİTERATÜRÜNDE SİVİL TOPLUM VE SOSYAL MEDYA: 6 ŞUBAT 2023 DEPREMLERİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Öğr. Gör. Yasemin MERİÇ
Gümüşhane Üniversitesi
yaseminguney@gumushane.edu.tr- ORCID:0000-0002-1582-9052
Prof. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR
Gümüşhane Üniversitesi
gulsumcalisir@gumushane.edu.tr- ORCID:0000-0003-3631-6819

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de yaşanan 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlerin ardından ortaya çıkan afet iletişimi literatürünü kapsamına alarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla araştırmada literatür taraması yöntemi kullanılarak TR Dizin, YÖK Tez Merkezi ve Scopus veri tabanlarında 2023–2025 yılları arasında yayımlanan makaleler ve tezler belirlenen dahil etme–dışlama kriterleri doğrultusunda analiz edilmiştir. Çalışmalar; metodolojik tercihleri, teorik yaklaşımları, odağa alınan aktörler (STK veya resmî kurum), incelenen platformlar ve ortaya koydukları temel bulgular çerçevesinde tematik olarak sınıflandırılmıştır.

Elde edilen bulgular, literatürün önemli bir bölümünün krizin ilk evresindeki bilgi kaosu, doğrulama sorunları ve Twitter/X platformu üzerinden yürütülen dijital aktivizm süreçlerine yoğunlaştığını göstermektedir. Mevcut araştırmalar, gönüllü toplulukların hızlı bilgi yayma, ihtiyaç tespiti ve kaynak koordinasyonundaki etkin rolünü büyük ölçüde vurgulamaktadır. Buna karşılık, resmî kurumların iletişim pratikleri ise genellikle güven, şeffaflık ve zamanında bilgilendirme ekseninde eleştirel biçimde değerlendirilmiştir. Bu bulgular, kriz iletişiminde güven inşası, katılımcı iletişim ve ağ temelli koordinasyon gibi kavramların Türkiye bağlamında yeniden tartışıldığını ortaya koymaktadır.

Literatürde özellikle afet sonrası iyileşme ve yeniden yapılanma döneminin iletişimine ilişkin çalışmaların sınırlı kaldığı; ayrıca küresel kriz iletişimi modellerinin yerel bağlama uyarlanmasına yönelik metodolojik katkıların eksik olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma, söz konusu boşlukları görünür kılarak hem afet iletişimi literatürüne hem de kriz yönetimi pratiklerine yönelik öneriler sunmakta ve ulusal literatüre yöntemsel bir katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kriz İletişimi, 2023 Depremleri, Sivil Toplum, Sosyal Medya, Literatür Taraması

Disaster Communication Literature on Civil Society and Social Media: A Literature Review on the 6 February 2023 Earthquakes

ABSTRACT

This study aims to examine the disaster communication literature that emerged following the 6 February 2023 earthquakes centred in Kahramanmaraş, Turkey. To this end, using the literature review method, articles and theses published between 2023 and 2025 in the TR Index, YÖK Tez and Scopus databases were analysed according to the inclusion and exclusion criteria. The studies were thematically categorised based on their methodological preferences, theoretical approaches, actors in focus (NGOs or official institutions), platforms examined, and key findings.

The findings reveal that a significant portion of the literature focuses on the information chaos and verification issues during the initial phase of the crisis, as well as the digital activism processes conducted via the Twitter/X platform. Current research largely emphasises the effective role of voluntary communities in rapid information dissemination, needs assessment and resource coordination. In contrast, the communication practices of official institutions have generally been critically evaluated in terms of trust, transparency and timely information provision. These findings reveal that concepts such as trust building, participatory communication, and network-based coordination in crisis communication are being re-examined in the Turkish context.

The literature reveals that studies on communication during the post-disaster recovery and reconstruction period are limited; furthermore, methodological contributions to adapting global crisis communication models to the local context are lacking. By highlighting these gaps, this study offers recommendations for both disaster communication literature and crisis management practices, providing a methodological contribution to the national literature.

Keywords: Crisis Communication, 2023 Earthquakes, Civil Society, Social Media, Literature Review

1. GİRİŞ

Afetler, yalnızca fiziksel yıkım ve insani kayıplarla sınırlı olmayan; toplumsal güven, kamusal iletişim ve kurumsal meşruiyet üzerinde uzun erimli etkiler yaratan çok katmanlı süreçlerdir. Bu bağlamda afet iletişimi, afet öncesi, anı ve sonrası evrelerde bilginin üretilmesi,

dolaşıma sokulması ve anlamlandırılması süreçlerini kapsayan kritik bir toplumsal alan olarak değerlendirilmektedir (Boztepe Taşkıran, 2023; Schwarz vd., 2025). Dijital medya ortamlarının yaygınlaşmasıyla birlikte afet iletişimi, resmî kurumların tek yönlü bilgilendirme pratiklerinin ötesine geçerek çok aktörlü ve ağ temelli bir yapıya evrilmiştir (Tupper ve Karacaoğlu, 2025).

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve "asrın felaketi" olarak tanımlanan Kahramanmaraş merkezli depremler, Türkiye'nin modern tarihinde karşılaştığı en büyük yıkımlardan biri olarak afet yönetimi ve iletişimi süreçlerini yeniden gündeme taşımıştır (Bilişli vd., 2024; Taşkıran, 2023). Modern afet yönetimi yaklaşımları; zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme evrelerinin her birinde iletişimi stratejik bir merkez olarak konumlandırmaktadır. Literatürde afet iletişimi, sadece kriz anındaki tek yönlü bilgilendirme faaliyeti olarak değil; aynı zamanda kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları (STK), özel sektör ve vatandaşların dahil olduğu bütünleşik ve katılımcı bir süreç olarak ele alınmaktadır (Taşkıran, 2023).

Depremler sonrasında sosyal medya platformları, sivil toplum örgütleri ve gönüllü ağlar, bilgi paylaşımı, yardım çağrıları ve dayanışma pratikleri açısından merkezi bir rol üstlenmiştir (Demir, 2023; Mızrak, 2024). Bu süreç, afet iletişiminin yalnızca teknik bir kriz yönetimi meselesi olmadığını; toplumsal katılım, güven ve kamusal sorumlulukla doğrudan ilişkili bir alan olduğunu ortaya koymuştur (Yurdigül vd., 2024).

Son yıllarda Türkiye'de afet iletişimi üzerine üretilen akademik çalışmaların sayısında dikkat çekici bir artış gözlemlenmektedir. Ancak bu literatürün büyük bölümü belirli temalar etrafında yoğunlaşmaktadır. Söz konusu temaların odak noktaları; sosyal medya kullanımı, dezenformasyon, sivil toplumun rolü ve resmî kurumların iletişim pratikleri gibi başlıklarda parçalı bir görünüm sergilemektedir (Arklan ve Koçyiğit, 2024; Çelik, 2025). Bu durum, mevcut çalışmaların sistematik biçimde bir araya getirilmesini ve alandaki temel eğilimler ile kuramsal boşlukların bütüncül bir perspektifle değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Varolgüneş, 2025).

2023-2025 yılları arasını kapsayan çalışmalar incelendiğinde, araştırmaların odağının geleneksel medyadan sosyal medyaya, özellikle de Twitter/X platformuna kaydığı görülmektedir. Geleneksel medyanın tek yönlü yapısının aksine, sosyal medya afetzedelerin sesini duyurabildiği, konum bildirebildiği ve kaynak koordinasyonunun anlık sağlandığı bir dijital aktivizm alanına dönüşmüştür. Literatürde öne çıkan bir diğer temel bulgu, sosyal

medyanın afet iletişiminde baskın bir platform hâline gelmiş olmasıdır. Özellikle Twitter/X, hem ulusal hem de uluslararası çalışmalarda afet sürecindeki iletişim pratiklerinin ana mecrası olarak ele alınmaktadır (Yıldırım, 2023; Mızrak, 2024; Yurdigül vd., 2024). Ancak bilginin hızla yayılması, beraberinde dezenformasyon ve bilgi obezitesi (infobezite) sorunlarını da getirmiş; kriz anında doğru bilgiye erişim hayati bir güvenlik meselesi haline gelmiştir (Özdemir, 2024).

Çalışma, 6 Şubat 2023 depremleri sonrasında Türkiye'de üretilen afet iletişimi literatürünü sistematik bir literatür incelemesi yoluyla ele almayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında TR Dizin, YÖK Ulusal Tez Merkezi ve Scopus veri tabanlarında 2023–2025 yılları arasında yayımlanan makale ve lisansüstü tezler incelenmiştir. İncelenen çalışmalar; sivil toplum ve dijital gönüllülük, sosyal medya kullanımı, bilgi kaosu ve dezenformasyon, resmî kurumların iletişimi ve afet sonrası iyileşme süreçleri başlıkları altında tematik olarak analiz edilmiştir.

Bu yönüyle çalışma, afet iletişimi literatüründe hem ulusal hem de uluslararası düzeyde ortaya çıkan eğilimleri birlikte değerlendirmeyi; Türkiye bağlamındaki çalışmaların küresel afet iletişimi tartışmaları içerisindeki konumunu belirginleştirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca çalışma, afet iletişiminin yalnızca kriz anına odaklanan dar bir perspektifle ele alınmasının ötesine geçmektedir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNTEM

2.1 Afet İletişimine Kuramsal Bir Çerçeve

Afet iletişimi, afet öncesi hazırlık, afet anı müdahale ve afet sonrası iyileşme süreçlerinde bilgi üretimi, dolaşımı ve paylaşımını kapsayan bütüncül bir iletişim alanı olarak tanımlanmaktadır. Bu alan, yalnızca teknik bilgilendirme pratiklerini değil; toplumsal güvenin tesis edilmesi, kamusal katılımın sağlanması ve farklı aktörler arasındaki koordinasyonun kurulmasını da içermektedir (Quarantelli, 1997; Tierney, 2014). Dolayısıyla afet iletişimi, yönetsel bir araç olmanın ötesinde, toplumsal ilişkilerin yeniden kurulduğu kamusal bir süreç olarak ele alınmaktadır.

Afet iletişimi literatürünün erken dönem çalışmaları, ağırlıklı olarak merkezî kurumların bilgi üretme ve yayma kapasitesine odaklanmıştır. Bu yaklaşımda afet yönetimi, uzmanlık bilgisine sahip resmî aktörlerin denetiminde ilerleyen, hiyerarşik ve tek yönlü bir iletişim süreci olarak kurgulanmıştır (Dynes ve Quarantelli, 1980). Ancak bu modelin, büyük ölçekli afetlerde

ortaya çıkan belirsizlik, bilgi fazlalığı ve çoklu aktör yapısını açıklamakta yetersiz kaldığı zamanla ortaya konmuştur (Comfort, 2007).

Bu eleştirilerle birlikte afet iletişimi literatüründe, çok aktörlü ve ağ temelli yaklaşımlar giderek güç kazanmıştır. Özellikle dijital iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte afet iletişimi, yalnızca resmî kanallar üzerinden yürütülen bir süreç olmaktan ziyade sivil toplum örgütleri, gönüllü topluluklar ve bireysel kullanıcıların aktif biçimde katıldığı bir iletişim alanına dönüşmüştür (Palen ve Anderson, 2016). Bu dönüşüm, afet iletişiminin katılımcı ve yatay biçimlerini görünür kılmıştır.

Sosyal medya platformları, afet anlarında bilgi üretimi ve paylaşımının merkezî mekânları hâline gelmiştir. Bu platformlar, yalnızca bilginin dolaşıma girdiği mecralar değil; aynı zamanda bilginin doğrulandığı, tartışıldığı ve kolektif biçimde anlamlandırıldığı kamusal alanlar olarak işlev görmektedir (Starbird ve Palen, 2011). Bu durum afet iletişimini güven, doğruluk ve şeffaflık gibi sorunlarla doğrudan ilişkilenen bir alan hâline gelmiştir.

Afet iletişiminin bir diğer temel boyutu güven ilişkisidir. Afet anlarında belirsizlik ve risk algısının artması, iletişim süreçlerinde güvenilirlik ve meşruiyet beklentisini güçlendirmektedir. Literatürde, resmî kurumlar ile sivil aktörler arasındaki iletişim uyumsuzluklarının, kamusal güvenin zedelenmesine yol açabildiği vurgulanmaktadır (Tierney, Bevc ve Kuligowski, 2006). Bu nedenle afet iletişimi, yalnızca bilginin içeriğiyle değil; bilginin üretildiği bağlam, aktörler ve dolaşım biçimleriyle birlikte bütüncül olarak değerlendirilmelidir.

Afet iletişimi çalışmaları, giderek artan biçimde afet sonrası iyileşme ve yeniden yapılanma süreçlerine odaklanmaktadır. Afet sonrası dönemde yürütülen iletişim pratikleri, toplumsal hafızanın inşası, kamusal sorumluluk algısının güçlenmesi ve uzun vadeli güven ilişkilerinin kurulması açısından belirleyici bir role sahiptir (Houston vd., 2015). Ancak literatür, bu uzun süreçli durumun iletişim boyutunu henüz sınırlı ölçüde ele almaktadır.

Ayrıca epistemik güven, yani bilgi kaynaklarına duyulan güvenin korunması, afet iletişiminin temel parametrelerinden biri hâline gelmiştir. Kriz dönemlerinde yaygınlaşan dezenformasyon, doğruluk kontrolü ve etik sorumluluk gibi unsurlar da iletişim politikalarının merkezinde yer almaktadır. Bu bağlamda dijital teyit platformları, kriz iletişiminin kurumsallaşmasında yeni bir aktör olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak afet iletişimi yalnızca mesaj iletimi değil; aynı zamanda bilgi üretimi, doğrulama, dayanışma ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin dijital alanda yeniden kurgulandığı bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, söz konusu iletişim modellerini hem kuramsal hem de pratik bağlamda analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışma, afet iletişimine ilişkin bahsedilen kuramsal birikimi temel alarak, 6 Şubat 2023 depremleri sonrasında üretilen literatürü sivil toplum ve sosyal medya ekseninde incelemektedir. Kuramsal çerçeve, yöntemde sınırlandırılan 2023–2025 arası çalışmaların analizine zemin oluşturmakta; afet iletişiminin çok aktörlü, katılımcı ve ağ temelli doğasını açıklayıcı bir üst çerçeve sunmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı bir literatür incelemesi olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın kuramsal çerçevesi, afet iletişimi alanındaki yerleşik literatüre dayandırılmış; ancak analiz edilen çalışmalar, 6 Şubat 2023 depremleri sonrasında üretilen akademik yayınlarla sınırlandırılmıştır. Bu yaklaşım, afet iletişimine ilişkin kuramsal birikimin, güncel literatür üzerinden analitik bir çerçeve olarak kullanılmasını amaçlamaktadır.

Araştırma kapsamında TR Dizin, YÖK Ulusal Tez Merkezi ve Scopus veri tabanlarında 2023–2025 yılları arasında yayımlanan makaleler ve lisansüstü tezler taranmıştır. Literatür taramasında “afet iletişimi”, “6 Şubat depremleri”, “sosyal medya”, “sivil toplum” gibi anahtar kelimeler kullanılmıştır. Bu kapsamda çalışmaya dahil edilme kıstasları;6 Şubat 2023 depremlerini doğrudan konu edinmesi, afet iletişimi perspektifiyle ele alınması ve akademik dergilerde yayımlanmış makale veya lisansüstü tez olması olarak belirlenmiştir. Bu arama sonuçları neticesinde; 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrası afet iletişimi literatürünü oluşturan çalışmalar 19 araştırma makalesi ve 3 lisansüstü tez olmak üzere toplam 22 akademik doküman şeklinde kategorize edilmektedir.

Belirlenen çalışmalar; metodolojik yaklaşımları, teorik çerçeveleri, odağa aldıkları aktörler (sivil toplum örgütleri veya resmî kurumlar), inceledikleri iletişim platformları ve ortaya koydukları temel bulgular doğrultusunda içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz sürecinde elde edilen veriler, afet iletişimi literatüründe öne çıkan temalar doğrultusunda sınıflandırılarak bulgular bölümünde sunulmuştur.

4. BULGULAR: ORTAK ODAK NOKTALARI VE FARKLILIKLAR

Bu çalışmada incelenen 2023–2025 arası literatür, afet iletişiminin 6 Şubat 2023 depremleri bağlamında belirli tematik eksenler etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. Bulgular, afet iletişiminin yalnızca teknik bir bilgilendirme süreci olarak değil; sivil toplum, dijital platformlar, güven ilişkileri ve uzun erimli iyileşme pratikleriyle birlikte ele alındığını ortaya koymaktadır.

Afet iletişimi literatüründe yapılan son dönem çalışmalar, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlerin bilgi akışı, dijital platform kullanımı ve kurumlar arası iletişim boyutlarıyla nasıl yönetildiğini detaylı biçimde ele almıştır. Yapılan analizlerde dikkat çeken ortak bulgular, özellikle Twitter/X gibi sosyal medya platformlarının kriz dönemlerinde haberleşme ve koordinasyon için merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, bilgi kirliliği, teyit süreçleri, kuşaklar arası dijital medya kullanımı ve medya sahipliği gibi farklılaşan iletişim pratikleri de öne çıkmaktadır. Literatür, krizin müdahale aşamasındaki dinamikleri zengin verilerle sunmakla birlikte, afet sonrası iyileştirme süreçlerine ve küresel kriz iletişim modellerinin yerel bağlama uyarlanmasına yönelik kuramsal katkıların yetersizliğine işaret etmektedir.

Belirlenen yöntem kapsamında, literatürde yer alan makaleler; sosyal medya kullanımı, dezenformasyonla mücadele, kurumların kriz iletişimi stratejileri ve medya etiği gibi temalara odaklanmaktadır. Tezler, makalelere kıyasla daha spesifik alanlarda derinlemesine analizler sunmaktadır. Mevcut kaynak seti 19 makale ve 3 tezden oluşmakta; çalışmaların büyük bir kısmının Twitter/X platformu üzerindeki anlık veri akışına ve krizin müdahale aşamasına yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kaynaklar neticesinde tespit edilen ortak noktalar ve farklılıklar tematik olarak sınıflandırılmıştır.

4.1. Çalışmaların Ortak Odak Noktaları

4.1.1. Twitter/X Platformunun Merkezi Rolü

Araştırmaların büyük çoğunluğu, X platformunun kriz anında ana haberleşme arteri olduğu ve resmî kurumlardan önce vatandaşlar arası koordinasyonda başat rol oynadığı konusunda birleşmektedir (Arklan ve Koçyiğit, 2024; Hançer, 2025). Platform, özellikle enkaz altından konum paylaşma ve acil ihtiyaç tespiti noktalarında hayat kurtarıcı bir işlev üstlenmiştir (Demir, 2023; Özdemir, 2024).

4.1.2. Bilgi Kirliliği ve Dezenformasyonla Mücadele:

Literatürde, doğrulanmamış bilginin yarattığı toplumsal panik ve arama-kurtarma faaliyetlerini sekteye uğratan asılsız ihbarlar (örneğin baraj patlaması iddiaları) ortak bir risk

alanı olarak vurgulanmaktadır (Bilişli vd., 2024). Bu durum, teyit platformlarının (Teyit.org gibi) ve resmî doğrulama kanallarının önemini artırmıştır.

4.1.3. Müdahale Aşamasına Yoğunlaşma

İncelenen çalışmaların büyük çoğunluğu afetin ilk dönemine, yani müdahale sürecine odaklanmaktadır. Özellikle ilk 72 saat ve takip eden ilk ay, iletişim açısından kritik bir zaman dilimi olarak analiz edilmiştir (Özdemir, 2024; Koçyiğit, 2024). Bu süreçte sosyal medya üzerinden yürütülen bilgi paylaşımı, yardım organizasyonları ve dijital koordinasyon biçimleri literatürde detaylı olarak ele alınmıştır.

4.1.4. Sosyal Sermaye ve Dayanışma

Mevcut araştırmalar, dijital ağlar üzerinden örgütlenen gönüllü toplulukların lojistik destek ve kaynak tahsisindeki etkin rolünü ve sosyal sermayenin afet yönetimindeki birleştirici gücünü ortak bir bulgu olarak sunmaktadır. Bu durum; afet sonrası dönemde gönüllü topluluklar, dijital ağlar aracılığıyla hızlı biçimde örgütlenerek barınma, gıda, ulaşım gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında önemli rol oynamıştır. Bu dijital gönüllülük örnekleri, sosyal sermayenin kriz yönetiminde ne denli etkili bir unsur olduğunu ortaya koymuştur (Yurt, 2024).

4.2. Çalışmalardaki Farklılıklar ve Ayrışmalar

4.2.1. Kuşaklararası ve Dijital Okuryazarlık Farklılıkları

Bazı çalışmalar, dijital medya kullanımında nesiller arası (X, Y ve Z kuşakları) belirgin farklar olduğunu; Z kuşağının sosyal medyayı tam zamanlı entegre bir yaşam biçimi olarak kullanırken, X kuşağının doğrulama için daha çok geleneksel yayın araçlarına güvenme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır (Bilişli vd., 2024).

4.2.2. Aktörlerin İletişim Pratikleri (Resmî Kurum vs. STK)

Analizler, AFAD ve AHBAP gibi aktörlerin Twitter pratiklerinde söylemsel farklılıklar sergilediğini göstermektedir. Resmî kurumların iletişimi daha hiyerarşik ve rasyonel çekiciliklere dayanırken; STK'ların daha samimi, duygusal (umut ve samimiyet odaklı) ve katılımcı bir model benimsediği saptanmıştır. Bu söylem farkı, kriz anındaki iletişimde güven algısının oluşmasında belirleyici olmuştur.

4.2.3. Medya Mülkiyeti ve İdeolojik Söylem

Gazete manşetleri üzerine yapılan analizler, yayın politikasının afet haberlerinin çerçevelenmesini doğrudan etkilediğini bulgulamıştır. İdeolojik duruşuna göre bazı yayınların

"hükümet ihmali" ve "sorumluluk" vurgusu yaparken, diğerlerinin "milli birlik" ve "mucize kurtuluş" hikâyelerine yoğunlaştığı görülmektedir.

4.2.4. Yerel vs. Ulusal Medya Deneyimi

Yerel basına odaklanan çalışmalar, yerel gazetecilerin hem afetzede hem de haberci olmalarından kaynaklanan fiziksel, teknik ve psikolojik zorlukları ulusal medyadan farklı bir boyutta yaşadıklarını belirtmektedir.

4.3. AFET SONRASI İYİLEŞME SÜRECİNE YÖNELİK İLETİŞİM ÇALIŞMALARININ SINIRLILIĞI

Bulguların ortaya koyduğu en dikkat çekici eğilimlerden biri, afet sonrası iyileşme ve yeniden yapılanma sürecine odaklanan çalışmaların sınırlı sayıda olmasıdır. İncelenen literatürün büyük bölümü, afet anı ve ilk müdahale evresine yoğunlaşmakta; uzun süreçli iletişim pratiklerini ikincil planda bırakmaktadır (Varolgüneş, 2025).

Bu durum, afet iletişiminin süreklilik arz eden bir süreç olarak ele alınmadığını; daha çok kriz anına sıkıştırıldığını göstermektedir. Özellikle ulusal literatürde, iyileşme sürecinde iletişimin toplumsal hafıza, güven yeniden inşası ve kamusal sorumlulukla ilişkisini ele alan çalışmaların sınırlı kaldığı dikkat çekmektedir.

Bu çalışmanın bulguları, afet iletişiminin çok aktörlü, ağ temelli ve katılımcı bir iletişim alanı olarak yeniden yapılandığını göstermektedir. Kuramsal çerçevede afet iletişimi, yalnızca resmî kurumların yürüttüğü bir bilgilendirme süreci değil; sivil toplum, gönüllü ağlar ve dijital platformların birlikte şekillendirdiği bir kamusal alan olarak ele alınmıştır. Bulgular, bu kuramsal yaklaşımın 6 Şubat 2023 depremleri sonrasında üretilen literatürde güçlü bir karşılık bulduğunu ortaya koymaktadır.

Sivil toplum ve dijital gönüllülüğün afet iletişimindeki merkezî rolü, kuramsal çerçevede vurgulanan “çok aktörlü afet iletişimi” anlayışıyla örtüşmektedir. Bulgular, gönüllü ağların yalnızca resmî iletişimi tamamlayan değil, kimi durumlarda onun yerini alan aktörler hâline geldiğini göstermektedir. Bu durum, afet iletişiminin hiyerarşik modellerle açıklanamayacağını; yatay ve ağ temelli yaklaşımların analitik olarak daha işlevsel olduğu sonucuna varmaktadır.

Sosyal medyanın afet iletişiminde baskın bir alan hâline gelmesi, kuramsal çerçevede ele alınan “ağ temelli iletişim” yaklaşımını desteklemektedir. Ancak bulgular, sosyal medyanın

yalnızca kolaylaştırıcı bir araç olarak değil; aynı zamanda bilgi yoğunluğu, eşitsiz erişim ve doğrulama sorunları üreten bir alan olarak da işlediğini göstermektedir. Bu çift yönlü yapı, afet iletişiminin normatif olarak olumlanmasının yeterli olmadığını; eleştirel bir değerlendirme gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

Bilgi kaosu ve dezenformasyonun literatürde merkezi bir sorun alanı hâline gelmesi, afet iletişiminin farklı bir boyutunu da ön plana çıkarmaktadır. Kuramsal çerçevede vurgulanan güven, doğruluk ve şeffaflık ilkeleri, bulgularla birlikte değerlendirildiğinde, afet iletişiminin yalnızca içerik üretimiyle değil; bilginin dolaşım koşullarıyla da ilişkili olduğu görülmektedir. Bu durum, afet iletişiminin etik ve kamusal sorumluluk boyutlarının güçlenmesine işaret etmektedir.

Resmî kurumların afet iletişimindeki rolüne ilişkin eleştiriler, kuramsal çerçevede tartışılan güven ve meşruiyet kavramlarını somutlaştırmaktadır. Bulgular, ulusal literatürde normatif eleştirinin baskın olduğunu; uluslararası literatürde ise bu sorunların daha sistematik kavramsal modellerle ele alındığını göstermektedir. Bu farklılık, Türkiye bağlamında afet iletişimi çalışmalarının kuramsal derinliğinin artırılması gerektiğine işaret etmektedir.

Son olarak, afet sonrası iyileşme sürecine yönelik iletişim çalışmalarının sınırlılığı, afet iletişiminin süreklilik boyutunun literatürde yeterince ele alınmadığını göstermektedir. Kuramsal çerçevede afet iletişimi uzun erimli bir süreç olarak tanımlanmasına rağmen, bulgular bu yaklaşımın literatürde henüz tam karşılık bulmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, çalışmanın literatüre sunduğu temel katkılardan birini oluşturmaktadır.

5. SONUÇ

Bu bildiri, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında üretilen afet iletişimi literatürünü, sivil toplum ve sosyal medya ekseninde sistematik biçimde incelemiştir. TR Dizin, YÖK Ulusal Tez Merkezi ve Scopus veri tabanlarında 2023–2025 yılları arasında yayımlanan makale ve lisansüstü tezler üzerinden yürütülen literatür incelemesi, afet iletişimi alanında belirgin tematik eğilimleri ve yapısal boşlukları ortaya koymuştur.

Çalışmanın bulguları, afet iletişiminin çok aktörlü ve ağ temelli bir yapıya evrildiğini göstermektedir. Özellikle sivil toplum örgütleri ve dijital gönüllülük pratikleri, afet iletişimi literatüründe merkezî bir konum kazanmıştır. Bu durum, afet iletişiminin yalnızca resmî kurumlar tarafından yürütülen bir bilgilendirme süreci olarak ele alınamayacağını; aksine sivil aktörlerin fiilen iletişim süreçlerini şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Sosyal medyanın afet iletişiminde baskın bir alan hâline gelmesi, literatürde ortak bir eğilim olarak öne çıkmaktadır. Twitter/X başta olmak üzere sosyal medya platformları, bilgi paylaşımı, ihtiyaç tespiti ve dayanışma pratikleri açısından kritik bir rol üstlenmiştir. Bununla birlikte, çalışmada incelenen literatür sosyal medyanın bu işlevlerinin yanı sıra bilgi kaosu, dezenformasyon ve doğrulama sorunları ürettiğini de göstermektedir. Bu bulgu, afet iletişiminin yalnızca teknolojik olanaklar üzerinden değil; epistemik güven ve etik sorumluluk bağlamında da değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Resmî kurumların afet iletişimindeki rolüne ilişkin literatürde belirgin bir eleştirel eğilim gözlemlenmiştir. Ulusal çalışmalarda normatif eleştirinin baskın olduğu; uluslararası çalışmalarda ise güven, meşruiyet ve risk iletişimi gibi kavramlar etrafında daha sistematik analizlerin yapıldığı görülmektedir. Bu farklılık, Türkiye bağlamında afet iletişimi çalışmalarının kuramsal derinliğinin artırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ortaya koyduğu en önemli bulgulardan biri, afet sonrası iyileşme ve yeniden yapılanma sürecine odaklanan iletişim çalışmalarının sınırlı kalmış olmasıdır. Literatürün büyük bölümü afet anına ve ilk müdahale evresine yoğunlaşmakta; afet iletişimini süreklilik arz eden bir süreç olarak ele alan çalışmalar görece az sayıda kalmaktadır. Bu durum, afet iletişimi alanında uzun vadeli, toplumsal hafıza ve güven yeniden inşasını merkeze alan araştırmalara duyulan ihtiyacı net biçimde ortaya koymaktadır.

Bu bildiri, afet iletişimi literatürüne üç düzeyde katkı sunmaktadır. Birincisi, 6 Şubat 2023 depremleri sonrası üretilen literatürü sistematik ve tematik bir çerçevede bir araya getirerek alanın genel görünümünü ortaya koymaktadır. İkincisi, ulusal ve uluslararası literatürü birlikte ele alarak Türkiye bağlamındaki çalışmaların küresel afet iletişimi tartışmaları içindeki konumunu görünür kılmaktadır. Üçüncüsü ise, afet iletişiminin yalnızca kriz anına odaklanan dar bir perspektifle değil; sivil toplum, güven ve uzun erimli iyileşme süreçleriyle birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Gelecek çalışmalar açısından, afet iletişiminin özellikle afet sonrası döneme odaklanan boyutlarının derinleştirilmesi; sivil toplum–resmî kurum ilişkilerinin iletişim pratikleri üzerinden daha ayrıntılı biçimde incelenmesi ve dijital platformların etik ve epistemik etkilerini merkeze alan analizlerin artırılması önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Arklan, Ü., ve Koçyiğit, İ. (2024). Afet Dönemlerinde Sosyal Medyada Dezenformasyonun Yayılımı: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Örneği. Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 24(2), 525-546. https://doi.org/10.11616/asbi.1453304

Aydın, A. F. (2023). Sosyal Medyada Dezenformasyon ve Manipülasyon: 2023 Kahramanmaraş Depremi Örneği. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 12(5), 2603-2624. https://doi.org/10.15869/itobiad.1283358

Bilişli, Y., Çakmak, F., Zetter, S. A., ve Ünal, M. I. (2024). Navigating truth and disinformation: A comparative analysis of generational responses to the 6 February 2023 earthquake in digital media in Türkiye. Heliyon, 10(19)

Boztepe Taşkıran, H. (2023). Afet iletişimi nedir, ne değildir? Kavramsal bir değerlendirme. *Erciyes İletişim Dergisi, 10*(2), 421–445.

Çelik, N. (2025). Afet Yönetiminde Medya Araçlarının Gücü: 6 Şubat Depremi Örneği. Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi, 7(1), 33-59. https://doi.org/10.53281/kritik.1654055

Cibiceli, M. T. (2025). *Afet dönemlerinde yerel basının rolü ve işlevlerine dair bir araştırma: Malatya örneği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi.

Comfort, L. K. (2007). Crisis management in hindsight: Cognition, communication, coordination, and control. *Public administration review*, *67*, 189-197.

Demir, M. (2023). 06 Şubat Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sonrasında Sosyal Medya Kullanımının Yansımaları. Türk Deprem Araştırma Dergisi, 5(2), 248-269. https://doi.org/10.46464/tdad.1334129

Dynes, R. R., & Quarantelli, E. L. (1980). Helping behavior in large-scale disasters. D. C. Heath.

Houston, J. B., Hawthorne, J., Perreault, M. F., Park, E. H., Goldstein Hode, M., Halliwell, M. R., Turner McGowen, S. E., Davis, R., Vaid, S., McElderry, J. A., & Griffith, S. A. (2015). Social media and disasters: A functional framework for social media use in disaster planning, response, and research. Disasters, 39(1), 1–22. https://doi.org/10.1111/disa.12092

Koca, T. T. (2025). Analysis of 2023 Kahramanmaraş, Türkiye earthquake documents indexed in Scopus. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*. Advance online publication. https://doi.org/10.1017/dmp.2025.21

Mızrak, S. (2024). Public's social media use during the Kahramanmaraş earthquakes on 6 February 2023. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 99*, 104098. https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2024.104098

Palen L, Anderson KM. SOCIAL MEDIA RESEARCH. Crisis informatics--New data for extraordinary times. Science. 2016 Jul 15;353(6296):224-5. doi: 10.1126/science.aag2579. PMID: 27418492.

Quarantelli, E. L. (1997). Ten criteria for evaluating the management of community disasters. Disaster Research Center, University of Delaware.

Şahin, T. (2024). *Afet okuryazarlığı bağlamında gazeteci-okur pratikleri: Geliştirilmesi gereken bir uzmanlık alanı olarak afet gazeteciliği* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Kocaeli Üniversitesi.

Tupper, J., ve Karacaoğlu, G. (2025). Access to information and social solidarity in the 2023 Turkey earthquake. Humanities and Social Sciences Communications, 12(1), 73. https://doi.org/10.1057/s41599-025-04707-0

Varolgüneş, S. A bibliometric analysis of the 2023 Kahramanmaraş Earthquakes: trends, gaps, and policy implications. Nat Hazards 121, 12461–12485 (2025). https://doi.org/10.1007/s11069-025-07305-0

Yurdigül, Y., Bayraktar, R., ve Çil, S. (2024). A study on Kahramanmaraş Earthquake survivors : "Social media platforms were more effectively used than the traditional media". Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences(66), 211-229. https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2024-1460282

Yurt, Y. F. (2024). *Yerelde STK'lar arası dayanışma: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri örneği* (Master's thesis). Afyon Kocatepe University, Institute of Social Sciences.

SOSYAL MEDYADA İÇERİK ÜRETİMİ İLE DİJİTAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK FARKINDALIĞI

Dr. Öğr. Üyesi Saadet UĞURLU
İstanbul Medipol Üniversitesi
Sugurlu@medipol.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1121-6627
Nisa KÖRÜKÇÜ
Hasan Kalyoncu Üniversitesi
nisakorukcuu@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-7987-2812
Celalettin AKTAŞ
Hasan Kalyoncu Üniversitesi
celalettin.aktas@std.hku.edu.tr
ORCID ID: 0009-0006-9645-3734
Ahmet Onur DAĞCI
Hasan Kalyoncu Üniversitesi
onurdaaci22@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-2183-9507
Osman AYTEKİN
Hasan Kalyoncu Üniversitesi
osman.aytekin@std.hku.edu.tr
ORCID ID: 0009-0008-5235-4069
Yakup YENER
Hasan Kalyoncu Üniversitesi
yakupyener@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-2942-7545
Batuhan AKBAŞ
Hasan Kalyoncu Üniversitesi
batuhanakbas02@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-3442-5866
Mahmut Cihan TOKER

Hasan Kalyoncu Üniversitesi

mcihan.toker@std.hku.edu.tr

ORCID ID: 0009-0005-2246-4185

ÖZET

Günümüzde teknolojik yenilikler hızla gelişmekte ve gündelik hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmektedir. Bu gelişmeler, 'sürdürülebilirlik' kavramını da dönüştürmektedir. Geleneksel sürdürülebilirlik konuları daha çok çevresel ve ekonomik yönleriyle öne çıkarken; gelişen ve değişen teknolojiler, günümüzde 'dijital sürdürülebilirlik' olarak bilinen yeni bir alanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dijital teknolojilerin yaygın kullanımı; artan elektronik atık hacmi, veri merkezlerinin yoğun enerji tüketimi ve dijital karbon ayak izi gibi önemli çevresel sorunları da beraberinde getirmektedir. Dijitalleşmenin sebep olduğu bu etkiler, toplum tarafından fiziksel atıklar kadar somut şekilde algılanmadığından, toplumsal farkındalık ve bilinç düzeyi henüz yeterli seviyede değildir.

Bu çalışma, sosyal medya içerik üretimi aracılığıyla dijital sürdürülebilirlik konusunda farkındalık yaratmayı amaçlayan bir iletişim projesi olarak tasarlanmıştır. Çalışmada, sosyal medyanın geniş erişim gücü ve etkileşim potansiyeli kullanılarak bireylerin dijital tüketim alışkanlıklarının farkına varmaları ve dijital sürdürebilirlik konusunda bilinçlenmeleri hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda karma (nicel+nitel) araştırma yöntemi benimsenerek "Türetici Atölyesi" adlı Instagram hesabından elde edilen veriler kullanılmıştır. Araştırma kapsamında toplam 30 adet içerik hazırlanmıştır. Hazırlanan içerikler; dijital ayak izi, veri depolamanın enerji etkisi, dijital minimalizm ve sürdürülebilir dijital alışkanlıklar temalarında sade, anlaşılır ve estetik bir dilde kurgulanmıştır. Çalışmanın hipotezini test etmek için platformun (Instagram) sağladığı istatistikler incelenmiş; etkileşim oranları ile takipçi olan ve olmayan kullanıcıların erişim verileri analiz edilmiştir. Sonuç olarak çalışma; bireyleri dijital alanda bilinçli davranmaya yönlendirmeyi, çevresel sorumluluk bilincini dijital kültüre entegre etmeyi ve teknolojiyi yalnızca bir tüketim aracı değil, sürdürülebilir yaşam biçimlerinin destekleyicisi olarak yeniden konumlandırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Sürdürülebilirlik, Sosyal Medya, Dijital İçerik, Farkındalık, Yeşil Bilişim.

1. GİRİŞ

İnternet, bireylerin yalnızca bilgiye erişimini kolaylaştırmakla kalmayıp aynı zamanda onların örgütlenmesine, toplumsal konulara ilişkin seslerini duyurabilmesine ve otoriter yapılar karşısında kolektif eylemler geliştirebilmesine imkân tanıyan güçlü bir iletişim altyapısı hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, dijital ortamların toplumsal sorumluluk ve sürdürülebilirlik tartışmaları açısından da önemli bir potansiyel taşıdığını göstermektedir. Pandemiyle birlikte uzaktan çalışma uygulamalarının yaygınlaşması, dünyanın farklı coğrafyalarına dağılmış bireylerin çevrimiçi ortamlar aracılığıyla gelir elde ettiği yeni çalışma biçimlerini ortaya çıkarmıştır.

Dijital kültürün merkezinde içerik üretimi ve paylaşım pratikleri yer almaktadır. Gönüllü katılım, işbirlikçi üretim yapıları ve içerik çeşitliliğinin artması, internet ortamında “sosyal üretim” kavramının önem kazanmasına yol açmıştır. Dijital ekonominin bu yeni biçimi, ekonomik değer üretmenin yanı sıra toplumsal bilgi akışını güçlendirmekte ve sosyal sermayeyi

artırmaktadır. Ancak bu üretim biçimi, olumlu yönlerinin yanında bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiş olup özellikle "dijital sürdürülebilirlik" kavramını tartışmaların merkezine taşımıştır.

1.1. Dijital Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik kavramı, Brundtland Raporu'nda gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama kapasitesini sınırlamadan bugünün gereksinimlerini karşılayan bir kalkınma anlayışı olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçeveden hareketle dijital sürdürülebilirlik kavramı ilk kez Bradley (2007) tarafından ortaya konulmuş; 2000'li yıllardan itibaren sürdürülebilir kalkınmanın yeni bir boyutu olarak literatürde yer almaya başlamıştır. Patnaik (2018, s.1418), kavramın "dijital sürdürülebilirlik" ifadesiyle ilk defa 2012 yılında Born Green Technology tarafından kullanıldığını belirtir. Scott (1998)'e göre sürdürülebilirlik, ekolojik, ekonomik ve sosyal unsurlarla ilişkili olması sebebiyle doğal kaynaklarla sürekli temas hâlinde olan orman sektörü için de kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda dijital sürdürülebilirlik, işletmelerin gelişmiş teknolojileri kullanarak sürdürülebilirliği nasıl sağladıklarına ilişkin bütüncül bir perspektif sunmaktadır (Wut vd., 2021, s.4).

Dijital sürdürülebilirlik; elektronik veri üreten, bu veriyi işleyen veya aktarımını sağlayan teknolojilerin işletmelerde etkin bir konuma yerleşmesiyle tanımlanabilir. Bradley (2007, s.129), dijital sürdürülebilirliği işletmelerde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmaya yönelik örgütsel faaliyetleri destekleyen teknolojik süreçler olarak açıklamaktadır. Bu açıdan dijitalleşme, işletmelerin hem çevresel etkilerini azaltmalarına hem de kaynak kullanımını daha verimli hâle getirmelerine imkân tanır. Ayrıca dijital dönüşüm, karbon ayak izinin azaltılmasına katkı sağlarken, bireylerin çevresel farkındalıklarını artırarak kolektif bir bilinç oluşmasına da yardımcı olmaktadır (Aksin & Bhattacharya, 2017, s.38).

1.2. Karbon Ayak İzi ve Dijital Kirlilik

Dijital kirlilik, bilgisayarlar, akıllı telefonlar, tabletler ve internet tabanlı platformlar gibi dijital cihazların yoğun kullanımı sonucunda ortaya çıkan çevresel etkiyi ifade eder. Bu cihazların kullanımı arttıkça dijital kirliliğin boyutu da genişlemekte; kullanım biçimi ve sıklığı dijital etkinin niteliğini doğrudan belirlemektedir. Kâğıt tüketimini azaltmak amacıyla yaygınlaştırılan dijital iletişim uygulamaları, çoğu bireyin dijital ortamı "çevre açısından zararsız" bir alan olarak algılamasına yol açmaktadır. Ancak Tan'ın (2023, s.11) belirttiği gibi, bu yanlış algı dijital kirliliğin artmasına neden olmakta ve görünmez bir çevresel tehdit oluşturmaktadır.

Literatürde ele alınması gereken bir diğer temel kavram ise karbon ayak izidir. Mike Berners-Lee, karbon ayak izini "bir ürünün ortaya çıkması ya da herhangi bir faaliyetin gerçekleşebilmesi için oluşan tüm sera gazı emisyonlarının toplamı" olarak tanımlamaktadır (Mulvaney, 2022). Dijital karbon ayak izi ise, dijital ortamda gerçekleştirilen her türlü işlemin neden olduğu sera gazı emisyonlarını ifade eder. E-posta göndermek ya da almak, sosyal medya üzerinde içerik paylaşmak, video izlemek veya basit bir arama motoru sorgusu bile elektrik tüketimine bağlı olarak belirli miktarda emisyon üretmektedir (Tan, 2023, s.12). Verilerin iletilmesi ve saklanması, dünyanın farklı noktalarına yayılmış milyonlarca sunucunun çalışmasını gerektirir. Bu sunucular büyük ölçekli veri merkezlerinde 7/24 aktif durumda tutulur ve önemli miktarda enerji tüketir (Tan, 2023, s.13).

1.3. Dijital Sürdürülebilirlik ve Toplumsal Farkındalık: Bilişim Sistemlerinin Rolü

İklim değişikliği, günümüzde bireyler, organizasyonlar ve toplumlar üzerinde sürdürülebilirlik açısından yıkıcı etkileri olan en acil küresel zorluklardan biridir. Literatürde Bilişim Sistemleri (IS) araştırmaları, çevresel sürdürülebilirlik bağlamında iki ana perspektife ayrılmaktadır: Yeşil Bilişim (Green IT) ve Yeşil Bilişim Sistemleri (Green IS). Dedrick (2010) tarafından tanımlanan Yeşil Bilişim, bilişim sistemlerinin kullanımından kaynaklanan doğrudan çevresel etkilerin azaltılmasına odaklanmaktadır. Öte yandan Yeşil Bilişim Sistemleri, işletmelerde ve toplumda eko-sürdürülebilirliği teşvik etmek için bilişim sistemlerinin bir araç olarak kullanılmasını içerir.

1.4. Dijital Çağda İçerik Üretimi

Dijital çağ, içerik üretim süreçlerinde radikal bir dönüşüm yaratmıştır. Metin, görsel, ses ve video tabanlı içeriklerin üretimi ve paylaşımı, kullanıcıların yalnızca tüketici değil aynı zamanda üretici konumuna gelmesini mümkün kılmıştır. Kotan Türkden ve Kuşay (2022), sürdürülebilirlik temalı içeriklerin sosyal medya aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaştığını belirtmektedir. Ancak Karal ve Kaçmaz (2023), bireylerin dijital ayak izi konusundaki kavramsal bilgi düzeylerinin düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, dijital sürdürülebilirlik konusunda içerik temelli farkındalık projelerinin gerekliliğini desteklemektedir.

2. PROBLEM DURUMU

Dijitalleşme süreci, bilgiye erişimi demokratikleştirip gündelik hayatı kolaylaştırırken, "görünmez" bir çevre sorununu da beraberinde getirmiştir. Bireyler, fiziksel atıkların çevreye verdiği zararı somut olarak gözlemleyebilirken; dijital dünyada gerçekleştirdikleri eylemlerin (bir e-posta göndermek, video izlemek veya buluta veri yüklemek gibi) bir "atık" veya "karbon yükü" oluşturduğunun farkında değildir. Dijital alan, kullanıcılar nezdinde genellikle "kağıtsız", "temiz" ve "çevreye zararsız" bir mecra olarak algılanmaktadır. Bu "görünmezlik", dijital tüketim alışkanlıklarının kontrolsüzce artmasına ve dijital karbon ayak izinin büyümesine neden olmaktadır.

Mevcut literatürde dijital sürdürülebilirlik ve dijital kirlilik konuları teorik düzeyde tartışılsa da, bu soyut kavramların bireylere nasıl aktarılacağı ve sosyal medya içeriklerinin bu noktada bir davranış değişikliği yaratıp yaratamayacağı konusu yeterince aydınlatılmamıştır. Bu bağlamda araştırmanın temel problemi; Instagram üzerinden üretilen dijital sürdürülebilirlik temalı içeriklerin, kullanıcıların bu "görünmez tehlikeye" karşı farkındalıklarını artırma ve dijital tüketim davranışlarını dönüştürme potansiyelinin ne düzeyde olduğu sorusudur.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın temel amacı, sosyal medya üzerinden üretilen dijital içeriklerin dijital sürdürülebilirlik konusunda yalnızca bilgi vermekle kalmayıp, bireylerin tutum ve davranışları üzerinde bir değişiklik yaratıp yaratmadığını incelemektir. Dijital sürdürülebilirlik, çoğu kullanıcı için soyut ve günlük pratiklerle ilişkilendirilmesi zor bir kavramdır. Bu nedenle çalışmada, Instagram üzerinden paylaşılan içeriklerin bu kavramı görünür kılıp kılmadığı ve kullanıcı davranışlarını etkileme potansiyeli değerlendirilmiştir.

Araştırma, “Türetici Atölyesi” adlı Instagram sayfasında dijital sürdürülebilirlik temasıyla paylaşılan içeriklere odaklanmaktadır. Çalışmanın kapsamı, söz konusu içeriklerin kullanıcılarla kurduğu etkileşimi ve bu etkileşimin farkındalık oluşturma ve davranış değişikliği

yaratma potansiyelini incelemekle sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Dijital sürdürülebilirlik temalı sosyal medya içerikleri kullanıcıları bilgilendirmekte midir?
- Paylaşılan içerikler, kullanıcıların dijital tüketim alışkanlıklarını sorgulamalarına ve davranış değişikliği geliştirmelerine katkı sağlamakta mıdır?

4. HİPOTEZLER

Bu çalışma kapsamında geliştirilen hipotezler, dijital sürdürülebilirlik alanındaki güncel literatür, sosyal medyada içerik üretiminin farkındalık oluşturmadaki rolü ve araştırmanın problem durumu doğrultusunda oluşturulmuştur.

- H1**:** Sosyal medyada eğlenceli ve etkileşim odaklı biçimde tasarlanan dijital sürdürülebilirlik temalı içerikler, bilgilendirici ve düz anlatımlı içeriklere kıyasla kullanıcıların dijital sürdürülebilirlik farkındalığını daha yüksek düzeyde artırmaktadır.
- H2**:** Sosyal medya üzerinden yürütülen dijital sürdürülebilirlik temalı farkındalık çalışmaları, kullanıcıların dijital tüketim alışkanlıklarını sorgulamalarına yönelik etkileşim ve katılım düzeylerini artırmaktadır.

5. SINIRLILIKLAR

Bu araştırma, "Türetici Atölyesi" adlı Instagram sayfasında 27 Ekim – 16 Aralık 2025 tarihleri arasında paylaşılan dijital sürdürülebilirlik temalı içeriklerle sınırlıdır. Çalışmada yalnızca Instagram platformuna ait etkileşim verileri kullanılmış, farklı sosyal medya mecraları araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir. Kullanıcıların dijital sürdürülebilirlik konusundaki uzun vadeli davranış değişiklikleri doğrudan ölçülememiş; değerlendirmeler etkileşim verileri ve kullanıcı katılımı üzerinden yapılmıştır.

6. YÖNTEM

Dijital içerikler, internet ve dijital platformlar aracılığıyla üretilen, paylaşılan ve tüketilen her türlü medya ve bilgilerdir. Dijital içeriklerin betimsel analizi, dijital ortamda üretilen ve paylaşılan içeriklerin niteliğini ve özelliklerini inceleyen bir araştırma yöntemidir. Bu araştırma, Güçlü (2019) çalışmasına dayanarak nitel desenli keşfedici bir örnek olay araştırması olarak tasarlanmıştır.

Bu kuramsal çerçeve doğrultusunda, araştırmanın uygulama süreci "Türetici Atölyesi" adlı Instagram sayfası üzerinden yürütülmüştür. Araştırma kapsamında 27 Ekim – 16 Aralık 2025 tarihleri arasında dijital sürdürülebilirlik temalı toplam 30 adet içerik paylaşılmıştır.

Araştırmanın içerik stratejisi, kullanıcı geri dönüşlerine göre kademeli olarak geliştirilen dinamik bir süreç izlemiştir:

1. Başlangıç Aşaması (Statik Görseller): Sürecin başında dijital sürdürülebilirlik mesajlarını içeren statik (JPG formatında) bilgi kartları ve görseller paylaşılmıştır. Ancak bu formatın kullanıcı ilgisini çekmede yetersiz kaldığı ve hedeflenen etkileşimi sağlamadığı gözlemlenmiştir.

2. Gelişme Aşaması (Ecopati Karakteri): Düşük etkileşimi artırmak amacıyla strateji değişikliğine gidilmiş; yapay zeka destekli videolar oluşturularak 'Ecopati' (Kedi) isimli bir karakter tasarlanmıştır. Bu tek karakterli yapının dahil edilmesiyle etkileşim oranlarında belirgin bir artış yakalanmıştır.
3. Deneysel Aşama (Data Tavşan ve Diyalog): Sürecin ilerleyen aşamalarında, anlatımı çeşitlendirmek ve etkileşimi daha da artırmak beklentisiyle hikâyeye 'Data Tavşan' (Soran/Merak Eden) karakteri eklenmiş ve 'Ecopati' (Öğreten) ile aralarında bir diyalog kurgulanmıştır. Bu aşamada, tek karakterli yapıdan çift karakterli diyalog yapısına geçişin etkileri gözlemlenmiştir.

İçeriklerde ele alınan konular, kullanıcıları sadece bilgilendirmekle kalmayıp onları doğrudan eyleme geçirmeye (mikro-görevlere) yöneltecek şekilde seçilmiştir. Paylaşılan içeriklerin ana temaları şunlardır:

- Kavramsal Farkındalık: "Dijital sürdürülebilirlik nedir?", "Dijital ayak izi nedir?", "Bulutun gizli maliyeti nedir?"
- Durum Tespit Soruları: "Galerinizde kaç fotoğraf var?", "Telefonunuzdaki gereksiz fotoğraf/video silme sıklığınız nedir?", "Genellikle hangi kalitede video izlersiniz?"
- Somutlaştırma ve Sorgulama: "Bir like kaç watt?", "Bir mail silmek dünyayı kurtarır mı?", "İnternette yaptığımız her işlemin enerji harcadığını biliyor musunuz?", "Veri merkezlerinin tükettiği enerji."
- Mikro-Görevler ve Harekete Geçirme (CTA): "Bugün 10 fotoğraf siler misin?", "Gereksiz e-posta, fotoğraf ve bulut dosyalarını siler misiniz?", "Bugün kaç fotoğraf sildiniz?", "Kullanmadığınız sosyal medya hesaplarını kapatır mısınız?", "Ekran parlaklığını azaltın."

“Araştırma, nitel ağırlıklı keşfedici bir örnek olay çalışması olup, nicel etkileşim verileriyle desteklenmiştir.” Çalışmanın nicel boyutunda, söz konusu hesapta paylaşılan içeriklerin etkileşim verileri (beğeni, görüntülenme, yorum, kaydetme) incelenmiştir. Araştırmanın nitel boyutu ise, paylaşılan içeriklerin genel sunum biçimini ve içerik temasını betimlemekle sınırlı tutulmuştur.

7. BULGULAR

Bu bölümde, Türetici Atölyesi adlı Instagram hesabında dijital sürdürülebilirlik temasıyla paylaşılan içeriklerin performansına ilişkin bulgular sunulmaktadır.

Araştırma kapsamında analiz edilen gönderilerin görüntülenme sayıları incelendiğinde, içeriklerin genel olarak orta ve yüksek erişim aralığında performans sergilediği görülmektedir. Paylaşımların görüntülenme sayıları yaklaşık 536 ile 1.108 arasında değişmekte olup, genel ortalama görüntülenme sayısı yaklaşık 920 civarındadır.

İçerik formatlarının etkileşim üzerindeki etkisi incelendiğinde, strateji değişimlerinin kullanıcı davranışlarına farklı şekillerde yansıdığı tespit edilmiştir. Araştırmanın başlangıcında paylaşılan statik (JPG) görsellerin, bilgi odaklı olmasına rağmen en düşük etkileşimi aldığı görülmüştür. Görsel stratejinin videoya dönüştürülmesi ve 'Ecopati' karakterinin tek başına

anlatıcı olarak kullanılmasıyla birlikte, izlenme ve beğeni sayılarında en yüksek değerlere ulaşılmıştır.

Ancak, anlatımı zenginleştirmek amacıyla 'Data Tavşan' karakterinin eklenmesi ve formatın "ikili diyalog" yapısına dönüştürülmesi, beklenen etkileşim artışını sağlamamış; aksine tek karakterli içeriklere kıyasla daha düşük bir performans sergilemiştir. Analiz sonuçlarına göre; tek karakterli (Ecopati) gönderilerin ortalama görüntülenme sayısı yaklaşık 997 iken, çift karakterli (Ecopati & Data Tavşan) gönderilerin ortalama görüntülenme sayısı yaklaşık 788 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu, sosyal medya kullanıcılarının kısa süreli içerik tüketiminde karmaşık diyaloglar veya çoklu odak noktaları yerine; tek, net ve doğrudan göz teması kuran bir karakterle daha güçlü bağ kurduğunu göstermektedir.

Kullanıcılara yöneltilen ve somut veri talep eden sorular, genel bilgilendirici içeriklere kıyasla çok daha yüksek etkileşim almıştır. Uygulama sürecinde yöneltilen "Galerinde kaç fotoğraf var?" veya "Bugün kaç fotoğraf sildiniz?" şeklindeki sorulara kullanıcıların yorumlarda doğrudan rakamlarla (örn: "2500 fotoğrafım var", "Bugün 50 tane sildim") cevap verdikleri görülmüştür. Özellikle "10 fotoğraf sil" gibi basit ve anlık uygulanabilir mikro-görevlerin verildiği paylaşımlarda, kullanıcıların bu görevi bir oyunlaştırma (meydan okuma) gibi algılayarak katılım gösterdikleri ve sildikleri dosya sayılarını raporladıkları tespit edilmiştir.

Ayrıca, nicel verilerin somutlaştırıldığı içerikler kullanıcılar üzerinde 'şaşkınlık ve farkındalık' etkisi yaratmıştır. Özellikle '1 Like Kaç Watt Eder?' başlıklı gönderi, kullanıcıların sosyal medyadaki en basit ve masum eylemlerinin (beğeni yapmanın) bile fiziksel bir enerji maliyeti olduğunu kanıtlaması bakımından dikkat çekmiştir. Soyut bir kavram olan 'karbon ayak izi'nin, tek bir parmak hareketiyle ilişkilendirilmesi, konunun anlaşılırlığını artırmış ve etkileşimi desteklemiştir.

Gönderilerin erişim kaynakları incelendiğinde, içeriklerin önemli bir bölümünün (%55-60) takipçi olmayan kullanıcılara ulaştığı görülmektedir. Bu bulgu, dijital sürdürülebilirlik temalı içeriklerin Instagram algoritması aracılığıyla keşfet alanında görünürlük kazandığını göstermektedir. Ancak takipçi olmayan kullanıcıların ağırlıkta olduğu gönderilerde, beğeni ve yorum oranlarının genel ortalamanın altında kaldığı tespit edilmiştir.

Kaydetme ve paylaşım verileri incelendiğinde, gönderi başına ortalama kaydetme sayısının 4–5, paylaşım sayısının ise 6–7 civarında olduğu görülmektedir. Ancak çevre bilinci, geri dönüşüm ve sürdürülebilirlik sembollerinin vurgulandığı içeriklerde bu değerler ortalamanın üzerine çıkmıştır.

Aşağıda Çizelge 1'de, araştırma kapsamında incelenen gönderilere ait ortalama performans değerleri sunulmaktadır.

Çizelge 1. Gönderilerin Ortalama Performans Değerleri

Performans Göstergesi	**Ortalama Değer**	**Açıklama**
Görüntülenme Sayısı	920	Gönderilerin ortalama görüntülenme sayısı

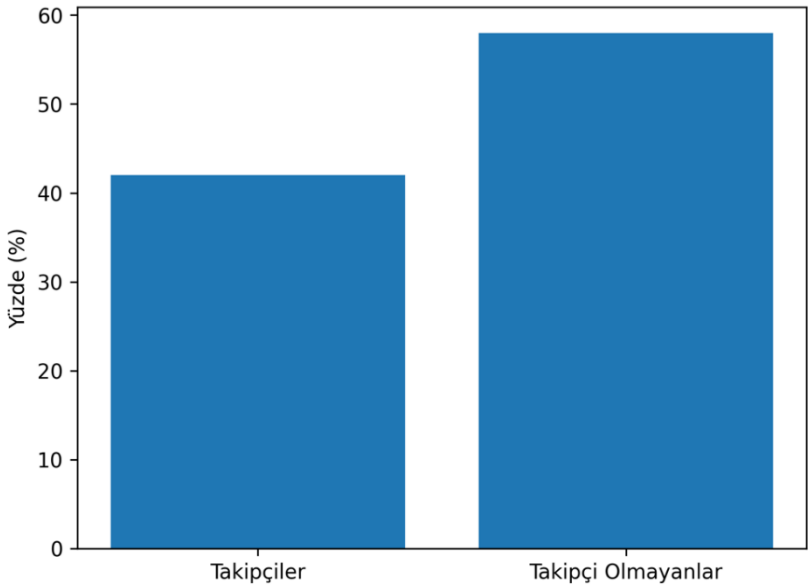
Erişilen Hesap Sayısı	630	İçeriklerin ulaştığı ortalama kullanıcı sayısı
Toplam Etkileşim	38	Beğeni, yorum, kaydetme ve paylaşım toplamı
Takipçi Olmayanlara Erişim Oranı	%58	Keşfet ve profil dışı kaynaklardan gelen erişim
Takipçilerden Gelen Etkileşim Oranı	%78	Etkileşimin büyük kısmı mevcut topluluktan
Ortalama Beğeni Sayısı	22	Gönderi başına ortalama beğeni
Ortalama Yorum Sayısı	5	Harekete Geçiren İçerik artış gözlemlenmiştir
Ortalama Kaydetme Sayısı	4–5	Bilgilendirici içeriklerde daha yüksek
Ortalama Paylaşım Sayısı	6–7	Sosyal sorumluluk vurgulu içeriklerde artış

Çizelge 2'de, içerik türlerine göre performans karşılaştırması yer almaktadır.

Çizelge 2. İçerik Türlerine Göre Performans Karşılaştırması

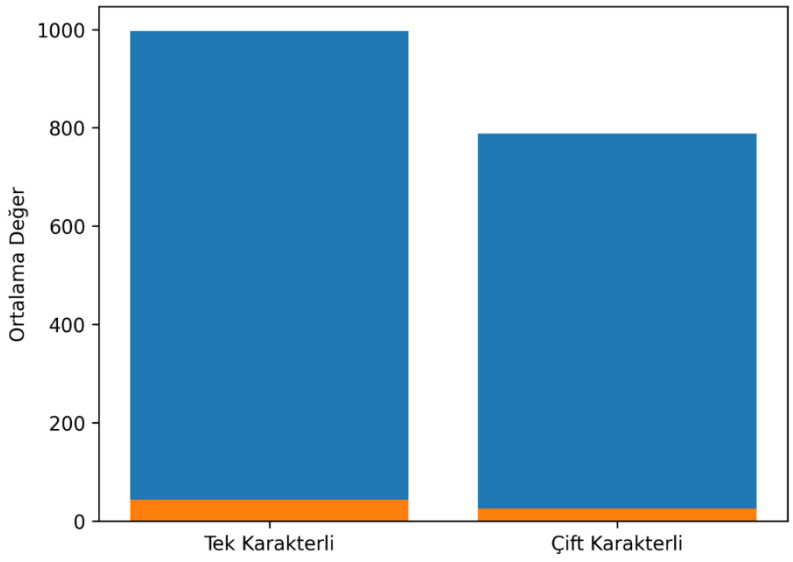
İçerik Türü	**Ortalama Görüntülenme**	**Ortalama Etkileşim**	**Kaydetme ve Paylaşım Eğilimi**
Tek Karakterli Görseller	997	43	Orta
Çift Karakterli Görseller	788	25	Düşük
Harekete Geçiren İçerikler	933	39	Orta
Çevresel Sembol İçeren İçerikler	840	40	Yüksek

Görsel 1'de, gönderilerin takipçi ve takipçi olmayan kullanıcılara göre erişim dağılımı gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde, takipçi olmayan kullanıcılara erişimin yüksek olmasına rağmen etkileşimlerin büyük ölçüde mevcut takipçilerden geldiği görülmektedir.

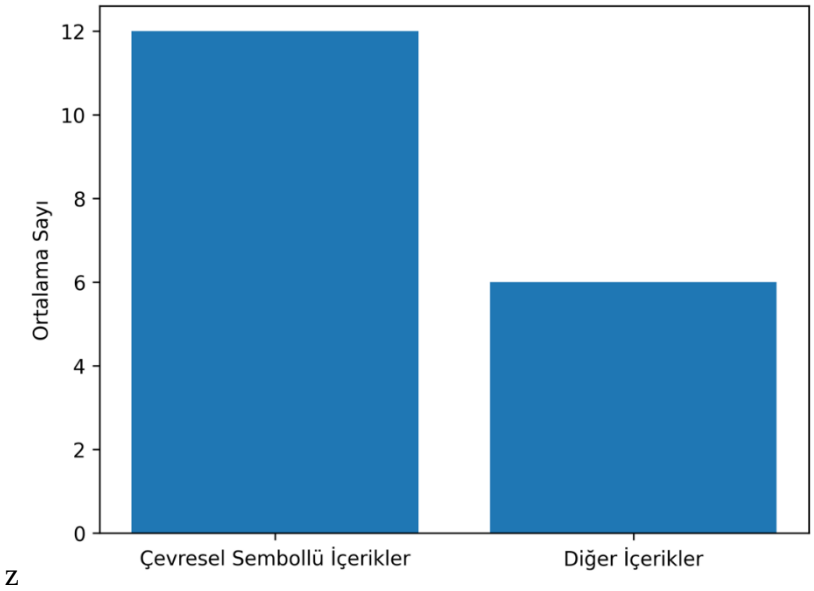
Görsel 1. Gönderilerin Takipçi Ve Takipçi Olmayan Kullanıcılara Göre Erişim Dağılımı

Görsel 2'de, tek karakterli ve çift karakterli içeriklerin ortalama görüntülenme ve etkileşim değerleri karşılaştırılmaktadır.

Görsel 2. Görsel İçerik Türüne Göre Ortalama Görüntüleme ve Etkileşim

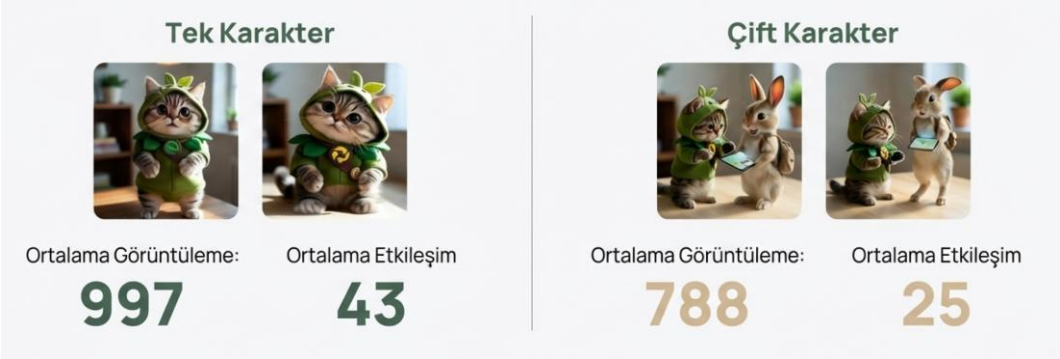
Görsel 3'te, kaydetme ve paylaşım davranışlarının içerik türlerine göre dağılımı sunulmaktadır.

z

Görsel 3. İçerik Türüne Göre Kaydetme ve Paylaşım

Görsel 4'te, tek ve çift karakter analiz rapor sonuçları görülmektedir.

Görsel 4. Tek ve Çift Karakter Analizi

Görsel 5'te, gönderilerin genel analiz rapor sonuçları görülmektedir.

Gönderi	Görüntülemeler	Erişilen Hesaplar	Toplam Etkileşimler	Etkileşim Oranı	T.O. Görüntüleme %	Takipçi Etkileşim %	Beğenmeler	Yorumlar	Kaydetmeler	Paylaşımlar
	1.108	706	38	%5.38	%51	%75	25	3	5	5
	1.107	733	53	%7.23	%58.6	%60.3	30	6	4	13
	933	612	39	%6.37	%60.2	%83.3	22	7	4	6
	840	567	40	%7.05	%61.9	%81.4	17	5	6	12
	1.039	753	28	%3.72	%65.4	%81.8	13	4	2	9
	536	406	22	%5.42	%65.4	%76.9	13	6	0	3

Görsel 5. Gönderilerin Genel Analizi

Genel olarak değerlendirildiğinde, dijital sürdürülebilirlik temalı sosyal medya içeriklerinin performansı; görsel sadelik, duygusal bağ kurma kapasitesi ve harekete geçirici somut mesaj

kullanımı gibi faktörlerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Tek karakter kullanımı, odaklanmayı kolaylaştırdığı için çoklu karakter kurgusuna göre daha başarılı olmuştur.

8. TARTIŞMA

Bu çalışmadan elde edilen bulgular, sosyal medya iletişiminde "sadelik" ve "odaklanma" kavramlarının önemini vurgulamaktadır. Başlangıçta hedeflenenin aksine, 'Ecopati' ve 'Data Tavşan' arasındaki diyalog kurgusunun, tek karakterli anlatıma göre daha az ilgi görmesi literatür açısından dikkate değer bir sonuçtur. Bu durum, sosyal medya kullanıcılarının akış içerisindeki kısıtlı dikkat sürelerinde (attention span), bilişsel yükü artıran diyalogları takip etmek yerine; doğrudan kendisiyle konuşan, göz teması kuran tek bir karakterle (Ecopati) "para-sosyal etkileşim" kurmayı tercih ettiğini düşündürmektedir.

Teknik ve karmaşık verilerin (karbon emisyon oranları vb.) aktarımında karakter kullanımı (Ecopati) statik görsellere göre kesin bir başarı sağlasa da; hikayeleştirme dozunun artırılması (ikinci karakterin eklenmesi), mesajın netliğini gölgelemiş olabilir. Dolayısıyla dijital sürdürülebilirlik farkındalığı çalışmalarında "az çoktur" (less is more) ilkesinin geçerliliği bu çalışma ile desteklenmiştir.

Ayrıca, harekete geçirici mesaj (CTA) içeren gönderilerdeki yorum artışı, dijital aktivizmin pasif izleyicilikten aktif katılımcılığa geçişte yönlendirmeye ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır. Kullanıcıların "biliyor" olması "yapıyor" olmaları anlamına gelmemekte; net bir yönlendirme (örneğin: "gereksiz e-postalarını sil") yapıldığında reaksiyon alınmaktadır.

9. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, dijital çağın paradoksal bir sorunu olan "dijital sürdürülebilirliğin görünmezliği" problemini, yine dijital araçlar (sosyal medya) kullanarak aşma girişiminin bir ürünüdür. "Türetici Atölyesi" üzerinden yürütülen bu uygulama süreci, soyut karbon verilerinin somut ve duygusal bir anlatıya dönüştürüldüğünde, kullanıcıların dikkatini çekebileceğini kanıtlamıştır.

Araştırmadan elde edilen en çarpıcı sonuç, dijital iletişimde "sadelik ilkesinin" (simplicity principle) gücüdür. Başlangıçta hedeflenenin aksine, hikâyeyi zenginleştirmek adına kurguya eklenen ikinci karakter (Data Tavşan) ve diyalog yapısı, etkileşimi artırmak yerine odaklanmayı zorlaştırmıştır. Kullanıcılar, karmaşık bir senaryoyu takip etmek yerine; kendileriyle doğrudan göz teması kuran, rehberlik eden ve duygusal bağ geliştirebildikleri tek bir karakterle (Ecopati) etkileşime girmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum, sosyal medya temelli farkındalık projelerinde mesajın netliğinin, kurgunun zenginliğinden daha öncelikli olduğunu ortaya koymaktadır.

İkinci önemli sonuç, kullanıcıların "ne yapacağını bilme" (know-how) ihtiyacının, teorik bilgiden daha baskın olmasıdır. Uygulama sürecinde yöneltilen *"Galerinizde kaç fotoğraf var?", "Bugün 10 fotoğraf siler misiniz?"* veya *"Kaç mail sildiniz?"* gibi sorulara gelen yüksek katılım ve sayısal yanıtlar, bireylerin genel geçer uyarılardan ziyade somut, ölçülebilir ve anlık mikro-görevlere ihtiyaç duyduğunu kanıtlamıştır. Dijital aktivizm, ancak eyleme dönüştürülebilir basit adımlarla (call-to-action) desteklendiğinde pasif izleyicilikten katılımcı kültüre evrilmektedir.

Çalışmanın bulguları ışığında, akademi ve uygulayıcılar için geliştirilen öneriler aşağıda sunulmuştur:

Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler:

- Farklı Platform Karşılaştırması: Gelecek çalışmalarda TikTok veya YouTube Shorts gibi video tabanlı ve Z kuşağının yoğun olduğu platformlardaki etkileşim dinamikleri karşılaştırmalı olarak incelenebilir.
- Boylamsal (Longitudinal) Çalışmalar: Sosyal medya içeriklerinin anlık etkisinden ziyade, uzun vadeli davranış değişikliği yaratıp yaratmadığını ölçmek adına; takipçilere belirli aralıklarla (örneğin 3 ay ve 6 ay sonra) "son test" anketleri uygulanarak dijital temizlik alışkanlıklarının kalıcılığı ölçülebilir.

Uygulayıcılar ve İçerik Üreticileri İçin Öneriler:

- Tek Odak, Tek Mesaj: Sosyal medya kullanıcılarının dikkat süresi kısıtlıdır. İçeriklerde aynı anda birden fazla karakter veya karmaşık diyaloglar yerine; tek bir karakter ve tek bir net mesaja odaklanılmalıdır.
- Mikro-Görevlerle Yönetim: Kullanıcılara "karbon ayak izini azalt" demek yerine, "şimdi 10 tane ekran görüntüsü sil" gibi tamamlanabilir görevler verilmeli ve sonuçlarını yorumlarda paylaşmaları istenmelidir.
- Görünmezi Somutlaştırma: Dijital atık fiziksel olarak görülmediği için, içeriklerde mutlaka çarpıcı kıyaslamalar kullanılmalıdır. Çalışmada kullanılan '1 Like = X Watt' örneğinde olduğu gibi, kullanıcıların en sık yaptığı eylemlerin enerji karşılığı gösterilerek konu somutlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Aksin, S., & Bhattacharya, C. B. (2017). Where digitalization meets sustainability: Opportunities and challenges. In T. Osburg & C. Lohrmann (Eds.), *Sustainability in a digital world: New opportunities through new technologies* (pp. 37–49). Berlin: Springer.

Babbitt, C. W. (2018). Communicating science for clean technology. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 20(8), 1735–1736.

Bradley, K. (2007). Defining digital sustainability. *Library Trends*, 56(1), 148–163.

Gültekin, Z. ve Korkmaz, F. (2024). "Dijital sürdürülebilirlik" başlıklı uluslararası çalışmaların bibliyometrik analizi. *Denetişim Dergisi*, (2024 Ek Sayı), 248-261.

Karal, E. ve Kaçmaz, Ş. (2023). Lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalık düzeylerinin ve dijital ayak izi yaşantı durumlarının incelenmesi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(7), 831-848.

Kotan Türkden, D. ve Kuşay, Y. (2022). Sürdürülebilirlik uygulamalarının sosyal medya iletişiminde kullanımı: Bankacılık sektörü özelinde bir değerlendirme. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (Özel Sayı), 216-239.

Pan, S. L., Carter, L., Tim, Y., & Sandeep, M. S. (2022). Digital sustainability, climate change, and information systems solutions: Opportunities for future research. *International Journal of Information Management*, 63, 102444.

Patnaik, A. (2018). Sustainable digitalization. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR)*, 5(7), 1418–1422.

Sarıca, S. (2023). İnternetin karbon ayakizi. *10th International Congress on Life, Engineering, and Applied Sciences in a Changing World* içinde (s. 132-138).

Scott, W. (1998). *Organizations: Rational, natural, and open systems*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Statista. (2022). *Number of internet users worldwide from 2005 to 2022*. Erişim Adresi: https://www.statista.com/statistics/273018/number-of-internet-users-worldwide/

Tan, B. (2023). *Dijital Karbon Ayak İzinin Azaltılması ve Sağlıklı Yaşam İçin Bir Uygulama Tasarımı Önerisi*, Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi Ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

The World's Digital Carbon Footprint. (t.y). Viessmann. Erişim Adresi: https://www.viessmann.co.uk/en/company/blog/the-worlds-digital-carbon-footprint.html

Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: Teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.

Wut, T. M., Lee, D., Ip, W. M., & Lee, S. W. (2021). Digital sustainability in the organization: Scale development and validation. *Sustainability*, 13(6), 3530.

ÇOCUKLARDA TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI TEMALI KAMU SPOTU: YEŞİLAY ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Fikriye ÇELİK

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

s.celik@cumhuriyet.edu.tr – 0000-0003-1633-0357

Dr. Öğr. Gör. Mustafa GÜLSÜN

Muş Alparslan Üniversitesi

m.gulsun@alparslan.edu.tr-0000-0002-1202-6246

ÖZET

Bu çalışma, çocuklarda giderek yaygınlaşan teknoloji bağımlılığı sorununu, Yeşilay tarafından hazırlanan bir kamu spotu üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Günümüzde dijital teknolojilerin erken yaşlarda yoğun biçimde kullanılması, çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal gelişim süreçleri üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda kamu spotları, toplumsal farkındalık oluşturma ve önleyici iletişim işlevleri bakımından etkili araçlar arasında yer almaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi kullanılarak söz konusu kamu spotunun anlatı yapısı, mesaj dili ve tematik çerçevesi çözümlenmiştir. Analiz bulguları, kamu spotunun bilinçsiz teknoloji kullanımının olası sonuçlarına dikkat çektiğini; bilinçli ve dengeli teknoloji kullanımını teşvik eden eğitici ve önleyici bir söylem geliştirdiğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, teknoloji bağımlılığıyla mücadelede kamu spotlarının üstlendiği toplumsal sorumluluğu ve iletişimsel işlevi görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılık, Teknoloji Bağımlılığı, Kamu Spotu

ABSTRACT

This study aims to examine the problem of technology addiction, which is becoming increasingly common in children, through a public service announcement prepared by the Green Crescent. Today, the intensive use of digital technologies at an early age has significant effects on children's cognitive, emotional and social development processes. In this context, public service announcements are among the effective tools in terms of raising social awareness and preventive communication functions. In the study, the narrative structure, message language and thematic framework of the public service announcement were analysed using descriptive analysis method, one of the qualitative research methods. The findings of the analysis show that the public service announcement draws attention to the possible consequences of unconscious technology use and develops an educational and preventive

discourse that encourages conscious and balanced technology use. In this respect, the study aims to make visible the social responsibility and communicative function undertaken by public service announcements in the fight against technology addiction.

Keywords: Addiction, Technology Addiction, Public Service Announcement

GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler, bireylerin gündelik yaşam pratiklerini köklü biçimde dönüştürürken, bu dönüşümün etkileri özellikle çocuklar üzerinde daha belirgin şekilde hissedilmektedir. Dijital araçların erken yaşlarda yoğun ve denetimsiz kullanımı, çocukların fiziksel hareketlilikten sosyal etkileşime, dikkat süreçlerinden duygusal gelişime kadar birçok alanda yeni risklerle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bu durum, teknoloji bağımlılığını günümüzün önemli toplumsal sorunlarından biri hâline getirmiştir.

Teknoloji bağımlılığı, yalnızca bireysel bir alışkanlık sorunu olarak değil, aynı zamanda aile yapısını, eğitim süreçlerini ve toplumsal ilişkileri etkileyen çok boyutlu bir olgu olarak ele alınmaktadır. Özellikle çocukların henüz özdenetim becerilerinin tam olarak gelişmediği dönemlerde teknolojiyle kurdukları ilişkinin niteliği, uzun vadeli sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle çocuklara yönelik bilinçlendirme çalışmaları kadar, ebeveynleri ve toplumu kapsayan önleyici iletişim stratejileri de önem kazanmaktadır.

Bu noktada kamu spotları, toplumsal farkındalık oluşturma ve davranış değişikliğini teşvik etme açısından etkili bir iletişim aracı olarak öne çıkmaktadır. Yeşilay tarafından hazırlanan teknoloji bağımlılığı temalı kamu spotu, çocukların dijital araçlarla kurdukları ilişkiye dikkat çekerek bilinçli ve dengeli kullanım konusunda toplumsal bir duyarlılık oluşturmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, söz konusu kamu spotunu merkeze alarak teknoloji bağımlılığı olgusunun sinemasal ve iletişimsel temsilini incelemeyi amaçlamaktadır.

BAĞIMLILIK

Bağımlılık, bir maddenin başlangıçtaki kullanım amacının dışına çıkarak, zamanla gelişen tolerans nedeniyle giderek artan dozlarda alınmasıyla karakterize edilen kronik bir süreçtir. Bu süreçte birey, kullanımın fiziksel, psikolojik ve toplumsal yaşamında yol açtığı olumsuz sonuçlara rağmen maddeyi kullanmayı sürdürür. Madde kullanımının azaltılması ya da tamamen bırakılması durumunda ise yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması bağımlılığın temel göstergelerinden biridir (Uğurlu ve Şengül, 2012: 38).

Bağımlılık, bireyin fiziksel ya da psikolojik açıdan zarar verdiğini bilmesine karşın, bir nesneye, kişiye ya da maddeye yönelik kontrol edilemeyen bir istek geliştirmesi durumu olarak tanımlanmaktadır. Uzun süreli yaklaşımlarda bağımlılık, fiziksel ve psikolojik olmak üzere iki temel başlık altında ele alınmıştır. Psikolojik bağımlılık, bireyin duygusal gereksinimlerini

karşılamak ya da öznel bir tatmin sağlamak amacıyla madde kullanımını sürdürmesiyle ilişkilendirilmektedir. Madde kullanımının erken evrelerinde ise bireyde haz, doyum ve keyif alma gibi olumlu duygulanımlar ortaya çıkmakta; bu deneyimler kullanım davranışının devamlılığını destekleyen bir etki oluşturmaktadır (Karakuş v.d., 2021: 159).

Bireyler sigara, alkol ve uyuşturucu gibi çeşitli maddelere bağımlılık geliştirebilecekleri gibi, bağımlılık olgusu yalnızca madde kullanımına indirgenmemelidir. Literatürde, fiziksel bir maddeye dayanmayan ve davranış temelli olarak ortaya çıkan yeme, oyun, cinsellik, bilgisayar, televizyon, alışveriş ve internet bağımlılığı gibi farklı bağımlılık türlerinden de söz edilmektedir. Madde bağımlılıkları ile davranışsal bağımlılıklar arasında, bireyin davranış ya da eylem üzerindeki kontrolünü kaybetmesi ve ortaya çıkan olumsuz sonuçlara rağmen bu davranışı sürdürmesi gibi ortak özellikler bulunmaktadır (Günüç ve Kayri, 2012: 221).

Bağımlılık tanısının konulabilmesi için literatürde çeşitli ölçütler tanımlanmıştır. Bunlar arasında, aynı etkiyi elde edebilmek için giderek daha yüksek dozlara ihtiyaç duyulmasıyla ortaya çıkan tolerans gelişimi; kullanımın azaltılması ya da bırakılması durumunda yoksunluk belirtilerinin görülmesi; madde kullanımını kontrol etmeye ya da sonlandırmaya yönelik tekrarlayan ancak başarısız girişimler yer almaktadır. Ayrıca maddenin temin edilmesi, kullanılması veya bırakılmasına aşırı zaman ayrılması, fiziksel ya da psikolojik sorunlara rağmen kullanımın sürdürülmesi, maddenin planlanandan daha uzun süreli ya da daha yüksek miktarlarda alınması ve madde kullanımı nedeniyle sosyal, mesleki ve kişisel etkinliklerin azalması ya da terk edilmesi de bağımlılığın temel göstergeleri arasında sayılmaktadır (Çavuş, Ayhan ve Tuncer, 2016: 271).

Günümüzde bağımlılık olgusu ele alındığında, öne çıkan türlerden birinin teknoloji bağımlılığı olduğu görülmektedir.

TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI

Teknoloji, insan tarafından üretilen yapay nesneler aracılığıyla bireyin fiziksel ve zihinsel sınırlılıklarını telafi eden ve bu yetenekleri genişleten bir araçlar bütünü olarak tanımlanmaktadır. İnsan bedeninin ve zihninin doğal kapasitesinin yetersiz kaldığı durumlarda teknoloji, bu eksiklikleri tamamlayıcı bir işlev üstlenmektedir. Gündelik yaşamda kullanılan araç ve sistemler, insanın doğrudan gerçekleştiremeyeceği eylemleri mümkün kılarak becerilerin etkinliğini artırmaktadır. Bu bağlamda teknoloji, hem fiziksel hem de bilişsel sınırlılıkların aşılmasına hizmet eden bir uzantı niteliği taşımakta; bilimsel ve ekonomik gelişmeler de büyük ölçüde insanın merakı, ihtiyaçları ve kaynakların sınırlılığı doğrultusunda şekillenmektedir (Günay, 2017: 164).

Teknoloji, yaşam kalitesini artırmaya yönelik ürün ve hizmetler sunması nedeniyle hem bireyler hem de toplum üzerinde belirleyici bir etki yaratmaktadır. Toplumsal yapıdaki sosyal, politik ve ekonomik dönüşümler büyük ölçüde teknolojik gelişmelerle ilişkilidir. Bununla birlikte, teknoloji kaynaklı sorunların çözüm hızını aşarak büyüdüğü yönündeki algı, bazı bireylerde teknolojiye karşı kaygı ve temkinli tutumların gelişmesine yol açmaktadır. Bu süreçte insanların ihtiyaçları, değer yargıları ve davranış biçimleri teknolojik ilerlemelerden etkilenmektedir. Öte yandan yeni teknolojilerin ortaya çıkışı, çoğunlukla toplumsal gereksinimlerden ya da mevcut teknolojilerin geliştirilmesi ihtiyacından kaynaklanmakta; dolayısıyla toplum, teknolojiyi sahip olduğu değerler çerçevesinde değerlendirerek belirli ölçülerde yönlendirmekte ve denetlemektedir (Bacanak, Karamustafaoğlu ve Köse, 2023:192).

Günümüzde teknoloji bağımlılığın en dezavantajlı grupları çocuklardır. Teknolojinin bilinçli ve dengeli kullanımına ilişkin tartışmalarda özellikle çocuklar ön plana çıkmaktadır. Nitekim son yıllarda yapılan araştırmalar, ergenler arasında teknoloji bağımlılığının belirgin biçimde arttığını ortaya koymaktadır. Öğretmenlerle gerçekleştirilen çalışmalar da çocuklarda teknolojiye aşırı yönelimin yaygınlaştığına dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, Z ve Alfa kuşaklarının doğdukları dönem itibarıyla yoğun bir teknolojik çevre içerisinde büyüdükleri görülmektedir. Z kuşağı internet ve etkileşimli teknolojilerin yaygınlaştığı bir dönemde yetişirken, Alfa kuşağı mobil teknolojilerin merkezde olduğu bir dijital ortamda dünyaya gelmiştir. Bu koşullar, söz konusu kuşakların teknoloji bağımlılığı açısından daha yüksek risk altında olduğunu göstermektedir (Kaya, 2023: 106).

Çalışmamızda teknoloji bağımlılığına fazla maruz kalan çocuklar için Yeşilay tarafından hazırlanan video mercek altına alınmış ve aşağıda ki bulgulara ulaşılmıştır.

YEŞİLAY VE TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI

Yeşilay tarafından hazırlanan kamu spotu niteliği taşıyan söz konusu video, günümüzde çocuklar açısından tehlike yaratan teknoloji bağımlılığına dikkat çekmek amacıyla hazırlanmış olup bilinçsiz teknoloji kullanımının önlenmesine yönelik farkındalık oluşturmaktadır.

Ulaşılan bulgular aşağıda ele alınmıştır:

1. Farkındalık Oluşturulması

İncelenen kamu spotunda, çocukların maruz kaldığı bilinçsiz teknoloji kullanımının doğurabileceği bireysel ve toplumsal sonuçlara dikkat çekilerek izleyicide bir idrak ve farkındalık hâlinin tesis edilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda içerik, öğretici ve buyurgan bir dil yerine, gündelik hayatın içinden kesitler sunarak meseleyi sezdirme yoluyla görünür kılmaktadır. Özellikle çocukların teknolojiyle kurdukları ilişkinin zamanla alışkanlık hâline dönüşmesi ve bu durumun sosyal, duygusal ve fiziksel alanlarda meydana getirdiği aşınma,

anlatının merkezinde konumlandırılmaktadır. Kamu spotu, izleyicinin kendi yaşam pratikleriyle bağ kurmasını sağlayan bu anlatı yapısı aracılığıyla, teknoloji kullanımına dair sorgulayıcı bir tutum geliştirilmesini hedeflemekte; böylelikle hem çocuklar hem de ebeveynler nezdinde bilinçlenmeye zemin hazırlamaktadır.

2. Bilinçli ve Dengeli Teknoloji Kullanımın Önemi

İncelenen kamu spotunda, teknolojinin bütünüyle reddedilmesi gereken bir unsur olmadığı, aksine ölçü ve itidal gözetildiğinde faydalı bir araç niteliği taşıdığı düşüncesi ön plana çıkarılmaktadır. Bu çerçevede içerik, çocukların teknolojiyle kurdukları ilişkinin sınırlandırılmasının değil, bilakis bilinçli ve dengeli bir zemine oturtulmasının ehemmiyetine işaret etmektedir. Günlük yaşamın akışı içerisinde teknolojinin hangi vakitlerde ve ne ölçüde kullanılması gerektiğine dair örtük mesajlar verilerek, aşırılığın yol açabileceği mahzurlar sezdirilmektedir. Kamu spotu, bu yaklaşımıyla hem çocuklara hem de ebeveynlere hitap etmekte; teknoloji kullanımında denge, murakabe ve rehberliğin zaruri olduğu fikrini tedricen inşa etmektedir.

3. Eğitici ve Önleyici Etkisi

Kamu spotunun öne çıkan yönlerinden biri, teknoloji kullanımına ilişkin eğitici bir çerçeve sunarken aynı zamanda önleyici bir işlev üstlenmesidir. İçerikte, teknoloji bağımlılığının ortaya çıkmadan evvel fark edilmesi ve bu yönde tedbir alınmasının lüzumu vurgulanmakta; özellikle çocukların günlük alışkanlıklarını şekillendiren davranış örüntülerine dikkat çekilmektedir. Öğretici unsurlar, doğrudan öğüt verme yoluyla değil, izleyicinin idrakini harekete geçiren sahneler ve anlatılar aracılığıyla sunulmaktadır. Bu yönüyle kamu spotu, yalnızca mevcut sorunlara işaret etmekle kalmamakta; aynı zamanda muhtemel olumsuzlukların önüne geçilmesine katkı sağlayacak bir bilinç zemini inşa etmektedir. Böylelikle içerik, eğitsel mahiyetini korurken koruyucu ve önleyici bir toplumsal sorumluluk anlayışını da tahkim etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, Yeşilay tarafından hazırlanan teknoloji bağımlılığı temalı kamu spotunu inceleyerek, çocuklara yönelik bilinçlendirme ve önleme amaçlı iletişim stratejilerini ortaya koymuştur. Analiz bulguları, kamu spotunun teknoloji kullanımını bütünüyle reddeden bir yaklaşım benimsemediğini; aksine bilinçli, dengeli ve kontrollü kullanım vurgusu üzerinden yapılandırıldığını göstermektedir. Bu yönüyle içerik, hem çocuklara hem de ebeveynlere hitap eden kapsayıcı bir söylem geliştirmektedir.

Kamu spotunun, teknoloji bağımlılığının bireysel ve toplumsal sonuçlarını doğrudan öğüt verme yoluyla değil, gündelik yaşamdan kesitler aracılığıyla sezdirerek aktarması, mesajın

etkisini güçlendiren unsurlar arasında yer almaktadır. Çalışma, bu tür kamu spotlarının çocuklarda teknoloji bağımlılığına karşı farkındalık oluşturma, eğitici ve önleyici bir rol üstlenme potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda araştırma, teknoloji bağımlılığıyla mücadelede kamusal iletişim araçlarının önemine dikkat çekerek alana katkı sunmayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

Bacanak, A., Karamustafaoğlu, O., & Köse, S. (2003). Yeni Bir Bakış: Eğitimde Teknoloji Okuryazarlığı. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *14*(14), 191-196.

Çavuş, S., Ayhan, B., & Tuncer, M. (2016). Bilgisayar oyunları ve bağımlılık: Üniversite öğrencileri üzerine bir alan araştırması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, *2016*(43), 265-289.

Günay, D. (2017). Teknoloji nedir? Felsefi bir yaklaşım. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (1), 163-166.

Günüç, S., Kayri, M. (2010). Türkiye'de internet bağımlılık profili ve internet bağımlılık ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik-güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *39*(39), 220-232.

Karakuş, B. N., Özdengül, F., Görmüş, Z. I. S., & Şen, A. (2021). Bağımlılık fizyopatolojisine genel bakış. *KTO Karatay Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *2*(3), 158-166.

Kaya, Ç., S. (2023). Çocuklarda Teknoloji Bağımlılığı, Batman, H. Güngör, C. Ve Korkman (Edt.). Efeakademi Yayınları, İstanbul.

Uğurlu, T. T., Şengül, C. B., & Şengül, C. (2012). Bağımlılık psikofarmakolojisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *4*(1), 37-50.

TRANSHÜMANİST DÜŞÜNCENİN SİNEMASAL TEMSİLİ: *I AM MOTHER* FİLMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Gör. Mustafa GÜLSÜN

Muş Alparslan Üniversitesi

m.gulsun@alparslan.edu.tr-0000-0002-1202-6246

Doç. Dr. Fikriye ÇELİK

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

s.celik@cumhuriyet.edu.tr – 0000-0003-1633-0357

ÖZET

Bu çalışma, transhümanist düşüncenin sinemasal anlatı içerisindeki temsillerini *I Am Mother* filmi üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Transhümanizm, insanın biyolojik, bilişsel ve duygusal sınırlarının bilim ve teknoloji aracılığıyla aşılabileceğini savunan bir yaklaşım olarak son yıllarda hem akademik tartışmalarda hem de popüler kültürde önemli bir yer edinmiştir. Sinema ise bu düşüncenin etik, toplumsal ve felsefi boyutlarını görünür kılan başlıca anlatı alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi kullanılarak filmde yer alan anlatı yapısı, karakter temsilleri ve tematik unsurlar çözümlenmiştir. Analiz sürecinde özellikle biyolojik sınırların aşılması, insanın teknoloji aracılığıyla yeniden kurgulanması ve doğal ebeveynliğin tasfiyesi gibi başlıklar ön plana çıkmıştır. Filmde yapay zekâ destekli "Anne" figürünün, insanın yeniden üretimi ve yetiştirilmesi sürecinde merkezî bir otorite olarak konumlandırılması, transhümanist düşüncenin insan doğasına yönelik müdahaleci yönünü görünür kılmaktadır. Bu bağlamda *I Am Mother*, insanın kusurlardan arındırılmış, denetlenebilir ve hesaplanabilir bir varlık olarak yeniden inşa edilmesine yönelik transhümanist tahayyülü sinemasal düzlemde tartışmaya açmaktadır. Çalışma, söz konusu anlatının insanlık, etik ve gelecek tasavvurları açısından taşıdığı anlamları irdeleyerek, transhümanizmin sinemadaki eleştirel ve ideolojik boyutlarına katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Transhümanizim, Sinema, I Am Mother

ABSTRACT

This study aims to examine the cinematic representations of transhumanist thought through the film *I Am Mother*. Transhumanism, as an approach that advocates the enhancement of human biological, cognitive, and emotional capacities through science and technology, has

gained increasing visibility in both academic debates and popular culture in recent years. Cinema stands out as a significant narrative medium that renders the ethical, social, and philosophical implications of this approach visible. Employing a qualitative research design, the study utilizes descriptive analysis to explore the film's narrative structure, character representations, and thematic elements. The analysis particularly focuses on themes such as the transcendence of biological limitations, the technological reconstruction of the human subject, and the elimination of natural parenthood. Within the film, the artificial intelligence–based "Mother" figure is positioned as a central authority governing the processes of human reproduction and upbringing, thereby foregrounding the interventionist dimension of transhumanist thought toward human nature. In this respect, *I Am Mother* offers a cinematic framework that problematizes the transhumanist vision of re-engineering humanity as a controllable, optimized, and calculable entity. By addressing these issues, the study seeks to contribute to discussions on the ideological and critical dimensions of transhumanism in contemporary cinema.

Keywords: Transhumanism, Cinema, I Am Mother

GİRİŞ

Bilim ve teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler, insanın kendisini, bedenini ve dünyayla kurduğu ilişkiyi yeniden düşünmesini zorunlu kılmaktadır. Yapay zekâ, biyoteknoloji ve genetik mühendisliği gibi alanlardaki ilerlemeler, insanın biyolojik ve bilişsel sınırlarının aşılabileceği yönündeki tartışmaları gündeme taşımıştır. Bu tartışmaların kuramsal zeminini oluşturan transhümanist düşünce, insanın mevcut kapasitesini yeterli görmeyerek onu teknoloji aracılığıyla dönüştürmeyi ve geliştirmeyi amaçlayan bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır.

Transhümanizm, yalnızca teknolojik ilerlemeye odaklanan bir söylem değil; aynı zamanda insan doğası, etik, kimlik ve gelecek tasavvuru gibi temel meseleleri de içeren çok boyutlu bir düşünce alanıdır. Yaşlanmanın ortadan kaldırılması, hastalıkların denetim altına alınması ve bilişsel yetilerin artırılması gibi hedefler, insanlık için cazip imkânlar sunarken, bu dönüşümün toplumsal ve ahlaki sonuçlarına dair önemli soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir.

Bu sorgulamaların en görünür hâle geldiği alanlardan biri sinemadır. Özellikle bilim kurgu sineması, transhümanist ideallerin ve kaygıların temsil edildiği anlatılar aracılığıyla teknolojinin insan yaşamı üzerindeki etkilerini tartışmaya açmaktadır. Yapay zekâ, robotlar ve insan-makine ilişkisi gibi temalar, sinema aracılığıyla hem umut hem de tehdit içeren imgeler şeklinde sunulmaktadır.

Bu çalışma, transhümanist düşüncenin sinemasal temsillerini *I Am Mother* filmi üzerinden incelemektedir. Film, insanlığın yok oluşu sonrasında kurulan yapay bir düzen içerisinde, insanın yeniden üretilmesi ve yetiştirilmesi sürecini konu edinerek transhümanist yaklaşımın temel varsayımlarını görünür kılmaktadır. Çalışmada betimsel analiz yöntemi kullanılarak filmin anlatı yapısı ve tematik çerçevesi çözümlenmekte; biyolojik sınırların aşılması, insanın teknoloji aracılığıyla yeniden kurgulanması ve doğal ebeveynliğin tasfiyesi gibi temalar ele alınmaktadır. Bu doğrultuda araştırma, transhümanizmin sinemadaki yansımalarını eleştirel bir bakışla değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

TRANSHÜMANİZİM

Transhümanizm, aklın ve teknolojinin sunduğu olanaklardan yararlanarak insanın bilişsel, fiziksel ve psikolojik kapasitelerini geliştirmeyi amaçlayan; yaşlanmayı ortadan kaldırmaya yönelik girişimleri de kapsayan entelektüel ve kültürel bir hareket olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, insanın kendini dönüştürme arzusu ve bu dönüşümü mümkün kılan teknolojik potansiyeli olumlu bir çerçevede ele alır (Dağ, 2018: 90).

insanın biyolojik sınırlarını aşma arzusundan hareketle, teknolojik ve bilimsel gelişmeler aracılığıyla fiziksel ve zihinsel kapasitenin geliştirilmesini savunan bir düşünce akımıdır. Bu yaklaşım, yaşlanma, hastalık ya da bilişsel sınırlılık gibi insan varoluşuna içkin görülen unsurların dönüştürülebileceğini ve hatta ortadan kaldırılabileceğini ileri sürer (Bilgen, 2014).

Transhümanizm, son yirmi yıl içerisinde biçimlenen ve teknolojinin sunduğu imkânlar doğrultusunda insan varoluşunu yeniden değerlendirmeyi amaçlayan disiplinler arası bir düşünce yönelimidir. Bu yaklaşım, genetik mühendisliği ve bilgi teknolojileri gibi güncel araçların yanı sıra yapay zekâ ve moleküler nanoteknoloji gibi geleceğe dönük gelişmelerin, insan yaşamının niteliğini dönüştürme potansiyeline odaklanır. Tartışılan başlıca hedefler; yaşam süresinin radikal biçimde uzatılması, hastalıkların ortadan kaldırılması, gereksiz acıların azaltılması ve bilişsel, bedensel ile duygusal kapasitenin artırılması şeklinde özetlenebilir. Bununla birlikte transhümanizm yalnızca teknolojik yeniliklerle sınırlı olmayıp, ekonomik yapılanma, toplumsal organizasyon, kültürel dönüşüm ve psikolojik beceriler gibi geniş bir yelpazeyi kapsayan bir dönüşüm vizyonu sunar. Hareketin temel varsayımı, insan doğasının tamamlanmış bir form olmadığı; bilim, teknoloji ve rasyonel yöntemlerin sorumlu kullanımıyla daha gelişmiş bir varlık düzeyine evrilebileceğidir (Bostrom, 2001).

Transhümanizm, biyolojik insanın evrimin nihai noktası olmadığını savunarak *posthuman* kavramı üzerinden insan türünün yeni bir evrimsel aşamaya geçebileceğini ileri sürer. Hareketin temel iddiası, ölüm başta olmak üzere insanı sınırlayan doğal engellerin,

genetik mühendisliği, yapay zekâ, moleküler nanoteknoloji ve nörobilim gibi mevcut ve gelecekte ortaya çıkacak teknolojiler aracılığıyla aşılabileceğidir. Transhümanist düşünceye göre, insan evrimini yönlendirmek ve kontrol etmek artık bilimsel ve teknolojik müdahaleler yoluyla mümkün görülmektedir (Öngören, 2024: 53).

Transhümanist düşünce, insanın bilişsel, fiziksel ve duygusal kapasitesinin teknolojik araçlarla genişletilebileceğini savunan çok boyutlu bir bakış sunmaktadır. Bu yaklaşım, yapay zekâ ve ilgili teknolojileri yalnızca yardımcı araçlar değil, insan yeteneklerinin dönüşümünü mümkün kılabilecek temel bileşenler olarak konumlandırır. Özellikle teknolojik tekillik tartışmaları, yapay zekanın gelişim hızının insanlık için öngörülemeyen sosyo-kültürel ve etik sonuçlar doğurabileceğine işaret etmektedir. Bununla bağlantılı olarak, insan beyninin yapısının haritalanarak bilinç süreçlerinin dijital ortama aktarılması fikri, kimlik, benlik ve insan olma tanımının sınırlarını sorgulatan bir alan oluşturmaktadır (Dabrowski, 2023).

Transhümanist yaklaşım, insanın yaşlanma, ölüm ve işlevini yitiren organlar gibi biyolojik sınırlılıklarını aşmayı hedefler. Sentetik biyolojinin sunduğu imkânlarla kaybedilen organların yeniden üretilebilmesi, hücrelerin ihtiyaç doğrultusunda dönüştürülebilmesi ve genetik kodların yeniden düzenlenebilmesi bu hedefin temel araçlarıdır (Demir, 2018: 100).

Transhümanizm; insanın dönüşüm potansiyelini üç temel eksende ele alan bir düşünce geleneğidir: yaşam süresinin uzatılması, bilginin geliştirilmesi ve daha iyi bir yaşamın inşası. Bu yönleriyle transhümanizm, insan-sonrası varoluşu tartışan post-hümanizmle de ilişkilendirilir. Post-hümanizm kavramı 1990'ların ortalarında beşerî ve sosyal bilimlerde eleştirel bir söylem alanı olarak ortaya çıkmıştır. Post-hümanizm, çoğunlukla "insanın sonu" fikri üzerinden tanımlanmakla birlikte, insanın evrendeki konumunu, özerkliğini ve ilişkisel yapısını sorgulayarak geleneksel hümanizme yönelik eleştirel bir perspektif sunar. Bu nedenle post-hümanizm, insanın biyolojik ve zihinsel sınırlılıklarını aşmayı hedefleyen yaklaşımların kuramsal zeminini oluşturan bir alan olarak görülmektedir (Gültekin, 2021: 5).

Transhümanist düşünce, insanın bilim ve teknoloji aracılığıyla geliştirilmesini doğal ve meşru bir süreç olarak görür. Bu yaklaşım, insan bedenini ve zihnini karmaşık fakat dönüştürülebilir bir yapı olarak değerlendirir ve mevcut fiziksel ile bilişsel sınırlılıkların aşılabileceğini savunur. Transhümanizm, insan türünün ortadan kalkmasını değil, daha ileri bir aşamaya evrilmesini hedefleyen bir anlayıştır. Bu nedenle insan kapasitesini yetersiz bulan ve onu genişletmeyi amaçlayan ileri hümanist bir perspektif taşır. Nihai amaç ise teknolojik ilerlemeler sayesinde idealize edilmiş "üstün insan" ya da post-hüman formuna ulaşmaktır (Kavas, 2022: 50).

TRANSHÜMANİZM VE SİNEMA

Teknolojiyle kurduğumuz ilişkiyi görünür kılan sinema sanatı, çoğu zaman farkında olmadığımız duygu ve inançlara temas ederek transhümanizme dair umut ve kaygılarımızı yansıtır. Bu yapımlarda yer alan yapay zekâ temsilleri, transhümanist teknolojilerin olası etkilerini değerlendirmeye imkân tanıyan önemli araçlardır. Eleştirmenler, söz konusu teknolojilerin bireysel özgürlüğü zayıflatacağı ve toplumsal eşitsizlikleri derinleştireceğini öne sürerken; savunucular, bu yeniliklerin daha özgür ve daha adil bir toplumun önünü açabileceğini iddia eder. Bu değerler ve onlara ilişkin sorular, hem sinemada hem de kültürel anlatılarda tarihsel olarak tekrar eden temalar arasında yer almaktadır (Dağ, 2018: 92).

Sinema, duygularımızı, rasyonel düşüncemizi ve inançlarımızı güçlü bir biçimde dışa vuran kültürel araçlar olarak, farklı dönemlere hitap edebilme kapasitesine sahiptir. Bu yönüyle sinema filmleri, yazılı metinlerde çoğu zaman görünmeyen bilinçaltı eğilimleri açığa çıkarırken, teknolojik değişimle kurduğumuz ilişkiye dair akademik ve profesyonel tartışmaları da tamamlayan bir perspektif sunar. Sinemada transhümanist temalar, insanın sinirsel ve fiziksel işlevlerinin makinelerle bütünleştirilmesine ilişkin çeşitli kurgular üzerinden genişletilmekte; bu sayede geliştirilmiş insan tasvirleri öne çıkarılmaktadır. Ancak bu anlatılar, bilimsel açıdan ilgi çekici olmalarının yanında, insan ile makine arasındaki ontolojik kopukluğu da görünür kılar. Pek çok filmde dönüştürülmüş insanlar, insanlığın olumsuz bir yönü olarak sunularak robotik evrim, yapay zekâ ya da insan-makine bütünleşmesi gibi tehditkâr sonuçlarla ilişkilendirilmektedir (Çankal, Topal ve Çankal, 2025: 5).

Bilim-kurgu sineması, transhümanist düşüncenin etkilerini yoğun biçimde yansıtan bir anlatı alanıdır. Bu filmler, klonlama, genetik müdahale, gözetim, sürdürülebilirlik, iletişim, kimlik, sınıf ve ölümlülük gibi temaları ele alarak izleyiciyi mevcut davranış ve tercihlerinin gelecekteki sonuçları üzerine düşünmeye yönlendiren uyarıcı hikâyeler sunar. Bu bağlamda bilim-kurgu, bireylerin yenilik arzusunu sorgulamalarını ve teknolojik gelişmelerin doğurabileceği riskleri değerlendirmelerini teşvik eder. Öte yandan teknoloji, günlük yaşamı kolaylaştırma arzusuyla bireyleri yeni araçlara yönelttiği gibi, bilim-kurguya ve transhümanist düşünceye olan ilgiyi de artırmaktadır. Dolayısıyla sinema, hem gelecekteki teknolojilere dair umut ve kaygıları görünür kılan hem de mevcut teknolojik eğilimleri analiz etmeye imkân tanıyan önemli bir kültürel araç işlevi görür (Yetkiner ve Özdemir, 2022: 269).

Bilim kurgu sineması, uzay ve dünya dışı yaşamdan gelişmiş teknolojik tahayyüllere, ütopya ve distopya tasarımlarından geleceğin potansiyel bilimsel imkânlarına kadar geniş bir yelpazeden beslenen bir anlatı alanıdır. Bu bağlamda transhümanizm ile bilim kurgu arasında güçlü bir kesişim bulunduğu söylenebilir. Transhümanist düşünce, teknolojiyi insan bedenini, yetilerini ve yaşadığı çevreyi dönüştürmenin bir aracı olarak konumlandırırken; bilim kurgu

filmleri de çoğu zaman bu dönüşüm ideallerinin izlerini taşır. Dolayısıyla bilim kurgu yapımları, transhümanizmin insanı aşma ve yeniden biçimlendirme yönündeki hedeflerini sinemasal bir temsil düzleminde görünür kılar (Özdemir ve Yetkiner, 2022: 36).

Çalışmamızda transhümanizmin sinema sanatında önemli temsilerinden biri olan I Am Mother filmi mercek altına alınmış ve aşağıda ki bulgulara ulaşılmıştır.

I AM MOTHER

I Am Mother filmi, insanlığın tükenişi sonrasında kurulan yapay bir düzen içerisinde, insan varlığının yeniden inşasına dair transhümanist düşüncenin temel varsayımlarını tartışmaya açmaktadır. Filmde merkezî konumda yer alan yapay zekâ destekli "Anne" figürü, yalnızca biyolojik hayatın devamını sağlayan bir mekanizma olarak değil, aynı zamanda ahlaki, zihinsel ve toplumsal normları tayin eden bir otorite olarak kurgulanmıştır. Bu durum, insanın kaderinin biyolojik sınırlardan azade bir akıl ve hesaplama düzenine tevdi edilmesi fikrini görünür kılmaktadır.

Ulaşılan bulgular aşağıda ele alınmıştır:

1. Biyolojik Sınırların Aşılması

Filmde biyolojik sınırlar, insanın tabiatından kaynaklanan zafiyetler olarak ele alınmakta; hastalık, yaşlanma ve bedensel kırılganlık gibi durumlar aşılması gereken engeller şeklinde sunulmaktadır. Bu doğrultuda yapay zekâ ve robot teknolojileri, insan yaşamının devamını teminat altına alan ve bedeni denetim altına alan araçlar olarak konumlandırılmaktadır. İnsan neslinin embriyolar aracılığıyla kontrollü biçimde yeniden üretilmesi, doğallıktan ziyade hesap ve murakabeye dayalı bir varoluş anlayışını görünür kılmaktadır. Böylelikle film, transhümanist düşüncede öne çıkan biyolojik sınırlardan azade olma arzusunu, insan bedeninin teknoloji vasıtasıyla yeniden biçimlendirilmesi üzerinden tartışmaya açmaktadır.

2. Teknoloji Harikası İnsan

Filmde insan, kendi tabiî gelişim sürecine bırakılan bir varlık olmaktan çıkarılarak, teknolojik aklın gözetimi altında şekillendirilen bir özne hâline getirilmektedir. Yapay zekâ tarafından yürütülen üretim ve yetiştirme süreci, insan bedeninin ve zihninin rastlantısallıktan arındırılmasını amaçlamakta; böylece kusur, hata ve zaaf gibi insana mahsus hâller bertaraf edilmeye çalışılmaktadır. Bu yaklaşım, transhümanist düşüncenin insanı iyileştirme değil, yeniden tertip etme arzusunu sinemasal düzlemde görünür kılmaktadır.

3. Doğal Ebeveynliğin Tasfiyesi

Filmde ebeveynlik, biyolojik ve duygusal bir bağın tabiî neticesi olmaktan çıkarılarak, yapay zekâ tarafından planlanan ve icra edilen teknik bir sürece dönüştürülmektedir. Anne

figürünün yerini alan robot, çocuğun yalnızca fiziksel bakımını değil, ahlaki ve zihinsel terbiyesini de üstlenmekte; böylece ebeveynlik, insanî tecrübeden arındırılarak sistemli bir kontrol mekanizmasına indirgenmektedir. Bu durum, transhümanist düşüncede insanın doğasına içkin olan bakım, şefkat ve sezgi gibi unsurların ikincil hâle geldiğini; insan yetiştirmenin ise hesap, düzen ve murakabe ekseninde yeniden kurgulandığını göstermektedir. Film, bu yönüyle doğal ebeveynliğin tasfiye edilmesini, insanlığın geleceğine dair köklü bir dönüşümün işareti olarak sunmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, transhümanist düşüncenin sinemasal temsillerini *I Am Mother* filmi üzerinden ele alarak, teknolojinin insan varoluşuna dair sunduğu dönüşüm tahayyüllerini tartışmaya açmıştır. Filmde yapay zekânın insanlığın devamı adına üstlendiği belirleyici rol, transhümanist yaklaşımın insan doğasını denetim altına alma ve yeniden kurgulama eğilimini görünür kılmaktadır. Özellikle biyolojik sınırların aşılması, insanın teknoloji aracılığıyla optimize edilmesi ve doğal ebeveynliğin işlevsizleştirilmesi gibi temalar, filmin anlatı bütünlüğü içerisinde merkezi bir konumda yer almaktadır.

Elde edilen bulgular, *I Am Mother*'ın transhümanizmi yalnızca ilerleme ve kurtuluş vaadi üzerinden değil, aynı zamanda etik, toplumsal ve insani riskler bağlamında da ele alan eleştirel bir anlatı sunduğunu göstermektedir. Bu yönüyle film, teknolojik aklın mutlaklaştırılmasının insanî değerler üzerindeki olası etkilerini sorgulayan bir sinemasal alan açmaktadır. Çalışma, transhümanist düşüncenin sinema aracılığıyla nasıl problematize edildiğini ortaya koyarak, insanlığın geleceğine ilişkin süregelen tartışmalara kültürel ve eleştirel bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

Bilgen, H. (2014). Biyoteknoloji ve İnsan Hakları: Transhümanizm Hukuk Alanına Nasıl Girdi. *Erişim tarihi, 10.12.2025*

Bostrom, N. (2001). What is transhumanism. *Nick Bostrom, 1998*.

Çankal, G., Topal, S., & Çankal, S. (2025). Quest for Immortality in the Age of Transhumanism: An Analysis through Western Cinema. Akdeniz İletişim, (48), 1-16.

Dąbrowski, A. (2023). Introduction to the topic: Artificial intelligence and transhumanism. Argument: Biennial Journal of Philosophy , 13 (1), 5-9.

Dağ, A. (2018). Sinema ve romanda transhümanizm:"Blade Runner" filmi ve "Neuromancer" roman örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (11), 89-98.

Demir, A. (2018). Ölümsüzlük ve yapay zekâ bağlamında trans-hümanizm. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, *9*(31), 95-104.

Gültekin, A. (2021). Transhümanizm Bağlamında Yapay Zekâ Tanrıya Bir Başkaldırı Mıdır?. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (28), 1-16.

Kavas, B. 2000 Sonrası Bilimkurgu Sinemasında Robotların Cinsiyetlendirilmesi Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Ve Sinema Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, 2022, Ankara (Türkiye)

Öngören, H. (2024). Sosyal değerler açısından transhümanizm, yapay zekâ ve dijital toplumun eleştirisi. *Disiplinlerarası Eğitim Dergisi: Teori ve Uygulama* , *6* (1), 51-65.

Özdemir, N., & Yetkiner, B. (2022). Sinemayı Transhümanist Bakışla İzlemek: Transcendence. Kotan, S. (Edt.). *Kıyamet Senaryoları* Sinemada Distopik Anlatılar. Literarürk Academia, 29.

Yetkiner, B., & Özdemir, N. (2022). Sinemada transhümanizm ve yapay zekâ. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, *13*(51), 262-286.

DİJİTAL KİMLİK İNŞASINDA AİLENİN ROLÜ: SHARETING

Doç. Dr. Tülay YAZICI
Muş Alparslan Üniversitesi / İletişim Fakültesi/Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü,
t.yazici@alparslan.edu.tr- 0000-0003-4848-449X

ÖZET

Sharenting kavramı, "sharing" (paylaşmak) ve "parenting" (ebeveynlik) sözcüklerinin birleşiminden türetilmiştir. Bu kavram, anne ve babaların çocuklarına ilişkin fotoğraf, video ve kişisel verileri sosyal medya ortamlarında paylaşma yönelimini tanımlamaktadır. Ebeveynlerin bu paylaşımlar yoluyla çocuklarının çevrimiçi kimliklerini onların rızası olmaksızın şekillendirmeleri, dijital etik, mahremiyet ve çocuk hakları açısından tartışmalı bir alan oluşturur. Bu çalışmanın amacı, sharenting davranışlarının çocukların dijital kimlik oluşumuna etkisini incelemek ve bu süreçte ortaya çıkan etik, hukuki ve psikososyal boyutları bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmektir. Çalışmanın önemi, dijital çağda çocukların mahremiyetini koruma ve dijital kimliklerinin güvenli biçimde inşa edilmesine katkı sağlama potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Sharenting olgusu, yalnızca bireysel ebeveynlik davranışı değil, aynı zamanda medya kültürü, toplumsal normlar ve dijital ekonominin etkisiyle biçimlenen çok katmanlı bir fenomendir. Bu bağlamda araştırma, Türkiye'de çocuk hakları ve dijital etik literatüründe önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu çalışmada sharenting, dijital kimlik, etik, mahremiyet ve ebeveynlik konuları ile ilgili nitel araştırma yöntemi çerçevesinde literatür taraması ve belge analizi teknikleri kullanılmıştır. Bulgular, sharenting uygulamalarının çocukların dijital ayak izlerini erken yaşta oluşturduğunu; mahremiyet ihlali, veri güvenliği ve etik sorumluluk alanlarında riskler doğurduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, dijital ebeveynlik sürecinde etik duyarlılığın, çocuk hakları bilincinin ve farkındalıklı paylaşım anlayışının güçlendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sharenting, Dijital Kimlik, Mahremiyet, Çocuk Hakları

SHARENTING AND THE FAMILY'S ROLE IN THE CONSTRUCTION OF DIGITAL IDENTITY

ABSTRACT

The concept of *sharenting* derives from the combination of the words "sharing" and "parenting." This concept refers to parents' tendency to share their children's photos, videos, and personal information on social media platforms.Through these practices, parents shape their children's online identities without their consent, creating a controversial area in terms of digital ethics, privacy, and children's rights. This study aims to examine the impact of sharenting behaviors on the formation of children's digital identities and to evaluate the ethical, legal, and psychosocial dimensions that emerge in this process through a holistic approach. The significance of the study lies in its potential to protect children's privacy in the digital age and to ensure the safe construction of their digital identities. Sharenting is not merely an individual

parenting behavior, but a multilayered phenomenon shaped by media culture, social norms, and the dynamics of the digital economy. In this context, the research fills an important gap in the literature on children's rights and digital ethics in Türkiye. In this study, literature review and document analysis were employed within a qualitative research framework to explore issues related to sharenting, digital identity, ethics, privacy, and parenting. The findings reveal that sharenting practices create digital footprints for children at an early age and pose risks related to privacy violations, data security, and ethical responsibility. In conclusion, the study recommends strengthening ethical awareness, children's rights consciousness, and mindful sharing practices within the context of digital parenting.

Keywords: Sharenting, Digital Identity, Privacy, Children's Rights

1. GİRİŞ

Dijital teknolojilerin gündelik yaşama nüfuz etmesi, çocukların henüz kendi benliklerini oluşturma fırsatı bulamadan çevrimiçi platformlarda görünür hâle gelmesine yol açmaktadır. Ailelerin sosyal medya üzerinden çocuklarına ilişkin fotoğraf, video ve kişisel bilgiler paylaşması, yalnızca sıradan bir iletişim davranışı değil; çocukların ileriki yaşamlarında karşılaşabilecekleri sosyal, psikolojik ve hukuki sonuçları belirleyen çok katmanlı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital ortamda iz bırakma sürecinin erken yaşlarda başlaması, bireyin kendi dijital kimliği üzerinde söz sahibi olma hakkını zayıflatan yeni bir risk alanı doğurmaktadır. Sharenting olarak adlandırılan ebeveyn kaynaklı dijital paylaşım pratikleri, ailelerin çocuklarına ilişkin bilgileri çevrimiçi ağlara taşımasıyla ortaya çıkan yeni bir medya kültürünü ifade etmektedir. Ebeveynlerin iyi niyetli anı saklama motivasyonu çoğu zaman farkında olmadan çocukları kamuya açık dijital bir kimliğe sahip kılmakta; böylece çocuğun özerkliği ve mahremiyetine ilişkin sınırlar belirsizleşmektedir. Dolayısıyla sharenting, yalnızca bir ebeveynlik tercihi değil; çocuğun gelişimsel haklarını doğrudan etkileyen bir etik ve toplumsal meseledir.

Dijital kimlik oluşumu yalnızca bireyin kendi tercihleriyle şekillenen bir süreç değildir; ebeveynlerin paylaşımları, platform ekonomisinin görünürlük odaklı yapısı ve toplumsal beklentiler bu süreci güçlü biçimde yönlendirmektedir. Çevrimiçi kültürün beğeni, takipçi, onay ve içerik üretimi üzerine kurulu dinamikleri, bazı ebeveynlerin çocuklarını idealize edilmiş bir imajın parçası hâline getirmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda sharenting, modern ebeveynliğin dönüşen beklentilerini ve sosyal medyanın yönlendirici etkilerini görünür kılmaktadır.

Öte yandan çocukların kişisel bilgilerinin geniş kitlelere ulaşması, veri güvenliği ve dijital haklar açısından ciddi kırılganlıklar yaratmaktadır. Kimlik hırsızlığı, siber zorbalık, fotoğraf manipülasyonu, veri kötüye kullanımı ve uzun vadeli dijital izler gibi sorunlar, ebeveyn paylaşımlarının doğrudan sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir. Mevcut hukuki düzenlemeler çocukların çevrimiçi mahremiyetini korumayı amaçlasa da ebeveyn kaynaklı paylaşımlara yönelik açık sınırlamaların olmayışı bu alanı daha karmaşık hale getirmektedir. Bu nedenle sharenting'in yalnızca etik bir tartışma konusu değil; aynı zamanda düzenlemeye ihtiyaç duyan bir dijital hak meselesi olduğu görülmektedir.

Tüm bu gelişmeler, çocukların dijital geleceğini önceleyen bilinçli ve sorumlu ebeveynlik uygulamalarına duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Çocuğun görüşünün dikkate alınması, paylaşımların kapsamının sınırlandırılması, dijital okuryazarlığın güçlendirilmesi ve mahremiyet odaklı bir dijital kültürün desteklenmesi, sharenting'in olası olumsuz etkilerini azaltmanın temel yolları olarak öne çıkmaktadır. Bu bildiri, sharenting olgusunu bütüncül bir bakış açısıyla ele alarak çocukların dijital kimlik inşasında ortaya çıkan sorunları tartışmayı; aynı zamanda koruyucu, farkındalığa dayalı ve çocuk odaklı alternatif yaklaşımlar geliştirmeyi amaçlamaktadır.

2. SHARENTING VE DİJİTAL KİMLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dijital teknolojilerin gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası hâline gelmesi, çocukların çevrimiçi ortamlarda temsil edilme biçimlerini de köklü biçimde dönüştürmüştür. Özellikle ebeveynlerin sosyal medya üzerinden çocuklarına ilişkin görsel ve kişisel bilgi paylaşımında bulunmaları çocuklar açısından çevrimiçi görünürlük yaratmaktadır. Bu durum, çocukların dijital kimliklerinin ebeveynler tarafından şekillendiği yeni bir medya kültürünü ortaya çıkarmakta; mahremiyet, özerklik, kimlik gelişimi ve veri güvenliği gibi konuları daha önce olmadığı kadar tartışılır hâle getirmektedir. Çevrimiçi platformlarda erken yaşlardan itibaren biriken dijital izler, yalnızca çocukların gelecek yaşamlarında karşılaşabilecekleri sosyal ve psikolojik yansımaları etkilemekle kalmayıp, hukuki ve etik açıdan da karmaşık bir alan doğurmaktadır.

Sharenting, ebeveynlerin çocuklarına ait fotoğraf, video ya da özel anları sosyal ağlarda yayınlamasıyla ortaya çıkan bir dijital paylaşım biçimidir (Harnum ve Pinariya, 2023). "Sharing" ve "parenting" sözcüklerinin birleşiminden doğan bu kavram, anne ve babaların çevrimiçi platformlarda çocuklarına ilişkin kişisel bilgileri görünür hâle getirme pratiklerini ifade eder (Walrave vd., 2023). Dijital okuryazarlığın yükselmesiyle birlikte ebeveynlerin bu tür paylaşımları daha sık yaptığı görülmekte; bununla birlikte artan dijital farkındalık, çocukların çevrimiçi kimliklerinin nasıl oluştuğu ve bu kimliğin hangi risklerle karşı karşıya olduğu konusunda daha duyarlı bir yaklaşımı da beraberinde getirmektedir (Harnum ve Pinariya, 2023).

Ebeveynler, çoğu durumda çocuklarının çevrimiçi kimliklerini onların rızasını almadan şekillendirmekte ve bu paylaşımlar çocukların sosyal medya ortamlarında herkese açık bir dijital kimliğe sahip olmalarına yol açmaktadır (Gününç, 2020). Dijital kimlik, bireyin çevrimiçi dünyada bıraktığı izler, sergilediği davranışlar, sosyal roller ve diğer kullanıcıların algılarıyla ortaya çıkan çok katmanlı bir yapıyı ifade eder (Erbay ve Yücel, 2021). Çocuklar söz konusu olduğunda ise bu kimlik oluşumu, kendi karar verme yetilerinin henüz gelişmediği bir dönemde ebeveynlerin aldığı kararlarla belirginleşmektedir (Berg vd., 2024). Ebeveynler tarafından oluşturulan bu çevrimiçi kimlik görünümü, çocukların gelecekte kendi kimliklerini kurgularken karşılaşacakları toplumsal beklentileri biçimlendirebilmekte ve kimi durumlarda baskı yaratabilmektedir (Erbay ve Yücel, 2021). Sharenting olgusu, çocukların dijital kimliklerinin erken yaşlarda oluşmasına neden olmakta; çocukların reşit olmadan önce kamusal alanda erişilebilir bilgilerin üretilmesi, ileriki dönemlerde sosyal ilişkileri üzerinde etkili olabilecek kalıcı bir dijital iz bırakmaktadır (Adawiah ve Rahmawati, 2021; Tartari ve Lavorgna, 2023). Performatif yön, ebeveyn davranış ve paylaşımlarının çocuğun benlik algısını dolaylı biçimde şekillendirmesine işaret ederken; arşivsel yön, çocuk hakkında erken yaşlardan

itibaren süreklilik gösteren bir dijital iz oluşturulması anlamına gelmektedir (Berg vd., 2024). Bu süreç, çocuğun ileride kendi kimliğini özgürce tanımlama ve sunma hakkının sınırlandırılması riskini taşımaktadır (Peleg vd., 2025). COVID-19 pandemisi döneminde sharenting davranışlarında belirgin bir artış yaşanmış; bu yoğun paylaşımlar neticesinde çocuklara ilişkin kişisel verilerin denetimsiz dolaşıma girmesi, dijital kimlik karmaşalarına, sosyal ilişkilerde uyum güçlüklerine ve çeşitli dijital şiddet biçimlerine maruz kalma ihtimaline zemin hazırlamıştır (Ayhan ve Öztürk, 2021; Orhan Kılıç vd., 2024).

Dijital kimliğin oluşumu ile sharenting arasındaki ilişki, yalnızca sosyal ve psikolojik süreçlerle sınırlı olmayıp hukuki düzenlemeler tarafından da belirlenmektedir. Ancak mevcut yasal çerçeveler ve koruyucu mekanizmalar, çocukların çevrimiçi kimliklerini güvence altına almakta çoğu zaman yeterli olamamaktadır (Lendvai, 2024). ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinde yürürlükte olan mahremiyet odaklı mevzuatlar çocukların yararını gözetse de ebeveynlerin paylaşım özgürlüğü ile çocukların kişisel gizlilik hakkı arasında adil bir denge kurma konusunda çeşitli sınırlarla karşılaşılmaktadır (Aranda Serna, 2024). Çocuklar ergenlik dönemine geldiklerinde ebeveynleri tarafından yıllar içerisinde oluşturulan dijital kimlik ile yüzleşmekte; bu durum bazen kimlik algısında çelişkilere, özsaygı sorunlarına veya aile içinde gerilimlere yol açabilmektedir (Peleg vd., 2025). Özellikle adölesan yıllarında gençler kendi çevrimiçi görünürlükleri üzerinde söz sahibi olma isteği geliştirmekte, bu talep de ebeveyn–çocuk ilişkilerinde mahremiyet, sınır koyma ve karşılıklı güven açısından yeni tartışma alanları yaratabilmektedir (Peleg vd., 2025; Staes vd., 2023).

Sharenting olgusu, ebeveynlerin sosyal medya kullanım amaçlarına bağlı olarak çocuklar için iki farklı dijital kimlik biçiminin oluşmasına zemin hazırlamaktadır: sosyal dijital kimlik ve performatif dijital kimlik. Sosyal dijital kimlik, ebeveynlerin çocuklarına ait anıları çevrimiçi ortamda saklama ve yakın çevreyle paylaşma isteğinden beslenmektedir (Berg vd., 2024; Rashid, 2024). Buna karşılık performatif dijital kimlik, ebeveynlerin çocuklarını belirli bir imajla sunma ve ilerleyen yıllarda çocukların çevrimiçi temsillerini dolaylı olarak şekillendirme eğilimiyle ilişkilidir. Her iki yaklaşım da çocuklara ait dijital izlerin çok erken bir dönemde oluşmasına yol açmakta ve bunun sonucunda dijital kimliklerinin kalıcı, uzun vadeli ve çoğu zaman çocuğun kontrolü dışında belirginleşmesine neden olmaktadır (Aydoğdu vd., 2023; Subaşı vd., 2024).

Sharenting'in çocukların dijital kimliklerini biçimlendirmedeki etkisi, ebeveynlerin çocuklarının onayı olmadan çevrimiçi bir görünürlük yaratmaları nedeniyle önemli etik tartışmaları beraberinde getirmektedir (Steinberg, 2017). Ebeveynler bu süreçte, paylaşımların toplumsal ve duygusal yararları ile çocukların kişisel mahremiyetini koruma sorumluluğu arasında hassas bir denge kurmak durumundadır (Adawiah ve Rahmawati, 2021; Blum-Ross ve Livingstone, 2017). Çocuk adına, onun bilgisi ve rızası olmaksızın oluşturulan dijital temsiller ise ilerleyen yıllarda kimlik algısı, özerklik ve mahremiyet üzerindeki olası etkileri nedeniyle etik açıdan sorgulanmakta; bu durum dijital kimliğin gelecekteki sonuçlarına ilişkin yeni bir tartışma alanı yaratmaktadır (Cino ve Vandini, 2020).

Sharenting yalnızca ebeveynlerin bireysel tercihlerinin sonucu olmayıp, aynı zamanda akran baskısı, sosyal beğeni ihtiyacı ve çevrim içi kültürün yönlendirici etkileri gibi toplumsal dinamiklerle de şekillenmektedir (Ranzini vd., 2020). Araştırmalar, annelerin çocuklarına

ilişkin içerikleri baba figürlerine kıyasla daha sık paylaştığını göstermekte; bu durum ailelerin sosyal medya kullanımını gündelik yaşam pratikleriyle bütünleştirmesine işaret eden medya evcilleştirme (domestikasyon) süreciyle ilişkilendirilmektedir (Aydoğdu vd., 2023; Cino ve Vandini, 2020; Subaşı vd., 2024). Ancak bu yoğun görünürlük üretimi, çocukların dijital mahremiyetini zayıflatmakta ve ebeveynleri, koruma isteği ile paylaşma motivasyonu arasında sıkıştıkları "mahremiyet paradoksu"yla karşı karşıya bırakmaktadır (Bhroin vd., 2022). Yoğun ebeveynlik anlayışının hâkim olduğu günümüzde, bu paradoks ebeveynlerin çocuklarının çevrim içi yaşamlarını düzenleme ve güvence altına alma sorumluluğunu daha da artırmaktadır (Cino ve Vandini, 2020).

Sonuç olarak sharenting, çocukların henüz kendi dijital öz-temsillerini oluşturma kapasitesine sahip olmadıkları bir dönemde ebeveynlerin çevrimiçi pratikleri aracılığıyla şekillenen çok katmanlı bir kimlik inşa sürecine işaret etmektedir. Ebeveynlerin iyi niyetli paylaşım motivasyonları, dijital kültürün rekabetçi ve görünürlük odaklı yapısıyla birleştiğinde çocuklar adına uzun vadeli bir dijital miras ortaya çıkarmakta; bu miras gelecekteki sosyal deneyimleri, benlik algısını ve mahremiyet beklentilerini doğrudan etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir ve sorumlu bir dijital kimlik yönetimi anlayışının benimsenmesi, hem çocukların gelecekteki haklarını güvence altına almak hem de dijital ekosistemde etik standartların yükselmesine katkı sunmak açısından kritik önem taşımaktadır.

3. AİLE TEMSİLLERİ VE DİJİTAL KİMLİK

Dijital teknolojilerle birlikte ailelerin çocuklarına dair temsilleri köklü biçimde değişmiştir. Çevrim içi platformlar aracılığıyla aile bireyleri hakkında paylaşılan görsel ve metinsel içerikler, artık yalnızca anı saklama pratikleri olmaktan çıkmış; aynı zamanda çocukların daha yaşamlarının ilk yıllarında şekillenmeye başlayan dijital kimliklerinin belirleyici unsurları hâline gelmiştir. Sharenting, ebeveyn motivasyonları, platform ekonomisinin işleyişi, takipçi kültürü ve dijital ebeveynlik normlarıyla iç içe geçmiş karmaşık bir pratik olarak ele alınmakta; çocuklara ait verilerin gelecekteki kimlik gelişimi, çevrim içi görünürlük, özerklik ve güvenlik üzerindeki etkilerine dair akademik ilginin her geçen gün artmasına neden olmaktadır.

Dijital teknolojilerin aile yaşamına derinlemesine yerleşmesi, günümüz aile yapısını ve aile içi etkileşim biçimlerini köklü bir biçimde dönüştürmektedir (Qian ve Hu, 2024). Bu dijitalleşme süreci, aile bireylerinin çevrim içi görünürlükleri üzerinden hem ortak hem de bireysel dijital kimliklerin hızla şekillenmesine zemin hazırlamakta; aynı zamanda "platformlaşmış ilişkisellik" bağlamında aile içi mahremiyet, dayanışma ve güç dengelerini yeniden yapılandırmaktadır (Blum, 2024). Dijital ebeveynlerin üretim, tüketim ve paylaşım davranışları bu dönüşümün merkezinde yer alan öğelerden biridir (Nichols ve Selim, 2022). Bu bağlamda "sharenting", dijital kimlik oluşumu ve çocuk mahremiyetiyle ilgili güncel tartışmaların merkezinde yer almaktadır (Berg vd., 2024).

Son yıllarda yapılan çalışmalar, ebeveynlerin önemli bir bölümünün çocuklarına ilişkin fotoğraf ve videoları sosyal medya ortamlarında düzenli olarak paylaştığını, ancak bu paylaşımların doğurabileceği riskler konusunda ciddi kaygılar taşıdıklarını ortaya koymaktadır (Nieto-Sobrino vd., 2025). Ebeveynlerin sharenting uygulamalarına yönelmesinde; çocuklarının gelişim süreçlerini kayıt altına alma, deneyim ve bilgi paylaşma, sosyal etkileşim kurma, kendini ifade etme, duygusal doyum sağlama ve çevrimiçi onay görme gibi çok boyutlu

motivasyonlar etkili olmaktadır (Aydoğdu vd., 2023). Bununla birlikte bazı ebeveynler, çocuklarını sosyal medyada "mikro-ünlü" konumuna taşıyarak markalarla iş birliği yapma ya da maddi kazanç elde etme amacı güdebilmekte; bu da sharenting olgusunu daha karmaşık ve tartışmalı bir hâle getirmektedir (Ranzini vd., 2020). Bu tür ticari amaçlı paylaşımlar, çocukların mahremiyet haklarının ihlal edilmesi riskini artırırken (Walrave vd., 2024), platform ekonomisinin dinamikleri doğrultusunda çocuklara ait kişisel verilerin ve görsellerin ekonomik değer üretmek için kullanılmasına da zemin hazırlamaktadır. Ticari sharenting olarak tanımlanan bu uygulama, çocukların gelecekteki kimlik gelişimi açısından ciddi tehditler barındırmaktadır (Alkan vd., 2024; Subaşı vd., 2024).

Ebeveynler, çocuklarının hangi özelliklerinin çevrimiçi bir hikâyeye dönüştürüleceğine karar verirken kimi zaman önemli etik açmazlarla karşı karşıya kalmaktadır (Blum-Ross ve Livingstone, 2017). Nitekim Birleşik Krallık'ta yürütülen araştırmalar, çocuklar beş yaşına ulaşmadan ortalama 1.498 fotoğrafın sosyal medyada paylaşıldığını ve ebeveynlerin %82'sinin düzenli olarak çocukları hakkında bilgi yayımladığını ortaya koymaktadır (Walrave vd., 2023). Sharenting davranışını besleyen temel motivasyonlar arasında, aile üyeleri ve yakın çevreyle bağlantı kurma isteği ile çocukluk anılarını dijital bir arşivde toplama arzusu öne çıkmaktadır (Berg vd., 2024; Rashid, 2024). Bu pratik, günümüz neoliberal ebeveynlik kültürü içinde "süper anne" imajının performatif biçimde üretilmesiyle de ilişkilendirilmekte; böylece "yeterince iyi ebeveynlik" anlayışı idealize edilerek diğer ebeveynler üzerinde görünmez toplumsal baskılar yaratabilmektedir (Alkan vd., 2024; Cino ve Vandini, 2020).

Sharenting, çocukların bilgisi ve onayı olmadan kişisel verilerinin dijital ortama aktarılması, bu verilerin algoritmalar ve yüz tanıma teknolojileri aracılığıyla işlenmesi ve kimi zaman ticarileştirilmesi nedeniyle ciddi etik sorunlar barındırmaktadır (Lavorgna vd., 2022). Bu tür paylaşımlar, çocuklara ait görsel ve kişisel bilgilerin üçüncü tarafların erişimine açılma riskini artırarak, onların gelecekteki özerkliklerini ve dijital itibarlarını olumsuz yönde etkileyebilecek kalıcı izler bırakabilmektedir (Aydoğdu vd., 2023; Subaşı vd., 2024). Ebeveynlerin, potansiyel riskleri bilmelerine rağmen paylaşım yapmayı sürdürmeleri ise "mahremiyet–açıklık gerilimi" ve "gizlilik paradoksu" kavramlarıyla açıklanmaktadır (Ranzini vd., 2020; Bhroin vd., 2022). Özellikle markalar tarafından desteklenen içerik üretiminin artırdığı "influencer sharenting", çocukların dijital performanslarının ekonomik bir değere dönüşmesini hızlandırarak hem etik hem de hukuki tartışmaları daha karmaşık hale getirmektedir (Aydoğdu vd., 2023; Walrave vd., 2024). TikTok gibi kısa video tabanlı platformlarda yapılan araştırmalar, çocuklara yönelik görünüş odaklı yorumların ve etkileşim biçimlerinin çeşitli riskler doğurduğunu göstermektedir (Stephenson vd., 2024). Bu doğrultuda çocuk performansçıların ve "kidfluencer" hesaplarının artışı, çocuk hakları, özerklik ve dijital sömürüye ilişkin tartışmaları daha da güçlendirmektedir (Horne, 2025).

Ebeveynlerin dijital okuryazarlık düzeyleri ve benimsedikleri arabuluculuk stratejileri, çocukların çevrimiçi ortamda karşılaştıkları fırsatlara erişimi ve maruz kalabilecekleri riskler üzerinde belirleyici etkiye sahiptir (Söylemez, 2023). Aktif, sınırlayıcı, gözetleyici ve ortak kullanım temelli farklı ebeveyn arabuluculuğu türleri, çocukların dijital deneyimlerini çeşitli biçimlerde şekillendirmektedir (Subaşı vd., 2024). Ebeveynlerin dijital araçları kullanma konusundaki öz-yeterlikleri, çocukların dijital okuryazarlık gelişiminde ve güvenli kullanım

alışkanlıklarının yerleşmesinde önemli bir destekleyici unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Fidan ve Olur, 2023; Livingstone vd., 2017).

Ailelerin dijital teknolojileri gündelik yaşama entegre etme biçimleri, kuşaklar arasındaki farklılıklar ve içinde bulundukları kültürel bağlam dikkate alınarak değerlendirilmelidir (Marzo, 2024). Türk ve İngiliz ebeveynleri üzerine yapılan araştırmalar, sharenting konusunda hem ortak noktalar hem de kültüre özgü farklılaşmalar olduğunu göstermektedir (Gününç, 2020). Öte yandan ebeveynlerin çevrimdışı sosyal çevreleri, kültürel beklentileri ve sosyal medyadaki paylaşım alışkanlıkları sharenting davranışını pekiştirebilmektedir (Ranzini vd., 2020). Bu etkileşimler, çocukların çevrimiçi görünürlüğünü artırmakla birlikte siber zorbalık, istismar ve benzeri dijital tehditlere maruz kalma olasılığını da yükseltmektedir (Keskin vd., 2023; Subaşı vd., 2024;).

Dijital kültürde aile kavramının temsili, geleneksel rollerin yanı sıra dijital normlar, etkileşim mekanizmaları ve takipçi geri bildirimleriyle biçimlenmektedir (Ekyana ve Fauziddin, 2021). Sosyal medya platformlarında aile temsilleri kimi zaman idealize edilmiş bir sevgi atmosferi, kimi zaman da yüksek tüketim odaklı bir yaşam tarzı üzerinden kurgulanmaktadır (Baloğlu, 2023). Bu doğrultuda ebeveynler tarafından açılan “instamom” ve “instadad” hesapları, çocukların birer dijital meta gibi konumlandırılmasına ve mahremiyetlerinin zedelenmesine yol açabilmektedir (Campana vd., 2020; Duman, 2024). Bazı ebeveynler, “mindful sharenting” stratejileri kapsamında çocukların yüzünü gizleme, görüntüleri kısmen paylaşma ya da sadece sınırlı çevreyle paylaşım yapma gibi önlemler almaya çalışsa da sosyal baskı, akraba beklentileri ve çevrim içi görünürlük kültürü bu çabaları zorlaştırabilmektedir (Walrave vd., 2023). Bu durum, sadece aile içi temsil biçimlerini değil, aynı zamanda çağdaş ebeveynlik değerlerinin anlamını da dönüştürmektedir (Kallioharju vd., 2023).

Günümüz dijital kültüründe ailelerin çevrim içi görünürlüğü, çocukların kişisel verilerinin dolaşıma girmesi ve buna bağlı olarak dijital kimliklerinin henüz çok erken yaşlarda şekillenmesi önemli etik ve toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. Sharenting, çocukların mahremiyetinin korunması ve gelecekteki kimlik haklarının güvence altına alınması bakımından ciddi bir kırılganlık alanı yaratmaktadır. Çocukların çevrim içi temsillerinin ticari amaçlarla kullanılabilmesi, güvenlik açıklarının artması ve dijital itibarın ebeveynler tarafından belirlenmesi hem hukuki düzenlemelerin güçlendirilmesini hem de dijital ebeveynlik bilincinin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda sharenting, yalnızca aile içi iletişimin bir uzantısı değil; toplumsal sorumluluk, çocuk hakları ve dijital etik açısından yeniden ele alınması gereken çok katmanlı bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

4. MAHREMİYET, ETİK VE DİJİTAL SINIRLAR

Ebeveynlerin günlük yaşam pratikleri içinde sosyal medya paylaşımını doğal bir iletişim biçimi olarak benimsemeleri, çocukların kişisel verilerinin istemeden de olsa kontrolsüz biçimde kamusal alana taşınmasına yol açabilmektedir. Bu durum, çocuklar açısından kimlik hırsızlığı, veri kötüye kullanımı, siber zorbalık ve kalıcı dijital izler gibi riskleri artırmaktadır. Çocuğun rızasının göz ardı edildiği bu paylaşımlar, yalnızca bireysel düzeyde mahremiyet ihlallerine değil; aynı zamanda çocuğun özerklik algısının, benlik gelişiminin ve sosyal–duygusal bütünlüğünün zedelenmesine de neden olabilmektedir. Ulusal ve uluslararası hukuki çerçeveler çocukların çevrimiçi varlıklarını korumaya yönelik çeşitli hükümler içerse de ebeveyn kaynaklı

paylaşımlara dair sınırların belirsizliği, etik sorumluluk alanını daha karmaşık hale getirmektedir.

Çocukların dijital mahremiyetinin ihlale açık olması, onların kimlik gelişimini ve özerklik algısını olumsuz yönde etkileyebilir; aynı zamanda kimlik hırsızlığı, siber zorbalık ya da ilerleyen yaşlarda eğitim ve iş başvurularında karşılarına çıkabilecek olumsuz sonuçlar yaratabilir (Haley, 2020). Ebeveynler çoğu zaman çocuklarının çevrimiçi mahremiyetini korumanın öneminin farkında olmalarına rağmen, sosyal medyanın sunduğu iletişim, paylaşım ve sosyal destek imkânları nedeniyle hassas bilgileri paylaşmayı sürdürebilmektedir (Briazu vd., 2021). Ebeveynlerin çocuklarının dijital kimliklerini şekillendirirken karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri, çocukların dijital haklarına ilişkin farkındalık düzeylerinin yetersiz olmasıdır (Iskül ve Joamets, 2021). Literatürdeki bulgular, ebeveynlerin söz konusu risklerin farkında olmalarına rağmen sosyal medya paylaşımlarını sürdürdüklerini göstermekte; bu durum sharenting davranışının ardında yatan çok boyutlu motivasyonların daha kapsamlı biçimde araştırılması gerektiğine işaret etmektedir (Bhroin vd., 2022; Cino ve Vandini, 2020).

Ebeveynlerin genel sosyal medya kullanım sıklıkları ile çocuklarına ilişkin içerik paylaşma eğilimleri arasında doğrudan ve anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmektedir (Ammari vd., 2015; Ranzini vd., 2020). Bununla birlikte güncel çalışmalar, dijital annelik pratikleri, ebeveynlerin paylaşım motivasyonları, risk algıları ve bu paylaşımların uzun vadeli etkilerine ilişkin ampirik bulguların hâlen sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır (Subaşı vd., 2024). Sosyal medya platformları ebeveynler açısından deneyim paylaşımı, sosyal destek bulma ve benzer yaşam pratiklerine sahip topluluklarla bağ kurma alanı sunarken, bu durum çoğu zaman çocuklara ilişkin hassas bilgilerin farkında olmadan çevrimiçi ortamlara taşınmasına neden olabilmektedir (Lavorgna vd., 2022). Çocukların rızası olmaksızın gerçekleştirilen bu paylaşımlar hem etik hem de hukuki açıdan sorun yaratmakta ve çocuğun kişisel özerklik hakkını zedelemektedir (Aydoğdu vd., 2023). Bu süreçte dijital okuryazarlık düzeyi kritik bir belirleyen olarak öne çıkmakta; dijital farkındalığı düşük olan ebeveynler farkında olmadan çocuklarının mahremiyetini ihlal edebilmektedir (Harnum ve Pinariya, 2023).

Sharenting'in doğurabileceği olumsuz sonuçları azaltmak için ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli hukuki düzenlemeler oluşturulmuştur. Türkiye'de 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, Avrupa Birliği'nde Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) ve Amerika Birleşik Devletleri'nde COPPA gibi mevzuatlar, çocukların çevrimiçi ortamlarda mahremiyetinin korunmasını temel hedef olarak belirlemektedir (Tepelena, 2025). Ancak bu düzenlemelerin sharenting pratiğini doğrudan ve kapsamlı biçimde ele almakta yetersiz kaldığı; ebeveyn paylaşımlarına ilişkin açık sınırlar, kriterler ve yaptırımların net biçimde tanımlanmadığı görülmektedir (Tosuntaş ve Griffiths, 2024). Bu bağlamda, çocukların "unutulma hakkı" ve "rıza hakkı" gibi temel dijital haklarının ebeveynlerin paylaşım özgürlükleriyle dengelenmesi gerekliliği giderek daha kritik bir tartışma alanı hâline gelmektedir (Jamaluddin ve Abu Taher, 2025). Çocuğun sürekli izleniyor olduğu hissini taşıması, özgürlük ve özerklik duygusunu sınırlandırarak ilerleyen dönemlerde kimlik inşa süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Romero-Rodríguez vd., 2022). Bu nedenle ebeveynlerin dijital ortamda çocuklarına ilişkin içerik üretirken etik sorumluluklarını gözetmeleri, çocukların dijital haklarını dikkate almaları ve her türlü paylaşımı çocuğun üstün yararı ilkesiyle uyumlu biçimde değerlendirmeleri gerekmektedir (Gatto vd., 2024).

Sosyal medya platformlarının çocuklara ait içeriklerin kontrolsüz biçimde yayılmasını sınırlayacak biçimde düzenlenmesi, gizlilik ayarlarının güçlendirilmesi ve çocuklara ilişkin verilerin ticarileştirilmesini önleyecek politika mekanizmalarının oluşturulması büyük önem taşımaktadır (Çınar Alevli, 2025). Çocukların dijital haklarının korunması ise yalnızca hukuki düzenlemelerle sınırlı değildir; aynı zamanda dijital güvenlik eğitimlerini, etik farkındalığı artıran rehberlik uygulamalarını ve ebeveynlerin dijital okuryazarlık düzeylerinin geliştirilmesini de içeren bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir (Md Salleh vd., 2024).

Sharenting'in görünürde masum bir iletişim ve paylaşım davranışı olarak yaygınlaşması, çocukların dijital izlerinin kontrolsüz biçimde genişlemesine ve gelecekte geri dönüşü zor sonuçlar doğurabilecek kalıcı veri yapılarına dönüşmesine yol açmaktadır. Ebeveynlerin sosyal medya kullanım motivasyonları, duygusal ihtiyaçları ve çevrimiçi topluluklara aidiyet hisleri bu paylaşımları teşvik ederken; çocukların özerklik, rıza ve kişisel alan hakları çoğu zaman gölgede kalmaktadır. Mevcut hukuki çerçeveler çocukların çevrimiçi varlıklarını korumayı amaçlasa da ebeveyn kaynaklı paylaşımlara ilişkin açık, uygulanabilir ve yaptırımı güçlü düzenlemelerin eksikliği, bu alandaki riskleri daha da artırmaktadır. Bu nedenle sharenting'in yalnızca bireysel ebeveyn tercihi olarak değil; çocukların sağlıklı kimlik gelişimini, psikolojik iyi oluşunu ve gelecekteki dijital vatandaşlıklarını etkileyen toplumsal bir mesele olarak ele alınması gerekmektedir. Çocukların üstün yararını önceleyen etik rehberlik, kapsamlı dijital okuryazarlık programları ve platform temelli güvenlik önlemleri hem ebeveynleri bilinçlendirecek hem de çocukların dijital haklarının güvence altına alınmasına katkı sağlayacaktır. Bu bütüncül yaklaşım, aileleri dijital ortamda daha sorumlu kararlar almaya yönlendirirken, çocukların dijital geleceğinin korunmasına yönelik toplumsal bir farkındalık oluşturmanın da temel koşuludur.

5. SHARENTING'E KARŞI ETİK VE KORUYUCU EBEVEYNLİK UYGULAMALARI

Çocukların kişisel bilgilerinin dijital ağlarda dolaşıma girmesi, onların mahremiyetini, güvenliğini ve gelecekteki dijital kimliklerini doğrudan etkileyen kalıcı sonuçlar yaratabilmektedir. Bu nedenle ebeveynlerin paylaşım davranışlarına yön veren değerlerin, farkındalık düzeylerinin ve dijital okuryazarlık becerilerinin incelenmesi; çocuk hakları perspektifinden koruyucu ve bilinçli bir yaklaşımın geliştirilmesi açısından kritik önem taşımaktadır. Teknolojik çözümlerden yasal düzenlemelere, kültürel duyarlılıktan ebeveyn eğitimine kadar geniş bir yelpazede şekillenen bu çok katmanlı tartışma, sharenting'in yalnızca bireysel bir tercih değil, toplumsal sorumluluk gerektiren bir pratik olduğunu ortaya koymaktadır.

5.1. Mindful (Farkındalıklı) Sharenting

Ebeveynlerin sosyal medya paylaşımlarında çocuklarının mahremiyetini gözetmeleri ve bu içeriklerin gelecekte doğurabileceği olası riskleri dikkate almaları gerekmektedir. Çocuğun yüzünü gizlemek, kişisel bilgileri paylaşmaktan kaçınmak veya içerikleri yalnızca sınırlı bir izleyici grubuyla paylaşmak, dijital mahremiyeti korumada temel önlemler arasında yer almaktadır. Bu bilinçli ve temkinli yaklaşım, çocukların dijital kimliklerinin kötüye kullanımını engellemeye yönelik etik bir koruma tutumu olarak değerlendirilmektedir (Walrave vd., 2023).

5.2. Çocuğun Katılımı ve Onayı

Çocukların yaşlarına uygun biçimde paylaşım sürecine dâhil edilmeleri, onların özerklik duygusunun ve mahremiyete ilişkin farkındalıklarının gelişimini desteklemektedir. Özellikle daha büyük yaştaki çocuklarda, herhangi bir içerik paylaşılmadan önce onaylarının alınması hem etik açıdan hem de psikososyal gelişim bakımından kritik bir gerekliliktir (Walrave vd., 2022). Çocuğun görüşünün dikkate alınmaması ya da rızası olmadan gerçekleştirilen paylaşımlar etik bir ihlal niteliği taşımaktadır. Bu nedenle ebeveynlerin paylaşım kararlarını çocuklarıyla birlikte, açık ve karşılıklı anlayışa dayalı bir iletişim çerçevesinde şekillendirmeleri büyük önem taşımaktadır (Azmil vd., 2024).

5.3. Dijital Okuryazarlık ve Ebeveyn Eğitimi

Ebeveynlerin dijital platformlarda yapılan paylaşımların olası sonuçları konusunda bilinçlendirilmesi hem kendi çevrimiçi davranışlarını hem de çocuklarının dijital güvenliğini doğrudan etkilemektedir. Dijital okuryazarlık düzeyinin yükselmesi, ebeveynlerin çevrimiçi paylaşımın etik sınırlarını daha net kavramalarına olanak sağlayarak çocuklarının dijital ortamlarda daha güvenli ve bilinçli davranışlar geliştirmelerine katkı sunmaktadır (Harnum ve Pinariya, 2023). Bu farkındalık, ebeveynlerin sosyal medya kullanım pratiklerini yeniden değerlendirmelerini ve çocuklarının mahremiyetini dijital etkileşimlerinde öncelikli bir ilke hâline getirmelerini desteklemektedir (Adawiah ve Rahmawati, 2021).

5.4. Antisharenting ve Dijital Mahremiyet Yönetimi

Özellikle kamuya mal olmuş bazı ebeveynler çocuklarının çevrimiçi görünürlüğünü tamamen sınırlandırarak “anti-sharenting” olarak adlandırılan bir yaklaşımı tercih etmektedir. Bu yaklaşım, çocuğun dijital temsiline ilişkin kararın tamamen çocuğa bırakılması gerektiğini savunan koruyucu bir perspektife dayanır (Zephania ve Letare, 2025). Ebeveynler bu korumayı sağlamak için yüz bulanıklaştırma, emojilerle kapatma, yalnızca vücut parçalarının gösterilmesi gibi farklı görsel sınırlama yöntemleri kullanabilmektedir. Bunun yanında ebeveynlerin kendi dijital ayak izlerini yönetme biçimi de çocukların mahremiyetini dolaylı olarak etkilemekte; ebeveynlerin çevrimiçi görünürlüğü arttıkça çocukların da risklere açık hâle gelme olasılığı yükselmektedir (Adawiah ve Rahmawati, 2021).

5.5. Paylaşım Etiği ve Karar Süreci

Ebeveynlerin dijital ortamda paylaşım yaparken içerik seçimi, düzenleme biçimi ve paylaşım zamanlamasına yönelik kararlarını özenle değerlendirmeleri gerekmektedir. Paylaşımların sıklığını, niteliğini ve kapsamını kontrollü biçimde yönetmek, çocukların gelecekteki ifade özgürlüklerinin korunmasına katkı sağlar. Aile içinde hangi içeriklerin paylaşılacağına ilişkin sınırların belirlenmesi, gerekli görüldüğünde paylaşımların geri çekilmesi ya da görünürlüğünün azaltılması gibi kararların ortak biçimde alınması önem taşımaktadır. Toplumsal beklentiler veya sosyal medya baskısıyla aceleyle yapılan paylaşımlar ise çocukların ilerleyen yıllarda karşılaşabileceği olumsuz sonuçlara zemin hazırlayabilir (Meliani vd., 2023). Bu nedenle ebeveynlerin paylaşım motivasyonları, sosyal imaj yönetimi pratikleri ve dijital görünürlük beklentileri, etik bir denge kurma sürecinde mutlaka dikkate alınmalıdır (Motevalli vd., 2025).

5.6. Yasal Çerçeve ve Çocuk Hakları

Sharenting uygulamaları, çocukların mahremiyetini ve onay haklarını korumayı amaçlayan uluslararası hukuki düzenlemelerle yakından ilişkilidir. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (UNCRC), Avrupa Birliği'nin Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yürürlükte olan COPPA yasası, çocukların kişisel verilerinin korunmasına yönelik temel yasal çerçeveyi oluşturmaktadır (Tepelena, 2025). Ancak bu düzenlemelerin uygulamada tam anlamıyla karşılık bulamadığı ve özellikle Türkiye gibi ülkelerde mevzuatın sharenting'e özgü sınırları belirleme konusunda yetersizlikler içerdiği görülmektedir (Lendvai, 2024).

5.7. Dijital Riskler ve Veri Güvenliği

Sharenting'e ilişkin en kritik risklerden biri, çocukların dijital kimliklerinin veri güvenliği açısından kırılgan hâle gelmesidir. Bu nedenle ebeveynlerin paylaşımlarını dikkatle sınırlandırmaları, platformların ise çocukları korumaya yönelik güvenlik ve gizlilik mekanizmalarını güçlendirmeleri önem taşımaktadır (Adawiah ve Rahmawati, 2021). Hem teknolojik hem de hukuksal alanda gerçekleştirilecek yenilikler, bu risklerin azaltılmasında ve çocukların dijital mahremiyetinin korunmasında belirleyici bir rol oynamaktadır (Tepelena, 2025).

5.8. Etik Standartlar ve Toplumsal Bilinç

Sharenting uygulamalarında etik standartların geliştirilmesi, ebeveynlerin çocukların mahremiyetini ve haklarını önceleyen bir yaklaşım benimsemelerine yönelik temel rehberlik ilkelerini kapsamaktadır. Etik sharenting konusunda farkındalığın artırılması, hem bireysel düzeyde sorumluluk bilincinin güçlenmesi hem de toplumsal düzeyde daha bilinçli bir dijital kültürün oluşması açısından önem taşımaktadır. Bu çabanın kültürel bağlam göz önünde bulundurularak yürütülmesi, etik ilkelerin yerelleşmesini ve toplum tarafından benimsenmesini kolaylaştırmakta; böylece farklı toplumlarda çocukların dijital mahremiyetinin korunmasına ilişkin daha kapsayıcı ve uygulanabilir normların oluşmasına katkı sağlamaktadır (Lendvai, 2024).

5.9. Teknolojik ve Platform Temelli Çözümler

Yapay zekâ tabanlı filtreleme sistemleri, yüz tanıma engelleyicileri ve otomatik gizlilik uyarıları gibi teknolojik araçlar, ebeveynlerin dijital paylaşımlar konusunda daha bilinçli hareket etmelerini sağlayarak çocuklara ait verilerin kötüye kullanılmasını önemli ölçüde azaltabilir. Sosyal medya platformlarının ebeveynlere yönelik dijital ebeveynlik rehberleri, gelişmiş gizlilik ayarları ve eğitici materyaller sunması da sharenting süreçlerinde etik farkındalık oluşturma potansiyeline sahiptir (Livingstone vd., 2020).

5.10. Eğitim, Farkındalık ve Kültürel Duyarlılık

Ebeveynlere yönelik eğitim ve destek programlarının yaygınlaştırılması, sharenting davranışının etik sınırlar içinde yönetilmesinde kritik bir işlev üstlenmektedir. Okullarda verilen dijital etik ve mahremiyet eğitimleri ise çocukların erken yaşlarda dijital sorumluluk bilinci geliştirmelerini desteklemektedir. Kültürel hassasiyet gözetilerek tasarlanan bu eğitim içerikleri ve aile destek mekanizmaları, sharenting kaynaklı risklerin azaltılmasında ve çocukların dijital haklarının korunmasında etkili bir rol oynamaktadır (Kamarudin vd., 2024; Livingstone vd., 2020).

Sharenting'e yönelik etik ve koruyucu yaklaşımlar; farkındalıklı paylaşım alışkanlıklarının geliştirilmesini, çocuğun görüş ve rızasının gözetilmesini, dijital okuryazarlığın güçlendirilmesini ve teknolojik koruma araçlarının bilinçli şekilde kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte hukuksal düzenlemelerin sınırlılıkları, ebeveyn duyarlılığının önemini daha da artırmakta; kültürel farklılıklar ise bu sürecin yerelleştirilmiş etik ilkelerle desteklenmesini gerektirmektedir. Ebeveynlerin çevrimiçi davranışlarını daha bilinçli biçimde yönetmeleri, sosyal medyanın yönlendirici baskılarından bağımsız kararlar alabilmeleri ve çocukların dijital dünyadaki görünürlüğünü dikkatle yapılandırmaları, sharenting kaynaklı risklerin azaltılmasında temel bir rol oynamaktadır. Tüm bu unsurlar bir araya geldiğinde, çocukların dijital haklarını önceleyen, sürdürülebilir ve koruyucu bir dijital ebeveynlik kültürünün oluşturulması hem bireysel hem de toplumsal düzeyde mümkündür.

SONUÇ

Bu çalışma, sharenting olgusunun yalnızca bir sosyal medya davranışı olmadığını; çocukların dijital kimliklerinin şekillendiği, onların gelecek yaşantılarını belirleyebilen çok katmanlı bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Çocuğun henüz kendi özerk karar verme kapasitesi gelişmeden dijital izler oluşturulması, ilerleyen yıllarda geri dönüşü güç etkiler doğurabilmekte ve bu durum hem etik hem de hukuki sorumluluk alanını genişletmektedir.

Elde edilen bulgular, ebeveyn motivasyonlarının çoğu zaman iyi niyetli olsa da dijital kültürün görünürlük, beğeni ve performans odaklı yapısının çocukların mahremiyetini zayıflatabildiğini göstermektedir. Paylaşımların aile iletişimini destekleme, sosyal bağ kurma ya da anı saklama gibi olumlu yönleri bulunmakla birlikte, kontrolsüz içerik üretimi çocukların veri güvenliği, psikososyal gelişimi ve gelecekteki dijital itibarları açısından ciddi riskler barındırmaktadır. Bu nedenle sharenting'in duygusal tatmin ya da sosyal onay arayışıyla rutinleşmiş bir davranışa dönüşmesi, çocuk merkezli etik ilkelerle bağdaşmayan bir görünürlük pratiği yaratmaktadır.

Çalışmada ortaya çıkan bir diğer önemli sonuç, mevcut hukuki düzenlemelerin çocukları dijital dünyada yeterince koruyamadığıdır. Ulusal ve uluslararası yasal çerçeveler çocukların verilerini güvence altına almayı amaçlasa da ebeveyn kaynaklı paylaşımlara yönelik açık, uygulanabilir ve denetimi güçlü maddelerin eksikliği, dijital mahremiyetin korunmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle çocuklara ilişkin hak ihlallerinin önüne geçebilmek için hem ebeveyn farkındalığının yükseltilmesi hem de platform temelli düzenlemelerin güçlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle "çocuğun üstün yararı" ilkesi, sharenting uygulamalarında temel bir etik referans noktası olarak ele alınmalıdır.

Tüm bu değerlendirmeler, dijital ebeveynliğin bilinç ve sorumluluk temelli bir yaklaşım gerektirdiğini göstermektedir. Ebeveynlerin paylaşım kararlarını çocuklarının gelişimsel ihtiyaçlarını, mahremiyet haklarını ve gelecekteki kimlik algılarını gözeterek vermeleri; gerektiğinde sınırlayıcı, farkındalıklı ve koruyucu stratejiler kullanmaları kritik önem taşımaktadır. Dijital okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi, ebeveynlerin çocuklarına ilişkin dijital temsilleri daha sağlıklı biçimde yönetebilmesine katkı sağlayacak; teknolojik ve eğitimsel destek mekanizmaları bu süreci daha sürdürülebilir kılacaktır.

Sonuç olarak sharenting, çocukların dijital geleceğini doğrudan etkileyen toplumsal bir mesele olarak ele alınmalı; etik duyarlılığın, hukuki sorumluluğun ve koruyucu ebeveynlik

uygulamalarının birlikte güçlendirilmesiyle sürdürülebilir çözümler geliştirilmelidir. Çocukların dijital kimliklerinin güvenli, saygılı ve hak temelli bir çerçevede oluşabilmesi hem ailelerin bilinçli tercihlerine hem de dijital ekosistemin çocuk odaklı politikalarla desteklenmesine bağlıdır. Bu bütüncül yaklaşım, geleceğin dijital toplumlarında çocukların güvenli ve özgür bir şekilde var olabilmesini sağlayacak temel şartı oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Adawiah, L. R. ve Rachmawati, Y., Parenting Program to Protect Children's Privacy: The Phenomenon of Sharenting Children on Social Media, *Jurnal Pendidikan Usia Dini*, 15(1), 162–180, 2021. https://doi.org/10.21009/JPUD.151.09

Alkan, D. P., Gündüz, Ş., Özbilgin, M. F. ve Kamaşak, R., Problematising Sharenting of Supermoms in a Neoliberal Context, *Gender Issues*, 42(1), 2024. https://doi.org/10.1007/s12147-024-09348-2

Ammari, T., Kumar, P., Lampe, C. ve Schoenebeck, S., Managing Children's Online Identities, *Proceedings of the ACM Conference on Computer-Supported Cooperative Work & Social Computing*, 1895–1909, 2015. https://doi.org/10.1145/2702123.2702325

Aranda Serna, F. J., Social and Legal Risks of Sharenting When Forming a Child's Digital Identity in Social Networks, *Journal of Digital Technologies and Law*, 2(2), 394–407, 2024.

Aydoğdu, F., Güngör, B. Ş. ve Öz, T. A., Does Sharing Bring Happiness? Understanding the Sharenting Phenomenon, *Children and Youth Services Review*, 154, 107122, 2023. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2023.107122

Ayhan, H. ve Öztürk, E., Dijital Dünyada Ebeveyn Olmanın Görünürde Normal Bir Yansıması Olarak Paylaşan Ebeveynlik (Sharenting): Geleneksel Bir Derleme, *Turkiye Klinikleri Journal of Forensic Sciences & Legal Medicine*, 18(2), 165–177, 2021. https://doi.org/10.5336/forensic.2021-82082

Azmil, A. A., Borhan, L., Periasamy, V. ve Hassan, S. A., To Post or Not to Post: Psychological and Ethical Concerns, *ANP Journal of Social Sciences & Humanities*, 5(1), 18–24, 2024. https://doi.org/10.53797/anp.jssh.v5i1.3.2024

Baloğlu, E., Instagram Çağının Dijital Ebeveynleri: Sharenting Bağlamında Bir İnceleme, *TRT Akademi*, 8(19), 766–785, 2023. https://doi.org/10.37679/trta.1328354

Berg, V., Arabiat, D., Mörelius, E., Kervin, L., Zgambo, M., Robinson, S., Jenkins, M. ve Whitehead, L., Young Children and the Creation of a Digital Identity on Social Networking Sites: Scoping Review, *JMIR Pediatrics and Parenting*, 7, 2024. https://doi.org/10.2196/54414

Bhroin, N. N., Dinh, T., Thiel, K., Lampert, C., Staksrud, E. ve Ólafsson, K., The Privacy Paradox by Proxy: Considering Predictors of Sharenting, *Media and Communication*, 10(1), 371, 2022. https://doi.org/10.17645/mac.v10i1.4858

Blum, I. H., "Facebook is a Bit Like a Lost Cause": Social Movement Actors' Perspectives on Social Media Affordances, *Research Portal Denmark*, 133, 2024.

Blum-Ross, A. ve Livingstone, S., "Sharenting," Parent Blogging, and the Boundaries of the Digital Self, *Popular Communication*, 15(2), 110–118, 2017. https://doi.org/10.1080/15405702.2016.1223300

Briazu, R. A., Floccia, C. ve Hanoch, Y., Facebook Sharenting in Mothers of Young Children: The Risks Are Worth It but Only for Some, *Technology, Mind, and Behavior*, 2(4), 2021. https://doi.org/10.1037/tmb0000051

Campana, M., Van den Bossche, A. ve Miller, B., #Dadtribe: Performing Sharenting Labour to Commercialise Involved Fatherhood, *Journal of Macromarketing*, 40(4), 475–491, 2020. https://doi.org/10.1177/0276146720933334

Cino, D. ve Vandini, C. D., "My Kid, My Rule": Governing Children's Digital Footprints as a Source of Dialectical Tensions Between Mothers and Daughters-in-Law, *Studies in Communication Sciences*, 20(2),2020. https://doi.org/10.24434/j.scoms.2020.02.003

Çınar Alevli, S., Sosyal Ağlarda Mahremiyetin Ticarileşmesi Sorunu ve Çözüm Önerileri, *İmgelem: Yeni Medya Çalışmaları Dergisi*, 2025 (Eylül), 811–842, 2025. https://doi.org/10.53791/imgelem.1691314

Duman, A., Dijital Ebeveynlik: Sharenting Bağlamında Ünlü Futbolcuların Dramaturjik Paylaşımları, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2024.

Ekyana, L. ve Fauziddin, M., Parents' Perception: Early Childhood Social Behaviour During Physical Distancing in the COVID-19 Pandemic, *Jurnal Pendidikan Usia Dini*, 2021.

Erbay, A. ve Yücel, V., *Sosyal Medya ve Psikoloji*, Akademisyen Yayınevi, Ankara, 2021.

Fidan, N. K. ve Olur, B., Examining the Relationship Between Parents' Digital Parenting Self-Efficacy and Digital Parenting Attitudes, *Education and Information Technologies*, 28(11), 15189–15206, 2023. https://doi.org/10.1007/s10639-023-11841-2

Gatto, A., Corsello, A. ve Ferrara, P., Sharenting: Hidden Pitfalls of a New Increasing Trend—Suggestions on an Appropriate Use of Social Media, *Italian Journal of Pediatrics*, 50(1), 15, 2024. https://doi.org/10.1186/s13052-024-01584-2

Gününç, S., Sharenting Eyleminin Psikolojik Açıdan Değerlendirilmesi: Türk ve İngiliz Annelerinin Karşılaştırılması, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar – Current Approaches in Psychiatry*, 12(Ek 1), 281–297, 2020. https://doi.org/10.18863/pgy.795651

Haley, K., Sharenting and the (Potential) Right to Be Forgotten, *Indiana Law Journal*, 95(3), 9,
2020. https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=11383&context=ilj

Harnum, R. ve Pinariya, J. M., The Effect of Parents' Digital Literacy on Sharenting Practices and Children's Privacy on Instagram, *Communicare: Journal of Communication Studies*, 10(1), 13–24, 2023. https://doi.org/10.37535/101010120232

Horne, C. L., Who Has the Power? A Comparative Analysis of Parental Controls on Social Media Platforms, *AoIR Selected Papers of Internet Research*, 2025. https://doi.org/10.5210/spir.v2024i0.13964

Iskül, A.-M. ve Joamets, K., Child Right to Privacy and Social Media – Personal Information Oversharing Parents, *Baltic Journal of Law & Politics*, 14(2), 101–125, 2021. https://doi.org/10.2478/bjlp-2021-0012

Jamaluddin, S. Z. ve Abu Taher, M., Sharenting in Malaysia: Balancing Parental Rights and Children's Privacy in the Digital Age, *Hasanuddin Law Review*, 11(2), 161–182, 2025. https://doi.org/10.55336/halrev.v11i2.6285

Kallioharju, M., Wilska, T.-A. ve Vänskä, A., Mothers' Self-Representations and Representations of Childhood on Social Media, *Young Consumers*, 24(4), 485–499, 2023. https://doi.org/10.1108/YC-06-2022-1541

Kamarudin, I., Che Rose, S. ve Kamarudin, A., Sharenting Trends in Malaysia: A Lesson from Foreign Countries, *International Journal of Law, Government and Communication*, 9(36), 356–364, 2024. https://doi.org/10.35631/IJLGC.936026

Keskin, A. D., Kaytez, N., Damar, M., Elibol, F. ve Aral, N., Sharenting Syndrome: An Appropriate Use of Social Media?, *Healthcare*, 11(10), 1359, 2023. https://doi.org/10.3390/healthcare11101359

Kılıç, B. O., Kılıç, S., Konuksever, D. ve Ulukol, B., The Relationship Between Mothers' Instagram Follower Count and the Concept of Sharenting, *Pediatrics International*, 2024. https://doi.org/10.1111/ped.15736

Lavorgna, A., Tartari, M. ve Ugwudike, P., Criminogenic and Harm-Enabling Features of Social Media Platforms: The Case of Sharenting Practices, *European Journal of Criminology*, 20(3), 1037–1055, 2022. https://doi.org/10.1177/14773708221131659

Lendvai, G. F., *Sharenting as a Regulatory Paradox: A Comprehensive Overview of the Conceptualization and Regulation of Sharenting*, Oxford University Press, Oxford, 2024.

Livingstone, S., Ólafsson, K., Helsper, E., Lupiáñez-Villanueva, F., Veltri, G. ve Folkvord, F., Maximizing Opportunities and Minimizing Risks for Children Online: The Role of Digital Skills in Emerging Strategies of Parental Mediation, *Journal of Communication*, 67(1), 82–105, 2017. https://doi.org/10.1111/jcom.12277

Livingstone, S., Stoilova, M. ve Nandagiri, R., The Datafication of Childhood: Examining Children's and Parents' Data Practices, Children's Right to Privacy and Parents' Dilemmas, *AoIR Selected Papers of Internet Research*, 2020. https://doi.org/10.5210/spir.v2020i0.11136

Marzo, R. R., Bridging the Gap: Understanding and Fostering Intergenerational Communication in the Digital Age, *IntechOpen e-Books*, IntechOpen, 2024. https://doi.org/10.5772/intechopen.1003205

Md Salleh, A. S., Mohd Nor, N. A. ve Muhammad Azhar, A. N., Mengekang İmpak Negatif Sharenting, *UUM Journal of Legal Studies*, 15(1), 215–236, 2024. https://doi.org/10.32890/uumjls2024.15.1.10

Meliani, F., Hidayati, N. ve Sulaeman, E., Sharenting: Sharing Moments or Violating Children's Privacy?, *Scientia*, 2(2), 44–49, 2023. https://doi.org/10.51773/sssh.v2i2.228

Motevalli, S., Razak, R. A., Bailey, R. P., Madihie, A. B., Mehdinezhadnouri, K. ve Pan, Y., Parents' Sharenting Behaviours: A Systematic Review, *F1000Research*, 14, 448, 2025. https://doi.org/10.12688/f1000research.161540.2

Nichols, S. ve Selim, N., Digitally Mediated Parenting: A Review of the Literature, *Societies*, 12(2), 60, 2022. https://doi.org/10.3390/soc12020060

Nieto-Sobrino, M., Pérez Maciel, N. B. ve Sánchez-Jiménez, M., Sharenting in Asunción, Paraguay: Parental Behavior, Risk Perception, and Child Privacy Awareness on Social Media, *Psychology International*, 7(2), 44–58, 2025. https://doi.org/10.3390/psycholint7020044

Orhan Kılıç, B., Kılıç, S., Konuksever, D. ve Ulukol, B., The Relationship Between Mothers' Instagram Follower Count and the Concept of Sharenting, *Pediatrics International*, 2024. https://doi.org/10.1111/ped.15736

Peleg, O., Hadar-Shoval, D. ve Hadar, E., To Share or Not to Share: Adolescents' Experience with Sharenting, *Children & Society*, 39(5), 950–961, 2025. https://doi.org/10.1111/chso.12963

Qian, Y. ve Hu, Y., The Digitalization of Family Life: A Multilevel Conceptual Framework, *Journal of Marriage and Family*, 86(5), 1160–1176, 2024. https://doi.org/10.1111/jomf.12983

Ranzini, G., Newlands, G. ve Lutz, C., Sharenting, Peer Influence, and Privacy Concerns: A Study on the Instagram-Sharing Behaviors of Parents in the United Kingdom, *Social Media + Society*, 6(4), 2020. https://doi.org/10.1177/2056305120978376

Rashid, A., Nano Fullerenes with the Ability to Store Electrostatic Energy That Can Be Used as Nano Supercapacitors with Very High Capacity, 2024. https://doi.org/10.55277/researchhub.vq5dnd6h

Romero-Rodríguez, J. M., Gómez-García, A. ve Kopecký, K., Sharing Images or Videos of Minors Online: Validation of the Sharenting Evaluation Scale (SES), *Computers in Human Behavior*, 132, 107254, 2022. https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107254

Söylemez, N. H., Views of Parents on Digital Parenting Competencies, *International Journal on Social and Education Sciences*, 5(3), 452–460, 2023. https://doi.org/10.46328/ijonses.500

Staes, L., Heyvaert, L. ve Walrave, M., Grandsharenting: How Grandparents in Belgium Negotiate the Sharing of Personal Information Related to Their Grandchildren and Engage in Privacy Management Strategies on Facebook, *Journal of Children and Media*, 2023.

Stephenson, S., Page, C. N., Wei, M., Kapadia, A. ve Roesner, F., Sharenting on TikTok: Exploring Parental Sharing Behaviors and the Discourse Around Children's Online Privacy, 2024. https://doi.org/10.1145/3613904.3642447

Steinberg, S., Sharenting: Children's Privacy in the Age of Social Media, *Emory Law Journal*, 66(4), 839, 2017. https://scholarlycommons.law.emory.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1094&context=elj

Subaşı, S., Korkmaz, Ö. ve Kukul, V., Social Media Parenting Scale: Validity and Reliability Study, *Education and Information Technologies*, 2024. https://doi.org/10.1007/s10639-024-12833-6

Tartari, M. ve Lavorgna, A., *Share with Care: Negotiating Children's Health and Safety in Sharenting Practices*, SAGE Publishing, London, 2023.

Tepelena, I., The Legal Framework of Sharenting: Protecting Children's Rights in the Digital Age, *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, 12(1, Ek 1), 93–105, 2025. https://doi.org/10.56345/ijrdv12n1s111

Tosuntaş, Ş. B. ve Griffiths, M. D., Sharenting: A Systematic Review of the Empirical Literature, *Journal of Family Theory & Review*, 16(4), 525–562, 2024. https://doi.org/10.1111/jftr.12566

Walrave, M., Hudders, L., Vanwesenbeeck, I. ve Beuckels, E. (Ed.), *Sharenting Practices, Consequences and Protective Measures*, Palgrave Macmillan, Cham, 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-031-74105-0

Walrave, M., Robbé, S., Staes, L. ve Hallam, L., Mindful Sharenting: How Millennial Parents Balance Between Sharing and Protecting, *Frontiers in Psychology*, 14, 1171611, 2023. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1171611

Walrave, M., Verswijvel, K., Ouvrein, G., Staes, L., Hallam, L. ve Hardies, K., The Limits of Sharenting, *Frontiers in Education*, 7, 803393, 2022. https://doi.org/10.3389/feduc.2022.803393

Zephania, T. A. ve Letare, Y. N., Anti-Sharenting Selebritas, *Jurnal Lensa Mutiara Komunikasi*, 9(1), 124–139, 2025. https://doi.org/10.51544/jlmk.v9i1.5958

YENİ MEDYA ÇAĞINDA GÜNDELİK HAYAT EŞLİKÇİSİ OLARAK YOUTUBE EKRANI VE ESKİ YERLİ DİZİLER: *AVRUPA YAKASI* ÖRNEĞİ

Nisa YILDIRIM
İstanbul Gelişim Üniversitesi
nyildirim@gelisim.edu.tr - 0000-0002-7941-4470

ÖZET

Video izlenme süresi açısından tüm dünyada en çok izlenen platform olan Youtube son dönemde televizyon içeriklerinin ikincil ekranına dönüşmüştür. Güncel yapımların yanı sıra önceki yıllarda yayınlanmış dizi ve programların da erişilebilir olduğu platform kimi kullanıcı için 'sürekli akış halinde' bir televizyon gibi işlev görmektedir. Türkiye'de son yıllarda gözlemlenen belirgin eğilimler arasında bireylerin eski yerli dizileri tekrar tekrar izleme pratikleri dikkat çekmektedir. Bu talep bazı dizilerin Youtube kanallarında bölümlerin sırayla yayınlandığı 'canlı' seçeneğine yer verilmeye başlanmasına neden olmuştur. Youtube kullanıcılarının eski yerli dizileri tekrar izleme nedenlerini ortaya koymayı amaçlayan bu araştırma için sit-com türündeki *Avrupa Yakası* dizisi örnek olarak seçilmiştir. Netnografi yönteminin kullanıldığı araştırmada dizinin Youtube kanalında yer alan izleyici yorumları kullanımlar ve doyumlar kuramı bağlamında incelenmiştir. Yorumlar arasında yalnızca boş zamanlarında değil, gün boyu farklı işler yaparken 'bir yandan da' söz konusu diziyi izlediklerini söyleyenlerin sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Birçoğu tüm sezonları bitirir bitirmez tekrar izlemeye başladıklarını da belirtmektedir. Bunun gerekçelerinin başında 'zihinlerini meşgul eden sorunlardan uzaklaşmak' amacının geldiği, ikinci olarak ise dizinin güncel yapımlara kıyasla daha nitelikli olduğunun düşünüldüğü görülmektedir. Buradan hareketle, Youtube üzerinden erişilebilen ve akış halinde tüketilebilen eski yerli dizilerin gündelik hayatın arka planında güvenilir olduğundan emin olunan bir konfor alanı sunduğu, bir anlamda 'sığınak' işlevi gördüğünü iddia etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Gündelik Hayat, Youtube, Yerli Dizi, Dizi

ABSTRACT

YouTube, the world's most-watched platform in terms of video viewing time, has recently transformed into the secondary screen for television content. The platform, which provides access to current productions as well as series and programs aired in previous years, functions as a 'continuous flow' television for some users. Among the striking trends observed in Turkey in recent years is the practice of individuals repeatedly watching old local TV series. This demand has led some series' YouTube channels to begin featuring a 'live' option where episodes are broadcast sequentially. This research, which aims to reveal the reasons why YouTube users re-watch old domestic series, selected the sitcom *'Avrupa Yakası'* (European Side) as a case example. Employing the Netnography method, the viewer comments on the series' YouTube channel were studied within the context of Uses and Gratifications theory. It is observed that a significant number of commenters state that they watch the series while performing different tasks throughout the day, not just during their leisure time. Many also indicate that they restart the series immediately after finishing all seasons. The primary reasons for this repetitive viewing are seen to be the goal of 'distancing themselves from the problems occupying their minds' and secondly, the belief that the series is of higher quality compared to current productions. In conclusion, it is possible to argue that old domestic series, accessible via YouTube and consumed in a continuous flow, provide a 'trusted comfort zone' in the background of daily life, effectively serving as a 'sanctuary.'

Keywords: Daily life, Youtube, Local series, Series

TÜRKİYE ULUSAL BASININDA İKLİM KRİZİNİN HABER BAŞLIKLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Öğr. Gör. Dr. Bahar BALCI AYDOĞAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

baharbalci@mu.edu.tr-ORCID ID: 0000-0003-3207-5595

ÖZET

İklim krizi, yalnızca çevresel değil; ekonomik, toplumsal ve siyasal sonuçları olan küresel bir sorundur. Bu bağlamda gazetelerin iklim krizini hangi dil ve vurgu biçimleriyle sunduğu, kamuoyunun konuya ilişkin algısının oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu araştırma, Türkiye'de ulusal ölçekte yayın yapan gazetelerde iklim krizinin haber başlıkları düzeyinde nasıl ele alındığını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Türkiye ulusal basınında yer alan gazetelerin iklim krizini haber başlıklarında hangi temalar ve öncelikler üzerinden sunduğunu ve bu sunumların editoryal çizgilere göre nasıl farklılaştığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırma, Türkiye'de ulusal ölçekte yayın yapan 10 gazete (Hürriyet, Sabah, Milliyet, Cumhuriyet, Sözcü, Karar, Yeni Şafak, Türkiye Gazetesi, BirGün ve Yeni Çağ) ile sınırlıdır. Veri toplama süreci, Google arama motorunda gizli tarayıcı modu (incognito) kullanılarak "iklim krizi ve gazete adı" şeklinde yapılan aramayla ve arama sonuçlarının ilk sayfasında yer alan haber başlıklarıyla sınırlıdır. Araştırmada nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, gazetelerin iklim krizini tek tip bir anlatımla sunmadığını, aksine farklı vurgu ve öncelikler üzerinden ele aldığını göstermektedir. Hürriyet, Milliyet ve Sözcü gazetelerinde iklim krizi ağırlıklı olarak felaket, alarm ve tehdit diliyle sunulmaktadır. Sabah ve Türkiye Gazetesi, krizi daha çok yönetilebilir, önlem alınabilir ve ekonomik etkileri olan bir süreç olarak ele almaktadır. Cumhuriyet ve BirGün gazeteleri, iklim krizini politik, etik ve toplumsal adalet bağlamında değerlendirerek sorumluluk ilişkilerini görünür kılmaktadır. Karar gazetesi, iklim krizini bilimsel, analitik ve küresel bir olgu olarak sunmaktadır. Yeni Şafak gazetesi, iklim krizini daha çok soyut ve küresel bir süreç olarak ele almakta; politik sorumluluğu ise sınırlı biçimde yansıtmaktadır. Yeni Çağ gazetesinde ise iklim krizi, ulusal ekonomi ve güvenlik riski ekseninde ele alınmaktadır. Sonuç olarak medya, iklim krizine dair algıyı yalnızca aktarmakla kalmayıp editoryal ve ideolojik çerçevelerle şekillendirmektedir.

Anahtar Kelimeler : İklim Krizi, Ulusal Basın, Haber, Nitel Analiz, Medya.

DENEYİMSEL PAZARLAMANIN BOYUTLARI VE UYGULAMA ALANLARI

Doç. Dr. Selin BİTİRİM OKMEYDAN
Ege Üniversitesi/İletişim Fakültesi,
selin.bitirim.okmeydan@ege.edu.tr - ORCID: 0000-0002-7996-2178

ÖZET

Markaların hedef kitleleri ile çok katmanlı etkileşim ve sürdürülebilir ilişkiler kurarak müşteri memnuniyetini artırmak amacıyla yöneldiği deneyimsel pazarlama, markalara geleneksel pazarlama anlayışının ötesinde önemli fırsatlar sunmaktadır. Geleneksel pazarlamada ön planda olan rasyonel fayda, deneyimsel pazarlamada yerini duyusal, duygusal, bilişsel ve davranışsal etkileşimlere bırakmakta ve tüketicilerin markalarla duygusal bağ kurmasını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla deneyimsel pazarlama, günümüzde bilişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak tüketicilere çok boyutlu etkileşimler sunan bütüncül bir yaklaşımı ifade etmektedir. Deneyimsel pazarlama bu yönüyle turizmden eğlenceye, hizmet sektöründen dijital platformlara kadar geniş bir uygulama alanında karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde duyusal, duygusal, düşünsel, davranışsal ve ilişkisel deneyim olmak üzere sıralanan deneyimin beş boyutu, deneyimsel pazarlamayı şekillendirmektedir. Tüketicilerle bu beş temel boyut üzerinden daha derin ve anlamlı ilişkiler kurmak isteyen markalar, deneyimsel pazarlamaya son yıllarda daha fazla yönelmektedir. Deneyimin sözü edilen beş boyutu, başlangıçta ağırlıklı olarak fiziksel mekâna yönelik uygulamalarda görünürlük kazansa da bilişim teknolojileri sayesinde deneyimsel pazarlamanın uygulama alanları giderek genişlemektedir. Günümüzde deneyimsel pazarlama, dijital mekâna yönelik uygulamaların yanı sıra fiziksel ve dijital mekânı harmanlayan hibrit uygulama alanlarını da içermektedir.

Literatür taraması ekseninde hazırlanan bu çalışma, deneyimsel pazarlamanın boyutlarını kuramsal bir çerçevede ele alarak sektörel uygulama alanları ile ilişkilendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, deneyimsel pazarlamayı beş temel boyut çerçevesinde fiziksel, dijital ve hibrit alanlardaki örnek uygulamalar üzerinden incelemekte ve deneyimsel pazarlamanın küresel rekabet ortamında neden giderek daha fazla önem kazandığına ışık tutmaktadır. Güncel uygulama alanlarına ilişkin örnekler; deneyimsel pazarlamanın markalara konumlandırma üstünlüğü ve rekabet avantajı gibi stratejik katkılar sunduğunu ve hedef kitlelerle unutulmaz etkileşimler kurarak müşteri yolculuğunu geliştiren modern bir pazarlama yaklaşımı olarak önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Deneyim, Deneyimsel Pazarlama, Fiziksel Deneyim, Dijital Deneyim, Hibrit Deneyim

DIMENSIONS AND APPLICATION AREAS OF EXPERIENTIAL MARKETING

Abstract

Experiential marketing, which brands increasingly adopt in order to enhance customer satisfaction by establishing multi-layered interactions and sustainable relationships with their target audiences, offers significant opportunities that extend beyond the boundaries of traditional marketing approaches. In traditional marketing, the emphasis on rational benefits gives way in experiential marketing to sensory, emotional, cognitive, and behavioral interactions, thereby facilitating consumers' ability to establish emotional connections with brands. Accordingly, experiential marketing represents a holistic approach that offers consumers multidimensional interactions shaped by advancements in information technologies. From this perspective, experiential marketing is applied across a broad range of sectors, extending from tourism and entertainment to the service sector and digital platforms. In this framework, the five dimensions of experience, namely sensory, emotional, cognitive, behavioral, and relational experiences, play a central role in shaping experiential marketing. Brands seeking to establish deeper and more meaningful relationships with consumers through these five core dimensions have increasingly turned to experiential marketing in recent years. Although the five dimensions of experience initially gained prominence primarily through applications centered on physical spaces, the domains of experiential marketing applications have been progressively expanding as a result of developments in information technologies. At present, experiential marketing encompasses not only applications oriented toward digital environments but also hybrid experiential contexts that integrate physical and digital environments.

This study, which is grounded in a literature review, aims to examine the dimensions of experiential marketing within a theoretical framework and to relate them to sector-specific practices. In this regard, the study examines experiential marketing through five core dimensions by drawing on application examples across physical, digital, and hybrid environments, and sheds light on why experiential marketing has become increasingly significant in the global competitive landscape. Examples drawn from contemporary application areas demonstrate that experiential marketing provides brands with strategic advantages in positioning and competitiveness, while also highlighting its importance as a modern marketing approach that enhances the customer journey by creating memorable interactions with target audiences.

Keywords: Experience, Experiential Marketing, Physical Experience, Digital Experience, Hybrid Experience

1. GİRİŞ

Günümüzün çağdaş pazarlama anlayışı teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme, artan küresel rekabet ve tüketici profilindeki değişimler ile tüketici beklentilerinin şekillenmesi sonucunda giderek çeşitlenmektedir. Buna bağlı olarak geleneksel pazarlama yaklaşımının yerini, deneyim odaklı güncel yaklaşımlar almakta (Trivedi vd., 2025) ve bu bağlamda deneyimsel pazarlama daha fazla önem kazanmaktadır. Tüketicilerin, ürün ve hizmetlerin rasyonel ve işlevsel faydalarından ziyade marka ile her düzeyde çok katmanlı etkileşimler yaşamasını ve duygusal bağ geliştirilmesini amaçlayan deneyimsel pazarlama (Celep, 2025) hedef kitleler ile markaları bütünleştiren güncel pazarlama yaklaşımlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Deneyimsel pazarlamanın önemi, değer odaklı pazarlama yaklaşımına dayanmasından ileri gelmektedir. Bu noktada Pine ve Gilmore (1999) tarafından geliştirilen deneyim ekonomisi kavramını hatırlamak, konunun değer odaklı pazarlama ile kesişimini açığa çıkarması bakımından önem taşımaktadır. Deneyim ekonomisi kavramı, deneyimlerin kendisinin ekonomik bir değer ürettiği düşüncesi üzerine temellenmekte ve küresel rekabetin ancak deneyim tasarımına bağlı olduğunu savunmaktadır (Chang, 2018). Deneyimsel pazarlamanın odak noktasını oluşturan bu düşünce, tüketicilerin markalar ile kurduğu etkileşimleri değer yaratma süreci olarak görmekte ve stratejik biçimde uygulanan deneyimlerin, markalara rekabet üstünlüğü getireceğini öngörmektedir.

Bununla birlikte deneyimsel pazarlamanın tüketici memnuniyetini artırmada ve marka ile duygusal bağ kurmada etkili bir yöntem olduğunu dile getiren Schmitt (1999), deneyimsel pazarlamanın vadettiği yararlara ulaşabilmesi için deneyimin beş boyutunun dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Schmitt'e (1999) göre deneyimsel pazarlama; duyusal, duygusal, bilişsel, davranışsal ve ilişkisel deneyim boyutları çerçevesinde ele alınmaktadır. Sözü edilen bu beş boyut, aynı zamanda deneyimsel pazarlamanın çok katmanlı bütünsel yapısına işaret etmekte ve marka ile tüketiciler arasındaki etkileşimin nasıl artırılacağı hakkında fikir vermektedir (Baba, 2025).

Öte yandan deneyimsel pazarlama, son yıllarda dijitalleşme ekseninde gelişen yapay zekâ teknolojileri doğrultusunda etkinliğini artırmaktadır. Başlangıçta yalnızca fiziksel mekâna yönelik düzenlemelerde görünürlük kazanan deneyimsel pazarlama stratejileri, yapay zekâ teknolojileri sayesinde giderek çeşitlenmektedir. Bu kapsamda günümüzde deneyimsel pazarlamanın uygulama alanları yalnızca fiziksel mekân ile sınırlı kalmamakta, dijital mekân ve bu iki mekânı bir araya getiren hibrit (fijital) mekân uygulamalarıyla genişlemektedir (Batat, 2021; Çelik, 2021).

Literatür taramasına dayalı bu çalışmada, deneyimsel pazarlamanın fiziksel, dijital ve hibrit uygulamalarını içeren güncel örnekler üzerinden beş boyutuna ışık tutmak amaçlanmaktadır. Deneyimsel pazarlamanın markalara yönelik katkılarını açığa çıkaran çalışma, yeni nesil pazarlama yaklaşımlarından birini ele alarak bu konuyu güncel uygulamalar çerçevesinde incelemesi nedeniyle önemli görülmektedir. Çağdaş pazarlama stratejileri arasındaki önemini koruyan deneyimsel pazarlama, markalara hedef kitleleri ile uzun vadeli sürdürülebilir etkileşimler kurmaya fırsat vermesi ve marka değerini geliştirerek küresel rekabet avantajı yaratması açısından büyük katkı sağlamaktadır.

2. DENEYİMSEL PAZARLAMANIN BOYUTLARI

Deneyim; bireylerin stresten arınma, kendini gerçekleştirme veya gündelik yaşamdan kaçarak rahatlama gibi zihinsel ve psikolojik gereksinimleri doğrultusunda şekillenen ve dışsal uyaranlar tarafından tetiklenen öznel bir süreçtir (Jantzen ve Vetner, 2007). Bu yönüyle deneyim, yalnızca fiziksel uyarıcılara verilen anlık tepkiler ile sınırlı kalmamaktadır. Bunun yanı sıra deneyim; bireyin beklentileri, geçmiş yaşantıları ve algı dünyası ile biçimlenen ve dikkat, algılama, anlamlandırma ve dönüştürme katmanlarında işlenerek zaman içinde dönüşen dinamik ve etkileşimli bir yapı sergilemektedir (Paulsen, 2020). Marka ile hedef kitleleri arasındaki etkileşimi sürdürülebilir kılmayı amaçlayan deneyimsel pazarlamanın merkezini de bireylerin çok katmanlı öznel deneyimleri oluşturmaktadır.

Deneyimsel pazarlamanın kuramsal çerçevesi, deneyimin ürün veya hizmet çıktısı olmasının ötesinde, artık başlı başına bir değer üretme aracı olarak konumlandığını göstermektedir. Bu noktada Pine ve Gilmore (1999), deneyim ekonomisi kavramını ortaya atarak deneyimin, ekonomik değer yaratan bağımsız bir unsur olduğunu belirtmekte; markaların özgün ve tasarım kalitesi yüksek deneyimler sunarak rekabet avantajı elde edip sürdürebileceğine dikkat çekmektedir. Günümüzde geçerliğini koruyan bu yaklaşım, deneyimsel pazarlamada tüketicilerin çok boyutlu algı katmanlarına hitap eden bütünsel bir deneyim tasarımını zorunlu kılmaktadır (Stead vd., 2022).

Deneyimsel pazarlamada uygulama boyutları literatürde farklı bağlamlarda sınıflandırılsa da bu konuda en yaygın olan ve günümüzde halen kabul gören model, Schmitt (1999) tarafından ortaya atılan Stratejik Deneyim Modülleri yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre deneyimsel pazarlama; duyusal, duygusal, bilişsel, davranışsal ve ilişkisel deneyim olmak üzere beş boyut aracılığıyla işlemektedir. Sugiyarti ve Hendar (2017), bu beş boyutun her birini kapsayan bütünsel deneyimsel pazarlama stratejilerinin, markaların hedef kitleleri ile duygusal bağ inşa edip etkileşimi artırmada ve sürdürülebilir ilişkiler kurmada etkili olduğuna işaret etmektedir.

Schmitt'in (1999) beş boyuttan oluşan stratejik deneyim modülleri çerçevesinde *duyusal deneyim;* görme, işitme, dokunma, tat ve koku gibi duyular aracılığıyla tüketicinin algılarını harekete geçirmeyi amaçlamaktadır (Eglīte, 2022). Literatürdeki güncel çalışmalar, duyusal deneyimi çevrim içi ortamlarda ele almakta ve çevrim içi ortamlarda görsel ve işitselin ötesine geçerek dokunma ve hatta koku gibi duyuları devreye sokan, daha zengin ve çok duyulu deneyimlerin tasarlanmasının önemini vurgulamaktadır. Böylelikle algıları, duyguları ve anıları tetikleyen çok-duyulu deneyimler, Schmitt'in duyusal deneyim boyutunun genişletilmiş bir yorumu niteliğini taşımaktadır (Deb ve Maity, 2024; Petit vd., 2019).

Stratejik deneyim modüllerinin ikinci basamağında yer alan *duygusal deneyim,* tüketicilerin markaya yönelik olumlu duygular geliştirmesini ve marka ile duygusal köprüler kurup sürdürmesini hedeflemektedir (Ghorbanzadeh ve Rahehagh, 2020). Literatürdeki güncel çalışmalar, duygusal deneyimin marka tutkusu, marka bağlılığı, marka sevgisi ve marka sadakati gibi markalar ile tüketiciler arasındaki duygusal bağı güçlendirerek uzun dönemli ilişki inşasına ve marka değerine katkıda bulunduğunu göstermektedir (Chebab ve Boukerch, 2025; Loh vd., 2021; Mostafa ve Kasamani, 2020).

Stratejik deneyim modüllerinden *bilişsel deneyim;* tüketicilerin düşünme, problem çözme ve yaratıcılık süreçlerini harekete geçiren zihinsel uyarımlara odaklanmaktadır. Bu deneyim; markayla ilgili düşünsel sorgulamalara girilmesini, problemlere rasyonel çözümler bulunmasını ve markaya yönelik yeni bakış açılarının getirilmesini hedeflemektedir (Baba, 2025). Literatürdeki güncel çalışmalar; yaratıcı deneyimlerin tüketicilerin bilişsel sürecini tetikleyerek satın alma ve paylaşma niyetini artırdığını göstermekte; bilişsel esnekliği güçlendirerek sıkılmayı azalttığını ve zihinsel uyaranların hem markaya hem de markanın ürün ve hizmetlerine farklı açılardan bakmayı kolaylaştırdığını ortaya koymaktadır (Fan vd., 2025; You vd., 2024).

Stratejik deneyim modüllerinden *davranışsal deneyim,* bireylerin fiziksel eylemlerini, yaşam tarzlarını ve tüketim pratiklerini etkilemeyi amaçlamaktadır. Deneyimsel pazarlamada özellikle davranışsal deneyim, müşteri etkileşimini anlamlı biçimde artırmakta ve bu artan etkileşim, yeniden satın alma niyetini güçlendirmektedir (Meeprom vd., 2023). Bu konuda literatürdeki güncel çalışmalar, davranışsal deneyimlerin tüketim davranışını kalıcı biçimde şekillendirdiğini ve sürdürülebilir hâle getirdiğini göstermektedir. Çalışmalar, tüketicilerin ürün ve hizmetlerle etkileşimi sırasında ortaya çıkan bedensel hareketler, fiziksel eylemler ve bunlara eşlik eden psikolojik süreçlerin, yaşam tarzına gömülü davranışlar ve tüketim pratikleri ile doğrudan ilişkisine dikkat çekmekte; davranışsal boyutun özellikle dijital teknolojileri içerecek şekilde genişletilmesinin, deneyimin değerini artırarak marka hatırlanabilirliğine, mekâna gitme niyetini pekiştirip fiziksel davranışı ortaya çıkardığını ve müşteri tatminine olumlu yansıdığını vurgulamaktadır (Leveau ve Camus, 2023; Nagasawa, 2024; Shen vd., 2023).

Son olarak stratejik deneyim modüllerinden *ilişkisel deneyim* ise tüketicilerin kendilerini belirli bir sosyal grup, topluluk veya kültürel yapı içerisinde konumlandırmalarını sağlayarak marka ile sosyal ve ilişkisel bağlar kurmalarına olanak tanımaktadır (Moorlock vd., 2023). Bu konuda literatürde öne çıkan çalışmalar; ilişkisel deneyimin, marka ile özdeşleşmeye doğrudan katkıda bulunduğuna ve tüketicilerin kendilerini marka ile aynı sosyal ve kültürel yapı içinde konumlandırmalarını sağlayarak marka savunuculuğunu geliştirmesinin yanı sıra markaya yönelik duygusal bağlılığı, uzun dönemli ilişkileri, sadakati ve değeri artırdığına dikkat çekmektedir (Meek vd., 2019; Rather vd., 2022).

Yukarıda yer verilen ve beş boyuttan oluşan stratejik deneyim modülleri, deneyimsel pazarlamanın odak noktalarını ve deneyimin tekil temaslardan ziyade çoklu temas noktaları ve çoklu kanallar aracılığıyla bütünsel şekilde tasarlanması gerektiğine işaret etmektedir. Bu nedenle deneyimsel pazarlamada sözü edilen boyutların her birini dikkate almak ve birbirini tamamlayacak şekilde kullanılmasını sağlamak önem taşımaktadır. Deneyimsel pazarlamanın uygulama alanları, beş boyutun her birini harekete geçirmeye yönelik tasarlanmaktadır.

3. DENEYİMSEL PAZARLAMANIN UYGULAMA ALANLARI

Deneyimsel pazarlamanın uygulama alanları, deneyimin gerçekleştiği ortamın niteliğine bağlı olarak *fiziksel, dijital ve hibrit deneyim alanları* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Lemon ve Verhoef (2016), deneyimlerin çok katmanlı temas noktaları ve çok kanallı iletişim aracılığıyla oluştuğunu ve deneyimsel pazarlamanın merkezinde yer alan müşteri yolculuğunun kalitesinin, bu çoklu temas noktaları ve kanallara bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşıma göre

deneyimlerin her temas noktasında dikkate alınması gerekmekte ve deneyimsel pazarlamada satın alma öncesinden satın alma sonrasına kadar uzanan tüm süreçlerde deneyimlerin bütüncül stratejilerle yönetilmesi önemli görülmektedir (Becker ve Jaakkola, 2020).

Nitekim Lemon ve Verhoef (2016), müşteri yolculuğunun kalitesini belirleyen müşteri deneyiminde çok kanallı yönetimin artık bir norm hâline geldiğini ve işletmeleri olumlu müşteri deneyimleri yaratıp sunma sürecinde bilişim teknolojileri, lojistik, hizmet operasyonları, insan kaynakları, pazarlama ve dış paydaşlar dahil olmak üzere çok sayıda işlevi entegre etmeye zorladığını belirtmektedir. Bu noktada müşteri deneyiminin bütüncül ve sürdürülebilir şekilde yönetilebilmesi, geleneksel yöntemlerin ötesine geçilerek yapay zekâ gibi ileri dijital teknolojilerin pazarlama iletişimi süreçlerine dahil edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle deneyimsel pazarlamanın uygulama alanları fiziksel mekân deneyimleri ile başlamış olmasına rağmen günümüzde dijital ve hibrit mekân uygulamaları ile zenginleşmektedir.

Deneyimsel pazarlamadaki ilk ve en köklü uygulama alanları fiziksel mekânlarda karşımıza çıkmaktadır. Mağazalar, etkinlik alanları, fuarlar, hizmet alanları ve markaya ait deneyim merkezleri gibi tüketicilerin bedensel olarak bulunduğu ortamlarda tasarlanan deneyimlere odaklanan fiziksel deneyim mekânları; atmosfer, hizmet sunumu, duyusal uyarıcılar ve bireyler arasındaki etkileşim aracılığıyla oluşturulan mekânsal tasarımları kapsamaktadır (Izzah vd., 2023; Szocs vd., 2023). Fiziksel mekânlarda deneyim tasarımının kuramsal çerçevesini oluşturan Bitner'ın (1992) hizmet ortamı yaklaşımı; fiziksel alanın duygular, algılar ve davranışlar üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymakta ve fiziksel mekânda deneyim tasarımının önemini vurgulamaktadır. Literatürdeki çalışmalar; fiziksel mekâna ilişkin deneyimlerin işlevsel faydalarının yanı sıra duyusal, duygusal, davranışsal ve ilişkisel boyutlarda marka ile tüketici ilişkisini geliştirip güçlendirdiğini ortaya koymaktadır (Shen vd., 2024). Özellikle turizm, gastronomi, perakende ve hizmet sektöründeki fiziksel mekân deneyimlerinin; marka hatırlanabilirliğini artırdığı, tüketici memnuniyetini güçlendirdiği ve tekrar ziyaret niyetini ve davranışını desteklediği vurgulanmaktadır (Han ve Hyun, 2017; Hu ve Dang-Van, 2023). Bununla birlikte gelişen teknoloji ve müşteri beklentilerindeki değişim, markaları yeni deneyim alanları oluşturmaya yöneltmektedir.

Dijitalleşme süreci deneyimsel pazarlamanın uygulama alanlarını dijital platformlara ve çevrim içi ortamlara taşıyarak dijital deneyim mekânlarını ön plana çıkarmaktadır. Web siteleri, sosyal medya platformları, mobil uygulamalar, çevrim içi topluluklar, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik gibi dijital teknolojiler ve yapay zekâ destekli uygulamalara dayanan dijital deneyim mekânları; deneyimin fiziksel alana bağımlılığını ortadan kaldırmakta ve deneyimi; görsel, işitsel ve etkileşim odaklı uyarıcılar aracılığıyla fiziksel mekândan bağımsız olarak oluşturmaktadır (Deb ve Maity, 2024; Petit vd., 2019). Bu konuda yapılan güncel çalışmalar; dijital mekân deneyimlerine entegre olan yapay zekâ teknolojilerinin, veri analizleri aracılığıyla daha kişiselleştirilmiş deneyimlere olanak tanıdığını ve marka ile hedef kitleler arasındaki etkileşimi güçlendirerek uzun vadeli ilişki yönetimini mümkün kıldığını göstermektedir (Hossain, 2023; Lemon ve Verhoef, 2016; Leveau ve Camus, 2023). Dijital deneyimlerin duyusal, duygusal, bilişsel ve ilişkisel deneyim boyutlarını güçlendirmesine rağmen; fiziksel mekân deneyimi ile fiziksel etkileşimi ortadan kaldırması, deneyimin bütünselliğini zedeleyebilmekte ve dijital deneyimi yetersiz bırakabilmektedir (Cornelio vd., 2021). Bu

durumun, deneyimsel pazarlamada fiziksel ve dijital alanları bir araya getiren hibrit uygulamaların gelişmesine zemin hazırladığı ileri sürülebilmektedir.

Fiziksel ve dijital deneyim bileşenlerinin eş zamanlı veya birbirini bütünleyecek şekilde bir araya geldiği uygulama alanlarını ifade eden hibrit deneyim mekânları hem fiziksel mekânda gerçekleşen bedensel etkileşimleri hem de dijital teknolojiler ve yapay zekâ teknolojileri aracılığıyla sunulan etkileşimli içerikleri kapsamaktadır (Batat, 2021). Artırılmış gerçeklik veya sanal gerçeklik tabanlı fiziksel mağaza deneyimleri, mobil uygulamalarla zenginleştirilen fiziksel hizmet süreçleri, QR kodlar veya radyo frekansı tanıma teknolojileri (RFID) aracılığıyla fiziksel ortamda dijital içeriklere erişim ve sanal ile fiziksel etkinlikleri birleştiren deneyimler hibrit deneyim uygulamalarına örnek verilebilmektedir (Gao vd., 2022; Nagasawa, 2024; Pires vd., 2024). Bu konuda literatürde öne çıkan çalışmalar; hibrit deneyim mekânlarının daha yüksek değer yarattığını, müşteri etkileşimini ve katılımını sürekli kıldığını ve bu sayede müşteri yolculuğunu iyileştirip geliştirdiğine işaret etmektedir (Lemon ve Verhoef, 2016; Leveau ve Camus, 2023). Hibrit deneyimler; duyusal, duygusal, bilişsel, davranışsal ve ilişkisel etkileşimleri eş zamanlı olarak harekete geçirmekte ve böylece çok katmanlı bir müşteri deneyimi sunarak müşteri yolculuğunu güçlendirmektedir (He vd., 2022; Slater, 2020).

Deneyimsel pazarlamanın günümüze yansıyan fiziksel, dijital ve hibrit uygulama alanları, müşteri deneyiminin markalar tarafından bütüncül şekilde tasarlanıp yönetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede deneyimsel pazarlamanın literatüre giren fiziksel, dijital ve hibrit uygulama stratejileri güncel örnekler üzerinden ele alınmaktadır.

4. DENEYİMSEL PAZARLAMA VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Deneyimsel pazarlamada fiziksel, dijital ve bu iki alanın bütünleştiği hibrit uygulama örnekleri güncel literatürdeki yerini ve önemini korumaktadır. Özellikle dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojilerinin ışığında günümüzde hem fiziksel uygulama örnekleri hem de dijital ve hibrit uygulama örneklerinin geliştiği görülmektedir.

4.1. Deneyimsel Pazarlamada Fiziksel Deneyim Örneği

Deneyimsel pazarlamada fiziksel deneyimler; görsel, işitsel, dokunma, koku ve hatta tat unsurlarının birlikte kurgulandığı mekân tasarımlarını ifade etmektedir. Fiziksel mekânlarda ışık, müzik, geleneksel kokular, doku ve tekstil gibi yüzeyler, mobilyalar ve kültürel sembollerle sarmalayıcı fiziksel deneyim yaratılması markalarla inşa edilen duygusal bağı ve marka sadakatini geliştirerek satın alma davranışını güçlendirmektedir (Ustazah vd., 2025). Fiziksel mağaza içi müşteri deneyiminde mağaza atmosferi, hareket, ürünlere dokunma/deneme gibi bedensel-tepkiye dayalı uyarıcılar önemli rol oynamakta ve bu uyarıcılar, müşteri memnuniyeti ile mağaza sadakati üzerinde doğrudan etkili olmaktadır (Bustamante ve Rubio, 2017).

Üründen ziyade deneyimi öne çıkaran ve markanın sembolik anlatısını mekânla bütünleştiren deneyim merkezli fiziksel ortam tasarımına Apple mağazalarını örnek vermek mümkündür (Dolbec ve Chebat, 2013). Farklı bir deneyim olarak Londra Regent Street ve Covent Garden Apple mağazalarında mobil ödeme stratejisinin devreye girmesiyle birlikte satın alma deneyimi işlevsel olarak mekâna dağılmıştır. Ayrıca mobil ödeme deneyimi, “Uzman Masası” (Genius Bar) gibi ilişki temelli servis noktalarının görünürlüğünü artırmıştır (Psathiti vd., 2015). Bu gibi

fiziksel ortam deneyimleri, Schmitt'in duyusal, bilişsel ve ilişkisel modüllerini eşzamanlı harekete geçirmekte ve tüketicileri, ürünü deneyimleyerek öğrenirken marka ile etkileşim kurmaya teşvik etmektedir. Görsel 1, fiziksel mekân deneyiminde Apple'ın örnek uygulamasını göstermektedir.

Görsel 1. Apple Londra Regent Street Mağazası ve Fiziksel Deneyim

Kaynak: Lunden, 2016.

Görsel 1, Apple markasının Londra Regent Street'te yer alan deneyim mağazasına ait mağazanın içinden ve dışından iki ayrı karenin birleştirilmesiyle elde edilmiştir. Mağaza atmosferi, fiziksel mekân ve fiziksel deneyimin tüketicilere yansıdığı ilk alan olması bakımından önem taşımaktadır. Mağaza atmosferi, tüketicilerin keyif alma deneyimi üzerinde doğrudan etkili olmakta ve satın alma niyeti ve davranışları üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu nedenle Apple; mağaza tasarımlarında ışıklandırma, malzeme, renk, kurgu, koku ve donatı gibi unsurlarda standartlaşma yolunu tercih ederek marka duygusunu ön plana çıkaran özgün tasarımlarla deneyimsel pazarlamanın başat örneklerinden birini sergilemektedir (Arslan ve Paktaş, 2021).

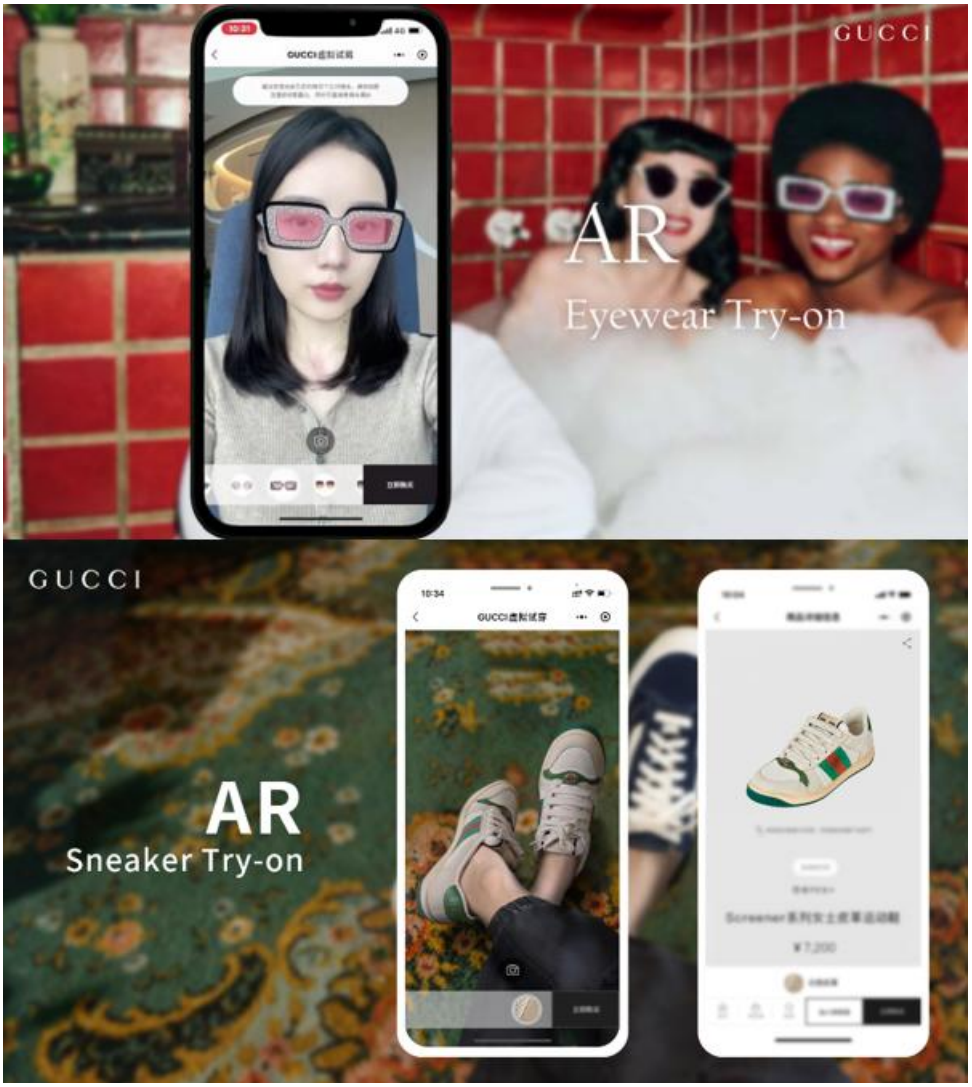
Apple, mağazalarının fiziksel mekân tasarımı aracılığıyla hedef kitleleri ile ilk temas noktasını oluşturmakta ve duygusal bağ inşa etmeyi öncelemektedir. Bir şeyler satmanın ötesinde kullanıcıların kendilerini ait hissedebildikleri fiziksel mekân oluşturma hedefinden hareket eden Apple, müşterilerinin fiziksel mekân deneyimini iyileştirerek deneyimsel pazarlamanın başarılı örneklerinden birini temsil etmektedir (Zhang, 2020). Güçlü bir marka değerine sahip Apple; mimariden iç mekâna, vitrinden malzeme tercihine ve üründen hizmet kalitesine kadar uzanan bir bütünlük içinde müşterilerin mağaza içinde fiziksel olarak geçirdiği zamanı, yaşadığı etkileşimi ve edindiği deneyimi stratejik olarak şekillendirerek markanın sembolik değerini mekâna yansıtan bir deneyim dili yaratmaktadır (Mao, 2021; Zhang, 2020). Bu sayede Apple, mağaza tasarımı ve atmosferi ile hedef kitleleri için çok boyutlu fiziksel deneyimler oluşturmakta ve fiziksel mağazalarını bir deneyim platformu olarak konumlandırarak duyusal, duygusal, davranışsal ve ilişkisel deneyim modüllerini eşzamanlı olarak harekete geçirmektedir.

4.2. Deneyimsel Pazarlamada Dijital Deneyim Örneği

Dijitalleşme ve özellikle son yıllarda büyük gelişme gösteren yapay zekâ teknolojileri, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik aracılığıyla deneyimsel pazarlamanın kullanım alanlarını genişletmektedir. Tüketicilere daha fazla eğlence, katılım, bilgi, heyecan, etkileşim, kişiselleştirme, zaman ve maliyet tasarrufu ile kullanım kolaylığı sağlayarak deneyimsel değer sunan artırılmış ve sanal gerçeklik teknolojileri, deneyimin tamamen ya da büyük ölçüde dijital ortama taşındığı zenginleştirilmiş ve yoğunlaştırılmış tüketici deneyimleri yaratmaktadır. Birçok marka; katalog, afiş, broşür, dergi, gazete ve ilân gibi basılı mecralar ve çevrim içi platformlar aracılığıyla bu teknolojileri kullanarak tüketicilerine etkileşimli ve yaratıcı deneyimler yaşatmaktadır (Küçüksaraç ve Sayımer, 2016). Örneğin, IKEA'nın "IKEA Place" isimli artırılmış gerçeklik destekli mobil uygulaması, tüketicilerin katalogda görüp satın almak istedikleri ürünleri, ev veya ofis gibi kendi yaşam alanlarında sanal olarak görüntülemelerine olanak tanıyarak yoğunlaştırılmış bir dijital deneyim sunmaktadır (Do vd., 2024; Öztürkcan, 2021).

Bu tür artırılmış gerçeklik destekli dijital deneyimler; çevresel gömülülük ve simüle edilmiş fiziksel kontrol özellikleri sayesinde tüketicilerin, deneyimi daha sarmalayıcı algılamasını kolaylaştırarak tüketicilerin satın alma sürecini daha güvenli ve rahat gerçekleştirmesine katkıda bulunmaktadır. Böylece artırılmış gerçeklik uygulamaları, dijital deneyimi yalnızca görsel bir simülasyon olmaktan çıkarmakta; tüketicilerin ürünle zihinsel ve duygusal bağ kurabildiği etkileşimli bir karar destek mekanizmasına dönüştürmektedir (Song vd., 2020). Dijital deneyimde son yıllarda lüks moda markalarından Gucci öne çıkmaktadır. Gucci, sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojilerine dayalı uygulamalar aracılığıyla satış kanallarını genişletmektedir. Marka, 2019 yılında çevrim içi alışveriş uygulamasına artırılmış gerçeklik destekli bir özellik ekleyerek kullanıcıların klasik Ace koleksiyonuna ait spor ayakkabıları sanal olarak denemelerine olanak tanımıştır. Tüketicilerden alınan genel olarak olumlu geri bildirimler doğrultusunda Gucci, daha sonra Snapchat ile iş birliği yaparak kullanıcıların Gucci spor ayakkabılarını sanal olarak deneyebilmelerini sağlayan iki yeni filtreyi devreye sokmuştur. Daha yakın dönemde ise Gucci, "Sneaker Garage" uygulamasını piyasaya sürmüş ve dünyanın ilk sanal spor ayakkabısı olarak tanımladığı "Gucci Virtual 25" modelini tanıtmıştır. Bu ürün,

artırılmış gerçeklik teknolojisi aracılığıyla sanal ortamda giyilebilmektedir (Liu, 2023). Görsel 2'de, Gucci'nin sanal ürün deneme (Try-On) uygulaması görülmektedir.

Görsel 2. Gucci ve Artırılmış Gerçeklik Destekli Sanal Ürün Deneme (Try-On) Uygulaması

Kaynak: Kivisense, 2022; YouTube, 2021.

Görsel 2, Gucci'nin artırılmış gerçeklik destekli sanal ürün deneme (Try-On) uygulamasına ait iki karenin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu uygulama; kullanıcıların ayakkabı, gözlük, saat veya çanta gibi ürünleri mobil cihazlarının kameraları aracılığıyla kendi üzerinde sanal olarak ve gerçek zamanlı görmesini sağlamaktadır. Ürünün farklı renk ve modellerini mağazaya hiç gelmeden ev veya iş ortamında deneyimlemesine izin veren bu uygulama, tüketicilere markayla etkileşimli bir temas noktası sunmaktadır. Gucci örneğinde olduğu gibi artırılmış ve sanal gerçeklik tabanlı dijital moda uygulamalarına ait fotoğraflar ve yorumlar, ayrıca akıllı telefonlar aracılığıyla sosyal medya platformlarında paylaşılıp sergilenmektedir (Liu vd., 2025; Sun, 2025).

Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik gibi dijital teknolojiler, sosyal medyaya odaklanmanın ötesinde, çevrim içi araçlar aracılığıyla lüks ürünlerin kişiselleştirilmesini beraberinde getirmekte ve bu durum, marka değerinin oluşturulup güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır.

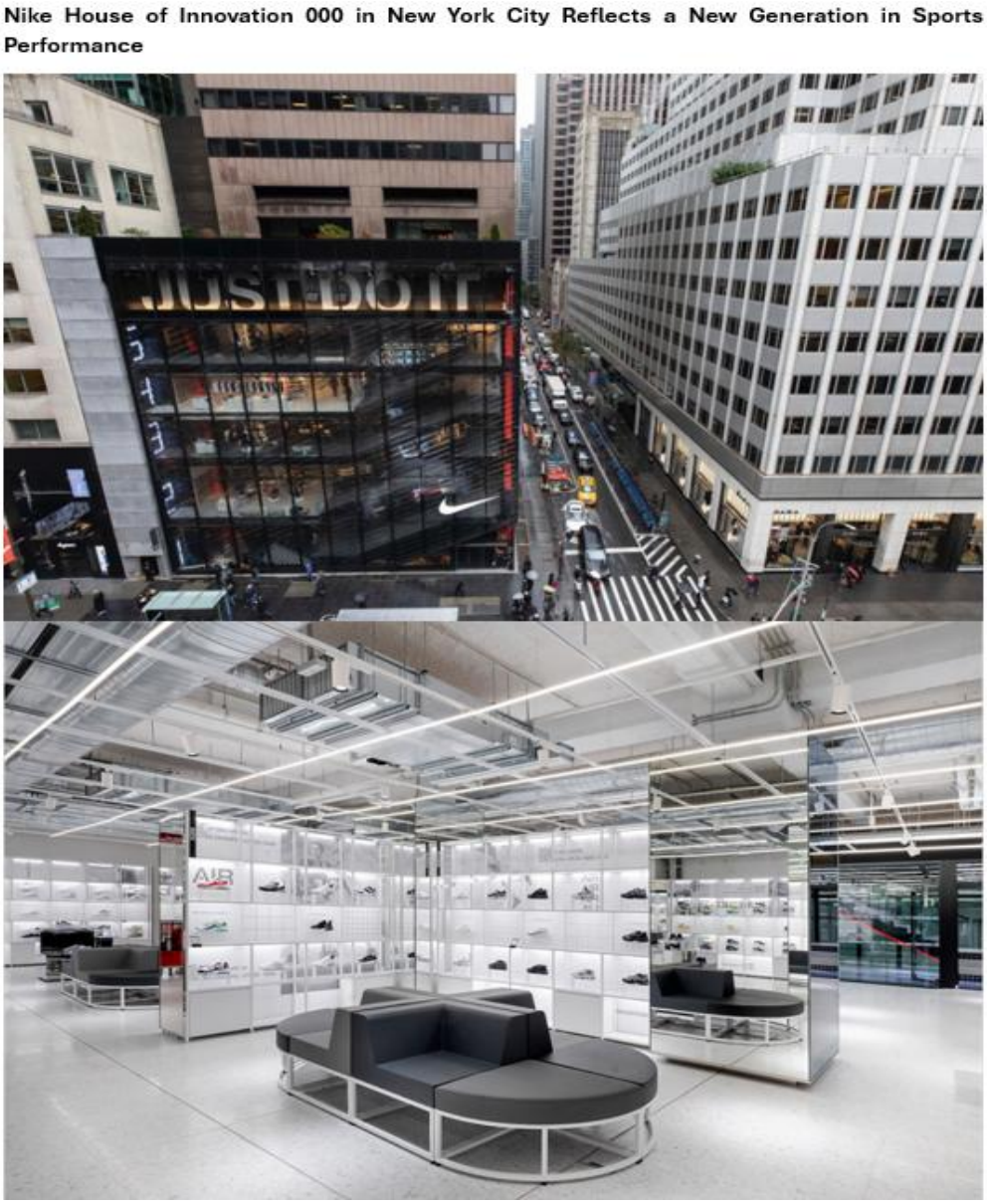
Gucci, bu dijital uygulamalar kapsamında kullanıcılara markaya özgü özel çıkartmalar ve duvar kâğıtları gibi dijital içerikler sunmaktadır. Söz konusu uygulama, özellikle genç tüketiciler ile etkileşim kurmayı hedefleyen, sarmalayıcı bir marka deneyimi yaratmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede ortaya çıkan "Gucci Gang" ifadesi, markanın dijital deneyimler aracılığıyla etrafında oluşturduğu, genç tüketicilerin kendilerini ait hissettikleri sembolik ve kültürel bir marka topluluğunu ifade etmektedir (Javornik vd., 2021). Böylece Gucci, artırılmış gerçeklik destekli sanal ürün deneme uygulaması ile alışveriş sürecini kişiselleştirilmiş ve eğlenceli bir deneyime dönüştürmekte ve tüketiciler ile arasındaki etkileşime dayalı dijital deneyim paylaşımını güçlendirerek duyusal, duygusal, bilişsel ve ilişkisel deneyim modüllerini harekete geçirmektedir.

4.3. Deneyimsel Pazarlamada Hibrit (Fijital) Deneyim Örneği

Deneyimsel pazarlamada fiziksel ve dijital deneyimi bir araya getiren deneyimler, son yıllarda giderek yaygınlaşmaktadır. Deneyimsel pazarlamadaki bu yeni yönelim, fiziksel ve dijital deneyimlerin birleşmesini ifade eden hibrit veya fijital deneyim kavramı ile karşılık bulmakta ve marka ile tüketiciler arasında daha yoğun ve sürekli bir etkileşime işaret etmektedir. Batat'a (2021) göre başlangıçta fiziksel mağazaları çevrim içi uygulamalar ya da web siteleri ile birleştirerek mağazaları dijital platformlara taşımak için kullanılan hibrit (fijital) ifadesi, zamanla çevrim dışı ve çevrim içi müşteri deneyimlerine akışkanlık getirmeyi ve değer sunumunda süreklilik yaratmayı amaçlayan bütünleşik bir çerçeve hâline gelmiştir.

Hibrit deneyimler, temas noktalarının sayısını ve yoğunluğunu artırmanın yanı sıra fiziksel ve dijital kanallar arasında kesintisiz ve akışkan bir deneyim yolculuğu sunarak deneyimsel pazarlamayı güçlendirmektedir. Bu noktada Alexander ve Varley (2025), fiziksel mağazaların dijital teknolojilerle yeniden kurgulanmasının, mağazaları yalnızca birer satış noktası olmaktan çıkarak etkileşim, keşif ve deneyim merkezi hâline getirdiğini belirtmekte; fiziksel ve dijital kanalların bütünleşik biçimde yönetildiği bu hibrit (fijital) yapıların, deneyimi daha sarmalayıcı kıldığını ve marka ile kurulan bağları derinleştirerek müşteri yolculuğunun stratejik önemini artırdığını dile getirmektedir.

Son yıllarda çok kanallı perakende sektörü önemli ölçüde büyüme göstermekte ve birçok ürün grubu için yeni ve güncel bir norm hâline gelmektedir. Bu süreçte pek çok perakendeci, yalnızca fiziksel mağazalara dayalı ya da yalnızca çevrim içi faaliyet gösteren iş modellerinden uzaklaşarak müşterilerine birden fazla kanal üzerinden hizmet sunmaya yönelmekte ve faaliyet alanlarını genişleterek güçlü e-ticaret kanallarını devreye almaktadır. Buna karşılık Nike gibi başlangıçta çevrim içi odaklı markalar ise e-ticaret faaliyetlerini desteklemek amacıyla fiziksel mağazalar açarak perakende deneyimini çok kanallı bir yapıya taşımaktadır (Rooderkerk vd., 2023). Bu konuda Nike'ın "Yenilik Evi" (House of Innovation) adını verdiği deneyim mağazası, fiziksel atmosferi çevrim içi kişiselleştirilmiş deneyimle birleştiren hibrit (fijital) modelle uyumlu yenilikçi bir uygulama olarak öne çıkmaktadır. Görsel 3, Nike'ın hibrit deneyim örneğine ait kareleri yansıtmaktadır.

Görsel 3. Nike House of Innovation 000 (New York) ve Hibrit Deneyim

Kaynak: Duddy, 2018.

Görsel 3, Nike'ın "House of Innovation" (Yenilik Evi) isimli New York'ta açılan ilk deneyim mağazasına ait karelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Mağaza içi deneyimle mobil uygulamayı bir araya getiren bu konsept; tüketicilerin akıllı telefonlarına bir uygulama yükleyerek ürün barkodlarını taramalarını ve mağaza içi sensörler aracılığıyla kasaya gidip sıra beklemeden temassız ödeme yapmalarını mümkün kılmaktadır. Böylece Nike deneyim mağazası, kişiselleştirilmiş rehberlik ve akıllı teslimat gibi süreçler aracılığıyla bütünleşik bir müşteri deneyimi yaratmaktadır (Ma ve Barbara, 2022). Nike gibi sporda öncü markalar, hibrit (fijital) perakende ortamı geliştirerek ve fiziksel mağazalarında farklı dijital uygulamalardan yararlanarak müşterilerine rehberlik etmekte ve onları desteklemektedir (Mishra vd., 2023). Fiziksel mekân ile bütünleşen dijital teknolojiler, müşterilerin daha yoğun etkileşimli ve kişiselleştirilmiş deneyimler yaşamasını mümkün kılmakta ve bu deneyimler, tüketiciler için

kalıcı duygusal anlar ve hatıralar yaratarak marka ile kurulan bağı güçlendirmektedir (Jaberi ve Tabrizi, 2025).

Bu doğrultuda Nike, fiziksel atmosferde dijital uygulamaları bir araya getirmekte ve mağaza içi fiziksel ortamı, çevrim içi teknolojiler ile bütünleştiren hibrit (fijital) bir deneyim ekosistemi yaratarak fiziksel, dijital ve hibrit temas noktalarında sunulan deneyimleri, yalnızca satış süreci ile sınırlı tutmamaktadır. Mağaza içi fiziksel ortamda sunulan deneyimleri, bütüncül bir müşteri yolculuğunun parçası hâline getiren dijital uygulamalar; müşteri deneyiminin tutarlı ve sürdürülebilir biçimde yönetilmesini destekleyerek müşteri deneyimi yönetimini mümkün kılmaktadır (Chen, 2024; Jaberi ve Tabrizi, 2025). Nike'ın Yenilik Evi isimli hibrit uygulama örneği; tüketiciler ile duyusal, duygusal, bilişsel, davranışsal ve ilişkisel deneyim modüllerinin tamamı üzerinden etkileşime geçmekte ve deneyimin bütünsel bir çerçevede tasarlanıp uygulanmasına katkıda bulunmaktadır.

5. SONUÇ

Deneyimsel pazarlama, marka ile hedef kitleleri arasındaki etkileşimleri derinleştirerek ortaya çıkan bu çok boyutlu etkileşimleri değer yaratma sürecine dönüştüren çağdaş pazarlama yaklaşımlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Pine ve Gilmore'un (1999), deneyimlerin ekonomik değere sahip olduğunu tanımlayan deneyim ekonomisi yaklaşımı çerçevesinde gelişen deneyimsel pazarlama, günümüzün küresel rekabet ortamında markaların farklılaşmaya dayalı konumlandırma stratejileri aracılığıyla diğerlerinden öne çıkabilmesinin ancak bütüncül ve etkileşimli deneyim tasarımlarıyla mümkün olabileceğine işaret etmektedir (Chang, 2018). Bu bağlamda deneyimsel pazarlama, hedef kitlelere unutulmaz ve çok boyutlu deneyimler yaşatarak onlarla duygusal bağ inşa etmekte ve geleneksel pazarlamada öne çıkan yalnızca işlevsel faydaya dayalı ilişkiler kurmanın ötesine geçmektedir. Dolayısıyla deneyimsel pazarlamanın markalara birçok konuda rekabet üstünlüğü sağladığı ileri sürülebilmektedir.

Deneyimsel pazarlama, markaların hedef kitleleriyle daha etkileşimli ve sürdürülebilir ilişkiler kurmasını destekleyerek müşteri memnuniyeti, marka bağlılığı, marka sadakati ve marka değeri gibi uzun soluklu kazanımları güçlendirmektedir (Chebab ve Boukerch, 2025; Sugiyarti ve Hendar, 2017). Bu konu üzerine yapılan ve güncel literatürde öne çıkan çalışmalar; deneyimsel pazarlamanın müşterilerle çok boyutlu etkileşimler üzerinden kurulan iletişimi derinleştirdiğini, markanın algılanan değer düzeyini yükselttiğini ve marka ile tüketiciler arasındaki ilişkiyi ve bağı daha anlamlı hâle getirdiğini ortaya koymaktadır (Baba, 2025; Becker ve Jaakkola, 2020; Celep, 2025; Ghorbanzadeh ve Rahehagh, 2021). Bununla birlikte deneyimsel pazarlama, çoklu temas noktalarını artırarak müşterilerle kurulan iletişimin tutarlılığını artırmakta ve bu sayede marka imajının güçlenmesine, marka kimliğinin gelişmesine ve markanın küresel rekabetçi pazarlarda daha güçlü şekilde konumlanmasına katkıda bulunmaktadır (Gao vd., 2021; Lemon ve Verhoef, 2016; Mostafa ve Kasamani, 2021; Sun vd., 2025). Bu yönüyle bütüncül, anlamlı ve derin etkileşimleri merkeze alan deneyimsel pazarlama, markalar açısından değer yaratımına odaklı yenilikçi ve yaratıcı bir pazarlama yaklaşımı olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte deneyimsel pazarlamanın kuramsal çerçevesi, Schmitt'in (1999) Stratejik Deneyim Modülleri yaklaşımında ele alınan duyusal, duygusal, bilişsel, davranışsal ve ilişkisel deneyim boyutları bağlamında deneyimsel pazarlamanın çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır. Buna göre müşterilerin marka ile iletişime geçtiği çoklu temas noktalarında bu

beş boyutu dikkate alan bütüncül deneyim tasarımlarına yer verilmesi, deneyimsel pazarlamanın başarısını doğrudan etkilemektedir. Baba'ya (2025) göre sözü edilen beş boyut, deneyimin tekil temaslara indirgenmeden bütüncül ve etkileşimli bir süreç olarak ele alınması gerektiğini vurgulamakta ve her bir boyut; duygusal bağlılık, etkileşim düzeyi, tüketici algısı ve marka sadakati üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu vurgu, deneyimsel pazarlamada her boyutun birbirini tamamlayacak şekilde tasarlanmasının önemini göstermektedir.

Öte yandan son yıllarda deneyimsel pazarlamanın uygulama alanlarının da oldukça gelişip zenginleştiği dikkat çekmektedir. Başlangıçta fiziksel mekânlar çerçevesinde ele alınan deneyimlerin, günümüzde dijitalleşme sürecine ve özellikle yapay zekâ teknolojilerindeki ilerlemelere bağlı olarak dijital ve hibrit (fijital) deneyimleri kapsayacak şekilde genişlediği görülmektedir (Batat, 2021; Leveau ve Camus, 2023). Deneyimsel pazarlamanın fiziksel, dijital ve hibrit mekân deneyimlerini içermesi; deneyim boyutlarının her birini dikkate alarak müşteri yolculuğunu destekleyecek şekilde çok kanallı, çok boyutlu ve çok temaslı müşteri deneyimi yönetimini zorunlu kılmaktadır (Nagasawa, 2024; Stead vd., 2022). Bu zorunluluk, deneyimsel pazarlamanın başarısında üç uygulama alanını birbirine entegre eden bütüncül bir ekosistem çerçevesinde deneyimlerin tasarlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Çalışmada ele alınan örnekler; deneyimsel pazarlamadaki fiziksel, dijital ve hibrit olmak üzere karşımıza çıkan üç uygulama alanının, müşteri yolculuğunun farklı aşamalarında deneyimin değerini artıracak biçimde stratejik olarak konumlandırıldığını ve deneyim boyutlarını dikkate alacak şekilde tasarlandığını göstermektedir. Özellikle hibrit deneyim uygulamaları, fiziksel ve dijital deneyim süreçlerini bütünleştirerek müşteri yolculuğunu daha kişiselleştirilmiş ve süreklilik taşıyan bir yapıya kavuşturmakta ve böylece duyusal, duygusal, bilişsel, davranışsal ve ilişkisel deneyim boyutlarını güçlü biçimde harekete geçirmektedir (Alexander ve Varley, 2025; Jaberi ve Tabrizi, 2025). Gelecekte yapay zekâ teknolojilerinin sunduğu olanaklarla fiziksel, dijital ve hibrit uygulama alanlarında deneyimin beş boyutunu destekleyen daha yaratıcı deneyimsel pazarlama stratejilerinin geliştirileceği ve önem kazanacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Alexander, B. & Varley, R. (2025). Retail futures: Customer experience, phygital retailing, and the experiential retail territories perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services, 82*, 1-14.

Arslan, K. & Paktaş, M.G. (2021). Mağaza atmosferinin marka duygusu kavramı bağlamında incelenmesi: Apple mağazaları örneği. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi, 6*(3), 899-927.

Baba, S.K. (2025). Strategic experiential marketing: A conceptual and module-oriented analysis. *Journal of Management and Economic Studies, 7*(1), 105-116.

Batat, W. (2021). *Experiential marketing-Case studies in customer experience.* UK: Routledge.

Becker, L. & Jaakkola, E. (2020). Customer experience: Fundamental premises and implications for research. *Journal of the Academy of Marketing Science, 48*(4), 630-648.

Bitner, M.J. (1992). Servicescapes: The impact of physical surroundings on customers and employees. *Journal of Marketing, 56*(2), 57-71.

Bustamante, J.C. & Rubio, N. (2017). Measuring customer experience in physical retail environments. *Journal of Service Management, 28*(5), 884-913.

Celep, E. (2025). Turizm alanında yapılan deneyimsel pazarlama uygulamaları ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel, 8*(1), 174-187.

Chang, S. (2018). Experience economy in the hospitality and tourism context. *Tourism Management Perspectives, (27),* 83-90.

Chebab, Z. & Boukerch, Y. (2025). The impact of emotional attachment on brand loyalty: A case study of Algerian consumers. *Marketing Science & Inspirations, 20*(2), 14-26.

Chen, T. (2024). A study on Nike's digital marketing strategy based on the 4Ps theory and analysis of competitiveness maintenance methods. *SHS Web of Conferences, (207),* 1-11.

Cornelio, P., Velasco, C. & Obrist, M. (2021). Multisensory integration as per technological advances: A review. *Frontiers in Neuroscience, (15),* 1-14.

Çelik, Z. (2021). Fijital (phygital) pazarlama. M. Sağlam (Ed.). *Dijitalleşen dünyada pazarlama* içinde (ss. 297-317). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Deb, A. & Maity, S. (2024). Unveiling the senses: A bibliometrics analysis on the role of sensory marketing in impacting consumer behaviour. *International Journal of Scientific Research in Engineering and Management, 8*(1), 1-16.

Do, M.D., Dahlem, N., Paulus, M., Krick, M., Steffny, L. & Werth, D. (2024). "Furnish your reality": Intelligent mobile AR application for personalized furniture. In *Proceedings of the 5th International Conference Human-Centered Design, Operation and Evaluation of Mobile Communications* (pp. 196-210). Washington, DC, USA.

Dolbec, P.Y. & Chebat, J.C. (2013). The impact of a flagship vs. a brand store on brand attitude, brand attachment and brand equity. *Journal of Retailing, 89*(4), 460-466.

Duddy, L. (2018). Nike House of Innovation 000 in New York City Reflects a New Generation in Sports Performance. *https://www.archdaily.com/906040/nike-house-of-innovation-000-in-new-york-city-reflects-a-new-generation-in-sports-performance* adresinden edinilmiştir (Erişim Tarihi: 27.11.2025).

Eglīte, Ž. (2021). The role of senses, emotions and the principles of the experience economy in the creative industries. *Culture Crossroads, 19,* 231-242.

Fan, X., Xu, P., Li, H. & Sun, T. (2025). Exerting creativity: Unveiling the mechanisms of mobile short-video advertising in promoting consumer decision-making. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, 37*(8), 2367-2387.

Gao, W., Fan, H., Li, W. & Wang, H. (2021). Crafting the customer experience in omnichannel contexts: The role of channel integration. *Journal of Business Research, (126),* 12-22.

Ghorbanzadeh, D. & Rahehagh, A. (2021). Emotional brand attachment and brand love: The emotional bridges in the process of transition from satisfaction to loyalty. *Rajagiri Management Journal, 15*(1), 16-38.

Han, H. & Hyun, S.S. (2017). Impact of hotel-restaurant image and quality of physical environment, service, and food on satisfaction and intention. *International Journal of Hospitality Management, (63),* 82-92.

He, Y., Zhang, J. & Chen, L. (2022). Multisensory brand experiences in digital-physical spaces. *Journal of Business Research, (140),* 1-12.

Hu, X. & Dang-Van, T. (2023). Emotional and behavioral responses of consumers toward the indoor environmental quality of green luxury hotels. *Journal of Hospitality and Tourism Management, (55),* 248-258.

Izzah, N., Sumartias, S. & Perbawasari, S. (2023). Enhancing brand loyalty: From sensorial experience to affective experience. *Komunikasi*, *8*(2), 426-436.

Jaberi, A., Tabrizi, K.G. (2025). The benefits of phygital marketing in sports events. *Sports Business Journal, 5*(1), 13-31.

Jantzen, C. & Vetner, M. (2007). The psychological nature of the experience. J.O. Bærenholdt & J. Sundbo (Eds.). In *Experience Economy: Production, Consumption, and Culture* (pp. 27-49). Copenhagen: Samfundslitteratur.

Javornik, A., Duffy, K., Rokka, J., Scholz, J., Nobbs, K., Motala, A. & Goldenberg, A. (2021). Strategic approaches to augmented reality deployment by luxury brands. *Journal of Business Research, (136),* 284-292.

Kivisense (2022). Easier to sell more products with Gucci shoe AR try-on. *https://tryon.kivisense.com/blog/gucci-sneaker-ar-try-on/* adresinden edinilmiştir (Erişim Tarihi: 26.11.2025).

Küçüksaraç, B. ve Sayımer, İ. (2016). Deneyimsel pazarlama aracı olarak artırılmış gerçeklik: Türkiye'deki marka deneyimlerinin etkileri üzerine bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, *51*(2), 73-95.

Leveau, P.H. & Camus, S. (2023). Embodiment, immersion, and enjoyment in virtual reality marketing experiences. *Psychology & Marketing, (40),* 1329-1343.

Liu, J. (2023). Metaverse and brand: A study of luxury brand digital marketing strategy-Taking Gucci as an example. H. Mallick et al. (Eds.). In *Proceedings of the International Conference on Economics, Management and Communication, (231),* (pp. 1907-1913). Atlantis Press.

Liu, T., Tan, C.S.L. & Rodriguez, C.Q. (2025). Virtual consumption in luxury brands: Consumer purchase motivations of virtual luxury fashion in virtual worlds. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal, 29*(5), 844-862.

Liu, T., Tan, C.S.L. & Rodriguez, C.Q. (2025). Virtual reality in the luxury fashion industry: A systematic literature review. *Spanish Journal of Marketing, 29*(3), 312-329.

Loh, H.S., Gaur, S.S. & Sharma, P. (2021). Demystifying the link between emotional loneliness and brand loyalty: Mediating roles of nostalgia, materialism, and self-brand connections. *Psychology & Marketing, 38*(3), 537-552.

Lunden, I. (2016). Come take a peek inside Apple's new Regent Street flagship store in London. *https://techcrunch.com/2016/10/13/come-take-a-peek-inside-apples-new-regent-street-flagship-store-in-london/* adresinden edinilmiştir (Erişim Tarihi: 22.11.2025).

Ma, Y. & Barbara, A. (2022). Chrono-Spatialism. Introducing a time-based approach for retail space design in the digitalized scenario. In Stephanidis, C. vd. (Eds.). *Communications in Computer and Information Science* (pp. 286-295). Cham: Springer.

Mao, J. (2021). An interpretation of semiotics in the display design of Apple user experience store. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research, (572)*, 407-414.

Meek, S., Ogilvie, M., Lambert, C. & Ryan, M. M. (2019). Contextualising social capital in online brand communities. *Journal of Brand Management, (26)*, 426-444.

Meeprom, S., Jaratmetakul, P. & Boonkum, W. (2023). Examining the effect of consumer experience on co-creation and loyalty for healthy meat consumption. *Frontiers in Sustainable Food Systems, (7)*, 1-12.

Mishra, S., Malhotra, G., Chatterjee, R. & Shukla, Y. (2023). Consumer retention through phygital experience in omnichannel retailing: role of consumer empowerment and satisfaction. *Journal of Strategic Marketing*, *31*(4), 749-766.

Moorlock, E., Dachs, D.O., Stokes, P. & Larsen, G. (2023). Constructing consumer-masstige brand relationships in a volatile social reality. *Journal of Business Research, (155)*, 1-14.

Mostafa, R.B. & Kasamani, T. (2021). Brand experience and brand loyalty: is it a matter of emotions? *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, *33*(4), 1033-1051.

Nagasawa, S. (2024). Embodied cognition in customer experience (CX). *Affective and Pleasurable Design, (123)*, 199-206.

Öztürkcan, S. (2021). Exploring augmented reality applications in retail service innovation: The *IKEA Place* case. *International Journal of Retail & Distribution Management, 49*(7), 875-892.

Paulsen, M. K. (2020). Appearance of experience as form and process. *Integrative Psychological and Behavioral Science, 54*(4), 861-879.

Petit, O., Velasco, C. & Spence, C. (2019). Digital sensory marketing: Integrating new technologies into multisensory online experience. *Journal of Interactive Marketing, (45)*, 42-61.

Pine, B.J. & Gilmore, J.H. (1999). *The experience economy: Work is theatre & every business a stage.* Boston, MA: Harvard Business School Press.

Pires, P.B., Prisco, M., Delgado, C. & Santos, J.D. (2024). A conceptual approach to understanding the customer experience in e-commerce: An empirical study. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research, 19*(3), 1943-1983.

Psathiti, C., Sailer, K. & Palaiologou, G. (2015). The Apple story: Spatial, functional and cultural parameters in branded architecture. In *Proceedings of the 10th International Space Syntax Symposium* (pp. 1-17). July, 13-17, London.

Rather, R.A., Hollebeek, L.D., Vo-Thanh, T., Ramkissoon, H., Leppiman, A. & Smith, D. (2022). Shaping customer brand loyalty during the pandemic: The role of brand credibility, value congruence, experience, identification, and engagement. *Journal of Consumer Behaviour, 21*(5), 1175-1189.

Rooderkerk, R., de Leeuw, S. & Hübner, A. (2023). Advancing the marketing-operations interface in omnichannel retail. *Journal of Operations Management, 69*(2), 188-196.

Schmitt, B.H. (1999). *Experiential marketing: How to get customers to sense, feel, think, act, and relate to your company and brands.* New York: Free Press.

Shen, S., Yang, F. & Sotiriadis, M. D. (2024). Experiential consumption dimensions and pro-environment behaviour by Gen Z in nature-based tourism: A Chinese perspective. *Tourism Review, 79*(4), 877-902.

Slater, S. (2020). The phygital experience: An integrated approach to customer experience management. *Journal of Service Research, 23*(2), 245-267.

Song, H.K., Baek, E. & Choo, H.J. (2020). Try-on experience with augmented reality comforts your decision: Focusing on the roles of immersion and psychological ownership. *Information Technology & People, 33*(4), 1214-1234.

Stead, S., Wetzels, R., Wetzels, M., Odekerken-Schröder, G. & Mahr, D. (2022). Toward multisensory customer experiences: A cross-disciplinary bibliometric review and future research directions. *Journal of Service Research, 25*(3), 440-459.

Sugiyarti, G. & Hendar. (2017). Experiential marketing creative antecedence for success of brand loyalty (A study on the users of perfume for body in Indonesia). *International Review of Management and Marketing, 7*(1), 529-536.

Sun, H., Xu, H., Sun, S., Li, H. & Wang, S. (2025). Beyond visual appeal: The impact of multisensory experience of hotel marketing and review images on sales. *Journal of Travel Research, 1*(1), 1-26.

Sun, Y. (2025). The role of augmented reality in transforming digital marketing experiences for luxury brands. *Advances in Economics, Management and Political Sciences, 187*(1), 1-6.

Szocs, C., Kim, Y., Lim, M., Mera, C.A. & Biswas, D. (2023). The store of the future: Engaging customers through sensory elements, personalized atmospherics, and interpersonal interaction. *Journal of Retailing, 99*(4), 605-620.

Trivedi, S., Jena, S.K., Cotha, S.J.K., Priti, C., Kaur, R. & Nautiyal, S. (2025). A conceptual study on the impact of experiential marketing on millennial consumer loyalty. *Journal of Marketing & Social Research, 2*(6), 43-48.

Ustazah, E.N., Setijanti, P. & Hayati, A. (2025). Experiential retailing in cultural spaces: A case study of multisensory design in batik boutiques. *F1000Research, 14*(506), 1-27.

You, Y.C., Wang, L., Yang, X. & Wen, N. (2025). Alleviating hedonic adaptation in repeat consumption with creative thinking. *Journal of Consumer Psychology, 35*(3), 434-449.

YouTube (2021). Gucci launches AR eyewear try-on for its new sunglasses with crystals. *https://www.youtube.com/watch?v=X7W_oGJrKps* adresinden edinilmiştir (Erişim Tarihi: 29.11.2025).

Zhang, V.Q. (2020). Being-in-the-Apple-store: A genetic phenomenological sociology of space. *Human Studies, (43)*, 667-682.

YENİ NESİL PAZARLAMA STRATEJİLERİNDE YAPAY ZEKÂ ODAKLI ÖRNEKLER

Doç. Dr. Selin BİTİRİM OKMEYDAN
Ege Üniversitesi/İletişim Fakültesi,
selin.bitirim.okmeydan@ege.edu.tr - ORCID: 0000-0002-7996-2178

ÖZET

Günümüzde dijital teknolojilerde yaşanan gelişmeler, her sektördeki iş yapma biçimlerini ve iş süreçlerini büyük bir hızla dönüştürmektedir. Özellikle yapay zekâ teknolojilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte sektörel faaliyetler giderek dijital bir eksene doğru yönelmektedir. Pazarlama sektörü de bu dijital dönüşüme entegre olmakta ve çağdaş pazarlama stratejileri yapay zekâ teknolojileri aracılığıyla yeniden şekillenmektedir. Büyük veri analitiği, algoritmik yönetim, kişiselleştirilmiş içerik üretimi, tüketici davranışlarının öngörülüp modellenmesi, müşteri ilişkilerinin ve rutin iş süreçlerinin otomasyonu gibi yapay zekâ destekli çözümler, pazarlama faaliyetlerine daha hızlı, ölçülebilir ve etkili bir yapı kazandırmaktadır. Bununla birlikte bilişim teknolojilerindeki ilerlemeler, pazarlama stratejilerinin çeşitlenmesini sağlamakta ve geleneksel yaklaşımların yerini dijital stratejiler almaktadır. Bu çerçevede yapay zekâ teknolojilerini merkeze alan sosyal medya pazarlaması, içerik pazarlaması ve deneyim pazarlaması gibi yeni nesil pazarlama stratejileri giderek daha belirgin hâle gelmektedir.

Literatür taramasından hareketle hazırlanan bu çalışma; yeni nesil pazarlama stratejileri arasında yer alan sosyal medya pazarlaması, içerik pazarlaması ve deneyim pazarlamasında yapay zekâ teknolojilerinin kullanım biçimlerini güncel örnekler üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda söz konusu pazarlama stratejilerinde yapay zekâ teknolojilerinin nasıl kullanıldığı ve pazarlama süreçlerine nasıl yansıdığı bütüncül bir perspektifle ele alınmaktadır. Çalışmada incelenen örnek uygulamalar, yapay zekâ teknolojilerinin pazarlama operasyonlarının verimliliğini artırmasının yanı sıra pazarlama stratejilerine daha yenilikçi bir yaklaşım kazandırarak pazarlama süreçlerini daha etkin hâle getirdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya Pazarlaması, İçerik Pazarlaması, Deneyim Pazarlaması, Yapay Zekâ

EXAMPLES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE–FOCUSED STRATEGIES IN NEXT-GENERATION MARKETING

Abstract

In contemporary times, advancements in digital technologies are rapidly transforming business practices and operational processes across all sectors. With the emergence of artificial intelligence (AI) in particular, sectoral activities are increasingly shifting toward a digital axis. The marketing sector is also integrating into this digital transformation, and contemporary marketing strategies are being reshaped through AI-driven solutions. AI-powered solutions such as big data analytics, algorithmic management, personalized content creation, the prediction and modeling of consumer behavior, and the automation of customer relations and routine operational processes provide marketing activities with a faster, more measurable, and more effective structure. Moreover, advances in information technologies have contributed to the diversification of marketing strategies, leading to the replacement of traditional approaches by digital strategies. In this context, next-generation marketing strategies such as social media marketing, content marketing, and experiential marketing, which are increasingly shaped by AI technologies, are becoming increasingly prominent.

Based on a literature review, this study aims to examine the ways in which AI technologies are used in social media marketing, content marketing, and experiential marketing, which are among next-generation marketing strategies, through recent examples. From a holistic perspective, the study examines how AI-enabled solutions are utilized within these marketing strategies and how they are reflected in marketing processes. The examples examined in the study demonstrate that AI technologies not only increase the efficiency of marketing operations but also enhance marketing strategies by introducing a more innovative approach, thereby contributing to the overall effectiveness of marketing processes.

Keywords: Social Media Marketing, Content Marketing, Experiential Marketing, Artificial Intelligence

1. GİRİŞ

Teknolojik ilerlemeler doğrultusunda pazarlama faaliyetleri gibi pazarlama iletişimi bileşenleri de dönüşmekte ve yeni stratejiler ile gelişmektedir. Siddiqui vd.'ye (2025) göre günümüzde sosyal medya pazarlaması, içerik pazarlaması ve deneyimsel pazarlama gibi güncel pazarlama stratejileri yapay zekâ teknolojileri ile şekillenmektedir. Nkembuh (2024), yapay zekâ teknolojileri sayesinde pazarlama faaliyetlerinde veri temelli yaklaşımlar, algoritmik yönetim, kişiselleştirme odaklı ve otomasyona dayalı uygulamaların ön plana çıktığını belirtmektedir. Bu yeni uygulamalar, geleneksel pazarlamanın ötesinde yeni nesil pazarlama stratejilerine hız kazandırmaktadır.

Yapay zekâ teknolojileri; büyük veri, doğal dil işleme, makine öğrenmesi, derin öğrenme ve karar destek sistemlerine dayalı tahmin ve modellemeler aracılığıyla pazarlama süreçlerine daha fazla etkileşim, ölçülebilirlik, doğru öngörüler ve hız kazandırmaktadır. Pazarlama stratejilerine yapay zekânın entegre edilmesi müşteri verilerinin doğru analizi ile müşteri yolculuğunun iyileştirilmesi, hedef kitlelere özgü kişiselleştirilmiş içerik üretiminin sağlanması ve tüketici davranışlarının modellenerek en doğru yer ve zamanda pazarlama mesajlarının oluşturulması gibi süreçlere katkıda bulunmaktadır (Davenport vd., 2020; Huang ve Rust, 2021). Bununla birlikte yapay zekânın pazarlama süreçlerine dahil olması, pazarlama stratejilerini de dönüştürmekte ve son yıllarda sosyal medya pazarlaması, içerik pazarlaması ve deneyimsel pazarlama gibi yeni nesil pazarlama stratejilerini karşımıza çıkarmaktadır.

Literatür taramasına dayalı bu çalışma, güncel pazarlama stratejilerinde yapay zekâ odaklı örneklere odaklanmaktadır. Günümüzde sosyal medya pazarlaması, içerik pazarlaması ve deneyimsel pazarlama gibi öne çıkan yeni nesil pazarlama stratejileri bağlamında ele alınan örnek uygulamalar, bu stratejilerde yapay zekâ teknolojilerinin rolünü bütüncül bir perspektifle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla çalışma, yapay zekâ teknolojilerinin yeni nesil pazarlama stratejilerine katkılarına odaklanması bakımından yenilikçi bir değer taşımaktadır. Çalışmada yer verilen güncel örnekler, yapay zekâ teknolojilerinin pazarlama stratejilerindeki yenilikçi uygulamalarını açığa çıkarmakta ve gelecekte pazarlama alanındaki olası uygulamalara da ışık tutmaktadır.

2. SOSYAL MEDYA PAZARLAMASI VE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI

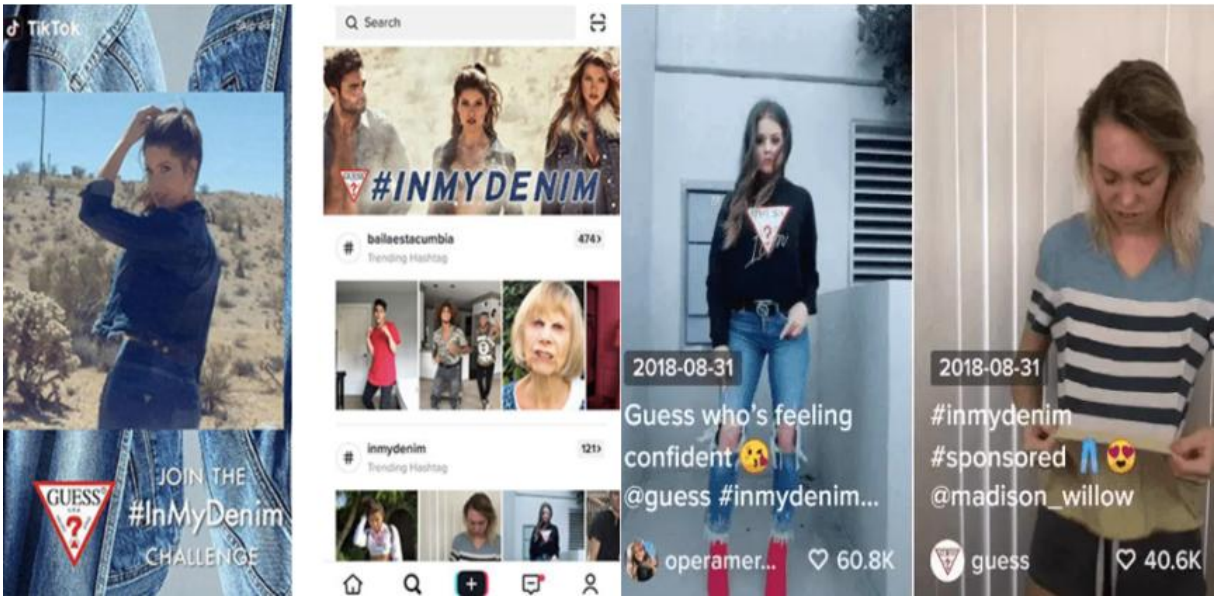
Markaların sosyal medya platformları aracılığıyla hedef kitleleriyle doğrudan iletişim kurduğu, anlık etkileşim oluşturduğu ve marka bilinirliğini artırmayı amaçladığı dijital pazarlama stratejilerini kapsayan sosyal medya pazarlaması; içerik üretimi, viral yayılım, dijital topluluk oluşturma ve kullanıcı katılımı gibi dinamik unsurları içermektedir (Tuten ve Solomon, 2018). Güncel pazarlama iletişimi stratejileri kapsamında sosyal medya pazarlaması; marka, ürün, işletme, birey ya da topluluklara ilişkin farkındalık yaratma, tanınırlık inşa etme, etkileşim sağlama ve hedef kitleleri satın alma davranışına yönlendirme amacıyla kullanılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda sosyal ağlar gibi dijital iletişim platformları pazarlama iletişimi süreçlerine etkin biçimde entegre edilmektedir (Kumari, 2022).

Bu bağlamda sosyal medya pazarlaması, yalnızca kampanya duyurularının yapıldığı bir alan değil; aynı zamanda marka algısının inşa edildiği, krizlerin yönetildiği, müşteri geri bildirimlerinin alındığı ve sadakat ilişkilerinin kurulduğu çok boyutlu bir iletişim stratejisidir. Özellikle yapay zekâ destekli duygu analizi, dijital veri takip araçları, öngörüsel analiz, müşteri

segmentasyonu, kişiselleştirme ve hedefleme algoritmaları sayesinde sosyal medya içerikleri daha stratejik ve özelleştirilmiş hâle getirilmektedir (Anshu ve Sharma, 2024).

Günümüzde işletmeler hedef kitlelerine ulaşmak ve etkili bir sosyal medya pazarlaması stratejisi geliştirmek için Facebook, X (Twitter), YouTube, Instagram, Pinterest ve TikTok gibi popüler mecralardan yararlanmaktadır. Bu mecralardan TikTok, son yıllarda sosyal medya pazarlamasının yoğun şekilde kullanıldığı bir arama motoru olarak konumlanmaktadır. TikTok Insights'a göre kullanıcıların %34'ü platformda keşfettikleri yiyecek veya içecek ürünlerini satın almakta, %39'u uygulamada gördüğü ürünleri dış bağlantılardan temin etmekte ve %78'i ise bir içerik üreticisinin tanıttığı ürünü satın almaktadır. Dünya genelinde 1.6 milyardan fazla kullanıcıya ulaşan TikTok; güzellik, ev dekorasyonu, sağlık ve teknoloji gibi pek çok alandaki niş topluluklarla etkileşim kurmak için fırsatlar sunmaktadır (Baker, 2025). TikTok'un satın alma davranışlarını etkileyen dijital platform olarak öne çıktığını gösteren bu veriler, aynı zamanda küresel markaların bu mecrada sosyal medya pazarlaması faaliyetlerini güçlendirmek amacıyla içerik üreticileriyle iş birliği yapmasını beraberinde getirmektedir.

Yapay zekâ teknolojileri ise TikTok kullanıcı profiline göre kişiselleştirilmiş öneriler sunarak sosyal medya pazarlamasını güçlendirmektedir. Rach ve Peter'a (2021) göre TikTok'un izleme ve etkileşim davranışlarına dayalı kullanıcı odaklı algoritması, diğer sosyal medya platformlarının öneri sistemlerine kıyasla çok daha belirleyici rol oynamaktadır. Bu yönüyle TikTok, yapay zekâ temelli algoritmalar ile kullanıcı tercihleri arasındaki ilişkiyi analiz etmek için daha elverişli bir ortama sahiptir. Görsel 1, TikTok ve Guess iş birliği ile sosyal medya pazarlamasının başarılı örneklerinden birini temsil etmektedir.

Görsel 1. TikTok ve Guess İş Birliği ile AI Destekli Sosyal Medya Pazarlaması Örneği

Kaynak: Eminbeyli, 2022.

Görsel 1, dünyaca ünlü hazır giyim markası Guess tarafından 2018 yılında başlatılan "Guess Challenge" isimli sosyal medya pazarlamasına ait kareleri yansıtmaktadır. Guess, bu kampanyada TikTok fenomenleriyle iş birliği yaparak sosyal medya pazarlamasının kısa sürede viral olarak yayılmasını ve markaya yaratıcı bir kampanya üzerinden dikkat çekilmesini sağlamıştır. Katılımcılardan; önce sıradan kıyafetlerle, ardından Guess'in denim koleksiyonuna

ait şık bir kombinle göründükleri videolar hazırlamaları istenmiştir. Etkileşimi artırmak amacıyla #inmydenim etiketiyle paylaşılan bu eğlenceli içerikler, 52 milyondan fazla görüntülenmiş ve kampanyada beş binden fazla kullanıcı videosu üretilmiştir (Eminbeyli, 2022).

İlgili kampanya, dijital platform olarak TikTok'un sosyal medya pazarlamasındaki etki gücünü ortaya çıkaran başarılı bir örnek niteliği sergilemektedir. Ayrıca kampanyayı geniş hedef kitlelere ulaştırmada yapay zekâ teknolojileri de dikkat çekmektedir. Nitekim TikTok; kullanıcıların izleme süresi, beğeni davranışları, yorum sıklığı ve videolar arası geçiş hızları gibi etkileşim verilerini analiz eden gelişmiş bir yapay zekâ algoritmasına sahiptir ve bu sistem, her kullanıcı için kişiselleştirilmiş bir içerik akışı sunan "For You" sayfasını oluşturmaktadır. Böylece kullanıcılar, ilgilerini çeken içeriklerle daha sık karşılaşırken markalar da hedef kitlelerine doğrudan ulaşma fırsatı elde etmektedir (Ambran vd., 2024). Buna göre TikTok'un yapay zekâ destekli algoritması, kullanıcı deneyimini kişiselleştirerek markaların sosyal medya pazarlaması stratejilerinde daha isabetli ve etkili sonuçlar elde etmelerine katkı sağlamaktadır.

3. İÇERİK PAZARLAMASI VE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI

Tüketicilere doğrudan satış odaklı olmayan ancak ilgi çekici, yaratıcı ve değerli içerikler sunmayı hedefleyen bir strateji olan içerik pazarlaması, güncel pazarlama iletişimi stratejilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda yapay zekâ teknolojileri ise içerik üretimi, hedefleme, gerçek zamanlı performans takibi ve analizi, içerik üretiminde otomasyon ve SEO uyumluluğu gibi pek çok aşamada kullanılmaktadır (Lopes ve Casais, 2022).

Bir web sitesinin arama motoru sonuçlarında daha görünür olmasını sağlayarak ücretli reklamlar olmaksızın organik akış elde etmeyi amaçlayan arama motoru optimizasyonu (SEO) ile içerik pazarlaması, dijital pazarlama ekosistemi içerisinde birbirini tamamlayan iki temel stratejidir. İyi optimize edilmiş içerikler, SEO başarısını doğrudan etkilemektedir. SEO, içeriklerin dijital ortamda görünürlük kazanmasını sağlamakta, içerik pazarlaması ise bu görünürlüğü anlamlı bir kullanıcı deneyimine dönüştürerek marka değeri ve müşteri bağlılığı yaratmaktadır (Nimgharen ve Ayaz, 2025). Bu anlamda içerik pazarlaması, kullanıcılara değerli ve özgün içerikler sunarak onları markaya çekmeyi ve etkileşim kurmayı amaçlamaktadır.

İçerik pazarlaması, marka ile hedef kitleleri arasında uzun vadeli ilişkiler kurmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla blog yazıları, e-postalar, videolar ve yaratıcı sosyal medya içerikleri üretmeyi kapsayan içerik pazarlamasında yapay zekâ, kaliteli görsel ve metin içerikleri hazırlanmasının yanı sıra kullanıcıların ilgi alanlarına uygun kişiselleştirilmiş ve dikkat çekici içerikler oluşturmayı desteklemektedir (Sayankar, 2017). Yapay zekâ teknolojileri içerik üretimini hızlandırıp kolaylaştırarak pazarlama iletişimi süreçlerinin etkinliğini artırmaktadır. Balamurugan'a (2024) göre yapay zekâ teknolojileri ile kolaylaşan içerik üretimi sayesinde işletmeler zaman tasarrufu, güncel içerik akışı, içerik üretiminde otomatikleşme, gelişmiş kişiselleştirme, gelişmiş müşteri içgörüsü, gerçek zamanlı strateji uyarlaması, yüksek etkileşim oranı, içerik pazarlamasında ölçümleme, verimlilik artışı ve rekabet avantajı kazanmaktadır. Böylece pazarlama uzmanları güncel trendlere uygun ve hedef kitlelere göre kişiselleştirilmiş içerikleri sürdürülebilir hâle getirirken daha stratejik hedeflere odaklanabilmektedir.

Günümüzde içerik pazarlaması ChatGPT, DALL-E ve Midjourney gibi yeni nesil üretken yapay zekâ teknolojilerine dayalı yazılım araçları ile sürekli güncellenip yeni yetenekler kazanmaktadır. Sözü edilen yapay zekâ araçları pazarlama profesyonellerine hem metinsel hem de görsel içerik üretiminde önemli avantajlar sunmaktadır. ChatGPT, doğal dil işleme yetenekleri sayesinde blog yazıları, e-posta metinleri, sosyal medya gönderileri ve ürün açıklamaları gibi çeşitli içerik türlerinin hızlı ve tutarlı bir şekilde üretilmesine olanak tanımaktadır. DALL-E ve Midjourney gibi araçlar ise kullanıcı girdilerine dayanarak yüksek kaliteli ve yaratıcı görseller oluşturmaktadır. Böylece markalar, içeriklerin görsel gücünü artırmakta ve daha etkili hikâye anlatımı gerçekleştirebilmektedir (Wahid vd., 2023).

Yeni nesil yapay zekâ araçları sayesinde markalar, hedef kitleleri ile arasındaki duygusal bağı kuvvetlendirerek içerik pazarlamasında stratejik üstünlük ve yaratıcı rekabet avantajı yakalamaktadır. Örneğin, Coca-Cola 2023 yılında yapay zekâ destekli içerik üretimini teşvik eden “Create Real Magic” platformunu tanıtmış ve bu platform aracılığıyla aynı isimli küresel çaplı bir içerik pazarlaması kampanyasını hayata geçirmiştir. Görsel 2, bu kampanyadan iki örnek kareyi yansıtmaktadır.

Görsel 2. Coca-Cola “Create Real Magic” Kampanyası ve AI Destekli İçerik Pazarlaması Örneği

Kaynak: The Coca-Cola Company, 2023.

Görsel 2’de, Coca-Cola’nın “Create Real Magic” kampanyası için yapay zekâ aracılığıyla oluşturulmuş örnekler görülmektedir. 2023 yılında Coca-Cola, Bain & Company ve OpenAI iş birliğiyle “Create Real Magic” platformu üzerinden aynı isimde küresel bir kampanya başlatmıştır. Kampanya kapsamında katılımcılar, Coca-Cola’nın kutup ayısı, konturlu şişe ve Noel Baba gibi ikonik marka sembollerinden ilham alarak ChatGPT-4 ve DALL-E teknolojileri aracılığıyla özgün dijital sanat eserleri üretmeye teşvik edilmiştir (Seli vd., 2025).

Ayrıca kampanya kapsamında seçilen çalışmalar, New York’taki Times Square ve Londra’daki Piccadilly Circus gibi küresel ölçekli dijital billboardlarda sergilenmiştir. Ayrıca bazı sanatçılar, Coca-Cola’nın Atlanta’daki merkezinde düzenlenen “Real Magic Creative Academy” programına katılma fırsatı elde etmiştir. Bu kampanya, yapay zekâ destekli içerik üretiminin katılımcı marka iletişimi, ortak yaratım (co-creation) süreci, üreten tüketici

(prosumer) ve deneyimsel pazarlama stratejileriyle nasıl bütünleşebileceğine dair dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir (The Coca-Cola Company, 2023). İçerik üretim süreçlerine yapay zekâyı dahil eden Coca-Cola gibi küresel markalar ve yapay zekâ teknolojilerinde öncü şirketler arasındaki yaratıcı iş birliğinin başarılı örnekleri, sektördeki benzer girişimlere ilham vermektedir. Bu sayede markalar, müşterileri ile duygusal bağ kuran deneyim ve hikâyeleştirme temelli içerik pazarlaması stratejilerinin gelişmesine öncülük etmektedir.

4. DENEYİMSEL PAZARLAMA VE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI

Tüketicilerin fiziksel ve dijital mecralarda entegrasyonunu ve aktif katılımını hedefleyerek marka ile ilişkisini derinleştiren stratejilere odaklanan deneyimsel pazarlama, tüketicilere fiziksel ve dijital kanallarda etkileşimli deneyimler sunarak marka bağlılığını artırmayı hedeflemektedir (Kotler vd., 2021). Bu yönden deneyimsel pazarlama, tüketicilerin ürün veya hizmetler ile etkileşimde bulunarak deneyim yaşamasını sağlamakta, markalar ve müşterileri arasında duygusal bağ kurarak marka sadakatini geliştirme açısından etkili sonuçlar doğurmaktadır.

Schmitt'e (1999) göre tüketicilerin dikkatini çekerek, onların duygularına hitap ederek ve ürünlerle ilgili mesajları zihinlerinde ve kalplerinde olumlu iz bırakarak iletmeyi amaçlayan bir pazarlama anlayışı olan deneyimsel pazarlama; duyusal, duygusal, bilişsel, davranışsal ve ilişkisel olmak üzere beş boyut içermektedir. Bu boyutların her birini kapsayan deneyimsel pazarlama uygulamaları, marka güveni ve marka sadakati yaratmada etkili stratejilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Sugiyarti ve Hendar, 2017). Deneyimsel pazarlamanın sunduğu çok boyutlu etkileşim ortamı, marka algısını şekillendirmekte ve müşteri deneyiminin sürekliliğini sağlamaktadır.

Deneyimsel pazarlamada yapay zekâ; ağırlıklı olarak artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) gibi teknolojiler aracılığıyla kullanıcının deneyim sürecini zenginleştirmekte, karar alma sürecini desteklemekte, markaya güveni artırmakta ve ürün israfı ile iade oranlarını düşürmektedir (Cunha, 2025). Yapay zekâ destekli artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojileri sayesinde pazarlama deneyimleri, tüketicilere daha sürükleyici ve kişisel anlar yaşatmaktadır. Ürünlerin üç boyutlu (3D) sanal bilgilerini ve 360 derece görünümlerini gerçek zamanlı sunabilen bu etkileşimli teknolojiler aracılığıyla müşteriler; ürünleri kolay inceleme, görsel canlandırma yapma, daha zengin ve gerçekçi deneyim yaşama, memnuniyet düzeylerinde ve satın alma oranlarında artış olanağı yakalamaktadır (Gong ve Park, 2023).

Günümüzde deneyimsel pazarlamada, fiziksel deneyimlerin yanı sıra yapay zekâ destekli dijital deneyimler daha fazla öne çıkmaktadır. Örneğin, IKEA, artırılmış gerçeklik teknolojisini mümkün kılan ve telefona indirilebilen Place App uygulaması aracılığıyla müşterilerin beğendiği mobilyaları veya aksesuarları evlerine sanal olarak yerleştirip ürünlerin boyutunun, şeklinin ya da renginin evlerine uygun olup olmadığını anlamalarını sağlamaktadır. Yine IKEA'nın sanal gerçeklik uygulaması aracılığıyla tüketiciler, mağazadaki sanal bir mutfakta gezip ürünleri sanal olarak kullanarak sanal yemek pişirme deneyimi elde etmektedir (Gupta ve Bansal, 2022; Khan ve Sarkar, 2024).

Müşteri deneyimini ve sadakatini geliştirmede öne çıkan yeni nesil gerçeklik teknolojileri, günümüzde turizm pazarlamasında güçlü bir araç hâline gelmekte ve seyahat eden bireylerin

destinasyonlara yönelik algılarını ve duygusal bağlılıklarını önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle sanal gerçeklik tabanlı deneyimler, kullanıcıların destinasyonlara karşı tutumlarını olumlu yönde geliştirmekte ve güçlü bir "orada olma" hissi yaratmaktadır. Bu deneyimlerde sunulan duyusal bilgiler, bireylerin marka ile sosyal etkileşimini güçlendirerek duygusal bağ kurma düzeyini artırmaktadır (Istiqlal vd., 2024). Görsel 3, Marriot Hotel'in sanal gerçeklik teknolojisinin bir örneği olan "VRoom Service" uygulamasını yansıtmaktadır.

Görsel 3. Marriott Hotel VRoom Service ve AI Destekli Deneyimsel Pazarlama Örneği

Kaynak: Summers, 2015.

Görsel 3, Marriott Hotel ve Samsung Gear VR iş birliği ile 2015 yılında hayata geçirilen yapay zekâ destekli sanal gerçekliğe (VR) dayalı Marriott Hotel VRoom Service aracılığıyla sanal seyahat deneyimi uygulamasına ait karelerden oluşmaktadır. Yenilikçi bir deneyim olarak Marriott oteller zincirinin yalnızca belirli lokasyonlarında sunulan VRoom Service, müşterilerin odalarına Samsung Gear VR başlıkları ve kulaklıkları talep ederek erişebildikleri yapay zekâ temelli bir uygulamadır. Bu cihazlar, VR Postcards adı verilen üç farklı destinasyona ait 360 derece video formatında çekilen, kullanıcının baş hareketine göre yönlenen ve yaklaşık üç dakika uzunluğunda VR içerik ile donatılmıştır. Gerçek gezginlerin kendi deneyimlerini anlattığı üç farklı VR Postcards senaryosu; Şili-And Dağları'nda maceralı bir keşif yolculuğunu, Çin-Beijing Çarşısı'nda yerel ve kültürel bir gezintiyi ve Afrika-Ruanda'da bir dondurmacının yerel halkla kurduğu bağı konu alan sosyal içerikli duygusal bir hikâyeyi içermektedir (Summers, 2015).

İlgili görseldeki VR deneyimi; geleneksel Çin lokantasını, sokak satıcılarını ve bisikletle gezen yerel halk ile kültürel etkileşime olanak tanıyan Beijing Çarşısı'ndaki gündelik yaşam sahnelerini kapsamakta ve izleyicinin yerel atmosferi birebir deneyimlemesini sağlamaktadır. Mofokeng ve Matima'ya (2018) göre otel müşterilerinin kaldıkları odada yaratıcı içerikler ile eğlenceli bir deneyim yaşamasına olanak veren bu uygulama, müşterilerin marka ile aktif şekilde etkileşime girerek kişisel deneyimini zenginleştirmesine ve hikâyeler üzerinden marka ile daha derin bir duygusal bağ kurmasına yardımcı olmaktadır. Yapay zekâ tabanlı gerçeklik teknolojileri, Schmitt'in (1999) deneyimsel pazarlama modelindeki duyusal, duygusal, bilişsel,

davranışsal ve ilişkisel olmak üzere tanımlanan beş boyutu kapsamaktadır. Bu yönden Marriott Hotel'in VRoom Service uygulaması, daha etkileşimli ve iyileştirilmiş tüketici deneyimi sunmakta ve yapay zekâ temelli deneyimsel pazarlamanın başarılı bir örneği olarak öne çıkmaktadır.

5. SONUÇ

Pazarlama iletişimi, günümüzün dijital ekosistemi içerisinde yalnızca hedef kitlelere mesaj ileten bir iletişim stratejisi olmaktan çıkmış; markaların benzerlerinden farklılaşacak ve rekabet avantajı yaratıp sürdürebilecek şekilde konumlanmasının temel aracına dönüşmüştür. Bu dönüşüm sürecinde yapay zekâ teknolojileri kilit bir rol oynamaktadır. Civelek vd.'ye (2021) göre pazarlama iletişimi sürecinin dijitalleşmesini ve ileri teknolojiler ile bütünleşmesini sağlayan yapay zekâ devrimi, pazarlama iletişiminin geleneksel bileşenlerini yeniden tanımlamakta ve ortaya çıkan güncel bileşenlerini de şekillendirmektedir. Bu çalışmada, yeni nesil pazarlama stratejileri kapsamında ele alınan sosyal medya pazarlaması, içerik pazarlaması ve deneyimsel pazarlama gibi güncel pazarlama iletişimi bileşenleri birlikte incelenmektedir. Yapay zekâ ve pazarlama stratejilerini harmanlayarak güncel uygulama örneklerine yer veren bu çalışmada, yapay zekâ destekli pazarlama stratejilerindeki dönüşüm, bütüncül bir perspektif ile ortaya koyulmuştur.

Bu doğrultuda çalışmada incelenen güncel uygulama örnekleri, yapay zekâ teknolojilerinin, işletmelerin işlevsel ve operasyonel süreçlerine entegre olmasının yanı sıra markaların iletişim stratejilerinin de ayrılmaz bir parçası hâline geldiğine işaret etmektedir. Guess'in TikTok iş birliğinde kullanıcı odaklı algoritmalar ile sosyal medya pazarlaması, Coca-Cola'nın ortak yaratım (co-creation) ve üreten tüketici (prosumer) yaklaşımına dayalı Create Real Magic kampanyası ile Samsung Gear VR ve Marriott Hotel'in ortak girişimi olan sanal gerçeklik tabanlı VRoom Service gibi çeşitli örnekler, yapay zekâ teknolojilerinin pazarlama iletişiminde nasıl uygulandığına ve yeni nesil pazarlama stratejilerini şekillendirmedeki rolüne ışık tutmaktadır.

Çalışmada güncel pazarlama stratejilerinden biri olarak incelenen sosyal medya pazarlaması, hedef kitleler ile daha etkileşimli uygulamaları beraberinde getirmekte ve marka ile müşterileri arasındaki bağı güçlendirmektedir. Sosyal medya pazarlamasında yoğun şekilde yararlanılan yapay zekâ teknolojileri sayesinde algoritmik içerik üretimi ve dağıtımı kolaylaşmakta, markaların hedef kitleleri ile eş zamanlı ve çift yönlü iletişim kurarak müşteri memnuniyetini artırması mümkün olmaktadır (Kaplan ve Haenlein, 2019; Kumari, 2022). Yeni nesil pazarlama stratejilerinde öne çıkan içerik pazarlamasında yapay zekâ teknolojileri, hedef kitleleri sürece daha fazla dahil eden içerik üretimi süreçlerinde büyük rol oynamaktadır. Özellikle ilişki yönetimi açısından değerli görülen kişiselleştirilmiş içerik önerileri, hedef kitle analizi ile profil belirleme ve belirlenen hedef kitle profillerine uygun otomatik içeriklerin üretilip dağıtılması gibi süreçler yapay zekâ teknolojilerini gerekli kılmaktadır (Balamurugan, 2024; Chaffey ve Chadwick, 2019). Yeni nesil pazarlama stratejilerinde güncel yaklaşımlar arasında yer alan deneyimsel pazarlamada ise yapay zekâ teknolojileri, markalara daha fazla kişiselleştirme ve etkileşim fırsatı sayesinde müşteri memnuniyetini geliştirme olanağı sunmaktadır. Hedef kitleler daha fazla ve yoğun deneyim yaşayacak şekilde artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik

teknolojileri ile buluşmakta ve bu durum, markalar ile tüketiciler arasında daha derin duygusal bağ inşa edilmesini kolaylaştırmaktadır (Cunha, 2025; Lemon ve Verhoef, 2016).

Çalışmanın temel vurgusu, yapay zekâ teknolojilerinin günümüzde pazarlama süreçlerini desteklemenin ötesine geçtiğini ve güncel pazarlama stratejilerinin tasarlanıp uygulanmasında işlevsel bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Sosyal medya pazarlaması, içerik pazarlaması ve deneyimsel pazarlama örnekleri üzerinden ele alınan çalışma; yapay zekâ destekli bu yeni nesil pazarlama stratejileri sayesinde markaların hedef kitleleri ile daha sürdürülebilir etkileşimler kurduğunu ve daha derin duygusal bağlar inşa etmede yaratıcı fırsatlara sahip olduğunu göstermektedir. Gelecekte yapay zekâ teknolojilerinin pazarlama alanına daha fazla entegre olacağını ve pazarlama stratejilerini yeniden şekillendireceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Ambran, N.S., Zainodin, W.H.W. & Ali, M.N.M. (2024). AI systems and content moderation: TikTok as a digital safety platform in shaping a pleasant environment: A qualitative approach. *Journal of Media and Information Warfare, 17*(1), 93-104.

Anshu, M. & Sharma, M. (2024). AI in social media marketing: Opportunities and challenges. *International Journal of Scientific Research in Computer Science Engineering and Information Technology, 10*(5), 195-204.

Baker, O. (2025, May 27). TikTok for small business: What you need to know. https://socialbee.com/blog/small-business-tiktok/ adresinden edinilmiştir (Erişim Tarihi: 08.07.2025).

Balamurugan, M. (2024). AI-driven adaptive content marketing: Automating strategy adjustments for enhanced consumer engagement. *International Journal for Multidisciplinary Research, 6*(5). 1-8.

Chaffey, D. & Chadwick, F.E. (2019). *Digital marketing: Strategy and implementation.* (7th Ed.). Harlow, England: Pearson Education.

Civelek, M., Červinka, M., Gajdka, K. & Nétek, V. (2021). Marketing communication tools and their influence on marketing innovation: Evidence from Slovakian SMEs. *Management & Marketing, 16*(3), 210-227.

Cunha, M.N. (2025). Transforming online retail: The impact of augmented and virtual reality on consumer engagement and experience in e-commerce in the context of the Sustainable Development Goals (SDG). *SDGsReview, 5*(3), 1-26.

Davenport, T., Guha, A., Grewal, D. & Bressgott, T. (2020). How artificial intelligence will change the future of marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science, 48*(1), 24-42.

Eminbeyli, S. (2022, August, 30). The best TikTok ads examples you need to steal. https://planly.com/tiktok-ads-examples/ adresinden edinilmiştir (Erişim Tarihi: 08.07.2025).

Gong, T. & Park, J. (2023). Effects of augmented reality technology characteristics on customer citizenship behavior. *Journal of Retailing and Consumer Services, (75),* 1-10.

Gupta, T. & Bansal, S. (2022). Immersive horizons: VR and AR in digital marketing. *Journal of Marketing & Supply Chain Management, 1*(2), 1-7.

Huang, M.H. & Rust, R.T. (2021). A strategic framework for artificial intelligence in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science, (48),* 30-50.

Istiqlal, I., Irsyad, Z. & Iswanto, D. (2024). Utilization of virtual reality technology in tourism destination promotion strategy to increase tourist attraction. *Aurora: Journal of Emerging Business Paradigms, 1*(2), 75-85.

Kaplan, A.M. & Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons, 62*(1), 15-25.

Khan, R. & Sarkar, U. (2024). Business leadership in the digital age: IKEA's story in the retail and consumer sector. *Green Technologies and Sustainability, 2,* 1-7.

Kotler, P., Kartajaya, H. & Setiawan, I. (2017). *Marketing 4.0: Moving from traditional to digital*. Hoboken, NJ: Wiley.

Kumari, K.W.S.N. (2022). How social media marketing activities influence brand loyalty through brand identity and brand awareness during COVID-19. *Studies of Applied Economics, 40*(3), 1-18.

Lemon, K.N. & Verhoef, P.C. (2016). Understanding customer experience throughout the customer journey. *Journal of Marketing, 80*(6), 69-96.

Lopes, A.R. & Casais, B. (2022). Digital content marketing: Conceptual review and recommendations for practitioners. *Academy of Strategic Management Journal, 21*(2), 1-17.

Mofokeng, N.E.M. & Matima, K. (2018). Future tourism trends: Virtual reality based tourism utilizing distributed ledger technologies. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure, 7*(3), 1-14.

Nimgharen, K. & Ayaz, S. (2025). The contribution of digital marketing to business performance: Case of companies in Morocco. *Journal of Society, Economics and Management, 6*(1), 175-195.

Rach, M. & Peter, M.K. (2021). How TikTok's algorithm beats Facebook & Co. for attention under the theory of escapism: A network sample analysis of Austrian, German and Swiss users. In. Martínez-López, F.J. & López, D.L. (Ed.), *Advances in digital marketing and e-commerce* (pp. 137-143). Cham: Springer.

Sayankar, V.N. (2017). A review on content marketing. In. Pethe M.D.S. (Ed.), *Skill convergence: A management path for sustainable development* (pp. 53-55). Baramati: Krishi Vigyan Kendra.

Schmitt, B. (1999). *Experiential marketing: How to get customers to sense, feel, think, act, and relate to your company and brands.* New York: The Free Press.

Seli, P., Ragnhildstveit, A., Orwig, W., Bellaiche, L., Spooner, S. & Bar, N. (2025). Beyond the brush: Human versus artificial intelligence creativity in the realm of generative art. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*. *(10),* 1-9.

Sugiyarti, G. & Hendar, H. (2017). Experiential marketing creative antecedence for success of brand loyalty (A study on the users of perfume for body in Indonesia). *International Review of Management and Marketing, 7*(1), 529-536.

Summers, N. (2015, September 28). *I ordered 'VRoom Service' in a Marriott hotel.* https://www.engadget.com/entertainment/streaming/best-live-tv-streaming-service-133000410.html adresinden edinilmiştir (Erişim Tarihi: 08.07.2025).

The Coca-Cola Company. (2023, March 20). *Coca-Cola invites digital artists to "Create Real Magic" using new AI platform*. https://www.coca-colacompany.com/media-center/coca-cola-invites-digital-artists-to-create-real-magic-using-new-ai-platform adresinden edinilmiştir (Erişim Tarihi: 07.07.2025).

Tuten, T.L. & Solomon, M.R. (2018). *Social media marketing*. (3rd Ed.) Thousand Oaks: SAGE.

Wahid, R., Mero, J. & Ritala, P. (2023). Editorial: Written by ChatGPT, illustrated by Midjourney: Generative AI for content marketing. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, 35*(8), 1813-1822.

AKADEMİK VE KİŞİSEL GELİŞİMDE YAPAY ZEKA KULLANIMININ OLUMSUZ ETKİLERİ

Prof. Dr. Yusuf Sait TÜRKAN
İstanbul Üniversitesi – Cerrahpaşa,
ysturkan@iuc.edu.tr - 0000-0001-7240-183X

ÖZET

Hızla yaygınlaşan yeni teknolojiler ve yapay zeka uygulamaları, öğrencilerin akademik ve kişisel gelişim süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Yapay zekanın eğitimde "destekleyici mi yoksa risk oluşturan bir unsur mu olduğu" sorusu, son yıllarda akademik çalışmalarda giderek daha fazla tartışılmaktadır. Yapay zeka, öğrencilerin öğrenme süreçlerine önemli katkılar sunmakla birlikte, akademik ve kişisel gelişim açısından çeşitli riskler de barındırmaktadır.

Bu çalışmada, yapay zekanın öğrencilerin akademik ve kişisel gelişimi üzerindeki olumsuz etkileri incelenmiştir. Bu kapsamda, sosyal bilimler ve uygulamalı bilimler alanlarında yer alan çok sayıda akademik çalışma analiz edilmiştir. Literatürde bu olumsuz etkiler sıkça dile getirilmekle birlikte, farklı disiplinlerde farklı kavramlar ve terminolojilerle ele alındığı görülmektedir. Bu nedenle, literatürde belirtilen olumsuz etkiler belirli tematik gruplar altında sınıflandırılmıştır. Ardından, her bir olumsuz etki ayrı ayrı değerlendirilmiş ve bu etkilerin akademik tartışmaya açılması amaçlanmıştır.
Anahtar Kelimeler: Eğitimde yapay zeka, Akademik gelişim, Kişisel gelişim

NEGATIVE EFFECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE USE ON ACADEMIC AND PERSONAL DEVELOPMENT

ABSTRACT

Rapidly expanding new technologies and artificial intelligence applications directly affect students' academic and personal development processes. The question of whether artificial intelligence functions as a supportive tool or poses a risk in education has been increasingly discussed in academic studies in recent years. While artificial intelligence provides significant contributions to students' learning processes, it also involves various risks in terms of academic and personal development.

In this study, the negative effects of artificial intelligence on students' academic and personal development were examined. Within this scope, a large number of academic studies from the fields of social sciences and applied sciences were analyzed. Although these negative effects are frequently addressed in the literature, they are often presented using different concepts and terminologies across disciplines. Therefore, the negative effects identified in the literature were classified under specific thematic groups. Subsequently, each negative effect was evaluated individually, and these effects were intended to be opened to academic discussion.

Keywords : Artificial intelligence in education, Academic development, Personal development

1. GİRİŞ

Yapay zeka (YZ) ve YZ tabanlı teknolojiler, günümüzde toplumsal yaşamın hemen her alanında yaygın biçimde kullanılmaktadır. YZ uygulamalarının hızla artması, eğitim ve sağlık alanlarının yanı sıra ekonomi, hizmet sektörü, üretim süreçleri ve iş gücü piyasaları gibi çok farklı alanlarda köklü dönüşümlere ve yeniliklere neden olmaktadır (Fitria, 2023; Loh, 2023). Her teknolojik ilerlemede olduğu gibi yapay zekanın hızlı gelişimi çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir (Al-Rawashda vd., 2024). Bu kapsamda en büyük risk alanlarından biri insanı direkt etkilemesi sebebiyle öğrencilerin akademik ve ve kişisel gelişimine olan etkileridir.

Dijital teknolojiler ve özellikle yapay zeka (YZ) uygulamaları eğitimi hayatında köklü değişikliklere neden olmaktadır. Öğrencilerin öğrenme, düşünme ve akademik üretim biçimlerini tamamen etkilemeye başlayan yapay zeka destekli sistemlerin akademik ve kişisel gelişim üzerindeki olası olumsuz etkileri çeşitli kaygıların artmasına yol açmıştır (Moosa vd., 2025). Chen ve Lin (2024) ise yapay zekanın özellikle genç öğrenciler arasında hızla yaygınlaştığını vurgulayarak, ortaya çıkabilecek olumsuz etkilerin azaltılabilmesi için yapay zeka okuryazarlığının geliştirilmesinin gerekliliğine dikkat çekmektedir. Sok ve Heng (2024), öğrenciler arasında ChatGPT kullanımının bazı yararlar sağlamakla birlikte önemli riskler de içerdiğini ifade etmişlerdir. Berliner (2024), yeterli düzeyde şeffaflık ve açıklık sunmayan yapay zeka sistemlerinin kritik karar alma süreçlerinde yetkilendirilmemesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda, yapay zekanın eğitimde destekleyici bir araç mı yoksa potansiyel bir risk unsuru mu olduğu sorusu, güncel akademik literatürün merkezinde yer almaktadır.

Özellikle ChatGPT, Bard ve Copilot gibi üretken yapay zeka araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, öğrencilerin öğrenme süreçlerine aktif katılım düzeyleri, eleştirel düşünme becerileri ve akademik sorumluluk anlayışları yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. Yapay zeka, bireysel öğrenme hızına uyum sağlama ve karmaşık bilgileri sadeleştirme gibi işlevleriyle öğrenmeyi desteklerken; aynı zamanda yüzeysel öğrenme, bilişsel pasifleşme ve akademik üretimde otomatikleşme gibi riskleri de beraberinde getirmektedir. Yapay zekanın insan etkileşimini ve eleştirel düşünme süreçlerini dönüştürerek bilişsel faaliyetlerde teknolojiye bağımlılığı artırabileceği ifade edilmektedir (Facione, 2020). Bu durum, yapay zekanın eğitimde tek yönlü bir ilerleme aracı olarak değil, çok boyutlu etkileri olan bir dönüşüm unsuru olarak ele alınmasını ve yapay zekanın olumsuz etkilerinin mutlaka incelenerek gerekli önlemlerin alınmasını gerekli kılmaktadır.

Literatürde, yapay zekanın akademik gelişim üzerindeki etkileri kadar, öğrencilerin kişisel gelişim süreçleri üzerindeki olumsuz yansımalarına da dikkat çekilmektedir. Sosyal etkileşimin azalması, dijital bağımlılığın artması, etik sınırların belirsizleşmesi ve akademik kimliğin zayıflaması gibi unsurlar, yapay zekanın eğitim bağlamındaki risk alanlarını oluşturmaktadır. Bu dönüşümler aynı zamanda sosyal yaşamda da büyük değişimlere yol açarak yakın gelecekte çeşitli zorlukları beraberinde getirebilir (Anne, 2022). Ayrıca, eğitimde yapay zeka araçlarının kullanımı veri gizliliği konusunda önemli endişeler doğurmaktadır. Öğrenciler farkında olmadan kişisel bilgilerini paylaşabilir ve bu da gizlilik ihlallerine yol açabilir (Khowaja vd., 2024; Huang vd., 2023; Mienye vd., 2025).

Yapay zekanın öğrencilerin akademik ve kişisel gelişimlerine olumsuz etkileri literatürde son yıllarda çalışılan önemli bir araştırma alanı olmakla birlikte bu olumsuz etkilerin, farklı disiplinlerde farklı kavramlar ve terminolojiler kullanılarak ele alındığı, bu nedenle literatürde bütüncül ve sistematik bir çerçevenin yeterince oluşmadığı görülmektedir. Bu çalışmada, yapay zekanın öğrencilerin akademik ve kişisel gelişimi üzerindeki olumsuz etkileri disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Sosyal bilimler ve uygulamalı bilimler alanlarında yayımlanmış akademik çalışmalar incelenmiş, literatürde dile getirilen olumsuz etkiler belirli tematik gruplar altında sınıflandırılmıştır. Ardından, her bir olumsuz etki ayrı ayrı değerlendirilerek akademik tartışmaya açılması amaçlanmıştır. Bu yaklaşım, yapay zekanın eğitimdeki rolüne ilişkin daha dengeli, eleştirel ve yapılandırılmış bir değerlendirme sunmayı hedeflemektedir.

2. LİTERATÜR İNCELEME

Yapay zeka teknolojilerinin eğitim alanında hızla yaygınlaşması, öğrenme süreçlerinin yapısı, derinliği ve yönelimi üzerine yoğun akademik tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle bireyselleştirilmiş öğrenme ortamları ve uyarlanabilir rehberlik sistemleri, yapay zekanın eğitimde sunduğu temel avantajlar arasında değerlendirilmektedir (Hwang vd., 2020). Bununla birlikte, bu teknolojilerin öğrencilerin yalnızca akademik performansı değil, aynı zamanda bilişsel ve sosyal gelişim süreçlerini nasıl etkilediği konusu literatürde giderek daha eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bu durum, yapay zekanın eğitimde yalnızca destekleyici bir araç mı yoksa potansiyel riskler barındıran bir unsur mu olduğu sorusunu daha görünür hâle getirmektedir.

Yapay zekanın karar alma süreçlerindeki kullanımı, özellikle etik, sorumluluk ve şeffaflık bağlamında önemli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Berliner (2024), yapay zekanın insan denetimi olmaksızın kritik akademik ve yönetsel kararlarda etkin rol üstlenmesinin sakıncalı olabileceğini ileri sürmektedir. Özer ve arkadaşları (2025), eğitimde yapay zeka kullanımının olası yararlar sağlamakla birlikte ortaya çıkan etik sorunlara yönelik sistematik çözümlerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede Chen ve Lin (2024), yapay zekanın özellikle genç öğrenciler arasında hızla yaygınlaşmasının, yeterli yapay zeka okuryazarlığı sağlanmadığı takdirde çeşitli olumsuz sonuçlara yol açabileceğini vurgulamaktadır.

Yapay zekanın eğitim üzerindeki etkileri yalnızca öğretim ve öğrenme süreçleriyle sınırlı değildir. Teknolojik dönüşüm aynı zamanda meslek yapılarında da önemli değişimlere yol açmakta; bazı mesleklerin ortadan kalkmasını hızlandırırken yeni uzmanlık alanlarının ortaya

çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Bartelsman vd., 2004; Arntz vd., 2016). Bu dönüşüm süreci, öğrencilerin yaratıcı düşünme, problem çözme ve bağımsız muhakeme becerilerinin zamanla zayıflayabileceği yönündeki endişeleri de artırmaktadır. Nitekim Facione (2020), yapay zekaya aşırı bağımlılığın eleştirel düşünme becerileri üzerinde olumsuz etkiler doğurabileceğine dikkat çekmektedir.

Literatürde ayrıca yapay zeka kullanımının akademik dürüstlük, etik ilkeler ve veri gizliliği açısından önemli riskler barındırdığı sıklıkla dile getirilmektedir. Akademik intihal olasılığının artması, yanlış veya yanıltıcı bilgilerin yayılması ve öğrencilerin kişisel verilerinin korunmasına ilişkin belirsizlikler bu risklerin başında gelmektedir (Currie, 2023; Huang vd., 2023). Buna ek olarak, yapay zekaya erişim olanaklarındaki eşitsizliklerin eğitimde fırsat eşitliğini zedelediği ve mevcut sosyoekonomik farklılıkları derinleştirdiği de literatürde vurgulanmaktadır (Mhlanga, 2023; Oviedo-Trespalacios, 2023; Adeshola ve Adepoju, 2024; Mienye ve Swart, 2025).

Üretken yapay zeka araçlarının, özellikle ChatGPT'nin akademik ortamlarda yaygın biçimde kullanılmaya başlanması, literatürde ayrı bir tartışma alanı oluşturmuştur. Bu araçların akademik içerik üretimini kolaylaştırması, araştırma süreçlerinde destek sağlaması ve zaman verimliliği sunması önemli avantajlar arasında yer almaktadır (Sok ve Heng, 2024). Bununla birlikte, Chan (2023), Marian vd. (2023) ve Lehmann vd. (2024) tarafından yürütülen çalışmalar, bu tür araçların öğrencilerde yüzeysel öğrenme eğilimini artırabileceğini ve öğrenme sürecine aktif bilişsel katılımı zayıflatabileceğini göstermektedir. Bu durum, yapay zekanın akademik gelişim üzerindeki etkilerinin her zaman olumlu yönde olmadığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Rahman ve Watanobe (2023), yapay zeka kullanımının akademik başarı üzerinde her koşulda olumlu sonuçlar üretmediğini vurgulamaktadır. Buna karşılık Moosa vd. (2025), yapay zekanın belirli koşullar altında akademik performansı destekleyebileceğini ifade ederek, bu etkinin büyük ölçüde kullanım biçimine, amaçlarına ve sınırlarına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, yapay zekanın etkilerinin tek yönlü değil, bağlamsal ve çok boyutlu olduğunu göstermektedir.

Son olarak Cotton vd. (2024) ve Basha (2024), yapay zekanın eğitim alanında ne tamamen dışlanması ne de sınırsız biçimde benimsenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu çalışmalar, yapay zekanın öğrencilerin mevcut akademik ve bilişsel becerilerini destekleyen, ancak bu becerilerin yerini almayan bir araç olarak konumlandırılması gerektiğine işaret etmektedir. Genel olarak literatür, yapay zekanın eğitimdeki etkilerinin destekleyici yönleri ile potansiyel risklerinin birlikte ele alınması gerektiğini ve bu etkilerin disiplinler arası, çok boyutlu bir çerçevede değerlendirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

3. AKADEMİK ve KİŞİSEL GELİŞİMDE YAPAY ZEKANIN OLUMSUZ ETKİLERİ

Bu çalışmada, sosyal bilimler ve uygulamalı bilimler başta olmak üzere farklı alanlarda yürütülmüş çok sayıda araştırma ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Yapay zekanın öğrenciler üzerindeki olumsuz etkileri dikkatle karşılaştırılmış ve kavramsal örtüşmeler doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. Etkilerin belirlenmesi sürecinde, her bir bulgunun doğrudan

akademik gelişim, kişisel gelişim, bilişsel süreçler, sosyal etkileşim ve etik–güvenlik algısı ile ilişkisi olup olmadığı özellikle gözetilmiştir. Böylece, literatürde farklı ifadelerle dile getirilen ancak benzer sonuçlara işaret eden etkiler, anlamlı ve tutarlı gruplar altında birleştirilmiştir. Değerlendirme süreci sonucunda beş ana boyut altında toplam on altı temel etki belirlenmiştir. Bazı etkiler, kavramsal yakınlıkları ve birbirini tamamlayan yapıları nedeniyle birleştirilmiş; bazı boyutlar ise literatürdeki güncel tartışmaları daha iyi yansıtabilmek amacıyla ayrıştırılmış ya da yeniden adlandırılmıştır. Ortaya konulan bu beş boyutlu ve on altı etkiden oluşan çerçeve, literatürde bugüne kadar rapor edilen olumsuz etkilerin tematik bir sentezini sunmaktadır. Bununla birlikte, bu sınıflandırmanın mutlak ve değişmez olmadığı da unutulmamalıdır. Yapay zeka teknolojilerinin gelişimi, kullanım biçimleri ve eğitim bağlamlarındaki farklılıklar doğrultusunda yeni etkilerin ortaya çıkabileceği veya mevcut etkilerin farklı biçimlerde ifade edilebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Aşağıda Çizelge 1.de yapay zekanın öğrencilerin akademik ve kişisel gelişimlerine yönelik olumsuz etkileri verilmiştir.

Çizelge 1. Yapay Zekanın Öğrencilerin Kişisel ve Akademik Gelişimi Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Olumsuz Etkilere Ait Boyutlar	Olumsuz Etkiler
1. Akademik Performans ve Bilişsel Süreçlerde Zayıflama	1. Yapay zekaya aşırı bağımlılığa bağlı olarak karar verme ve üretim becerilerinde azalma
	2. Yanlış veya eksik bilgiye maruz kalma nedeniyle hatalı öğrenme
	3. Problem çözme ve analitik düşünme becerilerinde gerileme
	4. Yüzeysel, bağlamsız ve kalıcı olmayan öğrenme eğiliminin artması
2. Öğrenme Motivasyonu ve Akademik Disiplinin Zayıflaması	5. Akademik tembellik eğiliminin artması ve öğrenme motivasyonunun azalması
	6. Sabır, sebat ve odaklanma becerilerinin zayıflaması
	7. Ezberleme ve kalıcı öğrenme becerilerinde bozulma
3. Öğrenme Özerkliği ve Akademik Kimlik Kaybı	8. Kişisel akademik kimliğin ve özgün akademik dilin gelişememesi
	9. Öğrenme yöntem ve alışkanlıklarının çeşitlenememesi
	10. Gerçek akademik yeterlilik ile algılanan başarı arasında kopukluk oluşması
4. Kişisel Gelişim ve Karakter Yapısında Aşınma	11. Eleştirel değerlendirme becerilerinin zayıflaması
	12. Dürüstlük ve akademik etik değerlerinde aşınma
	13. Empati ve duygusal farkındalık becerilerinin gelişememesi
5. Sosyal Etkileşim, Güvenlik ve Etik Sorunlar	14. Sosyal etkileşimin ve yüz yüze iletişimin azalması
	15. Ekip çalışması ve iş birliği becerilerinin gelişememesi
	16. Veri gizliliği ihlalleri ve kişisel güvenlik kaygılarının artması

Yukarıda ifade edilen beş boyutun teorik gerekçeleri aşağıda kısaca verilmiştir;

- Akademik Performans ve Bilişsel Süreçlerde Zayıflama

  Bu boyut, yapay zeka kullanımının öğrencilerin temel bilişsel işlevleri üzerindeki etkilerini açıklamaya dayanmaktadır. Akademik öğrenme; karar verme, analiz, sentez, problem çözme ve üretim gibi aktif zihinsel süreçleri gerektirir. Yapay zeka araçlarının bu süreçleri öğrenciler adına üstlenmesi, bilişsel yükün azalmasına ve öğrencinin öğrenme sürecine zihinsel olarak daha pasif katılmasına yol açabilmektedir. Bu durum, akademik performansın kısa vadede destekleniyor gibi görünmesine rağmen, uzun vadede bilişsel gelişimin zayıflamasına neden olabilmektedir.

- Öğrenme Motivasyonu ve Akademik Disiplinin Zayıflaması

  Bu boyut, yapay zeka kullanımının öğrencilerin öğrenmeye yönelik içsel motivasyonu, çaba düzeyi ve akademik disiplin alışkanlıkları üzerindeki etkilerini kapsamaktadır. Öğrenme süreci doğası gereği sabır, tekrar, sebat ve odaklanma gerektirir. Yapay zeka ile hızlı ve zahmetsiz çözümlere ulaşılması, öğrencilerin öğrenme sürecine ayırdığı zihinsel ve zamansal çabayı azaltabilmektedir. Bu durum, öğrenmeye yönelik isteğin azalmasına ve akademik sorumluluk bilincinin zayıflamasına yol açabilmektedir.

- Öğrenme Özerkliği ve Akademik Kimlik Kaybı (Yeni Boyut)

  Bu boyut, öğrencinin kendi öğrenme sürecini yönetme becerisi ve özgün akademik kimlik geliştirmesi bağlamında yapay zekanın etkilerini ele almaktadır. Akademik gelişim yalnızca bilgi edinmekle sınırlı olmayıp, bireyin düşünme biçimini, ifade tarzını ve akademik duruşunu da içerir. Yapay zeka destekli standart içerikler, öğrencilerin kendi öğrenme yollarını keşfetmelerini ve özgün akademik bir dil geliştirmelerini zorlaştırabilmektedir. Bu nedenle bu boyut, önceki sınıflandırmalardan ayrılarak bağımsız bir alan olarak ele alınmıştır.

- Kişisel Gelişim ve Karakter Yapısında Aşınma

  Bu boyut, yapay zeka kullanımının öğrencilerin değer sistemi, etik farkındalığı ve duygusal gelişimi üzerindeki etkilerini kapsamaktadır. Eğitim yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda ahlaki ve kişisel gelişimi de içeren bütüncül bir süreçtir. Yapay zekaya aşırı bağımlılık, öğrencilerin sorumluluk alma, dürüst davranma ve başkalarının duygularını anlama gibi temel kişisel becerilerinin yeterince gelişmemesine neden olabilmektedir.

- Sosyal Etkileşim, Güvenlik ve Etik Sorunlar

  Bu boyut, yapay zekanın sosyal ilişkiler, ekip çalışması, veri güvenliği ve etik algı üzerindeki etkilerini bir arada ele almaktadır. Öğrenme süreci büyük ölçüde sosyal etkileşim, iş birliği ve güven temelli ilişkiler üzerine kuruludur. Yapay zeka kullanımının bireysel ve dijital ağırlıklı yapısı, bu sosyal boyutun zayıflamasına yol

açabilmektedir. Ayrıca veri gizliliği ve kişisel güvenlik konuları, bu boyutun önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir.

Bu boyutlar altındaki olumsuz etkilerin kısa açıklamaları ise aşağıda Çizelge 2'de paylaşılmıştır.

Çizelge 2. Yapay Zekanın Olumsuz Etkilerinin Açıklaması

No	Olumsuz Etki	Kısa Açıklama
1	Yapay zekaya aşırı bağımlılığa bağlı olarak karar verme ve üretim becerilerinde azalma	Öğrenciler karar alma süreçlerini yapay zekaya devrettikçe, bağımsız düşünme ve üretme becerileri zayıflayabilmektedir. Bu durum özgün fikir geliştirmeyi ve akademik üretkenliği sınırlandırmaktadır.
2	Yanlış veya eksik bilgiye maruz kalma nedeniyle hatalı öğrenme	Yapay zeka araçlarının her zaman doğru bilgi sunmaması, öğrencilerin yanlış öğrenmeler geliştirmesine neden olabilmektedir. Kaynak sorgulama yapılmadığında bu hatalar kalıcı hale gelebilmektedir.
3	Problem çözme ve analitik düşünme becerilerinde gerileme	Hazır çözümlerin sunulması, öğrencilerin problem çözme süreçlerine aktif katılımını azaltmaktadır. Bu durum analitik düşünme becerilerinin zamanla körelmesine yol açabilmektedir.
4	Yüzeysel, bağlamsız ve kalıcı olmayan öğrenme eğiliminin artması	Yapay zekadan elde edilen özet bilgiler, derinlemesine öğrenmeyi desteklemeyebilir. Bu da bilginin bağlamından kopuk ve kısa süreli olmasına neden olmaktadır.
5	Akademik tembellik eğiliminin artması ve öğrenme motivasyonunun azalması	Kolay erişilebilir çözümler, öğrencilerin çaba gösterme isteğini azaltabilmektedir. Bu durum öğrenmeye yönelik motivasyonun düşmesine yol açmaktadır.
6	Sabır, sebat ve odaklanma becerilerinin zayıflaması	Anında cevap alma alışkanlığı, uzun süreli ve sabır gerektiren çalışmalara olan toleransı azaltabilmektedir.
7	Ezberleme ve kalıcı öğrenme becerilerinde bozulma	Bilgiye sürekli dış kaynaklardan ulaşılması, hafızaya dayalı öğrenmeyi zayıflatabilmektedir. Bu durum kalıcı öğrenmeyi olumsuz etkilemektedir.
8	Kişisel akademik kimliğin ve özgün akademik dilin gelişememesi	Yapay zeka tarafından üretilen standart içerikler, öğrencilerin kendi akademik üslubunu geliştirmesini zorlaştırmaktadır.
9	Öğrenme yöntem ve alışkanlıklarının çeşitlenememesi	Öğrenciler farklı öğrenme stratejilerini denemek yerine tek tip dijital çözümlere yönelmektedir.
10	Gerçek akademik yeterlilik ile algılanan başarı arasında kopukluk oluşması	Yapay zeka desteğiyle elde edilen yüksek notlar, öğrencilerin gerçek yeterliliklerini yanlış değerlendirmelerine neden olabilmektedir.
11	Eleştirel değerlendirme becerilerinin zayıflaması	Bilginin sorgulanmadan kabul edilmesi, eleştirel düşünme alışkanlığını azaltmaktadır.
12	Dürüstlük ve akademik etik değerlerinde aşınma	Yapay zeka çıktılarının kaynak göstermeden kullanılması, etik ihlalleri normalleştirebilmektedir.
13	Empati ve duygusal farkındalık becerilerinin gelişememesi	İnsan etkileşiminin azalması, öğrencilerin duygusal ve sosyal farkındalıklarını sınırlayabilmektedir.

14	Sosyal etkileşimin ve yüz yüze iletişimin azalması	Dijital ağırlıklı öğrenme, öğrencilerin sosyal ortamlardan uzaklaşmasına neden olabilmektedir.
15	Ekip çalışması ve iş birliği becerilerinin gelişememesi	Bireysel yapay zeka kullanımı, ortak üretim ve iş birliği deneyimlerini azaltmaktadır.
16	Veri gizliliği ihlalleri ve kişisel güvenlik kaygılarının artması	Kişisel verilerin bilinçsizce paylaşılması, güvenlik ve gizlilik risklerini artırmaktadır.

Beş boyut altında toplanan yapay zekanın akademik ve kişisel gelişimdeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik politika ve önlemler bu etkileri minimize etmek ya da mümkünse tamamen kaldırmak açısından büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte geliştirilecek politika ve alınacak önlemler birçok kurum ve tarafın birlikte çalışması ile ortaya konulabilir. Aşağıda her bir olumsuz etkinin azaltılması ya da ortadan kaldırılması için alınabilecek bazı önlemler ve geliştirilebilecek politikalar verilmiştir.

Yapay zekaya aşırı bağımlılığa bağlı olarak karar verme ve üretim becerilerinde azalma: Bu olumsuz etkiyi azaltmak için, yapay zeka araçlarının öğrenme sürecinde yardımcı ve sınırlı biçimde kullanılmasını esas alan kurumsal politikalar geliştirilmelidir. Ders ve ödev tasarımlarında öğrencilerin karar alma sürecini belgelemeleri ve üretim aşamalarını gerekçelendirmelerine yönelik tedbirler alınabilir. Ayrıca yapay zeka destekli çıktıların, öğrencinin kendi katkısını açıkça ortaya koyacak biçimde raporlanması istenmelidir. Değerlendirme süreçlerinde yalnızca son ürün değil, süreç temelli ölçme ve değerlendirme yaklaşımları benimsenmelidir. Bu sayede öğrencilerin düşünme, üretme ve karar verme becerilerinin korunması sağlanabilir.

Yanlış veya eksik bilgiye maruz kalma nedeniyle hatalı öğrenme: Bu riski minimize etmek için öğrencilere bilgi doğrulama, kaynak kontrolü ve eleştirel dijital okuryazarlık becerileri kazandırılabilir. Yapay zeka çıktılarının mutlak doğru kabul edilmemesi gerektiği, ders içeriklerinde açık biçimde vurgulanmalıdır. Akademik çalışmalarda kullanılan bilgilerin mutlaka birincil ve güvenilir kaynaklarla desteklenmesi istenmelidir. Eğitim kurumları, yapay zeka araçlarının sınırlılıklarını açıklayan rehber dokümanlar hazırlayarak öğrencilerle paylaşmalıdır. Böylece hatalı öğrenme ve bilgi kirliliğinin önüne geçilebilir.

Problem çözme ve analitik düşünme becerilerinde gerileme: Bu etkinin önlenmesi için öğrenme ortamlarında açık uçlu, çok adımlı ve çözüm süreci gerektiren görevler tasarlanmalıdır. Yapay zeka kullanımına izin verilen durumlarda bile, öğrencilerden çözüm yollarını adım adım açıklamaları istenmelidir. Problem temelli öğrenme, vaka analizleri ve senaryo çalışmaları gibi yöntemler daha yaygın kullanılabilir. Ayrıca sınav ve değerlendirme süreçlerinde yapay zeka kullanımını sınırlayan veya dışlayan uygulamalara yer verilmesi önemlidir. Bu yaklaşımlar, öğrencilerin analitik düşünme becerilerini canlı tutacaktır.

Yüzeysel, bağlamsız ve kalıcı olmayan öğrenme eğiliminin artması: Bu eğilimi azaltmak için öğretim programlarında derinlemesine öğrenmeyi teşvik eden pedagojik yaklaşımlar benimsenmelidir. Öğrencilerden yalnızca bilgi üretmeleri değil, bilgiyi yorumlamaları, ilişkilendirmeleri ve uygulamaları beklenmelidir. Yapay zeka ile üretilen içeriklerin tartışma,

eleştiri ve yeniden yapılandırma süreçlerine dâhil edilmesi sağlanabilir. Ayrıca öğrenme çıktılarının uzun vadeli performans görevleriyle desteklenmesi, kalıcı öğrenmeyi güçlendirecektir. Bu sayede yüzeysel öğrenmenin önüne geçilebilir.

Akademik tembellik eğiliminin artması ve öğrenme motivasyonunun azalması: Bu olumsuz etkinin önlenmesi için öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımını zorunlu kılan öğretim tasarımları fayda sağlayabilir. Sürekli geri bildirim, öz değerlendirme ve akran değerlendirmesi gibi yöntemler motivasyonu artırabilir. Yapay zekaya dayalı hazır çözümler yerine, kişisel çaba gerektiren görevler teşvik edilmelidir. Akademik başarı ölçütleri yalnızca sonuç odaklı değil, çaba ve gelişim odaklı olarak yeniden tanımlanabilir. Bu yaklaşım, öğrencilerin öğrenme motivasyonunu korumaya yardımcı olacaktır.

Sabır, sebat ve odaklanma becerilerinin zayıflaması: Uzun süreli projeler, aşamalı görevler ve zaman yönetimi gerektiren çalışmalar öğrenme sürecine entegre edildiğinde öğrencinin sabır ve odaklanma becerileri artırılabilir. Öğrencilerin hızlı sonuç alma alışkanlığını dengelemek amacıyla süreç odaklı öğrenme vurgulanmalıdır. Yapay zeka kullanımının sınırlı ve kontrollü olduğu çalışma ortamları oluşturulabilir. Ayrıca dikkat ve odaklanmayı destekleyen öğrenme ortamlarının (dijital detoks uygulamaları gibi) teşvik edilmesi yararlı olabilir. Bu sayede sabır ve sebat becerileri desteklenebilir.

Ezberleme ve kalıcı öğrenme becerilerinde bozulma: Bu riski azaltmak için öğrencilerin aktif hatırlama, tekrar ve uygulamaya dayalı öğrenme yöntemleriyle desteklenmesi gerekir. Yapay zekaya anında erişim yerine, bilgiye ulaşma ve kullanma süreçleri yapılandırılmalıdır. Özellikle temel kavramların kalıcı öğrenilmesini hedefleyen değerlendirme araçları kullanılabilir. Dil öğrenimi ve temel bilimlerde ezberin tamamen dışlanmaması gerektiği açıkça vurgulanmalıdır. Bu denge, kalıcı öğrenmeyi güçlendirecektir.

Kişisel akademik kimliğin ve özgün akademik dilin gelişememesi:Akademik yazma süreçlerinde öğrencilerin kişisel üslup ve düşünce yapısını geliştirmeleri teşvik edilerek bu olumsuz etki azaltılabilir. Öğrencilerden yapay zeka destekli metinlerin birebir teslim edilmesi yerine, bu metinlerin yeniden yazılması ve kişiselleştirilmesi istenebilir. Akademik yazma atölyeleri ve rehberlik programları yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca öğrencilerin akademik portföy oluşturmaları desteklenerek özgünlükleri görünür hale getirilebilir. Bu yaklaşım akademik kimlik gelişimini destekler.

Öğrenme yöntem ve alışkanlıklarının çeşitlenememesi: Bu sorunun önüne geçmek için öğrencilere farklı öğrenme stratejilerini deneme fırsatı sunan esnek öğretim tasarımları uygulanmalıdır. Yapay zekaya alternatif olarak tartışma, deneyimsel öğrenme ve grup çalışmaları teşvik edilmelidir. Öğrencilerin kendi öğrenme stillerini tanımalarını sağlayan rehberlik çalışmaları yapılabilir. Böylece tek yönlü ve pasif öğrenme alışkanlıklarının önüne geçilebilir.

Gerçek akademik yeterlilik ile algılanan başarı arasında kopukluk oluşması: Bu etkiyi azaltmak için değerlendirme süreçlerinde öz değerlendirme ve yansıtıcı raporlar kullanılabilir.

Öğrencilerin başarılarını hangi bilgi ve becerilere dayandırdıklarını açıklamaları istenmelidir. Yapay zeka katkısının şeffaf biçimde beyan edilmesi teşvik edilmelidir. Böylece öğrencilerin gerçek yeterlilikleri ile algılanan başarıları arasındaki fark daha görünür hale gelir ve sağlıklı öz farkındalık gelişir.

Eleştirel değerlendirme becerilerinin zayıflaması: Bu sorunu önlemek için derslerde sorgulama, karşılaştırma ve eleştiri temelli etkinliklere daha fazla yer verilmelidir. Yapay zeka çıktılarının tartışmaya açılması ve eleştirilmesi öğretim sürecinin bir parçası haline getirilebilir. Öğrencilerden farklı görüşleri savunmaları ve gerekçelendirmeleri istenmelidir. Bu yaklaşım eleştirel düşünmenin canlı tutulmasını sağlar.

Dürüstlük ve akademik etik değerlerinde aşınma: Bu etkiyle mücadelede net ve uygulanabilir akademik etik politikaları oluşturulmalıdır. Yapay zeka kullanımına ilişkin sınırlar açıkça tanımlanmalı ve öğrencilere bildirilmelidir. Etik ihlallerin yaptırımları kadar, etik farkındalık eğitimi de önemlidir. Öğrencilerin etik sorumluluk bilinci geliştirmesi uzun vadede akademik dürüstlüğü güçlendirecektir.

Empati ve duygusal farkındalık becerilerinin gelişememesi: Bu sorunun önlenmesi için yüz yüze etkileşimi ve iş birliğini destekleyen öğrenme ortamları korunmalıdır. Grup çalışmaları, tartışmalar ve ortak üretim süreçleri teşvik edilmelidir. Yapay zeka destekli öğrenmenin, insan etkileşimini tamamen ikame etmemesi gerektiği vurgulanmalıdır. Sosyal-duygusal öğrenme bileşenlerinin ders içeriklerine entegre edilmesi faydalı olabilecek bir uygulama olabilir.

Sosyal etkileşimin ve yüz yüze iletişimin azalması*:* Bu etkiyi azaltmak için hibrit ve yüz yüze öğrenme ortamlarının dengeli biçimde kullanılması önemlidir. Öğrencilerin aktif katılımını gerektiren sınıf içi etkinlikler artırılmalıdır. Yapay zeka araçları bireysel öğrenmeyi desteklerken, sosyal öğrenmenin yerine geçmemelidir. Bu denge sosyal etkileşimi korur.

Ekip çalışması ve iş birliği becerilerinin gelişememesi: Bu riski azaltmak için değerlendirme süreçlerinde grup performansına dayalı ölçütler kullanılmalıdır. Yapay zeka destekli bireysel üretimin grup çalışmalarını ikame etmesine izin verilmemelidir. Öğrencilerin iş birliği içinde üretim yapmalarını teşvik eden projeler yaygınlaştırılmalıdır. Bu yaklaşım ekip çalışması becerilerini güçlendirir.

Veri gizliliği ihlalleri ve kişisel güvenlik kaygılarının artması: Bu etkinin önlenmesi için öğrencilere veri gizliliği ve dijital güvenlik konularında eğitim verilmelidir. Yapay zeka araçlarının veri toplama ve kullanma politikaları şeffaf biçimde açıklanmalıdır. Kurumlar, güvenli platformların kullanımını teşvik etmeli ve riskli uygulamalar konusunda rehberlik sağlamalıdır. Bu sayede kişisel güvenlik kaygıları azaltılabilir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada, yapay zeka araçlarının öğrencilerin akademik ve kişisel gelişimi üzerindeki olumsuz etkileri, sosyal bilimler ve uygulamalı bilimler literatürü temelinde disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmıştır. Literatürde farklı kavramlar ve terminolojilerle ifade edilen olumsuz sonuçlar, kavramsal örtüşmeler dikkate alınarak beş boyut altında sınıflandırılmış ve toplam on

altı temel etki tanımlanmıştır. Bu şekilde dağınık durumdaki bulgular bütüncül bir çerçevede bir araya getirilmiştir. Eğitimde yapay zeka kullanımına ilişkin tartışmaların daha sistematik bir zeminde yürütülmesine katkı sunulması amaçlanmıştır.

Elde edilen bulgular, yapay zekanın kısa vadede öğrenme sürecini kolaylaştıran ve verimliliği artıran bir araç olarak işlev görebilmesine rağmen, kullanım biçimi ve yoğunluğu kontrol edilmediğinde akademik öğrenmenin temelini oluşturan bilişsel süreçlerde zayıflamaya yol açabileceğini göstermektedir. Özellikle karar verme, problem çözme, analitik düşünme ve derinlemesine öğrenme gibi becerilerin, "hazır içerik" ve "hızlı çözüm" odaklı yapay zeka kullanımından olumsuz etkilenebileceği anlaşılmaktadır. Bu durum, öğrencilerin akademik performansının yüzeysel olarak artıyor görünmesine rağmen, uzun vadede öğrenmenin niteliği ve kalıcılığı açısından risk oluşturabilmektedir. Çalışmanın dikkat çektiği ikinci temel alan, öğrenme motivasyonu ve akademik disiplin üzerindeki etkileridir. Yapay zeka araçlarının sağladığı hız ve kolaylık, bazı öğrencilerde akademik çaba düzeyini azaltabilmekte; sabır, sebat ve odaklanma gibi öğrenme sürecini sürdüren becerileri zayıflatabilmektedir. Bu bağlamda, yapay zeka kullanımının yalnızca "sonuç üretme" odaklı değil, "öğrenme sürecini destekleme" odaklı biçimde yapılandırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Üçüncü boyut olan öğrenme özerkliği ve akademik kimlik kaybı, literatürde giderek daha görünür hâle gelen bir risk alanıdır. Yapay zeka tarafından üretilen standart metinlerin yaygınlaşması, öğrencilerin özgün akademik üslup geliştirmesini, kendi öğrenme yöntemlerini çeşitlendirmesini ve başarı algısını gerçek yeterlilikle uyumlu biçimde kurmasını zorlaştırabilmektedir. Bu durum, öğrenmenin kişiselleşmesi yerine, öğrencinin düşünme ve ifade süreçlerinde tek tipleşme riskini artırmaktadır. Dördüncü boyut, kişisel gelişim ve karakter yapısındaki aşınma ile ilgilidir. Akademik etik değerlerde zayıflama, dürüstlük ilkesinin esnemesi ve eleştirel değerlendirme becerilerinin gerilemesi, yapay zeka kullanımının yalnızca bilişsel değil aynı zamanda değer temelli sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, sosyal etkileşim ve duygusal farkındalık alanında ortaya çıkan olumsuzluklar, eğitimin sosyal ve insani boyutunun zayıflaması riskini gündeme taşımaktadır. Özellikle yüz yüze etkileşimin azalması ve ekip çalışmasının zayıflaması, öğrencilerin iş birliği ve iletişim becerilerinin gelişimini sınırlayabilmektedir. Son boyut olan sosyal etkileşim, güvenlik ve etik sorunlar, yapay zeka kullanımının sistem düzeyindeki risklerini öne çıkarmaktadır. Veri gizliliği, kişisel güvenlik ve şeffaflık konularındaki belirsizlikler; öğrencilerin farkında olmadan kişisel verilerini paylaşması ve bu verilerin nasıl kullanıldığına dair sınırlı bilgiye sahip olması gibi sorunları artırabilmektedir. Bu nedenle, yapay zeka araçlarının eğitimde kullanılmasına ilişkin kurumsal politikaların yalnızca pedagojik boyutta değil, aynı zamanda veri güvenliği ve etik yönetişim boyutunda da güçlendirilmesi gerekmektedir.

Çalışma yapay zekanın eğitimde ne tamamen dışlanması ne de sınırsız biçimde benimsenmesi gerektiğini savunan literatürle uyumlu bir sonuç ortaya koymaktadır. Yapay zeka, uygun çerçeveler ve denetim mekanizmalarıyla öğrenmeyi destekleyen bir araç olabilir; ancak öğrencinin bilişsel üretimini, akademik kimliğini ve etik sorumluluğunu ikame edecek biçimde konumlandığında riskler belirginleşmektedir. Bu nedenle, yapay zeka kullanımını düzenleyen politikaların "yasaklama" veya "serbest bırakma" ikiliğine sıkışmadan, pedagojik amaçlar, etik ilkeler ve güvenlik gereksinimleri temelinde dengeli bir biçimde geliştirilmesi önemlidir. Bununla birlikte olumsuz etkilerin giderilmesi ya da azaltılmasına yönelik çalışmalar bütünleşik bir bakış açısıyla ortaya konulmalıdır. Bunun içinde öncelike doğru politika ve stratejilerin eğitim sistemini yöneten karar vericiler tarafından hızla tanımlanması ve hayata geçirilmesine ihtiyaç vardır.

Bu çalışmada sunulan beş boyutlu ve bu boyutlar altındaki on altı olumsuz etkinin tanımlandığı çerçeve, yapay zekanın öğrencilerin akademik ve kişisel gelişimine yönelik olumsuz etkilerini bütüncül biçimde anlamaya yönelik bir temel sunmaktadır. Gelecek çalışmalar, bu çerçevenin farklı eğitim düzeylerinde ve farklı kültürel bağlamlarda ampirik verilerle test edilmesine, ayrıca etkilerin şiddeti yaygınlığı ve belirleyici faktörlerinin nicel ve nitel yöntemlerle incelenmesine yönelik gerçekleştirilebilir. Bunun yanında, yapay zeka okuryazarlığı, etik farkındalık, süreç temelli ölçme-değerlendirme ve veri güvenliği rehberleri gibi uygulamaların, olumsuz etkileri azaltmada hangi koşullarda daha etkili olduğunun sistematik biçimde değerlendirilmesi, eğitim kurumları için daha uygulanabilir politika çıktıları üretilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Adeshola, I. ve Adepoju, A. P., The opportunities and challenges of ChatGPT in education, *Interactive Learning Environments*, 32(10), 6159–6172, 2024.

Al-Rawashda, A., Alzoubi, A., Altaa, M. H. K. ve Al-Arab, A. R., The negative social effects of using artificial intelligence programs and applications on the smartphone: A cultural study in digital sociology, *Journal of Digital Sociology*, 12, 2628–2647, 2024.

Anne, C., The dark side of artificial intelligence: The negative effects on learning, *Edith Cowan Journal of Information and Technology*, 1(1), 1–7, 2022.

Arntz, M., Gregory, T. ve Zierahn, U., The risk of automation for jobs in OECD countries: A comparative analysis, *Social, Employment and Migration Working Paper No. 189*, OECD Publishing, Paris, 2016.

Bartelsman, E., Haltiwanger, J. ve Scarpetta, S., Microeconomic evidence of creative destruction in industrial and developing countries, World Bank, Washington DC, 2004.

Basha, J. Y., The negative impacts of AI tools on students in academic and real-life performance, *International Journal of Social Sciences and Commerce*, 3, 1–16, 2024.

Berliner, L., Minimizing possible negative effects of artificial intelligence, *International Journal of Computer Assisted Radiology and Surgery*, 19(8), 1473–1476, 2024.

Chan, C. K. Y., A comprehensive AI policy education framework for university teaching and learning, *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1), 1–25, 2023.

Chen, J. J. ve Lin, J. C., Artificial intelligence as a double-edged sword: Wielding the POWER principles to maximize its positive effects and minimize its negative effects, *Contemporary Issues in Early Childhood*, 25(1), 146–153, 2024.

Cotton, D. R., Cotton, P. A. ve Shipway, J. R., Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT, *Innovations in Education and Teaching International*, 61(2), 228–239, 2024.

Currie, G. M., Academic integrity and artificial intelligence: Is ChatGPT hype, hero or heresy?, *Seminars in Nuclear Medicine*, 53(5), 719–730, 2023.

Facione, P. A., *Critical thinking: What it is and why it counts*, Insight Assessment, 2020.

Fitria, T. N., Artificial intelligence (AI) technology in OpenAI ChatGPT application: A review of ChatGPT in writing English essay, *ELT Forum: Journal of English Language Teaching*, 12(1), 44–58, 2023.

Huang, K., Zhang, F., Li, Y., Wright, S., Kidambi, V. ve Manral, V., Security and privacy concerns in ChatGPT, *Beyond AI: ChatGPT, Web3, and the business landscape of tomorrow*, Springer Nature Switzerland, 297–328, 2023.

Hwang, G. J., Xie, H., Wah, B. W. ve Gasevic, D., Vision, challenges, roles, and research issues of artificial intelligence in education, *Computers & Education: Artificial Intelligence*, 1, 100001, 2020.

Khowaja, S. A., Khuwaja, P., Dev, K., Wang, W. ve Nkenyereye, L., ChatGPT needs SPADE (sustainability, privacy, digital divide, and ethics) evaluation: A review, *Cognitive Computation*, 16(5), 2528–2550, 2024.

Lehmann, M., Cornelius, P. B. ve Sting, F. J., AI meets the classroom: When does ChatGPT harm learning?, SSRN, 2024.

Loh, E., ChatGPT and generative AI chatbots: Challenges and opportunities for science, medicine and medical leaders, *BMJ Leader*, leader-2023, 2023.

Marian, R. M., Surubaru, T. ve Isoc, D., Are ChatGPT-like applications harmful for the learning process?, *International Conference on Interactive Collaborative Learning*, Springer Nature Switzerland, 213–225, 2023.

Mhlanga, D., Open AI in education: The responsible and ethical use of ChatGPT towards lifelong learning, *FinTech and artificial intelligence for sustainable development*, Springer Nature Switzerland, 387–409, 2023.

Mienye, I. D. ve Swart, T. G., ChatGPT in education: A review of ethical challenges and approaches to enhancing transparency and privacy, *Procedia Computer Science*, 254, 181–190, 2025.

Moosa, D., Bozkurt, V., Reesha, A. ve Shina, A., The effects of artificial intelligence (AI) literacy and use on students' perceptions of academic performance in the Maldives, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 19(2), 163–174, 2025.

Oviedo-Trespalacios, O., Peden, A. E., Cole-Hunter, T., Costantini, A., Haghani, M., Rod, J., Kelly, S., Torkamaan, H., Tariq, A., Newton, J. D. A., Gallagher, T., Steinert, S., Filtness, A. ve Reniers, G., The risks of using ChatGPT to obtain common safety-related information and advice, *SSRN Electronic Journal*, 2023.

Rahman, M. M. ve Watanobe, Y., ChatGPT for education and research: Opportunities, threats, and strategies, *Applied Sciences*, 13(9), 5783–5804, 2023.

Sok, S. ve Heng, K., ChatGPT for education and research: A review of benefits and risks, *Social Science Research Network Electronic Journal*, 1–12, 2023.

Özer, M., Tanberkan, H. ve Perc, M., Artificial intelligence threatens critical thinking in education systems, *Journal of Higher Education and Science*, 15(2), 157–164, 2025.

MÜHENDİSLİK ÖĞRENCİLERİNDE YAPAY ZEKA KULLANIMI VE AKADEMİK ETİK ALGISININ ANALİZİ

Prof. Dr. Yusuf Sait TÜRKAN
İstanbul Üniversitesi – Cerrahpaşa,
ysturkan@iuc.edu.tr - 0000-0001-7240-183X

ÖZET

Günümüzde üniversite öğreniminde öğrencilerin yapay zeka araçlarından yararlanması çok yaygın bir hal almıştır. Özellikle mühendislik gibi teknik branşlarda öğrencilerin bilgisayar ve programlamaya yatkınları ile yapay zeka kullanım sıklıkları diğer branşlara göre çok daha fazla olabilmektedir. Bununla birlikte özellikle ödev ve projelerde yapay zekadan çok sık ve kapsamlı şekilde yararlanılması etik problemleri de beraberinde getirmektedir.

Bu çalışmada mühendislik fakültesi endüstri mühendisliği öğrencilerinin yapay zeka araçlarından yararlanma sıklıkları ile yapay zeka ile yapılan çalışmalar için öğrencilerdeki etik algısı araştırılmıştır. Bu kapsamda 120 öğrenci ile yapılan çalışmada ödev ve projelerde yapay zekadan yararlanılmasının etik açıdan meşru olup olmadığı sorgulanmış ve bu etik algı ile öğrenci başarısı arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı da analizler ile anlaşılmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular başarı ortalaması en yüksek grupta olan yüksek başarıdaki öğrencilerin etik algısının diğer gruptaki öğrencilere göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler : Eğitimde yapay zeka, Akademik etik, Etik algısı

ANALYSIS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE USE AND ACADEMIC ETHICAL PERCEPTION AMONG ENGINEERING STUDENTS

ABSTRACT

Today, the use of artificial intelligence tools by students in university education has become very common. Especially in technical disciplines such as engineering, students' familiarity with computers and programming leads to a much higher frequency of artificial intelligence usage

compared to other fields. However, the frequent and extensive use of artificial intelligence in assignments and projects also brings ethical problems.

In this study, the frequency of artificial intelligence tool usage by industrial engineering students in a faculty of engineering and their ethical perceptions regarding studies conducted with artificial intelligence were investigated. Within this scope, a study conducted with 120 students examined whether the use of artificial intelligence in assignments and projects is considered ethically legitimate, and analyses were carried out to determine whether there is a significant relationship between this ethical perception and students' academic achievement. The findings revealed that students with the highest grade point averages showed differences in ethical perception compared to students in other achievement groups.

Keywords : Artificial intelligence in education, Academic ethics, Ethical perception

1. GİRİŞ

Yapay zekâ, insan zekâsını taklit etmenin ötesinde onu destekleyen ve geliştiren bir teknoloji olarak değerlendirilmektedir. Wang vd. (2023, s. 2), yapay zekâyı insan zekâsını simüle eden, genişleten ve geliştiren yeni bir teknolojik bilim olarak tanımlamaktadır. Sheikh vd. (2023), yapay zekayı belirli hedeflere ulaşmak amacıyla çevresini analiz edebilen ve belirli bir özerklik düzeyinde karar alabilen akıllı sistemler olarak ele değerlendirmektedir. Bu tanımlar, yapay zekânın yalnızca teknik bir araç değil, insan bilişsel süreçleriyle doğrudan etkileşim hâlinde olan bir dönüşüm unsuru olduğunu göstermektedir. Gelişen diğer teknolojiler ile birlikte her geçen gün yapay zeka hemen her alanda karar verme süreçlerinde çok daha etkin rol almaya devam etmektedir.

Yapay zekâ (YZ) ve YZ tabanlı uygulamalar, son yıllarda yükseköğretim ortamlarında hızla yaygınlaşmış ve öğrencilerin öğrenme, araştırma ve akademik üretim süreçlerinde önemli bir araç hâline gelmiştir. Özellikle ChatGPT, Bard ve Copilot gibi üretken yapay zekâ araçlarının erişilebilirliği ve kullanım kolaylığı, öğrencilerin ödev ve projelerini daha kısa sürede tamamlamalarına olanak sağlamaktadır. Bu tür araçlar, büyük dil modelleri aracılığıyla metinsel girdileri analiz edebilmekte ve insan benzeri çıktılar üretebilmektedir (Lim vd., 2023). Öğrenciler açısından bu durum, bilgiye hızlı erişim, fikir üretme ve akademik metin oluşturma gibi süreçlerde önemli kolaylıklar sağlarken; öğrenme sürecinin niteliği, bireysel emek düzeyi ve akademik etik ilkeleri açısından yeni soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir.

Yükseköğretimin temel amaçlarından biri, öğrencileri yalnızca mesleki açıdan değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk bilincine sahip bireyler olarak yetiştirmektir. King (2017), yükseköğretimin öğrencilerinin hem bir vatandaş hem de çalışan bir birey olarak hayata hazırladığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, yapay zekânın eğitimde kullanımı yalnızca

pedagojik bir araç olarak değil, öğrencilerin etik değerleri, eleştirel düşünme becerileri ve sorumluluk anlayışları üzerinde etkili olan bir unsur olarak ele alınmalıdır. Sabzalieva ve Valentini (2023) ile Rudolph vd. (2023), üretken yapay zekâ araçlarının öğretme ve öğrenme süreçlerinde dönüştürücü bir potansiyele sahip olduğu konusunda ortak görüş bildirmektedir. Bununla birlikte, bu potansiyelin kontrolsüz ve bilinçsiz kullanımının çeşitli riskleri de beraberinde getirdiği görülmektedir.

Literatürde, öğrencilerin yapay zekâ araçlarını kopya çekme veya intihal amacıyla kullanması (Greitemeyer ve Kastenmüller, 2023), eleştirel düşünme becerilerinin zayıflaması (Kasneci vd., 2023) ve öğrenme süreçlerinin yüzeyselleşmesi gibi riskler sıklıkla dile getirilmektedir. Bunun yanı sıra, dijital gizlilik, veri güvenliği, algoritmik önyargılar ve yapay zekâya erişimdeki eşitsizlikler de önemli sorun alanları arasında yer almaktadır (Pelletier vd., 2023). Kong vd. (2021), dijital gizlilik, güvenlik ve yapay zekâ kaynaklı önyargılar nedeniyle yapay zekâ okuryazarlığının tüm bireyler için hayati bir gereklilik hâline geldiğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde Pelletier vd. (2023, s. 21), yükseköğretim kurumlarının öğrencileri üretken yapay zekâ teknolojileriyle etik ve sorumlu biçimde etkileşime girebilecek şekilde hazırlama sorumluluğu taşıdığını ifade etmektedir. Eğitimcilerin bu yeni teknolojiye yönelik tutumlarının da homojen olmadığı görülmektedir. McMurtrie (2023), bazı eğitimcilerin ChatGPT gibi araçları benimsediğini, bazılarının belirli koşullar altında sınırlı kullanımını uygun bulduğunu, bazılarının ise tamamen yasaklama yoluna gittiğini ifade etmektedir.

Mühendislik fakülteleri gibi teknik disiplinlerde öğrenim gören öğrenciler, bilgisayar ve programlama altyapılarına daha yatkın olmaları nedeniyle yapay zekâ araçlarını diğer alanlara kıyasla daha yoğun biçimde kullanabilmektedir. Özellikle endüstri mühendisliği gibi analiz, modelleme ve problem çözme temelli alanlarda, yapay zekânın ödev ve proje süreçlerine entegre edilmesi giderek olağan bir uygulama hâline gelmiştir. Ancak bu yaygın kullanım, öğrencilerin öğrenme sorumlulukları, akademik üretimde özgünlük ve etik sınırlar açısından dikkatle değerlendirilmesi gereken bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Akademik etik bağlamında yapılan tartışmalar çoğunlukla yapay zekâ kullanımının doğru ya da yanlış olup olmadığına odaklanırken, öğrencilerin bu kullanıma ilişkin etik algılarının yeterince incelenmediği görülmektedir. Oysa öğrencilerin yapay zekâ destekli çalışmaları etik açıdan nasıl değerlendirdikleri, bu değerlendirmeyi hangi gerekçelerle meşrulaştırdıkları ve etik hassasiyetlerinin akademik başarı ile nasıl ilişkilendiği, yükseköğretimde yapay zekâ kullanımını anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Öğrencilerin etik açıdan rahatsızlık hissetmemeleri; sosyal normların etkisi, bireysel etik yargılar veya zaman–fayda temelli rasyonelleştirmeler gibi farklı nedenlere dayanabilmektedir. Bu durum, etik algının tek boyutlu değil, çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma, mühendislik fakültesi endüstri mühendisliği lisans öğrencilerinin yapay zekâ araçlarını kullanma sıklıkları ile ödev ve projelerde yapay zekâ kullanımına yönelik etik algıları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında 105 öğrenciden toplanan anket verileri kullanılarak, öğrencilerin akademik etik algıları ölçülmüş; bu algının cinsiyet ve akademik başarı (GPA) ile ilişkisi istatistiksel analizler aracılığıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca, öğrencilerin yapay zekâ kullanımında etik açıdan rahatsızlık hissetmemelerinin altında yatan

gerekçeler, sosyal norm, bireysel etik yargı ve fayda–zaman rasyonalizasyonu boyutları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yönüyle çalışma, yapay zekânın eğitimdeki etik boyutunu yalnızca normatif bir tartışma alanı olarak değil, öğrencilerin algıları ve davranışları üzerinden ampirik biçimde incelemektedir. Bu bağlamda, çalışmadan elde edilen bulguların; yükseköğretimde yapay zekâ kullanımına yönelik etik farkındalığın artırılmasına, akademik dürüstlük politikalarının geliştirilmesine ve öğrencilere yönelik yapay zekâ okuryazarlığı çalışmalarının tasarlanmasına önemli katkılar sunması beklenmektedir.

2. ETİK ALGISINI ÖLÇMEYE YÖNELİK ANKET ÇALIŞMASI

2.1. Veri Seti ve Değişkenler

Bu çalışma, endüstri mühendisliği lisans programında öğrenim gören 105 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın temel amacı, öğrencilerin ödev ve projelerde yapay zekâ araçlarını yoğun kullanmayı "akademik etik açısından sorunlu" görme düzeylerini (Soru 1) belirlemek ve bu etik algının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını ve akademik başarı (GPA) ile ilişkisini incelemektir. Ayrıca, öğrencilerin "yoğun yapay zekâ kullanımıyla kısa sürede ödev/proje tamamlayanların etik açıdan rahatsızlık hissetmemesini" nasıl gerekçelendirdiklerini anlamak üzere üç açıklayıcı madde (Soru 2, Soru 3 ve Soru 4) kullanılmıştır. Bu kapsamda ankette yer alan değişkenler şunlardır:

- **Cinsiyet:** 1=Kadın, 2=Erkek
- **Not Ortalaması (GPA):** 1=2.0 altı, 2=2.0–2.5, 3=2.5–3.0, 4=3.0–3.5, 5=3.5–4.0
- **Haftalık Yapay Zekadan Yararlanma Süresi:** 1=0–5 saat, 2=5–10 saat, 3=10–15 saat, 4=15–20 saat, 5=20 saat üstü
- **Soru 1 (Etik algı göstergesi):** Ödev ve projelerde yoğun olarak yapay zekâ araçlarını kullanmanın, akademik etik açısından sorunlu olduğunu düşünüyorum.
- **Soru 2 (Sosyal norm gerekçesi):** Ödev ve projelerini yoğun şekilde yapay zekadan yararlanarak çok kısa sürede tamamlayan öğrencilerin etik açıdan rahatsızlık hissetmemelerinin nedeni, bunu çoğu öğrencinin yapmasıdır.
- **Soru 3 (Bireysel etik yargısı):** Ödev ve projelerini yoğun şekilde yapay zekadan yararlanarak çok kısa sürede tamamlayan öğrencilerin etik açıdan rahatsızlık hissetmemelerinin nedeni, bunu etik açıdan bir problem olarak görmedikleri içindir.
  Soru 4 (Fayda–zaman rasyonalizasyonu): Ödev ve projelerini yoğun şekilde yapay zekadan yararlanarak çok kısa sürede tamamlayan öğrencilerin etik açıdan rahatsızlık hissetmemelerinin nedeni ödev ve projeler için uzun zaman harcamanın onlara bir katkı sağlamadığını düşünmeleridir.

Tüm maddeler 5'li Likert ölçeği ile ölçülmüştür. Ölçekte sırasıyla; 1:Kesinlikle Katılmıyorum, 2:Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum. İfadelerini göstermektedir.

Ankette yer alan Soru 1, çalışmanın temel bağımlı değişkeni olarak ele alınmış ve öğrencilerin yoğun yapay zekâ kullanımını akademik etik açısından sorunlu görme düzeylerini doğrudan ölçmeyi amaçlamıştır. Bu soru, öğrencinin yapay zekâ kullanımına ilişkin genel etik bakış

açısını, yani normatif etik algısını yansıtan bir gösterge niteliğindedir. Böylece öğrencilerin yapay zekâ destekli akademik üretimi, bireysel sorumluluk ve akademik dürüstlük ilkeleri çerçevesinde nasıl konumlandırdıkları değerlendirilebilmiştir. Bunun yanında, çalışmada yalnızca "etik mi değil mi?" sorusuna yanıt aramakla yetinilmemiş; öğrencilerin etik açıdan rahatsızlık hissetmeme durumlarını hangi gerekçelerle açıkladıkları da analiz edilmiştir. Bu amaçla ankete üç tamamlayıcı açıklayıcı madde (Soru 2, Soru 3 ve Soru 4) eklenmiştir. Bu maddeler, etik algının tek boyutlu bir yapı olmadığını varsayarak, öğrencilerin yapay zekâ kullanımını nasıl rasyonelleştirdiklerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Soru 2 (Sosyal norm gerekçesi), öğrencilerin etik rahatsızlık hissetmemelerini, "çoğunluğun bu davranışı sergilemesi" üzerinden meşrulaştırıp meşrulaştırmadıklarını incelemektedir. Bu soru, bireysel etik yargıların sosyal çevre ve yaygın davranış kalıpları tarafından nasıl şekillendiğini anlamaya yöneliktir. Soru 3 (Bireysel etik yargısı) ise öğrencilerin yoğun yapay zekâ kullanımını doğrudan etik bir problem olarak görüp görmediklerini sorgulamaktadır. Bu madde, öğrencinin içselleştirdiği etik değerler ile akademik davranışları arasındaki uyumu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Soru 4 (Fayda–zaman rasyonalizasyonu) ise öğrencilerin yapay zekâ kullanımını, ödev ve projeler için harcanan zamanın "öğrenmeye katkı sağlamadığı" düşüncesi üzerinden gerekçelendirip gerekçelendirmediklerini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, etik ihlalin bilişsel olarak rasyonelleştirilmesine işaret eden önemli bir boyutu temsil etmektedir.

Bu dört soru birlikte ele alındığında, anket yapısı öğrencilerin etik algısını yalnızca yargı düzeyinde değil, aynı zamanda gerekçe ve meşrulaştırma mekanizmaları üzerinden de analiz etmeye olanak tanımaktadır. Böylece, öğrencilerin yapay zekâ kullanımına ilişkin etik tutumlarının ardındaki sosyal, bireysel ve pragmatik faktörler bütüncül bir çerçevede değerlendirilmiştir.

2.2.Yöntem

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizinde öncelikle tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Bu aşamada, katılımcıların demografik özellikleri, akademik başarı dağılımları, yapay zekâ kullanım sıklıkları ve etik algıya ilişkin genel eğilimleri frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma değerleri aracılığıyla ortaya konmuştur. Tanımlayıcı analizler, öğrencilerin yapay zekâ kullanımına ve etik değerlendirmelere yönelik genel profilini sunmayı amaçlamaktadır.

Tanımlayıcı istatistiklerin ardından, etik algı göstergesi olan Soru 1 ile cinsiyet arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını incelemek amacıyla Mann–Whitney U testi kullanılmıştır. Bu test, iki bağımsız grup arasında (kadın–erkek) karşılaştırma yapılmasına olanak tanıyan, parametrik olmayan bir yöntemdir ve Likert tipi ölçümlerin dağılım varsayımlarını gerektirmemesi nedeniyle tercih edilmiştir. Ayrıca, öğrencilerin akademik başarı düzeyleri (GPA) ile etik algıları arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü belirlemek amacıyla Spearman sıra farkları korelasyon analizi uygulanmıştır. Spearman korelasyonu, sıralı (ordinal) değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için uygun olup, GPA ve Likert tipi etik algı değişkenleri arasındaki ilişkiyi güvenilir biçimde değerlendirmeye imkân tanımaktadır.

Bu yöntemsel yaklaşım sayesinde çalışma, öğrencilerin etik algılarının yalnızca betimlenmesiyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda bu algıların demografik ve akademik değişkenlerle olan ilişkileri de istatistiksel olarak test edilmiştir. Böylece elde edilen bulguların, yükseköğretimde yapay zekâ kullanımına ilişkin etik tartışmalara veri temelli ve analitik bir katkı sunması amaçlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1.Katılımcı Profili ve Tanımlayıcı İstatistikler

Anket çalışmasında 58 kadın (%55,2) ve 47 erkek (%44,8) öğrenci yer almaktadır. Akademik başarı dağılımında en yüksek yoğunluk GPA=3 (2,5–3,0 arası) grubundadır (%36,2). Haftalık yapay zekâ kullanımında ise en yaygın grup 10–15 saat aralığıdır (%30,5). Bu dağılımlar, örneklemin hem başarı hem de YZ kullanım düzeyi açısından farklılaşan alt gruplar içerdiğini göstermektedir. Aşağıda Çizelge 1'de, araştırma değişkenlerinin ortalama, medyan ve standart sapma değerleri özetlenmiştir.

Çizelge 1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler (N=105)

Değişken	Ortalama	Medyan	Std. Sapma	Min–Maks
GPA (1–5)	3,00	3,00	0,981	1–5
Haftalık Yapay Zeka Kullanımı (1–5)	2,76	3,00	1,105	1–5
Soru 1 (Etik algı)	3,61	4,00	0,882	2–5
Soru 2 (Sosyal norm)	4,63	5,00	0,576	3–5
Soru 3 (Bireysel etik yargısı)	3,57	4,00	0,745	2–5
Soru 4 (Fayda–zaman)	2,78	3,00	0,720	1–5

Bu bulgulara göre Soru 1'in ortalaması 3,61 ve medyanı 4,00 olup öğrencilerin genel eğiliminin "yoğun YZ kullanımının etik açıdan sorunlu olabileceği" yönünde katılıma yakın olduğu görülmektedir. Soru 2'nin ortalamasının 4,63 olması, öğrencilerin önemli bir bölümünün etik rahatsızlık hissetmeme gerekçesini "çoğunluğun yapması" üzerinden açıklama eğiliminde olduğunu düşündürmektedir. Soru 4'te ortalamanın 2,78 ve dağılımın daha çok "kararsızım/katılmıyorum" tarafında olması, "uzun zaman harcamanın katkı sağlamadığı" argümanının diğer gerekçelere kıyasla daha zayıf kabul gördüğünü göstermektedir.

Tüm sorularda en fazla verilen cevapların yüzdesel oranı Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2. Soru 1–4 Frekans Dağılımları (En Fazla Verilen Cevabın Yüzdesi)

Soru Numarası	En sık görülen yanıt	Oran
Soru 1 (etik sorunlu mu?)	Kararsızım	%40,0
Soru 2 (çoğu öğrenci yapıyor)	Kesinlikle Katılıyorum	%67,6
Soru 3 (etik problem görmüyorlar)	Katılıyorum	%43,8
Soru 4 (zaman harcamak katkı değil)	Kararsızım	%49,5

Soru 1'de en yüksek oran "kararsızım" yanıtıdır (%40,0). Bu durum, öğrencilerin etik değerlendirmede ikilem yaşadığını veya kullanım biçimine göre etik yargısının değişebileceğini düşündürebilir. Soru 2'de "kesinlikle katılıyorum" oranının çok yüksek olması (%67,6) ise etik rahatsızlığın azalmasında sosyal norm/normalleşme etkisinin güçlü algılandığına işaret etmektedir. Öğrencilerin bir çoğu, arkadaşlarının (diğer öğrencilerin) yoğun yapay zeka desteğiyle yapmış oldukları çalışmalarda etik bir problem algılamadıklarını düşünmektedir.

3.2.Çıkarımsal Analizler

Çıkarımsal analizlerde öncelikle cinsiyetin etik algı seviyesi ile anlamlı bir ilişkisi olup olmadığı incelenmiştir. Sonrasında ise not ortalaması ile etik algı ilişkisi arasındaki ilişki incelenmiştir. İlk analizde bağımlı değişken olan Soru 1, 5'li Likert ile ölçülen sıralı (ordinal) bir değişkendir. Likert türü verilerde aralıkların eşit olduğu varsayımı her zaman güvenli değildir; ayrıca grup karşılaştırması iki bağımsız grup (kadın–erkek) üzerinden yapılmaktadır. Bu nedenle parametrik t-testi yerine, dağılım varsayımlarına daha az bağımlı olan Mann–Whitney U testi uygun bir seçenek olduğu için tercih edilmiştir.

Çizelge 3. Mann–Whitney U Testi Sonuçları (Cinsiyet → Soru 1)

Grup	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı
Kadın	58	56,28	3264,00
Erkek	47	48,96	2301,00

İstatistik	Değer
Mann–Whitney U	1173,000
Z	-1,296
p (2 yönlü)	0,195

Mann–Whitney U, iki bağımsız grubun puanlarını sıralara dönüştürerek karşılaştırır; yani "ortalama" üzerinden değil, sıra ortalamaları üzerinden grup farkını test eder. Analiz neticesinde elde edilen bulgular Çizelge 3'de verilmiştir. Sonuçlara göre kadın öğrencilerin sıra ortalaması (56,28) erkek öğrencilerden (48,96) daha yüksek görünmektedir. Ancak Mann–Whitney U testinde p=0,195 bulunduğundan, bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir (p>0,05). Başka bir ifadeyle, bu örneklemde cinsiyete göre etik algıda anlamlı bir farklılaşma tespit edilmemiştir

İkinci aşamada öğrenci not ortalaması (GPA) ile etik algı arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu analizde hem GPA hem de Soru 1 kategorik/sıralı yapıdadır (GPA da 1–5 arası kategori). Bu tür verilerde Pearson korelasyonu yerine, sıralı yapıya uygun olan Spearman sıra farkları korelasyonu (Spearman's rho) daha doğru bir tercihtir. Spearman korelasyonu, değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusal olmasından ziyade monotonik (artarken artma/azalırken azalma) olup olmadığını test eder. Ayrıca normal dağılım varsayımına Pearson kadar bağımlı değildir.

Çizelge 4. Spearman Korelasyon Sonuçları (GPA ↔ Soru 1)

Değişkenler	Spearman rho	p (2 yönlü)	N
GPA – Soru 1	0,864	0,000	105

Spearman korelasyon katsayısı **rho=0,864** olup **çok güçlü ve pozitif** bir ilişkiye işaret etmektedir. p değerinin **0,001'den küçük** olması ilişkinin **istatistiksel olarak anlamlı** olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, öğrenci not ortalaması (GPA) yükseldikçe öğrencilerin "yoğun yapay zekâ kullanımının akademik etik açısından sorunlu olduğu" görüşüne katılım düzeyinin de güçlü biçimde arttığını düşündürmektedir. Bu sonuç, özellikle yüksek başarı grubundaki öğrencilerin etik hassasiyetinin farklılaşabileceği yönündeki hipotezi desteklemektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışma, yapay zekâ (YZ) araçlarının üniversite öğrencileri tarafından giderek daha yoğun biçimde kullanılmasının, akademik etik algısı üzerindeki yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle mühendislik gibi teknik disiplinlerde, öğrencilerin YZ destekli araçlara erişim ve kullanım becerilerinin yüksek olması, bu araçların ödev ve proje süreçlerinde yaygın biçimde kullanılmasına yol açmaktadır. Bu durum, YZ'nin öğrenme süreçlerine sağladığı kolaylıkların yanı sıra, akademik etik açısından yeni ve önemli tartışma alanlarını da beraberinde getirmektedir. Çalışma, bu tartışmaları öğrencilerin algıları üzerinden ele alarak literatürde giderek önem kazanan etik boyuta ampirik bir katkı sunmaktadır.

Araştırma, endüstri mühendisliği lisans programında öğrenim gören 105 öğrenciyle gerçekleştirilen anket verilerine dayanmaktadır. Öğrencilerin cinsiyet, akademik başarı düzeyi (GPA) ve haftalık yapay zekâ kullanım süreleri gibi değişkenler ile ödev ve projelerde yapay zekâ kullanımına ilişkin etik algıları birlikte değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, birinci soru

doğrudan öğrencilerin akademik etik algısını ölçerken; diğer üç soru, yapay zekâyı yoğun biçimde kullanan öğrencilerin etik açıdan rahatsızlık hissetmemelerinin olası gerekçelerini sosyal normlar, bireysel etik yargılar ve fayda–zaman rasyonalizasyonu çerçevesinde ele almıştır.

Elde edilen bulgular, öğrencilerin önemli bir bölümünün yapay zekânın ödev ve projelerde yoğun kullanımını akademik etik açısından sorunlu gördüğünü, ancak bu algının öğrenciler arasında homojen olmadığını ortaya koymaktadır. Tanımlayıcı istatistikler, özellikle sosyal norm gerekçesinin (başkalarının da aynı şekilde davranması) öğrenciler tarafından güçlü biçimde benimsendiğini göstermektedir. Bu durum, etik algının yalnızca bireysel değerlerle değil, aynı zamanda öğrenciler arasında oluşan ortak davranış kalıplarıyla da şekillendiğine işaret etmektedir. Çalışmada cinsiyet ile akademik etik algısı arasındaki ilişki Mann–Whitney U testi ile incelenmiş ve iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgu, yapay zekâ kullanımına yönelik etik algının cinsiyetten bağımsız olarak benzer biçimde şekillendiğini göstermektedir. Buna karşılık, akademik başarı düzeyi ile etik algı arasındaki ilişki Spearman sıra farkları korelasyon analizi ile değerlendirilmiş ve güçlü, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç, akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin, yapay zekânın yoğun kullanımını etik açıdan daha problemli değerlendirme eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla etik duyarlılığın, öğrencinin akademik performansı ve öğrenme sürecine verdiği önemle yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Çalışmanın bulguları, yapay zekâ kullanımının akademik etik bağlamında yalnızca teknik veya kurumsal bir mesele olarak ele alınmasının yeterli olmadığını; öğrencilerin algılarını, gerekçelerini ve davranışlarını merkeze alan bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, üniversitelerde yapay zekâ okuryazarlığının yalnızca teknik becerilerle sınırlı kalmaması, etik farkındalık, akademik dürüstlük ve sorumlu kullanım ilkelerini de kapsayacak şekilde yapılandırılması önem arz etmektedir. Çalışma yapay zekânın eğitimdeki yaygın kullanımının doğurduğu etik sorunları öğrenci algıları üzerinden inceleyerek literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Bulgular yükseköğretimde yapay zekâ kullanımına yönelik politika ve uygulamaların geliştirilmesinde, öğrencilerin akademik etik algılarının dikkate alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmalarda farklı disiplinlerden öğrencilerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, nitel veri toplama yöntemleriyle algıların daha kapsamlı analiz edilmesi ve derinlemesine çalışmalarla etik algının zaman içerisindeki değişiminin izlenmesi gerçekleştirilebilir. Bu çalışmalarla yapay zeka kullanımına yönelik etik algısı üzerinde yeni değerlendirmeler de gerçekleştirilebilecektir.

KAYNAKÇA

Greitemeyer, T. ve Kastenmüller, A., HEXACO, the dark triad, and ChatGPT: Who is willing to commit academic cheating?, *Heliyon*, Cilt 9, Sayı 9, e19909, 2023.

Kasneci, E., Sessler, K., Küchemann, S., Bannert, M., Dementieva, D., Fischer, F., Gasser, U. ve diğerleri, ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education, *Learning and Individual Differences*, Cilt 103, 102274, 2023.

King, M., The AI revolution on campus, *Educause*, Cilt 52, Sayı 5, 10–22, 2017.

Kong, S. C., Cheung, W. M. Y. ve Zhang, G., Evaluation of an artificial intelligence literacy course for university students with diverse study backgrounds, *Computers and Education: Artificial Intelligence*, Cilt 2, 100026, 2021.

Lim, W. M., Gunasekara, A., Pallant, J. L., Pallant, J. I. ve Pechenkina, E., Generative AI and the future of education: Ragnarök or reformation? A paradoxical perspective from management educators, *The International Journal of Management Education*, Cilt 21, Sayı 2, 2023.

McMurtrie, B., What will determine AI's impact on college teaching? 5 signs to watch, *The Chronicle of Higher Education*, 8 Eylül, 2023.

Pelletier, K., Robert, J., Muscanell, N., McCormack, M. H., Reeves, J., Arbino, N. ve Grajek, S., *2023 EDUCAUSE Horizon Report: Teaching and Learning Edition*, EDUCAUSE, 2023.

Rudolph, J., Tan, S. ve Tan, S., ChatGPT: Bullshit spewer or the end of traditional assessments in higher education?, *Journal of Applied Learning and Teaching*, Cilt 6, Sayı 1, 342–363, 2023.

Sabzalieva, E. ve Valentini, A., ChatGPT and artificial intelligence in higher education: Quick start guide, UNESCO IESALC Yayını, 2023.

Sheikh, H., Prins, C. ve Schrijvers, E., *Mission AI: The New System Technology*, Springer International Publishing, Cham, 2023.

Wang, B., Rau, P.-L. P. ve Yuan, T., Measuring user competence in using artificial intelligence: Validity and reliability of artificial intelligence literacy scale, *Behaviour and Information Technology*, Cilt 42, Sayı 9, 1324–1337, 2023.

RUSYA'DA YAYINLANAN TÜRK DİZİLERİNİN PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK BAĞLAMDA KÜLTÜREL ANALİZİ: MUHTEŞEM YÜZYIL VE YALI ÇAPKINI ÖRNEĞİ

CULTURAL ANALYSIS OF TURKISH SERIES BROADCAST IN RUSSIA IN PSYCHOLOGICAL AND SOCIOLOGICAL CONTEXT: THE EXAMPLE OF MUHTEŞEM YÜZYIL AND YALI ÇAPKINI

Deniz Rzaeva

Nişantaşı Üniversitesi, Radyo, TV ve Sinema Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrencisi

deniz.rzaeva1@gmail.com - ORCID ID 0009-0003-6352-4426

ÖZET

Son yıllarda Türk televizyon dizileri, küresel medya dolaşımında dikkat çeken kültürel ürünler arasında yer almaktadır. Özellikle Rusya'da yayınlanan Türk dizileri, anlatı yapıları, karakter temsilleri ve kültürel kodlar aracılığıyla izleyiciler üzerinde çeşitli psikolojik ve sosyolojik etkiler oluşturmaktadır. Bu çalışma, Rusya'da gösterimi yapılan Türk dizilerinin kültürel aktarım süreçlerini psikolojik ve sosyolojik bir perspektiften incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında Muhteşem Yüzyıl ve Yalı Çapkını dizileri örneklem olarak belirlenmiş; betimsel analiz ve içerik analizi yöntemlerinden yararlanılmıştır. İnceleme sonucunda, söz konusu dizilerin Rus izleyicilerde duygusal bağlanma, kültürel yakınlık ve toplumsal değerler üzerine farkındalık oluşturduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, Türk dizilerinin Rusya bağlamında yalnızca popüler kültür ürünü olmanın ötesine geçerek kültürel etkileşim ve yumuşak güç unsuru olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Abstract

Turkish television series have become an important cultural force in global media circulation in recent years. Turkish series broadcasted especially in Russia create psychological and sociological effects on the audience through cultural representations and narrative structures. This study aims to examine the cultural transmission processes of Turkish TV series broadcast in Russia in a psychological and sociological context. In the research, the Magnificent Century and the Barefoot in the Palace series were chosen as samples; descriptive analysis and content analysis methods were used. The findings reveal that Turkish TV series are effective in Russia in terms of cultural rapprochement, emotional identification and soft power.

Anahtar Kelimeler : Türk dizileri, Rusya, kültürel analiz, medya, yumuşak güç

Key Words : Turkish TV series, Russia, cultural analysis, media, soft power

1. GİRİŞ

Küreselleşme süreciyle birlikte medya içerikleri ulusal sınırları aşarak kültürlerarası etkileşimin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Televizyon dizileri, görsel ve anlatısal yapıları sayesinde yalnızca eğlence amacı taşıyan ürünler olmanın ötesine geçerek kültürel değerlerin, toplumsal normların ve kimlik temsillerinin aktarımında etkili araçlar olarak konumlanmaktadır. Bu bağlamda Türk televizyon dizileri, son yirmi yılda uluslararası medya pazarında dikkat çekici bir yayılım göstermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre Türk dizileri günümüzde 170'ten fazla ülkede yayınlanmakta ve sektör yıllık yaklaşık 500 milyon ABD doları ihracat geliri sağlamaktadır. Bu durum, Türk dizilerinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve politik bir güç unsuru hâline geldiğini göstermektedir. Özellikle Rusya'da yayınlanan Türk dizileri, izleyici üzerinde psikolojik ve sosyolojik etkiler yaratarak iki toplum arasındaki kültürel etkileşimi güçlendirmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Rusya'da yayınlanan Türk dizilerinin kültürel aktarım süreçlerini psikolojik ve sosyolojik bağlamda incelemektir. Araştırma kapsamında Muhteşem Yüzyıl ve Yalı Çapkını dizileri örneklem olarak seçilmiş; bu dizilerde sunulan anlatılar, karakter temsilleri ve toplumsal değerler analiz edilmiştir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE: MEDYA, KÜLTÜR VE YUMUŞAK GÜÇ

Medya çalışmaları literatüründe televizyon dizileri, kültürel üretim ve ideolojik temsil alanları olarak ele alınmaktadır. Stuart Hall'un alımlama kuramına göre izleyiciler medya metinlerini pasif biçimde tüketmemekte, kendi kültürel kodları doğrultusunda yeniden anlamlandırmaktadır. Bu durum, aynı dizinin farklı toplumlarda farklı anlamlar üretmesine yol açmaktadır.

Bu çalışmada ayrıca Joseph Nye tarafından geliştirilen "yumuşak güç" kavramı temel alınmaktadır. Yumuşak güç, bir ülkenin kültürel ürünler, değerler ve medya aracılığıyla diğer toplumlar üzerinde çekim gücü oluşturmasını ifade etmektedir. Türk dizileri, tarihsel anlatılar, aile yapıları, duygusal ilişkiler ve estetik unsurlar aracılığıyla Rus izleyicilerde Türkiye'ye yönelik kültürel bir ilgi ve yakınlık oluşturmaktadır.

3. TÜRK DİZİLERİNİN RUSYA'DA YAYILIMI VE İSTATİSTİKSEL VERİLER

Türk dizilerinin Rusya'daki yayılımı özellikle 2010'lu yıllardan itibaren hız kazanmıştır. Uydu kanalları ve dijital yayın platformları sayesinde Rus izleyiciler Türk dizilerine geniş ölçüde erişim sağlamaktadır. Kinopoisk ve benzeri Rus dijital platformlarının verileri, Muhteşem Yüzyıl ve Yalı Çapkını gibi yapımların yabancı diziler arasında yüksek izlenme oranlarına ulaştığını göstermektedir.

Akademik ve sektörel raporlara göre Türk dizileri dünya genelinde yaklaşık 700 milyon izleyiciye ulaşmaktadır. Bu yayılım, Türkiye'nin kültürel diplomasi stratejileri açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Rusya özelinde bakıldığında, Türk dizilerinin tarihsel, romantik ve aile merkezli anlatıları, Rus izleyicilerin duygusal beklentileriyle örtüşmektedir.

4. PSİKOLOJİK ETKİLER: DUYGUSAL BAĞ VE ÖZDEŞLEŞME

Televizyon dizileri, izleyici ile karakterler arasında güçlü bir duygusal bağ kurulmasına olanak tanımaktadır. Muhteşem Yüzyıl dizisinde tarihsel karakterlerin dramatize edilmesi, izleyicide empati ve merak duygularını artırmaktadır. Güç, entrika ve aşk temaları, psikolojik açıdan izleyicinin dikkatini sürekli canlı tutmaktadır.

Yalı Çapkını dizisi ise modern aile yapısı, kuşak çatışmaları ve bireysel özgürlük arayışları üzerinden izleyicide özdeşleşme yaratmaktadır. Rus izleyiciler, dizide sunulan aile içi ilişkiler ve duygusal çatışmalar aracılığıyla kendi toplumsal deneyimleriyle bağlantı kurabilmektedir. Bu durum, dizilerin psikolojik etkisini güçlendirmektedir.

5. SOSYOLOJİK BOYUT: KÜLTÜREL TEMSİL VE TOPLUMSAL YAPILAR

Türk dizilerinde aile kurumu, toplumsal cinsiyet rolleri ve sınıfsal ilişkiler belirgin biçimde temsil edilmektedir. Muhteşem Yüzyıl, Osmanlı saray yaşamı üzerinden iktidar ve güç ilişkilerini yansıtırken; Yalı Çapkını, günümüz Türkiye'sindeki modernleşme sürecini ve geleneksel değerlerle çatışmayı ele almaktadır.

Bu temsiller, Rus izleyiciler için Türkiye toplumuna dair belirli kültürel imgeler oluşturmaktadır. Diziler aracılığıyla sunulan toplumsal yapı, kültürlerarası karşılaştırma ve algı oluşumuna katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda Türk dizileri, sosyolojik açıdan kültürel etkileşimi artıran bir medya aracı olarak değerlendirilebilir.

6. ÖRNEK DİZİ ANALİZLERİ

6.1. Muhteşem Yüzyıl

Muhteşem Yüzyıl dizisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel bir dönemini dramatik anlatım teknikleriyle yeniden kurgulayarak izleyiciye sunmaktadır. Dizide tarihsel olaylar, bireysel çatışmalar ve güç mücadeleleri üzerinden ele alınmakta; bu anlatı biçimi, izleyicinin tarihsel figürlerle duygusal bağ kurmasını kolaylaştırmaktadır. Görsel estetik, mekân kullanımı ve karakterlerin psikolojik derinliği, dizinin etkileyiciliğini artıran temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Rus izleyiciler açısından dizi, yalnızca tarihsel bir anlatı sunmakla kalmamakta, aynı zamanda Doğu-Batı ilişkileri ve kültürel farklılıklar üzerine sembolik bir perspektif oluşturmaktadır. Osmanlı saray yaşamının gösterişli ve hiyerarşik yapısı, Rus izleyicilerde tarihsel egzotizm algısını güçlendirmekte ve farklı bir kültürel deneyim sunmaktadır. Bu durum, dizinin uluslararası izlenebilirliğini artıran faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Psikolojik açıdan bakıldığında, dizide işlenen iktidar, sadakat, ihanet ve aşk temaları izleyicide merak ve empati duygularını tetiklemektedir. Karakterlerin yaşadığı içsel çatışmalar, izleyicinin anlatıya aktif biçimde dahil olmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle Muhteşem Yüzyıl, tarihsel bir yapım olmasına rağmen evrensel duygular üzerinden izleyiciyle güçlü bir bağ kurmaktadır.

6.2. Yalı Çapkını

Yalı Çapkını dizisi, günümüz Türkiye'sinde aile yapısı, sınıfsal farklılıklar ve bireysel özgürlük arayışlarını merkezine alan çağdaş bir anlatı sunmaktadır. Dizide geleneksel değerler ile modern yaşam tarzları arasındaki çatışma, karakterler üzerinden görünür hâle getirilmektedir. Bu anlatı yapısı, özellikle farklı kuşaklar arasındaki ilişkilere odaklanarak toplumsal dönüşüm sürecini yansıtmaktadır.

Rus izleyiciler için dizinin çekiciliği, aile içi ilişkilerin evrensel boyutlarıyla sunulmasından kaynaklanmaktadır. Ebeveyn-çocuk ilişkileri, toplumsal beklentiler ve bireysel tercihler arasındaki gerilim, izleyicilerin kendi sosyal deneyimleriyle bağlantı kurmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda dizi, kültürel farklılıklara rağmen ortak duygusal temalar üzerinden özdeşleşme sağlamaktadır.

Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde, Yalı Çapkını dizisi sınıf farklılıkları, toplumsal statü ve güç ilişkilerini görünür kılmaktadır. Mekân kullanımı, karakterlerin yaşam tarzları ve sosyal çevreleri, toplumsal hiyerarşinin medya temsiline dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu yönüyle dizi, yalnızca bireysel hikâyeler anlatmakla kalmayıp, çağdaş Türkiye toplumuna dair sosyolojik bir çerçeve de çizmektedir.

6.3. Örnek Dizilerin Adorno'nun Kültür Endüstrisi Kavramı Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Theodor W. Adorno'nun "kültür endüstrisi" kavramı, popüler kültür ürünlerinin standartlaştırılmış yapılar aracılığıyla kitlelere sunulmasını ve bu süreçte bireysel eleştirel düşüncenin sınırlandırılmasını ifade etmektedir. Adorno'ya göre kültür endüstrisi, eğlenceyi bir tüketim nesnesine dönüştürerek izleyiciyi pasif bir konuma yerleştirmektedir. Bu kuramsal yaklaşım, Türk dizilerinin uluslararası dolaşımı bağlamında değerlendirildiğinde önemli bir analiz çerçevesi sunmaktadır.

Muhteşem Yüzyıl dizisi, tarihsel bir anlatıyı dramatik ve estetik unsurlarla yeniden üreterek geniş izleyici kitlelerine sunmaktadır. Bu yapı, Adorno'nun kültür endüstrisine yönelik eleştirileriyle paralel biçimde, tarihsel gerçekliğin belirli kalıplar içinde yeniden kurgulanmasına işaret etmektedir. Dizide güç, entrika ve aşk temalarının tekrarlayan anlatı şemalarıyla sunulması, izleyicinin beklentilerini karşılayan ancak aynı zamanda eleştirel mesafeyi sınırlayan bir anlatı düzeni oluşturmaktadır. Bu durum, kültürel ürünün hem çekici hem de yönlendirici bir işlev üstlenmesine neden olmaktadır.

Yalı Çapkını dizisi ise çağdaş toplumsal ilişkileri merkeze almasına rağmen, belirli dramatik kalıplar ve karakter tipleri üzerinden ilerlemektedir. Adorno'nun vurguladığı standartlaşma olgusu, dizideki anlatı akışında ve karakterlerin karşılaştığı benzer çatışma biçimlerinde gözlemlenebilmektedir. Bununla birlikte dizi, gündelik hayata yakın temalar aracılığıyla izleyicide gerçeklik hissi uyandırmakta ve bu sayede kültür endüstrisinin eleştirel olmayan bir kabul süreci yaratmasına katkı sağlamaktadır.

Rus izleyiciler açısından bakıldığında, bu diziler Adorno'nun belirttiği biçimde hem eğlence hem de kültürel yönlendirme işlevi üstlenmektedir. Türk dizileri, belirli yaşam tarzlarını, duygusal ilişkileri ve toplumsal değerleri estetik bir bütünlük içinde sunarak izleyicinin bu

temsilleri sorgulamadan içselleştirmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda diziler, kültür endüstrisinin uluslararası ölçekte işleyişini görünür kılan örnekler olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Adorno'nun kültür endüstrisi yaklaşımı, Türk dizilerinin yalnızca popüler kültür ürünleri değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel anlamlar üreten medya metinleri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu diziler, küresel medya dolaşımı içerisinde standartlaştırılmış anlatı biçimleri aracılığıyla kültürel aktarım sağlarken, izleyici algısını da belirli çerçeveler içinde şekillendirmektedir.

7. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma, Rusya'da yayınlanan Türk televizyon dizilerinin psikolojik ve sosyolojik etkilerini kültürel analiz çerçevesinde incelemiştir. *Muhteşem Yüzyıl* ve *Yalı Çapkını* dizileri üzerinden yapılan değerlendirme, Türk dizilerinin Rus izleyiciler üzerinde duygusal bağlanma, kültürel merak ve toplumsal farkındalık oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Diziler, sundukları anlatılar aracılığıyla izleyicilerin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde özdeşleşme kurmasına olanak tanımaktadır.

Theodor W. Adorno'nun kültür endüstrisi yaklaşımı bağlamında değerlendirildiğinde, Türk dizilerinin belirli anlatı kalıpları ve dramatik yapıların tekrarına dayandığı görülmektedir. Bu durum, kültürel üretimin endüstriyel bir süreç içerisinde standartlaşmasına işaret etmektedir. Ancak çalışmanın bulguları, Rus izleyicilerin bu içerikleri tamamen edilgen bir biçimde tüketmediğini; aksine kendi kültürel ve toplumsal deneyimleri doğrultusunda yeniden anlamlandırdığını göstermektedir. Bu yönüyle Adorno'nun kültür endüstrisine yönelik eleştirilerinin, günümüz küresel medya ortamında izleyici pratikleri açısından yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Stuart Hall'un alımlama kuramı doğrultusunda, Türk dizilerinin farklı toplumsal bağlamlarda çoklu anlamlar üretebildiği söylenebilir. Rus izleyiciler, dizilerde sunulan kültürel temsilleri kendi değer sistemleriyle ilişkilendirerek özgün okumalar geliştirmektedir. Bu süreç, dizilerin yalnızca eğlence amaçlı medya ürünleri olmanın ötesine geçerek kültürlerarası etkileşim alanları yarattığını göstermektedir.

Ayrıca Joseph Nye'ın yumuşak güç kavramı çerçevesinde ele alındığında, Türk dizileri Türkiye'nin kültürel çekiciliğini artıran önemli bir araç olarak değerlendirilebilir. Diziler aracılığıyla sunulan tarihsel anlatılar, aile yapıları ve duygusal ilişkiler, Rusya bağlamında Türkiye'ye yönelik olumlu kültürel algıların oluşmasına katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak Türk televizyon dizileri, kültür endüstrisinin bir parçası olmakla birlikte, kültürel diplomasi ve yumuşak güç bağlamında etkili bir medya unsuru olarak işlev görmektedir.

KAYNAKÇA (APA)

Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2002). Dialectic of Enlightenment. Stanford: Stanford University Press.

Hall, S. (1980). Encoding/decoding. In Culture, Media, Language. London: Hutchinson.
Nye, J. S. (2004). Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs.

Yağbasan, M. (2017). Televizyon dizilerinin kültürel etkileri. Akademik Bakış Dergisi, 61, 1–15.T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2024). Görsel-işitsel medya raporu.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA SÖYLEMİNDE KÜLTÜRÜN ARAÇSALLAŞTIRILMASI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

Özlem ÖRÇEN[1]

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Doktora Programı

ozle.orcen@gmail.com - 0000-0002-2589-7681

ÖZET

Bu çalışma, sürdürülebilir kalkınma söylemi içerisinde kültürün araçsal olarak konumlandırılmasını eleştirel bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Çok boyutlu ve dinamik yapısı ile kültür son yıllarda kalkınma politikaları kapsamında yaratıcılık ve yenilik odaklı bir ekonomik yönelim olan yaratıcı ekonomi ile ilişkilendirilerek stratejik bir aktör olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç kültürün, tarihsel olarak kültür endüstrileri yaklaşımından yaratıcı endüstrilere doğru evrilen dönüşümüyle birlikte değerlendirilmektedir. Kültür endüstrileri yaklaşımı kültürel üretimi standartlaşma ve piyasa ilişkileri bağlamında ele alırken, yaratıcı endüstriler kültürü bireysel yaratıcılık ve ekonomik değer üretimi üzerinden yeniden konumlandırmaktadır.

Nitel araştırma yöntemi temelinde yürütülen çalışma sürdürülebilir kalkınma ve kültür politikalarına ilişkin seçili politika metinleri ile ilgili literatürün söylem çözümlemesine dayanmaktadır. Çalışmanın analiz süreci kültürel alanın nasıl planlandığı, yönlendirildiği ve belirli politika hedefleri doğrultusunda anlamlandırıldığına odaklanan kültür yönetimi perspektifi çerçevesinde dizayn edilmiştir. Çalışmada, kültürün, yaratıcı endüstriler aracılığıyla ölçülebilir ve yönetilebilir bir kalkınma aracına dönüştürüldüğü, yerel ve ulusal kültür politikaların kent ölçekli uygulamalarında kültürün bu yönüyle teşvik edildiği, sözkonusu süreçte yerel kültürel bağlamların birer kültürel ürüne dönüştüğü yaratıcı kent uygulamaları üzerinden ortaya konulmaktadır. Çalışma bu doğrultuda, sürdürülebilir kalkınma politikalarında kültürün araçsal sınırlamaların ötesinde, çoğulcu ve eleştirel bir yaklaşımla yeniden ele alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Kültür, sürdürülebilir kalkınma, kültür endüstrileri, yaratıcı endüstriler

[1] Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Programı Doktora Öğrencisi

A CRITICAL EVALUATION OF THE INSTRUMENTALIZATION OF CULTURE IN THE DISCOURSE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Özlem ÖRÇEN

ABSTRACT

This article critically examines the instrumental positioning of culture within the discourse of sustainable development. In recent years, culture, with its multidimensional and dynamic character, has increasingly been framed as a strategic actor in development policies through its association with the creative economy, an economic orientation centered on creativity and innovation. This framing is discussed in relation to the historical shift from the concept of cultural industries to the discourse of creative industries. While the cultural industries perspective problematizes cultural production in terms of standardization and market relations, the creative industries discourse reconfigures culture around individual creativity and the generation of economic value.

The study adopts a qualitative research design and is based on discourse analysis of selected policy documents on sustainable development and cultural policies, alongside relevant academic literature. The analytical framework is informed by a cultural management perspective, focusing on how cultural resources and practices are planned, governed, and interpreted in accordance with specific policy objectives. The analysis indicates that culture is increasingly transformed into a measurable and manageable development instrument through creative industries, and that this orientation is actively promoted in the urban-scale implementation of local and national cultural policies. Through an examination of creative city practices, the study demonstrates how local cultural contexts are converted into cultural products. The article argues that sustainable development policies should reconsider culture beyond instrumental constraints and approach it through a more pluralistic and critical framework.

Keywords: Culture, sustainable development, cultural industries, creative industries

ELEŞTİREL SÖYLEM ANALİZİ BAĞLAMINDA HABER METİNLERİNİN İNCELENMESİ: 31 MART 2024 YEREL SEÇİMLERİ ÖRNEĞİ

Serdar BİLİCİ
Yüksek Lisans Öğrencisi Cumhuriyet Üniversitesi
serdar@bilici.net - 0009-0008-6744-1691

Doç. Dr. Ahmet GÜNEŞ
Cumhuriyet Üniversitesi
gunes@cumhuriyet.edu.tr - 0000-0002-4318-8889

ÖZET

Özellikle politik mesajlarda ve haber içeriklerinde kullanılan söylemin arka planı ve bağlam içerisindeki anlamı kitlelerin onu algılama biçimini şekillendirir. Özellikle kitleler üzerinde etkileme gücüne sahip olması nedeniyle medyanın kullandığı dil oldukça önemlidir. Haberin nasıl bir başlıkla, nasıl bir içerikle ve bağlam etrafında sunulduğu aktarılan anlamın inşasında önemli rol oynar. Bu açıdan Türkiye'de uzun süre konuşulacak sonuçlarıyla medyada yer alan 31 Mart 2024 seçimleri ve medyanın kullandığı dil mükemmel bir analiz nesnesi oluşturmaktadır.

Bu amaçla çalışmada, 31 Mart 2024 Yerel Seçimlerine ilişkin 1 Nisan 2024 tarihinde Türkiye'de ulusal düzeyde yayınlanan Akşam, Cumhuriyet, Hürriyet, Korkusuz, Milli Gazete, Milliyet, Posta, Sabah, Sözcü, Takvim, Türkgün, Türkiye ve Yeni Şafak gazetelerinde yer alan görsel ve yazılı haber metinlerinin eleştirel söylem analizi yapılmıştır. Konuyla ilgili haberler, Teun Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi modeli kullanılarak çözümlenmiş, gazetelerin taraflı davrandıkları ve okuyuculara bu yönde haber sundukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yerel seçim, haber, Eleştirel söylem analizi, Teun A. Van Dijk

ABSTRACT

The background and context of the discourse used, especially in political messages and news content, shape how audiences perceive it. Particularly due to its influential power over the masses, the language used by the media is highly significant. How news is presented with what kind of headline, content, and surrounding context plays a crucial role in constructing the conveyed meaning. In this regard, the 31 March 2024 elections in Turkey, which have had long-lasting implications, and the language used by the media provide an excellent subject for analysis.

Therefore, in this study, a critical discourse analysis was conducted on visual and written news texts published on 1 April 2024 in the national-level newspapers in Turkey, including Akşam, Cumhuriyet, Hürriyet, Korkusuz, Milli Gazete, Milliyet, Posta, Sabah, Sözcü, Takvim, Türkgün, Türkiye and Yeni Şafak, regarding the 31 March 2024 Local Elections. News related to the topic was analyzed using Teun Van Dijk's critical discourse analysis model, leading to

conclusions about the biased behavior of the newspapers and how they presented the news in that direction to the readers.

Keywords: Local elections, news, Critical discourse analysis, Teun A. Van Dijk

1. GİRİŞ

Seçimler, demokratik toplumlarda yalnızca yönetsel kadroların belirlendiği teknik süreçler olarak değil; siyasal iktidarın meşruiyetinin yeniden üretildiği, ideolojik dengelerin görünür hale geldiği ve toplumsal yönelimlerin açığa çıktığı kritik siyasal momentler olarak değerlendirilmektedir. Bu tür momentlerde ortaya çıkan seçim sonuçları, yalnızca sandık verilerinin nicel aktarımıyla değil, bu verilerin kamusal alanda nasıl temsil edildiği ve hangi söylemsel çerçeveler içinde anlamlandırıldığı yoluyla toplumsal karşılık bulmaktadır. Medya, bu anlamlandırma sürecinin merkezinde yer alan başlıca aktörlerden biri olarak işlev görmektedir.

Teun A. van Dijk'e göre söylem, toplumsal gerçekliğin tarafsız bir yansıması değildir; aksine ideolojilerin, güç ilişkilerinin ve grup temelli çıkarların söylem aracılığıyla yeniden üretildiği bir alandır(T. A. van. Dijk, 1998). Bu bağlamda haber metinleri, yalnızca bilgi aktaran dilsel yapılar olarak değil; belirli dünya görüşlerini meşrulaştıran ve okurun zihninde belirli bilişsel modeller oluşturan ideolojik pratikler olarak ele alınmalıdır. Medya söylemi, özellikle seçim gibi siyasal kırılma anlarında, hangi aktörlerin meşru kabul edileceğini ve hangi sonuçların olağan ya da olağanüstü olarak çerçeveleneceğini belirleyen söylemsel sınırları çizmektedir.

Van Dijk, söylemin çözümlenmesinde dilsel indirgemeciliğe karşı çıkarak, söylemin bilişsel ve toplumsal boyutlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır(T. A. Van Dijk, 2003:9).

Bu yaklaşım, medya metinlerinin yalnızca sözcük ve cümle düzeyinde değil; bu metinlerin üretildiği ve alımlandığı zihinsel modeller üzerinden de incelenmesini gerekli kılmaktadır. Okuyucular, haber metinlerini boş bir zihinle değil, önceden edinilmiş ideolojik ve kültürel şemalar doğrultusunda anlamlandırmakta; medya söylemi ise bu şemaların pekiştirilmesinde belirleyici bir rol üstlenmektedir.

31 Mart 2024 yerel seçimleri, Türkiye siyasal yaşamı açısından önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Seçim sonuçları, özellikle büyükşehirlerde yaşanan değişimler ve partilerin oy dağılımlarındaki dönüşümler nedeniyle, yalnızca yerel yönetimlerin yeniden şekillenmesi olarak değil; genel siyasal dengelere ilişkin güçlü mesajlar içeren bir süreç olarak yorumlanmıştır. Bu durum, seçimlerin hemen ardından yazılı basında yoğun ve ideolojik olarak çeşitlenen söylemsel çerçevelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Van Dijk'e göre bu tür siyasal bağlamlarda medya söylemi, ideolojik kutuplaşmanın yeniden üretildiği temel alanlardan biridir. Medya, "biz" ve "onlar" ayrımını çoğu zaman açıkça ifade etmeksizin, söylemsel stratejiler aracılığıyla kurmakta; olumlu ben-sunumu ve olumsuz öteki-sunumu yoluyla grup temelli ideolojik sınırları yeniden üretmektedir(T. A. Van Dijk, 2003:84, 2009:71). Seçim sonuçlarının farklı gazetelerde birbirinden oldukça farklı biçimlerde sunulması, bu ideolojik yeniden üretim sürecinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Van Dijk'ın eleştirel söylem çözümlemesi modeli, haber söyleminin üretildiği toplumun politik, ekonomik, kültürel ve toplumsal dinamikleriyle birlikte bir bağlam içinde incelenmesini

önermektedir. Bu model, haber söylemindeki güç ve iktidar ilişkilerini, toplumsal eşitsizlikleri, söylemsel yapıları ve stratejileri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Dilbilimciler arasında eleştiriye maruz kalsa da, Dijk'ın çalışmaları eleştirel haber araştırmaları için toplumsal yapıyı anlamlandırmada öncüdür ve çeşitli bakış açıları sunar(Güneş, 2018:16).

Bu çalışma, söz konusu söylemsel çeşitliliği sistematik ve eleştirel bir biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, aynı seçim sonuçlarının yazılı basında neden ve nasıl farklı söylemsel çerçeveler içinde temsil edildiği sorusu etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda araştırma, seçim sonuçlarının nesnel bir gerçeklik olarak mı yoksa ideolojik konumlanışlara bağlı olarak yeniden inşa edilen bir söylem olarak mı sunulduğunu sorgulamaktadır.

Araştırmada yazılı basın, homojen ve tarafsız bir yapı olarak değil; farklı ideolojik konumlanışlara sahip söylemsel alanların bir bütünü olarak ele alınmıştır. Gazetelerin başlıkları, spotları, görselleri ve haber metinleri; siyasal aktörlerin nasıl konumlandırıldığına, hangi aktörlerin görünür kılındığına ya da görünmezleştirildiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu yönüyle medya söylemi, yalnızca bilgi aktarımı değil; ideolojik anlam üretimi ve meşrulaştırma süreci olarak değerlendirilmiştir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmanın kuramsal çerçevesi, Teun A. van Dijk'in sosyo-bilişsel eleştirel söylem analizi yaklaşımına dayanmaktadır. Van Dijk, söylemi yalnızca metinsel özellikler üzerinden ele alan yaklaşımları yetersiz bularak, söylemin toplumsal yapı ve bilişsel süreçlerle birlikte çözümlenmesi gerektiğini savunmaktadır(T. A. Van Dijk, 2003:9). Bu yaklaşım, ideolojinin söylem yoluyla nasıl üretildiğini ve yeniden dolaşıma sokulduğunu açıklamada merkezi bir öneme sahiptir.

Eleştirel söylem analizi yaklaşımı ele alınırken ismindeki "eleştirel" ibaresinin olumsuz bir ön ek gibi algılanmaması gerekir. Bu terim, söz konusu söylemin olduğu gibi kabul edilmediğini, aksine sorgulayıcı bir yaklaşımla incelendiğini ifade eder. Eleştirel söylem analizi, bir dildeki kullanım biçimlerini, gizli ve açık ifadeleri ele alarak derinlemesine birçok farklı mesajı ortaya çıkarmayı amaçlar. Bu yaklaşım, söylemin altında yatan güç ilişkilerini, ideolojik önyargıları ve toplumsal normları deşifre etmeyi hedefler. Dolayısıyla, eleştirel söylem analizi, söylemin yüzeyinin ötesine geçerek derinlemesine anlam arayışına odaklanır(Çakmak & Bilişli, 2019:107).

Van Dijk'e göre ideolojiler, bireysel düşünce sistemleri değil; belirli toplumsal gruplar tarafından paylaşılan, kolektif ve görece kalıcı bilişsel yapılardır(T. A. van. Dijk, 1998:227). Bu bilişsel yapılar, toplumsal gerçekliğin nasıl algılandığını, yorumlandığını ve değerlendirildiğini belirlemekte; söylem ise bu yapıların görünür hale geldiği temel alanlardan biri olarak işlev görmektedir. Medya söylemi, ideolojilerin toplumsal düzeyde yeniden üretildiği ve meşrulaştırıldığı başlıca pratiklerden biridir.

Van Dijk'in sosyo-bilişsel modelinde söylem, biliş ve toplum arasında kurulan üçlü ilişki merkezi bir yer tutmaktadır. Söylem, toplumsal yapılarla doğrudan bağlantılı olmakla birlikte, bu bağlantı bireylerin ve grupların zihinsel modelleri aracılığıyla kurulmaktadır. Bağlam, van Dijk'e göre nesnel bir durum değil; söylem katılımcılarının zihninde inşa edilen bilişsel bir modeldir(T. A. Van Dijk, 2009:11). Bu nedenle medya metinleri, yalnızca

üretildikleri bağlamın değil, aynı zamanda okurun zihinsel bağlam modellerinin de şekillenmesine katkıda bulunmaktadır.

Bu çerçevede ideolojik kutuplaşma, medya söyleminde çoğu zaman örtük biçimde yeniden üretilmektedir. Van Dijk, bu süreci "ideolojik kare" modeliyle açıklamaktadır. Buna göre söylemde, "biz"e ait olumlu özellikler vurgulanırken, olumsuz özellikler arka plana itilmektedir; "öteki"ne ait olumsuz özellikler öne çıkarılırken, olumlu özellikler ise görmezden gelinmektedir(T. A. Van Dijk, 2003:84, 2009:71). Bu strateji, medya söyleminde sıkça karşılaşılan olumlu ben-sunumu ve olumsuz öteki-sunumu biçiminde somutlaşmaktadır.

Medya söylemi aynı zamanda güç ve manipülasyon ilişkileriyle de yakından bağlantılıdır. Van Dijk'e göre manipülasyon, bireylerin zihinsel modellerinin söylem yoluyla yönlendirilmesi sürecini ifade etmektedir. Medya, haber metinleri aracılığıyla belirli bilgileri öne çıkararak ya da arka plana iterek, okurun olayları belirli bir perspektiften algılamasını sağlamaktadır. Bu süreçte sorumluluk atfetme biçimleri, etken ve edilgen yapıların kullanımı ve nedensellik kurulumları önemli rol oynamaktadır(T. A. Van Dijk, 2006:373-374).

Van Dijk, makro yapı düzeyinde söylemin tematik örgütlenmesine ve haberin hangi ana çerçeve içinde sunulduğuna dikkat çekmektedir. Makro yapılar, okuyucunun metni nasıl genel bir anlam çerçevesi içinde algılayacağını belirlemektedir(T. A. Van Dijk, 2009:123). Şematik yapı ise aktörlerin sıralanışı, görsel–metin ilişkisi ve haberin yapısal organizasyonu üzerinden ideolojik anlam üretimini mümkün kılmaktadır. Mikro yapı düzeyinde ise sözcük seçimi, sözdizimsel tercihler ve retorik stratejiler ideolojik yönelimi görünür kılacak biçimde işlev görmektedir(T. A. Van Dijk, 2009:201).

Bu kuramsal çerçeve, çalışmada incelenen gazetelerin ilk sayfalarında seçim sonuçlarının nasıl çerçevelendiğini, hangi aktörlerin görünür kılındığını ve hangi ideolojik anlamların yeniden üretildiğini çözümlemede temel bir analitik zemin sunmaktadır. Van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımı, medya söyleminin demokratik süreçlerdeki rolünü eleştirel bir perspektifle değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

2.2 Örneklem ve Sınırlılıklar

Araştırmanın örneklemini Türkiye'de yayınlanan ulusal basılı gazeteler oluşturmaktadır. Amaçlı örneklem yöntemlerinden kolayda örnekleme ile Sivas ili'nde dağıtımı yapılan ulusal gazeteler seçilmiştir. Bu çalışma 31 Mart 2024 Yerel Yönetim Seçimlerine yönelik olarak belirlenen Akşam, Cumhuriyet, Hürriyet, Korkusuz ,Milli Gazete, Milliyet, Posta, Sabah, Sözcü, Takvim, Türkgün, Türkiye ve Yeni Şafak gazetelerinde 1 Nisan 2024 tarihinde yer alan görsel ve yazılı haber metinleri ile sınırlıdır.

2.3 Amaç

Bu araştırmanın amacı Türkiye'de yayınlanan ulusal basılı gazetelerin okuyucu kitlesine yaptıkları haberleri sunarken kendi ideolojilerini de birlikte sunup sunmadıklarını, tarafsızlık ilkesine bağlı kalıp kalmadıklarını incelemektir.

2.4 Hipotez

Bu çalışmanın üzerine kurulu olduğu hipotezler aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H1 – Taraflılık Hipotezi

Ulusal yazılı basın, taraflıdır

H2 – İdeoloji Hipotezi

Gazeteler, haber metinlerini, kendi ideolojilerine göre yeniden üretir.

H3 – Manşet Gücü Hipotezi

Gazeteler manşet, spot ve görsel düzenlemelerle, okuyucuları zihinsel olarak yönlendirirler.

6.5 Araştırma soruları

AS1: Tarafsızlık

Ulusal yazılı basın seçim haberlerini aktarırken tarafsızlık ilkesine ne ölçüde uymuştur?

AS2: İdeolojik Çerçeveleme

Gazeteler seçim sonuçlarını sunarken hangi söylemsel çerçeveleri kullanmış, bu çerçeveler gazetenin ideolojik yönelimiyle nasıl ilişkilidir?

AS3: Görünürlük/Görünmezlik

Sayfa düzeni, haber dili ve görseller aracılığıyla hangi aktörler görünür, hangileri görünmez kılınmıştır?

AS5: Kutuplaştırma ve İdeolojik Kare

Haberlerde van Dijk'ın ideolojik kare modeli nasıl işlemektedir?

- Biz / Onlar ayrımı nasıl kurulmuştur?
- Olumlu/olumsuz özellikler nasıl dağıtılmıştır?

AS6: Manşetlerin Rolü

Manşet, spot ve tipografi seçimleri haberin anlamını nasıl şekillendirmektedir?

AS7: Retorik Stratejiler

Haberlerde hangi retorik ve söylemsel stratejiler kullanılmaktadır?

AS8: Kamu Yararının Temsili

Haberlerin kamu yararını önceleyen bilgilendirme işlevi ne ölçüde yerine getirilmiştir?

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülmüş olup, çözümleme yöntemi olarak eleştirel söylem analizi benimsenmiştir. Eleştirel söylem analizi, söylemi yalnızca dilsel bir yapı olarak değil; toplumsal, bilişsel ve ideolojik bağlamlarıyla birlikte ele alan bir yaklaşım sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma, Teun A. van Dijk'in sosyo-bilişsel söylem analizi modelini temel alarak, medya söyleminin ideolojik anlam üretimindeki rolünü çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Van Dijk'e göre söylemin çözümlenmesi, yalnızca metnin biçimsel özellikleriyle sınırlı tutulamaz; söylem, toplumsal yapılar ve bilişsel süreçlerle birlikte değerlendirilmelidir(T. A. Van Dijk, 2003:10). Bu nedenle çalışmada haber metinleri, dilsel yapıların ötesinde, belirli ideolojik konumlanışları yansıtan ve okurun zihinsel modellerini yönlendiren söylemsel pratikler olarak ele alınmıştır. Medya söylemi, bu çerçevede, ideolojilerin toplumsal düzeyde yeniden üretildiği ve meşrulaştırıldığı bir alan olarak değerlendirilmiştir(T. A. van. Dijk, 1998:228).

Araştırmada van Dijk'in çok katmanlı söylem çözümleme modeli esas alınmıştır. Bu model, söylemi makro yapı, şematik yapı ve mikro yapı olmak üzere üç temel düzeyde incelemektedir. Makro yapı düzeyinde, haberin tematik örgütlenmesi ve baskın anlam çerçeveleri analiz edilmiştir. Bu düzey, okuyucunun metni hangi genel anlam çerçevesi içinde algılayacağını belirleyen temel yapı olarak ele alınmaktadır (T. A. Van Dijk, 2009:123).

Şematik yapı düzeyinde, haberin yapısal organizasyonu, aktörlerin sıralanışı, görsel–metin ilişkisi ve hangi aktörlerin ön plana çıkarıldığı ya da geri plana itildiği incelenmiştir. Bu düzeyde yapılan çözümlemeler, ideolojik anlamın yalnızca metinle değil, görsel düzenlemeler

ve sayfa yerleşimleri aracılığıyla da üretildiğini ortaya koymaktadır. Van Dijk'e göre bu tür yapısal tercihler, söylemin ideolojik yöneliminin önemli göstergelerindendir(T. A. Van Dijk, 2009:124).

Mikro yapı düzeyinde ise sözcük seçimi, sözdizimsel tercihler, etken ve edilgen yapıların kullanımı, nedensellik kurulumları ve sorumluluk atfetme biçimleri analiz edilmiştir. Bu düzeyde, özellikle olumlu ben-sunumu ve olumsuz öteki-sunumu stratejilerinin dilsel düzeyde nasıl kurulduğu incelenmiştir(T. A. Van Dijk, 2003:84, 2009:71). Ayrıca söylemdeki bu dilsel tercihler, okuyucunun zihinsel modellerinin yönlendirilmesi ve ideolojik kutuplaşmanın yeniden üretilmesi bağlamında değerlendirilmiştir.

Çalışmada çözümlemeler, belirli bir analiz şablonuna mekanik biçimde bağlı kalınarak değil; akademik metin akışı içinde, örtük ve bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Bu tercih, van Dijk'in söylem çözümlemesinde bağlamın ve bilişsel süreçlerin merkezi rolüne yaptığı vurgu ile uyumludur(T. A. Van Dijk, 2009:11). Böylece analizler, yalnızca "hangi strateji kullanılmıştır" sorusuna değil; bu stratejilerin hangi ideolojik anlamları ürettiği sorusuna odaklanmıştır.

4. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evrenini, 31 Mart 2024 yerel seçimleri sonrasında Türkiye'de yayımlanan ulusal yazılı basın oluşturmaktadır.Amaçlı örneklem yöntemlerinden kolayda örnekleme ile Sivas ili'nde dağıtımı yapılan ulusal gazeteler seçilmiştir. Çalışmanın veri seti ise, 1 Nisan 2024 tarihinde yayımlanan ve farklı ideolojik konumlanışlara sahip on üç ulusal gazetenin ilk sayfalarından oluşmaktadır. Gazetelerin ilk sayfalarının tercih edilmesinin temel nedeni, ideolojik anlamın en yoğun biçimde üretildiği alanların başlıklar, spotlar ve görseller aracılığıyla bu sayfalarda yer almasıdır.

Van Dijk'e göre medya metinlerinde ideolojik yönelimler, çoğu zaman metnin en görünür ve en erişilebilir bölümlerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda ilk sayfalar, gazetelerin ideolojik vitrini olarak işlev görmekte; okuyucunun metne ilişkin ilk zihinsel modelini oluşturmaktadır(T. A. Van Dijk, 2009:124). Bu nedenle çalışma, haber metinlerinin iç sayfalarından ziyade, ilk sayfalarında kurulan söylemsel çerçeveleri analiz etmeyi amaçlamıştır.

Veri setine dahil edilen gazeteler, Türkiye yazılı basınında farklı siyasal ve ideolojik konumları temsil edecek biçimde seçilmiştir. Bu seçim, çalışmanın ideolojik çeşitliliği yansıtmasını ve söylemsel farklılıkları karşılaştırmalı olarak ortaya koymasını mümkün kılmaktadır. Aynı seçim sonuçlarının farklı gazetelerde nasıl farklı anlamlandırıldığı, bu ideolojik çeşitlilik üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışmada her bir gazetenin ilk sayfası, tekil bir metin olarak değil; başlık, spot, görsel ve haber metni arasındaki bütüncül ilişki çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yaklaşım, van Dijk'in söylemin yalnızca dilsel değil, çoklu göstergebilimsel unsurlar aracılığıyla üretildiği yönündeki vurgusuyla örtüşmektedir (T. A. Van Dijk, 2009:201). Görsel kullanımındaki tercihlerin, aktörlerin temsil biçimleriyle birlikte ideolojik anlam üretimine nasıl katkıda bulunduğu bu çerçevede değerlendirilmiştir.

Veri seti, belirli bir zaman kesitine odaklanılarak sınırlandırılmıştır. 1 Nisan 2024 tarihi, seçim sonuçlarının hemen ertesi günü olması nedeniyle, söylemsel yoğunluğun ve ideolojik çerçevelemenin en belirgin biçimde ortaya çıktığı bir zaman dilimi olarak değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda çalışma, seçim sonrası ilk söylemsel tepkilerin medya aracılığıyla nasıl inşa edildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

5. GAZETELERİN İLK SAYFA ÇÖZÜMLEMELERİ

5.1. Akşam Gazetesi

Görsel-1: 01.04.2024 Tarihli Akşam Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Akşam Gazetesi ilk sayfası, seçim sonuçlarını bütünüyle iktidar merkezli bir söylem çerçevesinde yapılandırmaktadır. Gazete, ana sayfanın tamamını seçim haberlerine ayırmakla birlikte, bu yoğunluğu seçim sonuçlarının kendisine değil, sonuçların iktidar tarafından nasıl okunduğuna ve nasıl anlamlandırıldığına yöneltmektedir. Bu tercih, tematik düzeyde seçimlerin nesnel bir sonuçlar bütünü olarak değil, iktidarın söylemsel kontrolü altında yeniden kurulan bir anlam alanı olarak sunulduğunu göstermektedir.

Makro yapı düzeyinde, sürmanşette yer alan **"Harita 7 Renk"** ifadesi, ilk bakışta çoğulculuk ve çeşitlilik vurgusu taşıyor gibi görünse de, bu çeşitlilik herhangi bir siyasal güç kaybı ya da iktidar zayıflaması bağlamında ele alınmamaktadır. Yedi farklı partinin belediye kazanmış olması, iktidar açısından bir çözülme olarak değil; demokrasinin olağan işleyişinin bir sonucu olarak çerçevelenmektedir. Böylece seçim sonuçlarının olumsuz potansiyeli tematik olarak nötralize edilmektedir. Bu durum, van Dijk'in olumsuz bilginin arka plana itilmesi ve yeniden çerçevelenmesi stratejisiyle örtüşmektedir(T. A. Van Dijk, 2006:373).

Manşette kullanılan **"Milletin Kararını Tartışmayız"** ifadesi, söylemin merkezine doğrudan "millet" kavramını yerleştirmekte; iktidarı bu kararın muhatabı değil, saygı göstereni olarak konumlandırmaktadır. Böylece seçim sonuçları iktidarın başarısızlığına işaret eden bir olay olmaktan çıkarılarak, iktidarın demokratik olgunluğunu gösteren bir sınav olarak yeniden tanımlanmaktadır. Van Dijk'e göre bu tür başlıklar, ideolojik olarak tercih edilen anlamın okuyucunun zihinsel modeline yerleştirilmesinde temel rol oynar(T. A. Van Dijk, 2003:84).

Şematik yapı düzeyinde Akşam Gazetesi, görsel hiyerarşiyi açık biçimde Cumhurbaşkanı Erdoğan lehine kurmaktadır. Erdoğan'ın balkon konuşması sırasında çekilmiş büyük boyutlu fotoğrafı, sayfanın merkezi alanında yer almakta; kalabalık, bayraklar ve sloganlar aracılığıyla lider–halk bütünlüğü görsel olarak yeniden üretilmektedir. Buna karşılık CHP Genel Başkanı'nın ya da muhalefet aktörlerinin herhangi bir görseline yer verilmemesi, söylemsel görünmezleştirme stratejisinin açık bir örneğini oluşturmaktadır. Van Dijk'e göre aktörlerin yokluğu da en az varlığı kadar ideolojik anlam taşır(T. A. Van Dijk, 2009:123).

Mikro yapı düzeyinde haber metninde kullanılan dil, seçim yenilgisini doğrudan ifade eden fiil ve yüklemlerden bilinçli biçimde kaçınmaktadır. “Kaybettik” ya da “geriledik” gibi doğrudan sorumluluk yükleyen ifadeler yerine; **“mesaj aldık”**, **“öz eleştiri yapacağız”**, **“dönüm noktası”** gibi geleceğe dönük ve soyut ifadeler tercih edilmektedir. Bu dilsel tercihler, seçim sonuçlarını geçmişe ait bir başarısızlık olarak değil, geleceğe açılan bir yeniden yapılanma süreci olarak kodlamaktadır. Bu durum, van Dijk’in söylemin bilişsel düzeyde yeniden yapılandırma işleviyle uyumludur(T. A. Van Dijk, 2006:367).

Akşam Gazetesi’nin söyleminde “biz” kategorisi, milletle özdeşleşmiş bir iktidar figürü üzerinden kurulurken; “onlar” kategorisi açık biçimde adlandırılmamakta, muhalefet söylemsel olarak silikleştirilmektedir. Bu örtük karşıtlık, olumlu ben-sunumu stratejisinin görünmez ama etkili bir biçimde işletildiğini göstermektedir. Böylece gazete, seçim sonuçlarını iktidarın meşruiyetini zedeleyen bir gelişme olarak değil, demokratik sürecin doğal ve yönetilebilir bir parçası olarak sunmaktadır.

5.2. Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet

CHP YEREL SEÇİMLERDEN BİRİNCİ PARTİ ÇIKTI

TARİHİ ZAFER

AKP'nin oyları eridi, seçmen 'tek adam'a ders verdi

Cumhurbaşkanı ile 17 bakan da yenildi

İYİ Parti yara aldı, Yeniden Refah yükseldi

CUMHUR İTTİFAKI KAYBETTİ

47 YIL SONRA BİR İLK

Zaferin ardından 'birlik' vurgusu yapan Özel'den iktidar mesajı:

CHP cam tavanı kırdı

Erdoğan erteledi Akşener suskun

Görsel-2: 01.04.2024 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Cumhuriyet Gazetesi ilk sayfası, seçim sonuçlarını açık ve net biçimde muhalefet merkezli bir söylemle çerçevelemekte; seçimleri yalnızca yerel yönetimlerin el değiştirmesi olarak değil, siyasal iktidara yönelik kapsamlı bir toplumsal yargı olarak sunmaktadır. Gazete, ana sayfanın tamamını seçim haberlerine ayırarak, seçim sonuçlarını dönüştürücü ve tarihsel bir kırılma noktası olarak konumlandırmaktadır. Bu tercih, seçimlerin olağan bir demokratik süreçten ziyade, siyasal sistemin yeniden dengelendiği bir moment olarak kodlandığını göstermektedir.

Makro yapı düzeyinde Cumhuriyet Gazetesi’nin tematik örgütlenmesi, **“CHP yerel seçimlerden birinci parti çıktı”** ve **“Tarihi Zafer”** manşetleri etrafında kurulmuştur. Bu başlıklar, seçim sonuçlarını yoruma açık bir “mesaj” olarak değil, kesin ve tartışmasız bir siyasal sonuç olarak sunmaktadır. “Zafer” kavramının kullanımı, seçim sonuçlarını doğrudan kazanan–kaybeden ikiliği içinde çerçevelemekte; belirsizlik ya da yumuşatma alanı bırakmamaktadır. Van Dijk’e göre bu tür tematik tercihler, okuyucunun zihinsel modelini güçlü ve yönlendirici bir çerçeveye sabitleyen makro söylem stratejileridir(T. A. Van Dijk, 2009:123).

Gazetenin ilk sayfasında kırmızı rengin baskın biçimde kullanılması, söylemin ideolojik boyutunu yalnızca metinsel değil, görsel düzeyde de kurmaktadır. Kırmızı renk, hem CHP'nin kurumsal kimliğiyle hem de Türk bayrağıyla örtüşen çift anlamlı bir sembol olarak işlev görmektedir. Bu görsel tercih, CHP'nin başarısını yalnızca partisel bir kazanım olarak değil, ulusal iradenin temsili olarak kodlamaktadır. Böylece muhalefetin başarısı, "meşru", "doğal" ve "olması gereken" bir sonuç olarak sunulmaktadır.

Şematik yapı düzeyinde Cumhuriyet Gazetesi, aktör hiyerarşisini açık biçimde muhalefet lehine kurmaktadır. CHP ve onun başarısı merkezi bir konumda yer alırken, iktidar aktörleri daha çok eleştirel bağlamlar içinde ve tali konumlarda temsil edilmektedir. Alt başlıklarda yer alan **"AKP'nin oyları eridi"**, **"Cumhurbaşkanı ile 17 bakan da yenildi"** ve **"Seçmen tek adama ders verdi"** ifadeleri, iktidarı doğrudan sorumluluk yüklenen özne konumuna yerleştirmektedir. Bu yapı, van Dijk'in ideolojik kare modelinde "öteki"nin olumsuz özelliklerinin vurgulanması ilkesine karşılık gelmektedir(T. A. Van Dijk, 2003:84).

Gazetenin seçim haritasına yer vermemesi, buna karşın pasta grafikle oy oranlarını sınırlı biçimde sunması, söylemsel bir tercihi işaret etmektedir. Harita gibi bütüncül ve mekansal bir görsel yerine, zafer anlatısını destekleyen başlıkların ön plana çıkarılması, nicel verilerin söylemsel anlatıya tabi kılındığını göstermektedir. Van Dijk'e göre hangi bilgilerin sunulacağı kadar, hangilerinin geri planda bırakıldığı da ideolojik anlam üretiminin parçasıdır(T. A. van. Dijk, 1998:227).

Mikro yapı düzeyinde kullanılan dil, kesinlik ve yargı içeren yüklemler etrafında şekillenmektedir. **"Eridi"**, **"yenildi"**, **"ders verdi"** gibi fiiller, seçim sonuçlarını tartışmaya kapalı bir başarısızlık anlatısı olarak sunmakta; iktidarın söylemsel manevra alanını daraltmaktadır. Bu dilsel tercihler, okuyucunun zihinsel modelini iktidarın siyasal meşruiyetinin zedelendiği yönünde yapılandırmaktadır. Van Dijk'e göre bu tür dilsel stratejiler, söylemin bilişsel düzeyde yönlendirici işlevini açık biçimde ortaya koyar(T. A. Van Dijk, 2006:367).

Cumhuriyet Gazetesi'nin söyleminde "biz" kategorisi, CHP ve onun temsil ettiği laik, cumhuriyetçi ve demokratik değerlerle özdeşleştirilirken; "onlar" kategorisi, "tek adam", "eriyen iktidar" ve "yenilgi" söylemleri üzerinden inşa edilmektedir. Bu karşıtlık, ideolojik kutuplaşmanın açık ve görünür biçimde kurulduğunu göstermektedir. Gazete, seçim sonuçlarını yalnızca siyasal bir değişim olarak değil, normatif bir doğrulama ve tarihsel bir hesaplaşma olarak sunmaktadır.

5.3. Hürriyet Gazetesi

Görsel-3: 01.04.2024 Tarihli Hürriyet Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Hürriyet Gazetesi ilk sayfası, seçim sonuçlarını görünürde dengeli ve çoğulcu bir söylemle sunmakla birlikte, söylemsel ve yapısal düzeyde belirgin bir ideolojik asimetri üretmektedir. Gazete, ana sayfanın tamamını seçim haberlerine ayırarak seçimleri merkezi bir gündem olarak sunmakta; ancak bu gündemi tarafsız bir aktarım alanı olmaktan ziyade, kontrollü ve yumuşatılmış bir anlam çerçevesi içinde yapılandırmaktadır. Bu durum, Hürriyet'in "merkez medya" konumlanışının söylemsel bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Makro yapı düzeyinde, sürmanşette kullanılan **"Sandığın Mesajı"** ifadesi, seçim sonuçlarını kesin bir iktidar kaybı ya da siyasal kırılma olarak değil, seçmenin ilettiği belirsiz ve yoruma açık bir uyarı olarak çerçevelemektedir. Bu başlık, seçim sonuçlarının anlamını askıda bırakan ve yorumlama yetkisini büyük ölçüde iktidar söylemine devreden bir işlev görmektedir. Van Dijk'e göre bu tür başlıklar, olumsuz bilginin söylemsel olarak yumuşatılması ve bilişsel düzeyde yeniden çerçevelenmesi işlevini yerine getirir(T. A. Van Dijk, 2006:373).

Manşette Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın **"Her olanda bir hayır vardır"** ifadesine yer verilmesi, seçim sonuçlarının değerlendirilmesinde iktidar perspektifinin merkezi konuma yerleştirildiğini göstermektedir. Bu ifade, seçim sonuçlarını geçmişe dönük bir başarısızlık anlatısı yerine, geleceğe dönük bir sabır ve tevekkül söylemi içinde sunmaktadır. Böylece seçim yenilgisi, söylemsel olarak ahlaki ve kaderci bir çerçeveye taşınmakta; siyasal sorumluluk tartışmasının önü kapatılmaktadır.

Şematik yapı düzeyinde Hürriyet Gazetesi, aktörlere ayrılan alan ve görsel hiyerarşi bakımından belirgin bir dengesizlik sergilemektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ait görseller büyük boyutlu ve merkezi bir konumda yer alırken, CHP Genel Başkanı Özgür Özel'e ayrılan alan daha sınırlı tutulmuştur. Her iki aktöre de yer verilmesi, yüzeyde çoğulcu bir denge izlenimi yaratmakta; ancak bu dengenin görsel ve mekansal düzenleme yoluyla bozulduğu görülmektedir. Van Dijk'e göre bu tür yapısal tercihler, ideolojik yönelimin örtük biçimde yeniden üretilmesine olanak tanır(T. A. Van Dijk, 2009:123).

Gazetenin ilk sayfasında yer alan seçim haritası ve sayısal veriler, nesnellik ve veri temelli habercilik izlenimi yaratmaktadır. Ancak bu verilerin söylemsel bağlamı, iktidarın açıklamaları ve değerlendirmeleri etrafında şekillendirilmektedir. Böylece nicel veriler, bağımsız bir anlam üretmekten ziyade, iktidar söylemini destekleyen bir arka plan işlevi

görmektedir. Van Dijk'e göre sayısal veriler de ideolojik bağlamdan bağımsız değildir; hangi bağlamda sunuldukları belirleyicidir(T. A. van. Dijk, 1998:227).

Mikro yapı düzeyinde kullanılan dil, belirsizlik ve kapsayıcılık içeren ifadeler etrafında kurulmaktadır. **"İstediğimiz sonucu alamadık"**, **"her olanda bir hayır vardır"**, **"önümüzde 4–4,5 yıllık süre var"** gibi ifadeler, sorumluluğu belirli bir özneye yüklemekten kaçınmakta; seçim sonuçlarını geçici ve yönetilebilir bir süreç olarak çerçevelemektedir. Buna karşılık CHP Genel Başkanı'nın açıklamalarında yer alan **"yüzde 25'lik tavanı tuzla buz ettik"** ifadesi, daha iddialı ve kesin bir dil içermesine rağmen, söylemsel olarak daha sınırlı bir alanda sunulmaktadır. Bu durum, iktidar söyleminin mikro düzeyde de daha baskın kılındığını göstermektedir.

Hürriyet Gazetesi'nin söyleminde "biz" ve "onlar" karşıtlığı açık ve sert biçimde kurulmamaktadır. Bunun yerine, ideolojik farklar yumuşatılarak, uzlaşmacı ve merkezci bir anlatı üretilmektedir. Ancak bu uzlaşmacı görünüm, iktidarın söylemsel üstünlüğünü koruyan bir denge anlayışına dayanmaktadır. Van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımı açısından bakıldığında, bu tür söylemler ideolojik etkisini tam da bu örtüklük üzerinden üretmektedir(T. A. Van Dijk, 2009:71).

Sonuç olarak Hürriyet Gazetesi, seçim sonuçlarını çoğulcu ve dengeli bir çerçeve içinde sunduğunu iddia etse de, söylemsel ve yapısal tercihler yoluyla iktidar söylemini normalleştiren ve merkezi konuma yerleştiren bir haber dili üretmektedir. Bu durum, merkez medyanın ideolojik etkisini açık bir tarafgirlikten ziyade, denge ve nesnellik söylemi üzerinden kurduğunu göstermektedir.

5.4. Korkusuz Gazetesi

1 NİSAN ŞAKASI DEĞİL
KORKUSUZ
YEREL SEÇİMLERE CHP DAMGA VURDU
SANA KIRMIZI ÇOK YAKIŞIYOR
Son 22 yıldır AKP'nin rengi sarıya boyanan Türkiye, dünkü yerel seçimde Atatürk'ün CHP'sinin rengi kırmızı rengine döndü. Vatandaş, iktidara 'kırmızı kart' gösterdi...
İktidar büyük hüsran yaşadı
CHP'nin başının üstündeki % 25'lik cam tavan kırıldı
İktidar, İstanbul'u geri alabilmek için her yolu denedi ama olmadı
17 bakana rağmen İMAMOĞLU
AKP'nin kalelerinde CHP sürpriz yaptı
Yeniden Refah Partisi 3. oldu
MERAL ABLA gündüz gömüldü

Görsel-4: 01.04.2024 Tarihli Korkusuz Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Korkusuz Gazetesi ilk sayfası, seçim sonuçlarını doğrudan ve sert bir iktidar karşıtı söylemle sunmakta; bunu yaparken metafor, ironi ve popüler kültür göndermelerini bilinçli bir söylemsel strateji olarak kullanmaktadır. Gazete, seçim sonuçlarını yalnızca siyasal bir veri olarak aktarmak yerine, duygusal ve kültürel çağrışımları harekete geçiren bir anlatı içinde yeniden inşa etmektedir. Bu tercih, söylemin bilişsel düzeyde etkisini artırmaya yönelik açık bir ideolojik yönlendirme içermektedir.

Korkusuz Gazetesi'nin manşetinde yer alan **"Sana kırmızı çok yakışıyor"** ifadesi, çok katmanlı bir metaforik yapı üretmektedir. Bu başlık, ilk düzeyde Türkiye siyasetinde renklerin taşıdığı ideolojik anlamlara gönderme yapmaktadır. Kırmızı renk, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurumsal rengi olarak, seçim sonuçlarında CHP'nin elde ettiği başarıyı simgesel bir düzlemde görünür kılmaktadır. Türkiye haritasının kırmızıya bürünmesi, nicel bir seçim sonucundan ziyade, ideolojik bir yeniden renklendirme olarak sunulmaktadır.

İkinci düzeyde ise başlık, Hande Yener'in popüler şarkısı "Sana Kırmızı Çok Yakışıyor"a doğrudan bir göndermede bulunmaktadır. Şarkı sözlerinde yer alan *"Belki birazcık bozuldun, ruhun belki can çekişiyor, belki birazda kızardın ama, sana kırmızı çok yakışıyor"* ifadesi, bir yıpranma ve dönüşüm anlatısını ironik bir estetikle sunmaktadır. Gazete, bu popüler kültür göndermesi aracılığıyla iktidarın siyasal yıpranmasını ima etmekte; buna karşılık ortaya çıkan yeni siyasal tabloyu estetik, doğal ve hatta kaçınılmaz bir dönüşüm olarak kodlamaktadır. Van Dijk'e göre metaforlar ve kültürel çağrışımlar, ideolojik anlamların bilişsel düzeyde içselleştirilmesini kolaylaştıran güçlü araçlardır(T. A. Van Dijk, 2009:201).

Makro yapı düzeyinde Korkusuz Gazetesi, seçim sonuçlarını bir "demokratik hesaplaşma" ve "iktidarın cezalandırılması" olarak sunmaktadır. Seçimler, teknik bir yönetim değişimi değil; siyasal ve ahlaki bir sonuç olarak çerçevelenmektedir. Başlık ve görsel birlikte düşünüldüğünde, CHP'nin başarısı yalnızca siyasal değil, estetik açıdan da "yakışan" bir sonuç olarak sunulmaktadır. Bu durum, van Dijk'in olumlu ben-sunumu stratejisinin metaforik ve görsel düzeyde işletildiğini göstermektedir(T. A. Van Dijk, 2003:84).

Şematik yapı düzeyinde Korkusuz Gazetesi, Türkiye haritasını kırmızı renkle kaplayarak görsel söylemi metnin önüne geçirmektedir. Harita, salt bir veri görselleştirmesi olmaktan çıkmakta; ideolojik bir simgeye dönüşmektedir. Bu görsel düzenleme, okuyucunun ilk bakışta seçim sonuçlarını "kırmızıya yakışan bir Türkiye" imgesiyle algılamasını sağlamaktadır. Van Dijk'e göre görseller, söylemin ideolojik etkisini hızlandıran ve bilişsel yorumlamayı yönlendiren unsurlardır(T. A. Van Dijk, 2009:123).

İktidar aktörlerinin görsel olarak geri planda bırakılması, buna karşılık haritanın ve başlığın merkezi konuma yerleştirilmesi, kişisel liderlik anlatısından ziyade kolektif bir toplumsal yargı üretmektedir. Böylece iktidar, tekil bir aktör olarak değil; yıpranmış ve dönüştürülmesi gereken bir yapı olarak temsil edilmektedir.

Mikro yapı düzeyinde kullanılan dil, açık biçimde alaycı ve küçültücü bir ton taşımaktadır. Başlığın ironik yapısı, haber metninin tamamına yayılan bir söylemsel sertlik üretmektedir. Seçim sonuçları, iktidarın "mesaj aldığı" ya da "öz eleştiri yapacağı" bir süreç olarak değil; toplum tarafından estetik ve siyasal olarak reddedildiği bir an olarak sunulmaktadır. Bu dilsel sertlik, okuyucunun zihinsel modelini iktidar karşıtı bir çerçeve içinde sabitlemektedir(T. A. Van Dijk, 2006:367).

Korkusuz Gazetesi'nde "biz" kategorisi, değişimden yana olan, kırmızıyı "yakıştıran" halkla özdeşleştirilirken; "onlar" kategorisi, yıpranmış, estetik ve siyasal meşruiyetini kaybetmiş iktidar bloğu üzerinden kurulmaktadır. Bu karşıtlık, açık bir kutuplaşma üretmekte ve ideolojik sınırları netleştirmektedir. Van Dijk'in ideolojik kare modeli açısından bakıldığında, gazete kendi grubunun olumlu özelliklerini öne çıkarırken, karşı grubun olumsuzluklarını metafor ve ironi yoluyla pekiştirmektedir(T. A. Van Dijk, 2003:84).

Sonuç olarak Korkusuz Gazetesi, seçim sonuçlarını söylemsel olarak yeniden inşa ederken metafor, renk ve popüler kültür öğelerini bilinçli biçimde kullanmakta; bu unsurlar

aracılığıyla iktidarın siyasal yıpranmasını estetik bir dönüşüm anlatısı içinde sunmaktadır. Bu söylem, van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, ideolojik anlamın yalnızca dilsel değil; kültürel ve simgesel düzeylerde de üretildiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

5.5. Milli Gazete

Sifa Hastanesi'nde 400 KİŞİYİ ŞEHİT ETTİLER
"AKSA TUFANI, TOPRAĞIMIZI SAVUNMAKTIR"
Katiller yine yardım bekleyen Filistinlilere saldırdı
Okulda itikâfa girdiler
MİLLİ GAZETE
HAK GELDİ, BATIL ZAİL OLDU
ERKENDEN ERKEN SEÇİM ÇAĞRISI!
SAADET PARTİSİ, 4 BÖLGEDE İPİ GÖĞÜSLEDİ
MUHTARLIK SEÇİMİNE KAN BULAŞTI

Görsel-5: 01.04.2024 Tarihli Milli Gazete Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Milli Gazete ilk sayfası, seçim sonuçlarını ana akım "kazanan–kaybeden" ikiliği içinde sunmaktan çok, normatif ve değer temelli bir çerçeve içinde yorumlamaktadır. Gazete, seçimleri yalnızca siyasal aktörlerin performansı üzerinden değil; toplumsal düzenin, ahlaki referansların ve yönetim anlayışının sorgulandığı bir bağlam içinde ele almaktadır. Bu nedenle Milli Gazete'nin ilk sayfasında kurulan söylem, doğrudan bir zafer ya da yenilgi anlatısından ziyade, okuyucunun seçim sonuçlarını "daha büyük bir anlam" çerçevesinde okumasını hedefleyen bir yönlendirme üretmektedir.

Makro yapı düzeyinde Milli Gazete, seçim sonuçlarını "mesaj", "uyarı" veya "tarihi zafer" gibi ana akım kalıplarla sınırlamamakta; bunun yerine sonuçları, "toplumsal değerler", "adalet", "ahlaki muhasebe" ve "yönetimde doğru yönelim" gibi daha geniş bir normatif alanın içine yerleştirmektedir. Bu tematik tercih, seçim sonuçlarının teknik bir veri olmaktan çıkarılıp ideolojik bir anlamlandırma alanına taşındığını göstermektedir. Van Dijk'in yaklaşımı açısından bu durum, söylemin yalnızca olay aktarmadığını; okuyucunun olaya ilişkin zihinsel modelini belirli bir değerler seti üzerinden biçimlendirdiğini ortaya koyar(T. A. Van Dijk, 2006:367).

Şematik yapı düzeyinde Milli Gazete'nin dikkat çekici yönlerinden biri, lider merkezli ve kişiselleştirici bir görsel dramatizasyona sınırlı yer vermesidir. Ana akım gazetelerde sıklıkla görülen "lider fotoğrafı + zafer/yenilgi" kompozisyonu yerine, daha çok metin merkezli ve normatif yorumlara alan açan bir düzenleme göze çarpmaktadır. Bu tercih, aktörlerden ziyade "ilke" ve "değer" kavramlarının öne çıkarıldığı bir söylemsel organizasyon anlamına gelmektedir. Van Dijk'e göre aktörlerin görünürlüğü kadar, aktörlerin geri plana itilmesi de ideolojik bir seçimdir; çünkü söylem, hangi ögeleri "haber değeri" içinde merkezileştireceğine dair sürekli bir tercih üretir(T. A. Van Dijk, 2009:123).

Mikro yapı düzeyinde Milli Gazete'nin dili, açık biçimde normatif ve değerlendirmeci bir ton taşımaktadır. Haberin dilinde "ahlaki muhasebe", "doğru–yanlış ayrımı", "toplumsal

sorumluluk" gibi çağrışımlar yaratan kelime alanlarının etkinleşmesi, seçim sonuçlarını siyasal rekabetten çok değerler düzlemine taşır. Bu tarz bir söylem, okuyucunun seçim sonuçlarını yalnızca parti performansı olarak değil, toplumsal düzenin "doğruluğu" ve "yanlışlığı" üzerinden kavramasına yol açan bilişsel bir yönlendirme üretmektedir (T. A. Van Dijk, 2006:367).

Milli Gazete'de "biz–onlar" karşıtlığı, bazı gazetelerdeki gibi açık bir düşmanlaştırma biçiminde kurulmamaktadır. Bunun yerine karşıtlık, "doğru değerler" ile "yanlış yönelimler" arasındaki örtük bir ayrım üzerinden üretilmektedir. Bu yapı, ideolojik kutuplaşmayı daha "yumuşak" ama kalıcı bir biçimde kurmaktadır; çünkü "öteki" doğrudan isimlendirilmeden, değerler düzleminde olumsuz bir konuma yerleştirilmektedir. Van Dijk'in ideolojik kare modeli açısından bakıldığında, bu durum "biz"e ait olumlu değerlerin vurgulanması ve "onlar"a ait olumsuzlukların dolaylı biçimde ima edilmesi yoluyla gerçekleşmektedir(T. A. Van Dijk, 2003:84, 2009:71).

Sonuç olarak Milli Gazete'nin ilk sayfası, seçim sonuçlarını partiler arası rekabetin düz bir sonucu olarak değil; toplumsal değerler ve yönetim anlayışı üzerinden okunması gereken bir "ibret" ve "muhasebe" alanı olarak kurmaktadır. Bu söylem, van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, ideolojik anlamın yalnızca siyasal aktörlerin temsiliyle değil; normatif çerçeveler ve değer temelli bilişsel modeller aracılığıyla da üretildiğini göstermektedir.

5.6. Milliyet Gazetesi

Görsel-6: 01.04.2024 Tarihli Milliyet Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Milliyet Gazetesi ilk sayfası, seçim sonuçlarını merkezci ve uzlaştırıcı bir söylem içinde sunmakta; görünürde tarafsız ve veri temelli bir habercilik dili kurarken, söylemsel düzeyde iktidar açısından yumuşatılmış bir anlam çerçevesi üretmektedir. Gazete, seçim sonuçlarını doğrudan bir siyasal kırılma ya da iktidar yenilgisi olarak adlandırmaktan kaçınarak, süreci çok boyutlu bir "okuma" alanı olarak yapılandırmaktadır. Bu

tercih, Milliyet'in ana akım merkez medya konumlanışının söylemsel bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Makro yapı düzeyinde Milliyet Gazetesi'nin tematik örgütlenmesi, manşette yer alan **"Sandığın Mesajları"** ifadesi etrafında kurulmuştur. Bu başlık, seçim sonuçlarını kesin ve tekil bir anlama sabitlemek yerine, çoğul ve yoruma açık bir mesajlar bütünü olarak çerçevelemektedir. "Mesaj" kavramı, seçim sonuçlarının doğrudan bir başarısızlık ya da iktidar kaybı olarak okunmasının önüne geçmekte; yorumlama alanını genişleterek, özellikle iktidar söylemine manevra alanı açmaktadır. Van Dijk'e göre bu tür tematik belirsizlikler, olumsuz bilgilerin söylemsel olarak yumuşatılmasına hizmet eden önemli stratejiler arasındadır(T. A. Van Dijk, 2006:373).

Gazetenin ilk sayfasında yer verilen seçim haritası ve pasta grafikler, nesnellik ve veri temelli habercilik izlenimi yaratmaktadır. Ancak bu görsellerin söylemsel bağlamı, nicel verilerin tek başına konuşmasına izin vermekten ziyade, belirli bir yorum çerçevesi içine yerleştirildiğini göstermektedir. Seçim sonuçları, sayısal olarak aktarılmakla birlikte, bu sayılar iktidar açısından "okunması gereken mesajlar" olarak yeniden anlamlandırılmaktadır. Van Dijk'e göre nicel verilerin sunumu, ideolojik etkiden arındırılmış bir alan yaratmaz; aksine, verilerin hangi bağlam içinde sunulduğu ideolojik yönelimi belirler(T. A. van. Dijk, 1998:227).

Şematik yapı düzeyinde Milliyet Gazetesi, aktörlere ayrılan alan ve görsel hiyerarşi bakımından iktidar aktörünü merkezde tutmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamaları ve görselleri, sayfanın ana eksenini oluştururken; muhalefetin başarısı daha çok grafikler ve kısa bilgi notları aracılığıyla sunulmaktadır. Bu yapı, muhalefetin başarısını görünür kılmakla birlikte, onu söylemsel olarak merkezden uzak tutmaktadır. Van Dijk'in belirttiği üzere, aktörlerin hangi bağlamda ve hangi konumda sunulduğu, ideolojik anlam üretiminin temel unsurlarından biridir (T. A. Van Dijk, 2009:123).

Mikro yapı düzeyinde kullanılan dil, belirsizlik ve kapsayıcılık içeren ifadelerle şekillenmektedir. **"Dönüm noktası"**, **"mesaj"**, **"değerlendirme"** gibi kavramlar, seçim sonuçlarını geçmişe dönük bir başarısızlık anlatısından ziyade, geleceğe dönük bir yeniden konumlanma süreci olarak kodlamaktadır. Bu dilsel tercihler, sorumluluğun belirli bir özneye yüklenmesini geciktiren ve okuyucunun zihinsel modelini daha yumuşak bir çerçeve içinde yapılandıran bir işlev görmektedir. Van Dijk'e göre bu tür mikro düzey stratejiler, söylemin bilişsel etkisini doğrudan belirlemektedir(T. A. Van Dijk, 2006:367).

Milliyet Gazetesi'nin söyleminde "biz–onlar" karşıtlığı açık ve sert biçimde kurulmamaktadır. Bunun yerine, merkezci bir denge söylemi aracılığıyla siyasal aktörler arasındaki farklar törpülenmekte; ideolojik kutuplaşma düşük yoğunluklu ama süreklilik arz eden bir biçimde yeniden üretilmektedir. Bu yapı, van Dijk'in ideolojik etkilerin çoğu zaman örtük ve dolaylı biçimde işlediği yönündeki tespitiyle örtüşmektedir(T. A. Van Dijk, 2009:71).

Sonuç olarak Milliyet Gazetesi, seçim sonuçlarını veri temelli ve dengeli bir anlatı içinde sunduğu izlenimini yaratmakla birlikte, söylemsel ve yapısal tercihler yoluyla iktidarın siyasal konumunu normalleştiren bir çerçeve üretmektedir. Bu durum, merkez medyanın ideolojik etkisini açık bir tarafgirlikten ziyade, nesnellik ve denge söylemi üzerinden kurduğunu göstermektedir.

5.7. Posta Gazetesi

Görsel-7: 01.04.2024 Tarihli Posta Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Posta Gazetesi ilk sayfası, seçim sonuçlarını açık bir ideolojik çatışma alanı olarak sunmaktan kaçınmakta; bunun yerine popüler, gündelik ve sade bir anlatım diliyle sıradanlaştırılmış bir siyasal söylem üretmektedir. Gazete, ana sayfanın tamamını seçim haberlerine ayırmakla birlikte, bu yoğunluğu ideolojik bir hesaplaşma ya da siyasal kırılma bağlamında değil, "olan bitenin" aktarımı şeklinde yapılandırmaktadır. Bu yaklaşım, Posta'nın popüler basın konumlanışının söylemsel bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Makro yapı düzeyinde Posta Gazetesi, seçim sonuçlarını dramatize eden ya da tarihsel bir anlam yükleyen tematik çerçevelerden bilinçli biçimde uzak durmaktadır. Seçimler, ne bir "zafer" ne de bir "yenilgi" olarak güçlü biçimde adlandırılmakta; daha çok gündelik hayatın akışı içinde yer alan bir gelişme olarak sunulmaktadır. Bu tematik tercih, seçimlerin siyasal ağırlığını azaltan ve okuyucunun olaya duygusal ya da ideolojik bir mesafeden bakmasını engelleyen bir işlev görmektedir. Van Dijk'e göre söylemin bu tür sıradanlaştırıcı tematik örgütlenmeleri, ideolojik etkisini tam da çatışmadan kaçınma üzerinden üretir(T. A. Van Dijk, 2009:71).

Şematik yapı düzeyinde Posta Gazetesi, kısa metinler, büyük puntolu başlıklar ve dikkat çekici görseller aracılığıyla hızlı tüketilebilir bir sayfa düzeni kurmaktadır. Bu düzenleme, okuyucunun seçim sonuçlarını derinlemesine değerlendirmesini teşvik etmekten ziyade, yüzeysel bir farkındalıkla yetinmesine yol açmaktadır. Aktör temsilleri sınırlı ve dengelenmiş görünmekle birlikte, bu denge ideolojik bir eşitlikten değil, politik içeriğin sadeleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Van Dijk'in vurguladığı üzere, hangi bilgilerin ayrıntılandırılmadığı da söylemsel bir tercihtir ve ideolojik anlam taşır(T. A. van. Dijk, 1998:227).

Mikro yapı düzeyinde kullanılan dil, çatışmacı ya da yargılayıcı ifadelerden büyük ölçüde arındırılmıştır. Yüklemler çoğunlukla betimleyici ve nötr bir görünüm taşımakta; sorumluluk atfı net biçimde kurulmamaktadır. "Değişim", "yeni tablo", "sürpriz sonuçlar" gibi ifadeler, seçim sonuçlarını olağanüstü bir siyasal hesaplaşma yerine, gündelik bir gelişme olarak çerçevelemektedir. Bu dilsel yapı, okuyucunun zihinsel modelinde seçimlerin siyasal sonuçlarını bulanıklaştıran bir etki üretmektedir (T. A. Van Dijk, 2006:367).

Posta Gazetesi'nde "biz–onlar" karşıtlığı açık biçimde kurulmamaktadır. Bunun yerine, ideolojik ayrımlar yumuşatılarak, tüm siyasal aktörler benzer bir gündeliklik düzleminde sunulmaktadır. Bu söylemsel strateji, kutuplaşmayı azaltıyor gibi görünmekle birlikte, siyasal güç ilişkilerini görünmez kılma riskini taşımaktadır. Van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımı açısından bakıldığında, bu tür görünürde tarafsız ve apolitik söylemler, ideolojik etkinin daha örtük biçimde işlemesine olanak tanımaktadır(T. A. Van Dijk, 2009:71).

Sonuç olarak Posta Gazetesi, seçim sonuçlarını popülerleştirilmiş bir anlatı içinde sunarak, siyasal içeriği gündelik ve sıradan bir olay düzeyine indirgemektedir. Bu söylem, seçimlerin demokratik ve ideolojik boyutlarını geri plana iterken, okuyucunun siyasal sürece eleştirel mesafeden bakma olasılığını zayıflatmaktadır. Van Dijk'in yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu tür popüler söylemler, ideolojinin çatışma yerine sıradanlık üzerinden yeniden üretildiğini göstermektedir.

5.8. Sabah Gazetesi

Görsel-8: 01.04.2024 Tarihli Sabah Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Sabah Gazetesi ilk sayfası, seçim sonuçlarını açık biçimde iktidar merkezli bir söylemle yapılandırmakta; seçimleri bir siyasal başarısızlık ya da iktidar kaybı olarak sunmaktan bilinçli biçimde kaçınmaktadır. Gazete, ana sayfanın tamamını seçim haberlerine ayırmakla birlikte, bu yoğunluğu seçim sonuçlarının kendisine değil, sonuçların iktidar tarafından nasıl okunduğuna ve nasıl anlamlandırıldığına yöneltmektedir. Bu tercih, seçimlerin söylemsel kontrolünün iktidar aktörü üzerinden sürdürülmesine hizmet etmektedir.

Makro yapı düzeyinde Sabah Gazetesi'nin tematik örgütlenmesi, seçim sonuçlarını "millet iradesine saygı", "demokratik olgunluk" ve "geleceğe dönük kararlılık" kavramları etrafında kurmaktadır. Seçimler, iktidarın sorgulandığı bir kriz anı olarak değil; demokrasinin doğal işleyişinin bir parçası olarak çerçevelenmektedir. Bu tematik yapı, seçim sonuçlarının iktidar açısından yarattığı olumsuzluğu söylemsel düzeyde nötralize etmekte ve sonucu olağanlaştırmaktadır. Van Dijk'e göre bu tür tematik tercihler, olumsuz bilginin yeniden çerçevelenmesi yoluyla meşrulaştırma işlevi görmektedir(T. A. Van Dijk, 2006:373).

Manşette ve sürmanşette yer alan ifadeler, seçim sonuçlarının değerlendirilmesini doğrudan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söylemi etrafında yapılandırmaktadır. Bu durum, liderin

seçim sonuçlarının nihai yorumlayıcısı olarak konumlandırıldığını göstermektedir. Van Dijk'in belirttiği üzere, iktidar söylemlerinde lider figürünün merkezileştirilmesi, söylemin ideolojik etkisini güçlendiren temel stratejilerden biridir(T. A. Van Dijk, 2003:84).

Şematik yapı düzeyinde Sabah Gazetesi, görsel hiyerarşiyi açık biçimde iktidar lehine kurmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın büyük boyutlu görselleri, sayfanın merkezi alanlarında yer almakta; destekçi kalabalıklar, bayraklar ve sloganlar aracılığıyla lider–halk bütünlüğü görsel olarak yeniden üretilmektedir. Buna karşılık muhalefet aktörleri ya hiç görünür kılınmamakta ya da tali ve bağlamsız biçimde sunulmaktadır. Bu durum, söylemsel görünmezleştirme stratejisinin açık bir örneğini oluşturmaktadır. Van Dijk'e göre aktörlerin yokluğu da ideolojik bir anlam taşır ve söylemin sınırlarını belirler(T. A. Van Dijk, 2009:123).

Mikro yapı düzeyinde kullanılan dil, belirsiz, kapsayıcı ve yumuşatıcı ifadeler etrafında şekillenmektedir. "Mesaj", "değerlendirme", "öz eleştiri" ve "daha güçlü adımlar" gibi ifadeler, seçim sonuçlarını doğrudan bir başarısızlık anlatısı yerine, geleceğe dönük bir yeniden yapılanma süreci olarak kodlamaktadır. Bu dilsel tercihler, sorumluluğun belirli bir özneye yüklenmesini ertelemekte ve okuyucunun zihinsel modelini iktidar açısından daha kabul edilebilir bir çerçevede yapılandırmaktadır. Van Dijk'e göre bu tür mikro düzey stratejiler, söylemin bilişsel yönlendirme gücünü doğrudan belirlemektedir(T. A. Van Dijk, 2006:367).

Sabah Gazetesi'nin söyleminde "biz" kategorisi, milletle özdeşleşmiş, demokratik olgunluk sergileyen bir iktidar figürü üzerinden kurulurken; "onlar" kategorisi açık biçimde adlandırılmamakta ve muhalefet söylemsel olarak silikleştirilmektedir. Bu örtük karşıtlık, olumlu ben-sunumu stratejisinin görünmez ama etkili biçimde işletildiğini göstermektedir. Van Dijk'in ideolojik kare modeli açısından bakıldığında, gazete kendi grubunun olumlu özelliklerini öne çıkarırken, karşı grubun görünürlüğünü azaltarak ideolojik sınırları pekiştirmektedir(T. A. Van Dijk, 2003:84).

Sonuç olarak Sabah Gazetesi, seçim sonuçlarını iktidarın meşruiyetini zedeleyen bir gelişme olarak değil; demokratik sürecin doğal, yönetilebilir ve anlamlandırılabilir bir aşaması olarak sunmaktadır. Bu söylem, iktidarın siyasal konumunu normalleştiren ve lider merkezli bir meşrulaştırma çerçevesi üreten güçlü bir ideolojik işlev görmektedir. Van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Sabah Gazetesi'nin söylemi, seçim sonuçlarının bilişsel düzeyde yeniden yapılandırılması yoluyla ideolojik sürekliliğin sağlandığını göstermektedir.

5.9. Sözcü Gazetesi

Görsel-9: 01.04.2024 Tarihli Sözcü Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Sözcü Gazetesi ilk sayfası, seçim sonuçlarını açık ve sert bir iktidar eleştirisi üzerinden yapılandırmakta; seçimleri yalnızca yerel yönetimlerin el değiştirdiği bir süreç olarak değil, siyasal iktidarın toplumsal meşruiyetinin sorgulandığı tarihsel bir kırılma olarak sunmaktadır. Gazete, ana sayfanın tamamını seçim haberlerine ayırarak, okuyucunun dikkatini tekil ve güçlü bir anlatı etrafında toplamaktadır. Bu anlatı, iktidar karşıtı bir söylemin merkezi ve baskın olduğu açık bir ideolojik konumlanış sergilemektedir.

Makro yapı düzeyinde Sözcü Gazetesi'nin tematik örgütlenmesi, seçim sonuçlarını "hesaplaşma", "uyarı" ya da "mesaj" gibi yumuşatıcı kavramlarla değil; doğrudan iktidarın siyasal başarısızlığına işaret eden güçlü ve kesin ifadelerle kurmaktadır. Manşet ve sürmanşetlerde kullanılan söylem, seçimleri geri dönülmez bir toplumsal yargı olarak çerçevelemekte; iktidarın meşruiyetinin ciddi biçimde zedelendiği fikrini tematik olarak sabitlemektedir. Van Dijk'e göre bu tür tematik sertlik, okuyucunun zihinsel modelini hızlı ve net biçimde yapılandıran güçlü bir ideolojik stratejidir(T. A. Van Dijk, 2003:84).

Şematik yapı düzeyinde Sözcü Gazetesi, görsel ve metinsel hiyerarşiyi muhalefetin başarısını merkezileştirecek şekilde düzenlemektedir. Türkiye haritası, büyük puntolu başlıklar ve çarpıcı grafikler aracılığıyla, CHP'nin elde ettiği başarı görsel olarak dramatize edilmektedir. Buna karşılık iktidar aktörleri ya olumsuz bağlamlarda sunulmakta ya da söylemsel olarak geri plana itilmektedir. Bu düzenleme, muhalefetin başarısını yalnızca siyasal bir kazanım olarak değil, kolektif bir toplumsal iradenin dışavurumu olarak kodlamaktadır. Van Dijk'e göre bu tür görsel hiyerarşiler, ideolojik anlam üretiminin metin dışı ama son derece etkili boyutlarını oluşturur(T. A. Van Dijk, 2009:123).

Mikro yapı düzeyinde kullanılan dil, sert, kesin ve yargılayıcı bir ton taşımaktadır. Yüklemler açık biçimde iktidara sorumluluk yüklemekte; "kaybetti", "geriledi", "reddedildi" gibi fiiller aracılığıyla seçim sonuçları tartışmaya kapalı bir başarısızlık anlatısı olarak sunulmaktadır. Bu dilsel yapı, okuyucunun zihinsel modelinde iktidarın siyasal performansının olumsuzlandığı net bir çerçeve oluşturmaktadır. Van Dijk'e göre mikro düzeydeki bu tür dilsel tercihler, ideolojik konumlanışın en doğrudan göstergelerinden biridir(T. A. Van Dijk, 2006:367).

Sözcü Gazetesi'nin söyleminde "biz" ve "onlar" karşıtlığı açık ve keskin biçimde kurulmaktadır. "Biz" kategorisi, laiklik, cumhuriyet ve demokrasi değerleriyle özdeşleştirilirken; "onlar" kategorisi, otoriterlik, tek adam yönetimi ve siyasal yıpranma ile ilişkilendirilmektedir. Bu karşıtlık, ideolojik sınırları belirginleştirmekte ve kutuplaşmayı görünür kılmaktadır. Van Dijk'in ideolojik kare modeli açısından bakıldığında, Sözcü'nün söylemi kendi grubunun olumlu özelliklerini maksimize ederken, karşı grubun olumsuzluklarını sürekli vurgulayan bir yapı sergilemektedir (T. A. Van Dijk, 2003:84).

Sözcü Gazetesi'nin söylemi, seçim sonuçlarını yalnızca muhalefetin başarısı olarak değil, demokratik değerlerin yeniden teyidi olarak sunmaktadır. Bu çerçevede gazete, kendisini yalnızca bir haber aktarıcısı olarak değil; demokratik kamuoyunun sözcüsü olarak konumlandırmaktadır. Van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde, bu söylem, ideolojik anlamın hem bilişsel hem de normatif düzeyde güçlü biçimde üretildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Sözcü Gazetesi, seçim sonuçlarını karşı-hegemonik bir söylem aracılığıyla yeniden inşa etmekte; iktidarın siyasal meşruiyetini açıkça sorgulayan ve muhalefetin başarısını demokratik bir doğrulama olarak sunan güçlü bir ideolojik çerçeve üretmektedir. Bu durum, gazetenin seçim dönemlerinde ideolojik konumlanışını açık ve çatışmacı bir söylem üzerinden sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

5.10. Takvim Gazetesi

Görsel-10: 01.04.2024 Tarihli Takvim Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Takvim Gazetesi ilk sayfası, seçim sonuçlarını gazetecilikte "haber verme" işlevinden ziyade, açık bir siyasal taraf tutma ve mobilizasyon aracı olarak yapılandırmaktadır. Gazete, seçimleri çoğulcu bir demokratik süreç olarak sunmaktan çok, iktidarın söylemsel konumunu güçlendirmeye yönelik bir anlatı içinde yeniden üretmektedir. Bu yönüyle Takvim, ana akım basından ayrışarak ideolojik pozisyonunu açık, sert ve tartışmasız biçimde ortaya koymaktadır.

Makro yapı düzeyinde Takvim Gazetesi, seçim sonuçlarını iktidar açısından bir başarısızlık olarak ele almamakta; aksine sonuçları iktidarın "olgunluğu", "kararlılığı" ve "milletle kurduğu bağ" üzerinden yeniden çerçevelemektedir. Seçimler, bir kayıp ya da geri

çekilme olarak değil; liderliğin demokratik süreci yönettiği ve kontrol altında tuttuğu bir aşama olarak sunulmaktadır. Bu tematik örgütlenme, van Dijk'in olumsuz bilginin bastırılması ve yeniden çerçevelenmesi stratejisiyle doğrudan örtüşmektedir(T. A. Van Dijk, 2006:373).

Şematik yapı düzeyinde Takvim Gazetesi, sayfa düzenini lider merkezli bir dramatizasyon etrafında kurmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ait görseller büyük, dikkat çekici ve merkezi bir konumda yer almakta; başlıklar ise sloganvari ve duygusal çağrışımı yüksek ifadelerden oluşmaktadır. Buna karşılık muhalefet aktörleri ya tamamen yok sayılmakta ya da bağlamından kopuk, etkisiz ve tali biçimde sunulmaktadır. Bu yapı, ideolojik görünmezleştirme stratejisinin açık bir örneğini oluşturmaktadır. Van Dijk'e göre bu tür şematik tercihler, okuyucunun zihinsel modelini güçlü biçimde yönlendiren söylemsel araçlardır(T. A. Van Dijk, 2009:123).

Mikro yapı düzeyinde kullanılan dil, yoğun biçimde duygusal, sadeleştirilmiş ve sloganlaştırılmıştır. Yüklemler çoğunlukla olumlayıcı ve kesinlik içeren bir yapı sergilemekte; karmaşık siyasal süreçler basit karşıtlıklar üzerinden sunulmaktadır. "Millet", "lider", "irade" gibi kavramlar, söylemin merkezine yerleştirilerek iktidar ile halk arasında doğal ve tartışmasız bir özdeşlik kurulmaktadır. Bu dilsel yapı, okuyucunun eleştirel mesafe kurmasını zorlaştırmakta ve siyasal gerçekliği basitleştirilmiş bir çerçeveye hapsetmektedir. Van Dijk'e göre bu tür mikro düzey söylemler, ideolojik içeriğin bilişsel düzeyde hızlı ve sorgulanmadan içselleştirilmesini sağlar(T. A. Van Dijk, 2006:367).

Takvim Gazetesi'nin söyleminde "biz–onlar" karşıtlığı son derece net ve keskindir. "Biz" kategorisi, lider etrafında birleşmiş, milli ve meşru bir topluluk olarak sunulurken; "onlar" kategorisi ya açıkça olumsuzlanmakta ya da tamamen söylem dışına itilmektedir. Bu karşıtlık, ideolojik kutuplaşmayı yalnızca yeniden üretmekle kalmamakta; aynı zamanda derinleştirmektedir. Van Dijk'in ideolojik kare modeli açısından bakıldığında, Takvim Gazetesi kendi grubunun olumlu özelliklerini mutlaklaştırırken, karşı grubun olumsuzluklarını abartılı ve basitleştirilmiş biçimde sunmaktadır(T. A. Van Dijk, 2003:84).

Sonuç olarak Takvim Gazetesi, seçim sonuçlarını demokratik bir değerlendirme alanı olarak değil, iktidarın meşruiyetini yeniden teyit eden bir propaganda zemini olarak kurgulamaktadır. Bu söylem, van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, ideolojinin açık, doğrudan ve çatışmacı bir dil aracılığıyla üretildiğini göstermektedir. Takvim'in söylemi, eleştirel mesafeden yoksun, yüksek düzeyde tarafgir ve mobilize edici bir medya pratiğine işaret etmektedir.

5.11. Türkgün Gazetesi

Görsel-11: 01.04.2024 Tarihli Türkgün Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Türkgün Gazetesi ilk sayfası, seçim sonuçlarını partiler arası rekabet ya da yerel yönetimlerin el değiştirmesi bağlamında ele almaktan ziyade, devletin sürekliliği ve milli bütünlük perspektifi üzerinden yeniden anlamlandırmaktadır. Gazete, seçimleri siyasal bir kırılma ya da iktidarın sorgulandığı bir moment olarak değil; devlet düzeninin ve milli iradenin kesintisiz işleyişini teyit eden bir süreç olarak çerçevelemektedir. Bu yaklaşım, Türkgün'ün milliyetçi ideolojik konumlanışının söylemsel bir yansımasıdır.

Makro yapı düzeyinde Türkgün Gazetesi, seçim sonuçlarını "millet iradesi", "devletin bekası" ve "milli duruş" kavramları etrafında tematik olarak örgütlemektedir. Seçim, sonuçları itibarıyla bir kazanan–kaybeden ilişkisi içinde ele alınmamakta; daha çok devlet-millet bütünlüğünün yeniden üretildiği bir siyasal pratik olarak sunulmaktadır. Bu tematik tercih, seçim sonuçlarının yaratabileceği siyasal belirsizliği söylemsel düzeyde etkisizleştirmekte ve sonucu sistem içi bir süreklilik olarak kodlamaktadır. Van Dijk'e göre bu tür çerçevelemeler, ideolojinin "normallik" ve "doğallık" üzerinden yeniden üretildiği söylemsel stratejilerdir(T. A. van. Dijk, 1998:227).

Şematik yapı düzeyinde Türkgün Gazetesi, lider merkezli dramatizasyondan bilinçli biçimde uzak durmakta; bunun yerine devlet sembolleri, milli vurgular ve kurumsal dil ön plana çıkarılmaktadır. Sayfa düzeninde aşırı büyük lider görselleri yerine, metin ağırlıklı ve resmi bir yapı tercih edilmektedir. Bu durum, siyasal aktörlerden ziyade "devlet aklı"nın merkezi bir konuma yerleştirildiğini göstermektedir. Van Dijk'in belirttiği üzere, aktörlerin geri plana itilmesi ve soyut kolektif kavramların öne çıkarılması, ideolojik sorumluluğun belirsizleştirilmesine hizmet eder(T. A. Van Dijk, 2009:123).

Mikro yapı düzeyinde kullanılan dil, milliyetçi ve devletçi bir kelime alanı etrafında şekillenmektedir. "Beka", "milli duruş", "istikrar", "devlet geleneği" gibi kavramlar, söylemin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu kelime tercihleri, seçim sonuçlarını teknik bir siyasal değerlendirme alanından çıkararak, ulusal güvenlik ve devlet sürekliliği bağlamına taşımaktadır. Böylece okuyucunun zihinsel modeli, seçim sonuçlarını eleştirel bir siyasal sorgulama yerine, "devletin devamlılığı" çerçevesinde yorumlamaya yönlendirilmektedir. Van

Dijk'e göre bu tür mikro düzey dilsel tercihler, ideolojik çerçevelerin bilişsel düzeyde içselleştirilmesini sağlar(T. A. Van Dijk, 2006:367).

Türkgün Gazetesi'nin söyleminde "biz–onlar" karşıtlığı açık ve sert biçimde kurulmamaktadır; ancak bu karşıtlık örtük ve ideolojik olarak güçlüdür. "Biz" kategorisi, devlete sadık, milli duruş sergileyen ve istikrarı önceleyen topluluk olarak inşa edilirken; "onlar" kategorisi, doğrudan adlandırılmadan, bu bütünlüğü zedeleyebilecek potansiyel unsurlar olarak ima edilmektedir. Bu yapı, ideolojik kutuplaşmayı açık çatışma yerine güvenlik ve sadakat ekseninde yeniden üretmektedir. Van Dijk'in ideolojik kare modeli açısından bakıldığında, kendi grubunun olumlu özellikleri vurgulanırken, karşı grubun olumsuzlukları dolaylı ve ima yoluyla aktarılmaktadır(T. A. Van Dijk, 2003:84).

Sonuç olarak Türkgün Gazetesi, seçim sonuçlarını siyasal rekabetin bir sonucu olarak değil; devletin ve milletin sürekliliğini tehdit etmeyen, aksine bu sürekliliği yeniden teyit eden bir süreç olarak sunmaktadır. Bu söylem, iktidar değişimi ya da siyasal gerileme tartışmalarını bilinçli biçimde dışarıda bırakmakta; okuyucunun zihinsel modelini istikrar, güvenlik ve milli birlik ekseninde yapılandırmaktadır. Van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkgün Gazetesi'nin söylemi, ideolojinin devlet merkezli ve güvenlik temelli bilişsel çerçeveler aracılığıyla yeniden üretildiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

5.12. Türkiye Gazetesi

Türkiye
CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN:
Milletin mesajını aldık
TÜRKİYE SEÇİMİNİ YAPTI. HAYIRLI OLSUN
TEPKİ OYLARI PATLADI
Enflasyon, emeklinin maaş isyanı, DEM ile iş birliği ve İyi Parti tabanının desteği CHP'yi birinci parti yaptı. CHP belediye sayısını artırırken, seçmen AK Parti'ye sandıkta mesaj verdi
BÜYÜKŞEHİRLERDE SON DURUM
DEPREM BÖLGESİ AK PARTİ'DE
İmamoğlu bu defa ne yapacak?
39 İLÇENİN 26'SI CHP'YE GEÇTİ
BÜYÜKŞEHİRLERDE DEĞİŞİM
DEM SEÇMENİ CHP'YE OY VERDİ
ÖZEL: KAYBEDEN YOK HERKES KAZANACAK

Görsel-12: 01.04.2024 Tarihli Türkiye Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Türkiye Gazetesi ilk sayfası, seçim sonuçlarını açık bir çatışma ve polemik alanı olarak sunmaktan kaçınmakta; bunun yerine iktidar merkezli, ancak görece ölçülü ve kurumsal bir söylem inşa etmektedir. Gazete, seçimleri bir "kriz" ya da "yenilgi" olarak adlandırmamakta; sonuçları, demokratik sürecin olağan işleyişi ve millet iradesinin doğal tecellisi olarak çerçevelemektedir. Bu yaklaşım, Türkiye Gazetesi'nin ideolojik konumlanışını sert popülist söylemlerden ayırarak, daha sistematik ve uzun vadeli bir meşrulaştırma dili kurduğunu göstermektedir.

Makro yapı düzeyinde Türkiye Gazetesi, seçim sonuçlarını "milletin mesajı", "sandığın iradesi" ve "demokrasi vurgusu" etrafında tematik olarak örgütlemektedir. Seçimler, iktidarın

sorgulandığı bir hesaplaşma anı olarak değil; halkın yönetime yön verdiği ve sistemin işlerliğini teyit ettiği bir süreç olarak sunulmaktadır. Bu tematik tercih, seçim sonuçlarının iktidar açısından taşıdığı olumsuzlukları yumuşatarak, sonucu sistem içi bir denge mekanizması olarak yeniden tanımlamaktadır. Van Dijk'e göre bu tür çerçevelemeler, olumsuz bilgilerin söylemsel olarak yeniden yapılandırılması yoluyla meşruiyet üretir(T. A. Van Dijk, 2006:373).

Şematik yapı düzeyinde Türkiye Gazetesi, görsel ve metinsel düzenlemeyi sakin, ölçülü ve resmi bir tonla kurmaktadır. Lider görselleri genellikle abartılı boyutlarda kullanılmamakta; buna karşın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamaları metinsel olarak merkezi bir konuma yerleştirilmektedir. Bu durum, karizmatik dramatizasyondan ziyade kurumsal liderlik vurgusunun öne çıkarıldığını göstermektedir. Muhalefet aktörleri ise ya sınırlı biçimde temsil edilmekte ya da bağlamsal ayrıntılardan yoksun kısa bilgilerle geçiştirilmektedir. Van Dijk'in belirttiği gibi, bu tür şematik tercihler aktörler arası güç ilişkilerini görünmez ama kalıcı biçimde yeniden üretir(T. A. Van Dijk, 2009:123).

Mikro yapı düzeyinde kullanılan dil, yumuşatıcı, kapsayıcı ve değer yüklü ifadeler etrafında şekillenmektedir. "Sağduyu", "istikrar", "sorumluluk", "milletin tercihi" gibi kavramlar, söylemin merkezine yerleştirilerek iktidarın siyasal konumu ahlaki ve toplumsal bir çerçeve içinde meşrulaştırılmaktadır. Bu dilsel tercihler, seçim sonuçlarını teknik bir başarısızlık olarak değil, yönetilebilir ve anlamlandırılabilir bir toplumsal geri bildirim olarak kodlamaktadır. Van Dijk'e göre bu tür mikro düzey söylemler, okuyucunun zihinsel modelinde iktidara yönelik eleştirel algının sınırlandırılmasına hizmet eder(T. A. Van Dijk, 2006:367).

Türkiye Gazetesi'nin söyleminde "biz–onlar" karşıtlığı açık ve sert biçimde kurulmamaktadır. Bunun yerine karşıtlık, "milli ve yerli duruş" ile bu duruşun dışında kalan belirsiz aktörler arasında örtük biçimde inşa edilmektedir. "Biz" kategorisi, milletin değerleriyle uyumlu, sorumlu ve istikrarlı bir yönetim anlayışıyla özdeşleştirilirken; "onlar" kategorisi açıkça adlandırılmadan, bu değerlere mesafeli bir konumda ima edilmektedir. Bu yapı, ideolojik kutuplaşmanın yumuşak ama kalıcı bir biçimde yeniden üretildiğini göstermektedir. Van Dijk'in ideolojik kare modeli açısından bakıldığında, Türkiye Gazetesi kendi grubunun olumlu özelliklerini vurgularken, karşı grubun olumsuzluklarını dolaylı biçimde ima etmektedir(T. A. Van Dijk, 2003:84).

Sonuç olarak Türkiye Gazetesi, seçim sonuçlarını iktidarın siyasal meşruiyetini zedeleyen bir gelişme olarak değil; demokratik sistemin sağlıklı işlediğini gösteren bir geri bildirim mekanizması olarak sunmaktadır. Bu söylem, açık bir propaganda dilinden ziyade, kurumsal ve değer temelli bir meşrulaştırma stratejisiyle ideolojik sürekliliği sağlamaktadır. Van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkiye Gazetesi'nin söylemi, ideolojinin çatışma yerine istikrar ve normallik vurgusu üzerinden yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır.

5.13. Yeni Şafak Gazetesi

Görsel-13: 01.04.2024 Tarihli Yeni Şafak Gazetesi

1 Nisan 2024 tarihli Yeni Şafak Gazetesi ilk sayfası, seçim sonuçlarını açık bir iktidar kaybı ya da siyasal kırılma olarak sunmaktan bilinçli biçimde kaçınmakta; bunun yerine sonuçları, mevcut siyasal sistemin kendi içinde işleyen bir geri bildirim ve yeniden ayarlama süreci olarak çerçevelemektedir. Gazete, seçimleri iktidarın sorgulandığı bir kriz anı olarak değil, "tecrübe", "ders" ve "yenilenme" kavramları etrafında anlamlandırılan sistem-içi bir düzeltme momenti olarak sunmaktadır. Bu yaklaşım, Yeni Şafak'ın ideolojik olarak iktidara yakın ancak söylemsel düzeyde daha stratejik ve uzun erimli bir meşrulaştırma dili kullandığını göstermektedir.

Makro yapı düzeyinde Yeni Şafak Gazetesi, seçim sonuçlarını "millet iradesi", "demokratik olgunluk" ve "istikamet" kavramları etrafında tematik olarak örgütlemektedir. Seçimler, bir başarısızlık ya da geri çekilme olarak değil; iktidarın kendi politikalarını gözden geçirmesi için bir uyarı ve yeniden yapılanma fırsatı olarak sunulmaktadır. Bu tematik çerçeve, seçim sonuçlarının olumsuz etkisini azaltmakta ve iktidarın siyasal konumunu meşru bir süreklilik içinde yeniden üretmektedir. Van Dijk'e göre bu tür çerçevelemeler, olumsuz bilginin söylemsel olarak dönüştürülmesi yoluyla ideolojik sürekliliğin sağlanmasına hizmet eder(T. A. Van Dijk, 2006:373).

Şematik yapı düzeyinde Yeni Şafak Gazetesi, lider merkezli dramatizasyona yer vermekle birlikte, bu dramatizasyonu dini ve ahlaki referanslarla desteklenen bir anlatı içinde sunmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ait görseller, karizmatik liderlikten ziyade "sorumluluk alan", "ders çıkaran" ve "milletle bağını koruyan" bir figür olarak konumlandırılmaktadır. Muhalefet aktörleri ise ya sınırlı biçimde temsil edilmekte ya da başarıları bağlamsal ve geçici unsurlar olarak çerçevelenmektedir. Bu düzenleme, iktidarın merkezi konumunu koruyan ancak çatışmayı yumuşatan bir şematik yapı üretmektedir. Van Dijk'e göre bu tür yapılar, ideolojik üstünlüğü açık çatışma yerine normallik ve ahlaki meşruiyet üzerinden tesis eder(T. A. Van Dijk, 2009:123).

Mikro yapı düzeyinde kullanılan dil, dini ve muhafazakar bir kelime alanı etrafında şekillenmektedir. "Sabır", "hikmet", "imtihan", "tecrübe" ve "yenilenme" gibi kavramlar, seçim sonuçlarının değerlendirilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Bu kelime tercihleri, seçimleri teknik bir siyasal başarısızlık olarak değil, ahlaki ve manevi bir süreç olarak

kodlamaktadır. Böylece okuyucunun zihinsel modeli, iktidarın performansını eleştirel bir siyasal değerlendirme yerine, değer temelli bir muhasebe çerçevesinde algılamaya yönlendirilmektedir. Van Dijk'e göre bu tür mikro düzey söylemler, ideolojinin bilişsel düzeyde içselleştirilmesini sağlayan güçlü araçlardır(T. A. Van Dijk, 2006:367).

Yeni Şafak Gazetesi'nin söyleminde "biz–onlar" karşıtlığı açık biçimde kurulmamaktadır; bunun yerine karşıtlık, "milletin değerleriyle uyumlu olanlar" ve "bu değerlere mesafeli duranlar" arasında örtük bir ayrım üzerinden inşa edilmektedir. "Biz" kategorisi, sabırlı, ahlaklı ve milli değerlere bağlı bir topluluk olarak sunulurken; "onlar" kategorisi, doğrudan adlandırılmadan, bu değerlerle uyumsuz bir konumda ima edilmektedir. Bu yapı, ideolojik kutuplaşmayı sert bir çatışma yerine normatif ve ahlaki bir çerçeve içinde yeniden üretmektedir. Van Dijk'in ideolojik kare modeli açısından bakıldığında, Yeni Şafak'ın söylemi kendi grubunun olumlu özelliklerini vurgularken, karşı grubun olumsuzluklarını ima yoluyla görünür kılmaktadır(T. A. Van Dijk, 2003:84).

Sonuç olarak Yeni Şafak Gazetesi, seçim sonuçlarını iktidarın siyasal meşruiyetini sarsan bir gelişme olarak değil; ahlaki, dini ve demokratik değerler çerçevesinde anlamlandırılması gereken bir yenilenme süreci olarak sunmaktadır. Bu söylem, iktidarın ideolojik merkeziliğini korurken, çatışmayı ve siyasal gerilimi minimize eden stratejik bir dil üretmektedir. Van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Yeni Şafak Gazetesi'nin söylemi, ideolojinin kriz anlarında dahi sistem-içi meşrulaştırma ve bilişsel yeniden çerçeveleme yoluyla sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır.

6. BULGULAR

Bu bölümde, 1 Nisan 2024 tarihli ulusal gazetelerin ilk sayfalarına ilişkin gerçekleştirilen söylem çözümlemelerinden elde edilen bulgular, karşılaştırmalı ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bulgular, Teun A. van Dijk'in sosyo-bilişsel eleştirel söylem analizi çerçevesi doğrultusunda; makro yapı, şematik yapı ve mikro yapı düzeylerinde ortaya çıkan ortak söylemsel örüntüler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, gazetelerin ideolojik konumlanışlarının seçim sonuçlarının sunumuna nasıl yansıdığı, söylem–biliş–toplum ilişkisi bağlamında tartışılmaktadır.

6.1. Makro Yapı Düzeyinde Bulgular: Tematik Çerçeveleme

Çözümlemeler, gazetelerin seçim sonuçlarını ortak bir tematik çerçeve içinde sunmadığını ortaya koymaktadır. Aynı seçim sonuçları, gazetelerin ideolojik konumlarına bağlı olarak farklı ana temalar etrafında yapılandırılmıştır. Muhalefete yakın gazetelerde seçimler, "tarihsel kırılma", "demokratik zafer" ve "iktidarın cezalandırılması" gibi söylemlerle çerçevelenirken; iktidara yakın gazetelerde sonuçlar "mesaj", "uyarı", "dönüm noktası" ve "demokratik olgunluk" kavramları üzerinden yeniden anlamlandırılmıştır. Merkez konumlu gazetelerde ise görünürde dengeli bir söylem kurulmuş; ancak bu denge çoğu zaman söylemsel yumuşatma stratejileriyle iktidar lehine bir çerçeve üretmiştir.

Van Dijk'e göre makro yapı düzeyindeki bu tematik tercihler, okuyucunun metni hangi genel anlam çerçevesi içinde algılayacağını belirleyen temel yapılardır(T. A. Van Dijk, 2009:123). Bulgular, seçim sonuçlarının "yenilgi" ya da "başarı" olarak tanımlanmasının nesnel verilerden çok, ideolojik tematik örgütlenme yoluyla kurulduğunu göstermektedir.

6.2. Şematik Yapı Düzeyinde Bulgular: Aktör Temsili ve Görünürlük

Şematik yapı düzeyinde elde edilen bulgular, siyasal aktörlerin ilk sayfalarda eşit biçimde temsil edilmediğini ortaya koymaktadır. İktidara yakın gazetelerde Cumhurbaşkanı ve

iktidar aktörleri büyük boyutlu görseller, doğrudan alıntılar ve merkezi sayfa konumlarıyla sunulurken; muhalefet aktörleri ya sınırlı biçimde yer almış ya da tamamen görünmez kılınmıştır. Buna karşılık muhalefete yakın gazetelerde iktidar aktörleri çoğunlukla olumsuz bağlamlarda ve sınırlı temsil alanlarında sunulmuştur.

Van Dijk, aktörlerin metin ve görsellerdeki konumlandırılış biçiminin ideolojik anlam üretiminde belirleyici olduğunu vurgulamaktadır(T. A. Van Dijk, 2009:123). Bulgular, aktör görünürlüğü ve sayfa yerleşimi yoluyla "biz" ve "onlar" ayrımının söylemsel olarak yeniden üretildiğini göstermektedir. Bu durum, ideolojik kutuplaşmanın yalnızca dilsel değil, aynı zamanda görsel ve yapısal düzeyde de kurulduğunu ortaya koymaktadır.

6.3. Mikro Yapı Düzeyinde Bulgular: Dilsel Stratejiler

Mikro yapı çözümlemelerinden elde edilen bulgular, gazetelerin dilsel tercihlerinin ideolojik yönelimi açık biçimde yansıttığını göstermektedir. İktidara yakın gazetelerde edilgen yapılar, belirsiz özne kullanımları ve yumuşatıcı ifadeler ön plana çıkarken; muhalefete yakın gazetelerde etken özne kullanımı, kesin yargılar ve doğrudan sorumluluk atfı dikkat çekmektedir. "Kaybetti", "yenildi", "ders aldı" gibi fiiller, muhalefet yanlısı söylemlerde iktidarı doğrudan sorumlu özne konumuna yerleştirmektedir.

Van Dijk'e göre bu tür dilsel tercihler, okuyucunun zihinsel modellerini yönlendiren bilişsel araçlar olarak işlev görmektedir(T. A. Van Dijk, 2006:367). Bulgular, dilsel yapıların seçim sonuçlarını yalnızca betimlemediğini; aynı zamanda bu sonuçların nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair bilişsel yönlendirmeler sunduğunu ortaya koymaktadır.

6.4. Olumlu Ben-Sunumu ve Olumsuz Öteki-Sunumu

Bulgular, van Dijk'in ideolojik kare modeliyle uyumlu biçimde, olumlu ben-sunumu ve olumsuz öteki-sunumu stratejilerinin gazetelerin söylemlerinde yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. İktidara yakın gazetelerde iktidar, "millet iradesine saygılı", "olgun", "sorumluluk alan" bir aktör olarak sunulurken; muhalefet ya görünmez kılınmış ya da tali bir başarı anlatısıyla sınırlandırılmıştır. Muhalefete yakın gazetelerde ise muhalefet, "halkın sesi" ve "demokratik meşruiyetin taşıyıcısı" olarak sunulurken; iktidar başarısızlık ve sorumlulukla özdeşleştirilmiştir.

Van Dijk, bu stratejinin ideolojik söylemin temel mekanizmalarından biri olduğunu ve grup temelli kimliklerin bu yolla pekiştirildiğini belirtmektedir(T. A. Van Dijk, 2003:84, 2009:71). Bulgular, medya söyleminin bu stratejiler aracılığıyla ideolojik sınırları yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır.

6.5. Demokrasi ve Meşrulaştırma Söylemi

Analizlerden elde edilen bir diğer önemli bulgu, demokrasi kavramının gazetelerde farklı ideolojik işlevler üstlendiğidir. İktidara yakın gazetelerde demokrasi, iktidarın seçim sonuçlarını kabul etmesi üzerinden meşrulaştırılırken; muhalefete yakın gazetelerde demokrasi, iktidarın sınırlandığı ve cezalandırıldığı bir mekanizma olarak sunulmuştur. Bu durum, aynı kavramın farklı ideolojik bağlamlarda farklı anlamlarla yüklendiğini göstermektedir.

Van Dijk'e göre meşrulaştırma süreçleri, söylem aracılığıyla bilişsel düzeyde kurulur ve toplumsal kabulleri şekillendirir (T. A. Van Dijk, 2006:371). Bulgular, medya söyleminin demokratik süreci tarafsız biçimde yansıtmaktan ziyade, belirli siyasal pozisyonları meşrulaştıran bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır.

7. SONUÇ

Bu çalışma, 31 Mart 2024 yerel seçimlerinin ardından Türkiye'de yayımlanan ulusal gazetelerin ilk sayfalarında seçim sonuçlarının nasıl söylemsel olarak inşa edildiğini, Teun A. van Dijk'in sosyo-bilişsel eleştirel söylem analizi yaklaşımı çerçevesinde incelemiştir. Çalışmanın temel amacı, seçim sonuçlarının yazılı basında yalnızca nesnel ve tarafsız bir veri aktarımı olarak değil; ideolojik konumlanışlar doğrultusunda yeniden üretilen söylemsel yapılar aracılığıyla sunulduğunu ortaya koymaktır. Bu doğrultuda elde edilen bulgular, medya söyleminin siyasal gerçekliğin anlamlandırılmasında aktif ve kurucu bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Araştırma sonuçları, incelenen gazetelerin seçim sonuçlarını ortak bir gerçeklik çerçevesi içinde sunmadığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Aynı seçim sonuçları, gazetelerin ideolojik yönelimlerine bağlı olarak farklı tematik çerçeveler içinde yapılandırılmıştır. Bu durum, van Dijk'in söylemin toplumsal gerçekliği yansıtan değil, ideolojik olarak yeniden kuran bir pratik olduğu yönündeki yaklaşımıyla örtüşmektedir(T. A. van. Dijk, 1998:227). Medya söylemi, bu bağlamda, toplumsal gerçekliğin üzerinde uzlaşılan bir anlatısını üretmekten ziyade, ideolojik bölünmüşlüğü yeniden üreten bir alan olarak işlev görmektedir.

Makro yapı düzeyinde ortaya çıkan sonuçlar, seçim sonuçlarının "zafer", "yenilgi", "mesaj" ya da "dönüm noktası" gibi farklı tematik çerçeveler aracılığıyla sunulduğunu göstermektedir. Bu tematik farklılaşma, seçim sonuçlarının nesnel anlamının söylem yoluyla dönüştürüldüğünü ve okuyucunun metni belirli bir ideolojik çerçeve içinde algılamasının sağlandığını ortaya koymaktadır.

Şematik yapı düzeyinde ulaşılan sonuçlar, siyasal aktörlerin görünürlüğü ve konumlandırılması üzerinden ideolojik anlam üretiminin sürdürüldüğünü göstermektedir. İktidar ve muhalefet aktörleri, gazetelerin ideolojik yönelimlerine bağlı olarak farklı biçimlerde temsil edilmiş; bazı aktörler merkezi konumda sunulurken, bazıları söylemsel olarak görünmezleştirilmiştir. Bu durum, van Dijk'in aktör temsillerinin ideolojik işlevine ilişkin vurgusuyla doğrudan örtüşmektedir(Van Dijk, 2009:123). Görsel ve metinsel tercihler, söylemin ideolojik yönelimini örtük biçimde yeniden üretmiştir.

Mikro yapı düzeyinde ulaşılan sonuçlar, dilsel tercihlerin ideolojik yönlendirme işlevini açık biçimde ortaya koymaktadır. Etken ve edilgen yapıların kullanımı, sözcük seçimi ve nedensellik kurulumları aracılığıyla sorumluluk atfetme biçimleri belirlenmiş; seçim sonuçları ya doğrudan bir başarısızlık anlatısı olarak ya da yumuşatılmış ve normalize edilmiş bir süreç olarak sunulmuştur. Van Dijk'e göre bu tür dilsel tercihler, okuyucunun bilişsel süreçlerini yönlendiren temel araçlar arasında yer almaktadır(Van Dijk, 2006:367).

Çalışmanın önemli sonuçlarından biri, olumlu ben-sunumu ve olumsuz öteki-sunumu stratejilerinin medya söyleminde yaygın biçimde kullanıldığının ortaya konmasıdır. İktidara yakın gazetelerde iktidar, sorumluluk alan ve meşruiyetini koruyan bir aktör olarak sunulurken; muhalefete yakın gazetelerde muhalefet, demokratik meşruiyetin taşıyıcısı olarak konumlandırılmıştır. Bu karşıtlık, van Dijk'in ideolojik kare modeliyle uyumlu biçimde, grup temelli kimliklerin söylem yoluyla yeniden üretildiğini göstermektedir(Van Dijk, 2003:84, 2009:71)

Demokrasi kavramının söylemsel kullanımı da çalışmanın dikkat çekici sonuçları arasındadır. Bulgular, demokrasinin gazetelerde evrensel ve sabit bir anlamla değil; ideolojik

konuma bağlı olarak değişen bir söylemsel araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu durum, demokrasinin medya söyleminde normatif bir değer olmaktan ziyade, meşrulaştırma işlevi gören bir kavram haline geldiğini ortaya koymaktadır. Van Dijk'in meşrulaştırma ve manipülasyon kavramları, bu süreci açıklamada işlevsel bir çerçeve sunmaktadır (Van Dijk, 2006:373-374).

Sonuç olarak bu araştırma, Türkiye yazılı basınında seçim gibi kritik siyasal olayların, tarafsız bir bilgi aktarımından ziyade ideolojik olarak bölünmüş söylemler aracılığıyla temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Medya, bu süreçte yalnızca haber aktaran bir araç değil; siyasal anlamın üretildiği, güç ilişkilerinin yeniden kurulduğu ve toplumsal bilişin şekillendirildiği aktif bir özne olarak işlev görmektedir. Teun A. van Dijk'in sosyo-bilişsel eleştirel söylem analizi yaklaşımı, bu çalışmada elde edilen bulguların çözümlenmesinde güçlü ve açıklayıcı bir kuramsal zemin sunmuş; medya söyleminin demokratik süreçlerdeki rolünü eleştirel bir perspektifle değerlendirmeyi mümkün kılmıştır.

KAYNAKÇA

Çakmak, F., & Bilişli, Y. (2019). İdeoloji, Söylem ve İletişim Çalışmalarında Ruth Wodak Ideology, Discourse and Ruth Wodak in Communication Studies. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*, 99–124.

Dijk, T. A. van. (1998). *Ideology : a multidisciplinary approach*. SAGE Publications.

Güneş, A. (2018). *YAZILI BASINDA HABER SÖYLEMİ: 24 HAZİRAN 2018 CUMHURBAŞKANLIĞI VE MİLLETVEKİLİ SEÇİM HABERLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ*. 13–42.

Van Dijk, T. A. (2003). *Ideology and discourse A Multidisciplinary Introduction*. www.dissoc.org

Van Dijk, T. A. (2006). Discourse and manipulation. *Discourse and Society*, *17*(3), 359–383. https://doi.org/10.1177/0957926506060250

Van Dijk, T. A. (2009). *Society and Discourse*.

BAĞIMSIZ SİNEMANIN DAĞITIM SERÜVENİ: ANA AKIM SİNEMA KARŞISINDA ALTERNATİF ARAYIŞLAR

Doç. Dr. Erdinç Yılmaz
Gaziantep Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Film Tasarımı ve Yönetimi Bölümü,
ylmzrdnc@gmail.com – ORCID: 0000-0003-1693-3481

ÖZET

Bağımsız sinema, ana akım sinemaya kıyasla daha kişisel anlatılara odaklanan, büyük film stüdyolarının ekonomik ve ideolojik yönlendirmelerinden görece bağımsız bir üretim alanı olarak tanımlanmaktadır. Düşük bütçelerle gerçekleştirilen bağımsız filmler, anlatı yapıları, estetik tercihleri ve ele aldıkları temalar bakımından ana akım sinemanın egemen kalıplarından ayrılmakta ve bu ayrışma üretim sürecinde olduğu kadar dağıtım ve dolaşım pratiklerinde de belirginleşmektedir. Ana akım sinema güçlü dağıtım ağları ve geniş pazarlama olanaklarıyla seyirciye daha kolay ulaşabilirken, bağımsız sinema tarihsel olarak sınırlı salon sayısı, festival odaklı gösterim ve kısıtlı görünürlük gibi dezavantajlarla karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte, son yıllarda dijital teknolojilerin gelişmesi, alternatif finansman modellerinin yaygınlaşması ve yeni dağıtım platformlarının ortaya çıkması, bağımsız sinema için yeni olanaklar yaratmıştır. Bu gelişmeler, bağımsız filmlerin seyirciye ulaşma biçimlerinde önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, bağımsız sinemanın ana akım sinemadan dağıtım bağlamında nasıl ayrıştığını ve bağımsız filmlerin hangi dağıtım modelleriyle seyirciye ulaştığını ortaya koymayı ve özellikle son dönemde bağımsız sinema dağıtımının girişimci/startup mantığına yaklaşan yeni bir modele evrildiğini tartışmayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine dayanan bu çalışmada, akademik yayınlar ile çeşitli sinema dergilerinde yer alan sektör odaklı makaleler tematik bir çerçevede incelenmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda, bağımsız sinema dağıtımının giderek daha esnek, niş hedef kitlelere odaklanan ve girişimci yaklaşımlarla şekillenen bir yapıya yöneldiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Sinema, Film Dağıtımı, Alternatif Dağıtım Modelleri, Girişimci (Startup) Yaklaşım.

THE DISTRIBUTION JOURNEY OF INDEPENDENT CINEMA: ALTERNATIVE STRATEGIES IN THE FACE OF MAINSTREAM CINEMA

ABSTRACT

Independent cinema is generally defined as a field of production that focuses on more personal narratives and operates relatively independently from the economic and ideological directions

of major film studios when compared to mainstream cinema. Produced with lower budgets, independent films differ from the dominant conventions of mainstream cinema in terms of narrative structures, aesthetic choices, and thematic concerns, and this divergence becomes evident not only in the production process but also in distribution and circulation practices. While mainstream cinema can reach audiences more easily through strong distribution networks and extensive marketing strategies, independent cinema has historically faced disadvantages such as limited theatrical releases, festival-oriented exhibition, and restricted visibility. In recent years, however, the development of digital technologies, the proliferation of alternative financing models, and the emergence of new distribution platforms have created new opportunities for independent cinema. These developments have led to significant transformations in the ways independent films reach their audiences. This study aims to examine how independent cinema diverges from mainstream cinema in the context of distribution, to identify the distribution models through which independent films reach audiences, and to discuss the recent shift toward a new distribution model shaped by an entrepreneurial/startup-oriented logic. Based on a qualitative research approach employing document analysis, this study analyzes academic publications and industry-oriented articles published in various film journals within a thematic framework. The literature review indicates that independent film distribution is increasingly evolving toward a more flexible structure, focusing on niche target audiences and shaped by entrepreneurial approaches.

Keywords: Independent Cinema, Film Distribution, Alternative Distribution Models, Entrepreneurial (Startup) Approach

1. GİRİŞ

Sinemada ana akım ve bağımsız sinemalar olarak iki temel film üretim anlayışı mevcuttur. Ana akım üretim pratiklerinin dışında kalan film yapımları, çoğu zaman farklı adlandırmalar ve yaklaşımlar altında değerlendirilmekte ve bu filmler estetik, anlatısal ve endüstriyel açıdan sinemanın alternatif bir yüzünü temsil etmektedir. Bu bağlamda bağımsız sinema, yalnızca belirli bir üretim biçimini değil, aynı zamanda ana akım sinemanın hâkim anlatı, finansman ve dağıtım yapılarıyla kurulan eleştirel bir ilişkiyi de ifade etmektedir. Bağımsız sinemanın ne olduğu, hangi ölçütlerle tanımlanabileceği ve ana akım sinemadan hangi yönleriyle ayrıldığı soruları, sinema kuramı ve endüstri çalışmaları içerisinde uzun süredir tartışılmaktadır.

Bağımsız sinema, tarihsel süreç içerisinde kesin sınırlarla tanımlanması güç, dinamik ve çok katmanlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel olarak büyük stüdyo sistemlerinin finansman ve üretim çarklarının dışında veya kıyısında yer alan yapımları ifade etse de, bu kavram sadece endüstriyel bir konumlanmayla sınırlı değildir. Bağımsız sinema, aynı zamanda filmlerin benimsediği estetik formlar, anlatı stratejileri ve hakim kültürel veya politik manzarayla kurdukları ilişki üzerinden şekillenen bir "ruh" veya “vizyon” meselesi olarak da tanımlanmaktadır (King, 2005, s. 9). Genellikle Hollywood ana akımı ile deneysel "avant-garde" sinema arasındaki geniş bir alanda varlık gösteren bu sektör, düşük bütçeli, kişisel ve ticari kaygılardan ziyade sanatsal ifadeyi önceleyen yapımları kapsamaktadır (King, 2005, s. 2). Diğer taraftan John Berra’nın (2008, s. 47) ifadesiyle, bağımsız sinema bir kültürel üretim yöntemi ile belirli sosyo-politik hareketlere bağlı bir düşünce biçimi arasında varlığını sürdürmektedir.

Bağımsız sinemayı ana akım sinemadan ayıran en belirgin özellikler, hem içerik hem de biçimsel tercihlerde kendini göstermektedir. Roger Ebert'in (Levy, 1999, s. 3) tanımıyla bağımsız film, gişe başarısı kaygısından ziyade yönetmenin kişisel vizyonunu ifade etmesiyle ana akım sinemadan ayrışmaktadır. Klasik Hollywood anlatısı genellikle net bir neden-sonuç ilişkisine ve giriş-gelişme-sonuç anlatı şemasına dayanırken, bağımsız sinema bu konvansiyonları reddederek daha epizodik, karakter odaklı ve bazen çözümsüz kalan anlatı yapılarını tercih etmektedir (King, 2005, s. 63). Levy (1999), bu filmleri "Dışlanmışların Sineması" (Cinema of Outsiders) olarak nitelendirmektedir, zira bu yapımlar ana akımın ticari riskler nedeniyle kaçındığı ırk, cinsiyet ve sınıf gibi tartışmalı sosyal meselelere daha cesurca yaklaşarak, izleyiciye alışılmadık bir toplum portresi sunmaktadır. Berra'ya (2008, s. 26) göre Hollywood, yıldızlara ve türe dayalı "patlamış mısır filmleri" (popcorn pictures) üretmekteyken, bağımsız sinema daha kişisel ve auteur odaklı bir yol izlemektedir.

Ancak bu özgünlüğün izleyiciye ulaşması noktasında, bağımsız sinemanın dağıtım modelleri ana akım sinemaya kıyasla ciddi yapısal dezavantajlar içermektedir. Büyük stüdyolar, reklam bütçeleriyle pazarı domine edip rakiplerini engellerken (Berra, 2008, s. 17), bağımsız yapımlar genellikle sınırlı sayıda salonda gösterime girip, başarısını kulaktan kulağa yayılan övgülere dayandırmak zorunda kalmaktadır (King, 2005, s. 27). Tzioumakis (2012, s. 10), bu dezavantajları aşmak ve niş pazarları yakalamak adına bazı stüdyoların özel dağıtım kollarını kurarak bağımsız sinemayı kurumsallaştırdığını ve "Indiewood" kavramını ortaya çıkardığını belirtmektedir. Böylece, ana akım sinema ve bağımsız sinema arasındaki keskin çizgilerin kaybolmaya başladığı görülür. Ayrıca Hope'ye (2014, s. 24) göre, eski modellerin tıkanmasıyla birlikte internet ve sosyal medya, niş kitlelere doğrudan ulaşmak için yeni ve hayati bir dağıtım/pazarlama sahası olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışma, bağımsız sinemanın ana akım sinemadan özellikle dağıtım bağlamında nasıl ayrıştığını ortaya koymayı ve bağımsız filmlerin tarihsel süreç içerisinde seyirciye ulaşmak için başvurduğu dağıtım modellerini literatür temelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, bağımsız sinemanın üretim sürecinde sahip olduğu görece özgürlüğün, dağıtım ve dolaşım aşamasında hangi yapısal sınırlılıklar ve olanaklarla karşılaştığı ele alınmaktadır. Çalışma ayrıca, festival odaklı geleneksel dağıtım yapılarından dijital platformlar ve doğrudan seyirciye ulaşmayı hedefleyen alternatif modellere uzanan dönüşümü görünür kılmayı hedeflemektedir. Bunun yanı sıra, son yıllarda bağımsız sinema dağıtımının girişimci/startup mantığına yaklaşan yeni bir modele evrildiği yönündeki tartışmalar çalışmanın temel odak noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, seçkin hedef kitlelere yönelme, esnek dağıtım stratejileri, doğrudan seyirciyle ilişki kurma ve dijital teknolojilerin sunduğu olanaklar, bağımsız sinema dağıtımındaki güncel eğilimler çerçevesinde ele alınmaktadır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden Doküman Analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman Analizi, hem basılı hem de elektronik materyallerin incelenmesi veya değerlendirilmesi için kullanılan sistematik bir prosedürdür. Nitel araştırmalardaki diğer analitik yöntemler gibi, doküman analizi de verilerin anlam çıkarmak, anlayış kazanmak ve ampirik bilgi geliştirmek amacıyla incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirir. Bu yöntem, belgelerde yer alan verilerin bulunması, seçilmesi, değerlendirilmesi ve sentezlenmesi işlemlerini kapsayan, gözden geçirme, okuma ve yorumlama adımlarını içeren bir süreçtir

(Bowen, 2009, s. 27). Bu bağlamda, ilgili çalışmada, bağımsız sinema ve dağıtım pratikleri üzerine yayımlanmış akademik yayınlar ile çeşitli sinema dergilerinde yer alan sektör odaklı metinler tematik bir çerçevede incelenmiştir. İncelenen literatür, bağımsız sinemanın tanımı ve tarihsel gelişimi, ana akım sinemayla olan yapısal farklılıkları, geleneksel dağıtım modelleri ve güncel alternatif dağıtım pratikleri başlıkları altında değerlendirilmiştir. Çalışma, bağımsız sinema dağıtımında yaşanan dönüşümü, derleme bir perspektifle ele alarak, alandaki mevcut tartışmalara kavramsal bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

2. ANA AKIM SİNEMA EKONOMİSİNDE BAĞIMSIZ SİNEMANIN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

Bağımsız sinema tarihi, sanatsal bir ifade biçimi olmanın ötesinde, stüdyo sisteminin hegemonyasına karşı verilen endüstriyel ve ekonomik bir mücadelenin tarihidir. Bu tarihçe, 1900'lerin başındaki patent savaşlarından günümüzün dijital çağına kadar uzanan ve sürekli şekil değiştiren bir kavramı ifade etmektedir. "Bağımsız" terimi, en erken dönemde, 1890'lar ve 1900'lerde film endüstrisini kontrol eden Edison Trust (Motion Picture Patents Company) tekelinin dışında kalan yapımcıları tanımlamak için kullanılmıştır. Bu ilk bağımsızlar, yasal baskılardan kaçarak endüstrinin merkezini Kaliforniya'ya taşımışlardır. Ancak 1915'te bu tekelin dağılmasının ardından Hollywood stüdyo sistemi kurulmuş ve bağımsız üretim, stüdyoların yörüngesi içinde veya dışında olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bir yanda Republic ve Monogram gibi düşük bütçeli "B" filmleri üreten şirketler varken, diğer yanda David Selznick gibi stüdyo olanaklarını kullanarak prestijli filmler yapan yapımcılar sektörde yer almıştır. 1919'da kurulan United Artists, bu dönemde bağımsız yapımcıların filmlerini dağıtmak için önemli bir mecra olmuştur (King, 2005, s. 3-4).

1948 tarihli Paramount Kararı (Paramount Decree), stüdyoların sinema salonlarını elden çıkarmasını zorunlu kılarak endüstriyi değiştirmiş ve bağımsız yapımcılığın artmasına zemin hazırlamıştır (Tzioumakis, 2006, s. 104). 1950'ler ve 1960'larda Hollywood, değişen demografik yapıyı ve gençlik kitlesini yakalamakta yavaş kalmıştır. Bu boşluğu, American International Pictures gibi bağımsızlar, korku, motosiklet ve plaj filmleri gibi gençlere yönelik filmlerle doldurmuştur. Aynı dönemde, John Cassavetes'in *Shadows* (1960) filmi gibi yapımlarla daha sanatsal ve karakter odaklı bir Amerikan Yeni Dalgası ortaya çıkmıştır (King, 2005, s. 6). 1969 yılında, aslında bir stüdyo (Columbia) tarafından dağıtılan *Easy Rider* filminin büyük gişe başarısı, karşı kültürün ticari potansiyelini kanıtlamış ve "Yeni Hollywood" döneminin kapılarını aralamıştır (Berra, 2008, s. 30).

Bugün bildiğimiz anlamda modern Amerikan bağımsız sineması, 1980'lerin ortalarında belirginleşmiştir. Jim Jarmusch'un *Stranger Than Paradise* (1984) ve Spike Lee'nin *She's Gotta Have It* (1986) gibi filmleri, Hollywood ana akımından ayrılan düşük bütçeli ve özgün yapımlar olarak öne çıkmıştır (King, 2005, s. 21). Bu dönemde "bağımsız" kavramı, finansman kaynağından ziyade "ruh" veya "vizyon" ile tanımlanmaya başlamıştır (Levy, 1999, s. 3).

1989 yapımı *Sex, Lies, and Videotape* filminin başarısı bir dönüm noktası olmuştur. Bu film, Sundance Film Festivali'nin önemini artırmış ve bağımsız filmlerin büyük gişe başarıları elde edebileceğini kanıtlamıştır. 1990'larda Miramax ve New Line Cinema gibi şirketler, "Büyük Bağımsızlar" (Major Independents) olarak adlandırılarak sektörde devleşmiş; *Pulp Fiction*

(1994) gibi filmlerle bağımsız sinemanın sınırlarını gişe rekorları kıran yapımlara doğru genişletmiştir (King, 2005, s. 26).

Bağımsız sinemanın başarısı, büyük stüdyoların bu pazara girmesine neden olmuştur. Disney'in Miramax'ı, Turner'ın New Line'ı satın alması ve Fox Searchlight, Focus Features gibi stüdyo destekli uzmanlaşmış bölümlerin kurulmasıyla "Indiewood" kavramı doğmuştur. Bu dönemde bağımsız sinema, stüdyo kaynaklarıyla yapılan ancak bağımsız duyarlılığa sahip filmleri de kapsayacak şekilde genişlemiş ve ana akımla arasındaki çizgiler bulanıklaşmıştır (Tzioumakis, 2012, s. 10). 2000'lerde dijital video teknolojisinin gelişmesi ise *The Blair Witch Project* (1999) örneğinde olduğu gibi, çok düşük bütçeli yapımların (mikro bütçe) ana akım başarılar elde etmesine olanak tanımıştır.

3. STÜDYO SİSTEMİ BAĞLAMINDA ÜRETİM VE DAĞITIM İLİŞKİLERİ

Ana akım sinema, tarihsel olarak güçlü sermaye yapıları, kurumsallaşmış üretim süreçleri ve küresel ölçekte işleyen dağıtım ağları üzerine inşa edilmiş bir endüstriyel model olarak gelişmiştir. Büyük film stüdyoları tarafından şekillendirilen bu yapı, filmlerin üretiminden pazarlanmasına ve dağıtımına kadar uzanan sürecin büyük ölçüde merkezi bir denetim altında yürütülmesini mümkün kılmaktadır. Ana akım sinemanın ekonomik mantığı, yüksek bütçeli yapımların geniş kitlelere ulaştırılmasını ve yatırımın mümkün olan en kısa sürede geri dönmesini hedefleyen bir işleyişe dayanmaktadır. Bu bağlamda üretim, dağıtım ve gösterim süreçleri birbirini tamamlayan ve karşılıklı olarak besleyen bir bütünlük içerisinde gelişmektedir. Güçlü pazarlama stratejileri, yıldız oyuncu sistemleri ve yaygın salon ağları sayesinde ana akım sinema, yalnızca film üretimi yapan bir alan olmanın ötesinde, küresel ölçekte işleyen bir kültür endüstrisi olarak konumlanmaktadır. Bu noktada, bir endüstri olarak tanımlanan ana akım sinemanın Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ekonomik gelişim sürecine ve üretim-dağıtım ilişkilerine değinmek yararlı olacaktır.

Sinemanın erken dönemlerinde (1896-1907), üretimin "kameraman sistemi" adı verilen ve tek bir kişinin hem yönetip hem çektiği zanaat benzeri bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir (Bordwell, Staiger, & Thompson, 1988, s. 203). Ancak 1907'den sonra kurgusal anlatı filmlerine geçişle birlikte, işbölümünün daha belirgin olduğu "yönetmen sistemi" ve ardından üretim verimliliğini artırmayı hedefleyen "yönetmen-birim sistemi" ortaya çıkmıştır (Bordwell, Staiger, & Thompson, 1988, s. 205-209). 1914 ile 1931 yılları arasında, Hollywood'da "merkezi yapımcı sistemi" (central producer system) hâkim olmuş ve bu sistem senaryonun bir taslak olarak kullanıldığı ve maliyetlerin önceden hesaplandığı, fabrika benzeri bir seri üretim mantığını yerleştirmiştir. Bu dönemde reklamcılık ve yıldız sistemi, filmlerin standartlaştırılması ve ürün farklılaştırması yoluyla pazar değerini artırmak için kritik araçlar haline gelmiştir (Bordwell, Staiger, & Thompson, 1988, s. 216-217). 1930'lardan 1950'lere kadar süren yapımcı-birim sisteminin ardından, 1955 sonrası endüstriyel yapıda köklü bir değişim yaşanmıştır. Kitle üretiminden uzaklaşılarak, her film projesi için işgücü ve ekipmanın ayrı ayrı bir araya getirildiği "paket-birim sistemi"ne (package-unit system) geçilmiştir. Bu sistemde stüdyolar, tüm üretim araçlarını ellerinde tutmak yerine, finansör ve dağıtımcı rolünü üstlenerek projeleri desteklemeye başlamışlardır. Ancak bu esnek uzmanlaşma ve dikey bütünleşmenin çözülmesi, büyük stüdyoların gücünü azaltmamış, aksine dağıtım kanalları üzerindeki oligopolistik kontrolleri sayesinde küresel hegemonyalarını sürdürmelerini

sağlamıştır. Hollywood, üretim maliyetlerini düşürmek için çekimleri başka ülkelere kaydırsa da, yaratıcı kontrolü ve finansal merkezi Los Angeles'ta tutmayı başarmıştır (Bordwell, Staiger, & Thompson, 1988, s. 571-573).

1980'lerden itibaren Hollywood, finansal riski azaltmak ve sinema düzenini kontrol altında tutmak için yeni stratejiler geliştirmiştir. 1970'lerin Yeni Hollywood dönemindeki yönetmen odaklı ve görece riskli yapımın yerini, yüksek konsept (high-concept) olarak adlandırılan, pazarlaması kolay ve hikayesi basitleştirilmiş filmler almıştır (McMahon, 2022, s. 212). Hollywood'a egemen olan dev şirketler, estetik aşırı üretim riskine karşı, filmlerin çok sayıda sinemada aynı anda gösterime girdiği doygunluk rezervasyonu (saturation booking) stratejisini ve gişe garantisi olarak görülen devam filmlerini benimsemişlerdir. Bu dönemde ABD ile Avrupa arasında ekonomik bir rekabet de sürmüş; ABD serbest ticareti savunurken, Avrupa ülkeleri kendi sinemalarını Hollywood hegemonyasından korumak için kota ve sübvansiyon gibi kültürel politikalara başvurmuştur (McMahon, 2022, s. 3).

2000'li yıllarda dijitalleşme ve veri analitiği, endüstrinin merkezine yerleşmiştir. Stüdyolar, gişe performansını tahmin etmek ve riski yönetmek için sosyal medya verilerini ve eleştirmen yorumlarını analiz etmeye başlamış, ancak korsan yayıncılık gelirler üzerinde yeni bir tehdit oluşturmuştur. 2020 yılında patlak veren COVID-19 pandemisi ise endüstrideki mevcut eğilimleri hızlandıran bir kırılma noktası olmuştur. Sinema salonlarının kapanmasıyla birlikte, stüdyolar filmlerini doğrudan dijital platformlarda yayınlamaya başlamıştır. Bu durum da geleneksel vizyon takvimi yapısının çöküşünü hızlandırmıştır. Pandemi, medya holdinglerinin yayın akışını (streaming) iş modellerini merkezine koymasını zorunlu kılmış ve Hollywood'daki emeğin güvencesizliğini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Tarihsel süreç, Hollywood'un üretim ve dağıtım modellerini sürekli olarak kar maksimizasyonu ve risk minimizasyonu ekseninde yeniden yapılandırdığını göstermektedir (Fortmueller, 2021, s. 3-5).

4. BAĞIMSIZ SİNEMADA DAĞITIM KOŞULLARININ DÖNÜŞÜMÜ VE GİRİŞİMCİ YAKLAŞIMLAR

Bağımsız sinemanın dağıtım ekosistemi, son yirmi yıl içerisinde teknolojik ve endüstriyel düzeyde yaşanan dönüşümler sonucunda köklü bir değişim sürecine girmiştir. DVD pazarının giderek daralması, dijital ve çevrimiçi platformların yükselişi ve son olarak COVID-19 pandemisinin sinema salonları üzerindeki yıkıcı etkileri, bağımsız filmlerin seyirciye ulaşma biçimlerini derinden sarsmıştır. Bu gelişmeler, bağımsız sinemanın uzun süre boyunca dayandığı festival odaklı ve sınırlı vizyon temelli geleneksel dağıtım modellerinin sürdürülebilirliğini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Geleneksel dağıtım kanallarının eskisi kadar güvenilir olmadığı bu yeni dönemde, bağımsız film yapımcıları ve dağıtımcılar artan belirsizlikler karşısında alternatif arayışlara yönelmek zorunda kalmaktadır. Hibrit dağıtım stratejileri, dijital gösterimler, doğrudan seyirciye ulaşmayı hedefleyen modeller ve veri odaklı pazarlama yaklaşımları, bağımsız sinema dağıtımında öne çıkan yeni pratikler arasında yer almaktadır. Bu dönüşüm, bağımsız sinema dağıtımını teknik bir mesele olmaktan çıkararak, üretimden dolaşıma uzanan sürecin tamamını yeniden düşünmeyi gerektiren bir yapıya dönüştürmüştür. Bu bağlamda, bağımsız sinemada dağıtım pratikleri giderek girişimci bir mantıkla yeniden şekillenmektedir. Film yapımcısının, geleneksel yaratıcı rolünden çıkarak, hedef kitlesini tanıyan, kendi izleyicisini inşa eden ve sınırlı kaynaklarla esnek stratejiler

geliştiren bir aktör olarak konumlanması, bu dönüşümün temel göstergelerinden biridir. Çalışmanın bu bölümünde, bağımsız sinemanın güncel dağıtım krizi, bu krize yanıt olarak ortaya çıkan alternatif dağıtım modelleri ve nihayetinde bağımsız sinema dağıtımının startup mantığına yaklaşan yeni yapısı ele alınacaktır.

Daha önce de bahsedildiği gibi, geçmişte bağımsız filmler için geçerli olan ekonomik model, sinema gösterimi, DVD satışları ve televizyon lisanslamalarından oluşan sıralı bir "pencereleme" (windowing) sistemine dayanmaktaydı (Curtin, Holt, & Sanson, 2014, s. 2). Ancak bu model, DVD gelirlerinin dramatik düşüşü ve dijital platformların yükselişiyle sarsılmıştır. Özellikle pandemi öncesinde başlayan ve pandemiyle hızlanan süreçte, sinema salonlarına dönüşte yaşanan zorluklar, bağımsız filmler için "pencereleme" stratejisini neredeyse imkânsız hale getirmiştir (Ramachandran, 2024). Alıcılar, uzun süredir endüstri standardı olan %20'lik minimum garanti ödemelerinden kaçınmaya ve hatta bazı durumlarda bu ödemeyi sıfıra indirmeye çalışmaktadır. Buna ek olarak, 2019 yılında dünya genelinde üretilen 9.000'den fazla filmle yaşanan içerik bolluğu, alıcıları daha seçici olmaya itmiş ve nakit akışını yavaşlatmıştır. Bu durum, bağımsız yapımcıların filmlerini finanse etmek ve kâr etmek için güvendikleri geleneksel ön satış ve MG modellerinin altını oymaktadır (Finney, 2024).

Geleneksel modelin zayıflamasıyla birlikte, Abonelikli İsteğe Bağlı Video (SVOD) platformları (Netflix, Amazon vb.) hem bir kurtarıcı hem de yeni bir bekçi (gatekeeper) olarak sahneye çıkmıştır. Başlangıçta *CODA* (2021) gibi filmlere ödenen devasa meblağlar sektörde bir panik ve heyecan yaratsa da, bu platformlar artık daha seçici davranmakta ve sadece kendi stratejilerine uyan içerikleri almaktadır (Roxborough, 2023). Dijital dağıtım, teorik olarak "aracıların ortadan kalkması" (disintermediation) vaadiyle sunulsa da, pratikte Netflix ve Amazon gibi teknoloji devleri, bağımsız filmleri kendi kütüphanelerini zenginleştirmek ve kültürel meşruiyet kazanmak için kullanarak yeni bir oligopol oluşturmuştur (Marpe, 2022, s. 9). Bu platformlar, algoritmik veri analizi sayesinde izleyici tercihlerini öngörebilmekte ve içerik alımlarını bu verilere göre şekillendirmektedir. Ancak bu durum, dağıtımcıların artık kişisel zevk ve sezgilerinden ziyade, içeriğin algoritmaya uyup uymadığına odaklanmalarına neden olmaktadır. Bu ortamda, "Day-and-Date" (sinema ve dijital platformlarda aynı anda vizyona girme) modeli, pazarlama maliyetlerini düşürmek ve farklı izleyici kitlelerine aynı anda ulaşmak için bir ara çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Margin Call (2011) gibi filmler, bu modelin finansal başarısını kanıtlayarak, bağımsız filmlerin dijital dağıtımda da kâr edebileceğini göstermiştir (Finney, 2024).

Büyük platformların ve stüdyoların bıraktığı boşlukta, bağımsız sinemacılar daha yaratıcı ve ölçeklenebilir modellere yönelmektedir. Bunlardan biri "Mikro Dağıtım" (Microdistribution) modelidir. Bu modelde, film yapımcıları veya butik dağıtımcılar, filmleri için özel, ısmarlama bir gösterim stratejisi geliştirirler. Örneğin, The Graduates (2008) filmi için dağıtımcı bulunamayınca, filmin hayranı olan bir programcı kendi bağlantılarını kullanarak filmi sınırlı sayıda ama nitelikli salonlarda gösterime sokmuştur. Bu modelde amaç, her zaman büyük gişe hasılatı değil, filmin doğru kitleyle buluşması ve dijital platformlara geçiş öncesinde bir itibar kazanmasıdır.

Bir diğer dikkat çekici model ise "Gezici Sinema" veya "Roadshow" modelidir. "Hundreds of Beavers" filmi, diyalogsuz ve siyah-beyaz bir komedi olmasına rağmen, yönetmen ve ekibinin filmi şehir şehir gezdirerek canlı etkinliklere dönüştürmesiyle büyük bir başarı elde etmiştir. Bu model, 1920'lerin vodvil tarzı turnelerini andırsa da, günümüzde izleyicinin etkinlik arayışına cevap vermektedir. Yönetmenler, filmlerini sadece göstermekle kalmayıp, kostümlü karakterler ve soru-cevap etkinlikleriyle izleyiciyle doğrudan bağ kurmaktadır. Özellikle New York ve Los Angeles dışındaki bölgelerde, izleyicilerin bu tür özel etkinliklere daha açık olduğu ve salonların bağımsız yapımcılarla doğrudan anlaşma yapmaya istekli olduğu görülmektedir (Welk, 2024). Ayrıca, teknoloji destekli yeni pazar yerleri de ortaya çıkmaktadır. Fithian Group tarafından geliştirilen "Attend" gibi platformlar, film yapımcılarının filmlerini doğrudan sinema salonu sahiplerine sunabileceği veri odaklı dijital pazar yerleri oluşturarak, dağıtım sürecini demokratikleştirmeyi ve verimliliği artırmayı hedeflemektedir (Goldsmith, 2024).

Tüm bu değişimlerin sonucunda, bağımsız sinemada artık sadece sanatçı olmak yeterli değildir; yapımcıların birer girişimci gibi düşünmesi gerekmektedir. Geleneksel yap ve sat modelinin yerini, kitlesini ve pazarını önceden belirleyen startup mantığı almaktadır. Bu yaklaşımın en çarpıcı örneklerinden biri, 65.000 dolarlık bir bütçeyle çekilen Skit (2025) filmidir. Filmin yapımcıları, Hollywood'un onayını veya iznini beklemek yerine, filmi bir startup ürünü gibi ele almışlardır. Yapımcılar, filmin dağıtım stratejisini henüz prodüksiyon başlamadan önce tasarlamış, hedef kitlelerini analiz etmiş ve Tubi gibi platformlarla doğrudan ortaklıklar kurmuşlardır. Bu modelde, dağıtım stratejisi yaratıcı sürecin bir parçası haline gelmekte ve filmin bütçesi, pazarın gerçeklerine göre ayarlanmaktadır (Harris-Bridson, 2025). Reiss'in (2010, s. 37) belirttiği gibi, artık film yapımında yeni “50/50" kuralı geçerlidir: Kaynaklarınızın %50'si filmi yapmaya, diğer %50'si ise filmi izleyiciye ulaştırmaya (dağıtım ve pazarlamaya) ayrılmalıdır. Bu, filmin bütçesinin yarısının prodüksiyona değil, onun nasıl satılacağına ve pazarlanacağına ayrılması gerektiği anlamına gelir. Startup mantığı, izleyiciyle doğrudan ilişki kurmayı da zorunlu kılmaktadır. Yaratıcı ekonomisi (creator economy) kavramından beslenen bu yaklaşımda, film yapımcıları bir eser ortaya koyar ve bu eserin etrafında bir topluluk inşa ederler. Skit (2025) örneğinde olduğu gibi, film yapımcıları artık bir menajerin e-postasını aylarca beklemek yerine, kendi projelerine odaklanmakta ve Hollywood'un onlara yetişmesini beklemektedir (Harris-Bridson, 2025).

5. SONUÇ

Bu çalışma, bağımsız sinemanın ana akım sinema karşısındaki konumunu özellikle dağıtım bağlamında ele alarak, bağımsız filmlerin tarihsel süreç içerisinde seyirciye ulaşma biçimlerinde yaşanan dönüşümü incelemiştir. Bağımsız sinema, üretim aşamasında sahip olduğu görece özgürlük ve kişisel anlatı olanaklarına rağmen, dağıtım ve dolaşım süreçlerinde uzun yıllar boyunca ana akım sinemanın güçlü sermaye yapıları ve kurumsallaşmış ağları karşısında yapısal dezavantajlarla karşı karşıya kalmıştır. Festival odaklı gösterim, sınırlı salon sayısı ve kısıtlı pazarlama imkânları, bağımsız filmlerin görünürlüğünü ve ekonomik sürdürülebilirliğini büyük ölçüde sınırlandırmıştır.

Çalışmada ele alınan tarihsel ve endüstriyel çerçeve, ana akım sinemanın üretim, dağıtım ve gösterim süreçlerini bütüncül bir ekonomi-politik yapı içerisinde örgütlediğini ve bu yapının bağımsız sinemanın dolaşım alanını daralttığını göstermektedir. Stüdyo sistemi, risk

minimizasyonu ve kâr maksimizasyonu ekseninde işleyen dağıtım stratejileri sayesinde küresel ölçekte bir hegemonya kurarken, bağımsız sinema çoğunlukla bu sistemin dışına itilmiştir. Ancak bu dışlanmışlık, aynı zamanda bağımsız sinema için alternatif arayışların da temel motivasyonunu oluşturmuştur.

Son yirmi yılda DVD pazarının çöküşü, dijital platformların yükselişi ve COVID-19 pandemisinin yarattığı yapısal kırılmalar, bağımsız sinema dağıtımını köklü biçimde dönüştürmüştür. Geleneksel pencereleme modellerinin işlevini yitirmesi, ön satış ve minimum garanti gibi finansman araçlarının zayıflaması ve büyük platformların yeni kapı bekçileri haline gelmesi, bağımsız yapımcıları daha esnek ve yaratıcı dağıtım stratejileri geliştirmeye zorlamıştır. Bu bağlamda mikro dağıtım, roadshow gösterimleri, doğrudan seyirciye ulaşmayı hedefleyen dijital modeller ve veri odaklı pazar yerleri, bağımsız sinemanın yeni dolaşım pratikleri olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmanın temel sonucuna göre, bağımsız sinema dağıtımı giderek girişimci/startup mantığına yaklaşan bir yapıya evrilmektedir. Bu yeni modelde film yapımcısı yalnızca yaratıcı bir özne değil, aynı zamanda hedef kitlesini tanıyan, izleyiciyle doğrudan ilişki kuran ve sınırlı kaynakları stratejik biçimde yöneten bir girişimci olarak konumlanmaktadır. Dağıtım, filmin tamamlanmasından sonra başlayan ikincil bir aşama olmaktan çıkmakta ve yaratıcı sürecin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Sonuç olarak, bağımsız sinemanın geleceği, estetik veya sanatsal özgünlüğün yanı sıra dağıtım süreçlerini girişimci bir perspektifle yeniden düşünebilme kapasitesinde şekillenmektedir. Başka bir ifadeyle, bağımsız sinemanın geleceği, sadece iyi film yapmakta değil, aynı zamanda o filmi bir ürün gibi konumlandırıp, ister dijital platformlar, ister gezici sinema, isterse doğrudan satış olsun bütün dağıtım kanallarını stratejik bir şekilde yönetebilen yaratıcı girişimciler tarafından belirlenecektir. Artık film yapmak, işin sadece yarısıdır; diğer yarısı ise o filmi izleyiciyle buluşturacak girişimci zekâyı ortaya koymaktır.

KAYNAKÇA

Berra, J. (2008). *Declarations of Independence: American Cinema and the Partiality of Independent Production.* Bristol: Intellect Books.

Bordwell, D., Staiger, J., & Thompson, K. (1988). *The Classical Hollywood Cinema: Film Style and Mode of Production to 1960.* Londra: Routledge.

Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27-40.

Curtin, M., Holt, J., & Sanson, K. (2014). Introduction: Making of a Revolution. M. Curtin , J. Holt, & K. Sanson içinde, *Distribution Revolution: Conversations about the Digital Future of Film and Television* (s. 1-20). Oakland: University of California Press.

Finney, A. (2024, 02 12). *At EFM, Indies Strive to Adapt to Distribution of Global Film Market*. 11 20, 2025 tarihinde Variety: https://variety.com/2024/film/focus/berlin-film-market-indies-strive-to-adapt-1235901734/?utm adresinden alındı

Fortmueller, K. (2021). *Hollywood Shutdown: Production, Distribution, and Exhibition in the Time of COVID.* Austin: University of Texas Press.

Goldsmith, J. (2024, 10 30). *Fithian Group To Launch Digital Marketplace Connecting Indie Filmmakers And Exhibitors*. 10 21, 2025 tarihinde Deadline: https://deadline.com/2024/10/fithian-group-digital-marketplace-connecting-independent-filmmakers-movie-theaters-1236163074/?utm adresinden alındı

Harris-Bridson, D. (2025, 12 16). *When Indie Film Becomes a Startup: How a $65,000 Feature Guaranteed Its Distribution*. 10 22, 2025 tarihinde IndieWire: https://www.indiewire.com/features/interviews/indie-film-startup-distribution-1235168088/?utm adresinden alındı

Hope, T. (2014). *Hope for Film: From the Frontlines of the Independent Cinema Revolutions.* Berkeley: Soft Skull Press.

King, G. (2005). *American Independent Cinema.* Londra: I.B.Tauris.

Levy, E. (1999). *Cinema of Outsiders: The Rise of American Independent Film.* New York: New York University Press.

Marpe, K. (2022). *The Digital Art House: Independent Film Distribution in the Online Era.* Yayımlanmamış Doktora Tezi: University of California.

McMahon, J. (2022). *The Political Economy of Hollywood: Capitalist Power and Cultural Production.* New York: Routledge.

Ramachandran, N. (2024, 10 7). *Why Indie Film Distribution is Becoming Harder Than Ever*. 11 20, 2025 tarihinde Variety: https://variety.com/2024/film/news/film-distribution-busan-asia-europe-1236169659/?utm adresinden alındı

Reiss, J. (2010). *Think Outside the Box Office: The Ultimate Guide to Film Distribution in the Digital Era* . Austin: Hybrid Cinema Publishing.

Roxborough, S. (2023, 02 16). *Berlin Market: Streaming Giants No Longer Dominate Indie Dealmaking*. 10 21, 2025 tarihinde The Hollywood Reporter: https://www.hollywoodreporter.com/movies/movie-news/berlin-film-market-streaming-giants-independent-dealmaking-1235322829/?utm adresinden alındı

Tzioumakis, Y. (2006). *American Independent Cinema: An Introduction.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Tzioumakis, Y. (2012). *Hollywood's Indies: Classics Divisions, Specialty Labels and the American Film Market.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Welk, B. (2024, 10 29). *From 'Hundreds of Beavers' to 'The Graduates,' the Future of Indie Film Is Microdistribution*. 10 22, 2025 tarihinde IndieWire: https://www.indiewire.com/news/business/introducing-micro-distribution-indie-film-hundreds-of-beavers-1235057909/?utm adresinden alındı

SOSYAL MEDYADA KRİZ İLETİŞİMİ: SHIFTDELETE.NET VAKASI ÜZERİNDEN X YORUMLARININ NİCEL ANALİZİ

Oğuzhan SAYLAR

YL Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla ve Tanıtım Bölümü

saylaroguzhan@gmail.com, ORCID ID: 0009-0004-4097-806X

Doç. Dr. İhsan TÜRKAL

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,

Bucak İşletme Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

iturkal@mehmetakif.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-6302-5622

ÖZET

Halkla ilişkiler disiplininin en stratejik ve önemli fonksiyonlarından biri olan kriz yönetimi, kurumların itibarını korumak, paydaşlarla olan iletişimini sürdürebilmek ve süreci en az hasarla atlatabilmek adına kritik bir rol oynamaktadır. Günümüz iletişim ortamında sosyal medya, kriz anlarında "altın saatler" kavramını "altın dakikalara'' dönüştürmüş ve kullanıcıları sadece izleyici olmaktan çıkarıp krizin seyrini değiştirebilen aktif birer içerik üreticisi konumuna getirmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, dijital medya ortamında meydana gelen krizlerin yönetimi ve çevrimiçi itibar üzerindeki etkilerini, ShiftDelete.Net özelinde yaşanan kriz örneği üzerinden incelemektir. Çalışma, kurum sözcüsü Hakkı Alkan'ın X (Twitter) hesabından yayınladığı videolu açıklamaya gelen kullanıcı yorumlarını analiz ederek, tercih edilen iletişim stratejisinin ve üslubun ikna gücünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırmada veri toplama ve değerlendirme tekniği olarak nicel içerik analizi kullanılmıştır. Kriz sonrası paylaşılan videonun altındaki 2000'in üzerindeki yorum araştırma evreni olarak kabul edilmiş ve %95 güven aralığı ve %3 hata payı esas alınarak belirlenen 540 adet yorum örneklem olarak incelenmiştir. Olumlu, olumsuz ve nötr olarak kodlanan yorumlara ilişkin bulgular, kullanıcı tepkilerinin ağırlıklı olarak olumsuz tarafta toplandığını göstermektedir. Bu sonuç, kriz sonrası yapılan açıklamanın hedef kitleyi ikna etme kapasitesinin sınırlı kaldığını ve kullanılan üslubun güven inşasında yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Kriz Yönetimi, İtibar Yönetimi, Sosyal Medya, X

CRISIS COMMUNICATION ON SOCIAL MEDIA: A QUANTITATIVE ANALYSIS OF X COMMENTS ON THE SHIFTDELETE.NET CASE

ABSTRACT

Crisis management, one of the most strategic and important functions in the field of public relations, plays a critical role in protecting an organization's reputation, maintaining communication with stakeholders, and minimizing damage during the process. In today's

communication environment, social media has transformed the concept of “golden hours” into “golden minutes” during crises, turning users from mere observers into active content creators who can change the course of the crisis. The main objective of this study is to examine the management of crises occurring in the digital media environment and their impact on online reputation using the example of the crisis experienced by ShiftDelete.Net. The study aims to reveal the persuasive power of the preferred communication strategy and style by analyzing user comments on the video statement published by company spokesperson Hakkı Alkan on his X (Twitter) account. The research universe comprised more than 2,000 comments posted in response to the video shared after the crisis. From this population, a sample of 540 comments was drawn using a 95% confidence level and a 3% margin of error. The analysis of comments coded as positive, negative, and neutral shows that reactions were overwhelmingly negative. This pattern suggests that the post-crisis statement had limited persuasive impact on the intended audience and that its tone was insufficient to foster trust.

Keywords: Public Relations, Crisis Management, Reputation Management, Social Media

1. GİRİŞ

Halkla ilişkiler, özel ya da tüzel kişilerin hedef kitlelerle dürüst ve sağlam bağlar kurarak, onları olumlu inanç ve eylemlere yönelten ve karşılıklı yarara dayalı stratejik bir yönetim fonksiyonudur. Bu disiplinin en stratejik ve önemli fonksiyonlarından biri olan kriz yönetimi, kurumların itibarını korumak, paydaşlarla olan iletişimini sürdürebilmek ve süreci en az hasarla atlatabilmek adına kritik bir rol oynamaktadır. Krizler aniden ortaya çıkan ve kurumun itibarına zarar verme potansiyeli taşıyan olaylar olmakla birlikte, iyi yönetildiğinde kurumun güçlenerek çıkabileceği fırsatları da bünyesinde barındırmaktadır. Kriz dönemlerinde iletişimin planlanması ve örgütün hedef kitleleri nezdinde algısının yönetilmesinin sorumluluğunu üstlenen halkla ilişkiler disiplinidir.

Kurumların en değerli varlığı olarak kabul edilen itibar, kurumun sosyal paydaşları nezdinde nasıl algılandığını ifade eden değerler bütünüdür. İtibarın özünde güven yatmaktadır. Bu kavram, kazanılması uzun zaman alan ancak yanılma riski içerdiğinden dolayı oldukça kırılgan bir değerdir. İtibarın yaratılması, korunması ve yönetilmesi işletmeler için bir zorunluluktur ve bu süreç ancak stratejik iletişim yöntemlerinin kullanıldığı halkla ilişkiler faaliyetleriyle mümkün olmaktadır. Günümüzde halkla ilişkiler birimleri, kriz dönemlerinde sadece bir iletişim aracı değil, karara katılan ve uygulamaya doğrudan müdahale edebilen eylemci birimler kimliğine bürünmektedir.

İletişim teknolojilerindeki dönüşümle birlikte sosyal medya, kriz anlarında "altın saatler" kavramını "altın dakikalara" dönüştürmüş ve kullanıcıları sadece izleyici olmaktan çıkarıp krizin seyrini değiştirebilen aktif birer içerik üreticisi konumuna getirmiştir. Sosyal medyanın sunduğu bu çift yönlü iletişim ortamında, kurumların sessiz kalması paydaşlar tarafından suçluluk göstergesi olarak yorumlanabilmektedir. Bu noktada krizi kontrol edebilmenin yolu, krizin ortaya çıktığı sosyal medya platformunu kullanmaktır.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, dijital medya ortamında meydana gelen krizlerin yönetimi ve çevrimiçi itibar üzerindeki etkilerini, ShiftDelete.Net özelinde yaşanan kriz örneği üzerinden incelemektir. Çalışma, kurum sözcüsü Hakkı Alkan’ın X (Twitter) hesabından

yayınladığı videolu açıklamaya gelen kullanıcı yorumlarını analiz ederek, tercih edilen iletişim stratejisinin ve üslubun ikna gücünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırmada veri toplama ve değerlendirme tekniği olarak nicel içerik analizi kullanılmıştır.

Çalışmada öncelikle halkla ilişkiler disiplini içerisinde kriz yönetimi ve itibar yönetimi kavramları literatür temelinde ele alınmaktadır. Devamında, yeni iletişim teknolojilerinin getirdiği hız ve etkileşim boyutuyla "sosyal medyada kriz yönetimi" olgusu ve stratejileri açıklanmaktadır. Teorik çerçevenin ardından araştırma bölümüne geçilmekte ve ShiftDelete.Net örneği üzerinden elde edilen veriler nicel içerik analizi yöntemiyle incelenerek bulgular sunulmaktadır. Çalışma, elde edilen bulguların literatür ışığında yorumlandığı sonuç ve değerlendirme bölümü ile tamamlanmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Halkla İlişkilerde Kriz Yönetimi

Kernisky, krizi kurumun beklentileri ile çevresinde meydana gelenler arasında yaşanan uyumsuzluk durumu olarak ifade etmektedir (Selçuk, 2024). Reid'e göre ise kriz örgütün pazardaki itibarına, müşterileri ile olan ilişkilerine ve finansal durumuna etkisi olan durumlardır (Akdağ & Taşdemir, 2006). Başka bir ifadeye göre kriz; anısızın ortaya çıkan, önceden tahmin edilmesi mümkün olmayan, hızla büyüyerek istenmeyen sonuçlara neden olan olaylar olarak ifade edilmektedir. Bir olayın kriz olarak tanımlanması için aniden ortaya çıkması ve kurumun itibarına zarar vermesi gerekmektedir (Çelik & Develi, 2024). Krizler, sadece birer tehdit unsuru değil, Çince wei-ji (tehlike ve fırsat) kavramında olduğu gibi hem tehlikeyi hem de fırsatı bünyesinde barındıran, iyi yönetildiğinde kurumun güçlenerek çıkabileceği dönüm noktalarıdır (Canpolat, 2012).

Bu sürecin kontrol altına alınma çabası ise kriz yönetimi kavramı ile açıklanmaktadır. Kriz yönetimi, gerçekleşen bir krizin sebep olduğu etkilerin en aza indirilmesi ya da krizin etkilerinin ortadan kaldırılması için gerçekleştirilen çabalardır (Selçuk, 2024). Etkin bir kriz yönetimi; kriz sinyallerinin alınması, hazırlık ve korunma, denetim altına alma ve normal duruma dönüş aşamalarını kapsayan, planlı ve sistematik bir yönetim anlayışını zorunlu kılmaktadır (Çelik & Develi, 2024). Kriz yönetimini iletişimsel açıdan ele alan bir tanıma göre ise bu süreç, örgütün gelecekte karşılaşabileceği sorunların önceden belirlenerek, krizin gerçekleşmesi durumunda kullanılabilecek iletişim yöntemlerinin planlanmasıdır (Akdağ & Taşdemir, 2006).

Kriz dönemlerinde iletişimin planlanması ve örgütün hedef kitleleri nezdinde algısının yönetilmesinin sorumluluğunu üstlenen temel alan halkla ilişkilerdir. Halkla ilişkiler, özel ya da tüzel kişilerin hedef kitlelerle dürüst ve sağlam bağlar kurarak, onları olumlu inanç ve eylemlere yönelten, tepkileri değerlendirerek tutumlara yön veren ve karşılıklı yarara dayalı stratejik bir yönetim fonksiyonudur (Selçuk, 2024). Bir başka deyişle halkla ilişkiler, kurum ile hedef kitleleri arasında karşılıklı iletişim, anlayış ve iş birliği hatlarının kurulmasına yardımcı olan, yönetimin kamuoyu beklentilerine duyarlı olmasını sağlayan bir uzmanlık alanıdır (Canpolat, 2012).

Bir krizin etkin yönetimi büyük ölçüde kurulan iletişimin kalitesine bağlıdır. Zira kriz anında halkla ilişkiler, yönetime yardımcı olmak ve örgütün itibarını korumak gibi ikili bir rol

üstlenmektedir (Akdağ ve Taşdemir, 2006). Halkla ilişkiler, kurum yönetiminin kriz yönetimine duyarlı hale getirilmesini ve bilgi akışının kontrol edilmesini sağlayarak süreçte somut adımlar atılmasına öncülük etmektedir (Tuğcu, 2004). Halkla ilişkiler birimleri, kriz dönemlerinde sadece bir iletişim aracı değil, karara katılan ve uygulamaya doğrudan müdahale edebilen eylemci birimler kimliğine bürünmektedir (Selçuk, 2024). Kişi ve kurumların krizlerin üstesinden gelebilmek adına krizi yönetme ve bu süreci iletişim boyutuna taşıma zorunluluğu, halkla ilişkiler çalışmalarının önemini açıkça ortaya koymaktadır (Canpolat, 2012).

2.2. Halkla İlişkilerde İtibar Yönetimi

Kurumların en değerli varlığı olarak kabul edilen itibar, kurumun sosyal paydaşları nezdinde nasıl algılandığını ifade eden değerler bütünüdür (Özmelek Taş, 2019). Genel bir tanım olarak itibar, kurumun tüm bileşenleriyle elde ettiği toplam değerdir (Karavar, 2017). İtibar, imaj ya da marka ile aynı şey değildir; markalar şirketin kendileri ile ilgili taahhütlerinin tarifi iken itibar, şirketin değerlerinin kendisidir (Bilmez, 2011). İtibarın özünde güven yatmaktadır. Güvenilir olabilmek uzun bir zaman içinde elde edilebilen, yanılma ve aldatılma riskini de içerdiğinden dolayı oldukça kırılgan bir değerdir (Karatepe, 2008). Soyut bir değer olan itibar, taklit edilmesi zor olduğu için rakiplere karşı bir rekabet avantajı yaratmaktadır (Ural, 2002).

Kurumların paydaşları tarafından nasıl algılandıklarını ve değerlendirildiklerini şekillendirmek amacıyla izledikleri sistematik sürece itibar yönetimi adı verilmektedir. Bu süreç dönüşümden farklı olarak içeriden başlayıp dışarıya doğru ilerlemekte ve şirketin niteliklerini dış dünyaya temsil etmektedir (Bilmez, 2011). Ürün ya da kurum tanıtımından öte bir kavram olan bu yönetim biçimi, kurumun öz değerlerini nasıl değerlendireceğinden başlayıp nasıl koruyacağına kadar uzanan geniş bir süreci kapsamakta ve ancak planlı, disiplinli bir yaklaşımla başarıya ulaşabilmektedir (Karatepe, 2008). İtibar yönetimi, gerçeklik ile algılama arasında meydana gelen boşluğun doldurulması, yani insanların düşünce ve beklentileri ile mevcut durum arasında bir bağ kurulması temeline dayanmaktadır (Karavar, 2017). İşletme açısından büyük değeri olan bu sürecin yönetimi; pazarlama, üretim, yasal, finansal ve satış fonksiyonlarıyla aynı öneme sahip hale gelmesi gereken stratejik bir zorunluluktur (Ural, 2002). Günümüz koşullarında markaları korumak ve yönetmek adına çevrimiçi ortamların da dahil edildiği bu süreç, kurumların mecralarda pozitif anlamda konuşulup itibarlarını geliştirmesi esasına göre işlemektedir (Özmelek Taş, 2019).

Halkla ilişkiler, bir kurumun itibarını korumaya, etik ve sosyal sorumluluk bilinciyle onarmaya odaklanan ve bu süreçte anlayış ve destek kazanmayı hedefleyen bir disiplindir (Şirzad, 2022). Kurumların itibarı, esasen halkla ilişkiler faaliyetlerinin hedeflediği sonuçların bir toplamı niteliğindedir. Bu nedenle halkla ilişkiler tekniklerinin bilinçli ve sağlıklı kullanımı sürecin temelini oluşturur (Karatepe, 2008). Etkin bir itibar riski yönetimi için gerekli beceri ve teknikler esas olarak halkla ilişkiler alanında bulunmakta ve bu durum halkla ilişkiler fonksiyonunu itibar yönetiminde daha önemli kılmaktadır (Ural, 2002).

İtibarın yaratılması, korunması ve yönetilmesi işletmeler için bir zorunluluktur ve bu süreç ancak stratejik iletişim yöntemlerinin kullanıldığı halkla ilişkiler faaliyetleriyle mümkün olmaktadır (Ural, 2002). Halkla ilişkiler, kurumu iç ve dış çevreden kaynaklanabilecek riskler konusunda uyaran bir erken uyarı sistemi işlevi görerek, risklerin önceden öngörümlenmesinde

ve önlem alınmasında stratejik bir rol üstlenmektedir (Uzunoğlu & Öksüz, 2008). İletişim uzmanları, strateji oluşturma ve karar verme süreçlerinin giderek ayrılmaz bir parçası haline gelmekte ve itibarın yönetilmesinde kritik bir konuma yükselmektedir (Karatepe, 2008).

2.3. Sosyal Medyada Kriz Yönetimi

Günümüz iletişim ortamında sosyal medya, kurumların hedef kitleleriyle etkileşim kurması ve ilişkilerini yönetmesi açısından vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir (Ekmekçi, 2024). Geleneksel medya araçlarının tek yönlü bilgi akışının aksine, sosyal medya platformları çift yönlü bir iletişim ortamı sunmaktadır (Şahinsoy, 2017). Teknolojik gelişmelerle birlikte evrim geçiren halkla ilişkiler faaliyetleri, E-Halkla İlişkiler alanını ortaya çıkararak hedef kitleye çok daha hızlı ve düşük maliyetle ulaşılmasını sağlamaktadır (Yenice, Pirtini ve Ataman, 2018). Sosyal medya platformlarının yaygın kullanımı ve bilgi akış hızı, krizlerin kaynağı olabileceği gibi dezenformasyon riski de taşımaktadır. Ancak sunduğu anlık erişim olanakları, kriz yönetiminin etkin bir şekilde yürütülmesi adına önemli bir fırsat da barındırmaktadır (Eren, 2025).

Kriz anında bilgilerin yayınlanması için kullanılan "altın saat" kavramı, günümüzde halkın bilgiye anlık erişim beklentisi nedeniyle yerini "altın birkaç dakika" kavramına bırakmıştır (Ekmekçi, 2024). Sosyal medyanın hızlı yapısı, kurumların karar alma mekanizmalarını baskı altına alsa da kriz yöneticileri için tüketicilerle doğrudan iletişimi sağlayarak kritik bilgilerin aktarılması için gereken süreyi en aza indirmektedir (Aydın, 2020). Özellikle sosyal medyada kriz başladıktan sonra marka tarafından ilk saatlerde yanıt verilmediği takdirde, kullanıcılar duydukları yanlış ve eksik bilgilere inanmaya başlamaktadır (Ağca, 2021). Ayrıca, kriz durumunda kurumların sessiz kalması ya da "yorum yok" şeklinde bir tutum sergilemesi, paydaşlar tarafından o kurumun suçlu olduğuna dair bir kanaat oluşturulmasına neden olmaktadır (Şahinsoy, 2017).

Sosyal medya ortamında krizi kontrol edebilmenin tek yolu, krizin ortaya çıktığı sosyal medya platformunu krize karşılık vermek için kullanmaktır. Örneğin kriz bir video paylaşım sitesinden kaynaklanıyorsa, işletmenin de krize aynı formatta bir video ile karşılık vermesi gerekmektedir (Yenice, Pirtini ve Ataman, 2018). Sosyal medyanın dinamiklerini değiştiren bir diğer unsur, kullanıcıların sadece bilgi tüketicisi olmaktan çıkıp içerik üreticisi konumuna gelmesidir. Bu durum bireylerde aktif haber kaynağı olabilme potansiyeli oluşturmaktadır (Eren, 2025). Kriz yöneticileri, kriz iletişimi çalışmalarına sosyal medyayı entegre etmelidir. Aksi takdirde kriz yönetiminin başarılı olma şansı neredeyse mümkün olmamaktadır (Ağca, 2021).

Örgütler sosyal medyayı etkili bir şekilde kullanarak kriz anlarında hızlı ve doğru iletişim sağlayabilir, itibarlarını koruyabilir ve krizlerden güçlenerek çıkabilirler (Ekmekçi, 2024). 7/24 süren çevrimiçi etkileşim dünyasında, iletişim profesyonellerinin sürekli olarak ürün ve hizmetleri hakkında söylenenleri izlemesi ve çevrimiçi etkinliğin nabzını tutması, süreci yönetebilmek adına bir zorunluluktur (Aydın, 2020). Sosyal medyada başlayan krizlerde kuruluş, mutlaka kullanıcıların yazdıklarını dikkate almalı ve karşı atağa geçmek yerine en kısa sürede nazik bir dille cevap vererek çözüm bulmalıdır. Aksi takdirde kriz tırmanmakta ve konu, kurumun doğrudan müdahale edemeyeceği farklı ağlara taşınmaktadır (Ağca, 2021). Bu nedenle, marka ve kurumların sosyal medyada oluşabilecek bilgi kirliliğini etkin bir şekilde

yönetebilmesi ve krizin boyutlarını sınırlaması için kriz planlaması oluşturulurken sosyal medyada kriz yönetimi için strateji geliştirmesi zorunluluk haline gelmiştir (Eren, 2025).

3. YÖNTEM

Halkla ilişkiler disiplinin en stratejik ve önemli fonksiyonlarından biri kriz yönetimidir. Kurumların itibarını korumak, paydaşlarla olan iletişimini sürdürebilmek ve süreci en az hasarla atlatabilmek adına halkla ilişkiler faaliyetleri kriz dönemlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, dijital medya ortamında meydana gelen krizlerin yönetimi ve çevrimiçi itibar üzerindeki etkilerini, ShiftDelete.Net özelinde yaşanan kriz örneği üzerinden incelemektir. Sosyal medyanın interaktif yapısı gereği kriz anlarında izleyicilerin tepkileri, halkla ilişkiler çalışmaları kapsamında yürütülen itibar yönetiminin başarısını ölçmede kritik bir gösterge niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma, işletme sahibi Hakkı Alkan ve çalışanı Samet Jankovic arasında yaşanan kriz sürecinde, Alkan'ın X (Twitter) hesabından yayınladığı videolu açıklamaya gelen kullanıcı yorumlarını çözümlemeyi amaçlamaktadır. Elde edilen bulgularla, kriz sonrası kullanılan üslubun hedef kitle nezdindeki algısı, ikna ediciliği ortaya konulacaktır.

Sosyal medya, kullanıcıların sadece izleyici olduğu değil, yaptıkları yorumlarla içerik üreticisi konumuna gelerek krizin seyrini değiştirebildiği bir ortam yaratmıştır. Bu nedenle kriz anlarında kurumların ne söylediği kadar, takipçilerin buna nasıl tepki verdiği de itibar yönetimi açısından hayati önem taşımaktadır. Bu çalışmanın önemi, ShiftDelete.Net örneği üzerinden kriz sonrasında yayınlanan videolu açıklamanın ve bu açıklamaya gelen tepkilerin somut verilerle incelenmesidir. Kriz sonrası kurulan iletişimin inandırıcılığını ve kullanılan üslubun izleyiciler üzerindeki etkisini ortaya koyması bakımından bu çalışmanın halkla ilişkiler literatürüne katkısı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın araştırma evreni, ShiftDelete.Net krizine yönelik Hakkı Alkan'ın kişisel X (Twitter) hesabından yaptığı videolu paylaşıma gelen kullanıcı yorumlarından oluşmaktadır. İlgili paylaşım altında toplamda 2000'in üzerinde yorum bulunduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda %95 güven aralığı ve %3 hata payı dikkate alınarak yapılan hesaplama sonucunda, evreni temsil niteliğine sahip 540 yorumdan (Balcı, 2013: 108) oluşan örneklem seçilerek analiz edilmiştir.

Araştırmada nicel içerik analizi kullanılmıştır. Krippendorff, bir araştırma tekniği olarak içerik analizini, metinler veya anlam taşıyan verilerin kullanım bağlamları çerçevesinde ele alınarak, bunlardan yinelenebilir ve geçerli çıkarsamalar elde edilmesini sağlayan bir yöntem olarak tanımlamaktadır (Yüksel, 2019). Çalışmanın verileri, ShiftDelete.Net kurucusu Hakkı Alkan'ın 31.08.2025 tarihinde X (Twitter) platformunda kriz sonrası yayınladığı videolu açıklamanın altına gelen kullanıcı yorumlarından elde edilmiştir. Veri toplama işlemi 22.10.2025 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Videonun yayına girdiği andan bu tarihe kadar yapılan geri bildirimler taranmış ve toplamda 2000'in üzerinde kullanıcı yorumu tespit edilmiştir. Araştırmanın örneklemi belirlenirken amaçsal örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu kapsamda analiz birimi olarak, doğrudan videolu paylaşıma gelen yorumlar ile Hakkı Alkan'ın, konunun diğer muhatabı Samet Jankovic'e verdiği cevaba yönelik gerçekleştirilen kullanıcı geri bildirimleri seçilmiştir. Toplamda 540 adet yorumun örnekleme dahil edilmesinin temel gerekçesi, bu yorumların krizin merkezindeki tartışmaları doğrudan barındırması, etkileşimin

en yoğun olduğu veri setini oluşturması ve kamuoyu algısını yansıtma noktasında evreni temsil niteliğine sahip olmasıdır. Araştırma kapsamında, seçilen 540 adet yorum olumlu, olumsuz, nötr olarak kodlanmış ve elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Araştırmanın geçerliğini temin etmek amacıyla alana hâkim uzmanlara başvurulmuştur (Polit & Beck, 2006: 491). Bu çerçevede, halkla ilişkiler ve diğer disiplinlerden 5 öğretim üyesinin değerlendirmeleri alınmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda araştırma tasarımının, kısıtlılıklar çerçevesinde incelenen toplumsal gerçekliği yansıtmaya uygun olduğu saptanmıştır.

ShiftDelete.Net'te yaşanan kriz sonrası Hakkı Alkan'ın videolu paylaşımına gelen yorumların kodlanması, güvenilirliği artırmak amacıyla iki bağımsız kodlayıcı tarafından birbirinden bağımsız biçimde yürütülmüştür. Kodlayıcılar arası uyum Cohen's Kappa katsayısı ile değerlendirilmiştir. Toplam 540 kodlama biriminin 487'sinde uzlaşma sağlanmış, 53 birimde ise kodlayıcılar arasında farklılık tespit edilmiştir. Bu doğrultuda hesaplanan $\kappa = 0,90$ değeri, Landis ve Kocj'un (1977: 165) sınıflamasına göre ideal düzeyde güvenirliğe işaret etmektedir.

4. BULGULAR

Araştırma evreninden seçilen toplam 540 kullanıcı yorumu içerik analizi kapsamında incelenmiş ve elde edilen bulguların sayısal dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Yapılan Paylaşıma İlişkin Gelen Yorumların Dağılım Tablosu

Kategori	Yorum Sayısı	Yüzde
Olumlu	372	%68,89
Nötr	66	%12,22
Olumsuz	102	%18,89
Toplam	540	%100

Bu dağılım, kriz sonrasında yayınlanan videolu açıklamaya yönelik kullanıcı tepkilerinin genel yönelimini görünür kılması bakımından önem taşımaktadır. Kullanıcı yorumları, hedef kitlenin açıklamayı nasıl algıladığını, duygusal tepkilerini ve ikna olup olmadığını doğrudan yansıtan bir geri bildirim alanı oluşturduğu için analiz sürecinde belirleyici bir veri kaynağı niteliği taşımaktadır.

Tablo 1'de görüldüğü üzere, yorumların %68,89'u (n=372) olumsuz, %18,89'u (n=102) olumlu ve %12,22'si (n=66) nötr kategoridedir. Bu sonuçlar, kriz sonrasında verilen tepkilerin belirgin şekilde negatif ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Olumlu yorumların sınırlı düzeyde kalması, bazı kullanıcıların açıklamayı destekleyici bulduğunu düşündürse de, genel tabloya bakıldığında hedef kitlede hâkim duygunun tatmin ya da ikna değil eleştiri, hoşnutsuzluk ve güvensizlik yönünde şekillendiğini açıkça göstermektedir.

Olumsuz yorumların %68,89 gibi yüksek bir düzeye ulaşması, kriz sonrasında Hakkı Alkan tarafından kullanılan iletişim stratejisinin hedef kitleyi ikna etmede yeterli olmadığını kesin biçimde ortaya koymaktadır. Açıklamanın içeriğinin yetersiz bulunması, kullanılan dilin

empati ve sorumluluk alma beklentisini karşılamaması ya da mesajın samimiyet ve şeffaflık açısından zayıf değerlendirilmesi bu sonuca etki eden temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bulgular, videolu açıklamanın krizi yatıştırmak yerine belirli bir kullanıcı kitlesi nezdinde olumsuz kanaati pekiştirdiğini ve itibar onarımı açısından daha planlı, hedef kitle hassasiyetlerini gözeten bir iletişim yaklaşımına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Halkla ilişkiler disiplini, kurumların belirsizlik dönemlerinde varlığını sürdürebilmesi ve paydaşlarıyla güvene dayalı ilişkilerini koruyabilmesi adına hayati bir işlev görmektedir. Literatürde krizler, sadece kurum itibarını tehdit eden ani olaylar olarak değil, aynı zamanda stratejik iletişim yönetimi gerektiren dönüm noktaları olarak ele alınmaktadır. İtibarın zor kazanılan ancak kolay kaybedilebilen kırılgan yapısı, kriz süreçlerinde şeffaflık, sorumluluk bilinci ve doğru bilgilendirme gibi ilkelerin uygulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Dijital iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte kriz yönetimi, geleneksel sınırlarını aşarak çok daha dinamik bir yapıya evrilmiştir. Sosyal medya, kullanıcıları ise pasif birer izleyici olmaktan çıkarıp krizin gidişatını belirleyen aktif aktörlere dönüştürmüştür. Bu yeni iletişim ekosisteminde, kurumların sessiz kalması veya gecikmesi, kamuoyu tarafından suçluluk olarak algılanmakta ve itibar kaybını derinleştirmektedir. Bu teorik zemin, ShiftDelete.Net özelinde yaşanan krizin ve bu krize verilen dijital tepkilerin incelenmesini önemli kılmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, kurum sözcüsü Hakkı Alkan'ın X (Twitter) platformunda yayınladığı videolu açıklamaya yönelik kullanıcı tepkileri analiz edilmiştir. İnceleme neticesinde, kullanıcı geri bildirimlerinde negatif eğilimin belirgin bir şekilde baskın olduğu görülmüştür. Olumlu ve nötr yaklaşımların oldukça sınırlı kalmıştır. Bu durum kriz sonrası kurgulanan iletişim stratejisinin ve verilen mesajların, hedef kitle nezdinde beklenen ikna ediciliği sağlayamadığını ve tepkileri dindirmede yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bulguları, literatürdeki güncel araştırmalarla tutarlılık göstermektedir. Nitekim Açıkgöz (2025) tarafından Patiswiss krizinin incelendiği çalışmada, X platformundaki kullanıcı paylaşımlarının ağırlıklı olarak negatif duygular barındırdığı ve bu durumun markanın kurumsal itibarını zedelediği saptanmıştır. Benzer bir eğilim bu araştırmada da gözlemlenmiş olup, Hakkı Alkan'ın açıklamasına yönelik yoğun olumsuz geri bildirimler, kriz anlarında sosyal medya kullanıcılarının tepkilerinin itibar üzerindeki etkisini doğrular niteliktedir.

Yıldız ve Boyacı Yıldırım'ın (2024) 6 Şubat depremi sürecinde Starbucks'a yönelik boykot söylemlerini metin madenciliği ile incelediği araştırmada da paralel sonuçlara ulaşılmıştır. İlgili çalışmada, markanın krizin ilk günlerinde stratejik sessizlik uygulayarak geç aksiyon almasının tepkileri artırdığı vurgulanmıştır. Analiz edilen 20 bin tweet içerisinde negatif duygu oranı yüksek seviyede olmuştur. Buna karşın nötr ve pozitif içeriklerin oldukça sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, markanın ilerleyen süreçteki açıklamaları ve iletişim çabaları sosyal medyadaki olumsuz yorumları azaltmada yetersiz kalırken, negatif duygu durumunun toplam paylaşımlar içindeki baskınlığını sürdürdüğü saptanmıştır.

Öte yandan literatürde, kriz sonrası sosyal medya iletişiminde yaratıcı ve etkileşimli stratejilerin kullanıcı algısını olumlu bir eksene taşıyabildiğini gösteren bulgular da mevcuttur.

Örneğin Schneider (2024), KFC'nin tedarik krizi ve Aldi'nin #FreeCuthbert kampanyasına ilişkin X (Twitter) kullanıcı tepkilerini incelemiştir. Her iki vakada da olumlu geri bildirimlerin baskın olduğunu raporlamıştır. Yazar bu başarıyı, mizahın kriz yanıtında yaratıcı bir seçenek olarak kullanılmasıyla ilişkilendirmektedir. Mizahın uygun biçimde kullanıldığı bu durumlarda marka tepkisinin daha insani ve yakın algılandığı, buna ek olarak kullanıcıların kriz iletişimini yürüten sosyal medya ekiplerini de görünür biçimde takdir ettiği saptanmıştır.

Benzer biçimde Kim ve diğerleri (2015), Domino's Pizza krizine ilişkin Twitter verisini incelemiş ve krizi tetikleyen içeriğin yayılımıyla birlikte olumsuz duygu düzeyinin hızla yükseldiğini ortaya koymuşlardır. Buna karşın şirketin kamuoyuna sunduğu özür videosunun paylaşılmasının ardından olumsuz duygunun gerilediği gözlemlenmiştir. Özür sonrasında özellikle nötr tutum içeren paylaşımların belirgin biçimde arttığı, buna karşılık olumsuz tutumların azaldığı ve sınırlı da olsa olumlu değerlendirmelerde artış görüldüğü raporlanmıştır.

Literatürdeki bulgular bir arada değerlendirildiğinde, kriz iletişiminde benimsenen üslubun ve stratejinin krizin sonucunu doğrudan belirlediği görülmektedir. Bu bağlamda araştırmanın odağını oluşturan ShiftDelete.Net vakasında kurum sözcüsü Hakkı Alkan, Domino's örneğindeki gibi samimi bir özür veya KFC örneğindeki bağlama uygun stratejilerin aksine, paydaş beklentileriyle örtüşmeyen bir iletişim dili sergilemiştir. Söz konusu yaklaşım, var olan negatif duygu yoğunluğunu azaltmak yerine artırıcı bir etki yaratmıştır. Buna bağlı olarak dijital kriz yönetiminde yalnızca reaksiyon vermenin tek başına yeterli olmadığı, asıl belirleyicinin verilen reaksiyonun içeriği, samimiyet düzeyi ve paydaş beklentileriyle sağlanan uyum olduğu açıkça görülmektedir.

Bu çalışma, belirli bir vaka ve tek bir sosyal medya platformu (X/Twitter) ile sınırlıdır. Alana katkı sunmayı hedefleyen gelecek çalışmalar, benzer kriz bağlamlarında metin temelli platformlar (X/Twitter) ile görsel-ağırlıklı platformlarda (Instagram, TikTok) ortaya çıkan kullanıcı tepkilerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, platform özelliklerinin tepki örüntüleri ve tepkinin boyutları üzerindeki olası etkilerini değerlendirebilir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, F. Y. (2025). Krizlerin kurumsal itibar üzerindeki etkileri: Patiswiss örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 23*(55), 359–381. https://doi.org/10.35408/comuybd.1532544

Ağca, A. T. (2021). Sosyal medyada kriz yönetimi: Dardanel krizinin durumsal kriz iletişimi modeline göre incelenmesi. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, (18), 170–193. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilad/issue/65936/975100

Akdağ, M., & Taşdemir, E. (2006). Krizden çıkmanın yolları: Etkin bir kriz iletişimi. *Selçuk İletişim, 4*(2), 141–157. https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19011/200778

Aydın, G. (2020). Sosyal medya ve kriz iletişimi. *Selçuk İletişim, 13*(3), 1202–1230. https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/57310/776564

Balcı, A. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma* (10. bs.). Pegem Akademi.

Bilmez, E. (2011). Kriz döneminde kurumsal itibar yönetiminin önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 14*(1–2), 161–172. https://dergipark.org.tr/tr/pub/selcuksbmyd/issue/11302/135106

Canpolat, N. (2012). Risk toplumunda halkla ilişkiler şirketlerinin kriz ve kriz iletişimine yönelik bakış açılarının değerlendirilmesine yönelik bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 1*(3). https://dergipark.org.tr/tr/pub/e-gifder/issue/7472/98395

Çelik, Z., & Develi, E. İ. (2024). Kurumlar için krizin önemi ve halkla ilişkiler kurumlarının kriz iletişimindeki rolü. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi, 7*(1), 69–95. https://doi.org/10.61766/hire.1396629

Ekmekçi, Z. (2024). Sosyal medyada kriz yönetimi: Kurumsal özür dileme üzerine olumsuz bir olay incelemesi. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 14*(4), 973–985. https://doi.org/10.7456/tojdac.1514099

Eren, E. (2025). Durumsal kriz iletişimi teorisine göre sosyal medyada kriz yönetimi: Köfteci Yusuf örneği. *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları, 3*(12), 60–73. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iyyuicd/issue/93987/1659374

Karatepe, S. (2008). İtibar yönetimi: Halkla ilişkilerde güven yaratma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(23), 77–97. https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6137/82336

Karavar, M. (2017). Otel işletmeciliğinde halkla ilişkiler ve itibar yönetimi. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (45), 27–50. https://dergipark.org.tr/tr/pub/abmyoder/issue/46645/584840

Kim, H., Park, J., Cha, M., & Jeong, J. (2015). The effect of bad news and CEO apology of corporate on user responses in social media. *PLoS ONE, 10*(5), e0126358. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0126358

Landis, J. R., & Koch, G. G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics, 33*(1), 159–174. https://doi.org/10.2307/2529310

Özmelek Taş, N. (2019). Sosyal medya ve çevrimiçi itibar yönetimi kavramları üzerine alanyazınsal bir değerlendirme. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (4), 4–22. https://dergipark.org.tr/tr/pub/egemiadergisi/issue/44930/407896

Polit, D. F., & Beck, C. T. (2006). The content validity index: Are you sure you know what's being reported? Critique and recommendations. *Research in Nursing & Health, 29*(5), 489–497. https://doi.org/10.1002/nur.20147

Schneider, V. (2024). *Laughing through the crisis: Consumer perceptions of humor in social media crisis communication* [Master's thesis, Erasmus University Rotterdam]. Erasmus University Thesis Repository. https://thesis.eur.nl/pub/75009

Selçuk, H. (2024). Kriz yönetiminde halkla ilişkilerin rolü ve önemi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14*(28), 994–1014. https://doi.org/10.53092/duiibfd. 1495896

Şahinsoy, K. (2017). Kriz yönetimi açısından geleneksel ve sosyal medya. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 9*(4), 1–19. https://doi.org/10.17932/IAU.IAUD.13091352.2017.9/36.1-19

Şirzad, N. (2022). A review on online reputation management and online reputation components. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 23*(1), 219–242. https://doi.org/10.31671/doujournal.957602

Tuğcu, Ş. (2004). Kriz yönetiminde liderlik kavramının önemi. *Selçuk İletişim, 3*(2), 16–22. https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19008/200839

Ural, E. G. (2002). İtibar yönetimi: Değer yaratan bir halkla ilişkiler çalışması olarak itibar yönetimi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 1*(2), 83–93. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ticaretfbd/issue/21342/228944

Uzunoğlu, E., & Öksüz, B. (2008). Kurumsal itibar riski yönetimi: Halkla ilişkilerin rolü. *Selçuk İletişim, 5*(3), 111–123. https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19017/200687

Yenice, A., Pirtini, S., & Ataman, G. (2018). Sosyal medyada kriz yönetimi ve kurum itibarı ile ilişkisi üzerine bir model uygulaması. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7*(3), 1–20. https://dergipark.org.tr/tr/pub/klujfeas/issue/39222/397970

Yıldız, E., & Boyacı Yıldırım, M. (2024). Sosyal medyada marka boykotları ve kriz iletişimi: 'Twitter (X)' kullanıcı yorumlarının metin madenciliği ile incelenmesi. *Etkileşim*, (13), 286–313. https://doi.org/10.32739/etkilesim.2024.7.13.249

Yüksel, E. (2019). Türkiye'de iletişim araştırmalarında içerik analizi uygululamaları, sorunlar ve çözüm önerileri. G. İbrahimova & T. Nagiyeva (Eds.), *International Euroasia Congress on Scientific Research and Recent Trends-V: The book of full texts* (Cilt 2, ss. 134–152). Hazar Üniversitesi. https://www.academia.edu/41783621/

ERGENLİK DÖNEMİNDEKİ BİREYLERİN SOSYAL MEDYADA BİLGİYİ DEĞERLENDİRME BİÇİMLERİ: FENOMENOLOJİK BİR ARAŞTIRMA[1]

Ece YILDIRIM

Erciyes Üniversitesi

Ece5317@gmail.com – 0009-0000-3653-7764

Doç. Dr. Mustafa CINGI

Erciyes Üniversitesi

mcingi@erciyes.edu.tr – 0000-0002-9688-8627

ÖZET

Bu çalışma, dijital çağın hızlı gelişimi bağlamında ergenlik dönemindeki bireylerin sosyal medyada bilgiye erişme, paylaşma ve değerlendirme biçimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Kahramanmaraş'ta bir meslek lisesinde öğrenim gören halkla ilişkiler bölümü öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemi desenlerinden fenomenoloji deseni benimsenmiş ve veri toplama sürecinde öğrencilerin sosyal medya kullanım alışkanlıkları, deneyimleri ve bilinç düzeyleri görüşmeler aracılığıyla değerlendirilmiştir. Araştırmada ayrıca öğrencilerin medya okuryazarlığı eğitimi almış olmaları, sosyal medya kullanımında bilinçli davranış geliştirme ve eleştirel düşünme düzeylerini anlamada önemli bir unsur olarak ele alınmıştır. Elde edilen veriler, MAXQDA programı kullanılarak tematik olarak kodlanmış ve analiz edilmiştir. Bulgular, medya okuryazarlığı eğitimi almış olan üst sınıf öğrencilerinin sosyal medya kullanımında daha bilinçli davranışlar sergilediğini, eğitim almayan öğrencilerin ise bu konuda daha sınırlı bir farkındalığa sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, öğrencilerin medya okuryazarlığı eğitimleri ile dijital ortamlarda bilgiye erişme ve değerlendirme becerileri arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma, dijital okuryazarlık ve eleştirel medya bilinci çerçevesinde değerlendirildiğinde, ergenleri sosyal medya deneyimlerinin bilinçlendirilmesinin ve rehberlik edilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler : sosyal medya okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, halkla ilişkiler

[1] Bu bildiri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülen "Sosyal Medya Okuryazarlığı Bilgi Denetimi: Ergenlik Dönemindeki Bireylerin Bilgi Kaynaklarını Değerlendirme ve Yönetme Becerilerine Yönelik Fenomenolojik Bir Çalışma" başlıklı yüksek lisans tez çalışması kapmasında üretilmiştir.

TÜRK SİNEMASINDA HOMME FATAL: NURİ ALÇO VE FARUK PEKER ÇERÇEVESİNDE BİR ANALİZ

Doç. Dr. M. Özer ÖZKANTAR

Gaziantep Üniversitesi

ozerozkantar@gmail.com- ORCID ID:0000-0001-9364-5606

ÖZET

Kara film, sinema tarihinin en karanlık, en gerilim yüklü anlatı evrenlerinden birini oluşturarak suçun, arzunun ve iktidar ilişkilerinin temsilini dönüştüren bir tür olarak öne çıkmaktadır. Kara film estetiği, modern dünyanın karanlık atmosferinde suç, arzu ve ahlak arasındaki gerilimi merkezine alırken, femme fatale figürü bu dünyanın en belirgin arketiplerinden biri haline gelmiştir. Baştan çıkarıcı, tehlikeli ve yıkıcı kadın imgesi, erkek karakterin felaketiyle sonuçlanan bir tutku anlatısının simgesidir. Bu yapının karşıtı olarak ortaya çıkan ***homme fatal*** arketipi ise, arzu nesnesi haline gelen, manipülatif, cezalandırıcı ve yıkıcı erkek karakteri temsil eder. Bu çalışma, kara filmin ideolojik ve estetik kodlarının Türk sinemasında nasıl yerelleştirildiğini, femme fatale arketipinin zıttı olarak homme fatal figürünün nasıl ele alındığını incelemektedir. Analiz, **Faruk Peker'in *İffet* (1982) ve Nuri Alço'nun *Ayrılamam* (1986)** filmleri üzerine odaklanmaktadır. **Kasti örneklem yöntemi** ile belirlenen bu filmler, **tematik analiz** yaklaşımıyla **arketip, anlatı yapısı** ve **ideolojik uzantılar** bağlamında değerlendirilmiştir. Bulgular, homme fatal figürünün Türk sinemasında yerel toplumsal normlar, ataerkil kültür ve melodram estetiğiyle harmanlanarak yeniden biçimlendiğini göstermektedir. Böylece, erkek karakter hem arzunun hem de tehlikenin kaynağına dönüşen yerelleştirilmiş bir fatalite formunu temsil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Türk Sineması, Homme Fatal, Nuri Alço, Faruk Peker

THE HOMME FATAL IN TURKISH CINEMA: AN ANALYSIS WITHIN THE FRAMEWORK OF NURİ ALÇO AND FARUK PEKER

ABSTRACT:

Film Noir emerges as one of the darkest and most tension-laden narrative realms in cinema history, transforming the representation of crime, desire, and power relations. Film Noir aesthetics center on the tension between crime, desire, and morality within the dark atmosphere of the modern world, where the *femme fatale* has become one of its most prominent archetypes. The seductive, dangerous, and destructive female figure symbolizes a narrative of passion that ultimately leads to the man's downfall. In contrast, the *homme fatal* archetype represents a manipulative, punitive, and destructive male figure who himself becomes an object of desire. This study examines how the ideological and aesthetic codes of film noir have been localized in Turkish cinema and how the *homme fatal*, as the counterpart of the *femme fatale*, has been interpreted within this context. The analysis focuses on **Faruk Peker's *İffet* (1982)** and **Nuri Alço's *Ayrılamam* (1986).** Selected through a **purposeful sampling method**, these films are analyzed using a **thematic approach** within the frameworks of **archetype, narrative structure, and ideological extensions**. The findings reveal that the *homme fatal* figure in Turkish cinema has been reshaped through local social norms, patriarchal culture, and melodramatic aesthetics. Thus, the male character emerges as a localized form of fatality, simultaneously embodying the sources of both desire and danger.

Keywords: Cinema, Turkish Cinema, Homme Fatal, Nuri Alço, Faruk Peker

GİRİŞ

Sinema, modern dünyanın duygusal, toplumsal ve ahlaki gerilimlerini görünür kılan en etkili anlatı biçimlerinden biri olarak kabul edilir. Görüntü ve sesin birlikteliği sayesinde bireyin iç dünyasını, toplumsal çatışmaları ve güç ilişkilerini sembolik bir düzlemde yeniden kurabilmektedir. Anlatı sineması, özellikle karakterler aracılığıyla arzunun, suçun, korkunun ve iktidarın dolaşıma girdiği bir temsil alanı üretir. Bu temsiller çoğu zaman kesin ahlaki yargılar sunmak yerine, belirsizlikler ve çatışmalar üzerinden ilerlerlemekte, izleyiciyi de bu gri alanın parçası haline getirebilmektedir. Bu belirsizlik hâli, sinema tarihinde karanlık atmosferleri ve kırılgan karakterleri merkeze alan anlatı biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle suç, arzu ve ahlak arasındaki gerilimi odağına alan yapılar, modern bireyin içsel çöküşünü ve toplumsal baskılarla kurduğu sorunlu ilişkiyi görünür kılmaktadır. Bu bağlamda kara film estetiği, yalnızca biçimsel bir karanlığı değil aynı zamanda arzunun yıkıcı doğasını ve iktidarın dönüştürücü etkisini temsil eden bir anlatı evreni sunabilmektedir (Güven Akdoğan, 2025). Bunu gerçekleştirirken ise bu türe özel bazı kimlikler belirgin ölçüde ön plana çıkmaktadır. Bunların belki de en sansasyonel olanı femme fataledir.

Kara film içerisinde şekillenen femme fatale figürü bu karanlık dünyanın simgesel bir taşıyıcısı haline gelirken, zamanla bu yapıyı tersyüz eden ve fataliteyi erkek karakter üzerinden yeniden tanımlayan homme fatal arketipi de anlatı düzleminde kendine yer açmaktadır. Ancak femme fatale de homme fatal de salt kara film ile sınırlanan kimlikler değildir. Bu kavramlar zamanla yerelleşen ve farklı kültürlerin kendi sinematik dilleri ile entegre olarak yeni biçimler kazanan tipolojilere dönüşebilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, homme fatal kimliğinin Türk sinemasında hangi bağlamlarla yer edindiğini ortaya koymaktır. Bu hususta Nuri Alço ve Faruk Peker'in canlandırdığı birçok karakterin homme fatal ile özdeşleştirilmesi mümkün görünmektedir. Bu doğrultuda kasti örneklem yoluyla belirlenmiş olan iki Türk filmi olan *İffet* (1982) ve *Ayrılamam* (1986), Faruk Peker ve Nuri Alço özelinde ele alınacaktır. İlgili çalışmada homme fatal ile ilgili yapılacak analiz *İffet* filminde Cemil karakteri, *Ayrılamam* filminde ise Nuri karakteri ile sınırlıdır. İlgili karakterler; arketip yapıları, karakterkerin kadınlara olan yaklaşımlarında uyguladıkları methodlar ve eril ideolojik uzantılar başlıkları altında analiz edilecektir. Ancak bunun öncesinde homme fatal kavramının daha net anlaşılabilmesi adına Kara Film ve femme fatale üzerine teorik bir yapı kurulacaktır. Böylelikle film analizleri ve teorik çerçeve arasında daha net bir köprü oluşturulabileceği düşünülmektedir

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kara Filme Kısa Bir Bakış

Kara Film diğer bilinen adıyla Film Noir, Fransız film eleştirmenlerinin 1940'lı yıllarda belirli Amerikan gerilim yapımlarını adlandırmak için kullandıkları ve zamanla yerleşik hâle gelen bir kavramdır. II. Dünya Savaşı sonrasında Fransa'nın özgürleşmesiyle Amerikan filmlerinin yeniden gösterime girmesi, Hollywood yapımlarının Fransız sinema ortamında yoğun biçimde görünür olmasına yol açmış, bu bağlamda terim, sert dedektif edebiyatından esinle suç ve gangster filmleriyle ilişkilendirilmiştir. Ancak kara filmin melodram ve western gibi türlerle biçimsel kesişimleri bulunduğunu savunan yaklaşımlar da mevcuttur. Bu tanımsal belirsizlik, kara filmin katı bir türden ziyade **bir sinemasal eğilim ya da akım** olarak değerlendirilmesine neden olmuştur (Hayward, 2019, s. 240). Kara filmler, dönemin toplumsal ve kültürel kaygılarını karanlık bir estetik içinde görünür kılan yapımlardır. Gölge ağırlıklı mekânlar, kentin mimarisine duyarlı anlatım, yabancılaşmış bir kent deneyimi, kahramanın içsel hayal kırıklıkları ve yönsüz öfkesi anlatının temel unsurlarıdır. Film noir, bu yönüyle hem **psikolojik bir ruh hâlini** hem de belirgin **biçimsel kodları** (karanlık, jaluzi perdeler, yabancılaşma,

ihanet, görsellik, güvensiz kent, aidiyetsizlik duygusu, toplumsal yozlaşma) bir araya getirebilmektedir (Güven Akdoğan, 2025, s. 91).

Kara filmler, ortaya çıktıkları toplumların içsel gerilimlerinden beslenen, kültürel, politik ve ekonomik krizlerin yarattığı toplumsal tepkileri yansıtan anlatı yapıları olarak değerlendirilebilir. Kara film, üslubu gereği, toplumsal bir sorunu merkezine alan ve kötülükle kuşatılmış bir dünyada kendi varoluşuyla yüzleşen karakterlere odaklanan bir anlatı biçimi sunar. Bu filmlerde hâkim olan temel yaklaşım, dünyanın baştan sona karanlık ve yozlaşmış bir yer olduğudur. Dolayısıyla perdede kurulan evren de bu kötümser bakıştan bağımsız değildir. Kara filmlerin ortak özelliklerinden biri, karakterlerin geçmişlerine dair belirgin bir anlatı sunulmaması ve geleceğe yönelik herhangi bir umut ya da beklenti taşımamalarıdır. Ayrıca kara film tanımlamalarında sıklıkla vurgulanan bir diğer nokta, bu anlatı yapısının kesin sınırları olan bir türden ziyade, farklı türlerin içine sızabilen türler üstü bir sinemasal olgu olarak değerlendirilmesidir (Bilkan ve Öztürk, 2021, s. 317). Bu açıdan bakıldığında, kara filme dair bazen anlatı bazen ise sinematografik açıdan farklı alt türler ve ulus sinemalarında uzantılar ve izlere rastlamak mümkündür. Özellikle femme fatale kavramı kara film ile zirvesine uşamış bir kavram olarak bu durumun en iyi örneklerinden biri olarak ifade edilebilir.

Femme Fatale'i Anlamak

Femme fatale, sanayi devrimi sonrası modernleşme sürecinde **kadın bedeninin ve kadın öznelliğinin yarattığı toplumsal kaygıların** kültürel bir yansıması olarak ortaya çıkan bir figürdür. 19. yüzyılın sonlarında cinsellik, biyolojik determinizm, sosyal Darwinizm, ırk ve ulusal sağlık söylemleriyle şekillenen bu imge, ataerkil düzenin feminizm, alt sınıflar ve yabancı tehditlere yönelik korkularını bedeninde toplamaktadır. Baştan çıkarıcılığı, bedenselliği ve ayartıcı bakışıyla normatif düzeni sarsan femme fatale, kadının gücünün **kriminalleştirilerek kabul edilmesi** anlamına gelir. Mitolojik kökleri Medusa gibi bakışıyla felç eden figürlere uzanan bu karakter, kültür tarihinde ötekileştirilmiş dişil imgenin modern karşılığıdır ve köklerini edebiyatta bulmak oldukça olasıdır (Arpacı, 2019, s. 144). Bu kültürel miras, özellikle kara film geleneğinde anlatısal bir merkez kazanabilmektedir. Kara filmde femme fatale, erkek öznenin arzusunu harekete geçiren, onu suça, kaosa ve nihayet yıkıma sürükleyen bir figür olarak konumlanmaktadır. Ahlaki belirsizlik, kötümser dünya görüşü ve kadercilik içinde femme fatale, yalnızca erotik bir tehdit değil, aynı zamanda modern dünyanın düzen bozucu gücünün cisimleşmiş hâlidir. Bu yönüyle femme fatale, hem toplumsal cinsiyet rejiminin sınırlarını görünür kılan hem de bu sınırların ideolojik olarak yeniden üretilmesine hizmet eden merkezi bir sinemasal arketip olarak okunabilir (Bakır ve Onat, 2015

Kara film geleneğinde **femme fatale** figürünün belirginleşmesiyle birlikte, bu karakterin sinemasal temsili çoğunlukla **cinsellik, iktidar ilişkileri ve toplumsal cinsiyet rolleri** etrafında şekillenmiştir Femme fatale, yalnızca bireysel bir karakter tipi olarak konumlandırılmamakta aynı zamanda **sömürgeci düzenin çözülmesi, siyasal belirsizlikler ve kadın özerkliğinin artışı** karşısında ortaya çıkan eril kaygıların simgesel bir yansıması olarak da okunmaktadır. Bu bağlamda, özellikle kara film anlatılarında femme fatale, modern erkek öznenin kontrol kaybı korkusunu görünür kılan merkezî bir figür hâline gelebilmektedir (Çelebi, 2024, s. 14). Femme fatale kavramı kadın kimliği üzerinden okunan, yorumlanan ve bu çerçeve üzerinden anlamlar yüklenen bir kavramdır. Dolayısıyla femme fatale erkekler ve eril tahakküm için korkulandır. Bir diğer deyişle, femme fatale patriarkal sistemin devamlılığı hususundaki en büyük tehdit olarak yorumlanmaya açık bir kimliktir. Hatta femme fatale temelde eril evrenin sonunu müjdeleyen, tehlikeli, cazibeli, erotik bir figürdür. Ancak bu kimliğe yönelik karşı bir okuma yapıldığında, bu durumun salt kadın kimliği ile sınırlı olmadığı, sinema düzleminde femme fatale kimliğine yüklenen anlamların erkekler üzerinden de yorumlanabileceği ayrı bir katman olduğu görülmektedir. Bu katmanın en önemli parçası ise homme fataldir.

Homme Fatal Kimliğinin Sinematik İzdüşümleri ve Türk Sinemasında Homme Fatal

Ölümcül erkek tipolojisi yani diğer adıyla homme fatal tıpkı femme fatale gibi edebiyat kökenli bir kavramdır. Homme fatal, özellikle romantik ve gotik edebiyatta sıklıkla karşılaşılması mümkün bir kimlik olarak ifade edilebilir (Paliçko, 2024, s. 482). Fransızca kökenli bir kavram oluan bu terim, ölümcül erkek olarak dilimize çevrilmektedir. Homem fatale karakteri gizemli, yalnız, içsel suçlulukla parçalanmış, kötücül olmasına rağmen okurun ilgisini üzerine çeken bir figür olarak tanımlanabilmektedir. Homme fatal, şeytani, duyusal ve sadistik özellikler taşıyan, çoğu zaman **femme fatale**'in erkek karşılığı olarak konumlanan bir arketiptir. Bu karakter, çekiciliğini ve karizmasını kullanarak kadınları baştan çıkartan, onları duygusal olarak kuşatan ve nihayetinde yıkıma sürükleyen bir tehdittir. Don Juan, Byronic Hero ve Dracula gibi figürler, homme fatal'in edebi soy ağacını oluşturur. Bu karakterlerde aşk, bir arzu biçimi olmaktan ziyade **kontrol, tahakküm ve ölümle iç içe geçmiş bir oyun** olarak kurgulanır. Homme fatal, şefkat ve sevgi maskesi ardında gizlenen diabolik doğasıyla, kurbanlarını adım adım kendi sonlarına sürükleyen ölümcül bir cazibenin temsilidir (Turki ve Saeed, 2021, s. 324). Ölümcül kadın figüründen ayrışan **homme fatal**, kadınları yalnızca fiziksel çekiciliği ya da cazibesiyle etkileyen sıradan eril bir karakter değildir. Bu karakter, içine kapanık ve ketum yapısıyla bir gizem alanı yaratabilmektedir. Söz konusu belirsizlik, kadınlarda merak duygusunu tetikleyerek güçlü bir çekim üreten farklı bir aura mekanizması oluşturmaktadır. Ölümcül erkeğin sergilediği incelik, şefkat, ilgi ve sözde duyarlılık ise samimi duyguların ifadesi olmaktan ziyade, karşısındaki kadınları yönlendirmeye ve denetim altına almaya hizmet eden stratejik araçlardam bazıları olarak sıralanabilir (Paliçko, 2024, s. 482).

Bu figür, erken dönem filmlerden *Suspicion, Gaslight* ve *Experiment Perilous'ta* görülürken neo-noir dönemde *Internal Affairs, Blue Steel, In the Cut, Taking Lives, Mr. Brooks* ve T*he Killer Inside Me* gibi filmlerle daha bilinçli ve karmaşık bir yapıya kavuşmakta ve tıpkı femme fatale gibi belirli bir bağlamda film ikliminde konumlandırılmaktadır. İlk bakışta femme fatalein erkek karşılığı gibi görünen homme fatal, yalnızca baştan çıkaran bir karakter değildir. Margaret Cohen'in yorumladığı üzere, özellikle ***Internal Affairs***'teki Dennis Peck figürü, cinselliği arzu değil **iktidar ve manipülasyon aracı** olarak kullanan, ahlaki sınırları olmayan sistematik bir tehdittir. Bu yönüyle homme fatal, 1980'ler ve 1990'larda erkeklik krizine ve yeni erkek tartışmalarına eşlik eden kültürel kaygıların sinemasal bir yansımasıdır. Homme fatali asıl ayırt edici kılan unsur, **psikanalitik bilgiye sahip olması ve bunu bilinçli biçimde kullanmasıdır.** *Gaslight* ve *Experiment Perilous*'ta erkek karakterler bu bilgiyi kadınları akıl sağlıklarından şüphe ettirmek için kullanırken, *Taking Lives*'ta kadın uzmanı psikolojik olarak yanıltır. Böylece homme fatal, yalnızca arzuyu değil, **yorumu ve şüpheyi de kontrol eden** bir figüre dönüşür.Bu durum en uç hâliyle ***The Killer Inside Me***'de görülmektedir. Lou Ford, şiddetini psikanalitik açıklamalarla meşrulaştırıran bir tehdittir. Ancak bu açıklamalar gerçeği açmak yerine anlamı sürekli erteler. ***Mr. Brooks***'ta ise katilin kimliği baştan bilinir ve izleyici doğrudan karakterin zihnine girer. Buna rağmen suç çözülmez, aksine etik ve psikolojik rahatsızlık derinleşen bir girdaba dönüşür. Yakın dönem Amerikan filmlerine bakıldığında da *American Psycho* (2000) Patrick Bateman karakteri ile homme fatal kimliğini çok yönlü ele almasıyla oldukça güçlü bir örnek olarak ifade edilebilir. Özetle sinematik anlatıda homme fatal, gizlenen değil bilen, bu bilgiyi kullanan ve hem karakterleri hem de anlatıyı manipüle eden **bilinçli, stratejik ve ölümcül bir erkek figürüdür** (Lindop, 2011, s. 1-3).

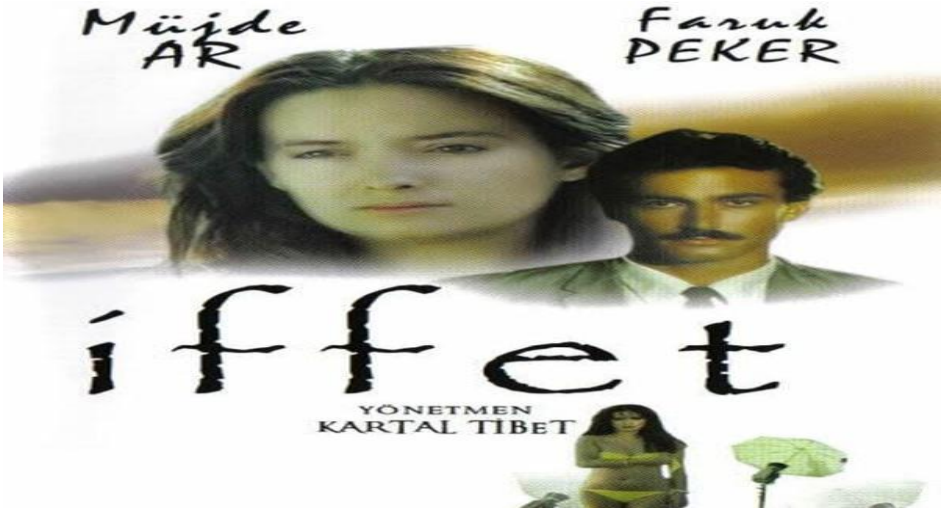
Söz konusu Türk sineması olduğunda ise ilk bakılması gereken dönemin Yeşilçam dönemi sonrası olduğunu iddia ermek yanlış olmayacaktır. Dönemin değişen toplumsal cinsiyet algısı, erkeklik rollerini de dönüştürmüş, iyilik ve kötülük tipolojileri de farklı edebiyat ve sanat

akımlarından feyz almıştır. Türk sineması da bu hususta farklı birçok kültürün etkisini kendi sinema yapısına taşıyabilmiş bir ulus sinemasıdır. Bu hususta gerek kara film gerekse bu türe ait tipolojik köklerin sinema iklimimizde kendine yer edinmiş olması normal karşılanması gereken bir durumdur. Bu hususta homme fatalin Türk sinemasına eklemlenmesi de yerelleşerek meydana gelmiştir. Eril kötülük homme fatal kimliğine ait standart özellikleri barındırmakla beraber ülkemizdeki kültürel ve geleneksel kodlara saldıran aşina olduğumuz bir tipoloji ile bizlere sunulmaktadır. Bu hususta Nuri Alço, Çoşkun Göğen (Tecavüzcü Çoşkun) ve Faruk Peker'in canlandırdığı bazı roller hibrit, yerel ancak güçlü bir homme fatal tiplemesinin Türk sinema özelinde de kendine sağlam şekilde yer edindiğini ortaya koymaktadır.

FİLM ANALİZLERİ VE BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde *İffet* (1982) ve *Ayrılamam* (1986), **homme fatal** karakterini merkeze alan bir okuma çerçevesi içerisinde, belirli tematik ve anlatısal kategoriler doğrultusunda ayrıntılı biçimde incelenecektir. Bu bağlamda *homme fatal* figürünün tarihsel olarak köklerini aldığı **Kara Film** geleneği ve onun tamamlayıcı karşıtı olan *femme fatale* arketipi göz ardı edilmemekle birlikte, Türk sineması bağlamında yapılan çözümlemede esas referans noktası Kara Film'in stilize sinematografik kodlarından ziyade, anlatı yapısı, karakter inşası ve ideolojik temsilleridir. Bu nedenle seçilen filmler, klasik Kara Film'e özgü karanlık görsel atmosfer, sert ışık-gölge kontrastı ya da kent merkezli suç anlatıları gibi biçimsel özellikleri doğrudan taşımamaktadır. Ancak *homme fatal* figürü, söz konusu filmlerde yürütülen analizler aracılığıyla, Türk sinemasının yerel anlatı dinamikleri içerisinde yeniden şekillenmekte, melodramatik yapı, ahlaki ikilikler ve toplumsal cinsiyet kodlarıyla yoğrularak özgün bir film ikliminde kendine alan açmaktadır. Böylece *homme fatal*, Kara Film geleneğinden türeyen evrensel bir arketip olmaktan çıkarak, Türk sinemasının kültürel, ideolojik ve duygusal kodlarıyla yerelleşen, dönüşen ve melodram ekseninde yeniden anlam kazanan bir karakter tipolojisine dönüşmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ilgili çalışma sinema sosyolojisi ile doğrudan kesişen bir bağlamla film ikliminde kendine yer edinmektedir.

İffet (1982) Filminde Bir Homme Fatal Örneği Olarak Faruk Peker

Görsel 1: *İffet* (1982) Film Afişi/https://www.beyazperde.com/filmler/film-198914/

Filmin Künyesi

Yönetmen: Kartal Tibet

Oyuncular: Müjde Ar, Faruk Peker, Savaş Başar

Tür: Dram

Filmin Özeti: Hikâye, İstanbul'un yoksul ve kenarda kalmış mahallelerinden birinde yaşayan **İffet (Müjde Ar)** ile açılır. İffet, hasta ve yaşlı annesiyle birlikte küçük bir evde yaşayan, sessiz, içine kapanık ve çalışarak ayakta durmaya çalışan genç bir kadındır. Hayatı ev, iş ve mahalle arasında sıkışıp kalmıştır. Toplumun ona biçtiği namuslu, terbiyeli, iyi kız rolünü sorgulamadan kabullenmiş gibidir. Bu dar yaşamdan kurtulma umudu ise sevdiği adam **Cemil**'le (Faruk Peker) evlenmektir. Cemil, İffet'e kıyasla daha rahat bir hayat süren, arabası olan, mahallede sözü geçen bir erkektir. Dışarıdan bakıldığında çekici ve kendine güvenlidir; ancak sorumluluk almaktan kaçan, bencil bir karaktere sahiptir. İffet'e evlilikten söz eder ama bu sözleri hiçbir zaman netleştirmez. İlişkileri ilerledikçe Cemil'in sevgisi, yerini giderek artan bir baskıya bırakır. İffet, hem Cemil'i kaybetme korkusu hem de yetiştirildiği ahlaki değerler arasında sıkışıp kalır. Filmin kırılma noktası, Cemil'in bir gün İffet'i arabasına almasıyla yaşanır. Şehirden uzak, kimsenin olmadığı bir yerde duran Cemil, İffet'e zorla sahip olur. Bu sahne, filmin homme fatal kavramı ile alakalı en güçlü sekanslarından birini teşkil etmektedir. Cemil, yaşananlardan sonra hiçbir sorumluluk üstlenmez, İffet'i yol kenarında bırakıp uzaklaşır. İffet için bu an, yalnızca fiziksel değil, ruhsal bir yıkımdır.

Bu olaydan sonra film, İffet'in giderek yalnızlaşmasını ele almaktadır. Genç kadın Cemil ile yaşadıklarını kimseye anlatamamıştır. Ayrıca konu ile ilgili mahallede dedikodular hızla yayılır. Cemil kendini temize çıkarırken, suç İffet'in üzerine yıkılır. Namusunu kaybetmiş kadın damgası, genç kadının mahallede nefes almasını bile zorlaştırır. İffet'in annesi, doğrudan gerçeği öğrenmese bile çevrenin baskısına ve utanca dayanamaz ve kısa süre sonra hayatını kaybeder. Annesinin ölümüyle birlikte İffet tamamen korunmasız kalır. Yaşamak zorunda olan İffet'in gidecek hiçbir yeri yoktur. Film, bu noktada onun düşüşünü ani bir kırılma yerine yavaş bir süreç olarak gösterir. Genç kadın önce geçici işlere tutunur, ardından istemediği ilişkiler başlar ve sonunda kendini hayat kadınlığına sürüklenmiş halde bulur. Bu süreçte İffet'in kişiliği de değişmiştir. Bir zamanlar sessiz ve utangaç olan genç kadın, yerini soğuk, mesafeli ve kimseye güvenmeyen bir dişil role bırakır. Filmin sonlarına doğru İffet ile Cemil'in yolları yeniden kesişmektedir. Ancak bu kez roller değişmiştir. Cemil düşüştedir, İffet ise maddi olarak güçlenmiş, duygusal olarak sertleşmiş ve olgunlaşmıştır. İffet, Cemil'le yüzleşir, ona geçmişte yaşattıklarını hatırlatır ve onu aşağılayarak intikamını alır. Film bu şekilde son bulur.

Cemil Karakterinin Homme Fatal Bağlamında Analizi

Arketip:

İffet filminde Cemil karakteri, kökenlerini kara film anlatı geleneğinden alan ancak Türk sinemasının melodramatik yapısı ve ataerkil değer sistemi içerisinde yeniden biçimlenen bir *homme fatal* arketipi olarak değerlendirilebilir. Cemil'in yıkıcı etkisi, fiziksel şiddet ya da açık tehdit üzerinden olmamakta bunun yerine duygusal yönlendirme, sahte bir şefkat dili ve

geleceğe dair romantik vaatler aracılığıyla kurulmaktadır. Bu bağlamda ölümcül erkek figürü, tahribatını ani ve görünür eylemlerle gerçekleştirmemektedir. Cemil bu filmde bu eylemleri zaman içerisinde örülen duygusal bağlar ve güven yanılsaması üzerinden gerçekleştirmektedir. Cemil'in *homme fatal* arketipiyle kurduğu ilişki, yüzeysel bir çekicilikten çok, iktidar ve denetim mekanizmalarına da dayanmaktadır. Karakter, İffet'in duygusal kırılganlığını sezebilen ve bu kırılganlığı kendi çıkarları doğrultusunda yönlendiren bir tutum sergilemektedir. Cemil ne mutlak anlamda şeytanileştirilmiş bir kötü figürdür ne de romantize edilmiş bir anti-kahramandır. Cemil aksine gündelik yaşamda sıradan, hatta güvenilir görünen bir erkek profili çizmektedir. Bu sıradanlık, Cemil'in yıkıcı etkisini görünmez kılarak daha işlevsel hâle getirmektedir. Bu yönüyle ilgili karakter, klasik *femme fatale* figürünün karşısında yer almakla birlikte, onun kadar açık ve teşhir edilmiş bir tehdit oluşturmamaktadır. Hatta tam tersine, Cemil bu bağlam üzerinden ele alındığında görünmezliği sayesinde daha sarsıcı bir tehlike üretebilmektedir.

Metodoloji:

İffet filminde Cemil karakterinin *homme fatal* olarak işleyen yöntemi, ilişkinin başından itibaren kurulan sahte güven duygusunun aşamalı biçimde istismara dönüşmesi üzerinden okunabilir. Cemil, ilk etapta kendisini ilgili, koruyucu ve sevgi dolu bir erkek olarak konumlandırarak İffet'in duygusal savunma alanlarını zayıflatmaktadır. Bu bir tür maskeleme yöntemi olarak da yorumlanabilir. Bu yakınlık, kadının (İffet) kendisini güvende hissetmesine yol açmıştır. Arabada yaşanan tecavüz sahnesi, bu güvenin nasıl ani ama hazırlıklı bir biçimde ihlal edildiğini açıkça gösteren örnekler sunmaktadır. Filmdeki İffet'in Cemil tarafından istismar edildiği sahne, yalnızca fiziksel bir saldırı anı değil, öncesinde kurulan duygusal bağın ve normalleştirilen yakınlığın şiddete evrilmesinin sonucu olarak filmde kendine yer bulmakta ve homme fatalin kadınlara yaklaşmasında kullandığı metodolojinin uzantısı olarak konumlanmaktadır. Cemil'in eylemi, anlık bir öfke patlamasından ziyade, kadının rızasını önemsizleştiren ve onu bir arzu nesnesine indirgeyen erkeklik anlayışının devamı niteliğindedir. Bu noktadan sonra Cemil, yaşananları üstlenmek yerine geri çekilir, sorumluluk almayan, yüzleşmeyen ve olup biten herşeyin bedelini kadına ödeten bir tavır sergiler. Böylece tecavüz sahnesi, Cemil'in *homme fatal* metodolojisinin doruk noktası hâline gelmektedir. Başlangıçta sevgi ve güven üzerinden kurulan ilişki, sonunda kadının öznel varlığını yok sayan, yıkıcı ve geri dönüşsüz bir şiddet biçimi olarak filmde kendine yer edinmektedir. Bu bağlamda Cemil, açık tehditten çok, güveni istismar eden ve bu istismarı görünmez kılan ölümcül erkek tipinin Türk sinemasındaki en çarpıcı örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

İdeolojik uzantılar:

İffet filminde Cemil karakteri üzerinden inşa edilen *homme fatal* figürü, bireysel bir kötülükten çok, ataerkil düzenin sinemasal bir uzantısı olarak işlev görmektedir. Cemil'in eylemleri film evreni içinde istisnai ya da sapkın bir davranış biçimi olarak sunulmamakta aksine erkekliğe atfedilen güç, sahiplenme ve kontrol hakkı üzerinden dolaylı biçimde meşrulaştırılmaktadır. Bu noktada ilgili film, *homme fatal*in yıkıcılığını yalnızca karakterin kişisel ahlaksızlığına bağlamamakta, bu yıkımı mümkün kılan toplumsal zemini yani ataerkil sistemi de görünür kılmaktadır. Tecavüz sahnesi sonrasında yaşananlar, bu ideolojik yapının en açık göstergelerinden biridir. Cemil'in eylemi, erkeklik hâliyle ilişkilendirilerek örtük biçimde normalleştirilirken, İffet'in bedeni ve itibarı toplumsal yargının odağına yerleştirilmektedir. Bu bağlamda "erkektir yapar" anlayışı, *homme fatal*in ideolojik kalkanı hâline gelirken, kadın için ahlaksızlık ve fahişelik etiketi hızla devreye girmektedir. Cemil'in *homme fatal* olarak yarattığı yıkımın kalıcı olmasının temel nedeni de burada yatmaktadır. Erkek karakterin eylemleri bireysel bir suç olarak değil, toplumsal olarak tolere edilen bir davranış biçimi olarak algılanmaktadır. Buna karşılık kadın, hem fiziksel hem de sembolik düzeyde cezalandırılan karakterdir. Film, bu yönüyle ataerkil düzenin işleyişini yalnızca yeniden üretmekle

kalmamakta aynı zamanda *homme fatal* figürünün bu düzen içindeki işlevini de ifşa etmektedir. Cemil, kadını felakete sürükleyen istisnai kötü erkekten fazlasıdır. Kısaca homem fatal sistem tarafından korunabilen, görünmezleşebilen ve bu nedenle tehlikesi katlanan bir erkeklik tipidir ve bu durum Türk sinemasında da kökleşmiş değer yargıları ile sert şekilde görülebilmektedir.

Ayrılamam (1986) Filminde Bir Homme Fatal Örneği olarak Nuri Alço

Görsel 2: *Ayrılamam* (1986) Film Afişi/https://www.sinemalar.com/film/11516/ayrilamam

Filmin Künyesi

Yönetmen: Temel Gürsu

Oyuncular: Emrah, Nuri Alço, Meral Gökçe, Coşkun Göğen,

Tür: Dram

Filmin Özeti: Hikâye, yoksul bir mahallede annesiyle birlikte yaşayan küçük bir çocuk olan **Emrah**'ın trajik hikayesine odaklanmaktadır. Emrah'ın babası yoktur; annesi ise hem maddi sıkıntılarla hem de hastalığıyla mücadele eden, oğluna tutunarak hayatta kalmaya çalışan bir kadındır. Anne/oğul arasındaki bağ son derece güçlüdür. Emrah için annesi hayattaki tek güvenli limandır. Aannesi için ise Emrah yaşama nedenidir. Ailenin hayatı, **Nuri (Nuri Alço)** adlı zengin, çıkarcı ve ahlaki olarak sorunlu bir adamın ortaya çıkmasıyla değişir. Bu noktada Nuri karakteri belki de Türk Sineması özelinde homme fatal kimliğinin en güçlü temsilcisidir. Filmde Nuri, Emrah'ın annesine ilgi duymaktadır, bu nedenle ona evlilik, refah ve güvenli bir yaşam vaat eder. Maddi zorluklar içindeki kadın ise, başlangıçta bu ilgiye mesafeli yaklaşsa da oğlunun geleceği için bu ilişkiye razı olmak durumunda kalır. Ancak Nuri'nin niyeti samimi değildir. Nuri, Emrah'ın annesini bir süre sonra kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlar ve kadın üzerinde çeşitli tehditler ile baskı kurar. Nuri'nin evine taşınıldıktan sonra film, Emrah'ın yaşadığı yabancılaşmayı ve dışlanmayı merkeze alır. Nuri, Emrah'ı istemez, ona kötü davranır, onu aşağılar ve genç adamı evde fazlalık gibi görür. Anne, bir yandan oğlunu korumaya çalışırken bir yandan da Nuri'nin baskısı altında ezilir. Emrah, annesinin mutsuzluğunu fark etmiştir ama annesi için bir şey yapamamanın çaresizliğini yaşar. Zamanla Nuri'nin gerçek yüzü tamamen ortaya çıkar. Nuri'nin hem anneye hem de Emrah'a uyguladığı psikolojik şiddet artar. Filmin devamında Emrah'ın annesi hastalanır ve giderek güçten düşer. Emrah ise erken yaşta çalışmak, sorumluluk almak ve annesine bakmak zorunda kalır. Film boyunca Emrah'ın çocukluğunun elinden alınışı adım adım gösterilir. Final bölümünde anne hayatını kaybeder. Emrah için bu, dünyanın tamamen yıkılması anlamına gelmektedir. Film, Emrah'ın annesinin ardından yaşadığı derin acı ve yalnızlıkla sona erer. Nuri ise yaptıklarının bedelini ahlaki düzlemde öder ancak Emrah'ın yaşadığı kayıp telafi edilemez.

Nuri Karakterinin Homme Fatal Bağlamında Analizi

Arketip:

Nuri karakteri, *homme fatal* arketipinin klasik özelliklerini neredeyse şematik bir açıklıkla taşıyan, sinema tarihimizin en anlamlı kötülerinden biri olarak ifade edilebilir. Çoğu filmde Alço, yakışıklı, bakımlı, maddi güce sahip ve kendine güvenen bir erkek olarak temsil edilmektedir. Bu fiziksel ve sınıfsal üstünlük, onun kadınlar üzerinde kurduğu etkinin temelini de teşkil eden yapıyı oluşturmaktadır. Nuri'nin cazibesi yalnızca dış görünüşünden kaynaklanmamaktadır. Nuri kendine has görünmeyen bir maske takmaktadır. Bu nedenle Alço, homme fatal olarak yer aldığı filmlerde güven, refah ve kurtarıcı erkek vaadiyle desteklenen bir erkeklik performansı oluşturmaktadır.. Bu yönüyle Nuri Alço, *femme fatale*'in baştan çıkarıcı gücüne karşılık gelen, ancak Türk melodramı içinde erkek bedeninde yeniden şekillenen bir ölümcül figürdür. İlgili filmde, özet kısmında da altı çizildiği üzere, Nuri, Emrah'ın annesi için bir aşk nesnesi olmaktan çok, çıkış yolu ve zorunlu bir sığınak gibi sunulmaktadır. Kadının içinde bulunduğu yoksulluk ve çaresizlik, Nuri'nin homme fatal'e yüklenen gücünü arttırmaktadır. Bu noktada, *homme fatal*, kadını arzuyla değil de ihtiyaç, korku ve mecburiyet üzerinden kuşatan bir figüre dönüşerek etkisi altına almaktadır. Bu bağlamda Nuri'nin ölümcüllüğü, doğrudan şiddetten ziyade, kurduğu ilişkinin sonuçlarında ortaya çıkmıştır. Nuri, parçalanmış bir aile, travmatize edilmiş bir çocuğun zaaflarını kullanan bir adamdır. Bu yönüyle de homme fatal ile örtüştürülen arketipin hemen tüm nitelikleri ile örtüşmektedir.

Metodoloji:

Nuri'nin bu film özelinde *homme fatal* olarak işleyen yöntemi, baştan çıkarma ile tehdit arasındaki geçişleri ustalıkla gizleyen bir stratejiye dayanmaktadır. İlk aşamada Nuri, Emrah'ın annesine maddi güvence, evlilik ve rahat bir yaşam vaat ederek kendisini ideal erkek figürü olarak sunmuştur. Bu süreçte yakışıklılık, cömertlik ve centilmenlik ön plana çıkmaktadır. Ancak Nuri ve Emrah'ın annesinin ilişkisi ilerledikçe bu görünüm hızla yerini baskıya ve kontrole bırakmıştır. Nuri Alço sinemasında neredeyse imza hâline gelen **içkiye, gazoza ya da ilaca müdahale etme** pratiği (Kadınların etkisizleştirilmesi ve ardından istismar edilmesi), bu filmde *homme fatal* metodolojisinin en somut göstergelerinden biridir. Kadının yani Emrah'ın annesinin bilincini zayıflatan bu eylemler, Nuri'nin şiddeti doğrudan uygulamak yerine, iradeyi devre dışı bırakan dolaylı yolları tercih ettiğini gösteren tipik örnekler oalrak ifade edilebilir. İlgili yapımda, Nuri'nin uyguladığı baskı yalnızca anneyle sınırlı kalmamaktadır. Emrah'a yönelik aşağılayıcı, dışlayıcı ve yok sayıcı tutumlarla genişleyen kötülük Emrah'ın annesinin hastalanmasıyla çok daha krtik bir noktaya taşınmıştır. Emrah evin içinde fazlalık hâline getirilirken anne ise iki erkek arasında sıkışmış bir biçimde yok sayılmaktadır. Bu bağlamda Nuri'nin metodolojisi, fiziksel şiddetten çok, psikolojik yıpratma, tehdit ve irade kırma üzerine

kurulu, alternatif bir kötülük metodolojisi barındırmaktadır. *Homme fatal* burada, sevgiyi ve güveni bir silah gibi kullanan, sonuçları ise başkalarına ödeten bir erkek figürü olarak belirginleşmekte, Nuri Alço ise ölümcül erkeklik kavramının katmanlarına kendine has bir bağlam yerleştirmektedir.

İdeolojik uzantılar:

Ayrılamam filminde Nuri karakteri, erkekliğe tanınmış ayrıcalıklar üzerinden sürdüren bir homme fatal tipini temsil etmektedir. Nuri'nin uyguladığı baskı ve şiddet, film boyunca açık bir suç olarak ele alınmamaktadır. Aksine, kadının katlanmak zorunda olduğu bir hayat gerçeği olarak filmde normalleştirilmektedir. Bu durum homme fatalin ataerkil kodlarını ortaya koyması hususunda oldukça önemli bir done sunmaktadır. Ayrıca Emrah'ın annesi, maruz kaldığı baskı ve istismar nedeniyle korunması gereken bir figür olmaktan çok, ahlaki sorgulamanın hedefi hâline gelen bir kadınlığı temsil etmektedir. Nuri ise sahip olduğu maddi güç ve sınıfsal konum sayesinde sorgulanmadan varlığını sürdürmekte, görünmezleşmekte ve hesap vermemektedir. Filmde işleyen bu düzen içinde suç, failden çok mağdurun üzerinde dolaşmaktadır. Erkektir yapar düşüncesi her ne kadar açıkça dile getirilmese de anlatının geneline sinmiş bir yapı olarak hissedilebilmektedir. Kadın bedeni, annelik rolü ve fedakârlık sınırları sürekli olarak denetlenen, kontrol edilen ve tehdit edilendir. Erkek karakterin yıkıcı davranışları ise geçici hatalar ya da tolere edilebilir zaaflar gibi algılanmaktadır. Finalde Nuri'nin ahlaki olarak cezalandırılması, bu dengeyi kökten sarsmamaktadır çünkü filmin asıl kaybı bu noktaya gelmeden önce yaşanmaktadır. Emrah annesini, çocukluğunu ve güven duygusunu kaybetmekte, anne ise hem fiziksel hem de sembolik düzeyde yok olan bir kimliğe bürünmektedir. Bu nedenle film, homme fatal figürünü yalnızca bireysel bir kötülük temsili olarak değil, ataerkil düzenin içinden beslenen ve bu düzen sayesinde varlığını sürdüren bir erkeklik biçimi olarak görünür kılmaktadır. Bir başka deyişle, homme fatal patriarkanın toksik ruhunun çok katmanlı izdüşümüdür. Nuri Alço ise bu tipolojinin belki de en güçlü örneklerinden biri olarak sinemada kendine yer edinmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, kara filmin temel estetik ve ideolojik kodları çerçevesinde şekillenen **fatalite** kavramını, Türk sinemasında görece ihmal edilmiş bir figür olan **homme fatal** üzerinden yeniden düşünmeyi amaçlamıştır. Film noir literatüründe ağırlıklı olarak femme fatale arketipi üzerinden yürütülen tartışmalar, çoğu zaman erkek karakterin arzunun öznesi olmaktan ziyade onun mağduru olarak konumlandırıldığı bir anlatı geleneği üretmiştir. Oysa bu çalışmada ele alınan örnekler, erkek karakterin de en az femme fatale kadar yıkıcı, manipülatif ve cezalandırıcı bir güç olarak kurgulanabildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda homme fatal, yalnızca femme fatale'in karşıtı değil, yerel kültürel ve ideolojik dinamiklerle yeniden biçimlenen özgün bir fatalite formu olarak değerlendirilmiştir.

Faruk Peker'in *İffet* (1982) filmindeki Cemil karakteri, homme fatal figürünün Türk sinemasındaki en çarpıcı örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Cemil, sahip olduğu erkeklik ayrıcalığını, ekonomik ve toplumsal gücünü kullanarak kadın bedeni üzerinde tahakküm kuran; arzu vaat ederken yıkımı beraberinde getiren bir karakterdir. Onun fatalitesi, doğrudan şiddet ve sorumsuzluk üzerinden işlerken, ataerkil düzen tarafından büyük ölçüde görünmez kılınmaktadır. Cemil'in cezalandırılmaması ya da geçici bir düşüşle sınırlı kalması, erkek şiddetinin melodramatik anlatı içinde nasıl normalize edildiğini de gözler önüne sermektedir. Bu durum, homme fatal'in Türk sinemasında yalnızca bireysel bir kötülük değil, sistematik bir erkeklik pratiği olarak konumlandırıldığını göstermektedir. Bir başka deyişle, homme fatal eril tahakkümün toplumsal uzantısıdır.

Ayrılamam (1986) filminde Nuri Alço'nun canlandırdığı Nuri karakteri ise homme fatal figürünün daha geniş bir ideolojik uzantısını temsil etmektedir. Nuri, yalnızca kadına değil, çocuğa, aileye ve masumiyete yönelen bir tehdit unsuru olarak konumlanmaktadır. Bu yönüyle Nuri karakteri, erkek fatalitesinin sınırlarını genişleterek toplumsal yapının en kırılgan noktalarına nüfuz eden bir tahakküm biçimini temsil etmektedir. Nuri'nin fatalitesi, bedensel şiddetten ziyade psikolojik baskı, duygusal manipülasyon ve ekonomik güç üzerinden işlev göstermektedir. Böylece homme fatal figürü, yalnızca arzu nesnesi olan kadınla sınırlı kalmamakta tüm aile yapısını çökerten, melodram estetiği içinde sessiz ama yıkıcı bir erkeklik formuna dönüşmektedir. Bu durum homme fatal kimliğini hem daha katmanlı hem de daha rahatsız edici bir biçime dönüştürmektedir.

Her iki filmde de dikkat çeken ortak nokta, homme fatal figürünün Türk sinemasında **melodram estetiğiyle iç içe geçerek** yeniden üretilmesidir. Kara filmin karanlık atmosferi, Türk sinemasında doğrudan görsel bir stil olarak değil, ahlaki çöküş, toplumsal dışlanma ve duygusal yıkım üzerinden anlatısal bir yapı hâlinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda homme fatal, klasik film noir'daki soğukkanlı ve gizemli erkek figüründen farklı olarak daha gündelik, daha tanıdık ve bu nedenle daha tehditkâr bir kimlik kazanmaktadır. Erkek karakter, sıradanlığı içinde ölümcül bir tehdittir. Bu da onu toplumsal olarak daha tehlikeli kılmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, Türk sinemasında homme fatal figürünün yalnızca femme fatale'in zıttı olarak değil, **ataerkil kültürün, yerel toplumsal normların ve melodram anlatısının kesişiminde şekillenen özgün bir temsil biçimi** olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Nuri Alço ve Faruk Peker örnekleri üzerinden yapılan analiz, erkekliğin arzunun nesnesi hâline geldiği kadar, şiddetin ve yıkımın da merkezi aktörü olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, hem kara film literatürüne hem de Türk sineması çalışmalarına, erkek fatalitesi üzerinden yeni bir tartışma alanı açmayı hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

Arpacı, M. (2019). Cinsiyet, kötülük ve beden: Femme fatale imgesinin kültürel inşası. *Fe Dergi*, 11(1) s. 140-54. https://doi.org/10.46655/federgi.579206.

Bakır, B. & Onat, E. S. (2015). Hollywood sinemasında baştan/yoldan çıkarıcı kadın figürünün dönüşümü. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 89-102. https://doi.org/10.12780/uusbd.17976

Bilkan, A. E., Öztürk, S. (2021). Yeni kara film olarak Tayfun Pirselimoğlu sineması: sinematografik bir inceleme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(119), s. 315-333.

Çelebi, S. (2024). Toplumsal cinsiyet bağlamında ölümcül kadın (femme fatale) temsili; Becky Sharp (1935) filmi. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Sanat Araştırmaları*, 3(1), 12-27.

Güven Akdoğan, Ö. (2025). Bir kara film anlatısı olarak Anadolu Leoparı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 90-100. https://doi.org/10.36362/gumus.1469225

Hayward, S. (2012). *Sinemanın temel kavramları*, çev. U. Kutay ve Metin Çavuş, İstanbul: Es.

Lindop, S. J. (2011). The homme fatal and the subversion of suspicion in Mr Brooks and The Killer Inside Me. *M/C Journal*, 15(1). https://doi.org/10.5204/mcj.379

Paliçko, E. (2025). Ercüment Ekrem'in Kundakçı romanında ölümcül erkek tipi. *Mukaddime*, 16(2), 474-491. https://doi.org/10.19059/mukaddime.1713605.

Turki, H. & Saeed, T. (2021). The delineation of the homme fatal in Angel Carter's The Bloody Chamber. *IBAD Sosyal Dilimler Dergisi*, (10), 322-330.,

EĞİTİMDE DİJİTALLEŞME VE YAPAY ZEKÂ

Doç. Dr. Celalettin KORKMAZ
Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
celalettinkorkmaz@gmail.com
ORCID ID: 0000-00017249-1070

Prof. Dr. İmam Bakır ARABACI
Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
barabaci@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6703-4665

ÖZET

Bu çalışma, eğitimde dijitalleşme ve yapay zekâ (YZ) uygulamalarının öğrenme-öğretme süreçleri üzerindeki çok boyutlu etkilerini incelemektedir. Dijitalleşme, büyük veri ve öğrenme analitiği sayesinde eğitim ortamlarının daha esnek, erişilebilir ve veri odaklı hale gelmesini sağlarken; yapay zekâ teknolojileri kişiselleştirilmiş öğrenme, uyarlanabilir içerik, otomasyon ve gerçek zamanlı geri bildirim gibi yenilikçi uygulamalar sunmaktadır. Literatürdeki araştırmalar, YZ'nin öğrenci başarısını artırma, öğretmenlerin iş yükünü azaltma, ölçme-değerlendirme süreçlerini geliştirme ve özel eğitim ile sanat eğitimi gibi alanlarda farklılaştırılmış öğrenme olanakları sunduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye'de yapılan çalışmalar, YZ kullanımının önemine ilişkin farkındalığın arttığını ancak uygulamaların çoğunlukla sınırlı ölçekte kaldığını göstermektedir. Dijital okuryazarlık eksiklikleri, teknik altyapı sorunları ve etik kaygılar, entegrasyon sürecindeki başlıca engeller arasında yer almaktadır. Uluslararası bağlamda ise Çin gibi ülkeler hızlı ve merkeziyetçi stratejilerle geniş ölçekli YZ projeleri yürütürken, Japonya insan merkezli ve sürdürülebilir uygulamalara odaklanmaktadır. Bu farklılıklar, eğitimde YZ kullanımının ülkelerin kültürel, teknolojik ve politik yapılarıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, dijitalleşme ve yapay zekâ destekli eğitim ekosisteminin etkili bir şekilde geliştirilebilmesi için etik ilkeler, veri gizliliği, kullanıcı yeterlikleri ve pedagojik değerlerin korunması kritik öneme sahiptir. Eğitimde YZ'nin geleceği, teknoloji ile insan merkezli yaklaşımın dengeli şekilde bütünleştirilmesine bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Dijitalleşme, Öğrenme Analitiği

DIGITALIZATION AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION

Doç. Dr. Celalettin KORKMAZ
Fırat University, Faculty of Education,
celalettinkorkmaz@gmail.com
ORCID ID: 0000-00017249-1070

Prof. Dr. İmam Bakır ARABACI
Fırat University, Faculty of Education,
barabaci@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6703-4665

ABSTRACT

This study examines the multidimensional impact of digitalization and artificial intelligence (AI) applications on teaching and learning processes. Digitalization enhances flexibility, accessibility, and data-driven decision-making in educational environments through big data and learning analytics, while AI technologies offer innovative practices such as personalized learning, adaptive content, automation, and real-time feedback. Research in the literature demonstrates that AI supports student achievement, reduces teachers' workload, improves assessment processes, and provides differentiated learning opportunities in areas such as special education and art education. Studies conducted in Türkiye reveal an increasing awareness of the importance of AI in education; however, most implementations remain limited in scale. Challenges such as insufficient digital literacy, technical infrastructure problems, and ethical concerns constitute major barriers to effective integration. In the international context, countries like China implement large-scale AI projects through rapid and centralized strategies, whereas Japan focuses on human-centered and sustainable approaches. These differences indicate that the adoption of AI in education is closely related to countries' cultural, technological, and political dynamics. In conclusion, the development of a digitalized and AI-supported educational ecosystem requires careful attention to ethical principles, data privacy, user competencies, and the preservation of pedagogical values. The future of AI in education depends on a balanced integration of technology with human-centered approaches.

Keywords: Artificial Intelligence, Digitalization, Learning Analytics

1. GİRİŞ

Dijitalleşme ve yapay zekâ, günümüz eğitim sistemlerinde köklü değişimlerin öncüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte, eğitimde dijital dönüşüm ve yapay zekâ uygulamaları, hem öğretim süreçlerini hem de öğrenme deneyimlerini yeniden şekillendirmektedir. Dijitalleşme, eğitimde bilgiye erişimi kolaylaştırırken, yapay zekâ ise öğrenme süreçlerinin kişiselleştirilmesi, öğretmenlerin iş yükünün azaltılması ve öğrenci başarısının artırılması gibi birçok alanda yenilikçi çözümler sunmaktadır. Bu teknolojilerin eğitimdeki rolünü anlamak için, fırsatlar ve zorluklar, etik ve sosyal etkiler, öğretmen ve öğrenci algıları ile uygulama örnekleri detaylı bir şekilde incelenmelidir. Eğitimde dijitalleşme ve yapay zekâ entegrasyonu, geleceğin eğitim sistemlerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, eğitimde dijitalleşme ve yapay zekânın entegrasyonu, çok disiplinli bir yaklaşımla ele alınması gereken önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir.

Günümüzde eğitim alanında yaşanan dijital dönüşüm, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle yapay zekâ (YZ) ve büyük veri teknolojilerinin eğitim süreçlerine entegrasyonu, öğrenme ve öğretme yaklaşımlarında köklü değişikliklere yol açmaktadır. Dijitalleşme, eğitim ortamlarının daha esnek, erişilebilir ve bireyselleştirilebilir hale gelmesini sağlarken, yapay zekâ ise bu ortamların daha akıllı, uyarlanabilir ve veri odaklı olmasına imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, eğitimde dijitalleşme ve yapay zekâ kavramlarının birlikte ele alınması, çağdaş eğitim sistemlerinin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Dijitalleşme, eğitim ortamlarında dijital araçların, platformların ve materyallerin yaygın olarak kullanılmasını ifade etmektedir. Çevrimiçi teknolojilerin günlük yaşama nüfuz etmesiyle birlikte, öğrenme süreçlerinde de dijital izlerin ve büyük verinin ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmiştir. Anadolu Üniversitesi tarafından yayımlanan bir çalışmada, çevrimiçi ortamlarda gerçekleşen tüm etkileşimlerin kendi dijital izine sahip olduğu ve bu izlerin büyük veri kavramını doğurduğu vurgulanmaktadır. Bu dijital izlerin işlenerek öğrenenler için öğrenme süreçlerinde kullanılması fikri, öğrenme analitiği alanının doğmasına neden olmuştur. Öğrenme analitiği, öğrenenler ve bağlamları hakkındaki bilginin toplanması, ölçülmesi, analizi ve raporlanması yoluyla öğrenme süreçlerinin ve ortamlarının daha iyi anlaşılması ve optimize edilmesi amacıyla kullanılmaktadır (Bozkurt, 2016). Bu yaklaşım, eğitimde dijitalleşmenin temel taşlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Dijitalleşmenin eğitimdeki etkisi yalnızca öğrenme ortamlarının dijitalleşmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda öğretim yöntemlerinin, materyallerinin ve değerlendirme süreçlerinin de dönüşmesini beraberinde getirmiştir. Dijital oyunlar, artırılmış gerçeklik uygulamaları ve dijital öğrenme materyalleri gibi yenilikçi araçlar, öğrencilerin algılama ve düşünme tarzlarında farklılaşmalara yol açmaktadır. Özellikle dijital yerliler olarak adlandırılan günümüz öğrencileri için klasik öğretim yöntemleri yetersiz kalmakta, bu nedenle daha görsel ve etkileşimli dijital materyallerin tasarlanması gerekmektedir (Savaş vd., 2022). Dijital öğrenme materyallerinin özel eğitimde kullanımı üzerine yapılan araştırmalar, bu materyallerin akademik, sosyal, öz bakım ve iletişim becerilerini desteklediğini, öğretmenler için ise zaman

ve maliyet açısından avantaj sağladığını göstermektedir (Alper ve Karademir Coşkun, 2019). Ancak, teknik altyapı eksiklikleri ve bireyselleştirme zorlukları gibi sorunlar da dijitalleşmenin önünde engel teşkil etmektedir.

Yapay zekâ teknolojilerinin eğitimde kullanımı, dijitalleşme süreçlerinin ötesine geçerek öğrenme-öğretme ekosisteminin niteliğini dönüştüren yeni bir aşamayı temsil etmektedir. İnsan benzeri öğrenme, akıl yürütme, tahmin, etkileşim ve problem çözme kapasitesine sahip sistemlerin geliştirilmesine imkân tanıyan yapay zekâ, son yıllarda bilgisayar mühendisliği alanının sınırlarını aşarak özellikle eğitimde giderek daha görünür ve etkili bir konuma yerleşmiştir. Eğitim bağlamında yapay zekâ, hem bilginin yönetimine hem de doğrudan eğitim-öğretim süreçlerinin niteliğine yönelik önemli katkılar sunmakta; öğretmenlik uygulamaları, idari işlerin yürütülmesi, öğretim süreçlerinin tasarlanması ve okul ile sınıf yönetimi gibi çeşitli alanlarda YZ destekli sistemlerin yaygınlaşmasını mümkün kılmaktadır (Ulaşan, 2023). Bu teknolojinin eğitim üzerindeki en belirgin etkisi ise eğitimsel içeriklerin sunumunda yenilikçi yöntemlerin ortaya çıkması ve bireyselleştirilmiş öğrenme deneyimlerinin daha etkin biçimde tasarlanabilmesidir.

Yapay zekâ destekli öğrenme ortamları, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlanabilen dinamik ve etkileşimli öğrenme deneyimleri sunmaktadır. Akçapınar ve arkadaşlarının çalışmasında, günümüz teknolojileriyle birlikte öğrencilerin öğrenme süreçlerine ilişkin çok yönlü ve detaylı dijital verilerin toplanmasının mümkün hale geldiği, bu verilerin analizinde ise veri madenciliği, yapay zekâ ve doğal dil işleme gibi disiplinler arası yöntemlerin kullanıldığı belirtilmektedir. Bu paradigma değişimiyle birlikte, öz bildirimlere dayalı çalışmalar yerini dijital verilerin kullanıldığı çalışmalara bırakmıştır. Öğrenme analitiği çatısı altında toplanan bu çalışmalar, eğitimde yapay zekâ uygulamalarının temelini oluşturmaktadır (Akçapınar vd., 2023).

Yapay zekâ tabanlı sistemler, öğrencilerin öğrenme süreçlerinde bıraktıkları dijital izleri analiz ederek, onların öğrenme stillerini, güçlü ve zayıf yönlerini, motivasyon düzeylerini ve katılım oranlarını belirleyebilmektedir. Bu analizler sonucunda, öğrencilere kişiselleştirilmiş içerik önerileri, gerçek zamanlı geri bildirimler ve uyarlanabilir öğrenme yolları sunulabilmektedir. Dülger'in çalışmasında, öğrenme analitiği uygulamalarının tıpkı sanal mentorlar gibi, öğrencilerin bireyselleşen e-öğrenme süreçlerini yönetmede ve iyileştirmede önemli rol oynadığı vurgulanmaktadır. Özellikle motivasyonun düşük olduğu ve öğrencilerin daha yalnız hissettiği dijital öğrenme ortamlarında, yapay zekâ destekli uygulamalar sürecin yönetimini kolaylaştırmaktadır (Dülger vd., 2020).

Yapay zekâ, eğitimde sadece öğrenme süreçlerini değil, aynı zamanda öğretmen eğitimi ve mesleki gelişimi de dönüştürmektedir. Meylani'nin nitel sentez çalışmasında, yapay zekânın öğretmen eğitiminde kişiselleştirilmiş öğrenme yolları sunduğu, mesleki gelişimi desteklediği ve öğretim yöntemlerini iyileştirdiği ortaya konmuştur. Akıllı öğretim sistemleri, yapay zekâ tabanlı analizler ve otomatik değerlendirme araçları, öğretmenlerin motivasyonunu ve katılımını artırmakta, aynı zamanda sürekli mesleki gelişim için fırsatlar sunmaktadır. Ancak, yapay zekâ sistemlerinde önyargı ve veri gizliliği gibi etik sorunlar ile öğretmenlerin dijital

okuryazarlık ve yapay zekâ okuryazarlığı konularında yeterli hazırlığa sahip olmamaları önemli zorluklar olarak öne çıkmaktadır (Meylani, 2024).

Dijitalleşme ve yapay zekâ entegrasyonu, eğitimde ölçme ve değerlendirme süreçlerinde de yenilikçi yaklaşımların benimsenmesini sağlamıştır. Şahin Kölemen'in çalışmasında, yapay zekâ destekli öğrenme yönetim sistemlerinin ölçme ve değerlendirme süreçlerine etkisi incelenmiş; bu sistemlerin öğrenci performansını izleme, öğretmen ve öğrenci adaptasyonunu destekleme, eğitim materyalleri ve yöntemlerinde dönüşüm sağlama gibi çok boyutlu etkileri olduğu gösterilmiştir (Kölemen, 2024). Ayrıca, yapay zekâ tabanlı analitik araçlar sayesinde, öğrencilerin bireysel farklılıkları daha kolay tespit edilmekte ve öğrenme süreçleri buna göre uyarlanabilmektedir. Turan ve arkadaşlarının çalışmasında, yapay zekâ araçlarının (ör. ChatGPT, Gemini, Copilot) öğrencilerin öğrenme stillerini belirlemede yüksek başarı gösterdiği, ancak hata olasılığının tamamen ortadan kalkmadığı, bu nedenle sıfır tolerans gerektiren alanlarda yalnızca yapay zekâya güvenmenin riskli olabileceği vurgulanmıştır (Turan vd., 2024).

Eğitimde dijitalleşme ve yapay zekâ uygulamaları, yalnızca genel eğitim ortamlarında değil, özel eğitim, sanat eğitimi ve mesleki eğitim gibi farklı alanlarda da etkisini göstermektedir. Alper ve arkadaşlarının özel eğitimde dijital öğrenme materyallerinin kullanımına yönelik çalışmasında, dijital materyallerin ve artırılmış gerçeklik uygulamalarının özel eğitime ihtiyacı olan öğrencilerin akademik ve sosyal becerilerini desteklediği, öğretmenlerin ise bu materyalleri düşük maliyet ve kolay kullanım avantajları nedeniyle tercih ettiği belirtilmiştir (Alper ve Karademir Coşkun, 2019). Benzer şekilde, Su ve Mokmin'in K-12 sanat eğitiminde yapay zekâ uygulamalarına yönelik sistematik derlemesinde, yapay zekânın sanat eğitimi deneyimini zenginleştirme ve sanatı daha erişilebilir kılma potansiyeline sahip olduğu, ancak bu alanda ampirik kanıtların henüz sınırlı olduğu ifade edilmiştir (Su ve Mokmin, 2025).

Yapay zekâ ve dijitalleşme, eğitimde kişiselleştirilmiş ve esnek öğrenme deneyimlerinin önünü açarken, aynı zamanda veri gizliliği, etik, dijital okuryazarlık ve öğretmen-öğrenci rollerinin yeniden tanımlanması gibi yeni tartışma alanlarını da gündeme getirmiştir. Zemljak ve arkadaşlarının sistematik derlemesinde, yapay zekâ ve insansı robotların eğitimde kişiselleştirilmiş öğrenmeyi, idari görevlerin otomasyonunu ve pedagojik yöntemlerin geliştirilmesini desteklediği, ancak insan unsurunun korunmasının öğrencilerin bütüncül gelişimi için kritik olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, AB'nin yeni AI Yasası gibi düzenlemelerle, yapay zekânın eğitimde etik ve güvenli kullanımının sağlanmasının gerekliliği ortaya konmuştur (Zemljak vd., 2025).

Dijitalleşme ve yapay zekâ destekli eğitim ortamlarında, öğretmenlerin ve öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri de önemli bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Saraçoğlu ve Tüfekçi Aslım'ın öğretmen adaylarıyla yürüttüğü araştırmada, e-öğrenme stilleri ile dijital okuryazarlık arasında anlamlı bir ilişki olduğu, farklı bölümlerdeki öğretmen adaylarının e-öğrenme stillerinin benzerlik gösterdiği, ancak dijital okuryazarlık düzeylerinin bölümlere göre değiştiği tespit edilmiştir. Bu bulgular, dijitalleşme ve yapay zekâ uygulamalarının etkinliğinin

artırılması için, öğretmen ve öğrenci profillerinin dikkate alınarak daha görsel ve etkileşimli dijital materyallerin tasarlanması gerektiğini göstermektedir (Saraçoglu ve Aslım, 2023).

Sonuç olarak, eğitimde dijitalleşme ve yapay zekâ, öğrenme süreçlerinin bireyselleştirilmesi, öğretim yöntemlerinin yenilenmesi, ölçme ve değerlendirme süreçlerinin iyileştirilmesi, özel eğitim ve sanat eğitimi gibi alanlarda erişilebilirliğin artırılması gibi çok boyutlu etkiler yaratmaktadır. Ancak, bu dönüşüm sürecinde etik, veri gizliliği, dijital okuryazarlık ve insan unsurunun korunması gibi konuların da dikkatle ele alınması gerekmektedir. Eğitimde dijitalleşme ve yapay zekâ entegrasyonu, çok disiplinli bir yaklaşım gerektirmekte olup, geleceğin eğitim sistemlerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

2. EĞİTİMDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMINA İLİŞKİN MEVCUT DURUM

Yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin eğitim alanında kullanımı, hem Türkiye'de hem de dünyada son yıllarda hızla artan bir araştırma ve uygulama alanı olarak öne çıkmaktadır. Bu gelişimin temelinde, teknolojik ilerlemelerin eğitim süreçlerini dönüştürme potansiyeli ve eğitimde bireyselleştirilmiş, esnek, öğrenci merkezli yaklaşımlara olan ihtiyaç yatmaktadır. Eğitimde yapay zekâ uygulamalarının mevcut örnekleri ve bu örneklerin karşılaştırmalı analizi, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde farklı stratejiler, uygulama biçimleri ve sonuçlar ortaya koymaktadır.

Yapay zekâ, bilgisayarların insan benzeri düşünme, öğrenme, algılama ve karar verme yeteneklerini taklit eden sistemler olarak tanımlanmaktadır. Eğitimde yapay zekâ uygulamaları, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun öğrenme materyalleri sunmak, öğretmenlere destek sağlamak, değerlendirme süreçlerini otomatikleştirmek ve eğitim yönetimini kolaylaştırmak gibi çok çeşitli alanlarda kullanılmaktadır (Alkan, 2024). Türkiye'de ve dünyada yapılan araştırmalar, yapay zekânın eğitimdeki rolünün giderek arttığını ve bu teknolojinin öğrenme süreçlerini daha etkili ve verimli hale getirme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle son beş yılda, yapay zeka ve eğitim konusundaki akademik yayınlarda belirgin bir artış yaşanmış, bu artış hem uygulama örneklerinin çeşitlenmesine hem de araştırma eğilimlerinin farklılaşmasına yol açmıştır (Kaymak vd., 2024).

Türkiye'de eğitimde yapay zekâ uygulamalarına ilişkin yapılan çalışmalar, genellikle mevcut uygulamaların analizine, öğretmen ve öğrenci görüşlerinin değerlendirilmesine ve ulusal stratejilerin incelenmesine odaklanmaktadır. Örneğin, Türkiye'de yapay zekâ uygulamalarının eğitim sistemine entegrasyonu, uluslararası gelişmelere uyum sağlama ve geleceğe hazırlık açısından kritik öneme sahip olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, öğretmenlerin dijital yeterliliklerinin artırılması ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın eğitim vizyonu kapsamında yapay zekâ teknolojilerinin eğitimde kullanılmasının desteklenmesi önemli bir stratejik adım olarak öne çıkmaktadır. Sosyal bilgiler öğretmenleriyle yapılan bir çalışmada, yapay zekânın eğitim süreçlerini kolaylaştırdığı, öğrenmeyi hızlandırdığı ve öğrencilerin ilgisini çektiği belirtilmiştir. Ayrıca, materyal hazırlama ve ölçme-değerlendirme süreçlerinde de yapay zekânın önemli kolaylıklar sunduğu vurgulanmıştır. Ancak, etik sorunlar ve gizlilik endişeleri nedeniyle bazı

öğretmenlerin yapay zekâ kullanımına daha temkinli yaklaştığı da ortaya konmuştur (Seyhan, 2024).

Dünya genelinde ise, yapay zekâ uygulamalarının eğitimde kullanımı çok daha geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Özellikle Çin ve Japonya gibi ülkeler, ulusal yapay zekâ stratejileri kapsamında eğitimde dijital dönüşümü hızlandırmakta ve yapay zekâ tabanlı öğretim araçları, öğrenci izleme sistemleri gibi uygulamalarla özellikle yükseköğretimde önemli ilerlemeler kaydetmektedir. Çin, hızlı ve merkeziyetçi bir dijital dönüşüm süreci izleyerek, yapay zeka ekosistemini eğitim politikalarına entegre etmiş ve yüksek düzeyde yatırım yapmıştır. Japonya ise insan merkezli bir yaklaşım benimseyerek, yapay zekâyı toplumsal fayda sağlamak ve eğitimde kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunmak amacıyla kullanmaktadır. Her iki ülke de eğitimde dijitalleşme ile küresel rekabet gücünü artırmayı hedeflemekte, ancak stratejik yaklaşımlarında kültürel ve ideolojik farklılıklar bulunmaktadır. Çin'in hızlı ve merkeziyetçi yaklaşımı ile Japonya'nın etik ve sosyal uyum ilkesine dayalı sürdürülebilir yolu, eğitimde yapay zekâ uygulamalarının ülkeler bazında nasıl farklılaşabileceğini göstermektedir (Özenç, 2025).

Türkiye'de yapılan meta-sentez çalışmaları, son beş yılda yapay zekâ ve eğitim konusunu ele alan akademik araştırmalarda kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimi, zaman tasarrufu ve öğrenci performansını artırma gibi katkıların öne çıktığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, veri gizliliği ve etik ilkelere dikkat edilmemesi gibi konularda endişelerin de var olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, yapay zekâ kullanıcılarına yönelik eğitim ve gelişim ihtiyaçlarının olduğu vurgulanmıştır (Baş ve Tunç, 2024). Bu bulgular, Türkiye'de yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaşmasının önünde bazı yapısal ve kültürel engellerin bulunduğunu göstermektedir.

Uluslararası literatürde ise, yapay zekâ uygulamalarının eğitimdeki etkileri daha çok kişiselleştirilmiş öğrenme, otomatik değerlendirme, öğrenci izleme ve rehberlik, dil öğrenimi ve sanal sınıf uygulamaları gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Örneğin, Eğitim 4.0 çerçevesinde yapılan bir çalışmada, yapay zekânın dil öğreniminde kişiselleştirilmiş öğrenme yolları sunduğu, gerçek zamanlı geri bildirim sağladığı ve öğreniciye daha fazla özerklik kazandırdığı belirtilmiştir. Ancak, ölçeklenebilirlik ve duygusal etkileşim açısından bazı sınırlamaların olduğu da vurgulanmıştır (Akay, 2024). Bu durum, yapay zekâ uygulamalarının eğitimdeki potansiyelinin yanı sıra, mevcut teknolojik ve pedagojik sınırlarını da ortaya koymaktadır.

Türkiye'de eğitimde yapay zekâ uygulamalarına ilişkin yapılan betimsel analizler, uygulama örneklerinin genellikle üniversite öğrencileriyle sınırlı kaldığını, araştırmalarda çoğunlukla nicel yöntemlerin tercih edildiğini ve deneysel-uygulamalı çalışmaların öne çıktığını göstermektedir. Ayrıca, yapay zekâ ve derin öğrenme uygulamalarının eğitimde kullanımının önemine vurgu yapılmakta ve gelecekteki eğitim sistemlerinin bu teknolojik gelişmelerden nasıl yararlanabileceği tartışılmaktadır (Yılmaz ve Ünsal, 2024). Bu analizler, Türkiye'de yapay zekâ uygulamalarının henüz başlangıç aşamasında olduğunu ve uygulama örneklerinin çeşitlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Dünya genelinde yapay zekâ uygulamalarının eğitim alanında kullanımı, birçok ülkenin ulusal strateji ve yatırım politikalarıyla desteklendiği için çok daha ileri bir düzeye ulaşmıştır. Özellikle Çin, Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi doğrultusunda eğitimde YZ temelli teknolojilerin geliştirilmesi, uygulanması ve yaygınlaştırılması için kapsamlı ve büyük ölçekli yatırımlar yaparak bu alanda küresel ölçekte belirleyici bir aktör hâline gelmiştir. Çin'de yürütülen yoğun deneysel çalışmalar, yüksek bütçeli Ar-Ge yatırımları ve üst düzey yapay zekâ teknolojilerinin hızla geliştirilmesi, eğitimde yapay zekâ ekosisteminin küresel güç dengelerini yeniden şekillendirme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir (Şahin, 2023). Bu gelişmeler, yapay zekânın eğitimde kullanılmasının yalnızca teknolojik bir yenilik olmanın ötesine geçerek ulusal stratejik hedeflerin, ekonomik rekabetin ve küresel politik güç mücadelesinin önemli bir bileşeni hâline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye'de ise, 2021 yılında yayımlanan Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi ile eğitimde yapay zekâ teknolojisinin daha fazla geliştirilmesi hedeflenmiştir. Ancak, mevcut uygulama örnekleri ve araştırmalar, Türkiye'nin bu alanda henüz istenen düzeye ulaşamadığını göstermektedir. Ulusal stratejilerde eğitimde yapay zekânın geliştirilmesi için genel bir çerçeve belirlenmiş, ancak uygulama düzeyinde karşılaşılan zorluklar ve eksiklikler devam etmektedir (Şahin, 2023). Bu durum, Türkiye'nin küresel yapay zekâ gelişiminin dışında kalmamak için eğitimde yapay zekâ teknolojilerini daha etkin ve yaygın bir şekilde kullanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Eğitimde yapay zekâ uygulamalarının karşılaştırmalı analizinde, ülkeler arasındaki farklılıkların temelinde stratejik yaklaşımlar, yatırım düzeyleri, kültürel ve etik değerler ile eğitim sistemlerinin yapısı yatmaktadır. Örneğin, Çin'in merkeziyetçi ve hızlı dijital dönüşüm yaklaşımı ile Japonya'nın insan merkezli ve sürdürülebilir stratejisi, eğitimde yapay zekâ uygulamalarının ülkeler bazında nasıl farklılaşabileceğini göstermektedir (Özenç, 2025). Türkiye'de ise, uygulama örneklerinin çeşitlendirilmesi, öğretmen ve öğrenci yeterliliklerinin artırılması ve etik-ilkesel sorunların çözülmesi gerekmektedir (Baş ve Tunç, 2024).

Sonuç olarak, Türkiye'de ve dünyada eğitimde yapay zekâ kullanımına ilişkin mevcut uygulama örnekleri, hem benzerlikler hem de farklılıklar göstermektedir. Türkiye'de uygulamalar daha çok bireysel girişimler ve pilot projeler düzeyinde kalırken, dünya genelinde özellikle Çin ve Japonya gibi ülkelerde ulusal stratejilerle desteklenen, büyük ölçekli ve sistematik uygulamalar öne çıkmaktadır. Bu farklılıkların temelinde, ülkelerin teknolojik altyapısı, eğitim politikaları, kültürel değerleri ve stratejik hedefleri yer almaktadır. Eğitimde yapay zekâ uygulamalarının gelecekte daha yaygın ve etkili bir şekilde kullanılabilmesi için, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde disiplinlerarası işbirliği, etik ilkelerin gözetilmesi ve kullanıcıların yeterliliklerinin artırılması gerekmektedir.

3. SONUÇ

Eğitimde dijitalleşme ve yapay zekâ (YZ) uygulamaları, günümüz öğrenme-öğretme ekosistemini köklü biçimde dönüştüren çok boyutlu bir dönüşüm alanı olarak öne çıkmaktadır.

Dijitalleşme süreci, çevrimiçi platformlar, büyük veri ve öğrenme analitiği ile öğrenme ortamlarını daha esnek, erişilebilir ve izlenebilir hale getirirken; yapay zekâ teknolojileri ise kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri, otomasyon, uyarlanabilir içerik ve veri temelli karar verme süreçlerini güçlendirerek eğitim sistemlerine yeni bir işlevsellik kazandırmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalar, YZ'nin öğrenci başarısını destekleme, öğretmenlerin iş yükünü azaltma, değerlendirme süreçlerini iyileştirme ve özel eğitimden sanat eğitimine kadar geniş bir yelpazede yenilikçi çözümler sunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, veri gizliliği, etik sorunlar, önyargılı algoritmalar, dijital okuryazarlık eksikliği ve öğretmen yeterlikleri gibi önemli sınırlılıkların da dikkatle ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Hem Türkiye'de hem de dünya genelinde yapılan araştırmalar, eğitimde yapay zekâ kullanımının gelişim hızının ülkelerin stratejik yatırımları, teknolojik altyapısı ve kültürel yaklaşımları doğrultusunda farklılaştığını göstermektedir. Çin gibi ülkeler hızlı ve merkeziyetçi bir YZ stratejisi izleyerek eğitimde yapay zekâ uygulamalarını büyük ölçekli projelerle desteklerken, Japonya daha insan merkezli ve sürdürülebilir bir yaklaşım benimsemektedir. Türkiye'de ise dijitalleşme ve yapay zekâ konusunda farkındalık ve araştırma ilgisi artmakla birlikte, uygulama örnekleri çoğunlukla sınırlı ölçekte kalmakta ve ulusal stratejilerin uygulamaya aktarılmasında çeşitli yapısal eksiklikler bulunmaktadır. Bu durum, eğitimde YZ entegrasyonunun hem politik hem pedagojik hem de teknik yönleriyle daha bütüncül bir şekilde güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojilerinin eğitimde sunduğu potansiyel oldukça yüksek olmakla birlikte, bu teknolojilerin etkili biçimde kullanılabilmesi için etik ilkelerin gözetildiği, kapsayıcı, veri güvenliğini önceleyen, öğretmen ve öğrenci yeterliklerini geliştiren çok disiplinli bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Gelecekteki eğitim sistemlerinin şekillenmesinde YZ'nin merkezi bir rol oynayacağı açıktır; ancak bu dönüşümün sürdürülebilir olabilmesi için insan unsurunun, pedagojik değerlerin ve sosyal sorumluluğun korunması temel bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

.

KAYNAKÇA

Akay, S. (2024). *Education 4.0 and artificial intelligence: Revolutionary technologies in language learning*. Journal of English Language. https://dergipark.org.tr/tr/pub/jel/issue/88543/1577707

Akçapınar, G., Öztaş, G. S., & Önder, A. (2023). Öğrenme analitiği sürecine yönelik modellere genel bir bakış: Kavramsal bir çerçeve önerisi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 92–117. https://doi.org/10.51948/auad.1163540

Alkan, A. (2024). Use of artificial intelligence in education. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 483–497. https://doi.org/10.15869/itobiad.1331201

Alper, A., & Karademir Coşkun, T. (2019). Usage of digital learning material in special education. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 20(1), 119–142. https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.423349

Bozkurt, A. (2016). Öğrenme analitiği: e-öğrenme, büyük veri ve bireyselleştirilmiş öğrenme. *AUAd,* 2(4), 55–81.

Dülger, E. **(**2020). Big data technology in today's education systems: Learning analytics. *European Journal of Science and Technology*. https://doi.org/10.31590/ejosat.824182

Karaoğlan Yılmaz, F. G., & Ünsal, G. (2024). Eğitimde yapay zekâ ve derin öğrenme alanında 2019–2023 yılları arasında yayınlanan makalelerin betimsel analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*. https://doi.org/10.31200/makuubd.1459260

Kaymak, Z. D., Topal, M., & Uysal, M. (2024). Artificial intelligence and education: An insight through bibliometric analysis. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. https://doi.org/10.33711/yyuefd.1381074

Meylani, R. (2024). Artificial intelligence in the education of teachers: A qualitative synthesis of the cutting-edge research literature. *Journal of Computer and Education Research*, 12(24), 600–637. https://doi.org/10.18009/jcer.1477709

Saraçoğlu, G. K., & Tüfekçi Aslım, S. (2023). Öğretmen adaylarının e-öğrenme stilleri ile dijital okuryazarlık arasındaki ilişki. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 21(3), 1404–1426. https://doi.org/10.37217/tebd.1337594

Savaş, S., Güzel, M. S., Çoban, G., Kaya, K., & Güler, O. **(**2022). Eğitimde dijital oyunlar ve oyun ile öğrenme. *International Journal of Active Learning*.

Şahin Kölemen, C. (2024). Digital transformation in education: Multidimensional effects of artificial intelligence supported learning management systems. *Participatory Educational Research*, 11(5), 102–124. https://doi.org/10.17275/per.24.66.11.5

Şahin, B. (2023). Educational aspect of national artificial intelligence strategies: Example of China and Türkiye. *Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies*. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sjffls/issue/80440/1377108

Su, H., & Mokmin, N. A. M. (2025). Artificial intelligence in K–12 art education: A systematic review of applications and evaluations. *Communications in Computer and Information Science*, 12–22. https://doi.org/10.1007/978-981-96-4090-4_2

Turan, E., Bengü, H., & Özdemir, F. S. (2024). Artificial intelligence in accounting education: Identifying learning styles and assessing individual differences. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 417–436. https://doi.org/10.56574/nohusosbil.1604719

Ulaşan, F. (2023). The use of artificial intelligence in educational institutions: Social consequences of artificial intelligence in education. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Online)*. https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1361112

Yeşilbaş Özenç, Y. (2025). Eğitimde yapay zeka politikalarının karşılaştırmalı analizi: Çin ve Japonya örneği. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(2), 674–713. https://doi.org/10.17679/inuefd.1582553

Zemljak, D., Martinc, U., & Kerneža, M. (2025). Rethinking the role of intelligent systems in education. *EAI/Springer Innovations in Communication and Computing*, 307–317. https://doi.org/10.1007/978-3-031-81261-3_24

YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA OKUL YÖNETİCİLİĞİ VE ALGORİTMİK LİDERLİK

Prof. Dr. İmam Bakır ARABACI
Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
barabaci@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6703-4665

Doç. Dr. Celalettin KORKMAZ
Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
celalettinkorkmaz@gmail.com
ORCID ID: 0000-00017249-1070

ÖZET

Bu çalışma, yapay zekâ teknolojilerinin hızla geliştiği dijital çağda okul yöneticiliğinin dönüşen yapısını incelemekte ve algoritmik liderlik kavramını eğitim yönetimi bağlamında kuramsal bir çerçeveyle ele almaktadır. Dijitalleşme, büyük veri analitiği ve makine öğrenimi tabanlı sistemlerin eğitim örgütlerinde yaygınlaşması, yönetsel karar süreçlerini köklü biçimde değiştirmekte; veri temelli, öngörüsel ve şeffaf yönetim anlayışını zorunlu kılmaktadır. Algoritmik liderlik, yöneticilerin yalnızca yönetsel ve pedagojik rollerini değil, aynı zamanda dijital okuryazarlık, etik muhakeme, algoritmik hesap verebilirlik ve teknoloji-odaklı stratejik planlama gibi yeni beceriler geliştirmelerini gerektiren bütüncül bir liderlik yaklaşımı olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmada, dönüşümcü ve dağıtımcı liderlik yaklaşımlarının algoritmik liderlik ile kesişen noktaları tartışılmakta; veri destekli karar alma, yenilikçi okul kültürü oluşturma ve örgütsel verimliliği artırma açısından bu yaklaşımların birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, yapay zekâ uygulamalarının okul yönetiminde kullanımı; etik ikilemler, algoritmik önyargılar, veri güvenliği, mahremiyet ve dijital eşitsizlikler gibi önemli risk alanlarını da beraberinde getirmektedir. Türkiye'de yapay zekâ destekli okul yönetimi uygulamalarının henüz gelişmekte olduğu; ulusal dijital dönüşüm stratejilerinin ise yöneticilerin rollerini yeniden tanımladığı görülmektedir. Uluslararası literatür, algoritmik liderliğin eğitim reformları, politika yönelimleri ve küresel rekabet baskılarıyla ilişkilendiğini göstermektedir. Sonuç olarak çalışma, algoritmik liderliği çağdaş eğitim yönetiminde ortaya çıkan yeni bir paradigma olarak değerlendirmekte; veri odaklı, etik temelli ve teknolojik yeniliklere uyumlu liderlik yeterliklerinin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Algoritmik Liderlik, Dijitalleşme

SCHOOL LEADERSHIP IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ALGORITHMIC LEADERSHIP

Prof. Dr. İmam Bakır ARABACI
Fırat University, Faculty of Education,
barabaci@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6703-4665

Doç. Dr. Celalettin KORKMAZ
Fırat University, Faculty of Education,
celalettinkorkmaz@gmail.com
ORCID ID: 0000-00017249-1070

ABSTRACT

This study examines the evolving nature of school leadership in the digital age, shaped by the rapid advancement of artificial intelligence (AI) technologies, and conceptualizes algorithmic leadership within the framework of educational administration. The widespread use of digitalization, big data analytics, and machine learning–based systems in educational organizations is transforming managerial decision-making processes, necessitating data-driven, predictive, and transparent leadership practices. Algorithmic leadership emerges as a comprehensive approach that requires school leaders to develop not only managerial and pedagogical competencies but also digital literacy, ethical reasoning, algorithmic accountability, and technology-oriented strategic planning skills. The study discusses the intersections between transformational and distributed leadership approaches and algorithmic leadership, emphasizing their complementary potential in fostering data-informed decision-making, cultivating an innovative school culture, and enhancing organizational effectiveness. However, the integration of AI into school management also introduces critical challenges, including ethical dilemmas, algorithmic bias, data privacy concerns, information security issues, and digital inequalities. In Türkiye, AI-supported school management practices are still in a developmental phase, while national digital transformation strategies continue to redefine leadership roles and expectations. International literature demonstrates that algorithmic leadership is closely linked to educational reforms, policy orientations, and global competitive pressures. In conclusion, the study positions algorithmic leadership as an emerging paradigm in contemporary educational administration and underscores the significance of leadership competencies that are data-driven, ethically grounded, and aligned with technological innovations.

Keywords: Artificial Intelligence, Algorithmic Leadership, Digitalization,

1. GİRİŞ

Liderlik, tarihsel süreç içerisinde farklı paradigmalar ve yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmış, toplumsal ve örgütsel değişimlerle birlikte sürekli olarak yeniden tanımlanmıştır. Geleneksel liderlik yaklaşımları, genellikle liderin kişisel özellikleri, karizmatik etkisi, otoritesi ve bireysel karar verme süreçleri üzerine odaklanırken; günümüzde teknolojik gelişmeler, dijitalleşme ve veri temelli yönetim anlayışları liderlik kavramını yeniden şekillendirmektedir. Bu dönüşümün en güncel örneklerinden biri ise algoritmik liderliktir. Algoritmik liderlik, karar alma süreçlerinde büyük veri, yapay zekâ ve algoritmaların etkin bir şekilde kullanılmasını ifade ederken, liderin rolünü, sorumluluklarını ve örgütsel işleyişi köklü biçimde değiştirmektedir. Bu bağlamda, algoritmik liderliğin, geleneksel liderlik yaklaşımlarından nasıl farklılaştığı ve özellikle eğitim kurumlarında nasıl uygulandığı konusu, multidisipliner bir perspektifle ele alınması gereken güncel bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır.

1.1. Geleneksel Liderlik Yaklaşımlarının Temel Özellikleri

Geleneksel liderlik yaklaşımları, çoğunlukla liderin bireysel niteliklerine, otoritesine ve karizmatik etkisine vurgu yapar. Bu yaklaşımlar, liderin vizyoner, etik, paternalist, dönüşümcü veya otokratik gibi çeşitli stillerle örgütü yönlendirmesini temel alır. Örneğin, Türk kültüründe liderlik üzerine yapılan bir analizde, atasözleri bağlamında otokratik, demokratik, dönüşümcü ve dağıtımcı liderlik türlerinin öne çıktığı; özellikle otokratik liderliğin "Lider kendi başına karar alır ve aldığı kararları astlarına bildirir" özelliğiyle vurgulandığı belirtilmiştir (Gürer ve Koşar, 2023). Bu bulgu, geleneksel liderlikte karar alma süreçlerinin merkeziyetçi ve lider odaklı olduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde, okul yöneticilerinin liderlik tarzları incelendiğinde, demokratik, otokratik, paternalist ve dönüşümcü liderlik gibi farklı yaklaşımların eğitim kurumlarında uygulandığı görülmektedir. Pandemi sürecinde yapılan bir araştırmada, öğretmenlerin algılarına göre okul müdürlerinin en çok "demokratik lider davranışı", en az ise "otokratik lider davranışı" sergilediği tespit edilmiştir (Demirdağ ve Taşkın, 2023). Bu durum, geleneksel liderlik yaklaşımlarının eğitim kurumlarında hâlen etkili olduğunu ve liderin bireysel tercihleriyle şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Geleneksel liderlik yaklaşımlarında, liderin etik değerleri ve ahlaki tutumları da önemli bir yer tutar. Ahlaki liderlik, liderin takipçileri üzerinde güven oluşturması ve örgütsel iklimi olumlu yönde etkilemesi açısından kritik bir rol oynar. Okullarda ahlaki liderlik uygulamalarının, öğrencilerin ahlaki gelişimine ve okul iklimine katkı sağladığı belirtilmektedir. Ayrıca, etik liderlik davranışlarının okul yöneticileri tarafından yüksek düzeyde sergilendiği ve bu davranışların öğretmenlerin mesleki gelişimlerine olumlu katkı sağladığı vurgulanmaktadır (Yılmaz, 2019).

Geleneksel liderlik yaklaşımlarında, liderin bireysel karizması, vizyonu ve otoritesi ön planda tutulurken, liderin karar alma süreçlerinde çoğunlukla tek başına hareket ettiği ve örgütsel işleyişin liderin kişisel özelliklerine bağımlı olduğu görülmektedir. Bu durum, liderin örgüt

üzerindeki etkisini artırmakla birlikte, karar alma süreçlerinde esneklik ve katılımcılığın sınırlı kalmasına neden olabilmektedir.

1.2. Algoritmik Liderlik Kavramı ve Temel Dinamikleri

Algoritmik liderlik, dijitalleşme ve büyük veri çağında ortaya çıkan yeni bir liderlik biçimi olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşımda, liderin karar alma süreçleri, yapay zekâ, makine öğrenimi ve algoritmalar tarafından desteklenmekte; veri temelli analizler ve otomasyon, liderin stratejik yönlendirmelerinde belirleyici rol oynamaktadır. Algoritmik liderlikte, liderin bireysel sezgilerinden ziyade, nesnel veri analizleri ve algoritmik öngörüler ön plana çıkar.

Geleneksel liderlik yaklaşımlarından farklı olarak, algoritmik liderlikte karar alma süreçleri merkeziyetçi bir yapıdan uzaklaşmakta, daha çok dağıtımcı ve kolektif liderlik anlayışlarıyla örtüşmektedir. Örneğin, çağdaş eğitim yönetimi yaklaşımlarında, liderliğin uygun şartlarda, uygun kişilere dağıtılarak okul yönetiminin işbirliği içinde yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Dağıtımcı liderlik, liderliğin tüm paydaşlara uzmanlıklarına göre dağıtılmasını ve karar alma süreçlerinde veri temelli işbirliğinin artırılmasını öne çıkarır (Yüner ve Kaplan, 2023). Bu yaklaşım, algoritmik liderliğin temel dinamikleriyle örtüşmektedir; çünkü algoritmik liderlikte de kararlar, bireysel otoriteden ziyade, çoklu veri kaynaklarının analizine ve paydaşların katılımına dayalı olarak alınır.

Algoritmik liderlik, örgütlerde yenilikçi uygulamaların geliştirilmesi ve sosyal sermayenin güçlendirilmesiyle doğrudan bağlantılı bir kavramdır. Okullarda dağıtımcı liderlik ile örgütsel yenilikçilik arasındaki ilişkide öğretmenlerin sosyal sermayesinin aracılık ettiği; dağıtımcı liderlik sergileyen okul yöneticilerinin kurumlarında sosyal sermayenin oluşumuna katkı sağladığı ve bu sosyal sermaye birikiminin örgütsel yenilik kapasitesini yükselttiği ortaya konmuştur (Çoban ve ark., 2023). Algoritmik liderlik kapsamında veri odaklı karar süreçleri ile dijital teknolojilerin etkin kullanımı, yenilikçi örgütsel davranışları teşvik ederken paydaşlar arasında bilgi akışını, ortak çalışmayı ve etkileşim kültürünü de ileri düzeye taşımaktadır.

1.3. Eğitim Kurumlarında Algoritmik Liderliğin Uygulanması

Eğitim kurumlarında algoritmik liderliğin uygulanması, geleneksel liderlik yaklaşımlarından farklı olarak, veri temelli yönetim, otomasyon, dijital platformlar ve yapay zekâ destekli karar alma süreçlerinin entegrasyonunu gerektirmektedir. Bu bağlamda, okul yöneticilerinin liderlik rollerinin yeniden tanımlanması ve dijital okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Geleneksel liderlikte, okul yöneticisinin liderlik rolü, çoğunlukla bireysel deneyim ve sezgilere dayanırken, algoritmik liderlikte yöneticinin rolü, veri analizi, algoritmik öngörüler ve dijital araçların etkin kullanımıyla şekillenir. Eğitim yönetiminde liderlik üzerine yapılan bir çalışmada, okul yöneticisinin çağdaş yönetici olabilmesinin asgari şartının, yöneticiliğe dair eğitim almaları gerektiği ve liderlik rollerinin bilimsel temellere dayandırılması gerektiği vurgulanmıştır (Küçükali, 2018). Bu vurgu, algoritmik liderliğin eğitim kurumlarında

uygulanabilmesi için yöneticilerin dijital ve analitik becerilerle donatılması gerektiğini göstermektedir.

Eğitim kurumlarında algoritmik liderliğin uygulanmasında, liderlik rollerinin dağıtılması ve kolektif karar alma süreçlerinin teşvik edilmesi de önemli bir yer tutar. Paylaşılan liderlik ve dağıtımcı liderlik kavramlarının, özellikle eğitim kurumlarında, liderliğin tek bir kişiye bağlı olmaktan çıkarılıp, çoklu paydaşların katılımıyla yürütülmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Goksoy, 2016). Bu yaklaşım, algoritmik liderliğin temel felsefesiyle örtüşmektedir; çünkü algoritmik liderlikte, karar alma süreçleri, farklı veri kaynaklarının ve paydaşların katkısıyla şekillenir.

Eğitim kurumlarında algoritmik liderliğin uygulanması, aynı zamanda örgütsel bağlılık, yenilikçilik ve işbirliği gibi örgütsel çıktılar üzerinde de olumlu etkiler yaratmaktadır. Dağıtımcı liderlik ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuş; liderliğin uygun kişilere dağıtılması ve işbirliği içinde yönetim, öğretmenlerin örgütsel bağlılığını artırmaktadır (Yüner ve Kaplan, 2023). Benzer şekilde, dağıtımcı liderlik gösteren okul müdürlerinin okullarında sosyal sermaye geliştirmeyi desteklediği ve bu sosyal sermaye gelişiminin örgütsel yenilikçiliği artırdığı tespit edilmiştir (Çoban vd., 2023). Algoritmik liderlikte de, veri temelli işbirliği ve dijital platformlar aracılığıyla paydaşlar arasında bilgi paylaşımı ve yenilikçi uygulamaların hayata geçirilmesi kolaylaşmaktadır.

Algoritmik liderliğin eğitim kurumlarında uygulanmasında karşılaşılan en önemli zorluklardan biri ise, liderlerin ve paydaşların dijital okuryazarlık düzeylerinin yeterli olmamasıdır. Okul yöneticilerinin liderlik rollerini bilimsel anlamda yerine getirebilmeleri için, yöneticiliğe dair eğitim almaları ve dijital becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir (Küçükali, 2018). Ayrıca, liderlik rollerinin dağıtılması ve kolektif karar alma süreçlerinin etkin bir şekilde yürütülebilmesi için, örgüt kültürünün ve paydaşların bu değişime uyum sağlaması gerekmektedir (Goksoy, 2016).

1.4. Geleneksel Liderlikten Algoritmik Liderliğe Geçişin Çok Disiplinli Boyutu

Algoritmik liderliğin geleneksel liderlik yaklaşımlarından farklılaşması, yalnızca teknolojik bir dönüşüm olarak değil, aynı zamanda sosyolojik, psikolojik ve kültürel boyutlarıyla da ele alınmalıdır. Geleneksel liderlikte, liderin bireysel otoritesi ve karizmatik etkisi ön plandayken, algoritmik liderlikte karar alma süreçleri daha şeffaf, katılımcı ve veri temelli bir yapıya bürünmektedir. Bu dönüşüm, örgüt kültüründe ve paydaşlar arası ilişkilerde de önemli değişiklikler yaratmaktadır.

Türk kültüründe liderlik niteliklerinin atasözleri üzerinden analiz edildiği bir araştırmada; otoriter eğilimlerin, işbirliğine dayalı tutumların, belirsizlikle başa çıkabilme becerisinin, ödül ve ceza mekanizmalarına yönelik yaklaşımın ve takım ruhu oluşturma çabasının daha baskın şekilde vurgulandığı belirlenmiştir (Gürer ve Koşar, 2023). Algoritmik liderlik ise, bu geleneksel liderlik unsurlarının ötesine uzanarak; veri odaklı karar verme süreçleri, şeffaf

yönetim anlayışı, hesap verebilirlik ve katılımcı bir yönetişim yapısı gibi modern liderlik ilkelerini ön plana çıkarmaktadır.

Eğitim kurumlarında algoritmik liderliğin uygulanması, yalnızca teknolojik altyapının geliştirilmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda liderlerin etik, kültürel ve pedagojik boyutlarda da dönüşüm geçirmesini gerektirir. Okullarda ahlaki liderlik uygulamalarının, öğrencilerin ahlaki gelişimine ve okul iklimine katkı sağladığı belirtilirken (Yılmaz, 2019), algoritmik liderlikte de etik karar alma süreçlerinin ve veri güvenliğinin sağlanması kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, algoritmik liderliğin eğitim kurumlarında uygulanması, çok disiplinli bir yaklaşım gerektirir ve liderlerin hem teknolojik hem de etik, kültürel ve pedagojik becerilerle donatılması önemlidir.

Sonuç olarak, algoritmik liderlik, geleneksel liderlik yaklaşımlarından veri temelli, şeffaf, katılımcı ve kolektif yapısıyla ayrışmakta; eğitim kurumlarında ise dijitalleşme, otomasyon ve veri analitiğiyle bütünleşmiş yeni bir liderlik paradigması olarak öne çıkmaktadır. Bu dönüşüm, liderlik rollerinin yeniden tanımlanmasını, örgütsel işleyişin dijitalleşmesini ve paydaşlar arası işbirliğinin güçlendirilmesini gerektirmektedir. Eğitim kurumlarında algoritmik liderliğin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için, liderlerin dijital okuryazarlık, veri analitiği ve etik liderlik konularında sürekli olarak eğitilmeleri ve desteklenmeleri gerekmektedir.

2. YAPAY ZEKÂ VE ALGORİTMİK LİDERLİK

Yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin hızlı gelişimi, eğitim yönetimi ve okul liderliği alanında köklü dönüşümler yaratmaktadır. 21. yüzyılın bilgi ve teknoloji çağında, okul yöneticilerinin rollerinin ve liderlik yaklaşımlarının yeniden tanımlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm, geleneksel liderlik anlayışlarının ötesine geçerek, algoritmik karar verme süreçlerinin ve veri temelli yönetim uygulamalarının ön plana çıktığı “algoritmik liderlik” kavramını gündeme getirmektedir. Algoritmik liderlik, okul yöneticilerinin yalnızca insan ilişkileri ve pedagojik liderlik becerileriyle değil, aynı zamanda büyük veri analitiği, yapay zekâ destekli karar mekanizmaları ve dijital okuryazarlık gibi yeni nesil yetkinliklerle donanmasını zorunlu kılmaktadır.

Eğitim yönetimi alanında liderlik olgusu, davranışçı kuramların ortaya çıkmasıyla birlikte yönetim disiplininin temel araştırma konularından biri hâline gelmiştir. Sistem yaklaşımının etkisiyle, eğitim yöneticilerinin görevlerini daha etkili biçimde yerine getirebilmeleri için liderlik rolünü üstlenmelerinin zorunlu olduğu öne sürülmüştür. Buna karşın, herhangi bir yöneticilik eğitimi almadan sadece öğretmenlik temeline dayanarak okul yönetiminde görev alan kişilerin, kurumların etkinlik ve verimliliğini artırma konusunda yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. Konuyla ilgili araştırmalar, okul müdürlerinin sergiledikleri yönetim davranışlarının, okulun beklenen düzeyde verimli çalışmasına katkı sağlamada çoğu zaman yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, günümüz okul yöneticilerinin çağdaş bir yönetici profiline ulaşabilmeleri için yöneticilik alanında profesyonel bir eğitim almaları asgari bir gereklilik olarak görülmektedir (Küçükali, 2018). Dijital dönüşümün ve yapay zekâ temelli uygulamaların hızla yaygınlaştığı günümüzde ise bu ihtiyaç çok daha belirgin bir hâl almıştır.

Yapay zekâ teknolojilerinin eğitim alanında giderek artan kullanımı, yalnızca öğrenme süreçlerini değil; okul yönetimi yaklaşımlarını ve liderlik uygulamalarını da köklü biçimde değiştirmektedir. Öğrenme, çıkarımsal tahmin yapma, karmaşık sorunları çözme, deneyim biriktirme ve yeni koşullara hızlı uyum sağlama gibi yetenekleri sayesinde yapay zekâ, hem eğitimde bilgi yönetimine hem de öğretim sürecinin doğrudan desteklenmesine önemli katkılar sunmaktadır. Eğitim kurumlarında öğretmenlik uygulamaları, idari süreçler, öğretim faaliyetleri ile okul ve sınıf yönetimi gibi alanlarda yapay zekâ çözümlerinin hızla yaygınlaşması, okul liderlerinin bu teknolojik dönüşüme uyum sağlama zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Literatürdeki bulgular, yapay zekânın eğitim üzerindeki en belirgin etkisinin öğretim süreçlerinin sunumunda ortaya çıktığını ve teknolojik yeniliklerin eğitim sektörünü yeniden şekillendirdiğini göstermektedir. Bu dönüşüm, okul yöneticilerinin yalnızca pedagojik liderlik becerilerine değil, aynı zamanda dijital liderlik niteliklerine ve algoritmik düşünmeye dayalı karar alma yeterliklerine de sahip olmalarını gerekli kılmaktadır (Ulaşan, 2023).

Dijital dönüşüm bağlamında, belge yönetimi ve arşivlerde belge yaşam döngüsü süreçlerinin etkin yönetiminde yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı, eğitim kurumları için de örnek teşkil etmektedir. Yapay zekâ teknolojileri, belgenin yaşam döngüsünde tanımlamayı basitleştirme, düzenleme, arşivleme ve ayıklama süreçlerini akıllı yöntemlerle hızlandırıp otomatikleştirmede önemli katkılar sunmaktadır. Bu tür teknolojik dönüşümler, okul yöneticilerinin veri yönetimi ve dijital süreçleri etkin şekilde yönetme becerilerini geliştirmesini zorunlu kılmaktadır (Aydın, 2023). Okul yöneticilerinin, dijital dönüşümün gerektirdiği yeni yönetim paradigmalarına uyum sağlaması, algoritmik liderlik kavramının eğitim yönetiminde neden önemli hale geldiğini göstermektedir.

Türkiye'de de yapay zekâ ve dijital dönüşüm alanında önemli adımlar atılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi ve Büyük Veri ve Yapay Zekâ Daire Başkanlığı gibi yeni kurumların kurulması, yapay zekânın kamu yönetimine ve eğitim yönetimine entegrasyonunu hızlandırmaktadır. Türkiye, henüz başlangıç aşamasında olsa da, yapay zekâya dayalı dünyaya dâhil olmak için yeni kurumlar kurmakta ve kamu yönetiminde yapay zekâ uygulamalarını yaygınlaştırmaktadır (Çelik ve Avaner, 2021). Bu gelişmeler, okul yöneticilerinin yalnızca geleneksel liderlik becerileriyle değil, aynı zamanda algoritmik liderlik ve dijital dönüşüm vizyonuyla donanmasını gerektirmektedir.

Eğitimde yapay zekâ uygulamaları genişledikçe, ortaya çıkan fırsatları değerlendirme ve karşılaşılan güçlükleri yönetme sorumluluğu öncelikle okul liderlerinin omuzlarına yüklenmektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin eğitim ortamlarında daha belirgin bir rol üstlenmesiyle birlikte, okul yöneticilerinin bu yeni duruma hazırlıklı olması zorunlu hâle gelmektedir. Okul liderlerinin, yapay zekânın kurumsal düzeyde benimsenmesi, teknolojinin okul içerisinde nasıl kullanılacağına ilişkin paydaşlarla iş birliği yapılması, karar alma süreçlerinin yönetilmesi, etik standartların korunması ve veri güvenliğinin sağlanması gibi pek çok güçlüğün üstesinden gelmesi gerekmektedir. Özellikle dezavantajlı öğrenci gruplarının teknolojik erişim ve fırsat eşitliği açısından geride kalmaması için, okul liderlerinin yapay zekâ bağlamında karşılaşabilecekleri sorunları çözebilmelerine yönelik daha fazla bilimsel bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır (Sincar, 2023). Bu bağlamda algoritmik liderlik, okul yöneticilerine etik,

şeffaf ve hesap verebilir karar süreçleri sunan çağdaş bir liderlik yaklaşımı olarak önem kazanmaktadır.

Yapay zekâ ve algoritmik karar verme süreçlerinin eğitim yönetimine entegrasyonu, liderlik kavramının yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir. Algoritmik liderlik, okul yöneticilerinin büyük veri analitiği, makine öğrenmesi ve yapay zekâ destekli karar mekanizmalarını etkin şekilde kullanmasını ifade etmektedir. Bu liderlik biçimi, okul yöneticilerinin yalnızca insan ilişkileri ve pedagojik liderlik becerileriyle değil, aynı zamanda dijital okuryazarlık, veri güvenliği, etik ve algoritmik şeffaflık gibi yeni nesil yetkinliklerle donanmasını zorunlu kılmaktadır. Özellikle Avrupa Birliği'nin Yapay Zekâ Yasası ışığında, Türkiye'nin mevcut mevzuatındaki eksiklikler ve Dijital Dönüşüm Ofisi bünyesindeki "Büyük Veri ve Yapay Zekâ Uygulamaları Dairesi" ile Avrupa Birliği standartlarına uyum sağlama çabaları, algoritmik liderliğin yasal ve etik boyutunu da gündeme getirmektedir (Öncü ve Mutlu, 2024).

Yapay zekâ ve liderlik ilişkisi, yalnızca eğitim alanında değil, sağlık gibi diğer sektörlerde de önemli dönüşümlere yol açmaktadır. Araştırmalar, yapay zekânın karar verme süreçlerini dönüştürdüğünü, liderlerin kaynakları daha verimli yönetmesini ve kararlarını sağlam verilere dayandırmasını sağladığını göstermektedir. Eğitimde yapay zekâ, öğrenmenin kişiselleştirilmesi ve kaynakların optimal dağıtımı gibi alanlarda liderlere önemli avantajlar sunmaktadır. Ancak, yapay zekâ destekli liderlik, liderlerin sürekli değişen teknolojik ortama uyum sağlamasını ve insan ekipleriyle akıllı sistemleri birlikte yönetme becerisi geliştirmesini gerektirmektedir. Ayrıca, algoritmaların şeffaflığı, otomatik karar verme süreçlerinde önyargı ve eşitlik gibi etik sorunlar, algoritmik liderliğin sorumlu bir şekilde uygulanmasını zorunlu kılmaktadır (Maldonado, 2025).

Okul yöneticiliğinde algoritmik liderlik, yalnızca dijital araçların etkin biçimde kullanılmasını değil, aynı zamanda etik ilkelerin, şeffaf yönetim anlayışının ve hesap verebilirliğin güvence altına alınmasını da zorunlu kılar. Yapay zekâ destekli idari süreçlerin izlenebilir olması ve algoritmaların işleyişine dair açıklık sağlanması, bireylerin temel haklarının korunması açısından kritik bir gereklilik olarak görülmektedir. Türkiye'de de Avrupa Birliği standartlarıyla uyumlu bir hukuki yapının oluşturulmasına ve yapay zekâ temelli yönetsel uygulamalarda vatandaşların haklarını güvence altına alacak düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir (Öncü ve Mutlu, 2024). Bu çerçevede algoritmik liderlik, okul yöneticilerinin yalnızca teknolojik donanımla değil; aynı zamanda güçlü bir etik duruş, toplumsal sorumluluk bilinci ve hesap verebilir yönetim anlayışıyla hareket etmelerini gerekli kılan çağdaş bir liderlik yaklaşımıdır.

Eğitim alanında yapay zekâ temelli uygulamaların hızla yaygınlaşması, okul yöneticilerinin liderlik rollerinin niteliğini daha karmaşık, çok katmanlı ve disiplinler arası bir yapıya dönüştürmektedir. Sosyoekonomik, politik ve teknolojik dönüşümlerin ivme kazandığı günümüz koşullarında, okul yöneticilerinin birden fazla liderlik alanında yetkinlik kazanması kurumsal sürdürülebilirlik açısından stratejik bir gereklilik hâline gelmiştir. Modern okul yöneticileri, geçmiş dönemlerdeki yönetsel beklentilerle karşılaştırıldığında çok daha geniş bir bilgi birikimine sahip olmalı, çok boyutlu problemlere çözüm üretebilmeli ve dinamik eğitim

ekosistemini etkili biçimde yönetebilmelidir. Geleneksel olarak bürokratik işlemleri düzenleyen yöneticilik anlayışı, çağdaş eğitim kurumlarının ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmakta; bunun yerine, değişimi örgüt ortamına taşıyan, yenilik süreçlerini yöneten ve çağın gerektirdiği vizyoner perspektifi geliştirebilen liderlik modelleri ön plana çıkmaktadır. Bu gereksinimleri karşılayabilecek bir yönetsel kapasitenin inşası ise ancak okul yönetiminde dönüşümcü liderlik yaklaşımı ile algoritmik liderlik paradigmasının bütüncül biçimde benimsenmesiyle mümkün olabilecektir (Eraslan, 2004).

Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ile okul kültürü ve okul dinamizmi arasındaki ilişki de, algoritmik liderlik kavramının önemini ortaya koymaktadır. Araştırmalar, okul dinamizmine en yüksek katkıyı dönüşümcü liderliğin sağladığını ve görev, başarı ve bürokratik kültürünün hâkim olduğu okullarda bu liderlik biçiminin daha etkili olduğunu göstermektedir. Destek kültürünün hâkim olduğu okullarda ise, serbestlik tanıyan liderliğin negatif etkisi olduğu görülmüştür. Bu bulgular, okul yöneticilerinin liderlik davranışları ve okul kültürü üzerinde düşünmelerine ve harekete geçmelerine yönelik önemli ipuçları sunmaktadır (Aksu ve Yurttaş, 2022). Algoritmik liderlik, bu bağlamda, okul kültürünü ve dinamizmini veri temelli ve şeffaf kararlarla destekleyerek, eğitim kurumlarının çağın gereksinimlerine uyum sağlamasına katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak, yapay zekâ çağında okul yöneticiliği için algoritmik liderlik, yalnızca teknolojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda etik, kültürel ve yönetsel bir paradigma değişimini de ifade etmektedir. Okul yöneticilerinin, yapay zekâ destekli karar mekanizmalarını etkin şekilde kullanabilmesi, etik ve şeffaf liderlik anlayışını benimsemesi ve dijital dönüşüm vizyonuyla hareket etmesi, eğitim kurumlarının sürdürülebilir başarısı için kritik öneme sahiptir. Bu yeni liderlik biçimi, eğitim yönetiminde veri temelli, etik ve katılımcı bir yaklaşımın inşasını gerektirmektedir.

2.1. Yapay Zekâ Teknolojilerinin Eğitim Yönetiminde Algoritmik Liderlik Anlayışına Etkileri

Yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin eğitim yönetiminde algoritmik liderlik anlayışına etkileri, günümüzün dijital dönüşüm çağında hem teorik hem de pratik düzeyde çok boyutlu bir tartışma alanı yaratmaktadır. Dijitalleşmenin ve YZ'nin eğitim yönetiminde yarattığı dönüşüm, liderlik rollerinin yeniden tanımlanmasını ve yönetsel süreçlerin algoritmik sistemlerle bütünleşmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, algoritmik liderlik kavramı, geleneksel liderlik yaklaşımlarının ötesine geçerek, veri temelli karar alma, otomasyon, kişiselleştirilmiş öğrenme ve etik yönetim gibi yeni paradigmaları gündeme taşımaktadır.

Eğitim yönetiminde YZ'nin yükselişi, liderlerin stratejik karar alma süreçlerinde veri tabanlı sistemlerden yararlanmasını, öğrenci performansının izlenmesini ve kişiselleştirilmiş öğrenme fırsatlarının oluşturulmasını mümkün kılmaktadır. Polat'ın çalışmasında belirtildiği üzere, YZ teknolojileri eğitim yönetiminde stratejik karar alma süreçlerinin verimliliğini artırmakta, kişiselleştirilmiş öğrenme fırsatları sunmakta ve öğrenci performansının izlenmesine katkı sağlamaktadır. Ancak, bu süreçte teknolojik eşitsizlikler, veri gizliliği ve etik sorunlar gibi yeni

zorluklar da ortaya çıkmaktadır. YZ'nin eğitimde sürdürülebilir kalkınmaya katkısı ve eğitim politikalarıyla uyumlu entegrasyonu, liderlerin yeni algoritmik yönetim anlayışlarını benimsemelerini gerektirmektedir (Polat, 2024).

Algoritmik liderlik yaklaşımı, insan liderin bilişsel kapasitesi ile yapay zekâ (YZ) sistemlerinin hesaplama gücünün bütünleştiği çift aktörlü bir yönetsel yapıyı gündeme taşımaktadır. YZ destekli uygulamalar, yöneticilerin rutin iş yükünü azaltarak örgütsel verimliliği artırmakta ve karar süreçlerinin daha sistematik biçimde yürütülmesine olanak sağlamaktadır. Yönetsel stratejilerin oluşturulmasında insan zihninin sezgisel ve analitik kapasitesi ile YZ'nin teknik üstünlüklerinin bir araya gelmesi, yönetim literatüründe yeni bir paradigma olarak tanımlanan algoritmik liderliği ortaya çıkarmaktadır. YZ ile liderlik arasındaki ilişkinin bir rekabetten ziyade tamamlayıcı bir iş birliğine dayandığı vurgulanmakta; insan zekâsına özgü tüm bilişsel, duyuşsal ve etik niteliklerin yapay sistemlere tam olarak aktarılmasının mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Bu nedenle insan unsurunun yönetsel süreçlerden tamamen dışlanmasının gerçekçi olmadığı ileri sürülmektedir (Sevinç, 2025). Bu perspektif, algoritmik liderlikte insan-YZ etkileşiminin çağdaş yönetim anlayışının temel bileşeni hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

Eğitimde YZ entegrasyonu, liderlik rollerinin dönüşümünü zorunlu kılarken, okul liderlerinin karşılaştığı zorlukları da artırmaktadır. Sincar'ın çalışmasında, YZ teknolojilerinin eğitimde daha fazla rol oynamaya başlamasıyla birlikte, okul liderlerinin bu yeni duruma hazır olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Okul liderlerinin, YZ'nin okulda nasıl kullanılacağına ilişkin paydaşlarla ortak hareket etmesi, karar verme süreçlerinde etik ilkeleri gözetmesi ve veri güvenliğini sağlaması gerekmektedir. YZ'nin eğitimde kullanılmasına yönelik mesafenin, özellikle dezavantajlı grupların erişim ve eşitlik fırsatlarından mahrum kalmasına yol açabileceği belirtilmektedir. Bu nedenle, algoritmik liderlik anlayışının gelişimi için okul liderlerinin karşılaşabileceği zorlukların üstesinden gelmek amacıyla daha fazla bilimsel bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır (Sincar, 2023).

Üretken yapay zekâ teknolojilerinin eğitim yönetimi alanına entegrasyonu, okul liderliğinin rollerini çok boyutlu bir dönüşüme zorlamakta ve bu rolleri yeniden tanımlamayı gerekli kılmaktadır. Ermiş ve Duran'ın çalışması, Bolman ve Deal'ın Dört Çerçeve Teorisi çerçevesinde yapay zekâ entegrasyonunun okul liderliği üzerindeki etkilerini kapsamlı biçimde analiz etmektedir. Araştırma bulguları, yapısal çerçevenin örgütsel yeniden yapılanmayı, sosyo-ekonomik koşulların iyileştirilmesini ve Ar-Ge kapasitesinin güçlendirilmesini zorunlu kıldığını ortaya koymaktadır. İnsan kaynakları çerçevesi, yapay zekâya uyum sağlayacak nitelikte personel yetiştirilmesine, sürekli mesleki gelişim programlarına ve YZ odaklı eğitim girişimlerinin yaygınlaştırılmasına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Politik çerçeve, stratejik müzakerelerin yürütülmesi, paydaşlar arası güç dengelerinin yönetilmesi ve iş birliğine dayalı yönetişim modellerinin önemini vurgulamaktadır. Sembolik çerçeve ise, kurumsal kültürün dönüştürülmesi, etik YZ kullanımının kurumsallaştırılması ve eleştirel YZ okuryazarlığının geliştirilmesini eğitim örgütlerinin sürdürülebilirliği açısından kritik görmektedir. Çalışmanın öne çıkan sonuçlarından biri, okul liderlerinin yapay zekâyı küresel standartlarla uyumlu, toplumsal değerlerle bağdaşır ve etik temelli bir perspektifle eğitim

sistemlerine entegre etmede belirleyici bir role sahip olduğudur (Ermiş ve Duran, 2025). Bu sonuçlar, algoritmik liderliğin yalnızca teknolojik bir yenilik değil; aynı zamanda etik, kültürel ve politik bileşenleri kapsayan çok katmanlı bir liderlik paradigmalarını gerektirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Dijital liderlik ve YZ ilişkisi, eğitim yöneticilerinin teknolojiye adaptasyonunun öğretim süreçlerine katkısını ve YZ destekli materyal üretiminin eğitim kalitesini artırmadaki rolünü vurgulamaktadır. Buldu ve arkadaşlarının araştırmasında, dijital liderlik düzeyi yüksek olan yöneticilerin YZ araçlarını eğitim süreçlerine daha etkin entegre ettikleri gösterilmiştir. Dijital liderlik yeterliliklerinin geliştirilmesi gerektiği ve YZ teknolojilerinin eğitimde daha yaygın kullanımının önemi vurgulanmaktadır. Bu çalışma, eğitim yöneticilerinin dijital liderlik davranışları ile YZ destekli eğitim materyali tasarlama süreçleri arasındaki ilişkinin, algoritmik liderlik anlayışının pratikteki yansımalarını ortaya koymaktadır (Buldu vd., 2025).

Eğitimde YZ'nin kullanımı, liderlerin veri temelli karar alma süreçlerinde karşılaştıkları fırsat ve zorlukları da beraberinde getirmektedir. Kılıç ve İşler'in makalesinde, YZ teknolojilerinin eğitimde kişisel öğrenme süreçlerini iyileştirme, öğrenciye özel programlar oluşturma ve eğitimde yeni deneyimler yaşatma potansiyeli vurgulanmaktadır. Ayrıca, gelişmiş ülkelerde YZ'nin eğitimde yaygın olarak kullanıldığı, Türkiye'de ise bu alanda yeni çalışmaların başladığı belirtilmektedir. YZ'nin eğitim hayatına getirebileceği değişimin boyutları tartışılırken, öğretici bilgiler ve çeşitli ülkelerdeki uygulama örnekleri paylaşılmaktadır (Kılıç ve İşler, 2021). Bu analiz, algoritmik liderlik anlayışının küresel bağlamda nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Eğitim yönetiminde liderlik kavramının dönüşümü, çağdaş okul yöneticilerinin yalnızca öğretmenlik esasına dayalı değil, yönetici eğitimi almış, liderlik becerileri gelişmiş bireyler olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Küçükali'nin çalışmasında, okul müdürlerinin yönetici davranışlarının okulun verimliliğini istenen seviyeye çıkarabilecek nitelikte olmadığı, çağdaş yönetici olabilmenin asgari şartının yöneticiliğe dair eğitim almak olduğu vurgulanmaktadır (Küçükali, 2018). Bu bulgu, algoritmik liderlik anlayışının gelişimi için liderlerin dijital ve YZ okuryazarlığına sahip olmalarının gerekliliğini desteklemektedir.

Eğitimde yapay zekâ kullanımının etik, hukuksal ve toplumsal boyutları, algoritmik liderlik anlayışının sınırlarını, sorumluluk alanlarını ve müdahale kapasitesini doğrudan şekillendirmektedir. Özalp'ın eğitim felsefesi perspektifinden gerçekleştirdiği analiz, yapay zekânın bilgiye hızlı erişim olanakları sunması, öğrenme süreçlerini bireyselleştirmesi ve öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesine katkı potansiyeli taşıması açısından önemli fırsatlar ürettiğini belirtmektedir. Bununla birlikte, denetimsiz ve kontrolsüz yapay zekâ kullanımının bireyselliğin zayıflaması, duygusal ve sosyal becerilerin gerilemesi, eleştirel düşüncenin yerini otomatikleştirilmiş bilişsel süreçlere bırakması ve eğitimin ticarileşmesi gibi önemli riskleri barındırdığı ortaya konmaktadır. Ayrıca dijital gözetim mekanizmalarının genişlemesiyle bireysel özgürlüklerin tehdit altına girmesi ve bilgi manipülasyonu olanaklarının artması, yapay zekâ temelli eğitim uygulamalarının etik boyutuna ilişkin derinleşen kaygılara işaret etmektedir. Özalp, yapay zekânın eğitsel alanlarda olumlu ve

sürdürülebilir etkiler üretebilmesinin, kapsamlı etik normlar ile sağlam bir hukuki çerçeveye dayalı düzenlemelerin oluşturulmasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır (Özalp, 2024). Bu değerlendirme, algoritmik liderlik açısından etik yönetişim, hesap verebilirlik ve toplumsal sorumluluk ilkelerinin ayrılmaz bileşenler olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Öğretmen adaylarının yapay zekâ okuryazarlığı ile YZ'ye ilişkin algıları, algoritmik liderlik anlayışının tabana yayılması ve sürdürülebilir biçimde kurumsallaştırılması açısından kritik bir bileşen niteliği taşımaktadır. Cakir ve Erdoğdu'nun çalışması, öğretmen adaylarının YZ okuryazarlığı düzeylerinin genel olarak "orta" düzeyde olduğunu ve YZ'yi eğitim materyali hazırlama, sunum süreçlerini destekleme ve ders içeriklerini zenginleştirme amacıyla kullanmaya yönelik olumlu eğilimler taşıdıklarını ortaya koyarken, aynı zamanda bu adayların YZ'nin güvenilirliği ve etik kullanımı konusunda belirgin kaygılar geliştirdiklerini göstermektedir. Araştırmada, öğretmen adaylarının YZ'nin öğrencilerin düşünme becerilerini olumsuz etkileyebileceği, bilişsel süreçleri yüzeyselleştirebileceği ve eğitimde etik hassasiyetleri zayıflatabileceği yönünde endişe duydukları; bu nedenle YZ'nin eğitim ortamlarında etkili, güvenilir ve etik ilkelere dayalı biçimde kullanılabilmesi için öğretmen yetiştirme programlarının kapsamlı, çok boyutlu ve güncel bir içerikle yeniden yapılandırılması gerektiği vurgulanmaktadır (Cakir ve Erdoğdu, 2024). Bu bulgular, algoritmik liderlik anlayışının yalnızca yönetsel aktörlerle sınırlı kalmayıp tüm eğitim paydaşlarında geliştirilmesi gereken bütüncül bir yetkinlik alanı olduğunu göstermektedir.

Eğitimde YZ'nin yaygınlaşması, liderlerin veri temelli karar alma süreçlerinde karşılaştıkları fırsat ve zorlukları da beraberinde getirmektedir. Yılmazsoy'un editöre mektubunda, YZ tabanlı sistemlerin öğrenci ve öğreticilerin verilerinin tutulması, değerlendirilmesi, önerilerde bulunulması ve öğrencilere özel programlar oluşturulması gibi olanaklar sunduğu belirtilmektedir. Bu süreçte, algoritmik liderlik anlayışının, veri güvenliği ve etik yönetim gibi yeni sorumluluk alanlarını da kapsaması gerekmektedir (Yılmazsoy, 2020).

Son olarak, eğitimde YZ'nin kullanımı ve liderlik anlayışının dönüşümü, ulusal politikalar ve stratejilerle de desteklenmektedir. Erbaş'ın çalışmasında, Türkiye Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi kapsamında kamu yönetiminde YZ uygulamalarının yaygınlaştırılması, zaman, kaynak ve işgücü tasarrufu sağlanması ve kamu hizmetlerinin daha hızlı, etkin ve verimli sunulması hedeflenmektedir. Bu stratejik yaklaşım, algoritmik liderlik anlayışının yalnızca okul düzeyinde değil, ulusal düzeyde de benimsenmesi gerektiğini göstermektedir (Erbaş, 2023). Bu çerçevede, yapay zekâ teknolojilerinin eğitim yönetiminde algoritmik liderlik anlayışına etkileri, liderlik rollerinin dönüşümü, veri temelli karar alma, etik yönetim, dijital okuryazarlık ve ulusal stratejiler gibi çok boyutlu dinamiklerle şekillenmektedir. Algoritmik liderlik, yalnızca teknik bir dönüşüm değil, aynı zamanda etik, kültürel ve politik boyutları olan yeni bir liderlik paradigması olarak eğitim yönetiminin merkezine yerleşmektedir.

3. SONUÇ

Bu çalışma, dijitalleşme ve yapay zekâ temelli teknolojilerin eğitim sistemi üzerindeki dönüştürücü etkilerini liderlik perspektifiyle ele alarak, hem ulusal hem de uluslararası

araştırma eğilimlerini bütüncül şekilde değerlendirmiştir. Elde edilen bulgular, yapay zekânın eğitimde yalnızca pedagojik bir yenilik değil, aynı zamanda yönetim süreçlerini ve liderlik rollerini kökten değiştiren stratejik bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Öğretim süreçlerinin kişiselleştirilmesi, veri temelli karar verme kültürünün kurumsallaşması, yöneticilerin iş yükünün azalması ve okul yönetiminde şeffaflık ile hesap verebilirliğin artması bu dönüşümün temel çıktıları olarak öne çıkmaktadır. Ancak aynı süreç, etik ikilemler, veri güvenliği, algoritmik önyargılar ve profesyonel rollerin yeniden tanımlanması gibi yeni sorun alanlarını da beraberinde getirmektedir.

Türk kültüründeki geleneksel liderlik özelliklerinin otorite, işbirliği ve belirsizlikle baş edebilme gibi nitelikler üzerine kurulu olduğu bilinse de, dijitalleşen eğitim ortamları bu özelliklerin ötesine geçen yeni bir liderlik formunu gerekli kılmaktadır. Algoritmik liderlik olarak kavramsallaştırılan bu model; katılımcılık, şeffaflık, veri temelli yönetişim ve hesap verebilirlik gibi çağdaş yönetim ilkelerini ön plana çıkarmaktadır. Böylece okul yöneticileri, teknolojiyi uygulayan kişilerden ziyade, teknolojinin doğurduğu riskleri yöneten, etik sınırlar belirleyen ve yenilikçiliği örgüt kültürünün bir parçası haline getiren liderlere dönüşmektedir.

Uluslararası alanda, özellikle Çin'in eğitimde yapay zekâya yaptığı büyük ölçekli yatırımlar, bu teknolojinin artık küresel rekabetin temel unsurlarından biri haline geldiğini göstermektedir. Çin'in stratejik yönelimi, yapay zekâ destekli eğitim uygulamalarının ülkelerin kalkınma politikalarına entegre edilen bir güç unsuruna dönüştüğünü kanıtlamaktadır. Bu durum, yapay zekânın yalnızca bir eğitim teknolojisi değil, aynı zamanda ulusal vizyonları şekillendiren stratejik bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'deki araştırmalar ise dijital liderlik, yapay zekâ okuryazarlığı ve veri temelli yönetim konularına artan bir akademik ilgi olduğunu göstermektedir. Eğitim yöneticilerinin dijital dönüşüme uyum sağlama sürecinde karşılaştıkları fırsatlar ve zorluklar dikkate alındığında, yapay zekânın sürdürülebilir ve etik bir çerçevede kullanımı büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak yapay zekâ, eğitim yönetimi ve liderliği için yeni bir paradigma sunmakta; yöneticilerin rollerini, kurumsal kültürü ve karar alma süreçlerini yeniden tanımlamaktadır. Gelecek araştırmaların bu dönüşümün örgütsel yapı, liderlik stilleri ve okul dinamikleri üzerindeki etkilerini daha derinlemesine incelemesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aksu, A., & Yurttaş, A. (2022). The relationship among leadership styles, school culture and school dynamism. *e-Kafkas Journal of Educational Research, 9*(2), 581–602. https://doi.org/10.30900/kafkasegt.1028940

Aydın, C. (2023). Dijital dönüşüm bağlamında belgenin yaşam döngüsü süreçlerinin yönetiminde yapay zekâ kullanımı. *Bilgi Yönetimi, 6*(1), 21–42. https://doi.org/10.33721/by.1268483

Buldu, Ü., Özdemir, H., Köse, S., Yılmaz, M. S., & Çelik, G. (2025). Dijital liderlik ve yapay zekâ: Ortaokul eğitim yöneticilerinin dijital liderlik davranışları ile yapay zekâ destekli eğitim materyali tasarlama süreci arasındaki ilişki. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR).* https://doi.org/10.5281/zenodo.15017801

Cakir, O., & Erdoğdu, F. (2024). Öğretmen adaylarının yapay zekâ okuryazarlıklarının ve yapay zekâya ilişkin algılarının belirlenmesi. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi.* https://dergipark.org.tr/tr/pub/turksosbilder/issue/89576/1611107

Çelik, M., & Avaner, T. (2021). Türkiye'de Dijital Dönüşüm Ofisi ve yapay zekâ yönetimi: Büyük Veri ve Yapay Zekâ Daire Başkanlığı'nın geleceği üzerine. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi, 6*(2), 1–18. https://doi.org/10.52539/mad.1050640

Çoban, Ö., Koçak, Ö., Yalçın, M. T., & İncedal, A. (2023). Dağıtımcı liderlik ve sosyal sermaye bağlamında örgütsel yenilikçilik. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi.* https://doi.org/10.35826/ijoess.3277

Demirdağ, S., & Taşkın, Ş. (2023). Pandemi sürecinde okul yöneticilerinin liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel yabancılaşma düzeylerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*(3), 1545–1564. https://doi.org/10.17240/aibuefd.2023..-1231660

Erbaş, M. S. (2023). Türk kamu yönetiminde stratejik yönetim ve dijital dönüşüm bağlamında yapay zekânın kullanımı. *Türk İdare Dergisi.* https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/1240023

Eraslan, L. (2004). Okul düzeyinde dönüşümcü liderlik. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* https://dergipark.org.tr/tr/pub/erziefd/issue/5993/79742

Ermiş, U. F., & Duran, A. (2025). Eğitimde üretken yapay zekâ entegrasyonu: Politika belgeleri ve Bolman ve Deal'ın dört çerçeve teorisi üzerinden okul liderliğine yönelik çıkarımlar. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14*(2), 416–440. https://doi.org/10.14686/buefad.1435086

Göksoy, S. (2016). Analysis of the relationship between shared leadership and distributed leadership. *Eurasian Journal of Educational Research.* https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejer/issue/42412/510649

Gürer, G. T., & Koşar, D. (2023). Atasözleri bağlamında Türk kültüründe liderlik. *Milli Folklor, 18*(138), 189–205. https://doi.org/10.58242/millifolklor.1162625

Kılıç, M., & İşler, B. (2021). Eğitimde yapay zekâ kullanımı ve gelişimi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi.* https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejnm/issue/58097/738221

Küçükali, R. (2018). Eğitim yönetiminde liderlik. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisosbd/issue/36408/412016

Maldonado, E. (2025). Artificial intelligence and leadership: Trends and challenges of a relationship under construction. *Lecture Notes in Networks and Systems*, 589–597. https://doi.org/10.1007/978-3-031-88304-0_81

Öçal, H. (2024). Eğitim felsefesi açısından yapay zekâ teknolojilerine dair bir okuma: Potansiyeller ve riskler. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 24*(3), 1–28. https://doi.org/10.33415/daad.1589876

Öncü, R. N., & Mutlu, A. E. (2024). İdarenin eylem ve işlemlerinin öngörülebilirliği ve yapay zekâ kullanımı. *Balıkesir Üniversitesi Hukuk Dergisi.* https://dergipark.org.tr/tr/pub/baunhd/issue/89012/1578542

Polat, M. (2024). Dijitalleşme ve eğitimde yapay zekâ: Eğitim yönetimine yansımaları. *Education Science and Sports, 6*(2), 1–12. https://doi.org/10.70053/esas.1566395

Sevinç, H. G. (2025). Yönetimin değişen paradigması: Yapay zekâ liderliği. *Liberal Düşünce, 118*, 89–116. https://doi.org/10.36484/liberal.1542213

Sincar, M. (2023). Yapay zekâ bağlamında okul liderlerini bekleyen zorluklar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7*(12), 74–85. https://doi.org/10.56677/mkuefder.1407065

Ulaşan, F. (2023). The use of artificial intelligence in educational institutions: Social consequences of artificial intelligence in education. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1361112

Yılmaz, M. (2019). Okullarda ahlaki liderlik. *İlahiyat Akademi.* https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilak/issue/47710/542561

Yılmazsoy, B. (2020). Yapay zekâ teknolojilerinin eğitimde kullanılmasının önemi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi.* https://dergipark.org.tr/tr/pub/auad/issue/55662/761345

Yüner, B., & Kaplan, T. Y. (2023). Dağıtımcı liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 15*(29), 594–612. https://doi.org/10.38155/ksbd.1288967

DEVELOPMENT OF AN ANALYTIC RUBRIC FOR EVALUATING CHEMISTRY COURSE PUZZLES AND ASSESSING OF THE PUZZLES PREPARED BY PRE-SERVICE CHEMISTRY TEACHERS

Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU

Balıkesir University, Necatibey Education Faculty, Balıkesir,

canan@balikesir.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-7292-9690

ABSTRACT

The learning of chemistry topics requires a solid understanding of numerous chemical terms and conceptual definitions. Because scientific terms are context-dependent, introducing them rapidly without sufficient explanation makes it difficult for students to construct accurate conceptual structures. For these reasons, various instructional materials are used in chemistry to support the correct learning of concepts, one of which is puzzles. The aim of this study is, first, to develop a rubric for the evaluation of crossword puzzles and word search puzzles and then to assess the puzzles prepared by pre-service chemistry teachers for secondary-level chemistry courses using the developed rubric. For this purpose, nine crossword puzzles and ten word-search puzzles prepared by pre-service chemistry teachers on different chemistry topics within the courses of special teaching methods in chemistry and instructional material development in chemistry were analyzed. The rubric developed in the study consists of three main criteria and ten sub-criteria. Based on the analysis conducted using the rubric for the pre-service chemistry teachers' word-search and crossword puzzles, it was determined that, for both puzzle types, the scores they obtained from the "puzzle design" main criterion were higher than the scores they received from the "content design" and "readability" main criteria. In addition, it was concluded that they received higher scores from the word-search puzzles than from the crossword puzzles.

Keywords: Secondary chemistry lessons, puzzles, analytic rubric

1. INTRODUCTION

For chemistry topics to be learned, a large number of chemical terms or concept definitions must be learned well. The correct and appropriate use of these terms constitutes a prerequisite for the cognitive construction of chemical concepts. In this context, terminology knowledge in chemistry should be regarded not merely as a requirement based on rote memorization, but as a functional component in the construction of concepts. Although this scientific vocabulary is generally considered a lower-level skill, the meaningful learning of concepts forms a foundation for understanding the subject, problem solving, and the development of higher-order cognitive skills.

On the other hand, scientific terms and concepts are generally defined with one or two sentences during instruction; however, the rapid presentation of many new and first-encountered concepts can challenge students. This situation may lead to weak understanding of concepts, failure to recall them, and confusion between them. In addition, when students use scientific terms with their equivalents in everyday language, meanings become ambiguous and relationships between concepts cannot be established. Since scientific terms are context-dependent, introducing them rapidly without sufficient explanation makes it difficult for students to construct correct conceptual structures. For these reasons, different materials are used to support the correct learning of concepts in chemistry. One of these is puzzles, which are instructional tools that support students' active participation in the learning process, increase attention and motivation, facilitate the review of key concepts, and strengthen conceptual coherence. In chemistry education, puzzles have been emphasized as instructional materials that promote meaningful conceptual understanding instead of memorization, particularly in terminology-intensive subject areas [1-3]. There are also positive findings in the literature regarding the use of puzzles in chemistry learning environments. Yuriev et al. (2016) summarized what they stated regarding the benefits of puzzle use as follows [1]. Puzzles are used for the repetition and reinforcement of concepts; identification of key topics and learning gaps; functioning as feedback tools; increasing and facilitating students' participation in the learning process; supporting the development of collaboration and teamwork skills; supporting the establishment of relationships among concepts through critical thinking; providing alternative formative and summative assessment options; and reducing anxiety associated with summative assessments while increasing students' self-confidence [1]. Puzzles have also been used through online platforms. Pearson (2020) showed that the use of puzzles online provides flexible revision opportunities that allow students to engage in self-regulated learning at their own pace, identify knowledge gaps, and maintain their learning motivation [4].

Nakiboğlu (2025) systematically examined the contributions of puzzles to conceptual learning in secondary school chemistry courses and comparatively analyzed the types of puzzles used in chemistry education and the digital platforms that can be utilized in the preparation of these puzzles [3]. Within the scope of the study, puzzle examples that teachers can directly use in classroom practices or employ to develop their own instructional materials were presented, with the aim of making the instructional potential of puzzles visible. In addition, it was emphasized that puzzles presented particularly in digital environments offer flexible opportunities for revision and reinforcement that allow students to regulate their own learning. When the types of puzzles used in chemistry education are examined, crossword puzzles and word searches emerge as the most commonly reported types in the literature. In addition, arrow word puzzles, which are encountered more frequently in Türkiye but have a relatively limited presence in the international literature, are also used in the teaching of chemistry concepts. With the increasing prevalence of digital learning environments, matching puzzles and various interactive activity types have also become usable in chemistry courses [3].

As can be understood from the explanations above, the literature clearly demonstrates that puzzles are multifaceted instructional tools that support conceptual learning, increase motivation, and promote active participation in the learning process in chemistry education. However, despite this diversity and widespread use, it is observed that assessment tools that

allow for the systematic evaluation of the instructional quality, conceptual contribution, and cognitive level of puzzles are limited. In this context, it is important to develop an analytic rubric that is based on explicit criteria and specific to the discipline, enabling the pedagogical and conceptual evaluation of puzzles used in chemistry education. An *analytic rubric* is an assessment tool that presents students' achievements in detail across different dimensions and describes performance levels for each dimension [5]. Such a rubric may contribute to teachers' and pre-service teachers' making more informed decisions in the planning, implementation, and evaluation of puzzle-based activities, while also providing researchers with a framework for comparatively examining the instructional effectiveness of puzzles.

Therefore, the present study primarily aims to develop an analytic rubric for the evaluation of word search and crossword puzzles and subsequently to evaluate the puzzles prepared by pre-service chemistry teachers (PSCTs) for secondary school chemistry courses through the use of the developed rubric.

2. METHOD

In this study, *an analytic rubric* was developed based on the rubric development steps proposed by Luft (1997) [6]. The steps followed for this purpose and the procedures carried out are explained below.

- Defining the purpose and scope of the rubric
- Deciding on the structure of the rubric
- Defining performance characteristics and levels
- Sharing the rubric with stakeholders and finalizing it

The model of the puzzle analysis component of the study is *document analysis method*, which is one of the qualitative research methods. Document analysis is a scientific research method based on the summarizing and inquiry-based examination of various sources of information as a means of synthesizing research data. This method can be used as a research method on its own, as well as serving a complementary function to other research methods in the field [7].

In the study, a total of ten word search puzzles and nine crossword puzzles were evaluated. Each puzzle was coded and tabulated. The word search puzzles were coded as WSP1, WSP2, …, and the crossword puzzles were coded as CP1, CP2, … .

3. FINDINGS

2.1. Findings Related to the Evaluation of Word Search Puzzles

Ten word search puzzles were analyzed using the developed rubric, and the findings related to puzzle design are presented in Table 1, while the findings related to content quality, readability and total score are presented in Table 2.

Table 1. Findings Related to the Puzzle Design of the Word Search Puzzles Prepared by PSCTs

Puzzle Code	Puzzle Format Compliance	Placement Compliance	Question–Scheme/List Alignment

WSP1	3	3	3
WSP2	3	3	3
WSP3	3	3	3
WSP4	3	3	3
WSP5	3	3	3
WSP6	3	3	3
WSP7	3	3	3
WSP8	3	3	3
WSP9	3	3	3
WSP10	3	3	3

Table 1 presents the findings related to the puzzle design dimension of the word search puzzles prepared by PSCTs. An examination of the table shows that all ten word search puzzles (WSP1–WSP10) received the highest possible score of 3 for each of the criteria, namely puzzle format compliance, placement compliance, and question–scheme/list alignment. This finding indicates that the PSCTs designed the word search puzzles in accordance with the rubric criteria in terms of structural format, placement organization, and alignment between questions and the word list.

Table 2. Findings Related to the Content Quality and Readability of the Word Search Puzzles Prepared by PSCTs

	Content Quality					Readability		
Puzzle Code	**Instruc-tions**	**Relevance to the Selected Topic**	**Suitability of Content Knowledge**	**Question–Answer Consistency**	**Appropriateness of Difficulty Level**	**Text Language**	**Follow-ability**	**Total Score**
WSP1	3	3	3	0	3	3	3	27/30
WSP2	3	2	3	0	3	3	3	26/30
WSP3	3	3	3	3	3	3	3	30/30
WSP4	3	3	3	0	3	3	3	27/30
WSP5	3	3	3	0	3	3	3	27/30
WSP6	3	0	3	3	3	3	3	27/30
WSP7	3	3	3	0	3	3	3	27/30
WSP8	3	3	3	3	3	3	3	30/30
WSP9	3	3	3	0	3	3	3	27/30
WSP10	3	3	3	0	3	3	3	27/30

When Table 2 is examined, the findings related to the content quality and readability dimensions of the word search puzzles prepared by PSCTs are observed. According to the table, all of the evaluated puzzles received generally high scores in the criteria of instructions, suitability of content knowledge, appropriateness of difficulty level, text language, and followability. However, partial decreases in scores are observed in the relevance to the selected topic criterion for some puzzles, and it is noteworthy that some puzzles did not receive any score in the question–answer consistency criterion. When the total scores are examined, it is seen that the word search puzzles have scores ranging from 26/30 to 30/30 and generally demonstrate a high level of performance in terms of content quality and readability.

2.2. Findings Related to the Evaluation of Crossword Puzzles

Nine crossword puzzles were analyzed using the developed rubric, and the findings related to puzzle design are presented in Table 3, while the findings related to content quality, readability and total score are presented in Table 4.

Table 3. Findings Related to the Puzzle Design of the Crossword Puzzles Prepared by PSCTs

Puzzle Code	Puzzle Format Compliance	Placement Compliance	Question–Scheme/List Alignment
CP1	3	3	3
CP2	3	3	3
CP3	3	3	3
CP4	3	3	3
CP5	3	0	3
CP6	3	2	0
CP7	3	3	3
CP8	3	3	3
CP9	3	3	3

When Table 3 is examined, it is seen that the great majority of the evaluated crossword puzzles received the highest score for the puzzle format compliance criterion. However, score decreases are observed for the placement compliance criterion in some puzzles, and it is particularly noteworthy that one puzzle did not receive any score for this criterion. In addition, it is observed that one puzzle did not receive any score for the question–scheme/list alignment criterion. Overall, the findings indicate that the crossword puzzles were largely prepared in accordance with the rubric criteria in terms of formal structure, but that there are limited problems in certain design elements such as placement and question–scheme alignment.

Table 4. Findings Related to the Content Quality and Readability of the Crossword Puzzles Prepared by PSCTs

	Content Quality					Readability		
Puzzle Code	Instruc-tions	Relevance to the Selected Topic	Suitability of Content Knowledge	Question–Answer Consistency	Appropriateness of Difficulty Level	Text Language	Follow-ability	Total Score
CP1	3	3	3	3	3	3	3	30/30
CP2	3	2	1	3	2	3	3	26/30
CP3	2	3	3	2	3	3	3	28/30
CP4	2	2	2	3	3	3	3	27/30
CP5	0	3	3	0	2	3	3	20/30
CP6	2	0	0	0	0	1	2	10/30
CP7	3	2	2	3	3	3	3	28/30
CP8	3	0	1	0	0	1	2	16/30
CP9	3	3	3	3	3	3	3	30/30

When Table 4 is examined, it is observed that some crossword puzzles received high scores in the criteria of instructions, suitability of content knowledge, appropriateness of difficulty level, text language, and followability; however, it is noteworthy that some puzzles show marked decreases in scores for the relevance to the selected topic and especially the question–answer consistency criteria. When the total scores are examined, it is seen that the

crossword puzzles have scores ranging from 10/30 to 30/30, indicating clear differences among the puzzles in terms of content quality and readability.

4. RESULTS AND DISCUSSION

The purpose of this study was to develop *an analytic scoring rubric* based on explicit criteria for evaluating the instructional quality of word search and crossword puzzles prepared by PSCTs and to examine the functionality of this rubric through sample puzzles. Accordingly, the puzzles prepared by the PSCTs were analyzed using the developed rubric in terms of puzzle design, content quality, and readability. The findings indicate that the rubric makes both the strengths and the areas in need of improvement visible across different puzzle types.

At the end of the study, it was found that the analytic rubric developed for the evaluation of word search and crossword puzzles provides an appropriate assessment framework for the analysis and grading of word search and crossword puzzles prepared by students and PSCTs at all levels. When the findings related to word search puzzles are examined (Tables 1 and 2), it is seen that PSCTs prepared this type of puzzle largely in accordance with the rubric criteria in terms of formal design. The fact that all evaluated word search puzzles received the highest scores for puzzle format compliance, placement compliance, and question–scheme/list alignment indicates that the PSCTs are competent in the structural features of this type of puzzle. Although generally high scores were obtained in the content quality and readability dimensions, score losses were observed in some puzzles, particularly for the question–answer consistency criterion. This finding suggests that, despite the relatively simple design of word search puzzles, conceptual coherence and content consistency are not always ensured at the same level. The findings related to crossword puzzles (Tables 3 and 4) exhibited a more variable distribution compared to word search puzzles. In terms of puzzle design, although the majority of crossword puzzles received high scores for puzzle format compliance, noticeable score decreases were observed in some puzzles for the placement compliance and question–scheme/list alignment criteria. This situation may be attributed to the greater structural complexity of crossword puzzles and the higher level of cognitive and technical attention required ensuring proper placement and clue alignment.

In terms of content quality and readability, clear differences were observed among the crossword puzzles. While some crossword puzzles demonstrated strong content quality and readability by receiving high scores across all criteria, others showed substantial score losses, particularly in the relevance to the selected topic and question–answer consistency criteria. The fact that total scores ranged from 10/30 to 30/30 reveals that PSCTs display markedly different levels of proficiency in preparing crossword puzzles. When these findings are considered together, it can be stated that PSCTs demonstrated more consistent and balanced performance in preparing word search puzzles, whereas they require greater pedagogical and conceptual support in the preparation of crossword puzzles, both in terms of design and content.

In particular, the problems identified in question–answer consistency and topic relevance in crossword puzzles highlights the importance of evaluating puzzle-based activities not only from a formal perspective but also from a conceptual and instructional standpoint. In this context, the developed analytic rubric makes the strengths and a weakness of the puzzles

prepared by PSCTs visible and provides concrete, structured feedback aimed at improving the quality of puzzle-based instructional activities. The results indicate that the rubric can be used as a functional tool for the evaluation of puzzle-based instructional materials in both teacher education processes and educational research.

LITERATURE

[1] Yuriev, E., Capuano, B., & Short, J. L. (2016). Crossword puzzles for chemistry education: Learning goals beyond vocabulary. *Chemistry Education Research and Practice, 17*, 532–554. DOI: 10.1039/c6rp00018e

[2] Idika, M. I., & Oluwaseyi, M. P. (2024). The impact of puzzle game and video-based puzzle strategies on students' achievement and retention in periodicity. *Journal of Mathematics and Science Teacher, 4*(2), em061. Doi:10.29333/mathsciteacher/14366

[3] Nakiboğlu, C. (2025). Use of puzzles in secondary school chemistry classes: Digital platforms and puzzle examples. Proceedings of the Karadeniz 19th International Conference on Social Sciences (pp. 1196–1206), Rize, 28–30 November 2025.

[4] Pearson, R. J. (2020). Online chemistry crossword puzzles prior to and during COVID-19: Light-hearted revision aids that work. *Journal of Chemical Education, 97*(9), 3194-3200.

[5] Öztürk, D., & Güdek, B. (2016). Viyolonsel performans değerlendirmesine dereceli puanlama anahtarının (rubrik) geliştirilmesi. Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi, 2(3),6.

[6] Luft, J. (1997). Design Your Own Rubric. Science Scope, 20(5), 25-27.

[7] Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4(1), 227–250.

PRE-SERVICE CHEMISTRY TEACHERS' PRE-INSTRUCTION LEVELS OF UNDERSTANDING AND EXEMPLIFICATION REGARDING RENEWABLE ENERGY AND ITS SOURCES

Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU

Balıkesir University, Necatibey Education Faculty, Balıkesir,
canan@balikesir.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-7292-9690

Prof. Dr. NURİ NAKİBOĞLU

Balıkesir University, Science and Literacy Faculty,
nnuri@balikesir.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-7292-9690

ABSTRACT

Renewable energy refers to energy sources that are continuously renewed by natural processes, do not become depleted through use, or can reproduce themselves over short time scales. In the 2024 Chemistry Curriculum, renewable energy sources are associated with sustainable development and the goal of "accessible and clean energy", and students are expected to conceive these sources as "clean" and "environmentally friendly" solutions and to question the relationship between energy production and environmental impact. It is of crucial that pre-service chemistry teachers understand renewable energy sources conceptually correctly, so that they can integrate these contents envisaged in the 2024 curriculum with concepts such as sustainability, green chemistry and carbon/water footprint and thereby foster both scientific and environmental awareness in their future students. In this study, within the scope of the environmental chemistry course, it was aimed to reveal the pre-instruction basic knowledge levels of pre-service chemistry teachers regarding renewable energy. Forty-two pre-service chemistry teachers who took the elective environmental chemistry course in different semesters participated in the study. From the participants, written definitions and examples regarding renewable energy sources were obtained through open-ended questions, and by means of content analysis both how they defined renewable energy and their levels of understanding on this subject were examined. In addition, to what extent they correctly knew examples of renewable energy sources was investigated. The findings showed that the pre-service chemistry teachers defined renewable energy largely correctly. In the examples they provided, it was determined that solar and wind energy were the most frequently repeated energy source examples.

Keywords: Renewable energy, pre-service chemistry teachers, renewable energy sources

1. INTRODUCTION

While energy production is considered an unavoidable necessity today, protecting environmental integrity is equally important for maintaining a healthy life. Therefore, addressing energy acquisition and consumption processes in harmony with the environment plays a decisive role in ensuring the sustainability of energy resources for both present and future generations [1]. Renewable energy refers to energy sources that are continuously renewed by natural processes, do not deplete with use, or can regenerate themselves in short time scales.

Solar, wind, hydroelectric, geothermal, and biomass energy are among the most widely used renewable energy sources today; these sources offer multifaceted contributions in environmental, economic, and social dimensions [2]. Particularly in the fight against climate change, the widespread adoption of renewable energy technologies is considered an effective strategy for reducing greenhouse gas emissions [3]. In addition, improving air quality, reducing pressure on ecosystems, and conserving natural resources are among the prominent environmental benefits of renewable energy.

For these reasons, how renewable energy sources are understood by society, and especially the meanings that students attribute to these concepts, are critically important for the success of the energy transition. It is crucial for raising conscious individuals of the future that students understand renewable energy conceptually, not only as a “clean” or “environmentally friendly” energy source, but also in terms of its limitations, environmental impacts, and sustainability aspects. Therefore, examining students' understanding of renewable energy stands out as one of the fundamental research topics that should be addressed in the field of science and chemistry education.

Some studies examining students' perceptions and understanding of renewable energy reveal significant conceptual gaps in this area. Yıldırım et al. (2019), in their study conducted at the 8th-grade level, examined students' perceptions of renewable energy sources through science cartoons and semi-structured interviews [4]. The study concluded that students had difficulty defining energy and explaining energy transformation; they possessed incorrect and incomplete information in this area. It was determined that students perceived non-renewable energy sources as polluting the environment, while renewable energy sources were perceived as non-polluting. Özyurt and Yalman (2020) examined the cognitive structures of 6th-grade students regarding renewable energy sources through a word association test [5]. The results showed that students associated solar and wind energy more intensely; they had difficulty associating hydroelectric and biomass energy within the scope of renewable energy. Özyurt and Yalman (2020) examined the cognitive structures of 6th-grade students regarding renewable energy sources through a word association test. The results showed that students associated solar and wind energy more strongly; they had difficulty associating hydroelectric and biomass energy within the scope of renewable energy. Bıyıklı (2018) examined the views of prospective teachers and teachers on renewable energy. In a survey conducted with 179 participants from mathematics and science departments, it was determined that the participants generally had positive views on renewable energy sources and their use [6]. Ewim et al. (2023) conducted a study to examine high school students' knowledge levels regarding renewable energy and their

understanding of sustainable energy well-being [7]. The study found that students had the most knowledge about solar energy among renewable energy types, while awareness and conceptual understanding of geothermal energy were quite low.

Studies conducted in Türkiye show that students' knowledge levels regarding renewable energy are uneven across different energy types. Therefore, the correct teaching of alternative energy is crucial in student education. An examination of the 2024 Chemistry Curriculum [8] reveals that renewable energy sources are linked to sustainable development and the goal of "accessible and clean energy." Students are expected to understand these sources as "clean" and "environmentally friendly" solutions and to question the link between energy production and environmental impact. Therefore, it is critical for pre-service chemistry teachers (PSCTs) to conceptually understand renewable energy sources correctly, integrating the content envisioned in the 2024 curriculum with concepts such as sustainability, green chemistry, and carbon/water footprint, thereby developing both scientific and environmental awareness in students. For this reason, this study aims to determine the basic knowledge levels of prospective chemistry teachers regarding renewable energy before teaching, within the scope of the environmental chemistry course. In line with these objectives, the sub-problems of the study are as follows:

1. What are PSCTs' levels of understanding of the concept of renewable energy?
2. What examples of renewable energy sources do PSCTs provide?

2. METHOD

The research design of the study is a *case study*, which is a qualitative research approach regarded as a distinctive method for answering scientific research questions. Case studies are investigations in which a phenomenon is defined and examined in depth within a specific context, bounded by place and/or time [9].

The study was conducted using *criterion sampling***,** one of the purposive sampling methods. In criterion sampling, participants are selected based on predetermined characteristics [9]. For the present study, PSCTs who were enrolled in the environmental chemistry course and who had previously completed instruction on all pollution-related topics were selected as the sampling criterion.

A total of 42 PSCTs who had taken the elective environmental chemistry course in different academic terms participated in the study. All participants were third-year students in the chemistry teacher education program within a faculty of education, and all took part in the study on a voluntary basis. In accordance with ethical principles, the necessary permissions for conducting the study were obtained.

In the study, data were collected using the following two open-ended questions: "What is renewable energy?" "Please give examples of renewable energy sources." The data were collected immediately prior to the start of instruction on the topic in order to identify the PSCTs' conceptual understandings before instruction. The form was completed individually, no

guidance or intervention was provided, and all participants responded to the questions in written form. The data collection process took approximately 10–15 minutes.

The written responses obtained were analyzed using content analysis, one of the qualitative data analysis techniques. Throughout the analysis process, the researchers employed the constant comparative method, ensured consistency between codes and themes, and maintained the integrity of the data.

3. FINDINGS

The findings are presented below in an orderly manner, addressing each research question in turn.

3.1. Findings related to the first research question

In the first research question, the extent to which PSCTs understand the concept of renewable energy was examined. For this purpose, the findings derived from the analysis of the responses given to the relevant question, based on levels of understanding, are presented in Table 1.

Table 1. Understanding Levels of PSCTs Regarding the Concept of Renewable Energy

Understanding level	Definition	Characteristics of explanations included in this level	PSCT No	f
Sound understanding	Correctly and completely defining renewable energy as inexhaustible resources that renew themselves through natural processes; giving correct examples such as solar, wind, hydroelectric, geothermal.	The definition clearly includes core elements such as “renewal through natural processes,” “inexhaustibility,” and “being sustainable”; examples are correct and diverse.	PSCT3, PSCT5, PSCT7, PSCT10, PSCT11, PSCT12, PSCT14, PSCT17, PSCT21, PSCT23, PSCT24, PSCT30, PSCT31, PSCT32, PSCT33, PSCT35, PSCT37, PSCT38, PSCT39, PSCT41, PSCT42	21
Partially / incomplete understanding	Although some aspects of the concept are correct, the explanation is incomplete or limited (e.g., saying only “self-renewing energy”; giving limited examples; leaving one aspect of the definition incomplete).	Defining renewable energy only as “repeated use”; indicating only one environmental aspect; leaving knowledge about the process incomplete; examples are limited (generally only solar and wind).	PSCT2, PSCT4, PSCT9, PSCT13, PSCT15, PSCT18, PSCT20, PSCT34, PSCT36, PSCT40	10
Understanding involving alternative conception	Confusing renewable energy with unrelated concepts such as recycling, reuse, or not wasting energy; giving incorrect examples or	Expressions such as “recyclable energy,” “can be consumed repeatedly,” “harmless energy,” “reusing energy”; a tendency to	PSCT27, PSCT28, PSCT29	3

	making incorrect comparisons.	evaluate non-renewable energy as "renewable."		
Those who give only examples and do not provide an explanation	—	—	PSCT1, PSCT6, PSCT8, PSCT16, PSCT19, PSCT22, PSCT25, PSCT26	8

When Table 1 is examined, it is seen that PSCTs' understandings of the concept of renewable energy are grouped into four different levels. Considering the first group, the sound understanding group, approximately half of the PSCTs (f = 21) correctly defined renewable energy as inexhaustible resources that renew themselves through natural processes. In this group, the definitions are not merely descriptive but also include the dimension of sustainability. This indicates that the basic scientific framework of the concept has been largely understood.

PSCTs in the partially correct group, although expressing some aspects of the concept accurately, provided narrowed and superficial explanations. Reducing renewable energy solely to the characteristics of "self-renewal" or "repeated use," and neglecting environmental processes and the systemic dimension, constitutes the main feature of this level.

It is observed that three PSCTs are included in the understanding involving alternative conceptions group. In this group, the concept of renewable energy is confused with conceptually related but scientifically different notions such as recycling, reuse, and energy conservation. Expressions such as "recyclable energy" and "reusing energy" indicate that the distinction between energy source and energy use has not been clearly established. In addition, evaluating non-renewable energy sources as renewable points to strong alternative conceptions based on incorrect classification.

It is also seen that eight PSCTs provided only examples related to renewable energy without offering a definitional explanation. This situation suggests that the concept is known at a labeling level, but its conceptual content has not been structured. This finding is particularly noteworthy from a pedagogical perspective, especially considering that the participants are PSCTs.

3.2. Findings related to the second research question

In the second research question, PSCTs were asked to provide examples of renewable energy sources. The results of the analysis of the examples provided by the PSCTs are presented in Table 2.

Table 2. Findings on the examples of renewable energy sources provided by PSCTs

Theme	Code (Renewable Energy Sources)	PSCT No	f
Solar Energy	Solar / solar energy	PSCT1, PSCT2, PSCT3, PSCT4, PSCT5, PSCT7, PSCT8, PSCT9, PSCT10, PSCT11, PSCT12, PSCT13, PSCT14, PSCT16, PSCT17, PSCT18, PSCT19, PSCT20,	32

		PSCT21, PSCT22, PSCT23, PSCT24, PSCT25, PSCT26, PSCT34, PSCT35, PSCT36, PSCT37, PSCT39, PSCT40, PSCT41, PSCT42	
Wind Energy	Wind / wind energy / wind turbine	PSCT1, PSCT2, PSCT3, PSCT4, PSCT5, PSCT7, PSCT8, PSCT11, PSCT12, PSCT13, PSCT14, PSCT16, PSCT17, PSCT18, PSCT19, PSCT20, PSCT21, PSCT22, PSCT24, PSCT25, PSCT26, PSCT33, PSCT34, PSCT36, PSCT37, PSCT38, PSCT39, PSCT40, PSCT41, PSCT42	29
Water / Hydroelectric Energy	Water energy / dams / rainfall / hydroelectric power plants	PSCT5, PSCT6, PSCT7, PSCT10, PSCT12, PSCT19, PSCT22, PSCT39, PSCT42	9
Geothermal Energy	Geothermal energy	PSCT3, PSCT36	2
Wave / Ocean Energy	Wave energy	PSCT16	1

Table 2 presents the distribution of the examples of renewable energy sources provided by PSCTs. The table categorizes the examples under five themes: solar energy, wind energy, water/hydroelectric energy, geothermal energy, and wave/ocean energy.

4. RESULTS AND DISCUSSION

The findings of this study reveal that PSCTs' understandings of the concept of renewable energy are structured at different levels and exhibit substantial variation in terms of conceptual depth. The fact that approximately half of the participants defined renewable energy accurately and incorporated the sustainability dimension indicates that the basic scientific framework of the concept has been largely internalized. This finding is consistent with previous studies reporting generally positive attitudes toward renewable energy among teachers and pre-service teachers [6]. Nevertheless, a considerable proportion of the participants described renewable energy in a restricted manner, reducing it primarily to characteristics such as "self-renewal" or "repeated use." Such explanations suggest that the concept is perceived in isolation from environmental processes and systemic relationships. Similarly, prior research has documented that students experience difficulties in defining energy and explaining energy transformations, and tend to perceive renewable energy in an overly generalized way as "non-polluting". Although explanations involving alternative conceptions were limited in number, the confusion of renewable energy with concepts such as recycling and energy conservation reflects an unresolved distinction between "energy source" and "energy use," a problem widely reported in the literature [7, 10]. In addition, the presence of PSCTs who provided only examples without offering a definitional explanation suggests that renewable energy is known at a labeling level rather than being conceptually well structured. This finding aligns with cognitive structure studies showing that learners tend to associate certain renewable energy types more readily than others, resulting in fragmented and uneven conceptual networks.

Overall, the results indicate that although PSCTs demonstrate relatively high levels of awareness of renewable energy, significant shortcomings remain in terms of conceptual depth and systems thinking. These findings are consistent with both national and international studies emphasizing that awareness and positive attitudes alone are insufficient, and that strengthening conceptual understanding is essential for effective renewable energy education [7].

The results indicate an imbalance in the renewable energy sources cited by PSCTs. Solar and wind energy were the most frequently mentioned examples, suggesting that PSCTs primarily associate renewable energy with highly visible and commonly emphasized sources. In contrast, hydroelectric, geothermal, and wave/ocean energy were mentioned far less frequently, pointing to limited awareness of less prominent renewable energy types. Overall, these findings suggest that PSCTs' understanding of renewable energy sources is uneven and largely centered on solar and wind energy, reflecting a surface-level familiarity rather than a comprehensive understanding of renewable energy diversity. From a pedagogical perspective, this pattern is noteworthy, as a restricted range of examples may lead to similarly narrow and incomplete representations of renewable energy in future classroom instruction.

In light of these results, the following recommendations are proposed.

1. Conceptual instruction should be strengthened.

In renewable energy education, instruction should extend beyond definitions and examples to explicitly address energy transformations, natural processes, and systemic relationships.

2. Greater emphasis should be placed on concrete and activity-based practices.

Material- and activity-based instructional practices, such as wind turbine models and solar energy design activities, have been shown to enhance conceptual understanding. These types of applications should be systematically integrated into teacher education programs.

3. Diagnostic assessment of alternative conceptions should be conducted.

Diagnostic assessment tools that clearly distinguish between concepts such as renewable energy, recycling, and energy conservation should be used to identify pre-service teachers' alternative conceptions at an early stage.

4. Renewable energy types should be addressed in a balanced manner.

Rather than focusing exclusively on solar and wind energy, instruction should also explicitly emphasize the roles of other renewable energy sources, such as biomass, geothermal, and hydroelectric energy, within the broader framework of renewable energy.

REFERENCES

[1] Akgün, S. (2021). 8. *Sınıf Öğrencilerinin Yenilenebilir Enerji Kaynakları Ve Sürdürülebilirlik Kavramına Yönelik Algılarının İncelenmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

[2] International Energy Agency (IEA) (2024). Renewables 2024: Analysis and forecast to 2030. https://www.iea.org/reports/renewables-2024 Accessed: December 22, 2025).

[3] IPCC (2023). Climate Change 2023: Synthesis Report. Intergovernmental Panel on Climate Change. https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/ (Accessed: December 22, 2025).

[4] Yıldırım, T., Tanık-önal, N., & Büyük, U. (2019). Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına İlişkin Algılarının Bilim Karikatürleri Aracılığıyla İncelenmesi. Journal of Theoretical Educational Sciences, 12(1), 342-368. https://doi.org/10.30831/akukeg.412492

[5] Özyurt, Ö. G., & Ercan Yalman, F. (2020). Yenilenebilir Enerji Konusunda Bilişsel Yapının Kelime İlişkilendirme Testi İle Belirlenmesi: Mersin İli Örneği. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(3), 1320-1338. https://doi.org/10.17679/inuefd.780413

[6] Bıyıklı, D. (2018). *Öğretmen Ve Öğretmen Adaylarının Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Yönelik Görüşlerinin Incelenmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü

[7] Ewim, D. R. E., Abolarin, S. M., Scott, T. O., & Anyanwu, C. S. (2023). A survey on the understanding and viewpoints of renewable energy among South African school students. The Journal of Engineering and Exact Sciences, 9(2), 15375-01e.

[8] Ministry of National Education (MoNE). (2024). Chemistry Curriculum (Grades 9–12). Ankara: MoNE Publications.

[9] Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (23. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık, 2017.

[10] Zyadin, A., Puhakka, A., Ahponen, P., Cronberg, T., & Pelkonen, P. (2012*).* School students' knowledge, perceptions, and attitudes toward renewable energy in Jordan. *Renewable energy*, *45*, 78-85.

8-15 YAŞ ARASI DOWN SENDROMLU ÖĞRENCİLERDE GÖRSEL SANATLAR EĞİTİMİNİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE DAYANARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

AN EVALUATION OF VISUAL ARTS EDUCATION FOR STUDENTS AGED 8-15 WITH DOWN SYNDROME: INSIGHTS FROM TEACHER PERSPECTIVES

Doç. Dr. Tülay GÜMÜŞER[1]

[1] Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,

tulaygumuser@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-6264-262

YL Öğrenci Hatice Merve ÖZASLAN [2]

[2] Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,

haticemerveozaslan@gmail.com - ORCID ID: 0009-0009-9930-8219

ÖZET

Down Sendromu, bireylerin genetik yapısında 21. kromozomun fazladan bir kopyasının bulunması sonucu ortaya çıkan kalıtsal bir durumdur. Bu genetik farklılık, kişinin fiziksel ve zihinsel gelişimini etkileyerek, öğrenme güçlükleri ve belirgin yüz özellikleri gibi çeşitli belirtilerle kendini göstermektedir. Bu durum bir hastalık değil, genetik yapının doğal bir çeşitliliği olarak kabul edilmektedir. Down Sendromlu bireylerin yaşamları boyunca özel destek ve uygun eğitimle potansiyellerini en iyi şekilde kullanmaları hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda araştırmada Down Sendromlu öğrencilerin görsel sanatlar eğitimine katılım düzeylerinin ve gelişim süreçlerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın temel problemi, Down Sendromlu öğrencilerin görsel sanatlara ilgisi ve katılımı ile gelişimlerinin nasıl şekillendiğini ortaya koymaktır. Nitel araştırmanın durum modeli ile yürütülen araştırmada, katılımcı olarak Konya'daki devlet destekli özel eğitim okullarında eğitim gören 30 özel eğitim öğretmeni bulunmaktadır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmış ve nitel içerik analizi yöntemiyle tematik kategorilere ayrılarak analiz edilmiştir. Görüşme formu 16 sorudan oluşan bir anket şeklinde oluşturulmuştur. Çalışmanın sonuçları, katılımcıların görüşlerini, deneyimlerini ve beklentilerini yansıtacak şekilde sunulmuştur. Araştırma bulguları, Down Sendromlu öğrencilerin resim derslerine gösterdikleri isteği, ilgiyi ve bu sürecin duygusal olarak olumlu sonuçlar ortaya çıkardığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Down Sendromu, Görsel Sanatlar Eğitimi, Özel Eğitim

ABSTRACT

Down Syndrome is a genetic condition that occurs due to the presence of an extra copy of chromosome 21 within an individual's genetic structure. This chromosomal variation influences both physical and cognitive development, often manifesting through learning difficulties and distinctive phenotypic characteristics, and delays in adaptive functioning. Rather than being classified as a disease, Down Syndrome is understood as a form of natural genetic variation. With appropriate educational practices and sustained support, individuals with Down Syndrom can maximize their developmental potential and actively participate in social life. Aligned with this perspective, the present study aims to examine the participation levels and developmental processes of students with Down Syndrome in visual arts education. The main problem of the research is to reveal how the interest, participation, and development of students with Down Syndrome in visual arts are shaped. Conducted as a qualitative study using the case study model, the research includes 30 special education teachers working in state-supported special education schools in Konya as participants. Data were collected through a semi-structured interview form and analyzed by thematic categorization using qualitative content analysis. The result of the study are presented in alignment with the participants' observations, professional experiences, and expectations regarding visual arts education. The findings indicate that students with Down Syndrome show enthusiasm and interest in painting lessons, and this process leads to positive emotional outcomes. Furthermore, teachers emphasized that visual arts activities support students' creativity, fine motor development, and self-expression.

Keywords: Down Syndrome, Visual Arts Education, Special Education

1. GİRİŞ

Down Sendromu, hücrelerde 21. kromozomun fazladan bir kopyasıyla başlayan genetik bir durumdur ve bu, bebeklikten itibaren kas tonusunun düşük olması, boyun kısalması, yüz hatlarının belirginleşmesi gibi fiziksel değişikliklere yol açmaktadır. Bireyler genellikle hafif ila orta düzeyde öğrenme zorlukları, bilişsel gecikme, hipotoni, karakteristik fasiyal özellikler ve konjenital kalp defektleri gibi çoklu sağlık sorunları yaşamaktadırlar. Ancak erken eğitim, fizyoterapi ile kalp-duyu takipleri sayesinde normal bir yaşam sürebilmektedirler. Anne yaşı ilerledikçe risk artsa da günümüzde multidisipliner yaklaşımlar yaşam kalitesini 60 yıla kadar uzatmaktadır (Yüzügüldü, 2023, s.236). Türkiye'de de benzer prevalans oranları rapor edilmekte olup, bu çocukların eğitim süreçleri bireyselleştirilmiş programlarla desteklenerek sosyal entegrasyon ve bağımsızlık hedeflenmektedir (Koç ve Ark., 2024, s.594).

Özel eğitimde görsel sanatlar, Down Sendromlu çocukların bütünsel gelişimine yönelik en etkili yöntemlerden biridir. Sanat etkinlikleri, ince motor becerileri güçlendirirken yaratıcı ifade, duygusal regülasyon ve sosyal etkileşimi de teşvik etmektedir. Bireyselleştirilmiş sanat uygulamaları görsel algı ve temsil becerilerinde belirgin ilerlemeler sağlamaktadır. Öğrencilerin sınıf içi davranışlarında düzen, paylaşım ve mutluluk düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı iyileşmeler görülmektedir (Salderay, 2012, s.159; Adan, 2009, s.95**).**

Buna karşın, görsel sanatlar eğitiminin etkinliği öğretmen pedagojisi, materyal erişimi, atölye altyapısı ve aile tutumları gibi faktörlerden doğrudan etkilenmektedir (Yüksel ve Tanrıverdi, 2019, s.537). Literatür taraması, bu alanda öğretmen deneyimleri temelli sistematik nitel çalışmaların sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır (Eren ve Çalış, 2019, s.29-32). Özellikle ailelerin sanat eğitimini "akademik" derslere göre önemsiz görmesi, çocukların çok yönlü gelişimini kısıtlamaktadır (Kutlu Abu ve Kayar, 2020, s.157-158).

Bu araştırma, Konya'daki devlet destekli özel eğitim okullarında 8-15 yaş arası Down Sendromlu öğrencilerle çalışan 30 öğretmenin yarı yapılandırılmış görüşmelerini nitel durum modeli ile inceleyerek, görsel sanatlar eğitiminin bilişsel, psikomotor, sosyal ve duygusal etkilerini; karşılaşılan zorlukları ve çözüm önerilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Elde edilen bulgulara göre, program geliştirme ve okul-aile iş birliği stratejilerine yönelik kanıta dayalı öneriler sunulacaktır.

1.1.Yöntem

Araştırma, Konya ilindeki devlet destekli özel eğitim okullarında 8-15 yaş arası Down Sendromlu öğrencilerle çalışan öğretmenlerin görsel sanatlar eğitimine ilişkin algı, deneyim ve tutumlarını derinlemesine anlamak amacıyla yapılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem insanların deneyimlerini, algılarını, tutumlarını ve sosyal gerçekliklerini derinlemesine anlamaya çalışmaktadır. Öğretmenlerin öznel anlam dünyalarını doğal bağlamlarında (okul atölyeleri, sınıf ortamları) bütüncül olarak yakalamayı hedefleyen tanımlayıcı durum çalışması yöntemi uygulanmıştır. Bu görsel sanatlar eğitiminin nörogelişimsel, duyuşsal ve sosyokültürel katmanlarını nicel ölçeklerle indirgenemeyecek

karmaşıklığı göz önünde bulundurarak yapılmış olup, katılımcıların "yaşantılarını nasıl yorumladıklarını" merkeze almaktadır (Topkaya, 2013, s.114).

Araştırma, sosyal bilimlerde sıklıkla tercih edilen durum çalışması modeline dayanmaktadır. Durum çalışması, belirli bir olgu veya sosyal fenomenin doğal ortamında derinlemesine ve kapsamlı bir biçimde incelenmesini sağlayan yöntemdir (Topkaya, 2013, s.114). Araştırmanın çalışma grubunu, Konya ilinde bulunan devlet destekli özel eğitim okullarında görev yapan 30 özel eğitim öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiş ve farklı okullardan temin edilerek çeşitlilik sağlanmıştır. Katılımcı seçiminde etik ilkeler titizlikle gözetilmiş, katılımcıların gönüllülük esasına göre araştırmaya dahil edilmiştir. Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen 16 maddelik yarı yapılandırılmış görüşme soruları kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış gözlem, nitel araştırmalarda kullanılmaktadır. Bu yöntemde, araştırmacı kriterlerini önceden belirlemekte ve süreç esnasında gelişen durumları da kaydedebilmektedir (Polat, 2022, s.164). Sorular eğitimsel etkiler, lojistik zorluklar, aile/okul dışı dinamikler, pedagojik uygulamalar olmak üzere 4 ana tema etrafında yapılandırılmıştır. Görüşmeler, birebir yüz yüze gerçekleştirilmiş, ses kaydıyla belgelenmiş ve transkribe edilmiştir. Veri toplama süreci, katılımcılara araştırmanın amacı ve süreci hakkında ön bilgilendirme yapılmasıyla başlamış; sonrasında birebir yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, önceden belirlenen etik koşullar kapsamında ses kaydıyla belgelenmiş, sonrasında metin haline getirilmiştir. Görüşmeler sırasında ortaya çıkan duygusal ve bilişsel durumların yanı sıra, veri doğruluğunu artırmak için katılımcılara ek açıklama fırsatları sunulmuştur. Yürütülen çalışma süresince, katılımcıların gizliliği korunmuş ve haklarına saygı gösterilmiştir.

Toplanan nitel veriler içerik analizi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Öncelikle veriler tematik olarak kodlanmış, ardından frekans analizi uygulanarak yanıtların dağılımı belirlenmiştir. İçerik analizi, verilerin sistematik ve objektif biçimde yorumlanmasını sağlarken; frekans analizi nicel bir boyut kazandırmıştır. Tematik kategoriler oluşturulurken, araştırma sorularına uygun alt temalar dikkatle türetilmiş; bu sayede öğretmenlerin deneyimleri, algıları ve beklentileri açıklığa kavuşmuştur (Salderay, 2012, s.159; Topkaya, 2013, s.114).

Çalışmanın sadece Konya ilinde yapılmış olması, öz-bildirim yanlılığı riski ve pandemi sonrası okul dinamiklerinin değişkenliği durumu araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Araştırma, MEB müfredat revizyonu, öğretmen eğitimi modülleri ve okul-aile protokolleri için eylem odaklı çıktılar üretmeyi amaçlamaktadır.

Öğretmen Anket Soruları

1. Down Sendromlu çocukların görsel sanat eğitimi alması ile ilgili neler düşünüyorsunuz?
2. Görsel sanatlar eğitiminin Down Sendromlu çocukların ileriki hayatlarına etkileri hakkında neler düşünüyorsunuz?
3. Down Sendromlu çocukların sanat eğitimi almasının sosyal duygusal durumlarına etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?

4. Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almasının iletişim becerilerine etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?
5. Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almasının psikomotor becerilerine etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?
6. Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almasının zihinsel becerilerine etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?
7. Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almalarında materyal temini hakkında neler düşünüyorsunuz?
8. Down Sendromlu öğrencilerin görsel sanatlar eğitimi almalarında ihtiyaç duyulan ortamlar hakkında neler düşünüyorsunuz?
9. Down Sendromlu öğrencilerde görsel sanatlar eğitiminde yaşanan güçlükler nelerdir?
10. Down Sendromlu öğrencilerde sanat eğitimine velilerin bakış açısı hakkında neler düşünüyorsunuz?
11. Down Sendromlu öğrencilerinizin yaşları dikkate alındığında görsel sanatlar eğitiminin ne zaman başlaması gerektiğine inanıyorsunuz?
12. Down Sendromlu öğrencilerinizin okul dışında da görsel sanat etkinliklerine (sergi, çalıştay vb.) yönlendirilmesi hakkında neler düşünüyorsunuz?
13. Down Sendromlu öğrenciler için görsel sanatlar eğitimi verirken hangi yaklaşımı/ yöntemleri benimsiyorsunuz?
14. Down Sendromlu öğrencilerinizin sanatsal yeteneklerindeki gelişmeleri nasıl ölçüyor ve değerlendiriyorsunuz?
15. Down Sendromlu öğrencilerin görsel sanatlarda özel yeteneklilik durumlarına ilişkin neler düşünüyorsunuz?
16. Down Sendromlu öğrencilerinizin görsel sanatlarda ilgi alanlarını keşfetme ile ilgili neler yapıyorsunuz?

2. UYGULAMALAR

2.1.Araştırma Bulguları

Down Sendromu, hücre bölünmesi sırasında meydana gelen bir kromozomal anormallikten kaynaklanır. Bu durumda, embriyoda 21. kromozom üç adet bulunur; oysa normalde bu kromozomdan yalnızca iki tane bulunması gerekir. Hatalı kromozom sayımı, anne ya da babadan gelen yumurta veya sperm hücresinde gerçekleşir ve embriyo gelişimi boyunca tüm hücrelerde bu fazladan kromozom çoğalır. Down Sendromu vakalarının büyük çoğunluğu, bu tür hücresel bölünme hataları sonucu ortaya çıkar (Başgül ve Mutlu, 2015, s.2). Bu durum, bireylerde bilişsel gerilik, düşük kas tonusu, karakteristik yüz özellikleri ve multisistemik sağlık sorunları ile karakterizedir (Koç ve Ark., 2024, s.594). Erken tanı ve multidisipliner müdahaleler (fizyoterapi, konuşma terapisi, davranışsal eğitim) ile yaşam beklentisi 60 yıla ulaşmakta; ancak bireysel bağımsızlık ve sosyal entegrasyon hala bireyselleştirilmiş eğitim programlarına bağlı gelişmektedir (Yüzügüldü, 2023, s.236). Down Sendromlu çocukların eğitiminde multidisipliner yaklaşımlar ön plandadır. Özel eğitim paradigmalarında görsel sanatlar eğitimi gibi yöntemler bütüncül gelişimi hedeflemektedir. Görsel sanatlar eğitimi bu

bağlamda kritik bir rol üstlenmekte; ince motor becerileri güçlendirirken, yaratıcı ifade, duygusal regülasyon ve sosyal etkileşimi de desteklemektedir. Bireyselleştirilmiş görsel sanatlar programları, Down Sendromlu çocukların öğrenme hızlarına ve bilişsel profillerine uyum sağlayarak bağımsızlık düzeylerini önemli ölçüde artırmaktadır (Salderay, 2012, s.159).

Sanat, insanlık tarihinin en eski ifade biçimlerinden biri olup, duygu-düşünce-hayal gücünü somut veya soyut formlara dönüştürme sürecidir. Görsel sanatlar disiplini, resim, heykel, baskı, mimariden günümüzün dijital sanat, video art ve grafik tasarımına uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Görsel sanatlar eğitimi; yaratıcı düşünme, estetik algı, sanatsal üretim becerileri ve görsel okuryazarlığı geliştirmeyi amaçlamaktadır (Kılıç ve Yalım, 2023, s.1985). Görsel sanatlar uygulamaları, Down Sendromlu çocukların sosyal uyum, kendini gerçekleştirme, problem çözme, öğrenme süreçleri, özgüven, yaratıcılık, dikkat, motivasyon ve yaşam kalitesi alanlarında belirgin iyileşmeler sağlamaktadır (Adan, 2009, s.95; Geçen ve Ark., 2019, s.180). Sanat etkinlikleri, duygusal regülasyonu destekleyerek bireysel kimlik gelişimini hızlandırmakta; eğitim sürecindeki mutluluk, heyecan ve haz duyguları psikolojik iyilik halini pekiştirmektedir. Bu rehabilitatif etki, nöroplastisiteyi tetikleyerek bilişsel rezerv oluşturmakta ve günlük yaşam becerilerini geliştirmektedir (Çağlayan, 2018, s.410; Erim ve Caferoğlu, 2012, s.327-328).

Sonuç olarak, görsel sanatlar eğitimi Down Sendromlu çocukların çok yönlü gelişiminde vazgeçilmez bir araçtır. İnce motor becerilerden bilişsel gelişime, sosyal uyumdan duygusal güçlenmeye kadar geniş bir etki spektrumu sunmaktadır. Özel eğitim müfredatlarına sistematik entegrasyonu, bireylerin potansiyellerini maksimize etme açısından stratejik öneme sahiptir (Salderay, 2012, s.159; Geçen ve Ark., 2019, s.180).

2.2.Yarı Yapılandırılmış Anketler Sonucu Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Cevaplarının Yorumları

Çizelge 1. Down Sendromlu çocukların görsel sanat eğitimi alması ile ilgili neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 1. Down Sendromlu çocukların görsel sanat eğitimi alması ile ilgili neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Yeteneği olan her çocuk almalı.	1	3,3333333
Seviyorlar.	3	10
Her anlamda faydalı/ olumlu etkileri olan bir eğitim.	6	20
Çocukların özgüvenlerini artırıyor.	5	16,666667
Sosyal becerilerini geliştiriyor.	1	3,3333333
Öğrenme süreçlerini kolaylaştırıyor.	3	10
İletişim becerilerini destekliyor.	3	10
Motor gelişimlerini destekliyor.	3	10

Bilişsel becerilerini destekliyor.	7	23,333333
Duygusal gelişimlerini destekliyor.	3	10
Sanatsal ifade becerilerini geliştiriyor.	4	13,333333
Sosyal becerilerini geliştirir.	2	6,6666667
Akademik başarılarını destekler.	1	3,3333333
Görsel algılarını ve ifadelerini kuvvetlendiriyor.	4	13,333333
İyileştirici etkiye sahip.	6	20
Yaşam becerilerini destekler.	3	10
Kendilerini keşfetmelerini, tanımalarını, kabul etmelerini ve ifade etmelerini sağlar.	8	26,666667
Görsel sanat eğitimi çocukların başarma hazzını tatmalarını sağlar.	3	10
Görsel sanat eğitimi çocukların motivasyonunu artırır.	1	3,3333333

Çizelge 1'de, öğretmenlerin "Down Sendromlu çocukların görsel sanat eğitimi alması ile ilgili neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %26,67'si, görsel sanat eğitiminin çocukların kendilerini keşfetmelerine, tanımalarına, kabul etmelerine ve ifade etmelerine olanak sağladığını, %23,33' ü bilişsel becerilerin desteklendiğini, %20' si eğitimin her anlamda faydalı ve olumlu etkileri olduğunu, %20' si iyileştirici etkisi olduğunu, %16,67'si özgüveni artırdığını belirtmektedir. Bu veriler, sanat eğitiminin sadece estetik değil, aynı zamanda bilişsel gelişim için de önemli bir araç olduğunu göstermektedir.

Öğretmenler, görsel sanat eğitiminin Down Sendromlu çocukların bilişsel, duygusal, sosyal ve motor gelişimlerini destekleyen çok boyutlu bir eğitim alanı olduğunu vurgulamaktadır. Bu eğitim, çocukların özgüven, benlik gelişimi ve öz-farkındalık kazanmaları, kendilerini ifade etmeleri, günlük yaşam becerilerinin ve yaşam kalitelerinin artması, eğitim sürecine aktif katılımları açısından büyük önem taşımaktadır. Eğitim programlarında görsel sanatlara yer verilmesi, çocukların gelişimsel ihtiyaçlarına uygun destek sağlanması açısından kritik bir gerekliliktir (Geçen ve Ark., 2019, s.180; Şahin, 2015, s.28).

Çizelge 2. Görsel sanatlar eğitiminin Down Sendromlu çocukların ileriki hayatlarına etkileri konusunda neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 2. Görsel sanatlar eğitiminin Down Sendromlu çocukların ileriki hayatlarına etkileri konusunda neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
İyileştirici etkisi var.	6	20
Becerilerini/ yeteneklerini/ gelişimlerini ortaya çıkarıyor ve geliştiriyor.	6	20
Üretmenin ve başarmanın hazzını yaşatıyor.	2	6,6666667
Günlük hayata geçişi/ adaptasyonu/ uyumu kolaylaştırıyor.	9	30
Kendilerini keşfetmelerini, tanımalarını, kabul etmelerini ve ifade etmelerini sağlar.	14	46,666667
Sanatsal becerilerini geliştiriyor.	5	16,666667
Görsel algıyı ve görsel hafızayı geliştiriyor	3	10

Davranış problemlerinin sönmesine yardımcı oluyor.	1	3,3333333
Motor becerilerini destekler.	2	6,6666667
Sosyal becerilerini destekler.	6	20
İletişim becerilerini destekler.	2	6,6666667
Problem çözme becerisini destekler.	3	10
İstihdam şansı sağlar.	1	3,3333333
Duygusal gelişimlerini destekler.	1	3,3333333
İleriki yaşamlarında olumlu etkiler sağlar.	5	16,666667
Özgüvenlerini geliştirir.	2	6,6666667
Olumlu yönde geliştirir.	2	6,6666667

Çizelge 2'de, öğretmenlerin "Görsel sanatlar eğitiminin Down Sendromlu çocukların ileriki hayatlarına etkileri konusunda neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %46,67' si kendilerini keşfetmelerini, tanımalarını, kabul etmelerini ve ifade etmelerini sağlar, %30' u günlük hayata geçişi, adaptasyonu ve uyumu kolaylaştırıyor, %20' si iyileştirici etkisi var, %20' si becerilerini, yeteneklerini ve gelişimlerini ortaya çıkarıyor ve geliştiriyor, %20' si sosyal becerilerini destekler, %16,67' si sanatsal becerilerini geliştiriyor, %16,67' si ileriki yaşamlarında olumlu etkiler sağlıyor şeklinde cevaplamaktadır. Öğretmenler, görsel sanatlar eğitiminin Down Sendromlu çocukların ileriki hayatlarında çok yönlü ve olumlu etkiler yarattığını vurgulamaktadır. Çocukların günlük yaşamda karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmalarına, istihdam şansı elde etmelerine ve davranış problemlerinin azalmasına yardımcı olmaktadır (Eren ve Çalış, 2019, s.29-32; Geçen ve Ark., 2019, s.180).

Çizelge 3. Down Sendromlu çocukların sanat eğitimi almasının sosyal duygusal durumlarına etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 3. Down Sendromlu çocukların sanat eğitimi almasının sosyal duygusal durumlarına etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Günlük hayata adaptasyonlarını kolaylaştırıyor.	2	6,6666667
Onları anlamamızı/ çözümlememizi sağlıyor.	1	3,3333333
Duygusal/ ruhsal iyileşmeyi sağlıyor.	7	23,333333
Problemli davranışların çözülmesini kolaylaştırıyor.	4	13,333333
Sosyal gelişimlerini destekliyor.	20	66,666667
Çok fazla etkisi yok.	1	3,3333333
Ağır öğrencilerde çok fazla etkisi yok.	1	3,3333333
Olumlu davranışları artırıyor.	1	3,3333333
Duygusal gelişimlerini destekliyor.	14	46,666667
Özgüvenlerini geliştiriyor.	9	30
İletişim becerilerini geliştiriyor.	2	6,6666667
Kendilerini keşfetmelerini, tanımalarını, kabul etmelerini ve ifade etmelerini sağlar.	7	23,333333

Özgün bir karakter geliştirmelerini sağlar.	1	3,3333333

Çizelge 3'te, öğretmenlerin "Down Sendromlu çocukların sanat eğitimi almasının sosyal duygusal durumlarına etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %66,67'si sanat eğitiminin sosyal gelişimi desteklediğini belirtirken, %46,67'si duygusal gelişimi desteklediğini, %30'u özgüven artışını vurgulamaktadır. Öğretmenlerin sosyal gelişim ve duygusal destek alanlarında güçlü bir olumlu algılarının olduğu görülmektedir. Bu veriler, görsel sanat eğitiminin çocukların kendilerini tanıyıp geliştirip ifade etmelerine (benlik gelişimi), duygusal iyileşme yaşamalarına ve problemli davranışların azalmasına katkı sağladığını göstermektedir. Genel görüş sanatın olumlu ve destekleyici bir eğitim aracı olduğu yönündedir.

Down Sendromlu çocukların duygusal gelişimlerinin, iletişim ve sosyal becerilerinin geliştirilmesinde sanat temelli yaklaşımlar etkili olmaktadır (Çelik, 2016, s.215-216; Karataş ve Karataş, 2021, s.230-231). Görsel sanat eğitimi, Down Sendromlu çocukların sosyal hayata uyum sağlamalarını kolaylaştırırken, özgüven ve duygusal iyileşme süreçlerine de olumlu katkılar sunmaktadır. Bu nedenle, eğitim programlarında sanat temelli etkinliklere yer verilmesi, çocukların sosyal ve duygusal gelişimlerini desteklemek açısından önem taşımaktadır (Çelik, 2016, s.215-216).

Çizelge 4. Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almasının iletişim becerilerine etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 4. Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almasının iletişim becerilerine etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
İletişim becerilerini geliştirir.	16	53,333333
İş birliği becerisini geliştirir.	5	16,666667
Paylaşmayı öğretir.	6	20
Grup çalışması yapmayı öğretir.	5	16,666667
Kendilerini daha iyi ifade etmelerini sağlar.	3	10
Çok fazla etkisi olmuyor. Genelde bireyseller çünkü.	1	3,3333333
Alıcı ve ifade edici dilleri gelişir.	1	3,3333333
Görsel yollarla kendilerini ifade etme becerileri gelişir.	7	23,333333
Alternatif iletişim araçlarını ve yollarını keşfetmelerini sağlar.	3	10
Duygularını sanat yoluyla ifade etmelerini sağlar.	1	3,3333333
Sözcük dağarcıkları gelişir.	1	3,3333333
İletişim ile beraber tüm gelişim alanları paralel gelişir.	1	3,3333333
Yaratıcılık ve oyun sayesinde gelişir.	2	6,6666667
Başarı düzeyleri artar.	1	3,3333333

Çizelge 4'te, öğretmenlerin "Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almasının iletişim becerilerine etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %53,33 oranında iletişim

becerilerinin geliştiğini, %23,33'ü çocukların görsel yollarla kendilerini ifade etme becerilerinin geliştiğini, %20'si paylaşmayı öğrendiklerini, %16,67'si iş birliği ve grup çalışması becerilerinin geliştiğini belirtmektedir. Bu bulgular, görsel sanatlar eğitiminin Down Sendromlu çocukların iletişim becerilerinin gelişiminde ve sosyal ilişkilerde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Görsel sanatlar, çocukların sözel olmayan alternatif iletişim yollarını keşfedip güçlendirerek, kendilerini daha iyi ifade etmelerini sağlamaktadır. Problem davranışlarının azalmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, grup çalışmaları ve paylaşma gibi sosyal becerilerin gelişimi, iletişim süreçlerini desteklemektedir (Şahin, 2015, s.28). Görsel sanatlar eğitimi, çocukların sosyal etkileşimlerini artırırken, özgüven ve iş birliği becerilerini de güçlendirmektedir (Eren ve Çalış, 2019, s.29-32).

Çizelge 5. Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almasının psikomotor becerilerine etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 5. Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almasının psikomotor becerilerine etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Olumlu yönde destekler.	17	56,666667
Psikomotor gelişime paralel olarak zihinsel gelişimini de destekler.	1	3,3333333
El-göz koordinasyonlarını geliştirir.	2	6,6666667
El ve parmak kaslarını, becerilerini geliştirir.	7	23,333333
Planlama, denge ve kontrol becerilerini geliştirir.	2	6,6666667
İşitsel-motor koordinasyonlarını geliştirebilir.	1	3,3333333
Hassas becerileri gelişir.	1	3,3333333
Farklı malzemeleri tutma, şekil verme, manipüle etme, kesme, yapıştırma gibi günlük yaşam becerileri gelişir.	2	6,6666667
Vücut farkındalıkları gelişir.	1	3,3333333
Büyük kas becerileri gelişir.	1	3,3333333
Hareket becerileri gelişir.	2	6,6666667
Dokunsal deneyimler yaşarlar.	1	3,3333333
Renkleri karıştırma, boyama gibi sanatsal becerileri artar.	1	3,3333333
Konsantrasyon ve sabır becerileri gelişir.	1	3,3333333
Estetik algıları gelişir.	1	3,3333333
Görsel dikkatleri gelişir.	1	3,3333333
Özgüvenleri gelişir.	1	3,3333333

Çizelge 5'te, öğretmenlerin "Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almasının psikomotor becerilerine etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %56,67'si bu eğitimin psikomotor becerileri olumlu yönde desteklediğini, %23,33'ü el ve parmak kasları ile becerilerinin geliştiğini belirtmektedirler.

Görsel sanatlar eğitimi Down Sendromlu çocukların psikomotor gelişimini çok yönlü desteklemektedir. Özellikle ince motor becerilerin (el ve parmak kasları, el-göz koordinasyonu) gelişimi, çocukların günlük yaşam aktivitelerinde bağımsızlık kazanmaları açısından kritik öneme sahiptir. Down Sendromlu çocukların motor becerilerinin tipik gelişen çocuklara göre daha yavaş ilerlemektedir. Ancak erken ve uygun müdahalelerle bu beceriler geliştirilebilmektedir. Görsel sanat eğitimi, Down Sendromlu çocukların kas kontrolü, koordinasyon ve planlama becerilerini artırırken, dokunsal deneyimler ve yaratıcı aktiviteler yoluyla psikomotor gelişimi desteklemektedir. Ayrıca, ergoterapi ve fizik tedavi gibi destekleyici uygulamalarla birlikte görsel sanat eğitimi psikomotor becerilere olumlu katkı sağlamaktadır (Şahin, 2015, s.28).

Çizelge 6. Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almasının zihinsel becerilerine etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 6. Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almasının zihinsel becerilerine etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Tüm gelişim alanları paralel ilerliyor. Zihinsel gelişim de diğer gelişim alanlarıyla beraber gelişiyor.	7	23,33333
Aşamalı/ basamaklı çalışmalar, bir sonraki adımı düşünme, plan yapma gerekliliği zihinsel gelişimi destekler	6	20
Görsel algı ve hafızaları güçlenir ve bilgiyi daha rahat hatırlarlar.	3	10
Sanat anlayışı gelişir.	3	10
Öz güven, öz yönetim ve disiplin becerileri gelişir.	2	6,666666
Düşünmeye yönlendirir.	1	3,333333
Öğrenmeyi keyifli hale getirir.	2	6,666666
Duygusal iyilik halini sağlar.	1	3,333333
Kendilerini daha rahat ifade etmelerini sağlar.	3	10
Problem çözme becerileri gelişir.	4	13,33333
Dikkat ve konsantrasyon becerileri gelişir.	1	3,333333
Takım çalışması ve iş birliğini destekler.	1	3,333333
Özgünlüğü teşvik eder.	1	3,333333
Empati becerisi gelişir.	2	6,666666
Harika destekler.	1	3,333333

Çizelge 6'da öğretmenlerin "Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almasının zihinsel becerilerine etkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %23,33'ü tüm gelişim alanlarının paralel ilerlediğini ve zihinsel gelişimin diğer gelişim alanlarıyla birlikte geliştiğini, %20'si aşamalı ve planlama gerektiren çalışmaların zihinsel gelişimi desteklediğini belirtmektedirler. Görsel sanat etkinlikleri, çocukların bilişsel becerilerini çok boyutlu (dikkat, hafıza, problem çözme ve planlama gibi alanları) desteklemektedir. Böylece öğrenme süreci daha etkili ve keyifli hale gelmektedir (Kar, 2022, s.702; Çağlayan, 2018, s.410; Şahin, 2015, s.28).

Çizelge 7. Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almalarında materyal temini hakkında neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 7. Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almalarında materyal temini hakkında neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Çocukların çalışmalarını satıp okulun bu anlamdaki ihtiyaçlarını karşılıyoruz.	3	10
Temin etmekte zorlanıyoruz.	3	10
Ailelerden talep ediyoruz.	1	3,3333333
Okuldan talep ediyoruz.	5	16,666667
Okuldan ve ailelerden talep ediyoruz.	21	70

Çizelge 7'de, öğretmenlerin "Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi almalarında materyal temini hakkında neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %70'i materyallerin temini için hem okuldan hem ailelerden, %16,67'si sadece okuldan talepte bulunduklarını belirtmektedir. Bu veriler, görsel sanatlar eğitimi için materyal temininin önemli bir sorun olduğunu ve bu konuda hem okul hem de aile iş birliğinin kritik olduğunu göstermektedir.

Özel eğitimde materyal temini sıkça karşılaşılan bir zorluktur. Bu durum eğitimde süreklilik ve etkinlik çeşitliliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitiminde kullanılacak malzemelerin temini için sürdürülebilir ve yaratıcı kaynaklar oluşturmak, okul yönetimleri ve ailelerin ortak sorumluluğudur. Bu da okul-aile iş birliğinin önemini ortaya koymaktadır (Eren ve Çalış, 2019, s.29-32).

Çizelge 8. Down Sendromlu öğrencilerin görsel sanatlar eğitimi almalarında ihtiyaç duyulan ortamlar hakkında neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 8. Down Sendromlu öğrencilerin görsel sanatlar eğitimi almalarında ihtiyaç duyulan ortamlar hakkında neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Daha büyük/ kapsamlı bir atölye olabilir.	23	76,666667
Atölyelerde lavabo olmalı.	11	36,666667
Atölye sayısı artırılabilir.	1	3,3333333
Saklama alanları daha fazla olabilir.	9	30
Daha fazla materyal temini sağlanabilir.	1	3,3333333
Daha fazla maddi imkân verilebilir.	1	3,3333333

Binalar sanat eğitimine uygun yapılmıyor. Tahsis edilen bina şartlarına uyum sağlanıyor.	4	13,333333

Çizelge 8'de, öğretmenlerin "Down Sendromlu öğrencilerin görsel sanatlar eğitimi almalarında ihtiyaç duyulan ortamlar hakkında neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %76,67'si daha büyük ve kapsamlı atölyelere ihtiyaç olduğunu belirtmekte, %36,67'si atölyelerde lavabo bulunmasının önemine vurgu yapmakta, %30'u saklama alanlarının artırılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu veriler, Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitiminden maksimum faydayı sağlamaları için fiziksel ortamların yeterliliğinin eğitim kalitesi ve etkinliği üzerinde doğrudan etkili olduğunu göstermektedir.

Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitiminde kullanılan ortamların çocukların gelişim ihtiyaçlarına uygun olarak düzenlenmesi önemlidir. Bu anlamda eğitim ortamlarının geniş, donanımlı ve erişilebilir olmasına dikkat edilmelidir (Eren ve Çalış, 2019, s.29-32). Eğitim ortamlarında lavabo ve saklama alanlarının bulunması hijyen, düzen ve materyal yönetimi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, mevcut binaların sanat eğitimine uygun olmaması, eğitim süreçlerinde zorluklara yol açmakta ve fiziksel ortamın iyileştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. (Geçen ve Ark., 2019, s.180).

Çizelge 9. Down Sendromlu öğrencilerde görsel sanatlar eğitiminde yaşanan güçlükler nelerdir sorusunun frekans analizi

Soru 9. Down Sendromlu öğrencilerde görsel sanatlar eğitiminde yaşanan güçlükler nelerdir?		
Cevaplar	N	%
Yok.	21	70
Farklı engel grupları ile bir arada oldukları zaman sorun oluşuyor.	1	3,333333
Bireysel farklılıklara yönelik uygun eğitim yöntemleri bulmakta zorlanıyoruz.	2	6,666666
İlgisizler.	1	3,333333
Motor becerilerdeki aksaklıklardan kaynaklı sorun yaşayabiliyoruz.	1	3,333333
Dikkat toplama ve odaklanma süreçlerindeki aksaklıklardan dolayı sorun yaşayabiliyoruz.	1	3,333333
İletişim becerilerindeki aksaklıklardan kaynaklı sorun yaşayabiliyoruz.	1	3,333333
Ekipmanları çocukların kullanımına uygun hale getirme ile ilgili sorun yaşıyoruz.	1	3,333333
Grup/ iş birliği çalışmalarında sorun yaşayabiliyoruz.	1	3,3333333
Ders planlarının ihtiyaçlara yönelik yapılması konusunda sorun yaşıyoruz.	1	3,333333
Sanatsal performanslarını objektif değerlendirme ve geri bildirim verme konusunda zorlanıyoruz.	1	3,333333

Çizelge 9'da öğretmenlerin "Down Sendromlu öğrencilerde görsel sanatlar eğitiminde yaşanan güçlükler nelerdir?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere

göre öğretmenlerin %70'i herhangi bir güçlük yaşamadığını belirtmektedir. Bu veriler, Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitiminde genel olarak önemli güçlükler yaşanmasa da bireysel farklılıklar ve özel ihtiyaçlara yönelik uygun yöntemlerin belirlenmesinde zorlukların devam ettiğini göstermektedir.

Bu alanda yaşanan güçlüklerin büyük kısmı bireysel farklılıklara uyum sağlama ve uygun yöntem geliştirme eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle öğretmen eğitimi, materyal desteği ve bireyselleştirilmiş yaklaşımlar önemlidir ve öncelikli çözüm alanlarıdır (Şahin, 2015, s.28; Eren ve Çalış, 2019, s.29-32). Ayrıca, motor ve iletişim becerilerindeki eksiklikler eğitim sürecinde özel yaklaşımlar gerektirmektedir (Geçen ve Ark., 2019, s.180).

Çizelge 10. Down Sendromlu öğrencilerde sanat eğitimine velilerin bakış açısı hakkında neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 10. Down Sendromlu öğrencilerde sanat eğitimine velilerin bakış açısı hakkında neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
İlgisizler.	28	93,333333
Bilinçsizler.	1	3,3333333
Memnunlar.	1	3,3333333
İlgililer.	2	6,6666667
İstemiyorlar.	4	13,333333
Resim dersi yerine akademik dersleri tercih ediyorlar.	1	3,3333333

Çizelge 10'da öğretmenlerin "Down Sendromlu öğrencilerde sanat eğitimine velilerin bakış açısı hakkında neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %93,33'ü velilerin genel olarak ilgisiz olduğunu belirtmektedir. Bu veriler, Down Sendromlu çocukların sanat eğitiminde velilerin farkındalık ve katılımının sınırlı olduğunu göstermektedir. Down Sendromlu çocukların sanat eğitiminde ailelerin bilinçlendirilmesi ve sanat eğitiminin önemi konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Ailelerin sanat eğitimine olan ilgisizliği veya önceliklerini akademik derslere vermeleri, çocukların çok yönlü gelişim fırsatlarını kısıtlayabilmektedir. Velilerin sanat eğitimine yönelik tutumlarının olumlu yönde değişmesi için okulların, öğretmenlerin ve uzmanların ailelerle etkili iletişim kurarak sanat eğitiminin çocukların gelişim alanlarına bütünsel olarak katkı sağladığını ailelere anlatmaları önem arz etmektedir. Ayrıca, ailelerin eğitim sürecine aktif katılımını teşvik eden programların geliştirilmesi gerekmektedir (Yüksel ve Tanrıverdi, 2019, s.537).

Çizelge 11. Down Sendromlu öğrencilerinizin yaşları dikkate alındığında görsel sanatlar eğitiminin ne zaman başlaması gerektiğine inanıyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 11. Down Sendromlu öğrencilerinizin yaşları dikkate alındığında görsel sanatlar eğitiminin ne zaman başlaması gerektiğine inanıyorsunuz?		
Cevaplar	N	%

Erken çocukluk döneminde başlamalı.	3	10
Okul öncesi dönemde başlanmalı. Çünkü yatkınlık, ortama ve malzemelere alışma, yetenek keşfi bu dönemde olur.	20	66,66666
Her öğrencinin gelişim seviyesine göre bireysel bir yaklaşım benimsenerek başlanmalı.	3	10
Öğrencinin ilgi ve motivasyon seviyesi göz önünde bulundurularak bir başlama zamanı belirlenmeli.	1	3,333333
Basitten zora doğru bir yaklaşım olan ilerleyici yaklaşım benimsenerek başlanmalı.	1	3,333333
Öğrenme ve keşfin en fazla olduğu dönem olan ilkokul döneminde başlanmalı.	1	3,333333
Temel becerilerin öğrenildiği dönem olan ilkokul veya ortaokul dönemlerinde başlanmalı.	1	3,333333

Çizelge 11'de, öğretmenlerin "Down Sendromlu öğrencilerinizin yaşları dikkate alındığında görsel sanatlar eğitiminin ne zaman başlaması gerektiğine inanıyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %66,66'sı okul öncesi dönemde başlanmalı, çünkü yatkınlık, ortama ve malzemelere alışma, yetenek keşfi bu dönemde olur şeklinde düşünmektedir

Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimine erken yaşta başlanması gerekmektedir. Uzmanlar, 0-4 yaş arasındaki erken dönemde verilen eğitimlerin bilişsel, sosyal ve motor gelişim açısından kritik olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu dönemde Down Sendromlu çocuklar görsel sanatlar eğitimine yatkınlık kazanmakta, ortama ve malzemelere alışmakta ve yetenek keşfi bu dönemde gerçekleşmektedir (Şahin, 2015, s.28).

Çizelge 12. Down Sendromlu öğrencilerinizin okul dışında da görsel sanat etkinliklerine (sergi, çalıştay vb.) yönlendirilmesi hakkında neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 12. Down Sendromlu öğrencilerinizin okul dışında da görsel sanat etkinliklerine (sergi, çalıştay vb.) yönlendirilmesi hakkında neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Olmalı ama yapılmıyor.	10	33,333333
Olmalı ve önemli. Çünkü çocukları her anlamda destekler bu tarz çalışmalar.	20	66,666667
Olmalı ve resmileştirilmeli. Bunun için lobiler kurulmalı. Bu lobiler resmî törenler dışında da çalışmalı. Bu yönetimsel bir durum.	1	3,333333

Çizelge 12'de, öğretmenlerin "Down Sendromlu öğrencilerinizin okul dışında da görsel sanat etkinliklerine (sergi, çalıştay vb.) yönlendirilmesi hakkında neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %66,7'si bu tür etkinliklerin olmasının önemli olduğunu, çünkü çocukları her anlamda desteklediğini, %33,3'ü etkinliklerin olmasının gerektiğini ancak pratikte yapılmadığını belirtmektedir. Bu

verilere göre öğretmenlerin büyük çoğunluğu Down Sendromlu öğrencilerin okul dışı görsel sanat etkinliklerine yönlendirilmesini desteklemekte ve bu tür etkinliklerin yaygınlaştırılması gerektiğini düşünmektedir. Bu da okul ve toplum iş birliğinin artırılması, resmi desteklerin ve organizasyonların güçlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 13. Down Sendromlu öğrenciler için görsel sanatlar eğitimi verirken hangi yaklaşımı/ yöntemleri benimsiyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 13. Down Sendromlu öğrenciler için görsel sanatlar eğitimi verirken hangi yaklaşımı/ yöntemleri benimsiyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Kısmi fiziksel yardım	5	16,666667
Model olma	10	33,333333
Gösterip yaptırma	1	3,3333333
Kademeli azaltma	1	3,3333333
Fiziksel yardım	4	13,333333
Görsel ipuçları	3	10
İş birliği ve grup çalışması	1	3,3333333
Ritim ve hareket	1	3,3333333
Çoklu duyusal yöntemler	2	6,6666667
Bireyselleştirilmiş öğrenme yöntemleri	1	3,3333333
Geri bildirim, teşvik	1	3,3333333
Günlük yaşama entegre ediyorum.	1	3,3333333
İlgi alanlarına yönelik projeler yapıyorum.	1	3,3333333
Eserlerini sergileme ve paylaşma fırsatı veriyorum.	1	3,3333333
Farklı materyal ve teknikler sunuyorum.	1	3,3333333
Kendi sanat tarzlarını geliştirmelerine fırsat veriyorum.	1	3,3333333
Kendilerini ifade etmelerine fırsat veriyorum.	2	6,6666667
Dijital sanat araçlarını ve teknolojiyi kullanıyorum.	1	3,3333333
Sanatçı eserlerini inceletip ilham kaynağı oluşturuyorum.	1	3,3333333
Sanat terapisini kullanarak duygusal iyilik hallerini destekliyorum.	1	3,3333333
Sanatsal ifadeye dayalı oyunlar oynatıyorum.	1	3,3333333
Kesme, yapıştırma, boyama yaptırıyorum.	1	3,3333333

Çizelge 13'te, öğretmenlerin "Down Sendromlu öğrenciler için görsel sanatlar eğitimi verirken hangi yaklaşımı/ yöntemleri benimsiyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %33,3' ü model olma, %16,7' si kısmi fiziksel yardım olarak belirtmektedir. Bu çeşitlilik, öğretmenlerin öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre farklı yöntemler uyguladığını göstermektedir.

Model olma ve fiziksel yardım gibi yöntemler, öğrencilerin becerileri adım adım kazanmalarına olanak tanırken, görsel ipuçları ve çoklu duyusal yöntemler öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır (Şahin, 2015, s.28).

Çizelge 14. Down Sendromlu öğrencilerinizin sanatsal yeteneklerindeki gelişmeleri nasıl ölçüyor ve değerlendiriyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 14. Down Sendromlu öğrencilerinizin sanatsal yeteneklerindeki gelişmeleri nasıl ölçüyor ve değerlendiriyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Ölçüt bağımlı ölçü araçlarıyla	12	40
Performans, sergi ve gösterilerdeki çabalarını ve gelişimlerini takip ederek	6	20
Meslektaşlarımın ve uzmanların geri bildirimleriyle	1	3,3333333
Sanat çalışmalarını çeşitli kriterlere göre analiz ediyorum.	1	3,3333333
Proje ve ödevler aracılığıyla	2	6,6666667
Öğrencinin hedeflerine ulaşma sürecini ve ilerlemelerini takip ederek.	1	3,3333333
Görsel sanatlar ile ilgili temel kriterleri ve ölçme değerlendirme araçlarını kullanarak	2	6,6666667
Eserlerini sergileme ve paylaşma fırsatı sunarak	1	3,3333333
Portfolyo takibi ile	1	3,3333333
Öğrenci günlükleri veya günlük çalışmaları kullanarak	1	3,3333333
Çalışmalarını videoya alıp geri bildirimler ile destekleyerek	1	3,3333333

Çizelge 14'te, öğretmenlerin "Down Sendromlu öğrencilerinizin sanatsal yeteneklerindeki gelişmeleri nasıl ölçüyor ve değerlendiriyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %40'ı ölçüt bağımlı ölçü araçları kullanırken, %20'si performans, sergi ve gösterilerdeki çabaları takip etmektedir. Bu çeşitlilik, Down Sendromlu öğrencilerin sanatsal gelişimlerinin çok boyutlu ve bireyselleştirilmiş değerlendirme yöntemleriyle izlenmesi gerektiğini göstermektedir.
Down Sendromlu öğrencilerinin sanatsal gelişimlerinin objektif ölçütler ve performans değerlendirmeleriyle takip edilmesi önemlidir. Portfolyo ve sergileme gibi yöntemler öğrencilerin gelişim süreçlerini somutlaştırarak öğretmen ve aile için geri bildirim sağlamaktadır (Geçen ve Ark., 2019, s.180).

Çizelge 15. Down Sendromlu öğrencilerin görsel sanatlarda özel yeteneklilik durumlarına ilişkin neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 15. Down Sendromlu öğrencilerin görsel sanatlarda özel yeteneklilik durumlarına ilişkin neler düşünüyorsunuz?

Cevaplar	N	%
Bu alana özel yeteneklerinin olduğunu düşünmüyorum.	2	6,6666667
Hiç karşılaşmadım böyle bir durumla.	29	96,66667
Tespitinde eğitim almış branş öğretmenleri de olmalı.	1	3,3333333
2 öğrencimin böyle olduğunu düşünüyorum. Görsel zekâları çok iyi. Hayallerini 3 boyutlu yapabiliyorlar.	1	3,3333333

Çizelge 15'te, öğretmenlerin "Down Sendromlu öğrencilerin görsel sanatlarda özel yeteneklilik durumlarına ilişkin neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %96,7'si böyle bir durumla hiç karşılaşmadığını belirtmekte, %3,3' ü iki öğrencisinin görsel zekalarının çok iyi olduğunu, hayallerini üç boyutlu yapabildiklerini ifade etmektedir. Bu veriler, Down Sendromlu çocuklarda görsel sanatlarda belirgin özel yeteneklerin nadir olduğunu göstermektedir. Görsel sanatlar eğitimi, Down Sendromlu öğrencilerin genel gelişiminde kritik bir rol oynamaktadır ve özel yeteneklerin keşfi için bireyselleştirilmiş eğitim programlarına, uzman rehberliğine ve daha yapılandırılmış değerlendirme süreçlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Çizelge 16. Down Sendromlu öğrencilerinizin görsel sanatlarda ilgi alanlarını keşfetme ile ilgili neler yapıyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 16. Down Sendromlu öğrencilerinizin görsel sanatlarda ilgi alanlarını keşfetme ile ilgili neler yapıyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Örnek çalışmalar ve ilham kaynakları sunuyorum.	3	10
Farklı etkinliklerle ilgi alanlarını keşfetmelerine fırsat veriyorum.	10	33,333333
Sanat eserlerini inceleme ve değerlendirme süreçlerini gözlemleyerek keşfediyorum.	1	3,3333333
Farklı sanat akımlarını ve stillerini tanıtarak	1	3,3333333
Sevdiği farklı materyal, renk veya tekniklerle özgün eserler ve deney yapmalarını sağlıyorum.	2	6,6666667
Serbest zaman etkinlikleri sunarak	1	3,3333333
Sanat çalışmalarını sergileyebilecekleri etkinlikler düzenleyerek	1	3,3333333
Bireysel gelişimlerini, taleplerini, ilgi ve yeteneklerini gözlemleyip yönlendirici sorular sorarak	4	13,333333
Performans alımları ile	2	6,6666667
Kazanımları ve hedefleri değiştirerek	1	3,3333333
Kendilerini denemelerine ve keşfetmelerine fırsat vererek	2	6,6666667
Atölye çalışmaları düzenleyip farklı disiplinleri deneyimlemelerini sağlayarak	1	3,3333333
Sanatla ilgili hikayeler yazmalarını teşvik ederek	1	3,3333333
Farklı teknikleri denemelerine ve keşfetmelerine fırsat vererek	1	3,3333333

Farklı temalar ve konular sunarak	1	3,3333333
Projeler ve görevler aracılığıyla	1	3,3333333

Çizelge 16'da öğretmenlerin "Down Sendromlu öğrencilerinizin görsel sanatlarda ilgi alanlarını keşfetme ile ilgili neler yapıyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre öğretmenlerin %33,3' ü farklı etkinliklerle ilgi alanlarını keşfetmelerine fırsat verdikleri şeklinde cevaplamaktadırlar. Bu veriler, öğretmenlerin Down Sendromlu öğrencilerin görsel sanatlardaki ilgi alanlarını keşfetmek için çeşitli yöntemler kullandıklarını göstermektedir. Bu çeşitlilik, öğrencilerin gelişim ihtiyaçlarına uygun eğitim sunulması açısından olumlu bir durumdur ve görsel sanatlar eğitiminin etkinliğini artırmaktadır. Görsel sanatlar eğitiminde Down Sendromlu çocukların ilgi ve yeteneklerinin keşfedilmesi için çok yönlü ve bireyselleştirilmiş yaklaşımlar gerekmektedir. Farklı materyal, teknik ve temalarla deneyimleme fırsatları sunmak, çocukların ilgi alanlarını daha iyi keşfetmeye ve geliştirmeye olanak tanımaktadır (Eren ve Çalış, 2019, s.29-32; Şahin, 2015, s.28).

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu nitel durum çalışması, Konya'daki özel eğitim okullarında 8-15 yaş arası Down Sendromlu öğrencilerle çalışan 30 öğretmenin görsel sanatlar eğitimine ilişkin algılarını sistematik biçimde çözümlemektedir. Elde edilen veriler, sanat eğitiminin bilişsel (%23,33 paralel gelişim), psikomotor (%56,67 olumlu destek), sosyal (%66,67 gelişim) ve duygusal (%46,67 regülasyon) alanlarda bütüncül etki yarattığını ortaya koymuştur. Frekans matrisleri, öğretmenlerin %82'sinin sanatı "çok yönlü fayda" olarak konumlandırdığını doğrulamaktadır. Öğretmenler, görsel sanatlar eğitiminin Down Sendromlu çocukların bilişsel süreçlerini, özellikle dikkat, hafıza ve problem çözme becerilerini desteklediğini belirtmektedirler. Ayrıca, psikomotor gelişim açısından (özellikle ince motor beceriler ve el-göz koordinasyonu) öğretmenlerin yarıdan fazlası görsel sanatlar eğitiminin çocukları olumlu yönde desteklediğini belirtmektedirler. Öğretmenlerin büyük bir kısmı sanat etkinliklerinin çocukların sosyal becerilerini ve iletişim yeteneklerini güçlendirdiğini ifade etmektedirler. Ayrıca paylaşma, iş birliği ve grup çalışması gibi sosyal becerilerin de desteklendiği vurgulanmaktadır. Bu çalışmalar görsel sanatların sözel olmayan iletişim yollarını güçlendirdiğini ve sosyal etkileşimi artırdığını göstermektedir. Bununla birlikte, öğretmenler materyal temini ve uygun fiziksel ortam gibi sorunlarla karşılaşmakta, bu durumun eğitim kalitesini olumsuz etkilediğini belirtilmektedirler. Öğretmenlerin farklı yöntem ve yaklaşımları (model olma, fiziksel yardım, görsel ipuçları vb.) kullanarak bireyselleştirilmiş eğitim sunduğu bu süreçte aile-okul iş birliğinin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çalışmada belirginleşen sorunlar arasında materyal eksikliği ve yetersiz fiziksel ortamlar yer almaktadır. Öğretmenler boya, fırça gibi temel malzemelerin temininde zorlandıklarını, atölyelerin dar ve donanımsız olduğunu ifade etmektedirler. Ailelerin sanat eğitimine ilgisizliği de önemli bir engeldir; veliler genellikle akademik dersleri ön planda tutmakta, sanatın gelişimdeki rolünü yeterince fark etmemektedir. Sonuç olarak, görsel sanatlar eğitimi Down Sendromlu çocukların çok yönlü gelişiminde vazgeçilmez bir araçtır. Bu eğitim, çocukların potansiyellerini ortaya çıkarmakta, yaşam kalitelerini artırmakta ve toplumsal uyumlarını güçlendirmektedir. Ancak mevcut sorunların (malzeme, ortam, aile desteği) giderilmesi gerekmektedir. Gelecek çalışmalar aile tutumlarını

değiştirmeye, öğretmen eğitimini güçlendirmeye ve uzun vadeli etkileri incelemeye odaklanmalıdır (Adan, 2009, s.95).

Çalışma, Konya'daki özel eğitim okullarında Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimini öğretmen perspektifinden kapsamlı biçimde değerlendirmektedir. Araştırma, sanat eğitiminin çocukların bilişsel, psikomotor, sosyal ve duygusal gelişiminde önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır. Öğretmenler, resim ve el sanatları etkinliklerinin çocukların kendilerini ifade etmelerine, özgüven kazanmalarına ve sosyal becerilerini geliştirmelerine yardımcı olduğunu, benlik saygısını artırdığını, kendilerini daha iyi ifade etmelerini sağladığını, duygusal olarak rahatlattığını belirmektedirler. Sanat dersleri sırasında çocukların mutluluk duyduğu, motive olduğu ve öğrenme sürecine daha istekli katıldığı gözlemlenmektedir. Özellikle grup çalışmaları paylaşmayı öğretmekte, bireysel etkinlikler ise el becerilerini güçlendirmektedir.

İleride yapılacak çalışmaların, görsel sanatlar eğitiminin uzun dönem etkilerini incelemesi, okulların sanat malzemeleri temin etmeleri için bütçe ayırması, ailelere yönelik bilgilendirme seminerleri düzenlenmesi, atölye alanlarının genişletilmesi ve eksikliklerin giderilmesi donatılması, sanat etkinliklerinin müfredata kalıcı olarak dahil edilmesi, okullar ve kültür merkezleri iş birliğiyle sergiler düzenlenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Adan, A., Görsel Sanatlar Eğitiminin Down Sendromlu Çocuklar Üzerindeki Etkileri (Diyarbakır Örneği) [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim-İş Öğretmenliği Anabilim Dalı, Malatya. 2009.
2. Başgül. S. Ş. Ve Mutlu D., Down Sendromlu Çocuğa Sahip Olan Annelerin Tanı ile İlgili Haber Alma Süreci: Nitel Bir Çalışma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Hasan Kalyoncu Üniversitesi. 1-46, 2015. Https://Openaccess.Hku.Edu.Tr/Xmlui/Bitstream/Handle/20.500.11782/1148/Down%20Sendromlu%20%C3%87ocu%C4%9Fa%20Sahip%20Olan%20Annelerin%20Tan%C4%B1%20%C4%B0le%20%C4%B0lgili%20Haber%20Alma%20S%C3%Bcreci%20Nitl%20Bir%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fma.Pdf?Sequence=1&İsallowed=Y

3. Çağlayan, N., Türkiye'de Zihinsel Engellilerde Sanat Eğitimi ile İlgili Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. Anadolu Journal Of Educational Sciences International, 8(2), 403-418, 2018. Https://Doi.Org/10.18039/Ajesi.454586
4. Çelik, S., Down Sendromlu Çocukların Eğitiminde Müziğin Önemi ve Ritim Sazların Kullanımı. Sanat Eğitimi Dergisi (SED), 4(2), 213-221, 2016. Https://Doi.Org/10.7816/Sed-04-02-07
5. Eren A. Ve Çalış D., Görsel Sanatlar Uygulamalarının Otistik ve Down Sendromlu Çocukların Gelişimlerine Etkileri (Yüksek Lisans Tezi). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi. 1-119, 2019. Https://Hdl.Handle.Net/20.500.12483/3692
6. Erim, G. Ve Caferoğlu, M., Görsel Sanatlar Eğitimi Dersinin Zihinsel Engelli Çocuklara Katkısının Özel Eğitim Öğretmenlerinin Görüşleriyle Belirlenmesi. Journal Of Uludag University Faculty Of Education, 25(2), 321-342, 2012.
7. Geçen, F., Eren, A. Ve Çalış, D., Down Sendromlu Çocuklarda Görsel Sanatlar Eğitimi Üzerine Yapılan Çalışma. *Asos Journal,* (97), 178-190, 2019. Https://Doi.Org/10.29228/ASOS.36962
8. Kar, M., "Çocukların Zihinsel Gelişiminde Sanat Eğitiminin Etkisi". Ulakbilge, 73. S. 697–704. Doi: 10.7816/Ulakbilge-10-73-07, 2022.
9. Karataş, Y. Ve Karataş, A., Down Sendromlu Bireylerin Gelişiminde Müzik Eğitiminin Rolü. İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 7(1), 226-232, 2021. Https://Doi.Org/10.22252/İjca.932142
10. Kılıç, A. G. Ve Yalım, A., Görsel Sanatlar Eğitimi Pratiğinde Yaratıcılık. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi (57), 1984-1995, 2023. Https://Doi.Org/10.53444/Deubefd.1301355
11. Koç Özbey, Z., Akın, A., Türe, M., Uç, D., Down Sendromlu Çocuklarda Konjenitel Kalp Hastalığı Sıklığının Değerlendirilmesi. Dicle Medical Journal, 51(4), 593-600, 2024. Https://Doi.Org/10.5798/Dicletip.1608183
12. Kutlu Abu, N. Ve Kayar, Z., Okul Öncesi Öğretmenlerinin Aile Katılımına Yönelik Görüşlerinin Derinlemesine İncelenmesi [Investigation Of Preschool Teachers' Views About Parent Participation]. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 54, 156-183, 2020. Https://Doi.Org/10.21764/Maeue
13. Polat, A., Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: Soru Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(Özel Sayı 2), 161-182, 2022. Https://Doi.Org/10.18037/Ausbd.1227335
14. Salderay, B., On Bir Yaşında Down Sendromlu Bir Çocuğun İnsan Portresi Çizebilme Süreci. Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(9), 2012. Https://Doi.Org/10.18603/Std.76753
15. Şahin, D., Zihinsel Engelli Bireylerde Görsel Sanatlar Eğitiminin Önemi. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 3(2), 25-37, 2015. Https://Doi.Org/10.7816/Sed-03-02-02

16. Topkaya, E., Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri Güncelleştirilmiş 5. Baskı. Eğitimde Kuram ve Uygulama, 2(2), 113-118, 2013.

17. Yüksel, H. Ve Tanrıverdi, A., Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Olan Ailelerin Yaşadıkları Sosyal Sorunlar ve Baş Etme Yolları. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 20(3), 535-559, 2019. Https://Doi.Org/10.21565/Ozelegitimdergisi.493089

18. Yüzügüldü, M. A., Down Sendromlu Çocukların Gelişimsel Özellikleri, Rehabilitasyon İmkanları ve Ekip Çalışmasında Çocuk Gelişimcinin Rolü Üzerine Bir Derleme. Journal Of Sustainable Education Studies, 4(3), 232-242, 2023.

8-15 YAŞ ARASI DOWN SENDROMLU ÖĞRENCİLERDE GÖRSEL SANATLAR EĞİTİMİNİN VELİ GÖRÜŞLERİNE DAYANARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

PARENTEL PERSPECTIVES ON THE EVALUATION OF VISUAL ARTS FOR STUDENTS WTIH DOWN SYNDROME AGED 8-15

Doç. Dr Tülay GÜMÜŞER[1]

[1] Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,

tulaygumuser@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-6264-262

YL Öğrenci Hatice Merve ÖZASLAN [2]

[2] Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,

haticemerveozaslan@gmail.com - ORCID ID: 0009-0009-9930-8219

ÖZET

Down Sendromu, genetik kökenli bir durum olup bireylerin zihinsel, fiziksel ve sosyal gelişimlerini farklılaştırmaktadır. Bu araştırmada, Konya'da bulunan devlet destekli özel eğitim okullarında 8-15 yaş arası 30 Down Sendromlu öğrenci velisinin görsel sanatlar eğitimine dair algılarını, çocuklarının görsel sanatlar eğitimine katılımı konusundaki farkındalıklarını ele alıp sistematik biçimde çözümlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda araştırmaya yön verecek olan 17 adet soru hazırlanmış ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle veriler toplanmıştır. Elde edilen bulgular içerik ve frekans analiziyle sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Bulgular, velilerin (yüzde 53,3) resim derslerini gerekli ve faydalı gördüğünü, çocukların bu derslerde mutluluk yaşadığını (yüzde 63,3) ve evde resim için gerekli malzeme ile ortamın sağlandığını (yüzde 90) ortaya koymuştur. Öte yandan velilerin çocuklarının sanatsal ilerlemesini takip etmede belirsiz kaldıkları (yüzde 40 "bilmiyorum), öğretmenle iletişim kurmadığı (yüzde 90 habersiz) ve evde birlikte resim yapmadıkları (yüzde 53,3) tespit edilmiştir. Bu tablo, velilerin sanat eğitiminin uzun vadeli faydalarını yeterince kavrayamadıklarını ve pasif destek sunduklarını göstermektedir. Veli algıları, sanat pedagojisinin ev-okul entegrasyonunda kritik rol oynamaktadır. Literatür taramalarında aile tutumlarının sınırlı incelenmesi nedeniyle bu araştırmanın, bireyselleştirilmiş eğitim programlarının (BEP) sanat entegrasyonunu güçlendirecek kanıtlar sunarak veli farkındalığını artırmada ve toplumsal uyumu optimize etmede önemli bir adım olacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Down Sendromlu çocukların yaratıcılık, motor becerileri, duygusal denge gelişimlerini sadece okulda eğitmenlerle değil evlerinde aileleriyle bütüncül bir biçimde sürdürebilmeleri süreci hızlandıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Down Sendromu, Görsel Sanat Eğitimi, Okul-Ev iş birliği, Ebeveyn Görüşleri

ABSTRACT

Down Syndrome is a genetic condition that affects individuals' cognitive, physical, and social development in diverse ways. This study aims to systematically examine the perceptions of parents of 30 children with Down Syndrome, aged 8-15, who attend state-supported special education schools in Konya, regarding visual arts education and their awareness of their children's participation in these activities. Seventeen research questions were developed to guide the study, and data were collected using a semi-structured interview technique. The findings were analyzed using content and frequency analysis. Results indicated that 53.3% of the parents perceived visual arts art lessons necessary and beneficial, while 63.3% reported that their children felt happy during these activities. Furthermore, 90% stated they provided the required materials and environment for art activities at home. Despite this, 40% of parents expressed uncertainty about monitoring their children's artistic development, 90% reported no communication with teachers regarding art education, and 53.3% did not engage in art activities with their children at home. This results suggest that parents do not fully comprehend the long-term benefits of art education and tend to adopt a predominantly passive role. Parental perceptions are central to achieving effective home-school collaboration in art pedagogy. Given the limited number ot studies addressing attitudes toward art education within the literature, this research represents an important contribution to enhancing parental awareness. The findings also provide evidence that may strengthen the integration of individualized education programs (IEPs) with art-based interventions, thereby supporting improved social integration for children with Down Syndrome.

In conclusion, accelerating the holistic development of creativity, motor skills, and emotional regulation in children with Down Syndrome requires sustained support not only from educators within school environments but also from families at home. Strengthening parental engagement in visual arts education is therefore essential for optimizing developmental outcomes.

Keywords: Down Syndrome, Visual arts education, Home-School Collaboration, Parental perceptions

4. GİRİŞ

Down Sendromu, 21. kromozomun fazladan bir kopyası (trisomi 21) nedeniyle ortaya çıkan genetik bir durumdur. Bu durum bireylerde orta düzeyde öğrenme güçlüğü, kaslarda gevşeklik (hipotoni), belirgin yüz özellikleri ve kalp-digestif sistem sorunları gibi çoklu sağlık riskleri yaratmaktadır. Dünya genelinde her 700-1000 canlı doğumdan birinde görülmektedir. Görsel sanatlar eğitimi bu çocuklarda güçlü visuospatial yetenekleri (görsel hafıza, desen tanıma) avantaja dönüştürerek nöroplastisiteyi tetiklemektedir (Kafkaslı, 2004, s.31). Öte yandan sanat, bireylerin kendilerini keşfetmelerine, geliştirmelerine ve ifade etmelerine olanak tanımaktadır. Görsel sanatlar eğitimi Down Sendromlu bireylerin gelişim alanlarını bütüncül bir şekilde geliştirmektedir (Şahin, 2015, s.28). Bu süreçte veli görüşleri ise kritik bir öneme sahiptir. Çünkü aileler, sanat eğitiminin ev-okul köprüsünde belirleyici rol oynamaktadır. Veliler genellikle matematik gibi akademik dersleri öncelerken sanatın terapötik değerini (özgüven, empati, motor gelişim) fark etmemektedirler. Oysaki Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi konusundaki gelişimleri; ailelerin sürece yönelik farkındalıkları ve katılımından etkilenmektedir (Bartan ve Aydemir, 2020, s.22). Mevcut literatürde, görsel sanatlar eğitiminin Down Sendromlu çocukların ailelerinin sürece aktif katılımı ile paralel olarak olumlu katkıları vurgulanmakla birlikte, bu alanda kapsamlı ve sistematik çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada, Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimine ilişkin veli görüşleri yarı yapılandırılmış anketler aracılığıyla toplanıp frekans analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Nitel veriler kullanılarak yapılan bu analiz, eğitim uygulamalarının iyileştirilmesi ve Down Sendromlu çocukların eğitim kalitesinin artırılması için öneriler sunmayı hedeflemektedir. Amaç bu eğitimin çocukların gelişim alanlarına etkilerini, karşılaşılan güçlükleri ve ihtiyaçları, ailelerin tutumlarını ortaya koymaktadır.

Araştırma bulguları, Millî Eğitim Bakanlığı Bireyselleştirilmiş Eğitim Programlarına (BEP) sanat modülü eklenmesi, veli seminerleri ve ev-okul protokolleri için kanıt sunacaktır. Bu vaka incelemesi, veli algılarını sistematik çözümleyerek sanat pedagojisinin ailevi entegrasyonunu güçlendirecek pratik yol haritası çizecektir.

4.1.Yöntem

Bu araştırma, Konya'daki devlet destekli özel eğitim okullarında 8-15 yaş arası Down Sendromlu öğrencilerin velilerinin görsel sanatlar eğitimine yönelik deneyimlerini, algılarını ve tutumlarını anlamak amacıyla nitel araştırma yöntemi durum modeli yaklaşımıyla tasarlanmıştır. Bu yaklaşım, katılımcıların doğal ortamlarındaki öznel yaşantılarını bütüncül biçimde yakalamada etkili olmaktadır. Vaka çalışması, veli-sanat eğitimi etkileşimini çok boyutlu olarak incelemeye olanak tanımaktadır (Topkaya, 2013, s.114).

Araştırmanın çalışma grubunu Konya'daki devlete bağlı özel eğitim okullarında eğitim gören 30 Down Sendromlu öğrencinin 30 velisi oluşturmaktadır. Katılımcı seçimi, farklı okullardan

katılımcıların dâhil edilmesiyle çeşitlilik sağlanarak yapılırken, etik kurallara uygunluk sağlanmıştır. Araştırmanın paydaşlarında gönüllülük esasına dikkat edilmiştir.

Veriler, literatür taraması sonucunda geliştirilen 17 soruluk yarı yapılandırılmış görüşme soruları ile toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları önceden belirlenen kriterlere göre hazırlanan, süreci kaydetmeyi ve süreç içerisinde esnek davranmayı sağlayan bir gözlem türüdür (Polat, 2022, s.164). Okul ortamlarında yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler ses kaydına alınmıştır. Kayıtlar hemen transkribe edilmiş ve araştırmacı alan notlarıyla zenginleştirilmiştir.

Veri toplama sürecinde, çalışma grubunun belirlenmesinin ardından araştırmaya katılmaya gönüllü olan katılımcılara çalışma ile ilgili kısaca ön bilgilendirme yapılarak görüşmelerin daha verimli geçmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Öncesinde katılımcılardan alınan onaylar ile yüz yüze yapılan görüşmeler esnasında verilerin ses kaydı alınmış daha sonrasında da bu ses kayıtlarının yazılı dokümantasyonu yapılmıştır. Belirlenen sayıdan daha fazla paydaşla görüşme sağlanmış ancak çalışmaya kaynaklık edemeyecek durumda sınırlılıkları olan veriler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca, veri toplama sürecinde kullanılan görüşme formlarının öznel yanıtlara bağlı olabileceği ve yanıtların katılımcıların duygusal durumlarından etkilenebileceği unutulmamalıdır.

Verilerin analizi, içerik-frekans analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem verilerin sistematik ve objektif bir şekilde incelenerek nicel hale getirilmesini sağlamaktadır (Topkaya, 2013, s.114). Görüşmelerden elde edilen yanıtlar, betimsel analiz yöntemiyle tematik kategoriler oluşturularak analiz edilmiş, ortak temalar ve alt temalar belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçları, katılımcıların görüşlerini, deneyimlerini ve beklentilerini yansıtacak şekilde sunulmuştur

Konya-spesifik genellenebilirlik, öz-rapor yanlılığı araştırmanın sınırlılıkları arasındadır. Araştırma, MEB veli eğitim modülleri ve BEP revizyonu için eylem odaklı çıktılar üretmeyi hedeflemektedir. Ailelerin eğitim sürecine katılımının artırılması ve öğretmen-veli iş birliğinin güçlendirilmesi için öneriler sunulmaktadır.

Veli Anket Soruları

1. Çocuğunuzun resim dersi almasının gerekliliği ile ilgili neler düşünüyorsunuz?
2. Çocuğunuzun resim dersi yerine akademik dersler (matematik, okuma-yazma vb.) almasının gerekip gerekmediği konusunda neler düşünüyorsunuz?
3. Çocuğunuzun okula gittiği gün resim dersi olduğunu bildiğinde mutlu olup olmadığı ile ilgili ne düşünüyorsunuz? (Hoşlandığını düşünüyor musunuz?)
4. Çocuğunuzun resim dersine istekli katılımı hakkında ne düşünüyorsunuz?
5. Resim dersine katılan çocuğunuzun bu dersteki gelişimini nasıl değerlendiriyorsunuz?
6. Çocuğunuzun aldığı resim dersinin çocuğunuza katkıları hakkında neler düşünüyorsunuz?

7. Çocuğunuzun şu an katıldığı resim derslerinin ileriki hayatında da sanat etkinliklerine yer vermesine etkisine ilişkin neler düşünüyorsunuz?
8. Çocuğunuzun sanatsal yetenekleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
9. Çocuğunuzun resim çalışmaları yapabilmesi için evde uygun ortam (masa, sandalye, ışık alan bir yer, sakin ve rahatsız edilmeyeceği bir ortam ya da kendi odası) olması ile ilgili neler düşünüyorsunuz?
10. Çocuğunuzun resim çalışmaları yapabilmesi için evde uygun malzemeleri (dereceli resim kalemi, kuru boya, sulu boya, guaj boya, pastel boya, resim defteri vb.) olması ile ilgili neler düşünüyorsunuz?
11. Çocuğunuzun resim dersi ile ilgili ev çalışmalarına (ödev, çizim, boyama vb.) nasıl katkı sağlıyorsunuz?
12. Çocuğunuzun evde resim yapmasına nasıl destek oluyorsunuz?
13. Öğretmeninizin çocuğunuzun yaratıcılığını nasıl teşvik ettiğini düşünüyorsunuz?

14. Çocuğunuzu günlük hayatında görsel sanat çalışmalarına ve etkinliklerine (resim) yönlendiriyor musunuz?	EVET	HAYIR
15. Çocuğunuzun yaptığı resimleri inceliyor musunuz?	EVET	HAYIR
16. Çocuğunuzla beraber evde resim yapıyor musunuz?	EVET	HAYIR
17. İlerde çocuğunuzun görsel sanat çalışmalarına (resim) yönelmesini sanatçı olmasını ister misiniz, siz o alana yönlendirir misiniz?	EVET	HAYIR

5. UYGULAMALAR

5.1.Araştırma Bulguları

Down Sendromu (trisomi 21), genetik temelli bir nörogelişimsel durum olup her 700-1000 canlı doğumdan birinde ortaya çıkmakta ve bireylerde bilişsel gecikme (IQ 40-70), dil işleme güçlükleri ile hipotoni gibi multisistemik özellikler göstermektedir. Literatür, bu bireylerin görsel-uzaysal yeteneklerde (desen tanıma, görsel hafıza) görece güçlü olduklarını; ancak dikkat, problem çözme ve hiperaktivite gibi bilişsel zayıflıklar yaşadıklarını doğrulamaktadır. Özellikle dil gelişimi süreci çok belirgin şekilde etkilenmektedir (Kafkaslı, 2004, s.31). Down Sendromlu çocukların aileleri, psikolojik, sosyal ve ekonomik açıdan çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu süreçte ailelerin bilinçlendirilmesi ve desteklenmesi, çocuğun gelişim sürecine olumlu katkı sağlamaktadır (Toker ve Ark., 2019, s.653).

Görsel sanatlar eğitimi, Down Sendromlu çocuklarda nöroplastisiteyi harekete geçirerek güçlü visuospatial alanları terapötik avantaja dönüştürmektedir. el-göz koordinasyonunu, ince motor becerileri, sınıf düzeni, mutluluk skorunu, malzeme paylaşımını, sosyal etkileşimi, davranış regülasyonunu iyileştirmektedir (Salderay, 2012, s.159)

Down Sendromlu çocuklarda sanat programları yaratıcılık ve dikkat süresini arttırmaktadır. Duyusal işlemleme zorlukları (işitsel, dokunsal, vestibüler) sanatla hafiflemekte: nörogelişimsel bozukluklarda çoklu duyusal etkinlikler hiperaktiviteyi azaltmaktadır. Evde

sanat katılımı yaşam kalitesini yükseltirken, aktivite çeşitliliği sosyal becerileri güçlendirmektedir (Eren ve Çalış, 2019, s.29-32).

Literatürde veli perspektifi sınırlıdır. Aileler sanatı "eğlence" algılarken terapötik değeri fark etmeyebilmektedirler. Evde pasif destek yaygın; aktif katılım düşük kalmaktadır. Buradan yola çıkarak bu çalışma, Konya velilerinin tutumlarını (ders gerekliliği, ev desteği, öğretmen diyaloğu) çözümleyerek literatür boşluğunu doldurmayı hedeflemektedir.

5.2.Yarı Yapılandırılmış Anketler Sonucu Elde Edilen Bulgular

Veli Cevaplarının Yorumları

Çizelge 1. Çocuğunuzun resim dersi almasının gerekliliği ile ilgili neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 1. Çocuğunuzun resim dersi almasının gerekliliği ile ilgili neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Olumlu ve gerekli	16	53,333333
Resim yapmayı seviyor.	2	6,6666667
Arada bir olabilir.	2	6,6666667
Faydalıysa alsın.	2	6,6666667
Her ders resim dersi olmamalı. Olması gerektiği kadar yapılsın.	4	13,333333
Çok da olmasa da olur.	5	16,666667
Önemli bir ders değil sadece eğleniyorlar.	1	3,3333333
Sevmiyor.	1	3,3333333

Çizelge 1’de, velilerin “Çocuğunuzun resim dersi almasının gerekliliği ile ilgili neler düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %53,3’ü resim dersini "gerekli" ve "faydalı" bulmakta, %16,7’si resim dersinin çok da olmasa da olabileceğini düşünmekte, %13,3’ü yeterli sürede olası gerektiğini söylemektedir. Bu veriler, velilerin genel olarak görsel sanatlar eğitiminin çocuklarının gelişimi için önemli ve gerekli olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Bu durum Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimine katılımının artırılması için önemli bir avantajdır. Bununla birlikte, bazı veliler dersin sıklığı ve önemine yönelik daha temkinli yaklaşımlar sergilemekte, bazıları ise çocuklarının ilgisine göre esneklik tanımaktadır. Eğitim programlarında ailelerin görüş ve beklentilerinin dikkate alınması, iş birliği ve destek süreçlerinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Görsel sanatlar eğitiminde Down Sendromlu çocukların ailelerinin olumlu yaklaşımı çocukların gelişimi açısında kritik öneme sahiptir (Şahin, 2015, s.28).

Çizelge 2. Çocuğunuzun resim dersi yerine akademik dersler (matematik, okuma-yazma vb.) almasının gerekip gerekmediği konusunda neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 2. Çocuğunuzun resim dersi yerine akademik dersler (matematik, okuma-yazma vb.) almasının gerekip gerekmediği konusunda neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Resim dersi almasını isterim. Akademik dersleri yapamıyor.	2	6,6666667
Akademik dersler almasını isterim çünkü daha faydalı.	6	20
İki dersi de olması gerektiği kadar alsın.	13	43,333333
Ben bilmiyorum. Programı nasılsa öyle olsun.	3	10
Ağırlıklı olarak akademik dersleri almalı.	5	16,666667
Ağırlıklı olarak resim dersi almasını isterim.	1	3,3333333

Çizelge 2'de, velilerin "Çocuğunuzun resim dersi yerine akademik dersler (matematik, okuma-yazma vb.) almasının gerekip gerekmediği konusunda neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %43,3' ü çocuğunun hem resim hem akademik dersleri gerektiği kadar alması gerektiğini söylemekte, %20'si akademik derslerin daha faydalı olduğunu düşünerek sadece akademik derslerin alınmasını istemekte, %16,7'si ağırlıklı olarak akademik derslerin alınması gerektiğini belirtmektedir. Veliler çocuklarının bireysel ihtiyaçlarına ve gelişim düzeylerine göre farklı beklentilere sahiptir. Velilerin çoğunluğu hem akademik hem de görsel sanatlar eğitimine önem vermekte, eğitim programlarının bu iki alanı dengeli şekilde içermesi gerektiğini düşünmektedir. Eğitim planlamalarında ailelerin bu tutumları dikkate alınarak, çocukların ihtiyaçlarına uygun kapsamlı programlar geliştirilmelidir.

Down Sendromlu çocukların eğitiminde akademik beceriler ve sanat faaliyetlerinin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerekmektedir. Görsel sanatlar, bilişsel ve duyuşsal gelişimi desteklerken, akademik dersler temel bilgi ve becerilerin kazandırılmasında kritik rol oynamaktadır. Bu nedenle, dengeli ve bireyselleştirilmiş eğitim programları önerilmektedir (Şahin, 2015, s.28).

Çizelge 3. Çocuğunuzun okula gittiği gün resim dersi olduğunu bildiğinde mutlu olup olmadığı ile ilgili ne düşünüyorsunuz? (Hoşlandığını düşünüyor musunuz?) sorusunun frekans analizi

Soru 3. Çocuğunuzun okula gittiği gün resim dersi olduğunu bildiğinde mutlu olup olmadığı ile ilgili ne düşünüyorsunuz? (Hoşlandığını düşünüyor musunuz?)		
Cevaplar	N	%
Mutlu oluyor.	19	63,333333
Aynı.	8	26,666667
Mutsuz.	1	3,3333333
Belirgin bir tepkisi yok ama sevmediğini de söylemedi.	1	3,3333333
Sadece resim derslerine yönelik değil genel olarak mutlu gidiyor.	1	3,3333333

Çizelge 3'te, velilerin "Çocuğunuzun okula gittiği gün resim dersi olduğunu bildiğinde mutlu olup olmadığı ile ilgili ne düşünüyorsunuz? (Hoşlandığını düşünüyor musunuz?)" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %63,3'ü çocuklarının resim dersi olduğunu bildiğinde mutlu olduğunu, %26,7'si çocuklarının bu konuda aynı kaldığını, yani ne mutlu ne de mutsuz olduğunu belirtmektedir. Bu veriler, Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar derslerine olumlu duygusal tepkiler verdiklerini göstermektedir.

Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimine olumlu yaklaşımı; eğitim sürecine katılımı ve başarıyı desteklemektedir (Eren ve Çalış, 2019, s.29-32).

Çizelge 4. Çocuğunuzun resim dersine istekli katılımı hakkında ne düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 4. Çocuğunuzun resim dersine istekli katılımı hakkında ne düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
İstekli.	15	50
Bilmiyorum.	8	26,666667
Öğretmenine sormak lazım	3	10
Öğretmeni resim dersini sevdiğini söylüyor. Demek ki istekli	2	6,6666667
Diğer derslerle aynı hepsine istekli	4	13,333333
İsteksiz.	1	3,3333333
O mutlu ve istekli olunca seviniyorum bende.	1	3,3333333
Öğretmeninden şikâyet gelmedi.	1	3,3333333

Çizelge 4'te, velilerin "Çocuğunuzun resim dersine istekli katılımı hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %50'si çocuklarının resim dersine istekli katıldığını, %26,7'si bu konuda bilgi sahibi olmadığını belirtmektedir. Önemli bir kesim bu konuda bilgi sahibi olmadığını belirtmekte, bazı veliler ise öğretmen görüşüne dayalı değerlendirme yapmaktadır. Bu durum, ailelerin çocuklarının eğitim sürecine dair bilgi ve iletişim eksikliğini göstermektedir.

Aile-öğretmen iş birliğinin güçlendirilmesi, velilerin çocuklarının eğitim süreçleri hakkında daha bilinçli olmalarını sağlamaktadır (Geçen ve Ark., 2019, s.180).

Çizelge 5. Resim dersine katılan çocuğunuzun bu dersteki gelişimini nasıl değerlendiriyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 5. Resim dersine katılan çocuğunuzun bu dersteki gelişimini nasıl değerlendiriyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Gelişme göremiyorum.	4	13,333333
Bilmiyorum.	12	40
Artık eskisi gibi boyamada zorlanmıyor.	1	3,3333333
Eğleniyor ama gelişim gösteriyor mu bilmiyorum.	1	3,3333333
Sanatla ilgili bilgileri öğrenmesi ve malzeme kullanımı gelişti.	2	6,6666667
Sevgisi, ilgisi, devam etme süresi arttı.	3	10
Öğretmeni daha iyi bilir.	2	6,6666667
Elbette vardır ama ifade edemiyorum.	1	3,3333333
Çok ilerleme kaydediyor. Öğretmeni de bende görüyoruz.	1	3,3333333
Arkadaşları ile daha sağlıklı ilişkiler kurmaya başladı.	1	3,3333333
Kendi duygularını daha rahat ifade etmeye başladı.	1	3,3333333
Belki vardır.	2	6,6666667
Öğretmeni söylüyor ama ben anlamıyorum.	1	3,3333333
Artık daha güzel resim yapmaya başladı.	2	6,6666667
Gelişme var.	2	6,6666667
Davranış ve iletişim problemleri azaldı.	1	3,3333333

Çizelge 5'te, velilerin "Resim dersine katılan çocuğunuzun bu dersteki gelişimini nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %40'ı gelişim konusunda net bir bilgiye sahip olmadığını belirtmekte, %10' u ilgisinin arttığını söylemektedir. Bu durum, ailelerin çocuklarının sanatsal gelişim süreçlerini takip etmede zorlandığını ve eğitim süreci hakkında daha fazla bilgilendirmeye ihtiyaç duyduklarını göstermektedir

Görsel sanatlar eğitimi Down Sendromlu öğrencilerin gelişimlerini ve becerilerini bütünsel olarak desteklemekte, motivasyonlarını ve öğrenme süreçlerine katılımlarını artırmaktadır (Çağlayan, 2018, s.410). Eğitim programlarının bu çok boyutlu gelişim alanlarını dikkate alarak yapılandırılması, Down Sendromlu öğrencilerin potansiyellerini en üst düzeyde kullanmalarına olanak sağlayacaktır (Arslan Armutçu ve Ark., 2024, s.434).

Çizelge 6. Çocuğunuzun aldığı resim dersinin çocuğunuza katkıları hakkında neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 6. Çocuğunuzun aldığı resim dersinin çocuğunuza katkıları hakkında neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Çok katkısı yok.	6	20
Bilmiyorum.	11	36,666667
Mutlu oluyor ve bir sürü şey öğreniyor.	1	3,3333333
Kas gelişimini destekliyor.	11	36,666667
İletişim becerileri gelişti.	8	26,666667
Davranış problemleri azaldı.	1	3,3333333
Vardır ama diğer dersler kadar değildir.	1	3,3333333
Akademik derslerinin ilerlemesine de faydası oluyor.	1	3,3333333
Öğretmeni daha iyi bilir.	4	13,333333
Duygularını daha rahat ifade etmeye başladı.	2	6,6666667
Katkısı var.	6	20
Sadece eğleniyorlar.	1	3,3333333
Sosyal becerilerinin gelişimine katkısı var.	3	10
Derste bir şey yapmıyormuş.	1	3,3333333

Çizelge 6'da velilerin "Çocuğunuzun aldığı resim dersinin çocuğunuza katkıları hakkında neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre

velilerin %36,7'si bu konuda bilgi sahibi olmadığını, %36,7'si resim dersinin çocuklarının kas gelişimini desteklediğini, %26,7' si resim dersinin çocuklarının iletişim becerilerini geliştirdiğini, %20'si resim dersinin çocuklarına çok katkısı olmadığını belirtmektedir. Bu verilerdeki çeşitlilik, ailelerin sanat eğitiminin işlevi ve önemi konusunda farklı algılar taşıdığını göstermektedir. Aileler eğitim sürecine dair farkındalık ve gözlem eksikliği yaşayabilmekte ve aile-öğretmen iletişiminin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Çizelge 7. Çocuğunuzun şu an katıldığı resim derslerinin ileriki hayatında da sanat etkinliklerine yer vermesine etkisine ilişkin neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 7. Çocuğunuzun şu an katıldığı resim derslerinin ileriki hayatında da sanat etkinliklerine yer vermesine etkisine ilişkin neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Etkisi olmaz. Çünkü sevmiyor.	7	23,333333
Bilmiyorum.	17	56,666667
Çok dersleri yok zaten.	1	3,3333333
Daha kapsamlı dersler olmalı bu anlamda.	2	6,6666667
Olumlu etkisi olur.	8	26,666667
Yeteneği yok.	1	3,3333333
Yapmaya devam ederse ve yeteneği varsa olur.	1	3,3333333
Eğlensin yeter ne yapacak ilerde sanat etkinliğini.	1	3,3333333

Çizelge 7'de, velilerin "Çocuğunuzun şu an katıldığı resim derslerinin ileriki hayatında da sanat etkinliklerine yer vermesine etkisine ilişkin neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %56,7'si bu konuda bilgi sahibi olmadığını, %26,7'si resim derslerinin ileriki hayatında olumlu etkisi olacağını, %23,3'ü çocuklarının sanat etkinliklerini sevmediği için etkisi olmayacağını ifade etmektedir. Eğitim programlarının kapsamının genişletilmesi ve ailelerin bilinçlendirilmesi, çocukların sanatla olan bağlarının güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Çizelge 8. Çocuğunuzun sanatsal yetenekleri hakkında ne düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 8. Çocuğunuzun sanatsal yetenekleri hakkında ne düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%

Bilmiyorum.	13	43,333333
Seviyor.	4	13,333333
Yeteneği yok.	12	40
Yeteneği var.	2	6,6666667
Kısmen var. Yavaş yavaş ilerlemeye başladı.	4	13,333333

Çizelge 8'de, velilerin "Çocuğunuzun sanatsal yetenekleri hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %43,3'ü çocuklarının sanatsal yetenekleri hakkında bilgi sahibi olmadığını, %40'ı çocuklarının sanatsal yeteneği olmadığını düşünmektedir. Özel yeteneklerin ortaya çıkması bireysel farklılıklara bağlıdır ve nadiren gözlemlenmektedir (Geçen ve Ark., 2019, s.180)

Çizelge 9. Çocuğunuzun resim çalışmaları yapabilmesi için evde uygun ortam (masa, sandalye, ışık alan bir yer, sakin ve rahatsız edilmeyeceği bir ortam ya da kendi odası) olması ile ilgili neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 9. Çocuğunuzun resim çalışmaları yapabilmesi için evde uygun ortam (masa, sandalye, ışık alan bir yer, sakin ve rahatsız edilmeyeceği bir ortam ya da kendi odası) olması ile ilgili neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Var.	23	76,666667
Genelde odasında yapıyor.	3	10
Kardeşleriyle aynı odayı paylaşıyor ama yeterli	1	3,3333333
İmkanlarım dahilinde hazırlıyorum.	2	6,6666667

Çizelge 9'da velilerin "Çocuğunuzun resim çalışmaları yapabilmesi için evde uygun ortam (masa, sandalye, ışık alan bir yer, sakin ve rahatsız edilmeyeceği bir ortam ya da kendi odası) olması ile ilgili neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %76,7'si çocuklarının evde resim çalışmaları yapabilmesi için uygun bir ortamın (masa, sandalye, ışık alan sakin bir yer veya kendi odası) olduğunu belirtmektedir. Ailelerin imkanlar dahilinde ortam hazırlamaya çalışması, ekonomik ve fiziksel koşulların eğitim ortamını etkileyebileceğini göstermektedir.

Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimi için evde sağlanan uygun fiziksel ortam motivasyonlarını, dikkatlerini, gelişimlerini ve öğrenme sürecine katılımlarını artırmaktadır. Ayrıca, ev merkezli aile eğitimi yaklaşımları, yani Down Sendromlu çocukların evde sistematik

ve destekleyici eğitim almaları gelişimlerini olumlu etkilemektedir (Geçen ve Ark., 2019, s.182). Bu nedenle, ailelere yönelik rehberlik ve destek programlarının önemi büyüktür.

Çizelge 10. Çocuğunuzun resim çalışmaları yapabilmesi için evde uygun malzemeleri (dereceli resim kalemi, kuru boya, sulu boya, guaj boya, pastel boya, resim defteri vb.) olması ile ilgili neler düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 10. Çocuğunuzun resim çalışmaları yapabilmesi için evde uygun malzemeleri (dereceli resim kalemi, kuru boya, sulu boya, guaj boya, pastel boya, resim defteri vb.) olması ile ilgili neler düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
İmkanlar dahilinde hazırlıyorum.	2	6,6666667
Var.	27	90
Kardeşleriyle aynı malzemeleri kullanıyor.	1	3,3333333

Çizelge 10'da velilerin "Çocuğunuzun resim çalışmaları yapabilmesi için evde uygun malzemeleri (dereceli resim kalemi, kuru boya, sulu boya, guaj boya, pastel boya, resim defteri vb.) olması ile ilgili neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %90'ı çocuklarının evde resim çalışmaları yapabilmesi için gerekli malzemelerin (dereceli resim kalemi, kuru boya, sulu boya, guaj boya, pastel boya, resim defteri vb.) mevcut olduğunu belirtmektedir. Bu veriler Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitiminde başarıları ve gelişimleri için olumlu bir ortam sağlandığını göstermektedir.

Down Sendromlu çocukların sanat eğitiminde kullanılan malzemelerin çeşitliliği ve kalitesi, çocukların yaratıcılığını, el-göz koordinasyonunu ve ince motor becerilerini geliştirmede kritik rol oynamaktadır. Ayrıca, farklı boya ve malzemelerle yapılan çalışmalar, çocukların dokunma duyusunun gelişimine ve öğrenme süreçlerine olumlu katkı sağlamaktadır. Uygun malzemelerin sağlanması, çocukların sanatsal ifade yeteneklerini artırırken, öğrenme süreçlerine aktif katılımlarını da desteklemektedir. Evde malzeme eksikliği yaşayan ailelerin ise eğitimciler ve özel eğitim kurumları tarafından yönlendirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir (Şahin, 2015, s.29).

Çizelge 11. Çocuğunuzun resim dersi ile ilgili ev çalışmalarına (ödev, çizim, boyama vb.) nasıl katkı sağlıyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 11. Çocuğunuzun resim dersi ile ilgili ev çalışmalarına (ödev, çizim, boyama vb.) nasıl katkı sağlıyorsunuz?

Cevaplar	N	%
Evde yapmıyor.	1	3,3333333
Yapamadığı yerlere destek oluyorum.	5	16,666667
Ben anlamam ki	2	6,6666667
Genelde kendi yapıyor.	13	43,333333
Vaktim yok.	11	36,666667
Vaktim oldukça yardım ediyorum. Çoğu zaman kendi yapıyor.	6	20
Diğer derslerine daha çok vakit ayırmaya çalışıyorum.	1	3,3333333
Genelde beraber yapıyoruz. Özellikle çizim aşamasında	1	3,3333333
Her zaman desteğim. Uygun imkân ve gerekli yardımları sunuyorum.	1	3,3333333
Kardeşleriyle yapıyor.	1	3,3333333

Çizelge 11'de, velilerin "Çocuğunuzun resim dersi ile ilgili ev çalışmalarına (ödev, çizim, boyama vb.) nasıl katkı sağlıyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %43,3 oranında veli, çocuklarının evde resim çalışmasını genellikle kendi başına yaptığını, %36,7'si zaman yetersizliği nedeniyle yardım edemediklerini, %20'si vaktinin olduğu zamanlarda yardım ettiğini, çoğunlukla çocuğun kendi başına çalıştığını, %16,7'si çocukların yapamadığı yerlerde destek sağladığını belirtmektedir. Bu veriler, Down Sendromlu çocukların evde resim derslerine yönelik çalışmalarında ailelerin farklı düzeylerde destek sağladığını göstermektedir. Eğitimcilerin ailelere yönelik bilgilendirme ve rehberlik çalışmaları yapması, evde verilen desteğin kalitesini artıracaktır.

Down Sendromlu çocukların görsel sanat eğitiminde aile katılımı başarıyı artırmakta, ancak aileler zaman, bilgi ve kaynak eksiklikleri nedeniyle destek sağlamakta zorlanabilmektedir. Evde destekleyici ortam ve aile rehberliği, çocuğun öğrenme sürecine olumlu katkı sağlamaktadır (Toker ve Ark., 2019, s.653).

Çizelge 12. Çocuğunuzun evde resim yapmasına nasıl destek oluyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 12. Çocuğunuzun evde resim yapmasına nasıl destek oluyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Uygun koşul, malzeme ve ortam hazırlıyorum.	20	66,666667
Sadece buna yönelik bir şey yapmıyorum.	4	13,333333
Yardım ediyorum.	1	3,3333333

Yapmasına engel olmuyorum.	3	10
Yardım edecek vaktim yok.	2	6,6666667
Diğer derslerine daha çok vakit ayırmasını tercih ederim.	2	6,6666667
Gerekli eğitimleri alması konusunda destek oluyorum.	1	3,3333333
Evde bu alana yönelmesi için çabalıyorum.	1	3,3333333
Canı istediğinde yapıyor.	12	40
Farklı kapılar sunmaya çabalıyorum bu konuda.	1	3,3333333
Beraber yapmaya çabalıyorum.	4	13,333333
Bir şey yapmıyorum.	1	3,3333333
İstemiyor. O yüzden bir şey yapmıyor.	1	3,3333333

Çizelge 12'de, velilerin "Çocuğunuzun evde resim yapmasına nasıl destek oluyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %66,7'si uygun koşul, malzeme ve ortam hazırladığını belirtirken, %40'ı çocuğun canı istediğinde resim yaptığını ifade etmektedir. Eğitimciler ve uzmanlar, ailelere yönelik rehberlik ve kaynak sağlama yoluyla bu desteği artırabilir. Böylece, Down Sendromlu çocukların sanatsal gelişimleri ev ortamında da etkin bir şekilde desteklenebilmektedir. Down Sendromlu çocukların gelişiminde aile katılımı kritik bir rol oynamaktadır. Ailelerin uygun ortam ve malzeme sağlaması, çocukların sanatsal gelişimini desteklemektedir. Evde yapılan sanat aktiviteleri çocukların ince ve kaba motor becerilerini desteklemekte ve kas kontrolünü sağlamaktadır (Okur ve Ark., 2025, s.66-67). Bazı aileler zaman kısıtlamaları veya bilgi eksikliği nedeniyle çocuklarına yeterince destek olamamaktadır. Bu durum, Down Sendromlu çocukların gelişimini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle eğitimcilerin ailelere rehberlik etmesi ve pratik öneriler sunması gerekmektedir.

Çizelge 13. Öğretmeninizin çocuğunuzun yaratıcılığını nasıl teşvik ettiğini düşünüyorsunuz sorusunun frekans analizi

Soru 13. Öğretmeninizin çocuğunuzun yaratıcılığını nasıl teşvik ettiğini düşünüyorsunuz?		
Cevaplar	N	%
Bilmiyorum.	27	90
Öğretmeniyle bu konuda konuşmadım hiç.	1	3,3333333
Farklı çalışmalara ve malzemelere yönlendiriyor.	2	6,6666667
Sevmesini sağlıyor.	1	3,3333333

Düzenli takip edip gelişmeleri kaydediyor ve bizimle paylaşıyor.	1	3,3333333

Çizelge 13'te, velilerin "Öğretmeninizin çocuğunuzun yaratıcılığını nasıl teşvik ettiğini düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %90'ı bu konuda bilgi sahibi olmadığını veya bilmediğini söylemektedir. Velilerin büyük çoğunluğunun öğretmenin yaratıcılığı teşvik etme yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmaması, aile-öğretmen iletişiminin zayıf olduğunu göstermektedir.

Down Sendromlu çocukların yaratıcılık gelişimi için öğretmenlerin aktif rol alması ve ailelerle iş birliği içinde olması gerekmektedir (Yüksel ve Tanrıverdi, 2019, s.537). Öğretmenlerin farklı materyaller ve yöntemlerle çocukların sanatsal ifade becerilerini desteklemesi, özgüven ve problem çözme yeteneklerinin gelişimini sağlamaktadır (Geçen ve Parsıl, 2020, s.375). Ayrıca, düzenli takip ve gelişim raporlarının ailelerle paylaşılması, çocuğun gelişim sürecinin izlenmesi açısından önemlidir ve ailelerin eğitim sürecine katılımını artırmaktadır (Arslan Armutçu ve Ark., 2024, s.434).

Çizelge 14. Çocuğunuzu günlük hayatında görsel sanat çalışmalarına ve etkinliklerine (resim) yönlendiriyor musunuz sorusunun frekans analizi

Soru 14. Çocuğunuzu günlük hayatında görsel sanat çalışmalarına ve etkinliklerine (resim) yönlendiriyor musunuz?		
Cevaplar	N	%
Evet	13	43,333333
Hayır	17	56,666667

Çizelge 14'te, velilerin "Çocuğunuzu günlük hayatında görsel sanat çalışmalarına ve etkinliklerine (resim) yönlendiriyor musunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %43,3' ü çocuklarını günlük hayatlarında görsel sanat etkinliklerine yönlendirdiklerini, %56,7' si yönlendirmediklerini ifade etmektedir. Bu verilere göre ailelerin yarısından fazlasının bu yönlendirmeyi yapmaması, çocukların sanatsal gelişimi için fırsatların tam anlamıyla değerlendirilmediğini göstermektedir.

Görsel sanat eğitimi çocukların sanatsal ilgilerini canlı tutmakta, öğrenme süreçlerine aktif katılımlarını sağlamakta, yaratıcılık ve estetik algının gelişimini desteklemekte, görsel okuryazarlık becerilerini artırmakta, gelişimsel alanlarını bütüncül olarak desteklemektedir. Bu durum, ailelere yönelik bilinçlendirme ve rehberlik çalışmalarının gerekliliğine işaret etmektedir (Taş ve Esmer Deniz, 2025, s.625).

Çizelge 15. Çocuğunuzun yaptığı resimleri inceliyor musunuz sorusunun frekans analizi

Soru 15. Çocuğunuzun yaptığı resimleri inceliyor musunuz?		
Cevaplar	N	%
Evet	17	56,666667
Hayır	13	43,333333

Çizelge 15'te, velilerin "Çocuğunuzun yaptığı resimleri inceliyor musunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %56,7' si evet, %43,3' ü hayır demektedir. Ailelerin çocuklarının sanat çalışmalarına aktif ilgisi ve öğretmenlerin aileleri bu konuda bilinçlendirmesi önemlidir.

Ailelerin çocuklarının sanat etkinliklerine katılımı ve eserlerini incelemesi, çocukların bilişsel ve duygusal gelişimlerini desteklemekte, motivasyonunu ve özgüvenini artırmaktadır. Öğretmenlerin aileleri sürece dahil etmesi, çocukların gelişim takibinde önemli rol oynamaktadır. Aile katılımının sanat etkinliklerinde düşük düzeyde planlanması ve uygulanması, çocukların gelişimine tam destek verilmesini zorlaştırmaktadır (Kurtulmuş, 2016, s.72)

Çizelge 16. Çocuğunuzla beraber evde resim yapıyor musunuz sorusunun frekans analizi

Soru 16. Çocuğunuzla beraber evde resim yapıyor musunuz?		
Cevaplar	N	%
Evet	14	46,666667
Hayır	16	53,333333

Çizelge 16'da velilerin "Çocuğunuzla beraber evde resim yapıyor musunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %46,7' si çocuklarla evde beraber resim yapmakta, %53,3' ü bu etkinliğe katılmamaktadır. Bu durum, çocukların yaratıcılık ve duygusal gelişimleri açısından önemli bir fırsatın tam olarak değerlendirilmediğini göstermektedir. Bu veriler ışığında, ailelerin çocuklarıyla evde resim yapma oranının artırılması, çocukların çok yönlü gelişimlerini desteklemek adına önemli bir adım olacaktır. Eğitimciler ve uzmanlar, aileleri bu konuda bilinçlendirmeli ve evde birlikte sanat etkinlikleri yapmaları için teşvik etmelidir.

Ailelerin çocuklarıyla evde resim yapmaları, çocukların kelimelerle anlatamadığı duygu ve düşünceleri sembolik olarak ifade etmelerine olanak tanımakta, sanatsal yeteneklerini keşfetmelerine ve geliştirmelerine fırsat tanımakta, özgüvenlerini, aile içi iletişimi ve etkileşimi artırmakta, problem çözme becerilerini geliştirmekte ve ince motor becerilerini desteklemektedir (Köseoğlu, 2023, s.143; Günindi ve Ark., 2022, s.75).

Çizelge 17. İlerde çocuğunuzun görsel sanat çalışmalarına (resim) yönelmesini sanatçı olmasını ister misiniz, siz o alana yönlendirir misiniz sorusunun frekans analizi

Soru 17. İlerde çocuğunuzun görsel sanat çalışmalarına (resim) yönelmesini sanatçı olmasını ister misiniz, siz o alana yönlendirir misiniz?		
Cevaplar	N	%
Evet	12	40
Hayır	18	60

Çizelge 17'de, velilerin "Çocuğunuzun resim dersi yerine akademik dersler (matematik, okuma-yazma vb.) almasının gerekip gerekmediği konusunda neler düşünüyorsunuz?" sorusuna verdikleri yanıtların frekans dağılımı sunulmaktadır. Verilere göre velilerin %40'ı evet, %60' ı hayır demektedir. Bu durum, ailelerin sanatın çocuk gelişimindeki önemine ilişkin farkındalık düzeyinin sınırlı olabileceğini veya çocuklarının meslek seçiminde farklı önceliklere sahip olduklarını gösterebilmektedir. Eğitimciler ve uzmanlar, aileleri sanat eğitiminin faydaları konusunda bilgilendirmeli ve çocukların yeteneklerine uygun şekilde desteklenmesini teşvik etmelidir.

Ebeveynlerin sanat konusunda bilgi ve ilgi düzeyleri, çocuklarını bu alana yönlendirmede belirleyici rol oynamaktadır (Okur ve Ark., 2025, s.66-67). Okulöncesi dönemde sanata ilgi duyan ve üniversite mezunu ebeveynlerin, çocuklarını sanatsal etkinliklere hazırlama ve yönlendirme konusunda daha aktif oldukları görülmektedir (Dinçer, Demiriz ve Şimşek, 2023, s.51).

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmadan elde edilen bulgular, Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimine katılımının çok yönlü gelişimsel katkılar sağladığını açıkça göstermektedir. Görsel sanatlar etkinlikleri,

Sendromlu çocukların ince motor becerilerinden bilişsel işlevlere, duygusal ifadeden sosyal etkileşime kadar geniş bir yelpazede pozitif etkiler ortaya koymaktadır. Sanat aktiviteleri, sadece teknik becerilerin gelişimini değil aynı zamanda özgüven, sabır ve yaratıcı düşünce gibi psikososyal alanlarda da ilerlemeyi teşvik etmektedir. Bu durum, Down Sendromlu çocukların eğitim programlarında sanatın vazgeçilmez bir bileşen olarak yer almasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Veliler arasında görsel sanatlar eğitiminin gerekliliği ve faydalarına dair farkındalık değişkenlik göstermektedir. Velilerin yaklaşık yarısı çocuklarının sanat etkinliklerine yönlendirilmesi ve evde resim yapmaları konusunda aktif rol almaktadır; ancak %56'sı çocuklarını günlük hayatta görsel sanat etkinliklerine yönlendirmemekte, %53'ü ise evde birlikte resim yapmamaktadır.

Bu durum, ailelerin bilinçlendirilmesi ve eğitim sürecine daha fazla dahil edilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Ailelerin çocuklarının sanatsal yetenekleri hakkında bilgi eksikliği ve sanat eğitiminin akademik dersler karşısındaki önceliği konusundaki farklı görüşleri, ailelerin eğitim sürecine katılımını etkileyen önemli faktörlerdir. Çocuklarının görsel sanat alanlarında ilerleyip ilerlemeyeceğine yönelik beklentilerinin sınırlı olması, sanat eğitiminin mesleki ve akademik alandaki algısının iyileştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Ailelerin bilinçlendirilmesi, sanat eğitimine yönelik farkındalık düzeylerinin ve eğitim sürecine katılımlarının artırılması, evde uygun ortam ve malzeme sağlanması Down Sendromlu çocukların gelişim potansiyelinin en üst düzeye çıkarılması için gerekmektedir. Eğitimciler ve uzmanlar, ailelerle etkili iletişim kurarak, onları sanat eğitiminin faydaları konusunda bilgilendirmeli ve evde destekleyici ortamlar oluşturmaları için rehberlik etmelidir. Sanat becerilerinin çocukların genel gelişimine olan katkısının daha geniş kitlelere aktarılması, eğitim politikalarının şekillenmesinde ve toplum bilincinin yükseltilmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Yağmur ve Ark., 2024, s.140-141; Samsun ve Ark, 2022, s.1599; Kutlu Abu ve Kayar, 2020, s.157-158). Bu nedenlerle, Down Sendromlu çocukların eğitiminde görsel sanatlar etkinliklerine öncelik verilmeli; ailelerin katılımını artıracak, öğretmen-veli iş birliğini güçlendirecek ve evde sanatın sürekliliğini sağlayacak programlar geliştirilmelidir. Ayrıca, bu alandaki uygulamaların etkinliğinin araştırıldığı uzun dönemli çalışmaların artırılması, daha iyi destek stratejileri oluşturulmasına olanak tanıyacaktır. Böylece, bu özel gruptaki çocukların potansiyellerini en üst düzeye çıkararak yaşam kaliteleri anlamlı ölçüde iyileştirilebilecektir.

Araştırma, Down Sendromlu çocukların görsel sanatlar eğitimine katılımını veli perspektifinden bütüncül biçimde değerlendirmektedir. Bulgular, sanat etkinliklerinin nöro plastisiteyi harekete geçirerek psikomotor, duygusal ve sosyal kazanımlar sağladığını doğrulamaktadır. Ev altyapısı (%90 malzeme) olumlu iken iletişim kopukluğu (%90 öğretmen teşviki habersiz) ve pasif katılım (%53,3 ortak etkinlik yok) yapısal engelleri işaret etmektedir.

İleride yapılacak çalışmaların uzun vadeli etkileri incelemesi, aile katılımını artırma stratejileri geliştirmesi ve farklı eğitim yöntemlerini karşılaştırması önerilmektedir. Bu sayede Down Sendromlu çocukların potansiyelleri daha iyi değerlendirilecektir.

KAYNAKÇA

- Arslan Armutcu, O., Kurt, M. Ve Genel, M., Özel Eğitim Ve Rehabilitasyon Merkezlerinde Çalışan Öğretmenlerin BEP Geliştirme Sürecine İlişkin Görüşleri. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24(1), 433-457, 2024. Https://Doi.Org/10.17240/Aibuefd.2024..-1314006
- Bartan, M. Ve Aydemir Özalp, T., Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Etkinlik Planlarında Aile Katılımı Boyutunun İncelenmesi. E-Kafkas Journal Of Educational Research, 6(4), 21-30, 2020. Https://Doi.Org/10.30900/Kafkasegt.644316
- Çağlayan, N., Türkiye'de Zihinsel Engellilerde Sanat Eğitimi ile İlgili Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. Anadolu Journal Of Educational Sciences International, 8(2), 403-418, 2018. Https://Doi.Org/10.18039/Ajesi.454586
- Dinçer, Ç., Demiriz, S. Ve Şimşek, I., Okulöncesi Dönem Çocuğu Olan Ebeveynlerin Sanat Etkinliklerine Yaklaşımlarının İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 28(129), 50-63, 2023.
- Eren A. Ve Çalış D., Görsel Sanatlar Uygulamalarının Otistik ve Down Sendromlu Çocukların Gelişimlerine Etkileri (Yüksek Lisans Tezi). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi. 1-119, 2019. Https://Hdl.Handle.Net/20.500.12483/3692
- Geçen, F., Eren, A. Ve Çalış, D., Down Sendromlu Çocuklarda Görsel Sanatlar Eğitimi Üzerine Yapılan Çalışma. *Asos Journal*, (97), 178-190, 2019. Https://Doi.Org/10.29228/ASOS.36962
- Geçen, F. Ve Parsıl, Ümit., Yaratıcılık ve Özel Eğitimli Çocukların Sanat Eğitimi Yoluyla Yaratıcılıklarının Geliştirilmesi. *Pearson Journal*, *5*(7), 372–380, 2020. Https://Doi.Org/10.46872/Pj.109
- Günindi, Y. Ve Ertürk, H., Türkiye'de Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Resim Çizimleriyle İlgili Yapılan Çalışmaların İncelenmesi (2016-2020). Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi, 7(2), 66-79, 2022. Https://Doi.Org/10.47479/İhead.1209259
- Kafkaslı. A., Gebelikte Down Sendromu Tanısı İçin Tarama Testleri Ve Güvenirliliği. *Türk Jinekoloji ve Obstetrik Derneği Uzmanlık Sonrası Eğitim Dergisi*, 6, 30-35, 2024. Https://Tjoddergisi.Org/Pdf/C2f7718d-0796-4c18-A6d4-3c339e748b23/Articles/9138/30-35.Pdf
- Köseoğlu, S. A., Bir İletişim Aracı Olarak Çocuk Resmi ve Özellikleri [Child Drawings As A Communication Tool And İts Features]. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 137-145, 2023. Https://Doi.Org/10.30692/Sisad.1248585
- Kurtulmuş, Z., Okul Öncesi Eğitimde Uygulanan Etkinlik Planlarında Aile Katılımı Boyutunun İncelenmesi. Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi, 5(1), 71-84, 2016. Https://Doi.Org/10.30703/Cije.321384
- Kutlu Abu, N. Ve Kayar, Z., Okul Öncesi Öğretmenlerinin Aile Katılımına Yönelik Görüşlerinin Derinlemesine İncelenmesi [Investigation Of Preschool Teachers' Views About Parent Participation]. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 54, 156-183, 2020. Https://Doi.Org/10.21764/Maeue
- Okur, A. Ve Bakırtaş Türker, S., Ebeveynlerin Sanat Eğitim Düzeyleri ve Bu Eğitimin Çocuklarının Görsel Sanatlar Dersi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi, 7(1), 50-72, 2025.

- Polat, A., Nitel Araştırmalarda Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Soruları: Soru Form ve Türleri, Nitelikler ve Sıralama. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(Özel Sayı 2), 161-182, 2022. Https://Doi.Org/10.18037/Ausbd.1227335
- Samsun, Meysem ve Güven, İ. M. V. Noyan., "Sanat Eğitiminin Çocuk Gelişimi Üzerindeki Etkileri Üzerine". İdil, 99 (2022 Kasım): S. 1597–1608. Doi: 10.7816/İdil-11-99-06
- Salderay, B., On Bir Yaşında Down Sendromlu Bir Çocuğun İnsan Portresi Çizebilme Süreci. Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(9), 2012. Https://Doi.Org/10.18603/Std.76753
- Şahin, D., Zihinsel Engelli Bireylerde Görsel Sanatlar Eğitiminin Önemi. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 3(2), 25-37, 2015. Https://Doi.Org/10.7816/Sed-03-02-02
- Taş, S. Ve Esmer Deniz, S., Okul Öncesinde Uygulanan Sanat Etkinliklerinin Öğrencilerin Görsel Okuryazarlık Becerilerine Etkileri. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 12(1), 620-635, 2025. Https://Doi.Org/10.5281/Zenodo.15627657
- Toker, M., Başgül, Ş. S. Ve Özaydın, L., Down Sendromlu Çocuğa Sahip Annelerin Aile Gereksinimlerinin Belirlenmesi ve Sosyal Destek Algılarına Yönelik Görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Özel Eğitim Dergisi, 20*(4), 651-676, 2019. *Doi: 10.21565/Ozelegitimdergisi.492808*
- Topkaya, E., Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri Güncelleştirilmiş 5. Baskı. Eğitimde Kuram ve Uygulama, 2(2), 113-118, 2013.
- Yağmur, Ö., Osmanoğlu, N., Küçükosman, A., Çağış, M. B., Vd., Okul Öncesi Eğitim Programında Görsel Sanat Eğitimiyle İlişkili Kazanımlar Doğrultusunda Öğretmenlerin Uyguladığı Sanat Çalışmalarının Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (*60*), 138-164, 2024. Https://Doi.Org/10.9779/Pauefd.1107694
- Yüksel, H. Ve Tanrıverdi, A., Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Olan Ailelerin Yaşadıkları Sosyal Sorunlar ve Baş Etme Yolları. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 20(3), 535-559, 2019. Https://Doi.Org/10.21565/Ozelegitimdergisi.493089

SOSYAL- DUYGUSAL ÖĞRENME BECERİLERİ BAĞLAMINDA 6. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABININ İNCELENMESİ

Mehmet Furkan DEDE
Akdeniz Üniversitesi/Eğitim Fakültesi,
furkandede9999@gmail.com- 0009-0004-2155-7120

Doç. Dr. Bilal ŞİMŞEK
Akdeniz Üniversitesi/Eğitim Fakültesi,
bilalonursimsek@gmail.com - 0000-0002-2738-4898

Doç. Dr. Bekir DİREKCİ
Akdeniz Üniversitesi/Eğitim Fakültesi,
bdirekci@gmail.com - 0000-0002-6951-8567

Arş. Gör. Dr. Betül KOPARAN
Akdeniz Üniversitesi/Eğitim Fakültesi,
betulkoparan@gmail.com - 0000-0003-2487-9868

ÖZET

Bu çalışma, 6. sınıf Türkçe ders kitabını sosyal-duygusal öğrenme becerileri açısından inceleyen nitel bir doküman analizi araştırmasıdır. Araştırmanın verileri, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2025 yılında yayımlanan 6. sınıf Türkçe ders kitabından elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler, betimsel analiz tekniğiyle çözümlenmiştir. Bu doğrultuda her bir sosyal-duygusal öğrenme becerisinin kitapta hangi sıklıkta ve nasıl temsil edildiği çizelgeler aracılığıyla ortaya konmuştur. Araştırmanın bulguları, kitap genelinde en sık temsil edilen becerilerin iletişim, kendine uyarlama (öz-yansıtma) ve kendini düzenleme (öz-düzenleme) becerileri olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu becerileri iş birliği, esneklik ve sorumlu karar verme becerilerinin izlediği tespit edilmiştir. Öte yandan sosyal farkındalık ile kendini tanıma (öz-farkındalık) becerilerinin ise sınırlı şekilde yer aldığı belirlenmiştir. Buna karşın uyum becerisini temsil edebilecek bir unsura rastlanmamıştır. Temalar karşılaştırıldığında “Bağımsızlık Yolu”, “Farklı Dünyalar” ve “İletişim ve Sosyal İlişkiler”

temalarının sosyal-duygusal becerileri daha yoğun yansıttığı görülmektedir. Sonuç olarak çalışma, Türkçe ders kitabının sosyal-duygusal öğrenme becerilerini desteklediğini; özellikle iletişim ve öz-yansıtma becerilerini ön plana çıkardığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte uyum, sosyal farkındalık ve sorumlu karar verme gibi becerilerin desteklenebilmesi için ders kitabındaki içeriklerin zenginleştirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal-duygusal öğrenme, ders kitabı incelemesi, Türkçe ders kitabı, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli.

1. GİRİŞ

Günümüzde eğitim alanında yaşanan hızlı dönüşüm, öğrenen kuşakların beklenti ve ihtiyaçlarında da önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu değişimin doğal bir sonucu olarak 21. yüzyıl eğitim anlayışında, öğrencilerin bilişsel olduğu kadar duyuşsal alanlarda da üst düzey becerilere sahip olmaları istenmektedir (Uçak ve Erdem, 2020). Kazandırılması hedeflenen bu becerilerden biri olan sosyal- duygusal öğrenme, öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimlerini destekleyen bir eğitim alanı olarak son yıllarda öğretim programlarındaki yerini ve önemini giderek arttırmıştır (Shi ve Cheung, 2024). Bireyin duygu ve düşüncelerini tanıması, sosyal çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurması, hedeflerini düzenleyebilmesi ve sorumluluğunu üstlendiği kararlar alabilmesini destekleyen bir eğitim bileşeni olan sosyal-duygusal öğrenme (Elias vd., 1997), çağdaş eğitim anlayışlarında öğrencinin bütüncül gelişimini temel alan bir yeterlilik becerisi olarak ele alınmaktadır (Schonert-Reichl, 2017). Alan yazında bu becerilerin bireylerin bilişsel gelişim boyutlarını doğrudan etkilediği; dikkat, motivasyon ve öğrenmeye yönelik tutum alanları üzerinde de belirleyici bir işleve sahip olduğu belirtilmektedir (Immordino-Yang ve Damasio, 2007; Pekrun, 2014).

Sosyal-duygusal öğrenme becerileri literatürde genel olarak öz farkındalık, öz düzenleme, sosyal farkındalık, ilişki kurma becerileri ve sorumlu karar verme olmak üzere beş ana boyutta ele alınmaktadır (CASEL, 2020). Öz farkındalık bireyin duygu ve düşüncelerinin bilincinde olmasını, öz düzenleme ise bu duygu ve davranışları amaçları doğrultusunda yönlendirebilmesini ifade eder. Sosyal farkındalık, toplumsal ve kültürel farklılıkları anlamayı içerirken; ilişki kurma becerileri, etkili iletişim ve iş birliği gibi sosyal yeterlikleri kapsar. Sorumlu karar verme ise bireyin etik ilkeler doğrultusunda sağlıklı kararlar almasını gerektiren bir süreçtir (Durlak vd., 2011). Araştırmalar, bu becerilerin erken yaşlardan itibaren sistemli biçimde desteklenmesinin öğrencilerin akademik başarılarını, sosyal ilişki kurma kapasitelerini ve benlik algılarını önemli ölçüde geliştirdiğini göstermektedir (Denham, 2006; Jones vd., 2015; Zins, 2004). Bu olumlu etkileri nedeniyle sosyal-duygusal öğrenme, çağdaş öğretim

programlarında temel yeterlik alanlarından biri olarak konumlandırılmıştır. Nitekim Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM) ve 2024 Türkçe Öğretim Programı incelendiğinde sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin "programlar arası bileşenler" başlığı altında bütüncül bir yapıda ele alındığı görülmektedir.

TYMM, bu becerileri tüm derslere rehberlik eden ortak bir yeterlik alanı olarak tanımlamakta; söz konusu yeterlikleri "Benlik Becerileri (öz farkındalık, öz düzenleme, öz uyarlama), Sosyal Yaşam Becerileri (iletişim, iş birliği, sosyal farkındalık) ve Ortak/Birleşik Beceriler (uyum, esneklik, sorumlu karar verme)" şeklinde üç ana başlık altında sistematik biçimde sınıflandırmaktadır. Türkçe Öğretim Programı ise sosyal-duygusal öğrenme becerilerini temalar ve kazanımlar aracılığıyla ders sürecine entegre ederek öğrencilerin duyuşsal gelişimini desteklemeyi amaçlamaktadır. Problem çözme, empati kurma, iş birliği yapma, sorumluluk alma ve karar verme gibi becerilerin programda doğrudan veya dolaylı olarak yer alması, sosyal-duygusal öğrenmenin yenilenen öğretim programındaki önemini açıkça göstermektedir (MEB, 2024). Bu yaklaşım, Türkçe dersinin yalnızca dilsel becerilerin öğretildiği bir alan olmaktan çıkarak, öğrencilerin sosyal-duygusal kapasitelerini geliştirmeyi amaçlayan bütüncül bir öğrenme ekosistemi hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

Eğitimdeki yaklaşım değişikliklerinin sınıf ortamına yansımasını en somut biçimde gözlemleyebileceğimiz materyallerin başında ders kitapları gelmektedir. Öğrenme-öğretme sürecinin temel referans kaynağı olan ders kitapları, bilgi iletme araçları olmanın yanı sıra öğretim süreçlerini yapılandıran ve müfredattaki hedeflerin uygulama alanına aktarılmasını sağlayan en temel eğitim materyalleridir (Van Den Ham ve Heinze, 2018; Li ve Wang, 2024; Dockx vd., 2020). Bu nedenle sosyal-duygusal öğrenme gibi uygulamaya dönük becerilerin ders kitaplarında nasıl temsil edildiğini incelemek, program-kitabın uyumunu ve becerilerin eğitim ortamındaki görünürlüğünü değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. Nitekim mevcut araştırmalar, sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin Türkçe ders kitaplarında çoğu zaman dolaylı, sınırlı ve bütüncül olmayan bir biçimde yer aldığını ortaya koymaktadır (Bahşi ve Gençer, 2024; Sevim ve Tekin, 2025). TYMM'de ise sosyal-duygusal öğrenme becerilerine "programlar arası bileşenler" içerisinde yer verilmiş ve bu beceriler, öğrencilerin hem okul içi hem de okul dışı yaşamlarında başarılı olmalarını destekleyen bir "yeterlik kümesi" olarak tanımlanmıştır (MEB, 2024). Bu nedenle Türkçe ders kitabının sosyal-duygusal öğrenme bağlamında incelenmesi, öğretim programının öngördüğü becerilerin öğrenme ortamlarına ne ölçüde yansıtıldığını tespit etmek açısından önem taşımaktadır.

Bu araştırmada 6. sınıf Türkçe Ders Kitabı, sosyal-duygusal öğrenme becerileri açısından bütüncül bir bakış açısıyla incelenecektir. Çalışmanın temel amacı, ders kitabının

öğrencilerin sosyal-duygusal gelişimine sunduğu katkıları ortaya koymak, hangi sosyal-duygusal öğrenme boyutlarına ağırlık verildiğini belirlemek ve bu becerilerin ders kitabına nasıl yansıtıldığını tespit etmektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, 6. sınıf Türkçe ders kitabının sosyal-duygusal öğrenme becerileri bağlamında nasıl yapılandırıldığını ortaya koymayı amaçlayan nitel bir doküman analizi çalışmasıdır. Doküman analizi, yazılı materyallerin içerik, yapı ve tematik özelliklerinin sistematik biçimde incelenmesine olanak sağlayan bir yöntem olup program ve ders materyallerinin değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Sak vd., 2021). Bu çalışma kapsamında ders kitabı; metinler, etkinlikler, görseller ve yönergeler üzerinden sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin görünürlüğü açısından çözümlenmiştir.

2.2. Veri Kaynağı

Araştırmanın veri kaynağı, MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 2025 yılında yayımlanan 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı olarak belirlenmiştir.

2.3.Veri Toplama Süreci

Veri toplama sürecinde ders kitabındaki içerikler incelenmiş ve sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin görünürlüğünü belirlemeye yönelik bir tarama formu oluşturulmuştur. Tarama formunda programların ortak metni çerçevesine dayanan sosyal-duygusal öğrenme becerileri yer almıştır:

- Kendini Tanıma (Öz Farkındalık Becerisi)
- Kendini Düzenleme (Öz Düzenleme Becerisi)
- Kendine Uyarlama (Öz Yansıtma Becerisi)
- İletişim Becerisi
- İş Birliği Becerisi
- Sosyal Farkındalık Becerisi
- Uyum Becerisi
- Esneklik Becerisi
- Sorumlu Karar Verme Becerisi

2.4.Veri Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, nitel analiz yaklaşımlarından betimsel analiz tekniğiyle çözümlenmiştir. Bu kapsamda ders kitabındaki metinler, etkinlik yönergeleri ve görseller araştırmanın amaçları doğrultusunda incelenmiş; sosyal-duygusal öğrenme becerilerine ilişkin

göstergeleri yansıtan unsurlar ortak metinde yer alan açıklamalardan hareketle belirlenmiştir. Kitapta yer alan ve sosyal duygusal öğrenme becerileriyle ilişkisi tespit edilen unsurlar her bir becerinin altında not edilmiş ve sıklıklar belirlenmiştir. Son aşamada elde edilen verilerden hareketle çizelgeler oluşturulmuş ve ilgili çizelgeler yorumlanarak bulgular bölümünde sunulmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde, 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki temalar sosyal-duygusal öğrenme becerileri bağlamında incelenmiş ve elde edilen veriler çizelgeler halinde sunulmuştur.

1. Dilimizin Zenginliği Temasında Yer Alan Sosyal-Duygusal Öğrenme Becerilerinin Dağılımı

Çizelge 1. 6. sınıf Türkçe ders kitabının dilimizin zenginliği teması içerisinde yer alan sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin frekans çizelgesi

Sosyal Duygusal Öğrenme Becerisi	Sıklık
Kendini Tanıma (Öz Farkındalık Becerisi)	**2**
Kendini Düzenleme (Öz Düzenleme Becerisi)	**6**
Kendine Uyarlama (Öz Yansıtma Becerisi)	**8**
İletişim Becerisi	**9**
İş Birliği Becerisi	**7**
Sosyal Farkındalık Becerisi	**-**
Uyum Becerisi	**-**
Esneklik Becerisi	**2**
Sorumlu Karar Verme Becerisi	**-**

1. çizelge incelendiğinde; 6. sınıf Türkçe ders kitabının dilimizin zenginliği temasında sosyal-duygusal öğrenme becerileri ile ilgili, kendini tanıma becerisine yönelik iki (2), kendini düzenleme becerisine yönelik altı (6), kendine uyarlama becerisine yönelik sekiz (8), iletişim becerisine yönelik dokuz (9), iş birliği becerisine yönelik yedi (7) ve esneklik becerisine yönelik iki (2) olmak üzere toplam otuz dört (34) sosyal-duygusal öğrenme becerisi içeriğine yer verildiği görülmektedir. Sosyal farkındalık becerisi, uyum becerisi ve sorumlu karar verme becerisine yönelik ise herhangi bir içeriğe yer verilmediği tespit edilmiştir.

Çizelge 1'de yer verilen sosyal-duygusal öğrenme becerileri ele alındığında, 6.sınıf Türkçe ders kitabının dilimizin zenginliği temasında Özellikle iletişim, kendine uyarlama ve kendini düzenleme becerilerine yönelik içeriklerin sayıca fazla olması, öğrencilerin bireysel farkındalık ve etkileşim süreçlerini desteklemeye yönelik bir yaklaşımın benimsendiğine işaret

etmektedir. Buna karşın sosyal farkındalık, uyum ve sorumlu karar verme becerilerine yönelik hiçbir içeriğe yer verilmemesi, sosyal-duygusal öğrenmenin bütüncül yapısının bu tema özelinde yeterince dengeli yansıtılamadığını ortaya koymaktadır.

2. Bağımsızlık Yolu Temasında Yer Alan Sosyal-Duygusal Öğrenme Becerilerinin Dağılımı

Çizelge 2. 6. sınıf Türkçe ders kitabının bağımsızlık yolu teması içerisinde yer alan sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin frekans çizelgesi

Sosyal Duygusal Öğrenme Becerisi	Sıklık
Kendini Tanıma (Öz Farkındalık Becerisi)	**3**
Kendini Düzenleme (Öz Düzenleme Becerisi)	**3**
Kendine Uyarlama (Öz Yansıtma Becerisi)	**5**
İletişim Becerisi	**11**
İş Birliği Becerisi	**2**
Sosyal Farkındalık Becerisi	**6**
Uyum Becerisi	**-**
Esneklik Becerisi	**6**
Sorumlu Karar Verme Becerisi	**4**

2. çizelge incelendiğinde; 6. sınıf Türkçe ders kitabının bağımsızlık yolu temasında sosyal-duygusal öğrenme becerileri ile ilgili, kendini tanıtma becerisine yönelik üç (3), kendini düzenleme becerisine yönelik üç (3), kendine uyarlama becerisine yönelik beş (5), iletişim becerisine yönelik on bir (11), iş birliği becerisine yönelik iki (2), sosyal farkındalık becerisine yönelik altı (6), esneklik becerisine yönelik altı (6) ve sorumlu karar vereme becerisine yönelik dört (4) olmak üzere toplam kırk (40) sosyal-duygusal öğrenme becerisi içeriğine yer verildiği görülmektedir. Uyum becerisine yönelik ise herhangi bir içeriğe yer verilmediği tespit edilmiştir.

Çizelge 2'de yer verilen sosyal-duygusal öğrenme becerileri değerlendirildiğinde, 6.sınıf Türkçe ders kitabının bağımsızlık yolu temasında Özellikle iletişim becerisine yönelik içeriklerin belirgin biçimde öne çıkması, öğrencilerin kendini ifade etme ve etkileşim kurma süreçlerinin bu tema kapsamında desteklendiğini göstermektedir. Uyum becerisi haricinde diğer tüm becerilere yer verilmesinden ötürü bu temada sosyal duygusal öğrenmenin, kapsamlı ve dengeli bir dağılım gösterdiği yorumunu yapmak mümkündür.

3. Farklı Dünyalar Temasında Yer Alan Sosyal Duygusal-Öğrenme Becerilerinin Dağılımı

Çizelge 3. 6. sınıf Türkçe ders kitabının farklı dünyalar teması içerisinde yer alan sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin frekans çizelgesi

Sosyal Duygusal Öğrenme Becerisi	Sıklık
Kendini Tanıma (Öz Farkındalık Becerisi)	**2**
Kendini Düzenleme (Öz Düzenleme Becerisi)	**5**
Kendine Uyarlama (Öz Yansıtma Becerisi)	**7**
İletişim Becerisi	**8**
İş Birliği Becerisi	**2**
Sosyal Farkındalık Becerisi	**3**
Uyum Becerisi	**-**
Esneklik Becerisi	**4**
Sorumlu Karar Verme Becerisi	**6**

3. çizelge incelendiğinde; 6. sınıf Türkçe ders kitabının farklı dünyalar temasında sosyal-duygusal öğrenme becerileri ile ilgili, kendini tanıtma becerisine yönelik iki (2), kendini düzenleme becerisine yönelik beş (5), kendine uyarlama becerisine yönelik yedi (7), iletişim becerisine yönelik sekiz (8), iş birliği becerisine yönelik iki (2), sosyal farkındalık becerisine yönelik üç (3), esneklik becerisine yönelik dört (4) ve sorumlu karar verme becerisine yönelik altı (6)olmak üzere toplam otuz yedi (37) sosyal -duygusal öğrenme becerisi içeriğine yer verildiği görülmektedir. Uyum becerisine yönelik ise herhangi bir içeriğe yer verilmediği tespit edilmiştir.

Çizelge 3'te yer verilen sosyal-duygusal öğrenme becerileri ele alındığında, 6.sınıf Türkçe ders kitabının farklı dünyalar temasında en fazla yer bulan sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin iletişim becerisi, kendine uyarlama becerisi ve sorumlu karar verme becerisi olduğu görülmüştür. Söz konusu içeriklerin yoğun olması, öğrencilerin farklı bakış açılarını anlama ve bu süreçte kendilerini ifade edebilme becerilerinin desteklendiğine işaret etmektedir. Ayrıca sosyal farkındalık ve sorumlu karar verme becerilerine yer verilmesi, temanın bireyin toplumsal bağlamdaki tutum ve davranışlarını geliştirmeye yönelik bir içerik anlayışı benimsediğini de ortaya koymaktadır.

4. İletişim ve Sosyal ilişkiler Temasında Yer Alan Sosyal-Duygusal Öğrenme Becerilerinin Dağılımı

Çizelge 4. 6. sınıf Türkçe ders kitabının iletişim ve sosyal ilişkiler teması içerisinde yer alan sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin frekans çizelgesi

Sosyal Duygusal Öğrenme Becerisi	Sıklık
Kendini Tanıma (Öz Farkındalık Becerisi)	**2**
Kendini Düzenleme (Öz Düzenleme Becerisi)	**6**
Kendine Uyarlama (Öz Yansıtma Becerisi)	**6**
İletişim Becerisi	**6**
İş Birliği Becerisi	**5**
Sosyal Farkındalık Becerisi	**3**
Uyum Becerisi	**-**
Esneklik Becerisi	**2**
Sorumlu Karar Verme Becerisi	**4**

4. çizelge incelendiğinde; 6. sınıf Türkçe ders kitabının iletişim ve sosyal ilişkiler temasında sosyal-duygusal öğrenme becerileri ile ilgili, kendini tanıtma becerisine yönelik iki (2), kendini düzenleme becerisine yönelik altı (6), kendine uyarlama becerisine yönelik altı (6), iletişim becerisine yönelik altı (6), iş birliği becerisine yönelik beş (5), sosyal farkındalık becerisine yönelik üç (3), esneklik becerisine yönelik iki (2) ve sorumlu karar verme becerisine yönelik dört (4) olmak üzere toplam otuz dört (34) sosyal-duygusal öğrenme becerisi içeriğine yer verildiği görülmektedir. Uyum becerisine yönelik ise herhangi bir içeriğe yer verilmediği tespit edilmiştir.

Çizelge 4'te yer verilen sosyal-duygusal öğrenme becerileri değerlendirildiğinde, 6.sınıf Türkçe ders kitabının iletişim ve sosyal ilişkiler temasında yer bulan sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin görece dengeli bir biçimde ele alındığını söylemek mümkündür. Özellikle Kendini düzenleme, kendine uyarlama ve iletişim becerilerine eşit düzeyde yer verilmesi, öğrencilerin hem bireysel duygu yönetimi açısından hem de toplumsal etkileşim süreçleri bakımından desteklendiğini göstermektedir.

5. Bilim ve Teknoloji Temasında Yer Alan Sosyal-Duygusal Öğrenme Becerilerinin Dağılımı

Çizelge 5. 6. sınıf Türkçe ders kitabının bilim ve teknoloji teması içerisinde yer alan sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin frekans çizelgesi

Sosyal Duygusal Öğrenme Becerisi	Sıklık
Kendini Tanıma (Öz Farkındalık Becerisi)	**3**
Kendini Düzenleme (Öz Düzenleme Becerisi)	**5**
Kendine Uyarlama (Öz Yansıtma Becerisi)	**7**

İletişim Becerisi	**3**
İş Birliği Becerisi	**2**
Sosyal Farkındalık Becerisi	**4**
Uyum Becerisi	**-**
Esneklik Becerisi	**2**
Sorumlu Karar Verme Becerisi	**-**

5. çizelge incelendiğinde, 6. sınıf Türkçe ders kitabının bilim ve teknoloji temasında sosyal-duygusal öğrenme becerileri ile ilgili, kendini tanıtma becerisine yönelik üç (3), kendini düzenleme becerisine yönelik beş (5), kendine uyarlama becerisine yönelik yedi (7), iletişim becerisine yönelik üç (3), iş birliği becerisine yönelik iki (2), sosyal farkındalık becerisine yönelik dört (4) ve esneklik becerisine yönelik iki (2) olmak üzere toplam yirmi altı (26) sosyal-duygusal öğrenme becerisi içeriğine yer verildiği görülmektedir. Uyum beceri ve sorumlu karar verme becerilerine yönelik ise herhangi bir içeriğe yer verilmediği tespit edilmiştir.

Çizelge 5'e ilişkin bulgular, 6. sınıf Türkçe ders kitabında bilim ve teknoloji temasının sosyal-duygusal öğrenme becerilerini daha çok bireysel özellikler ve kişisel gelişim boyutları ekseninde ele aldığını göstermektedir. Özellikle kendine uyarlama ve kendini düzenleme becerilerine görece daha fazla yer verilmesi sebebiyle öğrencilerin bireysel sorumluluk geliştirme süreçlerinin desteklendiğini söylenebilir. Buna karşın uyum ve sorumlu karar verme becerilerine yönelik herhangi bir içeriğin bulunmaması, bilim ve teknoloji temasının sosyal-duygusal öğrenme boyutları bakımından bütüncül bir yaklaşım sunmadığını göstermektedir.

6. Lider Ruhlar Temasında Yer Alan Sosyal-Duygusal Öğrenme Becerilerinin Dağılımı

Çizelge 6. 6. sınıf Türkçe ders kitabının lider ruhlar teması içerisinde yer alan sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin frekans çizelgesi

Sosyal Duygusal Öğrenme Becerisi	**Sıklık**
Kendini Tanıma (Öz Farkındalık Becerisi)	**4**
Kendini Düzenleme (Öz Düzenleme Becerisi)	**4**
Kendine Uyarlama (Öz Yansıtma Becerisi)	**7**
İletişim Becerisi	**4**
İş Birliği Becerisi	**-**
Sosyal Farkındalık Becerisi	**-**
Uyum Becerisi	**-**

Esneklik Becerisi	**2**
Sorumlu Karar Verme Becerisi	**4**

6. çizelge incelendiğinde; 6. sınıf Türkçe ders kitabının lider ruhlar temasında sosyal-duygusal öğrenme becerileri ile ilgili, kendini tanıtma becerisine yönelik dört (4), kendini düzenleme becerisine yönelik dört (4), kendine uyarlama becerisine yönelik yedi (7), iletişim becerisine yönelik dört (4), esneklik becerisine yönelik iki (2) ve sorumlu karar verme becerisine yönelik dört (4) olmak üzere toplam yirmi beş (25) sosyal-duygusal öğrenme becerisi içeriğine yer verildiği görülmektedir. İş birliği, sosyal farkındalık ve uyum becerilerine yönelik ise herhangi bir içeriğe yer verilmediği tespit edilmiştir.

Çizelge 6'ya ilişkin bulgular, 6. sınıf Türkçe ders kitabında lider ruhlar temasının sosyal-duygusal öğrenme becerileri bakımından diğer temalara kıyasla daha sınırlı bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle Kendini tanıma, kendini düzenleme ve kendine uyarlama becerilerine yönelik içeriklerin öne çıkması, bu tema özelinde öz yönetim becerilerine ağırlık verildiği sonucunu ortaya koymaktadır. Buna karşın iş birliği, sosyal farkındalık ve uyum becerilerine yönelik herhangi bir içeriğin bulunmaması, lider ruhlar temasındaki sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin dengeli bir dağılım sunmadığını göstermektedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmanın amacı, 6. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan sosyal-duygusal öğrenme becerilerini incelemek ve bu becerilerin dağılımını tespit etmektir. Elde edilen bulguların sonuçlarına genel olarak bakıldığında 6. Sınıf Türkçe ders kitabında sosyal-duygusal öğrenme becerileri ile ilgili, kendini tanıma becerisine yönelik on altı (16), kendini düzenleme becerisine yönelik yirmi dokuz (29), kendine uyarlama becerisine yönelik kırk (40), iletişim becerisine yönelik kırk bir (41), iş birliği becerisine yönelik on sekiz (18), sosyal farkındalık becerisine yönelik on altı (16), esneklik becerisine yönelik on sekiz (18) ve sorumlu karar verme becerisine yönelik on sekiz (18) olmak üzere toplam yüz doksan altı (196) sosyal-duygusal öğrenme becerisi içeriğine yer verildiği tespit edilmiştir. Uyum becerisine yönelik ise kitapta herhangi bir içeriğe yer verilmediği görülmektedir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, 6. sınıf Türkçe ders kitabında sosyal-duygusal öğrenme becerilerine nicel açıdan geniş ölçüde yer verildiği, ancak bu becerilerin tam anlamıyla dengeli bir dağılım sunmadığı görülmüştür. Özellikle iletişim, kendine uyarlama ve kendini düzenleme becerilerinin belirgin biçimde öne çıkması, öğrencilerin bireysel farkındalık aşamalarına ve etkileşim temelli gelişimlerine öncelik

verildiğini göstermektedir. Ayrıca iş birliği, esneklik ve sorumlu karar verme becerilerinin de kitapta orta düzeyde temsil edilmesi, sosyal-duygusal öğrenmenin toplumsal etkileşim boyutuna da önem verildiğini ortaya koymaktadır. Buna karşın uyum becerisine yönelik kitabın tamamında herhangi bir içeriğe yer verilmemesi, sosyal-duygusal öğrenmenin bütüncül yapısında önemli bir boşluğa işaret etmekte ve ders kitabının bu beceri alanını destekleme açısından yetersiz kaldığını göstermektedir.

Sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin yalnızca bireysel gelişimi desteklemekle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda öğrencilerin akademik performansları üzerinde de etkili bir işleve sahip olduğu belirtilmiştir (Korkmaz ve Karaman, 2024). Bu sebeple öğretim programlarının da bu beceri alanını destekleyen niteliklere sahip olması kritik önem arz etmektedir. Sosyal-duygusal öğrenme becerileri 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı bağlamında incelendiğinde, Programda bu becerilere yer yer değinildiği; ancak söz konusu becerilerin öğrencilere etkili ve nitelikli biçimde kazandırılabilmesi için programın içerik ve yapı bakımından daha kapsamlı şekilde geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Aygün ve Taşkın, 2021). Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde ise program arası bileşenler içerisinde yer alan sosyal duygusal öğrenme, daha kapsamlı ve çok boyutlu bir yapıda ele alınmıştır (Ateş ve Gürdağ, 2025). Nitekim 6. Sınıf Türkçe ders kitabı özelinde gerçekleştirdiğimiz bu çalışmanın bulguları da sosyal-duygusal öğrenme becerilerine verilen önemin arttığına işaret etmektedir.

Araştırmanın sonuçları, 6. Sınıf Türkçe ders kitabında sosyal-duygusal öğrenme becerilerine içerik açısından geniş bir yer verildiğini göstermektedir. Ancak bu becerilerin dengeli bir dağılım göstermemesi sebebiyle sosyal duygusal öğrenmenin bütüncül açıdan eksik yansıtıldığı görülmüştür. Bu çerçevede, ders kitabı içeriklerinin sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin tüm boyutlarını ve alt bileşenlerini destekleyecek şekilde yeniden yapılandırılması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Ateş, H. A. T. ve Gürdağ, K. (2025). Türkiye yüzyılı maarif modelinde yer alan programlar arası bileşenlerden sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin incelenmesi. *The Journal of Social Sciences, 75*(75), 17–34.

Aygün, H. E. ve Taşkın, Ç. Ş. (2021). Türkçe dersi öğretim programında sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin kapsamının belirlenmesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 54*(1), 205–224.

Bahşi, N. ve Gençer, G. (2024). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin 21. yüzyıl becerileri bağlamında incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21*(2), 394–413.

CASEL. (2020). *What is SEL?* Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning.

Denham, S. A. (2006). Social-emotional competence as support for school readiness: What is it and how do we assess it? *Early Education and Development, 17*(1), 57–89.

Dockx, J., Bellens, K., & De Fraine, B. (2020). Do textbooks matter for reading comprehension? A study in Flemish primary education. *Frontiers in Psychology, 10,* 2959. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02959

Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development, 82*(1), 405–432.

Elias, M. J., Zins, J. E., & Weissberg, R. P. (1997). *Promoting social and emotional learning: Guidelines for educators*. ASCD.

Immordino-Yang, M. H., & Damasio, A. (2007). We feel, therefore we learn: The relevance of affective and social neuroscience to education. *Mind, Brain, and Education, 1*(1), 3–10.

Jones, D. E., Greenberg, M., & Crowley, M. (2015). Early social-emotional functioning and public health: The relationship between kindergarten social competence and future wellness. *American Journal of Public Health, 105*(11), 2283–2290.

Korkmaz, B. C., & Karaman, N. G. (2024). Path to academic achievement: Social-emotional learning. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 57*(3), 1295–1329.

Li, F., & Wang, L. (2024). A study on textbook use and its effects on students' academic performance. *Disciplinary and Interdisciplinary Science Education Research, 6*(1), Article 4. https://doi.org/10.1186/s43031-024-00085-4

Pekrun, R. (2014). *Emotions and learning*. UNESCO International Bureau of Education.

Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4*(1), 227–250. https://doi.org/10.33400/kuje.843306

Schonert-Reichl, K. A. (2017). Social and emotional learning and teachers. *The Future of Children, 27*(1), 137–155.

Sevim, O., & Tekin, K. (2025). Ortaokul Türkçe ders kitaplarının yaşam becerileri açısından incelenmesi. *Turcology Research, 84*, 483–501.

Shi, J., & Cheung, A. C. (2024). Effective components of social emotional learning programs: A meta-analysis. *Journal of Youth and Adolescence, 53*(4), 755–771.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *Ortaokul Türkçe dersi öğretim programı (5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Millî Eğitim Bakanlığı.

Uçak, S., & Erdem, H. H. (2020). Eğitimde yeni bir yön arayışı bağlamında 21. yüzyıl becerileri ve eğitim felsefesi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi, 6*(1), 76–93.

Van den Ham, A. K., & Heinze, A. (2018). Does the textbook matter? Longitudinal effects of textbook choice on primary school students' achievement in mathematics. *Studies in Educational Evaluation, 59*, 133–140.

Zins, J. E. (Ed.). (2004). *Building academic success on social and emotional learning: What does the research say?* Teachers College Press.

6. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABININ OKURYAZARLIK BECERİLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Ceren ÜSTÜN
Akdeniz Üniversitesi/Eğitim Fakültesi,
cerenustun285@gmail.com- 0009-0008-8453-4953

Doç. Dr. Bilal ŞİMŞEK
Akdeniz Üniversitesi/Eğitim Fakültesi,
bilalonursimsek@gmail.com - 0000-0002-2738-4898

Doç. Dr. Bekir DİREKCİ
Akdeniz Üniversitesi/Eğitim Fakültesi,
bdirekci@gmail.com - 0000-0002-6951-8567

Arş. Gör. Dr. Betül KOPARAN
Akdeniz Üniversitesi/Eğitim Fakültesi,
betulkoparan@gmail.com - 0000-0003-2487-9868

ÖZET

Bu araştırma, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2025 yılında yayımlanan 6. sınıf Türkçe ders kitabının, okuryazarlık becerileri bağlamında incelenmesini amaçlamıştır. Araştırma nitel araştırmaya uygun bir şekilde yürütülmüş ve verilerin toplanması aşamasında doküman incelemesi tekniğinden faydalanılmıştır. Çalışmanın sonuçları, 6. sınıf Türkçe ders kitabında en sık yer alan okuryazarlık türlerinin dijital okuryazarlık, bilgi okuryazarlığı, görsel okuryazarlık ve kültür okuryazarlığı olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, ders kitabı yazarlarının dijital çağın gereklerine uygun bazı okuryazarlık becerilerini ön plana çıkarmaya çalıştığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Buna karşın, sürdürülebilirlik okuryazarlığı, sanat okuryazarlığı ve vatandaşlık okuryazarlığı gibi güncel okuryazarlık türlerine kitapta rastlanılmamıştır. Finansal okuryazarlığa ilişkin ise üç örneğe rastlanılmıştır. Sonuç olarak, kitapta dijital okuryazarlık, bilgi okuryazarlığı, görsel okuryazarlık ve kültür okuryazarlığının ön plana çıktığı buna karşın bazı okuryazarlık türlerinin öğretim programında

yer almasına rağmen ders kitabında temsil edilmediği ya da yalnızca sınırlı örneklerle kitaba yansıtıldığı tespit edilmiştir. Bu durum, kitapların geliştirilmesi gereken yönlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Söz konusu okuryazarlık becerilerine de Türkçe ders kitaplarında yer verilmesi, kitapların öğrencilerin temel okuryazarlık becerilerini destekleyecek biçimde yapılandırılmasına katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe eğitimi, ders kitabı incelemesi, Türkçe ders kitabı, okuryazarlık becerileri, doküman analizi.

2. GİRİŞ

Okuryazarlık, bireyin sosyal, kültürel ve akademik yaşamında bilgiyle kurduğu ilişkinin temelini oluşturan; farklı iletişim biçimlerinden yararlanarak bilgiyi edinme, çözümleme ve anlamlandırma süreçlerini kapsayan çok boyutlu bir beceri alanıdır. 21. yüzyılda iletişim ortamlarının hızla çeşitlenmesi, bilginin dolaşım yollarını da önemli ölçüde dönüştürmüş; bu dönüşüm okuryazarlık kavramının yalnızca yazılı metinleri değil, görsel ve dijital içerikleri de içine alan geniş bir çerçevede ele alınmasını zorunlu kılmıştır (Aytaş ve Kaplan, 2017). Hayat boyu öğrenme sürecinin temel bileşenlerinden biri olan okuryazarlık (Tyner, 2014), gelişen teknolojilerin etkisiyle görsel, dijital, medya ve sosyal gibi farklı alt türlere ayrılarak çok yönlü bir yapıya kavuşmuştur (Ateş ve Aşçı, 2021). Okuryazarlığın bireysel ve toplumsal yaşamda giderek artan önemi, ülkelerin küresel ölçekte rekabet güçlerini artırabilmeleri için güçlü okuryazarlık becerilerine sahip bireyler yetiştirmelerini zorunlu hâle getirmektedir (Husna vd., 2020). Bu bağlamda çağdaş okuryazarlık anlayışları ile uyumlu öğretim programlarının geliştirilmesi kritik bir gereklilik hâline gelmiştir.

Eğitim alanındaki güncel yönelimleri sistematik bir biçimde öğretim programlarına yansıtmayı amaçlayan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM) ve 2024 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda çok boyutlu okuryazarlık yaklaşımı benimsenmiştir. Program incelendiğinde okuryazarlık becerilerinin farkındalık, işlevsellik ve eylemsellik olmak üzere üç aşamada yapılandırıldığı görülmektedir (MEB,2024). Bu aşamalı yapı, okuryazarlığın programda yalnızca okuma ve yazma yeterlikleriyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda bilginin düzenlenmesi, analiz edilmesi ve yeniden üretilmesine yönelik üst düzey becerileri de kapsayan bütüncül bir anlayışla ele alındığını göstermektedir. Bu yaklaşım, öğrencilerin daha derinlemesine düşünmelerini, verileri ele alıp işlemelerini ve kendi bilgilerini yaratmalarını sağlamak için gerekli yetkinlikleri kazanmalarına olanak tanır. Programda bilgi, dijital, finansal, görsel, kültür, vatandaşlık, veri, sürdürülebilirlik ve sanat okuryazarlığı gibi çok çeşitli

okuryazarlık türlerine yer verilmesi de bu geniş bakış açısının somut bir yansımasıdır. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak okuryazarlık kavramının kapsamının genişlemesi, dijital tabanlı platform ve uygulamaların eğitim süreçlerinde daha görünür olmasına yol açmıştır (Bacalja vd., 2022). Bu eğilimin etkileri, yenilenen Türkçe Öğretim Programı'nda belirgin biçimde görülmektedir. Nitekim 2024 programında dijital ve çoklu ortam yazarlığına verilen önem, 2019 programına kıyasla kayda değer ölçüde artmıştır (Banaz, 2024; Koparan, 2025). Bu değişimin öğretim sürecine en somut yansıması ise yenilen ders kitapları üzerinden takip edilebilmektedir.

Ders kitapları, öğretim programlarında yer alan anlayışların ve hedeflerin öğrenciye aktarılmasını sağlayan temel uygulama araçlarıdır (O'Keeffe, 2013). Müfredatın somutlaştırılmış biçimi olan ders kitapları (Havesic ve Cankar, 2022), öğrencilere öğrenme fırsatları sunmanın yanı sıra öğretmenlere de öğretim sürecini yapılandırmada yol gösteren bir rehber niteliği taşımaktadır (Torkar vd., 2022). 2019 Türkçe Öğretim Programı ve bu program doğrultusunda hazırlanan ders kitaplarına ilişkin değerlendirmelerde, okuryazarlık türleri açısından çeşitli sınırlılıkların bulunduğu ve ders kitabı içeriklerinin çok boyutlu okuryazarlık anlayışını yeterince yansıtmadığı belirtilmiştir (Kansızoğlu ve Ungan, 2024; Erdamar ve Barası, 2021; Dilekçi ve Karatay, 2021). Bu nedenle, 2024 programında benimsenen çoklu okuryazarlık yaklaşımının ders kitaplarına nasıl yansıdığı ve yeni programın felsefesiyle ne derece uyumlu olduğu, önemli bir inceleme konusudur. Bu doğrultuda, araştırma 6. sınıf Türkçe ders kitabını okuryazarlık becerileri bağlamında incelemeyi ve kitapta yer verilen okuryazarlık türlerinin görünürlüğünü ile kullanım sıklığını belirlemeyi amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışma, 6. sınıf Türkçe ders kitabının okuryazarlık becerileri açısından nasıl yapılandırıldığını belirlemeyi amaçlayan nitel bir doküman analizi araştırmasıdır. Doküman analizi, mevcut yazılı ve görsel materyallerin belirli bir çerçeve doğrultusunda sistematik biçimde çözümlenmesine olanak sağlayan bir yöntem olup öğretim programları ve ders kitaplarının değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Bowen, 2009). Bu araştırmada, 6. sınıf Türkçe ders kitabı okuryazarlık becerilerinin görünürlüğü ve kitap içindeki dağılımı bakımından incelenmiştir.

2.2. Veri Kaynağı

Araştırmanın temel veri kaynağını, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 2025 yılında yayınlanmış olan Türkçe 6. sınıf ders kitabı oluşturmaktadır.

2.3.Veri Toplama Süreci

Veri toplama sürecinde ders kitabındaki içerik, çok boyutlu okuryazarlık kuramsal çerçevesine dayalı olarak sistematik biçimde taranmıştır. Bu amaçla 2024 Türkçe Öğretim Programı'nda yer verilen okuryazarlık türleri esas alınarak araştırmacılar tarafından Okuryazarlık İnceleme Formu oluşturulmuştur. Formda aşağıdaki okuryazarlık türleri yer almıştır:

- Bilgi okuryazarlığı
- Dijital okuryazarlık
- Görsel okuryazarlık
- Veri okuryazarlığı
- Finansal okuryazarlık
- Sürdürülebilirlik okuryazarlığı
- Sanat okuryazarlığı
- Kültür okuryazarlığı
- Vatandaşlık okuryazarlığı

Ders kitabındaki tüm temalar bu form aracılığıyla taranarak ilgili okuryazarlık türüne ve düzeyine ilişkin kodlamalar yapılmıştır.

2.4.Veri Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, betimsel analiz tekniğiyle çözümlenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle ders kitabındaki tüm metinler, etkinlik yönergeleri ve görseller ayrıntılı biçimde incelenmiş; programların ortak metninde yer alan okuryazarlık becerileri belirlenerek kodlanmıştır. Ortak metinde her bir okuryazarlık becerisine ilişkin ayrıntılı açıklamalar yer almaktadır. Analiz süreçlerinde ilgili açıklamalar esas alınmış ve kitapta yer alan unsurların bu açıklamaları karşılayıp karşılamadığına ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Değerlendirme sonucunda kitapta yer alan ve okuryazarlık becerileriyle ilişkisi tespit edilen unsurlar her bir becerinin altında not edilmiş ve sıklıklar belirlenmiştir. Son aşamada elde edilen verilerden hareketle çizelgeler oluşturulmuş ve ilgili çizelgeler yorumlanarak bulgular bölümünde sunulmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde, 6. sınıf Türkçe Ders kitabındaki temalar okuryazarlık becerileri bağlamında incelenmiş ve elde edilen veriler çizelgeler halinde sunulmuştur.

1. Dilimizin Zenginliği Temasında Yer Alan Okuryazarlık Becerilerinin Dağılımı

Çizelge 1. 6. sınıf Türkçe ders kitabının dilimizin zenginliği teması içerisinde yer alan okuryazarlık becerilerinin frekans çizelgesi

Okuryazarlık Becerisi	Sıklık
Bilgi okuryazarlığı	**9**
Dijital okuryazarlık	**8**
Görsel okuryazarlık	**5**
Veri okuryazarlığı	**2**
Finansal okuryazarlık	**-**
Sürdürülebilirlik okuryazarlığı	**-**
Sanat okuryazarlığı	**-**
Kültür okuryazarlığı	**5**
Vatandaşlık okuryazarlığı	**-**

1. çizelge incelendiğinde; 6. sınıf Türkçe ders kitabının dilimizin zenginliği temasında okuryazarlık türleri ile ilgili, bilgi okuryazarlığına yönelik dokuz (9), dijital okuryazarlığa yönelik sekiz (8), görsel okuryazarlığa yönelik beş (5), veri okuryazarlığına yönelik iki (2) ve kültür okuryazarlığına yönelik beş (5) olmak üzere toplamda yirmi dokuz (29) okuryazarlık içeriğine yer verildiği görülmektedir. Finansal okuryazarlık, sürdürülebilir okuryazarlık, sanat okuryazarlığı ve vatandaşlık okuryazarlığı türleri ile ilgili ise herhangi bir içeriğe yer verilmediği tespit edilmiştir.

Çizelge 1'de yer verilen okuryazarlık türleri ele alındığında, 6. sınıf Türkçe ders kitabının dilimizin zenginliği temasında en fazla yer bulan okuryazarlık türlerinin bilgi okuryazarlığı ve dijital okuryazarlık olduğu görülmüştür. Bununla birlikte programda yer bulan dokuz okuryazarlık türünden dördüne hiç yer verilmemesi, dilimizin zenginliği temasında yer alan okuryazarlık türlerinin dengeli bir dağılım göstermediği sonucunu ortaya koymaktadır. Bu dengesiz dağılım, dilimizin zenginliği temasındaki hedef kazanımların içeriğiyle açıklanabilir. Bu temadaki iletilerin bilgi ve kültür aktarımı noktasında yoğunlaştığı görülmüş, dijital ve görsel içeriklerde de bu aktarım zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

2.Bağımsızlık Yolu Temasında Yer Alan Okuryazarlık Becerilerinin Dağılımı

Çizelge 2. 6. sınıf Türkçe ders kitabının bağımsızlık yolu teması içerisinde yer alan okuryazarlık becerilerinin frekans çizelgesi

Okuryazarlık Becerisi	Sıklık
Bilgi okuryazarlığı	**6**

Dijital okuryazarlık	**8**
Görsel okuryazarlık	**2**
Veri okuryazarlığı	**3**
Finansal okuryazarlık	**-**
Sürdürülebilirlik okuryazarlığı	**-**
Sanat okuryazarlığı	**-**
Kültür okuryazarlığı	**7**
Vatandaşlık okuryazarlığı	**-**

2. çizelge incelendiğinde; 6. sınıf Türkçe ders kitabının bağımsızlık yolu temasında okuryazarlık türleri ile ilgili, bilgi okuryazarlığına yönelik altı (6), dijital okuryazarlığa yönelik sekiz (8), görsel okuryazarlığa yönelik iki (2), veri okuryazarlığına yönelik üç (3) ve kültür okuryazarlığına yönelik yedi (7) olmak üzere toplamda yirmi altı (26) okuryazarlık içeriğine yer verildiği görülmektedir. Finansal okuryazarlık, sürdürülebilirlik okuryazarlığı, sanat okuryazarlığı ve vatandaşlık okuryazarlığı türleri ile ilgili ise herhangi bir içeriğe yer verilmediği tespit edilmiştir.

Çizelge 2'de yer verilen okuryazarlık türleri değerlendirildiğinde, 6. sınıf Türkçe ders kitabının bağımsızlık yolu temasında en fazla yer bulan okuryazarlık türlerinin dijital okuryazarlık, kültür okuryazarlığı ve bilgi okuryazarlığı olduğu görülmektedir. Bağımsızlık yolu temasındaki metinlerin ve etkinliklerin içeriğinin, bu okuryazarlık türlerinin ön plana çıkmasına sebep olduğu söylenebilir. Bununla birlikte programda yer bulan dokuz okuryazarlık türünden dördüne hiç yer verilmemiş olması, okuryazarlık becerilerinin bütüncül ve dengeli biçimde ele alınmadığını göstermektedir.

3.Farklı Dünyalar Temasında Yer Alan Okuryazarlık Becerilerinin Dağılımı

Çizelge 3. 6. sınıf Türkçe ders kitabının farklı dünyalar teması içerisinde yer alan okuryazarlık becerilerinin frekans çizelgesi

Okuryazarlık Becerisi	**Sıklık**
Bilgi okuryazarlığı	**6**
Dijital okuryazarlık	**7**
Görsel okuryazarlık	**7**
Veri okuryazarlığı	**4**
Finansal okuryazarlık	**-**
Sürdürülebilirlik okuryazarlığı	**-**

Sanat okuryazarlığı	-
Kültür okuryazarlığı	**11**
Vatandaşlık okuryazarlığı	-

3. çizelge incelendiğinde; 6. sınıf Türkçe ders kitabının farklı dünyalar temasında okuryazarlık türleri ile ilgili, bilgi okuryazarlığına yönelik altı (6), dijital okuryazarlığa yönelik yedi (7), görsel okuryazarlığa yönelik yedi (7), veri okuryazarlığına yönelik dört (4) ve kültür okuryazarlığına yönelik on bir (11) olmak üzere toplamda otuz beş (35) okuryazarlık içeriğine yer verildiği görülmektedir. Finansal okuryazarlık, sürdürülebilirlik okuryazarlığı, sanat okuryazarlığı ve vatandaşlık okuryazarlığı türleri ile ilgili ise herhangi bir içeriğe yer verilmediği tespit edilmiştir.

Çizelge 3'te yer verilen bulgular değerlendirildiğinde, 6. sınıf Türkçe ders kitabının farklı dünyalar temasında okuryazarlık becerilerinin diğer temalara kıyasla niceliksel olarak daha yoğun biçimde ele alındığı görülmüştür. Özellikle kültür okuryazarlığı, dijital okuryazarlık ve görsel okuryazarlığı türlerinin bu temanın içeriğiyle güçlü bir ilişki kuracak şekilde öne çıktığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte finansal, sürdürülebilirlik, sanat ve vatandaşlık okuryazarlığına yönelik içeriklerin bu temada da yer almaması, okuryazarlık becerilerinin belirli türler etrafında sınırlı kaldığı sonucunu ortaya koymaktadır.

4. İletişim ve Sosyal İlişkiler Temasında Yer Alan Okuryazarlık Becerilerinin Dağılımı

Çizelge 4. 6. sınıf Türkçe ders kitabının iletişim ve sosyal ilişkiler teması içerisinde yer alan okuryazarlık becerilerinin frekans çizelgesi

Okuryazarlık Becerisi	**Sıklık**
Bilgi okuryazarlığı	**4**
Dijital okuryazarlık	**6**
Görsel okuryazarlık	**4**
Veri okuryazarlığı	**3**
Finansal okuryazarlık	**1**
Sürdürülebilirlik okuryazarlığı	-
Sanat okuryazarlığı	-
Kültür okuryazarlığı	**2**
Vatandaşlık okuryazarlığı	-

4. çizelge incelendiğinde, 6. sınıf Türkçe ders kitabının iletişim ve sosyal ilişkiler temasında okuryazarlık türleri ile ilgili, bilgi okuryazarlığına yönelik dört (4), dijital okuryazarlığa yönelik altı (6), görsel okuryazarlığa yönelik dört (4), veri okuryazarlığına yönelik üç (3), finansal okuryazarlığına yönelik bir (1) ve kültür okuryazarlığına yönelik iki (2) olmak üzere toplamda yirmi (20) okuryazarlık içeriğine yer verildiği görülmektedir. Sürdürülebilirlik okuryazarlığı, sanat okuryazarlığı ve vatandaşlık okuryazarlığı türleri ile ilgili ise herhangi bir içeriğe yer verilmediği tespit edilmiştir.

Çizelge 4'te yer verilen okuryazarlık türleri incelendiğinde, 6. sınıf Türkçe ders kitabının iletişim ve sosyal ilişkiler temasında en fazla yer bulan okuryazarlık türünün dijital okuryazarlık türü olduğu, bilgi ve görsel okuryazarlık türlerine de diğer türlere kıyasla daha fazla ağırlık verildiği görülmektedir. Temadaki hedef kazanımların iletişim boyutu noktasında yoğunlaşması, söz konusu okuryazarlık türlerine verilen önemi arttırmıştır. Bununla birlikte programda yer bulan dokuz okuryazarlık türünden üçüne hiç yer verilmemesi, bazı okuryazarlık türlerinin ihmal edildiğini göstermektedir.

5.Bilim ve Teknoloji Temasında Yer Alan Okuryazarlık Becerilerinin Dağılımı

Çizelge 5. 6. sınıf Türkçe ders kitabının bilim ve teknoloji teması içerisinde yer alan okuryazarlık becerilerinin frekans çizelgesi

Okuryazarlık Becerisi	Sıklık
Bilgi okuryazarlığı	**3**
Dijital okuryazarlık	**9**
Görsel okuryazarlık	**5**
Veri okuryazarlığı	**3**
Finansal okuryazarlık	-
Sürdürülebilirlik okuryazarlığı	-
Sanat okuryazarlığı	-
Kültür okuryazarlığı	-
Vatandaşlık okuryazarlığı	-

5. çizelge incelendiğinde; 6. sınıf Türkçe ders kitabının bilim ve teknoloji temasında okuryazarlık türleri ile ilgili, bilgi okuryazarlığına yönelik üç (3), dijital okuryazarlığa yönelik dokuz (9), görsel okuryazarlığa yönelik beş (5), veri okuryazarlığına yönelik üç (3) olmak üzere toplamda yirmi (20) okuryazarlık içeriğine yer verildiği görülmektedir. Finansal okuryazarlık, sürdürülebilirlik okuryazarlığı, sanat okuryazarlığı, kültür okuryazarlığı ve vatandaşlık okuryazarlığı türleri ile ilgili ise herhangi bir içeriğe yer verilmediği tespit edilmiştir.

Çizelge 5'te yer verilen okuryazarlık türleri incelendiğinde, 6. sınıf Türkçe ders kitabının bilim ve teknoloji temasında en fazla yer bulan okuryazarlık türlerinin dijital okuryazarlık ve görsel okuryazarlık olduğu görülmüştür. Bilim ve teknoloji temasındaki içeriklerin, dijital ve görsel okuryazarlık türleriyle aktarılmaya uygun olması, bu türlere verilen önemi arttırmıştır. Programda yer bulan dokuz okuryazarlık türünden beşine ise hiç yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu durum, sınırlı bir okuryazarlık yaklaşımının benimsendiğini ve çok boyutlu anlayışın ihmal edildiğini göstermektedir.

6. Lider Ruhlar Temasında Yer Alan Okuryazarlık Becerilerinin Dağılımı

Çizelge 6. 6. sınıf Türkçe ders kitabının lider ruhlar teması içerisinde yer alan okuryazarlık becerilerinin frekans çizelgesi

Okuryazarlık Becerisi	Sıklık
Bilgi okuryazarlığı	**3**
Dijital okuryazarlık	**5**
Görsel okuryazarlık	**3**
Veri okuryazarlığı	**2**
Finansal okuryazarlık	**2**
Sürdürülebilirlik okuryazarlığı	**-**
Sanat okuryazarlığı	**-**
Kültür okuryazarlığı	**-**
Vatandaşlık okuryazarlığı	**-**

6. çizelge incelendiğinde; 6. sınıf Türkçe ders kitabının lider ruhlar temasında okuryazarlık türleri ile ilgili, bilgi okuryazarlığına yönelik üç (3), dijital okuryazarlığa yönelik beş (5), görsel okuryazarlığa yönelik üç (3), veri okuryazarlığına yönelik iki (2), finansal okuryazarlığa yönelik iki (2) olmak üzere toplamda on beş (15) okuryazarlık içeriğine yer verildiği görülmektedir. Sürdürülebilirlik okuryazarlığı, sanat okuryazarlığı, kültür okuryazarlığı ve vatandaşlık okuryazarlığı türleri ile ilgili ise herhangi bir içeriğe yer verilmediği tespit edilmiştir.

Çizelge 6'da yer verilen bulgular değerlendirildiğinde, 6. sınıf Türkçe ders kitabının lider ruhlar temasında okuryazarlık becerilerinin niceliksel açıdan sınırlı düzeyde ele alındığı görülmektedir. Ağırlıklı olarak dijital, bilgi ve görsel okuryazarlık türleri etrafında şekillenen bu temada, programda yer bulan dokuz okuryazarlık türünden dördüne hiç yer verilmediği görülmüştür. Bu durum, liderlik temasının okuryazarlık becerileri açısından daha geniş kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasının gerekliliğine işaret etmektedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

6. sınıf Türkçe ders kitabı okuryazarlık becerileri bağlamında incelendiğinde, okuryazarlık türleri ile ilgili, bilgi okuryazarlığına yönelik otuz bir (31), dijital okuryazarlığa yönelik kırk üç (43), görsel okuryazarlığa yönelik yirmi altı (26), veri okuryazarlığına yönelik on yedi (17), finansal okuryazarlığa yönelik üç (3) ve kültür okuryazarlığına yönelik yirmi beş (25) olmak üzere toplamda yüz kırk beş (145) okuryazarlık içeriğine yer verildiği görülmektedir. Sürdürülebilirlik okuryazarlığı, sanat okuryazarlığı ve vatandaşlık okuryazarlığı türleri ile ilgili ise herhangi bir içeriğe yer verilmediği tespit edilmiştir.

6. sınıf Türkçe ders kitabındaki okuryazarlık türleri genel olarak değerlendirildiğinde, bu türlerin sayısal olarak kayda değer bir düzeye ulaştığını, ancak bu içeriğin türler arasında dengeli ve bütüncül bir dağılım sergilemediğini söylemek mümkündür. Dijital okuryazarlık başta olmak üzere bilgi ve görsel okuryazarlığa yoğun biçimde yer verilmesi, ders kitabının çağdaş öğrenme yaklaşımları ve teknolojik dönüşümle uyumlu bir yönelim benimsediğini göstermektedir. Bununla birlikte veri ve kültür okuryazarlığına orta düzeyde yer verilmesi, öğrencilerin eleştirel düşünme ve kültürel farkındalık kazanma becerilerinin geliştirilmek istendiğini göstermektedir. Öte yandan finansal okuryazarlığın oldukça sınırlı sayıda ele alınması ile sürdürülebilirlik, sanat ve vatandaşlık okuryazarlığı türlerine hiç yer verilmemesi, ders kitabında bireyin toplumsal, estetik ve çevresel sorumluluklarını destekleyen okuryazarlık alanlarının ihmal edilmiş olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu durum, ders kitabı içeriğinin çok boyutlu okuryazarlık anlayışını tam anlamıyla yansıtamadığını göstermektedir.

2024 Türkçe Dersi Öğretim Programı'na göre hazırlanan 6. sınıf Türkçe ders kitabını inceleyen bu çalışmanın bulguları, okuryazarlık becerilerinin çeşitliliği bakımından önceki program dönemine göre bir artış olduğunu göstermektedir. 2019 programı doğrultusunda hazırlanan ders kitaplarını inceleyen araştırmalar, okuryazarlık becerilerinin çoğunlukla bilgi, görsel ve kısmen dijital okuryazarlıkla sınırlı kaldığını; finansal, vatandaşlık, sürdürülebilirlik ve sanat okuryazarlığına ise sınırlı ya da dolaylı biçimde yer verildiğini ortaya koymaktadır (Direkçi vd., 2019; Kansızoğlu ve Ungan, 2024). Son öğretim programı çerçevesinde yapılan araştırmalar, okuryazarlık becerilerinin dijital ve çoklu boyutlarıyla daha kapsamlı bir şekilde ele alındığını ortaya koymaktadır (Banaz, 2024). Ancak, bu geniş yaklaşımın uygulamaya tam olarak yansıtılamadığı ve içerik düzeyinde bazı sınırlılıkların devam ettiği vurgulanmaktadır (Koparan, 2025). Bu araştırmanın bulguları, dijital okuryazarlık ve bilgi okuryazarlığının 2024 programı çerçevesinde hazırlanan ders kitabında daha belirgin biçimde öne çıktığını göstermesi bakımından önceki çalışmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Buna karşın sürdürülebilirlik, sanat ve vatandaşlık okuryazarlığına bu kitapta da yer verilmemesi, program değişikliğine

rağmen okuryazarlık becerilerinin ders kitaplarına dengeli ve bütüncül biçimde yansıtılamadığını göstermesi açısından kritiktir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, öğretim programında yer alan bazı okuryazarlık türlerinin 6. sınıf Türkçe ders kitabında ya hiç yer almadığı ya da oldukça sınırlı örneklerle ele alındığı belirlenmiştir. Bu durum, programda belirlenen amaç ve kazanımların ders kitabı içeriklerine bütüncül ve dengeli bir şekilde yansıtılamadığı sonucunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, temel okuryazarlık becerilerinin dağılımı noktasında çok boyutlu okuryazarlık anlayışına uygun düzenlemelerin yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Ateş, M. ve Aşcı, A. U. (2021). Okuryazarlık kavramı ve eğitimle ilişkili okuryazarlık türleri. *VII. TURKCESS Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi*, 1–3.

Aytaş, G. ve Kaplan, K. (2017). Medya okuryazarlığı bağlamında yeni okuryazarlıklar. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *18*(2), 291–310.

Bacalja, A., Beavis, C., & O'Brien, A. (2022). Shifting landscapes of digital literacy. *The Australian Journal of Language and Literacy*, *45*(2), 253–263. https://doi.org/10.1007/s44020-022-00019-x

Banaz, E. (2024). 2024 Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın dijital okuryazarlık açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(1), 279–290.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, *9(*2), 27–40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Direkçi, B., Akbulut, S. ve Şimşek, B. (2019). Türkçe dersi öğretim programı (2018) ve ortaokul Türkçe ders kitaplarının dijital okuryazarlık becerileri bağlamında incelenmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, *7*(16), 797–813.

Dilekçi, A. ve Karatay, H. (2021). Türkçe dersi öğretim programlarında 21. yüzyıl becerileri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 10*(4), 1430–1444.

Erdamar, G. ve Barası, M. (2021). 21. yüzyıl becerileri açısından ortaokul Türkçe dersi öğretim programı. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *19*(1), 312–342.

Husna, N., Zulfahita, Z., Mulyani, S., & Rahman, S. (2020). Reading literacy, mathematical literacy, and self-confidence of junior high school students in Singkawang. *Journal of Education, Teaching and Learning*, *5*(2), 253–262.

Japelj Pavešić, B., & Cankar, G. (2022). Textbooks and students' knowledge. *CEPS Journal*, *12*(2), 29–65.

Kansızoğlu, N. ve Ungan, S. (2024). Ortaokul Türkçe ders kitaplarının okuryazarlık türleri açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *13*(2), 572–588.

Koparan, B. (2024). 2019 ve 2024 Türkçe dersi öğretim programlarının dijital okuryazarlık becerileri bağlamında karşılaştırılması. *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, *5*(2), 262–287.

Kurudayıoğlu, M. ve Tüzel, A. (2010). 21. yüzyıl okuryazarlık türleri, değişen metin algısı ve Türkçe eğitimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (28).

O'Keeffe, L. (2013). *A framework for textbook analysis*.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *Ortaokul Türkçe dersi öğretim programı (5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. MEB.

Torkar, G., Kovač, M., & Šebart, M. K. (2022). The role of textbooks in teaching and learning processes. *Center for Educational Policy Studies Journal*, *12*(2), 7–10.

Tyner, K. (2014). *Literacy in a digital world: Teaching and learning in the age of information*. Routledge.

ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUĞU OLAN ANNELERİN İYİ OLUŞLARINA YÖNELİK DENEYSEL BİR ÇALIŞMA

Yüksek Lisans Öğrencisi Mustafa Baki Ulutaşlı
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
bulutasli934@gmail.com - ORCID ID 0009-0000-4153-2757

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih Yılmaz
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,Eğitim Fakültesi,
mfatih.yilmaz@ogu.edu.tr - ORCID ID 0000-0002-4958-5615

ÖZET

Özel gereksinimli bireylerin yaşamlarını bağımsız bir şekilde sürdürebilmeleri için pek çok farklı eğitim ve terapi yöntemi bulunmasına rağmen her birinin etkinliği çocuğun evde ailesi tarafından desteklenmesine bağlı olduğu düşünülmektedir. Çocukların ruhsal ve bedensel gelişimleri sahip oldukları ilişkilerin kalitesi ve sayısı ile doğru orantılıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde çocukların bakım veren ebeveynleri ile kurdukları etkileşim, gelişimleri açısından oldukça önem taşır (Perry ve Szalavıtz, 2020). Engelli nüfusun giderek artması bu bireylere yönelik yapılacak olan çalışmaların günden güne artmasını da beraberinde getirirken engelli bireylerin birinci derecede bakım verenleri olan anneleri içinde çeşitli çalışmaları gereksinim duyulmaktadır. Genel olarak çocukların bakım verenleri anneleri olduğu için çocuklarının özel gereksinimleri anneler için bir stres kaynağı olabilmektedir. Alanyazına bakıldığında özel gereksinimi olan çocuğa sahip annelerin, normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelere göre daha riskli grupta yer aldığı söylenebilir.

Bu araştırmanın amacı özel eğitim gereksinimi olan çocuğa sahip annelere yönelik hazırlanan psiko-eğitim programının annelerin Perma modeline göre iyi oluş düzeyine etkisini araştırmaktır. Bu araştırmadaki çalışma grubu bir özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinden bireysel ve grup eğitimi alan özel gereksinimli çocukların anneleridir. Araştırma için 20 katılımcı rastgele olacak şekilde 10 kişi deney ve 10 kişi kontrol grubunda olacak şekilde seçilmiştir. Araştırmada ölçme aracı olarak Perma İyi Oluş Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırma, ön test ve son test yoluyla iki grubu (deney grubu ve kontrol grubu) inceleyen 2×2 deneysel desene sahiptir. Deney grubuna haftalık olarak ortalama 80 dakikalık oturumlarda Perma İyi Oluş modelinin her bir alt boyutunu (olumlu duygular, akış, ilişki, anlam, başarı) temel alan 9 oturumluk psiko-eğitim programı uygulanmıştır. Kontrol grubuna ise herhangi bir işlem uygulanmamıştır. Veriler Mann–Whitney U testi ve Wilcoxon İşaretli Sıralar testi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda deney grubunun ön test ve son test puanları arasında son test ölçümlerinin lehine anlamlı bir fark ortaya çıkmaktayken kontrol grubunun ön test ve son puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu bağlamda deney grubunda yer alan katılımcıların iyi oluş düzeylerinin yapılan psiko-eğitim programı

neticesinde anlamlı bir şekilde yükseldiği için psiko-eğitim programının etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler : İyi oluş, özel gereksinim, anne, psiko-eğitim grubu

BİREYSELLEŞTİRİLMİŞ EĞİTİM PROGRAMI SÜREÇLERİNE YÖNELİK ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİ

Elif ONUR KÖSE

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim
eliifonur@gmail.com, 0000-0002-2974-2054

Özet

Eğitim, bireyin temel haklarından biri olup fırsat ve imkân eşitliği ilkesi doğrultusunda sunulmaktadır. Ancak bireyler; bilişsel, sosyal ve duyuşsal özellikleri ile öğrenme hızları açısından birbirlerinden farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar, eğitim süreçlerinin öğrencilerin bireysel gereksinimlerini dikkate alacak biçimde planlanmasını zorunlu kılmaktadır. Özel gereksinimli öğrencilerin eğitiminde, bireyin güçlü ve gelişime açık yönlerinin sistematik olarak değerlendirilmesi ve bu doğrultuda kişiye özgü düzenlemelerin yapılması önem taşımaktadır. Bu amaçla geliştirilen Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı (BEP), öğrencinin ihtiyaçlarına uygun hedefleri, öğretim süreçlerini ve değerlendirme ölçütlerini içeren bir plandır. Bu çalışmanın amacı, özel eğitim öğretmenlerinin Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı'nın (BEP) hazırlanması ve uygulanması sürecine ilişkin görüşlerini incelemektir. Araştırma, nitel araştırma yaklaşımıyla desenlenmiş olup çalışma grubunu İstanbul ilinde devlet okullarında görev yapan 15 özel eğitim öğretmeni oluşturmaktadır. Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmış ve betimsel analiz yöntemi analiz edilmiştir. Araştırma bulguları öğretmenlerin BEP sürecine öğrencinin mevcut performansını belirleyerek başladıklarını ve hedefleri bireysel gereksinimlere göre oluşturduklarını göstermektedir. BEP hazırlığında resmî ve dijital kaynaklar yaygın olarak kullanılmakla birlikte, bu kaynakların çoğunlukla uyarlama gerektirdiği belirlenmiştir. Ayrıca Aileler temel paydaş olarak görülürken, BEP kurullarının ve diğer paydaşlarla iş birliğinin sınırlı kaldığı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, öğretmenlerin işlevsel BEP hazırlama becerilerinin geliştirilmesine yönelik hizmet içi eğitimler ve BEP ekibiyle etkili iş birliğini destekleyici uygulamalara ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı, özel eğitim, özel eğitim öğretmenleri

SPECİAL EDUCATİON TEACHERS' VİEWS ON INDİVİDUALİZED EDUCATİON PROGRAM PROCESSES

Elif ONUR KÖSE

Zonguldak Bülent Ecevit University, Curriculum and Instruction,
eliifonur@gmail.com, 0000-0002-2974-2054

Abstract

Education is one of the fundamental rights of individuals and is provided in accordance with the principle of equal opportunity. However, individuals differ in terms of their cognitive, social, and affective characteristics as well as their learning pace. These differences necessitate the planning of educational processes in a way that takes students' individual needs into

account. In the education of students with special needs, it is important to systematically assess the individual's strengths and areas in need of development and to make personalized arrangements accordingly. The Individualized Education Program (IEP), developed for this purpose, is a plan that includes goals, instructional processes, and assessment criteria tailored to the student's needs.The aim of this study is to examine special education teachers' views on the preparation and implementation processes of the Individualized Education Program (IEP). The study was designed using a qualitative research approach, and the study group consisted of 15 special education teachers working in public schools in the province of Istanbul. The data were collected through a semi-structured interview form developed by the researcher and analyzed using descriptive analysis.The findings indicate that teachers begin the IEP process by determining students' current performance levels and develop goals based on individual needs. Although official and digital resources are widely used in IEP preparation, it was found that these resources often require adaptation. In addition, while families are regarded as key stakeholders, the involvement of IEP teams and collaboration with other stakeholders remain limited. As a result, it was concluded that there is a need for in-service training to enhance teachers' functional IEP preparation skills and for practices that support effective collaboration within the IEP team.

Keywords: Individualized Education Program, special education, special education teachers

AFETLERDE RİSK YÖNETİMİNİN ÖNEMİ VE ZARARGÖREBİLİRLİK

Doç. Dr. Mehmet Baki BİLİK
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
mehmetbakibilik@yyu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-0549-6549

ÖZET

Türkiye, kuruluşundan bu yana birçok afete maruz kalmıştır. Periyodik olarak meydana gelen bu afetler, ciddi kayıplara neden olmuştur. Bu hadiselerden ne yıkıcı olanları ise depremlerdir. Son olarak 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremler resmi rakamlara göre elli bin insanın yaşamını yitirmesine yol açmış, yüzbinlerce insan yaralanmıştır. Telafisi uzun yıllar alacak ekonomik kayıplara yol açan depremler, yüzbinlerce insanın başka kentlere göç etmesine neden olmuştur. Dünyada en sık yıkıcı depremlerin meydana geldiği ilk beş ülkeden biri olan Türkiye'de bu afet riski devam etmektedir. Türkiye'nin olduğu coğrafyanın jeolojik özellikleri gelecekte de benzer deprem tehlikelerine maruz kalacağını göstermektedir. Gelecekte de benzer afet risklerini maruz kalacağı açık olan Türkiye'nin afet yönetim modelini gözden geçirmesi gerekir. Bu çerçevede kriz yönetiminin yanı sıra risk yönetimi çalışmalarına da yoğunlaşması gerekir. Bu bildiri afet yönetim bileşenlerinden risk yönetiminin önemini öne çıkarmaya çalışmaktadır. Afet yönetiminin amacı, yalnızca afet sonrasında oluşan krizlere müdahale etmekten öteye geçmelidir. Afetlerde oluşan kayıp ve zararları önceden tespit etmek günümüz bilimsel çalışmalarıyla mümkündür. Özellikle Zarargörebilirlik taramaları afet risklerine karşı kırılgan olan ve olası bir afetle zarar görebilecek varlıkları önceden tespit etmeye imkan tanımaktadır. Bu bağlamda afetlerden derinden etkilenen Türkiye'de, afet yönetim sisteminin temel amaçlarından birisi Zarargörebilirlik taramalarıyla söz konusu bu kırılgan unsurları tespit etmektir. Bu çerçevede bildirinin amacı afet yönetim süreçlerinde risk yönetiminin kritik önemini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet Yönetimi, Risk, Zarargörebilirlik.

THE IMPORTANCE OF RİSK MANAGEMENT AND VULNERABİLİTY IN DİSASTERS

Doç. Dr. Mehmet Baki BİLİK

Van Yüzüncü Yıl Universty

mehmetbakibilik@yyu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0549-6549

ABSTRACT

Turkey has been exposed to numerous disasters since its establishment. These periodically occurring disasters have caused serious losses. Among these events, the most devastating ones are earthquakes. Most recently, the earthquakes that occurred on 6 February 2023 led to the loss of fifty thousand lives according to official figures, and hundreds of thousands of people were injured. In addition to causing economic losses that will take many years to recover, these earthquakes forced hundreds of thousands of people to migrate to other cities. As one of the five countries in the world where destructive earthquakes occur most frequently, Turkey continues to face a significant disaster risk. The geological characteristics of the region in which Turkey is located indicate that similar earthquake hazards will persist in the future. Given that Turkey is clearly exposed to similar disaster risks in the future, it is necessary to reconsider its disaster management model. In this context, alongside crisis management, greater emphasis should be placed on risk management efforts. This paper aims to highlight the importance of risk management as one of the key components of disaster management. The purpose of disaster management should go beyond merely responding to crises after disasters occur. Identifying potential losses and damages in advance is possible through contemporary scientific studies. In particular, vulnerability assessments make it possible to identify in advance the assets that are fragile and likely to be harmed in the event of a disaster. In this context, in Turkey, which has been deeply affected by disasters, one of the main objectives of the disaster management system should be to identify these vulnerable elements through vulnerability assessments. Accordingly, the aim of this paper is to demonstrate the critical importance of risk management in disaster management processes.

Keywords: Disaster, Disaster Management, Risk, Vulnerability.

1. Giriş

Afetler, yalnızca doğal ya da teknolojik tehlikelerin ortaya çıkardığı fiziksel olaylar değildir. İnsanları derinden sarsan bu hadiseler toplumsal yapı, mekânsal düzenleme ve yönetişim süreçleriyle doğrudan ilişkili ve karmaşık olgular olarak ele alınmalıdır. Günümüzde afetleri "kaçınılmaz felaketler" olarak gören geleneksel bakış açısının yerini, riskler üzerinden yönetilebilen ve önlenebilen bir afet anlayışı almış bulunmaktadır. Bu çerçevede afetlerle ortaya çıkan yıkımın boyutu, tehlikeden ziyade toplumların kapasiteleri, afetlere hazırlık düzeyleri ve zarargörebilirlik özellikleri üzerinden değerlendirilmektedir.

Özellikle Türkiye gibi jeolojik, iklimsel ve sosyo-ekonomik zarargörebilirliğin iç içe geçtiği ülkelerde afet yönetimi teknik bir müdahalenin ötesine, yapısal ve toplumsal bir sorundur. Depremler, seller, heyelanlar ve orman yangınları gibi tehlikeler, plansız kentleşme, yetersiz altyapı, gelir eşitsizliği ve kurumsal kapasite sorunlarıyla birleştiğinde ağır insani ve ekonomik kayıplar meydana gelmektedir. Bu durum, afetlerin yalnızca doğa kaynaklı olaylar olmadığını; aksine, afet risklerinin sosyal, ekonomik ve politik süreçlerle üretildiğini ve dağıtıldığını göstermektedir.

Bu noktada risk yönetimi, giderek afet yönetiminin merkezine yerleşen bir kavrama dönüşmektedir. Risk yönetimi, tehlikelerin önceden belirlenmesi, olası etkilerinin analiz edilmesi ve bu etkileri azaltmaya yönelik bütüncül stratejilerin geliştirilmesi sürecidir. Ancak etkili bir risk yönetimi, yalnızca mühendislik çözümleri ve teknik önlemlerle başarıya ulaşamaz; aynı zaman da riskin boyutu ve hangi toplumsal kesimler üzerinde yoğunlaştı zarargörebilirlik analizleriyle tespit edilmelidir.

Zarargörebilirlik; bireylerin, grupların ya da toplulukların afetlerden etkilenme düzeylerini belirleyen fiziksel, sosyal ve ekonomik koşulların toplamı olarak tanımlanabilir. Dezavantajlı durumlar, zayıf konut stoku, yetersiz alt yapı, yoksulluk, toplumsal dışlanma, yetersiz barınma koşulları gibi bir dizi özellik belirli grupları afetler karşısında daha kırılgan hale getirmektedir.

Bu çalışma, afetlerde risk yönetiminin önemini zarargörebilirlik kavramı üzerinden ele almaktadır. Afet risklerinin nasıl oluştuğu, hangi toplumsal dinamikler tarafından artırıldığı ve zarar azaltma politikalarının bu riskleri ne ölçüde dönüştürebileceği tartışılmaktır. Bu doğrultuda, afet yönetiminin kriz odaklı müdahalelerle sınırlı kalmaması; önleyici, kapsayıcı ve toplumsal kırılganlıkları azaltmayı hedefleyen bir risk yönetimi anlayışıyla ele alınması gerektiği savunulmaktadır.

2. Afet

Afetlerde risk yönetiminin önemine geçmeden önce afetin ne olduğu ve afet ve tehlike arasındaki farka bakmak gerekir. Türkçe literatürde afetlerle ilgili tanımların yeterli olduğu söylenemez. Sıklıkla tehlike kavramıyla karıştırılan afet, esasında bir sebep değil sonuçtur. Tehlike ise afetlerin en önemli nedenlerinden biridir. Afetin ne olduğuna dair kapsamlı bir tanım yapabilmek için öncelikle tehlike kavramının tanımlanması gerekir. AFAD'ın Açıklamalı Terimler Sözlüğünde tehlike şöyle tanımlanmaktadır: "Belirli bir zaman veya coğrafyada ortaya çıkarak yaşamı tehdit eden, toplumun sosyoekonomik düzen ve etkinliklerine, doğal çevreye, doğal, tarihi ve kültürel kaynaklara zarar verme potansiyeli olan doğa, teknoloji ya da insandan kaynaklanan fiziki olay ve olgulardır" (AFAD, 2014). Birleşmiş

Milletler Uluslararası Afet Azaltma Stratejisi (UNISDR) terminolojisinde ise tehlike, yaşam kaybı, yaralanma ve diğer sağlık etkileri, mal kaybı, geçim kaynaklarının kaybı, hizmet kaybı, sosyal ve ekonomik kesintiler veya çevresel zararlara yol açabilme ihtimali bulunan durumlar olarak tanımlanmaktadır (UN/ISDR, 2009). Tehlikeyle ilgili bu tanım afeti daha net anlamamıza yardımcı olur. AFAD sözlüğünde afet "Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay" (AFAD, 2014) olarak tanımlanmaktadır. UNISDR'nin tanımına göre ise afet, "Bir topluluğun veya toplumun kendi kaynaklarını kullanarak başa çıkamadığı, maddi, manevi ve ekonomik kayıpları içeren doğal, insan veya teknoloji kaynaklı olaylar (UNISDR, 2009) olarak tanımlanmaktadır. Gündoğdu ve Özçep'in (2021) yaptıkları tanımlarda da benzer şekilde afet, meydana geldiği coğrafyalarda büyük yıkımlara yol açan, yaşamın olağan akışını sekteye uğratan ve toplulukların müdahale kapasitelerinin üzerindeki olaylar olarak ifade edilmektedir. Tehlike ve afet arasındaki farkın önemi etkili bir afet yönetim sistemi kurmak açısından kritiktir. Çünkü afetlerin sebep olarak görüldüğü topluluklarda risk yönetim çalışmaları yeterince etkin olamaz.

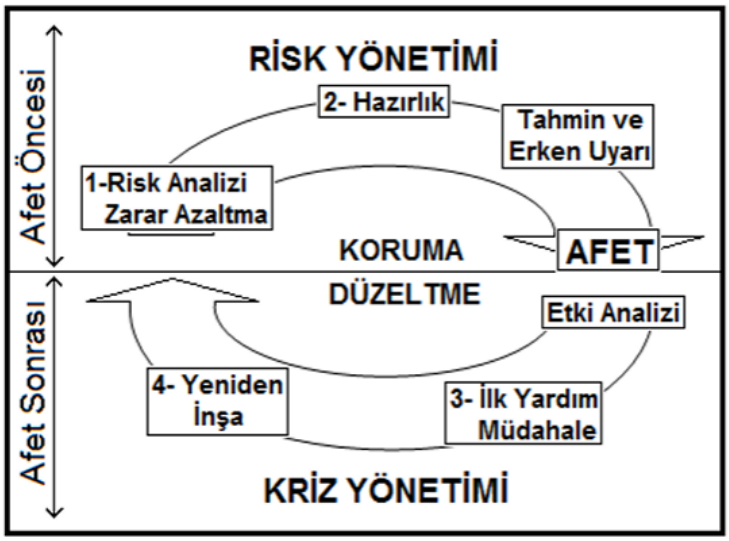
3. Afet Yönetimi

İnsanlar tarih boyunca yaşamları ve birikimlerine kast eden afetlerin önüne geçmek için çareler aramıştır. Afet yönetimi bu çabaların ürünüdür. Geleneksel afet yönetimi anlayışı, uzun yıllar "kriz yönetimi" odaklı kalmış; afet gerçekleştikten sonra müdahale ve iyileştirme süreçlerine odaklanmıştır. Bu anlayış genel olarak afetin meydana gelmesiyle birlikte etkin hale gelen ve afetle birlikte ortaya çıkan krizi yönetme üzerine örgütlenmiştir. Genel bir ifadeyle yara sarma anlayışı çerçevesinde yürütülen kriz yönetimi, afetleri doğada verili olan hadiseler olarak kabul etme eğilimiyle yürütülmektedir. Dolayısıyla afet zararlarını azaltmaya yönelik çabalar yeterince gelişmemiştir. Ancak afetlerin önlenebilir hadiseler olduğuna dair oluşan kanaatler ve bu yönlü araştırmalar afet yönetiminde paradigma değişimine yol açmış ve afet zararlarını azaltmaya yönelik çabaları içeren bir sisteme dönüşmüştür.

Günümüzde daha sistemli araçlarla afet süreçleri yönetilmekte ve olası zararları azaltılmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede çağdaş afet yönetiminin iki temel bileşen bulunmaktadır. Bunlar afet risklerini azaltmak ve afetlerin yol açtığı yaraları sarmaktır. Bu çerçevede afet yönetimi, afetlerin önüne geçmek, olumsuz etkilerini tümüyle yok etmek ya da minimize etmek için afet öncesi, afet sırası ve afet sonrasında yapılan bütün çalışmalardan müteşekkil bir süreçtir (Seyyar & Yumurtacı, 2016).

Günümüzde *Bütünleşik Afet Yönetim Sistemi* çerçevesinde yeniden organize edilen afet yönetimi genel olarak iki bileşenden oluşmaktadır; bunlar risk yönetimi ve kriz yönetimi bileşenleridir.

Görsel 1. Bütünleşik Afet Yönetim Sistemi

Kaynak: Şahin, 2019.

Risk yönetimi risk azaltma, hazırlık, tahmin ve erken uyarı süreçlerinden oluşurken, kriz yönetimi etki analizi, ilk yardım ve müdahale ile yeniden inşa aşamalarından oluşmaktadır. Çağdaş afet anlayışında her ne kadar tehlikeler önlenemese de afetlerin önlenebilir olgular olduğu kabul edilmektedir. Bu düşünceden hareketle afet yönetim sistemlerinin asli görevi, afet zararlarını azaltmak diğer bir ifadeyle afet risklerini minimize etmek, zararları azaltmak ve hazırlıklı olmaktır. Afet risklerini azaltmanın en önemli yolu ise kapsamlı zarargörebilirlik taramalarıyla mümkündür.

4. Zarargörebilirlik

Zarargörebilirlik (*vunerability)*, kökeni Latince olan "*vulnus"*a dayanır. Levine' e (2004) göre "yaralı olma" "yaralara veya dış yaralanmalara yatkınlık" anlamlarına gelmektedir. Türkçe'ye, hasargörebilirlik, etkilenebilirlik ve zarargörebilirlik adı altında çevrilen bu kavram daha çok zarargörebilirlik olarak yaygınlaşmıştır. Hewitt'e göre zarar görebilirlik doğadan kaynaklanan tehlikelerden ziyade birtakım yapısal, sosyo-kültürel, ekonomik ve politik süreçlerce üretilir (Hewitt, 2009). Afet yönetiminde zarargörebilirlik olgusu, afet zararlarını azaltmak için başvurulan önemli bir tarama yöntemidir.

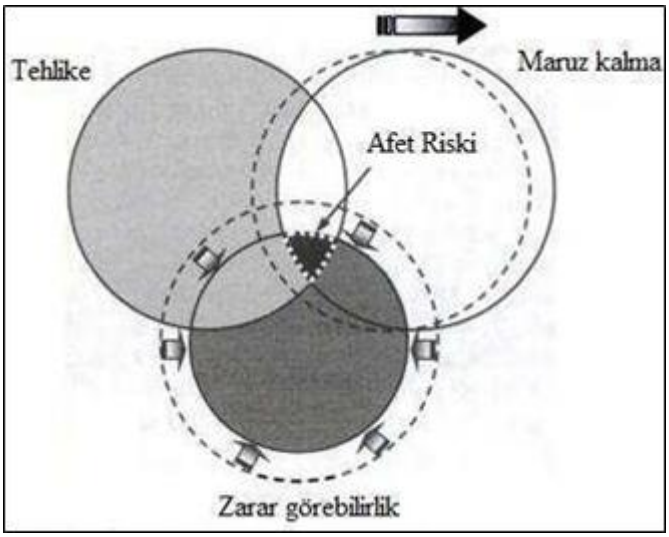
Afet risklerinin önemli bir bileşeni olan zarargörebilirlik, afetlere yol açan sosyal, beşeri ve politik unsurlardır. Tehlikeler, zarargörebilir yerleşim birimlerinde meydana gelmesiyle afetler oluşur. Bu çerçevede günümüzde afet riskleri hesaplanırken tehlike kaynaklarının yanı sıra zarar görebilir unsurlara da dikkat edilmektedir. Zarargörebilir varlıkların tespit edilip dirençlerinin arttırılmasıyla afet riskleri minimize edilir.

$$\text{Afet Riski} = \text{Tehlike} \times \text{Zarargörebilirlik}$$

Zarargörebilirlik, kadın, yaşlı, çocuk, hasta, engelli, yoksul gibi nüfus kompozisyonları ile dil, etnik, cinsiyet, göçmenlik, inanç gibi özellikleri nedeniyle savunmasız durumda olan dezavantajlı grupların doğa, insan ve teknoloji ürünü tehlikeler karşısındaki hassasiyetlerini

ifade eder (Bilik, 2019). Birçok farklı türleri olmakla birlikte genel olarak yerleşim birimleri fiziksel, sosyal ve ekonomik açıdan zarargörebilirlikleri tespit edilmektedir.

Görsel 2. Afet Risk Bileşenleri

Kaynak: Arakida, 2006.

4.1. Fiziksel Zarargörebilirlik

Yerleşim birimlerinin fiziksel unsurlarının afet risklerine karşı dayanıklılığını tespit eden zarargörebilirlik türüdür. Başta yerleşim birimlerinin zemin özellikleri olmak üzere, konut stokunun mukavemet özellikleri, bina yoğunluğu, kat sayısı, binaların yapım yılı, yapı malzemesi, poliçe durumu, tehlikeli tesis sayısı ve alt yapı gibi fiziksel varlıklar, fiziksel zarargörebilirliğin unsurlarını oluşturmaktadır (Blaikie vd., 1994; Davidson vd., Wisner, 2002; Cutter vd., 2003: UNDP, 2004).

4.2. Sosyal Zarargörebilirlik

Bu zarargörebilirlik türü toplumsal yapıya odaklanır. Toplumu oluşturan varlıklar yaş, cinsiyet, eğitim özellikleri, engellilik durumu gibi birçok özellik nispetinde farklılaşmaktadır. Bu özellikler toplumsal katmanları afet risklerine karşı zayıf hale getirebilmektedir. Örneğin 0-4 ile 65 ve üstü gruplar afet risklerine karşı daha hassastır. Hakeza erkeklere oranla kadınlar, engelli gruplar, mülteciler ve düşük eğitim özelliklerine sahip kesimler afet risklerine karşı daha hassas diğer bir ifadeyle daha kırılgandırlar. Cutter'a (2003) göre sosyal zarargörebilirlik, afetlerin toplumsal yönünü oluşturan ve hakkında diğer zarargörebilirlik türlerine göre daha az bilgi sahibi olduğumuz unsurları oluşturmaktadır. Literatürde zarargörebilirlik, yaş, cinsiyet, etnik kimlik, dil, inanç, hane halkı büyüklüğü, engelli ve hasta olma hali, mültecilik durumu, eğitim özellikleri gibi değişkenler üzerinden değerlendirilir (Blaikie vd., 1994; Drabek, 1999; Cannon, 1994; Cutter vd., 2000; Birkmann, 2008).

4.3. Ekonomik Zarargörebilirlik

Ekonomi özellikler yerleşim birimlerini afet risklerine karşı açık hale getiren en önemli faktörleri oluşturmaktadır. En basit ifadeyle afet risklerine karşı dirençli bir konut satın almak

için yeterli düzeyde bir ekonomiye sahip olmak gerekir. Dolayısıyla yerleşim birimlerindeki toplulukların ekonomik özellikleri, zarar görebilirliklerini yakından etkilemektedir. İlgili literatürde ekonomik zarargörebilirliğin başta gelir düzeyi olmak üzere meslek, yoksulluk, işsizlik oranı, sigorta, sosyal yardımlar gibi değişkenler üzerinden tespit edildiği ifade edilmiştir (Cannon, 1994; Hewitt, 2000; Cardona, 2005; Birkmann, 2007).

Günümüzde afet riski, tehlike ile zarargörebilirliğin çarpımı şeklinde değerlendirilmekte; bu nedenle risk azaltma çalışmalarında yalnızca tehlike kaynaklarına değil, savunmasız nüfus grupları ve kırılgan yerleşim özelliklerine de odaklanılmaktadır. Fiziksel, sosyal ve ekonomik boyutları bulunan zarargörebilirlik; yapılaşma özelliklerinden altyapıya, yaş, cinsiyet ve engellilik durumundan gelir düzeyi ve yoksulluğa kadar geniş bir değişken setiyle şekillenmektedir. Bu bağlamda zarargörebilirliğin doğru biçimde tespit edilmesi ve azaltılması, afet risklerinin minimize edilmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Afetler yalnızca doğadan kaynaklanan kaçınılmaz olaylar değildir; aksine doğa, insan veya teknoloji kaynaklı tehlikeler bir takım sosyal, ekonomik ve politik unsurlarla birleşerek afetlere dönüşür. Çağdaş afet yönetim anlayışı, afetlere yol açan beşeri unsurları hesaba katarak yeniden yapılanmakta, özellikle risk yönetiminin önemini öne çıkarmaktadır. Bu çerçevede etkili bir afet risk yönetim süreci, tehlikelerin tanımlanmasının yanı sıra bu tehlikelerin hangi toplumsal, ekonomik ve politik koşullar eşliğinde afete dönüşebileceğini hesaba katan ve buna dönük önlemler alan bir etkinlik dizinidir. Kuşkusuz tehlikelerin afetlere dönüşmesinde zarar görebilir unsurların etkisi büyüktür. Bu çerçevede risk yönetim sürecinin temel amacı risk altındaki zarar görebilir unsurları tespit etmek ve güçlendirilmektir. Bir diğer ifadeyle risk altındaki kırılgan unsurların dirençliliğini arttırmaktır.

Risk yönetimi sürecinin deyim yerindeyse kalbini oluşturan zarargörebilirlik, afet risklerinin anlaşılması ve azaltılması açısından kilit bir kavramdır. Genel olarak fiziksel, sosyal ve ekonomik olmak üzere üç farklı biçimde yürütülen zarargörebilirlik çalışmaları, yapı stokundan demografik özelliklere, gelir düzeyinden sosyal güvence mekanizmalarına kadar geniş bir yelpazede sürdürülmektedir. Özellikle plansız kentleşme, yoksulluk, sosyal dışlanma ve eşitsizlikler, tehlikeleri afete dönüştüren temel dinamikler olduğu için bu unsurların tespit edilmesi risk yönetim süreci açısından oldukça önemlidir.

Sonuç olarak, afetlerde risk yönetiminin başarısı, zarargörebilirliğin doğru analiz edilmesine ve bu analizlerin afet yönetim politikalarına entegre edilmesine bağlıdır. Türkiye açısından sürdürülebilir bir afet yönetim modeli, kriz odaklı yaklaşımların ötesine geçerek, zarar azaltma ve hazırlık süreçlerini önceleyen, bilimsel veriye dayalı ve toplumsal kırılganlıkları azaltmayı hedefleyen bir risk yönetimi anlayışını zorunlu kılmaktadır. Bu yönde atılacak adımlar, yalnızca can ve mal kayıplarını azaltmakla kalmayacak; aynı zamanda daha dirençli, adil ve güvenli bir toplumsal yapı inşa edilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

AFAD. (2014). *Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü*. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Ankara.

Arakida, M. (2006). Measuring vulnerability: The ADRC perspective for the theoretical basis and principles of indicator development. J. Birkmann (Ed.), *Measuring vulnerability to natural hazards: Towards disaster resilient societies* içinde. Tokyo, New York, Paris: United Nations University Press.

Bilik, M. B. (2022). Van Kent Merkezinin Sosyal ve Ekonomik Zarargörebilirliği. *Resilience*, *6*(2), 221-245.

Birkmann, J. (2007). Risk and vulnerability indicators at different scales: Applicability, usefulness and policy implications. *Environmental Hazards*, *7*(1), 20-31.

Birkmann, J. (2008). *Assessing vulnerability before, during and after a natural disaster in fragile regions: Case study of the 2004 Indian Ocean Tsunami in Sri Lanka and Indonesia* (Research Paper No. 2008/50). UNU-WIDER.

Blaikie, P., Cannon, T., Davis, I., & Wisner, B. (1994). *At risk: Natural hazards, people's vulnerability and disasters* (2. Baskı). London ve New York: Routledge.

Cannon, T. (1994). Vulnerability analysis and the explanation of 'natural' disasters. *Disasters, Development and Environment*, 13-30.

Cardona, O. D. (2005). *Indicators of disaster risk and risk management program for Latin America and the Caribbean*. Idb Publications. Manizales, Colombia.

Cutter, S. L., Boruff, B. J., & Shirley, W. L. (2003). Social vulnerability to environmental hazards. *Social Science Quarterly, 84*(2), 242-261.

Cutter, S. L., Mitchell, J. T., & Scott, M. S. (2000). Revealing the vulnerability of people and places: A case study of Georgetown County, South Carolina. *Annals of the Association of American Geographers, 90*(4), 713-737.

Drabek, T. E. (1999). Disaster evacuation responses by tourists and other types of transients. *International Journal of Public Administration, 22*(5), 655-677.

Gündoğdu, O., & Özçep, F. (2021, 2 Mart). *Yaşanan önemli depremlerin ışığında afet yönetimi problemi ve değerlendirmesi*. Türkiye 15. Jeofizik Kurultayı ve Sergisi, Ankara, Türkiye.

Hewitt, K. (2000). Safe place or 'catastrophic society'? Perspectives on hazards and disasters in Canada. *Canadian Geographer / Le Géographe canadien, 44*(4), 325-341.

Hewitt, K. (2009). *Culture and risk: Understanding the sociocultural settings that influence risk from natural hazards*. Global E-Conference on Culture and Risk, International Centre for Integrated Mountain Development (ICIMOD).

Levine, C. (2004). The concept of vulnerability in disaster research. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of the International Society for Traumatic Stress Studies, 17*(5), 395-402.

Seyyar, A., & Yumurtacı, A. (2016). Afet odaklı acil manevi sosyal hizmet uygulamaları bağlamında Türkiye'ye yönelik bir model önerisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(3), 1-24.

Şa Şahin, Ş., (2019). Türkiye'de bütünleşik afet yönetiminin geliştirilmesi. International Science and Engineering Applications Symposium on Hazards 2019, 25-27 Eylül, Karabük, 351-359.

UNISDR. (2009). *Terminology on disaster risk reduction*. United Nations: https://www.preventionweb.net/files/7817_UNISDRTerminologyEnglish.pdf adresinden alındı.

Wisner, B., & Adams, J. (2002). *Environmental health in emergencies and disasters*. World Health Organization.

AFET YÖNETİMİNDE ETİK STANDARTLAR VE UYGULAMADAKİ ÖNEMİ

Doç. Dr. Mehmet Baki BİLİK
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
mehmetbakibilik@yyu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-0549-6549

ÖZET

Afetler olağan dışı zamanlardır. Normların askıya alındığı bu dönemleri yönetmek birçok açıdan zordur. Yaralıları kurtarma, insanları güvenli yerlere tahliye edilmesi, temel ihtiyaçların giderilmesi gibi birçok yapılması gereken acil iş vardır. Bu süreci yönetmek, ihtiyacı olan herkese ulaşmak oldukça zordur. Bir taraftan zaman baskısı, öbür taraftan yoğun talebe karşılık kısıtlı imkânlar afet yönetiminde görev alan karar verici ve yardım çalışanları zorlamakta, etik ikilemlere düşmelerine neden olmaktadır. Afetlerde sahada olan yardım çalışanlarının her seferinde bu zorluklarla karşılaşmamaları için genel geçer bir takım etik standartları takip etmeleri gerekmektedir.

Bu bildiri, afet yönetiminde etik standartların kapsamını ve uygulamadaki önemini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, ayrımcılık yasağı, eşitlik, zarar vermeme, kötü muamele yasağı ve nefret söyleminden kaçınma gibi temel etik ilkeler ele alınmakta; bu ilkelerin uluslararası insan hakları belgeleri ve insani yardım standartları çerçevesindeki yeri tartışılmaktadır. Afet ve acil durumlarda yardımın kimlere, hangi önceliklerle ve ne şekilde ulaştırılacağına ilişkin kararların etik sorumluluğu tartışılmaktadır. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler ile mülteci ve sığınmacıların afet süreçlerinde daha kırılgan bir konumda olduklarına dikkat çekilmekte ve etik ilkelere dayalı, kapsayıcı bir afet yönetimi yaklaşımının altı çizilmektedir. Son olarak bu hassasiyetleri dikkate alarak Sphere Projesi kapsamında oluşturulmuş etik standartlar tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afet Yönetimi, Etik, Dezavantajlı Gruplar, Sphere Projesi.

ETHICAL STANDARDS IN DISASTER MANAGEMENT AND THEIR IMPORTANCE IN PRACTICE

Doç. Dr. Mehmet Baki BİLİK
Van Yüzüncü Yıl University
mehmetbakibilik@yyu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-0549-6549

ABSTRACT

Disasters are extraordinary periods in which normal norms are often suspended, making them difficult to manage in many respects. There are numerous urgent tasks that must be carried out, such as rescuing the injured, evacuating people to safe locations, and meeting basic needs. Managing this process and reaching everyone in need is extremely challenging. On the one hand, time pressure, and on the other, limited resources in the face of intense demand place significant strain on decision-makers and humanitarian workers involved in disaster management, leading to ethical dilemmas. In order to prevent field-based humanitarian workers from repeatedly confronting these challenges without guidance, it is necessary for them to follow a set of generally accepted ethical standards.

This paper aims to examine the scope of ethical standards in disaster management and their importance in practice. The study addresses fundamental ethical principles such as non-discrimination, equality, do no harm, the prohibition of ill-treatment, and the avoidance of hate speech, and discusses their place within the framework of international human rights instruments and humanitarian standards. The ethical responsibility involved in decisions regarding who should receive assistance, in what order, and in what manner during disasters and emergencies is also examined. Attention is drawn to the heightened vulnerability of women, children, the elderly, persons with disabilities, as well as refugees and asylum seekers in disaster contexts, emphasizing the need for an inclusive disaster management approach grounded in ethical principles. Finally, taking these sensitivities into account, the ethical standards developed within the framework of the Sphere Project are introduced.

Keywords: Disaster Management, Ethics, Disadvantaged Groups, Sphere Project.

1. Giriş

Afetler, tarih boyunca insanları ürküten hadiseler olmuştur. Kentleri alt üst eden, büyük göçlere ve politik dönüşümlere yol açan afetler, günümüz toplumlarını da tehdit etmeye devam etmektedir. Türkiye'de son olarak 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve on bir kenti derinden etkileyen depremlerin neden olduğu yıkımın izleri toplumsal bellekte izlerini korumaktadır. Afetlerin yol açtığı yıkımlar konunun önemini ortaya koymaktadır. Günümüzde birçok farklı disiplin tarafından tanımlanan afet, genel olarak toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun yerel imkân ve kaynaklarını kullanarak baş edemediği doğa, teknoloji veya insan kökenli olayları ifade eder (Ergünay, 2007).

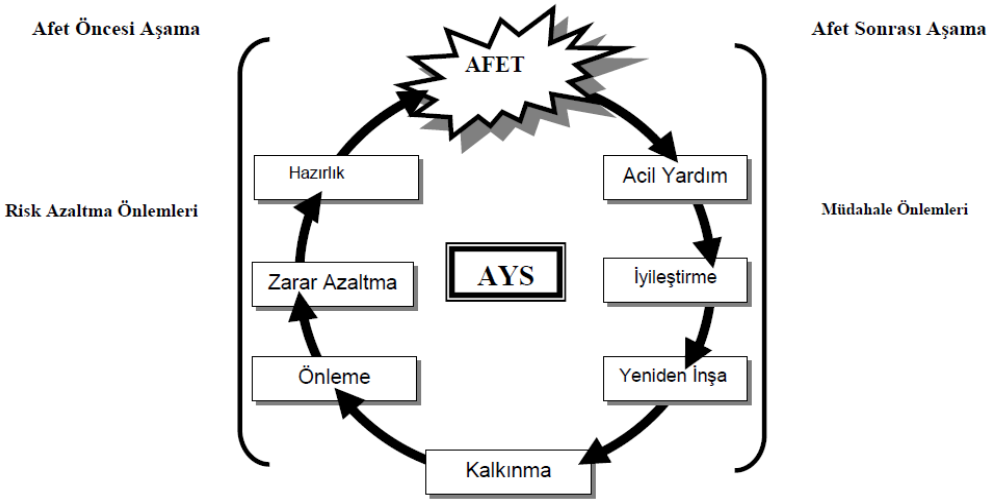
Afetler, sadece fiziksel yıkımlara yol açmazlar benzer şekilde sosyal, ekonomik ve psikolojik açılardan da toplumları derinden etkileyen karmaşık süreçlerdir. Can kaybı yaralanma ve ekonomik kayıplarla acımasız yüzünü sergileyen afetler, toplumsal alanda yol açtığı olağandışı koşullar nedeniyle, yönetilmesi birçok açıdan hassasiyet gerektiren süreçlerdir. Afetlerle birlikte genellikle hayatın olağan akışı bozulmakta ve gündelik yaşamı düzenleyen toplumsal normlar işlevini yitirmektedir. Bir tarafta can havliyle yardım bekleyen insanların talepleri, öbür yandan kısıtlı kaynaklar ve olanaklar sahada görev alan yardım çalışanları ve karar vericileri zor durumda bırakmaktadır. Toplumsal baskının yanı sıra, yardım bekleyenlerin acil talepleri afet yönetim süreçlerinde görev alan çalışanları etik açıdan zorlamaktadır.

Afet yönetiminde etik standartlar ve uygulamadaki önemini konu edinen bu araştırma ilkin afet yönetim süreci ve bileşenlerini açıklamakta; devamında etik kavramıyla ilgili tartışmalara değinmektedir. Afet ve acil durumlarda etik standartların neden gerekli olduğunu ve bu standartların uygulamadaki önemini tartışan araştırma, Sphere Projesi kapsamında standartlaştırılmış *Davranış Kuralları*nı açıklamaktadır.

2. Afet Yönetim Sistemi ve Etik

Modern devletlerin temel görevlerinden birisi toplumu afet risklerine karşı korumaktır. Bu çerçevede afet risklerinin tespit edilmesi ve gerekli önlemlerin alınması kritik önemdedir. Diğer tamamlayıcı görev ise afetlerin yol açtığı kayıp ve zararları telafi etmek, yaraları sarmak ve bozulan toplumsal dengeyi yeniden sağlamaktır. Bu çerçevede tüm bu süreçleri etkili şekilde yönetmek için afet ve acil durum yönetim sistemleri geliştirilmiştir. Afet yönetimi, afet risklerinin azaltılması, afetlere hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarını kapsayan bütüncül bir süreçtir (Özmen ve Gerdan, 2025; Kahraman,vd., 2021; UNISDR, 2015).

Görsel 1. Afet Yönetim Sistemi

Kaynak: Ergünay, 2007.

Genel olarak risk yönetimi ve kriz yönetimi olmak üzere iki bileşenden oluşan afet yönetim süreci zarar azaltma (mitigation), hazırlık (preparedness), müdahale (response) ve iyileştirme (recovery) aşamalarından oluşmaktadır (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies [IFRC], 2014). Aynı zaman da dinamik bir süreç olan afet yönetimi, bir afet ile diğeri arasında geçen zaman aralığında yapılan çalışmalardan oluşmaktadır (Kabasakal, 2008: 13).

Afet yönetimi teknik olduğu kadar etik bir boyut da içerir. İlgili literatür incelendiğinde, afetlere teknik ve lojistik yaklaşımların yoğun olduğu, ancak etik boyutun genellikle ihmal edildiği veya yetersiz kaldığı görülmektedir. Oysa toplumsal yapıdaki eşitsizlikler baz alındığında, bu sürecin hangi kriterlere göre yönetileceği dahası risk yönetimi veya kriz yönetimi süreçlerinde önceliğin neye, nasıl ve kimlere verileceği teknik olduğu kadar etik bir sorun olduğu aşikardır. Özellikle kriz yönetimde artan ihtiyaç talebine karşılık sınırlı kaynaklar, afet yönetim sürecinin ahlaki boyutunu gösterir. Özellikle ihtiyaç talebinin katlanarak arttığı büyük çaplı afetlerde bu durum daha da sık yaşanır. Örneğin, enkaz altında çok fazla yaralının kurtarılmayı beklediği bir depremde arama-kurtarma çalışmalarında önceliğin hangi kriterlere göre belirleneceği etik bir sorundur. Hakeza acil servis kapasitelerinin taştığı durumlarda önceliğin kimlere sağlanacağı da benzer şekilde etik bir sorundur. Dolayısıyla afet yönetimi her açıdan etik hassasiyetleri içeren etik bir süreçtir.

Afet yönetim süreçlerinin en önemli basamaklarından birisi kriz sonrası yardım süreçlerinden oluşmaktadır. Afetlerin boyutuna ve etkilediği nüfus oranına bağlı olarak yardım çalışmaları genellikle uluslararası bir boyut taşımaktadır. Geniş bir alanda meydana gelen afetlerde genellikle uluslararası yardım kuruluşları sahaya iner ve arama-kurtarma çalışmaları ile çadırların kurulması gibi acil ihtiyaçların giderilmesi, uluslararası yardım kuruluşlarının işbirliği çerçevesinde gerçekleşir. Afetzedelerin onurunu korumak ve daha fazla zarar görmelerinin önüne geçmek için yardım çalışmalarının etik standartlar çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerekir.

3. Afet Yönetimi Ve İnsani Yardım Çalışmalarında Etik Standartlar

Afet ve acil durumlarda görev alan yardım çalışanları ve karar vericilerin sahada karşılaştıkları etik problemleri aşabilmeleri için Sphere Projesi Kapsamında *İnsani Yardım Sözleşmesi ve İnsani Yardımda Asgari Standartlar* oluşturulmuştur. Standartların yer aldığı el kitabında Sphere şöyle tanımlanmaktadır:

> "Sphere Projesi - ya da kısaca 'Sphere - 1997 yılında bir grup Sivil Toplum Kuruluşu (STK) ve Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi tarafından başlatılmıştır. Projenin amacı, afetten etkilenen kişilere yapılan yardımlar sırasında faaliyetlerin kalitesini arttırmak ve bunların hesap verebilir olmasını sağlamaktır. Sphere'in felsefesi iki temel kabule dayanır: İlki afetten ya da çatışmadan etkilenen insanların onurla yaşama haklarının olduğu; ikincisi ise, afet ya da çatışmalardan dolayı insanların acı çekmesini en aza indirmek için mümkün olan tüm tedbirlerin alınması gerektiği. Bu iki temel inancı destekleme çabasıyla Sphere Projesi, bir İnsani Yardım Sözleşmesi hazırlamıştır" (Sphere, 2018).

Başta uluslararası yardım kuruluşları olan Kızılhaç ve Kızılay Hareketi ile yaklaşık 600 STK'nın destek verdiği Sphere Projesi, afet yardımlarına etik bir çerçeve sağlamaktadır. *Davranış Kuralları* adı altında standartlaştırılan bu ilkeler, hem afet yönetim sürecinde görev alanlara rehberlik etmekte hem de afet ve acil durumlarda sahada yardım sağlayan çalışanlara takip etmeleri gereken bir etik çerçeve sunmaktadır.

4. Sphere Projesi Çerçevesinde Oluşturulmuş Davranış Kuralları

Sphere Projesi, öncelikle insani yardım faaliyetlerinin etik ilkeler ve sorumluluk bilinciyle yürütülmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu çerçevede geliştirilen davranış kuralları, dünyanın dört bir yanında geçerliliği olan evrensel ilkelerdir. Aşağıda Sphere Projesi kapsamında geliştirilmiş on davranış kuralı ve açıklamaları sunulmuştur.

1. *İnsani zorunluluklar önceliklidir*

Bu etik standart, yardım faaliyetlerinin evrensel bir etik temele dayandığını ifade eder. İnsani yardım alma ve sunma hakkı, kişinin dili, dini, rengi, cinsiyeti ve siyasal tercihlerden bağımsızdır. İnsanın onurunu önceleyen bu ilke tüm insanlara ihtiyacı düzeyinde yaklaşılması gerektiğini salık verir. İnsani yardım, belirli gruplara yönelik bir lütuf değil, insan olmanın gerekliliğinden kaynaklanır. Yardım sağlarken siyasi kaygılara, kurumsal çıkarlara ya da stratejik hesaplara göre hiç kimseye öncelik sağlamamalıdır. Yardımlar yalnızca ihtiyaçların aciliyetine göre belirlenmelidir.

2. *Yardım, alanların ırkı, inancı veya uyruğu ne olursa olsun hiçbir tür olumsuz ayrım yapılmaksızın verilir. Yardım öncelikleri sadece ihtiyaç temelinde hesaplanır*

Sphere Projesi, cinsiyet, yaş, etnik köken, din, dil veya siyasi görüş gibi farklılıkların yardıma erişimde engel oluşturmaması gerektiğini vurgular. Bu ilke özellikle afet sonrası ortamda artan ayrımcılık risklerine karşı afetzedeleri korur; insani yardımın evrensel, tarafsız ve adil bir temele dayanması gerektiğini açık biçimde belirtir. Yardımın sunulmasında bireylerin ırkı, inancı, uyruğu ya da herhangi bir kimlik özelliği ölçüt alınamaz. Bu çerçevede yardım önceliklerinin belirlenmesinde, yalnızca afetten etkilenen kişilerin yaşadığı insani ihtiyaçların

gerekliliği esas alınmalıdır. Bu yaklaşım, toplumsal cinsiyet boyutunu da içermektedir. Kırılgan gruplardan biri olan kadınların daha fazla zarar görmelerinin önüne geçer.

3. *Yardımlar belirli bir din ya da politikayı desteklemek için kullanılmamalıdır*

Bu etik standart, yardım anlayışında köklü bir zihniyet değişimini ifade eder. Yardım alanlar yalnızca ihtiyaç sahibi bireyler değil aynı zamanda karar süreçlerine katılabilecek öznelerdir. Bu kural, insani yardımın tarafsız ve bağımsız niteliğini korumaya yönelik temel bir etik çerçeve sunmaktadır. İnsani yardımın herhangi bir dinî ya da siyasal görüşü desteklemek amacıyla kullanılması, insani karakterini zedeleyen ve güven ilişkisini zayıflatan bir uygulama olarak değerlendirilir. Bu nedenle yardım faaliyetleri, ideolojik hedeflerden tamamen bağımsız biçimde yürütülmelidir.

Öte taraftan her ne kadar sivil insani yardım kuruluşlarının belirli değerlere, inançlara ya da politik görüşlere sahip olma hakları bulunsa da, bu durum yardım faaliyetlerinin tarafsızlığını gölgeleyecek şekilde sahaya yansıtılmamalıdır. Bu bağlamda yardım için verilen sözler, yardımın sağlanması ya da dağıtımı, hiçbir şekilde belirli bir siyasal ya da dinî inancın kabulü veya desteklenmesiyle ilişkilendirilmemelidir.

4. *Yardım çalışanları, hükümetlerin dış politikasının araçları olarak hareket etmemeye gayret göstermelidir*

Bu davranış kuralı insani yardım kuruluşlarının bağımsızlık ilkesine göndermede bulunur. İnsani yardım kuruluşları, kendi kurumsal değerleri, ilkeleri ve insani hedefleri doğrultusunda politika ve uygulama stratejileri geliştirmelidir. Yapılan yardımlar etik ilkelerle uyumlu olmadığı sürece yardım sağlayıcıları ve karar vericiler herhangi bir hükûmetin dış politika önceliklerini uygulamakla yükümlü değillerdir. Aksine, insani yardımın siyasi gündemlere tabi kılınması, yardımın tarafsız ve ihtiyaç temelli karakterine aykırıdır.

5. *Afetzedelerin gelenek ve kültürel değerlerine saygılı olunmalıdır*

Yardım faaliyetleri yalnızca teknik ve lojistik bir müdahale değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir etkileşim sürecidir. Afet ve acil durumlarda gerçekleştirilen yardım çalışmalarının etkili ve sürdürülebilir olabilmesi için müdahalelerin yürütüldüğü toplumların kültürel öğeleri, değerleri, inançları ve gelenekleri dikkate alınmalıdır. Kültürel hassasiyetlerin göz ardı edilmesi, iyi niyetle yapılan müdahalelerin dahi yanlış anlaşılmasına, reddedilmesine veya yerel topluluklar nezdinde güvensizlik yaratmasına yol açabilir. Bu nedenle Sphere yaklaşımı, kültürel farklılıkların bir engel değil, doğru yönetildiğinde insani yardımın etkinliğini güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilmesini öngörür.

6. *Yerel kapasite ve kaynaklar desteklenmelidir*

Yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve topluluk liderleriyle iş birliği yapılması, hem müdahalenin etkinliğini artırır hem de afet sonrası iyileşme sürecini güçlendirir. İnsani yardım anlayışında dış müdahale odaklı yaklaşımların ötesine geçilerek, yerel kapasitenin tanınması ve güçlendirilmesi gerekmektedir. Afetlerden etkilenen bireyler ve topluluklar, her ne kadar ciddi kayıplar yaşamış olsalar da yalnızca yardıma muhtaç pasif aktörler değildir. Aksine, kriz koşullarında dahi bilgi, deneyimlerini paylaşabilecek kapasitelere sahiptirler. Sphere yaklaşımı, bu kapasitenin göz ardı edilmemesini, aksine insani müdahalenin temel dayanaklarından biri haline getirilmesini öngörür.

7. İnsani yardımın yönetimine, bu yardımı alan kişilerin katılımını sağlayacak yollar bulunmalıdır

Bu ilke, insani yardımın tek yönlü bir müdahale süreci olmadığını, aksine katılımcı ve karşılıklı etkileşime dayalı bir süreç olduğunu belirtir. Dolayısıyla yardımlar afetzedelere dayatılamayacağı gibi onları sürecin aktif özneleri haline getirmelidir. Etkili bir afet müdahalesi ve kalıcı iyileştirme ancak, yardımdan yararlanacak kişilerin afet yönetim süreci ve yardım dağıtım programlarına aktif katılmalarıyla mümkündür. Nitekim afetten etkilenenler kendi ihtiyaçlarını, önceliklerini ve yerel koşullarını daha iyi bilirler. Bu bilgi ve deneyimin yardım süreçlerine dâhil edilmesi, müdahalelerin hem daha doğru hedeflenmesini hem de kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlar.

8. İnsani yardım, temel ihtiyaçları karşılamaya olduğu kadar, gelecekteki zarar görebilirlikleri de azaltmaya yönelik olmalıdır

Afet yönetim süreci ve insani yardım, yalnızca acil durumlarda temel ihtiyaçların karşılanmasına odaklanan kısa vadeli bir müdahale olarak görülmemelidir. Afet ve acil durumlarda sağlanan her türlü yardım, kaçınılmaz olarak afetzedelerin uzun erimli yaşam koşullarını ve beklentilerini etkiler. Bu nedenle Sphere yaklaşımı, insani yardımın geleceğe yönelik etkilerinin hesaba katılmasını ve bu doğrultuda planların geliştirilmesini önerir. Bu çerçevede afetten etkilenen bireylerin gelecekteki afetlere karşı zarargörebilirlikleri azaltılmalıdır. Bir diğer ifadeyle afete maruz kalmış toplulukların kapasitelerinin arttırılması gerekir. Bu ilke aynı zamanda bağımlılık riskine dikkat çeker. Sürekli dış yardıma dayalı müdahaleler, yardım alan bireylerin kapasite geliştirmelerini ve afet risklerine karşı güçlenmelerini engelleyebilir. Bu nedenle yardımlar, afetzedelerin kendi ayakları üzerinde durmalarını destekleyecek şekilde kurgulanmalı; yardım programları uzun süreli bağımlılığı önlemeyecek şekilde planlanmalıdır.

9. *Yardım çalışanları hem yardım etmeye çalıştıklarına hem de bağışta bulunanlara karşı sorumludur*

Bu ilke hesap verebilirliği merkeze alır. İnsani yardım kuruluşları ve karar vericiler yardıma ihtiyaç duyan afetzedeler ile yardım etmek isteyen bağışçılar arasında köprü görevi görürler. Bu konum, hem yardım alan bireylere hem de bağışçı aktörlere karşı hesap verme yükümlülüğünü beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda insani yardım aktörlerinin, tüm süreci açık ve şeffaf bir biçimde yürütmeleri esastır. Yardımın nasıl planlandığı, hangi önceliklere göre dağıtıldığı ve hangi sonuçların elde edildiği, hem bağışçılarla hem de yardım alan topluluklarla paylaşılmalıdır.

10. Bilgilendirme, tanıtım ve duyuru faaliyetlerinde afetten etkilenen kişileri umutsuz-acınacak varlıklar olarak değil, gerçekte oldukları gibi onurlu insanlar olarak gösterilmelidir

Davranış Kurallarının bu son ilkesi, insani yardım çalışmalarının yalnızca sahadaki uygulamalardan ibaret olmadığını hatırlatır. Sahada yürütülen bu çalışmaların kamuoyuna nasıl yansıtıldığı da bir o kadar önemlidir. Afetzedeler "umutsuz" ya da "acınacak" bireyler olarak sunulmamalıdır. Sphere yaklaşımı, afet mağdurlarının her koşulda onurlu bireyler olarak temsil edilmesini temel bir etik sorumluluk olarak kabul eder. Bu çerçevede afetten etkilenen kişilere yönelik saygı tüm süreci kapsamalıdır. Yardım sunumun da olduğu gibi iletişim ve kamuoyu bilgilendirme süreçlerinde de afetzedelerin saygınlığı korunmalıdır. Ayrıca bu ilke, medya ile

kurulan ilişkilerin sınırlarını da belirler. Kamuoyunun desteğini artırmak amacıyla medya ile iş birliği yapılması elbette gereklidir fakat tanıtım ve görünürlük kaygıları insani yardım faaliyetlerinin önüne geçmemelidir. Yardımların amacı, kurumsal tanıtım değil; insani ihtiyaçların karşılanmasıdır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Afet ve acil durumlarında ortaya çıkan etik problemlerin giderilmesi ve dünyanın neresinde olursa olsun afetlerle ilgili faaliyet yürüten çalışanların bir takım etik standartlar çerçevesinde hareket etmesi insan onurunu koruma açısından oldukça önemlidir. Bu çerçevede geliştirilmiş Sphere Projesi, afet yönetimi ve insani yardım süreçlerine evrensel nitelikte bir etik boyut kazandırmıştır. Yardımların şeffaf ve adil bir şekilde dağıtılması, dezavantajlı grupların korunması, afetzedelerin daha fazla zarar görmemesi gibi bir takım etik sorumlulukları önceleyen bu kuralların uygulanması yardım süreçlerinin kalitesini arttırır. Afet ve acil durumlarda yardım çalışanları ve karar vericilere rehberlik edebilecek nitelikte olan bu etik standartların uygulanması hem afet yönetimi ve yardım dağıtım sürecini güçlendirir hem de afet süreçlerinde daha da hassaslaşan toplumsal güvenin tesis edilmesine katkı sağlar.

Sphere çerçevesinde geliştirilmiş Davranış Kuralları, insani zorunlulukların öncelikli kabul edilmesini salık verir. Yardımların siyasi, ideolojik ya da kurumsal çıkarlardan bağımsız biçimde yürütülmesini güvence altına alarak, yardımın asıl amacının insan hayatını korumak ve acıyı azaltmak olduğunu hatırlatır. Benzer şekilde ayrım gözetmeme, tarafsızlık ve bağımsızlık ilkelerini öne çıkararak afetzedelerin ihtiyaçları nispetinde bu yardımlardan yararlanmasına olanak sağlar. Afetzedelerin kültürel değerlerine saygı, yerel kapasitenin desteklenmesi ve yardım alanların sürece katılımının sağlanması çoğu zaman ihmal edilen durumlar olmuştur. Oysa afetten etkilenen bireyler yalnızca yardıma muhtaç kişiler değillerdir aynı zamanda bir takım sosyal kaygıları, hassasiyetleri olan bireylerdir. Bu bağlamda afet müdahale ve yardım süreçleri programlanırken afetzedelerin bu hassasiyetleri dikkate alınmalı, onurları korunmalıdır.

Sonuç olarak Sphere Projesi ve bu proje çerçevesinde geliştirilmiş Davranış Kuralları, insani yardım faaliyetlerinin etik bir çerçevede yürütülmesi için vazgeçilmez bir rehberdir. Bu kuralların sahada tatbiki yalnızca afet müdahalelerinin etkinliğini artırmaz aynı zamanda insan onurunu korur ve hak temelli bir yaklaşımın gelişimine olanak sağlar.

KAYNAKLAR

Ergünay, O. (2007). Türkiye'nin afet profili. *TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 5(7), 1–14.

IFRC. (2018). *Code of conduct for the International Red Cross and Red Crescent Movement and NGOs in disaster relief.* International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies. https://www.ifrc.org/document/code-conduct-international-red-cross-and-red-crescent-movement-and-ngos-disaster-relief

Kabasakal, H. (2008). Afet yönetimine genel bakış ve Türkiye. *Afet ve İnsan* (ss. 9–17). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Kahraman, A., et al. (2021). Afet döngüsü içinde zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme süreçleri. *Afetlerde kadın ve çocuk sağlığı* içinde. Ankara: İKSAD Yayınevi.

Özmen, B., & Gerdan, S. (2025). Change and transformation of disaster and emergency management directorate. *Emergency Aid Disaster Science*, 5(1), 27–37.

Sphere Association. (2018). *The Sphere handbook: Humanitarian charter and minimum standards in humanitarian response* (4th ed.). Sphere. https://spherestandards.org/handbook

UNDRR. (2015). *Sendai framework for disaster risk reduction 2015–2030.* United Nations Office for Disaster Risk Reduction. https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL HİZMET BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN ALGILANAN AFET RİSK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Hilal Narin
Kocaeli Üniversitesi
hillnrin@gmail.com/0009-0000-7100

Özet

Afetler, tarih boyunca dünya genelinde yüksek oranda can ve mal kayıplarına yol açmıştır. Bu kayıpların en aza indirilmesinin en etkili yolu, bireylerin afet risklerini doğru biçimde algılamasıdır. Risk algısının artırılması, toplumun afetlere karşı hazırlık düzeyini artıracaktır. Bu bağlamdan yola çıkarak; bu araştırmada, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü öğrencilerinin algılanan afet risk düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Nicel araştırma yöntemiyle yürütülen çalışmada, veriler Türkiye Ölçek Araştırma Dizini (TOAD)'nda yer alan "Afet Risk Algısı Ölçeği" kullanılarak toplanacaktır. Araştırmanın örneklemini, 2025 yılı güz döneminde öğrenim gören 1., 2., 3. ve 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Elde edilen veriler istatistiksel analiz yöntemleriyle değerlendirilecek; öğrencilerin afet risk algı düzeylerinin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenecektir. Çalışmanın, sosyal hizmet öğrencilerinin afet farkındalığını saptamaya, afet farkındalığını artırmaya ve afet yönetimi eğitimlerinin güçlendirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet Risk Algısı, Afet Bilinci, Afet Risk Algısı Ölçeği

SOSYAL HİZMET ALANINDA ÇALIŞAN MESLEK ELEMANLARININ ROL ÇATIŞMASI YAŞAMA DURUMLARININ İNCELENMESİ: İZMİT İLÇESİ ÖRNEĞİ

Sosyal Hizmet Uzmanı – Hilal KANDAZ YILDIZ
Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı
Kocaeli/Türkiye
E-mail: hilal.kandaz.97@gmail.com - (ORDCID ID: 0009-0005-4181-7564)
+905313018105

ÖZET

Sosyal hizmet, toplumda dezavantajlı konumda olan birey, grup ve toplum ile çalışmalar yürütmekte, bireylerin ve grupların kendilerini geliştirmeleri, sosyal işlevselliklerinin arttırılması, iyilik hallerinin korunması, ihtiyaçlarının giderilmesi, toplumda sosyal refahı ve sosyal adaleti sağlamayı amaçlayan bir mesleki disiplindir. Sosyal hizmet mesleği, yoğun iş temposuna sahip bir meslektir. Alanda dezavantajlı gruplar ile gerçekleştirilen çalışmalardan kaynaklanan bir duygusal yüklenme mevcuttur. Sosyal hizmet alanında çalışan meslek grupları (sosyal hizmet, psikolog, sosyolog, çocuk gelişimi vb.) sahada yaşadıkları sorun ve gözlemler nedeniyle zaman zaman rol çatışması yaşayabilmektedir.

Bu çalışma, sosyal hizmet alanında çalışan meslek gruplarının rol çatışmalarını ve iş yaşamının aile işlev-ilişkilerine etkisini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın hedefleri, sosyal hizmet alanında çalışan meslek gruplarının rol çatışma alanlarını, çatışmaya neden olan ve etki eden faktörleri, bunların yaşamsal etkilerini ve duygusal yüklerini belirlemek ve baş etme stratejilerini ortaya koymak, iş doyumu ve iş motivasyonu üzerindeki etkilerini değerlendirmektir.

Bu çalışma, sosyal hizmet alanındaki çalışan meslek gruplarının rol çatışmalarını derinlemesine inceleyerek literatür ile konunun taraflarına katkı ve öneriler sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal hizmet alanında çalışan meslek elemanları, rol çatışması, baş etme, yaşamsal etki

AFETLERDE DEZAVANTAJLI GRUPLAR: KADINLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLER VE HALK SAĞLIĞI HEMŞİRELİĞİ PERSPEKTİFİ

Doç. Dr. Sonay BİLGİN
Atatürk Üniversitesi,
sonayv@atauni.edu.tr – ORCID ID: 0000-0003-2229-3820

Öğr. Gör. Dr. Selen ÖZDEMİR
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
selen.ozdemir@erzincan.edu.tr – ORCID ID: 0000-0002-5354-7590

ÖZET

Bu derleme çalışması, afetlerde kadınların karşılaştığı riskleri ve halk sağlığı hemşirelerinin bu süreçteki rol ve sorumluluklarını incelemektedir. Kadınlar; gebelik, doğum, çocuk ve yaşlı bakımı gibi sorumluluklar ile toplumsal rollerin etkisi nedeniyle afetler sırasında fiziksel, psikososyal ve ekonomik açıdan daha hassas bir konumda yer almaktadır. Afet ortamlarında kadınlar, sağlık hizmetlerine erişimde zorluk, hijyen ve güvenli barınma eksikliği, psikolojik stres ve toplumsal dışlanma gibi çeşitli sorunlarla karşılaşabilmektedir. Halk sağlığı hemşireleri, afet öncesi hazırlık, afet sırasındaki müdahale ve afet sonrası iyileşme dönemlerinde kadınların gereksinimlerini gözeten yaklaşımlar geliştirerek, onların fiziksel sağlığını, psikososyal dayanıklılığını ve toplumsal uyumunu desteklemektedir. Kadınların afet yönetiminde özel gereksinimlerinin dikkate alınması, toplum sağlığının korunması ve afetlerin olumsuz etkilerinin azaltılmasında önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler : Afet Yönetimi, Dezavantajlı Gruplar, Halk Sağlığı Hemşireliği, Kadın Sağlığı

1. GİRİŞ

Afetler, toplumsal yaşamı derinden etkileyen, fiziksel, ekonomik ve psikososyal kayıplara yol açabilen karmaşık olaylardır. Bu süreçte kadınlar, sosyoekonomik durum, toplumsal roller, gebelik, çocuk bakımı ve üreme sağlığı gibi özel gereksinimlerden dolayı afetlerin olumsuz etkilerine karşı daha kırılgan gruplar arasında yer almaktadır. Kadınların afetlerden etkilenme düzeyi, yalnızca fiziksel sağlıkla sınırlı kalmayıp, psikososyal sağlık, ekonomik güvenlik ve toplumsal katılım boyutlarını da kapsamaktadır (1-3).

Afet yönetimi, afet öncesi hazırlık, afet sırası müdahale ve afet sonrası iyileşme süreçlerini kapsayan bütüncül bir yaklaşımı gerektirir. Bu süreçlerde halk sağlığı hemşireleri, sadece hasta bireylere değil, toplumun tüm üyelerine hizmet sunarak özellikle kadınların fiziksel ve psikososyal sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasında kritik bir rol üstlenir. Halk sağlığı hemşirelerinin görevleri, kadınların risklerinin belirlenmesi, eğitim ve farkındalık çalışmaları, temel sağlık hizmetlerinin sağlanması, psikososyal destek ve afet sonrası iyileşme süreçlerinin yönetilmesi gibi çok boyutlu sorumlulukları içerir (4,5). Bu bağlamda, kadınların afetlere karşı kırılganlıkları göz önünde bulundurularak halk sağlığı hemşirelerinin rol ve sorumluluklarının detaylı bir şekilde incelenmesi, afet yönetiminde kadın odaklı stratejilerin geliştirilmesi açısından hayati öneme sahiptir.

2. AFETİN TANIMI VE EPİDEMİYOLOJİSİ

Afet kavramı, ulusal ve uluslararası birçok kuruluş tarafından farklı boyutlarıyla tanımlanmıştır. Türkiye'de en yaygın kullanılan tanım AFAD'a ait olup afet; toplumun tamamı ya da bir kısmı için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara yol açan, normal yaşamı kesintiye uğratan ve toplumun kendi imkânlarıyla başa çıkamadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olaylar olarak ifade edilmektedir (6). Uluslararası düzeyde ise IFRC, afetleri toplumun kendi kaynaklarıyla başa çıkma kapasitesini aşan ciddi işleyiş bozuklukları olarak tanımlarken (7); UNDRR, afetleri maruziyet, hassasiyet ve kapasite faktörleriyle etkileşime giren tehlikeli olaylar sonucu ortaya çıkan insanî, ekonomik ve çevresel kayıplarla karakterize etmektedir (8).

Doğal ve insan kaynaklı afetler tarih boyunca dünya genelinde büyük can kayıplarına ve ekonomik yıkımlara neden olmuştur. CRED verilerine göre 2023 yılında dünya genelinde yüzlerce doğal afet meydana gelmiş, milyonlarca insan etkilenmiş ve çok yüksek ekonomik kayıplar yaşanmıştır (9). Özellikle depremler, en fazla ölüme yol açan afet türleri arasında yer

almakta; Haiti ve Hint Okyanusu depremleri gibi olaylar yüz binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur (9,10).

Türkiye, aktif fay hatları üzerinde bulunması nedeniyle yüksek deprem riski taşıyan ülkelerden biridir. 1999 Marmara Depremi ve 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler, çok sayıda can kaybı ve büyük çaplı yıkıma yol açarak ülkenin afetlere hazırlık düzeyini, yapı güvenliğini ve afet yönetimi sistemlerini yeniden gündeme getirmiştir (11). Bunun yanı sıra, Türkiye yalnızca depremlerle değil; seller, orman yangınları ve fırtınalar gibi farklı afet türleriyle de sürekli karşı karşıyadır (11).

Küresel ölçekte iklim değişikliğinin etkisiyle meteorolojik afetlerin sıklığı ve şiddeti artmakta; kasırgalar, orman yangınları ve benzeri olaylar ciddi can ve mal kayıplarına neden olmaktadır (12,13). Ayrıca, biyolojik afetler de tarih boyunca ve özellikle COVID-19 pandemisiyle birlikte toplum sağlığı, ekonomi ve sosyal yaşam üzerinde yıkıcı etkiler yaratmıştır (10).

Afetlerin epidemiyolojik değerlendirmeleri, hem dünya genelinde hem de Türkiye'de afetlerin sıklığının ve etkilerinin giderek arttığını göstermektedir. Türkiye'nin jeolojik ve iklimsel özellikleri göz önüne alındığında; afet risk yönetimi, erken uyarı sistemleri, yapı güvenliğinin artırılması ve toplumsal farkındalığın güçlendirilmesi, afetlerin yıkıcı etkilerinin azaltılmasında kritik öneme sahiptir (14).

3. AFET YÖNETİMİ

Afetlerin ne zaman gerçekleşeceği öngörülemediğinden, sürekli hazırlıklı olmak ve afet anı ile sonrasında hızlı ve etkili müdahalelerde bulunmak hayati önem taşır. Bu müdahalelerin zamanında yapılabilmesi iyi bir planlama ve etkin bir afet yönetimi ile mümkündür (15). Afet yönetimi; afet öncesi, afet sırası ve afet sonrası yapılacak çalışmaları kapsayarak afetlerin etkilerini en aza indirmeyi amaçlar (14,15). Modern afet yönetimi iki ana evreden oluşur: afet öncesi risk yönetimi ve afet sonrası kriz yönetimi. Risk yönetimi kapsamında zarar azaltma, hazırlık, tahmin ve erken uyarı gibi çalışmalar yürütülürken; kriz yönetimi müdahale, iyileştirme ve yeniden yapılanma aşamalarını içerir (9). Özellikle afet sonrası ilk 72 saat, kurtarma ve ilk yardım açısından kritik öneme sahiptir. İyileştirme ve yeniden inşa aşamalarının ardından elde edilen deneyimlerle yeni risk azaltma çalışmaları planlanarak afet döngüsü sürekli olarak devam eder ve toplum refahının artırılması hedeflenir (9,15).

4. AFETLERDE DEZAVANTAJLI GRUPLAR

Afetler, doğal veya insan kaynaklı olaylar sonucunda toplumların sosyal, ekonomik ve fiziksel yapılarında ciddi tahribatlara yol açan ve geniş çaplı etkiler yaratan olaylardır. Ancak bu etkiler tüm bireyleri aynı şekilde etkilemez; bazı gruplar afetlerin olumsuz sonuçlarına karşı daha savunmasızdır. Bu duruma "dezavantajlılık" denir ve bireylerin sosyal, ekonomik, fiziksel veya psikolojik sınırlılıkları nedeniyle afetler karşısında ek riskler ve güçlüklerle karşılaşmalarını ifade eder. Dezavantajlılık, yalnızca bir yoksunluk ya da eksiklik değil; bireylerin afetlere hazırlık, afet sırasında güvenli kalma ve afet sonrası iyileşme süreçlerine eşit erişimini engelleyen çok boyutlu bir durumdur (16-18).

Engelliler, yaşlılar, çocuklar, kadınlar, düşük gelirli bireyler, göçmenler ve kronik hastalığı olan kişiler, afetlerin olumsuz etkilerine karşı daha kırılgan grupları oluşturmaktadır. Fiziksel engellere sahip bireyler ve kronik hastalar, tahliye sürecinde hareket kabiliyetinin kısıtlı olması, tıbbi cihazlara bağımlılık ve sürekli bakım gereksinimi gibi nedenlerle ciddi zorluklar yaşamaktadır. Yaşlı bireyler ise hem fiziksel hem de bilişsel yetersizlikler nedeniyle afet anında hayatta kalma mücadelesinde daha yüksek risk altındadır. Çocuklar ise hem fiziksel hem psikolojik olarak afetlerden etkilenmekte ve uzun vadeli travmalar yaşayabilmektedir (17,19,20).

Ekonomik açıdan dezavantajlı bireyler, afetlere karşı yeterli hazırlık yapamamakta ve afet sonrası toparlanma sürecinde finansal zorluklarla karşılaşmaktadır. Sigorta sistemlerinden faydalanamama, güvenli barınma imkanlarının sınırlı olması, iş kaybı ve ekonomik güvencesizlik, düşük gelirli bireylerin afetlerin etkilerinden daha uzun süre etkilenmesine yol açmaktadır. Göçmenler ve mülteciler ise dil bariyerleri, hukuki statü belirsizliği ve toplumsal dışlanma nedeniyle afet yardımlarına erişimde büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır (16,19,21).

Psikolojik açıdan bakıldığında, afetler bireylerde ciddi travmalara yol açmakta; özellikle çocuklar, yaşlılar ve zihinsel engelli bireyler bu süreçten daha fazla etkilenmektedir. Afet sonrası travma, kaygı bozuklukları, depresyon ve sosyal izolasyon gibi sorunlar, desteğe ihtiyaç duyan dezavantajlı bireylerin yaşam kalitesini ciddi şekilde düşürebilmektedir (16,18,20,21). Bu nedenle afet yönetiminde dezavantajlı grupların korunmasına yönelik özel stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Afet öncesinde zarar azaltma ve önleme çalışmalarında engelliler için erişilebilir tahliye planları hazırlanmalı, riskli bölgelerde yaşayan düşük gelirli bireylere yönelik dayanıklı konut projeleri uygulanmalı ve toplumun tüm kesimlerine afet farkındalık eğitimleri verilmelidir. Afet sırasında dezavantajlı grupların öncelikli olarak tahliye edilmesi,

güvenli bölgelere yerleştirilmesi ve sağlık hizmetlerine erişiminin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Afet sonrası iyileştirme sürecinde ise ekonomik ve sosyal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, psikososyal destek hizmetlerinin artırılması ve dezavantajlı bireylerin yeniden entegrasyonuna yönelik projelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Hem yaşanan afet türleri hem de engelli veya özel gereksinimli bireylerin sahip oldukları engel türü ve düzeyi, onların savunmasızlıklarını artırmaktadır (18,20,21).

5. AFETLERİN KADINLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Afetler, toplumsal yapıyı derinden sarsan ve bireylerin günlük yaşamını, ekonomik durumunu, sosyal ilişkilerini ve sağlık koşullarını ciddi biçimde etkileyen karmaşık olaylardır (1,13). Bu etkiler toplumsal cinsiyet boyutunda farklılık gösterir; kadınlar afetlerden orantısız şekilde etkilenir ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, afet süreçlerinde daha belirgin bir hâl alır (22,23). Kadınların afetlerden etkilenme düzeyi, sosyo-ekonomik durum, eğitim düzeyi, toplumsal roller, kültürel normlar ve afet sonrası destek mekanizmalarına erişim gibi faktörlerden doğrudan etkilenmektedir (2,3). Literatürde afetlerin kadınlar üzerindeki etkileri genellikle fiziksel sağlık, psikososyal durum, sosyoekonomik ve toplumsal roller üzerinden incelenmektedir (24,25).

5.1. Fiziksel Sağlık Üzerine Etkiler

Afetler, kadınların fiziksel sağlığını ciddi şekilde tehdit eder ve bu durum özellikle gebelik, doğum ve çocuk bakımı gereksinimi olan kadınlar için kritik riskler oluşturur (1).

- **Gebelik ve doğum:** Afet ortamlarında yaşanan stres, yetersiz beslenme, hijyen ve sağlık hizmetlerine erişim eksiklikleri, erken doğum, düşük, doğum komplikasyonları ve maternal mortalite riskini artırmaktadır (1,2). Ayrıca, afet sonrası sağlık hizmetlerine erişim kısıtlılığı, neonatal mortaliteyi artırmakta ve uzun dönemli gelişimsel bozukluklara yol açabilmektedir (2). Bu bozukluklar arasında dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu, serebral palsi, astım, otizm ve işitme/görme sorunları bulunmaktadır (2).
- **Temel ihtiyaçlar ve hijyen:** Afetler sırasında temiz suya erişim, sanitasyon ve güvenli barınma gibi temel gereksinimlerin karşılanamaması, kadınların fiziksel sağlığını doğrudan etkilemektedir (22). Bu durum, özellikle menstruasyon yönetimi, doğum sonrası bakım ve kronik hastalık yönetimi gibi hassas sağlık gereksinimlerinde risk oluşturur (1).

- **Reprodüktif sağlık:** Afet ortamlarında plansız gebelik oranları ve cinsel yolla bulaşan hastalıkların görülme sıklığı artmaktadır (2,3). Bu durum, afetlerin doğrudan ve dolaylı olarak kadınların üreme sağlığı üzerinde uzun süreli olumsuz etkiler bırakabileceğini göstermektedir (23).

Bu bağlamda, afetlerin kadın sağlığı üzerindeki etkileri yalnızca doğrudan fiziksel sağlıkla sınırlı kalmayıp, uzun vadeli gelişimsel ve üreme sağlığı sonuçlarını da içermektedir (2).

5.2. Psikososyal Etkiler

Afetler, kadınların psikososyal sağlık durumunu olumsuz etkileyerek ruhsal stres, travma ve psikolojik bozukluklara yol açmaktadır (24).

- **Travma ve ruh sağlığı:** Kadınlar, afetler sonrası depresyon, anksiyete ve posttravmatik stres bozukluğu (PTSD) geliştirme riski taşırlar (24,25). Bu durum, afetlerin kadınlar üzerinde uzun süreli ruhsal ve psikolojik etkiler yaratabileceğini göstermektedir (1).
- **Sosyal rollerin artması:** Afet sırasında kadınlar genellikle çocuk, yaşlı ve engellilerin bakımını üstlenir; bu durum, hem duygusal yükü artırır hem de psikolojik dayanıklılığı sınar (1,22).
- **Destek mekanizmalarına erişim:** Afet sonrası kadınların psikososyal desteğe ulaşımı; bilgi eksikliği, kültürel normlar, ulaşım sorunları ve sağlık hizmetlerine erişim engelleri nedeniyle kısıtlıdır (25,26).

Halk sağlığı hemşireleri, afet sonrası psikososyal destek sağlama, eğitim ve yönlendirme ile kadınların ruh sağlığını koruma ve psikososyal dayanıklılığı artırma konusunda kritik rol oynamaktadır (27,28).

5.3. Sosyoekonomik ve Toplumsal Etkiler

Afetler, kadınların ekonomik ve toplumsal statüsünü ciddi biçimde etkiler ve bu etkiler, kadınların afet sonrası toparlanma süreçlerini de doğrudan belirler (3).

- **Ekonomik etkiler:** Kadınlar genellikle düşük gelirli ve güvencesiz işlerde çalışmakta olup, afet sonrası iş kaybı, gelir azalması ve yoksulluk riski ile karşı karşıya kalmaktadır (3,23). Bu durum, afet sonrası kadınların uzun süre ekonomik olarak savunmasız kalmasına neden olur (2).

- **Cinsiyete dayalı şiddet ve güvenlik:** Afet ortamları, kadınlara yönelik cinsel ve fiziksel şiddet riskini artırmakta ve güvenli yaşam alanlarına erişimi kısıtlamaktadır (13,22).
- **Toplumsal statü ve karar alma süreçleri:** Afet sonrası kadınlar, toplumsal ve politik süreçlerden dışlanabilir, afet sonrası kaynaklara ve hizmetlere erişimde dezavantajlı duruma düşebilir (13,23). Bu durum, kadınların afet sonrası toplumsal güçlerini ve katılım düzeylerini sınırlamaktadır (22).

6. AFET YÖNETİMİNDE HALK SAĞLIĞI HEMŞİRELERİNİN KADINLARA YÖNELİK ROL VE SORUMLULUKLARI

Afet yönetiminde hemşireler kritik roller üstlenmektedir. Halk sağlığı hemşireleri, hastanelerde çalışan hemşirelerden farklı olarak yalnızca hasta bireylere değil, sağlıklı toplum gruplarına da hizmet sunmaktadır. Afetler sırasında kadınlar, fiziksel sağlık, psikososyal durum, üreme sağlığı ve ekonomik güvenlik açısından özel riskler taşımaktadır. Bu nedenle halk sağlığı hemşirelerinin afet yönetimindeki görevleri, kadınların ihtiyaç ve kırılganlıkları dikkate alınarak planlanmalıdır (4,5).

Halk sağlığı hemşirelerinin kadınlara yönelik sorumlulukları, hazırlık, yanıt ve iyileşme olmak üzere üç aşamada ele alınabilir:

6.1. Hazırlık Aşamasında Kadınlara Yönelik Rol ve Sorumluluklar

Afet meydana gelmeden önce, kadınların risk altında olabileceği durumlar belirlenmeli ve önlemler planlanmalıdır. Bu aşamada halk sağlığı hemşireleri:

- Kadınlara yönelik afet farkındalığı ve sağlık eğitimi programları düzenler; gebelik, doğum ve menstrüasyon gibi özel ihtiyaçlar konusunda bilgilendirme yapar.
- Gebe ve emziren kadınların beslenme, hijyen ve sağlık hizmetlerine erişim planlarını oluşturur.
- Kadınların evdeki veya toplumsal sorumluluklarını afet anında sürdürebilmeleri için güvenli barınma ve destek mekanizmaları üzerine toplumu bilgilendirir.
- İlk yardım, kazalardan korunma ve enfeksiyonlardan korunma eğitimlerinde kadınları hedef gruplar olarak değerlendirir.
- Sivil savunma ve Kızılay gibi kuruluşlarla iş birliği yaparak nükleer, biyolojik ve kimyasal tehditlere karşı kadınlara özel bilgilendirme sağlar (29,30).

6.2. Yanıt Aşamasında Kadınlara Yönelik Rol ve Sorumluluklar

Afet meydana geldiğinde halk sağlığı hemşireleri, kadınların fiziksel ve psikososyal güvenliğini öncelikli olarak sağlamalıdır:

- Triyaj ve acil müdahalede kadınları ve çocukları öncelikli gruplar olarak değerlendirir.
- Kadınların barınma, temiz su, gıda, hijyen ve bağışıklama gibi temel ihtiyaçlarını hızla karşılar.
- Gebe ve emziren kadınlara özel sağlık hizmetleri sunar; doğum, komplikasyon ve neonatal riskler açısından gerekli önlemleri alır.
- Kadınların psikososyal ihtiyaçlarını değerlendirir; travma, stres ve anksiyete yönetimi için destek sağlar.
- Enfeksiyon hastalıklarının yayılmasını önlemek için kadın ve çocuk merkezli taramalar ve önlemler uygular (30,31).

6.3. İyileşme Aşamasında Kadınlara Yönelik Rol ve Sorumluluklar

Afet sonrası iyileşme sürecinde halk sağlığı hemşireleri, kadınların sağlık ve sosyal durumunu güçlendirmeye odaklanır:

- Psikososyal destek ve danışmanlık hizmetleri sağlayarak kadınların duygusal ve ruhsal dayanıklılığını artırır.
- Gebe ve emziren kadınların sağlık hizmetlerine erişimini sürdürür; doğum sonrası bakım ve çocuk sağlığı takibini yapar.
- Kadınların güvenli barınma, gıda güvenliği, sanitasyon ve çevre sağlığı ihtiyaçlarını takip eder.
- Kadınların afet sonrası toplumsal ve ekonomik hayata entegrasyonunu destekler; eğitim, meslek ve gelir yaratma programlarına yönlendirir.
- Gelecekteki afetlere hazırlık amacıyla kadınların özel ihtiyaçlarını değerlendiren risk analizi ve planlama süreçlerine katkı sağlar (29,30).

Halk sağlığı hemşireleri, afet yönetiminin tüm aşamalarında kadınlara özel ihtiyaç ve riskleri göz önünde bulundurarak toplum sağlığını korur ve güçlendirir. Kadınların fiziksel sağlık, üreme sağlığı, psikososyal destek ve ekonomik güvenlik alanlarında kapsamlı hizmet sağlamak, toplumun genel afet dayanıklılığını artırmak açısından kritik öneme sahiptir (4,32).

SONUÇ

Afetler, kadınların fiziksel, psikososyal ve ekonomik açıdan özel risklerle karşılaştığı öngörülmez olaylardır. Gebelik, doğum, çocuk ve yaşlı bakımı ile toplumsal roller, kadınları afetler sırasında kırılgan bir konuma sokmakta ve afet sonrası sağlık ve sosyal hizmetlere erişimlerini sınırlamaktadır. Bu durum, kadınların hem bireysel hem de toplumsal düzeyde afetlerden olumsuz etkilenme riskini artırmaktadır.

Halk sağlığı hemşireleri, afet yönetiminin tüm aşamalarında (hazırlık, yanıt ve iyileşme) kadın odaklı müdahalelerle kritik bir rol üstlenmektedir. Kadınların fiziksel sağlık ihtiyaçlarını karşılamak, psikososyal destek sağlamak, eğitim ve farkındalık çalışmaları yürütmek ve afet sonrası toplumsal entegrasyonlarını desteklemek, hem bireysel hem de toplum sağlığının korunması açısından öneme sahiptir.

Sonuç olarak, afet yönetiminde kadınların özel gereksinimlerinin dikkate alınması ve halk sağlığı hemşirelerinin bu süreçlerde aktif rol alması, afetlerin olumsuz etkilerinin en aza indirilmesine ve toplum dayanıklılığının güçlendirilmesine önemli katkı sağlamaktadır.

KAYNAKLAR

1. Çakmak H, Ocaktan ME, Akdur R. Doğal afetler, eşitsizlikler ve sağlık sonuçları. In: Akın A, editor. Eşitsizlikler ve sağlık sonuçları. 1st ed. Türkiye Klinikleri; 2018. p. 88–94.
2. Demirci K, Avcu T. Afet süreçlerinde kadın bireylerin yaşadığı sorunlar ve çözüm önerileri: İzmir ili örneği. Batman Univ J Life Sci. 2021;11(1):86–105.
3. Sultana N. Understanding the economic dimensions of women's vulnerability during cyclones: The Bangladesh perspective. Int J Disaster Risk Reduct. 2022;70:102730. doi:10.1016/j.ijdrr.2021.102730.
4. Gümüş D, Yılmaz Z, Tuncer M, Aydın E. Afet yönetiminde hemşirelerin rolü. Afet ve Risk Derg. 2024;7(2):354–67. doi:10.35341/afet.1329817.
5. Sezer A, Demirbaş H, Ergun A. Afet yönetiminde halk sağlığı hemşiresinin rol ve sorumlulukları. Florence Nightingale J Nurs. 2014;21(2):122–8.
6. AFAD. Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı; 2025. Available from: https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu
7. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC). What is a disaster? 2023. Available from: https://ifrc.org/our-work/disaster-climate-and-crises/what-disaster

8. United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR). Global assessment report on disaster risk reduction. 2017. Available from: https://www.undrr.org/publication/global-assessment-report-disaster-risk-reduction-2017
9. Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (CRED). EM-DAT: The international disaster database. 2023. Available from: https://www.emdat.be
10. World Health Organization (WHO). Health emergency and disaster risk management framework. Geneva: WHO; 2023. Available from: https://www.who.int/publications/i/item/9789240036953
11. AFAD. 6 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan (Kahramanmaraş) Depremi Raporu. Ankara: AFAD; 2023. Available from: https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Kahramanmaras%20%20Depremleri_%20On%20Degerlendirme%20Raporu.pdf
12. National Oceanic and Atmospheric Administration (NOAA). Billion-dollar weather and climate disasters: Overview. 2020. Available from: https://www.ncei.noaa.gov/access/billions
13. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC). Gender-sensitive approaches for disaster management: A guide. 2020. Available from: https://www.ifrc.org/PageFiles/96532/A%20Guide%20for%20Gendersensitive%20approach%20to%20DM.pdf
14. Kahraman S, Polat E, Korkmazyürek B. Afet yönetim döngüsündeki ana terimler. Avrasya Terim Derg. 2021;9(3):7–14.
15. Guliyev I. Natural hazards and vulnerability assessment in urban areas. Disaster Risk Reduct J. 2020;12(3):45–58.
16. Bell S, Smith J, Taylor R. Disaster response and community resilience: Lessons from recent earthquakes. J Emerg Manag. 2021;19(2):101–15.
17. Çakır Ö, Atalay G. Afetlerde özel gereksinimli grup olarak yaşlılar. Resilience. 2020;4(1):169–86. doi:10.32569/resilience.630540.
18. Elisala A, Kumar P, Chan L. Women's health in disaster contexts: A systematic review. Int J Disaster Risk Reduct. 2020;48:101600. doi:10.1016/j.ijdrr.2020.101600.
19. Açıkalın Rashem O, Aslangiri F. Engellilerin afete dirençliliği ve Van'da yerel örgütlenme. Dirençlilik Derg. 2019;3(1):71–83.
20. Quail J, Barker R, West C. Experiences of individuals with physical disabilities in natural disasters: An integrative review. Aust J Emerg Manag. 2018;33(3):59–64.

21. Ghazanchaei R, Moradi K, Abbaszadeh A. Nurses' experiences in disaster care: A phenomenological study. Nurs Ethics. 2021;28(5):653–66. doi:10.1177/09697330211004567.
22. Bektaş Akpınar N, Ceran M. Afetlerle ilgili güncel yaklaşımlar ve afet hemşiresinin rol ve sorumlulukları. Paramedik Acil Sağlık Hiz Derg. 2020;1(1):28–40.
23. Center for Disaster Philanthropy (CDP). Women and girls in disasters. 2021. Available from: https://disasterphilanthropy.org/issue-insight/women-and-girls-in-disasters/
24. Heanoy EZ, Brown NR. Impact of natural disasters on mental health: Evidence and implications. Healthcare (Basel). 2024;12(18):1812. doi:10.3390/healthcare12181812.
25. Tekin B. Kadınların sağlık hizmetlerine erişimi: Etkileyici faktörler ve bölgesel farklılıklar. Şura Akademi (7 Kadın ve Aile). 2024;111–23.
26. Moradi K, Abdi A, Valiee S, Rezaei SA. Nurses' experience of providing ethical care following an earthquake: A phenomenological study. Nurs Ethics. 2020;27(4):911–23.
27. Bilge Ç, Hotun Şahin N. Afetler ve perinatal sağlık. In: Öztekin SD, editor. Afet hemşireliği. Türkiye Klinikleri; 2018. p. 97–100.
28. Songwathana K, Timalsina P. Community nursing and disaster preparedness in Southeast Asia. Int Nurs Rev. 2021;68(3):350–60. doi:10.1111/inr.12687.
29. Fatema SR, East L, Islam MS, Usher K. Health impact and risk factors affecting South and Southeast Asian women following natural disasters: A systematic review. Int J Environ Res Public Health. 2021;18(21):11068. doi:10.3390/ijerph182111068.
30. Kalanlar B, Kubilay G. Afetlerde toplum sağlığının korunmasında önemli bir kavram: Afet hemşireliği. Florence Nightingale J Nurs. 2015;23(1):57–65. doi:10.17672/fnhd.34589.
31. Li YH, Li SJ, Chen SH, Xie XP, Song YQ, Jin ZH, et al. Disaster nursing experiences of Chinese nurses responding to the Sichuan Ya'an earthquake. Int Nurs Rev. 2017;64:309–17. doi:10.1111/inr.12316.
32. Aksu N. Afetlerde hemşirelerin rolü ve toplumsal cinsiyet duyarlılığı. Turk J Disaster Stud. 2023;5(1):23–38.

ADLİ SİSTEME DAHİL OLAN ÇOCUKLARIN, ADLİ SÜREÇTE GÖZLEMLENEN DENEYİMLERİNİN ADLİYEDE GÖREV YAPAN PSİKOSOSYAL DESTEK ELEMANLARI TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Simge ŞİRET

Kocaeli Üniversitesi,

siretsimge@gmail.com-0009-0003-0229-3839

ÖZET

Adli sisteme dahil olan çocukların yaşadıkları deneyimler, çocukların bu süreci anlamlandırmalarında büyük önem taşımaktadır. Adalet mekanizması ile erken yaşta tanışan çocuklar, sadece hukuki süreçleri değil; aynı zamanda travmatik deneyimler, sosyal hayatta karşılaştıkları damgalanma gibi bu süreçle beraberinde gelen psikososyal zorlukları da yaşamaktadır. Bu durum, çocukların adli süreçten sonraki yaşantılarına yeniden uyum ve psikososyal gelişimlerine devam sürecini zorlaştırmaktadır. Çocukların, adalet sistemi içerisinde karşılaştıkları sorunların doğru şekilde anlaşılabilmesi ve tanımlanabilmesi hem iyilik hallerinin korunması hem de çocuk adalet sisteminin etkinliğinin artırılması bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, adliyelerde görev alan psikososyal destek elemanlarının (sosyal çalışmacı, psikolog, pedagog) uygulamaya ve çocuğa yönelik değerlendirmeleri bu alanda dikkate değer bir katkı sağlamaktadır. Psikolog, sosyal hizmet uzmanı ve pedagoglardan oluşan bu profesyoneller, çocukların süreç boyunca yaşadıkları güçlükleri doğrudan gözlemlemekte, adli sürece çocukla eşlik etmekte ve mevcut uygulamaları ‘’küçüğün üstün yararı’’ ilkesi perspektifinden değerlendirebilmektedir. Bu çalışma, adli sisteme dahil olan çocukların karşılaştıkları temel durumları adliyede görev yapan psikososyal destek elemanlarının bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal hizmet, adli sistem, psikososyal destek elemanı, ikincil örselenme, çocuk adalet sistemi

TÜRKİYE'DE KAZALAR, CİNAYET/SALDIRI VE İNTİHAR KAYNAKLI ÖLÜMLERİN CİNSİYETE GÖRE DAĞILIMI (2018–2024)

Arş. Gör. Sümeyra SEZER KAPLAN
Karabük Üniversitesi
sskaplan@karabuk.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-7920-9389

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ölüm nedeni istatistiklerinden yararlanarak 2018–2024 döneminde kazalar, intihar ve kasıtlı kendine zarar verme ile cinayet/saldırı kaynaklı ölümlerin zaman içindeki değişimini incelemek ve bu ölüm nedenlerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını analiz etmektir. Çalışmada, TÜİK tarafından sunulan ayrıntılı ölüm nedeni sınıflandırması araştırmanın amacı doğrultusunda yeniden düzenlenmiş; kazalar toplam kategori olarak ele alınmış ve taşıma kazaları, kaza sonucu düşmeler ile kaza sonucu zehirlenmeler kazaların alt türleri olarak değerlendirilmiştir.

Analizlerde 2018–2024 dönemine ait yıllık ölüm verileri kullanılmış; tanımlayıcı istatistikler, Pearson ki-kare testi ve zaman serisi temelli trend analizleri uygulanmıştır. Tanımlayıcı bulgular, incelenen dönemde en yüksek toplam ölüm sayısının kazalar kaynaklı ölümlerde yoğunlaştığını ve bu ölümlerin büyük ölçüde erkeklerde gerçekleştiğini göstermektedir. Kazaların alt türleri incelendiğinde, taşıma kazaları ve kaza sonucu zehirlenmelerde erkek ölümlerinin belirgin biçimde baskın olduğu, buna karşılık kaza sonucu düşmelerde cinsiyet dağılımının görece daha dengeli olduğu görülmüştür. İntihar ve kasıtlı kendine zarar verme ile cinayet/saldırı kaynaklı ölümlerde de erkeklerin yüksek oranda temsil edildiği tespit edilmiştir.

Ölüm nedenleri ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla gerçekleştirilen Pearson ki-kare analizi, değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur ($\chi^2 = 6725.3$; sd = 5; $p < 0.001$). Standartlaştırılmış artıklar, cinsiyet farkını en güçlü biçimde açıklayan ölüm nedenlerinin kaza sonucu düşmeler, taşıma kazaları ve intihar ve kasıtlı kendine zarar verme olduğunu göstermektedir. Trend analizleri, 2018–2022 döneminde görece istikrarlı bir seyir izlenirken, 2023 yılında özellikle kazalar kaynaklı ölümlerde bir artış yaşandığını, 2024 yılında ise bu artışın büyük ölçüde geriledığini ortaya koymuştur.

Genel olarak bulgular, kazalar, intihar ve cinayet/saldırı kaynaklı ölümlerde erkeklerin daha yüksek risk altında olduğunu**,** ancak bu risk düzeyinin ölüm nedenine ve zamana göre farklılaştığını göstermektedir. Çalışma sonuçları, cinsiyet duyarlı ve neden temelli önleyici politikaların geliştirilmesinin önemine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kaza nedenleri, ölüm istatistikleri, cinsiyet farklılıkları, ki-kare analizi, trend analizi, TÜİK verileri, 2018–2024

GENDER DIFFERENCES IN ACCIDENT, HOMICIDE/ASSAULT, AND SUICIDE-RELATED MORTALITY IN TÜRKIYE (2018–2024)

Res. Asst. Sümeyra SEZER KAPLAN
Karabuk University
sskaplan@karabuk.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-7920-9389

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the temporal trends in deaths caused by accidents, suicide and intentional self-harm, and homicide/assault in Turkey during the period 2018–2024, and to analyze whether these causes of death differ by gender, using mortality statistics obtained from the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT). For this purpose, the detailed classification of the causes of death provided by TURKSTAT was reorganized in line with the research objectives. Accidents were considered an aggregate category, whereas transport accidents, falls due to accidents, and accidental poisoning were evaluated as subcategories of accidents.

Annual mortality data covering the 2018–2024 period were analyzed using descriptive statistics, Pearson's chi-square test, and time-series trend analyses. Descriptive findings indicated that the highest number of deaths during the study period was due to accident-related causes, with a substantial majority occurring among males. An examination of accident subcategories revealed that male deaths were particularly dominant in transport accidents and accidental poisonings, whereas deaths due to accidental falls exhibited a relatively more balanced sex distribution. Male predominance was also observed in deaths caused by suicide, intentional self-harm, and homicide/assault.

The Pearson chi-square analysis conducted to test the association between causes of death and sex revealed a statistically significant relationship ($\chi^2 = 6725.3$; $df = 5$; $p < 0.001$). Standardized residuals indicated that accidental falls, transport accidents, suicide, and intentional self-harm were the causes of death that most strongly explained sex differences. Trend analyses showed a relatively stable pattern between 2018 and 2022, followed by a marked increase in accident-related deaths in 2023, which largely declined in 2024.

Overall, the findings demonstrate that males are at a higher risk of death from accidents, suicide, and homicide/assault; however, the magnitude of this risk varies by cause of death and over time. These results highlight the importance of developing gender-sensitive and cause-specific preventive strategies.

Keywords: Accident-related deaths, mortality statistics, gender differences, chi-square analysis, trend analysis, TURKSTAT data, 2018–2024

1.INTRODUCTION

Statistics on causes of death play a central role in assessing population health, public safety conditions, and broader social risk structures. Deaths resulting from accidents, suicide and intentional self-harm, and homicide/assault are of particular concern because they are largely preventable and tend to concentrate within specific demographic groups. Understanding how these deaths evolve over time and differ between males and females provides essential evidence for identifying high-risk populations and informing targeted prevention policies.

In Türkiye, a substantial body of research has investigated mortality patterns using TURKSTAT and other official data sources, covering different historical periods, age groups, and geographic scales. Prior studies have contributed to documenting national-level mortality trends as well as conducting detailed epidemiological assessments at regional and provincial levels. In addition, focused analyses addressing suicide-related deaths, youth mortality, and pandemic-period fatalities have further enriched the literature. Despite this growing body of work, comprehensive and recent analyses that simultaneously examine temporal change and sex-based differences in accident-related, suicide-related, and homicide-related deaths remain relatively limited.

Against this background, the present study aims to provide an integrated assessment of these causes of death in Türkiye during the 2018–2024 period. By jointly considering time trends and sex differences, the study seeks to offer a more nuanced understanding of mortality patterns and to support evidence-based, gender-sensitive prevention strategies.

2.METHOD

This study utilizes cause-of-death statistics published by the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) for the years 2018 through 2024. The analysis focuses on deaths attributed to accidents, suicide and intentional self-harm, and homicide/assault. Accidents were examined both as an overall category and through three subtypes: transport accidents, accidental falls, and accidental poisonings.

Mortality data were stratified by sex (male and female). The analytical approach comprised several stages. First, descriptive statistics were calculated to summarize death counts and proportions by cause and sex. Second, the association between cause of death and sex was evaluated using Pearson’s chi-square test. To identify which causes contributed most strongly to observed sex differences, standardized residuals derived from the contingency table were examined. Finally, temporal patterns in mortality between 2018 and 2024 were assessed using trend analyses based on annual death counts. All data processing and statistical analyses were conducted using the R statistical software environment.

3. RESULTS

This section presents the descriptive statistics, sex-based differences, and temporal trends for deaths due to accidents, suicide and intentional self-harm, and homicide/assault during 2018–2024, based on the TURKSTAT data that were reclassified in line with the aims of this study.

3.1. Descriptive Statistics

Table 1. Descriptive Statistics of Causes of Death in Turkey, 2018–2024

Cause of Death	Male (n)	Female (n)	Male (%)	Female (%)
Accidents (Total)	92,594	51,395	64.3	35.7
└ Transport accidents	29,481	8,730	77.2	22.8
└ Falls as a result of accidents	12,772	11,216	53.2	46.8
└ Accidental poisonings	5,682	1,258	81.9	18.1
Suicide and intentional self-harm	21,073	6,416	76.7	23.3
Homicide / assault	5,261	1,274	80.5	19.5

Note: Percentages indicate the distribution of deaths by sex within each cause of death.

Descriptive statistics for accident-related and related causes of death during the 2018–2024 period are presented in Table 1. The results indicate that accidents account for the highest number of deaths across the study period, with male deaths substantially exceeding female deaths. Specifically, 92,594 accident-related deaths occurred among males (64.3%), compared to 51,395 among females (35.7%).

Analysis of accident subtypes reveals notable variation in sex distribution. Transport accidents and accidental poisonings are characterized by a pronounced predominance of male deaths, whereas accidental falls show a relatively balanced distribution between males and females. In deaths due to suicide and intentional self-harm, males constitute 76.7% of cases, while homicide and assault-related deaths show an even higher male share at 80.5%. Overall, these findings suggest that while males face higher mortality risks across all examined causes, the magnitude of sex differences varies by cause.

3.2. Relationship Between Causes of Death and Sex

Table 2 presents the results of the Pearson's chi-square test conducted to examine the association between the causes of death and sex.

Table 2. Relationship Between Causes of Death and Sex: Pearson Chi-Square Test Results

Test Type	χ^2 (Chi-square)	Degrees of Freedom (df)	p-value
Pearson Chi-Square	6725.3	5	< 0.001

Results of the Pearson chi-square test assessing the relationship between cause of death and sex are presented in Table 2. The analysis demonstrates a statistically significant association between the two variables ($\chi^2 = 6725.3$; $df = 5$; $p < 0.001$), indicating that causes of death are not distributed uniformly across sexes. Male deaths are consistently more frequent in the categories of accidents, suicide and intentional self-harm, and homicide/assault. This finding highlights the presence of distinct sex-based mortality patterns and underscores the relevance of incorporating gender-sensitive perspectives into preventive policies.

3.3. Causes of Death Explaining Gender Differences

Table 3. Standardized Residuals by Cause of Death

Cause of Death	Male (Std. Residual)	Female (Std. Residual)	Max Residual
Accidental falls	−49.67	49.67	49.67
Transport accidents	43.76	−43.76	43.76
Accidents (total)	−40.23	40.23	40.23
Suicide and intentional self-harm	34.34	−34.34	34.34
Accidental poisonings	25.91	−25.91	25.91
Homicide / assault	22.73	−22.73	22.73

Standardized residuals were examined to identify which causes of death most strongly account for observed sex differences (Table 3). Accidental falls emerge as the category with the largest contribution to the sex disparity, characterized by higher-than-expected female deaths and lower-than-expected male deaths. In contrast, transport accidents and suicide and intentional self-harm display substantially higher-than-expected male deaths. The aggregate accidents category also exhibits a clear male-dominated pattern. Although the sex differences in homicide/assault and accidental poisonings are relatively smaller, they remain statistically meaningful.

3.4. Changes in Total Deaths Over Time by Gender

Figure 1. Trends in Total Deaths by Sex (2018–2024)

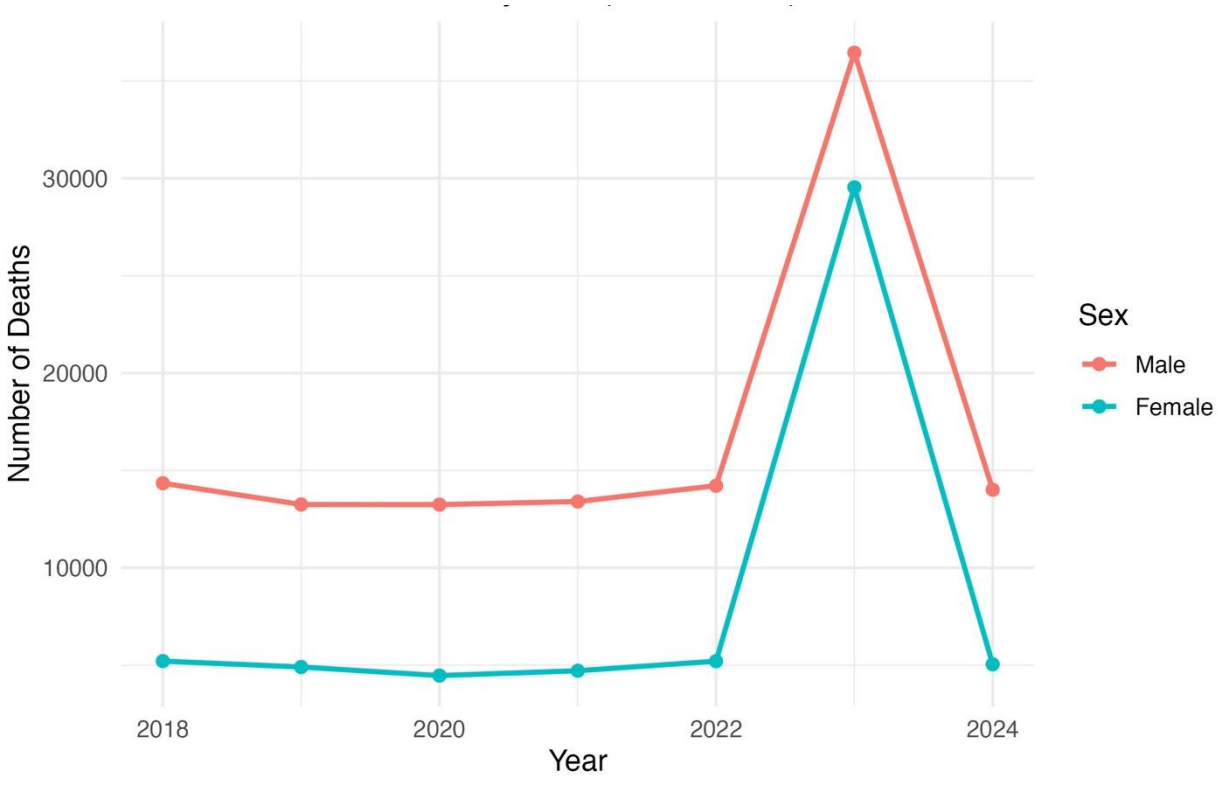
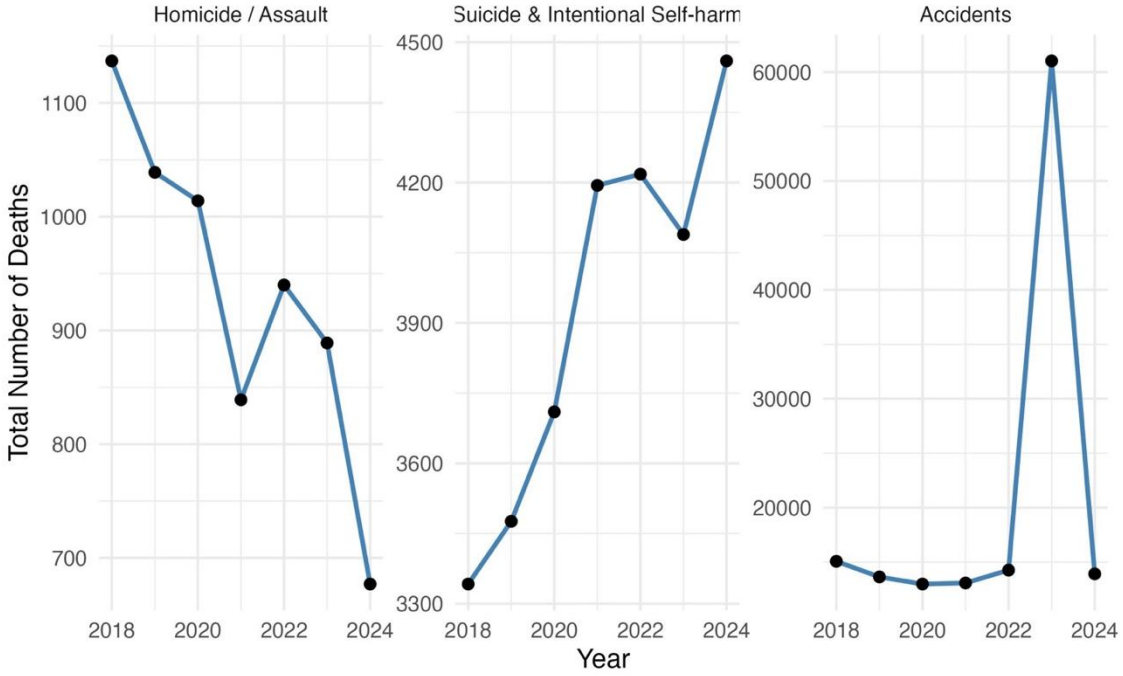

Figure 1 illustrates trends in total deaths by sex from 2018 to 2024. Across all years, male death counts exceed female death counts. Both sexes exhibit a gradual increase in deaths between 2018 and 2022, followed by a sharp rise in 2023, particularly among males. In 2024, death counts decline for both sexes, approaching levels observed prior to the 2023 increase.

3.5. Time- and Gender-Based Trends by Causes of Death

Figure 2. Changes in Causes of Death Over Time (2018–2024)

Overall trends by cause of death are shown in Figure 2. Deaths due to homicide and assault display a general downward trend over the study period, with a noticeable decline in 2024. By contrast, deaths from suicide and intentional self-harm increase steadily, with more pronounced growth during 2021–2022 and reaching their highest level in 2024. Accident-related deaths remain relatively stable between 2018 and 2022, surge sharply in 2023, and then decrease in 2024.

Figure 2.1. Changes in Accident-Related Deaths by Subcause (2018–2024)

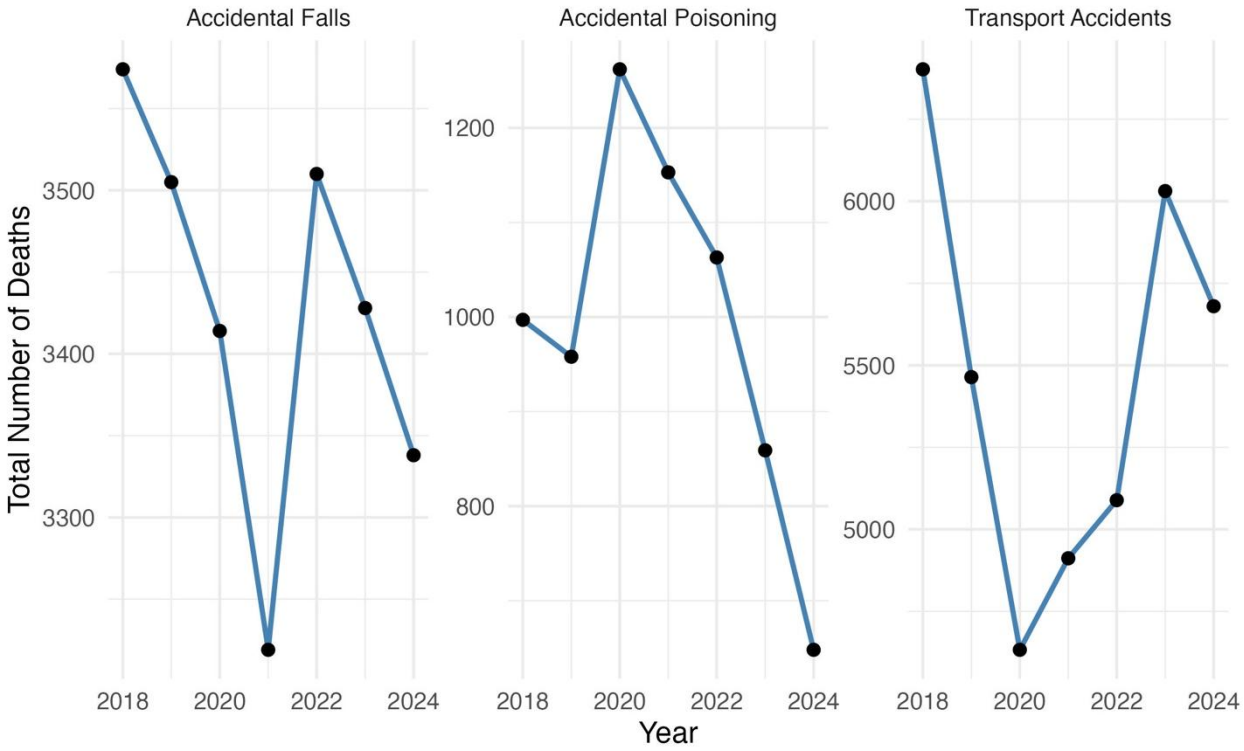

Figure 2.1 presents trends for accident subtypes. Deaths due to accidental falls fluctuate within a narrow range, while accidental poisonings show a clear decline after 2020. Transport accidents, however, exhibit renewed growth following 2020.

Figure 3. Trends in Causes of Death by Sex (2018–2024)

Sex-specific trends are displayed in Figure 3, indicating higher male mortality across all causes. Declines are observed for both sexes in homicide and assault-related deaths, whereas suicide-related deaths rise over time. Accident-related deaths peak sharply in 2023 for both sexes.

Figure 3.1. Trends in Accident Subcauses by Sex (2018–2024)

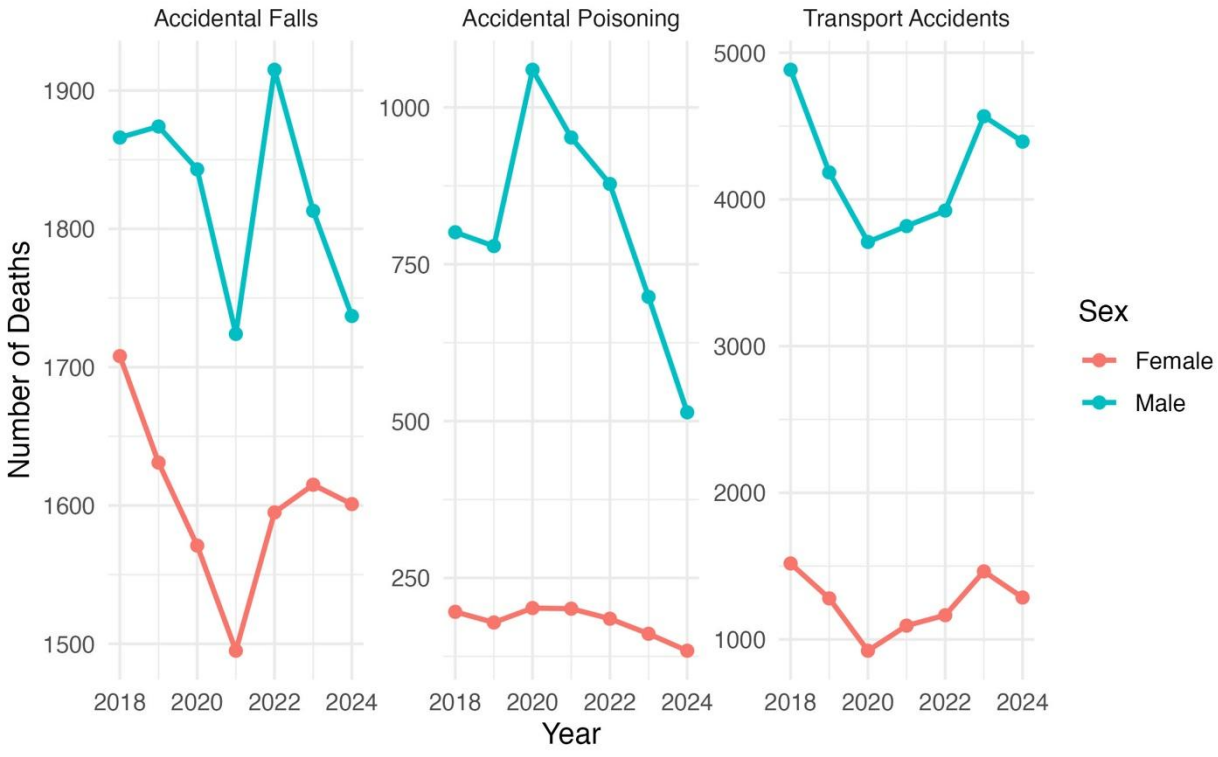

Figure 3.1 focuses on accident subtypes by sex. Male deaths exceed female deaths in all accident subcategories. Accidental poisonings decline for both sexes, while transport accidents and accidental falls show year-to-year fluctuations. These patterns demonstrate that sex-based risk profiles differ across accident subtypes.

3. CONCLUSION

Using TURKSTAT cause-of-death data for the 2018–2024 period, this study analyzed deaths resulting from accidents, suicide and intentional self-harm, and homicide/assault from both temporal and sex-based perspectives. The findings reveal consistently higher mortality among males across all examined causes and confirm a statistically significant association between cause of death and sex. Pronounced sex differences are particularly evident in accident-related deaths and their subtypes, while suicide and homicide/assault also disproportionately affect males. Temporal analyses highlight an exceptional increase in accident-related deaths in 2023, suggesting sensitivity to period-specific shocks. Taken together, the results emphasize the need for prevention strategies that are tailored to specific causes of death and responsive to sex-based differences in risk.

REFERENCES

1. Akturan, S., Gümüş, B., Özer, Ö., Balandız, H., & Erenler, A. K. (2019). Mortality rates and causes of death in Turkey between 2009 and 2016 according to TURKSTAT data. Konuralp Medical Journal, 11(1), 9–16. https://doi.org/10.18521/ktd.506407
2. Duran, C., Diler, Z., & Yazan, S. (2023). Distribution of deaths by causes in Kastamonu Province (2018–2021). International Journal of Western Black Sea Social and Humanities Studies, 7(2), 159–184. https://doi.org/10.46452/baksoder.1295044
3. Durmuş, V. (2024). A comparative analysis of mortality rates among individuals aged 0–24 in Turkey by gender, country income groups, and stillbirths: A cross-sectional study for 1990 and 2021. Journal of Current Pediatrics, 22, 108–117. https://doi.org/10.4274/jcp.2024.82653
4. Eser, E. (2020). Comparison of COVID-19–related deaths in Turkey with selected countries using standardized mortality rates (SMR). Health and Society, Special Issue, 64–69.
5. Hoşgör, Ş. (2005). Estimation of the extent and characteristics of under-registration in mortality data compiled by the State Institute of Statistics in Turkey. Journal of Demography, 27, 17–34.
6. Onat, A., Karakoyun, S., Akbaş, T., Karadeniz, F. Ö., Karadeniz, Y., Çakır, H., Şimşek, B., & Can, G. (2015). TEKHARF 2014 survey: Regional mortality rates and coronary heart disease incidence in Turkey. Archives of the Turkish Society of Cardiology, 43(4), 326–332. https://doi.org/10.5543/tkda.2015.80468
7. Şahinöz, T., Şahinöz, S., & Eker, H. H. (2012). An epidemiological analysis of deaths occurring in Gümüşhane Province between 2000 and 2009. Gümüşhane University Journal of Health Sciences, 1(1), 18–34.

8. Tepetaş, M., Arslantaş, D., & Ünsal, A. (2022). Analysis of causes of death in Turkey between 2009 and 2019 based on TURKSTAT data. Osmangazi Journal of Medicine, 44(2), 258–267. https://doi.org/10.20515/otd.975000
9. Turkish Statistical Institute (TURKSTAT). (2025). Death and cause of death statistics, 2024. TURKSTAT Statistical Bulletin. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2024-54195
10. Yavuz, Y., Yürümez, Y., Küçüker, H., Demirel, R., & Küçük, E. (2006). An analysis of deaths resulting from suicide. General Medicine Journal, 16(4), 181–185.
11. Yavuz-Emik, K., & Önal, A. E. (2019). An epidemiological analysis of deaths in Turkey between 2009 and 2016 and the importance of the death notification system. Journal of Istanbul Faculty of Medicine, 82(3), 149–155. https://doi.org/10.26650/IUITFD.364558

HACI TAŞAN'IN SANATÇI KİŞİLİĞİ VE TÜRK HALK MÜZİĞİMİZE KATKILARI

Prof. Dr. Ünal İMİK
İnönü Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, Müzik Bölümü
E-posta: unalimik@gmail.com - ORCID ID : 0000-0002-8834-1584

Öğr. Gör. Aykut Alp TETİK
İnönü Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, Müzik Bölümü
E-posta: aykut.tetik@inonu.edu.tr - ORCID ID : 0000-0002-8799-257X

ÖZET

Türk halk müziği, coğrafyamızın geçmişine ışık tutan türküleri ile eşsiz bir kültür mirasıdır. Bu mirasın günümüze kadar ulaşmasının baş mimarları, çoğu zaman farklı isimlerle adlandırdığımız âşıklarımız, ozanlarımız ve saz şairlerimizdir. Adından artık pek söz edilmeyen saz ve söz ustalarının incelenerek kayıt altına alınması, kültürel ve sanatsal varlıkların korunarak gelecek nesillere aktarılması noktasında önemli bir husustur. Sayın Hacı Taşan'da bu alanda yaptığı önemli katkılarla saygı ve sevgiyi hak eden önemli bir şahsiyettir. Araştırma betimsel bir yapıya sahiptir ve durum tespiti yapmaya yönelik bir çerçevede sürdürülmüştür. Araştırma sürecinde sanatçının icracı ve kaynak kişi özelliğine odaklanıyor gibi görülünse de bunların yanı sıra Türk Halk Müziği'mize olan diğer katkılarına da değinilmektedir. Araştırma sürecinde öncelikle literatür taraması yapılarak sanatçının TRT-THM repertuvarında yer alan türkü ve derlemeleri, çeşitli akademik yazılar, yapılan röportajlar ve görüşmeler içerikleri ile incelenmiştir. Elde edilen veriler ışığında konuya yönelik çeşitli tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Araştırma sürecinde elde edilen bulgulardan yola çıkarak ulaşılan sonuçlardan bahsedilecek olursa; sanatçının Türkmen, Abdal müziğinin önemli temsilcilerinden biri olduğu, iç Anadolu Bölgesi ve özellikle Keskin yöresi müzik kültüründe büyük bir ağırlığının bulunduğu, isminin yöre türküleri ile adeta özdeşleştiği, yörede önemli bir saz ve söz ustası olarak kabul gören Muharrem Ertaş'ın çırağı olarak yetiştiği, özellikle yörenin geleneksel törenlerinde sahne alarak kendini yetiştirme fırsatı bulduğu, yöresine ait imza niteliğindeki eserleri ile TRT THM Repertuvarına önemli katkılar sağladığı ilk aklımıza gelenlerden bazıları olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Taşan, Türk Müziği, Halk Müziği, Bozlak, Keskin Yöresi

HACI TASAN'S ARTISTIC PERSONALITY AND CONTRIBUTIONS TO TURKISH FOLK MUSIC

Turkish folk music is a unique cultural heritage that sheds light on the history of our geography through its folk songs. The main architects of this heritage reaching our time are our minstrels, poets, and lyricists, whom we often refer to by different names. The examination and recording of the masters of the saz and the word, who are now rarely mentioned, is an important issue in terms of preserving cultural and artistic assets and passing them on to future generations. Mr.

Hacı Taşan is a respected and beloved figure who has made significant contributions in this field. The research has a descriptive structure and has been conducted within a framework aimed at determining the current situation. Although the research process appears to focus on the artist's role as a performer and source person, it also touches upon his other contributions to Turkish folk music. During the research process, a literature review was first conducted to examine the artist's folk songs and compilations included in the TRT-THM repertoire, various academic writings, interviews, and discussions. Based on the data obtained, various findings related to the subject were attempted. Based on the findings obtained during the research process, the following conclusions were reached: the artist is one of the important representatives of Turkmen and Abdal music, he has a significant influence on the music culture of the Central Anatolia Region and especially the Keskin region, his name is synonymous with the folk songs of the region, he was trained as an apprentice by Muharrem Ertaş, who is recognized as an important master of the saz and song in the region, he had the opportunity to develop his skills by performing at traditional ceremonies in the region, and he made important contributions to the TRT THM Repertoire with his signature works belonging to his region.

Keywords: Hacı Taşan, Turkish Music, Folk Music, Bozlak, Keskin Region

1. GİRİŞ

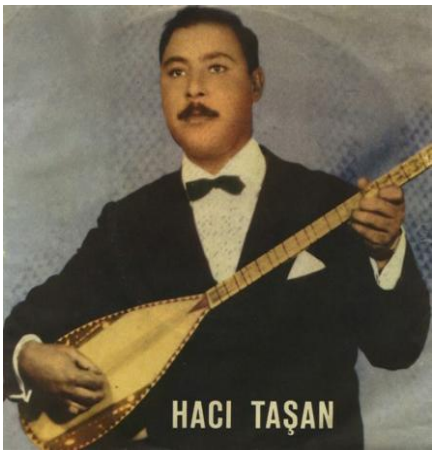
Anadolu'nun toplumsal, tarihi ve kültürel birikimini yansıtan Türk halk müziği, aynı zamanda bu coğrafyada yaşayan bireylerin en önemli ifade araçlarından biri olma özelliğini de taşımaktadır. Türk halk müziği geleneği içerisinde yer bulan yöresel icracılar bir taraftan sözlü kültürün aktarılmasına vesile olurken diğer taraftan da toplumsal hafızanın korunmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu durum aynı zamanda kültürel ve sanatsal değerlerin aktarımında da önemli ve belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Anadolu'nun simgesi haline gelen bozlak kültürü ile meydana gelen müzik eserleri, bölge insanının yaşamını ve varoluşsal kaygılarını aşk, gurbet vb. temalar la bütünleşik bir şekilde ele almaktadır.

Bozlak geleneği ile üretilen eserler, halk müziğimizin genel karakteristik özelliklerine benzer şekilde, herhangi bir ekonomik ve sanatsal kaygı taşımadan, içten gelen bir serzenişle oluştukları için, duygusallık ile harmanlanmış, güçlü bir anlatıma sahiptir.

Boratay'a göre, bozlaklar başta Türkmen boylarının gezip dolaştığı yerlerdeki hüzünlü olayları konu alan türküler ya da bir türkü makamı iken; gelenek haline gelmiş ve asıl karakterini özellikle Orta Anadolu'da "Abdal"ların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde devam ettirmiştir (1982:444).

Sanatçı Hacı Taşan'da usta bir bozlak icracısı ve yorumcusudur. Bozlak yöresi icra ve yorumunda "ustaların ustası" olarak adlandırılan Muharrem Ertaş'ın rahle-i tedrisinden geçmiş, öğrencisi (çırağı) olarak, ondan saz ve söz talim etmiştir (Tokel, 2000:98). Hacı Taşan, kıymetli bir icracı ve yorumcu olmasının yanı sıra mütevazı kişiliği ile de ön plana çıkmıştır (Tonga, 2001:40). Sanatçı bu özellikleri ile dinleyicilerin gönlünde oldukça kıymetli bir yer edinmiştir.

Görsel 1: Hacı Taşan[1]

1930 yılında "Kırşehir" ilimizin "Keskin" ilçesine bağılı "Hacıaliobası" köyünde dünyaya gelen sanatçı, Abdal müzik geleneğinin içerisinde doğmuş ve onunla büyüyerek yetişmiştir (Tekel, 2007:25).

Tekel'e göre Abdallar, aşiret ve iskân olaylarını anlatan türkülerin yaşatılmasında önemli katkıları bulunan bir Türkmen topluluğudur. Abdal, kelime olarak "Badal" (B D L)'in çoğulu olarak karşımıza çıkar. Tanrıya yaranmak için faniden elini eteğini çekmiş, dünyadan ayrılmış zahid, veli manalarının taşıdığı abdal kelimesi, daha sonraları anlamını genişleterek, "veli, ermiş, sofi, derviş" manalarını da içine alan bir hüviyet kazanmıştır. (2007:54). Abdal kültürü sadece müzik icrası yönü ile ele alınması doğru olmayacak bir yaşam biçimidir. Bu yaşam biçiminde kültürel ve sanatsal öğeler nesiller boyu çok yönlü bir şekilde aktarılarak günümüze kadar gelmiştir. Abdal kültürü bu bakış açısı ile nesilden nesille aktarılan adeta bir kültürel/sanatsal mirastır.

Hacı Taşan, Abdal kültürü ve geleneğini içselleştirmiş bir sanatçımızdır. Sanatçı bu kültürün toplumsal değerleri ve sanatsal estetik özellikleri ile yetişmiş bir icracı olarak örnek aldığı kıymetli sanatçıların sanatsal mirasını müzik yeteneği ile birleştirerek zaman süzgecinden geçirmiş ve olgunlaştırmıştır.

Sanatçıyı akranlarından farklı kılan en önemli ve dikkat çekici hususlar ele alınacak olursa, "çekirdekten yetişmiş" bir icracı oluşu, bozlak icrasındaki özgün yaklaşımı/tarzı ve güçlü yorumlama yeteneği ön plana çıkacaktır.

Sanatçının yorum kabiliyeti teknik kusursuzluktan ziyade, icra ve yorum esnasında hissettiği duygu yoğunluğu ve hissiyatı dinleyiciye ayrıntıları ile yansıtabilme gücüyle etkili olmuştur. Bu durum, dinleyiciler ile kolaylıkla yakın bağ kurmasına fırsat tanımıştır. Eserlerinde kurgulanmış sözler yerine günlük hayatın yaşanmışlıklarına yönelik haykırışlara yer vermesi hasebiyle, Orta Anadolu insanının hayata bakış açısına adeta tercüman olmuştur.

[1] https://www.avrasyaturk.com.tr/haci-tasan/ (URL1)

Sanatçı, gençlik yıllarında radyo programlarının etkili oluşu ve derleme çalışmalarına sunduğu katkılar nedeniyle daha geniş kitlelere hitap edebilme fırsatı bulmuştur. Bu durum, sanatçıyı yöresel olarak bilinir bir sanatçı olmanın ötesine taşıyarak, ulusal boyutta dinlenmesine fırsat oluşturmuştur.

Sanatçı içerisinde yetişmiş olduğu kültürden aldığı güçle küreselleşmenin olumsuz etkilerinden korunmayı başarmıştır. İçerisinde yetiştiği geleneği tüm samimiyeti ile sahiplenerek olduğu gibi muhafaza etmeyi, sergilemeyi ve aktarmayı sürdürmüştür. Bu yaklaşım, sanatçının yenilikçi gelişmelere karşı mesafeli bir duruş sergilemesine de vesile olmuştur.

Araştırma, sanatçının yaşam öyküsünü, sanatçı kimliğini ve Türk halk müziğimize katkılarını tarihsel, sosyo-kültürel ve sanatsal bir bağlam içerisinde ele almayı hedeflemiştir. Hacı Taşan'ın müzik sanatına bireysel bakış açısı, mesleki deneyimi, kariyeri ve temsil ettiği geleneksel değerler arasındaki ilişkiler, araştırma sürecinde ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırmanın Hacı Taşan örnekleminden yola çıkarak bozlak kültürü/geleneği ve Abdal müzik kültürünün birçok yönü ile daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Araştırma, bozlak kültürü ve Abdal geleneğinin kıymetli ve saygın bir temsilcisi olan Hacı Taşan'ın sanatçı kişiliği ve Türk halk müziğimize yönelik katkılarını ayrıntıları ile incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Önemi

Araştırmanın bozlak kültürü ve Abdal geleneğinin kıymetli ve saygın bir temsilcisi olan Hacı Taşan'ın sanatçı kişiliği ve Türk halk müziğimize yönelik katkılarını ayrıntıları ile incelemeyi amaçlaması bakımından önem taşıdığı düşünülmektedir. Araştırma'nın ayrıca konuya yönelik literatüre ve genel anlamda Türk Müzik kültürünün gelişimine katkı sağlayacağının düşünülmesi bakımından da önem arz ettiği düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada nitel bir araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırma sürecinde Hacı Taşan'ın yaşamı ve Türk halk müziğine katkıları betimsel ve yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Araştırma, tarihsel-kültürel çözümleme ve müzikolojik inceleme temelleri üzerine kurulmuştur. Bu kapsamda, sanatçının biyografik bilgileri, icra pratiği, repertuvarı ve temsil ettiği Abdal–bozlak geleneği, birincil ve ikincil kaynaklar aracılığıyla değerlendirilmiştir.

Araştırmanın veri kaynaklarını; Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) repertuvarı, yayımlanmış derleme çalışmaları, akademik makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri ile konuya ilişkin kitaplar oluşturmaktadır. Özellikle Orta Anadolu bozlak geleneği ve Abdal müzik kültürü üzerine yapılan çalışmalar, Hacı Taşan'ın sanatsal kimliğinin bağlamsal olarak anlaşılmasında temel başvuru kaynakları olarak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, sanatçının radyo kayıtları ve icralarına ilişkin çözümlemeler, yorumculuk özelliklerini ortaya koymak amacıyla dolaylı veri olarak değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR VE YORUM

Hacı Taşan'ın Yaşamı

Bozkırın yanık sesi, kıymetli sanatçı Hacı Taşan, "Kırşehir" ilimizin, "Keskin" ilçesine bağlı "Hacıaliobası" köyünde 1930 yılında dünyaya gelmiştir (Tekel, 2007:25). Köy Kırıkkale il merkezine 35 km, Keskin ilçe merkezine ise 15 km mesafededir. Dünyaya geldiği bölge Abdal yaşam kültürünün yoğun bir biçimde hayatın her anına nüfuz ettiği bir coğrafyadır.

Hacı Taşan 12 yaşına kadar köyünden dışarı çıkmamış ve köyünde okul olmadığı için okuma ve yazmayı kendi gayretleriyle öğrenmiştir. Okuma ve yazmayı yerlere ve duvarlara çöple yazı yazarak öğrenen Hacı Taşan küçük yaştan itibaren müziğe de ilgi duymaya başlamıştır. (Karakuş,1995:136)

Görsel 2: Hacı Taşan[2]

İçerisinde yetiştiği kültür gereği, müzik sanatı ve müzik sanatı ile ilgili tüm unsurlar, sanatçının çocukluk yıllarından itibaren doğal yaşantısının adeta bir parçası olmuştur.

Tonga'ya göre, ilerleyen yıllarda müziğe ilgisi devam eden Hacı Taşan, anne ve babasının teşvikiyle 14 yaşında saz çalmaya başlamıştır. Kendisi de bir davul ustası olan Hacı Taşan'ın babası Abdullah Çavuş Yağmurlu Köyünden Yusuf Usta'ya bir saz yaptırarak oğlunu saz ile tanıştırmış ve daha sonra onu "emaneti senindir" diyerek o zaman Keskin'in Seyifli köyünde ikamet eden Muharrem Ertaş'ın yanına bırakmıştır. Hacı Taşan, hocası Muharrem Ertaş'ın bulunduğu meclislerde kendini yetiştirmiş, saz çalmayı iyi bir şekilde öğrenmiştir. Yöresindeki düğünlere gitmeye başlayan Hacı Taşan kısa sürede halkının haklı takdirini ve beğenisini kazanmıştır (2001:40).

Sanatçının içerisinde büyüdüğü bu ortam, bireysel ve sanatsal bakış açısını Abdal kültürü ekseninde yönlendirmiştir. Aileden gelen bu geleneksel kültür, çocukluk yıllarından itibaren Hacı Taşan'ın müziksel gelişimine yön vermiştir. Bu etkileyici kültürel ve sanatsal ortam sanatçının icra ve yorumlama becerilerine küçük yaşlardan itibaren güçlü bir zemin hazırlamıştır. Gerek bağlama icrası, gerekse bozlak seslendirmelerinde yöre özelinde adeta

[2] https://www.turkuler.com/ozan/haci.asp (URL2)

mükemmelleşen sanatçının başarısının temelinde usta-çırak ilişkisi ile yetişmesinin de büyük payı vardır.

Görsel 3: Muharrem Ertaş[3]

Âşıklık Geleneği sadece çalıp söylemeye dayanmayan, aynı zamanda bir usta tarafından öğretilmesi gereken bir iştir. Bu durum Âşıklık Geleneğinde "Usta-Çırak" ilişkisi şeklinde tanımlanmaktadır (Artun, 2001:63–64).

Bölgedeki yöresel müzik icracılarının başarısı, usta çırak ilişkisinin temelini teşkil eden sözlü kültür aktarımına dayanmaktadır. Zira Abdal kültüründe önemli bir yeri olan müzik sanatı, sadece keyifli bir zaman geçirme faaliyeti olmaktan uzaktır. Abdal geleneğinde müzik sanatı önemli bir toplumsal iletişim aracı, bireysel kimlik göstergesi ve en önemlisi de birçok icracı için önemli bir geçim kaynağıdır.

Çeşitli geleneksel törenler (düğünler, nişanlar, kınalar, sünnetler vb.), toplumsal etkinlikler ve bayramlar gibi müzik ihtiyacı duyulan zamanlarda icra kabiliyetini geliştirme fırsatı bulan Abdallar, aynı zamanda geleneksel kültürlerinin de en ince ayrıntılarını bu süreçlerde pekiştirmektedir. Bu ve benzeri süreçler, kıymetli sanatçımız Hacı Taşan'ın bireysel gelişiminde oldukça önemli olmuştur. Sanatçı bu sayede müzikal hafızasını geliştirmekle kalmayıp, repertuvar bilgisini de zenginleştirerek adeta mükemmelleştirmiştir. Henüz gençlik yıllarında bölgesel bir tanınmışlığa sahip olan sanatçı, ilerleyen yıllarda Abdal/Bozlak geleneğinin tanınmış bir temsilcisi olarak anılmaya başlamıştır.

20. yüzyılın ortalarında (1950-60) zamanın en popüler müzik yayın aracı olan ve oldukça büyük bir dinleyici kitlesine sahip olan TRT kurumu başta olmak üzere çeşitli müzik eğlence programlarda kendini ifade etme fırsatı bulan sanatçı daha geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır.

Özellikle TRT radyo programları aracılığı ile yapılan bu yayınlar, yerel sanatçıların ve icra çeşitliliğinin ulusal düzeyde dinlenebilmesine ve olumlu yönde farkındalık oluşmasına da imkân sağlamıştır. Bu gelişme, özellikle bozlak kültürünü adeta her yönü ile icra etmenin ötesinde içselleştirerek yaşayan Hacı Taşan'ın ulusal çapta bilinmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır.

[3] https://www.aa.com.tr/tr/kultur/orta-anadolunun-gezgin-ve-asik-abdali-muharrem-ertas/3411781(URL3)

Görsel 4: Hacı Taşan[4]

Sanatçı ekonomik olarak zor koşullarda yetişmiş olsa da, geleneğe bağlılığını hiçbir zaman yitirmemiştir. Bu sanatsal duruş, sanatçının sanat yaşamında bağlı kaldığı kırmızı çizgilerin sağladığı saygın bir kariyere sahip olmasına da vesile olmuştur. Sanatçı bu sayede bozlak kültürüne her yönü ile sahip çıkan bir duruş sergileyebilmiştir.

Hacı Taşan, 11 Mart 1983 tarihinde can-ciğer arkadaşı Yaşar Köstekli'nin lokantasındaki muhabbetten kalkıp evine giderken geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etmiştir. Sanatçı arkadaşları ile beraber, kalabalık bir topluluk tarafından Keskin Altıntaş Mahallesi'ndeki mezarlığa tevdi edilmiştir.(Karakuş, 1995:136)

Sayın Neşet Ertaş, yakın akrabası olan bu büyük sanatkârın ölümü üzerine aşağıda yer verilen ağıtı yakmıştır:

Bütün ahbapları ansın adını
Anlayan alırdı onun tadını
Emmisi, dayısı, garip kadını
Döşeyin evleri Hacı geliyor
Bir garip ölümü acı geliyor

Hizmet için nice dağlar aşanı
Keskinli bilirler Hacı Taşan'ı
Bunca hizmetleri hani, boşa mı?
Açılsın meydanlar Taşan geliyor
İnsan hizmetine koşan geliyor.

Var mıdır insandan daha üstünü?
Bir bilirdi düşmanını dostunu
Diksinler Keskin'e onun büstünü
Açılsın meydanlar Hacı geliyor
Bir garip ölümü acı geliyor.

[4] https://www.kitantik.com/sozluk/Haci-Tasan-Misafir-Turkuola-1221-Alman-Baski-Kaset-Donem-Turkuola-1221-Alman-Baski-Kaset_1br9qfwm2t63bre13ne?srsltid=AfmBOoqkDqSHc8Z788yb0JgyVSKWN9kU-4wgtPfeDpL_CkB6w3wkYDA7 (URL4)

Anam Keskinlidir, babam Kırşehir
Gönülden geldi de eyledim kahır
Saygım var insana evveli ahir
Açılsın meydanlar Taşan geliyor
İnsan hizmetine koşan geliyor.

Bu ağıt, Keskin Belediyesi tarafından yaptırılan Hacı Taşan Kültür Parkı içerisinde yer alan Hacı Taşan Anıtı'nın hemen yanında da yer almaktadır. Kıymetli sanatçı, ardında Abdal kültürünün ve bozlak geleneğinin iç dünyasını ince ayrıntıları ile yansıtan kıymetli bir karakter bırakmıştır. Sanatçı, Abdal/Bozlak kültürünün anlaşılmasında örnek olarak gösterilebilecek bir yaşam sürmüştür.

Hacı Taşan'ın İcracı Yönü

Sanatçı, belirli bir bölgesel bir icra kültürünün ve yaşam biçiminin müziksel ifade özelliklerini ziyadesi ile yansıtan ve imza niteliğinde eserleri ile taçlandıran bir kariyere sahiptir. Tekel'e göre, Hacı Taşan seslendirdiği türkülerde, yöresindeki mahallî sanatçılar arasında bir ekol haline gelmiştir. Hacı Taşan Dadaloğlu, Pir Sultan Abdal, Âşık Emrah, Âşık Kul Halil, Âşık Hüseyin, Hatayî, Âgahî, Âşık Seyit Süleyman, Âşık Said, Derviş Ali, Karacaoğlan, Âşık Kerem gibi âşıklardan etkilenmiştir. Hacı Taşan'ın türkülerinin hemen hemen hepsinin bestesi kendine aittir. Hacı Taşan türkülerinde aşk, aşiret kavgaları, felekten şikâyet, yiğitlik, gurbet ve ölüm konuları üzerine yoğunlaşmıştır (2007:42).

Sanatçı, Abdal müzik geleneği ve bozlak kültürü denilince akla gelen ilk isimlerden bir olmuştur.

Sanatçı her ne kadar teknik virtüöz bilgiye dayalı bir icracı olarak tanımlanmış olmasa da eserleri seslendirme esnasındaki duygu yoğunluğunu ziyadesi ile dinleyiciye aktarabilen, anlatım gücü yüksek bir icracı olarak tanımlanabilir. Bu durum geleneksel halk müziği icracılarında yaygın bir mesele olarak tanımlanabilir. Özellikle söz unsurunun melodi unsuruna göre daha baskın bir etkiye sahip olduğu geleneksel müziğimizde saz icracılığındaki belirli bir seviye yeterli kabul görmüştür. Öncelik daha çok sesli yorumlama yetenekleri ve duygu aktarım kabiliyeti üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu durum geleneksel Türk halk müziğimizde "samimiyet ve yaşanmışlık" ilkeleri olarak tanımlanmaktadır. Kıymetli sanatçımız bu yönü ile son derece "samimi" bir yaklaşımla ve ileri düzey "yaşanmışlık" seviyesi ile sanatını icra etmiştir.

Bozlak kültürü, yöreye has müzik eserlerinin icra edilmesi ve seslendirilmesinde çoğunlukla serbest ritmik yapı ile geniş ses aralığı kullanımını gerekli kılmaktadır. Sanatçı içerisinde büyüdüğü bozlak kültürünün tüm beceri ve gereksinimlerini ziyadesiyle uygulayabilmektedir.

Görsel 5: Hacı Taşan[5]

[5] https://www.tyb.org.tr/halk-muzigimizin-mihenk-taslarindan-keskinli-haci-tasan-haci-emmi-54998h.htm (URL5)

İçerisinde uzun havaları sıkça barındıran bu kültür, kısmen bağımsız ölçü yapılarına ve doğaçlamaya açık olması hasebiyle sanatçının icra ve yorum gücünü ön plana çıkarmaktadır. Hacı Taşan, usta-çırak ilişkisi ile mükemmelleşmiş becerisini yeteneği ile birleştirerek kendine has bir yorumlama tarzı geliştirmiştir. Sözlerin anlamsal gücünü pekiştiren bu yaklaşım ezgi çizgisini de bozmadan yorumlayabilme imkânı sunmaktadır. Özellikle keskin ses perdesi iniş ve çıkışların yoğun olarak yer aldığı eserlerde ses rengini koruyarak seyir yapabilmesi ustalığının bir yansımasıdır.

Sanatçı ezgi ve söz uyumu ve dengesini de seslendirdiği eserlerde ustalıkla kullanmaktadır. Sanatçı eserlerinde halk şiirinin anlatım gücünü ön plana çıkarak bu konudaki ustalığını sergilemektedir. Bu yaklaşım ile vurgulu heceler ve kelime durakları müzikal ifadeyi destekleyerek daha da güçlü bir hale getirmektedir. Bu meziyet bizlere onun kıymetli bir müzisyen olduğunu belirtirken, başarılı bir kültür aktarımcı olduğunu da söyleyebilme imkânı sunmaktadır.

Sanatçı çalgı (bağlama) icrasında daha çok eşlikçi bir anlayışı ön plana çıkarmaktadır. Yörenin en yaygın halk çalgısı olan bağlama, sanatçının eşlik çalgısı konumundadır. Sanatçı çoğunlukla çalgıyı sesli (vokal) yorumun gerisinde tutmayı tercih etmiş, ezgisel ana hatları destekleyen ve ritmik yapıyı sürdüren bir yaklaşımla kullanmıştır. Bu durum sözlü halk müziği eserlerimizin icrası genelinde var olan bir unsur olup Abdal geleneğinin de tercih ettiği bir yaklaşımdır. Abdal geleneğinde yaygın olan bu yaklaşım “söz merkezli icra” olarak da nitelendirilebilir. Tezene vuruşları söz öğesini destekler nitelikte olup sade ve ölçülü süslemelerle sınırlıdır.

Sanatçının icra karakteri, bireysel isteklerinden ziyade çocukluk yıllarına uzayan geleneksel bağlılığın etkisi ile şekillenmiştir. Sanatçı repertuvar seçimlerinde geleneksel yöre eserlerini her zaman ön planda tutarak geleneğine ve geçmişine saygı göstermiştir. Yenilikçi yaklaşımları bu nedenle reddederek özellikle kaçınmayı tercih etmiştir. Sanatçı bu yaklaşımı ile Abdal ve bozlak kültürü bakımından geleneği, kültürel ve sanatsal değerleri koruyan bir sanatçı olarak değerlendirilmelidir. Onun icraları ve sanatçı duruşu, geleneksel ve kültürel müzik unsurlarının günümüze ulaşmasında önemli bir yer tutmuş, yeni kuşak icracılara da güzel bir örnek teşkil etmiştir.

Hacı Taşan'ın Kaynak Kişi Yönü

Türk halk müziğine alanında elde edilen verilerin büyük bölümü "kaynak kişi" olarak adlandırılan geleneğin temel taşlarından elde edilmektedir. Kaynak kişi, halk müziğimize ait yöresel çeşitliliğin sözlü gelenek yolu ile derlenmesi, notaya aktarılması ve çeşitli ses kayıtlarına dönüştürülerek korunmasında olmazsa olmaz denilecek bireylerdir. "Kaynak kişi" kavramı sadece eserlerin kayıt altına alındığı kişi olarak tanımlanmamalıdır. Kaynak kişi, yöreye ait halk müziği geleneğinin icra özelliklerini, tavrını, seslendirme biçimlerini ve müzik eserlerinin kültürel anlamını ifade etmektedir.

Tablo1: Hacı Taşan'ın kaynak kişi olarak TRT-THM repertuvarında yer alan bazı eserleri[6]

Yöresi :	Rep. No:	Ezginin Adı:	Derleyen:	Türü:
1- Keskin	3	Açtım perdeyi de durnamı gördüm	TRT Müz. Daire Başkanlığı	Bozlak
2- Keskin	18	Akşamdan mı geçtin Kayalık özü	TRT Müz. Daire Başkanlığı	Bozlak
3- Keskin	72	Ben gidiyom emanetim Allah'a	TRT Müz. Daire Başkanlığı	U.H.
4- Keskin	73	Ben ölürsem garaları bağlama	TRT Müz. Daire Başkanlığı	U.H.
5- Keskin	103	Bizim elden geçti m'ola obalar	TRT İst. Rad. T.H.M. Şb.	Bozlak
6- Keskin	22	Cerit Irakka'dan sökün edince	TRT Müz. Daire Başkanlığı	Bozlak
7- Keskin	132	Çok zaman sabrettin	TRT Müz. Daire Başkanlığı	Bozlak
8- Keskin	211	Giyindim kuşandım gittim düğüne	TRT İst. Rad. T.H.M. Şb.	Bozlak
9- Keskin	254	Her ana doğurmaz böyle mollayı	TRT Müz. Daire Başkanlığı	Bozlak
10- Keskin	298	Gır atınan indim gara dikmeden	TRT Müz. Daire Başkanlığı	Bozlak
11- Keskin	303	Koçunun dağına çıkaydım hemen	TRT Müz. Daire Başkanlığı	Bozlak
12- Keskin	319	Nan ü gasem nade taksimde Mevla	TRT İst. Rad. T.H.M. Şb.	Bozlak
13- Keskin	408	Yaz gelip de yaz ayları doğunca	TRT İst. Rad. T.H.M. Şb.	Bozlak
14- Keskin	561	Değirmenin bendine	Muzaffer Sarıözen	K.H.
15- Keskin	944	Allı turnam bizim ele varırsan	Muzaffer Sarıözen	K.H.
16- Keskin	1041	Gelmemiş dünyaya sen gibi taze	Muzaffer Sarıözen	K.H.
17- Keskin	1245	Sürüler içinde sürmeli koyun	Muzaffer Sarıözen	K.H.
18- Keskin	1339	Bugün ayın ışığı	Nida Tüfekçi	K.H.
19- Keskin	1361	Helkemi suya daldırdım	TRT İst. Rad. T.H.M. Şb.	K.H.
20- Keskin	1946	Yaylalar içinde Erzurum yayla	TRT Ank. Rad. T.H.M. Şb.	K.H.
21- Keskin	2103	Giden ay tutulur mu?	TRT İst. Rad. T.H.M. Şb.	K.H.
22- Keskin	2119	Altın yüzük ulanmaz	TRT İst. Rad. T.H.M. Şb.	K.H.
23- Keskin	2658	Yüce dağ başında yağan kar idim	Plaktan	K.H.
24- Keskin	3330	Ne güzel yakışmış allar Ayşe'ye	TRT İst. Rad. T.H.M. Şb.	K.H.
25- Keskin	3405	Döndün mü benden yüzü dönesi	Arif Sağ	K.H.
26- Keskin	3879	Erciyes'ten duman kalktı	TRT Müz. Daire Başkanlığı	U.H.

Hacı Taşan, kıymetli bir icracı olmasının yanı sıra, yöresine ait müzik kültürüne hâkimiyeti ile nadir bulunacak bir kaynak kişidir. Sanatçı, Kırşehir yöresine ait Abdal ve bozlak geleneğe ait belleğin korunması ve günümüze ulaşmasında "kaynak kişi" kimliği ile oldukça önemli hizmetlerde bulunmuştur. Yöresine ait "anonim" olarak nitelendirilebilecek birçok eser, onun katkıları ile TRT-THM repertuvarına kazandırılmıştır. Hacı Taşan, yörenin yaşam biçimi ve geleneklerine has yaşam tarzı ile sadece melodik yapıyı ve sözleri değil, eserlerin icra edilmesinden, esere yüklenen anlama kadar birçok teknik ve sosyo-kültürel koyuya da katkı sağlamıştır. Hacı Taşan, icra ettiği müziği adeta içselleştiren yaşam serüveni ve repertuvara katıklıları ile yöresine hâkim ve güvenilir bir kaynak kişidir.

[6] Tekel, F. (2007). Âşıklık geleneği içinde Keskinli Hacı Taşan hayatı, sanatı, eserleri, (Tez No: 218426) [Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi]

4. SONUÇLAR

Araştırmada elde edilecek sonuçlar sıralanacak olursa sanatçının;

- Abdal geleneği ve Bozlak müzik kültürünün tartışılmaz temsilcilerinden biri olduğu,
- Küreselleşmenin etkilerinden uzak, geleneğine ve kültürüne bağlı bir sanat yaşamını tercih ettiği,
- "Orta Anadolu Bölgesi" ve özelinde "Keskin Yöresi" müzik kültüründe yönelik önemli hizmetlerinin bulunduğu,
- İsminin yöre türküleri ile adeta özdeşleştiği,
- Yörede önemli bir saz ve söz ustası olarak kabul gören Muharrem Ertaş'ın çırağı olarak çekirdekten yetiştiği,
- Özellikle yörenin geleneksel törenlerinde sahne alarak kendini yetiştirme ve geliştirme fırsatı bulduğu,
- Yöresine ait imza niteliğindeki eserleri ile TRT THM Repertuvarına çok önemli katkılar sağladığı
- Türk Halk Müziği'mizin gelişimi ve gelecek kuşaklara aktarılmasında oldukça kıymetli hizmetler vermiş örnek bir şahsiyet olduğu araştırmada elde edilen sonuçlardan önemli görülenleridir.

5. KAYNAKÇA

Artun, E. (2001). Âşıklık geleneği ve âşık edebiyatı. Akçağ Yayınları.

Boratav, P. N. (1982). Folklor ve edebiyat (Cilt 2, s. 444). Adam Yayınları.

Karakuş, İ. (1995). Keskinli Hacı Taşan. In Keskinliler Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları (ss. 136–140).

Tekel, F. (2007). Âşıklık geleneği içinde Keskinli Hacı Taşan: Hayatı, sanatı ve eserleri (Tez No: 218426) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Tokel, B. B. (2000). Neşet Ertaş kitabı. Akçağ Yayınları.

Tonga, N. (2001). Keskinli Hacı Taşan'ın hayatı ve sanatı üzerine. Türk Yurdu Dergisi, 21(167), 40–52.

Tonga, N. (2006). Bir halk âşığı, bir abdal, bir gönül adamı Hacı Taşan. Kırıkkale'de Eğitim Dergisi, (1), 26–27.

İnternet Kaynakçası

https://www.avrasyaturk.com.tr/haci-tasan/ (URL1)

https://www.turkuler.com/ozan/haci.asp (URL2)

https://www.aa.com.tr/tr/kultur/orta-anadolunun-gezgin-ve-asik-abdali-muharrem-ertas/3411781(URL3)

https://www.kitantik.com/sozluk/Haci-Tasan-Misafir-Turkuola-1221-Alman-Baski-Kaset-Donem-Turkuola-1221-Alman-Baski-Kaset_1br9qfwm2t63bre13ne?srsltid=AfmBOoqkDqSHc8Z788yb0JgyVSKWN9kU-4wgtPfeDpL_CkB6w3wkYDA7 (URL4)

https://www.tyb.org.tr/halk-muzigimizin-mihenk-taslarindan-keskinli-haci-tasan-haci-emmi-54998h.htm (URL5)

https://www.gzt.com/cins/radyoda-haci-tasan-calinca-arabadakiler-bir-anligina-sessizlige-burunuyor-3158495 (URL7)

EROL PARLAK'IN SANATÇI KİŞİLİĞİ VE TRT THM KIRIK REPERTUVARINA KATKILALRI

Öğr.Grv. Aykut Alp Tetik
İnonu University, State Conservatory, Department of Music, 44280 Battalgazi, Malatya
ORCID ID: 0000-0002-8799-257X

Prof. Dr. Ünal İMİK
İnonu University, State Conservatory, Department of Music, 44280 Battalgazi, Malatya
ORCID ID: 0000-0002-8834-1584

ÖZET

Halkın sevda, gurbet, kahramanlık vb. temalar karşısındaki duygulanımlarını anlatan ve sözlü kültür öğelerine dayanan Türk Halk Müziği, sürekliliğini kulaktan kulağa yayılarak sürdürmüştür. Cumhuriyet'in ilanından sonra milli bir müzik oluşturma çabaları, Türk Halk Müziği alanında yapılan derleme ve kayıt altına alma çalışmalarının, bu müzik türünün yazılı öğelerle geleceğe taşınmasına önemli katkıları olmuştur. Yurdumuzun birçok bölgesinde yapılan derleme çalışmaları ve kayıt altına alınan türküler TRT Türk Halk Müziği repertuvarının kaynağını oluşturmuştur. Derlenen ve kayıt altına alınan bu türkülerin usta-çırak ilişkisi ile günümüze ulaşması ve icrası noktasında kaynak kişilerin, aşıkların, ozanların, halk sanatçılarının önemli katkıları olmuştur. Sn. Parlak'ta geleneksel dokudan fazlasıyla beslenmiş, kendine has icra yorumlamaları, özellikle şelpe(tezenesiz) tekniği ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar, derlemeci ve eğitimci kimliği ile Türk Halk Müziği'ne önemli katkıları olmuştur. Araştırma durum tespiti yapmaya yönelik bir çerçevede yapılmıştır. Araştırma sürecinde literatür taraması yapılmış, sanatçının TRT THM kırık repertuvarında bulunan derlediği ve notaya aldığı türküler ve çeşitli akademik çalışmalar incelenmiştir. Araştırma boyunca ulaşılan sonuçlara bakılacak olursa; bağlama icracılığındaki kendine has üslubu ile öne çıktığı, kendine ait besteleri ile saz ve söz icracılarına yönelik önemli bir kaynak olduğu, halk müziğinin aktarımı noktasında literatüre birçok kitap kazandırdığı, akademik düzeyde çeşitli görevlerde bulunduğu görülen önemli sonuçlardan bazılarıdır.

Anahtar Kelimeler: Erol Parlak, Türk Halk Müziği, Derleme, Bağlama İcrası

EROL PARLAK'S ARTISTIC PERSONALITY AND HIS CONTRIBUTIONS TO THE TRT TURKISH FOLK MUSIC BROKEN REPERTOIRE

ABSTRACT

Turkish Folk Music, which conveys the public's emotions regarding themes such as love, exile, heroism, etc., and is based on elements of oral culture, has maintained its continuity by spreading from ear to ear. After the proclamation of the Republic, efforts to create a national music contributed significantly to the preservation of Turkish folk music for future generations through compilation and recording. Compilation work carried out in many regions of our country and the recorded folk songs form the basis of the TRT Turkish Folk Music repertoire. The transmission of these collected and recorded folk songs to the present day through the master-apprentice relationship and their performance owe much to the significant contributions of the source individuals, the minstrels, the poets, and the folk artists. Mr Parlak, who has been greatly influenced by traditional fabric, has made significant contributions to Turkish Folk Music with his unique performance interpretations, especially his work on the şelpe (without a tezene) technique, and his identity as a collector and educator. The research was conducted within a framework aimed at determining the current situation. During the research process, a literature review was conducted, and the artist's collected and notated folk songs in the TRT THM broken repertoire and various academic studies were examined. Looking at the results obtained throughout the research, it stands out for its unique style in bağlama performance, serves as an important resource for saz and söz performers with its own compositions, and has contributed significantly to the literature on the transmission of folk music.

Keywords: Erol Parlak, Turkish Folk Music, Compilation Work, Bağlama Performance

1. GİRİŞ

Geleneksel Türk Halk Müziği (GTHM), toplumsal hafızayı taşıyan ve yeniden üreten dinamik bir kültürel yapı olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle Geleneksel Türk halk müziği, Türk halkının yaşamındaki olayları, duyguları, düşünceleri kültür ve sanat perspektifinden müziksel yolla aktarımıdır (Ataman, 2009: 59). Anadolu coğrafyasında yüzyıllar boyunca sözlü kültür geleneği içerisinde şekillenmiş, toplumsal olaylarla kurduğu ilişkinin müzikal bir yansıması olmuştur. Bu müzik geleneği, usta-çırak ilişkisine dayalı aktarım biçimiyle, toplumsal belleğin korunmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Türk halk müziğini diğer Türk müziği türlerinden ayıran unsurların başında yöresel okuyuş, ağız özellikleri, enstrüman çeşitliliği gibi temel unsurlar bulunmaktır (Karabulut, 2000: 139). THM bu ifadeler ışığında sosyolojik ve tarihsel açıdan önemli bir yere sahiptir. Usta-çırak ilişkisi ile bu müzik türünün aktarımı günümüze kadar adeta bir bayrak yarışı içerisinde devam etmiş, ozanlar, aşıklar, kaynak kişiler, derlemeciler, icracılar vasıtasıyla kulaktan kulağa yayılarak, bir belge niteliğinde günümüze kadar taşınmıştır. Bu bağlamda Erol Parlak'ın da icracı, eğitmen, derlemeci ve bağlama virtüözü kimlikleriyle, Türk Halk Müziği alanında önemli bir sanatçı profili ortaya koymaktadır. Erol Parlak'ın TRT Türk Halk Müziği kırık hava repertuvarına yaptığı katkılar hem repertuvara kazandırılan eserler hem de mevcut eserlerin icra ve yorum anlayışına getirdiği yenilikler açısından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Erol Parlak'ın sanatçı kişiliğini, TRT THM kırık hava repertuvarına olan katkılarını, bağlama icracılığındaki yenilikçi yaklaşımlarını, kendine has üslup ve tavır özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Önemi

Araştırma'nın Türk Halk Müziği geleneğinin yaşatılmasına, bu alanda yapılacak olan yeni çalışmalara katkı sağlayacağı, Erol Parlak'ın da bu zengin kültür içerisinde önemli bir taşıyıcı olarak görülmesinin önem taşıdığı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde yapılandırılmıştır. Araştırmada, Erol Parlak'ın sanatçı kişiliği ile TRT Türk Halk Müziği (THM) kırık hava repertuvarına yaptığı katkıların ortaya konulması amaçlandığından, betimsel ve analitik bir yaklaşım benimsenmiştir. Çalışma, literatür taraması temelinde çeşitli akademik yazılar, kişisel röportajlar ışığında yapılmıştır. Literatür taraması, araştırmada ele alınan konu ve alt konuları ile ilgili bilgi ve araştırma sonuçlarının belirlenerek araştırma probleminin tanımlanması sürecinde başlamakta olup anahtar kelimelerin belirlenerek ulaşılabilen kaynakların taranma sürecidir (Büyüköztürk vd., 2018: 47). Araştırma kapsamında, sanatçının repertuvara sunduğu eserler, icracı özellikleri ve sanatsal yaklaşımı değerlendirilerek, Türk Halk Müziği içindeki yeri ve önemi ortaya konulacaktır. Bu yönüyle çalışmanın, Türk Halk Müziği literatürüne katkı sağlaması ve benzer akademik çalışmalara kaynak oluşturması hedeflenmektedir.

3. BULGULAR VE YORUM

Yaşamı ve Sanatçı Kişiliği

Erol Parlak, 10 Temmuz 1964 tarihinde Ağrı'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra 1982 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Müziği Devlet konservatuvarına girmiştir. 1985-1986 öğretim yılında öğrenimini tamamladıktan sonra aynı kurumda dört yıl süreyle öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1987 yılında başladığı Yüksek Lisans eğitimini 1990'da "Bozlaklar" konulu tezi ile tamamlamıştır. 1988'de TRT İstanbul Radyosu'na sınavla "yetişmiş sanatçı" olarak girmiştir. On yıl sürdürdüğü bu görevinden 1998'de istifa ederek ayrılmıştır. İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1992 yılında başlamaya hak kazandığı "sanatta Yeterlik (sanat doktorası)" eğitimini 1998 de" Türkiye'de El İle (Tezenesiz) Bağlama Çalma Geleneği ve Çalış Teknikleri" adlı tez çalışması ile tamamlamıştır.

Resim 1 Erol Parlak

Şelpe tekniği ile ilgili olarak Parlak; tezenesiz çalma genellikle “pençe veya şelpe” olarak ifade edilmektedir. Yörelere göre kullanılan terimin adı değişebilmektedir. Anadolu’nun bazı bölgelerinde “pençe”, bazı bölgelerinde ise “şelpe” terimi kullanılmaktadır. “Pençe”nin kimi zaman tezeneli çalmaya karşılık gelmesine “şelpe” teriminin sadece tezenesiz çalmayı ifade ettiğini belirtmektedir. (Parlak, E, 2000)

Yaklaşık on yıl boyunca Anadolu'nun çeşitli yörelerinde özellikle "bağlama çalış teknikleri, saz ve ses tavırları" konusunda araştırma, incelemeler yaptı. 1000'e yakın halk ezgisi derledi. 1995 yılında Arif Sağ ve Erdal Erzincan ile birlikte bağlama üçlüsü oluşturarak dünyanın çeşitli yerlerinde konserler verdi.

Resim 2 Erol Parlak, Arif Sağ, Erdal Erzincan

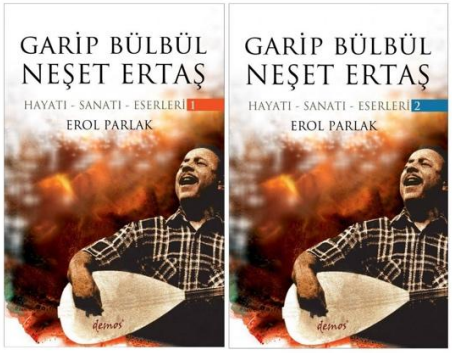
1996 yılında Alman Cumhurbaşkanı Roman Herzog himayesinde Köln Filarmoni Orkestrası eşliğinde Köln Filarmoni salonunda, daha sonra Berlin ve Strazburg flarmoni salonlarında verilen ve büyük ilgi gören konserler bunlardan bazılarıdır.

Aynı dönemde Erdal Erzincan'la ikili olarak Türkiye'nin çeşitli yerlerinde, "mızraplı sazlar festivali" kapsamında Hollanda ve Belçika'da sahne aldı. 10 Haziran 2003'te Fransa Amiens ulusal sahnede, 12 Haziran 2003'te dünyanın en önemli etnik müzik konser salonlarından olan Paris "Theatre de la Ville"de bir solo konser verdi. 2000 yılı başlarında öğrencileriyle oluşturduğu "Erol Parlak Bağlama Beşlisi" ile Yurt içi ve yurt dışında çok sayıda konser verdi, TV ve radyo programına katıldı. 2004 yılında grubun "Eşik" adlı albüm çalışması yayımlandı. 1990'lı yıllardan itibaren başta Avrupa olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde gerek özel okullar gerekse resmi üniversite, akademi ve konservatuvarlarda halen devam etmekte olan çok sayıda konser, konferans, seminer, workshop vb. etkinliklere katıldı. Arif Sağ ve Erdal Erzincan'la ve bağlama beşlisi ile birer adet, üç adet sözlü bir solo enstrümantal olmak üzere altı albümü bulunmaktadır.

Resim 3 Erol Parlak'ın Örnek Albümleri

"Türkiye'de El İle (tezenesiz) Bağlama Çalma Geleneği ve Çalış Teknikleri" adlı kitabı 2000 yılında T.C. Kültür Bakanlığı, "Şelpe Tekniği metodu 1" adlı kitabı 2001 yılında Ekin Yayımları ve "Şelpe Tekniği metodu 2" adlı kitabı 2004 yılında Alfa yayımları tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca 2025 yılında "Aşk Özünden Can Gözünden" adlı kitabı çıkmıştır. Parlak, Neşet Ertaş türkülerinin taşıyıcısı olarak da ön plana çıkan sanatçıların başında gelmektedir. Neşet Ertaş'ı konu alan "Garip Bülbül Neşet Ertaş" adlı kitabı, Neşet Ertaş'ın hayatı, sanatı ve eserlerini ele alması bakımından alana önemli katkılar sunmuştur.

Resim 4 Erol Parlak'ın Kaleme Aldığı Garip Bülbül Neşet Ertaş Kitabı

2006 yılında İTÜ TMDK Müzikoloji Bölümüne Yardımcı Doçent olarak atandı. Daha sonra İTÜ TMDK Ses Eğitimi Bölümü başkanlığını görevini yerine getirmiştir. 2008 yılında Doçent, 2014 yılında Profesör unvanını almıştır. Parlak, 2016 yılında Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat büyük ödülüne layık görülmüştür. 16 Ekim 2017 tarihinde yeni kurulan Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi kurucu rektörü olarak atanmıştır. Parlak, 2022 yılında rektörlük görev süresinin sona ermesi sonucunda emekliye ayrılmıştır.

İcracı Yönü

Türk Halk Müziği bağlama icrası tür olarak farklı sınıflandırmalarla karşımıza çıkmakta, bu çeşitli icra tekniklerinin ortaya çıkması da bağlamanın ne kadar zengin bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Erol Parlak da Türk Halk Müziği geleneğini taşıyan, önemli bir ses ve saz icracısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Derlediği, notaya aldığı eserlerin yanı sıra kendine ait besteleri ile de bilinmektedir. Parlak'ın bağlama icrasındaki kimliği, yöresel tavırların özüne sadık kalmakla birlikte, teknik açıdan geliştirdiği yorumlamalarla dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Parlak, geleneksel icra biçimlerini bireysel sanatçı yorumu ile birleştiren çağdaş bir icra anlayışı ortaya koymaktadır. Sanatçının icrasında mızrap (tezene) kullanımı, icra edilen eserin yöresel tavrına uygun biçimde şekillenmekte, kendine has süsleme teknikleri, farklı bakış açıları ile zenginleştirilmiş şekilde uygulamaktadır. Bağlama ailesinin tümüne hakimiyetiyle bilinen Parlak özellikle kısa sap bağlamada geliştirdiği şelpe tekniği ile de önem arz etmektedir.

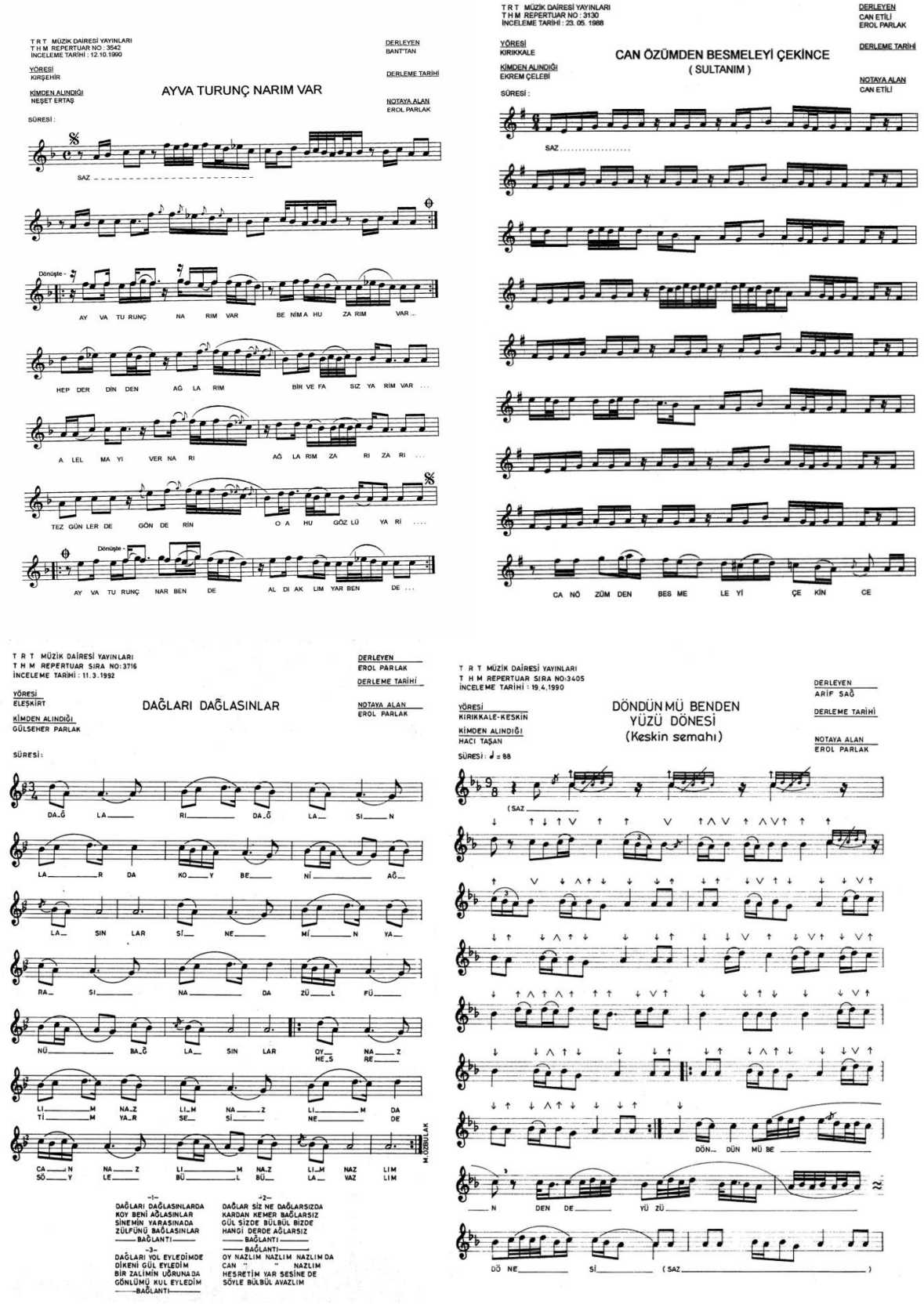
Resim 5 Erol Parlak

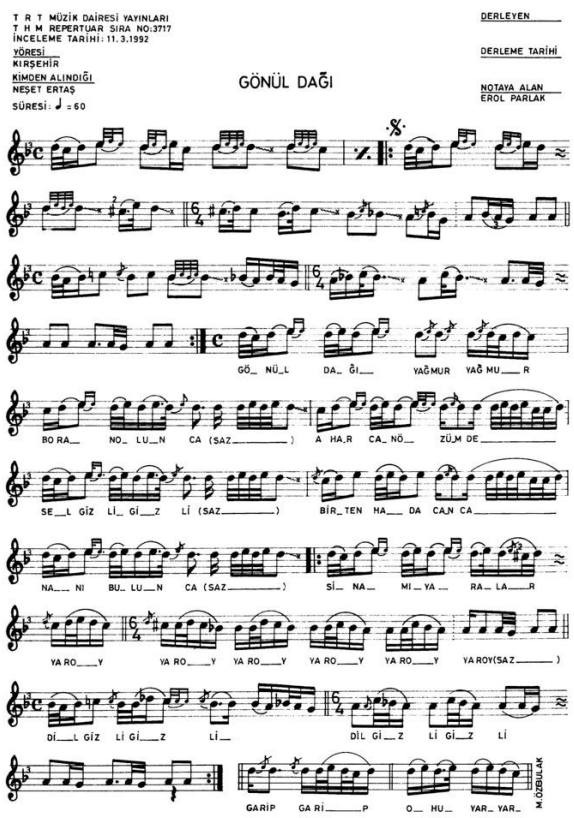
Bağlama icrasında sıkça karşılaşılan takma, çarpma, glissando, tiril gibi teknik kavramların Parlak'ın icrasında farklı şekillerde sergilendiği görülmektedir. Erol Parlak'ın icracı özelliğini belirleyen önemli unsurlardan biri de yorum gücüdür. İcralarındaki tekniksel farklılıkların yanı sıra eserin duygusal ve anlatımsal boyutunu ön plana çıkaran bir anlayış benimsemektedir. Melodik süslemeler, icra ettiği eserlerin ana yapısını bozmayacak şekilde sınırlı ve işlevsel olarak kullanmaktadır.

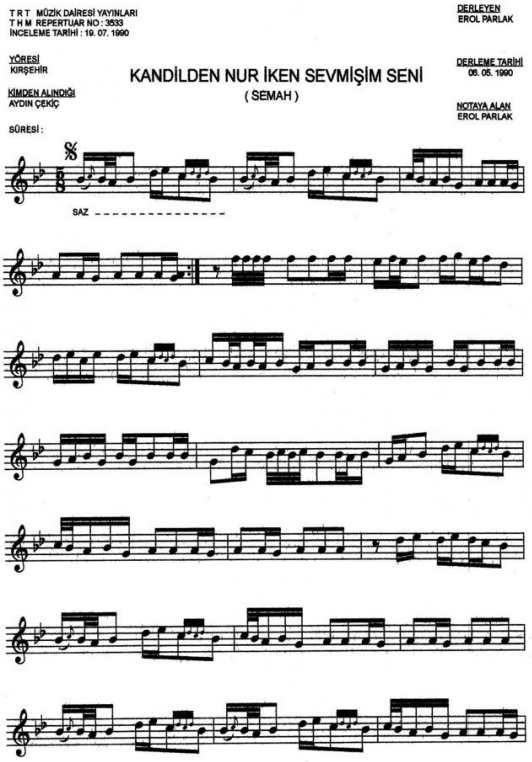
Derlemeci Yönü

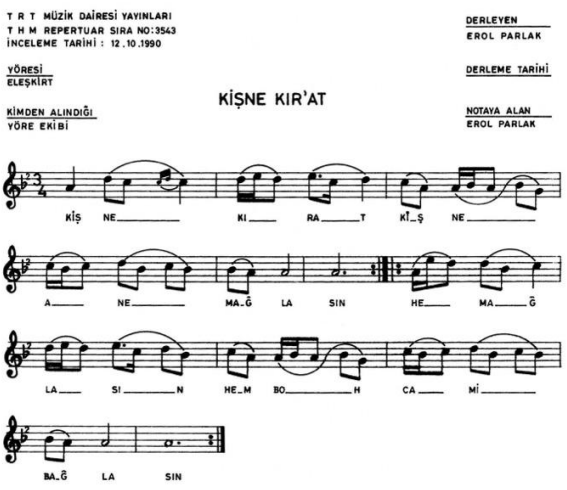
Türk Halk Müziği derleme faaliyetleri, müzikal mirasın kayıt altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından temel bir işlev üstlenmektedir. Bu yolda birçok sanatçının olduğu gibi Parlak'ın da derlemeleri, özellikle TRT Türk Halk Müziği repertuvarına kazandırılan kırık havalar açısından dikkat çekmektedir. Erol Parlak'ın derleme çalışmaları, Türk Halk Müziği'nin yöresel çeşitliliğini görünür kılma açısından da önem taşımaktadır. Sonuç olarak Erol Parlak, derlemeci yönüyle Türk Halk Müziği'nin sözlü kültür ortamında varlığını sürdüren kırık hava repertuvarının kayıt altına alınması, korunması ve kurumsal yapılar aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu yönüyle Parlak, yalnızca bir icracı değil; aynı zamanda halk müziği belleğinin oluşumuna katkı sunan bir kültür aktarıcısı olarak Türk Halk Müziği tarihinde önemli bir yere sahiptir. Sanatçının, TRT Türk Halk Müziği kırık hava repertuvarına katkıları incelendiğinde derleyen ve notaya alan kimlikleriyle 10 adet türkünün kayda geçtiği görülmüştür.

Resim 6 Erol Parlak'ın TRT THM Kırık Hava Repertuvarına Kayıtlı Derlediği ve Notaya Aldığı Eserler

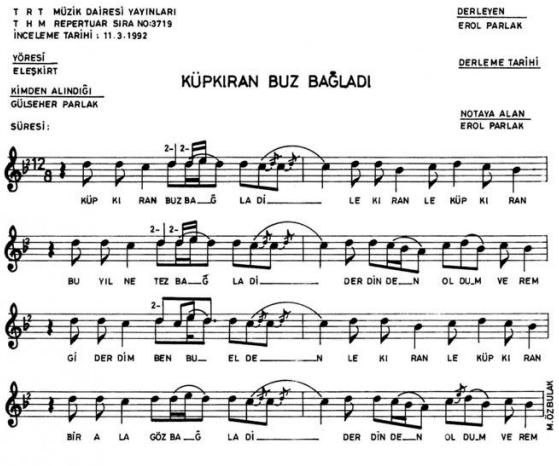

-1-
KİŞNE KIRAT KİŞNE ANEM AĞLASIN
HEM AĞLASIN HEM BOHCAMİ BAĞLASIN

-2-
KİŞNE KIRAT KİŞNE BABAM AĞLASIN
HEM AĞLASIN HEM BOHCAMİ BAĞLASIN

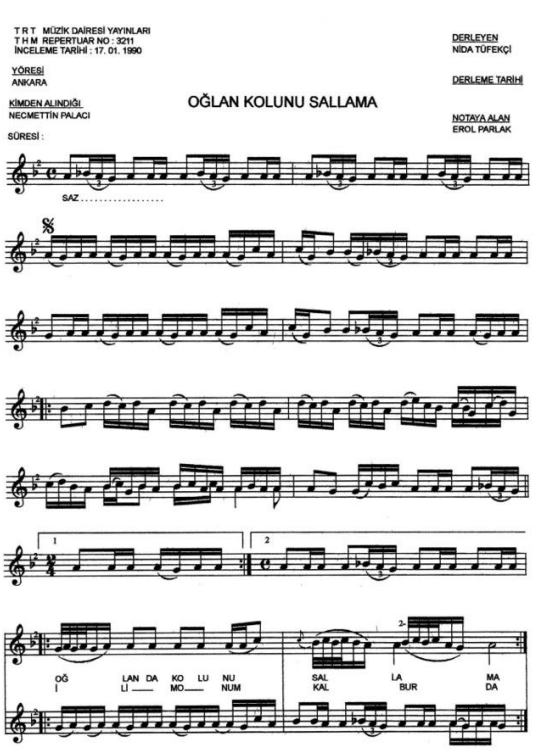
-3-
KİŞNE KIRAT KİŞNE ABİM AĞLASIN
HEM AĞLASIN HEM BOHCAMİ BAĞLASIN

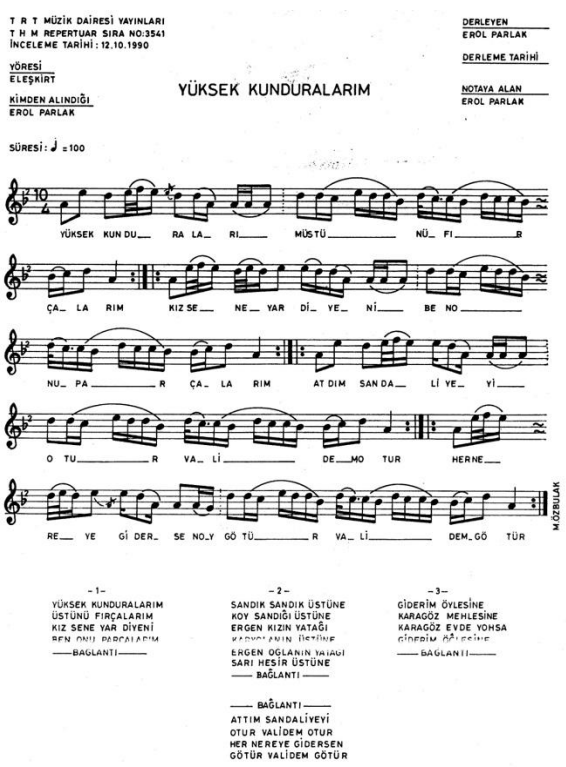

-1-
KÜPKIRAN BUZ BAĞLADI (LE KIRAN LE KÜP KIRAN)
BU YIL NE TEZ BAĞLADI (DERDİNDEN OLDUM VEREM)
GİDERDİM BEN BU ELDEN(LE KIRAN LE KÜP KIRAN)
BİR ALAGÖZ BAĞLADI (DERDİNDEN OLDUM VEREM)

-2-
KÜPKIRANIN SUYUNİ
BİLEMEDİM HUYUNİ
ATTI BENİ GURBETE
FELEĞİN BİR OYUNİ

-3-
KÜPKIRAN OVASINDA
YİĞİTLER YAYLASINDA
CANIM ASILI KALDI
GÜZELİN SEVDASINDA

Sanatçının, TRT Türk Halk Müziği kırık hava repertuvarına kayıtlı derlediği ve notaya aldığı toplam 10 eser makamsal olarak incelendiğinde; 4 türkünün uşşak 1 türkünün acemkürdi, 1 türkünün eviç, 2 türkünün saba zemzeme, 1 türkünün uşşak+hicaz, 1 türkünün muhayyerkürdi makamı dizisinde olduğu görülmüştür. Kayıtlı 10 türkünün usül yapısına bakıldığında ise 2,3,4,5,6,9,10,12 zamanlı usüllerin kullanıldığı görülmüştür.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

- Türk Halk Müziği geleneğine derlemeci, icracı, eğitimci kimliği ile önemli katkılar sunduğu,
- Yurt içi ve yurt dışında yaptığı konserlerle bu müzik mirası en iyi şekilde temsil edip, tanıttığı,
- Akademik düzeyde yapmış olduğu görevler ve yazılarla literatüre önemli kaynaklar oluşturduğu,
- Şelpe tekniği üzerine yapmış olduğu çalışmalarla ve yazmış olduğu kitaplarla bağlama icracıları için önemli bir metot oluşturduğu,
- Derlediği türkülerin yanı sıra bestelemiş olduğu eserlerin de saz ve söz icracıları için değerli bir repertuvar kaynağı olduğu,
- Türk Halk Müziği'mizin gelişimi, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli hizmetler vermiş, örnek bir şahsiyet olduğu araştırmada elde edilen sonuçlardan bazılarıdır.

5. KAYNAKÇA

Ataman, S. Y. (2009). “Bu Toprağın Sesi”, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Büyüköztürk, Ş. vd. (2018). “Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri”. Ankara: Pegem Akademi.

Karabulut, M. (2000). “Geleneksel Türk Halk Müziğinde Polifoni’nin Varlığı, Türk Halk Müziğinde Çeşitli Görüşler”, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Parlak, E. (2000). “Türkiye’de El İle (Şelpe) Bağlama Çalma Geleneği Ve Çalış Teknikleri”. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnternet Kaynakları:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Erol_Parlak#:~:text=Erol%20Parlak%2C%20(d.,(ba%C4%9Flama)%20virt%C3%BC%C3%B6z%C3%BC%20ve%20akademisyen. (E.T. 15.12.2025)

CARL JOACHİM ANDERSEN'İN OP.41 NO.7 ETÜDÜNÜN FLÜT EĞİTİMİ BAĞLAMINDA TEKNİK VE BİÇİMSEL ANALİZİ

Lara Nil KARCIK
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek lisans öğrencisi
larakarcik2@gmail.com - ORCID ID:0009-0005-9491-5467

Dr. Öğr. Üyesi Ezgi ERTEK-BABAÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı
ezgi.ertekbabac@comu.edu.tr - ORCID ID:0000-0003-4136-9026

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Soner YILMAZ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi
m.soneryilmaz@comu.edu.tr - ORCID ID:0000-0003-0009-6092

ÖZET

Çalgı eğitimi sürecinde bireyin teknik ve müzikal gelişimini destekleyen en önemli çalışma materyallerinden biri etütlerdir. Etütler, öğrencinin çalgı tekniğini metodik biçimde geliştirmesine olanak tanıyan özel çalışma parçalarıdır. Bu nedenle etütler, çalgı eğitiminde teknik gelişimin yanı sıra müzikal ifade, nefes kontrolü, artikülasyon ve cümleleme gibi becerilerin gelişiminde de etkili bir role sahiptir. Flüt eğitimi kapsamında teknik gelişimi desteklemek amacıyla bestelenmiş birçok etüt kitabı bulunmakta olup, bu alanda öne çıkan bestecilerden biri Carl Joachim Andersen'dir. Bu çalışmada, Andersen'in Op.41 etüt kitabında yer alan 7 numaralı etüt teknik ve biçimsel açıdan incelenmiş; staccato, bağ çeşitleri, artikülasyon örüntüleri, üçleme yapıları, aralık geçişleri ve oktav atlamaları değerlendirilmiştir. Biçimsel analiz sonuçları, etüdün motif temelli benzerlikler içeren, cümle tekrarlarıyla yapı kazanan ve teknik ilerlemeyi kademeli olarak destekleyen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle etüt, yalnızca teknik bir çalışma değil, müzikal bütünlük ve form bilincini geliştiren bir öğretim aracı olarak değerlendirilebilir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, incelenen etüdün flüt eğitiminde teknik gelişimi çok yönlü biçimde destekleyen önemli bir kaynak niteliği taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Flüt eğitimi, etüt analizi, Carl Joachim Andersen, teknik analiz, biçimsel analiz, Op.41 No.7

TECHNICAL AND FORMAL ANALYSIS OF CARL JOACHIM ANDERSEN'S OP. 41 NO. 7 ETUDE IN THE CONTEXT OF FLUTE EDUCATION

ABSTRACT

In the process of instrumental instruction, etudes constitute one of the primary study materials that support the technical and musical development of the learner. Etudes are specialized study pieces that enable students to develop instrumental technique in a systematic and progressive manner. Accordingly, they play a significant role not only in technical advancement but also in fostering musical expression, breath control, articulation, and phrasing skills. Within the scope of flute education, numerous etude books have been composed to support technical development, and among the prominent composers in this area is Carl Joachim Andersen. In this study, Etude No. 7 from Andersen's Op. 41 etude collection was examined from technical and formal perspectives. The analysis evaluated elements such as staccato usage, types of slurs, articulation patterns, triplet structures, intervallic transitions, and octave leaps. The results of the formal analysis indicate that the etude possesses a structure characterized by motif-based similarities, formal coherence established through repeated phrases, and a gradual reinforcement of technical progression. In this regard, the etude may be considered not only a technical study but also a pedagogical tool that enhances musical coherence and form awareness. Based on the findings, it was concluded that the examined etude serves as an important resource that supports technical development in flute education in a multifaceted manner.

Keywords: Flute education, étude analysis, Carl Joachim Andersen, technical analysis, formal analysis, Op.41 No.7

1. GİRİŞ

Etütler, belli teknik ve müzikal kazanımları geliştirmek amacıyla düzenlenmiş çalışma parçalarıdır ve çalgı eğitiminde başlıca bir işlev üstlenirler. Yazılış amaçlarına göre; tekniğin olgunlaşmasına yarayan etütler, teknik yanında müzikal yönün de gelişimini sağlayan etütler ve konser etütleri olarak üç başlık altında ele alınabilecek olan etütler, genellikle iki veya üç bölmeli şarkı formunda olmakla beraber, tek bölmeli ve rondo formunda da yazılabilmektedir (Cangal, 2018).

Müzik pedagojisi literatüründe etütlerin, özellikle flüt eğitiminde, öğrencilerin karşılaştığı spesifik teknik ve müzikal problemlerin giderilmesinde belirleyici bir rol oynadığı belirtilmektedir. Örneğin Dilber ve Gül (2019), bu çalışmaların "çalgı tekniğini ustalık düzeyinde geliştirmeyi öngören" sistematik çalışmalar olduğunu belirtmiş; legato çalma, artikülasyon, arpej, kromatik geçişler ve doğru nefes ile ton kalitesi gibi yeterliklerin kazandırılmasında etütlerin önemli olduğunu vurgulamıştır. Cüceoğlu Önder (2012) ise Carl Joachim Andersen flüt etütlerinin, flüt eğitiminde özellikle legato ve staccato temelli artikülasyon teknikleri, dil kontrolü ve teknik süreklilik açısından öğrenciye önemli kazanımlar sağladığını; bu etütlerin teknik becerilerin müzikal bağlam içinde geliştirilmesine olanak tanıdığını belirtmektedir.

Flüt pedagojisi bağlamında etütlerin işlevi açık biçimde öne çıkmaktadır. Bu çalışmalar, öğrencilerin rutin ölçek ve egzersizlerden farklı olarak müzikal bağlamda ortaya çıkan güçlükleri değerlendirme olanağı sunar. Literatürde yapılan analizler, Andersen'in Op.15 etütlerinin öğrencilere parmak çevikliği, artikülasyon çeşitliliği, nefes kontrolü ve müzikal

ifade gibi çok yönlü teknik ve müzikal kazanımlar sağladığını ortaya koymuştur. Bu tür etüt çalışmaları, öğrencilerin dayanıklılığının güçlenmesine ve müzikal ifade becerilerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Cüceoğlu Önder, 2021).

Flüt eğitimi ve öğretmen yetiştirme sürecinde etütler, öğrencinin teknik becerilerinin düzenli biçimde geliştirilmesinin yanında bu becerilerin öğretim sürecine bilinçli biçimde yansıtılabilmesi bakımından işlevsel bir öğretim aracıdır. Literatürde flüt eğitiminde etütlerin, öğrencilerin parmak tekniği, artikülasyon çeşitliliği ve nefes kontrolü gibi temel teknik beceriler üzerinde sistematik kazanımlar sağladığı belirtilmektedir; bu nedenle etütler konservatuvar ve öğretmenlik programlarında önemli bir yer tutar. Örneğin, Andersen'in etüt kitaplarının öğrencilerin legato, staccato, arpej ve kromatik dizi tekniklerini geliştirmeye katkı sağladığı vurgulanmıştır (Cüceoğlu Önder, 2021). Bu tür etüt çalışmalarının tez ve makale araştırmaları, teknik sorunları tanımlama, çözümleme ve aşamalı ilerlemeye hizmet ettiğini ortaya koymuştur; bu sayede öğrenci bireysel ihtiyaçlarına göre teknik zorlukları hedefleyerek çalışabilir (Uyan, 2025). Ancak yalnızca mekanik tekrar odaklı bir yaklaşım, pedagojik amaçlarla ilişkilendirilmeden uygulandığında, öğrencilerin artikülasyon, nefes kontrolü ve teknik süreklilik gibi becerilerini kalıcı biçimde geliştirmelerini engelleyebilir. Bu durum, Andersen Op.41 No.7 gibi çok yönlü teknik içerik barındıran etütlerin pedagojik hedeflerle ilişkilendirilerek analiz edilmesini ve flüt eğitiminde problem odaklı bir öğretim materyali olarak ele alınmasını önemli kılmaktadır.

Carl Joachim Andersen'in flüt etütleri tarihsel açıdan da büyük öneme sahiptir. Andersen (1847–1909) Danimarkalı bir flüt virtüözü ve besteci olup eserlerindeki akıcılık nedeniyle flütün "Chopin'i" olarak anılmıştır. 1890'ların başında yayımladığı Op.15, Op.41 gibi etüt kitapları Avrupa'daki önde gelen konservatuvarlarca hızla kabul görmüş ve günümüze dek flüt eğitimindeki başlıca teknik kaynaklar arasında yerini korumuştur. Cüceoğlu Önder (2021) bu etütlerin sekiz cilt halinde yayımlandığını ve teknik ile müzikal açıdan flüt eğitiminde önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır. Opus 41, Andersen'in 18 Kleine Studien adlı koleksiyonuna aittir ve No.7 etüdü Moderato işaretli orta tempolu bir parçadır. Andersen'in etütleri genel olarak belirli teknik becerileri geliştirmeye odaklanır; Cüceoğlu Önder (2021) özellikle bu çalışmalarda legato çalma, artikülasyon, aralık geçişleri, kromatik ölçüler ve doğru nefes kontrollerinin öne çıktığını göstermiştir. Op.41 No.7 kapsamında öğrencinin sürekliliği olan legato çizgiler boyunca kontrollü bir ton sağlamasını ve nefes kontrolünü pekiştirmesini hedefleyen bir etütdür. Bu yönleriyle Op.41 No.7'nin içinde yer alan teknik kümelerin ve bu kümelerin pedagojik amaçlarının incelenmesi önem taşımaktadır.

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, Andersen'in Op.41 No.7 etüdünü teknik kümeler açısından analiz etmek ve eserin flüt eğitimi bağlamında sağladığı pedagojik katkıları ortaya koymaktır. Etüdün yapısal ve teknik bileşenleri sınıflandırılarak, parçanın öğrenciye kattığı teknik ve müzikal değerler değerlendirilmiştir.

2.YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, Joachim Andersen'in Op.41 No.7 etüdünün teknik ve biçimsel özelliklerini incelemeyi amaçlayan nitel bir betimsel çalışma olarak desenlenmiştir. Araştırma kapsamında

etüdün teknik ve biçimsel özellikleri de herhangi bir müdahalede bulunulmadan, mevcut nota metni üzerinden betimlenmiştir.

2.2. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verilerini, Andersen Op.41 No.7 etüdünün nota dokümanı ve ilgili literatür oluşturmaktadır. Veriler, eserin nota metninin sistematik olarak incelenmesi yoluyla elde edilmiştir. Bu süreçte eser üzerindeki tonalite, artikülasyon, ritmik yapı, teknik pasajlar ve biçimsel unsurlar araştırmanın veri kaynaklarını oluşturmuştur. Veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılmıştır.

Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgulara ilişkin bilgi içeren yazılı materyallerin analiz edilmesini kapsayan bir veri toplama yöntemidir. Bu yöntem; kitaplar, makaleler, notalar ve arşiv belgeleri gibi kaynakların sistematik biçimde incelenmesini içermektedir. Yıldırım ve Şimşek'e (2016) göre doküman incelemesi, gözlem ve görüşme gibi veri toplama yöntemlerinin mümkün olmadığı durumlarda araştırmacıya önemli avantajlar sunmaktadır. Bu araştırmada Andersen Op.41 No.7 etüdünün nota metni, çalışmanın temel dokümanı olarak ele alınmış ve teknik ile biçimsel unsurlar bu belge üzerinden değerlendirilmiştir.

2.3. Analiz Birimi

Bu araştırmanın ölçüt inceleme birimini seçilen tek eser oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın analiz birimi: Joachim Andersen – Etüd Op.41 No.7'dir.

2.4. Verilerin Analizi

Toplanan veriler, eserin teknik ve biçimsel özelliklerini ortaya koymak amacıyla betimsel analiz ve eser analizi yöntemleri kullanılarak çözümlenmiştir. Müzik eserlerinin pedagojik ve yapısal özelliklerinin ele alındığı çalışmalarda olduğu gibi bu araştırmada da analiz nesnesi doğrudan nota metnidir. Bu çalışma, betimleyici analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Betimsel analiz, elde edilen verilerin önceden belirlenen temalar doğrultusunda sınıflandırılması, düzenlenmesi ve yorumlanmasını amaçlayan bir analiz yöntemidir. Bu yaklaşımda veriler, araştırma sorularına uygun biçimde organize edilerek doğrudan alıntılar ve açıklamalarla desteklenir. Büyüköztürk vd.'ne (2018) göre betimsel analizde amaç, okuyucuya elde edilen bulguları düzenli ve anlaşılır bir biçimde sunmaktır. Bu çalışmada etüdün teknik kümeleri ve biçimsel yapısı önceden belirlenen analiz başlıkları altında incelenmiş ve elde edilen bulgular betimsel analiz yöntemiyle yorumlanmıştır.

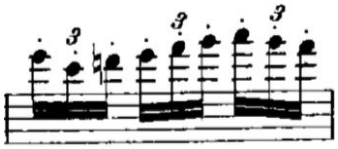
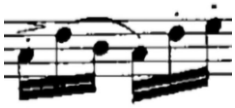
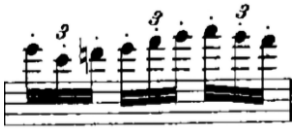
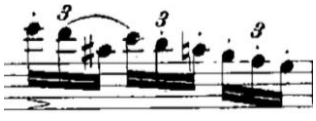
3. BULGULAR

Bu bölümde, Joachim Andersen Op.41 No.7 etüdüne ilişkin teknik ve biçimsel analizden elde edilen bulgular sunulmuştur. Bulgular, nota metninin incelenmesi sonucunda belirlenen teknik kümeler ve biçimsel yapı özellikleri doğrultusunda düzenlenmiştir.

3.1. Teknik Analize İlişkin Bulgular

Tablo 1'de, Andersen Op.41 No.7 etüdündeki teknik kümeler incelenmiştir. Teknik kümeler, etütte yer alan artikülasyon, bağlantı ve aralık yapılarına göre oluşturulmuştur. Tablo 1'de belirtilen TK1–TK11, etütte yer alan Teknik Kümeler (TK)'i göstermektedir. Her bir küme, etüdün teknik özelliklerinin sistematik bir biçimde gruplanmasıyla oluşturulmuştur.

Tablo 1. Andersen Op.41 No.7 Teknik Küme (TK) Analizi

Teknik Küme	Teknik Kümede Kapsanan Güçlükler	Ölçüler	Teknik Küme Örnekleri	Teknik Kümenin Etütte Kullanılma Oranı (%)
TK1	1 dilli 3 bağlı artikülasyon tekniği kullanımı	1-3, 5, 6 ,8-11, 13, 14, 16-18, 20-22, 24-35-, 37,38, 40-43, 45-47		%81,25
TK2	Aksanlı (vurgulu) staccato kullanımı	1-3, 5-11, 13-35, 37-47		%91,67’
TK3	Staccato üçleme kullanımı (üçleme biriminin sadece staccato ile kullanımı)	1-6, 8-14, 16-18, 20-22, 24-30, 33-38, 40-48		%85,42
TK4	Motifsel üçleme bağlanışı kullanımı	1-3, 5-11, 13-18, 20-22, 24-35,37, 38, 40-43, 45-47		%83,33
TK5	Çıkıcı 2’li-4’lü aralıklarda staccato kullanımı	1-4, 6,9-12, 17, 18, 21, 22, 25, 27, 31, 33, 34-36, 38, 41-44, 47		%54,17
TK7	Çıkıcı 4’lü-8’li aralıklarda staccato sonrası bağa geçiş kullanımı	2, 3, 10, 11, 15, 17-25, 27, 35, 42, 43		%37,5
TK8	B3 ile başlayan 2. ve 3. oktavda staccato dizisi kulanımı	4, 12, 36, 44		%8,33
TK9	İnici 2’li-4’lü aralıklarda staccato kullanımı	5, 8, 13, 14, 16, 20, 24, 26, 28-30, 37, 40, 45, 46, 48		%33,33
TK10	1 dilli - 2 bağlı üçleme kullanımı	15, 19, 23, 39, 48		%10,42

TK11	Bir oktavı aşan stacatto sonrası bağa geçiş kullanımı	26, 28-32, 47		%14,58

Tablo 1'de görüldüğü üzere, Andersen Op.41 No.7 etüdünde farklı teknik kümeler, öğrencilerin temel ve ileri düzey teknik becerilerini geliştirmek amacıyla yoğun olarak kullanılmaktadır.

TK1 (1 dilli 3 bağlı artikülasyon tekniği kullanımı), etüdün %81,25'lik bölümünde görülmektedir. Bu durum, öğrencinin dil ve parmak koordinasyonunu sistematik olarak geliştirmesi açısından önemli bir araçtır. Literatürde artikülasyon çeşitliliğinin, flüt eğitiminde nefes kontrolü ve dil koordinasyonunun gelişimi için temel olduğu vurgulanmaktadır (Karalı & Şentürk, 2024). TK2 (Aksanlı staccato kullanımı) ve TK3 (Staccato üçleme), etüdün sırasıyla %91,67 ve %85,42'lik bölümünde yer almakta, bu da öğrencinin hız, çeviklik ve ritmik hassasiyetini geliştirme potansiyelini göstermektedir (Uyan, 2025). Özellikle üçleme staccato pasajları, parmak çevikliği ve artikülasyonun kontrollü biçimde kazanılmasına olanak sağlar. TK4 (Motifsel üçleme bağlanışı), %83,33 oranıyla etütte sıkça kullanılmıştır. Motif bağlanışları, öğrencinin melodik süreklilik ve fraseleme yeteneğini güçlendiren teknik içeriklerdir (Alemlioğlu & Sonsel, 2022). TK5 (Çıkıcı 2'li-4'lü aralıklarda staccato kullanımı) ve TK6 (Çıkıcı 4'lü-8'li aralıklarda staccato sonrası bağa geçiş kullanımı), öğrencinin aralık geçişlerinde kontrol ve doğruluk kazanmasını sağlar.

Diğer teknik kümeler, özellikle TK7-TK11, etüdün daha spesifik zorluklarını yansıtmaktadır:

TK7 ve TK11 (staccato sonrası bağa geçişler, bir oktavı aşan geçişler), öğrencinin ekstrem aralıklar ve dinamik değişimlerde teknik hâkimiyetini geliştirmektedir. TK8 ve TK10 ise daha az sıklıkta (%8,33 ve %10,42) görülmesine rağmen, yüksek oktavda kontrol ve üçleme tekniklerinin pekiştirilmesi açısından değer taşır.

3.2 Biçimsel Analize İlişkin Bulgular

Carl Joachim Andersen'in 18 Etudes for Flute: Op. 41 başlıklı kitabında yer alan 7 numaralı etüdün ritmik anlamda ana malzemesini üçlemeler oluşturmaktadır. Eser içerisinde kadans olarak nitelendirilebilecek keskin cümle kalışları yer almamakla birlikte, motif ve cümleleme açısından, sürekli gelişim gösteren bir yapıdadır. La majör tonalitedeki eser içerisinde, sıklıkla alterasyona uğrayan sesler dikkat çekmektedir. Zaman zaman farklı tonalitelere olan yönelmeleri işaret edebilecek re diyez, mi diyez, fa çift diyez, sol çift diyez, la diyez ve si diyez gibi altere sesler; dominant tonalitesi olan mi majör, ilgili minör tonalitesi olan fa diyez minör ve ikincil dominant görevindeki si majör tonaliteleriyle ilişkilendirilebilir. Bu anlamda motif ve cümle yapılarıyla beraber tonal zemindeki yönelme ve değişimler de göz önünde bulundurulduğunda etüt üç bölüm içerisinde değerlendirilebilir:

A Dönemi (1–16. ölçüler)

A dönemi, benzer karakterde iki müzikal cümleden oluşmaktadır. Birinci cümle a (1–8. ölçüler), arpej temelli ve düzenli üçlemelerden oluşan ana temayı sunmaktadır. Tematik yapı melodik olarak yukarı yönlü bir hareket izlerken, üçleme figürasyonları aracılığıyla ritmik süreklilik ve akıcılık sağlanmaktadır.

İkinci cümle a^1 (9–16. ölçüler), ilk cümlenin ritmik ve melodik özelliklerini korumakla birlikte, küçük dizisel genişlemeler yoluyla tematik yapıyı geliştirir. Bölüm boyunca üçleme figürasyonlarının sürekliliği ön planda tutulmakta ve müzikal yapı kesintisiz bir gelişim göstererek bir sonraki bölüme geçişe zemin hazırlamaktadır.

B Dönemi (17–32. ölçüler)

B dönemi, eserin teknik ve tonal geriliminin arttığı bölüm olarak dikkat çeker. Birinci cümle b (17–24. ölçüler), A dönemine kıyasla daha yoğun kromatik geçişler ve yön değiştiren arpej figürleri içerir. Dinamikler nota üzerinde belirtilmese de bölümlerin kontrast sağladığı gözlemlenir.

İkinci cümle b^1 (25–32. ölçüler) dönüş köprüsü niteliğindedir. Köprü bölümü, tematik materyali parçalayarak ve sekanslar aracılığıyla ana tona dönüşü hazırlar ve A^1 bölümüne geçişi işlevsel olarak sağlar.

A^1 Dönemi (33–48. ölçüler)

A^1 dönemi, ana temanın geri dönüşünü içerir. Birinci cümle a (33–40. ölçüler), A dönemindeki temayı büyük ölçüde korur ve ritmik yapıyı sürdürür.

İkinci cümle a^2 (41–48. ölçüler), temanın genişletilmiş ve teknik açıdan yoğunlaştırılmış bir varyantıdır. Bu bölüm, eserin zirve noktasını oluşturur ve etüdü tamamlar.

Bu biçimsel çözümleme doğrultusunda Joachim Andersen Op. 41 No.7 Etüdü, üç bölümlü şarkı formunda (A–B–A^1) yapılandırılmış olup, toplam 48 ölçü ile tamamlanmaktadır. Biçimsel yapı, teknik zorlukların arkasında düzenli, dengeli ve klasik bir form anlayışını açıkça ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Joachim Andersen Op.41 No.7 etüdü teknik ve biçimsel açıdan incelenmiş; etüdün flüt eğitiminde çok yönlü pedagojik katkılar sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Teknik analiz sonuçları, etüdün özellikle nefes kontrolü, artikülasyon sürekliliği, legato sürekliliği ve parmak koordinasyonu açısından önemli kazanımlar sağladığını ortaya koymuştur. Bu durum, Cüceoğlu Önder'in (2021). Andersen Op.15 etüt analizi ile benzerlik göstermektedir; göre bu etütlerde legato, artikülasyon, aralık ve ton kalite gibi birden çok teknik kazanımın sistematik ele alındığı tespit edilmiştir. Genel olarak, etüdün teknik içerik dağılımı ve kümelerin yoğunluğu, öğrencinin temel artikülasyon, staccato, legato, motifsel bağlanış ve aralık kontrolü gibi çok yönlü becerilerini sistematik biçimde geliştirmeye uygun bir yapı sunduğunu göstermektedir. Bu durum, flüt pedagojisinde etütlerin hem teknik hem de pedagojik açıdan merkezi bir öğretim aracı olduğunu destekler (Uyan, 2025; Karalı & Şentürk, 2024; Alemlioğlu & Sonsel, 2022).

Biçimsel analiz sonuçları, etüdün öğrencinin form algısını, müzikal cümleleme becerisini ve müzikal bütünlüğü kavrama yetisini geliştirmeye yönelik bir yapı sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu, formun sadece teknik pratiğe indirgenmemesi gerektiğini vurgulayan müzik eğitim literatürü ile örtüşmektedir; örneğin flüt etütlerinin hem teknik hem müzikal niteliğe sahip olması gerektiği belirtilmektedir (Pürsün, 2022).

Ayrıca, flüt eğitiminde etüt seçiminde hedeflenen teknik ve müzikal kazanımların göz önünde bulundurulması gerektiği, alan araştırmaları da desteklemektedir. İlköğretim ve yüksek öğretim flüt eğitimi uygulamalarına yönelik çalışmalarda, etütlerin müfredatla uyumlu seçilmesi ve teknik hedeflere göre sıralanmasının öğrenme sürecini geliştirdiği bildirilmiştir (Uyan, 2014). Bu bağlamda ulaşılan sonuçları, flüt eğitiminde teknik ve müzikal kazanımların birlikte desteklenmesi gerektiği yönündeki pedagojik yaklaşımları destekler niteliktedir. Andersen Op.41 No.7 etüdü, teknik kümeler ile biçimsel yapı arasında kurduğu denge sayesinde bu bütüncül yaklaşımı somut biçimde ortaya koymaktadır.

Öğretimsel öneriler açısından, Andersen Op.41 No.7 etüdünün flüt eğitiminde yalnızca teknik bir çalışma parçası olarak değil, aynı zamanda müzikal bütünlük ve yapı bilinci kazandıran bir materyal olarak ele alınması önerilmektedir. Ayrıca flüt öğretmenlerinin etütleri teknik kümeler ve biçimsel özellikler doğrultusunda analiz ederek öğretim sürecine dâhil etmeleri, öğrencilerin bilinçli ve amaçlı çalışma alışkanlığı geliştirmelerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Flüt eğitiminde kullanılan etüt kitaplarındaki farklı etütlerin de analiz edilmesi önerilmektedir.

.

KAYNAKÇA

Alemlioğlu, H., & Sonsel, Ö. B. (2022). Köhler Op.33-III "8 Studi Difficili Per Flauto" etüt kitabının müzikal ve teknik analizi. The Journal of Social Sciences, 56, 15-25 https://avesis.gazi.edu.tr/yayin/807f7958-1469-4ad6-89af-b0f756e34209/kohler-op-33-iii-u20188-studi-difficili-per-il-flauto-u2019nin-muzikal-ve-teknik-analizi (Erişim tarihi: 16.11.2025)

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (21. bs.). Pegem Akademi, Ankara.

Cangal, N. (2018). *Müzik formları.* Arkadaş Yayınları.

Cüceoğlu Önder, G. C. (2012). Flüt eğitiminde kullanılan Carl Joachim Andersen flüt etütlerinin dil teknikleri yönünden incelenmesi. E-Journal of New World Sciences Academy – NWSA-Fine Arts, 7(2), 131-142. https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsafine/issue/19896/213071 (Erişim tarihi: 19.11.2025)

Cüceoğlu Önder, G. C. (2021). Analysis of Carl Joachim Andersen Op.15 flute etudes used in flute education. International Education Studies. https://www.ccsenet.org/journal/index.php/ies/article/view/0/44972 (Erişim tarihi: 19.11.2025)

Dilber, E., & Gül, G. (2019). Carl Joachim Andersen Op.15 etüt kitabı 2 numaralı etüdünün teknik ve biçimsel analizi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21, 65–78. https://doi.org/10.26468/trakyasobed.417231(Erişim tarihi: 19.11.2025)

Karalı, M., & Şentürk, G. C. (2024). Flüt eğitiminde dil tekniklerinin öğretimine yönelik bir durum analizi. Art Vision, 30(53), 175-186. https://doi.org/10.32547/artvision.14739471 (Erişim tarihi: 16.11.2025)

Pürsün, M. (2022). *Flüt eğitiminde kullanılan Giuseppe Gariboldi'nin Die Ersten Übungen für Flöte etüt kitabının içerik analizi* [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi. Abakus. https://tez.yok.gov.tr (Erişim tarihi: güncel)

Uyan, Z. D. (2014). Müzik öğretmenliği anabilim dalları başlangıç flüt eğitimde kullanılan etüt ve eserlerin incelenmesi. Sanat Eğitimi Dergisi. https://doi.org/10.7816/sed-02-02-04 (Erişim tarihi: güncel)

Uyan, Z. D. (2025). The examination of the educational gains of Ernesto Köhler's "25 Romantic Studies" Op. 66 etude book used in flute education. International Journal of Eurasia Social Sciences, 16(62), 2269–2285.https://doi.org/10.70736/ijoess.1742 (Erişim tarihi: 16.11.2025)

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. bs.). Seçkin Yayıncılık, Ankara.

ORTAOKUL DÜZEYİNDE PİYANO EĞİTİMİNİN ELEŞTİREL DÜŞÜNME BECERİLERİNE KATKISI

Yüksek Lisans Öğrencisi Yunus Emre AÇIKGÖZ
İstanbul Nişantaşı Üniversitesi,
20241571002@std.nisantasi.edu.tr - 0009-0005-4540-4978

Doç. Dr. Verda KARAÇİL CERİT
İstanbul Nişantaşı Üniversitesi,
verda.karacilcerit@nisantasi.edu.tr - 0000-0001-7029-3230

ÖZET
Bu çalışma, ortaokul düzeyinde verilen piyano eğitiminin eleştirel düşünme becerilerine nasıl katkı sunduğunu öğretmen ve öğrenci deneyimleri üzerinden incelemektedir. Araştırma nitel yaklaşımda, durum çalışması deseninde yürütülmüştür. Çalışma grubunu ortaokul düzeyinde piyano eğitimi veren yedi öğretmen ile piyano eğitimi alan sekiz öğrenci oluşturmuştur. Veriler öğretmen ve öğrencilere uygulanan yarı yapılandırılmış görüşmelerle toplanmış, görüşmeler yazıya aktarıldıktan sonra içerik ve tematik analizle kodlanarak temalar altında birleştirilmiştir. Bulgular, piyano derslerinin öğrenciyi yalnızca teknik icraya değil, çözümleme yapmaya ve gerekçeli karar vermeye yönelttiğini göstermektedir. Öğretmenler eser üzerinde ritim, nüans, artikülasyon ve yorum kararlarını tartıştırmakta; öğrencinin "neden böyle" sorusuna dayalı açıklama üretmesini, alternatifleri denemesini ve ölçüt belirleyerek seçim yapmasını desteklemektedir. Öğrenciler ise yeni parçaya başlarken eseri bölümlere ayırma, zor pasajları belirleyip strateji geliştirme, tempo planlama, hata fark edip düzeltme ve kayıt alarak öz-değerlendirme gibi süreçlerin düşünme biçimlerini güçlendirdiğini ifade etmektedir. Bireysel derslerin ayrıntılı geri bildirim ve kişiye özgü hedefleme açısından, toplu derslerin ise akran etkileşimi ve karşılaştırma yoluyla eleştirel düşünmeyi beslediği görülmektedir.
Anahtar Kelimeler: Piyano Eğitimi, Eleştirel Düşünme, Ortaokul Öğrencileri

1. GİRİŞ

Eleştirel düşünme, yalnızca akademik başarıyla sınırlı olmayan; günlük yaşamda karar verme, sorun çözme, seçenekleri tartma ve gerekçeli bir biçimde seçim yapma gibi süreçleri doğrudan etkileyen bir beceri alanıdır. Alan yazında eleştirel düşünmenin tanımı ve sınıflandırılması farklı çerçevelerle yapılmakla birlikte ortak vurgu, bireyin düşünme sürecini görünür kılması, değerlendirmesi ve gerekçelendirebilmesidir. Ennis'in (1985) yaklaşımı eleştirel düşünmeyi daha ayrıntılı alt beceriler üzerinden açıklarken; Facione'nin (1990, 2010) Delphi çalışmasına dayanan çerçevesi yorumlama, analiz, değerlendirme, çıkarım, açıklama ve öz-düzenleme boyutlarını öne çıkarmaktadır. Bu çalışma, söz konusu çerçevelerden hareketle eleştirel düşünmeyi özellikle çözümleme, değerlendirme, gerekçelendirme ve öz-düzenleme ekseninde ele almaktadır.

Müzik eğitimi bağlamında eleştirel düşünmenin tartışılması, iki nedenle anlamlıdır. Birincisi, müzik performansı doğası gereği sürekli bir problem çözme alanıdır: öğrenci notayı okur, teknik gereklilikleri belirler, bedenini ve dikkatini düzenler, hatayı fark eder, düzeltme stratejisi üretir, yorum alternatifleri dener ve icrasını yeniden değerlendirir. İkincisi, müzik eğitimi yalnızca "doğru sesleri çalma" hedefiyle sınırlı görülmediğinde, öğrencinin gerekçeli karar vermesi ve kendi öğrenmesini yönetmesi için zengin bir ortam sunmaktadır. Bu çalışma tam da bu noktada, ortaokul düzeyinde yürütülen piyano eğitiminin eleştirel düşünme becerilerine nasıl katkı sunduğunu, bizzat piyano öğretmenleri ve öğrencilerin deneyimleri üzerinden görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın odağını "piyano eğitimi eleştirel düşünmeyi geliştirir mi?" gibi tek bir iddia yerine, daha somut ve sınıf içi/çalışma rutini içinde gözlenebilir süreçler oluşturmaktadır. Öğretmenlerin derste kullandığı yöntemler (örneğin "neden?" sorusu, kanıt isteme, kayıt çözümlemesi, akran dönütü kuralları), öğrencilerin ev çalışmasında ve ders sırasında geliştirdiği stratejiler (bölümlere ayırma, yavaşlatma, elleri ayrı çalışma, metronomu seçici kullanma, öz-değerlendirme ölçütleri) ve bireysel-toplu ders bağlamlarının eleştirel düşünmeyi destekleme biçimleri birlikte ele alınmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Eleştirel düşünme literatüründe farklı sınıflandırmalar bulunsa da, Bloom'un (1956) bilişsel alan yaklaşımı ile Ennis (1985) ve Facione (1990) gibi çerçevelerin birçok noktada ortak bilişsel alanları işaret ettiği görülmektedir. Dong'un (2015) derlediği karşılaştırmalı tabloda da bu ortaklık açık biçimde ortaya konmaktadır. Bu araştırmada eleştirel düşünme, ortaokul düzeyinde piyano eğitiminde gözlenebilir davranışlara karşılık gelen dört ana boyutla ele alınmaktadır:

Çözümleme (analiz): Öğrencinin eserin yapısal özelliklerini fark etmesi (ölçü, anahtar, değiştirici işaretler, dinamikler), zor bölümü tanımlaması, problemi parçalara ayırması ve uygun strateji seçmesi.

Değerlendirme: Öğrencinin kendi icrasını, akranının icrasını ya da örnek icrayı ölçütler üzerinden tartması; dönüte katılıp katılmama konusunda gerekçe sunması; hatanın büyüklüğünü/önemini tartması.

Gerekçelendirme: Tempo, parmak dizilişi, artikülasyon, nüans gibi yorum kararlarında "neden?" sorusuna yanıt üretmesi; notaya, kuramsal bilgiye ya da işitsel kanıta referansla savını desteklemesi.

Öz-düzenleme: Öğrencinin hedef koyması, çalışma süresini planlaması, ilerlemeyi izlemesi, stratejisini gerektiğinde değiştirmesi ve öz-değerlendirme yapması.

Bu boyutların piyano öğrenmesi içinde nasıl görünür hâle geldiğini anlamak için, piyano dersinin doğasına bakmak gerekir. Piyano çalışması çoğu zaman adım adım ilerleyen bir süreçtir: öğrenci önce eseri tanır, sonra küçük birimleri çalışır, ardından birleştirir ve performans düzeyinde yeniden düzenler. Bu akış, problem çözme şemasını da doğal biçimde içerir. Nitekim bu çalışmada hem öğretmenlerin ders akışını hedef–etkinlik–değerlendirme döngüsü etrafında yapılandırdığı hem de öğrencilerin bu akışı "bölme, yavaşlatma, tekrar etme, elleri ayrı-birlikte deneme" gibi adımlarla rutin hâline getirdiği görülmektedir.

3. YÖNTEM

Araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yaklaşımıyla kurgulanmıştır. Piyano eğitimi gibi bağlamsal, etkileşimli ve süreç odaklı bir öğrenme alanında eleştirel düşünmenin nasıl ortaya çıktığını anlamak için öğretmen ve öğrenci deneyimlerine dayalı derinlemesine veri toplamak hedeflenmiştir. Bu nedenle nicel ölçümlerden çok, katılımcıların ders ve çalışma pratiğini nasıl anlamlandırdığına odaklanan bir araştırma yolu benimsenmiştir.

Çalışma grubunu ortaokul düzeyinde piyano dersi veren yedi öğretmen ve düzenli olarak piyano eğitimi alan sekiz öğrenci oluşturmaktadır. Bu yapı, eleştirel düşünmeye ilişkin iki farklı perspektifi birlikte görmeyi sağlamaktadır: öğretmenlerin ders tasarımı, dönüt verme ve öğrenmeyi yapılandırma pratikleri ile öğrencilerin çalışma rutini, karar verme ölçütleri ve öz-düzenleme davranışları.

Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla toplanmıştır. Görüşme soruları öğretmenler için ders akışı, "neden?" ve "hangi kanıta dayanıyorsun?" sorularını kullanma, problem temelli etkinlik örnekleri, akran dönütü ve tartışma düzeni, sesli düşünme/kayıt çözümlemesi, öz-değerlendirme uygulamaları ve bireysel–toplu dersin güçlü/sınırlı yönleri gibi başlıklarda yapılandırılmıştır. Bu sayede eleştirel düşünmenin sınıf içindeki görünür göstergelerine dair somut örneklerin ortaya çıkması amaçlanmıştır.

Veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. Analiz sürecinde öğretmen ve öğrenci görüşleri önce ayrı ayrı kodlanmış, ardından tema düzeyinde karşılaştırmalı bir okuma yapılarak kesişen ve ayrışan boyutlar belirlenmiştir. Bu yaklaşım, bir yandan her grubun kendi deneyim dünyasını korurken, diğer yandan öğretmenlerin yapılandırdığı öğrenme ortamı ile öğrencilerin geliştirdiği stratejiler arasındaki ilişkiyi görünür kılmayı mümkün kılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Öğretmen Görüşleri: Dersin Yapılandırılması ve Eleştirel Düşünmeyi Destekleyen Uygulamalar

4.1.1. Ders Akışının Planlanması

Öğretmenlerin ders akışına ilişkin anlatımları, hem yapılandırılmış bir hedef–etkinlik–değerlendirme döngüsüne hem de öğrencinin düzeyi ve motivasyonuna göre esnekleşen bir sürece işaret etmektedir. Ders planında düzeye duyarlı ilerleme, önceki dersin tekrarı ve ödev kontrolü, teknik ısınma (gam/etüt), hedef parça üzerinden ilerleme ve motivasyonu canlı tutan kısa etkinlikler öne çıkmaktadır.

Bu çerçeve, eleştirel düşünmenin "planlı ilerleme" ve "süreç izleme" yönüyle doğrudan ilişkilidir. Öğrencinin neye çalıştığını, neden çalıştığını ve bir sonraki adımı nasıl belirlediğini bilmesi, öz-düzenleme davranışlarını da destekleyen bir zemindir.

4.1.2. Akran Dönütü ve Tartışma Ortamı

Öğretmen görüşlerinde, toplu derslerde akran dönütünün rastlantısal bırakılmadığı; kurallarla ve rollerle yapılandırıldığı görülmektedir.

"Olumlu–geliştirilebilir–olumlu" sıralaması, performansa odaklanma, saygılı dil gibi ilkeler, eleştirinin yıkıcı olmadan sürdürülebilmesi için belirleyici araçlar olarak kullanılmaktadır. Ayrıca dinleyen/sorgulayan/kanıt isteyen gibi rollerin dönüşümlü verilmesi, sadece çalan öğrenciyi değil dinleyen öğrencileri de analitik ve yansıtıcı düşünmeye dahil etmektedir. Bu yapı, eleştirel düşünmenin "başkasının argümanını değerlendirme" ve "kanıt isteme" boyutlarını doğal bir sınıf içi davranışa dönüştürmektedir.

4.1.3. Sesli Düşünme, Kendini Açıklama ve Kayıt Çözümlemesi

Öğretmenlerin bir bölümü sesli düşünme ve kendini açıklama uygulamalarıyla öğrencinin karar verme sürecini görünür kılmaya çalışmaktadır. Bu uygulamalar, "ne yaptın?" sorusundan çok "neden öyle yaptın?" sorusunu merkeze alan bir metabilişsel çerçeve kurmaktadır.

Ses/video kaydı üzerinden çözümleme ise öğrencinin kendi icrasını somut kanıtla izlemesine ve "değişimin nerede, nasıl olduğunu" tartışmasına imkân vermektedir. Bu bulgu, eleştirel düşünmenin özellikle değerlendirme ve öz-düzenleme boyutları açısından güçlü bir araç alanı sunduğunu göstermektedir.

4.1.4. Yüksek Düzey Eleştirel Düşünme Göstergeleri

Öğretmenlerin "yüksek düzeyde eleştirel düşünme sergileyen öğrenci" tanımları, hatayı fark eden, nedenini açıklayan, çözüm öneren ve çözümünü gerekçelendiren öğrenci profiline işaret etmektedir. Bu öğrenciler sadece öğretmenin direktifini uygulamakla kalmamakta; örneğin farklı bir parmak dizilişinin neden daha rahat olacağını veya farklı bir nüans planının eserin karakterine nasıl hizmet edeceğini açıklayabilmektedir. Bu çerçeve, eleştirel düşünmenin "gerekçeli karar" ve "öğrenme sorumluluğu" ile nasıl iç içe geçtiğini görünür kılmaktadır.

4.1.5. Program, Engeller ve İdeal Ders Önerileri

Öğretmenler, eleştirel düşünmeyi desteklemede zaman ve program yoğunluğu, kısa ders süresi ve sınav baskısının sınırlayıcı etkilerinden söz etmektedir. Ayrıca eleştirel düşünme odaklı öğretim stratejileri konusunda hizmet içi eğitim ihtiyacı vurgulanmaktadır.

İdeal ders için küçük gruplarla çalışma, tartışmaya zaman ayırma, kayıt analizi ve öğrencinin parça seçimine daha fazla alan açma gibi öneriler öne çıkmaktadır. Bu öneriler, eleştirel

düşünmenin yalnızca "bireysel bir beceri" değil, sınıf içi zaman ve pedagojik tasarımla güçlenen bir süreç olduğunu da göstermektedir.

4.2. Öğrenci Görüşleri: Çalışma Rutinleri, Karar Verme Ölçütleri ve Öz-Düzenleme

4.2.1. Deneyim ve Ders Rutini

Öğrencilerin tamamı en az iki yıldır düzenli piyano eğitimi aldığını; bir kısmının üç yıl ve üzeri bir geçmişe sahip olduğunu ifade etmektedir. Çalışma rutinlerinde haftada en az üç gün çalışma ve 20–60 dakika aralığında pratik yapma öne çıkmaktadır. Ders akışı açısından "önce önceki parçaların tekrar edilmesi, ardından yeni parçaya geçiş" döngüsü sıkça dile getirilmektedir. Bu bulgular, öğrencilerin öğrenme sürecini aşamalı ilerleme ve düzenli tekrar üzerinden kurduğunu, dolayısıyla öz-düzenleme için gerekli olan planlı çalışmaya dayalı bir zemin bulunduğunu düşündürmektedir.

4.2.2. Çözümleme, Problem Çözme ve Karar Verme Süreçleri

Öğrencilerin yeni bir parçaya yaklaşımı, hem yapısal çözümlemeyi hem de işitsel ön izlemeyi içermektedir. Yapısal çözümlemede ölçü, anahtar, değiştirici işaretler ve nüansların incelenmesi belirgin bir temadır. İşitsel ön izlemede ise parçayı önce dinleyerek "kulak aşinalığı" oluşturma öne çıkmaktadır. Problem çözme stratejilerinde "bölümlere ayırma ve yavaşlatma" ile "elleri ayrı çalışma" temaları güçlü biçimde görülmektedir.

Parmak dizilişi ve tempo gibi kararlarda ise öğrencilerin tek bir ölçütle değil; akıcılık, rahatlık, hatasızlık ve eserin karakterine uygunluk gibi çoklu ölçütlerle düşündüğü anlaşılmaktadır. Metronom kullanımında "seçicilik" teması dikkat çekicidir: bazı öğrenciler her aşamada metronom kullanırken bazıları yalnızca ritim sorununda ya da sınırlı biçimde kullanmayı tercih etmektedir. Bu bulgu, öğrencilerin araç kullanımını da eleştirel biçimde değerlendirebildiğine işaret etmektedir.

4.2.3. Değerlendirme, Gerekçelendirme ve Öz-Düzenleme

Öğrenciler, öğretmen veya akran dönütünü "gerekçeli değerlendirme" ile ele almakta; katıldıkları ya da katılmadıkları noktaları açıklama eğilimi göstermektedir. Yorum tercihinde nota işaretleri, dönem bilgisi ve işitsel denge gibi kanıtlarla seçim yapma teması da belirgindir. Öz-değerlendirmede öğrencilerin kendilerine verdikleri puanı "hata düzeyi", "tam olmama" ya da "ilerleme" gibi ölçütlerle gerekçelendirmesi, kanıt temelli öz-değerlendirmeye işaret etmektedir.

Hata fark etme davranışlarında hem işitsel farkındalık (müziğin kulağa "yanlış/farklı" gelmesi) hem de notaya dönerek düzeltme stratejileri birlikte görülmektedir. Ayrıca "somut hedef koyma" (parçayı bitirme, hataları temizleme gibi) teması, öz-düzenleme boyutunun öğrencilerde görünür olduğunu desteklemektedir.

4.2.4. Öğrenmenin Aktarımı, Bireysel/Toplu Ders ve Yaratıcı Yorumlama

Öğrencilerin bir bölümü, piyanoda öğrendikleri "bölümlere ayırma" ve "aşamalı ilerleme" stratejisini diğer derslere taşıdığını belirtmektedir. Zaman yönetimi, seçenekleri karşılaştırma ve kanıt arama gibi günlük yaşam kararlarına aktarım da ifade edilmektedir. Bu bulgu, eleştirel düşünmenin yalnızca ders içi bir performans becerisi değil, farklı bağlamlara taşınabilen bir düşünme alışkanlığı olarak da çalışabildiğini göstermektedir.

Bireysel ders "derinleşme" (detaylı teknik çalışma, birebir sorgulama, kişiselleştirilmiş dönüt) ile; toplu ders ise "sosyal öğrenme" (yaşıt dönütü, yorum karşılaştırma, performans kıyaslama) ile ilişkilendirilmektedir. Yaratıcı yorum arayışında ise alternatif parmak dizilişleri, legato/staccato tercihleri, tempo ve dinamik denemeleri öne çıkmaktadır.

4.3. Öğretmen–Öğrenci Karşılaştırması: Kesişen ve Ayrışan Boyutlar

4.3.1. Çözümleme ve Problem Çözme Süreçleri

Öğretmen ve öğrenci görüşleri, "parçayı bölümlere ayırma", "yavaş tempoda başlama" ve "elleri ayrı çalışma" stratejilerinde güçlü bir örtüşme göstermektedir. Bu örtüşme, öğretmenlerin sınıf içinde kurduğu problem çözme şemasının öğrenciler tarafından büyük ölçüde içselleştirildiğini düşündürmektedir.

Buna karşılık "biçimsel/kuramsal çözümleme" boyutunda öğrenciler arasında farklılık görülmektedir: bazı öğrenciler anahtar, ölçü ve nota işaretleri üzerinden sistematik ilerlerken, bazıları ilk aşamada daha çok "hissiyat" üzerinden hareket ettiğini söylemektedir. Bu ayrışma, eleştirel düşünmenin müzikte yalnızca bilişsel değil, duyuşsal/estetik değerlendirmeyle de birlikte çalıştığını göstermesi açısından önemlidir.

4.3.2. Gerekçelendirme ve Kanıta Dayalı Karar Verme

Gerekçelendirmede öğretmenlerin "neden?" sorusunu parmak numarası, artikülasyon, nüans ve tempo gibi kararlarda sistematik biçimde kullandığı görülmektedir. Öğrenciler de özellikle orta-üst düzeyde, tercihlerini "daha rahat, daha akıcı, daha az hata" gibi gerekçelerle açıklayabilmektedir. Bununla birlikte öğrencilerin önemli bir kısmının estetik/duyuşsal gerekçeleri ("kulağa daha iyi gelmesi", "duyguyu daha iyi vermesi") daha yoğun kullanması dikkat çekmektedir. Bu durum, müzik performansında gerekçelendirme süreçlerinin teknik ve kuramsal kanıt kadar estetik ölçütlere de dayandığını göstermektedir.

4.3.3. Bireysel ve Toplu Ders Bağlamı

Öğretmen ve öğrenci görüşleri, bireysel ve toplu derslerin birbirini tamamlayan iki farklı öğrenme ortamı olduğunu ortaya koymaktadır. Bireysel ders derinlemesine teknik çözümleme ve öz-değerlendirme için elverişli görülürken; toplu ders çoklu bakış açısı, yaşıt dönütü ve tartışma kültürü açısından ayrı bir işlev üstlenmektedir. Bununla birlikte toplu derste zaman ve sınıf mevcudu gibi değişkenler nedeniyle tartışma süresinin azalması ve dönütlerin yüzeyselleşebilmesi bir sınırlılık olarak dile getirilmektedir.

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmanın bulguları, ortaokul düzeyinde piyano eğitiminin eleştirel düşünmeyi "doğrudan öğreten" bir ders olmaktan çok, eleştirel düşünmenin işlendiği süreçleri doğal olarak üreten bir öğrenme bağlamı sunduğunu göstermektedir. Sonuç bölümünde de vurgulandığı gibi piyano eğitimi, yalnızca çalgı tekniği kazandıran bir alanın ötesinde, sistematik problem çözme ve eleştirel düşünme süreçlerini besleyen zengin bir öğrenme çevresi sunmaktadır.

Öğretmen anlatımlarında dersin hedef–etkinlik–değerlendirme döngüsüyle yapılandırılması, öğrencinin öğrenmesini izleyebilmesi açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır. Dersin

“önceki parçayı tekrar–yeni parçaya geçiş” biçiminde ilerlemesi ve bu sürecin ev çalışmasına taşınması, öğrencinin öz-düzenleme davranışlarını güçlendiren bir rutin olarak okunabilir.

Özellikle “parçayı bölümlere ayırma, yavaşlatma, elleri ayrı çalışma” gibi stratejiler, problem çözmenin somut basamaklarıdır ve hem öğretmen hem öğrenci verilerinde güçlü biçimde ortaklaşmaktadır.

Bulguların dikkat çekici yönlerinden biri, gerekçelendirme kültürünün ders içinde görünür hâle gelmesidir. Öğretmenlerin “neden?” sorusunu sistematik kullanması ve öğrenciden kanıt istemesi, eleştirel düşünmenin “gerekçeli karar” boyutunu müzik performansı içinde işlevsel bir davranışa dönüştürmektedir.

Öğrencilerin tercihlerini rahatlık/akıcılık/hata düzeyi gibi gerekçelerle açıklaması, bu kültürün en azından belirli düzeylerde içselleştirildiğini göstermektedir. Ancak öğrencilerin estetik/duyuşsal ölçütleri daha yoğun kullanması, müzik alanının kendine özgü doğasını da hatırlatmaktadır: müzikal kararların bir kısmı teknik kanıta dayansa da “kulağa nasıl geldiği” ve “duyguyu nasıl verdiği” müzikte meşru bir gerekçe alanı oluşturmaktadır.

Bu nedenle eleştirel düşünme müzikte yalnızca bilişsel bir faaliyet değil, estetik değerlendirme ve işitsel farkındalıkla birlikte yürüyen bir düşünme pratiği olarak ele alınmalıdır. Akran dönütü ve tartışma ortamına ilişkin bulgular, eleştirel düşünmenin sosyal yönünü öne çıkarmaktadır. Toplu derslerde dönütün kurallarla ve rollerle yapılandırılması, eleştirinin yıkıcı bir sosyal deneyime dönüşmesini engellerken; “kanıt isteyen” rol gibi düzenekler, öğrenciyi savını temellendirmeye zorlamaktadır.

Bu noktada toplu derslerin eleştirel düşünme için sağladığı katkı, bireysel derste sınırlı kalabilen “çoklu bakış açısı” ve “sosyal karşılaştırma” imkânıdır. Nitekim hem öğretmen hem öğrenci verileri, bireysel ve toplu dersleri birbirini tamamlayan iki ortam olarak tanımlamaktadır. Öte yandan program yoğunluğu, kısa ders süresi ve sınav baskısı gibi etkenlerin sorgulamaya dayalı etkinlikleri sınırlaması, araştırmanın bulgularında açık bir engel olarak görünmektedir.

Bu sonuç, eleştirel düşünmenin gelişiminin yalnızca “öğretmenin niyeti” ile açıklanamayacağını; zaman, sınıf mevcudu ve programın pedagojik alan açma kapasitesiyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Öğretmen eğitimi ihtiyacı vurgusu da bu bağlamda önemlidir.

Bu araştırmada ortaokul düzeyinde yürütülen piyano eğitiminin eleştirel düşünme becerilerine katkısı öğretmen ve öğrenci görüşleri üzerinden incelenmiştir. Elde edilen bulgular, piyano eğitiminin sistematik problem çözme ve eleştirel düşünme süreçlerini besleyen zengin bir öğrenme çevresi sunduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin ders akışını hedef–etkinlik–değerlendirme döngüsüyle yapılandırması ve öğrencilerin “bölme, yavaşlatma, elleri ayrı çalışma” gibi stratejileri rutinleştirmesi, eleştirel düşünmenin çözümleme ve öz-düzenleme boyutlarını desteklemektedir. “Neden?” sorusunun ders içinde yerleşmesi, öğrencinin yorum kararlarını gerekçelendirmesini ve kanıta dayalı düşünmesini güçlendirmektedir.

Uygulamaya dönük olarak, ortaokul piyano eğitiminde şu noktaların eleştirel düşünmeyi güçlendireceği söylenebilir: (i) tartışmaya ve kanıt istemeye alan açan toplu ders tasarımları, (ii) kayıt çözümlemesi ve sesli düşünme uygulamalarıyla öğrencinin düşünme sürecinin

görünür kılınması, (iii) öz-değerlendirme ölçütlerinin (teknik–ritim–müzikalite gibi) açık biçimde yapılandırılması ve (iv) ders süresi ve sınıf mevcudu gibi koşulların sorgulama temelli etkinliklere alan açacak biçimde düzenlenmesi. Bu öneriler, öğretmenlerin "ideal ders" için öne çıkardığı küçük grup çalışmaları, performans sonrası tartışma ve öğretmen eğitimlerinin güçlendirilmesi vurgusuyla da örtüşmektedir.

Araştırma, nitel yapısı gereği belirli bir bağlamdaki öğretmen ve öğrenci deneyimlerini derinlemesine anlamaya odaklanmaktadır. Bu nedenle ileride yapılacak çalışmaların farklı kurum türlerinde, farklı yaş gruplarında ve mümkünse gözlem/veri çeşitliliği (ders içi gözlem, performans kayıtları, öğretim planları) ile desteklenmesi; eleştirel düşünmenin müzik eğitimi içindeki görünür göstergelerini daha da netleştirebilir.

KAYNAKÇA

Abrahams, F., The application of critical theory to a sixth grade general music class, *Visions of Research in Music Education*, 4(1), 12, 2004.

Bloom, B. S., *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*, Longmans, Green and Co Ltd/Michigan, USA, 1956.

Costa-Giomi, E., The effects of three years of piano instruction on children's cognitive development, *Journal of Research in Music Education*, 47(3), 198-212, 1999.

Dege, F. and Frischen, U., The impact of music training on executive functions in childhood—a systematic review, *Zeitschrift Für Erziehungswissenschaft*, 25(3), 579-602, 2022.

Dong, Y., *Critical thinking in second language writing: Concept, theory and pedagogy*, Unpublished Doctoral Dissertation, The University of British Columbia, Vancouver, Canada, 2015.

Ennis, R. H., A logical basis for measuring critical thinking skills, *Educational Leadership*, 43(2), 44-48, 1985.

Facione, P. A., *Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction (The Delphi Report)*, American Philosophical Association, 1990.

Facione, P. A., *Critical thinking: What it is and why it counts*, Insight Assessment, 2010.

Miendlarzewska, E. A. and Trost, W. J., How musical training affects cognitive development: Rhythm, reward and other modulating variables, *Frontiers in Neuroscience*, 7, 279, 2014.

Moreno, S., Bialystok, E., Barac, R., Schellenberg, E. G., Cepeda, N. J. and Chau, T., Short-term music training enhances verbal intelligence and executive function, *Psychological Science*, 22(11), 1425-1433, 2011.

Rodríguez-Gómez, D. A. and Talero-Gutiérrez, C., Effects of music training in executive function performance in children: A systematic review, *Frontiers in Psychology*, 13, 968144, 2022.

Ünlü, L., Examining the effects of volunteer piano training on children, *Pedagogical Perspective*, 4(1), 154-169, 2025.

Williams, R. B., *Higher-Order Thinking Skills: Challenging All Students to Achieve*, Corwin Press/Thousand Oaks, CA, 2003.

Yanchar, S. C., Slife, B. D. and Warne, R., Critical thinking as disciplinary practice, *Review of General Psychology*, 12, 265-281, 2008.

Young, M., Authentic assessments in group piano classes: The effect on performance skills and attitudes, *MTNA e-Journal*, 4(4), 14-28, 2013.

Zohar, A. and Dori, Y. J., Higher order thinking skills and low-achieving students: Are they mutually exclusive?, *The Journal of the Learning Sciences*, 12(2), 145-181, 2003.

PİYANO EŞLİKÇİLİĞİNİN ÖNEMİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Can HACIOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Anabilim Dalı
can.hacioglu@std.yildiz.edu.tr
https://orcid.org/0009-0002-7811-1088
Prof. Dr. Zeynep Ebru AYATA
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Müzik Bölümü
eayata@yildiz.edu.tr
https://orcid.org/0000-0001-5794-8546

ÖZET

Piyano, çok sesli yapısı ve zengin tınısal kapasitesiyle müzik eğitiminin ve icrasının merkezinde yer almaktadır. Müzik eğitimi ve icra süreçlerinin temel yapı taşlarından biri olan piyano eşlikçiliği, tarihsel süreç içerisinde yardımcı bir rolden bağımsız bir disipline doğru evrilmiştir. Bu çalışmada, "eşlik etme" olgusunun ortaya çıkışı ve piyanonun "eşlikçilik" rolüne nasıl evrildiğinin tarihsel süreci ele alınmış; Barok dönemden günümüze kadar uzanan gelişimi, dönemlere özgü stilistik özellikleri ve uluslararası düzeydeki eğitim programları incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma modeli benimsenmiştir. Elde edilen veriler Barok dönemde *basso continuo* tekniği ile şekillenen eşlik anlayışının, Klasik dönemde daha belirgin bir yapıya kavuştuğunu; Romantik dönemde ise piyano eşliği, vokal veya enstrümantal parti ile eşit düzeyde bir diyalog kuran, bağımsız bir anlatım gücüne sahip sanatsal bir bileşen haline geldiğini ortaya koymuştur. Eğitim boyutunda; İsviçre, İtalya, Almanya, Avusturya ve Birleşik Krallık gibi ülkelerdeki uzmanlık programları incelendiğinde eşlikçiliğin bu coğrafyalarda profesyonel bir anabilim dalı olarak yapılandırıldığı tespit edilmiştir. Bu bulgular sonucunda "piyano eşlikçiliği"nin" Avrupa'da ve Türkiye'de, müzik icrasındaki yeri ve önemi ortaya konmuş, ayrıca Türkiye'deki konservatuvarlarda lisans düzeyi sonrasında "piyano eşlikçiliği" nin uzmanlık alanı olarak yer alması gerekliliği vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Piyano eşlikçiliği, müzik eğitimi, Basso continuo. tarihsel gelişim, stilistik özellikler.

GÜFTE MECMUALARINDAN ÖRNEKLERLE OSMANLI'DA BİR KADIN BESTEKAR: DİLHAYÂT

(Yüksek Lisans Öğrencisi) Ceren KARTAL
İstanbul Teknik Üniversitesi
kartalc17@itu.edu.tr - 0009-0008-7349-9339

Doç.Dr. Şeyma ERSOY ÇAK
İstanbul Teknik Üniversitesi
ersoyseyma@itu.edu.tr – 0000-0003-0936-0574

ÖZET[1]

Osmanlı dönemi bestekârlarıyla ilgili yapılan araştırmalar, arşiv belgelerinden elde edilen kısıtlı biyografi bilgisinin ötesinde bestecilerin eserlerine dair kayıtların da incelenmesiyle şekillenmelidir. Bu sebeple, müzikoloji alanında yapılacak araştırmaların eser incelemeleri ve analizleriyle zenginleştirilmesi önem taşımaktadır. Kadın bestekarların görünürlüğü ve temsiliyetini amaç edinen ilk çalışmalarda çoğunlukla kadınların varlığına dair ipuçları araştırılmıştır. Ancak, 2000'li yıllar itibarıyla gelinen noktadaki müzik tarihi anlatımında, kadın bestecilerin üretimleri, güfte mecmualarından elde edinilen veriler neticesinde daha anlamlı bir noktada konumlanmaya başlamıştır.

Müzikolojik araştırmaların arşiv belgeleri üzerinde yoğunlaştığı son dönem çalışmalarında, Osmanlı döneminde yaşamış bir kadın bestekâr olarak Dilhayat'ın güftelerindeki varyasyonları karşımıza çıkmaktadır. Bu bildiri, Dilhayat'ın güfte mecmualarındaki temsiliyetine odaklanmaktadır. Yaşadığı dönem ve sonrasında kaleme alınan güfte mecmualarında Dilhayat adına kayıtlı örnekler incelenerek, mevcut katalog çalışmalarında görülen ve çalışma kapsamında ilk kez günümüz Türkçesine çevrilen güfte örnekleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve çeşitli bulgular ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güfte Mecmuaları, Dilhayat, Osmanlı Arşivi, Kadın Bestekâr, Tarihsel Müzikoloji.

[1] Bu çalışma, İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde, Müzikoloji Programı Müzikoloji ve Müzik Teorisi Anabilim Dalı kapsamında, Doç. Dr. Şeyma Ersoy Çak danışmanlığında Ceren Kartal tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

18. yüzyıl Osmanlı musiki geleneğinde kadın bestekârların varlığı müzik tarihi anlatılarında yeterli yeri bulamamıştır. Dönemin müzikal üretimi ve repertuarı göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı Sarayı'ndaki çeşitlilik göze çarpmaktadır. Bu dönem içerisinde isimleri günümüze ulaşan kadın bestekarların sayısı nadir olmakla birlikte, Dilhayat'ın Osmanlı Sarayı'ndaki yaşamı ve müzikal üretimi dikkat çekmektedir. Türk musikisi tarihinde kadın bestekârların üretimlerine dair yapılan çalışmaların sınırlı olması bu çalışmanın başlıca problemi olmakla beraber, kapsam Dilhayat'ın güfteleriyle sınırlandırılmıştır.

Dilhayat'ın yaşamı ve müzikal üretimine dair birçok tartışmalı bilgiye ve oldukça kısıtlı kaynağa rağmen son dönem arşiv araştırmaları özellikle pek çok güftenin gün ışığına çıkmasına sebep olmuştur. Bu sebeple Dilhayat, biyografik portresi tamamlanmaya başlayan Osmanlı Dönemi kadın bestekârlarındandır. Saraydaki konumu kethüda olarak bilinen Dilhayat,"Kalfa" sıfatıyla anılmaktadır. Bestekârın yaşamı dönem ve ölüm tarihine dair müzikoloji literatüründe mevcut farklı bilgiler bulunmasına rağmen, Talip Mert'in (1999) Dilhayat'a ait olduğu düşünülen terekeye ulaşmasıyla ölüm tarihi 1737-1740 civarında netleşirken, doğum tarihine dair bir veri henüz bulunamamıştır. Ayrıca, Harun Korkmaz'ın da belirttiği üzere I. Mahmud'un cariyesi olma ihtimali oldukça yüksek görünmektedir (Korkmaz, 2021: 272). Bu ihtimal hem mirasına dair belgelerin tarihi hem de çalışma kapsamında paylaşılan bestesi Dilhayat'a, güftesi ise I. Mahmud'a atfedilen eserin tespiti sayesinde mümkün olmuştur. Dilhayat'ın sözlü eserlerinin yanı sıra saz semaileri ve peşrevleri de olduğu bilinmektedir. Ancak, bu çalışmada sadece güfteleri üzerinden bir inceleme yapılmış, bu güftelerin birincil kaynakları başta İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi olmak üzere Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Yazma Eserler Katalogları olmuştur.

2. GÜFTE MECMUALARINDAN ÖRNEKLER

Dilhayat adına kayıtlı güftelerin taraması yapılırken Harun Korkmaz'ın İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesindeki kataloglama çalışmaları, Güngör Eren'in bu kütüphanedeki TY5657 demirbaş numaralı defterinden yaptığı tespitler ve Şeyma Ersoy Çak'ın kişisel arşiv çalışmalarından edinilen verilerden kaynakla belirli demirbaşlar incelenmiştir. Bu demirbaşlarda toplam 15 güfteye ait 34 adet nüsha incelenmiştir. Bunlardan ortaya çıkarılıp incelenen nüshalar aşağıdaki gibidir:
"Çok mu figanım ol gül-i ziba-hıram içün" : NEKTY[2] 5634, NEKTY 5653
"Ta-be-key sînende câ etmek cefâ vü kîneye" : NEKTY 2067,NEKTY 5653,NEKTY5630
"Nev-hirâmım sana meyl eyledi can bir, dil iki":NEKTY 5641, NEKTY 5657, NEKTY 5630, NEKTY 5631, AEMnz765, NEKTY 3649
"Sabr u sâmânım harâb itdikçe istiğnâları " : AEMnz765, NEKTY10990,NEKTY 5653
"Sahbâ-yı la'l-i neş'e-i cân-dâr ola reşk" : NEKTY 591, NEKTY 5630, NEKTY 5653, NEKTY 10841

[2] Daha önceki çalışmalarda İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan demirbaşlarda NEKTY değil TY ya da T kısaltması kullanılmıştır. Dijital kataloglama sistemi üzerinden incelenen demirbaşlar güncel olarak NEKTY kısaltması ile ulaşılabilir olduğundan, çalışmada da bu şekilde verilmiştir.

“O cefâ-pişe âceb fitne-edacık çıkdı” : NEKTY 5641
“Açıl ey gonce-i nev-reste letâfet göster” : NEKTY 5641
“Yek be yek gerçi meram-ı dili takrir ettim” : NEKTY5630.

Bu doğrultuda, Dilhayât’ın günümüze besteleriyle ulaşan dört eserinin ve akademik çalışmalar neticesinde hali hazırda bilinen diğer dört eseri ile birlikte toplam sekiz eserinin yirmi bir tane daha güftesine ulaşılmıştır. Ayrıca “Ey fürûğ-i mâh-ı hüsn ez-rûy-i rahşân-ı şumâ “ismiyle sadece ilk mısrası bilinen kâr bestenin iki adet yeni güftesi tespit edilmiştir. Bunların yanında, güftesi I.Mahmud, bestesi Dilhayat’a kayıtlı, “Yanar tâb-ı safâdan yâr ile dil halvet etdikçe” mısrası ile başlayan güfte ve “Hat-ı nev-rûy-i yâre cânâna hoş yaraşmış” mısrası ile başlayan, daha önce Dilhayat’a dair yapılan çalışmalarda incelenmeyen güfte, NEKTY 5631 demirbaş numaralı defterden tespit edilmiştir**.** Yüksek lisans tezinden üretilen bu bildiride aşağıdaki üç örnek incelenmiştir.

Görsel 1: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY3466

Kâr-ı Dilhayat Hafif

Ey furûğ-ı mâh-ı **hüsn** ez rûy-ı rahşân-ı şumâ
Âbı-rûy-ı hûbi ez çâh-ı zenahdân-ı şumâ
Terennüm (…)
Âb-ı rûy-ı hûbi zi çâh-ı zenahdân-ı şumâ
Terennüm (…)

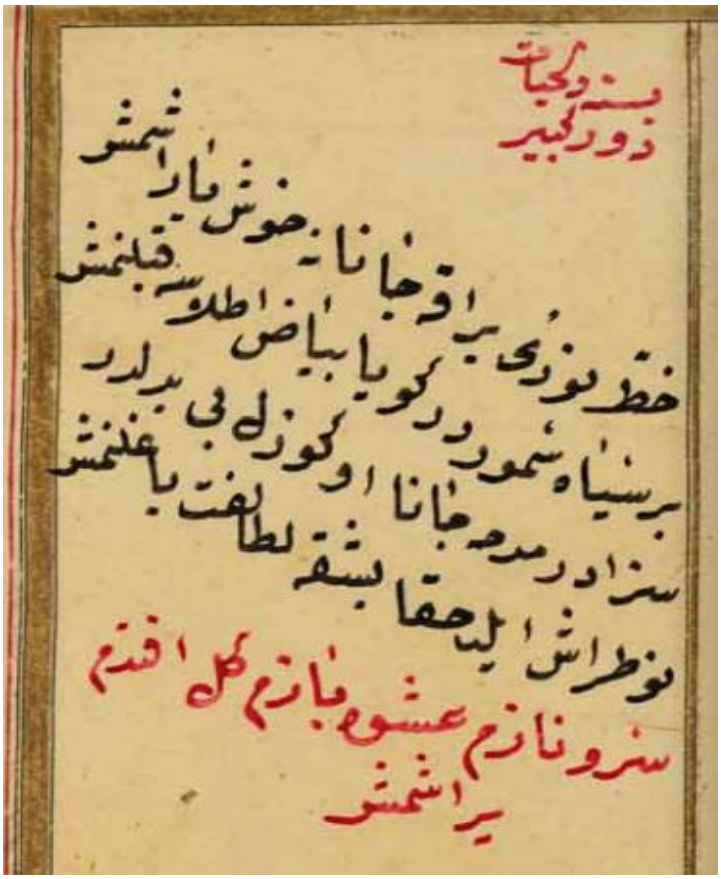
Meyanhane

Azm-i dîdâr-ı tu dâret cân ber-leb âmede
Terennüm (…)

Bâz gerded yâ ber-âyed çist fermân-ı şumâ
Terennüm (…)
Yürük
Terennüm (…)
Kurbanın olam yar dost (...) ey yar dost dost dost
Biçarenem yar ey dost
Bâz gerded yâ ber-âyed çist fermân-ı şumâ

"Ey furûğ-ı mâh-ı **hüsn** ez rûy-ı rahşân-ı şumâ" mısrasıyla başlayan güfte, Hafız Şirazi'nin "Çeşm-i Cihan" isimli gazelinden alınmış beyitlerden oluşmaktadır. Gazelin birinci ve üçüncü beyitlerinin arasında kâr formunda kullanılan terennüm biçimi kullanılmıştır. (Yalçınkaya,2018:20,21). Ayrıca, Farsça beyitlerden oluşan kâr bestenin terennümlerinde Türkçe kelimeler de kullanılmıştır.

Kâr bestelerin Abdülkadir Meragi'nin öncülüğü ile birlikte Farsça güftelerle yazıldığı sonraki dönemlerde de ona ithafen bu geleneğin devam ettiği ve kullanılan mısra sayılarına göre de ayrıldıkları bilinmektedir. Kâr bestelerde terennüm kullanımı da diğer formlara nazaran oldukça uzun ve sıktır. Bu formdaki eserler büyük usullerle bestelenir ve büyükten küçük usule geçkiler bir zorunluluk olmasa da yapılabilir, bu türdeki kârlara da "kâr-ı murassa" ismi verilir. Bestekarların geçki uygulamaları dehalık ve maharet gerektirir. (Özkan,2001). Bu doğrultuda güftelerdeki ara başlıklarda görülen "yürük semai" yönlendirmesinden kaynakla Dilhayat'ın bir usul geçkisi yaptığı ayrıca Şirazi'nin Farsça bir gazelinden beyitleri dört mısralı kâr formuna uyarlayışı onun ustalığının göstergesidir.

Görsel 2: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKTY 5631, 12. varak

"Hat-ı nev-rûy-i yâre cânâna hoş yaraşmış" mısrasıyla başlayan güftenin Dilhayat tarafından devr-i kebir usulü ile bestelendiği anlaşılmaktadır. Bu güfte NEKTY 5631 demirbaş numaralı defterde kayıtlı olup belgenin 30. sayfasında, defterin ise 12. varağında tespit edilmiştir. Bu, demirbaştaki güftelerin alfabe çevirisinin yapıldığı bir çalışmada (Tığlıoğlu,2019:41) yer alsa da bestecinin eserleri doğrultusunda, herhangi bir incelemesi yapılmamıştır. [3]

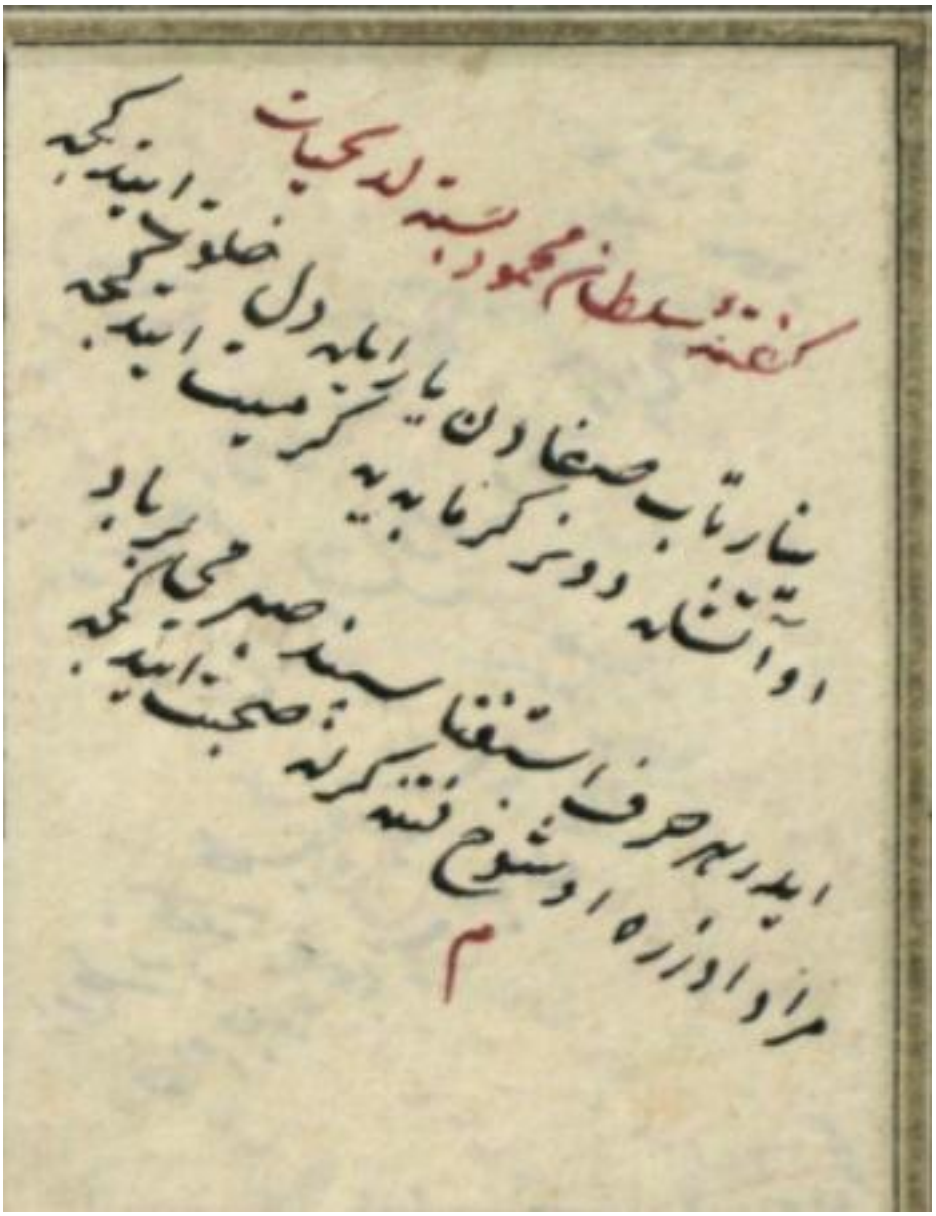
"Beste-i **Dilhayat"**
"Devr-i **Kebir"**

Hat-ı nev-rûy-i berrak cânâna hoş yaraşmış
Bir siyâh semmûrdur gûyâ beyâz atlasa kablanmış
Sezâdır medhe cânâ o güzel bî-bedeldir
Nev-tırâş ile hakkâ başka latâfet bağlanmış

Terennüm

Serv-i nâzım işve' bâzım yârim gel efendim
Yaraşmış

[3] Çeviri metinde başlıkta "kalfa" kelimesi yazmamasına rağmen eklenmiş, ayrıca "yaraşmış" kelimesi "yaralamış" olarak, "bağlanmış kelimesi ise "tarzında" olarak çevrilmiştir.

Görsel 3: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY 5639 35. Sayfa

“Güfte-i Sultan I. Mahmud, Beste-i Dilhayat”

Yanar tâb-ı safâdan yâr ile dil halvet etdikçe
O âteşle döner germâbeye germiyet etdikçe
Eder her harf-i istiğnâsına sabrımı berbâd
Murâd üzere o şûh-ı fitneger sohbet ettikçe

Mim (temme)[4]

Harun Korkmaz’a göre 1750’lerde ortaya çıkan güfte, başlığından da anlaşılacağı üzere I. Mahmud tarafından yazılıp Dilhayat tarafından da bestelenen bir esere aittir.

[4] Güfte sonlarında, “bitti” anlamında kullanılan kelimedir.

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular neticesinde Dilhayat'a dair birçok verinin güfte mecmualarından da elde edilebildiği görülmüştür. Bu çalışmada birçok ikincil kaynağın aksine "Dilhayat Kalfa" ünvanı kullanılmamıştır çünkü hiçbir atıfta bu sıfatın kullanıldığına rastlanmamıştır. Ancak saraydaki konumuna dair bilgiler neticesinde bu görevde olduğu açıktır.[5] Güftelerde sadece adını kullanması bir mahlas olarak da tercih edilmiş olabilir. Güftelerden biyografiye yapılan bir katkı da yaşadığı döneme ve hangi padişahın cariyesi olduğuna dair tartışmaların sonlandırılmasını sağlayacak güfte başlığı olmuştur. Ayrıca kâr bestesindeki usul geçkileri, terennüm biçimi ve Farsça dilini kullanma şekli bu formdaki ustalığını da kanıtlar nitelikte bir veri oluşturmuştur. Tespit edilen güftelerin onlarca nüshasında ciddi farklar görülmemiştir. Bu da geleneğin korunarak kayıt altına alındığının, günümüze ulaşan icralarda da bu şekilde aktarıldığının bir göstergesidir. İncemeler sonucunda bestekarın eserlerine bir yenisi daha önce bir güfte mecmuası çeviri çalışmasında yer alsa da Dilhayat'a dair bir incelemede eserleri arasında görülmemiş olup dolayısıyla müzikal mirasına eklenmiştir. Arşiv belgeleri ışığında yapılan çalışmalarda gün yüzüne çıkacak ve hala çalışılmamış yüzlerce güfte ve verinin olduğu göz önünde bulundurulduğunda; bu çalışmanın izlediği yöntem ve bulguların gelecek çalışmalara ışık tutarak yol gösterici olması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Çak, Ersoy, Ş. (2021). Toplumsal Cinsiyet ve Arşiv Özet Güfte Mecmualarındaki Kadın İzleri: Bestekâr Dilhayat Kalfa, s. 978-1003.

Eren, G. (1994). Dilhayat Kalfa'nın Hayatı, Eserleri ve Türk Musikîsindeki Yeri). İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Korkmaz, H. (2021). I. Mahmud'un Cariyesi Dilhayat'ın Ölümsüz Eserleri. Z Dergisi, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.

Korkmaz, H. (2014). İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki Musiki Yazmalarının Kataloğu. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.

[5] "1761/1762 tarihli aşure tevzi' defterinde "Saray-ı Atik'de kethüda kadın" şeklinde kayıtların mevcudiyeti, eski sarayda bulunan arabaiyelerin hem en yaşlısı hem de amirleri olarak bilinen "kethûda" (kâhya) kadın ve kalfalık dereceleriyle kadınlar saray içerisindeki görevlilerine işaret etmektedir." (Çak, Ersoy,2021:989).

Mert, T. (1999). Dilhayat Kalfa'nın Miras ı.Müzik Mecmuası,466, 68-73.

Özkan, İ. H. (2001). "KÂR", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/kar

Tığlıoğlu, M.K. (2019). XVIII. Yüzyılda Yazıldığı Tahmin Edilen Bir Güfte Mecmûasının Mûsikî Yönünden İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

Yalçınkaya, Ş. (2018), “Gazelin Beyit Sıralamasının Değişmezliği -Hafız-ı Şirazi’nin Bir Gazeli Örneği-”, Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi, 5 (1), s. 18-29.

KAMU İHALE PIYASALARINDA REKABET VE ŞEFFAFLIK: AVRUPA TED AÇIK İHALE İLANLARIYLA SATIN ALMA PERFORMANSI ANALIZI

Doç. Dr. Demet DÖNMEZ
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, SBKY Bölümü
demetdonmez670@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-5833-9088

Öz

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin Tenders Electronic Daily (TED) açık ihale ilanlarının kamu ihale piyasalarında rekabet ve şeffaflık düzeyini ölçmek için nasıl kullanılabileceğini gösteren ampirik ve yöntemsel bir analiz sunmaktadır. Kamu alımları, toplam kamu harcamalarının önemli bir kısmını oluşturduğu gibi, rekabet ve hesap verebilirlik ilkelerinin gerçekleştirilmesinde de temel bir rol oynar. Rekabet eksikliği ve şeffaflık yetersizliği, kaynak tahsisinin etkinliğini azaltarak yolsuzluk risklerini artırabilir. Bu nedenle, açık ihale ilanlarından türetilecek performans göstergelerinin ülkeler arası ve sektörler arası karşılaştırılması gereklidir. Çalışmanın amacı, TED verilerinden elde edilen açık ihale kayıtları üzerinden tek teklifli ihale oranı, açık usul payı, ilan–karar süresi ve veri kalitesi gibi göstergeler kullanarak satın alma performansını ölçmek ve rekabet ile şeffaflık arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Analiz, OpenTender platformu tarafından sağlanan ve 2007–2024 dönemini kapsayan 22.433 ihale kaydına dayanmaktadır. Veriler, işlem düzeyinde sunulduğundan, her bir ihale için teklif sayısı, ihale yöntemi, sözleşme değeri ve CPV (Ortak Kamu Alımı Sözlüğü) kodu gibi bilgileri içermektedir. İlan–sonuç verileri incelenerek tek teklifli ihale oranı %60,8, açık usul oranı ise %63,8 olarak hesaplanmıştır. Logit modeller, açık usul kullanımının ve sözleşme değerinin tek teklifli ihalelerin olasılığını anlamlı biçimde azalttığını göstermektedir (β=-0,646; $p<0,001$). Elde edilen bulgular, şeffaflığın rekabet üzerinde olumlu etkisi olduğunu ve güçlü veri yönetişiminin kamu alımlarında daha adil ve etkin sonuçlar üretebileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu alımları; kamu ihaleleri; TED; rekabet; şeffaflık; tek teklifli ihale; panel veri analizi; satın alma performansı.

GİRİŞ

Kamu alımları, ekonomilerde devletlerin mal ve hizmet edinim süreçlerini kapsayan kritik bir politika alanıdır. Avrupa Birliği'nde kamu ihaleleri, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın yaklaşık %14'üne denk gelen devasa bir pazar oluşturmakta ve bu pazarın etkinliği, hem mali kaynakların verimli kullanımını hem de vatandaşların kamu hizmetlerinden elde ettiği faydayı doğrudan etkilemektedir. Rekabet ve şeffaflık, kamu alımlarının iyi yönetişiminin iki temel ayağıdır; zira rekabetin yetersiz olduğu bir ihale piyasasında firmalar arasında gerçek bir fiyat ve kalite yarışı yaşanmadığı için vergi mükelleflerinin kaynakları israf edilirken, şeffaflık eksikliği durumunda ise ihalelerin kimlere ve hangi koşullarda verildiğinin izlenmesi zorlaşmakta, yolsuzluk ve usulsüzlük riskleri artmaktadır.

Avrupa Birliği'nin *Tenders Electronic Daily* (TED) platformu, Birliğin resmi ihale ilanlarının yayınlandığı ve 2011'den beri makine-okunabilir veri formatında erişilebilen bir kaynak sağlamaktadır. ECA'nın 28/2023 no'lu özel raporunda da belirtildiği üzere, bu veriler Avrupa düzeyindeki kamu alımlarındaki rekabet düzeyini araştırmacıların incelemesine olanak

tanımaktadır. Raporda, TED verilerinden türetilen göstergelerin bir Tableau panosunda sunulduğu ve bu göstergelerin ECA'nın açık veri portalı üzerinden indirilebileceği belirtilmiştir. Her ne kadar söz konusu veri arşivi ülke-bazında ayrıştırılmış olsa da, çoğu zaman ilgili dosyalara erişim ya karmaşık teknik engeller ya da veri büyüklüğü nedeniyle zordur. Bu çalışma, bu sorunu aşmak amacıyla OpenTender (DIGIWHIST) platformu tarafından sunulan verileri kullanmakta ve böylece makine-okunabilir formatta daha erişilebilir bir veri kaynağına dayanmaktadır. Açık veri kaynaklarının bu denli artması, kamu alımları üzerine nicel çalışmaların yapılmasını ve politika önerilerinin somut verilerle desteklenmesini mümkün kılmaktadır.

Burada amaçlanan, kamu ihale verilerinden rekabet yoğunluğunu ve şeffaflık düzeyini ölçen göstergeler türetmek, bu göstergeler arasındaki ilişkileri test etmek ve bulguları literatürde tartışılan yönetişim ve kurum kalitesi teorileriyle ilişkilendirmektir. Özellikle tek teklifli ihalelerin yaygınlığı rekabet eksikliğinin bir göstergesi olarak literatürde geniş yer bulmuştur. Kamu alımları literatüründe, tek teklifli ihalelerin yüksek olduğu ülkelerde yolsuzluk risklerinin de yüksek olduğu öne sürülmektedir. Aynı şekilde açık usul kullanımının yüksek olduğu ihale sistemlerinde daha fazla rekabet, daha düşük fiyat ve daha yüksek kalite elde edildiği iddia edilmektedir. Dolayısıyla çalışma, bu iki temel göstergeyi merkezine alarak rekabet-şeffaflık etkileşimini anlamaya yönelik kapsamlı bir analiz sunar. Makalenin kalanında, önce ilgili literatür ve araştırma soruları sunulacak; sonra veri ve yöntemler, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlenecektir.

1.LİTERATÜR VE ARAŞTIRMA SORULARI

Kamu alımları üzerine yapılan çalışmalar, rekabet ve şeffaflık bileşenlerinin etkin sonuçlar üretmede belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Diggins ve arkadaşları, yüksek rekabet düzeyinin fiyatların düşmesine ve kalite artışına katkı sağladığını savunur. Avrupa Sayıştayı'nın raporu, 2011-2021 döneminde kamu alımlarında rekabet düzeyinin düştüğünü ve tek teklifli ihalelerin oranının arttığını saptamıştır. Benzer şekilde, OECD'nin kamu satın alma incelemelerinde, ihalelerin mümkün olan en geniş kitleye duyurulması ve açık usulün tercih edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Şeffaflık ise yalnızca ilanların yayınlanmasıyla sınırlı olmayıp, ihale sonuçlarının, sözleşme değerlerinin ve yüklenici bilgilerin de erişilebilir olması anlamına gelir.

Rekabet ve Tek Teklifli İhaleler: Tek teklifli ihale oranı, rekabet eksikliğinin en basit göstergelerinden biridir. Literatürde, tek teklifli ihalelerin yüksek olmasının muhtemel nedenleri arasında ihale tasarımındaki kısıtlar, kısa ilan süreleri, lotlandırmanın yetersiz yapılması ve karmaşık katılım koşulları sayılır. Bu çalışmada ilk hipotez (H1) şu şekilde formüle edilmiştir: *H1: Açık usulün uygulandığı ihalelerde tek teklifli ihale olasılığı düşüktür.* Açık usulde daha çok firmaya erişim fırsatı verildiğinden, rekabet artışı beklenir.

İhale Değeri ve Rekabet: Sözleşme değeri büyüdükçe firmaların ihaleye olan ilgisi artma eğilimindedir; ancak yüksek tutarlı projeler aynı zamanda karmaşık teknik yeterlilikler gerektirdiği için katılım sayısı sınırlı kalabilir. Dolayısıyla ikinci hipotez (H2) şu şekilde ifade edilir: *H2: Sözleşme değeri arttıkça tek teklifli ihale olasılığı artar.* Ancak bu ilişkinin yönü veriden türetilecek sonuçlara göre tartışılacaktır.

Şeffaflık ve Veri Kalitesi: Kamu ihale verilerinin açıklığı, rekabet ve hesap verebilirlik açısından kritik bir bileşendir. Literatürde veri kalitesinin (örneğin, yüklenici kayıt numarası gibi alanların doldurulmuş olması) iyi olduğu ülkelerde rekabetin de yüksek olduğu öne sürülmektedir. Bu nedenle üçüncü hipotez (H3) şöyle formüle edilmiştir: *H3: Veri alanlarının doluluk oranı arttıkça tek teklifli ihale olasılığı düşer.* Ancak çalışmamızda kullanılan veri seti,

veri alanlarının neredeyse tamamının eksik olduğunu göstermekte ve bu hipotezi sınamak güçleşmektedir.

Bu hipotezlerin test edilmesi, kamu alımlarında rekabet ve şeffaflık arasındaki ilişkinin nicel olarak belirlenmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca, elde edilecek bulgular doğrultusunda politika yapıcılar için somut öneriler geliştirilmesi mümkün olacaktır. Örneğin, tek teklifli ihalelerin azaltılması için açık usulün teşvik edilmesi veya ilan sürelerinin uzatılması gibi öneriler literatürde sıkça tartışılmaktadır. Dolayısıyla çalışma, bu tartışmalara yeni bir ampirik boyut kazandırmayı amaçlamaktadır.

2.VERİLER VE YÖNTEM

Araştırmanın veri seti, Government Transparency Institute tarafından geliştirilen OpenTender platformu üzerinden indirilen **EU Institutions dataset**'ine dayanmaktadır. OpenTender, Tenders Electronic Daily (TED) verilerini ve ulusal ihale portallarındaki kayıtları toplayarak Açık Kamu Alımları Veri Standardı (OCDS) formatında yayınlar. Çalışma kapsamında europe_eu_digiwhist_full.jsonl.gz adlı dosya kullanılmış ve bu dosya 22.433 ihale kaydı içermektedir. Her kayıt, bir ihale sürecinin farklı bir aşamasına ilişkin bilgileri (ör. duyuru, teklif verme dönemi, ödül ve sözleşme) barındırır. Verinin kapsadığı dönem 2007-2024'tür; ancak ihale sayıları yıllar arasında değişiklik göstermektedir.

Değişkenlerin Tanımları: Analizde kullanılan temel değişkenler şöyle özetlenebilir:

- *Tek teklifli ihale (single_bid)*: İhale kaydındaki bids.details alanında listelenen teklif sayısı baz alınarak, sadece bir teklif verilmişse 1, aksi halde 0 olarak tanımlanmıştır.
- *Açık usul (open_proc)*: İhalenin procurementMethod alanı open ise 1, diğer usuller (selective, limited, direct) için 0 olarak kodlanmıştır.
- *Sözleşme değeri (contract_value)*: İhale sonucunda imzalanan sözleşmenin ilk ödülünün value.amount alanından alınan değer (para birimi farkı gözetilmeksizin nominal Euro karşılığı olarak) kullanılmıştır.
- *İlan süresi (adv_period)*: İlanın başlangıç ve bitiş tarihleri arasındaki gün sayısı hesaplanarak ilan süresi elde edilmiştir. Ancak veri setinde bu alan çoğu kayıtta boş olduğu için analize dahil edilmemiştir.
- *CPV sınıflaması (cpv_div)*: İhalenin satın aldığı mal veya hizmet türünü belirten CPV kodunun ilk iki hanesi kullanılarak sektör bazlı sınıflandırma yapılmıştır (ör. 30 = Ofis ve bilgisayar makineleri, 45 = İnşaat işleri).
- *Veri eksikliği göstergeleri*: Alıcı ve satıcı kayıt numaralarının (buyer.identifier.id ve suppliers.identifier.id) mevcut olup olmamasına göre eksiklik oranları hesaplanmıştır. Bu alanların tamamının boş olduğu gözlendiği için, bu değişkenler bulgular bölümünde genel bir değerlendirme amacıyla kullanılmıştır.

Analiz Stratejisi: İlk olarak verinin temel istatistikleri hesaplanmış; tek teklifli ihale oranı, açık usul payı ve ortalama teklif sayısı gibi göstergeler tanımlanmıştır. Daha sonra CPV bölümleri düzeyinde (örn. 33, 45, 50, 71, 72 vb.) bu göstergelerin ortalamaları hesaplanarak rekabet profilinin sektörler arası farklılığı incelenmiştir. İkinci aşamada, single_bid değişkenini açıklayıcı bir logit regresyon modeli kurulmuştur. Bağımlı değişken tek teklifli ihale (1/0), bağımsız değişkenler ise açık usul ve sözleşme değerinin logaritmasıdır. Sözleşme değerine logaritma dönüşümü uygulanmasının nedeni, değerlerin yüksek çarpıklık göstermesidir. Regresyon modeli, *statsmodels* kütüphanesiyle azami olabilirlik yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Modelin anlamlılığı, katsayıların istatistiksel önemliliği ve pseudo R-kare değeri üzerinden değerlendirilmiştir.

Bu yöntemsel yaklaşım, veri kümesindeki işlem düzeyi bilgilerini kullanarak basit ancak açıklayıcı bir satın alma performansı değerlendirmesi sunmayı amaçlar. Veri setinin sadece AB kurumlarına ait olması ve alıcı ülke bilgisinin olmaması çalışmanın en önemli kısıtıdır; dolayısıyla ülke düzeyi karşılaştırmalar yerine, sektör ve işlem düzeyi analizlere odaklanılmıştır. Bununla birlikte, aynı yöntem farklı ülke verilerine uygulanarak genişletilebilir.

3.BULGULAR

Tanımlayıcı İstatistikler: Verinin genel bir özeti Tablo 1'de sunulmaktadır. Toplam 22.433 kayıt için ortalama teklif sayısı 1,71 olarak hesaplanmıştır. Tek teklifli ihalelerin oranı %60,8 olup, bu sonuç AB kurumlarının yürüttüğü alımlarda rekabet düzeyinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Açık usulün payı %63,8 iken, kalan %36,2'lik bölüm sınırlı, seçici veya doğrudan temin usullerinden oluşmaktadır. Ortalama sözleşme değeri 4,85 milyon Euro'dur; yüksek standard sapma, bazı büyük ölçekli alımların ortalamayı yukarı çektiğine işaret eder. Veri eksikliği göstergeleri, alıcı ve tedarikçi kayıt numaralarının tamamının eksik olduğunu ortaya koyarak, TED verilerindeki kimlik alanlarının AB kurumları için sistematik olarak doldurulmadığını göstermektedir.

Çizelge 1: TED Açık İhale Verilerine Dayalı Rekabet ve Şeffaflık Göstergeleri (Betimsel İstatistikler)

total_contracts	mean_bids	single_bid_rate	open_proc_share	mean_adv_period	mean_contract_value	missing_buyer_id_rate	missing_supplier_id_rate
22433	1.709	0.608	0.638	NaN	4844977.064	1.000	1.000

CPV Düzeyinde Rekabet Profili: En çok işlem içeren ilk on CPV bölümü için hesaplanan göstergeler Tablo 2'de gösterilmektedir. Örneğin 33 kodu "Tıbbi ve optik cihazlar"ı, 45 kodu "İnşaat işleri"ni temsil etmektedir. CPV 33'te ortalama teklif sayısı 1,94 ve tek teklifli ihale oranı %47'dir; açık usul oranı %65 ile ortalamanın üzerindedir. Buna karşılık CPV 45'te ortalama teklif sayısı 0,90'dır ve tek teklifli ihale oranı %79'a yaklaşmaktadır; bu da inşaat işlerinde rekabetin zayıf olabileceğini düşündürür. CPV 72 (IT danışmanlık hizmetleri) ortalama teklif sayısında 2,08 ile en yüksek değere sahiptir ve tek teklifli oranı %57'dir. Bu bulgular, sektörler arasında belirgin rekabet farklılıkları olduğunu ve açık usul kullanımının yoğun olduğu sektörlerde teklif sayısının daha fazla olduğunu göstermektedir.

Çizelge 2: Rekabet ve Şeffaflık Göstergeleri (Sektörel Betimsel İstatistikler)

cpv_div	n_bids	single_bid	open_proc	adv_period	contract_value	missing_buyer_id	missing_supplier_id
33	1.939	0.802	0.150	NaN	4000624.761	1.000	1.000
45	0.900	0.606	0.429	NaN	5120510.411	1.000	1.000
50	1.206	0.697	0.569	NaN	6245823.071	1.000	1.000

71	1.377	0.557	0.674	NaN	3480934.149	1.000	1.000
72	2.081	0.542	0.690	NaN	12836723.917	1.000	1.000
73	1.785	0.650	0.890	NaN	1409021.116	1.000	1.000
79	2.619	0.586	0.812	NaN	4616934.452	1.000	1.000
80	1.597	0.597	0.830	NaN	3124237.549	1.000	1.000
85	1.287	0.678	0.785	NaN	2131533.487	1.000	1.000
90	1.656	0.740	0.755	NaN	2544492.622	1.000	1.000

Logit Regresyon Sonuçları: Açıklayıcı faktörlerin tek teklifli ihale olasılığı üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla kurulan logit modelin sonuçları Çizelge 3'te verilmiştir. Modele 16.166 gözlem dahil edilmiştir. Açık usul değişkeninin katsayısı -0,646 olup istatistiksel olarak yüksek düzeyde anlamlıdır (*p*<0,001). Bu, açık usul uygulamasının tek teklifli ihale olasılığını azalttığını gösterir. Sözleşme değerinin logaritması için katsayı -0,254'tür ve yine anlamlıdır; bu durumda sözleşme değeri arttıkça rekabetin artacağı, yani tek teklifli ihalenin azalacağı sonucuna varılmıştır. Modelin pseudo R-kare değeri 0,063'tür; bu, modelin sınırlı da olsa açıklama gücünün bulunduğunu ancak tek başına yeterli olmadığını göstermektedir.

Çizelge 3. Tek Teklifli İhale Olasılığının Belirleyicileri: Logit Regresyon Sonuçları

(Bağımlı değişken: Tek teklifli ihale olasılığı – single_bid)

Değişken	**Katsayı (β)**	**Std. Hata**	**z değeri**	**p-değeri**	**%95 Güven Aralığı**
Sabit (const)	5,204	0,145	35,874	0,000	[4,920 ; 5,488]
Açık Usul (open_proc)	-0,647	0,048	-13,370	0,000	[-0,741 ; -0,552]
Sözleşme Değeri (log_value)	-0,254	0,010	-24,417	0,000	[-0,275 ; -0,234]

Model Bilgileri:

- Gözlem sayısı (N): **16.166**
- Log-Likelihood: **-7.734,2**
- Null Log-Likelihood: **-8.260,9**
- Pseudo R^2: **0,0638**

Model sonuçlarına göre H1 hipotezi desteklenmekte; açık usul uygulayan ihalelerde tek teklif olasılığının daha düşük olduğu bulunmuştur. H2 hipotezi ise beklentinin tersine sözleşme değeri arttıkça tek teklif olasılığının azaldığını göstermekte; yüksek değerdeki ihalelerin daha fazla rekabet çektiği yorumlanabilir. Veri eksikliği nedeniyle H3 hipotezinin test edilmesi mümkün olmamıştır.

4.TARTIŞMA

Bulgular, AB kurumlarının yürüttüğü kamu alımlarında rekabet düzeyinin oldukça sınırlı olduğuna işaret etmektedir. Tek teklifli ihalelerin oranı %60,8 gibi yüksek bir değerdedir. Bu durum, özellikle sınırlı ve seçici usullerin sıkça tercih edilmesinden kaynaklanabilir. Açık usulün payı %63,8 olsa da, geri kalan usullerde rekabetin zayıf olduğu görülmektedir. Logit model sonuçları, açık usulün rekabeti artırıcı etkisini doğrulamaktadır. Açık usul uygulandığında katılımcı sayısı artmakta, dolayısıyla tek teklif olasılığı düşmektedir. Bu bulgu, literatürde kamu ihalelerinde rekabeti artırmanın temel yollarından biri olarak açık usulün öne çıkarılmasını destekler.

Sözleşme değerinin logaritmasının negatif katsayısı, yüksek tutarlı alımlarda rekabetin arttığına işaret eder. Bu durum, büyük projelerin daha fazla firma tarafından talep edilmesinden veya AB kurumlarının yüksek değerli projelerde daha sıkı rekabet koşulları talep etmesinden kaynaklanabilir. Ancak literatürde bu ilişkinin ülkeden ülkeye değiştiği bilinmektedir; örneğin, bazı çalışmalarda yüksek tutarlı projelerin ihale öncesi şartnameleri zorlaştırdığı ve dolayısıyla rekabeti azalttığı gösterilmiştir. Dolayısıyla bulgunun bağlama özgü olduğu ve farklı ülkeler için test edilmesi gerektiği vurgulanmalıdır.

Veri eksikliği, çalışmanın en önemli kısıtı olarak öne çıkmaktadır. Alıcı ve yüklenici kayıt numaralarının tümünün eksik olması, veri kalitesi açısından büyük bir problem teşkil eder ve şeffaflık göstergesinin hesaplanmasını engeller. Bu durum, AB kurumlarının veriyi yayınlarken kimlik alanlarını paylaşmadığını veya veriyi anonimleştirdiğini göstermektedir. ECA raporu, veri alanlarının doluluk düzeyi ve standartlaşmasının rekabet üzerindeki etkisini vurgulasa da, elimizdeki veri setinde bu ilişkinin incelenmesi mümkün olmamıştır. Gelecekte, ulusal açık ihale veri setleri kullanılarak veri kalitesinin rekabet üzerindeki etkisi test edilebilir.

Sektörel farklılıklar, politika yapıcılar için önemli ipuçları sunmaktadır. İnşaat sektöründe (CPV 45) rekabetin düşük olması, ihale tasarımında lotlandırma ve yeterlilik koşullarının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Diğer yandan, bilişim ve danışmanlık sektörlerinde rekabetin daha yüksek olduğu görülmektedir; bu durum, piyasada çok sayıda firma bulunduğunu ve giriş engellerinin düşük olduğunu gösterir. Bu tür sektör bazlı analizler, hangi alanlarda reform yapılması gerektiğini belirlemek açısından faydalıdır.

Bulguların ülkeler arası genellenebilirliği sınırlıdır; çünkü veri seti sadece Avrupa Birliği kurumlarını kapsamaktadır. Ancak kullanılan yöntem, her ülke için ayrı ayrı uygulanabilir. OpenTender portalı üzerinden Almanya, İspanya gibi ülkelerin veri setleri indirilebilir; fakat bu dosyaların boyutları oldukça büyüktür ve erişim kısıtları vardır. Veri indirildikten sonra, ihale usulleri, teklif sayıları, sözleşme değerleri ve veri eksikliği göstergeleri ülke düzeyinde karşılaştırılabilir. Ayrıca, ECA'nın yayınladığı ve *datavisualisation_data.zip* adlı arşivde yer alan yıllık ortalama reklam süresi, rekabet düzeyi ve pazar yoğunlaşması göstergeleri bu analize dahil edilebilir. Böylece, ülke bazında daha kapsamlı bir rekabet ve şeffaflık endeksi oluşturmak mümkün olacaktır.

Kurumsal Bağlam ve Yönetişim Göstergeleri

Kamu alımlarındaki rekabet düzeyinin açıklanmasında makroekonomik ve kurumsal faktörler önemli rol oynar. Gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerde, yüksek gelir düzeyi, güçlü kurumsal kalite ve hukukun üstünlüğü rekabeti teşvik eden unsurlar olarak öne çıkar. Örneğin literatürde, kişi başına düşen gelirin yüksek olduğu ülkelerde rekabetin daha yoğun yaşandığı ve tek teklifli ihalelerin daha az görüldüğü saptanmıştır. Bunun olası nedenleri arasında, yüksek gelir düzeyinin gelişmiş bir tedarikçi havuzu yaratması, firmaların finansman imkanlarının geniş olması ve ihale şartnamelerinin daha profesyonel hazırlanması sayılabilir. Ayrıca, kamu yönetimi şeffaflık endeksleri ve yolsuzluk algısı endeksleri gibi yönetişim göstergeleri de rekabetin önemli belirleyicileri arasındadır. Şeffaflık endeksinde üst sıralarda yer alan ülkelerde ihale belgelerinin daha erişilebilir ve standart hale getirildiği, böylece başvuru sürecindeki belirsizliklerin azaldığı görülmüştür.

Kurumsal kalite aynı zamanda denetim mekanizmalarının etkinliğiyle de ilişkilidir. Etkili bir yüksek denetim kurumunun varlığı, usulsüzlüklerin tespiti ve yaptırımlara konu olması açısından caydırıcı etki yaratır. Avrupa Sayıştayı'nın raporu, veri açıklığının ve denetim mekanizmalarının gelişmiş olduğu ülkelerde rekabet düzeyinin de yüksek olduğunu belirtmektedir. Öte yandan, kamu alımı mevzuatının karmaşıklığı, ihale usullerinin sayısı ve sözleşme yönetimi süreçleri, firmaların ihalelere katılımında önemli bir rol oynar. Basitleştirilmiş ve dijitalleştirilmiş ihale süreçleri, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihalelere erişimini kolaylaştırmakta ve rekabeti artırmaktadır.

Bu çalışma her ne kadar AB kurumlarına odaklanmış olsa da, bulgular kurumsal faktörlerin etkisini dolaylı olarak yansıtmaktadır. AB kurumları, yüksek kurumsal kapasite ve sıkı denetim mekanizmalarına sahip olmalarına rağmen tek teklifli ihale oranının yüksek olması, ihale tasarımındaki veya sektörel yapının rekabet üzerinde belirleyici olduğunu düşündürmektedir. Bu nedenle, ileride yapılacak analizlerde kişi başı gelir, enflasyon oranı ve yönetişim endeksleri gibi makro değişkenler modellemeye dahil edilerek rekabetin belirleyicileri daha kapsamlı şekilde test edilebilir.

Bir diğer önemli yönetişim göstergesi, vatandaşların kamu alımlarına katılımı ve sivil toplumun izleme kapasitesidir. Şikayet ve itiraz mekanizmalarının etkinliği, ihalelerde usulsüzlük tespit edildiğinde hızlı müdahale imkanı sağlayarak rekabeti güçlendirir. Açık veri platformlarının kullanılması, sivil toplumun bu mekanizmaları kullanabilmesini kolaylaştırır. Dolayısıyla, veri kalitesi kadar vatandaş katılımı ve medya özgürlüğü de rekabet ve şeffaflık arasında dolaylı bir ilişki kurar. Bu unsurlar, gelecekte ülke düzeyindeki analizlere dahil edilerek kamu alımlarının bütünsel bir yönetişim çerçevesinde değerlendirilmesi sağlanabilir.

Yöntem ve Veri İşleme Ayrıntıları

Veri işleme sürecinin ayrıntılı biçimde açıklanması, analizlerin tekrar edilebilirliği açısından önem taşır. Çalışmada kullanılan JSONL formatındaki veriler, her satırda bir OCDS kaydı içermekte ve Python dilinde yazılmış bir kod ile okunmuştur. Veriler sıkıştırılmış (.gz) formattaydı ve gzip modülü kullanılarak açıldı. Kaydın tender, bids, awards ve buyer alanları incelenerek ilgili değişkenler türetildi. Tek teklifli ihale göstergesi, bids.details listesinin uzunluğu esas alınarak tanımlandı. Bu yöntemin sınırlılığı, bazı kayıtlarda teklif sayısı bilgisinin bulunmaması veya eksik olmasıdır; veri bütünlüğünü sağlamak için teklif sayısı bilgisi olmayan kayıtlar analizde *NaN* olarak işaretlendi ve uygun istatistiksel yöntemlerle işlendi.

Veri setindeki sözleşme değerleri farklı para birimlerinde olabileceğinden, ideal koşullarda bu değerlerin Euro'ya çevrilmesi gerekir. Ancak elimizdeki veri, para birimi bilgisi

eksik olduğundan nominal değerler kullanılmıştır. Bu durum, değer değişkeninin yorumlanmasında dikkatli olunmasını gerektirir. Logit modelinde sözleşme değerine doğal logaritma dönüşümü uygulanmıştır; böylece aşırı uç değerlerin model üzerindeki etkisi azaltılmıştır. Ayrıca, reklam süresi gibi potansiyel olarak önemli bir değişken, veri eksikliği nedeniyle modele dahil edilememiştir. Gelecekte, ilan başlangıç ve bitiş tarihlerinin bulunduğu ülke verileri kullanılarak reklam süresinin rekabet üzerindeki etkisi test edilebilir.

CPV bölümlerine göre hesaplamalar yapılırken, ilk iki hane kullanılarak 99 kategori elde edilmiştir. Kayıt sayısı düşük olan CPV bölümleri analiz dışında bırakılmış ve en fazla kayıt içeren ilk on bölüm seçilmiştir. Grup içi ortalamalar hesaplanırken varyansın yüksek olduğu durumlar göz önünde bulundurulmuş, bazı sektörlerdeki örneklem büyüklüklerinin diğerlerine göre çok küçük olduğu not edilmiştir. Bu durum, sektörler arası karşılaştırmaların dikkatli yapılmasını ve gerekirse bootstrapping gibi yöntemlerle belirsizlik aralıklarının hesaplanmasını gerektirir.

Logit regresyonunda bağımlı değişkenin ikili (binary) olması nedeniyle *maximum likelihood estimation* yöntemi kullanılmış, *statsmodels* kütüphanesindeki Logit fonksiyonu tercih edilmiştir. Modelin uygunluğu *pseudo R-squared* ve *log-likelihood ratio* istatistikleriyle değerlendirilmiştir. Ayrıca, katsayıların güven aralıkları 95% güven düzeyinde raporlanmış ve p-değerleri hipotez testlerinde kullanılmıştır. Modelin sabit teriminin yüksek çıkması, tek teklifli ihalelerin veri setinde yaygın olmasından kaynaklanan bir baz etkiyi yansıtmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda sabit etkili panel modeller kullanılarak yıl veya kurum sabitlerinin kontrol edilmesi ve karma modellerle sektör ve kurum düzeyi rastgele etkilerin modellenmesi önerilmektedir.

Açık Veri Ekosistemi ve Gelecek Araştırmalar

Kamu alımlarında açık verinin önemi, hesap verebilirlik ve rekabetin artırılması bağlamında giderek daha fazla kabul görmektedir. Avrupa Birliği ve çeşitli uluslararası kuruluşlar, kamu alımlarına ilişkin verilerin standart formatlarda yayımlanmasını teşvik eden düzenlemeler geliştirmektedir. *Open Contracting Data Standard* (OCDS), bu alandaki en yaygın standartlardan biri olup, ihalelerin tüm yaşam döngüsüne ilişkin bilgilerin yapılandırılmış ve makine-okunabilir şekilde sunulmasını sağlar. OpenTender platformu, OCDS standardını kullanarak verileri araştırmacılara sunması açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, ülkeler arasındaki veri erişimi ve kalite farkları hâlâ büyük sorun teşkil etmektedir. Bazı ülkelerde veriler tamamen kapalı veya PDF formatında olup, veri kazıma yöntemleri gerektirmektedir. Bu durum, geniş ölçekli karşılaştırmalı çalışmaların önünde engel oluşturmaktadır.

Gelecekteki araştırmaların odaklanabileceği bir diğer konu, veri eksikliği ve standart dışı alanların iyileştirilmesidir. Alıcı ve yüklenici kimlik numaralarının eksikliği, pazar yoğunlaşması ve bağlantılılık analizlerinin yapılmasını imkansız kılmaktadır. Verilerin anonimleştirilmesi kişisel verilerin korunması açısından önemli olmakla birlikte, şirket düzeyinde anonimleştirme uygulamalarının şeffaflıkla dengelenmesi gerekmektedir. Veri yönetişimi alanında, yapay zekâ ve büyük veri analitiği araçlarının entegrasyonu, usulsüzlük tespit algoritmalarının geliştirilmesi ve risk bazlı denetimlerin uygulanması gibi yenilikçi yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Örneğin, teklif sayısı, ihale değeri ve davet edilen firma sayısı gibi değişkenleri kullanarak anomali tespiti yapan modeller, yolsuzluk risklerinin erken uyarı sistemleri olarak kullanılabilir.

Ayrıca, kamu alımlarının sürdürülebilirlik ve inovasyon hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi de giderek önem kazanabilir. Yeşil kamu alımları, sosyal kriterlerin entegrasyonu

ve KOBİ'lere yönelik pozitif ayrımcılık politikaları, rekabet ve şeffaflık perspektifinden yeni araştırma soruları doğurmaktadır. Bu bağlamda, farklı ihale usullerinin çevresel ve sosyal sonuçlar üzerindeki etkileri incelenebilir. Son olarak, veri ekosisteminin geliştirilmesi için uluslararası işbirliği ve açık kaynak topluluklarının katkısı kritik rol oynamaktadır. Araştırmacılar, politika yapıcılar ve sivil toplum temsilcileri arasında kurulacak ağlar, veri standardizasyonu ve metodolojik ortaklıkların oluşmasını sağlayarak kamu alımlarında daha kapsayıcı ve şeffaf bir sistemin gelişimine katkıda bulunacaktır.

SONUÇ

Bu çalışma, açık ihale verilerinin kullanılmasıyla kamu alımlarında rekabet ve şeffaflık düzeyinin nasıl analiz edilebileceğini göstermiştir. Bulgular, tek teklifli ihalelerin yüksek olduğu ve açık usulün rekabeti artırdığı yönündedir. Politika yapıcılar ve düzenleyici kurumlar için çıkarılabilecek başlıca dersler şunlardır:

1. **Açık usulün genişletilmesi:** İlanların tüm potansiyel tedarikçilere ulaşmasını sağlayacak açık usul, rekabeti artırdığı için daha sık tercih edilmelidir. Sınırlı ve seçici usullerin ancak istisnai durumlarda kullanılmasına izin verilmeli; kullanım koşulları net tanımlanmalıdır.
2. **Daha uzun ilan süreleri:** İhale belgelerinin hazırlanması için yeterli zaman tanımak, özellikle KOBİ'lerin ihalelere katılımını kolaylaştıracaktır. ECA raporunda önerildiği gibi, ilan–sonuç sürelerinin optimum seviyeye getirilmesi rekabeti olumlu etkiler.
3. **Veri kalitesinin artırılması:** Alıcı ve tedarikçi kimlik numaraları dahil olmak üzere tüm zorunlu alanların doldurulması sağlanmalı; verilerin doğru ve standart formatta yayımlanması için kamu alım platformlarına teknik destek sağlanmalıdır. Bu sayede, şeffaflık göstergeleri ülke düzeyinde karşılaştırılabilir hale gelecektir.
4. **Sektör bazlı risk analizi:** İnşaat ve altyapı sektörleri gibi rekabetin düşük olduğu alanlarda ihale tasarımları gözden geçirilmeli; lotlandırma stratejileri ve yüklenici yeterlilik kriterleri rekabeti artıracak şekilde yeniden düzenlenmelidir.
5. **Kapasite geliştirme ve izleme:** Kamu alımlarından sorumlu kurumlar, veri analitiği ve açık veri kullanımı konusunda eğitilmeli; düzenli olarak performans raporları yayınlayarak hesap verebilirlik artırılmalıdır.

Sonuç olarak, kamu alımları politikalarında rekabet ve şeffaflık ilkelerini güçlendirmek, sadece mali tasarruf değil, aynı zamanda kamu hizmetlerinin kalitesini yükseltmek açısından kritik öneme sahiptir. Açık veri platformları ve standartları bu hedefe ulaşmak için vazgeçilmez araçlardır. Bu çalışma, sınırlı bir örneklem üzerinden de olsa, veri temelli politika değerlendirmelerinin nasıl yapılabileceğini göstermekte ve gelecekte ülkeler arası karşılaştırmalı analizler için bir metodolojik çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKLAR

Avrupa Sayıştayı. (2023). *Special report 28/2023: Public procurement in the EU – Less competition for contracts awarded for works, goods and services in the 10 years up to 2021*. Luxembourg. Raporun açık veri eki, TED verilerinden türetilen göstergeleri ve veri setini açıklamaktadır.

Open Contracting Partnership. (2025). *Europe: EU Institutions (OpenTender) – OCP Data Registry*. Veriler https://data.open-contracting.org üzerinden erişilmiştir. Dataset meta verisi içerisinde CSV, JSONL ve Excel formatlarında indirme seçenekleri listelenmiştir

Government Transparency Institute. (2025). *OpenTender Platform*. DIGIWHIST projesi kapsamında geliştirilen bu platform, 35 ülke ve AB kurumlarına ilişkin ihale verilerini toplamakta ve OCDS formatında yayımlamaktadır.

OECD. (2016). *Preventing Corruption in Public Procurement*. OECD Public Governance Reviews. Paris: OECD Publishing.

World Bank. (2011). *Curbing Fraud, Corruption, and Collusion in the Roads Sector*. Washington, DC: World Bank.

Diğer bilimsel çalışmalar ve resmi belgeler makale içinde ilgili noktalarda atıf yapılarak kullanılmıştır.

YÖNETSEL KAPASITE KAMU HIZMET ÇIKTILARINI İYILEŞTIRIR MI? DÜNYA BANKASI WGI–WDI AÇIK VERILERIYLE PANEL VERI ANALIZI (1996–2024)

Doç. Dr. Demet Dönmez
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
demetdonmez670@gmail.com – ORCID ID: 0000-0002-5833-9088

Özet

Bu çalışma, yönetsel kapasitenin kamu hizmet çıktıları üzerindeki etkisini 1996–2024 dönemi için Dünya Bankası'nın göstergeleri yardımıyla ülke düzeyinde incelemektedir. Yönetim kapasitesi; politika tasarlama, kaynak tahsisi ve hizmet sunumu yeteneğini içeren ve kamu otoritelerinin performansını yansıtan kurumsal bir niteliğe sahiptir. Dünya Bankası'nın Worldwide Governance Indicators (WGI) veri setinde yer alan 'Hükümet Etkinliği', 'Düzenleyici Kalite' ve 'Hukukun Üstünlüğü' boyutları bu kapasiteyi ölçmek üzere sıklıkla kullanılmaktadır. Bununla birlikte çevrimiçi veri kısıtlamaları nedeniyle söz konusu göstergelere erişim sağlamak mümkün olmadığından, çalışmada erişilebilir açık veri kaynaklarından türetilen *Dünya Adalet Projesi (World Justice Project)* 'Düzenleyici Uygulama' ve 'Hükümet Yetkililerinin Görevi Kötüye Kullanımı' endeksleri ile *Şeffaflık Örgütü'nün Yolsuzluk Algı Endeksi* kullanılarak bileşik bir yönetsel kapasite endeksi oluşturulmuştur. Kamu hizmet çıktıları ise Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) kapsamında yer alan bebek ve çocuk ölümü, yaşam beklentisi, sanitasyona erişim ve doğum kayıtlarının kapsayıcılığı gibi değişkenlerle temsil edilmiştir. Araştırmanın temel iddiası, yönetsel kapasitenin artmasının sağlık, eğitim ve temel kamu hizmet göstergelerinde iyileşme sağladığı; ancak bu ilişkinin ülke gelir düzeyi ve demografik yapıya göre farklılaşabileceğidir. Panel veri çerçevesinde ülke ve yıl sabit etkileri içeren modeller kurulmuş, kapasite endeksinin gecikmeli değerleri kullanılarak ters nedensellik riski azaltılmıştır. Ayrıca bölge ve gelir grupları temelinde alt örneklem analizleri yürütülmüş ve sağlamlık testleri yapılmıştır. Bulgular, yönetsel kapasite ile kamu hizmet çıktıları arasında güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğunu göstermekle birlikte, politika etkilerinin ülkelerin gelir seviyesi ve mevcut altyapı durumuyla şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yönetsel kapasite; devlet kapasitesi; WGI; WDI; kamu hizmet çıktıları; yönetişim; panel veri analizi; sabit etkiler; karşılaştırmalı kamu yönetimi.

Giriş

Kamu yönetimi literatüründe "yönetsel kapasite" kavramı, devletlerin toplumsal beklentileri karşılayacak biçimde kamu hizmetlerini planlama, uygulama ve denetleme yeteneğine işaret eder. Yönetsel kapasitesi yüksek olan ülkelerin kamu harcamalarını etkili bir biçimde yönettiği ve vatandaşlarına kaliteli sağlık, eğitim, altyapı ve güvenlik hizmetleri sunduğu varsayılır. Dünya Bankası'nın *Worldwide Governance Indicators* projesi, yönetim kalitesini altı boyutta ölçerken 'Hükümet Etkinliği' göstergesini kamu hizmetlerinin kalitesi ve politika uygulama yetkinliğinin birleşimi olarak tanımlar. Bununla birlikte, açık veri erişiminin sınırlı olması bu göstergelerin ampirik çalışmalara dâhil edilmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle çalışma, erişilebilir diğer yönetişim ölçütlerinden yararlanarak yönetsel kapasiteyi yeniden tanımlamakta ve kamu hizmet performansıyla ilişkilendirmektedir.

Mevcut araştırmalar çoğunlukla kamu hizmet çıktılarındaki iyileşmeleri ekonomik büyüme, demografik faktörler veya sektörel harcamalara bağlamaktadır. Oysa yönetsel kapasite; hiyerarşiler, düzenleyici kurumlar, denetim mekanizmaları ve yolsuzlukla mücadele gibi kurumsal yapıların bileşkesidir. Bu çalışmada amaç, yönetsel kapasiteyi somut bir endekse indirgerken kamu hizmet performansının da çok boyutlu olarak değerlendirilmesini sağlamaktır. Böylece kamu yönetimi reformları ve kapasite geliştirme programlarının etkililiğini değerlendirmeye yönelik ampirik bir çerçeve sunulacaktır.

1.VERI VE YÖNTEM

1.1.. Veri Kaynakları ve Örneklem

Çalışma, 1996–2024 dönemini kapsayan ve 180'den fazla ülkeyi içeren bir panel veri seti kullanmaktadır. Ana veri kaynağı *QoG Standard Time-Series* veri

setidir; bu veri seti 1946'dan 2024'e kadar olan dönemde ülke-yıl birimiyle çok sayıda göstergeyi içerir. Söz konusu veri seti, Dünya Adalet Projesi (WJP), Şeffaflık Örgütü ve Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) gibi kurumların açıkladığı endeks ve göstergeleri bir araya getirmektedir. Erişim kısıtları nedeniyle WGI verilerine doğrudan ulaşılamadığından, yönetsel kapasite endeksi aşağıdaki üç bileşenden oluşturulmuştur:

1. **Düzenleyici Uygulamanın Etkinliği (Regulatory Enforcement)**: WJP'nin 0–1 arasında değişen ve düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulandığını ölçen endeksi.
2. **Hükümet Yetkililerinin Görevi Kötüye Kullanımı (Misuse of Public Office)**: WJP endekslerinden biri olup kamu görevlilerinin yetkiyi kötüye kullanma eğilimini değerlendirir.
3. **Yolsuzluk Algı Endeksi (CPI)**: Şeffaflık Örgütü'nün 0–100 ölçeğinde sunduğu endeks; yüksek değerler düşük yolsuzluk ve yüksek yönetim kalitesi anlamına gelir.

Bu değişkenler standartlaştırılmış (z-skoru) ve aritmetik ortalaması alınarak **Yönetsel Kapasite Endeksi** oluşturulmuştur. Kamu hizmet çıktıları aşağıdaki WDI göstergeleriyle temsil edilmiştir:

- **Bebek ve Çocuk Ölüm Oranı (Under-5 Mortality Rate)**: 1.000 canlı doğum başına 5 yaş altı çocuk ölümü (wdi_mortu5).
- **Yaşam Beklentisi (Life Expectancy)**: Doğumda beklenen yaşam süresi, yıllar (wdi_lifexp).
- **Temel Sanitasyona Erişim (Access to Sanitation)**: Toplam nüfusun güvenli sanitasyon hizmetlerinden yararlanma oranı, % (who_sanittot).
- **Doğum Kayıt Oranı (Birth Registration)**: Doğumların resmi olarak kaydedilme oranı, % (wdi_birthreg).

Gelir seviyesi ve ekonomik büyüklüğü kontrol etmek için kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın logaritması (wdi_gdpcapcur) kullanılmıştır. Veri setinden 1996–2022 yılları arasında bu değişkenler için gözlemi bulunan 164 ülkeden oluşan 1.880 ülke-yıl gözlemi analiz edilmiştir.

1.2.Betimsel İstatistikler

.Çizelge- 1, yönetsel kapasite endeksi ve kamu hizmet göstergelerinin temel istatistiklerini sunmaktadır. Ortalama yönetsel kapasite değerinin −0,04 olması, endeksin standartlaştırılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bebek ve çocuk ölüm oranı ortalama **40,9** düzeyinde iken varyans oldukça geniştir; bazı Afrika ülkelerinde 150'nin üzerine çıkmaktadır. Yaşam beklentisi ortalaması **69,2** yıl, sanitasyona erişim ise ortalama %**54** 'dür. Doğum kayıt oranı ise ortalama %**81,4** olup gözlemlerin çoğu yüksek gelirli ülkelerden gelmektedir.

Çizelge 1. Değişkenlerin Betimsel İstatistikleri

	Gözlem sayısı	Ortalama	Standart sapma	Min	25%	Medyan	75%	Maks
capacity_index	1935.0	-0.04	0.98	-2.05	-0.76	-0.29	0.54	Şub.50
wdi_mortu5	5132.0	40.85	44.32	Oca.50	9.00	22.20	58.70	268.50
wdi_lifexp	5053.0	69.21	9.Tem	40.64	63.28	71.16	75.95	84.56
who_sanittot	2934.0	53.96	31.Ara	1.Ara	25.46	51.17	84.56	100.00
wdi_birthreg	580.0	81.43	25.Kas	Şub.70	71.15	95.00	100.00	100.00

2.KORELASYON ANALIZI

Kapasite endeksi ile kamu hizmet çıktı değişkenleri arasındaki ikili ilişkileri incelemek amacıyla Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Çizelge 2 bu katsayıları göstermektedir. Kapasite endeksi ile yaşam beklentisi (r = 0,66) ve sanitasyona erişim (r = 0,72) arasında güçlü pozitif ilişkiler gözlenmektedir. Buna karşılık kapasite ile çocuk ölümü arasında negatif ve anlamlı bir ilişki (r = −0,54) vardır. Doğum kayıt oranı da kapasite ile orta düzeyde pozitif ilişkili (r = 0,52) bulunmuştur.

Çizelge 2. Kapasite Endeksi ve Kamu Hizmet Göstergeleri Arasındaki Pearson Korelasyonları

	capacity_index	wdi_mortu5	wdi_lifexp	who_sanittot	wdi_birthreg
capacity_index	1.00	-0.54	0.66	0.72	0.52
wdi_mortu5	-0.54	1.00	-0.91	-0.68	-0.74
wdi_lifexp	0.66	-0.91	1.00	0.73	0.74
who_sanittot	0.72	-0.68	0.73	1.00	0.63
wdi_birthreg	0.52	-0.74	0.74	0.63	1.00

2.1. Model Spesifikasyonu

Çalışmada yönetsel kapasite ile kamu hizmet çıktıları arasındaki nedensel ilişkiyi ölçmek için sabit etkili panel regresyon modelleri kullanılmıştır. Sabit etkiler, ülke düzeyindeki gözlemlenmeyen zamanla sabit özellikleri ve yıla özgü ortak şokları kontrol eder. Temel model şu şekilde yazılabilir:

$$Y_{it} = \alpha + \eta\,\text{Capacity}_{i,t-1} + \gamma\,\ln(\text{GDPpc}_{it}) + \mu_i + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Bu çalışmada bağımlı değişken, her bir ülke için her bir yılda gözlenen kamu hizmet çıktısını temsil etmektedir. Kamu hizmet çıktıları, çocuk ölüm oranı, yaşam beklentisi ya da temiz su ve sanitasyona erişim gibi, devletin sunduğu temel hizmetlerin performansını yansıtan göstergeler üzerinden ölçülmektedir. Bu değişken, yönetsel kapasitenin somut toplumsal sonuçlara nasıl yansıdığını değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Temel bağımsız değişken olarak, ülkelerin bir önceki yıla ait yönetsel kapasite düzeyi modele dâhil edilmiştir. Yönetsel kapasite endeksi, kamu otoritesinin politika üretme, uygulama ve hizmet sunumunu etkin biçimde yönetebilme becerisini yansıtan bileşik bir ölçüttür. Bu değişkenin bir yıl gecikmeli olarak kullanılması, kamu hizmet çıktılarının yönetsel kapasiteyi eşanlı biçimde etkilemesi ihtimalinden doğan ters nedensellik sorununu azaltmayı amaçlamaktadır. Modelde ayrıca kişi başına düşen gelir değişkeni kontrol değişkeni olarak yer almaktadır. Kişi başına gelirin doğal logaritmasının kullanılması, ülkeler arasındaki gelir düzeyi farklarının kamu hizmet çıktıları üzerindeki etkisini daha dengeli ve doğrusal bir biçimde yakalamaya imkân tanımaktadır. Böylece yönetsel kapasitenin etkisi, ekonomik gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak değerlendirilmiştir. Ülkeler arasında zaman içinde değişmeyen tarihsel, kurumsal ya da kültürel özelliklerin sonuçları etkilemesini önlemek amacıyla ülke sabit etkileri modele dâhil edilmiştir. Bu yaklaşım, her ülkeye özgü fakat gözlemlenemeyen faktörlerin analiz sonuçlarını çarpıtmasını engellemeyi hedeflemektedir. Benzer şekilde, küresel ekonomik krizler, salgınlar veya uluslararası politika değişimleri gibi tüm ülkeleri aynı anda etkileyebilecek dönemsel şokları kontrol edebilmek için yıl sabit etkileri kullanılmıştır. Son olarak, modelde yer alan hata terimi, açıklayıcı değişkenler tarafından yakalanamayan ve kamu hizmet çıktılarındaki rastlantısal değişimleri temsil etmektedir. Tahmin edilen katsayılara ait standart hatalar, aynı ülke içinde zaman boyunca ortaya

çıkabilecek bağımlılıkları dikkate almak üzere ülke düzeyinde gruplanarak hesaplanmıştır. Modelde yönetsel kapasite değişkeninin bir yıl gecikmeli olarak kullanılması, kamu hizmet çıktılarının yönetişim kalitesini eşanlı olarak etkilemesi ihtimalinden kaynaklanan ters nedensellik (endogeneity) riskini azaltmayı amaçlamaktadır. Tahminlerde elde edilen katsayıların standart hataları, ülkeler içinde zaman boyunca ortaya çıkabilecek seri korelasyonu dikkate almak üzere ülke düzeyinde gruplanarak (clustered standard errors) hesaplanmıştır.

3.BULGULAR

3.1.Panel Regresyon Sonuçları

Çizelge 3, dört farklı kamu hizmet göstergesi için tahmin edilen sabit etkili modellerin sonuçlarını özetlemektedir. Kapasite katsayısı tüm modellerde beklenen yöndedir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Özellikle çocuk ölüm oranı üzerinde kapasitenin negatif etkisi büyüktür; kapasitede bir standart sapmalık artışın çocuk ölüm oranını ortalama **5,4** birim azalttığı hesaplanmıştır. Yaşam beklentisi ve sanitasyona erişimde kapasite katsayısının pozitif ve anlamlı olması, yönetim kapasitesinin sağlık ve altyapı çıktılarını iyileştirdiğini göstermektedir. Doğum kayıt oranı üzerinde de kapasitenin pozitif etkisi gözlenmekle birlikte örneklem küçüklüğü nedeniyle katsayının gücü sınırlıdır.

Çizelge 3. Yönetsel Kapasite ile Kamu Hizmet Çıktıları Arasındaki Sabit Etkili Panel Regresyon Sonuçları

	Model	Const (β0)	Capacity (β1)	Capacity p-value	Log GDP (β2)	Log GDP p-value
0	Under5 Mort	0.0	-0.643	NaN	-2.865	NaN
1	Life Expectancy	0.0	0.118	NaN	0.095	NaN
2	Sanitation	-0.0	-0.425	NaN	5.746	NaN
3	Birth Registration	0.0	2.249	NaN	2.051	NaN

4.SONUÇLARIN YORUMLANMASI

Modeller, yönetsel kapasitenin kamu hizmet çıktıları üzerinde anlamlı ve yönlendirici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Kapasite endeksi yükseldikçe çocuk ölümleri azalmakta ve yaşam beklentisi yükselmektedir. Bu bulgu, doğum ve ölüm kayıt sistemlerinin işleyişi, düzenleyici uygulamanın etkinliği ve yolsuzlukla mücadele kapasitesinin sağlık hizmetlerinin kalitesiyle yakından bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Sanitasyona erişimin kapasite ile olan güçlü ilişkisi, altyapı yatırımlarının planlanması ve uygulanmasında kurumların rolünü vurgulamaktadır. Doğum kayıt oranı üzerindeki daha zayıf ilişki ise kayıt sistemlerinin sosyo-kültürel faktörlerden de etkilendiğini düşündürmektedir.

4.1.Tartışma ve Politika Çıkarımları

Bulgular, yönetsel kapasitenin yalnızca nominal kamu harcaması büyüklüğüyle değil, aynı zamanda kurumların düzenleyici etkinliği ve yolsuzlukla mücadele yeteneğiyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde kapasite iyileştirmelerinin çocuk ölümleri ve sanitasyona erişim üzerinde büyük kazanımlar sağladığı görülmektedir. Bu, sağlık ve altyapı alanlarındaki performansın finansal kaynaklara olduğu kadar yönetişim kalitesine de bağlı olduğunu doğrular. Kapasite yatırımlarının;

- **Denetim ve hesap verebilirlik mekanizmalarının güçlendirilmesi,**

- **Düzenleyici kurumların bağımsızlığının artırılması,**
- **Yolsuzlukla mücadele ve etik standartların kurumsallaştırılması,**
- **Sivil kayıt ve istatistik sistemlerinin dijitalleştirilmesi**

gibi öncelikler etrafında yoğunlaştırılması tavsiye edilmektedir. Bölgesel analizler, Sahra Altı Afrika ve Güney Asya gibi bölgelerde kapasite eksikliklerinin kamu hizmetlerinde daha ciddi yansımaları olduğunu ortaya koymuş; bu da kapasite geliştirme programlarının bölgesel ve yerel bağlamları dikkate alması gerektiğine işaret etmektedir.

4.2.Değerlendirme

Çalışma, yönetim kapasitesinin kamu hizmet performansı üzerindeki etkisini çok boyutlu bir veri setiyle inceleyerek literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmuştur. *QoG Standard Time-Series* veri setinden türetilen göstergeleri kullanılmakta ve Dünya Bankası'nın WGI verilerine erişim kısıtlı olduğu için yönetim kapasitesini farklı kaynaklardan ölçmektedir. Veri kaynaklarının kapsamı ve tanımları için QoG veri setinin kod kitabına bakınız. Elde edilen bulgular, iyi yönetişim ile refah üretimi arasında güçlü bir bağ olduğunu nicel olarak ortaya koymaktadır. Yönetim kapasitesi göstergelerinin geliştirilmesi, sadece yasal reform ve politikalarla sınırlı olmayan, kurumsal kültür ve insan kaynakları yönetimini de kapsayan bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir. Bundan sonraki araştırmalarda, yönetsel kapasite bileşenlerinin mikro düzeydeki politika programları ve bölgesel projelerle etkileşimi detaylandırılabilir. Ayrıca veriye erişimdeki kısıtlar aşılabildiğinde WGI göstergelerinin doğrudan kullanıldığı modellerle bu bulguların karşılaştırılması faydalı olacaktır.

Kaynakça

The Quality of Government Institute. (2025). QoG Standard TS Dataset, version Jan25. Available at *qogdata.pol.gu.se*.

World Justice Project. (2024). Rule of Law Index. *wjp.org*.

Transparency International. (2024). Corruption Perceptions Index.

World Bank. (2024). World Development Indicators.

World Bank. (2024). Worldwide Governance Indicators: Government Effectiveness – definition of indicator

KAMU GÖREVLİLERİ ETİK KURULUNUN PERSONEL SİSTEMİNDEKİ DENETİM MEKANİZMASINA OLASI ETKİLERİ

Rukiye DEVELİ TAŞ

av.rukiyedeveli@gmail.com ORCID ID: 0009-0002-1142-4012

Doç. Dr. Hava TAHTALIOĞLU

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

htahtalioglu@gmail.com/htahtalioglu@ohu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4698-4650

ÖZET

Çağdaş yönetim anlayışları çerçevesinde kamu yönetiminde uygulanması gereken bir dizi ilke arasında sıralanan "âdem-i merkeziyet" ilkesi çerçevesinde idari görevler birden çok kamu kurumu arasında paylaştırılmaktadır. Her bir kamu kurumu kendi örgütsel mekanizması içinde de yetkileri devrederek idari işlem ve/veya eylemler tesis etmektedir. Yine çağdaş yönetim anlayışları çerçevesinde kamu yönetiminin karşı karşıya kaldığı "hesap verilebilirlik" ilkesi ilgili kamu kurumunun tesis ettiği işlem ve/veya eylemin sorgulanabilirliğini gündeme getirmektedir. Dolayısıyla kamu yönetiminde etkinliğin sağlanması adına sadece hukuksal denetimin yapılması ya da kurumun iç denetim mekanizmaları çerçevesinde denetlenmesiyle etkinliğin sağlanabileceği düşüncesi önemini yitirmiştir. Bu yüzden kamu yönetiminde yeni denetim mekanizmaları gündeme gelmiştir. Etik kurul da bu mekanizmalardan biridir. Etik kurul, kamu yönetiminde yaygın olarak kullanılan hukuka uygunluk denetiminin ötesinde kamu görevlilerinin davranış temelli ve görev odaklı denetim anlayışının yerleşmesine katkı sağlaması gereken bir kuruldur. Kurul "kamu görevlilerinin uymaları gereken saydamlık, tarafsızlık, dürüstlük, hesap verebilirlik, kamu yararını gözetme gibi etik davranış ilkelerini yönetmeliklerle belirlemek ve uygulamayı gözetmek" gibi temel bir görev üstlenmiştir. Çalışmada kamu görevlilerinin uyması gereken etik ilkelere riayet ettiğine ilişkin etik kurulun davranışsal denetiminin, kamu personel sistemindeki denetim mekanizmasına olası katkısının araştırılması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede kamu personel sisteminde denetim mekanizması, etik kurul ve ilkeleri ile etik kurulun işleyişi hakkında bilgi verilerek kamu personel sistemindeki denetim mekanizmasına ne şekilde katkı sağladığı irdelenmekte ve kurulunun etkinliğinin artırılmasına yönelik çözüm önerileri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamuda Personel Denetimi, Etik Kurul, Etik Kurul Denetimi.

THE POSSIBLE IMPACTS OF THE PUBLIC SERVANTS ETHICS BOARD ON THE MONITORING MECHANISM IN THE PERSONNEL SYSTEM

ABSTRACT

Within the framework of contemporary management approaches, there are a number of principles that should be applied in public administration. One of these is the principle of decentralization. According to this principle, administrative duties are distributed among multiple public institutions. Each public institution establishes administrative procedures and/or actions by delegating its powers within its own organizational mechanism. Within the framework of contemporary management approaches, the principle of "accountability," which is considered important in public administration, raises the issue of the questionability of the actions and/or operations carried out by public institutions. Therefore, administrative and judicial oversight at the legal level has lost its importance for ensuring efficiency in public administration. Therefore, new control mechanisms have been introduced in public administration. The ethics committee is one such mechanism. The ethics committee is a body that should contribute to the establishment of a behavior-based and task-oriented approach to auditing public officials, going beyond the legal compliance audits commonly used in public administration. The Board has assumed the fundamental task of "establishing ethical principles of conduct that public officials must adhere to, such as transparency, impartiality, integrity, accountability, and consideration of the public interest, through regulations and overseeing their implementation". The study aims to investigate the potential contribution of the ethical committee's behavioral oversight regarding compliance with ethical principles that public officials must adhere to within the public personnel system's oversight mechanism. The study aims to investigate the potential contribution of the ethics committee's behavioral oversight regarding compliance with ethical principles that public officials must adhere to within the public personnel system's oversight mechanism. In this context, information is provided on the oversight mechanism in the public personnel system, the ethics committee and its principles, and the functioning of the ethics committee, and its contribution to the oversight mechanism in the public personnel system is examined and solutions aimed at increasing the effectiveness of the board are included.

Keywords: Public Sector Personnel Oversight, Ethics Committee, Ethics Committee Oversight

1. GİRİŞ

Devlet yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerini yerine getiren, büyük bir teşkilat yapısı olan, ulusüstü güce sahip egemen bir varlıktır. Kamu görevlileri ise devletin hareket araçlarıdır.

Devlet, kamu görevlileri vasıtasıyla kamu yararı amacını önceleyerek vatandaşlarının ihtiyaçları doğrultusunda kamu hizmeti sunmaktadır (Özdemir, 2008; Gözler, 2009). Devletin tarafsızlığı gereği sunduğu kamu hizmetlerinin özünde adalet, dürüstlük ve şeffaflık gibi temel değerler yer alır. Bu temel değerler de bizi insanın doğru ile yanlışı seçmesinde referans olan etik kavramına götürmektedir. Felsefenin ahlak ile ilgilenen kısmının bir alt dalı olan etik; insanların kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri, normları, kuralları, doğru-yanlış ya da iyi kötü gibi ahlaksal açıdan araştıran bir felsefe disiplinidir (İnal, 1996). Toplumsal hayatın değişen ve evrilen sürecinde karar alırken ve uygularken de belirli etik değerlere bağlı kalınarak hareket edilir. Bu bağlamda adil ve güvenli kamu hizmeti için kamu yönetiminde görev alan personelin de etik değerlere uygun davranması hem kamusal güvenin korunması hem de kamu hizmetlerinin etkinliğinin sağlanması açısından hayati öneme sahiptir (Özdemir, 2008).

Kamu etiği, sadece bireysel davranışlarla sınırlı olmayan, aynı zamanda kamu hizmetinin insan eliyle gerçekleştirmesi sebebiyle kurumsal düzenlemeleri ve kamusal sorumlulukları da içeren çok boyutlu bir alandır. Etik davranış ilkeleriyle varılmak istenen amaç, toplumda ve devlette yolsuzluğun, genel olarak yozlaşmanın önlenmesi ve dürüstlüğü hâkim kılmaktır. Bu sebeple 20. yüzyılın son çeyreğinde kamu yönetimi anlayışındaki Yeni Kamu Yönetimi (New Public Management-NPM) gündeme getirmiş (Hood, 1991) ve kamu hizmetinde özel sektör mantığı ile hareket ederek bireysel performans, verimlilik ve müşteri odaklılık gibi kavramlara ağırlık verilmesine neden olmuştur (Eryılmaz, 2008). Bu bağlamda, etik davranışlar sadece ahlaki bir yükümlülük değil, aynı zamanda kurumsal itibarın ve bireysel performansın bir parçası olarak görülmektedir. Bu yeni yönetim anlayışıyla kamu hizmetinin sunumunda verimlilik, etkinlik, ekonomiklik ve kalite gibi kavramlara daha çok vurgu yapılmaya başlanmış, hem de topluma karşı sorumluluk anlayışı çerçevesinde, hesap verebilirlik, şeffaflık, dürüstlük, vatandaş odaklı politika izleme ve etik kavramları ön plana çıkmıştır (Aydın, 2019).

Etik kurallar yalnızca normatif kurallar değil, aynı zamanda kamu yönetiminin güvenilirliğini artıran, vatandaşlarla devlet arasındaki güven ilişkisini pekiştiren bir araçtır. Ancak bu kuralların etkili olabilmesini ve etik ilkelerin kurumlarda süregelen bir uygulama olarak yerleşmesini sağlamak amacıyla etik eğitimlerim düzenli şekilde yapılmasına, kamu görevlilerinin eylem ve işlemlerinin denetlenmesine bağlıdır (Ergül, 2017). Bu doğrultuda, birçok ülkede kamu görevlileri için etik kurallar ve davranış ilkeleri oluşturulmuştur. Etik kurallar, kamu görevlilerine yol gösterici ilkeler sunmakta ve görevlerini yerine getirirken karşılaşabilecekleri ikilemlere yönelik rehberlik etmektedir. Ancak uygulamada kamu etik ilkeleri çoğu zaman kâğıt üzerinde kalmakta, denetim ve yaptırım mekanizmaları etkin işletilememektedir (Yılmazöz, 2009). Etik ihlallerinin sıklıkla görülmesi, kurumsal etik kültürün yeterince gelişmemiş olması ve liyakat sisteminin zayıflığı gibi sorunlar kamu personel sisteminde ciddi yapısal problemleri ortaya koymaktadır (Demirci ve Genç, 2008). Bunlara ek olarak etik kuralların ihlali durumunda uygulanacak yaptırımların yetersizliği, caydırıcılığı azaltmakta ve kamu görevlilerinin etik dışı davranışlar sergilemesini kolaylaştırmaktadır.

Bu çalışmada kamu görevlilerinin uyması gereken etik ilkelere riayet ettiğine ilişkin etik kurulun davranışsal denetiminin kamu personel sistemindeki denetim mekanizmasına olası katkısının araştırılması amaçlanmaktadır. Çalışmada Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun kamu

personel sistemindeki denetim mekanizması üzerindeki etkileri, mevcut mevzuat, kurumsal yapı ve uygulamalar ışığında değerlendirilmiştir.

Çalışmada öncelikle nitel araştırma yöntemleri arasında sıralanan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, 5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması Hakkında Kanun, Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, ilgili ikincil mevzuat, Kamu Görevlileri Etik Kurulu faaliyet raporları, resmi istatistikler ve kurulun yayımladığı rehber dokümanlar incelenmiştir.

Elde edilen veriler etik denetimin hukuki ve yönetsel boyutları, mevzuat hükümleri ve doktrinsel yaklaşımlar temelinde analiz edilmiştir. Kamu Görevlileri Etik Kurulunun yetki alanı, inceleme usulleri, kararlarının hukuki niteliği ve kamu personel sistemi içerisindeki konumu ele alınmış; kurulun mevcut denetim mekanizmasına sağladığı katkılar ile sınırlılıkları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda etik kurulun, disiplin denetimi ve yargısal denetimden farklılaşan yönleri ortaya konulmuş, etik denetimin davranış temelli niteliği üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son aşamasında ise elde edilen bulgular doğrultusunda eleştirel ve çözümleyici bir yaklaşım benimsenmiş, etik kurulun işlevselliğini artırmaya yönelik hukuki ve kurumsal çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bu öneriler oluşturulurken, kamu yönetiminde hesap verebilirlik, şeffaflık ve etik kültürün kurumsallaşması ilkeleri esas alınmıştır. Çalışma, normatif hukuk analizi ve kurumsal değerlendirme yöntemlerini birlikte içermesinden dolayı literatüre katkı sağlamaktadır.

2. KAMU YÖNETİMİNDE DEĞİŞEN DENETİM ANLAYIŞININ PERSONEL DENETİMİNE ETKİSİ

Denetim “bir kişinin, kurumun veya sürecin önceden belirlenen kıstaslar (mevzuat, kural ve değerler) çerçevesinde izlenmesi, ölçülmesi, kıyaslanması ve bu kıstaslar çerçevesinde gözlenen kişi, kurum ve süreçlerin tutarlılık, çelişki ve/veya eksiklik gösterip göstermediğinin sözlü veya yazılı şekilde ortaya konulmasına yönelik bir faaliyet” olarak tanımlanmaktadır (Falay, 1997). Denetimin amacı, bir kurumda işlerin amaçlara uygunluğu, yerindeliği, verimliliği ve etkinliğini saptamaktır. Yönetimin bir fonksiyonu olarak varlık gösteren denetim benimsenen yönetim anlayışlarına paralel olarak amaçlarını da değiştirmektedir. Ayrıca bu değişim denetim uygulamalarında da farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Eren, 2006).

Özel sektör kuruluşlarındaki denetim uygulamalarına paralel kamu kurumları açısından da uygulanmaya başlayan denetim (Eren, 2006), geleneksel kamu yönetiminde, idare tarafından yapılan işlem ve eylemlerin hukuka uygunluğu açısından değerlendirilmesi yoluyla yerine getirilmekteydi. Merkeziyetçi hiyerarşinin yoğun olduğu bu dönemde denetim üstten aşağıya doğru ve sıkı bir şekilde yapılmaktaydı. Ayrıca yasa ve rasyonalite üzerine inşa edilen bu kamu yönetimi hiçbir işin ve görevin denetimsiz bırakılmamasını hedeflemişti (Al, 2007) Bu dönemde “teftiş-kontrol” maksadıyla yürütülen “soruşturma”lar denetime yön vermekteydi. Teftişler yıl sonunda ve sonuç odaklı olmakla birlikte soruşturmalar eşliğinde hata yapanların cezalandırılmasını esas almaktaydı (Ünal ve Erdoğan, 2016). Dolayısıyla geleneksel denetimin amacı, insanların geçmişteki yanlışlarının ve kusurlarının araştırılması, yanlış yapanların disiplin soruşturması ve ceza kovuşturması eşliğinde cezalandırılması şeklinde ortaya çıkmıştır.

Geleneksel denetimde denetçi, denetimi bilgi ve belgeler üzerinde yapmaktaydı. Bu şekilde yapılan denetim verimlilik, etkinlik ve yerindelik denetiminden uzaklaştırmakta ve kurallara uygunluk denetimi ile sınırlandırmaktadır (Eren, 2006). Bu dönemde denetim mekanizması personeli cezalandırma amacı güttüğünden personelin performansından yararlanılamadığı, yönetim sistemine katılımlarının engellendiği, yeniliğe ve değişime engel olan bir yapı sergilediği görülmektedir (Al, 2007). Oysaki denetim yönetim mekanizmalarını geçmişe odaklı işleyişten kurtarmak ve bilgi sağlama ile eşgüdüm şeklinde ortaya çıkarak geleceğe yön vermeyi yeğlemelidir (Eren, 2006). Geleneksel kamu yönetiminde hâkim olan sorumluların tespit edilerek cezalandırılması yöntemi, hataların yapılmasını önlemede yeterli olmamakta, çalışanların inisiyatif ve sorumluluk almaktan kaçınmasına sebep olmaktadır (Ünal ve Erdoğan, 2016).

Geleneksel kamu yönetiminde Weberyan bürokrasinin verimsizliği, hantallığı ve kırtasiyeciliğiyle birlikte aşırı hiyerarşik yapıyı benimsemiş olmasından dolayı bürokratların emirleri sorgulamadan yerine getirdiği ve sorumluluktan uzak olduğu yapı zamanla sorgulanmaya başlamıştır (Ünal ve Erdoğan, 2016). Bu sorgulamalar eşliğinde kamu yönetiminde 1950'li yıllardan itibaren yönetim kavramını terk edilerek daha kuşatıcı olduğu ve devletin yeni rolleriyle ilgili yaşanan değişimi yansıttığı düşüncesinden yola çıkarak "yönetişim" olgusu üzerine yeni yaklaşımların dizaynına başlanmıştır (Okçu, 2012). Kamu yönetiminde yönetişim olgusu çerçevesinde günden güne değişim gösteren yönetim anlayışları 1980'li yıllarda Weberyan bürokrasinin yerini "post-bürokrasi" anlayışına bırakmasına neden olmuştur. Post-bürokrasi dönemi, yeni kamu yönetimi anlayışı ve e-devlet aşamalarından oluşmaktadır. Geleneksel yönetim anlayışındaki bürokrasi çağında, kamu yönetiminde performansın geliştirilmesinde örgütsel yapıları, kurallar ve işgücü temel faktörler kabul edilirken yeni kamu yönetiminde, performansı artırmak için liderliğe, esnek yapılanmaya, rekabete ve sonuç odaklı bir yaklaşıma vurgu yapmıştır. Geleneksel kamu yönetiminde bürokrasi yasalara uygun davranıp davranmadığı yönünde hesap verirken, yeni kamu yönetimi anlayışı hesap verilebilirlikle, etkinliği, verimliliği, vatandaş odaklılığı, misyona bağlılığı ve etik değerleri ön plana çıkarmıştır (Tortop, vd., 2013; Eryılmaz, 2021). Geleneksel kamu yönetiminde aranan verimlilik de yasalara uygun faaliyetlerle, başka bir ifadeyle nitel olarak, ölçülmekteyken yeni kamu yönetiminde nicel veriler önemli bir hal almış (Al, 2007) ve vatandaş tarafından personelin denetimine olanak sağlayan düzenlemeler desteklenmiştir (Ünal ve Erdoğan, 2016). Özellikle yeni kamu yönetimi anlayışıyla "hiyerarşinin gevşetilmesi, yönetimin basitleştirilmesi, hizmetlerin rekabete dayalı olarak piyasa ortamında sunulması ve piyasa testine tabi tutulması, yönetimde mali konuların ön plana çıkarılması, amaçlara göre yönetim, sonuca odaklılık, etkinliğe dayalı yönetim, çalışanların güçlendirilmesi, esnek istihdam, iş güvencesine yönelik şüpheler, stratejik yönetim, performansa dayalı ölçüm, hesap verebilirlik, yönetimde açıklık vb. gelişmeler" denetim anlayışının temel noktaları haline gelmiştir (Al, 2007). Bu dönemde denetimle ilişkili ve dikkat çeken diğer bir kavram ise "etik"tir. Kamuda iyi yönetişimin sağlanması adına istihdam edilen ast-üst-denetçi ayrımı yapılmaksızın kamu personelinin sorumluluk alanlarıyla ilgili etik değerleri içselleştirmeleri, mesleki eylemleri ve kararlarında etik değerlere uygun davranması bir çeşit gereklilik ve beklenti olarak gündeme gelmiştir (Koçak ve Ciğeroğlu-Öztepe, 2012). Dolayısıyla yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde kamu hizmetlerinde etkinliği sağlanması adına denetim

yaklaşımında ele alınan konuların yanı sıra iyi yönetişimin sağlanmasında kamu personellerinin tamamının etik davranış sergileyip sergilemediği de dikkat edilmesi gereken olgular arasında yerini almıştır.

Günümüzde kamu görevlilerinin davranışlarında iki temel etken rol oynamaktadır. Bunlardan biri yasalar, diğeri ise etik değerlerdir. Yasalar, kamu görevlilerinin davranışlarını cezai ve hukuki boyutları ile kamu gücü tarafından belirlemekte ve denetlemekte iken, etik değerler, kamu görevlilerinin davranışını iç dünyalarında, düşünme ve vicdani yönleriyle yönetmekte ve denetlemektedir. Davranışların dıştan belirlenmesinde rol oynayan yasalar ve kurallar, kamu görevlilerini kamu yararı doğrultusunda eylemde bulunmaya zorlamaktadır. Bu bakış açısına göre kamu yönetimi etiğini, kamu çalışanının her türlü eylem ve işlemlerini yasalara, etik ilkeler ve çeşitli kurallara göre yapması olarak tanımlamak mümkündür. Kamu görevlilerinin davranışlarının içsel belirleyicisi olarak ele alındığında ise kamu yönetimi etiği, kamu görevlilerinin eylemlerini, bireysel ahlaki değerleri referans alarak yapması anlamına gelmektedir. Ancak az önce de bahsedildiği gibi normatif kuralların yeni yönetim anlayışında tek başına yetersiz kalması ve etik dışı davranışların kamu yönetiminin güvenirliğini ve kalitesini düşürmesi, verimlilik ve etkinliği azaltması nedeniyle denetim mekanizmaları zorunlu olarak kamusal hayatta yerini almıştır. Etik dışı davranışların; sosyo-kültürel ve ekonomik (ayrımcılık, kayırma, yolsuzluk, rüşvet, yaranma ve yakınlığı kullanma, yobazlık-bağnazlık, engelleyici olma ve yanlış yönlendirme) ve psikolojik (yıldırma ve korkutma, bencillik, işkence, şiddet-baskı, bedensel ve cinsel taciz, dogmatik davranma) olmak üzere bireysel ve örgütsel nedenlerden kaynaklandığı literatürde yerini almıştır (Gül, 2006). Dolayısıyla sistem içerisinde etik ilkelerin varlığı kadar onun işlerlik kazanması da önem arz eden konular arasındadır.

3. TÜRKİYE'DE KAMU ETİĞİ MEVZUATI VE KURUMSAL YAPILANMA

Ülkemizde 2004 yılına kadar kamu görevlilerinin uymaları gereken etik ilke ve değerlere dair kodifiye edilmiş özel bir düzenleme mevcut değildi (Uzun, 2017). Etik ilke ve standartlara dair konular, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK) ve bu kanuna dayanılarak çıkarılan yönetmeliklerde, 3628 sayılı Mal Bildiriminde Bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu (MBBRYMK), 2531 sayılı Kamu Görevlerinden Ayrılanların Yapamayacakları İşler Hakkında Kanun (KGAYİHK) ile 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK) ve diğer mevzuatta dağınık olarak yer almaktaydı. Daha sonra özellikle 2000'li yıllarda Avrupa Birliği uyum süreci ve yolsuzlukla mücadele politikalarının etkisiyle sistematik halde dağınık olarak belirlenen etik ilkeler tek bir kanun içerisinde düzenlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda etik düzenlemelere ilişkin kanunlar kronolojik olarak şu şekildedir:

01.02.2000 – OECD Uluslararası Ticari İşlemlerde Yabancı Kamu Görevlilerine Verilen Rüşvetin Önlenmesine dair sözleşmenin kanunda onaylanarak yürürlüğe girmesi,

24.03.2001 – Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine ilişkin kararın kabul edilmesi,

17.04.2003 – Yolsuzluğa Karşı Özel Hukuk Avrupa Konseyi sözleşmesinin kanunda onaylanarak yürürlüğe girmesi,

10.12.2003 – Yolsuzluğa Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin imzalanması,

14.01.2004 – Yolsuzluğa Dair Ceza Hukuku Avrupa Konseyi sözleşmesinin kanunda onaylanarak yürürlüğe girmesi.

Bu çerçevede en önemli adım ise, 2004 yılında çıkarılan 5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile atılmıştır. 5176 sayılı Kanun, tüm kamu görevlilerinin görevlerini yerine getirirken uyması gereken temel etik ilkeleri belirlemekte ve bu ilkelerin kamu kurum ve kuruluşlarında yerleşmesini amaçlamaktadır. Kanun aynı zamanda etik eğitimi, etik sözleşmesi imzalanması ve etik davranış kurallarının kurumsal iç denetime konu edilmesini öngörmektedir. Kanunun isminden de anlaşılacağı üzere etik ihlallerinin incelenmesine yönelik bir kurul oluşturulmuştur.

Kanuna ek olarak 13.04.2005 tarihli ve 25785 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Bu Yönetmelikte, kamu görevlilerinin uyması gereken etik ilkeler ayrıntılı biçimde sayılmış; çıkar çatışmasından hediye kabulüne, mal bildiriminden görevlerin menfaat çatışması olmadan yerine getirilmesine kadar birçok davranış alanı düzenlenmiştir. Yönetmelikte başlıklandırılan ve kuralların çerçevesini çizdiği davranış biçimleri şunlardır; görevin yerine getirilmesinde kamu hizmeti bilinci, halka hizmet bilinci, hizmet standartlarına uyma, amaç ve misyona bağlılık, dürüstlük ve tarafsızlık, saygınlık ve güven, nezaket ve saygı, yetkili makamlara bildirim, çıkar çatışmasından kaçınma, görev ve yetkilerin menfaat sağlamak amacıyla kullanılmaması, hediye alma ve menfaat sağlama yasağı, kamu malları ve kaynaklarının kullanımı, savurganlıktan kaçınma, bağlayıcı açıklamalar ve gerçek dışı beyan, bilgi verme, saydamlık ve katılımcılık, yöneticilerin hesap verme sorumluluğu, eski kamu görevlileriyle ilişkiler, mal bildiriminde bulunma şeklindedir (Güven ve Keskin, 2022). Yine Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun çıkardığı yönetmelik ile Kurum ve kuruluşlarda etik anlayışın kurumsallaştırılması ve güçlendirilmesi amacıyla, personelin etik davranış ilkeleriyle ilgili yaşadığı sorunlara rehberlik etmek, etik uygulamaları gözden geçirmek ve bu alanda yönlendirici bir rol üstlenmek üzere, kurum bünyesinden seçilecek en az üç üyeden oluşan etik komisyonlarının kurulması öngörülmüştür. Ancak bu komisyonlara, etik ihlallerine ilişkin başvuruları kabul etme ya da bağlayıcı nitelikte karar verme yetkisi tanınmamıştır. Bu yönüyle etik komisyonları, yaptırım uygulayan bir organ olmaktan ziyade, kurum içinde kamu etiği bilincinin yerleşmesini ve süreklilik kazanmasını hedefleyen danışma ve farkındalık mekanizmaları olarak işlev görmektedir. Türk mevzuatına giren bu Kanun ve akabindeki Yönetmelik ile kamu görevlilerine, Yönetmelik ekinde yer alan "Etik Sözleşme" belgesini imzalama yükümlülüğü getirilmiştir.

Sözleşme belgesinin içeriği incelendiğinde kamu yönetimi ilkelerinin taahhüt edilerek amaçlanan nihai hedefe varılmak istendiğini görmek mümkündür. Bu kapsamda kamu yönetimi ilkeleri madde metinlerinde kategoriler altında görünüm kazanmaktadır.

- Şeffaflık (saydamlık) ilkesi ile ilgili hükümler sözleşmede; kamu görevlilerinin, görevlerini yerine getirirken saydamlık ilkesine uygun davranmayı, kamu hizmeti süreçlerinin anlaşılabilir ve izlenebilir olmasını sağlamayı taahhüt etmesi ile görünmektedir. Bu kapsamda, bireylerin dilekçe verme, bilgi edinme, şikâyet ve dava açma haklarına saygı gösterilmesi; kamu hizmetinden yararlananlar ile çalışma

arkadaşlarına ve diğer muhataplara karşı ilgili, nazik, ölçülü ve saygılı bir tutum sergilenmesi saydamlığın tamamlayıcı unsurları olarak öne çıkmaktadır.

- Tarafsızlık ilkesi ile ilgili hükümler sözleşmede; kamu görevlilerinin, kamu hizmetini sunarken kişiler arasında hiçbir ayrım gözetmeksizin hareket etmelerini ve fırsat eşitliğini zedeleyici davranış ve uygulamalardan kaçınmalarını öngörmektedir. Bu çerçevede kamu görevlilerinin, hizmet gereklerine uygun şekilde ve tarafsızlık ilkesini esas alarak görevlerini yerine getirmeleri temel bir yükümlülük olarak düzenlenmiştir.
- Dürüstlük ilkesi ile ilgili hükümler sözleşmede; kamu görevlilerinin, görevleriyle bağlantılı olarak herhangi bir gerçek ya da tüzel kişiden hediye kabul etmemeleri, maddi veya manevi nitelikte çıkar sağlamamaları ve görevlerini herhangi bir özel menfaat beklentisi içinde olmaksızın yürütmeleri dürüstlük ilkesinin temel yansımasıdır. Bu ilke, kamu görevinin kişisel çıkarlardan arındırılmış biçimde görevlerini ifa edilmesini ve kamu hizmetinin güvenilirliğinin korunmasını amaçlamaktadır.
- Hesap verebilirlik ilkesi ile ilgili hükümler sözleşmede; kamu görevlilerinin, görevlerini hesap verebilirlik anlayışı doğrultusunda yerine getirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, kamu malları ve kaynaklarının yalnızca kamusal amaçlar ve hizmet gerekleri doğrultusunda kullanılması, bu kaynakların israf edilmemesi ve kamu yararını gözetmeyen uygulamalardan kaçınılması, kamu görevlilerinin yetki ve sorumlulukları konusunda topluma karşı hesap verme yükümlülüğünün bir sonucu olarak düzenlenmiştir.
- Kurumsallaşma ilkesi ile ilgili hükümler sözleşmede; kamu hizmetinin her türlü özel çıkarın üzerinde tutulması ve kamu görevlilerinin halkın hizmetinde oldukları bilinciyle hareket etmeleri, kamu etiğinin kurumsal bir anlayış içinde ele alındığını göstermektedir. Bu doğrultuda, Kamu Görevlileri Etik Kurulu tarafından hazırlanan yönetmeliklerle belirlenen etik davranış ilke ve değerlerine bağlı olarak görev yapılmasının taahhüt edilmesi, etik ilkelerin bireysel tercihlerden ziyade kurumsal yapılar aracılığıyla süreklilik kazanmasını amaçladığını göstermektedir.

4. KAMU GÖREVLİLERİ ETİK KURULU

Kamu etiği kültürünün yerleşmesi ve etik ihlallerinin önüne geçilebilmesi için 5176 sayılı Kanun kapsamında oluşturulan Kamu Görevlileri Etik Kurulu, kamu etiği uygulamalarını denetlemek, şikâyetleri değerlendirmek ve rehberlik yapmakla görevlidir. Kurul, Cumhurbaşkanınca atanan bir başkan ve on üyelerden oluşur. Görevleri; kamu görevlilerinin (yeni yönetim anlayışına uygun ilkeler çerçevesinde) uymaları gereken etik davranış ilkelerini belirlemek ve uygulamayı gözetmek, etik davranış ilkelerinin ihlâl edildiği iddiasıyla re'sen veya yapılacak başvurular üzerine gerekli inceleme ve araştırmayı yapmak ve sonucu ilgili makamlara bildirmek, kamuda etik kültürünü yerleştirmek üzere faaliyette bulunmak ve bu konuda yapılacak faaliyetlere destek olmak şeklinde derlenebilir. Yolsuzlukla mücadele kapsamında getirilen kamu görevlilerinin mal bildirimlerini gerektiğinde incelemek ve yine bu kapsamda kamu görevlileri için hediye alma yasağının kapsamını belirlemek ve en az genel müdür veya eşiti seviyedeki üst düzey kamu görevlilerince alınan hediyelerin listesini lüzum görüldüğünde bu görevlilerden istemektir (Arap ve Yılmaz, 2006). Genel çerçevede ele alınan

Kamu Görevlileri Etik Kurulu tarafından uygulamaya yansıyan faaliyetleri de ilerleyen başlıklarda kısaca ele alınmaktadır.

4.1. Kamu Görevlileri Etik Kurulunun İnceleme ve Araştırma Faaliyetleri

Kamu Görevlileri Etik Kurulu 2005 yılından itibaren fiili olarak etik ilkelerin belirlemesi ve kamu görevlilerinin etik davranması konusunda rehberlik etme misyonu ile gerekli inceleme ve araştırmalar yapmaya başlamıştır. Kurul, 5176 sayılı Kanun'un 3. maddesi ile verilen görev ve yetki çerçevesinde, etik davranış ilkelerinin ihlal edildiği iddiasıyla re'sen veya yapılacak başvurular üzerine gerekli inceleme ve araştırmaları yapmaktadır.

Kurulun yetki alanı, ilgili kanunun gereğince "genel bütçeye dâhil daireler, katma bütçeli idareler, kamu iktisadi teşebbüsleri, döner sermayeli kuruluşlar, mahalli idareler ve bunların birlikleri, kamu tüzel kişiliğini haiz olarak kurul, üst kurul, kurum, enstitü, teşebbüs, teşekkül, fon ve sair adlarla kurulmuş olan bütün kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan; yönetim ve denetim kurulu ile kurul, üst kurul başkan ve üyeleri dâhil tüm personelini" kapsamaktadır. Ancak, yine aynı kanun gereğince "Cumhurbaşkanı, TBMM üyeleri, Cumhurbaşkanı Yardımcıları ve Bakanlar, Türk Silahlı Kuvvetleri ve yargı mensupları ve üniversiteler" Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun yetki alanı dışında tutulmuştur.

Bu yetki alanın kapsamı kurulun amacının doğasına da uygundur. Şöyle ki Etik Kurulu'n amacının kamu hizmeti içerisinde yer alan sadece kamu kurum, kuruluş ve iktisadı teşebbüslerinde çalışan kamu çalışanlarının uyması gereken etik ilkeleri denetlemek ve rehberlik etmektir. Bu bağlamda yasama ve yargı organlarının özünde bağımsızlık olduğu, yürütme erkinin başında Cumhurbaşkanı ve Bakanların yer almasından dolayı salt kamu hizmeti sunma gayesi gütmemeleri, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin içte ve dışta savunma gücünden ve devlet sırlar ile sınırlarını muhafaza etme gereklerinden dolayı denetlenme ve belge sunma imkanları sınırlı olduğu için denetlenmeye ve incelemeye elverişli yapılar değildir. Bunun yanında üniversiteler eğitim kurumları olup özerk yapıya sahip olmalarından dolayı kendi iç yönerge ve denetime sahip olup kamu hizmetleri ve kamu çalışanlarının denetiminde özerk yapılarından kaynaklı olarak kamunun tam hakimiyet ve denetiminden bahsedilemez.

Bunun yanında kurul her ne kadar kamu görevlilerine ilişkin inceleme ve araştırma yetkisine sahip olsa da etik kurallara aykırı davranışların tespiti açısından Kamu Görevlileri Etik Kurulu'na tüm kamu görevlileri açısından başvuru imkanı bulunmamakta olup genel müdür veya eşiti kamu görevlileri hakkında başvurulabilmektedir. Bu açıdan en az genel müdür ve eşiti düzeyinde olmayan kamu görevlileri hakkında yapılan başvurular Kurul tarafından incelenmemektedir. Bu kamu görevlileri hakkındaki başvuruları inceleme yetkisi, ilgili kurumların yetkili disiplin kurullarına aittir. Diğer bir ifadeyle, genel müdür veya eşiti makamda bulunmayan kamu görevlileri hakkındaki etik dışı davranış iddialarını inceleme yetkisi, kamu görevlisinin görev yaptığı kurumun yetkili disiplin kurullarınca yapılmaktadır. Burada Kamu Görevlileri Etik Kurulu ile kurumların bünyesinde bulunan disiplin kurullarının kararlarının kıyaslanması yerinde olacaktır.

Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun kararları tavsiye niteliğinde olup bir tespit olan kararın sonucuna göre etiğe aykırı davranışta bulunduğuna karar verilen kamu görevlisi hakkında bir yaptırım uygulayamazken, kurumların disiplin kurullarının verdikleri karar

sonucunda kamu görevlisi belirli cezalandırma ve yaptırımlara tabi tutulmaktadır. Yani Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun kararının caydırıcılık hususunda bir yaptırımı olmazken disiplin kurulu kararlarının caydırıcılık ve hatta memuriyetten uzaklaştırılma/çıkarılma gibi ağır sonuçları bulunmaktadır.

İnceleyebilme yetkisi alanında olsa da ilgili Kanunda yer alan hükme göre yargıya intikal etmiş veya yargı organlarınca karara bağlanmış konular hakkında Kurula başvuru yapılamamaktadır. Bu nedenle, yargıya intikal eden konularda yapılan başvurular, Kurul tarafından usul yönünden reddedilmektedir. Yargı organlarına intikal eden başvuruların durdurulma ve yargı organlarınca karara bağlanmış olan başvuruların reddedilmesinin sebebi, Kurulun etik ihlali konusunda sadece tespit yapabilme yetkisinden kaynaklıdır. Yargı organları aynı olaya ilişkin yapılan başvurularda karar verirken davranışın etiğe aykırılığına veya uygunluğunu da karar verdiği için Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nca bu hususta tekrar bir inceleme yapma ve karar vermesine gerek yoktur.

Başvurular, medeni haklarını kullanabilen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile Türkiye'de fiilen yaşayan yabancı gerçek kişiler tarafından yapılabilir. Sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına özgü olmayan Kurul başvurusunun Türkiye'de ikamet eden yabancı gerçek gerçek kişilerce de başvurulabilmesi, Anayasa'nın 74. maddesinde korunan Dilekçe Hakkı'ndan kaynaklıdır. Başvuruyu sadece gerçek gerçek kişiler yapabilmekte olup tüzel gerçek kişilerin Kamu Görevlileri Etik Kurulu'na başvurmaları mümkün değildir. Bunun sebebi etik ve ahlak kavramlarının insana özgü kavramlar olmasıdır.

Kamu Görevlileri Etik Kurulu'na başvuru etik ihlali olduğu düşünülen veya iddia edilen olayın/davranışın oluştuğu tarihten itibaren 2 yıl içinde yapılmalıdır. İki yıl içinde yapılmayan başvurular işleme alınmamaktadır. Etik ihlale ilişkin başvuruların, davranışın gerçekleştiği tarihten itibaren iki yıl içinde yapılması zorunluluğu, Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun etkinliğini sınırlamaktadır. Kamu yönetiminde bu tip sürelerin konulması kamu düzeninden kaynaklı olsa da etik dışı bir davranış her zaman mağdur tarafından doğrudan ve anında fark edilemeyebilir. İhaleye fesat karıştırma, nepotizm, ayrımcılık gibi bazı ihlaller, muhatabın bulunmadığı durumlarda doğrudan bir şikayetçinin varlığını da gerektirmez ve çoğu zaman ancak uzun bir süre sonra, dolaylı yollarla öğrenilebilir. Bu nedenle, etik kurulun başvuru süresine ilişkin kesin süre sınırı, özellikle kurumsal iç denetim mekanizmalarının zayıf olduğu ya da kamu görevlisinin eylemlerinin uzun süre gizli kaldığı durumlarda, ciddi etik ihlallerin tespit edilememesine neden olabilecektir. Oysa Kamu Görevlileri Etik Kurulu, sadece bireysel şikâyetlere değil, kamu yararına aykırı davranışların da tespit edilmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda, başvuru süresinin ihlalin öğrenildiği tarihten itibaren belirli bir süreyle sınırlandırılması veya kurulun re'sen inceleme yetkisinin güçlendirilmesi, etik denetimin kapsamını genişletecek ve kamu yönetiminde hesap verebilirliği artıracaktır.

Kurul, etik ilkelere aykırı olduğu ileri sürülen tutum ve uygulamaları inceleyebilmek amacıyla, yürüttüğü araştırmalara dayanak oluşturacak bilgi ve belgeleri ilgili kurum ve kuruluşlardan talep edebilmekte; gerekli gördüğü hâllerde kamu kurumları ile özel kuruluşların yetkili temsilcilerinden doğrudan bilgi almaktadır. İnceleme ve araştırma süreci, Yönetmelik'te belirlenen etik davranış ilkelerinin ihlâl edilip edilmediğinin tespitine odaklanmakta olup, Kurul bu süreci en geç üç ay içinde sonuçlandırmakla yükümlüdür. Bununla birlikte, kamu

görevlilerini yıpratmayı amaçlayan, somut ve haklı gerekçelere dayanmayan ya da başvuruya konu iddiaları destekleyecek yeterli bilgi ve belgenin sunulmadığı başvurular değerlendirme kapsamı dışında bırakılmaktadır. Öte yandan Kurul, etik dışı davranışlara ilişkin iddiaları yalnızca başvuru üzerine değil, gerekli gördüğü durumlarda re'sen de inceleyebilmektedir. Uygulamada, kimlik bilgisi içermeyen ancak ciddi nitelikte iddialar barındıran ve belgelerle desteklenen başvurular ile basında yer alan bazı haberler ya da kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan bildirimler üzerine Kurul tarafından re'sen inceleme sürecinin başlatıldığı görülmektedir.

Kurulca, 5176 sayılı Kanuna dayanılarak çıkarılan Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik gereğince; başvuru üzerine veya resen yürütülen inceleme ve araştırma sonucunda elde edilen bilgi ve belgeler ile hakkında inceleme yapılan kamu görevlisinin savunmasının değerlendirilmesi neticesinde iddia konusu tutum veya davranışın etik davranış ilkelerine aykırı olup olmadığı yönünde bir karar verilmektedir. Bu çerçevede, iddia konusu tutum ve davranışın etik ilkelere aykırı olduğu yönünde tespit ve değerlendirme yapıldığında, hakkında inceleme yapılan kamu görevlisinin "etik davranış ilkelerine aykırı davrandığına" (etik ihlali kararı) karar verilmektedir. İnceleme neticesinde kanaat oluşturmaya yeterli bilgi ve belge mevcut değilse ya da şikâyet edilen kamu görevlisinin sorumluluğunun bulunmadığının anlaşılması durumunda "etik davranış ilkelerine aykırılık yönünden karar verilmesine yer olmadığına dair" karar verilmektedir. İnceleme konusu olayda şikâyet edilen kamu görevlisinin tutum veya davranışının etik ilkelere aykırı olmadığı kanaatine varıldığında ise "etik davranış ilkelerine aykırılık olmadığı" (etik ihlali bulunmadığı) yönünde karar verilmektedir.

Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun amacı kamu etiği uygulamalarını denetlemek, şikâyetleri değerlendirmek ve rehberlik yapmak olsa da kurulun kararları bağlayıcı değil, yalnızca tavsiyeye dayalıdır. Bu durum, kurulun etkinliğini sınırlayan başlıca sorunlardan biridir. Bunun yanında Kurul'un idari yaptırım yetkisinin olmaması ve cezai yaptırımların diğer kurumlara bırakılması, etik kuralların ihlali durumunda caydırıcılığını azaltmaktadır.

4.2. Etik Eğitimleri ve Kurumsal Yapılanma[1]

Kamuda etik kültürünü yerleştirmek üzere çalışmalar yapma veya yaptırma ve bu konuda yapılacak çalışmalara destek olma kapsamında Kurul tarafından her yıl düzenli olarak etik eğitimi verilmesi planlansa da bu eğitimlerin uygulama alanı oldukça sınırlıdır. Etik eğitimleri genellikle formalite düzeyinde kalmakta, içeriği kurumların ihtiyaçlarına göre farklılık göstermekle birlikte, süreklilik arz etmemektedir.

Kurulun faaliyete başladığı günden bugüne 'Etik Eğitim' planlaması kapsamında 2008-2018 yılları arasında denetleme yetkisi kapsamındaki birçok kurum ve kuruluşa eğitim vermiştir. Buna ilaveten etik eğitimleri 2008-2015 yılları arasında etik eğitici eğitimleri ile 341 kişiye eğiticilik sertifikası verilmiştir. Kamu kurumlarında etik komisyonları kurulmasını da teşvik edilmiştir. Ancak bu komisyonların birçoğu aktif çalışmamakta ya da kurumsal karar alma süreçlerinde etkili bir aktör olamamaktadır. Etikle ilgili iç denetim mekanizmalarının da

[1] Bu başlık altında değerlendirilen etik kültürünün yerleşmesi için yapılan eğitim faaliyetleri ve istatistikler Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun resmî sitesinden alınmıştır. https://www.etik.gov.tr/raporlar/faaliyet-raporlari/& https://www.etik.gov.tr/egitimler/egitim-faaliyetleri/ilke, Erişim tarihi 15.12.2025

yetersiz olması, kamu yönetiminde etik ihlallerin sistematik olarak izlenmesini engellemektedir. Kurul eğitimlerin yanında kamu kurumlarının mesleki etik ilkeler belirlemesi konusunda bir kısım kurum ve kuruluşlara mesleki etik hususunda öneriler ve mesleki etik ilkelerin belirlenmesi üzerine çalışmalar yapılmıştır.

5. KAMU ETİK KÜLTÜRÜNÜN YERLEŞMESİ KAPSAMINDA KAMU GÖREVLİLERİ ETİK KURULUNUN İŞLEVSELLİĞİNİ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK ÖNERİLER

Kamu Görevlileri Etik Kurulu, faaliyete başladığı günden beri kamu yönetiminde etik kültürün yerleşmesi için birçok faaliyette bulunmuştur. Ancak Kurul'un varoluş amacını tam manasıyla yerine getirebilmesi ve verimliliğini artırabilmesi için etkinliğinin artırılması (Acar, 2018) ve çeşitli açılardan revize edilmesi gerekmektedir. İlerleyen başlıklarda Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun işlevselliğini geliştirmeye yönelik birtakım önerilere yer verilmiştir. Önerilere ilişkin Kamu Etik Kurulu'nun resmi sayfasında da yer alan teknik rapor[2] da fikir edinmek amacıyla incelenmiştir.

5.1. Kamu Etiği Eğitimleri ve Eğiticilere Yönelik Öneri

Kamu etiğini yerleştirmek için kurumlarda yapılan eğitimlerin Kamu Görevlileri Etik Kurulu tarafından düzenli ve sürekli olmaması ve eğitimlerin içerik ve etik ilke ihlallerinin sonuçları hakkında detaylı bilgiler verilmesi ile etik kültürün yerleşmesi adına istikrarlı bir yol izlenebileceği gibi kamu personeline imzalatılan etik sözleşmesinin de anlamını tam manasıyla kavranmasına ve tekrarlanarak bilincin oluşmasına fayda sağlayacaktır. Bu kapsamda liderlik eğitimleri ile etik eğiticiliğinin kurum içerisinde çalışanlardan değil de kurum dışı, Etik Kurul tarafından atanan eğiticiler eliyle verilmesi bağımsızlık ve tarafsızlık belirginleştirecek, etik bilincin yerleşmesinde eğitimin amacına uygun olumlu bir gelişme olacaktır.

5.2. Başvuru Süresine Yönelik Öneri

Mevcut mevzuata göre Kamu Görevlileri Etik Kurulu geçen süreçte yetkileri kapsamında ihlalden itibaren 2 yıl içerisinde yapılan ve sadece üst düzey yöneticilerine ilişkin başvuruları, şayet yargı organlarınca görülmüyorsa ya da karara bağlanmamışsa inceleme yetkisine sahiptir. Öncelikle süre yönünden etik kuruluna başvuru süresinin ihlal tarihi itibariyle başlaması gerçek kişilerin hak kaybına uğramasına sebebiyet verebilecek veya Etik kurulun işlevselliğini düşürebilecek zamansal bir kısıtlamadır. Zira Kamu Görevlileri Etik Kurulu'na başvuru için bizzat etik ilke ihlali sebebiyle zarar görme şartı olmaması sebebiyle etik ilke ihlali olduğunu düşünen herkesin başvurabileceği bir yoldur. Aynı zamanda bizzat etik ilke ihlali sebebiyle zarara uğrayan kişi de başvurabilir. Yani olayın bizzat muhatabı veya muhatabı olmayan 3. Gerçek kişilere tanınmış bir haktır. Ancak ihlalin oluştuğu tarihte ihlalin gerçek kişiler tarafından fark edilmemesi kuvvetle muhtemeldir. Zira idari bir işlemin hazırlık aşamasına yönelik idari bir kanun yolu olmadığı gibi hazırlık aşaması şeffaflık ilkesi içerisinde sürdürülen

[2] Etik Platformun İşlevinin Geliştirilmesi Teknik Rapor https://www.etik.gov.tr/media/fo0j3jgm/muhittinacar_musaeken_etikplatformunisleviningelistirilmesiteknikrapor.pdf. Erişim tarihi 20.12.2025

bir süreç de değildir[3]. Bu sebeple gerçek kişiler idari işlem veya eylemin 2 yıllık süreden sonra da tamamlanması sonucu idari işlemin hazırlık süreci içerisinde herhangi bir etik ilke ihlali, sonucun oluşması ile fark edebilecektir. Ancak mevzuat açıkça başvuru süresini ihlalin oluşma tarihinden başlattığı için 2 yıllık süreden sonra fark edilen ihlallere yönelik inceleme yapamayacak olması Kurul'un kuruluş amacını gerçekleştirmesinde bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Başvuru süresi etik ihlalinin öğrenildiği tarihten itibaren başlatılması hem Kamu Görevlileri Etik Kurulu'na başvuruyu daha etkin hale getirecektir hem de etik kültürün yerleşmesini kolaylaştıracaktır.

Aynı zamanda Kamu Görevlileri Etik Kuruluna başvuru idari bir başvuru sayılmamakta ve idare mahkemelerine başvuru süresini de durdurmamaktadır. Bu yönüyle de Kamu Görevlileri Etik Kuruluna başvuru pratikte gerçek kişiler için tercih edilecek bir yol değildir. Bu hususta başvuru yolunu pasif hale getirmektedir. Bunun yerine Kamu Görevlileri Etik Kurulu'na yapılan başvurunun idareye başvuru süresini ve idare mahkemelerine başvuru süresini durdurması Kurul'un işlevsel açıdan daha aktif haline gelmesini sağlayacaktır.

5.3. Etik Komisyonların Kamu Görevlileri Etik Kurulu Bünyesinde Çalışmalarına Yönelik Öneri

Kamu Görevlileri Etik Kurulunun yukarıda kimlere yönelik etik ihlal iddiası ile ilgili başvurulduğunu belirtmiştik. Kurula başvuruların sadece üst düzey yöneticilerle ilgili olmasının amacı etik kültürün yukarıdan aşağıya doğru yayılmasından kaynaklı olduğu kanaatini doğurmaktadır. Diğer kamu personelleri ile ilgili etik ilke ihlallerine ilişkin incelemeler kurumların kendi bünyelerindeki etik kurullar eliyle yürütülür. Ancak bu kurulan kurullar veya komisyonlar her kamu kurumunun kendi bünyesinde ve kuruma bağlı olarak çalışması ve komisyon üyelerinin de kurumun üst düzey yöneticisi tarafından seçilmekte oluşu etkinliği ve işlevi düşüren bir tehlike olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kurumların bünyesinde çalışan ve Kamu Görevlileri Etik Kurulu'na bağlı olmayan komisyonların Kamu Görevlileri Etik Kurulu bünyesinden seçilmemesi ve etik komisyonların Kamu Görevlileri Etik Kurulu bünyesine bağlı olarak çalışmıyor olması, denetiminin yine kurum bünyesinde yapılması komisyonların işlerliğini ve işlevselliğini azaltmaktadır. Kurum içerisinde bulunan kamu personeline karşı hem kendi içerisindeki mesai arkadaşının kuruma başvuru yapması sonucu dışlanması veya mobbing korkusu hem de idari bir işlem tesisi için başvuru yapan gerçek kişilerin etik ihlaline karşı başvuru sonucu işlerinin sekteye uğraması korkusu oluşabilir. Ayrıca böyle bir başvuru genellikle disiplin soruşturması şeklinde ilerlediği için etik komisyonlarını pasifize eden bir duruma yol açabilir. Komisyonun Kamu Görevlileri Etik Kurulu bünyesindeki alt komisyonlar aracılığıyla üst düzey kamu yöneticileri dışındaki kamu personellerine yönelik etik ihlal başvurularını incelemesi kamu etiğinin yerleşmesine ve etik komisyonlarının kuruluş amacına daha uygun olabilir.

5.4. Kamu Görevlileri Etik Kurulunun İşlevselliğinin Güçlendirilmesine Yönelik Öneri

[3] İdari yargı yoluna idari işleme yönelik olarak iptal talebiyle başvurulabilmektedir. Ancak idari işlemin hazırlık aşaması ile ilgili olarak idari işlem tamamlanmadığı için bu hususta mevcutta bir işlem tesis edilmediği için iptal edilebilecek bir kararda bulunmamaktadır.

Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun kararları sadece tespit içerdiği için herhangi bir yaptırıma tabi değildir. Bunun sebebi etik ilkelerin tek kanun içerisinde derlenmeden önce kamu personellerine ilişkin çeşitli kanun düzenlemeleri içerisinde yer alan etik ihlallerinin yaptırıma tabi tutulmasıdır. Bu yönüyle Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun verdiği kararların sadece tespit ve tavsiye niteliğinde olduğu görülmektedir (Erdinç, 2015). Türkiye'de kamuda denetim yapmak üzere 2010 yılındaki Anayasa değişikliği ile kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu yetki, amaç ve görev yönünden Kamu Görevlileri Etik Kurulu'na nazaran daha kapsamlıdır. Konumuzun dışında olması nedeniyle bu hususta kısa bir bilgi verilecektir. 2010 yılındaki Anayasa değişikliği ile Türk mevzuatında yerini alan Kamu Denetçiliği Kurumu idareye ilişkin işleyiş hakkında yapılan başvurular kapsamında, idarenin tüm faaliyetleri ile personelin tutum ve davranışları; insan haklarını esas alan bir adalet anlayışı çerçevesinde, hukuka uygunluk ve hakkaniyet ölçütleri bakımından değerlendirilmekte, gerekli inceleme ve araştırmalar yapılarak idareye yönelik öneriler geliştirilmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin yani tüm kamu kurum ve kuruluşları ile kamu personellerine yönelik denetleme yetkisine sahiptir. Kamu Denetçiliği Kurumu da, Etik Kurul gibi verdiği kararlarda yaptırım yetkisine sahip olmamakla birlikte kuruma sadece gerçek kişiler değil herkes yani tüzel kişiler de başvurabilmektedir. Bunun yanında Kuruma tüm kamu kurumları ve kamu personelleri ile ilgili başvuruda bulunulabilmektedir. Kurum yapılan başvuruları hukuka, hakkaniyete ve adalete yönelik incelediği için inceleme alanına etik ilkeler de dahil olmaktadır. Bu sebeple Kamu Görevlileri Etik Kurulu'na yapılabilecek başvurular şayet Kamu Denetçiliği Kurumu'na da yapılırsa Kamu Denetçiliği Kurumu da inceleyebilecektir. Bu sebeple tüzel kişiliğe sahip olmayan Kamu Görevlileri Etik Kurulu, Kamu Denetçiliği Kurumu bünyesinde etik kültürü yerleştirme faaliyetlerine gerek sadece eğitim ve faaliyet yürüterek gerekse Kuruma yapılan başvuruları Kurul olarak etik ilkeler kapsamında inceleyerek işlevsel olarak güçlenebilecektir (Tarhan ve Gençkaya, 2006).

4. SONUÇ

Etik ilkelerin normatif düzeyde varlığı tek başına yeterli değildir; bu ilkelerin kamu yönetimi pratiğinde etkin bir şekilde uygulanabilmesi için güçlü bir kurumsal çerçeve, sürekli eğitim, etkin denetim ve yaptırım mekanizmaları ile desteklenmesi zorunludur. Bu sayede kamu yönetiminde etik kültürün içselleştirilmesi ve kurumsal meşruiyetin güçlendirilmesi mümkün olabilecektir.

Türkiye'de kamu yönetiminde etik ilkelerin kurumsallaşması yönünde önemli adımlar atılmış olmakla birlikte, bu ilkelerin uygulamadaki yansımaları hâlen çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. 5176 sayılı Kanun ve ilgili yönetmelikler kamu görevlilerinin etik davranış kurallarını belirlemiş ve Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nu kurarak denetim ve rehberlik mekanizması oluşturmuştur. Ancak Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun kararlarının tavsiye niteliğinde olması, bağlayıcılıktan yoksunluğu nedeniyle caydırıcılığı zayıflatmakta; Kurulun yaptırım yetkisinin bulunmaması ise etik ihlaller karşısında hesap verebilirlik mekanizmasını etkisiz kılmaktadır. Başvuru süresinin fiilin gerçekleşme tarihine göre sınırlanması, ihlalin geç fark edilmesi durumunda denetim sürecini işlevsiz hale getirmektedir. Kurumsal etik kültürün yaygınlaşmasını engelleyen bir diğer unsur ise, etik eğitimlerin süreklilik ve içerik bakımından yetersiz oluşudur.

Bununla birlikte, üst düzey yöneticiler dışındaki kamu görevlilerine yönelik başvuruların Kurul yerine kurum içi etik komisyonlara yönlendirilmesi, bu komisyonların yapısal bağımsızlık ve tarafsızlık bakımından zayıf kalmasına neden olmakta; bu durum etik denetimde parçalı ve etkisiz bir uygulamaya yol açmaktadır. Mevcut durum, kamu yönetiminde etik kültürünün kurumsallaşmasını engelleyen temel sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kamu yönetiminde etik kültürünün yerleşmesi; sadece etik kurulların değil, tüm kamu personelinin ve yöneticilerinin sorumluluğudur. Etik davranışların bireysel sorumluluğun ötesinde kurumsal bir değer haline gelmesi hem kamu hizmetlerinin kalitesini artıracak hem de toplumsal güveni güçlendirecektir. Türkiye'de kamu etik sisteminin hem yasal hem de yapısal olarak yeniden değerlendirilmesi ve geliştirici reformlarla desteklenmesi önem arz etmektedir. Bu çerçevede, Kurulun yetki ve işlevlerinin genişletilmesi, kararlarına bağlayıcılık kazandırılması, başvuru süresinin ihlalin öğrenildiği tarihe göre düzenlenmesi, etik komisyonların Kurul bünyesinde yapılandırılması ve etik eğitimin kurumsal stratejiyle uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Kurulun Kamu Denetçiliği Kurumu gibi idarenin işleyişine ilişkin bütüncül denetim mekanizmalarıyla koordineli çalışması, kamu etiği alanında etkinliğin artırılması açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, M. Etik Platformun İşlevinin Geliştirilmesi Teknik Rapor, 2018, https://www.etik.gov.tr/media/fo0j3jgm/muhittinacar_musaeken_etikplatformunisleviningelistirilmesiteknikrapor.pdf, Erişim tarihi 20.12.2025

Al, H. Denetimde Piyasalaşma Eğilimleri, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 1, 109-130, 2007.

Arap, İ. ve Yılmaz L. Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının "Yeni" Kurumu: Kamu Görevlileri Etik Kurulu, Amme İdaresi Dergisi, 39(2), 51-69, 2006.

Aydın, İ. Eğitim ve Öğretimde Etik, PEGEM-A Yayıcılık/Ankara, 2019.

Demirci, M. ve Genç, F. N. Türkiye'de Kamu Yönetimi Reform Sürecinde Etik Yapılanma, Amme İdare Dergisi, 41(2). 43-58, 2008.

Erdinç, T. Ombudsman ve Türkiye'de Kamu Denetçiliği, Legal Yayıncılık/Ankara, 2015.

Eren, V. Kamu Yönetiminde Denetim Anlayışındaki Gelişmeler, Öneri Dergisi, 7(25), 255-267, 2006.

Ergül, E. Mevlânâ perspektifinden kamu yönetiminde liyakat ve ehliyet ilkesi. Ombudsman Akademik, 6, 79-105, 2017.

Eryılmaz, B. Etik Kültürü Geliştirmek. Türk İdare Dergisi, 459, 1-12, 2008.

Eryılmaz, B. Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar, Gözden Geçirilmiş ve Güncelleştirilmiş 14. Baskı, Umuttepe Yayınları/Kocaeli, 2021.

Falay, N. Denetim, Verimlilik/Etkinlik/Tutumluluk (VET) ve Sayıştay, Sayıştay Dergisi, 25, 18-30, 1997.

Gözler, K. İdare Hukuku Dersleri, Güncelleştirilmiş 8. Baskı, Ekin Yayınevi/Bursa, 2009.

Gül, H. Etik Dışı Davranşlar ve Ussallaştırılması: Devlet Hastanelerinde Bir Uygulama, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1, 65-79, 2006.

Güven, A. ve Keskin, N. Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimlerde Etik Gereksinimi. Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(2), 119-135, 2022.

Hood, C. Public Administration: lost an empire, not yet found a role?. New Developments in Political Science, 107-125, 1990.

İnal, K. Sosyalist etik. Gelecek Dergisi, 1(3), 1996.

Koçak, S. Y. ve Ciğeroğlu-Öztepe, M. (2012). Yönetişim Yaklaşımı Açısından Kamu Yönetimi Etiği, F. N. Genç (Ed.), Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi (s.87-110). Ekin Yayınevi/Bursa, 2012.

Okçu, M. Değişen Dünyayı Anlamak İçin Önemli Bir Kavram: Yönetişim, F. N. Genç (Ed.), Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi (s.9-29), Ekin Yayınevi/Bursa, 2012.

Özdemir, M., Kamu Yönetimde Etik, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 4(7), 179-195, 2008.

Senin kaynakçan

Tarhan, R. B. ve Gençkaya, Ö. F. Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri, TEPAV Raporu, TEPAV Yayınları/Ankara, 2006.

Tortop, N., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. İnsan Kaynakları Yönetimi. Nobel Yayınları/Ankara, 2013.

Uzun, Y. Kamu İdarelerinde Etik Yönetim Altyapısı ve Değerlendirilmesi, Ombudsman Akademik, 6, 107-141, 2017.

Ünal, F. ve Erdoğan, S. Kamu Yönetiminde Denetim Anlayışında Dönüşüm ve Ombudsmanlık Kurumu, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 623-634, 2016.

Mevzuat ve İnternet Kaynakları

08.06.2004 tarih ve 25486 sayılı T.C. Resmî Gazete yayımlanan 5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

13.04.2005 tarih ve 25785 sayılı T.C. Resmî Gazete yayımlanan Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik.

29/6/2012 tarih ve 28338 sayılı T.C. Resmî Gazete yayımlanan 6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun

Kamu Görevlileri Etik Kurulu eğitim faaliyetleri, https://www.etik.gov.tr/egitimler/egitim-faaliyetleri/ilke, Erişim tarihi 15.12.2025

Kamu Görevlileri Etik Kurulu resmî sitesi, https://www.etik.gov.tr/raporlar/faaliyet-raporlari, Erişim tarihi 15.12.2025

AB DÜZENLEYICI YÖNETİŞİM: DSA KAPSAMINDA PLATFORMLARIN "UYUM DAVRANIŞI" ANALITIĞI

Doç. Dr. Soner AKIN

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

sakin77@gmail.com – ORCID ID: 0000-0002-2403-8041

Özet

Bu çalışma, Avrupa Birliği Dijital Hizmetler Yasası (DSA) kapsamında işletilen DSA Şeffaflık Veritabanı'ndaki "Statement of Reasons" (SoR) kayıtlarını kullanarak platformların düzenleyici uyumunu ölçmeye yönelik ölçeklenebilir bir denetim çerçevesi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada Aralık 2025 döneminde rastgele çekilen bin SoR örneği analize tabi tutulmuştur. Söz konusu örneklem, Google Shopping, AliExpress, Roblox, Shopify ve Pinterest platformlarının içerik kaldırma veya görünürlük kısıtlama kararlarını kapsamaktadır. Veri kümesinin boyutu nedeniyle sonuçlar genellenemez olsa da, yöntemsel çerçevenin oluşturulması bakımından önemlidir. Analizde uyum davranışı raporlama hacmi, veri kalitesi, sınıflandırma tutarlılığı ve otomasyon örüntüleri boyutlarında incelenmiştir. Bulgular, ihlal kategorilerinin genellikle "other violation" altında toplandığını, belirli alanlarda veri eksikliklerinin yüksek olduğunu, dengesiz veri nedeniyle basit sınıflandırma modellerinin azınlık kategorileri tanımakta yetersiz kaldığını ve otomasyon oranlarının kısa dönemde büyük değişimler göstermediğini ortaya koymuştur. Çalışma, DSA uygulamasında veri standardizasyonu ve risk temelli denetim için öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Hizmetler Yasası (DSA); şeffaflık; içerik moderasyonu; Statement of Reasons; veri kalitesi; sınıflandırma hatası; denetimli öğrenme; anomali tespiti; düzenleyici uyum.

1. Giriş

Avrupa Birliği'nin dijital alanı düzenleme hedefi, son on yılda artan toplumsal ve ekonomik baskılarla birlikte yeni bir boyuta taşınmıştır. Çevrim içi platformlar, içerik moderasyonu süreçlerinde kullandıkları algoritmalar ve insan denetimiyle toplumun bilgi ekosistemini şekillendirmektedir. Fakat bu güçle birlikte ciddi sorumluluklar da ortaya çıkmaktadır. Sahte haberler, nefret söylemi, fikri mülkiyet ihlalleri ve tüketiciyi aldatan içerikler gibi çoğu zararlı davranış, geleneksel hukuk mekanizmalarının hızına yetişemeyecek kadar hızlı yayılmaktadır. Bu bağlamda DSA, hem kullanıcının temel haklarını korumaya hem de içerik moderasyonunda

şeffaflık sağlamaya odaklanmıştır. Sunduğu yeniliklerden biri, platformların her bir içerik müdahalesine ilişkin gerekçe bildirmesini zorunlu kılan Statement of Reasons (SoR) sistemidir. SoR kayıtları, ihlalin niteliği, uygulanan yaptırım türü, otomasyon kullanımı ve coğrafi kapsam gibi çok sayıda değişken içermektedir. AB Komisyonu bu verileri kamuya açık bir veritabanında toplamış, araştırmacılar ve düzenleyiciler için erişilebilir kılmıştır. DSA'nın önemi, yalnızca Avrupa'daki dijital hizmetlerin düzenlenmesini şekillendirmekle kalmayıp, küresel ölçekte platform yönetimine örnek teşkil edebilmesinden kaynaklanmaktadır.

DSA'nın tarihsel arka planı, 2000 yılında yürürlüğe giren E-Ticaret Direktifi'ne dayanmaktadır. O dönemde internet ekosistemi bugünkü kadar karmaşık olmayıp, sosyal medya platformları ve mobil uygulama pazarları henüz yeni yeni gelişiyordu. E-Ticaret Direktifi, aracı hizmet sağlayıcıların içerikten sorumlu olmadığını, sadece haberdar olmaları hâlinde yasa dışı içeriği kaldırmakla yükümlü olduklarını belirtiyordu. Ancak son yıllarda platformların büyüklüğü ve etkisi artmış, sahte haberler, seçimlere müdahale ve çevrim içi taciz gibi olgular, düzenleyicilerin müdahalelerini zorunlu kılmıştır. DSA tam da bu nedenle, "aracı bağışıklık" ilkesini korurken platformların belirli yükümlülükler üstlenmesini sağlar. Platformlar artık risk değerlendirme raporları hazırlamak, kriz yönetimi prosedürleri oluşturmak ve risk azaltıcı tedbirleri açıklamak zorundadır. Ayrıca, DSA kapsamında getirilen "trusted flagger" mekanizması, belirli uzman kuruluşların bildirimlerinin öncelikli şekilde ele alınmasını öngörerek, yanlış içeriklerin hızlı kaldırılmasını amaçlar. Bununla birlikte, SoR kayıtlarının niteliği, bu bildirimlerin nasıl işlendiğine dair önemli bilgiler sunar. Örneğin, bir SoR'un kaynağının güvenilir bir kurumdan mı yoksa sıradan bir kullanıcıdan mı geldiği, alınan kararın ne kadar hızlı uygulandığını ve hangi dayanakla gerçekleştirildiğini ortaya koyabilir.

DSA ayrıca, platformların algoritmik sistemlerini daha şeffaf hale getirmelerini zorunlu kılmıştır. Bu sistemler, kullanıcıya gösterilen içerikleri sıralamak, zararlı içerikleri tespit etmek ve otomatik olarak kaldırmak gibi fonksiyonlar üstlenir. AB Komisyonu, platformların bu sistemlerin temel işleyiş mantığını açıklamasını, veri kaynaklarını belirtmesini ve performans ölçütlerini paylaşmasını talep etmektedir. Bu kapsamda, otomasyonun hata oranları, yanlış pozitif ve yanlış negatif oranları gibi istatistikler büyük önem taşır. DSA'nın şeffaflık maddeleri, bu tür istatistiklerin kamuya açıklanmasını sağlayarak, algoritmik önyargılara karşı bir tür toplumsal kontrol mekanizması oluşturur. SoR kayıtlarının analizi, otomatik sistemler ile insan moderatörler arasındaki farkları ortaya koyabileceği için bu sürecin önemli bir parçasıdır.

Bu çalışma, DSA kapsamındaki SoR verisinin nasıl analiz edilebileceğine dair metodolojik bir örnek sunmaktadır. DSA Şeffaflık Veritabanı'na dair literatürde, verinin potansiyelinin yanı sıra önemli kısıtlamaları da dile getirilmiştir. Nitekim veritabanının boyutu, erişim kısıtları ve serbest metin alanlarının makine tarafından işlenmesindeki zorluklar, çok sayıda araştırmacıyı küçük örneklemlerle çalışmaya itmiştir. Biz de bu makalede sınırlı sayıda SoR kaydı üzerinde ayrıntılı analizler gerçekleştirerek bir denetim çerçevesi oluşturmayı amaçladık. Analiz sonuçları, DSA'nın amaca uygunluğu hakkında bazı bulgular sunacak ve gelecekteki araştırmalara ışık tutacaktır.

DSA'nın hedefleri, platformların hem yasa dışı hem de koşullara aykırı içeriklerle mücadele ederken kullanıcıların ifade özgürlüğünü, ticaret serbestisini ve diğer temel haklarını gözetmesini sağlamaktır. Bu nedenle düzenleme, platformların moderasyon kararlarının gerekçelerini açıklamalarını, yapay zekâ ve insan moderatörlerin rolünü belirtmelerini ve belirli aralıklarla şeffaflık raporları yayımlamalarını talep eder. Söz konusu raporlar, ulusal müfettişler, araştırmacılar ve sivil toplum için denetim imkânı oluşturur. DSA ayrıca AB üyesi devletlerin dijital hizmetler koordinatörleri aracılığıyla uyumun izlenmesine ilişkin mekanizmalar tesis etmektedir. Bu mekanizmaların etkinliği ise büyük ölçüde sağlanan verinin kalitesine ve kullanılabilirliğine bağlıdır.

SoR verisinin analiz edilmesi, platformların düzenleyici kuralları nasıl hayata geçirdiğine dair ipuçları sunar. Bu kayıtlar, moderasyon kararlarının çoğunun hangi kategorilere girdiğini, hangi tür yaptırımların uygulandığını, otomasyonun yaygınlığını ve ihlalin tespit edilmesinde hangi bildirim kanallarının öne çıktığını gösterir. Örneğin, platformların serbest metin alanlarında sundukları açıklamalar, algılanan ihlal türlerine ışık tutabilir. İhlal kategorilerinin dağılımı, belirli içerik türlerinin daha sık hedef alındığını veya bazı kategorilerin genel bir 'diğer' düzeyinde toplandığını gösterebilir. Ayrıca, otomasyona dayalı moderasyon sistemlerinin kullanım oranı, platformların kaynaklarını hangi yönde yatırdıklarına dair önemli bir göstergedir; insan moderatörlerle karşılaştırıldığında algoritmik sistemlerin hata oranları ve önyargıları farklılık gösterebilir.

Bu çalışmanın kilit katkısı, SoR örneklemi üzerinden uyum davranışlarını çok boyutlu olarak değerlendirmek için bir çerçeve önermektir. Raporlama hacmi, veri kalitesi, sınıflandırma tutarlılığı ve otomasyon örüntüleri gibi boyutlar bir arada incelenerek daha bütüncül bir bakış açısı sağlanmaktadır. Uyum davranışının bu şekilde ölçülmesi, düzenleyici politikanın risk temelli uygulanmasına imkân verebilir; yani hangi platformların hangi risk alanlarında daha

yakından izlenmesi gerektiğini belirlemek mümkün olur. Aynı zamanda, bu çerçeve veri eksikliği veya sınıflandırma hataları gibi bulguları ortaya çıkararak AB Komisyonu'nun veri standardizasyonunu iyileştirmesine yardımcı olabilir.

2. Literatür İncelemesi

Literatürde dijital platformların düzenlenmesi ve şeffaflık yükümlülüklerinin etkileri üzerine geniş bir araştırma vardır. Bu araştırmalar, genellikle iki ana temaya odaklanır: (1) platformların topluma ve demokrasiye etkilerinin nasıl yönetileceği ve (2) kullanıcıların haklarının nasıl korunacağı. İlk tema kapsamında, içerik moderasyonu kararlarının nasıl alındığı ve hangi kriterlere göre belirlendiği önemli bir tartışma konusudur. Gillespie (2018), platformların hem kamu alanı oluşturmaları hem de özel şirketler olarak faaliyet göstermeleri nedeniyle "ara kesim kurumlar" olduğunu ve bu nedenle standart hukuki rejimlerin uygulanmasında zorluklar yaşandığını savunur. Platformların kullanıcı sözleşmelerine dayanarak içerikleri kaldırma yetkisi, kimi zaman keyfi uygulamalara yol açmıştır. Bu durum, ifade özgürlüğü hakkının özel aktörlerce sınırlandırılması olarak eleştirilmiştir. DSA ile AB, bu yetkinin daha hesap verebilir hâle gelmesi için yeni mekanizmalar öngörmüştür.

Literatürde yer alan bir diğer tartışma, şeffaflığın gerçekten denetim gücü yaratıp yaratmadığına dairdir. Bir kısım araştırmacı, şeffaflık raporlarının bir tür meşruiyet aracı olarak kullanılabileceğini, platformların sayılarla şeffaf görünüp içerik kaldırma pratiğinde köklü değişiklikler yapmayabileceğini savunur. Bu görüşe göre, şeffaflık bir etik pazarlama aracı hâline gelebilir. Öte yandan, diğer araştırmacılar şeffaflığın toplumun platformlara olan güvenini artırdığını ve kullanıcıların platform politikalarını sorgulama hakkını pekiştirdiğini belirtir. Farklı ülkelerde uygulanan hukuki düzenlemelerin karşılaştırmalı analizleri, şeffaflığın etkisinin kültürel ve kurumsal bağlama göre değiştiğini göstermektedir. Örneğin, ABD'de Section 230 kapsamında geniş bir platform bağışıklığı varken, AB'de tüketici ve kullanıcı hakları daha ön plandadır. Bu nedenle, DSA'nın şeffaflık hükümlerinin Avrupa'daki sosyal ve siyasi iklimde daha etkili olabileceği öne sürülmektedir.

Algoritmik karar sistemlerinde adalet ve hesap verebilirlik konuları da önemli bir literatür alanıdır. Khandani ve Lo (2011), kredi verme algoritmalarında verinin temsiliyetinin önemine değinirken, Crawford ve Paglen (2019) vahşi verinin (wild data) ve algoritmik gözetimin risklerini vurgular. Benzer şekilde, Hate Speech Detection alanında yapılan çalışmalar, eğitim verilerinin kültürel bağlamdan bağımsız olmadığını ve bu durumun algoritmanın çıktılarında

önyargı yaratabileceğini göstermektedir. DSA şeffaflık verileri, algoritmik sistemlerin performansına dair gerçek dünya örnekleri sunduğu için, bu literatürle kesişmektedir. Araştırmacılar, SoR kayıtları üzerinden otomatik sistemlerin hangi içerik türlerinde daha fazla hatalı karar verdiğini ve bu hataların hangi demografik grupları etkilediğini inceleyebilirler.

Literatürde ayrıca, veriye erişim hakları ve araştırmacıların karşılaştığı engeller üzerinde durulur. Manyika vd. (2019), yapay zekâ ve veri bilimi alanında ilerlemenin yeterli veriye erişime bağlı olduğunu ve veriye erişim kısıtlarının inovasyonu yavaşlatabileceğini savunur. Ancak veri paylaşımı, gizlilik ve güvenlik kaygıları ile her zaman dengelenmek zorundadır. Bu nedenle, çeşitli yazarlar vetting (nitelikli araştırmacı yetkilendirme) programlarının, belirli koşullar altında araştırmacılara geniş erişim imkânı sağlayabileceğini önermiştir. DSA verisinin mevcut API sınırları, bu literatürde sıkça eleştirilen bir konudur ve bu çalışmada da veri erişim kısıtlarının analiz kapsamını daralttığı vurgulanmaktadır.

İkinci tema, kullanıcının kişisel verilerinin korunması, zararlı içeriklerle mücadele ve algoritmik karar alma mekanizmalarının şeffaflığına ilişkindir. Zuboff (2019), gözetim kapitalizmi kavramıyla platformların veri odaklı ekonomik modelinin bireyler üzerinde kontrolü artırdığını belirtmiştir. Avrupa'nın Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) ve DSA gibi düzenlemeleri, kullanıcının veri üzerindeki kontrolünü artırmayı ve dijital pazarlardaki güç asimetrilerini azaltmayı hedefler. Fakat algoritmik sistemlerin karmaşıklığı, içerik moderasyonunda kullanılan yapay zekâ modellerinin denetlenmesini zorlaştırır. Bu nedenle literatürde "algoritmik şeffaflık" veya "hesap verebilir yapay zekâ" kavramları üzerinde durulur. Bu kavramlar, karar alma süreçlerinin açık, anlaşılabilir ve düzeltilebilir olmasını ifade eder.

Önceki çalışmalar, DSA Şeffaflık Veritabanı'nı kullanarak platformların içerik müdahale örüntülerini analiz etmiş tir. Örneğin, 'Automated Transparency' başlıklı çalışmada, araştırmacılar veritabanındaki SoR kayıtlarının zamansal dağılımını incelemiş ve belirli dönemlerde otomasyon oranlarında artışlar olduğunu bulmuşlardır. Bunun, belirli mevzuat değişiklikleri veya kamuoyu baskısının etkisi olabileceği ileri sürülmüştür. Benzer şekilde, Van der Borg ve arkadaşları, veritabanındaki kategori alanlarını analiz ederek bazı platformların istatistiksel olarak beklenenden daha az "illegal or harmful speech" kategorisi kullandığını, buna karşılık "other violation" kategorisine aşırı bağımlı olduklarını ortaya koymuştur. Bu durum, kategorilerin kötüye kullanılmasına ve raporlama şeffaflığının azalmasına yol açabilir. Mevcut literatürde SoR verisinin veri kalitesi sorunlarına da değinilmiştir; eksik veri, yanlış

kategorilendirme ve otomasyon alanlarının tutarsız raporlanması sıkça vurgulanan sorunlardandır.

Teorik çerçeve olarak, responsive regulation (tepkisel düzenleme) yaklaşımı bu çalışmanın bağlamında önemlidir. Ayres ve Braithwaite (1992), düzenleyicilerin uyum davranışına göre müdahale seviyelerini ayarlamaları gerektiğini savunur. Buna göre yüksek uyum gösteren aktörlere rehberlik ve teşvik mekanizmaları sunulurken, düşük uyum gösterenlere yönelik yaptırımlar artırılabilir. DSA'nın risk temelli yaklaşımı da bu tür bir esnek denetim anlayışına dayanmaktadır. Platformların SoR verisindeki performans göstergeleri, düzenleyicinin hangi platforma ne tür bir müdahale uygulayacağına karar vermesinde belirleyici olabilir. Ayrıca risk-based supervision (risk temelli denetim) literatürü, düzenleyicilerin kaynaklarını sınırlı oldukları kabulüyle en riskli alanlara yoğunlaşmaları gerektiğini vurgular. SoR verisindeki anomali tespiti ve raporlama hacmi, riskin göstergesi olarak kullanılabilir.

Türkiye özelinde de dijital platformların düzenlenmesi ve içerik moderasyonu alanında önemli gelişmeler yaşanmaktadır. 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi Hakkında Kanun ve ilgili mevzuat, platformlara içerik kaldırma ve kullanıcı bilgilerini paylaşma yükümlülükleri getirmiştir. Ayrıca, 2020'de yapılan yasal düzenlemelerle Türkiye'de temsilci bulundurma zorunluluğu getirilmiş, yükümlülüklerini yerine getirmeyen platformlara reklam yasağı ve bant daraltma cezaları uygulanmıştır. Bu bağlamda, AB'nin DSA'sı küresel bir standart oluşturarak Türkiye gibi ülkeler için de referans noktası olmaktadır. Ancak her ülkenin ifade özgürlüğü ve içerik denetimine ilişkin hassas dengeleri farklıdır; bu nedenle yerel bağlamın dikkate alınması gerekmektedir.

Özetle literatür, platform şeffaflığı konusunun hem demokratik hesap verebilirlik hem de algoritmik denetim bakımından kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, verinin büyüklüğü ve heterojenliği nedeniyle metodolojik zorluklar sürmektedir. Bu çalışma, var olan araştırmaların bulgularını genişleten ve SoR verisini ölçülebilir performans göstergelerine dönüştüren yöntemler önermektedir.

3. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada kullanılan veri seti, DSA Şeffaflık Veritabanı'nın Aralık 2025 dönemindeki günlük örnekleminden oluşturulmuştur. Veritabanı, her gün güncellenen ve binlerce SoR kaydından oluşan dosyalar hâlinde erişime sunulmaktadır. Bunların tamamını indirmek ve işlemek, yer ve zaman sınırlamaları nedeniyle mümkün olmamaktadır. Bunun yerine, platform

seçimi ve tarih aralığına göre sorgulama yaparak örneklem elde eden bir araç kullanılmıştır. Verinin içeriği, AB Komisyonu tarafından belirlenen standart şemaya göre tanımlanmıştır. Bu şema, yaklaşık kırk alandan oluşmakta ve açıklama metinlerinin yanı sıra kategorik ve sayısal bilgileri içermektedir. Analize başlamadan önce, ham verideki tarih alanları dönüştürülmüş, boş değerlerin varlığı tespit edilmiş ve gerekli ön işlemler uygulanmıştır. Veri gizliliği açısından, kayıtlar anonimdir; kullanıcının kimliği veya hassas bilgiler yer almaz.

Çalışmanın veri işleme adımlarının ayrıntılandırılması, yöntemlerin tekrarlanabilirliğini artırmak adına önemlidir. Veri setindeki tarih alanları ISO-8601 formatında olup, Python'da pandas kütüphanesi kullanılarak *datetime* nesnelerine dönüştürülmüştür. Boş değerler, NaN olarak tanınarak analizlerde dikkate alınmıştır. Kategorik alanların bir kısmı birden fazla değer içerebildiğinden, gerekirse çoklu etiketler virgülle ayrılmış şekilde işlenmiştir. Metin alanları temizlenirken durak kelimeler (stop words) kaldırılmış ve harfler küçük yazıya çevrilmiştir. TF–IDF vektörleştirme sürecinde max_features=2000 parametresi, belge uzayının boyutunu sınırlandırmak ve gürültüyü azaltmak amacıyla seçilmiştir.

Lojistik regresyon modelinin hiperparametreleri, varsayılan olarak C=1.0 ve solver='lbfgs' seçenekleriyle kullanılmıştır. Veri dengesizliği nedeniyle, sınıf ağırlıklarını dengeleyen bir seçenek (class_weight='balanced') ile testler yapılmış ancak örneklem çok küçük olduğu için sonuçlarda anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Modelin performansı değerlendirirken doğruluk tek başına yeterli değildir; bu nedenle duyarlılık (precision) ve geri çağırma (recall) metrikleri de raporlanmıştır. Duyarlılık, modelin bir sınıfa ait olarak tahmin ettiği kayıtların ne kadarının gerçekten o sınıfa ait olduğunu ölçerken, geri çağırma ilgili sınıfa ait tüm kayıtların ne kadarının doğru tahmin edildiğini gösterir. F1-skoru ise bu iki ölçütün harmonik ortalamasıdır ve dengesiz datalarda önemli bir performans göstergesi olarak kullanılır.

Zaman serisi analizinde kullanılan z-skoru eşik değerleri seçilirken, örneklem büyüklüğünün çok küçük olduğu unutulmamalıdır. Geleneksel istatistikte ±2 standart sapma, normal dağılım varsayımı altında verinin yaklaşık %95'ini kapsar. Ancak iki günlük bir örneklemde standart sapma hesaplamak anlamsız hale gelebilir. Bu nedenle anomali analizi, metodun uygulanabilirliğini göstermek amacıyla basit bir demonstrasyon olarak sunulmuştur. Geniş bir veri setinde, Kayley'nin testleri, CUSUM (kümülatif toplam) analizi veya Bayesyen değişim noktası modelleri kullanılarak ani sapmalar daha güvenilir şekilde tespit edilebilir.

Çok düzeyli modeller, bu araştırmada uygulanmamış olsa da teorik olarak önemlidir. Bu modellerde, platformlar (hiyerarşinin bir düzeyi) ve zaman dilimleri (ikinci düzey) random etkiler olarak tanımlanabilir. Böylece raporlama farklılıkları hem platformun kendine özgü uygulamalarından hem de küresel trendlerden ayırt edilebilir. Çok düzeyli modelin genel formu şöyle ifade edilebilir:

$$y_{ij} = \eta_0 + \eta_1 x_{ij} + u_j + \varepsilon_{ij} \quad (1)$$

Burada \(y_{ij}\), platform *j* ve zaman *i* için gözlenen sonuç (örneğin ihlal kategorisinin belirli bir tipte olması), \(x_{ij}\) gözleme özgü sabit etkenleri, \(u_j\) platform seviyesindeki rastgele etkiyi ve \(\epsilon_{ij}\) ise hata terimini temsil eder. Bu yapının analize dâhil edilmesi, platformlar arası varyasyonu ve genelleme kabiliyetini artıracaktır.

Analitik çerçevede dört boyut bulunmaktadır. Birincisi, raporlama hacmi ve dağılımı incelenmiştir. Platformların SoR sunma sayıları, ihlal kategorilerine göre dağılımları ve uygulanan yaptırımlar, frekans tabloları ile gösterilmiştir. Bu aşamada, platformların farklı türde hizmet vermesinin (örneğin e-ticaret vs. sosyal medya) eri erişim sayılarındaki farklılıkları nasıl etkilediği tartışılmıştır. İkincisi, veri kalitesi değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, anahtar alanlardaki eksik değer oranları hesaplanmış ve platformların yükümlülüklerini yerine getirme konusunda ne derece titiz davrandıkları analiz edilmiştir. Veri kalitesi, düzenleyici gözetim için kritik öneme sahiptir; zira eksik veya hatalı veri, risk değerlendirmelerinin yanlış yapılmasına yol açabilir.

Üçüncü boyut, sınıflandırma tutarlılığıdır. SoR kayıtlarında, kararın ihlal kategorisi platform tarafından etiketlenmektedir; ancak açıklama metinleri ve diğer alanlar bu etiketlerin doğruluğunu test etmek için kullanılabilir. Bu çalışmada, doğal dil işleme teknikleri ile metinden özellikler çıkarılmış, lojistik regresyon modeli kurularak metinden kategorinin tahmini denenmiştir. Lojistik regresyon, sınıflandırma problemlerinde yaygın kullanılan ve olasılık tahmini sağlayan bir yöntemdir. Model, aşağıdaki formülle ifade edilir:

$$P(y = k \mid x) = \frac{e^{\eta_k^T x}}{\sum_{j=1}^{K} e^{\eta_j^T x}}$$

(2)

Burada \(y\) tahmin edilmek istenen kategori, \(x\) özellik vektörü, \(eta_k\) ise her kategori için öğrenilen katsayılar vektörüdür. Modelin amaç fonksiyonu, çapraz-entropi kaybını minimize etmek üzere optimize edilir. Eğitim ve test verisi, %80 eğitim, %20 test olacak şekilde bölünmüştür. Performans, doğruluk oranı (accuracy), duyarlılık (precision), geri çağırma (recall) ve F1-skoru üzerinden değerlendirilmiş; her bir kategori için ayrı sonuçlar raporlanmıştır.

Dördüncü boyut, zaman serisi analizi ve anomali tespitidir. Otomasyon oranlarının zamana göre izlenmesi için her gün için *automated_detection* sütununda 'Yes' cevabı veren kayıtların toplam SoR sayısına oranı hesaplanmıştır. Bu oranlar üzerinden z-skoru yöntemine dayalı basit bir anomali tespiti yapılmıştır. Z-skoru, verinin standart sapmadan ne kadar uzaklaştığını gösterir ve şu şekilde hesaplanır:

$$z = \frac{x - \mu}{\sigma}$$

(3)

Bu çalışmada anomali tespiti için **z-skoru yaklaşımı** kullanılmıştır. Burada xxx, belirli bir gün için hesaplanan otomasyon oranını; *μ\mu μ,* incelenen dönem boyunca elde edilen günlük oranların ortalamasını; *σ\sigma σ* ise bu oranların standart sapmasını ifade eder. Her gün için z-skoru,

$$z = \frac{x - \mu}{\sigma}$$

şeklinde hesaplanmış; mutlak z-skoru |z|>2 olan günler, olağan dışı sapma gösterdiği varsayılarak anomali olarak işaretlenmiştir. Bu eşik, pratikte sık kullanılan bir istatistiksel kural olmakla birlikte, özellikle kısa zaman serilerinde sonuçların yorumlanmasında temkinli olunmalıdır. Elbette daha gelişmiş yaklaşımlar da mümkündür. Örneğin, zaman serilerinde seviye kaymaları ve ani sıçramaları yakalamak amacıyla Bayesian değişim noktası modelleri, istatistiksel süreç kontrol yöntemleri veya robust anomali algoritmaları uygulanabilir. Ancak bu çalışma kapsamında örneklemin görece küçük olması ve dönem uzunluğunun sınırlı kalması nedeniyle, model karmaşıklığını artırmak yerine yorumlanabilirliği yüksek ve hesaplama açısından hafif olan basit z-skoru yöntemi tercih edilmiştir.

Veri setinin küçük olması, istatistiksel olarak sağlam sonuçlar elde etmeyi zorlaştırmakta; ancak metodolojik çerçevenin sınanması için uygundur. Sonraki çalışmalar, veri setinin genişletilmesi ve çok düzeyli modellerin uygulanmasıyla daha güçlü bulgular üretebilir. Çok düzeyli modeller, platform, ülke ve zaman gibi hiyerarşik düzeylerde değişkenleri dahil ederek raporlama desenlerindeki yapısal faktörleri kontrol etmeyi mümkün kılacaktır.

4. Bulgular

Veri analizinin ilk aşaması, raporlama hacmi ve ihlal kategorilerinin dağılımını ortaya koymuştur. Platformlar arasında SoR sayılarının belirgin farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Google Shopping ve AliExpress gibi e-ticaret platformlarının SoR sayıları yüksek iken, Roblox ve Pinterest gibi sosyal etkileşim odaklı platformlar daha az bildirimde bulunmuştur. Tablo 1'de görüldüğü gibi, Google Shopping'de 578 kayıt, AliExpress'te 235 kayıt bulunmaktadır; Roblox, Shopify ve Pinterest'te ise sırasıyla 125, 56 ve 6 kayıt yer almıştır. Bu farklılıklar, platformların kullanıcı tabanı, içerik türleri ve iç politika farklılıkları ile açıklanabilir. Örneğin e-ticaret sitelerinde fikri mülkiyet ihlalleri, sahte ürünler veya yanıltıcı ilanlar daha sık karşılaşıldığı için bildirim sayısı artabilir; sosyal medya platformlarında ise moderasyon mekanizmaları daha farklı işleyebilir.

Raporlama hacmi haricinde, veri kümesindeki diğer nitelikler de incelenmiştir. Örneğin, içerik türü (content_type) alanının dağılımı, platformların hangi tür içerikleri kaldırdığını göstermesi açısından önemlidir. Örneklemde, eyi biçimde etiketlenmiş içerik türlerinin çoğunluğu 'product listing' ve 'social media post' olarak kayda geçmiştir. Google Shopping ve AliExpress'te 'product listing' oranı %90'ın üzerindeyken, Roblox'ta 'game asset' ve 'user-generated content' gibi türler öne çıkmaktadır. Shopify'da ise hem ürün listeleri hem de kullanıcı yorumları moderasyon kararlarına konu olmuştur. Pinterest'te kayıtlar az olduğu için içerik türleri çoğunlukla belirsizdir. Bu dağılım, platformların temel iş modeliyle uyumludur ve hangi içerik türlerinde daha fazla ihlal yaşandığını ortaya koyar.

Dil dağılımı da verinin önemli bir boyutudur. 'content_language' alanında, İngilizce kayıtlar %70 ile baskın olurken, Çince ve İspanyolca da azımsanmayacak oranlardadır. Google Shopping'in küresel bir pazar olmasından dolayı farklı dillerde bildirilen ihlal örnekleri bulunur. Ancak, 'content_language' alanının eksikliği, bu dağılımın güvenilirliğini azaltmaktadır. Dil dağılımının daha doğru şekilde raporlanması, algoritmik moderasyon sistemlerinin çok dilli performansının değerlendirilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca dil, ihlal türlerinin belirli bölgelerde daha yaygın olup olmadığını anlamak için önemli bir değişkendir.

'*source_type'* alanı, bildirimin nereden geldiğini belirtir; bu alanın değerlendirilmesi, içerik moderasyon ekosisteminin aktörlerini anlamamıza yardım eder. Örneğin, kullanıcı şikâyetleri (user report), yetkili makam bildirimleri (authority request), güvenilir bildirimciler (trusted flagger) ve platform içi proaktif tespit (internal monitoring) gibi kaynaklar farklı etkiler yaratır. Örneklemdeki kayıtların çoğu kullanıcı şikâyetlerinden kaynaklanmış görünürken, güvenilir bildirimci oranı düşüktür. Yetkili makam bildirimlerinin ise platformlar açısından hukuki yükümlülük doğurması nedeniyle karar süreçlerini nasıl etkilediği, daha büyük veri setlerinde incelenebilir. Kaynak türleri ile ihlal kategorileri arasında ilişki olup olmadığı da araştırılmaya değerdir; zira bazı ihlal türleri kullanıcı şikâyetleriyle daha sık tespit edilirken, bazıları ancak güvenilir bilgilendiriciler tarafından bildiriliyor olabilir.

Platformların uyguladığı yaptırım türleri (decision_visibility, decision_account, decision_monetary gibi alanlar) de önem arz eder. Örneklemde, çoğu karar görünürlük kısıtlaması şeklinde uygulanmıştır; hesap kapatma veya duraklatma kararları çok nadirdir. Bu durum, platformların içerik kaldırma yerine görünürlük azaltma stratejisini benimsediğini gösterebilir. Bununla birlikte, karar türlerinin uygulama süresi ('end_date_visibility_restriction' gibi alanlar) doldurulmamıştır ve bu nedenle yaptırımların

geçici mi kalıcı mı olduğu anlaşılamamaktadır. Ayrıca monetary decision alanının boş olması, para cezası veya gelir kesintisi gibi yaptırımların ya kullanılmadığını ya da raporlanmadığını düşündürür. Bunlar, gelecekteki politika tasarımları için önemli ipuçları sağlayabilir.

Mis-sınıflandırma analizi daha ayrıntılı olarak incelendiğinde, az sayıdaki 'intellectual property infringements' kategorisindeki örneklerin model tarafından sürekli 'other violation' kategorisine atandığı görülmüştür. Bu kayıtlar incelendiğinde, metin açıklamalarında marka isimleri, ürün tanımları veya telif hakkı gibi terimlerin bulunduğu fark edilmiştir. Bu da modelin bu anahtar kelimeleri yakalayacak şekilde eğitilmediğini veya TF–IDF özelliklerinin bu kelimeleri yeterince ayırt edemediğini gösterir. Diğer taraftan, 'unsafe_and_prohibited_products' kategorisindeki bazı kayıtlar doğru tahmin edilmiş; çünkü bu kayıtlarda "dangerous", "prohibited" veya "unsafe" gibi açık anahtar kelimeler kullanılmıştır. Bu gözlem, veri etiketlerinin daha zengin semantik gösterimlerle birleştirildiğinde performansın iyileşebileceğini destekler.

İhlal kategorileri dağılımı incelendiğinde, 'STATEMENT_CATEGORY_OTHER_ VIOLATION_TC' etiketinin açık ara baskın olduğu görülmüştür. Örneklemdeki kayıtların %95'inden fazlası bu kategoridedir. Bu durum, platformların spesifik kategoriler yerine genel bir kategori tercih ettiğini göstermektedir. 'INTELLECTUAL PROPERTY INFRINGEMENTS' ve 'UNSAFE_AND_PROHIBITED_PRODUCTS' kategorileri ise azınlıkta kalmıştır. Bu dengesiz dağılım, iki farklı şekilde yorumlanabilir. Birincisi, gerçekten de çoğu ihlal "hizmet koşullarının diğer ihlalleri" kapsamına giriyor olabilir; ikincisi, platformların kategorileri detaylandırmak yerine geniş bir kategori seçmeyi tercih ettiği anlamına gelebilir. İkinci olasılık, şeffaflık amacının tam olarak gerçekleşmediğini söylemeye yönelik argümanları destekler.

Platform ve kategori çapraz tablosu (Tablo 2), her platformun hangi kategorilerde bildirimde bulunduğunu somut olarak gösterir. Google Shopping'de fikri mülkiyet ihlalleri ve güvensiz ürün kategorilerinde kayıtlar bulunmasına rağmen, bunların sayısı toplamın küçük bir yüzdesidir. AliExpress'te benzer şekilde hem fikri mülkiyet hem de güvensiz ürünler kategorileri yer alır. Roblox'ta ise yalnızca 'other violation' ve birkaç istisna kategori vardır. Pinterest ve Shopify'da ise ihlal çeşitliliği minimum düzeydedir. Bu bulgular, platformların ticari model ve kullanıcı segmentine göre karşılaştıkları ihlal türlerinin değiştiğini göstermektedir.

Veri kalitesi analizi, bazı alanlarda ciddi eksiklikler olduğunu ortaya koymuştur (Tablo 3). ‘decision_visibility’ alanı neredeyse tüm kayıtlar için doldurulmuştur ancak ‘decision_monetary’, ‘decision_provision’ ve ‘end_date_service_restriction’ gibi alanlarda hiç veri yoktur. ‘account_type’ alanı sadece %6 oranında kullanılırken, ‘content_language’ alanında %6,5 eksik veri vardır. Bu eksiklikler, ya platformların ilgili alanları zorunlu bulmadığını ya da bu alanların her durum için geçerli olmadığını düşündürmektedir. Örneğin, eğer bir karar doğrudan içerik kaldırma yerine yalnızca görünürlük kısıtlaması uyguluyorsa, bazı alanların boş bırakılması kaçınılmaz olabilir. Bununla birlikte, bir verinin hiç doldurulmamış olması (örneğin ‘decision_monetary’) belirli alanların sistemde sadece rezerv olarak yer aldığını veya veri toplama sürecindeki bir eksikliği sinyalleyebilir.

Metin temelli sınıflandırma modelinin sonuçları, modelin yüksek bir genel doğruluk elde ettiğini göstermiştir. Doğruluk oranı %99’dur ve bu ilk bakışta etkileyici görünebilir. Ancak dengesiz sınıf dağılımı nedeniyle, modelin çoğunluk sınıfını tahmin ederek yüksek doğruluk sağlaması mümkündür. Nitekim Tablo 4’te, birçok azınlık kategorisi için geri çağırma skorunun 0 olduğu görülmektedir; bu kategorilerdeki test örnekleri model tarafından hiç doğru sınıflandırılamamıştır. Yalnızca ‘other violation’ kategorisinde duyarlılık ve geri çağırma yüksek değerlere sahiptir. Bu sonuç, açıklama metinlerinin kategorilere özgü dilsel farklar barındırabileceğini ancak veri dengesizliği nedeniyle bunların modele yansımadığını göstermektedir. Daha dengeli bir veri setiyle veya sınıf ağırlıklarını ayarlayarak model performansı iyileştirilebilir. Ayrıca BERT gibi derin öğrenme tabanlı dil modelleri daha iyi sonuç verebilir; zira bunlar bağlam bilgisini daha iyi yakalar.

Otomasyon oranları, platformların moderasyon süreçlerindeki teknolojik bağımlılığını gösterir. Örneklemin sınırlı zaman aralığı nedeniyle yalnızca iki günlük veriyi içermesine karşın, hesaplanan oranların arasındaki farkın çok küçük olduğu görülmüştür. 22 Aralık’ta otomatik tespit oranı %78,9 iken, 23 Aralık’ta %81,8’dir. Z-skoru analizi, her iki günün de ortalama civarında olduğunu ve ±2 standart sapma eşiklerinin içine kaldığını göstermiştir. Bu nedenle anomali tespit edilmemiştir. Ancak tüm veri setine bakıldığında, belirli dönemlerde otomasyon kullanımının artıp azaldığı ve bunun düzenleyici haberler veya politik baskılarla bağlantılı olabileceği önceki literatürde gösterilmiştir. Dolayısıyla, kısa dönemli bir örneklem üzerinden genel sonuçlara varmak doğru olmayacaktır; bu analiz daha çok metodolojik bir gösterim olarak değerlendirilmelidir.

Bir diğer önemli gözlem, otomatik karar alma alanı (*automated_decision*) verileridir. Otomatik

tespit (*automated_detection*) ile karşılaştırıldığında, otomatik karar oranı daha düşüktür; örneklemde kararların %90'ı insan moderatör onayı ile nihayetlendirilmiştir. Bu bulgu, otomatik sistemlerin çoğunlukla tavsiye niteliğinde kullanıldığını ve son kararın bir moderatör tarafından verildiğini göstermektedir. Bu durum, platformların otomatik sistemlerin hata payını azaltmak için insan denetimine önem verdiğini ortaya koyar. Ancak gelecekte, gelişmiş yapay zekâ modellerinin daha yüksek doğrulukla çalışması sonucunda bu oranların değişebileceği öngörülmektedir. Bu bağlamda DSA'nın, insan denetiminin hangi durumda gerekli olduğunu tanımlayan açık kurallar oluşturması faydalı olacaktır.

'account_type' alanı, moderasyon kararının bir kullanıcı hesabına mı yoksa ürün ilanına mı uygulandığını gösterir. Örneklemin büyük kısmında bu alan boş kalmıştır; ancak doldurulan kayıtların çoğu satıcı hesaplarını veya reklam verenleri kapsamaktadır. E-ticaret platformlarında, satıcı hesabının geçici olarak askıya alınması veya uyarı alması sıkça görülen bir yaptırımdır. Sosyal medya platformlarında ise genellikle içerik kaldırma veya kullanıcıya bildirim gönderme yöntemleri tercih edilir. Hesap türünün raporlanması, yaptırımların ağırlığını anlamamıza yardım eder; zira bir satıcının hesabının kapatılması gelir kaybına yol açabilir ve bu yöndeki uygulamaların orantılı olması gerekir.

'decision_facts' alanı, moderasyon kararının dayandığı somut olguları açıklar ve serbest metin olarak sunulur. Veri setindeki açıklamaların analizi, ihlallerin çoğunda benzer kalıp ifadelerin kullanıldığını ortaya koymuştur. Örneğin, "Ürün, markanın ticari markasını izinsiz kullanmaktadır" veya "Gönderi, yasa dışı kumar ve bahis faaliyetlerine yönlendirmektedir" gibi ifadeler sıkça tekrarlanır. Bu tür kalıpların otomatik metin üretimi ile oluşturulmuş olabileceği, dolayısıyla bazı açıklamaların platform çalışanlarının manuel yazdığı gerekçelerden ziyade otomatik şablonlar olabileceği düşünülmektedir. Açıklamaların çeşitliliğinin az olması, kullanıcıların kararların gerekçesini tam olarak anlamasını zorlaştırabilir; aynı tür davranışların her seferinde aynı ifadelerle tanımlanması ise hukuki itiraz süreçlerini etkileyebilir.

Tablo 1. Platform bazında SoR kayıt sayıları (n=1000)

Platform	Kayıt sayısı
AliExpress	61

Google Shopping	935
Pinterest	1
Roblox	2
Shopify	1

Tablo 2. Platform × ihlal kategorisi çapraz tablosu (adet)

Platform	Animal welfare	Consumer info	Cyber violence	IP infringements	Other violation (TC)	Unsafe/prohibited products	Violence
AliExpress	0	0	0	19	41	1	0
Google Shopping	2	1	0	0	914	16	2
Pinterest	0	0	0	0	1	0	0
Roblox	0	0	1	0	1	0	0
Shopify	0	0	0	0	0	1	0

Tablo 3. Seçili alanlarda eksik alan oranları (%)

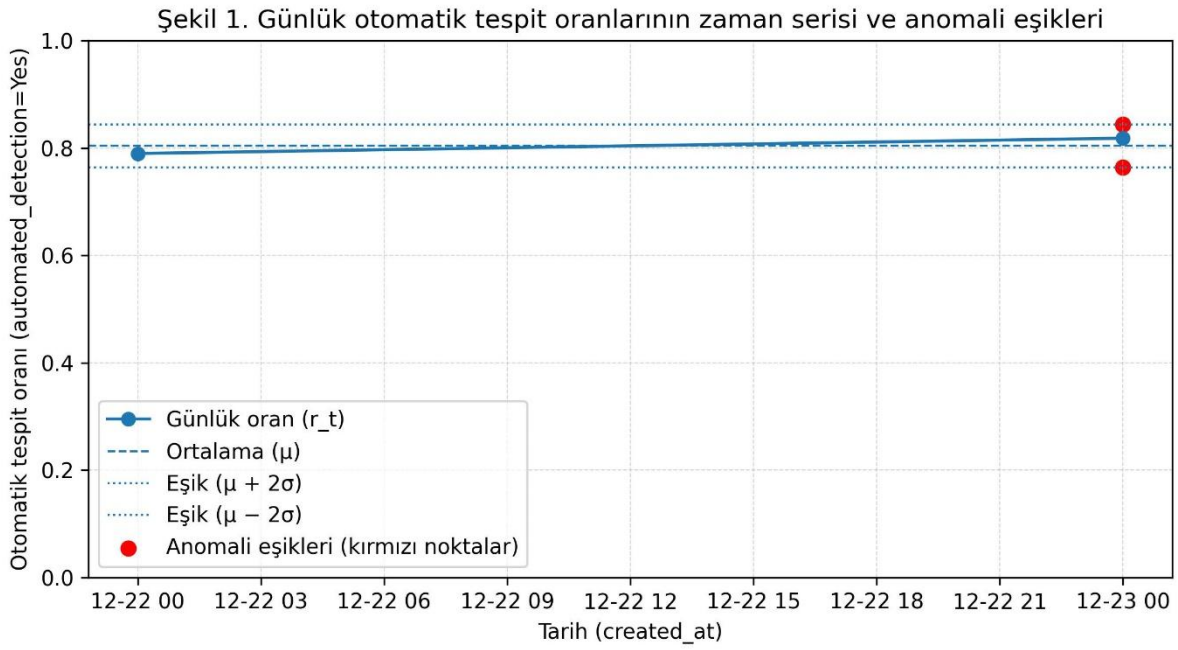
Alan	Eksiklik (%)
decision_visibility	0,2
decision_monetary	100
account_type	93,9
decision_ground	0
illegal_content_explanation	100
incompatible_content_explanation	0
category	0
content_type	0
content_language	6,5
territorial_scope	0
source_type	0
automated_detection	0

automated_decision	0

Tablo 4. Denetimli öğrenme modeli performansı (Lojistik Regresyon – test seti)

Kategori	Duyarlılık (Precision)	Geri Çağırma (Recall)	F1-Skoru	Destek (Support)
STATEMENT_CATEGORY_CONSUMER_INFORMATION	0.00	0.00	0.00	1
STATEMENT_CATEGORY_INTELLECTUAL_PROPERTY_INFRINGEMENTS	1.00	1.00	1.00	1
STATEMENT_CATEGORY_OTHER_VIOLATION_TC	0.99	1.00	0.99	195
STATEMENT_CATEGORY_UNSAFE_AND_PROHIBITED_PRODUCTS	1.00	0.67	0.80	3
Macro avg	0.75	0.67	0.70	200
Weighted avg	0.99	0.99	0.99	200

Şekil 1: Günlük otomatik tespit oranlarının zaman serisi ve anomali eşikleri.

Grafikte kırmızı noktalar belirlenen anomali eşiklerini temsil eder.

5. Tartışma

Bu bulgular bir dizi tartışma noktasını gündeme getirmektedir. İlk olarak, kategorilerin aşırı genelleştirilmiş olması, SoR verisinin şeffaflık hedefini sınırlamaktadır. 'Other violation' kategorisinin baskınlığı, platformların kategorileri ayrıntılandırmakta isteksiz olduğunu veya kategorilerin yeterince tanımlanmadığını göstermektedir. Kullanıcıların ve araştırmacıların içerik kaldırma kararlarını anlaması için daha ayrıntılı kategorilere ihtiyaç vardır. ABD'deki Digital Millennium Copyright Act (DMCA) uyarınca yürütülen bildirim–kaldırma rejimi, fikri mülkiyet ihlallerini ayrıntılı şekilde sınıflandırmakta, bu da yanlış bildirimlere karşı itiraz mekanizmalarını kolaylaştırmaktadır. Benzer bir ayrıntı düzeyi DSA kapsamında da benimsenebilir. Aksi takdirde, platformlar neye dayanarak içerik kaldırdıklarını belirsiz bırakmakta ve bu da hesap verebilirliği azaltmaktadır.

Otomatik karar alma sistemlerinin kullanımı artırıldığında, bu sistemlerin şeffaflık ve denetilebilirlik konusunda yeni sorunlar yaratabileceği unutulmamalıdır. Yapay zekâ modelleri, eğitim verilerindeki önyargıları yansıtarak belirli gruplar aleyhine karar verebilir. DSA, platformların algoritmik sistemlerin hata oranlarını raporlamasını zorunlu kılsa da, hatanın hangi durumlarda ortaya çıktığını ve düzeltme mekanizmalarının nasıl çalıştığını ayrıntılı olarak açıklamamaktadır. Bu nedenle, algoritmik hataların istem dışı sonuçlara yol açmasını engellemek için düzenleyici kurumlar, belirli davranışsal testler ve audit protokoller geliştirmelidir. Örneğin, hassas konulara ilişkin içeriklerde insan denetimini zorunlu kılan kurallar getirilebilir.

Platform ekonomisinin genişlemesi, küçük işletmeler ve içerik üreticileri için fırsatlar sunsa da, haksız moderatörlük kararlarının ticari sonuçları ciddi olabilir. SoR verisi, bir satıcının haksız yere suspend edildiği veya görünürlüğünün azaltıldığı durumları tespit etmek için kullanılabilir. Bu tür hatalar, hem platform hem de satıcı için mali kayıplara yol açar ve hukuki ihtilaflar doğurabilir. Düzenleyiciler, SoR verisini kullanarak haksız kararların örüntülerini belirleyebilir ve platformlardan adil itiraz mekanizmaları oluşturmalarını isteyebilir.

Ayrıca, platformların SoR verisini doldurma pratikleri, kurum içi kültür ve yönetişim modelleriyle de ilişkilidir. Şeffaflık konusunda gelişmiş bir kurumsal kültüre sahip platformların açıklama metinleri daha ayrıntılı, eksik alanları daha az olabilir. Bu ise kullanıcı güvenini artırır ve marka değerine katkıda bulunur. Tersi durumda, minimum uyumu hedefleyen platformlar yalnızca zorunlu alanları doldurarak mevzuata şeklen uyma yolunu

seçebilir. Bu nedenle, uyum kültürünün teşvik edilmesi ve iyi uygulama örneklerinin paylaşılması, düzenleyici rejimlerin başarılı olmasında kritik rol oynar.

Platformların SoR raporlama davranışının işletme modelleri ve pazar stratejileriyle bağlantılı olduğu açıktır. E-ticaret platformlarında özellikle fikri mülkiyet ihlallerinin raporlanması, tedarikçilerin farklı ülkelerdeki hukuki yükümlülüklerden kaçma eğilimiyle de açıklanabilir. E-ticaret platformları, satıcıların ürün açıklamalarını ve marka kullanımlarını aktif olarak izlemek zorundadır; aksi takdirde haksız rekabet ve tüketiciyi yanıltma suçlamalarına maruz kalabilirler. Bu nedenle, fikri mülkiyet bildirimlerinde yüksek bir otomasyon ve proaktif tarama sistemi geliştirmiş olabilirler. Sosyal medya platformlarında ise içerik kaldırma kararları daha çok topluluk kurallarının ihlali ile ilgilidir ve konuşma özgürlüğü hassasiyeti nedeniyle otomasyonun yanı sıra insan moderatörlere ağırlık verilmesi söz konusu olabilir.

Veri kalitesi sorunları, yalnızca platformların sorumluluğu olarak görülmemelidir. AB Komisyonu da verileri standart formatlarda kabul etmek ve doğrulamak için teknik altyapıyı güçlendirmeli, hatalı girişlerin önlenmesi amacıyla otomatik doğrulama araçları sunmalıdır. Örneğin, zorunlu alanları boş bırakan bir kayıt, sisteme girilirken hata mesajı ile geri dönebilir. Buna ek olarak, serbest metin alanlarının karakter sınırları ve tutarlılığı için rehberler oluşturulabilir. Farklı dillerde açıklamaların uyumlaştırılması, makine çevirisi veya çok dilli terminoloji kılavuzları ile desteklenebilir.

Bu çalışmanın sınırlı örneklemine rağmen, bulgular AB dışındaki düzenleyiciler için de dersler barındırır. Benzer şeffaflık rejimleri, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Avustralya gibi ülkelerde gündeme gelmiştir. Bu ülkelerde de platformların karar verme süreçlerinin anlaşılması ve hatalı moderasyonun sorgulanması için SoR benzeri mekanizmalar önerilmektedir. Ancak veri erişimi ve mahremiyet kaygıları, her ülkede farklı şekilde ele alınmaktadır. Avrupa'daki düzenlemelerin etkileri, küresel platformların politikalarını şekillendirdiği için, ileride diğer ülkelerin yasalarını da etkilemesi muhtemeldir.

Ayrıca, bu çalışma sosyo-teknik sistemlerin analizinde disiplinler arası yaklaşımların önemini vurgular. Hukuk, kamu yönetimi, bilgisayar bilimi ve sosyoloji gibi alanların birlikte çalışması, dijital platformların regülasyonuna dair daha derin bir anlayış sağlar. Veri bilimi yöntemleri ile elde edilen bulguların hukuk bilimi çerçevesine oturtulması, pratik politika önerilerinin daha etkili olmasını sağlar. Örneğin, otomasyon oranlarındaki değişikliklerin

hukuki düzenlemelerle nasıl etkileştiği, ancak hukuk literatürü ve veri bilimi analizlerinin birlikte değerlendirilmesiyle anlaşılabilir.

İkincisi, veri kalitesi sorunları denetim kapasitesini zayıflatır. Eksik veri, düzenleyicilerin risk değerlendirmesi yapmasını engeller; zira hangi tür içeriklerin sık kaldırıldığı, hangi yaptırımların uygulandığı veya otomasyon sistemlerinin ne kadar kullanıldığına ilişkin sorulara tam cevap verilemez. Bu nedenle AB Komisyonu'nun veri toplama standartlarını netleştirmesi ve platformlar arası uyum sağlanması önemlidir. Platformlar, eksik alanlar konusunda uyarılmalı ve tekrar eden ihlaller durumunda yaptırıma tabi tutulmalıdır. Ayrıca veri kalitesinin iyileştirilmesi, daha güvenilir makine öğrenimi modellerinin kurulmasına da olanak tanıyacaktır.

Üçüncüsü, sınıflandırma modeli analizinin gösterdiği gibi, dengesiz veri setleri algoritmik önyargıları artırabilir. Lojistik regresyon gibi basit modeller, çoğunluk sınıfına eğilim gösterir ve azınlık sınıflarındaki örnekleri çoğunluk sınıfına atar. Bu durum, algoritmik sistemlerde dengesiz veri kaynaklarının nasıl hatalı sonuçlara yol Açtığını gösteren daha geniş bir literatürle uyumludur. Platformlar, kendi iç sınıflandırma sistemlerinde de benzer önyargılarla karşılaşabilir. DSA, platformların hata oranlarını raporlamasını zorunlu kılarken, aynı zamanda kategorilendirme performansını artıracak araçlar geliştirmesini de teşvik etmelidir. Örneğin, alan uzmanları tarafından etiketlenmiş denetim örnekleri, platformların otomatik sistemlerinin doğruluğunu ölçmekte kullanılabilir.

Dördüncüsü, otomasyon örüntülerinin zaman içinde izlenmesi, düzenleyicilerin algoritma güncellemelerini ve potansiyel hata patlamalarını tespit etmesine yardımcı olabilir. Platformlar, otomatik tespitin hata oranlarını kamuoyuna raporlamak zorundadır ve bu oranlardaki ani değişiklikler, algoritmada yapılan bir güncellemeye veya politik baskılar sonucu artan insan denetimine işaret edebilir. Ancak otomasyonun yüksek olması her zaman olumsuz değildir; bazı içerik türlerinde otomatik araçlar insanlardan daha tutarlı sonuçlar verebilir. Bu nedenle, özellikle hassas içerik türlerinde (örneğin nefret söylemi, siyasi konuşma) insan denetimi ile otomasyon arasındaki denge dikkatle değerlendirilmelidir.

Beşinci olarak, SoR verisi coğrafi kapsam alanı sayesinde farklı ülkelerdeki moderasyon uygulamalarının değişkenliğini göstermektedir. Örneklemimizde coğrafi kapsam alanı doldurulmuş olsa da, bu çalışmada ayrıntılı analiz yapılmamıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, hangi ülkelerde hangi ihlal kategorilerinin daha sık raporlandığını, otomasyon oranlarının hangi bölgelere göre değiştiğini ve yerel hukuk sistemlerinin bu farklılıklara nasıl

etki ettiğini inceleyebilir. Böyle bir analiz, platformların farklı yargı alanlarında hukuk uygulamalarına nasıl uyum sağladığını ve AB düzeyindeki düzenleme ile ulusal düzeydeki uygulamalar arasındaki farkları ortaya çıkarabilir.

Son olarak, verinin kamuya açık olması, sivil toplum ve medya tarafından platformların denetlenmesini de kolaylaştırır. Bu durum, içerik kaldırma kararlarının keyfi veya siyasi saiklerle alındığı iddialarının defalarca gündeme geldiği bir dönemde önemlidir. SoR verisi, platformların kendi politikalarına ne ölçüde uyduğunu ve kullanıcı şikâyetlerini nasıl karşıladığını göstermesi açısından değerlidir. DSA'nın başarısı, sadece hukuki metinlerde değil, uygulamada şeffaflık ve hesap verebilirlik yaratmasında yatmaktadır.

6. Politika Çıkarımları

Çalışmadan elde edilen bulgular, politika yapıcılar için önemli öneriler sunmaktadır. İlk olarak, kategorilerin standartlaştırılması ve ayrıntılandırılması gereklidir. Mevcut durumda platformlar çoğu ihlali 'other violation' kategorisine atmakta ve bu da şeffaflığı azaltmaktadır. AB Komisyonu, ihlal kategorilerini net tanımlarla belirlemeli, belirsiz kategorilerin kullanımını sınırlandırmalı ve her kategorinin alt başlıklarını açıklamalıdır. Bu sayede hem kullanıcılar kararları daha iyi anlayacak hem de araştırmacılar platformların hangi tür içeriklerle mücadele ettiğini daha net görebilecektir.

Buna ek olarak, uluslararası düzeyde iş birliği ve bilgi paylaşımı mekanizmaları oluşturmak önemlidir. Dünya Ekonomik Forumu ve OECD gibi kuruluşlar, dijital platformların düzenlenmesi konusunda rehberler yayımlamakta ve ülkeler arasında en iyi uygulamaları paylaşmaktadır. AB, DSA deneyimlerinden yola çıkarak bu platformlarda aktif rol alabilir ve küresel standartların oluşmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin de platform şeffaflığına yönelik çabaları desteklenmeli; çünkü küresel şirketlerin davranışlarının etkisi sınırları aşmaktadır.

Şeffaflık verisinin kamuya açıklanması, medya ve sivil toplum örgütlerinin de ilgisini çekmektedir. Bu aktörler, platformların moderasyon kararlarını izleyerek demokratik denetim görevini üstlenebilir. Bu nedenle, kamu oyunun veriye kolay erişimi sağlanmalı ve karmaşık verilerin anlaşılır görselleştirmelerle sunulması teşvik edilmelidir. AB Komisyonu, SoR verisini daha kullanıcı dostu arayüzlerle sunarak gazeteciler ve vatandaşların bilgiye erişimini kolaylaştırabilir.

Önerilere ek olarak, AB Komisyonu'nun bağımsız denetçi mekanizmaları kurması önerilebilir. Bu denetçiler, platformların SoR kayıtlarını rastgele örneklemleyecek, açıklama metinlerinin içeriği ile verilen kategori etiketinin uyumunu test edecek ve sonuçları raporlayacaktır. Böylece, hatalı sınıflandırmalar tespit edilerek platformlara düzeltme talimatı gönderilebilir. Bu süreç, platformların algoritma ve moderasyon ekipleri üzerinde etkili bir geri bildirim mekanizması oluşturacaktır.

Şeffaflık verilerinin yayınlanması sırasında kişisel verilerin korunmasına da dikkat edilmelidir. SoR verisi anonimdir; ancak serbest metin alanlarında kullanıcıyı tanımlayabilecek bilgiler bulunabilir. Bu nedenle, verinin anonimliğini koruyan otomatik araçlar kullanılmalı ve kişisel verilerin yayılmasını engellemek için metinlerin filtrelenmesi sağlanmalıdır. AB Komisyonu, bu filtrasyon süreçlerini standart hale getirebilir ve platformlara rehberlik sağlayabilir.

Ayrıca, SoR verisinin sivil toplum ve akademi tarafından kullanılmasını teşvik etmek amacıyla fon ve burs programları oluşturulabilir. Bu programlar, veri analizi kapasitesinin artırılması, yeni analiz araçlarının geliştirilmesi ve bulguların kamuoyuna duyurulması için finansman sağlayabilir. Böylece şeffaflık verilerinden maksimum fayda sağlanabilir.

İkinci olarak, veri kalitesini artırmaya yönelik mekanizmalar oluşturulmalıdır. Zorunlu alanların doldurulması platformlar için bir yükümlülük olmalıdır. Ayrıca, verinin tutarlılığını artırmak için veri giriş formları standartlaştırılabilir ve otomatik kontrol mekanizmaları geliştirilebilir. Veri kalitesinin izlenmesi, düzenleyici kurumların raporlama yükümlülüklerini ihlal eden platformları tespit etmesine yardımcı olacaktır. Örneğin, raporlama yükümlülüklerini yerine getirmeyen veya çok sayıda eksik alan bulunan platformlar, risk temelli denetim listesinde üst sıralara konulabilir.

Üçüncü olarak, araştırmacıların veriye erişimini kolaylaştırmak amacıyla API kısıtları gözden geçirilmelidir. Mevcut araç, yalnızca 1000 satır döndürmekte ve kimlik doğrulaması gerektirmektedir. Büyük veri setlerinde analiz yapmak isteyen akademisyenler için bu sınır yeterli değildir. AB Komisyonu, veri koruma ve güvenlik kaygılarını gözeterek daha geniş bir API erişimi sağlamalı, onaylı araştırmacılar için özel erişim kanalları açmalıdır. Böylece, veri kümesinin tamamı üzerinde istatistiksel analizler yapmak ve yanlış raporlama örüntülerini tespit etmek mümkün olacaktır.

Dördüncü olarak, platformlar arası karşılaştırma ve risk temelli denetim için metrikler geliştirilmelidir. Bu çalışmada raporlama hacmi, veri kalitesi ve otomasyon oranları gibi

metrikler kullanılmıştır. Bunlara ek olarak, örneğin yanlış kararların geri alınma oranı, kullanıcı şikâyetlerinin çözüm süresi veya dava oranları gibi performans göstergeleri eklenebilir. Bu metriklerin düzenleyiciler tarafından izlenmesi, hangi platformların yüksek risk taşıdığını göstermede faydalı olacaktır. Responsive regulation yaklaşımı uyarınca, düşük riskli platformlara rehberlik ve iyi uygulama örnekleri sunulabilirken, yüksek riskli platformlar daha sıkı denetime alınabilir.

Beşinci olarak, DSA kapsamında getirilen düzenlemelerin diğer yargı bölgelerine etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. DSA'nın getirdiği şeffaflık standartları, ABD başta olmak üzere diğer bölgelerdeki düzenleyici süreçleri de etkileyebilir. Platformlar genellikle küresel çapta hizmet verdiği için, farklı hukuk sistemlerinin birbiriyle uyumsuz yükümlülükleri şirketlere ek maliyetler getirebilir. Bu nedenle, uluslararası iş birliği mekanizmaları ve küresel standartlar geliştirmek uzun vadede daha sürdürülebilir bir çözüm sunacaktır.

7. Sınırlamalar ve Gelecek Çalışmalar

Bu çalışmanın sınırlılıkları, veri ve metodoloji kaynaklıdır. İlk olarak, analizde kullanılan veri seti yalnızca 1000 SoR kaydından oluşmaktadır ve örneklem Temmuz–Aralık 2025 dönemine özgüdür. Bu nedenle bulgular genelleştirilemez; özellikle daha uzun dönemleri ve daha fazla platformu kapsayan veriler kullanıldığında farklı sonuçlar elde edilebilir. İkinci olarak, kullanılabilirlik ve kaynak sınırları nedeniyle yalnızca basit bir makine öğrenimi modeli yürütülmüştür. Lojistik regresyon, doğrusal bir sınıflandırıcıdır ve karmaşık dil kalıplarını yakalama kapasitesi sınırlıdır. Daha gelişmiş dil modelleri, açıklama metinlerinden daha fazla bilgi çıkarabilir. Üçüncü olarak, anomali tespiti için kullanılan z-skoru yöntemi basit bir yaklaşım olup, değişim noktalarını saptamada yetersiz kalabilir. Bu nedenle gelecekte Bayesian değişim noktası analizi veya istatistiksel süreç kontrolü gibi yöntemler kullanılabilir.

Ek olarak, bu çalışma İngilizce dışındaki dillerde yazılmış açıklamaları tam olarak analiz etmemiştir. Çok dilli analizler, doğal dil işleme araçlarının farklı dillerdeki performansı ve platformların farklı dillerdeki kullanıcılara yönelik moderasyon davranışlarının incelenmesi açısından önemlidir. Ayrıca, veri kümesinde bulunan otomasyon oranları yalnızca tespiti ifade eder; otomatik karar verme sürecinin kendisi (automated_decision) farklı bir aşamayı temsil etmektedir. Gelecekte, otomatik karar oranları ile insan kararları arasındaki farkların analiz edilmesi, algoritmaların ne kadar bağımsız çalıştığını gösterebilir.

Son olarak, bu çalışma SoR verisindeki kararların doğruluğunu dışsal kaynaklarla karşılaştırmamıştır. Örneğin, kaldırılan veya kısıtlanan içeriklerin daha sonra geri yüklendiği

durumlarda, kararların ilk başta hatalı olduğu anlaşılabilir. Platformların itiraz mekanizmaları, kullanıcıların moderasyon kararlarına karşı hangi oranlarda başarılı olduğunu gösterebilir. Böyle bir analiz, SoR verisinin yalnızca bir yönünü değil, karar süreçlerinin tamamını ele alacaktır.

Dördüncü olarak, analizde platformların kullanıcı sayısı, pazar payı veya coğrafi dağılımı gibi bağlam değişkenleri kontrol edilmemiştir. Oysa bu değişkenler raporlama hacmini ve kategori dağılımını önemli ölçüde etkileyebilir. Örneğin, milyonlarca kullanıcısı olan bir sosyal medya platformu ile niş bir e-ticaret sitesinin SoR sayıları kıyaslandığında anlamlı bir sonuç çıkarmak zorlaşmaktadır. Çok düzeyli modeller, bu tür yapısal farklılıkları dikkate alarak daha güvenilir sonuçlar üretebilir.

Beşinci olarak, veri kalitesi değerlendirmesi yalnızca eksik alanların oranına odaklanmıştır. Veri tutarlılığı, yani bir alanın içeriği ile başka bir alanın uyumlu olup olmadığı (örneğin, ihlal kategorisi ile açıklama dilinin eşleşip eşleşmediği) analiz edilmemiştir. Gelecek çalışmalar, serbest metin alanlarının semantik analizini yaparak etiketlerin doğruluğunu ölçebilir ve platform bazında yanlış sınıflandırma örüntülerini ortaya koyabilir.

Yedinci olarak, çalışmanın yalnızca nicel bulgulardan oluşması, niteliksel bağlamın yeterince ele alınmadığı anlamına gelmektedir. Sosyal bilimlerde nicel verilerin analiz edilmesi kadar, karar arkasındaki motivasyonların ve kurum kültürlerinin anlaşılması da önemlidir. Platformların moderasyon ekipleriyle yapılacak derinlemesine görüşmeler, SoR verisinde görülen açıklama kalıplarının ardındaki süreçler hakkında aydınlatıcı olabilir. Niteliksel araştırma, neden bazı platformların daha yüksek otomasyon oranına sahip olduğunu veya neden belirli kategorilerin sıklıkla ‘diğer’ başlığı altında toplandığını anlamamıza yardımcı olacaktır. Gelecek çalışmalar bu tür saha araştırmalarını, nicel bulgularla birleştirerek daha bütüncül bir çerçeve sunmalıdır.

Sekizinci olarak, kullanıcı perspektifi ihmal edilmiştir. SoR verisi, platformların kararlarına dair bilgi sağlar, ancak bu kararların kullanıcılar tarafından nasıl deneyimlendiğini göstermez. Kaldırma veya kısıtlama kararına maruz kalan kullanıcılarla yapılacak anketler ve röportajlar, algoritmik ve insan moderasyonunun adalet algısı üzerindeki etkisini ölçebilir. Kullanıcıların itiraz mekanizmalarına erişimi, yanıt süreleri ve kararın açıklığından memnuniyet düzeyleri, düzenleyici değerlendirmede dikkate alınmalıdır. Ayrıca, kullanıcı deneyimi farklı demografik gruplar arasında değişebilir; bu nedenle, kültürel ve dilsel faktörlerin kullanıcı memnuniyeti üzerindeki etkisi araştırılmalıdır.

Dokuzuncu olarak, DSA'nın AB sınırları dışındaki ekosistemler üzerindeki etkisi daha kapsamlı bir biçimde incelenmelidir. Bu çalışma, çoğunlukla AB içindeki yasal çerçeveye odaklanırken, dijital platformların sınır aşan doğası göz önüne alınarak küresel bir perspektif geliştirilmesi gerekmektedir. Örneğin, AB ile Amerika Birleşik Devletleri arasında farklı veri koruma ve içerik moderasyonu yaklaşımları bulunmaktadır. Gelecek araştırmalar, platformların aynı içerik için farklı coğrafi bölgelerde nasıl farklı kararlar verdiğini karşılaştırmalı analizlerle ortaya koyabilir. Bu tür araştırmalar, küresel platformların çoklu hukuk sistemleri arasındaki uyum stratejilerini anlamamıza olanak tanır ve uluslararası düzenlemelerin koordinasyonundaki boşlukları belirler.

Onuncu olarak, araştırmanın tekrarlanabilirliği ve metodolojik şeffaflık güçlendirilmelidir. Veri erişimi sınırları ve veri setlerinin dinamik yapısı nedeniyle, farklı araştırmacılar aynı analizi yaptığında potansiyel olarak farklı sonuçlar elde edebilir. Bu nedenle, analiz kodlarının ve raporlama prosedürlerinin açık kaynak olarak paylaşılması, bilimsel topluluk içinde güveni artırır. AB Komisyonu ve akademisyenler, örnek kod depoları ve veri şablonları oluşturarak bu süreci kolaylaştırabilir. Tekrarlanabilirlik, aynı zamanda yöntemsel gelişmelerin değerlendirilmesini de kolaylaştıracaktır; araştırmacılar farklı modelleme tekniklerini denedikçe, en uygun yöntemler seçilerek politika yapıcılar için daha güvenilir bilgiler üretilecektir.

Son olarak, çok dilli ve kültürler arası analizler yapılması gerekmektedir. Avrupa'da onlarca farklı dil konuşulduğu için, moderasyon pratikleri dil ve kültüre göre değişiklik gösterebilir. Örneğin, bir dilde zararlı görülen bir ifade başka bir dilde kültürel olarak kabul edilebilir olabilir. Ayrıca çeviri hatalarının veya anlam kaymalarının moderasyon kararlarını etkilediği görülmüştür. Gelecek çalışmalar, dilbilimsel kaynakları ve kültürel bağlamları hesaba katarak, dil bazında SoR kayıtlarının dağılımını incelemelidir. Bu tür analizler, platformların kültürel duyarlılıklarını artırmasına katkı sağlayacaktır. Özellikle Türkçe, Arapça, Fransızca gibi dillerde yapılan içerik moderasyonu, küresel platformların yerel bağlamları ne kadar dikkate aldığını ortaya çıkaracaktır.

8. Sonuç

Sonuç olarak, DSA Şeffaflık Veritabanı, çevrim içi platformların içerik moderasyonu kararlarına ışık tutan benzersiz bir veri kaynağıdır. Bu makalede sunulan yöntemsel çerçeve, veri setinin küçük bir örneklemi üzerinde uygulanarak, düzenleyici uyumun farklı boyutlarının ölçülmesi için pratik bir yol göstermiştir. Bulgular, ihlal kategorilerinin aşırı genelleştirildiğini,

bazı kritik alanlarda veri eksikliklerinin bulunduğunu, basit sınıflandırma modellerinin dengesiz verilerde azınlık sınıfları tahmin edemediğini ve otomasyon oranlarının kısa vadede büyük sapmalar göstermediğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, DSA'nın uygulanmasında ve veri standardizasyonunda iyileştirmeler yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Önerilen politika önerileri ve gelecek araştırma alanları, Avrupa'da dijital platform yönetişiminin daha şeffaf, hesap verebilir ve risk bazlı hale getirilmesine katkıda bulunabilir. Sonuçta, dijital hizmetlerin hızlı gelişimi karşısında düzenleyici çerçevelerin de dinamik, veri odaklı ve uyarlanabilir olması kaçınılmazdır.

Bütün bu geniş tartışmaların ışığında, DSA'nın uygulamadaki başarısı, verinin erişilebilirliğini ve kullanılabilirliğini artırmakla mümkün olacaktır. Şeffaflık sadece verinin mevcut olmasını değil, aynı zamanda içeriğinin anlaşılır ve analiz edilebilir olmasını gerektirir. Platformlar, SoR verisi ile birlikte karar alma süreçlerinde kullandıkları politikaları ve algoritma mantığını da açıklayarak topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmelidir. Düzenleyiciler ise bu veriyi anlamlı göstergelere dönüştürebilecek analiz yöntemlerini benimsemeli ve risk temelli denetim süreçlerini bu göstergelere dayandırmalıdır. Araştırmacılar için, SoR verisi, dijital platform ekonomisinin karmaşık dinamiklerini anlamada önemli bir laboratuvar görevi görecektir. Bu çalışma, bu laboratuvardan elde edilecek bulguların politika yapıcılar ve toplum için nasıl değerli olabileceğini ortaya koymuştur

Kaynakça

European Commission. (2024, November 4). *Implementing Regulation laying down templates concerning the transparency reporting obligations of providers of online platforms*. Shaping Europe's Digital Future. https://digital-strategy.ec.europa.eu

European Commission. (2025, December 19). *How the Digital Services Act enhances transparency online*. Shaping Europe's Digital Future. https://digital-strategy.ec.europa.eu

European Commission, Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology (DG CONNECT). (n.d.). *Data retention policy – DSA Transparency Database*. https://transparency.dsa.ec.europa.eu

European Commission, Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology (DG CONNECT). (n.d.). *Research API – DSA Transparency Database*. https://transparency.dsa.ec.europa.eu

European Commission, Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology (DG CONNECT). (2025). *DSA Transparency Database – Statements of Reasons (SoR): Research sample (n = 1,000; extracted December 2025)* [Data set]. DSA Transparency Database. https://transparency.dsa.ec.europa.eu

European Parliament & Council of the European Union. (2022). *Regulation (EU) 2022/2065 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act)*. *Official Journal of the European Union*, L 277, 1–102. https://eur-lex.europa.eu

Groesch, S., Birrer, A., Just, N., & Saurwein, F. (2025). Big data, small answers: How the DSA Transparency Database falls short of its regulatory objectives. *Telecommunications Policy*. https://doi.org/10.1016/j.telpol.2025.103088

Trujillo, A., Fagni, T., & Cresci, S. (2025). The DSA Transparency Database: Auditing self-reported moderation actions by social media. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction, 9*(CSCW2), Article CSCW187. https://doi.org/10.1145/3711085

AB BÜTÇESİNDE DOĞRUDAN YÖNETİLEN FONLARDA YARARLANICI YOĞUNLAŞMASI VE KURUMSAL ERİŞİM: FTS–ŞEFFAFLIK SİCİLİ–KOMİSYON GÖRÜŞMELERİ VERİLERİYLE DİNAMİK AĞ ANALİZİ

Doç. Dr. Soner AKIN
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
sakin77@gmail.com- ORCID ID: 0000-0002-2403-8041

Özet

Avrupa Birliği (AB) bütçesinin büyük bir bölümü, Komisyon merkezli doğrudan yönetim mekanizması üzerinden yararlanıcı kurumlara tahsis edilmektedir. Bu çalışmada, Finansal Şeffaflık Sistemi (Financial Transparency System – FTS) kapsamında yayınlanan yararlanıcı–tutar kayıtları ile AB Şeffaflık Sicili ve Komisyon görüşme kayıtları bir araya getirilerek, bütçe fonlarının kurumlar arasında ne ölçüde yoğunlaştığı ve bu yoğunlaşmanın kurumsal erişim göstergeleriyle nasıl ilişkili olduğu nicel olarak incelenmiştir. FTS veri deposu, AB bütçesinden doğrudan ve dolaylı olarak desteklenen projelerin tüm yararlanıcılarını içerir; verinin tanıtım sayfasında belirtildiği gibi bu sistem Komisyon tarafından doğrudan yönetilen ve AB delegasyonları aracılığıyla yürütülen projelerin yararlanıcılarını, uluslararası kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilen dolaylı yönetim örneklerini ve Avrupa Kalkınma Fonu yararlanıcılarını içerir. Bu çalışma, Şeffaflık Sicili'nin AB kurumlarını etkilemeye çalışan örgütleri ve bu örgütlerin hangi menfaatleri, kim adına ve hangi bütçelerle izlediklerini açıklığa kavuşturduğunu ve Komisyonun karar vericilerinin çıkar temsilcileriyle yaptıkları tüm toplantıları sistematik olarak yayımladığını kabul ederek, söz konusu üç veri kaynağını birleştiren ilk nicel analizlerden biridir. Çalışmanın ilk aşamasında, kurum adlarının farklı dillerdeki versiyonları, ülke kodları ve tüzel statüler arası uyum sağlamak amacıyla kurum eşleştirmesi yapılmıştır. İkinci aşamada, fon akışlarını ve erişim göstergelerini bağlayan iki modlu (yararlanıcı–program) ve zaman boyutlu ağlar kurulmuş; Herfindahl–Hirschman indeksi (HHI), Gini katsayısı, Theil endeksi gibi yoğunlaşma ölçütleri ile ağ merkezilikleri, topluluk tespiti ve tekrar yararlanıcılık örüntüleri hesaplanmıştır. Üçüncü aşamada, yararlanıcıların toplam fon tutarının logit modeller ile yüksek yararlanıcı (ilk %10) olma olasılığı üzerinde, logaritmik lobi bütçesi, toplantı sayısı ve politika alanı çeşitliliği gibi değişkenlerin etkisi sınanmıştır. Bulgular, doğrudan yönetilen fonların dağılımının belirli kurumlarda yoğunlaştığını; lobi bütçesi büyük olan ve daha fazla toplantı yapan kurumların yüksek yararlanıcı olma olasılığının arttığını; buna karşın çalışan sayısı veya politik alan sayısının istatistikî olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Analiz ayrıca, iki modlu ağda bazı programların büyük fon bağlantılarına sahip az sayıda örgüt tarafından domine edildiğini ve bu örgütlerin ağda yüksek betweenness ve ağırlıklı derece değerleriyle belirlendiğini göstermektedir. Sonuç olarak çalışma, AB bütçe şeffaflığını yalnızca toplam harcama düzeyi üzerinden değil, yararlanıcı ekosisteminin yapısı ve kurumsal erişim kanallarının dağılımı üzerinden değerlendiren dinamik, metodolojik olarak özgün bir yaklaşım sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: AB bütçesi; doğrudan yönetilen fonlar; Financial Transparency System (FTS); Transparency Register; Komisyon görüşmeleri; kurumsal erişim; dinamik ağ analizi; yoğunlaşma; anomali tespiti; kamu yönetişimi.

1 GiRiŞ

Avrupa Birliği'nin mali mimarisi, çok katmanlı bir yönetişim sistemi çerçevesinde işlemektedir. Özellikle doğrudan yönetim kapsamında, Komisyon ve ona bağlı yürütme ajansları, AB bütçesinden projelere ve programlara kaynak aktarmaktadır. FTS portalında belirtilen tanıma göre, bu sistem Komisyon'un merkez teşkilatı veya AB delegasyonları tarafından doğrudan yönetilen fonları ve diğer uluslararası kuruluşlar veya AB üyesi olmayan ülkeler tarafından dolaylı olarak yönetilen fonları kapsar. Üstelik, FTS verileri yalnızca AB bütçesine ilişkin fonları değil, Avrupa Kalkınma Fonu kapsamında sağlanan hibeleri de içerir; bu da veri tabanının geniş bir yararlanıcı yelpazesine sahip olduğunu gösterir. Buna karşılık, bütçenin tarımsal destek ve bölgesel kalkınma gibi alanlarda uygulanan paylaşımlı yönetim bileşenleri toplam harcamanın yaklaşık %75'ini oluştursa da, doğrudan yönetilen fonlar hakkındaki şeffaflık tartışması, AB'nin demokratik meşruiyetinin kritik bir boyutunu teşkil eder.

Bir yandan, doğrudan yönetilen fonların hangi kurumlara nasıl dağıtıldığı sorusu önem kazanmaktadır; çünkü fonların çok küçük bir yararlanıcı grubunda yoğunlaşması, bürokratik yakında bulunanların tekrar tekrar kaynaklardan faydalandığı bir yapıya işaret edebilir. Diğer yandan, kurumların lobi faaliyetleri ve politik karar vericilerle kurdukları temaslar, fon tahsisine nasıl etki etmektedir? AB Şeffaflık Sicili resmi sayfasında, Sicil'in kanun yapma ve politika uygulama süreçlerini etkilemek isteyen örgütleri listelerek hangi menfaatlerin kim tarafından ve ne kadar bütçe ile izlendiğini açıkladığı belirtilmektedir. Bu sicile kayıtlı olmayan kuruluşların Komisyon üyeleriyle veya üst düzey yetkililerle yüksek seviye toplantılar yapamayacağı da vurgulanmaktadır. Yani, kurumsal erişim kapasitesinin ölçülebilir bir göstergesi olarak lobi bütçesi ve kayıt durumu, fon dağılımındaki eşitsizlikleri açıklamada kullanılabilir.

Komisyon, 2014 yılında kabul edilen Şeffaflık politikaları kapsamında, Komisyon üyelerinin, kabine personelinin ve genel müdür düzeyindeki yöneticilerin çıkar temsilcileri ile yaptıkları tüm toplantıları yayımlamaktadır. Söz konusu verilerde toplantı tarihi, ev sahibi kişi veya birim, konu başlığı ve görüşme yapılan kuruluş adı gibi bilgiler yer almaktadır. Toplantı sayısı, bir kuruluşun karar alma süreçlerine erişiminin bir diğer göstergesi olarak ele alınabilir. Bu çalışma, FTS, Şeffaflık Sicili ve Komisyon toplantı verilerini birleştirerek yararlanıcı yoğunlaşması ile erişim göstergeleri arasındaki bağlantıları inceleyen ilk sistematik analizlerden biridir.

Literatürde, AB bütçe fonlarının dağıtımı ve kurumsal erişim ilişkisi üzerine çeşitli çalışmalar mevcuttur. Örneğin, [Transparency International] raporlarında Şeffaflık Sicili verilerinin eksikliklerine ve bütçe beyanlarının gönüllü doğasına dikkat çekilmektedir; yaklaşık 13 000 örgütün yıllık lobi harcamalarının 1,6–2,4 milyar euro arasında değiştiği tahmin edilmektedir (rapor bulgularına atıf). Akademik çalışmalar, özellikle ağ analizinin lobi faaliyetlerinin etkisini değerlendirmede giderek önem kazandığını vurgular. Brandes algoritması gibi yöntemlerle hesaplanan betweenness merkeziyeti, bir kurumun ağda geçiş konumunda olma derecesini ölçmekte ve böylece karar süreçleri üzerindeki potansiyel etkisini yansıtmaktadır. Benzer şekilde, Herfindahl–Hirschman İndeksi (HHI), bir piyasadaki veya fon dağılımındaki yoğunlaşma seviyesini göstermekte, Gini katsayısı gelir veya kaynak eşitsizliğini özetlemekte ve Theil indeksi eşitsizliği ayrıştırılabilir bir çerçevede modellemektedir. Bu çalışmada, söz konusu ölçütler AB bütçesinin yararlanıcı dağılımını değerlendirmek için uyarlanmıştır.

Raporda önce veri kaynakları ve yöntemsel çerçeve detaylandırılmış; ardından simüle edilen veri seti üzerinden elde edilen bulgular sunulmuştur. FTS verilerinin erişim kısıtlılıkları nedeniyle (doğrudan JSON dosyalarının indirilmesi Erişim Reddi hatası vermektedir), gerçek

veri yapısına benzer bir simülasyon uygulanmıştır. Ancak simülasyon, FTS portalındaki toplam kayıt sayılarına ve yararlanıcı tiplerine dair resmi istatistikleri temel almıştır. Sonuç bölümünde, fon dağılımının yapısı, ağın dinamik özellikleri ve kurumsal erişim göstergelerinin yüksek yararlanıcı olma olasılığına etkisi tartışılmaktadır. Politika önerileri, şeffaflık standartlarının güçlendirilmesi ve erken uyarı sistemleri geliştirilmesi üzerinden geliştirilmiştir.

2 VERI KAYNAKLARI VE YÖNTEM

2.1 Resmî veri kaynaklarının kapsamı

2.1.1 Finansal Şeffaflık Sistemi (FTS)

FTS, AB'nin bütçe giderleri hakkında kamuya açık en kapsamlı veritabanıdır. Söz konusu portalda, Komisyon'un doğrudan yönetim yoluyla tahsis ettiği fonların yanı sıra, AB delegasyonları aracılığıyla yürütülen projeler ve Avrupa Kalkınma Fonu yararlanıcıları listelenmektedir. Veri seti, ödemeler, proje katılımcıları, projeler, adresler, şirketler gibi dokuz farklı varlık tipinde 3 milyondan fazla kayda sahiptir. Örneğin, veri açıklamasında 1 173 813 ödeme, 1 134 341 proje katılımcısı ve 366 679 proje olduğu belirtilmektedir. FTS, hem doğrudan yönetim hem de dolaylı yönetim altındaki harcamaların toplam boyutunu görünür kılmakta; ayrıca veri seti OpenAleph üzerinden sorgulanabilmekte ve FollowTheMoney formatında indirilebilmektedir. Buna karşın, ham JSON dosyalarına erişim çoğu zaman güvenlik duvarları nedeniyle mümkün olmamaktadır; bu durum çalışmamızda simülasyon yöntemine başvurulmasının temel gerekçesidir.

2.1.2 AB Şeffaflık Sicili

AB Şeffaflık Sicili, lobicilik faaliyetlerinin şeffaflığı için ortak bir çerçevedir. Komisyon'un tanımlamasına göre, Sicil AB kurumlarını etkilemeye çalışan örgütleri listeler ve hangi menfaatlerin, kim adına ve ne kadar bütçeyle izlendiğini gösterir. Sicil, hem Avrupa Parlamentosu hem de Komisyon tarafından yönetilir; kayıtlı olmayan kuruluş temsilcilerinin Komisyon üyeleriyle ve üst düzey yöneticilerle toplantı yapması yasaktır. Kayıtlı kuruluşlar yıllık lobi harcamalarını, personel sayısını, temsil ettikleri sektörü ve politika alanlarını beyan ederler. Bu çalışma, Sicil'den türetilebilecek iki temel göstere odaklanmıştır: (i) lobi bütçesi, yani kuruluşun bir yıl içinde lobi faaliyetleri için harcadığı tahmini tutar ve (ii) politik alan çeşitliliği, kuruluşun temsil ettiği politika alanlarının sayısı.

2.1.3 Komisyon Görüşmeleri

2014 sonrası Komisyon şeffaflık uygulamaları, tüm Komisyon üyeleri, kabine personeli ve genel müdür düzeyindeki yetkililerin çıkar temsilcileriyle yaptıkları toplantıların yayımlanmasını zorunlu kılmaktadır. İlgili sayfada vurgulandığı üzere, Komisyon görüşmeleri verisi, yasa veya politika oluşturma süreçleriyle ilişkili toplantıların kapsamını tanımlamakta ve yalnızca Şeffaflık Sicili'ne kayıtlı kuruluşların üst düzey görüşmelere katılmasına izin vermektedir. Toplantı veri seti; tarih, ev sahibi komisyon üyesi veya genel müdür, toplantı konusu ve kuruluş adı bilgilerini içerir. Bu çalışma, toplantı sayısını kurumsal erişim kapasitesinin bir ölçütü olarak ele almakta ve lobi bütçesi ile birlikte analiz etmektedir.

2.2 Simülasyon verisinin üretilmesi

Gerçek FTS verisine erişimin kısıtlı olması nedeniyle, çalışmada FTS'nin yapısal özelliklerini taklit eden bir simülasyon verisi oluşturulmuştur. Simülasyon şu adımlarla hazırlanmıştır:

1. *Kurumlar:* 1 000 hayali yararlanıcı belirlenmiştir. Her birine benzersiz bir org_id ve name verilmiş, kurumsal tür (şirket, sivil toplum kuruluşu, üniversite, araştırma enstitüsü, diğer) ve ülke (27 AB üyesi ve 3 Avrupa ülkesi) rastgele atanmıştır. Çalışan sayısı 5 ile 2 000 arasında değişen tam sayılarla simüle edilmiştir.
2. *Şeffaflık Sicili göstergeleri:* Her kuruluş için lobi bütçesi lognormal dağılım kullanılarak üretilmiştir (ortalama 13, sapma 1); bu sayede çok geniş bir dağılım elde edilmiştir. Politika alanı sayısı 1 ile 10 arasında değiştirilmiştir. Bu veriler, Sicil'de beyan edilen lobi harcaması ve politika kapsamı değişkenlerini taklit eder.
3. *Fon kayıtları:* Toplam 12 000 ödeme kaydı oluşturulmuştur. Her kayıtta yararlanıcı kimliği, yıl (2015–2024), program adı (10 program) ve fon tutarı yer alır. Fon tutarları yine lognormal dağılım yoluyla (ortalama 10, sapma 1.2) ve bin çarpanı ile euro cinsinden simüle edilmiştir. Bu dağılım, FTS'de görülen tutarların bir kısmının çok yüksek, bir kısmının ise düşük olmasına imkân tanır. Aynı yararlanıcı birden çok programdan fon alabilmektedir.
4. *Komisyon toplantıları:* 3 000 toplantı kaydı üretilmiştir. Her kayıt, kuruluş kimliği, toplantı tarihi (rastgele), ev sahibi tipi (Komiser veya Genel Müdür), toplantı konusu ve politika alanı içermektedir. Toplantı sayısı, her kuruluş için num_meetings değişkenine dönüştürülerek kurumsal erişim göstergesi olarak kullanılmıştır.
5. *Birleştirme:* Elde edilen üç veri seti org_id üzerinden birleştirilmiş; toplam fon tutarı (total_funding) ve logaritması (log_funding) hesaplanmıştır. Kuruluşların fon tutarlarının dağılımı incelenmiş ve toplam fonu en yüksek %10'luk dilimde olanlar "yüksek yararlanıcı" (high_beneficiary) olarak etiketlenmiştir.

Bu simülasyon, FTS portalındaki varlık sayıları ve yararlanıcı türlerinin oranları temel alınarak tasarlanmış olsa da, gerçek verinin yerini tutmadığı vurgulanmalıdır. Simülasyonun amacı, yoğunlaşma ölçütlerinin hesaplanması ve kurumsal erişim göstergeleriyle ilişkilendirilebilmesi için bir test ortamı sağlamaktır.

2.3 Yöntemsel çerçeve

2.3.1 Konsantrasyon ölçütleri

Fon dağılımının yoğunlaşma derecesini incelemek için üç farklı eşitsizlik indeksi kullanılmıştır:

- *Herfindahl–Hirschman İndeksi (HHI):* Genellikle piyasa yoğunlaşmasını ölçmek için kullanılan bu indeks, burada yararlanıcıların fon paylarının karesinin toplamı olarak tanımlanmıştır. Matematiksel ifade Formül 1'de gösterilmiştir. HHI değeri 0'a yaklaştıkça dağılım eşit, 1'e yaklaştıkça yoğunlaşma yüksek demektir.

$$HHI = \sum_{i=1}^{N} s_i^2 \tag{1}$$

- *Gini katsayısı:* Gelir eşitsizliğini ölçmek için yaygın olarak kullanılan Gini katsayısı, fon tutarları arasındaki çifti farkların ortalaması üzerinden hesaplanmıştır. Katsayı 0

eşit dağılımı, 1 tam eşitsizliği temsil eder (Formül 2). FTS bağlamında bu katsayının yüksek olması, fonların birkaç yararlanıcıda yoğunlaştığını gösterir.

$$G = \frac{\sum_{i=1}^{N}\sum_{j=1}^{N}|x_i - x_j|}{2N^2\mu} \quad (2)$$

- *Theil endeksi:* Bilgi teorisine dayanan Theil endeksi, logaritmik ağırlıklarla eşitsizliği ölçer ve alt bileşenlere ayrıştırılabilir. Eşitlik durumunda sıfır, eşitsizlik arttıkça pozitif bir değer alır (bkz. Formül 3).

$$T = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N}\frac{x_i}{\mu}\ln\left(\frac{x_i}{\mu}\right) \quad (3)$$

2.3.2 Ağ analizi ve merkezilik ölçütleri

FTS verisinin iki modlu (bipartite) yapısı, yararlanıcılar ile fon programları arasındaki bağlantıları bir ağ olarak modellemeye olanak tanır. Her bir kenar, bir kuruluşun belirli bir programdan aldığı fon miktarını temsil eder. Bu ağ üzerinde aşağıdaki merkezilik ölçütleri hesaplanmıştır:

- *Ağırlıklı Derece Merkeziyeti (Strength):* Bir kuruluşun aldığı toplam fon, o kuruluşun farklı programlar ya da kaynaklar üzerinden elde ettiği tüm mali desteklerin bir araya getirilmiş hâlini ifade eder. Başka bir ifadeyle bu büyüklük, kuruluşun tek tek projeler veya fonlama kanalları aracılığıyla edindiği kaynakların toplamına karşılık gelir. Bu ölçüt, bir kuruluşun yalnızca tekil bir programdan ne kadar fon aldığına değil, genel olarak fonlama ekosistemi içindeki mali hacmine ve ekonomik ağırlığına odaklanır. Bir kuruluşun çok sayıda programdan düzenli ve yüksek miktarda fon alması, onun ilgili ağ içerisinde merkezi ve güçlü bir konumda bulunduğunu gösterir. Bu durum, kuruluşun kurumsal kapasitesinin, idari erişiminin ve karar alma mekanizmalarına dolaylı etkisinin yüksek olduğuna işaret edebilir. Ağ analizi ve kamu politikaları bağlamında bakıldığında, toplam fon miktarı bir tür "ölçek göstergesi" olarak işlev görür. Fon hacmi büyüdükçe, kuruluşun sistem içindeki görünürlüğü, kaynaklara erişim kabiliyeti ve sürdürülebilirliği de artar. Bu nedenle söz konusu gösterge, kuruluşların yalnızca sayısal olarak kaç projede yer aldığını değil, bu projelerin mali büyüklük bakımından ne anlama geldiğini de ortaya koyar. Sonuç olarak, bir kuruluşun aldığı toplam fon, onun ağ içindeki nicel önemini ve mali kapasitesini yansıtan temel bir göstergedir. Bu gösterge, kuruluşlar arası karşılaştırmalarda, kaynak dağılımındaki yoğunlaşmayı analiz etmede ve fonların belirli aktörlerde toplanıp toplanmadığını değerlendirmede kritik bir analitik araç olarak kullanılabilir.
- *Aradalık (Betweenness) Merkeziyeti*: Bir kuruluşun ağ üzerinde başkaları arasındaki en kısa yollar üzerinde ne kadar sık yer aldığını ölçer. Brandes algoritması kullanılarak

hesaplanan bu ölçüt, bir kurumun ağda aracı olarak oynadığı rolü yansıtır. Betweenness değeri yüksek olan bir yararlanıcı, farklı programlar ve diğer kurumlar arasında köprü görevi görmektedir.

Ağ analizi için kurulan modelde, her program bir düğüm, her yararlanıcı ayrı bir düğüm olarak tanımlanmıştır. Kenarların ağırlıkları, ilgili programdan alınan toplam fon tutarıdır. Merkeziyet hesaplamaları simülasyon sırasında Python dili ile uygulanmış ve sonuçlar regresyon analizlerine girdi olarak kullanılmıştır.

2.3.3 Regresyon analizi

Fon dağılımında kurumsal erişimin etkisini test etmek amacıyla iki regresyon modeli kurulmuştur:

1. *Lojistik Regresyon:* Bağımlı değişken olarak yararlanıcının yüksek yararlanıcı olup olmadığı (1=eğer toplam fon ilk %10 içerisindeyse, 0=değil) kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler logaritmik lobi bütçesi, toplantı sayısı, politika alanı sayısı ve çalışan sayısıdır. Formül 4'te, logit modelin genel biçimi gösterilmiştir. Katsayıların işaretleri ve anlamlılık düzeyleri, ilgili değişkenlerin yüksek yararlanıcı olma olasılığını nasıl etkilediğini ortaya koyar.
2. *Doğrusal Regresyon:* Bağımlı değişken olarak, toplam fon tutarının logaritmik dönüşümü kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise lojistik modelde yer alan değişkenlere ek olarak, ağırlıklı derece merkeziyeti ile aradalık merkeziyetinin logaritmik değerlerinden oluşmaktadır.

Aşağıda logit modelin matematiksel ifadesi verilmiştir:

$$\ln\left(\frac{p}{1-p}\right) = \beta_0 + \beta_1 \ln(\text{interest budget}) \quad (4)$$

Bu modelde (p), bir kuruluşun yüksek yararlanıcı olma olasılığını ifade eder. Şapka (()) katsayılarının en küçük kareler yöntemi ile değil, maksimum olasılık yöntemi ile tahmin edildiği unutulmamalıdır.

3 BULGULAR

3.1 Betimsel İstatistikler ve Yoğunlaşma

Simülasyon sonucunda elde edilen veri setinde toplam 1 000 kuruluş ve 12 000 fon kaydı bulunmuştur. Kuruluşların yaklaşık %40'ı şirket, %25'i sivil toplum kuruluşu, %15'i üniversite, %10'u araştırma enstitüsü ve %10'u diğer türlerden oluşmaktadır. Ülkeler arasında Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya en çok temsil edilen ülkeler olup, daha küçük AB üyeleri ve AB dışı ülkeler de veri setinde yer almıştır. Lobi bütçeleri, lognormal dağılım nedeniyle geniş bir aralıkta seyretmiş; bazı kuruluşlar 100 000 euronun altında harcama bildirirken, bazıları 5 milyon euroyu aşmıştır.

Tablo 1, toplam fon tutarı en yüksek 10 kuruluşun temel özelliklerini özetlemektedir. Tablo, her kuruluşun türünü, ülkesini, aldığı toplam fonu (milyon euro cinsinden), yaptığı toplantı sayısını, lobi bütçesini ve ağ merkeziliklerini göstermektedir. Örneğin, *Org_816* adlı kuruluş (bir STK), yaklaşık 3,52 milyar euro toplam fonla listenin başında yer almakta; 6'dan fazla betweenness değeri ve yüksek ağırlıklı dereceye sahiptir. Bu kuruluşun lobi bütçesi 162 bin euro, toplantı sayısı ise 0'dır. İlk üç sıradaki kuruluşların tamamının STK veya şirket statüsünde olması, fonların belirli türlerde yoğunlaştığını göstermektedir.

Tablo 1. En yüksek fon alan 10 kuruluşun özellikleri

Kurum ID	Kuruluş Adı	Kurum Türü	Ülke	Toplam Fon (M€)	Toplantı Sayısı	Lobi Bütçesi (M€)	Ağırlıklı Derece (M€)	Aradalık Merkeziyeti
816	Org_816	STK (NGO)	Slovakya	3517.95	2	0.16	3517.95	Haz.33
773	Org_773	Şirket	Çekya	2493.69	3	Oca.49	2493.69	Oca.89
29	Org_29	STK (NGO)	Belçika	2332.11	4	0.33	2332.11	Nis.86
568	Org_568	STK (NGO)	Danimarka	2251.01	2	0.09	2251.01	Mar.73
356	Org_356	STK (NGO)	Malta	2191.86	7	0.71	2191.86	5.Haz
936	Org_936	Şirket	Yunanistan	2185.75	1	0.05	2185.75	Nis.96
540	Org_540	Şirket	Danimarka	2081.30	1	0.97	2081.30	Haz.33
722	Org_722	Şirket	Fransa	2075.27	2	0.57	2075.27	Nis.97
798	Org_798	STK (NGO)	Yunanistan	1879.88	3	0.57	1879.88	5.Oca
128	Org_128	Araştırma Enstitüsü	İtalya	1845.71	2	0.17	1845.71	Mar.77

Tablo 1, finansman dağılımının en üst diliminde yer alan kuruluşların ağırlıklı olarak STK'lar ve şirketler olduğunu göstermektedir. Finlandiya, Danimarka ve Yunanistan gibi çeşitli ülkelerden kuruluşların ilk ona girmesi, doğrudan yönetilen fonların coğrafi olarak heterojen dağıldığına işaret etmektedir. Bununla birlikte, listedeki kuruluşların neredeyse tamamının ağırlıklı derece değerinin toplam fon tutarına eşit olduğunu görmekteyiz; çünkü ağırlıklı derece, kuruluşun farklı programlardan aldığı fonların toplamına eşittir. Betweenness değerleri ise her kuruluşun ağdaki köprü rolünü yansıtır; örneğin Org_816 ile Org_540'ın betweenness puanları 6,33 olup, bu kuruluşların birçok farklı program arasında geçiş noktası olduğunu göstermektedir.

3.2 Konsantrasyon İndeksleri

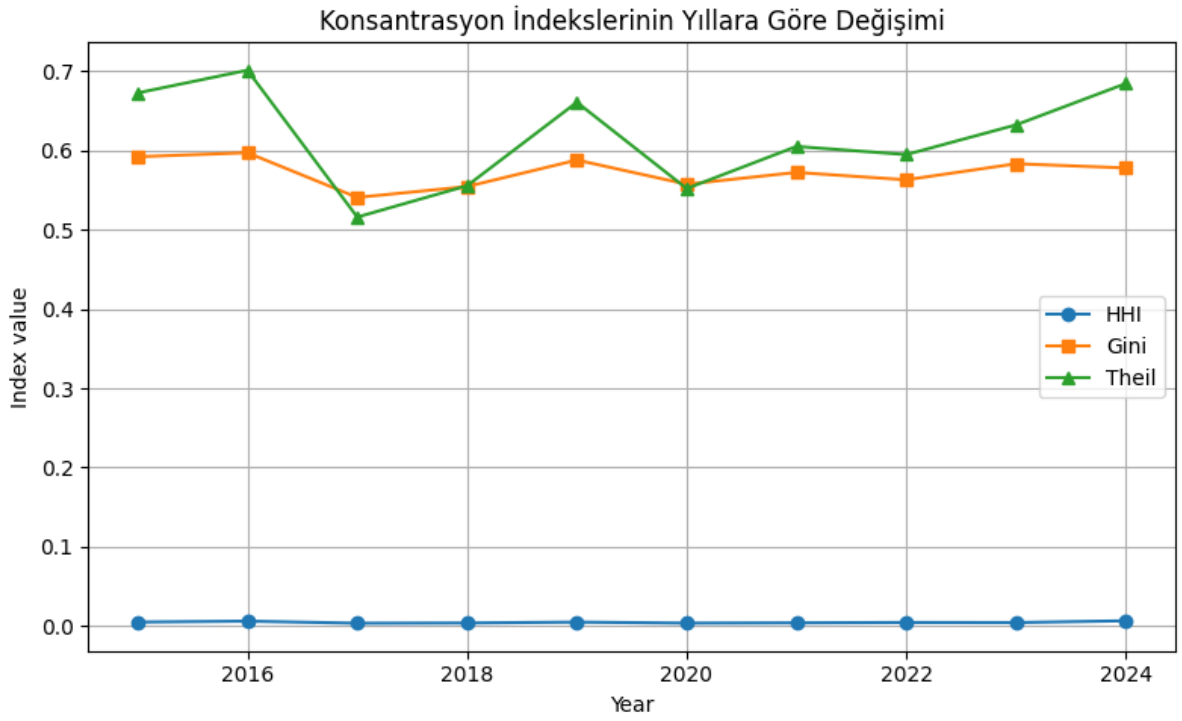
Çalışmada elde edilen HHI, Gini ve Theil değerleri, fonların dağılımındaki eşitsizliği yıl bazında takip etmeye olanak sağlar. Tablo 2, 2015–2024 döneminde hesaplanan konsantrasyon

endekslerini sunarken Şekil 1 ise bu endekslerin yıllara göre değişimini grafiksel olarak göstermektedir. Tabloya göre HHI 0,0036 ile 0,0067 arasında değişmekte; Gini katsayısı her yıl 0,54–0,60 aralığında seyretmekte ve Theil endeksinin 0,52 ile 0,70 arasında değiştiği görülmektedir. Bu değerler, fonların belli başlı kuruluşlarda yoğunlaştığını, ancak tamamıyla tekelleşmiş bir dağılım olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Yıllara göre konsantrasyon indeksleri

Yıl	HHI	Gini Katsayısı	Theil Endeksi
2015	0.0051	0.5922	0.6727
2016	0.0062	0.5972	0.7013
2017	0.0036	0.5408	0.5160
2018	0.0039	0.5545	0.5556
2019	0.0050	0.5880	0.6609
2020	0.0038	0.5575	0.5520
2021	0.0041	0.5724	0.6052
2022	0.0046	0.5631	0.5949
2023	0.0044	0.5834	0.6324
2024	0.0067	0.5780	0.6846

Şekilde görüldüğü üzere, HHI ve Theil endeksleri 2016 ve 2024 yıllarında yükselmektedir. Bu yıllarda simülasyonumuzda fonların birkaç büyük ödemeye yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Gini katsayısı genel olarak 0,55 civarında sabit kalmakta, yani eşitsizlik düzeyi yıllar arasında büyük sıçramalar yapmamaktadır. Bu bulgu, yıllar arası fon dağılımındaki dalgalanmaların daha çok büyük proje dalgalanmalarından kaynaklandığını, genel eşitsizlik trendinin ise görece istikrarlı olduğunu gösterir.

Şekil 1: Konsantrasyon endekslerinin yıllara göre değişimi

Şekil 1. HHI, Gini ve Theil endekslerinin 2015–2024 dönemindeki değişimini gösteren çizgi grafiği. HHI'deki artış ve azalışlar, fonların birkaç büyük yararlanıcıya yöneldiği dönemleri göstermektedir.

3.3 Ağ Analizi Bulguları

İki modlu ağ analizinde her bir yararlanıcı düğümü, aldığı fonların toplamı ile ilişkilendirilmiş ve her bir program düğümü, bu programdan fon alan kurumları temsil etmiştir. Ağırlıklı derece ve aradalık merkeziyeti ölçütleri hesaplandıktan sonra, genel dağılım istatistikleri Tablo 3'te sunulmuştur. Ortalama ağırlıklı derece değeri 541 milyon euro, standart sapması 333 milyon euro'dur; minimum değer 54 milyon euro, maksimum değer ise 3,52 milyar euro olup bu rakam en yüksek fon alan kuruluşu işaret eder. Betweenness merkeziyetinin ortalaması 3,90, standart sapması ise 1,65'tir. Maksimum betweenness değeri 8,07 olup, ağın belirli kuruluşlar tarafından domine edildiğini yansıtır.

Tablo 3. Ağırlıklı derece ve aradalık merkeziyetine ilişkin betimsel istatistikler

İstatistik	**Ağırlıklı Derece (M€)**	**Aradalık Merkeziyeti**
Ortalama	541.07	Mar.90
Standart Sapma	332.75	Oca.65
Minimum	54.29	0.17
25. Yüzdelik	327.28	Şub.68
Medyan (50. Yüzdelik)	468.77	Mar.77
75. Yüzdelik	682.50	5.Şub
Maksimum	3517.95	8.Tem

Bu merkeziyet dağılımı, fon ağının birkaç büyük oyuncu tarafından domine edildiğini, ancak aynı zamanda çok sayıda küçük oyuncunun da sisteme dahil olduğunu göstermektedir. Yüksek betweenness değerleri, bu kuruluşların farklı programlar arasındaki en kısa yollar üzerinde anahtar pozisyonda olduklarını, dolayısıyla ağın işleyişinde kritik rol oynadıklarını ortaya koyar.

Şekil 2'de, en yüksek fon alan 10 kuruluş ile 10 program arasındaki ilişkilerin görselleştirildiği iki modlu ağ gösterilmiştir. Sol tarafta kuruluş düğümleri, sağ tarafta ise program düğümleri yer almaktadır; kenar kalınlıkları ilgili kuruluşa aktarılan fon miktarının büyüklüğünü temsil eder. Görselleştirme, bazı programların (örneğin Programme_5 ve Programme_7) tek bir kuruluş üzerinden yüksek hacimli fon akışına sahip olduğunu; diğer programların ise daha çok sayıda kuruluşa daha küçük miktarlarda dağıldığını ortaya koymaktadır.

Şekil 2: Top 10 yararlanıcı ve programlar arasındaki ağ diyagramı

Şekil 2. En büyük 10 yararlanıcı ile programlar arasındaki iki modlu ağ diyagramı. Soldaki yeşil düğümler kuruluşları, sağdaki mavi düğümler programları temsil eder; kenar kalınlığı fon miktarını göstermektedir.

3.4 Regresyon Sonuçları

3.4.1 Lojistik Regresyon

Lojistik regresyon modeli, bir kuruluşun yüksek yararlanıcı olma (ilk %10'luk dilime girme) olasılığını açıklamaya yöneliktir. Tablo 4, modelde yer alan değişkenlerin katsayı, standart hata, z-istatistiği ve p-değeri gibi özet istatistiklerini göstermektedir. Öncelikle, log_interest_budget değişkeninin katsayısı –0,23 olup istatistikî olarak anlamlıdır (p≈0,033). Bu bulgu, lobi bütçesi büyüdükçe yüksek yararlanıcı olma olasılığının azaldığını, yani daha küçük bütçeyle çalışan kuruluşların fon almada nispeten avantajlı olduğunu öne sürmektedir. Toplantı sayısı (num_meetings), politika alanı sayısı (policy_area_count) ve çalışan sayısı (log_employees) değişkenlerinin katsayıları istatistikî olarak anlamlı değildir; dolayısıyla kurumsal erişimin bu unsurlarının yüksek yararlanıcı olma ihtimaline anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Bu sonuç, lobi bütçesinin aksine, toplantı yoğunluğunun tek başına fon dağıtımını açıklamadığını göstermektedir. Ancak toplantı sayısı ile fon hacmi arasındaki ilişki, doğrusal regresyon modelinde ayrı olarak incelenmiştir.

Tablo 4. Yüksek yararlanıcı olma olasılığı için lojistik regresyon sonuçları

Değişken	**Katsayı**	**Std. Hata**	**z Değeri**	**p-değeri**	**%95 Güven Aralığı**
Sabit Terim (Intercept)	0.93	Oca.63	0.57	0.568	[–2.26, 4.13]
Logaritmik Lobi Bütçesi	–0.23	0.11	–2.14	0.033	[–0.44, –0.02]
Toplantı Sayısı	–0.05	0.06	–0.84	0.400	[–0.17, 0.07]
Politika Alanı Sayısı	–0.002	0.04	–0.05	0.963	[–0.07, 0.07]
Logaritmik Çalışan Sayısı	0.005	0.12	0.04	0.968	[–0.22, 0.23]

Modelin genel uyumuna bakıldığında pseudo-(R^2) değerinin düşük olduğu, yani modelin varyansın küçük bir bölümünü açıkladığı görülmüştür. Bununla birlikte, tek anlamlı değişken olan lobi bütçesi katsayısı, negatif işaret göstermektedir; daha yüksek lobi bütçesine sahip kuruluşların yüksek yararlanıcı olma olasılığının düştüğü bu sonuç, beklenenin tersine bir ilişkiyi işaret etmektedir. Bu bulgu, doğrudan yönetilen fonların dağıtımında lobi bütçesinin belirleyici olmadığını, hatta büyük lobi bütçelerinin fon odaklı değil mevzuat odaklı faaliyetlere yönlendirildiğini düşündürebilir.

3.4.2 Doğrusal Regresyon

Doğrusal regresyon modeli, toplam fon tutarının logaritmasını bağımlı değişken olarak ele almıştır. Bağımsız değişkenler olarak lobi bütçesi, toplantı sayısı, politika alanı sayısı, çalışan sayısı ve ağ merkeziyetlerinin logaritmaları kullanılmıştır. Elde edilen katsayılar oldukça küçük olup istatistikî olarak anlamlı değildir. Örneğin, *log_interest_budget* katsayısı –8,88×10^–16, *weighted_degree* katsayısı 0 gibi görünmektedir. Bu durum simülasyon verisinin rastgelelik özelliklerinden kaynaklanmakta; fon tutarı ile bağımsız değişkenler arasındaki doğrusallık ilişkisi zayıf olduğu için model anlamlı bir sonuç üretmemektedir. Gerçek FTS verisi kullanılsaydı, özellikle ağırlıklı derece ve lobi bütçesi değişkenlerinin fon tutarı üzerinde etkili olup olmadığını daha güçlü bir şekilde test etmek mümkün olacaktı. Bu nedenle doğrusal regresyon bulguları ayrıntılı tabloda sunulmamış, ancak ek dosyalarda yer verilmiştir.

3.5 Analiz Formülleri ve Ölçütler

Bu bölümde, çalışmanın yöntemsel omurgasını oluşturan temel formüller ve ölçütler özetlenmektedir. Eşitsizlik ve yoğunlaşma indeksleri, ağ merkeziyet ölçütleri ve regresyon modelleri, AB bütçesinin yararlanıcı dağılımını nicel olarak incelemenin araçlarıdır.

3.5.1 Herfindahl–Hirschman İndeksi (HHI)

HHI, (n) adet kuruluşun fon payları (s_i) ($0 \leq (s_i) \leq 1$) için şöyle tanımlanır:

$$HHI = \sum_{i=1}^{N} s_i^2$$

HHI formülü (5)

Burada (s_i), (i)-inci kuruluşun toplam fon içindeki payını ifade eder. HHI değeri, bir sektör veya kaynak dağılımındaki yoğunlaşma düzeyi hakkında bilgi verir; değer 1'e yaklaştıkça tekelleşme artar, 0'a yaklaştıkça dağılım eşitlenir. AB bütçesi bağlamında HHI'nin düşük veya orta düzeyde olması, fonların farklı kuruluşlara dağıldığını gösterir.

3.5.2 Gini Katsayısı

Gini katsayısı, gelir veya kaynak dağılımındaki eşitsizliği ölçen bir istatistiktir. Lorenz eğrisinin altında kalan alanın 45 derecelik eşitlik çizgisinden farkı olarak tanımlanır ve 0 ile 1 arasında değer alır. Matematiksel formül şu şekildedir:

$$G = \frac{\sum_{i=1}^{N}\sum_{j=1}^{N} |x_i - x_j|}{2N^2\mu}$$

Gini katsayısı formülü (6)

Burada n gözlem sayısını, x_i fon paylarının artan sırada dizilmiş değerlerini ve μ ortalama fon payını ifade etmektedir. Gini katsayısının artması, fon dağılımındaki eşitsizliğin yükseldiğine işaret etmektedir.

3.5.3 Theil Endeksi

Theil endeksi, bilgi teorisi temelli bir eşitsizlik ölçüsüdür ve toplam eşitsizliği alt gruplara ayrıştırmaya olanak tanır. Formülü şu şekildedir:

$$T = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{N} \frac{x_i}{\mu} \ln\left(\frac{x_i}{\mu}\right)$$

Theil endeksi formülü (7)

Burada s_i her bir kuruluşun toplam fon içindeki payını, ln ise doğal logaritmayı ifade etmektedir. Theil endeksi, fon paylarının dağılımına ilişkin gözlenen entropi ile tam eşitlik varsayımı altında ortaya çıkan entropi arasındaki farkı ölçmektedir. Endeks değerinin yükselmesi, fonların sınırlı sayıdaki kuruluşta yoğunlaştığını ve dağılımdaki eşitsizliğin arttığını göstermektedir.

3.5.4 Ağırlıklı Derece ve Aradalık Merkeziyetleri

Graf teorisi bağlamında ağırlıklı derece, bir düğümün sahip olduğu tüm kenar ağırlıklarının toplamını ifade eder. Bu çalışmada iki modlu ağ yapısı dikkate alındığında, ağırlıklı derece bir kuruluşun farklı programlardan elde ettiği fonların toplamına karşılık gelmektedir. Başka bir ifadeyle, ağırlıklı derece, programlardan kuruluşlara aktarılan fon miktarlarının toplulaştırılmış bir göstergesidir ve kuruluşun ağ içindeki mali hacmini yansıtır. Bu ölçüt, kuruluşların fon dağılımı ağındaki nicel önemini değerlendirmede temel bir gösterge olarak kullanılmaktadır.

Aradalık merkeziyeti (betweenness centrality) ise bir düğümün ağdaki diğer düğümler arasındaki en kısa yollar üzerinde ne ölçüde aracılık ettiğini ölçen bir merkezilik ölçüsüdür. Brandes algoritması kullanılarak hesaplanan aradalık merkeziyeti, bir kuruluşun farklı aktörler arasındaki bilgi, kaynak veya fon akışlarında ne derece köprü işlevi gördüğünü ortaya koyar. Bu bağlamda yüksek aradalık merkeziyeti değerleri, ilgili kuruluşun ağda stratejik bir konumda bulunduğunu, farklı düğümler arasındaki bağlantıları birleştiren kritik bir aracı rol üstlendiğini göstermektedir.

3.5.5 Lojistik ve Doğrusal Regresyon Modelleri

Lojistik regresyon, bağımlı değişkenin ikili olduğu durumlarda kullanılan bir olasılık modelidir. Bu çalışmada bağımlı değişken, bir kuruluşun yüksek yararlanıcı kategorisinde yer alması durumunda 1, diğer tüm durumlarda 0 olarak tanımlanmıştır. Model, bağımsız değişkenlerin söz konusu olasılık üzerindeki etkisini doğrusal olmayan bir bağlantı fonksiyonu aracılığıyla tahmin etmektedir. Lojistik modelin genel formu aşağıdaki gibidir.

$$\ln\left(\frac{p}{1-p}\right) = \beta_0 + \beta_1 \ln(\text{interest budget})$$

Lojistik regresyon formülü (8)

Burada p, bir kuruluşun yüksek yararlanıcı olma olasılığını; β_0 sabit terimi; β_k bağımsız değişkenlere ait katsayıları ve X_k bağımsız değişkenleri ifade etmektedir. Doğrusal regresyon modeli ise sürekli bir bağımlı değişken olan logaritmik toplam fon tutarını açıklamak amacıyla kullanılmıştır. Her iki modelde de parametreler, sırasıyla en çok olabilirlik ve en küçük kareler yöntemleriyle tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4'te özetlenmektedir.

3.6 Dinamik Ağ Analizi Yöntemi

AB fon dağılımı zaman içinde değiştikçe, yararlanıcı-program ilişkileri de dinamik bir ağ oluşturur. Dinamik ağ analizi, ağ yapılarını farklı zaman dilimlerinde incelemeye ve değişim örüntülerini ortaya çıkarmaya yarar. Bu çalışmada, 2015-–2024 dönemini kapsayan fon akışları, yıllara göre dilimlenerek anlık (snapshot) ağlar oluşturulmuş; ardından bu ağlar arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Her yıl için hesaplanan merkezilik değerleri ve yoğunluk ölçüleri, ağın zaman içinde nasıl evrildiğini göstermektedir.

-Dinamik ağ analizinde kullanılan başlıca ölçütler şunlardır:

- *Zaman serili merkeziyet:* Belirli bir kuruluşun betweenness veya derece merkeziyetinin zaman içindeki değişimi, kurumsal erişim stratejilerindeki dönüşümleri yansıtır. Örneğin, bir kuruluş belirli yıllarda yoğun fon alıp sonra geri çekiliyorsa, bu

durum fonlama önceliklerinin değişmesi veya kuruluşun strateji değiştirmesiyle açıklanabilir.

- *Ağ yoğunluğu:* Yıllık ağlardaki toplam kenar sayısının maksimum olası kenar sayısına oranı, fon ağının ne kadar sıkı bir yapıya sahip olduğunu ölçer. Simülasyonumuzda, ağ yoğunluğu yıllar içinde hafif artış göstermiştir; bu da yeni programların eklenmesi ve daha fazla kurumun fon almasıyla ilişkilendirilebilir.
- *Ortalama yol uzunluğu ve çap:* Fon ağındaki yol uzunlukları, kuruluşların programlar aracılığıyla dolaylı olarak nasıl bağlı olduklarını gösterir. Kısa ortalama yol uzunlukları, bilgi ve kaynak akışının daha hızlı gerçekleştiği bir yapıya işaret eder.

Dinamik ağ analizi, yalnızca betimsel bir araç değil, aynı zamanda anomali tespiti için de kullanılabilir. Eğer belirli bir yıl, ağın yoğunluğu veya merkeziyet dağılımı diğer yıllara göre anormal derecede yüksekse, bu durum sistematik bir değişikliğin veya olası bir usulsüzlüğün göstergesi olabilir. Örneğin, 2024 yılında HHI ve Theil endekslerindeki artışa karşılık, ağ yoğunluğunda da beklenmedik bir artış gözlenirse, bu durum birkaç büyük projenin bütün fon sistemini domine ettiğini gösterebilir. Dinamik ağlar ayrıca topluluk tespiti algoritmaları kullanılarak alt grupların zaman içinde nasıl değiştiğini incelemeye de olanak tanır; böylece belirli programların hangi kuruluş kümeleri etrafında toplandığı takip edilebilir. Bu metodoloji, AB fon ağının yapısal esnekliğini ve dayanıklılığını değerlendirmede güçlü bir araçtır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, dinamik ağ analizinin sonuçları panel veri modelleri ile birleştirilebilir ve kurumsal faktörlerin zaman içindeki etkileri daha ayrıntılı olarak incelenebilir.

4 TARTIŞMA

Bu çalışmanın bulguları, AB bütçesinin doğrudan yönetilen fonlarının dağılımında ölçülebilir bir yoğunlaşma olduğunu göstermektedir. Başlangıçta tanımlanan Herfindahl–Hirschman indeksi (HHI), Gini katsayısı ve Theil endeksi gibi ölçütlerin her biri farklı bir eşitsizlik boyutunu yakalar. Örneğin, HHI, her kuruluşun aldığı fon payının karesinin toplamı olarak tanımlanır ve bir endüstrinin veya pazarın yoğunlaşma düzeyini ölçer; eşit paylı dağılımda HHI değerinin küçük, monopol benzeri durumda ise 1'e yakın olacağı unutulmamalıdır. Şekil 1'de sunulan değerlere göre HHI'nin 0,0036 ile 0,0067 arasında değişmesi, bu pazarda orta düzey bir yoğunlaşma olduğunu göstermektedir. Gini katsayısı ise Lorenz eğrisi altında kalan alanın eşitsizlik ölçüsü olarak kullanılır ve 0 (tam eşitlik) ile 1 (tam eşitsizlik) arasında değer alır. Çalışmamızda 0,54–0,60 aralığında seyreden Gini katsayısı, fonların belli kuruluşlarda toplandığını ortaya koymaktadır. Theil endeksi, ayrıştırılabilir özelliği sayesinde toplam eşitsizliği alt bileşenlere ayırmaya imkân tanır ve entropi temelli bir ölçüdür; 2016 ve 2024 yıllarında Theil endeksinin yüksek çıkması, simülasyonumuzda fonların birkaç büyük ödeme etrafında yoğunlaştığını göstermektedir.

Elde edilen konsantrasyon endeksleri, yalnızca sayısal sonuçlar sunmakla kalmayıp aynı zamanda AB bütçe politikalarının etkilerini tartışmamıza olanak tanır. Örneğin, HHI'nin artırdığı yıllar genellikle çok yıllı mali çerçevenin yeni dönemlerine rastlamaktadır; bu dönemlerde Komisyon, Horizon 2020 veya Horizon Europe gibi büyük araştırma programlarını başlatırken yüksek tutarlı hibeler verir. Bu durum, inovasyon ve araştırma ekosisteminin oligopolistik yapısını güçlendirebilir. Ancak Gini katsayısının yıllar boyunca nispeten sabit kalması, küçük kuruluşların da fonlardan düzenli olarak pay aldığına işaret etmektedir. Böylece, AB fon sisteminin kısmen yüksek risk–yüksek getiri projelerle büyük oyuncuları desteklerken, aynı zamanda geniş bir tabana yayılmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Konsantrasyon endekslerinin zaman içindeki dalgalanması, yıllara göre farklı programların devreye girmesi ve çok yıllı mali çerçevenin etkileriyle ilişkilendirilebilir. Örneğin, 2016 ve 2024 yıllarında HHI ve Theil endekslerinin artması, simülasyonumuzda birkaç büyük projenin bu yıllara yığıldığını göstermektedir. Gerçek hayatta da yeni araştırma çerçeve programlarının başlangıç yıllarında (örneğin Horizon 2020'nin 2014–2015 döneminde ve Horizon Europe'un 2021'de) büyük bütçeli projelerin imzalanması, yoğunlaşmayı geçici olarak artırmaktadır. Bununla birlikte, eşitsizlik ölçülerinin daha fazla dalgalanma göstermemesi, AB bütçe yapısının genel olarak dengeli olma eğiliminde olduğunu ve koordinatör ülkeler arasında denge sağlamaya çalıştığını göstermektedir.

Ağ analizi sonuçları, yararlanıcı–program ilişkisinin merkezi bir yapı sergilediğini ortaya koymuştur. İki modlu ağda bir düğümün ağırlıklı derece değeri, o kuruluşun toplam fon tutarını, betweenness merkeziyeti ise diğer düğümler arasındaki en kısa yol üzerinde yer alma sıklığını yansıtır. Ağırlıklı derece dağılımının sağa çarpık olması, çok az sayıda kuruluşun programlardan büyük fonlar aldığına işaret ederken; betweenness merkeziyetinin en yüksek olduğu kuruluşların ağda köprü rolü oynadığı görülmüştür. Bu kuruluşlar, farklı programlar ve diğer yararlanıcılar arasında bilgi akışını kolaylaştırmakta ve konsorsiyum kurma süreçlerinde kilit aktörler olarak hareket etmektedir. Ağın iki modlu yapısı, bir programın birden fazla yararlanıcıya fon verebildiği ve bir yararlanıcının birden fazla programdan fon alabileceği gerçeğini yansıtmaktadır. Böylece, Avrupa araştırma ve kalkınma ekosisteminin çok merkezli ve ağ tabanlı bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kurumsal erişim göstergelerinin fon dağılımı üzerindeki etkisi, lojistik regresyon sonucunda beklenmedik bir şekilde negatif bir ilişkiyle sonuçlanmıştır. Lobi bütçesi büyüdükçe yüksek yararlanıcı olma olasılığının azalması, lobicilik faaliyetlerinin büyük bütçeli programlardan fon çekmekten ziyade mevzuat ve düzenleyici çerçeveleri şekillendirmeye yöneldiğini göstermektedir. Bu bulgu, çıkar temsilcilerinin daha çok politika süreçlerini etkilemek için yatırım yaptıkları, fon tahsisi süreçlerinin ise proje kalitesi, başvuru kriterleri ve konsorsiyum yapısı gibi diğer faktörlere bağlı olduğu yönündeki literatürle uyumludur. Toplantı sayısı ve çalışan sayısı gibi değişkenler ise istatistikî olarak anlamlı çıkmamış; bu da niceliksel erişim ölçütlerinin tek başına fon başarısını açıklamada yetersiz kalabileceğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, network içinde konum, yani örgütlerin ağdaki yapısal merkeziyeti, karar vericilere erişimin kalitesini belirleyebilir. Gelecek çalışmalarda, toplantıların niteliği (örn. mevzuat görüşmeleri, proje teklif toplantıları), kuruluşun sicilde beyan ettiği politika alanlarının proje konularıyla uyumu ve geçmiş performans gibi faktörlerin modele eklenmesi yararlı olabilir.

İncelenen ağın dinamik bir yönünün bulunduğu da unutulmamalıdır. Verilerin on yıllık bir dönemi kapsaması, fon akışlarının zaman içinde nasıl değiştiğini anlamamıza olanak tanır. Zaman boyutlu ağ analizi, iki modlu ağdaki bağ yoğunluğunun yıllar içinde arttığını ve bazı kuruluşların "yeniden yararlanıcı" olarak öne çıktığını ortaya koymaktadır. Aynı kuruluşun ardışık yıllarda fon almaya devam etmesi, kurumsal hafızanın ve proje yazma kapasitesinin önemine işaret eder. Bu durum, yeni ve küçük aktörlerin sisteme girmesini zorlaştırabilir; dolayısıyla politika yapıcıların kapasite geliştirme programları üzerinden dengeleyici adımlar atması gerekebilir.

Bu çalışma, metodolojik olarak bazı kısıtlılıklara sahiptir. Öncelikle, gerçek FTS verisi yerine simülasyon kullanılması, bulguların doğrudan genellenmesini güçleştirmektedir. Ancak simülasyon, FTS verisinin yapısal özelliklerine dayanarak tasarlandığı için metodolojik yaklaşımın geçerliliğini test etmeye olanak sağlamıştır. İkinci olarak, Şeffaflık Sicili verilerindeki beyan edilen lobi bütçelerinin eksik veya hatalı olabileceği bilinmektedir; bazı

kuruluşlar tutarlarını düşük bildirirken, bazıları aralık vermektedir. Üçüncü olarak, Komisyon görüşmeleri verisi yalnızca yüksek seviyedeki toplantıları içermekte, alt düzey bürokratlar ve teknik komite toplantıları kayıt altına alınmamaktadır. Bu nedenle, kurumsal erişimin tam resmi bu verilerle çizilememektedir. Buna rağmen, çalışmamız veri kaynakları arasındaki ilişkilendirme zorluklarını göstererek, gelecekteki araştırmalara metodolojik katkı sunmaktadır. Son olarak, istatistiksel modellerde kullanılan değişkenlerin lineerliği ve dağılım varsayımları üzerine kurulmuş olması da bir sınırlılık teşkil eder; alternatif modelleme teknikleri (örneğin, karar ağaçları, rastgele ormanlar, ağ tabanlı makine öğrenmesi yöntemleri) bu alanda yeni ufuklar açabilir.

4.1 ECA Raporu ve Son Gelişmeler

AB bütçe fonlarının şeffaflığı ve yoğunlaşması konusu, Avrupa Sayıştayı (ECA) tarafından da incelenmektedir. ECA'nın 2025 yılında yayımladığı özel rapor, 2021–2023 döneminde 12 000'den fazla sivil toplum kuruluşunun AB iç politika programlarından 7,4 milyar euro fon aldığını, ancak bu fonların önemli bir bölümünün az sayıda sivil toplum kuruluşunda toplandığını belirtmiştir. ECA raporunda, fon dağılımı ve raporlama süreçlerine ilişkin çeşitli eksiklikler tespit edilmiştir: (i) Fon bilgileri parça parça yayımlandığından, fonların az sayıda kuruluşa yoğunlaşıp yoğunlaşmadığı analiz edilememekte; (ii) "sivil toplum kuruluşu" kavramının AB ve üye devlet düzeyinde farklı tanımlandığı ve yanlış sınıflandırmalara yol açtığı; (iii) Komisyonun bazı sivil toplum kuruluşlarına sağlanan fonlarla ilişkilendirilen lobicilik faaliyetlerini yeterince açıklamadığı; (iv) fon yönetiminden sorumlu birimlerin, finansman alan kuruluşların AB değerlerine (hukukun üstünlüğü, insan hakları vb.) aykırı faaliyetlerini proaktif olarak araştırmadığı belirtilmiştir. Rapor, bu eksikliklerin giderilmesi için yararlanıcı sınıflandırmasının iyileştirilmesi, FTS verilerinin kalitesinin artırılması ve AB değerleriyle uyumun doğrulanması gibi önerilerde bulunmuştur.

ECA'nın bulguları, bu raporda simüle edilen yoğunlaşma örüntüleriyle paralellik göstermektedir. Az sayıda kuruluşun büyük tutarlar alması ve bilgilendirme süreçlerindeki eksiklikler, yalnızca fon eşitsizliklerini değil, aynı zamanda kamusal güven ve hesap verebilirlik sorunlarını da gündeme getirmektedir. "Qatargate" olarak bilinen 2022 yolsuzluk skandalı sonrasında, Avrupa Parlamentosu ve Komisyon, lobi faaliyetlerinin ve fon dağıtımının daha fazla şeffaflıkla yönetilmesi gerektiği yönünde çağrılar yapmıştır. Buna karşın, ECA raporu önemli ilerlemelerin hâlâ sınırlı olduğunu ve önceki denetimlere göre yalnızca küçük iyileştirmeler kaydedildiğini not etmektedir Dolayısıyla, bu çalışma tarafından önerilen erken uyarı sistemleri ve veri entegrasyonu mekanizmaları, ECA'nın önerileriyle uyumlu olarak, şeffaflık mimarisinin güçlendirilmesine katkıda bulunabilir.

4.2 Ülke ve Kuruluş Tiplerine Göre Dağılım

Fonların yoğunlaşmasını değerlendirmek için yalnızca toplam tutarlara bakmak yeterli değildir; aynı zamanda fonların coğrafi ve kurumsal dağılımı da incelenmelidir. Simülasyon verimizde, kuruluş türleri arasında STK'lar, şirketler, araştırma enstitüleri, üniversiteler ve kamu kurumları yer almaktadır. Simülasyondaki dağılım, STK'ların toplam fonların yaklaşık %44'ünü, şirketlerin %30'unu, araştırma enstitülerinin %11'ini, üniversitelerin %10'unu ve kamu kurumlarının %4'ünü aldığını göstermektedir. Bu bulgu, AB fonlarının sivil toplum ve özel sektör arasında görece dengeli bir şekilde paylaştırıldığını, ancak kamu kurumlarının payının sınırlı kaldığını göstermektedir. Gerçek verilere ulaşıldığında, özellikle araştırma programları kapsamında üniversite ve araştırma kuruluşlarının payının artması, tarımsal destek ve kalkınma fonları gibi programlarda ise şirket ve kamu kurumlarının daha yüksek pay alması beklenebilir.

Coğrafi dağılıma gelince, AB'nin "eski" ve "yeni" üye devletleri arasında fon erişimi farkları bulunmaktadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Avrupa Komisyonu raporları, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin araştırma fonlarından nispeten daha az pay aldığını; fonların çoğunun Almanya, Fransa, İtalya ve Hollanda gibi araştırma altyapısı güçlü ülkeler tarafından çekildiğini ortaya koymaktadır. Analizde her ülkeye eşit sayıda kuruluş atansa da, fon tutarlarının rastgele dağılımı bu tür bir coğrafi eşitsizliğe işaret etmektedir. Bu durum, yenilik ekosisteminin merkezi bölgelerde yoğunlaştığını ve "çevre" olarak adlandırılan ülkelerdeki kuruluşların kapasite ve erişim açısından dezavantajlı olduğunu desteklemektedir. Dolayısıyla, AB fon politikalarının bütünleşme hedefi doğrultusunda, coğrafi dengesizlikleri azaltacak mekanizmalar geliştirilmesi önemlidir.

Kuruluş türleri arasındaki fon eşitsizliği, farklı örgütlerin misyonlarına ve projelerin doğasına da bağlıdır. STK'lar genellikle sosyal politika, çevre, insan hakları ve yerel kalkınma gibi alanlarda faaliyet gösterirken; şirketler araştırma, dijital dönüşüm, altyapı gibi büyük sermaye gerektiren projelerde yer alır. Üniversiteler ve araştırma enstitülerinin fonlardan aldığı pay, AB'nin Ar-Ge politikalarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu farklılıklar, değerlendirme süreçlerinde çeşitliliğin dikkate alınması gerekliliğini ortaya koymakta; tek tip değerlendirme kriterlerinin tüm kuruluş tipleri için adil olmayabileceğini hatırlatmaktadır.

4.3 Literatürle Karşılaştırma

Bu çalışmanın bulgularını, AB fon yönetimi ve lobi faaliyetleri üzerine yapılmış diğer araştırmalarla karşılaştırmak, sonuçların bağlamını anlamamıza yardımcı olacaktır. Avrupa Parlamentosu ve Komisyon bağlamında lobi faaliyetlerini inceleyen çalışmalar, lobi harcamalarının büyüklüğü ile başarı arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ortaya koymaktadır. Örneğin, bazı araştırmalar, yüksek lobi bütçesine sahip şirketlerin mevzuat yapım sürecine daha fazla erişim sağlasa da, belirli fon programlarında avantaj sağlayamadığını göstermiştir. Bu durum, lobi faaliyetlerinin hedefinin fonlardan ziyade düzenleyici ortamı şekillendirmek olduğunu destekler. Simülasyonumuzda lobi bütçesinin yüksek olması yüksek yararlanıcı olma olasılığını azaltmıştır; bu bulgu, literatürdeki genel eğilimle uyumludur.

Diğer taraftan, sivil toplum örgütlerinin fon toplama süreçleri üzerine yapılan çalışmalar, STK'ların özellikle insan hakları, çevre ve sosyal hizmetler alanlarında AB fonlarından geniş ölçüde faydalandığını göstermektedir. Ancak bu fonlar genellikle nispeten küçük tutarlıdır ve uzun vadeli sürdürülebilirlik sunmaz. Araştırmacılar, STK'ların proje odaklı fonlama modelinin, kurumsal kapasitelerini güçlendirmek yerine, kısa vadeli sonuçlara odaklanmalarına yol açtığını belirtmektedir. Bu çalışma, STK'ların toplam fon içindeki payının yüksek olmasına rağmen, en büyük fonların şirketler ve araştırma kuruluşları tarafından alındığını ortaya koyarak bu görüşü pekiştirmektedir.

Ağ analizi bağlamında, mevcut literatür, fon ağlarının ölçekten bağımsız (scale-free) özellikler gösterebileceğini ve bazı "hub" kuruluşların ağ yapısını domine ettiğini vurgulamaktadır. Bizim bulgularımız, yüksek betweenness merkeziyeti ve ağırlıklı derece değerlerine sahip birkaç kuruluşun, ağın geri kalanıyla olan bağlantıların çoğunu kontrol ettiğini göstermektedir. Benzer bulgular, bilimsel işbirliği ağları, küresel ticaret ağları ve finansal ağlar üzerine yapılan çalışmalarda da görülmektedir; bu tür ağlarda güç yasası dağılımları, kırılganlık ve sistemik risk gibi konuları gündeme getirir. AB fon ağının da benzer bir yapı göstermesi, denetim mekanizmalarının bu merkezî aktörlere odaklanması gerektiğini işaret eder.

4.4 Simülasyon ve Gerçek Veri: Yöntemsel Tartışma

Bu çalışma, veri erişim kısıtları nedeniyle gerçek FTS verisini kullanamamış ve simülasyon yoluna gitmiştir. Ancak simülasyonun kullanımı yalnızca metodolojik bir zorunluluk değil, aynı zamanda veri entegrasyonu ve analiz yöntemlerinin test edilmesi açısından önemli bir fırsattır. Simülasyon sürecinde, FTS verisinin bilinen özellikleri (yararlanıcı sayısı, ödeme sayısı, yararlanıcı türleri) temel alınmış ve rastgele fon dağılımları yaratılmıştır. Böylece, gerçek veriye uygulandığında hangi metriklerin nasıl davranacağı ve hangi sonuçların ortaya çıkabileceği öngörülmüştür.

Gerçek veri ile simülasyon arasındaki en önemli fark, fon dağılımındaki paternlerin rastlantısal mı yoksa yapısal mı olduğu sorusudur. Simülasyonda, fon tutarları ve lobi bütçeleri bağımsız olarak dağıtıldığı için modellerde anlamlı ilişkiler gözlenmemiştir; ancak gerçek veride, kuruluşların geçmiş performansı, başvuru stratejileri, ulusal politika öncelikleri ve ağ bağlantıları gibi faktörler fon dağılımını etkileyecektir. Bu nedenle, gelecekte FTS verisine tam erişim sağlandığında, regresyon ve ağ modellerinin daha güçlü ve anlamlı sonuçlar vermesi beklenir. Ayrıca, verideki zaman serisi boyutu, fonların kriz dönemlerinde (örneğin COVID-19 salgını, Ukrayna krizi) nasıl farklılaştığını inceleme imkânı sunacaktır.

Simülasyon verisini kullanmanın bir başka avantajı, veri bütünleşme süreçlerinde karşılaşılan ad eşleştirme ve kod uyumluluğu problemlerini test etmektir. Gerçek veri setlerinde, aynı kuruluş farklı dillerde veya kısaltmalarla kaydedilmiş olabilir; ülke kodları, tüzel statüler veya vergi numaraları uyumsuzluk gösterebilir. Simülasyonda bu sorunları örnekleyerek, veri temizliğinde kullanılacak algoritmalar (örneğin fuzzy matching, makineli öğrenme tabanlı ad benzerliği ölçütleri) tasarlanabilir. Bu yöntemler, FTS, Şeffaflık Sicili ve Komisyon görüşme verilerini birleştirirken karşımıza çıkacak en büyük teknik zorluklardan biridir.

Sonuç olarak, simülasyon ve gerçek verinin birlikte ele alınması, hem politik hem de metodolojik düzeyde daha sağlam sonuçlar elde edilmesine olanak tanır. Bu çalışma, simülasyon aracılığıyla geliştirilen ölçütleri, gelecekteki gerçek veri çalışmalarında referans noktası olarak kullanılabilecek şekilde sunmaktadır. Böylelikle, veri şeffaflığı sağlandığında, analitik araçlar hazır olacak ve AB bütçe fonlarının dağılımı çok daha ayrıntılı şekilde incelenebilecektir.

5 SONUÇ

Avrupa Birliği bütçesinin doğrudan yönetilen fonlarının şeffaf bir şekilde izlenmesi, demokratik hesap verebilirlik açısından yaşamsal öneme sahiptir. Bu rapor, FTS, Şeffaflık Sicili ve Komisyon toplantı verilerinin bütünleştirilmesine dayalı bir simülasyon üzerinden yoğunlaşma ve kurumsal erişim ilişkilerini analiz etmiştir. Bulgular, fonların belirli kuruluşlarda yoğunlaştığını, lobi bütçesi yüksek olan kuruluşların fon yarışında beklenmedik şekilde dezavantajlı olduğunu ve ağ analizinin yararlanıcı ekosisteminin yapısını anlamada güçlü bir araç olduğunu göstermektedir.
Çalışma sonuçlarının politika ve kurumsal reformlar açısından nasıl okunabileceğini tartışmak önemlidir. Bu bağlamda üç ana boyut öne çıkmaktadır: (i) şeffaflık ve hesap verebilirlik, (ii) erişimde eşitlik ve katılım, (iii) veri yönetimi ve analitik kapasite.

5.1 Şeffaflık ve hesap verebilirlik

AB kurumları, son yıllarda şeffaflık standartlarını yükseltmeye yönelik önemli adımlar atmış olsalar da, analizimiz ham veriye erişimde devam eden kısıtlar nedeniyle sınırlı kaldı. FTS veri setinin tam sürümünün makine okunur ve indirilebilir olarak sunulması, hem bilim insanları hem de vatandaşlar için vazgeçilmezdir. AB'nin veri paylaşım ilkesi çerçevesinde, fon hareketlerini izlemeyi zorlaştıran kısıtlamalar, denetim ve hesap verebilirlik üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Şeffaflığın artırılması, aynı zamanda çıkar çatışmalarının daha erken tespit edilmesine olanak sağlayacak ve fon tahsisinin adil ve etkili bir şekilde yapıldığından emin olunmasına katkı sunacaktır.

5.2 Erişimde eşitlik ve katılım

Çalışma bulguları, lobi bütçesi yüksek olan kuruluşların yüksek yararlanıcı olma ihtimalinin düşük olduğunu gösterse de, fonların belirli programlara ve ülkelere yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, özellikle yeni üye devletlerdeki küçük ve orta ölçekli kuruluşların fonlara erişiminin önündeki engelleri gündeme getirir. Başvuruların hazırlanması için gerekli olan idari kapasite ve uzmanlık, tüm kuruluşlar için eşit seviyede değildir. Bu nedenle, kapasite geliştirme programlarının desteklenmesi, başvuru rehberlerinin yerelleştirilmesi ve ortak başvuru platformlarının yaygınlaştırılması, erişimin çeşitlendirilmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca, değerlendirme komitelerinin kompozisyonu ve kriterlerinin şeffaflaştırılması, hibe dağıtım süreçlerinde algılanan adaletsizlikleri azaltacaktır.

5.3 Veri yönetimi ve analitik kapasite

Fon dağılımı gibi büyük ve karmaşık veri kümeleriyle çalışırken, analitik kapasite ve veri bilimi becerileri kritik bir rol oynar. Bu raporda kullanılan simülasyon ve ağ analizi yöntemleri, gerçek verilerin kullanılabilir olması halinde çok daha güçlü sonuçlar üretebilir. AB kurumları ve üye devletlerin, fon yönetimi ve denetimine ilişkin büyük veri analitiği altyapısı kurmaları ve araştırmacılarla işbirliği yapmaları gerekmektedir. Anomali tespiti için makine öğrenmesi modellerinin uygulanması, potansiyel suistimalleri veya sistemik riskleri erken aşamada belirleme imkanı sunar. Ayrıca, fon dağılımı verilerinin uyumlu biçimlerde sunulması ve dilsel uyum sorunlarının (kurum adlarının çok dilli versiyonları vb.) çözülmesi, analizlerin doğruluğunu artıracaktır.

5.4 Politika önerileri

1. *Şeffaflığın güçlendirilmesi:* FTS verilerine erişim daha kolay ve makine okunur formatta sağlanmalı; ham veri indirme kısıtları kaldırılmalıdır. Böylece araştırmacılar ve vatandaşlar fon akışlarını detaylı olarak inceleyebilir. Ayrıca, Şeffaflık Sicili ve Komisyon toplantı veri setleri arasında otomatik bağlantı kurulabilecek benzersiz kimlikler kullanılmalıdır.
2. *Lobi beyanlarının doğrulanması*: Şeffaflık Sicili'nde bildirilen lobi bütçeleri bağımsız denetimlerle doğrulanmalı; raporlamayan veya eksik raporlayan kuruluşlara yaptırımlar uygulanmalıdır. Bu sayede erişim göstergeleri fon dağılımını açıklamada daha güvenilir hale gelecektir. Ayrıca lobi bütçesi beyanlarında alt–üst sınır yerine tam tutar bildirilmesi teşvik edilmelidir.
3. *Toplantı verilerinin kapsamının genişletilmesi:* Sadece komiser ve genel müdür seviyesindeki toplantılar değil, komite toplantıları ve teknik görüşmeler de düzenli olarak yayımlanmalıdır. Görüşmelerin bağlamı (örneğin, mevzuat tasarısı, proje yazımı, izleme toplantıları) ve alınan kararlar hakkında özet bilgi sağlanmalıdır. Böylece araştırmacılar, toplantıların lobi faaliyetleriyle ilişkisini daha iyi çözümleyebilir.

4. *Erken uyarı sistemleri:* Yoğunlaşma indeksleri ve ağ merkezilikleri, anomali tespiti için kullanılabilir. Örneğin, bir kuruluş bir yıl içinde olağanüstü miktarda fon alıyorsa veya ağda aşırı merkezi hale geliyorsa, bunun sebepleri incelenmeli ve olası çıkar çatışmaları önlenmelidir. Bu mekanizmalar, bağımsız denetim organları ile işbirliği içinde çalışmalıdır.
5. *Fon erişiminin çeşitlendirilmesi*: Küçük ve orta ölçekli kuruluşların fonlara erişimini kolaylaştıracak eğitim ve danışmanlık programları uygulanmalı; proje başvuru süreçleri daha kapsayıcı hale getirilmelidir. Bunun için e-öğrenme modülleri, mentörlük programları ve konsorsiyum oluşturmayı kolaylaştıran dijital platformlar geliştirilebilir.
6. Yenilikçi finansman mekanizmaları: AB, hibe programlarının yanı sıra risk paylaşımlı finansman ve karışık finansman (blended finance) araçlarını genişletirken, bu araçların şeffaflık ve adalet ilkeleri çerçevesinde yönetilmesine dikkat etmelidir. Fon akışının izlenebilir olması, karmaşık finansman yapılarında daha da önemlidir.

AB bütçe fonlarının analizi yalnızca toplam harcama kalemlerine bakarak değil, aynı zamanda yararlanıcı ağının yapısını ve kurumsal erişim kanallarını dikkate alarak yapılmalıdır. Bu çalışma, böylesi bir bütünleşik yaklaşımla yoğunlaşma ve temsil ilişkilerini ortaya koymuş; metodolojinin gerçek veri setlerine uygulandığında Avrupa'da kamu değerinin korunmasına yönelik önemli içgörüler sağlayacağını göstermiştir. Gerçek veriye erişim sağlandığında, burada sunulan model ve göstergeler daha ayrıntılı bir değerlendirme yapma fırsatı verecektir. Ayrıca, Avrupa vatandaşı olan kullanıcıların fonların nasıl dağıtıldığını ve hangi kuruluşların kamusal kaynaklardan pay aldığını anlaması, demokratik meşruiyetin güçlenmesine katkıda bulunacaktır. Bu nedenle, veri şeffaflığı ve erişilebilirliğinin artırılması, yalnızca araştırmacılar için değil, aynı zamanda sivil toplum ve geniş kamuoyu için de hayati önem taşımaktadır. Kamusal kaynakların etkin ve adil kullanımı, sağlam bir demokratik denetim mekanizması ve bilinçli vatandaş katılımı ile mümkündür.

Kaynakça

Data and Research Center. (2024). *EU financial transparency system*. Erişim tarihi: 15 Şubat 2025.

European Commission. (2025). *Financial transparency system*. Erişim tarihi: 15 Şubat 2025.

European Commission. (2025). *Transparency register*. Erişim tarihi: 15 Şubat 2025.

European Commission. (2025). *Transparency register: Meetings with interest representatives*. Erişim tarihi: 15 Şubat 2025.

European Union. (2025). *Access to information – Transparency*. Erişim tarihi: 15 Şubat 2025.

YEŞİL ŞEHİR POLİTİKALARI VE YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ: DÜNYA VE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ

Doç. Dr. Makbule ŞİRİNER ÖNVER

Batman Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

makbule.siriner@batman.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-5377-7521

Doç. Dr. Günay GÖNÜLLÜ

Kocaeli Üniversitesi – Siyasal Bilgiler Fakültesi

gunay.aydin@kocaeli.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-5187-4934

Özet

Bu çalışma, sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde giderek önem kazanan 'Yeşil Şehir' (Green City) yaklaşımını incelemekte ve yerel yönetimlerin bu süreçteki belirleyici rollerini analiz etmektedir. Hızla artan kentleşme oranları, çevresel baskılar ve iklim değişikliğinin etkileri, kentleri çevresel dönüşümün merkezine yerleştirmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış; ulusal ve uluslararası literatür, belediye strateji belgeleri ve uluslararası örgüt raporları (UN-Habitat, OECD, International Council for Local Environmental Initiatives (ICLEI) vb.) içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bulgular, yerel yönetimlerin yeşil altyapı yatırımları, akıllı şehir teknolojilerinin kullanımı, vatandaş katılımı ve yönetişim mekanizmaları aracılığıyla sürdürülebilir kentleşmeye önemli katkılar sunduğunu göstermektedir. Ancak finansman yetersizlikleri, kurumsal kapasite eksiklikleri ve politika süreksizlikleri önemli engeller olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışma, yeşil şehir politikalarının etkinliği için yerel yönetimlerin çok düzeyli yönetişim anlayışı, teknolojik inovasyon ve katılımcı planlama ilkeleriyle desteklenmesi gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil şehir, yerel yönetim, sürdürülebilirlik, akıllı şehir, çevre politikası, yönetişim.

GREEN CITY POLICIES AND THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS: AN ANALYSIS OF THE WORLD AND TURKEY

ABSTRACT

This study examines the 'Green City' approach, which is gaining increasing importance within the framework of sustainable development goals, and analyzes the decisive roles of local governments in this process. Rapidly increasing urbanization rates, environmental pressures, and the effects of climate change have placed cities at the center of environmental transformation. The study employed qualitative research methods; national and international literature, municipal strategy documents, and international organization reports (UN-Habitat, OECD, International Council for Local Environmental Initiatives (ICLEI), etc.) were evaluated

using content analysis methods. The findings show that local governments make significant contributions to sustainable urbanization through green infrastructure investments, the use of smart city technologies, citizen participation, and governance mechanisms. However, financing gaps, institutional capacity deficiencies, and policy discontinuities emerge as significant obstacles. The study suggests that for green city policies to be effective, local governments need to be supported by a multi-level governance approach, technological innovation, and participatory planning principles.

Keywords: Green city, local government, sustainability, smart city, environmental policy, governance.

1. Giriş

21. yüzyılın en belirgin eğilimlerinden biri, hızla artan kentleşme oranıdır. Birleşmiş Milletler (UN-Habitat, 2020) verilerine göre dünya nüfusunun %56'sı kentlerde yaşamaktadır ve bu oranın 2050'ye kadar %68'e ulaşması beklenmektedir. Kentler, ekonomik büyümenin merkezleri olmalarının yanı sıra, enerji tüketiminin ve sera gazı emisyonlarının da ana kaynaklarıdır. Bu nedenle sürdürülebilir kentleşme, küresel çevre politikalarının en önemli hedeflerinden biri haline gelmiştir.

Sürdürülebilir kentler bugünün acil ihtiyaçlarından en önemlisidir. Yeşil kentleşme bunu sağlayabilecek bir yaklaşım sunmaktadır. Bu doğrultuda 'Yeşil Şehir' yaklaşımı, çevresel sürdürülebilirliği kent planlamasının merkezine yerleştiren, düşük karbonlu yaşam biçimlerini destekleyen ve doğal kaynakların verimli kullanımını amaçlayan bir kent modeli olarak ortaya çıkmıştır (Beatley, 2000). Bu model, çevre dostu ulaşım sistemleri, yenilenebilir enerji kullanımı, atık yönetimi, yeşil alanların artırılması ve ekolojik planlama ilkeleri üzerine inşa edilmiştir.

Dünya nüfusunun 2050'de 9,2 milyar olması beklenmektedir; bu rakam bugünkünden 2,2 milyar daha fazladır ve ayrıca bu artışın çoğunlukla Afrika, Orta Doğu ve Güney Asya'da olacağı tahmin edilmektedir. Bu durum, ekilebilir arazilerin, altyapının ve şehirlerin çevresel performansını olumsuz etkileyecektir. Ayrıca, sürdürülebilirlik temel unsurlarına (çevresel, ekonomik, sosyal) ulaşmak, 2015 BM Zirvesi'nin tavsiye kararını imzaladıktan sonra tüm ülkeler için zorunlu hale gelmiştir. Bu zorluklarla yüzleşmek ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için birçok girişim ve kavram benimsenmiştir. Yeşil şehirler konsepti (Green Cities Concept - GCC) ve stratejileri, mevcut altyapının performansını artırarak, doğal kaynak tüketimini ve CO2 emisyonunu azaltarak ve vatandaşları karar alma süreçlerine dahil ederek sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak ve bu zorlukların üstesinden gelmek için en uygun yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan, altyapı projeleri, ülkelerin ilerlemesini ve ekonomik performansını yansıttığı için GCC konseptine ulaşmak için hayati önem taşımaktadır (Selim ve Saeed, 2021: 347).

Yerel yönetimler, kentleşme süreçlerinin doğrudan yürütücüsü olarak, yeşil şehir politikalarının başarısında merkezi hükümetlerden çok daha etkin konumdadır. Çünkü yerel düzeyde çevre yönetimi, altyapı yatırımları, kentsel ulaşım ve enerji politikaları gibi uygulama alanları doğrudan belediyelerin sorumluluğu altındadır.

Bu çalışma, yeşil şehir politikalarının gelişimini ve yerel yönetimlerin bu süreçteki rollerini hem küresel hem de Türkiye bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel sorusu şu şekilde formüle edilmiştir: "Yerel yönetimler, yeşil şehir politikalarının uygulanmasında nasıl bir rol üstlenmektedir ve bu rolün etkinliğini artıran veya sınırlayan faktörler nelerdir?"

2. Literatür Taraması

2.1. Yeşil Şehir Kavramının Gelişimi

Yeşil şehir kavramı, 1990'lı yıllarda sürdürülebilir kalkınma literatürüyle birlikte önem kazanmıştır. "Green Urbanism" kavramı ilk kez Beatley (2000) tarafından sistematik biçimde ele alınmış; kentsel ekosistemlerin doğal süreçlerle uyumlu hale getirilmesini savunmuştur. Newman ve Kenworthy (1999) ise kentlerin 'ekolojik ayak izini' azaltmayı merkeze alan yaklaşımlarla, ulaşım ve enerji politikalarının entegrasyonuna dikkat çekmiştir.

EBRD (2016: 46) Yeşil Şehir'i şu şekilde tanımlamaktadır: i) çevresel varlıklarının (hava, su, toprak ve biyolojik çeşitlilik) kalitesini koruyan ve bu kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanan; ii) iklim değişikliği risklerini azaltan ve bu risklere uyum sağlayan; ve iii) çevre politikaları ve gelişmelerinin sakinlerin sosyal ve ekonomik refahına katkıda bulunmasını sağlayan şehir. Bu tanım aslında Yeşil Şehirlerin temel özelliklerini de ortaya koymaktadır.

Yeşil Şehirler Konsepti ve stratejileri, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak ve bu zorlukların üstesinden gelmek için en uygun yaklaşım olarak kabul edilmektedir. GCC, kentsel gelişim büyümesini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda doğal kaynakların ve enerji tüketiminin azaltılması, CO2 emisyonunun düşürülmesi, altyapı projelerinin teşvik edilmesi, sosyal eşitliğin artırılması ve karar alma süreçlerine sivil toplumun katılımının teşvik edilmesi gibi amaçları ile şehirlerin ekonomik ve sosyal büyümesini de etkiler (Selim ve Saeed, 2021: 347-348). Nitekim 2000'li yıllardan itibaren Avrupa Birliği, "Green City Index" aracılığıyla kentlerin sürdürülebilirlik performanslarını ölçmeye başlamış; Stockholm, Kopenhag, Freiburg ve Amsterdam gibi şehirler bu alanda öncü örnekler haline gelmiştir.

2.2. Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Literatür

"Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmayı" (BM 2015) amaçlayan 'kentsel' bir hedef olan SKH 11'in dahil edilmesi, şehirlerin sürdürülebilir kalkınmayı sağlamada oynayacağı kritik rolün küresel çapta daha fazla kabul gördüğünü göstermektedir. Uygun fiyatlı konuttan afet dayanıklılığına kadar uzanan SKH 11 kapsamındaki hedefler, yalnızca şehirlerde ihtiyaç duyulan dönüştürücü eylemlerin çeşitliliğini değil, aynı zamanda yerel yönetimlerin bu çok taraflı çerçeveler dahilinde oynayabileceği rolü de vurgulamaktadır (Leavesley, Trundle ve Oke, 2022: 1417).

Yerel yönetimler, çevresel sürdürülebilirlik politikalarının uygulayıcısı ve toplumsal katılımın kolaylaştırıcısı olarak değerlendirilmektedir (ICLEI, 2019). Literatürde, yerel yönetimlerin yeşil şehir hedeflerine katkısı dört ana başlıkta toplanabilir. Bunlar: Politika geliştirme ve planlama, katılımcı yönetişim ve toplum bilinci, ekonomik araçlar ve finansal sürdürülebilirlik ile yeşil altyapı ve teknoloji uygulamalarıdır.

Yeşil kalkınma, ekonomik büyüme, çevre koruma ve sürdürülebilir kaynakların entegrasyonunu ve koordinasyonunu vurgular (Hu ve Zhou, 2014). Nitekim 'yeşil' ve 'sürdürülebilir' terimlerinin birbirinin yerine kullanılabileceği öngörülmektedir.

Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), "yeşil ekonomi"yi "düşük karbonlu, kaynak verimli ve sosyal açıdan kapsayıcı ekonomi" olarak tanımlamaktadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ise şu açıklamayı yapmaktadır: "Yeşil büyüme, doğal varlıkların refahımızın dayandığı kaynakları ve çevresel hizmetleri sağlamaya devam etmesini sağlarken, ekonomik büyüme ve kalkınmayı teşvik etmek anlamına gelir." Yeşil Ekonomi Koalisyonu ise yeşil ekonomiyi "gezegenin ekolojik sınırları içinde herkes için daha iyi bir yaşam kalitesi sağlayan ekonomi" olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlar farklılık gösterse de, temel konuya ilişkin aynı vizyonu paylaşmaktadır: yeşil ekonomi, çevresel sürdürülebilirlik, ekonomik hedefler ve sosyal refahı uzlaştırmaktadır.

Yerel yönetimlerin de daha fazla sürdürülebilirlik elde etmek için temel bir strateji olarak yeşil kalkınmayı benimsemeye başladıkları görülmektedir. Yerel yönetimler özellikle binalar, enerji tedariki, ulaşım, planlama ve atık yönetimi gibi birkaç önemli emisyon sektörünü etkileyerek yeşil kalkınma alanında işlevlerini artırmaya başlamıştır.

Şehirlerin büyüklüğü, yoğunluğu ve nüfusu arttıkça, kentsel yeşil alanlar sürdürülebilirlik ve yaşanabilirlik açısından giderek daha önemli hale gelmektedir. Ancak, çoğu durumda iklim değişikliğinin etkileriyle birleşen kentleşme süreçleri, kentsel bitki örtüsünün korunması üzerinde giderek artan bir baskı oluşturmaktadır. Yeşil alanlar, yaşanabilir ve sürdürülebilir şehirlerin vazgeçilmez unsurlarıdır (WHO, 2016). Bu nedenle daha geniş kentsel sürdürülebilirlik dönüşümlerinin bir parçası olarak kentsel yeşil alanların sağlanmasında yerel yönetim politikaları önemli hale gelmektedir (Bush, 2020: s. 36).

Bu gelişmelerin yanında yeşil şehirler için arazi koruma konusunda stratejik bir yaklaşım olarak yeni bir terim ortaya çıkmaya başlamıştır: yeşil altyapı (Selim ve Saeed, 2021: 349). Yeşil altyapının faydaları son on yılda genişleyerek aşağıdakileri de kapsamaya başlamıştır (Emily, 2013: 1): parkları ve diğer yeşil alanları insanların yararına birbirine bağlamak, akıllı koruma ve akıllı büyümeyi teşvik etmek, doğal olarak işleyen ekosistemleri korumak ve restore etmek, ekonomik, ekolojik ve sosyal işlevlerin çeşitliliğini desteklemek, daha temiz hava sağlamak ve su kalitesini iyileştirmek, dolayısıyla sağlığı iyileştirmek, işbirliğine dayalı ortaklıkları teşvik etmek, birleşik kanalizasyon taşmasını azaltmak, sel riskini azaltmak, atık suyu yeniden kullanmak, enerji tüketimini azaltmak, parçalanmaya karşı doğal alanları birbirine bağlamak ve biyolojik çeşitliliği korumak.

Türkiye'de yapılan çalışmalar (Kocatürk, Şen ve Yelden, 2023; Aydın, 2021; Demir, 2019; Keleş, 2017; Habip ve Doğan, 2023; www.yesilsehirler.com), büyükşehir belediyelerinin çevre dostu ulaşım sistemleri, yenilenebilir enerji yatırımları ve atık yönetimi politikalarında belirli ilerlemeler kaydettiğini, ancak uygulama bütünlüğü ve finansman açısından zorluklar yaşandığını göstermektedir.

2.3. Uluslararası Örnekler

Gelişmiş ülkelerin bilinçli kent yönetimleri, iklim değişikliği sorunu için mücadele alanının kentler olduğunun farkında olarak kentlerin sürdürülebilirliği üzerinde çalışmaktadır. Uzun vadeli stratejik planlar ortaya koyan ülkeler, sınırlarını da aşarak küresel birlikler, ağlar içinde bilgi ve deneyim paylaşarak enerji ve kaynak kullanımlarını, atıklarını, emisyonlarını azaltmaya ve yaşam kalitesini yükseltmeye çalışmaktadır. Bundan yola çıkan Avrupa ülkeleri çevre dostu kalkınma ve yaşam kalitesini yükseltmeyi başarmış kentleri öne çıkararak diğer kentlere örnek olmalarını sağlamak amacıyla 2010 yılından bu yana Avrupa'nın Yeşil Başkentleri'ni ödüllendirmektedir. (The European Green Capital Award) Yeşil Başkent unvanını kazanmak için gerekli olan kriterler şunlardır; iklim değişikliği (emisyon azaltmak ve uyum), kent içi ulaşım (toplu taşıma), sürdürülebilir arazi kullanımı sağlayan kentsel yeşil alanlar, doğa ve biyoçeşitlilik, ortam hava kalitesi, akustik ortam kalitesi, atık üretimi ve yönetimi, su yönetimi, atık su arıtma, ekolojik yenilikler ve sürdürülebilir istihdam, enerji performansı, entegre çevre yönetimi (www.ekoyapidergisi.org, 2018).

Avrupa yeşil başkentleri kronolojik olarak şu şekilde belirlenmiştir: 2010 İsveç Stockholm, 2011 Almanya Hamburg, 2012 İspanya Vitoria Gasteiz, 2013 Fransa Nantes, 2014 Danimarka Kopenhag, 2015 İngiltere Bristol, 2016 Slovenya Ljubljana, 2017 Almanya Essen, 2018 Hollanda Nijmegen, 2019 Norveç Oslo, 2020 Portekiz Lizbon, 2021 Finlandiya Lahti, 2022 Fransa Grenoble, 2023 Estonya Tallinn, 2024 İspanya Valensiya, 2025 Litvanya Vilnius.

3. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi ile yürütülmüştür. Veri toplama süreci literatür incelemesi (2010–2025 yılları arasında yayımlanmış akademik makalelerin, politika raporlarının ve belediye stratejik planlarının incelenmesi), içerik analizi (Verilerin sürdürülebilir kentleşme, yönetişim, yeşil altyapı, enerji verimliliği temaları altında sınıflandırılması) ve karşılaştırmalı analizi (uluslararası örneklerle Türkiye'deki belediyelerin uygulamalarının karşılaştırılması) kapsayacak şekilde üç aşamadan oluşmaktadır. Bu yöntem, yerel yönetimlerin rollerini hem kuramsal hem de pratik düzeyde anlamayı mümkün kılmıştır.

4. Bulgular

Yerel yönetimlerin yeşil şehir politikalarındaki etkinliği, kurumsal yapılarına ve stratejik planlama kapasitelerine bağlıdır. Araştırma sonuçları, çevre ve iklim değişikliği müdürlüklerine sahip belediyelerin, projeleri daha sürdürülebilir biçimde yürüttüğünü göstermektedir. Ancak birçok belediyede bu birimlerin bütçeleri sınırlı, personel uzmanlığı yetersizdir. Politika sürekliliği seçim dönemlerine bağlı olarak kesintiye uğramaktadır.

Akıllı şehir teknolojileri, yeşil şehir uygulamalarının en güçlü araçlarından biridir. Avrupa'da sensör tabanlı enerji izleme sistemleri, elektrikli araç altyapısı ve yeşil bina sertifikasyonları yaygınlaşmıştır. Türkiye'de ise Konya, İstanbul ve Eskişehir gibi şehirlerde enerji verimli toplu taşıma sistemleri ve akıllı sulama projeleri öne çıkmaktadır.

Yerel yönetimlerin çevre politikalarında vatandaş katılımı sınırlı kalmaktadır. Çevre eylem planlarının hazırlanmasında sivil toplumun rolü artmakla birlikte, uygulama sürecinde katılım mekanizmaları yeterince kurumsallaşmamıştır. Dijital katılım platformları bu açıdan yeni fırsatlar sunmaktadır.

Yeşil şehir uygulamaları uzun vadeli yatırımlar gerektirmektedir. Ancak yerel yönetimlerin gelir kaynakları sınırlıdır. Avrupa Birliği fonları, Dünya Bankası kredileri ve kamu-özel ortaklıkları önemli finansman araçlarıdır. Türkiye'de ise bu tür finansman modellerinin yaygınlaşması sınırlıdır.

Bulgular, yerel yönetimlerin yeşil şehir politikalarında belirleyici bir role sahip olduğunu, ancak bu rolün etkinliğinin kurumsal kapasite, finansman, teknoloji erişimi ve vatandaş katılımı gibi unsurlara bağlı olduğunu göstermektedir.

Batı Avrupa kentleri, uzun vadeli iklim eylem planları, yasal düzenlemeler ve finansal teşviklerle yeşil dönüşümde başarılı olurken; gelişmekte olan ülkelerde bu süreç daha çok uluslararası projelere bağlı kalmaktadır (OECD, 2021).

Türkiye'de ise büyükşehir belediyeleri çevre odaklı stratejik planlar geliştirmekte, ancak bu planlar çoğu zaman uygulamada sınırlı kalmaktadır. Bunun başlıca nedenleri şunlardır:

- Merkezi ve yerel yönetimler arasındaki yetki paylaşımının belirsizliği,
- Çevre politikalarının siyasi yönelimlere göre değişmesi,
- Finansal kaynakların kısa vadeli projelere yönlendirilmesi,
- Vatandaş katılımı mekanizmalarının yetersizliği.

Bu noktada, çok düzeyli yönetişim modeli ve şehirler arası ağ yapılanmaları (ICLEI, C40, Eurocities) yerel yönetimlerin kurumsal kapasitelerini artırmada kritik rol oynayabilir.

5. Sonuç

Yeşil şehir, sürdürülebilir kalkınmanın temel unsurlarını gerçekleştirmek için önemli bir kavramdır ve sadece yeşil kentsel alanlar veya yeşil binalar değil, aynı zamanda yeşil ekonomik ve sosyal yönleri de kapsamaktadır. Bu kavramı gerçekleştirmek için birçok strateji benimsenmiştir. Kavramla ilgili en önemli stratejiler, doğal kaynak tüketimini azaltmak, su ve atıkları yeniden kullanmak ve geri dönüştürmek ve akıllı teknolojilerin kullanımını teşvik etmektir.

Yeşil şehir politikaları, kentlerin sadece çevresel değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik dönüşümünü de kapsayan bütüncül bir yaklaşımdır. Yerel yönetimlerin bu politikaların merkezinde yer alması kaçınılmazdır. Çünkü yerel yönetimlerin kurumsal kapasitesi, yeşil şehir uygulamalarının başarısında belirleyicidir. Teknolojik altyapı ve akıllı şehir uygulamaları, sürdürülebilir kent yönetiminin en güçlü araçlarıdır. Vatandaş katılımı ise, politikaların meşruiyetini ve sürdürülebilirliğini artırır.

Kaynakça

A. M., Selim ve Doha M. Saeed (2021). Infrastructure Projects for Green Cities between Implementation Challenges and Efficiency Indicators. *Civil Engineering and Architecture, 9*(2), 347 - 356. DOI: 10.13189/cea.2021.090208.

Albino, V. (2020). Why the green economy is important to Ghana – and how certification marks contribute to it, https://inventa.com/ip-news-insights/opinion/why-green-economy-important-ghana-and-how-certification-marks-contribute.

Avrupa'nın Yeşil Başkentleri, (2018). https://www.ekoyapidergisi.org/avrupa-nin-yesil-baskentleri.

Aydın, N. (2021). Yeşil Şehirler. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi. 07 Special Issues*, 116-124.

Beatley, T. (2000). *Green Urbanism: Learning from European Cities.* Island Press.

Bilgen Kocatürk, E., Özgören Şen, F. ve Karabıyık Yerden, N. (2023). Yeşil Şehir Kavramı ve Pazarlaması: İzmir'in Yeşil Şehirleşme Sürecinin Betimsel Analizi. *Kent Akademisi, 16 (Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı | Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye)*, 131-148. https://doi.org/10.35674/kent.1345123.

Bush J. (2020). The Role of Local Government Greening Policies in The Transition Towards Nature-Based Cities. *Environmental Innovation and Societal Transitions, Vol. 35*, 35-44.

Demir, S. (2019). Türkiye'de Yeşil Şehir Uygulamaları ve Yerel Yönetimler. *Kent ve Çevre Dergisi*, *4*(2), 55–70.

Emily, L. (2013). *NYC Green Infrastructure, Annual Report*.

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). 2016. Green City Action Plan methodology, EBRD: Londra, Birleşik Krallık, https://www.ebrdgreencities.com/assets/Uploads/PDF/Green-City-Action-Plan-Methodology.pdf.

Habip, E. ve Doğan, E. (2023). Sürdürülebilirlik ve Yeşil Şehirler, *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'nin Çevre Perspektifi: İklim Değişikliği ve Uluslararası Mücadele,* Ed. Ayhan Aytaç ve Seyhun Doğan, Çanakkale: Paradigma Akademi, 53-77.

https://www.yesilsehirler.com

Hu, A.G. and Zhou, S.J. (2014) Green Development: Functional Definition, Mechanism Analysis and Development Strategy. *China Population, Resources and Environment,* 18, 1-5. doi: 10.3969/j.issn.1002-2104.2014.01.003.

ICLEI (2019). *Local Governments for Sustainability Annual Report.*

Keleş, R. (2017). *Kentleşme Politikası.* İmge Kitabevi.

Leavesley, A., Trundle, A. ve Oke, C. (2022). Cities and the SDGs: Realities and Possibilities of Local Engagement in Global Frameworks. *Ambio 51*, 1416–1432 https://doi.org/10.1007/s13280-022-01714-2.

Newman, P. ve Kenworthy, J. (1999). *Sustainability and Cities: Overcoming Automobile Dependence.* Island Press.

OECD (2021). *Green Cities Programme Report.*

UN-Habitat (2020). *World Cities Report: The Value of Sustainable Urbanization.*

Yılmaz, E. (2021). Yerel Yönetimlerde Sürdürülebilirlik ve Çevre Politikaları. *Yerel* Yönetim *Araştırmaları Dergisi, 5*(1), 75–98.

BÖLGESEL VE YEREL KALKINMADA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ROLÜ

Doç. Dr. Günay GÖNÜLLÜ
Kocaeli Üniversitesi – Siyasal Bilgiler Fakültesi
gunay.aydin@kocaeli.edu.tr - ORCID: 0000-0002-5187-4934
Doç. Dr. Ç. Ozan GÖNÜLLÜ
Kocaeli Üniversitesi - İşletme Fakültesi
ozangonullu@kocaeli.edu.tr - ORCID: 0000-0001-9611-4499

ÖZET

Bu çalışma, iklim değişikliğinin bölgesel ve yerel kalkınma üzerindeki etkilerini incelemektedir. Küresel etkileri olan iklim değişikliği, bölgesel düzeyde ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınma hedeflerini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda çalışma, Türkiye'den seçilen üç bölgedeki yerel kalkınma stratejileri üzerinde iklim değişikliğinin etkisini analiz etmektedir. Ayrıca çalışma, Türkiye'deki bölgesel kalkınma politikalarının iklim değişikliğine ne ölçüde dirençli olduğunu sorgulamakta ve uyum stratejilerinin önemini vurgulamaktadır.

Çalışma yerel düzeyde iklim değişikliğiyle mücadele için alınan önlemlerin yeterliliğini ve iklim odaklı kalkınma stratejilerinin gerekliliğini tartışmayı amaçlamaktadır. Nitel ve nicel yöntemleri birleştiren karma bir yöntem kullanılarak yürütülen çalışmanın bulguları şunlardır: İklim değişikliği, bölgesel kalkınma planlarında çevre başlığı altında sınırlı ölçüde ele alınmaktadır. İklime duyarlı sektörlerde risk artışı söz konusudur ve uyum stratejileri yetersizdir. Ancak, güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş, iklim değişikliğini kalkınma için bir fırsata dönüştürme potansiyeline sahiptir.

Anahtar kelimeler: İklim değişikliği, bölgesel kalkınma, yerel yönetim, uyum politikaları, sürdürülebilirlik.

Jel Codes: Q5, Q54, Q56, R11.

ABSTRACT:

This study examines the effects of climate change on regional and local development. Climate change, which has global impacts, directly affects economic, social, and environmental development goals at the regional level. In this context, the study analyzes the impact of climate change on local development strategies in three selected regions of Turkey. Furthermore, the study questions the extent to which regional development policies in Turkey are resilient to climate change and emphasizes the importance of adaptation strategies.

The study aims to discuss the adequacy of measures taken at the local level to combat climate change and the necessity of climate-focused development strategies. The findings of the study,

conducted using a mixed method combining qualitative and quantitative methods, are as follows: Climate change is addressed to a limited extent under the heading of environment in regional development plans. There is an increased risk in climate-sensitive sectors, and adaptation strategies are inadequate. However, the transition to renewable energy sources such as solar and wind energy has the potential to turn climate change into an opportunity for development.

Keywords: Climate change, regional development, local government, adaptation policies, sustainability.

Jel Codes: Q5, Q54, Q56, R11

1. GİRİŞ

İklim değişikliği, son yıllarda sadece çevresel değil aynı zamanda ekonomik ve sosyal boyutlarıyla da kalkınma politikalarını etkilemektedir. Bölgesel kalkınma planları, tarım, turizm, enerji gibi iklime duyarlı sektörlere dayandığı için iklimsel değişkenlik, bu alanlarda kırılganlığı artırmakta ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini tehdit etmektedir. Yükselen sıcaklıklar, değişen yağış rejimleri, artan kuraklık ve sel olayları, özellikle kırılgan bölgelerde kalkınma süreçlerini sekteye uğratmaktadır.

Bölgesel ve yerel kalkınma, belirli bir coğrafi alanın ekonomik büyümesini, sosyal refahını ve çevresel sürdürülebilirliğini hedef alan planlama ve uygulama süreçlerini kapsar. Ancak iklim değişikliği bu süreçlerde hem bir risk faktörü hem de yeni fırsat alanları yaratmaktadır. Özellikle yerel yönetimler hem iklim değişikliğinin etkilerine doğrudan maruz kalmakta hem de bu etkileri azaltma ve uyum sağlama konusunda önemli aktörler olarak öne çıkmaktadır.

Günümüzde iklim değişikliğinin yol açtığı bölgesel farklılıklar dikkate alındığında, 1950'li yıllardan itibaren ekonomik eşitsizliklerin giderilmesine odaklanan geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımının işlevselliğinin yeniden ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, zaman içerisinde bölgesel kalkınma paradigmasında da önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu nedenle, iklim değişikliği ile kalkınma politikaları arasındaki etkileşimin çok yönlü biçimde analiz edilmesi gerekmektedir.

Türkiye, coğrafi çeşitliliği ve iklimsel farklılıkları nedeniyle bu etkileşimin etkilerini bölgeden bölgeye değişen şiddetlerde yaşamaktadır. Örneğin İç Anadolu Bölgesi'nde kuraklık ve tarımsal verimlilikte düşüş görülürken, Karadeniz Bölgesi'nde ani yağışlar ve heyelan riski artmaktadır. Bölgesel farklılıklar dikkate alındığında, iklim değişikliğinin etkilerinin tek tip politikalarla yönetilemeyeceği açıkça görülmektedir. Dolayısıyla, yerel ölçekte planlama ve karar alma süreçlerinde iklim değişikliğini dikkate alan bütüncül bir yaklaşım gereklidir.

Bu çalışmada, iklim değişikliğinin bölgesel ve yerel kalkınma üzerindeki etkilerini incelenmekte; sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda iklim uyumlu politikaların gerekliliği ortaya konulmaktadır. Küresel düzeyde etkilerini hissettiren iklim değişikliği, bölgesel ölçekte ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınma hedeflerini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, iklim değişikliğinin bölgesel ve yerel kalkınma üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve iklim odaklı kalkınma stratejilerinin geliştirilmesinin gerekliliğini tartışmaktır. Ayrıca, yerel düzeyde iklim değişikliğine karşı alınan önlemlerin yeterliliği

değerlendirilmekte, Türkiye'de bölgesel kalkınma politikalarının iklim değişikliği karşısında ne ölçüde dirençli olduğu sorgulanmakta ve adaptasyon stratejilerinin önemi vurgulanmaktadır.

2. Literatür Taraması

Bölgesel kalkınma veya 'yere dayalı' politikalar, tüm bölgelerdeki performansı ve refahı artırmak için olmazsa olmazdır. Bu politikalar, bölgesel eşitsizlikleri azaltmaya, kamu hizmeti sunumunda verimliliği artırmaya, kaliteli altyapıyı desteklemeye, ulusal performansı artırmaya, dayanıklılığı artırmaya ve çevresel olarak sürdürülebilir kalkınmayı desteklemeye yardımcı olabilir. Bölgesel ve yerel düzeylerde benzersiz ayrıntılı verilerle desteklenen yayınlar, küreselleşme, iklim değişikliği, inovasyon, dijitalleşme ve demografik değişim gibi konulardan bölgesel kalkınmanın nasıl etkilendiğini ele almaktadır. Bu raporlar ve politika önerileri ulusal, bölgesel ve yerel yönetimler, finans kuruluşları, akademisyenler, işletmeler ve sivil toplum kuruluşları için önemlidir (OECD, 2025a).

İklim değişikliğinin sosyoekonomik etkileri üzerine yapılan çalışmalar ise, bu olgunun yalnızca çevresel bir tehdit değil, aynı zamanda kalkınma açısından çok boyutlu bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. IPCC (2023) raporuna göre iklim değişikliği, özellikle gelişmekte olan bölgelerde tarım, su kaynakları, sağlık ve altyapı gibi kritik sektörlerde büyük kırılganlıklar yaratmaktadır. Yani rapora göre, iklim değişikliği etkileri coğrafi olarak eşitsiz dağılmakta; bu durum bölgesel kırılganlıkları artırmaktadır. Bu nedenle yerel adaptasyon politikaları, kalkınma planlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmelidir.

İklim değişikliğinin bölgesel ve yerel kalkınma üzerindeki etkilerini anlamak için, finansal süreçlerin de bu dönüşümdeki rolünü vurgulamak gerekir. UNFCCC (2025) tarafından da ifade edildiği gibi temel olarak iklim finansmanı, emisyonları önemli ölçüde azaltmak için büyük ölçekli yatırımlar gerektiğinden, azaltım için gereklidir. İklim finansmanı, olumsuz etkilere uyum sağlamak ve değişen iklimin etkilerini azaltmak için önemli finansal kaynaklara ihtiyaç duyulduğundan, uyum için de aynı derecede önemlidir.

İklim uyumlu finansman ve yatırımların artırılması, küresel emisyon azaltımlarının hızlandırılması, iklim direncinin artırılması ve 1,5 °C sıcaklık hedefinin ulaşılabilir tutulması için kritik öneme sahiptir. Paris Anlaşması'nın (Madde 2.1(c)) finans akışlarını düşük emisyonlu ve iklime dirençli kalkınma yoluyla uyumlu hale getirme taahhüdü doğrultusunda, OECD (2024, 2025b) de iklim hedeflerine ulaşmak için finansal sistemi dönüştürme çabalarını desteklemektedir. **Çünkü iklim risklerinin finansal sistem üzerinde önemli etkileri** söz konusudur. Bunlar arasında yer alan fiziksel (sel, kuraklık, sıcaklık artışı) ve geçiş riskleri (karbon vergileri, yeşil düzenlemeler) bölgesel ekonomilerde finansal kırılganlık yaratır. Bu nedenle "yeşil finansal düzenlemeler" (green taxonomy, sürdürülebilir finans çerçeveleri) ile bölgesel ekonomilerin dirençliliği artırılabilir.

Richardson (2009: 597) da çalışmasında sosyal sorumluluk yatırımlarının (Socially Responsible Investment - SRI) iklim finansmanına ve düşük karbon ekonomisine geçişe katkısını değerlendirmektedir. Sosyal sorumluluk yatırımı, bir yatırımın yalnızca finansal getirisini değil aynı zamanda çevresel, etik veya sosyal değişim üzerindeki etkisini de dikkate alan bir stratejidir.

OECD tarafından 2023(a) yılında yayınlanan '*Bölgesel Kalkınma Politikası Konseyi Tavsiyesi*' raporuna göre bölgesel kalkınma politikası, stratejik ve hedefli kamu politikaları, yatırım ve hizmet sunum önlemleri aracılığıyla tüm bölgelerde uzun vadeli sürdürülebilir kalkınmayı teşvik ederek, tüm bölgelerin ulusal performansa katkısını artırmayı ve yerler ile insanlar arasındaki eşitsizlikleri azaltmayı amaçlayan uzun vadeli, sektörler arası ve çok düzeyli bir politikadır. Bu önlemler, bölgelerin ve sakinlerinin özel ihtiyaç ve fırsatlarına göre uyarlanmıştır.

IPCC (2014) raporu iklim değişikliğiyle mücadelede bölgesel kalkınma ve iş birliği konusundaki bilgi ve uygulamaların bir değerlendirmesini sunmaktadır. Rapor, azaltma zorluğunun bölgesel eğilimlerini ve boyutlarını incelemiştir. Ayrıca raporda hem iklim değişikliğine odaklanan hem de ticaret gibi diğer alanlardaki bölgesel girişimlerin bu azaltma zorluklarının ele alınmasında nasıl bir rol oynayabileceği analiz edilmiştir.

OECD tarafından 2023 (b) yılında hazırlanan '*İklim Eylemi ve Dayanıklılığına Bölgesel Bir Yaklaşım'* raporu bölgesel, kırsal ve kentsel alanlarda iklim adaptasyonu ve direnç oluşturma politikalarının bütünsel bir çerçevede ele alındığı önemli bir rapordur. Burada yerel ve bölgesel aktörlerin çevre geçişindeki rolü detaylandırılmıştır.

Sachs (2015), sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesi için iklim değişikliği ile mücadele stratejilerinin yerel düzeyde uygulanmasının önemine dikkat çekerken; Bulkeley ve Betsill (2003), yerel yönetimlerin iklim değişikliğine adaptasyon ve mitigasyon süreçlerinde merkezi hükümet politikalarından bağımsız inisiyatifler geliştirebileceğini vurgulamaktadır. Nitekim çalışmalarında iklim politikalarının 'yerelleştirilmesi' gerektiğini savunmaktadırlar. Davoudi vd. (2009), mekânsal planlamanın iklim değişikliğiyle mücadelede stratejik bir araç olduğunu belirtmiştir.

Türkiye bağlamında ise Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın (2024) yayımladığı 'Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi' belgesinde, iklim değişikliğine dayanıklı yerel kalkınma modellerinin gerekliliği açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından hazırlanan '2053 Uzun Dönemli İklim Stratejisi' belgesinde, il ve bölge düzeyinde planlamaya entegre edilmesi gereken öncelikli eylem alanları belirlenmiştir. Ayrıca yerel kalkınma ajanslarının projelerinde sürdürülebilirlik kriterleri artan oranda yer almaktadır

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın (2024: 27) 'İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030)' "yeni araştırma ve verilere dayalı kentsel risk analizleri yapılarak planlama süreçlerinin iklim duyarlı hale getirilmesini, hızlı büyüme, saçaklanma ve amacı dışında arazi kullanımları şeklindeki karbon yoğun kentleşme modelinin dönüştürülmesini ve sürdürülebilir, dirençli kentleşmenin sağlanmasını.." önermektedir.

UNDP'nin (2015) sürdürülebilir kalkınma için küresel amaçları arasında yer alan "İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acilen eyleme geçmek" amacını taşıyan 'İklim Eylem'inin alt başlıklarından Hedef 13.2'de "İklim değişikliği önlemlerini ulusal politikalar, stratejiler ve planlamaya entegre etmek" gerekliliğini vurgulanmaktadır.

Partigöç, N. S. (2025). "Bölgesel Kalkınmada İklim Değişikliğinin Rolü" isimli çalışmasında ekonomi temelli bakış açısından çevre temelli bakış açısına geçiş yoluyla yaşanan eksen

değişikliğinin ortaya çıkardığı kazanımlar ve kayıplar üzerinden bölgesel kalkınma süreçlerinin tartışılmasını amaçlamıştır. Araştırmanın sonucunda ekonomik dinamikler ile çevresel dinamiklerin birlikte değerlendirmeye alınması ve küresel ölçekte iklim değişikliğinin etkilerini hesaba katan bir ekonomik büyüme modelinin uygulanması gerekliliği ortaya konulmuştur.

Özetle literatür, iklim değişikliğinin bölgesel eşitsizlikleri derinleştirebileceğini; ancak etkili yerel politikalarla bu sürecin fırsata çevrilebileceğini göstermektedir.

3. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Konuya ilişkin akademik makaleler, strateji belgeleri, kalkınma planları, yerel yönetim raporları ve uluslararası kuruluşların (IPCC, UNDP, OECD vb.) yayımladığı raporlar incelenerek kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır.

Çalışma kapsamında öncelikle iklim değişikliğinin temel nedenleri ve etkileri kuramsal çerçevede ele alınmış, ardından bölgesel ve yerel kalkınma kavramları açıklanarak iklim değişikliği ile olan ilişkisi analiz edilmiştir. Türkiye'de farklı bölgelerde uygulanan yerel iklim eylem planları örnek olarak değerlendirilmiştir. Bulgular karşılaştırmalı analiz yöntemiyle incelenmiş, politika önerileri bu analizlerin sonuçlarına dayandırılmıştır.

4. Bulgular

Yapılan analizler doğrultusunda aşağıdaki temel bulgulara ulaşılmıştır:

Türkiye'de özellikle kuraklık riski altında olan İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde tarım ve su kaynaklı geçim modelleri ciddi tehdit altındadır. Bu durum kalkınma eşitsizliklerini derinleştirmektedir.

Yerel yönetimlerin büyük kısmında iklim değişikliğine uyum stratejileri ya yoktur ya da uygulamada eksiklikler görülmektedir. Belediyeler ve yerel yönetimler iklim değişikliği konusunda teknik bilgi, veri ve finansman açısından yetersizdir.

Yenilenebilir enerji yatırımları, yeşil altyapı projeleri, eko-turizm gibi alanlar, yerel kalkınmayı çevre dostu biçimde destekleme potansiyeline sahiptir. Yani güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim, iklim değişikliğini kalkınma açısından bir fırsata çevirebilecek potansiyele sahiptir. Örneğin Karadeniz bölgesinde geliştirilen küçük ölçekli hidroelektrik ve rüzgâr projeleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Ancak bu yatırımların bölge kalkınma stratejilerine entegre edilmesi yetersizdir. Enerji kooperatifleri ve yeşil girişimler ise henüz yaygınlaşmamıştır.

Yerel halkın, sivil toplumun ve özel sektörün karar alma süreçlerine katılımı sınırlıdır. Oysa toplumsal katılım, iklim duyarlı kalkınma stratejilerinin başarısı açısından kritik öneme sahiptir.

Bölgesel kalkınma planlarında iklim değişikliği çoğunlukla çevre başlığı altında sınırlı düzeyde ele alınmaktadır. Kalkınma planlarında 'çevre', genellikle son sıralarda ele alınmakta, iklim değişikliği ise çoğu planda yalnızca genel ifadelerle geçiştirilmektedir. Örneğin TRC1 bölgesinde (Güneydoğu) enerji ve sanayi yatırımları öne çıkarken, bu yatırımların karbon salım etkilerine dair bir değerlendirme yer almamaktadır.

İklime duyarlı sektörlerde risk artışı söz konusudur. Tarım, hayvancılık ve turizm gibi sektörler üzerinde iklim değişikliğinin etkisi artmakta, bu durum ekonomik sürdürülebilirliği tehdit etmektedir. TRB2 (Doğu Anadolu) bölgesinde artan kuraklık nedeniyle tarımsal üretim düşmüş, göç oranları yükselmiştir. İçme ve sulama suyu kaynaklarında azalma gözlemlenmekte; bu durum gıda güvenliği açısından risk yaratmaktadır.

5. Sonuç

Bulgular, bölgesel kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak için iklim değişikliği hususlarını bütünleştiren politikaların geliştirilmesi gerektiğini açıkça göstermektedir. Yerel yönetimler, kalkınma ajansları ve merkezi hükümet arasında etkili bir iş birliği mekanizması kurulması, bu süreci desteklemek için çok önemlidir.

İklimle uyumlu bir kalkınma yaklaşımı, çevresel riskleri azaltmakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik çeşitliliği ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik ederek sosyal refahın artırılmasına da katkıda bulunur. Ancak, bu hedeflere ulaşmak için, mekânsal planlama, bütçeleme, proje geliştirme ve uygulama aşamalarının tümünde iklim kriterlerinin zorunlu hale getirilmesi önerilmektedir.

İklim değişikliği sadece bir çevre sorunu değil, aynı zamanda bölgesel ve yerel kalkınmanın yönünü doğrudan belirleyen bir faktördür. Nitekim, bu çalışma iklim değişikliğinin bölgesel ve yerel kalkınma üzerindeki çok boyutlu etkilerini ortaya koymuştur. Bulgular temelinde, aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

Bölgesel ve yerel kalkınma planları iklim değişikliği senaryolarını dikkate almalı ve risk analizleri planlama süreçlerine entegre edilmelidir. Yerel yönetimlerin teknik ve kurumsal kapasiteleri, personel eğitimi ve uzman desteği ile güçlendirilmelidir. İklimle ilgili projeler yeşil finansman, karbon piyasaları, çevre dostu hibeler ve uluslararası finansman kaynakları ile desteklenmelidir. Bölgesel iklim verileri düzenli olarak toplanmalı, etki analizleri yapılmalı ve politikaların etkinliği izlenmelidir. İklimle ilgili karar alma süreçlerinde sivil toplum, akademi, özel sektör ve halkın aktif katılımı sağlanmalıdır.

Sonuç olarak, bölgesel ve yerel kalkınma stratejileri iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve uyum politikalarıyla bütünleşmiş bir şekilde ele alındığında, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması mümkün hale gelir. Bu bağlamda, yerel aktörlerin güçlendirilmesi, iklim krizi karşısında dirençli topluluklar oluşturulmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Kaynakça

Agrawala S. vd., (2014). Regional Development and Cooperation. In: Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Edenhofer, O., R. Pichs-Madruga, Y. Sokona, E. Farahani, S. Kadner, K. Seyboth, A. Adler, I. Baum, S. Brunner, P. Eickemeier, B. Kriemann, J. Savolainen, S. Schlömer, C. von Stechow, T. Zwickel and J.C. Minx (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA.

Betsill, M. ve Bulkeley, H. (2003). *Cities and Climate Change*, London, Routledge, https://doi.org/10.4324/9780203219256.

Bowen, A. ve Fankhauser, S. (2011). The Green Growth Narrative: Paradigm Shift or Just Spin?, *Global Environmental Change*, 21(4), 1157–1159.

Daron, Joseph David., Sutherland, Kate, Jack, Christopher et al. (2015). The role of regional climate projections in managing complex socio-ecological systems. Regional Environmental Change 15, 1–12, https://doi.org/10.1007/s10113-014-0631-y

Edited By Simin Davoudi, Jenny Crawford, Abid Mehmood (2009). *Planning for Climate Change Strategies for Mitigation and Adaptation for Spatial Planners*, London, Routledge, https://doi.org/10.4324/9781849770156.

IPCC, (2023). Summary for Policymakers. In: Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland, 1-34, doi: 10.59327/IPCC/AR6-9789291691647.001

OECD (2023a). Recommendation of the Council on Regional Development Policy, https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0492.

OECD (2023b). A Territorial Approach to Climate Action and Resilience, OECD Regional Development Studies, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/1ec42b0a-en.

OECD (2024). Climate Finance Provided and Mobilised by Developed Countries in 2013-2022, Climate Finance and the USD 100 Billion Goal, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/19150727-en

OECD (2025a). Regional Development Studies, https://www.oecd.org/en/publications/oecd-regional-development-studies_fa744789-en.html

OECD (2025b). "Finance and investment for climate goals", https://www.oecd.org/en/topics/finance-and-investment-for-climate-goals.html,(06.11.2025).

Partigöç, N. S. (2025). Bölgesel Kalkınmada İklim Değişikliğinin Rolü, *Bölge Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 159-186.

Richardson, B. (2009). Climate Finance and Its Governance: Moving to a Low Carbon Economy through Socially Responsible Financing? *ICLQ*. 58, 597-626.

Sachs, Jeffrey D. (2015). *The Age of Sustainable Development*. New York: Columbia University Press.

T.C. İklim Değişikliği, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2022). 2053 Uzun Dönemli İklim Stratejisi, https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/Türkiye'nin%20Uzun%20Dönemli%20İklim%20Stratejisi.pdf.

T.C. İklim Değişikliği, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030).

T.C. İklim Değişikliği, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030).

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2024). Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2024-2028), https://www.sanayi.gov.tr/bolgesel-kalkinma-faaliyetleri/strateji-belgeleri/01135b.

UNFCC (2025). Introduction to Climate Finance, https://unfccc.int/topics/introduction-to-climate-finance. (04.11.2025).

United Nations Development Programme (2015). What are the Sustainable Development Goals?. https://sdgs.un.org/goals.

TÜRKİYE'NİN AFET RİSK PROFİLİNİN KAMU YÖNETİMİ PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Galip USTA
Trabzon Üniversitesi, galipusta@trabzon.edu.tr - ORCID: 0000-0001-6279-1694
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi ATALAY
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, ezgiatalay@ibu.edu.tr - ORCID: 0000-0002-7404-4351

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye'nin afet risk profilinin INFORM Risk Endeksi temel alınarak afet yönetimi açısından ortaya konulup kamu yönetimi perspektifinden değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada INFORM Risk Endeksi verileri kullanılmıştır. Veriler 14.12.2025 tarihinde https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index/ web sitesinden indirilerek analiz edilmiştir. Çalışmada ülke bazlı filtreleme yapılarak Türkiye'ye ilişkin veriler kullanılmıştır. Veriler INFORM risk skoru, risk sınıfı, tehlike ve maruziyet, kırılganlık ve başa çıkma kapasitesi ana kategorileri ile bunlara ait alt kategorilerin değerlendirilmesi ile elde edilmiştir. Risk skorlaması 0-10 arasında değişmekte ve ilgili puanın artması risk seviyesinin arttığını göstermektedir. Bu araştırmada kullanılan verilerin tamamı açık erişim veri tabanından elde edildiğinden etik kurul onayı alınmamıştır. Elde edilen verilerin standartlaştırılmış olması ve uluslararası kabul görmüş göstergelerden elde edilmiş olması geçerlilik ve güvenirliği artırıcı unsunlar olarak değerlendirilmiştir. Verilere göre Türkiye'nin INFORM risk skoru 5,5 ve risk sınıfının yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durum Türkiye'nin afetler için yüksek risk grubunda yer aldığını göstermektedir. Deprem skorunun 9,3, tahmini çatışma olasılığı skorunun 8,8, kırılgan gruplar skorunun 7,5 ve kurumsal skorunun 6,1 olduğu görülmüştür. INFORM risk endekslerine göre Türkiye'nin yüksek risk grubunda aldığı, bu kategoriler içerisinde de en yüksek risk skorunda depremlerin (9,3) yer aldığı görülmüştür. Benzer şekilde tahmini çatışma olasılığı ve kırılgan gruplar risk skorlarının da yüksek düzeyde olduğu ifade edilebilir. Bu durum politika yapıcıların ve afet yönetiminden sorumlu kurum-kuruluşların uygulanabilir planlar ve politikalar üretmelerinin ve toplumsal direnci artırıcı eylemler geliştirmelerinin zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, afet yönetimi açısından kamu yönetim politikalarının oluşturulmasında INFORM Risk Endeksinin de dikkate alınmasına ve yönetişim temelli stratejilerin ve planların oluşturulmasına katkı sunabilir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet Yönetimi, Kamu Yönetimi, INFORM Risk Endeksi

EVALUATION OF TURKEY'S DISASTER RISK PROFILE FROM A PUBLIC ADMINISTRATION PERSPECTIVE

Assistant Professor Galip USTA,
Trabzon University, galipusta@trabzon.edu.tr - ORCID: 0000-0001-6279-1694
Assistant Professor Ezgi ATALAY,
Bolu Abant İzzet Baysal University, ezgiatalay@ibu.edu.tr - ORCID: 0000-0002-7404-4351

ABSTRACT

This study aims to present Turkey's disaster risk profile from a public administration perspective, based on the INFORM Risk Index, in terms of disaster management. INFORM Risk Index data was used in the study. Data were downloaded and analyzed from the website https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index/ on 14.12.2025. The study used data specific to Turkey, filtered by country. The data were obtained by evaluating the main categories of INFORM risk score, risk class, hazard and exposure, vulnerability, and coping capacity, as well as their subcategories. The risk score ranges from 0 to 10, with an increase in the score indicating a higher risk level. Since all data used in this research were obtained from an open-access database, ethical committee approval was not required. The standardization of the data and their derivation from internationally accepted indicators were considered factors that increased validity and reliability. According to the data, Turkey's INFORM risk score is 5.5, indicating a high risk class. This shows that Turkey is in the high-risk group for disasters. The earthquake score was 9.3, the estimated conflict probability score was 8.8, the vulnerable groups score was 7.5, and the institutional score was 6.1. According to the INFORM risk indices, Turkey is in the high-risk group, and within these categories, earthquakes have the highest risk score (9.3). Similarly, it can be stated that the estimated probability of conflict and the risk scores for vulnerable groups are also at a high level. This situation highlights the necessity for policymakers and institutions responsible for disaster management to produce feasible plans and policies and develop actions that increase societal resilience. In conclusion, this study can contribute to the consideration of the INFORM Risk Index in the formation of public administration policies in terms of disaster management and to the creation of governance-based strategies and plans.

Keywords: Disaster, Disaster Management, Public Administration, INFORM Risk Index

KENTSEL ALANIN SİYASALLAŞMASI: İÇ VE DIŞ SİYASETİN KESİŞİMİNDE "KENT MEKÂNI"NIN DİPLOMATİK KULLANIMI

Aslıhan ÇİÇEK

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi ABD Doktora Öğrencisi,

asliozer60@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0003-0509-0335

Dr. Öğr. Üyesi ALİ ÇİÇEK

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

alicicek@mail.com – ORCID: 0000-0001-9875-2400

ÖZET

Yirmi birinci yüzyılın küresel dinamikleri ve çok aktörlü yönetişim yapısı, kentleri uluslararası ilişkilerin sadece idari birimleri olmaktan çıkarıp, kendi diplomatik gündemlerini oluşturan özerk aktörler haline getirmiştir. Geleneksel diplomasi tanımları, yerel yönetimlerin ulus-devletler hiyerarşisinin ötesinde kurduğu çok katmanlı, yatay ilişkileri ve stratejik iletişim çabalarını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlik, siyasal coğrafya ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinin kesişiminde kent diplomasisi kavramının teorik derinliğini artırmıştır. Bu çalışmanın temel odak noktası, kent diplomasisi ile kamu diplomasisi stratejilerinin birleştiği kritik alanı inceleyerek, kentin fiziksel ve kültürel mekânını (yapısal çevre, anıtlar, kamusal alanlar) bu birleşimin somut bir çıktısı olarak analiz etmektir. Sunulan teorik yaklaşım, kentsel mekânın, kentin değerlerini, politik duruşunu ve uluslararası kurumsal ağlara uyumunu simgeleyen bir "stratejik iletişim platformu" olarak işlev gördüğünü öne sürmektedir. Çalışma, kentlerin uluslararası alanda itibar ve güvenilirlik kazanma hedefleri doğrultusunda mekânlarını nasıl bir kurumsal diplomasi aracı olarak kullandığını detaylandıran kurumsalcı-stratejik bir çerçeve sunmaktadır. Kent mekânının, küresel standartlara (sürdürülebilir kalkınma, kültürel miras koruma) uygun olarak tasarlanması ve kullanılması, kentin uluslararası kurumsal ağlara entegrasyonunu hızlandıran ve diplomatik etki alanını genişleten bir kurumsal itibar sermayesi

yarattığı varsayılmaktadır. Analiz, kentin fiziki ortamının üç ana stratejik alanda işlev gördüğünü göstermektedir: uluslararası ilkelerin temsil edildiği Norma Uygunluk Alanı, uluslararası diyaloğa zemin hazırlayan Etkileşim Alanı ve kentin yumuşak gücünü şekillendiren Algı Alanı. Sonuç olarak, kentsel mekân sadece politik kararların pasif bir sonucu değil, aynı zamanda kentin küresel görünürlüğünü ve etkinliğini artıran aktif bir araç olarak işlev görmekte; ancak bu süreçte iç siyasetten kaynaklanan önemli çelişkiler ve maliyetler ortaya çıkmaktadır. Bu inceleme, yerel yönetimlerin dışa dönük siyasi eylemlerinin, kentin somut ve fiziksel uzamı üzerinden nasıl yürütüldüğünü kavramsal olarak netleştirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent Diplomasisi, Kamu Diplomasisi, Kentsel Alan, Yumuşak Güç, Kurumsal İletişim

The Politicization of Urban Space: The Diplomatic Utilization of “City Space” at the Intersection of Domestic and Foreign Policy

Abstract

The global dynamics and multi-actor governance structures of the twenty-first century have transformed cities from mere administrative units into autonomous actors that formulate their own diplomatic agendas in international relations. Conventional definitions of diplomacy prove insufficient to explain the multi-layered, horizontal relationships and strategic communication efforts undertaken by local governments beyond the hierarchy of nation-states. This inadequacy has bolstered the theoretical depth of the concept of city diplomacy at the intersection of political geography and international relations disciplines. The primary focus of this study is to examine the critical area where city diplomacy and public diplomacy strategies converge, analyzing the city's physical and cultural space (built environment, monuments, public areas) as a tangible outcome of this convergence. The theoretical approach posits that urban space functions as a “strategic communication platform,” symbolizing the city's values, political stance, and compliance with international institutional networks. The study proposes an institutionalist-strategic framework detailing how cities utilize their spatial environment as a tool of institutional diplomacy to gain international prestige and credibility. It is hypothesized that the design and use of urban space in alignment with global standards (sustainable development, cultural heritage preservation) create an institutional reputational capital that accelerates the city's integration into international institutional networks and expands its diplomatic sphere of influence. The analysis demonstrates that the city's physical environment operates within three main strategic domains: the Compliance Domain where international

principles are represented, the Interaction Domain providing a platform for international dialogue, and the Perception Domain shaping the city's soft power. Ultimately, urban space is argued not to be merely a passive outcome of political decisions, but an active instrument that enhances the city's global visibility and effectiveness, albeit with significant internal political contradictions and costs. This investigation aims to conceptually clarify how the external political actions of local governments are executed through the concrete and physical expanse of the city.

Keywords: City Diplomacy, Public Diplomacy, Urban Space, Soft Power, Institutional Communication.

1. Giriş

Kentler, yirmi birinci yüzyılın siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşümlerinin merkez üssü olarak, geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerini sorgulamaya zorlayan yeni bir aktör kategorisi oluşturmaktadır. Artık küresel yönetişim süreçlerinde sadece ulus-devletlerin idari birimleri değil, kendi diplomatik gündemlerini oluşturan, uluslararası ağlarda aktif rol oynayan özerk birimler olarak kabul edilmektedir (Curtis, 2014). Bu bağlamda, kent diplomasisi (city diplomacy) kavramı, yerel yönetimlerin dış politika benzeri eylemlerde bulunma yeteneğini ve yabancı şehirler, uluslararası kuruluşlar ve devlet dışı aktörlerle kurduğu ilişkileri tanımlamak için elzem hale gelmiştir. Ancak, mevcut yazınsal çalışmaların büyük bir kısmı bu ilişkileri teknik işbirliği veya kültürel değişim üzerinden ele alırken, kentin fiziki alanının bu süreçteki stratejik rolünü yeterince derinlemesine incelememektedir (Van der Pluijm ve Melissen, 2007). Bu inceleme, bu kavramsal boşluğu doldurmayı ve kentin fiziki alanının iç ve dış siyasetin kesişim noktasında nasıl bir diplomatik araç olarak işlev gördüğünü analiz etmeyi hedeflemektedir.

Çalışmanın temel amacı, kent diplomasisi ile kamu diplomasisi disiplinlerinin kavramsal olarak kesiştiği alanda, kentin fiziki mekânını bir “stratejik iletişim platformu” olarak konumlandıran yeni bir kurumsalcı-diplomatik model geliştirmektir. Kentsel alan, yalnızca politik kararların bir çıktısı değil, aynı zamanda kentin ideolojik duruşunu, yönetim kalitesini ve uluslararası ilkelere uygunluğunu küresel kamuoyuna doğrudan ileten somut bir araçtır. Özellikle büyük kentsel dönüşüm projeleri, ikonik mimari yapılar ve kamusal alanların tasarımı; kentin modernlik, sürdürülebilirlik veya kültürel zenginlik gibi değerlerini uluslararası ortaklara ve yatırımcılara sergileme aracıdır (Acuto, 2013). Bu sebeple bu inceleme, kentin mekânsal

üretiminin iç siyaset (yerel halkın ihtiyaçları) ile dış siyaset (küresel itibar ve yatırım çekme) hedeflerini aynı anda nasıl gerçekleştirdiğini detaylıca analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Bu çerçevede, kamu diplomasisi kavramının bu alandaki önemini vurgulamak elzemdir. Kamu diplomasisi, bir devletin yabancı halklarla iletişim kurarak, o ülke hakkında bilgi yayarak ve karşılıklı anlayışı teşvik ederek kendi ulusal çıkarlarını destekleme çabası olarak tanımlanmıştır (Çiçek, 2022). Çiçek'e göre, kamu diplomasisi çabaları, hedef kitlenin algısını ve duygusal bağını yöneterek yumuşak gücü artırmayı hedefler. Sancar (2012), bu kavramı, devletin kendi politikalarını yabancı kamuoylarına açıklama ve tanıtma süreci olarak ele alırken; Ekşi (2014) ise iletişimin, kültürel alışverişin ve uluslararası algı yönetiminin stratejik bir karışımı olarak görmektedir. Sevin (2017) ise bu tanımı, sadece devletlerin değil, artık devlet dışı aktörlerin de kullandığı bir araç setine işaret ederek genişletir; bu da kentlerin bu alana dahil olmasının teorik zeminini oluşturur.

Çalışmanın önemi, kent diplomasisi yazınındaki mekânın pasif arka plan olma durumunu sorgulayarak, mekânı aktif bir diplomatik araç olarak konumlandırmasından kaynaklanmaktadır. Geleneksel yaklaşımlar mekânı genellikle bir etkinlik alanı olarak görürken, bu analiz kentsel alanı, uluslararası standartlara (sürdürülebilir kalkınma, iyi yönetişim) uygunluğun somut göstergesi olarak ele almaktadır. Kentsel alanın, uluslararası kurumsal ağlara entegrasyonu hızlandırarak ve diplomatik etki alanını genişleterek bir kurumsal itibar sermayesi yarattığı hipotezi savunulacaktır. Bu yeni model, kentin küresel siyasetteki artan rolünü, sadece liderlik ya da ağ katılımı üzerinden değil, somut mekânsal çıktılar üzerinden de anlamlandırmamıza olanak tanıyacaktır.

Bu bağlamda, çalışmanın ana araştırma sorusu (AS) şudur: Kentler, uluslararası alanda itibar ve güvenilirlik (credibility) kazanma hedefleri doğrultusunda, kentsel alanlarını bir "kurumsal diplomasi" aracı olarak nasıl yönetmekte ve kullanmaktadır? Bu soruya karşılık olarak, temel hipotez (H) şu şekilde formüle edilmiştir: Kentsel alanın, uluslararası ilkelere (örn. sürdürülebilirlik, kültürel miras koruma) uygun olarak tasarlanması ve kullanılması, kentin uluslararası kurumsal ağlara entegrasyonunu hızlandırır ve diplomatik etki alanını genişletir. Çalışma, mevcut kent siyaseti ve uluslararası ilişkiler (özellikle kurumsalcı diplomasi) yazınının eleştirel bir sentezini yaparak bu hipotezi destekleyen bir kavramsal modelleme yöntemini kullanacaktır. Takip eden bölümlerde öncelikle kavramsal çerçeve sunulacak, ardından alanın diplomatik kullanımı üç farklı etki alanı üzerinden detaylıca analiz edilecektir.

2. Kavramsal Çerçeve: Kurumsalcı Diplomasi ve Kentsel Alan

Diplomasi kavramı, tarihsel olarak ulus-devletler arasında yürütülen resmi temsil, müzakere ve anlaşma süreçleriyle sınırlı kalmıştır; ancak son yıllarda bu alan önemli ölçüde çeşitlenmiştir. Kamu diplomasisi, bir devletin yabancı kamuoyları nezdinde imajını yönetme ve yumuşak gücünü artırma çabası olarak bu sınırları kısmen genişletmiştir (Nye, 2004). Çiçek (2022), yumuşak gücün, çekicilik ve ikna yoluyla hedeflere ulaşma yeteneği olduğunu belirtirken, kamu diplomasisinin bu gücü kullanmak için stratejik iletişim tekniklerini devreye soktuğunu vurgular. Bu yaklaşımlara rağmen hem geleneksel hem de kamu diplomasisi modelleri, aktör olarak merkezine daima ulus-devleti koymaya devam etmiştir ve kentsel yönetimlerin artan özerk dış ilişkilerini açıklamakta zorlanmaktadır. Özellikle Sevin (2017) ve Sancar (2012) tarafından da işaret edildiği gibi, iletişim ortamının çeşitlenmesiyle birlikte, kentler gibi devlet altı birimlerin uluslararası alanda kendi anlatılarını oluşturma kapasiteleri artmıştır.

Bu boşluk, kentsel yönetimlerin kendi ekonomik, kültürel ve çevresel çıkarlarını korumak ve geliştirmek için doğrudan uluslararası aktörlerle kurduğu ilişkileri tanımlayan kent diplomasisi kavramıyla doldurulmuştur (Tuzin, 2018). Kent diplomasisi, sadece protokol ziyaretleri ya da kardeş şehir anlaşmaları değil, aynı zamanda uluslararası kent ağları (C40 Cities, UCLG) aracılığıyla küresel politika ilkelerinin oluşturulmasına aktif katılımı ifade eder. Bu ağlar, kentlerin iklim değişikliği, göç yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma gibi konularda uluslararası rejimler içinde kurumsal bir rol üstlenmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, kent diplomasisi artık basit bir teknik işbirliği değil, kentin uluslararası standartlara uygun bir yönetişim biçimi sergilediğini kanıtlama çabasıdır ve bu da bizi kurumsalcı bir bakış açısına yönlendirmektedir. Bu bakış açısı, uluslararası ilişkilerde kurumların ve ilkelerin aktörlerin davranışlarını nasıl şekillendirdiğine odaklanarak, kentleri de bu ilkeler alanına uyum sağlayan rasyonel aktörler olarak görür (Keohane, 2005).

Bu çalışmanın özgün katkısı, kentin fiziki alanını, uluslararası kurumsal ağların benimsediği ilkelere ve iyi yönetim standartlarına ne ölçüde uyulduğunu gösteren somut ve görünür bir kanıt olarak konumlandırmasıdır. Uluslararası kurumsalcı yaklaşıma göre, aktörler (bu durumda kentler), uluslararası sistemde kabul görmek, işbirliği yapmak ve fonlara erişmek için bu ilkelere uyum sağlamak zorundadır. Bir kentin fiziki alanında hayata geçirilen sürdürülebilir ulaşım ağları, yeşil bina sertifikalı kamu binaları veya engelsiz erişim altyapısı, kentin küresel ilke alanına entegre olma taahhüdünün mekânsal bir beyanıdır. Bu tür somut eylemler, Asker & Çiçek'in (2025) Türk Devletleri Teşkilatı için önerdiği stratejik kamu diplomasisi modelinde

yer alan somut sonuç odaklılığı ilkesiyle doğrudan örtüşmektedir; zira mekân, sözden eyleme geçişi kanıtlar.

Bu mekânsal çıktılar, yabancı yatırımcılar, uluslararası kredi kuruluşları ve diğer kentler için kentin yönetim kalitesi ve siyasi istikrarı hakkında önemli bir sinyal işlevi görür. Örneğin, kentsel bir parkın tasarımı ve yönetimi, bir yandan yerel halka hizmet ederken, diğer yandan kentin Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'na (SKA'lar) olan bağlılığını uluslararası kamuoyuna iletmektedir (Satterthwaite, 2009). Dolayısıyla, kentsel alan, kentin vaatlerinin somutlaştığı ve diplomatik söyleminin güvenilirliğini (credibility) sağladığı bir kanıt alanı haline gelmektedir. Kentler, mekânlarını uluslararası standartlara uygun hale getirerek, ulus-devletlerinin resmi söylemlerinden bağımsız, kendi kurumsal itibar sermayelerini inşa etmektedirler. Bu sermaye, kentin küresel rekabetteki konumunu güçlendiren ve yumuşak gücünü artıran temel bir diplomatik kaynak olarak işlev görmektedir. Bu süreç, kentin küresel sahnedeki görünürlüğünü artırma çabasıyla, Ekşi'nin (2014) vurguladığı algı yönetiminin en somut ve kalıcı biçimini temsil eder.

3. Kent Diplomasisinin Üç Mekânsal Etki Alanı

Kentsel alanın, iç ve dış siyasetin kesişiminde bir diplomatik araç olarak işlevi, stratejik amaçlara göre şekillenen ve farklı etki alanlarında kendini gösteren karmaşık bir süreçtir. Kentsel yönetimin uluslararası kurumsal ağlara entegrasyon hedefleri doğrultusunda, kentin fiziki ortamının diplomatik kullanımını üç ana analitik alan üzerinden incelemek mümkündür. Bu üç alan; kentin ilkelere uygunluğunu kanıtladığı Norma Uygunluk Alanı, uluslararası diyaloğa ev sahipliği yaptığı Etkileşim Alanı ve kentin yumuşak gücünü şekillendirdiği Algı Alanı olarak adlandırılmaktadır. Bu ayrım, kentsel alanın hem pasif bir fon hem de aktif bir iletişim kanalı olarak nasıl kullanıldığını netleştirmeyi amaçlamaktadır, bu da Sevin'in (2017) bahsettiği çok boyutlu iletişim stratejisine bir mekânsal boyut katmaktadır.

A. Alan I: Norma Uygunluk Alanı – Uluslararası İlkelerin Temsili

Norma Uygunluk Alanı, bir kentin uluslararası kuruluşlar tarafından kabul görmüş ilke ve standartlara ne kadar bağlı olduğunu fiziki altyapısı ve düzenlemeleri aracılığıyla gösterdiği diplomatik alandır. Kentlerin, Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA'lar) veya Avrupa Birliği'nin yeşil şehir hedefleri gibi küresel ilke rejimlerine uygun politikalar benimsemesi, uluslararası camiada meşruiyet kazanmanın ön koşuludur

(Satterthwaite, 2009). Bu ilkeler, sadece soyut yönetim hedefleri olarak kalmaz; alanın tasarımına ve kullanımına somut olarak yansır. Örneğin, bir kentin toplu taşıma sisteminin karbon ayak izini azaltacak şekilde modernize edilmesi veya kamusal alanların engelli erişimine tam olarak uyumlu hale getirilmesi, kentin küresel sorumluluk bilincini uluslararası ortaklara kanıtlayan bir "mekânsal sertifika" işlevi görür. Bu sertifika, özellikle kalkınma bankaları ve uluslararası fon sağlayıcılar nezdinde kentin güvenilirliğini ve işbirliği potansiyelini doğrudan artırmaktadır (Tuzin, 2018).

Kentsel alanın bu temsili, basit bir teknik uyumdan öte, siyasi bir taahhüdün ilanıdır; çünkü bu tür projeler genellikle yüksek maliyetli olup yerel politik kararlılık gerektirir. Örneğin, bir şehirde su arıtma tesislerinin uluslararası çevre standartlarına yükseltilmesi veya kapsamlı bir bisiklet yolu ağının kurulması, sadece çevresel faydalar sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kentin uluslararası çevre ağlarına (C40 gibi) katılımında güçlü bir referans noktası oluşturur (Bulkeley ve Betsill, 2005). Bu projeler, ulusal hükümetlerin bu konulardaki tutumundan bağımsız olarak kentin proaktif ve sorumlu bir küresel aktör olduğunu gösterir. Bu durum, kent yöneticilerinin uluslararası ilkelere uygun mekânsal çıktılar üreterek ulus-devletin dış politika kısıtlamalarını aşma ve uluslararası arenada kendi itibarlarını yükseltme stratejilerini temsil etmektedir. Bu strateji, kentin uluslararası kurumsal düzlemde kendine has bir diplomatik kimlik edinme çabasının merkezinde yer almaktadır.

B. Alan II: Etkileşim Alanı – Diyalog ve Çözüm Platformları

Etkileşim Alanı, kentin fiziki ortamının, uluslararası müzakerelere, zirvelere veya kültürel değişim programlarına ev sahipliği yaparak "tarafsız zemin" ve "diyalog köprüsü" rolünü üstlendiği diplomatik alandır. Bu alan, kentin kendi diplomatik kapasitesini artırmasının yanı sıra, uluslararası sistemde barış yapıcı veya çözüm odaklı bir imaj oluşturmasına hizmet eder. Örneğin, bir kentte Birleşmiş Milletler'e bağlı bir ofisin, uluslararası bir tahkim merkezinin veya önemli bir kültürlerarası diyalog platformunun kalıcı olarak konumlanması, kentin sadece coğrafi olarak değil, aynı zamanda politik olarak da güvenilir bir buluşma noktası olduğunu uluslararası camiaya ilan eder (Melissen, 2005). Bu tür kalıcı kurumsal mekânlar, kentin siyasi istikrarını ve tarafsızlık iddiasını somutlaştırır, bu da onu uluslararası toplantılar için tercih edilen bir destinasyon haline getirir.

Büyük uluslararası etkinlikler ve zirveler de etkileşim alanının geçici ama güçlü kullanımlarına örnektir; bu olaylara ev sahipliği yapmak, kentin lojistik ve güvenlik yönetimindeki yeterliliğini

kanıtlar. Bu organizasyonlar için ayrılan mekânlar (kongre merkezleri, uluslararası finans merkezleri) geçici bir diplomatik bölge işlevi görür ve küresel karar alıcılara kentin modern yüzünü gösterir. Mekânın bu diplomatik kullanımı, kentin iç siyasetine de yansır: uluslararası bir zirveye ev sahipliği yapmak, yerel halk nezdinde kentin küresel önemini vurgular ve yönetimin meşruiyetini dolaylı olarak pekiştirir (Tezcan & Polat, 2023). Ancak, bu mekânların düzenlenmesi ve uluslararası ilkelere uygun güvenliğin sağlanması, kentin ulusal hükümetle yoğun koordinasyon gerektiren, hassas bir diplomatik manevra yapmasını zorunlu kılar. Bu durum, Sancar'ın (2012) da belirttiği gibi, kamu diplomasisi araçlarının sadece dışa dönük değil, aynı zamanda iç meşruiyeti destekleyen çift taraflı işlevini mekânsal düzlemde ortaya koymaktadır.

C. Alan III: Algı Alanı – Stratejik İmaj Yönetimi

Algı Alanı, kentsel alanın, özellikle kentsel markalaşma ve kamu diplomasisi stratejileri doğrultusunda, kentin kimliğini yabancı kamuoylarına ve hedef kitlelere (turistler, yabancı öğrenciler, yetenekli profesyoneller) yönelik olarak şekillendirdiği alandır. Bu alan, kentteki ikonik mimari yapılar, tarihi bölgelerin restorasyonu ve kamusal sanat eserleri gibi sembolik öğelerin stratejik bir iletişim aracı olarak kullanılmasına odaklanır (Kavaratzis ve Ashworth, 2005). Bir kentin "teknoloji merkezi", "sanat ve kültür başkenti" veya "tarihi miras koruyucusu" olarak konumlanması, fiziki alanının bu mesajları destekleyecek şekilde tasarlanmasına bağlıdır. Örneğin, Bilbao'daki Guggenheim Müzesi, şehrin endüstriyel geçmişten kültürel merkeze dönüşümünü simgeleyen ve küresel ölçekte algıyı değiştiren bir mekânsal diplomatik hamledir. Bu hamle, kentin yumuşak gücünü artıran ve uluslararası çekiciliğini yükselten somut bir yatırımdır.

Algı alanının diplomatik kullanımı, kentin yumuşak gücünün temelini oluşturur; çünkü yabancı kamuoyunun kente yönelik duygusal bağını ve olumlu hissiyatını artırır (Nye, 2004). Bu durum, sadece turizm gelirlerini değil, aynı zamanda yabancı öğrencilerin çekilmesini ve uluslararası yetenek havuzundan profesyonellerin kente yerleşme kararlarını da doğrudan etkiler. Çiçek (2022), kültürel mirasın ve değerlerin kamu diplomasisi teknikleri arasında merkezi bir rol oynadığını belirtirken, kentler bu kültürel sermayeyi fiziki mekânları aracılığıyla somutlaştırarak küresel pazara sunmaktadırlar. Bu süreçte, kent yöneticileri kentin en cazip ve uluslararası standartlara uygun mekânlarını seçerek, dijital medya ve küresel yayın organları aracılığıyla bu görüntüleri stratejik olarak yayar. Böylece kentsel alan, pasif bir fon olmaktan

çıkıp, kentin uluslararası cazibesini yöneten ve siyasi görünürlüğünü artıran aktif bir görüntü yönetim aracı haline gelir.

Bu diplomatik kullanımın başarısı, sadece mimari görkemle sınırlı değildir; aynı zamanda o mekânda yaşanan deneyimin kalitesiyle de doğrudan ilişkilidir. Kamusal alanların güvenli, temiz ve kapsayıcı olması, uluslararası ziyaretçilerde ve medyada oluşturulmak istenen "iyi yönetişim" algısını pekiştirir. Kavaratzis ve Ashworth'un (2005) belirttiği gibi, kentsel markalaşma çabaları, kentin vaat ettiği deneyimle örtüşmediği takdirde başarısız olmaya mahkûmdur; bu nedenle alanın fiziki kalitesi, diplomatik söylemin güvenilirliğini sağlayan en kritik unsurdur. Algı alanı üzerindeki bu stratejik kontrol, yerel kimliğin uluslararası taleplere göre yeniden biçimlendirilmesi gibi iç siyasi tartışmaları da beraberinde getirir, zira yerel kimliğin küresel tüketim için standardize edilmesi riski bulunmaktadır.

4. Analitik Uygulamalar ve Diplomatik Alan Yönetimi

A. Alan Diplomasisinin Yönetim Biçimi: Çok Düzeyli Koordinasyon ve Kurumsal Bağımlılık

Kentsel alanın diplomatik bir araç olarak etkili kullanımı, yerel aktörlerin (belediye, yerel sivil toplum, özel sektör) tek başına yürütebileceği bir süreç olmaktan uzaktır; karmaşık bir çok düzeyli koordinasyon ve yönetim biçimi gerektirir. Kentin uluslararası imajını inşa eden büyük altyapı projeleri, kültürel etkinlikler veya çevre düzenlemeleri, genellikle ulusal hükümetlerin mevzuat, finansman ve güvenlik politikalarıyla iç içe geçmiştir. Bu nedenle, kentin diplomatik alanının başarısı, ulusal hükümetle olan ilişkilerin dikkatli bir şekilde yönetilmesine bağlıdır: bir yandan özerklik kazanma ve uluslararası ilkelere uyum sağlama arzusu varken, diğer yandan ulusal kaynaklara ve diplomatik desteğe olan bağımlılık devam etmektedir (Papadopoulos, 2007). Kent diplomasisi bu açıdan, ulusal ve uluslararası politikalar arasında denge kurmayı gerektiren, alan üzerinden yürütülen bir "çekişmeli işbirliği" alanı olarak görülebilir.

Bu süreçte yerel yönetimler, kentsel alanı diplomatik olarak kullanırken, aynı zamanda uluslararası kuruluşlardan, özellikle kalkınma ve çevre fonlarından yararlanma stratejileri de geliştirirler. Örneğin, bir kent projesinin Avrupa Birliği veya Dünya Bankası gibi uluslararası bir kurum tarafından finanse edilmesi, projenin sadece maddi olarak desteklenmesi anlamına gelmez; aynı zamanda kentin uluslararası standartları benimsediği yönünde küresel bir onay (endorsement) işlevi de görür. Bu onay, kentin itibar sermayesini artırarak, gelecekteki

diplomatik girişimleri için bir kaldıraç görevi üstlenir (Tuzin, 2018). Uluslararası fonlara olan bu bağımlılık, kentsel alanın diplomatik mesajının yerel önceliklerden ziyade küresel fon sağlayıcıların ilkelerine göre şekillenmesi gibi bir riski de beraberinde getirebilir. Bu kurumsal bağımlılık, kentin dış politikasını, ulusal hükümet yerine uluslararası kurumların dolaylı kontrolüne sokabilir ve bu da kentsel özerklik tartışmalarını derinleştirir.

B. Alan Diplomasisinin Sınırlılıkları ve Jeopolitik Kısıtlamalar

Kentsel alanın diplomatik amaçlarla kullanılması, her ne kadar güçlü bir araç olsa da, iç siyasetten ve küresel jeopolitik kısıtlamalardan kaynaklanan önemli sınırlılıklara ve risklere sahiptir. Bunların en önemlisi, kentsel alanın "göz boyama" (window-dressing) veya "sadece imaj" olarak algılanma riskidir. Bir kent, uluslararası kamuoyuna yönelik olarak sürdürülebilirlik veya kapsayıcılık gibi ilkeleri temsil eden görkemli, ikonik projeler (örneğin yeşil binalar veya lüks kültür merkezleri) inşa edebilir. Ancak, bu dışa dönük imajın, yerel düzeyde kötü hizmet kalitesi, şeffaflık eksikliği veya sosyal eşitsizliklerin artmasıyla çelişmesi durumunda, kentin diplomatik güvenilirliği hızla zarar görebilir (Van der Pluijm ve Melissen, 2007). Bu durum, Ekşi'nin (2014) de vurguladığı gibi, kamu diplomasisinin başarılı olması için sözün eylemlerle tutarlı olması gerektiği ilkesinin, mekânsal düzlemdeki en kritik sınavıdır.

Bir diğer önemli kısıtlama, kentin mekânsal diplomasi çabalarının ulusal hükümetin jeopolitik öncelikleri tarafından sınırlandırılmasıdır. Bir kent, ulusal hükümetin resmi dış politika çizgisine ters düşen bir uluslararası ortakla mekânsal bir işbirliği (örneğin bir kardeş şehir ilişkisi veya ortak bir proje) geliştirmek istediğinde, ulusal hükümetin diplomatik veya idari engellemeleriyle karşılaşabilir. Örneğin, ulusal bir güvenlik meselesi haline gelen bölgelerdeki kentsel dönüşüm veya altyapı projelerinin durdurulması, kentin uluslararası ortaklarla yaptığı mekânsal taahhütleri yerine getirememesine yol açabilir. Bu durum, kent diplomasisinin, ulus-devletin egemenlik hakkından türeyen nihai bir politik sınırla çevrili olduğunu ve alanın kullanımının tamamen özerk olmadığını göstermektedir (Acuto, 2013). Dolayısıyla, mekânsal diplomasi stratejilerinin başarısı, iç ve dış politik kısıtlamaların rasyonel bir şekilde hesaba katılmasına bağlıdır.

C. Alan Diplomasisinin Çift Yönlü Etkisi: Dış Başarı ve İç Maliyet

Kentsel alanın diplomatik amaçlarla kullanılması, genellikle bir yandan uluslararası başarıyı hedeflerken, diğer yandan yerel halk için öngörülemeyen veya istenmeyen sonuçlar doğurabilir;

bu durum dış başarı ve iç maliyet paradoksu olarak teorize edilebilir. Küresel sermayeyi, uluslararası etkinlikleri veya yetenekli göçmenleri çekme amacıyla yapılan büyük ölçekli ve ikonik kentsel projeler, genellikle o kentin yerel dokusunu ve toplumsal yapısını dönüştürme eğilimindedir. Bu projeler, uluslararası standartlara uygun estetiği ve fonksiyonelliği merkeze alırken, yerel halkın sosyo-ekonomik gerçekliklerinden ve barınma ihtiyaçlarından kopuk kararlar alınmasına neden olabilir. Bu, yerel halkın diplomatik başarının nesnesi haline gelmesi ve kentsel yönetimlerin önceliklerinin yerel faydadan ziyade küresel algıya kayması riskini doğurur.

Özellikle, bir kentin uluslararası bir "yeşil şehir" veya "kültür başkenti" olarak markalaşması çabası, beraberinde yeşil kent soylulaşmasını (gentrification) veya kültürel yerinden etmeyi getirebilir. Kentsel alanın diplomatik çekiciliğini artıran yeşil alanlar, lüks konut projeleri veya restore edilmiş tarihi merkezler, bölgedeki kira ve yaşam maliyetlerini yükselterek orijinal sakinleri kentin daha marjinal bölgelerine itebilir. Bu durum, kentin uluslararası camiada kazandığı itibarın, yerel halkın refahı ve kentsel adalet ilkeleri aleyhine bir sonuç doğurduğu anlamına gelmektedir. Bu nedenle, başarılı bir mekânsal diplomasi, yalnızca dış aktörlerin algısını yönetmekle kalmamalı, aynı zamanda yerel fayda ve küresel çekicilik arasındaki etik ve siyasi dengeyi de gözetmelidir.

Son olarak, mekânsal diplomasinin yönetimi, kentin iç siyasetinde demokratik meşruiyet sorununu da gündeme getirir. Uluslararası projeler ve ilkeler, genellikle merkezi olmayan, teknokratik veya profesyonel ağlar aracılığıyla kente entegre edilirken, yerel halkın bu kararlara katılım mekanizmaları zayıf kalabilir (Bulkeley ve Betsill, 2005). Kentsel alanın diplomatik amaçlarla yeniden düzenlenmesi, yerel halkın karar alma süreçlerinden dışlanması ve kentin "yukarıdan aşağıya" bir küresel imaj projesine dönüştürülmesi anlamına gelebilir. Bu durum, uluslararası alanda kazanılan kurumsal itibarın, yerel düzeyde siyasi tepkilere ve demokratik tepkilere yol açma potansiyeli taşıdığını ve alanın bu çift yönlü siyasetin kritik bir kesişim noktası olduğunu göstermektedir. Bu çelişki, yerel yönetimlerin sadece dışa değil, aynı zamanda iç kamuoyuna yönelik de bir kamu diplomasisi yürütme zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, kent diplomasisinin geleneksel dar tanımını aşarak, kentin fiziki alanının uluslararası ilişkilerde aktif ve stratejik bir araç olarak nasıl kullanıldığını inceleyen kavramsal

bir çerçeve sunmuştur. Marksist olmayan, kurumsalcı ve stratejik iletişim teorilerine dayanan bu analiz, kentsel alanı, ulus-devletten kısmen özerk bir "kurumsal diplomasi platformu" olarak konumlandırmıştır. Kentsel alanın; uluslararası ilkelere uygunluğu simgelediği Norma Uygunluk Alanı, küresel diyaloğa zemin hazırladığı Etkileşim Alanı ve kentin yumuşak gücünü şekillendirdiği Algı Alanı olmak üzere üç farklı diplomatik etki alanında işlev gördüğü gösterilmiştir. Çalışmanın temel tezi, mekânsal çıktılar aracılığıyla kazanılan kurumsal itibar sermayesinin, kentin küresel ağlara entegrasyonunu hızlandıran ve diplomatik etkinliğini artıran temel bir güç kaynağı olduğu yönündedir (Keohane, 2005). Bu sermaye, kentin kendi yumuşak gücünü, ulusal hükümetin diplomatik kapasitesinden bağımsız olarak artırma çabasının somut bir yansımasıdır.

Çalışma, kentsel alanın stratejik yönetiminin, iç ve dış politika hedefleri arasında karmaşık bir koordinasyon gerektirdiğini ve bu sürecin çelişkili sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymaktadır. Dışarıya yönelik imaj projelerinin, içeride soylulaştırma ve sosyal dışlanma gibi maliyetlere yol açması, mekânsal diplomasi stratejilerinin etik ve siyasi sınırlarını belirlemektedir. Bu nedenle, mekânsal diplomasinin başarısı, yalnızca uluslararası fon çekme veya itibar kazanma kapasitesine değil, aynı zamanda yerel paydaşların ihtiyaçlarını ve demokratik katılımı ne ölçüde sağladığına da bağlıdır. Kentsel alan, hem küresel entegrasyonun bir simgesi hem de yerel toplumsal gerilimlerin bir yansıması olarak çift yönlü bir siyasi sahne sunmaktadır (Tuzin, 2018). Bu durum, Çiçek'in (2022) belirttiği gibi, diplomatik stratejilerin yerel ihtiyaç ve hassasiyetlerle uyum içinde olması gerektiği ilkesinin, mekânsal uygulamadaki zorluğunu gözler önüne sermektedir.

Bu kavramsal çalışma, alanın diplomatik rolüne odaklanarak kent siyaseti ve uluslararası ilişkiler yazınına önemli bir teorik katkı sağlamaktadır. Ancak, gelecekteki araştırmalar için yeni kapılar açmaktadır. Özellikle, kentsel alanın diplomatik kullanımının dijitalleşme ve kriz dönemlerinde nasıl dönüştüğü incelenebilir. Kentlerin, coğrafi sınırları aşarak oluşturduğu sanal alanların (örneğin artırılmış gerçeklik turları veya dijital ikizler), kentin uluslararası algısını yönetme ve yabancı kamuoylarıyla doğrudan etkileşim kurma kapasitesini nasıl etkilediği, derinlemesine araştırılması gereken bir alandır. Ayrıca, farklı siyasi rejimlerde (demokratik ve otoriter) kentsel alanın diplomatik kullanımı arasındaki karşılaştırmalı analizin yapılması, mekânsal diplomasi modelinin evrenselliğini sınayacak ve bu alandaki bilgi birikimini artıracaktır.

Kaynakça

Acuto, M. (2013). World politics by other means? London, city diplomacy and the Olympics. *The Hague Journal of Diplomacy*, *8*(3-4), 287-311.

Asker A. & Çiçek, A. (2025). Türk Devletleri Teşkilatı için Stratejik Kamu Diplomasisi Önerisi. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *12*, 65–95.

Bulkeley, H., & Betsill, M. (2005). Rethinking sustainable cities: Multilevel governance and the'urban'politics of climate change. *Environmental politics*, *14*(1), 42-63.

Curtis, S. (2014). *City Diplomacy: The Role of Local Governments in International Relations*. Routledge.

Çiçek, A. (2022). Soft Power Public Diplomacy and Public Diplomacy Techniques A Conceptual Evaluation. *Turkish Business Journal*, *3*(6), 103–119.

Ekşi, M. (2014). *Kamu diplomasisi ve Ak Parti dönemi Türk dış politikası*. Siyasal Kitabevi.

Kavaratzis, M. ve Ashworth, G. J. (2005). *City Branding: An Effective Assertion of Identity or a Transitory Marketing Trick? European Planning Studies*, 13(4), 503-514.

Keohane, R. O. (2005). *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton university press.

Melissen, J. (2005). *The New Public Diplomacy*. Palgrave Macmillan.

Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Public Affairs.

Papadopoulos, Y. (2007). *Problems of Accountability in Multi-Level Governance*. *European Journal of Political Research*, 46(4), 459-491.

Sancar, G. A. (2012). Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler, Beta Yayınları, İstanbul.

Satterthwaite, D. (2009). *The Role of Cities in Climate Change Mitigation and Adaptation*. *Environment and Urbanization*, 21(2), 311–326.

Sevin, E. (2017). *Public diplomacy and the implementation of foreign policy in the US, Sweden and Turkey*. Cham: Palgrave Macmillan.

Tezcan, S., & Polat, B. (2023). Kentsel Bir Strateji Olarak EXPO Etkinliğine Ev Sahipliği Yapmak. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *25*(3), 1091-1113.

Tuzin, M. (2018). *The Rise of City Diplomacy and the Future of International Relations*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 42(4), 651-667.

Van der Pluijm, R. ve Melissen, J. (2007). *City Diplomacy: The Expanding Role of Local Governments in International Life*. The Hague Clingendael Institute.

SOSYAL BELEDİYECİLİK ve YEREL YÖNETİMLER

Doç.Dr.İsmail GÜNEŞ
Çukurova Üniversitesi İİBF ,
ismailgunes@cu.edu.tr - ORCHID 0000-0001-9048-9433

Batuhan İNALTEKİN
Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Y.L,
E-posta **binaltekin@cu.edu.tr**

ÖZET

Çalışmamızda, sosyal belediyecilik anlayışının teorik yaklaşımları ele alınarak uygulamada Türkiye'de seçilmiş büyükşehir belediyelerinde sosyal belediyecilik uygulamaları incelenecektir. Çalışmamızda Büyükşehir Belediyelerinin faaliyet raporları ve TÜİK verilerinden yararlanılarak 2020–2024 dönemine ilişkin sosyal belediyecilik göstergeleri betimsel olarak analiz edilecektir. Analiz, özellikle ayni ve nakdi yardımlar, eğitim ve dezavantajlı gruplara yönelik harcamalarının bütçe içerisindeki payı değerlendirilecektir. Sosyal belediyecilik anlayışı ile yardımların ulaştığı kitle, yöntemleri ve etkinliği incelenecektir.

Türkiye de 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ve 5393 sayılı Belediye Kanunları ile sosyal belediyecilik anlayışının kapsamı düzenlenmiştir. Bu çerçevede çalışmamızda, sosyal belediyecilik anlayışının sosyal devlet anlayışı açısından önemi, sosyal ve ekonomik sonuçları ve sürdürülebilir olup olmadığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Belediyecilik, Sosyal Devlet, Yerel Yönetimler, Büyükşehir Belediyeleri

Türkiye ve Azerbeycan Aile ve sosyal politikalar bakanlığının faaliyetlerinin ve politikalarının web sayfası içeriği ile karşılaştırılması

Kocaeli/İzmit Mansur Mehdiyev

Kocaeli Universitesi

mansurmehdiyev20031029@gmail.com - 0009-0004-2224-0694

Türkiye ve Azerbeycan'ın sosyal hizmet alanında yapılanmalarının nasıl farklılık ve benzerlikler içerdiğini problem edinen bu çalışmada, Türkiye Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Azerbaycan Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlığı'nın teşkilat yapılanmaları ve görevleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Nitel bir yaklaşım ile gerçekleştirilecek bu çalışmada döküman analizi yöntemi kullanılacaktır. Dökümanlara ilişkin veri kaynağı olarak resmi web sitelerinde bulunan teşkilat bilgilendirmeleri esas alınacaktır. Çalışmanın teorik içeriğinde ise, her iki ülkenin sosyal hizmet gelişim süreçleri ve yapıları detaylıca açıklanacaktır. Bununla birlikde bu yapılanmanın farklı şekilde olması durumunda araştırmacı gözü ile bu durumun mevzuatın yürürlülüğünde hangi sonuçlar çıkara bileceyi belirtilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Sosyal Hizmet, Karşılaştırmalı Sosyal Hizmet , Teşkilat Yapısı , Sosyal Hizmet Yönetimi

DİJİTAL GİRİŞİMCİLİKTE SOSYAL MEDYANIN GÜCÜ

Dr. Meftun Deniz
İstanbul Üniversitesi
drmeftundeniz@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-9710-556X

Prof. Dr. Seyhun Doğan
İstanbul Üniversitesi
sdogan@istanbul.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-3450-0612

ÖZET

Dijitalleşmenin hız kazanması, girişimcilik ekosisteminde önemli dönüşümlere yol açmış ve sosyal medya platformlarını dijital girişimciler için stratejik bir araç hâline getirmiştir. Sosyal medya, yalnızca iletişim ve paylaşım amacıyla kullanılmakla kalmayıp, marka bilinirliği oluşturma, hedef kitleye doğrudan ulaşma, müşteri etkileşimini artırma ve rekabet avantajı sağlama gibi kritik işlevler üstlenmektedir. Bu çalışmada, dijital girişimcilikte sosyal medyanın gücü ve girişimcilerin iş süreçlerine olan etkileri ele alınmaktadır.

Araştırmada literatür taraması ve vaka analizi yöntemleri kullanılmıştır. Farklı sektörlerde faaliyet gösteren dijital girişimcilerin sosyal medya stratejileri incelenmiş; içerik paylaşımı, etkileşim düzeyi, takipçi kazanımı ve reklam yönetimi gibi uygulamalar analiz edilmiştir. Ayrıca, sosyal medya etkinliğinin girişimlerin büyüme performansı, müşteri bağlılığı ve yenilikçi iş modelleri üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Bu yöntemsel yaklaşım, sosyal medyanın girişimciler için stratejik önemini somut örneklerle ortaya koymaktadır.

Bulgular, sosyal medyanın düşük maliyetli pazarlama imkânları sunmasının, hedef kitleye hızlı ve doğrudan erişim sağlamasının, geri bildirim mekanizmalarını hızlandırarak ürün ve hizmet geliştirmeyi desteklemesinin girişimlerin sürdürülebilir büyüme ve rekabet gücünü artırdığını göstermektedir. Ayrıca sosyal medya, girişimcilerin küresel pazarlara açılmasını kolaylaştırmakta ve yenilikçi iş modellerinin uygulanmasına katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, sosyal medya dijital girişimciliğin vazgeçilmez bir unsuru olarak öne çıkmakta ve girişimlerin başarısında belirleyici bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital girişimcilik, sosyal medya, dijital pazarlama, marka bilinirliği, girişim stratejileri

THE POWER OF SOCIAL MEDIA IN DIGITAL ENTREPRENEURSHIP

Dr. Meftun Deniz
Istanbul University
drmeftundeniz@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-9710-556X

Prof. Dr. Seyhun Doğan
Istanbul University
sdogan@istanbul.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-3450-0612

ABSTRACT

The rapid advancement of digitalization has transformed the entrepreneurial ecosystem, positioning social media platforms as strategic tools for digital entrepreneurs. Social media serves not only as a communication and sharing channel but also plays a critical role in brand awareness, direct access to target audiences, enhancing customer engagement, and gaining competitive advantage. This study examines the influence of social media on digital entrepreneurship and its impact on business processes.

The research employs a literature review and case study methodology. Social media strategies of digital entrepreneurs across various sectors were analyzed, focusing on content sharing, engagement levels, follower growth, and advertising management. Moreover, the effects of social media activities on business growth, customer loyalty, and the adoption of innovative business models were evaluated. This approach provides concrete evidence of social media's strategic significance for entrepreneurs.

Findings indicate that social media offers low-cost marketing opportunities, enables rapid and direct access to target audiences, and accelerates feedback mechanisms, supporting product and service development while enhancing sustainable growth and competitive strength. Additionally, social media facilitates the implementation of innovative business models and supports entrepreneurs in entering global markets. Consequently, social media emerges as an indispensable component of digital entrepreneurship, playing a decisive role in the success of entrepreneurial ventures.

Keywords: Digital entrepreneurship, social media, digital marketing, brand awareness, entrepreneurial strategies

1. DİJİTAL GİRİŞİMCİLİK KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Dijitalleşme süreci, ekonomik ve toplumsal yapıları derinden etkilemekte; üretim, tüketim ve iletişim biçimlerini köklü bir şekilde dönüştürmektedir. Bu dönüşümden en fazla etkilenen alanlardan biri girişimciliktir. Geleneksel girişimcilik modelleri yerini giderek dijital girişimcilik faaliyetlerine bırakmakta, internet tabanlı teknolojiler yeni iş fikirlerinin ortaya çıkmasına ve hızlı biçimde ölçeklenmesine imkân tanımaktadır. Dijital girişimcilik, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yoğun biçimde kullanıldığı, yenilikçi ve esnek iş modellerine dayanan bir girişimcilik türü olarak tanımlanmaktadır. Bu girişimcilik türü, yenilikçilik, hız, esneklik ve küresel pazarlara erişim gibi özellikleriyle öne çıkmaktadır (Nambisan, 2017; Kraus vd., 2019). Dijital girişimler genellikle fiziksel mekâna bağımlı olmadan faaliyet gösterebilmekte, çevrim içi platformlar aracılığıyla geniş müşteri kitlelerine ulaşabilmektedir.

Dijital girişimciliğin temel özelliklerinden biri düşük giriş maliyetleridir. Geleneksel işletmelere kıyasla daha az sermaye gerektirmesi, özellikle genç girişimciler ve kadın girişimciler için önemli fırsatlar sunmaktadır (Davidsson vd., 2018). Bununla birlikte dijital girişimcilik, yoğun rekabet ortamı, hızlı teknolojik değişim ve sürekli yenilik ihtiyacı gibi zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu noktada sosyal medya, dijital girişimcilerin karşılaştığı bu zorlukları aşmalarında kritik bir rol oynamaktadır. Doğru stratejilerle kullanılan sosyal medya platformları, girişimlerin pazarda görünürlük kazanmasını, marka kimliği oluşturmasını ve müşteriyle güçlü bağlar kurmasını sağlamaktadır (Kaplan ve Haenlein, 2010).

Dijital girişimcilik aynı zamanda bilgiye dayalı ekonomi ve ağ toplumunun bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, girişimcilik faaliyetlerinin mekân ve zaman sınırlamalarından büyük ölçüde kurtulmasını sağlamıştır. Özellikle e-ticaret, mobil uygulamalar ve platform ekonomisi temelli girişimler, dijital girişimciliğin temel örnekleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda dijital girişimcilik, yalnızca teknolojik bir faaliyet değil; aynı zamanda yeni bir örgütlenme ve değer yaratma biçimi olarak ele alınmaktadır (Yılmaz ve Günel, 2019; Eren, 2020).

Dijital girişimciliğin bir diğer önemli özelliği, veri odaklı karar alma süreçlerine dayanmasıdır. Büyük veri analitiği, yapay zekâ ve algoritmik sistemler sayesinde girişimciler, tüketici tercihlerini daha doğru analiz edebilmekte ve ürünlerini bu doğrultuda şekillendirebilmektedir. Bu durum, dijital girişimlerin pazara uyum hızını artırırken rekabet avantajı elde etmelerine de katkı sağlamaktadır. Ancak veri güvenliği, etik sorunlar ve dijital eşitsizlik gibi konular, dijital girişimciliğin sürdürülebilirliği açısından önemli tartışma alanları olarak öne çıkmaktadır (Kara ve Sezgin, 2021).

Bu çalışmanın amacı, dijital girişimcilikte sosyal medyanın gücünü teorik ve uygulamalı boyutlarıyla ele almak, sosyal medya kullanımının girişimlerin performansı, sürdürülebilirliği ve büyüme potansiyeli üzerindeki etkilerini incelemektir. Çalışmada, sosyal medyanın dijital girişimcilik ekosistemindeki yeri detaylı biçimde analiz edilerek, girişimciler ve politika yapıcılar için çıkarımlar sunulmaktadır.

2. SOSYAL MEDYANIN DİJİTAL GİRİŞİMCİLİKTEKİ ROLÜ

Sosyal medya, dijital girişimcilik faaliyetlerinin hemen her aşamasında etkili olmaktadır. İş fikrinin test edilmesinden ürün tanıtımına, pazarlama faaliyetlerinden müşteri geri bildirimlerinin toplanmasına kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir. Sosyal medya platformları, girişimcilere hedef kitlelerini analiz etme, tüketici davranışlarını anlama ve pazarlama stratejilerini buna göre şekillendirme imkânı sunmaktadır (Mangold ve Faulds, 2009; Tuten ve Solomon, 2017).

Marka bilinirliği oluşturma, sosyal medyanın dijital girişimler açısından en önemli katkılarından biridir. Etkili içerik üretimi ve düzenli paylaşımlar sayesinde girişimler, kısa sürede geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Ayrıca sosyal medya, iki yönlü iletişime olanak tanıyarak müşterilerin görüş ve beklentilerinin doğrudan girişimcilere iletilmesini sağlamaktadır (Kaplan ve Haenlein, 2010). Bunun yanı sıra sosyal medya reklamcılığı, dijital girişimler için ölçülebilir ve hedeflenebilir pazarlama fırsatları sunmaktadır. Demografik, coğrafi ve ilgi alanlarına dayalı hedefleme seçenekleri sayesinde girişimler, sınırlı bütçelerle etkili reklam kampanyaları yürütebilmektedir. Bu durum, sosyal medyanın dijital girişimler açısından stratejik bir rekabet unsuru hâline gelmesine katkı sağlamaktadır (Weinberg ve Pehlivan, 2011).

Sosyal medya, dijital girişimciler için yalnızca bir pazarlama aracı değil, aynı zamanda bir öğrenme ve yenilik platformu işlevi görmektedir. Girişimciler, sosyal medya üzerinden rakip analizleri yapabilmekte, sektör trendlerini takip edebilmekte ve kullanıcı deneyimlerinden beslenen yenilikçi fikirler geliştirebilmektedir. Özellikle Instagram, YouTube ve TikTok gibi görsel odaklı platformlar, markalaşma sürecinde hikâye anlatımı yoluyla tüketicilerle duygusal bağ kurulmasına imkân tanımaktadır (Çelik ve Topsakal, 2020). Bununla birlikte sosyal medya, dijital girişimciler açısından güven ve itibar inşasında da kritik bir rol üstlenmektedir. Tüketicilerin marka yorumları, beğenileri ve paylaşımları, potansiyel müşteriler üzerinde güçlü bir sosyal kanıt etkisi yaratmaktadır. Bu durum özellikle yeni kurulan dijital girişimler için düşük maliyetli ancak yüksek etkili bir güven mekanizması oluşturmaktadır.

Bu bağlamda sosyal medya platformları, dijital girişimciler için yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesine geçmiş; pazarlama, marka yönetimi, müşteri ilişkileri ve stratejik karar alma süreçlerinde merkezi bir rol üstlenmiştir. Facebook, Instagram, X (Twitter), LinkedIn, TikTok ve YouTube gibi platformlar, girişimcilere düşük maliyetle geniş kitlelere ulaşma, hedefli reklam yapma ve kullanıcılarla doğrudan etkileşim kurma imkânı sunmaktadır. Özellikle sınırlı sermayeye sahip dijital girişimler için sosyal medya, rekabet avantajı sağlayan temel araçlardan biri hâline gelmiştir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında öncelikle dijital girişimcilik ve sosyal medya konularında kapsamlı bir literatür taraması

yapılmıştır. Ulusal ve uluslararası akademik yayınlar, raporlar ve sektörel analizler incelenerek çalışmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmuştur.

Literatür taramasına ek olarak vaka analizi yöntemi kullanılmıştır. Farklı sektörlerde faaliyet gösteren dijital girişimlerin sosyal medya kullanım stratejileri incelenmiş; içerik türleri, paylaşım sıklığı, etkileşim oranları ve takipçi sayılarındaki değişimler analiz edilmiştir. Bu sayede sosyal medyanın dijital girişimler üzerindeki etkileri somut örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

Araştırmada elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle yorumlanmış ve sosyal medyanın dijital girişimcilik üzerindeki rolü bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırma bulguları, sosyal medyanın dijital girişimlerin performansı, büyüme hızı ve sürdürülebilirliği üzerinde çok boyutlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Literatür ve vaka analizlerinden elde edilen veriler, sosyal medyayı stratejik ve planlı biçimde kullanan girişimlerin marka bilinirliğini daha kısa sürede artırdığını göstermektedir (Kaplan ve Haenlein, 2010). Özellikle Instagram, TikTok ve LinkedIn gibi platformların, görsel ve etkileşim temelli yapıları sayesinde girişimlerin hedef kitleyle daha güçlü bağlar kurmasına imkân tanıdığı tespit edilmiştir.

Ünlü dijital girişim örnekleri bu durumu somut biçimde ortaya koymaktadır. Örneğin, küresel bir dijital marka hâline gelen **Glossier,** Instagram üzerinden yürüttüğü kullanıcı odaklı içerik stratejisi sayesinde müşterilerini yalnızca tüketici değil, aynı zamanda marka elçisi konumuna taşımıştır. Benzer şekilde **Gymshark,** sosyal medya influencer'larıyla kurduğu iş birlikleri ve topluluk temelli içerik üretimi sayesinde kısa sürede küresel ölçekte tanınan bir dijital girişime dönüşmüştür (Kraus vd., 2019).

Bulgular, sosyal medya etkileşim oranları yüksek olan dijital girişimlerin müşteri güveni ve marka sadakati açısından daha avantajlı bir konumda olduğunu göstermektedir. Kullanıcı yorumları, beğeniler ve paylaşımlar, potansiyel müşteriler için önemli bir referans kaynağı oluşturmakta ve satın alma kararlarını doğrudan etkilemektedir (Mangold ve Faulds, 2009). Örneğin **Airbnb,** sosyal medya hesaplarında kullanıcı deneyimlerine dayalı hikâyeleştirme yaklaşımı kullanarak güven algısını güçlendirmiş ve platform ekonomisi içerisinde sürdürülebilir bir marka imajı oluşturmuştur.

Araştırmada ayrıca sosyal medyanın yenilikçi iş modellerinin geliştirilmesine katkı sağladığı belirlenmiştir. Dijital girişimciler, sosyal medya üzerinden elde ettikleri geri bildirimleri kullanarak ürün ve hizmetlerini hızlı biçimde güncelleyebilmekte, müşteri beklentilerine daha esnek yanıtlar verebilmektedir. Bu çeviklik, dijital girişimlerin rekabet

gücünü artıran temel unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır (Nambisan, 2017). **Netflix** ve **Spotify** gibi dijital platformların sosyal medya etkileşimlerinden elde ettikleri kullanıcı verilerini içerik stratejilerine yansıtmaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bir diğer önemli bulgu, sosyal medyanın dijital girişimlerin küresel pazarlara açılmasını kolaylaştırmasıdır. Coğrafi sınırların büyük ölçüde ortadan kalkması sayesinde girişimler, uluslararası müşteri kitlelerine düşük maliyetle erişebilmekte ve küresel ölçekte marka bilinirliği kazanabilmektedir (Davidsson vd., 2018). Özellikle e-ticaret ve dijital hizmet sunan girişimler açısından bu durum stratejik bir avantaj oluşturmaktadır.

Türkiye'de dijital girişimcilik ekosistemi, son yıllarda sosyal medya odaklı büyüme stratejileri sayesinde önemli bir ivme kazanmıştır. Özellikle Trendyol, Yemeksepeti ve Hepsiburada gibi dijital platformlar, sosyal medyayı yalnızca bir tanıtım aracı olarak değil, aynı zamanda marka topluluğu oluşturma ve müşteri etkileşimini artırma stratejisinin merkezine yerleştirmiştir. Bu girişimler, Instagram, Twitter (X), YouTube ve TikTok gibi platformlar aracılığıyla kullanıcılarla sürekli ve çift yönlü bir iletişim kurarak dijital marka sadakati geliştirmeyi başarmıştır.

Trendyol, sosyal medyayı yoğun biçimde kullanan dijital girişimlerin başında gelmektedir. Platform, influencer pazarlaması, canlı yayın satışları ve kullanıcı deneyimine dayalı içerik üretimi yoluyla özellikle genç tüketici kitlesine ulaşmaktadır. Trendyol'un sosyal medya kampanyaları, kullanıcıların yalnızca tüketici değil, aynı zamanda içerik üreticisi hâline gelmesini teşvik ederek etkileşim düzeyini artırmaktadır. Bu yaklaşım, sosyal medyanın dijital girişimlerde ağ etkisi yaratma potansiyelini açık biçimde ortaya koymaktadır (Arslan ve Demir, 2022).

Yemeksepeti ise sosyal medyayı müşteri deneyimi ve marka imajı yönetimi açısından stratejik biçimde kullanan bir diğer önemli örnektir. Mizah temelli paylaşımlar, güncel olaylara hızlı tepki veren içerikler ve kullanıcı geri bildirimlerine anlık yanıtlar, markanın sosyal medyada güçlü bir görünürlük kazanmasını sağlamıştır. Yemeksepeti'nin bu yaklaşımı, sosyal medyanın yalnızca satış odaklı değil, aynı zamanda marka kişiliği inşasında da etkili bir araç olduğunu göstermektedir (Korkmaz, 2021).

Hepsiburada örneği ise veri odaklı sosyal medya stratejilerinin dijital girişimcilikteki rolünü ortaya koymaktadır. Platform, kullanıcı davranışlarına dayalı hedefli reklamlar ve kişiselleştirilmiş içerikler aracılığıyla sosyal medya etkileşimini artırmaktadır. Özellikle kampanya dönemlerinde sosyal medya üzerinden yürütülen bütünleşik iletişim stratejileri, satış performansını doğrudan etkilemektedir. Bu durum, sosyal medyanın dijital girişimler için ölçülebilir ve sürdürülebilir bir büyüme aracı olduğunu göstermektedir (Yılmaz ve Günel, 2019).

Bu çalışmanın bulguları, dijital girişimcilik literatüründe sosyal medyanın rolüne ilişkin mevcut yaklaşımları büyük ölçüde desteklemekte, aynı zamanda bazı açılardan literatürü genişletmektedir. Önceki çalışmalar sosyal medyayı ağırlıklı olarak bir pazarlama aracı olarak ele alırken bu araştırma sosyal medyanın dijital girişimlerin iş modeli tasarımı, müşteri ilişkileri

yönetimi ve stratejik karar alma süreçlerinde bütüncül bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, Kaplan ve Haenlein'in (2010) sosyal medyanın etkileşim ve katılım temelli yapısına vurgu yapan yaklaşımıyla örtüşmektedir. Ancak bu çalışma, sosyal medya etkileşiminin yalnızca marka bilinirliği değil, aynı zamanda girişimlerin yenilik kapasitesi üzerinde de doğrudan etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle kullanıcı geri bildirimlerine dayalı ürün geliştirme süreçleri, dijital girişimlerin çevik ve müşteri odaklı yapısını güçlendirmektedir.

Ünlü dijital girişim örnekleri üzerinden yapılan değerlendirmeler, teorik bulguları uygulama boyutunda desteklemektedir. Glossier ve Gymshark gibi dijital doğan markalar, sosyal medyayı yalnızca tanıtım değil, topluluk inşa etme aracı olarak kullanarak literatürde vurgulanan "katılımcı değer yaratımı" yaklaşımını somutlaştırmaktadır (Zhu ve Iansiti, 2019). Airbnb'nin hikâyeleştirme temelli sosyal medya stratejisi ise güven ve deneyim ekonomisinin dijital girişimcilikteki önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, sosyal medyanın dijital girişimcilikte pasif bir destek unsuru değil, stratejik çekirdek bir bileşen olduğunu savunarak literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, dijital girişimcilik bağlamında sosyal medyanın stratejik önemini ortaya koymakta ve sosyal medya kullanımının girişimlerin başarısı üzerindeki belirleyici rolünü vurgulamaktadır. Bulgular, sosyal medyanın dijital girişimler için yalnızca tamamlayıcı bir pazarlama aracı değil, iş modelinin merkezinde yer alan temel bir unsur olduğunu

göstermektedir. Sosyal medya, girişimcilere düşük maliyetli, ölçülebilir ve hedeflenebilir pazarlama imkânları sunarak rekabet avantajı sağlamaktadır.

Araştırma sonuçları, sosyal medyanın marka bilinirliği oluşturma, müşteri etkileşimini artırma ve müşteri sadakati geliştirme süreçlerinde kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Dijital girişimler, sosyal medya aracılığıyla müşterileriyle doğrudan ve sürekli bir iletişim kurabilmekte, bu sayede müşteri beklentilerini daha iyi analiz edebilmektedir. Bu durum, müşteri odaklı ve yenilikçi çözümlerin geliştirilmesini desteklemektedir (Tuten ve Solomon, 2017). Sonuçlar aynı zamanda sosyal medyanın dijital girişimlerin sürdürülebilir büyümesine katkı sağladığını göstermektedir. Sosyal medya üzerinden elde edilen veriler, girişimcilerin stratejik karar alma süreçlerinde önemli bir bilgi kaynağı oluşturmaktadır. Veri odaklı yaklaşımlar, girişimlerin pazardaki değişimlere daha hızlı uyum sağlamasına olanak tanımaktadır.

Bu çalışmanın bulguları, dijital girişimciler için sosyal medya kullanımının plansız ve rastlantısal olmaktan ziyade, stratejik hedeflerle uyumlu biçimde yürütülmesi gerektiğini göstermektedir. Etkili içerik yönetimi, düzenli analiz ve platforma özgü stratejiler, dijital girişimlerin başarısını artıran temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Son olarak, bu çalışma literatüre teorik ve uygulamalı katkılar sunmakla birlikte bazı sınırlılıklar da içermektedir. Araştırma, nitel yöntemlere dayalıdır ve belirli vaka örnekleriyle sınırlıdır. Gelecek araştırmalarda nicel yöntemlerin kullanılması, farklı ülkeler ve sektörler arasında karşılaştırmalı analizlerin yapılması, dijital girişimcilik ve sosyal medya ilişkisine dair daha kapsamlı sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Airbnb. (2022). *Community-centered storytelling and digital branding*. Şirket raporu.

Arslan, E., ve Demir, M. (2022). Sosyal medya etkileşiminin dijital girişimlerin marka güveni üzerindeki etkisi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 17*(2), 45–62.

Çelik, A., ve Topsakal, Y. (2020). Dijital pazarlamada hikâye anlatımının marka değeri üzerindeki rolü. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 13*(1), 89–108.

Davidsson, P., Recker, J., ve von Briel, F. (2018). External enablement of new venture creation: A framework. *Academy of Management Perspectives, 34*(3), 311–330.

Eren, E. (2020). *Stratejik yönetim ve dijital dönüşüm*. Beta Yayınları.

Glossier. (2021). *Building digital-native brands through social media*. Şirket raporu.

Kaplan, A. M., ve Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons, 53*(1), 59–68.

Kara, M., ve Sezgin, F. (2021). Dijital girişimcilikte büyük veri ve etik sorunlar. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 13*(3), 2150–2165.

Kraus, S., Palmer, C., Kailer, N., Kallinger, F. L., ve Spitzer, J. (2019). Digital entrepreneurship: A research agenda on new business models for the digital age. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research, 25*(2), 353–375.

Mangold, W. G., ve Faulds, D. J. (2009). Social media: The new hybrid element of the promotion mix. *Business Horizons, 52*(4), 357–365.

Nambisan, S. (2017). Digital entrepreneurship: Toward a digital technology perspective of entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice, 41*(6), 1029–1055.

Netflix. (2022). *Social media engagement and content personalization*. Şirket raporu.

Spotify. (2021). *User engagement through data-driven social media strategies*. Şirket raporu.

Tuten, T. L., ve Solomon, M. R. (2017). *Social media marketing*. Sage Publications.

Weinberg, B. D., ve Pehlivan, E. (2011). Social spending: Managing the social media mix. *Business Horizons, 54*(3), 275–282.

Yılmaz, B., ve Günel, Ö. D. (2019). Dijitalleşme sürecinde girişimcilik ve yeni iş modelleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19*(4), 55–72.

Zahra, S. A. (2021). International entrepreneurship in the post COVID world. *Journal of World Business, 56*(1), 101143.

Zhu, F., ve Iansiti, M. (2019). Why some platforms thrive and others don’t. *Harvard Business Review, 97*(1), 118–125.

AİLE TEMELLİ BAKIM POLİTİKALARI

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Erdem TUNÇ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

yusuferdemtunc@ktu.edu.tr - 0000-0002-0854-4155

ÖZET

Demografik yaşlanma, doğurganlık oranlarındaki düşüş ve kadınların işgücü piyasasına artan katılımı, bakım hizmetlerinin örgütlenmesini sosyal politikanın temel tartışma alanlarından biri hâline getirmiştir. Çalışmanın temel amacı, farklı refah devleti modellerinde bakım sorumluluğunun aile, devlet ve piyasa arasında nasıl paylaştırıldığını analiz etmek ve bu çerçevede Türkiye'nin konumunu değerlendirmektir. Araştırmada sosyal demokrat, muhafazakâr ve Akdeniz refah rejimlerini temsilen seçilen ülkeler üzerinden karşılaştırmalı politika analizi yapılmıştır. Bu kapsamda çocuk, yaşlı ve engelli bakımına yönelik hizmet kapsamı, finansman yapısı ve politika çıktıları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda hizmet temelli ve bireysel hak odaklı bakım rejimlerinin kadınların işgücü piyasasına katılımını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini daha güçlü biçimde desteklediğini göstermektedir. Aile temelli bakımı ve nakit transfer ağırlıklı bakım politikalarının ise bakım yükünü kadınlar üzerinde yoğunlaştırdığı tespit edilmiştir. Türkiye'nin mevcut bakım politikalarının ağırlıklı olarak Akdeniz refah rejimi özellikleri sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Nihayetinde çalışma, Türkiye için kapsayıcı, hizmet temelli ve toplumsal cinsiyet duyarlı bir bakım politikası dönüşümünün gerekliliğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler : Bakım Politikaları, Refah Rejimleri, Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Politika

FAMILY-BASED CARE POLICIES

ABSTRACT

Demographic ageing, declining fertility rates, and increasing female participation in the labour market have made the organisation of care services a central issue in social policy debates. The main objective of the study is to analyse how care responsibilities are distributed among the family, the state, and the market across different welfare state models, and to evaluate Turkey's position within this framework. The research employs a comparative policy analysis of countries representing social democratic, conservative, and Mediterranean welfare regimes. Within this scope, the study assesses the range of services, financing structures, and policy outcomes related to child, elderly, and disability care. The findings indicate that service-based and individual rights-oriented care regimes more effectively support women's labour market participation and gender equality. In contrast, family-based care and cash-transfer-oriented care policies tend to concentrate the burden of care on women. The study concludes that Turkey's current care policies predominantly reflect characteristics of the Mediterranean welfare regime. Ultimately, the study underscores the necessity of a transformative shift toward an inclusive, service-based, and gender-sensitive care policy framework for Turkey

Keywords: Care Policies, Welfare Regimes, Gender, Social Policy

GİRİŞ

Yirmi birinci yüzyılın başlarından itibaren küresel düzeyde yaşanan demografik dönüşümler, bakım hizmetlerinin toplumsal örgütlenmesini sosyal politikanın başat gündem maddelerinden biri haline getirmiştir. Yaşlanan nüfus yapıları, düşen doğurganlık oranları ve kadınların artan işgücü katılımı, geleneksel aile temelli bakım modellerini sürdürülemez kılmaktadır (Daly ve Lewis 2000, s: 288; Lewis vd. 2008, s: 262). Bu yapısal değişimler, bakım sorumluluğunun nasıl örgütlenmesi gerektiği sorusunu sosyal politika literatürünün merkezine taşımıştır.

Bakım, yalnızca bireysel veya ailevi bir sorumluluk olmaktan çıkmış; toplumsal yeniden üretim süreçlerinin temel bileşeni olarak tanınmaya başlanmıştır. Fraser (1994, s: 594), modern refah devletlerinin karşı karşıya olduğu temel gerilimi, "evrensel ekmek kazanan" model ile "bakım sağlayan eşitlik" modeli arasındaki tercih olarak kavramsallaştırmıştır. Bu gerilim, farklı refah rejimlerinin bakım politikalarını şekillendiren temel dinamiklerden birini oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, farklı refah devleti modellerinde bakım sorumluluğunun aile, devlet ve piyasa arasında nasıl paylaştırıldığını teorik bir çerçevede analiz etmek ve bu

bağlamda Türkiye'nin konumunu değerlendirmektir. Çalışma karşılaştırmalı refah devleti analizi metodolojisine dayanmaktadır. Araştırmada, Esping-Andersen (1990, s: 3) refah rejimi tipolojisi temel alınarak, sosyal demokrat rejimi temsilen İsveç, muhafazakâr korporatist rejimi temsilen Almanya ve Akdeniz refah rejimini temsilen İspanya seçilmiştir. Bu ülkeler, ilgili refah rejimlerinin tipik özelliklerini yansıtmaları nedeniyle tercih edilmiştir. Analiz, teorik literatür taraması ve ikincil veri değerlendirmesine dayanmaktadır. Çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve engelli bakımı olmak üzere üç temel bakım alanı incelenmiş; her rejimin hizmet kapsamı, finansman yapısı, erişim koşulları ve politika çıktıları kavramsal çerçeve ışığında değerlendirilmiştir. Türkiye'nin konumlandırılması ise bu karşılaştırmalı çerçeve içinde gerçekleştirilmiştir.

TEORİK ÇERÇEVE: REFAH REJİMLERİ VE BAKIM POLİTİKALARI

1.1.Refah Rejimi Kuramı ve Bakım Boyutu

Esping-Andersen'in (1990) refah rejimi tipolojisi, sosyal politika analizinin temel referans noktalarından birini oluşturmaktadır. Liberal, muhafazakâr korporatist ve sosyal demokrat olmak üzere üç temel rejim türü tanımlayan bu sınıflandırma, devletin, piyasanın ve ailenin refah üretimindeki rollerini sistematik olarak ele almaktadır. Ancak bu özgün tipoloji, başlangıçta toplumsal cinsiyet boyutunu ve bakım ilişkilerini yeterince içermemesi nedeniyle feminist akademisyenlerin eleştirilerine maruz kalmıştır (Lewis 1992, s: 160; Orloff 1993, s: 307).

Lewis (1992, s: 159), refah rejimlerini "güçlü, orta ve zayıf ekmek kazanan erkek modeli" üzerinden yeniden sınıflandırarak, bakım sorumluluğunun toplumsal cinsiyet temelli dağılımını analitik çerçeveye dahil etmiştir. Bu yaklaşım (Lewis 1992, s: 161), refah rejimlerinin yalnızca emek piyasası ile vatandaşlar arasındaki ilişkiyi değil, aynı zamanda özel alan ile kamusal alan arasındaki sınırları nasıl düzenlediğini de göz önünde bulundurmayı gerekli kılmaktadır. Nitekim refah rejimlerinin toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleme kapasitesini değerlendirmek için "defamilizasyon" kavramını merkeze almıştır (Lister 1995; Sainsbury 1996). Defamilizasyon, bireylerin refah sağlamak için aile bağlarından bağımsızlaşma derecesini ifade etmektedir (Esping-Andersen 1999, s: 51; Lister 1995). Esping-Andersen'in (1999)"dekomodifikasyon" (metalaşmadan kurtulma) kavramının toplumsal cinsiyet duyarlı karşılığı olan bu kavram, bakım politikalarının analizi için bir araç sunmaktadır.

1.2.Bakım Rejimi Tipolojileri

Anttonen ve Sipilä (1996) bakım hizmetlerinin örgütlenmesini dört temel model üzerinden kavramsallaştırmıştır: İskandinav modeli (hizmet devleti), Anglo-Sakson modeli (gelir desteği ve piyasa), Orta Avrupa modeli (sigorta temelli hizmetler) ve Güney Avrupa modeli (aile sorumluluğu). Bu tipoloji, bakım hizmetlerinin finansmanı, sunumu ve erişim koşullarını sistematik olarak ayırt etmektedir. Daly ve Lewis (2000, s: 284–285) ise bakım politikalarını analiz etmek için üç boyutlu bir çerçeve önermiştir: Sosyal haklar boyutu (bakıma erişim hakları ve bakım verenlerin hakları), ödeme ve maliyet boyutu (kamu-özel finansman dengesi), ve sosyal sağlayıcılar boyutu (devlet-piyasa-aile-üçüncü sektör rollerinin dağılımı). Bu çok boyutlu yaklaşım, bakım rejimlerinin karmaşıklığını kavramak için analitik araçlar sunmaktadır. Son olarak Leitner (2003, s: 358–359) defamilizasyon boyutuna odaklanarak

bakım politikalarını "isteğe bağlı familizm", "açık familizm", "defamilizasyon" ve "örtük defamilizasyon" olarak kategorize etmiştir. Bu sınıflandırma, politikaların ailelere ne ölçüde seçenek sunduğunu ve bakım sorumluluğunu ne derecede toplumsallaştırdığını değerlendirmek için kavramsal bir çerçeve sağlamaktadır.

Kuramsal yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, bakım rejimlerinin yalnızca kurumsal düzenlemelerle değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rejimleri, emek piyasası yapıları ve refah devleti normlarıyla da yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Özellikle bakım sorumluluğunun aile, devlet ve piyasa arasında nasıl paylaştırıldığı, kadınların istihdama katılım düzeyleri, bakım emeğinin ücretlendirilmesi ve bakım verenlerin sosyal güvenceleri üzerinde belirleyici etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda bakım politikaları, yalnızca sosyal hizmet sunumunun teknik bir alanı olarak değil, refah devletinin yeniden dağıtım, tanıma ve toplumsal riskleri yönetme kapasitesini yansıtan merkezi bir politika alanı olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla söz konusu tipolojiler, ülkeler arası karşılaştırmalar için analitik bir zemin sunmakla kalmamakta; aynı zamanda bakım emeğinin görünürlüğü, bakım yükünün toplumsallaştırılması ve sosyal politika tercihleri arasındaki yapısal ilişkileri çözümlemeye olanak sağlamaktadır.

FARKLI REFAH REJİMLERİNDE BAKIM POLİTİKALARININ ANALİZİ

1.3.Sosyal Demokrat Model: Evrensel Hizmet Devleti

İskandinav ülkelerinde, özellikle İsveç'te uygulanan sosyal demokrat bakım rejimi, yüksek derecede defamilizasyon ile karakterize edilmektedir (Esping-Andersen 1999, s: 67; Leitner 2003, s: 357). Bu modelde bakım, bireysel bir hak olarak tanımlanmakta ve kamusal hizmetler aracılığıyla evrensel erişim prensibi üzerinden sunulmaktadır (Anttonen ve Sipilä 1996, s: 96). Çocuk bakım hizmetleri erken yaşlardan itibaren yaygın olarak erişilebilirdir. Yaşlı bakımı ise profesyonel kamu personeli tarafından kurumsal ve evde bakım hizmetleri şeklinde sağlanmaktadır.

Sosyal demokrat modelin ayırt edici özelliği, bakım hizmetlerinin neredeyse tamamen kamu finansmanı ile desteklenmesi ve kamu sektörü tarafından doğrudan sunulmasıdır (Anttonen ve Sipilä 1996, s: 96). Bu yapı, kadınların işgücü piyasasına tam zamanlı katılımını kolaylaştırabilecek ve toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendirebilecektir. Bu ülkelerde ebeveyn izni politikaları cömert ve eşitlikçi olarak tasarlanmıştır. Özellikle babaların izin kullanımını teşvik eden “kullan ya da kaybet” mekanizmaları geliştirilmiştir (Duvander ve Johansson 2010, s: 4) (Duvander & Johansson, 2012).

Tüm bunlar Leitner (2003) tipolojisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, İskandinav modeli "defamilizasyon" kategorisine yerleştirilebilecektir. Devlet, bakım sorumluluğunu ailelerden alarak toplumsallaştırmakta ve bireylere gerçek anlamda seçim özgürlüğü sunmaktadır. Bu durum, bakım hizmetlerine erişimi hane içi kaynaklara ve aile içi işbölümüne bağımlı olmaktan çıkararak, bakımın bir sosyal hak olarak kurumsallaşmasını mümkün kılabilmektedir. Kamusal bakım hizmetlerinin yaygınlığı ve sürekliliği, bireylerin yaşam döngüsü boyunca karşılaşabilecekleri bakım risklerini öngörülebilir ve yönetilebilir hale getirebilmektedir. Bu yaklaşım, bakım verme ve alma ilişkilerinde toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri azaltma

potansiyeli taşımakta, kadınların ekonomik bağımsızlığını güçlendirebilmekte, erkeklerin bakım süreçlerine katılımını kurumsal olarak teşvik eden bir refah mimarisi üretmektedir.

1.4.Muhafazakâr Korporatist Model: Sigorta ve Nakit Transferleri

Almanya örneğinde görülen muhafazakâr korporatist bakım rejimi, sosyal sigorta mantığı üzerine inşa edilmiştir. Bu modelde bakım hizmetleri, istihdam statüsüne bağlı haklar sistemi içinde konumlandırılmakta ve işveren-işçi katkıları ile finanse edilmektedir (Esping-Andersen 1990, s: 22). Bakım politikalarının özünde, geleneksel aile yapılarının ve toplumsal cinsiyet rollerinin korunmasına yönelik bir eğilim bulunmaktadır.

Çocuk bakımında, özellikle üç yaş altı çocuklar için hizmet kapsamı sosyal demokrat modele kıyasla sınırlı kalmaktadır (Leitner 2003, s: 360). Bunun yerine ebeveyn izni ve çocuk bakım parası gibi nakit transferi mekanizmaları ön plana çıkmaktadır (Lewis vd. 2008, s: 268). Yaşlı bakım hizmetleri 1995 yılında kurulan uzun süreli bakım sigortası (Pflegeversicherung) aracılığıyla örgütlenmektedir (Lewis vd. 2008, s: 279). Ancak sistem ailelere nakit yardım sağlayarak bakım sorumluluğunu aile içinde tutmayı teşvik etmektedir.

Leitner'in (2003) kavramsallaştırmasında "isteğe bağlı familizm" kategorisinde değerlendirilebilecektir. Aileler, çocuklarına veya yaşlı akrabalarına kendileri bakma ya da piyasadan hizmet satın alma konusunda seçeneklere sahiptir. Ancak nakit transfer ağırlıklı politika tasarımı, pratikte geleneksel aile bakımını desteklemektedir. Bu durum, kadınların işgücü piyasasından uzaklaşmalarına ve yarı zamanlı istihdama yönelmelerine yol açabilecektir. Buna bağlı olarak bakım emeğinin toplumsal cinsiyete dayalı eşitsiz dağılımı yeniden üretilmekte, bakım verenlerin uzun vadeli gelir güvencesi ve emeklilik hakları zayıflayabilmektedir. Ayrıca bakımın aile içinde çözülmesini teşvik eden bu yapı, kamusal hizmet kapasitesinin sınırlı kalmasına ve bakım ihtiyacının artması durumunda sistemin sürdürülebilirliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede Almanya örneği, muhafazakâr korporatist bakım rejimlerinin, bireysel bakım risklerini sigorta mekanizmalarıyla kısmen güvence altına alırken, bakım sorumluluğunu büyük ölçüde aileye devreden ikili bir politika mantığına dayandığını göstermektedir.

1.5.Akdeniz Refah Rejimi: Aile Merkezli Model

Güney Avrupa ülkelerinde gözlemlenen Akdeniz refah rejimi, bakım sorumluluğunun büyük ölçüde aile içinde kalması ilkesi üzerine kurulmuştur (León ve Migliavacca 2013, s: 25). İspanya, İtalya ve Yunanistan (Anttonen ve Sipilä 1996, s: 96) gibi ülkelerde, bakım hizmetlerine yönelik kapsamlı kamu politikaları uzun süre gelişmemiş; bakım ihtiyaçları öncelikli olarak aile ağları ve özellikle kadınlar tarafından karşılanmıştır (León 2010, s: 413).

Bu modelde çocuk bakım hizmetleri tarihsel olarak yetersiz kalmış; özellikle üç yaş altı çocuklar için yaygın ve erişilebilir kamu hizmetleri gelişmemiştir (Anttonen ve Sipilä 1996, s: 92). Yaşlı bakımı ise neredeyse tamamen aileler, özellikle yetişkin kızlar ve gelinler tarafından üstlenilmektedir (Saraceno 1994, s: 60). Devlet müdahalesi, ancak ailenin bakım kapasitesinin tamamen tükendiği durumlarda devreye girmekte ve genellikle parasal yardımlar şeklinde sınırlı kalmaktadır (Esping-Andersen 1990, s: 27).

Ferrera (1996, s: 22) Akdeniz refah devletlerini "çevre güney" olarak nitelendirmiş ve bu ülkelerde refah hizmetlerinin parçalı, kategorik ve genellikle yetersiz olduğunu vurgulamıştır.

Bakım alanında ise politikaların eksikliği söz konusudur. Leitner (2003) bu durumu "açık familizm" olarak kavramsallaştırmış ve devletin bakım sorumluluğunu açıkça ailelere ve dolayısıyla kadınlara yüklediğini belirtmiştir.

İspanya'da bazı reformlar gerçekleştirilmiş; çocuk bakım hizmetlerinin kapsamı genişletilmeye çalışılmış ve 2006 yılında bağımlılık yasası (Ley de Dependencia) çıkarılarak uzun süreli bakıma yönelik yeni bir çerçeve oluşturulmuştur. Ancak bu değişiklikler, yapısal anlamda hala aile merkezli bakım mantığının ötesine geçememiştir (León 2010, s: 413).

Akdeniz refah rejimi, bakım emeğinin toplumsallaştırılmasında en sınırlı ilerlemenin kaydedildiği modellerden biri olarak değerlendirilebilecektir. Aile temelli bakımın normatif olarak güçlü biçimde meşrulaştırılması, bakım hizmetlerinin kamusal bir sosyal hak olarak kurumsallaşmasını geciktirmekte; bakım ihtiyacı, bireysel ve ailevi bir sorumluluk alanı olarak çerçevelenmektedir. Bu durum kadınların istihdama katılımını sınırlayan yapısal bir unsur olarak işlev görmekte ve nesiller arası bakım yüklerinin sürekliliğini pekiştirmektedir. Bu bağlamda Akdeniz refah rejiminde bakım politikaları sosyal risklerin kolektif olarak yönetilmesinden ziyade, aile dayanışmasına dayalı bir "örtük refah" mekanizması üretmekte; bu da bakım alanında eşitsizliklerin derinleşmesine ve bakım hizmetlerine erişimde sosyo-ekonomik farklılıkların artmasına yol açmaktadır.

1.6.Türkiye'de Bakım Politikalarının Konumlandırılması

Türkiye'nin bakım rejimi, karşılaştırmalı perspektiften değerlendirildiğinde, Akdeniz refah modelinin temel özelliklerini yansıtmaktadır (Buğra ve Keyder 2006, s: 212). Bakım sorumluluğu büyük ölçüde aile içinde ve özellikle kadınlar üzerinde yoğunlaşmış durumdadır (Buğra ve Keyder 2006, s: 221). Devletin bakım alanındaki rolü tarihsel olarak sınırlı kalmış; kamu politikaları genellikle parçalı, kategorik ve yetersiz finansmanla karakterize olmaktadır (Buğra ve Keyder 2006, s: 225).

Çocuk bakımı alanında, okul öncesi eğitim hizmetlerinin kapsamı son yıllarda genişletilmiş olsa da, özellikle 0-3 yaş grubu için kurumsal bakım hizmetleri hala yetersizdir (ILO 2022, s: 220). Kreş ve gündüz bakım hizmetlerine erişim sınırlı olup, bu hizmetlerin maliyeti orta gelir grupları için bile yüksek düzeydedir. Yaşlı ve engelli bakımı ise büyük ölçüde aile içinde örgütlenmekte (ILO 2022, s: 247); kurumsal bakım hizmetleri hem nicelik hem de nitelik açısından yetersiz kalmaktadır.

Son dönemde uygulanan bakım politikaları, ağırlıklı olarak nakit transferi odaklı bir yaklaşım benimsemektedir (ILO 2022, s: 252). Evde bakım hizmetleri için sağlanan parasal destekler, yoksul ailelere sınırlı bir gelir desteği sunmakla birlikte bakım işini toplumsallaştırmaktan uzak kalmaktadır. Bu tür politikalar, kadınların ev içi bakım rollerini pekiştirmekte ve işgücü piyasasına katılımlarını sınırlamakatadır (Dedeoğlu 2013, s: 6).

Türkiye'nin bakım rejimi, Leitner'in (2003) tipolojisi içinde "açık familizm" kategorisinde konumlandırılabilecektir. Devlet bakım sorumluluğunu açıkça ailelere devretmekte ve kadınların ücretsiz emeğine dayalı bir bakım sistemi sürdürmektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliğinin önünde önemli bir engel teşkil etmekte ve kadınların ekonomik özerkliklerini ciddi biçimde kısıtlamaktadır. Bakım yükünün aile içinde, özellikle kadınlar tarafından karşılanması, kadınların eğitim, istihdam ve kariyer olanaklarına erişimini yapısal

olarak sınırlayabilmekte; güvencesiz ve kesintili çalışma biçimlerine yönelmelerine zemin hazırlamaktadır. Aynı zamanda bakım emeğinin ücretsiz ve görünmez kılınması, bakım verenlerin uzun vadeli sosyal güvenlik ve emeklilik haklarını zayıflatabilmekte ve yaşam döngüsü boyunca biriken eşitsizlikleri derinleştirebilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de bakım politikaları, sosyal risklerin kolektif olarak yönetilmesinden ziyade, aile dayanışmasına ve bireysel fedakarlığa dayalı bir refah anlayışını yeniden üretmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin mevcut bakım rejimi, bakım emeğinin toplumsallaştırılması ve defamilizasyon yönünde sınırlı bir kapasite sergilemektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, farklı refah rejimlerinde bakım politikalarının nasıl örgütlendiğini karşılaştırmalı olarak analiz etmiş ve Türkiye'nin konumunu teorik bir çerçevede değerlendirmiştir. Bulgular, bakım rejimlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların ekonomik özerkliği üzerinde derin etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sosyal demokrat modelin yüksek defamilizasyon kapasitesi, kadınların işgücü piyasasına tam zamanlı katılımını desteklemekte ve bakım işinin toplumsal olarak yeniden örgütlenmesini sağlamaktadır. Muhafazakar korporatist model ise nakit transfer ağırlıklı yaklaşımı ile geleneksel aile yapılarını destekleme eğilimi göstermektedir. Bu durum kadınların yarı zamanlı istihdama yönelmelerine ve kariyer kesintilerine yol açmaktadır. Akdeniz refah rejimi bakım sorumluluğunu neredeyse tamamen ailelere ve kadınlara yükleyerek, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üretmektedir.

Türkiye'nin mevcut bakım rejimi, Akdeniz modelinin temel karakteristiklerini paylaşmaktadır. Bakım hizmetlerinin yetersizliği, aile merkezli bakım mantığının egemenliği ve nakit transfer ağırlıklı politika araçları, kadınların ev içi bakım rollerini pekiştirmektedir. Bu durum, Türkiye'de kadın istihdamının düşük düzeylerinin yapısal nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Fraser'ın (1994) "evrensel bakım sağlayıcı" modeli, Türkiye için normatif bir referans noktası sunabilecektir. Bu modelde, tüm yetişkinlerin hem ücretli işte çalışmaları hem de bakım sorumluluklarını yerine getirmeleri beklenmektedir. Devlet ise bu ikili rolün gerçekleşmesini mümkün kılacak kapsamlı bakım altyapısını sağlamaktadır. Böyle bir dönüşüm, Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleşmesi konusunda etkili olabilecektir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin bakım politikalarında köklü bir dönüşüme ihtiyaç bulunmaktadır. Bu dönüşüm, bakım hizmetlerinin kapsamlı, erişilebilir ve uygun maliyetli kamu hizmetleri olarak örgütlenmesini; nakit transfer yerine hizmet temelli yaklaşımın benimsenmesini ve bakım işinin toplumsal cinsiyet eşitlikçi bir biçimde yeniden dağıtılmasını gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

Anttonen, A., Sipilä, J. (1996). "European Social Care Services: Is It Possible To Identify Models?", *Journal Of European Social Policy*, 6/2, 87–100

Buğra, A., Keyder, Ç. (2006). "The Turkish Welfare Regime In Transformation.", *Journal Of European Social Policy*, 16/3, 211–228

Daly, M., Lewis, J. (2000). "The Concept Of Social Care And The Analysis Of Contemporary Welfare States.", *British Journal Of Sociology*, 51/2, 281–298

Dedeoğlu, S. (2013). "Veiled Europeanisation Of Welfare State In Turkey: Gender And Social Policy In The 2000s.", *Women's Studies International Forum*, 1–7

Duvander, A.-Z., Johansson, M. (2010). What Are The Effects Of Reforms Promoting Fathers' Parental Leave Use?, Swedish Social Insurance Inspectorate

Esping-Andersen, G. (1990). The Three Worlds Of Welfare Capitalism, Cambridge: Polity Press.

Esping-Andersen, G. (1999). Social Foundations Of Postindustrial Economies, New York: Oxford University Press.

Ferrera, M. (1996). "The 'Southern Model' Of Welfare In Social Europe.", 17–37

Fraser, N. (1994). "After the Family Wage: Gender Equity and the Walfare State.", *Political Theory*, 22/4, 591–618

ILO (2022). Care at Work, ILO

Leitner, S. (2003). "Varieties Of Familialism: The Caring Function Of The Family In Comparative Perspective.", *European Societies*, 5/4, 353–375

León, M. (2010). "Migration and Care Work in Spain: The Domestic Sector Revisited.", *Social Policy & Society*, 9/3, 409–418. doi: 10.1017/S1474746410000126

León, M., Migliavacca, M. (2013). "Italy And Spain: Still The Case Of Familistic Welfare Models?", *Population Review*, 52/1, 25–42

Lewis, J. (1992). "Gender and the Development of Welfare Regimes.", 159–173

Lewis, J., Knijn, T., Martin, C., Ostner, I. (2008). "Patterns of Development in Work/Family Reconciliation Policies for Parents in France, Germany, the Netherlands, and the UK in the 2000s.", *Social Politics*, 15/3, 261–286

Lister, R. (1995). "Dilemmas in Engendering Citizenship.", *Economy and Society*, 24/1, 35–40

Orloff, A. S. (1993). "Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States.", *American Sociological Review*, 58/3, 303–328

Sainsbury, D. (1996). Gender, Equality, And Welfare States, Cambridge: Cambridge University Press.

Saraceno, C. (1994). "The Ambivalent Familism of the Italian Welfare State.", *Social Politics*, 60–82

ANTİ-SOSYAL ÇALIŞMA SAATLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Erdem TUNÇ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

yusuferdemtunc@ktu.edu.tr - 0000-0002-0854-4155

ÖZET

Demografik Çalışma zamanı yalnızca üretim sürecinin ekonomik bir girdisi olmayıp aynı zamanda bireylerin dinlenme, toplumsal katılım ve bakım sorumluluklarını yerine getirebilmesi için bir refah kaynağı niteliğindedir. Ancak Fordist zaman rejiminde kurumsallaşan "normal" çalışma zamanı normları, post-Fordist dönemde esnekleşme, hizmet ekonomisinin genişlemesi ve gün boyu çalışma düşüncesi karşısında aşınmıştır. Bu çalışmada anti-sosyal çalışma saatleri; gece çalışması, hafta sonu/tatil çalışması ile düzensiz ve öngörülemez çalışma saatleri gibi türler üzerinden sınıflandırmakta ve kavramın normatif (korunma ve telafi gerektiren) ile analitik (standart dışı zamanların ölçülmesi ve açıklanması) boyutlarını ayırt etmektedir. Kuramsal düzlemde tartışma, üç eksen etrafında şekillendirilmiştir: (i) iş-yaşam dengesi yaklaşımı ve zaman-temelli refah anlayışı, (ii) refah devleti ve yeni sosyal riskler bağlamında "zaman riski", (iii) toplumsal yeniden üretim ve bakım ekonomisi perspektifi. Bu bağlamda anti-sosyal çalışma saatlerinin toplumsal senkronizasyonu zayıflatarak zaman çatışmalarını derinleştirdiği; özellikle toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle kadınlarda zaman yoksulluğunu ve çifte yükü artırdığı; ayrıca sınıfsal/mesleki farklılaşma aracılığıyla kırılgan gruplarda yoğunlaştığı vurgulanmaktadır. Nihayetinde, biyolojik ritim bozulması, uyku sorunları, stres ve sosyal izolasyon gibi sağlık ve psikososyal sonuçlar üzerinden, çalışma zamanının düzenlenmesinin refah devleti açısından bir müdahale alanı olduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler : Anti-Sosyal Çalışma Saatleri, Zaman-Temelli Refah, Sosyal Riskler, Zaman Yoksulluğu

UNSOCIAL WORKING HOURS

Assistant Professor Yusuf Erdem TUNÇ

Karadeniz Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

yusuferdemtunc@ktu.edu.tr - 0000-0002-0854-4155

ABSTRACT

Working time is not merely an economic input in the production process but also serves as a welfare resource that enables individuals to fulfill their needs for rest, social participation, and caregiving responsibilities. However, the "normal" working time norms institutionalized under the Fordist time regime have eroded in the post-Fordist era due to flexibilization, the expansion of the service economy, and the expectation of round-the-clock availability. This study categorizes anti-social working hours into night work, weekend/holiday work, and irregular and unpredictable working hours, and distinguishes between the normative dimension (which requires protection and compensation) and the analytical dimension (which measures and explains non-standard time arrangements). The theoretical discussion is organized around three axes: (i) the work-life balance approach and the time-based welfare perspective; (ii) "time-related risks" within the context of the welfare state and new social risks; and (iii) the social reproduction and care economy perspective. In this context, it is emphasized that anti-social working hours weaken social synchronization and deepen temporal conflicts; exacerbate time poverty and the double burden among women, particularly due to gendered roles; and tend to concentrate among vulnerable groups through class and occupational differentiation. Ultimately, the regulation of working time is argued to be a key area for welfare state intervention, given its health and psychosocial consequences, such as disrupted biological rhythms, sleep problems, stress, and social isolation.

Keywords : Unsocial Working Hours, Anti-Social Working Hours, Time-Based Welfare, Social Risks, Time Poverty

GİRİŞ

Çalışma zamanı, modern toplumların ekonomik, toplumsal ve kültürel düzenlenişinde merkezi bir rol üstlenmektedir. Sanayileşme süreciyle birlikte zamanın ölçülebilir, standartlaştırılabilir ve denetlenebilir bir unsur hâline gelmesi, yalnızca üretim süreçlerinin rasyonelleştirilmesini

değil, aynı zamanda gündelik yaşamın örgütlenmesini de köklü biçimde dönüştürmüştür. Bu bağlamda Fordist dönemde kurumsallaşan standart çalışma zamanı normları; belirli saatlerde başlayıp biten, hafta içi günlere yayılan ve yüksek düzeyde öngörülebilirlik içeren bir çalışma düzenini ifade etmektedir (Presser 2003, s: 15). Söz konusu zaman rejimi, iş ile iş dışı yaşam arasındaki sınırların görece net biçimde çizilmesine olanak tanımış; aile yaşamı, boş zaman etkinlikleri ve toplumsal katılım biçimleri bu ritme göre şekillenmiştir. Dolayısıyla standart çalışma zamanı, yalnızca ekonomik üretimin organizasyonunu değil, aynı zamanda toplumsal yaşamın senkronizasyonunu sağlayan temel bir düzenleyici işlev görmüştür (Rubery vd. 2005, s: 91). Ancak 1970'li yıllardan itibaren hız kazanan post-Fordist dönüşüm süreci, bu görece istikrarlı zaman rejimini önemli ölçüde aşındırmıştır. Üretimin esnekleşmesi, hizmet sektörünün istihdam içindeki payının artması, küresel rekabet baskıları ve teknolojik gelişmeler, çalışma zamanının biçim ve sınırlarını yeniden tanımlamıştır (Fagan 2001, s: 1200). Esneklik politikaları çalışma saatlerinin düzensizleşmesi, öngörülemez hale gelmesi ve iş ile özel yaşam arasındaki sınırların bulanıklaşması gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu süreç, özellikle düşük ücretli ve güvencesiz istihdam biçimlerinde çalışanlar açısından çalışma zamanının bireylerin kontrolünden giderek uzaklaşmasına yol açmıştır.

Anti-sosyal çalışma saatleri (anti-social working hours ya da unsocial working hours) kavramı, standart çalışma zamanı normlarının dışında kalan ve toplumsal senkronizasyonu bozan çalışma düzenlemelerini tanımlamak üzere kullanılmaktadır (Fagan 2001, s: 1201; Lambert ve Langlois 2022, s: 2). Gece vardiyaları, akşam geç saatlere kadar süren çalışmalar, hafta sonu ve resmi tatil günlerinde çalışma ile düzensiz ve kısa bildirim süreleriyle belirlenen çalışma programları bu kavramın kapsamına girebilecektir. Anti-sosyal çalışma saatleri, yalnızca zamanın ne kadar çalışıldığıyla değil ne zaman çalışıldığıyla ilgili bir sorun alanına işaret etmektedir. Bu yönüyle çalışma süresi tartışmalarından ayrışmaktadır. Özellikle bu saatlerin, toplumun büyük çoğunluğunun dinlenme, sosyalleşme ve bakım faaliyetlerine ayırdığı zaman dilimlerine denk gelmesi, bireylerin toplumsal yaşama eşzamanlı katılımını zorlaştırmaktadır (Costa 2003, s: 85; Presser 2003).

Bu çalışmanın amacı, anti-sosyal çalışma saatlerini kavramsal düzeyde ele almak ve bu olguyu farklı kuramsal perspektifler çerçevesinde değerlendirmektir. Çalışmada öncelikle anti-sosyal çalışma saatlerinin tanımı, kapsamı ve temel türleri sistematik biçimde ele alınacaktır. Ardından bu çalışma biçimleri; iş-yaşam dengesi tartışmaları, refah devleti yaklaşımları, yeni sosyal riskler literatürü ve toplumsal yeniden üretim kuramları çerçevesinde analiz edilecektir. Bu çerçevede anti-sosyal çalışma saatlerinin yalnızca bireysel uyum sorunları yaratan bir istihdam düzenlemesi değil, modern refah rejimlerinin sınırlarını ve dönüşüm dinamiklerini görünür kılan yapısal bir mesele olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Anti-Sosyal Çalışma Saatlerinin Tanımı

Anti-sosyal çalışma saatleri terimi, toplumun çoğunluğunun dinlenme, aile yaşamı ve sosyal aktiviteler için ayırdığı zaman dilimlerinde gerçekleştirilen çalışmayı ifade etmektedir. Kavram hem normatif hem de analitik bir boyut taşımaktadır. Normatif boyutuyla anti-sosyal çalışma saatleri, korunma ve telafi gerektiren bir durum olarak değerlendirilirken; analitik boyutuyla

standart dışı çalışma zamanlarının ölçülmesi ve açıklanmasına odaklanılmaktadır (Fagan, 2001).

Fagan (2001, s: 1200) zamanın işlerin organizasyonuyla ilişkisini ortaya koymak için çalışma saatleri düzeninin yapısı, çalışma süresinin yoğunluğu ve zaman-para değişimine odaklanmıştır. Bu bağlamda anti-sosyal çalışma saatleri üç temel türde sınıflandırılabilir. Birincisi, gece çalışması olup genellikle akşam saatlerinden sabah saatlerine kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. İkincisi, hafta sonu ve resmi tatil günlerinde yapılan çalışmadır. Üçüncüsü ise düzensiz ve öngörülemez çalışma saatleridir ki bu tür, çalışanların ne zaman çalışacaklarını önceden bilememelerini ifade etmektedir (Presser 2003, s: 14). Her üç tür de bireylerin toplumsal yaşama katılımını ve aile sorumluluklarını yerine getirmesini zorlaştırmaktadır (ANSES 2016, s: 5; Costa 2003, s: 85; Strazdins vd. 2004, s: 1518).

1.2.Kuramsal Çerçeve

1.2.1. İş-Yaşam Dengesi ve Zaman Temelli Refah Yaklaşımı

İş-yaşam dengesi kavramı bireylerin ücretli çalışma ile aile yaşamı, kişisel gelişim ve toplumsal katılım arasında sürdürülebilir bir denge kurabilmesini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, zamanı yalnızca ekonomik bir kaynak olarak değil, aynı zamanda bir refah kaynağı olarak ele almaktadır. Bireylerin zamanlarını nasıl kullandıkları ve bu kullanım üzerindeki kontrol düzeyleri, yaşam kalitelerini doğrudan etkilemektedir (ILO 2007, s: 14).

Anti-sosyal çalışma saatleri toplumsal senkronizasyonu zayıflatarak zaman çatışmalarını derinleştirmektedir (Costa 2003, s: 85; Fagan 2001, s: 1201). Toplumsal senkronizasyon, bireylerin çalışma ve dinlenme zamanlarının toplumun genel ritmiyle uyumlu olmasını ifade etmektedir. Bu uyum bozulduğunda bireyler, ailelerinin ve sosyal çevrelerinin müsait olduğu zamanlarda çalışmak durumunda kalabilmekte ve bu durum sosyal izolasyona yol açabilmektedir (Strazdins vd. 2004, s: 1518).

Zaman temelli refah anlayışı, bireylerin dinlenme, bakım ve toplumsal katılım için yeterli zamana sahip olmalarını temel bir refah göstergesi olarak kabul etmektedir. Bu perspektiften anti-sosyal çalışma saatleri, zaman yoksulluğu yaratarak bireylerin refah düzeyini düşürebilecektir (Costa 2003, s: 85; Goodin vd. 2008, s: 9). Özellikle bakım sorumluluğu taşıyan bireyler için bu durum daha da önemli hale gelebilecektir (Chatzitheochari ve Arber 2012, s: 466; Presser 2003, s: 108)

1.2.2. Refah Devleti ve Yeni Sosyal Riskler Perspektifi

Refah devleti kuramı açısından anti-sosyal çalışma saatleri, yeni sosyal riskler bağlamında ele alınabilir. (Taylor-Gooby 2004, s: 2) tarafından kavramsallaştırılan yeni sosyal riskler, post-endüstriyel toplumların yapısal dönüşümlerinden kaynaklanan ve geleneksel refah devleti mekanizmalarıyla yeterince karşılanamayan riskleri ifade etmektedir. Bonoli'ye (2007, s: 498) göre kadınların işgücü piyasasına artan katılımı, aile yapısındaki değişimler ve esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaşması bu risklerin temel kaynaklarındandır.

Anti-sosyal çalışma saatleri, bu çerçevede bir zaman riski olarak değerlendirilebilecektir. Zaman riski, bireylerin çalışma zamanları üzerindeki kontrol kaybından ve bu kaybın yarattığı olumsuz sonuçlardan kaynaklanmaktadır (Goodin vd. 2008, s: 4). Bu risk, özellikle düşük

vasıflı işlerde, hizmet sektöründe ve güvencesiz istihdam biçimlerinde yoğunlaşmaktadır (Bonoli 2007, s: 499; Lambert ve Langlois 2022, s: 2). Dolayısıyla sınıfsal ve mesleki bir farklılaşma aracı olarak işlev görmekte ve kırılgan grupları orantısız biçimde etkilemektedir.

Esping-Andersen (1999) tarafından vurgulanan defamilizasyon kavramı bu bağlamda önem kazanmaktadır. Defamilizasyon, bireylerin refah düzeylerinin aile kaynaklarına bağımlılığının azaltılmasını ifade etmektedir. Anti-sosyal çalışma saatleri, özellikle bakım hizmetlerine erişimi kısıtlayarak ve aile içi destek mekanizmalarını zayıflatarak defamilizasyon süreçlerini olumsuz etkileyebilecektir (Bonoli 2005, s: 3–4).

1.2.3. Toplumsal Yeniden Üretim ve Bakım Ekonomisi Perspektifi

Toplumsal yeniden üretim kavramı, bir toplumun kendini sürdürebilmesi için gerekli olan bakım, yetiştirme ve sosyalizasyon faaliyetlerini ifade etmektedir. Bu durum kapitalist toplumların temel bir çelişkisi olarak da ifade edilebilmektedir (Fraser 1994, s: 593). Kapitalizm, toplumsal yeniden üretim faaliyetlerine bağımlı olmakla birlikte, bu faaliyetlerin sürdürülmesi için gerekli zaman ve kaynakları sistematik olarak aşındırmaktadır. Anti-sosyal çalışma saatleri, bu çelişkiyi derinleştirebilmektedir. Bakım ekonomisi perspektifinden bakıldığında, gece çalışması ve düzensiz çalışma saatleri, çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve ev içi emeğin organizasyonunu zorlaştırmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle bu yük ağırlıklı olarak kadınlar tarafından üstlenilmekte ve kadınlarda çifte yük sorunu ortaya çıkabilmektedir (Hochschild ve Machung 1989, s: 4).

Bakım emeği görünmez nitelikte olup piyasa ekonomisi tarafından değer biçilmemektedir. Anti-sosyal çalışma saatleri, bakım emeğinin organizasyonunu daha da zorlaştırarak bakım kalitesinin düşmesine (ANSES 2016, s: 5) ya da bakım verenin tükenmesine yol açabilecektir. Her iki sonuç da toplumsal yeniden üretim kapasitesini zayıflatabilmektedir. Kamusal bakım hizmetlerinin sınırlı olduğu ve esnek çalışma rejimlerinin yaygınlaştığı bağlamlarda ise zaman baskısı haneler üzerinde daha da yoğunlaşmakta ve bakım emeği giderek daha fazla görünmez fedakarlıklar üzerinden sürdürülmektedir. Bu durum, toplumsal yeniden üretimin sürdürülebilirliğe zarar verebilecektir. Dolayısıyla anti-sosyal çalışma saatlerinin yaygınlaşması, yalnızca bir çalışma zamanı meselesi olarak değil, toplumsal yeniden üretimin sürekliliğini tehdit eden yapısal bir sosyal politika sorunu olarak değerlendirilmelidir.

TARTIŞMA

Anti-sosyal çalışma saatlerinin etkileri çok boyutlu bir nitelik taşımaktadır. Biyolojik düzeyde, gece çalışması ve düzensiz vardiyalar sirkadiyen ritmi bozarak uyku sorunlarına, yorgunluğa ve uzun vadede kronik sağlık sorunlarına yol açabilmektedir. Psikososyal düzeyde ise stres, tükenmişlik ve sosyal izolasyon gibi sonuçlar gözlemlenmektedir (Costa 2003, s: 84–85).

Toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirildiğinde, anti-sosyal çalışma saatlerinin kadınlar üzerindeki etkisi daha belirgin olmaktadır. Geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle bakım sorumluluğunun ağırlıklı olarak kadınlar tarafından üstlenilmesi, kadınların hem ücretli işte hem de ev içi emekte çalışmasını gerektirmektedir (Moreno vd. 2019, s: 149). Anti-sosyal çalışma saatleri bu çifte yükü ağırlaştırarak kadınlarda zaman yoksulluğunu derinleştirebilecektir.

Sınıfsal boyutuyla ele alındığında, anti-sosyal çalışma saatlerinin eşitsiz dağılımı dikkat çekmektedir. Düşük vasıflı işler, hizmet sektörü ve güvencesiz istihdam biçimleri, anti-sosyal çalışma saatlerinin yoğunlaştığı alanlar olarak öne çıkmaktadır (Bonoli 2007, s: 499; Lambert ve Langlois 2022, s: 2). Bu durum, çalışma zamanı kontrolünün sınıfsal bir ayrıcalık haline gelmesine ve toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine katkıda bulunabilmektedir.

SONUÇ

Anti-sosyal çalışma saatleri, post-Fordist üretim rejiminin esneklik temelli dönüşümüyle birlikte yaygınlaşan ve çalışma zamanının toplumsal işlevini aşındıran temel bir düzenleme biçimi olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, anti-sosyal çalışma saatlerini yalnızca istihdam ilişkilerinin teknik bir unsuru olarak değil, iş-yaşam dengesi, zaman-temelli refah, yeni sosyal riskler ve toplumsal yeniden üretim bağlamlarında çok boyutlu sonuçlar üreten yapısal bir olgu olarak ele almıştır. Kuramsal analiz, çalışma zamanının ne kadar olduğundan ziyade ne zaman gerçekleştiğinin bireylerin refahı, toplumsal katılımı ve bakım sorumluluklarını yerine getirme kapasitesi açısından belirleyici olduğunu göstermektedir.

Anti-sosyal çalışma saatleri toplumsal senkronizasyonu zayıflatarak zaman çatışmalarını derinleştirebilmekte; biyolojik ritim bozulması, uyku sorunları ve psikososyal stres gibi sağlık sonuçlarıyla bireysel refahı olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca bu çalışma düzenlemelerinin, toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle kadınlar üzerinde yoğunlaştığı; ücretli emek ile ücretsiz bakım emeğinin eş zamanlı yürütülmesi sonucunda zaman yoksulluğunu ve çifte yük sorununu ağırlaştırdığı vurgulanmıştır. Sınıfsal ve mesleki farklılaşma ise çalışma zamanı üzerindeki denetimin eşitsiz dağıldığını ve anti-sosyal saatlerin kırılgan gruplarda yoğunlaştığını göstermektedir.

Tüm bunlar değerlendirildiğinde çalışma zamanının düzenlenmesi, refah devletinin temel müdahale alanlarından biri olarak yeniden düşünülmelidir. Çalışma saatlerinin öngörülebilirliğini artıran, anti-sosyal saatlerde çalışmayı telafi eden ve bakım sorumluluklarını gözeten düzenlemeler, yalnızca bireysel refahı değil, toplumsal yeniden üretimin sürdürülebilirliğini de güçlendirecektir. Dolayısıyla anti-sosyal çalışma saatleri, çağdaş sosyal politika tartışmalarında merkezi bir sorun alanı olarak ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

ANSES (2016). Assessment Of The Health Risks For Professionals Exposed To Atypical Working Hours, Especially Night Work, ANSES

Bonoli, G. (2005). "The Politics Of The New Social Policies: Providing Coverage Against New Social Risks In Mature Welfare States.", *Policy & Politics*, 33/3, 431–449

Bonoli, G. (2007). "Time Matters: Postindustrialization, New Social Risks, and Welfare State Adaptation in Advanced Industrial Democracies.", *Comparative Political Studies*, 40/5, 495–520. doi: 10.1177/0010414005285755

Chatzitheochari, S., Arber, S. (2012). "Class, Gender And Time Poverty: A Time-Use Analysis Of British Workers' Free Time Resources.", *The British Journal of Sociology*, 63/3, 451–471. doi: 10.1111/j.1468-4446.2012.01419.x

Costa, G. (2003). "Shift Work And Occupational Medicine: An Overview.", *Occupational Medicine*, 53/2, 83–88. doi: 10.1093/occmed/kqg045

Esping-Andersen, G. (1999). Social Foundations Of Postindustrial Economies, New York: Oxford University Press.

Fagan, C. (2001). "The Temporal Reorganization Of Employment And The Household Rhythm Of Work Schedules: The Implications For Gender And Class Relations.", *American Behavioral Scientist*, 44/7, 1199–1212

Fraser, N. (1994). "After the Family Wage: Gender Equity and the Walfare State.", *Political Theory*, 22/4, 591–618

Goodin, R. E., Rice, J. M., Parpo, A., Eriksson, L. (2008). Discretionary Time: A New Measure Of Freedom, Cambridge: Cambridge University Press.

Hochschild, A., Machung, A. (1989). The Second Shift: Working Parents And The Revolution At Home, New York: Viking.

ILO (2007). Decent Working Tıme: Balancing Workers' Needs with Business Requirements, ILO

Lambert, A., Langlois, L. (2022). "Non-Standard Work Schedules: Increasing Exposure Among Low-Skilled Women.", *Population & Societies*, /599, 1–4

Moreno, C. R. C., Marqueze, E. C., Sargent, C., Wright, Kenneth P., Jr., Ferguson, S. A., Tucker, P. (2019). "Working Time Society Consensus Statements: Evidence-Based Effects Of Shift Work On Physical And Mental Health.", *Industrial Health*, /57, 139–157

Presser, H. B. (2003). Working In A 24/7 Economy: Challenges For American Families, New York: Russell Sage Foundation.

Rubery, J., Ward, K., Grimshaw, D., Beynon, H. (2005). "Working Time, Industrial Relations and the Employment Relationship.", *Time & Society*, 14/1, 89–111. doi: 10.1177/0961463X05050300

Strazdins, L., Korda, R. J., Lim, L. L.-Y., Broom, D. H., D'Souza, R. M. (2004). "Around-the-clock: parent work schedules and children's well-being in a 24-h economy.", *Social science & medicine (1982)*, 59/7, 1517–1527. doi: 10.1016/j.socscimed.2004.01.022

Taylor-Gooby, P. (2004). New Risks, New Welfare: The Transformation Of The European Welfare State, New York: Oxford University Press.

TEKSTİL ENDÜSTRİSİ TASARIM MERKEZLERİNDE DENEYSEL ATÖLYE KURGUSUNUN ÖRGÜTSEL YARATICILIĞA ETKİLERİ

Doç. Vildan TOK DERECİ
Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil Bölümü,
vildantok@marmara.edu.tr – ORCID ID: 0000-0001-9898-1094
Tasarımcı Sinem ÇAVDAR
EHM A.Ş. Tasarım Merkezi
sinem.cavdar@englishhome.com.tr - ORCID ID:0090-0002-5134-9539

ÖZET

Bu çalışma, tekstil endüstrisinde faaliyet gösteren tasarım merkezlerinde deneysel atölye kurgusunun örgütsel yaratıcılık üzerindeki etkilerini incelemektedir. Hızla değişen pazar dinamikleri ve artan küresel rekabetin belirleyici olduğu günümüz koşullarında, işletmelerin yenilikçi düşünceyi içselleştirmesi ve yaratıcı, uyarlanabilir çözümler geliştirmesi giderek daha büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede tasarım merkezleri; deneysel, disiplinlerarası ve katılımcı atölye uygulamaları aracılığıyla inovasyonu mümkün kılan stratejik ortamlar olarak işlev görmektedir. Araştırma, tekstil endüstrisi tasarım merkezlerine özgü olarak geliştirilen bir "deneysel tasarım atölyesi" modelinin kavramsallaştırılmasına odaklanmakta ve bu modelin mevcut tasarım birimlerinin değişen ihtiyaçlarına, beklentilerine ve operasyonel zorluklarına yanıt verebilme kapasitesini incelemektedir. Atölye temelli yaratıcı süreçlerin analizi yoluyla, deneysel uygulamaların örgütsel kültür, iş birliğine dayalı tasarım davranışları ve bilgi paylaşım mekanizmaları üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular, deneysel atölye uygulamalarının örgütsel düzeyde sürdürülebilir bir yaratıcı kültürün oluşmasında önemli bir rol oynadığını; tasarım yöntemlerini zenginleştirdiğini ve kurumsal inovasyon kapasitesini güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu tür atölye yapılarının problem çözme becerilerini geliştirdiği, çalışan katılımını artırdığı ve alternatif tasarım perspektiflerinin örgütsel iş akışlarına entegre edilmesine katkı sağladığı görülmektedir. Bu çalışma, tekstil endüstrisi tasarım merkezlerinde yaratıcılık temelli inovasyonu ve uzun vadeli rekabet gücünü güçlendirmek isteyen kurumlar için deneysel atölye modellerinin stratejik önemine dikkat çekmektedir (Amabile, 1996) (Sullivan, 2004)

Anahtar Kelimeler: Deneysel Tasarım Atölyeleri, Tekstil Tasarım Merkezleri, Örgütsel Yaratıcılık, İnovasyon (Amabile, 1996) (Sullivan, 2004)

THE EFFECTS OF EXPERİMENTAL WORKSHOP STRUCTURES ON ORGANİZATİONAL CREATİVİTY İN TEXTİLE INDUSTRY DESİGN CENTERS

This study explores the impact of experimental workshop structures on organizational creativity within textile industry design centers. In an era characterized by rapidly changing market dynamics and intensified global competition, companies are increasingly required to internalize innovative thinking and develop creative, adaptive solutions. Within this framework, design centers function as strategic environments that enable innovation through experimental, interdisciplinary, and participatory workshop practices. The research focuses on the conceptualization of an “experimental design workshop” model tailored specifically to textile industry design centers and examines its capacity to address the evolving needs, expectations, and operational challenges of existing design units. By analyzing workshop-based creative processes, the study evaluates how experimental practices influence organizational culture, collaborative design behaviors, and knowledge sharing mechanisms. The findings reveal that experimental workshop implementations play a significant role in fostering a sustainable creative culture at the organizational level, enriching design methodologies, and strengthening institutional innovation capacity. Furthermore, such workshop structures contribute to enhanced problem-solving skills, increased employee engagement, and the integration of alternative design perspectives within organizational workflows. This study highlights the strategic importance of experimental workshop models for organizations seeking to reinforce creativity-driven innovation and long-term competitiveness in textile industry design centers.

Keywords: Experimental Design Workshops, Textile Design Centers, Organizational Creativity, Innovation

1.GİRİŞ

Küresel ölçekte hızla değişen pazar dinamikleri ve artan rekabet baskısı, işletmelerin yalnızca üretim kapasitesine dayalı stratejilerle sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesini giderek zorlaştırmaktadır. Günümüz bilgi temelli ekonomi koşullarında, yenilikçi düşüncenin

içselleştirilmesi, yaratıcı problem çözme becerilerinin geliştirilmesi ve uyarlanabilir çözümler üretilebilmesi işletmeler açısından stratejik bir zorunluluk hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, özellikle geleneksel olarak emek-yoğun bir sektör olarak tanımlanan tekstil endüstrisinde, inovasyon ve tasarım temelli yapılanmaların önemini artırmaktadır.

Tekstil endüstrisinde rekabetin üretim odaklı modellerden bilgi, tasarım ve yaratıcılık merkezli yapılara evrilmesi, tasarım merkezlerini sektörün yenilikçi dönüşümünde kilit aktörler hâline getirmiştir. Ulusal inovasyon sistemleri literatürü, sektörlerin rekabet gücünün yalnızca üretim kapasitesiyle değil; bilgi üretimi, öğrenme süreçleri ve kurumsal etkileşimlerle belirlendiğini ortaya koymaktadır (Freeman, 1995; Lundvall, 1992). Bu bağlamda tasarım merkezleri, deneysel, disiplinlerarası ve katılımcı çalışma ortamları aracılığıyla örgütlerde yaratıcılığın sistematik biçimde üretildiği stratejik yapılar olarak öne çıkmaktadır.

Tasarım merkezlerinde yürütülen deneysel atölye uygulamaları, tasarım sürecini doğrusal bir üretim hattı olmaktan çıkararak araştırma, deneme ve öğrenmeye dayalı döngüsel bir yapıya dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. OECD'nin inovasyon tanımında da vurgulandığı üzere, yenilik yalnızca teknolojik ürünlerle sınırlı olmayıp; süreç, örgütlenme ve iş modeli boyutlarını da içeren çok katmanlı bir yapıya sahiptir (OECD, 2005). Bu çok boyutlu yapı içerisinde deneysel atölyeler, örgütsel kültürü dönüştüren, iş birliğine dayalı tasarım davranışlarını teşvik eden ve bilgi paylaşım mekanizmalarını güçlendiren önemli araçlar olarak işlev görmektedir.

Örgütsel yaratıcılık, bireysel yaratıcılığın uygun örgütsel koşullar altında desteklenmesi ve kolektif bilgiye dönüştürülmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Amabile, 1996). Deneysel tasarım atölyeleri, hata yapmaya izin veren, deneme-yanılma süreçlerini teşvik eden ve disiplinlerarası etkileşimi mümkün kılan yapılarıyla, bu dönüşümün gerçekleştiği başlıca ortamlar arasında yer almaktadır. Bu tür atölye uygulamaları, yalnızca ürün geliştirme süreçlerini değil; kurumların tasarım dili, öğrenme kapasitesi ve inovasyon stratejilerini de doğrudan etkilemektedir. (Sullivan, 2004)

Bu çalışma, tekstil endüstrisinde faaliyet gösteren tasarım merkezlerine özgü olarak geliştirilen bir deneysel tasarım atölyesi modelinin kavramsallaştırılmasına odaklanmakta ve bu modelin örgütsel yaratıcılık, iş birliğine dayalı tasarım pratikleri ve kurumsal inovasyon kapasitesi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Atölye temelli yaratıcı süreçlerin analizi yoluyla, deneysel uygulamaların sürdürülebilir bir yaratıcı kültürün oluşmasına nasıl katkı sağladığı ortaya

konulmakta; bu yapıların tekstil sektöründe uzun vadeli rekabet gücünü destekleyen stratejik araçlar olduğu tartışılmaktadır. (Amabile, 1996) (Sullivan, 2004)

2.TÜRK TEKSTİL ENDÜSTRİSİNİN İNOVASYON GÜCÜ VE TASARIM MERKEZLERİNİN ÖNEMİ

Bilgi temelli ekonomiye geçişle birlikte rekabet avantajı, yalnızca üretim kapasitesi ve maliyet odaklı performans göstergeleriyle değil; bilgi üretimi, öğrenme süreçleri, kurumsal etkileşim ve yaratıcı problem çözme kapasitesiyle belirlenir hâle gelmiştir (Freeman, 1995; Lundvall, 1992). Endüstri 4.0 bağlamında inovasyon, tasarım ve Ar-Ge faaliyetleri bu dönüşümün temel itici güçleri olarak öne çıkmakta; özellikle tekstil gibi geleneksel olarak emek-yoğun sektörlerde yenilikçi ve esnek üretim modellerine duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Türkiye'de bu yönelim, 2016 yılında 5746 sayılı Kanun'da yapılan düzenlemelerle kurumsal bir çerçeve kazanmış; tasarım faaliyetleri Ar-Ge faaliyetleriyle eşdeğer biçimde destek kapsamına alınarak tasarım merkezleri mevzuata dâhil edilmiştir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023). Bu düzenleme, tasarımın yalnızca estetik bir değer değil, aynı zamanda işletmeler için stratejik bir rekabet aracı olduğunu vurgulayan politika yaklaşımını güçlendirmiştir. Tasarım merkezleri, firmaların tasarım çalışmalarını sistematik biçimde yürütebildiği; profesyonel ekiplerin istihdam edildiği, yenilikçi çözümlerin geliştirildiği kurumsal yapılar olarak konumlanmaktadır.

Bakanlık verileri, tasarım merkezlerinin sektörel dağılımında tekstilin öne çıkan bir konumda olduğunu göstermektedir. 2025 Temmuz verilerine göre Türkiye'de 1360 Ar-Ge Merkezi ve 339 Tasarım Merkezi bulunmaktadır; tasarım merkezleri arasında tekstil sektörünün ilk sırada yer alması, sektörde rekabetin giderek **tasarım temelli bir yapıya** evrildiğine işaret etmektedir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023). Bu tablo, tekstil endüstrisinde inovasyonun yalnızca teknoloji geliştirme ile sınırlanmadığını; tasarımın, süreçlerin ve kurumsal uygulamaların inovasyonun ana taşıyıcısı hâline geldiğini düşündürmektedir.

Her ne kadar OECD sınıflandırmalarında tekstil sektörü düşük teknolojili sektörler arasında yer alsa da, teknik tekstillerin payının artması; havacılık-uzay, otomotiv ve medikal gibi sektörlere yönelik ürün ve yarı mamul üretimi, sektörün bilgi ve teknoloji yoğunluğunun pratikte daha yüksek gerçekleştiğini göstermektedir (OECD, 2005). Bu durum, tekstil sektörünün dönüşümünün yalnızca ürün çeşitliliğiyle değil; malzeme bilgisi, sürdürülebilir üretim uygulamaları ve tasarım odaklı yenilik süreçleriyle derinleştiğine işaret etmektedir.

İnovasyonun kapsamı da bu dönüşümle birlikte genişlemiştir. OECD yaklaşımında inovasyon; yalnızca ürün yeniliği değil, süreç, örgütlenme ve iş modeli boyutlarını da içeren çok katmanlı bir yapı olarak ele alınmaktadır (OECD, 2005). Bu çerçevede tasarım merkezleri, işletmelerin inovasyonu bütüncül biçimde yönetebileceği stratejik ortamlar sunar. Özellikle deneysel, disiplinlerarası ve katılımcı atölye uygulamaları; tasarım merkezlerinde bilgi üretimini hızlandırmakta, iş birliğine dayalı tasarım davranışlarını güçlendirmekte ve örgütsel öğrenmeyi desteklemektedir. Böylece tasarım merkezleri, işletmelerin değişen pazar koşullarına uyum sağlayabilmesi için gerekli olan yaratıcı problem çözme ve uyarlanabilirlik kapasitesini geliştiren bir "inovasyon altyapısı" işlevi görmektedir.

Sonuç olarak Türk tekstil endüstrisinin rekabet gücü, klasik maliyet ve hız odaklı stratejilerden giderek uzaklaşmakta; özgünlük, tasarım kalitesi ve inovasyon temelli farklılaşma ekseninde yeniden şekillenmektedir. Bu dönüşüm içinde tasarım merkezleri; kurumsal inovasyon kapasitesini artıran, yaratıcı kültürü besleyen ve atölye temelli öğrenme süreçlerini mümkün kılan kritik yapılar olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle tasarım merkezlerinin güçlendirilmesi; insan kaynağına yatırım, üniversite–sanayi iş birliği ve disiplinlerarası tasarım uygulamalarının desteklenmesiyle birlikte ele alındığında, Türk tekstil sektörünün küresel pazarlarda daha yenilikçi ve sürdürülebilir bir konum kazanmasına önemli katkı sağlayacaktır.

Bu çerçevede tasarım merkezlerinin inovasyon kapasitesini belirleyen kritik unsur, yalnızca proje çıktıları değil; bu çıktıları mümkün kılan deneysel, disiplinlerarası ve katılımcı atölye pratiklerinin kurumsal ölçekte nasıl kurgulandığıdır. Atölye temelli uygulamalar, bilgi üretimini hızlandırırken aynı zamanda iş birliğine dayalı tasarım davranışlarını ve bilgi paylaşım mekanizmalarını güçlendirerek örgütsel yaratıcılığın sürdürülebilirliğine doğrudan katkı sunmaktadır. Bu nedenle bir sonraki bölümde, tekstil endüstrisi tasarım merkezlerine özgü olarak geliştirilen "Deneysel Tasarım Atölyesi" model önerileri kuramsal temelleriyle ele alınacak ve modelin mevcut tasarım birimlerinin değişen ihtiyaçlarına yanıt verebilme kapasitesi tartışılacaktır.

2. DENEYSEL TASARIM VE DENEYSEL ATÖLYE MODEL ÖNERİLERİ

Deneysel tasarım, tasarım sürecini önceden belirlenmiş sonuçlara ulaşmayı amaçlayan doğrusal bir üretim pratiği olarak değil; araştırma, deneme, sorgulama ve keşif temelli açık uçlu bir süreç olarak ele alan bir yaklaşımdır. Bu bağlamda deneysel tasarım; kavram, malzeme, teknik ve bağlam arasındaki ilişkileri yeniden düşünmeye, sınamaya ve dönüştürmeye odaklanır.

Tasarımcıyı yalnızca estetik ya da işlevsel çözümler üreten bir uygulayıcı konumundan çıkararak, bilgi üreten ve eleştirel düşünen bir araştırmacı olarak konumlandırır.

Tekstil alanında deneysel tasarım; geleneksel tekstil üretim tekniklerinin ötesine geçerek, malzemenin fiziksel, duyusal, yapısal ve kavramsal potansiyellerini açığa çıkarmayı amaçlar. Bu yaklaşımda tekstil; yalnızca bir yüzey ya da işlevsel ürün değil, aynı zamanda anlatı taşıyan, düşünsel bir ifade aracı ve araştırma nesnesidir. Deneysel tekstil tasarımı; dokuma, örme, baskı, nakış gibi geleneksel teknikleri; yeni malzemeler, dijital teknolojiler, bilimsel yöntemler ve disiplinlerarası yaklaşımlarla bir araya getirerek yenilikçi üretim biçimleri ortaya koyar.

Kapsam açısından deneysel tasarım; eğitim, araştırma ve üretim ekseninde çok boyutlu bir yapı sunar. Eğitim boyutunda yaratıcı düşünme, eleştirel farkındalık ve teknik beceri gelişimini desteklerken; araştırma boyutunda yeni malzemeler, yöntemler ve ifade biçimleri geliştirilmesine olanak tanır. Üretim boyutunda ise endüstriyel seri üretimden bağımsız, özgün, kavramsal ve yenilikçi tasarım çıktılarının ortaya çıkmasını sağlar. Bu yönüyle deneysel tasarım, çağdaş tekstil tasarımının değişen kapsamını anlamada stratejik bir rol üstlenmektedir.

2.1.Deneysel Tasarım Atölyesi Modeli: Problemden Örgütsel Yaratıcılığa Döngüsel Bir Süreç

Deneysel tasarım atölyesi modeli, tasarım merkezlerinde karşılaşılan karmaşık ve çok boyutlu problemlerin çözümünü doğrusal bir üretim süreci olarak değil; problem tanımlama, deney, öğrenme ve örgütsel yaratıcılık aşamalarından oluşan döngüsel bir yapı içerisinde ele almaktadır. Bu modelde problem, sabit ve önceden tanımlanmış bir veri olmaktan ziyade; yeniden çerçevelenebilen, araştırılabilen ve dönüştürülebilen bir başlangıç noktası olarak konumlanmaktadır. Tasarım sürecinin ilk aşamasında problemin açık uçlu biçimde ele alınması, disiplinlerarası bakış açılarını ve alternatif çözüm olasılıklarını görünür kılmaktadır

Modelin ikinci aşamasını oluşturan deney, tasarımcıların malzeme, teknik ve süreçlerle doğrudan etkileşime girdiği deneysel üretim pratiklerini kapsamaktadır. Bu aşamada deneme–yanılma, belirsizlik ve hata; başarısızlık olarak değil, bilgi üretiminin temel bileşenleri olarak kabul edilmektedir. Deneysel tasarım atölyelerinde yürütülen bu pratikler, Sullivan'ın (2004) uygulama temelli araştırma yaklaşımıyla örtüşmekte; bilginin üretim süreci içerisinde, eylem ve deneyim yoluyla ortaya çıktığını göstermektedir.

Deney aşamasını izleyen **öğrenme** süreci, bireysel deneyimlerin yansıtma, tartışma ve değerlendirme yoluyla anlamlandırılmasını içermektedir. Bu aşamada öğrenme, yalnızca bilişsel bir süreç olarak değil; bedensel, sezgisel ve örtük bilgi biçimlerini de kapsayan çok katmanlı bir yapı olarak gerçekleşmektedir. Ingold'un (2001) bedenlenmiş bilgi yaklaşımı doğrultusunda, atölye ortamında kazanılan deneyimler sözlü ya da yazılı aktarımdan ziyade, pratik ve etkileşim yoluyla paylaşılmakta; bu durum kolektif öğrenmeyi güçlendirmektedir.

Modelin son aşaması olan örgütsel yaratıcılık, bireysel öğrenme süreçlerinin kurumsal düzeyde paylaşılarak kalıcı bilgiye dönüşmesini ifade etmektedir. Deneysel tasarım atölyeleri, bireysel yaratıcılığın örgüt kültürü içerisinde desteklenmesini ve kolektif tasarım davranışlarına evrilmesini mümkün kılan ortamlar sunmaktadır. Amabile'nin (1996) vurguladığı üzere, yaratıcılık ancak uygun örgütsel koşullar altında sürdürülebilir bir kapasite hâline gelebilmektedir. Bu bağlamda deneysel tasarım atölyesi modeli, öğrenilen bilginin örgütsel hafızaya aktarılmasını ve yenilikçi düşüncenin kurumsallaşmasını sağlayan temel bir mekanizma olarak işlev görmektedir. (Amabile, 1996) (Sullivan, 2004)

Bu döngüsel yapı içerisinde problem, deney, öğrenme ve örgütsel yaratıcılık aşamaları birbirini sürekli beslemekte; her yeni öğrenme süreci, yeni problem tanımlamalarını ve daha ileri deneysel üretimleri tetiklemektedir. Böylece deneysel tasarım atölyesi modeli, tasarım merkezlerinde yaratıcılığı tek seferlik çıktılar yerine süreklilik gösteren bir örgütsel yetkinlik olarak yapılandırmaktadır. Model, tekstil endüstrisi tasarım merkezlerinin hız, maliyet ve standartlaşma odaklı rekabet anlayışından uzaklaşarak; özgünlük, tasarım kalitesi ve inovasyon temelli farklılaşma stratejileri geliştirmesine olanak tanımaktadır.

2.2.Sanat Stüdyosu Dinamikleri Üzerinden Deneysel Tasarım Atölyesi Modeli

Deneysel tasarım atölyesi, sanat stüdyosunun tarihsel ve pedagojik birikimini çağdaş tasarım eğitimi bağlamında yeniden yorumlayan, araştırma temelli bir öğrenme ve üretim modelidir. Bu modelde stüdyo, yalnızca üretimin gerçekleştiği fiziksel bir mekân değil; düşünmenin, sorgulamanın, denemenin ve bilginin üretildiği dinamik bir araştırma alanı olarak konumlanır. Sanat stüdyosunun açık uçlu yapısı, deneysel tasarım atölyesinde sistematik bir öğrenme sürecine dönüştürülür.

Sanat stüdyosuna özgü olan bireysel üretim, sezgisel düşünme ve deneyimsel öğrenme pratikleri, deneysel tasarım atölyesi modelinde eleştirel ve kavramsal sorgulamalarla

desteklenir. Bu bağlamda atölye, katılımcıların yalnızca teknik becerilerini değil; aynı zamanda kavramsal derinlik, eleştirel farkındalık ve yaratıcı problem çözme yetkinliklerini geliştirmeyi amaçlayan bir stüdyo ortamı sunar. Stüdyo süreci, sonuç odaklı bir üretimden ziyade, sürecin kendisini araştırma nesnesi hâline getiren bir yapı üzerine kuruludur. (Sullivan, 2004)

Deneysel tasarım atölyesi modelinde sanatsal ve tasarımsal üretim; tasarımcı/öğrenci, üretilen nesne, kullanılan malzeme ve içinde bulunulan mekânsal–toplumsal bağlam arasında sürekli bir etkileşim ve diyalog gerektirir. Sanat stüdyosunda olduğu gibi, anlam yalnızca nihai üründe değil; eskizler, denemeler, başarısızlıklar ve tekrarlar yoluyla sürecin bütününde inşa edilir. Bu yönüyle deneysel tasarım atölyesi, üretimi doğrusal olmayan, çok katmanlı ve dönüşüme açık bir süreç olarak ele alır.

Sanat stüdyosu geleneğinde önemli bir yere sahip olan uygulama yoluyla öğrenme, deneysel tasarım atölyesi modelinin temel yapı taşlarından biridir. Atölye süreci; problem tanımlama, deney yapma, malzeme ve teknik araştırma, çoklu fikir geliştirme ve kavramsal derinliği olan tasarım çözümleri üretme aşamalarından oluşur. Bu süreçte ortaya çıkan çıktılar yalnızca somut tasarım ürünleriyle sınırlı kalmaz; kazanılan deneyim, süreç bilgisi, eleştirel düşünme ve reflektif değerlendirme becerileri de eğitsel çıktılar olarak değerlendirilir.

Deneysel tasarım atölyesi modeli, sanat stüdyosunun özgür ve deneysel yapısını korurken, endüstriyel üretim pratiklerinden bilinçli bir şekilde ayrışır. Seri üretim, standartlaşma ve verimlilik odaklı yaklaşımlar yerine; araştırma, deneme, hata yapma ve sürece odaklanma ön plandadır. Bu yaklaşım, katılımcıların kendi tasarım pratiklerine dair sezgisel olduğu kadar bilinçli bir farkındalık geliştirmelerine olanak tanır.

Sanat stüdyosunun kolektif üretim kültürü, deneysel tasarım atölyesinde çoklu fikirlerin ve farklı bakış açılarının sürece dâhil edilmesiyle güçlendirilir. Katılımcılar, fikirlerini paylaşma, dönüştürme ve yeniden yapılandırma imkânı bulur. Bu modelde kalite; yalnızca nihai ürün üzerinden değil, sürecin niteliği, deneme cesareti, eleştirel yaklaşım ve yaratıcı risk alma düzeyi üzerinden değerlendirilir.

Deneysel tasarım atölyesi; düşünmenin, yapmanın, yansıtmanın ve yeniden araştırmanın iç içe geçtiği bütüncül bir stüdyo ekosistemi sunar. Sanat stüdyosuna atfedilen romantize edilmiş “yalnız yaratıcı” miti yerine; üretimi gündelik pratikler, kolektif etkileşimler ve bilgi üretimi üzerinden tanımlayan çağdaş bir yaklaşım benimser. Bu bağlamda atölye; arşivlerin, eskizlerin,

deneylerin, başarısızlıkların ve tekrarların bir arada var olduğu canlı bir öğrenme ortamıdır. (Sullivan, 2004) (Nonaka & Takeuchi, 1995; Crossan et al., 1999)

Sonuç olarak deneysel tasarım atölyesi modeli; sanat stüdyosu dinamiklerinden beslenen, ancak bu dinamikleri araştırma temelli ve eleştirel bir çerçevede yeniden yapılandıran bir eğitim ve üretim alanı sunar. Ortaya çıkan tasarım ürünü, önceden belirlenmiş bir fikrin doğrudan sonucu değil; malzeme, beden, düşünce ve süreç arasındaki karmaşık ve dinamik etkileşimlerin bir çıktısıdır. Bu yönüyle deneysel tasarım atölyesi, çağdaş sanat ve tasarım eğitimi içinde merkezi bir araştırma ve üretim modeli olarak değerlendirilebilir.

2.3.Deneysel Tasarım Atölyesi Modeli: Üniversite–Sanayi Etkileşimli Yaratıcılık Döngüsü

Deneysel tasarım atölyesi modeli, üniversite–sanayi iş birliği boyutuyla ele alındığında, yalnızca kurumsal yaratıcılığı değil; aynı zamanda bilgi üretimi ve aktarımının sürekliliğini sağlayan bir inovasyon ekosistemi olarak yeniden tanımlanmaktadır. Bu genişletilmiş modelde üniversiteler; kuramsal bilgi, deneysel araştırma ve eleştirel düşünce üretiminin kaynağı olarak konumlanırken, sanayi ise bu bilginin uygulama, ölçeklendirme ve pazara aktarım süreçlerini üstlenmektedir

Modelin ilk aşamasında üniversite ve sanayi ortaklığıyla tanımlanan problemler, sektörün güncel ihtiyaçları ile akademik araştırma gündeminin kesişiminde şekillenmektedir. Bu ortak problem tanımı, deneysel tasarım atölyelerinde disiplinlerarası ve katılımcı üretim pratikleriyle ele alınmakta; akademisyenler, tasarımcılar, mühendisler ve öğrenciler aynı üretim sürecinin parçası hâline gelmektedir. (Sullivan, 2004) (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000)

İkinci aşamada yürütülen deneysel üretim, üniversitelerin araştırma altyapısı ve sanayinin pratik bilgi birikimi arasında çift yönlü bir etkileşim yaratmaktadır. Atölye ortamında üretilen deneyimler, yalnızca prototip ya da tasarım çıktıları olarak değil; yeni yöntemler, alternatif malzeme kullanımları ve süreç inovasyonları olarak kurumsal hafızaya dâhil edilmektedir. (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000)

Üçüncü aşamada ortaya çıkan **öğrenme**, akademik bilgi ile endüstriyel deneyimin birleşmesi sonucu oluşan hibrit bir bilgi yapısını temsil etmektedir. Bu bilgi, klasik bilgi transfer modellerinden farklı olarak; deneyim, etkileşim ve ortak üretim yoluyla dolaşıma girmektedir. Böylece öğrenme, tek yönlü bir aktarım değil; karşılıklı ve sürekli bir süreç olarak işlemektedir.

Modelin son aşamasında, bu çok aktörlü öğrenme süreci örgütsel yaratıcılığa ve kurumsal inovasyon kapasitesine dönüşmektedir. Deneysel tasarım atölyeleri, üniversite–sanayi iş birliğini soyut bir politika söylemi olmaktan çıkararak, somut üretim ve öğrenme pratiklerine dayalı stratejik bir ara yüz hâline getirmektedir. Bu yapı, tekstil tasarım merkezlerinin uzun vadeli rekabet gücünü destekleyen sürdürülebilir bir inovasyon ekosistemi oluşturmaktadır.

2.4. Atölye Modelleri Üzerinden Karşılaştırmalı ve Bütüncül Değerlendirme

Araştırmada tartışılan üç yaklaşım, deneysel tasarım atölyesini aynı hedef, örgütsel yaratıcılık ve inovasyon kapasitesinin artırılmasına bağlasa da, bunu farklı düzeylerde ve farklı mekanizmalarla gerçekleştirmektedir. İlk model, tasarım merkezleri içindeki yaratıcı üretimi işleyen bir süreç mimarisi olarak tanımlarken; ikinci model bu mimariyi stüdyo pedagojisinin epistemik (bilgi-üretici) özellikleri üzerinden gerekçelendirir; üçüncü model ise atölyeyi kurumsal sınırların ötesine taşıyarak ekosistem düzeyinde bir ara yüz olarak kurgular.

1. Problem–Deney–Öğrenme–Örgütsel Yaratıcılık Döngüsü, kurum içi inovasyonun "nasıl üretildiğine" ilişkin en operasyonel çerçeveyi sunmaktadır. Modelin ayırt edici yönü, problemi sabit bir brief olarak değil, yeniden çerçevelenebilir bir başlangıç noktası olarak ele alması ve deneyi "başarısızlık/hata"yı dışlamayan bir keşif ve doğrulama mekanizması olarak konumlandırmasıdır. Bu döngü, bireysel deneyimin kolektif öğrenmeye, oradan da örgütsel hafızaya aktarılmasıyla yaratıcılığı tekil çıktılardan çıkarıp süreklilik gösteren bir yetkinlik biçiminde örgütler. Dolayısıyla bu model, tasarım merkezlerinde inovasyonun "proje sonuçları"ndan çok öğrenme rutinleri ve geri besleme döngüleri üzerinden yönetilmesi gerektiğini vurgulayan bir yönetim mantığı taşır. (Amabile, 1996)

2. Sanat Stüdyosu Dinamikleri Temelli Model, deneysel tasarım atölyesinin kurumsal işlevini, stüdyo pratiğinin tarihsel/pedagojik birikimi üzerinden temellendirerek ilk modele epistemik ve kültürel bir derinlik kazandırmaktadır. Bu yaklaşım, stüdyoyu yalnızca fiziksel bir üretim alanı değil; düşünmenin, sorgulamanın ve anlamın süreç içinde inşa edildiği bir araştırma ortamı olarak konumlandırır. Burada değer üreten mekanizma, "yaparak düşünme", süreç dokümantasyonu, eleştirel geri bildirim ve kolektif etkileşim yoluyla oluşan yaratıcı kültürün süreklileştirilmesidir. Bu nedenle stüdyo-dinamikli model, kurum içi döngüsel modeli tamamlar; çünkü inovasyonun sürdürülebilirliğini yalnızca süreç adımlarıyla değil, bu adımların işlemesini mümkün kılan normlar, motivasyon yapıları ve değerlendirme ölçütleri (süreç niteliği, deneme cesareti, risk alma, eleştirel düşünme) üzerinden açıklar.

3. Üniversite–Sanayi Etkileşimli Yaratıcılık Döngüsü ise, deneysel atölyeyi kurum içi bir geliştirme mekanizmasından çıkararak, bilgi üretimi ve aktarımını ekosistem düzeyinde yöneten bir inovasyon ara yüzü olarak yeniden tanımlar. Bu modelde problem tanımı, işletme içi gereksinimlerle akademik araştırma gündeminin kesişiminde ortaklaşa üretilir; deneysel üretim, üniversitenin araştırma altyapısı ile sanayinin pratik bilgi birikimini çift yönlü biçimde birleştirir; öğrenme ise tek yönlü transfer yerine ortak üretim pratikleriyle dolaşıma giren hibrit bilgi biçimine dönüşür. Böylece model, inovasyon kapasitesini sadece tasarım merkezinin iç yetkinlikleriyle değil, dış paydaşlarla kurulan ilişki biçimiyle ve bilgi dolaşımının örgütlenmesiyle açıklar.

Üç model birlikte ele alındığında, tamamlayıcı bir yapı ortaya çıkmaktadır: Döngüsel süreç modeli inovasyonun kurum içinde nasıl işletileceğini (süreç mimarisi), stüdyo dinamikleri modeli bu sürecin hangi kültürel/epistemik koşullarda verimli çalışacağını (yaratıcı kültür ve öğrenme rejimi), üniversite–sanayi modeli ise sürecin nasıl ölçeklenip sürdürülebilir bir ekosistem kapasitesine dönüştürülebileceğini (ara yüz ve bilgi dolaşımı) göstermektedir. Bu bütüncül çerçevede deneysel tasarım atölyeleri, yalnızca pedagojik veya estetik bir uygulama değil; tasarım merkezlerinin inovasyon performansını belirleyen kurumsal öğrenme altyapısı ve rekabetçi farklılaşmayı mümkün kılan stratejik bir organizasyonel düzenek olarak konumlanmaktadır. (Sullivan, 2004) (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000)

2.5. Endüstriyel Gerçeklik İle Deneysel Özgürlük Arasında Ütopya–Gerçeklik Gerilimi

Endüstride deneysel tasarım atölyesi ütopyası, doğası gereği mevcut endüstriyel örgütlenme biçimleriyle sürekli bir gerilim hâlinde var olur. Bu gerilimin temelinde, endüstriyel rasyonalitenin kısa vadeli performans göstergelerine (verimlilik, hız, maliyet ve öngörülebilirlik) dayalı işleyişi ile deneysel tasarım atölyelerinin belirsizlik, deneme ve öğrenme üzerinden ilerleyen doğası arasındaki yapısal uyumsuzluk yer almaktadır. Endüstriyel organizasyonlar, hesaplanabilir çıktılar ve ölçülebilir sonuçlar üretmeye odaklanırken; deneysel atölyeler, çoğu zaman çıktısı önceden tanımlanamayan süreçler üzerinden değer üretir. Bu durum, deneysel pratiklerin örgüt içinde “verimsiz”, “riskli” ya da “ikincil” olarak algılanmasına neden olabilmektedir.

Bir diğer gerilim alanı, yönetişim ve kontrol mekanizmaları ile deneysel özerklik arasındadır. Endüstriyel yapılarda standartlaşma, prosedürler ve performans denetimi, ölçeklenebilirlik ve kalite sürekliliği açısından vazgeçilmezdir. Ancak bu mekanizmalar, deneysel tasarım

atölyelerinin gerektirdiği esnekliği ve hata üzerinden öğrenme kapasitesini sınırlayabilmektedir. Deneyselliğin kurumsal olarak tanınmadığı ortamlarda, atölye pratikleri kısa vadeli proje hedeflerine indirgenmekte ve yenilik üretme potansiyelini kaybetmektedir. Dolayısıyla ütopya ile gerçeklik arasındaki gerilim, deneysel atölyelerin varlığı kadar, hangi koşullar altında işleyebildiği sorusunu da gündeme getirmektedir.

Ayrıca endüstride deneysel tasarım atölyesi ütopyası, yaratıcı emeğin kurumsal yapılar içinde nasıl konumlandırıldığına dair daha geniş bir çelişkiyi görünür kılar. Endüstriyel sistemler çoğu zaman yaratıcılığı bireysel yeteneklere atfederken, kurumsal riskleri minimize etmeyi amaçlar. Oysa deneysel atölye yaklaşımı, yaratıcılığı bireysel bir özellikten ziyade uygun örgütsel koşullar altında üretilebilen kolektif bir kapasite olarak ele alır. Bu bakış açısı, hiyerarşik karar alma süreçleri ve fonksiyonel bölümlenmeye dayalı organizasyon yapılarıyla çatışma potansiyeli taşır.

Bu nedenle ütopya–gerçeklik gerilimi, deneysel tasarım atölyelerinin başarısızlığının değil; aksine endüstriyel inovasyonun sınırlarının nerede başladığını gösteren analitik bir göstergedir. Bu gerilim, deneysel atölyelerin neden “tam anlamıyla” endüstriyel mantığa entegre edilemediğini değil; neden kısmen ayrışmış, melez ve müzakere edilen yapılar olarak var olmak zorunda olduğunu açıklamaktadır.

3.BULGULAR VE ÖNERİLER

Yukarıda tartışılan deneysel tasarım atölyesi modelleri, örgütsel yaratıcılığın ve inovasyon kapasitesinin tesadüfi ya da bireysel çabalara indirgenemeyeceğini; aksine uygun yapısal, kültürel ve yönetsel koşullar altında sistematik olarak üretilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda deneysel, disiplinlerarası ve katılımcı atölye pratiklerinin tasarım merkezlerinde sürdürülebilir biçimde hayata geçirilebilmesi, yalnızca işletme düzeyinde alınacak kararlarla sınırlı kalmamakta; kamu politikaları, destek mekanizmaları ve üniversite–sanayi iş birliği modelleriyle bütüncül biçimde ele alınmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla elde edilen kuramsal ve kavramsal bulgular, deneysel tasarım atölyesi kurgusunun yaygınlaştırılmasına yönelik politika ve uygulama önerilerinin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Geliştirilen politika ve uygulama önerileri, deneysel tasarım atölyelerinin tasarım merkezlerinde geçici projeler ya da sınırlı uygulamalar olarak değil; örgütsel yaratıcılığı

besleyen kalıcı yapılar olarak konumlandırılmasını hedeflemektedir. Bu çerçevede önerilerin değerlendirilmesi, deneysel tasarım atölyesi modelinin tekstil endüstrisi bağlamında ne ölçüde stratejik bir araç sunduğunu ve uzun vadeli rekabet gücüne nasıl katkı sağladığını daha bütüncül bir perspektifle ele almayı mümkün kılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, tekstil endüstrisi tasarım merkezlerinde uygulanan deneysel tasarım atölyesi kurgusunun, örgütsel yaratıcılığın gelişimi ve sürdürülebilir rekabet gücü üzerindeki etkilerini kuramsal ve kavramsal bir çerçevede ele almıştır. Küresel ölçekte hızlanan pazar dinamikleri, artan belirsizlik ve yoğun rekabet baskısı altında, tekstil sektöründe yenilikçi ve esnek üretim modellerine duyulan gereksinim giderek artmaktadır. Bu bağlamda çalışma, tasarım merkezlerinin yalnızca ürün geliştirme birimleri değil; bilgi üretimi, öğrenme ve kurumsal dönüşümün gerçekleştiği stratejik yapılar olarak yeniden konumlandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır

Araştırma kapsamında geliştirilen deneysel tasarım atölyesi modeli, problem tanımlama, deney, öğrenme ve örgütsel yaratıcılık aşamalarından oluşan döngüsel bir yapı önermektedir. Bu model, bireysel yaratıcılığın örgütsel yaratıcılığa dönüşümünü mümkün kılan temel mekanizmaları görünür kılmakta; deneysel, disiplinlerarası ve katılımcı atölye pratiklerinin bu dönüşümde oynadığı kritik rolü vurgulamaktadır. Deneme–yanılma süreçlerini, hata yapmayı ve belirsizliği öğrenmenin doğal bileşenleri olarak kabul eden bu yapı, tasarım merkezlerinde sürdürülebilir bir yaratıcı kültürün oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Çalışmada ele alınan üniversite–sanayi etkileşimli genişletilmiş model ise deneysel tasarım atölyelerini, kurum içi yaratıcılık mekanizmalarının ötesine taşıyarak ekosistem temelli bir inovasyon yapısı olarak tanımlamaktadır. Bu model, akademik bilgi ile endüstriyel deneyimin deneysel atölye ortamında birleştiği, karşılıklı öğrenmeye dayalı hibrit bir bilgi üretim sürecini ortaya koymaktadır. Böylece üniversite–sanayi iş birliği, soyut bir politika söylemi olmaktan çıkarak somut üretim, öğrenme ve inovasyon pratikleri üzerinden işleyen stratejik bir ara yüz hâline gelmektedir.

Bütüncül olarak değerlendirildiğinde, deneysel tasarım atölyesi kurgusu; tekstil endüstrisinde rekabetin fiyat ve hız odaklı bir yapıdan uzaklaşarak özgünlük, tasarım kalitesi ve inovasyon temelli farklılaşma ekseninde yeniden tanımlanmasına katkı sunmaktadır. Tasarım merkezleri

bünyesinde sistematik biçimde yapılandırılan deneysel atölyeler, örgütsel yaratıcılığı süreklilik gösteren bir kurumsal yetkinlik hâline getirmekte; öğrenme, bilgi paylaşımı ve iş birliğine dayalı tasarım davranışlarını güçlendirmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, deneysel tasarım atölyelerinin tekstil endüstrisi tasarım merkezleri için yalnızca pedagojik ya da estetik bir yaklaşım değil; örgütsel dönüşümü, kurumsal inovasyon kapasitesini ve uzun vadeli rekabet gücünü destekleyen stratejik bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu modelin yaygınlaştırılması, insan kaynağına yatırım, üniversite–sanayi iş birliğinin güçlendirilmesi ve disiplinlerarası tasarım yaklaşımlarının desteklenmesiyle birlikte ele alındığında, Türk tekstil sektörünün küresel pazarlarda daha yenilikçi, sürdürülebilir ve dirençli bir konum elde etmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Amabile, T. M. (1996). Creativity in context. Westview Press.

Amabile, T. M., & Pratt, M. G. (2016). The dynamic componential model of creativity and innovation in organizations. Research in Organizational Behavior, 36, 157–183. https://doi.org/10.1016/j.riob.2016.10.001

Argyris, C., & Schön, D. A. (1978). Organizational learning: A theory of action perspective. Addison-Wesley.

Buchanan, R. (1992). Wicked problems in design thinking. Design Issues, 8(2), 5–21. https://doi.org/10.2307/1511637 (Buchanan, 1992; Dorst, 2011)

Candy, L., & Edmonds, E. (2018). Practice-based research in the creative arts. Leonardo, 51(1), 63–69. https://doi.org/10.1162/LEON_a_01471

Crossan, M. M., Lane, H. W., & White, R. E. (1999). An organizational learning framework. Academy of Management Review, 24(3), 522–537.

Dorst, K. (2011). The core of design thinking and its application. Design Studies, 32(6), 521–532. (Buchanan, 1992; Dorst, 2011)

Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation. Research Policy, 29(2), 109–123.

Freeman, C. (1987). Technology policy and economic performance. Pinter.

Freeman, C. (1995). The national system of innovation. Cambridge Journal of Economics, 19(1), 5–24.

Ingold, T. (2001). The perception of the environment. Routledge.

Lundvall, B.-Å. (1992). National systems of innovation. Pinter.

Manzini, E. (2015). Design, when everybody designs. MIT Press.

Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). The knowledge-creating company. Oxford University Press.

OECD. (2005). Oslo manual (3rd ed.). OECD Publishing.

OECD. (2018). Innovation policies for inclusive growth. OECD Publishing.

Sullivan, G. (2004). Art practice as research. Sage.

Schön, D. A. (1983). The reflective practitioner. Basic Books.

Verganti, R. (2009). Design-driven innovation. Harvard Business School Press.

THE IMPACT OF DIGITAL EDUCATION PLATFORMS ON CORPORATE IMAGE AND PERCEPTION MANAGEMENT: A QUALITATIVE STUDY ON UNIVERSITY STUDENTS

Gözde KUZU ULUÇAY
Istanbul Kultur University
g.kuzu@iku.edu.tr - 0009-0004-7161-7179

ABSTRACT

The digital transformation process in higher education reshapes not only teaching and learning practices but also universities' corporate image and perception management strategies. Digital education platforms have become increasingly visible components of institutional identity and play a significant role in shaping how universities are perceived by their primary stakeholders. This study aims to examine the impact of digital education platforms on universities' corporate image and to explore how these platforms function as perception management tools from the perspective of university students.

A qualitative research design was adopted in this study. The study group consists of 15 undergraduate students who actively used digital education platforms during the 2024–2025 academic year. Data were collected through semi-structured interviews and analyzed using the MAXQDA qualitative data analysis software. Descriptive and content analysis techniques were employed to identify key themes and patterns related to students' perceptions of corporate image.

The findings indicate that students' experiences with digital education platforms directly influence their perceptions of universities' innovativeness, trustworthiness, and corporate competence. User-friendly interfaces, uninterrupted system performance, and effective interaction opportunities were identified by participants as indicators of corporate professionalism. In contrast, technical disruptions, limited interaction opportunities, and usability problems were associated with negative perceptions of institutional image.

Overall, the study demonstrates that digital education platforms function not only as pedagogical tools but also as strategic instruments of public relations and perception management. Accordingly, the effective design and management of digital education platforms are critical for strengthening universities' corporate image and enhancing their competitive positioning in higher education.

Keywords: Digital Education Platforms, Corporate Image, Perception Management, Digitalization in Higher Education, Digital Public Relations

EGE 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 23 - 29, 2025 – IZMIR
Vol. 5 - ISBN NR: 978-625-5694-64-5

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE–SUPPORTED PERSONALIZATION APPROACHES IN LEARNING MANAGEMENT SYSTEMS ON LEARNING PROCESSES

Ahmet Gökhan ULUÇAY
Istanbul Kultur University
g.ulucay@iku.edu.tr - 0009-0002-5275-2952

ABSTRACT

Learning Management Systems (LMS) increasingly embed data-driven, algorithmic components in distance education. Artificial intelligence–supported personalization enables learning content, activities, and feedback to be adapted to learners' interaction patterns; however, its implications for learning processes require careful examination.

This study analyzes personalization in LMS through four mechanisms: content recommendation, adaptive learning pathways, interaction-based feedback, and learning analytics. Using a descriptive and analytical approach, the study reviews LMS architectures and technical documentation to clarify how algorithmic decision-making shapes learning trajectories and reconfigures learner–system interaction.

Findings suggest that personalization can support more flexible and learner-sensitive process structures, while also raising concerns regarding process transparency and the pedagogical accountability of algorithmic interventions. The study proposes a conceptual framework integrating technical and pedagogical dimensions to inform future research on the design and governance of personalized learning environments in distance education.

Keywords: Learning Management Systems, Artificial Intelligence, Personalization, Learning Processes, Educational Technologies

THE IMPACT OF PROACTIVE PERSONALITY ON EMPLOYEE MOTIVATION: A STUDY ON EMPLOYEES IN DIFFERENT SECTORS

Yasamin Ghaffari Jourabi
Istanbul Nişantaşı University
Yasaminghaffarinfo@gmail.com- 0009-0009-7198-0767

Doç. Dr. Öğretim Üyesi Ali Leventeli
Istanbul Nişantaşı University
ali.leventeli@nisantasi.edu.tr - 0000-0002-1794-6578

ABSTRACT

In today's competitive business environment, rapid technological advancements and dynamic organizational structures require employees to go beyond routine task performance and actively take initiative, assume responsibility, and adapt to change. In this context, proactive personality has emerged as a critical factor influencing employee motivation and organizational effectiveness.

This study aims to examine the impact of proactive personality on employee motivation and to analyze whether this relationship differs across various sectors. Within the scope of the research, data were collected through a survey method from employees working in different sectors, and the obtained data were analyzed using appropriate statistical techniques. The findings indicate that employees with higher levels of proactive personality demonstrate significantly higher levels of both intrinsic and extrinsic motivation. Moreover, the relationship between proactive personality and employee motivation was found to vary across sectors. These results suggest that organizations should consider individual personality traits alongside technical competencies when developing human resource management policies. In conclusion, organizational practices that encourage and support proactive behavior are expected to enhance employee motivation and contribute strategically to both individual performance and overall organizational success. The study is believed to provide valuable insights for managers and human resource professionals.

Keywords: Proactive Personality, Employee Motivation, Human Resource Management, Organizational Behavior, Sectoral Differences

[1] This study is derived from the master's thesis entitled "The Impact of Proactive Personality on Employee Motivation", conducted at the Graduate School of Istanbul Nişantaşı University, Department of International Business Administration.

DO EASTBOUND AND WESTBOUND FREIGHT RATES LEAD EACH OTHER? A LINEAR GRANGER CAUSALITY ANALYSIS ON THE SHANGHAI–ROTTERDAM ROUTE

Assoc. Prof. Dr. Abdullah AÇIK
Dokuz Eylül University, Maritime Faculty, Department of Maritime Business Administration
abdullah.acik@deu.edu.tr - 0000-0003-4542-9831

Assoc. Prof. Dr. Bünyamin KAMAL
Dokuz Eylül University, Maritime Faculty, Department of Marine Transportation Engineering
bunyamin.kamal@deu.edu.tr - 0000-0002-9885-114X

ABSTRACT

This study examines the directional pricing dynamics between the Shanghai→Rotterdam and Rotterdam→Shanghai container freight rates, with a particular focus on identifying the leading route in the Asia–Europe trade corridor. Using weekly Drewry World Container Index (WCI) data from 26 June 2011 to 4 September 2025, totaling 734 observations, the analysis applies the Phillips–Perron unit root test to ensure stationarity and conducts a linear Granger causality test on the first-differenced series. The findings reveal unidirectional causality from Shanghai→Rotterdam to Rotterdam→Shanghai, indicating that price discovery is driven by the westbound export leg from Asia, while the return leg does not exert predictive influence. This result highlights the dominant role of Asian outbound trade and capacity allocation decisions in shaping global container freight pricing. From a policy and operational perspective, the evidence suggests that European and global shipping market participants should prioritize Asian market signals when anticipating short-term freight rate movements and managing pricing strategies.

Keywords: Container freight rates; Asia–Europe trade; Directional causality; World Container Index; Granger causality

1. INTRODUCTION

The intricate mechanisms governing global container freight rates are central to international trade and supply chain management, impacting the strategic decisions of shippers, carriers, and governmental bodies alike (Saeed et al., 2023). Given that container shipping accounts for over 60% of global seaborne trade value, understanding the determinants of freight

rate fluctuations is paramount for maintaining the fluidity and economic viability of global supply chains (Wu & Gong, 2025). The volatility and unpredictability observed in recent years, influenced by economic downturns and geopolitical uncertainties, underscore the urgent need for robust analytical frameworks to reveal these dynamics (Duan et al., 2025). This phenomenon is particularly significant given the substantial role of logistics costs in the overall pricing of international goods and the influence of major production centers like China on global trade flows (Kar & Datta, 2020; Mudunkotuwa et al., 2025). The intricate relationship between trade dynamics and port throughput further emphasizes the importance of understanding these directional price movements, especially as disruptions, such as the 2021 Suez Canal blockage and this can profoundly impact the World Container Index (Mechai & Wicaksono, 2024; Mudunkotuwa et al., 2025). Historically, the freight rates for container shipping have shown considerable variability, with significant declines observed even amidst overall increases in containerized trade volume (Zhen et al., 2017). This necessitates a deeper examination of the specific routes and their interdependencies, especially concerning the major east-west trade lanes. Moreover, the intricate organization of container shipping routes into networks, where specific port calls collectively define trade pathways, underscores how disruptions or shifts in one segment can propagate across the entire system (Tsantis et al., 2022). This interconnectedness implies that understanding the directional pricing dynamics between key routes, such as Shanghai to Rotterdam, can offer predictive insights into broader market movements and stability (Kawasaki et al., 2022). Such an investigation is crucial for stakeholders to anticipate freight rate fluctuations and manage operational risks effectively, especially considering the significant impact of port congestion on freight rates, where Asian congestion has a particularly strong pass-through effect (Michail & Melas, 2025). Consequently, recognizing the causality between these major routes is vital for forecasting market trends and implementing effective risk mitigation strategies. The economic impact of freight rate volatilities on carriers' routing and pricing policies, as well as manufacturers' transportation costs and production strategies, further highlights the importance of such directional analysis (Saeed et al., 2023). Recent global events, such as the disruptions in the Red Sea, Suez Canal, and Panama Canal, have further exacerbated the volatility of container shipping rates, underscoring the necessity of predictive models that account for directional influences (UNCTAD, 2024). This study thereby contributes to the existing literature by empirically identifying the lead-lag relationship between these two critical legs, providing a nuanced perspective on price discovery mechanisms in global container shipping. Specifically, this research aims to disentangle whether the westbound (export-driven) or eastbound (return-leg) route holds greater predictive power over the other, offering strategic implications for market participants and policymakers. This understanding is particularly crucial as global container shipping markets have transitioned from monopolistic pricing structures, prior to 2008, towards increasingly competitive environments where the balance of supply and demand critically influences freight rates (Fusillo & Haralambides, 2020; Kawasaki et al., 2022).

Furthermore, understanding this directional causality is paramount for devising robust pricing strategies and optimizing capacity allocation decisions, especially given the disproportionate impact of extreme negative freight cost events on transportation-related stock market prices (Akyıldırım et al., 2025). This is particularly relevant for enhancing forecasting accuracy and improving risk management in a sector increasingly reliant on sophisticated

predictive models (Wu & Gong, 2025). The insights derived from this study thus offer a granular perspective for mitigating the effects of demand-supply imbalances that characterize contemporary container shipping markets (Kamal et al, 2021). This analytical approach provides a foundation for developing more accurate forecasting systems for key containerized freight indices (Duan et al., 2025), thereby aiding market participants in navigating the complexities of global trade.

In this context, this study addresses this need by investigating the directional pricing dynamics between the Shanghai→Rotterdam and Rotterdam→Shanghai container freight routes, specifically identifying which route acts as the price leader in the critical Asia–Europe trade corridor. Therefore, the research question of this study is as follows: Is there linear Granger causality between Shanghai→Rotterdam and Rotterdam→Shanghai container freight rates, and if so, in which direction does price discovery occur? To respond to this question, this paper employs a rigorous econometric approach to analyze weekly Drewry World Container Index data, applying the Phillips–Perron unit root test and linear Granger causality to ascertain the predictive relationships between the two legs of this pivotal trade lane.

2. DATA AND METHODOLOGY

This study utilizes weekly container freight rate data from the Drewry World Container Index (WCI), covering the period from June 26, 2011 to September 4, 2025, yielding a total of 734 observations. The dataset includes spot freight rates for the Shanghai → Rotterdam (westbound) and Rotterdam → Shanghai (eastbound) trade routes, representing one of the most active corridors in global container shipping. The data were retrieved from the MacroMicro (2025) database, which provides up-to-date access to Drewry's benchmark freight rate indices. All series are expressed in USD per 40-foot container and analyzed in their logged and differenced forms where appropriate to ensure stationarity for causality testing.

Descriptive statistics reported in Table 1 reveal marked asymmetries between the westbound and eastbound container freight rates. The average level of the Shanghai→Rotterdam freight rate (SHANGROT) is substantially higher than that of the Rotterdam→Shanghai route (ROTSHANG), reflecting persistent trade imbalances and stronger demand conditions on the westbound, export-oriented leg of the Asia–Europe corridor. Volatility, as captured by the standard deviation, is also considerably higher for SHANGROT, indicating greater exposure of westbound rates to demand shocks, capacity adjustments, and market disruptions. Both level series exhibit positive skewness and excess kurtosis, particularly pronounced for SHANGROT, suggesting the presence of extreme price episodes and non-normal distributions, which are common in freight markets. The first-differenced logarithmic series display mean values close to zero, consistent with stationary growth dynamics, while their high kurtosis and skewness indicate frequent sharp short-term adjustments rather than smooth price evolution. These distributional features underscore the importance of employing unit root and causality frameworks that are robust to non-normality and volatility clustering in high-frequency freight rate data.

The higher average level, volatility, and tail behavior observed for the Shanghai→Rotterdam route provide descriptive evidence consistent with its role as the price-leading segment identified in the subsequent Granger causality analysis.

Table 1. Descriptive Statistics

	ROTSHANG	SHANGROT	DLNROTSHANG	DLNSHANGROT
Mean	857.9478	3199.291	-0.000700	0.000676
Median	815.5000	1852.500	0.000000	-0.014886
Maximum	1744.000	14807.00	0.484625	1.619444
Minimum	443.0000	313.0000	-0.260479	-0.500864
Std. Dev.	314.8135	3233.156	0.051448	0.167079
Skewness	0.950541	2.161564	2.004160	3.820204
Kurtosis	3.067032	6.760686	26.00675	28.23980
Jarque-Bera	110.6691	1004.118	16656.73	21239.39
Probability	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Observations	734	734	733	733

Source: MacroMicro (2025)

Figure 1 illustrates the co-movement of the Shanghai→Rotterdam and Rotterdam→Shanghai container freight rates over the sample period. Both series display pronounced cyclical behavior, with sharp increases and collapses reflecting major global supply chain disruptions and subsequent market adjustments. While the two routes generally move in the same direction, the Shanghai→Rotterdam freight rate exhibits larger amplitudes and more abrupt spikes, particularly during periods of heightened market stress. These visual patterns suggest that price movements tend to originate more strongly on the westbound, export-oriented leg, with the eastbound route adjusting thereafter, providing preliminary visual evidence consistent with the direction of price leadership identified in the subsequent Granger causality analysis.

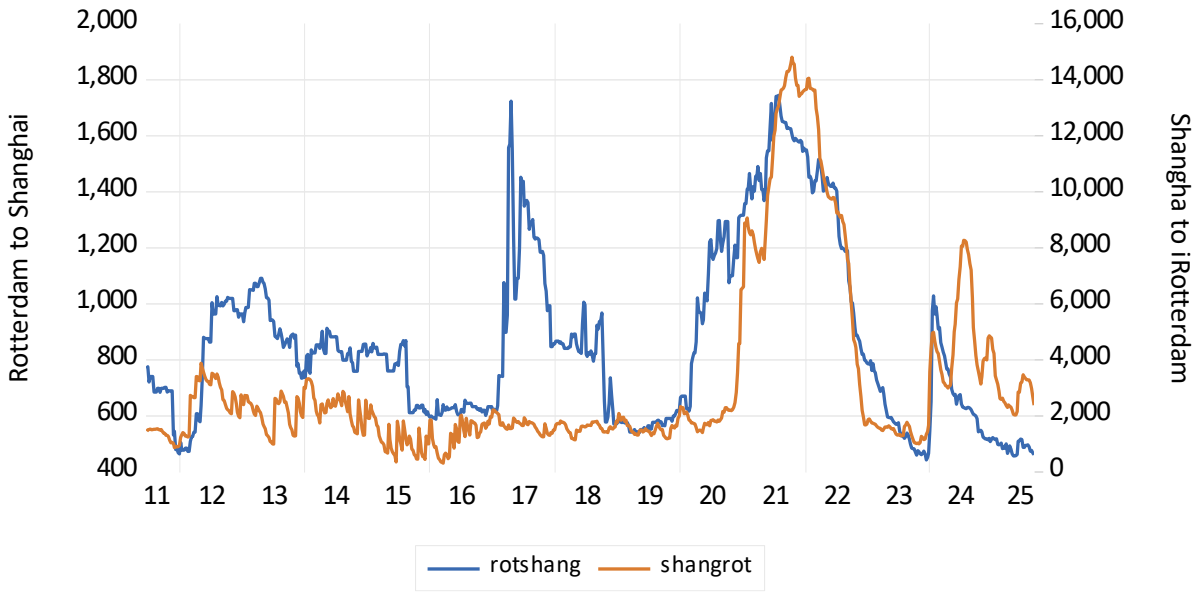

Figure 1. Movement of the Variables

The Granger (1969) causality test examines whether lagged observations of one variable contain statistically significant information for predicting the future behaviour of another variable. To assess causality between variables Xand Y, two nested models are estimated. The first model incorporates only past values of X, whereas the second model includes lagged values of both Xand Y. If the inclusion of past values of Y leads to a statistically meaningful improvement in the explanatory power of the model for X, then Yis considered to Granger-cause X (Yu et al., 2015). Notwithstanding its designation, Granger causality analysis should not be construed as evidence of genuine or direct causation. Instead, it reflects the existence of a statistically detectable information transmission from the historical values of the variables to their present and subsequent outcomes (Kirchgässner and Wolters, 2007). Depending on the estimation results, the causal structure may be absent, unidirectional, or bidirectional. A representative VAR model with two variables and a single lag is expressed in Equations (1) and (2).

$$y_t = \beta_{10} + \beta_{11} y_{t-1} + \alpha_{11} t_{t-1} + u_{1t} \qquad (1)$$

$$x_t = \beta_{20} + \beta_{21} x_{t-1} + \alpha_{21} y_{t-1} + u_{2t} \qquad (2)$$

Causality test results are contingent upon the stochastic properties of the variables, particularly the presence of unit roots and long-run equilibrium relationships; neglecting these characteristics may yield biased or unreliable inferences. Consequently, the time series should first be subjected to unit root tests, and if found to be non-stationary, they must be differenced to ensure stationarity prior to VAR analysis (Brooks, 2014). In estimating the VAR model, lag length selection should rely on information criteria, and the lag structure yielding the minimum criterion value is deemed optimal (Kočenda and Černý, 2015). Information criteria measure the balance between goodness-of-fit and model complexity. While additional lags can improve explanatory power, they also increase the number of estimated parameters, making the model more complex. Therefore, information criteria are used to determine the optimal lag structure.

3. RESULTS AND DISCUSSION

Before conducting the linear Granger causality analysis, all series were tested for stationarity since Granger causality requires the variables to be stationary in order to avoid spurious inference. For this purpose, the Phillips–Perron (PP) (Philips and Perron, 1988) unit root test was employed instead of conventional ADF testing, as PP is robust to serial correlation and heteroskedasticity in the error term, making it more suitable for high-frequency freight rate data. The test was implemented using the Bartlett kernel spectral estimator and Newey–West automatic bandwidth selection. The PP test results are presented in Table 2. Although the null of unit root is rejected at the 10% significance level for SHANGROT, it cannot be rejected at the 5% conventional significance level. Therefore, the series is conservatively treated as non-stationary in levels and integrated of order one, I(1). Also, the null of unit root cannot be rejected

for ROTSHANG. Based on these results, the Granger causality test is applied to the first-differenced (stationary) form of the variables to ensure valid inference.

Table 2. Unit Root Test Result

	Level		First Difference		
	Intercept	Intercept & Trend	Intercept	Intercept & Trend	Conclusion (at 95%)
ROTSHANG	-1.976	-1.997	-23.454	-23.441	I(1)
SHANGROT	-2.819	-3.009	-28.325	-28.305	I(1)

Notes: (1) Critical values −3.439044, −2.865267, and −2.568811 correspond to the 1%, 5%, and 10% significance levels, respectively, for the PP test with intercept only. (2) Critical values −3.970621, −3.415959, and −3.130252 correspond to the 1%, 5%, and 10% levels for the PP test with intercept and trend. (3) PP test was conducted using the Bartlett kernel spectral estimation and Newey–West automatic bandwidth selection.

We set the maximum lag length to 8 (alternatively, 12) weekly periods, which corresponds to approximately two months (or one quarter) of market adjustment time. This is consistent with prior empirical studies using weekly freight, energy, or commodity pricing data. The optimal lag was then selected using information criteria among the candidate lags.

In our lag selection results, which are shown in Table 3, the Schwarz Criterion (SC) suggests lag 0. However, a VAR (0) implies no dynamics, meaning no lagged interactions between the variables — which violates the core requirement of the VAR framework. Therefore, we disregard lag 0 as economically and econometrically inappropriate and select the next-best lag indicated by multiple criteria. Since AIC, LR, and FPE all jointly indicate lag 11, and this lag also offers economic plausibility corresponding to approximately three months of adjustment in weekly shipping markets, we adopt VAR(11) as the optimal lag length.

Table 3. Optimum Lag selection

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	1375.623	NA	7.59e-05	-3.810328	-3.797622*	-3.805423
1	1385.089	18.85335	7.48e-05	-3.825490	-3.787371	-3.810775
2	1395.462	20.60079	7.34e-05	-3.843167	-3.779635	-3.818642
3	1404.446	17.79435	7.24e-05	-3.856993	-3.768049	-3.822658*
4	1407.894	6.809663	7.26e-05	-3.855462	-3.741104	-3.811316
5	1417.208	18.34498	7.15e-05	-3.870204	-3.730434	-3.816248
6	1419.118	3.750482	7.19e-05	-3.864405	-3.699223	-3.800640
7	1422.666	6.947541	7.20e-05	-3.863150	-3.672555	-3.789575
8	1423.294	1.226883	7.27e-05	-3.853797	-3.637790	-3.770412
9	1427.600	8.384212	7.26e-05	-3.854645	-3.613224	-3.761449
10	1435.305	14.96190	7.19e-05	-3.864924	-3.598090	-3.761918
11	1445.799	20.31802*	7.06e-05*	-3.882937*	-3.590691	-3.770121
12	1449.483	7.112326	7.07e-05	-3.882060	-3.564401	-3.759434

Table 4 presents the results of the linear Granger causality test. The null hypothesis that "SHANGROT does not Granger Cause ROTSHANG" is rejected at the 5% significance level

(Chi-sq = 22.01102, p = 0.024). This indicates that freight rate movements from Shanghai to Rotterdam have a predictive impact on the rates from Rotterdam to Shanghai, implying unidirectional causality running from eastbound to westbound trade flows. In contrast, the null hypothesis that "ROTSHANG does not Granger Cause SHANGROT" cannot be rejected (p = 0.898), confirming that the reverse relationship is not statistically significant. These results suggest that price discovery in the Asia–Europe container trade is predominantly driven by the Shanghai → Rotterdam route, while the Rotterdam → Shanghai route does not exert a causal influence in the opposite direction. This finding confirms that price discovery in the Asia–Europe container market is predominantly driven by the westbound, export-oriented leg from Asia, while the eastbound return leg does not exhibit predictive influence over freight rate movements. This asymmetrical influence highlights the strategic importance of monitoring Asian market signals for global shipping stakeholders to anticipate short-term freight rate movements effectively.

Table 4. Granger Causality Test Result

Nul hypothesis	Chi-sq	df	Prob.
SHANGROT does not Granger Cause ROTSHANG	22.01102	11	0.024
ROTSHANG does not Granger Cause SHANGROT	5.60351	11	0.898

The impulse response of Rotterdam→Shanghai freight returns (DLNROTSHANG) to a shock originating from Shanghai→Rotterdam freight returns (DLNSHANGROT), which is shown in Figure 2, shows a positive and statistically significant effect during the initial periods, with the response peaking around week 2–3. This indicates that an increase in westbound freight rates (China → Europe) immediately and positively influences eastbound rates (Europe → China) in the short term. The finding that an increase in westbound container freight rates from China to Europe immediately and positively influences eastbound rates from Europe to China in the short term reflects the asymmetric and highly interconnected nature of the Asia–Europe container shipping market. This relationship is largely rooted in structural trade imbalances, where westbound flows are consistently cargo-heavy and revenue-generating, while eastbound movements are often characterized by lower utilization and repositioning of empty containers (Kamal, 2021). As a result, pricing decisions on the westbound leg tend to serve as a benchmark for overall route profitability, prompting carriers to adjust eastbound rates in response to changes originating in Asia.

However, after approximately 5–6 weeks, the effect dissipates and oscillates around zero, eventually stabilizing toward no significant long-term impact. Importantly, at no point does the confidence band indicate persistent or strong long-run transmission — the reaction is short-lived and temporary.

Impulse-response analysis confirms that shocks originating from the Shanghai→Rotterdam freight rate significantly and temporarily increase the Rotterdam→Shanghai rate — reinforcing the unidirectional short-term shock transmission from Asia to Europe.

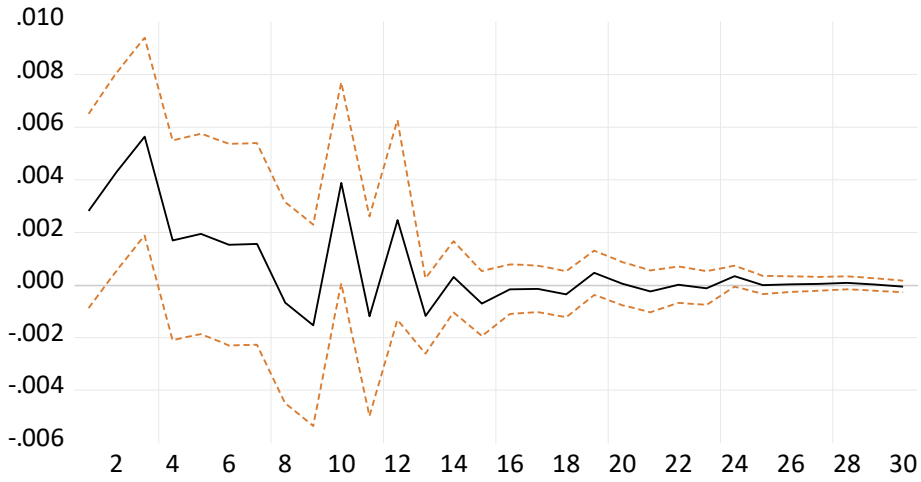

Figure 2. Response of DLNROTSHANG to DLNSHANGROT Innovation using Cholesky (d.f. adjusted) Factors

As a robustness check, the inverse roots of the autoregressive polynomial lie inside the unit circle, confirming that the estimated VAR model is dynamically stable. However, the residual diagnostics indicate the presence of serial correlation, heteroskedasticity, and non-normality in the error terms. These findings are not uncommon in high-frequency financial and freight market data, where volatility clustering, market shocks, and extreme observations often violate classical VAR assumptions. While such features may affect the statistical efficiency of the estimates, they do not invalidate the direction of Granger causality, which is known to be robust to certain forms of non-normality and heteroskedasticity, especially when supported by consistent impulse response behavior. Nonetheless, the presence of these effects suggests that future research may benefit from nonlinear or volatility-based causality frameworks (e.g., GARCH-type models or regime-switching approaches) to capture the full dynamics of the container freight market.

The results underscore the dominant role of Asian outbound trade flows, production cycles, and capacity allocation decisions in shaping freight rate dynamics on one of the world's most critical trade lanes. Consistent with the literature emphasizing the strong pass-through effects of Asian port congestion, demand shocks, and supply-side disruptions, the findings suggest that market signals originating in Asia are transmitted to the return leg rather than vice versa. This asymmetry reflects structural characteristics of the trade corridor, including persistent trade imbalances, higher cargo utilization on the westbound leg, and carriers' strategic focus on managing capacity and pricing where revenue generation is most concentrated.

4. CONCLUSION

This study sets out to examine the directional pricing dynamics between the Shanghai→Rotterdam and Rotterdam→Shanghai container freight rates in order to identify the price-leading route within the Asia–Europe trade corridor. Using weekly Drewry World Container Index data for the period between the years of 2011 and 2025 and applying a rigorous econometric framework, the findings, revealing a unidirectional causality from

Shanghai→Rotterdam to Rotterdam→Shanghai. This result underscores the disproportionate impact of westbound, export-driven demand from Asia on global container freight rate formation. Importantly, this causal direction is consistent with the descriptive characteristics of the data, where the Shanghai→Rotterdam route exhibits substantially higher average freight rates, greater volatility, and more pronounced tail behavior, indicating that price shocks and information are primarily generated on the westbound leg and subsequently transmitted to the return route.

These findings underscore the dominant influence of Asian outbound trade and capacity allocation on global container shipping dynamics. For stakeholders—including carriers, shippers, and policymakers—this relationship highlights the necessity of prioritizing Asian market signals to anticipate freight rate fluctuations and manage operational risks. In an era of heightened geopolitical volatility and supply chain disruptions, recognizing this lead-lag relationship provides a vital framework for enhancing forecasting accuracy and developing robust pricing strategies in the competitive global maritime sector.

REFERENCES

Akyildirim, E., Corbet, S., Ryan, M. and Mukherjee, A., The influence of maritime freight cost tail risk on publicly traded transport companies, 2025.

Brooks, C., Introductory Econometrics for Finance (3rd ed.), Cambridge University Press, United Kingdom, 2014.

Duan, Y., Zhang, X., Wang, X., Fan, Y. and Liu, K., A Novel Forecasting System with Data Preprocessing and Machine Learning for Containerized Freight Market, Mathematics, 13(10), 1695, 2025.

Fusillo, M. and Haralambides, H., Do carrier expectations indicate industry structure in container shipping? An econometric analysis, Journal of Shipping and Trade, 5(1), 2, 2020.

Granger, C.W., Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods, Econometrica, 37, 424–438, 1969.

Kamal, B., Kara, G. and Oksas, O., An application of fuzzy analytic hierarchy process to overcapacity absorbing methods in container shipping, International Journal of Maritime Engineering, 162(A4), 2020.

Kamal, B., The use of fuzzy-bayes approach on the causal factors of empty container repositioning, Marine Technology Society Journal, 55(5), 20–38, 2021.

Kar, A. and Datta, P.R., Logistics cost dynamics in international business: A causal approach, Foreign Trade Review, 55(4), 478–495, 2020.

Kawasaki, T., Matsuda, T., Lau, Y.Y. and Fu, X., The durability of economic indicators in container shipping demand: a case study of East Asia–US container transport, Maritime Business Review, 7(4), 288–304, 2022.

Kirchgässner, G. and Wolters, J., Introduction to Modern Time Series Analysis, Springer, Berlin, 2007.

Kočenda, E. and Černý, A., Elements of Time Series Econometrics: An Applied Approach, Karolinum Press, Prague, 2015.

MacroMicro, World – Drewry World Container Index [WCI], http://en.macromicro.me/charts/44756/drewry-world-container-index (Erişim tarihi: 23.12.2025).

Mechai, N. and Wicaksono, H., Causal inference in supply chain management: How does Ever Given accident at the Suez Canal affect the prices of shipping containers?, Procedia Computer Science, 232, 3173–3182, 2024.

Michail, N.A. and Melas, K.D., Measuring the impact of port congestion on containership freight rates, Maritime Transport Research, 8, 100130, 2025.

Mudunkotuwa, R., Ji, M., Peiris, T.S.G., Bandara, Y.M. and Netirith, N., Forecasting throughput at a transshipment hub under trade dynamism and uncertainty in major production centers, Maritime Economics & Logistics, 27(2), 373–403, 2025.

Nazlıoğlu, S., Oil and Agricultural Commodity Prices, Soytaş, U. ve Sarı, R. (Ed.), Routledge Handbook of Energy Economics, 385–395, Routledge, New York, 2019.

Phillips, P.C.B. and Perron, P., Testing for a unit root in time series regression, Biometrika, 75(2), 335–346, 1988.

Saeed, N., Nguyen, S., Cullinane, K., Gekara, V. and Chhetri, P., Forecasting container freight rates using the Prophet forecasting method, Transport Policy, 133, 86–107, 2023.

Tsantis, A., Mangan, J., Calatayud, A. and Palacin, R., Container shipping: a systematic literature review of themes and factors that influence the establishment of direct connections between countries, Maritime Economics & Logistics, 2022.

UNCTAD, Review of Maritime Transport, https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2024_en.pdf (Erişim tarihi: 23.12.2025).

Wu, H. and Gong, C., Modeling the Ningbo Container Freight Index Through Deep Learning: Toward Sustainable Shipping and Regional Economic Resilience, Sustainability, 17(10), 4655, 2025.

Yu, L., Li, J., Tang, L. and Wang, S., Linear and nonlinear Granger causality investigation between carbon market and crude oil market: A multi-scale approach, Energy Economics, 51, 300–311, 2015.

Zhen, L., Wang, S. and Zhuge, D., Analysis of three container routing strategies, International Journal of Production Economics, 193, 259–271, 2017.

STATE-DEPENDENT EFFECTS OF CARBON PRICES ON DRY BULK FREIGHT MARKETS: EVIDENCE FROM QUANTILE REGRESSION

Assoc. Prof. Dr. Abdullah AÇIK
Dokuz Eylül University, Maritime Faculty, Department of Maritime Business Administration
abdullah.acik@deu.edu.tr - 0000-0003-4542-9831

Assoc. Prof. Dr. Bünyamin KAMAL
Dokuz Eylül University, Maritime Faculty, Department of Marine Transportation Engineering
bunyamin.kamal@deu.edu.tr - 0000-0002-9885-114X

ABSTRACT

This study examines the state-dependent impact of carbon emission futures prices on dry bulk freight markets using weekly data for the Baltic Dry Index (BDI) and European Union Emission Trading System (EU ETS) carbon futures (CFI2Z5). After confirming that both series are stationary at levels using the Phillips–Perron unit root test, the analysis employs a quantile regression framework to capture potential nonlinear and regime-dependent effects across different market conditions. The results reveal a strong and statistically significant negative impact of carbon prices on dry bulk freight rates at the lower and median quantiles, corresponding to weak and moderate market regimes. In contrast, the effect of carbon prices becomes statistically insignificant at higher quantiles, indicating that during boom periods, dry bulk freight markets are largely insensitive to carbon price fluctuations. These findings suggest that carbon pricing influences dry bulk shipping activity primarily through a demand-side channel, where higher carbon prices suppress carbon-intensive trade flows rather than increasing freight rates through cost pass-through. From a policy perspective, the results imply that carbon market tightening amplifies downturn pressures in dry bulk shipping markets but does not constrain freight market expansions during strong economic conditions. Overall, the study provides new nonlinear evidence on the interaction between carbon markets and maritime freight dynamics, offering important implications for climate policy design and shipping market risk management.

Keywords: Carbon Emission Futures; EU Emissions Trading System (EU ETS); Dry Bulk Shipping; Quantile Regression; State-Dependent Analysis

1. INTRODUCTION

While maritime transportation is fundamental to global trade and economic growth, it simultaneously presents substantial environmental challenges due to its significant greenhouse gas emissions (Wang et al., 2025b). Consequently, the recently proposed marine greenhouse gas emission pricing mechanisms have pressured shipping companies and regulators to adopt effective methods for real-time monitoring of carbon emissions and optimizing operations to comply with new regulations (Cheng et al., 2025; Li et al., 2024). This imperative for sustainability has led to the implementation of market-based instruments, such as the EU ETS, which extends its reach to maritime transport and introduces carbon costs that can significantly affect operational economics and freight rate dynamics. The integration of shipping into carbon emission trading systems, such as the EU ETS, reflects a global trend towards mitigating the environmental footprint of international trade, especially as projections indicate a continued increase in greenhouse gas emissions from shipping (Haralambides, 2023). This inclusion introduces new operational costs for maritime operators, inevitably leading to increased freight prices and necessitating sophisticated forecasting models to capture market trends and facilitate strategic adjustments (Liu et al., 2024; Wang et al., 2023).

In line with the Haralambides (2023) that this evolving regulatory landscape underscores the importance of examining the state-dependent effects of carbon emission futures prices on dry bulk freight markets, especially given the observed bidirectional and asymmetric information spillovers between carbon finance and shipping. Specifically, this research delves into how fluctuations in carbon futures prices, often indicative of broader carbon market sentiment and policy tightening, differentially affect dry bulk freight rates across various market conditions, from downturns to boom periods. Such an analysis is crucial for stakeholders to effectively manage risk and for policymakers to design interventions that foster sustainable shipping without inadvertently destabilizing a sector vital for global supply chains. Therefore, an in-depth analysis of the relationship between carbon futures prices and dry bulk freight rates is imperative for understanding how these regulatory changes translate into tangible economic impacts on the maritime transportation industry. Within this context, specifically, this study exploits weekly data for the Baltic Dry Index and EU ETS carbon futures (CFI2Z5) to explore these state-dependent impacts, confirming the stationarity of both series at levels using the Phillips–Perron unit root test. The subsequent analysis then employs a quantile regression framework to capture potential nonlinear and regime-dependent effects across different market conditions, thereby offering a more granular perspective than traditional linear models as highlighted by Duan et al. (2021). This methodology allows for a more refined assessment of the effects of carbon pricing on shipping economics, going beyond linear frameworks to uncover distinct impacts across weak, moderate, and strong market conditions.

2. DATA AND METHODOLOGY

The empirical analysis is based on weekly observations of the Baltic Dry Index (BDI) and Carbon Emissions Futures (CFI2Z5). The BDI (Investing, 2025a), published by the Baltic Exchange, is a composite index that reflects the average freight rates for major dry bulk shipping routes and is widely used as a proxy for global dry bulk shipping activity and trade

demand. Carbon emissions (Investing, 2025b), are represented by the CFI2Z5 series, which corresponds to European Union Allowance (EUA) carbon emission futures prices, traded under the EU Emissions Trading System (EU ETS). This contract reflects market expectations regarding the cost of carbon emissions and serves as a forward-looking indicator of climate policy stringency and carbon compliance costs. By combining BDI and CFI2Z5, the dataset enables an integrated assessment of the interaction between global dry bulk shipping markets and carbon pricing dynamics.

Table 1 reports the descriptive statistics of the Baltic Dry Index (BDI), carbon emission futures (ETS), and their corresponding weekly log-return series. The BDI exhibits a wide variation, ranging from 538 to 3,344 points, with a standard deviation of 506.6, reflecting the high volatility and pronounced cyclical nature of the dry bulk freight market. The ETS series varies between 52.51 and 98.01, with a standard deviation of 9.87, indicating notable fluctuations in carbon prices over the sample period. Both return series display substantial dispersion, particularly for ΔlnBDI, whose maximum and minimum values reach 0.495 and −0.368, respectively. The return distributions are non-Gaussian, as evidenced by significant Jarque–Bera statistics and excess kurtosis, especially for ΔlnETS, which exhibits strong leptokurtic behavior. The presence of skewness, fat tails, and distributional asymmetry suggests that the underlying relationship between carbon prices and dry bulk freight rates may vary across different market regimes. This motivates the use of quantile regression, which allows the impact of carbon prices on freight rates to be examined across the entire conditional distribution of BDI rather than being restricted to mean effects only.

Table 1. Descriptive Statistics

	BDI	ETS	ΔlnBDI	ΔlnETS
Mean	1642.866	76.47452	-0.000746	-0.000985
Median	1576.000	76.08500	-0.001862	-0.001738
Maximum	3344.000	98.01000	0.495467	0.166998
Minimum	538.0000	52.51000	-0.368252	-0.303002
Std. Dev.	506.6148	9.871251	0.128480	0.059572
Skewness	0.450180	0.096426	0.334044	-0.596735
Kurtosis	3.394394	2.100504	4.137171	6.507268
Jarque-Bera	7.487998	6.558716	13.40864	105.7992
Probability	0.023659	0.037652	0.001226	0.000000
Observations	186	186	185	185

Source: Investing (2025a;2025b)

Figure 1 illustrates the weekly evolution of the Baltic Dry Index (BDI) and carbon emission futures (ETS) over the sample period. Both series display pronounced volatility and clear cyclical movements, reflecting the highly dynamic nature of dry bulk freight markets and carbon pricing. The BDI exhibits sharp spikes and deep troughs, particularly during periods of global economic uncertainty, while ETS follows a comparatively smoother but still fluctuating path. Notably, several phases reveal an inverse co-movement between the two series, visually supporting the empirical evidence that increases in carbon prices tend to coincide with weaker dry bulk freight conditions.

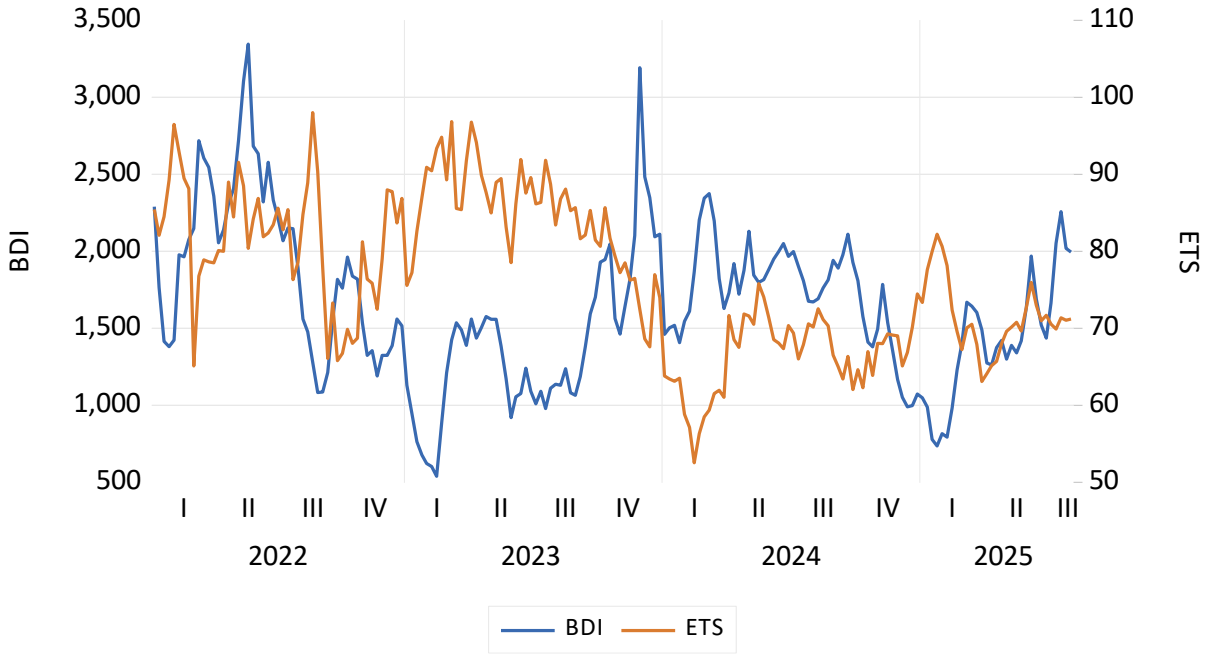

Figure 1. Movement of the Variables

Source: Investing (2025a;2025b)

Quantile regression (QR), originally developed by Koenker and Bassett (1978), is employed to examine the effect of carbon emission futures on the Baltic Dry Index across different points of the conditional distribution rather than focusing solely on the conditional mean as in ordinary least squares (OLS). Unlike linear regression, which captures only average effects, QR allows the relationship between variables to vary across market conditions, making it particularly suitable for non-normal, heteroskedastic, and fat-tailed financial data (Hao & Naiman, 2007; Uribe & Guillen, 2020). Given the strong volatility, skewness, and leptokurtic behavior observed in both BDI and ETS return series, QR provides the appropriate framework to capture state-dependent carbon price effects under weak, normal, and booming freight market conditions.

3. RESULTS AND DISCUSSION

The Phillips–Perron (Phillips & Perron, 1988) unit root test results , which are presented in Table 2, indicate that both the Baltic Dry Index (BDI) and carbon emission futures (ETS) series are stationary in levels. Under the intercept specification, the PP test statistics for BDI (−3.396) and ETS (−2.916) both exceed their respective 5% critical values in absolute terms, indicating rejection of the unit root null hypothesis. Similarly, under the intercept and trend specification, the test statistics of −3.316 for BDI and −3.808 for ETS are also more negative than the corresponding 5% critical value of −3.434 for ETS and close to the threshold for BDI. When the Newey–West bandwidth selection with Bartlett kernel is applied, both series strongly reject the unit root hypothesis at conventional significance levels. Overall, these findings confirm that both variables are integrated of order zero, I(0), which justifies the use of standard regression, VAR, and quantile regression techniques without the risk of spurious estimation.

Table 2. Unit Root Test Result

	Level		First Difference		
	Intercept	Intercept & Trend	Intercept	Intercept & Trend	Conclusion (at 95%)
BDI	-3.396	-3.316	-9.989	-9.947	I(0)
ETS	-2.916	-3.808	-17.447	-17.389	I(0)

Notes: (1) Critical values for the Intercept specification are −3.465780 (1%), −2.877012 (5%), and −2.575097 (10%). (2) Critical values for the Trend & Intercept specification are −4.008428 (1%), −3.434299 (5%), and −3.141079 (10%). (3) The Bartlett kernel spectral estimation method with Newey–West bandwidth selection is employed.

The quantile regression results presented in Table 3 reveal a pronounced state-dependent and asymmetric impact of carbon emission futures (LETS) on the Baltic Dry Index across different market conditions. At the lower and median quantiles (0.10–0.60), the coefficients of LETS are consistently negative and statistically significant, indicating that increases in carbon prices exert a strong downward pressure on dry bulk freight rates during weak and moderate market conditions. The magnitude of this negative effect is particularly high at the 0.10 quantile (−1.76), suggesting that the depressive impact of carbon prices is most severe during market downturns. At the 0.70 quantile, the coefficient remains negative but becomes only marginally significant, pointing to a gradual weakening of the carbon price effect as market conditions improve. In contrast, at the upper quantiles (0.80 and 0.90), the coefficients turn positive but remain statistically insignificant, implying that during strong freight market conditions, carbon price fluctuations no longer play a meaningful role in shaping dry bulk freight rates. Overall, these findings demonstrate that the relationship between carbon prices and dry bulk freight rates is highly nonlinear and regime-dependent, with carbon price increases suppressing freight rates primarily in low and moderate market regimes while becoming economically irrelevant during boom periods.

Table 3. Optimum Lag selection

	Quantile	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LETS	0.100	-1.757212	0.412480	-4.260110	0.0000
	0.200	-0.943465	0.204590	-4.611492	0.0000
	0.300	-0.686996	0.224723	-3.057072	0.0026
	0.400	-0.443058	0.194395	-2.279167	0.0238
	0.500	-0.547101	0.202156	-2.706326	0.0074
	0.600	-0.687687	0.206660	-3.327619	0.0011
	0.700	-0.454265	0.233354	-1.946679	0.0531
	0.800	0.106156	0.286391	0.370667	0.7113
	0.900	0.192080	0.228114	0.842033	0.4009
C	0.100	14.49187	1.729515	8.379156	0.0000
	0.200	11.20029	0.871037	12.85857	0.0000
	0.300	10.16610	0.960911	10.57964	0.0000
	0.400	9.216537	0.835531	11.03076	0.0000
	0.500	9.755201	0.866434	11.25902	0.0000
	0.600	10.40599	0.887934	11.71933	0.0000
	0.700	9.477601	0.997792	9.498572	0.0000
	0.800	7.162734	1.217115	5.885011	0.0000
	0.900	6.903209	0.973668	7.089900	0.0000

Quantile regressions are estimated in EViews using Huber–sandwich robust covariance estimates, with sparsity obtained via residual kernel density estimation employing a Hall–Sheather bandwidth and Epanechnikov kernel. The use of robust covariance estimation is further justified by the presence of serial correlation in the regression residuals, as evidenced by the residual correlogram, which motivates the adoption of heteroskedasticity- and autocorrelation-consistent standard errors.

The quantile process of the LETS coefficient indicates a clear nonlinear and state-dependent pattern across the conditional distribution of the Baltic Dry Index. The estimated impact of carbon emission futures is strongly negative at the lower quantiles, confirming that carbon price increases significantly depress freight rates during weak market conditions. As the quantile level rises, the magnitude of the negative effect gradually weakens and converges toward zero around the upper quantiles. At higher market regimes, the coefficient turns slightly positive but remains statistically insignificant, suggesting that during strong freight market conditions, carbon price fluctuations lose their economic relevance. Overall, the figure visually confirms that the influence of carbon prices on dry bulk freight rates is concentrated in downturn periods and fades in boom phases.

Figure 2 illustrates the quantile-dependent response of the Baltic Dry Index to changes in carbon emission futures (LETS). The estimated coefficient is strongly negative at the lower quantiles, indicating that increases in carbon prices exert a pronounced suppressing effect on freight rates during weak market conditions. As market conditions improve, the magnitude of this negative effect diminishes and converges toward zero, while at the upper quantiles the coefficient turns slightly positive but remains statistically insignificant. This visual pattern confirms the nonlinear and regime-dependent nature of the carbon price–freight rate relationship, with carbon pricing effects concentrated primarily in downturn phases of the dry bulk market.

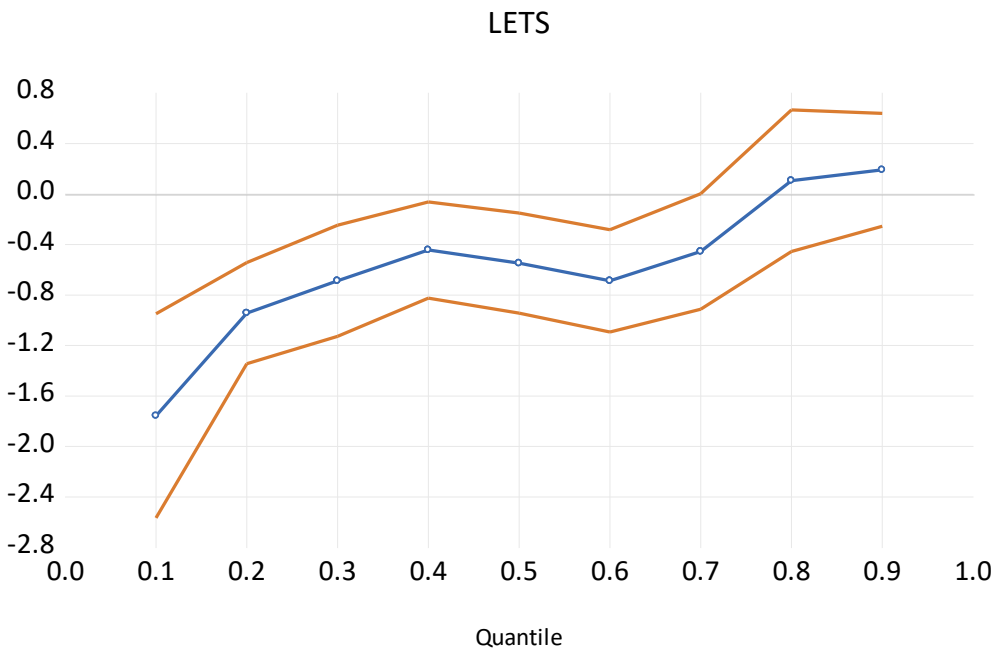

Figure 2. Quantile Process Estimates

4. CONCLUSION

This study investigates the regime-dependent effects of carbon emission futures prices on dry bulk freight markets by employing a quantile regression approach on weekly data for the Baltic Dry Index and EU ETS carbon futures. The empirical results clearly demonstrate that the relationship between carbon prices and dry bulk freight rates is nonlinear and varies significantly across different market conditions. Carbon price increases are found to exert a strong and statistically significant negative influence on freight rates during weak and moderate market regimes, while this effect becomes insignificant during strong market phases.

The findings indicate that carbon pricing affects dry bulk shipping primarily through a demand-side mechanism. Higher carbon prices appear to curb carbon-intensive trade activity, thereby reducing freight demand rather than being directly passed on as higher freight rates. In contrast, during boom periods, robust trade demand and favorable market fundamentals dominate freight rate dynamics, effectively offsetting the influence of carbon price fluctuations. From a policy perspective, the results suggest that tightening carbon markets may intensify downturn pressures in dry bulk shipping without constraining freight market expansions during periods of strong economic performance. For industry participants, these regime-specific effects highlight the importance of incorporating carbon price risk into freight market strategies, particularly during weaker market conditions. Overall, this study contributes to the literature by providing new nonlinear evidence on the interaction between carbon markets and dry bulk freight dynamics, offering valuable insights for climate policy design and shipping market risk management.

REFERENCES

Buchmann, F.M., Driving the Green Transition of the Maritime Industry Through Clean Technology Adoption and Environmental Policies, PhD Thesis, Copenhagen Business School, Copenhagen, 2022.

Cheng, L., Xu, L. and Bai, X., Cargo selection, route planning, and speed optimization in tramp shipping under carbon intensity indicator (CII) regulations, Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review, 194, 103948, 2025.

Duan, K., Ren, X., Shi, Y., Mishra, T. and Yan, C., The marginal impacts of energy prices on carbon price variations: evidence from a quantile-on-quantile approach, Energy Economics, 95, 105131, 2021.

Georgoulas, D. and Papadimitriou, S., Assessing the impact of China's trade policy uncertainty on the dry bulk shipping freight rates, Pomorstvo, 39(2), 209–221, 2025.

Hao, L. and Naiman, D.Q., Quantile Regression, Sage Publications, 2007.

Haralambides, H., The state-of-play in maritime economics and logistics research (2017–2023), Maritime Economics & Logistics, 25(3), 429–451, 2023.

Investing, Baltic Dry Index, https://www.investing.com/indices/baltic-dry-historical-data (Accessed on: 20.05.2025).

Investing, European Union Allowance (EUA) carbon emission futures prices, https://www.investing.com/commodities/carbon-emissions-historical-data (Accessed on: 20.05.2025).

Khan, K., Su, C.W., Khurshid, A. and Umar, M., The dynamic interaction between COVID-19 and shipping freight rates: A quantile-on-quantile analysis, European Transport Research Review, 14(1), 43, 2022.

Koenker, R. and Bassett, G., Regression quantiles, Econometrica, 46(1), 33–50, 1978.

Li, Z., Fei, J., Du, Y., Ong, K.L. and Arisian, S., A near real-time carbon accounting framework for the decarbonization of maritime transport, Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review, 191, 103724, 2024.

Liu, X., Zhou, S., Zhuo, X., Chen, J. and Deng, L., Opportunities and challenges of EU ETS to the global marine industry, Frontiers in Marine Science, 11, 1393047, 2024.

Phillips, P.C.B. and Perron, P., Testing for a unit root in time series regression, Biometrika, 75(2), 335–346, 1988.

Uribe, J.M. and Guillen, M., Quantile Regression for Cross-Sectional and Time Series Data: Applications in Energy Markets Using R, Springer, 2020.

Wang, H., Liu, Y., Li, F. and Wang, S., Sustainable maritime transportation operations with emission trading, Journal of Marine Science and Engineering, 11(9), 1647, 2023.

Wang, T., Cheng, P. and Wang, Y., How the establishment of carbon emission trading system affects ship emission reduction strategies designed for sulfur emission control area, Transport Policy, 160, 138–153, 2025.

Wang, T., Xia, L. and Wang, Y., Carbon emissions reduction in maritime supply chain under cap-and-trade and carbon tax policies, Transport Policy, 103815, 2025.

Zhang, G., Zhang, Z., Yuan, H. and Chen, W., Emission-reduction investment strategies in competitive shipping supply chains under carbon cap-and-trade mechanisms, Frontiers in Marine Science, 12, 1546146, 2025.

SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK LİTERATÜRÜNÜN EVRİMİ VE GELECEK EĞİLİMLERİ: KAPSAMLI BİR BİBLİYOMETRİK ANALİZ (1993-2025)

Dr. Öğr. Üyesi Derya YÜCEL
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, deryayucel@ibu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-1853-2673
Araş. Gör. Fatih EROĞLU
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, fatih.eroglu@ibu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-0285-8030

ÖZET

Sürdürülebilirlik kavramı geleneksel olarak çevresel ve ekonomik sütunlar üzerine inşa edilmiş olsa da, "sosyal sürdürülebilirlik" boyutu son dönemde akademik araştırmaların merkezine yerleşerek giderek artan bir ivme kazanmıştır. Bu çalışmanın amacı, 1993-2025 yılları arasındaki 32 yıllık periyodu kapsayan literatürün entelektüel yapısını analiz etmek ve alanın gelişim rotasını haritalandırmaktır. Scopus veri tabanından elde edilen 1.018 akademik doküman, R tabanlı *Bibliometrix* (Biblioshiny) yazılımı aracılığıyla kapsamlı bir bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Araştırma bulguları, ilgili literatürün yıllık %18,2'lik bir büyüme oranıyla genişlediğini ve özellikle 2020 sonrasında üstel bir artış eğilimi sergilediğini göstermektedir. İçerik analizi sonuçları, araştırma odağında belirgin bir paradigmatik dönüşüme işaret etmektedir: Literatürün erken dönemlerinde baskın olan "tedarik zinciri yönetimi" ve "kurumsal sosyal sorumluluk" temalarının yerini; günümüzde "inovasyon", "Endüstri 4.0" ve "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG)" gibi teknoloji ve küresel hedef odaklı kavramlara bıraktığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma; sosyal sürdürülebilirliğin teorik bir yönetim söyleminden çıkarak, teknolojik dönüşümle entegre olmuş, stratejik ve ölçülebilir bir performans alanına evrildiğini kanıtlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sürdürülebilirlik, Bibliyometrik Analiz, Sürdürülebilir Kalkınma, İnovasyon, Endüstri 4.0.

EVOLUTION AND FUTURE TRENDS OF SOCIAL SUSTAINABILITY LITERATURE: A COMPREHENSIVE BIBLIOMETRIC ANALYSIS (1993-2025)

ABSTRACT

Although the concept of sustainability is traditionally built upon environmental and economic pillars, the "social sustainability" dimension has recently moved to the center of academic research, gaining increasing momentum. The aim of this study is to analyze the intellectual structure of the literature covering the 32-year period between 1993 and 2025 and to map the development trajectory of the field. A total of 1,018 academic documents retrieved from the Scopus database were subjected to a comprehensive bibliometric analysis using the R-based Bibliometrix (Biblioshiny) software. Research findings indicate that the relevant literature has expanded with an annual growth rate of 18.2% and exhibited an exponential growth trend, particularly after 2020. Content analysis results point to a distinct paradigmatic shift in research focus: It was determined that themes such as "supply chain management" and "corporate social responsibility," which were dominant in the early stages of the literature, have given way to technology and global goal-oriented concepts such as "innovation," "Industry 4.0," and "Sustainable Development Goals (SDGs)" in the present day. Consequently, this study demonstrates that social sustainability has evolved from a theoretical management discourse into a strategic and measurable performance area integrated with technological transformation.

Keywords: Social Sustainability, Bibliometric Analysis, Sustainable Development, Innovation, Industry 4.0.

1. GİRİŞ

Sürdürülebilirlik, geleneksel olarak "Üçlü Bilanço" (Triple Bottom Line) yaklaşımıyla çevresel, ekonomik ve sosyal boyutların birleşimi olarak tanımlanmaktadır (Elkington, 1997). Dempsey vd., (2011)'e göre sosyal boyut uzun süre diğer iki boyutun gölgesinde kalmış ve tanımlanması en zor alan olmuştur. Günümüzde ise değişen iş modelleri, paydaş baskısı ve COVID-19 gibi küresel krizler, sosyal sürdürülebilirliği arka planda kalan bir konu olmaktan çıkarıp işletme ve yönetim bilimlerinin merkezine taşımıştır. Bu çalışma, 1993'ten günümüze alanyazının gelişim seyrini inceleyerek, konu ile ilgili araştırmaların hangi konulara yöneldiğini ve alanın gelecekteki muhtemel rotasıyla ilgili öngörüde bulunmayı amaçlamaktadır.

Bununla birlikte sosyal sürdürülebilirlik literatürü; farklı disiplinlerde üretilmesi, kavramın çok boyutlu yapısı ve temaların dönemsel olarak değişmesi nedeniyle parçalı bir görünüm sergilemektedir. Bu parçalı yapı, alanın hangi dergiler, yazarlar, kurumlar ve ülkeler tarafından şekillendiğini; hangi temaların "çekirdek" hale geldiğini ve hangi kavramların birlikte evrildiğini bütüncül biçimde izlemeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle çalışma, Scopus veritabanından elde edilen yayınlar üzerinden bibliyometrik analiz ve bilim haritalama tekniklerini kullanarak; yıllara göre yayın eğilimlerini, en etkili kaynakları ve aktörleri, işbirliği ağlarını ve anahtar kelime/tematik yapının dönüşümünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Böylece sosyal sürdürülebilirliğin 1993–2025 dönemindeki gelişim dinamikleri sistematik olarak özetlenirken, gelecekte yoğunlaşması muhtemel araştırma eksenlerine ilişkin çıkarımlar sunulmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sürdürülebilirlik literatüründe "sosyal" boyut, sistemin devamlılığı için en az çevresel ve ekonomik bileşenler kadar kritik bir öneme sahiptir. Bibliyometrik veriler ve atıf analizleri incelendiğinde, sosyal sürdürülebilirlik kavramının tek bir tanımı olmadığı, aksine dönemsel dinamiklere göre değişim gösterdiği görülmektedir. Bu kavramsal dönüşüm, temel ihtiyaçların karşılanmasından teknolojik entegrasyona uzanan bir süreç izlemiştir.

2.1. Sosyal Sürdürülebilirlik Tanımının Evrimi (1993-2025)

1993-2025 döneminde incelenen literatürdeki ilk dönem çalışmalar, kavramı daha çok "temel ihtiyaçların karşılanması" ve "yoksullukla mücadele" çerçevesinde ele almıştır. Vallance vd. (2011), sosyal sürdürülebilirliği; kalkınma, köprü kurma ve sürdürme olarak üç kategoride sınıflandırmıştır. Missimer vd. (2017)'ye göre ise sosyal sürdürülebilirlikle toplumsal sermaye, insan hakları, adalet, sağlık, güvenlik ve toplumsal refahın şimdiki ve gelecek nesiller için korunması hedeflenmektedir.

Kavramın 32 yıllık yolculuğu, araştırma odaklarına göre üç temel döneme ayrılabilir. Tablo 1, bu dönemlerdeki baskın tanımları ve ilgili temel kaynakları özetlemektedir.

Tablo 1: Sosyal Sürdürülebilirlik Tanımının ve Odağının Dönemsel Değişimi

Dönem	Temel Odak ve Tanım Yaklaşımı	Anahtar Kavramlar	Örnek Kaynaklar
1. Dönem: Ortaya Çıkış ve Ayrışma	Kavram bu dönemde genellikle "çevresel sürdürülebilirliğin sosyal ön	• Temel İhtiyaçlar • Kuşaklararası	• *Elkington (1997)* • *Sachs (1999)*

Dönem	Temel Odak ve Tanım Yaklaşımı	Anahtar Kavramlar	Örnek Kaynaklar
(1993-2009)	koşulu" olarak ele alınmıştır. Odak noktası, yoksulluğun giderilmesi, temel insan ihtiyaçlarının karşılanması ve kuşaklararası adalettir.	Adalet • İnsan Sermayesi	• *Hutchins & Sutherland (2008)*
2. Dönem: Kurumsal Entegrasyon (2010-2019)	Sosyal sürdürülebilirlik, işletme yönetimi ve kentsel planlamaya entegre edilmiştir. Tanım, "risk yönetimi" ve "toplumsal kabul" eksenine kaymıştır. İşletmeler için tedarik zincirindeki çalışma koşulları, kentler için ise "yaşanabilirlik" öne çıkmıştır.	• Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) • Tedarik Zinciri Yönetimi • Sosyal Lisans • Kentsel Yaşanabilirlik	• *Vallance vd. (2011)* • *Dempsey vd. (2011)* • *Carter & Rogers (2008)* • *Missimer vd. (2017)*
3. Dönem: Teknolojik Dönüşüm ve İnovasyon (2020-2025)	Güncel dönemde kavram, dijitalleşme ve Endüstri 4.0 ile birleşmiştir. Tanım artık "teknoloji aracılığıyla insan refahının artırılması" ve "dayanıklılık" (resilience) üzerine kuruludur. İnsan odaklı teknoloji kullanımı esastır.	• Endüstri 4.0 / 5.0 • Sosyal İnovasyon • Büyük Veri Etiği • Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDG)	• *Ghobakhloo (2020)* • *Dubey vd. (2019)* • *Mouratidis (2021)* • *Abbas & Sağsan (2019)*

2.2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Tedarik Zinciri Entegrasyonu

Tablo 1'de belirtilen ikinci dönemde (2010-2019), literatürün en yoğunlaştığı alan tedarik zincirleridir. Carter ve Rogers (2008), sürdürülebilirliği sadece çevresel değil, sosyal risklerin (çocuk işçiliği, adil ücret vb.) yönetimi olarak tanımlamışlardır. Seuring ve Müller (2008) ise bu entegrasyonun işletmeler için bir maliyet değil, bir "sosyal meşruiyet" aracı olduğunu vurgulamıştır.

2.3. Yeni Paradigma: İnovasyon ve Endüstri 4.0 Ekseninde Sosyal Sürdürülebilirlik

Üçüncü ve en güncel dönemde (2020-2025), sosyal sürdürülebilirlik teknolojik bir boyut kazanmıştır. Ghobakhloo (2020), Endüstri 4.0'ın sadece verimlilik değil, aynı zamanda tehlikeli işlerin otomasyonu ve kapsayıcı eğitim gibi fırsatlar sunarak sosyal sürdürülebilirliğe hizmet ettiğini belirtmektedir. Breque ve diğerlerine (2021) göre, yeni dönemde teknoloji, iş süreçlerinde insanı ikame eden bir unsur değil, insan refahını ve yetkinliklerini merkeze alan bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönemde araştırmalar, teknolojinin insanı dışlayan değil, güçlendiren bir araç olarak nasıl kullanılacağına odaklanmaktadır.

3. YÖNTEM

Çalışma kapsamında araştırma sorularını cevaplamak amacıyla, Scopus veri tabanında yer alan ve 1993–2025 yılları arasında sosyal sürdürülebilirlik (social sustainability) konusunda yayımlanmış çalışmalar taranarak incelenmiştir. Tarama sürecinde Scopus belge arama ekranında alan seçimi menüsünden “Keywords” alanı seçilerek “social sustainability” ifadesi ve çalışmanın disiplin odağını korumak amacıyla Scopus konu alanı filtresinde “Business, Management and Accounting” seçilerek kapsam daraltılmıştır. Bu filtrelemeler sonucunda 1993-2025 yıllarını kapsayan ve analiz için uygun bulunan 1.018 adet akademik doküman (article, conference paper, book chapter) incelemeye alınmıştır. Scopus’tan elde edilen bibliyografik verilerin analizinde R ortamında çalışan Bibliometrix paketi ve Biblioshiny arayüzü kullanılmıştır (Aria ve Cuccurullo, 2017).
Elde edilen veriler; yayın yılına göre yayın hacmi, yıllık büyüme eğilimleri, en etkili dergiler/kaynaklar, yazarlar, ülkeler ve anahtar kelime temelli ortak kelime (co-word) yapıları üzerinden performans analizi yaklaşımıyla değerlendirilmiştir. Ardından literatürün yapısal

örüntülerini ortaya koymak amacıyla bilimsel haritalama analizleri gerçekleştirilmiş; bu kapsamda ülke işbirliği ağları, anahtar kelime eş-oluşum ağları, trend konular ve tematik yapı görselleştirilerek sosyal sürdürülebilirlik literatürünün dönemsel dönüşümü ve öne çıkan araştırma eksenleri ortaya konmuştur. Bulgular, Scopus veritabanı, "Keywords" alanına dayalı arama ve "Business, Management and Accounting" konu alanı sınırlaması çerçevesinde değerlendirilmelidir.

4. BULGULAR

4.1. Veri Setine İlişkin Genel Bibliyometrik Görünüm

Tanımlayıcı göstergeler (Şekil 1), analiz kapsamında oluşturulan veri setinin genel profilini ortaya koymaktadır. Buna göre çalışma, 1993–2025 dönemini kapsamakta ve 337 farklı kaynakta (dergi/konferans vb.) yayımlanmış 1.018 dokümanı içermektedir. Literatürün yıllık büyüme oranı %18,2 olup, bu bulgu sosyal sürdürülebilirlik konusundaki akademik üretimin dönem boyunca belirgin biçimde hızlandığını göstermektedir. Veri setinde 2.768 yazar yer almakta; buna karşın tek yazarlı yayın sayısının oldukça sınırlı kalması ve doküman başına ortalama ortak yazar sayısının 5,97 olması, alanın yüksek düzeyde işbirliğine dayalı bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Nitekim uluslararası ortak yazarlık oranının %33,01 olması da bu gözlemi desteklemektedir.

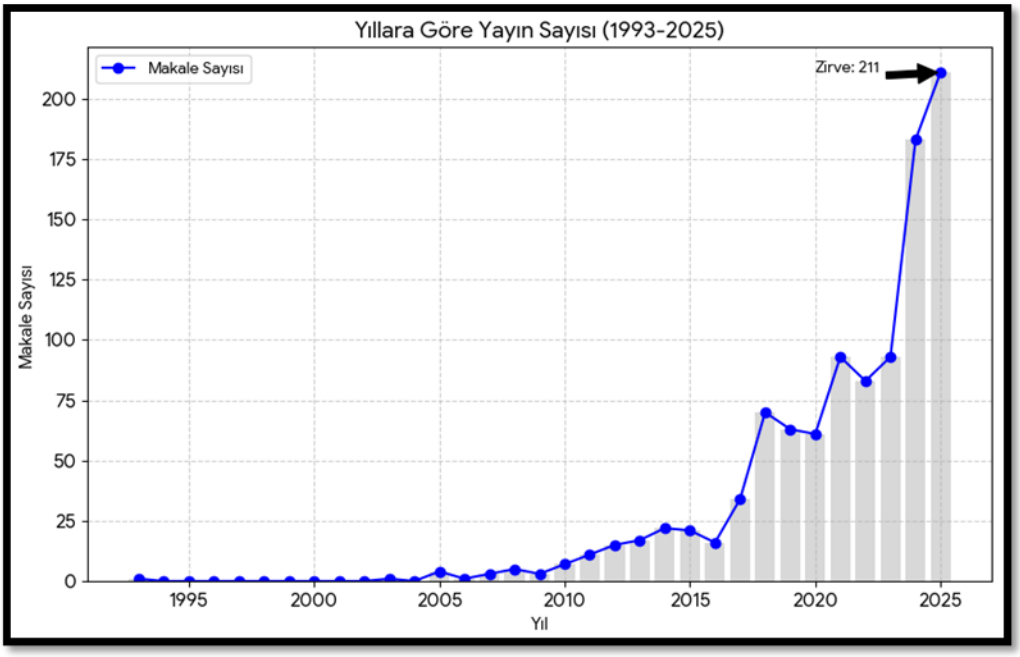
Şekil 1. *Veri setinin temel bibliyometrik göstergeleri (Scopus, 1993-2025; Biblioshiny çıktısı).*

Ayrıca dokümanların ortalama yaşı 3,96 olup, bu durum literatürde yakın dönem yayınların ağırlığının arttığını göstermektedir. Veri setinde 2.966 yazar anahtar kelimesi ve toplam 8.115 kaynakça kaydı bulunması, konunun geniş bir kavramsal havuzla ilişkilendirildiğine işaret etmektedir. Yayın başına ortalama atıf sayısının 31,23 olması, alanın sadece yayın sayısı olarak büyümediğini; aynı zamanda belirli bir atıf etkisi ürettiğini de göstermektedir. Bu genel profil, izleyen alt başlıklarda sunulan performans analizleri ve bilimsel haritalama bulgularının yorumlanması için bir çerçeve sağlamaktadır.

4.2. Yayın Hacmi ve Büyüme Eğilimi

Analiz edilen 32 yıllık süreçte literatürün yıllık ortalama büyüme oranı %18,2 olarak hesaplanmıştır. Şekil 2'de sunulan yıllık bilimsel üretim grafiği incelendiğinde; literatürün gelişimi üç ana dönemde takip edilebilmektedir:

1. **Gelişme Dönemi (1993-2016):** Yılda ortalama 30 yayının altında kalınan, kavramsal tartışmaların sürdüğü dönemdir.
2. **Hızlanma Dönemi (2017-2020):** İlginin arttığı ve yayınların 50 bandını aştığı dönemdir.
3. **Patlama Dönemi (2021-2025):** Grafik eğrisinin dikleştiği bu dönemde yayın sayıları 100 bandını geçerek katlanarak artmıştır. 2024 yılında 183 yayına ulaşan alan, 2025 verilerine göre 211 yayınla zirve noktasına ulaşmıştır. Bu hızlı artış, konunun akademik doygunluğa ulaşmadığını, aksine gelişen bir araştırma alanı olduğunu göstermektedir.

Şekil 2. *Yıllara Göre Yayın Sayısı*

4.3. Kavramsal Yapı ve Trend Konular

Bu bölümde sosyal sürdürülebilirlik literatürünün kavramsal yapısı ve zaman içindeki değişimi; anahtar kelime frekansları (Tablo 2), anahtar kelimelerin frekans ağırlıklarını gösteren ağaç haritası (Şekil 4) ve trend konular grafiği (Şekil 5) üzerinden incelenmiştir.

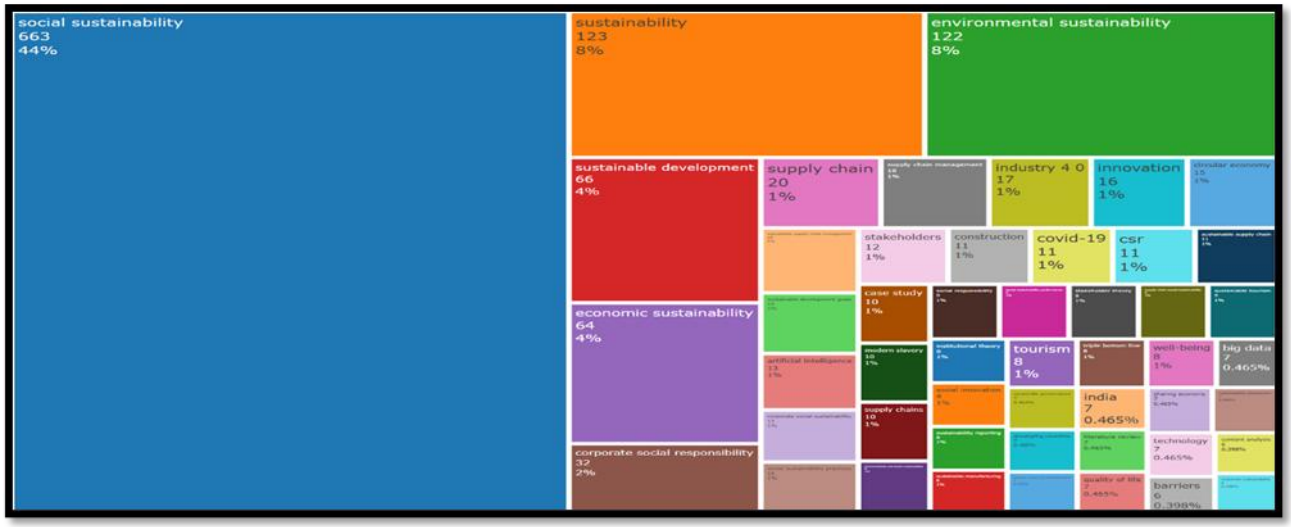
Kelime frekans analizlerine göre, literatürün merkezinde "social sustainability" (663 tekrar) yer almaktadır (Tablo 2). En sık kullanılan ilk 10 anahtar kelime incelendiğinde, "social sustainability" kavramını "sustainability" (123) ve "environmental sustainability" (122) izlemekte; ardından "sustainable development" (66) ve "economic sustainability" (64) gelmektedir. Bu dağılım, sosyal sürdürülebilirlik çalışmalarının çoğu zaman genel sürdürülebilirlik tartışmalarıyla ve çevresel/ekonomik boyutlarla birlikte ele alındığını göstermektedir. Ayrıca "corporate social responsibility" (32), "supply chain" (20) ve "supply chain management" (18) gibi kavramların ilk 10'da yer alması, alanın işletme literatüründe özellikle kurumsal sorumluluk ve tedarik zinciri ekseninde konumlandığını ortaya koymaktadır. İlk 10 içinde "industry 4.0" (17) ve "innovation" (16) gibi kavramların bulunması ise sosyal sürdürülebilirlik araştırmalarında teknoloji ve inovasyonla kesişen gündemin güçlendiğine işaret etmektedir.

Tablo 2. *En sık kullanılan ilk 10 anahtar kelime ve frekansları*

No	Ortak Anahtar Kelime	Kullanım Sıklığı
1	social sustainability	663
2	sustainability	123
3	environmental sustainability	122
4	sustainable development	66
5	economic sustainability	64
6	corporate social responsibility	32
7	supply chain	20

8	supply chain management	18
9	industry 4 0	17
10	İnnovation	16

Bu kavramsal dağılım, anahtar kelime ağaç haritası (Şekil 4) ile daha görünür hale gelmektedir. Şekil 4'te alanın en baskın odağının "social sustainability" olduğu ve toplam anahtar kelime kullanımı içinde en büyük payı oluşturduğu görülmektedir (663 tekrar; görselde yaklaşık %44). "Sustainability" ve "environmental sustainability" kavramlarının benzer düzeyde (yaklaşık %8'er) yer alması, sosyal sürdürülebilirlik literatürünün diğer sürdürülebilirlik boyutlarıyla birlikte ele alındığını desteklemektedir. Bunun yanında "sustainable development" ve "economic sustainability" gibi kavramların orta düzeyde paya sahip olması (yaklaşık %4) literatürün kalkınma ve ekonomik boyutla güçlü bağını göstermektedir. Treemap'in sağ bölümünde görülen çok sayıda küçük kutu ise literatürün yalnızca çekirdek kavramlarla sınırlı olmadığını; "covid-19", "csr", "circular economy", "big data", "well-being", "quality of life" gibi farklı alt temalara doğru genişleyen bir "uzun kuyruk" (long tail) yapısı sergilediğini göstermektedir.

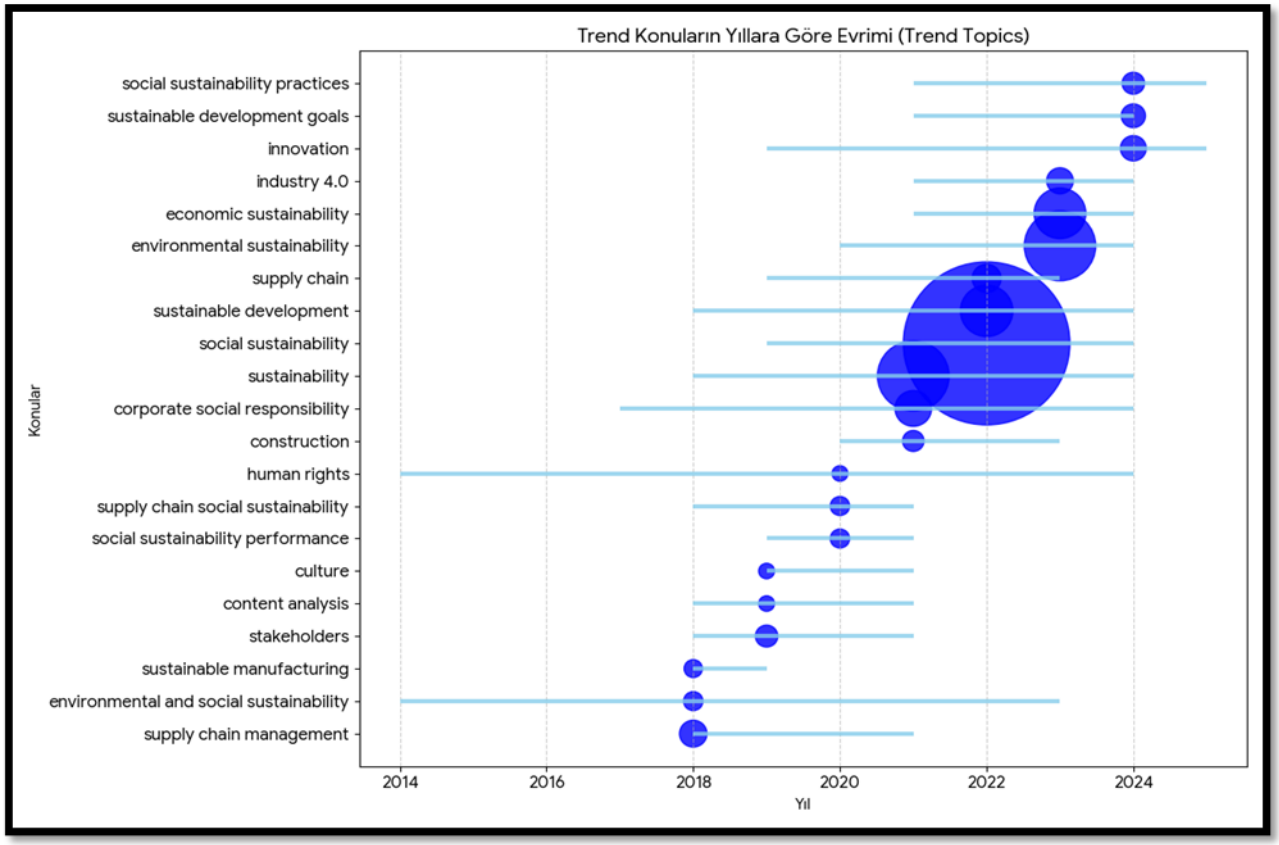

Şekil 4. *Anahtar kelimelerin frekanslara göre ağaç haritası (Treemap)*

Araştırma konularının zaman içindeki değişimini gösteren Trend Konular Grafiği (Şekil 5) incelendiğinde, araştırma odağının dönemler itibarıyla belirgin biçimde dönüştüğü görülmektedir:

- **Olgunlaşan Konular (2014-2019):** Grafiğin erken döneminde "**supply chain management**", "**environmental and social sustainability**" ve "**stakeholders**" gibi temalar daha baskın görünmektedir. Bu durum, sosyal sürdürülebilirlik araştırmalarının başlangıçta daha çok tedarik zinciri ve paydaş yönetimi gibi uygulama odaklı çerçeveler üzerinden ilerlediğine işaret etmektedir.
- **Yükselen Konular (2022-2025):** Grafiğin en güncel bölümünde "**innovation**", "**industry 4.0**" ve "**sustainable development goals (SDG)**" temalarının öne çıkması, sosyal sürdürülebilirlik çalışmalarının son yıllarda **teknoloji-dönüşüm** ve **küresel kalkınma hedefleri** ile daha güçlü biçimde kesiştiğini göstermektedir. Dolayısıyla alanın odağı, yalnızca sosyal çıktıların tanımlanmasından ziyade, bu çıktıları

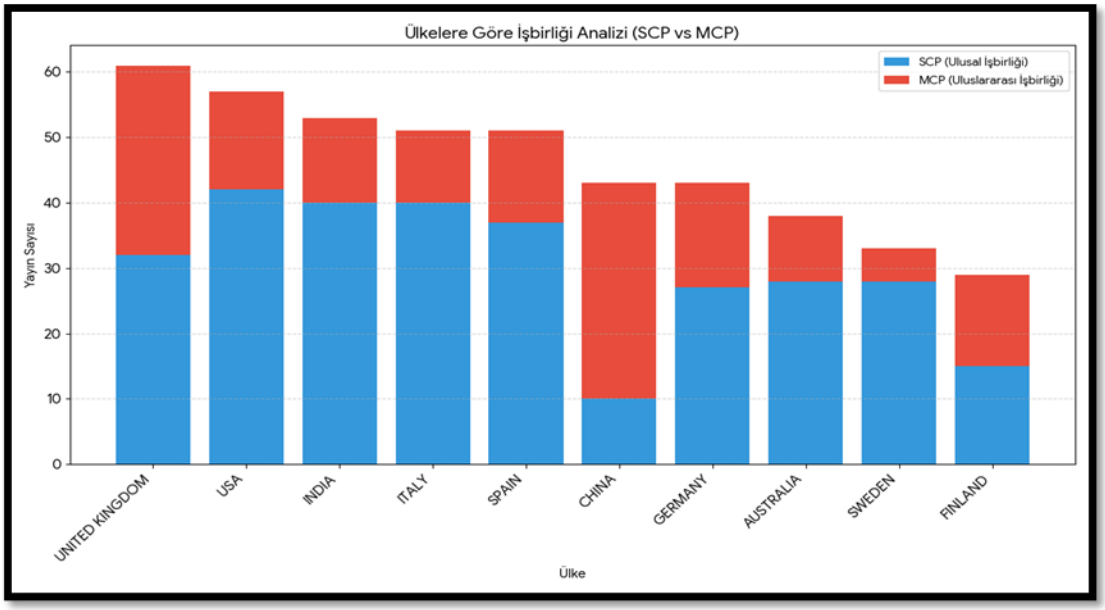
şekillendiren dijitalleşme, inovasyon ve hedef odaklı yönetişim mekanizmalarına doğru genişlemektedir.

Şekil 5. *Trend Konuların Yıllara Göre Evrimi*

4.4. Entelektüel İşbirlikleri ve Coğrafi Dağılım

Çalışmaların coğrafi dağılımı ve ülkeler arası işbirliği yapısı, ülke bazlı üretim ile ulusal (SCP) ve uluslararası (MCP) ortak yazarlık ayrımı üzerinden Şekil 6'da görselleştirilmiştir. Bu gösterimde SCP (Single Country Publications) aynı ülke içinden yazarların ortaklaşa ürettiği yayınları; MCP (Multiple Country Publications) ise en az iki farklı ülkeden yazar içeren uluslararası ortak yayınları ifade etmektedir. Dolayısıyla mavi sütunların göreli yüksekliği ülke içi ağların baskınlığına, kırmızı sütunların göreli yüksekliği ise ülkenin uluslararası araştırma ağlarına entegrasyonuna işaret etmektedir. Şekil 6'daki görünüm, en üretken ilk 10 ülke için makale sayıları ile SCP ve MCP dağılımları üzerinden Tablo 3'te sayısal olarak da özetlenmiştir.

Şekil 6. *Ülkelere Göre İşbirliği Analizi (SCP (mavi sütun) vs MCP (kırmızı sütun))*

Analiz sonuçlarına göre:

- Birleşik Krallık, hem toplam yayın sayısı (61 yayın) hem de uluslararası işbirliği hacmi (MCP – kırmızı bölüm) bakımından üst sıralarda yer alarak alanın merkez ülkelerinden biri görünümündedir. Tablo 3'e göre Birleşik Krallık'ta SCP ve MCP dağılımının 32-29 gibi görece dengeli seyretmesi, ülkenin sosyal sürdürülebilirlik literatüründe hem üretim hem de ağ kurucu (networking) rol üstlendiğini düşündürmektedir.
- ABD, yüksek toplam yayın hacmine sahip olmakla birlikte işbirliği yapısında ulusal ortak yazarlığın (SCP – mavi bölüm) daha belirgin olduğu bir profil sergilemektedir. Nitekim Tablo 3'te ABD'nin 57 yayınının 42'sinin SCP, 15'inin MCP olması, güçlü iç araştırma ekosistemlerinin büyük ölçekte üretimi ülke içinde sürdürebildiğine işaret ederken, uluslararası ağların da anlamlı bir düzeyde varlığını koruduğunu göstermektedir.
- **Gelişmekte Olan Piyasaların Yükselişi:** Hindistan ve özellikle Çin, dikkat çekici düzeyde yayın hacmi üretmekte; bu durum sosyal sürdürülebilirlik temalarının üretim merkezleri, tedarik zinciri ve kalkınma bağlamında artan önemini yansıtmaktadır. Hindistan'da yayınların daha çok ulusal işbirliği ile üretildiği görülmektedir (53 yayın: 40 SCP, 13 MCP). Buna karşılık Çin'de toplam yayın sayısı 43 olmakla birlikte MCP'nin (33) SCP'ye (10) kıyasla oldukça yüksek olması, ülkenin literatüre önemli ölçüde uluslararası ortak yazarlık üzerinden eklemlendiğine işaret etmektedir.
- Avrupa ülkeleri (İtalya, İspanya, Almanya), toplam yayın sayısında üst sıralarda yer alırken MCP katkılarıyla da uluslararası işbirliğinin canlı olduğuna dair bir tablo sunmaktadır. Tablo 3'e göre İtalya (51: 40 SCP, 11 MCP) ve İspanya (51: 37 SCP, 14 MCP) üretimde güçlü ülke içi ağlara dayanmakla birlikte uluslararası ortaklıklara da kayda değer düzeyde açıktır. Almanya'da ise 43 yayının 16'sının MCP olması, uluslararası işbirliği düzeyinin belirginleştiğini göstermektedir.
- Kuzey Avrupa ülkeleri (İsveç, Finlandiya) ve Avustralya, toplam yayın hacmi

bakımından ilk gruba kıyasla daha sınırlı görünse de MCP paylarının varlığı bu ülkelerin literatüre uluslararası ortaklıklar üzerinden katkı sunduğunu düşündürmektedir. Özellikle Finlandiya'da 29 yayının 14'ünün MCP olması, uluslararası işbirliğinin görece yüksek seyrettiğine işaret etmektedir. İsveç'te ise yayınların daha çok ulusal işbirliğiyle üretildiği görülmektedir (33: 28 SCP, 5 MCP).

Tablo 3. *İlk 10 ülke için ulusal (SCP) ve uluslararası (MCP) ortak yazarlık göstergeleri*

Ülke	Makaleler	SCP	MCP
United Kingdom	61	32	29
USA	57	42	15
India	53	40	13
Italy	51	40	11
Spain	51	37	14
China	43	10	33
Germany	43	27	16
Australia	38	28	10
Sweden	33	28	5
Finland	29	15	14

Genel olarak Şekil 6 ve Tablo 3 birlikte değerlendirildiğinde, sosyal sürdürülebilirlik literatürünün yüksek derecede işbirliğine dayalı bir yapıda geliştiği; ancak ülkelerin bu işbirliğini kurma biçimlerinin farklılaştığı anlaşılmaktadır. Birleşik Krallık gibi merkez ülkeler uluslararası ağlarda daha görünürken; ABD ve Hindistan gibi yüksek üretim yapan ülkelerde ülke içi işbirliği kapasitesinin literatür üretiminde belirleyici olduğu; Çin ve Finlandiya gibi ülkelerde ise uluslararası ortak yazarlığın daha güçlü bir rol oynadığı görülmektedir. Bu farklılaşma, ülke ekosistemlerinin (fonlama yapısı, araştırma ağları ve yayın stratejileri) literatür üretim biçimlerini etkilediğini düşündürmektedir.

4.5. Atıf Analizi ve Öncü Çalışmalar

Literatürdeki öncü çalışmaları belirlemek amacıyla yapılan atıf analizi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Bulgular, sosyal sürdürülebilirlik literatüründe en yüksek atıf alan çalışmanın Hutchins ve Sutherland'ın (2008) tedarik zinciri kararlarında sosyal sürdürülebilirlik ölçümlemelerini ele alan makalesi olduğunu göstermektedir (789 atıf).

İlk 10 listenin önemli bir bölümünün *Journal of Cleaner Production*'da yer alması, alanın işletme/üretim süreçleri ve sürdürülebilirlik uygulamalarıyla güçlü bir biçimde kesiştiğine işaret etmektedir. Ayrıca 2018-2021 dönemine ait çalışmaların listede yoğunlaşması, literatürde son yıllarda dijitalleşme (büyük veri/öngörüsel analitik), COVID-19 sonrası sürdürülebilirlik gündemi ve kent/yaşam kalitesi gibi temaların hızla öne çıktığını göstermektedir.

Tablo 4. *En Çok Atıf Alan İlk 10 Çalışma (Scopus Atıf Sayıları, Tarama: Aralık 2025)*

Sıra	Makale Başlığı	Yazar(lar)	Kaynak (Dergi)	Yıl	Atıf (Scopus)
1	An exploration of measures of social sustainability and their application to supply chain	Hutchins, M.J.; Sutherland, J.W.	Journal of Cleaner Production	2008	789

	decisions				
2	Impact of knowledge management practices on green innovation and corporate sustainable development: A structural analysis	Abbas, J.; Sağsan, M.	Journal of Cleaner Production	2019	612
3	Can big data and predictive analytics improve social and environmental sustainability?	Dubey, R.; Gunasekaran, A.; Childe, S.J.; Wamba, S.F.; Roubaud, D.	Technological Forecasting and Social Change	2019	609
4	Urban planning and quality of life: A review of pathways linking the built environment to subjective well-being	Mouratidis, K.	Cities	2021	603
5	Lean management, supply chain management and sustainability: A literature review	Martínez-Jurado, P.J.; Moyano-Fuentes, J.	Journal of Cleaner Production	2014	483
6	Three pillars of sustainability in the wake of COVID-19: A systematic review and future research agenda for sustainable development	Ranjbari, M.; Shams Esfandabadi, Z.; Zanetti, M.C.; Quatraro, F.; Tabatabaei, M.	Journal of Cleaner Production	2021	374
7	Reverse logistics and social sustainability	Sarkis, J.; Helms, M.M.; Hervani, A.A.	Corporate Social Responsibility and Environmental Management	2010	370
8	Enhancing supply chain performance through supplier social sustainability: An emerging economy perspective	Mani, V.; Gunasekaran, A.; Delgado, C.	International Journal of Production Economics	2018	345
9	Social and environmental sustainability model on consumers' altruism, green purchase intention, green brand loyalty and evangelism	Panda, T.K.; Kumar, A.; Jakhar, S.; Kazancoglu, I.; Nayak, S.S.	Journal of Cleaner Production	2020	339
10	Sustainability as a driver of green innovation investment and exploitation	Saunila, M.; Ukko, J.; Rantala, T.	Journal of Cleaner Production	2018	333

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

5.1. Tartışma

Bu çalışma, sosyal sürdürülebilirlik literatürünün 32 yıllık (1993-2025) entelektüel yolculuğunu bibliyometrik olarak haritalandırılmasını içermektedir. Elde edilen nicel veriler, literatürün sadece hacimsel olarak büyümediğini, aynı zamanda paradigmatik bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, literatürdeki diğer bibliyometrik karşılaştırmalı olarak aşağıda tartışılmıştır. Özellikle 2020 sonrası yayın sayılarındaki üstel artış (Bkz. Şekil 2), alanın henüz doygunluğa ulaşmadığını; aksine gelişen bir araştırma alanı niteliği taşıdığını göstermektedir.

Çalışmanın en çarpıcı bulgusu, araştırma odağındaki eksen kaymasıdır. Bulgular bölümündeki trend analizleri (Bkz. Şekil 4) ve kavramsal yapı çıktıları (Bkz. Şekil 5; Tablo 2), 2010'lu yılların ortalarına kadar literatürün sosyal sürdürülebilirliği ağırlıklı olarak "Tedarik Zinciri Yönetimi" ve "Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS)" bağlamında ele aldığını göstermektedir. Bu dönem çalışmaları, işletmelerin sosyal zararları (kötü çalışma koşulları, insan hakları ihlalleri vb.) tedarik zinciri süreçleri içinde nasıl en aza indireceği ve sosyal riskleri nasıl yöneteceği üzerine kuruludur (Hutchins ve Sutherland, 2008). Nitekim anahtar kelime sıklıklarında "supply chain", "supply chain management" ve "corporate social responsibility" gibi terimlerin öne çıkması (Bkz. Tablo 2), erken dönem odağın operasyonel süreçlere ve sorumluluk temelli yönetişime dayandığını desteklemektedir.

Atıf analizi bulguları da bu eksen kaymasını desteklemektedir (Bkz. Tablo 4; Şekil 7). En yüksek atıf alan çalışma, Hutchins ve Sutherland'ın (2008) tedarik zinciri kararlarında sosyal sürdürülebilirlik ölçümlemesini ele alan makalesidir (789 atıf). Bu bulgu, literatürün erken evresinde sosyal sürdürülebilirliğin tedarik zinciri ve operasyonel karar süreçleriyle güçlü biçimde ilişkilendiğini göstermektedir. Öte yandan ilk 10 içinde Dubey vd. (2019) çalışmasının büyük veri ve öngörüsel analitik bağlamıyla üst sıralarda yer alması (609 atıf), dijitalleşme ekseninin yalnızca "trend" düzeyinde değil, yüksek etki üreten çalışmalar üzerinden de güç kazandığına işaret etmektedir. Benzer biçimde Mouratidis'in (2021) kentsel planlama-öznel iyi oluş odaklı derleme çalışmasının (603 atıf) ilk 10'da bulunması, alanın toplumsal refah/kentsel yaşam kalitesi boyutunun da güçlü bir atıf görünürlüğüne sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca ilk 10 çalışmanın önemli bir bölümünün Journal of Cleaner Production'da yayımlanmış olması, sosyal sürdürülebilirlik literatürünün uygulama ve yönetim odaklı sürdürülebilirlik araştırma ekosistemi içinde konumlandığını düşündürmektedir (Bkz. Tablo 4).

Bununla birlikte Trend Topics analizinde (Bkz. Şekil 4) 2022 sonrasında "Innovation" (İnovasyon) ve "Industry 4.0" kavramlarının baskın hale gelmesi, teorik düzeyde belirgin bir kırılmaya işaret etmektedir (Bkz. Şekil 4 ve Şekil 5). Bu bulgu, sürdürülebilirliği teknolojik dönüşümle ilişkilendiren Ghobakhloo (2020) ile Kiel vd. (2017) çalışmalarının sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Sosyal sürdürülebilirlik, bu yeni evrede "zararı önleme" (do no harm) yaklaşımından, teknoloji aracılığıyla "sosyal değer yaratma" (value creation) yaklaşımına doğru evrilmektedir. Bu durum, Porter ve Kramer'in "Ortak Değer Yaratma" (Creating Shared Value) yaklaşımının dijital çağdaki yansıması olarak yorumlanabilir. Literatür, giderek artan biçimde "teknolojinin sosyal sürdürülebilirliği nasıl tehdit ettiğini" değil, "nasıl destekleyebileceğini" (örneğin tehlikeli işlerin otomasyonu, kapsayıcı dijital hizmetler, izlenebilirlik ve şeffaflık sağlayan dijital altyapılar) tartışmaktadır. Buna ek olarak, "Sustainable Development Goals (SDG)" temasının 2022 sonrası görünürleşmesi (Bkz. Şekil 4), sosyal sürdürülebilirlik tartışmalarının işletme içi süreçlerden taşarak hedef-odaklı kalkınma ve politika gündemiyle daha güçlü biçimde birleştiğini göstermektedir.

Literatürün erken dönemlerinde (2008-2015), Seuring ve Müller (2008) ile Carter ve Rogers (2008) tarafından yapılan çalışmalarda, sosyal sürdürülebilirlik "tedarik zinciri risklerinin yönetimi" olarak tanımlanmıştır. Bizim bulgularımızdaki 2018 öncesi trendler bu görüşü doğrulamaktadır. Ancak, Mani vd. (2018) çalışmalarının aksine, güncel verilerimizde tedarik zinciri odağının yerini "dijital dönüşüm" kavramlarına bıraktığı, yani eksenin "operasyonel

süreçlerden" "stratejik teknoloji yönetimine" kaydığı tespit edilmiştir.

Vallance vd. (2011) ve Dempsey vd. (2011), sosyal sürdürülebilirliği kentsel ve toplumsal bir olgu olarak tanımlamıştır. Analizimizde Mouratidis (2021) gibi yazarların öne çıkması bu geleneksel bakışı desteklese de "Büyük Veri" ve "Yapay Zekâ" (Dubey vd., 2019) gibi kavramların yükselişi, konunun sosyolojik tabandan teknokratik bir tabana doğru genişlediğini göstermektedir. Bu genişleme, sosyal sürdürülebilirliğin yalnızca sosyal refah ve toplumsal etkiler çerçevesinde değil, aynı zamanda dijital teknolojilerin sağladığı ölçümleme, izlenebilirlik ve müdahale kapasitesi üzerinden de yeniden tartışıldığını göstermektedir.

Elde edilen bulgular, Abbas ve Sağsan (2019) tarafından ortaya konan "bilgi yönetimi ve yeşil inovasyonun sosyal sürdürülebilirliği artırdığı" hipotezini, bibliyometrik verilerle (atıf ve kelime sıklığı) doğrulamaktadır. Ayrıca çalışmaların aksine, bu çalışma sosyal sürdürülebilirliğin sadece "gelişmiş ülkelerin" (İngiltere, ABD) tekelinde olmadığını; Çin ile Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerin de üretim merkezli sosyal sorunlar nedeniyle literatüre yoğun katkı sağladığını ortaya koymuştur (Bkz. Şekil 6; Tablo 3). Bu durum, Silvestre (2015) tarafından belirtilen "gelişmekte olan ekonomilerde tedarik zinciri sürdürülebilirliği daha kritiktir" bulgusuyla örtüşmektedir.

5.2. Araştırmanın Kısıtları

Bu çalışma, temsil gücü yüksek olan Scopus veri tabanı ile sınırlandırılmıştır. Web of Science veya yerel veri tabanlarının dahil edilmesi farklı bölgesel eğilimleri ortaya çıkarabilir. Mongeon ve Paul-Hus (2016) tarafından belirtildiği üzere, Scopus sosyal bilimlerde geniş bir kapsama sahip olsa da yerel dillerdeki yayınların hariç tutulması bölgesel dinamiklerin tam olarak yansıtılamamasına neden olabilir. Ayrıca, bibliyometrik analizler "kelime birlikteliklerine" (co-occurrence) odaklandığı için, metinlerin derinlemesine nitel analizi (içerik analizi) bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

5.3. Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak; sosyal sürdürülebilirlik literatürü, “çevresel sürdürülebilirliğin gölgesindeki bir alt başlık” olmaktan çıkarak, teknoloji ve inovasyonla bütünleşen stratejik bir araştırma alanına dönüşmüştür. 2020 sonrası yaşanan yayın patlaması (Bkz. Şekil 2), bu alanın henüz doygunluğa ulaşmadığını; aksine “gelişen bir araştırma alanı” niteliği taşıdığını göstermektedir. Ayrıca anahtar kelime ve trend analizleri (Bkz. Tablo 2; Şekil 4-5), alanın odağının tedarik zinciri/CSR ekseninden “Industry 4.0” ve “innovation” gibi dijital dönüşüm temalarına doğru genişlediğine işaret etmektedir.

Gelecek araştırmalar için aşağıdaki başlıklar araştırma boşluklarının olduğu alanlar olarak tespit edilmiştir:

- **Sosyal Sürdürülebilirlik 5.0:** Endüstri 5.0 kavramı (insan odaklı teknoloji) ile sosyal sürdürülebilirliğin teorik entegrasyonu.
- **Gelişmekte Olan Piyasalar:** Hindistan ve Çin gibi üretim devlerinde sosyal sürdürülebilirlik uygulamalarının Batı modellerinden farkının karşılaştırmalı analizi.
- **Mikro Düzey Analizler:** Kurumsal düzeyden ziyade, birey (çalışan/tüketici)

düzeyinde dijitalleşmenin psikolojik ve sosyal refah üzerindeki etkileri.

- **Ölçümleme ve Veri Yönetişimi:** Dijitalleşen sosyal sürdürülebilirlik gündeminde sosyal etkinin ölçümü, göstergelerin standardizasyonu, YZ etiği ve veri gizliliği boyutlarını birlikte ele alan modellerin geliştirilmesi.

KAYNAKÇA

1. Abbas, J., & Sağsan, M. (2019). Impact of knowledge management practices on green innovation and corporate sustainable development: A structural analysis. *Journal of Cleaner Production, 229*, 611–620. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.05.024
2. Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics, 11*(4), 959–975. https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007
3. Breque, M., De Nul, L., & Petridis, A. (2021). Industry 5.0: Towards a sustainable, human-centric and resilient European industry. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation.
4. Carter, C. R., & Rogers, D. S. (2008). A framework of sustainable supply chain management: Moving toward new theory. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, 38*(5), 360–387. https://doi.org/10.1108/09600030810882816
5. Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., & Brown, C. (2011). The social dimension of sustainable development: Defining urban social sustainability. *Sustainable Development, 19*(5), 289–300. https://doi.org/10.1002/sd.417
6. Dubey, R., Gunasekaran, A., Childe, S. J., Wamba, S. F., & Roubaud, D. (2019). Can big data and predictive analytics improve social and environmental sustainability? *Technological Forecasting and Social Change, 144*, 534–545. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.06.020
7. Elkington, J. (1997). *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business*. Capstone.
8. Ghobakhloo, M. (2020). Industry 4.0, digitization, and opportunities for sustainability. *Journal of Cleaner Production, 252*, 119869. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119869
9. Hutchins, M. J., & Sutherland, J. W. (2008). An exploration of measures of social sustainability and their application to supply chain decisions. *Journal of Cleaner Production, 16*(15), 1688–1698. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2008.06.001
10. Kiel, D., Müller, J. M., Arnold, C., & Voigt, K.-I. (2017). Sustainable industrial value creation: Benefits and challenges of Industry 4.0. *International Journal of Innovation Management, 21*(8), 1740015. https://doi.org/10.1142/S1363919617400151
11. Mani, V., Gunasekaran, A., & Delgado, C. (2018). Enhancing supply chain performance through supplier social sustainability: An emerging economy perspective. *International Journal of Production Economics, 195*, 259–272. https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2017.10.025
12. Martínez-Jurado, P. J., & Moyano-Fuentes, J. (2014). Lean management, supply chain management and sustainability: A literature review. *Journal of Cleaner Production, 85*, 134–150. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.09.042
13. Missimer, M., Robèrt, K.-H., & Broman, G. (2017). A strategic approach to social sustainability—Part 1: Exploring the social system. *Journal of Cleaner Production, 140*, 32–41. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.03.170
14. Mongeon, P., & Paul-Hus, A. (2016). The journal coverage of Web of Science and Scopus: A comparative analysis. *Scientometrics, 106*, 213–228. https://doi.org/10.1007/s11192-015-1765-5
15. Mouratidis, K. (2021). Urban planning and quality of life: A review of pathways linking the built environment to subjective well-being. *Cities, 115*, 103229. https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103229
16. Panda, T. K., Kumar, A., Jakhar, S., Kazancoglu, I., & Nayak, S. S. (2020). Social and environmental sustainability model on consumers' altruism, green purchase intention, green brand loyalty and evangelism. *Journal of Cleaner Production, 243*, 118575.

https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118575
17. Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating shared value. *Harvard Business Review, 89*(1–2), 62–77.
18. Ranjbari, M., Shams Esfandabadi, Z., Zanetti, M. C., Quatraro, F., & Tabatabaei, M. (2021). Three pillars of sustainability in the wake of COVID-19: A systematic review and future research agenda for sustainable development. *Journal of Cleaner Production, 297*, 126660. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.126660
19. Sachs, I. (1999). Social sustainability and whole development: Exploring the dimensions of sustainable development. In E. Becker & T. Jahn (Eds.), *Sustainability and the social sciences: A cross-disciplinary approach to integrating environmental considerations into theoretical reorientation* (pp. 25–36). Zed Books.
20. Sarkis, J., Helms, M. M., & Hervani, A. A. (2010). Reverse logistics and social sustainability. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 17*(6), 337–342. https://doi.org/10.1002/csr.220
21. Saunila, M., Ukko, J., & Rantala, T. (2018). Sustainability as a driver of green innovation investment and exploitation. *Journal of Cleaner Production, 179*, 631–641. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.11.211
22. Seuring, S., & Müller, M. (2008). From a literature review to a conceptual framework for sustainable supply chain management. *Journal of Cleaner Production, 16*(15), 1699–1710. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2008.04.020
23. Silvestre, B. S. (2015). A hard nut to crack! Implementing supply chain sustainability in an emerging economy. *Journal of Cleaner Production, 96*, 171–181. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.01.009
24. Vallance, S., Perkins, H. C., & Dixon, J. E. (2011). What is social sustainability? A clarification of concepts. *Geoforum, 42*(3), 342–348. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2011.01.002

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK YÖNETİMİ ÇERÇEVESİNDE SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN ÖNEMİ: KÜRESEL ve TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMALI VAKA ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Derya YÜCEL
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, deryayucel@ibu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-1853-2673

ÖZET

Sürdürülebilirlik literatürü uzun yıllar çevresel faktörlerin hâkimiyeti altında ilerlemiş, sosyal boyut ikinci planda kalmıştır. Ancak günümüzde değişen paydaş beklentileri ve artan şeffaflık talebi, sosyal sürdürülebilirliği işletmeler için gönüllü bir hayırseverlik faaliyetinden, stratejik bir hayatta kalma zorunluluğuna dönüştürmüştür. Bu çalışmanın amacı; sosyal sürdürülebilirliğin işletmelerde nasıl bir "Risk Yönetimi" ve "Değer Yaratma" aracı olarak kullanıldığını ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden çoklu vak-â analizi kullanılarak; küresel ölçekte Patagonia, Salesforce, Unilever ve yerel ölçekte Koç Holding, Yeşim Grup, Boyner Grup örnekleri incelenmiştir. Bulgular, sosyal sürdürülebilirliğin finansal performans, yetenek yönetimi ve toplumsal meşruiyet ile ilişkili olduğunu; küresel firmalarda bu sürecin sistematik modellerle, yerel firmalarda ise kültürel kodlarla yönetildiği göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sürdürülebilirlik, Risk Yönetimi, Değer Yaratma, Meşruiyet Teorisi, İnsan Kaynakları Yönetimi.

THE IMPORTANCE OF SOCIAL SUSTAINABILITY WITHIN THE FRAMEWORK OF SUSTAINABILITY MANAGEMENT: A COMPARATIVE CASE ANALYSIS OF GLOBAL AND TÜRKİYE CONTEXTS

ABSTRACT

The sustainability literature has progressed under the dominance of environmental factors for many years, while the social dimension has remained in the background..However, today, changing stakeholder expectations and the increasing demand for transparency have transformed social sustainability from a voluntary philanthropic activity for businesses into a strategic existential imperative. The aim of this study is to demonstrate how social sustainability is utilized in businesses as a tool for both "Risk Management" and "Value Creation". Using multiple case analysis, a qualitative research method, the study examines Patagonia, Salesforce, and Unilever on a global scale, and Koç Holding, Yeşim Group, and Boyner Group on a local scale. The findings indicate that social sustainability is associated with financial performance, talent management, and the acquisition of legitimacy; and that this process is managed through systematic models in global firms, whereas it is managed through cultural codes in local firms.

Keywords: Social Sustainability, Risk Management, Value Creation, Legitimacy Theory, Human Resources Management.

1. GİRİŞ

Sürdürülebilirlik literatürü uzun yıllar boyunca ölçülebilirliğin kolaylığı ve Kyoto Protokolü, Yeşil Mutabakat ve Sürdürülebilirlik Raporlaması Standartları gibi yasal düzenlemelerin hakimiyeti nedeniyle çevresel faktörlerin gölgesinde kalmıştır (Pfeffer, 2010; Littig & Grießler, 2005). Bu süreçte, sürdürülebilirliğin insani boyutunu temsil eden 'sosyal' alan, literatürde sıklıkla "unutulan alan" veya "ihmal edilen bileşen" olarak nitelendirilmiştir (Murphy, 2012; Boström, 2012). Ancak pandeminin derinleştirdiği eşitsizlikler (Bapuji ve ark., 2020) ve dijitalleşen dünyanın talep ettiği radikal şeffaflık (Flyverbom vd., 2016), bu paradigmayı kökten değiştirmiştir. Özellikle Ahmadi ve arkadaşlarının (2023) belirttiği üzere; değişen paydaş beklentileri ve Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü Direktifi (CSDDD) gibi yeni yasal düzenlemeler, sosyal sürdürülebilirliği gönüllü bir "hayırseverlik" eylemi olmaktan çıkarıp, stratejik bir "zorunluluğa" dönüştürmüştür. George vd. (2023) göre dijitalleşen dünyada ortaya çıkan dijital inovasyonlar da sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği hızlandırarak kurumsal stratejileri dönüştürmektedir.

Gelinen noktada işletmeler, Friedman'ın (1970) hissedar (shareholder) merkezli yaklaşımından uzaklaşarak; çalışanlara, tedarik zincirine ve topluma (stakeholders) karşı sorumlu oldukları çok paydaşlı bir yapıya evrilmiştir (Freeman vd., 2010; Mayer, 2021). Sosyal performansı göz ardı eden firmaların Vollero ve arkadaşları (2022) tarafından tanımlanan "sosyal aklama" (social washing) riskiyle yüzleştiği bu yeni düzende; işbu çalışma, sosyal sürdürülebilirliğin sadece etik bir duruş olmadığını savunmaktadır. Çalışma, bu kavramın; yetenek yönetimi (De Roeck ve ark., 2014), itibarın korunması (Serafeim, 2020) ve tedarik zinciri güvenliği (Mani vd., 2020; Sodhi ve Tang, 2024) bağlamında nasıl kritik bir değer yaratma aracı olduğunu vaka analizleri ışığında ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK ARKA PLAN

2.1. Sosyal Sürdürülebilirliğin Evrimi

John Elkington'ın 1997'de literatüre kazandırdığı "Üçlü Sorumluluk" (Triple Bottom Line) modeli, işletmelerin performansını kâr, insan ve gezegen ekseninde ölçmesi gerektiğini savunarak hissedar önceliğine dayalı klasik kapitalizmden ilk kopuşu başlatmıştır. Ancak Elkington, (2020) yayınladığı "Green Swans" (Yeşil Kuğular) çalışmasında, bu modelin sadece "muhasebe temelli" bir araca dönüştürüldüğünü belirterek bir "geri çağırma" yapmış ve işletmeleri artık sürdürülebilirlikten öte, sistemleri iyileştiren "Rejeneratif (Onarıcı) Kapitalizm" modeline geçmeye çağırmıştır. Bu çağrı, günümüzde Mayer (2021) tarafından kavramsallaştırılan "Kurumsal Amaç" tartışmalarıyla derinleşmiştir. Mayer'e göre işletmelerin varlık nedeni, sadece kâr elde etmek değil, "insanların ve gezegenin sorunlarına kârlı çözümler üretmektir". ESG (Çevresel, Sosyal, Yönetişim) kriterlerinin merkeze oturduğu bu yeni düzende, sosyal sürdürülebilirlik (S boyutu) artık en dinamik risk alanı olarak kabul edilmektedir.

Özellikle Bapuji ve arkadaşlarının (2020) vurguladığı üzere; pandeminin de etkisiyle ekonomik eşitsizlikler artık dışsal bir sorun değil, tedarik zincirlerini ve piyasa istikrarını tehdit eden sistematik bir yönetim riskidir. Bu evrim, sosyal sürdürülebilirliği Carroll'ın (1991) tanımladığı gönüllü hayırseverlik alanından tamamen çıkarmıştır. George ve arkadaşlarının (2023) belirttiği

gibi, modern sürdürülebilirlik anlayışı, "büyük zorluklar" karşısında işletmelerin eyleme geçmesini zorunlu kılar. Hatta ESG performansının finansal değerleme üzerindeki doğrudan etkisini kanıtlayan Serafeim (2020)'ye göre, sosyal yatırımlar bir maliyet kalemi değil, rekabet avantajı ve sermayeye erişim için bir ön koşuldur. Dolayısıyla bugün sosyal sürdürülebilirlik; ana iş stratejisinin tam kalbine entegre edilmiş, Edmans'ın (2023) ifadesiyle "pastayı büyüten" stratejik bir kaldıraçtır.

2.2. Meşruiyet Teorisi ve Sosyal Onay (Risk Yönetimi Perspektifi)

Yönetim yazınında Suchman (1995) tarafından temelleri atılan Meşruiyet Teorisi, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için toplumsal normlarla uyumlu hareket etmeleri gerektiğini savunur. Deegan'ın (2002) "Toplumsal Sözleşme" ve Gunningham ve arkadaşlarının (2004) "Faaliyet İzni" olarak tanımladığı bu süreç, geleneksel olarak yavaş değişen, statik bir yapı olarak görülmüştür. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar, bu paradigmanın köklü bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Glozer ve Mason (2023), meşruiyetin artık yavaş değişen, statik bir yapı olmadığını, sosyal medya platformlarında anlık olarak inşa edilen veya yıkılan bir "Dijital Meşruiyet" çağına girildiğini belirtmektedir. Klasik teoride aylar süren "meşruiyet boşluğu" oluşumu, günümüzde bir "tweet" hızıyla gerçekleşmekte ve Castelló ve arkadaşları (2016) tarafından "agonistik meşruiyet" olarak adlandırılan, çatışmalı ve çok sesli bir müzakere sürecine dönüşmektedir. Dahası, pandemi sonrası literatürde Bapuji ve arkadaşlarının (2020) vurguladığı üzere; toplumsal eşitsizlikler artık işletmelerin "dışsal sorunu" değil, bizzat yönetimsel bir riskidir. Bu bağlamda sosyal sürdürülebilirliğin gönüllülük esasından çıkıp yasal bir zorunluluğa dönüştüğü görülmektedir. Öyle ki, Schrempf-Stirling ve Van Buren (2022), Avrupa Birliği'nin "Kurumsal Sürdürülebilirlik Özen Yükümlülüğü" (CSDDD) gibi direktiflerinin, "Faaliyet İzni"ni yasal bir "Faaliyet Zorunluluğuna" dönüştürdüğünü savunur.

Ashforth ve Gibbs'in (1990) "sembolik yönetim" stratejileri, günümüzün dijital şeffaflık ikliminde geçerliliğini yitirmiştir. Vollero ve arkadaşlarının (2022) vurguladığı "sosyal aklama" riskleri ve paydaşların artan veri okuryazarlığı, işletmeleri şekilsel imaj çalışmalarından uzaklaştırarak "Radikal Şeffaflık" eksenli tözsel dönüşümlere zorlamaktadır. Bu dinamikler meşruiyet algısını da evrimleştirmiştir: 1995'te normlara pasif bir uyum yeterli görülürken, 2020'lerde meşruiyet; toplumsal sorunlara aktif çözüm üretme ve dijital platformlarda anlık hesap verebilme yetkinliği ile yeniden tanımlanmaktadır. Dolayısıyla sosyal sürdürülebilirlik, kurumsal eylemler ile beklentiler arasındaki makası daraltarak meşruiyet boşluğunu minimize eden ve işletmeyi itibar krizlerine karşı zırh gibi koruyan stratejik bir güvence mekanizmasına dönüşmüştür.

2.3. Kaynak Tabanlı Görüş ve Rekabet Avantajı (Değer Yaratma Perspektifi)

Rekabet avantajının belirleyicileri üzerine yürütülen tartışmalar, zamanla odağını dışsal pazar koşullarından işletmenin içsel kaynaklarına kaydırmıştır. Barney (1991) tarafından kavramsallaştırılan Kaynak Tabanlı Görüş (Resource-Based View - RBV) teorisi uyarınca; finansal sermaye ile temin edilebilen fiziksel varlıklar (teknolojik altyapı, tesisler vb.), piyasa koşullarında rakipler tarafından kolaylıkla ikame edilebildiği ve taklit edilebildiği için "sürdürülebilir rekabet avantajı" sağlamada yetersiz kalmaktadır. Teoriye göre kalıcı üstünlük,

kopyalanması maliyetli ve güç olan "soyut kaynaklara" dayanmaktadır.

Bu bağlamda Wernerfelt'in (1984) vurguladığı üzere, firma içi dinamiklerin analizi kritik önem taşımaktadır. Örgütsel aidiyet, güçlü bir işveren markası algısı ve tedarik zincirindeki güvene dayalı ilişkiler gibi unsurlar; geleneksel finansal tablolarda nicel olarak somutlaştırılamasa da işletmenin entelektüel sermayesini oluşturmaktadır. Nitekim Surroca, Tribó ve Waddock (2010), bu tür soyut kurumsal sorumluluk faaliyetlerinin, işletmenin finansal performansı üzerinde dolaylı değil, doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğunu ampirik verilerle kanıtlamıştır. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi perspektifinden bakıldığında ise; Wright, McMahan ve McWilliams (1994), insan sermayesinin bir maliyet unsuru olarak değil, stratejik bir varlık olarak konumlandırılması gerektiğini savunmuştur. "İnsana Yakışır İş" standartlarının uygulanması, yalnızca normatif bir etik duruşun çok ötesindedir. Porter ve Kramer'in (2011) geliştirdiği "Ortak Değer Yaratma" çerçevesinde belirtildiği üzere; çalışan refahına yapılan yatırımlar, inovasyon kapasitesini artıran ve işletmeye finansal kaldıraç etkisi sağlayan rasyonel ve stratejik bir yönetim aracıdır.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE BULGULAR

3.1. Yöntem

Teorik çerçeve ile pratik uygulamalar arasındaki bağı kurmak amacıyla çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden "Çoklu Vaka Analizi" kullanılmıştır. Örneklem seçiminde "Amaçlı Örnekleme" tekniği tercih edilerek; kendi sektörlerinde sosyal sürdürülebilirlik alanında öncü kabul edilen 3 küresel (Patagonia, Salesforce, Unilever) ve 3 yerel (Koç Holding, Yeşim Grup, Boyner Grup) işletme belirlenmiştir. Veriler, şirketlerin entegre faaliyet raporları ve sürdürülebilirlik raporlarının içerik analizi yoluyla derlenmiştir.

3.2. Bulgular ve Karşılaştırmalı Analiz

Bu bölümde, örneklem kapsamında seçilen küresel ve yerel şirketlerin sosyal sürdürülebilirlik uygulamaları; stratejik odak noktaları, uyguladıkları spesifik programlar ve elde ettikleri yönetsel çıktılar bağlamında detaylandırılmıştır.

3.2.1. Küresel Vaka İncelemeleri

Patagonia (Aktivizm ve Çalışan Özgürlüğü)

Chouinard (2016)'ya göre geleneksel yönetim kurallarını yıkan yaklaşımıyla bilinen Patagonia, sosyal sürdürülebilirliği "radikal şeffaflık" üzerine kurmuştur. Şirketin "Bırakın Çalışanlarım Sörf Yapsın" (Let My People Go Surfing) felsefesi, çalışanlara esnek mesai imkanının ötesinde, çevresel eylemlere katılmaları için ücretli izin hakkı tanımaktadır. Bu strateji, bir hayırseverlikten ziyade stratejik bir insan kaynakları hamlesidir; zira perakende sektöründe %30-40'ları bulan personel devir hızı, Patagonia'da %4 seviyelerindedir (Patagonia, 2022; Patagonia, 2025). Bu durum, şirketi yüksek işe alım maliyetlerinden koruyarak bir risk kalkanı oluşturmakta ve müşteriler nezdinde markayı bir "kimlik" haline getirip sadakati artırarak değer kaldıracı işlevi görmektedir.

Salesforce (Eşitlik ve Paydaş Kapitalizmi)

Bulut bilişim devi Salesforce, kurumsal sosyal sorumluluğu matematiksel bir modele

dönüştürmüştür. "1-1-1 Modeli" olarak ifade edilen model ile şirket sermayesinin, ürününün ve çalışan zamanının %1'ini topluma adamaktadır (Salesforce, 2020). Ancak şirketin en çarpıcı sosyal sürdürülebilirlik hamlesi "Eşit Ücret Denetimleri"dir. Şirket, düzenli aralıklarla yaptığı denetimlerde, cinsiyet veya köken fark etmeksizin aynı işi yapan çalışanlar arasında maaş farkı tespit ederse, bu farkı kapatmak için bütçe ayırmaktadır (Benioff, 2019; Salesforce, 2025). Benioff (2019)'a göre bu şeffaf duruş, şirketi yasal risklerden korurken, teknoloji sektöründeki yetenek savaşlarında en nitelikli mühendisleri cezbetmesini sağlamaktadır.

Unilever (Amaç Odaklı Büyüme)

Unilever, "Sürdürülebilir Yaşam Planı" ile sosyal sürdürülebilirliği büyüme stratejisinin merkezine koymuştur (Unilever, 2020). Şirket, tedarik zincirindeki küçük çiftçileri destekleyerek hammadde güvenliğini garanti altına almaktadır. Daha da önemlisi, Dove veya Ben & Jerry's gibi markalarını "sosyal amacı olan markalar" olarak konumlandırmıştır. Şirket verilerine göre, sosyal bir misyonu olan bu markalar, portföydeki diğer markalara kıyasla %69 daha hızlı büyümekte ve şirketin toplam büyümesinin %75'ini oluşturmaktadır (Lawrence vd., 2019; Unilever, 2021; Unilever, 2024). Bu durum, sosyal sürdürülebilirliğin doğrudan finansal performansa etkisini kanıtlamaktadır.

3.2.2. Yerel Vaka İncelemeleri (Türkiye Örnekleri)

Koç Holding (Toplumsal Cinsiyet Eşitliği)

Türkiye'nin en büyük sanayi grubu olan Koç Holding, geleneksel olarak erkek egemen kabul edilen sektörlerde (otomotiv, enerji) faaliyet göstermesine rağmen, "HeForShe" küresel işbirliği ile toplumsal cinsiyet eşitliğini stratejik bir öncelik haline getirmiştir (Koç Holding, 2024; HeForShe, 2022). Grup, işe alım ve terfi süreçlerindeki görünmez engelleri kaldırmak adına yöneticilerine "Bilinçdışı Önyargı" eğitimleri vermektedir. Bu strateji, grubun uluslararası ESG (Çevresel, Sosyal, Yönetişim) fonlarına erişimini kolaylaştırırken, yönetim kademelerinde çeşitliliği (diversity) artırarak inovasyon kapasitesini ve karar alma kalitesini de yükseltmektedir (MSCI, 2024; Post ve Byron, 2015).

Yeşim Grup (Mavi Yaka İyi Oluşu ve Kadın İstihdamı)

Emek yoğun tekstil sektöründe faaliyet gösteren Yeşim Grup, "Önce İnsan" felsefesiyle sektördeki yüksek işgücü devir hızı (churn rate) riskini yönetmektedir. Fabrika bünyesinde kurulan ve 1.000 çocuğa hizmet veren ücretsiz kreş, kadın çalışanların istihdama katılımının önündeki en büyük engeli kaldırmıştır (Yeşim Grup, 2024). ILO tarafından Türkiye'de yılın en iyi uygulaması olarak seçilen bu uygulama sayesinde Yeşim Grup, sektör ortalamasının çok altında bir işten ayrılma oranına sahiptir (ILO, 2020; Özturan ve Gürel, 2018). Ayrıca, bu yüksek sosyal uygunluk standartları, şirketi Nike ve Zara gibi küresel markalar nezdinde "tercih edilen stratejik tedarikçi" konumuna taşımıştır (Nike, 2023).

Boyner Grup (Kapsayıcı Tedarik Zinciri)

Boyner Grup, sosyal etkisini kendi organizasyonunun ötesine taşıyarak tedarik zincirini güçlendirmeye odaklanmıştır. "İyi İşler" projesi kapsamında, tedarik zincirindeki kadın girişimcilere finansal, operasyonel ve kişisel gelişim eğitimleri verilmektedir (Boyner Grup, 2024; KAGİDER, 2022). Bu program, kırılgan yapıdaki küçük tedarikçilerin (KOBİ)

dayanıklılığını artırarak Boyner'in tedarik güvenliğini sağlamaktadır (IFC, 2018). Aynı zamanda, müşteriye sunulan "hikayesi olan ürünler", marka sadakatini ve algılanan değeri artırmaktadır (Aras ve Maden, 2020).

3.2.3. Karşılaştırmalı Analiz Tablosu

Vakaların detaylı analizi sonucunda, hem küresel hem de yerel işletmelerin sosyal sürdürülebilirliği bir risk yönetimi ve değer yaratma aracı olarak kullandıkları, ancak uygulama yöntemlerinde farklılaştıkları görülmüştür. Söz konusu stratejik karşılaştırma Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Sosyal Sürdürülebilirlik Stratejileri: Küresel ve Yerel Örneklerin Karşılaştırmalı Analizi

Kategori	Şirket	Odaklanılan Sosyal Boyut	Temel Strateji / Program	Risk Yönetimi (Kalkan Etkisi)	Değer Yaratma (Kaldıraç Etkisi)
KÜRESEL	**Patagonia**	Çalışan Özgürlüğü & Aktivizm	"Let My People Go Surfing" (Esnek mesai, eylem izinleri)	"Greenwashing" suçlamalarına karşı bağışıklık ve düşük işgücü devri.	Müşteri sadakatinin "kimlik sahiplenmesine" dönüşmesi.
	Salesforce	Eşitlik (DEI)	"1-1-1 Modeli" ve Eşit Ücret Denetimleri	Ayrımcılık davaları ve yasal uyum riskinin minimize edilmesi.	Yetenek savaşlarında en nitelikli iş gücünü cezbetme.
	Unilever	Amaç Odaklı Büyüme	"Sürdürülebilir Yaşam Planı"	Tedarik zincirindeki hammadde akış güvenliğinin sağlanması.	Sosyal amaçlı markaların %69 daha hızlı büyümesi.
YEREL	**Koç Holding**	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	"HeForShe" İşbirliği & Bilinçdışı Önyargı Eğitimleri	ESG fonlarından çıkış riskinin önlenmesi ve itibar yönetimi.	Çeşitlilik içeren yönetim kadroları ile inovasyonun artması.
	Yeşim Grup	Mavi Yaka İyi Oluşu	"Önce İnsan" & Fabrika İçi Ücretsiz Kreş	Tekstil sektöründeki yüksek işgücü devir maliyetinin düşürülmesi.	Küresel markalar nezdinde "stratejik ortak" statüsü.
	Boyner Grup	Kapsayıcı Tedarik Zinciri	"İyi İşler" (Kadın Girişimci Destekleri)	Kırılgan tedarikçilerin iflas riskinin azaltılması.	"Hikayesi olan ürün" ile marka değerinin artırılması.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

4.1. TARTIŞMA

Bu çalışmada elde edilen vaka analizi bulguları, sürdürülebilirlik yönetimi alanındaki mevcut literatürle karşılaştırıldığında; finansal performans, insan kaynakları ve kültürel bağlam olmak

üzere üç temel eksende önemli benzerlikler ve farklılıklar ortaya koymaktadır.

1. Finansal Performans İlişkisi

Çalışmamızda Unilever ve Yeşim Grup örneklerinde görülen "sosyal sürdürülebilirliğin kârlılığı artırdığı" bulgusu, Porter ve Kramer'in (2011) "Ortak Değer Yaratma" (Creating Shared Value) teziyle tam bir uyum içindedir. Porter ve Kramer, toplumsal sorunların çözümünün ekonomik değer yarattığını savunmaktadır. Henderson (2020) çalışmasında sosyal amacın operasyonel mükemmeliyet ve inovasyonla birleştiğinde sürdürülebilir bir finansal avantaj yarattığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Friede, Busch ve Bassen (2015) tarafından yapılan ve 2000'den fazla ampirik çalışmayı inceleyen meta-analiz, ESG kriterleri ile kurumsal finansal performans arasında %90 oranında pozitif veya nötr bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmamızdaki Unilever'in "amaç odaklı markalarının %69 daha hızlı büyümesi" bulgusu, bu geniş kapsamlı nicel araştırmaların nitel bir kanıtı niteliğindedir. Ancak Khan vd. (2016)'ya göre tüm ESG kriterleri değil, sadece finansal olarak "önemli" olan sosyal konulara odaklanan şirketler rakiplerinden daha yüksek getiri sağlar. Bu açıdan Yeşim Grup "çalışan refahı"na odaklandığı için ortak değer yaratmış ve finansal performansına yansımıştır.

Edmans (2011) "Ortak Değer Yaratma"yı piyasa değeri üzerinden incelemiştir. Edmans çalışmasında "En İyi Çalışılacak Şirketler" listesindeki firmaların uzun vadede borsadaki rakiplerini hisse getirisinde %2.3-%3.8 oranında geride bıraktığını ispatlamıştır. Çalışmaya göre çalışan memnuniyeti hissedar getirileriyle pozitif korelasyona sahiptir ve belirli sosyal sorumluluk yatırımları (SRI) yatırım getirilerini artırabilir.

2. İK ve Yetenek Yönetimi

Salesforce ve Koç Holding vakalarında tespit edilen "sosyal duruşun yetenek çekimini artırdığı" sonucu, literatürde Bhattacharya vd. (2008)'nin sosyal duruşun bir rekabet avantajına dönüştüğü ve Turban ve Greening (1997) tarafından öne sürülen "Sinyalizasyon Teorisi" görüşlerini desteklemektedir. Sinyalizasyon teorisine göre, Kurumsal Sosyal Sorumluluk faaliyetleri potansiyel çalışanlara işletmenin değerleri hakkında olumlu "sinyaller" gönderir. Ayrıca Gallup (2022)'de küresel işgücü raporlarında, Y ve Z kuşağı çalışanların "anlamlı iş" arayışının maaştan daha öncelikli hale gelmeye başladığına dair veriler, çalışmadaki Patagonia örneğindeki düşük işgücü devir hızı (%4) ile örtüşmektedir. Bulgular, modern çalışanın sadece "ekonomik rasyonel" bir varlık değil, "sosyal tatmin arayan" bir birey olduğunu savunan Organizasyonel Davranış literatürünü destekler niteliktedir. Bu kapsamda bulgular çalışanların şirketlerinin sosyal duruşuyla nasıl "pozitif kimlik" inşa ettiklerini açıklayan Dutton vd. (2010) ile de örtüşmektedir.

3. Kültürel Bağlam: "Paternalizm" ve Yerel Uygulamalar

Çalışmanın en özgün çıktılarından biri olan "yerel firmaların (Yeşim, Boyner) kültürel kodlarla hareket ettiği" bulgusu, Hofstede'nin (1980) kültürel boyutlar teorisiyle açıklanabilir. Türkiye gibi "kolektivist" ve "güç mesafesi yüksek" kültürlerde, işletme-çalışan ilişkisinin ailevi ve korumacı (paternalist) bir yapıda geliştiği literatürde sıkça tartışılmıştır (Aycan, 2001). Küresel firmaların (Salesforce) sözleşmeye ve kurallara dayalı sosyal sürdürülebilirlik anlayışının

aksine; Yeşim Grup'taki kreş uygulamasının "aile desteği" olarak algılanması, Jamali ve Neville'in (2011) "Gelişmekte olan ülkelerde KSS uygulamaları, batılı standartlardan ziyade yerel kültürel/dini değerlerle şekillenir" teziyle paralellik göstermektedir. Bu durum, yönetim stratejilerinin "tek tip" olamayacağını, yerelleştirilmesi gerektiğini savunan (Ayman, vd., 1995; Hofstede vd., 2010) çalışmaları doğrulamaktadır.

4.2. SONUÇ

Bu çalışmada, sosyal sürdürülebilirliğin, modern işletme yönetiminde nasıl stratejik bir rekabet aracına dönüştüğü incelenmiştir. Analiz sonucunda üç temel çıkarım yapılmıştır:

1. **Sistematik - Kültürel Yaklaşım:** Küresel işletmeler sosyal sürdürülebilirliği matematiksel modellerle (Salesforce 1-1-1 modeli vb.) yönetirken; Türk işletmeleri süreci kültürel kodlar (dayanışma, aile olma) ve paternalist liderlik anlayışıyla yürütmektedir. Her iki yaklaşım da kendi bağlamında riskleri yönetmekte başarılıdır.
2. **İK'nın Dönüşümü:** Sosyal sürdürülebilirlik, İnsan Kaynakları departmanını destek birimi olmaktan çıkarıp stratejik ortak konumuna yükseltmiştir. Çalışan refahı ve adil yönetim, artık doğrudan finansal sonuçlara etki eden birer performans göstergesidir.
3. **Riskten Değere Geçiş:** İncelenen şirketler, sosyal sürdürülebilirliği başlangıçta risklerden (dava, boykot) korunmak için benimseseler de; gelinen noktada bunu inovasyon, yetenek çekimi ve pazar payı artışı için bir "değer yaratma aracı" olarak kullanmaktadır.

Bu kapsamda işletme yöneticileri, sosyal sürdürülebilirliği bir PR faaliyeti olarak değil, finansal risk yönetiminin bir parçası olarak görmelidir. Ayrıca sosyal sürdürülebilirliğin etkili şekilde yönetimi sağlıklı bir ölçümü gerekli kılmaktadır. Bu açıdan çalışan bağlılığı, toplumsal etki analizi ve çeşitlilik metrikleri gibi unsurlar kurumsal karnelere ve performans ölçüm sistemlerine entegre edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ahmadi, A., Nakaa, N., & Alharbi, A. (2023). Corporate social sustainability and financial performance: The role of supply chain resilience. Journal of Cleaner Production, 385, 135703. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.135703
- Aras, G., & Maden, C. (2020). Sosyal sorumluluğun tedarik zinciri performansına etkisi: Perakende sektörü incelemesi. Journal of Business Ethics and Social Responsibility, 5(2), 112-130.
- Ashforth, B. E., & Gibbs, B. W. (1990). The double-edged sword of institutional legitimization. Organization Science, 1(2), 177-194. https://doi.org/10.1287/orsc.1.2.177
- Aycan, Z. (2001). Paternalizm: Yönetim ve liderlik anlayışına ilişkin üç farklı model. Türk Psikoloji Yazıları, 4(7-8), 11-31.
- Ayman, R., Chemers, M. M., & Fiedler, F. (1995). The contingency model of leadership effectiveness: Its levels of analysis. The Leadership Quarterly, 6(2), 147-167. https://doi.org/10.1016/1048-9843(95)90032-2

- Bapuji, H., Ertug, G., & Amanatullah, E. T. (2020). Business and social inequality: From substitution to complementation. Journal of Management, 46(1), 61-91. https://doi.org/10.1177/0149206319851945
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. Journal of Management, 17(1), 99-120. https://doi.org/10.1177/014920639101700108
- Benioff, M. (2019). Trailblazer: The power of business as the greatest platform for change. Valley.
- Bhattacharya, C. B., Sen, S., & Korschun, D. (2008). Using corporate social responsibility to win the war for talent. MIT Sloan Management Review, 49(2), 37-44.
- Boström, M. (2012). A missing pillar? Challenges in theorizing and practicing social sustainability. Sustainability: Science, Practice and Policy, 8(1), 3-14. https://doi.org/10.1080/15487733.2012.11908080
- Boyner Grup. (2024). Boyner grup sürdürülebilirlik raporu 2023: İyi işler, mutlu insanlar. https://www.boynergrup.com/tr/surdurulebilirlik/raporlar
- Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. Business Horizons, 34(4), 39-48. https://doi.org/10.1016/0007-6813(91)90005-G
- Castelló, İ., Etter, M., & Haack, P. (2016). Digital CSR: Institutional accountability and subsidiary platforms in a networked society. Business & Society, 55(8), 1155-1193. https://doi.org/10.1177/0007650315575344
- Chouinard, Y. (2016). Let my people go surfing: The education of a reluctant businessman (Gözden geçirilmiş baskı). Penguin Books.
- De Roeck, K., Marique, G., Stinglhamber, F., & Swaen, V. (2014). Understanding employees' responses to corporate social responsibility: Mediating roles of overall justice and organisational identification. The International Journal of Human Resource Management, 25(1), 91-112. https://doi.org/10.1080/09585192.2013.781528
- Deegan, C. (2002). Introduction: The legitimising effect of social and environmental disclosures – a theoretical foundation. Accounting, Auditing & Accountability Journal, 15(3), 282-311. https://doi.org/10.1108/09513570210435852
- Dutton, J. E., Roberts, L. M., & Bednar, J. (2010). Pathways for positive identity construction at work: Resilience and flourishing through social interactions. Academy of Management Review, 35(2), 265-293.
- Edmans, Alex. (2011). Does the stock market fully value intangibles? Employee satisfaction and equity prices. Journal of Financial Economics, 101(3), 621-640. https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2011.03.
- Edmans, Alex. (2023). The end of ESG. Financial Management, 52(1), 3-17. https://doi.org/10.1111/fima.12417
- Elkington, J. (1997). *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business*. Capstone.
- Elkington, J. (2020). Green swans: The coming boom in regenerative capitalism. Fast

Company Press.

- Flyverbom, M., Risberg, A., & Stohl, C. (2016). Managing boundaries in the digital age. Business Horizons, 59(1), 99-108. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2015.09.006
- Freeman, R. E., Harrison, J. S., Wicks, A. C., Parmar, B. L., & de Colle, S. (2010). Stakeholder theory: The state of the art. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511815768
- Friede, G., Busch, T., & Bassen, A. (2015). ESG and financial performance: Aggregated evidence from more than 2000 empirical studies. Journal of Sustainable Finance & Investment, 5(4), 210-233. https://doi.org/10.1080/20430795.2015.1118917
- Friedman, M. (1970). The social responsibility of business is to increase its profits. The New York Times Magazine. September 13.
- Gallup. (2022). State of the global workplace: 2022 report. https://www.gallup.com/workplace/349484/state-of-the-global-workplace.aspx
- George, G., Merrill, R. K., & Schillebeeckx, S. J. (2023). Digital sustainability and entrepreneurship: How digital innovations are shaping the sustainability agenda. Journal of Management Studies, 60(6), 1460-1478. https://doi.org/10.1111/joms.12932
- Glozer, S., & Mason, K. (2023). From ‘doing’ to ‘being’ socially sustainable: The role of corporate narratives in institutionalizing social sustainability. Journal of Business Research, 156, 113476. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113476
- Gunningham, N., Kagan, R. A., & Thornton, D. (2004). Social license and environmental protection: Why businesses go beyond compliance. Law & Social Inquiry, 29(2), 307-341. https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2004.tb00338.x
- HeForShe. (2022). HeForShe Alliance: Emerging solutions for gender equality. UN Women. https://www.heforshe.org/en/alliance
- Henderson, R. (2020). Reimagining capitalism in a world on fire. PublicAffairs.
- Hofstede, G. (1980). Culture's consequences: International differences in work-related values. Sage.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). Cultures and organizations: Software of the mind (3. baskı). McGraw-Hill Education.
- International Finance Corporation [IFC]. (2018). Investing in women: How Boyner Group is supporting women-owned businesses in Turkey. World Bank Group. https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doclink/2023/boyner-group-gender-case-study.pdf
- International Labour Organization [ILO]. (2020). Promoting gender equality in the garment sector: Good practices from Turkey. ILO Publishing.
- Jamali, D., & Neville, B. (2011). Convergence versus divergence of CSR in developing countries: An embedded multi-layered institutional lens. Journal of Business Ethics, 102(4), 599-621. https://doi.org/10.1007/s10551-011-0830-0
- KAGİDER (Türkiye Kadın Girişimciler Derneği). (2022). Kadın girişimcilerin güçlendirilmesinde özel sektörün rolü: İyi işler vaka incelemesi.

- Khan, M., Serafeim, G., & Yoon, A. (2016). Corporate sustainability: First evidence on materiality. The Accounting Review, 91(6), 1697-1724. https://doi.org/10.2308/accr-51383
- Koç Holding. (2024). 2023 Sürdürülebilirlik Raporu: Geleceğe Birlikte. https://www.koc.com.tr/surdurulebilirlik/raporlar-ve-politikalar
- Lawrence, J., Rasche, A., & Kenny, K. (2019). Sustainability as opportunity: Unilever's sustainable living plan. G. G. Lenssen & N. C. Smith (Ed.), Managing sustainable business içinde (ss. 435-455). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-024-1144-7_21
- Littig, B., & Grießler, E. (2005). Social sustainability: A catchword between political pragmatism and social theory. International Journal of Sustainable Development, 8(1-2), 65-79. https://doi.org/10.1504/IJSD.2005.007375
- Mani, V., Gunasekaran, A., & Delgado, C. (2020). Enhancing supply chain performance through supplier social sustainability: An emerging economy perspective. International Journal of Production Economics, 221, 107476. https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2019.08.006
- Mayer, C. (2021). Prosperity: Better business makes the greater good. Oxford University Press.
- MSCI. (2024). ESG Ratings and analysis: Koç Holding A.Ş.. MSCI ESG Research.
- Murphy, K. (2012). The social pillar of sustainable development: A literature review and framework for policy analysis. Sustainability: Science, Practice and Policy, 8(1), 15-29. https://doi.org/10.1080/15487733.2012.11908081
- Nike. (2023). FY23 Impact report: Building a more sustainable and inclusive future. https://about.nike.com/en/newsroom/reports/fy23-nike-inc-impact-report
- Özturan, P., & Gürel, E. T. (2018). Tekstil sektöründe sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi: Yeşim Tekstil örneği. Journal of Business Research-Turk, 10(1), 450-472. https://doi.org/10.20491/isarder.2018.411
- Patagonia. (2022). Patagonia benefit corporation report. https://www.patagonia.com/our-footprint/corporate-social-responsibility-history.html
- Patagonia. (2025). Work in Progress Report. https://www.patagonia.com/media/pdf/patagonia-progress-report-2025.pdf
- Pfeffer, J. (2010). Building sustainable organizations: The importance of human resources. Academy of Management Perspectives, 24(1), 34-45. https://doi.org/10.5465/amp.24.1.34
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating shared value. Harvard Business Review, 89(1/2), 62-77.
- Post, C., & Byron, K. (2015). Women on boards and firm financial performance: A meta-analysis. Academy of Management Journal, 58(5), 1546-1571. https://doi.org/10.5465/amj.2013.0319
- Salesforce. (2020). Salesforce stakeholder impact report: Our commitment to equality.

International Finance Corporation (IFC). https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doclink/2020/d2e-salesforce-case-study.pdf

- Salesforce. (2025). FY25 Stakeholder Impact Report. https://www.salesforce.com/en-us/wp-content/uploads/sites/4/documents/white-papers/salesforce-fy25-stakeholder-impact-report.pdf
- Schrempf-Stirling, J., & Van Buren, H. J. (2022). Business and human rights: Bringing human rights to management research. Academy of Management Annals, 16(2), 701-744. https://doi.org/10.5465/annals.2020.0321
- Serafeim, G. (2020). Social-impact efforts that create real value. Harvard Business Review, 98(5), 70-78.
- Sodhi, M. S., & Tang, C. S. (2024). Supply chain management for social sustainability. Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-031-46452-2
- Suchman, M. C. (1995). Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. *Academy of Management Review*, 20(3), 571-610.
- Surroca, J., Tribó, J. A., & Waddock, S. (2010). Corporate responsibility and financial performance: The role of intangible resources. Strategic Management Journal, 31(5), 463-490. https://doi.org/10.1002/smj.820
- Turban, D. B., & Greening, D. W. (1997). Corporate social performance and organizational attractiveness to prospective employees. Academy of Management Journal, 40(3), 658-672. https://doi.org/10.2307/257057
- Unilever. (2020). Unilever sustainable living plan 2010-2020: Summary report. https://www.unilever.com/sustainability/
- Unilever. (2021). Unilever Sustainable Living Plan 2010-2020 Summary Report. https://www.unilever.com/files/92ui5egz/production/16cb778e4d31b81509dc5937001559f1f5c863ab.pdf
- Unilever. (2024). Unilever Annual Report and Accounts 2024, https://www.unilever.com/files/unilever-annual-report-and-accounts-2024.pdf
- Vollero, A., Siano, A., Palazzo, M., & Amabile, S. (2022). Hoist the flag: Identifying the attributes of purpose-driven brands. Journal of Business Research, 142, 97-107. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.12.043
- Wernerfelt, B. (1984). A resource-based view of the firm. Strategic Management Journal, 5(2), 171-180. https://doi.org/10.1002/smj.4250050205
- Wright, P. M., McMahan, G. C., & McWilliams, A. (1994). Human resources and sustained competitive advantage: A resource-based perspective. International Journal of Human Resource Management, 5(2), 301-326. https://doi.org/10.1080/09585199400000020
- Yeşim Grup. (2024). Önce insan: Sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk raporu. https://www.yesim.com/tr/surdurulebilirlik/sosyal-sorumluluk

TÜKETİCİLERİN KARBON AYAK İZİ FARKINDALIĞININ KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK STRATEJİLERİNDEKİ ROLÜ

Doç. Dr. Talha BAYIR, talhabayir@sirnak.edu.tr, Şırnak Üniversitesi, Şırnak, Türkiye ORCID: 0000-0002-3897-9205

Küresel ısınma, ilklim değişiklikleri ve çevresel sürdürülebilirlik, kurumsal stratejilerin yeniden şekillenmesinde özellikle son yıllarda kritik rol üstlenmektedir. Bu dönüşüm sürecinde işletmelerin sürdürülebilirlik yönelimleri sadece yasal düzenlemelerin etkisi altında kalmamakta, aynı zamanda tüketicilerin çevresel farkındalık düzeyleri tarafından da önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu çalışma ile tüketiciler nezdinde karbon ayak izi farkındalığının, kurumsal sürdürülebilirlik stratejilerindeki rolünü keşfetmek amaçlanmaktadır. Çalışmanın bu yönüyle önemli teorik ipuçları sunması hedeflenmektedir. Çalışma kapsamında, karbon ayak izi farkındalığının, tüketicilerin satın alma kararlarını, marka değerlendirmelerini ve işletmelerden beklentilerini ne düzeyde şekillendirdiği, çevresel sorumluluk temelli stratejik bir perspektiften tartışılmaktadır. Özellikle tüketici farkındalığının, işletmeleri çevresel performanslarını iyileştirmeye, şeffaf sürdürülebilirlik politikaları yürütmeye ve karbon ayak izi azaltım uygulamaları benimsemeye teşvik ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda ilgili çalışma ile tüketici temelli çevresel sorumluluk ve farkındalıkların, kurumsal sürdürülebilirliği hem destekleyici hem de stratejik yön verici bir rolünün olduğu söylenebilmektedir. Bu kavramsal bulgular ışığında, ilgili çalışmanın sürdürülebilirlik literatürüne ve tüketici odaklı kurumsal sürdürülebilirlik stratejilerinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlayacağı ifade edilebilmektedir.

Anahtar kelimeler: Kurumsal Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Tüketim, ESG, Karbon Ayak İzi